Hüccetü'l - İslâm

İMAM GAZÂLÎ

İHYÂU ULÛMİ'D - DÎN

Tercüme

Ahmet SERDAROĞLU

BEDİR YAYINEVİ

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlîm-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

بسم الله الرحمن الرحيم

Bismillâhirrahmanirrahîm

(Rahman ve Rahîm olan Allahu Teâlâ'nın ismiyle başlarım)

MUKADDİME

İlk olarak, her ne kadar büyüklüğünün hakkı karşısında çok küçük düşerse de, her hamd edenin hamdi gibi, ben de Allahu Teâlâ'ya dâimâ ve sonsuz hamdler ederim.

İkinci olarak, diğer peygamberler de dâhil olmak üzere, son Resûlüne salât u selâm ederim.

Üçüncü olarak, te'lîfine azm etmiş olduğum **İhyâu 'Ulûmi'd-dîn** kitâbını yazmakta Allahu Teâlâ'dan hayır ve yardım dilerim.

Dördüncü olarak, ey levm ediciler arasında en ziyâde taşkınlık gösteren; gâfil ve dalgın münkirler arasında inkâr ve yermekte aşırı giden çekiştirici! Bir ân önce senin taaccübüne [kendini beğenmene] son vermek isterim.

Gerçekten, dilimden sükût düğümünü çözüp konuşma gerdanlığını boynuma geçirten ve beni konuşmaya sevk eden husûs, senin, cehâleti beğenip bâtıla yardımdaki inâdın ve açık gerçeği görmemekte direnmen ile sâhib-i şerî'at Peygamber Efendimizin (S.A.), haklarında :

«أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ»

«Kıyâmet gününde, en ağır azâbı görecek olan, Allahu Teâlâ'nın, ilminden kendisini faydanlandırmadığı âlimlerdir.» (1)

buyurduğu kimselerden ayrılarak, her ne kadar tamâmını telâfi mümkün değilse de, ömründen boşa geçen bâzı eksikleri tedârik etmek, kalbini ıslâh, nefsini tezkiye gibi, Hak Teâlâ'nın emrettiği kul-

---

(1) Taberânî «Sagir» inde, Beyhaki «Şu'abü'l-İman» da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

luk mertebesine yükselebilmek ümidi ile halkın merâsiminden azıcık ayrılmayı tercih ve bu merâsimlerden bir parça uzaklaşarak ilminin mûcibiyle amel etmek isteyenleri ayıplaman olmuştur.

Ömrüme yemin ederim ki, inkârda direnmenin tek sebebi, cemm-i gafîri kaplayıp ekseriyette olan bir hastalıktan başka bir şey değildir. Bu hastalık, dâvânın sonunu düşünmekteki kusûr ile, büyüklüğünü ve ehemmiyetini idrâk etmemek, dünyânın arkada kalıp âhiretin bize yöneldiğini, ecelin yaklaştığını, yolculuğun uzun, azığın az, tehlikenin büyük, yolun kapalı bulunduğunu, Allah için olmayan ilmi ve ameli, hakîkî sarraf olan Hak Teâlâ'nın reddedeceğini, büyük tehlikeler ile, rehber ve yoldaşsız âhiret yoluna girmenin çok güç olacağını bilmemektendir.

Hak yolunun kılavuzları, peygamberlerin vârisi olan hakîkî âlimlerdir. Halbuki bu zamânda böyle âlimler hemen hemen kalmadı. Ancak taklîdcileri kaldı. Onlara da Şeytân nüfûz ederek çoklarını azdırdı ve her biri maddî menfaat sevdâsına kapıldı. Bu sebebden m a ' r û f [iyilik] m ü n k e r [fenâlık]; m ü n k e r [fenâlık] m a ' r u f [iyilik] sanıldı. Hattâ dinin alâmeti bile gölgede kaybolarak hidâyet ışığı yeryüzünden kalktı. Böylece ilmi, insânlara, yalnız kargaşalık çıkaran âdi kimselerin arasını bulmakta K a d ı 'ların baş vurduğu fetvâ hükümlerinden veyâ kendini beğenenlerin hasımlarını ilzâm ve onlara karşı üstünlüklerini i'lân için büründükleri c e d e l 'den, veyâhut avam tabakasını aldatmak için vâizlerin m u z a h r e f [yaldızlı] s e c i 'li sözlerinden ibâret imiş gibi göstermeğe çalıştılar.

Çünkü harâmı avlamak ve bunun için şebeke kurmakta bu üç şeyden başka çâre bulamadılar.

Allahu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de, fıkıh, hikmet, ilim, ziyâ, nûr, hidâyet ve rüşd diye adlandırdığı, Selef-i sâlihîn'in [İlk İslâm büyükleri] tâkîb ettikleri âhiret yolu ilmi, insânlar arasından dürülüp kaldırıldı ve tamâmen unutuldu.

Vaktâ ki bu hâl, din nâmına zararlı bir gedik ve karanlığa götüren korkunç bir tehlike oldu, dînî ilimleri yaşatmak, ilk imâmların yollarını açıklamak, İslâm büyükleri ve Peygamberimiz katında faydalı olan ilimleri anlatmak için bu kitâbı yazmayı mühim bir vazife bildim.

ESERİN TERTİBİ

Kitâbı dört Rub'a [cilde] ayırdım :

Birinci rub' : İ b â d â t : İkinci rub' : Â d â t : Üçüncü rub' : M ü h l i k â t: Dördüncü rub' da: M ü n c i y â t 'tır.

En önde ilim geldiği için hepsinin başına Kitâbu'l-ilm'i koydum. Gâyem, Allahu Teâlâ'ya kulluk sayılan ve Resûl'ü vâsıtasiyle bizlerden istenen ilm'in, hangisi olduğunu anlatmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (S.A.) :

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

«İlim öğrenmek, her müslümâna farzdır.» (2)

buyurmuştur. Diğer gâyem faydalı ilmi zararlısından, ayırmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz (S.A.) :

«نَعُوذُ بِاللهِ مِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ»

«Faydasız ilimden Allah'a sığınırız.» (3) buyurmuştur.

Yine bunun gibi, zamâne insânlarının, nasıl ilm'in özünü bırakıp kabuğu ile yetindiklerini ve serâbın sahte parlaklığına aldanarak nasıl doğru yoldan ayrıldıklarını ortaya koymaktır.

1 inci RUB' (RUB'U'L - İBÂDÂT) 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — İlim, 2 — Akaaid kaaideleri, 3 — Tahâretin sırları, 4 — Namâzın sırları, 5 — Zekât'ın sırları, 6 — Oruc'un sırları, 7 — Hacc'ın sırları, 8 — Kur'ân okumanın âdâbı, 9 — Zikr ve duâ, 10 — Çeşitli vakitlerde okunacak evrâdın tertîbi kitâbları.

2 nci RUB' (RUB'U'L-ÂDÂT) 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — Yemek âdâbı, 2 — Nikâh âdâbı, 3 — Kazanç hükümleri, 4 — Helâl ve harâm, 5 — İnsânlar ile hoş geçinme ve konuşma âdâbı, 6 — Uzlet, 7 — Yolculuk âdâbı, 8 — Semâ' ve vecd, 9 — Emr-i ma'rûf, nehy-i münker [İyilikleri emredip fenâlıklardan men' etmek], 10 — Geçim âdâbı ve Peygamberlik ahlâkı kitâbları.

3 üncü RUB' (RUB'U'L-MÜHLİKÂT) 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — Kalbin acâib hâllerini açıklamak, 2 — Riyâzet, 3 — İki şehvetin: Mide ve cinsî münâsebet düşkünlüğünün tehlikeleri, 4 — Dilin âfetleri, 5 — Gazab [Öfke], hıkd [kin] ve hasedin [çekememezlik] âfetleri, 6 — Dünyânın zemmi, 7 — Servet ve cimriliğin zemmi, 8 —

(2) İbn Mâce, Enes'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İmam Ahmed ve İmam Beyhakî.

(3) İbn Mâce, Câbir'den rivâyet etmiştir.

Riyâ ve rütbe ile mevkîe düşkünlüğün zemmi, 9 — Kibir ve ucb'un zemmi, 10 — Gurûrun zemmi kitâbları.

4 üncü RUB' (RUB'U'L-MÜNCİYÂT) DA 10 KİTÂBI İHTİVÂ EDER :

1 — Tevbe, 2 — Sabr ve şükr, 3 — Havf ve recâ [Korku ve ümîd], 4 — Fakr ve zühd, 5 — Tevekkül [Allah'a bağlanmak] ve Tevhîd, 6 — Muhabbet, şavk [şiddetli istek], üns [buluşmak, anlaşmak] ve rızâ, 7 — Niyyet, sıdk [doğruluk] ve ihlâs, 8 — Murâkabe ve muhâsebe, 9 — Tefekkür, 10 — Ölümü hâtırlama kitâbları.

RUB'U'L - İBÂDÂT'da, fıkıh kitâblarında ihmâl edilen, ibâdetin gizli kalan edeblerini, sünnetlerindeki incelikleri ve mânâların gizliliklerini anlatacak ve açıklıyacağım. İlmiyle amel edenler bunlara şiddetle muhtâçtır; bunları bilmeyenler âhiret âlimi sayılamaz.

RUB'U'L - ÂDÂT'da, insânlar arasında cereyân eden muâmelâtın derinlik ve gizlilikleriyle yollarının inceliklerini ve muâmelâtda kaçınılması gereken tehlikeleri, en ehemmiyetsizlerine varıncaya kadar anlatacağım ki, hiç bir Müslümân bunlardan müstağni kalamaz.

RUB'U'L - MÜHLİKÂT'da, Kur'ân-ı Kerîm'de yasak edilen kötü hûyları, nefs ile kalbi bunlardan temizlemeği ve bu kötü hûyların her birinin ayrı ayrı ta'rîfini, sonra doğuş sebeblerini, sonra bunların sebeb olduğu âfetleri, teşhis ve alâmetlerini, tedâvi ve kurtuluş çârelerini, Âyât-ı kerîme, Ehâdis-i şerîfe ve Selef-i sâlihînin bize ulaşan hâllerine dayanarak anlatacağım.

RUB'U'L - MÜNCİYÂT'da, kulları Allahu Teâlâ'ya yaklaştıran, sıddîkler ve mukarreblerin hasletlerinden olup, rağbet edilen bütün iyi hasletleri, her hasletin hakîkat ve mâhiyyetini, güzel ahlâk edinmenin çârelerini, elde edilen iyi netîcelerini, tanınma alâmetlerini ve rağbet görmelerine sebeb olan fazîletlerini, bu husûsdaki şer'î ve aklî delîller ile anlatacağım.

ESERİN BU MEVZÛDAKİ DİĞER ESERLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Burada zikredilen mevzûların bâzıları hakkında kitâblar yazılmışsa da bu kitâb beş husûsda onlardan ayrılmaktadır :

1 — Onların muğlak olarak anlattıklarını açıklaması ve ihtisar ettiklerini [kısalttıklarını] mufassal bir şekilde anlatması,

2 — Karışık mevzûlarını tertîbleyip dağıttıklarını toplaması,

3 — Uzattıklarını kısaltıp açıklaması,

4 — Tekrârlarını atıp, yazdıklarını intizâma koyması,

5 — Anlaşılması güç olduğu için hiç bir kitâbda ele alınmıyan ince mes'eleleri halletmesi bakımlarından.

Her ne kadar bütün âlimler aynı yolu tuttularsa da, bunlardan bâzılarının bilip diğerlerinin bilemediği, yâhut bildiği hâlde unutup yazamadığı veyâ temâs edebilmesine herhangi bir engelin mâni olduğu hususâtın bulunduğu inkâr edilemez.

İşte bu saydıklarım eserin husûsiyetlerini teşkîl etmekte ve zikri geçen ilimlerin hepsini içine almaktadır.

Beni, bu eseri dört bölüm hâlinde hazırlamağa sevk eden iki sebebdir:

Birinci ve asıl sebeb: Tahkîk ve tefhîm bakımından bu tertîbin zarûrî oluşudur. Zîra kendisiyle âhirete teveccüh edilen ilim, **muâmele** ve **mükâşefe** olarak, ikiye ayrılır. **Mükâşefe** ilmi'nden yalnız ma'lûmun keşfi'ni, **muâmele ilmi'nden** de, ma'lûmun keşfiyle berâber amel'i kasdediyorum. Bu eserin gâyesi, yalnız **muâmele ilmi'ni** açıklamaktır; yoksa kitâblarda yazılmasına müsâade edilmiyen **mükâşefe ilmi** değildir. Her ne kadar sıddîkların göz diktiği ve isteklilerin son emeli olan; **muâmele ilmi'nin** kendisine ancak bir yol olabileceği **mükâşefe ilmi** ise de, Peygamberler, insânlara sâdece mükâşefe'ye yol gösteren muâmele ilmi'nden bahsetmişler, halk idrâkinin bu yükü çekemiyeceğini bildikleri için, mükâşefe ilmi'nden temsili olarak îmâ ve işâret yolu ile çok kısa bahsetmişlerdir. Âlimler de Peygamberler'in vârisleri olduklarından onların açtıkları yol hâricine çıkamazlar.

Muâmele ilmi de: 1 — **İlm-i zâhir,** yâni a'zâlar ile alâkalı ilimler; 2 — **İlm-i bâtın,** yâni kalbi ilimler olmak üzere ikiye ayrılır. A'zâlar ile alâkalı olan ya **âdet,** veya **ibâdet** olur. Allahu Teâlâ'nın dış hasselerden gizlediği kalbin hâllerine gelince, onlar da **mahmûd** [makbûl] ve **mezmûm** [kötülenmiş] olmak üzere ikiye ayrılır. Bu vaziyet karşısında zarurî olarak, bu ilim de, **zâhirî** ve **bâtınî** olmak üzere ikiye ayrılmış oldu. Üstelik a'zâlar ile alâkalı **ilm-i zâhir** de, yukarıda açıklandığı gibi, **âdet** ve **ibâdet** olmak üzere ikiye ayrılınca, hepsinin dört olduğu meydâna çıkar. İşte bu bakımdan, eser dörde bölünmüştür. Zâten muâmele ilmi de bu dört bölümden ibârettir.

İkinci sebeb: İlim tâliblerinin ciddî bir şekilde tâlib oldukları, Allahu Teâlâ'dan korkmıyanlara karşı, ona bürünüp iftihar etmeğe ve nefs mücâdelelerinde mevki' ve derecelerini ta'yîne yarayan **Fıkıh ilmi** de dört bölüm üzerine kurulmuştur. Sevimli kılığa giren sevilir. **Bu kitâbın da Fıkıh**'ın bölümleri tertîbinde yazılmasiyle aldığı letâfet bakımından, gönülleri kendine çekeceğini umdum. Nitekim büyükle-

rin gönüllerini tabâbete çekmek isteyenler de, tıbbi eserlerini yaldızlı cedvel hâlinde olan takvim şeklinde süslediler ve adını **«Takvîmü's-Sıhha»** koydular ki, bu kabîl levhalara alışkın olanları, tıbbî eserleri okumağa çeksinler...

Şüphesiz ki, yalnız vücûd sıhhatini sağlayan tıbb ilmini güzelleştirip, câzib bir hâle sokmaktan, ebedî hayâtı te'mîn edecek olan bu ilmi süsleyip câzip hâle getirmek, elbette daha mühimdir. **Bu ilmin semeresi, sonu olmayan ebedî hayâta ulaştırıcı rûh ve kalb tabâbetidir.** Nerde bu ilim, nerde ancak en yakın istikbâlde ölüme mahkûm olan bedenin tedâvisine yarayan tıb ilmi?!...

Allahu Teâlâ'dan bizleri doğru yola ulaştırmasını dileriz. Allah, cömerd ve kerîmdir.

EBÜ HÂMİD MUHAMMED GAZÂLÎ
(Hicrî 495)

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn
RUB'U'L İBÂDÂT

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l-İbâdât

BİRİNCİ KİTÂB:

KİTÂBU'L-İLM

(BU KİTÂB YEDİ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB : İLİM, TA'LİM VE TA'ALLÜM'ÜN FAZİLETİ.

2 nci BÂB : İLİMLERİN FARZ-I AYN [HERKESE FARZ] VE FARZ-I KİFÂYE [BÂZILARININ YAPMASİYLE DİĞERLERİNDEN SÂKIT OLAN BORÇ] OLAN KISIMLARİYLE DİN İLİMLERİNDEN OLAN FIKH VE KELÂM'IN TA'RİFİ VE DÜNYÂ VE ÂHİRET İLİMLERİNİN AÇIKLANMASI.

3 üncü BÂB : BÂZI KİMSELERİN, DİN İLMİ ZANNETTİKLERİ HÂLDE ASLINDA DİN İLE ALÂKASI OLMIYAN BİLGİLER.

4 üncü BÂB : MÜNÂZARANIN TEHLİKELERİ, HALKIN CEDEL VE HİLÂF İLE İŞTİGALİNİN SEBEBLERİ.

5 inci BÂB : HOCA İLE TALEBE ARASINDAKİ MÜNÂSEBETLERDE RİÂYET EDİLMESİ ÎCÂB EDEN HUSÛSLAR.

6 ncı BÂB : İLİM VE ÂLİMLERİN ÂFETLERİYLE DÜNYÂ VE DİN ÂLİMLERİ ARASINDAKİ FARK.

7 nci BÂB : AKIL, AKLIN ŞEREFİ VE KISIMLARIYLA BU HUSÛSTAKİ HADÎSLERDİR.

BİRİNCİ BÂB

İLMİN, TA'LÎM VE TA'ALLÜM'ÜN FAZÎLETİYLE BUNLARIN AKLÎ VE NAKLÎ DELÎLLERİ BEYÂNINDADIR.

İLMİN FAZİLETİ

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN DELÎLLER :

«شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ»

«Allah, şu hakıykatı : Kendinden başka hiç bir Tanrı olmadığını, adâleti ayakta tutarak (delilleriyle, âyetleriyle) **açıkladı. Melekler** (bunu ikrâr etti, hakîki) **ilim saahibleri** (nebîler, âlimler) **de** (böylece inandı.)**»** (3 - Âl-i 'İmrân : 18)

Bak! Allahu Teâlâ nasıl kendi zâtiyle başladığı şehâdette, ikinci derecede melekleri, üçüncü derecede de ilim ehlini zikretmiştir. Allahu Teâlâ'nın ilme verdiği kıymeti anlatmağa yalnız bu âyet bile kâfidir.

«يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

«Allah içinizden îmân edenleri yüceltir; bunlardan kendilerine ilim verilmiş olanları ise, kat kat derecelerle yükseltir.» (58 - Mücâdele : 11)

Bu âyetin tefsirinde İbn Abbâs (R.A.) Hazretleri buyuruyor ki: «Âlimler ile câhiller arasında yedi yüz derece fark vardır. Her derecenin arası da beş yüz senelik yol kadardır.»

«قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

«De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?» (39 - Zümer : 9)

«إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»

«Kulları arasında Allahu Teâlâdan - en çok - korkanlar âlimlerdir.» (35 - Fâtır : 28)

«قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ»

«De ki, benimle sizin aranızda Allah ve bir de nezdinizde kitâb bilgisi bulunanların şahâdeti kâfidir.» (13 - Ra'd : 43)

«قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ»

«Nezdinde kitâbdan ilmî olan, dedi ki: Onu (Belkis'in tahtını) sen gözünü kırpmadan sana getiririm.» (27 - Neml : 40)

Bu âyet-i celîlede, bu mühim işin ilim sâyesinde başarıldığına tenbîh vardır.

«وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا»

«Kendilerine ilim verilenler, yazık size dediler, inanıp iyi işler yapanlar için Allahu Teâlâ'nın sevâbı daha hayırlıdır.» (28 - Kasas : 80)

Bu âyet-i celîlede de âhiretin derecesinin, ilim ile anlaşılabileceğine tenbîh vardır.

«وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ»

«İşte misâller! Biz onları insânlar için irâd ediyoruz. Âlim olanlardan başkası, onları anlamaz.» (29 - Ankebût : 43)

«وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ»

«Eğer onu (o hükmü) Peygamberlere ve kendi aralarındaki ulü'l - emirlerine (âlimlerine) havâle etselerdi (Peygamber bileceği gibi) onlardan o hükmü oradan çıkarabilenler de bilirlerdi.» (4 - Nisâ : 83)

Hak Teâlâ hâdiselerdeki hükmünü anlamayı âlimlerin çalışıp çıkarmasına havâle buyurmakla, onları peygamberler seviyesine yükseltmiştir.

«يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى»

«Ey Âdem oğulları size, (şeytanın açmak istediği) çirkin yerlerinizi örtecek bir libâs, bir de giyib süsleneceğiniz bir libâs indirdik. Takvaa libâsı ise, o, daha hayırlıdır» (7 - A'râf : 26)

Âyet-i celîlede **«libas»** kelimesinden murâd **ilim**'dir. (Çünkü ilim, cehâlet ayıplarını örter.) **«Riş»** ise yakîn ve **«libâsu't-takvâ»** **hayâ**'dır.

«وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَى عِلْمٍ»

«Hakikaten biz onlara öyle bir kitâb gönderdik ki, inanacak herhangi biri insân topluluğuna, doğru yolu göstermek ve rahmet olmak için, tam bir ilim üzere onu kısım kısım ayırdık.» (7 - A'raf ; 52)

«فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ»

«Behemehal onlara her şeyi bilerek haber vereceğiz.» (7 - A'raf : 7)

«بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُتُوا الْعِلْمَ»

«Fakat o Kur'ân kendilerine bilgi verilenlerin sinelerinde yerleşmiş açık ve parlak âyetlerdir.» (29 - Ankebût : 49)

Hak Teâlâ yine buyuruyor :

«خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

«İnsânı yarattı, ona açık söylemeyi belletti.» (55 - Rahmân : 3, 4)

HADÎSLERE GELİNCE :

Peygamber Efendimiz (S.A.) şöyle buyuruyorlar:

«مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَيُلْهِمْهُ رُشْدَهُ»

«Allahu Teâlâ kime iyilik dilerse, onu, dîn âlimi yapar ve dînine zarar verecek şeyleri ona bildirir, doğruyu gösterir.» (4)

«اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ»

«Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.» (5)

Peygamberlikten üstün rütbe olamıyacağına göre, bu mirâsa sâhib olmaktan büyük şeref tasavvur edilemez.

«يَسْتَغْفِرُ لِلْعَالِمِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ»

«Yer ve gök ehli, âlim için Allah'tan mağfiret diler.» (6)

İnsân kendi ile meşgûlken, yer ve gök meleklerinin kendisi için istiğfarı, şüphesiz en büyük şereftir.

---

(4) Buhârî ile Müslim, Muâviye'den rivâyet etmişlerdir. Bakınız Tecrid-i Sarîh Tercemesi C. 1, shf. 77

(5) Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibban, Ebû'd-Derdâ'dan sahih senedle rivâyet etmişlerdir.

(6) Ebû'd - Derdâ'dan

«إِنَّ الْحِكْمَةَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفاً، وَتَرْفَعُ الْمَمْلُوكَ حَتَّى يُدْرِكَ مَدَارِكَ الْمُلُوكِ».

«Muhakkak hikmet, şerefli adamın şerefini arttırır, köleleri de melikler seviyesine yükseltir.» (7)

Peygamber Efendimiz (S.A.) bu hadîsi ile, ilmin dünyâdaki ehemmiyetini anlattı. Âhiret, ebedî ve daha hayırlı olduğuna göre, ilmin oradaki faydasının daha üstün olacağı aşikârdır.

«خَصْلَتَانِ لاَ يَكُونَانِ فِي مُنَافِقٍ: حُسْنُ سَمْتٍ وَفِقْهٌ فِي الدِّينِ»

«İki haslet var ki, bunlar münâfıkta bulunmaz: Güzel siret ve ahlâk ile, dîn ilmi.» (8)

İçi dışına, sözü işine uymıyan bu zamânın bâzı din âlimlerine bakıp bu hadîsin doğruluğundan sakın şüphe etme. Çünkü Peygamber Efendimizin (S.A.) dîn âlimi buyurduğu kimselerden kasdı, senin zannettiğin ibâdet ve muâmele âlimi değildir. Bu ilim, ilerde açıklanacaktır. Bunun en ednâ [düşük] derecesi, âhiretin dünyâdan hayırlı olduğunu bilmektir. Bunu böyle bilip hakikaten inanan kimse, n i f â k , r i y â ve benzeri fenâ hâllerden uzaklaşır.

Yine Peygamber Efendimiz (S.A.) buyuruyorlar :

«أَفْضَلُ النَّاسِ الْمُؤْمِنُ الْعَالِمُ الَّذِي إِنِ احْتِيجَ إِلَيْهِ نَفَعَ، وَإِنِ اسْتُغْنِيَ عَنْهُ أَغْنَى نَفْسَهُ»

«İnsânların en efdali, bir mü'min âlimdir ki, gerektiği zamân yardım eder, gerekmediği zamân da kendi kendine kalır.» (9)

---

(7) Ebû Nuaym «Hilye» de rivâyet etmiştir.
(8) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.
(9) Beyhakî «Şu'abü'l-İman» da rivâyet etmiştir.

«اَلْإِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوٰى وَزِينَتُهُ الْحَيَاءُ وَثَمَرَتُهُ الْعِلْمُ»

«Îmân çıplaktır, elbisesi takvâ, süsü utanmak, meyvesi ise ilimdir.» (10)

«أَقْرَبُ النَّاسِ مِنْ دَرَجَةِ النُّبُوَّةِ أَهْلُ الْعِلْمِ وَالْجِهَادِ أَمَّا أَهْلُ الْعِلْمِ فَدَلُّوا النَّاسَ عَلٰى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ، وَأَمَّا أَهْلُ الْجِهَادِ فَجَاهَدُوا بِأَسْيَافِهِمْ عَلٰى مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ»

«Peygamberlik derecesine insânların en yakını, âlim ve mücâhidlerdir. Âlimler, peygamberlerinin buyruklarına insânları irşâd ederler. Mücâhidler ise, Peygamberlerin buyruğu üzere, silâhlariyle harbederler.» (11)

«لَمَوْتُ قَبِيلَةٍ أَيْسَرُ مِنْ مَوْتِ عَالِمٍ»

«Bir kabîlenin ölümü, bir âlimin ölümünden ehvendir.» (12)

«اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فَخِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا»

«İnsânlar, altun, gümüş mâdenleri gibi - ayrı ayrı değer taşıyan - mâdenlerdir. Müslümân olmadan hâtırı sayılanlar, bilgin müslümân olunca - İslâmiyette de - hâtırlıdırlar.» (13)

---

(10) Hâkim «Tarih-i Nişabur» da rivâyet etmiştir.
(11) Ebû Nuaym, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.
(12) Taberânî, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(13) Buharî ve Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

« يُوزَنُ يَوْمَ الْقِيامَةِ مِدادُ الْعُلَماءِ بِدَمِ الشُّهَداءِ »

«Kıyâmet gününde âlimlerin mürekkebi, şehitlerin kanı ile tartılır.» (14)

Yine buyuruyorlar :

« مَنْ حَفِظَ عَلى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثاً مِنَ السُّنَّةِ حَتّى يُؤَدِّيها إِلَيْهِمْ كُنْتُ لَهُ شَفِيعاً وَ شَهِيداً يَوْمَ الْقِيامَةِ »

«Ümmetime ulaştırmak üzere, sünnetimden kırk hadis ezberleyene, Kıyâmet günü şâhid ve şefâatçi olurum.» (15)

« مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفاهُ اللهُ تَعالى ما أَهَمَّهُ وَ رَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ »

«Din'de âlim olanı, Allah korur ve ummadığı yerden rızkını verir.» (16)

« أَوْحَى اللهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلى إِبْراهِيمَ عَلَيْهِ السَّلامُ: يا إِبْراهِيمُ إِنِّي عَلِيمٌ أُحِبُّ كُلَّ عَلِيمٍ »

«Allahu Teâlâ, İbrahim Aleyhisselâm'a buyurdu ki: Yâ İbrahim! Ben âlimim, her âlimi severim.» (17)

« اَلْعالِمُ أَمِينُ اللهِ سُبْحانَهُ فِي الْأَرْضِ »

«Âlim, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın güvendiği kimsedir.» (18)

---

(14) İbn Abdülberr, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(15) İbn Abdülberr, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.
(16) Hatîb, «Tarih»inde rivâyet etmiştir.
(17) İbn Abdülberr rivâyet etmiştir.
(18) İbn Abdülberr, Muaz'dan rivâyet etmiştir.

«صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي إِذَا صَلَحُوا صَلَحَ النَّاسُ، وَإِذَا فَسَدُوا فَسَدَ النَّاسُ: الْأُمَرَاءُ وَالْفُقَهَاءُ»

«Ümmetimden iki sınıf düzelirse, bütün insânlar düzelmiş olur; bozuldukları vakit, bütün insânlar da bozulur. Bunlar da âmirler ile âlimlerdir.» (19)

«إِذَا أَتَى عَلَيَّ يَوْمٌ لَا أَزْدَادُ فِيهِ عِلْمًا يُقَرِّبُنِي إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ»

«Beni, Allahu Teâlâ'ya biraz daha yaklaştıracak yeni ilim edinemediğim günün doğmasında, benim için hayır yoktur.» (20)

Âlimin, ibâdet edenden daha kıymetli olduğunu anlatmak üzere de şöyle buyuruyorlar :

«فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي»

«Âlimin âbid'e nisbetle değeri, ashâbımdan - derece bakımından - en küçüğü üzerine olan faziletim gibidir.» (21)

Bakınız Hazret-i Peygamber (S.A.), ilmi, nasıl Peygamberlik derecesine yükseltmiş ve tamâmen ilimsiz ibâdet olamıyacağı gibi, her ne kadar devâm ettiği ibâdette azıcık ilmi varsa da, bilgiden soyulmuş amelin derecesini de, nasıl düşürmüş oldu.

«فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ»

«Âlimin, ibâdet edenden üstünlüğü, ondördüncü gecede, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir.» (22)

---

(19) İbn Abdülberr, İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir.
(20) Taberânî Evsat'ta, Ebu Nuaym Hilye'de, İbn Abdülber Hz. Âişeden.
(21) Tirmizî, Ebû Umâme'den.
(22) Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesei, İbn Hibban.

«يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيامَةِ ثَلاثَةٌ : الأَنْبِياءُ ثُمَّ الْعُلَماءُ ثُمَّ الشُّهَداءُ»

«Kıyâmet gününde üç sınıf insân şefâat eder. Bunlar da Peygamberler, sonra âlimler ve sonra da, şehidlerdir.» (23)

Şehâdetin faziletine dâir söylenenle berâber, Peygamberlikten sonra şehâdetten de üstün derece ilm'e verilmiştir.

«ما عُبِدَ اللهُ تَعالىٰ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهٍ فِي الدِّينِ ، وَلَفَقِيهٌ واحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطانِ مِنْ أَلْفِ عابِدٍ ، وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمادٌ وَعِمادُ هٰذَا الدِّينِ الْفِقْهُ»

«Allahu Teâlâ'ya yapılan ibâdetlerin en üstünü dîn'de - fıkh'da - âlim olmaktır. Hattâ bir dîn âlimi - fakîh - şeytân nazarında, bin âbidden fenâdır. Her binânın direği olduğu gibi, İslâm dîninin direği de ilimdir.» (24)

«خَيْرُ دِينِكُمْ أَيْسَرُهُ ، وَخَيْرُ الْعِبادَةِ الْفِقْهُ»

«Dinimizin hayırlı tarafı, kolaylığıdır. İbâdetlerin hayırlısı da Dîn âlimi olmaktır.» (25)

«فَضْلُ الْمُؤْمِنِ الْعالِمِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْعابِدِ بِسَبْعِينَ دَرَجَةً»

«Âlim olan mü'min, ibâdet eden mü'minden yetmiş derece üstündür.» (26)

---

(23) İbn Mâce Osmân b. Affan'dan.
(24) Taberânî.
(25) İbn Abdülberr, Enes'den.
(26) İbn Adiyy, Ebû Hureyre'den.

«إِنَّكُمْ أَصْبَحْتُمْ فِي زَمَنٍ كَثِيرٍ فُقَهَاؤُهُ قَلِيلٍ قُرَّاؤُهُ وَخُطَبَاؤُهُ قَلِيلٍ سَائِلُوهُ كَثِيرٍ مُعْطُوهُ ، اَلْعَمَلُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعِلْمِ وَسَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ قَلِيلٌ فُقَهَاؤُهُ كَثِيرٌ خُطَبَاؤُهُ قَلِيلٌ مُعْطُوهُ كَثِيرٌ سَائِلُوهُ ، اَلْعِلْمُ فِيهِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ»

«Siz, dîn âlimleri - fukahâsı - çok, okuyucu ve hatipleri az, soranları az, cevâp verenleri çok olan bir diyâr ve zamândasınız. Bu vaziyet karşısında, amel, ilimden hayırlıdır. Yakında bir zamân gelecek, âlimler - fuhakâ - azalacak, konuşmalar çoğalacak, soranlar çok olacak, cevâp verebilenler az bulunacak. İşte o zamân ilim amelden hayırlıdır.» (27)

«بَيْنَ الْعَالِمِ وَالْعَابِدِ مِائَةُ دَرَجَةٍ بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ حُضْرُ الْجَوَادِ الْمُضَمَّرِ سَبْعِينَ سَنَةً»

«Âlim ile ibâdet eden arasında yüz derece fark vardır. Her derecenin arası besili koşu atı ile, yetmiş senelik mesâfedir.» (28)

«قِيلَ يَارَسُولَ اللهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ فَقَالَ: الْعِلْمُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ ، فَقِيلَ : أَيُّ الْعِلْمِ تُرِيدُ؟ قَالَ صلى الله عليه وَسَلَّمَ : اَلْعِلْمُ بِاللهِ سُبْحَانَهُ ، فَقِيلَ لَهُ : نَسْئَلُ عَنِ الْعَمَلِ وَتُجِيبُ عَنِ الْعِلْمِ ؟ فقال صلى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ يَنْفَعُ مَعَ الْعِلْمِ بِاللهِ ، وَإِنَّ كَثِيرَ الْعَمَلِ لَا يَنْفَعُ مَعَ الْجَهْلِ بِاللهِ»

---

(27) Taberânî.

(28) İsfahânî «Et-Tergib ve't-Terhib»de.

«Denildi ki: Yâ Resûlallah, en efdal [üstün] amel hangisidir? Peygamber Efendimiz (S.A.) buyurdu :

— Azîz ve Celîl olan Allah'ı bilmektir. Onlar :

— Hangi bilgiyi kasdediyorsunuz? dediler. Peygamber Efendimiz (S.A.) :

— Noksân sıfatlardan münezzeh, kemâl sıfatlariyle bezenmiş olan Allahu Teâlâ'yı bilmeği kasd ediyorum, diye cevâb verdiler. Onlar :

— Ey Allah'ın Resûlü, biz amelden soruyoruz, siz ilimden cevâb veriyorsunuz, deyince, Peygamber Efendimiz (S.A.) :

— İyi biliniz ki, Allahu Teâlâ'yı bilerek yapılan az amel fayda verir. Fakat cehâletle yapılan amel, çok da olsa fayda sağlamaz. Buyurmuşlardır.» (29)

«يَبْعَثُ اللهُ سُبْحَانَهُ الْعِبَادَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَبْعَثُ الْعُلَمَاءَ ثُمَّ يَقُولُ يَا مَعْشَرَ الْعُلَمَاءِ إِنِّي لَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ إِلَّا لِعِلْمِي بِكُمْ، وَلَمْ أَضَعْ عِلْمِي فِيكُمْ لِأُعَذِّبَكُمْ اِذْهَبُوا فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ»

«Allahu Teâlâ kıyâmet günü, bütün kullarını ve âlimleri diriltir. Sonra âlimlere: Ey âlimler, ben hâlinizi bilerek, ilmi size verdim; bunu size azâb etmek için vermedim. Kusûrlarınızı bağışladım. Buyurun Cennete...» (30)

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİNE GELİNCE :

Hazret-i Ali (R.A.) Kümeyl'e hitap ederek: «Ey Kümeyl, ilim mâldan hayırlıdır. Çünkü malı sen koruyacaksın, fakat ilim seni korur. İlim hâkim, mâl mahkûmdur. Mâl sarf etmekle azalır, ilim sarfiyatla çoğalır.» buyurmuştur. Yine Hazret-i Ali (R.A.) : «Bir âlim, gündüzleri oruçlu olduğu hâlde harb eden, geceleri de ibâdetle geçiren mücâhid âbid'den daha üstündür. Bir âlimin ölümü ile İslâm âleminde açılan boşluğu, onun gibi yetişecek bir âlimden başkası dolduramaz.» demiştir. Yine Hazret-i Ali (R.A.) bir manzûmesinde şöyle buyuruyor :

(29) İbn Abdülberr, Enes'den.
(30) Taberânî, Ebû Mûsâ'dan.

«Övünmek ancak ehl-i ilme mahsûstur. Çünkü onlar doğru yolda oldukları gibi arzû edenlere de doğru yolu gösterirler.

Herkesin derecesi bilgisi ile ölçülür. Câhiller ise, âlimlere düşmândırlar.

Âlim ol ki, ölmeyesin. Çünkü insânlar ölür, fakat âlimler diridirler.»

Ebû'l - Esved: «İlimden daha değerli bir şey olamaz; çünkü sultânlar insânlara hükm ederken, âlimler sultânlara da hâkimdir.» diyor.

İbn Abbâs (R.A.) : «Süleymân Aleyhisselâm mâl, ilim ve hükümdârlık arasında muhayyer iken ilm'i tercih etti ve bu sâyede diğer ikisine de mâlik oldu.» buyuruyor.

İbn Mübârek'e sordular :

«— Kâmil insânlar kimdir? İbn Mübârek :

— Âlimlerdir, dedi. Yine sordular :

— Melikler kimlerdir? İbn Mübârek :

— Zâhidler [Dünyâyı terk edip Allah için çalışanlar]'dır, dedi.

— Alçak seviyeli insânlar kimlerdir? diye sorulunca İbn Mübârek:

— Dîn kisvesi altında dünyâ menfaati sağlıyanlardır,» diye cevâb vermiş ve âlimden başkasını kâmil insân saymamıştır. Çünkü insânın diğer cânlı mahlûklardan ayrılığı, ilmi sâyesindedir. İnsân hangi husûsiyetle diğerlerinden ayrılırsa, kemâli de o sâyededir. Şüphesiz, insânın diğer mahlûkattan imtiyâzlı olması, güç ve kuvvetiyle değildir! Çünkü deve kendisinden kuvvetlidir. Vücûd iriliğiyle de değildir. Çünkü fil insânların hepsinden büyüktür. Yiğitlikle de değil; zîra arslan herkesden yüreklidir. Çok yemesiyle de değil! Çünkü öküzün karnı daha büyüktür. Bunun gibi cinsî münâsebet bakımından da değil. Çünkü bu husûsta da, en küçük mahlûkattan olan serçe kuşu, insanlardan daha kudretlidir. Şu hâlde insân, ancak ilim için [Allah'ı bilmek için] yaratılmıştır.

Diğer bâzıları: «Câhillerin kazançları ile âlimlerin zararlarının ne olduğunu bilemedim» demişlerdir. Hattâ bu husûsta Peygamber Efendimiz (S.A.) de şöyle buyuruyorlar :

«مَنْ أُوتِيَ الْقُرْآنَ فَرَأَى أَنَّ أَحَدًا أُوتِيَ خَيْرًا مِنْهُ فَقَدْ حَقَّرَ مَا عَظَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالَى.»

«Kur'ân'ı okuyup anlıyan kimse buna karşılık başkasındaki varlığı daha üstün görürse; Allahu Teâlâ'nın büyüttüğünü küçültmüş olur.»

Feth-i Mûsılî: «Yemek içmekten kesilen hasta misâli, gibi, ilim ve hikmetten mahrûm kalb de ölüme mahkûmdur» diyor. Bu söz doğrudur; çünkü vücûdun gıdâsı yemek içmek olduğu gibi, kalbin gıdâsı da ilim ve hikmettir. Kalb de bunlarla yaşar. İlimsiz kalb ölüme mahkûmdur. Fakat aşırı korku, yaranın acısını duyurmadığı gibi, aşırı dünyâ sevgisi de bu hissî ibtâl etmiştir. Ölüm, dünyâ telâşesini kaldırınca, ayılan sarhoş veyâ korkuyu atan insânın sızılarını acı acı duyması gibi, bu hastalık da, bütün çıplaklığıyle ortaya çıkar, insân helâk olduğunu anlar, tahassür içinde kalır. Fakat ne fayda? Nitekim **«İnsânlar uykudadır; ölünce uyanırlar»** buyurulmuş, fakat bu son nedâmetin fayda vermiyeceği de anlatılmıştır. Perdenin aradan kaldırılacağı büyük günden Allah'a sığınırız.

Hasan-ı Basrî: «Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanıyle tartılır ve ağır gelir.» demiştir. **İbn Mes'ud (R.A.):** «İlim yok olmadan okuyun; **ilmin yokluğu, âlimlerin vefâtıyladır. Varlığım kudretinde olan Allahu Teâlâ'ya yemin ederim ki, Allah uğrunda ölen hakîkî şehidler, âlimlere verilen yüksek dereceleri görünce, âlim olmak için tekrâr dünyâya gelmeği arzû edeceklerdir. Doğrusu şu ki, kimse âlim olarak doğmamıştır. İlim, çalışıp öğrenmekle elde edilir»** buyuruyor.

İbn Abbas (R.A.): «Benim için gecenin, azıcık bir vaktini ilme ayırmak, bütün geceyi ibâdetle geçirmekten daha sevimlidir.» demiştir.

Hasan-ı Basri: «Allahu Teâlâ'nın,

«رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً.»

«Ey Rabbimiz, bize dünyâda da hasene ver, âhirette de hasene ver.» (2 - Bakara : 201) âyet-i celîlesinde zikredilen dünyâdaki haseneden murâd, ilim ve ibâdet, âhiretteki hasene'den murâd da Cennettir» buyurmuştur.

Hakîmin [olgun kişi] birisine: «Neyi sermâye edinelim?» diye sormuşlar. Cevâbında: «Gemi battığı zamân sizinle kalabilecek sermâyeyi seçin.» demiştir. Gemi'nin batması insânın ölümüyle te'vil edildiğine göre, kendisiyle kalacak sermâyesinin de, ilim olduğu anlaşılır.

Diğer bâzıları: «Hikmete uyan kimseye insânlar uyar ve onu öncü kabûl ederler. Hikmet sâhibleri, dâimâ tâzim ve hürmet görür.» demişlerdir.

İmâm Şâfii: (Allah ona rahmet etsin) şöyle buyurmuştur: «İlmin husûsiyetindendir ki, az da olsa ondan payı olan sevinir, olmıyanlar da dâimâ mahzûn kalır.»

Hazret-i Ömer (R.A.): « Ey insânlar! İlim öğrenin, Allahu Teâlâ hüsn-i niyyetle okuyanlara yücelik hil'ati giydirir. Hatâları varsa, bu hil'atı geri almamak için, kendisine üç def'a hitâb eder. Bu hatâlar ölünceye kadar devâm etse de, yine böyle olur.» demiştir.

Ahnef (Allah rahmet etsin): «Âlimler efendi olmaya lâyık kimselerdir. İlimsiz ululuğun sonu zillettir.» demiştir.

Sâlim b. Cad: «Ben köle idim. Beni üçyüz dirheme satın alan bir zât âzâd edince, kendime iş aradım ve okumağı tercîh ettim. İlim sâyesindedir ki, aradan çok zamân geçmeden, beni ziyârete gelen pâdişâhı kabûl etmedim.» demiştir.

Zubeyr b. Ebûbekir: «Babam Irak'da bana yazdığı bir mektûbda şöyle diyordu: Oku. Çünkü ilim fakirliğinde servet, zenginliğinde ziynettir» demiştir.

Hz. Lokman da, oğluna aynı tavsiyelerde bulunmuş ve demiştir ki: «Oğlum! Âlimler meclisine devâm et. Bahar yağmuru ile yeri yeşillendiren Allah, hikmet nûru ile de, mü'minlerin kalbini aydınlatır.»

Diğer bâzıları: «Âlimin ölümüne, denizde balıklar ve havada kuşlara varıncaya kadar her şey ağlar. Dâimâ sîması canlandırılır ve hâtıraları anılır» demişlerdir.

Zuhri: «İlim lâfzı müzekkerdir. Onu hakîkî yiğitler sever» demiştir.

İLİM ÖĞRENMENİN FAZİLETİ

ÂYETLER :

« فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ »

«Onlardan bir kısmı din ve şeri'at ilimlerini öğrenmek için geri kalsın.» (9 - Tevbe : 122).

« فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ »

«Eğer bilmiyorsanız zikr ehlinden (âlimlerden) sorunuz.» (16 - Nahl : 43).

HADİSLER :

«مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللّٰهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ»

«İlim yolunu tutana Allah Cennet yolunu açar.» (31)

«إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضَاءً بِمَا يَصْنَعُ»

«Melekler, öğrenciden memnûn oldukları için kanatlarını üzerine gererler.» (32)

«لَأَنْ تَغْدُ وَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِاءَةَ رَكْعَةٍ»

«Bir sabâh bir mes'ele öğrenmen, yüz rekât namâz kılmandan hayırlıdır.» (33)

«بَابٌ مِنَ الْعِلْمِ يَتَعَلَّمُهُ الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«İlimden bir mes'ele öğrenmek, bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır.» (34)

«أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ.»

«İlim, Çinde bile olsa öğreniniz.» (35)

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

«İlim öğrenmek, her Müslümâna farzdır.»

---

(31) Müslim, Ebû Hureyre'den.
(32) Ahmed, İbn Hibban ve Hakim, Safvan b. Asal'dan
(33) İbn Abdülberr, Ebû Zer'den.
(34) Taberâni, Ebû Zer'den.
(35) İbn Adıyy ve Beyhâki, Enes'den, Taberani İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir.

«اَلْعِلْمُ خَزَائِنُ مَفَاتِيحُهَا السُّؤَالُ ، أَلاَ فَاسْأَلُوا فَإِنَّهُ يُؤْجَرُ فِيهِ أَرْبَعَةٌ : اَلسَّائِلُ ، وَالْعَالِمُ ، وَالْمُسْتَمِعُ ، وَالْمُحِبُّ لَهُمْ.»

«İlim hazîne, suâl anahtarıdır. Sorun ki, öğrenin. Bir suâl sâyesinde dört kişi ecir alır. Bunlar da soran, cevâb veren, dinleyen ve bunları sevenlerdir.» (36)

«لاَ يَنْبَغِى لِلْجَاهِلِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى جَهْلِهِ وَلاَ لِلْعَالِمِ أَنْ يَسْكُتَ عَلَى عِلْمِهِ»

«Câhilin cehâletine susması, âlimin de ilmini saklaması doğru değildir.» (37)

وفى حديث أبى ذرّ رضى الله عنه :

«حُضُورُ مَجْلِسِ عَالِمٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلاَةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ ، وَعِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ وَشُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ ؟ فقال صلى الله عليه وسلم : وَهَلْ يَنْفَعُ الْقُرْآنُ إِلاَّ بِالْعِلْمِ»

Peygamber Efendimiz (S.A.) :

— İlim meclisinde bulunmak, bin rek'at namâz, bin hastayı ziyâret ve bin cenâzeyi teşyî'den daha kıymetlidir, buyurduklarında, dinleyenler:

— Ey Allah'ın Resûlü, Kur'ân okumaktan da hayırlı mıdır? diye sorunca, Peygamber Efendimiz cevâben :

— Kur'ân ilim ile fayda verir. Mânâsı anlaşılmadan bir fayda sağlamaz, buyurmuşlardır. (38)

(36) Ebû Nuaym, Ali'den.
(37) Taberânî, İbn Mardûye'den.
(38) İbn Cevzî, Mevzuât'da Ömer'den.

«مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِيَ بِهِ الْإِسْلَامَ فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ الْأَنْبِيَاءِ فِي الْجَنَّةِ دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ»

«İslâmiyyeti yaşatmak için okurken ölen kimse ile, Peygamberler arasında bir derecelik fark vardır.» (39)

İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ :

İbn Abbas (R.A.) : «Zorluğuna katlandım okudum, neticede ululuğa erdim.» buyurmuştur. Hattâ İbn Mâlik, İbn Abbas hakkında: «İbn Abbas gibisini görmedim. Çünkü yüzüne bakan en güzel yüzü görmüş, sözünü duyan en tatlı sözü dinlemiş, fetvâlarını tedkîk eden de, hakikî ilmi bulmuş olur.» demiştir.

İbn Mübârek: «Okumadan ululuk isteyene şaşarım.» buyurmuştur.

Bâzı hakîmler: «Hayâtta en çok acınacak iki zümre vardır: Biri okumak istediği hâlde bir şey anlayamıyanlar, diğeri de her şeyi anladığı hâlde okumak istemeyen kimselerdir.» demişlerdir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.) : «Bir mes'ele öğrenmek, benim için bir gece ibâdetten daha sevimlidir.» buyurmuştur. Ayrıca «Âlim ve ilim tâlibi hayırda berâberdir. Diğer insânlar ise, bir kıymet taşımaz. Yâ âlim, ya talebe veyâ dinleyici ol; bunların hâricinde kalma, helâk olursun.» demiştir.

Atâ: «Bir zikir ve ilim meclisi, yetmiş lehviyât meclisindeki kusûrları kapatır.» buyurmuştur.

Hazret-i Ömer (R.A.) : «Gündüzü oruçlu, geceyi uykusuz geçiren bin âbid'in ölümü; helâl ve harâmı ayıran bir âlimin ölümünden daha ehvendir.» buyurmuştur.

İmâm Şâfiî (Allah rahmet etsin) : «İlim öğrenmek, nâfile ibâdetten makbûldür.» buyurmuştur.

İbn Abdi'l-Hakem (Allah rahmet etsin) : İmâm Mâlik'ten okuyordum. Öğle vakti girince (nâfile) namâz kılmak için

(39) Dârimî, Hasan'dan.

kitâblarımı topladım. Bunu gören hocam: «Eğer hüsn-i niyyetle okuyorsan, kılmak istediğin namâz, okumaktan üstün değildir, dedi.» diye nakl buyurmuştur.

Ebû'd - Derdâ (R.A.) : «Sabâhleyin ilim tahsîline gitmeği, mücâhede saymamak akılsızlık olur.» buyurmuştur.

TÂLİMİN [İLİM ÖĞRETMENİN] FAZİLETİ

ÂYETLER :

«وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»

«Okusunlar da diğerleri (muhârebeden) döndüklerinde onları korkutsunlar. Umulur ki, çekinirler.» (9 - Tevbe : 122)

Burada «inzâr» kelimesinden ta'lîm ve irşâd murâd edilmiştir.

«وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ»

«Şu günü hâtırla ki: Allah, Kitâb verilenlerden şöyle bir söz almıştı. Elbette onu insânlara anlatacak ve gizlemiyeceksiniz.» (3 - Âl-i İmrân : 187)

Bu âyet okutmayı farz kılar.

«وَإِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

«Şüphesiz, onlardan bir kısmı bilerek hakk'ı gizlerler.» (2 - Bakara : 146)

Bu âyet-i celîle hakk ilmi gizlemenin harâm olduğunu beyân etmektedir. Nitekim lüzûmunda bildiğine şâhidlik yapmıyanlar hakkında da şöyle buyuruluyor :

«وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ»

«Bildiğini gizleyenin kalbi muhakkak ki günâhkârdır.» (2 - Bakara : 283)

Peygamber Efendimiz de bu husûsta şöyle buyuruyorlar :

«مَا آتَى اللّٰهُ عَالِماً عِلْماً إِلاَّ وَ أَخَذَ عَلَيْهِ مِنَ الْمِيثَاقِ مَا أَخَذَ عَلَى النَّبِيِّينَ أَنْ يُبَيِّنُوهُ لِلنَّاسِ وَلاَ يَكْتُمُوهُ»

«Allahu Teâlâ ilim verdiği âlimlerden de peygamberlerden aldığı misâk [söz] gibi, ilimlerini saklamayıp insânlara açıklamaları için, söz almıştır.» (40)

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَ عَمِلَ صَالِحاً»

«Ben müslümânım deyip iyi ameller işleyerek Allah'a da'vet edenden daha güzel sözlü kimdir?» (41 - Fussılet : 33)

«أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ»

«(İnsânları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et!» (16 - Nahl : 125)

«وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ»

«Ve onlara kitâb ve hikmeti öğretecek...» (3 - Âl-i İmrân : 48)

HADÎSLER :

Yemen'e gönderdiği **M u â z ' a** hitâben, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardı :

---

(40) Ebû Nuaym, İbn Mes'ud'dan.

«لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«Senin yüzünden Allahu Teâlâ'nın bir kişiyi hidâyete erdirmesi, senin için bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır.» (41)

«مَنْ تَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ أُعْطِيَ ثَوَابَ سَبْعِينَ صِدِّيقًا»

«İnsânlara öğretmek için ilimden bir mes'ele öğrenen kimseye, yetmiş sıddîk sevâbı verilir.» (42)

Îsâ Aleyhisselâm da şöyle buyurmuştur:

«مَنْ عَلِمَ وَعَمِلَ وَعَلَّمَ فَذٰلِكَ يُدْعٰى عَظِيمًا فِى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ»

«Kim ki öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve öğretirse, semâvatta [göklerde] tâzimle anılır.»

« إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ يَقُولُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ لِلْعَابِدِينَ وَالْمُجَاهِدِينَ : ادْخُلُوا الْجَنَّةَ ، فَيَقُولُ الْعُلَمَاءُ : بِفَضْلِ عِلْمِنَا تَعَبَّدُوا وَجَاهَدُوا ، فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ : أَنْتُمْ عِنْدِى كَبَعْضِ مَلَائِكَتِي ، إِشْفَعُوا تُشَفَّعُوا فَيَشْفَعُونَ ثُمَّ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

«Kıyâmet günü, Allahu Teâlâ âbid ve mücâhidlere:

— Girin cennete der.

Âlimler :

— Bizim öğretmemiz sâyesinde ibâdet ve mücâhede ettiler, deyince Hak Teâlâ :

— Siz benim nezdimde bâzı meleklerim gibisiniz. Şefâat edin;

(41) İmâm Ahmed, Muaz'dan. Ayrıca Buharî ve Müslim.

(42) Ebû Mansûr ed-Deylemî, İbn Mes'ûd'dan.

şefâatiniz makbûldür buyurur. Onlar da şefâat edince Cennete girerler.» (43)

Bu şefâat hakkı, her âlime değil, bildiğini öğreten âlimlere mahsûsdur.

«إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لاَ يَنْتَزِعُ الْعِلْمَ انْتِزَاعاً مِنَ النَّاسِ بَعْدَ أَنْ يُؤْتِيَهُمْ إِيَّاهُ وَلٰكِنْ يَذْهَبُ بِذَهَابِ الْعُلَمَاءِ فَكُلَّمَا ذَهَبَ عَالِمٌ ذَهَبَ بِمَا مَعَهُ مِنَ الْعِلْمِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ رُؤَسَاءُ جُهَّالاً إِنْ سُئِلُوا أَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَ يُضِلُّونَ»

«Muhakkak ki, Allahu Teâlâ verdiği ilmi insânlardan çekip almaz. Ancak âlimlerin ölmesiyle ilimler de gider. Hattâ dîn makaamları câhil başların elinde kalır. Kendilerine başvuruldukta yanlış fetvâlar vermekle kendileri sapıttıkları gibi insânları da şaşırtırlar.» (44)

«مَنْ عَلِمَ عِلْماً فَكَتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنَ النَّارِ»

«Öğrendiği ilmi saklıyan âlimi, Allahu Teâlâ kıyâmet günü, ateşten gem vurmakla cezâlandırır.» (45)

«نِعْمَ الْعَطِيَّةُ وَنِعْمَ الْهَدِيَّةُ كَلِمَةُ حِكْمَةٍ تَسْمَعُهَا فَتَطْوِى عَلَيْهَا ثُمَّ تَحْمِلُهَا إِلَى أَخٍ لَكَ مُسْلِمٍ تُعَلِّمُهُ إِيَّاهَا تَعْدِلُ عِبَادَةَ سَنَةٍ»

«En güzel hediye, hikmetli bir sözü iyice anlayıp, dîn kardeşine anlatmaktır. Bu aynı zamânda bir senelik ibâdete de karşılıktır.» (46)

---

(43) Ebu'l-Abbas Ez-Zehebî, İbn Abbas'dan.
(44) Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Amr'dan.
(45) Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibban ve Hakîm, Ebû Hureyre'den.
(46) Taberânî, İbn Abbâs'dan.

« اَلدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَافِيهَا إِلاَّ ذِكْرَ اللهِ سُبْحَانَهُ وَمَا وَلاَهُ أَوْ مُعَلِّمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا »

«Allah'ı hâtırlatan ve Allah'a yaklaştıran cihetleriyle, öğreten ve öğrenenden başka, dünyâda her ne varsa mel'ûndur.» (47)

« إِنَّ اللهَ سُبْحَانَهُ وَمَلاَئِكَتَهُ وَأَهْلَ سَمٰوَاتِهِ وَأَرْضِهِ حَتَّى النَّمْلَةِ فِى جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتِ فِى الْبَحْرِ لَيُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ »

«Muhakkak ki, Allahu Teâlâ, melekleri, yer - gök ehli, hattâ yuvasında karıncalar, suda balıklar, insânlara iyiliği öğretenlere duâ ederler.» (48)

« مَا أَفَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ فَائِدَةً أَفْضَلَ مِنْ حَدِيثٍ حَسَنٍ بَلَغَهُ فَبَلَّغَهُ »

«Duyduğu hasen bir hadîsi, dîn kardeşine duyurandan daha faydalı kimse olamaz.» (49)

« كَلِمَةٌ مِنَ الْخَيْرِ يَسْمَعُهَا الْمُؤْمِنُ فَيُعَلِّمُهَا وَيَعْمَلُ بِهَا خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ »

«Bir müslümânın hayırlı bir sözü öğrenip öğretmesi ve onunla amel etmesi, bir senelik ibâdetten hayırlıdır.» (50)

« أَمَّا هٰؤُلاَءِ فَيَسْأَلُونَ اللهَ تَعَالَى فَإِنْ شَاءَ أَعْطَاهُمْ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُمْ وَأَمَّا هٰؤُلاَءِ فَيُعَلِّمُونَ النَّاسَ ، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا »

(47) Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.
(48) Tirmizî, Ebû Umâme'den.
(49) İbn Abdülberr, Muhammed b. el-Mükendir'den.
(50) İbn Mübârek, Zeyd b. Eslem'den.

«Bir gün Peygamber Efendimiz, biri duâ ile meşgûl olan ve diğeri ders okutmakta olan iki topluluk gördü ve duâ edenler için :

— Bunlar Allahu Teâlâ'dan istiyorlar. Allah dilerse verir, dilerse vermez, buyurdular. Okutanlar hakkında ise :

— Fakat bunlar öğretiyorlar. Zâten, ben de muallim olarak gönderildim, dediler.» (51) Sonra öğretenlerin meclisine oturdu.

«مَثَلُ مَا بَعَثَنِيَ اللّٰهُ بِهِ مِنَ الْهُدٰى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَاءَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا بُقْعَةٌ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَكَانَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلَاءً»

«Allahu Teâlâ'nın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, bol bir yağmur gibidir; döküldüğü toprağın bir kısmı suyu içine alır, bol miktarda ot ve mahsûl yetiştirir. Bir kısmı da sert ve çorak olur, suyu içine almaz, fakat yüzünde tutar; insânlar içmek, sulamak ve ekim bakımından bundan faydalanırlar. Bir kısmı da yalçın ve kaypaktır, suyu içine almadığı gibi yüzünde de tutmaz, yağan yağmur, yüzünden sıyrılıp gider; ne bir şey bitirir, ne de kimseye faydası olur.» (52)

Birinci misâl ile: Öğrendiğiyle amel edene; ikinci misâl ile amel etmeyip başkasına okutana; üçüncü misâl ile de, her ikisinden mahrûm olana misâl verilmiştir.

«إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ...»

(51) İbn Mâce, Abdullah b. Ömer'den
(52) Buhârî ve Müslim, Ebû Mûsâ'dan.

«Âdem oğlu ölünce amel defteri dürülür. Ancak üç şeyden defterine sevâb yazılır: Bunlardan birisi de, istifâde edilen bilgidir.» (53)

« اَلدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ »

«Hayra delâlet eden, onu yapan gibidir.» (54a)

« لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ : رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا النَّاسَ، وَرَجُلٍ آتَاهُ اللهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْخَيْرِ »

«Heves edilecek iki kimse var; Birincisi Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği ilimle amel edip başkasına da öğreten; ikincisi de Allah'ın verdiği serveti hayra sarfedendir.» (54b)

« عَلَى خُلَفَائِي رَحْمَةُ اللهِ، قِيلَ : وَمَنْ خُلَفَاؤُكَ ؟ قَالَ الَّذِينَ يُحْيُونَ سُنَّتِي وَيُعَلِّمُونَهَا عِبَادَ اللهِ »

«Hazret-i Peygamber : Allahu Teâlâ'nın rahmeti benim vekillerim üzerine olsun, diye buyurmuş. Vekilleriniz kimlerdir? diye sorulunca, sünnetimi yaşatıp Allahu Teâlâ'nın kullarına öğretenlerdir, cevâbını vermişlerdir.» (55)

İslâm büyüklerinin sözleri :

Hazret-i Ömer (R.A.) : **«Kim bir hadis öğretir ve öğrettiği hadîsle amel edilirse, amel eden gibi sevâb kazanır.»** buyurmuştur.

İbn Abbâs (R.A.) : **«İnsânlara hayrı öğretenler için, denizdeki balıklara varıncaya kadar her şey, Allahu Teâlâ'dan mağfiret diler.»** buyurmuştur.

(53) Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(54a) Tirmizî, Enes'den.
(54b) Buhârî ve Müslim, İbn Mes'ûd'dan.
(55) İbn Abdülberr, Hasen'den. İbn Abdülberr.

Diğer bâzıları : «Âlim, Allah ile kul arasındadır; bu keyfiyete dikkat etsin.» demişlerdir.

Süfyân-ı Sevrî, Askalân şehrine gitti; orada bir müddet beklediği hâlde, kendisine bir şey soran olmayınca: «Bu diyârda ilim ölmüştür, artık benim beklememe lüzûm yok, vâsıta te'mîn edin gideyim.» dedi. Şübhesiz böyle demesi, öğreticiliğin üstün değerine ve fazîletine hevesi ve ilmin devâmını sağlamak arzûsundandı.

Atâ (R.A.): «Sâîd İbn Müseyyeb'i ziyâret ettim ve kendisini ağlar gördüm. Sebebini sorduğumda, kendisinden bir şey sorulmadığı için ağladığını söyledi.» demiştir.

Yine bâzı zevât : «Âlimler zamânın ışıklarıdır. Her âlim kendi asrını aydınlatır ve zamânının insânları onların ışığından aydınlanırlar.» demişlerdir.

Hasan-ı Basrî (Allah rahmet etsin) : «Âlimler olmasa insânların dîğer cânlı varlıklardan farkı kalmazdı. Çünkü onların okutmasiyle insânlar insânlık seviyyesine ulaşırlar.» buyurmuştur.

Ikrime : «Bu ilmin bir kıymeti var, deyince; nedir? diye soranlara; Onun kadrini anlayıp koruyacak bir ehline vermektir.» buyurmuştur.

Yahyâ b. Muâz: «Âlimler, Muhammed Aleyhisselâm ümmetine anne ve babalarından da şefkatlidirler. Çünkü anne ve babaları onları dünyâ ateşinden, Âlimler ise, âhiret ateşinden korurlar.» buyurmuştur.

Denildi ki : **«İlim edinmek için riâyet edilecek usûller şunlardır: Sükût edib dinlemek, ezberlemek, bildiğini tatbîk etmek ve sonra da başkalarına öğretmektir.»**

Yine denildi ki: **«Bilmeyene öğret, bilenden öğren ki, bildiğini korumuş ve bilmediğini öğrenmiş olasın.»**

Muâz b. Cebel: Okuyup okutanlar hakkında şunları söylemiştir : «Okuyun öğrenin, zira Allah için ilim edinmek Allah'a karşı ta'zim ve ibâdettir. Müzâkeresi tesbîh, mübâhasesi mücâhededir. Bilmiyene öğretmek sadaka, liyâkatlisine bolca okutmak Allah'a yakınlıktır. İlim, yalnız ve kimsesiz yerlerde sıkıntıyı gideren bir arkadaş, doğru yola kılavuz, zorlukta kolaylık ve sabır merci'idir. İlim dostlar yanında vezir, yabancılara yakınlıktır. Cennet yoluna ışık tutar. İlim sâyesinde Allahu Teâlâ bir kısım insânları yükseltir, iyi işlerinde izlerinden gidilen rehber ve öncü yapar. İyilikleri anılır, eserleri kalır. Melekler onları sever ve kanatlarını üzerlerine gererler. Yaş ve kurudan her ne varsa, denizdeki balıklar, karadaki canlı varlıklar ay

ve yıldızlara varıncaya kadar her şey, âlimler için Allahu Teâlâ'dan mağfiret dilerler. Çünkü ilim, kalb gözünü açar, karanlıkta gözlere ışık saçar, zayıflıkta bedene kuvvet verir, insânı yüksek mertebelere ve ebrâr derecesine ulaştırır. İlmî tefekkür, gündüz orucuna ve gece ibâdetine denktir. Allahu Teâlâ'ya İtâat, ibâdet, tevhîd, saygı, şübheli şeylerden korunmak, sıla-yı rahm'de bulunmak ilim ile olur. Helâl ve harâm ilim ile bilinir. İlim öncüdür; amel ise ondan sonra gelir. İyilere ilhâm olur; fenâlar ondan mahrûm olur.» Allahu Teâlâdan hüsn-ü tevfîk dileriz.

AKLÎ DELİLLER :

Bu bahiste açıklanmak istenen, ilmin fazîlet ve nefâsetidir. Fazîletin ne demek olduğunu bilmiyen ve fazîletten gâyenin ne olduğunu anlamıyanların, ilimde veyâ ilimden gayri şeylerde bir haslet olarak bulunduğunu idrâk etmelerine imkân yoktur. Şüphesiz ki, hikmetin ne demek olduğunu bilmeden, falan adam hakîmdir veyâ değildir demek, saçmalamaktan başka bir şey olamaz. O hâlde, biz de fazîletin ne olduğunu anlıyalım.

Fazîlet, «fazl» kökünden gelir; ziyâdelik, artma ve çoğalma mânâsına, fazlalık demektir. Bir hükümde ortak olan iki şeyden birisine hâs bir ziyâdelik olursa, işte bunun diğerine fazîleti var denir ki, bu ziyâdelik onun kemâli olur. Meselâ: At, merkebten efdaldir, denildiği zamân, bunların yük taşımakta ortak oldukları, fakat atın daha ağır yük taşımakta, düşmâna saldırmakta, koşup kaçmakta ve güzellikte merkepten üstün ve kemâlli olduğu anlaşılır. Hattâ attan büyük bir merkeb kabûl edilse, yine bir değer taşımaz. Çünkü bu ziyâdelik vücûd bakımındandır ki, bir kemâl sayılamaz. Hayvân cismiyle değil, vasıflarıyla değerlenir. Bu îzâhatı anladınsa, atta diğer hayvânlara nisbetle fazîlet olduğu gibi, diğer sıfatlara nisbetle de, ilmin bir fazîlet olduğunu anlayacağından şübhe edilmez. Atın hızlı gitmesi bir kemâl değil, belki atta ayrı bir husûsiyet ve üstünlüktür. Amma ilim, zâtında hiç bir şeye nisbet edilmeksizin mutlak bir fazîlet ve kemâldir. Çünkü ilim, Allahu Teâlâ'nın kemâl sıfatı, melek ve peygamberlerin şerefi ve mutlak bir fazîlettir. Akıllı atın, ahmak attan daha hayırlı olması keyfiyeti, hiç bir şeye izâfe edilmeksizin ale'l-ıtlak onun fazîleti olması gibi.

İyi bil ki, rağbet bulan ve nefîs olan her şey üç sebebden biriyle rağbet görür ve beğenilir :

1 — Başka şeyi için, 2 — Zâtı için, 3 — Hem zâtı ve hem de başka şey için.

Elbette zâtı için rağbet gören, başkası için rağbet bulandan efdal ve şereflidir. Başkası icin sevilen altun ve gümüştür. Bunlar, hadd-i

zâtında insânın hiç bir ihtiyâcını gideremiyen birer mâden parçasıdır. Eğer ticâret vâsıtası olmasalardı, çakıl taşlarından farklı sayılmazlardı.

Zâtı bakımından heves edilen, Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmanın lezzetiyle âhiret saâdetine ulaşmaktır.

Hem zâtı ve hem de dolayısiyle istenip heves edilen, meselâ vücûd sağlığı gibi... İnsânın, ayaklarının sıhhatli olmasını istemesi, zâtı bakımından olur. Acı ve sancı duymaması gibi. Başka şey için olur. Arzû ettiği yere yürüyüp gidebilmesi gibi...

Bu itibarla ilme baktığın zamân onu, kendi zâtında tatlı bulursun ve ilim de zâtı için istenilir. Üstelik ilim âhiret saâdetine vesîle ve Allah'a yaklaştıran bir vâsıta olması bakımından da gayri için sevilir. İnsân oğlunun en büyük rütbesi ve arzû ettiği şey de, bu saâdet ve bu saâdete ulaştıran vâsıtadır. Bu da ilim ve ilme dayanan ameldir. Amel de ilimsiz olamıyacağına göre, dünyâ ve âhiret saâdetinin aslı ve bütün ibâdetlerin efdali ilimdir. Nasıl olmasın ki, her şeyin kıymeti netîcesiyle ölçülür. İlmin netîcesi ise, yüksek makamlara ermek, melekleşmek ve Allahu Teâlâ'ya yaklaşmaktır. Buraya kadar anlattıklarımız, ilmin âhirete âit olan faydalarıdır.

Dünyâlığa gelince: İzzet ve vakar, melikler [hükümdârlar]'e söz geçirme ve tab'an hürmeti celb etme gibi hasletleri vardır. Türklerin en akılsızları ve Arabların eclafı bile, âlimlerine hürmeti tabiî bulurlar. Çünkü tecrübeleriyle onların daha bilgili olduklarını anlıyorlar. Yalnız insânlarda değil, hayvânlarda da, bu hassa mevcûttur. Hayvân da üstünlüğü takdîr eder ve bu anlayışladır ki, kendisinden üstün olan insâna 'itâat eder. Bütün bu saydıklarımız mutlak ilmin fazîletidir. Halbuki ileride beyân edileceği üzere, ilimler de kısımlara ayrılır ve fazîletleri itibâriyle de ayrı kıymet taşırlar.

Bu izâhatımızla, ilim öğretme ve öğrenmenin fazîleti açıklanmış oldu. İlim her şeyden üstün olunca, elbette onu öğrenmeğe çalışmak da en üstün şeyi istemektir, öğretmek ise, en üstün faydayı sağlamaktır.

Bunun beyânı şöyledir: İnsânların maksadı, din ve dünyâlıkta toplanır. Dîn'in nizâmı ise, dünyânın nizâmına bağlıdır. Çünkü dünyâ âhiretin tarlasıdır. Dünyâ; kendisini ebedî bir vatan tanıyanları değil, bir köprü ve bir misâfirhâne kabûl edenleri, Allah'a ulaştıran bir vâsıtadır. Dünyânın nizâm ve imâreti ise, insânların çalışmalarına bağlıdır.

İnsânların iş, san'at ve meslekleri ise üç kısımda toplanabilir:

Birincisi : Yaşayabilmek için zarûrî olan işlerdir ki, bunlar da dörttür :

1 — Yiyecek te'mini için rençberlik,

2 — Giyecek te'mini için dokumacılık,

3 — Mesken te'mini için inşâat,

4 — Cemiyetin sevgi, saygı, yardımlaşma ve berâberliğini sağlamak için siyâset.

İkincisi : Bunlara yardımcı olup, yapılmalarına imkân veren işlerdir ki, bunlar da ikiye ayrılır:

1 — Rençberlik ve san'at için âlet hâzırlıyan demircilik işi.

2 — Dokumacılığa hizmet eden, hallaçlık ve eğirme işi gibi..

Üçüncüsü : Bütün bu işleri tamamlayıp süsleyen işlerdir. Bunlar da (rençberlikten alınan mahsûlü öğütüp) pişirmek, (giyim eşyasını) dikmek, boyamak ve yıkamak gibi işlerdir.

Bütün bunlar dünyâ hayâtına nisbetle, bir şahsın uzuvları mesâbesindedir ki, bunlar da üçe ayrılır:

1 — Kalb, ciğer ve beyin gibi asıl uzuvlar.

2 — Bu asıl uzuvlara hizmet eden mîde, damar, şerayin, sinir ve veridler.

3 — Bu asılları tamâmlayıp süsleyen şeyler ki; deri, tırnak parmak ve kaş gibi...

Bu saydığımız san'atların en şereflisi asılları olup, asıllarının da en şereflisi siyâsettir. Bunun içindir ki, bu siyâset san'atı, menşeinde diğer san'atların aramadığı kemâlâtı ister. Yine bunun içindir ki, bu san'atın sâhibi, diğer san'atları kendine hizmet ettirir.

Beşeriyeti islâh ile dünyâ ve âhirette selâmete ulaştıracak doğru yolu gösteren siyâset, dört mertebedir :

Birinci ve en üstün mertebe: Peygamberlerin siyâseti, sevk ve idâresi olup; avâm ve havass, bütün insânların zâhir ve bâtınlarına hükmetmeleridir.

İkinci mertebe : Halife, melik ve sultânların siyâseti ve her sınıf insânlara hükmetmeleridir. Fakat bunlar yalnız zâhire hükmeder, bâtına te'sir edemezler.

Üçüncü mertebe : Allahu Teâlâ'yı ve dînini bilen, peygamberlerin vârisi olan âlimlerin siyâsetidir ki, bunlar hiç bir sınıfın zâhiri işlerine karışmayıp kimseyi zecr ve men'edemiyecekleri gibi, umûm insânlar da kendilerinden istifâde edemez. Ancak münevver tabakanın bâtınına hitâb edebilirler.

Dördüncü mertebe: Vâizler'in siyâsetidir. Bunlar da ancak insânların avâm kısımlarının bâtınına hitâb ederler.

Siyâsetin şu dört mertebesinde nübüvvetten sonra en şereflisi, insânları, helâke sürükleyen, kötü hûylardan arıtıp saâdete ulaştıracak güzel hûylar ile süsleyen şeyin, ilmin en büyük faydası olduğunda şübhe yoktur. İşte ilim öğretmekten gâye de budur.

İlmin diğer san'atlardan üstün olduğunu söyledik. Bunun îzâhı şöyledir: San'atın değeri üç şey ile bilinir:

Birincisi: O san'atı bilmeye vesîle olan garîza ve mîzâca mürâcaat etmekle. Aklî ve müsbet ilimlerin, lûgat ilmine olan üstünlüğü gibi. Çünkü müsbet ilimleri bildiren akıldır. Lûgatı öğreten ise işitme hassasıdır. Akl'ın işitmeden üstün olduğu aşikârdır.

İkincisi: Umumî faydalarını düşünmek ile, rençberliğin kuyumculuğa üstünlüğünü düşünmek gibi...

Üçüncüsü: Üzerinde işlenen madde ile kuyumculuğun debbağlığa üstünlüğü gibi. Birisinde altun, diğerinde ise, ölü hayvan derisi üzerinde iş görülüyor.

Şübhe yok ki, âhiret yolunu aydınlatan dînî ilimler, tam akıl ve keskin zekâ ile elde edilir.

İleride açıklanacağı gibi, akıl, insân oğlunun en üstün vasfıdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın emânetleri, akıl sâyesinde kabûl edilir ve yine akıl sâyesindedir ki insân, Allahu Teâlâ'nın rızâsına mazhar olur.

İlmin umûmî faydalarına gelince; bunda hiç şüphe edilmez. Çünkü netîcesi ebedî saâdettir.

Mahallinin şerefine gelince: (Bu da gizli değildir.) Nasıl gizli olsun ki, ilim öğretenler insânların kalbleri ve akılları üzerinde tasarruf ederler. Yeryüzündeki en üstün yaratık insân, insânın en değerli cüz'ü ise kalbidir. İlim öğreten, kalbi olgunlaştırmak, temizlemek, cilâlandırmak ve rızâyı ilâhîye yaklaştırmakla meşgûldür. Binâenaleyh her cihetten, ilim efdaldir, şereflidir.

Hülâsa ilim öğretmek, bir bakımdan Allah için ibâdet, başka bir bakımdan Allahu Teâlâ'ya vekâlettir. Hem de en büyük vekâlet. Çünkü Allahu Teâlâ, en hâs sıfâtı olan ilmi, âlim'in kalbine yerleştirdi. Âlim, Allahu Teâlâ'nın en değerli cevherlerinin hazînedârı gibidir. Bundan, bütün muhtâçlara infakda izinlidir. Cennet-i me'vâ'ya ulaştırmakta ve Allahu Teâlâ'ya yaklaştırmakta, Allahu Teâlâ ile kulları arasında vâsıta olmaktan daha üstün rütbe olabilir mi? Allah kendi lütûf ve keremiyle bizleri de bu gibi kullarından eylesin.

Habîbine ve bütün hayırlı kullarına salât ve selâm olsun.

İKİNCİ BÂB

BU BÂB MAHMÛD VE MEZMÛM [ÖĞÜLEN VE YERİLEN] İLİMLERİN AKSÂM VE AHKÂMI BEYÂNINDADIR. BURADA FARZ-I AYN VE FARZ-I KİFÂYE OLAN İLİMLER İLE, KELÂM VE FIKIH İLMİNİN, NE DERECEYE KADAR DİN İLMİNDEN SAYILACAĞI VE ÂHİRET İLMİNİN FAZÎLETİ ANLATILACAKTIR.

FARZ-I AYN OLAN İLİMLERİN BEYÂNI

Resûlullah (S.A.V.) buyurdu ki :

«طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ»

«İlim öğrenmek her müslümâna farzdır.» (56)

Diğer bir hadîsde de :

«أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ»

«İlim, Çinde bile olsa öğreniniz.» (57) buyuruluyor.

Her müslümânın bilmesi farz olan ilmin hangisi olduğu husûsunda insânlar ihtilâfa düşmüş ve bu husûsda yirmiyi aşan fikir öne sürülmüştür. Tafsilâta girmeden bunları şöyle hülâsa edebiliriz. Her fırka kendi mevzûunun öğrenilmesini farz-ı ayn kabûl etmiştir. **Kelâmcılara** göre bilinmesi farz-ı ayn olan, **kelâm ilmi'dir.** Çünkü Allahu Teâlâ'nın varlığı, birliği, zâtı ve sıfatları kelâm sâyesinde bilinir. **Fakîhlere** göre: **Fıkıh ilmi'dir.** Çünkü ibâdet ve muâmelenin helâl ve harâm kısımlariyle, mutlak helâl ve harâm fıkıh ilmiyle

---

(56) İbn Mâce Hz. Enes'den.

(57) İbn Adiyy ve Beyhakî Hz. Enes'den, Taberânî İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

öğrenilir. Bu ilimlerin gâyeleri de ender tesâdüf edilecek ince mes'e-leler değil, belki ferdlerin muhtâç olduğu günlük mes'elelerin hallidir. **T e f s î r** ve **h a d î s â l i m l e r i** :Bu ilimden maksad **Kur'ân** ve **Hadîs** olduğunu söylerler. Çünkü diğer ilimler bunlar sâyesinde elde edilir. **S o f i y y e** ise **tasavvuf ilmi**'ni öne sürerler ki, bunlar da kollara ayrılır. Bir kısmı, bu ilimden gâye, insanın kendi hâlini ve Allah katındaki makaamını bilmesidir, derler. Diğer bir kısmı da ih-lâs ve nefsin âfetlerini bilmek, Şeytan'ın vesvesesi ile meleğin ilhâ-mını ayırabilmektir derler.

Diğer bâzılarına göre de, ilm-i bâtın'dır. Bu ilim de erbâbına farzdır der ve bu sûretle hadîsi umûmu şümûlünden çıkarmış olur-lar. Bunun gibi **E b û T â l i b - i M e k k î** de: «**Mebânî-i İslâm** hadîsi-nin tazammun ettiği ilimdir» der. Bu («**Mebânî-i İslâm**» hadîsi.)

« بُنِيَ الْاِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ : شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ . »

«İslâm dini beş esâs üzerine kurulmuştur: Allahu Teâlâ'nın var-lığına, birliğine şehâdet getirmek...» (58a)

diye başlayan hadîsdir. Çünkü farz olan bu beş şeydir. Elbette bunla-rın farz olma keyfiyyetiyle tatbîk şekillerini de bilmek farzdır.

Bu husûsda, şüpheyi kaldıracak son sözün, bizim anlatacağımız olacağı kanâatindeyiz. O da **Mukaddime**'de anlattığımız gibi, ilmin: **Muâmele** ve **Mükâşefe ilmi** olarak ikiye ayrılması ve burada aranan ilm'in ise muâmele ilmi olmasıdır.

Âkil ve bâliğ kulların yapmakla mükellef oldukları üç şey vardır:

1 — İ'tikad [inanmak].
2 — Fiil [İnandıklarını yapmak.]
3 — Terk [Yasak edilenleri yapmamak].

Yaş haddinin tamâmlanması veyâ rüyâlanmakla erginleşen akıllı kimselere evvelâ farz olan şey, anlıyarak şehâdet getirmek, yâni Al-lah'ın birliğini ve Peygamberin risâletini tasdîk etmektir. Bu şehâdet, taklîd ile de mümkündür. Bunun için delîl aramağa, kıyâs ve kaziy-yeler tertîbe lüzûm yoktur. Gâye, şek ve şüpheden uzak, kat'î bir inançtır. Böyle bir inanç bulundu mu maksad hâsıl olur. Bizzât Peygamber Efendimiz, Arab câhillerinin tasdîk ve ikrâriyle iktifâ eder,

(58a) Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den. Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 1, shf' 28.

ayrıca kendilerine delîl öğretmezdi. Binâenaleyh inanarak ve anlıyarak şehâdet getiren, ilk vazifesini yapmış ve o ân için başka bir farzı kalmamıştır. Şâyet o ânda ölse, itâat etmiş bir mü'min olarak ölür.

Bundan sonra gelen mükellefiyetler, ayrı ve başka sebeblere dayanır, ki bunlar herkes hakkında zarûrî değildir. Hattâ çok kimseler bâzı mükellefiyetler hâricinde kalırlar.

Bu mükellefiyetleri icâb ettiren sebebler **fiil, terk** ve **i'tikad** ile alâkalıdır:

Fiil ile alâkalı mükellefiyetler :

Kuşluk vakti, îmân etmiş bulunan bir müslümânın öğleye kadar yaşamasiyle kendisine yeni bir farzın düşmesi gibi. O da öğle vaktinin girmesiyle, şartı olan temizlik ile berâber, namâzı bilmesidir. Hiç bir arıza ve engeli yok iken, tam öğle vaktini bekledikten sonra, namâz'ın şart ve rükünlerini vakit çıkıncaya kadar öğrenemiyecekse, vakit girmeden hazırlanması farzdır, denirse de; farz olan amelin şartı olan bilginin farz olması, o amelin farz olmasından sonradır da denebilir. Buna göre de namâz bilgilerini namâz vakti girmeden öğrenmekle mükellef değildir. Diğer vakit namâzları da bunun gibidir.

Eğer Ramazana kadar yaşarsa, kendisine yeni bir farz daha düşer. O da oruç ile alâkalı hükümlerdir. Oruç vaktinin imsâktan akşama kadar olduğunu, farz olan niyet ile yemek içmek ve temâsdan çekinmek olduğunu ve bu hâlîn Şevvâl ayına kadar devâm ettiğini bilmektir.

Sonradan zenginleşir veyâ zengin olarak ergin olursa, kendisine yeni bir farz daha düşüyor. O da ne kadar zekât vereceği ve bunun hemen değil, artıcı olan malın, bir sene elinde kaldıktan sonra verileceği gibi hükümlerini bilmesidir. Hattâ her çeşit mal'ın değil, ancak kendi elindeki mal cinsinin zekâtını öğrenmekle mükelleftir. Eğer yalnız devesi varsa, deve zekâtını bilmek yeter. Diğer mallarda da hüküm böyledir.

(Hac farîzasına gelince); bu fevrî yâni acele olmadığı için hac mevsiminde hemen hac mes'elelerini öğrenmekte acele lâzım değildir. (58b)

(58b) Şâfi'î ve Hanbelîlere ve bizim imâmlardan Muhammed'e göre, hüküm böyle olmakla berâber, İmam-ı a'zam, İmâm-ı Mâlik ve bir sözünde Ebû Yûsuf «fevrî yâni zengin olduğu senenin hac mevsiminde hac etmek borçtur, tehiri günâhtır. Ancak hayâtında hac etmek mümkün olursa tehir mes'uliyeti kalkar. Şüphesiz mâzeret hâlleri müstesnâdır.» buyuruyorlar.

Fakat İslâm ulemâsına yakışan, azık ve binit gibi gerekli imkânlara sâhib olana, haccın te'hirî olarak farz olduğunu bildirmektir. Hattâ çok kerre hemen hac etmek isterse o vakit hac keyfiyetini de hemen öğrenmek farzdır. Öğrenilmesi farz olan, haccın erkân ve vecîbeleridir. Sünnetlerini öğrenmek farz değil; sünnetler nâfile ibâdet olduğundan öğrenilmeleri de farz değil, nâfile'dir. O ânda asıl haccın kendisine farz olduğunu ona duyurmamanın harâm olup olmadığına dâir söz, fakîhlere âittir; bizi alâkadar etmez. Yapılması gereken dîğer farz-ı ayn'larda da hüküm böyledir.

Terk edilmesi farz olan şeyleri öğrenmeğe gelince :

Bunları da hâle nazaran öğrenmek elzemdir. Bu da şahsın vaziyetine göre değişir. Çünkü: Bir dilsizin «şu sözü söylemek yasaktır» bir körün «şuna bakmak harâmdır», bir Bedevî'nin «şu yerlerde oturmak memnû'dur» diye öğrenmeleri farz değildir. Şu hâlde yapılması gereken şeyleri öğrenmenin farz olması da şahsiyyet itibâriyledir. İnsânın yapamıyacağı yasaklardan değil, yapması mümkün olan yasaklardan îkaz edilmesi lâzımdır. Meselâ: Bulunduğu muhîtte müslümânlar arasında ipek giyen, başkasının malını zorla alan veyâ nâmusa tecâvüz edenler varsa, bunların harâm olduklarını öğretmek lâzımdır. Şu ânda değil, fakat ileride yapmak ihtimâli olan kimse de aynı hükümdedir. Hattâ bulunduğu muhîtte içki ve domuz eti kullanılıyorsa onun da bu yasağı yapmasını göz önünde tutarak bunların harâm olduklarını öğretmek farzdır. Öğretilmesi farz olan her şeyi öğrenmek de farzdır.

İ'tikad ve kalb işlerine gelince :

İçinde doğacak şübheleri giderecek kadar ilim edinmesi farzdır. Eğer şehâdet kelimesinin mânâsında şübhe ederse, bu şübheyi izâle edecek kadar ilim öğrenmesi farzdır. Eğer kendisinde böyle bir şüphe uyanmaz ve kendisi de henüz Allahu Teâlâ'nın kıdemini ve âhirette görüleceğini ve Allahu Teâlâ'nın, hâdisâta mahal olmadığını ve bunlara benzer i'tikad mes'elelerini öğrenmeden ölürse, mü'min olarak öldüğünde icmâ vardır. Fakat insanın kalbine doğacak bu gibi hâtıralar, bâzan kendi tabiatı ve düşüncesinden, bâzan da başkalarından duymakladır. Eğer erginlik çağında, çocuk böyle kelâm münâkaşalarının alıp yürüdüğü bir muhîtte ise, lâyık olan kendisini bu felsefeden korumak ve evvelâ yalnız hakk'ı öğretmektir. Çünkü: Boş bir cevher olan o çocuğun kalb ve beynine evvelâ o şüphe uyandıracak şeyler doldurulursa bunları atmak farz olur. Halbuki bu da bâzan çok güç olur. Nasıl ki tefeciliğin çoğaldığı bir memlekette alış - veriş eden bir müslümânın, kazancının helâl olabilmesi için, meşrû' kazanç yollarını

öğrenmesi ve tefecilikten çekinmesi kendisine farz ise, farz-ı ayn olan ilimler için de vaziyet böyledir. Bunun mânâsı, olan işin keyfiyyetini bilmektir. Kim farz olan ilmi ve farz olduğu vakti bilirse, farz-ı ayn olan ilmi de bilmiş olur.

Sofiyyenin, farz-ı ayn hakkında: «Meleğin ilhâmiyle Şeytanın vesvesesini ayırmaktır» demeleri de doğrudur. Fakat bu, herkes hakkında değil, ihtiyâcı olana, gönlünde böyle şeyler doğan kimseye mahsûstur. Vaktâ ki insan oğlu çok kerre kendini gösteriş, çekememezlik ve benzerî kötü arzûlardan koruyamaz oldu ise, insânı perîşan eden bu hâllerden de korunacak kadar bilgi edinmesi farzdır. Bu ilim kendisine nasıl farz olmasın! Zîra Peygamber Efendimiz bir hadîsi şerîfinde şöyle buyuruyor:

«ثَلاَثٌ مُهْلِكَاتٌ : شُحٌّ مُطَاعٌ ، وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ»

«Üç şey insanı helâk eder: Son derece cimrilik, tamâmen arzûlarına uymak ve kişinin kendini beğenmesi.» (59)

Halbuki bunlardan kimse kendini kolay kolay kurtaramaz. İleride anlatacağımız kibir ve benzerî gibi dîğer kalbî hastalıklar, Hadîs-i Şerîfde açıklanan bu üç esâsa bağlıdır. Bu hastalıkları tedâvi, sâhiplerine farz-ı ayndır. Bunları tedâvi için de mâhiyyet, menşe' ve alâmetlerini bilip teşhîslerini koyup tedâvi çârelerine baş vurmak gerekir. Çünkü: Fenâlığı bilmeyen, fenâlığa düşebilir. İlâç demek hastalığı zıddiyle tedâvi demektir. Teşhîsi konulmayıp ilâcı bilinmeyen hastalık elbette tedâvi edilemez.

Bu mühlikât arasında saydıklarımızın çoğunu bilmek farz-ı ayn iken ne yazık ki topyekûn insânlar lüzûmsuz şeylerle vakit geçirir de bunları ihmâl ederler.

Müslümân çocuğuna inanması için, şehâdet kelimesinden sonra bunun tamâmından sayılan: Öldükten sonra dirilmeği, hisab'ı, mîzan'ı, cennet ve cehennemi de öğretmek lâzımdır. Bu gencin, Peygamber'in Allah tarafından gönderilmiş bir resûl olduğuna inandıktan sonra, tebliğ ettiği risâletin de ne demek olduğunu anlaması lâzımdır. O da Allah ve Resûlüne itâat edenin cennet'e, bunları tanımayıp isyân edenin ise cehennem'e gideceğini bilmektir.

---

(59) Bezzâr ve Taberânî, Enes'den.

Şu söylediklerimize dikkat edersen doğru yolun bu olduğunda şüphen kalmaz. Yine anlarsın ki insân oğlu gece ve gündüz her hâlü kârında, ibâdet ve muâmelesinde kendisini alâkadar eden yeni bir hâdiseyle karşı karşıyadır. Her karşılaştığı ve karşılaşacağı vak'alar için de yeni bilgi edinmesi, sorup öğrenmesi lâzımdır.

Peygamber Efendimizin: **«İlim öğrenmek her Müslümâna farzdır»** buyurduğu hadîsindeki **«El - ilmu»** kelimesindeki lâm-ı ta'rifinde ifâde ettiği gibi, öğrenilmesi farz olan ilimden gâyesinin müslümânlar üzerine farz olan amel ilmi olduğu anlaşıldığı gibi, bizim beyânâtımızla da bunların farz olma zamânı açıklanmış oldu. Her şeyi olduğu gibi bilen ancak Allahu Teâlâ'dır.

FARZ-I KİFÂYE OLAN İLİMLER

Bilmiş ol ki, ilimlerin kısımlarını, şerhetmeden, farz olanları ile olmayanlarını ayırmak mümkün olmaz. İlimler, esâs itibariyle ikiye ayrılır:

1 — ŞER'Î İLİMLER : Yâni, hisâb gibi akıl ile, tabâbet gibi tecrübe ile, lûgat gibi işitmekle bilinmeyip ancak Peygamberlerden öğrenilen ilimler.

2 — ŞER'Î OLMAYAN İLİMLER : Yâni diğer vâsıtalar ile elde edilen ilimler. Bunlar da **mahmûd,** **meznıûm** ve **mübâh** olmak üzere üçe ayrılır.

Mahmûd olanlar, dünyâ işlerini düzene koyacak, insânların sıhhatini koruyacak ve ihtiyâçlarını cevâplandıracak tıb ve hisâb ilmi gibi ilimlerdir, ki bunlar da **farz-ı kifâye** ve **fazîlet** olmak üzere iki kısma ayrılır.

Farz-ı kifâye olanlar: Dünyâ işlerini tanzîm için lâzımdırlar. **Tâbâbet** gibi ki, insân oğlunun sıhhatli olarak yaşayabilmesi için zarûrîdir.

Hesâb gibi ki, bu ilim de, alış - veriş, mirâs, vasiyet ve bütün muâmelâtta zarûrîdir.

Şu ilimleri bir beldede bilen bulunmazsa halk zorlukla karşılaşır ve hepsi birden mes'ûl olur. Fakat ihtiyaç nisbetinde bir veyâ bir kaç bilenin bulunması kâfidir. (Artık hepsinin muhâsib veyâ tabîb olmasına lüzûm kalmaz) **ve bu sûretle diğerleri de bu vecîbeden kurtulmuş olur.**

Tıb ve hisâbın farz-ı kifâyeden olduklarına dâir beyânâtımıza şaşmayın. Hakîkat şu ki: Bütün san'atların asılları aynı hükümde

olup farz-ı kifâyedirler. Rençberlik, dokumacılık, siyâset, dikicilik, tabâbet vesâire gibi... Çünkü: Bir memleketin tabîbi olmazsa hastalık çoğalır, insânlar işinden gücünden kalır, tâkattan kesilir ve nihâyet ölüme mahkûm olur. Derdi veren Allah dermânını da yarattı. Kullarına, o devâyı bulacak kabiliyeti bahşetti ve faydalanmaları için sebebini de izhâr ettir. Körü körüne ihmâl netîcesi ölüme mahkûm olmak doğru olmaz.

Öğrenilmesi farz olmayarak **fazîlet** sayılan ilimlere **gelince**:

Bunlar da saydığımız bu ilimlerin, çok ender lâzım olacak en ince teferruâtına inmektir. Elbette ki bu da, lâzım olan kısımları anlamayı kolaylaştırması bakımından bir fazîlet ve üstünlüktür.

Mezmûm (olup yerilen) ilimlere gelince:

Bunlar dînde yeri olmayıp, hiç bir fayda sağlamıyan, sihr, tılsımât, şu'beze, telbîsât gibi ilimlerdir.

Mübâh, (yâni ne yasak ve ne de öğrenilmesi mecbûrî) **olan ilimlere gelince:** Çok ileri gitmemek şartiyle, eğlence olmayan şiirleri öğrenmek, eski târihlerle meşgûl olmak, bunlara misâl olarak zikr edilebilir.

Anlatmak istediğimiz şer'î ilimlerin hepsi **makbûl**'dür. Ancak, hakîkatte şer'î olmayan bâzı bilgiler de araya karışırsa **mezmûm** olur. Bunların şer'î ilimlerden olduğu zannedilmiş olmasına binâen, dinî ilimler de **makbûl** ve **mezmûm** olmak üzere ikiye ayrılır.

ŞER'Î İLİMLERİN KISIMLARI

Makbûl olan şer'î ilimler: **Usûl, fürû', mukaddimât** ve **mütemmimât** olmak üzere dörde ayrılır:

BİRİNCİ KISIM — (Asıl olan ilimler) : **Kitâb, Sünnet, İcmâ'** ve **Sahâbenin yolu**'dur. Kitâb ve sünnet asıl olmakla berâber, sünnete delâleti bakımından ümmetin ittifakı [icmâ'] da üçüncü derecede bir asıldır. Ashâb-ı kirâm, vahye şâhid oldukları gibi sonradan gelenlerin bilmediği bir çok şeylere yetişmişlerdir. Bâzan görünüşün anlattıklarını yazılar anlatamaz. Bu sebeblerden âlimler onlara uymağı ve izlerinden gitmeği uygun buldular. Bunun da muâyyen yolları ve husûsî şartları var ki, burada onlarla meşgûl olmak uygun düşmez. (60)

(60) Burada kıyâs-ı fukahâ'dan bahsedilmiyor. Çünkü: Kıyas, bu üç tânenin fer'î ve usûl âlimlerinin vazifesidir; aynı zamânda Hanefî'lere göre, kıyâs, hükmü isbât edemez, belki izhâr eder.

İKİNCİ KISIM — Fürû' adını taşır ki, bu da bu asıllardan çıkarılan ilimlerdir. Fakat bunların anlaşılması sözün gelişigüzel mânâsından değil, belki akl-ı selîmin tenbîhiyle genişleyen keskin zekânın konuşulan sözlerden, o sözle alâkalı başka mânâlar çıkarmasiyledir. Nitekim Peygamber Efendimizin şu hadîsinden çıkarılan mânâ gibi:

«لاَ يَقْضِي الْقَاضِي وَهُوَ غَضْبَانُ»

«Kadı, gadablı iken hüküm vermez.» (61)

Gadab kelimesinin asıl mânâsı, hışım iken, bundan def'-i tabiî ihtiyâcı, açlık ve hastalığı varken hüküm vermez mânâsını anlamışlardır.

Bu fürû' ilmi de ikiye ayrılır :

1— Dünyâ işlerinin tanzîmi ile alâkalı ilimler : Bunları fıkıh kitâbları anlatır ve bunlarla meşgûl olanlara «fakih» adı verilir. Bunlar dünyâ âlimleridir.

2 — Âhiret işlerinin tanzîmi ile alâkalı ilimler : Bunlar da kalb'-in, iyi ahlâk kötü ahlâk ve Allahu Teâlâ katında sevilen ve sevilmeyen hâllerini bildiren ilimlerdir. Kitâbımızın son kısmı bunu anlatır. Âdet ve ibâdette kalbden a'zalara sirayet eden hâlleri de bu kitâbın birinci bâbı içine alır.

ÜÇÜNCÜ KISIM — İlimlere mukaddime olup âdetâ ilimleri elde etmeğe birer âlet kabîlindendir. Lûgat ve nahv ilmi gibi. Bunlar hadd-i zâtında dînî ilimlerden değildir. Ancak Kur'ân ve Hadîs dînî ilimlerin anlaşılmalarında lâzımdırlar. Çünkü : Kitâb ve Hadîs Arab lisânı üzerine olduğundan, dînimizi anlayabilmek için bu ilimlere muhtâcız. Bunun gibi yazı öğrenmek de lâzımdır. Şu kadar ki lisân kadar zarûrî değildir. Çünkü : Peygamber Efendimiz de ümmî idi [okuryazar değildi]. Hattâ her söylenen ezberlenip unutulmasaydı yazı ihtiyâcı da azalmış olurdu. Fakat bu mümkün olamadığından yazı da zarûrî bir ihtiyâçtır.

DÖRDÜNCÜ KISIM — Bu saydığımız üç kısmı tamâmlayan ilimlerdir ki, bunlar da biri Kur'ân, diğeri Hadîs ile alâkalı olmak üzere ikiye ayrılır :

Kur'ân-ı Kerîm ile alâkalı tamâmlayıcı ilimler üçe ayrılır :

1 — Kur'ân-ı Kerîm'in okuma şeklini, harflerin okunuş ve çıkış yerlerini bildiren ilim [Kırâat ve Maharicu'l - Hurûf].

(61) Buhârî ile Müslim, Hz. Ebû Bekir'den.

2 — Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını anlamakla alâkalı ilimler. Tefsîr gibi. Tefsîr işi de menkûle dayanır. Yalnız Arab lisânını bilmek yetmez.

3— Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmiyle alâkalı ilimler. Bunlar: **Nâsih** [Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin eski hükmünü kaldıran yeni hüküm], **mensûh** [Kaldırılan hüküm], **âmm** [Çok mânâsı olan], **hâs** [Tek mânâsı olan], **nass** [Konuşma san'atiyle sözün mânâsı çok açık olan], **zâhir** [Düşünmeden anlaşılan] gibi husûslar ve bunların bâzılariyle amel edip bâzılariyle amel etmemek keyfiyyeti beyânında olan ilimlerdir. Bunları anlatan ilme **«Usûl-i fıkh»** denir ki, bu sünnete de şâmildir.

Hadîs ve haberleri tamâmlayan ilimler: Hadîs âlimlerini isimleriyle, soylariyle, sahâbenin isim ve sıfatlariyle, râvîlerde doğruluğu ve zayıfı kuvvetliden ayırmak için, râvîlerin hâlini ve hattâ mürsel hadîsi müsnedden ayırmak için yaşlarını bildiren ilimdir.

İşte bu saydıklarımızın hepsi mahmûd ve öğrenilmesi farz-ı kifâyeden olan dînî ilimlerdir.

Eğer **«Fıkh'ı** niçin dünyâ ilmine, fakîhleri de dünyâ âlimleri meyânına kattın?» dersen, bil ki; Allahu Teâlâ, Âdemi topraktan çıkardı Neslini de çamur suyundan ve atılan bir parça sudan yarattı ve onları babanın belinden ananın rahmine, oradan da dünyâya çıkardı; sonra kabre, sonra da huzûruna, sonra yâ cennete veyâ cehenneme attı. İşte başlangıçları, işte netîceleri ve varacakları yerler. Dünyâyı da, azık olmağa yarayacak kısmını almak için, âhiret kazancı olarak yarattı. Eğer insân dünyâdan dürüst bir şekilde faydalansa, dedikodu ve husûmetler ortadan kalkar ve kendiliğinden fıkh ilmi de düşerdi. Lâkin dünyâya tama' ile sarılmaları, düşmânlığı doğurduğundan, onları idâre edecek hükûmete ihtiyâç hâsıl oldu. Hükûmet reisi de bu husûsda kanunlara muhtaç oldu. İşte **«fakîh»** bu siyâset kanunlarını yapan ve halk arasındaki çekişmeleri kaldırmanın yolunu bilen aracı bir kimsedir. Fakîhler, milleti idâre eden hükûmet adamlarının hocaları ve çekişmelerde halkı idâre etmenin doğru yollarını gösteren kimselerdir. Ömrüme yemin ederim ki! Fıkıh ilmi [Hukuk] dünyâ ile alâkalı olduğu kadar din ile de alâkalıdır. Lâkin din ile alâkası, dünyâ vasıtasıyladır. Zira **«Dünyâ, ahiretin tarlasıdır.»** Din, dünyâ ile tamamlanır. Din ile sultanlık [devlet idaresi] arkadaştır, ikizdir. Dîn asıl [kök]'dır, pâdişah [hükûmet] onu korur. Kökü olmayan yıkılmağa mahkûm olduğu gibi korunmayan temeller de yıkılır, yok olur. Mülkün tamâmlanması ve korunması hükûmetle mümkündür. Husûmetlerde mülkü korumak ve nizâmı kurmak da fıkıhla halledilir.

Halkı, siyâsetle idâre, bizzât dînden olmayıp, ancak dîn'in kendi-

siyle tamâmlanabileceği şeylere yardımcı olduğu gibi, idâre ve nizâm yollarını bildiren fakîh de bunun gibidir.

Nitekim hacca gidenler haydutlardan korunmak için muhâfıza muhtâçtır; (muhâfız olmadan bu farîzeyi yapamaz.) Fakat bunun hacc ile münâsebeti çok uzaktır. Çünkü : Hacc başka, bu yola girmek başka, haccı tamâmlayacak olan yolda muhâfaza ve korunmanın kanun ve hîlelerini bilmek başka bir şeydir. İşte fakîhler de hacc yolculuğuna çıkan zâtların emniyetle yolculuklarını te'mîn için korunma çârelerini bildiren kimselere benzerler. Onun hacc ile alâkası ne derece ise, fakîhlerin de dîn ile alâkası o nisbettedir ki, dördüncü derecede kalıyor. Bu dâvamıza Peygamber Efendimizin şu hadîsi açıkça şâhittir :

«لاَ يُفْتِي النَّاسَ إِلاَّ ثَلاَثَةٌ : أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُتَكَلِّفٌ»

«İnsânlara ancak üç kimse fetvâ verebilir. Emîr, me'mûr ve mütekellef.» (62)

«Emîr», imâm ve hükümdârdır. «Me'mûr» onun nâibidir. «Mütekellef» ise, ihtiyâç olmadığı hâlde, kendi kendine yorulup taklid yolu ile fetvâyâ kalkışan kimsedir.

Halbuki Sahâbe-i kirâm, âhiret ve Kur'ân'dan sorulduklarında hemen cevâb verdikleri hâlde, fetvâ vermekten kaçınır ve fetvâ işini yekdiğerine havâle ederlerdi. Hadîs'deki **«Mütekellef»** yerine bâzı rivâyette **«El - murâî»** yazılmıştır. Çünkü : Fetvâ için tâyin edilmediği halde kendi kendine taklid ile fetvâya atılan kimsenin gâyesi mâl ve mevki talebinden başka bir şey olmadığı için riyânın tâm kendisidir.

Eğer : «Senin bu söylediklerin, dünyâ nizâmı için olan cezâlarda, diyet, kısâs ve dâvalarda haklıyı haksızdan ayırmak gibi kısımlarda doğrudur. Fakat ibâdetten olan namâz ve oruç mes'eleleriyle muâmelâttan olan helâl ve harâmı ta'yin etmekte doğru olamaz. «Çünkü : Bunlar tamâmen dînî'dir.» dersen cevâben deriz ki: «Bir fakîhin âhiret amellerine en yakın olarak mevzû-ı bahs ettiği şeyler İslâmiyet, namâz, zekât, helâl - harâm olmak üzere üç'dür. Düşünürsen bunlarda da fakîhin görüşleri dünyâdan öteye geçemez. Bunların da dünyâyı alâkadar eden işler olduğunu anladıktan sonra artık diğerlerinde şübhe kalmaz.

(Şimdi bu üç şeyi teker teker ele alarak dünyevî olduklarını açıklayalım :)

Fakîhler, İslâmiyetin sıhhat, fesad ve şartlarından bahsederler;

(62) İbn Mâce, Amr b. Şuayb'den.

ancak insanın sözüne, diline bakar, ona göre hüküm verirler. Kalb ise fakîhin idâre ve tahakkümü hâricinde kalır. Çünkü: Bizzât Peygamber Efendimiz kılıç kuşanan kumandan ve başkanları [Erbâbu's-süyûf ve's-saltana'yı] kalbe müdâhaleden men' etmiştir. Nitekim kelime-i şehâdet söyleyen kimseyi öldürene:

— Kelime-i şehâdet getirdiği hâlde niçin öldürdün? diye sorunca:

— Yâ Resûlallah, korkudan söyledi, yoksa kalbinden inanmadı, diye özür beyân etmesi üzerine Peygamber Efendimiz:

«هَلاَّ شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ»

«Kalbini yardın da baktın mı?» (63) dedi.

(Yâni: «Kalbi, senin vazifen değil, diline bak.» diye kalbi aramadan men' ettiler.) Belki fakîh, kılıç altında şehâdet getirenin İslâmiyetinin doğruluğuna hükmeder. Bununla berâber iyi bilir ki, İslâmiyet onun kalbine işlememiş, cehâlet ve şaşkınlık perdesini kaldırmamış, niyyetine düzeltmemiştir. Ancak kılıcın sâhibine işâret ediyor, çünkü bir yandan malına el atılırken, öte yandan da kılıç boynuna inmek üzeredir. İşte yalnız diliyle getirdiği şehâdet, boynunu ve malını kurtarmış oluyor; bu ise dünyâlıktır. Bu sebepten Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَإِذَا قَالُوهَا فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّي دِمَائَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ»

«Ben insânlarla «Lâilâhe illallah» deyinceğe kadar harb etmekle emrolundum. Bunu dediler mi cân ve mâllarını benden korumuş olurlar.» (64)

Peygamber Efendimiz, şehâdetin faydasını, bunu ikrâr edenlerin mâl ve cânlarının korunmasiyle beyân buyurdu. Âhirette ise malın fayda vermiyeceği meydândadır. Âhirette ancak kalbin ihlâsı ve nûru fayda verir ki, bu da fıkh ile alâkalı değildir. Eğer bir fıkh âlimi bundan bahsetmek isterse, kendi ihtisâsı hâricinde kalan, tabâbet ve kelâmdan bahsetmesine benzer.

(63) Müslim, Usâme b. Zeyd'den.
(64) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Namâza gelince: Bir fakîh namâz kılan kimse, her ne kadar Allah huzûrunda olduğunu unutur ve zihni ile çarşıdaki işlerini ayarlamak ile meşgûl olursa da Allah rızâsı için tekbîr alıp zâhirî şart ve erkânına riâyet ederek kılanın namâzının sıhhati ile fetvâ verir. Halbuki kalbe nüfûz etmeyen şehâdetin Allah indinde kıymeti olmadığı gibi bu namâzın da âhirette bir faydası yoktur. Fakîh: «Bu namâz sahîhdir.» derken, evet Hak Teâlâ'nın emrine uydu ve bu sâyede ta'zîrden kendini kurtardı demek ister.

Huşû-i bâtınî ve namâza kalıbıyla girdiği gibi kalbiyle girme keyfiyyeti ki asıl âhiret ameli budur. Zâhirî ameller ancak bununla fayda verir; fakîh ise buna karışmaz, çünkü mevzûu dışındadır.

Zekâta gelince : Fakîh, zenginin, vermekten yüz çevirdiği vakitte pâdişahın zenginden cebren alacağı miktârı, zenginin ödeyip ödemediğine bakar. Zengin, bu muâyyen miktârı verdiği vakit, fakîh de zengin için: «Berâet-i zimmet etmiştir» der.

Hikâye edildi ki : Kadı İ m â m E b û Y û s u f, zekât borcunu düşürmek için sene tamâmlanacağı sırada malını âilesine hibe eder, sonra da âilesi kendisine hibe eder ve bu sûretle mâl, bir sene bir elde kalmazmış. Bu hâl, İ m â m - ı A ' z a m 'a duyuruldu; İmâm-ı A'zam da: «Evet, bu onun fıkh bilgisindendir.» dedi. Evet bu, dünyâ fıkhından olduğu tasdîk edildi. Fakat bu âlimin âhirette zararı, her cinâyetten üstündür; çünkü bu gibi ilimler zararlı ilimlerdir.

Helâl ve harâma gelince : Evet harâmdan kaçınmak dindârlıktır. Lâkin bunun da dört derecesi vardır :

1 — Şehâdeti kabûl olacak derecede vera'dır ki, bu kadarından çekinmezse velîlik ve mahkemelerde şâhidlik hakkını kaybeder. Bu da açık olan harâmlardan sakınmaktır.

2 — Sâlihlerin vera'ıdır ki, bu da helâl ve harâm olması ihtimâli dâhilinde bulunan şüpheli şeylerden korunmaktır.

Nitekim bu husûsda Peygamber Efendimiz :

«دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ»

«Sana kuşku veren ve seni şüpheye düşüren şeyleri bırak da, şüphe vermiyen şeyleri yap.» (65)
buyurmuşlardır. Ayrıca :

(65) Tirmizi, Hasan b. Ali'den.

«اَلْإِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ»

«Günâh, kalb'in titremesidir. (Yâni; herhangi bir işi yaparken) kalb'in huzûr içinde olmalıdır. Eğer kalb'in çarpıyorsa o iş makbûl değildir.» (66) buyurmuşlardır.

3 — Muttakîlerin vera'ıdır ki, bu da harâma sebep olması ihtimâli olan helâlı terk etmektir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerîfinde :

«لَا يَكُونُ الرَّجُلُ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَالَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةً مِمَّا بِهِ بَأْسٌ»

«Kişi, zararlı şeylere düşmek korkusundan, zararsız gibi görülen şeyleri terk etmedikçe muttakîlerden olamaz.» (67)

buyurmuşlardır. Meselâ : Gıybete düşmek korkusıyle insânların vaziyetinden bahsetmemek, şehvetinin galeyanı sebebiyle bâzı yanlış yollara sapmak ihtimâlini göz önüne alarak, esâsında helâl olan, cânının her arzû ettiği şeyi yemekten çekinmek gibi.

4 — Sıddîklar vera'ıdır. Bu da her ne kadar kendini harâma düşürmeyecekse de, Allah'a yakınlığı artmayacak şekilde ömründen bir cüz'ünün boşa geçeceği korkusundan, bütün mevcûdiyetiyle Allah'a teveccüh edip her şeyden yüz çevirmektir.

İşte vera'nın şu dört derecesi de - yalnız birinci derece hariç - fakîhlerin mesleği dışında kalır. Birinci derece ise, maddî hayâtta şehâdetinin makbûl olup olmıyacağı keyfiyetidir ki bu, âhiretteki mes'ûliyyetten insânı korumaz. Nitekim Peygamber Efendimizin Vâbise'ye olan şu sözü bunu te'yid eder :

«إِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ».

«Sana her ne kadar fetvâ verseler bile, sen kalbine danış. Yâni :

---

(66) Beyhakî, İbn Mes'ûd'den.
(67) Tirmizî, Atıyye es-Sa'dî'den.

Müftüler sana her ne kadar cevâz fetvâsı verseler de, sen kalbine bak, eğer kalbin huzûr bulmadı ve tatmîn edilmediyse vaz geç, o işi yapma.» (68)

Halbuki fakîhler kalbin titremesinden ve kalb ile amel keyfiyyetinden bahsetmezler; belki adâlette aranan miktâr ile kifâyet ederler.

Anlaşıldı ki, fakîhin bütün hükümleri, âhiret yolu kendisiyle düzenlenecek olan dünyâ ile alâkalıdır. Eğer bu arada bilmünâsebe kalbe müteâllik bir şey söylerse bu söz bi'l-asâle değil, belki bi't-tebâiyyedir. Nitekim bâzan da mevzû arasına tabâbet, hisâb, ilm-i nücûm ve kelâmdan bâzı sözler karıştığı olur. Yine hikmetin nahiv ve şiire karışması gibi...

Süfyân-ı Sevrî, Ulûm-i zâhirede bir imâm iken : «Bu ilm-i zâhirin, âhirette bir kârı yok.» derdi. Halbuki şeref, gereğiyle amel edilen ilimde olduğunda ittifak vardır. Bu ilmin, **zihâr** [hanımını annesine benzetmekteki hüküm], **li'ân** [şâhitsiz zinâda karı kocanın karşılıklı lânetleşmesindeki hüküm], **selem** [ticârî muâmeledeki hüküm], **icâre** [kirâdaki hüküm] ve **sarf** [borçların ödeme mahallini gösteren hüküm] ilimleri olduğu nasıl zannedilir? (Zâten fakîhin meşgûl olduğu bunlardır.) Allah'a yakınlık için bunlarla meşgûl olmak ahmaklıktan başka bir şey değildir. Amel, kalb ve âzalar ile yapılandır. Şeref de bundadır.

Eğer : «Sen tabâbet ile fıkhı bir tutuyorsun, halbuki tıb sıhhat-i bedeni iltizam edinmesi bakımından tamâmen dünyevîdir; fıkh ise dünyevî olmakla berâber, Allah'ın emrine, nehyine uyulması bakımından dini tanzîm eder; aralarındaki fark bârizdir. Senin bunları müsâvi tutman Müslümânların icmâ'ına aykırıdır» dersen, bilmiş ol ki : Aralarında fark vardır ve beyânâtımızından da anlaşılacağı veçhile müsâvat lâzım gelmez; belki fıkh üç yönden şereflidir.

1 — Fıkh, Peygamber'den öğrenilmesi bakımından Şer'î ilimdir. Halbuki tıb şer'î ilimlerden değildir.

2 — Hasta olsun sağlam olsun, âhiret yolcularından hiç biri fıkhdan müstağni kalamaz. **Fakat tıbba, nisbeten ekalliyeti teşkil eden hastalar muhtâçtır.**

3 — **Fıkıh ilmi, âhiret ilminin komşusudur. Çünkü a'zâlar ile amel keyfiyyetinden bahseder ki, bunların menşei kalb ve kalbin hâlleridir.** Amellerin güzelleri âhirette makbûl olan güzel hûydan meydâna gelir. Kötü işler de fenâ hûydan meydâna gelir. A'zâların kalb ile olan alâkası gizli değildir; amma, sağlamlık, hastalık kalbin vasıflarından

---

(68) İmâm Ahmed, Vâbise'den.

değil, bedenin vasfı olan mizac bozukluğundandır ki, kalb ile alâkası yoktur. Fıkıh ilmi tabâbete nisbetle şereflidir; âhiret ilmi de fıkha nisbetle şerefli ve üstündür.

ÂHİRET YOLU İLMİNİN KISIMLARI

Son haddine kadar tafsîli mümkün olmamakla berâber, eğer âhiret ilminin bir nebze tafsîlini bilmek istersen âgâh ol ki: Âhiret yolunu gösteren ilim, **mükâşefe** ve **muâmele** olmak üzere ikiye ayrılır.

BİRİNCİ KISIM : **Mükâşefe ilmi** adını alır ki, buna **İlm-i Bâtın** da denir. İlimlerin gâyesi de budur. Hattâ bâzı ârifler; «Bu ilimden nasîbi olmayanın son nefesinden korkulur.» demişlerdir. En az hisse de bu ilm-i bâtını tereddütsüz kabûl edip, ehline havâle etmektir.

Başka birisi : «İki haslet sâhibine bu ilimden bir şey açılmaz. O iki haslet de **bid'at** [Dine müteallik, sonradan îcad edilen şeyleri benimsemek] ve **kibir'dir.**» demiştir.

Yine denildi ki : «Bâzan diğer ilimler ile de tahakkuk eden bu ilim, kendisinde dünyâ sevgisi olup şehvetinin peşinden gidenlerde bulunamaz.» **Bu ilmi inkâr edenin en küçük cezâsı zevkinden mahrûm olmaktır.**

«Sen kaybettiğinin kaybına râzı ol! Bu kayıb öyle bir azabtır ki, cezâsı içindedir.»

İşte bu Mükâşefe ilmi, sıddîk ve mukarreblerin ilmidir. Bu ilim kötü hûylardan arınılıp temizlendiği vakitte, kalbe tecellî eden bir nûrdan ibârettir. Bu sâyede bir çok şeyleri görür, adlarını duyar mücmel ve kapalı olarak bunları mâ'nâlandırmağa çalışır; derken kendisine geniş ufuklar açılır; Hattâ Allahu Teâlânın, **zât, sıfat** ve **ef'al'i hakkında hakikî mârifet sâhibi olur. Dünyâ ve âhireti yaratmakta ve** dünyâyı âhiret üzerine takdîmdeki hikmetini anlar. **Nübüvvet** ve Peygamberliğin, vahy, melek ve şeytanın ne demek olduğunu öğrenir Peygamberlere vahyin vâsıl oluş keyfiyetini, Şeytânın insâna düşmânlık **şeklini meleklerin Peygamberlere görünüş keyfiyyetini, yer gök hazinelerini ve bunların sâhibini anlar. Bundan sonra da kalbi, melek ve şey**tanın kalbe hücûmlarını, melek'in ilhâmiyle, şeytânın vesvesesi arasındaki farkı, âhireti, cennet ve cehennemi, kabir azâbını, sırat, mîzan ve **hisâb'ı** bilir ve **Hak Teâlâ'nın** :

«اِقْرَاْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا»

«Oku kitâbını ! Bugün sana karşı, iyi hesâb görücü olarak kendi nefsin yeter.» (17 - İsrâ : 14)

«وَإِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

«Eğer bilseler, yaşayış şüphesiz âhiret yaşayışıdır.» (29 - Ankebût : 64)

meâlindeki âyetlerin mânâsını, anlar. Ayrıca Allah'a mülâkî olup cemâl-i bâ-kemâlini müşâhede etmenin, Allah'a yakınlık ve civârına ermenin, mele'-i a'lâya yükselip, melâike ve Peygamberlere arkadaş olmakla mes'ûd olmanın, ehl-i cennetin bâzılarının bâzılarını, semâdaki yıldızlar gibi yüksekte görmekle aralarındaki derece farkını, - tafsîlinde söz uzayacak - bunlara benzer her şeyin ne demek olduğunu anlar. Çünkü bu sayılanlara, esâs itibâriyle inanmakta ittifak edenlerin anlamalarında derece farkı vardır.

Bâzıları, Allahu Teâlânın cennette hâzırladığı, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hâtır ve hayâle gelmiyen şeyler temsîli olup hadd-i zâtında cennette insânlar ile esmâ ve sıfattan başka bir şey olmadığını sandılar. Dîğer bâzıları da bir kısmının, tâm lâfızlarının mânâsında hakîkatlar olup, dîğerlerinin temsîli olduğunu kabûl ettiler. Bunun gibi bâzı kimseler, Allah'ı bilmenin son haddi, O'nu bilmekten âciz olduğunu i'tiraf etmektir zannettiler. Buna mukaabil bâzıları da Allahu Teâlâ'yı bilmek bâbında bir çok şeyler iddiâ ettiler. Dîğer bir çokları da Allahu Teâlâ'yı ma'rifetin haddi, herkesin anlayıp bileceği gibidir, dediler. O da «Allah vardır, birdir», **«Alîm'dir»** [Her şeyi olduğu ve olacağı gibi bilir, ilmi değişmez], **«Kadir'dir»** [Her şeye gücü yeter], **«Semî'dir»** [Her şeyi duyar, işitir], **«Basır'dır»** [Her şeyi görür], **«Mütekellim'dir»** [Konuşur] gibi Allah hakkında inanılması gereken şeylere inanmaktan ibârettir, dediler.

İşte bizim ilm-i mükâşefeden gâyemiz, Allahu Teâlâ'nın sıfat ve ef'âlini bilmeğe perde olan bu gibi kir ve paslardan kalb âyînesini temizleyip cilâlandırma keyfiyyetini bildirmektir.

Kalbin bu paslardan temizlenmesi de, şehevî ve behîmî arzûlarını terkederek, bütün hâlleriyle bize misâl olan Peygamberlerin izinden yürümekle mümkündür. Kalb'in cilâlanması ve Hakka yönelmesi nisbetinde bu ilmin nûrları kalb'de parlamağa başlar. Buna da ancak ileride açıklıyacağımız riyâzetle ve öğrenip öğretmekle erişilir. İşte bu, kitâb sahîfelerinde yazılmıyan ve ehlinden başkasiyle konuşulmıyan bir ilimdir. Ehli de gizli ve müzâkere yoluyla buna iştirak edendir.

Peygamberimizin şu hadîsden murâdı da bu **ilm-i hafî** [gizli ilim] dir.

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لاَ يَعْلَمُهُ إِلاَّ أَهْلُ الْمَعْرِفَةِ بِاللهِ تَعَالَى فَإِذَا نَطَقُوا بِهِ لَمْ يَجْهَلْهُ إِلاَّ أَهْلُ الْإِغْتِرَارِ بِاللهِ تَعَالَى . فَلاَ تَحْقِرُوا عَالِمًا آتَاهُ اللهُ تَعَالَى عِلْمًا مِنْهُ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحْقِرْهُ إِذْ آتَاهُ إِيَّاهُ»

«İlimlerden gizli gibi tutulan bâzıları vardır ki, onları ancak ârif-i bi'llâh olanlar anlar. Bu ilimden bahsettikleri vakit onları, ancak kendini beğenen gürûh techîl eder. Sakın Hak Teâlâ'nın kendi fazlından ilim verdiği âlimleri tahkîr etmeyin. Çünkü Hak Teâlâ onlara o ilmi verirken tahkîr etmedi.» (69)

İKİNCİ KISIM: Kalb'in ahvâlini bildiren, muâmele ilmi'dir.

Kalb'in **mahmûd** [öğülen] hâlleri: **Sabr, şükr, havf** [korku], **recâ** [ümît], **rızâ, zühd** [dünya ile alâkasını kesme], **takvâ, kanâat, cömertlik** ile bütün nîmetleri Allah'dan bilip ona bağlanmak, iyilik, hüsn-i zan, güzel ahlâk, iyi geçim, doğruluk ve ihlâs hâlleridir. Bu hâllerin hudûd ve hakîkatlerini, bunlara sâhib olmanın sebeblerini, semere ve alâmetlerini bilmekle, zayıflayanları takviye edip kaybolanları iâdeye, yarayan ilim, âhiret ilmidir.

Kalb'in mezmûm hâlleri: Fakîrlikten korkmak, kaderine küsmek, **gıll** [hâinlik], **hıkd** [kin], **hased, gışş** [yaramazlık], benlik ve övülme isteği, dünyâlık için uzun yaşama arzûsu, **kibir, riyâ, unf** [lüzûmsuz hiddet], **buğz u adâvet, tama', cimrilik, rağbet, bezah** [büyüklenmek], **eşer** ve **batar** [son derece neş'e ve kibir], zenginlere saygı gösterip yoksullar ile eğlenmek, **fahr, heylâ** ve **tenâfüs** [kendini beğenmek, benlik], **mubâhât** [varlığıyle öğünmek], hakkı kabûl etmemek, lüzûmsuz şeyler ile uğraşmak, çok konuşmayı sevmek, gösteriş için süslenmek, **müdâhene, ucûb,** kendi noksânlarını görmeyip başkalarında kusûr aramak, âhiret düşüncesi ve Allah korkusunu gönlünden çıkarmak, şahsı için intikam güderken hak ve hakîkate aldırış etmemek, husûmet beslediği kimseye dost görünmek, Allah'ın azâbından korkmamak, ameline güvenmek, **mekr, hiyânet** ve **hud'a, tûl-i emel, kasvet** ve **fezâzet** [merhametsiz ve katı yürekli olmak], varlıkta sevinmek, yoklukta üzülmek, insânlar ile ünsiyet edip yalnızlıkta mahzûn ol-

(69) Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ebû Hüreyre'den, «Erbaîn»de.

mak, cefâ [haksızlık], tiş [kısa görüşlülük], acelecilik, hayâsızlık ve merhametsizlik hâlleridir. İşte bu saydıklarımız ve benzerleri, fenâlık tohumunu ekip kötü amel mahsûlünü yetiştiren, kalbin mezmûm hasletlerindendir.

Bunların mukaabili iyi hûylar olup Allah'a kulluk ve yakınlığın kaynağıdırlar.

Bu kötü hûyların mâhiyet ve hudûdlarını, sebeb ve alâmetlerini ve tedâvi çârelerini bilmek, âhiret ilmidir. Âhiret ulemâsına göre bunları öğrenmek her mükellefe farz-ı ayn'dır. Zâhirî amellere riâyet etmiyen, fakîhlerin fetvâsı gereğince pâdişahların kılıcıyle helâk olacakları gibi âhiret ilmine kıymet vermiyenler de kıyâmet günü mülkün gerçek sâhibi, Allahu Teâlâ'nın kahr u galebesiyle helâk olacaklardır.

Fakîhlerin farz-ı ayn dedikleri, dünyâ işlerini tanzîm içindir. Bizim farz-ı ayn dediğimiz âhireti düzeltmek içindir.

Herhangi bir fakîh'e bu anlattıklarımızdan birini, meselâ tevekkül'den, ihlâsdan veyâ riyâdan kaçınma çârelerinden sorsan durur ve cevâp veremez. Halbuki bunları da bilmek farz-ı ayn olup ihmâl edilmesi âhirette helâki mûcibtir.

Eğer fakîh'e, li'ân [yâni bir koca karısının, zinâ ettiğini iddiâ edip şâhid bulamadığı ve kadın da inkâr ettiği vakit karı koca arasındaki lânetleşme hükmü]'dan, zıhâr [erkek şehvet hissiyle âilesini annesine benzetirse buna terettüp eden hüküm]'dan, sebk [müsabaka]'den, remy [atış] gibi şeylerden sorsan, cildler dolusu cevâplar verir ki ömür boyunca hiç biri lâzım olmaz; olsa da her yerde onu bilen bulunur. Geceli gündüzlü bu gibi şeyleri okumak, ezberlemek ve okutmakla uğraşır durur da mühim olan kısımları ihmâl eder. Kendisine bu yaptığın doğru değil denilse, hayır bu farz-ı kifâye olan ilimlerdendir der; hem kendisini hem de başkalarını şaşırtmış olur.

Aklı başında olan hemen anlar ki, bu fakîhin gâyesi farz-ı kifâyedeki emrin gereğini yerine getirmek olsa, evvelâ farz-ı ayn'ı îfa eder.

Belki kendi yaptıklarından daha mühim olan farz-ı kifâyeleri öne alırdı. Nice memleketler var ki tabîbleri hâlâ zımmî [gayr-i müslim]'lerdendir. Halbuki fıkhın tıb ile alâkalı husûslarında bunların şâhidlikleri makbûl değildir. Buna rağmen müslümânlardan kimse bununla meşgûl olmaz. Fıkıh ilminde ve bilhâssa hılâfiyyat ve cedel ile uğraşırlar. Memleket bu gibi vak'alara fetvâ veren fakîhler ile dolu.

Ne olaydı bileydim, nasıl olur da dîn fakîhleri bir çoklarının bildikleri farz-ı kifâye ile uğraşır durur da, hiç ele alınmıyan farz-ı kifâyeleri ihmâl ederler? Bunun sebebi ancak, tıb ilmi ile, vakıflar mütevelliliğini almanın, vasî olmanın, yetim malı yeme'nin, kadılığı ve

hâkimliği iltizâmın, emsâline üstünlüğün ve hasımları ilzâm'ın kolay olamıyacağıdır. Yazıklar olsun, fenâ âlimlerin gerçeği gizlemeleriyle dîn ilmi mahvoldu. Yardımcımız ancak Allahu Teâlâ'dır. Rahmânı kızdırıp, şeytânı güldüren bu aldanmadan korunmak için O'na sığınırız.

Zâhir âlimlerinden vera' sâhipleri [harâmdan çekinenleri], bâtın âlimlerinin ve bâsiret sâhiplerinin üstünlüğünü îtiraf ederler. İmâm Şâfiî (R.A.), Şeybân-ı Râî'nin önünde, mektebe giden bir çocuk gibi diz çöker ve yapacağı işleri kendisinden sorardı. Kendisine «Senin gibi bir zât böyle bir bedevi'den bilgi alır mı?» diye sorulduğunda: «Bu adam bizim bilmediğimizi bilir.» cevâbını verirdi.

Ahmed b. Hanbel ile **Yahyâ b. Main, Ma'rûf-i Kerhî**'ye baş vurur, ondan sorarlardı. Nasıl sormasınlar ki: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretlerine: «Kur'ân ve sünnette bulmadığınız bir vak'a ile karşılaştığımızda ne yapalım?» diye sormaları üzerine;

« سَلُوا الصَّالِحِينَ وَاجْعَلُوهُ شُورَى بَيْنَهُمْ »

«Onu sâlih kimselerden sorun ve onların istişâresine arz edin.» (69 a) buyurmuştur.

Bu sebebden denildi ki: Zâhirî ilimlerde âlim olanlar mülkün ve yeryüzünün süsü, bâtın âlimleri ise, göklerin ve görünmeyen âlemin [melekûtün] ziynetidirler. **Cüneyd-i Bağdadi** diyor ki: «Hocam Seriyyüssakati, yanından ayrıldığım vakit kimlerle oturduğumu bana sordu. Ben de; «**Muhâsibî** ile otururum» dedim. **Seriyy**; «Evet onunla otur, onun edeb ve ilminden al fakat kelâm hakkındaki sözlerine bakma, onu kelâmcılara havâle et» demiştir. Sonra yönümü dönünce şöyle dediğini duydum: **«Allah seni önce hadisde (ve diğer ilimlerde) âlim ve sonra sûfî kılsın, evvelâ sûfî sonra âlim yapmasın.»** Bu sözü ile, hadis ilmini okuduktan sonra tasavvuf ile uğraşanın felâh bulacağına, ilimsiz tasavvufa giren kimsenin helâk olacağına işâret etmiştir.»

Eğer, ilmin tasnifinde, bu meyânda kelâm ile felsefeyi ve bunların da makbûl veyâ mezmûm oluşlarını niçin açıklamadın diye sorarsan: Bilmiş ol ki, kelâm ilminin içine aldığı faydalı delîller, Kur'ân ile hadis'de mevcûttur. Bunların dışında kalanlar, ya yerilen çekiştirmelerdir, ki ileride açıklanacağı gibi bunlar **bid'at'tır** veyâ **musagabe**, mezhepler arasında yekdîğerini nakzeden, aktarma lâflar ve kaba gürültülerden ibârettir. Bunların çoğu da tab'-ı selim'in sevme-

(69a) Taberani İbn Abbâs'dan.

diği, kulakların duymak istemediği hezeyanlardır. Dîğer bir kısmı da din ile alâkası olmayan şeylerdir. Halbuki Sahâbe ve Tâbi'in devrinde bunların hiç biri yoktu. Bunlar ile uğraşmak tamâmen bid'at'tır. Lâkin şimdi hüküm değişti. Çünkü Kur'ân ve hadîs'in iktizâ ettiği hükümlerden alıkoyan bid'ad'ler çoğaldı. Bu gibi eserler yazıp şüpheler uyandıran cemâatler türedi. Bunun için kaçınılması gereken bu yasağa, zarûrî bir hüküm ile ruhsat verildi.

Hattâ haddini aşmamak şartiyle, insânları şaşırtmaya kalkışan bid'adcileri ilzâm edebilecek kadar kelâm ilmi öğrenmek, farz-ı kifâyeden olan ilimler arasına girmiştir. Bunun derecesini, inşâllah gelecek bâbda açıklayacağız.

Felsefeye gelince : Felsefe müstakil bir ilim olmayıp dört cüz'den meydâna gelmiştir.

Birincisi : Hendese ve hisâb'dır. Bu ilimlerden, yalnız ifrâta kaçarak, bunlar ile mezmûm ilimlere geçenler men'edilir. Çünkü, bu ilimler ile uğraşanların bâzıları bunlardan bid'adlere sapmışlardır. Bu sebeble, îtikaadı zayıf olanları bu ilimlerden korumak, ırmak kenarında dolaşan çocuğu suya düşmekten korumak, veyâ eskileri için de makbûl olmamakla berâber, İslâmiyete yeni intisâb edenleri kâfirler ile ihtilâttan korumak gibidir.

İkincisi : Mantık'tır. Bu ilimde delîl ile ta'riften ve bunların şartlarından bahsedilir ki, bunlar da, kelâm ilmi içindedir.

Üçüncüsü : İlâhiyât'tır. Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatlarından bahseder ki, kelâm ilmi içindedir. Çünkü felâsife bu husûsda, başka bir ilim ile kelâmcılardan ayrılmış değildir. Belki ayrılıkları bâzısı küfrü ve bâzısı bid'ati mûcib olan mezheplerindedir. Nitekim İ'tizâl [mu'tezilecilik] başlı başına bir ilim olmadığı, mensûbları yine kelâmcılardan olduğu hâlde bâtıl mezhepleriyle ayrıldıkları gibi felsefeciler de kelâmcılardan böyle ayrılmıştır.

Dördüncüsü : Tabî'iyyât [Fizik]'tır. Bunların bâzısı, gerçek din ve şeri'at mânâsına uymayan câhilâne şeylerdir. İlim değildirler ki, ilmin kısımlarından sayılsınlar. Dîğer bâzıları da maddenin husûsiyet, evsâf ve değişikliklerinden bahseder ki, bir nevi tabâbete benzer, şu kadar farkla ki, tabîb hastalık ve sağlığı bakımından insân bedenine bakar. Tabî'atçılar ise, değişikliği ve hareketi bakımından bütün cisimlere bakar. Fakat tabâbet, fizik'ten üstündür. Çünkü tabâbete ihtiyaç zarûrî, fizik'e ise zarûrî değildir.

İşte yaptığımız şu açıklamadan anlaşıldı ki bid'atçilerin, avâmı aldatmasından avâmın kalbini korumak için kelâm ilmi de farz-ı kifâye olan ilimlerden olmuştur. Demek ki, kelâm ilminin doğuşu bid'atlerin ihdâsı sebebiyledir. Nitekim Arabların zulüm ve haydutluğu se-

bebiyle hacc yolunda hacıların muhâfız bulundurmaları gibi. Eğer Arablar bu çirkin hûylarından vaz geçseler, hacıların muhâfız bulundurmalarına lüzûm kalmazdı. Bunun gibi bid'at sâhipleri de boş sözlerinden vaz geçselerdi Sahâbeler (R.A.) devrindekinden fazlasına, yâni Kur'ân ve hadîs dururken kelâm ilmine ihtiyâç olmazdı.

Kelâmcı bilmelidir ki, dîndeki yeri hac yolundaki muhâfızlık gibidir. Eğer bu muhâfız yalnız koruyuculukla kalır, hac yoluna girmezse, hacılardan sayılamıyacağı gibi, kelâmcı da yalnız münâzara ve müdâfaa ile kalıp âhiret yoluna girmedikçe ve kalbini düzeltmedikçe aslâ dîn alimleri safında yer alamaz. Kelâmcı'nın dîndeki yeri, avam tabakasının da ortak oldukları inançtan başka bir şey değildir. Bu ise, dilin ve kalb'in zâhir amellerindendir. Avam tabakasından ayrılması ancak mücâdele, muhâfaza san'atiyledir. Fakat Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'âliyle, mükâşefe ilminde açıkladığımız bilgiler kelâm ilmi vâsıtasiyle elde edilemez. Belki kelâm ilminin bunlara perde ve mâni' olmasından korkulur. Bu ilimlere sâhib olmak, Allahu Teâlâ'nın, hidâyete mukaddime kıldığı mücâhede ile mümkündür. Nitekim âyet-i celîlede şöyle buyurulmuştur :

«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ»

«Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere, gelince, elbette biz onlara yollarımızı gösteririz ve şübhesiz Allah, muhsinlerle berâberdir.» (29 - Ankebût : 69)

Eğer : «Bu îzâhatın ile, avâm'ın akîdesini bid'atçilerin şüphelerinden koruyan kelâmcıları, hacıların mâllarını Arab yağmacılarından koruyan muhâfızların seviyesine, fakîhleri de mazlûmu zâlimden koruyan pâdişahlar kaanunu muhâfızlığının derecesine indirdin. Bu iki rütbe de dîn ilmine nisbetle çok düşük rütbelerdir. Halbuki bu ümmetin ün almış fazîletli âlimleri, fakîhler ve kelâmcılardır. Allahu Teâlâ katında en değerli yaratıklar da bunlardır. Dînî ilimlere nisbetle çok düşük olan bu derekeye onları düşürmek doğru olur mu?» dersen:

Bilmiş ol ki! Hakîkatı insânlarda arayan, dalâlet çölünde şaşırır. **Eğer hakîkat yolcusu isen Hakk'ı bil ki, ehlini bilesin.** Eğer yalnız insânlar arasında ün alan fazîlet derecelerine bakar ve bununla kifâyet edersen, Sahâbeyi ve onların üstün mevki'lerini unutma. Bu andığımız kimseler de onların üstünlüğünde reybirliğine varmış müttefiktirler. O Sahâbeler ki, derecelerine değil, ayak tozlarına bile erişilmez. Böyle iken bunların fazîleti kelâm ve fıkh ile değil, belki âhiret yolunu gösteren ilimleriyledir. Resûllerin Efendisi yüce Peygamberi-

mizin de şehâdet ettiği gibi, Hz. Ebû Bekir (R.A.)'in fazileti fazla namâz kılması, fazla oruç tutması, çok rivâyet edip çok fetvâ vermesi, veyâ kelâmcılığı ile değil, ancak kalbine yerleştirilen bir sırr iledir. Sen de bu sırrı ara. Çünkü değer taşıyan kıymetli cevher budur. Görünüşe aldanarak tafsîli uzun olan bâzı sebebler ile insânların saygı gösterdiği kimselere boş ver. Peygamber Efendimiz (S.A.) aralarından ayrıldığı, Allahu Teâlâ'yı bilen binlerce Sahâbe'yi (Allah onlardan râzı olsun) öğmüştür. Halbuki onlardan ancak bir tânesi kelâm san'atını bilmiş ve hemen on küsûrdan başkası fetvâ bile vermemiştir.

Abdullah b. Ömer hazretleri de bunlardan birisidir. Kendisinden fetvâ isteyene «İnsânların sevk ü idâresini uhdesine alan pâdişâha git ve bunu da onun boynuna geçir» derdi. Böyle demekle, fetvâ işinin vâli ve sultânlara âit olduğuna işâret etmiştir.

Hazret-i Ömer (R.A.) vefât ettiği zamân, Abdullah b. Mes'ûd hazretleri: «İlm'in onda dokuza gitti.» dedi; bunun üzerine: «Aramızda hâlen büyük Sahâbiler varken niçin böyle söylersin.» dediler. Abdullah b. Mes'ûd da : «Ben hüküm ve fetvâ ilimlerini değil, ma'rifet-i ilâhiyyeyi kasd ediyorum.» diye cevâb verdi.

Görüyorsun, kelâm ve cedel'den hiç bahsetmemiştir. Ya sana ne oldu da Hazret-i Ömer'in vefâtı ile onda dokuzu giden ilmi öğrenmeğe heves etmiyorsun. Halbuki Hazret-i Ömer, kelâm ve cedel kapısını kapamış, Kur'ân'da muâreze eden âyetlerden sorduğu için Dabî'a'yı kırbaç ile döğüp sürgün etmiş ve ihtilâttan men'etmiştir.

«Âlimlerin meşhûrları, fakihler ile kelâmcılardır.» sözüne gelince: Bilmiş ol ki Allah katında fazîlet sâhibi olmakla, insânlar arasında ün almak ayrı şeylerdir. Meselâ : Hazret-i Ebû Bekir (R.A.)'in insânlar arasındaki şöhreti, hilâfetiyle, fazîleti ise, kalbinde yerleştirdiği ve büyüttüğü sırr iledir. Hazret-i Ömer (R.A.)'in insânlar arasındaki şöhreti adâletiyle ise de, fazileti, kendisiyle berâber onda dokuzu giden, Allah bilgisiyle, riyâsetinde halka şefkat ve adâletiyle, Allah rızâsını aramasındadır. Bu da içinde saklı olan bir sırr'dır. Diğer görülen işlerine gelince : Bunlar, şöhret ve nâm almağı seven, mevki' kazanmak için gösteriş yapmak isteyenlerde de görülebilir ve böylelikle şöhret, tehlikeli şeyde, fazîlet ise, (Allahu Teâlâ'dan başka kimsenin bilemiyeceği gizlilik içindedir. Fakîhler ile kelâmcılar, halife, kadı ve diğer âlimler gibidir. Bunlar bir kaç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı gösteriş ve âlâyiş aramayıp, ilim ve fetvâsiyle ancak Allah rızâsını ve Peygamberinin sünnetine uymağı ister. Bunlar, Allahu Teâlâ'nın kendilerinden râzı olduğu kimselerdir. Allah katındaki fazîletleri de ilimleriyle amel ettikleri, fetvâlarıyla Allahu Teâlâ'nın

rızâsını istedikleri içindir. **Her ilim ameldir; çünkü kazanılmış bir işdir. Ama her amel, ilim değildir.** Tabîb bile, bilgisiyle Allah'a yaklaşır ve bu sâyede sevâb kazanır; bu yakınlık dîn bilgisiyle değil, belki meslekî bilgisiyle çalışmalarında Allah rızâsını gâye edinmesiyledir. Sultân da Allah için, insânların idâresini deruhte ettiği için Allah'ın rızâsına nâil olur ve sevâp kazanır. Bu onun dîn ilmini tekeffül ettiği için değil, ilminin gereğiyle Allah için amel ettiğindendir.

Allahu Teâlâ'ya yaklaşmanın üç yolu vardır.

1) Yalnız ilim ile. Bu da **mükâşefe ilmi**'dir.

2) Yalnız amel ile, bu da sultânların adâletle insânları sevk ve idâre etmesiyledir.

3) İlim ve amel ile. Bu da âhiret ilmini bilip işlemekledir. Zira bunun sâhibi hem âlim ve hem de âmildir.

Kıyâmet günü hangi fırkaya katılacağını düşün! Mükâşefe erbâbı olan âlim-bi'llah arasında mı, yoksa Allah için amel edenlerle mi, yoksa her ikisiyle misin? Nasibini her iki fırkadan da almağa çalış. Çünkü bu kuru bir nâm almak için olan taklîdcilikten çok daha mühimdir. Nitekim şâir söylüyor :

«Gördüğünü al, duyduğun dedi-kodulardan vaz geç, güneş parlarken zuhalden ne beklersin?»,

Şimdi sana geçmiş fakîhlerin öyle güzel ahlâklarından bahsedeceğiz ki, mezheplerini taklîd edenlerin onlara nasıl zulüm ettiklerini ve kıyâmet günü en büyük hasımlarının onlar olacağını anlamış olacaksın.

Çünkü o îmâmlar, ilimleriyle, ancak Allah rızâsını kasd etmişlerdir. Âhiret âlimlerinin alâmeti bâbında açıklanacağı gibi, onların âhiret âlimi oldukları, hâllerinden belli idi. Onlar, yalnız fıkh âlimi değil, kalb ilmi ve kalb murâkabesile de uğraşırlardı. Fakat her biri tek başına bir fakih olan Sahâbe-i kirâmı fıkha dâir eser yazmaktan alıkoyan mâni'ler imâmların da kalbe dâir eser yazmalarına engel olmuştur. Bu mâni'ler ma'lûm olduklarından açıklanmalarına lüzûm yoktur.

Şimdi biz İslâm fakîhlerinin hâllerini açıklıyacağız. Fakat, sözlerimizden de anlaşılacağı gibi, gâyemiz onlara çatmak değil, görünüşde onların mezheplerini taklîd ettikleri hâlde, amel ve ahlâklarıyle onlara muhâlefet edenlerin vaziyetini açıklamaktır.

Fıkh ilminin reisi olup pek çok etbâı bulunan, mezhep âlimleri, beştir. Bunlar: **Şâfi'i**, **Mâlik**, **Ahmed b. Hanbel**, **Ebû Hanîfe** ve **Süfyân-i Sevrî**'dirler. (Allah rahmet etsin). Bunların her biri âbid, zâhid, âhiret âlimi ve dünyâca halkın

muhtâç olduğu fıkh âlimi idi. Bu fıkh ilmi ile de, ancak Allah rızasını dileyen kimseler idi.

Zamânın fakîhleri şu beş hasletten, yalnız fıkhın teferru'âtında mübâlâğa ederek paçaları sıvamakla onlara uydular. Çünkü diğer dört haslet, yalnız âhirete yarar, bu bir haslet ise hem dünyâ ve hem âhirete yarar. Eğer bununla âhiret kasd edilirse, dünyâlığa olan kârı azalır. İşte zamânın fakîhleri şu beş hasletten yalnız fıkh'ın teferruâtıyle meşgûl oldular; bununla berâber o imâmlara benzediklerini iddiâ ettiler, nerde muhâfız bekçiler, nerde muhâfız melekler?.., İşte aradaki fark.

O imâmların fıkh'daki bilgileri apaçık meydândadır. Biz diğer dört hasletlerine delâlet eden hâllerini anlatalım:

İMÂM ŞÂFİ'Î

Şu rivâyet İmâm Şâfi'î (Allah rahmet etsin)'nin âbid olduğuna bir delildir: Merhûm, geceyi üçe taksîm eder, bir kısmını ilim, diğer kısmını ibâdet ve diğer kısmını da uyku ile geçirirdi. **Rebî'i** diyor ki: «Hepsi namâzda olmak şartiyle İmâm Şafi'î Ramazan-ı şerifde altmış hatim indirirdi. **Buveytî** onun talebelerinden idi. Hocası Şâfi'î'ye uyarak o da Ramazan-ı şerîfte her gün bir hatim indirirdi.» **Hüseyn-i Kirabisî** diyor ki: «Bir çok geceler İmâm Şâfi'î ile bir arada bulundum, gecenin üçte ikisini namâz ile geçirirdi ve elli âyeti geçmezdi, elli âyeti geçince yüz âyete çıkardı. Rahmet âyeti gelince, kendisine ve bütün müslümânlara rahmet dilerdi. Azâb âyeti gelince kendisi ve bütün müslümânlar için kurtuluş dilerdi, korku ve ümit kendisinde toplanmıştı.» Gecenin üçte ikisini namâz ile geçirdiği hâlde elli âyetten yukarı geçmemesi, Kur'ân-ı Azîm'in inceliklerini bilmesinin ve bunları düşünmesinin bir delilidir. İmâm Şâfi'î (R.A.) buyurur ki: «On altı senedir doyasıya yemek yemedim, çünkü doyasıya yemek yemek, bedene ağırlık verir, kalbi katılaştırır, zekâyı kaybettirir, uykuyu çeker ve sâhibini ibâdetten alıkor.» Tokluğun âfetlerini anlatan hikmetine, sonra ibâdetteki cehd ü gayretine bak ki, bunun için yemeği azaltmıştır. Nitekim «İbâdetin başı az yemektir.» denilmiştir. İmâm Şafi'î diyor: «Ne yalan ne de doğru ömrümde bir defa Allah'a yemîn etmedim.» Bu, onun Allah'a saygısının ve Allahu Teâlâ'nın yüceliğine ve kudretine olan bilgisinin açık bir delilidir. Bir def'a kendisine bir mes'ele soruldu; sükût etti. «Niçin sustun?» suâline cevâp olarak: «Fazîletin sükûtta mı, cevâpta mı, nerede olduğunu anlayıncaya kadar sükûtu tercih ettim.» dedi. Fakîhlere en ziyâde musallat olan ve zaptedilmekte en çok isyân eden «DİL» olduğu hâlde, bak ki dilini nasıl murâkabe altına almıştır. Bundan an-

laşılıyor ki, **İmâm Şâfi'î**'nin konuşması da, sükûtu da ancak sevâp kazanmak için idi. **Ahmed b. Yahya b. Vezîr** diyor ki: «Mısır'ın Kandiller Çarşısında İmâm Şâfi'î ile gezerken, biri âlimin biri hakkında lüzumsuz sözler sarfediyordu. Bunu gören Şâfi'î bize dönerek: «Bu gibi herze sözlerden dilinizi koruduğunuz gibi, kulağınızı da koruyun; çünkü dinleyici, söyleyicinin ortağıdır. Fenâ insânlar kendi içlerindeki kötü şeyleri sizin gönüllerinize aktarmak isterler. Fenâ insânların sözlerini dinleyenler günâhkâr olduğu gibi, dinlemeyip reddedenler saâdete ererler.» dedi.»

İmâm Şâfi'î diyor ki: «Hakîmin biri, diğerine yazdığı mektûbda: "Bilgini isyân ile kirletme, sonra bilginler, ilmin aydınlığıyla yollarına devâm ederken, sen isyânının karanlığı içinde kalırsın." demektedir.»

İmâm Şâfi'î: «Kalbinde, Allah sevgisiyle, dünyâ sevgisini toplayabildiğini iddiâ eden yalancıdır.» (Çünkü bir gönülde iki aşk olamaz.) buyuruyor. **Humeydî** naklediyor: «İmâm Şâfi'î bâzı vâlilerle Yemen'e ve oradan da on bin dirhem harçlık ile Mekke'ye gitti. Şehir dışında kendisine bir çadır kurdular. Ziyâretine gelenlere, parayı tamâmen dağıtmadan oradan ayrılmadı. Bir def'a da hamâmcıya büyük bahşişler vermiştir. Düşen kamçısını kendisine verene de elli dînar vermişti.» Bütün bunlar onun cömertliğini gösterir ki, buna benzer daha nice cömertlikleri vardır. Zühd'ün başı da cömertliktir. Çünkü bir şeyi seven ondan ayrılmaz, malını infâk eden, dünyâlığı küçümseyen kimsedir. İşte zühd'ün gerçek mânâsı da budur.

İmâm Şâfi'î'nin kuvvetli zühdüne, Allah'dan son derece korktuğuna ve bütün meşgalesinin âhiret olduğuna, şu rivâyet çok açık bir delildir: «Bir gün **Süfyân b. Uyeyne**, rakîk bir hadîs rivâyet ederken, dayanamıyan Şâfi'î bayıldı. Bunu görenler, Uyeyne'ye, Şâfi'î öldü dediler. Uyeyne: «Eğer öldü ise, zamânın en fazîletli insânı ölmüştür.» dedi» Bir de **Abdullah b. Muhammed el-Belva**'dan şu rivâyet nakl olunuyor: «Nebâte'nin oğlu Ömer ile âbid ve zâhidlerden bahsederken, Ömer bana, "Muhammed b. İdris-i Şâfi'î kadar (R.A.) şüpheli şeylerden kaçınan ve fasîh konuşan bir insân görmedim." dedi..»

Yine bir gün ben, Şâfi'î ve Lebîl'in oğlu Hâris Safa tepesine çıkmış, duruyorduk. Sâlih el-Murâ'nın talebesi olan Hâris, yanık sadâsı ile Kur'ân-ı Kerîm'den:

« هَذَا يَوْمُ لاَيَنْطِقُونَ . وَلاَ يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ »

«Bugün nutukları tutulacağı gündür. İzin de verilmez ki, özür dileyeler.» (77 - Mürselât : 35 - 36)

Âyet-i celîlesini okuyunca İmâm Şâfi'î'ye baktım; rengi soldu, tüyleri diken diken oldu, dehşetli bir sarsıntı ile bayılarak yere düştü. Ayılınca :

«— Allahım, yalancılardan ve gâfillerin yüz çevirmesinden sana sığınırım. Allahım, âriflerin gönlü sana eğilir, isteklilerin boynu sana karşı zelîl olur. Ey rabbim, cömertliğini bana bağışla, settâr isminle benim kusûrlarımı ört, lutfu kereminle kusûrlarımı afv et.» dedi ve gitti. Biz de Mekke'den ayrıldık. Bağdâd'a geldiğim zamân İmâm Şâfi'î de Irak'da, yâni o şehirde idi. Bir gün Dicle kenarında abdest almak için oturmuştum, bir adam yanıma geldi ve dedi ki: «Ey genç, abdestini güzel al ki, Allahu Teâlâ da sana dünyâ ve âhirette güzel muâmele etsin.» Döndüm baktım, ardında kalabalık olan bir zât gidiyor; acele abdest aldım ve onu tâkîb ettim. Bana dönerek: «Bir dileğin mi var?» diye sordu. Ben: «Evet, bildiklerinden bana da öğretmeni istiyorum.» dedim. O da: «Bilmiş ol ki, Allah'a sadâkatle kulluk edenler necât bulur. Dîninden korkan yâni: Son nefesde îmânsızlık korkusunu saklayan selâmet bulur. Bu gün dünyânın lezzetlerine gönül vermeyen, yarın Allah'dan alacağı büyük mükâfatlarla huzûra erecektir. Daha ister misin?» dedi.

«— Evet» diye istek gösterince :

«— Kendisinde üç haslet bulunan îmânını olgunlaştırmıştır.

1 — Emr-i ma'rûf : Allahu Teâlâ'nın emirlerini başkalarına ulaştıran ve kendisi de kabûl eden,

2 — Nehy-i münker : Allahu Teâlâ'nın yasaklarından başkalarını men'eden ve kendisi de çekinen,

3 — Allahu Teâlâ'nın çizdiği çerçeve dışına çıkmayıp bunları koruyan.» diye devâm etti ve:

«— Daha söyliyeyim mi?» diye sorunca:

«— Evet,» dedim.

«— Dünyâdan yüz çevir, âhirete dön, her işinde Allah'a bağlan ki necât bulasın.» dedi ve ayrıldı. Kendisini tanıyamamıştım; kim olduğunu sordum, İmâm Şâfi'î'dir dediler.»

(Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî beyânları karşısında) İmâm Şâfi'î'nin nasıl bayılıp düştüğüne ve bu va'z u nasîhatine dikkat edersen, Allahu Teâlâ'dan ne derece korktuğunu ve nasıl bir zâhid olduğunu kolaylıkla anlarsın. Bu derece zühd ve korku, ancak Allahu Teâlâ'nın azametini bilmek ile mümkündür. Nitekim: «Kulları içinde Allah'dan en çok korkanlar, âlimlerdir» buyurulmuştur. İmâm Şâfi'î bu korkuyu, selem, icâre ve benzerî fıkh mes'elelerinden değil, belki bütün bil-

gilerin kaynağı olan Kur'ân ve Hadis'deki âhiret ilminden almıştır. Çünkü bütün ahkâm Kur'ân'dadır.

Kalbin sırlarına ve âhiret ilimlerine vâkıf olduğu da, kendisinden rivâyet edilen şu hikmetli sözlerinden kolaylıkla anlaşılır:

Kendisine riyâ'dan soranlara hemen şu cevâbı verdi : «Riyâ, âlimlerin basîreti [Kalb gözü] önüne, hevâ-i nefsin diktiği bir fitnedir. Âlimler nefislerinin arzûsuna uyarak ona meyl ederse, amelleri mahv olur.»

Yine buyuruyor ki : «Amelinde UCB'a düşmekten korkarsan, amelin ile kimin rızâsı, hangi nîmetlere heves edip hangi azâbdan kaçtığını, hangi âfiyete teşekkür edip ve hangi belâyı hâtırlamakta olduğunu düşün. Bunlardan yalnız birini gözönünde bulundursan bile, amelini beğenecek tarafın kalmaz. (Çünkü onlara nisbetle senin amelin yok demektir.)» Bakınız, kalbin büyük hastalıklarından olan riyâ ile ucb'u ve ucb'un tedâvi çârelerini nasıl açıkladı.

Yine Şâfi'î Hazretleri : «Nefsini korumayan kimseye ameli fayda vermez.» buyurmuştur. Yine (Allah rahmet etsin) : «Bilerek Allahu Teâlâ'ya kulluk edenin sırrı uyanır, sır [gizlilik] rûhdan ilerdedir, yâni ibâdetinin ma'nevi zevkini duyar.» buyurmuştur. «Her insânın dostu ve düşmânı vardır. Bunun için (yâni dostunun mes'ûd, düşmânının rezîl olması için) Allah'a kulluk et.» sözü de onundur.

Sâlih ve harâmdan kaçınan bir zât olan Abdü'l-Azîz oğlu Abdü'l-Kahir, İmâm Şâfi'î'ye vera'dan sorardı. Kendisi vera' ehli olduğundan İmâm Şâfi'î (R.A.) ona iltifât eder, sözlerini cevâplandırırdı.

Bir gün İmâm Şâfi'î'ye (âriflerin üç makaamı olan) sabır, mihnet ve temkîn'den hangisinin daha makbûl olduğu soruldu. Şâfi'î: «Temkîn, Peygamberler derecesidir; önce mihnet, sonra sabır ve daha sonra da temkîn gelir. Baksana, Allahu Teâlâ, İbrâhim aleyhi's-selâmı evvelâ imtihân etti, sonra temkîn verdi. Mûsâ aleyhi's-selâmı da evvelâ imtihân etti sonra temkîn, tahammül verdi. Eyyûb aleyhi's-selâmı imtihân etti, sonra temkîn verdi. Süleymân aleyhi's-selâmı evvelâ imtihân etti, sonra temkîn ve büyük mülk verdi.

Binâenaleyh temkîn, derecelerin en üstünüdür. Nitekim Allahu Teâlâ :

«وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ»

«Ve işte bu sûretle Yusuf'u o arzda temkîn ettik.» (12 - Yûsuf: 21)

buyurmuştur. Eyyûb aleyhi's-selâma da büyük imtihân geçirdikten sonra kudret verildi. Nitekim :

« آتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ »

«Ve ona (Eyyûb aleyhi's-selâm'a) bütün ehlini ve berâberlerinde daha bir mislini bahşettik.» (21 - Enbiyâ : 84)
buyurmuştur. İmâm Şâfi'î (R.A.)'nin bu açıklaması, Kur'ân'ın gizliliklerinde mütebahhir olduğuna ve Allahu Teâlâ'ya yönelen Peygamberler ve velîlerin derecelerini bildiğine açıkça delâlet eder ki, bütün bunlar âhiret bilgileridir.

İmâm Şâfi'î'ye (R.A.) «İnsân ne zamân âlim olabilir?» diye sormuşlar. Cevâbında: «Okuduğu her fenni iyice anladıktan sonra, diğerine geçmek ve orada da eksiklerini tamâmlamak sûretiyle.» demiştir.

Yunan hakîmlerinden Câlinus'a : «Bir hastalığa niçin muhtelif ilâçlar tavsiye ediyorsun?» diye sormuşlar. Câlinus: «Gerçekte hastalığın ilâcı birdir, fakat diğer ilâçların ona katılması o ilâcın zararlı te'sirlerini azaltmak içindir. Tek ilâç, kendisindeki kuvvetle bâzan aksi te'sir ederek hastayı öldürebilir. Fakat diğer ilâçlar onun bu kuvvetini azaltır ve yalnız şifâ verici hassası kalır.» demiştir. Bunun gibi tek cepheli bilgi, insânı ifrât'a sevkedebilir; fakat diğer ilimler de ona karışınca i'tidâle döner. İşte bunlar ve daha bir çok meziyetleri, İmâm Şâfi'î'nin âhiret bilgisi ve Allahu Teâlâ'yı ma'rifetteki üstün mevki'ine delâlet etmektedir.

Fıkh ve fıkhdaki mücâdelesinde gâyesi, yalnız Allah rızâsı olduğuna şu rivâyet açıkça şehâdet eder : «Hastalığı sırasında kendisini ziyâret eden Rebi'î'ye: «Gâyem, bana nisbet edilmeden, bildiğimi insânlara duyurmak idi» demiştir.» İlmin ve ilim ile ün almanın âfetlerini bildiğine ve yalnız Allah rızâsını niyyet ederek kalbinde bu gibi ün almağa aslâ iltifât etmediğine bak. İmâm Şâfi'î diyor ki: «Münâzara ettiğim hiç bir kimsenin hatâya düşmesini aslâ istemedim.» Yine buyuruyor: «Her kim ile konuştumsa onun muvaffak olmasını, kuvvetlenmesini, yardım görmesini ve Allahu Teâlâ'nın onu koruyup muhâfaza etmesini istedim.» Yine buyuruyor ki: «İnsânlar ile münâkaşamda, Hakkın benim veyâ onların lisânından çıkmasını hiç nazar-ı i'tibara almadım.» (Yâni: Hak bulunsun da, ister hasmın ağzından çıksın, ister benim ağzımdan.) Yine buyuruyor ki: «Ortaya koyduğum gerçekleri kabûl eden kimseye karşı saygı ve sevgiden başka bir şey düşünmedim, buna karşı gerçeği kuvvetlendiren delillerimi kabûl etmeyip mükâbere [bilerek inad] edenler de gözümden düştü ve onları kalbimden sildim.» Bütün bunlar İmâm Şâfi'î'nin fıkh ilmindeki münâzaralarında gâyesinin Allah rızâsı olduğunu açıkça göstermektedir.

Görüyorsunuz, sonra gelenler şu beş hasletten yalnız fıkhda ona uymakla kaldı. Asıl gâye olan ihlâsda ayrıldılar. Bunun için **Ebû Sevr** (Allah rahmet etsin.) : «Ne ben ve ne de gören gözler Şâfi'î gibisini görür.» demiştir.

Ahmed b. Hanbel (Allah ondan râzı olsun); «Kırk senedir kıldığım namâzlarda, Şâfi'î'ye duâ ederim.» demiştir. Duâ edenin insâfına ve duâ olunanın yüksek derecesine bak; bir de bu asırdaki emsâl ve akrân âlimlerin birbirlerine karşı olan husûmet ve düşmânlığına bakınız da âlim aralarındaki farkı bulunuz. Böylelikle, şimdiki fakîhlerin onlara uydukları hakkındaki iddiâlarında ne derece hatâlı olduklarını anlamış olasınız.

Ahmed b. Hanbel'in **İmâm Şâfi'î**'ye sık sık dua ettiğini gören oğlu: «Şâfi'î kimdir ki, ona bu kadar duâ ediyorsun?» diye sormuş. Ahmed: «Oğlum, Şâfi'î, dünyâya nisbetle güneş, insânlara nisbetle âfiyet gibidir.» demiştir. Şimdi düşün, bakalım bu zâtların yerini tutacak kimse var mıdır?

İmâm Ahmed diyor : «Divit'ine sarılan herkesin İmâm Şâfi'î'ye bir minneti vardır.»

Yahyâ b. Sâ'îd el-Kattan : «Kırk senedir kıldığım her namâzda, Allahu Teâlâ'nın kendisine bahşettiği ilim ve doğru yola tevfik etmesi bakımından Şâfi'î'ye duâ ederim.» demiştir.

Şâfi'i Hazretlerinin sayılamıyacak kadar hasletleri vardır. Biz bu kadarla kalalım. Bu yazdıklarımın çoğu, **Nasr b. İbrâhim el-Makdisi**'nin, **İmâm Şâfi'i** hakkından yazdığı **Menâkıb** kitâbından alınmıştır. Allah ondan ve bütün müslümânlardan râzı olsun.

İMÂM MÂLİK

İmâm Mâlik de (R.A.) yukarıda açıklanan beş hasletle süslenmiştir.

Kendisine :

— İlim talebine ne dersin? diye sorulunca :

— Çok güzeldir, fakat öğreneceğin, günlük yaşayışında sana lâzım olan ilim olsun, demiştir.

Dinî bilgilere o kadar ehemmiyet verir ve saygı gösterirdi ki, bir hadîs rivâyet edeceği zamân hemen abdest alır, sakalını tarar, koku sürünür, vakar içinde diz üstü oturur ve ondan sonra hadîsi rivâyet

ederdi. «Niçin böyle yapıyorsunuz?» diye kendisine sorulunca: «Peygamber Efendimizin mübârek ağzından çıkan değerli sözlere saygı göstermek için.» diye cevâp verirdi.

İmâm Mâlik buyuruyor ki: «İlim, fazla okuyup rivâyet etmek değildir; belki Allahu Teâlâ'nın dilediği kimseye verdiği bir nûr'dur.» İlme olan bu saygı ve hürmeti Allahu Teâlâ'nın yüceliğini kuvvetle bildiğine bir delildir.

İlmiyle Allahu Teâlâ'nın rızâsını kasdettiğine şu sözü açıkça delâlet eder: «Dinde mücâdele [Din mes'elelerinde münâkaşa ve adâvet] hiç bir değer taşımaz. (Mezmûm bir haslettir.)»

Yine faziletine, İmâm Şâfi'î'nin şu sözü de delâlet etmektedir: «Ben Mâlik hazretlerine kırk sekiz mes'eleden sorulup da otuz iki tânesine "bilmiyorum" diye cevâb vermiş olduğunu biliyorum.» İlmiyle, gâyesi Allah rızâsı olmayıp benlik olanlar "bilemiyorum" diyecek kadar semâhat ve tevâzu' gösteremez. Bu sebebden yine İmâm Şâfi'î: «Âlimler arasında İmâm Mâlik, parlak bir yıldız gibidir, Mâlik kadar minnetdârı olduğum kimse yoktur.» demiştir.

Rivâyet olundu ki: (Halîfe) Mansûr, cebren karıyı boşamaktan bir şey lâzım gelmediğine dâir, hadîs rivâyetinden Mâlik hazretlerini men' etmişti. Sonra, bu mes'eleyi soran bir adamı gizlice kendisine gönderdi, o da halk huzûrunda: «Cebren karısını boşayanın karısı boş olmaz.» dedi. Bunun üzerine Halife, kendisini kamçı ile döğdüğü hâlde yine rivâyetinden vaz geçmemiştir. Yine Mâlik: «Kişi rivâyet ettiği hadîsde yalancı olmaz, doğruyu söylerse, ihtiyârlığında hastalanmaz, aklı kaybolmaz, hâsseleri bozulmaz, ateh getirmez.» demiştir.

Zühd ve takvâsına gelince: Emîrü'l-mü'minîn Mehdî, Mâlik'e sordu: «Eviniz var mı?» Mâlik: «Yok amma sana Rebî'a b. Ebî Abdi'r-rahmân'dan duyduğum bir hadîsi haber vereyim: «Kişinin nesebi [aslı] evidir.» Aynı şeyi Hârûnü'r-Reşîd de kendisine sordu. Ona da yok deyince, Hârûnü'r-Reşîd ev almak için kendisine üç bin dînar verdi. Parayı aldı, fakat kırk parasını harcamadı. Reşîd, Hicazdan Irak'a dönmek istediği sırada, Mâlik (R.A.)'e: «Benimle gelmeni arzû ediyorum, çünkü Hazret-i Osman (R.A.) insânları Kur'ân'a dâ'vet ettiği gibi, ben de islâmları Muvatta' [İmâm Mâlik'in topladığı hadis kitâbıdır.] kitâbına dâvet etmek azmindeyim.» Mâlik dedi ki: «İnsânları Muvatta' kitâbına dâ'vete imkân yok; zîra Peygamber Aleyhi's-selâmın ashâbı, kendisinden sonra her tarafa dağıldılar ve hadîs okuttular. Her şehirde diğerinde olmayan

nice hadîsler duyulmuştur. Halbuki Peygamber Efendimiz de bir mübârek hadîsinde: «Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.» buyurdular. Sizinle gelmeme de imkân yok. Zîra yine Peygamber Efendimiz bir hadîsinde:

«الْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ»

«Eğer bilseler, Medîne onlar için daha hayırlıdır.» (70)

Diğer bir hadîsinde de :

«الْمَدِينَةُ تَنْفِي خَبَثَهَا كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ»

«Körük, demirin cürûfunu ayırdığı gibi, Medîne de yaramaz adamlarını nefyeder.» (71)

buyurmuştur. İşte bunlar da verdiğin paralardır, isterseniz alın, isterseniz bırakın. Yâni siz bana yaptığınız ikrâm karşılığı Medîne'den ayrılmamı teklîf ediyorsunuz, halbuki ben, dünyâyı, Resûlullah'ın şehri olan Medîne üzerine tercîh etmem.»

İşte İmâm Mâlik'in dünyâ'da zühdü böyle idi. Vaktâ ki ilmi etrâfa ün saldı ve her taraftan bol hediyeler gelmeğe başladı, bunları tamâmen hayır işlere taksîm ederdi. Bu derece cömertliği, zühdünün ve dünyâya meyli olmadığının açık delîlidir. (Esâsen zühd, fakîrlik demek değil, kalbin mal'a meyletmemesi demektir.) Nitekim Süleymân (A.S.) büyük bir varlık içinde yine zâhidlerden idi. İmâm Şâfi'î'den rivâyet edilen şu vak'a da onun dünyâya kıymet vermediğinin açık bir misâlidir. İmâm Şâfi'î (R.A.) diyor ki : «Mâlik'in kapısında Horasan atlarının, Mısır katırlarının en güzellerini görünce: Mâlik'e: "Bunlar ne güzel" dedim. Mâlik: "Benden sana hediye olsun" dedi. Ben de: "Bir tânesini olsun kendine binek olarak bırak" dedim Mâlik : «Resûlullah'ın bulunduğu beldenin topraklarını ben atımın tırnağına nasıl çiğnetirim,» dedi. Mâlik'in, bütün hayvânları birden Şâfi'î'ye hediye edişindeki cömertliği ile Peygamber Efendimiz'in medfûn bulunduğu Medîne'ye olan saygısına bakın ki (saygıdan hayvâna binmemiştir.)

Dünyâlığa kıymet vermeyip bilgisiyle Allah rızâsını kasdettiğine, kendisinden rivâyet edilen şu hikâye açıkça delâlet eder : Buyuruyor

---

(70) Buhârî ile Müslim. Sufyan b. Ebî Zübeyr'den.
(71) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

ki: «Hârûnü'r-Reşîd'in huzûruna çıktım. Hârûnü'r-Reşîd: "Yâ Ebâ Abdullah [Mâlik'in künyesi], buraya gelip çocuklarımıza, Muvatta' okutsan iyi olurdu" dedi. Ben de: "Allahu Teâlâ Emîrimizi yüceltsin, bu ilim [hadîs] sizden yâni Kureyş'den çıktı. Eğer siz bunu yüceltirseniz o yücelir, eğer kıymet vermezseniz o da düşer; ilim kimsenin ayağına gitmez, ilmin olduğu yere gidilir" dedim. Bunun üzerine Hârûnü'r-Reşîd: "Doğru diyorsun" dedikten sonra, çocuklarına : "Siz de câmi'e gidin ve dîğer kimselerle bir arada dinleyin" diye emretmiştir.»

İMÂM A'ZAM EBÛ HANÎFE

Ebû Hanîfe de aynı şekilde âbid, zâhid, Allahu Teâlâ'yı bilen ve ondan korkan ve Allah rızâsını dileyen bir zât idi.

Âbid olduğu İbn Mübârek'in şu rivâyetiyle bilinir: İbn Mübârek diyor ki: «Ebû Hanîfe'nin mürû'eti [her iyiliğe isti'dâdı] ve çok gece namâzı var idi. Hammâd b. Süleymân: «Geceyi tamâmen namâz ile geçirirdi.» diyor. (Bu, hayâtının sonlarında idi.)» Diğer bir rivâyette, gecenin yarısını ibâdetle geçirirdi, deniliyor. (Bu, ilk zamânlarında idi). Bir gün sokakta giderken birisinin, İmâm'ı göstererek: «Şu zât, geceyi baştan sona ibâdetle geçirir» dediğini duyduktan sonra bütün geceyi ibâdetle geçirdi ve ben: «Yapmadığım ibâdetle vasıflandırıldığımdan Allah'tan utanırım.» dedi.

Zühd'üne gelince : Rebî b. Âsım'dan rivâyet edildi ki: «(Kûfe Vâlisi) Yezid b. Ömer b. Hubeyre, beytü'l-mâli kendisine teslîm etmek üzere beni Ebû Hanîfe'ye gönderdi. Ben de Ebû Hanîfe'yi getirdim, bu vazîfeyi kabûl etmediğinden yirmi kamçı kendisine vurdu.» Bakınız nasıl, kamçıları yemek pahasına da olsa riyâseti kabûl etmedi. Hakem b. Hişâm es-Sakafî diyor ki: «Ebû Hanîfe'nin çok i'timada şâyân bir zât olduğunu duyan Vâli kendisine: "Hazîne vekîli olacaksın, kabûl etmezsen sırtına kamçı vurulacak" dedi. Ebû Hanîfe ise onların azâbını Allahu Teâlâ'nın azâbı üzerine tercîh ederek bu vazîfeyi kabûl etmedi.» Yine rivâyet olundu ki; İbn Mübârek'in yanında Ebû Hanîfe'den (bir bakıma aleyhinde) söz açıldı; İbn Mübârek : «Bütün varlığıyla dünyâ kendisine arzedildiği hâlde ondan kaçan bir zât'ın aleyhinde nasıl konuşuyorsunuz? dedi. Şücâ'ın oğlu Muhammed'in bâzı arkadaşlarından rivâyet ettiğine göre, Emîrü'l-mü'minîn Ebû Ca'fer Mansur'un onbin dirhem hediye göndereceği Ebû Hanîfe'ye haber verildi. Ebû Hanîfe buna râzı olmadı. Hediyenin gele-

ceği gün, sabâh namâzını kıldıktan sonra başını örttü ve kimse ile konuşmadı. Kahtabe'nin oğlu Hasan'ın adamı hediye ile yanına geldi; fakat Ebû Hanîfe onunla konuşmadı. Yanındakiler: «Bunun hâli budur, arasıra konuşur» dediler. Bunun üzerine gelen adam «Ne yapalım?» diye sorunca, «Şu beze bağlayın da köşeye koyun.» dediler. Sonra Ebû Hanîfe oğluna şöyle vasiyyet etti: «Oğlum, ben öldüğüm vakit beni defnettikten sonra şu deriyi Kahtaba'nın oğlu Hasan'a götür, ve: «Bu, Ebû Hanîfe'ye bıraktığın emânettir, de!» (Oğlu da vasiyyetini yerine getirdiği vakit) Hasan: «Allah babana rahmet etsin, dîni üzerine çok titiz idi.» dedi.

Yine rivâyet olundu ki: «Halîfe tarafından Bağdâd'ın baş kadılığına dâ'vet edildiğinde: «Ben kadılığa selâhiyetli değilim, senin de bu vazîfeyi bana vermen doğru olamaz.» dedi. «Niçin böyle dedin?» diye kendisine sorulunca: «Eğer doğru bir adam isem bu vazîfe bana yaramaz, eğer yalancı isem, yalancılar kadı olamaz.» diye cevâp verdi.»

Âhiret yoluna, dîn ilmine ve Allahu Teâlâ'yı ma'rifetteki ilmine gelince: «Dünyâlıktan yüz çevirmesi ve Allahu Teâlâ'dan son derece korkusu bunun açık delîlidir. İbn Cureyh: «Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'in Allahu Teâlâ'dan son derece korktuğunu sizin Kûfe'lilerden öğrendim.» dedi. Şureyk-i Naha'î de: «Ebû Hanîfe, dâimî düşünce ve uzun sükût sâhibi, insânlarla az konuşan bir zât idi.» dedi. Bu hasletler, bâtınî bilgisinin ve dînde mühim mes'elelerle uğraşmasının en açık delîlidir. Kim ki sükûtu iltizâm eder, dünyâya meyletmezse ilmin bütününe sâhip demektir. İşte bu saydıklarımız üç İmâm'ın bir nebze terceme-i hâlidir.

İMÂM AHMED VE İMÂM SEVRÎ

Ahmed b. Hanbel ile Süfyân-ı Sevrî'ye (Allah onlara rahmet etsin) gelince: Bunlara uyanlar az, hele Süfyân-ı Sevrî'nin tâbi'leri daha azdır. Fakat bunların harâm'dan kaçınmaları, dünyâya arka dönmeleri, vera' ve zühd'leri daha meşhûrdur. Bu kitâb onların işleri ve sözleriyle dolu olduğundan burada tafsilâta girişmeğe lüzûm yoktur. Sen bu anda şu üç imâm'ın ahlâk ve ahvâline bak ve düşün ki bu sözler, bu işler, bu hâl ve dünyâdan i'raz etmek ve yalnız Allah'a yönelmek sâde fıkh'ın fürû'dan olan **selem, icâre, zihâr, ilâ, li'ân** gibi mes'eleleriyle mümkün müdür? Yoksa başka bir ilim böyle bir netice verebilir mi? Bir bunlara bak da «Biz bunlara uyduk» diyen âlimlerin yalancı veyâ doğru sözlü olup olmadıklarını düşün.

ÜÇÜNCÜ BÂB

MAKBÛL OLMADIĞI HÂLDE AVÂMIN MAKBÛL SAYDIĞI İLİMLER HAKKINDADIR. AYRICA BÂZI İLİMLERİN HANGİ CİHETTEN MEZMÛM OLDUKLARI İLE, FIKH, İLİM, TEVHÎD, TEZKÎR VE HİKMET GİBİ BÂZI İLİM ADLARININ MÂNÂCA NASIL DEĞİŞTİRİLDİĞİNİ VE ŞER'Î İLİMLERDEN NE MAKBÛL VE NE KADARININ MEZMÛM OLDUĞU BEYÂNINDADIR.

MEZMÛM İLİMLERİN YERİLMESİNİN SEBEBİ

«Eşyâyı olduğu gibi bilmek ve tanımak olduğuna ve bu da aynı zamânda Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından bulunduğuna göre, nasıl olur da ilim mezmûm olur» dersen bilmiş ol ki, ilim bizâtihî mezmûm değil, belki üç sebebden biriyle insânlar hakkında mezmûmdur. Bunları açıklayalım :

1 — Sâhibini veyâ başkasını zararlandırması bakımından mezmûm olur. Sihir ve Tılsımat ilimleri gibi. Sihir vâki'dir. Kur'ân bunu haber vermiştir; hattâ çok samimî olan karı - koca arasını açmak için bir vâsıta olarak ona baş vurulur. Peygamberimize bile sihir yapılmış ve kendisi hastalanmıştır. Cebrâil aleyhi's-selâm'ın haber vermesi üzerine kuyu dibinde taş altındaki sihir vâsıtası çıkarılmıştır. (Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.)

Sihir, yıldızların doğuş yerlerini hesâb ederek maddelerdeki hassaları bilmekle istifâde edilen bir nevi' ilimdir. O maddelerden, sihir edilecek adam'ın heykeli yapılır, yıldızların doğumunun muâyyen sâati beklenir, şeri'ate uymayan fâhiş ve küfür sözler söylenerek Şeytan'dan yardım istenir ve bütün bunlardan âdet-i ilâhî gereğince sihir yapılan kişide acâib hâller görülür. İlim olmaları bakımından bunları öğrenmek fenâ değilse de, bunlar insânları zararlandırmaktan başka bir şeye yaramazlar. Fenâlığa yol açan her şey, fenâ olduğu için bu ilim de mezmûmdur. Hattâ, iyi bir adam'ı öldürmek isteyen bir zâlim'e, bulunduğu yeri göstermek, bildiği şey'i olduğu gibi ifâde etmek

bakımından bir ilimdir, fakat zarar doğurduğu için mezmûmdur. Burada yalan söylemek vâcibdir.

2 — Çok kere sâhibine zararı dokunması bakımından mezmûm olur. İlm-i Nücûm gibi. Bu ilim de zâti bakımından mezmûm değildir. Çünkü bu iki kısımdır. Bir bölümü hisâbdır. Kur'ân-ı Kerîm, güneş ve ayın hisâb ile seyrettiğini nâtıktır :

«اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ»

«Güneş ve Ay hisâb iledir.» (55 - Rahman : 5)

Yine Cenâb-ı Hak buyuruyor :

«وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ.»

«Ay'a da menziller takdîr ettik. Nihâyet o eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hâle dönmüştür.» (36 - Yâsîn : 39)

Bir kısmı da ahkâm'dır. Bunun hülâsası; Hâdiselere sebeblerle delîl bulmaktır. Bu ise, tabîb'in nabız yoklamasından, hastalığa delîl bulmasına benzer ki, Allahu Teâlâ'nın yaratıklar üzerindeki âdetini bilmek demektir. Fakat Şerî'at bunu da yermiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«إِذَا ذُكِرَ الْقَدَرُ فَأَمْسِكُوا، وَإِذَا ذُكِرَتِ النُّجُومُ فَأَمْسِكُوا،
وَإِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا»

«Kader'den bahsedilince sükût edin, yıldızlardan bahsedilince sükût edin, Eshâb'dan bahsedilince sükût edin.»

buyurdular. Yine Peygamber Efendimiz :

«أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي بَعْدِي ثَلَاثًا : حَيْفَ الْأَئِمَّةِ، وَالْإِيمَانَ
بِالنُّجُومِ، وَالتَّكْذِيبَ بِالْقَدَرِ»

«Benden sonra ümmetim için üç şeyden korkarım: İmâmların zulmünden, nücûma inanmaktan, kaderi yalanlamaktan.» (72)

diye buyurdular. Ömer b. Hattâb (R.A.): «İlm-i nücûmdan, kara ve denizde şaşmayacak ve yolu bulacak kadarını öğrenin; fazlasından vaz geçin.» buyurmuştur. Hazret-i Ömer'in bu ilimden men'etmesi üç cihettendir:

Evvelâ: Bu ilmin çok insânlara zararlı olması bakımındandır. Çünkü onlara, yıldızların seyri akabinde bu işler oluyor dendiği vakit, yıldızların, bu işlerde müessir birer ilâh olduğunu zannederler. Onları, içlerinden büyütür, onlara gönül verir, hayrı şerri onlardan bilir ve Allah'ı unuturlar. Çünkü îmânı zayıf kimseler vâsıtalara bakar. Halbuki gerçek âlim, Ay, Güneş ve Yıldızlar'ın Allahu Teâlâ'nın emrinde musahhar olduklarını bilir. (Akîdesi) zayıf kimselerin Güneş'in doğması akabinde Güneş ışığına bakmaları, kâğıt üzerinde duran ve akıllı diye farzedilen bir karıncaya benzer. Karınca kâğıt üzerinde yazılan kara yazıları görünce «bunları kalem yazıyor» der; çünkü başını kaldırıp yukardaki parmakları, el'i ve bunları harekete getiren irâdeyi, sonra yazıcı bir insânı, sonra el, kudret ve irâdeyi yaratan bir yaratıcıyı göremez. İnsânların çoğu da en aşağı ve en yakın sebebi görebilir. Daha yukarı gidip sebeblerin yaratıcısını görmekten âcizdir. İşte ilm-i nücûm'un yasak olmasının bir sebebi budur.

Sâniyen: Yıldız'dan çıkarılan ahkâmın, bütün insânların ne kat'î ve ne de şüpheli olarak anlıyacakları şekilde sırf tahminden ibâret olması sebebiyledir. Bununla hüküm, cehâletle hükümdür. Binaenaleyh yerilmiş olması ilim değil, cehil olması bakımındandır. Bu ilim, İdris aleyhi's-selâmın mu'cizesi idi. (Ölümünden sonra) bu ilim de kesadlaştı ve bitti. Müneccimlerin verdiği bâzı hâberlerin zuhûru tesâdüfidir; çünkü müneccim bâzı sebeblere âgâh olabilirse de, bu sebeblerin akabinde olacak işler daha nice şartlara bağlıdır ki, bunların içyüzünü anlamak insânların gücü dışındadır. Eğer Allahu Teâlâ diğer sebebleri de takdir etmişse isâbet etmiş olur ve dediği çıkar. Eğer takdîr etmemişse müneccim de hatâya düşer. Bu, şöyle demek olur: İnsânoğlu havanın karardığını, yüksek dağlardan bulutların sarktığını görünce bu dış görünüşe uyarak yağmur'un yağacağını tahmîn edebilir; fakat çok kere tahmîni hilâfına güneş kızdırır, bulutlar dağılır, kaybolur gider. Bâzı kere de bir tarafta güneş parlar, diğer tarafta yağmur yağar. Demek ki yağmurun yağması için yalnız bulut kâfi değil, daha birçok sebepler var. Fakat bunları biz anlıya-

(72) İbn Abdülberr, Ebû Mihcen'den.

mayız. Bunun gibi gemiciler, rüzgârlardan edindikleri kanâata göre selâmette olduklarını zannederler; halbuki kendilerinin bilemediği o rüzgârların daha nice gizli sebebleri vardır. Bâzan tahmînlerinde isâbet eder selâmeti bulur ve bâzân da hatâya düşerler. Bu sebebdendir ki, bâzı kere îmânı kuvvetli olanlar da nücûm ilminden men'edilirler.

Sâlisen: Bu ilimde belli başlı bir fayda olmaması sebebiyledir. Zîra bunu bilmek ne onu düzeltebilir ve ne de mukadderatı değiştirebilir. Bu, boşu boşuna en kıymetli sermâye olan insân ömrünü tüketmektir. Kıymetli ömür sermâyesini isrâf ise en büyük zarardır.

«مَرَّ رسول الله صلى الله عليه وسلم بِرَجُلٍ والنَّاسُ مُجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ فَقَالَ «مَا هَذَا» ؟ فَقَالُوا : رَجُلٌ عَلاَّمَةٌ ، فقَالَ «بِمَاذَا» قَالُوا بِالشِّعْرِ وَأَنْسَابِ الْعَرَبِ ، فقَالَ : «عِلْمٌ لاَ يَنْفَعُ وَجَهْلٌ لاَ يَضُرُّ»

«Peygamber Efendimiz bir adamın başına büyük kalabalığın toplandığını görünce :
— Nedir o? diye sordu. Onlar da :
— Allâme, dediler.
Peygamber Efendimiz :
— Ne bilir? deyince.
— Şiir ve Arab soylarını, cevâbını verdiklerinde :
— Cehlinde bir zarar olmadığı gibi bilinmesinde de bir kârı olmayan bir ilimdir, diye buyurmuşlardır.» (73)

Diğer bir hadîs-i şerîfde şöyle buyurulmuştur :

«إِنَّمَا الْعِلْمُ آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوفَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ»

«İlim, âyet-i muhkeme veyâ sünnet-i kaaime veyâ âdil bir farîzadır.» (74)

Anlaşılıyor ki yıldız ve benzerî ilimlere dalmak faydasızdır, cehâlete dalmak ve tehlikeli işe atılmaktır. Zîra mukadder âkıbete herkes

(73) İbn Abdülberr, Ebû Hureyre'den.
(74) Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Abdullah b. Amr'dan.

uğrayacak ve kaçınmak mümkün olamıyacaktır. Tabâbet bunun aksinedir. Çünkü ona ihtiyâç olduğu gibi bir çok delilleri de bilinir. Hattâ rüyâ ta'biri de bunun gibi değildir. Her ne kadar tâbir tahminî ise de, Peygamberliğin kırk altı cüz'ünden bir cüz' olması bakımından bir değer taşır ve bâzıları da bunu bilebilir. (75)

3 — Kişinin müstakillen anlayıp istifâde edemiyeceği ilimler ile uğraşmasının kendi hakkında mezmûm olmasıdır. İlimlerin zâhir ve kolay anlaşılan kısımlarını öğrenmeden, ince ve çetin kısımlariyle uğraşmak ve esrâr-ı ilâhiyyeden bahsetmek gibi. Gerçi kelâmcılar ve feylesoflar ilâhî sırlardan bahsettiler; fakat tamâmen mâhiyyetini anlayamadılar; bu husûsta istiklâliyet kazanamadılar. Bu gibi esrârı ancak Peygamberler ve Velîler anlar. Binâenaleyh gerekli olan, insânları bundan men'edip şerî'ate havâle etmektir. Orada inananları iknâ edecek deliller vardır. Çok kimseler var ki daldıkları ilimlerden zarar görmüşlerdir. O ilimleri okumasalar dindeki mevkileri daha güzel olacaktı. Kuş eti ve bâzı tatlıların memedeki çocuğa dokunması gibi, bâzı ilimlerin de bâzı kimselere zararlı olduğu inkâr edilemez.

Çok kimseler var ki, bâzı hâllerde cehâlet onlar için daha faydalıdır. Adamın birisi âilesinin çocuk doğurmadığından tabîbe şikâyet etti. Tabîb, hanımın nabzına baktı ve «Doğurmadığı iyi, çünkü bu hanım kırk güne kadar ölecek» dedi. Bunu duyan hanımı dehşetli korku sardı, kederlendi; malını böldü, vasiyyetini yaptı; kırk gün yemez içmez, mâtem içinde bir hayât geçirdi. Kırk gün geçip de ölmeyince kocası tabîbi haberdar etti. Tabîb de:

— Şimdi münâsebette bulunun, çocuk doğurur, dedi. Adam:

— Nasıl olur? deyince, tabib:

— Hanım çok şişman olduğu için yağ rahmin kapısını kapatmıştı. Bildim ki bunu ölüm korkusundan başka bir şey zayıflatmaz, ben de kendisini ölümle korkuttum. Şimdi zayıfladı, yağ eridi, çocuğun doğmasına mâni kalmadı, dedi. İşte şu kıssa bâzı ilimleri bilmenin (bâzı kimseler hakkında) zararlı olduğu husûsunda seni îkaz eder ve sana Peygamber Efendimizin:

«نَعُوذُ بِاللهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ»

«Faydası olmayan bilgiden Allah'a sığınırız.» (76)

(75) Bu husûsda Peygamberimizin hadîsi olmakla berâber, esâsen 23 senelik peygamberlik devresinin ilk altı ayı rûyâ ile geçmiştir. İşte bu, nübüvvetin kırk altıda biri olur.

(76) İbn Abdülberr, Câbir'den.

Meâlindeki hadîsinin mânâsını da anlatmış olur. Şu hikâyeden ders al ve şerî'atın yasak ettiği bilgilerle uğraşma, sahâbe'ye (R.A.) sünnete uymakla kal; selâmet ordadır. Tehlike ise, bu gibi umûr-ı garîbe ile uğraşmaktadır. «Eşyâyı, olduğu gibi anlamak için çalışıyorum; bundan ne zarar var» diye akıl, mantık ve delillerine güvenerek böbürlenme. İyi bil ki (bâzı ilimlerin ileride) sana getireceği zarar, kârından çoktur. Çok şey var ki, onları bilmekliğin, eğer Allahu Teâlâ'nın lûtfu yetişmezse, seni âhirette helâk edecek zararlara yol açar. Yine bilmiş ol ki, ilâçlardaki hassaları yalnız tabîbler bildiği gibi, kalblerin tabîbleri de peygamberler ve âhiret hayâtının sebeblerine vâkıf olan âlimlerdir. Sakın, kendi aklınla onlara itirâza kalkışma; helâk olursun. Akla göre parmakta çıkan bir yaranın parmakta tedâvisi gerekirse, tabîb başka yerden tedâvisini emreder ki, akıl bunu aslâ kabûl etmez. Çünkü damarların, bedendeki köklerini, dallarını, dolaştıkları ve toplandıkları yerleri bilmez. Âhiret yolunda şerî'at'ın sünnet ve âdâbının inceliklerinde ve insânların, bilmesiyle mükellef oldukları inançlarında da öyle lâtif incelikler var ki, bunları şümûliyle anlamak, aklın kuvvet ve ihâtası dışında kalır. Nitekim kıymetli taşlarda bir takım acâib hassalar vardır ki, hikmet sâhibleri bile bunlardaki husûsiyetleri çözmekten âcizdir. Hattâ mıknatıs'ın demiri (çektiğini biliyor, fakat) hangi kuvvetle çektiğini bilemiyorlar. Kalbi temizleyip cilâlandırmak sûretiyle islâh ederek fazîlet duygularını tattırıp insânı Allah'a yaklaştırmaları bakımından dînî inanç ve şer'î hükümlerdeki acâib ve garib hâller, ilâçlar ve taşlarda olan hassalardan daha çok ve daha büyüktür. Tecrübe, bir vesîle olduğu hâlde, ilâçlardaki hassaları tamâmiyle idrâk edemiyen akıllar, tecrübe ile bir gûnâ alâkası bulunmayan âhiret yaşayışındaki faydalı şeyleri elbette tamâmiyle anlıyamazlar. Tecrübe buna yol bulurdu eğer ölülerden bâzıları geri dönüp de kendilerini Allahu Teâlâ'ya yaklaştırıcı iyi amellerin, uzaklaştırıcı fenâ amellerin ve makbûl inancın neler olduğunu haber vereydi ki, buna aslâ ümîd ve imkân yok. Aklın menfaatinden, seni, Peygamberin doğruluğuna ulaştıracak ve sözlerindeki işâretleri anlatacak kadarı yeter; lüzûmsuz şeylerle aklını yorma, Peygamberin gösterdiği yola gir. Selâmet, ancak oradadır ve's-selâm. Bu sebebdendir ki, Peygamber Efendimiz :

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ جَهْلاً ، وَإِنَّ مِنَ الْقَوْلِ عِيًّا»

«Gerçekten bilgi'nin bâzısı cehâlet, sözün bâzısı da yorgunluktur.» Diğer rivâyete göre: "ağırlıktır."» (77)

---

(77) Ebû Dâvud, Bureyde'den.

buyurmuşlardır. Şüphesiz ilim cehl olmaz; bâzan cehâlet gibi zararlı olur. Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

« قَلِيلٌ مِنَ التَّوْفِيقِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الْعِلْمِ »

«Az muvaffakıyyet çok bilgiden hayırlıdır.» (78)

İ s â aleyhi's-selâm da «Ağaçlar çok ama hepsi meyve vermez, meyveler çok ama hepsi tatlı olmaz, ilimler çok ama hepsi faydalı olmaz» buyurmuşlardır.

LÂFIZLARIYLA DELÂLET ETTİKLERİ MÂNÂ DEĞİŞTİRİLEN İLİMLERİN AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki, mezmûm ilimlerin şerî'at ilimleriyle karıştırılmalarının kaynağı, fenâ maksatlarla, onların öğülen adlarını tahrif edip, birinci asırdaki iyi insânların murâd ettikleri mânâların hilâfına nakletmektir. Bunlar da **fıkh**, **ilim**, **tevhîd**, **tezkîr** ve **hikmet** olmak üzere öğülen beş isimdir. Bunlar ile bezenenler, dînde rütbe sâhibi kimselerdir. Ne yazık ki, bu lâfızlar şimdi verilen mânâlarda nakledilmiş ve bu isimlerin onlara verilmesi şöhret bulduğu için, gönüller bunların mânâlariyle vasıflanan kimseleri yermekten nefret etmektedir.

BİRİNCİ LÂFZ : Fıkh'dır. Bu sözü, başka mânâya aktarmadı ve değiştirmediler. Yalnız bu kelimeyi fürû'-ı fıkhın fetvâlardaki garîb mes'elelerini bilmeğe, illetlerinin inceliklerini anlamağa, bu husûsda sözü uzatmağa ve bunlarla alâkalı makaaleleri ezberlemeğe isim vermekle husûsîleştirdiler. Kim ki, fürû'-ı fıkhın inceliklerini bilir ve onlarla fazla meşgûl olursa, ona daha fakîhdir derler. Halbuki birinci asırda âhiret yolu ve nefsin âfetlerinin incelikleri bilgileriyle amelleri bozan şeyleri bilmeğe, dünyâlığa kıymet vermeyip, âhiret nîmetlerine bağlanmağa ve kalbini Allah korkusunun kaplamasına birden **«Fıkh ilmi»** denirdi. Nitekim Hak Teâlâ'nın şu âyet-i celîlesi bunu açıkça göstermektedir :

« لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ »

(78) Kaynağı bulunamamıştır.

«Dînde fakîh olup, kavm u kabîleleri döndüğü zamân onları korkutmaları için.» (9 - Tevbe : 122)

Korkutmak kendisiyle mümkün olan, işte bu **fıkh'dır** : Yoksa **talâk, itak, li'ân, selem** ve **icâre** mes'elelerini bilmek değildir. Çünkü bu mes'eleler ile ne inzâr ve ne de korkutma olur. Belki, yalnız bunlarla uğraşmak, kalbin korkusunu azaltır ve kalbi karartır. Nitekim bunlarla uğraşanlarda görüldüğü gibi. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur :

«لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا»

«Onlar için kalbler var ki, o kalblerle anlamazlar.» (7 - A'râf : 179)

Buradaki **«fıkh»** kelimesinden, «Fetvâları anlamazlar» değil, îmânın ne demek olduğunu anlamazlar mânâsı murâd edilmiştir. Ömrüme yemin ederim ki, fıkh ve fehm kelimeleri'nin ikisi de lûgatte bir mânâdadır. Arablar arasında eski ve yeni şivelerde ikisi de bir mânâda konuşulur. Allahu Teâlâ buyuruyor :

«...لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ»

«Onlar, inanınız ki Allahtan daha çok sizden korkuyorlar. Bu ise anlayışlı bir kavim olmadıklarındandır.» (59 - Haşr : 13)

Allahu Teâlâ'dan korkularının azlığı ve insânların saldırışını büyütmeleri fıkıh azlıklarına havâle ediliyor. Bak bakalım bunların fakîh olmamaları, fetvâların çeşitlerini bilmedikleri için mi, yoksa bizim anlattığımızı bilmedikleri için midir? Peygamber Efendimiz kendisini ziyârete gelen bir cemâat hakkında fıkıh mes'elelerini değil, îmân, amel ve ahlâk esâslarını öğrenmelerini ve iyi hasletlerini anlatmaları üzerine :

«عُلَمَاءُ حُكَمَاءُ فُقَهَاءُ»

«Âlimdirler, hakîmdirler, fakîhdirler.» (79)

---

(79) Ebû Nuaym «Hilye»de Suveyd b. el-Hâris'den.

buyurmuştur. (Halbuki bunların hiç biri diğer mânâda fıkıh mes'elelerini bilmezlerdi.) Zühri Kabîlesinden İbrâhim'in oğlu Sâd'a (R.A.) «Hangi şehir halkı daha fakîhdir?» «Allahu Teâlâ'dan daha çok korkan» diye cevâp vermekle fıkhın neticesine işâret etmiştir. Çünkü ilmin bâtınî meyvesi fetvâ ve hükümler değil, takvâ'dır. Peygamber Efendimiz bir hadîsinde şöyle buyurmuşlardır:

«أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ كُلِّ الْفَقِيهِ؟ قالوا بلى: قَالَ: مَنْ لَمْ يُقَنِّطِ النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللهِ. وَلَمْ يُؤَمِّنْهُمْ مِنْ مَكْرِ اللهِ وَلَمْ يُؤْيِسْهُمْ مِنْ رَوْحِ اللهِ وَلَمْ يَدَعِ الْقُرْءَانَ رَغْبَةً عَنْهُ إِلَى مَاسِوَاهُ»

«Hazret-i Peygamber "Ey ümmetim, size gerçek fakîh kim olduğunu bildireyim mi?" diye sorunca, bildir yâ Resûlallâh cevâbını alması üzerine şöyle buyurdu: Allahu Teâlâ'nın rahmetinden ümîd kestirmeyip gazabından emin kılmayanlar, başkasına meyletmek üzere, Kur'ânı terketmeyen kimselerdir.» (80)

«لَأَنْ أَقْعُدَ مَعَ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللهَ تَعَالَى مِنْ غُدْوَةٍ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ»

«Sabâhın ilk vaktinden, gün doğuşuna kadar Allahu Teâlâ'yı zikredenlerle bir arada bulunmak benim için, dört köle âzâd etmekten daha sevimlidir.» buyurduğunu rivâyet etmiştir. (81)

Bu mübârek sözünü rivâyet ettiği zamân Zeyd'er-Rakkaşî ve Ziyâd en-Nümeyrî'ye dönerek: «Zikir toplulukları sizin bu topluluğunuz gibi, durmadan hadîsler okuyup va'zetmek şeklinde değildir. Biz otururduk, îmânı müzâkere eder, Kur'ânı düşünür ve dînde fakîh olmağa çalışır, Allahu Teâlâ'nın bize verdiğini tefekkür ederek anlayarak sayardık ve Kur'ân-ı Kerîm'in mânâlarını düşünmeyi fıkıh sayardık» dedi ve Kur'ân'ın mânâlarını düşünmek ile Allahu Teâlâ'nın verdiği nîmetleri anlayarak saymayı «Fıkıh» diye adlandırdı. Peygamber Efendimiz buyurmuştur:

(80) Ebû Bekir b. Lâl «Mekârim-i Ahlâk»da.
(81) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.

«لَا يَفْقَهُ الْعَبْدُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتَّى يَمْقُتَ النَّاسَ فِي ذَاتِ اللّٰهِ وَحَتَّى يَرَى لِلْقُرْءَانِ وجُوهاً كَثِيرَةً»

«Allah için insânlara husûmet etmeyip, Kur'ân'ın bir çok vecihleri olduğunu kabûl etmedikçe, kişi tâm mânâsiyle fakîh olamaz.» (82)

Yine bunun gibi Ebû'd - Derdâ'ya mevkûfen bu hadîse şu ilâve vardır :

«ثُمَّ يُقْبِلُ عَلَى نَفْسِهِ فَيَكُونُ لَهَا أَشَدَّ مَقْتًا»

«Sonra kendine döner de Zât-i Bârî hakkında nefsini herkesden daha çok levm eder.»

Ferkad es-Senci Hasan-ı Basrî'ye bir şey sordu ve cevâbını aldıktan sonra, «Fakîhler, niçin senin fetvâlarına itiraz ediyorlar?» diye sordu. Hasan:

— Annen seni kaybetsin ey Ferkadcik, sen şu gözlerinle fakîh mi gördün? Fakîh dediğin dünyâya arka verip âhirete yönelen, dinini koruyan, kusûrlarını görebilen, Allahu Teâlâ'ya karşı ibâdete devâm eden, her türlü şübhelerden, müslümânların (ve hattâ bütün insânların) ırzına göz dikmekten kendini koruyacak derecede hazer eden, sakınan, insânların malına tamah etmeyen ve halka nasîhatte bulunan kimsedir, dedi ve böylece fakîhi anlatırken fıkhın fürû'larına dâir fetvâlar veren kimselerden hiç bahsetmedi. Bununla berâber fıkıh ilminin zâhirî hükümlerde fetvâ ile alâkası olmadığını demek istemedim. Fetvâ ile de alâkası vardır. Fakat fetvâ ile alâkası umûm ve şümûl tarîkiyle veyâhut âhiret ilmine tâbi olması bakımındandır. Hattâ eskiler, bu fıkıh ilmine daha ziyâde âhiret ilmi derlerdi. Bu ilmi yalnız fetvâya tahsisden doğan karışıklık sebebiyle âhiret ilmi ve kalb'in hâlleri ihmâl edildi. (Çünkü bu, kolay) fakat bâtın ilmi ise gizli, anlaşılması güç ve gereğini işlemek zordur. Bâtın ilmi ile kadılık ve reislik gibi dünyâ mevkî'i, mansab ve servetlerine ulaşmak zordur. Şerî'atte makbûl olan «fıkıh» ilminin ismi vâsıtasiyle, Şeytan da bu ilmi onlara güzel göstermeğe yol buldu.

---

(82) İbn Abdülberr, Şeddad b. Evs'den.

İKİNCİ LÂFZ: İlim, lâfzıdır. Aslında, Allahu Teâlâ'nın zâtını âyetlerini ve yaratıklarına olan muâmelesini bilmeğe, ilim denirdi. Hattâ Hazret-i Ömer'in (R.A.) ölümünde İbn Mes'ûd (R.A.) : «İlmin onda dokuzu öldü.» dediği vakit ilim kelimesini «El-ilmu» şeklinde L [Lâm] ile ma'rife olarak getirdi ve bu ilmi de Allahu Teâlâ'yı bilmek ile açıkladı. Halbuki onlar bu kelimeyi de husûsî mânâda kullanmakla değiştirdiler. Çok kere ilim kelimesini fıkıh ve diğer mes'elelerde karşılıklı münâzara mânâsında kullandılar da, bu gibilere: Hakîkî âlim, fuhûl-i ulemâ [âlimlerin üstünü] dediler. Bu gibi mücâdeleye giremiyenler ise gerçek bilginlerden sayılmayıp alelâde bilginler meyânında kaldı. İşte bu da ilim kelimesinde değişiklik ve onu husûsî mânâda kullanmaktır. Halbuki Kur'ân ve hadîsde faziletlerinden bahsedilen bilgi ve bilginler Allahu Teâlâ'nın zâtını, ahkâm, ef'âl ve sıfatlarını bildiren ilim ve âlimlerdir. Şimdi şerî'at ilimlerini lâyıkiyle kavramamış, ancak mantık yoluyla mücâdeleye girip hasmını ilzâma kalkışan kimselere bu isim verildi. Tefsîr, hadîs ve mezhep ilimlerinde câhil olduğu hâlde, bu gibiler üstün bilgin mânâsında «âlimlerin erkeği» diye sayıldı ve bu hâl pek çok ilim tâlibinin helâkine sebeb oldu.

ÜÇÜNCÜ LÂFZ: «Tevhîd» dir. (Tevhîd, aslında bütün kemâl sıfatlariyle Allahu Teâlâ'nın birliğini bilmek iken) şimdi kelâm ilminden ve mücâdele yollarını bilmekten, hasmın delîllerini çürütmeyi iyice anlamaktan, bir çok şüpheler ortaya koyacak soruları, çenelerini eğe - büke cevâplandıracak kudrette olmaktan ve hasmı ilzâm için delîller tertîp etmekten ibâret olduğunu sandılar. Hattâ bunlarla uğraşanlardan bir kısmı (Mu'tezile) kendilerine «Adl ve tevhîd ehli» ünvânını verdiler. Kelâmcılara da «Tevhîd bilginleri» adını verdiler. Halbuki asr-ı evvelde [Sahâbe ve Tâbi'în devrinde] kelâm ilminin bütün husûsiyetlerinden hiç biri bilinmiyordu. Hattâ böyle mücâdele mevzûu açmak isteyenler şiddetle reddedilirdi. Ama Allahu Teâlâ'nın birliğini ifâde eden ve ilk duyuşda kolaylıkla anlaşılan Kur'ân âyetleri ise hepsinin malûmu idi. Kur'ân-ı Kerîmi bilmek, her şey bilmek demekti. Birinci asırdakilere göre: Tevhîd, ekseri kelâmcıların anlayamıyacağı ve şâyet anlayan olursa onunla vasıflanamıyacağı başka bir mânâda idi. O da: Vâsıta ve sebeblere yönelmiyecek şekilde her şeyi Allahu Teâlâ'dan bilmektir. Ehl-i tevhîd hayrı da şerri de ancak Allahu Teâlâ'dan bilir. Bu öyle yüce bir makaamdır ki, bunun meyvelerinden birisi de ileride husûsî bâbında açıklanacak olan «tevekkül»dür. Bunun neticelerinden birisi de insânlardan şikâyette bulunmamak, onlara kızmamak ve her işde Allahu Teâlâ'ya teslîm olup

hükmüne rızâ göstermektir. Bu mânâda tevhîd'in bir meyvesi, Ebû Bekir'in (R.A.) hastalığı sırasında «tabîb getirelim» diyenlere :

— Beni hastalandıran tabîbdir, diye verdiği cevâpta görülür. Diğer bir zât da (yine Ebû Bekir'dir) hastalanınca :

— Tabîb hastalığına ne dedi? sorusuna cevâp olarak :

— Dilediğimi yaparım, dediğini söyledi. Bütün bunların delilleri tevhîd ve tevekkül bahislerinde gelecektir.

Tevhîd, iç içe iki perdesi olan kıymetli bir cevherdir. İnsânlar özü tamâmen unuttular da dışındaki kabuğa ve kabuğu korumağa tevhîd ismini verdiler. Birincisi yâni dış kabuk veyâ perde: Dil ile LÂ - İLÂHE İLLÂ'LLAH demektir ki buna, Hıristiyanların tasrîh ettikleri teslisi bozan tevhîd adı verilir. Fakat bu tevhîd, içi dışına uymayan münâfıkdan da duyulabilir. İkinci perde : Dil'in söylediği bu tevhîd'i kalbin inkâr etmemesi, belki bunu, inanıp tasdîk etmesidir. Bu ise avâm tabakasının tevhîdidir. İşte kelâmcılar, tevhîd cevherinin bu iç kabuğunu bid'adcilerin karıştırmasından koruyabilirler. Üçüncüsü ki özdür, vâsıta ve sebeblere iltifâttan insânı alıkoyacak şekilde her şeyi Allahu Teâlâ'dan bilmek ve ibâdetini yalnız ona tahsîs edip başkasına kulluk etmemektir. Hevâ ve hevesinin ardından sürüklenenler nefislerini ma'bûd tanıdıklarından bu tevhîd dışında kalırlar. Nitekim Allahu Teâlâ bu gibiler hakkında:

«أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ».

«Nefislerini ilâh tanıyanları görür müsün?» (45 Câsiye : 23) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de bu gibiler hakkında :

«أَبْغَضُ إِلٰهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالَى هُوَ الْهَوَى»

«Yeryüzünde tapılan tanrılardan, Allahu Teâlâ'nın en çok buğz ettiği hevâ-i nefs'dir.» (83)

buyurmuştur. Gerçek şu ki: İyi düşünen kimse, put'a tapan kişinin de hevâ-i nefsine tapmış olduğunu anlar. Çünkü gönül ata dînine meyleder işte o kişi de nefsinin meyline uymuş olur. Zâten «HEVÂ» kelimesinin bir mânâsı da, nefsin alışkın olduğu şeylere doğru eğilmesidir. İnsânlara kızmak ve insânlara yönelmek de bu tevhîd dışında kalır. Çünkü her şeyin Allahu Teâlâ'dan olduğunu bilen kimse, başkasına ne kızar, ne de bir şey umarak iltifât eder. İşte tevhîd bu ma-

(83) Taberânî, Ebû Umâme'den.

kaamdan ibârettir. Bu makaam da sıddîkler makaamıdır. Düşün de bak, şimdi tevhîd'i nasıl değiştirdi ve hangi kabuğu ile iktifâ ettiler de, öğülme mânâsından iflâs etmiş olan tevhîd'in öğülen ismine dayanarak nasıl bunu öğülme ve üstünlük vesîlesi tanıdılar. Bu hâl sabâhleyin erkenden abdest alarak kıbleye dönüp: «Yüzümü, yerleri, gökler yaratan Allah'a yönelttim.» dediği hâlde kalbi Allahu Teâlâ'ya yörelmiyen kimsenin her gün yalan söylemesiyle namâza başlamasıncaki iflâs eden hâline benzer. Eğer: «Yüzümü Allah'a yönelttim» dediğinde «yüz» kelimesinden gerçek yüz'ünü murâd ediyorsa çok fenâ çünkü yüzünü Allahu Teâlâ'ya değil, diğer yönlerden alarak Kâ'be'ye çevirmiştir. Kâ'be ise, yerleri, gökleri yaratan'ın yönü değil ki, onya dönen Allahu Teâlâ'ya yönelmiş olsun. Allahu Teâlâ, yönden ve mekân'dan münezzehdir.

Eğer kalbini Allahu Teâlâ'ya çevirdiğini kasdediyorsa - ki zâten aranan ve kendisiyle ibâdet yapılmak istenen de kalb'dir - bunu böyle söylerken kalbi başka yönlerde, maddî ihtiyâçları ve sebebleri çoğaltarak mâl ve mevki' edinmek için hîleler peşinde ve tamâmiyle bunlara yönelmiş bir şekilde ise, yerleri, gökleri yaratan Allahu Teâlâ'ya nasıl ve ne zaman yönelmiş oluyor? Halbuki: «Yüzümü, yerleri ve gökler yaratan Allahu Teâlâ'ya yönelttim» cümlesi tevhîd'in gerçekliğinden haber veren bir cümledir. Tevhid eden, ancak biri görür ve ancak bire (Allah'a) yönelir ki, bu da Allahu Teâlâ'nın:

«قُلِ ٱللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ»

«Allah'ı de de, onları bırak kendi bâtıl sözlerinde eğlensinler.» (6 - En'âm: 91

fermân-ı celîlesine uymak demektir; yalnız dil ile konuşmak demek değildir. Dil, kalbe tercümândır. Bâzan doğru ve bâzan da yalancı olur. Allahu Teâlâ'nın nazargâhı, dil'in tercümânı olduğu kalb'dir. Tevhîd'in kökü ve kaynağı da bu kalb'dir.

DÖRDÜNCÜ LÂFZ: Zikr ve tezkîr'dir. Zikr hakkında Allahu Teâlâ:

«وَذَكِّرْ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ»

«Hâtırlat, hâtırlatmak mü'minlere fayda verir.» (51 - Zâriyat: 55) buyurmuştur. Zikr meclislerini öğen bir çok hadîsler vardır. Nitekim bir hadîs'inde Peygamber Efendimiz şöyle buyurur:

«إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ ٱلْجَنَّةِ فَٱرْتَعُوا . قِيلَ : وَمَا رِيَاضُ ٱلْجَنَّةِ ؟ قَالَ مَجَالِسُ ٱلذِّكْرِ»

«—Cennet bahçelerine uğradığınızda faydalanın - çiçeklerini koklayın - buyurunca sordular:
— Cennet bahçeleri hangileridir,
— Zikr meclisleri, buyurdular.» (84)

Diğer bir hadîs-i şerîfde şöyle buyuruluyor:

«إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي ٱلدُّنْيَا سِوَى مَلَائِكَةِ ٱلْخَلْقِ إِذَا رَأَوْا مَجَالِسَ ٱلذِّكْرِ يُنَادِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا أَلَا هَلُمُّوا إِلَى بُغْيَتِكُمْ فَيَأْتُونَهُمْ وَيَحُفُّونَ بِهِمْ وَيَسْتَمِعُونَ ، أَلَا فَاذْكُرُوا ٱللّٰهَ وَذَكِّرُوا أَنْفُسَكُمْ»

«Gerçek, Allahu Teâlâ'nın, insânlar için yarattığı meleklerden başka, bir de seyahat eden melekleri vardır. Zikr meclislerini buldukları vakit arkadaşlarını: "Geliniz, aradığınız burada" diye çağırırlar, toplanır, onları kuşatır ve dinlerler. Ey - ümmetim - Allah'ı anın ve nefsinize hâtırlatın.» (85)

İşte şu zikri zamâne vâizlerinin çoğu, gördüğünü gibi, kısas, eş'âr, şath ve tâmât olmak üzere dört şeye çevirdiler ve bunlara devâm ettiler.

Kıssalar ve hikâyeler, bid'attir. Önce gelen âlimler kıssaları dinlemekten men'ederek, Hazret-i Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer devrinde olmadığını, sonradan fitnenin zuhûriyle kıssaların da şâyi' olduğunu söylemişlerdir.

Rivâyet olundu ki, birgün İbn Ömer (R.A.) mescidden çıktı ve: «Beni mescidden çıkaran şu hikâyeci olmuştur; eğer o olmasaydı ben de çıkmazdım.» dedi.

(84) Tirmizî, Enes'den.
(85) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

(Şam Müftüsü) Zamre, Sufyân-ı Sevrî'ye:

— Hikâyeleri dinlèyelim mi? diye sorunca Sufyân:

— Bid'atlere (Yönünüzü değil) arkanızı çevirin, diye cevâp verdi (Horasanlı) İbn Avn diyor ki: «İbn Sîrîn'i ziyâret ettim. İbn Sîrîn:

— Bu gün ne haber var, diye bana sordu. Ben de:

— Pâdişah, hikâyecilerin hikâye anlatmalarını yasak etti, dedim. İbn Sîrîn:

— Doğru harekette bulundu, dedi.»

A'meş, Basra câmi'lerinden birine girdi. Orada bir hikâyeci:

— A'meş bize böyle anlattı, diyerek hikâyesine devâm ediyordu. A'meş bunu görünce dinleyiciler arasına girdi ve koltuklarını yolmağa başladı. Bunu gören hikâyeci:

— Ey ihtiyar, (İlim meclisinde bu hareketten) utanmıyor musun? deyince, A'meş:

— Neye utanayım, ben temizlik yapmakla sünneti işliyorum, sen ise yalan konuşuyorsun, işte A'meş dediğin benim, ben sana ne zamân böyle bir şey anlattım, dedi. Ahmed (b. Hanbel): «En çok yalan söyleyenler, kıssacılar ile fazla soru soranlardır» demiştir.

Hazret-i Ali (R.A.), hikâyecileri Basra câmi'lerinden çıkarmış, fakat Hasan-ı Basrî'yi dinleyince, ona birşey dememiştir. Çünkü Hasan-ı Basrî, âhiret ilmini, ölümü düşünmeği, kendi kusûrlarını düzeltmeği, amellerin âfetlerini, Şeytan'ın vesvesesini ve ondan korunma çârelerini anlatıyor, Allahu Teâlâ'nın nîmetlerini ve bu nîmetlerin şükrünü edâdaki kusûrları hâtırlatıyor, Dünyâ'nın âdiliğini, ayıplarını, devâmı olamıyacağını, vefâsızlığını, âhiret'in tehlike ve çetinliklerini açıklıyordu ki, işte şer'an öğülen ve Ebû Zerr'in rivâyetiyle teşvik edilen va'z da budur.

Şöyle ki, Peygamber Efendimiz:

«حُضُورُ مَجْلِسِ ذِكْرٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ. وَحُضُورُ مَجْلِسِ عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ عِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ. وَحُضُورُ مَجْلِسِ عِلْمٍ أَفْضَلُ مِنْ شُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ. فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ: وَمِنْ قِرَاءَةِ الْقُرْءَانِ؟ قَالَ: وَهَلْ تَنْفَعُ قِرَاءَةُ الْقُرْءَانِ إِلاَّ بِالْعِلْمِ؟»

«"Zikr ve ilim meclisinde bulunmak, bin rek'at namâzdan, bin hastayı ziyâretten ve bin cenâzeyi teşyi'den efdaldir." buyurunca :

— "Yâ Resûla'llah, Kur'ân okumaktan da üstün müdür?" diye soruldukta :

— "Kur'ân ancak ilim ile fayda verir." buyurmuştur.» (86)

A t â (R.A.) : «Bir zikr meclisi, yetmiş eğlence meclisinin günâhını bağışlatır.» buyurmuştur. İçi berbat dışı yaldızlı olan kimseler bu gibi hadîsleri kendilerini tezkiyeye mesned ederek va'z ve tezkîr adını kendi hurâfelerine [boş sözlerine] verdiler. Böylece öğülen zikrin yolunu unuttular da ziyâde ve noksân ile birbirini tutmayan kıssalar ile uğraşarak Kur'ân'daki kıssalardan ayrıldılar. Hikâyelerin faydalısı olmakla berâber, doğru da olsa bâzılarının zararı vardır. Hikâyeciliği şi'âr edinenler, doğruyu, yalanı, kâr ve zararı birbirine katarlar. Bu sebepten hikâyecilik yasak edilmiştir. Bunun için A h m e d b. H a n b e l (R.A.) : «Doğru da söylese, hikâyeciye ihtiyaç yok» demiştir.

Kıssacı doğruyu söyler ve kıssaları dîn ile alâkalı, Peygamberlere âit kıssalardan olursa bu gibi kıssaları anlatmakta beis yoktur. Hikâyeci yalandan, bâzı büyüklerin zelle ve ihmâlini andıran, avâmın, mâhiyetini, kavrayamıyacağı hikâyelerden son derece çekinmelidir. Çünkü avâm tabakası bu gibi hikâyelerden cesâret alarak «Ne yapalım, ben kusûrlu isem benden çok büyük olan şu zâtlar bu şeyhler de şöyle böyle hatâlar işlemiştir. Binâen aleyh hepimiz kusûrluyuz» demekle kendisini ma'zûr göstermeğe çalışır ve bu gibi hikâyeler onları isyâna teşvik eder. Şu iki mahzûrdan, yâni yalandan ve anlaşılması güç olan hikâyelerden kaçınmak şartiyle kıssa anlatmakta beis yoktur. Zâten bu mahzûrlar kalkınca kıssalar da, sahîh kitâblarda ve Kur'ân'da bulunan makbûl kıssalardan olur.

Bâzı kimseler yalan da olsa halkı hakka da'vettir zanniyle, ibâdeti teşvik eden zayıf hikâyeleri anlatmayı tecviz ederler. Halbuki bu, Şeytân'ın fitnesidir. Zira doğrunun sâhası yalandan geniştir. Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Peygamber Efendimizin mübârek hadîs'lerinde anlattıkları kıssaların, va'zlarda uydurmalara ihtiyâcı yoktur. Nasıl ihtiyâcı olsun ki, va'zlarda yapmacık cümleler ve uydurmacık kelimelerle kafiyeli konuşmalar bile yasak edilmiştir. S a' d b. E b î V a k k a s'ın kafiyeli konuşan oğlu Ö m e r, bir ihtiyâcı için kendisine geldiği vakit : «Senin böyle konuşman beni kızdırdı. Tevbe etmedikçe dileğini aslâ yerine getirmem.» dedi.

(86) Birinci Bâb'da geçmiştir.

Üç kelimede secî' yapan **İbn Revâha**'ya Peygamber Efendimiz :

«إِيَّاكَ وَالسَّجْعَ يَا ابْنَ رَوَاحَةَ»

«Sakın secî'li konuşma ey Revâhe oğlu.» (87) demiştir :

Kaçınılması gereken secî' iki kelimeden fazla olanıdır. Bunun için (**Haml b. Nâbiga**) düşük çocuğun diyeti ile alâkalı olarak: «Yemeyen, içmeyen, ağlamayan ve sesi çıkmayan için nasıl diyet verelim? Bu hederdir.» deyince ve bu ibâredeki kelimeleri secî'li olarak ifâde edince, Peygamber Efendimiz :

«أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الأَعْرَابِ!»

«A'rab'ın secî'li konuşması gibi var mı?.» (88) buyurdular.

Şi'rlere gelince: Bunların da va'zlarda çok söylenmesi uygun değildir. Allahu Teâlâ buyuruyor :

«وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ . أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ»

«Şâirler, bunların arkasına da çapkınlar, sapkınlar düşer. Görmez misin bunlar her vâdide hayran olurlar?.» (26 - Şu'arâ: 224 - 225)

Yine Allahu Teâlâ buyuruyor :

«وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ»

«Ve ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik ve ona yakışmaz!» (36-Yâsîn: 69)

Vâizlerin okuduğu şi'rlerin, çoğu aşkı, ma'şûkun cemâlini visâl'in huzûrunu ve ayrılığın acısını anlatan şeylerden ibârettir. Halbuki dinleyenlerin çoğu, gönülleri güzel sûretlere meyyâl avâm tabakası

(87) Bu ifade ile bulunamamıştır.
(88) Müslim, Mugire'den.

insanlardır. Bu gibi şi'rler, ancak onların gönüllerdeki aşklarını harekete geçirir, şehvetleri tutuşur, coşar ve kaynaşırlar. Bu gibi şi'rlerin çoğu belki hepsi, dînî ifsâd eder. Yakışık alan, bu gibi şi'rleri değil, belki da'vâsına delîl olacak, nasihat ve hikmet olan şi'rleri okumaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً»

«Gerçekten, şi'rlerden bâzıları hikmettir.» (89)

buyurmuştur.

Eğer dinleyicilerin hepsi, Allah sevgisine dalmış havas tabakası olup meclisde başkası bulunmazsa o zamân, dış görünüşü insânlara, (Gerçekde ise Allah'a) işâret eden beyitleri okumakda beis yoktur. Çünkü her dinleyici, duyduklarını gönlünün isteğine göre anlar. Semâ' bahsinde bunun hakikati anlatılacaktır. Bunun içindir ki, C ü n e y d, dâima on kişi civârındaki topluluğa hitâb ederdi. Cemâati yirmiyi bulsa, daha fazla konuşmazdı. Bu sebepten bir kere olsun cemâati yirmiyi bulmamıştır.

(Basra'lı) İ b n S â l i m 'in evi önüne kalabalık bir cemâat toplandı. «Bunlar senin adamlarındır, konuşmanı istiyorlar, konuş.» dediler. İ b n S â l i m : «Bunlar benim adamlarım değil, meclisin adamlarıdır, benim dostlarım havâsstandır.» dedi.

Şath'a gelince, şatḥ kelimesinden, bâzı sôfîyyenin îcâd ettiği iki sınıf kelâmı kasd ediyoruz.

1 — Allahu Teâlâ'ya olan aşklarını ifâde eden lüzûmsuz sözler ve zâhirî amellerden müstağnî kılan vuslât iddiâlarıdır. Hattâ bâzıları Allahu Teâlâ ile birleşip aralarından perdenin kalktığı, Allahu Teâlâ'yı gördüklerini ve ilâhî hitâb'a mazhar olduklarını iddiâ edecek kadar ileri gitmişlerdir. Onlar: «Bize Allah tarafından böyle söylendi, biz de böyle dedik» demekle kendilerini bu gibi sözleri yüzünden i'dam edilen H ü s e y n b. H a l l â c - ı M a n s u r'a benzetmek istediler ve onun **«Ene'l-hak»** sözü ile B â y e z î d - i B i s t â m î'nin «Subhânî, Subhânî» (kendimi tesbîh ederim, kendimi tesbîh ederim) demesini de delîl gösterdiler. Bu nevi' sözlerin avâm üzerinde büyük zararları vardır. Hattâ bu sebepten bir çok çiftçiler rençberlikden ayrıldı ve bu gibi da'vâlar ile meşgûl oldular. Çünkü insân tabîatı bu gibi sözlerden zevk alır.

---

(89) Buhârî. Ubeyy b. Kâb'dan.

Bu iddiâlarda, amelsiz yüksek makam ve hâllere ulaşmak sûretiyle nefsi tezkiye var. Ahmaklar bu gibi iddiâlardan çekinmez. Bu gibi muzahraf sürçmeleri söylemekten de kaçınmaz. Bu sözleri reddedildiği vakit de «Bize karşı inkâr'ın kaynağı, ilim ve cedeldir; ilim perde, cedel ise benlik işidir. Bizim sözlerimiz ise hak nûrunun tecellîsiyle içden doğan sözlerdir» demekten çekinmezler.

Bu ve benzerî sözler her tarafı istilâ etti ve avâm tabakasına çok büyük zararları dokundu. Hattâ bu gibi sözleri konuşanları öldürmek, Allahu Teâlâ'nın dîninde on kişiyi yaşatmaktan daha efdaldir.

Ebû Yezîd-i Bistâmî'ye gelince: Evvelâ ona izâfe edilen bu gibi rivâyetler doğru değildir. Eğer hakîkaten kendisinden böyle bir şeyler duyulmuşsa belki bunları Allahu Teâlâ'dan hikâye yoluyla söylüyor. Bunları kendine mal etmek doğru olamaz. Nitekim:

«إِنَّنِى أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِى»

«Gerçek ibâdete lâyık Allah, benim, bana ibâdet edin.» (20 - Tâhâ: 14)

âyet-i celîlesini onun ağzından duyduğumuzda bunu kendine mâl etmek doğru olamıyacağı gibi.

2 — Şath'ın ikinci mânâsı, anlaşılmayan kelimelerden meydâna gelen ve hiç bir kârı olmayan üstü kapalı korkunç bir takım ibârelerdir. Bunun iki sebebi var: Ya aklî muvâzenesinin bozulması ve hayâlinin karışmasından ağzından çıkanı kulağının duymaması sebebiyle ne dediğini kendisinin de bilmemesidir ki, çokları böyledir. Veyâhud bir şeyler anlayıp cehâleti sebebiyle anladığını kalıplandırıp ifâde edecek kelimeler bulamadığındandır. Bu gibi sözlerde bir fayda yoktur. Çünkü bu sözler, kalbi bulandırır, aklı şaşırtır, zihinleri hayrete düşürür veyâ dinleyenleri murâd olunmayan mânâları anlamağa sevk eder de herkes kendi kabiliyyetine göre te'villerde bulunur. Halbuki Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

«مَا حَدَّثَ أَحَدُكُمْ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَا يَفْقَهُونَهُ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ»

«Sizden biriniz bir cemâate, anlayamayacağı şekilde hitâb ederse, o söz cemâatte fitne uyandırır.» (90)

---

(90) Ukaylî «Zuafâ»da.

Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«كَلِّمُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ وَدَعُوا مَا يُنْكِرُونَ، أَتُرِيدُونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ؟»

«İnsânlara, anladıklarını söyleyin, anlamadıklarını terk edin, Allah ve Resûlünün yalanlamasını mı istersiniz?» (91)

İşte anladığını anlatamıyanların hâli budur : Anlamadan Konuşmak ise aslâ câiz değildir. İsâ (aleyhi's-selâm): «Hikmeti ehli olmayana vermeyin, hikmete zulm edersiniz; ehlinden esirgemeyin, ehline zulmedersiniz. İlâcı yara üzerine koyan tabîb gibi olunuz.» buyurmuştur. Diğer bir ifâde ile hikmeti ehli olmayana vermek cehâlet; ehline vermemek ise zulümdür. Hikmet'in hakkı olduğu gibi ehli de vardır. Her hakk sâhibine hakkını veriniz.

Tâmmât denen lüzûmsuz sözlere, şath bahsinde anlatılanlar katıldığı gibi ayrıca muâyyen bir mânâsı da vardır. O da şer'î sözleri, anlaşılan mânâlarından alıp da hiç bir faydası olmayan anlaşılmaz mânâlara nakletmektir. Bâtınî'lerin te'vîl âdetleri gibi. Bunun da İslâm dîninde harâm ve zararı çok büyüktür. Çünkü Sâhib-i Şerî'atten bir haber olmaksızın ve akıl delâletinin icab ettirdiği bir zarûret bulunmadan, lâfızların mânâlarını değiştirmek sözlere olan i'timâdı çürütür, Allahu Teâlâ ve Peygamber (S.A.) kelâmının değeri kaybolur. (Çünkü kulluğumuzu, bu emirlerin zâhir mânâlarına göre ayarlıyoruz). Bunların iddiâsına göre, anlaşılan mânâya güvenmemek gerekir. Bâtın mânâ için bir kaide yoktur. Herkesin uydurmasına göre ayrı ayrı tevcihlere gidilebilir. İşte bu da İslâm dînine büyük zararı olan bid'atlerdendir. Bunun sâliklerinin gâyesi, insân tabiatı garabete meylettiği ve bundan lezzet aldığı için, garib şeyler ortaya koymakla zâhirini te'vil ederek, şerî'ati yıkmak ve insânları kendi bâtın ve bâtıl inançlarına çevirmektir. Nitekim bâtıniyyeyi red için tasnîf edilen «MUSTAZHARİYYE» adındaki eserimizde bunu anlattık.

Bu tâmmât ehlinin Kur'ân'ı te'vîllerinden bâzı örnekler:

«اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ»

«Fir'avn'a git; o, azdı.» (20 - Tâhâ: 24).

(91) Buhârî, Ali'den.

Bunlar diyorlar ki, «FİR'AVN» kelimesinden gâye, kalb'dir. Çünkü insân üzerine tuğyan eden kalb'dir.

«وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ»

«Ve asânı [değneğini] at, bırak.» (28 - Kasas : 31)

Buna da yaptıkları te'vil «Allahu Teâlâ'dan başka dayandığın her şey'i bırak» şeklindedir.

Hadîsleri te'villerinden bâzı örnekler :

«تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً»

«Ramazan'da gece yemeğine kalkınız, çünkü onda bereket vardır.» (92)

Onlara göre: «Geceleri tevbe edin.» mânâsındadır. Buna benzer bir çok te'villeri var. Hattâ Kur'ân'ı baştan sonuna kadar te'vil etmişler ve zâhir mânâsından, İbn Abbâs'dan ve diğer âlimlerden rivâyet edilen mânâlardan ayrılmışlardır. Bu te'villerin bâzılarının bâtıl olduğu kat'î olarak anlaşılır. «Fir'avn» kelimesine «kalb» mânâsı vermek gibi. Çünkü Fir'avn'ın görülen bir insân olup Mûsa'nın (A.S.) kendisini da'vet ettiği, târîhin şehâdetiyle bize kadar gelen bir gerçektir. Ebû Cehl ve Ebû Leheb de bunun gibi. Bunlar göz ile görülemeyen, Şeytân veyâ meleklerden değiller ki te'vil yolları aransın. «SÜHÛR» kelimesini istiğfâr ile te'vil etmek de bunun gibidir. Çünkü bizzât Peygamberimiz gece yemeği yer ve : «Yeyiniz» buyururdu.

Nitekim diğer bir hadîs'i şerifde de şöyle buyuruluyor:

«هَلُمُّوا إِلَى الْغَدَاءِ الْمُبَارَكِ»

«Mübârek gıdâya [gece yemeğine] buyurun.» (93)

İşte bu te'villerin bâtıl oldukları tevâtür ve hiss ile bilinir. Diğer bâzılarının butlânı da zann-i gâlib ile bilinir ki, bunlar hâsseler ile alâkalı olmayan şeylerdir. Bütün bu gibi te'villerin hepsi harâm ve sapıklık ve insânların dînini ifsâd etmektir. Bu gibi bâtıl te'viller ne

(92) Buhârî ile Müslim, Enes'den

(93) Ebû Dâvud, Nesef, İbn Hibban, İrbaz b. Sariye'den.

Sahâbe ve ne de Tâbiînden ve ne de insânlara vâz u nasîhate düşkün olan Hasan-ı Basrî gibi zevâttan rivâyet edilmiştir. Tamâmen uydurmadırlar. Eğer bu gibi te'vîller câiz olsaydı, o zamân Peygamber Efendimizin şu hadîs-i şerifinin bir mânâsı kalmazdı:

«مَنْ فَسَّرَ ٱلْقُرْءَانَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

«Kur'ân-ı Kerîm'i kendi arzûsuna göre tefsîr eden Cehennemdeki yerine hazırlansın.» (94)

Bu hadîs'den, Kur'ân'ın, düşünce ve istinbat ile tefsîrini yapmamak gerektiği mânâsını anlamak doğru olmaz. Çünkü öyle âyetler var ki, bunlar hakkında Sahâbe ve müfessirlerden beş, altı ve hattâ yedi'ye kadar mânâlar rivâyet edilmiştir ve bütün bu mânâların hepsi de Peygamber'den duyulmadığı bilinen bir gerçektir. Hattâ bu mânâlar te'lîf edilemiyecek şekilde ayrı ayrı da olabilir. Şüphesiz bunlar iyi anlayış ve uzun düşüncenin mahsûlüdür. Bu sebebdendir ki Peygamber Efendimiz, (Abdullah) b. Abbas (R.A.) hazretleri için:

«اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي ٱلدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ»

«Allah'ım, sen o'nu dînde anlayışlı kıl ve te'vîli o'na öğret.» (95) diye duâ etmiştir.

Yaratıkları, yaradan'a dâvet ediyorum zanniyle, bilerek lâfızları murâd olmayan bu gibi te'vîllere çevirmeği uygun gören ehl-i tâmmât, hadd-i zâtinde doğru olan bir sözü, Peygamberimiz söylemediği hâlde söyledi deyip ona isnâd edenlere benzerler. Doğru olan her mes'eleye bir hadîs uyduran gibi, bu ise zulüm ve sapıklık, üstelik Peygamber Efendimizin:

«مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

«Bir kimse, benim söylemediğimi, kasden, söyledi diye bana isnâd ederse Cehennemdeki yerine hâzırlansın.» (96)

---

(94) Tirmizî, İbn Abbas'dan.
(95) Buhârî, İbn Abbas'dan.
(96) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

hadîsindeki hâle düşmektir. Hattâ bu te'villerin fenâlığı, bu gibi isnâdlardan, daha çok ve daha büyüktür. Çünkü bu gibi te'vîller, elfâza olan i'timâdı sarsar ve Kur'ân-ı Kerîm'den istifâde yollarını tamâmen keser.

Verilen bu izâhattan, Şeytân'ın insânları öğülen bilgilerden yerilen bilgilere nasıl yönelttiğini öğrenmiş oldun. Bütün bunlar, fenâ bilginlerin ilimlerin adlarını kendi arzûlarına göre tefsîr edip karıştırmalârındandır. İlk asırda bu isimlerden maksadın hangi ilimler olduğunu aramadan ve bilmeden meşhûr isimlere güvenerek bu zümreye uymak, şeref ve hikmeti, mesleği değil de, sâdece adı hakîm olan bir kimseden beklemek gibidir. Bu asırda tabîb'e de, şâir'e de, müneccime de hakîm denmektedir. Bu da, lâfızların değişmesini unutmaktandır.

BEŞİNCİ LÂFZ : «Hikmet» sözüdür.

Tabîb'e, şâir'e, müneccim'e ve hattâ çok daha düşük kimselere de «hakîm» ismi verilmektedir. Halbuki hikmet, Allahu Teâlâ'nın öğdüğü şeydir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor:

« يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا »

«Hikmet'i dilediğine verir; hikmet kendisine verilen çok hayır elde etmiştir.» (2 - Bakara: 269)

Peygamber Efendimiz bir hadîs'inde şöyle buyuruyor:

« كَلِمَةٌ مِنَ الْحِكْمَةِ يَتَعَلَّمُهَا الرَّجُلُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا »

«Hikmetten bir kelime öğrenmek, bütün varlığiyle dünyâ'dan hayırlıdır.» (97)

Düşün bak, birinci asırda hikmet ne idi ve şimdi nereye nakledildi. Diğerlerini de buna benzet ve fenâ bilginlerin karıştırmalarından kendini koru. Bu gibi fenâ bilginlerin dîn'e olan zararları, Şeytânların zararlarından çoktur. Çünkü Şeytânlar (kendi başlarına bir şey yapamazlar.) bunların aracılığıyla Müslümânların îmanını alma-

(97) Yukarıda geçmiştir.

ğa çalışırlar. Bunun için Peygamber Efendimize, «insânların en fenâsı kimdir?» diye sorulduğu vakit cevâp vermek istemedi ve «Allahümme gafren» [Allah'ım, mağfiret et.] buyurdu. Tâ ki tekrâr tekrâr sordular :

«لما سئل رسول الله صلي الله عليه وسلم عن شر الخلق أبى وقال: «اَللَّهُمَّ غَفْرًا» حتى كرروا عليه فقال: «هُمْ عُلَمَاءُ السُّوءِ»

«Onlar, fenâ âlimlerdir.» (98)

buyurdu.

İşte öğülen ve yerilen bilgileri ve birbirine karışmalarının sebeblerini öğrendin. **Serbestsin istersen aklını başına alır, Sahâbe ve** Tâbi'îne uyarsın, dilersen ucub ve kibir ipine sarılır da bu gibilerin peşinden gidersin.

Selef'in kabûl ettiği ilimlerin çoğu kayboldu. İnsânların daldıkları **ilimler ise hep sonradan icâd edilmiş şeylerdir. Elbette ki, Pey**gamber Efendimizin şu mübârek sözü doğrudur :

«بَدَأَ ٱلْإِسْلَامُ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَا فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ» فقيل: ومن الغرباء؟ قَالَ ٱلَّذِينَ يُصْلِحُونَ مَا أَفْسَدَهُ ٱلنَّاسُ مِنْ سُنَّتِي. وَٱلَّذِينَ يُحْيُونَ مَا أَمَاتُوهُ مِنْ سُنَّتِي»

«İslâm dîni garîb olarak doğdu ve doğduğu gibi garîb olarak sönecektir. Garîblere müjde olsun. Garîbler kimdir? sorusuna cevâp olarak: «Benim sünnetimden insânların bozduğunu islâh edenler ve terk edilen sünnetleri yaşatanlardır.» (99)

demişlerdir.

Diğer bir rivâyete göre de :

«هُمُ ٱلْمُتَمَسِّكُونَ بِمَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ ٱلْيَوْمَ»

---

(98) Dârimî.

(99) Müslim, Ebû Hureyre'den.

«Onlar şimdi sizin gittiğiniz yolda olan kimselerdir.» (100) diye cevâp vermişlerdir.

Diğer bir hadis-i şerîfde de:

« الْغُرَبَاءُ نَاسٌ قَلِيلٌ صَالِحُونَ بَيْنَ نَاسٍ كَثِيرٍ مَنْ يُبْغِضُهُمْ فِي الْخَلْقِ أَكْثَرُ مِمَّنْ يُحِبُّهُمْ »

«Garibler, çokluk arasında az olan ve iyi kimselerdir. Onları sevmeyenler, sevenlerden çoktur.» (101)

buyurmuşlardır. O ilimler o derece garib kaldı ki onları anan kimseye düşmânlık ederler. Bu sebepten Sevrî (R.A.): «Bir âlimin etrâfında toplanmış çok dostu olduğunu gördün mü, bilmiş ol ki, o, sâfî değil, (riyâ ile) karışıktır. Çünkü eğer ilminin gereğiyle konuşsa, doğruyu söyleyeceği için çokları da kendisine husûmet besler, hepsi dostu olmazdı.» diyor.

MAKBÛL İLİMLERDEN ÖĞÜLEN [MAHMÛD] MİKDARININ AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki ilimler bu i'tibarla üç kısma ayrılır:

1 — Azı da, çoğu da yerilen,

2 — Azı da, çoğu da makbûl olan ve çoğaldıkça daha güzel ve fazîletli olan,

3 — Yetecek kadarı makbûl, fakat fazlası makbûl olmıyan ilimler.

Bu, tıpkı bedene ârız olan hâller gibidir.

Azı da, çoğu da makbûl olanı var: Sıhhat ve güzellik gibi.

Azı da, çoğu da makbûl değil: Çirkinlik ve kötü hûy gibi.

Yetecek kadar makbûl, fazlası ise makbûl değil: Mâl infâk etmek ve şecâat gibi. Mâl'ın az'ını vermek, iyi yerlere sarfetmek makbûl, hepsini harcamak, fenâ yerlere isrâf etmek mezmûm; orta derecede kendini koruyacak kadar şecâat makbûl, fakat haksız yerde şuna buna saldırmak ise tehevvür'dür, makbûl değildir.

İşte ilimler de bunun gibidir.

---

(100) Aslı bulunamamıştır.

(101) Ahmed, Abdullah b. Amr'dan.

1 — Azı da, çoğu da yerilen ilimler, ne dîn ne de dünyâ'ya kârı olan bilgilerdir. Bu gibi bilgilerin zararı, kârından çoktur. Sihir, tılsım ve nücûm ilmi gibi. Bunların bâzılarının hiç bir kârı yok, belki insânın en kıymetli sermâyesi olan ömrünü bunlara sarfetmekte zarar ve ziyânı vardır. Dünyâlık için faydalı olduğu sanılan diğer bâzılarının da zararı, kârından çoktur. Onun var olduğu zannedilen kârı, zararına nisbetle hiç bir değer taşımaz.

2 — Azı makbûl, çoğu daha makbûl olan ilimler ise: Allahu Teâlâ'nın zâtını, sıfatını, ef'âlini, yaratıklar üzerindeki âdetini ve evvelâ dünyâyı sonra âhireti sıralamaktaki hikmetini bilmektir.

Zîra bu ilimler, hem zâtî bakımından ve hem de âhiret saâdetine yol olması bakımından aranılan bilgilerdir. Bu husûsda son haddine ulaşacağım diye çalışmak, Allahu Teâlâ'nın azametini idrâkteki kusûrdan neş'et eder. Çünkü, o, bir deryâdır ki onun derinliğini kimse ölçemez; ancak herkes kendi kudreti nisbetinde o deryânın etrâfında ve sâhilinde dolaşabilir. Onun kıyılarına dalabilenler, Allahu Teâlâ'nın ta'yîn ettiği derecelere göre Peygamberler, veliler ve ilmin inceliklerini anlamış gerçek bilginlerdir. İşte bu ilim, kitâpların satırlarına girmeyen gizli bir ilimdir. Bu ilmi elde etmeğe yardım eden, erbâbından öğrenmek ve âhiret bilginlerinin ahvâl ve vaziyetini tetkik etmektir ki, bunların alâmetleri ilerde açıklanacaktır. Bu, sâlikin ilk hâlidir. Daha sonra mücâhede, riyâzet, kalbi tasfiye ve dünya alâkalarından temizleme, Peygamber ve velîlerin yolunu tutmak, bu ilmi elde etmeğe yardım eder. Bununla berâber muvaffakiyyet yine Allah'ın takdîri nisbetindedir. Fakat herhâlde mücâhede şarttır. Çünkü hidâyetin anahtarı mücâhededir ve bu kapıyı mücâhededen başka bir kuvvet açamaz.

3 — Yalnız muâyyen bir mikdârı öğülen ve fazlası makbûl olmayan ilimlere gelince : Bunlar da birinci bâbda açıklanan, farz-ı kifâye olan ilimlerdir. Bu ilimlerin her birinin iktisâr'ı, yâni en azı, iktisâdı, yâni orta derecesi, istikâ'sı, yâni ömür boyunca, ucu bucağı olmayan, sonu gelmeyen kısmı vardır.

Sen, ya kendini ıslâh edenlerden veyâ kendini ıslâh ettikten sonra başkasını düzeltenlerden ol, sakın kendini ıslâh etmeden başkası ile meşgûl olma. Eğer kendini düzeltmekle uğraşıyorsan, vaziyetin icâbı sana farz olan ilimleri ve bununla alâkalı temizlik, namâz, oruç gibi zâhir amelleri öğren. Fakat en mühim olanı, ekseriyetin ihmâl ettiği, kalbin vasıflarını öğrenmek, onların öğülen ve yerilen kısımlarını bilmektir. Çünkü hiç kimse kalbin kötü vasıfları olan hırs, hased, riyâ, kibir, ucb ve benzeri fenâ hasletlerden sıyrılmış değildir. Bu hastalıkların hepsi öldürücüdür. Bunları ihmâl edip, zâhir ameller

ile uğraşmak, bedendeki yaraların içini temizlemeden dışını katran ile sıvamağa benzer. Sokak tabîblerinin yaranın dış kısmını katranlamayı tavsiyeleri gibi, mukallid âlimler de kalbi temizlemeği bırakıp zâhir amelleri tavsiye ederler. Âhiret bilginleri ise yarayı kökünden tedâvi için bâtın temizliğini emreder ve fenâlığı kökünden kesmek isterler. Çoklarının bâtın temizliğini bırakıp zâhir amele dönmelerinin sebebi, kalbin temizlenmesinin zor ve zâhir amellerin kolay olmasıdır. Nitekim (kökü ciğerlere dayanan) uyuzlu hastanın acı ilâçları içmekten çekinip dış bedenini sıvamakla meşgûl olması gibi. Durmadan dışarıya ilâç sürmesine rağmen hastalık artar. (Kalbi düzeltmeden yapılan ameller de bunun gibidir.)

Eğer âhireti arayıp kurtuluşu arzû eder, ebedî helâkden kaçınmak istersen «Rub'-i Mühlikât» ta anlattığımız şekilde iç hastalıklarını ve tedâvi çârelerini bulmakla meşgûl ol ki, bu sâyede «Rub'-i Müncîyât» ta anlattığımız makbûl makaamlara yükselesin. Toprak, çalı çırpıdan ve diken gibi şeylerden temizlenip düzenlendiği vakit yeşillikler ve güzel kokulu otlar yetiştirdiği gibi, kötü hûylardan temizlenen kalbin de iyi hûylarla dolacağında şüphe yoktur. Yabancı maddelerini temizlemediğin kıraç bir topraktan mahsûl alamıyacağından, emeğinin boşa gideceği gibi, kalbini temizlemeden boşuna farz-ı kifâyelerle uğraşma. Bilhassa halk içerisinde bu ilimlerle meşgûl olan varken! Zira başkasının iyiliğine çalışırken kendini helâke sürükleyen akılsızdır. Bu davranış, kendini öldürmek için boynuna dolanmış yılan, koynuna girmiş akrep dururken, başkasının üzerine konan sineği kovalamak için yelpâze arayan kimsenin hâli gibi, en büyük bir ahmaklıktır.

Farz-ı kifâyeler ile meşgûl olmak için, önce kalb'i temizlemek, günâhların gizli ve âşikâresini terk etmek lâzımdır. Bunda tamâmen muvaffak olduktan sonra farz-ı kifâyelerle uğraş ve orada da ehemmi, mühim üzerine tercîh etmek üzere, tertîbe riâyet et. Önce Kur'ân-ı Kerîm'i, sonra hadîs-i şerîfeleri sonra tefsîr ve sonra da Kur'ân-ı Kerîm'in nâsih ve mensûh, mefsûl ve mevsûl, ve müteşâbih gibi diğer ilimlerini öğren; Hadîs'de de aynı şekli tâkip et. Daha sonra da fürû' ile yâni mezheplerin amel bilgileriyle uğraş, hilâf ve cidâl ilimleriyle uğraşma. Sonra usûl-i fıkıh ile ve bunun gibi zamânın ve ömrün müsâadesi nisbetinde diğer ilimlerle meşgûl ol. Bütün derinliklerini, inceliklerini anlayacağım diye bir fen ile uğraşma. Çünkü ilimler çok, ömürler ise kısadır. Bu anlattığımız ilimler âlet ve mukaddimeler olup bizâtihî maksûd değil, belki vâsıtadırlar. Vâsıta ile uğraşırken gâyeyi unutmamak lâzımdır. Lûgat ilminden de Arab lisânını anlayıp konuşacak ve Kur'ân ve Hadîs'in garâib'ini bilecek ka-

dariyle kifâyet et. Nahv'den de kitâp ve sünneti anlayacak derecedeki bilgi ile iktifâ et ve iyi bil ki her ilmin, iktisâr, iktîsâd ve istiksâ tarafları vardır. Diğerlerini de bunlara kıyâs edebilmen için biz hadîs, tefsîr, fıkh ve kelâm'da bu mertebelere işâret edelim.

Tefsîr'de iktisâr [kısaltma] Kur'ân'ın iki misli hacminde olandır. Alî el-Vahidî en-Nisâbûrî'nin tefsîri gibi. Bu, veciz kitâptır. İktisâd, Kur'ân-ı Kerîm'in üç misli büyüklüğünde olanıdır. Yine aynı zât'ın «El - Vasît» adındaki tefsîri gibi. Bundan fazlası da ömür boyunca lâzım olmayacak uzaltmalardır. (Yine aynı zât'ın «Basît» adlı tefsîri gibi.)

Hadîs'de iktisâr: Hadis ilmine vâkıf bir zât'ın düzeltmesiyle Buhârî ve Müslim'i okumak gibi.

Râvîlerin adlarını ezberlemeğe gelince: Senden evvelkilerin onları bilmesi senin için de kifâyet eder. Sana düşen, onların kitâplarına i'timad etmektir. Buhârî ile Müslim'i okuyacaksın derken bunları ezberleyeceksin demek istemedik; ancak gerektiğinde oradan bulup alabilecek derecesi yeter. İktisâd'ı ise, diğer sahih müsnedlerdeki hadîsleri de bunlar meyânına katmaktır. İstiksâ da, zayıf, kuvvetli, sahih, sakîm bütün hadîsleri ayrı ayrı rivâyet yollarıyle, râvîlerin ahvâlini, adlarını ve vasıflarını bilmek üzere öğrenmektir.

Fıkh'da iktisâr: «Hulâsatü'l - muhtasar» adlı eserde tertîp ettiğimiz Müzenî'nin fıkhını okumaktır. İktisâd, bunun üç misli büyüklüğünde bir fıkıh kitâbı okumaktır. Bu da «El - Basît»den telhis ettiğimiz «El-vasît mine'l-mezheb» adlı eser gibi. İstiksâ ise «El-Basît» ve diğer uzun kitâplarda olduğu gibidir. (102)

Kelâm ilminin gâyesi : Ehl-i sünnet'in Selef-i sâlihînden rivâyet ettiği inanç esâslarını korumaktır. Bundan fazlası, eşyâ'nın hakîkatını, başka yollardan aramaktır. İktisâr derecede sünneti korumak, muhtasar bir kelâm kitâbını okumakla mümkündür. O da bu kitâpta bulunan «Kavâ'idü'l- akaaid» kısmı gibi. İktisâd derecesi de, yüz yaprak civârında olan bir kelâm kitâbı okumaktır. «El - İktisâd fi'l - i'tikad» adlı eserimiz gibi.

Kelâm ilminin iktisâd derecesine, bid'atciler ile münâzara etmek ve avâmı onların ifsâd etmesinden korumak için ihtiyâc vardır. Bu da ancak bid'atleri taassuba varmıyan avâma te'sîr eder. Yoksa isterse azcık olsun mücâdele usûlünü öğrenen bi'dat sâhiplerine bunun bir te'siri olmaz. Çünkü bu gibileri kelâm yoluyla ilzâm etsen bile onlar taassublarından ayrılmazlar. Ancak ilzâmını kendi acziyyetine verir ve «ben âciz kaldım, bunu ilzâm edecek başka çâreler var»

(102) İmâm-ı Gazâlî, Şâfi'î olduğu için, Şâfi'î fıkıh kitâplarından örnekler vermiştir.

der ve senin cedel'deki kudretin sâyesinde üstün geldiğini zanneder. Ama, avâm kısmının bu gibi mücâdele ile hakîkatten uzaklaştırıldığı vakit taassubu kuvvetlenmeden, yine böyle bir mücâdele ile hakîkat yoluna getirilmesi mümkündür. Fakat taassubu kuvvetlenince artık onları ıslâh ümidi tehlikeye düşer. Zira taassub, inançları yerleştirmeğe sebeptir. Bu da fenâ alimlerin âfetlerindendir. Çünkü onlar, hakkı açıklamak için son derece taassub gösterir ve muhâliflerine horluk ve hakâretle bakarlar. Bu da onları misliyle mukaabeleye sevk eder ve boş dâ'vâlarını gerçekleştirmek için bütün imkânlarını seferber ederler; fakat eğer onlara tenhâlarda tatlılık ve yumuşaklıkla gidileydi ve taassub ve tahkirden ârî da'vâlar nezâketle anlatılaydı dilekler yerini bulurdu. Ne yazık ki, rütbe ve mevkî ancak muhît ile olur; muhît edinmek için de böyle (yaygara koparmak), hasımlara çatmak, taassub gösterip tel'în etmek ile mümkün olabileceğinden, bunlar da taassubu âdet edinip, âlet olarak kullandılar ve hareketlerine de dînî koruma ve müslümânları müdâfaa adını verdiler. Gerçek şu ki: Bu harekette olanları taklîd bile, insânları helâke sürükler ve bu gibi bid'atleri insânların gönüllerinde yerleştirir.

Şu son asırlarda mezhepler arasında türeyen hılâfiyât'a ve bu husûsda selef devrinde eşine rastlanmayan uzun yazılar, tasnîf ve mücâdelelere gelince: Öldürücü zehirden kaçar gibi bunlardan sakın ve bunların civârına bile yaklaşma. Çünkü bu ilim, tedâvisi olmayan fenâ bir hastalık gibidir. (Gurûr bahsinde) âfet ve tehlikelerini açıklayacağımız gibi bütün fakîhleri, taassubla beraber benlik ve öğünmeye sürükleyen bu ilimdir.

Onlar kendilerini kurtarmak için «İnsânlar bilmediği şeylerin düşmânıdır.» darb-ı meselini söylerlerse de sen buna kıymet verme. Bu husûsda öncekilerden daha çok tasnîf, tahkîk ve mücâdele ile açıklamalarda bulunmak sûretile kıymetli vakitlerini harcadıktan sonra Allahu Teâlâ'nın lutfiyle kusûrlarını görüp bütün bunları terkederek nefsini ıslâh ile uğraşan kimsenin şu nasîhatini dinle! Fetvâ şerî'atın direğidir, şerî'atın gizli illetleri ancak Hılâfiyat [Mezheblerin ayrılıkları mes'elelerini bilmek] ile bilinir, diyenlerin sözüne kıymet verme; zira mezheplerin illetleri kendi mezhep kitâplarında yazılıdır. Ondan fazlası lüzûmsuz mücâdele ve münâkaşadır. İlk asırdaki bilginler ve Sahâbe, fetvâ'da bu sonrakilerden daha üstün oldukları hâlde, bu gibi mücâdeleleri bilmezlerdi. Mücâdelelerin kârı olmak şöyle dursun, belki fıkhın zevkini bozan zararlı bilgilerdir.

Fıkıh'dan gereği gibi zevk alan müftî'nin onun çok kerre mücâdele yoluyla ifâde edilemiyeceği merkezindedir. Mücâdeleyi şiâr edinen kimse, zekâsını hep bu yolda kullanır ve fıkhın zevkine varmaktan

tenbelleşir. Gerçekte, cedel'e girişenler, ün yapıp mevkî isteyen kimselerdir. Buna bahâne olarak da, gâyesinin mezheplerin illetlerini arayıp onları açıklamak olduğunu gösterirler. Hâlbuki kıymetli ömür sermâyesi cedel yolunda giderken fıkıh ilminden mahrûm kalır. (Çünkü o fıkha değil mücâdelesine çalışıyor). Görünmeyen cin şeytanlarından korkma. (Zira sen onlara cephe almış hâldesin, düşmânlığınız âşikârdır. Onlar, Allah'ın yardımiyle sana bir şey yapamaz.) Fakat (görülen) insân şeytânlarından [fenâ âlimlerdir] kendini koru; çünkü onlar, insânları karanlığa sevketmekte ve aldatmakta, cin şeytânlarının pabuçlarını ellerine verecek kadar ileri gitmişlerdir.

Hülâsa: Akıllı kimseler için makbûl olan, bu âlemde tek başına Allah huzûrunda olduğunu, ölüm'ün, hisâbın ve Kitâbın, Cennet ve Cehennem'in önünde olduğunu düşünerek, bunlardan yarayışlı olanı alıp zararlı olanı atmaktır ve's-selâm.

Bâzı kâmil kimseler âlimin birini (öldükten sonra) rüyâlarında görmüş ve: «O mücâdele ettiğin ilimler ne oldu? Onlardan bir kâr gördün mü?» diye sormuşlar. O da avucunu açıp üflemiş, yâni onlar kül olup dağıldı gitti (hebâ'en mensûra oldu); ancak gece karanlığında Allah için kıldığım iki rek'at namâzdan fayda gördüm.» demiş. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerîfinde:

«مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلاَّ أُوتُوا الْجَدَلَ» ثم قرأ
(مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلاَّ جَدَلاً بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ)

«Doğru yola girdikten sonra, mücâdele etmedikçe hiç bir kavim sapmaz.» (103)

buyurmuştur. Sonra Peygamber Efendimiz:

مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ

(103) Tirmizi ve İbn Mâce, Ebû Umâme'den.

«Bunu sana sırf bir cidâl olarak fırlattılar, doğrusu onlar çok husûmetci bir kavimdir.» (43 - Zuhrûf : 58).
âyet-i celîlesini okumuştur.

Peygamber Efendimiz, Allahu Teâlâ'nın:

«فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ»

«Onlar ki, kalblerinde zeyğ [yamıklık, eğrilik] vardır.» (3 - Âl-i İmrân : 7)
âyet-i celîlesindeki «Zeyğ» kelimesinden murâd-ı ilâhîsi Allahu Teâlâ'nın:

«فَٱحْذَرْهُمْ»

«Onlardan kaçının.» (63 - Münâfıkûn: 4).
diye emr ettiği mücâdelecilerdir, buyurmuştur.

Bâzı selef [İlk asrın büyükleri] cedel ve münâzarayı [Tartışma] zemmetmek üzere diyorlar ki: «Son zamânlarda öyle insânlar gelecek ki, amel kapısı onlara kapanacak ve mücâdele kapısı açılacaktır.»

Bâzı rivâyetlerde şöyle nakil olunur ki :

«إِنَّكُمْ فِى زَمَانٍ أُلْهِمْتُمْ فِيهِ ٱلْعَمَلَ وَسَيَأْتِى قَوْمٌ يُلْهَمُونَ ٱلْجَدَلَ»

«Siz bir zamândasınız ki, bu zamânda size amel öğretilmiştir. İlerde bir kavim gelecek, onlara da cedel öğretilecektir.» (104)

Meşhûr bir hadis :

«أَبْغَضُ ٱلْخَلْقِ إِلَى ٱللهِ تَعَالَى ٱلأَلَدُّ ٱلْخَصِمُ»

«Allahu Teâlâ'nın en çok buğz ettiği, mücâdelede direnen kimsedir.» (105)

---

(104) Kaynağı bulunamamıştır.
(105) Buhârî ile Müslim. Hz. Âişe'den.

Diğer bir hadisde şöyle buyuruluyor :

«مَا أُوتِيَ قَوْمٌ ٱلْمَنْطِقَ إِلاَّ مُنِعُوا ٱلْعَمَلَ»

«Mücâdeleyi öğrenen kavim, amelden uzaklaşır.» (106)

---

(106) Kaynağı bulunamamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÂB

İNSÂNLARIN HILÂF İLMİNE YÖNELMESİNİN SEBEBİ İLE MÜNÂZARA VE CEDEL'İN ÂFETLERİNİN GENİŞ ŞEKİLDE AÇIKLANMASI VE BUNLARIN MÜBÂH OLMASININ ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki, hılâfet vazifesini Peygamberimizden sonra **Hulefâ-i Râşidîn** [Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali] (R.A.) der'uhde etmişlerdi. Bunlar, Allahu Teâlâ'yı bilen, ilâhî hükümlere vâkıf olan, gerçek imâmlar idi. İstişâresi gereken bâzı mes'eleler müstesnâ, hüküm ve fetvâlarında kimseye ihtiyâçları yoktur. Bunun için devirlerinde âlimler tamâmen âhiret ilmine hasr-ı nefs etmiş ve yalnız onunla meşgûl olmuşlardı.

Dünyâ işlerinden, insânları alâkadar eden hükümler ve fetvâlardan çekinir ve fetvâ vermemek için kendilerini müdâfaa ederlerdi. Sîret ve ahlâklarından rivâyet edildiği gibi bütün imkânlariyle Allahu Teâlâ'ya yönelmişlerdi.

Vaktâ ki hilâfet, fetvâya gücü yetmeyen ehliyetsiz ellere geçti, fakîhlerden yardım dilemek ve hükümlerinde fetvâ almak için, her hâllerinde onları berâberlerine almak zorunda kaldılar.

Tâbi'în [Peygamber Efendimizi görmeyip sahâbeye yetişen] bilginlerinden selefin yolunu tutan ve Sahâbe'nin usûlüne riâyet eden bir kısmı kalmıştı ki, onlara kadılık ve fetvâ için mürâcaat edildiği vakit kaçınır ve çekinirlerdi. Bu sebebden halifeler, vazîfe vermek için onları zorlamağa mecbûr oldular.

Pâdişahlar'ın âlimlere yönelmesini, âlimlerin ise bunlara iltifât etmediklerini gören zamânın insânları, padişahlar tarafından verilen mevki'leri elde etmek için ilim öğrenmeğe yöneldiler. Fetvâ ilmine çalıştılar ve kendilerini hükümdârlara takdîm ettiler; onlarla buluşmak için iltimâslar aradılar ve onlardan vazîfeler, hediyeler istediler. Kimisi umduğunu buldu, kimisi de bulamadı. Dileği yerine gelen isteme alçaklığından kendini kurtaramadı. İşte böylelikle fakîhler aranır hâlde iken, kendileri aramağa başladı. Pâdişahlardan çekinmekle, onlara yönelmekle, yüce iken küçük düştüler. Ancak her asırda Allahu Teâlâ'nın yardımına mazhar olan bilginler müstesnâdır.

Kazâ ve hükümlerde fetvâlara ihtiyâç, fazla olduğu için o asırda en çok fetvâ ve hüküm ilimlerine yöneldiler.

Sonraları İslâm akaaidine dâir bâzı sözleri işitip onları dinlemeğe meyleden âmirler ve başkanlar peydâ oldu. Pâdişahların bu temâyülünü görenler «Kelâm» ilmine daldılar. Bu bâbda bir çok eserler yazıp mücâdele usûllerini kurdular, makaalelerinde muhâlefet yollarını açtılar. Böyle yaparken, dîni koruyup sünneti müdâfaa ettiklerini ve bid'adcileri horluğa düşürmek istediklerini zan ve iddiâ ettiler. Nitekim onlardan önce fetvâlarla uğraşanların, güyâ insânlara acımak ve onlara öğüt vermek için gâyelerinin dîni korumak, Müslümânların dînî işlerini boyunlarına almak olduğunu sandıkları gibi.

Daha sonra bir sınıf ekâbir zuhûr etdi; bunlar da ma'mûreleri harâbeye çevirecek kadar açık husûmetlere ve kanlı mücâdelelere yol açtığı için, kelâm'da mücâdele kapısının açılmasını uygun bulmadılar da, fıkh'da mücâdeleye ve bilhâssa İmâm Şâfi'î ile İmâm-ı A'zam mezheplerinin hangisinin daha üstün olduğunu münâkaşaya meylettiler. Bunu görenler kelâm ve diğer ilimleri terkederek, İmâm Şâfi'î ve İmâm Ebû Hanîfe arasındaki ayrılıklar üzerinde durdular da, İmâm Mâlik, Süfyân-ı Sevrî ve Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin içtihâdlarını ihmâl ettiler. Böyle yaparken de, gâyelerinin şerî'at'ın inceliklerini açıklayıp mezheblerin illetlerini yerleştirmek ve fetvâ usûlünü genişletmek olduğunu sandılar. Bu husûsta bir çok garîb mes'eleler bulup çıkardılar, kitâblar yazdılar, çeşit çeşit mücâdele yolları buldular ki, bu hâl şimdi de devâm etmektedir. Gelecek asırlarda ne olacağını ve Allahu Teâlâ'nın mukadderâtı neden ibâret olduğunu bilemeyiz.

İşte bilginleri, bu ilimlere sevk eden, büyüklerin bu ilimlere temâyüllerinden başka bir şey değildir. Eğer pâdişahlar ve ekâbir diğer İmâmlar'ın mezheblerine veyâ başka mezheblere meyletse onlar da ona yönelirlerdi ve gâyemiz Allahu Teâlâ'ya yaklaşmak için dîn ilmiyle uğraşmaktır der ve bunu müdâfaadan geri kalmazlardı.

BU GİBİ MÜNÂZARALARI ASHÂB'IN MEŞVERETİNE VE SELEF'İN KARŞILIKLI KONUŞMALARINA BENZETEREK ONLAR İLE KARIŞTIRMANIN AÇIKLAMASI

Bilmiş ol ki, bunlar, insânları bu yola çekerek: «Bizim mübâhaseden gâyemiz, gerçeği açığa çıkarmaktır. Zîra aranan gerçektir. İlimde, mânâyı bulmak için, düşüncenin ve fikirleri karşılaştırmanın fayda ve te'siri büyüktür. İşte Sahâbe-i Kirâm'ın da (R.A.) âdetleri böyle idi.»

derler. Nitekim mîrasda, dede ile kardeş mes'elesi (106a), şarap içenleri had mes'elesi (106b), içtihâdında yanılan İmâm'a tazmînin borç olması, Ömer'den (R.A.) korkarak çocuğunu düşüren bir kadına Ömer'in diyet vermekle hükm olunması ve diğer ferâiz mes'eleleri ve benzerî mes'eleler ile Şâfi'î, Mâlikî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan, Ebû Yûsuf ve diğer âlimlerden (Allah onlara rahmet etsin) nakledilenler gibi.

Sana yapacağım şu açıklama ile, bu karıştırmalarını kolaylıkla anlayacaksın. Hakkı aramak için yardımlaşma, dînin icâbındandır. Fakat bunun sekiz şartı ve alâmeti vardır.

1 — Bu kabil araştırmalar farz-ı kifâye'den olduğu için, farz-ı ayn'ları bitirmeden bununla uğraşmamak. Üzerinde farz-ı ayn borçları dururken, hakkı aramak için farz-ı kifâye ile uğraşıyorum diyenler yalancıdır. Bu vaziyet, kumaş dokuyup dikmekle uğraşan bir beynamâzın, bunu yapmaktaki gâyem: «İnsânları çıplak namâz kılmaktan kurtarmaktır.» demesine benzer ki, bu da bâzan böyle olur ve vukuu' da mümkündür. Nitekim fakîh'in, hilâf ilminde bahsedilen nâdir mes'elelerin vukuu'nun mümkün olduğunu zannetmesi gibi. Münâzara ile uğraşanlar ise kendilerine farz-ı ayn olan bir çok şeyleri ihmâl ederler. Bir kimse, derhâl iâdesi gereken bir emâneti varken onu ödemeden en büyük ibâdet olan namâz kılmağa başlasa bile, Allahu Teâlâ'ya âsî olur. Kişinin muti' sayılması için, vaktine, tertîbine ve şartına riâyet etmeden yalnız yaptığı işin ibâdet cinsinden olması kâfî değildir. (İbâdet olması için bütün bunlara riâyeti şarttır.)

2 — Bu münâzaradan daha mühim bir farz-ı kifâye olduğuna kani' olmayacak. Eğer bundan daha mühim bir farz-ı kifâyenin varlığı kanâatinde iken, hâlâ münâzara ile uğraşırsa (Mühimmi ehemm üzerine tercîh ettiği için) günâhkârdır. Bu, şurada taraflarına bakılmamış, susuzluktan ölüme mahkûm olanlara su bulmak imkânı varken, kan almak ilmiyle uğraşan kimsenin hâline benzer. Sanır ki, bu farz-ı kifâyedir. Eğer bir memlekette bu meslek erbâbı olmasa insânları ölüme mahkûm olur. Kendisine bu işi yapan daha bir çokları var dense, cevâbında: «Başka bilenlerin bulunması bunun farz-ı kifâyeliğini kaldırmaz.» der. İşte memlekette ihmâl edilmiş daha mühim farz-ı kifâyeler dururken, münâzara ile uğraşanların hâli, susuz-

(106a) Ebû Bekir (R.A.) vârislerden dede ile kardeş bulunduğunda, dede'yi baba yerine tuttu. İmâm-ı A'zam da bunu kabûl etti. Zeyd b. Sâbit, hangisi kârlı ise onu kabûl etti. Şâfi'î de, bununla fetvâ verdi.

(106b) Şarab içene 80 değnek vurulur. Buhârî'deki rivâyete göre bir kısmı bunu kabûl etti. 40 değnek de vurulur. Müslim'deki rivâyete göre diğer bir kısmı da bunu kabûl etti.

luktan ölüme mahkûm kimseler varken onlara bakmayıp kan almayı öğrenmeğe uğraşan kimsenin vaziyetine benzer.

Fetvâ'ya gelince: Müslümân memleketlerinde fetvâ verecek bir çok kimseler bulunduğu hâlde nice farz-ı kifâyeler vardır ki fakîhler, bunları ihmâl etmiş ve aslâ taraflarına bakmamışlardır. Bunların en mühimlerinden biri de tabâbettir. Öyle ki, çok memleketlerde şer'î hükümlerde sözüne îtimâd edilir müslümân tabîb yoktur. Böyle iken fakîhlerden hiç biri bu mevzûyu ele almaz. (107)

Yine bunun gibi, emr-i mâ'rûf, nehy-i münker, farz-ı kifâye'den iken, münâzara eden kimsenin meclisinde, (erkeklere, giyilmesi yasak olan) ipek elbiseyi giyen (ve benzerî) yanlış hareketlerde bulunanlar varken bunlara aldırış etmez de, vukuu'u çok ender olan, olsa bile onu bilecek daha nice kimseler bulunan bu gibi farz-ı kifâye'ler ile Allahu Teâlâ'ya yaklaşacağını zanneder. E n e s (R.A.) rivâyet ederek der ki:

«قِيلَ يَا رَسُولَ ٱللهِ مَتَى يُتْرَكُ ٱلأَمْرُ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱلنَّهْيُ عَنِ ٱلْمُنْكَرِ؟ فَقَال عليه السّلامُ : إِذَا ظَهَرَتِ ٱلْمُدَاهَنَةُ فِي خِيَارِكُمْ وَٱلْفَاحِشَةُ فِي شِرَارِكُمْ وَتَحَوَّلَ ٱلْمُلْكُ فِي صِغَارِكُمْ وَٱلْفِقْهُ فِي أَرَاذِلِكُمْ»

«Peygamber Efendimize: «Emr-i ma'rûf, nehy-i münker ne zamân terk edilir?» diye sorulmuş, cevâbında: «Hayırlı adamlarınızda gevşeklik, [müdâfaada çekimserlik] hâli görüldüğü, fenâ adamlarınızda fuhuş ve zinâ çoğaldığı, idârî işleriniz küçüklerin ve ayak takımının eline geçtiği, fıkıh ilmi de rezîl kimselerin eline düştüğü zamân» buyurmuştur.» (108)

3 — Bu gibi münâzaraya girecek olan bizzât müctehid ve kendi re'yi ile fetvâ verebilecek seviyede olmalı; Şâfi'î, Hanefî gibi imâmların mezhebiyle münâzaraya girip işine geldiğini bir imâm'dan, işine geldiğini diğer imâm'dan almak sûretiyle olmamalı, Sahâbe ve İmâmların yaptığı gibi olmalıdır.

---

(107) Nitekim İmâm Şâfi'î (R.A.): «Bu mühim işi gayr-i müslimlere bırakmakla müslümânlar, ilmin üçte birini kaybetmişlerdir» demiştir.

(108) İbn Mâce.

İctihâd mevkiine yükselemiyenler, bu asırda olanlar gibi, kendilerine sorulan mes'eleye, ancak bağlı bulundukları mezheb imâm'ından naklederek cevâp verirler. Eğer imâm'ının ictihâdını zayıf bulursa, onu terk etmesi câiz değildir. Binâenaleyh başkasının ictihâdiyle fetvâ veremeyeceğine, mezhebi de bilinmiş olduğuna göre, daha mücâdele etmesinde ne kâr var? Eğer bir mes'elede şüphe ederse uygun olan: «Ben bunu anlayamadım, belki bağlı bulunduğum mezheb imâmının bu bâbda bir cevâbı var, fakat ben bilemiyorum; çünkü ben başlı başına bir müctehid değilim.» demesi lâzımdır. Münâkaşası yapılan mes'elede mezheb imâm'ının iki sözü varsa bâzan bir tarafa meylederek benim nazarımda bu daha uygundur diyebilir. Halbuki şimdiki mübâhaseciler bu gibi mes'elelere aslâ yaklaşmaz da ayrılıkları kat'î olan mes'eleler üzerinde dururlar.

4 — Vuku' bulmuş veyâ yakında vukuu'u muhtemel olan mes'eleler münâkaşa edilmelidir. Zîra Sahâbe-i Kirâm (R.A.) bütün meşveretlerini yeni olmuş veyâ yakında olması ihtimâli mevcûd bir hâdise için yaparlardı. Halbuki şimdiki mübâhaseciler, insânların muhtâç oldukları mes'eleler üzerine değil, belki gelişi-güzel mücâdele mevzuu olacak, davul sesi gibi her tarafa duyurup adam toplayacak lüzûmsuz mes'elelerin münâkaşasını yapar, sık sık görülen vak'alara hiç temâs etmezler, ve bunlar ihbârîdir; yâni «falanca rivâyet etti, falan kitâpta yazıyor, bunlar köşe bucak mes'eleleridir. Bu gibi toplulukta bunlar konuşulmağa değmeyen şeylerdir.» derler. Mübâhasedeki gâye, hakkı aramak olup hakikatı bulmakta selefden gelen haberlere dayanırken «Bu mes'ele ihbârîdir veyâ bu köşe bucak mes'elesidir, meclisde konuşmağa değmez» diyerek bu gibi mes'eleleri terk etmeleri cidden şâyân-ı hayrettir.

5 — Münâzaranın büyükler huzûrunda ve halk arasında olmaktan ziyâde, tenhâ yerlerde olmasını tercîh etmektir. Zîra tenhâ yer, aklı bir noktaya teksîf eder. Zekâ ve düşünceyi toplamağa, gerçeği anlamağa daha elverişlidir. Halk arasında mübâhasede riyâ [gösteriş] tehlikesi ve haklı haksız, üstün gelme hırsı uyanır. Halbuki sen bilirsin ki, münâzaralarını meclislerde ve büyükler huzûrunda yapmak istemeleri Allah için değildir. Bunlar arkadaşı ile başbaşa kalınca hiç de konuşmaz; hattâ sorduğuna bile cevâp vermez. Ama büyüklerden biri gelse veyâ bir cemaat bulunsa hile bâbında hiç bir şey bırakmaz, söz ebesi olmak için her şeyi sayar döker.

6 — Münâzara edecek olan, gerçeği aramakta kaybını arayan kimse gibi olmalıdır. Kaybını kendisinde veyâ yardımcısında bulması arasında bir fark gözetmemelidir. Münâzara ettiği zâtı düşmân değil, yardımcı tanımalıdır. Kaybettiğini bulduran kimseye teşekkür ettiği

gibi, hatâsını bildiren ve gerçeği gösteren zât'a da aynı şekilde teşekkür etmeli, ona ikrâm etmeli ve kendisi de memnûn olmalıdır; onu kötülememelidir Sahâbe'nin (R.A.) müşâveresi böyle idi. Hattâ Hazret-i Ömer (R.A.) cemâat huzûrunda hutbe'de iken bir kadın sözünü red edip hatâsından dolayı kendişini îkaz edince, Hazret-i Ömer: «Bir erkek yanıldı, bir kadın doğruyu buldu.» diyerek memnûniyetini açıkladı (109).

Hazret-i Ali'den (R.A.) bir mes'ele soruldu. Hazret-i Ali (R.A.) cevâp verdi. Adam «Öyle değil, böyledir.» deyince : Hazret-i Ali : «Ben yanıldım, sen doğruyu buldun. Her âlimin üstünde âlim vardır.» buyurdu.

(Kûfe Valisi) Ebû Mûsâ'l-Eş'ari hazretlerine biri sordu :

— Muhârebede öldürüp neticede ölen nerededir? Ebû Mûsâ :

— Cennettedir, demesi üzerine, bunu duyan İbn Mes'ûd Hazretleri :

— Belki Vâli suâli anlayamadı, bir daha git, diyerek adamı üç def'a Ebû Mûsâ'ya gönderdi. Üçünde de Ebû Mûsâ :

— Benim bildiğim bundan ibârettir, deyince, İbn Mes'ûd :

— Eğer Allah yolunda hakkı bularak öldürüldü ise cennetliktir. demesi üzerine, Ebû Mûsâ :

— Doğrusu budur. Bu âlim varken benden bir şey sormayın, dedi. İşte doğruyu arayanlar böyle insâflı olur.

Eğer bu mes'eleyi şimdiki bayağı bir fakîh'e anlatsa İbn Mes-ûd'un sözünü kabûl etmez ve hemen i'tirâz ederek, İbn Mes'ûd-'un : «Eğer hakkı bularak öldürdüyse» sözünü reddeder ve «Buna lüzum yok, çünkü bu herkesin bildiği bir şeydir.» derdi.

Bugünkü münâzaracıların vaziyetine dikkat edersen görürsün ki, hakikat, hasmının sözünde tecellî edince yüzü kararır, rezil olur, bütün imkânlarıyle ona üstün gelme çâresini arar, kendisini ilzâm edeni, ömrü boyunca yerer ve kötüler. Sonradan da gûyâ gerçeği aramakta kendisini Sahâbe'ye benzetmekten de utanmaz.

7 — Münâzara ettiği yardımcısının (sûretâ, hasmı ise de, gâye gerçeği aramak olduğuna göre, aslında hasım sûretinde yardımcıdır.) başka delile, bir şüpheden başka şüpheye geçmesine engel olmamak.

---

(109) Hazret-i Ömer, hutbesinde «Peygamber zamânında mihr [Nikâh paraları] 400 dirhemi geçmiyordu. Nedir siz arttırıp duruyorsunuz? Artan kısmını hazîne'ye alacağım.» deyince, Kureyş hanımlarından bir tânesi bu husûsda Âyet-i Kerîme'den delîl getirerek nikâh paralarının arttırılmasında bir mahzûr olmadığını söyleyip, Ömer'in sözünü reddetti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer de: «Allah'ım, sen afv et, herkes Ömer'den fakîhdir.» diyerek yine aynı minberde sözünden döndü ve gerçeği kabûl etti.

Eskilerin mücâdelesi böyle (samimî) idi. Bunun gibi mücâdele arasındaki: «Bu söz beni ilzâm etmez, tenâkuz'a düştün.» gibi, lehine olsun, aleyhine olsun, bid'at sözleri çıkarıp atmalıdır. Çünkü gerçeğe dönmek dâima boş sözü nakzeder. Binaenaleyh evvelki sözünü bozuyor diye kabûl edilmemesi doğru olmaz. Halbuki şimdiki meclislerde cereyân eden münâzaralar hep bu gibi mübâhase ve mücâdeleler ile geçer. Hattâ delil getiren bir aslî kaaidenin kendi kanâatınca bir illet ile ma'lûl olduğunu iddiâ eder. Hasmı «Bu kâidedeki hükmün bu illetle ma'lûl olduğuna delilin nedir?» Diye sorunca: «Bu hüküm aslında şu illet ile ma'lûldür. İşte bu hükümden benim anladığım budur. Senin daha kuvvetli delîlin var ise anlat da onun üzerinde duralım» der ve «Bu mes'elede senin anlamadığın daha başka mânâlar var fakat anlatmam, çünkü anlatması bana düşmez» demekle taarruzunda direnir. «Mâdem ki bildiklerin var, onları söylemen lâzım.» der. İ'tirâz eden anlatmamakta ısrâr eder ve: «Anlatmak bana düşmez» der. Münâzara meclisi, bu gibi boş sözlerle sona erer. Bu miskin bilmez ki, «Bilirim fakat söylemem veyâ söylemek benim borcum değil.» dediği, şerî'ata karşı sırf bir yalancılıktır. Zira eğer bir şey bilmiyor ve yalnız hasmını ilzâm için böyle söylüyorsa, bu adam bilmediği hâlde «Bilirim» demekle fâsik ve yalancıdır. Allahu Teâlâ'ya âsî olup hışmına uğramıştır. Eğer gerçek biliyorsa, şer'î bir hükmü gizlemesi bakımından yine fâsiktir. Halbuki öğrenmek için dîn kardeşi kendisinden soruyor. Vereceği cevâp doğru ve sağlam ise, onu hemen kabûl edecek; zayıf ise, zayıflık cihetlerini anlatacak ve dîn kardeşini cehâlet karanlığından ilim aydınlığına ulaştıracak. Sorulduktan sonra, dînî bir mes'eleyi bildirmenin vâcib olduğunda ihtilâf yoktur. Onun: «Bunu söylemek benim borcum değil.» demesi lâf ile güreş tutmakta olduğunu ve hîle yolunda kendi arzû ve isteğiyle îcat ettiği cedel şerî'atinde lâzım değil demek istediğini gösterir. Yoksa Şerî'at-i Muhammedîye göre, bildiğini bildirmesi lâzımdır. Söylememekle ya yalancı, veya fâsik mevkiine düşer.

Sahâbe'nin müşâveresiyle selefin fetvâ işlerini birbirlerine havâle etmelerine bak! Onlarda buna benzeyen bir şey var mı? Onlarda bir delilden diğer delil'e, kıyâs'dan hadîs'e, haberden âyet'e geçmek isteyene hiç müdâhale edilmiş midir? Belki bütün münâzaraları bu kabîldendir. Çünkü (gerçeği aramakta olan) onlar, hâtırlarına gelen her şeyi olduğu gibi söyler ve onun muhâkemesini yaparlardı.

8 — Münâzarayı, kendinden istifâde edilmesi umulan âlimlerle yapmalıdır. Halbuki (Bugünün münâzaracıları) gerçeğin, hasmının sözünde tecellî etmesi korkusuyla dâima kendilerinden küçükleriyle münâkaşa eder ve boş şeyleri onlara yutturmak isterler, ekâbir ve efâzıl ile mübâhaseden kaçınırlar.

Münâzara için şu sekiz şarttan başka daha nice ve ince şartlar varsa da bu sekiz şart, Allah için münâkaşa edenle, başka bir gâye uğrunda münâzara edenleri sana tanıtmak için kâfidir.

Kısaca bilmiş ol ki: En büyük düşmân'ı olup dâima kendisini helâke götürdüğü ve kalbini kapladığı hâlde, şeytân ile mücâdeleyi terk edip ictihâd mes'elelerinde başkasıyla mücâdele eden, ister isâbet etsin, ister isâbet edenlere mükâfatta ortak olsun, şeytânların eğlencesi ve hâlis insânlar için bir ibret levhası olurlar. Aşağıda sayacağımız âfetlerin karanlıklarına daldığı için, Şeytân da sevinmiş olur. Allah'dan yardım ve hidâyet dileriz.

MÜNÂZARANIN ZARARLARI VE MÜNÂZARADAN DOĞACAK KÖTÜ HÛYLARIN AÇIKLANMASI

İyi bil ki: Hasmına üstünlük ve onu susturmak, insânlar arasında yücelik ve fazîlet elde etmekle böbürlenmek ve bu sebeble insânları kendine çevirmek için yapılan münâkaşalar, Allah yanında bütün kötü hûyların kaynağı olup, buna karşılık Şeytân'ın hoşuna giden bir hâldir. Bu gibi mücâdelenin, diğer ahlâki hastalıklardan olan kibir, ucb, hased, kendini tezkiye, makaam sevgisi ve benzerlerine nisbeti, şarap içmenin, zîna, kazf [Nâmuslu kadına iftirâ], adam öldürmek ve hırsızlık yapmağa olan nisbeti gibidir. İçki ile diğer (adam öldürme ve benzeri gibi) fenâlıklardan birini yapmaktan muhayyer olan bir kimse «İçki ehvendir» diye bunu tercih ettikten sonra, sarhoşluğun te'siriyle diğer bütün fenâlıkları irtikâp ettiği gibi, münâzaralarda üstün gelmeği ve bununla övünmeği seven ve makaam âşıkı olan kimsedeki bu hâl, bütün fenâlıkları kendisinde toplar ve kendisini her türlü kötülüklere sürükler. Bu hûyların kötü oldukları Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs delîlleriyle eserimizin «MÜHLİKÂT» bahsinde açıklanacaktır.

Fakat biz burada münâzaranın doğurduğu asıl fenâlıklara kısaca işâret edelim :

1 — **Hased** [Çekememezlik] : Münâzaranın doğurduğu hastalıklardan birincisi hased'dir. Hased hakkında Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

«اَلْحَسَدُ يَاْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَاْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ»

«Ateş odun'u yaktığı gibi, hased de sevâpları mahveder.» (110)

---

(110) Ebû Dâvûd, Ebû Hureyre'den.

Halbuki münâzara eden kendisini hased'den aslâ kurtaramaz. Çünkü bu adam bâzan gâlib ve bâzan da mağlûb olur. Bâzan kendi sözü ve bâzan da hasmının sözü öğülür. Dünyâ'da bulunduğu müddetçe ya kendisi kuvvetli bilgi ve anlayışla öğülür, veyâ başkası daha iyi anlıyor ve daha güzel ifâde ediyor diye öğülür. Mutlaka bu nîmetin başkasında kaybolmasını ve bütün insânların kendisine yönelmesini ister ve böylece kendisinden üstün olana hased eder. Halbuki hased, yakıcı bir ateştir. (Ateş, yakacak bir şey bulamazsa kendisini yakar tüketir). Hased hastalığına mübtelâ olan, dünyâ'da da azâbdadır. Âhiret azâbı ise daha büyük ve şiddetlidir. Bu sebebden İbn Abbas (R.A.) : «İlmi, bulduğunuz yerde alın, fakat fakîhlerin birbiri hakkındaki sözlerini kabûl etmeyin; çünkü onlar, ağılda birbiriyle oynayan tekeler gibidir.» buyurmuştur.

2 — **Kibir ve böbürlenme, insânlara üstünlük taslama.** Peygamber Efendimiz bir hadîsinde şöyle buyuruyorlar :

«مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللّٰهُ»

«Kibir edeni, Allah alçaltır; alçak gönüllü olan'ı yükseltir.» (111)

Peygamber Efendimiz bir hadîs-i kudsî'de de, Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber veriyor :

«اَلْعَظَمَةُ إِزَارِى وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِى، فَمَنْ نَازَعَنِى فِيهِمَا قَصَمْتُهُ»

«Ulu'luk, gömleğim, büyüklük cübbem'dir. -Bu iki vasıf yalnız bana mahsûstur.- Bunlarla benimle münâzara'ya kalkışanı helâk ederim.» (112)

Münâzara eden emsâl ve akrânına karşı kibir'den ve bulunduğu derecenin üstüne çıkmaktan kendini alamaz. Hattâ münâzaracılar döğüşmeğe kadar gider, ben baş tarafta, sen aşağı tarafta oturdun diye birbirlerine böbürlenirler. Sadre'ye geçmekten öğünür, geride kalmaktan canı sıkılır, dâima öne geçmeği isterler. Bunun için de «İlmin şerefini korumak istiyorum ve esâsen mü'min kendini zillete düşürmekten men edilmiştir.» diyerek ma'zeret beyân ederler ve :

---

(111) Hatîb, Ömer'den.

(112) Ebû Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibban, Ebû Hureyre'den.

«أَنَّ الْمُؤْمِنَ مَنْهِيٌّ عَنِ الْإِذْلَالِ لِنَفْسِهِ»

«Mü'min kendini hakir düşürmekten nehy edilmiştir.» (113)

Hadisi ile Allahu Teâlâ ve Peygamber Efendimizin öğdüğü tevâzu'a zillet, yasak ettikleri kibr'e de izzet adını verirler. İnsânları azıtmak için isimleri değiştirir. Nitekim hikmet, ilim ve diğer kelimeleri değiştirdikleri gibi.

3 — **Hıkd** [Kin] : Münâzaracı, kincilikten kendisini kurtaramaz. Peygamber Efendimiz :

«اَلْمُؤْمِنَ لَيْسَ بِحَقُودٍ»

«Mü'min, kinci olmaz.» (114)

buyurmuşlar. Hıkd'i zemmeden bir çok rivâyetler vardır. Bir münâzaracı düşünemeyiz ki: Hasmının sözüne baş sallayıp kendi sözünde duraklayan ve hüsn-i kabûl göstermiyen kimseye kin tutmasın. Mutlaka ona kin tutar ve bu kini içinde büyütür. Son gayreti nifâkını gizlemektir. Fakat nasıl olsa bu nifâk sızarak hârice çıkar. Münâzara eden kendisini bu hastalıktan nasıl kurtarabilir? Çünkü bütün dinleyicilerin kendi sözünü üstün tutmasına ve her hâlinde beğenilmesine dinleyenlerin ittifakı düşünülemez. Hasmından, azıcık olsun sözüne kıymet vermemek hâlini görürse, ölünceye kadar çıkmayacak şekilde kalbine kin tohumu ekilir.

4 — **Gıybet** : Münâzara'nın âfetlerinden birisi de gıybet'tir. Allahu Teâlâ, gıybeti ölü etini yemeğe benzetmiştir. Münâzaracı devâmlı olarak ölü eti yer. Çünkü hasmının sözünü anlatmaktan ve onu kötülemekten kendini alamaz. En son koruma çâresi, onun hakkındaki hikâyelerinde yalan söylememektir. Fakat ifâdedeki noksânlarını, aczini ve fazîletinin noksân olduğunu mutlaka söyler. Zâten gıybet de budur. Eğer yalan söylerse o zamân iftirâ etmiş olur. Yine bunun gibi, kendi sözünü dinlemeyip hasmına meyleden ve hasmının sözünü tercih edene de saldırmaktan kendini alamaz. Hattâ ona da anlayışsızlık, ahmaklık ve cehâlet nisbet etmekten geri kalmaz.

---

(113) Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Hureyre'den.

(114) Kaynağı bulunamamıştır.

5 — **Tezkiye-i nefs:** Münâzara'nın âfetlerinden biri de kendini tezkiye ve öğmektir. Halbuki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى»

«Kendinizi tezkiye edip durmayın, muttakîler'in kim olduğunu O (Allah) bilir.» (53 - Necm : 32)

buyurmuştur. Hakîm'in birisine: «Doğru söz'ün çirkin'i hangisidir?» diye sormuşlar. Hakîm: «İnsânın kendini öğmesidir.» diye cevâp vermiştir. Halbuki münâzara eden: «Benim bilgim fazladır, hasmımı yenebilirim, fazîlet bakımından dâima emsâlime üstünüm.» demekle kendini öğmekten kurtulamaz ve münâzara esnâsında bâzan öğünmek ve bâzan da sözünün revâç bulması için: «Bunları ben bilmez miyim, benim aklî ve naklî ilimlerde ihtisâsım var, ben usûl bilirim, hadîs ezberimdedir.» gibi sözler söylemekten kendisini alamaz. Halbuki aşırı derecede benlik ve öğünmek şer'an ve aklen yerilen bir harekettir. (Bundan çekinmek lâzım gelir.)

6 — **Tecessüs:** Münâzara âfetlerinden birisi de tecessüs [casusluk] ve insânların gizli kusûrlarını aramaktır. Halbuki Allahu Teâlâ:

«وَلَا تَجَسَّسُوا»

«İnsanların kusûrlarını araştırmayın.» (49 - Hucûrât : 12)

buyurmuştur. Münâzara eden dâima akranının sürçmelerini ve hasmının kusûrlarını araştırır. Hattâ memleketine böyle bir münâzaracı'nın geldiğini duyduğu vakit onun bedenî ârızalarına, kelliğine, ala'lığına varıncaya kadar çocukluğundan i'tibâren bütün kusûrlarını ve gizli hâllerini bilecek adam arar. Lüzûmunda onu rezil etmek için bütün noksânlarını kendisine sermâye edinir. Sonra onun üstün geleceğini sezdiği vakit, eğer maskeli konuşanlardan ise, îmâ yolu ile kusûrlarına işâret eder. Bu buluşu zâhiren güzel görülür. Eğer dili uzun ve eğlence'den şeref duyan kimse ise, îmâ yolu ile değil, âşikâre onu terzîl etmekten çekinmez. Nitekim kendilerini fuhûl-ı ulemâdan sayan büyük münâzaracıların bu yola başvurdukları hikâye edilmektedir.

7 — Münâzara âfetlerinden yedincisi de başkalarının kederlenmesine sevinmek, sevinçlerine üzülmektir. (Çünkü hasmı, üstün gelir sevinirse kendisi mükedder olur, hasmı mağlûp olursa kendisi sevi-

nır). Halbuki kendisi için sevdiğini, dîn kardeşi için sevmeyen kimse, mü'minlerin ahlâkından uzakta kalır. Faziletini açığa çıkarmakla emsâline karşı üstünlük isteyen kimseyi, hasmının sürçmesi elbette sevindirir ve aralarında, kumalar arasında olduğu gibi husûmet olur. Kumalardan biri, diğerini daha uzaktan görünce kalbi çarpıp benzi solduğu gibi, münâzaracılar da birbirini gördüğü vakit, gâlibiyet - mağlûbiyet korkusuyla âdeta azgın bir Şeytân veyâ saldıran yırtıcı bir hayvân görmüş gibi olurlar. Nerede din âlimlerinin buluştukları vakit yekdiğerinin istirahatini te'mine çalışmakla kurdukları ünsiyyet, nerede onlardan nakledilen, darlıkta ve genişlikteki yardımlaşma ve kardeşlik? Hattâ İmâm Şâfi'î (R.A.) : «İlim, fazîlet ve akıl sâhipleri arasında yakınlık ve dostluk vesîlesidir.» buyurmuştur. O böyle derken ilimleri ile birbirine düşmân kesilenlerin, hiç çekinmeden onun mezhebinden olduklarını iddiâ etmelerine akıl erdiremem. Birbirine üstünlük iddiâsında bulunup dururken, aralarında ünsiyyet olduğunu düşünmek mümkün müdür? Nerde? Çok uzak. Bir şeyin fenâ olması için, seni iyilerin ahlâkından uzaklaştırıp kötülerin hûylariyle ahlâklandırması kâfidir.

8 — Münâzara âfetlerinden biri de münâfıklıktır. Münâfıklığın kötülüğünü anlatmak için şâhid dinletmeğe hiç de lüzûm yoktur. Münâzaracılar, nifâk'a mecbûrdur. Zîra münâzaracılar, hasımlariyle, hasımlarının dostları ve adamlariyle buluştukları vakit, dilleriyle onlara karşı saygı, samîmiyyet ve dostluktan başka bir şey göstermezler. Halbuki bunun yalan ve nifâk işi olup samimî olmadığını hitâb eden ve muhâtab olan ve hattâ her duyan anlar. Onlar dil ile dost olurlarsa da kalb ile düşmandırlar. Bu çirkin vasıftan Allahu Teâlâ'ya sığınırız. Peygamber-i zîşan Efendimiz bir hadîs-i şerîfinde :

«إِذَا تَعَلَّمَ النَّاسُ الْعِلْمَ وَتَرَكُوا الْعَمَلَ وَتَحَابُّوا بِالْأَلْسُنِ وَتَبَاغَضُوا بِالْقُلُوبِ وَتَقَاطَعُوا فِي الْأَرْحَامِ . لَعَنَهُمُ اللهُ عِنْدَ ذَلِكَ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ»

«İnsânlar ilim öğrenip ameli terk ettikleri, dil ile sevişip içden husûmet besledikleri ve sılâ-i rahmi terk ettikleri vakit, Allah onlara lânet eder; kulaklarını sağır, gözlerini de kör eder.» (115)

---

(115) Taberânî, Selmân'dan.

buyurmuştur. Bu anlattığımızın doğruluğu, bu hâlleri müşâhede ile sâbit olmuştur.

9 — Münâzara âfetlerinden biri de hakk'ı kerih görüp kabûl etmemek ve haksız olduğu hâlde mücâdeleye haris olmaktır. Hattâ mücâdelecinin en hoşlanmadığı şey, hakîkatı hasmının ifâde etmesidir. Hasmı doğruyu söylese de, bütün gayretleriyle inkâra kalkışır; onu çürütmek için her çeşit hileye ve her çâreye baş vurur. Böylece mücâdelecilik kendisinde o kadar tabiîleşir ki duyduğu her söze, hattâ şerî'atin hükümlerine, Kur'ân'ın delîllerine bile i'tirâza kalkışarak onları da birbirine katar. Halbuki (Hakk'a şöyle dursun) bâtıl'a karşı da mücâdele mahzûrludur. Zîra, Peygamber Efendimiz, bâtıla karşı, hakk ile olsa da mücâdeleyi terk etmeği teşvîk etmek üzere şöyle buyurmuşlardır:

«مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ ،

وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بَنَى اللّٰهُ لَهُ بَيْتًا فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ »

«Haksız olduğunu anlayıp mücadeleden vaz geçen kimseye, Allahu Teâlâ Cennet'in kenar yerinde bir ev binâ eder. Kim ki haklı olduğu hâlde mücedeleyi terk ederse, Allahu Teâlâ ona Cennet'in en iyi yerinde bir binâ inşâ eder.» (116)

Allahu Teâlâ, kendisine yalan isnâd eden ile, hakk'ı tekzîb edeni bir tutmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ »

«Allah'a yalan isnâd eden veyâ hakk'ı yalanlayandan daha zâlim kim olabilir?»

buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede ise:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ »

«Allah'a yalan isnâd edenden veya kendisine ulaşan doğru haberi yalanlayandan daha zâlim kim olabilir?» (39 - Zümer : 32)

Buyurmuştur.

---

(116) Tirmizî, İbn Mâce, Enes'den.

10 — Âfetlerden biri de riyâ'dır. Riyâ, Hakk'ın rızâsını unutup halkın teveccühüne mazhar olmak ve gönüllerini kendisine çevirmek için çalışmaktır. İleride Riyâ kitâbında açıklanacağı gibi, riyâ, insânları en büyük günâhları irtikâba sevk eden fenâ bir hastalıktır. Münâzaracı'nın gâyesi, ün almak ve insânların övgüsüne mazhar olmaktan başka bir şey değildir.

Şu saydığımız on tânesi, münâzaracıların ahlâkî hastalıklarının büyüklerindendir. İnsânlar arasında değeri olmayanlar ve böyle maskelenmeyip daha ileri giderek birbirini döğecek, tâ'n edecek, yakasını yırtacak, sakalından tutacak, anasına sövecek, hocalarına küfredecek, açıkça her türlü fenâ sözleri söyleyecek kadar ileri gidenler müstesnâ, münâzaracıların ileri gelenleri şu on hastalıktan kendilerini aslâ kurtaramazlar. Aslında bâzıları açıkça kendisinden üstün veyâ düşük olan, memleketinden uzakta bulunan, geçim sebebleri ayrı ayrı olan kimselere karşı bu hastalıkların bir kısmından kurtulabilirler; fakat dereceleri bir olanlar, aslâ bu âfetlerden kendilerini alamazlar.

Şu saydığımız on fenâ hasletten, ayrıca on rezâlet doğar. Biz bunların tafsîli ile sözü uzatamayız. Ancak isimlerini saymakla kalalım. **Unf, gazab, buğz, tama'**, mal ve mevki' sevgisi, hasımlarına üstünlük hırsı, **mübahât** [Başkasına karşı üstünlük], **eşer** [Aşırı küfrân-i ni'met - nankörlük], **batar** [Son derece sevinmek], servetlerinden dolayı zenginlere saygı, mevki' alma ümîdiyle pâdişahlara yaltaklık ve hazîne'den yemek için onlara meyletmek, binek ve giyimde isrâf'a varacak şekilde süslenmek, kibr ederek insânları küçümsemek, lüzûmsuz şeyler ile uğraşmak, fazla konuşmak, merhamet ve sevgi'nin kalb'den çıkması ve gafletin kalbi kaplaması. Hattâ münâzaracılar öyle bir hâle düşer ki, ne kıldığını, ne de okuduğunu hâtırlar; kim'e karşı kıldığını bile hâtırlayamaz. Namâz'ın huzûr ve huşû'unu duymazlar. Bununla berâber ömürlerini güzel ibâre okumak, kafiyeli konuşmak, ender ve garîb rivâyet ve hikâyeleri ve buna benzer âhirette hiç kârı olmayacak münâzara ilimlerini öğrenmekle geçirirler. Münâzaracıların dereceleri var; her biri derecesine göre ayrılır. Buna rağmen en dindâr ve âlim münâzaracı da şu hastalıklardan kendisini koruyamaz. Son çâresi, bunları gizlemek ve nefis mücâhedesi yapmaktır.

Bilmiş ol ki, şu saydığımız rezâletler, nâm ve şöhret kazanmak isteyen, makaam'a ulaşmak, servet ve ululuk te'mini için uğraşan vâizler, hattâ kadılık, evkâf idâreciliği, emsâline üstünlük isteyen fetvâcılar ve mezheb ilimleriyle uğraşanlar için de aynıdır.

Hülâsa : İlim ile Allah rızâsından başkasını isteyenler için hüküm aynıdır. İlim, âlimi başı - boş bırakmaz. Ya ebedî felâkete, veyâ ebedî saâdete ulaştırır. Bu sebebdendir ki Peygamber Efendimiz :

«أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يَنْفَعُهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ»

«Kıyâmet gününde en ağır azâbı görecek olan, Allahu Teâlâ'nın ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir.»

Buyurdu. Görülüyor ki (Kalb gözünü açmadığı için) ilimsiz amelin, kâr yerine kendisine en büyük zararı dokunmuştur. Başbaşa kalaydı - ilim, ne lehine ve ne de aleyhine olaydi - canına minnet, fakat nerede.. İlmin tehlikesi büyüktür. İlmin tâlibi ebedî mülk'ün ve dâimî ni'met'in tâlibidir. Ya bu mülk'e veyâ helâke kavuşur. Bu adam, dünyâ'da servet peşinde koşan'a benzer; eğer kazanamazsa kendisini zilletten kurtaracağını ümîd etmez, belki o dehşetli günde bütün gizli ahvâli açığa çıkacak ve rezîl olacaktır.

«Eğer makaam sevgisi olmasa ilimler de ortadan kalkardı. Binâenaleyh insânları ilm'e teşvîk bakımından münâzarada fayda var.» dersen, cevâben deriz ki: Evet, söylediğin bir bakıma doğrudur, fakat dâ'vaya medâr olmaz: Zîra çevgân, top, topaç, kuş oyunu ve benzeri oyunlar va'd edilmeyeydi çocuklar mektebe heves etmezdi. Bu böyle olmakla onları sevmek makbûldür denemediği gibi, riyâset sevgisi olmasa ilim kaybolurdu demek, riyâseti isteyen necât buldu mânâsına gelmez. Belki bunlar, Peygamber Efendimizin :

«إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ»

«Allahu Teâlâ bu dîni, dîn'de nasîbi olmayan bir takım kimselerle de te'yid eder.» (117)

«إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ»

«Gerçekten, Allahu Teâlâ bu dîni fâcir kimselerle de kuvvetlendirir.» (118) buyurduğu kimseler meyânına girer.

Riyâseti isteyen helâkdedir. Eğer riyâset sevgisini gizler ve zâhirde eski âlimler gibi görünür, dünyâ sevgisini terk'e dâvet ederse, başkaları onun sebebiyle düzelebilir ki, bu da kendisini yakıp, başkasına ışık veren lâmbaya benzer. Gayrin salâhı kendi helâkindedir.

(117) Nesei, Enes'den.

(118) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

Eğer insânları fenâlığa dâvet ediyorsa kendisini de, başkalarını da yakan ateş'e benzer.

Âlimler üçe ayrılır.

1 — Kendisini de, başkasını de helâk edenlerdir. Bunlar, açıkça dünyâlık isteyip insânları dünyâlığa teşvik eden âlimlerdir.

2 — Kendisini helâk edip başkasını kurtaranlardır. Bunlar görünüşte dünyâyı terk edip insânları âhiret'e dâvet ederlerse de gerçekte gâyeleri halkın teveccühüne mazhar olmakla mevki kazanmaktır.

3 — Kendisini de, başkalarını da mes'ûd eden âlimlerdir ki, bunlar zâhir ve bâtınlariyle insânları Allah'a dâvet edenlerdir. Bak bakalım, sen hangi kısımdansın? İlmin ve amelinle neyi kasd ediyorsun? Allah rızâsı için olmayanları, Allahu Teâlâ'nın kabûl edeceğini zannetme, Riyâ Kitabı'nda ve bütün «Mühlikât» bahsinde sana, şüpheni izâle edecek bilgiler, verilecektir inşâallah.

BEŞİNCİ BÂB

MUALLİM [HOCA] İLE TALEBE'NİN RİÂYET EDECEKLERİ EDEBLER BEYÂNINDADIR

TALEBENİN RİÂYET EDECEĞİ ÂDÂB

Öğrenci'nin riâyet edeceği bir çok âdâb ve vazîfeleri vardır ki bunlar, on kısımda toplanabilir.

1 — Her şeyden evvel, kalbini bütün fenâ hâllerden ve kötü vasıflardan temizlemektir. Çünkü ilim öğrenmek, kalbin ibâdeti, sırr'ın namâzı ve iç hâsselerin Allahu Teâlâ'ya yaklaşmasıdır. A'zâlar'ın vazîfesi olan namâz, a'zâları her türlü pislikten temizlemeden kabûl olmadığı gibi, bâtınî ibâdet ve kalbi ilim ile tezyin de, ancak kalbi her türlü kötü sıfat ve vasıflardan ve fenâ hûylardan temizledikten sonra kabûl olur. Nitekim Peygamber Efendimiz:

« بُنِيَ ٱلدِّينُ عَلَى ٱلنَّظَافَةِ »

«Din, temizlik üzerine kurulmuştur.» (119) buyurdu.

Temizlik, zâhir ve bâtın temizliğidir. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

« إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ »

«Müşrikler pisdir.» (9 - Tevbe: 28)

buyuruyor ve şu gerçeği ifâde ediyor ki, pislik ve temizlik yalnız dış'a bağlı değil, iç ile de alâkalıdır. Müşrik, yeni hamâmdan çıkmış ve temiz elbise giymiş olması bakımından temiz olabilir, fakat cevheri ve

(119) Bu ifâde ile bulunamamıştır.

ma'neviyâtı pistir. Pislik, nefret edilen ve kendisinden uzaklaşılan bir şey olduğuna göre iç pisliklerden kaçınmak daha mühimdir. Çünkü **bâtın** pisliği, burada pislik olmakla berâber, âhirette de insânı helâke götürür. **Bunun için Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerîfde :**

«لاَ تَدْخُلُ الْمَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ»

«Köpek bulunan eve melek girmez.» (120) buyurmuştur.

Kalb, meleklerin indiği ve eğlendiği bir evdir. Gazab, şehvet, kin, hased, kibir, ucb ve benzeri kötü hûylar üren köpeklerdir. Bu gibi köpeklerle dolu bir kalb'e melekler nasıl girsin? (Çünkü temiz olanlar, temiz yerde bulunur, pisliğe karışmazlar.) Allahu Teâlâ ilim nûrunu melekler vâsıtasiyle kalbe akıtır. Nitekim âyet-i celîlede :

«وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلاَّ وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ»

«Ya bir vahiy ile, ya bir perde arkasından, yahud bir elçi gönderib de kendi izniyle dileyeceğini vahyetmesi olmadıkça Allahın hiçbir beşere kelâm söylemesi (vaaki) olmamışdır.» (42 - Şûrâ ; 51) buyurulmuştur. Bunun gibi kalb'e gönderdiği ilmin rahmetlerine de müvekkel melekler vardır. Bunlar kötü sıfatlardan uzak, temiz ve mukaddes kimselerdir. Bunlar ancak temiz yerlere inerler. Kendilerinde olan rahmet hazîneleriyle ancak iyi ve temiz yerleri ta'mîr ederler. Bunu söylerken hadîs'deki **«Beyt»** kelimesinden murâd kalb, **«Kelb»** kelimesinden murâd gazab ve diğer kötü sıfatlardır demek istemiyorum. Ancak bu Hadîs'de buna da tenbîh ve işâret vardır derim. Zâhir mânâyı, bâtın mânâya değiştirmekle, sözü, asıl mânâsında kullandıktan sonra buna da tenbîh ediyor demek arasında büyük fark vardır. Bâtıniyye fırkasının ayrıldıkları bu inceliktedir. (Onlar, kelimeyi asıl mânâsından alır, başka mânâda kullanırlar.) Bizim anlattığımız iyi âlimlerin kabûl ettikleri i'tibar yoludur. İ'tibar, ibret almak demektir; yâni asıl mânâyı kabûl etmekle berâber ondan başka bir mânâ da çıkarmaktır. Nitekim başkası bir belâya uğradığı va-

(120) Buhârî ile Müslim, Ebû Talha el - Ensari'den.

kit, dünyâ'nın inkılâb ve değişiklik dünyâsı olduğu için, bu belânın kendisine de gelebileceğini düşünerek akıl sâhibinin ondan ibret alması gibi. Başkasından kendisine, kendisinden de dünyânın esâsına ibret alması öğülen bir ibretlikdir.

Sen de insânların inşâsı olan **«Beyt»** [Oda] kelimesinin mânâsından, Allahu Teâlâ'nın inşâsı olan kalbi i'tibar et. Sûreti için değil de ahlâkı olan yırtıcılık ve pisliği bakımından yerilen **«kelb»** kelimesinin mânâsından, bu sıfatlarda olan rûhu i'tibar et.

Bilmiş ol ki, gazab ile dolmuş, dünyâya dalmış ve dünyâlık peşinde koşan, insânların şeref ve haysiyyetleri ile oynıyan kalbler, sûrette kalb ise de mânâda kelptir. Halbuki basiret nûru, sûretleri değil, mânâları mülâhaza eder. Maddî âlemde sûretler, mânâlara gâlibdir. Mânâlar sûretlerin içindedir. Âhirette bunun aksine olarak, sûretler mânâlara tâbi' ve mânâlar galibdir. Bunun içindir ki, her insân, mânevî sûreti üzerine haşrolacaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«İnsânların şereflerini pâymâl etmeğe çalışanlar kelb sûretinde, mâl düşkünleri kurt sûretinde, benlikçiler kaplan sûretinde, riyâset âşıkları arslan sûretinde haşrolacaklardır.»

Bu husûsu ifâde eden daha bir çok haberler olduğu gibi, basar ve basîret sâhipleri de buna şehâdet etmiştir.

Eğer: «Seviyeleri çok düşük kimseler var ki, bir çok ilimler elde etmişlerdir.» dersen, cevâben deriz ki: Onların bilgisi âhirette faydası dokunacak, saâdeti sağlayacak gerçek ilim olmaktan çok uzaktır. Zira âhirette kârı dokunacak ilmin belirtilerinden biri, isyânın öldürücü bir zehir olduğunun bilinmesidir. Öldürücü olduğunu bilen kimsenin zehir içtiğini hiç gördün mü? Böyle sûretâ âlim geçinenlerden duyduğun bir hadîsi dilleriyle kabûl ederken kalblerinden tereddüd etmeleri, ilim nâmına bir şey değildir. Nitekim İbn Mes'ûd (R.A.): «İlim, fazla rivâyet etmek demek değil, belki Allahu Teâlâ'nın kalb'e ilka ettiği bir nûrdur.» buyurmuştur. Diğer bâzıları da: «İlim, haşyettir.» dediler. Zîra Allahu Teâlâ:

« إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَاءُ »

«Allahu Teâlâ'dan (en çok) **korkanlar, âlimlerdir.»** (35 - Fâtır: 28)

buyurmuştur. «İlim, haşyet [korku]'dir» diyen, ilmin en mühim husûsiyetine işâret etmiştir. Bu sebepten bâzı gerçek âlimler, başkalarının:

«Biz ilmi, başka gâye uğrunda okuduk, fakat ilim, başkası için olmaktan ibâ etti ve ancak Allah için olmağı kabûl etti.» sözlerinin mânâsı, «İlim, bizden yüz çevirdi, hakîkati bize açıklanmadı, bizim elde edebildiğimiz, ancak elfaz ve zâhir mânâsı oldu, demektir.» dediler.

Eğer dersen ki: «Usûl ve fürû'da ün almış âlimlerin fuhûlinden sayılan nice muhakkik, fakîh âlimler tanırım ki, kötü ahlâklarından temizlenmemişler, arınmamışlardır.» Cevâbında deriz ki: İlimlerin derecelerini ve âhiret ilmini bildikten sonra, bunların meşgûl oldukları, ilim olması bakımından faydası çok az olan şeyler olup, bu gibi ilimlerin kârının, -eğer Allah rızâsını niyyet ederse- daha ziyâde amel bakımından olabileceğini anlarsın. Bu cihete yukarıda işaret edildi. İnşâallah ileride daha geniş tafsilât verilecektir.

.2 — Dünyâ ile alâkasını azaltıp yurdundan ve âilesinden uzaklaşmalıdır. Çünkü dünyâ alâkası ve âile gâilesi tahsîl'e mâni'dir. Halbuki Allahu Teâlâ bir insânın içinde iki kalb yaratmamıştır (ki, iki tarafı idâre etsin). Ne zamân aklını başka tarafa bölersen gerçekleri anlaman azalır. Bu sebepten: «Bütün kuvvetini ilme bağlamadan, ilimden bir şey alamazsın.» denilmiştir. Sen bütün varlığını ilme bağladığın vakit onun bir cüz'ünü alman yine şüphelidir. Dağınık fikir, suyu bölünen bir dereye benzer ki, bir kısmını toprak içer diğer bir kısmı havaya karışır; derken bahçeyi sulamağa yetişmez, kurur gider.

3 — İlimle kibirlenip, hocaya ukalâlık etmemektir. Bilâkis bütün mevcûdiyetiyle her husûsda hocanın emrine girip onun bütün öğütlerini, câhil bir hastanın selâhiyyettâr tabîbi dinleyip kabûl etmesi gibi, dinlemeli ve kabûllenmelidir. Ve yakışan dâima hocasına karşı alçak gönüllü olup ona hizmeti bir şeref telâkki etmektir. Şa'bî diyor ki: «Bir cenâze namâzını kıldıktan sonra binmesi için, Zeyd b. Sâbit'e katırını yaklaştırdım. O sırada Abdullah b. Abbâs gelerek özengiyi tutmak istedi. Bunu gören Zeyd: "Ey Resûlu'llah'ın amcazâdesi, özengiyi bırak." dedi. İbn Abbâs: "Biz, âlimlere bu şekilde muâmele ile emrolunduk." dedi. Bunun üzerine Zeyd, İbn Abbâs'ın elini öptü ve: "Biz de, Resûl'ün ehl-i beytine böyle yapmakla emrolunduk." diye mukaabelede bulundu.»

Bir hadîs-i şerîfde Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır.

«لَيْسَ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِ التَّمَلُّقُ إِلَّا فِى طَلَبِ الْعِلْمِ»

«Zillet, mü'minlerin ahlâkı değildir; ancak ilim talebinde olabilir.» (121)

(121) İbn Adiyy, Muâz'dan.

Hülâsa, talebelerin hocalarına karşı kibirlenmeleri doğru değildir. Hocaya karşı kibrin belirtilerinden biri de, istifâde için yalnız meşhûrları seçmektir. Bu, ahmaklığın tâ kendisidir. Zira ilim, kurtuluş ve saâdet'in sebebidir. Kendisine saldıran arslandan kaçıp sığınacak yer arayan kimse, sığınağı gösterenin ünlü veyâ ünsüz olmasına bakmaz. Halbuki Cehennem ateşinin, Allahu Teâlâ'yı bilmeyenlere saldırışı, her nevi yırtıcı hayvan'ın saldırışından fenâdır. Hikmet, mü'minin yitiğidir. Nerede eline geçerse onu ganimet bilir; kim olursa olsun, kendisini o yitiğe ulaştıran'a teşekkürü, boynuna borç bilir. Bu sebebden denildi ki:

«Sel, yükseklere düşmân olduğu gibi, ilim de kibr eden öğrencilerin düşmânıdır.»

İlim, ancak tevâzu' göstermek ve dinlemek ile elde edilir. Allahu Teâlâ:

«إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ»

«Doğrusu bunda düşüncesi olanlara yahut akılları başlarında olarak kulak verenlere büyük öğüt var.» (50- Kâf : 37)

buyurmuştur. Kalb sâhibi demek, yaratılışta bilgiye kabiliyetli ve anlayışlı olmak demektir. Bundan sonra yalnız anlayışlı olmak yetmez. Tâ ki içinden hâzırlanıp, kendisine söylenenlere karşı teşekkür ve tevâzu' göstererek cân kulağı ile dinlemedikçe.

Talebe, hocasına karşı, yağan bol yağmuru tamâmiyle içine alan yumuşak toprak gibi olmalı ve hocanın öğüdünü tamâmen kabûl etmelidir. Hocanın, kendisine öğrettiği her şeyi hemen kabûllenmeli, kendi kanâatini atmalıdır. Hocanın görünüşteki hatâsı, kendi doğrusundan daha kârlıdır. Zira tecrübe, kulaklara garib gelen bir çok inceliklere insânı ulaştırır. Çok ateşli hastalar vardır ki, tabib ona evvelâ yine hararetini daha da yükseltecek ilâç verir de sonra tedâvisine gider. Şüphesiz tabâbetten haberi olmayan buna şaşar. Fakat tabibin gâyesi, onu ilâcın sadmesine dayanabilecek bir hâle getirmektir.

Allahu Teâlâ, Hızır ve Mûsâ (A.S.) kıssasiyle buna tenbih ederek şöyle buyuruyor. Hızır (A.S.) dedi ki:

« إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ، وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَالَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا »

«Şüphesiz sen benimle sabredemezsin. Havsalanın almadığı şeye nasıl sabredeceksin?.» (18 - Kehf : 67 - 68)

Sonra da kendisi açıklayıncaya kadar sâkit durmasını şart koşarak :

« فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا »

«Eğer bana tâbi' olacaksan bana hiç bir şeyden sorma, tâ ben sana ondan bir söz açıncaya kadar.» (18 - Kehf : 70)
demiştir. Sonra ayrılmalarına sebep oluncaya kadar sabredemedi de durmadan tekrâr tekrâr sordu.

Hülâsa: Kendi görüşünü hocasının görüşü üzerine tercîh eden her talebe mahrûmiyet ve hüsrândadır.

Eğer dersen ki : Allahu Teâlâ :

« فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ »

«Eğer bilmezseniz, bilenlerden sorun.» (16 - Nahl : 43)

Buyurduğuna göre, soru sormak emr-i ilâhîdir. (Buna göre hocaya suâl neden mahzûrlu olsun?) Bilmiş ol ki bu, doğrudur. Fakat hocanın izin verdiği kısımlarda sorulur. Henüz anlayamayacağın şeylerden değil; bu gibi mes'elelerden sormak iyi değildir. Bu sebebdendir ki, Hızır aleyhi's - selâm, Mûsâ aleyhi's - selâm'ı suâlden men'-etmiştir. Yâni zamânı gelmeden suâl sorma. Hoca senin nereye kadar selâhiyetli olduğunu ve onların sana ne zamân açıklanacağını bilir. Henüz anlaşılamıyacak şekilde olan şeyden sorulmaz. Hazret-i Ali (R.A.) buyuruyor: «Kendisine fazla suâl sorulmamak, cevâbında inâd etmemek, yorulduğu vakit zorlamamak, kalkacağı zamân eteğine sarılmamak, gizli söylenenleri kendisine duyurmamak, yanında gıybet etmemek, sürçmesini beklememek, bir hatâsı olursa ma'zûr kabûl et-

mek, âlim'in hakkıdır.» Allah'ın emirlerine riâyet ettiği müddetçe, kendisine Allah için saygı gösterilmesi ve şahsının üstün tanınması, önünde oturulmaması ve ihtiyâcının halk tarafından giderilmesi, âlim'in hakkıdır.

4 — İlim tahsîlinde bulunan kimse, ilm'e ilk girdiğinde ister dünyevî ister uhrevî olsun, insânların ihtilâflarına kulak asmamalıdır. Çünkü bu gibi ihtilâflar, aklını bocalatır, zihnini kurcalar, kanâatini şaşırtır, anlayışdan kendisini ümîdsizliğe düşürür. Bunun için yapacağı ilk iş, hocası'nın kabûl ettiği doğru yolu iyice anlamak ve ondan sonra diğer mezheb ve şüpheli şeyleri araştırmaktır. Eğer hocası müstakil bir mezheb'e bağlı olmayıp gelişi - güzel her mezheb'den ve aralarındaki ayrılıklardan bahsederse ondan vaz geçsin. Çünkü onun sapıtması düzeltmesinden çok olur. Zîra kör'ün, körleri idâre edip onlara yol göstermeğe selâhiyeti yoktur. Şahsiyeti böyle karışık olan kimseler, hayret körlüğünde ve cehâlet sahrâsında sayılırlar.

İlm'e yeni giren kimseyi şüpheli şeylerden men' etmek, yeni Müslümân olanı kâfirler arasına girmekten men' etmeğe benzer. Kuvvetli bir âlimi şüpheli şeylere bakmağa teşvîk ise, kuvvetli bir Müslümânı (İslâmiyeti aşılamak için) kâfirler arasına girmeğe teşvike benzer. Bunun için korkakların düşmân saflarına saldırması men' edilir ve cesûr olanlar buna teşvîk edilir. Bu inceliği anlayamadıklarından bâzı zayıf akıllılar, kuvvetli bilginlerden rivâyet edilen bâzı müsâmahalarda onlara uymanın câiz olduğunu zannettiler. Bilemediler ki kuvvetli âlimlerin vazîfeleri, zayıflarınkinden ayrıdır. İşte bundandır ki bâzıları: «Beni bidâyette gören sıddîk, sonraları gören ise zındîk olur.» demiştir. Çünkü nihâyette farzlarından gayri ameller, zâhirden bâtına intikal eder. Görenler de tenbelleştiğini ve ihmâl ettiğini zannederler. Halbuki bu makaam, kalbini mâsivâdan çekip Allahu Teâlâ'ya rabt etmek ve devâmlı olarak amellerin efdâli olan Allah'ı tezkir makaamıdır.

Zayıfların, kendilerini kuvvetlilerin dış görünüşlerine benzetmeleri boş bir şeydir. Bu bir bardağa bir parça pislik attıktan sonra: «Bütün pislikler denize atılırken ben şu küçük bardağa azıcık pislik attımsa ne lâzım gelir? Koca denize câiz olan, elbette bu bardağa da câizdir.» diye özür dilemeğe benzer. Deniz bütün azametiyle o necâseti suya çevirir ve o necâseti kaplamasiyle, necâset kendi sıfatını alır. Fakat az necâsetin bir bardak suya galebe çalarak suyu kendi vasfına çevirdiğini bilemez. İşte bu gibi sebeblerden, başkasına câiz görülmeyen çok şeyler, Peygamber Efendimize (S.A.) câiz görülmüştür.

« حَتَّى أُبِيحَ لَهُ تِسْعُ نِسْوَةٍ »

«Hattâ kendisine dokuz kadın mübâh oldu.» (122)

Çünkü kendisinde, çok da olsalar kadınları arasında adâlet edecek kuvvet vardı. Fakat başkaları bu adâlete güc getiremez; aralarında haksızlık eder de onların rızâsını ararken Allah'a isyân eder. Azâb meleklerini, kamçı vuran insânlara benzeten aldanmıştır.

5 — Talebe öğülen ilimlerin hiç bir fennini ve nev'ini terk etmemelidir. Hiç olmazsa gâye ve maksatlarını anlayacak kadar onlara bakmalı ve sonra imkân bulduğu takdîrde onlardaki bilgilerini genişletmelidir. Aksi hâlde ehemmi, mühim üzerine tercih etmeli, onunla meşgûl olmalı ve diğerlerinden lâzım olan kısmını almakla kifâyet etmelidir. Çünkü ilimler birbirine bağlı ve yardımcıdır. Aynı zamânda bu kadar bilgi ile o, ilm'e düşmânlık etmekten korunmuş olur. Çünkü insânlar bilmediklerinin düşmânıdır. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

« وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ »

«Muvaffak olamayınca da şöyle diyecekler: Bu eski bir yalan.» (46 - Ahkâf : 11)

Şâir de şöyle diyor :

> «Acı bulur ağzında tadı olmayan hasta;
> İçtiği suyu, âb-ı hayat olsa da tasda.»

İlimler derecelerine göre ya, kişiyi Allahu Teâlâ'ya ulaştırır, veyâ ulaştırmağa bir nevi yardımcı olur. Maksûd'a yakınlık ve uzaklığı bakımından ilimlerin muâyyen dereceleri vardır. İlim tahsîlinde olanlar, hudûd bekçileri gibi onun muhâfızlarıdır. Her biri için bir derece ve Allah rızâsını kasd ettiği takdîrde, derecesine göre âhirette mükâfat vardır.

6 — Gelişi - güzel bir fenne dalmayıp, ehemmi tercih ederek tertibi gözetmelidir. Şu kısa ömür bütün ilimleri elde etmeğe yetmediğine göre, en doğrusu her fenden güzelini almak ve ondan bir koku ile iktifâ ederek bütün kuvvetini, ilimlerin en makbûlü olan âhiret ilmine bağlamaktır. Yâni muâmele ve mükâşefe kısımlarına çalışmalıdır. Muâmelenin neticesi, mükâşefe, mükâşefenin gâyesi de Allahu Teâlâ'yı

(122) Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs'dan.

bilmektir. «Allahu Teâlâ'yı bilmektir.» derken: Avam kısmının ağızdan aldığı veyâ verâset yoluyla sâhip olduğu i'tikadı veyâ hasımlarına karşı kelâmcıların takındıkları mücâdele yollarını değil, belki mücâhede ile bâtınını temizliyerek, hakkında Peygamberimizin: **«Eğer âlemlerin îmânıyle tartılaydı ağır gelirdi.»** buyurmak sûretiyle şehâdet ettiği Ebû Bekr' in îmânî seviyyesine yükselen kişinin kalbine Allahu Teâlâ'nın ilka etiği nûrun semeresi olan bir nevi' YAKÎN'i kasd ediyorum.

Buna göre avâm'ın i'tikadı ile, bu i'tikaddan farkı olmıyan ancak söz san'atı ile KELÂM adını alan, kelâmcıların bu gibi tertîplerinden Hazret-i Ömer, Osmân, Ali ve diğer Sahâbe (R.A.) âciz değillerdi. Hattâ Ebû Bekir, göğsüne yerleştirilen sır ile onlara üstün idi (Fakat onlar bu gibi şeylerle uğraşmazlardı). Sâhib-i Şerî'at Peygamber aleyhi's-selâm'dan, bu (Ebû Bekr'in îmânı ağır gelir) gibi sözleri duyduğu hâlde, sonra rastgele duyduklarını küçümseyip beğenmiyen, «Bunlar sofiyye'nin uydurmaları ve ma'kûl olmayan boş sözleridir» diyenlere şaşarım. Sana yakışan bu makamda teennî ile hareket edip ağır davranmaktır. Çünkü burada sermâyeyi kaybetmek tehlikesi var, o hâlde fakîh ve kelâmcıların sermâyeleri hâricinde kalan ve Ebû Bekr'in üstün sayıldığı o sırrı öğren. Seni o sırra ulaştırabilecek olan senin ona olan hırsındır.

Hülâsa: İlimlerin en şereflisi ve gâyesi Allahu Teâlâ'yı bilmektir. Bu da dibi bulunmayan bir denizdir. İnsânlardan bu husûsda en üstün mertebeye yükselenler Peygamberler, sonra velîler ve sonra bunları ta'kîb edenlerdir.

Hikâye olundu ki, eski ma'bedlerin birinde ellerinde birer yazı bulunan iki hakîm'in heykelleri var. Birisinde şöyle yazar. «Her şeyi en güzel ve en mükemmel şekilde yapsan bile, Allahu Teâlâ'nın birliğine ve her şeyi yaratan olduğuna inanmadıktan sonra bir şey yaptığını sanma.» Diğerinde de : «Ben Allahu Teâlâ'yı bilmeden, içerdim fakat kanmazdım. Allahu Teâlâ'yı bildikten sonradır ki içmeden kandım.»

7 — (Tertîbe riâyet). Bir fenni bitirmeden ondan sonraki fenne geçmemek. Zîra ilimler zarûrî bir tertîb ve tasnîfe bağlıdır. Bâzıları, diğer bâzılarına yoldur. Onlardan geçilmeden diğerlerine geçilmez. Muvaffak olanlar tertîb'e riâyet edenlerdir. Nitekim Hak Teâlâ buyuruyor :

«اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ»

«Kendilerine kitâb verdiklerimiz, onu hakkıyle okurlar.» (2 - Bakara : 121)

Yâni ilim ve amel ile iyice anlayıp tatbîk etmeden başka fenne geçmezler. Okuyan kişinin, her okuduğu ilim'den gâyesi onun daha üstüne çıkmak olmalıdır. Mensûpları arasında ihtilâfın bulunmasını veyâ bâzılarının hatâsını veyâ ilminin gereğiyle amel etmediğini görerek herhangi bir ilm'in bozukluğuna hüküm vermemelidir.

Çok kimseler görürsün ki, «Bunların aslı olaydı erbâbı onları anlardı.» diyerek aklî ve fıkhî ilimlere i'tibar etmezler. Bu şüphelerin halli «Mi'yâru'l-ilm» adlı eserimizde geçmiştir. Diğer bir kısmını görürsün ki, bir tabîbin hatâya düşmesi sebebiyle topyekûn tıbbı inkâr ederler. Diğer bir zümreyi bulursun, bir müneccim'in dediği rastgeldi diye müneccimlerin doğruluğuna inanır. Diğer bir kısmı da, bir tahmîn doğru çıkmadı diye ilm-i nücûmu inkâr eder. Bunların hepsi de hatâdır ve herhangi bir şeyin doğru ve yanlışlığını (başkalarının cüz'î müşâhedeleriyle değil) kendi nefsinde bilmemektendir. Her ilmi herkes lâyıkiyle anlayamaz. Bunun için Hazret-i Ali buyurur ki : «Gerçeği bil ki ondan sonra ehlini bilmiş olasın.»

8 — İlimleri şereflendiren, değerlendiren sebebleri bilmektir.

İlimlerin değeri iki şey ile ölçülür :

Netîcesi'nin yüceliği,

Delîlinin kuvvet ve sağlamlığı.

Netîcesi ile ölçülere misâl dîn ve tıb ilimleridir. Dîn ilminin netîcesi, ebedî yaşayışı te'min, tıb ilminin netîcesi ise muvakkat yaşayışı sağlamaktır. Buna göre, dîn ilmi, tabâbetten üstündür.

Delîlinin kuvvet ve sağlamlığiyle ölçülenlere misâl hisab ve nücûm ilimleridir. Delîl daha sağlam ve kuvvetli olduğu için, hisâb ilmi; nücûm ilminden daha şereflidir. Hisâb tıb ile ölçülürse, gâyesi bakımından tıb; delîli bakımından ise, hisâb tıbdan şerefli gelir. Fakat neticeyi düşünmek daha doğrudur. Bu sebebdendir ki, her ne kadar çoğu tahmini ise de tıb ilmi, hisâbdan şereflidir.

Şu verdiğimiz izâhattan anlaşıldı ki, ilimlerin en yücesi Allahu Teâlâ'yı, Meleklerini, Kitâblarını ve Peygamberlerini bildiren ilimlerle bu ilimlere ulaştıran diğer ilimlerdir. Buna göre senin de rağbet ve hevesin bu ilimlere olmalıdır.

9 — Talebenin dokuzuncu vazifesi de okumaktan gâyesinin bu ânda kalbini kötü hûylardan arıtıp, faziletlerle süslemek, gelecekte ise mukarreb meleklerin civârına yükselmek ve Allahu Teâlâ'ya tekarrüb olmasıdır. Bilgisiyle riyâset, servet, makam, düşük adamlarla mücâdele ve emsâllerine üstünlük gâyesini gütmemelidir. Gâyesi Allah rızâsı olunca, buna en elverişli olan ilmi aramalıdır, ki bu da âhiret ilmidir. Bununla berâber mukaddimede farz-ı kifâye'den saydığımız, lûgat, nahv, fetvâ ve benzerî ilimleri de küçümsememelidir. Biz, âhiret ilmini fazla öğerken, sakın bu ilimleri küçümsediğimiz anlaşılmasın.

Bütün bu ilimlerin sâhipleri olan âlimler, düşmân karşısında muhâfız gözcü ve Allah yolunda mücâhede eden gâziler gibidir. Bunlardan bir kısmı bi'lfi'il düşmân ile döğüşür, diğer bir kısmı gözleyici ve yardımcı olur, diğer bir kısmı yiyecek içeceklerini sağlar, diğer bir kısmı da hayvânları korur, ki gâyeleri ganîmet olmayıp Allah rızâsı olduktan sonra hepsi mükâfat alır. Her bakımdan âlimler de bunlar gibidir. Allahu Teâlâ âlimleri öğerek şöyle buyuruyor :

« يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ »

«Sizden îmân edenleri Allah yükseltir, ilim verilenleri ise, kat kat dereceler ile yükseltir.» (58 - Mücâdele : 11)

Diğer bir âyet-i celîlede de şöyle buyuruluyor :

« هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ »

«Onlar (Allah rızâsına tâbi' olanlar) **ise Allah indinde derece derecedir.»** (3 - Âl-i İmrân: 163)

Fazîlet, aralarında nisbîdir. Pâdişahlara nibetle sarrafları küçümserken süpürgecilere nisbet edildiklerinde de küçümsenmeleri lâzım gelmez. Yüksek rütbeden düşen kimsenin kıymetinin tamâmen kaybolduğunu sanmamalı. Üstün rütbe, derecelerine göre, evvelâ Peygamberler, sonra veliler, sonra gerçek âlimlerde daha sonra da iyi kimseler içindir. Zerre kadar iyiliği olan mükâfatını, zerre kadar fenâlığı olan da karşılığını bulacaktır. Hangi ilim olursa olsun, kim ki ilmi ile Allahu Teâlâ'yı kasd ederse ilmin kârını bulur ve o ilim, sâhibini yükseltir.

10 — **İlimlerin, gâyeye olan nisbetlerini öğrenip ona göre okuyacağını seçmektir.** Yakın ve yüksekte olanı, uzakta olan üzerine ve ehemmi mühim üzerine tercîh gibi. «Ehemm» demek mutlak değil, yâni hadd-i zâtında ehemmiyetli olan demek değil, senin için ehemmiyetli olan demektir. Şüphesiz senin için ehemm olan, dünyâ ve âhireti-ni alâkadar edendir. Vaktâ ki Kur'ân'ın açıkladığı ve ayan mertebesine yükselecek derecede basiret nûru'na sâhip olanların şehâdet ettiği gibi, dünyâ ve âhiret'in ikisini bir arada toplamak senin için mümkün olamıyacak. Gerçekde ehemm olan ebedî kalacak olan âhiret ilmidir. O zamân dünyâ senin için bir misâfirhâne, bedenin merkep, ilimlerin de seni maksadına ulaştıran bir vâsıta, maksadın her ne ka-

dar kadrini bilenler az ise de, Allahu Teâlâ'ya ulaşmak olur. Nîmetlerin hepsi aradadır.

İLİMLERİN MERTEBELERİ

Allahü Teâlâ'ya mülâkatın saâdetine ve avâm tabakası ile kelâmcıların anladığı gibi değil de, Peygamberlerin anlayıp istedikleri gibi, zât'ın cemâline bakmak saâdetine nisbetle, ilimler üç mertebede düşünülür. Vereceğimiz şu misâl ile, bu dereceler daha kolay anlaşılır.

Köleye denildi : «Eğer hacc edersen hem âzâd, hem de pâdişah olacaksın, yok eğer hacc için hazırlandıktan sonra bir engel olur da hacc edemezsen kölelik bağından kendini kurtaracaksın, fakat pâdişah olmak saâdetine ulaşamıyacaksın.» Şimdi bu vâzifeyi alan kölenin üç meşgalesi var :

1 — Azık, su ve binit gibi vâsıtaların tedâriki,

2 — Yola girmek ve konak konak mesâfeleri kat'ederek ana yurttan uzaklaşmak,

3 — Haccın erkâniyle meşgûl olmak ve vazîfeyi ifâ ederek ihrâmdan çıktıktan ve vedâ tavâfını yaptıktan sonra âzâd olup pâdişahlığa hak kazanmak. Sebeblerini hâzırlamağa başladığından tamâmlayıncaya, yola girdiğinden Kâbe'ye gidinceye, Kâbe'ye gittikten hacc vazîfelerini tamâmlayıncaya kadar her makamda bir çok menziller vardır. Haccın rükünlerini ifâya başlayanın pâdişahlığa olan yakınlığı daha yeni azık tedârik etmekte olan ile bir olmadığı gibi, yola çıkan ile de bir değil, belki her ikisinden de daha yakındır. İlimler de aynen bunun gibidir. Bir kısmı aynı azık ve vâsıta hazırlamaya benzer ki bunlar da tıb, fıkıh ve dünyâda bedenin düzelmesine yarayan diğer ilimler gibi. Diğer bir kısmı da, yola girip mesâfeleri aşmağa benzer. Bu da kalbi kötü hûylardan temizlemek ve Allahu Teâlâ'nın tevfîk ettiklerinden başkasının erişemediği yüksek makamlara erişmektir. İşte bu, tarîk'a sülûk [Bâtınî yola girmektir].

Kalbi temizlemenin ilmini öğrenmek, yolların istikâmet ve mesâfelerini öğrenmek kabîlindendir. Yola girmeden yalnız yolları ve konak yerlerini bilmek bir kâr sağlamıyacağı gibi, ahlâk düzeltmeğe çalışmadan yalnız ahlâk ilimlerini bilmek de bir değer taşımaz. Bununla berâber bilgisiz bir işe başlamak da mümkün değildir.

Üçüncü kısım da bi'l-fi'il hac işini icrâ gibidir. Bu da Allahu Teâlâ'nın zâtını, sıfatlarını, ef'âlini ve meleklerini ve mükâşefe ilminin açıklamalarında anlattığımız ilimlerin hepsini bilmektir.

Ey âhiret yolcusu, işte kurtuluş ve ebedî saâdete ulaşmak buradadır. Yalnız kurtuluş ise : Gâyesi hakka, selâmete ulaşmak olan her doğru yola giren için mümkündür. Fakat saâdete ulaşmak ise ancak

Allahu Teâlâ'yı bilen âriflere mahsûstur. Civar-ı ilâhide ve Cennet-i Naîm'de huzûr'a kavuşup ebedî nîmetlere ulaşan mukarrebler bunlardır. Bu zirveye ulaşmayan yolculara yine necât ve selâmet vardır; fakat evvelkiler gibi üstün derecede değildir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor :

« فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ »

«Mukarreblerden olanlar için istirahat, temiz rızık ve nî'metlerle dolu Cennet vardır.» (56 - Vâkı'a : 88, 89)

Bu, üstün vasıflara ve olgunlara işârettir.

« وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ »

«Defterleri sağlarından verilen veyâ iyilik sâhibi olanlar'a: Ey yemîn sâhipleri sizlere sağcılardan selâm.» (56 - Vâkı'a : 90, 91)

Bu da ikinci sınıfa girenlerin de selâmete ereceğini ifâde eder. Kim ki maksada yönelmez ve bütün mevcûdiyyetiyle buna sarılmaz veya bu yola ubûdiyyet için değil, peşin gâyeler için girerse, bu solculardan yâni günâhkârlardan, amel defteri solundan verileceklerden ve sapıklıkta olanlardandır. Bunlara kurulacak sofrada «hamîm» [yutulamıyacak sıcak su] vardır; girecekleri yer de Cehennemdir.

Bilmiş ol ki anlattığımız, hakikî âlimler için hakikî yakîn'dır. Yâni onlar basiret nûru ile bunu görür ve bilirler ki, o basîret gözü, başımızdaki gözümüzden daha kuvvetlidir. Onlar, yalnız dinlemek sâyesinde tâbi' oldukları taklit mertebesinden bu makâm'a yükselmişlerdir. Bunların hâli, verilen haberi tasdîk ettikten sonra müşâhede ile gerçekleştiren kimsenin hâline benzer. Diğerleri ise, hükmü güzelce tasdik ve îmân ile kabûl etmiş, fakat görmekle hazzını alamamıştır. Saâdet, mükâşefe ilminden sonradır. Mükâşefe ilmi de âhiret yoluna giriş demek olan muâmele ilminden sonra gelir. Sıfatların merhâlelerini geçip, yerilen nitelikleri atmak yoluna girmek, sıfatlar ile alâkalı ilimleri bildikten sonradır. Bu kötü hûyların tedâvi yollarını bilmek ve bu yollara girmek, selâmet-i beden ilminden sonra gelir. Sıhhî sebeblerin müsâadesi ve beden'in selâmeti için, yiyecek, giyecek ve mesken gibi muhtâç olduğu şeyleri te'min etmek de bir araya gelmek ve yardımlaşma ile mümkündür. Bu da bir sultân'ın vücûduna

vâbestedir. Bu cemiyeti adâletle sevk u idâre edecek kânûnları hâzırlamak da fakîhlerin boynuna borçtur. Sağlık esbâb'ını te'min de tabîblerin vazîfesidir. İlimleri, beden ve dîn ilimleri olmak üzere ikiye bölen ve ilm-i edyân ile fıkhı kasd eden, bu sözü ile bâtınî ilimleri değil, zâhirî ilimleri kasd etmiştir. (Meşhûr olan mevzû hadîs'dir. Doğrusu İmâm Şâfi'î'nin sözü olduğudur.)

KALBE DÂİR BİR SÖZ

Eğer «niçin tıb ve fıkıh ilimlerini yolcunun binit ve azığına benzettin» dersen; bilmiş ol ki: Allahu Teâlâ'ya yakınlık için çalışan beden değil, kalb'dir. Kalb derken, yürek dediğimiz et parçasını kasdetmiyorum, belki benim mevzûum olan kalb, hâsselerin [beş duygumuz] onu anlayamıyacağı Allahu Teâlâ'nın sırlarından bir sır ve ilâhî bir letâfettir. Bâzan buna rûh-i insânî, bâzan «nefs-i mutmainne» denir Şerî'atte ise buna «kalb» denir. Çünkü, hissin idrâk edemediği bu şey sırrın ilk binitidir. Bunun vâsıtasiyle beden o lâtifeye binit ve âlet oldu. O sırrın perdesini kaldırmak mükâşefe ilmine âittir. Halbuki mükâşefe ilmi bu husûsda bahil davranmış ve o sırrı açıklamasına müsâade edilmemiştir. Bu mevzû'da en son söylenebilecek: «O, şu görülen varlıklardan yüce, kıymetli bir cevher ve bir emr-i ilâhîdir.» demekten ibârettir. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de :

« وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى »

«Sana rûhdan da sorarlar; de ki rûh, Rabbimin emri (cümlesi)ndendir.» (17 - İsrâ : 85)

Buyurmuştur. Gerçi bütün varlıklar, Allahu Teâlâ'ya nisbet edilir. Fakat bu rûh'un nisbeti, dîğer a'zâların Allah'a nisbetinden daha şereflidir. «Halk» [yaratmak], emr [tedbîr ve idâre], hepsi Allah'ındır. Ama tedbîr ve idâre demek olan emr daha yücedir.

Yer ve göklerin kabûl'e cesâret edemedikleri, Allahu Teâlâ'nın emânetini yüklenen ve bu sâyede yer ve göklerden üstün rütbeyi kazanan bu kıymetli cevher «Emr» âlemindendir. Bu sözümüzden de rûh'un kıdemi anlaşılmasın. Zîra rûh'un kıdemine kâil olan felâsife ve onlara uyanlar söylediklerini bilmeyen aldanmış kimselerdir. Bu mevzû, saded dışı olduğu için bu söz'ü burada keselim de dâvâmıza gelelim. Bütün bunlardan gâye, işte bu lâtifedir ki, rabbinin emrinden olduğu için rabbine gitmeği kasd eder. Ondan geldi ona gider.

Beden ise onun biniti ve vâsıtasıdır. Allah yolunda o rûh'a beden, hacc yolunda hacı'ya deve veyâhûd bedenin muhtâç olduğu suyu taşıyan kova gibidir. (Yâni suyu kova taşıdığı gibi, rûhu da beden taşır.) Her ilim ki, gâyesi bedenin sağlığını korumaktır, o ilim bu binitin ihtiyaçlarını sağlar. Tıb ilminin böyle olduğunda şüphe yok. Çünkü tıb ilmine bedenin sağlığı için ihtiyâç vardır. Tek bir insân olsa da tabâbete muhtâçtır. Fakat fıkıh tıb'dan ayrılır, çünkü tek başına yaşıyan bir insân olsa fıkhın bir çok mes'elelerine ihtiyâcı olmazdı. Ne çâre ki, insân oğlu yalnız barınamıyacak bir hâlde yaradılmıştır.. Zîra tek başına yemek, giymek, mesken ve bunlar için âlât ve edevâtı sağlamasına imkân yoktur. Bu sebeple bir araya toplanmağa ve yardımlaşmağa muhtâctır. Nezamân ki, insânlar bir araya toplandı ve şehvetleri sebebiyle münâzaalar, kavgalar oldu, iç mizâçlarının bozulması ve bedenî hastalıkları kendi helâklerine sebeb olduğu gibi, hâriçten gelen dedikoduların te'sîri ile de birbirini öldürmeğe başladılar. İç bozuklukları tabâbet düzelttiği gibi, dış düzensizlikleri de adâlet ve siyâset düzeltir. İnsânların sağlıklarını bildiren ilme tıb, muâmele ve işlerinde de düzeni sağlayan ilme fıkıh adı verilir ki her ikisi de rûhun biniti olan bedeni korumak içindir. Kalbini ıslâh etmeden ahlâkını düzeltmeden yalnız tıb ve fıkıh ilimleriyle uğraşan kimse binitinin [devesinin] suyunu, yiyeceğini satın alıp da yalnız onlarla meşgûl olan ve hacc yoluna girmeyen kimsenin hâline benzer. Ömrünü, fıkıh mücâdeleleri arasında kelimeleri incelemek ile geçiren kimse, hacc için götüreceği su tulumunu sağlamlaştırmak için onu dikmeğe yarayan ipleri hâzırlamakla uğraşan kimseye benzer.

Bu gibi fıkıhcılar ile, mükâşefe ilmine îsâl eden ıslâh-ı kalb ile uğraşanlar arasındaki fark, yalnız deve, kova gibi şeyleri satın almak ile uğraşan kimse ile, hacc yoluna giren ve hattâ haccın bâzı erkânını îfâ eden kimse arasındaki fark gibidir.

İşte önce bunu düşün ve sonra da avâm ve havass'ın muhâlefetlerine rağmen çok gayretler neticesi bu mertebeye ulaşan kişinin nasîhatını kabûl et.

İlim tâliblerinin vazîfelerine dâir bu kadarı kâfidir.

İRŞÂD EDİCİ MUALLİMİN VAZÎFELERİ

Bilmiş ol ki, servet kazanmakta olduğu gibi, ilimde de insânın dört hâli vardır. Mal sâhibinin, istifâde hâli var, bu hâli ile servet kazanır. Tutumluluğu hâli var, bununla zâtını ihtiyâcdan kurtarır, kendini bakması hâli var, bununla da kazancından faydalanmış

olur, başkalarına infâkı var, bununla da cömert ve fazîlet sâhibi olur ki, en şerefli hâli budur. İlim de, mâl gibi elde edilir. İlmi aramak ve kazanmak hâli var, ilme sâhip olma hâli var, bu sâyede başkasına sormaktan kurtarır, aydınlanma hâli var, ki bununla öğrendiklerini düşünür ve onlardan fâidelenir. Bir de başkasını öğretme hâli var, bu da en şereflisidir. Kim, öğrenir, öğrendiği ile amel eder ve başkalarını öğretirse, mânevî âlemde saygı ile anılır. Bunlar: Güneş gibidir, hem kendisi nûrludur ve hem de başkalarını aydınlatır, misk gibidir kendisi de güzel kokar başkalarına da güzel koku saçar. Bildiği ile amel etmeyenler: (Sahîfeleri ilimle dolu) defter gibidir. Başkasına kârı var fakat kendisi bir şey' anlamaz. Bileği-taşı gibidir. Bıçağı biletir fakat kendisi kesmez. İğne gibidir. Başkasını giydirir fakat kendisi dâima çıplak durur, lâmba fitili gibidir başkasına ışık verir fakat kendisi yanar.

Nitekim ilminden istifâde etmeyip başkalarına faydası dokunan kimse hakkında şâir :

«O ancak lâmba fitilidir, kendisi yanarken başkasını aydınlatır.» demiştir.

(Kendisini ilimle kemâle eriştirdikten sonra) öğreticilikle meşgûl olmağa başlayınca büyük bir işi boynuna aldığını ve şerefli işe giriştiğini bilmeli ve bunun için de muallimliğe uygun olan edeb ve nezâkete riâyet etmelidir. Binâenaleyh muallimin riâyet edeceği yedi vazîfe vardır.

1 — Babanın evlâdına olan şefkati gibi, öğrencileri esirgemektir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir mübârek sözünde şöyle buyuruyorlar.

« إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ »

«Ben, sizin için, çocuğuna karşı bir baba gibiyim.» (123)

(Anne baba çocuğunu dünyâ ateşinden koruduğu gibi) Peygamber Efendimiz de ümmetini âhiret ateşinden korur. Âhiret ateşinden korumak ise, daha mühimdir. Bu sebeptendir ki, muallimin hakkı anne baba hakkından üstündür. Anne baba geçici olan şu hayâtın varlığına, muallim ise ebedî saâdetin te'minine vesîledir. Hoca olmayaydı babasından elde ettiği, ebedî yokluğa mahkûm idi. Âhirette ebedî hayâtı kazandıracak olan ancak muallimdir. Muallim demekle âhiret ilimlerini, veyâ dünyâlık için değil de âhiret için dünyâ ilim-

(123) Ebû Dâvud, Nesei, İbn Mâce, Ebû Hureyre'den.

lerini öğreteni kasdediyorum. (Allah için insânlığa bir hizmet gâyesi olmayıp da beşeriyeti tahakküm altına almak ve) Dünyâlık için okutmak hem kendisini hem de okuyanı helâke sürüklemek demektir. Bu gibi ilimden Allah'a sığınırım.

Bir âilenin çocukları karşılıklı güven, sevgi ve saygı içinde maksada doğru ilerleyecekleri gibi, bir hocanın talebeleri de böyle karşılıklı sevgi ve saygı içinde olmalıdırlar. Eğer gâyeleri âhiret ise, zâten başka şekil olamaz. Eğer gâyeleri dünyâlık ise, aralarında kin ve çekememezlikten başka bir şey bulunmaz. Zîra gerçek âlimler ve âhiret çocukları dünyâ'dan Allah'a giden yolda Allah'a doğru yolculuk hâlindedirler, dünyâ'nın yıl ve ayları yol üzerindeki misâfirhâneler mesâbesindedir. Şehir ve köyler arası yolculukta arkadaşlık, dostluk ve sevgi vesîlesi olunca, ya Firdevs-i Â'lâ'ya [Cennetin en yüce katına] yolculuk edenler arasında sevgi saygı nasıl olmasın? Halbuki âhiret saâdetinde aslâ darlık yok, bu sebeptendir ki âhiret yolcuları arasında nizâ' olmaz. Bilgileriyle riyâset umanlar Hak Teâlâ'nın :

« إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ »

«Mü'minler ancak kardeştir.» (49 - Hucurat: 10)

Âyet-i celîlesi gereğinin dışında kalıp :

« الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ »

«Buradaki dostlar, o gün, yek diğerine düşmândır, ancak müttekiler değil.» (43 - Zuhruf: 67)

Âyet-i celîlesi şümûlüne girerler.

2 — Ta'lim ve ifâdelerinde Sâhib-i şerî'at Peygamber Efendimize uymaktır. Öğretme karşılığı ücret istememeli, talebeden mükâfat ve hattâ teşekkür bile beklememelidir. Öğrettiğini ancak Allah için öğretmeli ve gâyesi Allahu Teâlâ'ya ulaşmak olmalıdır. Her ne kadar öğrencilerin minnettar olmaları gerekirse de, kendisine böyle bir hak tanımamalı, belki kalblerine ilim tohumunu ekmekle Allah'a yaklaşmak için gönüllerini tamâmiyle kendisine bağladıklarından fazîlet ve minneti öğrencilerde bilmelidir. Onların bu hâli, ekip biçmek için tarlasını sana âriyet olarak veren kimseye benzer. Tohumu eken tarla sâhibinden daha kârlı olduğu gibi çocukların kalblerine ilim aşılıyanlar da onlardan daha kârlıdır. Hâl böyle iken daha öğre-

ticiliği nasıl minnet sayarsın; halbuki muallimin alacağı mükâfat öğrencinin sevâbından üstündür. Eğer öğrenci olmazsa sen bu mükâfatı alamazdın. Mükâfatını Allah'dan iste. Nitekim Allahu Teâlâ:

«وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ»

«De ki ben bunun (risaleti tebliğ) üzerine sizden ücret istemem; benim ecrim ancak Allah üzerinedir.» (11 - Hûd: 29)

Buyurmuştur. Çünkü mâl ve dünyâ varlıkları bedene hizmet eder. Beden de nefsin binitidir. Halbuki hizmet olunan ilimdir. Çünkü nefsin yüceliği ilim sâyesindedir. İlim ile mâl isteyen nâlinlerinin altını kendi yüzüyle temizleyen gibidir ki, hizmet olunanı hizmetçi, hizmetçiyi de hizmet olunanın yerine koymuş olur. Bu ise kafayı aşağı ayakları yukarı çevirmektir. Böylece bilgi ile dünyâlık sağlamak isteyenler kıyamet günü suçlular ile Allah huzûrunda başları eğik olan kimselerdir. Hülâsa gerçekte fazîlet ve minnet muallim içindir.

Şimdi bak! Din idâresi nasıl kimseler eline geçti. Kendilerine dâimî bir gelir sağlamak ve bir mevkî elde etmek için sultânların hizmetine koşar, paralar harcar ve her türlü zillete katlanırlar. Bunu yaparken de gâyelerinin Allah'a yaklaşmak olduğunu zannederler. Eğer böyle yapmasalar taraflarına bakan olmazdı. Bundan sonra da muallim öğrenciden her türlü yardımı, hattâ haklı haksız, dostuna dost, düşmânına düşmân olmağı, her hâlinde kendisine açık bir hizmetçi ve bütün işlerinde emrine âmâde bulunmasını ister. Eğer ilim tâlibi bunlardan birini yerine getirmezse onu yerer ve en büyük bir düşmân tanır. Bir âlim için en büyük alçaklık bu dereceye düşmesi bununla öğünmesi ve sonra utanmadan benim okutmaktaki gâyem, ilmi yaymakla, dîne yardım ve Allah'a yaklaşmaktır, demesidir. Şu aldanmışların fenâ niyetlerine delâlet eden bu alâmetlere bak da ibret al..

3 — Muallim, talebeye nasîhatte kusûr etmemeli, en ince teferruâtına kadar her şeyi olduğu gibi bildirmelidir. Meselâ: Henüz ehli olmadığı bir mevkie tâlip olmamak, ilimlerin zâhir mânâlarını anlamadan ince ve gizli mânâlariyle meşgûl olmamayı anlatmak... gibi. Sonra bilgi edinmekten gâye kemâle ermek ve bu sâyede Allah'a yaklaşmak olup, benlik, mücâdele ve mevki elde etmek olmadığını aşılamak ve imkân nisbetinde bu gibi hâllerin çirkin olduklarını talebenin kafasına yerleştirmek gibi. Fenâ kalbli bir âlimin düzelttiği, boz-

duğundan fazla olamaz. Eğer talebenin gâyesi ilmi yalnız dünyâlık ve enaniyet için elde etmek olup okuduğu ilimler, fıkıh ilminin furû-daki ihtilâflı mes'eleleri, kelâmdaki fırkaların mücâdeleleri, muâme-lâtdaki fetvâ mes'eleleri ise, hemen talebeyi bu ilimlerden men'etmeli-dir. Zîra bu saydığım bilgiler ne âhiret ilmi ne de: «Biz ilmi başka maksatla okuduk, fakat ilim Allah'dan başkası için olmağı kabûl et-medi.» denen ilimlerdendir. Böyle olan ilimler, tefsîr, hadîs ve ilk zât-ların meşgûl oldukları âhiret ilmi, nefsin ahlâkını bildiren ve ıslâh eden ilimlerdir. Bu ilimleri başka maksatla okumakta da beis yoktur. Gerçi bunları va'zetmek ve insânları ardına takmak için okur. Fakat bu ilimleri okurken veyâ okuduktan sonra düzelmek ihtimâli vardır. Çünkü bunlarda Allah'ın azâbından korkutan, dünyâyı küçültüp âhi-reti yücelten bilgileri öğrenmek vardır. Bu bilgilerin okuyanın niyeti-ni düzeltme ihtimâli kuvvetlidir. Hattâ insânlara va'z ettiği mes'ele-lerden kendisi de ders alabilir ve insânların, kendisini beğenip mev-kî kazanmağı sevmesi kuş tuzağının efrâdına atılan tânelere benzer. o tâneleri alacağım diye kafese düşen kuş gibi, bir vâiz de bu hakî-katleri başkasına anlatırken netîcede kendisi de ayılabilir.

Allahu Teâlâ insânlara, neslin devâmı için şehvet verdi. İlmin yaşamasına sebep olsun diye de mâkam sevgisi verdi.

İşte bu nizâm şu saydığımız ilimlerde bulunur:

Yalnız kelâmdaki mücâdele fıkıh mes'elelerinin incelikleri ve bunlardaki muhâlefet ile uğraşmak gaflet, kalb kasveti sapıklıkta de-vâm ve mevkî arzûsundan başka bir şeyi sağlamaz. Ne ola ki Allahu Teâlâ'nın rahmeti ulaşa veyâ diğer dînî ilimlerden biri bunlara ek-lene, bunun en büyük delîli tecrübe ve müşâhededir. Gez gör ve bu-günkü âlimleri tetkîk et bunu kolaylıkla anlarsın; Allah yardımcımız olsun.

Süfyân-ı Sevrî'yi (R.A.) mahzûn gören arkadaşları sebe-bini sorduklarında: «Biz insânlara ticâret vâsıtası olduk. Gelir biri bizden okur da gider, kadı, vâli veyâ ünlü bir kahraman olur. İşte üzüldüğüm cihet budur.» diye cevâb vermiştir.

4 — Muallimliğin ince husûsiyetlerinden biri sayılan bu vâzîfesi de doğrudan doğruya ve tahkîr mâhiyetinde olmayıp, îmâ ve şefkat yo-luyla öğrenciyi kötü hûylardan men'etmektir. Çünkü kusûru açıkça söylemek hayâ perdesini yırtar, sâhibine fenâlık cesâreti verir ve kendisini bulunduğu hâlde ısrâr etmeğe teşvîk eder. Bütün muallim-lerin mürşidi olan Peygamber Efendimiz:

«لَوْ مُنِعَ النَّاسُ عَنْ فَتِّ الْبَعْرِ لَفَتُّوهُ وَقَالُوا مَا نُهِينَا عَنْهُ إِلاَّ وَفِيهِ شَيْءٌ»

«Eğer insânlar deve kığını parçalamaktan men'edilse, bunda mutlaka bir şey var deyip herkes onu kırmağa kalkışırdı.» (124)

Buyurdu. Âdem ve Havva kıssaları bunun açık delîlidir. Zâten bu kıssanın bildirilmesi, kıssayı anlatmak için değil, ondan ibret almak içindir. Aynı zamânda imâ yoluyla îkaz, kâmil vicdânları, zekî zihinleri zekâlarından bir şey kaçırmamak hevesile, bu imâdan mânâlar çıkarmağa sevkeder de bunu anladığına sevinir ve icâbını yapar.

5 — İlmin bâzı şûbelerinde ihtisâsı olana yakışan, diğer ilimleri yermemektir. Meselâ lûgat ilmiyle uğraşanın fıkıh ilmini, fıkh okutanın hadis ve tefsîri yermesi gibi. Bu ilimleri yermek için «onlar hep nakle dayanır, kocakarı işleridir. Çünkü kafayı çalıştıracak bir tarafları yok» derler. Bunun gibi kelâm okutanlar da, fıkıh ile uğraşmayı yerer de derler ki: «Fıkıh fürû' kelâm ise asıldır; kadınların aybaşı âdetlerini anlatan bir ilim ile, Rahmân'ın [Allahu Teâlâ] sıfatlarından bahseden ilim denk olur mu?» İşte bu görüş muallimlerin kaçınmaları gerekli, yerilen hûylarındandır. Uygun olan, bir ilmin hocası öğrencilerine, diğer ilimleri de öğrenmek için kolaylık göstermesidir. Eğer bir kaç fenni okutacaksa sıraya koymalı ve tertîbe riâyet etmelidir.

6 — Talebeye kâbiliyeti nisbetinde hitâb etmektir. Aklının kavrayamıyacağı ve nihâyet nefretle şaşırıp kalacağı incelikleri açmamalı ve Peygamber Efendimizin:

«نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُنَازِلَ النَّاسَ مَنَازِلَهُمْ وَنُكَلِّمَهُمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ»

«Biz Peygamberler, herkese seviyesine göre muâmele yapmak ve anlayabileceği şekilde hitâb etmekle emr olunduk.» (125)

---

(124) Kaynağı bulunamamıştır.
(125) Ebû Dâvud, Hz. Âişe'den.

Düstûruna uymalıdır. Eğer anlayışı tamâm ise, o zamân her gerçeği açıklamalıdır.

Diğer bir hadis'de Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«مَا أَحَدٌ يُحَدِّثُ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَاتَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ إِلَّا كَانَ فِتْنَةً عَلَى بَعْضِهِمْ»

«İnsânlara akıl erdiremedikleri bir hadîs'i anlatmak bâzıları için fitne olur.»

Hazret-i Ali (R.A.) göğsüne işaret ederek: «Burada istediğin kadar bilgi var, anlayıp taşıyabilecek birisi bulunsa.» buyurmuştur. Hazret-i Ali doğru söyledi. İyilerin kalbleri, gizli şeylerin kabirleridir. Âlimin, her bildiğini herkese açıklaması doğru olamaz. Söylediğini anladığı hâlde ondan faydalanmağa selâhiyetli olmayan talebeler hakkında hüküm böyle olunca, söyleneni anlayamayan kimseler hakkında ise, elbette daha mühimdir. İsâ aleyhi's-selâm: «Cevher gibi kıymetli taşları, âdî hayvanların [domuzların] boynuna takmayın» buyurmuştur. Hikmetin kıymetli taşlardan daha üstün olduğunda şüphe yok, binâenaleyh hükmünü çirkin görüp ondan hoşlanmayanlar o âdî hayvanlar [domuz]'dan fenâdırlar. Bu sebepten şöyle denilmiştir: Herkesi kendi aklının ayâriyle ölç ve kendi bilgisinin terâzisiyle tart ki, sen ondan selâmet bulasın, o da senden istifâde etsin. Eğer böyle hareket etmezsen herkesin âyârı ayrı olduğundan dâimâ inkâr ile karşılaşırsın.

Âlim'in birine bir şey soruldu, cevâp vermedi. Sonra adam «Sen Peygamber Efendimizin:

«مَنْ كَتَمَ عِلْمًا نَافِعًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ»

«Faydalı ilmi gizleyen, kıyâmet günü (boynuna) ateşten bir gem vurularak (mahşer yerine) gelir.»

Buyurduğunu duymadın mı?» Âlim: «Gemi bırak da git, eğer anlayan bir adam sorar da söylemezsem o zaman bana gem'i vursun.» dedi. Zîra Allahû Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde:

« وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمْ »

«Aklı olmayanlara mâlınızı vermeyin.» (4 - Nisâ: 5)

Buyurmuştur. Mâlda hüküm böyle olunca ilimde de yapılacak şeyin böyle olduğunda şübhe kalmaz. Selâhiyettar olmadığı için kendisine zarârı dokunacak, hâlini bozacak kimselere ilmi vermektense vermemek daha iyidir. Hakkı, sâhibine vermemek ne kadar zulüm ise hakkı olmadığı şeyi vermek de en az onun kadar zulümdür. Nitekim şâir meâlen şöyle diyor :

«Hayvânların boynuna inci takamam, incinin kıymetini bilmedikleri için onların önüne inci saçmak, çobanı zengin eder. Eğer Allahu Teâlâ lûtfeder de ilimde hikmete elverişli olanı bulursam sevgi ile ona öğretirim, aksi takdîrde bildiğim bende kalır. Zîra ehlinden ilmi saklamak zulüm olduğu gibi, ehli olmayana vermek de ilmi kaybetmek demektir.»

7 — Kâbiliyetsiz talebelere ancak anlayabileceklerini anlatmak ve burada senin anlıyamıyacağın daha nice mes'eleler var demekle kendisinden saklanmış incelikleri açıklamamak gerekir. Çünkü bu hâl onun anlayabileceği şeylerde de hevesini kırar, zihnini kurcalar. Herkes Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği akla râzı, hattâ aklı en zayıf ahmaklar akıllarını en ziyâde beğenen kimseler olduklarından, herkes kendisini ilmin inceliklerini anlamağa selâhiyettar zannederek hocasının kendisini kıskandığı kanâatına varır. Bunun içindir ki, avâm tabakasından, şerî'atın hükümlerini kabûl edip seleften anlatıldığı gibi, te'vilsiz bir imâna sâhip ve hâli düzgün olan ve fazlasını anlamağa gücü yetmeyen kimseye (kelâm mes'elelerini açıp) i'tikadını sarsmak doğru olamaz. Belki en doğrusu onu kendi hâline bırakmaktır. Çünkü ona o ihtilâflar delilleriyle anlatılırsa avâmlıktan çıkar. Bununla berâber anlayamadığı için havâss zümresine de giremez. Bu sefer isyân ile kendi arasındaki perde kalkar ve iyi bir insân iken muannid bir şeytân olur da, hem kendisini hem de başkalarını sapıtır. Binâenaleyh avâm tabakasiyle bilginlerin ince gerçeklerine dalmak doğru olmaz. Şu doğrusu, onlara ibâdet kısımlarını bildirmek ve uğraştığı işin mâhiyetini ve bu husûsta emâneti nasıl koruyacağını öğrenmek ile iktifâ etmek, Kur'ân'ın haber verdiği gibi kendilerine Cennet hevesi ve Cehennem korkusu aşılamaktır. Onlara şübhe uyandıracak hiç bir açıklamada bulunmamalıdır. Çok kere kalbine takılır, onu çeviremez, fenâlığa yönelir ve helâk olur.

Hülâsa: Avâm tabakasına mübâhese kapısını açmak doğru değildir. Çünkü bu onları insânların maişetine medâr olacak çalışmalarından alıkor.

8 — Hocanın bildiği ve öğrettiği ile amel etmesi lâzımdır. İşi, sözünü yalanlamamalıdır. Zîra bir kimsedeki ilim, ancak basiret ehli tarafından anlaşılabilir. Amel ise gözle görülebilen bir hâl olduğundan insânların dikkatini daha çok çeker. Amel, bilgiden ayrılırsa kendisinden güven kaybolur. Kendisinin yediği şey: «Öldürücü zehirdir» diye insânları bundan men'etmek isteyen kimse ile, insânlar eğlenir ve o şeye hevesleri artarak derler ki, eğer bu, iyi ve tatlı bir şey olmasaydı bu adam böyle yapmazdı.

Mürşid nakış, öğrenci ise nakış yeridir. Nakış olmadan nakş edilemez. Diğer bir benzetme ile hoca ağaç, talebe ise gölge gibidir. Ağaç eğri olunca gölge doğru çıkar mı? Bu sebepten denmiştir ki:

«Sakın kendin yaptığın işten başkasını men'etme! Böyle yapmakla büyük hatâ işlemiş olursun.» Bu hâli zemm etmek üzere Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de:

« أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ »

«Kendinizi unutur da başkalarına mı iyiliği emredersiniz?» (2 - Bakara: 44)

Buyurmuştur. Bu sebeptendir ki âlimin günâhdaki cezâsı câhilin cezâsından daha çoktur. Çünkü âlimin sürçmesiyle âlem sürçer. «Fenâ bir âdeti icâd edene, kendi günâhı yazıldığı gibi, (örnek olduğu için) ona uyanların günâhı gibi de günâh yükletilir. Bu sebepten Hazret-i Ali (R.A.) buyuruyor ki: «Benim belimi kıran iki kişidir: Birincisi âşikâre isyân eden âlim, ikincisi, ibâdete sarılan câhildir.» Câhil, ibâdetiyle insânları sapıttığı gibi âlim de isyâniyle sapıtır. Her şeyi Allah bilir.

Baskı : Söğüt Ofset - İstanbul

ALTINCI BÂB

İLMİN ÂFETLERİ VE ÂHİRET ÂLİMLERİYLE FENÂ ÂLİMLERİN ALÂMETLERİ BEYÂNINDADIR

İlim ve âlimlerin fazîletlerini bildiren bâzı âyet ve hadisleri yukarıda zikr etmiştik.

Fenâ âlimler hakkında da, Kıyâmet gününde en ağır azâb'a uğrayacaklarını bildiren büyük korkutmalar vardır.

Mühim dâ'vâlardan birisi de dünyâ âlimleri, yâni gâyeleri yalnız dünyâlık, servet, rütbe ve mevki' elde etmek olan maddiyâtçılar ile, âhiret âlimlerini ayırmaktır. Peygamber Efendimizin şu mübârek sözleri, bunları ayırmaktadır :

« إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللهُ بِعِلْمِهِ »

«Kıyâmet gününde en ağır azâbı görecek olan, Allahu Teâlâ'nın ilminden kendisini faydalandırmadığı âlimlerdir.» (126)

Yine Peygamber Efendimiz :

« لَا يَكُونُ الْمَرْءُ عَالِمًا حَتَّى يَكُونَ بِعِلْمِهِ عَامِلاً »

«Kul, bildiği ile amel etmedikçe âlim olamaz.» (127)

Buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz bu mevzûda şöyle buyurmaktadır :

---

(126) Hadis yukarıda geçmiştir.
(127) İbn Hibban, Ebû'd - Derdâ'dan.

"Onlar kimdir? Kimleri kasdediyorsunuz?" Suâline cevâben: "Sapıtan imâmlardır." buyurmuştur.» (132)

« مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلاَّ بُعْدًا »

«İlmi çoğaldığı hâlde ahlâkı düzelmeyen, Allah'a uzaklıktan başka bir şey elde edemez.» (133)

İsâ aleyhi's-selâm âlimlere hitâben: «Şu gece yürüyenlere [ibâdet edenlere] ne zamân (Allah'a) giden yol'u göstereceksiniz. Halbuki siz hâlâ şaşkınlar arasındasınız.» buyurmuştur.

Bu anlattıklarımız ve diğer rivâyetler ilmin büyük tehlikelerine delâlet etmektedir. Zîra âlim, ya ebedî helâk veyâ ebedî saâdet ile karşı karşıyadır. Eğer ilim ile saâdeti bulamazsa selâmetten mahkûm olur.

Hazret-i Ömer (R.A.): «Bu ümmet hakkında en çok korktuğum, ilim sâhibi olan münâfıktır» buyurdu. «Bilgili münâfık nasıl olur?» suâline: «Lisânlariyle âlim, kalb ve amelleriyle câhil olmakla.» diye cevâb vermiştir.

Hasan (Allah rahmet etsin): «Hukemâ'nın yeniliklerini, âlimlerin ilmini toplayıp da, amel bâbında sözü işine uymayan sefîh kimselerden olma.» buyurmuştur. Ebû Hureyre'ye (R.A.) biri: «İlim öğrenmek isterim, fakat sonra kaybederim diye korkuyorum.» demesi üzerine Ebû Hureyre: «Asıl ilmi kaybetmek bu düşünce ile onu öğrenmemektir.» diye cevâp vermiştir. İbrâhim b. Uyeyne'ye «En çok pişmân olan kimdir?» diye sorulunca: «Dünyâ'ca yaptığı iyiliği takdîr edilmeyen, âhirette ise, âlim olduğu hâlde ameli son derece noksân olan kimsedir» diye cevâb vermiştir. Halil b. Ahmed (Nahv âlimi): «İnsânlar dört kısımdır.» diyor.

1 — Anlar ve anladığını bilir (yâni bildiği ile amel eder); bu âlimdir, buna uyun.

2 — Anlar fakat anladığını bilmez. Bu gâfildir. Bunu îkaz edin.

3 — Bilmez fakat bilmez olduğunu bilir (Buna cehl-i basît derler); bu yol arıyor, buna doğru yol'u gösterin.

4 — Anlamaz, fakat anlamaz olduğunu bilmez (Bilirim zanneder, buna cehl-i mürekkeb derler, tedâvi kabûl etmediği için); onu terk edin.

Süfyân-ı Sevrî (R.A.): «İlim, ameli da'vet eder; eğer amel geldiyse ne güzel, gelmezse ilim de göç eder.» buyurmuştur.

---

(132) Ahmed, Ebû Zer'den.

(133) Ebû Mansûr ed-Deylemî.

İbn Mübârek: «Âlim, okumağa devâm ettiği müddetçe âlimdir. Ne zamân âlim olduğunu zanneder ve ilmini arttırmaktan vaz geçerse işte o zamân câhil olur.» demiştir.

Fudayl ise şöyle diyor: «Ben üç kişiye acırım:

1— Bir kavim'in ulusu iken küçük düşenine,

2 — Zengin iken fakîr olana,

3 — Dünyâ'nın elinde oyuncak olan âlime.»

Hasan: «Ulemâ'nın azâbı, kalblerinin ölümü iledir. Kalblerinin ölümü de âhiret ilmiyle dünyâlık istemektir.» Bu husûsta şâir şöyle diyor:

«Hidâyeti verip sapıklığı alana şaşarım. Bundan daha şaşılacak, dînini verip dünyâyı alandır. Bunlardan da daha şaşılacak şey, başkasının dünyâlığı için kendi dînini satandır.»

Peygamber Efendimiz bir hadîsinde:

« إِنَّ ٱلْعَالِمَ لَيُعَذَّبُ عَذَابًا يَطِيفُ بِهِ أَهْلُ ٱلنَّارِ ٱسْتِعْظَامًا لِشِدَّةِ عَذَابِهِ »

«Âlim, öyle azâba dûçar olur ki, azâbının şiddetinden Cehennem halkı onu ziyâret eder.» (134)

Buyurarak fâcir âlimi kasd etmiştir.

Usâme b. Zeyd (R.A.) diyor ki: «Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim:

« يُؤْتَى بِٱلْعَالِمِ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِى ٱلنَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فَيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ ٱلْحِمَارُ بِٱلرَّحَى فَيَطِيفُ بِهِ أَهْلُ ٱلنَّارِ فَيَقُولُونَ مَالَكَ؟ فَيَقُولُ: كُنْتُ آمُرُ بِٱلْخَيْرِ وَلَا آتِيهِ، وَأَنْهَى عَنِ ٱلشَّرِّ وَآتِيهِ.

«Kıyâmet günü âlimi götürürler; Cehennem'e atılır, bağırsakları çıkar ve değirmen çeviren merkep gibi onunla döner. Cehennem halkı ziyâretine gider ve :«Bu çektiğin nedir?» diye sorarlar. Âlim: «İyiliği

(134) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

emrettim, kendimı yapmadım; fenâlıktan men' ettim, kendim yaptım (İşte cezâsını çekiyorum)» diye cevâb verir.» (135)

Âlim'in azâbının böyle kat kat fazla olmasının hikmeti, bilerek **isyân etmesindendir. Bu sebebten Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:**

« إِنَّ ٱلْمُنَافِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ »

«Şüphe yok ki, münâfıklar Cehennem'in en alt tabakasındadır.» (4 - Nisâ : 145)

Çünkü onlar bildikten sonra inkâr ediyorlar. Yine bu sebebden **Yahûdîleri de Hıristiyanlardan fenâ tanıyor. Halbuki onların çoğu Al**lahu Teâlâ'nın evlâdı var demediler. Allah, üç'ün üçüncüsüdür deme**diler. Ancak onlar Peygamberlerimizi bildikleri hâlde inkâr ettiler.** Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de :

« يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ »

«Çocuklarını bildikleri gibi onun Peygamberliğini bilirlerdi.» (2 - Bakara : 146)

Buyuruluyor. **Diğer âyet-i celîlede de şöyle buyurulmuştur:**

« فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ، فَلَعْنَةُ ٱللهِ عَلَى ٱلْكَافِرِينَ »

«Bildikleri kendilerine geldiği zamân onu inkâr ettiler. Allah'ın lâ'neti kâfirler üzerinedir.» (2 - Bakara : 89)

Bel'am b. Bâûr kıssasında şöyle buyurulur:

« وَٱتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ٱلَّذِى آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَٱنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ ٱلشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ »

« فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ ٱلْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ »

---

(135) Buhârî ile Müslim.

«Onlara o herifin kıssasını da oku ki, ona âyetlerimizi sunmuştuk da o, onlardan sıyrıldı çıktı; derken Şeytan kendisini arkasına takdı da sapıklardan oldu. Eğer dileseydik, onu o âyetlerle yükseltirdik ve lâkin o, yere (alçaklığa) saplandı ve hevâsının ardına düştü, artık onun meseli şu köpeğin meseline benzer ki: Üzerine varsan dilini salar solur, bıraksan yine dilini salar solur.» (7 - A'râf: 175, 176)

İşte fâcir âlim de bunun gibidir. B e l ' a m ' a Allahu Teâlâ'nın kitâbından ilim verildiği hâlde şehvetlere daldı da köpeğe benzetildi. Yâni bu gibilere hikmet verilsin verilmesin, dâimâ şehvetlere susamıştır.

Î s â aleyhi's - selâm: «Fena âlim, suyun ağzındaki taş'a benzer. Kendisi suyu içmediği gibi bahçelere suyun akmasına da engel olur. Yine kötü âlim pislik üzerinde biten ot'a benzer: Dışarısı parlak, fakat içerisi pislik kokar. Yine fenâ âlim mezara benzer: Dışardan çiçekli türbe fakat içerisi kemiklerle doludur.»

Bütün bu rivâyetler, yalnız dünyâlık için bilgi edinenlerin câhillerden çok azâb göreceklerini açıkça ortaya koymaktadır. Kurtuluşa erecek ve umduğunu bulacaklar ise âhiret âlimleridir ki, bunların da alâmetleri vardır.

ÂHİRET ÂLİMLERİNİN ALAMETLERİ

1 — İlmiyle dünyâlık istememek. Çünkü âlimlerin en küçük derecesi, Dünyânın (Allah yanında) hakîr, âdi ve lezzetlerinin geçici olduğunu, âhiret'in yüceliğini, devâmını, ni'metlerinin sâfîliğini ve mülkünün azametini, dünyâ ve âhiret'in, bir araya toplanması mümkün olmayan iki zıd olduklarını bilmektir. Bunlar birer kuma gibidir: Birini memnûn ederken diğerini küstürürsün. Terâzinin iki gözü gibidir: Birini ağdırırken diğerini yeğnikletirsin. Doğu ile Batı gibidir: Birine yaklaşırken diğerinden uzaklaşırsın. Birisi dolu diğeri boş iki bardak gibidir: Birinden öbürüne suyu aktarırken diğeri boşalacaktır. Bütün bunları bilmelidir.

Dünyânın âdiliğini, mihnet ve meşakkatini, lezzetlerinin kederlerle karışık olduğunu, sonra iyiliklerinin tez kaybolacağını bilemiyenler ahmaktır. Tecrübe ve müşâhedelerimiz işin iç yüzünün böyle olduğunu göstermektedir. (Elbette bunu anlamayanın aklı yoktur.) Aklı olmayan âlim olabilir mi? Âhiret'in devâmını ve yüceliğini bilmeyen ise kâfirdir. Îmânı olmayan âlim olabilir mi?

Dünyâ'nın âhiret'e zıd olduğunu ve bunları bir araya toplamaya çalışmanın boş bir şey olduğunu anlamayan ise, bütün Peygamberlerin şerî'atlerine câhil ve belki başından sonuna kadar Kur'ân'ın hü-

kümlerine kâfirdir. Şu düşük derecede bulunan kimse nasıl olur da âlimler zümresine katılabilir? Bütün bunları bildiği hâlde âhireti, Dünyâ üzerine tercih etmeyen Şeytân'ın esiri olup şehveti kendisini öldüren, şekâveti kendisini yenen kimsedir; âlimler arasına nasıl girebilir?

Dâvûd aleyhi's-selâm'ın haberlerinde Allahu Teâlâ'dan hikâye olarak şöyle buyuruluyor: «Arzûlarını sevgim üzerine tercîh eden âlim'e vereceğim cezânın en küçüğü, bana yalvarmasının tadını ona harâm etmektir. Yâ Dâvûd, Dünyâ sevgisi kendisini mest eden âlim'i benden sorma, bu gibiler, bana muhabbetten insânlara mâni olurlar; kullarımın, bana gelen yollarını keserler. Yâ Dâvûd, beni arayan birini görürsen yâni bulursan ona hizmetçi ol. Yâ Dâvûd, bir kaçağı bana iâde eden zâtı, basiretli ve anlayışlı yazarım. Kimi anlayışlı yazarsam ona aslâ azâb etmem.»

Bu sebebten Hasan (R.A.) diyor ki: «Ulemânın cezâsı, kalblerinin ölmesidir. Kalblerinin ölmesi ise, âhiret ameliyle dünyâlık istemeleridir.» Yine bu sebebten Yahyâ b. Muâz da şöyle buyuruyor: «İlim ve hikmetin nûru, kendileriyle dünyâlığın istenmesi hâlinde kaybolur.»

Sa'd b. Müseyyeb (R.A.): «Âmirleriyle düşüp kalkan âlim, eşkıyâdır.» buyuruyor.

Hazret-i Ömer (R.A.): «Âlim'i dünyâ'ya meyleder gördünüz mü, dîn'iniz adına onu töhmetleyiniz. Çünkü herkes sevdiği şeye dalar.» buyurmuştur.

Mâlik b. Dinar diyor ki: «Bâzı eski kitâblarda okudum ki: Allahu Teâlâ buyuruyor: «Dünyâ'yı sevdiği vakit âlim'e vereceğim en küçük cezâ, kalbinden bana münâcât sevgisini çıkarmaktır.»

Birisi kardeşliğine yazdığı mektûbda: «Sen âlim oldun, sakın ilminin aydınlığını günâh karanlığı ile söndürme, sonra ilim sâhipleri ilmin ışığı ile yol alırken sen karanlıkta kalırsın.» diye yazmıştır.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî, dünyâ âlimlerine şöyle hitâb ediyor: «Ey âlimler! Köşkleriniz Kayserlerin sarayları, evleriniz Kisrâ'nın evi, elbiseleriniz Vezîr Tâhir'in elbiseleri, ayakkabılarınız Câlut'un ayakkabıları, binitleriniz Karun'un binitleri, kap-kacak, mefrûşâtınız Fir'avn'ın mefrûşâtı, yeyip içmeniz Câhiliyet devrinde olduğu gibi. Tuttuğunuz yol şeytânet yolu, nerde kaldı İslâmiyet?»

Şâir de şöyle diyor:

«Çoban, koyun'u kurttan korur, çoban kurd olursa koyun'un hâli ne olur?»

Diğer bir şâir de şunları söylüyor:

«Ey yemeğin tuzu demek olan memleket âlimleri! Her şeyi bozul-

maktan tuz korur, tuz bozulduğu zamân onu hangi şey düzeltebilir?»

Bâzı âriflere sordular : «Günâhdan zevk alan kimsenin Allahı bilmediğine hükmedebilir misiniz?» Cevâbında : «Dünyâyı âhiretten üstün tutanların, Allahu Teâlâ'yı (hakkıyle) bilmediklerinde aslâ şübhe etmem.» demişlerdir. Halbuki Dünyâyı tercih etmek, günâhtan tad almaktan çok daha ehvendir.

Âhiret âlimleri arasına girmek için yalnız serveti terk etmenin yeteceğini sanma. Zîra mevki' talebi mâlden fenâdır. Nitekim Bişr, bu gibiler hakkında: «Bize Dünyâ kapılarından bir kapı hadîs okudu,» demiştir. Yine buyurmuştur ki: «Bir kimse bize, hadîs anlat dediği zamân anla ki, bize kolaylık göster demek istiyor.» Bişr on küsûr zenbil dolusu kitâb gömmüştür. Yine Bişr : «Nefsim konuşmamı arzû ediyor. (Bunun için anlatmak istemiyorum.) Nefsimin bu isteğini yenebilsem o zamân anlatırdım.» demiştir. Yine Bişr ve başkaları şöyle diyorlar: «İsteğin olduğu vakit anlatma, isteksiz olduğun vakit anlat. Çünkü irşâd selâhiyeti ve ifâde rütbesinden alınan tad Dünyâdaki bütün zevklerin üstündedir. Bu husûsda şehvetine uyanlar, maddî insânlardır.» Bu sebebten Sevrî diyor ki: «Konuşmanın fitnesi servetten ve âilenin doğuracağı fitneden üstündür. Ne cesâretle sen konuşma fitnesinden kaçınmıyorsun. Halbuki Peygamberlerin Efendisine şöyle buyurulmuştur:

«وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا»

«Eğer biz sana sebât vermemiş olsaydık, sen onlara az bir şey meyl edeyazdındı.» (17 - İsrâ : 74)

Sehl diyor ki : «İlmin hepsi dünyâlıktır. Âhiret için olanı kendisiyle amel edilendir. Amelin hepsi havâdır. Ancak Allah rızâsı için olan başka.» Yine Sehl buyuruyor: «İnsânlar hep ölüdür, yalnız âlimler ölü değil; âlimler de sarhoştur, yalnız amel edenler müstesnâ; amel edenler de aldanmıştır, yalnız ihlâs ile amel edenler başka; ihlâs ile amel edenler de netîceyi bilinceye kadar korkudadır.»

Ebû Süleyman ed-Dârânî (R.A.) diyor ki: «Kişi hadîs araştırdığı, evlendiği veyâ geçim için yola çıktığı vakit Dünyâ'ya meyletmiştir.» Burada «Hadîs araştırma» ile, âhirete elverişli olmayan (Zayıf) hadîsleri ve isnâdlarını araştırmayı kasd etmiştir.

Îsâ aleyhi's-selâm: «Varacağı yer âhiret iken Dünyâ'ya dönen kimse, nasıl âlimlerden olabilir? Amel için değil de yalnız başkasına anlatmak için ilim öğrenen, nasıl âlimlerden olabilir?» buyuruyor.

Sâlih b. Keysân el-Basrî diyor ki: «Bir çok büyüklere yetiştim; onlar sünneti bildiği hâlde fenâlık edenlerden Allahu Teâlâ'ya sığınırlardı.»

Ebû Hureyre (R.A.) Peygamber Efendimizden şöyle rivâyet ediyor:

« مَنْ طَلَبَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللّٰهِ تَعَالَى لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

«Kendisiyle Allahu Teâlâ'nın rızâsı kazanılacak olan bir ilmi, dünyâlık için arayanlar kıyâmette cennet kokusunu alamazlar.» (136)

Allahu Teâlâ, fenâ âlimleri, ilim ile dünyâlık elde edenler diye vasıflandırdı. Âhiret âlimlerini de huşu' ve zühd ile vasıflandırmıştır. Dünyâ âlimleri hakkında şöyle buyuruluyor:

« وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا »

«Vaktiyle Allah kendilerine kitâb verilen okur yazarların şöyle misâkını aldı: Celâlim hakkı için onu nâs'a anlatacaksınız, ketm etmiyeceksiniz, derken onlar onu omuzlarının arkasına attılar da mukaabilinde biraz para aldılar.» (3 - Âl-i İmrân : 187)

Âhiret âlimi hakkında da şöyle buyuruluyor:

« وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ »

«Şübhesiz ehl-i kitâb içinden kimi de vardır ki, Allah'a îmân ettikleri gibi indirilene de îmân ederler, Allah'ın âyâtını bir kaç paraya

---

(136) Ebû Dâvud ve İbn Mâce.

satmazlar. İşte bunların, Rablarının indinde ecirleri vardır.» (3 - Âl-i İmrân : 199)

Selefden bâzı âlimler diyor ki : «Âlimler, Peygamberler arasında haşr olacaklar. Kadınlar ve bilgisiyle dünyâlık isteyen fakihler ise, pâdişâhlar arasında haşr olacaklardır.»

Ebû'd-Derdâ (R.A.) Peygamber Efendimizden (S.A.) şöyle rivâyet etmiştir :

« أَوْحَى ٱللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَىٰ بَعْضِ ٱلأَنْبِيَاءِ : قُلْ لِلَّذِينَ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ ٱلدِّينِ ، وَيَتَعَلَّمُونَ لِغَيْرِ ٱلْعَمَلِ ، وَيَطْلُبُونَ ٱلدُّنْيَا بِعَمَلِ ٱلآخِرَةِ ، يَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ مُسُوكَ ٱلكِبَاشِ وَقُلُوبُهُمْ كَقُلُوبِ ٱلذِّئَابِ أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَىٰ مِنَ ٱلْعَسَلِ ، وَقُلُوبُهُمْ أَمَرُّ مِنَ ٱلصَّبْرِ ، إِيَّايَ يُخَادِعُونَ ، وَبِي يَسْتَهْزِءُونَ : لَأَفْتَحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً تَذَرُ ٱلْحَلِيمَ حَيْرَانًا »

«Aziz ve Celil olan Allahu Teâlâ Peygamberlerden birisine vahy ederek buyurdu ki: Din uğrunda olmayıp başka maksadlar için fakîh olanlara, amel gâyesi olmayan ilim öğrencilerine, âhiret ilmiyle dünyâlık isteyenlere, dışardan koyun derisine bürünmüş içleri kurt gibi olanlara, dilleri baldan tatlı, fakat kalbleri sabır ot'undan acı olanlara, bana hile edip benimle eğlenenlere söyle; onlara. Onlar'a öyle bir belâ kapısı açarım ki, halîm insânları da hayrette bırakır.» (137)

Dehhâk, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet ederek diyor ki :

«Resûlu'llâh buyurdu ki :

«Bu ümmet'in âlimleri iki kişidir : Birincisi Allah ona ilim verdi, o da karşılığında para ve ücret almadan insanlara öğretti ve okuttu. İşte buna gökteki kuşlar, denizdeki balıklar, karadaki hayvanlar ve kirâmü'l-kâtibin melekleri duâ ederler. Kıyâmet gününde Peygamberlere arkadaş olacak derecede yüce ve efendi oldukları hâlde Allah'ın huzûruna çıkarlar. İkincisi de, Allahu Teâlâ'nın kendisine ihsân ettiği ilim ile cimrilik edip onu Allahu Teâlâ'nın kullarına ücret mukaa-

(137) İbn Abdülberr.

bili okutan âlimdir. İşte bu da Kıyâmet gününde ağzına ateşten bir gem vurulmuş olduğu hâlde getirilir ve bir dellâl: «Bu adam falan oğlu falancadır. Allahu Teâlâ'nın Dünyâda kendisine verdiği ilmi başkalarından kıskandı, ancak para ve ücret karşılığı okuttu.» diye ünlenir ve insânlar hisâbtan kurtuluncaya kadar azâba dûçar olur.» (138)

Bundan daha fenâsı rivâyet edilen şu hikâyedir: «Mûsâ aleyhi's-selâm'a hizmet eden bir adam dâima: "Mûsâ Safiyyul'lah şöyle dedi, Mûsâ Neciyyu'llâh böyle buyurdu, Mûsâ Kelîmu'llah böyle anlattı." diye bir çok servet elde etti. Bir ara Mûsâ aleyhi's-selâm bu adamı kaybetti, ne kadar aradı ise de izini bulamadı. Bir gün boğazından ip bağlı siyah bir domuz olduğu hâlde bir adam Mûsâ aleyhi's-selâm'a geldi. Hazret-i Mûsâ ondan da bu adamı sorunca: "Aradığın adam bu domuzdur." dedi. Mûsâ aleyhi's-selâm: "Yâ Rab, şunu insân kılığına bir çevir de domuz olmasının sebebini kendisinden sorayım." diye Allahu Teâlâ'dan dileyince, Allahu Teâlâ: "Yâ Mûsâ, Âdem'in ve Âdem'den sana kadar gelenlerin duâsını yapsan da bu dileğini kabûl etmem, ancak niçin sûretini çevirdiğimi sana haber vereyim: "O, dîn ile dünyâlık peşinde koştuğu için böyle oldu" buyurdu.»

Bundan daha fenâsı Muâz b. Cebel'in (R.A.) mevkûf ve merfû' olarak Resûlu'llah'dan rivâyet ettiği şu hadîsdir:

«Âlim'in fitnelerinden biri de, konuşmayı sükût etmekten fazla sevmesidir. Halbuki sözde, söyliyenin de emîn olamıyacağı, süslemek ve ilâve etmek gibi hatâlar, sükûtta ise, selâmet ve ilim vardır. Âlimlerden öyleleri var ki, bilgilerini herkesten kıskanır, kimsenin bilgili olmasını istemez ve kimseye bir şey öğretmezler. İşte bu gibi âlimler Cehennem'in birinci tabakasındadır. Âlimlerden bâzıları da, Sultânlar gibi, bâzı sözleri dinlenmez veyâ bâzı hakları kaybolursa kızarlar. İşte bunlar da Cehennem'in ikinci katındadır. Bâzı âlimler ise, nükteli hikâyelerini ve özlü bilgilerini zenginlere ve büyüklere anlatır da, ona muhtâç olan fakirlere - tenezzül edip - anlatmazlar. Bunlar da Cehennem'in üçüncü tabakasındadır. Âlimlerin diğer bir kısmı da kendilerine müftü süsü vererek yanlış fetvâlar verirler. Halbuki Allahu Teâlâ bu gibi uydurma fetvâlara buğz eder. Bunların da varacağı Cehennem'in dördüncü tabakasıdır. Diğer bir kısım âlimler, bilgilerini çoğaltmak için Yahûdi ve Hıristiyanların sözlerini de kendi sözlerine katarlar. Bunlar da Cehennem'in beşinci tabakasındadır. Âlimlerden öyleleri de vardır ki, bilgilerini, insânlar arasında üstünlük, hazâkat ve bir ün vesîlesi sayarlar. Bunların da varacağı Cehennem'in altıncı tabakası-

(138) Taberânî.

dır. Âlimlerin diğer bir kısmı da, benlik ve kibr'e bürünür, va'zlarında sert davranır, yapılan va'zları dinlemekten çekinirler. Bunlar da Cehennem'in yedinci tabakasındadır. Kardeşim, o hâlde sükûtu tercih et ki, Şeytân'a sükût ile galebe çalarsın. Boş yere gülmekten, lüzûmsuz yere gitmekten sakın.» (139)

Diğer bir hadîsde de şöyle buyuruluyor:

« إِنَّ الْعَبْدَ لَيُنْشَرُ لَهُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا يَمْلَأُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، وَمَا يَزِنُ عِنْدَ اللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ »

«Bâzı kimselerin medh u senâsı, Şark ile Garbı doldurduğu hâlde Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değer taşımaz.» (140)

Rivâyet olundu ki: Bir adam, meclisinden ayrıldıktan sonra Hasan-ı Basrî'ye Horasan'dan içerisinde beş bin dirhem bulunan bir kese ile ince kumaştan on takım elbise takdîm edip «Bu nafaka, bu da giyecektir» deyince, Hasan: «Allah sana âfiyet versin, nafaka ve elbiseni al; benim bunlara ihtiyâcım yoktur. Bu gibi meclislerde (ilim kürsüsünde) oturup da insânlardan bu gibi şeyleri kabûl edenler kıyâmet günü (bu yaptıklarından) hiç bir kârları olmadığı hâlde Allahu Teâlâ'nın karşısına çıkarlar» cevâbını verdi.

Câbir'den (R.A.) mevkûf merfû' olarak Hazret-i Peygamber'in şöyle dediği rivâyet ediliyor:

«Her âlim'in meclisinde oturmayın; meclisine gireceğiniz âlim, sizi fenâ olan beş hasletten, iyi olan beş haslete da'vet eden âlim olsun. Onlar da: Şübhe'den yakîn'e, riyâdan ihlâs'a, Dünyâ'ya rağbetten zühd'e, benlikten alçak gönüllülüğe, düşmânlıktan nasîhate, ve dostluğa da'vettir. Allahu Teâlâ buyuruyor: -Kârûn- bütün ziynetleriyle kavmine çıktı. - O'nun bu ihtişâmını görüp - dünyâlık isteyenler "Ne olurdu Karûn'a verilen - mâl - gibi bize de verileydi. O'nun büyük hıssası vardır" derler. - Buna karşılık - ilim sâhibleri, "Veyl size, îmân edenlere Allahu Teâlâ'nın vereceği mükâfatlar daha hayırlıdır" derler.»

Allahu Teâlâ ilim ehlini, **«Âhireti Dünyâya tercîh edenler»** diye tâ'rif etmiştir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden birisi de, işinin sözüne uymasıdır. Kendisi yapmadığı şeyi başkasına buyurmamalıdır.

(139) Ebû Nuaym ve İbn Cevzî «Mevzûât»da zikretmişlerdir.

(140) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

« كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَالَا تَفْعَلُونَ »

«Yapmadığınız şeyi yaptık demeniz, Allah katında büyük gazaba sebeb olur.» (61 - Saff : 3)

« أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ »

«Kendinizi unuttuğunuz hâlde insânlara iyiliği mi emredersiniz?» (2 - Bakara : 44)

Şu'ayb aleyhi's-selâm kıssasında yine Allahu Teâlâ buyuruyor:

« وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ »

«Sizi nehy ettiğim - yapmayın dediğim şeyde sizden ayrılmağı düşünmedim - ben de sizinle berâber yapmıyorum.» (11 - Hûd: 88).

« وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ »

«Allah'tan korkun, Allah size ilim öğretiyor.» (2 - Bakara : 282)

« وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا »

«Allah'tan korkun ve bilin ki...» (2 - Bakara : 196)

« وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا »

«Allah'tan korkun ve iyi dinleyin.» (5 - Mâide : 108)

Allahu Teâlâ, İsâ aleyhi's-selâm'a: «Ey Meryem'in oğlu, önce kendine va'z et, kendin söylediğini yapıyorsan ondan sonra insânlara va'z edersin, yoksa benden utan,» buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz bir hadisinde şöyle buyuruyor:

«مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِأَقْوَامٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ، فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا: كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلاَ نَأْتِيهِ وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ»

«İsrâ gecesinde, dudakları ateşten makaslarla kesilen bir takım insanlar gördüm. "Siz kimsiniz?" diye sorduğumda, onlar: "İyiliği emreder ve kendimiz yapmazdık, fenalıktan men'eder, halbuki kendimiz yapardık." diye cevâb verdiler.» (141)

«هَلاَكُ أُمَّتِي عَالِمٌ فَاجِرٌ وَعَابِدٌ جَاهِلٌ وَشَرُّ الشِّرَارِ شِرَارُ الْعُلَمَاءِ، وَخَيْرُ الْخِيَارِ خِيَارُ الْعُلَمَاءِ»

«Ümmetimin helâki, fenâ âlimler ve câhil âbidlerdendir. Fenâların en fenâsı fenâ âlimler, iyilerin en iyisi ise iyi âlimlerdir.» (142)

Buyurmuştur.

Evzâ'î (R.A.) buyuruyor: «Mezarlar, kâfirlerin pis kokusundan şikâyetçi oldu. Allahu Teâlâ mezarlar'a vahy ederek fenâ âlimlerin mîdeleri, onların kokusundan daha fenâ olduğunu bildirdi.» Fudayl b. Iyâz (R.A.): «Kıyâmette putperestlerden önce fenâ âlimlerin hesâbına bakılacağını duydum.» buyurmuştur. Ebû'd - Derdâ (R.A.): «Bilmeyene bir veyl, bilip de yapmayana yetmiş veyl.» buyurmuştur. Şa'bî diyor ki: «Kıyâmette bir kısım Cennetlikler bâzı Cehennemlikleri ziyâret eder ve "Sizin okutup terbiye etmeniz sâyesinde Allahu Teâlâ bizi Cennet'e koyduğu hâlde siz Cehennem'e ne sebeble konuldunuz?" diye sorarlar. Onlar: "Biz iyilikle emrederdik, fakat kendimiz yapmazdık; fenâlıktan men' eder, kendimiz yapardık. İşte bu sebebden Cehennem'e girdik." derler.»

Hâtem el - Asamm (R.A.): «Kıyâmette en büyük hasreti çekecek olan, öğrettiği ile başkası amel edip kurtulduğu hâlde kendisi

(141) İbn Hibban, Enes'den.
(142) Dârimî.

amel etmeyip helâk olan âlimdir.» demiştir. **Mâlik b. Dinar** (R.A.) da: «Âlim, bildiği ile amel etmediği zamân, yağmur damlasının yalçın kayadan kayması gibi va'z u nasîhati gönüllerden silinir gider.» demiştir. Şâir diyor:

«Ey insânlara va'z eden! Töhmet içinde sabâhladın,
Çünkü onlar için ayıb saydıklarını sen yaptın,
Bütün gayretinle onları men' etmeğe çalıştığın fenâlıkları,
Ömrüme yemîn olsun ki, hep irtikâb ettin onları,
Ayıbladığın Dünyâ'ya çokları heves eder,
Halbuki senin ona hevesin hepsinden beter.»

Dîğer bir şâir de şöyle diyor.

«Sakın irtikâb ettiğin fenâlıktan başkalarını men' etmeğe kalkışma; böyle yapmak senin için büyük ayıb olur.»

İbrâhim b. Edhem: «Mekkede bir taş gördüm, üzerinde, "Beni çevir, benden ibret al." diye yazılı idi. Taş'ı çevirdim ve arkasında "Bildiğinle amel etmediğin hâlde bilmediğini benden nasıl istiyorsun." diye yazılı olduğunu gördüm.» diyor. İbnu's-Semmâk: «Allahu Teâlâ'yı çok hâtırlatanlar var ki, kendileri gâfil; Allah ile çok korkutanlar var ki, kendileri, Allah'a karşı cür'etkâr; Allah'a çok yaklaştıranlar var ki, kendileri Allah'tan uzak; pek çok Allah'a dâ'vet edenler var ki, kendileri Allahu Teâlâ'dan kaçar; çok Kur'ân okuyanlar var ki, Allahu Teâlâ'nın âyetlerinden sıyrılmışlardır. (Bunlardan kendilerine hisse ayırmaz ve ibret almazlar.)» buyurmuştur.

İbrâhim b. Edhem: «Sözümüzü açık söyledik, hatâya düşmedik, fakat amelimizde hatâ ettik, güzelleştirmedik.» buyurmuştur.

Evzâ'î: «Gösteriş geldiği zaman huşû' gider.» demiştir.

Mekhûl, **Abdu'r-Rahman b. Ganem**'den rivâyet ederek şöyle anlatıyor: Abdu'r-Rahmân diyor ki: «Sahâbe'den on kişi bana şöyle anlattı: Kuba mescidinde ilim müzâkere ederken, Resûlu'llâh çıkageldi ve buyurdu ki:

«تَعَلَّمُوا مَاشِئْتُمْ أَنْ تَعَلَّمُوا فَلَنْ يَأْجُرَكُمُ اللّٰهُ حَتَّى تَعْمَلُوا»

«İstediğiniz kadar okuyun, bildiğinizle amel etmedikçe, Allahu Teâlâ size mükâfât vermez.» (143)

---

(143) İbn Adiyy.

Îsâ aleyhi's-selâm : «İlmi ile amel etmeyenler, gizli zinâ edip de âşikâre doğurmak sûretiyle rezil olan kadınlara benzerler. İlmiyle amel etmeyenleri Kıyâmet gününde bütün yaratıkların huzûrunda Allahu Teâlâ rezil eder.» buyurmuştur.

Muâz (R.A.) ; «Âlim'in sürçmesinden kaçının; çünkü âlimin insânlar yanında büyük bir mevki'i var, onu örnek tanır, bu hatâsında da ona uyarlar, (ve hepsi hatâya düşerler.)» demiştir.

Ömer (R.A.) : «Âlim, hatâya düştüğü zamân, âlemden bir cemâat da onunla hatâya düşer.» buyurmuştur. Yine **Ömer** (R.A.) «Zamânın bozulması üç sebeb iledir. Bunlardan biri de âlimin hâtâsıdır.» buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (R.A.) buyuruyor ki: «Bir zamân gelecek insânlarda samimiyyet kalmıyacak, îmân'ın verdiği zevk bozulacak; işte o zamân okutan da okuyan da ilimden fayda görmiyecek ve âlimlerin kalbleri tuzlu, çorak yer gibi olacaktır. Yağan yağmur damlalarının böyle bir yere fayda vermiyeceği gibi (Âlimlerin gönlünde de ilim damlaları bir zevk uyandırmıyacaktır.) Bu da âlimlerin gönüllerinin Dünyâ sevgisine meylettiği ve Dünyâyı âhiret üzerine tercîh ettikleri zamândır. İşte bu zamân Allahu Teâlâ hikmetin kaynaklarını onlara kapatır ve gönüllerinde hidâyet ışıklarını söndürür. O zamânın âlimleriyle görüştüğün takdîrde dilleriyle Allah'dan korktuklarını ifâde ederken işlerinde fenâlıklar görülür. O günlerde diller zengin, fakat gönüller fakîrdir. İbâdete lâyık ancak kendisi olan Allahu Teâlâ'ya yemîn ederim ki, bunun sebebi, okutanların da okuyanların da gâyelerinin Allah rızâsı olmadığındandır.»

Tevrât ve İncil'de şöyle yazar : «Bildiğiniz ile amel etmedikçe, amel etmiyeceğiniz ilmi aramayın.» **Huzeyfe** (R.A.) : «Öyle bir zamânda bulunuyorsunuz ki, sizden biriniz bildiğinin onda dokuzu ile amel edip birini terk ederse helâke gider. Öyle bir zamân gelecek ki, o zamân bildiğinin yalnız onda biriyle amel eden kurtulacaktır. Çünkü o zamân, amel edenler çok azalacaktır.» buyurdu.

Bilmiş ol ki, âlim, kadı gibidir. Kadılar hakkında Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur :

«اَلْقُضَاةُ ثَلاَثَةٌ : قَاضٍ قَضَى بِالْحَقِّ وَهُوَ يَعْلَمُ فَذَلِكَ فِي الْجَنَّةِ،
وَقَاضٍ قَضَى بِالْجَوْرِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَوْ لاَيَعْلَمُ فَهُوَ فِي النَّارِ،
وَقَاضٍ قَضَى بِغَيْرِ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ فَهُوَ فِي النَّارِ»

«Kadılar üç kısımdır. Birincisi bilerek adâletle hükmedendir. Bu kadı Cennetliktir. İkincisi, bilerek veyâ bilmeyerek zulm ile hükmedendir, bu da Cehennemliktir. Üçüncüsü Allahu Teâlâ'nın emriyle değil de başka şey ile hükmedendir; bunun da yeri Cehennemdir.» (144)

K â ' b (Allah ona rahmet etsin) : «Âhır zamânda öyle âlimler olacak ki, insânları zühd'e dâvet edecek, fakat kendilerinde zühd nâmına bir şey olmıyacaktır; insânları korkutacak fakat kendilerinde korkudan eser kalmıyacaktır; insânları büyüklere gönül vermekten men'edecek, fakat kendileri büyüklerden ayrılmıyacaklardır; dilleriyle Dünyâyı yerecek, fakat zenginlere yaklaşıp, fukaradan yüz çevireceklerdir; kadınların erkeklerine muhâleleti gibi, ilimlerine muhâlefet edecekler, dostlarını başkaları ile görseler, onlara kızacaklardır. İşte bunlar, zâlimler ve Allahu Teâlâ'nın düşmânlarıdır.» diyor.

Peygamber Efendimiz:

— Muhakkak şeytan, çok kere sizi, ilim ile meşgûl etmek sûretiyle amelden alıkor, buyurunca

— Bu, nasıl olur? diye sordular. Peygamber Efendimiz de cevâbında :

— Şeytan : İlim öğren, öğrenmeden amele lüzûm yok, der ve dâimâ ilmi teşvîk eder, ameli sona bıraktırır, derken adam amel etmeden ölür gider, buyurmuştur.

S e r i y y ü ' s - S a k a t î diyor ki : «İlm-i zâhire harîs olduğu hâlde onu terk ederek ibâdet için uzlete çekilen bir zât'a, bunun sebebini sordum. Cevâbında : Rüyâmda biri, 'Allah seni zâyi' etsin, ne zamâna kadar bu ilmi zâyi' edeceksin? dedi. Ben de kendisine: "Nasıl zâyi' etmek, kaybetmek? Mütemâdiyen okuyup ezberlemekteyim." diye cevâp verdiğimde, adam : "İlmi korumak, onunla amel etmektir." deyince ben de okumayı bıraktım ve amel'e başladım, diye cevâb verdi.»

İ b n M e s ' û d (R.A.) «İlim, çok şeyler bilip rivâyet etmek değil, Allah'tan korkmaktır.» demiştir. H a s a n - ı B a s r î (R.A.): «İstediğiniz kadar okuyun, Allah'a yemîn ederim ki, amel etmedikçe size ecir yoktur. Ahmakların gâyeleri rivâyet, âlimlerin gâyeleri ise dirâyettir. Yâni bildiklerine riâyet etmektir.» buyurmuştur.

M â l i k (R.A.) : «Niyyet sâhîh olursa, ilmi öğrenmek de güzel, yaymak da güzeldir. Fakat sen günlük yaşayışında sana lâzım olanlara bak ve onlar üzerine hiç bir şeyi tercih etme» buyurmuştur.

İ b n M e s ' û d (R.A.) : «Kur'ân, kendisiyle amel olunmak için nâzil olduğu hâlde siz onun okunmasını amel saydınız. Bir takım insânlar gelecek ki, onu süngü gibi dosdoğru çıkaracaklar

(144) Ashâb-ı Sünen Büreyde'den.

harflerin mahreçlerine son derece riâyet edecekler, güzel okuyacaklar; fakat onlar sizden hayırlı değillerdir.» buyurmuştur.

Bildiği ile amel etmeyen âlim (kullanmadığı hâlde) derdine derman olacak ilâçların adlarını sayan hastaya, veyahûd bulamadığı hâlde tatlı yemekleri sayıp duran aç kimseye benzer. Bu gibiler için Allahu Teâlâ:

«وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ»

«Vasıflandırdığınız şeylerden dolayı sizin için veyl vardır.»

buyurmuştur. Haberde geldi ki :

«مِمَّا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِى زَلَّةُ عَالِمٍ وَجِدَالُ مُنَافِقٍ فِى الْقُرْءَانِ»

«Ümmetim için korktuğum şeylerden biri, âlimin hatâsı ve münâfığın Kur'ân üzerinde mücâdelesidir.» (145)

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de dedikodusu, mücâdelesi çok, faydası az olan ilimlerden kaçınıp, tâati teşvik eden ve âhirette kârı olan ilimleri öğrenmektir. Ameli teşvik eden ilimlerden yüz çevirip, mücâdele ilimleriyle uğraşan, dar vakitte mütehassıs tabîbi bulan hastanın, kendi hastalığını bırakıp da tabâbetin inceliklerinden ve ilâçların hassalarından bâzı şeyler sormakla tabîbi meşgûl etmesine benzer. Bu ise sırf ahmaklıktır. Rivâyet olundu ki:

«Resûlu'llâh'a biri gelerek: «Ey Allah'ın Resûlü, bana garîb ilimlerden öğret.» dedi. Peygamber Efendimiz de:

— İlm'in esâsından ne biliyorsun? Diye sordu. Adamcağız:
— İlm'in esâsı nedir? Diye sorunca, Peygamber Efendimiz:
— Allahu Teâlâ'yı biliyor musun? Diye sordu. Adam:
— Biliyorum, dedi. Resûlu'llâh:
— O hâlde Allah'a karşı ne kulluk ettin? Adam :
— Eh, Allah'ın dilediğini, dedi. Resûlu'llâh:
— Ölümü bildin mi? Adam:
— Bildim, Resûlu'llâh:
— Ölüm için ne hazırladın? Adam:
— Eh Allah ne diledi ise. Resûlu'llâh:

---

(145) Taberânî, Ebû'd - Derdâ'dan.

— O hâlde git bunları takviye et de ondan sonra gel; ben de sana ilmin garîb kısımlarını öğreteyim, buyurdu.» (146)

Âlimin öğrendiği şeyler, Şakîk-i Belhî'nin tilmîzi Hâtem el-Asamm'dan rivâyet edilen cinsden olmalıdır. Şakîk, Hâtem'e sordu:

— Kaç senedir benim yanımdasın? Hâtem:

— Otuz üç senedir. Şakîk:

— Bu müddet zarfında benden ne öğrendin? Hâtem:

— Sekiz mes'ele öğrendim. Şâkîk:

— İnnâ li'llâhi ve innâ ileyhi râci'ûn! Ömrüm seninle geçtiği hâlde benden ancak sekiz mes'ele mi öğrenebildin? Hâtem:

— Evet hocam, ben yalan konuşmayı sevmem, ancak sekiz şey öğrenebildim. Şakîk:

— Bu öğrendiğin sekiz şey nedir? Söyle dinleyelim. Hâtem:

1 — Baktım ki, herkesin ayrı ayrı bir dostu var. Fakat bütün dostlar, nihâyet mezar başından geri döndüğü için ben, hiç birine güvenmedim, ancak mezarımda da bana arkadaş olacak iyi amelleri kendime dost seçtim. Şakîk:

— Çok güzel. İkincisini söyle bakalım. Hâtem:

2 — Allahu Teâlâ'nın:

«وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى»

«Allah'ın azametinden korkup nefsini, arzû ve isteklerinden alıkoyanın varacağı yer Cennettir.» (79 - Nâzi'at: 40, 41)
meâlindeki âyet-i kerîmesini düşündüm, hak olduğunu bildim ve nefsimin behîmî arzûlarını yenmeğe çalıştım ve bu sûretle Allahu Teâlâ'ya itâate devâm ettim.

3 — Baktım ki, herkes elindeki kıymetli sermâyesini koruyor, kasalarda saklıyor, kaybolmaması için her çâreye baş vuruyor. Halbuki Allahu Teâlâ'nın:

«مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ»

---

(146) İbn Sinnî rivâyet etmiştir.

«Sizin elinizde olan her şey tükenecek, ancak Allah katında olan bâkîdir.»

âyet-i celîlesini düşündüm ve ben de kaybolmaması için kıymetli kabûl ettiğim bütün varlığımı Allah'a emânet ettim; O'nun rızâsı uğrunda harcadım.

4 — Baktım ki, insânların her biri mâl, haseb, şeref ve neseb aramaktadır. Anladım ki bunlar bir şey değil. Allahu Teâlâ'nın:

« إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ »

«Allah katında en keremliniz, en çok muttaki olanınızdır.» (49 - Hucûrât : 13)

âyet-i celîlesine baktım da, Allah katında kerîm olmak için malı, mansabı değil, takvâyı seçtim.

5 — Baktım ki, insânlar mütemâdiyen birbirine saldırıyor, yekdiğerini tel'în edip duruyorlar. Sebebini, hased denilen çekememezlikte buldum; sonra Allahu Teâlâ'nın:

« نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا »

«Biz, onların dünyâ hayâtındaki geçimlerini taksîm ettik.»

âyet-i celîlesini düşündüm ve anladım ki bu taksîmât, Allahu Teâlâ'nın taksîmidir, bunda kimsenin te'sîri yoktur. Ben de Allah'ın taksîmine râzı oldum, hased hastalığını attım ve kimseye düşmânlık etmedim.

6 — İnsânların birbirine düşmân olup birbirlerini öldürdüklerini gördüm. Allahu Teâlâ'nın:

« إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا »

«Asıl düşmânınız şeytandır. Onu düşmân tanıyın.»

âyet-i celîlesini düşündüm ve asıl düşmanın Şeytân olduğunu anlayınca, yalnız onu düşmân tanıdım ve başka kimseye adâvette bulunmadım.

7 — Baktım ki, insânlar şu bir lokma ekmek için helâl - harâm demeden her türlü zillete katlanıyorlar. Allahu Teâlâ'nın :

« وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِى الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا »

«Bütün yaratıkların rızkı Allah üzerinedir.» (11 - Hûd : 6) âyet-i kerîmesini düşündüm. Benim de bu cânlı varlıklardan biri olmam hasebiyle, rızkıma Allahu Teâlâ'nın kefîl olduğunu anladım; isteklerime bakmadan, Allahu Teâlâ'nın bende olan hakkı ile meşgûl oldum.

8 — Baktım ki, insânlardan bir kısmı servetine, ticâretine; bir kısmı sıhhatine olmak üzere, kendileri gibi bir yaratık'a tevekkül etmekte [güvenmekte] ve ona bel bağlamaktadır. Allahu Teâlâ'nın:

« وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ »

«Allah'a tevekkül edene [güvenene] Allah yeter.» (65 - Talâk : 3) meâlindeki âyet-i celîlesini düşündüm ve ben de (fâni olan başka şeylere değil) ancak Hazret-i Allah'a tevekkül ettim ve O'na bağlandım. O da bana yeter. İşte senden öğrendiklerim bunlardır. Dedi. Bunun üzerine Şakîk :

— Hâtem, Allah seni muvaffak etsin; doğrusu ben, **Tevrât, İncîl, Zebûr** ve **Kur'ân-ı** Azîmi tedkîk ettim, bütün dînî işleri ve hayır çeşitlerini şu sekiz mes'ele üzerinde devreder gördüm. Şu sekiz esâsa riâyet eden dört kitâb'ın hükmüyle amel etmiş olur. Dedi.

İlmin bu nev'iyle meşgûl olup bunu anlayanlar ancak âhiret âlimleridir. Dünyâ âlimleri ise, güçleri yettiği kadar mâl ve mansab elde etmekle meşgûl olur da, Allahu Teâlâ'nın Peygamberleri vâsıtasiyle tebliğ ettiği âhiret ilimlerini ihmâl ederler. Dahhâk b. Muzâhim: «Ben onlara (o âhiret âlimlerine) yetiştim. Onlar birbirlerinden ancak takvâ ve verâ'ı öğrenirlerdi. Şimdiki âlimler ise kelâm mücâdelelerini öğrenmekle meşgûl olurlar.» demiştir.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, yemek, içmek, giymek, ev ve ev düzeninde isrâf'a varmamak, hepsinde iktisâda riâyet ederek eskilere benzemek ve hepsinde aza kanâat etmektir. Bütün bunlarda iktisâda riâyet ettikçe Allahu Teâlâ'ya yakınlığı artar ve âhiret âlimleri arasında mevki'i yükselir.

Hâtem el - Asamm'ın ashâbından olan Ebû Abdi'llah el - Havvâs'dan rivâyet edilen şu hikâye buna şehâdet etmektedir.

Ebû Abdi'llah el - Havvâs diyor ki: «Aramızda Hâtem olduğu hâlde sırtlarında yalnız yün cübbeleri bulunan azıksız, dağarcıksız 320 kişi ile hacca gitmek üzere yola çıktık ve Rey şehrine uğradık. Burada misâfirperver, fakîrleri sever, tüccârdan bir zâta misâfir kaldık. Bizi ağırladı. Sabâh olunca Hâtem'e:

— Burada hasta bir fakîh var, onu ziyârete gideceğim, arzû ederseniz siz de teşrif edebilirsiniz, dedi. Hâtem:

— Hastayı ziyâret sevâb, fakîhin yüzüne bakmak ise ibâdettir, siz kabûl ettikten sonra ben de gelirim, dedi. Hasta olan zât da Rey Kadısı Muhammed b. Mukatil idi. Evin önüne geldiğimizde baktık ki, mükemmel bir konak. Bunu gören Hâtem hayret ederek: «Âlim bir zâta mütevazi' bir ev kifâyet ederdi.» diye kendi kendine söylendi. İçeri alındılar. Mefrûşâtla süslenmiş geniş bir sofayı gören Hâtem'in hayreti biraz daha arttı. Nihâyet yatak odasına kabûl edildiklerinde, Hâtem baktı ki hasta, yumuşak bir döşek üzerinde yatıyor, başı ucunda hizmetçisi elinde yelpazeyi sallıyor. Tâcir, hastanın başı ucunda oturdu, hâl ve hâtırını sordu. Hâtem ise ayakta bekliyordu. Hasta kendisine oturmasını işâret etti. Hâtem kabûl etmedi. «O hâlde bir isteğiniz mi var?» diye hasta kendisinden sorunca, Hâtem :

— Evet sizden bir suâlim var, dedi. Hasta:

— Sor bakalım, deyince, Hâtem :

— Yatak içinde otur, ondan sonra soracağım, dedi. Hasta da oturdu. Hâtem :

— Kimden okudun? diye hastaya sordu. Hasta:

— Büyük âlimlerden, onlar da Resûlu'llâh'ın ashâbı'ndan.

— Onlar kimden aldı?

— Resûlu'llâh'dan.

— Ya Resûlu'llâh kimden aldı?

— O da Cebrâil'den, O da Hazret-i Allah'dan, dedi. Hâtem:

— Cebrâil aleyhi's - selâm vâsıtasiyle, Allahu Teâlâ'dan Peygamber'e ondan ashâbına, âlimlere ve onlardan da sana gelen ilimlerde evi daha büyük ve içerisi daha süslü evi olanın Allah katındaki kıymeti daha üstündür diye bir şey duydun mu? Diye sordu. Hasta:

— Hayır, dedi. Hâtem :

— Ya, nasıl öğrendin? Hasta :

— Dünyâ'dan yüz çevirip âhiret'e teveccüh eden, yoksullara yardım edip âhireti için hazırlanan kimsenin, Allah katında mevkî'inin daha üstün olduğunu öğrendim. Hâtem :

— O hâlde sen kime uydun? Peygambere (S.A.V.), Ashâbı'na (R.-A.), ve sâlihlere mi, yoksa Firavn'a ve tuğla-kireç ile ilk inşâatı yapan Nemrûd'a mı? Ey fenâ âlimler! İşte dünyâ düşkünü câhiller sizin gibileri görür de «Âlimler böyle olunca biz niçin daha ileri gitmeyelim, derler» dedi ve Mukatil'in hastalığına hastalık katarak huzûrundan çıktı. Rey halkı Mukatil ile Hâtem arasında geçen bu mâcerayı duyup Hâtem'e: «Kazvîn'deki Tanâfisîler'in bundan da daha muhteşem yaşayışları vardır» dediler. Hâtem de Kazvîn'e müteveccihen yola çıktı. (Kadı Muhammed Ahdeb-et-Tanâfisî'nin) huzûruna girdi. Kadı'ya:

— Ben acemi bir kimseyim, Allah sana rahmet etsin, nasıl abdest alacağımı bana öğretir misin? Dedi. Kadı memnûniyetle kabûl ederek hizmetçisine su getirtti ve a'zâsını üçer kerre yıkamak sûretiyle abdestini aldı ve:

— İşte böyle abdest alırsın, dedi. Hâtem:

— Dur, müsâade et, gözünün önünde ben de bir abdest alayım, deyince Tanâfisî kalktı. Hâtem, abdest almak için oturdu. Hâtem, abdest a'zâlarını üçer kerre yıkayacak yerde dört kerre yıkadı. Bunu gören Tanâfisî:

— İsrâf ettin, dedi. Hâtem:

— Niçin? Diye sorunca, Kadı:

— Üç kerre yıkayacak yerde dört kerre yıkadın, dedi.

Hâtem:

— Sübhâna'llah, şaşılacak şey, sen bütün bu tantana ve debdebenle isrâf etmiyorsun da ben bir fazla su dökmekle mi isrâf ettim, deyince, Tanâfisî, Hâtem'in maksadını anladı ve (teessüründen) kırk gün evinde kapandı kaldı.

Hâtem, Bağdâd'a geldiği zamân halk başına toplandı ve kendisine:

— Ya Ebâ Abdi'r-Rahmân, sen lisânı peltek bir Acem olduğun hâlde nasıl olur da seninle her konuşanı ilzâm edersin, dediler. Hâtem:

— Evet, bende üç haslet var, bunlar sâyesinde hasımlarıma üstün gelirim: Hasmım doğruyu bulunca sevinirim, hatâya düşünce mahcûb olurum, hasmımı techîlden çekinirim, dedi. Ahmed b. Hanbel bunu duyunca: «Bu, akıllı bir insâna benziyor, ziyâretine gidelim.» dedi. Vaktâ ki yanına girdiler, Ahmed b. Hanbel:

— Yâ Ebâ Abdir'-Rahmân, Dünyâdan nasıl selâmet bulabiliriz? Diye sordu.

Hâtem:

— Şu dört haslete sâhib olmadan dünyâda huzûr ve selâmet bulamazsın: «İnsânların kusûrlarını bağışlarsın, onlara karşı kusûr et-

mezsin, elinden gelen ikrâmı onlara yaparsın, onlardan bir şey beklemezsin. İşte ancak böylelikle selâmeti bulursun.» Dedi. Sonra yoluna devâm ederek Medîneye gitti. Medîne halkı kendisini karşıladı. Hâtem Medînelilere :

— Burası hangi şehirdir? Diye sorunca, Medîneliler :

— Burası Resûlu'llah'ın bulunduğu Medîne şehridir, dediler. Hâtem :

— Resûlu'llah'ın köşkünü bana gösterir misiniz, orada teberrüken namâz kılmak istiyorum, dedi. Medîneliler :

— Resûlu'llah'ın köşkü yoktu, O'nun sâde zemîn kat bir meskeni vardı, dediler. Hâtem :

— O hâlde Ashâbının köşklerini bana gösterin, dedi. Medîneliler:

— Onların da evleri zemîn katlardan ibârettir, köşkleri yok, dediler. Hâtem :

— O hâlde burası Resûlu'llah'ın değil, Fir'avn'ın şehridir desenize, deyince, (Canları sıkılan Medîneliler) Hâtem'i Vâli'nin huzûruna çıkardılar ve Vâli'ye : «Bu Acem Medîneye Fir'avn'ın şehri» diyor, diye şikâyet ettiler. Vâli bunun sebebini sorunca, Hâtem :

— Acele etme; ben garîb bir Acem'im. Bu şehre girince "burası kimin şehridir" diye sordum, onlar da: "Resulullah'ın Medine'si" olduğunu haber verince, ben de : Resûlu'llah'ın köşkünü sordum, dedi ve bütün konuştuklarını anlattıktan sonra Allahu Teâlâ'nın :

«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

«Şüphesiz, Resûlu'llah'ta sizin için güzel örnekler var.» (33 - Ahzâb: 21)

âyetini okudu ve : «Siz kimi örnek aldınız? Resûlu'llah'ı mı? Yoksa ilk tuğla kireç inşâatı yapanlardan Fir'avn'ı mı?» diyerek onları ilzâm etti. Onlar da Hâtem'i serbest bıraktılar.»

İşte Hâtem'in (R.A.) hikâyesi bu. İleride sırası geldikçe selefin ahlâkı ve mütevâzi' hâlleriyle (israf'a varan) süs ve ziyneti terk ettiklerine dâir tafsilât verilecektir.

ŞÜBHELİ ŞEYLERE DÜŞMEK KORKUSU İLE MÜBÂHDAN ÇEKİNMEK

Doğrusu şu ki: Mübâh ile süslenmek yasak değildir; fakat onunla fazla meşgûl olmak, onu tabîat hâline getirir ve bir daha ayrılması güç olur. Halbuki süsü, ziyneti devâm ettirmek, günâhı irtikâb ettiren

müdâhene'yi, insânların oturup kalkmalarındaki âdetlerine riâyeti, onları taklîd ve benzeri hatâlı şeylere baş vurmağı gerektirir. En doğrusu bu gibi hatâlı şeylere baş vurmağı gerektiren süslerden çekinmektir. Çünkü dünyâlığa böyle dalıp da süs ve zîynetiyle uğraşanlar elbette kendilerini dünyânın pençesine kaptırmış olur. Eğer Dünyâ'ya dalmakla berâber ondan kurtuluş mümkün olsaydı, Resûlu'llah buna daha lâyık olacağından terk-i dünyâ'da mübâlâğa etmezdi. Hattâ sırtındaki damgalı işlemeli (mutarraz) elbiseyi, hutbe okurken (kendini meşgûl eden) parmağındaki altun yüzüğü çıkarıp atmıştır. Daha bir çokları var ki bunlar da sırası geldikçe anlatılacaktır.

HAKÎKÎ ÂLİMLERİN İNSÂFI

Rivâyet olundu ki: Yahyâ b. Yezîd en-Nevfelî, Mâlik b. Enes'e (R.A.) şöyle bir mektûb yazdı: «Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyle başlar, ilk ve son gelenlerin efendisi Muhammed'e salât u selâm ederim. Yahyâ b. Yezîd b. Abdi'l-Melik'den, Mâlik b. Enes'e. Ammâ ba'du: Öğrendim ki, insânlar her taraftan sana gelip sözünü kabûl ve seni imâm tanıdıkları hâlde, sen ince kumaşlar giyer, yufka ekmekleri yer, yumuşak döşekler üzerinde oturur, kapına da bekçi diker ve müsâadesiz yanına kimse almazsın. Ya Mâlik, Allah'tan kork, tevâzû göster. Bu mektûbu sana nasîhat olsun diye yazıyorum. Allahu Teâlâ'dan başka kimse bunu bilmez. Sana selâm.»

Mâlik'in cevâbi mektûbu:

«Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyle başlar, Hazret-i Muhammed, âl ve ashâb'ına salât u selâm ederim. Mâlik b. Enes'den Yahyâ b. Yezîd'e. Ammâ ba'du: Mektûbunu aldım, bunu Allahu Teâlâ'ya karşı edebli olmak için şefkatle yazılmış bir nasîhat mektûbu olarak kabûl ettim. Allah takvânızı arttırsın, verdiğiniz bu hayır öğüd ile sizi mükâfatlandırsın. Rızâsına ulaşmak için Allah'tan tevfîk dilerim. Zîra kuvvet ve kudret ancak yüce Allah'ındır. Mektûbunda yazdığın gibi yufka yiyor, ince giyiyor, yumuşak minderde oturuyor ve kapımda nöbetçi tutuyorum; hepsinden Allahu Teâlâ'ya tevbe ederim. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

« قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ »

«Söyle, Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve rızkın temizlerini kim harâm edebilir?»

buyuruyor. (Böylece, bunların mübah olduğuna işâret etmek istedikten sonra) bu, böyle olmakla berâber ben iyi bilirim ki bunların hepsini terk etmek, içlerine girmekten daha iyidir. Mektûb'dan bizi unutma, biz de sizi unutmayız, sana selâm.»

İşte İ m â m M â l i k 'in insâfı... Bütün bunların mübâh olmasiyle fetvâ verdikten sonra hepsini terk etmenin hayırlı olduğunu söyledi ki, ikisinde de haklıdır. Taklid ve ikiyüzlülük yapıp çerçevesini aşmayacak ve mekrûhlara taşmıyacak şekilde mübâh'ın sınırlarını bilmeğe gücü yeteni ve imâmlık mevki'ine yükselen M â l i k gibi bir zâtın bu öğütleri kabûldeki semâhatini düşünün... Halbuki başkalarının, mübâh'ı ayırmağa da gücü yetmez. O hâlde mübâh'dan istifâdeye meyl etmek büyük bir tehlike ve mübâh'a dalmak, havf ve haşyetten uzaklaşmaktır. Halbuki âlimlerin hassesi haşyet, haşyetin husûsiyeti de tehlike'den sakınmaktır.

SULTÂNLAR İLE DÜŞÜP KALKMAKTAN KAÇINMAK

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, pâdişahlardan uzaklaşmaktır. Ayrı kalmağa imkân bulduğu müddetçe onlara yaklaşmamalıdır. Hattâ yaklaşsalar bile âlimin, onlardan uzaklaşması lâzımdır. Zîra Dünyâ, tatlı bir yeşilliktir, yuları sultânların elindedir. Sultânlar, zâlim oldukları hâlde, onlarla buluşan âlimler, sultânların gönüllerini hoş etmek ve rızâlarını kazanmak külfetine katlanmak zorundadırlar. Halbuki dindâr kimselere gerekli olan, onların zulümlerini kabûl etmemek, zulümlerini açıklamakla onları zulümden vaz geçirmek için tazyîk etmek ve bu nevî ef'âl ve davranışlarını kötülemektir. Onlarla düşüp kalkan, ya Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği ni'meti küçümseyerek onların süs ve ziynetlerine meyleder veyâ zulümlerini reddetmeyip sükûtu kabûl ederek ikiyüzlü olur. Yâhut onların ef'âl ve ahvâlini öğecek ve gönüllerini hoş edecek uydurma sözler arar ki buna, bühtân ve iftirâ denir. Yâhut da dünyâlıklarından faydalanmak ister. Bu da sırf harâm'dır. Helâl ve harâm bahsinde, câizeler, hediye ve ücretler gibi, sultânlardan alınması câiz olanlar anlatılacaktır. Hülâsa: Sultânlarla düşüp kalkmak, fenâlık kapısını açmak demektir. Halbuki âhiret âlimlerinin yolu ihtiyâtı tercîhtir.

Peygamber Efendimiz :

« مَنْ بَدَا جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ ، وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتَتَنَ »

«Çölde yaşayan kaba ve haşîn olur; av ardına düşen şaşar; Sultân kapısına giden fitneye düşer.» (147)
buyurmuştur. Diğer bir hadîs'de de :

«سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ تَعْرِفُونَ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُونَ، فَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ بَرِئَ، وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلَكِنْ مَنْ رَضِيَ وَتَابَعَ أَبْعَدَهُ اللّٰهُ تَعَالَى»

«İleride bir takım âmirler başınıza gelecektir ki, bâzı emirlerini kabûl edecek bâzılarını inkâr edeceksiniz. İnkâr edenler berâet edecek, sevmiyenler selâmete erecek; fakat kabûl edip onlara uyanları Allah rahmetinden mahrûm kılacaktır.» (148)

Süfyân-ı Sevrî: «Cehennem'de bir dere var, orada yalnız, melikleri ziyâret eden okuyucular bulunacaktır.» dedi. Huzeyfe: «Fitne yerlerinden sakının.» deyince «Neresidir?» sorusuna cevâben «Ümerâ kapıları» demiş ve «Sizden biriniz onların yanına girer, söylediği yalanı tasdîk eder ve onda olmayan şeyleri onun hakkında söyler.» demiştir. Enes (R.A.)'in rivâyet ettiğine göre Peygamber Efendimiz: «Sultânlar arasına girmedikçe, âlimler, Allahu Teâlâ'nın kulları üzerine Peygamberlerin emînleridir. Sultânlar meclisine girdiklerinde Peygamberlere karşı hıyânet ederler. Onlardan sakının ve onlara yanaşmayın.» buyurmuştur.

A'meş'e «Çok talebe okutmakla ilmi ihyâ ettin.» dediklerinde. «Acele etmeyin, çünkü talebenin üçte biri tâm âlim olmadan ölür, diğer üçte biri de sultân kapılarına hücûm eder ki onlar, insânların fenâlarındandır. Geride kalan üçte birinin de pek azı kendini kurtarabilir.» demiştir. Bunun için Sa'd b. Müseyyeb (R.A.): «Pâdişah kapûsunda akşâmlayan âlimden sakının. Çünkü o, haydut-tur.» buyurmuştur. Evzâ'î «Allahu Teâlâ'nın çok buğz ettiği, âmil'i [vâliyi] ziyâret eden âlimdir» buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de :

(147) Ebû Dâvûd ve Tirmizî, İbn Abbas'dan.
(148) Müslim, Ümmü Seleme'den.

«شِرَارُ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الأُمَرَاءَ ، وَخِيَارُ الأُمَرَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْعُلَمَاءَ»

«Âlimlerin fenâsı, emirler'in ayağına gidenler, emirler'in iyisi, âlimleri ziyâret edenlerdir.» buyurmuştur.

Mekhûl-i Dımeşki (R.A.) : «Kur'ân okuyup dînde fakîh olduktan sonra, bir şey alırım ümîdiyle pâdişahlar sohbetine gidip onlara yaltaklık edenler, attıkları adımlar kadar Cehennem deryâsının derinliklerine dalmış olurlar.» demiştir.

Semnûn: «Meclisinden arandığı zamân: «Pâdişah'ın yanındadır.» diye cevâb verilmiş olması kadar, âlim için çirkin bir şey olamaz.» dedikten sonra: «Dünyâ'yı seven âlimi gördüğünüz zamân, dîniniz nâmına onu suçlandırın denildiğini işittim» demiştir. «Ben bunu kendimde tecrübe ettim. Sizin de bildiğiniz gibi kendisine karşı dâimâ şiddet gösterdiğim ve arzûlarıma muhâlefet ettiğim hâlde her ne zamân Sultân'ın yanına gitdimse kendimde ona karşı bir temâyül duydum ve değil yemeğini, bir yudum suyunu dahî içmediğim hâlde: "Keşke yanına gitmeseydim" dedim.» Sonra devâm ederek «Şimdiki âlimler, İsrâil oğullarındaki âlimlerden fenâdır. Sultânlara, arzûlarına muvâfık fetvâlar verirler. Eğer (böyle yapmayıp) Sultânlar'ın görünüşte aleyhlerine, fakat hakikatte azâbdan kurtulmalarına medâr olan fetvâları vereydiler, Sultânlar onlara kızar ve huzûrlarına kabûl etmezlerdi. Fakat Rabblerinin katında kurtuluş vesîlesi olurdu.» demiştir.

Hasan-ı Basrî: «Sizden evvel, Resûlu'llah'ın sohbetinde bulunmuş ilk müslümânlardan bir zât vardı. (Abdullah b. Mübârek diyor ki: Hasan-ı Basrî'nin kasdettiği zât Cennet ile müjdelenmiş Sa'd b. Ebî Vakkas'dır.) Bu zât rüesâya yaklaşmaz ve onlardan dâima kaçardı. Oğulları kendisine :

— İlk müslümân ve üstün sahâbelik bakımından seviyyenizde olmayanlar rüesânın sohbetine gidiyor da sen niye gitmiyorsun? Deyince, oğullarına :

— İnsânların sardıkları (leş'e) benim de konmamı mı istiyorsunuz? Vallahi gücüm yeterse onlara hiç karışmam. Dedi. Oğulları :

— İşte biz de böyle yoksulluk içinde kıvranırız, dediler. Sa'd :

— Oğullarım, yağlı ve şişman bir münâfık olarak ölmektense, zayıf bir mü'min olarak ölmek, benim için daha makbûldür, cevâbını verdi. Hasan-ı Basrî devâm ederek dedi ki: «Vallahi oğul-

larına galebe çaldı. Çünkü iyi biliyordu ki, toprak, eti, yağı yer fakat îmânı yiyemez.» Burada, Sultânların, sohbetine devâm edenlerin elbette nifaktan kendilerini kurtaramıyacağına işâret vardır. Nifak ise îmân'ın zıddıdır.

Ebû-Zer, Seleme'ye: «Ya S e l e m e, Sultân kapılarında sürünme, çünkü onların dînine olan zararı maddî menfaatlerinden fazladır. Pâdişahlar meclisine katılmak, âlimler için büyük fitne ve Şeytan'ın âlimler aleyhine açtığı korkunç bir yoldur. Bilhâssa güzel ifâdeye sâhip, sözünde halâvet olanlar için çok tehlikelidir. Çünkü «onların arasına girer ve va'z edersen, onları zulümden alıkoyar ve İslâm şiârını onlarda yerleştirirsin» diye Şeytan seni dâimâ teşvîk eder durur. Böylece onların yanına girmeği dînî bir vazîfe bilirsin. Sonra yanlarına girdin mi başlar kendi ilmini ortaya koymağa ve yaltaklık ederek pâdişahları öğmekte mübâlâğa etmeğe. İşte dînî yıkmak buradadır» dedi.

Denildi ki: «Âlimler, bildikleri zamân amel ederler, Allah için meşgûl olurlar, Allah için meşgûl olunca insânî vasıflardan ayrılır, melekî hasletlere bürünürler. Bu dereceye yükselenler sevilir ve aranırlar, arandıklarında da kaçarlar.»

Ö m e r b. A b d i ' l - A z î z (R.A.), H a s a n - ı B a s r î'ye yazdığı mektûbta: «Bundan sonra Allahu Teâlâ'nın emirlerine sarılmakta bana yardımcı olabilecek kimseleri bana bildir.» dedi. H a s a n - ı B a s r î: «Din adamları sana gelmez, Dünyâ adamlarını da sen istemezsin. Sen kendine arkadaş olmak için şerefli insânları ara, çünkü onlar şereflerini hıyânet pisliğiyle lekelemek istemezler.» diye cevâp verdi.

Bu konuşulan, zamânın en iyi devlet reisi ve en zâhid bir adamı olan Ömer b. Abdi'l-Azîz gibi bir zât hakkındadır. Dîn adamlarının bundan da kaçınması şart olduğuna göre, başka pâdişahları arayıp onların aralarına girmek nasıl doğru olur? Halbuki H a s a n - ı B a s r î, S e v r î, İ b n M ü b â r e k, F u d a y l, İ b r â h i m b. E d h e m, Y û s u f b. E s b a t gibi eski büyük ve kâmil âlimler, Mekke, Şâm ve diğer memleket âlimlerini dünyâ'ya meylettiklerinden veyâ pâdişahlar arasına girdiklerinden dolayı zemmederlerdi.

FETVÂDAN KAÇINMAK

Âhiret âlimlerinde aranan dîğer husûsiyetlerden biri de, sorulduğunda fetvâ vermekte acele etmemek, ağır almak ve kurtuluş yolunu aramak için çekingen davranmaktır. Eğer sorulan suâli, Kur'ân veyâ Hadîs'in sarahatinden, icmâ' veyâ açık kıyâs'dan biliyorsa cevâ-

bını verir, yok eğer şübhe ettiği bir şeyden sorulmuşsa : «Bilmem» der. Eğer kendi ictihâd ve tahmini ile zannettiği bir şeyden soruluyorsa ihtiyâtî tedbîr olarak, var ise daha iyi bilene havâle eder. Akıllılık, bu anlattığımızdır. Çünkü ictihâd tehlikesini yüklenmek büyük iştir. Haber'de şöyle gelmiştir :

«اَلْعِلْمُ ثَلاَثَةٌ : كِتَابٌ نَاطِقٌ، وَسُنَّةٌ قَائِمَةٌ، وَلاَ أَدْرِى»

«İlim üçtür : Konuşan kitâb, yerleşen sünnet, üçüncüsü de bilmem demektir.» (149)

Ş a ' b î diyor ki : «Bilmem demek, ilmin yarısıdır. Bilmediğinde Allah için sükût edenin alacağı mükâfat, konuşandan az değildir. Zîra nefsine en ağır gelen cehâleti kabûl etmektir.» Sahâbenin (R.A.) ve ilk âlimlerin davranışı böyle idi. A b d u l l a h b. Ö m e r'den fetvâ istendiği zamân : «İnsânların işlerini boynuna alan, şu emîr'e git de bu mes'eleyi onun boynuna geçir.» derdi. İ b n M e s ' û d (R.A.) : «İnsânların her suâlini cevâplandıran, ahmaktır.» derdi. Yine İ b n M e s ' û d (R.A.) : «Âlimin kalkanı [korunma silâhı] «bilmem» dir. Eğer kalkanı kullanmakta hatâ ederse, hasmının silâhına hedef olur» demiştir. İ b r â h î m b. E d h e m diyor ki :

«Şeytan'ın en çok gücüne giden şey, âlim'in bâzı mes'elelerde konuşup bâzılarında sükût etmesidir. Şeytân der ki : «Şuna bakın, bunun bu sükûtu yok mu, konuşmasından benim için, çok daha fenâdır.»

Bâzıları abdâl denilen zümreyi şöyle anlatır : Yemeleri çok şiddetli ihtiyâç ânında, uyumaları yine şiddetli galebe ânında, konuşmaları ise zarûret hâlindedir. Yâni iyice acıkmadan yemez, uykuları gelmeden uyumaz, mecbûriyet olmadıkça konuşmaz, ve sorulmadan cevâb vermezler. Soruldukta başka cevâb verecek varsa sükût ederler, o da yoksa o zamân cevâb verirler. Sorulmadan söze başlamayı, sözde, gizli şehvet sayarlardı.

H a z r e t - i A l i ile A b d u l l a h (b. A b b a s) (R.A.), insânlara sözlerini dinleten birine rastladılar. (Biraz dinledikten sonra) «Bu adam, diliyle kendini tanıtmak istiyor.» dediler. Bâzıları da : «Hakikî âlime bir mes'ele soruldukta (cevâbın çetinliğini düşünerek) dişi (yeni çekilen) adamın vaziyetini alır.» demişlerdir. İ b n Ö m e r (R.A.) (leh'te fetvâ isteyenlere) «Üzerimizden geçip cehennem'e gitmek için bizi köprü yapmak mı istiyorsunuz?» derdi. E b û H a f s - ı N î s â b û r î : Hakikî âlim, suâli cevâplandırırken, kı-

(149) İbn Mâce, Abdullah b. Ömer'den.

yâmette "bu cevâbı nereden buldun" diye sorulacağından korkan zât tır.» demiştir. İ b r â h î m - i T e y m î kendisine bir mes'ele sorulduğu zamân ağlar ve : «Başkasını bulamadınız da bana mı muhtâç oldunuz?» derdi. Ebû'l - Âliye, er - Riyâhî, İ b r â h i m b. E d h e m ve S ü f y â n - ı S e v r î, ancak iki - üç kişi veyâ sayıları bunu geçmeyen kimselerle konuşurlar ve cemâat çoğalınca dağılırlardı. Bizzât Peygamberimiz bile : «Bilmem» demiştir.

«مَا أَدْرِي أَعُزَيْرٌ نَبِيٌّ أَمْ لَا، وَمَا أَدْرِي أَتُبَّعٌ مَلْعُونٌ أَمْ لَا، وَمَا أَدْرِي ذُو الْقَرْنَيْنِ نَبِيٌّ أَمْ لَا و لماسئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن خَيْرِ الْبِقَاعِ فِي الْأَرْضِ وَشَرِّهَا، قَالَ: لَا أَدْرِي، حَتَّى نَزَلَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَسَأَلَهُ فَقَالَ: لَا أَدْرِي، إِلَى أَنْ أَعْلَمَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ، وَشَرَّهَا الْأَسْوَاقُ»

«Uzeyr'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum, Tübbe'nin mel'ûn olup olmadığını bilemiyorum, Zû'l - Karneyn'in Peygamber olup olmadığını bilemiyorum, buyurdu. Yine bunun gibi : «Oturulacak yerlerin en iyisi ve en fenâsı nerelerdir?» diye soruldukta : «Cebrâil gelinceye kadar Lâedrî [bilmem]» diye buyurdu. Cebrâil'e sorunca: o da : Lâedrî [bilmem] dedi. Tâ ki Allahu Teâlâ : "Durulacak yerlerin en iyisi câmiler, en fenâsı sokaklar" olduğunu bildirinceye kadar.» (150)

İ b n Ö m e r (R.A.) on mes'eleden sorulsa dokuz'una sükût eder de ancak birine cevâb verirdi. İ b n A b b â s dokuzuna cevâb verir yalnız birinde sükût ederdi. (Hatâya düşmemek için) fakîhlerin: «Bilmem» dedikleri, «Bilirim» dediklerinden çok fazla idi S ü f y â n - ı S e v r î, M â l i k b. E n e s, A h m e d b. H a n b e l, F u d a y l b. İ y â z, B i ş r b. H â r i s bunlardandır. A b d u r r a h m â n b. E b î L e y l â diyor ki: «Bu mescid'de (Medîne mescidi) Resûl-i Ekrem'in Ashâbından 120 tânesine yetiştim. Hepsi de kendilerine bir mes'ele sorulduktа veyâ bir fetvâ istendikte, bunu başkalarına havâle eder ve cevâb vermek istemezdi. Hattâ birine bir şey sorulduktа, onu diğerine

---

(150) Ebû Dâvûd ve Hâkim, Ebû Hureyre'den.

havâle eder. havâleden havâleye tekrâr kendine gelirdi, kimse cevâb vermek istemezdi.»

Rivâyet olundu ki, A s h â b - ı S u f f a 'dan (151) birine pişmiş koyun kellesi hediye edildi. Son derece darda olduğu hâlde onu yine aç olan diğer arkadaşına, o da diğerine, derken dönüp dolaşıp en evvel verilene geldi. Çünkü en açı o, idi. (Sahâvetin bu derecesine «İsâr» denir. Yâni kendisi muhtâç iken, daha muhtâç olanı tercih etmek demektir.)

Bir de şimdiki âlimlere bak da, işlerin nasıl tamâmen tersine döndüğünü gör. Çünkü şimdi kaçınılması gereken aranıyor, aranması gerekenden kaçınılıyor. Fetvâ vermekten kaçınmanın güzelliğine Peygamber Efendimize müsned olarak bâzı kimselerden rivâyet edilen şu hadîs şehâdet etmektedir: «İnsânlara ancak üç kimse fetvâ verir: Emîr, me'mûr [fetvâ vermekle vazîfelendirilen kimseler], mütekellef [bunların hâricinde kalan kıssacılar.]» Diğer bâzıları, diyorlar ki: Sahâbe-i kirâm dört şeyden kaçınırlardı:

1 — İmâmlıktan.
2 — Vasilikten.
3 — Emânetçilikten.
4 — Fetvâ vermekten.

Diğer bâzıları «Sahâbelerden fetvâ vermekte acele edenler, ilimleri az olanlar, fetvâ'dan en çok kaçınanlar, ilimleri en çok olup şüphe'den kaçınanlar idi» diye rivâyet etmişlerdir.

Sahâbe-i kirâm ve Tâbi'în beş şey ile uğraşırlardı: Kur'ân okumak, câmi' ve cemâate gitmek, mescidleri imâret, Allahu Teâlâ'yı zikr, ma'rûfu emir, münkeri nehy. Bu da Peygamberimizin şu hadîsine dayanır:

«كُلُّ كَلَامِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا ثَلَاثَةً : أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ ، أَوْ ذِكْرُ اللهِ تَعَالَى»

«Âdem oğlunun her sözü kendi aleyhinedir. Ancak emr-i ma'rûf, nehy-i münker ve bir de Allahu Teâlâ'yı zikretmek müstesnâdır.» (152)

(151) Bunlar, bâzan azalıp bâzan çoğalan ve dünyâ ile alâkalarını kesmiş sayılan Sahâbe'nin fakirlerinden bir cemâattir. Mescid'in sofa'sında oturur, âdeta bir medrese hayâtı yaşarlardı. Peygamberimizden hadîs öğrenirlerdi. Peygamberimize sadaka gelince tamâmen bunlara gönderir, hediye gelince bir kısmını kendine ayırırdı. H a z r e t - i Ö m e r , «Artık vazifeniz bitti» diyerek bunları dağıtmıştır.

(152) Tirmizi, İbn Mâce, Ümmü Habîbe'den.

Allahu Teâlâ âyet-i celîle'de :

«لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ»

«Onların çok sözlerinde hayır yok, ancak sadakayı emreden, ve yâ ma'rûfu emreden veyâ insânlar arasında arabulucuk yapanın konuşmalarında hayır vardır.» (4 - Nisâ : 114) buyurmuştur.

Bir zât (Nasr b. Ali el-Cuhzumî) Kûfe'li, müctehid fetvâcılardan birini (Halil b. Ahmed'i) rüyâsında gördü ve: «İçtihâd ve fetvâlarından ne fayda gördün.» diye sordu. O zât suratını ekşiterek yönünü çevirdi ve : «Onlardan bir kâr görmedik» dedi.

İbn Hassîn : «Fetvâcılardan biri öyle mühim mes'elelere tek başına cevâp vermeğe kalkışırdı ki, eğer o mes'ele Ömer b. Hattâb (R.A.)'dan sorulaydı, Bedir'de bulunan bütün zâtları bir araya toplamadan ona cevâb vermezdi.» demiştir.

Sükût, ilim sâhiplerinin husûsiyetidir. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ قَدْ أُوتِيَ صَمْتًا وَزُهْدًا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ»

«Zühd ve sükût sâhibini bulduğunuzda ona yaklaşın. Çünkü o, hikmet sâhibidir.» (153) Buyurmuştur.

Denildi ki : Âlimler iki kısımdır.

1) Helâl ve harâmı ayıran avâm âlimleri. Bunlar sultânların âlimleridir. (Diğer nüshâda «SALÂTİN» yerine «ESÂTİN» vardır. Buna göre mescidlerin direk âlimleri, yâni kürsü hocaları demek olur.)

2) Tevhîd ve kalb işlerini bilen havass âlimleri. Bunlar da insânlardan ayrılmış, tek başına zâviye [bucak] âlimleridir.

Denildi ki : Ahmed b. Hanbel gibiler, Dicle nehrine

(153) İbn Mâce.

benzer. Herkes ondan avuç avuç alabilir. Ama B i ş r b. H â r i s gibiler de üzeri kapalı, tatlı kuyu suyuna benzer. Oradan toplu hâlde değil, teker teker su alınır. Onlar: «Falan zât âlim, falan konuşur, falan daha çok konuşur, falan çok amel eder» diye âlimleri tasnif ederlerdi. E b û S ü l e y m a n D â r â n î : «Ma'rifet, konuşmaktan daha çok sükûtta bulunur.» demiştir. Yine denildi ki : İlim olan yerde söz azalır, lâfı uzatanın ilmi az olur.

S e l m a n, Peygamberin kendisine kardeşlik ettiği E b û ' d - D e r d â 'ya yazdığı bir mektûbta : «Hastaları tedâvi için tabâbete başladığını öğrendim. Gerçek tabîb isen öğüdüne devâm et. Çünkü söz'ün şifâdır. Yok eğer uydurma tabîb isen Allah'tan kork, Müslümânların kanına girme.» demiştir. E b û ' d - D e r d â, bu mektûbtan sonra sorulan suâllere cevâb vermekten kaçınırdı. E n e s (R.A.) bir mes'ele kendisinden sorulduğu zamân «Büyüğümüz H a s a n - ı B a s r î'ye sorun.» derdi. İ b n A b b â s, kendisinden sorulunca, Z e y d'in o ğ l u H â r i s'e İ b n Ö m e r (R.A.) ise S a' d b. M ü s e y y e b 'e havâle ederdi.

Hikâye olundu ki : «H a s a n - ı B a s r î 'nin meclisinde Ashabdan bir zât yirmi kadar Hadis okudu. Hadisler'in şerhi kendisinden istenince: «Ben ancak bildiğimi okurum, başka bir şey anlamam.» demesi üzerine, H a s a n - ı B a s r î , yirmi Hadîs'in teker teker izâhını yaptı. Herkes onun bu ilmî izâhına ve Hadîsleri birden ezberlemesine hayran olduğu gibi, Sahâbî, bir parça kum alıp oradakilere attı ve : «Aranızda böyle bir dehâ var iken benden mi soruyorsunuz?» dedi.»

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, en çok ehemmiyet verdikleri ilm-i bâtın [Allah bilgisi, mârifet], kalb murâkabesi, âhiret yolu ve bu yolun yolcusu olmak için gerekli bilgiler ve bu bilgilerin gelişmesi için ciddî mücâhede ve murâkabe olmalıdır. Zîra mücâhede, müşâhedeye ulaştırır. İlimlerin inceliklerinden kalbe hikmet nûrları dökülür. Kitâblar ve kitâblarla öğrenilen ilimler bunu sağlayamaz. Ölçü ve tartıya sığmayan hikmet kapûsu kalbde, mücâhede, murâkabe (Şerî'at kanûnları gereğince) zâhiri ve bâtıni amelleri ifa, temiz düşünce ve huzûr - u kalb ile tenhâlarda Allah'ı zikretmek ve maddiyât ile alâkasını kesip bütün varlığı ile Allah'a bağlanmak ile açılır. İşte Keşf'in kaynağı, ilhâm'ın anahtarı budur. Çok talebeler var, uzun zamân okudukları hâlde duyduğundan fazla bir kelime konuşmağa muktedir olamaz. Çok mühim ilimleri öğrenmekle kalıp, ameli arttırıp kalbi murâkabe edenler var ki, akıl sâhiblerini hayrete düşürecek şekilde, hikmet'in incelikleriyle Allahu Teâlâ gönüllerini açar. Bu sebebdendir ki Peygamber Efendimiz :

« مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ ٱللهُ عِلْمَ مَالَمْ يَعْلَمْ »

«Bildiği ile amel edene, Allahu Teâlâ bilmediğini de bildirir.» (154) Buyurmuştur.

Geçmiş Peygamberlere inen kitâbların bâzısında şöyle yazar: **«İlim, gökdedir, kim indirecek onu? Yerin altındadır, kim çıkaracak onu? Denizlerin ardındadır, kim getirecek onu? demeyin, ilim, sizin kalbinizdedir. Benim mâ'nevî huzûrumda melekler gibi terbiyeli, sıddîklar gibi ahlâklı olun ki, sizi kaplayacak şekilde, kalbinizdeki ilim parlasın.»** Abdullah Tüsterî: **«Âlimler, âbidler ve zâhidler kalbleri kapalı olduğu hâlde dünyâ'dan göçer, kalbi açılanlar ancak sıddîklar ve şehidlerdir.»** dedikten sonra **Allahu Teâlâ'nın**:

« وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ »

«Gayb'ın anahtarları ondadır, gaybı ancak o bilir.» (6 - En'am: 59)

Âyet-i celîlesini okumuştur. Eğer bâtın ilmi ile nûrlanmış kalblerin anlayışı ilm-i zâhir'e hâkim olmasaydı Peygamber Efendimiz:

« اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ »

«Sana müftüler, her ne kadar fetvâ verseler de sen yine kalbine danış.» buyurmazdı.

Bir kudsî Hadîs'de Peygamber Efendimiz:

« لَا يَزَالُ ٱلْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِٱلنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ ٱلَّذِي يَسْمَعُ بِهِ »

«Kulum, nâfile ibâdetlerle, ben onu sevinciye kadar bana yakla-

(154) Ebû Nuaym «Hilye»de.

şır ve hattâ sevgime mazhar olur. Ben de onunla görür, kulumu sevdiğim zamân onun gözü olurum.» (155)

Buyurmuştur. Tefsîr kitâblarının anlayamadıkları, büyük müfessirlerin bilemedikleri Kur'ân'ın nice ince mânâları var ki onlar, zikr ve fikir ile uğraşan kalblere doğar. Kendini murâkabe eden mürîd'e bu mânâlar ilham olunup da, bunları müfessirlere sundukları zamân, (insâflı) müfessirler onları beğenirler ve temiz kalb'in vâridâtı ve Allahu Teâlâ'ya teveccüh eden himmetlerinin karşılığı olarak, Allahu Teâlâ'nın onlara bir lûtfu olduğunu anlarlar. Mükâşefe ilimlerinde, muâmele ilminin inceliklerinde ve kalbe geçen inceliklerde de hâl böyledir. Bu ilimlerin her biri, derinliklerine inilemiyen birer deryâdır. Herkes, ancak kendisine rızk edilen miktâr ve Rabbinin tevfik ettiği güzel amel nisbetinde bu ilimlere dalabilir. Hazret-i Ali, uzun bir hadîs'inde, bu gibi âhiret ilimlerini tavsif ederken şöyle buyuruyor :

«Kalbler, kaplardır; kapların iyisi, iyiliklere kap olandır.»

«İnsânlar üç'e ayrılır. Allah'ı bilenler, kurtuluş için okuyanlar, üçüncü kısmı da değersiz, âdi kimselerdir. Her haykıranın ardına takılır, her rügâr ile eğilir, ilim nûru ile aydınlanmaz, sağlam dala yapışmazlar. İlim, mâldan hayırlıdır. Çünkü ilim seni korur, mâlı sen korursun, ilim, okutmakla artar, mâl, harcamakla tükenir. Hayâtta iyi ameller kazanmak, ilim sâyesinde olduğu gibi, öldükten sonra da iyi hâtıraları yaşamak, yine ilim sâyesinde mümkündür. İlim hâkim, mâl, mahkûmunaleyhdir. Mâlın menfa'ati, kişinin ölümü ile çok olur. Haznedarlar ölür hazîneleri ortada kalır. Fakat âlimler, dünyâ durdukça yaşarlar.» Sonra uzun bir nefes aldı ve: «Dikkat et, eğer ehlini bulsaydım, benim göğsümde geniş ilim vardır. Ne yazık ki istekliler ya itimatsız kimselerdir. Dîni, dünyâ menfaatine âlet eder ve ilâhî ni'metler ile Allah'ın velîlerine, öğrendiği delîller ile de onun kullarına karşı üstünlük taslamak ister. Veyâ hakîkat ehline uyar fakat (hakîkati teşhisten âciz olduğu için) ilk nazarda kalbine şüphe tohumu ekilir, hangi taraftan olacağını seçemeyecek derecede basîret sâhibi olmayan, dünyâ lezzetlerine düşkün şehvetlerinin peşinden akıp giden, yâhut da bunlar, daha ziyâde dünyâlık peşinde, mal yığmak hevesine uyan kimselerdir. Bunlar daha ziyâde kırlardaki hayvânlara benzerler. Allah'ım, işte böyle hâmillerinin ölmesiyle ilim de sönüp gidecektir. Yine de yeryüzü, ilâhî hükümlerini koruyanlardan boş kalmaz. Bunlar, ya herkesin görebileceği şekilde âşikâre bulunurlar, veyâ Allahu Teâlâ'nın hüccetlerini korumak için gizli kalmağı tercih ederler. (İbn Kayyım : «Bu cümlenin aslı yok, yalancı râfizîlerin uydurma ve eklemesidir»

---

(155) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

der.) Çünkü Hilye'de bu cümle yoktur. Çünkü ilâhî hüccetler gizlilik ile korunmaz. Bunlar nerede bulunur. Çünkü bunların sayıları az, kıymetleri ise yüksektir. Zâtları gizli fakat, hâtıraları gönüllerdedir. Allahu Teâlâ, hüccetlerini onlarla korur. Hattâ onlar kendilerinden sonra gelenlere, bu hüccetleri emânet eder ve kalblerine yerleştirirler. İlim, olduğu gibi onlara gider. Rûh-i yakîn'e ulaşırlar, mülâyim kimse lerin sert gördükleri dâhi onlar için yumuşak olur. Gâfillerin vahşî gördükleri şeylerle ünsiyet ederler. Rûhları âli makamlarla alâkalı olan bedenleriyle dünyâ'ya sâhip olurlar. İşte bunlar, yeryüzünde Allah'ın dostları ve âmilleri olup i'timâdına mazhar olmuşturlar. Dînine dâvet ederler.» Sonra ağlayarak : «Benim heves ettiğim işte bunlardır» dedi. Bu son anlattığı âhiret âlimlerinin evsâfıdır. Bunun ekserisi amel ve mücâhede ile elde edilir.

Âhiret âlimlerinin âlâmetlerinden biri de Yakîni kuvvetlendirmeğe ehemmiyet vermesidir. Dîn sermâyesinin başı «Yakîn» dir. Peygamber Efendimiz :

«اَلْيَقِينُ اَلْاِيمَانُ كُلُّهُ»

«Yakîn, îmân'ın bütünüdür.» (156) Buyurmuştur.

Yakîn ilminin evveliyâtını öğrenmek lâzımdır, ki ondan sonra insâna Yakîn'in yolu açılır. Bu sebebden Peygamber Efendimiz :

«تَعَلَّمُوا اَلْيَقِينَ»

«Yakîni öğrenin.» (157) Buyurmuştur.

Yâni yakîn sâhipleriyle buluşun, onlardan yakîni öğrenin de, hâl ve gidişlerinde onlara uyun ki, onların yakîni kuvvetlendiği gibi sizin de kuvvetlensin. Yakîn'in azı, amelin çoğundan iyidir. Peygamber Efendimiz'e, yakîni kuvvetli günâhı çok, yakînî az ameli çok olan iki kişiden sorduklarında :

«مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلاَّ وَلَهُ ذُنُوبٌ»

«Günâhsız insân yoktur.»

---

(156) Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan.
(157) Ebû Nuaym.

Buyurmuştur. Fakat yaradılışta aklı olup yakîni olan kişiye günâh zarar vermez. Çünkü her günâhın akabinde tevbe eder, istiğfâr eder günâhları mahv olarak yalnız kendini cennete götürecek fazîleti kalır. Bunun için Peygamber Efendimiz diğer hadîs'inde :

«إِنَّ مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ الْيَقِينَ وَعَزِيمَةَ الصَّبْرِ وَمَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ مَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ»

«En az sâhibi bulunduğunuz yakîn, ve sabr u azîmettir. Bunlardan nasîbini alan için geçmişte tutamadığı oruçlar, kalkamadığı geceler için üzüntü yoktur.»

Lokman'ın oğluna olan tavsiyesinde: «Oğlum, amel ancak yakîn ile yapılır, herkes yakîni nisbetinde amel eder. Amel noksânlığı, yakîn noksânlığından gelir.» demiştir.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî: «Tevhîd'in nûru, müşriklerin iyiliklerini yakan şirk ateşinden kuvvetlidir.» dedi ve bu nûr ile «Yâkîn» i murâd etti. Kur'ân-ı Kerîm bir çok âyetlerde yakîn sâhiplerini zikretti ve bununla yakînin ebedî saâdetlere vâsıta olduğuna işâret etti.

YAKÎN'İN MÂNÂSI

Şâyet, anlaşılmayan ve bilinmeyen bir şeyi aramak mümkün değil, bunun için yakîn'in mânâsını, kuvvet ve za'fını evvelâ bildir, ondan sonra aramasiyle meşgûl olayım diye aklından geçirirsen deriz ki:

Bilmiş ol ki, yakîn, iki fırkanın ayrı ayrı mânâlarda kullandıkları bir kaç mânâya gelen bir lâfz'dır.

Nazariyeciler ile kelâmcılar, yakîni şüphe etmemek mânâsında kullanırlar. Zira nefsin bir şey' tasdîk etmeğe temâyülünün dört makaamı vardır.

KELÂMCILAR VE NAZARİYECİLERE GÖRE YAKÎNİN TARİFİ

1 — Tasdîk ile tekzîbin denk olmasıdır. Buna «ŞEK» derler. Meselâ ahvâline vâkıf olmadığın bir adamın azâb görüp görmiyeceği senden sorulduкta, hiç bir tarafına hüküm veremiyeceğin gibi senin için azâb görmesi de görmemesi de mümkündür. Tercîh sebebi olmadığı için buna «ŞEK» denir.

2 — Her ikisini de mümkün görmekle berâber, nefsinin bir tarafa meyletmesidir. Meselâ : Her hâliyle iyi tanıdığın bir insan için, bu adam bu hâliyle ölürse azâb görür mü? Diye senden soruldukta - kendisinde salâh alâmetleri görüldüğü için - nefsin, daha çok o adamın mu'azzeb olmayacağına meyleder. Bununla berâber gizli bir hatâsından dolayı azâb göreceğini de düşünürsün. Senin bu düşüncen, o meyline müsâvîdir, fakat onu tercîh etmeni önlemez. Buna da «ZAN» derler.

3 — Hâtırına aksi gelmemek ve gelse de kabûl etmemek üzere, insânın bir şey'i tasdîk'a meyl etmesi ve tasdîk tarafının nefse galebe çalmasıdır. Fakat bu kanâati, kat'î mâlûmâtına dayanmaz. Ancak, bu adam, (birinci ve ikinci kısım olan) şek ile cevâz cihetlerini iyice düşünürse cevâza meyleder ve onu kabûl ederdi. İşte buna da «Yakîne karîb îtikat» denir. Yalnız dinlemek sûretiyle kafalarında yerleşen şer'î hükümlerdeki avâmın i'tikadı böyledir. Bu i'tikad kendilerinde o derece yerleşir ki, her mezheb mensûbları, mezheblerinin doğruluğuna ve imâmlarının hakîkati bulduğuna kat'î sûrette inanırlar ve eğer bir tânesine: «İmâm'ının hatâ etmesi mümkündür.» denilse aslâ kabûl etmez.

4 — Hadd-i zâtında şüphesi olmıyan ve kendisinde şüphe edilmiyecek şekilde, sağlam delilden hâsıl olan mârifettir. Şüphe ve şüphe imkânı karışmıyan i'tikaada kelâm âlimleri ve nazariyecilere göre «yakîn» adı verilir.

Bunun misâli : Aklı başında bir kimseye: «Bu varlıklar arasında kadîm olanı var mıdır?» dendiği zamân, der'akab bunu reddeder ve kabûl edemez. Çünkü kadîm, göz ile görülmez. Zîra, varlıkları göz ile görülen güneş ve ay gibi değildir. Kadîm ve ezelî olan bir şey'in varlığını bilmek, iki sayısının bir sayısından çok olduğunu bilmek gibi zarurî, yâni hiç delîl aramadan ilk nazarda bilinenler gibi değil; belki, sonradan îcad edilen bir şey'in kendi başına olamıyacağını bilmek gibi de değildir. Çünkü bu da zarûrîdir. (Yâni her akıl sâhibi sonradan meydâna gelen şey'in kendi başına olamıyacağını ve bunun bir mûcidi olduğunu, delîl'e lüzûm göstermeden hemen anlar.) Birdenbire bir kadîmin varlığını kabûl etmekte, aklın tereddüdü tabiîdir. Bundan sonra, bu kadîm'in varlığını bir kısım insanlar kitâblarda okur, ağızlardan dinler, kat'î bir şekilde kabûl eder ve inancında devâm ederler. Bu inanış, avâm'ın inanışıdır. İnsânlardan bâzıları da delîl ile kadîmi bulur. Şöyle ki: Eğer mevcûd bir kadîm olmasa, bütün varlıkların hâdis yâni sonradan var olması lâzım gelir. Eğer bunu böyle kabûl edersek, ya bütün mevcûdât'ın hepsi veyâ bâzısı sebebsiz hâdis olmak lâzım gelir ki, bu muhâldir. Yâni böyle şey ola-

maz. Muhâl'e giden her şey muhâldir. O hâlde aklın bir kadimi kabûl etmesi zarûrîdir. Zîra bu mes'ele üç şıkda mütâlâa edilebilir.

1 — Mevcûdât'ın hepsi kadîm,

2 — Hepsi hâdis,

3 — Bâzısı kadîm, bâzısı hâdis.

Eğer hepsi kadîm dersen aranılan bulundu. Çünkü kadîm vardır. Fakat bâzısının hâdis olduğunu yok olmasından anlıyoruz (ki bu dâvâ çürüktür). Eğer hepsi hâdis dersen yukardaki muhâliyet lâzımdır. O hâlde ya üçüncü şık, veya birinci şık tezâhür etmiş oldu. Bu şekilde elde edilen mâlûmata «Yakîn» derler. İsterse delil ile elde edilsin, yukarıda verdiğimiz misâl gibi, isterse havas-sı hamse [beş duygumuz] ile bilinsin. Güneşi, ayı görmemiz gibi. İsterse akıl ile idrâk edilsin [anlaşılsın], sebebsiz bir şeyin var olamıyacağı gibi. İsterse tevâtür eden haber ile bilinsin «Mekke»nin varlığını bilmek gibi. İsterse tecrübe ile bilinsin SEKOMONYA'nın müshil olduğunu bilmek gibi. İsterse delil ile olsun, yukarda anlattığımız gibi. Bunlar'a göre bir şey'e «Yakîn» adını vermenin şartı, ona şüphenin karışmamasıdır. Bunlara göre şüphe karışmayan her ilm'e, «Yakîn» adı verilir. Bu târife göre «Yakîn» za'iflikle vasıflanmaz. Çünkü şüphe ile zayıflığın farkı yoktur.

FAKÎH VE SÛFÎLERE GÖRE, YAKÎN

İkinci târif, fakîhlerin, mutasavvıfenin bâzı âlimlerin târifidir. Bunlara göre yakîn'de, yukarıda anlatılan, cevâz ve şüpheye aslâ iltifât edilemez. Belki aklında ancak o cihet bulunacak, diğerleri aslâ hâtırına gelmiyecektir. Hattâ bunlara göre, vukû'u muhakkak olan ölümde bile: «Falanca'nın ölüme yakîni zayıftır, hadd-i zâtinde verilmemesi de mümkün görülen rızkın verileceğine, falanca'nın yakîni kuvvetlidir.» denebilir. (Yâni «Yakîn», kuvvet ve za'f ile vasıflanır.) Ne zaman ki, gönlü bir şey'i tasdîk'e meyleder ve bu meyl, diğer cepheleri atarak kalbinde kuvvetlenir ve kalbi tamâmen kuşatırsa, işte o zamân «Yakîn» adını alır. Şüphe yok ki, ölüm'ün mutlaka geleceğine, ve bunda aslâ şek olmadığına insânlar hemfikirdir. Fakat kimi ona iltifât etmez, onun için hazırlanmaz, sanki buna inanmamış gibi olur. Kiminin de bu inancı kalbini sarar, bütün gayretini ölüm için hazırlanmağa bağlar ve başka işlere zamân ayırmaz. İşte buna da «Kuvvetli Yakîn» adı verilir. Bu sebebten bâzı ârifler: «Kendisinde yakîn bulunmıyan şüpheye, kendisinde şüphe olmayan yakînlerden en çok benzeyen ölümdür.» dediler. (Yâni vukû'u muhakkak ve mutlak olan ölüm için insânların hazırlanmaması, onu şüpheli gibi gösteriyor. Ve şüpheli olan şeylere benzetiyor.)

İşte bu târife göre «Yakîn», za'f ve kuvvet ile vasıflanabiliyor.

Biz: «Âhiret âlimlerinin nişânı, yakînlerini kuvvetlendirmeğe gayret etmeleridir.» dediğimizde, evvelâ şekki atıp sonra kalbi kaplayıp kalbi iyice hâkimiyyetine alan bir yakîn elde etmek mânâsını kasd ediyoruz.

Bu izâhı anladıkdan sonra, bizim «Yakîn»; kuvveti, za'fı, çokluğu - azlığı, gizliliği - âşikârlığı bakımından üç'e ayrılır, dediğimiz zamân kuvvet ve za'f'ın ayrılması ikinci (Mutasavvıfe'nin) târifine göre olduğunu bilirsin. Bu da, cevâz şekk'e i'tibâr etmeden yalnız o cebhe'nin, kalbi, tamâmen kaplaması bakımındandır. Bu mânâda yakîn'in kuvvet ve za'fı sonsuzdur. Ve insânların ölüm için hazırlanmaktaki ayrılıkları, yakîn'in bu mânâdaki farklı oluşundan meydâna gelir. Ama birinci târife göre, yakîn'in, gizlilik ve aşikârelik bakımından farkı inkâr edilemez. İmdi (birinci târif'in ikinci makaamı olan) cevâz'ın kendisine ârız olması bakımından ortaya çıkan gizlilik ve aşikâreliği, yine tasavvuf târifine göre inkâr edilemez. (Birinci târif'in üçüncü makamına göre) şekk'in (şübhe) izâlesi bakımından da gizlilik ve açıklığın inkârına yol yoktur. Çünkü iki tarafı da tevâtür'e dayandığı ve hiç birinde şüphe etmediğin hâlde «Mekke» ile «Fedik» in, «Mûsa» aleyhi's-selâm ile «Yûşa'» nın varlığı arasındaki ilminde fark bulur ve birincileri daha vâzıh bilirsin. Yine bunun gibi, delîller ile uğraşan nazariyecilerde de bu fark vardır. Şüpheyi kaldırmakta ikisi de bir olmakla berâber bir delîl ile isbât ettiği, bir kaç delîl ile isbât ettiği kadar aşikâre değildir. Bu böyle olmakla berâber, ilmi, kitâb ve işitmekle elde eden bâzı kelâmcılar, aradaki farkı düşünmek için nefsine baş vurmadan bunu inkâra kalkışırlar.

Azlık ve çoklukla ayrılığa gelince: Bu da yakîn ile alâkalı şeylerin çokluğu ve azlığı iledir. Meselâ: Falan adam, falancadan daha âlimdir, yâni ilmi daha çoktur, denildiği gibi, bunun için yâni ilmi çok olduğu için bâzı âlimlerin şer'î hükümlerin hepsinde yakîni daha kuvvetli, bir kısmının da bâzı hükümlerde yakîni daha kuvvetli olur.

YAKÎN'İN ARANACAĞI YERLER

Eğer, evet, şüpheyi atmak ve kalbi kaplaması bakımından yakîn'in kuvvet, za'f, azlık - çokluk, gizlilik ve açıklığını anladın. Fakat yakîn'in taallûkunu, yolları ve aranacağı yerleri bilmiyoruz. Bunları bilmeden yakîn'i arayamayız dersen:

Bilmiş ol ki, Peygamberlerin getirdikleri her şey, yakîn'in mecrâlarıdır. Zîra yakîn, (sâhibinden şek ve şüpheyi kaldıran) husûsi bir ilimdir. Taallûk ettikleri de şerî'at'ın getirdiği ilimlerdir ki, bunları

saymak mümkün değil, ancak asılları sayılan, bâzı mühimlerine işâret edeyim:

1 — **Tevhîd : Yâni her şey'i, Allah'dan bilmek.** Diğer vâsıtalara değer vermeyip bütün bunları Allahu Teâlâ'nın emrinde musahhar ve hükümsüz tanımaktır. İşte böyle bir inancı olan «yakîn» sâhibidir. Eğer imân ile berâber kalbinden şüphe imkânı kaybolursa iki mânânın biriyle yakîn sâhibi olur. Eğer imân ile berâber, vâsıtalara kızmak, teşekkür etmek gibi hâlleri kaldıracak ve vâsıtaları teşekkür ve gazabda, hiç bir dahli olmadan, kalem ve el seviyesine indirecek şekilde kalbin de kuvvetlenirse, ikinci mânâda «Yakîn» sâhibi olur. Bu makaam: Yakîn'in en şerefli makaamı, birinci yakîn'ın semeresi, rûhu ve faydasıdır.

Kalemi kâtibin emrinde bildiği gibi; Güneş, Ay, yıldız, ot, canlı-cansız herşey, Allahu Teâlâ'nın emrinde olup, hepsinin kaynağı kudret-i ezeliyye olduğunu hakkıyle bildiği zamân (Yakîn'in dokuz makaamından üç'ü olan) **Tevekkül, Rızâ, Teslîm** kendisini kaplar, **Gazab, Hıkd, Hased** ve kötü huylardan emîn olur. İşte yakîn yollarının biri budur.

Yakîn'in faydalarından biri: Allahu Teâlâ'nın:

« وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِى الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا »

«Yer yüzündeki bütün yürüyen canlı varlıkların rızkı, Allah üzerinedir.» (11 - Hûd : 6) Buyurduğu, rızka kefîl olduğuna tevekkül [güven] ve kendisi için takdîr edilenin kendisine geleceğine yakîn, bunlardan doğar. Bunlar, kalbinde ne kadar kuvvetlenirse, rızk'ını o nisbette güzel yollardan arar, hırsı, tama'ı azalır ve kaybettiğine üzülmez. Bu yakîn'in sağladığı iyi neticelerden biri de tâ'at ve 'ibâdet ile güzel ahlâkdır.

«Zerre kadar iyilik eden mükâfatını, zerre kadar fenâlık edenler cezâsını göreceğini.» kalbine yerleştirmek de bu yakîn'in alâmetlerindendir. Bu da sevâb ve azâb'a yakîn'i ifâde eder. Tokluğu ekmekde bildiği gibi; sevâbı tâ'atte, helâki zehirde, zehirli yılanlarda bildiği gibi; azâbı günâhda bilir de, açlığını gidermek için ekmeğini elde etmeğe ve onu korumağa çalışdığı gibi, tâ'at ve ibâdet'in de azını çoğunu korur ve onu elde etmeğe gayret eder. Zehir'in azından çoğundan kaçındığı gibi, günâhın da küçüğünden büyüğünden, azından ve çoğundan kaçınır.

Birinci mânâda yakîn, bütün mü'minlerde bulunur. Fakat ikinci mânâdaki yakîn, ancak **mukarreblerde** [Allah'a yakın olanlarda]

bulunur. Bu yakîn'in faydası: Harekât, sekenât ve hâtıralarında kendisini doğru murâkabe etmek, tekvâda ileri gitmek ve her türlü fenâlıktan sakınmaktır. Yakîn, ne kadar kuvvetli olursa, fenâlıktan kaçınmak iyiliğe baş vurmak o nisbette çok olur. Her hâlini Allahu Teâlânın bildiğini, gönlünden geçenleri, gizli hâtıra ve düşüncelerini müşâhede ettiğini bilmek de bu yakîndendir. Birinci mânâsiyle, yâni şüphe etmemek bakımından, her mü'minde bu yakîn vardır. Ama ikinci mânâsiyle, ki asıl aranan da budur. Bu mânâda yakîn sâhibi pek azdır; ancak sıddîklarda bulunur. Bunun da netîcesi: Kendisinin Pâdişah hûzurunda takındığı tavır gibi, tenhâ yerlerde de (Allah huzûrunda olduğunu düşünerek ona göre) terbiyesini takınmasıdır. Hakîkaten, bu gibi yakîn sâhipleri tenhâlarda da edeb'e riâyet eder ve her nevi kötü hareketlerden çekinir. Bâtınî düşünceleri, zâhirî hareketlerine uyar; içi - dışı bir olur. Zâhirini insânlar gördüğü gibi, kalbini de Allahu Teâlâ'nın gördüğünü bildiği zamân, Allahu Teâlâ'nın bakdığı kalbini, insânların gördüğü dış görünüşünden daha iyi temizler ve süsler. Yakîn'in bu makaamı, **Hayâ** [utanma], **Havf** [korku], **İnkisar** [kırıklık], **Zillet** [kendini küçük görme], **İstikâne** [alçak gönüllülük], **Huzu'**, **Tevazu'** ve benzerî iyi hûyları doğurur. Bu iyi hûylar da, üstün tâ'atler yapmağı te'mîn ederler.

Hülâsa: Bütün bu mânâlarıyle yakîn, büyük bir ağaç gibidir. Kalbdeki bu ahlâklar da, o ağacın dalları, bu ahlâklardan meydâna gelen tâat ve ibâdet de, o dalların meyveleri gibidir. Yakîn, bunların aslı ve esâsıdır. Onun burada saydığımızdan çok fazla kapuları ve yolları vardır. İnşallah, «Rub'-ı Münciyât» yâni 4 üncü ciltte tafsilâtıyla anlatılacaktır. Yakîn'in mânâsından şimdilik bu kadarı kâfidir.

Âhiret âlimlerinde aranan alâmetlerden biri de: Dâima mahzûn, münkesir, baş öne eğik olmak ve sükût etmektir. Allahu Teâlâ'dan korktuğunu kıyâfetinde, elbisesinde, ahlâkında, işinde, duruşunda, konuşmasında, ve sükûtünde belli etmelidir. Ona her bakan Allahu Teâlâ'yı hatırlamalı, görünüşü, ilmine şehâdet etmeli. Merd insanın yüz'ü, âyînesidir. Âhiret âlimleri vakar, zillet ve alçak gönüllülükleriyle sîmâlarından bilinirler. Denildi ki: Allahu Teâlâ'nın kullarına giydirdiği elbisenin en güzeli, ağır başlılık içinde tevâzu' elbisesidir. Bu, Enbiyâ kisvesi, sâlihler, sıddîklar ve âlimler sîmâsıdır.

Ama yığın yığın sözler, ağızı yayarak konuşmalar, bol bol gülüşmeler, konuşma ve harekette aceleler, hepsi küfran-i ni'met, ve Allah'ın azâbından emîn olmaktan ileri gelir. Bu gibi hareketler, Allah'ı bilen âlimlerin değil, dünyâ'ya bağlanan gâfillerin âdetidir. Çünkü **Abdullah Tüsterî**'nin (R.A.) dediği gibi âlimler üç kısımdır.

1 — Allahu Teâlâ'nın emirlerine âlim, eyyâmına âlim değil; bunlar, helâl- harâm müftüleridir, ki bu ilim, haşyet denen iç korkusunu sağlamaz.

2 — Emrini, eyyâmını bilmez, yalnız Allah'ı bilir. Bunlar da umûm müslümânlardır.

3 — Allahu Teâlâ'yı da, emrini de, eyyâmını da bilir ki, sıddîklardır. Haşyet ve huşu' ancak onlarda tecellî eder. Tüsterî: «Eyyâm» demekle, geçmiş ve gelecek insânlara Allahu Teâlâ'nın verdiği gizli ni'metlerini ve 'ukûbetlerini kasdetmiştir. Kim bunları anlarsa, korkusu çoğalır, huşû'u belli eder.

Hazret-'i Ömer (R.A.) : «İlim öğrenin, ilimle berâber ağır başlılığı, yumuşaklığı da öğrenin, hocalarınıza karşı alçak gönüllü olun, sizden öğrenenler de size böyle olsun. Sakın, âlimlerin kibirlilerinden olmayın, çünkü böyle olursanız, ilminiz, cehlinize üstün gelemez.» Denildi ki; Allahu Teâlâ kime ilim verirse ilmin yanında hilm'i tevâzu'u, ve güzel huyu da ona verir. İşte faydalı ilim de böyle olanıdır. Eserde: Vârid oldu ki, «Kime, ilim, zühd, tevâzu' ve güzel ahlâk verildi ise o kimse müttekîler'in imâmıdır.» Hadîs'de şöyle buyuruluyor:

« إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللهِ ، وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ . أَبْدَانُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَقُلُوبُهُمْ فِي السَّمَاءِ ، أَرْوَاحُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَعُقُولُهُمْ فِي الْآخِرَةِ . يَتَمَشَّوْنَ بِالسَّكِينَةِ . وَيَتَقَرَّبُونَ بِالْوَسِيلَةِ »

«Ümmet'imin iyilerinden bir cemâ'at var ki, ilâhî rahmet'in genişliğinden açıkda gülerler, azâbının korkusundan da gizli yerlerde ağlarlar, bedenleri yerde, gönülleri göklerdedir, rûhları dünyâ'da akılları ise âhirettedir, yürümeleri vakar ile buluşmaları ise sebebledir.» (158)

Hasan: «Hilm ilm'in vezîri, rıfk babası, tevazu' ise gömleğidir.» demiştir.

(158) Hakim ve Beyhaki. 'Iyad b. Süleyman'dan.

Bişr b. Hâris: «İlmiyle riyâset isteyen, Allahu Teâlâ'ya düşmânlıkla yaklaşır. Yerde ve gökde sevilmez.» demiştir. İsrâiliyyâtta denilmiştir ki: «Bir hakîm [Feylesof] hikmet'e dâir üçyüz altmış eser yazdı da ancak hakîm unvânını aldı. Allahu Teâlâ o zamânın Peygamberine vahy etti: «O adam'a söyle, yer yüzünü, boş sözlerle doldurdu. Bunlardan hiç biriyle benim rızâmı düşünmedi. Ben onun bu hezeyânlarının hiç birini kabûl etmem.» Bu haberi alan hakîm yaptığına pişmân oldu ve bu işi terk etti. İnsânlar arasına girdi, sokaklarda yürüdü ve tevâzu' göstermeğe başladı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Peygamberine, «Şimdi rızâmı kazanmıştır.» diye, haber verdi.»

Evza'î (R.A.), Bilâl b. Sa'd'den rivâyet ederek Bilâl'in şöyle dediğini bildiriyor:

«Sizden biriniz Şartî'lere bakar ve Allahu Teâlâ'ya sığınır, buna karşılık riyâseti seven, bunun için elden gelen gayreti sarfeden dünyâ âlimlerine bakar, ona hiç kızmaz. Halbuki o, şartîden de daha çok ve asıl kızılacak olan bu gibi âlimlerdir. Rivâyet olundu ki:

«Peygamber Efendimize:

— Hangi amel daha efdâldir? Diye soruldu. Peygamber Efendimiz:

— Harâmdan kaçınmak. Harâmdan uzaklaşdıkça, zikru'llah'ın tadını ağzında bulur. Allahı çok anarsın.

— Hangi arkadaş daha hayırlıdır? Peygamber Efendimiz:

— Unuttuğunda Allah'ı hâtırlatan, Allah'ı andığında sana yardımcı olandır.

— Fenâ arkadaş hangisidir? Peygamberimiz:

— Unuttuğun zamân Allah'ı hatırlatmayıp, hatırladığında da sana yardımcı olmayanlardır.

— İnsanların en âlimi kimdir? Peygamber Efendimiz:

— Allahu Teâlâ'dan en çok korkanıdır.

— En hayırlımızın kim olduğunu bize bildir ki onunla düşüp kalkalım. Peygamber Efendimiz:

— Görüldüğünde Allah'ı hatırlatan kimsedir.

— İnsânların en fenâsı kimdir? Peygamber Efendimiz:

— Allah'ım, sen mağfiret eyle. Onlar ısrârla:

— Kimdir? Diye sorunca, Peygamber Efendimiz:

— Hâli bozulan âlimlerdir, buyurmuştur.» (159)

Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

---

(159) Bu uzunlukta kaynağı bulunamamıştır.

«إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ أَمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ فِكْرًا فِي الدُّنْيَا ، وَأَكْثَرَ النَّاسِ ضِحْكًا فِي الآخِرَةِ أَكْثَرُهُمْ بُكَاءً فِي الدُّنْيَا ، وَأَشَدَّ النَّاسِ فَرَحًا فِي الآخِرَةِ أَطْوَلُهُمْ حُزْنًا فِي الدُّنْيَا»

«Şüphesiz, âhirette en çok huzûr içinde olan, dünyâ'da en çok düşünendir; âhirette en çok gülen, dünyâ'da en çok ağlayandır. Âhirette en çok sevinçli olan, dünyâ'da en çok mahzûn olandır.» (160)

Hazret-i Ali (R.A.) hutbesinde: «Nefsim rehîn, ben de kefîliyim. Kavm'ın zirâati takvâya zarar vermez. Aslı bozuk olan, hidâyete susamaz. İnsânların en câhili, kendini bilmeyendir. Şüphesiz Allahu Teâlâ'nın en çok buğz ettiği, şuradan buradan mâlûmât edinip, onunla fitne karanlıklarına dalan kimsedir. Ancak, insânlardan kendisine benzeyen ayak takımları ona âlim der. Halbuki bir gün bile sâlim olarak ilimle yaşamamıştır. İlmin kifâyet eden azı, azdıran çoğundan hayırlıdır. Tâ ki böyle lüzûmsuz fazla ilim edindiği zamân, başkalarının tereddüt ettikleri mes'eleleri çözmek için ilim kürsüsüne otururlar. İhtilâflı mes'elelerde, doğru mu, yanlış mı anlamadan kendi çürük fikirlerini öne sürerler ki, bu fikirlerin sağlamlığı örümcek yuvasını ileri geçmez. Binmesi câhilâne, düşmesi ise âmiyânedir. Kibrinden bilmediği mes'elelerde: «Allah bilir.» demez ki selâmete ersin. İlme, ciddî şekilde sarılıp ondan faydalanmak istemez. Yanlış hükümleriyle, dâvâları da kendisinden şikâyetçidir. Hükümlerinde, hârâmı helâl yapar. Vallahi suya varmadan geri döner. Kendisine verilen işlerin ehli değil. İşte bu gibiler ikabı ve ömür boyunca feryad ü figân ile ağlamağı hak eden kimselerdir.»

Hazret-i Ali: İlim meclisinde ciddî davranın, ilmi şakaya almayın, çünkü ilim değerini kaybeder.

Bâzı selef diyorlar ki: «Âlim, her gülmesinde ilim'den bir parçasını atmış olur.» Denildi ki: Muallimde üç haslet toplanırsa, öğrenciye âit bütün ni'metleri tamâmlamış olur. Bunlar da: Öğretmede sabır, öğrenciye karşı tevâzu', bir de güzel ahlâktır. Öğrencide de üç haslet bulundu mu, muallim'in aradığı bütün ni'metleri tamâmlamış olur. Akıl, terbiye ve iyi anlayıştır.

Hülâsa : Âhiret âlimleri, Kur'ân'ın gösterdiği ahlâktan ayrıl-

(160) Kaynağı bulunamamıştır.

mazlar. Çünkü onlar Kur'ânı, riyâset için değil, hükmü ile amel etmek için okurlar.

İbn Ömer (R.A.) : «Bir zamânda yaşadık ki, kimimiz Kur'ân inmeden îman etti. Sonra sûreler indi, helâl - harâm, emr ve nehyini öğrendiler. Bunlar'ın anlayamadığı hiç bir şey olmazdı. Halbuki bir takım kimseler gördüm ki, îman etmeden evvel kendisine Kur'ân geldiği hâlde Fâtiha'dan sonuna kadar okur da emr'inden nehy'inden bir şey anlamadığı gibi, üzerinde de durmaz, hurmanın yaramayanı gibi onu karıştırır durur.» Demiştir. (Bunu Hâkim rivâyet etti ve Buhârî ile Müslim'in şartı üzerine sahîhtir dedi.) Diğer bir haberde aynı meâlde şöyle buyuruyor:

«Biz Peygamber'e Kur'ân gelmeden îmân ettik. Bir takım kimseler gelecek ki îmân etmeden Kur'ân kendilerine verilecektir. Onlar, harflerine riâyet edecek fakat çerçevesini aşacak, hükmünü çiğneyeceklerdir. "Biz okuyucuyuz, bizden daha iyi okuyan kimdir? Biz âlimiz bizden âlimi kimdir?" derler. İşte Kur'ândan hisseleri ancak budur.» Diğer bir ifâdede ise: «İşte bunlar, bu ümmetin fenâlarıdır.»

Denildi ki : «Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden olan beş Ahlâk Kur'ân-ı Kerîm'in beş âyetinden alınmıştır. Onlar da: Haşyet [Korku], Huşû' [Kalbî ve bedenî tevâzu], Tevâzu' [alçak gönüllülük], güzel ahlâk ve âhireti dünyâ'ya tercih ki, buna Zühd denir.

Haşyet'in alındığı âyet :

« إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ »

«Allah'tan korkan, ancak âlimlerdir.» (35 - Fâtır : 28)

Huşû'un alındığı âyet :

« خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا »

«Allah için korkarlar da, Allah âyetlerinden az olsun para almazlar.» (3 - Âl-i İmrân : 199)

Tevâzû'un alındığı âyet :

« وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ »

«Mü'minler için kanadlarını alçalt.» (15 - Hicr : 88)

Güzel Ahlâk :

« فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ »

«Allah'ın rahmeti ile onlar için mülâyim davran.» (3 - Âl-i İmrân: 159)

Zühd'ün alındığı âyet :

« وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا »

«İlim kendilerine verilenler dediler ki, veyl size, îmân edip sâlih ameller işleyenlere Allah'ın vereceği sevâp daha hayırlıdır.» (28 - Kasas: 80)

Vaktâ ki Peygamber Efendimiz :

« فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ »

«Allah, hidâyetini dilediği kimsenin göğsünü İslâm için genişlendirir.»

Âyet-i celîlesini okudu, kendilerine :

— Bu şerh-i sadr [göğüs genişliği] nedir? Diye sordular. Peygamber Efendimiz :

«Nûr, kalbe akıtıldığı zamân göğüs açılır ve genişler.» buyurdu.

— Bunun bir alâmeti var mıdır? Diye sormaları üzerine, Peygamber Efendimiz:

«Evet vardır. O da aldatıcı olan dünyâdan uzaklaşıp, ebedî olan âhiret'e teveccüh ve gelmeden önce ölüm'e hazırlanmaktır.» buyurdu.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, ameli bozan, kalb'in huzûrunu kaçıran, vesveseyi hazırlayan ve fenâlığı harekete getiren şeyler üzerinde durmaları ve bunları dikkatle araştırmalarıdır. Çünkü Dîn'in aslı, fenâlıktan korunmaktır. Bu sebebden denildi ki:

«Fenâlığı, fenâlık yapmak için değil, fenâlıkdan korunmak için öğrendim. Fenâlığı bilmeyenlerin çoğu, bilmeyerek kendisini fenâlığâ kaptırır.»

Aynı zamânda işlediğimiz ameller yakîndir [yâni kolay elde edilirler.] Bunların en üstünü Kalb ve dil ile Allahu Teâlâ'yı anmaktır. İşte asıl hüner bunları bozan ve karıştıran şeyleri bilmek (ve onlardan sakınmak) tır. Bu işâret ettiklerimizin dalları çok, yolları ise uzun olmakla hepsine de ehemmiyetle ihtiyâç vardır. Çünkü âhiret yolculuğunda umûmun karşılaştığı şeylerdir.

Dünyâ âlimleri ise: Hüküm ve fetvâlarında garib ve lüzûmsuz şeyleri ararlar da kendilerine ömürlerinde bir def'a bile lâzım olmayacak - olsa da onlar için değil, belki gelecek nesiller için olacak - lüzûmsuz şeylerle yorulur dururlar. Halbûki böyle bir şey olsa da onu çözecek nice kimseler vardır. Şâyân-ı hayrettir ki, gece gündüz tekerrür edip duran hâtıralarında, vesvese ve amellerinde kendilerine lâzım olan mühim tarafı ihmâl ederler. Allahu Teâlâ'nın rızâsına, halkın teveccühünü ve dünyâ kodamanlarının kendisine muhakkik ve müdekkik demelerini tercîh ederek, kendisine ehemmiyetle lâzım olan şey'i başkasına pek ender lâzım olacak şey ile değiştirmek kadar, saâdetten uzak ne olabilir?.. Bu gibi âlimlerin cezâsı, Dünyâ'da halk tarafından hüsn-ü kabûl görmemek, zamânın nöbet nöbet gelen musîbetleri ile kederlenmektir. Âhirette ise, hakîkî âlimlerin alacakları büyük mükâfatları ve kendilerinin müflis olduğunu görmekle hasret çekmektir ki, bundan büyük hüsrân olmaz.

Sözü, en çok Peygamberler sözüne, hidâyeti, en çok Sahâbe hidâyetine benzeyen ve bunda herkesin ittifak ettiği, Hasan-ı Basrî 'nin (Allah rahmet etsin) en çok anlattığı ve üzerinde durduğu kalbe gelen hâtıralar, amellerin fesâdı, nefsin vesvesesi ve nefsânî şehvetlerin gizli ve kapalı tarafları idi.

Hasan-ı Basrî'ye, «Ya Ebâ Sa'îd, bu senin dediklerini kimseden duymuyoruz, bunları nereden öğrendin?» diye sorduklarında: «Huzeyfetü'l - Yemânî'den» derdi. Huzeyfe'ye de aynı şekilde, «Sahâbenin hiç birinden duymadıklarımızı senden dinliyoruz, bunları nereden öğrendin?» diye sorduklarında Huzeyfe: «Resûlu'llah'tan öğrendim, Resûlu'llah bunları yalnız bana öğretti.» diyerek şöyle devâm etti:

«İnsânlar, şöyle böyle amel edenlere ne gibi mükâfatlar var diye dâima hayırdan ve amellerin faziletlerinden sorarlar, hayrı ilk öğrenen ben olmadığımı bildiğim için, ben de "falan falan şey'i ifsâd eden nedir?" diye amellerin âfetlerinden ve fenâlığa düşmemek için fenâlıktan sorardım. Çünkü bilirim ki, fenâlığı bilmeyen iyiliği de bilemez. Bunun için Peygamber Efendimiz de bunları bana öğretti.»

Nifâk'ın sebebini ve nifâk ilmini, fitnelerin inceliklerini en iyi şekilde bilen yine Huzeyfe idi. Hattâ Ömer, Osmân ve diğer büyük Sahâbe (R.A.) fitnelerden kendisine sorarlardı. Münâfıkları öğrenmek isterlerdi. O da: «Şu kadarı kaldı.» der, fakat isimlerini söylemezdi. Hazret-i Ömer, kendisi için Huzeyfe'ye: «Bende nifâk alâmeti var mı?» diye sordu; Huzeyfe : «Sende nifâkdan eser yok.» dedi. Hattâ Hazret-i Ömer cenâzelerde bakardı, Huzeyfe'yi görmeyince, namâzı kılmazdı. Huzeyfe' ye «Sır sâhibi» derlerdi.

Hülâsa: Kalbin makaam ve hâllerine dikkat etmek, onları ıslah etmek, âhiret âlimlerinin âdetleridir. Çünkü Civâr-ı ilâhîye yükselecek olan kalbdir. Bu kalb ilmi, garib kaldı ve hattâ kayboldu. Bir âlim, kalb ilminden bahsetse, dinleyiciler: «Bu ne anlaşılmaz ve garîb şeyler diyor.» diye şaşarlar ve kendisi için: «İşte bu yaldızlı va'z ediyor ve lâf satıyor, nerde o mücâdele inceliklerini ortaya koyan vâizler.» derler. Abdü'l-vâhid b. Zeyd şu şiirini ne güzel söyledi:

«Yollar çok fakat hak yolları birdir. Hakîkî yol'a girenler ise az kimselerdir. Onlar da bilinmez ve maksadları anlaşılmaz; ağır ağır gâyelerine doğru ilerlemektedirler. İnsânlar kendilerinden istenilen şeyde gâfiller, hak yolunda ise çokları uykudadırlar.»

Hülâsa, insanların çoğu tabî'atlerine muvâfık ve kolay tarafa meyl ederler. Hak, acı, ona vâkıf olmak zor. Onu anlamak çetin, yolu ise sarptır. Bilhassa kalbin vasıflarını bilmek ve kötü hûylardan kalbi temizlemek zordur. Çünkü bu dâima rûhu çekmekle kaabildir. Sâhibi ise, şifâ ümîdiyle acılığına dayanarak ilâcı içen kimseye, ölümünde melek'in müjdesi ile iftâr etmek için ömrünü oruc ile geçiren kimseye benzer. Bunun için denildi ki: Basra'da yüz yirmi vâiz varken bunlardan yalnız üç tanesi yakîn ilminden, kalbin hâllerinden ve iç sıfatlardan bahsederdi. Bunlar da: Abdullah Tüsterî, Subayhî ve Abdurrahîm idi. Ötekilerin dersine kalabalık cemâ'at devâm ettiği hâlde bunların dersine pek az kimseler gelirdi; on kişiyi geçmezdi. Çünkü kıymetli şey'in kadrini muâyyen kimseler bilir. Zira kıymetli şeyler, ancak muâyyen kimselere yaraşır. Herkese verilen şey'in kıymeti de azdır.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, ilim öğrenirken tevekkül [güven] ve kalbinin açıklığı ile, herşeye basîretle müdrik olması, körükörüne başkalarını taklîd etmemesidir. Emrinde, nehyinde taklîd edilecek olan ancak Sâhib-i Şerî'at Peygamber Efendimizdir. Sahâbe'yi taklîd ise, onların işleri Peygamberlerden duyduklarına delâlet etmesi bakımındandır. Peygamberimizin söz ve işini kabûl ederek taklîd ettiğimiz zamân, lâyık olan söz ve işlerindeki incelikleri de öğrenmeğe heves etmektir. Mukallid, Peygamberimiz yapdı diye bu işi yapıyor. Şüphesiz Peygamberin her yaptığında bir hikmet var. O hâlde işinde ve sözündeki sırrı ve hikmeti de araştırmak lâzımdır. Yalnız söylenen ve yapılanı öğrenmekle iktifâ eden kimse, âlim değil, ilmin kabıdır. Bu sebebten hikmet ve sırları idrâk etmeden ezberleyen kimseye âlim değil: «İlmin kabıdır.» denir. Kimin kalb gözünden perde kalkar ve ilâhî nûr ile aydınlanırsa, dîğer ferdleri taklîd etmez, kendisi taklîd edilir ve kendisi metbû' olur. Bu sebebten İbn Abbâs (R.A.):

«Resûlul'llah'tan başka herkesin ilminden alınanı da olur, atılanı da olur.» buyurmuştur.

İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit'den fıkıh, Übey b. Kâ'b'dan da kırâat ilmi öğrendi. Sonra her ikisine bâzı husûslarda muhâlefet etti. Nitekim bâzı geçmiş âlimler: «Resûlu'llah (S.A.V.) den bize geleni göz ve baş üstüne kabûl ederiz. Sahâbe'den gelenden aldığımız da olur, attığımız da olur. Tâbi'îne gelince: Onlar da insân, biz de insânız.» derlerdi.

Sahâbe'nin fazîleti, Peygamber Efendimizin ef'âl ve ahvâlini gördüklerinden ve karînelerle anlaşılacak şeylere gönül verdiklerindendir. Bunların bu hâli, ibâre ve rivâyete girmeyecek şekilde kendilerini doğruya ulaştırdı. Çünkü kendilerini bir çok hatâlardan koruyacak nûr-ı nübüvvet onlara ifâze edilmiştir.

Başkalarından duyulan şeylere istinâd, makbûl olmayan bir taklîd sayıldığına göre, kitâblara ve eserlere istinâd da makbûl olmaktan çok uzaktır. Çünkü Sahâbe ve ilk Tâbi'în devirlerinde kitâb denen bir şey yoktu. Bunlar ancak Hicrî 120 yılından, Sahâbe'nin, hepsi Tâbi'în'in büyüklerinden olan Sa'îd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin ölümünden sonradır. Evvelkiler, Kur'ân-ı Kerîm'i okutmağa, mânâsını düşünmeğe, tefekkür ve tezekküre mâni' olur korkusu ile, kitâbların ve hattâ Hadîs'lerin yazılmasını hoş görmezlerdi. Ve: «Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin.» derlerdi. Bunun için Hazret-i Ebû-Bekir ve Sahâbe'nin bir kısmı, İnsânlar Kur'ân'ı ezberlemez eldeki mushaflara bağlanır korkusu ile Kur'ân-ı Kerîm'in bir araya toplanmasını muvâfık gör-

medi ve «Peygamber'in yapmadığını biz nasıl yaparız. Kur'ân'ı olduğu gibi bırakalım, okumak ve okutmak sûretiyle ağızdan ağıza intikal etsin» dediler. Tâ ki Ömer ve diğer Sahâbîler (R.A.) İnsânların tembelleşmesinden ve Kur'ân'ın müteşâbihâtını okumakta veyâ bir kelimesinde ihtilâf vukû'unda baş vurulacak bir asıl bulunmamasından endîşe ederek Kur'ân'ın yazılmasına işâret etmeleri ile Hazret-i Ebû-Bekir'in bunu kabûl etmesi üzerine Kur'ân âyetleri bir Mushaf'da toplanmıştır. Ahmed b. Hanbel de, Mâlik'in Muvatta' kitâbını yazmasını muvâfık bulmaz ve: «Sahâbe'nin yapmadığını yaptı.» derdi.

İSLÂM'DA İLK YAZILAN KİTÂBLAR

Denildi ki: İslâm'da ilk kitâb yazan İbn Cureyh'dir; eseri Hadis [Âsâr] ile alâkalıdır. (146 Hicrî yılında vefât etmiştir). Mekke'de de Mücâhid, Atâ ve İbn Abbâs'ın ashâbından rivâyet ettiği tefsîr mevzû'undaki (Hurûfu't-tefâsir) eseri yazmıştır. Ma'mer b. Râşid San'ânî ise Yemen'de Peygamberimizin sünenî hakkında kitâb vücûda getirmiştir. Daha sonra Medîne'de Mâlik b. Enes Muvatta' adlı eserini, Süfyân-ı Sevrî de Câmi' adlı eserini tasnîf etmiştir.

KELÂM'A DÂİR İLK YAZILAN KİTÂBLAR

Sonra dördüncü asır'da kelâm'a dâir eserler yazılmağa başlandı. Dedi-kodular ve makaaleleri ibtâle daldılar. Daha sonra insânlar bunlara, kıssalara ve bunlardan va'z etmeğe heves etti. Bundan sonra «Yakîn» ilmi kaybolmağa başladı. Kalb ilmi, nefsin sıfatları, Şeytan'ın hile yollarını aramak ilimleri garib kaldı. Yine az kimseler müstesnâ çokları bu ilimlerden yüz çevirdi; kelâm mücâdelelerine «İlim», kafiyeli konuşup yaldızlı cümlelerle sözlerini süsleyenlere de «Âlim» denilmeğe başlandı. Bunun başlıca sebebi, dinleyen cemâatin, hakîkati seçebilecek liyâkatta olmayıp, Sahâbe'nin ilim ve ahlâkını bilemediklerinden aralarındaki farkı anlıyamadıklarıdır. Bu sûretle bu gibilere «Âlim» dendi de, selefden halefe bu isim intikal etti. Âhiret ilmi dürüldü. İlim ile kelâm [lâfcılık] arasında fark kalmadı. Havaslardan başkası lâf satmak ile ilmi ayıramaz hâle geldi. Ancak «Havass» olanlardır ki, hangisi daha âlimdir diye kendilerine soruldukta «Falanca âlim, falanca da lâfcı» diyebilirler ve lâfcılık ile ilmi birbirinden ayırabilirlerdi. İşte böylece geçmiş asırda dîn, zayıflamağa

başladı. «Ya bu zamân hakkındaki kanâatın nedir?» diye sorarsan derim ki, iş öyle bir raddeye geldi ki, bu gibi hatâları düzeltmek isteyenlere mecnûn diyecek kadar ileri gittiler. Bu zâmanda en doğrusu insânın sükût edip kendi nefsiyle meşgûl olmasıdır.

Âhiret âlimlerinin alâmetlerinden biri de, halkın ittifâkı ile olsa bile ihdâs edilen şeylere kıymet vermeksizin onlardan kaçınmaktır. Sahâbe'nin hâli, ahlâk ve ilimler üzerinde olmalıdır. Onların bütün gayretleri ders okutmak, kitâb yazmak, mübâhase etmek, Kadılık, Vâlilik, vakıf mütevelliliği, vasilik, yetim malı yemek, Pâdişahlar arasına karışmak ve onlarla hüsn-ü muâşeret miydi? Yoksa: Allahu Teâlâ'dan korkup, kendilerine acımak, Allah'ın nîmetlerini tefekkür, nefs ile mücâhede, iç ve dış mürâkabe, günâhların küçük ve büyüğünden kaçınmak, nefsin gizli şehvetlerini, Şeytân'ın hilelerini ve benzeri bâtın ilimlerini aramak mıydı? İşte hakîki müslümânın vazîfesi, Sahâbe-i kirâmın hâlleriyle hâllenmek onların yaptıklarına muttali olmaktır.

SAHİH İLM'İN ÖLÇÜSÜ

Hakikaten bilmiş ol ki, zamânın en büyük âlimi ve en çok Allahu Teâlâ'ya yakın olanı, her hâliyle sahâbîlere en çok benzeyen, selef'in yolunu en çok bilen ve dînî hükümleri onlardan alandır. Bunun için Hazret-i Ali'ye (R.A.) «Falancaya muhâlefet ettin» denildiğinde: «En hayırlımız, bu dînde bize uyandır.» demiştir. Resûlu'llah'ın asrındaki insânlara uymakta, kendi asrındakilerden çekinmek aslâ doğru olamaz. Ne yazık ki, insânların tabiatları ona meylettiği için fazileti kendi zamânlarında görürler de davranışlarının kendilerini cennetten uzaklaştırmakta olduğunu bir türlü i'tiraf edemezler. Aksine olarak: «Cennete gidecek yol budur.» derler.

Hasan-ı Basrî diyor ki: «İslâm'da ihdâs yolunu tutan iki nevi kimse vardır:

1 — Fenâ düşünceli bir insân olduğu hâlde, kendisi gibi düşünenlerin Cennete gireceğini sanan kimse ile,

2 — Dünyâ'da nâm u nimete nâil olmuş iken, taptığı dünyâlık. râzı olduğu dünyâlık, aradığı yine dünyâlık olan kimsedir. İkisini de tersleyin. Çünkü varacakları yer Cehennemdir. Biri de var ki, kendini dünyâlığa dâvet eden bir zengin ile, nefsin arzûlarına dâvet eden bir şehvet esiri aralarında bulunduğu hâlde, Allahu Teâlâ kendisini her ikisinin şerrinden korur da eski iyilere meyleder, onların işlerini araştırır ve onlara uyar. İşte bu adam büyük mükâfata hazır-

lanmıştır. Binâenaleyh siz de bunun gibi olmağa çalışın.» buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'dan mevkûf ve müsned olarak şöyle rivâyet edilmiştir. Diyor ki:

«Onlar ancak ikidir. Biri kelâm, diğeri hedy [yol]dur. En güzel söz, Allah kelâmı, en güzel yol da Peygamber yoludur. Aman, sonradan ihdâs edilen şeylere yaklaşmayın; çünkü fenâ şeyler, sonradan ihdâs edilenlerdir. Muhdes her şey bid'at, ve her bid'at de sapıklıktır. Zamân, size uzun gelmesin - Tûl-i emel beslemeyin - ki kalbiniz katılaşır. İyi biliniz ki, her gelecek yakîndir. Agâh olunuz ki, yakîn olmayan gelmeyecek olandır.»

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hutbesinde:

«طُوبَىٰ لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عُيُوبِ النَّاسِ وَأَنْفَقَ مِنْ مَالٍ اِكْتَسَبَهُ مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ، وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكَمِ، وَجَانَبَ أَهْلَ الزَّلَلِ وَالْمَعْصِيَةِ، طُوبَىٰ لِمَنْ ذَلَّ فِي نَفْسِهِ وَحَسُنَتْ خَلِيقَتُهُ، وَصَلَحَتْ سَرِيرَتُهُ، وَعَزَلَ عَنِ النَّاسِ شَرَّهُ، طُوبَىٰ لِمَنْ عَمِلَ بِعِلْمِهِ وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَأَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ قَوْلِهِ، وَوَسِعَتْهُ السُّنَّةُ وَلَمْ يَعْدُهَا إِلَىٰ بِدْعَةٍ»

«Kendi kusûrları ile meşgûl olup başkasının kusûrlarını araştırmayana, helâl kazancından infâk edene, hikmet ve fıkıh adamları ile buluşup isyân ve zelle edenlerden uzaklaşana müjde olsun. Kendini zelîl görüp ahlâkı güzel olana, içi güzel olup insânlara fenâlığı dokunmayana müjde olsun. İlmiyle amel edene, mâlının fazlasını verip sözünün fazlasını saklayana, sünnete sarılıp bid'ate sapmayana müjde olsun.» (161) buyurmuştur. İbn Mes'ûd (R.A.):

«Âhır zamânda iyi hâl ve güzel hûy çok amelden daha hayırlıdır» derdi. Yine İbn Mes'ûd: **«Sizin zamânınızda hayırlınız yakîn ile işe sarılanınızdır.** Bir zamân gelecek onların hayırlıları, şüphelerin çoğal-

---

(161) Ebû Nuaym, Hüseyin b. Ali'den.

masından, hiç bir tarafı tercih edemeyip duraklayan kimselerdir.» Buyurmuştur. İbn Mes'ûd çok doğru söyledi. Zira bu zamânda duraklamadan ekseriyete tâbî olan ve onların daldığı bataklığa dalan onlar gibi helâke gider.

Huzeyfe (R.A.) : «Bundan daha garîbi, şimdi kabûl ettiğiniz selefin inkâr ettikleri, sizin de fenâ görüp reddettiklerinizi gelecek nesillerin hoş görüp kabûl etmesidir. Hakkı bildiğiniz müddetçe hayır üzerindesiniz. Aranızda âlimlerle istihzâ edilmemektedir.» buyuruyor. Huzeyfe hakikaten doğru söylemiştir. Bu zamânların bir çok iyi görülen ma'rûfları, Sahâbe devrinin münkerâtındandır. Meselâ: Zamânımızda açık ma'rûflardan biri, câmi'leri süslemek, nakışlamak ve inşâsında, döşemesinde, kubbesinde külliyetli miktarda para sarf etmektir. Halbuki Sâhabe devrinde câmi'leri tefrîş ve tezyîn bid'at sayılırdı. Bu, Haccâc-ı Zâlim'in icâdlarındandır. İlk müslümânlar kendileri ile toprak arasında pek az perde bulundururlardı.

Yine bunun gibi mücâdele ve münâzara ilimlerinin incelikleriyle uğraşmak bu zamânın en büyük ilimlerinden ve Allah'a en çok yakınlık sağlayan vâsıtalarından olduğu zannedilirken onların zamânında yasak olan ilimlerdendir. Bunlardan biri de, Ezân ve Kur'ân'da **telhin** [Sesi alçaltıp yükseltmeler]'dir.

Diğer biri de temizlikte ifrât, tahârette vesvesedir. Yediği lokmanın helâl veya harâm olmasına bakmadığı hâlde, giydiği elbisenin temiz olup olmadığı hakkında binbir dereden su getirmeğe çalışmaktır.

İbn Mes'ûd (R.A.) çok doğru söyledi: «Siz arzûlarınızın ilme tâbi olduğu bir zamânda bulunuyorsunuz. Bir zamân gelecek ilim, arzûya uyacaktır.» Ahmed b. Hanbel: «İlmi bıraktılar da garîb şeylere baş vurdular. Bu gibilerde ilim pek çok azalmıştır. Allah yardımcımız olsun.» demiştir. Mâlik b. Enes: «Geçmiş zamânda insânlar bugünkülerin sorduğu şeyleri sormağa ihtiyâç duymazlardı. Âlimler de: "Bu helâl, şu harâm." demezlerdi. Belki bu, müstehâb, bu mekrûh derlerdi. Yâni helâl ile harâmı herkes bilir ve mûcibini yapardı, aranan müstehâb ve kerâhat idi. Hocalar onlardan bahsederlerdi.» buyurmuştur. Hişâm b. Urve : «Bunlara kendi icâdlarından sormayın. Çünkü onlara cevâblar da hazırlamışlardır. Onlara sünnetten sorun, ne yazık ki ondan bir şey bilmezler.» demiştir. Ebû Süleymân Dârânî (R.A.) : «Bir kimsenin içine bir iyilik doğduğu zamân onu hemen yapmasın. Şerî'ate muvâfık olup olmadığını arasın, muvâfık ise Allahu Teâlâ'ya hamd ederek yapsın.» buyurmuştur. Böyle söylemesindeki hikmet, muhtelif bid'atlerin ortalığı kaplamış olmasıdır. Allahu Teâlâ'nın koruduklarından başka bütün gönülle-

ri kapladı. Böyle her hatıra geleni yapmak, kalblerin berraklığını bulandırır ve bu karışıklık sebebiyle bâtıl, hak gibi görünebilir. Bunun için haberlerin şehâdetini aramakla ihtiyâtlı davranmalıdır. Bu sebebten bayram namâzı kılınan musalla'da Mervân minber ihdâs ettiğinde Ebû Sâîd-i Hudrî, Mervân'a:

— Bu bid'at nedir? Diye sordu. Mervân:

— O, bid'at değildir. Bu, senin bildiklerinden çok hayırlıdır. İnsanlar çoğaldı, onlara sesimi duyurmak için bunu yaptırdım, dedi. Ebû Saîd-i Hudrî:

— Allah'a yemin ederim ki, senin yaptığın benim bildiğimden daha hayırlı değildir. Vallahi senin ardında bir daha namâz kılmam, dedi.

Bunu kabûl etmemesinin sebebi şudur: Peygamber Efendimiz bayram namâzı, yağmur duâsı ve İstiska hutbelerinde bir yay veyâ bir değneğe dayanırdı. Minber'e çıkmazdı.

Meşhûr hadîsde de:

«مَنْ أَحْدَثَ فِي دِينِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ»

«Dinimizde olmayan bir şey'i icâd eden merdûddur.» (162)

buyurulmuştur. Yâni aslında dînden olmayıp sonradan dîn nâmına icâd edilen her şey merdûddur.

Diğer bir hadîsde de Peygamber Efendimiz:

«مَنْ غَشَّ أُمَّتِي فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ ٱللهِ وَٱلْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ قيل يا رسول الله : وما غش أمتك ؟ قَالَ أَنْ يَبْتَدِعَ بِدْعَةً يَحْمِلُ النَّاسَ عَلَيْهَا»

«Allah'ın, Meleklerin ve bütün insânların lâ'neti, ümmetimi gaşyeden [gölgeleyen] kimsenin üzerine olsun. «Ümmeti'nin gaşyi nedir?» diye soranlara cevâben: «Dinde olmayan bir şey'i icâd edip insânları oraya sürüklemektir.» buyurdu.» (163)

Başka bir hadîsde ise:

(162) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den.

(163) Dârekutnî, Enes'den.

« إنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلَكًا يُنَادِي كُلَّ يَوْمٍ : مَنْ خَالَفَ سُنَّةَ رَسُولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم لَمْ تَنَلْهُ شَفَاعَتُهُ »

«Allahu Teâlâ'nın yarattığı bir melek her gün şöyle nidâ eder: «Sünnetinden ayrılan kimseye Resûlu'llah'ın şefâati ulaşmaz.» (164) buyurmuştur.

Herhangi bir günâhı işleyene nisbetle sünnete uymayan bir şey icâd etmekle dîne saldıran kimse, Pâdişah'ın bâzı emirlerine itâat etmeyene nisbetle, hükümet'e karşı inkılâp yapmak isteyen gibidir. Şüphesiz hatâ afv edilir, fakat inkılâb yapmak isteyen afv edilmez. (Bunun gibi Allahu Teâlâ'nın emirlerinin bâzılarına isyân eden afv edilir, fakat bid'at çıkarıp dîn'in safvetini karıştırmak isteyen afv edilmez.)

Bâzı âlimler: «Selefin anlattıklarına susmak cefâdır, onların sükût ettikleri yerde konuşmak ise boşuna yorgunluktur.» derler. Başka biri: «Hak, ağırdır. Onu geçen zâlim; ona ulaşmayan âcizdir; ona râzı olana yeter.» demiştir.

Peygamber Efendimiz:

« عَلَيْكُمْ بِالنَّمَطِ الْأَوْسَطِ الَّذِي يَرْجِعُ إِلَيْهِ الْعَالِي وَيَرْتَفِعُ إِلَيْهِ التَّالِي »

«Dâima orta derecede bulunmağa gayret edin, ki ilerleyenler de oraya dönecek, geri kalanlar da oraya yükselecektir.» (165) buyurmuştur.

İbn Abbâs: «Ehlinin gönlünde sapıklığın da kendine göre bir tadı vardır.» diyor. Nitekim Hak Teâlâ:

« وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا »

«Dinlerini oyuncak ve eğlence tanıyanları bırak.» buyurmuştur. Diğer bir âyet-i celîlede buyuruluyor ki:

---

(164) Kaynağı bulunamamıştır.

(165) Ebû Ubeyd, Ali b. Ebi Tâlib'den.

« أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا »

«Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse kötülüğü hiç işlemeyene benzer mi?» (35 - Fâtır : 8)

Sahâbe devrinden sonra ihdâs edilip zarûret ve ihtiyâcı aşan her şey oyun ve eğlencedir.

Hikâye olundu ki, mel'ûn İblîs, Sahâbe devrindeki insânları aldatmak için ordusunu dağıttı. Bir şey yapamadan geri döndüler.

— Ne oldunuz? Diye sorunca :

— Böyle acâib insânlar görmedik, ne kadar uğraştıksa da bunları aldatamadık, ancak yorulduğumuzla kaldık, dediler. Şeytân :

— Siz onları aslâ aldatamazsınız. Çünkü onlar, Peygamberleri ile buluştu ve Kur'ân'ın inmesine şâhid oldular. Fakat onlardan sonra geleceklere te'sir edebilirsiniz, dedi.

Tâbi'în devrinde yine aynı maksatla maiyyetini dağıttı; onlar da başları eğik olarak geri döndüler de :

— Böyle acâib insânlar görmedik. Arasıra aldatabildiğimiz oldu ise de akşâmleyin bir tevbe etmekle bütün hatâlarını Allah iyiliğe kalbetti [çevirdi], dediler. İ b l î s :

— Size, bunlardan da kâr yok. Çünkü bunlar, Peygamberlerinin sünnetine tâbi olan [uyan] hakîkî tevhîd sâhibi insânlardır. Fakat sizi memnûn edecek nesil bunlardan sonra gelecek olanlardır. Onlar sizin elinizde oyuncak olurlar. Şehvetlerinin azgınlığı ile onları dilediğiniz yöne çekersiniz. Tevbe etmezler, etseler de (Şart'a riâyet etmedikleri ve samîmî tevbe yapmadıkları için) tevbeleri kabûl olmaz ki, günâhları sevâba dönsün.

Hakîkaten Tâbi'în devrinden sonra, birtakım insânlar geldi ki şehvetleri kendilerini kapladı da, bid'atlerini kendilerine güzel gösterdi; onları helâl tanıttı ve onları dîn olarak kabûllendiler. Allahdan mağfiret dilemeyip Allah'a tevbe etmediler. Allahu Teâlâ da onlara düşmânları musallat etti. Düşmânları onları diledikleri tarafa çevirdi.

Eğer : «Bu hikâyeyi anlatan Şeytanı ne gördü, ne de Şeytan ile konuştu. O hâlde bu hikâyeyi nereden bildi?» dersen :

Bilmiş ol ki, ma'neviyât sâhipleri görülmeyen gizlilikleri keşf edebilirler. Bu keşf, bâzan vahy'in bir kolu olan ilhâm, bâzan da menam [Sadık bir rüyâ ile], bâzan da ayân, yâni rüyâ ile olduğu gibi açık göz ile keşf tarîkiyle olur. İnsân ma'nen bir âlem'e yükselir, orada eşyânın hakîkatini görür ve mânâlarını anlar. Doğru rüyâ, nübüvvet'in

kırk altı cüz'ünden bir cüz'ü olduğu gibi, bu da en yüksek olan nübüvvetin derecelerindendir.

Sakın, anlıyamıyorum diye bu ilmi inkâra kalkışma. Aklî ilimleri kavradığını zannederek çizmeden yukarı çıkan âlimlerin helâk noktası burasıdır. Allahu Teâlâ'nın dostları'nın bu hâllerini inkâr eden ilim'den, cehâlet çok daha iyidir. (Çünkü câhiller, anlamadıklarını bildikleri için, işi Allah'a havâle ederler.) Kaynak bir olduğu için, velîleri ve kerâmetlerini inkâr, peygamberleri ve mu'cizeleri inkâr demektir. Peygamberleri inkâr ise tamâmen dîn'den çıkmaktır. Bâzı ârifler :

«Son zamânda iyi insânların gözden saklanmaları, zamânın âlimlerini görmeğe dayanamadıklarındandır. Çünkü câhiller nazarında âlim bilinen ve kendilerini de âlim tanıyan bu zümre, onların nazarında câhildirler. En büyük günâh, cehâletini bilmemek, şunun bunun kusûrlarına bakmak, gâfillerin sözünü ve Dünyâ'ya dalan âlimi dinlemektir. Dünyâya dalan âlimleri dinlemek doğru değildir. Belki her söylediği reddedilmelidir. Çünkü herkes sevdiği şeye dalar ve sevmediğini reddeder. (Bu âlimin de anlatacağı sevdiği şeylerdir.)» diyorlar. Nitekim Hak Teâlâ:

«وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا»

«Kalbini zikrimizde gâfil bırakdığımız, keyfinin ardına düşen ve işi haddini aşmak olan kimseye itâat etme.» (18 - Kehf : 28) buyurmuştur.

Kusurlu olan câhiller, kendilerini bilir zanneden bu gibi âlimlerden çok iyidirler. Çünkü avâm tabakası kusûrlu olduğunu kabûl ederek tevbe eder ve Allahu Teâlâ'dan mağfiret diler. Fakat bu gibi kendisini âlim sanan ve dîn yolundan ayrılıp dünyâlık elde edecek ilimlerle uğraşan câhil (bunu bir şey zanneder de) ölünceye kadar dâvâsında ısrâr eder; tevbe etmez ve bu hâliyle gider.

Bu hâl, Allahu Teâlâ'nın korudukları müstesnâ, umûmu kapladığı ve düzelmelerinden ümît kesildiği zamân, dindârlar için selâmet ve ihtiyât, bunlardan ayrılıp tenhâya çekilmektir. İnşallah, Uzlet bâbında bunu açıklayacağız. Bu sebebten Yûsuf b. Esbât, Huzeyfetu'l-Mer'âşî'ye yazdığı bir mektûbta:

«Günâha girmeden Allah'ı anacak veyâ isyân etmeden ilim müzâkere edecek kimseyi bulamıyan adam'a ne dersin? Zîra ehlini bulamıyor.» dedi. Çok doğru söylemiştir. Çünkü insânlar arasına karış-

makla ya gıybet edeceksin, ya dinleyeceksin, yâhut göreceğin bir fenâlığa sükût edeceksin. Bütün bunlar dînî bakımdan fenâ şeylerdir. Evet insânın en güzel hâli ilim öğrenmek veyâ öğretmektir. Fakat eğer okutan kimse, okutmasında gösterişten, riyâset istemek ve maddî varlık sağlamak hevesinden kendini kurtaramadığını anlarsa, okuyan talebenin de ilmini dünyâlıkta ve şer'de kullanacağını, kendisinin de yol kesene silâh satan gibi fenâlığın sebeblerini hazırlamak sûretiyle yardımcısı olacağını da bilmiş olur. İlim, kılıç gibidir. (Kılıç, dış düşmânlarla muhârebe âleti, ilim ise iç düşmânlarla muhârebe âletidir.) İyiliğe hizmeti, silâh'ın muhârebedeki hizmeti gibidir. Silâh'ın fenâlık yapacaklara satılması câiz olmadığı gibi, ilmin de fenâ niyetli kimselere verilmesi muvâfık değildir.

İşte buraya kadar saydıklarımız, her biri geçmiş âlimlerin ef'âl ve ahvâlini içine alan âhiret âlimlerinin on iki alâmetidir. Sen şu iki yoldan birini seç:

1 — Bütün bu hasletleri bir araya toplamak,

2 — Veyâ bunları kabûl etmekle kusûrlu olduğunu i'tiraf etmek.

Sakın, dünyâ âletini dîn ile değiştiren ve iyi amellerde tembel davrananları gerçek âlimlerden sayan üçüncülerden olma ki, cehâlet ve inkârınla Allah'ın rahmetinden mahrûmiyet ile helâke düşenlerden olmayasın.

Şeytânın kendilerini aldatamayıp, dünyâ ziynetleri kendilerine zarar vermeyen kullardan olmamızı Allah'dan dileriz.

YEDİNCİ BÂB

AKIL, AKL'IN ŞEREFİ, TA'RİFİ VE KISIMLARI BEYÂNINDADIR

AKLIN ŞEREFİ

Bilmiş ol ki, aklın üstünlüğü meydanda olduğu için şerefini isbât edecek delilleri aramağa lüzûm yoktur. Bilhâssa buraya kadar şerefini anlattığımız ilmin kaynağı, doğum yeri ve kökü akıl olduğuna göre aklın şerefi de meydana çıkmıştır. Akla nisbetle ilim, ağaca nisbetle meyve, güneşe nisbetle nûr ve göze nisbetle görmek gibidir.

Dünyâ ve âhiret saâdetine vesîle olan akıl nasıl şerefli olmasın? Veyâ aklın şerefinde nasıl şübhe edilsin? İdrâkinde kusûru olan hayvân bile akla kıymet verir. Hattâ en büyük, en yırtıcı ve en korkunç hayvânlar bile, insânın akliyle düşünebileceği hîleler sebebiyle kendisine gâlib geleceğini bildiği için, insânı heybetli görür, ondan çekinir ve ona itâat eder. Bunun için Peygamber Efendimiz:

«اَلشَّيْخُ فِى قَوْمِهِ كَالنَّبِىِّ فِى أُمَّتِهِ».

«Cemâati arasında âlim, ümmeti arasında peygamber gibidir.» (166) buyurmuştur. (Yâni onun ilim ve irfânından istifâde edilir ve ona hürmet edilir.) Bu onun malının, yaşının veyâ kuvvetinin çokluğundan değil, belki aklının meyvesi olan tecrübesinin çokluğundandır. Bu sebebdendir ki, Arabın ayak takımı, ilm u irfândan mahrûm Türk, Kürd ve diğer kabileler cehâletleri sebebiyle hayvânlara benzedikleri hâlde, fıtrî olarak büyüklerine hürmet ederler. Yine aklın üstün değerindendir ki: Peygamber Efendimize sû-i kasd için yoluna çıkan inâdcılar, onun parlak simâsına bakıp nübüvvet ve akıl nû-

---

(166) İbn Hibban, İbn Ömer'den.

runu gördüklerinde kendilerini korku ve heybet bürüdü de kötülükten vazgeçtiler.

Aklın şerefi açıktır. Bilinmesi için delile ihtiyâç yok. Ancak biz, aklın şerefine dâir vârid olan âyet ve hadîsleri zikredeceğiz. Allahu Teâlâ akla, nûr adını verir.

« اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ »

«Allah, yer ile gök'ün nûrudur, nûrunun temsîli sanki bir mişkât.» (24 - Nûr : 35)

Akıldan elde edilen ilme ise, **rûh**, vahy, hayât adını vermiştir:

« وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا »

«İşte biz, sana da (Habîbim) böylece emrimizden bir rûh vahyettik.» (42 - Şûrâ : 52)

« أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ »

«Hem bir adam ölü iken biz onu diriltmişiz ve kendisine bir nûr vermişiz, insânlar içinde onunla yürüyor.» (6 - En'am : 122)

Hak Teâlâ, nûr ile zulmeti, aydınlık ile karanlığı zikretti yerde aydınlıktan ilmi, karanlıktan cehâleti murâd etti. Nitekim Allahu Teâlâ buyuruyor:

« يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ »

«Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.» (2 - Bakara: 257)

Peygamber Efendimiz de bir hadîs'inde:

«Ey insânlar, Rabbinizi biliniz ve anlayınız. Emir olunduğunuzu ve kendisinden nehiy olunduğunuzu anlayacak, olgun akıl tavsiye ediniz. Rabbinizin huzûrunda sizi kurtaracak olan, aklınızdır. Bilmiş olunuz ki, ne kadar çirkin suratlı, değersiz, ayak takımı pejmürde olursa olsun, akıllı kimse, Allah'a itâat edendir. Buna mukaabil câhil ve ahmak, ne kadar hüsn ve cemâl sâhibi hâtırlı yüksek mevkî' sâhibi, şık kıyâfetli, hüsn-ü beyâna sâhip olursa olsun, Allah'a, isyân edendir.

Allah katında mahmûd ve diğer vahşi hayvânlar kendisine isyân eden insânlardan daha akıllıdır. Sakın, maddecilerin size gösterecekleri saygıya kıymet vermeyin. Zîra onlar, hüsranda, zarardadırlar.» buyurmuştur.

Yine bir hadisde deniliyor ki:

«أَوَّلُ مَا خَلَقَ ٱللّٰهُ ٱلْعَقْلَ فَقَالَ لَهُ أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ، ثُمَّ قَالَ لَهُ أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ، ثُمَّ قَالَ ٱللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا خَلَقْتُ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيَّ مِنْكَ، بِكَ آخُذُ، وَبِكَ أُعْطِي، وَبِكَ أُثِيبُ، وَبِكَ أُعَاقِبُ»

«Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı akıldır. Allahu Teâlâ akla: «Dön bu yana» diye emretti, akıl döndü. «Dön o yana» diye emretti, yine döndü. - Allahu Teâlâ'nın her emrine inkıyâd etti. - Sonra Allahu Teâlâ «İzzet ve celâlim [ululuğum] hakkı için nazarımda senden kıymetli bir şey yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm. Seninle mükâfatlandırır, seninle cezâlandırırım.» buyurmuştur.» (167)

Eğer, «Bu akıl arez ise (bizâtihî kaaim olamıyacağına göre) cisimden evvel nasıl yaratıldı, cevher ise mekânsız bizâtihî nasıl kaaim oluyor?» dersen:

Bilmiş ol ki, bu mükâşefe ilmi ile alâkalıdır. Bunu muâmele ilmi bahsinde anlatmak muvâfık düşmez. Halbuki biz burada muâmele ilmini anlatmaktayız. Hazret-i Enes'den (R.A.) rivâyet olundu ki:

Bir cemâat Peygamberimizin huzûrunda bir adamı aşırı derecede öğdüler. Peygamber Efendimiz:

— Bu adamın aklı nasıldır? Diye sorunca:

— Yâ Resûlallah, biz sana bu adamın son derece ibâdetinden ve muhtelif hayır işlerinden haber veriyoruz. Siz, hâlâ aklından mı soruyorsunuz? Dediler. Peygamber Efendimiz:

— İnsân, ahmaklığı ile berâber günâhkârlardan daha büyük hatâlara düşer. İnsânların yarın Allah katında yüksek derecelere yükselmeleri, akılları nisbetindedir, buyurdu.

Hazret-i Ömer'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

---

(167) Taberânî, Ebû Umâme'den.

«مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ مِثْلَ فَضْلِ عَقْلٍ يَهْدِي صَاحِبَهُ إِلَى هُدًى وَيَرُدُّهُ عَنْ رَدًى، وَمَا تَمَّ إِيمَانُ عَبْدٍ وَلَا اسْتَقَامَ دِينُهُ حَتَّى يَكْمُلَ عَقْلُهُ»

«İnsânın, akıl gibi yüksek iktisâbı olamaz. Akıl, sâhibini iyiliğe ulaştırır, fenâlıktan alıkor. Aklı kemâle ermedikçe insânın dîni müstakîm ve îmânı tamâm olmaz.» (168)

Yine bir Hadîs-i şerifte:

«إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ، وَلَا يَتِمُّ لِرَجُلٍ حُسْنُ خُلُقِهِ حَتَّى يَتِمَّ عَقْلُهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ تَمَّ إِيمَانُهُ وَأَطَاعَ رَبَّهُ وَعَصَى عَدُوَّهُ إِبْلِيسَ»

«İnsân, güzel ahlâkiyle, gündüz oruç tutup gece ibâdet edenler seviyesine ulaşır. Fakat aklı tamâm olmadıkça ahlâkı da güzelleşmez. Aklı olgunlaşınca îmânı da kemâle erer; Rabbine itâat ve düşmanı olan Şeytan'a isyân eder.» (169) buyurmuştur.

Ebû Sa'îd-i Hudrî 'nin rivâyet ettiğine göre Peygamber Efendimiz:

«Her şeyin bir direği var, mü'minin direği efendisi aklıdır. İbâdeti de aklı nisbetindedir. Cehennemde:

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

«Eğer duyup akıl edeydik biz de cehennemlikler arasında olmazdık.» (67 - Mülk : 10) dediklerini duymadın mı?» buyurmuştur.

---

(168) İbnü'l - Muhber.

(169) İbnü'l - Muhber.

Hazret-i Ömer'e (R.A.) Temîm ed-Dârî : «Bizce efendilik, akıldır.» deyince, Ömer, kendisini tasdik eder ve: «Ben sana sorduğum gibi Resûlullah'a da sormuştum. Resûlullah da aynı cevâbı verdi.» dedi. Sonra devâm ederek: «Peygamber Efendimiz de buyurdu ki: Ben de Cebrâil aleyhi's-selâm'a: "Efendilik nedir?„ diye sorduğumda o da bana: "Akıldır." dedi.» Berâ b. Âzib diyor ki: «Bir gün Resûlullah'a çok şeylerden sordular. Peygamber Efendimiz: "Ey insânlar, her şey'in bir biniti var, kişinin biniti de akıldır. Delîl ile, en güzel yol ve bilgiye ulaşanınız, en üstün akla sâhip olanınızdır." buyurdu.»

Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre, Peygamber Efendimiz Uhud'dan dönüşünde bir çok kimselerin, «Falan falandan daha cesûr, falan başkalarının geçirmediği imtihânları geçirmiş (başına bir çok felâketler gelmiş)» ve bunun gibi sözler konuştuklarını duydu. Bunun üzerine :

— Siz, bunların ahvâlini bilemezsiniz, dedi. Sahâbe-i Kirâm:

— Yâ Resûlallah, niçin bilemeyiz? diye sorunca Peygamber Efendimiz :

— Onların muhârebeleri. Allahu Teâlâ'nın onlara taksîm ettiği akılları nisbetindedir. Zaferleri de niyyetleri de akılları derecesindedir. Herkes bu derecelere göre mevkî kazanır ve kıyâmet gününde de niyyetleri ve akılları seviyesinde mevkî'leri ihrâz ederler, cevâbını verdi.

Berâ' b. Âzib'den rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor:

«Allahu Teâlâ'ya itâat etmekte, melekler akılları ile cehd ü gayret ettiler. Âdem oğullarından mü'min olanlar da akılları nisbetinde gayret göstermişlerdir. Azîz ve celîl olan Allahu Teâlâ'ya en çok amel eden en çok aklı olandır.»

Hazret-i Âişe'den rivâyet edildiğine göre, bir gün kendisi Hazret-i Peygambere:

— Yâ Resûlallah, insânlar dünyâda ne ile üstünlük kazanırlar? Diye sordu. Peygamber Efendimiz :

— Akıl ile, deyince, Âişe :

— Herkesin kıymeti ameliyle ölçülmez mi? Dedi. Peygamber Efendimiz:

— Yâ Âişe, onlar akıllarından fazla bir şey yapabilir mi? Allahu Teâlâ'nın verdiği akıl nisbetinde amel ederler. Ondan sonra amellerine göre de mükâfatlanırlar, cevâbını verdi.

İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyete göre Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar :

«Her şeyin bir âleti, bir hazırlık ve isti'dâdı var: Mü'minin âleti aklıdır. Her şeyin bir biniti var: Kişinin biniti aklıdır. Her şeyin bir direği var; Dinin direği akıldır. Her kavmin bir dayanağı var: İbâdetin dayanağı akıldır. Her kavmi bir çağıran var: Âbidleri ibâdete da'vet eden de akıldır. Her tâcirin bir sermâyesi var: Müctehidlerin sermâyesi akıldır. Her âilenin bir idârecisi var: Sıddîklar evinin bakıcısı akıldır. Her harâbenin bir tâmircisi var: Âhireti i'mâr eden akıldır. Herkesin kendisini andıracak olan ardından bir geleni var: Sıddîkleri andıracak olan akıllarıdır. Her yolcunun bir çadırı var: Mü'minin çadırı aklıdır.»

Yine Peygamber Efendimiz buyurmuşlardır ki:

« إِنَّ أَحَبَّ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِلَى ٱللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ نَصَبَ فِي طَاعَةِ ٱللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَنَصَحَ لِعِبَادِهِ وَكَمَلَ عَقْلُهُ وَنَصَحَ نَفْسَهُ فَأَبْصَرَ، وَعَمِلَ بِهِ أَيَّامَ حَيَاتِهِ فَأَفْلَحَ وَأَنْجَحَ »

«Allah - Azze ve celle - katında en makbûl mü'min, Allahu Teâlâ'ya ibâdete kendisini hasredeп, kullarına öğüd veren, aklı kemâle eren, ayıblarını görüp kendisine öğüt veren ve hayâtı boyunca bununla amel edendir. İşte necât bulan ve zafere ulaşan budur.» (170)

Diğer bir hadis-i şerif:

« أَتَمُّكُمْ عَقْلًا أَشَدُّكُمْ لِلّٰهِ تَعَالَى خَوْفًا وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا، وَإِنْ كَانَ أَقَلَّكُمْ تَطَوُّعًا »

«En akıllınız, Allah'dan en çok korkanınızdır. En güzeliniz, Allahu Teâlâ'nın emir ve yasaklarına riâyet edeninizdir. Her ne kadar en az nâfile ibâdet edeninizden biri olsa bile.» (171)

AKLIN HAKİKATİ VE KISIMLARI

Bilmiş ol ki, insânlar, aklın ta'rîf ve hakîkatinde ihtilâfa düştüler ve çokları akıl kelimesinin müşterek bir çok mânâlara geldiğini

(170) İbnü'l - Muhber.
(171) İbnü'l - Muhber Ebû Katâde'den.

unuttular. Bu mevzûda perdeyi kaldıracak en doğru yol «Ayn» kelimesinin bir çok mânâları olduğu gibi, «Akıl»ın da dört mânâda kullanıldığını ve bu gibi müşterek mânâlarda kullanılan kelimelerin bütün mânâsını bir araya toplayan bir ta'rîf ile ta'rîf edilmesi istenmediğini, belki her mânânın ayrı ayrı ta'rîf edildiğini bilmektir. Bu mânâları îzâh edelim:

1 — İnsânların dîğer cânlı hayvânlardan ayrılmasını sağlayan haslete akıl derler ki, insânlar yaratılıştaki bu akıl ile nazarî ilimler öğrenmeğe isti'dâd kazanırlar, bir çok gizli hüner ve san'atları elde ederler.

Hars b. Esed-i Muhâsibî de aklı ta'rîf ederken: «Nazarî ilimler kendisiyle anlaşılan bir garîze - tabîattır. Allahu Teâlâ'nın kalbe akıttığı bir nûrdur ki, insân onunla eşyâyı anlamağa isti'dâd kazanır.» derken bunu kasdetmiştir.

Muhâsibi'nin bu ta'rîfini inkâr edip, akıl yalnız zârûri ilimlerden ibârettir diyen insâflı davranmamıştır. Çünkü zarûrî ilimler ilimlerden gaflet eden veyâ uykuda olduğu için zârûrî ilimler kendisinde bulunmayan kimseler, bu tabîata sâhip olduklarından, yine akıllıdırlar. Cismin, kendisiyle ihtiyârî hareket edip hâsselerini [duygu organlarını] kullanabileceği hayâtı, bir garîza olduğu gibi akıl da bâzı hayvanların kendisiyle nazarî ilimler edinmeğe hazırlandığı bir garîza'dır. Eğer bu ta'rife bakarak, insân ile merkeb arasında fark olmaması lâzım gelir dersen bil ki: İnsân ile merkebdeki aklın farkı yoktur, denilebilir. Ancak âdet-i ilâhiyye olarak insânda akıl ile ilim halk edilir de diğer hayvanlar ve canlı varlıklarda halk edilmez. Bundan da hayvan ile nebâtların hayât bakımından eşit olması lâzım geldiği ileri sürülürse, denilir ki: Evet, aralarında fark yoktur. O kadar ki Allahu Teâlâ âdeti gereğince merkeb'de husûsî hareketler yaratır ve böylelikle onu ayırmış olur. Şöyle ki: Eğer merkeb, cansız cemad farz edilseydi ondan meydana gelen bütün hareketleri Allahu Teâlâ'nın yarattığına hükm etmek vâcib olurdu ve yine merkeb'in cemâdat'dan hareketteki farkı hayât iledir demek borç olduğu gibi, insânın da hayvândan ayrıldığı nazarî ilimleri idrâk için garîzasında olan akıl iledir denir.

Akıl, kendisine has vasıf ile şekil ve renkleri göstermekte diğer cisimlerden ayrılan ayna ile sırrı gibidir. Göz de böyledir. Görmeğe isti'dâdı olan hey'et ve sıfatları ile cephe [alın]'den ayrılır.

Akıl garîzasını ilimlere nisbet etmek, gözü görmeğe nisbet etmek gibidir. İlimlerin inkişâfını sağlamakta Kur'ân ve şerî'at'ın akla nisbeti, güneş ışığının göze nisbeti gibidir. İşte bu garîzayı böyle anlamak gerekir.

2 — Küçük bir çocuğun, câiz olan şeyleri câiz, muhâl olan şeyleri de muhâl kabûl etmesi: İkinin birden çok olduğunu, bir adam'ın bir ânda iki yerde bulunamıyacağını bilmesi gibi zarûri ilimlerdir. Bâzı kelâmcıların, aklı «Mümkün olan şeylerin var olabileceğini, mümkün olmayanların olamıyacaklarını anlamak, gibi zarûrî ilimler.» diye ta'rif etmelerindeki gâyeleri de budur. Bu târif de doğrudur. Zira bu ilimler, insânlarda mevcûttur. Bunlara akıl adı verilmesi meydândadır. Çürük olan, diğer garîzaları inkâr edip yalnız bu ilimleri kabûl etmektir.

3 — Tecrübelerden elde edilen ilim akıldır. Kim, tecrübelerden anlar ve tecrübeler kendini olgunlaştırırsa ona akıllı; kim, tecrübelerden bir şey anlamazsa, ona ahmak ve câhil denir. Bu da akıl adı verilen ilimlerin başka bir çeşitidir ki, buna tecrübe derler.

4 — O garîza'nın bir dereceye yükselmesidir ki, bütün bu işlerin neticesini anlar ve âkıbeti tehlikeli olan bu gibi muvakkat lezzetlere dâvet eden şehvetini yener. Bu kuvvet kimde bulunursa, peşin şehvetinin arzûsuna uymayıp âkıbeti düşünerek hareket ettiği için «Akıllı» sıfatını alır denir. Bu da insânı, hayvândan ayıran bir husûsiyettir. (Buna da akl-ı müstefâd denir.)

Aklın şu dört mânâsından birincisi asıl ve kökdür. İkincisi, onun en yakın bir dalıdır. Üçüncü mânâ, birinci ve ikinci mânâların dallarıdır. Çünkü tecrübe ilimleri tabiî ve garîzî kuvvetle elde edilir. Aklın son meyvesi demek olan dördüncüsü akıldan beklenen neticedir. Birinci ve ikinciler tabiî, üçüncü ve dördüncüler ise kisbîdir. Bunun için Hazret-i Ali diyor ki:

«Biri tabiî diğeri kisbî olarak iki akıl buldum.
Görmeyen göze güneş ışığının kârı olmadığı gibi,
Fıtrî akıl olmadan, kisbî'nin kârı olmadığını bildim.»

Peygamber Efendimiz, aşağıdaki hadîsi ile birinciyi, yâni gârizî aklı murâd etmiştir:

« مَا خَلَقَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ »

«Allahu Teâlâ akıldan daha kıymetli bir şey yaratmamıştır.» (172)

Yine Peygamber Efendimizin Hazret-i Ali'ye hitâben söylediği şu hadis-i şerifden murâdı da, dördüncü, yâni akl-ı müstefâddır:

---

(172) Tirmizî.

«إِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ بِأَبْوابِ الْبِرِّ وَالأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ فَتَقَرَّبْ أَنْتَ بِعَقْلِكَ»

«İnsânlar, güzel ameller ve iyilikleriyle Allahu Teâlâ'ya yaklaşıyorsa, sen de aklın ile yaklaş.» (173)

Hazret-i Peygamber'in şu hitâbından da murâdı aynıdır:

Rivâyet edildiğine göre Hazret-i Peygamber, Ebû'd-Derdâ'ya hitâben:

— Aklını arttır ki, Allah'a yaklaşasın, buyurdu. Ebû'd-Derdâ:

— Anam babam sana fedâ olsun, aklımı nasıl arttırabilirim yâ Resulallah, diye sorunca Peygamber Efendimiz:

— **Allahu Teâlâ'nın yasak ettiği harâmlardan kaçın, farzları yerine getir ki, akıllı olasın.** İyi ameller işle ki, Dünyâ'da yüksek mertebeye erip âhirette, azîz ve celîl olan Allahu Teâlâ'ya yaklaşmakla izzet bulasın, cevâbını verdi.

Sa'îd b. Müseyyeb'den rivâyet edildiğine göre:

Hazret-i Ömer, Ubeyy b. Kâ'b ve Ebû Hüreyre Peygamber Efendimizin huzûruna girerek şöyle sordular:

— **Yâ Resûlallah,** insânların en âlimi kimdir? Peygamber Efendimiz:

— Akıllı olandır cevâbını verdi. Onlar:

— En çok ibâdet eden kimdir? Peygamber Efendimiz:

— En çok akıllı olan. Onlar:

— İnsânların en faziletlisi kimdir? Peygamber Efendimiz:

— **En akıllı olan. Onlar:**

— **Yâ Resûlallah, akıllı kimse, mürüvvet sâhibi, cömerd, konuştuğunu bilen ve hatırı sayılan kimse değil midir? Diye sordular. Peygamber Efendimiz:**

— Bütün bu saydıklarınız dünyâlık ve Dünyâ'ya âit şeylerdir. **Âhiret ise muttakîlerindir, buyurdu.**

Bir hadîs-i şerîfde Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyorlar:

«إِنَّمَا الْعَاقِلُ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَصَدَّقَ رُسُلَهُ وعَمِلَ بِطَاعَتِهِ»

---

(173) Ebû Nuaym «Hilye»de.

«Akıllı, Allahu Teâlâ'ya imân edip Peygamberine inanan ve emir lerini yerine getiren kimsedir.» (174)

«Akıl» kelimesi lûgat ve kullanılış bakımından o garizanın adı dır. Zarûrî ilimlere akıl ıtlakı, neticesi itibâriyledir. Çünkü şey, neti cesiyle bilinir. İlme, haşyet; âlime de «Allah'dan haşyet duyan kimse» dendiği gibi. Halbuki haşyet ilmin ta'rîfi değil, belki ilmin meyvesi ve netîcesidir. Bu bakımdan mecâz li-gayrihi gibi olmuş olur. Fakat gâye, lûgat mânâsında değil, maksad bu dört kısmın mevcudiyeti ve yalnız birinci kısmı alan garîza müstesnâ «akıl» kelimesinin hepsine birden şâmil olmasındandır. Sahih olan, mevcûd olmasıdır. Hattâ diğer üç kısım da aslîdir ve birinci kısım olan garîza'nın içindedir. Şu kadar ki hârice çıkmasını iktizâ eder sebeb bulunduğu zamân bu ilimlere dışarıdan bir şey katılmamış ve kendi içerisinde saklı imiş gibi onları vücûd çıkarır. Bunun benzeri, yer altındaki su'dur. Küçük bir kazı ile meydana çıkıp hâricden kendisine bir şey katılmadan bir araya toplanıp görüldüğü gibidir. Yine, bademde olan yağ, gül çiçeğinde olan gül suyu gibidir. Bu sebebden Hak Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ
عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى»

«Hem Rabbin : Beni Âdemden, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şâhid tutarak: «Rabbiniz değil miyim?» Diye işhâd ettiği zamân «Belâ» dediler.» (7 - A'raf : 172)

Bu ikrârdan gâye, dillerinin ikrârı değil, heykellerden soyulmuş nefislerinin, zâtlarının ikrârıdır. Çünkü şahısları ve dilleri bulunduğu zamân, dilleriyle ikrârlarında ikiye ayrıldılar. Bir kısmı diliyle de ikrâr etti, diğeri ise inkâr etti. Bunun için Allahu Teâlâ buyuruyor:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ»

«Onlara, sizi kim yarattı diye sorarsanız, Allah yarattı derler.»

Yâni onların hâlleri düşünülürse bâtınları ve akılları buna şehâdet eder. Buna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ buyuruyor ki:

---

(174) İbnü'l - Muhber.

« فِطْرَةَ ٱللّٰهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا »

«Allahu Teâlâ'nın insânları yarattığı fıtrattır.» (30 - Rûm: 30)

Yâni her insân Allahu Teâlâ'ya îmân fıtratı ve belki her eşyâyı olduğu gibi anlamak isti'dâdı üzerine yaratıldı. Anlayış isti'dâdına yakın olduğu için bu hâl kendi içinde imiş gibidir.

Îmânın yaradılışta insânlarda yerleşmiş bir tabiat olduğunu bildikten sonra, insânların bir kısmı bundan yüz çevirdi ve bu fıtratını unuttu. Dîğer kısmı bir hâdiseye şâhid olup unuttuktan sonra yeniden hâtırlayan gibi aklını başına aldı, istikaametini o tarafa çevirdi ve fıtratını hâtırladı. Bunun için Allahu Teâlâ:

« لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ »

«Umulur ki hâtırlarlar.» (2 - Bakara: 221) buyurmuştur. Dîğer bir âyet-i celîlede de buyuruluyor ki:

« وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ »

«Akıl sâhipleri hatırlasınlar diye.»

« وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ ٱللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ ٱلَّذِى وَاثَقَكُمْ بِهِ »

«Allahu Teâlâ'nın size olan ni'metlerini ve sizden aldığı sözü hâtırlayın.» (5 - Mâide: 7)

« وَلَقَدْ يَسَّرْنَا ٱلْقُرْءَانَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ »

«Kur'ân'ı da müyesser kıldık düşünmek için. Fakat hani düşünen?» (54 - Kamer: 17)

Bu nev'e **«TEZEKKÜR»** [hâtırlama] adı verilmesi uzak bir mânâ değildir. Tezekkür iki çeşittir. Biri: Önceden hâtırında olan şeyi unuttuktan sonra hâtırlamak. Dîğeri de, yaradılışta kendisinde mevcûd olan bir şeyi hâtırlamaktır. Bunlar basîret nûru [Kalb gözü] ile

görenler için açık gerçekler olmakla, keşf ve müşâhededen mahrûm, işitmek sûretiyle taklîdcilik kendilerinde revâç bulan kimseler için ağırdır. Bunun için onların bu gibi âyetlerde sürçtükleri, (ahd ü mîsak'da) nefsin ikrârı ve tezekkür'ün te'villerinde çeşitli yollara saptıkları, tenâkuz fikrine kapıldıkları, hadîs ve âyetlerde tenâkuzlar tahayyül ettikleri görülür. Çok kerre bu hâl kendilerinde tabîatleşir, âyet ve hadîslere hakaaret gözü ile bakar ve gerçekten bunlarda tenâkuz olduğu kanâatine varırlar. Bu hâl, eve giren kör bir adamın, tâm yerine konmuş olan çanak ve çömleğe çarparak: «Bu kaplar niçin yerine konmamış?» dediğine benzer. Şüphesiz ona verilecek cevâp: «Kaplar yerindedir, fakat sen görmediğin için onlara çarptın.» sözüdür. Basîret gözü kapalı olanlar da aynı körler gibi belki de daha fenâdır. Çünkü beden binit, insânın rûhu ise, binicisidir. Elbetteki binicinin körlüğü binitin körlüğünden fenâdır.

Kalb gözü başdaki göze benzediği için Allahu Teâlâ:

« مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى »

«Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı.» (53 - Necm : 11) buyuruyor. Yâni: Umûr-i kudsiyye evvelâ kalb, sonra göz ile görülür. Yine Allahu Teâlâ:

« وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ »

«Bunun gibi İbrâhim'e yer ve göklerin melekût - gizliliklerini gösteririz.» (6 - En'am : 75) buyurmuştur.

Şüphesiz bunlar, kalb gözü ile görülür ki, bu da görmek bakımından baştaki göze benzemektedir.

Körlük bakımından da, kalbin aynı göze benzediğini ve kapalı olan basîrete kör dendiğini beyân etmek üzere Allahu Teâlâ:

« فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ »

«Gözler kör olmaz. Göğüslerde olan kalbler kör olur.» (22 - Hacc :

46) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ dîğer Âyet-i celîlede:

«وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا»

«Bu dünyâda kendi arzûlariyle hakîkati görmekten çekinen ma'nevî körler, âhirette de kör ve belki daha sapık yoldadırlar.» (17 - İsrâ : 72) buyurmuştur.

Peygamberlere gösterilen bu şeylerin bâzısı baş ve bâzısı da kalb gözü ile gösterilmiş ve hepsine birden görmek adı verilmiştir.

Hülâsa : Kimin basîret gözü açık değilse, dînin özüne eremez. Ancak kabuğu ile uğraşır.

İşte bu saydıklarımız aklın kısımlarıdır.

İNSÂNLARIN AKILCA FARKLARI

Akılların faklı olup olmadığına dâir insânlar ihtilâf etmiştir. Ma'nevî ilimden mahrûm olan bu gibilerin sözlerini buraya aktarmakla meşgûl olmakta bir mânâ yok. En doğrusu hemen hakîkî yolu açıklamağa çalışmaktır.

Bu husûsta açık gerçek şudur ki :

Yukarıda anlattığımız aklın, dört aksâmından yalnız ikincisi olan zarûrî ilimlerden başka dîğer üç kısmında insânlar arasında ayrılık vardır. İkinci mânâdaki, mümkün olan şeylerin olabileceğine, mümtenî olanların da olamıyacağına dâir olan ilm-i zarûriye delâlet eder. İki adedinin birden çok olduğunu bilen, bir cismin bir ânda iki yerde bulunamıyacağını bir şey'in hem hâdis, hem de kadîm olamıyacağını bilen akıl sâhibi kat'î olarak aklın anlayacağı buna mümâsil dîğer şeyleri de bilir. Bunda ayrılık yok. Fakat dîğer üç kısımda ayrılık vardır.

Dördüncü kısım olan, şehvetlere galebe çalmaktaki akl-i müstefâdda insânların bir olmadığı, hattâ bir insânın bile her hâlinde aynı derecede olmadığı meydândadır. Bu fark bâzan şehvetlerin muhtelif olmasından ileri gelir. Meselâ insân, aklıyle bâzı şehvetlerini terke muktedir olduğu hâlde, bâzılarını yenemez. Bu da dâimâ bir şekilde olmaz. Şöyle ki: Gençlik zamânında şehvetine hüküm edemez. Fakat yaşlanıp aklı başına gelince bu cepheden kendisine mâlik olur. Buna karşılık yaşlandıkça kendisinde gösteriş, mâkam sevgisi kuvvetlenir. Bu sefer de bunların önüne geçemez. Bu ayrılık, bâzan şehvetin fenâlığını anlatan bilgilerdeki ayrılıktan olur. Bunun için, tabîb bir çok zararlı maddelerden kendini korur, fakat aynı akılda olup bu gibi şey-

lerin zararını kabûl ettiği hâlde tabîb olmayan bir diğeri bu zararlı şeylerden kendini çekemez. Bilgi çoğaldıkça korku artar, böylelikle arzûları yenmekte korku, aklın yardımcısı olur. Maddî hayâtta böyle olduğu gibi ma'nevî cephede de böyledir. Hatâların zararlarını daha kuvvetli bilen bir âlim, kendini bir câhilden daha iyi korur. Fakat biz, âlim derken maddiyât için okumuş, cübbeler giymiş, makâm işgâl etmiş cedel ehlini değil, Allah için okuyan hakîkî âlimi kasdediyoruz.

Eğer, ayrılığın sebebi şehvet ise, aklın ayrılığına gitmez. Yâni akılların tefâvütünden değildir. Eğer ayrılığın sebebi ilim cihetinden ise, biz ilmin bu kısmına akıl ismi verdik. Çünkü burada ilim, akıl garîzasını kuvvetlendirir. Buradaki ayrılık ismin mânâsında olur. Bu ayrılık bâzan yaradılışta olur. Yaradılışta aklı kuvvetli olan, nefsin arzûlarından kendini daha iyi korur.

Üçüncü kısım olan tecrübe ilmine gelince: Buradaki ayrılığı kimse inkâr edemez. Bunlar, bâzan tesâdüf, bâzan da sür'at-i intikal ile ayrılırlar. Bunun da sebebi, yaradılıştaki ayrılık, veyâ tecrübe azlığıdır.

Asıl olan birinci kısım, yâni yaradılıştaki akla gelince: Buradaki ayrılığı inkâra yol yoktur. Çünkü o, rûh üzerinde parlayan bir nûr ve sabâhında doğan bir güneştir. Parlama zamânı erginlik çağıdır. Bu akıl, kırkına varıncaya kadar durmadan artar ve olgunlaşır. Bu, sabâh güneşine benzer. İlk önce gâyet hafiftir, sonra güneşin gözü görülünce olgunlaşır ve çoğalır. Basîret nûrunun azlığı ve çokluğu baş gözündeki ziyânın azlığı ve çokluğu gibidir. Farklılık, gözü bozuk olup dâimâ göz yaşı akan ile gözü sağlam olan arasında açıkça görülmektedir. Belki Allahu Teâlâ'nın sünneti, her şeyi tedricen kemâle erdirmekle câridir. Hattâ şehvet bile erginliğe erer ermez bütün ağırlığı ile gencin sırtına yüklenmez; âhestelikle olgunlaşır. Diğer yemek, his, hayâl ve düşünce kuvvetleri de böyledir. Yaradılışta ayrılık olmadığını iddiâ edenlerin akıllarından şüphe edilir. Kim, Peygamber'in aklı ile, çöl bedevisinin aklını bir tutarsa o, bedeviden de düşüktür.

Yaradılıştaki aklın birbirinden farklı olduğu nasıl inkâr edilir? Halbuki öyle olmasa insânlar ilimleri idrâkte ayrılmaz, bir kısmı uzun emekten sonra bir şey öğrenebilen «AHMAK», bir kısmı «ZEKİ», bir kısmı da bütün işlerin hakîkat ve gizliliklerine ta'lîmsiz, terbiyesiz ve duygusuz vâkıf olan «KÂMİL» insân olmak üzere üçe ayrılmazlardı. Nitekim Allahu Teâlâ buyuruyor ki :

« يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ، نُورٌ عَلَى نُورٍ »

«Yağı, hemen hemen ateş dokunmasa bile ziyâ verir, nûr üzerine nûr.» (24 - Nûr : 35)

Bunlar Peygamberlerdir. Vahy ve meleksiz dahî, kapalı ve bilinmeyen işler gönüllerinde açılır ki, buna ilhâm derler. Bunun bir benzeri olarak Peygamber Efendimiz bir Hadîs-i şerîfte şöyle buyuruyor:

«إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوْعِي: أَحْبِبْ مَنْ أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ ، وَعِشْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ ، وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ فَإِنَّكَ مَجْزِىٌّ بِهِ»

«Cebrâil veyâ doğrudan Hazret-i Allah kalbime şöyle ilka etti: Dilediğini sev, neticede ayrılacaksın. İstediğin kadar yaşa, sonunda öleceksin. Dilediğin şekilde amel et, karşılığını bulacaksın.» (175)

Meleklerin Peygamberlere bildirdiği bu yol, kulak ile işitilen Vahy-i sarîh'den ayrı bir yoldur. Bunun için Peygamber Efendimiz bunu üflemek ve nefes mânâsında olan «NEFES» ve «RÛ'» kelimeleriyle tâbir etmiştir.

Vahyin yolları çoktur. Bu kısım mükâşefe ilmine âit olduğu için Muâmele ilminde bunun üzerinde çok durmağa gelmez.

Vahyin derecelerini bilmek için vahye mahzar olmak gerektiğini sanma. Zira sıhhatli olmayan bir tabîb de hasta adama hastalığını, derecelerini, söylediğini yapmayan bir âlim de fenâ bir insâna adâlet ve iyiliklerin derecelerini anlatabilir. Bunun gibi vahyin derecelerini anlatabilmek için vahye mazhar olmak şart değildir. İlim başka, bilinen şeylerin varlığı da başka bir şeydir. Peygamberlik ve velîliği bilen kimsenin Peygamber veyâ velî olması, takvâ ve zühdü bilen herkesin de muttakî olması lâzım gelmez.

İnsânlar, kendi kendine anlayabilmek, ta'lim ve terbiye ile öğrenmek, ta'lim ve terbiye dahi kendisine fayda vermemek bakımından yeryüzü gibidir. Bir kısım toprak kendiliğinden suyu çıkarır ve akıtır, bir kısım toprak kuyu kazmakla suyu çıkarır, diğer bir kısmı da ne kadar kazarsan kaz su çıkarmaz kuru topraktır. Bu, toprağın cevherindeki farklılıktandır. İnsânlardaki farklılık ise, akıllarındaki farktandır.

---

(175) Şirâzî Sehl b. Sa'd'dan.

Akılların bir olmadığını ifâde eden naklî delîllerden bir tânesi Abdullah b. Selâm'ın rivâyet ettiği, Arş'ın büyüklüğünü anlatan uzun hadîs'in son kısmıdır. Burada Peygamber Efendimiz nakl buyuruyorlar ki:

«يَا رَبَّنَا هَلْ خَلَقْتَ شَيْئًا أَعْظَمَ مِنَ الْعَرْشِ؟ قَالَ نَعَمْ: الْعَقْلُ، قَالُوا وَمَا بَلَغَ مِنْ قَدْرِهِ؟ قَالَ هَيْهَاتَ لَا يُحَاطُ بِعِلْمِهِ: هَلْ لَكُمْ عِلْمٌ بِعَدَدِ الرَّمْلِ؟ قَالُوا: لَا. قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنِّي خَلَقْتُ الْعَقْلَ أَصْنَافًا شَتَّى كَعَدَدِ الرَّمْلِ، فَمِنَ النَّاسِ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّةً، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ حَبَّتَيْنِ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ فَرَقًا، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ وَسْقًا، وَمِنْهُمْ مَنْ أُعْطِيَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ»

«Melekler dediler:

— Yâ Rab, Arş'dan büyük bir şey yarattın mı? Allahu Teâlâ:
— Evet, aklı yarattım, buyurdu. Melekler:
— Yâ Rab, ne kadar büyüktür? Allahu Teâlâ:
— Kumların sayısını bilir misiniz? Melekler:
— Hayır, yâ Rab, Allahu Teâlâ:
— İşte aklın da büyüklüğünü bilemezsiniz. Ben, aklı kum sayıları gibi sınıflara ayırdım. Kimisine bir tâne, kimisine iki tâne, kimisine üç tâne, dört tâne, bâzısına bir farak, bâzısına vesk (176) diğer bâzılarına da daha çok verilmiştir, buyurdu.» (177)

Eğer, bâzı mutasavvıfenin aklı ve aklî ilimleri kötülemelerinin sebebi nedir diye sorarsan:

Bilmiş ol ki, bunun sebebi, insânların aklı ve aklî ilimleri birbirlerini ilzâm için mücâdelelerde kullanmaları ve akıl ve ma'kûl isimlerini, mücâdele ve münâzaraya nakletmeleridir. Halbuki münâzara, söz san'atıdır. Sûfîlerin onlara: «Siz bu lâfızda yanıldınız, kelâm san'atı başka, aklî ilimler başkadır.» deyip mes'eleyi anlatmağa gücleri

(176) Bunlar eski ölçeklerdendir.
(177) İbnü'l - Muhber, Enes'den.

yetmedi. Çünkü eskiden yeniye, onlara böyle intikal ettiği için, onların kalbinden bunu çıkarmak imkânı yoktu. Bu sebebten sûfîler, akıl ve ma'kûlü kötülemek zorunda kaldılar. Amma zemm ettikleri, o mânâlardaki akıl ve ma'kûldür.

Kalbe konan ve Allahu Teâlâ ile Resûlü bilmeğe yarayan akıl nûrunu yenmek asla düşünülemez. Bizzat Allahu Teâlâ'nın medhettiği bu akıl yerilirse öğülecek başka ne kalır?

Eğer öğülen Peygamber'in getirdiği şerî'at ise, bunun doğruluğu ne ile bilinmiştir? Eğer yerilen, kötülenen akıl ile bilindi ise böyle akıl ile bilinen de mezmûmdur.

Şerî'at'ın doğruluğu akıl ile değil, îmân nûru ve yakîn gözü ile bilindi diyenin sözünde kıymet yoktur. Zira biz, akıl demekle onların, yakîn gözü ve îmân nûru dedikleri şeyi kasd ediyoruz. Bu, eşyanın hakîkatini idrâk için insânı, diğer canlılardan ayıran bir iç duygu hasletidir.

Bu sürçmelerin çoğu, hakîkati sözlerde arayan halkın cehâletindendir. Lâfzların delâlet ettiği şeylerde insânlar hatâya düştükleri için onlar da hatâya düştüler.

Aklın şerefini izâh etmek husûsunda, bu kadarı kâfidir. Her şeyi olduğu gibi bilen, ancak Allahu Teâlâ'dır.

(İhyâ - Cilt : 1 - Kitâb : 1'in sonu)

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlîm-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

www.ihya.org

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l-İbâdât

İKİNCİ KİTÂB

KİTÂBU KAVÂİDİ'L-AKAİD

(DÖRT BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: İMÂN ESASLARININ BİRİNCİSİ OLAN ŞEHÂDET KELİMESİ HUSÛSUNDA EHL-İ SÜNNETİN GÖRÜŞÜ BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: İ'TİKAD DERECELERİNİN SIRALANMASI VE İRŞÂD'IN TEDRÎCEN YÜKSELMESİ.

3 üncü BÂB: KUDÜS'DE İ'TİKADA DÂİR YAZDIĞIMIZ KAVÂİDİ'L-AKAİD KİTÂBININ AÇIK DELÎLLERİ BEYÂNINDADIR.

4 üncü BÂB: AKAİD KAİDELERİ, İMÂN, İSLÂM VE BUNLARIN ARASINDAKİ BERÂBERLİK VE AYRILIK İLE İMÂNIN ZİYÂDE VE NOKSÂNI KABÛL EDİP ETMEYECEĞİ, SELEFİN «İNŞÂALLAH MÜ'MİNİM» DEMEK SÛRETİYLE İMÂNDAKİ İSTİSNÂLARI BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

BİRİNCİ BÂB

İMÂN ESÂSLARININ BİRİNCİSİ OLAN ŞEHÂDET KELİMESİ HUSÛSUNDA EHL-İ SÜNNETİN GÖRÜŞÜ BEYÂNINDADIR.

Allah'ın yardımiyle deriz ki:

Hamd, Allah'a mahsûsdur. O'nu över ve O'na hamd ederim. O Allah ki, Mübdi'dir, her şey'i yoktan var etmiştir. Mu'îd'dir, yok ettiğini yeniden var eder. Fa'alün limâ yürid'dir, dilediğini istediği gibi yapar. Arş-i A'zam'ın Hâliki ve Mâliki de O'dur. Azâbı şiddetli, intikâmı sür'atli olan da O'dur. İyi kullarını açık ve doğru yola hidâyet eder; birliğine şehâdet edenlerin akîdelerini tereddüt ve şüphelerden korumakla onlara in'âmda bulunur ve Resûlüne uymağa, huzûr-i kalb ile dinleyenlerden başkasının idrâk edemiyeceği, zât ve sıfatındaki evsâf-ı hamîdesiyle tecellî edip mükerrem kıldığı ashâbının izinden gitmeğe sevk eder.

O Allah ki, onlara bildirdi, birdir. Ortağı yok, tek'dir. Benzeri yok, Samed'dir - O kimseye muhtâç değil - herkes O'na muhtâçtır. Zıddı yoktur. Her cihetten tek'dir. Hiç bir sûretle benzeri olmayan, tek bir kadîmdir. Evveli olmıyan bir Ezelî'dir, varlığının başlangıcı yoktur. Varlığı, dâimidir, nihâyete ermez, son yoktur. Dâimî olarak her şey'i korur, yaratıkları idâre eder. Bâkîdir, aslâ yok olmaz. Evvel, âhır kibriyâlık vasıflariyle mevsûfdur. Zamânların sona ermesi, ve müddetlerin münkariz olmasiyle, hakkında ayrılık ve tükenmekte hüküm olunamaz. «O, (başlangıcı olmıyan, bütün varlıklardan evvel mevcûd olagelen) evveldir ve (sonu olmıyan, her şey helâk olduktan sonra devâm edecek) âhirdir; zâhir de O'dur, bâtın da O'dur. O, her şeyi bilicidir.» (57 - Hadîd: 3)

ALLAHU TEÂLÂ'YI NOKSÂN VASIFLARDAN TENZÎH

Cisim değil, sûret değil, cevher değil, sınır ve miktârı yoktur. Miktârda da, bölümde de cisimlere benzemez. Cevher olmadığı gibi cevher de kendisine giremez. Arez olmadığı gibi arez de kendisine hulûl ede-

mez. Hiç bir varlığa benzemez ve hiç bir varlık da kendisine benzemez. O'nun misli gibi yoktur, O da hiç bir şey'in misli, benzeri değildir. O'nu miktârlar tâyin edemediği gibi hiç bir şey de içine alamaz; cihetler de O'nu kaplayamaz. Yer ve gökler de O'nu içine alamaz. Kur'ân-ı Kerim'de anlattığı ve murâd buyurduğu gibi, temâs, yerleşme, hulûl ve intikalden münezzeh bir şekilde Arş'ı istîva etmiştir. Arş, O'nu taşıyamaz, belki Arş ve Arş'ı hâmil melekler, O'nun kudretinin lûtfiyle tutunur ve O'nun yed-i kudretinde makhûrdurlar. O, Yer'in dibinden Arş'ın üstüne kadar her şey'in fevkındedir. Fakat bu üstünlük O'nu enginlerden uzaklaştırmadığı gibi yükseklerde olan Gök ve Arş'a da yaklaştıramaz. Yerlerden yüksek olduğu gibi, gökler ve Arş'dan da aynı şekilde yüksektir. Bununla berâber O, her varlığa yakın, insâna ise şah damarından daha yakındır. O, her şey'i bilir ve korur. O'nun zâtı cisimlere benzemediği[1] gibi, yakınlığı da cisimlerin yakınlığına benzemez. Hiç bir şey'e hulûl etmez, hiç bir şey de O'na hulûl edemez. Zamân, kendisini hudûdlamadığı gibi, mekân da kendisini içine alamaz. Zamân ve mekânı yaratmadan, O var idi. Bunları yaratmadan nasıl idiyse yarattıktan sonra da aynıdır. O, yaratıklara sıfatlariyle tecellî ediyor. Zâtında başkası yok, başkasının zâtında da değildir. Değişiklik ve intikalden münezzehdir. Havâdis [sonradan var olan şeyler] O'na hulûl etmez, ârızalar O'na yaklaşmaz. Celâl ve kemâl sıfatlarında dâim, noksân ve zevâl vasıflardan münezzehdir.

Her kemâl kendisinden geldiği için, kemâlini arttırmağa ihtiyâcı yoktur. Akıl yolu ile Zâtında varlığı bilinmiştir. (Mü'minlere) Cennette (oldukları ve Zât-ı kibriyâsı, mekân, mesâfe, şekil ve cihetten münezzeh olduğu hâlde) cemâl-i bâ-kemâlini göstermekle nimetini tamâmlamak için iyilere lûtf ve nimet olarak, gözlere görülecektir.

HAYÂT VE KUDRET :

Allahu Teâlâ: **Hayy** [diri]'dir. **Kaadir** [her şey'e gücü yeter]'dir. **Cebbar**'dır. Her emrini yürütür, her kırığı bağlar, hükmünde gâlib olup ululuk sâhibidir. **Kaahir**'dir. Emrinde gâlibdir, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Noksânlık ve acziyyet O'na yaklaşmaz. Gaflet, uyku, yokluk ve ölüm kendisine gelmez. **Mülk-i melekût**'un [görülen, görülmeyen] bütün varlıkların sâhibidir. Kuvvet, gâlebe, ululuk ve azamet O'nundur. Sultânlık, kuvvet, kahr u galebe O'nundur. Yaratmak, emretmek O'na mahsûstur. Yer, gök ve bütün yaratıklar yed-i kudretinde dürülmüştür; emrindedirler. Yaratmak ve icâd etmek ile tekleşen, yaratmak ve icâd etmek, yalnız kendisine mahsûs olan O'dur. Bütün yaratıkları ve kendi kisbleri olan işlerini yaratan O'dur. Rızk ve ecellerini O takdîr etti. Hiç bir varlık O'nun kudreti dışında değil-

dir; hiç bir tedbîr O'nun tasarrufundan kaybolmamıştır. Takdir ettiği şeyler sonsuzdur; ilmine ise nihâyet yoktur.

İ L İ M [Bilmek] :

Olmuş ve olacak, mümkün ve mümtenî her şey'i bilir. İlmi, yerin altından göklerin üstüne kadar her şeyi kaplar, yer ve göklerde zerre kadar bir şey ilminin hâricinde kalmaz. Karanlık gecede, siyah taş üzerinde kara karıncanın hareketini bilir. Hava boşluğunda dolaşan zerrelerin hareketini bilir, gizli ve âşikâre her şey'i bilir. Gönülden geçen hâtıraları, içteki gizlilikleri, sonradan gelen ve değişen bir ilim ile değil, hiç değişmeyen ilm-i ezelîsi ile bilir.

İ R Â D E :

Allahu Teâlâ: Kâinatın varlığını irâde, hâdiseleri idâre eder. İsyândan, tâattan, azlık veya çokluktan, zarar veyâ kârdan, cehâlet veyâ bilgiden, küfür ve imândan, iyilik veyâ kötülükten, küçük ve büyükten, az ve çoktan, görünür ve görünmezden âlemde ne varsa ve ne olursa hep O'nun ilmi, dilemesi ve irâdesiyledir. (Ancak, hayra rızâsı vardır; şerre rızâsı yoktur). Allahu Teâlâ'nın dilediği olur, dilemediği olmaz. Gözlerin bakması, bir şey'in hâtıra gelmesi dahî O'nun irâdesi dışında kalamaz. Yoktan var ettikten sonra yine var eden O'dur. Dilediğini yapar, emrine kimse mâni olamaz, hükmünü kimse bozamaz. Kulun günâhtan korunması O'nun hidâyet ve rahmetiyledir. Kulunun itâat'e güc yetirmesi, O'nun dileme ve irâdesiyledir. Eğer ins, cin, melek ve bütün canlı varlıklar bir araya toplanıp da Allahu Teâlâ'nın dilek ve irâdesi aksine bir zerreyi durdurmak veyâ hareket ettirmek isteseler, buna güc yetiremezler. İrâde sıfatı da diğer sıfatlar gibi zâtıyla kâim ezelî sıfatıdır. Eşyâların muâyyen zamânlardaki vücûdunu ezelde irâde etmiştir. Onlar da hiç bir değişikliksiz ve ileri geri varmadan ezelde dilediği gibi ve kaderine muvâfık bir şekilde muâyyen zamânlarda vücûd bulurlar. Bunlar için düşünce ve zamâna ihtiyâcı yoktur. Hiç bir şey kendini meşgûl etmez.

S E M İ ' [İşitme], B A S A R [Görme] :

Allahu Teâlâ, hakkıyle gören ve işiten bir görücü ve işiticidir. Ne kadar gizli olursa olsun, her şey'i duyar, ne kadar ince olursa olsun, her şey'i görür, görüp işitmesinden hiç bir şey kaçmaz. Uzaklık duymasına, karanlık görmesine engel olamaz. Görmesi göz, işitmesi kulak ile değildir. Her şey'i bilir fakat bilgisi kalb ve dimağ ile değildir. Âletsiz tutar, âletsiz yaratır. İşlerinde vâsıtaya ihtiyâcı yoktur. O'nun

zâtı, yaratıkların zâtına benzemediği gibi, sıfatları da yaratıkların vasıflarına benzemez.

KELÂM [Söylemek ve konuşmak]:

Allahu Teâlâ'nın konuşma demek olan kelâm sıfatı vardır. Çünkü emir verir, nehiy eder, müjde verir, korkutur. Bütün bunlar kelâm ile mümkündür. Fakat O'nun kelâmı insânların sözüne benzemez, kendi zâtıyla kâim, ezelî bir sıfatıdır. Cisimlerin titreşmesi ve havanın dalgalanmasından meydana gelen bir ses, dilini oynatmak veyâ dudaklarını kapamakla sonu gelen harfler cinsinden değildir. Tevrat, İncil, Zebûr (bugünkü muharref şekilleri değil, asılları) ve Kur'ân-ı Kerîm O'nun kelâm'ı ve Peygamberlere gönderdiği kitâblarıdır. Kur'ân, dillerde okunup, mushaflarda yazıldığı ve hâfızlar tarafından ezberlendiği hâlde yine zâtıyle kâim ezelî bir sıfatıdır. Hâfızalara nakşı, sahifelere yazılması Allahu Teâlâ'dan ayrılmasını gerektirmez (Esâsen kadîm olan yazılar değil, zâtıyla kâim olan kelâm-ı nefsîdir).

Musâ aleyhi's-selâm ses ve harfsiz olarak Allah kelâmını duymuştur. Nitekim ebrâr [iyiler]'in âhirette, cevher ve arez olmadığı hâlde Allahu Teâlâ'yı müşâhede edecekleri gibi.

Allahu Teâlâ'nın bu sıfatları sâbit olunca, Allahu Teâlâ yalnız zâtıyla değil, belki hayât sıfatıyle hayy [diri], ilim sıfatiyle âlim, kudret sıfatiyle kaadir, irâde ile mürîd [dileyici], sem' ile semî' [işidici], basar ile basîr [görücü], kelâm sıfatiyle mütekellim [konuşucu] olmuş olur (Yâni Allahu Teâlâ'nın görmesi, işitmesi ve benzerî diğer vasıfları zâtına has bir husûsiyet değil, zâtıyla kaaim olan sıfatlarındandır)

EF'ÂL [İşleri]:

Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatından başka her ne varsa, en âdil, en tam, en olgun ve en güzel şekilde adâletinin tecellîsidir ve O'nun yaratmasıyle sonradan olmuştur. İşlerinde hikmet, hükümlerinde adâlet sâhibidir. O'nun adâleti kulların adâletiyle ölçülemez. Çünkü kulun, başkasının malını kullanmakla zulmetmesi mümkündür. Fakat Allahu Teâlâ hakkında böyle bir şey düşünülemez. Çünkü ondan başkası mülk sâhibi değildir ki, başkasının mülkünde tasarrufu düşünülebilsin. O'nun zât ve sıfatından başka, insân, cin, melek, şeytân, yer, gök, hayvan, bitki, cansız varlıklar, cevher, arez, akıl ile anlaşılıp hâsseler ile [beş duygu organı] bilinen her ne varsa hepsini sonradan ve yoktan var etmiştir. Çünkü ezelde yalnız kendi var idi ve O'ndan başka bir şey yoktu (Her şey Hudûs-i zâtı ve Hudûs-i zamânı ile hâdis'dir). İhtiyâcı için değil, ezelî irâdesini yerleştirmek ve kudretini göstermek için her şeyi sonradan yarattı. Borcu olmaksızın, yalnız bir fazl eseri olarak yoku var etti, her şeyi yarattı ve insânlara (sonun-

da mükâfatlandıracağı) tekliflerde bulundu. Yine borcu olmaksızın kendi fazlından insânları ıslah ve onlara nîmetler verdi. Fazl, ihsân, nîmet ve minnet O'nundur. Çünkü O'nun insânlara çeşitli ezâ ve işkenceler yapmağa, onlara elem ve kederleri yağdırmağa gücü yeterdi. Eğer böyle yapsa çirkin bir iş işlemiş veyâ zulm etmiş sayılmaz; belki adâletini icrâ etmiş olurdu. O, ancak lûtf u keremi ve va'dinin muktezâsı olarak mü'minleri tâat ve ibâdetleri ile mükâfatlandıracaktır. Bu O'nun borcu değil, çünkü O'ndan zulüm sâdır olması düşünülemediği gibi kimseye bir borcu yok, kimsenin de O'nda bir hakkı yoktur. Tâat ve ibâdet bakımından kullardaki hakkı, akıl yolu ile değil, Peygamberleri vâsıtasıyle bildirmiştir. O, Peygamberler gönderdi. Nübüvvetlerini isbât edecek açık mû'cizeler ve metâfizik kuvvetlerle onları techîz etti. Emrini, nehyini, va'dini, insânlara bildirdiler. Onların getirdiklerine inanmak insânlar üzerine borç oldu.

İMÂNDA İKİNCİ KELİME OLAN PEYGAMBERLERİN NÜBÜVVETİNE ŞEHÂDETİN MÂNÂSI

Allahu Teâlâ Kureyş kabilesine mensûb ümmî [mekteb medrese görmeyen, okur-yazar olmayan, anadan doğduğu gibi kalan] Muhammed Mustafa'yı (S.A.V.) insânlara ve cinlere Peygamber olarak gönderdi. O'nun şerî'atiyle yerleştirdikleri müstesnâ hükümler, diğer bütün şer'î hükümleri neshetti, kaldırdı. O'nu bütün Peygamberlerden üstün yarattı ve insânların efendisi yaptı ve "MUHAMMEDÜ'R - RESULULLAH" demedikçe yalnız "LÂ İLÂHE İLLALLAH" demenin kâmil îmâna delâletini men'etti (a). Dünyâ ve âhiret işlerinde haber verdiği her şeyde, ona inanmayı insânlara borç kıldı. Ve ölüm sonrası hakkındaki haberlerine inanmayanların îmânını kabûl etmedi. Bu husûsda Peygamberimizin buyurdukları şöyle sıralanır:

1 — **Nekir ve Münkerin suâli:** Bunlar heybetli iki melektir. Canlı bir cisim hâlinde (b) insânı kabirde dümdüz oturtur ve ona,

---

(a) Gazâlî'nin buradaki ibâresinin görünüşünden Hazret-i Muhammed'i Peygamber tanımayanın îmânının kâmil olamıyacağı anlaşılıyorsa da gerçekte «MUHAMMED'UR-RESÛLULLAH» demedikçe yalnız «LÂ İLÂHE İLLALLAH» demekle, değil kâmil îmân, asıl îmân da olmaz. Peygamberi tanımayanlar mü'min değillerdir. Ancak kitâb, Peygamber ve dîn mefhûmuna rastlamayan çöldekilere yalnız Allah'ı bulmak kifâyet eder. Akvam-ı sâlifenin, zamânlarındaki Peygamberi tasdîk etmeleri şart ve Peygamberimiz bütün beşeriyyete gönderilmiş son ve tek peygamber olduğu için şimdiki bütün insânların onu tanıması zarûrîdir. Aksi hâlde mü'min olunamaz.

(b) Bedenden ayrılan rûh, bugünkü şekliyle bir daha Kıyâmet günü bedene girer. Kabir suâlinde ise meleğin suâlini cevâplandıracak şekilde bedene temâs eder. Kaldırıp oturtmak tâbirleri temsîlîdir.

Allah'ın birliğinden, Peygamberin risâletinden sorarlar ve "Rabbin kim, Peygamberin kim, hangi dîne mensûbsun?" derler. Kendileri ve suâlleri kabrin ilk ibtilâ ve imtihânıdır.

2 — **Kabir azâbı:** Kabir azâbı hak olup, hikmet ve adâlete uygundur. Kabir azâbı, Allahu Teâlâ'nın dilediği şekilde rûh ve cesedin ikisine birdendir (c).

3 — **Mîzan :** İki kefesi bir dili olup yer ve gökler kadar büyük olan terâziye inanmak. Burada Allahu Teâlâ'nın kudretiyle ameller tartılır (d). O gün ağırlık bir hardal tânesi ve hattâ bir zerreden hesâb edilir. İyilik defteri güzel bir sûrette terâzinin parlak gözüne konur ve fazl-i ilâhî ile Allah yanındaki derecelerine göre ağır gelir. Günâh defteri de çirkin bir şekilde terâzinin karanlık gözüne konur ve o da o tarafı bastırır.

4 — **Sırat :** Cehennemin üzerinde uzanmış kıldan ince, kılıçtan keskin, bir cisim olan "SIRAT" köprüsüne inanmak: Noksân sıfatlardan münezzeh olan Allahu Teâlâ'nın hükmüyle kâfirlerin ayağı buradan kayar ve Cehenneme düşerler. Allahu Teâlâ'nın fazl u keremiyle de mü'minlerin ayağı kaymadan karşıya geçer ve ebedî karargâh olan Cennete ulaşırlar (e).

5 — **Havz :** İnsânların, âhiret âleminde uğrayacakları, Peygamberin havzına [Havuz] inanmak: Sıratı geçtikten sonra Cennete girmeden önce mü'minler bundan içer. Bundan bir yudum içen bir daha susamaz (Bundan sonra su içmek zevk içindir). Havzın eni bir aylık mesâfedir. Suyu, sütten beyaz, baldan tatlıdır. Etrâfında yıldızlar kadar bardaklar vardır. Havza akan iki kanal vardır. Bunlar cennetteki Kevser nehrinden gelir.

6 — **Hesâb :** Hesâba ve hesâbda insânların bir olmayıp, kiminin hesâbı münâkaşalı, kiminin müsâmahalı geçeceğine ve Allahu Teâlâ'ya çok yakın olan bir kısmının da hiç hesâb edilmeden cennete gireceğine inanmaktır. Allahu Teâlâ Peygamberlerden dilediklerine, risâlet vazîfesini edâ edip etmediklerini, kâfirlerden de dilediklerine

---

(c) Kabir âlemi, âlem-i letâfettir. Bu dünya, âlem-i kesâfettir. Kesâfet letâfeti göremez. Bir ölü yanımızda olduğu hâlde bile biz farkında olmadan azâb çekebilir. Bu misâl, rüyâ ile temsil edilebilir : Bir yatakta yatan iki kimseden biri tatlı, diğeri korkunç rüyâlarla uğraşırken, bunlara bakan uyanıkların, bu hâllerden hiç haberleri olmaz. Kabir azâbı da böyledir. Rûh'un şû'lesi güneş'in ziyâsı gibi cismin madde-i asliyyesine vurur ve her iki azâbı tadar.

Biz kabirde suâl cevâba, ten'îm ve ta'zîbe inanırız. Keyfiyetini Allah bilir.

(d) Tartılan, ya sahîfelerdir veyâ ameller. Yâni sevâp ve günâhlar cisimlendirilerek tartılır. Amellerimizin tartılacağına inanır, keyfiyetine karışmayız. Tartıdaki hikmet bizi bize tanıtmaktır.

(e) Bu köprü, hadd-i zâtında böyle olmakla berâber herkesin amelî nisbetinde genişler.

inkârlarının sebebini soracaktır. Bid'at sâhiplerine sünnetten niçin ayrıldıklarını soracak, mü'minleri de amellerinden sorguya çekecektir.

7 — Cehennemde, ebedî hiç bir mü'min kalmayacaktır, şartıyle nihâyet cezâları bittikten sonra, Allahu Teâlâ'nın fazliyle, mü'minlerin cehennemden çıkacağına inanmaktır.

8 — **Şefâat:** Peygamberlerin, âlimlerin, şehidlerin, daha sonra da Allah katındaki derecelerine göre dîğer mü'minlerin şefâatlerine inanmak. Hiç şefâatçisi olmayan mü'min de sonunda Allahu Teâlâ'nın fazliyle cehennemden çıkarılacaktır ve zerre kadar îmânı olan bir mü'min cehennemde kalmıyacaktır.

9 — **Sahâbe'nin derece ve faziletlerine inanmak:** Peygamberden sonra en efdâl: Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân ve sonra da Ali (Allah hepsinden râzı olsun) olduğuna inanmak.

Bütün Sahâbeye hüsn-ü zan etmek ve Allah ve Peygamberi medh ü senâ ettiği gibi, Sahâbe-i kirâmı da övmek.

Bütün bu saydıklarımız hakkında rivâyetler vardır ve bunların doğruluğunu bildiren hadîsler mevcûttur. Kim bunlara kat'î olarak inanırsa, hak ve sünnet ehlinden olup bid'at gürûhu ve sapıklık kaafilesinden ayrılmış olur.

Allahu Teâlâ'nın fazl u rahmetinden, bize ve bütün mü'minlere kemal-i yakîn ve dînde hüsn-i sebatlar dileriz. O, rahmet edicilerin en merhametlisidir.

(Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ Âl-i Muhammed.)

İKİNCİ BÂB

İ'TİKAD DERECELERİNİN SIRALANMASI VE İRŞÂD'IN TEDRÎCEN YÜKSELMESİ

Bilmiş ol ki, muhtasar akâid risâlesinde İslâm inancına dâir açıkladığımız esâslar, daha yeni neşv ü nemâ çağında olan çocuğa öğretilmelidir. Böyle sathî olarak bunları öğrendikten sonra zamânla teker teker her birinin ne demek olduğunu anlar. Yâni önce ezberlemek, sonra anlamak, sonra kat'î kanâate varıp tasdîk etmek gerekir. Îmânın bu kadarı, çocuklarda delîl aramadan bulunabilir. Fazl u kereminin eseri olarak Allahu Teâlâ, daha ilk devresinde mü'min'in kalbini açar, mü'min delîl ve hüccet aramadan hemen gerçeği kabûl ediverir ki, inkârına imkân olmıyacak şekilde ekseri'sinin îmânı böyle kuru telkin ve sırf taklîdden ibârettir. Gerçi böyle yalnız taklidde kalmak, zıddının telkîniyle kaybolma tehlikesiyle başlangıçta pek kuvvetli görülemez. Şüphe ve sallantıdan kurtulması için bu itikadları kuvvetleştirmek ve bu gibilere isbât etmek lâzımdır. Fakat bunları kuvvetlendirmek için mücâdele ve kelâm san'atını öğrenmek lâzım değil, belki Kur'ân, Hadîs okumak ve bunların mânâsını anlamak, ibâdetlere devâm etmek kâfidir. Böylece kulağı ile duyduğu Kur'ân ve Hadîs delîlleri ve faydaları ile, gönlüne doğan ibâdet nûru ile, iyilerle düşüp kalkmaktan, onların nûrlu simaları ile güzel sözlerinden, hâllerinde görülen huzûr, Allah korkusu ve mütevazi' simâlarından faydalanmak sûretiyle inancı kuvvetlenir. İlk îmânı telkîn etmek kalbe bir tohum ekmek gibidir. Bu sebebler de o tohumu sulamak ve terbiye etmek demektir. Bu sûretle tohum kuvvetleşir, kök salar; kökü kalbde, dalları göklere yükselerek şecere-i mübâreke [İyi bir ağaç] olur.

Kendisine dinî esâslar, yeni telkîn edilen kimseyi, kelâm ve mücâdele meclislerinden uzak tutmak lâzımdır. Çünkü mücâdelenin ifsâd ettiği, ıslah ettiğinden çok fazladır. Bu i'tikadı, cedel ile kuvvetlendirmeğe çalışmak, ağacı kuvvetlendirmek için demir tokmakla döğmeğe benzer. Demir tokmak ile ağacı sıkıştırmağa çalışan kırmak teh-

likesiyle karşı karşıyadır. Bu husûsdaki tecrübe ve müşâhedeler yeter, başka delîl aramağa lüzûm yoktur.

Avâm tabakasından olan sâlih ve müttekî kimselerin i'tikadıyle kelâm ve mücâdelecilerin itikadını karşılaştırdığın vakit, görürsün ki, avâmın i'tikadı, kendisini hiç bir kuvvet sallayamıyan yüksek dağ gibi, kelâmcıların i'tikadı ise rüzgârın istediği tarafa salladığı ve sağa sola yalpa vuran havada asılmış bir ip gibidir. Ancak îmânı sağlam olanlar, aslında taklîd yolu ile îmân etiği gibi bunların delîllerini de taklîd ederek kabûl eden avâm takımıdır. Çünkü delîli öğrenmekteki taklîd ile, medlûl olan îmânı öğrenmekteki taklîd arasında fark yoktur.

Delîli öğretmek başka, delîlden bahsetmek ve delîl bulmak da başka ve ayrı bir şeydir.

Sonra çocuk, bu i'tikad üzerine büyür ve dünyâ işi ile uğraşırsa tabiî başka bir şey bilemez. Fakat bu kadarla âhirette, ehl-i hak i'tikadıyle selâmete ulaşır. Çünkü dinimiz, Arabın câhil bedevilerinden bile bu akîdenin zâhirine kat'î bir şekilde inanmaktan fazla bir şey istememiştir. Delîl aramak, mukaddimeler kurmak gibi şeylerle aslâ borçlandırılmadılar. Eğer âhiret yolcusu olmak ister ve Allahu Teâlâ'nın yardımı müsâade ederse iyi amellerle meşgûl olur, takva'ya devâm eder, nefsini arzûlarından çeker, riyâzet ve mücâhede yoluyla gayret ederse, Allahu Teâlâ, vâ'dini yerine getirmek için, bu mücâhede sebebiyle, kalbine akıttığı nûr vâsıtasıyle hidâyet kapıları kendine açılır. ve bu inancın hakîkatlerine ulaşmış olur. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

« وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ . »

«Bizim rızâmız uğrunda mücâhede edenleri bize giden yol'a ulaştırırız. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle berâberdir.» (29 - Ankebut: 69)

İşte sıddîk ve mukarreb'lerin özledikleri kıymetli cevher de bu îmândır. Ebû Bekr'in (R.A.) îmânı, diğerlerine üstün denmekle, kalbine akıtılan bu sırr'a işâret edilmiştir.

Bu sırrın inkişâfı insânın mücâdelesi, mânevî derecesi ve Allah'dan başka her şeyi gönlünden atıp yakîn nûru ile aydınlanmasındaki kuvveti nisbetinde derecelere ayrılır. Bu ayrılık, insânların tıp, fıkıh ve diğer ilimlerin inceliklerini anlamalarındaki ayrılığa benzer. Zira

bu bilgiler, cehd ü gayret, fıtrî zekâ ve idrâk kaabiliyetlerine göre değişir. Bunun gibi esrâr-ı ilâhînin inkişâfı da derecelere ayrılır.

MES'ELE :

Eğer: "Nücûm ilmi [Astroloji] gibi, kelâm ve cedel ilimlerinin öğrenilmesi de yerilir mi? Mübâh veyâ mendûb mudur?" diye sorarsan:

Bilmiş ol ki: İnsânlar, bu mevzûda ifrâta varan uzun boylu dedikodular yapmışlardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1 — Kelâm ilmi, bid'at ve harâmdır. Şirkden başka her çeşit günâh ile Allah huzûruna çıkmak, kelâmcı olarak çıkmaktan daha ehvendir.

2 — Kelâm ilmi, vâcib, farz-ı kifâye ve hattâ farz-ı ayndır. Zîra amellerin en makbûlü, yakınlığın en üstün derecesidir. Çünkü kelâm, tevhîd ilmini gerçekleştirir ve dîn'e karşı yapılan hücûmu önler.

Eski Hadîs âlimleri, Süfyân-ı Sevrî, Ahmed b. Hanbel, Mâlik ve Şâfi'î de bu ilmin harâm olduğuna kaaildirler. İbn Abdü'l-Alâ (f) der ki:

«İmâm Şâfi'î (R.A.), Mû'tezile'nin kelâmlarından olan Hafs el-Ferd (g) ile münâzarası sırasında, insânın şirkden başka her günâh ile Allah huzûruna çıkması kelâmcı olarak çıkmasından daha iyi olduğunu söylemiştir. Zîra ben Hafs'den bir söz duydum ki bunu dilime bile alamam (Bu da Hafs'ın "Kur'ân-ı Kerîm mahlûktur." sözüdür)». Yine İmâm Şâfi'î şöyle buyuruyor: "Müslümânların söylemesine ihtimâl vermediğim sözleri, kelâmcılardan duydum. İnsânın şirk'den başka Allahu Teâlâ'nın yasak ettiği her fenâlığa düşmesi, kelâm'a bakmasından daha iyidir." Kirabîsî (ğ) hikâye ediyor ki: İmâm Şâfi'î'ye kelâm'dan bir mes'ele sordular, İmâm Şâfi'î kızdı ve 'Bu gibi şeyleri Hafs el-Ferd ve arkadaşlarından sorun, Allah onları perîşan etsin." dedi.

İmâm Şâfiî'nin hastalığı esnâsında Hafs el-Ferd ziyâretine gelerek: "Beni tanıdın mı?." dedi. İmâm Şâfi'î: "Sen Hafs el-Ferd"sin, bu hâlinden tevbe etmedikçe Allah seni korumasın." buyurmuştur. Yine İmâm Şâfi'î:

«İnsânlar, kelâmdaki fenâlığı bilseydi arslandan kaçar gibi kelâmdan da kaçarlardı.» demişdir. Yine buyuruyorlar ki:

(f) Adı Yûnus'dur. Mısırlı olup 170 yılında doğmuş bir fakihdir. Müslim, Nesei, İbn Mâce ve bir çokları kendisinden Hadîs rivâyet etmiştir.

(g) Ferd lâkabıdır. İmâm Ebû Yûsuf'dan okuduktan sonra Mû'tezile'ye meyl etti ve onların kelâmcılarından oldu. İmâm Şâfi'î buna «MÜNFERİD» derdi.

(ğ) Hadîs'de ve fıkıhda âlim olduğu gibi, ehl-i sünnet'in kelâm âlimlerindendi. Fakat İmâm Ahmed ile anlaşamadıklarından kendisine kıymet verilmemiştir.

«İsim müsemmâ'nın aynı mıdır, gayrı mıdır, söyleyeni duyduğunuzda biliniz ki o, dînsiz bir kelâmcıdır.» Za'ferânî (h) diyor ki: "İmâm-ı Şâfi'î, kelâmcılara verilecek cezâ, onları hurma ağacının budakları ile döve döve, memleket memleket dolaştırıp, Allah'ın kitâbını, Peygamberin sünnetini bırakıp da kelâm ile uğraşanların cezâsı budur diye teşhîr etmektir." demiştir.

Ahmed b. Hanbel: «Kelâm sâhibi aslâ iflâh olmaz. Kelâm ile uğraşanın kalbi dâimâ şüphededir» buyurmuşlardır. Mumaileyh Kelâmcıların zemminde o kadar ileri gitti ki, bid'atçileri red için kitâb yazan Cüneyd'in şeyhi, büyük zâhid ve so'fî, Haris-i Muhasibî'ye «Vah sana, onların sözlerini red için, o sözleri delîlleriyle kitâbına koymak sûretiyle insânların mütalâasına arz edip de bu husûsda fikir ve mütalâa yürütmelerine sebebiyet veren sen değil misin?» diyerek ondan ayrılmıştır. Yine İmâm Ahmed, kelâm âlimleri için : «"Zındık" [münkir]'dirler.» dedi.

İmâm Mâlik (R.A.) diyor ki :

«Kelâm mücâdelecileri, şüphesiz birbirinden üstündür. Daha üstün mücâdeleci bulunduğu vakit dîni değiştirmek mi lâzım?» (Eğer kelâmı usûl ittihaz edersek netîcesi budur. Dâimâ daha kuvvetli mücâdeleciye uymak ve her gün bir dîn değiştirmek olur.) Yine İmâm Mâlik: «Bid'atler ve ehl-i ehvâ'nın şehâdeti câiz değildir.» der. Bâzı arkadaşları İmâm Mâlik'in "Ehl-i ehvâ" sözünden murâdı, hangi mezhebde olursa olsun, kelâmcılar olduğunu açıklamışlardır.

İmâm Ebû Yûsuf:

«İlmi, kelâmda arayanlar zındıklaşır, dînden çıkar.» buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî:

«Kelâmcılarla mücâdele etmeyin, onlarla düşüp kalkmayın, sözlerine kıymet vermeyin.» buyurmuştur. Eski Hadîs âlimleri bu husûsda rey birliğindedir. Buna dâir onlardan nakledilen ağır rivâyetler, sayılamıyacak kadar çoktur. Bu dâvalarına Sahâbe'nin davranışını gözönüne alarak ve Hadîslerle delîl getirerek dediler ki: "Başkalarından daha açık konuşup, daha mükemmel mukaddimeler kurabilen ve hakikati daha iyi bilen Sahâbe-i kirâm'ın, kelâm mücâdelesine girmemeleri, zararı kârından fazla olduğunu bildikleri içindir." Yine Peygamber Efendimiz de bir Hadîs-i şerîfinde:

«هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ . هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ . هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ»

(h) Bağdad'lı Ebû Ali Hasan İbn Muhammed'dir.

«Böylece mübâhaselerde külfetli ve lüzûmsuz mücâdelelere girenler helâk oldu.» (178) buyurdu ve bu sözü, iki üç def'a tekrâr etti.

Hadîs âlimleri, kelâm mücâdelesinin dînden olmadığına delîl getirerek dediler ki: «Eğer kelâm mücâdelesi dînden olsaydı Resûlullah'ın en çok ehemmiyet verdiği yollarını öğretip, erbâbını övdüğünün, kelâm olması icap ederdi. Halbuki Peygamber Efendimiz:

«فَقَدْ عَلَّمَهُمُ الاِسْتِنْجَاءَ وَ نَدَبَهُمْ إِلَى عِلْمِ الْفَرَائِضِ وَ أَثْنَى عَلَيْهِمْ وَ نَهَاهُمْ عَنِ الْكَلَامِ فِي الْقَدَرِ وَ قَالَ أَمْسِكُوا عَنِ الْقَدَرِ»

«Onlara tahâreti öğretti, ferâiz ilmine teşvîk etti ve bunları övdü. Buna karşılık kader hakkında kelâmdan onları men'etti ve: "Kaderden sükût edin" buyurdu.» (179)

Sahâbe-i kirâmın (R.A.) davranışı da bu idi. Hocanın anlattıklarına ilâve etmek, taşkınlık ve zulümdür. Sahâbe-i kirâm, örnek ve hocalarımızdır. Bizler ise talebe ve onların ardından gidenleriz.

İşte bu fırka, bu delîllerle kelâm ve mücâdelenin aleyhindedirler.

Kelâmcılığı teşvîk eden dîğer fırkanın delîllerine gelince: Diyorlar ki: «Eğer kelâmdan, mahzûrlu olan taraf lâfız tarafı ve Sahâbe'nin kullanmadığı, cevher, arez ve benzerî ıstılah ve tâbirlerse, bu çok garîb düşer. Çünkü bu gibi tâbîrler, yalnız kelâmda değil, merâmı anlatmak için her ilme, hattâ fıkıh, hadîs ve tefsîr ilimlerine bile girmiştir ki bu, hâiz-i ehemmiyet değildir. Çünkü eğer kıyâs üzerine sorulan bütün suâllerde onlara, nakz, kesr, terkîp, ta'diye ve fesad-i vaz' gibi ibâreler arz olunsaydı, bu sözlerden bir şey anlamazlardı. Asıl gâyeyi anlatacak yeni ıstılahlar bulmak, mübâh işlerde kullanılmak üzere asrî şekilde yeni kap ve âletler îcad etmeğe benzer ki, bunun bir mahzûru yoktur.

Eğer, mahzûrlu taraf mânâ ise, bizim kelâmdan gâyemiz, Şerî'atın anlattığı gibi, âlemin hudûsundan Allahu Teâlâ'nın birliğine, zât ve sıfatlarına delâlet eden delîlleri bilmektir. Hak Teâlâ'yı, delîl ile bilmek nasıl harâm olur?

Eğer mahzûr, kelâm ilminin icâb ettirdiği, hasmı ilzâm, taassub, mücâdele ve münâkaşa ise, bunun, kaçınılması îcâb eden bir harâm olduğuna diyecek yok. Nitekim fıkıh, hadîs ve tefsîr ilimlerinin de se-

---

(178) Müslim, İbn Mes'ûd'dan.
(179) Müslim, Selmân-ı Farsî'den.

beb olduğu reislik sevgisi, ucûb, kibir, böbürlenme ve kendini beğenme hâlleri de kaçınılması gereken harâmlardandır. Fakat bu gibi yasaklara sebebiyet verdiği hâlde bu ilimlerden men' edilmez iken Allah'ın birliğine delîl getirmek ve bu husûsda mücâdele etmek nasıl mahzûrlu olabilir? Halbuki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«استعيذ بالله : قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ.»

«Söyle: Delilinizi getirin bakalım.» (27 - Neml : 64) **buyuruyor.** Diğer Âyet-i celilede :

«لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ»

«Fakat Allahu Teâlâ "Mahvolan apaçık belgeden ötürü mahv olsun, yaşayan da apaçık belgeden ötürü yaşasın" diye, olacak işi yaptı.» (8 - Enfâl : 42)

Diğer âyet-i celilede de :

«إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا»

«Buna bir delîl ve hüccetiniz yoktur.» (10 - Yûnus : 68)

Başka âyette de:

«قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ»

«De ki, yetesiye delîl ve doğru yol Allah içindir.» (6 - En'am : 149)

Başka bir âyette de :

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِى حَاجَّ إِبْرٰهِيمَ فِى رَبِّهِ ....
فَبُهِتَ الَّذِى كَفَرَ»

«Görmez misin o, kimseyi ki Allahu Teâlâ'nın rubûbiyetine dâir İbrâhim ile mücâde etti ve ondan delîl istedi...... inkâr eden şaşırıp kaldı.» (2 - Bakara : 258)

Bu âyet-i celîle ile Allahu Teâlâ, İbrâhîm aleyhi's - selâm'ın hasmıyle mücâdelesini ve onu ilzâmını makaam-ı medihde haber veriyor.

Daha başka bir âyette ise :

« وَتِلْكَ حُجَّتُنَا اٰتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ »

«Bunlar, hasımlarına karşı kullanılmak üzere İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir.» (6 - En'am : 83) buyurmuştur.

Yine bir âyette:

« قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا »

«Dediler ki: Yâ Nûh, bizimle mücâdele ettin ve mücâdeleyi arttırdın.» (11 - Hûd : 32)

« وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ » الى قوله تعالى: اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ »

«Âlemlerin Rabbı kimdir?... Ben size açık bir şeyle gelmedim mi?». (26 - Şu'arâ: 23, 30)

Hülâsa : Kur'ân-ı Kerim, başından sonuna kadar kâfirlere karşı bir delîldir. Kelâm âlimlerinin tevhîd'de asıl dayandıkları Allahu Teâlâ'nın :

« لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا »

«Eğer yerlerde ve göklerde Allah'tan başka ilâh olsaydı yer ve gökler fesâd'a uğrardı.» (21 - Enbiyâ : 22) Âyet-i celîlesidir.

Peygamber'in nübüvvetini isbât etmekte de Hak Teâlâ'nın:

« وَإِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ »

«Eğer kulumuza indirdiğimiz - Kur'ân'da - şüphe ediyorsanız, en küçük sûresinin bir benzerini getirin bakalım.» (2 - Bakara : 23) Buyurduğu âyet-i celîlesidir.

Öldükten sonra dirilmek husûsunda da Allahu Teâlâ'nın:

« قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ »

«De ki, onları ilk olarak yoktan var eden Allahu Teâlâ, onları - o çürümüş kemikleri - yeniden canlandırır.» (36 - Yâsîn : 79)

Âyetiyle benzeri âyetler, delil olarak getirilir.

Peygamberler, dâimâ inkâr eden muârızları ile mücâdele eder ve onlara delil getirirlerdi. Nitekim Allahu Teâlâ :

« وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ أَحْسَنُ »

«Onlarla en güzel şekilde mücâdele et.» (16 - Nahl : 125) buyurmuştur. Sahâbe-i kirâm da icâbında - ki pek az vuku' bulurdu - münkirlerle mücâdele eder ve onlara delil getirirlerdi.

Bid'atçilerle mücâdeleyi ilk icad eden bizzat Hazret-i Ali'dir. (R.A.) Şöyle ki :

Abdullah İbn Abbâs'ı konuşmak için Havâric [Haricîler]'e, gönderdi. Abdullah :

— «İmâmınız Hazret-i Ali'den ne istiyorsunuz?» diye sordu. Havâric :

— «Eğer muhârebe hakkı ise neden ganimet ve câriye almıyor?» dediler. Abdullah:

— «O dediğiniz, müslümanların birbirleri ile olan muhârebelerinde değil, kâfirlerle muhârebeye mahsûstur. Dikkat edin "CEMEL" vak'asında Hazret-i Âişe (R.A.) karşıki tarafta idi ve beriye esir oldu. Eğer câriye olarak hissenize düşse Kur'ân'ın sarahatiyle mü'minlerin annesi olduğu hâlde ona câriye muâmelesi yapabilecek mi idiniz?» dedi. Havâric :

— «Hayır yapamazdık.» dediler ve bu cedel sâyesinde aklı başında iki bin kişi dâvalarından vaz geçti ve Halîfeye inkıyâd ettiler.

Rivâyete göre Hasan-ı Basrî, bir kaderiyeci [kaderi inkâr eden] ile mücâdele etti de, kaderiyeci kaderi inkârından vaz geçti. Hazret-i Ali de Şâm'da bir kaderiyeci ile mücâdele etmiştir. Abdullah İbn Mes'ûd da Yezid İbn Âmir ile îmân bahsinde münâzara etmiştir. Şöyle ki: Abdullah :

— «Eğer ben mü'minim diyebilseydim, cennetliğim derdim.» deyince, Yezid b. Âmir :

— «Ey Resûlullah'ın arkadaşı, bu söz senin için bir sürç-ü lisândır. İmân dediğin Allaha, meleklere, Peygamberlere, öldükten sonra

dirilmeğe ve mîzana inanmakla, namâz kılmak, oruç tutmak ve zekât vermek değil midir? Bizim öyle günâhlarımız var ki, onların mağfiret olacağını bilsek, cennetlik olduğumuzu da bilirdik. Bunun için "Mü'minim" diyebiliriz, fakat "cennetliğiz" diyemeyiz.» dedi. İbn Mes'ûd:

— «Çok doğru söylüyorsun, hakîkaten o söz benim bir hatâmdır.» dedi.

Eğer denilirse, onların mücâdelesi çok değil, azdır, uzun değil, kısadır. Bunu san'at edinip bu husûsda kitâb yazmak ve ders okutmak değil, ancak ihtiyâç zamânındadır. Denilir ki: Onların mücâdeleye az girmesi, ihtiyâcının azlığındandır. Çünkü o zamân bid'atler çoğalmamıştı.

Mücâdelelerin kısa olmasına gelince: Gâye hasmı susturmak, şüpheyi kaldırıp hakikati kabûl ettirmektir. Konuşma esnâsında hasmın mücâdelesi azarsa onu ilzâm da zarûrî olarak uzar. Bunun için mücâdeleye girdikten sonra ona ölçü ve tartı bakımından bir mi'yar bulmak mümkün değildir.

Bu husûsda kitâb yazıp okutmadıklarına gelince: Bu da yalnız kelâma mahsûs değil, fıkıh, hadîs ve tefsîrde de hüküm böyledir. Fıkıh kitâblarına, vuku'u pek ender olan veyâ hâtırayı kuvvetlendirmek ve ihtiyât olarak garîb mes'elelerini yazmak câiz oluyor da kelâm mes'elelerini yazmak neden câiz olmasın? Muhârebeden evvel silâhını hazırlayanlar gibi, biz de her ihtimâle karşı hazırlıklı olmak ve bid'atçileri heyecanlandırmak için kelâm mes'elelerini yazarız.

İki fırkanın da delîllerinden anlatılması mümkün olanları îzâh ettik.

MÜCÂDELEDEKİ HÜKÜM

«Eğer bu husûsda senin kanâatın nedir?» diye sorarsan:

Bilmiş ol ki, Cedel ilmi için her cephesiyle makbûl veyâ her cephesiyle merdûddur demek hatâdır. Bunu îzâh etmek lâzımdır.

Evvelâ şunu bilmek lâzım ki, bâzı şeyler zâtî bakımından harâm olur. Buna "Harâm li-aynihi" derler. Şarap ve ölü hayvân gibi, bizâtihi harâmdır demekteki gâye, kendisinde harâm olduğunu icâp ettiren bir vasıf var demektir. Şarapta sarhoşluk, ölü hayvanda ise ölüm gibi. Bu gibi maddelerden sorulduğu vakit zarûret zamânında yâni şiddetli açlıkta ölü hayvan etinin, boğazına lokma tıkandığı vakit şaraptan başka geçirecek bir şey bulamayınca şarabın mübâh olmasına rağmen, hiç bakmadan kayıtsız olarak bunlar harâmdır diyebiliriz.

Bâzı şeyler de maddesi bakımından temizdir. Başkasına, başka bir sebeble harâm olur. Buna da "Harâm li-gayrihi" derler. (Müzâyede olmayan yerde) başkasının alış - verişine vurmak, Cum'a ezânı okunduktan sonra namâz kılınıncaya kadar alış - veriş etmek, ve toprak yemek gibi. Bunların harâm olması zarar vermesi bakımındandır. Bu da: Azı da, çoğu da zarar veren ile, yalnız çoğu zarar veren olmak üzere ikiye ayrılır. Azı da, çoğu da zarar veren kısmı harâmıdır. Zehir gibi, azı da öldürür, çoğu da. Azı zarar vermeyip çoğu zarar veren ise mübâhdır. Bal gibi; sıcak iklîmlerde mizacı hararetli olan kimselere fazlası zararlıdır. Bir de toprak yemek gibi; şarap ile toprağa birden harâm, bal'a da helâl demek ekserî hâline binâendir. Eğer bir şey'in helâl ve harâm olmak cepheleri varsa, en doğrusu, onu ayırmak ve îzahdır.

Bu îzahtan sonra dönelim kelâm ilmine. Deriz ki:

Kelâm ilminin kârı da var zazarı da var. Kârı bakımından vaziyetin icâbına göre helâl, mendûb ve hattâ vâcib olabilir. Mazarratı bakımından zarar vereceği zamân ve mekânda harâmdır. Zararı: Şübhe uyandırması, akideyi sarsması, yakîni kaldırması bakımındandır. Bu hâl çok kerre mübtedîlerde görülür. Delîl ile düzelmesi de şüpheli olur. Bu da şahsiyet itibariyle değişir. Bunun zararı gerçek i'tikaddadır. Başka bir zararı da, bid'at sâhiplerinin inançlarını kuvvetlendirmek ve onu göğsüne yerleştirmektedir. Öyle ki hevesleri artar ve bid'atlerinde ısrâr ederler. İşte bu zarar mücâdeledeki taassubdan gelir. Bunun için bid'at sâhibini tatlılık ile tez elden yola getirmek mümkündür. Ancak mücâdele ve taassubun alıp yürüdüğü bir muhîtte, bu gibi bid'at sâhibini döndürmek güçtür. Çünkü bid'atçiler onu kuşatır ve hakîkati anlamasına mâni olurlar. Hattâ o derece ileri gider ki, farazî olarak, Allah gözünden perdeyi kaldırır, hak ve hakîkatinin hasmında olduğunu sana göstermesini ister misin, diye söylesen, hasmı sevinecek diye buna memnûn olmaz. Görülüyor ki, cidal, memleketleri dolaşan, insânları kaplayan tehlikeli bir hastalıktır. İşte bu da kelâmcıların zararlarındandır.

Faydalarına gelince:

Gerçekleri açığa çıkarmak ve hakîkati olduğu gibi bilmektir diye zannedilirse de kelâm, aranılan bu iyi neticeyi vermekten çok uzaktır. Bundaki sürçmeler ve sapmalar, aydınlatma ve belirtmelerden fazladır. Bu sözü, gerçek bir Hadîs âliminden veyâ dış görünüşte Hadîsçiyim diyenden duysan: "İnsânlar bilmediğinin düşmanıdır." diye hatırından geçebilirdi. Fakat bu sözü, kelâmı didik didik edip, tırnağından girip tepesinden çıktıktan sonra onu terk edip ona benzeyen diğer bir ilmi enine boyuna incelemeye başlayan ve Allahı bulmanın bu yoldan kapalı olduğunu bilen bir insândan dinle.

Evet hayâtım hakkı için kelâm, nâdir olarak ta'rif ve îzâh ile bâzı hakikatleri açığa çıkarabilir; fakat bunlar pek az ve hattâ kelâm ilmine dalmadan azıcık düşünce ile de anlaşılabilecek şeylerdir. Belki bunun tek kârı, avâm için yazdığımız risâledeki avâmın akîdesini cedel yoluyla bid'atçilerin karıştırması tehlikesinden korunmaktan ibârettir.

Zîra avâm zayıftır, bid'atçiler onu sarsabilir. Esâsında Kelâmcıların bu kabil mücâdelesi fâsidin fâsid ile muârazası kabîlindendir ki dâvâ bid'atçilerin fesâdını def'etmektir. Binâenaleyh fâsid'e fâsidle muâraza câizdir. İnsânlar, yukarıda anlattığımız inançla kulluk ederler. Zîrâ din ve dünyâ iyiliklerinin orada olduğunu Şerî'at bildirdi ve geçmişte gelenler bu husûsda ittifak ettiler. Sultânlar, milletin malını, zâlimler ve haydutlardan korudukları gibi, âlimler de avâm'ın i'tikadını bid'atçilerin şerrinden korurlar. İşte Kelâm ilminin kârıbudur.

Kelâm ilminin kâr ve zararı anlaşıldıktan sonra ehil olan kelâmcılar, tehlikeli ilâcı zamânında yerine ve derecesine göre kullanmağı bilen ihtisas sâhibi hekimler gibi olmalıdır.

Bunun tafsîli şöyledir. San'at ve zirâatla uğraşan avâm takımını, yukarıda anlattığımız mücâdele ilmi katılmaksızın sâde olarak öğrendikleri ve edindikleri saf i'tikadları ile başbaşa bırakmaktır. Zîra şüphe vermesi, akîdelerini sarsması ve düzelme imkânının tehlikeli olması bakımından kelâm ilmi, onların hakkında sâdece zarardır.

Bid'atlere saptırılan avâm'a gelince: Onu da, taassub ve sertlikle değil, lûtf ile, yumuşaklıkla, kanâatbahş, tatlı ve kalbine te'sir eden vâ'z ve tehzîr ile, Kur'ân ve Hadîs delîlleriyle doğru yola dâvet etmektir. Bu cephe, kelâmcıların mücâdelesinden çok faydalıdır. Çünkü (bid'atlere saptırılan) avâm kısmı bu gibi mücâdele sözlerini duyduğu zamân: "Bu adam da insânları kendi kanâatlerine çevirmek için uğraşan bir mücâdelecidir. Ben cevâp veremiyorsam da benim mezhebimde buna cevâp verebilecek mücâdeleciler de var" der ve onu dinlemez. Gerek ehl-i sünnetin avâmı ve gerekse bid'ate inanan avâm ile mücâdele harâmdır. Hattâ şüphede olan kimse ile de mücâdele harâmdır. Zîra vâcib olan: Bu gibilerin şüphesini, kelâm bataklığından uzak ve makbûl olan Kur'ân delîlleri, vaz u nasîhat ile, mülâyemetle kaldırmağa çalışmaktır.

Son haddine kadar mücâdelenin faydalı olacağı tek kişi, mücâdele ile bid'atlere saptırılan avâmdır. Onu hak yola almak için, o mücâdelenin misliyle mücâdele edilir. Bu da mücâdele ile ünsiyet edip vâz u nasîhat kendisine kâr etmeyen ve ancak mücâdele yoluyla yola gelecek olan kimseler hakkındadır.

Ama bid'atlerin ve mezheb ihtilâflarının bulunmadığı bir muhitte de yukarıda anlattığımız gibi yalnız ehl-i sünnetin inancını anlat-

makla kifâyet etmek lâzımdır. Delîllere baş vurmağa lüzûm yok, ancak şüphe vukuunda şüpheyi def' edecek kadar delîle baş vurulabilir.

Eğer bid'atlerin çoğaldığı ve çocukların aldatılması muhtemel bir muhîtte ise, îcâbında bid'atçilerin taarruzunu önlemek için "**Risale-i Kudsiyye**„ adlı eserimizde anlattığımız kadar kelâm ilmini öğretmekte beis yoktur. Zâten o da kısadır. Mücmel olduğu için onu bu kitâbın üçüncü faslına aldık.

Eğer çocuk fıtrî zekâya mâlik ve kafasında istifhamlar doğuyor, kendisinde şüpheler uyanıyorsa, korkunç illet meydana çıkmış, hastalık açığa vurmuş demektir. O vakit, elli yapraktan ibâret olan "**El - İktisâd fi'l - i'tikad**" adlı eserimizde yazdıklarımız kadarını okutmakta beis yoktur. Bu eserimizde akaaid kaaidelerinin dışına çıkılmamış, kelâmcıların mübâhaseleri alınmamıştır. Burada bütün delîller, Kur'ân ve Hadîsdir.

Eğer bu kadarı kâfi geliyor, kendisini ikna' ediyorsa ne alâ, yok eğer etmiyorsa, hastalık müzminleşmiş ve vücûdunu kaplamıştır. Tabib imkânı nisbetinde buna yumuşaklık göstermeli ve şüphede ısrâr etmesi veyâ Allahu Teâlâ'nın lûtfuyla hakikatın kendisine inkişâfı için, hakkındaki kazâ-i ilâhîyi beklemelidir.

Hak yoluna gireceklere o **El - İktisad fi'l - i'tikad** kitâbında yazılı olanların faydası dokunacağı ümidindeyiz.

Bu kitâbın dışında kalanlar ve bu miktârdan fazla olanlar iki kısımdır :

1 — İslâm i'tikadı kaaideleri dışında kalan "**İ'TİMÂDÂT**" güvenilir husûsattan bahsetmek. Ebû Hâşim'in Tevellüd mes'elesinde havay-i sakîlî icâb ettiren i'timâd olup hareket olmadığını söylemesi gibi. "**EKVÂN**" dan bahsetmek. Bir cevherin daha kıymetlisine dönmesi veyâ daha âdisine dönerek bozulmasının muhâl olması gibi. "**İdrâkât**" [anlayışlar]'ı nefyetmek, isbât etmek. "**Rü'yet**"ten bahsetmek. "Görme" nin görmemek gibi zıddı var mı yoksa "körlük" mü var? Eğer zıddı varsa o da birdir ki gözü, görülmeyen şeylerden men' etmek veyâ görülmesi mümkün olan her şeyi isbât ve adedi bakımından men'etmek gibi sapıtıcı terânelerdir. (Bu körlük ve dilsizlik hakkında konuşan, Ebû Mansûr-i Temimî'dir. **Kitâb'ul - esmâ ve's - sıfat**'da bundan bahseder. İleride buna işâret edilecektir.) Birinci kısım bunlardır.

2 — Aklî delîlleri bu kaaideler dışında yerleştirmek ve daha fazla suâl ve cevâpla bu işi yapmak. Bu da kendilerini ikna' edemeyenler için cehâlet ve sapıklıktan başka bir şey arttırmayan bir ifrâttır. Çok söz var ki onu uzatmak, mânâsını güçleştirir.

Eğer biri, 'İdrâkât ve İ'timâdât'ın hükümlerinden bahsetmekte, insânın hâtırasına tenbîh bakımından fayda vardır; silâh, harp âleti

olduğu gibi, hâtıra da dîn vâsıtasıdır. "Dîn, akıl ve düşünce ile müdâfaa edilir. Binaenaleyh kalbi harekete geçirecek bu gibi hâtıralarla uğraşmak değil" derse, cevâben de deriz ki: Bu söz, satranç oynayanların; "satranç tedbir almak için hâtıraları harekete geçirir. Binaenaleyh bu da dîndendir." demelerine benzer. Satranç, oyundan başka bir şey olmadığı gibi, Kelâm'ın bu gibi mes'eleleri de bundan farklı değildir. Çünkü hâtıraları tahrik için kendisinde hiç bir zarar düşünülmeyen Şerî'at ilimleri vardır. Bunlarla uğraşmak daha iyidir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan, Kelâm'ın övülen ve yerilen dereceleriyle hangi hâlin mezmûm ve hangi vaziyetin makbûl olduğunu, kimden istifâde edilip kimden edilemiyeceğini öğrenmiş oldun.

Eğer: "Sen, bid'atçileri reddetmekte kelâm'a ihtiyaç olduğunu i'tirâf ettin. Bu zamânda bid'atler çoğaldı, belâ, umûmîleşti, ihtiyâç hâsıl oldu. Bu vaziyet karşısında insânların haklarını, mallarını sıyânet etmek, kadılık, vâlilik ve benzeri mevkîleri korumak gibi, bu ilmi de ayakta tutmanın farz-ı kifâyeden olması îcab eder. Âlimlerin okutup yaymadığı ilimler yaşamaz. Eğer tamâmiyle terk edilirse kaybolur. Bilgisiz akl-i selîm, tek başına bid'atçilerin şüphelerini çözmek için yetmez. Binaenaleyh bu zamânda bu ilmi de okuyup okutmanın farz-ı kifâye olması îcab eder. Tâbi'în ve Sahâbe zamânıyle ölçülmez. Çünkü onların zamânında bu zarûret yoktu." dersen;

Bilmiş ol ki: Her memlekette o muhitteki bid'atçilerin ortaya attıkları bid'atleri önleyecek bir kelâmcının bulunması lâzımdır. Şüphesiz bu da okutmakla devâm eder. Ancak fıkıh ve tefsir gibi, bu ilmi herkese okutmak doğru olmaz. Çünkü fıkıh gıda, kelâm ilâç gibidir. Gıda'nın zararı düşünülmez, herkes gıdayı kullanır. Fakat ilâç'ın zararı vardır. Ona herkesin ihtiyâcı yoktur, o muâyyen zamân ve miktarda muâyyen hastalıklar için kullanılır.

Kelâm ilmini okuyacak öğrencide üç haslet aranır :

1 — **Yalnız ilim ile uğraşmak ve buna haris olmak. Çünkü diğer san'atçılar kendilerini tamâmen ilme vermedikleri için meşgûliyetleri, bu ilmi tamâmen elde etmelerine mani' olur.**

2 — İkinci vasıf "zekâ", sür'at-i intikal [tez anlayış], "fıtnat" [zeyreklik] ve mânâların hakîkatını sür'atle seçmek, fesâhat, hüsn-ü beyân [güzel ve açık ifâde]. Zira zeki olmayan ahmak, dâimâ şaşırma vaziyetindedir. Okuduğundan bir şey anlamaz. Geç anlayanın delillerinden istifâde edilmez, belki kelâm ilminden zarar görmesinden korkulur.

3 — Yaradılışında dîn, takvâ ve salâh bulunmalı, şehveti gâlip olmamalıdır. Çünkü fâsıklar [şehvetinin peşinde olanlar] küçük bir şüphe ile dînden sıyrılırlar. Zira onların fıskı, aradaki perdeyi kaldı-

rır ve onlar şüpheyi izâle için uğraşmazlar. Belki şüpheyi, külfetin ağırlığından kurtarmak için ganîmet bilirler ve bu gibi öğrencilerin ifsâdâtı ıslâhâtından, bozdukları, düzelttiklerinden çok fazla olur.

Şu taksimâtı bildikten sonra, kelâm'ın en güzel delîlleri, ekseriyetin anlayamadığı ve anlayanların da hasmı ilzâm için hakîkatı olmıyan uydurmalardan ibâret olduğunu bildiği acâyib tetkîkat ve garîp taksimâta dalmak olmayıp letâfetli kelimeleri ile mukni' ve kalbe te'sir eden Kur'ân hüccetleri cinsinden olduğunu açıkça anlarsın. Yine İmâm-ı Şâfi'î ile selefin, kelâmdan men etmelerinin bizim tenbîh ettiğimiz zararlardan dolayı ileri geldiğini de bilmiş olursun. İbn Abbâs'dan rivâyet edilen, Havâric ile münâzarası, Hazret-i Ali'den rivâyet edilen Kader hakkındaki münâzarası ve diğerleri mücâdele kapısını açmayıp ihtiyâç hâlinde baş vurulan Kelâm'ın açık mes'eleleridir. Bu ise her hâliyle makbûldür. Evet, zamânına göre ihtilâf'ın azlığı ve çokluğu ile, ihtiyâca göre kelâm ilminde de hüküm değişir.

İşte bu anlattıklarımız, umûm insânların inandıkları, ibâdet ettikleri, müdâfaa ve muhâfazasiyle mükellef oldukları i'tikad hükümleridir. Ama kalbden şüpheleri atmak, hakîkatın inceliklerini açığa çıkarmak, eşyâyı olduğu gibi bilmek ve bu sözlerin ifâde ettiği i'tikad inceliklerini anlamak ise ancak mücâhede, şehvet kapılarını kapamak, bütün varlığıyle Allah'a teveccüh ve mücâdele korkusundan uzak sâfi bir düşünceye dalmakla elde edilir. Bu hâl, Aziz ve Celîl olan Allahu Teâlâ'nın bir rahmetidir ki, Allahu Teâlâ'nın lûtfuna mazhar olanlara, nasîbleri ve kalblerinin temizliği ve istiâbı nisbetinde verilir. Bu, ucu bucağı olmıyan, derînliği ölçülemeyip sâhiline varılmayan bir deryâdır. Herkes nasîbi kadar alır:

HAKÎKAT VE ŞERÎ'AT

MES'ELE :

Şâyet, "Bu ifâdelerinden, makbûl ilimlerin kolaylıkla anlaşılan zâhir ve açık tarafları olduğu gibi, riyâzet, mücâhede, ısrârlı talep, sâfî düşünce ve dünyâ meşgalesinden hâlî fikr-i sâfî ile bilinebilen bir de bâtın tarafı olduğu anlaşılıyor. Halbûki bu şerî'ate aykırıdır. Çünkü şerî'atın, zâhiri, bâtını, gizlisi ve âşikâresi yoktur, hepsi birdir." dersen :

Bilmiş ol ki: Makbûl ilimlerin hafi ve celîye ayrıldıklarını basîret sâhipleri inkâr etmez. Bunu inkâr edenler, ilâhî ma'rifetleri noksân, çocukluğunda öğrendiği ile donup kalan ve neticesine varmayan, âlimler ve velîler makaamına yükselemiyen kimselerdir. Bu söyledik-

lerimiz, şerî'atın delillerinden de anlaşılır. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerifde:

« إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَاهِراً وَبَاطِناً وحَدّاً وَمَطْلَعاً »

«Şüphesiz Kur'ân'ın, zâhiri, bâtını, gâyesi ve matla'ı vardır.» (180)

buyurmuştur. Hazret-i Ali (R.A.) göğsüne işâret ederek: «Ehlini bulsam burada çok ilim vardır.» buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz:

« نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ »

«Biz peygamberler, insânlarla akıllarının alabileceği şekilde konuşmakla emrolunduk.» (181) buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

« مَا حَدَّثَ أَحَدٌ قَوْمًا بِحَدِيثٍ لَمْ تَبْلُغْهُ عُقُولُهُمْ إِلاَّ كَانَ فِتْنَةً عَلَيْهِمْ »

«Anlayamadıkları sözü insânlara söylemek onları fitneye düşürmektir.» (182) buyurmuştur. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerimde buyuruyor ki:

« استعيذ بالله: وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلاَّ الْعَالِمُونَ »

«Onlar insânlara verdiğimiz darb-ı mesellerdir. Onlara, ancak âlimler akıl erdirir.» (29 - Ankebût : 43)

Buna uygun bir hadisde de:

(180) İbn Hibban, İbn Mes'ûd'dan.
(181) Yukarıda geçti.
(182) Yukarıda geçti.

«إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ كَهَيْئَةِ الْمَكْنُونِ لاَ يَعْلَمُهُ إِلاَّ الْعَالِمُونَ بِاللهِ»

«Muhakkak ilimlerden gizli gibi olanları vardır. Onları ancak Allahı bilen âlimler anlar.» (183) buyuruluyor. Başka bir hadîsde de:

«لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيراً»

«Eğer benim bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.» buyuruluyor. Ne olaydı bilseydim, eğer peygamberin bildiği, anlaşılması güç veyâ başka bir sebep dolayısiyle açıklanması yasak bir sır olmasaydı. Peygamberimiz bunu niçin açıklamazdı. Şüphe yok ki bu sırrı da açık olsaydı elbette tasdîk ederlerdi.

İbn Abbâs (R.A.), Allahu Teâlâ'nın:

«اَللهُ الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ»

«O Allah ki yedi semâ yaratmış, arzdan da onların bir mislini; aralarından emir inip duruyor.» (65 - Talâk : 12) âyet-i celîlesinin tefsîrini yapacak olsam, beni taşa tutardınız. Diğer bir rivâyette: "Beni tekfîr'e kalkışırdınız." demiştir. Ebû Hüreyre (R.A.) : "Peygamber Efendimizden iki kab dolusu ilim aldım. Birini dağıttım, eğer diğerinin ağzını açsam, bu kelleyi uçururdunuz." demiştir. Yine Peygamber Efendimiz :

«مَا فَضَلَكُمْ أَبُوبَكْرٍ بِكَثْرَةِ صِيَامٍ وَلاَ صَلاَةٍ وَلَكِنْ بِسِرٍّ وَقَرَ فِي صَدْرِهِ»

«Ebûbekir'in size olan üstünlüğü, fazla namâz kılması -veyâ oruç tutması değil, belki göğsünde yerleşen bir "sır" sâyesindedir.» (184) buyurmuştur. Şüphesiz bu sır, dînî kaaideler hâricinde değil, dîn ile

(183) Yukarıda geçti.
(184) Yukarıda geçmiştir.

alâkalıdır. Dinî kaaidelerden olan her şey, zâhiriyle başkalarına gizli değildir.

Sehl-i Tüsterî: "Âlim'in üç ilmi var. Biri ilm-i zâhirdir. Bunu herkese açıklar. Diğeri ilm-i bâtındır. Bunu ancak ehline açıklar. Üçüncüsü kimseye açılması câiz olmayan bir ilimdir ki, ancak kendisiyle Allah arasındadır." demiştir. Bâzı ârifler: "Rubûbiyyetin sırrını ifşâ küfürdür." derler. Diğer bâzı ârifler de: "Rubûbiyyetin bir sırrı var, eğer o açığa çıksa nübüvvet bâtıl olurdu. Nübüvvetin de bir sırrı var. Eğer o açığa çıksa ilim bâtıl olurdu." demişlerdir. Bunu söyleyen nübüvvetin bâtıl olmasıyle, eğer idrâk kaabiliyetleri zayıf olan kimseleri kasd etmedi ise, anlattığı doğru değildir. Şüphesiz bu gibileri kasdediyor ve tenâkuza düşmüş olmuyor. Çünkü kâmil insânın mâ'rifet nûru, onun vera' nûrunu söndürmez. Vera'ı ayakta tutan, nübüvvettir.

MES'ELE :

Şâyet "okuduğun bu âyet ve hadîsleri zâhir mânâlarından çıkarıp te'vîl etmek için karîneler vardır. Bunlar te'vîl edilebilir. Sen, zâhir ile bâtın'ın ayrılıklarını bize açıkla. Eğer bâtın, zâhiri nakzeder dersen, şerî'atı iptâl edersin. Bu "Hakikat, şerî'atın hilâfıdır." diyenin sözü olur ki küfürdür. Çünkü şerî'at, zâhirden ibârettir. Hakîkat ise, bâtından ibârettir. Eğer bâtın zâhiri bozmaz ve ona muhâlif olmazsa, o vakit zâhir ile bâtın ikisi bir olur. O zamân bunu ayırmak mânâsız olur. Artık şeriatın ifşâ edilmeyecek gizli tarafı kalmaz. Hafîsi de celîsi de bir olmuş olur." dersen :

Bilmiş ol ki: Bu suâl, büyük bir dâvâyı tahrîk eder ve mükâşefe ilmine gider de muâmele ilminin gâyesi hâricine çıkar. Halbuki burada gâyemiz mükâşefe değil, muâmele ilmidir. Bu kitâbda anlattığımız akaaid kalbin amellerindendir. Kalbimizi bunlara bağlamak sûretiyle tasdîk ve kabûl etmekle emrolunduk. Yoksa bunların hakîkatlerini olduğu gibi anlamağa kadar gideceğiz demek değildir. Zira bununla bütün insânlar mükellef değildir. Eğer bizim bu anlattıklarımız kalbin fiillerinin amelî kısımlarından olmasa onları bu kitâba yazmazdık. Aynı zamânda eğer kalbin zâhir amellerinden olmasalar onları kitâbın birinci kısmında da yazmazdık. Eşyâyı olduğu gibi idrâk eden keşf-i hakîkî, kalbin bâtınî sıfatıdır. Fakat ne zamân zâhir ile bâtın ilk bakışta birbirini bozar gibi görünürse işte o vakit veciz bir ifâde ile onu çözmek lâzımdır.

Bâtın, zâhiri bozar, hakîkat şerî'ate uymaz diyen kimse îmândan daha çok küfre yakındır. Belki yalnız mukarreblerin anlayıp çoklarının anlayamadıkları ve başkalarına açıklamaktan men' edildikleri sırlar beş kısma ayrılır:

BİRİNCİ KISIM : Herhangi bir şey hadd-i zâtında herkesin anlayamıyacağı kadar ince olur ve onu ancak insânların havass olanları anlayabilir. Onlara gereken, ise, bunu başkalarına açmamaktır. Çünkü açıklanırsa avâm onu anlayamadıklarından fitneyi mûcib olur. Rûhun sırrını gizleyip Peygamber Efendimizin bunun açıklanmasını menetmesi bu kabîldendir. Çünkü rûhun hakîkatını anlamak akıllara ağır gelir ve hemen onun künhünü idrâkden âciz kalırlar. Yoksa sanma ki, Peygamber Efendimiz rûhun hakîkatını bilmiyordu. Zira rûhunu [nefsini] bilmeyen kendini bilmemiş olur. (Nefsini) kendini bilmeyen ise rabbini nasıl bilebilir? Rûhun hakîkatını Peygamberler bildiği gibi bâzı velîler ve âlimlerin de bilmesi uzak değildir. Onlar, her ne kadar Peygamber değillerse de, şerî'atın edebiyle edeblenmiş olduklarından Peygamberin sükût ettiğinde onlar da susarlar. Hattâ Allahın sıfatlarında bile, ekseriyetin anlamasına akıl erdiremiyeceği incelikler vardır ki, Resûl-i Ekrem, onların anlaşılması açık olan, ilim, kudret ve benzerî sıfatları açıkladı ki kendi ilim ve kudretleriyle de bir nevi münâsebeti olmak hasebiyle insânlar onları anlarlar. Çünkü onların da ilim ve kudret adını alan nitelikleri vardır. İnsânlar, bu vasıflar arasında vehimleriyle bir mukaayese yapar da onları anlamağa çalışırlar.

Eğer, insânlarda benzeri bulunmayan bir sıfatı anlatsan, onu anlayamazlardı. Hattâ çocuğa, hünsâya cinsî münâsebetin lezzetinden bahsetsen bir şey anlayamazlar. Ancak adını bildiği yemekle temsîl ettiğin zamân bir şey anlayabilir. Halbuki bu da hakîkî idrâk sayılmaz. Allahu Teâlâ'nın ilim ve kudretiyle yaratıkların ilim ve kudretleri arasındaki fark, cinsî münâsebet ile yemek arasındaki farktan çok üstündür.

Hülâsa: İnsân, ancak nefsini ve bu ânda veyâ geçmişte nefsinin taşıdığı vasıfları bilir. Sonra ondan mukaayese yaparak başkalarının sıfatlarını da anlamağa çalışır. Sonra bu vasıfların şeref ve kemâl'de farklı olduklarını anlar. İnsân gücü ancak kendisi için sâbit olan, fiil, ilim, kudret ve diğer sıfatları, daha mükemmel ve şerefli olduğuna inanmak sûretiyle Allaha isbât eder ve bundan ileri gidemez. İnsânın en büyük temâyülü kendi vasıflarınadır. Zât-ı Kibriyâya mahsûs vasıflara değildir. Bunun için Peygamber Efendimiz :

«لا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ»

«Sana lâyık tâ'zimle seni anamayız. Sen kendi zât-ı Kibriyânı bildirdiğin gibi yücesin.» (185) buyurmuştur. Bunun mânâsı: "Anladığımı ifâde'den âcizim." demek değildir. Belki Zât-ı Kibriyâ'nın künhünü idrâkteki âczini i'tirâftır. Bu sebebden bâzıları: "Allahu Teâlâyı gereği gibi kendisinden başkası bilemez." demişlerdir. Ebû Bekir Sıddîk (R.A.): "Hamd Allaha mahsûstur ki, yaratıklara kendisini bilmeğe acziyyetlerini i'tirâftan başka bir yol vermedi."buyurmuştur.

Sözün dizginlerini bu yoldan çekelim de gâyeye dönelim. O da akılların idrâk edemediği birinci kısım idi ki bunlardan rûh, diğer bir kısmı da Allahu Teâlâ'nın sıfatları idi. Peygamber Efendimizin şu hadîsi bunlara işâret olsa gerektir:

» إِنَّ لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ
سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَنْ أَدْرَكَهُ بَصَرُهُ «

«Muhakkak ki Allahu Teâlâ'nın nûrdan yetmiş perdesi vardır. Eğer perdeleri kaldıracak olsa nûr-i vechi, basarının idrâk ettiği her şeyi yakardı.» (186)

İKİNCİ KISIM: Anlaşılması güç değil, bizâtihi anlaşılır. Fakat Peygamber ve sıddîklardan başka çoklarına zarar verdiği için, Peygamber ve sıddîklar onu açıklamaktan çekinirler. İlim erbâbının açıklamasından menedildiği "Sırr-ı kader" de bu kabîldendir. Bâzı hakîkatleri açıklamanın bâzı kimselere zarar verdiğine şaşmamak lâzım, çünkü bunun maddî misâli vardır. Meselâ: **Huffaş**, bir kuştur. Hem o kuşa hem de ahfeş'e küçük gözlü olanlara güneşin, gübre böceğine, gül kokusunun zarar vermesi gibi. Nasıl uzak görülsün? Çünkü biz, bütün fenâlıklar, isyân, zinâ ve hattâ küfre Allahu Teâlâ'nın kazâsı, irâdesi ve dilemesiyledir ve bunlar hadd-ı zâtında hakdır, deriz. Halbuki bunu duyan bâzı kimseleri (Mû'tezileyi) zararlandırdı. Çünkü onlara göre bu işler ahmaklık, ve sefihliğe delâlet eden hikmete aykırı şeylerdir. Kabîhe ve zulm'e rızâdır. Allah'ı bunlardan tenzîh için "Kul fiilinin hâliki"dir, dediler. İbnu'r - Ravendî (187) ve rezîllerden bir tâife bu sebebden mülhid [kâfir] oldu. "Sırr-ı kader" de bunun

(185) Müslim, Hz. Âişe'den.
(186) İbn Hibban, Ebû Hureyre'den.
(187) İsfahan'a bağlı Kâşân'ın bir köyü olan Ravend'dendir. Mülhid'dir, dinden çıkmıştır. Mû'tezile'nin i'tikadına dâir bir kitâbı vardır.

gibidir. Eğer açıklansaydı çokları Allahu Teâlâ'nın âciz olduğu vehmine kapılacaklardı.

Eğer biri: "Kıyâmetin kopacağı zamân, bin sene veyâ daha az veyâ daha çok, muâyyen olarak bildirilseydi daha iyi olurdu. Herkes onu bilmiş olurdu." derse, cevâben deriz ki: "Evet doğrudur. Fakat bunun doğuracağı zarardan kaçınmak bakımından insânların vaziyetine elverişli olan bilinmemesidir. Çünkü belki uzaktır. Eğer uzak olduğu bilinirse, cezâ gününün uzaklığı korkuyu azaltır ve herkes lüzûmsuz hülyâlara kapılır. Belki yakındır. Eğer yakın olduğu bilinirse korku çoğalır, insânlar çalışamaz. Bu sûretle hayırlı işler azalır, dünyâ harâbeleşmeye başlar. Eğer bu mânâ iyice anlaşılsaydı bu ikinci kısmın misâli olurdu."

ÜÇÜNCÜ KISIM: Eğer açıkça ifâde edilse anlaşılır ve bir zararı olmazdı. Fakat dinleyenlere daha iyi te'sîr etmesi için istiâre ve işâret yoluyla ondan bahsedilir. Çünkü o hâdiseyi gönüllerde büyütmek gâyesi vardır. Meselâ biri: "Falan adam pis hayvanlara [domuzlara] inci gerdanlık takıyor" dediği vakit gâyesi, ilim ve hikmeti, ehli olmayanlara açıkladığını anlatmaktır. Bunu dinleyenlerin bir kısmı ilk önce zâhir mânâsını anlar. Fakat hakîkatı arayan muhakkikler, adamda inci ve ortada domuz olmadığını görünce, bunun zâhir mânâsı murâd olmayıp ne demek istediğini anlamış olur. İşte insânlar bu sırrı ve hakîkatı anlamakta yekdîğerinden farklıdırlar. Bunun için şâir diyor ki:

«İki kişi var ki biri terzi diğeri dokumacı.
Bunlar Semâk yıldızları karşılığıdır:
Biri gidenin hırkasını dokumakta devâm ederken,
Diğeri de gelenin elbisesini diker.»

Şâir, ikbâl ve idbârı, iki san'atkâr ile tâbir etmiştir. Bunun benzerini Peygamber Efendimiz:

«إِنَّ الْمَسْجِدَ لَيَنْزَوِي مِنَ النُّخَامَةِ كَمَا تَنْزَوِي الْجِلْدَةُ عَلَى النَّارِ»

«Deri, ateş üzerinde büzüldüğü gibi mescid de tükürük ve benzeri şeylerden öylece büzülür.» (187 a) hadîs-i şeriflerinde buyurmuştur. Mescid'in büzülüp dürülmediği görülen bir gerçektir. Ancak, ateş deri'ye zıt olduğu gibi, sümük ve sümkürmek, mescid'in rûhlar üzerindeki heybetini azaltması ve câmie tahkir olması bakımından mescid'in zıddıdır. Yine Peygamber Efendimiz:

(187a) Kaynağı bulunamamıştır.

«أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوِّلَ اللهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ»

«İmâm'dan evvel rükû' ve secdeden kalkan kimse Allah'ın, onun başını merkeb başına çevireceğinden korkmaz mı?» (188) buyurmuştur. Şüphesiz sûret bakımından kimsenin başı eşek başına ne döndü, ne de dönecektir. Fakat mânâsı itibâriyle böyle olacaktır. Çünkü, gerçekten onun başı hayvan başı sûretine dönecek değil, ancak onun vasfını iktisâb edecektir ki o da ahmaklıktır. İmâm'dan evvel secde ve rükûdan kalkanın başı, ahmaklık ve anlamamazlıkta eşek kafası gibidir. Zâten aranan da bu mânâdır. Mânânın kalıbı olan şekil değildir. Artık İmam'a uyduktan sonra ondan evvel kalkmak bir tenâkuz ve en büyük ahmaklıktır.

Bu gibi sözlerin zâhir mânâlarında olmadıkları ya aklî, veyâ şer'î delîllerle bilinir.

Aklî delîl, zâhir mânâya hamletmenin mümkün olmamasıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ»

«Mü'min'in kalbi, Rahmân olan Allahu Teâlâ'nın iki parmakları arasındadır.» (189) buyurduğu bu Hadîs'den, gerçek mânâsının murâd olmadığı akıl ile bilinir. Çünkü biz, kalbin etrâfında parmak görmüyoruz. Anladık ki bundan gâye parmağın sırrı ve gizli rûhu olan kudrettir. Kudretten el kinâyesi, iktidarı el daha iyi ifâde ettiği içindir. Yine bu kabîlden iktidârdan kinâye olarak Allahu Teâlâ:

«إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

«Bir şeyin olmasını dilediğimiz vakit ona ol deriz, o da olur.» (16 - Nahl : 40) buyurmuştur ki bu âyet-i celîlenin zâhir mânâsı mümteni'dir. Çünkü eğer bu hitab, şeyin vücûdundan evvel ise yok olan şey «ol»

(188) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.
(189) Müslim, Abdullah b. Amr'dan.

gibi hitabı anlamaz ki emre uysun da olsun. Eğer var olduktan sonra ise, artık «ol» demeğe lüzûm yok, çünkü olmuştur. Fakat kudret'in son haddini anlatmakta bu kinâye, daha müessir olduğu için Allahu Teâlâ bu ifâdeye udûl etmiş ve böyle anlatmıştır. Bunlar, akıl ile anlaşılır.

Şeri'at ile anlaşılanlar: Zâhir'e hamli mümkün iken, doğru kaynaktan, zâhir mânâsında olmadığı rivâyet edilen hükümlerdir. Nitekim Hak Teâlâ'nın:

«أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا»

«Allah gökten su indirir, dereler onunla dolar taşar. Sel, üste çıkan köpüğü alır götürür. Süslenmek veyâ faydalanmak için ateşte erittiklerinizin üzerinde de buna benzer bir köpük vardır. Allah, hak ve bâtıl için şöyle misâl verir:

Köpük uçup gider, insânlara fayda veren ise yerde kalır. Allah bunun gibi daha nice misâller verir.» (13 - Râd : 17)

Bunun zâhir mânâsı murâd olmakla berâber, burada "Ma" yağmurdan murâd, Kurân-ı Kerîm, derelerden murâd kalblerdir. Bâzı kalbler büyük dereler gibi ondan fazla nasîb aldı, bâzısı az, bâzısı hiç alamadı. Köpük ise, küfür ve nifâk gibidir. Her ne kadar suyun yüzüne çıkar ve görünürse de devâm edemez. Hemen söner gider. Ama insânların faydalanacağı hidâyet ise devâm eder. Bu kısımda bâzı bid'atçiler ileri giderek haddi aştılar da âhiret umûruna dâir vârid olan mîzan, Sırat ve benzerî âyetleri te'vîle çalıştılar ki bu bir bid'attir. Bu husûsda Selefden bir rivâyet olmadığı gibi zâhir mânâlarında da bir mahzûr olmadığından, bunları zâhirleri üzerine anlamak vâcibtir.

DÖRDÜNCÜ KISIM : İnsân, bir şey'i hülâsaten anlar, sonra tafsilâtına delîl ve zevk ile erişir. Böylece ilm-i icmâlî ile ilm-i tafsılî birbirinden farklı olur. Birincisi yâni icmalîsi, kabuk, tafsılîsi öz gibidir. Birincisi zâhir, ikincisi bâtın gibi olur.

İnsân, uzakta veyâ karanlıkta bir kimseyi görmekle, ortalık aydınlandığı veyâ yaklaştığı vakit onu görmek arasında fark olmakla berâber ikinci gördüğü, birinciden başka bir şey değil. Belki onu daha olgun şekilde görmektir. İlim, îmân ve tasdîk de bunun gibidir. Çünkü insân, âşık olmadan aşkı, hasta olmadan hastalığı, ölüm gelmeden ölümü tasdîk eder. Fakat bunlar geldikten sonraki tasdiki daha kuvvetlidir. Belki insânoğlunun, şehvet, aşk vesâirede de ayrı ayrı üç hâli ve yekdîğerine uymayan üç anlayışı vardır:

A — Vukûundan önce varlığına inanmak,

B — Vukûu ânında varlığına inanmak,

C — Olup geçtikten sonra varlığına inanmak gibi.

Aç iken açlığı bilmek ile, doyduktan sonra açlığı bilmek bir değil, aralarında fark vardır. Dînî ilimler de bunun gibidir. Zevk hâline gelip olgunlaşan, tahkîksiz ve zevksiz elde edilen ilme nazaran bâtın gibidir. Sağlığın kıymetini hastanın bilmesi ile sağlam adamın bilmesindeki fark gibidir.

Saydığımız bu dört kısımda insânlar ayrılır, fakat bunlardan hiç birinde zâhire uymayan bâtın yoktur; belki özün kabuğu tamâmlaması gibi, bâtın da zâhiri tamâmlar.

BEŞİNCİ KISIM: Dil ile, lisân-ı hâlden tâbirdir. Kısa görüşlü olanlar, zâhiri üzerinde durur ve onu hakîkat zanneder. Eşyânın hakîkatını görenler ise buradaki incelikleri anlarlar. Bu, adamın dediği gibi: Tahta, çiviye:

«— Niçin beni dövüyorsun» diye sordu. Çivi:

«— Onu bana değil, durmadan beni tokmaklayana sor ve tepeme inen çekic'e bak.» dedi. İşte bu, lisân-ı mekal ile, lisân-ı hâlden tâbirdir. (Yâni gerek tahta ve gerek çivi lisân-ı hâlleriyle böyle konuşuyorlar.) Allahu Teâlâ'nın:

« ثُمَّ اسْتَوٰى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ »

«Sonra, duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: "ister istemez buyruğuma gelin" dedi. İkisi de: "İstiyerek geldik" dediler.» (41 - Fussılet : 11)

Ahmak adam bu âyeti anlamak için, yerlere göklere hayât, akıl ve hıtâbı anlama kabiliyetini takdîr eder. Ayrıca yer ve göklerin duyacağı bir hıtâp ve bu hıtâba da yine harf ve ses ile: «Evet biz emrine itâat ediyoruz.» diye cevâp verdiklerini düşünür. Aklı başında olan bilir ki, bu lisân-ı hâlin ifâdesi olup yer ve göklerin bizzarûre emre âmâde olduklarından haber vermektir. Yine Allahu Teâlâ'nın:

استعيذ بالله « وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ »

«Her şey, Allahu Teâlâyı hamd etmekle tesbîh eder.» (17 - İsrâ : 44) Âyet-i celîlesi de bundandır. Ahmak adam, cansız varlıklarda da

hayât, akıl ve ifâde düşünerek onlarda "Sübhanellah" diyebilsinler. Ârif olan bilir ki bunlar, dil ile değil, vücûdlarıyle tesbîh ederler, Allahı takdis eder ve birliğine şehâdet ederler. Nitekim: "Her şeyde O'nun birliğine delâlet eden alâmetler vardır." buyurulmuştur.

Yine bunun gibi "Bu sağlam inşâat, mimârının mehâretine ve üstün ilmine şehâdet ediyor." denildiği zamân bu şehâdet söz ile değil, zâti ve hâli iledir.

Yine bunun gibi, "Yoktan var olmakta devâm etmekte ve muhtelif tavırlara girmekte bir mûcide muhtâç her şey, bu ihtiyâcıyle hâlikının mukaddes olduğuna şehâdet eder" denildiği zamân, bu şehâdetleri de basiret sâhibi kâmil insânlar anlar. Zâhire saplanan kimseler anlayamaz. Bunun için Allahu Teâlâ :

« وَلَكِنْ لاَ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ »

«Fakat siz onların tesbîhini anlıyamazsınız.» (17- İsrâ : 44) Kısa görüşlüler hiç anlayamaz. Allahu Teâlâ'ya yakın olan mukarrebler ile, ilmin derinliklerine nüfûz eden âlimler de bunun künhüne ve son haddine varamazlar. Çünkü her şey'in Allahu Teâlâyı tesbîh ve takdîsdeki şehâdetleri muhteliftir. Bu şehâdeti herkes kendi kaabiliyyetine göre anlar. Bu gibi şehâdetleri muâmele ilminde saymak muvâfık düşmez. Çünkü bunlar mükâşefe ilmindendir. Bu fende de zâhir âlimleri ile bâtın âlimleri arasında fark vardır. Bununla bâtının zâhirden farklılığı müşahede edilir.

TE'VÎL VE TAFVÎZ :

Burada da makaam sâhiblerinden aşırı şekilde ileri gidenlerle, orta derecede olanları vardır.

İleri gidenlerin bir kısmı zâhirî delillerin hepsini veyâ çoğunu bozacak kadar - te'vilde - ileri gitmişlerdir. Hattâ Allahu Teâlâ'nın:

« وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ »

«Elleri bize konuşur, ayakları da şehâdet eder.» (36 - Yâsin : 65) ve:

«وقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللهُ الَّذِى أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ»

«Derilerine: "Niçin aleyhimize şehâdet ettiniz" derler, derileri de: "Her şeyi konuşturan Allah bizleri de konuşturdu" derler.» (41 - Fussılet: 21) buyurduğu Âyetleri ile Nekir, Münker melekleriyle olan konuşmaları, Mizan, Sırat ve Hesâp hakkındaki sözleri, Cehennemliklerin Cennetliklerle olan:

استعيذ بالله : « أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ »

«Sudan veyâ Allahu Teâlâ'nın size verdiği rızıklardan bize de akıtın.» (7 - A'raf : 50) münâzaralarını te'vil etti ve hepsinin lisân-ı hâl ile olduğunu zannettiler. Diğer bir kısmı da, te'vil kapısını kapamakta çok ileri gitti, ki, bunlardan biri de A h m e d b. H a n b e l'dir. (R. A.) Hattâ Allahu Teâlâ'nın :

« كُنْ فَيَكُونُ »

«Ol dedi de oldu.» (36 - Yâsîn : 82) Âyet-i Celîlesindeki te'vîli kabûl etmedi ve ona uyanlar zannetti ki bu "KÜN" Allah'tan harf ve ses ile bir hitâptır ve her olacak olan şey'e dâimâ "Ol" diye hitâp eder, o da olur. Hattâ bâzı arkadaşlarından, İ m â m - ı A h med'in yalnız üç sözde te'vîl kabûl ettiğini söylediklerini duydum. Onlar da :

A — Peygamber Efendimizin :

« اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ »

«Hacer-i esved, Yeryüzünde Allah'ın yemînidir, sağ elidir.» (190)

B — Yine Peygamber Efendimizin :

« قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ »

«Mü'minin kalbi Allahu Teâlâ'nın iki parmakları arasındadır.» (191)

---

(190) Hakim, Abdullah b. Amr'dan.
(191) Yukarıda geçmiştir.

C — Yine Peygamber Efendimizin :

« إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ »

«Ben Rahmân'ın nefsini Yemen tarafında bulurum.» (192) Hadîs-i şerîfleridir. Bunun gibi zâhir âlimleri te'vîl kapısını kapamak istediler.

Hüsn-ü zann olarak **A h m e d b. H a n b e l** hakkında deriz ki: Allahu Teâlâ'ya nisbet edilen "İSTİVA"nın yerleşmek olmadığını, "Nüzül"ün de bir yerden bir yere geçmek olmadığını, A h m e d b. H a n b e l de bilirdi. Ancak halkın salâhını göz önünde bulundurarak bu kapıyı kapamak için te'vîlden men'etmiştir. Çünkü te'vîl kapısı açıldığı zamân gedik genişler, haddini aşar ve bir daha önüne geçmek güç olur. Bu bakımdan te'vîl kapısını kapamakta beis yoktur.

Selef'in [İlk İslâm büyüklerinin] sözleri de buna şehâdet eder. Çünkü selef: " Bunları olduğu gibi okuyun ve geçin" derlerdi. Hattâ İ m â m - ı M â l i k ' e (R.A.) "İSTİVA"dan sorulduğu vakit: "İstiva malûm, keyfiyyeti meçhûl, o'na îmân vâcib, keyfiyyetinden sormak bid'attir." derdi.

Bir kısmı da iktisâda riâyet ederek Allahu Teâlâ'nın Zât ve Sıfatıyle alâkalı her şeyde te'vîl kapısını açtı ve âhiret ile alâkalı olan tarafları zâhiri üzerine terk ederek bu bâbdaki te'vîli kapadılar. Bunlar da Eş'arîlerdir.

Mû'tezileler daha ileri giderek Sıfat-ı İlâhiyyeden olan "Rüyet'i" Allahu Teâlânın Semî [işitici], Basîr [görücü] olduğunu te'vîl ettiler. Mîrac'ı da te'vîl ederek, bunun cesed ile değil, yalnız rûh ile olduğunu zannettiler. Cisimlerin dirilmesini, Cenneti, oradaki yemek, koku almak, evlenmek ve lezzetlerden olan bütün nîmetlerle, Cehennemi ve Cehennem'in yakıcı bir cisim olup derileri yakıp yağları erittiğini kabûl ettikten sonra, Kabir azâbı, Mîzan, Sırat ve benzeri diğer âhiret hükümlerini de te'vîl ettiler. Mû'tezilenin bu kadar ileri gitmesinden cesâret alan felsefeciler, daha ileri giderek, Âhiret ile alâkalı bütün hükümleri te'vîl ettiler ve Âhiret hakkında vârid olan her şey'i, lezzeti ve elemi yalnız aklî ve rûhî olarak te'vîl ettiler, cisimlerin iâdesini inkâr ettiler, ancak rûhların bekasıyle hükmetti. Ten'in ve tâzibin hiss ile bilinemiyecek şekilde yalnız rûha olduğunu kabûl ettiler ki bunlar muksıt kimselerdir. Şerî'attan ayrılıp bu kadar ileri giden bu fırkalarla, Hanbelî'lerin donukluğu arasındaki i'tidâl derecesi o kadar kapalı ve incedir ki işitmekle değil, ancak eşyâ'nın hakikatına

(192) Ahmed, Ebû Hureyre'den.

nûr-i İlâhî ile idrâke muvaffak olanlar muttali' olabilir. Ancak İlâhî nûrla kendilerine bu gizlilikler olduğu gibi açıklandıktan sonradır ki bu husûslarda söylenenlere bakarlar. Söylenen sözler, yakîn nûriyle müşâhede ettiklerine uygun geliyorsa onu olduğu gibi kabûl ederler, uygun gelmeyeni de te'vîl ederler.

Yalnız duymakla bu ilimleri elde edinen, muâyyen bir noktada ayak diretemez. O hâlde yalnız sem'iyyat ile uğraşanlara lâyık olan, Ahmed b. Hanbel'in (R.A.) yolunu tutmaktır.

Bu hükümlerden perdeyi kaldırıp i'tidâl haddini bulmak mükâşefe ilmine âit olup, îzâhı fazla uzayacağı için biz bu bahse dalamıyacağız. Gâyemiz, Bâtın'ın Zâhir'e uygun olup ondan başka bir şey olmadığını anlatmaktır ki, şu beş kısım ile bir çokları açıklanmış oldu.

Artık avâm tabakası için, yazmış olduğumuz Akaaid risâlesiyle iktifâyı muvâfık bulduk. Birinci derecede avâm tabakası ondan fazlası ile mükellef değildir. Ancak bid'atlerin çoğalmasıyle akîdenin sarsılmasından korkulursa, işte o zamân ikinci dereceye geçerek yine derine dalmadan kısaca aklî ve naklî parlak delilleri içine alan Akaaid kitâbına geçilir. Biz burada o parlak delilleri getirelim ve Kudüs'de yazdığımız «er-Risâletü'l-Kudsiyye fî Kavâidi'l-'Akaaid» adlı eserimizle iktifâ edelim. O da bu kitâbın üçüncü faslındadır.

ÜÇÜNCÜ BÂB

KUDÜS'DE İ'TİKADA DÂİR YAZDIĞIMIZ KAVÂİDİ'L - AKAAİD KİTÂBININ AÇIK DELİLLERİ BEYÂNINDADIR

Hamd, yakîn nûriyle ehl-i sünneti başkalarından ayıran, hakîkat ehlinin dînin erkânına hidâyet etmekle tercîh edip, bid'atçilerin sürçmesinden ve mülhidlerin sapıtmalarından koruyan, Peygamberlerin Efendisi olan Hazret-i Muhammed (S.A.V.)'e uyarak Ashâb'ının ve Selef-i sâlihînin yollarından gitmeğe muvaffak kılan, Allahu Teâlâ'ya mahsûsdur ki, bu sâyede aklın yardımı ile habl-i metîn'e (Kur'ân-ı Kerîm'e) sarılıp ilk müslümanların ahlâk ve i'tikadlarına uyarak onların açık yoluna girdiler de aklın neticeleriyle naklin hükümlerini bir araya topladı ve "LÂ İLÂHE İLLALLÂH MUHAMMEDÜ'R - RESÛLU'LLAH" şehâdet kelimesi, hangi kutup ve aslın (erkân'ın) üzerinde devrettiğini iyice anlamadan kuru şehâdetin bir fayda sağlamıyacağını tahkîk etti ve bu şehâdet kelimesi îcaz (kısa) olmakla berâber, Allahu Teâlâ'nın Zât, Sıfat, ve Ef'âlini, Peygamberin doğruluğunu isbât ettiğini anladı ve îmân binâsının bu dört rükün üzerine kurulduğunu, her rükn'ün de on asıl ve temel üzerine devrettiğini bildiler.

A — Birinci rükün, Allahu Teâlâ'nın zâtını bilmektir. Bu da on asıl üzerine devreder. Bunlar :

1 — Allahu Teâlâ'nın varlığını,
2 — Kıdem'ini, başlangıcı ve evveli olmadığını,
3 — Beka'sını, sonu olmadığını,
4 — Cevher olmadığını,
5 — Cisim olmadığını,
6 — Arez olmadığını,
7 — Cihetten münezzeh olduğunu,
8 — İstivâ,
9 — Görülebileceğini,
10 — Bir olduğunu bilmektir.

B — İkinci rükün, Allahu Teâlâ'nın Sıfatlarına dâirdir. Bu da on asıl üzerine devreder. Bunlar :

1 — Kadir olduğunu,
2 — Âlim olduğunu,
3 — Allahu Teâlâ'nın Hay, diri olduğunu,
4 — İrâde sâhibi olduğunu,
5 — Semi' ve Basîr olduğunu,
6 — Mütekellim, kelâm sıfatı olduğunu,
7 — Havadis'in hulûlünden münezzeh olduğunu,
8 — İlminin kıdemi,
9 — İrâdesinin kıdemi,
10 — İlim ve irâdesinin kadîm olduğuna inanmaktır.

C — Üçüncü rükün, Allahu Teâlâ'nın ef'âline dâirdir. Bu da on asıl üzerinde devreder. Bunlar :

1 — Kulların bütün işleri, Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyle olduğuna,
2 — Kulların kesbiyle (kazanmasıyle) olduklarına,
3 — Bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın dilemesiyle olduğuna,
4 — Yaratmak ve icâd etmek kendi fazlı ile olduğuna,
5 — Kulun gücünde olmayan şey ile de teklif etmesi câiz olduğuna (bu açıklanacaktır.),
6 — Dilediğini tâzip edeceğine,
7 — Kulun hakkında faydalı olan'a riâyet Allah'a vâcib (gerekli) olmadığına,
8 — Bütün vâcipler şer'î olup, onlarda aklın bir dahli olmadığına,
9 — Peygamberler göndermesinin câiz olduğuna,
10 — Peygamberimizin nübüvveti mû'cize ile teyid edildiğine inanmaktır.

D — Dördüncü rükün, Sem'iyyata, Kur'ân ve Hadîs'den işitilenlere âittir. Bu da on asıl üzerinde devreder:

1 — Haşre, Neşre ve mahşer yerinde toplanmağa,
2 — Nekir, Münker meleklerinin sorularına,
3 — Kabir azâbına,
4 — Mîzan'a, sevâp ve günâhların tartılacağına,
5 — Sırat'a, Cehennem üzerinde kurulmuş köprü'ye,
6 — Cennet ve Cehennemin yaradılışına,
7 — İmâm'a âit hükümlere,
8 — Sahâbenin İmâmetteki tertiplerine göre efdaliyyetlerine,
9 — İmâmetin şartlarına,
10 — Karışıklık korkusu ânında imâmın tâyini.

BİRİNCİ RÜKÜN

ALLAHU TEÂLÂ'NIN VÜCÛDUNU - VARLIĞINI BİLMEK

BİRİNCİ ASIL: Bu husûsta ilk ders veren ve aydınlığı gösteren Kur'ân'ın irşâdıdır. Allahu Teâlâ'nın açıklamasının üstünde açıklama olamaz. Halbuki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

« أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ، وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا وَ خَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ، وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ، وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ، وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ، وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ، وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ، وَ أَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ، لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ نَبَاتًا وَ جَنَّاتٍ أَلْفَافًا »

«Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı? Sizi çift çift yarattık; uykunuzu dinlenme vakti kıldık; geceyi bir örtü yaptık; gündüzü geçimi sağlama vakti kıldık; üstünüze yedi kat sağlam gök bina ettik; parlak ışık veren güneşi varettik; tâneler, bitkiler, ağaçları sarmaş dolaş bahçeler yetiştirmek için, yoğunlaşmış bulutlardan bol yağmur yağdırdık.» (78 - Nebe': 6 - 16) yine:

« إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ ، وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ تَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ »

«Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insânlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökden indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve yerle gök ara-

sında emre âmâde duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır.» (2 - Bakara : 164)
yine :

استعيذ بالله : «أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ، وَاللهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا»

«"Allah'ın göğü yedi kat üzerine nasıl yarattığını görmez misiniz?" "Aralarında ay'a aydınlık vermiş ve güneşin ışık saçmasını sağlamıştır." "Allah sizi yerden bitirir gibi yetiştirmiştir." "Sonra sizi oraya döndürür ve yine oradan çıkarır."» (71 - Nûh : 15, 18)
yine :

« أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ، أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ .
الى قوله : (لِلْمُقْوِينَ) »

«Şimdi gördünüz mü o döktüğünüz meniyi? Siz mi yaratıyorsunuz onu yoksa biz miyiz yaratan. Biz takdir ettik aranızda o ölümü ve bizim önümüze geçilmez. Kılıklarınızı değiştirmek ve sizi bilemiyeceğiniz bir neş'ette inşâ etmek üzereyiz. Her hâlde ilk neş'eti biliyorsunuz, o hâlde düşünsenize. Şimdi gördünüz mü o ektiğiniz tohumu? Siz mi bitiriyorsunuz onu? Yoksa biz miyiz bitiren?. Onları elbet bir çöpe çeviriverdik de şöyle geveler durdunuz: Her hâlde biz çok ziyândayız. Daha doğrusu büsbütün mahrûmuz... Şimdi gördünüz mü o içtiğiniz suyu? Siz mi indiriyorsunuz onu buluttan yoksa biz miyiz indiren?. Dilesek onu acı bir çorak ediverirdik. O hâlde şükretsenize. Bir de gördünüz mü o çaktığınız ateşi? Siz mi inşâ ettiniz onun ağacını yoksa biz miyiz inşâ eden? Biz onu hem bir muhtıra kıldık hem de bir istifâde. Alandaki muhtaçlar için.» (56 - Vakı'a : 58 - 73)

Azıcık akıl sâhibi bile bu Âyet-i Celîlelerin mânâlarıyle yer ve göklerin bu acâip yaradılışlarını, bütün hayvanlarla bitkilerin böyle muntazam bir şekilde varlıklarını düşünürse, bu acâib emrin ve bu sağlam nizâmın kendiliğinden olmayıp, bunları yaradıp sevk u idâre eden bir yaratıcı'ya ihtiyâçları olduğunda aslâ şüphe etmez. Belki in-

sân fıtratı, bütün bu varlıkların O yaratıcı'nın emrinde musahhar olduklarını tereddüdsüz şehâdet eder. Bu sebebdendir ki Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de:

«أَفِي اللهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ»

«Yer ve gökleri yaratan Allahu Teâlâ'nın varlığında şüphe edilir mi? - Edilmez. -» (14 - İbrahîm : 10) buyurmuştur. İşte Peygamberleri de, insânları Allahu Teâlâ'yı birlemeğe dâ'vet ve **«Lâilâhe illallâh»** demeleri için göndermiştir. Bizim için ayrı bir Tanrı, âlem için de ayrı bir Tanrı var demek için değil, çünkü doğuşunda ve gençliğinde insân fıtratinde yerleşen, herşey'in bir Allah'ı olmasıdır. Bunun için Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

«وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللهُ»

«Eğer onlara, yer ve gökleri kim yarattığını sorarsan, elbette Allah derler.» (31 -Lokman : 25) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ buyuruyor:

«فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا
لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ»

«Yüzünü dîne bir hanîf olarak tut: O Allah fıtratına ki insânları onun üzerine yaratmıştır, Allah yaradışına bedel bulunmaz; doğru, sâbit dîn odur.» (30 - Rûm : 30)

ALLAHU TEÂLÂ'NIN VARLIĞINA AKLÎ DELÎLLER :

Görülüyor ki Allahu Teâlâ'nın varlığına, insân fıtratı ve Kur'ân-ı Kerîm'in delilleri, başka delîl aramağa lüzum bırakmıyacak derecede kuvvetli ve açıktır. Fakat biz, Kelâmcılara uyarak aklî delîlleri de zikrederek deriz ki:

Her hâdis (sonradan olan her şey)'in varlığını tercîh eden bir yaratıcı'ya muhtâç olduğu aklen meydandadır. Âlem ise sonradan var olmuştur, o hâlde âlem de var olmasına bir sebebe muhtâçtır.

İmdi «hâdis, hudûsunda sebebe muhtâcdır» sözümüz açıktır. Çünkü sonradan ve muâyyen zamanda meydana gelen varlıkların, daha

evvel olması veyâ daha sonraya kalmaları aklen câizdir. Şu hâlde o muâyyen zamanda olmasını tercîh eden bir muhassısa ihtiyâcı zarûridir. «Âlem (193) hâdis'dir» sözümüze gelince; bunun delili şöyledir: Âlem'in her parçası ya durur veyâ hareket eder, hareket ve sükûnun her ikisi de hâdis'dir. Binaenaleyh hâdis'den kurtulamıyan âlem de hâdis'dir. Bu delîlde üç dâva vardır:

1 — «Cisimler, hareket ve sükûndan hâlî değildir» sözümüzdür. Bunun böyle olduğu tefekkür ve düşünceye lüzûm göstermeden zarûrî ve açıkça görülen bir hakîkattir. Çünkü hareketi veyâ sükûnu olmaksızın bir cismin varlığını düşünen, akıl yolundan çıkıp ahmaklık yoluna sapmış olur.

2 — «Hareket ile sükûn hâdisdir» sözümüzdür. Bunun delîli; hareketin sükûnu, sükûnun hareketi tâkip etmesi ve birinden sonra diğerinin bulunmasıdır ki, görülen ve görülmeyen bütün cisimlerde hüküm böyledir. (Eğer dâima hareket eder veyâ dâima durur gibi gördüklerimiz varsa bunların da bir gün vaziyetlerini değiştirebileceklerini ve meselâ dâima duran bir dağ'ın deprem gibi sebeblerle hareket edebileceğini ve hareket edenlerin de durabileceklerini akıl tecvîz eder.) Her müteharrikin sükûnunu ve her sâkin'in hareketini akıl tecvîz eder. Bu hareket ve sükûndan, sonradan geleni, sonra olduğu için, evvelkisi de sona erdiği için hâdisdirler. Çünkü ileride Vâcib Teâlâ'nın varlığını isbât bâbında açıklanacağı gibi kıdemi sâbit olan şey'in, adem'i muhâldir.

3 — Üçüncü dâvâ: «Hâdiselerden kurtulamıyan hâdisdir» sözümüzdür. Bunun delilleri :

a) Eğer böyle olmasaydı, her hâdis'den önce, evveli olmayan bir çok hâdislerin bulunması gerekir ve eğer o hâdisler sona ermeseydi, yeni hâdislerin varlığına sıra gelmezdi. (Çünkü yeni hâdis'in varlığı eskisinin sona ermesine bağlıdır.) Halbuki nihâyeti olmayan şeyin sona ermesi muhâldir.

b) Bunun gibi eğer felek'in devâmlı sûrette sonsuz hareketini kabûl etsek, bu hareketlerin sayısı ya tek, ya çift, veyâ ne tek ne de çifttir, veyâhut hem tek ve hem çift olmakdan hâlî kalamaz. Fakat ne tek ne çift, hem tek ve hem çift olması, nefy ile isbâtı bir araya toplamak olduğundan mümkün değildir. Çünkü bunların birini isbât edince, diğerini nefy etmek; birini nefy edince, diğerini isbât lâzım gelir.

Hareketlerin sayısı çift de olamaz. Çünkü hareket devâm ediyor, bir sayı daha ziyâdesiyle tekleşir. Nihâyeti olmayan sayılar böyle bir sayıda nasıl sıkışıp kalabilir.

---

(193) Allahu Teâlâ'nın Zât ve Sıfât'ından başka her şey'e (Allahu Teâlâ'nın varlığına alâmet olduğu için) âlem denir.

Tek olması da muhâldir. Çünkü bir daha eklemekle çift olur. O hâlde âlem havâdisden hâlî değildir. Havâdisden hâlî olmayan her şey hâdis olduğu için âlem de hâdisdir. Hâdis olunca da bir muhdis'e ihtiyâcı vardır. O da Allah'dır.

KIDEM

İKİNCİ ASIL : Allahu Teâlâ'nın Kadîm ve ezelî olup, varlığının evveli olmadığını, ölü'nün de diri'nin de her şeyin evveli olduğunu bilmektir. Bunun delîli :

Âlemin yaratıcısı olan Zât-i akdes, hâdis olsa, O'nun da bir yaratıcı'ya, O'nu yaratanın da hâdis olan başka bir yaratıcı'ya... derken başlangıcı bulunmayan muhâl bir teselsül lâzım gelir. Bu gibi teselsülden hiç bir hâdis meydana gelemez. Çünkü evveli olmayan hâdislerin bulunması, yeni bir hâdiseye engeldir. Zîra eskisi sona ermeden yenisi başlayamaz. Veyâhut bu teselsül bir Muhdis-i Kadîm'de nihâyet bulur, ki o evveldir dersen, zâten bizim de aradığımız odur. Biz O'na Âlem'in sâni'i, mübdi'i, bârisi, muhdisi deriz. Hepsi yokdan var etmek demektir.

BEKAA

ÜÇÜNCÜ ASIL: Bekaa'dır. Yâni Allahu Teâlâ'nın ezelî olduğunu bilmek gibi, ebedî olduğunu ve sonu olmıyacağını kabûl etmektir. Evvel, âhır, zâhir ve bâtın olan O'dur. Hem ezelî hem de ebedîdir. Çünkü kıdem'i sâbit olan şey'in ademi muhâldir. Bunun delîli şöyledir : Kadîm'in yok olması iki sebebin biriyle düşünülebilir: 1 — Bizâtihi yok olmak, 2 — Zıddının te'sîrile yok olmak.

1 — Bizâtihi yok olmasına imkân yoktur. Çünkü bizâtihi devâmı düşünülen bir şey'in, bizâtihi yok olması mümkün olsaydı, yokluğu düşünülen bir şey'in de bizâtihi varlığı kabûl edilmek gerekirdi. Hâlbuki bu muhâldir. Binâenaleyh var olmak sebebe muhtâç olduğu gibi, var olan şeyin yok olması da yine bir sebebe muhtâçtır.

2 — Zıddının te'sîrile de bir kadîm'in yok olması muhâldir. Çünkü o zıd ya kadîm'dir veyâ hâdis'dir. Kadîm olmasına imkân yok, zîra zıddiyyet ictimâa mâni olduğu için ezelde zıddıyle bulunamazdı. Hâlbuki geçen iki asılda varlığı ve kıdemi isbât edilmiştir. O hâlde kadîmi yok edecek olan zıddî, Kadîm değildir. Hâdis olmasına da imkân yoktur. Çünkü kadîm'in hâdis'den kuvvetli olduğu meydanda olduğu gibi herhangi bir şey'i gelmeden def'etmek, var olduktan sonra yok etmekten kolaydır. Binâenaleyh kadîm'in zıddı olan hâdis, sonradan var olup kadîm'i yok edinceye kadar, o hâdis'in zıddı olan kadîm, onun varlığına

engel olur da böyle bir hâdis vücûd bulamaz, demek ki bir hâdisin de kadîm'i yok etmesi muhâldir. O hâlde Allahu Teâlâ, hem ezelî ve hem de ebedîdir.

CEVHER DEĞİLDİR

DÖRDÜNCÜ ASIL : Allahu Teâlâ'nın boşluk dolduracak bir cevher olmadığını ve hayyız ve mekândan münezzeh olduğunu bilmektir.

Delili: Hayyızî olan her cevher o boşluğa bağlı olduğu gibi hareket veyâ sükûndan da hâlî değildir. Hareket ile sükûnun ikisi de hâdisdir. Havâdisden hâlî olmayan her şey de hâdisdir. Bunun için cevher de değildir. Eğer mütehayyiz bir cevher'in kıdemi düşünülse bütün cevherlerin kadîm olması lâzım gelirdi. Eğer cevherin mânâsını, gerektirdiği hayz ve levâzımatını murâd etmeksizin, kadîm'e cevher diyen olursa, mânâ bakımından değil de, yalnız lâfız bakımından hatâya düşmüş olur. (Çünkü Vâcib Teâlâ'nın böyle bir ismi yoktur.)

CİSİM DEĞİLDİR

BEŞİNCİ ASIL : Allahu Teâlâ'nın cevherlerden meydana gelmiş cisim olmadığını bilmektir. Çünkü cisim, cevherlerden ve küçük parçalardan meydana gelmiştir. Mütehayyiz bir cevher olmayınca, cisim olamıyacağı da meydandadır. Çünkü her cisim, boşluğu dolduran cevherlerden meydana gelmiştir. Cevher ise, ayrılmak, toplanmak, hareket, sükûn; şekil ve mikdar gibi şeylerden hâlî değildir. Bunlar da hudûs alâmetleridir.

Eğer Âlemi yaratanın cisim olduğuna inanmak câiz olsaydı, Ay, Güneş ve benzeri diğer cisimlerin de ilâh olduğuna inanmak câiz olurdu.

Eğer biri, cevherlerden meydana geldiğini kasdetmeksizin, Allahu Teâlâ'ya cisim'dir (fakat diğer cisimler gibi değil) demek cür'etini gösterirse, bu da cismiyyetin mânâsına nefy etmekte isâbet etmekle berâber isimde galat etmiş olur.

AREZ DEĞİLDİR

ALTINCI ASIL : Allahu Teâlâ'nın cisim ile kaim arez, ve mahalde bulunur hâlde olmadığını bilmektir. Bunun birinci delili : Arez, bizâtihi kaim olamaz; belki cisim'de bulunur ki cismin arezden evvel bulunmasını iktiza eder. Halbuki cisim de hâdisdir. Binâenaleyh ezelde tek başına mevcûd olup cisim ve arezleri sonradan yaratan Allahu Teâlâ'nın, cisme hulûl eden arez olmasına da imkân yoktur. İkinci delili : İlerde açıklanacağı gibi, Allahu Teâlâ Âlim'dir, Ka-

dirdir, İrâde sâhibi bir hâliktir. Bu vasıfların bir arezde bulunmasına imkân yoktur. Bunlar ancak kendi zâtıyle kaim ve müstakil olan bir varlıkta düşünülebilir.

İşte şu altı esâsdan, Allahu Teâlâ'nın mevcûd ve bizâtihi kaim olup, cisim, cevher, arez olmadığını, ondan başka bütün Âlem'in, cisim, cevher ve arezden ibâret olduğunu öğrenmiş olduk ve anladık ki, O hiç bir şey'e benzemediği gibi hiç bir şey de O'na benzemez; belki O her şey'i sevk u idâre eden bir kayyûm, ve ebedî hayât ile hayy olup benzeri olmayan bir varlıktır. Yaratık yaradana, takdîr edilen takdîr edene, resim ressama nasıl benzesin, cisimler ve arezlerin hepsi O'nun yaratması ve san'atının eseridir. Artık onların O'na benzemesiyle hükmetmek muhâldir.

CİHET VE MEKÂNDAN MÜNEZZEHDİR

YEDİNCİ ASIL : Zât-i İlâhînin yön ve mekânı olmadığını ve bunlardan münezzeh olduğunu bilmektir.

Çünkü ana yönler : Üst, alt, sağ, sol, ön ve ard olmak üzere altıdır. Bütün bu yönler, Allahu Teâlâ'nın insânı yaratmasıyle meydana gelmiştir. Çünkü insân için, yere dayanacak bir ayak tarafı bir de onun karşısı olan baş tarafı olmak üzere iki taraf yaratılmıştır. Sonra bunların birine alt diğerine de üst denmiştir. Hattâ tavanda yürüyen karınca her ne kadar bize göre üstte ise de, kendine göre ters, yâni altı üstüne gelmiş olduğu hâlde yürümektedir. Ayrıca, ekseriyetle biri diğerinden kuvvetli olmak üzere insânda iki el yarattı ve kuvvetlisine, sağ el diğerine de sol el adı verildi ve böylece insânda sağ, sol tarafları meydana geldi. Ayrıca insânın iki tarafı daha bulundu, bunların birisi görüp yürüdüğü taraf, buna ön, bunun karşısına da ard denmiştir. Görülüyor ki bunlar, insâna nazarandır ve insân ile berâber yaradılmıştır. Eğer insân bir küre şeklinde yaratılsaydı bu yönlerde olamazdı. O hâlde nasıl olur da ezelî olan Allahu Teâlâ hâdis olan bunlarla muttasıf olur veyâ ciheti yok iken nasıl olur da sonradan cihet sâhibi olur? Yoksa Âlem'i kendi üstünde mi yarattı? Hâşa Allahu Teâlâ üstten münezzehdir. Çünkü üst, baş tarafıdır. O'nun ise başı yoktur. Yoksa Âlem'i altında mı yarattı? Hâşa alt'ı da yoktur; çünkü alt ayak tarafıdır. Allahu Teâlâ ayaktan münezzehdir. Bütün bunlar Vâcib Teâlâ hakkında aklen muhâl olan şeylerdir. Bunun gibi, ciheti olması, ya cevher gibi hayizli olmasını veyâ cevher'e muhtass bir arez olmasını iktiza eder; halbuki cevher ve arez olmasının muhâl olduğu yukardaki asıllardan anlaşıldığı gibi cihete ihtisâsı da muhâldir.

Eğer yön tâbirinden, şu iki mânâdan (yâni hayz'e hulûl ve cis-

miyyet mânâsından) başka bir şey murâd edilirse, mânânın bunlara delâleti olmakla berâber isim de galat edilmiş olur.

Yine bunun gibi yön'ü var ve Âlem'in üstündedir dersen, o vakit Âlem'e muhâzi (mukabil) olması lâzım gelir. Her cismin mukabili ya ondan büyük, ya küçük veyâ onun dengi olur. Bütün bunlar Allah hakkında muhâldir. Çünkü bunlar bir mukaddir'in takdirine muhtâç tır. Kâinat'ı sevk u idâre eden Allahu Teâlâ bunlardan münezzehdir.

Duâda ellerimizi yukarı kaldırmamız (O'nun yukarda olması için değil) belki namâzımızın kıblesi Kâbe olduğu gibi, duâmızın kıblesi de semâ olması bakımındandır. Ayrıca burada kendisinden istenilen Zât-i Kibriyâ'nın azametine, işaret ve kahr u istilâ yönünden her şey den âli ve üstün olduğuna da tenbîh vardır.

İSTİVÂ

SEKİZİNCİ ASIL : Kibriyâlık vasfına münâfi olmayacak, hudûs ve yokluk şâibesi anlaşılmayacak şekilde ve Allahu Teâlâ'nın murâd ettiği mânâda arş-ı âzam'ı istivâ ettiğini bilmektir ve Hak Teâlâ'nın :

« ثُمَّ اسْتَوٰى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ »

«Sonra da duman şeklindeki semâyı istivâ etti.» (41 - Fussılet : 11)

kelâmından murâd olan da budur ki, o da kahr u istilâ yâni onları sevk u idâresine, hâkimiyetine almaktır. Nitekim şâir, Irak'ı istilâ eden **B i ş r b i n M e r v â n** hakkında: «Kılıç kullanmadan, kan dökmeden Irak üzerine istivâ etti, (onu hâkimiyetine aldı)» dediği gibidir Ehl-i Hak bu Âyet-i Celîleyi böylece te'vîl etmek mecbûriyetindedir. Nitekim Ehl-i Bâtıl'ın :

« وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ »

«Nerede bulunursanız O sizinledir.» (57 - Hadîd : 4) Âyet-i Celîlesini ilim ve ihâta ile, Peygamber Efendimiz :

« قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ »

«Mü'minin kalbi Rahman'ın iki kudret parmağı arasındadır.» (194)

(194) Yukarıda geçti.

hadis'ini (yâni burada İSBA' lâfzını) kudret ve kahr ile, yine Peygamber Efendimizin :

« اَلْحَجَرُ الأَسْوَدُ يَمِينُ اللهِ فِي أَرْضِهِ »

«Hacer-i esved, yer yüzünde Allahu Teâlâ'nın yemînidir.» (195) hadîsindeki sağ el mânâsında olan «YEMÎN» kelimesini de teşrîf ile **te'vil etmişlerdir. Çünkü «Yemin» zâhir mânâsı üzerinde kalsa istivâ'-dan** ve istikrar - yerleşmek - murâd olsa, Allahu Teâlâ'nın cisim olması lâzım gelirdi. Bu cisim ya arş'dan küçük, ya büyük, veyâ arş'a eşit olur. Bunların hepsi muhâl, muhâle müeddi olan her şey de **muhâldir.**

RÜYET - GÖRÜLMEK -

DOKUZUNCU ASIL : Allahu Teâlâ sûret ve mikdardan, yön ve **cihetten münezzeh olduğu hâlde Hak Teâlâ :**

« وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ »

«O günde yüzleri nûrlu olduğu hâlde Allah'a nazar ederler.» (75-Kıyâme: 22, 23) buyurmuştur.

Fakat Allahu Teâlâ'nın :

« لاَتُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ »

«O'nu gözler görüp anlayamaz fakat, O gözleri görür.» (6 - En'am: 103) ve yine Mûsa aleyhi's-selâm'a hitâben :

« لَنْ تَرَانِي »

«Elbette beni göremezsin.» (7 - A'raf: 143)

Âyet-i Celîlelerini tasdîk için, dünyâda görülmez demişlerdir.

Ne olurdu? (Görülmesi bâbında) Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından Hz. Mûsa'nın bilemediğini, (rû'yeti inkâr eden) mûtezilerin **nereden öğrendiğini, ve (onlara göre) muhâl olan rûyeti Hz. Mûsâ'nın nasıl istediğini bilseydim?**

---

(195) Yukarıda geçti.

Şüphesiz cehâleti (hâşâ) Mûsâ aleyhi's-selâm'a ve diğer Peygamberlere isnâd etmekten, bu gibi câhil bid'atcilere isnâd etmek çok daha iyidir.

Rûyet Âyetini (yâni «İlâ rabbiha nâzıretün» âyetini) zâhiri üzerine bırakıp te'vil etmemek ise muhâle müeddi olmadığı içindir. Çünkü görmek, bir nev'i keşif ve ilimdir. Şu kadar ki bilgiden daha açıktır. Cihette olmadığı hâlde bilinmesi câiz olduğuna göre, yine cihette olmayarak görülmesi de câizdir. Yine bunun gibi kendisi cihetten münezzeh olduğu hâlde yaratıkları gördüğü gibi, aynı şekilde mahlûkatın da onu görmesi câizdir. Yine bunun gibi şekil ve sûretsiz bilindiği gibi, şekil ve sûretsiz de görülebilir.

VAHDANİYYET [BİR OLMAK]

ONUNCU ASIL : Allahu Teâlâ'nın bir olup ortağı ve eşi olmadığını, tek olup dengi bulunmadığını bilmektir.

Halk ve ibda'da tek, îcad ve ihtira'da ise birdir. Kendine benzeyecek ve müsâvi olacak bir benzeri olmadığı gibi, kendisiyle münâza'a ve muâraza edecek bir zıddı da yoktur. Bunun delîli :

« لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا »

«Eğer yer ve göklerde Allah'tan başka bir ilâh olsaydı bütün kâinat fâsid olur, hiç bir şey olamazdı.» (21 - Enbiyâ : 22) **âyetidir.**

Bunun açıklaması : Eğer iki ilâh farz edilse, bunlardan biri bir emir verdiğinde ikincisi bu emre bağlanmak zaruretinde ise mağlûb ve âciz olduğu için ilâh olamaz. Yok eğer müdâfaaya kadir, muhâlefete muktedir ise, o zaman birincisi âciz olduğu için ilâh olamaz. (Çünkü ikisinin dâima ittifak hâlinde olmaları mümkün değil ve zâten dâima ittifak hâlinde olurlarsa ikiye yine lüzûm kalmaz.) O hâlde Allah birdir.

İKİNCİ RÜKÜN

ALLAHU TEÂLÂNIN SIFATLARINI BİLMEKTİR BU DA ON ASIL ÜZERİNE DEVREDER

KUDRET

BİRİNCİ ASIL : Âlem'i yoktan var eden Allahu Teâlâ'nın Kaadir ve :

« وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ »

«O'nun her şey'e gücü yeter.» (5 - Mâide : 120)
kavlinde sâdık olduğunu bilmektir. Çünkü Âlem çok mükemmel, intizâmlı ve muvâzeneli bir san'at eseridir. Sağlam dokunmuş, çiçekleri yerli yerinde mükemmel bir kumaşı gören kimsenin, bunu bir ölü veyâ âciz bir kimse dokudu demesi akılsızlık ve ahmaklıktan başka bir şey olmadığı gibi, bu sun-i bedîın sâni'i de her şeye kaadirdir.

İLİM

İKİNCİ ASIL : Bütün mevcûdâta âlim olup ilmi her şeyi ihatâ ettiğini bilmektir. Yerde ve gökte zerre miktarı hiç bir şey ilminden hâriç kalmaz ve :

« وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ »

«O her şeyi bilir.» (2 - Bakara : 29)
kavlinde sâdık ve bunun doğruluğunu :

« أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ »

«Yaradan bilmez mi? O'nun ilmi lâtif olduğu için her şeyi bilicidir.» (67 - Mülk: 14) Âyeti ile irşâd etmektedir.

En küçük şeyde bile olsa, lâtif ve düzenli mahlûkatının böyle mükemmel oluşu, Sâni'inin ilmine delâlet etmesinde şüphe bırakmıyacağı için, ilmine, yaratmasıyle delîl gösterip seni irşâd etmiştir.

Allahu Teâlâ'nın delîli, hakîkata hidâyet eden delîllerin en üstünüdür.

HAYÂT - DİRİ OLMAK -

ÜÇÜNCÜ ASIL : Allahu Teâlâ'nın hayât sâhibi - diri - olduğunu bilmektir. Çünkü ilim ve kudreti olan kimsenin hayâtta olması zarûridir.

Eğer cansız olduğu hâlde kudretli, bilgin, tedbîr sâhibi bir varlık kabûl edecek olsak, o zamân bütün canlıların hareket ve sükûnları sırasında ve hattâ her sân'at sâhibinin hayâtında bile şüpheye düşmek

câiz olurdu ki bu, cehâlet batakliğına saplanmaktan başka bir şey değildir.

İRÂDE

DÖRDÜNCÜ ASIL : Allahu Teâlâ'nın işlerinde irâde sâhibi olduğunu bilmektir. Her varlık O'nun dilemesine dayanır ve O'nun irâdesinden doğar. Mübdî' (yokdan var eden), Müdî' (yok edip tekrar var eden), O'dur; dilediğini yapar. Nasıl irâde ki, kendisinden sâdır olan bütün ef'âlin zıddı da sâdır olabileceği gibi zıddı olmıyanların da daha önce veyâ daha sonra yaratılması mümkün idi. Çünkü kudretin iki zıd ve iki vakit ile ilgisi birdir. Bunların bir tarafını tercih edecek bir kuvvet lâzımdır ki bu da irâdedir. Eğer: «İlmin irâdeye ihtiyâcı yoktur. O şeyin hangi vakıtta olacağını biliyorsa, o şey o vakıtta olur» dersen, o zamân kudrete de ihtiyâcı olmaması lâzım gelir. İlminin taallûk ettiği vakıtta kudretsiz olarak o iş oldu demenin de câiz olması lâzım gelir ki, bu da bâtıl; o da bâtıldır. Allahu Teâlâ'nın ilmi olduğu gibi kudret ve irâdesi de vardır.

SEMÎ' VE BASAR - İŞİTMEK VE GÖRMEK -

BEŞİNCİ ASIL : Allahu Teâlâ'nın işidip gördüğünü yâni Semi' ve Basîr olduğunu bilmektir.

Rûyetinden, hatırda geçenlerden, vehm'in ince düşüncelerine ve him'de düşünce inceliklerine varıncaya kadar hiç bir şey saklanamaz. İşitmesinden de karanlık gecede, yalçın kaya üzerinde yürüyen kara karıncanın ayak şamatasına varıncaya kadar hiç bir şey gizlenemez.

Nasıl Semi', Basîr (işitici görücü olmasın, bütün yaratıklarda bulunan görmek ve işitmek birer olgunluk ve kemâldir; noksanlık değildir. Nasıl olur da yaratık, yaratandan mükemmel, masnu, Sânî'den muntazam olur?

» لِمَ تَعْبُدُ مَالاَ يَسْمَعُ وَلاَ يُبْصِرُ وَلاَ يُغْنِى عَنْكَ شَيْئًا «

«Ey baba, görmeyen, işitmeyen ve senden hiç bir şey kaldırmayan şey'e niçin tapıyorsun?.» (19 - Meryem : 42)

sözü nasıl delîl olabilirdi?

Eğer kendi mâbud'u hakkında da hüküm böyle olsaydı, onun delîli çoktan çürüyecekti ve Allahu Teâlâ'nın :

« وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهِ »

«**İşte bunlar, kavmi üzerine çekmek için İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir.**» (6 - En'am: 83)
kavl-i şerîfi de doğru olmayacakdı.

El ve ayaksız fâil, kalb ve dimağsız âlim olduğunu kabul ettiğimiz gibi, göz ve kulaksız görücü ve işidici olduğunu da kabul etmemiz lâzımdır. Çünkü aralarında fark yoktur.

KELÂM

ALTINCI ASIL : Allahu Teâlâ'nın söylemesi olduğunu bilmektir. Kelâm Sıfat-ı Zâtî ile kaim olup harf ve savt cinsinden değildir. Varlığı başkasının varlığına benzemediği gibi kelâmı da başkasının sözüne benzemez. Gerçekde kelâm, içerde hazırlanandır. Bâzı işâret ve hareketler, o mânâya delâlet ettiği gibi, ses ve harfler de o mânâya delâlet içindir. İşte bu mânâda bâzı câhiller şüpheye düştü ise de, şâirler şaşırmadı. Nitekim şâirlerden bir tanesi: «Söz kalbdedir; lisân onun tercümânıdır.» demiştir. Kim ki «Dilim hâdistir fakat hâdis olan kudretim ile dilimde hâdis olan, (Allah kelâmı) kadîmdir» diyemedi ve buna akıl erdiremedi ise onun aklından ümidini kes ve lisânı o'na hitâbtan men'et. Kadîm demek, kendisinden evvel bir şey olmıyan demek olduğunu anlamayan ve «Bismillâh...»ın «B»sinin «S» harfinden evvel geldiğini ve «B» den sonra gelen «S» harfinin kadim olamıyacağını bilmeyen kimseye sakın iltifât etme! Bâzı kulları hidâyetten uzaklaştırmakta Allahu Teâlâ'nın sır ve hikmeti vardır. Kulun (kendi irâdesiyle) Allahu Teâlâ'nın sapıttığına hidâyet yoktur. Dünyâda M û s â aleyhi's-selâm'ın ses ve harf olmayan Allah kelâmını duyduğunu kabûl edemiyenler Âhirette de cisim ve renk olmayan bir mevcûdu görmeği inkâr edebilirler. Eğer kemiyet, mikdar, cisim ve renk olmayan ve şimdiye kadar kimseye görülmeyen bir şey'in görülmesine aklı ererse, gözle düşündüğünü kulakda da düşünebilir ve göz, renk ve cisim olmayan şeyi görebildiği gibi kulak da ses ve harf olmayan sözü duyabildiğini kabûl eder. Allahu Teâlâ'nın bütün mevcûdâta şâmil, tek bir ilime sâhip olduğunu kabûl edenler, bütün ibârelerile delâlet olunan, ve zâtına mahsûs tek bir kelâm sıfatı olduğunu da kabûl ederler. Eğer yer, gök, Cennet ve Cehennemin mercimek kadar olan göz bebeğine girmediği hâlde oradan göründüklerine, kâğıda girmediği hâlde küçük bir kâğıtçıkta yazıldıklarına, kalbe girmedikleri hâlde kalbin en küçük köşesinde mahfûz olduklarına akıl erdirirse, bilsin ki kelâm'ın dil

ile okunup mushaflarda yazılması ve kalbde ezberlenmiş olması Zât-i kelâm'ın bunlara girmesiyle değildir. Zîra sahifelerdeki yazılara kelâmın zâtı gireydi, Allah lâfza-i celâli yazısına da Allahu Teâlâ'nın Zâtının girmesi iktizâ ederdi. Bunun gibi «Ateş» yazdığımız zamân oraya da sıcaklık girip kâğıdı yakması iktizâ ederdi. Halbuki böyle olmadığı meydandadır.

KELÂM VE DİĞER SIFATLARIN KADİM OLUP ALLAHU TEÂLÂ'NIN HULÛL VE HAVÂDİSDEN MÜNEZZEH OLDUĞU

YEDİNCİ ASIL : Zâtıyle kaim olan ve diğer sıfatları kadîmdir. Zîra Allahu Teâlâ'nın, değişikliğe uğrayan havâdise mahâl olması muhâldir. Belki zâtına vâcib olan Kıdem, sıfatları hakkında da vâcibtir. Değişiklik ona ârız olmaz, hâdisat ona giremez, ezelde övülen sıfatlarla mevsûf olduğu gibi ebedde de yâni gelecekde ve her dâim aynı olup değişiklikten münezzehtir. Zîra hâdisât'a sahne olan, hâdis olmaktan kurtulamaz. Hâdisden kurtulamıyan her şey hâdisdir. Cisimlerde hudûs niteliğinin yerleşmesi, vasıfları bozulup değişikliği kabûl etmelerindendir. Cisimlerin hâlikı, bu değişikliği kabûlde, onlar ile nasıl müşterek olur? İşte Allahu Teâlâ'nın kelâm'ının kadîm ve zâtıyle kaim olması bu esas üzerinedir. Hâdis olan, o mânâya delâlet eden, harf ve seslerdir. Yine henüz doğmamış bir çocuğu, babasının okutma arzûsu olduğunu ve baba ile kaim olan bu arzûnun, çocuk doğduktan sonra büyüyüp babasının bu isteğini anlamak sûretiyle onunla me'mûr oluncaya kadar devâm edeceğini kabûl eden kimse, ezelde:

«— **Nalınlarını çıkar.**» Fermân-ı İlâhisi de Allah'ın Zâtıyle kaim olup hiç değişmeden devâm eden talebine delâlet ettiği M û s â aleyhi's-selâm'ın bununla me'mûr olması ise, yaratıldıktan ve bu kadîm kelâm'ı duyup bildikten sonra olduğunu da kabûl eder.

İLİM SIFATININ KIDEMİ

SEKİZİNCİ ASIL : Allahu Teâlâ'nın ilmi kadîm'dir; Zât ve Sıfâtiyle dâima âlimdir. Yeni yaratıklariyle bilgisi değişmez. Belki ilm-i ezelî ile her şeyi olduğu ve olacağı gibi bilir. Zîra biz, güneş doğarken bir kişinin geleceğini bilsek, bu bilgimiz gün doğuşuna kadar devâm eder; bir yenisi yerine gelmez. Bunun gibi Allahu Teâlâ'nın ezeldeki ilminde de değişiklik olmaz.

İşte Allahu Teâlâ'nın ilmi'nin kadîm olmasını böyle anlamak lâzımdır.

İRÂDENİN KIDEMİ

DOKUZUNCU ASIL: Allahu Teâlâ'nın irâdesi kadîm'dir. Ezelî olan ilmine uygun olarak muâyyen zamanlarda olacak şeylere yine ezeldeki irâdesi taallûk eder. (Bu taallûk, hâriçde vücûdu olmayan i'tibârî bir sıfattır.) Zîra irâdesi hâdis olsaydı havâdis'e mahâl olması lâzım gelirdi. Eğer irâdesi Zâtında değil de başka yerde tecellî etseydi o vakit kendisi değil, başkası irâde etmiş sayılırdı. Nitekim başkasının hareketiyle senin müteharrik sayılamıyacağın gibi. Eğer irâdeyi hâdis kabûl edersek, o irâde de diğer bir irâdeye muhtâç derken muhâl olan teselsül lâzım gelir. Eğer irâde, irâdeye muhtâç değil dersen, âlem'in de irâdesiz olması lâzım gelirdi (ki bu da bâtıldır).

İLİM VE İRÂDESİNİN KADİM OLDUĞU

ONUNCU ASIL: Allahu Teâlâ'nın bütün vasıfları yalnız zâtı ile değil kadîm olan Sıfatlarıyledir. Meselâ: İlim sıfatı ile âlim, hayât sıfatı ile hayy, kudret sıfatı ile kaadir, irâde sıfatı ile mürîd, sem' sıfatı ile semî, basar sıfatı ile basîr, gibi. İlim sıfatı olmadan âlim'dir demek, malsız zenginlik, âlimsiz ilim, mâlûmatsız âlim, demek gibi olur. Çünkü **kaatil, katl, maktül** (öldüren, öldürmek ve ölen) birbirinden ayrılmadığı yâni bunlardan biri bulunmadan diğeri olamıyacağı gibi, **ilim, âlim, mâlûm** (bilgi, bilen ve bilinen) de birbirinden ayrılmaz. Kaatil, ölen ve öldürmek işi olmadan düşünülmiyeceği gibi, maktül -öldürülmüş- de öldürücü ve öldürmek işi olmadan bulunamaz. Bunun gibi ilimsiz âlim, mâlûmatsız ilim ve mâlûmatsız âlim de düşünülemez. Binâenaleyh âlimin ilimden infikâkini tecvîz eden, yine âlimin mâlûmdan ve ilmin de âlimden ayrılmasını tecvîz etmesi lâzım gelir. Çünkü aralarında fark yoktur. (Halbuki bunlar akıl ve mantığın kabul etmiyeceği şeylerdir. O hâlde Allahu Teâlâ ezelde bu sıfatlar ile muttasıfdır.)

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

ALLAHU TEÂLÂ'NIN EF'ÂLİNİ BİLMEKTİR. BU DA ON ASIL ÜZERİNE DEVREDER

KULLARIN BÜTÜN İŞLERİ ALLAH'IN YARATMASIYLADIR

BİRİNCİ ASIL: Âlem'de hâdis olan her şeyin, Allahu Teâlâ'nın yaratması ve icâd etmesiyle olduğunu bilmektir. Allahu Teâlâ'dan başka yaratıcı ve icâd edici yoktur. Her şeyi icâd eden O'dur. Yaratıkları ve işlerini yaratan O, kudret ve hareketlerini icad eden yine O'dur. Kulların bütün işleri, O'nun yaratması ve kudretinin tecellîsi iledir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

« استعذ بالله : « خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ »

«Her şey'in hâliki O'dur.» (13 - Râd : 16)

Diğer âyette :

« وَاللهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ »

«Sizi ve yaptıklarınızı yaratan ise Allahtır.» (37 - Saffât: 96)

Başka bir âyette :

« وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِاجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ. أَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ »

«Sözünüzü gizleseniz de açıklasanız da hepsi bir. O sinelerde olanları da bilir, yaradan bilmez mi, O'nun ilmi lâtif olduğu için her şey'i bilicidir.» (67 - Mülk: 13-14) buyurmuştur.

Her şeyi bildiği için, kullarına, sözlerinde işlerinde gizli ve aleni hâllerinde, hattâ gönüllerinden geçenlerden bile sakınmalarını emretmiştir. İlmine de, yaratmasıyle delîl çekmiştir. Neden kulların işlerinin yaratıcısı olmasın? Hâlbuki kudreti tâm ve kusursuzdur. O'nun kudreti kulların hareketine taallûk eder, hareketler ise birbirine benzer; kudret'in onlara taallûk'ü bizâtihidir, Yekdiğerine benziyen bu benzerliklerin bâzılarına taallûk edip, bâzılarına taallûk etmemesini gerektiren sebeb ne olabilir? Yahut bir hayvan, îcad etmekte nasıl müstakil olabilir? Örümcekten, arı'dan ve benzeri diğer hayvanlardan akıllara durgunluk verecek ince san'atlar nasıl meydana gelebilir? Kendisinden meydana gelen işlerin mâhiyetini bütün incelikleriyle bilemiyen bir hayvan nasıl îcadında müstakil olur da her şeyi kemâle erdiren Allahu Teâlâ olamaz. Bu çok uzak bir şey. Görünür görünmez âlemlerde tek kudret sâhibi, yer ve göklerin yaratıcısı Allahu Teâlâ'dır. Bütün mahlûklar ise, O'nun karşısında hor ve hakirdirler.

KULUN KESBİ

İKİNCİ ASIL : Kulların işlerini Allahu Teâlâ'nın yaratması, kesb (kazanç) yolu ile, bu işleri onların kudretinde olmaktan çıkarmaz.

belki kudreti ve kudret sâhibini; ihtiyârı ve ihtiyâr sâhibini de Allahu Teâlâ yaratmıştır. Kudret, Allahu Teâlâ'nın yaratmasiyle, kulun vasfıdır. Fakat kesbi değildir. Hareket ise, Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyle, insân'ın hem kesbi ve hem de sıfatıdır. Zira hareket, insanın sıfatı olan kudreti ile yaratılmıştır. Demek ki hareketin, kudret denen diğer bir sıfata nisbeti vardır. Bu nisbet itibâriyle de kesb adını alır ve işte bundan cebr (kul işinde mecbûr olmak) lâzım gelmez. Çünkü insân ihtiyârî hareket ile, ızdırârî hareketi birbirinden ayırır. (İnsânın elini kendi isteğiyle sallamasiyle, titrek adamın elinin sallanması arasındaki fark meydandadır.) Cebir lâzım gelmediği gibi, insân fi'ilinin hâlıkı olmak da lâzım gelmez. Çünkü insân, hareketinin sayılarını, parçalarını bütün teferruâtiyle bilemez. Binâenaleyh sırf ızdırar ve sırf ihtiyâr tarafları bâtıl olmakla i'tikatta i'tidâl tarafı kalmıştır. O da ef'âli ibâd, yaratmak bakımından Allahu Teâlâ'nın kudretinde, kesb ve ihtiyâr bakımından kulun kudretinde olmasıdır.

Kudretin takdîr edilecek şeye taallûkunun, yalnız îcâd tarikiyle olması şart değildir. Çünkü âlem henüz yaratılmamış iken kudret-i ilâhiyye ezelde âleme taallûk etmiştir. Şey'i îcâd edeceği zaman, kudret, ilk taallûkdan başka bir nevi ile o şey'e taallûk eder ve o da olur. Bu ifâde ile kudretin taallûku, takdîr edilen şey'in var olmasına bağlı olmadığı anlaşılmış olur.

KULUN İŞİNİ ALLAHU TEÂLÂ'NIN İRÂDE ETMESİ

ÜÇÜNCÜ ASIL : Kulun işi her ne kadar kendi kesbi ise de, Allahu Teâlâ'nın irâdesinden çıkamaz. Görünür görünmez âlemde göz açıp yummak, gönüllerin meyilleri ve gözlerin bakışlarına varıncaya kadar her şey Allahu Teâlâ'nın Kazâ (196) ve kaderiyle irâde ve dilemesiyledir.

Hayır, şer, menfaat, mazarrat, îmân, küfür, ilim, inkâr, kurtuluş, husran, azgınlık, doğruluk, tâat ve isyân, şirk ve îmân'ın hepsi O'ndandır. Hükmünü bozacak, kazâsını reddedecek bir kuvvet yoktur. Dilediğini (irâdesini fenâlığa sarf edenleri) sapıtır, dilediğini (irâdesini iyiliğe sarf edenleri) hidâyet eder. Yaptığından sorulmaz, diğerleri mes'ûldür. Buna, bütün ümmetin ittifak ettikleri: «Allahu Teâlâ'nın dilediği olur, dilemediği olmaz.» sözleri şâhittir. Ayrıca Allahu Teâlâ'nın :

---

(196) Kazâ : Her şey'in muâyyen zamânı gelince takdîr'e uygun olarak meydana gelmesi demektir.

Kader : Allahu Teâlâ'nın ezelde, olacak şeylerin vakti zamânını bilip onlara irâdesinin teallûk etmesi demektir.

«أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا»

«Allah dilese insânları hep hidâyette kılardı.» (13 - Râd:31) ve yine

«وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا»

«Dilesek herkese hidâyeti verirdik.» (32 - Secde : 13)

Âyetleri bunun açık şâhididir.

Akıl'dan delili: Eğer günâh ve cürümler, Allah'ın irâdesi dışında kalırsa, Allahu Teâlâ'nın düşmanı olan mel'ûn şeytân'ın irâdesine uygun olmaları ve o'nun irâdesiyle olan işlerin de Allahu Teâlâ'nın irâdesiyle olan işlerden fazla olması gerekir. Nolaydı bileydim, aklı başında bir müslümân nasıl olur da bir memleket reisinin bile kabûl etmiyeceği bu düşük rütbeye, Celâl ve Kerem sâhibi Allahu Teâlâ'yı düşürmeyi câiz görür. Zira kendisinden ziyâde hasmının müessir olduğu bir muhitin riyâsetini kimse kabûl etmez ve riyâsetten sarf-ı nazar eder. İsyân, ibâdetten çoktur. Bu bid'at sâhibine göre bütün günâhlar Hak Teâlâ'nın irâdesi hilâfınadır. Bu ise za'fiyyet ve âcziyyetin son haddidir. Kâinatı sevk u idâre eden Allahu Teâlâ âcziyyet ve za'fiyyetten münezzeh ve bu gibi zâlimlerin söylediklerinden âlîdir. Kulların işleri Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyle olduğu anlaşılınca, irâdesiyle olduğu da yerleşmiş oldu. (Şu kadar fark ile ki; hayra rızâsı var, şerre rızâsı yoktur.)

Şâyet mâdemki hayrı irâde ettiği gibi şerri de irâde ediyor, o hâlde murâd ettiğinden nehy edip murâd etmediği ile nasıl emrediyor? denirse, deriz ki: Emir başka, irâde başkadır. Bunun içindir ki emrine itâat etmediğinden hizmetçisini döven bir efendi'ye sultân'ın tâzir etmesi üzerine, hizmetçisinin itâat etmediğini göstermek üzere sultân'ın huzûrunda: «Şu at'ı eğerle.» diye emr eder. Gâyesi o işi yaptırmak değil, emrine itâat etmediğini göstermektir. Zira emredip vaziyeti sultâna göstermese mâzereti makbûl olmazdı. Eğer maksadı onun itâati olsa kendi aleyhinde olurdu (demek emir irâdeden ayrılabilir.) Bunun gibi Allahu Teâlâ da, me'mûr olanın kendisine uymadığını göstermek için murâd etmediği şey ile de emreder.

YARATMAK VE İCÂD ETMEK ALLAHU TEÂLÂ'NIN FAZL'I İLEDİR

DÖRDÜNCÜ ASIL: Allahu Teâlâ'nın yaratması, yokdan var etmesi ve insânları selâhiyyetli kılıp mükellef tutması kendi fazl ve ihsânıdır. Ne teklîf ne de yaratmak O'na vâcibdir.

Mû'tezile (197) maslahata riâyet için, bunları Allah üzerine vâcib tanımışlardır. Mû'tezile'nin bu zu'umları muhâldir. Zîra vâcib kılan, emr eden, nehy eden O'dur. Nasıl olur da kendisi borçlanmağa hedef ve lüzûma muhatâb olur? (Yâni Allahu Teâlâ'yı mes'ûl tutmak için kendisinden üstün bir Hâkim'in bulunması lâzım ki bu olamaz.) Aynı zamanda vâcibden murâd iki emrin birisidir.

Birincisi: Terkinde âtisi için zarar düşünülen bir işi yapmaktır. Âhirette ateş ile azâb olmamak için kul üzerine vâcib olan Allah'a itâattir denildiği gibi. Veyâhût yapmamasında peşinen zarar olan bir işi yapmaktır. Ölümden korunmak için susayan adam'ın su içmesi lâzımdır, denildiği gibi.

İkincisi: Yokluğu, muhâle müeddî olan şeyi murâd etmektir. Mâlûm'un vücûdu vâcibdir denildiği gibi. Yâni Allahu Teâlâ'nın, olacağını bildiği her şeyin olması vâcibdir. Zîra olmaması ilm-i ilâhî'nin - hâşa - cehâlet olmasını gerektiren muhâli istilzâm eder. (İşte vâcib bu iki mânâda kullanılır.)

Eğer birinci mânâsiyle mû'tezile, yaratmak Allahu Teâlâ'ya borçtur derse, Allahu Teâlâ'yı ya peşin veyâ gelecekde zararlandırmış olur ki (bu küfürdür). Eğer ikinci mânâyı kasdediyorsa yâni Allahu Teâlâ'nın ilminin değişmesi mânâsında ise bu kabûlümüzdür. Çünkü ilm-i ilâhî bir şeyin olmasına taallûk edince bunun olması zarûrîdir. Bu değişmez vâcibden üçüncü bir mânâ kasd ediyorlarsa böyle bir mânâ bilmiyoruz.

Kulların menfaatine riâyet, Allah'a vâcibdir sözü ise, bâtıl ve aslında çürükdür. Çünkü kulların hakkında yarayışlı olanı yapmamaktan zarar görmiyeceğine göre, hakkında vâcibdir demenin bir mânâsı kalmaz.

Eğer kulların hakkında yarayışlı olanı yaratmak Allahu Teâlâ'ya borç olsa idi, onları Cennette yaratması gerekirdi. Amma dünyâda yaratıp onları hatâlarla karşılaştırmak, sonra onları hatâlarından dolayı

---

(197) İ'tizal — Ayrılık demektir. Ehl-i sünnetten ilk ayrılan tâife, Mû'tezile'dir. Reisleri Vâsıl bin Ata, Hasan-ı Basrî'nin meclisinde; «Büyük günâhları irtikâp eden ne mü'min ve ne de kâfirdir.» demekle küfr ile îmân arasında bir derece olduğunu iddia ettiğinden Hasan-ı Basrî: «Vâsıl bizden i'tizal etti - ayrıldı.» demesiyle «Mû'tezile» adını almışlardır. Kâdı Abdü'l-cebbar da, sonra gelen büyüklerindendir. (Mütercim)

hesâba çekmek gibi ikaba hedef tutmakta akıl sâhipleri için, gıpta edilecek taraf yoktur. (Bütün bunlar, kullar için faydalı olan şeyi yaratmanın Allah'a borç olmadığını açıkça gösterir.)

TEKLÎF-İ MÂLÂYUTAK

BEŞİNCİ ASIL : Allahu Teâlâ'nın, güc yetiremedikleri şeylerle insânları mükellef tutmasının câiz olmasıdır. Mû'tezile bunu kabûl etmez. Halbuki eğer güc yetiremedikleri şeylerle teklîf câiz olmasaydı, bu gibi teklîfin kaldırılmasını istemek boş bir şey olurdu. Halbuki bunu istediler ve dediler ki :

« رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ »

«Ey Rabbimiz, güç yetiremiyeceğimiz şeyleri bize yükleme.» (2- Bakara: 286).

Ve yine Allahu Teâlâ Peygamberine, Ebû-Cehl'in îmân etmiyeceğini bildirdikten sonra kendisini bütün sözlerinde tasdik etmesi için Ebû-Cehl'e emretmesini, Allahu Teâlâ Peygamberimize emretmiştir. Halbuki sözlerinden birisi de Ebû-Cehl'in onu tasdîk etmiyeceğini söylemesidir. Kendisini tasdîk etmiyeceği şeyde nasıl tasdîk etsin bunun vücûdu muhâldir. (198)

YARATIKLARI ELEMLENDİRMENİN CEVÂZI

ALTINCI ASIL : Geçmiş günâhı ve gelecek sevâbı olmadan Allahu Teâlâ hiç karşılıksız dilediğine azâb etmesinin câiz olmasıdır.

Mû'tezile, karşılıksız cezâyı zulüm sayarak, Allah hakkında bunu kabûl etmezler. Halbuki O mülkünde tasarruf ediyor; mülkünde tasarruf etmesinde zulüm düşünülemez. Çünkü zulüm, izni olmadan başkasının mülkünde tasarruftur. Allahu Teâlâ hakkında bu muhâldir. Çünkü mülkün ondan başka sâhibi yok ki orada tasarrufu zulüm olsun. Cürümsüz elemlendirmenin câiz olduğuna, bu gibi hâdiselerin

---

(198) Hanefilere göre: Teklif-i malâyutak, yâni insanların güç yetiremediği şeylerle onları mükellef tutmak yoktur. Çünkü teklif'den gâye, ya Mû'tezile'nin dediği gibi onu yapmaktır, veyâ denemektir. Gücü yetmediği şey'i teklif etmekle bunların hiç biri olmaz. Ancak aslında mümkün olup, başka bir sebeble mümteni' olan şey ile teklif câizdir. Meselâ: Îmân etmiyeceklerini, Allahu Teâlâ bildiği kimselere, îmân ile teklif etmek gibi, bunu bilmek teklife mâni değildir. Teklif-i mâlâyutakın câiz olmaması; «Allahu Teâlâ kimseye gücünden fazla teklif etmez.» Âyeti ile sâbittir. «Ey Rabbimiz, güç yetiremiyeceğimiz şey'i bize yükleme.» Âyetinden murâd teklif değil, güc yetirilmiyecek belâlardır. (Mütercim)

bulunması delîldir. Meselâ geçmiş hiç bir kusûru yokken hayvanât'a insanlar vâsıtasıyle yapılan eziyetler ve nihâyet kesilmeleri onlara karşılıksız eziyettir.

Eğer, Allahu Teâlâ onları diriltecek ve burada çekdikleri elemin mükâfatını alacaklardır ve bu da Allahu Teâlâ'ya vâcibdir dersen. Deriz ki: Çiğnenen her karıncayı, ezilen sinek ve benzeri şeyleri diriltip mükâfatlandırmak Allah'a vâcibdir zanneden, akıl ve mantık dışına çıktığı gibi, şerîatin de hâricinde kalır, çünkü bu iddianın makbûl bir dayanağı olmadığı gibi sağlam bir menkûle de istinâd etmez. Çünkü, bunları diriltip mükâfatlandırmak, Allah'a vâcibdir demekten gâye-bunun terkinden Allah zarar görür demek ise bu muhâldir. Yok eğer vâcibden, şu mânâlar dışında başka bir mânâ kasd ediliyorsa, vâcib için böyle bir mânânın bilinmediği yukarda açıklanmıştır. (199)

KULLAR HAKKINDA ASLAH OLAN ŞEYE RİÂYET, ALLAH'A BORÇ DEĞİLDİR

YEDİNCİ ASIL : Allahu Teâlâ kulları hakkında dilediğini yapar, kulları için aslah olana riâyet etmek ona borç değildir. Nitekim dördüncü asıl'da, Allah üzerine hiç bir şeyin vâcib olmadığını ve O'nun hakkında vücûb'un düşünülemiyeceğini söylemiştik. O yaptıklarından sorulmaz, fakat diğerleri yaptıklarından mes'ûldür. Kul'un hakkında aslah olanı yaratmak Allah'a vâcibtir diyen Mû'tezile, birisi küçük diğeri büyük olduğu hâlde ölen iki müslümânın, kıyâmette farazî olarak cereyân edecek olan aşağıdaki münâzaralarına acaba ne cevâb verebilirdi. Tabiî büyük olarak ölen iyi amellerde bulunduğu için üstün dereceler vermek sûretiyle, onu sabîye tercîh etmek Allah'a vâcibdir. Buna göre sabî :

— Ya Rab! Niçin bunu benden üstün yaptın! Allahu Teâlâ :

— O büyüdü ve iyi amellerde bulundu. Onun için. Sabî :

— Beni öldüren sen değil mi idin? Halbuki sana vâcib olan beni de yaşatıp iyi ameller yapmak ile bu dereceyi almam idi, niçin beni

---

(199) Kat'iyet ifâde etmiyen âhâd yoluyla da olsa, Ahmed'in Enes'den Sahîh sened ile rivâyet ettiği hayvanâtın dirilip haklarını alacaklarına dâir hadisi kabûl etmekle, bunun Allah'a borç olması arasında fark büyüktür.

Delîlleri ile beraber, metinde geçtiği gibi günâhı olmadan elemlendirmenin câiz olduğunu Şâfi'iler kabûl eder. Mû'tezileler red eder. Hanefîlere gelince: Dünyâda böyle olmasını kabûl etmekle âhirette kabûl etmezler. Fakat Allahu Teâlâ'nın hikmetine uygun düşmemesi bakımındandır. Yoksa Allah'a vâciptir ki günâhsız azâb etmemek mânâsında değildir.

Esâsen bu ayrılık, bu kabîl azâbın câiz olup olmıyacağı bakımındandır. Yoksa Allahu Teâlâ'nın âhirette günâhı olmayanlara azâb etmiyeceğinde ittifak hâlindedirler. (Mütercim)

tez öldürdün de onu çok yaşattın, bu yaptığın adâlete uygun değildir. Allahu Teâlâ :

— Yaşasaydın küfr ü isyân ile azacağını bildiğim için seni küçük yaşda öldürmekle hakkında yarayışlı olanı yaptım; der.

Buraya kadarı Mû'tezile'nin Allah tarafından öne sürecekleri bir ma'zeret olabilir; fakat bu sırada Cehennem'in derekelerinde kıvranan mücrimler :

— Ya Rab! Bizim şirk ü isyân edeceğimizi biliyordun. Halbuki biz şu çocuktan daha düşük dereceye de râzı idik. Niçin bizi küçük yaşda öldürmedin? derlerse acaba ne cevâb verirlerdi? (Elbette verecekleri cevâbları yoktu). Bu vaziyet karşısında bize vâcib olan Umûr-ı İlâhiyyenin Mû'tezilenin, terâzisi ile tartılmaktan çok âli olduğunu kat'î olarak bilmektir.

Şâyet Allahu Teâlâ kulları hakkında aslah olan şeylere riâyete muktedir olduğu hâlde, azâb sebeblerini onlara musallat edip haklarında hayırlı olana riâyet etmemesi hikmete uygun düşmiyen kabîh bir hareket değil midir? dersen, deriz ki : Kabîh gâyeye uymıyan şeydir. Hattâ çok kerre gâyesine uygun olduğu için birisine göre hasen (güzel) olan, gâyesine uymadığı için diğerine göre kabîh (çirkin) olabilir. Nitekim öldürülen kimselerin velîleri bunu çirkin bir hareket sayarken. Düşmanları güzel kabûl ettiği gibi.

Eğer kabîh demekle, Allahu Teâlâ'nın gâyesine uygun değildir, kasd edilirse bu muhâldir. Çünkü ilâhî işler, ağraz ile muallel değildir. (200) Bu bakımdan Allahu Teâlâ'dan kabîh düşünülemez. Nitekim başkasının mülkünde tasarrufu düşünülmediği için kendisine zulüm isnad edilemediği gibi.

Eğer kabih demekten başkasının gâyesine uymadığı kasd ediliyorsa, bunun Allahu Teâlâ üzerine muhâl olduğunu niçin söylüyorsunuz?. Bu öyle kuru bir iddiadır ki farazî olarak anlattığımız Cehennem halkının muhasemesi bunun aleyhine şehâdet etmektedir. (201)

---

(200) Ef'âl-i ilâhînin muallel etün bil'agraz olmayışı, Şâfi'î görünüşüdür. Hanefîlere göre her ne kadar biz anlayamazsak da ef'âl-i ilâhînin bir âkıbeti hamîdesi vardır.

(201) Hüsün ve Kubuh mes'elesi: Biri Hasen, diğeri kabîh olmak üzere, insanların işleri ikiye ayrılır ki hüsün ve kubhun dört mânâsı vardır:

1 - Kemâl ve noksan sıfatları olmak. İlmin hasen, cehlin kabîh olması gibi.

2 - Gâyeye uygun olup olmaması. Adl'in hasen, zulmün kabîh olması gibi.

3 - Tab'a uygun olup olmaması. Tatlılığın hasen, acılığın kabîh olması gibi

Bu üç kavle göre şerî'atte, ister olsun ister olmasın, hüsün ve kubuh aklen bilinir.

4- Dünyâda övülmek veyâ yerilmeğe, âhirette mükâfat veyâ mücâzata hak kazanmaktır. Burada da dört mezheb vardır:

A - Eş'ârîler : Bunlara göre hüsün, emrin mûcebidir. Yâni emrolunduğu için

Bundan sonra (Allahu Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından olan) hakîm demek, eşya'nın hakikatini bilen ve irâdesine uygun olarak dilediğini yapmağa gücü yeten, demektir.

Bu mânâ, aslah'a riâyeti nereden gerekli kılıyor?

Ama bizim aramızda, dünyâ'da övülmek, âhirette mükâfat almak bakımından faydalanmak veyâ zararı def'etmek için kendisine nazaran kârlı tarafa riâyet eden kimseye Hakîm dediğimiz ayrı ıstılahtır. Allahu Teâlâ hakkında bunlar muhâldir. (Çünkü gâibi şâhid'e kıyas etmek doğru olmaz.)

ALLAH'I BİLMEK

SEKİZİNCİ ASIL: Allahu Teâlâ'yı bilmek, aklen değil, şer'an ve Allahu Teâlâ'nın borç etmesiyle vâcibdir. Mû'tezile buna muhâliftir. (Yâni onlara göre Allah'ı bilmek, aklen vâcibdir.) (Allah'ı bilmek şer'an vâcib olduğuna aklî delil.)

Zîra aklın, Allahu Teâlâ'ya itâati borç kılması ya bir fayda içindir veyâ boş yeredir. Aklın boş yere itâati gerekli kılması doğru olamaz. Çünkü akıl, boş şey ile emretmez. Eğer bir fayda için gerekli kılıyorsa bu fayda ya mâbud olan Allah'a veyâ kul'a racî olur. Allah'a âit olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ illet, garaz, ve faydadan münezzehtir. Hattâ küfür, îmân, tâat, isyân, Allahu Teâlâ nazarında müsâvi olan şeylerdir. (Yâni Allahu Teâlâ'ya bir kâr ve zarar düşünülemez.) Kul'a racî' bir faydası bakımından da muhâldir. Zîra bu fayda (ya dünyâ'da veyâ âhirette olur.) Dünyâ'da olamaz. Çünkü itâatin peşin bir gâyesi yoktur. Belki nefsine galebe çalması bakımından bir sürü eziyet çek-

---

güzeldir. Yoksa güzel olduğu için emrolunmuş değildir. Herhangi bir şey'in hüsnünü bildiren şeri'attır, akıl şeri'atın bu hitâbını anlamak için yalnız bir âlettir.

B - Mû'tezile : O iş güzel olduğu için Şeri'at onu emretmiştir. Yâni iş'in güzelliğini akıl bilir. Şeri'atın bunda dahli yoktur. Şu kadar ki, akl'ın, ilk bakışta anlayamıyacağı bazı güzellikleri şeri'at açıklar.

C - (Mîzan Sâhibi) İmâm-ı Şârânî, Hüsün, akıl ile anlaşıldığı yerlerde aklın mücebi ve emrin medlûlüdür. İmân adl ve ihsân gibi. Akıl ile anlaşılmayan kısımlarda emrin mücebi olup akıl emri anlamak için bir âlettir ki, şer'i hükümlerin çoğu bu kabildendir.

D - Hanefîlere gelince : Hasen emrin, kabîh nehy'in medlûlüdür. Herhangi bir iş'in güzellik ve çirkinliğini gerekli kılan Şeri'attır. Akıl ile ister anlaşılsın, ister anlaşılmasın. Fakat akıl yalnız bir âlet değil, belki güzellerin bâzısını Şeri'attan evvel kolaylıkla bilebilir. (Doğruluğun güzelliği gibi.) Yâni güzellik akıl ile bilinir, fakat ona Şeri'at hükmeder. Nitekim kanunlarda da böyledir: bir şey'in kâr ve zararını akıl anlar fakat hükmeden vazı'ı kanundur.

Bu ayrılığı şöyle hülâsa edebiliriz: Eş'ârilere göre : Hükümde hüsün de şer'îdir. Mû'tezileye göre: Her ikisi de aklîdir. Mâtüridîyeye yâni bizlere göre, hüsün aklî, hüküm şer'îdir. (Mütercim: Usûl-i fıkıh kitâblarından hülâsa.)

mesi vardır. Gelecekte de bir gâye taşıyamaz. Çünkü gelecekte itâate mükâfat, isyân'a cezâ olduğunu akıl nereden bilebilir? Halbuki akıl için isyân ile tâat ikisi birdir. Çünkü hiç bir şey'e ayrı bir meyli olmadığı gibi, hiç biri hakkında da ihtisası yoktur. Bütün bunları bildiren şerî'attır. (O hâlde Allahu Teâlâ'yı bilmek aklen değil şer'an vâcibtir.)

Birisinden zevk alıp ona meyletmesi, diğerinden zevk almadığı için onu terketmesi bakımından, insân, şükr ile (202) küfran'ı (203) ayırabilir, diye yaratan ile yaratık arasında benzerlik arayan ve bu sûretle mukayese yapmağa çalışan aldanmıştır.

Şâyet (Mû'tezile tarafından), nazar ve mârifet ancak Şerî'at ile vâcib olacağına, ve Şerî'at de mükellefin aklını kullanmasiyle yerleşeceğine göre: mükellefin birisi, (mucize ile, nübüvvetini isbâta çalışan) Peygambere akıl, nazarı mucib olmadığına, Şerî'atta benim hakkımda ancak nazar ile yerleşeceğine göre, ben de Şerî'at'ın sübûtu için aklımı kullanmıyorum derse, Peygamberi ilzam etmiş olmaz mı, diye bir sûal vârid olursa; cevâben de deriz ki : (Bu söz'ün kıymeti yoktur.) Çünkü bu söz bir kimseye «Arkanda yırtıcı hayvan vardır, eğer oradan ayrılmazsan, seni parçalar, eğer ardına bakarsan doğru söylediğimi anlarsın.» denildiği hâlde o adam: «Ardıma bakmadıkça doğruluğuna inanmam, doğruluğuna inanmadıkça da ardıma bakmam» demesine benzer ki bu, adamın ahmaklığına delildir. Neticede arslan onu öldürür ve kurtarmağa çalışana bir şey olmaz.

Bunun gibi Peygamber Efendimiz de : «Önünüz ölüm, onun ardında yırtıcı hayvanlar, daha sonunda yakıcı ateş var. Eğer gösterdiğim mûcizelerle doğruluğuma inanır, koruyucu tedbîr alırsanız kendinizi kurtarırsınız, inanmaz ve tedbîr almazsanız helâk olursunuz. Beyânâtıma iltifât eden, bilir, çekinir ve kurtarır. Dinlemeyip kendi bildiğinde ısrâr edenler helâk olur. Halbuki bütün insânlar helâk olsa bana bir zararı yoktur. Benim vazîfem ancak açık tebliğdir.» buyuruyor.

Şerî'at, ölümden sonraki tehlikeleri açıklıyor. Akıl da ilerde olacak olan bu şeylerin mümkün olduğunu anlar, tabiat da zararlı şeylerden kaçınmağa teşvik eder. (Bu hâl akıllı kimseyi düşünmeğe sevk eder ve sizin dâvâ da çürüğe çıkar.)

Bir şeyin vâcib olması, terkinde zarar var demektir. Şerî'at'ın vâcib kılması ise düşünülen zararı açıklaması demektir. Akıl, şehvetlere uyduğu zaman, öldükten sonra zararlara hedef olduğunu anlayamaz.

İşte vâcib'i tâyinde akıl ve Şerî'at'ın mânâ ve tesirleri budur. Eğer emredilen şeyin terkinde cezâ korkusu olmasaydı (Vâcib) demenin bir

(202) Şükür : Ni'meti hatırlayıp anmaktır.
(203) Küfran: Ni'meti unutup kapamaktır.

mânâsı kalmazdı. Zîra vâcib demek, terkinde uhrevî zarar olan demektir. (Bunu da Şerî'at bildirir.) (204)

PEYGAMBERLERİ GÖNDERMENİN CÂİZ OLDUĞU

DOKUZUNCU ASIL : Peygamberleri göndermek muhâl olmayıp aklen câiz ve şer'ân vâki' olduğuna inanmaktır. Yalnız Brahma (205) lar bunu kabûl etmez ve derler ki akıl kâfidir; Peygamberlere lüzûm yoktur.

Peygamberlerin gönderilmesi muhâl değil. Çünkü akıl, kendi başına insâna yarayışlı ilâçları bulamadığı gibi, âhirette de insânı kurtaracak çâreleri bulamaz. İnsânların Peygamberlere ihtiyâcı, doktorlara olan ihtiyâcı gibidir. Şu kadar ki tıbbın doğruluğu tecrübe ile, Peygamberin doğruluğu da mûcize ile bilinir.

SON PEYGAMBERİN NÜBÜVVETİ

ONUNCU ASIL: Allahu Teâlâ Yahudi, Hıristiyan ve Sabiîlik (206) dînlerinin nâsıhı olarak Hz. Muhammed Aleyhi's-selâm'ı, son Peygamber olarak göndermiş ve Peygamberliğini iddia ettiği mûcize ve nübüvvetine delâlet eden açık alâmetlerle kendini takviye etmiştir. Bunlardan bâzıları :

1 — İnşıkak-ı Kamer (Ay'ın ikiye bölünmesi), (207)
2 — Taşların Tesbihi, (208)
3 — Dilsiz hayvanların konuşması, (209)
4 — Parmakları arasından suların akması. (210)

---

(204) Hanefîlere göre : Allah'ı mâ'rifet, aklen vâciptir. Hattâ hiç Peygamber görmeyen, din nâmına bir şey duymayan bir bedevi olsa da, - madem ki vardır - aklı ile bu masnua'tın bir yaratıcısı olduğunu bulmakla mükelleftir ve bundan mes'ûldür. Fakat ibâdet kısmı aklen bulunamaz. O nakle müstenittir.

(205) Brahmâ, Hz. İbrahim aleyhi's-selâm'ın Dininde olduklarını zanneden bâzı Hindlilerdir.

(206) İbrahim aleyhi's-selâm'ın Dininde olduklarını zanneden bâzı Hindliler-Brahmâlar gibi.

(207) Müşriklerin istekleri üzerine Mekke veyâ Mina'da Hira dağına yaklaşan Ay ikiye bölünerek dağ aralarında kalmıştır. Bu hâdise Hicretten beş sene evvel olmuştur. Peygamberimiz de: «Şahit olun.» buyurmuştur. (Bu husûstaki Hadis, Buhârî ve Müslim'de Enes, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'dan rivayet edilmiştir.)

(208) Taşların tesbihi: (Delâil-i nübüvvette Beyhakî, Ebû-Zer'den rivâyet etmiştir. Sahâbe'den bir kaç ileri gelen zevatın bulunduğu sırada, Peygamberimizin eline aldığı çakıl taşları tesbih ettiler. Sahâbe-i Kirâm, teker teker ellerine aldı ve tesbihlerini duydular.)

(209 - 210) Hayvanların konuşması ve parmaklarından su akması (Ahmed ve Beyhakî sahih sened ile Yahya bin Mürre'den, bunlar ve benzeri mûcizeler her ne kadar âhâd tarikiyle rivâyet edilmişse de hey'et-i mecmuâsı tevatür derecesindedir.)

Peygamber Efendimizin, kendisiyle bütün Arablara meydan okuduğu en büyük mûcizesi Kur'ân-ı Azîm'dir. Zîra onlar, fesâhat ve belâgatın en üstün mertebesine yükseldikleri, ve Kur'ân'ı yıkmak, parçalamak, dağıtmak ve yok etmek için, kendilerini hedef ettikleri hâlde, bir benzeri ile muareze edememişlerdir. Zîra Kur'ân'ın dürüstlük, fesâhat ve nazmını toplamak beşer kudretinde değildir. Bununla beraber, Kur'ân'ın içinde olan eskilerin haberleri, yine, Peygamber Efendimizin hiç kitâb mütalâa etmeden bir ümmî (anadan doğduğu gibi kalan) olması ve yine Kur'ân-ı Kerim'in gelecekte doğruluğu gerçekleşen gaybden haber vermesi. Nitekim Allahu Teâlâ'nın :

« لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ »

«İnşallah emin olup başınızı tıraş ettiğiniz hâlde elbette Mekke'ye gireceksiniz.» (48 - Fetih: 27)

Ve yine :

« الٓمٓ غُلِبَتِ الرُّومُ فِى أَدْنَى الْأَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِى بِضْعِ سِنِينَ »

«Rum mağlûb oldu. Yakın bir yerde, mamafih onlar bu mağlûbiyyetlerinin arkasından bir kaç sene içinde muhakkak galebe edeceklerdir.» (30 - Rûm : 1 - 4)

âyetleri ve benzeri âyetler de haber verdiklerinin, daha Peygamberimiz zamânında gerçekleştikleri gibi. (Bütün bunlar Kur'ân'ın en büyük mûcize olduğunu gösterir.)

Mûcizelerin Peygamberlerin doğruluğuna delâletine gelince: İnsanların âciz oldukları her şey, şüphesiz ilâhî kuvvetin tecellîsidir. Ne zaman ki Peygamber bu hâdiseyi doğruluğuna delil gösterirse, işte o hâdise Peygamberi dâvâsında tasdik eder ve doğrusun işte, insanların yapamıyacağı bu işi yapmakla seni tasdik ediyorum; demek olur. Bu, şuna benzer:

Birisi, pâdişah'ın huzûrunda, maiyyetine hitâben: Ben pâdişah tarafından size gönderilmiş bir memûrum, işte doğruluğuna şâhid olarak pâdişah, âdeti hilâfına üç kerre kalkıp oturacaktır. Pâdişah da böy-

ie yapmakla, muhataplar bu adam'ın dâvâsında doğru olduğuna kat'î kanâat getirirler.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

SEM'İYYÂT'A ÂİTTİR, YÂNİ PEYGAMBERİMİZİN HABER VERDİĞİ ŞEYLERİ TASDİYK'A ÂİTTİR. BU DA ON ASIL ÜZERİNEDİR.

HAŞİR VE NEŞİR. İNSANLARI DİRİLTİP HESÂBLARINI GÖRDÜKTEN SONRA CENNET VE CEHENNEME SEVKETMEK.

BİRİNCİ ASIL: Haşir ve Neşire dâirdir. Şeri'at bunların olacağını haber vermiştir. Bunlar hakdır. Bunlara inanmak vâcibdir. Çünkü bunlar aklen de mümkündür. Haşir ve Neşirin mânâsı: İnsânları yok ettikten sonra tekrar diriltmektir. Bu, Allahu Teâlâ'nın kudretindedir. Yoktan var ettiği gibi, var ettikten sonra yok edip tekrar var etmeğe kaadirdir. Nitekim Allahu Teâlâ :

«مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِى أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ»

«Kül hâline gelen bu kemikleri kim diriltebilir dedi. De ki: Onları evvelâ yokdan var eden tekrar diriltir.» (36 - Yâsîn : 78 - 79)

İâdeye, ilk yaratmakla delil çekmiştir. Diğer Âyet-i celîlede de:

«مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

«Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra dirilmeniz ancak bir kişinin ki gibidir.» (31 - Lokman: 28)

İâde ikinci bir ibtida olduğu için birinci ibtida gibi bu da mümkündür.

NEKİR MÜNKER SUÂLİ

İKİNCİ ASIL : Nekir Münker (211) suâlidir. Bu husûsu hadisler haber vermiştir; bunlara inanmak vâcibtir. Zira bu da mümkündür.

---

(211) Bunlar korkunç manzaralı iki Melekdir. Her ölü'ye bulunduğu yerde: «Rabbın kim? Peygamberin kim?» diye sorarlar.

Çünkü burada iddia edilen, Melek'in hitâbını anlayacak şekilde bedenin bâzı cüzlerine hayât'ın iâdesi demektir ki bu da mümkündür. Ölüyü hareketsiz görmemiz, suâli duymamamız buna engel olmaz. Zira uykuda olan kimse de görünüşte sâkin fakat içinde, uyandığı zaman bile duyabileceği lezzet ve elemi tadar. Etrafındakiler göremeyip duyamadıkları hâlde Peygamber aleyhi's-selâm, Cebrâil'i, hem görür ve hem de söylediğini duyardı. O'nun Allahu Teâlâ'nın ilminden ancak dilediği kadarını anlayabilirler, hepsini ihâta edemezler. Kendilerine, onu görebilecek göz, kulak verilmedikçe görüp anlayamazlar. (212)

KABİR AZÂBI

ÜÇÜNCÜ ASIL: Kabir azâbına inanmaktır. Bunu da Şeri'at haber vermiştir.

« أَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَ عَشِيًّا . وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ » .

«Akşam - sabah Cehennem'e arzolunurlar. Kıyâmet günü Âl-i Firavn'ı en şiddetli azâba koyun.» (40 - Mümin: 46)
Peygamber Efendimizin (213) ve eski İslâm büyüklerinin kabir azâbından Allahu Teâlâ'ya sığındıkları meşhûrdur. Bu da mümkün ve bunu tasdîk etmek vâcibtir. Hattâ ölü'nün, yırtıcı hayvanların mi'delerine, uçan kuşların kursaklarına bölünmesi buna manî' değildir. Zîra azâbın acısını duyan muâyyen bir cüzdür. Allahu Teâlâ onu her parçada yaratmağa kaadirdir.

MÎZAN - TERAZİ

DÖRDÜNCÜ ASIL: Mîzan'a dâirdir.
Mîzan, amellerin tartılması haktır.
Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de :

« وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ »

«Kıyâmet günü için adâlet mîzanlarını kurarız.» (21 - Enbiya: 47)

(212) Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.
(213) Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

buyurmuştur. Diğer Âyette de :

«فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ . وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ»

«Mîzan'ı ağır gelenler, işte onlar kurtulmuştur. Mîzan'ı hafif gelenler...» (7 - A'raf : 8, 9)

Mîzan'ın keyfiyyeti :

Günâhları bağışlanıp dereceleri çoğaltmaktaki fazlını azâbdaki adâletini göstermek için Allahu Teâlâ kendi indinde mâlûm olan derecelere göre amel sahîfelerine ağırlık yaratır ve bu sûretle herkeş amelinin derecesini bilmiş olur (214).

SIRAT KÖPRÜSÜ

BEŞİNCİ ASIL : Sırat'ı bilmektir. Sırat, Cehennem üzerinde kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprüdür. (Müslim'in Ebû Sâid'den rivâyet ettiği bir hadîsdir.)

Kur'ân-ı Kerîm'de :

«فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ، وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ»

«Onları Cehennemin sırat'ına hidâyet edin ve onları tutun. Çünkü onlar mes'ûldürler.» (37 - Saffât : 23, 24)

Bütün ehl-i sünnet müfessiri buradaki "Sırat" kelimesini hadîse uygun olarak böyle tefsîr etmişlerdir. Mû'tezile: Doğru yol mânâsında kullanır ve böyle bir köprü'den geçilmiyeceği için böyle köprü olmaz derler. (Dış görünüşte Mû'tezile haklı gibi ise de gerçekte öyle değildir.) Bu haddi zâtında mümkündür ve buna inanmak vâcibtir. Kuş'u havada uçuran Allahu Teâlâ, insânları bu köprü üzerinden yürütmeğe de kaadirdir. (Aslında böyle olan bu köprü herkesin ameli nisbetinde genişleyecektir. Ve hattâ ses duvarını aşan uçaklardan da sür'atli giden olacaktır. Mütercim.)

CENNET VE CEHENNEM

ALTINCI ASIL : Cennet ve Cehenneme ve bunların hâlen yaratılmış olduklarına inanmaktır. Allahu Teâlâ buyuruyor:

---

(214) Ehl-i Sünnet'e göre amellerin tartılması haktır. Keyfiyyetine dâir bâzı rivâyetler varsa da en doğrusu keyfiyyetini Allah'a havâle etmektir. (Mütercim)

« وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ »

«Rabbinizin mağfiretine ermek ve göklerin eninde olup müttekîler için hazırladığına, cennete girmek için müsâbaka edin.» (3 - Âl-i İmran: 133)

Burada mazi - geçmiş - sigasıyle, hazırlandı mânâsına gelen "uiddet" kelimesi cennet ve cehennemin hâlen yaratılmış ve mevcûd olduklarına delîldir. Bu Âyet'i lûgat mânâsında kullanmak vâcibtir. Çünkü mecaz ve kinâye'ye kaçacak bir karîne yoktur.

"Bunların şimdi yaratılmalarında bir kâr yoktur" diye itirâz edilemez çünkü :

« لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ »

«O, yaptığından mes'ûl değil, fakat onlar mes'ûldür.» (21 - Enbiya : 23)

HAK İMÂM

YEDİNCİ ASIL : Peygamberimizden sonra hak İmâm (215) Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osmân ve sonra Ali, (Allah onlardan râzı olsun.) olduğunu bilmektir.

Peygamber Efendimiz, kimse hakkında açıkça : "Şu İmâm olsun" dememiştir. Zîra eğer böyle sarahatte bulunsaydı bunun Eyâletlere gönderdiği Vâliler, orduların başına tâyin ettiği kumandanlar gibi, hattâ daha açık bilinmesi lâzım idi. Onlar âşikâre herkes tarafından bilindiği hâlde, bu daha mühimi nasıl olur da gizli kalırdı. Eğer o zaman biliniyor idiyse sonradan nasıl oldu da, Vâli ve Kumandanlar bilinirken bunlardan çok daha mühimi olan İmâm tâyini unutuldu da bize kadar gelemedi. (Bütün bunlar Peygamberimizin hilâfet işini kimseye vermediğini açıkça göstermektedir.)

Hz. Ebû - Bekr 'in (R.A.) hilâfeti halkın isteği ve bi'atiyledir.

Peygamber Efendimizin İmâmet'i Hz. Ali'ye açıkça verdiğini iddiâ etmek bütün sahâbeyi Peygambere muhâlefet ile töhmet altına

(215) Burada İmâm, İslâm Devletinin Başkanı mânâsındadır.

almak ve icmâli yıkmaktır. Buna Râfızîlerden (216) başka kimse cesâret edemez. Halbuki ehl-i sünnetin i'tikadı bütün sahâbeyi tezkiye ve onları övmektir. Nitekim Allahu Teâlâ ve Resûlü onları övmüştür. Hz. Muâviye (R.A.) ve Hz. Ali (R.A.) arasında geçenler, İmâmlığı elde etmek için değil, şimdi anlatacağımız şekilde ictihâd üzerinedir. Şöyle ki :

Ordu arasında bulunmaları ve akrabalarının çokluğu sebebiyle Hz. Osman (R.A.)'ı şehid eden katilleri teslim etmek, yeni kurulan İmâmet'i zedeleyici ve bir karışıklık olacağı korkusu ile Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini teslim etmenin şimdilik uygun olamıyacağı ictihâdında idi. Buna karşılık Hz. Muâviye de, bu büyük cânilerin cezâsını tehir etmek, kan dökülmenin çoğalmasına ve İmâmlara karşı sûikastların artmasına sebebiyet vereceği ictihâtında idi. İşte aralarındaki hâdiseler bu ictihâdlardan doğmuştur. Halbuki bu büyük âlimler her müctehid, isâbet eder buyurmuşlar. Bâzıları da isâbet eden yalnız bir tânesidir, demişlerdir (217). Hiç bir âlim de Hz. Ali'nin hatâ ettiğini söylememiştir.

SAHÂBENİN FAZÎLET VE DERECELERİ

SEKİZİNCİ ASIL : Sahâbenin fazîlet ve üstünlükleri hilâfetteki sıralarına göredir. Çünkü hakiki fazîlet Allahu Teâlâ katındaki fazîlettir. Buna da ancak Peygamber Efendimiz muttali' olabilir. Halbuki sahâbe'nin hepsini öven bir çok âyet ve hadîsler vardır. Fazîletin ve fazîletteki tertibin inceliklerini, ancak vahy-i tenzîle şâhid olup tafdîle delâlet eden hâl karînelerine vâkıf olanlar bilir. Onlar bunu anlamasaydı hilâfeti böyle sıralamazlardı. Zîra sahâbe-i kirâm, Allah uğrunda kimsenin levminden aldırmıyacakları gibi, hak yoldan da hiç bir kuvvet kendilerini çeviremezdi.

İMÂMETİN ŞARTLARI

DOKUZUNCU ASIL : Müslüman ve mükellef olduktan sonra İmâmlığın şartları beştir.

1 — Erkeklik,
2 — Vera' - adâlete riâyet,
3 — İlim,
4 — Kifâyet, yâni âmme işlerini görmeğe liyâkat,

(216) Bunlar Şi'îlerden bir koldur. Zeyd bin Ali onları Sahâbeye fenâ söylemekten men'edince, onu terk etti ve ayrıldılar. Bunun için onlara Râfızî denmiştir.

(217) Hanefîlere göre müctehid bâzan isâbet ve bâzan da hatâ edebilir.

5 — Kureyş kabilesine mensûp olmak. Nitekim Hadîsde:

«الأئمة من قريش»

«İmâmlar, Kureyş kabîlesindendir.» buyurmuştur.

Bu vasıflarda bir kaç zât bulunduğu takdîrde fazla rey alan İmâm olur. Ekseriyeti tanımıyanlara "Bâğî" - âsi - denir. Bunları yola getirmek lâzımdır.

KARIŞIKLIK KORKUSU ANINDA İMÂMIN TÂYÎNİ

ONUNCU ASIL : İmâmlığa, ilim ve adâlet vasıflarına sâhip olmayan bir kimse geçer ve bunu atmağa kalkışmak önlenemiyecek karışıklıklara sebebiyyet verecekse, imâmlığın sıhhatine hükmederiz. Zira böyle hükmetmezsek iki vaziyet karşısında kalırız. Ya İmâmı değiştirmeğe kalkışmakla âmme işlerini düzenlemesi için kendisinde bulunması gereken bu vasıfların yokluğundan doğacak, daha büyük bir zarar olan fitneyi hazırlamak olacak ki, bu bir ev yapmak için bir şehri yıkmağa benzer. Veyâ İslâm memleketlerini İmâmsız ve Şer'î hükümleri bozulmuş kabûl edeceğiz ki, bu da muhâldir. Zarûret hâsıl olduğu için âsilerin istilâ ettikleri memleketlerde hükümlerinin mûteber olmasını kabûl ettiğimiz hâlde zarûret zamânında bu gibilerin İmâmetlerinin sıhhatini neden kabûl etmeyelim?

İşte bu saydıklarımız, akaid kaideleri olan kırk aslı içine alan dört rükündür. Bu inanca sâhip olan "Ehl-i Sünnet vel-cemâat" olup bid'atçiler gürûhundan uzaktır.

Allahu Teâlâ hepimizi fazl u keremiyle doğru yola hidâyet etsin. Habibine, Âl ve Ashâbına Salât ve Selâm olsun.

DÖRDÜNCÜ BÂB

DÖRDÜNCÜ BÂB, AKAİD KAİDELERİNİN, ÎMÂN, İSLÂM VE BUNLARIN ARASINDAKİ BERÂBERLİK VE AYRILIK İLE ÎMÂN'IN ZİYÂDE VE NOKSANI KABÛL EDİP ETMİYECEĞİ, SELEFİN (İNŞALLAH MÜ'MİNİM DEMEK SÛRETİYLE) İMÂNDAKİ İSTİSNALARI BEYÂNINDADIR.

Burada üç mes'ele vardır:

1 — Îmân ve İslâm, ikisi bir mânâda mıdır, ayrı mıdırlar? İslâm, îmândan başka bir şey ise îmânsız bulunabilir mi? Yoksa îmân ile alâkalı mıdır? Bunda ihtilâf edilmiştir.

Bâzılarına göre: Îmân ve İslâm ikisi birdir. Diğer bâzılarına göre de müstakil ve ayrı ayrı şeylerdir. Bir kısımlarına göre de ayrı ayrı ve müstakil şeylerdir. Diğer bâzılarına göre ayrıdırlar, fakat yekdiğeriyle irtibatları vardır. Ebû - Tâlib-i Mekkî "Kut'ül - Kulûb" adlı eserinde bu husûsda uzun ve çetin ibâreli bir makale neşretmiştir. Biz lüzûmsuz uzatmalara meyletmeden bir an evvel hakîkatı açıklamak üzere deriz ki: Bu husûsta üç bahis vardır.

A — Lûgat bakımından bu iki kelimenin mânâsı,
B — Tefsîr örfünde bunların mânâsı,
C — Dünyâ ve âhirette bunlara terettüp eden hükümlerdir.

Birinci bahis, sözlük bakımından,
İkinci bahis tefsîr bakımından,
Üçüncü bahis de fıkh-ı şer'î bakımındandır.

A — Lûgat bakımından:

Burada hak olan, Îmân kelimesinin tasdîkten ibâret olmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Yûsuf aleyhi's - selâm kıssasında:

«وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا»

«Sen bizi tasdîk edici olmadın. Yâni sen bize inanmazsın.» (12 - Yûsuf : 17) buyurulmuştur.

İslâm kelimesi de, teslîm, kabûl ve **inkıyâd** (içten doğan bağlanma) ile, kibir ve inâdı terk etmekten ibârettir.

Tasdîk'in husûsî yeri var; o da kalbdir, lisân onun tercümânıdır. Teslîm, umûmiyetle, kalbde, lisânda ve bütün âzalarda bulunur. Kalb ile olan her tasdîk aynı zamânda inkâr ve i'tirâzı atarak teslîm olmak demektir. Dil ile ikrâr, âzalarla inkıyâd ve itâat de böyledir.

Lûgat bakımından İslâm, eamm, İmân ehass'dır. Yâni îmân yalnız kalb ile olur; İslâm: Kalb, lisân ve cevârih ile olur. İmân da, İslâm cüzlerinin en şereflisidir. Buna göre her tasdîk teslîmdir, fakat her teslîm tasdîk değildir. Yâni her İmân İslâm'dır fakat her İslâm îmân değildir.

B — Şerî'at örfünde, yâni tefsir bakımından bunların mânâsı:

Bu husûsta en doğrusu, Şerî'at'ın bu kelimelerin terâdüf (218), tehâlüf ve tedahül (219) olarak kullanılmış olmalarıdır. Terâdüf'e misâl:

« فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ »

«Orada bulunan bütün mü'minleri çıkardık, orada bir tek müslüman evinden başka bulamadık.» (51 - Zâriyât: 35 - 36)

(Bu âyetle delîl çekmek, müstesnâ'da asıl olan müstesnâ minh cinsinden olması bakımındandır. Yâni müslümanlar, mü'minlerden istisnâ edilmiş olması müslümanların mü'minlerden olmasını iktiza eder. Lâfızlar başka, mânâlar birdir.) Buradaki tek ev de Lût aleyhi's-selâm'ın evidir. Yine Allahu Teâlâ buyuruyor:

« يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ »

«Ey kavmim, Eğer Allahu Teâlâ'yâ îmân ettiniz ise O'na tevekkül edin müslüman iseniz.» (10 - Yûnus: 84)

(Âyet-i celîlenin başında mü'min, sonunda müslim kelimesi ikisinin bir mânâda olduğuna delâlet eder.) Peygamber Efendimiz de bir hadis-i şerîfde:

---

(218) Terâdüf: Sözü başka mânâsı bir olan kelimeler demektir.

(219) Tedâhül: Bâzan îmânın İslâmda ve bâzan da İslâmın îmânda kullanılmış olmasıdır.

« بُنِيَ الْاِسْلَامُ عَلٰى خَمْسٍ »

«İslâm, beş esâs üzerine kuruldu.»

Bu hadîs'de İslâm şartlarını saydığımız hâlde diğer bir defa kendisine îmândan soruldukta yine bu beş esâsı anlatmıştır. (Beyhakî, İbn Abbasdan, i'tikad kitâbında bir cemâat'ın kıssası bahsinde rivâyet etmiştir.) Bu da İslâm ve Îmân'ın terâdüf olduğuna delildir.

İhtilâf edip başka mânâlarda olduklarına delil:

« قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا »

«Arablar - Beni Eslem - biz îmân ettik dediler. Onlara de ki: Siz îmân etmediniz. "Müslüman olduk" deyin.» (49 - Hucurat : 14)

Yâni içeriden bağlanmadık, sulh u müsâlemete girdik deyin.

İşte burada îmân kelimesi yalnız kalb ile tasdîk, İslâm kelimesi de zâhirî bağlılık mânâsınadır ki birbirinden ayrılıyorlar.

Cibril Hadîsinde de: Peygamber Efendimize îmândan sorduğunda:

« فقال: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
و بِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَ بِالْحِسَابِ وَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَ شَرِّهِ »

«Allah'a, Meleklere, Kitâblara, Peygamberlere, Âhiret gününe, öldükten sonra dirilmeğe, Hesâb'a, hayır ve şerr ile kader'e inanmaktır.»

diye cevâb verdikten sonra, "İslâmdan haber ver." suâline cevâb olarak da, beş hasleti saymıştır. Burada da İslâm kelimesinden, söz ve iş ile zâhir teslîmiyyeti anlatmıştır.

Sa'd (220) (bin Ebî Vakkas)'dan rivâyet edilen hadîs'de :

(220) Cennetle müjdelenen on büyük Sahâbî'den birisidir.

«أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَجُلاً عَطَاءً وَلَمْ يُعْطِ الْآخَرَ فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ يَا رَسُولَ اللهِ تَرَكْتَ فُلاَنًا لَمْ تُعْطِهِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فقال صلى الله عليه و سلم أَوْ مُسْلِمٌ فَأَعَادَ عَلَيْهِ فَأَعَادَ رَسُولُ الله صلى الله عليه وسلم»

«Peygamber Efendimiz bir kişiye hediye verdi de diğerine vermedi. Bunu gören Sa'd (R.A.): "Ya Resûlallah falancaya vermedin. Halbuki o da mü'mindir." Peygamber Efendimiz: Veyâ müslimdir, buyurdu. Sa'd sözünü tekrâr etti, Resûlullah (S.A.V.) de aynı sözü tekrâr etti.» (221)

Burada da Peygamber Efendimiz, îmân ile islâm'ı ayırmıştır. Çünkü içinde îmân'ı olduğunu herkes bilemez. Görülen zâhirî bağlılıktır ki buna İslâm demiştir.

Tedâhül'e misâl: Yine Peygamber Efendimizden rivâyet edilen bir hadîsdir. Peygamber Efendimize sordular :

« أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عليه وسلم الْإِسْلَامُ ، فَقَالَ أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ فَقَالَ الْإِيمَانُ »

«— Hangi amel daha efdaldir. Peygamber Efendimiz :
— İslâm'dır. Buyurdular.
— Hangi İslâm efdaldir? suâline de :
— Îmân'dır.» (222)

diye cevâb vermişlerdir. (Ahmed, Taberânî Amr b. Anbese'den sahih isnâd ile rivâyet etmişlerdir.) Burada hem ihtilâf hem de tedâhül vardır, fakat tedâhül olması lûgat bakımından daha uygundur. Çünkü îmân, veyâ cevârih ile teslîm olmaktır. Bunun da en efdali kalb ile olanıdır ki o da îmândır.

Îmân ve İslâm kelimelerini, terâdüf, tedâhül ve ihtilâf yollarıyle kullanmak Arab lûgatının genişliğine uygundur.

---

(221) Buhârî ile Müslim.
(222) Taberânî Amr b. Anbese.

İhtilâflarına gelince, ki o da tam lûgata uygun olarak îmânı yalnız kalb ile inanmaktan, İslâm'ı da zâhir inkıyâttan ibâret kılmaktır. (Teslîmiyetin eam olduğunu, yâni kalb, lisân ve beden ile yapılabileceğini bildiğimize göre) bunlardan bâzısıyle teslîm olmağa yine teslîmiyet ismi verilir. Bir kimseye müslüman demek için lûgat bakımından mutlaka üç kısmıyle de teslîm olması şart değildir. Yalnız görünüşte veyâ sözdeki bağlılığı ile de kendisine müslüman denebilir. Nitekim bedeninin bir parçasıyle başkasına dokunan kimseye, temâs etmiştir, denebildiği ve temâs etti denebilmesi için her parçasının ona temâs etmesi şart olmadığı gibi.

Bâtınî inkıyâdı olmadığı hâlde görünüşteki bağlılığına bakarak kişiye müslüman demek lisân bakımından uygundur. İşte Allahu Teâlâ'nın:

«قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا»

(49 - Hucurat: 14) Âyet-i celîlesindeki İslâm kelimesi bu mânâdadır. Peygamber Efendimizin de Sa'd Hadîsinde «Yahut müslimdir.» buyurması da aynıdır. Zîra burada birini diğerinden yâni îmân'ı islâm'dan üstün tutmuş ve ihtilâf ile de birinin diğerinden üstünlüğü murad edilmiştir.

Tedâhül de aynı şekilde îmân bâbında lûgat'a uygundur. Bu da İslâm kelimesini, kalb, lisân ve bedenin tamâmı ile birden, bağlılığından ibâret kılmaktır. Bu bakımdan îmân, yalnız kalb ile tasdikten ibâret olduğu için, islâm'ın bir parçası olur. İşte tedâhül'den kasdımız budur ki, îmân kelimesinin husûsiyeti islâm kelimesinin de umûmiliği bakımından uygundur. Buna göre: "Hangi islâmiyet daha üstündür" suâline «Îmândır» diye cevâb vermesi, îmân'ı islâmdan ayırmıştır. Çünkü îmânı islâmdan ehass kabûl ederek islâm'a idhâl etmiştir.

Terâdüf yolu ile islâm kelimesini îmân yerinde kullanmağa gelince: (İslâm) kalb, lisân ve âzalarla bağlanmaktan ibâret olur. Zâten bunların hepsi teslîmdir. Yâni hepsine birden islâmiyet denir. (Îmân)'ı da yine aynen bunların bütününden ibâret kılar ve husûsî mânâsından alıp umûmî mânâda kullanmak sûretiyle bir değişiklik yapılır ki, bu da lûgat bakımından câizdir. Zîra söz ve amel ile zâhirî inkıyâd tasdîk-ı kalbînin meyvesi ve netîcesidir. Nitekim tesâmüh yolu ile ağaç denilip de meyvesiyle birlikte kasdedildiği gibi. Bu kadar umûmileştirmekle, îmân, islâm kelimesine mürâdif ve mutabık olarak ziyâde ve noksansız ona müsâvi olur. İşte Allahu Teâlâ'nın:

« فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ »

(51 - Zâriyât : 36) Âyet-i celîlesindeki Mü'min, müslim'in mürâdifi olmuş olur.

C — Fıkıh bakımından bunların hükmü:

İmân ve islâm'ın biri dünyevî diğeri uhrevî olmak üzere iki hükmü vardır. Âhiret ile alâkalı hükümleri; ebedî cehennemde kalmamaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz :

« يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ »

«Kalbinde zerre kadar imânı olan cehennemden çıkar.» (223)

Bu hükmün neye terettüp ettiğinde ve İmân'ın neden ibâret olduğunda ihtilâf etmişler; bâzıları imân, yalnız kalbin tasdîkinden ibârettir dediler. Diğer bâzıları : "Kalbin inanmasıyle lisânın şehâdetidir." dedi. Diğer bir kısmı da: Kalbin tasdîki ve dil'in ikrârıyle berâber beden ile ameli de imân'a kattılar. Yâni imân, bu üçün berâberliğinden ibârettir dediler.

Biz bu ihtilâfın yüzünden perdeyi kaldırarak deriz ki: Şu üç tânesini yâni tasdîk, ikrâr ve ameli bir araya toplayanların varacağı cennet olduğunda hepsi ittifaklıdır ki, altı derecenin birisi budur.

İkinci derece: Tasdîk ve ikrâr ile berâber bir kısım amellerin yanında bâzı büyük günâhların da bulunmasıdır. Bu gibiler hakkında Mû'tezile: «İmândan çıkmış fakat kâfir değil, fâsik olmuş ne mü'min, ne de kâfirdir» demekle küfr ile imân arasında bir menzile kabûl ederler ve bu adam ebedî cehennemliktir derler (Havariç doğrudan küfrüne kaildir). Yakında açıklayacağımız gibi Mû'tezile ve Havariç'in bu görüşü bâtıldır.

Üçüncü derece: Yalnız ikrâr ve tasdîk bulunup, amel'in bulunmamasıdır. Bu gibilere âhirette verilecek hükümde ihtilâf edilmiştir.

Ebû-Tâlib-i Mekkî (Kut'ül Kulûb'un 33 üncü bâbında) "amel, imândandır; imân, amelsiz tamâm olmaz." der ve bu sözünde ittifak olduğunu söyler ve bu husûsda gâyesini bozan bir takım delîller getirir. Ezcümle: Allahu Teâlâ'nın:

---

(223) Buhârî ile Müslim. Ebû Said el-Hudrî'den.

« اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ »

«Onlar ki îmân edip iyi ameller işlediler.» (13 - Ra'd : 29) (Ve benzeri âyetler). Halbuki bu âyetler amel'in, îmân'ın içinde değil, dışında olduğuna delâlet eder. Aksi hâlde,

«Ve 'amilû's - sâlihâti»

tekrâr olmuş olur. Şaşılacak şeydir ki bu zât, bu dâvâsında ittifak olduğunu iddiâ ettikten sonra da, tamâmen dâvâsı hilâfına olarak Peygamber Efendimizin:

« لاَ يَكْفُرُ أَحَدٌ إِلاَّ بَعْدَ جُحُودِهِ لِمَا أَقَرَّ بِهِ »

«İkrâr ettiği şeyleri dili ile inkâr etmeden kimse kâfir olamaz.» (224)

hadîsini de nakletmiştir. Kebâirin irtikâbları sebebiyle ebedî Cehennemde kalacaklarını iddiâ eden Mû'tezilenin bu sözlerini de kabûl etmemiştir. Halbuki diğer taraftan bu dâvâsıyle de tam Mû'tezilenin tezini müdâfaa etmiştir. Çünkü bu adam'a, kalbi ile inanıp, dil'i ile ikrâr ettiği ânda (amel etmeğe vakit bulamadan) ölen Cennette midir? Suâline elbette evet demesi lâzım ki, böyle demekle de amelsiz îmân'ın varlığını kabûl etmiş olur. Daha ileri giderek, bir namaz vakti geçtiği hâlde namazını kılmadan ve hattâ bu arada bir de zina ederek ölen kimse ebedî cehennemlik midir? Bunun hakkında ne dersin? Suâlimize: "Evet ebedî cehennemliktir." Diye cevâb verirse, Mû'tezilenin gâyesi de budur. Hayır derse, amel îmân'ın rüknü, ve hattâ îmânın bulunması veyâ kişinin cenneti hak etmesi için de şartı olmadığını itiraf etmiş olur.

Eğer : "Benim gâyem, îmân ettikten sonra uzun zaman yaşayıp da namaz kılmayan ve hiç bir şer'î işlerde bulunmayan kimselerdir" derse, kendisine deriz ki: Bu müddetin miktarı nedir, îmân'ı ibtâl eden amellerin sayısı ne kadar olmalıdır ve ne miktar Kebâir irtikâp etmekle îmânı bâtıl olur? İşte bunları takdir ve tâyin mümkün olamıyacağı gibi böyle bir şey'i kimse düşünememiştir.

Dördüncü derece: Kalbinden inanıp amel ve ikrâra vakit bulamadan ölen kimse Allahu Teâlâ katında mü'min midir, değil midir? Bu husûsda ihtilâf edilmiştir. Îmân'ın tamamlanması için ikrârı şart ko-

(224) Taberânî, Ebû Said'den.

şanlar, "Bu adam îmânını tamamlamadan ölmüştür." derler ki bu sözleri çürüktür. Çünkü Peygamber Efendimiz :

« يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الإيمَانِ »

«Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar.» (225)

buyurmuştur. Bu adam ise, kalbi îmân ile dolmuştur. Nasıl olur da ebedî cehennemde kalır? Yine bunun gibi Cibril Hadîsinde îmân kısmında yalnız tasdîkten bahsedilmiş, ikrâr mevzûubahs edilmemiştir.

Beşinci derece: Kalbi ile inandıktan sonra ikrâr'a vakit müsâid ve ikrârın borç olduğunu bildiği hâlde ikrâr etmeyen kimsedir. İhtimâl ki dil'i ile ikrâr etmemesi namazdan kaçınması sebebiledir. Yâni farz olduğunu bildiği namaza olan tembelliği gibidir. Burada da deriz ki: Bu adam mü'mindir; ebedî cehennemde kalmaz. Çünkü îmân, yalnız kalb'in inanışıdır; dil bunun tercümânıdır. Lisân tercüme etmeden îmânın tamam olması lâzım ki dil onu tercüme edebilsin. En doğrusu budur. Zîra lâfızların îcâb ettirdiği mânâlara uymaktan başka dayanak yoktur. Arab lisânının vaz'ına göre de îmân kalb ile tasdîkden ibârettir. Halbuki Peygamber Efendimiz de: «Kalbinde zerre kadar îmân'ı olan Cehennemden çıkar.» buyurmuştur. Borç olan işi (ameli) yapmamakla kalbden îmân çıkmadığı gibi borç olan ikrârdan sükût etmekle de kalbdeki inanç kaybolmaz.

Bir kısmı da Kelime-i Şehâdet îmânın rüknüdür çünkü o bir şehâdet değil, belki şehâdete ibtida ve şehâdeti iltizâm ile bir râbıta kurmaktır, dedi ise de, kalbe tercüman olması daha açıktır.

Bu husûsda çok ileri giden bir de Mürci'e tâifesi vardır. Bunlara göre bu gibiler aslâ cefenneme girmezler. Mü'min ne kadar isyân ederse etsin, îmânı sâyesinde cehenneme girmez der ve küfr ile tâatın kârı olmadığı gibi, îmân ile isyânın da zarâr vermiyeceğini iddiâ ederler. Aşağıda bunların iddiâlarını çürüteceğiz.

Altıncı derece: Lisân ile şehâdet getirdiği hâlde kalbi ile inanmayanlardır. Bu gibilerin âhirette kâfirlerden olup ebedî cehennemde kalacaklarında ve hükümlerle alâkalı işlerinde ise, mü'minlerden olduklarında şüphe yoktur. Zira bunların kalblerini bilemeyiz. Bize düşen vazîfe hüsn-ü zann edip dilleriyle kalblerindeki inançlarını i'tiraf ettiklerine inanmaktır. Ancak şüphe ettiğimiz üçüncü bir şeydir ki, o da Allahu Teâlâ katındaki dünyâ hükümlerindedir. Meselâ adamın birisi: "Benim mirasçım öldüğü zaman ben münâfık idim, malına vâris oldum (halbuki kâfir müslüman'a vâris olamaz), şimdi kalbimden

(225) Yukarıda geçmiştir.

de inandım, tam bir müslümanım, o zaman aldığım bu mîras Allahu Teâlâ katında bana helâl midir?" Yine bunun gibi, "Ben münâfık iken bir müslüman kadın ile evlendim, şimdi tam müslüman oldum, acaba nikâhı tazelemek lâzım mıdır?" Diye sorarsa işte bu düşündürür. Bunlara, dünyevî hükümler - zâhirî olsun, bâtınî olsun - dış görünüşe ve söze bağlıdır. Binâenaleyh mîras helâl olduğu gibi, tecdid-i nikâh da lâzım değil denebileceği gibi, zâhir görünüşe bağlanmak başkaları içindir. Zîra başkası senin içini bilemez, görünüşe göre hüküm verir. Fakat herkesin kendi hakkındaki hüküm böyle değildir. Çünkü insan kendini bilir, bu bakımdan, mîras haram olduğu gibi, tecdid-i nikâh da lâzımdır denebilir. Her ne kadar birincisi açık görünüyorsa da en doğrusunu Allahu Teâlâ bilmekle berâber daha açık olan ikinci kısmı yâni mîras'ın helâl olmaması ve kadın ile yeniden evlenmesinin lüzûmudur. Bu sebebden (Peygamberimizin münâfıkları kendisine tanıttığı) Huzeyfe (226) (R.A.) münâfıkların cenâzesine iştirak etmezdi. Kadri yüce olan Hz. Ömer (R.A.) de Medine'de onu tâkip eder ve münâfıktır korkusu ile onun gitmediği cenâzelere iştirak etmezdi.

Cenâze namazı her ne kadar ibâdetten ise de, dünyâda dış işlerdendir. Fakat bunda da şüpheden sakınmak lâzımdır. Zîra Peygamber Efendimiz :

« طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ فَرِيضَةٍ »

«Helâl'i aramak, farz üzerine farzdır.» buyurmuştur.

Bu anlattığımız, fıkıh âlimlerinin: "İrs, İslâmî bir hükümdür. İslâmiyet de teslîmiyettir." demelerini bozmaz. Çünkü hakîkî teslîmiyet zâhir ve bâtına şâmil olandır. (Bizim dediğimiz, içi dışına uymadığı hâlde dış görünüşüne uyularak yapılan şeylerde Allahu Teâlâ katında mes'ûl olup olmadığı düşüncesine dayanır.) Bunlar ise, sözlerin dış görünüşünün umûmî kaideler ve kıyâslar üzerine kurulup zanna dayanan fıkhî bahislerdir. Üstün mâlûmata sâhip olmayanlar, kelâmda olduğu gibi fıkıhda da hükümlerin kat'î olduğunu zannetmemelidir. İlmî merâsimlere ve me'nûs âdetlere kapılanlar felâh bulmazlar.

---

(226) Huzeyfe bin Elyemân, Ömer devrinde Müdâyin Vâliliğini yapan, bir çok fütûhâtlarda bulunan, Sahâbe'nin ileri gelenlerinden zâhit bir zâttır. Hazret-i Osman'ın şehâdetinden 40 gün sonra 36 hicrî'de ölmüştür.

MURCİ'ENİN ŞÜPHESİ

Şâyet (Kelâmcılardan olan) Mû'tezile ve Murci'enin nereden şüpheye düştüklerini, iddiâlarının nasıl ibtâl edileceğini sorarsan **deriz ki: Bunların delilleri, bu bâbta Kur'ândan umûmî olarak vârid olan** âyetlerdir.

Murci'e: Mü'min, bütün günâhları irtikâp etse bile yine cehenneme girmez. **Zira Allahu Teâlâ :**

« فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا »

«Rabbisine îmân eden, zulmedilmekten ve müşkülâtla karşılaşmaktan korkmasın.» (72 - Cin : 13)

Diğer Âyette de :

« وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ أُولٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ »

«Allah ve Resûlüne îmân edenler, işte sıddîklar bunlardır.»

Diğer Âyet-i celîlede:

« كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا « الى قوله » فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ »

«Cehenneme atılan her postaya müvekkel Melekler: "Size korkutucu gelmedi mi?" Diye sorarlar. Onlar da: "Evet bize korkutucu geldi fakat biz inanmadık ve dedik ki Allah bir şey indirmedi"» **(67 - Mülk : 8 - 9)**

Bu **«Küllemâ ulkıye fîhâ fevcün»** âm'dır. Bundan anlaşılan cehenneme her girenin inanmayıp yalanlıyanlar olduğudur. (İnananlar cehenneme girmez.) **Yine Hak Teâlâ'nın :**

« لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى »

«Cehennemin hararetini ancak yalanlayıp i'raz eden eşkıyalar bulur, başkası girmez.» (92 - Leyl : 15 - 16)

Burada, hasr, isbât ve nefy vardır. (Yâni ancak yüz çevirip yalanla-

yan eşkiyalar cehenneme girer. İnkâr etmiyerek isyân edenler girmez demektir.) Yine Hak Teâlâ :

«مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ»

«İyilik ile gelene daha hayırlısı vardır ve bu gibiler Kıyâmetin korkusundan emindirler.» (27 - Neml : 89)
Hasenat'ın, iyiliklerin başı îmândır. (Binâenaleyh îmânı olanlar iyilikle gitmişler ve cehenneme girmekten eminlerdir.) Yine Allahu Teâlâ'nın :

«وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

«Allah, ihsan edenleri sever.» (3 - Âl-i İmrân : 134)
Âyeti ile :

«إِنَّا لاَ نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلاً»

«Muhakkak ki biz, iyi amellerde bulunanların ecirlerini kaybetmeyiz.» (18 - Kehf : 30) âyetleridir.

Her ne kadar îmân ile mâ'sıyyetin zarar vermiyeceğine dayanakları bu Âyetler ise de, bu Âyetler onlara delîl olamaz. Çünkü bu Âyetlerde îmândan murad, amel ile olan îmândır. Zîra biz îmân zikredilip de kendisinden İslâmın murad edildiğini yukarıda açıklamıştık. Bu da kalb, söz ve amelin birbirine uymasıdır. Bu te'vili te'yid eden, âsilerin azâb görecekleri ve azâblarının miktârını tâyin hakkında bir çok haberler vardır. Ezcümle Peygamber Efendimizin :

«يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ»

«Kalbinde zerre kadar îmânı olan Cehennemden çıkar.» (227) buyurması gibi. Cehenneme girmeden, çıkmak olur mu? Kur'ân-ı Kerîm'den misâl :

---

(227) Yukarıda geçmiştir.

« إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ »

«Muhakkak ki Allahu Teâlâ kendisine ortak tanıyanı (inkâr edeni) afv etmez. Ondan başka dilediğini mağfiret eder.» (4 - Nisa: 48) Âyet-i celîlesidir. Çünkü istisnâ yâni: "Dilediğini bağışlar" kaydı âsilerin bölüneceğine ve bâzılarının muazzeb olacağına delildir. Yine Allahu Teâlâ'nın:

« وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا »

«Allah ve Resûlüne isyân edenler için uzun zaman cehennem ateşi vardır.» (72 - Cin: 23)

Bu Âyet-i celîleyi kâfirlere tahsis mesnedsizdir. Yine Vâcip Teâlâ'nın:

« أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ »

«Agâh olunuz ki zâlimler, dâimî bir azâb içindedir.» (42 - Şûra : 45)

Yine Hak Teâlâ'nın :

« وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ »

«Günâh ile gelenler yüz üstü cehenneme düşerler.» (27 - Neml: 90)

Hasene karşısında zikredilen seyyie, küçük büyük her çeşit günâha şâmildir.

İşte bu Âyetler onların delîl çektikleri Âyetlerle muaraza hâlindedir. Bunun için tahsîs sebebini aramak ve te'vîle kaçmak zarûreti vardır. Zîra sahih ve gerçek haberler günâhları nisbetinde âsilerin azâb olacaklarını açıkça ifâde etmektedir. Bâhusûs Allahu Teâlâ :

« وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا »

«Sizden, Cehenneme uğramıyacak kimse kalmıyacaktır.» (19 - Meryem : 71)

Âyet-i celîlesi bu husûsda bir sarahat gibidir. Çünkü isyândan kimse

hâli kalmaz. Bütün bunlar, günâhkâr mü'minlerden bâzılarının cehenneme gireceğine açık delildir.

Yine Allahu Teâlâ'nın :

«لاَ يَصْلاَهَا إِلاَّ الأَشْقَى الَّذِى كَذَّبَ وَ تَوَلَّى»

Âyetindeki «eşka» dan bâzı kimseleri veyâ muâyyen bir şahsı murad etmiştir.

Yine :

« كُلَّمَا أُلْقِىَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا »

Âyetindeki «fevc» bölük ve cemâatten maksad, kâfirler cemâati demektir.

Âmm olan Âyetlerin tahsîsini kimse inkâr etmemiştir. Hattâ Eş'arî ve bâzı Kelâmcılar bu Âyetten ilhâm alarak umûm ifâde eden sigaları kabûl etmiyerek inkâra kalkıştılar ve bu gibi umûmîlik ifâde eden sözler, mânâlarını anlatan karîneye muhtaçtırlar, dediler.

Mû'tezilenin şüphesine gelince: Allahu Teâlâ'nın:

« وَ إِنِّى لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى»

«Tevbe, îmân ve sâlih ameller ettikten sonra hidâyette olanları ben mağfiret ederim.» (20 - Tâhâ : 82) ve yine :

« وَالْعَصْرِ إِنَّ الإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ. إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ »

«Asr'a yemîn olsun ki bütün insânlar husrandadır, ancak îmân edip sâlih amellerde bulunanlar müstesnâ.» (103 - Asr : 1 - 3) ve :

« وَ إِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا »

«İçinizden hiç biri yoktur ki mutlaka ona (Cehenneme) varacak olmasın, ve bu rabbının uhdesine vâcip kıldığı bir kazıyye-i muhkeme

olmuştur. Sonra mütteki olanlara necât veririz de zâlimleri dizleri üstü bırakırız.» (19 - Meryem : 71)
ve yine :

« وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ »

«Allah ve Resûlüne isyân edene Cehennem ateşi vardır.» (72 - Cin: 23)
Âyetleriyle, îmân ile birlikte sâlih ameller zikredilen Âyetlerdir. Ve yine Allahu Teâlâ'nın :

« وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا »

«Kasden mü'mini öldürenin cezâsı, ebedî olduğu hâlde cehennemdir.» (4 - Nisa : 93) Âyetleridir.

Âmm olan şu Âyetler de :

« وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ »

«Şirkten başka dilediğini mağfiret eder.» (4 - Nisâ : 48)
Âyetiyle husûsîleştirilmiştir. Lâyık olan "meşıyyetin" şirkden başka bütün günâhlara şumûlüdür. Yine bunun gibi Peygamber (S.A.) in :

« يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ »

«Kalbinde zerre kadar îmânı olan cehennemden çıkar.»
Hadîsi ve yine Allahu Teâlâ'nın:

« إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا »

«İyi amel işleyenlerin ecrini kaybetmeyiz.» (18 - Kehf : 30)
Âyet-i celîlesi ile :

« إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ »

«Muhakkak ki Allahu Teâlâ ihsan edenlerin ecrini kaybetmez.» Âyetleri de âsilerin müebbed cehennemde kalmayacaklarına delîl ve âm olan o Âyetleri tahsîs ederler. Çünkü ihsân edenlerin amelini zayi' etmeyen Allahu Teâlâ nasıl olur da günâh ile îmânın ve bütün tâatlerin ecrini kaybeder? Ama Allahu Teâlâ'nın :

« وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا »

«Kasden mü'mini öldüren ebedî cehennemdedir.» (4 - Nisâ: 93) buyurması, mü'mini, mü'min olduğu için öldürenlere aittir (228). Bu husûsî sebeb üzerine vârid olmuştur.

Şâyet; "Sizin bu açıklamanızdan îmânın amelsiz de olabileceği anlaşılıyor, eskiler ise îmânı anlatırken kalb ile tasdîk, dil ile ikrâr ve âzalarla amelden ibârettir demişlerdi; daha bu sözün ne mânâsı kaldı?" dersen :

Deriz ki: Baş ve el insandadır dediğimiz gibi, ameli de îmândan saymak yanlış değil, çünkü amel, îmânı tamamlar. Şu kadar ki, insân, başsız insân olamayıp elsiz insân olabileceği ve yine (İntikal) tekbirleriyle tesbihler namazdan olup fakat namazın bunlarsız bâtıl olamıyacağı gibi, îmân da tasdîksiz îmân olmaz; fakat amelsiz olabilir. Çünkü îmânda tasdîk, insânda baş mesâbesindedir. Fakat îmânda amel ise insandaki diğer âzalar gibidir. Peygamber Efendimizin :

« لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ »

«Kişi mü'min olduğu hâlde zîna etmez.» (229)

(E b û - H ü r e y r e'den) buyurduğu bu Hadîsden, Mû'tezilenin anladığı mânâya Eshâb aslâ yanaşmamıştı. Belki eli, ayağı kesik olan kimse için: "Artık bu (tam bir) insân değil" dendiği gibi bu gibi fenâlıkları irtikâp eden için de olgun mü'min değil mânâsında "Mü'min değil" denmiştir. (Yoksa îmânı olduğu hâlde zîna edenin cennete gireceğine dâir Peygamber Efendimizin E b û - Z e r 'e hitâben Hadîs'i vardır.)

---

(228) Burada iki te'vil vardır. Birisi: Mü'mini öldürmek helâldır diye öldüren ebedî cehennemdedir. Diğeri de «Halid» kelimesindedir ki, bu da Tûl-i Meks Cehennemde fazla kalacağından kinâyedir.

(229) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

İMÂNIN ZİYÂDE VE NOKSANI KABÛLÜ

MES'ELE :

Eğer: «Tâat ile artmak, isyân ile eksilmek sûretiyle, selefin îmânın ziyâde ve noksanı kabûl ettiğinde ittifakları vardır. Îmân yalnız tasdîkden ibâret kalırsa daha ziyâde ve noksanlık nerede kalır?» dersen :

Ben de derim ki: Selef (İlk müslümanlar) (Kur'ân ve Peygamber tarafından) adâletlerine şehâdet edilmiş kimselerdir. Onların sözünden çıkmak kimsenin kârı değildir. Onların söyledikleri hakdır. Dâvâ sözlerini anlamaktadır. Onların sözünden anlaşılan îmân, ayrı bir varlıktır. Amel îmân'ın ne cüz'ü ve ne de rüknüdür. Belki amel, îmânın kendisiyle ziyâdeleşeceği ayrı bir varlıktır. Yâni îmân bir mevcûd, ziyâdelik ve noksanlık ayrı birer mevcûdlardır. Şey, bizâtihi ne artar ne eksilir. Meselâ bu insân baş'ı ile ziyâdeleşti denemez. Çünkü onunla insân olur, ancak sakalı ile, aldığı besinle ziyâdeleşti denebilir. Zâten bunlarsız da yine insândır. Bunun gibi Namaz da rükû' ve sücûd ile ziyâdeleşti denemez, çünkü bunlar ile namaz olur. Ancak sünnet ve âdâblar ile ziyâdeleşti denebilir. Çünkü bunlarsız da yine namazdır.

İşte bu anlattığımız, îmânın amelden ayrı bir varlık olduğunu ve ancak amel ile artıp eksileceğini açıkça ifâde etmektedir. (Yâni îmân, amelsiz bulunan bir varlıktır.)

Şâyet, Îmânın mefhûmu olan tasdîk, mürekkep değil, basittir. Basit'in ziyâde ve noksanı nasıl kabûl edeceği yine anlaşılmadı dersen :

Deriz ki: Yaltaklığı bırakır, dedi-kodulara kıymet vermiyerek bu dâvânın yüzünden perdeyi kaldırırsak mes'ele hal olur.

Buna göre deriz ki: Îmân, üç mânâda kullanılan bir lâfzı müşterektir.

1 — Avâm'ın ve hattâ çoklarının îmânı. Bu îmân kalbe mânevî bir kapı açmaksızın başkasını taklîd veyâ kendi delilleriyle kalb ile tasdîkden ibârettir. Bu i'tikad, ip'e vurulan bir düğüm gibi kalbin bir düğümüdür. Bâzan kuvvetlendiği gibi bâzan da zayıflayabilir. Bunun böyle olduğunda şüphe etme, Yahûdi ve Nasara gibi gayr-i Müslimler (ile bâtıl fırkacılar)'ın çokları, ne kadar korkutsan, va'z etsen gerçeği göstersen bile saplandıkları inançlarından kat'iyyen ayrılmazlar. Bir kısmı da aynı diğerleri gibi sağlam bağlantıları olduğu hâlde, onlar gibi azimli olmadıkları için kendilerine yapılan küçük telkinlerin te'siriyle, bağlılığı gevşetmek ve inançlarını değiştirmek mümkün olur. Bu, bâtıl inanç sâhiplerinde olduğu gibi, gerçek inanç sâhiple-

rinde de vaziyet aynıdır. Su, ağaçların büyüyüp kuvvetlenmesine yardım ettiği gibi, iyi ameller de bu îmânı kuvvetlendirir ve arttırır. Nitekim Allahu Teâlâ :

« فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا »

«Onların îmânını artırdı.» (9 - Tevbe : 124)

Diğer Âyeti celilede de :

« لِيَزْدَادُوا اِيمَانًا مَعَ اِيمَانِهِمْ »

«Îmânları ile berâber îmân arttırsınlar diye...» (48 - Feth : 4) buyurduğu gibi, bâzı haberlerde Peygamber Efendimiz de :

« اَلْاِيمَانُ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ... »

«Îmân, artar ve eksilir.» (230)

İbn Adiyy: «Bu Hadîs'in râvileri arasında kasden yalan uyduran Muhammed b. Ahmed b. Harb - el Milhî olduğu için bâtıldır» der. İbn Mâce'ye göre: "Ebû - Hureyre, İbn Abbas ve Ebû'd- Derdâ'ya mevkûftur." der.

Bu artış ve eksiliş, tâat'ın kalbe te'siri bakımındandır. Bunu da ancak huzûr-u kalb ile ibâdete devâm ederken nefsini kontrol edenler ve böyle huzûr içinde yapılan ibâdetler sâyesinde kendisini şüpheye düşürmek isteyenlere karşı inancının nasıl kuvvetlendiğini anlıyanlar idrâk eder. Bunun daha canlı misâli: Öksüzün acınması gerektiğine inanan ve bu inancını, öksüzü okşamak ve ona merhamet etmek sûretiyle bilfiil tatbik eden kimse, bu sâyede kalbinin yetime karşı daha fazla yumuşadığını anlaması ve bunun gibi saygı duyduğu bir kimseye bilfiil hürmet etmekle berâber ona olan saygısının artmasını anlamasıdır.

İşte bütün kalbin sıfatları böyledir. Bedenî ameller, kalbden gelir, sonra döner kalbe te'sir eder ve kalbi kuvvetlendirir. "Münciyât ve Mühlikât" cildinde bâtın'ın zâhir ile, amellerin kalb ve inanç ile alâkası bahsinde yine bu mevzûya temâs edilecektir. Bu alâka; âlem-i mülkün melekût ile alâkası kabîlindendir. Âlem-i mülk ile, göz ile görülen varlıklar, Âlem-i melekût ile de kalb gözü ile görülebilen varlık-

(230) İbn Adiyy «El - Kâmil» de.

lar kasdedilmiştir. Kalb, Melekût âleminden; âza ve ameller mülk âlemindendir. Bu iki âlem arasındaki irtibat o kadar incedir ki bâzıları, bunların bir olduğunu, diğer bâzıları ise yalnız görülen âlem'in varlığını zannettiler. Bunların ayrı iki varlık olduklarını ve aralarındaki râbıtayı anlayanlar şöyle bir tâbirde bulundular.

«Bardak da inceldi, şarap da inceldi, birbirine benzedikleri için bunları ayırmak müşkül oldu.

Kimi, şarap var kadeh yok dedi, kimi kadeh var şarap yok dedi.»

Biz maksadımıza dönelim. Anlattığımız bu âlem, muâmele bilgisi dışında olmakla (o iki âlem arasında olduğu gibi) bu iki ilim arasında da bağlılık ve berâberlik vardır. Bunun için görürüz ki, mükâşefe ilmi dâimâ muâmele ilminin karşısına çıkar da güçlükle kendini kurtarır. İşte îmân'ın tâat ile artmasının tevcîhi, bu anlattığımız şekildedir. Bunun için Hz. Ali: "Îmân, (kalbde) parlak bir nokta hâlinde belirir, amel ettikçe bu parlaklık bütün kalbi kaplar. Nifak da siyâh bir nokta hâlinde belirir, isyân ede ede bütün kalbi karartır ve o kalb de mühürlenmiş olur." buyurdu ve Allahu Teâlâ'nın:

« كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ »

«Hayır hayır; onların kazandıkları kalblerinin üzerini pas tutmuştur.» (83 - Mutaffif : 14)
Âyetini okudu.

2 — İkinci tevcîh: "Îmân" sözü ile tasdîk ve amelin hepsi murâd olunmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz :

« اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا »

«Îmânın yetmiş bu kadar kapısı vardır.»

Diğer hadîs-i şerîfde de :

« لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ »

«Zâni, mü'min olduğu halde zîna etmez.» buyurmuştur.

Böylece "Amel"in "Îmân" lâfzının muhtevasına girdiğini kabûl ettiğimizde amelin ziyâde ve noksanı kabûl ettiğinde şüphe kalmaz, ancak aranacak olan yalnız tasdikten ibâret olan îmânın ziyâde ve noksanlığına te'sir edip etmiyeceğidir ki, ona da te'sir edebileceğine işâret etmiştik.

3 — Üçüncü tevcîh: "Îmân", göğsün genişlemesi sâyesinde keşif yolu ve basîret nûru ile perde arkasını görüp yakîn ifâde eden bir tasdîkden ibârettir. Bütün kısımları arasında ziyâdeye ihtimâli en az olan, Îmân'ın bu bölümüdür. Fakat ben derim ki: Aslâ şüphe kabûl etmeyen yakîn dahî kalbin yatışması bakımından ayrılabilir meselâ, her ne kadar her ikisinde de şüphe yoksa bile bir sayısının ikinin yarısı olduğundaki kat'î kanâat ile, Âlem'in sonradan yaratılmış bir varlık olması arasındaki kanâat bir değildir. (Çünkü birincisi bedîhilerin en açığı, ikincisi nazarîlerin en incesidir.) Zîra yakîn ifâde eden şeyler açıklanmaları ve kalbin tamâmiyle yatışması bakımından dereceleri müsâvi değildir. Biz ilim kitâbında âhiret âlimleri bâbında bunu anlatmıştık, tekrâra lüzûm yok.

Bütün mânâlariyle, Îmân'ın ziyâde ve noksanı kabûl eder dediklerinin hak olduğu meydana çıkmıştır. Nasıl hak olmasın ki, Peygamber Efendimiz: «Kalbinde zerre kadar îmân'ı olan cehennemden çıkar.» (Buhârî ve Müslim, Ebû - Said'den rivâyet etmişlerdir.) Diğer bâzı rivâyetlerde: "Bir miskâl dînar" diye geçmiştir. Kalbdeki îmân artmaz ve eksilmezse Peygamberimizin böyle miktar tâyin etmesinin daha ne değeri kalır? (231)

İMÂN'DA, İNŞÂALLAH DİYEREK İSTİSNÂNIN CÂİZ OLUP OLMADIĞI

MES'ELE :

Şâyet, istisnânın bir şüphe, îmânda şüphenin ise bir küfür olduğuna göre, Selef'in (Sâhabe, Tâbi'în, Şâfi'î, Mâlikî ve Hanbelînin) İnşâallah mü'minim diyerek istisnâ etmelerinin yolu nedir? Onların hepsi de "Hakka mü'minim" demekten çekinir ve kaçınırlardı. Hattâ Süfyân-ı Sevrî: "Ben Allah katında mü'minim diyen yalancı, Hakka mü'minim demek ise bid'attir." demiştir. Mü'min olduğunu bilen bir kimsenin böyle demesi nasıl yalan olur? Halbuki uzun boylu veyâ cömert olan, bunun gibi sevinmiş veyâ mahzûn olan, gören veyâ işiden kimse, Allah katında da uzun ve cömert, sevinmiş, üzülmüş, görür ve işidir olduğu gibi, nefsinde mü'min olan kimse Allah katında da mü'mindir. Eğer insân'a: "Sen hayvan (canlı varlık) mısın?" diye

(231) Hanefîlere göre: Asıl îmân ziyâde ve noksânı kabûl etmez. Çünkü îmân, altı şey'e kat'î olarak inanmaktır. Bunların bir tânesi eksilse îmân mefhûmu da kalkar. Buna göre de îmân ziyâde ve noksânı kabûl etmez. Bu husûstaki Âyetler, îmân edilmesi gereken şeylerin artmış olmasıyledir ki bu, Sahâbeye mahsûstur. Hadisler ise îmân semere ve nûrunun artması ve eksilmesi bakımındandır. Amel, bu asıl îmâna dâhil değildir. Îmân-ı kâmil ise amel ile beraber olan îmândır. Bu, ziyâde ve noksanı kabûl eder.

sorulsa "İnşâallah canlıyım" demesi uygun olmadığı gibi **İnşâallah** (Allah dilerse) mü'minim demesinin de uygun olamıyacağı lâzım gelmez mi? Süfyân-ı Sevrî bunu böyle deyince kendisine: "Ya nasıl diyelim?" diye vaki soruya: "Allah'a ve Allah'dan inenlere inandık." deyin, diye cevâb vermiştir. Acaba "Mü'minim" demekle, Allah'a ve Allah'dan inenlere inandım demek arasındaki fark nedir? Hasan-ı Basrî'ye:

— Mü'min misin? Diye sorduklarında:

— İnşâallah, dedi. Onlar:

— Niçin îmânda istisnâ ettin ya Ebâ Saîd, Hasan;

— "Evet" dersem Rabbim: "Yalancısın" der ve azâbı hak ederim korkusu ile istisnâ ettim." diye cevâb verdi ve: "Nasıl emin olayım, hoşnud olmadığı bir hareketimden, Allahu Teâlâ bana gazablanarak: "Git, senin amelini kabûl etmiyorum." demesiyle amelimin boşa gitmesinden beni kim emin kılabilir." dedi.

İbrahim bin Edhem (232) "Sana mü'min misin diye soruldukta: "Lâ ilâhe illâllah'de" demiştir. Bir def'asında da: "Ben îmânımda şüphe etmiyorum, senin bu suâlin bid'attır diye cevâb verirsin." demiştir. Alkame (233)'ye: "Mü'min misin?" diye sorduklarında: "Umarım inşâallah" diye cevâb vermiştir. Süfyân-ı Sevrî: "Biz, Allahu Teâlâ'ya, Meleklerine, Kitâblarına ve Peygamberlerine inandık fakat Allahu Teâlâ katında ne olduğumuzu bilemeyiz." demiştir. "Bütün bu istisnâların mânâsı nedir?" diye sorarsan:

Cevâben de deriz ki: Bu istisnâ sahîhdir. Bunun dört şekli var, iki şeklinde şüphe var fakat bu şüphe îmânın aslında değil, son nefeste îmân ile göçmekte veyâ îmân-ı kâmildedir. Diğer iki şekli ise aslâ şüpheye dayanmaz.

A — Şüphe ile alâkası olmayan birinci tevcih: Nefsini övmek ve tezkiye etmek korkusu ile cezim'den kaçınmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

« فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ »

«Kendinizi tezkiye etmeyin, övmeyin.» (53 - Necm: 32) Diğer âyette:

---

(232) Mısır tab'ı «Edhem» kelimesini tasrîh ediyor. Diğer eserde bu yok. Şârih: «Edhem» değil, İbrahim bin Yezid'i, Nehaî Kûfe fakihlerinden olduğunu tasrîh ediyor.

(233) Alkame bin Kays, Kûfe fakihlerindendir.

« أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ »

«O, kendilerini tezkiye edenleri görmez misin?» (4 Nisâ : 49)

Diğer âyet-i Celîlede :

« اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ »

«Bak, nasıl Allah üzerine iftirâ ederler.» (4 - Nisâ : 50)

buyurmuştur. (Ki bütün bunlardan bu maksatla istisnânın cevâzına delîl verilmiştir.) Hakîm'in birisine: "Doğru sözün çirkini hangisidir?" diye sorulduktа: "Kişinin kendisini övmesidir." diye cevâb vermiştir. İmân ise övülecek vasıfların en üstünüdür. Bununla kat'i hüküm vermek mutlak tezkiyedir. İstisnâ sigası, yâni "İnşâallah" kelimesi kendisini tezkiyeden ayırmak gibidir. Nitekim bir kimseye: "Tabib misin veyâ Fakih misin veyâ Müfessir misin?" diye sorulduktа, şüpheli olduğu için değil de kendini övmemek için: "Evet İnşâallah" diye cevâb verdiği gibi. Bu, "İnşâallah" kelimesi, haberi zayıflatan bir şüphe sîgasıdır, mânâsı, haberin lâzımı olan tezkiyeyi zayıflatmaktır. Bu te'vile göre fenâ bir vasıftan sorulduğu vakit istisnâ tarikiyle "İnşâallah" demesi uygun olmaz.

B — İkinci tevcîh : Her hâl ü kârda Allah adını anmağa alışmak ve bütün işlerini Allahu Teâlâ'nın dilemesine havâle etmek içindir. Allah Sübhanehu ve Teâlâ Peygamberini, bizzat terbiye ederek :

« وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ »

«Herhangi bir işi, İnşâallah demeden yarın yapacağım deme.» (18- Kehf : 23, 24) buyurmuştur.

Sonra şüpheli yerlerde değil, kat'i olan şeylerde de bu sîgayı kullanarak şöyle buyuruyor :

« لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْشَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ »

«Elbette Mescid-i Haram'a gireceksiniz inşâallah, emîn, başınız traşlı ve saçınız kısaltılmış olduğu hâlde.» (48 - Fetih : 27)

Halbuki onların Mescid-i Haram'a gireceklerini Allahu Teâlâ dilemiş ve bunu kat'î olarak biliyordu. Öyle iken "İnşâallah" buyurması bunu öğretmek içindir. Peygamber Efendimizden şüpheli ve şüphesiz rivâyet edilen her haberde görüldüğü gibi, Peygamberimiz de bu terbiye ile terbiyelenmiş ve hattâ mezarlığa uğradığında :

«اَلسَّلاَمُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَ إِنَّا إِنْشَاءَاللّٰهُ بِكُمْ لاَحِقُونَ»

«Ey mü'minler diyârı, size selâm. İnşâallah biz de sizlere ulaşacağız.» (234) buyurmuştur.

Onlara ulaşacağında şüphe olmadığı hâlde böyle buyurması, aldığı ilâhî terbiyenin iktizâsı ve bütün işlerini Allahu Teâlâ'ya havâle etmesi içindir. Bu sîga, yümn ü bereket temennisine delâlet eder. Hattâ örfde arzû ve dilekte kullanılmıştır. (Meselâ) falanca yakında ölür dendiği vakit, senin inşâallah demen, şüpheli olduğunu değil, onu arzû ettiğini ifâde eder. Bunun gibi, falanca yakında iyileşir dendiğinde de senin inşâallah demen yine bu isteğini ifâde eder. Bu kelime, şüphe mânâsından arzû ve istek mânâsına çevrildiği gibi, hüküm ne olursa olsun, Allahu Teâlâ'nın adını anmakla yümn ü bereket mânâsında ve böylece terbiyelenmekte de kullanılmıştır.

C — Üçüncü tevcîh : Şüpheye dayanan istisnâdır. "İnşâallah Hakka mü'minim" mânâsındadır. Çünkü Allahu Teâlâ muâyyen kimseler hakkında :

«أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا»

«İşte gerçek mü'minler bunlardır.» (8 - Enfâl : 4)

buyurdu ve bu sûretle mü'minler ikiye bölünmüş oldu ki bu şüphe îmânın aslında değil, belki kemâlinde olmuş olur. Herkes îmânın kemâlinde şüphelidir ve bu şüphe küfür değil hattâ iki yönden doğrudur.

I — Münâfıklık , îmânın kemâlini kaldırır. Gizli olduğu için bundan korunmak da güçtür.

II — Îmân, ibâdetle kemâl bulur fakat amellerin kemâl üzere olduğu bilinemez. Amellerdeki şek :

---

(234) Müslim, Ebû Hureyre'den.

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ»

«Gerçek mü'minler, Allahu Teâlâ'ya ve Resûlüne îmân edip sonra şüphe etmiyerek, Allah uğrunda mal ve canlarıyle mücâhede edenlerdir. İşte sâdık olanlar bunlardır.» (49 - Hucurat : 15) buyurulduğuna göre istisnâdaki şüphe bu doğrulukta olmuş olur. Yine Hak Teâlâ :

«وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ»

«Fakat iyiler, Allahu Teâlâ'ya, Âhiret gününe, Meleklere ve Kitâb'a ve nebîlere îmân edenlerdir.» (2 - Bakara : 177) buyurmak sûretiyle, sözde durmak, çetinlik ânında sabretmek gibi yirmi kadar vasıf saydıktan sonra :

«أُولٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

«İşte sâdık olanlar bunlardır.» buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ :

«يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

«Allahu Teâlâ, sizden îmân edenleri yükseltir, ilim kendilerine verilenler için dereceler vardır.» (58 - Mücâdele : 11) buyurmuştur.

Diğer Âyet-i Celîlede :

«لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ»

«İçinizden Mekke'nin fethinden önce sarfeden ve harbeden kimseler, daha sonra sarfedip harbeden kimselerle bir değildirler.» (57 - Hadîd : 10)

Yine Allahu Teâlâ :

«هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ»

«Onlar Allah katında derece sâhipleridir.» (3 - Âl-i İmrân : 163)

Peygamber Efendimiz de :

«اَلْاِيمَانُ عُرْيَانٌ وَلِبَاسُهُ التَّقْوٰى»

«İmân çıplaktır; elbisesi takvâdır.» (235) buyurmuştur.

Diğer bir hadîs'de de :

«İmân, yetmiş bu kadar kapıdır. En küçük derecesi (gelen geçenlere) eziyet verecek şeyleri yoldan uzaklaştırmaktır.» (236) buyurmuştur. Bütün bu anlattıklarımız, olgun îmânın amel ile alâkalı olduğuna delâlet etmektedir.

«اَلْاِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذٰى عَنِ الطَّرِيقِ»

İMÂNIN NİFÂKDAN BERÂETLE ALÂKASI

İmânın nifâkdan ve şirk-i hafîden berâetle olan alâkasına gelince:

Peygamber Efendimiz :

«أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ خَالِصٌ وَ إِنْ صَامَ وَ إِنْ صَلّٰى وَ زَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَ إِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَ إِذَا ائْتُمِنَ خَانَ وَ إِذَا خَاصَمَ فَجَرَ وَفِى بَعْضِ الرِّوَايَاتِ وَ إِذَا عَاهَدَ غَدَرَ»

«Dört haslet sâhibi, Namaz kılsa, oruç tutsa ve kendisini mü'min zannetse bile, hâlis münâfıktır: Yalan konuşan, sözünde durmayan,

(235) Yukarıda geçmiştir.

(236) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

emânete hıyânet eden ve husûmette ileri giden yâni dâvâlaşmada hakkından fazlasını almağa çalışan. Diğer rivâyette de: Muâhedesinde gadrlik eden.» (237) buyurmuştur.

Ebû Saîd-i Hudrî (R.A.)'den rivâyet edilen Hadîsde:

«اَلْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ قَلْبٌ أَجْرَدُ وَ فِيهِ سِرَاجٌ يَزْهَرُ فَذٰلِكَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ وَ قَلْبٌ مُصَفَّحٌ فِيهِ اِيمَانٌ وَ نِفَاقٌ فَمَثَلُ الْاِيمَانِ فِيهِ كَمَثَلِ الْبَقْلَةِ يَمُدُّهَا الْمَاءُ الْعَذْبُ وَمَثَلُ النِّفَاقِ فِيهِ كَمَثَلِ الْقَرْحَةِ يَمُدُّهَا الْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ فَأَىُّ الْمَادَّتَيْنِ غَلَبَ عَلَيْهِ حَكَمَ لَهُ بِهَا . وفى لفظ آخر غَلَبَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَتْ بِهِ »

«Kalbler dörde bölünür: Birincisi, zulmetten temizlenip içinde nûr ışığı parlayan kalb; işte bu mü'minin kalbidir. İkincisi Meyyâl olan kalbdir (sağa sola kayar), îmânı da var, nifâkı da var. Îmânı, bakla, sebze gibidir. Onu tatlı su büyütür, nifâkı da, kan, irin kendisini büyüten bir yara gibidir. Hangi taraf gâlib gelirse o kalb, onun hükmünü alır. Diğer bir tâbirle, gâlip gelen taraf diğerini yok eder.» (238)

Diğer bir Hadîsde:

« أَكْثَرُ مُنَافِقِى هٰذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا »

«Bu ümmetin en çok münâfıkları okuyucuları (hâfızları)'dır.» (239)

Diğer Hadîs-i şerîfde de:

« اَلشِّرْكُ أَخْفَى فِي أُمَّتِى مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا »

---

(237) Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Ömer'den.
(238) Ahmed, Ebû Saîd'den.
(239) Ahmed ve Taberânî, Ukbe b. Amir'den.

«Şirk, yalçın kaya üzerinde yürüyen karınca (nın ayak patırtısından) daha gizlidir.» (240) buyurmuştur.

NİFÂKDAN KORUNMAĞA DÂİR BÂZI HADÎSLER

Huzeyfe (R.A.) :

«كَانَ الرَّجُلُ يَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم يَصِيرُ بِهَا مُنَافِقًا إِلَى أَنْ يَمُوتَ وَإِنِّي لَأَسْمَعُهَا مِنْ أَحَدِكُمْ فِي الْيَوْمِ عَشْرَ مَرَّاةٍ»

«Peygamberimizin zamânında, söyleyenin ölünceye kadar münâfık sayıldığı sözü, şimdi günde on kerre bir kişiden duymaktayım.» (241) demiştir.

Bâzı âlimler: Kendisini nifâkdan uzak zannedenler, nifâk'a en yakın olan kimselerdir, demişler. **Huzeyfe**: «Bugün, Peygamberimizin zamânından daha çok münâfıklar vardır. O zamân nifâklarını gizliyorlardı, şimdi ise açıklıyorlar.» demiştir. (**Buhârî**, yalnız "Ekser" kelimesi yerine "Şerr" vardır.) Bu nifâk, îmânın doğruluk ve kemâline zıddır. Bu gizlidir. Bundan en uzağı, korkusunu en çok saklayan olduğu gibi, en yakın olanı da kendisini en uzak zannedendir.

Hasan-ı Basrî'ye:

— Şimdi münâfık kalmadı diyorlar? Hasan-ı Basrî :

— Eğer mevcûd münâfıklar helâk olsaydı (çokluklarından) ve ortada kalsaydılar yollarda gezmekten çekinirdiniz, buyurmuştur. **Hasan-ı Basrî** veyâ başka birisi: "Eğer münâfıkların kuyruğu olsa, adım atacak yer bulamazdınız." buyurmuştur. **Abdullah bin Ömer** (R.A.) bir kişinin **Haccac-ı** (Zâlim) aleyhinde konuştuğunu duyunca, kendisine: "**Haccac** burada olsa böyle konuşabilir mi idiniz." Adam "Hayır." deyince: "İşte bunu Peygamber zamânında münâfıklık sayardık." buyurdu. (Ahmed ve Taberânî rivâyet etmiştir.)

---

(240) Ebû Ya'la, İbn Adiyy ve İbn Hibban, Ebû Bekre'den.
(241) Ahmed.

Peygamber Efendimiz:

« مَنْ كَانَ ذَا لِسَانَيْنِ فِي الدُّنْيَا جَعَلَهُ اللهُ ذَا لِسَانَيْنِ فِي الْآخِرَةِ »

«Dünyâda iki dil sâhibi olan - birine başka diğerine de başka konuşan - Kıyâmet gününde de iki dilli olarak haşr olacaktır.»

Yine Peygamber Efendimiz:

« شَرُّ النَّاسِ ذُو الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَيَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ »

«İnsânların en fenâsı, ona ayrı buna ayrı görünen iki yüzlü - mürai - kimselerdir.» buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî'ye:

— Bâzı kimseler biz nifâkdan korkmayız diyorlar. Hasan-ı Basrî:

— Vallah'i nifâkdan uzak olduğumu bilmek benim için yer dolusu altından sevimlidir. Dedi. Yine Hasan-ı Basrî: "Dil ile kalbin, gizlilik ve aleniyyetin, ihtilâfı nifâk belirtisidir." buyurmuştur. Bir kişi Huzeyfe (R.A.)'ye: "Ben nifâkdan korkuyorum." deyince, Huzeyfe: "Eğer münâfık olsaydın nifâkdan korkmazdın, çünkü münâfık nifâkdan emindir." dedi. İbn Ebi-Melîke "Yüz otuz ve bir rivâyette yüz elli Sahâbeye yetiştim hepsi nifâkdan korkarlardı."

Rivâyet olundu ki:

« أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ جَالِسًا فِي جَمَاعَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَذَكَرُوا رَجُلًا وَأَكْثَرُوا الثَّنَاءَ عَلَيْهِ فَبَيْنَاهُمْ كَذٰلِكَ إِذْ طَلَعَ عَلَيْهِمُ الرَّجُلُ وَوَجْهُهُ يَقْطُرُ مَاءً مِنْ أَثَرِ الْوُضُوءِ وَقَدْ عَلَّقَ نَعْلَهُ بِيَدِهِ وَبَيْنَ عَيْنَيْهِ أَثَرُ السُّجُودِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللهِ هُوَ

هٰذَا الرَّجُلُ الَّذِى وَصَفْنَاهُ . فَقَالَ صلى الله عليه وسلم : أَرَى عَلَى وَجْهِهِ سَفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ . فَجَاءَ الرَّجُلُ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ مَعَ الْقَوْمِ . فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم : نَشَدْتُكَ اللّٰهَ هَلْ حَدَّثْتَ نَفْسَكَ حِينَ أَشْرَفْتَ عَلَى الْقَوْمِ أَنَّهُ لَيْسَ فِيهِمْ خَيْرٌ مِنْكَ ؟ فَقَالَ : اَللّٰهُمَّ نَعَمْ . وَقَالَ صلى الله عليه وسلم فِى دُعَائِهِ : « اَللّٰهُمَّ إِنِّى أَسْتَغْفِرُكَ لِمَا عَلِمْتُ وَلِمَا لَمْ أَعْلَمْ » فَقِيلَ لَهُ : أَتَخَافُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ؟ فَقَالَ : وَمَا يُؤْمِنُنِى وَالْقُلُوبُ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ »

«Peygamber Efendimiz Ashâbdan bâzıları ile otururken sahâbe bir adamı andı ve çok övdüler. Tam bu sırada, yüzünden abdest suyu damlarken elinde nâlınları olduğu ve alnında secde izi bulunduğu hâlde, adam gözüktü. A s h â b: "Ya Resûlallah, işte anlattığımız adam." dediler. Peygamber Efendimiz: "Bunun yüzünde Şeytani bir karaltı - leke - görüyorum." buyurdu. Adamcağız geldi, selâm verdi ve mecliste oturdu. Peygamber Efendimiz: "Sana, Allah'a yemin verdiriyorum, doğru söyle, buraya gelirken: "Bunların arasında benden iyisi yoktur." diye hatırına geldi mi?" Adam: "Evet. Vallahi hatırımdan öyle geçti." dedi. Peygamber Efendimiz de (duâ ederek) duâsında: "Allahım, bildiğim ve bilmediğim hatâlarımdan sana istiğfâr ederim" buyurmuştur. Bunun üzerine Peygamberimize: "Siz de korkuyor musunuz? Ya Resûlallah." diye soruldu. Peygamber Efendimiz: "Beni hangi kuvvet emîn edebilir? Halbuki insânların kalbleri, Allahu Teâlâ'nın kabze-i kudretindedir, onları dilediği tarafa çevirir." buyurmuştur.» (242)

Allahu Teâlâ da :

« وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ »

(242) Ahmed, Bezzar ve Darekutni, Enes'den.

«Allah katından onlara, hiç hesablamadıkları şeyler zuhûr eder.» (39 - Zümer : 47)

Bu Âyet'in tefsirinde onların, iyilik zannettikleri amellerini, terâzinin fenâlık gözünde bulmalarıdır.

Seriyyü's - Sakatî (243): "Bir insân, dallarında her çeşit kuş bulunan bol ağaçlı bir bahçeye girse, o kuşlar her biri ayrı bir dil ile: "Ey Allahu Teâlâ'nın velîsi sana selâm." deseler, bu adam da bu söze emîn olsa kuşların eylencesi olur." demiştir.

Bütün bu rivâyetler, gizli şirk ve nifâk'ın incelikleri sebebiyle vaziyetimizin tehlikesini ve bu tehlikeden kimsenin emin olamıyacağını sana bildirmektir. Hattâ Ömer bin Hattâb (R.A.) Huzeyfe'ye kendi hâlini ve münâfıklar arasında adının geçip geçmediğini sorardı. Süleyman-ı Dârânî: "Bâzı Emîrlerden duyduğum (yanlış) şeyleri düzeltmek isterdim, beni öldürürler korkusu ile sarf-ı nazar ederdim. Fakat korkum, ölümden değil, bu vesile ile ölüm ânında bana gelecek gururdan idi." demiştir. Bu anlattığımız, îmânın aslına değil, hakîkatine, sıdkına, kemâline ve berraklığına zıd olan nifâkdır.

NİFÂK'IN KISIMLARI : Nifak iki kısma ayrılır :

Birincisi sâhibini dînden çıkarır, küfre ilhâk eder ve ebedî Cehennemlikler arasına kor.

İkincisi de ya sâhibini bir müddet cehenneme sevk eder veyâ cennetteki derecesini bir müddet cehenneme sevk eder veyâhut cennetteki derecesini ve sıddıklar arasındaki mertebesini düşürür. Bu, şüpheli olduğu için bunda istisnâ güzel görülmüştür.

Nifâk'ın aslı, gizli âşikârlığın ayrılığı Allahu Teâlâ'nın mekrinden emîn olmak, kendini beğenmek ve benzeri hâllerdir ki, bunlardan ancak sıddıklar kurtulabilir.

Dördüncü Tevcîh : Yine şüphe üzerine olan istisnâdır. Bu da son nefes korkusudur. Çünkü ölüm ânında îmânını koruyup koruyamıyacağını kimse bilemez. Eğer küfür ile giderse geçmiş bütün ameli mahv olur. Çünkü amel son nefesin îmân selâmetine bağlıdır. Nitekim oruçlu bir kimseye kuşluk vakti: "Oruçlu musun?" diye sorulduktа: "Evet kat'i olarak oruçluyum." der ve akşamdan önce iftâr ederse yalancı olduğu gibi. Çünkü oruç olabilmek için akşama kadar devâmı şarttır. Gündüz'ün tamâmı orucun sıhhatinin vakti olduğu gibi, ömrün bütünü de îmânın sıhhatinin vaktidir; netîce belli olmadığı için

(243) Cüneyd'in dayısıdır. Mârûf Kerhî'nin talebesi ve yeğeni Cüneyd'in hocasıdır. 251'de ölmüştür.

sonu gelmeden bu günkü vaziyete bakarak onu sıhhatle tavsif etmek şüphelidir. Allahu Teâlâ'dan korkanların gözyaşları da bundandır. Çünkü bu, zuhûrundan evvel bilinemiyen, meşiyyet-i ezeliyyenin ve kazâ edilmiş ilâhî hükmün bir netîcesidir. Neticeden korkmak, başlangıçtaki takdîr'in meçhûliyetinden ileri gelir. (Yâni son nefesin korkusunu saklamak, hâlen bilinemiyen ezeldeki ilâhî hükmün korkusunu saklamak demektir.) Çok kerre bu anda, geleceği için ezelde takdîr edilen hükmün nakîzi zuhûr edebilir. (Yâni bu anda mü'min iken - Allah korusun - ileride küfre gidebilir. Bu anda kâfir iken ileride mü'min olabileceği gibi.) Ezelde hüsnâ'nın - cennetin - kendisine takdîr edildiğini bilen kimdir?

Allahu Teâlâ'nın :

« وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ »

«Ölüm sarhoşluğu muhakkak gelir.» (50 - Kâf : 19)

Âyetindeki "bi'l-Hakk" kelimesinden murâd "bi's-sâbıkati" yâni "ezelde takdîr ettiği hükmünü açığa çıkarmakla demektir" denilmiştir. Hattâ eski âlimlerden bâzıları: "Amellerin, netîceleri tartılır." demişlerdir. Ebû'd-Derdâ (R.A.) yemin ederek îmânının selbinden korkmayanların îmânı selb olur, derdi.

Denildi ki: Öyle günâhlar var ki onların cezâsı, - Allah korusun- son nefesde îmânsız gitmektir. Yalan kerâmet ve velîlik iddiâsı bunlardandır.

Bâzı ârifler diyor ki: Adamın kapısının önünde şehid olarak öleceğimi, hemen odamın kapısı önünde de îmân ile öleceğimi bana bildirseler, odamın kapısından evin kapısına gidinceye kadar kalbimin ne şekil alacağını bilemediğim için (şehâdeti fedâ eder) ve odamın kapısı önünde îmân ile ölmeyi tercih ederim.

Diğer bâzıları: Bir kimseyi elli sene müslümân tanısam da küçük bir fâsıladan sonra ölse, ben onun mü'min olarak ölümü ile hükmedemem. (244)

« مَنْ قَالَ أَنَا مُؤْمِنٌ فَهُوَ كَافِرٌ، وَمَنْ قَالَ أَنَا عَالِمٌ فَهُوَ جَاهِلٌ »

(244) Bizim inancımızda Kur'ân veyâ Hadis'den haklarında sarîh nass olmayan hiç bir kimse için ölümünden sonra bu adam cennetlik veyâ cehennemliktir diye hükmedemeyiz. Hüsn-ü zann etmekle berâber gerçeği Allahu Teâlâ'ya havâle ederiz. Ancak umûmiyetle mü'minler cennetlik, kâfirler cehennemliktir, deriz.

«Ben mü'minim diyen kâfir, ben âlimim diyen de câhildir.» (245) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın :

« وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا »

«Rabbının sözü doğruluk ve adâletle tamamlandı.» (6 - En'am : 115)

Âyet-i kerîmesindeki sıdk (doğruluk)'dan murâd, îmân ile ölenler, "Adl" den murâd da küfr ile ölenlerdir, denilmiştir. Yine Allahu Teâlâ :

« وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ »

«Kulların ahvâlinin sonu Allah'a râcidir.» (22 - Hacc : 41)

Şüphe bu bakımdan (yâni son nefesde ne olacak korkusu ile) olursa "İnşâallah Mü'minim" demek sûretiyle îmânda istisnâ lâzımdır. Zîra îmân, sâhibini cennete koymaktan ibârettir. Nitekim oruç, Allahu Teâlâ'nın hakkını ödemek olduğu gibi, akşama kadar devâm etmeyen oruç oruç sayılamıyacağı ve borcu ödeyemiyeceği gibi, sonuna kadar devâm etmeyen îmân da ne sâhibini cennete koyabilir ve ne de îmân sayılabilir. Hattâ geçen günün orucundan sorulduğu vakitte: "Oruç tuttuğunu kat'î olarak bildiğin hâlde, gerçek orucun makbûl olan oruç olduğunu ve bunu da Allah'dan başka kimse bilemeyeceği için: "Evet, İnşâallah" diyerek istisnâ edebilirsin." İşte bu sebebden yapmış olduğun bütün iyi amellerde istisnâ etmek güzeldir ve bu şüphe, yapılan amelde değil, amelin kabûl olup olmadığındadır. Çünkü sıhhatinin bütün dış şartlarına riâyet edebildikten sonra Allahu Teâlâ'dan başka kimsenin bilemiyeceği bâzı gizli sebebler amelin kabûlüne engel olabilir. Bunun için şüphe etmek güzel bir hareket olmuş olur.

İşte "İnşâallah Mü'minim" diyerek îmânda istisnânın güzel yolları bunlardır. **(Kavaidü'l-Akaid)** kitâbı bu bahisle sona ermiştir. (246)

---

(245) Taberânî, İbn Ömer'den.

(246) Hanefîlere göre : Tasdik ve ikrârı olan kimsede îmân gerçekleştiği için, «Hakka (muhakkak, elbet) mü'minim» der ve «İnşallah mü'minim» demesi uygun olmaz. Çünkü, eğer bu istisnâ bu ânda şüphe için ise - şüphe tasdîka münafî olduğu için - küfürdür. Eğer edebe riâyet, bütün işlerini Allah'a havâle veyâ gelecekteki hâlini nazara alarak veyâ yümn ü bereket olarak Allah adını veyâ kendini tezkiyeden kaçınmak ve benliğini kırmak maksadı ile «İnşallah mü'minim» diyerek istisnâ ederse, nihâyet cümle mânâsında bir şüphe şâibesi bulunduğu için yine terk etmesi daha uygundur. Peygamber

Allahu Teâlâ'nın lûtfu ile ikinci kitâb tamâm oldu. O'na hamd, Peygamberine ve bütün hayırlı kullarına salât olsun.

Efendimizin mezarlıkta: «İnşallah biz de size ulaşacağız» sözü, ölümde şüphe için değil, o mezarlığa yatması bakımındandır.

Burada gerçek olan, bizimle Eş'âriler arasındaki farkın mânâ bakımından değil, lâfız bakımından olmasıdır. Çünkü imândan bu andaki tasdik mânâsı kasdediliyorsa bu gerçekleşmiştir: istisnâya lüzûm yoktur. Hanefilerin dedikleri de budur, ki Şâfi'ler de bunu kabûl eder. Eğer imânın kemâli, ve neticesi kasdediliyorsa bunu ancak Allah bilir ki Şâfi'ilerin dediği budur. Hanefiler de bunu kabûl eder.

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlim-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

www.ihya.org

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

ÜÇÜNCÜ KİTAB:

KİTÂBU ESRÂRİ'T-TAHÂRE

(BU KİTAB ÜÇ BÂB'A AYRILIR)

MUKADDİME

1 inci BÂB: HUBS'DAN, YÂNİ HAKÎKÎ PİSLİKTEN TEMİZLENMEYE DÂİRDİR.

2 nci BÂB: HADES'TEN, YÂNİ HÜKMÎ PİSLİKTEN TEMİZLENMEK HAKKINDADIR.

3 üncü BÂB: BEDENDEN ÇIKAN DİĞER MADDELERİN TEMİZLENMESİNE DÂİRDİR.

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, lûtf u kereminden kullarına temizlikle ibâdeti emreden, bâtınlarını temizlemek için fazl u kereminden ilâhi nûr ve lûtuflarını gönüllerine akıtan, zâhir temizlikleri için de ince ve akıcı suları yaratan (kendilerini temizlik ile kulluğa kabûl eden) Allahu Teâlâ'ya mahsûstur. O'na hamd ederiz.

Salât, hidâyet nûriyle âlemi aydınlatan Peygamberine ve zât ve sıfatları ile temiz olan Âl'i üzerine olsun. O salât ki korkunç günde bereketiyle bizi koruyacak ve bütün felâketler ile aramızda perde olacaktır.

Bundan sonra deriz ki: Peygamber Efendimiz bir hadîsinde :

«بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ»

«Din, temizlik (esâsları) üzerine kurulmuştur.» (247) buyurdu. **Diğer bir hadîsinde :**

«مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ»

«Namâzın anahtarı temizliktir.» (248) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de :

«فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ»

---

(247) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.
(248) Ebû Davud ve Tirmizî, Ali'den.

«Ora (Kuba)'da öyle ricâl var ki çok temizlenmeyi severler, Allahu (Teâlâ) da çok temizlenenleri sever.» (9 - Tevbe : 108) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de :

« اَلطُّهُورُ نِصْفُ الْإِيمَانِ »

«Temizlik îmânın yarısıdır.» (249) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ :

« مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ »

«Allah'ın murâdı sizi sıkıntıya koşmak değil ve lâkin sizi temizletmek ve üzerinize nîmetini tamâmlamak istiyor ki şükredesiniz.» (5-Mâide : 6)

Bu açık âyet ve hadîslerden, işin mühim tarafının bâtın temizliği olduğunu basiret sâhibleri anlamışlardır. Çünkü Peygamber Efendimizin: «Temizlik îmânın yarısıdır» buyurmasından murâdı, bâtını harab iken, su ile hâsıl olan yalnız zâhir temizliği olmaktan çok uzaktır.

TEMİZLİĞİN DERECELERİ

Temizliğin dört derecesi vardır :

1 — Hadesten, hubûsdan, yâni bedeni abdestsizlik ve cenâbetlikten, pislik ve kirden temizlemek.

2 — Âzaları cürüm ve günâhtan temizlemek.

3 — Kalbi kötü hûy ve sevilmiyen âdi hasletlerden temizlemek.

4 — Sırrını [kalbini] Allah'ın gayrısından temizlemektir ki, bu Peygamberler ve sıddîkler temizliğidir. Her derecedeki temizlik o mertebede yapılan amelin yarısıdır. Meselâ: Sırrın amelindeki son gâye ilâhî azametin sırra tecellîsidir. Halbuki Allahu Teâlâ'dan başka her şey sırdan göç etmedikçe ilâhî mârifet hakîkî mânâda sırra hulûl edemez. Bu sebebten Allahu Teâlâ :

« قُلِ اللهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ »

(249) Müslim Ebû Mâlik el - Eş'ari'den.

«Yâ Allah de, sonra bırak onları daldıkları bataklıklarda oynıyadursunlar.» (6 - En'am : 91) buyurmuştur.

Zira yekdîğerinin zıddı olan hakkı mârifet ile mâsivaya meyil, bir gönülde toplanamaz.

« وَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِ »

«Allahu Teâlâ bir insânın göğsünde iki kalb yaratmamıştır.» (33 - Ahzab : 4) âyet-i celîlesi de bunun bir delîlidir.

Kalbin ameline gelince: Burada da son gâye, kalbi şer'î inançlar ve güzel hûylar ile bezemektir ki, bu da ancak kalbi bunların zıddı olan kötü, sevilmiyen hûylar ve bozuk akîde ve inançlardan temizlemek ile mümkündür. (Bu açıklama ile, îmânın, biri kalbi temizlemek, dîğeri de kalbi doldurmak bakımından iki cüz'ü olduğu anlaşılıyor.) Kalbi temizlemek îmân'ın iki cüz'ünden biri olmuş oluyor ki, bu birinci, îmânın şartıdır. Âzâları günâhdan temizlemek de bunun gibi amelin iki cüz'ünden birincisidir. Günâhlardan temizlenmiyen âzâ ile ibâdet yapılmaz. Buna göre de âzâları günâhtan temizlemek amelin şartı olur. İşte bunlar îmân'ın makaamlarıdır ve her makaamın da sâhibine göre dereceleri vardır. Binâenaleyh (merdivenin basamağı gibi) alt kademeyi geçmeden üst basamağa çıkılamaz. Kalbini bozuk i'tikat [inanç] ve kötü hûylardan temizlemeyip tevhîd nûru ve güzel hûylar ile doldurmadan sırrını mezmûm sıfatlardan, âzâlarını günâhlardan temizlemeyip ibâdet ile tezyîn etmeden kalb temizliğine geçilemez. İstenen şey ne kadar kıymetli ve değerli olursa o nisbette yolları sarp ve elde edilmesi güç olur. Binâenaleyh bu söylediklerimin de kuru bir istekle elde edilip kolaylıkla bunlara varılabileceğini sanma.

Evet bu mertebeleri ayıramıyacak kadar basîretsiz kimseler temizlikte ancak, öze nisbetle kabuk mesâbesinde olan son dereceyi; yâni dış [beden] temizliğini anlıyanlar ve bütün mesâisini, tahâretine, bol sular ile beden ve elbisesini yıkamakla yalnız dış temizliğine hasreder. Vesveseden ve görüş zayıflığından, ilk müslümânların görünüşe bu kadar ehemmiyet vermeyip bütün gayretlerini kalb temizliğine verdiklerinden gâfil olduğu için, istenen temizliğin yalnız bu dış görünüş olduğunu zannederler. Halbuki en üstün mevkîe sâhip olan Hazreti Ömer hıristiyanın bardağıyle abdest almaktan çekinmemiştir. Hattâ ilk müslümânlar yemeklerden sonra ellerini ayaklarının altına

siler (250) temizlik için çöğen kullanmazlar (251) toprak üzerinde namâz kılar ve yalın ayak gezerlerdi. Böyle tevâzu' gösterenler de büyüklerden sayılırdı. Tahârette yalnız taşlar ile iktifâ ederler, su aramak için yorulmazlardı. (252) Yine Ebû Hüreyre ve diğer bâzı eshâb-ı suffe (253) :

« كُنَّا نَأْكُلُ الشِّوَاءَ فَتُقَامُ الصَّلَاةُ فَنُدْخِلُ أَصَابِعَنَا فِي الْحَصَى ثُمَّ نَفْرِكُهَا بِالتُّرَابِ وَنُكَبِّرُ »

«Bâzen büryan kebabı yerken ikaamet olunurdu. Elimizi küçük taşlara sürer, kumlar ile ovar ve hemen tekbir alırdık.» (254) demiştir. Hazreti Ömer: **«Biz Resûlullah zamânında** (temizlik için) **çöğen otunu dahi bilmezdik; mendillerimiz de ayaklarımızın tabanı idi. Etli, yağlı yemek yediğimiz zamân ayaklarımıza sürerdik»** demiştir. (Bu sözler Hazret-i Ömer rivâyetiyle bulunamamış, İbn Mâce muhtasar olarak Câbir'den rivâyet etmiştir.)

Denildi ki Resûlullah'dan sonra ilk icâd edilen, dört şeydir :

1) Elek, 2) Çöğen, 3) Sofra - Yemek masası, 4) Doyasıya yemek. Onların (sahâbelerin) bütün gayretleri bâtın temizliği idi. Hattâ bâzıları nalınlar ile namâz kılmayı efdal kabûl etmiştir. Nalınlarında pislik olduğunu Cebrâil aleyhi's-selâmın haber vermesiyle Peygamber Efendimizin nalınlarını çıkardığını gören sahâbe de sebebini anlamadan nalınlarını çıkardıklarında Peygamber Efendimiz: **«Nalınlarınızı niçin çıkardınız?»** yâni **«Çıkarmayınız»** buyurmuştur. (İbrâhim İbn Yezid'den) Nahaî namâzda nalın çıkarmayı reddetmek üzere, nalınlarını çıkaranlar için: **«Bir fakirin bu nalınları alıp gitmesini cândan arzû ederim»** demiştir. İşte dış görünüşte böyle müsâhele eder ve çamurlu sokaklarda hem yalın ayak gezer ve hem de oturur, mescitlerde toprak üzerinde kılarlar, hayvanlar ile sürülen ve hayvanların kirlettiği buğday ve arpa unundan çekinmeden yerler ve pis yerlerde ağnadıkları hâlde at ve deve terinden sakınmazlardı. Onların hiç biri

---

(250) **"Yemekten evvel ve sonra ellerinizi yıkayın"** diye Peygamberimizin hadisi vardır.

(251) Bir nevi temizleyici ot, sabun yerine kullanılır.

(252) Çöl ve susuz yerlerde, kırlardaki kaza-i hâcetlerde taş ile istincâ' kâfidir. Bittabi keşf-i avret olmayıp su bulunan yüz numaralara mahsûs değildir.

(253) Mescid-i Nebevi'nin kenarında yanları açık, üstü kapalı bir çardaktır. Burada Sahâbenin kimsesiz ve fakir olanları bulunur, Peygamberimizden ilim öğrenirlerdi.

(254) İbn Mâce Abdullah b. el-Hâris b. Cüz'den.

necâsetin ince mes'elelerinden sormamış ve üzerinde durmamışlardır. Bu husûsta da böyle tesâhül göstermişlerdir. Şimdi (495 Hicrî) öyle insânlar görüldü ki (ruûnet'e) ahmaklığa ve nefislerinin arzûlarına uymıya nezâfet adını vererek dînin esâsı bu temizliktir dediler. İçleri, kendini beğenmek, cehâlet, iki yüzlülük ve nifâk hastalıkları ile mülevves olduğu hâlde zamânlarının çoğunu, güveyi süslemek gibi, dış düzenine bağladılar. Bu gibi bâtını kusûrlarını düzeltmiye çalışmaz ve bu hâllerine asla aldırış etmezler. Buna karşılık biri taş ile istincâ etse ya yalın ayak yürüse veyâ yer üzerinde veyâ câmi kenarlarında seccâdesiz namâz kılsa veyâ ayağında mesti - terliği olmadan sergiler üzerinde yürüse veyâ gayrı müslim veyâ dindar olmayan bir kimsenin bardağından su içse (bütün bu ahvâlde) kıyâmeti koparır, onu reddeder, pis herif der ve aralarından çıkarır hattâ sofralarına da almazlar. Bu sûretle îmândan olan bu mütevâzı kıyâfet ve hareketlere pislik, kendilerinin nefsanî ziynetlerine de nezâfet adını verirler. Bu sûretle münkerin ma'rûf, ma'rûfun da nasıl münker olduğunu, dînin ve ilmin hakîkati ortadan kalktığı gibi uygun âdâbın nasıl kolaylıkla değiştiğini görürsün. Şâyet kıyâfet ve nezâfetlerinde sofiyyenin icâd ettikleri bu hâl yasak ve hatâlı bir hareket midir dersen, derim ki: Bu husûsta gerekli izâhı yapmadan kat'î bir hükme varmak doğru olamaz. Ancak şunu demek isterim ki: Temizlik için bu gibi kaplar, vâsıtalar, terlikler, tozlanmamak için yüze örtülen perdeler ve benzerî nezâfetler, gâyelerinden kat'ı nazarla haddi zâtında dînen mübâh olan şeylerdir. Taşıdıkları gâyeler bakımından makbûl ve merdûd olabilirler.

Bu gibi temizliklerin haddi zâtında mübâh olmaları, mal sâhibi isrâfa kaçmamak şartıyle mülkünde dilediği gibi tasarruf etmesi bakımındandır.

Münker olmasına gelince: Peygamber Efendimizin: **«Dîn, temizlik üzerine kurulmuştur»** hadîsi, bu gibi temizliğe tevcîh edilerek bu temizliğin dînin esâsı olarak kabûl edilmesi ve eskilerin kıyâfetinde bulunup bu temizliğe dikkat etmeyenlerin tenkîd edilmesi veyâ temizlikten gâye gösteriş olması bakımındandır ki bu vâziyet karşısında riyâya girilmiş olur.

Makbûl olmasına gelince: Gâyenin gösteriş olmayıp hayır olması yâni Allahu Teâlâ'nın nîmetlerine karşı bir şükür olması, bu gibi süsleri terkedenlerin aleyhinde bulunmaması, bunlar ile meşgûl olarak namâzı ilk vaktinden te'hir etmemesi ve bununla meşgûl olmakla daha faziletli amel ve benzerî bir iyiliği terketmemesi bakımlarındandır. Bu gibi mahzûrlardan biri bulunmazsa haddi zâtında mübâh olan bu nevi temizliğin, Allah rızâsını talep etmekle ibâdet olması da

mümkündür. Fakat bu gibi süslerin Allah'a yakınlık olması ancak ibâdete karşı tenbel davranan kimseler içindir. Çünkü bu gibiler ya yatıp uyuyacak, veyâ şunun bunun dedikodusunu yapacaklarından bu gibi temizlik ile uğraşmaları daha iyidir. Zira temizlikle uğraşmak Allah ve ibâdeti hâtırlatır. Bunlar için, isrâf ve inkâra kalkışmamak şartıyle bu gibi temizlikle uğraşmakta beis yoktur.

İlim ve amel erbâbına gelince. Bunların da en kıymetli sermâye olan ömürlerini, lüzûmundan fazla temizlikle isrâf etmeleri uygun ve makbûl olamaz. Bu gibi temizliğin bâzıları hakkında makbûl ve diğer bâzıları hakkında merdûd olmasına şaşmamak lâzım. Çünkü "İyiler için sevâb sayılan Allah'a daha yakın olan mukarrebler için günâh olabilir." İbâdette tenbel olanların, bu gibi temizliği terkederek kendilerini sahâbeye benzettiklerini iddiâ etmeleri ve (temizliğe dikkatlerinden dolayı) bugünkü mutasavvıfeye hücûm etmeleri muvâfık düşmez. Zira sahâbeye benzemek (temizliğin bu kısmını terketmekle değil) ehemmi mühim üzerine tercîh etmekledir. Nitekim Dâvud-i Tâî'ye (255), "Niçin sakalını taramıyorsun?" diye soruldukta: "Onunla meşgûl olunca ibâdetimden tenbelleşirim" diye cevâb vermiştir. Bunun için hocalar, talebeler ve âbidlerin, yıkayıcılar temiz yıkamazlar korkusuyla elbise yıkamak ile meşgûl olmalarını münâsib görmem. Zira ilk müslümânlar debbağlanmış kürk ile namâz kılar ve temizlik bakımından yıkanmış ile debbağlanmış arasında fark gözetmezlerdi. Görüp bildikleri pislikten kaçınmakla, uzak ihtimâllere aslâ kıymet vermezlerdi. Ancak riyâ ve zulmün inceliklerini düşünür (ve bunlardan korunma çârelerini ararlardı); hattâ Süfyân-ı Sevrî (Kûfe sokaklarında) bir arkadaşıyle gezerken önlerine çıkan muazzam ve süslü bir konağın kapısına arkadaşı bakınca: "Böyle yapma eğer gelen geçen senin gibi yapmayıp bu binâya bakmasa adamcağız lüzûmsuz bu kadar masrafa girmezdi. Böyle hayretle bakmak, isrâfda bu adama yardımcı olmaktır" dedi. İşte onlar bütün zekâlarını, gizli necâsetleri aramakta değil, kendilerini korumak için, bu gibi incelikleri meydana çıkarmakda kullandılar. Hattâ bir âlim veyâ âbid'in temizliğe lâyıkıyle dikkat edilmez korkusuyla, elbisesini yıkamak ile meşgûl olmasından, temizlikte ihtiyâtlı davranan avâmdan bir kimseyi bulup elbisesini ona yıkatması daha münâsiptir. Çünkü bu gaflete nisbetle daha doğru olacağı gibi o kimseyi de nefs-i emmâreye uymasından alıkoyması bakımından daha hayırlıdır. Zira bu gibi işler ile uğraşan bu ânda isyân ile nefsinin peşinden gidemez. Hele bu elbiseyi yıkamakla Allah için, âlime, âbide karşı bir sevgi beslerse bu da onun için makbûl bir ibâdet sayılır. Âlimin vakti, bu gibi basit işlerle uğraşmaktan

(255) 160 Hicri'de ölmüştür.

daha kıymetli olduğu için vaktini korumuş olur. Avâmın da en kıymetli zamânı bu gibi işlerle uğraşmak olduğundan onu da değerlendirir ve bu sûretle iki tarafın da hayrı çoğalmış olur. Yaptığımız bu temsîl ile, dîğer amelleri, fazîletlerinin derecelerini, bâzılarını bâzıları üzerine takdîmdeki hikmeti, akıl sâhipleri düşünsün. Çünkü ömür sermâyesini daha fazîletli işlerde harcamak için, ince hesâblara girişmek; dünyevî bütün incelikleri aramaya çalışmaktan çok daha ehemmiyetlidir.

Tahâretin dört derecesini ve bu mukaddimeyi öğrendikten sonra bilmiş ol ki, biz bu kitâbın baş tarafında dediğimiz gibi temizliğin yalnız dördüncü derecesi olan zâhirî temizlikten bahsedeceğiz.

Deriz ki: Dış temizlik üç bâbda mülâhaza edilir, onlar:

A — Hubs'dan (Hakîkî pisliklerden),

B — Hades'den (Hükmî pislikten, abdestsizlik ve cenâbetlik gibi),

C — Fuzalat-ı beden'den (Bedenden çıkan fazlalıklar; kesmekle temizlenen tırnak; traş olmakla veyâ toz kullanmakla temizlenen koltuk, kasık, sünnet olmak ve benzerî temizlikler) temizlenmelidir.

BİRİNCİ BÂB

HUBS'DAN, YÂNİ HAKÎKÎ PİSLİKLERDEN TEMİZLENMEYE DÂİRDİR

Hakiki pisliklerden temizliği düşünmek üç şeyle alâkalıdır :

Birincisi : Temizlenip izâle edilmesi gereken şeyler.

İkincisi : Temizleyici olan [kendisiyle temizlik yapılabilen] maddeler.

Üçüncüsü : Temizlemektir.

Birincisi : Temizlenip izâle edilmesi gereken şeyler:

Bu da necâsettir.. Evvelâ şunu bilmeli ki, cisimler, cânsız, cânlı ve cânlıların parçaları olmak üzere üçe ayrılır.

Cânsız varlıkların, şaraptan ve sarhoşluk veren maddelerden başka, hepsi temizdir.

Cânlı varlıklarda da yalnız kelp (256) ile domuzdan ve bunların ikisinden veyâ birisinden doğandan başka hepsi temizdir. Fakat cânlılar ölünce beş tâneden başka hepsi necis olur. Onlar da: İnsân, balık, çekirge, elma kurdu ve diğer gıdâ mâddelerinde hâsıl olan kurtlar ile akar kanı olmıyan, sinek ve bok böceği gibi şeylerdir. Bunlar suya düşmekle suyu pisleştirmezler.

Hayvânâtın parçalarına gelince; bunlar da ikiye ayrılır. Birincisi cânlı hayvândan kesilen parçadır ki bu ölü hükmündedir, pistir. Yalnız tüy, hayvanın ölmesi ve kırkılmasıyle pisleşmez, fakat kemik, ölmekle pisleşir (257).

İkincisi içten çıkan yaşlıktır. Hayvanın içinde toplanıp orada vaziyetini değiştirmeden dışarı çıkan her şey temizdir (258). Göz yaşı, beden teri, ağız salyası ve burundan gelen sümük gibi.

---

(256) Köpeğin derisi de Hanefî mezhebinde, bâzı ihtilâflardan sarf-ı nazar ile, debbagat kabûl eder. Yâni domuz gibi necesülayn değildir. Çünkü avcılık ve bekçilikte kendisinden istifâde edilir.

(257) Kemik, Ebû Hanife'ye göre pisleşmez.

(258) Hayvanın hükmüne tâbidir. Hayvan temiz ise o da temizdir. Pis ise o da pistir. Hanefî mezhebinin görüşü böyledir.

İçeride toplanıp vaziyetini değiştirdikten sonra dışarı çıkan her şey pistir. Ancak hayvanın madde-i asliyesi olan meni (259) ve yumurta gibi. Kusmak, kan, kaza-i hâcet ve sidik bütün hayvânlarda necistir (260). Bu necâsetlerin az ve çoğundan hiç bir şey affedilmez (261), Yalnız beş tânesi bağışlanır :

1 — Mak'ad [oturak] taş ile temizlendikten sonra necâset etrâfa yayılmıyacak şekilde tâm mak'adda kalırsa.

2 — Ne kadar çok çamurlandın, yoksa düştün mü? denmiyecek şekilde ve kaçınılması mümkün olmıyacak derecede pislik karışmış olan sokağın toz ve çamuru.

3 — Yollardan ayakkabının altına sirâyet eden necâset, toprak, taş veyâ çimene sürtüldükten sonra.

4 — Son derece ifrâta varmıyan bit ve pire pisliği.

5 — Beserât [yüzde ve bedende çıkan bâzı sivilce ve kabarcıklardan çıkan kan ve cerahat] (Abdullah) bin Ömer böyle bir sivilceyi ezdi, kanı çıktı da (abdest tazelemeden) namâz kıldı. Ekserî sızıntı yapan çıban bulaşıkları, damar sızıntıları da bu şekildedir. Ancak böyle ekseri olmıyan arasıra insânlarda görülen sivilceler bu hükmün dışındadır. Onların kanamasıyle abdest bozulur. (Hanefîlere göre dâimî sızıntı yapan çıban da abdesti bozar ve bu adama "sâhib-i özür" denir.)

Şu beş pislikte gösterilen müsâmaha, dış temizlikteki ihmâlin bir delilidir. Bu husûstaki sâir icâtlar, aslı olmıyan vesveseden ibârettir.

İkincisi : Temizleyici olan, (kendisiyle temizlik yapılabilen) maddeler :

Bunlar da kuru, donmuş, sert ve sulu olmak üzere ikiye ayrılır:

Sert ve donmuş cisimler, taş gibi, değersiz, temiz ve kuru olmak şartıyle (oturağı) taş ile ovmak sûretiyle hafif temizlik yapılabilir.

Sulu maddelere gelince: Bunlardan yabancı maddelerin karışmasıyle husûsiyyetini kaybetmiyen sâfî sudan başka hiç biriyle necâset temizlenmez, ancak temiz ve sâfî su olmak şarttır (262).

---

(259) Meni Hanefi mezhebimizde pistir. Yaş iken yıkanması şarttır. Kuru ise ovulmakla yetinmek kâfidir.

(260) At, deve, inek ve koyun gibi hayvanlar ile eti yenen kuşların, idrâr ve tersi, eti yenmiyen kuşların ise yalnız tersi, hafif necâsettir. Bulaştığı âzâ veyâ elbisenin dörtte birinden azına sirâyet etmişse afvedilir.

(261) İmâm-ı Azam'a göre hafif ve galiz olmak üzere necâset ikiye ayrılır. Hafif necâset bulaştığı elbisenin dörtte biri nisbetinde avfedilir. Diğer ağır necâsetlerin de ancak dirhem mıktarı afvedilir.

(262) Bu, Şâfii, Mâlikî ve Hanbeli mezhebidir. İmâm-ı Âzam, görülen pisliği yok eden her sulu madde ile temizlik yapılabilir (gül suyu ve benzeri gibi) der. Ancak bulaşıcı olan süt, zeytinyağı gibi şeyler ile temizlik olmaz.

Su, pisliğe dokunan sıvının, tadı, rengi veyâ kokusunun bozulmasıyle pisleşir, eğer bunlardan hiç biri bozulmaz ve su (iki kulle) yâni 250 menn civarında (ki rıtl-ı Irakî ile beş yüz rıtl su eder ki 12 teneke sudur) olursa pisleşmez. Zîra Peygamber Efendimiz:

«إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خَبَثاً»

«Su iki kulle oldu mu, pislik taşımaz - pisleşmez.» buyurmuştur. **İmâm Şâfi'î Hazretlerine göre az olursa pisleşir. Bu hüküm akmayan** [durgun] sular içindir (263).

Akar suya gelince, üç vasfının biri necâset ile bozulan akar su **pistir. Ancak pis olan yalnız bu bozulan kısımdır, necâsetin ulaşama**dığı veyâ necâsete ulaşmıyan yâni pisleşmiş suyun önünden ve ardından akan pisleşmiş suyun yetişemediği veyâ ona yetişmiyen kısım **ise temizdir. Zîra sular parçalar hâlinde akar** (her parça önünü kovalar ve arkasından kaçar). Bunun gibi akar su yolundan pislik de akı**yorsa ancak aktığı kısım ile, iki kulleden az olursa sağından, solundan** temâs ettiği miktârı pisleştirir. Eğer suyun akışı, necâsetin akışından kuvvetli ise, necâsetin üst kısmı yâni arkada kalan temiz, ne kadar **uzaklaşıp çoğalsa da öndeki kısmı da pistir. Ancak iki kulle büyük**lüğünde bir havuzda toplanınca temizleşir. Necîs olan sudan iki kulle bir araya toplanıp temizlendikten sonra bölünerek azaltılırsa da pis**leşmez. İşte bu Şâfi'î görüşüdür.**

Cândan arzû ederdim ki, İmâm Şâfi'î'nin mezhebi de İmâm Mâlik'in, su, ne kadar az olursa olsun, üç vasfının birini değiştirmedikçe **pisleşmez dediği gibi olsaydı. Zîra zarûret bunu iktizâ ediyor.** İki kulleyi tâyin, vesveseyi ortaya koymaktır. Bunun için insânlara bu ağır ve çetin gelmiştir. **Ömrüme yemin ederim ki bu, zahmet ve meşakkatten başka bir şey değildir.** Bunun ağır ve güç bir şey olduğunu deneyen ve düşünenler kolaylıkla anlarlar.

Eğer bu iki kulle şart olsaydı, o zamânlar da temizlik husûsunda en büyük zorluğu Mekke ve Medîne halkının çekeceğinde şüphe yoktur. Oralarda ne büyük göller, ne de akar sular vardı (264). **Tâ Peygamberimizden sahâbenin sonuna kadar temizlik hakkında hiçbir** dedikodu olmamış ve suyun pislikten nasıl korunacağına dâir bir suâl

---

(263) Hanefî'lere göre dörtköşe eni boyu on arşın yâni 40 arşın çevresi olup avuçile su alındığı zamân, dibi görülmiyen durgun havuzların bir kenarında pislik olsa, diğer tarafını pisleştirmez. Fakat bundan küçük olursa bir damla necâset karışsa da pisleştirir.

(264) Akarsularla alâkalı ahkâm bilâhare inkişâf etmiştir. Yağmur sularının biriktiği bâzı yerler ise uzak çöllerde idi. Şimdiki sarnıçlar sonradan yapılma şeylerdir.

sorulmamıştır. Su kaplarını, temizliğe dikkat edemiyen câriye çocukları taşırdı. Hazret-i Ömer (R.A.) Hıristiyan kadının ibriğinden abdest almıştır. Ömer'in bu hareketi, suyun pisleşmesinde ancak üç vasfından birinin değişmesine dayandığı bir sarahat gibidir. Yoksa gayri müslimenin ve bardağının pis olması kolaylıkla düşünülebilen gâlib bir ihtimâldir. İşte bu izâhattan Şâfi'i'nin bu içtihâdıyle amel etmenin güç olduğu anlaşılır. (Gazâli bu dâvâsını yedi delîl ile te'yid ederek demiştir ki):

1 — Peygamber ve sahâbe asrında suyun temizliğinden sorulmaması birinci delîl,

2 — Ömer'in (R.A.) hareketi ikinci delîl,

3 — Peygamber Efendimizin eğmek sûretiyle kediyi kaptan içirmesi, kedinin fâre yediğini ve içeceği başka su olmadığını bildiği hâlde su kaplarını kedilere kapamaması üçüncü delîl,

4 — İmâm Şâfi'i, kendisiyle pislik yıkanan suyun üç vasfından biri değişmezse temiz, değişirse ancak pisleşeceğini tasrîh etmesi dördüncü delîldir. Çünkü suyun necâsete uğramasıyle, necâsetin suya uğraması arasındaki fark nedir? Ve suyun kuvvetle necâsete uğraması ondan necâseti kaldırır sözünün ne mânâsı vardır. Halbuki suyun necâsete uğraması necâsetin suya karışmasına mâni değildir. Eğer orada zarûret var dersen burada da aynı zarûret mevcûttur. Pis elbise bulunan bir kaba, temiz suyu dökmekle, temiz su bulunan bir kaba pis elbiseleri atmak arasında bir fark yoktur. Bütün bunlar kaplarını ve elbiselerini yıkamakta mûtâd olan şeylerdir.

5 — Onlar azıcık akan suların etrâfında tahâret alırlardı. Her ne kadar az da aksa bevl, suyun 3 vasfından birini bozmazsa o suyun temiz olmasında Şâfi'i mezhebince ihtilâf yoktur. Buna göre durgun su ile akar su arasındaki fark nedir? (265) Suyun necâsetten geçmesi, necâsetin suya karışmasına mâni olmadığı hâlde, necâset üzerinden kuvvetle akıp geçen su pisleşmez sözünün mânâsı nedir? Temiz suyun vasfının değişmemesiyle kuvvetli akmasından hangisine havâlenin daha evlâ olduğunu bilemedim. Sonra bu kuvvetli akıntının derecesi nedir? Hamâmlarda künk borulardan akan sulara da şâmil midir? Şâmil değilse farkı nedir? Eğer şâmil ise oradan akan sular ile kaplardan bedenlere dökülen sular arasında ne fark vardır? O da aynı şekilde akıcıdır. Sonra yerinde duran kuru bir necâsetten daha ziyâde bevl [idrar] suya karışır. Vasfı değişmese bile kuru necâsete uğrayan bir su pisleşir ancak iki kulle hâlinde bir havuzda toplandığı zaman temizliğine hükmedilirse, sulu ile kuru pislik arasındaki fark

(265) Fark açıktır. Çünkü akarsuda necâset istikrâr etmez. Çeker gider, fakat durgun suda ise yerinde kalır. (Mütercim.)

nedir? Halbuki su aynı sudur. İhtilât ise mücâveretten daha şiddetlidir.

6 — Altıncı delîl, iki kulle suya bir rıtl [130 dirhem] bevl karıştıktan sonra bu su ayrı ayrı iki kaba bölündüğü zaman her ikisi de temiz sayılır, halbuki az olan bu bevl [idrar] suyun her cüz'üne dağılmıştır. Bu suların temizliğine vasfının değişmemesini mi, yoksa bölündükten sonra kaybolan çokluğunu mu illet göstermek daha evlâ olduğunu bilemedim, altıncı illet de bu.

7 — Öteden beri suları az olmakla hamamlardaki havuzlardan cenâbetler de yıkanır, ellerini ve karınlarını havuza daldırırlar. Bunu bildikleri hâlde hiç çekinmeden temizlerin bundan abdest almaları da yedinci delildir.

İşte bu saydıklarımız bunlara olan şiddetli ihtiyâç ile berâber, onların Peygamber Efendimizin :

« خُلِقَ الْمَاءُ طَهُوراً لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَيَّرَ طَعْمَهُ أَوْ رِيحَهُ »

«Su temiz olarak yaratılmıştır, kokusunu ve tadını değiştirmedikçe onu hiç bir şey pisleştirmez.» (266)

hadîsine itimâd ederek, ancak suyun vasfının değişmesini nazarı itibâra aldılar. Burada bir hakîkat vardır: O da, her sulu madde kendisine karışan yabancı az maddeye kendi vasfını aldırmasıdır. Meselâ tuz gölüne düşen bir köpeğin tuz olmaya inkılâb etmesiyle temizliğine hükmolunması gibi. Çok suya karışan az sirke ve sütte de hüküm böyledir. Ancak suya karışan diğer madde fazla olur, rengi kokusu veyâ tadı gâlip gelirse o zamân suyu kendi hükmüne alır. Yâni bu miktarda süt karışmışsa su, süt hükmünü, sirke karışmışsa sirke hükmünü alır. Necâseti izâle etmesi bakımından kuvvetli akan suda şerî'atın işaret ettiği miyar da budur. Müşkülâtın izâlesi için itimâd edilmeye hepsinden daha lâyık olan da budur. Bu suretle hadîsteki tahâretin mânâsı da anlaşılmış olur. O da yabancı maddeye gâlib olmasıyle onu temizlemesidir. Nitekim iki kulle olduktan sonra temizlendiği ve temizliğiyle hükmedilen gusâle de kendisiyle herhangi bir şey yıkanan suda, akan suda ve su kabını kediye eğmekte suyun temiz olması gibi. Bunu şerî'atın affettiği şeylerden sanma. Zîra öyle olsaydı, taş ile yapılan tahâretten sonra mak'atta kalan pislik ile, pire ve benzeri haşaratın pisliği gibi necis olup oraya uğrayan suyun da pis olması iktizâ ederdi. Halbuki ne gusâle [kendisi ile herhangi bir şey yıkanan su] ve ne de kendi artığını suya dökmekle su pislenir. Peygamber

(266) İbn Mâce Ebû Ümâme hadîsinden almıştır.

Efendimizin **"iki kulle su pisleşmez"** kelâmı kapalı ve anlaşılması zordur. Çünkü üç vasfından biri değiştiği zamân ne olursa olsun, pisleşmiş oluyor. Şâyet, Peygamberimizin bu sözden muradı "vasfı değişmezse pisleşmez" demektir denirse, o zamân da deriz ki muradı, mûtad olan necâsetin bu gibi sulara düşmesiyle ekseriyetle pis olmaz demek istemiştir. Çünkü insânlar küçük su birikintilerinde, sularda tahâret alır, pis kaplarını oraya daldırarak doldururlar, sonra bu suyun pis olup olmadığında tereddüt ederler. İşte Peygamber Efendimiz bu hadisiyle, iki kulle olan suların bu gibi necâsetler ile pisleşmediğini ifâde etmek istemiştir. Sonra iki kulle olmadığı zamân suyun pisleşmesine bu hadîs ile delîl getirmek, hadîsin lâfzına değil, mefhûmuna dayanır; yukarıda saydığımız yedi kuvvetli delîl karşısında bu hadîsin mefhûmu muhâlifini terketmek daha ehvendir. Aynı zamânda "pislik taşımaz" kavlinden anlaşılan, tuz gölüne düşen kelbin tuz olması gibi iki kulle su da pisliği pislik vasfından çıkarır ve su vasfına sokar demektir. Hadîsde, pislik taşımaz deniyor, halbuki pislik çok olursa taşır, aklen de taşır hissen de taşır, o zamân yine dâvâ aleyhine döner. En doğrusu Şâfi'î ve Mâlikî mezheblerine göre de bu hadîsi, mûtâd olan necâseti taşımaz diye te'vîl etmektir. Hülâsa necâset hakkında, evvelkilerin hâl ve gidişlerinden anladığıma istinâden ve vesveseyi kaldırmak için, müsâheleyi tercih ederim. Bunun için tahâret hakkındaki ihtilâflı mes'elelerde hep kolaylıkla fetvâ vermeyi tercih ettim.

Üçüncüsü : Temizleme keyfiyeti beyânındadır.

Eğer necâset, hükmî olursa yâni görülecek cüssesi olmazsa, idrar gibi (267), bunu temizlemek için suyu her cüz'üne uğratmak kifâyet eder (268), Necâset aynı olursa yâni görülen bir cisme sâhip olursa (pislik gibi) bunun için sayı yoktur. Aynını izâle edinceye kadar yıkamak lâzımdır. Levni ve tu'munu da izâle etmek lâzımdır. Yalnız yolup parmaklarıyle didikledikten sonra (269) elbiseye boya

---

(267) Bu mânâda necâseti hükmî ve hakikî diye ikiye ayırmak. Gazâlî'nin taksîmâtıdır. Yoksa bize göre de necâset, hükmî ve hakîkî olarak ikiye ayrılır, fakat hükmî necâset, hades yâni abdestsizlik ve cünüblüktür, hakîkî necâset de mer'î ve gayr-ı mer'î olarak ikiye ayrılır. Mer'î olan cüsseli pislik, domuz eti, hayvan ölüsü, kan ve pisliktir. Görülmiyen cüssesiz necâset de idrar ve şarap gibileridir. Gazâlî, bu kısma Hükmiyye adını vermiş oluyor. (Mütercim).

(268) Bize göre gayr-ı mer'î necâseti her defasında sıkıp damlasını kesmek sûretiyle üç defa yıkamak lâzımdır. Kilim, bakır, çanak, çömlek gibi eşyaların temizlik hükmü de ayrıdır.

(269) Mezhebimizde böyle bir şey yoktur.

vurur gibi bir hâl alır da çıkmaz bir vaziyette ise; bu ma'füvdür. Fakat kokusunu çıkarmak lâzımdır. Çünkü kokusu kaldığı müddetçe aynısı var demektir. Ancak izâlesi güç olan fâhiş bir kokuya sâhib olursa bir kaç defa ovmak ve sıkmak, rengi çıkarmaktaki yolmak ve didiklemek yerini tutar. Vesveseyi izâle için, eşyânın aslında temiz olduğunu kat'î olarak bilmek lâzımdır. Görülmeyen ve mevcûdiyeti kat'î olarak bilinmeyen necâsete itibâr etmeden namaz kılınır, necâseti takdîr için delîl aramaya lüzûm gösterilmez.

İKİNCİ BÂB

HADES'DEN [HÜKMÎ PİSLİKTEN] TEMİZLENMEK HAKKINDADIR

Hadesden tahâret; yıkanmak, abdest almak ve teyemmüm etmek demektir. İstinca bunlardan evvel olduğu için, abdestin sebebi olan kaza-i hâcetten başlayarak bunun keyfiyet, sünnet ve âdâbını sayalım.

KAZÂ-İ HÂCETİN ÂDÂBI

1 — Kırda bulunan kimse def-i tabiî için insânların göremiyeceği tenhâ bir yer seçmeli ve mümkün olursa perde arkasına geçmelidir.

2 — Hemen çömelirken açılmalı.

3 — Güneşe, aya, kıbleye karşı önünü dönmemeli ve bunlara arkasını da çevirmemelidir. Ancak kapalı binâ içerisinde olursa zarar vermez (270), fakat binâ içerisinde de bunlara dönmemek daha uygundur. Kırda hayvanıyle ve elbisesiyle de tesettür edebilir.

4 — İnsanların oturacağı, geçeceği yerlere hâcet etmemek.

5 — Durgun suya su dökünmemek.

6 — Meyve veren ve gölge vazîfesi gören ağaçlar altında hâcetini görmemek.

7 — Kırlardaki hayvan yuvalarına, deliklerine su dökünmemek.

8 — (Sıçrantılardan korunmak için) sert satıhlara su dökünmemek.

9 — Rüzgâra karşı su dökünmemek.

10 — Otururken sol tarafa meyletmek (ihrâcât daha kolay olur.)

11 — Sol ayağıyle helâya girmek.

12 — Çıkarken sağ ayağıyle çıkmak.

---

(270) Şâfiî ve Mâlikî'ye göre böyle ise de Hanefî'ye göre böyle değildir. Kapalı yerde de olsa yine kıbleye dönmemeli ve arkasını vermemelidir. Evlerdeki helâların buna göre yapılmasına dikkat edilmelidir. Fakat yapılmış yüz numaralar kıbleye geliyor diye onlara girmekte beis yoktur.

13 — Ayakta su dökmemek. Hazret-i Âişe: «Resûlü'llah ayakta su dökünmüştür diyene inanmayın» buyurmuştur.

Hazret-i Ömer: «Resûlu'llah beni ayakta su dökünürken görmüştü: "Yâ Ömer, ayakta su dökünme" buyurdu. Ben de ondan sonra **bir daha ayakta su dökünmedim,» dedi. Varsa** sızıntıyı **azaltmak ve idrâr** sıkışıklığı gibi hastalıklarda daha kolay su dökünmek için ayakta su dökünmeye de ruhsat vardır. Çünkü Huzayfe ibn Yemân rivâyet etti **ki, Peygamber Efendimiz ayakta su dökündü,** ben de su getirdim abdest aldı ve mestleri üzerine meshetti (271).

14 — Yıkandığı yerde su dökmemek. Peygamber Efendimiz:

«عَامَّةُ الْوَسْوَاسِ مِنْهُ»

«Umûm vesveseler bundandır.» (272) buyurmuştur. İbn Mübârek: **Su akıp gidiyorsa beis yok,** demiştir. Peygamber Efendimiz:

«لاَ يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي مُسْتَحَمِّهِ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ فِيهِ فَإِنَّ عَامَّةَ الْوَسْوَاسِ مِنْهُ».

«Sizden hiç bir kimse hamam ettiği yerde su döküp de sonra orada abdest almasın, vesvesenin çoğu bundandır.» buyurdu.

15 — Allah ve Peygamber ismi yazılı bir şeyi yanında bulundurmamak (273).

16 — Baş açık ayak yoluna girmemek.

17 — Girmeden önce Eûzü Besmele çekmek, mümkünse:

بسم الله اعوذ بالله من الرجس النجس الخبيث المخبث الشيطان الرجيم

«Her türlü pislik ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.»

18 — Çıktıktan sonra da:

---

(271) Sıhah-ı Sitte'de bu rivâyet mevcûddur.

(272) Sünen sâhibleri Abdullah b. Mağfer'den.

(273) Kapalı olursa zarar etmez. Parmağında «Allah» adı yazılı yüzüğün kaşını avucunun içine çevirip avucunu kapaması da kifâyet eder. (Mütercim).

«الحمد لله الذى أذهب عنى مايؤذينى فأبقى علىّ ما ينفعنى»

«Yarayışlı maddeleri alıkoyup, yaramıyanları için, ifrâz imkânlarını bana bahşeden Allah'a hamdederim.»

okumak. Bu duâlar hâriçte okunur.

19 — Hâcet için oturmadan tahâret maddesini hazırlamak.

20 — Bulaşmamak için, tahâret alırken hâcet yerinden uzaklaşmak.

21 — Mesâneyi tamamen boşaltmak için, öksürmek, yürümek, oyluklarını sıkıştırmak, kamışı sıvamak gibi mûtâdı olan her çareye baş vurup damlanın sonunu getirmek.

22 — Bunu yaparken ifrâta varıp müşkülâta düşecek şekilde vesveseye de kapılmamak lâzımdır. Hattâ kamışa su serpmekle vesveseyi kesebilir. Bizzat Peygamber Efendimizin de donuna su serptiği rivâyet edilmektedir.

İstibrâda en hafif davranan en fakîh olanıdır. İstibrâda vesveseye kapılmak fıkhın ve anlayışın azlığına delâlet eder. Selman (R.A.):

«عَلَّمَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلَّ شَىْءٍ حَتَّى الْخَرَاءَةَ فَأَمَرَنَا أَنْ لاَ نَسْتَنْجِىَ بِعَظْمٍ وَلاَ رَوْثٍ وَنَهَانَا أَنْ نَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ»

«Peygamber Efendimiz bize her şeyi öğretti, hattâ kazâ-i hâcetten sonra kemik ve tezek ile tahâret almaktan, kazâ-i hâcet ve su dökünmek esnâsında kıbleye dönmekten bizi men' etmiştir.» (274)

buyurur. Bedevî Arabın biri Sahâbenin birine "kazâ-i hâcet ve tahâretini güzel yaptığını zannediyorum" demesi üzerine Sahâbî: "Evet ben bunu pek iyi biliyorum" dedi. Arabın, bana da öğret demesi üzerine, Sahâbî: "Tenhâ yere gel, tahâret için taş al şu yavşan otuna dön, rüzgâra arkanı çevir, geyik gibi çök, devekuşu gibi seğirt, bu sûretle hem su dökünmüş hem de mesaneyi boşaltmış olursun." Metinde geçen «şeyh» kelimesi güzel kokulu yavşan otudur. «El - iksâ» ayakları üzerine çömelmektir. «İcfâl» ardını kaldırmaktır. Kapalı olmak şartıyle arkadaşına yakın yerde dökünmeye de ruhsat vardır. İnsân-

(274) Yukarıda geçmiştir.

lara öğretmek için, üstün hayâsiyle beraber bizzat Peygamber Efendimiz böyle yapmıştır.

İSTİNCA - TAHÂRET ALMA KEYFİYETİ

İşini bitirdikten sonra üç taş ile tahâret alır, mak'adı temizlendi ise mes'ele yok, şâyet temizlenmediyse beş taş kullanır. Çünkü temizlik vâcib, taşların tek olması müstehabdır. Nitekim Peygamber Efendimiz :

« مَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ »

«Tahâret alan (çift değil) tek taş kullanır.» (275)

buyurmuştur. Birinci taşı sol eline aldıktan sonra önden arkaya doğru, ikinciyi arkadan öne, üçüncüyü de mak'adın etrafına dolandırır. Eğer bu mümkün olmazsa onu da ister öne ister arkaya çeksin kifâyet eder (276). Sonra sağ eline büyükçe bir taş alır, kamışı sol eliyle sıvar ve üç defa taşın muhtelif yerlerini idrar yoluna sürer veyâ ayrı üç taş ile bu işi görür veyâ duvarın ayrı ayrı üç yerine sürter (277). Yaşlık kesilinceye kadar böyle yapar. Eğer ikinci defada yaşlık kesilse de şu kullanmıyacaksa üçe çıkarmak vâcibtir (278). Dördüncüde temizlenirse tek olmak için beşe çıkarmak müstehabdır. Sonra oradan ayrılır temizlendiğine kanâat getirinceye kadar sağ eliyle suyu döker ve sol eliyle yıkar. Artık içerisini karıştıracak kadar ifrât etmez çünkü o, vesveseden başka bir şey değil. Suyun ulaşmadığı her yerin iç kısımdan olduğunu, dışarı çıkmıyan pislik için necâset hükmü sâbit olmadığını ve zâhirde olan necâsete uğrayan suyun onu temizleyeceğini bilmelidir. Artık vesvesenin mânâsı yoktur.

Tahâretten sonra :

« اللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِي مِنَ النِّفَاقِ وَحَصِّنْ فَرْجِي مِنَ الْفَوَاحِشِ »

---

(275) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den.

(276) Yaz mevsiminde torbalar sarkık olduğu için birinci taşı arkaya çeker, fakat kışın torbalar toplanmış olduğu için birinci taşı öne çeker.

(277) Bundan son derece tevakki edilmelidir. Çünkü duvardan mikrop geçmesi kuvvetle muhtemeldir.

(278) Hanefiyyede böyle bir vücûb yoktur. Aynı zamânda aded-i mesnûn da yoktur. Gâye temizliktir. (Mütercim).

«Allahım, kalbimi nifâktan temizle, beni namahremden muhâfaza eyle.»

diye duâ edilir. Kokuyu izâle için elini toprağa veyâ duvara sürer, taş ile temizlendikten sonra su ile tahâret müstehabdır. Rivâyet olundu ki, Kuba halkı hakkında nâzil olan:

« فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا »

«Orada öyle erkekler var ki onlar temizliği sever.» (9 - Tevbe : 108) âyet-i celîlesi üzerine Peygamberimiz Kuba halkına: **«Nedir bu temizliğiniz ki Allah sizi methediyor?»** buyurunca: **«Biz taş ile tahâret aldıktan sonra su ile de temizleniriz.»** diye cevâb vermişlerdir.

ABDESTİN KEYFİYETİ

Tahâretten sonra abdest alınır. Peygamber Efendimiz abdest bozunca hemen abdestini tazelerdi. Abdestin âdâbı:

1 — Evvelâ misvâk ile dişleri temizlemek. Nitekim Peygamber Efendimiz :

« إِنَّ أَفْوَاهَكُمْ طُرُقُ الْقُرْآنِ فَطَيِّبُوهَا بِالسِّوَاكِ »

«Ağızlarınız Kur'ân yoludur, onları misvâk ile temizleyiniz.» (279)

buyurmuştur. Misvâk kullanırken, namazda Kur'ân okumak ve zikrullah için ağız temizliğine niyet etmelidir. Peygamber Efendimiz diğer bir hadîsinde :

« صَلَاةٌ عَلَى أَثَرِ السِّوَاكِ أَفْضَلُ مِنْ خَمْسٍ وَسَبْعِينَ صَلَاةً مِنْ غَيْرِ سِوَاكٍ »

«Misvâk kullandıktan sonra kılınan bir namaz, misvâksız kılınan yetmiş beş namazdan daha fazîletlidir.» (280) buyurmuştur. Başka bir hadîsde de :

(279) Ebû Nuaym «Hilye»de Ali'den.
(280) Ebû Nuaym «es - Sivak»de, İbn Ömer'den.

« لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ »

«Eğer ümmetime ağır geleceğinden korkmasaydım, her namazda onlara misvâk kullanmağı emrederdim.» (281) buyurmuştur. Diğer bir mübârek sözünde de :

« مَالِي أَرَاكُمْ تَدْخُلُونَ عَلَيَّ قُلْحاً؟ إِسْتَاكُوا »

«Niçin sararmış dişleriniz ile huzûruma giriyorsunuz? Misvâk kullanınız.» (282) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz, geceleyin bir kaç defa misvâk kullanırdı. İbn Abbas, **«Peygamberimiz misvâk için bize öyle emirler verirdi ki bu husûsta bir âyet nâzil olacağını zannederdik.»** buyuruyor. Yine Peygamber Efendimiz :

« عَلَيْكُمْ بِالسِّوَاكِ فَإِنَّهُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ وَ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ »

«Misvâke devâm edin, zîra misvâk hem ağız temizliği hem de Allah'ın râzı olacağı şeydir.» (283) buyurmuştur. Ali İbn Ebî Tâlib (R. A.): **"Misvâk hâfızayı arttırır ve balgamı izâle eder."** buyurmuştur. Sahâbe-i kirâm, misvâk kulaklarında olduğu hâlde yola çıkarlardı.

Misvâk kullanmanın keyfiyeti: Misvâk erâk ağacından, veyâ diş sarılığını izâle edebilecek diğer sert ağaçların dallarından olabilir. Bu ağaç ile enine boyuna veyâ yalnız enine dişlerini temizler. Her namazda ve akabinde namaz kılmasa bile her abdeste, uyku ve açlık zamanlarında sükût ettiği sıralarda veyâ kokulu bir şey yediği zamân misvâk kullanılması müstehabdır. (284)

---

(281) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(282) Bezzâr ve Beyhakî, Abbas b. Abdülmuttalib'den.

(283) Buhârî.

(284) Misvâk hakkında izâhat: Misvâk'ın 20 kadar faydası beyân edilmiştir: 1) Ağzı temizler, 2) Allah'ın rızâsını celbeder, 3) Melekleri memnûn eder, 4) Şeytanı darıltır, 5) Ağzı tatlandırır, 6) Dişi cilâlandırır, 7) Göze kuvvet verir, 8) Sünneti edâ eder, 9) Sesi güzelleştirir, 10) zekâyı arttırır, 11) Diş etlerini kuvvetlendirir, 12) Konuşmayı kolaylaştırır, 13) Son nefeste kelime-i şehadet'i hatırlatır, 14) Kocalığı geciktirir, 15) Sevâbı çoğal-

Misvâk işi bittikten sonra abdest için kıbleye dönerek oturur ve Bismillâhirrahmanirrahim der. Peygamber Efendimiz:

«لَا وُضُوءَ لِمَنْ لَمْ يُسَمِّ اللّٰهَ»

«Besmele ile başlamıyanın abdesti kâmil değildir.» (285) buyurmuştur. **Tâm bu esnâda:**

«أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ»

«Şeytanların vesvese ve huzûrlarından sana sığınırım.» (23 - Mü'minûn : 97, 98) duâsını okur. Sonra ellerini, su kabının içine sokmadan üç defa yıkar. **Bu esnâda:**

«اللّٰهُمَّ إِنِّى أَسْأَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَةَ وَ أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَ الْهَلَكَةِ»

«Allahım, senden iyilik ve bereket dilerim, şûm ve helâkten sana sığınırım.» duâsını okur. Sonra abdestsizliği gidermeye veyâ namaz kılmak için niyet eder ve bu niyeti tâ yüzünü yıkayıncaya kadar devâm

---

tır, 16) Can çekişmeyi kolaylaştırır, 17) Mideyi takviye eder, 18) Hazmı kolaylaştırır, 19) Aklı arttırır, 20) Bedenin rutûbetini keser.

Daha bir çok faydaları sayılan misvak yalnız abdestte değil, yatarken, kalkarken yemeklerde ve diğer hâllerde kullanılır. Abdestin evvelinde veyâ ağıza su verilirken olması ihtilâflı ise de her ikisinde de câizdir. Misvakta diş etlerine değmemek lâzımdır. Gâye diş ve ağız temizliği olduğundan bu temizlik ne ile mümkün olursa maksat onunla hâsıl olur. Hattâ hiç birşey bulamıyan temiz parmaklariyle de bu temizliği yapar. Misvak ağacının kokusu ve benzeri hassaları vardır. Aynı zamanda temiz bir ağaçtır. Şâyet bir parçası mideye kaçsa mide onu hazmeder.

Bu gibi faydaları olmamakla berâber sıhhî olan fırça ve macun da aynı vazifeyi görür. (Mütercim).

(285) İbn Mâce, Sa'd b. Zeyd'den.

eder hattâ yüzünü yıkarken niyet hatırında değilse abdesti olmaz. (286). Sonra sağ eliyle avucuna ayrı ayrı aldığı sular ile birlikte ağzını çalkar her defasında suyu boğaz başına kadar indirir ve gargara yapar. (287). Ancak oruçlu ise suyu ağzında hafif çalkar. Bu esnada:

«اَللّٰهُمَّ أَعِنِّى عَلَى تِلَاوَةِ كِتَابِكَ وَ كَثْرَةِ بِالذِّكْرِ لَكَ»

«Allahım, Kur'ân okumakta ve seni çok zikretmekte bana yardımcı ol.» duâsını okur. Sonra aynı vaziyette sağ eliyle burnuna üç kerre su verir. Her defasında oruç değilse suyu genzine doğru çeker ve sol eliyle sümkürür. Suyu genzine çekerken:

«اَللّٰهُمَّ أَرِحْنِى رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَ أَنْتَ عَنِّى رَاضٍ»

«Allahım! Benden râzı olduğun hâlde cennet kokularını bana tattır.»

Sümkürürken ise :

«اَللّٰهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنْ رَوَائِحِ النَّارِ وَمِنْ سُوءِ الدَّارِ»

«Allahım! Cehennem kokularından ve (varılacak) fenâ meskenlerden sana sığınırım.» der. «İstinşak», suyu genize çekmek demektir. «İstinsar» burun içini temizlemektir. Bunun için bunlar ayrı ayrı zikredilmiştir.

Sonra avucuna aldığı su ile saçlarının tükendiği alnının üst kısmından çene altına ve yanlardan kulaktan kulağa olmak üzere yüzünü yıkar. Alnın iki tarafında saç bulunmamasından hasıl olan beyazlık yüzden değil, baştandır. Kulak başından alnın zâviyesine (kö-

---

(286) Çünkü yüzü yıkarken abdestin farzlarına girmiş oluyor. Niyetin farza girerken olması lâzımdır. Fakat bunlar tamamen Şâfii mezhebine göredir. Gerçi Hanefî'lere göre de elini ve yüzünü yıkarken niyet etmelidir. Fakat Şâfiîlere göre niyet farz. Hanefî'lere göre ise sünnettir. Unutulsa abdeste zarar vermez. Hanefî'lere göre abdestte niyet sünnettir. Çünkü abdest bizâtihi bir ibâdet değil, ibâdete vesiledir, aynı zamanda gâye olan temizlik niyet ile de niyetsiz de hâsıldır. Ancak ibâdet niyetiyle olursa sevâbını arttırır. (Mütercim).

(287) Bize göre gargara mekrûhtur, ancak ağzında suyu çalkalar.

şesine) bir iplik çekildikte yüz tarafında kalan kısmını yıkamak lâzımdır. Bu kısımda biten hafif tüyleri kadınlar yolduğu için buraya «tahzif» denir. Kaş, kirpik, bıyık ve sakal başı olan kulak ile yüz arasındaki kısımda bulunan tüyler (veyâhut izâr sakal ile kulak arasıdır.) bu dört tüyün hem kendilerini hem de bittikleri yeri yıkamak vâcibdir. (Alt kısmı görülen) seyrek ve hafif sakalın dibine suyu ulaştırmak farzdır, ancak sık ve kaba sakal olursa yalnız üst kısmını yıkamak kifâyet eder. Yumurcuk üstündeki ve çene altındaki tüyler de sakal hükmündedir. Diğer azâlarda olduğu gibi yüzünü de (sünnet olarak) üç kerre yıkar. Ve sakalının dış kısmına suyu akıtır. Parmaklarıyle göz pınarlarını, çapak ve sürme yerlerini yıkar ve temizler. Peygamberimizin böyle yaptığı rivâyet edilmiştir. Gözünü bu gibi maddî kirlerden temizlerken gözüyle yaptığı hatâlardan temizlenmesini de niyet eder. Yâni göz hatâlarından tövbe eder. Hattâ her azâsını yıkadıkça bunu düşünür. Yüzünü yıkarken:

«أَللّٰهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ أَوْلِيَائِكَ وَلَا تُسَوِّدْ وَجْهِي بِظُلُمَاتِكَ يَوْمَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ أَعْدَائِكَ»

«Allahım, dostlarının yüzü ağardığı günde benim yüzümü de senin nûrun ile nûrlandır. Zulûmatın ile düşmanlarının yüzü karardığı günde benim yüzümü karartma.» duâsını okur. Yüzünü yıkarken sakalını parmaklariyle hilâllaması (aralaması) müstehabdır.

Sonra kollarını dirsekler ile beraber yıkar (288), parmağındaki yüzüğü tahrik eder (289). Nûrunu çoğaltmak maksadıyle dirseklerden yukarı da geçebilir (290). Çünkü (yıldız, ay ve güneşin kararıp döküldüğü) kıyâmet gününde herkes abdest azâlarından ışık görecektir. Nitekim Peygamber Efendimiz:

---

(288) Âyette «ilâ» diğer bâzı âyetlere nazaran «me'a» mânâsında kullanılacağı gibi kendi mânâsiyle de mugayya cinsinden olan gâye, mugayya'nın hükmünü aldığı için dirseklerin de yıkanması farzdır. (Mütercim). Aynı zamanda Sünnetten de delil vardır.

(289) Yüzük geniş olup altına su giderse tahriki sünnettir. Dar olursa altına su gitmek için tahriki farzdır.

(290) Bir mezhepte omuz başından aşağı bütün kolu yıkamak borçtur. Bize göre ancak dirsekler yıkanır, fazlası mekrûhtur. Yalnız bunu böyle bildikten sonra Gazâlî'nin de dediği gibi nûrunun çoğalması maksadiyle dirseklerden yukarı geçebilir.

«مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ»

«Nûrunun çoğalmasına gücü yeten (yapsın). Yâni: Abdest âzalarını daha etraflı yıkamak sûretiyle nûrunuzu arttırın.» buyurmuştur. Yine rivâyet olundu ki:

«إِنَّ الْحِلْيَةَ تَبْلُغُ مَوَاضِعَ الْوُضُوءِ»

«Nûr, abdest azâlarında bulunur ve onları kaplar.»

Evvelâ sağdan başlar (291). Sağ elini yıkarken:

«أَللَّهُمَّ أَعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبْنِي حِسَاباً يَسِيراً»

«Allahım! Kitâbımı sağımdan ver ve benim hesâbımı kolay eyle.»

Sol kolunu yıkarken:

«أَللَّهُمَّ لَا تُعْطِنِي كِتَابِي بِشِمَالِي أَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي»

«Allahım. Kitâbımı solumdan veyâ ardımdan verme.» duâlarını okur.

Sonra başının tamamını kaplama mesheder. Her iki elini ıslatır, sağ elinin parmak uçlarını sol elinin parmak uçlarıyle bitiştirir ve başının ön tarafından arkaya, arkadan da öne doğru çekmekle bir defa kapalı meshetmiş olur. Ve bunu üç kere yapar (292). Başını meshederken de:

---

(291) Peygamberimiz dâimâ sağdan başlar ve sağdan başlamayı emretmiştir. Hanbelîler sağdan başlamak vâcibtir derler. Şâfiî ve Hanefî'lere göre ise sünnettir.

(292) Abdestte başa meshetmenin farziyyetinde bütün ümmet müttefiktir. Ancak «Vemsehû biruûsikûm» âyet-i celîlesindeki «Bi» den sebep miktarında mezhepler arasında ihtilâf vardır. İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'e göre «Bi» zâidedir. Binâenaleyh başın tamâmını meshetmek farzdır. İmâm Şâfiî, bir parmak da olsa cüz'î bir miktarını meshetmek kâfîdir der. İmâm-ı Âzam'dan dörtte bir, el ayası ve üç parmak miktarı rivâyetleri vardır. En sağlamı rub-i nâsiye yâni başın dörtte biridir. Çünkü bir çok şer'î hükümlerde dörtte bir küllî makamında kaimdir. Bu da bir el ayasiyle ölçülür. Üç parmak miktarının kifâyetini kabûl edenler varsa da zayıftır. Kaplama meshe gelince: Bu sünnettir, fakat Hanefî'lere göre hangi mesh olursa olsun ayrı ayrı elleri ıslatmakla iki

«اَللّٰهُمَّ غَشِّنِى بِرَحْمَتِكَ وَأَنْزِلْ عَلَىَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ وَأَظِلَّنِى تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّكَ»

«Allahım! Beni rahmetine garket, bereketinden bana tattır. Senin (rahmetinin) gölgesinden başka gölge olmıyan bir günde Arşının altında beni gölgelendir.» duâsını okur.

Sonra parmaklarını ıslatarak kulaklarının iç ve dış kısmını mesheder (293). Bunun şekli şöyledir: Şehâdet parmağının ucu ile kulaklarının içinden baş parmağıyle de kulaklarının dış ve arka kısmını mesheder. Sonra da avuçlarının içini kulaklarının üzerine kor ve bunu üç defa tekrar eder (294). Bunu yaparken de :

«اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ، اَللّٰهُمَّ اسْمِعْنِى مُنَادِىَ الْجَنَّةِ مَعَ الْأَبْرَارِ»

«Allahım! Beni, söz dinleyip en güzeline uyanlardan et. Allahım! Cennete dâvet eden münâdilerin sesini iyilerin safında iken bana da duyur.» duâsını okur.

Sonra yeni bir su ile boynunu mesheder (295). Zira Peygamber Efendimiz :

«مَسْحُ الرَّقَبَةِ أَمَانٌ مِنَ الذُّلِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

---

veyâ üç defa yapılması mekrûhtur. Kaplama mesh, Gazâlî'nin târif ettiği şekilde hâsıl olmakla berâber daha güzel şekli de şöyledir: İki elini ıslattıktan sonra baş parmak ile şehâdet parmaklarını ayırır sonra her iki elin diğer üç parmak uçlarını birleştirir. El ayasını ve o iki parmakları dokundurmadan yalnız üç parmaklarının iç kısmıyle başının önünden arkaya doğru enseye kadar çektikten sonra el ayasiyle başının yanlarını mesheder. Şehâdet parmaklarının uciyle kulaklarının içini, baş parmağının içiyle kulaklarının arkasını, şehâdet parmağının dış kısmıyle ensesini mesheder.

(293) Kapalı meshte anlattığım gibi mesheder, şehâdet parmağını bir yere dokundurmazsa kulakları için ayrı su almaz.

(294) Avuçları koymak ve üç defa tekrar Hanefî'lerde yoktur.

(295) Hanefî'lere göre her ne şekilde olursa olsun boyun için ayrı su almıya lüzûm yoktur.

«Boynu meshetmek, kıyâmet günü dalâlete düşmekten emniyet sağlar.» buyurmuştur. Boynunu meshederken :

أَللَّهُمَّ فُكَّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَ أَعُوذُ بِكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَ الأَغْلَالِ

«Allahım boynumu (kendimi) cehennemden azat eyle, zincir ve bukağılardan sana sığınırım.» duâsını okur.

Sonra sağ ayağını yıkar, sol elinin parmaklarıyle sağ ayağının küçük parmağının alt kısmından başlamak ve sol ayağının küçük parmağında bitirmek üzere bütün parmaklarını aralar (296). Böylece her iki ayağını üçer kere yıkar (297). Sağ ayağını yıkarken :

«أَللَّهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ الأَقْدَامُ فِي النَّارِ»

«Allahım! Ayakların cehenneme kaydığı günde benim ayaklarımı sırat üzerinden kaydırma.» duâsını okur. Sol ayağını yıkarken

«أَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تَزِلَّ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزِلُّ فِيهِ أَقْدَامُ الْمُنَافِقِينَ»

«Münâfıkların ayakları kayacağı günde Sırattan ayağımın kaymasından sana sığınırım.» duâsını okur. (298) ve (nûrunun ziyâdeliği için) ayağın yan kemiklerini de yukarı geçmek sûretiyle ayağını kaldırarak :

---

(296) Eğer parmakları seyrek olup aralarına su giderse bu hilâllama sünnettir, su gitmezse farzdır.

(297) Farz olan abdest âzâlarını birer kere yıkamaktır. Yalnız hiç kuru kalmamak ve yağlama gibi olmayıp suyun âzâlardan damlaması şarttır. Üç defa yıkamak sünnettir, daha az ve daha ziyâde mekrûhtur. Ancak mekrûh olan, abdest niyetiyle fazla yıkamaktır. Yoksa mevcûd kiri izâle için fazla yıkamakta kerahat yoktur. (Mütercim).

(298) Bütün bu duâlar birer edeb ve faziletttir. Yoksa bu husûsta Peygamberimizden mervi kat'i bir rivâyet mevcût değildir.

buyurmuştur. (302). Denildi ki tahârette suya fazla düşkün olmak yâni suyu haddinden fazla kullanmak akıl zayıflığındandır. İbrahim bin Edhem: "İlk vesvese tahârette baş gösterir" diyorlar. Hasanı Basri:

«إِنَّ شَيْطَانًا يَضْحَكُ فِي الْوُضُوءِ يُقَالُ لَهُ الْوَلْهَانُ»

«Abdestte insânlara vesvese veren bir şeytan var, adına Velhân denir.» demiştir.

(Bu söz Peygamberimizden mervî bir hadîs-i merfûdur. Biraz ayrı ifâde ile, Tirmizî, Câmiinde Ubeyy ibn Kâ'b'dan rivâyet etmiştir.)

2 — Abdest bittikten sonra elini sallayıp suyu silkmesi mekrûhtur.

3 — Abdest esnâsında konuşmak mekrûhtur.

4 — Suyu yüzüne çarpmak mekrûhtur. Bâzıları, abdest suyu mîzana konacağı için her hangi bir şey ile abdest ve gusül suyunu kurutmayı mekrûh saymışlardır ki Said ibn Müseyyib ve Zührî bunlardandır. Fakat Muaz bin Cebel Peygamber Efendimizin yüzünü sildiğini rivâyet etmiştir. Ayrıca Peygamberimizin suyu silmek için bezi bulunduğu Hazret-i Ayşe'den rivâyet edilmiş, fakat bu rivâyete itiraz edilmiştir. (303)

5 — Bakır ve tunç gibi kırmızı kaplar ile abdest almak mekrûhtur (304). Bunun keraheti dînî değil, tıbbîdir (305). İbn Ömer ve Ebû Hüreyre Radiyallahu Anh'den bu gibi sarı kaplar ile abdest almanın kerâheti rivâyet edilmiştir. Şu'be'ye sarı bir kapta abdest suyu hazırlanınca, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre rivâyetine atfen mekrûh olduğunu söylemiştir.

Böylece abdest işini bitirip namaza şürû edeceği zaman lâyık olan, halkın manzarı olan dış görünüşünü temizlediğini düşünerek, Allahın manzarı olan kalbi temizlemeden huzûruna çıkıp ona münâcat etmekten utanmalı ve tövbe edip, kötü hûylardan arınmak ve iyi hûy-

---

(302) Zamânımızdaki hatim ve mevlit duâları gibi. Duâ demek, bir sâil gibi istemek demektir. Bir edîb ve hatîb gibi edebiyât ve hutbe irâdetmek değildir. Bu gibi duâların kabûl olmıyacağını kendileri isbât etmektedir. Duâ şekillerini Kur'ân ve hadîs bizlere göstermiştir. Duâlar en kısa ve en mütevaziâne bir şekilde olmalıdır. (Mütercim).

(303) Mezhebimizde peşkir kullanmakta beis olmadığı tasrîh edilmiştir. Kullanmak câizdir. Terki daha güzeldir. Dâvâ abdest suyundadır, diğer sularda değildir. Esâsen Arabistan'da buna lüzum yok, çünkü bir âzâ yıkanırken diğeri kurur.

(304) Hanefî'lere göre çamur kapları ile abdest almak.

(305) Bâzıları «Bu yalnız sıcak iklimlere mahsûstur; orada Bers (alalık) illetin tevlid eder» dedilerse de Hanefî ve Mâlikîlere göre bunda bir kerahat yoktur. Doğrusu da budur. Bu husûsta Peygamberimize nisbet edilen bir hadis varsa da sâbit değildir.

«أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ عَمِلْتُ سُوأً وَظَلَمْتُ نَفْسِي أَسْتَغْفِرُكَ اللّٰهُمَّ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ فَاغْفِرْلِي وتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. اللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ وَاجْعَلْنِي مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ وَاجْعَلْنِي عَبْداً صَبُوراً شَكُوراً وَاجْعَلْنِي أَذْكُرُكَ كَثِيراً وَأُسَبِّحُكَ بُكْرَةً وَ أَصِيلاً»

duâsını okur. Denildi ki, abdesti müteakip kim bu duâyı okursa, onun abdesti mühürlenerek arş-ı âzamın altına kaldırılır ve kıyâmete kadar sâhibi için tesbîh eder.

ABDESTİN MEKRÛHLARI

1 — Âzaları üç kerreden ziyâde yıkamak (299). Üç sayısını aşan kimse zulm ve abdestte isrâf etmiş olur. Peygamber Efendimiz her âzayı üç kerre yıkamak sûretiyle abdest aldı ve :

«مَنْ زَادَ فَقَدْ ظَلَمَ وَ أَسَاءَ»

«Ziyâde eden zulüm ve kötülük etmiş olur.» (300) buyurdu.

Diğer bir hadîsinde de :

«سَيَكُونُ قَوْمٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ والطُّهُورِ»

«İleride bu ümmetten duâ ve temizlikte haddini aşacak kavimler gelecektir.» (301)

---

(299) Üçden az yıkamak da mekrûhtur.
(300) Ebû Davûd ve Nesei, Amr b. Şuayb'den.
(301) Ebû Dâvûd ve İbn Hibban, Abdullah b. Mağfel'den.

lar ile bezenmek bu dış temizliğinden daha makbûl olduğunu iyice anlamalı ve bâtın ile ilgilenmeyip yalnız zâhir temizliği ile meşgûl olan, padişâhı dâvet eden kimsenin evinin içerisi pislikle dolu olduğu hâlde dışını badana, boya ve çiçekler ile bezeyip temizleyip süslemekle uğraşana benzediğini bilmelidir. Bu adam tevbîh ve tekdîre ne kadar müstahak ise, yalnız zâhir temizliği ile uğraşıp kalbini temizlemeden Allah huzûruna çıkan kimse de o nisbette helâke müstehak olur.

ABDESTİN FAZİLETİ

Bu husûstaki hadîsler :

« مَنْ تَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ فِيهِمَا نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ (وفى لفظ آخر) وَلَمْ يَسْهُ فِيهِمَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ »

«Kim ki abdest alır, abdestini tamamlar, hatırına maddî bir şey gelmeden iki rekât namaz kılarsa, yeni doğmuş gibi bütün günâhlarından sıyrılmış olur. (Diğer rivâyette) Hiç sehvetmeden bu namazı kılarsa, bütün geçmiş günâhları bağışlanır.» (306) buyurulmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz diğer bir hadîsinde :

« أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِمَا يُكَفِّرُ اللّٰهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ، إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَنَقْلُ الْأَقْدَامِ إِلَى الْمَسَاجِدِ وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَذَا لِكُمُ الرِّبَاطُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ »

«Allahu Teâlâ'nın, kendisiyle, hatâları mahvedip dereceleri yükselttiği şeyi size bildireyim mi? Şiddet ve melâlet anlarında âdâbına riâyet ederek mükemmelce abdest almak, câmilere gitmek ve bir na-

(306) Buharî ile Müslim, Osman b. Affan'dan.

mazı kıldıktan sonra diğer namaz vaktini beklemektir (sonra 3 def'a) işte bu (ribat)tır, murabıta kalbi ibâdete bağlamaktır.» (307) buyurdu.

«وَتَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ وَقَالَ مَنْ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ آتَاهُ اللهُ أَجْرَهُ مَرَّتَيْنِ . وَتَوَضَّأَ ثَلَاثاً ثَلَاثاً وَقَالَ هَذَا وُضُوئِي وَوُضُوءُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي وَوُضُوءُ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامِ»

«Peygamber Efendimiz bir def'a abdest azâlarını ikişer kerre yıkamak sûretiyle abdest aldı ve, böyle ikişer def'a âzalarını yıkayanlar iki ecir alırlar buyurdu. Bir def'a da abdest âzalarını üçer kerre yıkamak sûretiyle abdest aldı ve işte bu, benim, benden evvelki Peygamberlerin ve bilhassa Halil İbrahim Aleyhi's-selâm'ın abdestidir.» (308) buyurdu. Yine Peygamber Efendimiz :

«مَنْ ذَكَرَ اللهَ عِنْدَ وُضُوءِهِ طَهَّرَ اللهُ جَسَدَهُ كُلَّهُ ، وَمَنْ لَمْ يَذْكُرِ اللهَ لَمْ يَطْهُرْ مِنْهُ إِلَّا مَا أَصَابَ الْمَاءُ»

«Abdest alırken Allahı zikreden, besmele ile başlayan kimsenin bütün bedeni, besmele getirmiyenin ise yalnız yıkadığı âzaları temizlenir.» (309) buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz :

«مَنْ تَوَضَّأَ عَلَى طُهْرٍ كَتَبَ اللهُ لَهُ بِهِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ»

«Temiz olduğu hâlde yâni abdestli iken abdest alan kimseye, Allah on sevâb yazar.» (310) buyurmuştur. Diğer hadîsinde :

---

(307) Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(308) İbn Mâce, İbn Ömer'den.
(309) Dare Kutnî, Ebû Hüreyre'den.
(310) İbn Mâce, İbn Ömer'den.

«اَلْوُضُوءُ عَلَى الْوُضُوءِ نُورٌ عَلَى نُورٍ»

«Abdest üzerine abdest, nûr üzerine nûrdur.» (311) buyurmuştur.

Bütün bunlar abdesti tazelemeyi teşvik içindir. Diğer bir hadîsde:

«إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ فَتَمَضْمَضَ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ فِيهِ، فَإِذَا اسْتَنْثَرَ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ أَنْفِهِ، فَإِذَا غَسَلَ وَجْهَهُ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ وَجْهِهِ حَتَّى تَخْرُجَ بَيْنَ أَشْفَارِ عَيْنَيْهِ فَإِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ يَدَيْهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحتِ أَظْفَارِهِ فَإِذَا مَسَحَ بِرَأْسِهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ رَأْسِهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أُذُنَيْهِ. فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتِ الْخَطَايَا مِنْ رِجْلَيْهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أَظْفَارِ رِجْلَيْهِ. ثُمَّ كَانَ مَشْيُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ وَصَلَاتُهُ نَافِلَةً لَهُ»

«Müslüman bir kul abdest alırken ağzına su verdiği vakit, ağzıyle işlediği hatâlar ağzından çıkar. Burnunu temizlediği vakit burun hatâları burnundan çıkar. Yüzünü yıkadığı vakit yüzündeki hatâlar yüzünden hattâ kirpiklerin bittiği göz kenarından, ellerini yıkayınca tırnaklarının altına varıncaya kadar bütün hatâlarından, başını meshedince kulaklarının altına varıncaya kadar başının bütün hatâlarından, ayaklarını yıkayınca, ayak tırnaklarına varıncaya kadar bütün hatâlarından sıyrılıp çıkmış olur (312). Sonra da temiz olarak câmiye girip kıldığı namaz kendisine kalır.» (313) buyurmuştur.

---

(311) Aslı bulunamamıştır.

(312) Bu hadis-i şerif, mânevi hatâların temizlendiğini ifâde ettiği gibi maddî mikropların da göz çapaklarından, burun ve ağız içinden, tırnakların uçlarından çıkıp gittiğini açıkça ifâde etmektedir. Esâsen Kur'ân ve hadis emirlerini yalnız bir cepheye tahsîs etmemek lâzımdır.

(313) Ebû Dâvûd ve İbn Mâce.

Rivâyet olundu ki, "**Abdestli bulunan oruçlu gibidir**" (Ebû Mansûr Deylemî zayıf sened ile Amr ibn Hâris'den rivâyet etmiştir.)

«مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ»

«Kim âdâbında riâyetle abdest alır, sonra başını semâya kaldırarak bu duâyı okursa; kendisine sekiz cennet kapısı açılır, istediğinden içeri girer.» (314) buyurmuştur.

Hazret-i Ömer (R.A.) "İyi ve mükemmel alınan bir abdest, şeytanı insandan uzaklaştırır" buyurmuştur.

Mücâhid (315) "Zikrullah, istiğfar ve taharet ile yatmak imkânını bulanlar böyle yapsın, çünkü rûhlar öldüğü gibi dirilirler" buyurmuştur.

GUSLÜN KEYFİYETİ

Su kabını sağ tarafına kor, besmele ile ellerini üç kere yıkar, sonra anlattığımız gibi taharet alır. Sonra var ise bedenine bulaşan meniyi temizler. Sonra yine yukarda anlattığımız şekilde namaz için olduğu gibi abdest alır, (suyun, toplandığı tekne, leğen içersinde veyâhût çamur üzerinde yıkanıyorsa) isrâftan kaçınmak için ayaklarını yıkamayı tehir eder. Sonra üç kere başına, üç kere sağına, üç kere soluna su döker ve her tarafını iyice ovar. Saçını, sakalını hilâllamak sûretiyle suyu diplerine ulaştırır. Kadın ise örgülerini çözmiye mecbûr değil, gâye diplerini yıkamaktır. Eğer örgüler çözülmeden diplerine su gitmiyorsa o zaman örgülerini de çözer. Kulak, göbek gibi bedenin kapalı yerlerine dikkat eder. Yıkanırken tenasül uzvuna dokunmamaya gayret eder. Eğer dokunursa abdestini iâde eder (316). Yıkanmadan evvel abdest almışsa sonradan abdest alması câiz değildir. İşte şu anlattıklarımız abdestin ve guslün sünnetleridir. Âhiret yoluna girenin

---

(314) Ebû Dâvûd, Ukbe b. Amir'den.

(315) Mücâhid İbn Cubeyr, Beni Mahzûmun mevlâsıdır, yâni âzadlı kölesidir; mukattandır. 114 Hicride ölmüştür.

(316) Hanefî mezhebinde tenasül uzvuna değmekte bir mahzûr yoktur.

bilip yapması gereken kısımlarını anlatmış olduk. Bunların hâricindeki mes'elelere, bâzı ârızalar sebebiyle ihtiyâç hâsıl olursa, onlar için de fıkıh kitâblarına mürâcaat edilir.

Hülâsa olarak gusülde anlattıklarımızdan farz olan iki şeydir: Birincisi niyet, ikincisi bütün bedeni yıkamaktır. (317)).

Abdestin farzları da niyet, yüzü, kolları hudûtlarına kadar yıkamak, başa meshetmek, ayakları topuklarıyle yıkamak ve tertib olmak üzere altıdır (318). Muvâlât yâni âzanın biri kurumadan diğerini hemen yıkamak vâcib değildir. (319).

Farz olan gusûlü icâbettiren dört şey şunlardır:

1 — (Bakmak, rüyâlanmak, ellemek veyâ her ne sûretle olursa olsun şehvet ile) meninin çıkması. (320).

2 — Sünnet yerinin (müştehat olan kadın veyâ erkeğin) sünnet yerine geçmesiyle, sünnet yeri geçtikten sonra ister inzâl olsun ister olmasın gusül farzdır.

3 — Hayz [kadının aybaşı âdeti]. Bundan temizlenince yıkanmak farz.

4 — Nifas [lohusalık hâli]. Çocuk doğurduktan sonra gelen kandır. Bu da âzamî 40 günde temizlenir, bundan aşağı da her ne zaman kesilirse yıkanmak farzdır. 40 günde temizlenmezse hemen yıkanır; çünkü ondan sonra gelen kan nifas kanı değil, hastalık kanıdır. Hiç bir şeye mâni değildir.

Bunlardan başka hâllerde yıkanmak sünnettir. Cuma ve Bayram günleri, ihrâm giyerken, vakfe ederken yıkanmak gibi, Mekke'ye girerken, teşrik günlerinde vedâ tavafı için, bir kavle göre cünup olmıyarak Müslüman olan kâfir için, cinnetten ayılan, ölü yıkayan için de yıkanmak müstehabtır.

TEYEMMÜMÜN KEYFİYETİ

Suyu aradığı (321) hâlde bulamıyan, yahûd yırtıcı hayvan veyâ insan korkusiyle mahbûs bulunmak gibi bir mâni sebebiyle suya yak-

---

(317) Hanefi'lere göre guslün farzı üçdür: 1) Mazmaza, 2) İstinşak, 3) Bütün bedeni iyice yıkamak.

(318) Hanefi'lere göre ise gusülde olduğu gibi abdestte de niyet farz değildir, tertip de farz değildir, çünkü (vav), tertîp için değil mutlak cem içindir. Binâenaleyh ortadan veyâ sonundan da başlasa abdest câizdir.

(319) İmâm Mâlik ile Ahmed ibn Hanbel bunu da farz kabûl ederler.

(320) Hattâ meninin şehvetle çıkması değil, bize göre mahallinden şehvetle ayrılması şarttır. Dışarı çıkarken ister şehvet olsun ister olmasın gusül lâzımdır. Ancak Ebû Yûsuf'un kavline uyularak, ihtilâm olan bir misâfir meni çıkmadan uyanır, kamışını zapteder, şehveti teskîn olduktan sonra meni çıkarsa yıkanmıyabilir.

(321) Suyun varlığı şübhe edilen yerlerde her taraftan 400 adım aranırsa da yokluğu kat'î olarak bilinen yerlerde abes olacağından aramıya lüzûm yoktur.

laşamıyan veyâ mevcûd su kendisinin ve arkadaşının (hattâ köpeğinin) ihtiyâcına kifâyet edebilecek miktarda olması, veyâhûd suyun raiçten fazlaya satılması veyâ bedenin de suyu kullanmağa mâni yaraların veyâ her hangi hastalığın bulunması veyâ hastalanması, hastalığın artmaşı ve âzasının donması gibi tehlikeler karşısında suyu istimâlden âciz olursa (su bulurum veyâ iyileşirim ümidiyle) farz vakti girinciye kadar bekler sonra temiz toprağı kasteder. Toprağın temiz ve toz verecek şekilde yumuşak olması lâzımdır (322). Parmaklarını sıkıştırarak ellerini bu temiz toprağa vurur ve her iki eliyle bir defa yüzünü mesheder bu sırada namaz kılmak için teyemmüme niyet eder. Artık sakalının, bıyığının altına tozu isâletmek için uğraşmaz, ancak yüzünün her tarafına elini sürmiye gayret eder, bu da bir defada hasıl olur. Çünkü insanın yüzü iki elinden fazla değildir. İstiabda zannın gâlibi kâfidir. Sonra parmağındaki yüzüğü çıkarır ve bu defa parmaklarını açmak sûretiyle ellerini toprağa vurur, sonra sol elini dört parmaklarının iç kısmını sağ elinin dört parmağının üstüne kor ve arkadan dirseğe kadar iner sonra sol elinin iç kısmıyle sağ kolunun iç kısmını dirsekten baş parmak hizasına kadar sıvazlar, burada da sol elinin baş parmağının iç kısmını sağ elinin baş parmağının üzerine koymak sûretiyle sağ elini, aynı şekilde de sol elini yaptıktan sonra ellerini mesheder, parmak aralarını hilâller, böyle yapmaktaki gâye bu iki abdest âzalarını teyemmüm ile kaplamaktır. Bu şekil zor gelirse bunu iki veyâ daha ziyâde darbe ile yapmakta beis yoktur (323) (gerek gusül ve gerek abdestin teyemmümü aynıdır).

Böylece teyemmüm edip farzı kıldıktan sonra dilediği kadar nâfile namaz kılabilir. Eğer iki farzı kılacaksa teyemmümünü tazelemesi uygun olur. Hattâ her farz için ayrı ayrı teyemmüm eder. (324).

---

(322) Hanefi'lere göre toprak cinsinden olan her temiz şey üzerinde teyemmüm câizdir. Hattâ ortalık karlı bile olsa elbisedeki toz teyemmüm için kâfidir.

(323) Hanefi'lere göre de teyemmüm aynıdır. Teyemmüm maksût olan temizliği sağlamadığı için teyemmümde niyet şarttır. Teferruatta biraz fark varsa da hâiz-i ehemmiyet değildir. Meselâ toprağa sürdü mü elini hemen âzâlarına sürmez belki yanlardan baş parmakları birbirine vurarak tozları düşürür, her iki hâlde de parmakları hafif açık tutar. Teyemmümden gâye abdesti hatırlamak, topraktan yaratıldığına nazarı çekmek ve tevâzu göstermektir.

(324) Hanefilere göre abdest bozulmadıkça yeniden teyemmüme lüzûm yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÂB

BEDENDEN ÇIKAN DİĞER MÂDDELERİN TEMİZLENMESİNE DÂİRDİR

Bedenin zâhirine çıkan fuzalât ikiye ayrılır: Birincisi kirler, ikincisi de bedenin cüzleridir.

BİRİNCİ KISIM

KİRLER VE BEDENDEN ÇIKAN RUTÜBETLER

Bunlar sekize ayrılır :

1 — Başta toplanan kir ve bit gibi şeylerdir. Yıkamak, taramak ve yağlanmak sûretiyle başı temizlemek müstehabtır. Bizzat Peygamber Efendimiz zaman zaman başını temizler, yağlar ve tarardı. Kendisi böyle yaptığı gibi bunu da emrederek :

« إِدْهِنُوا غِبًّا »

«Ara sıra yağlanın ve temizlik yapın.» (325) buyururlardı.

Yine Peygamber Efendimiz :

« مَنْ كَانَتْ لَهُ شَعْرَةٌ فَلْيُكْرِمْهَا »

«Saç büyüten, saçına iyi baksın.» (326) buyurmuştur.

Bir gün Peygamberimizin huzûruna saçı sakalı karışmış kirli paslı bir adam girdi. Peygamber Efendimiz :

---

(325) Kaynağı bulunamamıştır.
(326) Ebû Hüreyre'nin sözüdür.

«أَمَا كَانَ لِهَذَا دُهْنٌ يُسَكِّنُ بِهِ شَعْرَهُ؟ ثم قال: يَدخُلُ أَحَدُكُم كَأَنَّهُ شَيْطَانٌ»

«Bu adamda saçını yatıştıracak kadar yağ yok mu idi... Vahşi bir mahlûk gibi aranıza girmiş bulunuyor.» (327) buyurmuştur.

2 — Kulak deliğinde toplanan kirlerdir. Kulağı meshetmek bunları izâle eder, fakat kulak içindeki kire ve kulağın ifrâzâtına gelince bunları da hamamdan çıkınca (kulak zarını incitmiyecek şekilde) mülâyemetle temizlemek lâzımdır. Çünkü bu kirin kesâfeti işitmeye de mâni olabilir.

3 — Beyinden inerek burun içinde toplanan kirlerdir. Bunları da istinşak, istinsar yâni buruna su vermek ve sümkürmek sûretiyle temizler.

4 — Dişlerde ve ağız içinde toplanan kirler ve diş sarılıklarıdır. Bunları da yukarıda anlattığımız şekilde mazmaza ve misvâk ile temizler.

5 — Sakalda toplanan kir ve bittir. Bunları da yıkayıp taramak sûretiyle temizler. Meşhûr bir haberde : **«Peygamber Efendimizin dâimâ seferde, hazerde ayna ve tarağı yanında bulundurduğu»** bildirilmektedir. Ve bu Arab âdetidir. Garîb bir haberde de : Kesif sakalı bulunan Peygamber Efendimizin günde iki defa sakalını taradığı bildirilmektedir. Ebû Bekir de böyle idi. Hazret-i Osman yumuşak ve uzun sakallı idi. Hazret-i Ali fazla toplu ve geniş sakallı idi. Sakalları omuz başlarına kadar giderdi. Bundan daha garîb bir hadîsde de : «Hazret-i Ayşe anlatıyor ki : Resûl-i Ekrem'in kapısına bir cemâat geldi. Baktım ki Peygamber Efendimiz su dolu bir kaba eğilerek yâni kabı ayna gibi kullanarak saçını sakalını düzeltiyordu. Bunu görünce: "Ya Resûlâllah, sen de mi süsleniyorsun" dedim. Peygamber Efendimiz:

«نَعَمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ مِنْ عَبْدِهِ أَنْ يَتَجَمَّلَ لِإِخْوَانِهِ إِذَا خَرَجَ إِلَيْهِمْ»

«Evet ya Ayşe, cemâat huzûruna ve dostlarının karşısına çıkacak kimsenin süslenmesini Allah sever.» (328) buyurmuştur.

(327) Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hibban, Câbir'den.
(328) İbn Adiyy, münker olduğunu söylemiştir.

Câhiller, temizlik husûsunda Peygamberi diğer insanlara, melekleri bekçilere benzeterek bu temizliği, insânlara karşı bir süslenmek kabûl ederler ki hakîkatten çok uzaktır. Çünkü Peygamber Efendimiz insânları dâvete me'mûrdur. İnsânların tahkîrine mârûz kalmamak için onlara karşı heybet ve vekarlı olması gerekir, gözlerine küçük görünmemek için temiz olması iktizâ eder. Ne çâre ki münâfıklar kendisini küçük düşürmek için her çâreye baş vururlardı. İnsânları Allah'a dâvet eden her âhiret âliminin böyle olması lâzımdır. Yâni nefreti müeddi olmamak için üstü başına, kılık kıyâfetine çeki düzen vermelidir. Bu gibi husûslarda itimâd niyetedir. Zîra bu temizlik haddi zâtında bir ameldir. Niyete göre vasıflanır, bu niyetle yapılan temizlik şer'an makbûldür. Kendisine aldırış etmemek ve zühdünü izhâr etmek maksadıyla sakalını kir pas içinde bırakmak ise mahzûrludur. Buna mukabil daha mühim vazîfe ile meşgûl olup sakalını temizliyecek müsâit vakit bulamaması da mahbûbdur. Yâni sevimlidir.

Bu niyet, kul ile Allah arasında kalmış gizli bir hâldir. Sarraf olan Allahu Teâlâ hakîkati görür ve bilir. Hiç bir sûretle sahtekârlık ona geçmez. Nice câhiller var ki insânlara karşı böyle görünmiye çalışırken içinde türlü melânetler düşünür de hâlâ niyetinin hayır olduğunu zanneder. Kıymetli elbiseleri giyen nice âlimleri görürsün ki onlar da bununla bid'atcileri düşürmek, mücâdelecileri susturmak ve Allaha yaklaşmayı kasdettiklerini zannederler. Bunun iç yüzü, kabirlerden insânların kalkacağı, göğüslerde saklı olanların meydana çıkacağı ve bütün gizli işlerin açıklanacağı muazzam günde belli olacaktır. O günde hâlis akçe kalp akçeden ayrılacaktır. Huzûr-ı Rabbü'l-âlemîne arz olacağımız o muazzam günün rezâletinden Hazret-i Allaha sığınırız.

6 — Parmak mafsallarında biriken kirlerdir. Arablar elleriyle yediği ve yemekden sonra ellerini yıkamadıkları için bu ek yerlerinde kirler birikirdi. Peygamber Efendimiz bunları yıkamayı kendilerine emretmiştir.

7 — Parmak ucu ve tırnak aralarındaki kirlerdir. Peygamber Efendimiz bunların temizlenmesini de emretmiştir. (329) Zîra tırnaklarını kesmek için Arablarda her dâim makas bulunmazdı. Bu sûretle tırnak araları pislik ile dolardı. Peygamber Efendimiz, tırnak kesmek, koltuk ve kasık aralarını temizlemek için kendilerine âzamî olarak kırk gün mühlet vermiştir. (330) Fakat kirlendiği vakit hemen tırnakların temizlenmesini de emir buyurmuştur. (331)

---

(329) Ahmed, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.
(330) Enes'den rivâyet etmiştir.
(331) Taberânî'den.

«وَجَاءَ فِى الأَثَرِ «أَنَّ النَّبِىَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِسْتَبْطَأَ الْوَحْىَ فَلَمَّا هَبَطَ عَلَيْهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ قَالَ لَهُ : كَيْفَ نَنْزِلُ عَلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لاَتَغْسِلُونَ بَرَاجِمَكُمْ وَلاَتُنَظِّفُونَ رَوَاجِبَكُمْ وَقُلْحاً لاَ تَسْتَاكُونَ ؟ مُرْ أُمَّتَكَ بِذٰلِكَ»

«Peygamber Efendimiz vahyin geciktiğini, bir zaman arası kesildiğini gördü. Cebrail Aleyhi's-selâm geldiğinde, (bittabi Peygamber Efendimiz sebebini sormuştu. Bunun üzerine) Cebrail: Nasıl geleyim? Siz parmakların orta boğumlarını yıkamaz, el ayasına bitişen mafsallarını temizlemez, dişleriniz sarardığı hâlde onları misvaklamaz, yıkayıp temizlemezsiniz? İşte bunları temizlemeyi emret.» (332) demiştir (Bu hadîs yukarıda geçmiştir.) Ayrıca «öff» ile tırnak temizliğini de emretmiştir. Hattâ Kur'ân-ı kerim'de : **«Onlara öff bile deme.»** (17 - İsrâ: 23) âyet-i celîlesinin bir mânâsı da, tırnaklarındaki kirlerden dolayı onları ayıplamayın veyâhûd onları o kirler için eziyetlendirmeyin demektir. Ayrıca kulak kirlerini de temizlemeyi emretmiştir.

HAMÂMA GİRMEK

8 — Sekizincisi de ter ve toz vâsıtasıyle bedende toplanan kirlerdir. Bunları da hamam temizler. Binâenaleyh hamama girip yıkanmakta beis yoktur. Sahâbe-i Kirâm Şam hamamlarına girip yıkanmışlardır. Hattâ bâzıları: «Hamam ne güzel şeydir, insanın bedenini kirden temizlediği gibi, hararetiyle de cehennem ateşini hatırlatır.» demişlerdir. Bu söz Ebû'd - Derdâ ve Ebû Eyyûb Ensârî Radıyâllahü Anhümâ'dan rivâyet edilmiştir. Diğer bâzıları da «Hamam ne fenâ yerdir. Halk arasında mahrem yerlerin açılmasına ve hayânın izâlesine sebebiyet verir» demişlerdir. Birinci ifâde hamamın faydalarını, ikinci ifâde de mahzûrlarını anlatmış olur. Mahzûrlardan kaçınmak şartiyle istifâdesinde beis yoktur. Fakat hamama girenin vâcib ve sünnet olarak bâzı vazifeleri vardır.

---

(332) Yukarıda geçmiştir.

HAMÂMA GİRENE VÂCİB OLAN ŞEYLER

Hamâma giren zata, ikisi kendi mahrem yeri, ikisi de diğerlerinin mahrem yerine âit olmak üzere dört vâcib vardır.

Kendi mahrem yeri ile alâkalı olan vâcibler:

1 — Avret yerini açmamak ve kimseye göstermemek.

2 — Göbeğinden diz kapağının altına kadar olan bu mahrem kısmına başkasının elini değdirtmemek yâni tellâğa buraları oğdurmamak, bu kısmı kendi eliyle temizlemek lâzımdır. Diğer kısımlarını yâni dizden aşağı ve göbekten yukarısını oğdurabilir.

Başkasının mahrem yeri ile alâkalı vâciblere gelince:

1 — Başkasının avret yerine bakmamak.

2 — Şâyet avret yeri açılmışsa kapamasını tavsiye etmek.

Çünkü İslâm dîninde nehy-i münker vâcibtir. Binâenaleyh hamamda insânlar arasında keşf-i avret eden kimseye sükût etmek uygun değildir. Ancak, hakaretle karşılaşılacak yeni bir hâdise olacağını sezerse o zaman sükûtu tercîh edebilir. Yoksa "Biliyorum dinlemez, söz tutmaz" demek bir değer taşımaz. Çünkü sözlerin gönüller üzerinde te'siri vardır. Açıklığın çirkinliği ve azâbı mûcib olacağı nezâketen ifâde edildiği takdîrde, hatâsını anlayıp dönenler olur, bunun için bu tavsiye terkedilmemelidir. İşte bu gibi sebeblerden bu zamânda hamama gitmemek daha uygundur; çünkü bu devirde (Gazâlî'nin devrinde) hamâma girip de yasak olan avret yerini görmemek imkânsız gibidir. (Bu cihete riâyet edenler yok denecek kadar azdır.) Bilhâssa göbek altından kasık başına kadar olan kısmı insânlar avret saymamaktadır. Halbuki şerîat bunu haram saydı ve avret yerine ilhak etti. Bu sebebten hamamı kendisi için kapatmak müstehabtır. Hattâ Beşir bin Hâris: «Yalnız bir dirhemi olsa da onu verip hamamı kendisi için kapatan şiddet göstermiş sayılmaz.» demiştir. (Kendisi hamâma gireceği zamân böyle yapardı). (Abdullah) İbn Ömer hamâma girdiği vakit iki peştemal kullanırdı. Başkasını görmemek için birisini yüzüne alır ve duvar tarafına dönerdi. Hattâ bâzıları da bu düstûru kabûl etmek şartiyle hamâma girmekte beis yok demişlerdir. Yâni iki peştemal kullanır, birisini beline bağlar diğerini de gözüne (bu sûretle hem kendi avret yerini korumuş ve hem de başkasını görmemiş olur.)

HAMÂMA GİRMENİN SÜNNETLERİ

Hamâmın on kadar sünneti vardır:

1 — Tahsîn-i niyet: Yâni terleyip, parlayıp temizlenip, dünyâ süsü, zîynet ve hevâsını değil, belki temiz olarak namaz kılmaya niyetle yıkanmak.

2 — Hamâm ücretini peşin ödemek, kendisinin ne vereceği, hamamcının ne istiyeceği meçhûl olduğu için hamama girmeden parayı ödemek; bu şüpheyi kaldırmasiyle huzûru sağlamış olur.

3 — Sol ayağiyle hamama girmek.

4 — Girerken «Bismillâhirrahmanirrahim. Pisliklerin her cinsinden ve kovulmuş şeytanın şerrinden Allaha sığınırım» demek.

5 — Hamâmın tenhâ zamânını seçmek, hattâ mümkün ise hamamı kapatmak. Çünkü hamamdakilerin hepsini dindar, setr-i avrete riâyet eden terbiyeli insânlar olduğunu kabûl etsek bile çıplak bedenlere bakmak bir nevi hayâsızlık şâibesini doğurur. Bununla berâber iş karşılaştığı muhtelif bedenlerden avret mahallerini tasavvura kadar gidebilir, aynı zamânda yıkanırken mahrem yerlerin açılması ve gözlerin oraya gitmesi de mümkündür. Hattâ bu sebebten (Abdullah) İbn Ömer, hamâmda gözlerine de perde tutmuştur.

6 — İlk girişte sağ sol omuzlarını yıkamak.

7 — Terlemeden kurna başına yâni hamâmın en sıcak yerine girmemek.

8 — Suyu lüzûmundan fazla isrâf etmemek, çünkü zımnen o kadarına me'zûndur. Lüzûmsuz kurnaları akıtmak ve bilhassa sıcak suyu isrâf etmek hamâmcının canını sıkacağında şüphe yoktur.

9 — Hamamda cehennemin harâretini ve burada bir saat mahbûs kalsa hâlinin ne olacağını düşünerek bununla cehennem arasında bir mukaayese yapmak. Çünkü dünyâda cehenneme nisbeten benzeyen hamamdır. Çünkü altı ateş üstü karanlıktır. O cehennemden Allaha sığınırız. Belki aklı başında olan bir ân âhiretten gaflet etmez, çünkü varacağı ve duracağı yer orasıdır. Hamâmda gördüğü su, ateş, soyunmak, tellâğa teslim olmak gibi her şeyden ibret ve ders almalıdır. Herkes kabiliyetine göre görür ve anlar.

Her tarafı mâmûr ve mefrûşâtı mükemmel olan bir eve, manifaturacı, dülger, inşaatcı ve dokumacının girdiğini kabûl etsek, manifaturacı evdeki kumaşlara ve onların kıymetlerine, dokumacı bunların dokunuş şekillerine, dülger evin çatı şekline ve marangoz kısmına, inşaatçı evin duvarlarına ve inşaat şekline baktıkları gibi, âhiret yolcuları da gördükleri her şeyden âhiret için ibret dersi alırlar. Hattâ her şeye ibret nazariyle bakar. Karanlığa bakınca kabir karanlığını, yılanı görünce cehennem yılanlarını, korkunç ve çirkin sûret görünce zebanileri, korkunç ses duyunca da İsrâfil'in sûra üfürmesini, güzel şey gördüğü zamân cennet ni'metlerini, sokakta veyâ evde red ve kabûl seslerinden birisini duyduğu vakit hesâbtan sonra red veyâ kabûl olacağını hatırlar ve düşünür. Aklı başında olan kimsenin bunlardan daha mühim düşünceleri ne olabilir? İnsânı bu gibi düşüncelerden alı-

koyan dünyâ meşgalesidir. Halbuki dünyânın muvakkat hayâtiyle, âhiretin ebediyetini düşünen kimse eğer basireti kör, kalbi gâfil değilse dünyâ hayâtını küçümsiyeceğinde şüphe yoktur.

10 — Hamâma girerken selâm vermemek, şâyet selâm verilirse başkasının iâdesini beklemek ve kendisi sükût edip redd-i selâm etmemektir. Ancak dilerse «âfiyet olsun» der. İçeri girenin, âfiyet olsun deyip musafaha etmesinde beis yoktur. Fazla konuşmamak da hamamın âdâbındandır. Aşikâre Kur'ân okumaz, Eûzü besmele getirebilir, akşama yakın ve akşam ile yatsı arası hamâma girmemelidir. Çünkü bu vakitler şeytanların her tarafa dağıldıkları vakitlerdir.

HAMÂMDA TELLAĞA OĞDURMANIN CÂİZİYYETİ

Hamâmda başkasının kendini oğmasında beis yoktur. Bu, Yusuf bin Asbat'tan nakledilmiştir. Şöyle ki: «Dostlarından olmıyan bir zâtın kendisini yıkamasını vasiyet etti. (Sebebini sorduklarında) O, beni hamâmda yıkamıştır. Çok sevdiği bu işi mükâfat olarak ona vasıyet ediyorum» demiştir. Bunun cevâzına delâlet eden, sahâbenin şu rivâyeti de vardır:

«أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ مَنْزِلاً فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ. فَنَامَ عَلَى بَطْنِهِ وَعَبْدٌ أَسْوَدُ يَغْمِزُ ظَهْرَهُ فَقُلْتُ: مَا هَذَا يَا رَسُولَ اللهِ؟ إِنَّ النَّاقَةَ تَقَحَّمَتْ بِي»

«Peygamber Efendimiz bir yolculuğunda bir yere indi, yüzü koyun yattı ve siyah kölelerinden bir tânesi sırtını oğuyordu. Dedim ki ne oldu yâ Resulâllah? Resûl-i Ekrem: Deve düşürdü beni de...» (333) buyurdu. (Taberânî zayıf senet ile İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.) (Bu hadîs lüzûmunda başkasının sırtını oğmasında mahzûr olmadığını ifâde eder.)

Yıkandıktan sonra nâil olduğu bu temizlik ni'metine karşılık Allaha şükretmeli; çünkü soğuk günlerde sıcak su, Allahtan istenen ni'metlerdendir. İbn Ömer (Radiyallahu Anh) «Hamâm sonra icâd edilen ni'metlerdendir» demiştir. Bütün bu anlattıklarımız dînî faydalardır.

(333) Taberânî, Ömer'den.

Tıbbî faydalarına gelince: Hamâm, insânı cüzzam hastalığından korur. Yine denildi ki safranın acılığını giderir. İnsânın rengini cilâlandırır ve cinsî kudreti arttırır. Yine denildi ki kış mevsiminde hamamda ayakta iken su dökünmek ilâç içmekten daha faydalıdır. (334) Yine denildi, yaz mevsiminde hamamdan sonra biraz uyumak ilâç içmeye muadildir, hamamdan çıkarken ayakları soğuk su ile yıkamak, insânı ayak sızılarından korur. Buna mukabil hamâmdan çıkarken başa soğuk su dökmek veyâ içmek mekrûh ve zararlıdır. Bu anlattıklarımız erkeklere dair hükümlerdir.

Kadınlara gelince, Peygamber Efendimiz:

«لاَ يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يُدْخِلَ حَلِيلَتَهُ الْحَمَّامَ وَفِي الْبَيْتِ الْمُسْتَحَمُّ»

«Evinde hamâmı olan kimsenin, âilesinin hamâma gitmesine müsâade etmesi helâl olmaz.» buyurmuştur.

İnsânların dilinde meşhûr olan hadîs:

«أَنَّهُ حَرَامٌ عَلَى الرِّجَالِ دُخُولُ الْحَمَّامِ إِلاَّ بِمِئْزَرٍ وَحَرَامٌ عَلَى الْمَرْأَةِ دُخُولُ الْحَمَّامِ إِلاَّ نُفَسَاءَ أَوْ مَرِيضَةً»

«Erkeklere peştemalsız hamama girmek haram, kadınlara nifas ve hastalıktan başka hâllerde hamâma girmek haramdır.» (335) hadîsidir. Hazret-i Ayşe bir hastalıktan hamama girmiştir. Eğer bu gibi zarûret dolayısiyle hamâma girmesi gerekiyorsa baştan aşağı kendini örten bir peştemal kullanmalı (ve yabancı kadınların girmiyeceği tek bir odada soyunmalıdır); keyfî olarak hamama gidecek kadına bu fenâ hareketinde iştirâki bakımından erkeğin kadına hamâm ücreti vermesi mekrûhtur.

---

(334) Şârih Zebîdî diyor ki: «Dâimâ ayakta su dökünmek, otururken su dökünmekten daha faydalıdır. Şu kadar ki namahremden sakınmak ve suyun sıçrayışından korunmak şarttır. Hamamda biraz toplandıktan sonra ayakta su dökünmek nâfi', kış mevsiminde ise daha yararlıdır.» (Hattâ Peygamberimizin hamamda böyle yaptığı rivâyet edilmiştir. - Mütercim.) Her hâlde bu fayda idrar yollarıyla alâkalı olsa gerek.

(335) Nesei ve Hâkim, Câbir'den.

İKİNCİ KISIM

BEDENDE HÂDİS OLAN BEDENİN CÜZLERİNİ TEMİZLEMEK

Bunlar da sekizdir :

SAÇLAR

1 — Baş saçı, temizliği murad eden kimsenin saçını traş etmesinde beis olmadığı gibi, yağlayıp tarayan ve temiz saklıyanlar için saç taşımasında da beis yoktur; ancak bayağı kimselerin yaptığı gibi bâzısını traş edip bâzısını bırakması veyâ bâzı ekâbirin yaptığı gibi örgüçler yapıp sağa sola sarkıtması uygun olmaz, çünkü böyle yapmakla ekâbirden olmadığı hâlde kendisini ekâbir göstermiye çalışmış olur.

BIYIKLAR

2 — Bıyıklar : Peygamber Efendimiz :

«قُصُّوا الشَّارِبَ، وَفِي لَفْظٍ آخر: جُزُّوا الشَّوَارِبَ، وفى لفظ آخر: حُفُّوا الشَّوَارِبَ وَاعْفُوا اللُّحَى»

«Bıyığı kısaltın, diğer bir tâbir ile "bıyıkları kesin"; diğer bir ifâde ile de bıyığınızı dudaklarınız etrafında bırakın, fazlasını kesin, sakalınızı azad edin.» (336) buyurmuştur.

Bir şeyin hufaf'ı onun etrafı demektir. Nitekim âyet-i kerîmede buyuruluyor:

«وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ»

«Ve görürsün ki melekler arşın etrâfını ihâta ederler.» (39 - Zümer : 75)

Peygamberimiz bir sözünde de :

«Uhfû» buyurmuştur ki, bu tamâmen bıyığı kazıtmak mânâsındadır.

«Haffû» ise kısaltmak yâni dudak sarısı görülecek şekilde kısaltmak demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde :

---

(336) Buhârî ile Müslim. İbn Ömer'den.

«إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا»

«Eğer o sizden bütün malınızı infâk etmenizi istese cimrilik eder ve gönül hoşluğiyle vermezdiniz.» buyurulmuştur. Sahâbenin bıyık traş ettiklerini bildiren bir haber mevcûd değildir. Ancak ona yakın derecede kısaltmış oldukları sahâbeden nakledilmiştir. Nitekim tâbiinden birisi, bıyıklarını bu derece kısaltan bir zâtı görünce "Peygamberimizin eshâbını bize hatırlattın" dedi. Mugîre b. Sa'be (337) diyor ki: Peygamber Efendimiz bıyıklarımın uzadığını gördü ve misvâk'ın üzerinde kalan kısmını kes bu şekilde bıyıklarını kısalt buyurdu (yâni dudaklarından aşağı sarkanı kes kökünden kazımıya lüzûm yoktur.)

Bıyıkları yanlara doğru uzatmakta beis yoktur. Hz. Ömer (R.A.) ve diğerleri bıyıklarını yanlara doğru uzatmışlardır. Çünkü onlar ağzı örtmez, yemek bulaşığı onlara takılmaz. Resûl-i Ekrem'in:

«اعْفُوا اللِّحَى»

«Sakalınızı âzâd edin.» hadîsi sakalınızı uzatın mânâsındadır. Haberde vârid oldu ki:

«أَنَّ الْيَهُودَ يَعْفُونَ شَوَارِبَهُمْ وَيَقُصُّونَ لِحَاهُمْ فَخَالِفُوهُمْ»

«Gerçek, Yahudiler bıyıklarını uzatır sakallarını kısaltırlar. Onlara muhâlefet edin.» (338)

Bâzı âlimler bıyık kesmeyi mekrûh ve bid'at saymışlardır.

KOLTUK TEMİZLİĞİ

3 — Koltuk altında biten tüyleri âzamî kırk günde bir yolmak ve tıraş etmek müstehabdır. İlk temizliğe yolmak ile başlarsa sonra yolmak kolay olur. Fakat tıraşa alıştırılan için tıraş da kifâyet eder. Ar-

(337) Hudeybiye'de bulunmuş Sakafî kabilesine mensûb bir Sahâbîdir. Bir kaç defa Kûfe valiliğinde bulunmuş, zekâ ve dehâsiyle darb-ı mesel olmuştur. Kendisinden, oğulları Urve, Şuaybî ve Ziyad İbn Alâka hadis rivâyet etmişlerdir. Hicrî 50 yılında vefât etmiştir. (Allah rahmet etsin).

(338) Ahmed, Ebû Umâme'den.

tık yeniden yolmakta eziyet vardır, gâye eziyet değil, tüyler arasında kir bulundurmamak ve onları temizlemektir. Tıraş da bu işi sağlar.

KASIK TEMİZLİĞİ

4 — Toz veyâ tıraş sûretiyle kasıkları da âzamî kırk günde bir temizlemek sünnettir.

TIRNAK TEMİZLİĞİ

5 — Tırnakları kesmek müstehabdır, çünkü onlar uzayınca ellerde çirkin manzara arzettiği gibi, içerisinde kir ve pislikler de toplanır. Peygamber Efendimiz bir mübârek sözünde:

« يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَلِّمْ أَظْفَارَكَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَقْعُدُ عَلَى مَا طَالَ مِنْهَا »

«Yâ Ebâ Hüreyre, tırnaklarını kes, muhakkak şeytan uzayan tırnaklar üzerinde oturur.» (339) buyurmuştur. Tırnakların altındaki kir, abdestin sıhhatine mâni değildir. Çünkü bu kir suyun deriye hulûlüne engel olamaz. Aynı zamânda zarûret dolayısiyle bunda müsâmaha vardır. Bilhassa bedevî ve köylü erkeklerin tırnaklarında, ek yerlerinde, el ve ayak üstlerinde toplanan kirlerde müsâmaha daha çoktur (çünkü bunlar yağdan değil, toz ve kirdendir.)

Peygamber Efendimiz onlara tırnaklarını kesmeyi emreder. Tırnak altında biriken kirlerden dolayı onları muâheze ederdi. Fakat namazı iâde ile emir buyurmazdı. Eğer namazı iâde ile emir buyursaydı bu, tırnak kirini temizlemekte şiddeti iktizâ ederdi. (340)

TIRNAKLARI KESMEKTE TERTİB

Tırnakları kesmek için kitâblarda bir tertib bulamadım, ancak Peygamber Efendimiz tırnaklarını keserken sağ şahadet parmağından başlıyarak baş parmağında, sol elinin de küçük parmağından başlıyarak yine baş parmağında bitirdiğini işittim. (341) Bu rivâyeti mâ-

---

(339) Hatîb, Câbir'den.

(340) Hanefîlere göre de suyun deriye vüsûlüne engel olmıyan kir, abdeste mâni değildir, ancak tırnak uzar ve altına su geçmiyecek şekilde parmağın ucundaki deriyi kaplarsa o zamân abdeste mâni olur.

(341) Bu rivâyetin aslı bulunamamıştır.

nâ bakımından düşündüğüm zaman doğru olduğunu kabûl ettim; zira bu gibi mânâlar evvelâ nübüvvet nûru ile (yâni ondan feyz almakla) bilinir, basîret sâhibi anlayışlı âlimler ise kendilerine böyle bir haber geldiği zamân onu akıl yolu ile incelerler; her şeyi olduğu gibi bilen ancak Allahu Teâlâ'dır. Benim bu husûsta anladığım şu ki, el ve ayak tırnaklarını kesmek lâzım ve el, ayaktan şerefli olduğuna göre elden başlamak gerekir.. Sağ elin sol elden şerefli olması sağ elden başlamağı iktizâ eder. Tevhîdi işâret etmesi bakımından sağ elin de en kıymetli parmağı şahâdet parmağı olduğuna göre şahâdet parmağından başlaması uygun düşer. Ondan sonra da onun sağındaki parmağı temizlemek muvâfıktır. Çünkü şeriat, temizlikte dâimâ sağdan başlayıp devâm etmeyi tercîh eder. Elin dış kısmını yere koyunca şahâdet parmağı sağ taraf olur, sonra avuç içini yere çevirirsen şahâdet parmağının sağında orta parmak gelir. El tabiatı üzerine terkedilince de yine iç kısmı yere meyleder, çünkü sağ sola doğru hareket eder. Hareketin sola doğru devâmı için elin dış kısmının üstte bulunması iktizâ eder. Tabiatın iktizâ ettiği ise evlâdır. Aynı zamanda el avuçlarını bir araya getirdiğin vakit parmaklar bir halka teşkil eder. Sağ elin şahâdet parmağından başlayınca sol elin şahâdet parmağında sona ermek iktizâ eder ki buna göre de sol elin küçük parmağından başlıyarak baş parmağında nihâyete erdirmek uygun olur. Bu vaziyete göre sağ elin baş parmağı kalmış oluyor. En son olarak onu kesmekle tırnak kesme işini sona erdirmiş olur. El ayalarını bir yer üzerine kor da böyle bir halka meydana getirir dememiz, tırnak kesmekteki sırayı anlatmak içindir. Şüphesiz bunu bu şekilde ifâde, bir elin iç kısmını diğer elinin üstüne yahûd ellerinin dış kısımlarını birbiri üzerine kor demekten daha güzeldir. Çünkü tabiatında kabûl ettiği el içlerinin bir araya gelmesini iktizâ eder.

Ayak tırnaklarına gelince: Eğer bunlarda Peygamberimizden bir rivâyet mevcûd değilse, benim zevkımi okşıyan, abdest alırken parmakları aralamakta olduğu gibi sağ ayağın küçük parmağından başlıyarak sol ayağın küçük parmağında bitirmektir. Çünkü el tırnaklarında anlattıklarımız ayaklarda tatbik edilmez. Zira ayakta şahâdet parmağı diye bir şey yoktur. Bu ayak parmakları yerde dizilmiş bir saf gibidir. Bu safın sağ tarafından başlar bunları bir halka diye takdîr etmeği zevk-i selim red eder. Fakat eller böyle değildir. İşte tertîbteki bu incelikler, nübüvvet nûru ile bir anda bulunur. Bunu bulmakta güçlük bizim gibilere mahsûstur. Hattâ ilk önce bizden sorulsa kolaylıkla bu tertîbi bulamazdık; fakat Peygamber Efendimizin işini ve işindeki tertîbini hatırladığımız zamân, Peygamberimizin izahı ve hükmün şahâdeti ve mânâya işâret etmesiyle bize de o mânâyı anlamak kolaylaşmış olur.

Ey hakikat yolcusu! Peygamber Efendimizin bütün iş ve hareketlerinin muvâzenesiz, kanun-ı İlâhî ve tertîb-i Rabbani dışında olduğunu sanma, çünkü gelişi güzel hareket etmek cereyânına kapılıp gitmek behâim işidir. Hareketleri bir muvâzene ile yürütmek Allah dostlarının seciyesi, ahlâk ve tabiatlarıdır. İnsânın irâde ve hareketleri kanun-ı İlâhî'ye ne kadar uygun ve mühmel olmaktan uzak olursa, o nisbette evliyâ ve enbiyâ mertebesine yükselmiş ve o derece Allaha yaklaşmış olur. Çünkü Peygamber'e (S.A.V.) yaklaşan Allaha yaklaşmıştır. Binâenaleyh yakına yakın olan, uzakta olana nisbetle yakındır. İşlerimizin yularının, nefs vâsıtasiyle şeytanın eline geçmesinden Allaha sığınırız.

PEYGAMBERİMİZİN SÜRME KULLANMASI

Peygamber Efendimizin sürme kullanmasından ibret al:

«فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتَحِلُ فِي عَيْنِهِ الْيُمْنَى ثَلَاثاً وَ فِي الْيُسْرَى اثْنَيْنِ فَيَبْدَأُ بِالْيُمْنَى لِشَرَفِهَا»

«Peygamber Efendimiz sağ gözüne üç, sol gözüne ise iki sürme çeker ve şerefli olduğu için sâğdan başlardı.» (342)

Sağı üç solu iki yapması hepsinin tek olması içindir. Allahu Teâlâ tek olup sevdiği için teklerin fazîleti vardır. İlâhî evsâftan ayrılmak kula yakışmaz. Sol göze tek sürme kalacağı ve kifâyet etmiyeceği için yalnız üç sayısı ile yetinmemiştir. Sağ göze üçü tahsîs, sağın fazîletine binaendir.

Şâyet, iki sayısı çift olduğu hâlde sol gözü neden ikide bıraktı? dersen :

Deriz ki: Bunda zarûret vardır, çünkü her ikisini tek yapsa yekûn yine çift olur. Zira tek, tek ile çifttir. Halbuki teke riâyet her ikisinde birden aranır. Çünkü bunların ikisi bir hükümde olduğu için ayrı ayrı teke riâyetten hepsinde birden teke riâyet daha uygun düşer. Ayrı ayrı her göze tek olarak 3 sürme çekmenin de abdeste nazaran yolu vardır. Bu da hadîs-i sahîhte vardır ve evlâ olan da budur. (İşte Peygamber Efendimiz bütün işlerini böyle bir nizâm ve intizâm içinde yürüttürdü.) Eğer harekâtında riâyet ettiği incelikleri anlatmıya çalışırsak iş uzar. Duymadıklarını duyduklarına kıyas et.

Bilmiş ol ki, kendisiyle Peygamber arasında yalnız nübüvvet farkı kalacak derecede şeriatın bütün inceliklerini anlamadan, bir âlim.

---

(342) Taberâni, İbn Ömer'den.

Peygamber vârisi olamaz. Bu da verese ile asıl mal sâhibini ayıran bir alâmettir. Zîra muris yâni asıl mal sâhibi malı kazanıp dilediği gibi tasarruf eden kimsedir. Vâris ise, kazanmamış, ona mâlik olmamış ancak murisin kazandığı mala öldükten sonra intikal suretiyle mâlik olan kimsedir. Daha ince ve derin olanlarına nisbetle kolay sayılan bu gibi mânâları ilk önce ancak Peygamberler anlıyabilir. Sonra da Peygamberlerden bu mânâları ancak onların vârisleri olan ilim adamları alabilir.

GÖBEK KESMEK VE SÜNNET OLMAK

6 - 7 — Altı ve yedincisi de göbek kesmek ve sünnet olmaktır. **Göbek daha ilk doğuşta kesilir. Sünnet olmıya gelince: Mutad olarak Yahudiler** yedinci günde sünnet olurlar. Onlara muhâlefet edip çocuk kuvvetleninceye kadar tehîr daha makbûl ve tehlikeden daha sâlimdir. **Peygamber Efendimiz bir hadisinde :**

«اَلْخِتَانُ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ وَمَكْرُمَةٌ لِلنِّسَاءِ»

«Sünnet olmak erkeklere sünnet, kadınlara ise fazîlettir.» (343)

Kadını sünnet etmekte mübalâğa edilmemelidir. Kadınları sünnet eden Ümmü Atiyye'ye hitâben Peygamber Efendimiz :

«يَا أُمَّ عَطِيَّةَ أَشِمِّي وَلَا تَنْهَكِي فَإِنَّهُ أَسْرَى لِلْوَجْهِ وَأَحْظَى عِنْدَ الزَّوْجِ»

«Ey Atiyye, yufkadan sünnet et, derin gitme, çünkü yufka sünnet etmek (kanın üste çıkmasıyle) yüzü güzelleştirir ve zevci için daha zevkli olur.» (344) buyurmuştur. Peygamber Efendimiz bu mânâyı Arapçada son derece i'câz ve ihtisâr ile edebe uygun bir şekilde kinaye **yoliyle ifâde buyurmuştur. Peygamberimizin kinâye kullanmaktaki bu fesahatine ve asıl gâyesi âhıret olan nûr-ı nübüvvetin dünyâlıkta** da nasıl kendisini gösterdiğine bir bak. Kendisi ümmî olduğu hâlde **lâzım olan dünyâ mesâlihi de kendisine keşfedildi. Eğer bunları bilmeseydi zararlı olması korkulurdu. O'nun gönderilmesi sâyesinde dün-**

(343) Ahmed ve Beyhakî.
(344) Hâkim ve Beyhakî, Dahhak b. Kays'den.

yâ ve âhıret ihtiyâçlarını bir araya toplamak için O'nu âlemlere rahmet olarak gönderen Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Salât ve selâm O'nun üzerine olsun.

SAKAL

8 — Sakaldan uzayan kısımlar : Bu mevzûu sona almamızın hikmeti sakalın sünnet ve bid'atlarını anlatmak içindir. Zîra anlatılacak mevzûa uygun yer burasıdır. Sakalın uzayan kısımları hakkında ihtilâf edilmiştir. Bâzıları kabzadan fazlasını kesmekte beis yok dediler. Nitekim (Abdullah) İbn Ömer ve sahâbeden bir çokları böyle yapmışlar, Eş - Şu'bâ ve İbn Sîrîn gibi zâtlar da bunu güzel görmüşlerdir. Buna mukabil Hasan-ı (Basrî) ve Katâde bunu da mekrûh saymış ve Peygamberimizin :

«Sakalı affedin.»

hadîsine dayanarak tamâmen affedilmesini daha güzel bulmuşlardır. Eğer yüzün her tarafını istilâ etmezse bu şekil lâfz-ı hadîse daha uygundur. Aksi hâlde fazla uzayan sakal yüzün manzarasını bozar, milletin eğlencesini müstelzim olur. Bundan kaçınmak için sakalı kabza miktarına indirmekte beis yoktur. Nitekim (Kûfe fakîhlerinden İbrâhim Neha'î) : "Aklı başında olduğu hâlde sakalını fazla uzatıp orta derecede bulundurmıyan kimseye şaşarım." demiştir. Zîra her şeyde orta dereceye riâyet güzeldir. Bunun için bâzı edîbler: "Sakal uzadıkça akıl azalır" demişlerdir. (Sakal fazla uzamazsa hâli üzere terkedilir. Eğer yüzün güzelliğini bozacak, göze batacak ve dedikoducuların diline dolanacak şekilde uzuyorsa kabzadan fazlası kesilir.)

FASIL

Sakalda bâzısı bâzısından daha şiddetli olmak üzere 10 tâne mekrûh vardır :

1 — Siyaha boyamak (sakalını ilk siyaha boyayan Mısır Firavunlarıdır),

2 — Kükürt ile beyaza boyamak,

3 — Sakalı yolmak,

4 — Ağaranları yolmak,

5 — Sakalı kısaltmak,

6 — Sakalı uzatmak,

7 — Gösteriş için süslemek,

8 — Güyâ zâhid olduğunu göstermek için sakalını karmakarışık ve toz içinde bırakmak,

9 — Siyahlığına bakıp gençliği ile övünmek, aklığına bakıp yaşlılığı ile böbürlenmek,

10 — Gerçek sâlihlerden olmadığı hâlde kendisini onlardan göstermek için kırmızı veyâ sarıya boyamak.

1 — Siyaha boyamak: Peygamber Efendimiz bundan menetmiştir. Nitekim bir hadîsde:

«خَيْرُ شَبَابِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشُيُوخِكُمْ وَشَرُّ شُيُوخِكُمْ مَنْ تَشَبَّهَ بِشَبَابِكُمْ»

«Gençlerinizin en hayırlısı kendisini yaşlılara benzeten, ihtiyarlarınızın en fenâsı da kendisini gençlere benzetendir.» (345) buyurmuştur. Gençlerin yaşlılara kendilerini benzetmesi, sakallarını ağartmaları demek değil, ağır başlı olmaları demektir. Diğer hadîs-i şerifte:

«هُوَ خِضَابُ أَهْلِ النَّارِ»

«Siyah, cehennem ehlinin boyasıdır.» buyurmuştur. Diğer ifâde ile de:

«أَلْخِضَابُ بِالسَّوَادِ خِضَابُ الْكُفَّارِ»

«Siyah ile boyamak, küffar boyasıdır.» (346)

Hazret-i Ömer'in vakt-i hilâfetinde sakalını siyaha boyayan bir adam bir kadın ile evlendi, sonra boya dökülüp sakal ağarmıya başlayınca, kadının tarafı (aldandıklarını iddiâ ederek) Hazret-i Ömer'e (R.A.) mürâcaat ettiler, Hazret-i Ömer: "İhtiyarlığını gizlemekle bunları aldattın" diyerek kendisine cezâ verdi ve kadını ayırdı. Denildi ki sakalını ilk siyaha boyayan, mel'ûn Mısır firavunudur. İbn Abbas (R. A.) Peygamber Efendimizden rivâyet ederek şöyle buyurmuştur:

(345) Taberânî.
(346) Taberânî ve Hâkim, İbn' Ömer'den.

«يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يُخَضِّبُونَ بِالسَّوَادِ كَحَوَاصِلِ الْحَمَامِ لَا يَرِيحُونَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ»

«Âhir zamânda güvercin kursağı gibi sakalını siyaha boyayan bir takım insânlar gelecek, bunlar cennet kokularını tadamıyacaklardır.» (347)

2 — **Kırmızı ve sarıya boyamak:** Savaş meydanlarında ihtiyar görünmemek maksadiyle sakalı kırmızı veyâ sarıya boyamak câiz ise de bu maksat dışında güyâ dindarlığını göstermek için bu şekilde boyaması mezmûmdur. Peygamber Efendimiz:

«اَلصُّفْرَةُ خِضَابُ الْمُسْلِمِينَ وَالْحُمْرَةُ خِضَابُ الْمُؤْمِنِينَ»

«Sarı boya Müslümanların, kırmızı ise mü'minlerin boyasıdır.» (348) buyurmuştur. Onlar sakallarını kırmızı yapmak için kına ile, sarı yapmak için de "haluk" denen bir koku ve "kütüm" denen bir ot yaprağını katarak boyarlardı. Hattâ bâzı âlimler savaş için sakallarını siyaha boyamışlardır. Gâye bu olup şehevî bir his olmayınca sakalı siyaha boyamakta da beis yoktur.

3 — **Sakalı ağartmak:** Hatırı sayılmak, şahadeti kabûl ve büyüklerden rivâyeti tasdik edilmek, gençlere üstünlük taslamak ve fazla yaşamak insânı fazîlet sâhibi yapar zanniyle kendisini yaşlı göstermek için sakalını kükürt ile ağartmak da mekrûhtur. Çok yaşamak câhile cehâletten başka bir şey arttırmaz. İlim, aklın mahsûlüdür. Akıl ise fıtrîdir, yaşın ondan bir şey arttırmadığını bilmez. Yaradılışta ahmak olanların yaşadıkça ahmaklığı artar, çok yaşlı âlimler, genç âlimleri öne geçirir. Nitekim Hazret-i Ömer, genç yaşta olan (Abdullah) İbn Abbas'ı bir çok büyük sahâbeden öne geçirir ve onların yanında bile, dînî mes'eleleri ondan sorardı. (Allah cümlesinden râzı olsun). Hattâ İbn Abbas (R.A.) **"Allahu Teâlâ ilmi insana gençliğinde verir, hayrın hepsi gençliktedir"** buyurduktan sonra :

---

(347) Ebû Dâvud ve Nesei, İbn Abbas'dan.
(348) Taberânî ve Hâkim, İbn Ömer'den.

«قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ»

«Dediler ki onları konuşan bir genç duyduk adına İbrâhim derler.» (21 - Enbiyâ: 60) âyetiyle:

«إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْنَاهُمْ هُدًى»

«Onlar Rablerine imân eden gençlerdir ve biz onların hidâyetini arttırdık.» (18 - Kehf: 13) âyetini ve bir de:

«وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا»

«Biz ona hükmü sabî iken verdik.» (19 - Meryem: 12) âyât-i celilelerini okumuş ve iddiâsına delîl olarak göstermiştir.

Enes (R.A.) buyuruyor:

«قُبِضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ عِشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ. فَقِيلَ لَهُ يَا أَبَا حَمْزَةَ فَقَدْ أَسَنَّ. فَقَالَ لَمْ يَشِنْهُ اللهُ بِالشَّيْبِ. فَقِيلَ: أَهُوَ شَيْنٌ؟ فَقَالَ كُلُّكُمْ يَكْرَهُهُ»

«Resûl-i Ekremin irtihalinde, saç ve sakalından ağaranlar yirmiye çıkmamıştı. Kendisine ya Ebâ Hamza halbuki Resûlullah yaşlı idi, denildikte: Fakat Allah onu aklık ile ayıplandırmadı dedi. Aklık kusur mudur? Demelerine de: Fakat onu hiç biriniz sevmezsiniz diye cevâb verdi.» (349)

Yahya bin Ekrem (350) 21 yaşında iken (Basra) kadılığına tâyin edilmiştir. Yaşının küçüklüğüyle onu tahkîr etmeğe kalkışan birisi kendisine kaç yaşında olduğunu sorunca: Peygamber Efendimizin (fe-

---

(349) Buharî ve Müslim. Enes'den.

(350) Temîmî kabilesine mensûb büyük ilim sâhibi bir zâttır. 243 Hicride Rebze'de ölmüştür.

tih günü) Mekke Emîr ve kadılığına tâyin ettiği Attâb ibn Esed'in o zamanki yaşındayım, diye cevâb vermekle hasmını ilzâm etti. (Ayrıca Peygamberimizin Yemen'e vâli gönderdiği 20 yaşındaki Muaz b. Cebel'den de büyük olduğunu söylediği rivâyeti de vardır.)

Mâlik (Allah rahmet etsin) den (bu, Mâlik İbn Dinar değil, başka Mâlik'tir) rivâyet edildi :. "Diğer bâzı semâvî kitâblarda okudum ki : "Sakal ile övünmeyin, çünkü keçide de sakal vardır." Ebû Amr ibn Âlâ (351): "Uzun boylu, küçük başlı ve büyük sakallı adam gördüğün zamân ahmaklığına hükmedebilirsin, isterse (şerefiyle ün alan) Ümeyye ibn Abdişşems olsun" demiştir. Eyyub-i Sahtıyânî (352) "Ben seksen yaşında ihtiyarın, genç bir çocuktan ders okuduğunu gördüm" diyor. (İhtiyara sen bu gençten okuyorsun? dediklerinde: Evet, hem de okuduğum müddetçe ben onun kölesiyim diye cevâb vermiştir.) Hazret-i Hüseyin'in oğlu Ali, senden önce bir ilim öğrenen küçük olsa da o ilimde senin imâmındır diye buyurmuştur. Ebû Amr ibn Âlâ'ya, yaşlı bir zâtın genç bir çocuktan öğrenmesi doğru olur mu? diye sorulunca: "Yaşlı adamın câhil kalmasını çirkin kabûl edersek elbette gençten okuması güzeldir" diye cevâb vermiştir. Yahya ibn Mâin, İmâm Şâfiî'nin katırının peşinden giden Ahmet bin Hanbel'e, "Süfyân (İbn Uyeyne) gibi yaşlı ve âlicenâb bir zâtın rivâyetini dinlemeyi bıraktın da öğrenmek için şu gencin katırının peşine mi takıldın?" demesi üzerine, Ahmet ibn Hanbel, eğer bilseydin, sen de katırın öbür tarafına takılırdın. Muhakkak olan şu ki, eğer Süfyân'ın rivâyetlerini bizzât kendi ağzından alamazsam bilvâsıta öğrenmem mümkündür, fakat şu gencin ilmini kaçırırsam onu hiç bir sûretle elde edemem, diye cevâb vermiştir.

4 — Yaşlı görünmemek için ağaran sakalı yolmak: Peygamber Efendimiz bunu da men ederek: "O, mü'minin nûrudur" diye buyurmuştur. Ağaran kılı koparmak, siyah ile boyamak hükmündedir. Aynı kerahat illeti bunda da mevcûttur. Aklık ilâhî bir nûrdur ondan kaçınmak, nûrdan kaçınmak demektir.

5 — Sakalın hepsini veyâ bir kısmını eğlence veyâ ahmaklık neticesi yolmak : Bu da mekrûhtur ve yaradılışı bozmaktır. İki çenenin birleştiği alt dudağın altındaki ve etrafındaki sakalı yolmak da bid'attir. (Halife) Ömer İbn Abdülaziz sakalını bu şekilde yolan bir kişinin şehâdetini reddetmiştir. Hz. Ömer İbn Hattâb (R.A.) da Medine kadısı Ebû Leylâ da sakalını bu şekilde yolanların şahâdetlerini reddetmişlerdir. Daha ilk biterken sakalsız parlak gençlere benzemek için

---

(351) Basra kurrâ'ının efendisidir.

(352) Basra'nın Sahtiyan mahallesinde oturur, fakihlerin efendisidir. 121 Hicride 63 yaşında ölmüştür.

sakalını yolmak ise büyük münkerâttandır. Zira sakal, erkeğin süsüdür. Allahu Teâlâ'nın yarattığı bâzı melekler vardır ki aralarında yemin ederken: «Âdem oğlunun yüzünü sakal ile ziynetlendiren Allaha yemin olsun» diye söylerler. Sakal, hilkatin tamâmındandır. Dış görünüşte erkek, kadından sakal ile ayrılır. Hattâ Garîbu't - Te'vîl'de:

«يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ»

«Hilkatta dilediğini ziyâde eder.» (35 - Fâtır: 1) âyet-i celîlesindeki ziyâdeden murâd sakaldır, denilmiştir. Ahnef İbn Kays'ın adamları, yirmi bin dirheme de olsa (ve imkânı bulunsa) Ahnef'e sakal almayı candan arzû ederdik demişlerdir. Kadı Şureyh (353): On bin dirhem verirdim keşke sakalım olsaydı, demiştir. Sakal hiç bir zamân çirkin değildir. Çünkü sakallı, hürmet görür, tâzim edilir, âlim nazariyle kendisine bakılır, meclislerde saygı görür, herkes ona bakar, sözünü dinler, öne geçirilir, şerefi korunur, sakala hakaret edenin sakalına hakaret edilir. Denildi ki: Cennet ehli tamâmen sakalsızdır, yalnız Musa Aleyhisselâm'ın kardeşi Harun Aleyhisselâm'ın vekar için sakalı göbeğine kadar uzayacaktır.

6 — **Kadınlara karşı süslü görünmek için sakalının etrafını kesip düzeltmek**: Kâb (el - Ahbar) diyor ki: Âhir zamânda bir takım insânlar gelecek, sakallarını güvercin kuyruğu gibi çenesinde kesip düzenliyecek, ayakkabılarına orak gibi ökçeler (yumurta topuk) yapacaklar. Onların (âhiretten) nasîbi yoktur.

7 — **Çene kemiğinden daha yukardan bakmak sûretiyle sakalı çoğaltmak**: Bu da olgun insanların kıyâfetine uymaz.

8 — (Temizlik maksadıyle değil de) insânlara karşı süslü görünmek için sakalını düzenlemek taramak ve sâire.

9 - 10 — İlerde açıklanacağı veçhile bedenin bütün cüzlerinde olduğu gibi sakalının siyahlığına veyâ aklığına bakarak kendisini beğenmek.

İşte bunlar, süslenme ve temizlenmenin bâblarından burada anlatmak istediğimiz kısımlardır. Bu mevzuda (Hazret-i Ayşe, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre tarîklerinden) rivâyet ettiğimiz hadîslerden beden ile alâkalı 12 sünnet meydana çıkmıştır. Bunlardan beş tânesi baştadır:

1 — Baş saçını tarayıp temizlemek,

2 — Ağza su vermek,

---

(353) Hz. Ömer'in hilâfetinde Kûfe'de vâli oldu; ayrıca Basra vâliliğinde de bulundu. 73 Hicrîde öldü.

3 — Buruna su vermek,
4 — Bıyıkları kesmek,
5 — Misvâk kullanmak.

Üç tânesi de el ve ayaklardadır:

1 — Tırnak kesmek,
2 — Parmakların ek yerlerini yıkamak,
3 — Parmak boğumlarını yıkamak.

Dört tânesi de bütün bedendedir. Onlar da :

1 — Koltuk temizlemek,
2 — Kasık temizlemek,
3 — Sünnet olmak,
4 — Su ile tahâret alıp temizlenmektir.

Bütün bunlar hakkında hadîsler vârid olmuştur. Vaktâ ki bu kitabın (Kitabu Esrâri't - Tahâret) gâyesi, bâtın temizliği olmayıp dış (zâhir) temizliğini anlatmak olduysa biz de bu kadar ile yetinelim. İyi bilmek lâzım ki temizlenmesi gerekli olan iç kir ve pisliği sayılamıyacak kadar çoktur. Aziz ve Celîl olan Allahu Teâlâ'nın yardımıyle ona dâir bahis gelecek; kalbin o kir ve paslardan temizlenmesi ve izâle yolları orada açıklanacaktır.

Allahu Teâlâ'nın lûtuf ve keremiyle Esrâr-ı Tahâret (Temizliğin Sırları) kitâbı sona erdi. İnşâallah bunu «Esrâr-ı Salât» tâkîb edecektir. Yalnız Allah'a hamdeder, Habib-i Ekrem'ine ve bütün güzîde kullarına salât ederim.

(İhyâ - Cilt: 1 - Kitâb: 3'ün sonu)

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlim-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Din Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

DÖRDÜNCÜ KİTÂB

KiTÂBU ESRÂRi'S - SALÂT VE MÜHiMMÂTiHi

(YEDİ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB : EZÂN, NAMÂZ, SECDE, CEMÂAT VE DİĞER KISIMLARININ FAZÎLETİNE DÂİRDİR.

2 nci BÂB : NAMÂZ, TEKBÎR, TEKBÎRDEN EVVEL VE SONRAKİ HÂLLER GİBİ ZÂHİR AMELLERİN KEYFİYETİ BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB : KALBİN AMELLERİNDEN OLAN BÂTINÎ ŞARTLAR BEYÂNINDADIR.

4 üncü BÂB : İMÂMET, ERKÂN-I SALÂT VE SELÂMDAN SONRAKİ MES'ELELER BEYÂNINDADIR.

5 inci BÂB : CUM'ANIN FAZÎLETİ, ÂDÂBI, SÜNNETİ VE ŞARTLARI BEYÂNINDADIR.

6 ncı BÂB : HERKESİN BİLMEĞE MUHTÂÇ OLDUĞU, NAMÂZLA ALÂKALI UMÛMÎ MES'ELELER BEYÂNINDADIR.

7 nci BÂB : NÂFİLE NAMÂZLAR BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

Namâzın Sırları ve Mühim Cihetleri

Hamd bütün kullarına merhamet eden, gönüllerini dinin nûrları ve dinî vazîfeler ile doldurup aydınlatan Allah'a mahsûstur. (O'na hamdederim) O, azamet ve kibriyâlığı ile bütün meliklerden ayrıldığı hâlde kullarını duâya teşvik ve kendisinden istemeğe tergîb için yalnız rahmetinin ve lütf u kereminin eseri olarak Celâlinin arşından dünyâ semâsına (354) tenezzül ederek (yâni Celâl sıfatıyle değil, Cemâl sıfatıyle tecellî ederek), **«Yok mu duâ eden, ona icâbet edeyim! Yok mu istiğfar eden, onu mağfiret edeyim»** buyurur.

Kapıları açıp aradan perdeleri kaldırmak ile sultanlardan ayrılan, cemâatte, halvette ve her ne hâl üzerinde olursa olsun, kullarına namaz kılmak sûretiyle kendisine münâcâta ruhsat veren, hattâ ruhsat ile yetinmeyip belki bu husûsa teşvik ve dâvet ile kullarına lütufta bulunmuştur. Halbuki diğer melikler hediye ve rüşvet almadan bu gibi halvetlere müsâade etmezler. O'nu noksan sıfatlardan tenzîh ederim, O'nun şânı âli ve kadri yücedir. Velâyeti ve saltanatı, bürhan ve hücceti kuvvetlidir. Lûtfu tamam, ihsânı bütün kullarına şâmildir. Salât, O'nun Peygamberi ve kulları arasından seçtiği Mustafa'ya (Sallâllahu aleyhi ve sellem), hidâyetin anahtarı, zulmetin aydınlığı olan âl ve eshâbı üzerine olsun.

Bundan sonra deriz ki: Namaz dinin direği, yakinin dayanağı, yakınlığın başı ve tâatların en parlağı olduğuna şüphe yoktur. Lüzûmunda mürâcaat etmek üzere müftüye bir sermâye olmak için, ender ve şâz olan mes'elelerine varıncaya kadar son derece i'tina göstermek sûretiyle, namazın usûl ve fürûuyle alâkalı bütün mes'elelerini fıkha âit **BASİT, VASİT** ve **VECİZ** adlı kitâblarımızda tafsilâtıyle anlattık. Şimdi biz bu mevzûda âhiret yolcusuna namazın zâhirî erkâniyle, bâtınî sırlarından bahsedecek; fıkıh ilminde kendisinden bahsedilmiyen

---

(354) Bunlar mecazdır. Arş bilinen mânâda değildir. Tenezzül cisimde olur. Allah cisim değildir.

niyet, ihlâs ve huşûun gizli ve ince mânâlarını açığa çıkarmaya çalışacak ve bu kitâbı yedi bâb üzere tertîb edeceğiz:

1 — Birinci bâb: Namazın fazîleti,
2 — İkinci bâb: Namazın erkân-ı zâhiresinin tafsîli,
3 — Üçüncü bâb: Namazın a'mâl-i bâtınasının tafsîli,
4 — Dördüncü bâb: İmâmet ve iktidanın keyfiyeti,
5 — Beşinci bâb: Cuma namazı ve âdâbı,
6 — Altıncı bâb: Âhiret yolcusunun muhtâç olduğu ve umûmun mübtelâ olduğu müteferrik mes'elelerin îzâhı,
7 — Yedinci bâb: Nâfile, tetavvu ve benzeri ibâdetlerin açıklanması beyânındadır.

BİRİNCİ BÂB

EZÂN, NAMÂZ, SECDE CEMÂAT VE DİĞER KISIMLARININ FAZÎLETİNE DÂİRDİR

EZÂNIN FAZÎLETİ

(Ezânın fazîletini ifâde eden hadîsler):

1 — Peygamber Efendimiz buyuruyor:

«ثَلَاثَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى كَثِيبٍ مِنْ مِسْكٍ أَسْوَدَ لَا يَهُولُهُمْ حِسَابٌ وَلَا يَنَالُهُمْ فَزَعٌ حَتَّى يُفْرَغَ مَا بَيْنَ النَّاسِ، رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْآنَ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَمَّ بِقَوْمٍ وَهُمْ بِهِ رَاضُونَ، وَرَجُلٌ أَذَّنَ فِي مَسْجِدٍ وَدَعَا إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ، وَرَجُلٌ ابْتُلِيَ بِالرِّزْقِ فِي الدُّنْيَا فَلَمْ يَشْغَلْهُ ذَلِكَ عَنْ عَمَلِ الْآخِرَةِ»

«Kıyâmet günü, insânlar hesabı bitirinceye kadar üç kimse siyah miskden mâmûl bir tepe üzerinde oturur, onlar için ne korku ve ne de hesâp münâkaşası vardır. (Birincisi) Kur'ânı yalnız azîz ve celîl olan Allah rızâsı için okuyan ve kendisinden râzı oldukları hâlde bir kavme imâmlık yapan kimsedir. (İkincisi) azîz ve celîl olan Allah rızâsı için mescitte müezzinlik edip insânları ibâdete dâvet eden kimsedir. (Üçüncüsü) dünyâda mal ve servete sâhip olup bu servet kendisini Allaha kulluktan ve âhiret amelinden alıkoymıyan kimsedir.» (Diğer tabı'da «bi'r - rizki» yerine «bi'r - rikki» yazılmıştır. Buna göre: Kölelikle ibtilâ edildiği hâlde efendisinin hizmetini yaparken hakkın, hakkını da ihmâl etmiyen demek olur ki bu ibâre daha güzeldir.) (355)

---

(355) Tirmizî, İbn Ömer'den.

2 — Yine Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«لاَ يَسْمَعُ نِدَاءَ الْمُؤَذِّنِ جِنٌّ وَلاَ إِنْسٌ وَلاَ شَيْئٌ إلاَّ شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Müezzinin ezanını duyan, cin, ins ve her şey kıyâmet günü onun lehine şehâdet edecektir.» (356)

3 — Yine Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«يَدُ الرَّحْمَنِ عَلَى رَأْسِ الْمُؤَذِّنِ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْ أَذَانِهِ»

«Allahu Teâlâ'nın yed-i kudreti [lûtf u inâyeti] **müezzinin başı üzerindedir tâ ezânı bitirinceye kadar.»** (357)

Allahu Teâlâ'nın :

«وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللهِ وَ عَمِلَ صَالِحاً»

«Allaha dâvet edip sâlih ameller işleyenden daha güzel sözlü kim olur?» (41 - Fussılet : 33) buyurduğu âyet-i celîlesinin tefsîrinde, âyetin müezzinler hakkında nâzil olduğu söylenmiştir.

4 — Yine Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ»

«Ezân sesini duyduğunuzda müezzinin dediği gibi siz de söyleyin.» (358)

Bu, müstehabdır. Yalnız «Hayye ale's - salâh» ve «Hayye ale'l-felâh» dediği zaman **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** der; **«Kad kaameti's - salâh»** dediği zaman **«Ekaamehallahü ve edâmeha mâdâmeti's - semâvâtü ve'l - erdu»** der, sabah ezanında **«Es - salâtü hayrün**

---

(356) Buhârî, Ebû Saîd'den.

(357) Taberânî, Hasan b. Saîd'den

(358) Buhârî ve Müslim, Ebû Saîd'den.

mine'n - nevm» dediği zaman da «Sadekte ve bererte ve nasahte» der. Ezan bitince :

« اَللّٰهُمَّ رَبَّ هٰذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِى وَعَدْتَهُ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ »

«Ey şu dâveti tâmme ve salât-ı kaaimenin rabbi olan Allahım, Muhammed aleyhi's - selâma, vesîle, fazîlet ve üstün dereceler ver, makaam-ı mahmûdu [büyük şefaat makaamını] **ona ver, sen onu va'dettin, sözünden dönmezsin Allahım.»** duâsını okur. Said İbn Müseyyeb der ki: **«Kırlarda namaz kılan kimsenin sağında ve solunda iki** melek durur ve onunla kılarlar. Ezan okur ve kamet getirirse arkasında **dağlar gibi melekler saf bağlar.»**

FARZ NAMÂZLARIN FAZÎLETİ

Âyet :

« إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا »

«Muhakkak namaz mü'minler üzerine vakitlenmiş olarak Farzdır.» (4 - Nisâ : 103)

Bu husûstaki Hadîsler :

Peygamber Efendimiz:

« خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللّٰهُ عَلَى الْعِبَادِ فَمَنْ جَاءَ بِهِنَّ وَلَمْ يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئًا إِسْتِخْفَافًا بِحَقِّهِنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدٌ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهِنَّ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدٌ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ »

«Beş vakit namazı Allah, kullarına farz etmiştir. Eksiksiz olarak erkân ve âdâbına riâyetle o namâzları kılan kimseyi Allahu Teâlâ'nın cennete koyacağına vaadi vardır. İstenildiği gibi o namazları kılmıyan kimseye Allahu Teâlâ'nın vaadi yoktur. Dilerse onu ta'zib eder, dilerse de cennete kor.» (359) buyurdu.

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyor:

«مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ كَمَثَلِ نَهْرٍ عَذْبٍ غَمْرٍ بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَقْتَحِمُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَمَا تَرَوْنَ ذٰلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ؟ قَالُوا لَا شَيْءَ، قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَإِنَّ الصَّلَوَاةَ الْخَمْسَ تُذْهِبُ الذُّنُوبَ كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الدَّرَنَ»

«Beş vakit namaz (kılan) evin önünde bol miktarda akan tatlı bir suya günde beş defa dalıp yıkanan gibidir. Bu adamda kir nâmına bir şey kalır mı? Hayır, bir şey kalmaz dediler, Peygamber Efendimiz, işte su kiri giderdiği gibi beş vakit namaz da günâhları mahveder.» (360)

Yine Peygamberimiz buyuruyor:

«إِنَّ الصَّلَوَاتِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتُنِبَتِ الْكَبَائِرُ»

«Muhakkak ki (beş vakit) namaz kebâirden kaçınmak şartıyle aralarındaki (küçük) günâhlara kefâret olurlar.» (361)

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyor:

«بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُنَافِقِينَ شُهُودُ الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لَا يَسْتَطِيعُونَهُمَا»

«Bizim ile münâfıklar arasındaki fark, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılmaktır. Onlar bunlara güç yetiremez.» (362)

---

(359) Ebû Dâvûd, Nesei, İbn Mâce ve İbn Hibban, Ubâde b. es - Sâmit'den.
(360) Müslim, Câbir'den.
(361) Müslim, Ebû Hureyre'den.
(362) Mâlik, Saîd İbnü'l - Müseyyeb'den.

Yine Peygamber Efendimiz :

«مَنْ لَقِيَ اللهَ وَهُوَ مُضَيِّعٌ لِلصَّلَاةِ لَمْ يَعْبَأِ اللهُ بِشَيْءٍ مِنْ حَسَنَاتِهِ»

«Namazını zâyi ettiği hâlde Allaha mülâki olan kimsenin diğer iyiliklerine Allah değer vermez.» (363)

Diğer bir hadisinde :

«أَلصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ»

«Namaz dinin direğidir, onu terkeden şüphesiz dini yıkmış olur.» (364) buyuruyorlar.

«سُئِلَ رَسُولُ اللهِ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ ؟ فَقَالَ : أَلصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا»

«Peygamber Efendimize hangi amel daha efdaldir diye sordular. Peygamberimiz de: "Vaktinde kılınan namazdır" diye cevap verdiler.» (365)

Diğer bir hadisinde :

«مَنْ حَافَظَ عَلَى الْخَمْسِ بِإِكْمَالِ طُهُورِهَا وَمَوَاقِيتِهَا كَانَتْ لَهُ نُوراً وَبُرْهَاناً يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ ضَيَّعَهَا حُشِرَ مَعَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ»

«Tahâretini ikmâl, ve vakitlerine riâyet ederek beş vakit namaza devâm eden kimseye (o namaz) **kıyâmet gününde nûr, hüccet ve delîl olur. Kim namazı zâyi ederse** (en fenâ insânlar olan) **Fir'avun ve Hâmân ile haşrolur.»** (366) buyurmuştur.

---

(363) Taberânî, Enes'den.

(364) Beyhâkî, Hz. Ömer'den.

(365) Buhârî ve Müslim, İbn Mesûd'dan.

(366) İmâm Ahmed, Abdullah b. Amr'dan.

Yine Peygamber Efendimiz:

«مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ اَلصَّلاَةُ»

«Cennetin anahtarı namazdır.» (367) buyurmuştur.

Diğer bir hadîsde:

«مَا افْتَرَضَ اللّٰهُ عَلَى خَلْقِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الصَّلاَةِ وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهَا لَتَعَبَّدَ بِهِ مَلاَئِكَتَهُ: فَمِنْهُمْ رَاكِعٌ وَمِنْهُمْ ساجِدٌ وَمِنْهُمْ قَائِمٌ وَقَاعِدٌ»

«Tevhidden sonra namazdan daha sevimli bir ibâdeti Allahu Teâlâ kullarına farz etmemiştir. Eğer namazdan daha çok sevdiği bir ibâdet olsaydı şüphesiz melekler onunla ibâdet ederlerdi. Halbuki meleklerin kimisi râki, kimisi sâcid, kimisi kaim ve kimisi de kaiddir.»

Diğer bir hadîste Peygamber Efendimiz:

«مَنْ تَرَكَ الصَّلاَةَ مُتَعَمِّداً فَقَدْ كَفَرَ»

«Kasden namâzı terkeden kâfir olur.» buyururlar.

Yâni düğümünün çözülmesi ve direğinin yıkılmasiyle imândan sıyrılıp küfre yaklaştı demektir. Bu ifâde, bir memlekete yaklaşan kimse için artık gitti ve oraya girdi, dediğimiz gibidir. (368) Diğer bir hadîsinde:

«مَنْ تَرَكَ الصَّلاَةَ مُتَعَمِّداً فَقَدْ بَرِئَ مِنْ ذِمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلاَمُ»

---

(367) Tayâlisî, Câbir'den.

(368) Biz Hanefîlere göre bunun te'vîli, farziyyetini münkir olarak kasden namaz kılmayan kâfir olur demektir, yoksa farz olduğunu kabûl ederek tembellik saikasiyle namâzını kılamıyanlar tekfîr edilmez. (Mütercim).

«Kasden bir namâzı terkeden Muhammedin (Aleyhisselâm) **zimmetinden uzaklaşmış olur.»** (369) buyurur ve: "Kim ki güzel abdest alır sonra namaza gitmeyi kasdederse bu niyeti devâm ettiği müddetçe namazda imiş gibi sayılır. Attığı her adımının yerine bir sevâb yazıldığı gibi, dîğer adımiyle de bir günâhı mahvolur. İkameti duyan kimsenin namazı te'hir etmesi uygun olmaz, namazda en çok ecir alan evi (câmiye) en uzak olanınızdır" diye ilâve ederler. Niçin böyledir sorularına da "fazla adım attığı için" diye cevâb vermiştir.

Rivâyet olundu ki :

«رُوِىَ أَنَّ أَوَّلَ مَا يُنْظَرُ فِيهِ مِنْ عَمَلِ الْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الصَّلَاةُ
فَإِنْ وُجِدَتْ تَامَّةً قُبِلَتْ مِنْهُ وَسَائِرُ عَمَلِهِ وَإِنْ وُجِدَتْ نَاقِصَةً
رُدَّتْ عَلَيْهِ وَسَائِرُ عَمَلِهِ»

«Kıyâmet gününde kulun ilk bakılacak ameli namazdır. Eğer namazı tamam bulunursa hem namazı ve hem de dîğer amelleri kabûl olunur. Eğer namazında noksanlığı var ise namazı da, dîğer amelleri de reddedilir.»

Dîğer bir hadîsinde Peygamber Efendimiz Ebû Hüreyre'ye hitâben :

«يَا أَبَا هُرَيْرَةَ مُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ اللّٰهَ يَأْتِيكَ بِالرِّزْقِ
مِنْ حَيْثُ لَا تَحْتَسِبُ»

«Yâ Ebâ Hüreyre, efrâd-ı ailene namaz ile emret, muhakkak Allahu Teâlâ ummadığın yerden rızkını sana gönderir.» (370) buyuruyorlar.

Namaz kılan sermâyesi hâlis olmadan kâr edemiyen tüccâr gibidir. Namaz kılan kimsenin de, farzları edâ etmeden nafileleri kabûl olmaz. Namaz vakti gelince, Hazret-i Ebû Bekir "Yaktığınız ateşi söndürmeye kalkın" buyururlardı.

(369) İmâm Ahmed ve İmâm-ı Beyhâkî, Ümmü Eymen'den.
(370) Kaynağı bulunamamıştır.

ERKÂN-I SALÂTI TAMÂMLAMANIN FAZÎLETİ

Peygamber Efendimiz buyuruyor:

«مَثَلُ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ كَمَثَلِ الْمِيزَانِ مَنْ أَوْفَى إِسْتَوْفَى»

«Farz namazlar mîzan gibidir. Kim ki namazı âdâbına riâyet ederek hakkıyle kılarsa mükâfatını da bol alır.» (371)

Yezid-i Rekkaşî diyor ki:

«كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَوِيَةً كَأَنَّهَا مَوْزُونَةٌ»

«Peygamber Efendimizin namazı birbirine denk, sanki tartılmış gibi idi.» (372)

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyor:

«إِنَّ الرَّجُلَيْنِ مِنْ أُمَّتِي لَيَقُومَانِ إِلَى الصَّلَاةِ وَرُكُوعُهُمَا وَسُجُودُهُمَا وَاحِدٌ وَإِنَّ مَا بَيْنَ صَلَاتِهِمَا مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

«Benim ümmetimden iki kişi aynı şekilde bir namazı kılar, rükû ve secdeleri müsâvi fakat sevâbdaki dereceleri yer ile gök arası kadar farklıdır.» (373)

Peygamber Efendimiz burada huşûa işâret etmiştir (yâni her ne kadar ikisi de aynı âdâb ve şerâite riâyetle kıldıysalar da birisinde huşû daha fazla ise ecri de daha çok oldu, demektir). Yine Peygamber Efendimiz:

«لَا يَنْظُرُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى الْعَبْدِ لَا يُقِيمُ صُلْبَهُ بَيْنَ رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ»

---

(371) İbn Mübârek «Zühd» ünde.
(372) İbn Mübârek «Zühd»ünde.
(373) İbnü'l-Muhber «el-Akl» de.

«Rükû ile secde arasında (ayağa kalkmak sûretiyle) belini ve sırtını doğrultmıyan kimseye, kıyâmet gününde Allahu Teâlâ bakmaz.» (374) buyurmuştur. (Sahîh isnâd ile Ahmed Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir).

Yine Peygamber Efendimiz:

« أَمَا يَخَافُ الَّذِى يُحَوِّلُ وَجْهَهُ فِى الصَّلَاةِ أَنْ يُحَوِّلَ اللّٰهُ وَجْهَهُ وَجْهَ حِمَارٍ »

«Namaz kılarken yüzünü sağa sola çeviren kimse; yüzünü, Allahu Teâlâ'nın himar yüzüne çevireceğinden korkmaz mı?» buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyorlar ki:

« مَنْ صَلَّى صَلَاةً لِوَقْتِهَا وَأَسْبَغَ وُضُوءَهَا وَأَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا وَخُشُوعَهَا عَرَجَتْ وَهِيَ بَيْضَاءُ مُسْفِرَةٌ تَقُولُ: حَفِظَكَ اللّٰهُ كَمَا حَفِظْتَنِي، وَمَنْ صَلَّى لِغَيْرِ وَقْتِهَا وَلَمْ يُسْبِغْ وُضُوءَهَا وَلَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهَا وَلَا سُجُودَهَا وَلَا خُشُوعَهَا عَرَجَتْ وَهِيَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ تَقُولُ ضَيَّعَكَ اللّٰهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي حَتَّى إِذَا كَانَتْ حَيْثُ شَاءَ اللّٰهُ لُفَّتْ كَمَا يُلَفُّ الثَّوْبُ الْخَلَقُ فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهَهُ »

«Kim ki abdestini güzel alır, namazını vaktinde kılar, rükû ve sücûdunu tamamlar, huşûuna riâyet ederse, beyaz ve parlak olduğu hâlde yükselir ve (lisân-ı hâliyle) benim hakkıma riâyet ettiğin gibi Allah da seni korusun der. Kim ki abdestini güzel almaz, namazı vaktinde kılmaz, rükû, sücûd ve huşûuna riâyet etmezse, siyah ve karanlık olduğu hâlde yükselir ve (lisân-ı hâliyle) beni zâyi' ettiğin gibi Allah da seni

(374) Ahmed, Ebû Hureyre'den.

zâyi' etsin der. Tâ ki Allahu Teâlânın dilediği yere gittikten sonra bir paçavra gibi dürülür ve adamın suratına çarptırılır.» (375)

Diğer bir hadisinde.

«أَسْوَأُ النَّاسِ سَرِقَةً أَلَّذِى يَسْرِقُ مِنْ صَلَاتِهِ»

«Insânların en fenâ hırsızı, namazından çalandır.» (376) buyurmuştur.

İbn Mes'ûd ve Selmân (Allah onlardan razı olsun): "Namaz bir ölçektir. Kim ki dolu dolu ölçer, onu hakkiyle muhâfaza ederse bol mükâfat alır. Kim ki eksik ölçerse, eksik ölçenler hakkında Allahu Teâlânın buyurduğu (veyl)ini hatırlasın" buyurmuşlardır.

CEMÂATİN FAZİLETİ

Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلَاةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً»

«Cemaatle kılınan namaz, münferit kılınan namazdan yirmi yedi derece faziletlidir.» (377)

(Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir). Ebû Hüreyre anlatıyor :

«أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدَ نَاساً فِى بَعْضِ الصَّلَوَاتِ فَقَالَ . لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ رَجُلاً يُصَلِّى بِالنَّاسِ ثُمَّ أُخَالِفَ إِلَى رِجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَأُحَرِّقَ بُيُوتَهُمْ»

«Aleyhi's - salâtü ve's-selâm Efendimiz bâzı vakitlerde bâzı kimseleri namazda göremeyince, buyurdu ki, (kendi kendime şöyle) **düşündüm. Bir kişiye namaz kıldırmayı emredeyim, sonra cemaate iştirâk etmiyenlerin evlerini yakayım.»** (378)

---

(375) Taberânî, Enes'den.
(376) Ahmed ve Hâkim, Ebû Katâde'den.
(377) Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den.
(378) Buhârî ve Müslim.

Diğer bir rivâyet :

«ثُمَّ أُخَالِفَ إِلَى رِجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا فَآمُرَ بِهِمْ فَتُحَرَّقَ عَلَيْهِمْ بُيُوتُهُمْ بِحُزَمِ الْحَطَبِ وَلَوْ عَلِمَ أَحَدُهُمْ أَنَّهُ يَجِدُ عَظْماً سَمِيناً أَوْ مِرْمَاتَيْنِ لَشَهِدَهَا»

«Sonra namâza gelmiyenlere gideyim ve emredeyim de bir bağ odun ile evleri üzerlerine yaktırılsın. (Yâni içinde oldukları hâlde evleri yakılsın.) **Eğer onlardan bir tânesi yağlı bir kemik veyâ iki ok alacağını bilse o** (yatsı) **namâzına gelirdi.»**

Osmân (Radiyallahu Anh)'ın merfûan rivâyet ettiği bir hadisde:

«مَنْ شَهِدَ الْعِشَاءَ فَكَأَنَّمَا قَامَ نِصْفَ لَيْلَةٍ، وَمَنْ شَهِدَ الصُّبْحَ فَكَأَنَّمَا قَامَ لَيْلَةً»

«Yatsı namâzını (cemâat ile) **kılan, yarı geceye kadar ibâdet etmiş, sabâh namâzını cemâat ile kılan ise gecenin tamâmını ibâdet ile geçirmiş sayılır.»** (379)

deniliyor. (Müslim merfûan rivâyet etmiş. Tirmizî ise Osmân'dan mevkûfen rivâyet edildiğini söylemiştir.)

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyorlar :

«مَنْ صَلَّى صَلَاةً فِي جَمَاعَةٍ فَقَدْ مَلَأَ نَحْرَهُ عِبَادَةً»

«Bir vakit cemâat ile namâz kılan, gününü ibâdet ile doldurmuş olur.» (380)

Saîd İbn Müseyyib diyor ki: "Yirmi senedir ben mescitte iken ezan okunur (yâni vaktinden evvel câmiye gider ve ezanı mescidde dinlerim.)" Muhammed İbn Vâsî (381) diyor ki, "Dünyâda yalnız üç şeye heves ettim :

---

(379) Müslim.

(380) Merfû olarak bulunamamıştır.

(381) Basra'lı olup sikatdandır. (127 Hicride ölmüştür.)

1 — Sapıtmıya eğrildiğim vakit beni doğrultacak, ikaz edip yola getirecek bir arkadaşa,

2 — Meşakkatsiz helâl nafakaya,

3 — Faziletini ihrâz etmek üzere huzûr içinde cemaat ile namaz kılmaya."

Rivâyet olundu ki Ebû Ubeyde İbnü'l-Cerrâh (382); bir defa bir cemaate namaz kıldırdı. Namazı bitirince cemaate dönerek: "Şeytanın bana verdiği vesvese ile kendimi herkesten üstün görmiye başladım Bir daha namaz kıldırmam." dedi.

Hasan-ı Basrî: "(Namazla alâkalı ve diğer dînî mes'eleleri öğrenmek için) âlimlere baş vurmayan kimsenin ardında namaz kılmayın" buyurmuştur. Nehâî: "Câhil imâm, deniz içinde su ölçen kimseye benzer, ziyâde ve noksanını ayırt edemez." Hâtem-i Esamm: "Bir vakit cemaat ile namazdan geri kaldığımda beni yalnız Ebû İshak (383) tâziye etti. Eğer bir çocuğum ölse en aşağı beni yirmi bin kişi tâziye ederdi. Çünkü insânlar katında dînî musibet dünyevî felâketten daha ehvendir." demiştir.

İbn Abbas (R.A.) der ki: "Ezanı duyduğu hâlde icâbet etmiyen kendisi hayrı düşünmediği gibi onun için de iyilik düşünülmemiştir." Ebû Hüreyre (R.A.) **"Kulağına erimiş kalayın dökülmesi, ezanı işitip namaza icâbet etmemekten daha hayırlıdır"** demiştir. Rivâyet olundu ki Meymun İbn Mihran (384) namaz kılmak için mescide gidiyordu. Namazın kılındığını kendisine haber verdiklerinde kendi kendine: "Cemaatle bir namazın fazileti benim nazarımda Irak vâliliğinden daha sevimlidir" dedi. Aleyhissalâtu ves-Selâm Efendimiz bir hadîsinde:

«مَنْ صَلَّى أَرْبَعِينَ يَوْماً الصَّلَوَاتِ فِي جَمَاعَةٍ لَا تَفُوتُهُ فِيهَا تَكْبِيرَةُ الْإِحْرَامِ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بَرَاءَتَيْنِ بَرَاءَةٌ مِنَ النِّفَاقِ وَبَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ»

«Kırk gün iftitah tekbîrini kaçırmamak şartiyle beş vakit namazı cemaat ile kılan kimseye Allahu Teâlâ, biri nifaktan diğeri de cehennemden âzâd olmak üzere iki berat yazar.» (385)

Denildi ki: Kıyâmet gününde bir kavim, yüzleri parlak yıldız gibi olduğu hâlde haşrolacaktır. Melâikeler: «Sizin ameliniz ne idi ki yü-

---

(382) Âmir İbn Abdullah'dır. Kureyşî ve Aşere-i mübeşşeredendir. Bu ümmetin emînidir. 58 yaşında iken (18 Hicrî yılında) ölmüştür.

(383) Ahmed'in oğlu İshak'tır. İslâm binicilerinden ve sikatdan bir zâttır.

(384) 117 Hicrîde ölmüş sikatdan bir âlimdir.

(385) Tirmizî, Enes'den.

zünüz böyle parlaktır» diye sorarlar? Onlar: Ezânı duyunca başka hiç bir şeye bakmaz hemen abdest alır (namaza giderdik) derler. Bir tâife daha haşrolacak ki bunların da yüzleri ay gibi. Bunlara da aynı sual sorulunca: biz vaktinden evvel abdest alırdık diye cevâb verirler. Sonra yüzleri güneş gibi olan bir tâife görülecek bunlar da biz ezânı mescitlerde dinlerdik diyeceklerdir. Rivâyet olundu ki selef, iftitah tekbirine yetişemiyenleri üç gün, bir vakit cemaate yetişemiyenleri ise bir hafta tâziye ederlerdi.

SECDENİN FAZÎLETİ

Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«مَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَى اللهِ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ سُجُودٍ خَفِيٍّ»

«Kul, gizli secdelerinden daha üstün hiç bir şey ile Allaha yaklaşamaz. Yâni kendisini Allaha en çok yaklaştıran evinde kıldığı nâfile namazlarıdır.» (386)

Diğer hadisinde :

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَسْجُدُ لِلّٰهِ سَجْدَةً إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ بِهَا سَيِّئَةً»

«Herhangi bir Müslüman Allaha secde ederse Allahu Teâlâ onun bir günâhını mahveder ve kendisini bir derece yükseltir.» (387) buyurmuştur.

رُوِيَ «أَنَّ رَجُلاً قَالَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اُدْعُ اللهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ شَفَاعَتِكَ وَأَنْ يَرْزُقَنِي مُرَافَقَتَكَ فِي الْجَنَّةِ، فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَعِنِّي بِكَثْرَةِ السُّجُودِ»

(386) İbnü'l - Mübârek «Zühd»ünde.
(387) İbn Mâce, Ubâde b. Sâmit'den.

«Rivâyet olundu ki bir zat Peygamber Efendimize: «Yâ Resûlallah. Allah'a duâ et, beni, senin şefaat edeceğin kimselerden kılsın ve cennette sana komşu olmamı nasîb etsin. Peygamber Efendimiz: Sen de (bu husûsta) çok secde etmekle bana yardımcı ol buyurdular.» (388)

« أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ إِلَى اللهِ تَعَالَى أَنْ يَكُونَ سَاجِدًا »

«Kulun Allaha en yakın olduğu, secde hâlidir.» (389)

Kur'ân-ı Kerîm'de :

« وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ »

«Secde et, yakın ol.» (96 - Alak : 19)

ve :

« سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ »

«Sîmâ ve alâmetlerinde, yüzlerinde secde eseri zâhirdir.» (48 - Fetih: 29) âyât-i celîlesi münâsebetiyle denildi ki, secdede yüzlerinden toprağa değen kısmıdır. Yine denildi ki huşû nûrudur, bâtından zâhire, kalplerinden yüzlerine vurur ve parlar. Doğrusu da budur. Bâzıları da kıyâmet günü abdest eserinden yüzlerinde parlıyan nûrdur dediler.

Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor :

« إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ فَسَجَدَ اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي وَيَقُولُ : يَا وَيْلَاهُ أُمِرَ هَذَا بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَأُمِرْتُ أَنَا بِالسُّجُودِ فَعَصَيْتُ فَلِيَ النَّارُ »

«Âdem oğlu secde âyetini okuyup secde ettiği vakit şeytan uzaklaşarak vay bu adam secde ile emrolundu. Secde etti, cenneti kazandı,

---

(388) Müslim, Rebî'a b. Kâb el - Eslemi'den.

(389) Müslim, Ebû Hureyre'den.

ben ise secde ile emrolundum, isyân ettim, cehennemi boyladım diyerek ağlar.» (390)

Ali İbn Abdullah İbn Abbâs'dan (391) rivâyet olundu ki, her gün bin kere secde ederdi. Bu sebeble kendini "Seccâd" [çok secde edici] diye çağırırlardı. Ömer Bin Abdülâziz'in de dâimâ toprak üzerine secde ettiği rivâyet edilir. Yusuf İbn Esbat: "Ey gençler, fırsatı ganîmet bilin, hastalık ve ihtiyârlık gelmeden Allah'a secde edin. Benim hased ettiğim tek kişi âdâbına riâyetle rükû ve secde edendir. Ne yazık ki o benden geçti." dedi. (İhtiyarladığı için bunları uygun şekilde yapamıyordu). Saîd İbn Cübeyr: "Dünyâlıkta mahzûn olduğum tek şey secdedir. Yâni dünyâ hayatından kaybettiğim hiç bir şeye üzülmem, yalnız secde edemediğime üzülürüm" demiştir.

Ukbe İbn Müslim (392) "Allah katında en sevgili haslet, kulun Allaha mülâkatını sevmesidir. Kulun Allaha en yakın olduğu ânı, secdeye kapandığı ânıdır." demiştir. Ebû Hüreyre: " Kulun Allaha en yakın olduğu ân secde ettiği zamandır, secde hâlinde çok duâ edin" buyurmuştur.

HUŞÛUN FAZİLETİ

Namazda huzûr-i kalbi emreden âyetler :

«وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي»

«Beni zikretmek için namâzı kıl.» (20 - Tâhâ: 14)

Âyet-i celîle :

«وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ»

«Gâfillerden olma.» (7 - A'raf: 205)

---

(390) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(391) Hazret-i Abbas'ın oğlu Abdullah'ın oğludur. Hazret-i Ali'nin şehîd olduğu Hicrî 40 yılının Ramazan-ı şerifinde doğduğu için bu ismi almıştır. Kureyşîlerin en güzellerinden ve sikatdandır.

(392) Necid'den olup Mısır câmiinin imâmı ve şeyhi ve aynı zamanda sikatdandır. 243'de ölmüştür.

Diğer âyet-i celîle :

لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

«Sarhoş olduğunuz hâlde, söylediğinizi bilip anlayıncaya kadar namâza yaklaşmayın.» (4 - Nisâ: 43)

Bâzıları bu âyetteki sarhoşluk kelimesine dünyâ meşgalesi veya dünyâ sevgisi ile sarhoş olduğunuz vakitte de namaza yaklaşmayın mânâsını vermişlerdir. V e h b İ b n M ü n e b b i h (393) diyor ki, "Âyetten murad, zâhir mânâsıdır. Bu âyette yalnız içki değil, dünyâ meşgalesinin sarhoşluğuna da tenbîh vardır. Çünkü Allahu Teâlâ illeti beyân ederek:

«حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ»

«Tâ ki dediğinizi bilinceye kadar.» (4 - Nisâ: 43) buyurmuştur. Nice namaz kılanlar var ki içki içmemişler, fakat namazda ne okuduğundan haberi yoktur. (Çünkü dünyâ meşgalesi, içmeden kendisini sarhoş etmiştir.)"

Peygamber Efendimiz bir mübârek kelâmında :

«مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ فِيهِمَا بِشَيْءٍ مِنَ الدُّنْيَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

«Dünyâlıktan gönlüne bir şey geçmeden huzûr ile iki rekât namaz kılan kimsenin geçmiş günâhları mağfiret olunur.» (394) buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz :

«إِنَّمَا الصَّلَاةُ تَمَكُّنٌ وَتَوَاضُعٌ وَتَضَرُّعٌ وَتَأَوُّهٌ وَتَنَادُمٌ وَتَضَعُ يَدَيْكَ فَتَقُولُ اللَّهُمَّ اللَّهُمَّ فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَهِيَ خِدَاجٌ»

---

(393) Yemenlidir. Âlim ve zâhittir, San'a kadılığında bulunmuş, 40 sene yatağa girmemiştir. 116 Hicride ölmüştür.

(394) İbn Ebî Şeybe.

«Şüphesiz namaz, ancak, huzû, tevâzû, niyâz, elem, hasret ve nedâmettir. Elini kor, Allahım! Allahım! Dersin böyle yapmıyan noksandır.» (395)

Geçmiş Peygamberlere inen semâvî kitâblarda Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğu rivâyet edilir: **"Ben herkesin namazını kabûl etmem, ancak azametim karşısında tevazû ile eğilen kullarıma kibir etmeden ve benim rızam için aç fakirleri doyuran kimselerin namazını kabûl ederim."**

Peygamber Efendimiz bir hadîsinde şöyle buyuruyor:

«إِنَّمَا فُرِضَتِ الصَّلَاةُ وَ أُمِرَ بِالْحَجِّ وَالطَّوَافِ وَأُشْعِرَتِ الْمَنَاسِكُ لِإِقَامَةِ ذِكْرِ اللّٰهِ تَعَالَى»

«Namazın farz olması, hac ve tavâf ile emredilmesi, menasikin bildirilmesi ancak Allahı hatırlamak ve zikrini ikame içindir.» (396)

Zikrettiğin maksûdun ve aradığın Allaha karşı gönlünde saygı ve heybet olmazsa zikrinin ne değeri olur?

Yine Peygamber Efendimiz tavsiyede bulunduğu bir kimseye :

«إِذَا صَلَّيْتَ فَصَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ»

«Namaz kıldığın vakit (nefsine, hevâsına ve ömrüne) **vedâ eden** (ve mevlâsına teveccüh eden) **gibi namaz kıl.»** (397) buyurmuştur. Nitekim Allahu Teâlâ :

«يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحاً فَمُلَاقِيهِ»

«Ey insân! Sen rabbının cezâsını bilir, dünyâda ona göre amele sa'y u gayret edersin ki elbette o amelin mükâfatına ulaşırsın.» (84-İnşikak : 6) buyuruluyor.

---

(395) Nesei, Fazl b. Abbas'den.

(396) Ebû Dâvûd ve Tirmizi, Hz. Âişe'den.

(397) İbn Mâce, Ebû Eyyûb'dan.

Diğer âyet-i celîlede:

«وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَ يُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ»

«Ve Allah'dan ittika edin Allah size her şeyi tâlim eder, öğretir.» (2 - Bakara : 282) deniliyor. Diğer âyet-i celîlede :

«وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ»

«Allahdan korkun ve biliniz ki ona mülâki olacaksınız.» (2 - Bakara: 223) buyuruluyor.

Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde :

«مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا بُعْداً»

«Sâhibini fenâlıktan alıkoymıyan namaz, Allah'dan uzak olmaktan başka bir şeyi arttırmaz.» (398)

Namaz, Allah'a münâcat, gizli yalvarıştır. Gaflet ile münâcat olur mu? B e k r İ b n A b d u l l a h (399): "Ey Âdem oğlu mevlânın huzûruna izinsiz girip tercümansız konuşmak istersen, bunu yapmak senin için mümkündür. Nasıl olur? diye sorarsan: Güzel abdest alır namaz kılacağın yere gidersin, işte müsaadesiz huzûra girmiş ve tercümansız olarak kendisiyle konuşmuş olursun."

Hazret-i Âişe'den (R.A.) :

« كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُنَا وَ نُحَدِّثُهُ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَعْرِفْنَا وَلَمْ نَعْرِفْهُ »

(398) Taberânî.
(399) Basralıdır. 108 Hicride ölmüştür.

«Peygamber Efendimiz bizimle, biz de onunla konuşur, güler ve sohbet ederdik, fakat namaz vakti gelince, (azamet-i ilâhîden olacak) sanki o bizi bilmez ve biz de onu bilmez birbirimizi tanımaz gibi olurduk.»

Peygamber Efendimiz başka bir hadisinde :

« لاَ يَنْظُرُ اللّٰهُ إِلَى صَلاَةٍ لاَ يُحْضِرُ الرَّجُلُ فِيهَا قَلْبَهُ مَعَ بَدَنِهِ »

«Kişinin bedenile kalbini (huşû ile) hazırlamadığı bir namâza, Allahu Teâlâ bakmaz.. (Değer vermez)» (400) buyurmuştur.

Halil İbrahim aleyhisselâm namaza durduğu vakit kalbinin çarpması iki mil mesafeden duyulurdu. Saîd et-Tenûhî (401) namâza durduğu vakit göz yaşları devâmlı olarak akardı.

« رَأَى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلاً يَعْبَثُ بِلِحْيَتِهِ فِي الصَّلاَةِ فَقَالَ لَوْ خَشَعَ قَلْبُ هَذَا لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ »

«Peygamber Efendimiz, namazda sakalı ile oynayan bir kişi gördü ve: "Eğer bunun kalbinde huşû olsaydı âzalarında da olur ve sakalı ile oynamazdı."» (402) buyurmuştur.

Rivâyet olundu ki, Hasan-ı Basrî, bir kişinin (namaz kılarken) çakıl taşları ile oynadığını gördü ve sonra da "Allahım! Beni cennet hurileri ile evlendir" diye duâ ettiğini duydu. Kendisine; "Ne fenâ tâlibsin bir yandan hurileri isterken öte yandan çakıl taşları ile oynuyor ve mehr olarak onları takdim ediyorsun" dedi. Halef İbn Eyyûb'a (403) "Sinekler sana eziyet vermiyor mu, niçin elin ile onları kaçırmıyorsun?" diye sorduklarında: "Ben namazımı ifsâd edecek bir harekette bulunamam," diye cevâb vermiştir. "Peki bunların eziyetine nasıl tahammül ediyorsun?" diye sorduklarında da: "Padişahların kırbaç ce-

(400) Bu ifâde ile bulunamamıştır.

(401) Abdülâziz İbn Ebi Yahya'nın oğludur. Dımışk'lıdır. Şam fakihlerindendir. Evzâî'den sonra Dımışk müftüsü olmuştur. Mâlik İbn Enes Medine'de ne idiyse bu da Şam'da aynı olduğunu Hâkim söylemiştir. 168 Hicride ölmüştür.

(402) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den.

(403) Âmirî kabilesindendir. Hâkim'in anlattığına göre sikatdan olup Belh müftüsü idi. Zâhidlerdendir. Kendisini ziyârete gelen Belh Vâlisini kabûl etmedi. 209'da öldü.

zâsına çarpılan fenâ adamlar o kamçılara (muhtelif sebeblerle) tahammül eder hiç ses çıkarmaz ve bununla övünürlermiş. Ya ben Rabbimin huzûrunda dururken bir sinekten dolayı çırpınayım mı?" demiştir.

Müslim İbn Yesar (404) dan rivâyet olunduğuna göre, namaz kılacağı zaman, çoluk çocuğuna, siz istediğiniz kadar konuşun. Çünkü ben (huzûr-i İlâhide) sizi duymam, dermiş. Yine rivâyet edildiğine göre bu zât, Basra'da câmide namaz kılarken câminin bir tarafı yıkıldı, insânlar gürültüden ne oldu diye câmiye koştukları hâlde kendisinin, selâm verinceye kadar bu hâlden haberi bile olmadı. Hazret-i Ali İbn Ebî Tâlib (Kerrema'llahu Vechehu) namaza duracağı vakit benzi sararır ve vücûdu titrerdi. "Ne oluyorsun? Ya Emîre'l - Mü'minîn?" diye sorduklarında: "Allahu Teâlâ'nın, yerlere, dağlara ve göklere arzedib de onların kabûlünden kaçındıkları ve benim boynuma aldığım ilâhi emâneti ödeme zamanı gelmiştir, nasıl korkmıyayım?" diye cevâb verirdi. Hazret-i Hüseyin'in oğlu Hazret-i Ali'den rivâyet ediliyor ki abdest alırken rengi solardı. Bunun sebebini sorduklarında: "Kimin huzûruna çıkmak için hazırlandığımı bilmiyor musunuz?" diye cevâb verirdi. (Abdullah) İbn Abbas Radiyâllahu Anh'dan rivâyet olundu. Dâvûd Aleyhisselâm: "İlâhi, beytine [cennete] kim girecek ve kimin namâzını kabûl edeceksin?" diye vâki münâcatı üzerine Allahu Teâlâ: "Beytime girecek olan ve namazını kabûl edeceğim kimseler, benim azametim karşısında tevâzû gösteren, (gece ve) gündüzünde beni zikreden, benim rızâm uğrunda kendini şehvetlerinden çeken, açları doyuran, garîblere dost olan, musîbetzedelere acıyan kimselerdir. İşte bu gibilerin nûrları göklerde güneş gibi parlar. Bunların duâlarına icâbet eder ve isteklerini veririm. Cehâletlerini hilim, gafletlerini zikir, zulmetlerini ise nûr kılarım. Bu gibiler, cennetin en üstün makamı olan "Firdevs" gibidir. Irmakları kurumaz, meyvaları solmaz." buyurmuştur.

Hâtem-i Esam'dan (R.A.) rivâyet olundu ki: Kendisine namazından sorulduktа: "Vakit yaklaşınca güzelce abdestimi alır, namaz kılacağım yere gider, orada oturur, aklımı başıma alır, sonra namaz için ayağa kalkarım. Kâbe'yi iki kaşım arasına, Sırat'ı ayaklarımın altına, cenneti sağıma, cehennemi soluma alır, Azrail'i tepemde kabûl eder ve bu namâzı (ömrümün sonu olduğu için) son namâzım diye kabûl eder, korku ve ümit ile huzûr-ı Rabbü'l - Âleminde durur, tahkik ile tekbîr alır, ağır ağır ve mânâsını düşünerek Kur'ân okurum, tevâzu ile rükû eder huşû ile secdeye kapanırım. Sağ ayağımı diker sol ayağımı yatırır üzerine otururum, namazımı ihlâs ile kılarım. Ondan sonra da yine kabûl olup olmadığını bilemem korkusunu saklarım." diye cevâb vermiştir. (Abdullah) İbn Abbas (R.A.) mânâsını düşünerek huzûr ve

---

(404) Basralı zâhid ve fakihlerden olup H. 100 târihinde ölmüştür.

huşû ile kılınan iki rekât namaz, gâfil kalb ile akşamdan sabaha kadar kılınan namazdan hayırlıdır, buyurmuştur.

MESCİT VE NAMAZGÂHLARIN FAZÎLETİ

Âyet :

«إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللهِ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

«Allahın mescidlerini, ancak Allaha ve âhiret gününe îmân edenler tâmîr eder.» (9 - Tevbe :18)

Peygamber Efendimiz bir mübârek sözünde :

«مَنْ بَنَى لِلّٰهِ مَسْجِداً وَلَوْ كَمِفْحَصِ قَطَاةٍ بَنَى اللهُ لَهُ قَصْراً فِى الْجَنَّةِ»

«Kim (kuşyuvası kadar olsun) bir mescid inşa ederse Allahu Teâlâ ona cennette bir köşk inşa ettirir.» (405)

Yine Peygamber Efendimizden :

«مَنْ أَلِفَ الْمَسْجِدَ أَلِفَهُ اللهُ تَعَالَى»

«Mescid ile ülfet edeni Allahu Teâlâ himâyesine alır.» (406)

Yine Peygamber Efendimiz :

«إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَجْلِسَ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ»

«Sizden biriniz mescide girdiği vakit, oturmadan evvel iki rekât namaz kılsın.» (407 - 408)

(405) İbn Mâce, Câbir'den.

(406) Taberânî, Ebû Said'den.

(407) Buhâri ve Müslim, Ebû Katâde'den.

(408) Buna «Tahiyyatü'l-mescid» namâzı derler. Girdiği vakit namâz kılmayacaksa ve vakt-i kerahat olmayıp vaaz ve nasihat ve tilâvet-i Kur'ân gibi bir şey olmuyorsa, tahiyyatü'l-mescid niyyetiyle iki rekât namaz kılınır (Mütercim).

Yine Peygamber Efendimizden :

«لاَ صَلاَةَ لِجَارِ الْمَسْجِدِ إلاَّ فِي الْمَسْجِدِ»

«Mescidin içi dururken civârında namâz olmaz.» (409)

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyorlar :

«اَلْمَلاَئِكَةُ تُصَلِّي عَلَى أَحَدِكُمْ مَادَامَ فِي مُصَلاَّهُ الَّذِي يُصَلِّي فِيهِ، تَقُولُ اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ ، اَللَّهُمَّ ارْحَمْهُ ، اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ. مَا لَمْ يُحْدِثْ أَوْ يَخْرُجُ مِنَ الْمَسْجِدِ» .

«Namaz kıldığı yerde oturan kimse konuşmayıp mescidden çıkmadığı müddetce, melekler onun için istiğfar eder. Ve Allahım: sen ona salât et, Allahım sen ona rahmet et, Allahım sen onun günâhlarını bağışla diye duâ eder.» (410)

Diğer bir hadisinde de :

« يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي يَأْتُونَ الْمَسَاجِدَ فَيَقْعُدُونَ فِيهَا حِلَقاً حِلَقاً ذِكْرُهُمُ الدُّنْيَا وَحُبُّ الدُّنْيَا ، لاَ تُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلّٰهِ بِهِمْ حَاجَةٌ »

«Ümmetimden âhir zamanda öyle insânlar gelecek ki onlar mescidlerde halka halka oturacaklar (gâyeleri Allahı zikr değil) onların zikirleri dünyâlık ve dünyâ sevgisidir. Onlara arkadaş olmayın. Allahu Teâlâ'nın onlara ihtiyâcı yoktur.» (411)

Yine rivâyet ediliyor ki, Allahu Teâlâ diğer bâzı semâvî kitâblarda:

---

(409) Darekutni, Câbir'den. Kâmil namaz olmaz demektir.
(410) Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(411) İbn Hibban, İbn Mes'ûd'den.

«إِنَّ بُيُوتِي فِي أَرْضِي الْمَسَاجِدُ وَإِنَّ زُوَّارِي فِيهَا عُمَّارُهَا، فَطُوبَى لِعَبْدٍ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي فَحَقٌّ عَلَى الْمَزُورِ أَنْ يُكْرِمَ زَائِرَهُ»

«Yer yüzünde benim beytlerim mescidlerdir. Bu beytlerdeki ziyâretcilerim de onları (ibâdet ile) imar edenlerdir. Müjde ol kimseye ki evinde temizlendi sonra benim evimde beni ziyâret etti. Ziyâretçiye ikrâm, ziyâret olunana borçtur.» (412) buyurmuştur.

Diğer bir hadîs-i şerifte:

«إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ»

«Câmiye devâm edenin îmânına şehâdet ediniz.» (413) buyurmuştur.

Saîd İbn Müseyyeb diyor ki: Mescidde oturan, Rabbinin huzûrunda oturmuş olduğundan kendisine lâyık olan böyle bir huzûrda hayır söylemektir. Hazret-i Peygamberden nakledildi ki:

«الْحَدِيثُ فِي الْمَسْجِدِ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الْبَهَائِمُ الْحَشِيشَ»

«Hayvanlar kuru otu yediği gibi câmilerde (dünyâ kelâmı) konuşmak da sevâbları mahveder.» (414)

Nehaî diyor ki: Gece karanlığında câmilere gitmeyi Cennete girmenin sebeplerinden sayarlardı. Enes Bin Mâlik buyuruyor ki: Mescidde ışık yakan kimse için, o ışık devâm ettiği müddetçe istiğfar ederler. Hazret-i Ali (Kerrema'llahu Vechehu) insan öldüğü vakit namaz kıldığı yer ile, amelinin ref' olduğu yer, kendisi için ağlarlar, buyurdu. Ve sonra da:

(412) Ebû Nuaym, Ebû Saîd'den.
(413) Tirmizî, Ebû Saîd'den.
(414) Kaynağı bulunamamıştır.

«فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ»

«Küfür ve şirkleri sebebiyle onlara gök ve yerler ağlamadı ve onlara müsaade edilmedi.» (44 - Duhan: 29)
meâlindeki âyet-i celîleyi okudu. İbn Abbas, ölen müslümanın namaz yeri kırk sabah onun için ağlar demiştir. Atâ-i Horasanî (415) **İnsan her nerede namaz kılarsa, o mekân öldüğü vakit ona ağlar.** Kıyâmet gününde lehine şehâdet eder, demiştir. Enes Bin Mâlik: **Her nerede namaz kılınır veyâ zikrullah yapılırsa, bütün etrafındaki yerlere karşı iftihar eder ve yedi kat yerlerden itibâren onu tebşîr ederler.** Kim ki bir yerde namaz kılarsa orası ona karşı süslenir. Yine denildi ki neresi olursa olsun bir kavim bir yere indi mi o yer o kavme ya lânet eder, veyâ duâ eder.

---

(415) Atâ İbn Müslim-i Horasanî Belh'li olup Şam'a göç etmiştir. 135 Hicride Erîhâ'da ölmüştür. Beyt-i Makdis'de yatar.

İKİNCİ BÂB

NAMAZ, TEKBÎR, TEKBÎRDEN EVVEL VE SONRAKİ HALLER GİBİ ZÂHİR AMELLERİN KEYFİYETİ BEYÂNINDADIR

Tahâret : Beden, elbise ve mekân temizliğinden, göbekden diz kapağı altına kadar setr-i avret edip abdest aldıktan sonra namaz kılmayı isteyen kimseye lâyık olan, dimdik olarak kıbleye döner, ayaklarını birbirinden dört parmak aralar. Böyle durması onun fakîh olduğuna delâlet eder.

«وَقَدْ نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّفْنِ وَالصَّفْدِ فِي الصَّلاَةِ»

«Peygamber Efendimiz namâzda ayağın birini dikip diğeri üzerinde durmaktan ve ikisini bir araya getirmekten men etmiştir.» (416)

"**Safd**" ayakları bitiştirmektir ki:

«مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ»

«Birbirine bağlanmış oldukları hâlde.» (14 - İbrâhim: 49) âyet-i celilesi bunu ifâde eder. "**Safn**" ayağın birini dikip, diğeri üzerine durmaktır.

«أَلصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ»

«Üç ayak üzerine durup birini diken ve sür'atli yürüyen atlar.» (38 - Sâd: 31) âyetinde geçer. İşte kıyâmda iken ayaklarını bu şekilde tutar.

---

(416) Kaynağı bulunamamıştır.

Ayak bileklerini, dizlerini ve belini de dik tutar. Başını da isterse iki omuzu arasında dik tutar, isterse göğsüne doğru biraz eğer. Az eğmesi huşuâ yakın olduğu gibi, gözünü de sağa sola bakmaktan korur ve secde mahalline diker. Hattâ icâbında önündeki duvara daha çok yaklaşır, eğer duvar yoksa önüne bir çizgi çizer. Böyle yapması hem gözünü korur, hem de bu sâyede düşüncesi etrafa dağılmamış olur. Artık gözünün secde mahallini aşmamasına dikkat eder, rükûâ varıncaya kadar bu şekilde kıyâmını muhâfaza eder. Kıyâmın usulü budur.

Bu şekilde ayakta durduktan sonra namaza girmeden önce şeytandan korunmak için Nâs sûresini okur (417). Sonra cemâat var ise evvelâ ezan okur (418). Sonra kamet ve sonra da niyet eder. Meselâ: Öğlenin edâ olarak, yâni kaza olmıyarak farzını kılacak olan, kalbiyle Allah için öğlenin farzını edâya niyet ettim der. Edâ demekle kaza olmadığını, farz demekle nafile olmadığını, öğle demekle de ikindi olmadığını ifâde etmiş olur. Bu mânâlar kalbinde bulundu mu niyet oldu demektir. Dilde konuşmak, bunların kalbde huzûru için bir sebebtir. (Yoksa niyetin mahalli kalbtir. Dille aleni söylemek yasak, gizli konuşmak Hanefîlerce din âlimlerinin güzel gördüğü bir harekettir. Hazret-i Ömer yüksek ses ile niyet edeni dövmüştür. (Mütercim). Tekbîrin sonuna kadar bu niyeti devâm ettirmeye gayret etmelidir.

NAMAZDA ELLERİ KALDIRMA KEYFİYETİ

Kalbinden böylece niyet ettikten sonra (erkekler) baş parmakları kulak yumuşağına değecek şekilde ellerini kaldırır. Bu husûstaki bütün rivâyetleri toplamak için baş parmaklarını kulak yumuşağına değdirir. El ayalarını kıbleye çevirir, parmaklarını uzatır ne fazla sıkar ve ne de fazla aralar. Hâli üzere bırakır. Şahâdet parmaklarını da kulaklarının yanlarına değdirir. Hadîsde parmakları sıkmak ve aralamak rivâyetleri bulunduğu için parmakları hâli üzere bırakmak iki tarafın ortası olur.

TAHRÎME TEKBÎRİ

Elleri böylece kaldırıp niyeti de kalbinde hazır olduktan sonra ellerini indirirken iftitah tekbîrini alır. Sonra (erkek) göğsü ile göbeği arasına sağ elini daha şerefli olduğu için, sol elinin üzerine koymak

(417) Hanefî fıkhında böyle bir kayıt olmamakla beraber okunması elbette faydalıdır. (Mütercim).

(418) Ezan okunmayan ve duyulmayan yerlerde cemaat olsun olmasın, Hanefî mezhebinde ezan okumak sünnettir (Mütercim).

sûretiyle ellerini bağlar (419) ve sağ elinin şahâdet parmağı ile orta büyük parmağını sol elinin bileği üstünde uzatır diğer üç parmağı ile de halka yaparak bileği kavrar (420). Tekbîr hakkında üç rivâyet vardır.

« إِنَّ التَّكْبِيرَ مَعَ رَفْعِ الْيَدَيْنِ وَمَعَ اسْتِقْرَارِهِمَا وَمَعَ الْإِرْسَالِ »

«Tekbîr elleri kaldırmak ile başlar, tekbîr eller kalkmış'iken alınır, tekbîr eller salıverilirken alınır.» (421, 422, 423)

Hiç birinde mâni olmamakla eller salıverilirken tekbîrin alınmasını daha uygun görürüm. Zîra tekbîr; mânâsına, kalbi bağlayan bir akit kelimesidir. Elleri birbiri üstüne koymak da bağlamak gibidir. Bunun için tekbîre elleri salıverirken başlamalı ve elleri bağlarken sona ermelidir. Aynı bunun gibi tekbîrin de evveli dimdik olan elif'dir, yâni «Allahü Ekber» deki «elif» harfidir ki, dimdiktir, sonu da «Rı» harfidir ki düğüm gibidir. İş ile bağlantı arasında yâni tekbîr ile el bağlamak arasında bir münasebet kurmak muvafıktır. Elleri kaldırmak ise, bu başlangıcın bir mukaddemesi gibidir. Binâenaleyh ellerini kaldırırken sağa sola öne ve arkaya sarkıtması uygun değildir. Tekbîri aldıktan sonra da sağa sola sarkıtmak yine uygun değil. Belki hafifçe ellerini indirir ve yukarıda anlattığımız gibi bağlar. Bâzı rivâyetlerde Peygamber Efendimiz:

« إِذَا كَبَّرَ أَرْسَلَ يَدَيْهِ وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَقْرَأَ وَضَعَ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى »

«Tekbîr aldığı vakit ellerini salıverirdi, sonra okuyacağı zaman (ellerini bağlar ve) sağ elini sol eli üzerine kordu.» (424)

Eğer bu rivâyet sahîh ise, bizim anlattığımızdan daha güzeldir. Tekbîr'in tarz-ı telâffuzuna gelince: Baştaki hemzeyi yukarıya doğru

---

(419) Hanefîlere göre erkek ellerini göbeğinin altında bağlar. Çünkü bu daha kolay ve eller için daha rahattır.

(420) Hanefîlere göre ortadaki 3 parmağı bilek üzerine uzatır, baş parmak ve küçük parmak ile de bileği kavrar, mamafih hiç kavramadan sağ elin bütün parmaklarını sol elin bileği üzerine koymakla da yetinir. Her ikisine dâir rivâyetler bulunduğundan en doğrusu bâzı öyle ve bâzen de öyle yapmaktır. Şüphesiz bunlar faziletli tarafı aramak içindir. Yoksa ellerini salıverse de yalnız sünneti terketmiş olur. (Mütercim).

(421) «İnne't-tekbîre mea ref'i'l-yedeyni» kısmı Buhârî, İbn Ömer'den.

(422) «Ve mea istikrâri hima» kısmı Müslim İbn Ömer'den.

(423) «Ve mea'l-irsâli» kısmı Ebû Dâvûd, Ebû Hâmid'den rivâyet etmiştir.

(424) Taberânî, Muâz'dan.

çekmemek şeddeli lâmı yukarıya doğru çekmek, «ha» yı ötre okumak fakat çekmemek, «Ekber» kelimesinin başını çekmemek, «ra» yı cezimli okumak ötre okumamak, işte tekbîrin alınış şekli böyledir.

NAMÂZDA KIRÂAT

Bundan sonra istiftah duâsiyle başlar. Hattâ «Allahu Ekber» dedikten sonra:

«Allahu Ekber kebîren velhamdü lillâhi kesîren ve sübhanallahi bükreten ve esîlen» der Ondan sonra da: **«Veccehtü vechiye»** den **«Ve emmâ minelmüslimîne»** ye kadar okur (425). Sonra **Sübhâneke'yi** okur (426).

Eserlerde vârit olan ayrı ayrı rivâyetleri bir araya toplamak için böyle yapmak daha uygundur. Eğer imâma uymuş ve imâmın, aralarda uzun sekteleri yok ise sükût eder. Sonra **«Eûzü Besmele»** okur ve Fâtihayı Besmele ile (Şâfi'ilere göre Besmele Fâtihadandır) okur. Hareke ve şeddelerine harfleri mahreçlerinden çıkarmağa dikkat eder. Sonunda da uzatarak «âmîn» der. Fakat **«Ve lâddâllîn. Âmîn»** deyip vasletmez; «âmîn» kelimesini az sonra der. Eğer cemâat değil de imâm ise, sabah, akşam ve yatsı namazlarında âşikâre okur, cemâat ise gizli okur ve âşikâre âmîn der (427). Sonra bir sûre veyâ üç âyet veyâ daha ziyâde Kur'ân'dan okur. Kırâatin sonu ile rükû tekbîri arasını **«Sübhanellâh»** diyecek kadar ayırır. Sabah namazında «Tıvâl-i mufassal» dan, uzun sûrelerden, akşam da «Kısar-ı mufassal» kısa sûrelerden, öğle, ikindi ve yatsı da «Evsât» orta sûre yâni **«Burûc»** ve benzeri sûrelerden okur. Yolculuk esnasında (ve müsta'cel hâllerde) sabah namazında da, **«Kâfirûn»** ve **«İhlâs»** gibi sûreleri de okuyabilir, sabahın sünnetini, tavaf ve tahiyyet-ül mescit namazını da böyle kılar. Bütün bunları kılarken yukarıdaki şekilde kıyâmda durur ve ellerini bağlar.

RÜKÛ VE RÜKÛ İLE ALÂKALI OLANLAR

Sonra rükû eder, rükûda riâyet edeceği şeyler, önce rükûa varmak için tekbîr alır ve tekbîr ile beraber ellerini kaldırır (428), tekbîri rü-

---

(425) İftitah tekbîrinden sonra bunları okumak Şâfi'i mezhebine göredir. Mâliki mezhebine göre bütün bu duâları, hattâ Eûzü'yü de tekbirden evvel alır ve tekbirden sonra ancak Fâtiha okur. Hanbelî ve Hanefîlere göre de tekbirden sonra «Sübhâneke»yi okur. Sonra yalnız Eûzü.. ve Besmele ile okur, ne tekbirden evvel ve ne de sonra onları okumaya lüzûm yoktur.

(426) Bizim fıkıh âlimlerinden bâzılarına göre iki teâmül de bunun üzerinedir «ve celle senâüke» yalnız cenâze namazında okunur, diğer namazlarda okunmaz.

(427) Hanefi mezhebine göre imâma uyan Kur'ân okumaz. Aynı zamanda hem imâm ve hem cemaat «Âmin» kelimesini de âşikâre değil, gizli derler.

(428) İntikal tekbirinde elleri kaldırmak Şâfi'i mezhebindedir. Hanefi mezhebinde elleri kaldırmak yoktur.

kûa ininceye kadar uzatmak, rükûda avuçları açar parmaklarını düz olarak uzatır. El ayâsını dizleri üstüne kor. (Hanefîlere göre diz kapaklarını kavrar.) Dizlerini kırmaz dik tutar, sırtını düz şekilde eğer, boynu, başı, arkası düz gelir, başını fazla eğmez ve fazla kaldırmaz. Kollarını karnından ayırır. Kadın kollarını yapıştırır (ve fazla eğilmez) üç kere «Sübhâne Rabbiye'l - âzîm» der. İmâm değilse, yediye, ona kadar çıkması daha güzeldir. (Hanefîlere göre beş, yedi dokuz yâni tek olmalıdır) sonra «Semiallahu limen hamideh» derken ayağa kalkar ve yine ellerini kaldırır (428 numaralı nota bak.) dimdik ayakta dururken «Rabbenâ lekelhamdü mil'e's-semâvâti ve mil'e'l-erdi ve mil'e mâ şi'te min şey'in bâdehu.» (429) bu kavmeyi, tesbîh, küsûf ve sabah namazlarından başka namazlarda, daha fazla uzatmaz. Sabah namazının ikinci rekâtında rükûdan kalkınca secdeye gitmeden muâyyen duâlar ile kunut duâsını okur (430). (Beyhakî, İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir).

SECDE

Sonra tekbîr ile secdeye iner, evvelâ dizlerini, sonra ellerini, sonra alnını ve sonra da burnunu yere kor. Erkek koltuklarını, bacaklarını (431) açar, karnını yerden ve oyluklarından ayırır. Kadın ise bütün bunları bir araya getirir ve açılmaz. Ellerini omuzları hizâsında parmaklarını sıkarak hattâ baş parmağını da yanaştırmak sûretiyle kıbleye doğru yere kor, baş parmağını yanaştırmasa da beis yoktur. Dirseklerini köpek gibi yere döşemez. Bu memnûdur. (Peygamberimizin koltukları altından bir oğlak geçebilecek şekilde aralıklı idi.) Secdede üç kere «Sübhâne Rabbiye'l - âlâ» der. İmâm değilse (tek olarak) daha fazla söylemesi daha güzeldir. Sonra «Allahü Ekber» derken secdeden kalkar, sağ ayağını diker ve sol ayağı üzerine oturur, ellerini hâli üzerine dizleri üstüne kor «Rabbiğfirlî verhamnî verzüknî ve ehdinî ve ecidnî ve âfinî va'fu annî» diye okur (432). Bu celseyi yalnız tesbîh namâzında uzatır, diğer namâzlarda fazla uzatmaz. İkinci secdeyi de birinci secde gibi yapar ve teşehhüdü olmıyan her rekâtta secdeden tekbîr ile kalkarken hafif bir istirahat oturuşu yapar (433) ve kalkarken ayağını öne atmıyarak ellerini yere dayamak

---

(429) Hanefîler yalnız «Rabbenâ leke'l-hamd» yahut «Rabbenâ ve leke'l-hamd» yahut «Allahümme rabbenâ ve leke'l-hamd» der, fazla ziyâde etmezler.

(430) Bu da Şâfi'îlere göredir. Hanefîler yalnız vitirde kunut duâsını okurlar.

(431) Hanefîlere göre erkekler secdede ayak ökçelerini birleştirir.

(432) Celse dediğimiz iki secde arasındaki bu oturmalarda Hanefîlere göre bir şey okunmaz.

(433) Bu oturuş Hanefîlerde yoktur; hattâ Hanefîlere göre mekrûhtur. Bir rükün kadar oturursa secde-i sehv lâzım gelir.

sûretiyle kalkar (434) ve tekbîri kıyâmın yarısına kadar uzatır, şöyle ki, "Allahü" nün "h'" sini derken oturmuş olur, "ekber"in «kef»ini de ellerini yere dayadığı zaman "rı" sını da yarıya doğrulduğu vakit der. Bu sûretle başlangıçtan yarıya kadar tekbîr ile geçmiş olur ve son kısmı tekbîrsiz kalır ki tâzime uygun olan da budur. İkinci rekâtı da birinci rekât gibi kılar ve birinci rekâtta olduğu gibi «Eûzü» yü iâde eder. (435)

TEŞEHHÜD

Sonra ikinci rekâtta iki secde arasında oturduğu gibi sağ ayağını diker ve sol ayağı üzerine oturur. Sağ elinin şehâdet parmağını salıverir diğerlerini kapatır, baş parmağı da salıverebilir, ve sağ dizinin üzerine kor. Birinci teşehhüdü okur ve isbâtta yâni «İllallâh» da «İllâ» derken şehâdet parmağını kaldırır (436) sonra Peygamber ve âli üzerine salevat getirir (437). Son teşehhütte bunlar ile berâber diğer duâları da okur.

Son teşehhütün sünnetleri de aynı ilk teşehhütün sünnetleri gibidir. Şu kadar ki son teşehhütte artık ayağa kalkmıyacağı için sol oyluğu üzerine oturur. Sol ayağını altından çıkarır. Mümkünse baş parmağını kıbleye çevirir ve sağ ayağını dikerek oturur. (438). Sonra sağ arkasından yanağı görülecek şekilde başını sağa çevirir ve «Esselâmü aleyküm ve rahmetü'llâh» diyerek selâm verir. Aynı şekilde sola da selâm verir. Sağa selâm verdiği vakit sağındaki müslümanlara ve meleklere selâm vermeği, sola selâm verdiği vakit de solundakilere selâm vermeği niyet eder. Selâm verirken namâzdan çıkmaya da niyet eder (439). "Selâm" lâfzını uzatmadan kısa kesmek sünnettir. Şu anlattığımız tek başına namâz kılan kimsenin namâzıdır. Tekbîrlerde ve kırâatte kendi duyacak kadar sesini yükseltir.

---

(434) Bütün bunlar Şâfi'î'ye göredir. Hanefîlere göre değildir. Hanefîlerde mazûrlar kolayına geldiği gibi kalkar, diğerleri ellerini yere dayamaz.

(435) Bu da Şâfiî'ilere göredir. Hanefîlere göre «Sübhâneke» okunduğu rekâtta «Eûzü» alınır, diğer rekâtlarda alınmaz.

(436) Hanefîlerde «Lâ» deyip nefy ettiği zamân kaldırır «illâ» dediği anda indirir. Parmak kaldırmanın üç şekli vardır. Bir şekli elini açar dizinin üzerine kor «Lâ» dediği zaman şehâdet parmağını kaldırır. İkinci şekil vaktiyle halka yapar ve yine «Lâ» dediği zaman kaldırır «illâ» da indirir. Üçüncü şekli, yine ellerini açar dizinin üstüne kor «Lâ» diyeceği sırada avucunu yumar ve şehâdet parmağını kaldırır «illâ» dediği anda parmağını indirir ve avucunu açar, en güzel şekli budur.

(437) Hanefîlere göre birinci teşehhüdde yalnız «Et-tehıyyatü»yü okur, fazla beklemez.

(438) Bütün bunlar Şâfi'îlere göredir. Hanefîler, ikinci teşehhüdde de birincide olduğu gibi otururlar.

(439) Hanefîlere göre selâm, namazdan çıkmak demek olduğu için niyete muhtâç değildir.

İmâm olan zât, fazîlet için imâmete de niyet eder, eğer kendisi imâm olmıya niyet etmez de cemâat ona uyarsa hem sahîh ve hem de cemâat fazîleti ihraz ederler (440). İstiftah duâları ile «Eûzü» yü münferit gibi gizli okur, fâtiha ve sûreyi sabah namâzının her ikisinde, akşam ile yatsının ilk iki rekâtlarında âşikâre okur, yalnız kılan da böyledir (441). İmâm ve cemâat âşikâre namâzlarda âmîni de âşikâre alırlar (Hanefîler gizli alır) ve hepsi birden «Âmîn» derler. İmâm fâtihanın akabinde bir miktar sükût eder, âşikâre okunan fâtihayı dinleyebilmek için cemâat de bu sekteden istifâde ederek Fâtihayı okurlar (442). Sûreler âşikâre okunduğu vakit artık cemâat okumaz dinler, ancak imâmın sesini duymuyorsa o zaman sûreyi de okur (442 numaralı nota bak) aynı münferitte olduğu gibi rükû edildikten sonra kalkarken imâm ve cemâat «Semi'allahü limen hamideh» derler (443). İmâm, rükû ve sücûd tesbîhlerini üçten ziyâde etmez ve birinci teşehhütte «Tahiyyât»ı okuduktan sonra: «Allahümme sallî a'lâ Muhammedin ve a'lâ Âl-i Muhammed.» den fazla bir şey okumaz (444). Üçüncü ve dördüncü rekâtlarda yalnız fâtihayı okur, namâzı fazla uzatmaz. Son teşehhütte salevattan sonraki duâları okumaz. İmâm selâm verirken hem cemâati ve hem de melekleri niyet eder. Cemâat de aynı şekilde imâma mukabeleyi niyet ederler. İmâm biraz bekler. Cemâat selâmı bitirdiği vakit (445) cemâate yönelir, hattâ arkada kadınlar var ise onların kalkıp gitmesini de bekler ve sonra döner, imâm kalkmadan kimse kalkmaz. İmâm ister sağa, ister sola gider, fakat sağa gitmesi daha münâsiptir. Sabahın kunutunda imâm duâyı yalnız kendisi için değil, umûm için yapar ve âşikâre okur. Cemâat de ellerini göğüsleri hizâsına kaldırarak âmîn derler. Ve sonunda ellerini yüzlerine sürerler, hadîs böyle vârid oldu, yoksa kıyasa bakılırsa teşehhütte olduğu gibi eller kalkmamalıdır (446).

---

(440) Hanefîlere göre cemaatte kadın var ise, imâmın onlara imâm olmaya niyet etmesi şarttır, aksi takdîrde kadınların iktidası sahîh değildir.

(441) Hanefîlere göre yalnız kılan muhayyerdir. İster âşikâr okur, ister gizli okur.

(442) İster âşikâre okusun ister gizli, Hanefîlere göre cemaat imâmın arkasında ne Fâtiha ve ne de başka âyet okur. Sükût eder. İmâm da Fâtihadan sonra hemen âyete geçer, beklemez.

(443) Hanefîlere göre cemaat «Rabbenâ leke'l-hamd» der.

(444) Hanefîlere göre «Tahiyyât» dan sonra bir şey okumaz. Eğer sehven okursa secde-i sehv lâzım gelir. Kasden okursa kerahat-i tahrimiyye olur.

(445) Şâfi'îlere göre cemaat imâmdan sonra selâm verir. Hanefîlerde cemaat imâm ile beraber selâm verirler.

(446) Sabah namâzının ikinci rekâtında Şâfi'îler kunut okurlar. Bu, onu anlatıyor. Hanefîlerde yoktur.

NAMÂZDA YASAK OLAN ŞEYLER

Peygamber Efendimiz, ayakları bir araya getirmekten veyâ birini boşa vermekten men etmiştir ki bunu anlatmıştık. Aşağıdaki hâllerde de namaz kılınması câiz görülmemiştir :

İk'â : Lûgat erbâbına göre: Dizlerini dikip ellerini yere koyarak oylukları üzerine köpek oturuşu gibi oturmaktır. Hadîs âlimlerine göre de: Parmak uçları ile dizleri yere gelmek üzere her iki ayaklarını dikip oturmaktır.

Sedl : Bu da hadîs âlimlerine göre gömleğin içine girip ellerini kollarını çıkarmadan rükû ve sücûd ederek kılmaktır. Bu, yahudilerin ibâdetlerindeki hareketleri olduğundan Peygamberimiz onlara benzememek için bundan menetmiştir. Giyilmesi mutâd olan bir göm lek ile kollar içeride iken rükû ve sücûd yapmak elbette doğru olmaz. Her ne kadar bâzıları bunun mânâsı İzâr'ini, [baştan ayaklara kadar giyilen bir elbise] başına alır kollarını giymez bu sûretle rükû ve sücûd eder mânâsındadır dedilerse de birinci mânâ daha doğrudur.

Keff : Bu da secdeye giderken önden veyâ arkadan eteklerini toplamak demektir. Bâzen saçlarını toplamak mânâsına da gelir. Erkekler örgülü saçlar ile namâza durmasın. Hadîsde :

«أُمِرْتُ أَنْ أَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ أَعْضَاءٍ وَلاَ أَكُفَّ شَعْراً وَلاَ كَفّاً»

«Yedi âzâ üzerine secde etmekle, bir de saç ve etek toplamamak ile emr olundum.» (447) buyurulmuştur.

Ahmed b. Hanbel gömlek üzerine kemer bağlamayı çirkin görmüş ve bunu memnûattan saymıştır.

İhtisâr : Ellerini böğürlerine koymak demektir.

Salb : Ayakta iken ellerini koltuklarına koyup dirseklerini dikerek yanlarından ayırmaktır.

Muvâsele : Ulaştırmak: Bu da beştir.

İkisi imâmda aranır :

1 — Tekbîr alır almaz hemen kırâate başlamayıp, azıcık beklemek.

---

(447) Buhârî ve Müslim, İbn Abbas'dan.

2 — Kırâat biter bitmez hemen rükûa varmayıp, cüz'i bir miktar duraklamak (448).

İkisi de cemâatte aranır :

1 — İftitah yâni ilk tekbiri imâmın tekbiri ile almamak biraz ara ile almak.

2 — Selâmını, imâmın selâmına ulaştırmayıp biraz tehîr etmek.

Bir tânesi de her ikisi arasında müşterektir, o da :

İkinci selâmı, farz olan birinci selâma vasletmeyip biraz sekte vermek.

Hâkın : Saka: Yâni su dökünmesi olan, idrarı kendisini sıkıştıran demektir.

Hâkıb : Hamal, yâni kazâ-i haceti olan demektir. Bu hâllerde namaz kılmak mekrûh olur. (Bu hâllerde namaz mekrûhtur. Bunlar ne kadar sıkıştırırsa kerahat de o nisbette artar.)

Hâzık : Dar çorap veyâ mest giymek. Bütün bunlar namâzdaki huşûa mânidir. Açlık ile sıkıntı da bu cümledendir. Çünkü matlûb olan huzûr bulunmaz. Açlık hâlinde namazın mekrûh olması, Peygamber Efendimizin :

«اذَا حَضَرَتِ الْعَشَاءُ وَ اُقِيمَتِ الصَّلاَةُ فَابْدَءُوا بِالْعَشَاءِ»

«Yemek ile namaz bir araya geldiği vakit, yemeği namaz takdîm edin.» (449)

hadisinden anlaşılmıştır. (Çünkü yemek düşüncesiyle kılınan namazdan, namaz düşüncesiyle yenen yemek daha makbûldür). Ancak, vakit daralır veyâ açlık fazla derecede hissedilmezse o zaman namaz takdîm edilir. Yine haberde vârid oldu ki :

«لاَيَدْخُلَنَّ أَحَدُكُمُ الصَّلاَةَ وَ هُوَ مُقَطِّبٌ وَلاَ يُصَلِّيَنَّ أَحَدُكُمْ وَ هُوَ غَضْبَانٌ»

(448) Bize göre en makbûlü imâm ile tekbîr almaktır. Fakat imâmdan öne düşmek tehlikesi bakımından hemen imâmın tekbirini müteakip tekbîr almalıdır. İmâm sola selâm verirken Şâfi'iler sağa selâm verir. Hanefîler için en makbûlü, imâmı tâkiben yâni imâm sağa selâm verip sola dönmeden sağa selâm vermektir. Burada farz olan selâm tâbiri de Şâfiîlere göredir. Çünkü bize göre farz olan son teşehhüttür. Selâm ise vâcibtir.

(449) Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den.

«Sizden biriniz ekşi suratlı olduğu hâlde namaza durmasın. Sizden biriniz gazablı olduğu hâlde namaz kılmasın.» (450) buyurulmuştur. Hasan-ı Basrî : «Kendisinde kalb huzûru bulunmıyan namâz, daha ziyâde ukubeti celbeder.» buyurur. Hadîs-i şerîfte :

«سَبْعَةُ أَشْيَاءَ فِي الصَّلَاةِ مِنَ الشَّيْطَانِ: أَلرُّعَافُ وَالنُّعَاسُ، وَالْوَسْوَسَةُ، وَالتَّثَاؤُبُ وَالْحَكَاكُ وَالْإِلْتِفَاتُ وَالْعَبَثُ بِالشَّيْءِ»

«Namazda yedi şey şeytandandır. (Onlar da) burun kanaması, uyuklamak, vesvese, esnemek, kaşınmak, sağa - sola bakmak ve herhangi bir şey ile oynamaktır.» (451) buyurulmuştur.

Ulemâ bu yediye şüphe ve yanılmayı da ilâve etmiştir. Seleften bâzıları: Namazda dört şey hatâdır dediler: Sağa sola meyletmek, yüzünü silmek, secde mahallini düzeltmek ve gelip geçilen yol üzerinde namâz kılmak. Yine Peygamber Efendimiz: **«Namâzda parmakları birbirine geçirmekten, parmak çıtlatmaktan, yüzüne perde almaktan, rükûda ellerini birbiri üzerine koyup bacakları arasına sıkıştırmaktan menetmiştir.»** Nitekim (Saad İbn Ebî Vakkas gibi) bâzı sahâbe: «Biz önceleri rükûda böyle yapardık, sonra bundan menedildik» buyurmuşlardır. Ayrıca secdeye gideceği sırada temizlik olsun diye üflemek, eliyle secde mahallini düzeltmek (452) mekrûhtur. Çünkü namaz içinde bunlara lüzûm yoktur. Namaz kılan ayağının birini kaldırıp öbürüne dinelemez. Kıyâmda duvara yaslanmaz, hattâ dayanağı alındığı zaman düşecek şekilde ise yaslanmakla namaz bâtıl olur.

FARZLAR İLE SÜNNETLERİN AYRI AYRI AÇIKLANMASI

Buraya kadar anlattığımız, âhiret yolcusunun namazda riâyet etmesi icâb eden, farz (vâcib), sünnet, âdâb ve heyeti içine alan bir şekildir.

Bunlardan farz olanlar 12 tânedir :

1 — Niyet,
2 — [İftitah] tekbîri, yâni (ilk) Allahü Ekber,

---

(450) Kaynağı bulunamamıştır.
(451) Tirmizî Adiyy b. Sâbit'ten.
(452) Secde mahallindeki taşlar secdede eziyet veriyorlarsa bir defaya mahsûs olmak üzere düzeltilebilir. Nitekim bu husûsu soran Ebû Zerr'e cevâben Peygamber Efendimiz: **«Bir kere yâ Ebâ Zerr! Mümkün olmazsa terkeyle»** diye buyurmuştur.

3 — Kıyâm [gücü yetenler için ayakta kılmak],

4 — Fâtiha sûresini okumak (453),

5 — Rükûda el ayaları diz kapaklarına değecek ve beden hareketten kesilecek şekilde eğilmek (rükûda tumaninet) (454),

6 — Kavmede itidâl, yâni rükûdan doğrulduğu zaman dik ayağa kalkmak ve vücût hareketten kesilmek (455),

7 — Secdede tumaninet yâni vücût hareketten kesilmek, secdede elleri yere koymak farz değildir (Hanefîlere göre yedi âzanın ekserisi yerde olacaktır) (456),

8 — Celse, yâni iki secde arasında yine tumaninet sağlanacak şekilde oturmak. Mükerrerdir.

9 — Son teşehhütte oturmak,

10 — «Tahiyyât» okumak (457),

---

(453) Fâtihanın farz olması Şâfiîlere göredir. Hanefîlere göre ister Fâtihadan olsun ister diğer sûrelerden olsun, farz olan, bir uzun veyâ buna muâdil üç kısa âyettir. Bu da Kur'ân-ı Kerîmden bir satır ile ölçülmüştür. Hanefîlere göre sıra ile evvelâ Fâtiha, sonra zammi sûre vâcibtir. Fakat Şâfiîlerde vâcib yoktur.

(454) Rükûda tumaninet yâni âzaların hareketten durması Hanefîlere göre farz değil, belki sünnet diyenler varsa da vâcibtir.

(455) Bu da Hanefîlere göre farz değil vâcibtir.

(456) Tâdil-i erkân husûsunda iki mezheb arasında bu ayrılığın menşei, Peygamber Efendimizin huzûrunda tâdil-i erkânsız namaz kılan bir kimseye, üç defa Peygamber Efendimizin «Kılmadın kıl.» diye ihtar etmesi ve nihâyet adamın da «Nasıl kılacağım?» diye sorması üzerine Peygamberimizin kendisine tâdil-i erkânı telkin eden hadis-i şerifidir.

İmâm Şâfiî buyuruyor ki, bir namazın namaz olmaması için, ancak farzlarından birinin eksik olması şarttır. Peygamberimizin, adama, «namaz kılmadın» buyurmasından bir farzının eksik olduğu kat'î olarak anlaşılır. Eksik olan bu farzı Peygamber Efendimiz «tâdil-i erkân» olarak göstermiştir. O hâlde tâdil-i erkân farzdır.

İmâm-ı Âzam: Bu namaz idi. Çünkü namaz olmasa, bedevî, Peygamber Efendimizin huzûrunda abes ile iştigal etmiş olurdu ki huzûr-ı risâlette abes ile iştigal memnûdur. Eğer, bedevî bunu nereden bilecekti dersen buna cevâb olarak hiç olmazsa ikinci ve üçüncü defa onun abesle iştigalini bizzat Peygamberimiz emir buyurmazdı. Şu hâlde kıldığı namaz namaz idi kâmil namaz değil idi. Nitekim bir kimse için onu bırak o adam değil, dediğimiz zamân onun olgun bir insân olmadığını kasdettiğimiz gibi. O hâlde namazda tâdil-i erkân farz değil belki vâcibtir.

Görülüyor ki ikisi de delillerini aynı kaynaktan almışlardır. Binaenaleyh bu izâhâtı burada dercetmemdeki gâye, büyük imâmların, edilleden ahkâm çıkarırlarken gösterdikleri titizliklerine nazar-ı dikkati çekmektir.

(457) Son teşehhüdde Tehiyyât okuyacak kadar bir müddet oturmak Hanefîlere göre farz, fakat Tehiyyâtı okumak vâcibtir. Çünkü Peygamberimiz İbn Mes'ûd'a Tehiyyâtı tâlim ettikten sonra «Bunu okur veyâ bu kadar zaman durursan namazın tamam olur» buyurmuştur. Birinci selâm, Hanefîlere göre farz değil belki vâcibtir. Binâenaleyh Hanefîlere göre namâzın farzları şartları hâriç 6'ya inmiş olur ki, bunlar: İftitâh tekbîri, kıyâm, kıraat, rükû, sücûd ve sonu teşehhüddür.

11 — Peygamber üzerine salât getirmek, salâvat-ı şerifeleri okumak,

12 — Birinci selâm fakat namazdan çıkmak için niyet farz değildir. İşte farz olanlar bu anlattıklarımızdır. Bunlardan mâadası farz değil, belki sünnettir ve sünnetler ile farzlar da bir heyet ve şekilden ibârettir.

Namazın sünnetleri: (Şâfi'îlere göre vâcib olmadığı için, farzlardan sünnetlere geçmiştir).

Fiil olarak namazın 4 sünneti var:

1 — İftitah tekbîrinde elleri kaldırmak,

2 — Rükûa giderken yine elleri kaldırmak (bu Şâfi'îlere mahsûstur),

3 — Rükûdan kalkınca elleri yine kaldırmak (bu da Şâfi'îlere göredir),

4 — Birinci teşehhüde oturmak. (Hanefîlere göre vâcibdir).

Evvelce anlattığımız parmak kaldırmak ve keyfiyeti, sünnete tâbi şekillerdir. Oturma şekilleri ise celseye tâbi, gözleri muâyyen noktaya dikmek, sağa, sola iltifat etmemek ve bunları güzelleştiren heyet ve şekillerdir.

Secdeden Kıyâma kalkarken yapılan istirahat celsesi bizzat maksûd olmayıp, kıyâma kalkmaya yardımcı olduğu için bunu sünnetin asıllarından saymadık.

Zikirlerden olan sünnetlere gelince:

1 — İstiftah duâsı,

2 — Eûzü Besmele okumak,

3 — «Âmin» demek; bu, sünnet-i müekkededir,

4 — Sûre okumak (Hanefîlere göre vâcibtir),

5 — İntikal tekbîrleri,

6 — Rükûda, sücûdda ve bunlardan doğrulurken okunan duâlar ve bu duâlarda itidâle riâyet.

7 — Birinci «Tahiyyât» ve salâvat-ı şerifeyi okumak,

8 — Selâm vereceği teşehhüdde duâ okumak,

9 — İkinci selâm, yâni sola selâm vermek.

Bunlara biz her ne kadar sünnet dedikse de bunların bâzıları bâzılarından kuvvetlidir. Hattâ bunlardan dört tânesi secde-i sehvi mucibtir.

Bunların bir tânesi fiillerdendir. O da birinci teşehhütte oturmaktır. Çünkü bu oturuş namazın tertibini ve görenlere kaç rekâtlı namaz olduğunu anlatır. Fakat elleri kaldırmanın tanzîmde bir dahli

yoktur. Onun için bu teşehhüt, namâzın bir kısmı sayılmış ve terkinden secde-i sehv lâzımdır denilmiştir.

Zikirlerden yalnız 3 tânesi secde-i sehvi icâb ettirir. Bunlar da kunut, birinci teşehhüt ve okunan salâvattır (Hanefîlerde salâvattan secde yoktur). Zâten birinci teşehhütte salâvat okunmaz. İntikalât tekbîrleri, rükû ve sücûd tekbîrleri ve rükû ve secdelerden itidâl böyle değildir. Zira rükû ve sücûd şekilleri ile âdeta muhâlif hareketler olduklarından, zikr ve intikalât tekbîrleri olmasa da onlarda ibâdet mânâsı mevcuttur, zikirlerin bulunmaması onların sûrette ibâdet olduklarını değiştirmez, bunun için tekbîrler namazın cüzlerinden sayılmazlar.

Birinci oturuş, mûtad olan bir iştir. Bu «Tahiyyât» okumak için meşrû kılınmıştır. Onu terketmenin namaz üzerindeki te'siri âşikârdır. İstiftah duâsı ile sûreyi terketmek Fâtiha okumak ile mâmûr olup âdetten ayrılmış olan namaza te'sîr etmez. Son teşehhütteki de bunun gibidir. Kunut ise secde-i sehv ile iktizâ edenlerin en uzağıdır. Çünkü sabah namazında rükûdan sonra ayakta durmanın uzaması, kunut için meşrû kılınmıştır. Bu, istirahat celsesinin teşehhüt ile uzaması sebebiyle teşehhüd-ü evvel celsesi olması gibidir. Bu kunut da kendisinde borç olarak zikr bulunmıyan ve mûtad olan tûl kıyâmdan ibâret kaldı. Uzun kıyâm demekle, sabah namazından başka olan diğer namazlardan kaçınılmıştır. Borç olan zikirlerden boştur demekle de namazın asıl kıyâmından kaçınılmıştır.

MÜTERCİMİN İKAZI

Bu mevzûda açıklananlar İmâm Şâfi'î Hazretlerinin görüşüdür. Çünkü Gazâlî merhûm onun mezhebini kabûl etmiştir. Bunun için burada teberrüken ve hülâsa olarak Hanefî mezhebine göre namazın farzı, vâcib ve sünnetlerini açıklamayı münâsip gördük.

Hanefîlere göre namazın farzları 12 dir. Vasatî olarak bunların altısı şart altısı da rükndür Şart olanlar :

1 — (Hadesten tahâret) yâni cünüp olan kimsenin, hayz ve nifastan temizlenen kadının yıkanması ve abdesti olmayan kimsenin abdest alması demektir.

2 — (Necâsetten tahâret) yâni bedeninde, elbisesinde ve namaz kılacağı yerde pislik var ise temizlemek.

3 — (Setr-i avret) yâni mahrem yerini örtmek, erkek göbek altından diz kapağı altına kadar, kadının bilekten aşağı elleri, topuktan aşağı bacakları ve yalnız yüzü müstesnâ diğer bütün âzalarını kapatmak.

4 — (İstikbal-i kıble) yâni kıbleye dönmek.

5 — (Vakit) yâni her namazı vakti içinde kılmak.

6 — (Niyet) kılacağı namazın vaktini, farz, vâcib, veyâ sünnet olduğunu kalbinden tâyin etmek. (Buna rükn diyenler de vardır).

Rükn olanlar, yâni namaz içerisinde fiilen yapılanlar:

1 — (İftitah tekbîri) yâni namaza ilk duruşta tekbîr almak.

2 — (Kıyâm) yâni gücü yetenlerin ayakta kılması.

3 — (Kırâat) yâni Kur'ân'ın neresinden olursa olsun, bir uzun âyet veya üç kısa âyet okumak.

4 — (Rükû) yâni yarıya eğilmek.

5 — (Sücûd) yâni alnını yere koymak.

6 — Kade-i âhirede teşehhüd miktarı oturmak, yâni selâm vereceği sırada «Tahiyyât» okuyacak kadar oturmak.

İşte Hanefîlere göre namazın farzları bunlardır. Bunlardan bir tânesi eksik kalırsa namaz olmaz, yeniden kılmak lâzımdır.

Ayrıca farz ile sünnet arasında farzdan zayıf ve sünnetten kuvvetli olmak üzere on dört kadar vâcibleri vardır. Bunlar:

1 — Namaza girerken «Allahü Ekber» demek.

2 — Nafilelerin hepsinde, farzların ilk iki rekâtında önceden Fâtihayı okumak.

3 — Nâfilelerin her iki rekâtında farzların ilk iki rekâtlarında Fâtiha'dan sonra bir sûre veyâ 3 âyet okumak.

4 — Her rekâttaki farz olan iki secdeyi hemen birbiri ardında yapmak ve alnını, burnunu yere koymak.

5 — Birinci (yâni iki rekât kılınca) teşehhüde oturmak ve «Tahiyyâtı» okumak. Ve beklemeden kalkmak.

6 — Farzların 3 ve 4 üncü rekâtlarında yalnız Fâtiha okumak.

7 — Ta'dil-i erkâna riâyet etmek, kıyâmda dosdoğru, rükû'da ve sücûdda aynıdır.

8 — Sondaki teşehhütte «Tahiyyâtı» okumak.

9 — «Selâm» lâfzıyle namazdan çıkmaktır.

10 — Cemâat ile kılındığı zaman sabah, cuma ve bayram namazlarının tamamında, akşam ve yatsı namazlarının ilk ikişer rekâtlarında âşikâre, öğle ve ikindi namazlarında gizli okumak (yalnız kılan muhayyerdir, isterse bu şekli tatbik eder, isterse hepsinde de gizli okur).

11 — İmâma uyduğu zaman, Kur'ân okumayıp sükût etmek.

12 — Vitir namazının tamâmı ve kunut duâsını okumak.

13 — Yanılırsa secde-i sehv yapmak.

14 — Bayram tekbîrlerini almak. İşte bunlar namazın vâcibleridir.

Sünnetlerine gelince :

1 — İlk tekbîr, kunut ve bayram tekbîrlerinde elleri kaldırmak (kulak yumuşağına değdirmek müstehabtır) ve bunları gizli yapmak. Kadınların omuz hizasına kadar kaldırmaları.

2 — İmâmın ardından hemen tekbir almak, ayakları 4 parmak aralıklı olmak, el parmakları tabiî hâline terk edilmek.

3 — El bağlamak; sağ eli sol elin üzerine ve göbeğin altında bağlar, ellerini halka eder. Kadın göğsü üzerinde bağlar.

4 — Sübhâneke okumak ve akabinde «Eûzü Besmele» getirmek ve diğer rekâtlarda Fâtihaya başlarken yalnız Besmele çekmek. Fâtiha bitince gizlice «Âmîn» demek.

5 — Sabah ve öğle Fâtihadan sonra uzun, ikindi ve yatsıda orta, akşamda kısa sûre okumak.

6 — İntikal tekbîrlerini almak, imâm ise bunları âşikâre almak, rükû ve secdelerde en az 3 ve tek olarak tesbîh etmek. Rükûda dizlerini elleri ile kaplamak, diz ve dirseklerini dik tutmak.

7 — Rükûdan kalkarken «Semi'allahü limen hamideh» demek ve ayakta «Rabbenâ lekel hamd» demek.

8 — Secdeye giderken önce dizlerini, sonra ellerini, sonra alnını burnu ile yere koymak, koltuklarını açarak karnını kaldırmak, parmaklarını birbirine yanaştırıp kıbleye uzatmak ve iki elleri arasında secde ederken ayaklarının baş parmaklarını kıbleye çevirerek alt kısmını yerde bulundurmaktır. Secdeden kalkarken evvelâ başını sonra da ellerini kaldırmak. Oturduğu zaman ellerini dizleri üstüne koyarak sağ ayağının parmaklarını kıbleye kırmak sûretiyle dikerek sol ayağı üzerine oturmak.

9 — Selâm vereceği zaman Salâvat-ı şerifeleri ve bunlardan sonra duâ okumak.

10 — Selâm verirken orak gibi değil, dosdoğru yanağı arkadan görülecek şekilde evvelâ başını sağa çevirerek orada, sonra aynı vaziyette sola çevirerek orada selâm vermek.

11 — Ayakta secde mahalline, rükûda parmak uçlarına, secdede yine secde yerine, «Tahiyyât» da dizleri üzerine bakmaktır.

Şâyet farzlardan birinin eksik kalması, namazın bozulmasına ve cezâsının tahakkukuna sebeb olup sünnetlerde böyle bir mahzûr bulunmaması bakımından, farz ile sünnetlerin ayrılması zarûri, fakat sünnetlerin hepsi istihbaben meşrû olup terklerinde cezâ bulunmadığına ve her birinin ifasında mükâfat bulunduğuna göre sünnetleri de yekdiğerinden ayırmaya ne lüzûm var dersen, bilmiş ol ki, sünnetlerin sevâb, ıkab ve istihbabta müşterek olmaları aralarındaki farkı kaldırmaz (Aralarında derece farkı mevcûttur). Biz bunu sana şöyle bir

misâl ile açıklayalım: İnsânın tam mânâsiyle bir insân olabilmesi, gizli kuvvetleri ve görülen âzaları iledir. İnsânın görülmeyen gizli ve iç kuvvetleri, hayât ve rûhtur. Görülen kuvvetleri ise beden ve âzalarıdır. Bu âzalardan bâzılarının yokluğu, insânın yokluğu demektir. Kalb, ciğer, beyin ve yokluğu ile insânın hayâtı yok olan diğer bâzı âzalar gibi. Bâzılarının yokluğu ile hayât yok olmaz, fakat hayâtın gâyesi kaybolur. Dil, göz, el ve ayak gibi. Diğer bâzıları ne hayâtı ve ne de hayâtın gâyesini kaybeder. Ancak onların yokluğu ile insânın güzelliği kaybolur. Kirpik, kaş, sakal ve renk güzelliği gibi. Diğer bir kısmı da var ki bunlar ile bunların hiç biri hattâ güzelliğin aslı da kaybolmaz. Yalnız kemâli kaybolur. Kaşların yay gibi hilâl şeklinde olmayışı, sakal ve kirpiklerin siyah olmayışı, âzalar arasında tenâsübün bulunmaması, renkte kırmızı ile beyazın karışmaması gibi. Görülüyor ki bunlar ayrı ayrı derecelerdir. İbâdetler de aynı bunlar gibi, Sâhib-i Şerî'atın tertîblediği sûret ve şekillerdir. Biz de bunları kazanmak için ibâdet ederiz. İbâdetlerin rûhî ve bâtınî hayâtı, ileride tafsilâtıyla îzâh edileceği üzere, huşû, niyet, huzûr-u kalb ve ihlâsdır. Biz şimdi namazın dış âzalarındayız. Kıyâm, rükû, sücûd ve diğer rüknler, tıpkı bedenin kalbi, ciğeri ve başı gibidir. Zira erkândan bir tânesi bulunmazsa namaz yok olur. Ve yukarıda anlattığımız elleri kaldırmak istiftah duâsı ve birinci teşehhüt gibi sünnetler ise bu bedenin eli, ayağı ve gözü gibidir. Bir insân bu âzaların yokluğu ile her ne kadar insânlıktan çıkmazsa da hilkati bozulup sevilmiyen bir şekil aldığı gibi, bu sünnetleri terk ederek namaz kılan, pâdişaha elsiz ve ayaksız, kör topal köle hediye eden kimse gibi olur.

O sünnetlere tâbi olan heyetlere gelince: Bunlar da; kaş, sakal, kirpik ve renk gibi güzellik sebepleridir.

Aralardaki zikir ve duâlar da, sakalın şekli, kaşların yay şeklinde olması gibi güzelliği tamamlayıcı âmillerdir. Senin katında namaz meliklere yaklaşmak için onlara takdîm edilen güzel câriyeler gibi, kendisine yaklaşmak için meliklerin melikine takdîm edilen bir hediyedir. İşte bu hediye önce Hazret-i Allah'a arzedilir, sonra da kıyâmet gününde sana iâde edilir. Artık sen muhayyersin, ister onun sûretini güzel yap ister çirkin... Güzel yaparsan senin için, çirkin yaparsan da yine senin içindir. Sakın fakîh olup sünneti farzdan ayırmak ile bunun terkinden bir şey lâzım gelmez deyip sünneti terketmeye kalkışma, sana yakışmaz. Böyle yapmak, tabîbin, gözün şaşılığı ve tomurcuklanması insânın bedenini iptâl etmez demesine benzer.

İşte sünnet, hey'et ve edebleri de böyle anlamak lâzımdır. (Kıyâmet gününde) insânın ilk hasmı, rükû ve sücûdu tamamlanmıyan namazdır. **"Beni zâyi ettiğin gibi, Allah da seni zâyi etsin"** der. Bu dediğimizi iyice anlayabilmen için, erkân-ı salâtın kemâlinde anlattığımız haberleri iyice oku.

ÜÇÜNCÜ BÂB

KALBİN AMELLERİNDEN OLAN BÂTINÎ ŞARTLAR BEYÂNINDADIR

Evvelâ namâzın huşû ve huzûr-u kalb ile irtibatını, sonra da bâtınî mânâlariyle bunların haddini, sebeb ve çârelerini, daha sonra da mükemmel bir âhiret azığı olabilmesi için namazın her rekâtında hazırlanması lâyık olan şeyleri tafsîlâtiyle anlatalım.

NAMAZDA HUZÛR VE KALB HUŞÛUNUN ŞART OLMASININ BEYÂNI

Bilmiş ol ki, huzûr ve huşûun namâzda şart olmasını emreden pek çok deliller vardır. Bunlardan bâzıları şu âyetlerdir :

« أَقِمِ الصَّلاَةَ لِذِكْرِي »

«Zikrim için, beni hatırlamak için namazı kıl.» (20 - Tâhâ: 14)

Emrin zâhiri vücûbdur, gaflet zikre münâfidir. Bütün namazı gaflet ile geçen bir insân, namazda Allah'ı nasıl hatırlamış olabilir? Yine Allahu Teâlâ'nın :

« وَلاَ تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ »

«Ve gâfillerden olma.» (7 - A'raf: 205)

Âyet-i Celîlesi de bir nehiydir. Bunun zâhirî mânâsı gafletin haram olmasıdır. Yine Allahu Teâlâ'nın :

« حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ »

«Tâ ki dediğinizi (okuduğunuzu) bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.» (4 - Nisâ : 43)

Âyet-i Celîlesidir. Bu sarhoşun namaza yaklaşmasının illetini göstermektedir. Tamâmen dünyâ düşünce ve vesvesesiyle namazını kılan kimse de aynı hükümdedir. Çünkü o da bu gâflet ile ne söylediğini, hattâ kaç rekât kıldığını bile bilemez. Bu husûstaki hadîsler :

« إِنَّمَا الصَّلَاةُ تَمَسْكُنٌ وَ تَوَاضُعٌ »

«Namaz, ancak zillet ve tevâzûdur.»

Fakîhler, Peygamber Efendimiz'in :

« إِنَّمَا الشُّفْعَةُ فِيمَا لَمْ يُقْسَمْ »

«Şuf'a, ancak bölünmesi kaabil olmayan maldadır.»

hadîsinden, hasr, isbât ve nefyi anlamışlardır. Yine Peygamber Efendimizin :

« مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلَاتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا »

«Kendilerini fenâlıktan menetmiyen, alıkoymıyan namâzın, Allahın rahmetinden uzaklaştırmaktan başka bir kârı olmaz. Gâfillerin namazı kendilerini fenâlıktan alıkoyamaz.»

Halbuki yine Peygamber Efendimizin :

« كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظُّهُ مِنْ صَلَاتِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ »

«Nice namâz kılanlar var ki, onların namâzdan nasîbi, yorgunluk ve zahmetten başka bir şey değildir.» (458)

Şüphesiz bu ifâde ile, gâfillerin namazını kasdetmiştir. Yine Peygamber Efendimizin :

« لَيْسَ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلَاتِهِ إِلَّا مَا عَقَلَ مِنْهَا »

---

(458) Nesei, Ebû Hüreyre'den.

«Kişinin kıldığı namazdan kendisine kârı dokunan ancak akıl erdirerek kıldığı kısımdır.» (Yâni aklı başka yerde iken kıldığı namazın kendisine kârı dokunmaz.) (459)

Bu husûsun hakîkati şudur ki : Hadîsde vârid olduğu gibi namaz kılan kimse Rabbine münâcat etmektedir (Buhârî, Müslim, Ebû Hüreyre'den). Gaflet ile söylenen sözlerin münâcat olamıyacağı meydandadır. Bunun îzâhı şöyledir : Meselâ zekât, insân zekâtını gafletle verse de olur, çünkü o haddi zâtında isteğe aykırı ve nefse ağır gelen bir ibâdettir. Oruç da bunun gibi haddi zâtında Allahın düşmanı olan şeytanın dostu ve âleti olan nefsin kuvvetlerini kahredip hevayı arzûları kıran bir ibâdettir. Gaflet ile olsa da yine bu faydayı sağlar. Hac da aynı şekilde ağır ve yorucu bir ibâdettir. Menâsik-i haccı ifâ ederken, kalb ister hazır olsun ister olmasın, nefse elem veren mücâhede kendiliğinden hâsıl olabilir.

Namaza gelince : Namazda ancak zikr, kırâat, kıyâm, rükû, sücûd ve kuûd vardır. Zikr ise Allahu Teâlâ ile muhâvere ve münâcat, gizli bir yalvarış ve anlaşmaktır. Çünkü namazdan gâye, iki şeyden biridir. Onlarda ya muhâvere, ya münâcattır. Mîde ve şehvet oruç ile, beden hac zahmetiyle, kalb, sevdiği maldan ayrılıp zekât vermekle imtihan edildiği gibi, lisânı da ses ve harf ameliyle imtihan etmektir. Bunun böyle olmasında şüphe yoktur. Zîra gafletle söylenen boş lâflar ile olan imtihân, amel imtihânı değil, belki bunda maksûd olan konuşmak olması bakımından harflerdir. Gönüldeki mânâyı kalıplandırmıyan harfler de nutuk sayılmaz. Gönüldeki mânâyı harflerin ifâdelendirmesi de ancak huzûr-u kalb ile olur. Gafil kalb ile :

«اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

«Bizi doğru yola hidâyet et.» (1 - Fâtiha: 6)

demekle bunun bir yalvarış ve duâ olduğunu kasdetmezse neyi istemiş olabilir? Hele bunu itiyat hâline getirdikten sonra da dilini hareket ettirmekte ne güçlük vardır? İşte zikirlerin hükmü budur. Ben derim, bir kimse falancaya gidip teşekkür edecek, onu övecek ve ondan bir şeyler isteyeceğine yemin etse, sonra rüyasında aynen bu dediklerini yapsa yeminini yerine getirmiş sayılmaz. Hattâ, karanlıkta, öteki adamın orada olduğunu bilmiyerek gıyâbında imiş gibi ona teşekkür ve duâ edip ondan bir şeyler istese, yine yeminini yerine getirmiş olmaz. Çünkü onun bu konuşması öteki adamı kalbinde

(459) Merfû olarak bulunamamıştır.

hazır kabûl etmediği için ona hitâb ve onunla konuşmak sayılmaz. Hattâ gündüz aydınlığında ve öteki adamın huzûrunda da olsa, aklı başka yerde olup o adamın hazır bulunduğunun farkında olmıyarak bu sözleri söylese, yine yeminini yerine getirmiş olmaz. Çünkü onu muhâtab olarak kabûl etmiyordu. Şüphe yok ki kırâat ve zikirden maksûd olan hamdetmek, övmek, yalvarmak ve duâ etmektir. Burada muhâtab olan şüphesiz Allah'tır. Kalbi gaflet perdesi ile kapalı olduğu hâlde, mânen Allahu Teâlâ'yı görüp müşâhede etmeden ve muhâtabından gafil olarak yalnız âdet hükmü ile dilini hareket ettirmek, kalbi cilâlandırmak, Allahu Teâlâ'nın zikrini tazelemek ve îmân bağını tahkîm için meşrû kılınan namâzın gâyesinden çok uzakta kalır. İşte zikr ve kırâatin hükmü budur. Hülâsa zikir ve kırâatteki bu husûsiyetlerin inkârı gayrı kaabildir.

Rükû ve Sücûda gelince : Bunlardan gâye, hiç şüphesiz Allah'ı ta'zimdir. Eğer gafletle yapılan rükû ve sücûdun ta'zîm olduğu câiz olsa idi, önünde put olduğunu bilmiyerek secde eden kimsenin puta ta'zîm etmiş sayılması veyâ duvar ardında secde edenin duvara ta'zîm etmiş olması câiz olacaktı (bunlar ta'zim sayılmıyacağına göre gafletle yapılan secde de ta'zîm sayılmaz.) Bunlar ta'zîm sayılmayınca da ortada beden hareketinden başka bir şey kalmaz. Kendisiyle imtihanı kasdedilen meşakkatten sonra dînin direği sayılan, îmân ile küfrü ayıran, hac ve diğer ibâdetler üzerine takdîm edilen ve ibâdetlerden yalnız onun terkiyle katli vâcib olan bir şey (namâz) kalmaz.

Benim görüşümle namâzın taşıdığı bu ehemmiyet, yalnız zâhirî bir ibâdet olması bakımından değil, belki, maksûd olan münâcat olmasını da buna eklemek lâzımdır. Oruç, zekât, hac ve benzeri ibâdetler üzerine takaddüm eden, bu münâcattır. Hattâ serveti harcamak demek olan «Udhayye» ve kurbanlar üzerine mukaddem yine bu takvâdır. Nitekim Allahu Teâlâ :

«لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ»

«Onların (kurbanların) ne kanı ve ne de eti Allaha ulaşır. Allaha ulaşan ancak sizin takvânızdır.» (22 - Hacc : 37) buyurmuştur.

Yâni kalbinizi istilâ edip emre uymaya sizi sevkeden sıfattır ve matlûb olan da budur. Ya hareketlerinde bir ehemmiyet olmıyan namazda hüküm nasıl olur? İşte bu anlattıklarımız, mânâ bakımından namazda kalb huzûrunun şart olmasına delîl olmaktadır.

Şâyet «namazın sıhhatinde huzûr-u kalbi şart koşar ve huzûrsuz kılınan namazın bâtıl olmasıyle hükmediyorsan, fakîhlerin icmâına

muhâlefet ettin. Çünkü onlar kalbin huzûrunu yalnız niyette şart **koştu ve bununla iktifa ettiler.» dersen:**

Bilmiş ol ki, ilim bahsinde geçtiği gibi fakîhler, bâtında tasarruf etmez, kalbi yormaz ve âhiret yoluna karışmazlar. Belki dînin zâhirî hükümlerini âzaların zâhirî amelleri üzerine binâ ederler. Amellerin zâhiren icrâsı, insânı ölüm cezâsı ve sultânların tazîrinden korumağa yeter. Esâsen âhirette fayda verip vermemesi fıkhın çerçevesi dışındadır. Aynı zamanda bunun üzerine icmâ yürütülemez. (Bununla beraber onlara muhâlefet edenler de olmuştur.) Nitekim (şerî'at ile hakîkati toplayanlardan birisi olan) Bişr İbn Hâris, Ebû Tâlib Mekkî'nin **Kûtü'l - kulûb**'unda Süfyan-ı Sevrî'den naklettiği, rivâyetinde **"huşû ile kılmıyan kimsenin namazı fâsiddir"** demiş ve Hasan-ı Basrî'den **"huzûrsuz kılınan namazın, sevâbtan daha ziyâde ukubete sebeb olduğu"** rivâyet edilmiştir. Yine Muaz İbn Cebel: **"Kılarken sağında ve solunda olanları bilmeye çalışan kimsenin namazı namaz değildir"** diye rivâyet etmiştir. Yine müsned olarak Peygamber Efendimizden:

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلاَةَ لاَ يُكْتَبُ لَهُ سُدْسُهَا وَلاَ عُشْرُهَا وَإِنَّمَا يُكْتَبُ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلاَتِهِ مَا عَقَلَ مِنْهَا»

«Çok kimseler var ki kıldığı namazın altıda, hattâ onda biri de kendisi için yazılmaz. Ancak bilerek huzûr ile kıldığı kısmı yazılır.» (460)

buyurmuştur. Eğer bu hadis-i şerif, Peygamber Efendimizden başka bir zâttan duyulsaydı mezheb olarak kabûl edilirdi. Kaldı ki Aleyhi's-selâtü ve's-selâm Efendimizden duyulduğu hâlde niye kabûl edilmesin? (Basralı) Abdülvâhid bin Zeyd: **"Kul için ancak bilerek huzûr ile kıldığı namazın sevâbı olacağında ulemâ ittifak etti"** diyerek bu hükmü, icmâ hâline getirmiştir. Buna benzer ve bu kabilden, vera' sâhibi olan fakîhlerden, sayılmıyacak kadar pek çok rivâyetler vardır. Hak olan, bu husûsta edille-i şer'iyeye mürâcaat etmektir. Halbuki huzûrun şart olmasında haber ve eserler meydandadır. Şu kadar var ki zâhirî teklifte fetvâ, halkın kusûrları nisbetinde takdîr edilir. Bütün namazda huzûru kalbi şart koşmak fetvâ makamı için mümkün değildir. Tam bir huzûr-u kalbten insânların ekserisi âcizdir. Buna ancak bâzı kimselerin gücü yeter. Zarûret sebebiyle, namazın tamamında huzûr-u kalbi şart koşmak mümkün olmazsa tamamen terk de

(460) Ebû Dâvûd Neseî ve İbn Hibban, Ammar b. Yasir'den.

edilemez. Hiç olmazsa cüz'î bir miktarında huzûr-u kalbin bulunması zarûreti vardır. Buna da en elverişli olan ilk tekbîrdir. Bunun için zarûrî olarak bu kadar ile iktifa edilmiştir. Bununla berâber, gaflet ile kılan kimse ile hiç kılmıyanın müsâvî olmamasını umarız. Çünkü gafletle de olsa namaz kılan, hiç olmazsa zâhirî fiile baş vurmuş, bir an olsun kalbini hazırlamıştır. Nasıl böyle olmasın, abdestsiz olduğunu unutup namaz kılan kimsenin abdestsiz olması hasebiyle Allah katında namazı bâtıl iken, kusûru ve özrü nisbetinde de olsa amelinin mükâfatını alıyor. Bu ümit ile berâber bir lâhza olsun kalbi hazırlayan ile tamâmen huzûru terkeden elbette bir olamaz. Nasıl farkı olmasın. Efendisinin hizmetinde hazır bulunup hizmette kusûr eden lüzûmsuz hareketler ve sözlerde bulunan ile hizmetten tamâmen kaçınan bir olur mu? Korku ve ümidin sebebleri muâraza ettiği ve iş, ehemmiyet arzettiği zaman ihtiyat ve müsâhalede muhayyersin. (İster tesamüh-ü İslâmiden faydalanır, istersen ihtiyatı elden bırakmazsın). Bununla berâber fukahânın, gafletiyle de olsa sıhhatine fetvâ verdikleri hükümlere kimse muhâlefet edemez. Yukarıda işâret edildiği gibi bu fetvâ zarûretindendir. Esrâr-ı salâta vâkıf olan kimse, gafletin ona zıd olacağını bilir. Fakat "Kavâidü'l - Akaid" kitâbının ilm-i zâhir ile ilm-i bâtını ayıran bâbında anlattığımız gibi halkın anlayıştaki kusûru, şeri'atın sırlarından her keşfolunanı açıklamağa mâni olduğundan biz bu mevzûyu bu kadarı ile bırakıyoruz. Az da olsa bu miktar âhiret yolcularını iknâ için kâfidir. Şiddetli mücâdelecilere gelince, şimdilik biz onları muhâtab olarak kabûl etmiyoruz.

Hülâsa: Huzûr-u kalb, namazın rûhudur. Bu rûhun en az derecesi de tekbîr ânındaki huzûrdur. Artık bundan noksanı olursa helâk demektir. Ne kadar çoğalırsa o nisbette namazın cüzleri arasına rûh yayılır, nice hareketsiz diriler var ki onlar ölü hükmündedir. Yalnız iftitah tekbîrinde huzûr olup, diğer cüzleri gaflet ile geçen namaz da son nefeslerini yaşayan hasta gibidir. Allahu Teâlâ'dan güzel yardımlar niyâz ederiz.

NAMAZIN CANLILIĞI, KENDİSİYLE ANLAŞILIP, TAMAMLANAN, BÂTINÎ MÂNÂLARIN BEYÂNI

Bilmiş ol ki bu mânâları anlatan pek çok beyânlar vardır. Fakat bunları altı cümlede toplamak mümkündür. Onlar da:

1 — Huzûr-u kalb: Yalnız okuduğunu düşünmek.
2 — Tefehhüm: Okuduğunu anlamak.
3 — Ta'zîm: Anladığına saygı göstermek.
4 — Heybet: Saygı ile korkmak.

5 — Ricâ : Ümit beslemek.
6 — Hayâ : Utanmak.

Şimdi bunların tafsilâtını, sebeblerini ve elde edilmelerinin çârelerini anlatmaya çalışalım.

1 — **Huzûr-u kalb** : Huzûr-u kalb demek, yalnız meşgûl olduğu ve okuduğu şeyi düşünmek, mâsivâdan kalbi ayırmak, tamâmen meşgûl olduğu işe ve konuştuğun söze (Kur'ân'a) kalbini bağlamaktır. Bu sûretle ilim, sözün ve işin ile birleşir, düşüncen bunlardan ayrılmaz. Ne zaman gönül başka düşüncelerden ayrılır, içerisinde bulunduğun işten gaflet etmez ve yalnız onu düşünürse, o zaman huzûr-u kalb hâsıl olur.

2 — **Tefehhüm** : Yâni söylediğini anlamak, bu huzûr-u kalbden sonra gelir. Çünkü çok kere kalb, söz ile hazır olur, fakat mânâsını düşünmez. Bizim tefehhümden gâyemiz söylediğinin mânâsını düşünmek ve anlamaktır. Bu, insânların farklı bulunduğu makamdır. Zîra insânlar Kur'ân ve tesbîhlerin mânâsını anlamakta müsâvî değillerdir. Çünkü bir insânın namâz esnâsında anladığı öyle lâtif mânâlar olur ki başka zamân hatırına bile gelmezler. İşte namâzın fuhuş ve münkerden men'etmesi bu cihettendir. Zîra o namaz öyle mânâlar anlatır ki, o mânâlar çâresiz insânı fenâlıktan alıkor.

3 — **Ta'zîm** : Ta'zîm, saygı, huzûr-u kalb ve tefehhümden sonra gelen bir keyfiyettir. Çünkü bâzen insân kölesine bir şey ile emreder, kölenin kalbi huzûr içinde emredileni anlar, fakat saygı göstermiyebilir. Bunun için saygı dediğimiz ta'zîm bunlardan sonra gelir.

4 — **Heybet** : Bu da ta'zîmden sonradır. Heybet ta'zîmden doğan bir korkudur. Zîra korkmıyan kimseye hâib denmez, binâenaleyh, akrepten, kölenin kötü ahlâkından ve benzeri âdi şeylerden hâsıl olan korkuya "mehâbet" değil, doğrudan "havf" korku denir. Fakat, azamet vasfiyle mevsûf olan Sultândan korkmaya "mehâbet" derler (Saygıyı içine alan bir korku); demek ki heybet, saygıdan doğan bir korkudur.

5 — **Recâ - Ümid** : Bunun da ayrı olduğu meydandadır. Çok meliklere saygı gösterip onlardan heybet duyan ve satvetlerinden korkan kimseler var ki onlardan bir mükâfat beklemez. Halbuki kula lâyık olan kusûru ile ikabından korktuğu gibi, kıldığı namazı ile Allahu Teâlâ'dan sevâb ummaktır.

6 — **Hayâ - Utanmak** : Bu da hepsinden ayrı bir şeydir. Zîra bunun dayanağı, kusûr ve hatâyı anlamaktır.

Bu altı mânânın sebeblerine gelince : Bilmiş ol ki huzûr-u kalbin sebebi himmettir (yükselme arzûsudur). Zîra insânın kalbi himmetine, kasdine bağlıdır. Maksadın ne ise kalbin de ona hazırlanır. Bir şey kasdettiğin zaman ister istemez kalbin onu düşünür. Kalb, kasdine

tâbi ve ona müsahhardır. Meselâ namaz kılarken eğer kalbin namazını düşünmüyorsa boş durmuyor; mutlaka dünyâlık bir maksadı düşünmektedir. Namazda huzûr-u kalbi sağlamak için tek çâre himmetini namaza bağlamaktır. Himmetinin namaza dönmesi de ancak istenilen gâyenin namaza bağlı olduğunu ve namazda tahakkuk edebileceğini bilmekle mümkündür. O gâye de âhiretin hayırlı ve bâki olduğunu ve namazın da buna bir yol olduğuna inanıp tasdîk etmektir. Bu îmân ve tasdîk, dünyâyı ve varlığını hiçe sayan ilim ile birleştiği zaman namazda huzûr-u kalb hâsıl olur. Sana, kâr ve zarardan hiç birine gücü yetmiyen bâzı ekâbirin huzûrunda aklını başına alarak huzûr ve huşû içinde bulunman bu gibi sebeblere dayanırken; melekûtun meliki (görülür ve görünmez âlemiyle), kâr ve zarar yed-i kudretinde bulunan ve meliklerin meliki olan Allahu Teâlâ'ya münâcatda huzûr-i kalbin bulunmaması îmân zayıflığından başka bir şey değildir. O hâlde sana düşen vazife, îmânını takviyeye çalışmaktır. Bunun çâresi de başka kısımlarda açıklanmıştır.

Tefehhümün sebebine gelince: Huzûr-i kalbden sonra tefehhümün sebebi, murad olan mânâyı anlamak için zekâyı kullanmak ve kafayı çalıştırmaktır. Bunun çâresi de huzûr-i kalbden olduğu gibi yâni himmetini toplamakla beraber düşünceyi çalıştırmak ve kendisini meşgûl edecek hâtıraları atmaktır. Hâtıraları gidermenin çâresi ise, menşe'lerini yok etmektir. Yâni hâtıraları kendilerine çeken sebeblerden sıyrılmaktır. O maddelerin kökü kesilmedikçe hâtıralar onlardan ayrılmaz. Çünkü insân dâima çok sevdiği şeyi düşünür ve sevgiliyi anmak kalbe hücûm eder. Bunun için Allahdan başkasını seven kimsenin namazı onu hatırlamaktan kurtaramaz.

Tâ'zim : Kalbde bir keyfiyetdir. İki ilimden doğar:

1 — Allahu Teâlâ'nın azamet ve celâlini bilmek. Bu, îmânın esâsını teşkil eder. Çünkü onun azametine inanmıyan kimse ona gerekli saygıyı gösteremez.

2 — Kendisinin hakir, zelîl ve Allahu Teâlâ'nın emrinde müsahhar, âciz bir kul olduğunu bilmektir. Tâ ki bu iki ilimden Allahu Teâlâ'ya karşı huşû, huzû, zillet ve inkisar hâsıl olsun. İşte bu hâle tâzim-saygı denir. Allahın celâlini bilmekle, nefsin hakîr bir şey olduğunu bilmek birleşmedikçe ta'zim ve huşû meydana gelmez. Zira başkasından müstağni olup, kendisinden emin olan kimse, kemâl sıfatlarını başkasında bildiği hâlde ona saygı göstermiyebilir. Çünkü ikinci karine olan, nefsinin ona muhtaç ve hakîr bir şey olduğunu bilmemektedir.

Heybet ve havf - Saygı ile korkuya gelince: Bunlar da Allahu Teâlâ'nın kudret, satvet ve yorulmadan dilediğini dilediği şekilde yaptığını, geçmiş ve gelecek varlıkları yok etmekle, mülkünden bir şey'in eksilmiyeceğini bilmekten, bununla beraber meliklerin aksine olarak,

def'ine kudreti var iken Peygamber ve velilerinin türlü türlü musîbet ve iptilâlara uğramasını müşahede etmekten doğan bir keyfiyettir.

Hulâsa : Allahu Teâlâ ne kadar daha iyi bilinirse, haşyet ve heybeti de o nisbette artar. **Rub'u'l - Münciyât'ın** (İhyâ'nın 4. Cildi) havf-korku kitâbında buna dâir tafsîlat gelecektir.

Ricâ - Ümid : Bunun sebebi de Allahu Teâlâ'nın lûtf u keremini, ni'metinin şümûlünü, san'atının inceliklerini, namazı kılanlara cenneti vadettiğini, verdiği sözde durduğunu bilmektir. Va'dine inanıp lûtf u keremine kani olduktan sonra, bunların hepsinden ricâ doğar.

Hayâ - Utanmak : Bu da, ibâdetteki kusûrunu bilmek, Allahu Teâlâ'ya hakkiyle kulluk edemediğini anlamakdan doğar. İhlâsının azlığını, etrafının pisliğini, Allahu Teâlâ'nın azametinin neler gerektirdiğini, her ne kadar ince ve gizli olsa da gönülden geçen, içinde gizli olan her şeyi Allahu Teâlâ'nın görüp bildiğini anlıyabildiği hâlde, bütün işlerinde dünyâlığa meyletmiş olan nefsinin kusûr ve âfetlerini bilmekle de kuvvetlenir. Bunlar kat'î olarak bilindiği vakit, bu ilimden zarûri olarak meydana gelen hâle "hayâ" denir. İşte şu sıfatların sebebleri bunlardır. Bu sıfatlara sâhib olmanın çâresi, sebeblerini hazırlamaktır, sebebleri de iyice anlaşıldı mı ilâcı tamâmen bulundu demektir. Bütün bu sebeblerin râbıtası, önce îmân, sonra da şu anlattıklarımızı yakînen kabûl etmektir. Yakîn demek, ilim kitâbı yakîn beyânında geçtiği gibi, şüphenin kalbten çıkması ve marifetin kalbi doldurması demektir. Kalb'in huşûu, yakînin derecesiyle ölçülür. Bunun içindir ki Hazret-i Âişe: "**Resûlullah bizim ile konuşur, gülerdi. Fakat namaz vakti gelince sanki ne o bizi tanır ve ne de biz onu tanırdık**" buyurmuştur.

Rivâyet olundu ki, Hak Teâlâ Musa aleyhisselâma vahyederek: "**Ya Musa! Beni andığın zaman vücûdun titresin, beni anarken huşû ve itminan içinde bulun, beni andığın vakit dilin kalbinin ardında olsun** (yâni düşünerek zikreyle) **münâcat için huzûruma geldiğin vakit, âciz bir kulun efendisinin huzûrunda durduğu gibi dur, çarpan bir kalb ve doğru konuşan bir lisân ile bana yalvar.**" Yine rivâyet olundu ki, Allahu Teâlâ Hazret-i Mûsa'ya vahyetti: "**Ümmetimin âsilerine söyle onlar** (bu hâlleri ile) **beni zikretmesinler. Çünkü, ben beni zikredeni rahmetimle anarım. Halbuki onlar beni andıkları zaman, ben onları lânetler, rahmetimden uzaklıkla anarım**" buyurmuştur. Zikrinde gâfil olmıyan âsiler hakkında hâl böyle olursa ya isyan ile gaflet bir araya toplanınca hâl ne olur?

Kalbe dâir anlattığımız bu mânâların ihtilâf etmesiyle insânlar ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı hiç bir cüz'ünde huzûr-i kalb olmadan namazını kılar; diğer kısmı da etrafında cereyan edenlerden haber almaksızın tam bir huzûr içinde geçmemek şartiyle namazını kılar. Nitekim gürültüsünden hariçteki insânlar oraya toplandığı hâlde, Müslim bin

Yesar, içinde namaz kıldığı câminin bir köşesi yıkıldığından haberi bile olmamıştır. Hattâ bâzıları o derece huzûr içinde kılarlardı ki, cemaate devâm ettikleri hâlde sağ ve solundakilerin kimler olduğunu bilmezlerdi. İbrahim aleyhisselâmın namazda iken kalb atışları iki mil mesâfeden duyulurdu. Bunun gibi bir kısım cemaatin tüyleri diken diken olur, benizleri sararır vücûdleri tirtir titrerdi. Bütün bunlar akıl ve mantığın kabûl edeceği mümkün olan şeylerdir. Niçin mümkün olmasın. Bunlardan daha şiddetlisi, aslında âciz sayılan ihsan ve cezâlarının hiç bir kıymeti olmıyan melikler huzûrunda, dünyâlık peşinde olan kimselerde görüle gelen şeylerdir. Hattâ melik veyâ vezirlerden birisinin huzûruna bir adam girip maksadını anlattıktan sonra çıktığı vakit melikin yanında kimlerin olduğundan veyâ melikin ne gibi elbise giydiği kendisinden sorulsa, yalnız kendi maksadiyle ilgilendiği için bunların hiç birinden haber veremez. (İşte Allah huzûrunda da böyle olmak yaraşır). Herkesin ameline göre derecesi vardır. Herkes korkusu, havf, haşyet ve saygısı nisbetinde derece alır. Allahu Teâlâ'nın baktığı yer, insanın kalbidir, dış hareketleri değildir. Bu sebebten bâzı sahâbe : **"İnsânlar kıyâmet günü dünyâdaki namazlarında gösterdikleri huzûr, sükûn ve namazdan tattıkları lezzet nisbetinde haşrolurlar."** buyurmuşlardır. Cidden bu dâvâlarında sâdıkdırlar. **Zira herkes yaşadığı gibi ölür ve öldüğü gibi dirilir.** Namaz kılarken kalıp ve kıyâfete değil, kalbinin hâline riâyet etmelidir. Âhirette, vücûd, kalbin ameline göre sûretlenir. Orada kurtaracak olanlar ancak kalb-i selîme sâhib olan kimselerdir.

Allahu Teâlâ'dan, lûtf u keremiyle hüsn-ü tevfik dileriz.

KALB HUZÛRUNU TEMÎN EDECEK ÇARELERİN BEYÂNI

Bilmiş ol ki; mü'mine lâyık olan, Allahu Teâlâ'ya tâzîm etmek, Allaha karşı dâimâ korku ve ümit arasında bulunmak, kusûrları karşısında Allahdan hayâ etmektir. Her ne kadar bu hâllerin kuvveti, imândaki yakînin kuvveti nisbetinde ise de, îmân ettikten sonra hiç bir mü'mîn bundan hâlî değildir. Namazda bu hâllerden ayrılmanın dört sebebi olabilir :

1 - 2 — Fikir ve hâtıraların bölünüp dağılması,

3 - 4 — Münâcattan ve namâzdan kalbin uzaklaşıp gâfil kalmasıdır. İnsânı namazı düşünmekten alıkoyan ve kalbi meşgûl eden, hâtıralardır. Kalbin huzûrunu temîn için çâre, o hâtıraları defedip atmaktır. Bir şeyi yok etmek, sebebini kaldırmakla mümkün olacağına göre, evvelâ bu hâtıraların sebeblerini bilelim.

Bu hâtıraların sebebi, ya hâriçten gelen bir te'sîr veyâ içinden gelen bir hâlettir. Hâriçten gelenler, gördüğü ve duyduğu şeylerden olur.

Bunlar bâzen insanın himmetini sür'atle kendi taraflarına çeker ve onu diledikleri gibi kullanırlar. Sonra ondan da başka bir fikir doğar ve teselsül eder. Görmek düşünmiye düşünmek de başkalarını hâtıra getirmiye sebeb olur. Himmeti âli, irâde ve niyyeti kuvvetli olan kimseleri gözlerinin gördüğü şeyler meşgûl etmez. Fakat zayıf kimseleri görülen şeyler kendisine çeker. Düşüncelerini dağıtır. Bunun çâresi namazda gözü kapamak, karanlık yerde namaz kılmak veyâhût gözü önünde kalbini meşgûl edecek bir şey bulundurmamak, görüş mesâfesini azaltmak için namaz kılarken duvara yaklaşmak, yol üzerlerinde, çiçek ve nakışlı yerlerde işlemeli bezler üzerinde namaz kılmaktan kaçınmaktır. Bu sebebten, ilk âbidler, himmetlerini toplamak için bir secde genişliğinde küçük ve karanlık tekkelerde ibâdet ederler, fakat kendine hâkim olanlar câmilere gider, bununla beraber gözlerini secde mahallinden ayırmazlar. Sağ ve sollarında bulunanları bilmiyecek şekilde namazın kemâline riâyet ederlerdi. Hattâ İbn Ömer (R.A.) namaz kılacağı yerde mushaf, kılıç ve kitâb gibi bir şey bulundurmazdı. Zâhirî sebeblerden kurtuluş çâresi bunlardır.

Bâtınî sebeblere gelince : Bunlar daha zordur. Zira himmeti dünyâ vâdilerinde çalkanan kimsenin fikri bir nokta üzerinde durmaz, belki bir yandan öbür yana cevelân eder. Yalnız gözleri kapamak ona bir kâr sağlamaz. Çünkü daha önce gönlünde topladıkları onun için meşgale olmıya kâfidir. Bunun kurtuluş çâresi dâimâ gönlünü okuduğu şeyin mânâsını anlamıya zorlamak ve başka şeylerden alıkoyarak oraya bağlamıya çalışmaktır. Bunun için de iftitah tekbîrinden evvel, âhireti hatırlamak ve her şeyi bilen Allahu Teâlâ'nın huzûrunda duracağını düşünmek ve bu sûretle, kendisini meşgûl edecek şeyleri namazdan önce gönlünden çıkararak gönlünün meyledeceği bir meşgale içinde bırakmamaya gayret etmek sûretiyle nefsine yardımcı olmıya çalışmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz Osman İbn Ebî Şeybe'ye:

«إِنِّى نَسِيتُ أَنْ أَقُولَ لَكَ أَنْ تُخَمِّرَ الْقِدْرَ الَّذِى فِى الْبَيْتِ فَإِنَّهُ لاَ يَنْبَغِى أَنْ يَكُونَ فِى الْبَيْتِ شَىْءٌ يَشْغَلُ النَّاسَ عَنْ صَلاَتِهِمْ»

«Evdeki tencereyi kapatmayı sana söylemeyi unuttum; çünkü namaz kılarken insânı meşgûl edecek bir şeyin evde bulunması uygun olmaz.» (461) buyurmuştur. İşte hâtıraları önlemenin yolları bunlardır. Eğer bu müsekkin ilâçlar ile tedâvi edilmezse bunun çâresi hastalığı

---

(461) Ebû Dâvûd, Osman b. Talha'dan.

kökünden izâle edecek müshil ilâcını kullanmaktır. O da, kalbin huzûruna mâni olan şeylerin neler olduğunu araştırmaktır. Şüphesiz bunlar, kendisinin muhtaç olduğu şeyler olup bunlara ihtiyâcı da şehveti bakımındandır. İşte bu şehevî arzûlarından vaz geçmek için nefsini muâheze eder ve bilir ki kendisini namazdan meşgûl eden şey, dinin zıddı ve düşmanı olan şeytanın yardımcısıdır. Onları içinde tutmak, çıkarıp atmaktan çok daha zararlıdır. İnsân kendini, o gibi hâlleri içinden çıkarmak sûretiyle kurtarmalıdır. Nitekim şöyle rivâyet olunmuştur:

«رُوِيَ أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا لَبِسَ الْخَمِيصَةَ الَّتِي أَتَاهُ بِهَا أَبُو جَهْمٍ وَعَلَيْهَا عَلَمٌ وَصَلَّى بِهَا نَزَعَهَا فِي صَلَاتِهِ وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اذْهَبُوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ فَإِنَّهَا أَلْهَتْنِي آنِفاً عَنْ صَلَاتِي وَائْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّةِ أَبِي جَهْمٍ»

«Peygamber Efendimiz, Ebû Cehm'in kendisine getirdiği yünlü ve nakışlı siyah elbise ile namaz kıldıktan sonra onu çıkardı ve; Bunu Ebû Cehm'e götürün de onun işlemesiz olan kaba elbisesini bana getirin, çünkü bu işlemeli elbise namazda huzûrumu bozmuştur.» (462) buyurdular. Yine Peygamber Efendimiz yeni nalınları ile eskisinin kayışlarının değiştirilmesini emir buyurdu. Çünkü namâz kılarken onlara gözü ilişince yenilerinin sökülüp yine eskilerinin takılmasını emretmişlerdir. Yine Peygamber Efendimiz: Yaptırdığı nalınlar hoşuna gittiği için secdeye kapandı ve :

«تَوَاضَعْتُ لِرَبِّي كَيْ لَا يَمْقُتَنِي»

«Bana kızmasın diye Rabbime secde ettim.» buyurdu ve ilk gördüğü sâile (fakire) onları hediye etti. Sonra da Hazret-i Ali'ye kendisi için sığır derisinden debbagat edilmiş tüysüz nalını almasını emir buyurdular ve onları giydiler. Yine haram olmadan evvel Peygamber Efendimizin elinde altın yüzük var idi. Kendisi minberde iken yüzüğü parmağından attı ve :

---

(462) İlim bahsinde geçmiştir.

«شَغَلَنِي هَذَا نَظْرَةً إِلَيْهِ وَنَظْرَةً إِلَيْكُمْ»

«Bir ona bir de size bakmakla bu (yüzük) beni meşgûl etti.» (463) buyurdular.

Rivâyet olundu ki Ebû Talha (Zeyd bin Sehl, Medîneli ve nukabadan biridir. Peygamberimizden 40 sene sonra ölmüştür) bahçesinde namaz kılarken orada daldan dala konarak cıvıldaşan bir kuş hoşuna gitti. Bir müddet ona bakmakla oyalanırken kaç rekât kıldığını şaşırdı. Hâdiseyi Peygamber Efendimize anlattıktan sonra, **"Yâ Resûlallah beni namazdan meşgûl eden bu bahçeyi sadaka ediyorum, nereye emir buyurursan oraya sarfedilsin."** demiştir.

Salkımlar ile süslenmiş hurma ağacı bulunan bir bahçede namâz kılarken hoşuna giden salkımlara bakarak kaç rekât kıldığını şaşıran başka bir zât da mes'eleyi Hazret-i Osman'a (R.A.) arzettikten sonra "Bu bahçe sadakadır. Bunu Allah uğrunda harca" dedi ve Hazret-i Osman da bahçeyi elli bin (dirheme) sattı. İşte onlar huzûru sağlamak ve namazdaki noksanlarını telâfi için böyle yapmışlardır. Düşünce hastalığı kökünden böyle tedâvi edilir. Başka usûl fayda vermez. Yukarıda anlattığımız müsekkin ilâçlar ve aklı başına almıya çalışmak, zayıf şehvetlerde ve kalbe yerleşmeyip etrafında dolaşan düşüncelerde müessir olabilir. Yoksa kökleşmiş şehvetlere tesir edemez. Onlar seni cezbeder, sen onları cezbedersin. Derken onlardan biri sana galebe çalar ve bütün namazın bu câzibenin meşgalesile geçmiş olur. Bu, dallarında kuşlar ötüşüp duran bir ağacın gölgesinde dururken huzûr-i kalbe sâhip olmak isteyen kimsenin hâline benzer. Halbuki kuşlar durmadan ağaçta ötüşür, cıvıldaşır, kaynaşır ve adamın huzûrunu selbederler. Adam huzûru sağlamak için onları kovalar. Tam huzûra erişeceği sırada kuşlar tekrar gelir. Derken böyle devâm eder gider. Şüphesiz bu hâldeki adama söylenecek olan, bunun durmadan dönen bir dolab gibi olduğudur. Bu vaziyette sen huzûr bulamazsın. Kurtuluş için tek çâren bu ağacı kesmektir. Eğer huzûra kavuşmak istersen bu ağacı kes. Bunun gibi, şehvet ağacı kökleşip, büyüyüp dal budak saldığı vakit, kuşların ağaca, sineklerin pisliğe hücûmu gibi, dünyâ düşünceleri de bu şehvet ağacına hücûm eder. Sonra bu düşünceleri atmakta iş, uzar, kovulan sineğin geri dönüşü gibi ve her ne kadar kovarsan yine gelir. İşte hâtıralar da böyledir. Tek çaresi şehvet ağacını kesmektir.

---

(463) Nesei. İbn Abbas'dan.

Şehvetler çeşitli ve mütenevvidir. Bunlardan korunabilen pek az kimselerdir. Şehvetlerin çokluğuna rağmen onları bir esasta toplamak mümkündür. O da, bütün hatâların başı, noksanlıkların kökü ve fesadın kaynağı olan dünyâ sevgisidir. Âhirette ve âhiret yolculuğuna azık olmağa yarayacak şekilde olmıyan dünya sevgisi kimin kalbini istilâ ederse namâzda münâcatın lezzetini alacağını sanmamalıdır. Çünkü dünyâlıktan zevk alan kimse, Allah ile münâcattan zevk almaz. Kişinin himmeti gözünün dikildiği noktadadır. Eğer gözü dünyâlıkta ise himmeti de dünyâlıktır. Fakat bununla beraber mücâhededen geri kalmamak, gönlünü namaza bağlamak ve mümkün olduğu kadar meşgale sebeblerini azaltmak lâzımdır. İşte acı ilâç budur. Acı olduğu için insân tabiatı onu sevmez ve bu sûretle hastalık müzmin hâlde sürer gider. Neticede derdin tedâvisi de güçleşmiş olur. Hattâ bir çok ekâbir huzûr içinde yalnız iki rekât olsun bir namaz kılmıya gayret eder, ona da muvaffak olamazlar. Ve böylece artık bizim gibiler için huzûr içinde ve hâtıra hiç bir şey gelmemek şartiyle iki rekât namaz kılmak ümidi kalmaz. Keşke namazımızın yarısı veyâ üçte biri vesveseden sâlim olup iyi ameller ile kötüleri birbirine katan kimselerden olsaydık.

Hülâsa, dünyâ himmetiyle âhiret himmetinin bir gönülde toplanması; susam yağı veyâ sirke ile dolu bir bardağa su dökmek gibidir. Ne miktarda su dökülürse, o nisbette yağ veyâ sirke azalmış olur. İkisi ile birden dolmasına imkân yoktur. (Biri girince, diğeri çıkar.)

NAMAZIN ŞART VE ERKÂNINI ÎFÂ EDERKEN KALBTE BULUNMASI GEREKEN ŞEYLERİN BEYÂNI

Eğer âhiret yolcularından isen namazın şart ve erkânları bahsindeki tenbîhlerimizi unutmamayı tavsiye ederiz.

Evvelâ anlatacağımız şartlar : **Ezan, tahâret, setr-i avret, istikbal-i kıble, kıyam ve niyettir.**

EZAN

Ezan sesini duyduğun zaman kıyâmet günündeki dâvetin dehşetini düşün. Ezana sür'atle icâbet için bâtın ve zâhirin ile hazırlan. Çünkü ezana sür'atle icâbet edenler o büyük günde lûtuf ve mülâyemetle dâvet edilirler. Kendi kendine düşün, eğer ezan sesini rağbet ve sevinçle karşılıyorsan o kazâ gününde kulaklarında çınlayacak olan müjde ve kurtuluş nidâsıdır. Bunun için Peygamber Efendimiz :

« أَرِحْنَا يَا بِلَالُ »

«- Ezan ve namâz ile - bizi rahatlandır ya Bilâl.» (464) buyurmuştur. Çünkü namaz Peygamber Efendimizin gözünün bebeğidir.

TAHÂRET

Tahâret alacağın vakit: Ayak yolu dış perde, elbiselerin iç perdedir. Sonra en yakın perden ise vücûdunu kaplıyan cildindir. Bütün bunların örttüğü özünü yâni kalbini unutma. Geçmiş günâhlarına tövbe, nedâmet ve ileride yapmaya azmetmekle kalbini temizle. Çünkü Allah'ın nazargâhı orasıdır.

SETR-İ AVRET

Setr-i avrete gelince, bunun mânâsı ayıp yerlerini, insânların gözünden gizlemek demektir. Çünkü insânların görebileceği bedeninin dış kısmıdır. Görülen kusûrlarını böyle kapatırken, yalnız Rabbinin muttali olacağı gizli kusûrlarını da unutmamalısın. Onları düşünüp ve gizlemiye çalışmalı ve iyi bilmelisin ki onları Allahu Teâlâ'nın gözünden hiç bir şey saklıyamaz. Onları mahveden ancak pişmanlık, utanmak ve korkudur. Onları hatırlamak ile korku ve hayâ kuvvetlerini harekete geçir ki nefsin zelil olup, kalbin hacalet altında eğilsin de huzûr-i İlâhîde, kaçdıktan sonra nâdim olup geri dönen günahkâr bir kölenin korku ve hayâsı sebebiyle efendisinin karşısında başı eğik ve mahcûb olarak durduğu gibi durmalısın.

İSTİKBÂL - İ KIBLE

İstikbâl-i kıble : Bu da yönünü diğer yönlerden ayırıp Kâbe'ye çevirmektir. Eğer yalnız bu kadarının kifâyet ettiğini zannediyorsan aldanıyorsun. Senden asıl istenen kalbini mâsivadan ayırıp Allah'ın emirlerine bağlamaktır. Bu zâhirî teveccühler, derûnî hisleri harekete geçirmek ve kalbe isyân etmemesi için zaptedip, muâyyen bir cihette durdurmak içindir. Zîra âzalar tabiî hareketlerinde ve istedikleri cihete teveccühlerinde azgınlık gösterip zulmettikleri vakit, kalbi de kendi emirlerine alır ve onu da Allahu Teâlâ'nın yolundan ayırabilirler. Öyle ise yüzün kıbleye yöneldiği gibi kalbin Allah'a yönelsin. Bilmiş ol ki, yüzün Kâbe'ye yönelmesi için diğer yönlerden ayrılması zarûrî olduğu gibi; kalbinin de Allah'a yönelmesi için mâsivadan ayrılması şarttır. Peygamber Efendimiz bir mübârek hadisinde :

---

(464) Dare Kutnî, Hz. Bilâli Habeşî'den.

«إِذَا قَامَ الْعَبْدُ إِلَى صَلاَتِهِ فَكَانَ هَوَاهُ وَ قَلْبُهُ وَ وَجْهُهُ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنْصَرَفَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»

«Kul namaza kalktığı vakit nefsi, yüz ve kalbi Allahu Teâlâ'ya teveccüh etmişse yeni doğmuş gibi günâhlarından ayrılmış olduğu hâlde namazdan çıkar.» (465)

KIYÂM

İtidâl üzere kıyâm ise kalb ve kalbi ile kişinin Allah huzûrunda durması demektir. Buna göre, en üstün ve en şerefli âzası olan başını, huzûr-i ilâhîde mütevaziâne bir şekilde eğmeli ve vaziyet, kalbinin de tevâzu kabûl edip kibirden uzaklaştığına bir delîl teşkîl etmelidir. Aynı zamanda bu kıyâm ile suâl ve cevâb için huzûr-i ilâhiye arzolunacağını, kıyâmın dehşetini hatırlamalısın. Bu anda da huzûr-i ilâhîde olduğunu düşünerek, azamet ve celâlinin künhünü idrâkten âciz isen, hiç olmazsa onun huzûrunda, zamânın meliklerinin huzûrunda durduğun gibi durmalısın. Hattâ ayakta durduğun müddetçe kendi adamlarından veyâ kendini iyi tanımak istediğin sâlih bir kimse tarafından murâkabe altında bulunduğunu kabûl etmelisin. Görürsün ki böyle bir hâlde huşûsuz namaz kılıyor demesin diye âzanı hareketten durdurur ve bütün cüzlerinde bir huşû alâmeti belirmiş olur. İşte o zaman kendi kendine, sen Allahu Teâlâ'yı bildiğini ve sevdiğini iddia ediyorsun. Bu cür'etinden utanmıyor musun? Senin gibi âciz olan bir kula saygı gösteriyor veyâ insânlardan utanıyor ve korkuyorsun da Allah'a saygı göstermiyor ve ondan korkmuyorsun? Halbuki korkulmaya değer ancak O'dur. Diyerek nefsini muâhaze et. Bunun içindir ki Ebû Hüreyre, Peygamber Efendimize : **"Allah'tan hayâ etmek nasıl olur?"** Diye sorduğunda, Peygamber Efendimiz :

«تَسْتَحِي مِنْهُ كَمَا تَسْتَحِي مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ مِنْ قَوْمِكَ»

«Kavim - kabilen arasında iyi tanınmış bir kimseden utandığın gibi ondan (Allah'dan) da öyle utanacaksın.» (466) buyurmuşlardır.

---

(465) İmâm Müslim, aynı mânâyı taşıyan bir hadîsi abdestin fazîleti hakkında değişik ibâre ile Amr bin Abese'den rivâyet etmiştir.

(466) Haraitî, «Mekârim-i Ahlâk»da.

NİYET

Niyet: Bir çok günâhların ve edebe uymıyan hareketlerin bulunduğu hâlde yine münâcât için, bütün imkânları sana bahşeden Allahu Teâlâ olduğunu bilerek ikabından korkmak, mükâfatını ummak ve O'na yaklaşmak için, mekrûhât ve müfsidâtından kaçınarak yalnız O'nun emrini yerine getirmek üzere, mükemmel bir namaz kılmaya azmetmekten ibârettir. Yüksek bir huzûrda bulunduğunu, kime, niçin ve ne hâlde münâcat ettiğini düşün, düşün ki; huzûr-i ilâhîde mahcûbiyetten alnın terlesin, ilâhî heybetten vücûdun titresin ve korkudan benzin sararsın.

TEKBÎR

Tekbîr: **«Allahu Ekber»** "Allah her şeyden büyüktür." dediğin zamân kalbin dilini yalanlamasın. Eğer gönlünde Allahu Teâlâ'dan büyük bir şey kabûl ediyorsan, her ne kadar sözün doğru olsa bile Allahu Teâlâ senin yalancılığına şahâdet eder. Nitekim münâfıkların, kalbleri dillerini tekzîb ederken dillerinde «biz senin Resûlullah olduğuna şahâdet ederiz» dediklerinde evvelâ, Allahu Teâlâ, Peygamber Efendimizin, Allah'ın Resûlü olduğunu bizzat kendisi şahâdet ettikten sonra, samîmî olmayıp şahâdet tesmiye ettikleri ve kalblerinin lisânlarını yalanlamalarını tekzîb etmiş, ve kendilerinin yalancı olduklarına şahâdet etmiştir. Eğer kendi arzû ve isteklerin, Allahu Teâlâ'nın emirleri üzerine sana galebe çalmışsa, sen Allah'tan çok nefsine itâat ediyor ve nefsini Allah ittihaz ederek onu büyültmüş oluyorsun, o zaman senin «Allahü Ekber» sözünün kavl-i mücerretten - kuru bir lâftan - ibâret kalmasından korkulur. O zamân kalb, lisândan ayrılmış olur. Eğer bu hâlden tövbe edilmez ve Allah'dan af ve mağfiret taleb edilmezse, neticede Allah'ın affı erişmezse cidden tehlikeli olur.

İstiftah duâsı: (Yukarıda geçtiği gibi bu duâ Şâfi'ilere göredir.)

Bu duânın ilk cümlesi **«Veccehtü vechiye lillezi feteressemâvâti Yerleri gökleri yoktan var eden Allah'a yüzümü çevirdim»** cümlesidir. Şüphesiz bu yüzden murâd baştaki yüz değildir. Çünkü sen yönünü (Allah'a değil) kıbleye çevirmişsin. Allahu Teâlâ cihetten münezzehtir. O'nu yön ve cihetler tâyin edemez ki O'na doğru yönelesin. Belki bu yüzden murad, kalbin yüzüdür. Ancak onunla beraber yer ve gökleri yoktan var eden Allah'a yönelebilirsin. O hâlde kalbine bak, yer ve gökleri yaratan Allah'a mı yöneldi? Yoksa nefsinin arzûları peşinde evde ve sokaktaki işleriyle mi meşgûldür? Sakın daha münâcât kapısını ilk açışın yalan ile olmasın. Çünkü kalbin Allah'a yönelmesi

mâsivâdan tamâmen ayrılmakla mümkündür. Hemen kalbini Allah'a döndürmeye gayret et. Eğer dâima Allah'a çeviremiyorsan hiç olmazsa bu anda yalancı olmamak için kalbini Allah'a rabteyle. Bu duâyı okurken **«Hanîfen Müslimen»** dediğin zamân, ancak elinden ve dilinden Müslümanların emin olduğu kimseye Müslüman denebileceğini hatırlamalısın. Eğer böyle bir Müslüman değilsen yalancısın. Hiç olmazsa ileride geçmişe nedâmet ederek ileride böyle olmaya gayret edeceğine azmet. **«Ve mâ ene mine'l - müşrikîn — Ben müşriklerden olmadım, şirk edenlerden değilim»** dediğin zamân (yalnız aleni şirki değil, bir de) gizli şirki gözönüne getir. Zira Allahu Teâlâ'nın:

« فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلاَ يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَداً »

«Kim Rabbine mülâki olmağı isterse, sâlih ameller işlesin ve Rabbine, ibâdetinde kimseyi ortak etmesin.» (18 - Kehf: 110)

Âyet-i Celîlesi, ibâdetlerinde Allah rızâsı ve insânların medh ü senâsını kastedenler hakkında nâzil olmuştur. Bu, (ibâdette ortaklık) şirk (in) den son derece sakın. Bu şirk-i hafîden beraat etmeden, müşriklerden değilim diye kendini vasıflandırmaktan hayâ et. Zira gösteriş için yapılan ibâdetin çoğuna şirk dendiği gibi azına da yine şirk denir. **«Ve mahyaye ve memâti lillâhi — Dirim de ölüm de Allah içindir»** dediğin zamân, bilmiş ol ki bu hâl, kendisi için yokluk, efendisi için varlık hâlidir. Aynı zamanda bu söz, kıyâmı, kuûdu, rızâsı, gadâbı ve rağbeti dünyâ olup dünyâlık için ölümden korkan kimselerden sâdır olursa, hâllerine uymamış olur.

«Eûzü billâhi mine'ş - şeytani'r - racîm — Kovulan şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım» dediğin zamân bilmiş ol ki o (şeytan), senin Allah'a secde ederek Allah ile münâcâtını kıskandığı için kalbini Allahdan ayırmaya çalışan en büyük düşmanındır. Halbuki o bir kere secde etmemekle lânete müstehak olmuştur. Onun şerrinden senin Allah'a sığınman ise, onun arzûsuna uymamak ve Allah'ın emrini yerine getirmekle kabildir. Yoksa yalnız «Eûzü»yü çekmekle mümkün değildir. Düşünsene, bir insâna parçalamak için yırtıcı hayvanlar veyâ öldürmek için düşmanı hücum ettiği zaman, o insân ben sizin şerrinizden korunmak için şu kaleye iltica ederim dese, sonra da kalkıp kaleye sığınmasa, yalnız bu sözüyle kendisini kurtarabilir mi? İşte Rahmânın sevmediği ve şeytanın sevdiği şehvetlerinin peşinden gidenler de aynı vaziyettedirler. Yalnız «Eûzü» onlara bir kâr sağlamaz. Sözün, şeytanın

şerrinden korunmak için Allah'ın kalesine girmeye olan azmin ile birleşsin. Allah'ın kalesi ise, «Lâ ilâhe illâllah» kelime-i tevhîdi'dir. Nitekim Peygamber Efendimizin haber verdikleri bir hadîs-i kudsî'de Allahu Teâlâ :

«لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ حِصْنِى فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِى أَمِنَ مِنْ عَذَابِى»

«"Lâ ilâhe illâllah" benim kal'amdır. Kal'ama giren kimse azâbdan emîn olur.» (467) buyurmuştur.

Kelime-i tevhîd kal'asına giren, Allahu Teâlâ'dan başka ma'bûdu olmıyan kimsedir. Fakat hevâ-i nefsini Allah tanıyanlar ise Allahu Teâlâ'nın kal'asında değil, şeytanın çölündedirler.

Bilmiş ol ki şeytanın muhtelif hileleri vardır. Hattâ bâzıları, okuduğunu düşünüp anlamaktan alıkoymak için, namazda, iyi işler ve âhiret düşüncesiyle de insânı meşgûl etmeye çalışır. Yine bilmiş ol ki okuduğunu dinleyip anlamaktan seni alıkoyan her şey, şeytanın vesvesesidir, çünkü gâye yalnız dili tahrik etmek değil, asıl maksat okuduğunu anlamaktır.

Kırâat: Kur'ân okumakta, insânlar üçe ayrılır :

1 — Dili hareket eder, fakat neler dediğinden kalbinin haberi bile olmaz.

2 — Başkasından duyup dinler gibi dilinin okuduğunu kalbi dinler ve anlar. İşte bunlar eshâb-ı yemîn, Sağcılar (bugünkü mânâda değildir) yâni iyiler derecesidir.

3 — Kalbleri dillerine değil, dilleri kalblerine tâbi ve ona tercüman olur. Bu da mukarrebler makamıdır. Binâenaleyh lisânın kalbe hocalık etmesiyle, kalbin emrinde olmak sûretiyle kalbe tercümanlık etmesi arasındaki fark cidden büyüktür.

Mânâlarının tafsilâtına gelince : «Bismillâhi'r - Rahmâni'r - Rahîm» dediğin zamân, teberrüken Allah'ın kelâmına Allah'ın adıyle başlamayı niyet et, her şey Allah'tandır mânâsında olduğunu anla ve buradaki isimden murad; müsemmânın tam kendisi olduğunu bil. Her şeyin Allahu Teâlâ'dan olduğunu bildikten sonra elbette hamd ü senâ da O'na olur. Bunun için «Elhamdülillâh» dersin. Bunun mânâsı, "Şükür Allah'a mahsûstur. Çünkü bütün nîmetler ondandır" demektir. Kim ki bir nîmeti Allahu Teâlâ'dan başka kimselerden bilir, yahut da Allah'dan başkasına şükrü kastederse, bu başkasına iltifatı nisbetinde besmele ve hamd'de noksânı vardır. «Er - Rahmâni'r - Ra-

(467) Ebû Nuaym «Hilye»de.

hîm» dediğin zamân, rahmetinin şümûlünü anlayıp ümidinin çoğalması için, O'nun her nevi lûtf u in'amını hatırla. Sonra **«Mâliki yevmi'd - dîn — Dîn gününün sâhibi, hâkim-i mutlakı»** demekle de mâlikiyet yalnız O'nun olduğunu ifâde etmekle azametini düşün ve mâliki bulunduğu hesâb ve cezâ gününün dehşetini hatırlayarak Ondan kork. Sonra **«İyyake na'büdü — Ancak sana ibâdet ve kulluk ederiz»** demekle de ihlâsını tazele, sonra **«Ve iyyâke nesta'îyn — Ancak senden yardım dileriz»** demekle de her yönden aczini, ihtiyâcını, kuvvet ve kudret sâhibi olmadığını itiraf eyle ve yapmasına muvaffak olduğun tâat ve ibâdetleri O'ndan bil, O'na minnet ve şükret. (Allah esirgesin) eğer seni tevfikinden mahrum etseydi o zamân tardedilmiş şeytanlar ile beraber olacağını düşün.

Eûzü, besmele ve hamdelenin mânâsını anladıktan ve ihtiyâcını açıklayıp O'nun yardımına muhtâç olduğunu ifâde ettikten sonra gâyene geç. İsteyeceğini açıkla, ancak lüzûmsuz şeyler değil, en mühim ihtiyâcını istemek üzere **«İhdina's - Sırata'l - müstakıym — Bizi doğru yola hidâyet eyle»** bizi rızâna ulaştıracak ve civârına (rızâsına) iletecek yola hidâyet eyle, de. Ve bunu **«Sıratâlleziyne en'amte 'aleyhim — İn'am ettiğin (iyi) kimselerin yoluna,** yâni hidâyet nîmetini verdiğin, Peygamber, sıddîklar, şehitler ve sâlihler yoluna **hidâyet et», «Gayri'l - mağduubi 'aleyhim — Kendilerine gadab edilen kâfirlerin, yolunu sapıtanların, yahudi, hıristiyan ve sabiîlerin** (yıldız ve puta tapan) **yoluna değil»** demekle de bu isteği genişçe açıkla. Sonra bu dileklerinin kabûlü için de «Âmîn» de.

Fâtihayı bu mânâda okuduğun zamân umulur ki, Peygamber Efendimizin haber verdiği hadîs-i kudsîde Allahu Teâlâ'nın :

«قَسَمْتُ الصَّلَاتَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَاسَأَلَ : يَقُولُ الْعَبْدُ أَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ : حَمِدَنِي عَبْدِي وَ أَثْنَى عَلَيَّ وَهُوَ مَعْنَا قَوْلِهِ سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ»

«Namazı benim ile kulum arasında ikiye böldüm, yarısı benim yarısı onundur. Kulum için istediği vardır. Kul «Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn» dediği zamân, Allahu Teâlâ kulum bana hamdetti ve beni

övdü buyurur. (İşte «Semiallahu limen hamideh» sözünün mânâsı da budur.)» (468)
buyurduğu kimselerden olursun. Eğer namaz kılmakta Allahu Teâlâ'nın zikrinden başka bir kârın olmasa bile bu kadarı ganimet olmak için sana yeter de artar. Nerde kaldı ki üstelik fazilet ve sevâbını um-maktasın.

İleride Kur'ân okumak faslında anlatılacağı üzere, okuduğun her sûre ve âyeti böylece anlaman lâzımdır. Sakın emrinden, nehyinden, va'dinden mev'iza ve Peygamberlerin haberlerinden, zikredilen minnet ve ihsânından gâfil olma. Bunların ayrı ayrı hakları vardır. Va'din hakkı ricâ, vaîdin hakkı korku, emr ile nehyin hakkı fiil veyâ terkine azim, vaazların hakkı ders almak, minnetin hakkı şükretmek, enbiyâ haberlerinin hakkı da onlardan ibret almaktır.

Rivâyet olundu ki Zürare İbn Evfâ (469) Kur'ân-ı Kerîmi okurken:

«فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ»

«Sûr'a üflendiği zamân.» (74 - Müddessir: 8)

âyetini okurken öldü (şüphesiz mânâsının kalbi üzerindeki tesiri ölümüne sebeb olmuştur.) İbrahim-i Nehaî, Allahu Teâlâ'nın:

«إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ»

«Gök yarıldığı zaman.» (84 - İnşikak: 1)

âyetini duyduğu zamân vücûdu zangır zangır titrerdi. Abdullah İbn Vakid (470) diyor ki: Abdullah İbn Ömer (dedesidir) namaz kılarken ateş üzerindeki tava gibi yanardı. Elbette Efendisinin va'd ve vaîdi ile yanmak hakkıdır. Çünkü Cabbar ve Kahhar olan Allah huzûrunda günâhkâr ve zelîl bir kuldur. O, bu mânâları düşündüğü için bu vaziyeti alırdı. Binâenaleyh bu mânâlar insânların anlayış derecelerine göre değişir. İnsanların anlayışları da kalbin cilâsı ve ilmin çokluğu nisbetinde artar. Bu dereceler sayılamıyacak kadar çoktur. Namaz

(468) Bu hadisi Buhârî'den mâada Kütüb-i Sitte Sâhibleri ve Ahmed İbn Hanbel, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(469) Basralıdır, tâbiîndendir. Künyesi Ebû Hacib'dir. Sikatdandır. 93 Hicrîde ânî olarak ölmüştür.

(470) Hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah'ın torunu. Sikatdandır. 119 Hicride ölmüştür.

kalblerin anahtarıdır. Kelimelerin esrârı orada çözülür. Kırâat de böyle olduğu gibi, namazdaki zikr ve tesbîhlerin hakkı da budur.

Sonra mânâsı üzerinde düşünebilmek için âyetleri, birbirine katmıyarak ağır ağır ve tam bir huşû içinde okur. Rahmet, azab, va'd, veîd (müjde ve korkutmak), hamd ve ta'zîm âyetlerinde nağmesini - sesini - değiştirir (meselâ rahmet) âyeti gelince, sesini yükselterek O'na rağbetini, azab âyeti gelince, sesini alçaltarak O'ndan korktuğunu, tesbîh, ta'zîm ve hamd âyetleri geldiğinde de hamd ve ta'zîmin ifâdesini kırâatinde göstermiş olur. İbrahim-i Nehaî, namaz kılarken :

«مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ»

«Allah, hiç bir evlât ittihaz etmedi ve beraberinde bir tanrı da yoktur.» (23 - Müminûn : 91)

gibi âyetleri okuduğu zamân, şan-ı ulûhiyete yakışmayan bu gibi vasıfları, her ne kadar red ve inkâr mâhiyetinde olsa da hayâ edercesine sesini alçaltarak okurdu. Rivâyet olundu ki kıyâmet günü Kur'ân okuyucusuna :

«إِقْرَأْ وَارْقَ وَرَتِّلْ كَمَا كُنْتَ تُرَتِّلُ فِي الدُّنْيَا»

«Dünyâda harfler üzerinde durup ağır ağır okuduğun gibi, burada da oku denir.» (471)

Namazda sükûnet ile ayakta durmak, kalbin tam bir sükûnet vasfı içinde (mâsivâdan kesilerek) Allah'a bağlandığının bir delilidir. Peygamber Efendimiz bir mübârek hadîsinde :

«إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلٌ عَلَى الْمُصَلِّي مَا لَمْ يَلْتَفِتْ»

«Şüphesiz namaz kılan sağa sola iltifat etmediği (472) müddetçe Allahu Teâlâ da ona iltifat eder.» (473)

---

(471) Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesef Abdullah b. Ömer'den.

(472) Namâzda sağa sola iltifatın fıkhî hükmü: Göğsünü kıbleden çevirirse bilittifak namâz bozulur. Şâfiîye göre namâzda bir iki harfi belli olmıyan gülmek, parmak çıtlatmak ve yüzünü çevirmek kerahet-i tenzihiye ile mekrûhtur. Halbuki Hanefîye göre ses duyulacak kadar gülmek namazı bozar. Yalnız gözünün secde mahallinden başka yerlere bakması, huzûra mâni ise de namaza mâni değildir.

(473) Ebû Dâvûd, Nesei; Ebû Zerr'den.

Baş ve gözünü sağa, sola meylettirip bakmaktan koruyacağı gibi sırrını (kalbinin en derin köşesini) de namazın haricindeki şeyleri düşünmekten muhafaza edecektir. Hatırına başka bir şey geldiği anda, Allahu Teâlâ'nın buna muttali' olduğunu ve gafletle münâcâtın yapılmayacağını düşünmek sûretiyle kalbin huşûunu sağlamaya çalışmalıdır. Huşûun fayda vermesi için içten ve dıştan olması şarttır. Zâten içinde huşûu olursa âzalarında da tecelli eder. Nitekim namazda sakalıyle oynıyan bir kimse hakkında Peygamber Efendimiz :

«أَمَّا هَذَا لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ»

«İşte şu adamın eğer kalbinde huşû olsaydı âzalarında da huşû olurdu» buyurmuştur.

Çünkü ayak başa tâbi, bedenin âzaları kalbin emrindedir. Bunun için Peygamber Efendimiz :

«أَللّٰهُمَّ اَصْلِحِ الرَّاعِيَ وَ الرَّعِيَّةَ»

«Allahım, çobanı ve güttüklerini, yâni kalbi ve emrinde olan âzaları sen ıslâh eyle.» (474) diye duâ buyurmuştur.

Hazret-i Ebû Bekr es-Sıddik (R.A.) namazında direk gibi hareketsiz, Abdullah İbn Zübeyr ise kamış gibi dururdu. Hattâ bâzıları, rükûlarında öyle hareketsiz bulunurlardı ki, cansızmış gibi serçe kuşları sırtlarına konardı. Dünyâ ricalinin huzûrunda böyle bulunmak tabiat iktizası iken bilenler için, melikler melikinin huzûrunda böyle bulunmak gerekmez mi? Başkalarının huzûrunda huşû ve saygı içinde bulunup da huzûr-i ilâhîde huşû göstermemek, O'nun azametini bilmekteki kusurdan neş'et eder. İkrime (475) Allahu Teâlâ'nın :

«أَلَّذِى يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَ تَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ»

«O Allah ki (gece teheccüde) kalktığını ve namâzlardaki kıyâm, rükû ve sücûdunu da görür.» (42 - Şûrâ: 218).

---

(474) Kaynağı bulunamamıştır.

(475) Abdullah İbn Abbas'ın azatlısıdır. O kapıda, Abdullah içerde fetvâ verirlerdi. Tâbiîn ve sikatdan olup tefsirde en yüksek bir âlim idi. (105 Hicride daha bir çok ilim adamları ile aynı günde ölmüştür.)

Âyet-i Celîlesindeki takallübden murad, kıyâm, rükû, sücûd ve teşehhüttür demiştir.

RÜKÛ VE SÜCÛDDA RİÂYET EDİLMESİ İCAB EDEN ŞEYLER

Rükû ve sücûda giderken Peygamberimizin sünnetine uyarak niyeti tazelemeli ve Allah'tan af ve mağfiret dilemek üzere tekbîri tekrarlamalı. Yâni **«Allahü Ekber»** demeli ve elleri kaldırmalıdır. (Elleri kaldırmak Şâfi'iye göre olduğu yukarıda geçmiştir). Rükûda da aynı tevâzuu göstererek huşûu tazelemeli ve kalbi yumuşatmağa çalışmalıdır. Ve tekrar tekrar **«Sübhâne Rabbiye'l - azîm»** demekle Rabbinin azametini kalbinde ve lisânında yerleştirmeğe çalışmalı ve rahmetini ummak üzere **«Semiallahu limen hamideh» — Allah kendisine şükür edene icâbet eder.»** diyerek rükûdan doğrulmalıdır.

Sonra ziyâdeyi iktiza eden şükrün eşi olarak **«Rabbenâ lekel hamd»** söyler. Ve buna **«Mil'e's - semâvâti ve mil'e'l - ardı»** sözünü ilâve eder. (Bu ilâve yine Şâfi'ilere göredir) ve daha sonra tevazuun son haddi olan secdeye kapanır. Burada en şerefli âzası olan yüzünü ayak altında çiğnenen toprak üzerine kor. Hattâ huşûa daha yakın ve tevâzua daha çok delâlet ettiği için mümkünse seccade sermeden kılmalıdır. Alnını toprak üzerine koyduğun zamân, eşyâyı yerine koymuş ve fer'i aslına ircâ etmiş olursun. Çünkü topraktan yaratıldın ve yine oraya döneceksin. Bu ânda da Allahu Teâlâ'nın büyüklüğünü yeniden hatırlıyarak **«Sübhâne Rabbiye'l - âlâ»** de ve bunu tekrar ile dâvânı kuvvetlendir, çünkü bir kerosi zayıftır. İlâhî azamet kalbinde yerleşip gönlün yumuşayınca da, Allahu Teâlâ'nın sana rahmet edeceğine emin ol; çünkü ilâhî rahmet, mütekebbirlere değil, mütevâzileredir. Sonra **«Allahü Ekber»** diyerek secdeden başını kaldır ve otur, otururken **«Rabbiğfir verham ve tecavez ammâ ta'lem»** veyâ dilediğin duâyı oku (476) sonra aynı mütevazi şekilde ikinci secdeyi tekrarla.

TEŞEHHÜTTE RİÂYETİ İCAB EDEN ŞEYLER

(İkinci rekâtı da böyle kıldıktan) sonra Allah'ın huzûrunda olduğunu düşünerek edebli bir şekilde otur ve Et-Tehiyyât'ın mânâsı olan mülk, temiz ahlâk ve salâvatın Allah'a ait ve O'na mahsûs olduğunu, kalbinden inanarak dilin ile oku tasrih et. Peygamber Efendimizi kalbinde düşünerek ona selâm ver ve onun daha mükemmel bir şekilde sana selâm vereceğine inan. Sonra sana ve bütün sâlihlere de selâm ve

(476) İki secde arasındaki oturuşta Hanefiler bir şey okumaz.

buna mukabil bütün sâlihler sayısınca Allahu Teâlâ'nın da sana selâm vereceğini yâni rahmet edeceğini düşün. Sonra Allahu Teâlâ'nın birliğine ve Peygamberin nübüvvetine şahâdet et (yâni Şâfi'iler, Şâfi'înin Hanefîler de Hanefînin «Tehiyyât»ını okusunlar). (Selâm vereceğin teşehhütte «Salli ve bârik» okuduktan) sonra huşû ve huzûr içinde kabûlünü umarak, eserde vârid olan duâları oku, anne, babanı ve diğer mü'minleri de duâdan unutma.

Selâm verdiğin zamân hazırda bulunanlara ve meleklere selâm vermeyi ve namazı sona erdirdiğini niyet etmelisin. Ayrıca Allahu Teâlâ'nın fazlıyle bu ibâdeti yapmaya muvaffak olduğunu bilerek O'na şükretmeyi ve bu namazı son namaz olup belki gelecek vaktine kavuşamıyacağını hatırlıyarak gizli ve âşikâr kusûrundan dolayı namazının kabûl olmayıp red ve iâde edileceği korkusunu içinde taşı. Nitekim Peygamber Efendimiz kendisinden vasiyet isteyene :

« صَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ »

« - Kabilesine - veda eden kimse gibi namaz kıl.»

buyurmuştur. Bununla beraber namazını Allahu Teâlâ'nın fazl-ı keremiyle kabûl edeceğini de ümit et **Yahya İbn Visab (477)** namaz kıldıktan sonra âdeta namazda imiş gibi bir saat dururdu. İbrahim-i Nehâi namazdan sonra bir saat hasta gibi dururdu.

İşte, bu, namazında huşû edip namazlarını muhafaza ve kullukta güçlerinin yettiği kadar münâcâtta bulunan kimselerin kılacağı namazdır. İnsân kıldığı namaza bakmalı. Böyle kılabildiğine sevinmeli, kılamadığına dövünmeli ve böyle kılmağa gayret etmelidir.

Gaflet ile kılınan namâzlar ise tehlikelidir. Bununla berâber O'nun kereminden, geniş ve şümûllü olan rahmetinden ümit kesmeyiz. Biz âcziyetimizi i'tiraf ederek kusûr ve noksanlar ile yaptığımız ibâdetleri fazl-ı kereminiyle kabûl buyurmasını Allahu Teâlâ'dan dileriz.

NAMAZDA HUŞÛUN NETİCESİ

Bilmiş ol ki, anlattığımız şekilde huşû, ta'zim ve hayâ gibi bâtınî şartlara riâyet ederek yalnız Allah rızâsı için kılınan namazlar, mükâşefe ilminin kapısı demek olan ilâhî nûrların kalbde parlamasını temin eder. Yer ve göklerin inceliklerini, rubûbiyyetin sırlarını keşfe

(477) Kûfe'de kurrâ imâmlarından. Kur'ân okumaya başlayınca Mescidde ses seda kalmazdı. Sikatdandır.

den Allah velîleri, bu mertebeye, ancak namazda ve hassaten, secdede yükselebilirler; zira kulun, Allah'ına en yakın olduğu, secde hâlidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de :

« وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ »

«Secde et, yaklaş.» (96 - Alak: 19) buyurulmuştur.

Mükâşefede yakınlık namâzdaki ihlâs nisbetindedir. Bu da kuvvet, za'fiyet, azlık, çokluk, âşikârelik ve gizlilik bakımından derecelere ayrılır. Hattâ bâzılarına, eşya olduğu gibi keşfedilir. Bâzılarına bir misâl ile açıklanır. Nitekim bâzı kimselere dünyâ, lâşe sûretinde, şeytan ise karşısında oturup insânları lâşeye dâvet eden köpek sûretinde gösterilmiştir. Yine bunun gibi bâzılarına Allahu Teâlâ'nın sıfatı, bâzılarına ef'âli, diğer bâzılarına muâmele ilminin incelikleri tecelli eder. Bu mânâların muâyyen zamânlarda tahakkuku için sayılamıyacak kadar gizli sebebler vardır. Bunların en kuvvetlisi himmet, yâni bütün mevcûdiyetiyle Allah'a yönelmektir. Çünkü kalb muâyyen bir şeye bağlanırsa o şey ona daha kolay keşfedilir. Vaktâ ki bu anlattıklarımız ancak parlak ve cilâlanmış aynada, yâni tasfiye edilmiş ve temizlenmiş kalbde görülebilir, aynaların yâni kalblerin hepsi de paslanıp, isyan sebebiyle kirlenmiş olduklarından, anlattığımız bu keşif ve kerametler, basiret dediğimiz kalb gözü olan ibâdet ile cilâlanmış herkeste bulunabilir. Hâşâ Allahu Teâlâ'nın esirgediğinden değil, belki isyanla kirlenmiş kalbler bu hidâyetten mahrum olduklarından hemen kerameti inkâra kalkışırlar. Zira görmediği şeyi inkâra kalkışmak insân fıtratının iktizasıdır. Hattâ rahm-ı mâderdeki çocuğa akıl verilse idi, dışarıdaki geniş âlemdeki insânın varlığını inkâra kalkışırdı. Eğer küçük çocuğun aklı olsa, büyüklerin keşfettiği bir çok şeyleri yine inkâr ederdi. Her derecede insân böyledir. Mutlaka kendisinin anlıyamıyacağı ve bir üst derecenin anladığı şeyleri inkâr eder. (Şüphesiz bu doğru bir şey değildir) Bununla berâber velâyeti (Kerameti) ve merhalelerini inkâr eden kimsenin, nübüvveti ve merhalelerini inkâr etmesi lâzım gelir. Halbuki Allahu Teâlâ insânları ayrı ayrı hâller ve birbirinden farklı hey'etlerde yaratmıştır. Bir kimsenin kendisinden bir üst olan dereceyi inkâra kalkışması doğru olmaz. Evet eğer bu dediğimizi kalbi mâsivâdan tasfiye edip, Allah'a yönelmek sûretiyle değil de fikirleri bulandıran mücâdele yoluyle aramaya kalkışırsa işte o zamân bu hakîkati kaybeder ve inkâra kalkışırlar.

Mükâşefe erbabından olmıyanlar hiç olmazsa tecrübe ile müşâ-

hede edinceye kadar onu inkâr etmeyip kabûl ve tasdîk etmelidir. Haberde gelmiştir ki :

«إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَامَ فِي الصَّلَاةِ رَفَعَ اللهُ سُبْحَانَهُ الْحِجَابَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَبْدِهِ وَوَاجَهَهُ بِوَجْهِهِ وَقَامَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ لَدُنْ مَنْكِبَيْهِ إِلَى الْهَوَاءِ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ وَيُؤَمِّنُونَ عَلَى دُعَائِهِ ، وَإِنَّ الْمُصَلِّيَ لَيُنْثَرُ عَلَيْهِ الْبِرُّ مِنْ عَنَانِ السَّمَاءِ إِلَى مَفْرِقِ رَأْسِهِ وَيُنَادِ مُنَادٍ : لَوْ عَلِمَ هَذَا الْمُنَاجِي مَنْ يُنَاجِي مَا الْتَفَتَ ، وَإِنَّ أَبْوَابَ السَّمَاءِ تُفْتَحُ لِلْمُصَلِّينَ . وَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبَاهِي مَلَائِكَتَهُ بِعَبْدِهِ الْمُصَلِّي»

«Kul namaza durduğu zamân, Allahu Teâlâ aradaki perdeyi kaldırır ve kulu tam karşısına (huzûr-i mânevisine) alır. Ona, zâtı ile tecelli eder. İki yanlarından göklere kadar melekler saf bağlar. Onunla namâzı kılar ve âmin demek sûretiyle duâsına katılırlar. Göklerdeki ilâhî rahmetler üzerine saçılır. Bir münâdi, bu zât kime münâcât ettiğini hakkıyle bilseydi, kat'iyyen (başka tarafa) iltifat etmezdi diye bağırır. Namâz kılanlara semâ kapıları açılır, Allahu Teâlâ meleklerine karşı, namaz kılan kulları ile iftihar eder.» (478)

İşte buradaki gök kapılarının açılması ve Allahu Teâlâ'nın muvacehesi, yukarıda anlattığımız keşif ve kerametten kinâyedir.

Tevratta şöyle yazar : Ey âdem oğlu; huzûrumda namaz kılıp ağlamaktan ağırlanma. Zira, ben, senin kalbine yaklaşan ve gıyaben nûrumu müşâhede ettiğin bir Allah'ım. İşte namaz kılan zaten kalbindeki fütuhât, yumuşaklık ve göz yaşı Allahu Teâlâ'nın kalbe yaklaşmasındandır. Bu yakınlık mesafe yakınlığı olmadığına göre perdeyi kaldırmakla, rahmet ve hidâyet yakınlığından başka bir şey değildir. Denildi ki, kıyâm, kuûd, rükû ve sücûdu bir araya topladığı için iki rekât namaz kılan bir kula her safında on bin melek bulunan on saf melek ona hayran olur. Allahu Teâlâ yüz bin meleğe de mübâhat eder, çünkü Allahu Teâlâ bu ibâdetleri kırk bin meleğe bölmüştür. Bir kısmı kıyâmete kadar yalnız kıyâmda, diğer bir kısmı yalnız secdededir. Kıyâmete kadar, rükû ve sücûd edenler de böyledir. Görülüyor ki Allahu Teâlâ'nın meleklere nasip ettiği yakınlık ve rütbe sâbittir, değiş-

(478) Kaynağı bulunamamıştır.

mez, ne artar ve ne de eksilir. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor :

«وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ»

«Bizden ise her birimiz için muâyyen bir makam vardır.» (37-Saffât: 164)

İnsân, terakki bakımından meleklerden ayrılmıştır. O durmadan yükselir ve derece derece Allah'a yaklaşır. Fakat meleklere bu terakki kapısı kapalıdır. Onların ancak muâyyen rütbeleri ve meşgûl olduğu ibâdetler vardır. Ondan ayrılıp başkasına geçemez ve ibâdetten de aslâ usanmazlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor :

«لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ، يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ»

«O'nun huzûrundakiler O'na ibâdetten ne çekinirler ve ne de yorgunluk duyarlar. Gece gündüz usanmadan O'nu tesbih ederler.» (21-Enbiyâ : 19, 20)

Yüksek derecelerin anahtarı namazdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruluyor :

«قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ»

«Mü'minler saâdete ermişlerdir. Onlar namâzda huşû içindedirler.» (23 - Mü'minûn: 1, 2)

Allahu Teâlâ onları îmândan sonra huşû ile kıldıkları namâzları ile medhetmiştir. Sonra yine müflihlerin vasıflarını namaz ile hatmederek :

«وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

«Ve onlar ki namazları üzerinde muhâfızlık eder, zamanında kılarlar.» (23 - Müminûn : 9)

Sonra bu sıfatların neticesi olarak buyuruluyor :

«أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

«İşte Firdevs cennetine vâris olan ancak onlardır ve onlar ebedî olarak oradadırlar.» (23 - Müminûn : 10, 11)

Evvelâ felâh ile, sonra da Cennet-i Firdevs'e vâris olmakla onları vasıflandırmıştır. Gaflet ile kılınan namazın ve gaflet ile okunan Kur'ân'ın bu dereceleri sağlıyacağına hiç ihtimâl veremem. Bunun için bunların karşılığında Allahu Teâlâ :

«مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ؟ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ»

«Sizi Cehenneme sevk eden nedir? Namaz kılanlardan değildik derler.» (74 - Müddessir: 42, 43)

Nûr-u ilâhiyi müşahede edip Allah'a yaklaşacak ve Firdevse vâris olacaklar ancak namaz kılanlardır.

Bizleri de bu gibilerden yapmasını, sözü doğru, fakat işi eğri olanlardan yapmamasını Cenâb-ı Allah'tan dileriz. İhsânı kadîm ve lûtf u keremi nihayetsiz olan O'dur. Salât ve selâm Habib-i Ekremi üzerine olsun.

HUŞÛ İLE NAMAZ KILANLARIN HİKÂYELERİ HUŞÛUN MENŞEİ VE BULUNDUĞU YER

Bilmiş ol ki huşû; îmânın meyvası, özü ve Allahu Teâlâ'nın azametini ve kendi kusûrunu idrâkin neticesidir. Bunu anlayan, namâzda, namâz haricinde, yalnızken, hattâ ayak yolunda bile huşûdan ayrılmaz. Çünkü huşû, nerede olursan ol, Allahu Teâlâ'nın sana muttali' olduğunu ve onun azametini ve kendi kusûrlarını bilmeyi gerekli kılar. Asıl huşû bu bilgilerden doğar, bunun için huşû yalnız namaza bağlı değildir. Hattâ Allahu Teâlâ'dan hayâ ve huşûundan kırk sene başını göklere kaldırmıyanlar olmuştur.

Rebî' İbn Heysem (479) gözünü o derece korur ve etrafına bakınmazdı ki bâzıları onu kör bile zannetmişlerdir. Yirmi sene İbn Mes'ud ile düşer kalkardı. Hattâ İbn Mes'udun cariyesi onu görünce, İbn Mes' ud'a, kör dostun geliyor derdi. İbn Mes'ud da onun bu sözüne

(479) İbn Mes'ûd'un yanına girdiği vakit, çıkıncaya kadar kimse kabûl edilmezdi.

gülerdi çünkü onu içeri almak için kapıyı açtığı zamân gözlerini kapamış ve başını yere eğmiş görürdü. İbn Mes'ud ona bakınca :

«وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ»

«Tevâzu ile yalvaranları müjdele.» (22 - Hacc : 34)

âyetini okur, **"Vallahi Peygamber Efendimiz seni görse sevinirdi"** (diğer rivâyette seni severdi, diğer rivâyette de gülerdi) derdi.

Bir gün İbn Mes'ud ile demirciler çarşısına gitti, orada körüklerin üfürülüp ateşlerin alevlendiğini görünce cehennem ateşini hatırlayarak düşüp bayıldı. İbn Mes'ud namaz vaktine kadar başı ucunda beklediyse de ayılmadığını görünce onu arkasına alarak evine getirdi ve tam 24 saat baygın kaldı, bu sûretle beş vakit namazı kayboldu. Başından ayrılmayan İbn Mes'ud "İşte Allah'dan böyle korkulur" demiştir. Yine bu zât: "Bütün namazlarımda okuduğumdan başka bir şey düşünmem" demiştir.

Amr İbn Abdullah da huşû ile namaz kılanlardan birisidir. Hattâ kendisi namaza durduğu zamân kızı evde tef çalıp kadınlar ile konuştuğu hâlde kendisinin haberi olmazdı. Namazda aklına bir şey gelir mi diye soranlara, evet, Allah huzûrunda muhâsebe göreceğim gün ile cennetlik veyâ cehennemlik olacağım korkusu, diye cevâp vermiştir. Bizim hatırımıza gelen dünyâ işlerinden, sizin aklınıza hiç bir şey gelir mi? Namazda benim aklıma öyle bir şey gelmeden ise süngülerin bana uzanması benim için daha sevimlidir demiştir. Yine bu zât: Eğer aradan perde kalksa bile benim (yakînim)de bir değişiklik olmaz demiştir. M ü s l i m İ b n Y e s a r da bunlardan biridir. Namaz kılarken caminin yıkılan direğinden haberi olmadığını yukarıda söylemiştik. (Basra camilerinden birinde namaz kılarken bir direk, onun arka tarafına yıkıldı ve bir kubbe çöktü. Bu büyük gürültüyü duyanlar camiye koştu, onun bir direk gibi namaz kıldığını gördüler, selâm verdikten sonra geçmiş olsun diyenlere ne oldu diye sorunca, bu yıkılmış direği görmüyor musun? dediler. Ne zaman yıkıldı? Şimdi namaz kılarken az kaldı üzerine yıkılacaktı, dediklerinde benim bundan haberim yok dedi).

Bâzı kimseler (U r v e İ b n Z ü b e y r denir) namazını bozacak şekilde ayağını haşerat ısırdığı hâlde namazını bozmamıştır. (Urve İbn Zübeyr'in) ayağını ameliyat etmek icabetti, fakat mümkün olmadı. Bu adam namaza durdu mu daha bir şeyden haberi olmaz dediler ve hakikaten namazda iken ayağını ameliyat ettiler de kendisinin hiç haberi olmadı.

Diğer bâzıları: Namaz âhiret işidir; oraya giren dünyâ ile alâkasını keser demişlerdir. Yine bir zâta, namazda iken aklına başka bir şey gelir mi? Diye sormaları üzerine değil namazda, namaz haricinde bile aklımdan Allah'dan başka bir şey geçmez diye cevâb vermiştir. Yine bâzılarına bu şekilde soruldukta "namazdan daha çok sevdiğim bir şey yok ki namazda onu hatırlıyalım". Ebû'd - Derdâ (R.A.) "Dünyâ meşgalesini bitirip huzûr içinde namaza başlamak, kişinin fakih oluşundandır" demiştir. Hattâ bâzıları vesvese korkusuyla namazı kısa keserlerdi. Ammâr İbn Yasir (480) bir defa namazı acele kılınca, niçin acele ettin? diye kendisine sorduklarında: "Farzlarından eksik bıraktım mı?" Diye sordu. Hayır dediler. Bunun üzerine "Ben şeytanın vesvesesini kesmek için acele ettim" Zira Peygamber Efendimiz:

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ لَا يُكْتَبُ نِصْفُهَا وَلَا ثُلُثُهَا وَلَا رُبُعُهَا وَلَا خُمُسُهَا وَلَا سُدُسُهَا وَلَا عُشْرُهَا»

«Çok namaz kılanlar var ki, ancak namazının yarısı, üçte biri, dörtte biri, beşte biri, altıda biri, hattâ ancak onda biri kendisi için yazılır.» (481) buyurmuştur. Yine Ammâr, kişiye namazından, ancak aklı başında iken kıldığı yazılır demiştir. Denildi ki (Aşere-i mübeşşereden olan) Talha, Zübeyr ve bir kısım sahâbe, namazı hafif (acele) kılarlardı. Sebebini kendilerinden sorduklarında: "Şeytanın vesvesesini kesmek için namazı fazla uzatmayınız" derlerdi.

Rivâyet olundu ki, Ömer İbn Hattâb (R.A.) minberde iken: Kul Müslüman olmasına rağmen Allah için kâmil bir namaz kılamadan saçını, sakalını ağartabilir, demiştir. Bu nasıl olur? sorusuna cevâben de "huzûr ve huşûa riâyet etmez de ondan" demiştir.

Ebû'l - Âliye'ye (482) Allahü Teâlâ'nın:

«اَلَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»

(480) Doksan üç yaşında Sıffin vak'asında Hazret-i Ali safında şehit olmuştur.

(481) Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir.

(482) Basralıdır. Peygamberimizin irtihalinden iki sene sonra Müslüman oldu. Ebû Bekr'in huzûruna girdi. Ömer'in ardında namaz kıldı; kendisi sikatdandır. Sahâbeden sonra Kur'ânı en iyi bilen zâttır. 90 Hicride ölmüştür.

«Onlar ki kıldıkları namazdan habersizdirler. Onda sehv ederler.» (107 - Maûn : 5)

âyetinden kimin kasdedildiği sorulunca: Kaç rekât kıldığını bilmiyenlerdir, diye cevâb vermiştir. Hasan-ı Basrî ise unutup namaz vaktini geçirenlerdir. Diğerleri vaktinde kıldım diye sevinmiyenler, vakti geçirdim diye üzülmiyenlerdir, diye cevâb vermişlerdir.

Bilmiş ol ki namazın bâzısı hesab edilir ve yazılır, diğer bâzıları ise yazılmaz. Nitekim haberler de buna delâlet etmektedir. Her ne kadar fakîhler, namaz bölünmez derlerse de hüküm böyledir. Fakîhlerin bu sözlerinin yukarıda anlattığımız gibi başka mânâsı vardır. Hadîsler mânâya delâlet etmektedir. Nitekim hadîsde:

«جَبْرُ نُقْصَانِ الْفَرَائِضِ بِالنَّوَافِلِ»

«Farzların noksanları, nâfileler ile tamamlanır.» (483) buyurulmuştur. Yine haberde geldiğine göre, İsâ aleyhi's - selâm buyuruyor ki; Allahu Teâlâ: «Kulum farzlar ile ancak azâbımdan korunur ve nâfileler ile de bana yaklaşır» buyurmuştur. Rivâyet olundu ki Peygamber Efendimiz :

«صَلَّى صَلاَةً فَتَرَكَ مِنْ قِرَائَتِهَا آيَةً، فَلَمَّا انْفَتَلَ قَالَ: مَاذَا قَرَأْتُ؟ فَسَكَتَ الْقَوْمُ، فَسَئَلَ أُبَيَّ بْنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ فَقَالَ: قَرَأْتَ سُورَةَ كَذَا وَتَرَكْتَ آيَةَ كَذَا فَمَا نَدْرِي أَنُسِخَتْ أَمْ رُفِعَتْ، فَقَالَ: أَنْتَ لَهَا يَا أُبَيُّ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى الْآخَرِينَ فَقَالَ: مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَحْضُرُونَ صَلاَتَهُمْ وَيُتِمُّونَ صُفُوفَهُمْ وَنَبِيُّهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ لاَيَدْرُونَ مَا يَتْلُو عَلَيْهِمْ مِنْ كِتَابِ رَبِّهِمْ، أَلاَ إِنَّ بَنِي

(483) Sünen sâhibleri ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den.

إِسْرَائِيلَ كَذَا فَعَلُوا فَأَوْحَى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى نَبِيِّهِمْ أَنْ قُلْ لِقَوْمِكَ تَحْضُرُونِي أَبْدَانُكُمْ وَتُعْطُونِي أَلْسِنَتَكُمْ وَتَغِيبُونَ عَنِّي بِقُلُوبِكُمْ، بَاطِلٌ مَا تَذْهَبُونَ إِلَيْهِ »

«Peygamber Efendimiz kıldığı bir namazda bir âyet atlamıştı. Namazdan çıkınca, "ne okudum" diye sordu ve herkes sükût etti kimse bilemedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, Ubey İbn Kâb'a sordu. Ubey falan sûreyi okudun ve falan âyeti atladın, âyet mensuh mu oldu, yoksa kaldırıldı mı bilemedik, dedi. Peygamber Efendimiz: "Senin aklın başında sen bildin ya Ubey!" Sonra diğerlerine dönerek: "Ne oluyor bir kavim ki namaza hazırlanır, saflarını düzeltirler de Peygamberleri önlerinde okuduğu hâlde onlara Allah'ın kitâbından ne okuduğunu bilmezler" İşte İsrâil oğulları da böyle yaptı ve Allahu Teâlâ Peygamberlerine vahyetti ki "Ümmetine söyle bedenleriniz ile hazırlanır ve dilleriniz ile okursunuz fakat kalbleriniz başka tarafta bu yaptığınız bâtıldır."» (484) buyurmuştur. Bu hadîs namazda sûreyi okumakta imâmı dinleyip anlamanın kifâyet edeceğine bir delîldir.

Bâzıları: Bir kişi secde eder de Allah'a yaklaştığını zanneder. Halbuki öyle günâh kazanır ki eğer o günâh, bulunduğu şehir halkına taksim edilse, hepsini helâke götürürdü. Bu nasıl olur? sorusuna cevâb olarak da; secde ettiği halde kalbi, nefsi hevasının peşinde olup, boş şeylere kapılmış olan kimsedir, diye cevâb vermiştir.

İşte huşû ile namaz kılanların hali.

Bütün bu haber ve hikâyeler, huzûr ve huşûun namazda asıl olduğunu ve gafletle yapılan hareketlerin faydasının az olduğunu bize göstermektedir. Hakîkati ancak Allah bilir. Allahu Teâlâ'dan hüsn-ü tevfik dileriz.

DÖRDÜNCÜ BÂB

İMÂMET, ERKÂN-I SALÂT VE SELÂMDAN SONRAKİ MES'ELELER BEYÂNINDADIR

Namazdan evvel ve kırâat esnasında imâma düşen vazifeler:

A — Namazdan evvel imâma terettüp eden vazifeler altıdır.

1 — Sevilmediği cemâate imâm olmamak. Ancak ekseriyetin ittifakiyle muteberdir. Eğer ekalliyette olanlar dindar ve salih kimseler ise söz onlarındır. Hadîsde:

«ثَلاَثَةٌ لاَ تُجَاوِزُ صَلاَتُهُمْ رُؤُسَهُمْ: أَلْعَبْدُ الآبِقُ، وَامْرَأَةٌ زَوْجُهَا سَاخِطٌ عَلَيْهَا وَ إِمَامٌ أَمَّ قَوْماً وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ»

«Üç kişinin namazı kabûl olmaz (namazları başlarından ileri geçmez):

1 — Efendisinden kaçan köle,

2 — Kocası kendisinden râzı olmıyan kadın,

3 — Sevilmediği cemâate namaz kıldıran imâm.» (485) diye vârid olmuştur.

Sevilmediği cemâatin önüne geçmek menedildiği gibi, ardında kendisinden daha iyi bilen var ise yine öne geçmesi mekrûhtur. Ancak o zât öne geçmezse o zamân kendisi geçebilir. Bu gibi mazeretler bulunmadığı vakit imâmetin şartlarına riâyet edeceğini anlarsa geçsin ve kıldırsın. Bu anda sen geç ben geçeyim diye münakaşa etmek mekrûhtur. Denildi ki bir kavim ikamet esnasında imâmet için münâkaşa ettiklerinden Allah, sûretlerini neshetmiştir. Sahâbe arasında imâmet hakkında rivâyet edilen müdafaa, imâmete geçmek için değil, daha iyisini imâmete geçirmek için veyâ namaz kıldırmakta muhtemel

---

(485) Tirmizi, Ebû Umâme'den.

kusûrlardan kaçındıkları içindir. Zira imâmlar kefillerdir. Çünkü daimâ namaz kıldırmayan imâm olunca meşgûl olur, bilhassa âşikâre okuduğu zamân cemâatten utanıp ihlâsın kaybolacağından korkar. İşte türlü sebeblerden imâmlıktan kaçınmış olabilirlerdi.

2 — Her ne kadar her ikisinin ayrı ayrı fazîleti varsa da imamlık ile müezzinlik bir arada bulunması mekrûh olduğundan (486) imamlığı tercih etmelidir, çünkü imâmlık daha evlâdır. Bâzıları, ezânın fazîleti bahsinde anlattıklarımıza ve Peygamber Efendimizin:

«اَلْإِمَامُ ضَامِنٌ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ»

«İmam kefil, müezzin ise kendisine güvenilen bir emîndir.» (487) hadîsine istinaden müezzinliği tercih etmişler; çünkü kefalette tehlike vardır. Bu husûsta Peygamberimizin diğer hadîsleri:

«اَلْإِمَامُ أَمِينٌ فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا»

«İmam emîndir rükû ettiği vakit siz de rükû edin. Secde ettiği vakit siz de secde edin.» (488)

Diğer hadîsinde:

فَإِنْ أَتَمَّ فَلَهُ وَلَهُمْ نَقَصَ فَعَلَيْهِ لَا عَلَيْهِمْ

«Namazı tam kıldırırsa, kendisinin ve cemâatinin lehine, noksan kılarsa yalnız kendi aleyhinedir.» (489)

ve yine Peygamber Efendimizin:

«اَللّٰهُمَّ أَرْشِدِ الْأَئِمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ»

«Allahım, imamları irşâd et. Müezzinleri de mağfiret et.» (490)

---

(486) Hanefîlere göre her ikisinin de bir zâtın uhdesinde toplanması daha makbûldür.

(487) Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Ebû Hüreyre'den.

(488) Buhârî, Ebû Hüreyre'den.

(489) İbn Mâce, Ukbe b. Amir'den.

(490) Yukarıda geçmiştir.

Mağfiret, rüşdü istemekten evlâdır, çünkü rüşd mağfiret için istenir. Haberde :

«مَنْ أَمَّ فِي مَسْجِدٍ سَبْعَ سِنِينَ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ بِلاَ حِسَابٍ وَمَنْ أَذَّنَ أَرْبَعِينَ عَاماً دَخَلَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

«Bir mescidde yedi sene imamlık eden kimse, hesabsız olarak cennete girmeği hak eder. Kırk sene müezzinlik eden hesab görmeden Cennete girer.» (491) diye nakl olunmuştur. İşte Sahâbenin imâmete rağbetleri bu gibi sebeblerdendir.

İMAMLIĞIN MÜEZZİNLİKTEN DAHA FAZİLETLİ OLDUGU

Bu husûsta sözün doğrusu, imamlık müezzinlikten daha fazîletli olmasıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz (S.A.), Ebû Bekr, Ömer (R. A.) ve onları takip eden imamlar (müezzinlik yapmamış) imamlığa devam etmişlerdir. Gerçi imâmlıkta kefalet tehlikesi var. Fakat fazîlet de bu tehlike nisbetindedir. Nitekim emîrlik ve hilâfette tehlikeler olduğu halde Peygamber Efendimizin :

«لَيَوْمٌ مِنْ سُلْطَانٍ عَادِلٍ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً»

«Bir gün adâletle hükmetmek yetmiş senelik ibâdetten hayırlıdır.» (492)

hadîsiyle efdal olduğunu bildirmiştir. Ve bu sebebtendir ki fazîleti ve fıkhı daha çok bileni öne geçirmek (imam yapmak) vâcib oldu. Nitekim bir hadîsinde :

«أَئِمَّتُكُمْ شُفَعَاؤُكُمْ أَوقال: وَفْدُكُمْ إِلَى اللهِ فَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَزْكُوا صَلاَتُكُمْ فَقَدِّمُوا خِيَارَكُمْ»

(491) Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Abbas'dan.
(492) Taberânî, İbn Abbas'dan.

«İmâmlarınız, şefâatçilerinizdir; yâhut, Sizi Allaha iletenlerdendir. Namazınızın tamamlanmasını isterseniz imamete, en hayırlınızı geçirin.» (493) buyuruyorlar.

Selefin bâzısı diyor ki: Peygamberden sonra âlimlerden daha üstün, âlimlerden sonra da namaz kıldıran imamlardan daha üstün kimse yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ ile kulları arasında (yâni Allah'a giden yolu göstermekte) bunlar bulunur. Peygamberler nübüvvetleriyle, âlimler ilimleriyle, bunlar da dînin direği olan namazı kıldırmakla.

İşte bu delile dayanarak sahâbe-i kirâm Ebû Bekr'i (R.A.) hilâfete takdim etmiştir. Çünkü onlar diyorlar ki:

«نَظَرْنَا فَإِذَا الصَّلاَةُ عِمَادُ الدِّينِ فَاخْتَرْنَا لِدُنْيَا نَا مَنْ رَضِيَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِدِينِنَا»

«Baktık ki namaz, dînimizin direğidir. Dînimiz için Resûl-i Ekremin tercih ederek imamlığa geçirdiği bu zâtı (Hz. Ebû Bekr'i) biz de dünyâlığımız için önder seçtik.» (494)

Bilâl-i Habeşî (R.A.)'yi seçmediler. Halbuki Peygamber onu da müezzin olarak seçmişti. Peygamber Efendimizden rivâyet edilen bir hadisde :

«قَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ! دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ أَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ قَالَ: كُنْ مُؤَذِّنًا، قَالَ: لاَ أَسْتَطِيعُ، قَالَ: كُنْ إِمَامًا قَالَ لاَ أَسْتَطِيعُ، فَقَالَ صَلِّ بِإِزَاءِ الإِمَامِ»

«Bir kişi, yâ Resûlallah, beni cennete götürecek bir ameli bana öğret, deyince Peygamber Efendimiz: "Müezzin ol", adam yapamam, Peygamberimiz "İmam ol" yine yapamam deyince, o hâlde imamın ardında kıl.» (495)

buyuruluyor. Bu hadisde Peygamberimizin müezzinliği takdim bu-

(493) Dare Kutnî.
(494) Buhârî ve Müslim, Aişe'den.
(495) Buhârî.

yurması, cemâatin onu imamete geçirmiyeceklerini tahmin ettiği içindir. Sonra imamlığı teklifi, yapabileceğini zannettiği içindir.

3 — İmam, namaz vakitlerine riâyet ederek Allah'ın râzı olduğu ilk vakitte namazı kıldırmaya gayret etmelidir. Çünkü Peygamber Efendimiz'den rivâyet edilen bir hadîsde :

«فَفَضْلُ أَوَّلِ الْوَقْتِ عَلَى آخِرِهِ كَفَضْلِ الْآخِرَةِ عَلَى الدُّنْيَا»

«Vaktin ilk cüzünün, son cüzüne nisbetle fazîleti, âhiretin dünyâya olan fazîleti gibidir.» (496)

Yine hadîsinde :

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ فِي آخِرِ وَقْتِهَا وَلَمْ تَفُتْهُ وَلَمَا فَاتَهُ مِنْ أَوَّلِ وَقْتِهَا خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«- Gerçi - vaktin son cüzünde kılan kimsenin namazı kazaya kalmış değil, fakat ilk vakitten kaybettiği (fazîlet), bütün varlığiyle dünyâdan hayırlıdır.» (497)

Cemâatin çoğalmasını beklemek için vakti geciktirmek doğru değildir. Belki ilk vaktin fazîletini ihraz için bir an evvel namaza başlanmalıdır. Vaktin evveli cemâatin çokluğundan ve hattâ sûreyi uzatmaktan da makbûldür. Denildi ki: Eshâb namaz için iki cemâat buldu mu üçüncüyü, cenaze için, dört kişi buldu mu beşinciyi beklemezlerdi. Hattâ seferde iken tahâret almak için bir sabah namazında (Tebük gazvesinde) Peygamber Efendimiz gecikmişti. Sahâbe Peygamberimizi beklemiyerek, Abdurrahman bin Avf'ı öne geçirdiler. Ancak ikinci rekâta yetişebilen Peygamber Efendimiz, imamın selâmından sonra kalkarak bir rekâtı kılmıştır. Bu husûsta Peygamberimizden özür dilemeleri üzerine: Peygamber Efendimiz :

«قَدْ أَحْسَنْتُمْ هٰكَذَا فَافْعَلُوا»

«Güzel ettiniz, böyle yapmalısınız.» (Buhârî ve Müslim)

---

(496) Ebû Mansûr ed - Deylemî, İbn Ömer'den.
(497) Dare Kutnî, Ebû Hüreyre'den.

buyurdular. Yine bir (Pazartesi) öğle namazında Peygamber Efendimiz gecikmişti, sahâbe Ebû Bekr (R.A.)'i öne geçirdiler. Peygamber Efendimiz de gelerek onun yan tarafında durdu.

İmam müezzini beklemez. Ancak kamet için müezzin imamı bekler. İmam ile müezzin hazır olunca daha kimseyi beklemezler. (498)

4 — Tahâretinde ve bütün şartlarında Allahu Teâlâ'nın emanetini edâ etmiye niyet etmelidir.

MÜEZZİNLİK VE İMAMLIK İÇİN ÜCRET ALMAK

Asıl ihlâs, imamlık için ücret almamaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz, Osman İbn Ebi's - Sakafî'ye :

«إِتَّخِذْ مُؤَذِّنًا لَا يَأْخُذُ عَلَى الْأَذَنِ أَجْرًا»

«Bir müezzin bul, okuduğu ezan için ücret almasın.» (499) buyurmuştur. Ezan namaza bir yol ve dâvettir. Ona ücret alınmazsa, imamlığa ücret almamak evleviyetle sâbit olur. İmama tahsis edilen mescid vakfından veyâ sultandan veyâ başka bir kimseden imamlık için nafaka almak haram değilse de mekrûhtur (500). Farzlarda aldığı ücretteki kerahat sünnetlerde aldığı ücretlerdeki kerahattan ağırdır. Para aldığı takdirde bunu imamlık parası değil, zaman, devam ve camiye murakabe ücreti olarak almalıdır.

İmamın emin olmasına gelince: Bu da bâtınını fısk ve kebâir ile, küçük günâhlara devamdan temizlemektir. İmamlığa hazırlanan kimseye lâyık olan, bütün imkânları ile bu gibi hatalardan kaçınmaya gayret etmektir. Çünkü o cemâatin öncü ve şefâatçisi demektir. Yakışan, aralarında en nezih bir insan olmasıdır. Zâhirini de hadesden (cünüblük ve abdestsizlikten), hubusdan (kir ve pislikten) temizlemektir. Bunları kendisinden başka kimse bilemiyeceği için bu husûslarda çok dikkatli davranmalıdır.

---

(498) Hanefî mezhebinde sabah vaktini, bir yanlışlık olursa yeniden abdest alıp kılacak vakit kalıncaya kadar tehir daha sevaptır. Bu husûsta Peygamberimizin hadîsi vardır. Aynı zamanda meşhûd olduğu için gece ve gündüz melekleri buna şehâdet eder.

Öğle namazını da yaz günlerinde bir miktar serinletmiye dair hadîs vardır. Bunun için Hanefîlere göre onu da biraz tehir evlâdır. İkindi vaktini de, ihtilâflardan kurtarmak için, vakt-i kerahete düşmemek şartiyle biraz tehir makbuldür. Yatsı namazını da gecenin üçte biri geçinceye kadar tehir etmek daha faziletlidir. Diğer namazlar ilk vakitte kılınır ve câmilerde dâimâ ilk vakit tercih edilir. Yalnız sabah namazı müstesnadır. (Mütercim).

(499) Sünen sâhibleri, Osman b. el - As'dan.

(500) Hanefîler, ulema-i müteahhirînin fetvâlarına istinâden kerahetsiz cevâzına hükmetmişlerdir (Mütercim).

Namaz kılarken abdestsiz olduğunu hatırlarsa hemen bozmalı, hattâ namazda yellense bile hiç çekinmeden başkasını yerine çekip kendisi kenara çekilmelidir. Bu hâller hayâ edilecek şeyler değildir.

Süfyân-ı Sevrî "İyi ve fena herkesin ardında namâz kıl, ancak, içkiye devam eden, âşikâre fenalık işleyen (fasık) anne babasına âsî olan, bid'ati irtikâb eden ve efendisinden kaçan kölenin ardında kılma" demiştir (501).

5 — Safları düzeltmeden tekbir almamalı, sağına soluna bakmalı ve safları düzeltmelidir. Sahâbe omuzlarını bir hizaya getirir, topuklarını birbirine yaklaştırırlardı. Müezzin ikameti bitirmeden de tekbîr almamalıdır (502). Müezzin ezanı ile ikametinin arasını cemâatin vaziyetine göre ayarlamalıdır. Haberde:

«لِيَتَمَهَّلِ الْمُؤَذِّنُ بَيْنَ الأَذَانِ وَالإِقَامَةِ بِقَدَرِ مَا يَفْرَغُ الآكِلُ مِنْ طَعَامِهِ وَالْمُعْتَصِرُ مِنْ اعْتِصَارِهِ»

«Müezzin ezan ile ikamet arasını, yemek yiyen bitirinceye, abdesti daralan da abdest alıncaya kadar tehir etmelidir.»

denilmiştir. Çünkü Peygamber Efendimiz su dökünmek veyâ kaza-i hâcet gibi sıkıntı ile namaz kılmaktan menetmiştir. Yine huzûr-u kalbi temin için yemeğin namaz üzerine takdimini emir buyurmuştur.

6 — Bütün tekbirleri yüksek ses ile almalıdır. Cemâat, ancak kendisi duyacak kadar sesini yükseltir, fazîletini kazanmak için imamete niyet etmelidir. Kendisi eğer niyet etmez cemâat imamete uymağı niyet ederse namaz sahih yalnız imama uymak fazîletini cemâat ihraz ederse de, imamete niyet etmediği için, imam, imamlık fazîletini ihraz edemez (503). Cemâat, imam tekbiri bitirdikten sonra tekbir almalıdır (504).

---

(501) Hanefilere göre fâsik ve fâcir her imâmın ardında namaz câizdir. (Mütercim).

(502) Hanefilere göre o rivâyet olmakla beraber «Kad kameti's-salât» dendiği vakit imâmın tekbir almasını daha uygun bulmuşlardır.

(503) Hanefilere göre cemaatte kadın var ise mutlaka imâmlığa niyet etmek lâzımdır. Aksi takdirde kadın'ın iktidâsı sahih değildir.

(504) İmâmdan evvel tekbir alan imâma uymuş sayılmaz. Bunun için mümkün ise tekbiri imâm, ile, değilse peşinden getirmelidir.

KIRÂATTEKİ VAZİFELER ÜÇTÜR

I. Âşikâre ve gizli okuyacağı yerler:

Âdeta yalnız kılıyor gibi, istiftah duâsını (Bu Şâfi'îlere göredir, bize göre gizlice "Sübhâneke" ve "Eûzü" okur) (505), sonra Fâtiha'yı ve sûreyi sabah namazının tamamında, akşam ve yatsının ilk iki rekâtlarında âşikâre okur. Yalnız kılan da böyledir (506). İmam ve cemâat birlikte ve âşikâre "Âmin" derler (507). Besmeleyi de âşikâre alırlar (508). Bu husûsta rivâyetler ihtilâflı ise de; İmâm-ı Şâfi'î bunu tercih etmiştir.

II. Namazda imamın fâsıla verdiği yerler:

İmam efendi kıyâmın üç yerinde sekte etmelidir. (Semure İbn Cündüb ve İmran İbnü'l - Huseyn (509) Peygamberimizden böyle rivâyet etmiştir.)

1 — En uzunu ve birincisi tekbîr ile Fâtiha arasıdır. İmam bu arada istiftah duâsını okumak veyâ bu kadar zaman durmakla cemâate Fâtiha okumak imkânını sağlamış olur. Şâyet durmazsa, (Şâfi'îlere göre) cemâatin Fâtiha'yı okuması zarûri olduğu için dinlemek fazîletinden mahrum kalırlar ve mes'ulü imam olur. Bu kadar zaman durursa, mes'uliyet bu arada Fâtiha'yı okumıyanların kendilerine râcidir (İmama uyan Hanefîler, gizli ve âşikâre sükût eder dinlerler).

2 — Fâtiha'yı bitirdikten sonra ilk sektenin yarısı kadar bir duraklama yapar ki birinci sektede Fâtiha'yı bitiremiyenler ikincide tamamlamış olurlar (Hanefîlerde böyle bir sekte yoktur.).

3 — Üçüncüsü zamm-ı sûre ile rükû arasında ve kırâat ile rükû tekbîrini ayıracak kadar kısa bir sekte yapar. Çünkü Peygamberimiz kırâati rükû tekbîrine vasletmekten menetmiştir. Cemâat imamın ardında (Şâfi'îlere göre) Kur'ân'dan yalnız Fâtihayı okur. İmam sükût etmezse Fâtiha'yı imam ile birlikte okur ve kusûr imamındır (yine Şâfiî'lere göre); cemâat uzakta olmak sebebiyle imâmın sesini duymuyorsa sûreyi de okumasında beis yoktur.

---

(505) Şâfiîlere göre Fâtiha'nın başındaki besmele Fâtiha'dan olduğu için onu ayrı zikretmedi. Hanefîlere göre o da «Eûzü» gibi gizli okunur.

(506) Yalnız kılan bize göre muhayyerdir. Dilerse hepsinde gizli okur. Teamül de böyledir.

(507) Hanefîlere göre aşikâre âmin demek mekrûhdur. Gizli denir.

(508) Hanefîlere göre namaz kılarken Fâtiha ile sûre arasında besmele alınmaz. Bu husûstaki hadîsi Dare Kutnî ve Hâkim, İbn Abbas'dan rivâyet etmişler, Hâkim sahîh olduğunu söylemiştir. Gizli okunduğunu da Müslim, Enes'den rivâyet etmiştir.

(509) Huzaa'dan olup Hayber yılında Müslüman olmuş, Basra kadılığında bulunmuş ve 52 Hicride ölmüştür.

III. Namazda okunacak sûreler :

Sabah namazında yüz âyetin altında yâni yüz âyete varmayan iki sûre okumalıdır. Çünkü sabah namazına daha karanlık iken başlayıp uzun sûre koşmak sünnettir. Hattâ namazda iken ortalık ağarsa **zarar vermez. Bununla berâber ikinci rekâtta herhangi bir sûrenin sonundan yirmi veyâ otuz âyet okumakta beis yoktur. Çünkü daimâ** sûrenin başlarından okunduğu için son kısımları daha az duyulur ve bu sûretle dinleyicilerine daha iyi tesir eder. Bâzı âlimlerin hoş gör**mediği, sûreyi başından başlayıp kesmek ve başka sûreye intikal et**mektir. Halbuki Peygamber Efendimiz, Yûnus sûresinin bâzı âyetlerini okudu. Musâ ve Fir'avn ile alâkalı âyetlere geldiğinde kesti ve **rükûa gitti. Yine rivâyet olundu :**

«إِنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ فِي الْفَجْرِ آيَةً مِنْ الْبَقَرَةِ وَهِيَ قَوْلُهُ : «قُولُوا آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا»

«Peygamber Efendimiz sabah namazının birinci rekâtında Bakara'dan "Kulû âmennâ billâhi..." âyetini, ikinci rekâtta da, (Âl-i İmrân-dan) "Rabbenâ âtina" âyetlerini okumuştur.» (510)

Yine Peygamber Efendimiz, **Bilâl-i Habeşî'nin** (namaz kılarken) bir oradan bir oradan âyetleri toplayarak okuduğunu duydu ve sebebini kendisinden sordu. Bilâl de **iyi güzel, yâni rahmet âyetlerini bir araya toplayarak okuyorum** diye cevab verdi. Peygamber Efendimiz de güzel yapıyorsun, buyurdu.

Öğle namazında (tıval-i mufassal) yâni uzun sûrelerden okur. 30 âyete kadar kifâyet eder. İkindide öğlenin yarısı kadar evsat-ı mufassal (orta sûreler), akşam namazında kısar-ı mufassal son küçük sûrelerden okur.

PEYGAMBERİMİZİN SON NAMAZI

Peygamber Efendimizin kıldığı son namaz, akşam namazıdır. Bu rada "el - Mürselât" okumuş ve ondan sonra bir daha namaz kılamamıştır. (Buhârî ve Müslim'den).

---

(510) Müslim, İbn Abbas'dan.

NAMAZI UZATMAK VE KISALTMAK

Hülâsa: Cemâat ile hafif kılmak hele cemâatin çokluğu zamanında daha makbûldür. Bu ruhsatı Peygamber Efendimiz şu mübârek sözü ile ifâde buyurmuştur:

«إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالْفَقِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ»

«Sizden biriniz cemâat ile kıldırdığı vakit - mümkün olduğu kadar - hafif kıldırsın, çünkü cemâat arasında ihtiyar, hasta ve ihtiyâç sahibleri olabilir.» (511)

Kendi başına kılınca istediği kadar uzatsın. Muaz İbn Cebel (R.A.) yatsı namazını Bakara sûresiyle kıldırmıştı, bir tânesi namazı bozdu ve kendi başına kıldı. Bunu görenler, bu adam münâfık oldu dediler. (Hattâ Muaz da bu adama dokundu) her iki taraf Resûlullaha müracaat ettiler. Peygamber, Muaz'ı zecrederek, «sen fitne mi doğurmak istiyorsun? Ya Muaz! Ne olur? "et - Târık, el - A'lâ, eş - Şems" gibi sûreleri oku.» buyurmuştur.

ERKÂNDAKİ VAZİFELER ÜÇTÜR

1 — İmam rükû ve sücûd tesbîhlerini üçten fazlaya çıkarmamalıdır. Hz. Enes'den rivâyet olunmuştur ki:

«مَا رَأَيْتُ أَخَفَّ صَلَاةً مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي تَمَامٍ»

«Resûl-ü Ekrem'den hafif ve hem de tam namaz kıldıran bir kimseyi görmedim.» (512) diyor.

Ömer Bin Abdülâziz Medine Emiri bulunduğu sırada ardında namaz kılan Enes Bin Mâlik, yine "bu gençten daha güzel, Peygamberimiz gibi namaz kıldıran bir kimseye tesadüf etmedim. Biz Peygam-

---

(511) Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(512) Buhârî ve Müslim.

berin ardında tesbihleri onar onar söylerdik" demiştir. Yine mücmel olarak rivâyet edildiğine göre dediler ki:

«كُنَّا نُسَبِّحُ وَرَاءَ رَسُولِ ٱللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ عَشْراً عَشْراً»

«Biz Peygamberin ardında namaz kılarken rükû ve sücûdda onar kere tesbîh ederdik.» (513)

Bu güzel fakat cemâatin çokluğunda 3 kerre söylemek daha güzeldir. Fakat cemâat has kimseler ise yine on kere tesbîh etmekte beis yoktur. (Hanefîlere göre tesbîhler tek olmalıdır). İşte bu şekilde bu husûstaki rivâyetler de te'lif edilmiş olur. Ayrıca imam rükûdan kalkarken «Semiallâhu limen hamideh» demelidir.

İMAMA UYMANIN KEYFİYETİ

2 — İkinci vazife cemâate aittir. Rükû ve sücûdlara imam ile berâber değil, imamın ardından gitmeli, meselâ imamın alnı secdeye değdikten sonra cemâat secdeye eğilmelidir. (Hanefîlere göre, imamı hemen takip eder) Sahâbe-i kirâm Peygamber Efendimize bu şekilde iktida ederlerdi. Rükûa da aynı vaziyette imam eğildikten sonra rükûa gider. Denildi ki insanlar üç sınıf olarak namazı bitirir. Bir kısmı yirmi beş derece alır, bunlar imamı takiben secde ve rükûa gidenlerdir. Diğer kısmı bir derece alır, onlar da imam ile berâber secde edenlerdir. Üçüncü kısmı da hiç bir şey almadan namazdan çıkar, bunlar da imamdan evvel rükû ve sücûda gidenlerdir. İmam, rükûda iken namaza gelenin ayak sesini duyduğu vakitte, cemâate ve o rekâta yetişmesi için rükûu uzatıp uzatmaması husûsunda ihtilâf edilmiştir. Cemâati yormamak şartıyle evlâ olan biraz uzatmaktır. (Hanefîlere göre ardındaki cemâat daha kıymetli olduğundan fazla uzatmaması daha evlâdır.)

TEŞEHHÜD DUÂSI

3 — İmam teşehhüd duâsını teşehhüd miktarından fazla uzatmamalı (514), duâyı, müfret sıgasiyle "**Allahümmağfirlî — Allahım**

---

(513) Aslı bulunamamıştır.

(514) Hanefî mezhebinde birinci teşehhüdde «Tehiyyât» dan fazla bir şey katmaz.

beni mağfiret et" şeklinde yalnız kendine değil, cemi sıgasiyle "Allahümmağfirlenâ — Allahım bizi mağfiret et" şeklinde etmelidir. Duâyı, imâmın yalnız nefsine tahsis etmesini mekrûh saymışlardır. Teşehhüdde eserlerde vârid olan şu beş kelime ile duâ etmesinde beis yoktur. Duâsında :

«نَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذابِ جَهَنَّمَ الْقَبْرِ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَإِذا أَرَدْتَ بِقَوْمٍ فِتْنَةً فَاقْبِضْنَا إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونِينَ»

diye okur. (Namazda Türkçe okumaz, fakat teberrüken meâlini veriyoruz) :

«-Allahım - Cehennem ve kabir azâbından, dirilerin ve ölülerin fitnesinden, Mesih-i deccalin fitnesinden sana sığınırız. İnsanlara belâyı murad ettiğin vakit bizi mübtelâ etmeden kendi tarafına al.» (515), (516).

Deccal'e Mesih denmesi bir gözü kör olduğu içindir.

NAMÂZDAN ÇIKIŞ (TAHALLÜL) İLE ALÂKALI VAZÎFELER

1 — Selâm verirken cemaate ve bütün müslümanlara niyet etmek.

2 — Selâm verdikten sonra bir miktar yerinde oturmak. Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer (R.A.) böyle yaparlardı ve sünneti başka yerde kılardı. Eğer ardında kadın var ise onlar kalkıncaya kadar bekler. Meşhur haberde :

«إِنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَقْعُدُ إِلَّا قَدْرَ قَوْلِهِ: اَللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَاذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»

«Peygamber Efendimiz selâm verdikten sonra "Allahümme ente's - selâm ve minke's - selâm" diyecek kadar otururdu.» (517) deniliyor.

---

(515) Birinci teşehhüdde Hanefîler için böyle bir duâ yoktur. **«İnsânlara belâyı murad ettiğin vakit»** i Gazâlî ziyâde etmiştir.

(516) Hadis yukarıda geçmiştir.

(517) Sahih-i Müslim, Hz. Aişe (R.A.) dan.

3 — Selâm verdikten sonra, lâyık olan cemaate dönmektir. İmamdan evvel, cemaatin kalkıp gitmesi mekruhtur (Hanefîlerde böyle bir kerahat yoktur.) Rivâyet olundu ki Talha ve Zübeyr (R.A.) bir imamın ardında namaz kıldılar selâmdan sonra imama dönerek "çok güzel namaz kıldırdın yalnız namazdan sonra cemaate dönmedin, burda kusur ettin, cemaate de hitap ederek çok güzel kıldınız. Fakat bir kusurunuz var o da imamdan evvel dağıldınız." dediler. İmam ister sağa döner, ister sola, fakat sağa dönmesi daha güzeldir. (Hanefîlere göre arkasında kılan yok ise tam cemaate döner). İşte mutlak beş vakit namazdaki vazifeler bunlardır.

Sabah namazına gelince: Burada (Şâfi'îlere göre) kunut duâsını okur. İmâm «Allahümme ehdini» der; cemâat de Âmin der «İnneke takzi ve lâ yukzâ aleyke» kavlinde Âmîn denmez, bu ta'zimdir. Cemâat de bunu imam ile okur veyâhut «belâ ve ene alâ zalike mine'ş-şâhidîn» yahut «Sadekte ve bererte» der. Kunutta elleri kaldırmak hakkında bir hadis de rivâyet edilmiştir. Hadis sahih ise elleri kaldırmak da müstehabdır. Her ne kadar teşehhüdün sonunda okunacak duâlarda elleri kaldırmak ihtilâflı ise de, çünkü teşehhütte eller kalkmaz. İtimad şâriden gelenedir teşehhüd ile kunut arasında fark vardır. Kunutta ellerin vazifesi yoktur. Fakat teşehhütte elleri diz üstüne koyup şahadette parmak kaldırmak vardır. Doğrusunu Allah bilir (Bütün bunlar Şâfiî mezhebine göredir. Hanefîlerde kunut vitirde vardır; başka namazlarda yoktur. Mütercim).

İşte bu saydıklarımız imâmlığın âdâbındandır. Her işde tevfik Allahdandır.

BEŞİNCİ BÂB

CUMA'NIN FAZİLETİ, ÂDÂBI, SÜNNETİ VE ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

1 — CUMA'NIN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki, Cum'a günü, büyük bir gündür. Allahu Teâlâ İslâmiyeti onunla süsledi ve bu günü yalnız Müslümanlara verdi. Kur'ân-ı Kerîm'de :

«إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ»

«Cum'a günü namaz için ezan okunduğu vakit, alış verişi terk ederek Cum'a namazına gidin.» (62 - Cum'a: 9) buyurulup o gün **dünyâ** işiyle ve Cum'aya gitmeye mâni olacak her şey ile uğraşma haram kılınmıştır. Peygamber Efendimiz de hadîs-i şerifinde :

«إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِي يَوْمِي هَذَا فِي مَقَامِي هَذَا»

«Allahu Teâlâ, bu günde ve burada sizlere Cum'ayı farz etmiştir» (518)

---

(518) İbn Mâce, Câbir'den.

Diğer hadîsinde :

« مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلاَثاً مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ طَبَعَ اللهُ عَلَى قَلْبِهِ »

«Özürsüz üç Cum'ayı terkeden kimsenin kalbini Allah mühürler» (519) Diğer rivâyette :

« فَقَدْ نَبَذَ الإِسْلاَمَ وَرَاءَ ظَهْرِهِ »

«İslâmiyeti arkasına atmış oldu» (520) buyurmuştur.

Bir kimse İbn Abbas'a (R.A.); Cum'a ve cemâatte hiç görülmeden ölen adam ne olur? diye sordu. İbn Abbas "— Cehennemdedir" diye cevâb verdi. Adam bir ay bu soruyu tekrarladı. Ve her defasında "— Cehennemdedir" cevâbını aldı. Haberde vârid oldu ki :

« إِنَّ أَهْلَ الْكِتَابَيْنِ أُعْطُوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَصُرِفُوا عَنْهُ وَهَدَانَا اللهُ تَعَالَى لَهُ وَأَخَّرَهُ لِهَذِهِ الأُمَّةِ وَجَعَلَهُ عِيداً لَهُمْ فَهُمْ أَوْلَى النَّاسِ بِهِ سَبْقاً وَأَهْلُ الْكِتَابَيْنِ لَهُمْ تَبَعٌ »

«Cum'a günü, Yehûd ve Nasarâyâ verildi, fakat onlar o günü bulmakta hataya düştü, içtihad ettiler de bulamadılar. Allahu Teâlâ bu günü bu ümmet için sakladı, sarahaten bildirdi ve bu günü onlara bayram kıldı. Ona asıl hak kazanan benim ümmetimdir. Yehûd ve Nasârâ ise onlara tâbidir. Onlar sonraki günlere Cumartesi ve Pazar günlerine kaldılar.» (521)

Hazret-i Enes (R. A.)'in Peygamberimizden rivâyet ettiği bir hadîste :

« أَتَانِي جِبْرَائِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ فِي كَفِّهِ مِرْآةٌ بَيْضَاءُ . وَقَالَ هَذِهِ الْجُمُعَةُ يَفْرِضُهَا عَلَيْكَ رَبُّكَ لِتَكُونَ لَكَ عِيداً وَلأُمَّتِكَ مِنْ بَعْدِكَ ؛

(519) Ahmed ve Sünen sâhibleri.
(520) Beyhaki, İbn Abbas'dan.
(521) Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den.

قُلْتُ فَمَا لَنَا فِيهَا ؟ قَالَ : لَكُمْ فِيهَا خَيْرُ سَاعَةٍ مَنْ دَعَا فِيهَا بِخَيْرٍ قُسِمَ لَهُ أَعْطَاهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ إِيَّاهُ أَوْ لَيْسَ لَهُ قَسْمٌ ذُخِرَ لَهُ مَا هُوَ أَعْظَمُ مِنْهُ . أَوْ تَعَوَّذَ مِنْ شَرٍّ هُوَ مَكْتُوبٌ عَلَيْهِ إِلاَّ أَعَاذَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ أَعْظَمَ مِنْهُ وَهُوَ سَيِّدُ الْأَيَّامِ عِنْدَنَا وَنَحْنُ نَدْعُوهُ فِي الآخِرَةِ يَوْمَ الْمَزِيدِ . فَقُلْتُ : وَلِمَ ؟ قَالَ : إِنَّ رَبَّكَ عَزَّ وَجَلَّ اتَّخَذَ فِي الْجَنَّةِ وَادِياً أَفْيَحَ مِنَ الْمِسْكِ . أَبْيَضَ . فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ نَزَلَ تَعَالَى مِنْ عِلِّيِّينَ عَلَى كُرْسِيِّهِ فَيَتَجَلَّى لَهُمْ حَتَّى يَنْظُرُوا إِلَى وَجْهِهِ الْكَرِيمِ »

«Cebrail aleyhisselâm elinde beyaz bir ayna olduğu halde bana geldi ve işte bu, Cum'adır. Sana ve senden sonra ümmetine bayram olması için, Rabbin bunu sana takdîm ediyor dedi. Bunun bize kârı nedir? diye sordum, dedi ki: Bu günde hayırlı bir saat vardır, kim ki o saate tesadüf eder, Allah'dan hayırlı bir şey diler ve o şey taksimatında var ise Allah onu ona verir, yok ise ondan daha hayırlısını kıyamette verir, kim ki bir miktar belânın kaldırılması için o sâatte duâ ederse Allah duasını kabûl eder ve daha büyüğünü üzerinden kaldırır. Bugün, bize günlerin en ulusudur. Âhirette bügüne "Mezid günü" deriz. Âhirette "Mezid" günü denmesinin hikmetini sorduğumda: Cebrail, Allahu Teâlâ Cennette Misk'den daha kokulu beyaz bir vâdi yaratmıştır. Cum'a günü olduğu vakit kullarını buraya dâvet eder, Hak Teâlâ a'lâi illiyyinden Kürsî'ine inerek Cennet ehline tecelli eder. Onlar da zat-i cemâlini müşahede ederler.» (Nûzül, Kürsi, Vech-i kerîm gibi kelimeler mecaz ve müteşabihattandırlar.) (522)

---

(522) Taberânî.

Yine Peygamber Efendimiz buyuruyorlar:

«خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ: فِيهِ خُلِقَ آدَمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ. وَفِيهِ أُهْبِطَ إِلَى الْأَرْضِ. وَفِيهِ تِيبَ عَلَيْهِ، وَفِيهِ مَاتَ. وَفِيهِ تَقُومُ السَّاعَةُ. وَهُوَ عِنْدَ اللهِ يَوْمُ الْمَزِيدِ، كَذٰلِكَ تُسَمِّيهِ الْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ، وَهُوَ يَوْمُ النَّظَرِ إِلَى اللهِ تَعَالَى فِي الْجَنَّةِ»

«Güneşin doğduğu en hayırlı gün, Cum'a günüdür, Âdem o günde yaratıldı, cennete o gün girdi, yer yüzüne o gün indi, tövbesi o gün kabul oldu, o günde öldü, kıyamet o gün kopacak, Allah katında bu gün "yevmü'l - Mezid" dir. Hâlen göklerde melekler ona "yevmü'l - Mezid" derler. Cum'a günü, cennet halkının Allah'a nazar edeceği gündür.» (523)

Yine haberde:

«إِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ سِتَّمِائَةِ أَلْفِ عَتِيقٍ مِنَ النَّارِ»

«Şüphesiz Allahu Teâlâ'nın, her Cum'a günü, cehennemden altı yüz bin azatlısı vardır.» (524) diye vârid olmuştur.

Enes (R.A.) hadisinde Aleyhisselât-ı vesselâm Efendimiz:

«إِذَا سَلِمَتِ الْجُمُعَةُ سَلِمَتِ الْأَيَّامُ»

«Cum'a günü günah işlenmezse, diğer günler muahazeden sâlimdir» buyurmuşlardır.

Diğer bir hadiste:

---

(523) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(524) İbn Adiy ve İbn Hibban «Züafa»da.

«إِنَّ الْجَحِيمِ تُسَعَّرُ فِي كُلِّ يَوْمٍ قَبْلَ الزَّوَالِ عِنْدَ اسْتِوَاءِ الشَّمْسِ فِي كَبِدِ السَّمَاءِ فَلَا تُصَلُّوا فِي هَذِهِ السَّاعَةِ إِلَّا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَإِنَّهُ صَلَاةٌ كُلُّهُ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَا تُسَعَّرُ فِيهِ»

«Her gün zevalden evvel güneş ortalandığı vakit cehennemin ateşini yakar ve cehennemi hazırlarlar. Bu saatlerde namaz kılmayın. Bundan yalnız Cum'a müstesnadır. Cum'a gününün hepsi namazdır, o günde cehennem hazırlanmaz.» (525) buyurmuştur.

Kâb diyor ki: Allahu Teâlâ mekânlar içinde Mekke'yi, aylar içinde Ramazanı, günler içinde Cum'ayı, geceler içinde de Kadir gecesini diğerlerinden üstün ve şerefli kılmıştır. Denildi ki kuşlar ve yer haşereleri Cum'a günlerinde buluşur ve yekdiğeriyle selâmlaşarak bu gün iyi gündür derler. Peygamber Efendimiz bir hadîsinde:

«مَنْ مَاتَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ كَتَبَ اللهُ لَهُ أَجْرَ شَهِيدٍ، وَوُقِيَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ»

«Cum'a günü veyâ gecesi ölenlere Allah bir şehid sevabı yazar ve onları kabir azâbından korur.» (526) buyurmuştur.

2 — CUM'ANIN ŞARTLARI

Bilmiş ol ki Cum'a namazının bütün şart ve rükünleri diğer namazlar gibi olmakla beraber ayrıca altı tane müstesna şartı da vardır:

1 — **Vakit:** (Vakti, öğle vaktidir); eğer öğle vakti içinde Cum'a namazına başlasa fakat selâm verirken ikindi vakti girse Cum'ası bâtıl olur, iki rekât daha ilâve ederek öğle namazını kılmış olur (Yani namaz bâtıl olmuyor, namazdan çıkmadan iki rekâtı daha ilâve etti mi öğle yerine geçer.) İmama sonradan ve meselâ ikinci rekâtta yetişen ki buna mesbûk derler. Ayrıca kalkıp kıldığı bir rekât ikindi vaktine tesadüf ederse bunun Cum'asının kaybolması ihtilâflı-

(525) İbn Hibban «Züafa»da.
(526) Ebû Nuaym «Hilye»de.

2 — **Mekân :** Yaz, kış iskân edilen bir yer olmalıdır. Göçebe olarak dolaştıkları sahralarda, bâdiyelerde ve çadırlar arasında Cum'a namazı kılınmaz. Cum'a namazı kılınacağı muhitte (ister taştan, ister çamurdan, isterse ağaçtan olsun) ve Cum'a kendilerine borç olan kırk kişinin bulunduğu, sâbit inşaatlı bir yer olması zaruridir. Bu hususta köy, şehir ikisi birdir. Pâdişahın hazır olması veyâ izin vermesi şart değil, ancak izin vermesi daha güzeldir.

3 — **Adet :** Yaz kış orada mukîm, Cum'a kendilerine borç olan, hür ve mükellef en az kırk kişinin mevcut bulunmasıdır. Böyle kırk kişi ile Cum'aya başlandıktan sonra, hutbe esnasında veya namaz kılarken bir tanesi ayrılsa Cum'aları sahih olmaz. Evvelinden sonuna kadar bu evsafta kırk kişinin mevcut olması şarttır.

4 — **Cemâat :** Yani bu kırk kişi toplu olarak bir imama uyacak (Öğle namazı gibi) ayrı ayrı kılsalar Cum'aları sahih değildir. Ancak ikinci rekâta yetişen, Cum'ayı tamâmlar. Fakat ikinci rekâtın rükûuna yetişemiyenler öğleyi niyet ederek imama uyarlar ve imam selâm verdikten sonra kalkar dört rekât öğle namazını ikmal ederler.

5 — **O beldede o gün daha evvel Cum'a kılınmamalıdır.** (Yani bir beldede, bir yerde Cum'a namazı sahihtir.) Ancak bir camide (yani bir yerde. Çünkü Şâfiî için mescid şart değildir) toplanmak mümkün olmazsa o zaman, iki, üç, dört ve ihtiyâç nisbetinde daha fazla yerlerde Cum'a sahihtir. Fakat böyle bir ihtiyâç yoksa Cum'a için ilk tekbir alanların Cum'ası sahihtir, diğerlerinin değildir. Böyle bir zaruret bulunduğu vakit evlâ olan daha iyi imamın ardında kılmaktır. Eğer vasıflarda müsâvî iseler, o zamân ilk inşâ edilen mescidde kılmak daha evlâdır. Eğer burada da müsavi iseler, en yakın olanında kılar. Cemâati kalabalık olan cami de tercih edilir.

6 — **İki hutbe :** Bunların ikisi de farz, ayakta okumak farz, iki hutbe arasında oturmak yine farzdır. Birinci hutbede dört farz vardır: 1 — Tahmid, en az «Elhamdülillâh» demek, 2 — Peygâmbere salâvat getirmek, 3 — Takvâ ile tavsiye, 4 — Bir âyet okumaktır. İkinci hutbenin de aynı şekilde 4 farzı vardır. Ancak ikinci hutbede âyet yerine dua okumak borçtur.

HANEFÎLERE GÖRE CUM'ANIN ŞARTLARI (MÜTERCİMİN İLÂVESİ)

Buraya kadar anlattığımız, metinde olduğu gibi Şâfiî mezhebi görüşü idi. Pek çok ayrılık olduğu için Hanefî görüşlerini notlar ile belirtmek mümkün olamadığından ayrıca açıklamak zarûreti hâsıl olmuştur.

Hanefîlere göre diğer namazların sıhhatinde aranan şartlar Cum'a için de lâzımdır.

Ayrıca Cum'anın iki çeşit şartları var, birisi borç olmasının diğeri ise sahih olmasının şartlarıdır.

Cum'a namazının borç olmasının 7 şartı vardır:

1 — Erkek olmak, kadına borç değil, fakat kılarsa öğle sakıt olur.

2 — Cum'aya gitmek için hür ve serbest olmak, böyle olmayanlara borç değildir.

3 — Mukim olmak, yolculara borç değildir.

4 — Hasta olmamak,

5 — Kör olmamak,

6 — Ayakları olmak,

7 — Namaza gitmiye mâni bir özürü bulunmamak (bütün bunlar gidip kılarsalar Cum'aları sahihtir.)

CUM'ANIN SAHİH OLMASININ ŞARTLARI

Cum'anın sahih olması için de 6 şart vardır:

1 — Cum'ayı öğle vaktinde kılmak.

2 — Namazdan evvel hutbe okumak (hutbede farz olan Allah'ı zikirdir.) Hattâ yalnız «Allahü Ekber» veya «Elhamdülillâh» veya «Sübhânellâh» demek de kifâyet eder. Yalnız imam Yusuf'a göre biraz daha uzun olmalıdır. Şâfiîdeki hutbe farzlarının hiç biri Hanefîlerde yoktur.

3 — Cum'a kılınan muâyyen yer, herkese açık ve kimsenin malı olmamak, herkes serbestçe girip çıkabilmektir. Yâni lâlettayin evlerde kılınmaz.

4 — İmamdan başka en az üç kişi bulunmak. Şâfiîde olduğu gibi kırk kişi lâzım değil. Bunlar da Cum'a kendilerine borç olanlardan olması şart değil, namazın sonuna kadar devâmları da şart değildir.

5 — Cum'a imamının resmen hatibliğine de müsâade edilmiş olması; bu da başkasını vekil edebilir.

6 — Cum'a kılınacak yer, şehir veyâ şehir hükmünde olmaktır. (En ufak köyde de kılınabilir.) İşte Hanefîlere göre de Cum'anın şartları bunlardır (şimdi yine kitaba dönüyoruz).

3 — CUM'ANIN SÜNNETLERİ

Öğle vakti girdikten ve müezzin ezanı okuyup imam efendi minbere çıktıktan sonra "Tahiyyetü'l - mescid'den sonra" başka namaz kılmamak. Konuşmanın memnuiyeti hutbeye başlandıktan sonradır ve imam hutbeye çıkınca cemaate selâm vermeli, cemaat de se-

lâmını almalıdır. (527) Müezzin ezanı okuduktan sonra imam ayağa kalkar cemâate döner, sağa, sola dönmez, eliyle oynamaz, kılıcını, süngüsünü tutar veyâ minbere dayanır yahut ellerini birbiri üzerine bağlar aralarını hafif celse ile ayırmak sûretiyle iki hutbe okur, anlaşılmıyan kelimeleri kullanmaz. Fazla uzatmaz, teganni etmez (528), hutbe kısa, vecîz ve şumullü olur. İkinci hutbede de âyet okuması müstehabtır. İmam hutbede iken hariçten gelen selâm vermez, verse de selâmı iade etmek vacip değil, ancak işaretle reddi selâm daha güzeldir. Aksırıp "Elhamdülillâh" diyenlere dahi "Yerhamükellâh" demez. Sükût ederek hutbeyi dinler.

Cum'anın vücûbunun şartlarına gelince :

Cum'a namazı, erkek, âkıl, bâliğ, Müslim, hür ve bu vasıfta kırk kişi bulunan bir köyde ikâmet edenlere veyâ bu köy civârında bulunup da ezan sesini duyan kimselere vâcibtir. Çünkü Allahü Teâlâ :

« إِذَا نُودِىَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ وَ ذَرُوا الْبَيْعَ »

«Cum'a namazı için ezan okunduğu vakit, alış verişi terkedin ve Allahın zikrine, Cum'a namazına gidin» (62 - Cuma: 9) buyurmuştur.

Beş mazeretten birisi bulunduğu vakit, bu gibiler de, Cum'aya gitmiyebilir. Onlar da :

1 — Yağmur, 2 — Çamur, 3 — Korku, 4 — Hastalık, 5 — Hasta bakıcılık gibi mazeretlerdir. Bu gibi özürlülerin öğle namazını kılmak için Cum'a namazı kılınıncaya kadar beklemeleri müstehabtır. Kadın ve bu gibi mazurlar Cum'a namazını kılarlarsa, Cum'aları sahihtir.

SIRASİLE CUM'ANIN ÂDABI BEYANINDADIR, BUNLAR ON TANEDİR :

1 — **Daha perşembe günü Cum'a için hazırlanmak.** Bilhassa, Cum'adaki saatin faziletine muadil olan, ikindi namazından sonra dua,

---

(527) İmâm-ı Âzama göre Cum'ayı kılarken ikindi vakti girse Cum'a bâtıldır. Yeniden niyet ederek öğle namazını kılarlar.

Bize göre bu durumda tahiyyatü'l - mescid de kılınmaz. İmâm selâm vermekle mükellef değil, câmide de konuşulmaz, hele hutbeye çıktı mı hiç konuşulmaz. Aynı zamânda hatib minberde cemaate dönüp oturduktan sonra müezzin ikinci ezanı okur.

(528) Teganni ile ilk hutbe okuyan, mütekaddiminden Musul hatibi, müteahhirinden Osman ibn Şemsel - Hanefidir.

istiğfar ve tesbîh ile meşgul olmaktır. Nitekim bâzı selef: "Allahu Teâlâ'nın hazinelerinde kullarına ayırdığı erzaktan fazlası da vardır. Bunları perşembe günü akşamdan ve Cum'a günleri, dua eden kimselere verir" demişlerdir. Daha Perşembe günü yıkanır elbisesini temizler, güzel koku sürünür, ilk saatlerde Cum'aya gitmek üzere işlerini ayarlar, Cum'a günü için oruca niyet eder. Çünkü bunun özel bir fazîleti var, fakat yalnız Cum'ayı oruç tutmak mekruh olduğu gibi ya Perşembe veya Cumartesini de buna ilâve eder. Namaz, Kur'ân gibi ibâdetler ile bu geceyi ihya eder. Bu gece veya Cum'a sabahı münasebette de bulunabilir. Bir cemaat bunu müstehab kabul etmiştir ve Peygamber Efendimizin :

« رَحِمَ ٱللهُ مَنْ بَكَّرَ وَ ابْتَكَرَ وَ غَسَّلَ وَ اغْتَسَلَ »

hadîsindeki gassele kelimesini cinsî münâsebetten kinâye kabûl etmişlerdir. Veyahut tahfif ile iğtesele elbisesini yıkayan, gasele de yıkanan hamam eden mânâsındadır. İşte böyle erken kalkıp yıkanır, elbisesini yıkar ve Cum'aya hazırlanır. Bununla Cum'aya hazırlanmış ve sabahleyin kalkıp, Bugün hangi gündür? diye soran gafillerden ayrılmış olur. Bazı selef: "Cum'adan en çok nasip alacaklar, dünden hazırlananlardır. En az mükâfat alacaklar da sabahleyip kalkıp bugün hangi gündür diye soranlardır" demişlerdir. Hattâ Cum'anın fazîletini ihraz için geceyi camide geçirenler de olurdu.

2 — Sabahleyin erkenden yıkanmak: Eğer erken yıkanamamışsa camide daha temiz olmak için zevalden evvel Cum'aya giderken yıkanmalı; bu yıkanmanın, kuvvetli müstehab (sünnet) olmakla vücûbuna kaail olanlar da vardır. Nitekim Peygamber Efendimiz :

« غُسْلُ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ »

«Her bâliğ olana Cum'a günü yıkanmak vâcibtir» (529)

Nafî İbn Ömer Radiyallahü anhuma'dan meşhur rivâyette :

« مَنْ أَتَى الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ »

«Cum'aya giden yıkansın» (530)

(529) Buhârî ve Müslim, Ebû Saîd'den.
(530) Buhârî ve Müslim.

buyurmuştur. Medine halkı, birisi diğerine fenâ söz söyliyeceği zamân : "Sen Cum'a günü yıkanmıyandan da fenâ bir insânsın" derlerdi. Hazret-i Ömer (R. A.) hutbe okurken mescide gelen Hazret-i Osman'a (R. A.) bu vakitte mi gelinir? diye ihtarda bulununca Hazret-i Osman, ezanı duyunca hemen abdest aldım ve geldim diye cevap vermiştir. Hazret-i Ömer, o da ikinci bir kusur, demek yalnız abdest aldın, halbuki Peygamberimizin bize yıkanmayı emrettiğini de biliyorsun.

Hazret-i Osman'ın bu hareketi ve Peygamber Efendimizin :

» مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَبِهَا وَنِعْمَتْ : وَمَنِ اغْتَسَلَ فَالْغُسْلُ أَفْضَلُ «

«Cum'a için abdest almak çok güzel fakat yıkanmak daha makbuldür» (531)

hadîsinden yalnız abdest ile kifâyetin câiz olmadığı anlaşılmıştır. Cünüplükten yıkananlar, bir def'a da Cum'a için üzerlerine su dökmeli, mamafih dökmese de kifâyet eder. Her ikisine birden niyet edince iki gusül birleşmiş ve fazîlet ihraz edilmiş olur. Sahâbeden bâzıları Cum'a günü çocuklarının yıkandığını görünce, Cum'a için mi yıkanıyorsunuz? — Hayır, Cünüplük için, cevâbını alırlarsa; o hâlde bir de Cum'a için yıkan derlerdi. Bâliğ olan herkesin Cum'a için yıkanması vâcib olduğunun hadîsini okurlardı.

Maksad temizliktir, niyetsiz de hâsıl olur denebilir. Fakat mâdemki Cum'a günü yıkanmak şeriatta ibâdet olarak kabul edildi, fazîletini ihraz için niyet lâzımdır. Nitekim abdestte de hüküm böyledir. Cum'a günü yıkandıktan sonra abdesti bozulan kimse, abdestini tazeler ve yıkanmanın fazîletini de ihraz etmiş olur. Ancak gusul abdesti ile Cum'ayı kılmak daha makbûldür.

3 — **Süslenmek :** Cum'a günü süslenmek müstehabtır. Bu da üç şey ile olur: **Temiz elbise, temizlik ve güzel koku.**

Temizlik : Misvak kullanmak, tıraş olmak, tırnak, bıyık kesmek ve taharet bahsinde anlattığımız şekilde temizlenmekle mümkündür. İbn

---

(531) Ebû Dâvûd ve Tirmizî.

Mes'ûd: (532) "Cum'a günü tırnaklarını kesen kimseden Allahu Teâlâ hastalığı kaldırır ve ona şifa ihsan eder." Çarşamba veya Perşembe günleri hamama girmiş ise temizlik hasıl olmuştur. Pis kokuları izâle için Cum'a günü iyi kokulardan sürünsün.

Güzel koku : Erkekler için makbul olan, kokusu çok olup rengi olmıyan kokulardır. Harice çıkan kadın için renkli olup kokusu az olanlar daha makbûldür. Nitekim buna dair hadîs rivâyet edilmiştir. İmâm Şâfiî hazretleri: "Elbisesi temiz olanın mihneti azalır, güzel koku sürünen kimsenin de aklı çoğalır" buyurmuştur.

Elbiseye gelince : Bunun da makbûlü beyaz olanıdır. Zira Allahu Teâlâ'nın en çok hoşuna giden beyaz elbisedir. Kırmızı, sarı gibi parlak elbiseler giymemelidir. Siyah elbise giymek ne sünnet ve ne de fazilettir. Hattâ bâzıları ona bakmaktan hoşlanmazlardı. Çünkü sonradan icad olunmuş bir bid'attir. Cum'a günü sarık sarmak müstehabtır. Vâile İbnü'l - Eska' rivâyet ettiği bir hadîsinde :

«إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى أَصْحَابِ الْعَمَائِمِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ»

«Muhakkak Allah ve melekleri Cum'a günü sarık saranlara salât ederler.» buyurmuştur.

Sıcaktan bunalırsa Cum'adan evvel ve sonra başından çıkarabilir, fakat Cum'aya giderken, hutbe ve namazda çıkarması uygun olmaz.

4 — Câmi'ye erken gitmek : İki, üç fersah (533) mesafeden ve erken saatte camiye gitmek müstehabtır. Erken gitmek güneşin doğmasiyle başlar, erken gitmenin fazîleti çoktur. Camiye giderken, huşû, tevazu ile gitmeli, namaz vaktine kadar itikâfı niyet etmeli ve bir an evvel Allahın dâvetine icabeti niyet ederek mağfiret ve rızasını kasdetmelidir. Peygamber Efendimiz :

---

(532) Kinane kabilesinden Kaab bin Âmir'in torunudur. Tebukden evvel Müslüman olmuş ashab-ı sika'dandır. Peygamberimizden sonra Şam'a gitti. Dımışk, Humus muharebelerinde bulundu. 83 Hicride 100 yaşında Dımışk'da ölmüştür. Orada ölen en son sahabidir.

(533) Bir fersah beş kilometredir.

« مَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْأُولَى فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً . وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشاً أَقْرَنَ . وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَأَنَّمَا أَهْدَى دَجَاجَةً ؛ وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَأَنَّمَا أَهْدَى بَيْضَةً فَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ طُوِيَتِ الصُّحُفُ وَ رُفِعَتِ الْأَقْلَامُ وَاجْتَمَعَتِ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ الْمِنْبَرِ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ . فَمَنْ جَاءَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَإِنَّمَا جَاءَ لِحَقِّ الصَّلَاةِ لَيْسَ لَهُ مِنَ الْفَضْلِ شَيْءٌ »

«Birinci saatte Cum'aya giden bir deve, ikinci saatte giden bir inek, üçüncü saatte giden boynuzlu bir koç, kurban etmiş gibi olur, dördüncü sâatte giden bir tavuk, beşinci sâatte giden de, sanki bir yumurta hediye etmiş gibi sayılır. İmam minbere çıktığı vakit sahifeler dürülür, kalemler kaldırılır hutbeyi dinlemek üzere melekler minberin etrafına toplanırlar. Artık ondan sonra gelenler yalnız Cum'ayı kılmak için gelir ve bu faziletlerden mahrum olurlar.» (534) buyurmuştur.

Birinci saat gün doğuşuna kadar olan zamandır, ikinci saat güneş yükselinceye kadar, üçüncü saat güneşin ayakları yakmıya başladığı kuşluk vaktidir. Dördüncü ve beşinci saat de kuşluktan zevale kadar olan zamandır. Bunların fazîleti nisbeten azdır. Zeval vakti ise namazın hakkıdır, bunda başka bir fazîlet yoktur. Yine Peygamber Efendimiz :

« ثَلَاثٌ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِيهِنَّ لَرَكَضُوا رَكْضَ الْإِبِلِ فِي طَلَبِهِنَّ : اَلْأَذَانُ ، وَالصَّفُّ الْأَوَّلُ وَ الْغُدُوُّ إِلَى الْجُمُعَةِ »

«Üç şey var, insânlar bunların faziletini bilseydi onları elde etmek için develer gibi yarışırlardı. Onlar da, Ezan okumak, birinci safa yetişmek ve Cum'aya erken gitmektir.» (535)

---

(534) Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(535) Ebu'ş - Şeyh «Sevâbü'l - â'mal»de.

buyurmuştur. Ahmed Bin Hanbel: "Bu üçünün en faziletlisi ilk saatlerde Cum'aya gitmektir" buyurdular. Haberde varid oldu ki:

«إِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ قَعَدَتِ الْمَلاَئِكَةُ عَلَى أَبْوَابِ الْمَسَاجِدِ بِأَيْدِيهِمْ صُحُفٌ مِنْ فِضَّةٍ وَ أَقْلاَمٌ مِنْ ذَهَبٍ يَكْتُبُونَ الأَوَّلَ عَلَى مَرَاتِبِهِمْ»

«Cum'a günü olunca melekler ellerinde gümüş sahifeler ve altın kalemler olduğu halde mescidlerin kapısında oturur ve sıra ile ilk gelenleri kaydederler.» (536)

Yine haberde varid olmuştur ki:

«إِنَّ الْمَلاَئِكَةَ يَتَفَقَّدُونَ الرَّجُلَ إِذَا تَأَخَّرَ عَنْ وَقْتِهِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَيَسْأَلُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً عَنْهُ : مَا فَعَلَ فُلاَنٌ وَمَا الَّذِى أَخَّرَهُ عَنْ وَقْتِهِ ؟ فَيَقُولُونَ اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ أَخَّرَهُ فَقْرٌ فَاغْنِهِ ، وَإِنْ كَانَ أَخَّرَهُ مَرَضٌ فَاشْفِهِ ، وَإِنْ كَانَ أَخَّرَهُ شُغْلٌ فَفَرِّغْهُ لِعِبَادَتِكَ ، وَإِنْ كَانَ أَخَّرَهُ لَهْوٌ فَأَقْبِلْ بِقَلْبِهِ إِلَى طَاعَتِكَ»

«Cum'a namazına gelemiyen kimseyi melekler eyvah ne oldu neden geri kaldı diye birbirine sorarlar, sonra "Allahım eğer fakirliğinden gelemiyorsa, sen ona helâl mal ver, hastalığından gelemediyse şifa ver, meşgalesinden gelemediyse huzur ver, oyun ve eğlenceye kapıldıysa ona ibadetin zevkini tattır" diye dua ederler.» (537)

İlk asırda Cum'a günleri insanlar şimdi ancak bayram günlerinde olduğu gibi sabaha yakın ellerinde ışıklar olduğu halde camiye gitmek üzere sokağa dökülürlerdi. Fakat zaman ile bu teamül kaybolmuş ve ilk bid'at camilere erken gitmeyi kaldırmak olmuştur. Acaba Müslümanlar yahudi ve nasârâlardan utanmaz mı? Onlar Cumartesi

(536) İbn Mardûye «Tefsir»de.
(537) Beyhakî, Amr b. Şuayb'den.

ve Pazar günleri sabahın erken saatlerinde kilise ve havralarına giderler. Dünyalık peşinde koşanların sabahleyin erkenden çarşıya çıkmalarından da mı utanmazlar? Denildiğine göre, Cemal-i ilâhiye nazar vaktinde insanların Allaha yakınlıkları, Cum'aya erken saatlerde gitmeleri nisbetindedir. İbn Mes'ud camiye erken girdiği halde kendisini geçen üç kişiyi orada görünce üzülerek: **"Yazık dördüncü geldim, fakat dördüncü de pek uzak sayılmaz"** demiştir.

5 — **Câmiye giriş:** İnsânların omuzlarına basıp önlerine geçmemelidir. Erken gitmek bunu temin eder. Bu gibiler (Cemaati çiğneyip geçenler) hakkında şiddetli vaidler vardır. "Kıyamet gününde cehennem üzerinde köprü olur ve insanlar onu çiğneyerek geçerler" diye rivayet edilmiştir. İbn Cüreyh mürsel olarak, rivayet ettiği bir hadisde:

«أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ بَيْنَمَا هُوَ يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِذْ رَأَى رَجُلاً يَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ حَتَّى تَقَدَّمَ فَجَلَسَ فَلَمَّا قَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ صَلَاتَهُ عَارَضَ الرَّجُلَ حَتَّى لَقِيَهُ فَقَالَ: يَا فُلَانُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُجَمِّعَ الْيَوْمَ مَعَنَا ؟ قَالَ: يَا نَبِيَّ اللّٰهِ قَدْ جَمَّعْتُ مَعَكُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ: أَلَمْ نَرَكَ تَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ !؟»

«Peygamber Efendimiz hutbe okurken bir şahsın isanların omuzlarını çiğneyerek öne geçip oturduğunu gördü, namazı bitirdikten sonra adama yaklaştı, tâm karşılaşınca Resûl-i Ekrem:

— Yâ filân, bugün niçin bizimle Cum'ayı kılmadın? dedi. Adam:

— Kıldım yâ Resûlallah, Peygamberimiz:

— (İnsanların omuzlarını çiğneyerek öne geçtiğini görmedik mi? buyurdular.)»

Bu suretle bu hareketin, amelinin mahvolmasına sebep olduğuna işaret buyurmuş oldular.

Diğer müsned bir hadîsde ise :

« مَامَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَنَا ؟ قَالَ : أَوَلَمْ تَرَنِي يَا رَسُولَ اللهِ ؟ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ: رَأَيْتُكَ تَأَنَّيْتَ وَآذَيْتَ »

— Niçin bizim ile kılmadın?
— Beni görmedin mi yâ Resûlallah?
— Gördüm. Hem geç kaldın, hem de cemaate eziyet ettin. Buyurdular. (538)

Sonradan gelen zâtın insânların omuzuna basarak eziyet vermek sûretiyle öne geçmek hakkı yoktur. Fakat ilk gelenler ön safı doldurmaz ve ilerde boşluk kalırsa o zaman sonradan gelenlerin omuzlarına basarak öne geçmek haklarıdır. Çünkü onlar fazîlet mevkiini terketmiş ve haklarını kaybetmişlerdir. Hasan-ı (Basrî) buyurmuştur ki: Cum'a günü (öne geçmeyip) kapı önlerinde oturanların boyunlarını çiğnemekte beis yok; çünkü onlar hürmete şâyân değillerdir. Mescidde selâma müsâit kimse olmayıp herkes namaz ile meşgûl ise, artık selâm vermiye lüzum yoktur. Çünkü selâmı iadede güçlük vardır.

6 — Namaz kılanların önünden geçmemeli ve kendi önünden geçmemeleri için de mümkün olduğu kadar duvar kenarını, direk arkasını tercih etmelidir. Gerçi namaz kılanın önünden geçmek namazı bozmaz, fakat yasaktır. Hadîste Peygamber Efendimiz buyuruyorlar :

« لَأَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ عَامًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي »

«Kırk sene beklemek, namaz kılanın önünden geçmekten hayırlıdır.» (539)

Yine Peygamber Efendimiz :

« لَأَنْ يَكُونَ الرَّجُلُ رَمَاداً رَمْدِيداً تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي »

(538) Ebû Dâvûd, Nesei.
(539) Bezzâr, Zeyd. b. Halid'den.

«Bir insânın un ufandı olup rüzgârın kendisini havaya savurması namaz kılanın önünden geçmesinden ehvendir.» (540) buyurmuştur.

Kılan kimsenin önünden geçen ile yol üzerinde sütresiz namaz kılanlar hakkında da vârid olan diğer bir hadîste :

«لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَىِ الْمُصَلِّ وَالْمُصَلِّ مَا عَلَيْهِمَا فِى ذٰلِكَ لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ سَنَةً خَيْراً لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ»

«İnsânların gelip geçtiği yerlerde kılan (ihmâlkâr) ile, namaz kılanın önünden geçen (dikkatsiz), ne kadar aleyhlerinde olacağını bilselerdi kırk sene bekler ve önünden geçmezdi.»

Namaz kılanın önündeki duvar, sütre diktiği değneği ve seccadesi namaz kılanın hudûdudur. Buradan geçmek isteyenleri mümkünse menetmelidir (541). Peygamber Efendimiz :

«لِيَدْفَعْهُ فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ»

«O, (geçmekte olanı) nu (hududlardan) def'etsin, zira o şeytandır.» (542) buyurmuştur.

Ebû Saîd el - Hudrî, namaz kılarken önünden geçenleri men'eder, hattâ döverdi. Hattâ birisi onu Mervan'a şikâyet etti; o da Peygamber'in böyle emrettiğini söyledi. Şâyet direk bulamassa secde mahallini tâyin edecek zir'a (bir dirsek) boyunda bir değnek (sütre) dikmelidir.

7 — Mümkün olduğu kadar birinci safı tercih etmelidir. Nitekim hadîste :

«مَنْ غَسَّلَ وَاغْتَسَلَ وَبَكَّرَ وَابْتَكَرَ وَدَنَا مِنَ الْإِمَامِ وَاسْتَمَعَ كَانَ ذٰلِكَ لَهُ كَفَّارَةً لِمَا بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ وَزِيَادَةَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ»

(540) Ebû Nuaym, «Târih-i İsfehan» da.

(541) Hanefilerde mes'uliyet geçene aittir. Sahrada kılıyorsa, sütre yeri ve secde mahalli kâfidir. İlerden geçilebilir. Küçük câmilerde daha ilerden de geçilmez, fakat kendisi de eliyle mâni olmaz.

(542) Buhârî ve Müslim.

«Kim ki Cum'a günü elbisesini temizler, yıkanır, erken de camiye gider imama yakın oturur ve imamı dinlerse, iki Cum'a arasındaki günâhlarına hattâ üç gün de ziyâdesiyle kefâret olur.» buyurmuştur.

Diğer bir ifâde ile :

« غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ إِلَى الْجُمُعَةِ الأُخْرَى »

«Gelecek Cum'aya kadarki günâhlarını Allah mağfiret eder.»

Bâzı rivâyetlerde, bu hadîsde: «İnsânların omuzlarını çiğnememek» şartı vardır.

Yalnız üç sebeble birinci saf tercih edilmiyebilir :

a — Eğer ön safta, bozmasına muktedir olamıyacağı, ipek elbise giymek, altın işlemeli elbise ve ağır silâhlarla namaz kılmak ve benzeri huzûru selbedecek bir fenâlığı görecekse arkada kılması, huzûr ve selâmet bakımından tercih edilir. Selâmet bakımından bir çok âlimler böyle yapmıştır. Bişr bin el Haris'e erken geldiğin hâlde niçin arkada kılıyorsun? diye sorduklarında: Asıl istenen kalblerin yakınlığıdır, cisimlerin değildir, diye cevâb vermiş ve bu huzûru ön safta göreceği münkeratta değil bir kenarda bulacağını ifâde etmiştir. Süfyân-ı Sevrî Bağdad'da minberin yanında Ebû Cafer'in (Abbasî halifelerinin ikincisidir) hutbesini dinleyen Şuayb İbn Harb'i gördü. Namazdan sonra Şuayb'e, senin şu adama bu kadar yaklaşman beni düşündürdü, inkâr edip kabûl etmiyeceği sözleri duymaktan emin oldun da mı bu kadar yaklaştın? dedi ve sonra da onların, Cum'alarda ihdas ettikleri siyah elbise giymeği ve benzeri bid'atlerini ona anlattı. Şuayb de :

— Sen Peygamberimizin :

« أُدْنُ فَاسْتَمِعْ »

«Yaklaş da dinle.»

hadîsini dumadın mı? dedi. Süfyân-ı Sevrî :

— «Vah sana, o dediğin de (kasdedilen) Hulefâ-i Râşidîn'dir. halbuki bunlardan ne kadar uzaklaşır ve onlara bakmazsan, o nisbette Allah'a yaklaşmış olursun.» diye cevab verdi.

Saîd İbn Âmir : «Ebû'd - Derdâ ile namaz kılacaktım, geri geri derken en arka safta kaldık. Kıldıktan sonra kendisine :

— Safların hayırlısı evvelidir. Diye buyurulmadı mı dedim. Ebû'd-Derdâ :

— Evet, fakat bu ümmet-i merhûmedir. Allahu Teâlâ diğer bütün ümmetlerden daha ziyâde ve bilhassa bu ümmete nazar eder. Namaz da kime nazar ederse onu ve ardında bulunanları mağfiret eder. Allahu Teâlâ'nın önündekilerden birisine rahmet ile nazar edip bu sayede beni de mağfiret etmesi için arkada kalmayı tercih ettim.» diye cevab vermiştir. Bâzı râviler, bunu Peygamber Efendimizin buyurmuş olduğunu rivâyet etmişlerdir. Bu niyet ile tevâzu göstererek geri kalmakta da beis yoktur. İşte bu gibi hâller için "ameller niyetlere göredir" denilir.

b — Maksûrelerin bid'at olduğu; eğer önünde sultanlara mahsus maksûre yoksa öne geçmek iyi fakat böyle bir maksûre ile ayrılmışsa, Hasan ve Bekr-i Müzeni gibi bâzı ulemâ bu maksûreye girmeği mekrûh saymışlardır. Bunlar maksûrelerde namaz kılmaz ve bunu sultanlar tarafından icad edilmiş bir bid'at kabûl ederlerdi. Halbuki mescit bütün insânlar içindir. Onun bölünmesi usulsüzdür. Buna karşılık Enes Bin Mâlik ve İmran Bin Hüseyn (R.A.) imama yaklaşmak için maksûrede kılarlardı ve bunu kerih görmezlerdi. Belki kerahet, sultanlardan başkasının oralara giremiyeceği vakittedir. Yoksa kimse men edilmediği zamân maksûrede bir kerahet olmasa gerektir.

c — Minberler safları ikiye böler; buna göre birinci saf, minberin önünde ve boydan boya bulunan saftır. Yanlarda bulunanlar ise bölünmüş olduklarından tam saf değildir. Nitekim Süfyân-ı Sevrî de bunu böyle kabûl ederek der ki, çünkü o saftaki cemâat müşkülât çekmeden hatibe teveccüh eder ve söylediklerini duyarlar. Bununla berâber birinci saf, kıbleye en yakın olan ön saftır, minberin, bunu bölmesinde beis yoktur. Sokaklarda ve cami civarındaki pazar yerlerinde namaz kılmak mekrûhtur. Hattâ bâzı sahâbe buralarda kılanları döverlerdi bile.

8 — İmam hutbeye çıkınca namazı ve konuşmayı keserek, ezana icabet ve hutbeyi dinlemek ile meşgul olmaktır. Müezzin ezana kalktığı vakitte bâzı avam tabakalarında görülen secdeye kapanmak gibi hareketlerin aslı astarı yoktur. Ancak secde-i tilâvete tesadüf ediyorsa bunun zararı yoktur. Bununla berâber bu gibi secdeye haram da denemez. Çünkü haram denecek bir sebeb mevcûd değildir. Hazret-i Ali ve Osmân (R.A.)'dan rivâyet olunduğuna göre diyorlar ki; ezan okunurken sükût edip dinleyene iki, yalnız sükût edene ise bir ecir vardır. Buna karşılık duyduğu halde konuşana iki, uzakta olduğu için duymayıp konuşana da bir günâh vardır.

Peygamber Efendimiz bir mübârek hadîsinde :

«مَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ أَنْصِتْ أَوْ مَهْ فَقَدْ لَغَا وَمَنْ لَغَا وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَلَا جُمْعَةَ لَهُ»

«Hutbe okunurken birisi arkadaşına sükût et veyâ sus dese lâğvetmiş (yâni sükût etmemiş) olur. Hutbe okunurken lâğvedenin Cum'ası yoktur.» (543)

buyurmuştur. Bundan anlaşılıyor ki konuşanı susturmak lâf ile değil işaret ile olmalıdır. Ebû Zerr hadîsinde :

«أَنَّهُ لَمَّا سَأَلَ أُبَيًّا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ فَقَالَ مَتَى أُنْزِلَتْ هَذِهِ السُّورَةُ فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ أَنِ اسْكُتْ، فَلَمَّا نَزَلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ قَالَ لَهُ أُبَيٌّ اذْهَبْ فَلَا جُمْعَةَ لَكَ، فَشَكَاهُ أَبُو ذَرٍّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: صَدَقَ أُبَيٌّ»

«Peygamberimiz hutbe okurken Ebû Zerr, Ubeyy'e bu sûre ne zaman indi diye sordu. Ubeyy, sükût etmesini işaret etti. Peygamberimiz hutbeden inince Ubeyy, Ebû Zerr'e çık git, sen Cum'ayı kaybettin dedi. Ebû Zerr, Ubeyy'i Peygamberimize şikâyet etti, Peygamberimiz Efendimiz de doğru söylüyor diyerek Ubeyy'i tasdik buyurdu.» (544)

Eğer hutbeyi işitmiyecek kadar uzakta ise, ilim namına da olsa yine konuşmaması lâzımdır. Çünkü bu konuşmak teselsül ederek fısıltı yoluyla hutbeyi duyanlara kadar ulaşır. Hattâ, konuşmak şöyle dursun konuşanların arasına da karışmamalıdır. Eğer buna imkân yoksa kendisi susmalıdır. Müstahab olan da budur. Hutbe esnasında namaz bile mekrûh olursa, konuşmanın keraheti evleviyetle sâbit olur. Hazret-i Ali (Kerrema'llahu Vechehu): "Dört vakitte namaz kılmak

(543) Tirmizî ve Nesef, Ebû Hüreyre'den.
(544) Beyhakî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce.

mekrûhtur: 1. Sabahtan sonra, 2. Öğleden evvel, 3. İkindiden sonra, 4. İmam hutbede iken" buyurmuştur (545).

9 — Diğer namazlarda imama uyduğu gibi, Cum'ada da aynı şartlara riâyet etmelidir. Meselâ (Şâfi'îye göre) imamın kırâatini duyduğu vakit Fâtiha'dan başka bir şey okumaz. Cum'a namazı bittiği zamân hiç konuşmadan Fâtiha'yı, ihlâs ve muavvizeteyn'i 7 şer kere okur. Bâzı seleften: "Bunlara devam eden, hafta arasında âfetlerden mahfuz olur" diye rivâyet edilmiştir.

Cum'a namazından sonra :

اَللّٰهُمَّ يا غَنِيُّ ، يَا حَمِيدُ ، يا مُبْدِئُ ، يَا مُعِيدُ ، يَا رَحِيم
يَا وَدُودُ ، أَغْنِنِي بِحَلَالِكَ عَنْ حَرَامِكَ ، وَ بِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ .

duâsını okumak müstehabdır. Bu duâya devam edeni Allah kimseye muhtâç etmez ve ummadığı yerden rızkını verir denilmiştir. Cum'a farzını kıldıktan sonra altı rekât daha kılar. İbn Ömer "(Peygamber Efendimiz) Cum'adan sonra iki rekât kılardı" diye rivâyet etmiştir. Ebû Hüreyre, dört rekât kıldığını rivâyet etmiş, Ali ve Abdullah İbn Abbas (R.A.), altı rekât kıldığını rivâyet etmişlerdir. Ayrı ayrı hallerde olmak üzere bütün bu rivâyetler sahihtir, en efdali ise en fazlası yâni altı rekât olanıdır (546).

10 — İkindi namâzını kılıncaya kadar mescidde beklemek müstehabdır. Akşama kadar kılınırsa daha iyi. İkindiyi camide kılana bir hac, akşamı da kılana bir hac ve Umre sevâbı verileceği söylenmiştir. Eğer kendisine bir gurur gelecek veyâ lüzûmsuz dedi-kodu ile meşgul olacağını anlarsa Cum'adaki makbûl saatini kaçırmamak için evine

---

(545) Hanefîlere göre vakt-i kerahet ikiye ayrılır. Birisinde ne farz ne nâfile bir şey kılınmaz. Bu da tulû, gurup ve istivâ olmak üzere 3 vakittir. Bunlara vakt-i kerahet denir. Yâni güneş doğduktan sonra takriben 45 dakika geçinceye kadar, öğle ezanına 45 dakika kaldıktan sonra öğleye kadar, bir de akşam ezanına 45 dakika kaldıktan sonra akşama kadar: bu üç vakitte hiç bir namaz kılınmaz. Ancak o günün ikindi namazı kılınmamışsa o kılınabilir. Çünkü vakt-i nâkısta borç tahakkuk ettiği için vakt-i nâkısta edâ olabilir. Farzların kılınıp nâfilelerin kılınamadığı vakitler de bunlardan başka olan şu vakitlerdir: Sabahın ilk vakti girdikten güneş doğuncaya kadar her çeşit kaza kılınır. fakat sabahın sünnetinden başka hiç bir nâfile kılınmaz. Bir de ikindinin farzını kıldıktan sonra akşama kadar nâfile kılınmaz. Kerahet vaktine kadar kaza kılınır. Bir de akşam vakti girince farz kılınmadan nâfile kılınmaz. Hutbe okunurken ve farz namazlar kılınırken de hüküm aynıdır.

(546) Cum'anın farzından sonra ayrıca dört rekât daha bir namaz kılınır. Merv ehli iki yerde Cum'a kılmak mecburiyetinde kalınca ulema arasındaki ihtilâf karşısında «vaktine erişip üzerimden sâkıt olmıyan zuhr-i âhir namâzı kılmıya niyet ettim» diye bu namazı ihtiyaten kılmışlardır.

dönerek, akşama kadar Allahu Teâlâ'nın azametini düşünüp nîmetine ve tevfikine şükr ile onu zikr ve günâhından korkarak kalbini ve lisânını murakabe etmesi daha makbûldür. Çünkü cami ve mescidlerde dünyâ sözlerini konuşmak doğru değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz buyurmuşlardır ki :

« يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ حَدِيثُهُمْ فِي مَسَاجِدِهِمْ أَمْرُ دُنْيَاهُمْ لَيْسَ لِلَّهِ تَعَالَى فِيهِمْ حَاجَةٌ فَلَا تُجَالِسُوهُمْ »

«Bir zamân gelecek, Mescidlerde dünyâ işlerini konuşacaklar, Allah katında onların bir değeri yok. Sakın onlarla düşüp kalkmayın.» (547)

YUKARIDAKİ TERTİP DIŞINDA KALMIŞ BÜTÜN GÜNE ŞÂMİL OLAN DİĞER SÜNNET VE EDEBLER :

Bunlar da yedidir :

CUM'A GÜNÜ İLİM MECLİSİNE GİTMENİN FAZİLETİNİN BEYÂNI

1 — Sabahleyin veyâ ikindiden sonra ilim meclisine iştirak etmeli ve sözünde hayır olmıyan kıssacıları dinlememelidir. Âhiret yolcusuna yakışan şerefli saati hayır işine tesadüf ettirmek için bütün Cum'a gününü hayrat ve hasenat ile geçirmektir. Namazdan evvel va'z halkasına oturmak uygun değildir. Zîra Abdullah İbn Ömer (R. A.) rivâyetinde :

« أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ التَّحَلُّقِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ قَبْلَ الصَّلَاةِ »

«Peygamber Efendimiz, Cum'a günü Cum'a namazından önce va'z dinlemekten nehyetmiştir.» (548)

Ancak va'z eden Allah âlimi olur, Allah'ın nimetlerini anlatır, dînin esaslarına vâkıf bir zât olursa da sabahları camilerde oturursa,

---

(547) Beyhakî.

(548) Ebû Dâvûd, Nesei ve İbn Mâce, Amr b. Şuayb'den.

hem erken gitmeyi, hem de va'z dinlemeyi temini bakımından iyi olur. Çünkü âhirette faydası dokunan ilmi dinlemek, nâfile ibâdet ile meşgul olmaktan efdaldir. Nitekim, ilim meclisinde bir saat bulunmanın bin rekât namazdan hayırlı olduğunu Ebû Zerr rivâyet etmiştir. Enes İbn Mâlik, Allahu Teâlâ'nın:

« فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ »

«Namaz kılındığı vakit yeryüzüne dağılın ve Allahın fazlından isteyin.» **(62 - Cum'a : 10)**

âyeti hakkında o taleb, dünyâlık talebi değil, hastayı ziyâret, cenazeye gitmek, ilim öğrenmek ve Allah için ziyâretten ibarettir demiştir.

Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in müteaddit âyetlerinde «ilm» e «fazl» adını vermiştir. Bir âyette :

« وَ عَلَّمَكَ مَالَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيماً »

«Bilmediğini sana bildirmektedir. Hem Allahın senin üzerinde fazlı büyüktür.» **(4 - Nisâ : 113)**

Diğer âyette :

« وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلاً »

«Şânım hakkı için Dâvud'a bizden bir fazl verdik.» (34 - Sebe' : 10)

denilmektedir. Bu gün (Cum'a günü) en büyük yakınlık (ibâdet), ilim öğrenip öğretmektir.

Kıssacıları dinlemektense namaz kılmak dafa efdaldir. Zira (sahâbe) kıssacılığı bid'at sayar ve kıssacıları camilerden kovarlardı. Hattâ Abdullah İbn Ömer (R.A.) sabahleyin mescide gitti, kendi yerinde bir kıssacının anlatıp durduğunu gördü. Abdullah, kalk, buradan dedi ise de adam: Kalkmam, ben senden evvel geldim oturdum, dedi. Bunun üzerine Abdullah, Hâkime haber gönderdi ve Hâkim adamı kaldırdı. Eğer kıssacılık sünnet olsaydı onu kaldırmak câiz olmazdı. Zira Peygamber Efendimiz :

«لاَ يُقِيمَنَّ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلَكِنْ تَفَسَّحُوا وَ تَوَسَّعُوا»

«Sakın kimseyi yerinden kaldırıp sonra kendiniz oturmayın, yalnız sıklaşın ve genişletin "herkes otursun".»

buyurmuştur. Yukarıda adı geçen Abdullah İbn Ömer bu hususa o kadar riâyet ederdi ki bir kişi ona kalkıp yer verse onu oturtmadan oturmazdı. (Demek ki adamı kaldırması kıssacılığından sebeb idi.) Rivâyet olundu ki bir kıssacı Hazret-i Âyşe (R.A.)'nin hücresi civârında kıssa anlatıp dururdu. Hazret-i Âyşe, İbn Ömer'e haber gönderdi "Bu adam kıssalarıyle beni rahatsız edip ibâdetime mâni oluyor." İbn Ömer asâsını adamın üzerinde kırıncaya kadar onu dövdü ve oradan kovdu.

EŞREF-İ SAAT

2 — Cum'a günündeki şerefli saati hüsn-i sûretle beklemelidir. Meşhur haberde:

«إِنَّ فِى الْجُمُعَةِ سَاعَةً لاَ يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا شَيْئاً إِلاَّ أَعْطَاهُ»

«Cum'a gününde makbûl bir saat vardır. Duâsını bu saate denk getiren Müslümana Allah dilediğini verir.» (549)

buyurmuştur. Diğer bir rivâyette: «Namaz kılan kul ona tesadüf ettirirse" şeklindedir. Bu saatte ihtilâf edilmiştir. Bâzılar güneş doğarken, bâzıları zevâlde, bâzıları ezan vakti, diğer bâzıları imâm hutbeye başlarken, başkaları namaz kılınırken, ikindinin son vakti, daha başkaları da güneş batarkendir demişlerdir. Hazret-i Fâtime gurup zamânını bekler ve hizmetçisi kendisine haber verince hemen guruba kadar duâ ve istiğfarını yapardı ve makbûl saatin bu saat olduğunu Peygamber Efendimizden duyduğunu söylerdi. Bir kısım âlimler de Kadir gecesinin saklı olması gibi, bütün gün, ibâdet ile ihyâ edilsin diye, bu da Cum'a gününde gizlidir, vaktini kimse bilemez, demişlerdir.

(549) Tirmizî ve İbn Mâce, Amr b. Avf el - Müzenî'den.

Muâyyen bir noktada durmayıp Cum'a gününün saatleri içinde devrettiğini söyleyenler de vardır ki en münâsibi de budur. Bu saatin bir sırrı var. Fakat onu muâmele bahsinde açmak uygun olamaz. (Çünkü o, mükâşefe bahsine aittir.) Ancak Peygamber Efendimizin :

«إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلاَ فَتَعَرَّضُوا لَهَا»

«Yaşadığımız günlerde Rabbinizin nefhaları (rahmet dağıtması) vardır. Onlardan istifade edin.» (550)
buyurduğunu tasdik etmek lâzımdır.

Kula yakışan, her gün kalbini hazırlamak, zikre devam ile dünyâ vesveselerinden ayrılmak sûretiyle bu ilâhî tecelliye hazırlanmaktır. Umulur ki bu tecellilerden faydalanır.

Bu hususta Kâab el - Ahbâr ile Ebû Hüreyre arasında geçen muhavere. Kâab :

— Bu saat, Cum'anın son saati ve güneşin batacağı zamandır. Ebû Hüreyre :

— Peygamberimiz "namazını o saate denk getiren" buyurmuştur. Halbuki güneş batarken namaz yoktur, binaenaleyh bu son saat olamaz. Kâab :

— Peygamberimiz :

« مَنْ قَعَدَ يَنْتَظِرُ الصَّلاَةَ فَهُوَ فِي الصَّلاَةِ »

"Namaz için oturan (bekleyen) namazdadır" buyurmadı mı? Ebû Hüreyre :

— Evet, deyince. Kâab :

— İşte o namazdır, dedi ve Ebû Hüreyre de sükût etti. Kâab, bu günün hakkını ödeyenlere Allahu Teâlâ'nın rahmeti ve lûtfu olduğunu kabul eder. Hülâsa, bu saat ile imamın minbere çıktığı saat şerefli saatlerdir. Bu saatlerde bolca duâ etmelidir.

---

(550) Taberânî.

CUM'A GÜNÜ SALÂVAT-I ŞERÎFE GETİRMENİN FAZİLETİNİN BEYÂNI

3 — Bugün Peygamberimize bol salâvat getirmek de müstehabdır. Peygamber Efendimiz bir mübârek hadisinde :

« مَنْ صَلَّى عَلَىَّ فِى يَوْمِ الْجُمُعَةِ ثَمَانِينَ مَرَّةً غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ ذُنُوبَ ثَمَانِينَ سَنَةً »

«Cum'a gününde benim üzerime seksen salâvatı şerife getirenin Allah seksen senelik günâhını mağfiret eder.» (551)

buyurmuştur. Nasıl salâvat getirelim diyene cevab olarak:

« أَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَ نَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ »

demekle bir tâneyi tamamlamış olursun. İstersen :

« أَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ صَلَاةً تَكُونُ لَكَ رِضَاءً وَلِحَقِّهِ أَدَاءً وَ أَعْطِهِ الْوَسِيلَةَ وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِى وَعَدْتَهُ وَاجْزِهِ عَنَّا مَاهُوَ أَهْلُهُ وَاجْزِهِ أَفْضَلَ مَاجَازَيْتَ نَبِيًّا عَنْ أُمَّتِهِ وَصَلِّ عَلَيْهِ وَعَلَى جَمِيعِ إِخْوَانِهِ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّالِحِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ »

salâvat-ı şerîfesini de yedi defa okursun. Her kim yedi Cum'a yedişer defa bu salâvat-ı şerîfeyi okursa Peygamberimizin şefâatine nail olur denilmiştir. Daha fazla salâvat getirmek arzu edenler de eserde vârid olan şu salâvat-ı şerîfeyi okur:

---

(551) Dare Kutni, İbnü'l - Müseyyeb'den.

« اَللَّهُمَّ اجْعَلْ فَضَائِلَ صَلَوَاتِكَ وَ نَوَامِيَ بَرَكَاتِكَ وَ شَرَائِفَ زَكَوَاتِكَ وَ رَأْفَتِكَ وَ رَحْمَتِكَ وَ تَحِيَّتِكَ عَلَى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَ إِمَامِ الْمُتَّقِينَ وَ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَ رَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . قَائِدِ الْخَيْرِ وَ فَاتِحِ الْبِرِّ وَ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَ سَيِّدِ الْأُمَّةِ اَللَّهُمَّ ابْعَثْهُ مَقَاماً مَحْمُوداً تَزْلِفُ بِهِ قُرْبَهُ وَ تَقِرُّ بِهِ عَيْنَهُ يَغْبِطُهُ بِهِ الْأَوَّلُونَ وَالْآخِرُونَ . اَللَّهُمَّ أَعْطِهِ الْفَضْلَ وَالْفَضِيلَةَ وَالشَّرَفَ وَالْوَسِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَالْمَنْزِلَةَ الشَّامِخَةَ الْمُنِيفَةَ . اَللَّهُمَّ أَعْطِ مُحَمَّداً سُؤْلَهُ وَ بَلِّغْهُ مَأْمُولَهُ وَ اجْعَلْهُ أَوَّلَ شَافِعٍ وَ أَوَّلَ مُشَفَّعٍ اَللَّهُمَّ عَظِّمْ بُرْهَانَهُ وَ ثَقِّلْ مِيزَانَهُ وَ أَبْلِغْ حُجَّتَهُ وَ ارْفَعْ فِي أَعْلَى الْمُقَرَّبِينَ دَرَجَتَهُ . اَللَّهُمَّ احْشُرْنَا فِي زُمْرَتِهِ وَ اجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ شَفَاعَتِهِ وَ أَحْيِنَا عَلَى سُنَّتِهِ وَ تَوَفَّنَا عَلَى مِلَّتِهِ وَ أَوْرِدْنَا حَوْضَهُ وَ اسْقِنَا بِكَأْسِهِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَادِمِينَ وَلَا شَاكِّينَ وَلَا مُبَدِّلِينَ وَلَا فَاتِنِينَ وَلَا مَفْتُونِينَ . آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ »

Hülâsa "salâvat" lâfzı ile varid olan her duâyı okur; velev ki teşehhütte okunan salâvat olsun (552). Bu günde istiğfar da müstehab olduğu için salâvat-ı şerifelere istiğfarı da katmalıdır.

(552) Bizlere göre en makbûl, namazda okunan salâvattır. Çünkü daha makbûlü olsa en şerefli ibâdet olan namazda okunurdu.

CUM'A GÜNÜ SÛRE-İ KEHF'İ OKUMANIN FAZÎLETİNİN BEYÂNI

4 — Bu gece Kur'ân okumalı. Bilhassa sûre-i Kehf'i okumağa devam etmelidir. İbn Abbas ve Ebû Hüreyre (R.A.)'den rivâyet olundu ki:

«أَنَّ مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْكَهْفِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ أَوْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أُعْطِيَ نُوراً مِنْ حَيْثُ يَقْرَؤُهَا إِلَى مَكَّةَ وَ غُفِرَ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى وَ فَضْلَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ وَصَلَّى عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ حَتَّى يُصْبِحَ وَ عُوفِيَ مِنَ الدَّاءِ وَالدَّبِيلَةِ وَ ذَاتِ الْجَنْبِ وَ الْبَرَصِ وَ الْجُذَامِ وَ فِتْنَةِ الدَّجَّالِ»

«Cum'a gecesi veyâ günü kim Kehf sûresini okursa, okuduğu yerden tâ Mekke'ye kadar mesafeyi aydınlatacak şekilde kendisine bir nûr verilir. Gelecek Cum'aya kadar hattâ üç günden fazlasiyle günâhları bağışlanır. Sabaha kadar yetmiş bin melek onun için istiğfar eder. Dert, sıkıntı, zatülcenb, alalık ve cüzzam hastalıkları ile deccâlın fitnesinden muâfiyet kazanır.»

Mümkünse Cum'a günü yirmi dört saat zarfında bir hatim indirmeli. Hatimi sabah namazında veyâ akşam namazında veyahut Cum'a ezanı ile ikamet arasında bitirmelidir. Çünkü bunda büyük fazilet vardır. Âbidler Cum'a günü ihlâs sûresini yüz kere okumayı da müstehabattan saymışlardır. On veyâ yirmi rekâtta bin ihlâs okumak, bir Kur'ân hatminden sevab olduğunu da söyleyenler olmuştur. Yine onlar Peygamber üzerine, bin salâvat getirirler ve bin kere **«Sübhânallahi velhamdülillâhi velâ ilâhe illâllahi vallahü ekber»** derlerdi. Cum'a gün veyâ gecesinde Müsebbeat-i seb'a'yi (aşağıda anlatılacaktır) okumak da güzeldir. Peygamber Efendimiz hiç bir vakitte muâyyen sûreler okumamıştır. Ancak Cum'a akşamında İhlâs ve Kâfirûn sûrelerini, yatsı namazında Cum'a ve Münâfıkîn sûrelerini, Cum'a sabahında "Lokman" ve "Hel etâ alel'insan" sûrelerini okuduğu rivâyet edilmiştir.

CUM'A GÜNÜ NÂFİLE NAMAZ KILMANIN FAZİLETİNİN BEYANI

5 — Namaz kılmaktır. Camiye girdiği zamân, her rekâtta elli İhlâs okumak sûretiyle dört rekât kılmadan oturmamalıdır. Peygamber Efendimizden nakledildiğine göre böyle yapan cennetteki yerini görmeden ölmez. İmam hutbede olsa dahi "tahiyyet-ül-mescid" namazını kılmadan oturmamalıdır (*). Peygâmber Efendimiz bununla emretmiştir. Hattâ bir garîb hadisde Peygamber Efendimiz hutbede sükût ederek tahiyyet-ül-mescid namazı kılan kimseyi beklediği rivâyet edilmiştir. Kûfe fakîhleri eğer hatib beklerse tahiyyet-ül-mescid namazını kılar dediler. Yine bugün veyâ gecede dört sûre ile dört rekât namaz kılmak müstehabdır. Sûreler: En'âm, Kehf, Tâhâ ve Yâsîn sûreleridir. Eğer bunları bilmiyorsa, Yâsîn, Lokman, Mülk sûrelerini okur. Cum'a gecesinde bunları ihmal etmez, çünkü bunları okumakta büyük faziletler vardır. Bunları da beceremiyen okuyabildiğini okur ve İhlâs okumaya devam ederse yine mükâfatını alır.

Nâfileler bahsinde keyfiyetini açıklayacağımız "tesbîh namazı" kılmak da müstehabdır (Bu namaz hakkında Hanefî mezhebinin görüşü de o bahiste açıklanacaktır.) Zîra Peygamber Efendimiz amcası Abbas'a:

« صَلِّهَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ »

«Bu tesbîh namazını her Cum'a günü kıl.»

buyurmuştur. İbn Abbas da her Cum'a zevalden sonra bu namazı kılar ve onun ehemmiyetinden haber verirdi. En güzeli kuşluktan zevale kadar kılınmalı, Cum'adan sonra ikindiye kadar va'z dinlemeli, ikindiden akşama kadar da tesbîh ve istiğfar ile meşgul olmalıdır.

CUM'A GÜNÜ SADAKA VERMENİN MÜSTEHAB OLDUĞUNUN BEYÂNI

6 — Bilhassa bu günde sadaka vermek de müstehabdır. Çünkü mükâfatı, iki katlıdır, ancak imam hutbe okurken konuşmak mekrûh olduğu için bu sırada isteyene vermez. Salih İbn Muhammed şöyle anlatıyor: "Hutbe okunurken dilenen bir miskine verilmek üzere babamın öte tarafındaki bir zât babama bir miktar altın verdi. Ba-

(*) Hanefî mezhebinde imâm hutbede iken ne tahiyyâtü'l - mescid ve ne de Cum'anın ilk sünneti kılınır.

bam, onu almadı". İbn Mes'ud: "Bu gibi mescidde dilenen dilenci, kendisine hiç bir şey verilmemeyi hak etmiştir. Okuduğu Kur'ân üzerine para isterse vermeyin." Âlimlerden bâzıları cami içerisinde dolaşıp isteyenlere vermeyi mekrûh saymışlar, ancak bir kenarda durursa zararı yok demişlerdir. Kâab el-Ahbâr diyor: "Kim ki Cum'ayı kılar, muhtelif iki şeyden sadaka verir, sonra rükû, sücûd ve huşûunu tamamlıyarak iki rekât namaz kılar ve:

«Allahümme innî es'elüke bismike bismillâhirrahmanirrahîm ve bismikellezi lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûmü'l-lezî lâ te'hüzühü sinetün velâ nevm.»

dedikten sonra ne isterse Allah onu verir." Bâzı selef: "Kim ki Cum'a günü bir fakiri yedirir, sonra erkenden camiye gider, eliyle, diliyle kimseye fenalık etmez, imam selâm verdikten sonra:

«Bismillâhirrahmanirrahîm elhayyü'l-kayyumü es'elüke en tağfirelî ve terhamenî ve tüâfiyinî minennâr.»

okur da bundan sonra her ne isterse Allahu Teâlâ verir ve duâsını kabul eder."

7 — Cum'a gününü yalnız âhirete tahsis edip dünyâ işleriyle alâkasını keserek evrâdiyle meşgul olmalı ve Cum'a günü yolculuğa çıkmamalıdır. Rivâyet olundu ki:

«Cum'a gecesi sefer edenlere muhafız melekleri beddua eder.»

Cum'a günü güneş doğduktan sonra yolculuk haramdır. Ancak arkadaşlarını kaçırmamak için çıkabilir (553). Alış-veriş olmasın diye içmek veyâ sebil etmek için cami içinde sakalardan su satın almayı bâzı selef mekrûh görmüşlerdir. Çünkü bu da cami içerisinde alış-veriştir ve mekrûhtur. Fakat parayı dışarıda verip suyu içeride içer veyâ sebil ederse bunda beis yoktur.

Hülâsa: Lâyık olan, Cum'a günü evrâd ve hayratını arttırmaktır. Zira Allahu Teâlâ bir kulunu severse, onu iyi vakitlerde hayırlı işlerde çalıştırır. Bir kulunu sevmezse daha fazla cezaya müstahak olması için onu da kıymetli vakitlerde fena işlerde çalıştırır. Cum'a gününde müstehab olan bir çok duâlar daha var. Onlar da İnşallah Duâlar faslında zikredilecektir.

---

(553) Hanefilere göre Cum'a günü sefere çıkmakta beis yok, çünkü «Cum'a kimseyi yolculuğundan alıkoymaz» meâlinde hadis vardır (Mütercim).

ALTINCI BÂB

NAMAZLA ALÂKALI HERKESİN BİLMEYE MUHTAÇ OLDUĞU UMUMÎ MES'ELELER BEYÂNINDADIR

Nadir tesadüf edilen mes'eleleri fıkıh kitâblarında anlattık. (Burada umumî mes'elelerden bahsedeceğiz.)

1. MES'ELE : NAMAZDA AMEL-İ KALÎL.

Namaz kılarken namaz ile alâkalı olmıyan, amel-i kalîl - azıcık işler - her ne kadar namazı bozmazsa da, zaruretsiz yapılırsa mekrûhtur. Zaruret, önünden geçenlere mâni olmak ve (554) kendisinden korkulan akrep gibi muzır şeyleri bir veya iki darbede öldürmek gibi, eğer (bir rükünde) üç darbe olursa, amel-i kesîr - çok iş - olduğu için namazı bozar (555). Bit, pire gibi şeyler kendisine eziyet veriyorsa onları da alıp atabilir. Gidişen yerini kaşımak da aynıdır. Çünkü kaşımazsa huzûra mâni olur. İbn Ömer'in namaz kılarken ezdiği pireden eli kanamıştır. İmam Nehâî, kişi pireyi alır atar, veyâ öldürürse de beis yoktur demiştir. İbn Müseyyeb: Pireyi alır ezer ve atar, Mücahid: Eziyet vermiyorsa ilişmez, ısırıyorsa ısırmayacak kadar ezer ve sonra atar, demişlerdir. Bu ise bir ruhsattır. Yoksa az da olsa namazda, namazdan başka işlerden sakınmak lâzımdır (556). Bu sebebten bâzıları: Sineği bile kaçırmazlar ve onunla meşgul olup da namazımı ifsad edemem, fena kimseler padişahların huzûrunda bir çok eziyetler gördükleri halde hareketsiz dururken ben Allah huzûrunda bu kadar eziyete niçin tahammül etmiyeyim derlerdi. Esnediği vakit, elini ağzına koy-

---

(554) Hanefîlere göre, önünden geçenlere işaret veya tesbih ile mâni olur. El ile mâni olmaz.

(555) Hanefîlerde «Namazda olsanız da yılan ve akrebi öldürün» hadîsine istinâden, namaz kılarken zarar verecek yılan ve akrebi öldürmek amel-i kesîr olsa da namazı bozmaz.

(556) Hanefî mezhebinde bir rükünde bir yerini, elini kaldırmamak şartiyle, istediği kadar kaşır, fakat bir rükünde ayrı ayrı üç yerini kaşımaz. Bit ve pireye gelince, bir ezmekte öldürürse zarar etmez, fakat üç defa ezerse namazın bozulma tehlikesi vardır (Mütercim).

makta beis yok ve makbûl olan böyle yapmasıdır. Aksırdığı zaman lisâniyle değil, kalbiyle hamdeder. Şâyet geyirirse başını kaldırmamalıdır. Ridası omuzlarında eğrilirse onu doğrultmamalıdır (557). Sarığını da düzeltmemeli, bütün bunlar mekrûhtur.

2. MES'ELE : NALINLAR, TERLİKLER İLE NAMAZ KILMAK

Nalınlar ile namaz kılmak bilittifak caizdir. Çıkarmasında zahmet olmadığı için çıkarması daha makbûldür. Mestler ile pabuçları çıkarmakta müşkülât olduğu için onlar bu hükümde değil, altlarında görülür necaset olmazsa onlar ile namaz kılar (ayakkabılar ile namazın caiz olduğunda ulema ittifak halindedir). Çünkü sahâbe ve hattâ Peygamber Efendimiz sokakta ve hattâ tuvalette giydikleri ayakkabılar ile namaz kılarlardı. İbn Kayyım diyor ki, Ahmed bin Hanbel'e bunu sormuşlar: Vallahi olur, dedi. Bâzı vesveseli insanları görürsün cenaze namazında ayakkabılarını çıkarır bin müşkülât ile cenaze namazını kılarlar bu, vesveseden başka bir şey değil, ancak ayakkabı altında görülen necaset olmıyacak. Şâyet var ise toprağa sürtmekle temizlenir. (Yalnız yüzüne sidik damlamışsa onu yıkamak lâzımdır) (Mütercim). Nitekim Hadîsde :

«صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَعْلَيْهِ ثُمَّ نَزَعَ فَنَزَعَ النَّاسُ نِعَالَهُمْ، فَقَالَ لِمَ خَلَعْتُمْ نِعَالَكُمْ؟ قَالُوا: رَأَيْنَاكَ خَلَعْتَ فَخَلَعْنَا، فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ جِبْرَائِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَانِي فَأَخْبَرَنِي أَنَّ بِهِمَا خَبَثاً، فَإِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَقْلِبْ نَعْلَيْهِ وَلْيَنْظُرْ فِيهِمَا فَإِنْ رَأَى خَبَثاً فَلْيَمْسَحْهُ بِالْأَرْضِ وَلْيُصَلِّ فِيهِمَا»

«Peygamber Efendimiz nalınlarıyle namaz kılarken nalınlarını çıkardı, cemâat de çıkardılar, Peygamber Efendimiz :

— Niçin nalınlarınızı çıkardınız? diye sordu. Cemâat:

— Siz çıkardınız da onun için. Peygamber Efendimiz :

— Nalınlarımda pislik olduğunu Cebrail bana haber verdi de

(557) Hanefîlere göre, paltoyu omuza atıp kılmak mekrûhtur.

onun için çıkardım. Namaz kılacağınız zaman nalınlarınızı çevirin bakın, pislik var ise toprağa sürün temizleyin ve kılın, buyurdu.» (558)

Hattâ bâzıları, Peygamber Efendimizin «Niçin nalınlarınızı çıkardınız?» diye sormasından, nalınlar ile daha efdal olduğunu söylediler-se de bunun bir ifrat olduğu meydandadır. Peygamber Efendimizin onlara bunu sorması, kendisinin hangi sebebten nalınlarını çıkardığını onlara bildirmek içindi. Çünkü onların kendisine bakarak nalınlarını çıkardıklarını biliyordu.

Abdullah bin Sâib (559) rivâyet etmektedir ki:

«أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَلَعَ نَعْلَيْهِ»

«Peygamber Efendimiz (namazda) nalınlarını çıkardı.» (560)

Görülüyor ki, Peygamberimiz nalınlar ile kıldığı gibi, nalınları çıkararak da kılmıştır. Her iki şekil de caizdir. Ayakkabılarını çıkardığı zamân, cemâate mâni olacak şekilde sağa veya soluna koymamalıdır. Hattâ huzûrunu bozmaması için arkada da bırakmamalı, mümkünse ön tarafında ve gözünün önüne koymalıdır. Belki de nalınlar ile namazı efdal kabul eden, bunu kasdetmiştir. Ebû Hüreyre (R.A.) buyuruyor ki, Peygamber Efendimiz:

«إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ نَعْلَيْهِ بَيْنَ رِجْلَيْهِ»

«Sizden biriniz namaz kıldığı vakit ayakkabılarını ayaklarının arasına, önüne koysun.» (561)

buyurmuştur. Yine Ebû Hüreyre başka birisine: «Nalınlarını ayaklarının arasına al, başkasına eziyet etme» demiştir. Resûlullah (S.A.) ayakkabılarını sağ tarafına koymuştur. Fakat imam idi, binaenaleyh imam için bu mümkündür. Çünkü sağında ve solunda kimse yoktur. Evlâ olan ayaklarının önüne koymaktır. Hadîsden murad da budur. Mut'ım b. Cübeyr (562): Ayakkabıları ayaklarının arasına koymak bid'attir, diyor.

---

(558) Ahmed ve Ebû Dâvûd, Ebû Saîd'den.

(559) Kureyşî ve Mahzûmî'dir, Sahabî'dir. Mekke kurralarındandır. Mekke'de ölmüştür.

(560) Şüphesiz câmilere ayakkabılar ile girilmez, fakat ayakkabılar ile de namaz kılınır. (Mütercim)

(561) Ebû Dâvûd.

(562) Medineli ve Kureyşîdir, Ashâbdandır. Feth-i Mekke'de Müslüman oldu.

3. MES'ELE : NAMAZDA TÜKÜRMEK.

Namaz içinde tükürmek namazı bozmaz. Çünkü amel-i kalildir. (563). Ses çıkmazsa kelâm sayılmaz. Tükürmek harf şeklinde değildir. Ancak mekrûhtur. Lâyık olan bundan kaçınmalı, ancak Peygamberimizin müsaade ettiği şekilde tükürmelidir. Sahâbeden bâzıları rivâyet ediyorlar ki :

«أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى فِي الْقِبْلَةِ نُخَامَةً فَغَضِبَ غَضَباً شَدِيداً ثُمَّ حَكَّهَا بِعُرْجُونٍ كَانَ فِي يَدِهِ وَقَالَ ائْتُونِي بِعَبِيرٍ فَلَطَخَ أَثَرَهَا بِزَعْفَرَانٍ ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَيْنَا وَقَالَ : أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ يُبْزَقَ فِي وَجْهِهِ ؟ فَقُلْنَا لَا أَحَدَ . قَالَ : فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ»

«Peygamber Efendimiz (mescidde) kıble tarafında balgam gördü. Bunu görünce fevkalâde kızdı, sonra bir hurma sapıyla onu attı ve orayı kokulu sular ile temizledikten sonra bize dönerek :

— Hanginiz yüzünüze tükürülmeyi sever? Ashab :

— Hiç birimiz, yâ Resûlallah. Peygamber Efendimiz :

— Siz namaz kılarken kıble ile aranızda Allahu Teâlâ vardır.»
(564) buyurmuştur. Diğer rivâyette:

«وَاجَهَهُ اللهُ تَعَالَى فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ وَلَكِنْ عَنْ شِمَالِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيُسْرَى فَإِنْ بَدَرَتْهُ بَادِرَةٌ فَلْيَبْصُقْ فِي ثَوْبِهِ وَلْيَقُلْ بِهِ هَكَذَا» وَدَلَكَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ.

---

(563) Amel-i kesir namazı ifsâd eder, fakat amel-i kesîrde ihtilâf var. Bizim mezhebin en sağlam sözü şudur: Hariçten bakan biri yaptığı işleri gördüğü vakit bu adam namazda değil derse, işte namazı bozan amel-i kesîr budur.

(564) Müslim Câbir'den.

«[Namaz kılanın] karşısında Allahu Teâlâ vardır. Sakın kıbleye ve sağına tükürmesin, soluna veya ayaklarının altına tükürsün. Sıkıştığınız vakit elbisenize (mendilinize) tükürsün ve katlayın.» buyurdu.

4. MES'ELE: CEMÂATİN SAF TUTMASI.

Sünnet olarak:

Cemâat bir erkek ise, topukları imamdan az geride olmak üzere imamın sağında (imamdan ileri geçerse iktida sahih olmaz). Kadın ise erkek gibi imamın sağında durabilirse de (565) sünnete muhalif olduğu için imamın arkasında, bir erkek bir kadın ise, erkek sağda, kadın erkeğin ardında durur (Erkekler iki olursa o zaman biri imamın tam ardında diğeri onun sağında olmak üzere saf tutarlar). Saf ardında tek kişinin kılması kerahetle caiz olacağından, safa sıkışamadığı takdirde safdan birisini yanına çeker.

Farz olarak:

Bir cemâat oldukları için imam ile imama uyanlar arasında irtibat sağlanacak şekilde saflar birbirine yakın olmalıdır. Eğer mescid içinde iseler (saflar muntazam olmasa da) irtibat sağlanmıştır. Çünkü mescidin hikmet-i inşası budur. Yalnız imamın hareketlerini bilmesi kifayet eder. Hattâ Ebû Hüreyre (R.A.) mescidin damından imama uymuştur. Eğer cemâat hariçte yol üzerinde veyâ alanda olup arada başka bir bina yoksa o zaman irtibat için bir ok atımı (400 zır'a) mesafe kâfidir. Bu mesafeden imama uyabilir (566). Çünkü yekdiğerinin hareketlerini görürler. Arada irtibatın şart olması, cemâat, mescidin sağında veyâ solundaki binalarda namaz kıldığı vakittedir. Bu evlerin kapısı camiye açılıyorsa, arası kesilmemek şartiyle camiden gelen saf doğrudan evin içerisine girmek şartiyle o saf ve o safın arkasındaki cemâatin namazı sahihtir. Fakat her ne kadar imamın önüne geçmezse de o saftan önde bulunanların namazı sahih değildir. Muhtelif binalarda da hüküm böyledir. Fakat bir bina veyâ arsa, sahra gibidir.

5. MES'ELE: MESBUKUN (567) NAMAZI.

İmamın son rekâtına yetişen için o son rekât ilk rekâttır. İmama uyar ve imam selâm verdikten sonra kendisi devam eder. Meselâ sa-

---

(565) Hanefilere göre mahremi de olsa imâm imâmete niyet ettiyse kadın yanında kılamaz. Eğer geri gitmesini tenbih ettiyse yalnız kadının, tenbih etmediyse hem kadın, hem de erkeğin namazları fâsittir. Ancak arada bir adam sığacak boşluk olursa zarar vermez.

(566) Hanefilere göre arada bir araba geçecek yol veya küçük sulu bir dere bulunursa iktida sahih değildir.

(567) Mesbuk: Namaza sonradan yetişen musalli.

bah namazının ikinci rekâtında imama yetişip imam ile kunûtu yapan kimse kalkıp bir rekât daha kıldığı vakit yine kunûtu yapar. Eğer imama kıyâmın ortalarında yetişmişse, duâlar ile meşgul olmaz hemen acele acele Fâtihayı okur. Eğer Fâtihayı bitirmeden imam rükûa gitti ve rükûdan doğruldu ise, bu doğruluşta imama yetişeceğine kanaat getirirse yine Fâtiha'yı tamamlar, yok yetişemiyeceğini anlarsa, bir kısmını okumakla yetinir ve imam ile devam eder. Çünkü bu gibi hallerde Fâtiha'nın bir kısmını okumak tamamının yerine geçer. Eğer sûre okuyorsa hemen keser ve imam ile rükûa gider. Eğer imam sücûd veyâ teşehhütte iken yetişmişse, (ayakta) iftitah tekbîrini alır ve (o rekâta sayılmıyacağı için) ikinci tekbîri almadan imama yetişir. Ama imam rükûda ise ikinci intikal tekbîrini de alır. Zira bu bir intikaldir ki o rekâttan sayılıyor yâni rükûda imama yetişen o rekâtı kılmış sayılır, tekbirler bu gibi aslî, yâni rekâttan sayılan intikaller içindir. Öyle rekâttan sayılmıyanlar için tekbîre lüzûm yoktur. Nitekim secdede iken imama yetişen o rekâta yetişmiş sayılamaz, onun için tekbîr de almaz. Tam tamına rükûda tumaninet hâsıl olacak, yâni âzalar hareketten duracak şekilde imama yetişmezse, o rekâta yetişmiş sayılmaz (568).

6. MES'ELE : KAZA NAMAZLARI.

Öğle namazını kılamadan ikindi vakti girerse, evvelâ öğleyi sonra ikindiyi kılar. Eğer evvelâ ikindiyi sonra da öğleyi kılarsa yine caizdir, fakat ihtilâflı işe girmiş olur. Eğer cemâate tesadüf ettiyse, evvelâ ikindiyi sonra da öğleyi kılar. Çünkü cemâat ile kılmak daha evlâ ve daha faziletlidir.

Eğer tek başına bir vaktin farzını kılar sonra cemâat bulursa, (farz kelimesini karıştırmadan) bu vaktin namazını kılmaya niyet ettim diyerek imama uyar. Allahu Teâlâ dilediği gibi mahsubunu yapar. Maamafih, bir kaza veya nâfileye niyet etse de caizdir. Eğer cemâat ile kıldıktan sonra ikinci bir cemâate tesadüf ederse, bir na-

---

(568) Bu meselede anlatılanlar yine tamâmen Şâfiî mezhebine göredir. Çünkü Hanefî cemaati, ne Fâtiha ve ne de zamm-ı sûre hiç birini okumaz, hemen imâma uyar. Hattâ imâm rükûda ise, kendisi ayakta iftitâh tekbîrini alır ve hemen rükûa iner. Burada dikkat edilecek çok mühim iki nokta var, birisi iftitâh tekbîrini mutlaka ayakta dururken almaktır. Şâyet bu birinci tekbîri acele ile rükûa eğildikten sonra alırsa namazı sahih değildir. İkinci nokta o rekâta yetişmiş sayılabilmesi için imâm rükûda iken onun da rükûa inmesi şarttır. Şâyet o inerken imâm doğrulmaya başlamış ve yolda buluşmuşlar ise o rekâta yetişmiş sayılmaz. Şart olan birinci tekbîri almaktır. İkinci yâni rükû tekbîrini ister alsın ister almasın onda beis yoktur. Çünkü Hanefîlere göre bu intikal tekbîrleri sünnettir.

Bize göre tumaninet farz değildir.

mazı aynı şekilde ikinci defa kılmaz. Belki bu cemâatin faziletini almak için, kazaya veyâ nâfileye niyet ederek imama uyar (569).

7. MES'ELE: PİS ELBİSE İLE NAMAZ KILMAK.

Namazı kıldıktan sonra elbisesinde pislik görene, namazı iade borç değilse de: iadesi daha evlâdır. Eğer namazda elbisesindeki necaseti farketmişse, Peygamber Efendimizin, Cebrail'in haber vermesi üzerine nalınlarını atıp bozmadan namaza devam ettiği gibi, bu zât da elbisesini çıkararak hiç bozmadan namaza devam edebilir. Fakat pisliği temizleyip yeniden kılması daha evlâdır (570).

8. MES'ELE: NAMAZIN SÜNNETİNDEN BİRİNİ TERKETMEK

Kunûtu, birinci teşehhüdü veyâ birinci teşehhütte salâvat-ı şerîfeleri terkeden veyâ kasden yapılmış olsa namazı bozan bir kusuru sehven işlese, veya kaç rekât kıldığında şübhe etse daha kuvvetli ihtimali tercih eder. Bütün bu hâllerde selâmdan evvel secde-i sehv eder. Şâyet unutup selâm vermiş ve aradan fazla zaman geçmemişse yine secde-i sehiv eder. Selâmdan sonra da olsa yaptığı secde-i sehvde abdesti bozulursa namazı bâtıl olur. Çünkü secde-i sehv selâmdan evveldir. Onun selâmı arada unutarak verilmiş gibidir. Onunla namazdan çıkmış sayılmaz. Secde-i sehve dönmekle tekrar namaza girmiş olur. Onun için yeniden selâm vermesi lâzımdır. Binaenaleyh arada abdestini bozmakla namazı bâtıl olur. Eğer aradan epey zaman geçtikten veyâ mescidden çıktıktan sonra hatırlarsa secde-i sehvi kaçırmış olur (571).

---

(569) Hanefilerde, yalnız öğle ve yatsı namazlarında nâfile niyyetiyle imâma uyar;

(570) Bu iki noktada da Hanefilerin görüşü ayrıdır. Birinci maddede vakit içinde pisliği farketti ve pislik dirhem miktarı ise namazı iade eder (Şâfiîlerde pisliğin haddi yoktur.) Vakti çıktıysa iadeye lüzum yoktur. İkinci maddede mutlaka namazı iade eder.

(571) Bu sekizinci mes'elede de bir kaç noktadan ayrılık vardır. Evvelâ Şâfiîlerde vâcib yoktur. Onun için sünnet tâbirini kullanmıştır. • İkincisi, Şâfiîlerin farz diye kabûl ettiği salâvat. Hanefîlere göre sünnettir. Selâm Şâfiîlere göre farz, Hanefîlere göre ise vâcibtir. Bunun için sehv-i secde hakkında Hanefî görüşünü izah zarûreti varsa da, makamın tahammülü olmadığı için mühim noktalara işaret ile iktifa edeceğiz. Hanefîlere göre yukarıda saydığımız vâciblerden birisini sehven terkeder veya yerini değiştirirse, farzların arasını namazı bozmıyan şeyler ile açtığı için sehv-i secde lâzım gelir. Birinci teşehhüdde Ettehiyyât'dan fazla bir şey okunmaz. Sehven salâvat okursa sehv-i secde lâzım gelir. Selâm vereceği teşehhüdde de salâvatlar sünnettir. Namazı bozan her şey (kasden olsun sehven olsun) namazı bozar, sehv-i secde ile düzelmez. Kaç rekât kıldığında şübhe eder ve bu ilk şübhesi ise namazı yeniden kılar. Vesvese var ise zann-ı galibi üzerine bina eder. Sehv-i secde yapmasa da olur. Yine Hanefîlere göre sehv-i secde selâmdan sonradır. Hattâ ekserisi iki tarafa selâm verdikten sonra sehv-i secde eder de-

9. MES'ELE: NİYETTE VESVESE.

Niyette vesvesenin menşei ya akıl bozukluğu veyâ şer'î hükümlerde cehâlettir. Çünkü Allahü Teâlâ'nın emirlerine uymak ve ona saygı göstermek niyet bakımından başkasının emrine uymak ve başkasına saygı göstermek gibidir. Meselâ âlim, kâmil büyük bir zâtın teşrifinde ayağa kalkmak icap ettiğine göre "niyet eyledim bu zâtın fazl-ı kemâlinden dolayı, içeri girdiğinde saygı için karşısında dimdik ayakta durmaya" derse, bu onun ahmaklığına hamledilmez mi? Ancak o zât geldiğinde, onu görür görmez içinden doğan bir saygı hissiyle ayağa kalkarsa saygıyı yerine getirmiş olur. Şübhesiz başka maksat ve düşünce ile ayağa kalkarsa ta'zim etmiş sayılmaz. Ancak Allah'ın emrine uymuş olmakta kıldığı namazın vaktini edâ ve farz olduğunu tâyin etmenin şart olması, o zâta kıyâmın hürmet olabilmesi için onun içeri girmesiyle ona karşı olup başka sebebten olmaması şart olduğu gibidir. Eğer kalksa fakat arkasını dönse veyâ içeri girdikten bir müddet sonra kalksa, o zâta ihtiram göstermiş sayılmaz. (Bunun gibi, namazın da vaktinde ve tam bir huzûr içinde kılınmış olması iktiza eder ki gereği gibi saygı olabilsin). Namaz kılacak kimsenin bunu böyle bilip niyet etmesi lâzımdır. Bunlar bir anda hatıra gelebilen şeylerdir. Uzayan bu mânâları kalbinde veya dilinde kalıplandırmaktadır. Buna da lüzûm yok. Namazın niyetini bu şekilde anlamıyanlar, aslında niyeti anlamıyan kimselerdir. Çünkü namaza niyet demek, bu vakitte namaz kılmaya dâvet edildin, sen de bu dâvete icabet üzere aynı vakitte namaz kılmaya hazırlandın, demektir. Bunu anlamamak, cehalet ve ahmaklıktan başka bir şey değildir. Bu ise bir an içinde insanın kalbinde toplanır. Artık bunun üzerinde uzun zaman düşünmeye mahâl yoktur. Bir şeyin bir anda akla gelmesiyle onun teferruâtı üzerinde düşünmek arasında büyük fark vardır. Mufassal olmasa da huzûr, gaflet ve gıyabın zıddıdır. Huzûr olduğu yerde gaflet olmaz. Meselâ bir şeyin sonradan var olduğunu bilen kimse, onu bir anda bir ilim ile bilir. Haddi zâtında mufassal olmasa da bu ilim, bir çok malûmatı içine alır. Meselâ, hâdisi sonradan var olmağı bilen, mevcudu varlığı, ma'dumu yokluğu, takaddümü teehhürü ve zamanı bilir. Ayrıca takaddümün yokluk, teehhürün varlık yâni hâdis olan şeyde yokluğun evvel varlığın sonra olduğunu bilir. Bütün bu ilimler hâdisi bilmenin içindedir. Çünkü hâdisi bilen bundan başka

---

diyse de, en makbulü bir tarafa selâm verdikten sonra olmasıdır. Gerek sehv-i secde ve gerek namazda kasden abdestini bozarsa namaz bozulur. Fakat sehven bozulursa namaz bozulmaz. Hiç konuşmadan abdest alır bıraktığı yerden tamamlar. Buna rağmen iadesi daha makbuldür. İki tarafa selâm verdikten sonra namazı bozacak bir harekette bulunursa, bir daha sehv-i secdeye dönmez, sünnetin terkinden sehv-i secde lâzım gelmez.

bir şey bilmezse ve meselâ kendisine takaddümü, teehhürü, yokluğun evvel, varlığın sonra olduğunu mâzi ve istikbale bölünen zamanı biliyor musun? diye soruldukta, bilmiyorum derse; hâdisi biliyorum iddiasını nakzetmiş ve bu dâvasında yalancı olmuş olur.

İşte vesvese, bu inceliği anlamamaktan doğar vesveseli insan, öğlenin farzını edâ olarak vaktinde kılıyorum diye bir anda kalbinde mufassal olarak bunların lâfızlarını da düşündüğü halde toplamıya çalışması, o gelen büyük zâta kıyâm edeceği anda bunları düşünmekle uğraşması gibi, fuzuli yorgunluktur. Ve haddi zâtında muhâldir. Bunu anlayan kimsede vesvese olmaz. Allahu Teâlâ'nın emrine uymak, niyet bakımından başkasının emrine uymak gibi olduğunu bildikten sonra mes'ele kalmaz (572).

Fakat kolaylık olsun diye bu hususu biraz daha açarak deriz ki, vesveseli insan mutlaka bütün bunları tafsilâtiyle bilmeyi lüzumlu görüyorsa "Allahü Ekber" diye alacağı tekbîrin (A) sından başlayıp (r) sinde bu niyetleri sona erdirirse kâfidir. Bunları mutlaka "Ekber"in "b" sinde bitirmiş olacak demek zulüm olur. Eğer böyle bir zaruret olsa buna dair bize bir şey intikal ederdi, halbuki eskilerden ne böyle bir vesvese ve ne de buna dair bir sual bizlere kadar intikal etmemiştir. Anlaşılıyor ki niyette müsamaha vardır. Vesveseli insanın kolayına nasıl gelirse öyle niyet eder ve bunun üzerinde fazla durmaz. böyle yapmakla vesveseyi de azaltmış olur. Biz fetvâ kitâblarında niyet ile alâkalı mühim mes'eleler zikrettik. Bunları âlimlerin bilmesi faydalı, fakat cahillere kârından ziyade zararı dokunur. Onun için onları burada zikretmedik (573).

10. MES'ELE : İMAMDAN EVVEL VEYA İMAM İLE EĞİLİP KALKMAK.

İmama uyduğu için, cemâat, rükû, sücûd ve diğer hareketlerde imamı geçmemeli, hattâ beraber de hareket etmeyip peşinden takip etmelidir. İmama uymanın mânâsı da budur. Eğer kasdî olarak bu hareketleri imam ile beraber yaparsa da namazı fâsid olmaz (574). Nitekim imam ile tam yanyana duran cemâatin namazı bâtıl olmadığı gibi. (İftitah tekbîri hariç diğer rükünlerde) imamı geçerse namazı-

(572) Hanefîlere göre niyette vakti ve farz veya sünneti tâyin şarttır. Fakat bu da metinde anlatıldığı şekilde hasıl olur.

(573) Hanefîlere göre niyet «Allahüekber» içerisinde değil, ondan evveldir. Evvelâ içinden niyet eder. Diliyle ister söyler ister söylemez, sonra ara vermeden o niyet üzerine hemen tekbîri alır.

(574) Hanefî mezhebinde bütün hareketleri imâm ile yapmakta hiç bir mahzur yoktur. Hepsini imâm ile birlikte yapar.

nın bâtıl olup olmamasında ihtilâf vardır. Duruşta imamdan öne geçenin namazı bâtıl olduğu gibi, bu hareketleri de imamdan evvel yapan kimsenin namazının butlanıyle hüküm edilebilir (575). Belki namazın erkânı saflardan daha mühimdir. Saflarda imamdan öne geçmemeyi şart koşmak imama uymayı kolaylaştırmak ve rükünleri kolaylıkla ifa içindir. Zîra uyulan kimseye yakışan önde bulunmaktır. Artık erkân-ı salâtta imamı geçmeye mahal yoktur. Bunun için Peygamber Efendimiz bunu şiddetle reddederek:

«أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوِّلَ اللّٰهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ»

«İmamdan evvel başını kaldıran kimse, Allahu Teâlâ'nın başını eşek başına çevireceğinden korkmaz mı?.» (576) buyurmuştur. İmamdan bir rükûn sonraya kalmak, meselâ, imam rükûdan kalkıp, tam itidal ile kıyâm ettikten sonra rükûa gitmek, namazı bozmaz. Fakat, bu kadar sona kalmak mekrûhtur. İmam secdeye gittiği hâlde hâlâ rükûu yapamıyanların, yine bunun gibi imam ikinci secdeye gittiği hâlde hâlâ birinci secdeye gidemiyenlerin namazı bâtıldır: (577).

11. MES'ELE: NAMÂZDA GÖRÜLEN HATALARI DÜZELTMEK

Namazda görülen kusurları düzeltmek bir vazifedir. Eğer bu hata cahilde görülmüşse onu sertlikle değil, lisân-ı münasiple ikaz etmek gerekir. Safları düzeltmek, saf dışında kalanları safa getirmek, imamdan evvel başını kaldıranları ikaz etmek ve benzeri mes'eleler gibi. Bu izahın bir zaruret olduğunu beyan etmek üzere Peygamber Efendimiz:

«وَيْلٌ لِلْعَالِمِ مِنَ الْجَاهِلِ حَيْثُ لَا يُعَلِّمُهُ»

---

(575) Hanefîlerde imâmdan evvel rükû ve sücûda gitmek mekruh olmakla beraber namazı bozmaz. Ancak imâm rükûa gitmeden kendisi rükûdan doğrulmuşsa, o, rükû sayılmıyacağından imâm ile tekrar rükûa gider. Yine namazı bozulmaz. Çünkü yaptığı iş namaz cinsindendir.

(576) Hadîste «Re's-i himar»dan gâye beyinsizlik demektir. Yoksa hakikaten eşek başı değildir. Çünkü bir yandan imâma uymak, öte yandan kendi bildiğine gitmek, beyinsizlik ve eşekce bir harekettir. Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(577) Böyle arkada kılanların da yine namazı Hanefîlere göre bâtıl değildir.

«Cahile öğretmediği için, âlime veyl olsun. Vay o âlimin hâline.» (578) buyurmuştur. İbn Mes'ud bir kimseyi: "Namazında kusur ettiğini gördüğü halde onu ikaz etmiyen âlim, günâha ortaktır" buyurmuştur. Bilâl bin Sa'd (579): "Hatalar gizli kaldıkça zararı yalnız sahibinedir, fakat açığa çıkıp düzeltilmediği vakit, belâsı umumadır" demiştir. Hadîsde şöyle vârid olmuştur:

«إِنَّ بِلَالاً كَانَ يُسَوِّى الصُّفُوفَ وَيَضْرِبُ عَرَاقِيبَهُمْ بِالدِّرَّةِ»

«Bilâl safları düzeltir ve (geride kalan) ökçelere kamçı ile vururdu.» (580)

Hazret-i Ömer (R.A.: "Arkadaşlarınızı namazda arayın bulamadınız mı ziyaretlerine gidin. Hasta iseler geçmiş olsun deyin, sıhhatte iseler onlara darılın" buyurmuştur. Cemâati ihmâl doğru olmaz. Hattâ bâzıları cemâatten ölülerin geri kalabileceğine işaret olmak üzere camiye gelmeyenlerin kapısına tabut bırakırlardı. Mescide giren imkân nisbetinde sağ tarafı tercih etmelidir. Peygamberimizin zamanında herkes sağa koşardı, hattâ Peygamber Efendimize mescidin sol tarafı atalete uğradı dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz:

«مَنْ عَمَرَ مَيْسَرَةَ الْمَسْجِدِ كَانَ لَهُ كِفْلَانِ مِنَ الْأَجْرِ»

«Mescidin sol tarafını imar edene, yâni o tarafta kılanlara iki ecir var.» buyurmuştur.

Sonradan gelen, safta boşluk bulmaz ve saf içinde bâliğ olmıyan çocuk varsa onu geri çeker ve yerine geçer. Umumun muhtâç olduğu mühim mes'eleleri burada anlattık. İnşaallah **"Kitâbü'l - Evrâd"** da müteferrik namaz mes'eleleri gelecektir.

---

(578) Sâhibü'l - Firdevs. Enes'den.

(579) Tâbiînden âbid, âlim, vâiz ve kari bir zattır. 120 Hicride ölmüştür.

(580) Kaynağı bulunamamıştır.

YEDİNCİ BÂB

NÂFİLE NAMAZLAR BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki farzlardan nâfifle namazlar, sünnet, müstehab ve tetavvu olmak üzere üçe ayrılır (581). Sünnet: Peygamberimizin devamlı olarak kıldığı namazlardır. Farzların akabindeki sünnetler, kuşluk, vitir, teheccüd ve benzeri namazlar gibi, çünkü sünnet, gidilen bir yol demektir. Müstehap: Peygamberimiz tarafından fazîleti bildirilmiş fakat kendisinin devam ettiği nakledilmemiştir. İleride sayacak olduğumuz hafta içinde ve evden çıkarken eve döndükte kılınan namazlar gibi. Tetavvu: Bunların dışında kalan namazlardır. Yâni Peygamberimizden muâyyen olarak bunlara dair bir rivâyet yok, ancak Allah ile münâcat olmasına rağbet ederek kulun kendiliğinden kıldığı namazlardır. Tetavvu, teberru yâni borcu olmıyarak vermekten, bağıştan ibarettir. Nâfile, fazlalık demek olup bu üç kısım da farzlardan fazla oldukları için bunların hepsine birden "Nâfile" denilmiştir. Nâfile, sünnet, müstehab ve tetavvu lâfızları bu gayeyi ifade içindir. Maksat anlaşıldıktan sonra ıstılah ve elfazda münakaşaya ve bu isimlerin değişmesinde de mahzur yoktur. Bunlara dair vârid olan hadîslere ve Peygamberimizin devamına, rivâyetlerin sıhhatına ve şöhretlerine göre fazîlet ve dereceleri yekdiğerinden ayrılır. Bu sebebten cemâat ile kılınmâları meşru olan sünnetler, münferit kılınan sünnetlerden makbûldür. Cemâat sünnetlerinin en makbûlü bayram, küsûf ve istiska namazları; münferit sünnetlerin efdali de vitir, sabahın sünneti ve sırasiyle rivâtıp yâni muâyyen vakitlerde kılınan veyâ farzlara tâbi olan diğer sünnetlerdir.

Yine bilmiş ol ki sünnetler müteallikleri itibariyle ikiye ayrılır. Bir kısmı sebebe taallûk eder küsûf ve istiska namazları gibi, bir kısmı da vakte taallûk eder. Vakit ile alâkalı olan sünnetler de ayrıca yirmi dört saatin tekerrürü ile tekerrür eder, haftanın veyâ senenin tekerrüriyle tekerrür eden kısımlara bölünürler ki bunların yekûnu dört kısımdır. Şimdi bunları anlatacağız.

---

(581) Yukarılarda geçtiği gibi Şâfiî mezhebinde vâcib olmadığı için vâcib ile sünnetler birbirine katılmıştır.

BİRİNCİ KISIM

BEŞ VAKİT NAMAZ İLE TEKERRÜR EDEN SÜNNETLER

24 saatte tekerrür eden sekiz sünnet vardır. Bunlardan beş tanesi beş vakit namaz ile tekerrür eden sünnetlerdir. Diğer üç tanesi de **Kuşluk, Evvâbîn** ve **Teheccüd** namazlarıdır.

1 — **Sabahın sünneti.** Bu iki rekâttır. Peygamber Efendimiz bir hadîsinde :

«رَكْعَتَا الْفَجْرِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»

«Sabahın iki rekât sünneti, dünyadan ve dünyadaki bütün varlıklardan hayırlıdır.» (582)

Bunun vakti, fecr-i kâzib olan uzununa ve dikine değil, enine doğru uzayan ağartı, fecr-i sadık, tan yerinin ağarmasiyle başlar. Bunu astronomiyi ve kamerin (Ayın) 28 menzilini bilmeyenler veyâ yıldızlardan doğacağını anlamıyanlar ilk ânda kolaylıkla fark edemezler. Ancak ayın iki gecesinde kamerden sabahı bulabilir. Birincisi 26 ncı gecedir. Bu gece ay şafak ile beraber doğar, diğeri de 12 nci gecedir. Bu gecede de ayın batmasiyle beraber şafak doğar. Ekseriyetle böyledir. Bâzı burçlarda bu, değişebilir. Bunu açıklamak uzun sürer. Gece ve gündüz vakitlerini anlamak için kamerin menâzilini bilmek ehemmiyetlidir. Son vakti de sabahın farzının son vakti olan güneşin doğmasıdır. Fakat sünnet olan, bu iki rekâtı farzdan evvel kılmaktır (583) Mescide girdiği vakit farz kılınıyorsa hemen farza durur. Zira Peygamber Efendimiz :

«إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ»

«Farza başlandığı vakit yalnız farz kılınır, nâfile kılınmaz.» (584) buyurmuştur.

---

(582) Müslim, Aişe'den.

(583) Hanefilere göre sabahın sünneti mutlaka farzdan evvel kılınır. Hattâ uyanamayıp kuşluğa kalan sabah namazlarında önce sünnet, sonra farz kılınır, farzdan sonra sünnet kılınmaz. Öğle vakti girdikten sonra sünnet hiç kılınmaz.

(584) Hanefilere göre saf arasına girmemek şartiyle, arkada ve direklerin gerisinde, hattâ ikinci rekâtın rükûuna ve bir rivâyette de teşehhüdüne yetişeceğini aklı keserse yine sünneti kılar, sonra farza uyar. Çünkü farzdan sonra sabahın sünneti kılınmaz. Müslim rivâyet etmiştir.

İmam selâm verdikten sonra kalkar sünneti de kılar. Vakit içinde kıldığı için kaza değil, belki edâdır. Zîra onlar o vakit içinde farza tâbidir. Takdimdeki tertip, cemâate tesadüf etmemek şartiyle sünnettir. Cemâate tesadüf edince tertip aksine döner ve edâ olarak kalırlar (585). Müstehab olan, bu sünneti uzatmadan evde kıldıktan sonra camiye gelmektir. Camide ayrıca iki rekât tahiyetü'l-mescid namazı kılar (586). Sonra farza başlayıncaya kadar bekler. Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar zikir ve fikir ile meşgûl olup başka namaz kılmamak daha evlâdır.

2 — Öğlenin sünneti. Bu da 6 rekâttır. Dört rekâtı farzdan evvel, iki rekât da farzdan sonra kılınır. Her ne kadar son iki rekât daha kuvvetli ise de her ikisi de sünnet-i müekkededir. Ebû Hüreyre (R.A.) Peygamber Efendimizden rivâyet ediyor. Peygamber Efendimiz:

«مَنْ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ يُحْسِنُ قِرَاءَتَهُنَّ وَرُكُوعَهُنَّ وَسُجُودَهُنَّ صَلَّى مَعَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ حَتَّى اللَّيْلِ»

«Zevalden sonra kırâat, rükû ve sücûduna riâyet ederek dört rekât namaz kılan kimse ile yetmiş bin melek de kılar ve geceye kadar onun için istiğfar ederler.» (587) buyurmuştur.

Bizzat Peygamber Efendimiz bu namazı terketmezdi. Nitekim:

«لَا يَدَعُ أَرْبَعاً بَعْدَ الزَّوَالِ، يُطِيلُهُنَّ وَيَقُولُ إِنَّ أَبْوَابَ السَّمَاءِ تُفْتَحُ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ فَأُحِبُّ أَنْ يُرْفَعَ لِي فِيهَا عَمَلٌ»

«Zevalden sonra dört rekât namâzı hiç terketmez ve uzatarak kılardı. Bu saatte gök kapıları açıktır. İsterim bu anda benim de amelim refolsun.» (588) buyurduğu söylenmiştir.

---

(585) Hanefîlere göre farzdan sonra sabahın sünneti kılınmaz.

(586) Hanefîlere göre sabahın ilk vakti girdikten sonra nafilelerden yalnız sabahın sünneti kılınır, başka nafile kılınmaz.

(587) Abdülmelik b. Habîb, İbn Mes'ûd'dan.

(588) Ahmed ve Tirmizî benzerini rivâyet etmişlerdir.

Bu hadisi tek olarak Ebû Eyyüb-i Ensarî rivâyet etmiştir. Peygamber Efendimizin zevcesi Ümmü Habibe (R.A.)'nin Peygamber Efendimizden rivâyet ettiği:

«مَنْ صَلَّى فِي كُلِّ يَوْمٍ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً غَيْرَ الْمَكْتُوبَةِ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي الْجَنَّةِ: وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ، وَأَرْبَعاً قَبْلَ الظُّهْرِ، وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَهَا، وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْعَصْرِ، وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ»

«Her gün farzlardan başka on iki rekât sünnet kılan kimseler için cennette bir ev inşa edilir. [Onlar] İki rekât sabahtan evvel, dört rekât öğleden evvel, iki rekât öğleden sonra, iki rekât ikindiden evvel ve iki rekât da akşamdan sonra kılınan sünnetlerdir.» (589) buyurmuştur.

İbn Ömer (R.A.) Peygamberimizden her gün on rekât namaz öğrendim dedi ve sabahın iki rekât sünneti müstesna diğerlerini aynen saydı. Sabah vaktinde Peygamberimizin yanına kimse girmezdi, ancak hemşirem Hafsa (R.A.) Peygamber Efendimizin evinde iki rekât kıldığını da bana söyledi, dedi. Ve İbn Ömer, hadîsinde öğleden evvel iki, yatsıdan sonra da iki rekât diye anlattı. Bu sûretle öğleden evvel iki rekât aynı vakitte kılınan dört rekâttan daha kuvvetli oldu. Bunun vakti de zevâli müteakibdir.

Zeval, dik duran cisimlerin gölgesinin şarka dönmesiyle bilinir. Güneşin ilk doğuşunda, cisimlerin gölgesi batıya doğru uzanır. Güneş yükseldikçe gölge küçülür, tam tepeye gelip gün ortalanınca gölge kaybolur. Güneş alçalmıya başlayınca, bu sefer doğu tarafından gölge büyümeye başlar. İşte o zaman öğlenin vakti girmiş olur. İlm-i ilâhîde zevâl, bundan evvel olduğu muhakkaktır. (Peygamber Efendimiz, Cebrail'e, güneş zevâle geldi mi? diye sordu. Cebrail "Hayır, evet" diye cevap verdi. Peygamberimiz: **Bu nasıl cevap?** diye sorunca, Cebrail; **ben sana evet, hayır deyinceye kadar felek elli bin fersah mesafe katetti** diye cevap vermiştir). Fakat şer'î teklifler görülen şeylere taallûk eder. Gölgenin diğer kısmı kışın uzar, yazın kısalır, en uzun (Ocak ayının 29 unda) güneş (8 inci burç olan) cedi "oğlak" burcuna girdiği vakittir. En kısa gölge güneş 31 Haziranda (dördüncü burç olan)

(589) Nesei.

seretan "yengeç" burcuna girdiği vakittir. Bunlar muvazene ve kademler ile bilinir.

Hakikî zevâli bulmakta, becerebilenler için en yakın yollardan birisi gece vakti kutb-u şimaliyi mülâhaza etmektir. Bu bir yıldız değil, cedi "oğlak" tan sonra gelen felekten bir noktadır. Dümdüz ve dört köşe hattâ kutuptan taş düşecek olsa tam iki köşesinin üzerine düşecek şekilde yâni hiç bir tarafa meyli olmamak üzere bir köşesi kutup tarafında yeryüzüne dümdüz ve dört köşe bir levha koyar sonra kutup tarafından dümdüz bir direk diker öyle ki evvelâ gölgesi garbe düşer sonra şarka döner ve şark ile garp köşelerine muvazi olur. Ne zaman ki garbe meyli tükenirse tam istiva zamanıdır. O hattan şark tarafına meylettiği vakit zevâl vaktidir işte bu zevâl vaktine yakın görülür sonra o gölge şarka doğru o direk kadar uzanınca ikindi vakti olur. İşte erbabı için lüzûmlu olan ilm-i heyetten bu kadarını herkesin bilmesinde beis yoktur.

3 — **İkindinin sünneti.** Bu da ikindinin farzından evvel dört rekâttır. Ebû Hüreyre (R.A.) Peygamber Efendimizden :

«رَحِمَ اللّٰهُ عَبْداً صَلَّى قَبْلَ الْعَصْرِ أَرْبَعاً»

«Allah o kula rahmet etsin ki, ikindiden evvel dört rekât namaz kılmıştır.» (590)

Peygamberimizin bu duâsına nail olmak maksadiyle bu namaz-ı müekket bir müstehab kabul edilmiştir (Hanefîlere göre gayri müekket bir sünnettir). Zira Peygamber Efendimizin duâsı elbette karîn-i icabettir. Ancak Resûl-ü Ekrem, bu ikindinin sünnetine öğlenin ilk sünneti gibi devam etmemiştir.

4 — **Akşamın sünneti.** Akşamın farzından sonra kılınan iki rekât sünnettir. Bunda hiç bir gûnâ ihtilâf yoktur. Akşamın farzından evvel ezan ile kamet arasında kılınan diğer iki rekât sünnete gelince, bu da Ubeyy bin Kâab, Ubâde bin Sâmıt, Ebû Zer, Zeyd bin Sâbit ve diğer bâzı sahabiden rivâyet edilmiştir. Ubâde ve başkaları diyor ki:

«كَانَ الْمُؤَذِّنُ إِذَا أَذَّنَ لِصَلَاةِ الْمَغْرِبِ ابْتَدَرَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّوَارِيَ يُصَلُّونَ رَكْعَتَيْنِ»

(590) Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Hibban, İbn Ömer'den.

«Akşam ezanı okunduğu vakit Peygamberin ashabı direklerin arkasına geçer iki rekât sünnet kılarlardı.» (591)

Diğer bâzıları da :

«كُنَّا نُصَلِّى الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ حَتَّى يَدْخُلَ الدَّاخِلُ فَيَحْسَبُ أَنَّا صَلَّيْنَا فَيَسْأَلُ : أَصَلَّيْتُمُ الْمَغْرِبَ ؟»

«Biz akşamın farzından önce iki rekât namaz kılardık, hattâ dışarıdan gelen şüphelenir ve bize namazı kıldınız mı? diye sorardı.» (592) demişlerdir.

Bu da Peygamber Efendimizin :

«بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ لِمَنْ شَاءَ»

«Her iki ezan yâni ezan ile kamet arasında dileyen için namaz vardır.» (593)

hadîsinin şümûlüne girer. Ahmed bin Hanbel bu namazı kılardı, insanlar kendisini takip edince vazgeçti. Niçin kılmıyorsun diye sorduklarında, "**kimse kılmadığı için**" diye cevap vermiş. "**Kimsenin görmediği yerde kılınırsa daha iyi olur**" demiştir (594).

AKŞAMIN VAKTİ

Akşamın ilk vakti, batı tarafında dağ olmayıp arazi düz olduğu yerlerde güneşin batmasiyledir. Dağlık yerlerde doğu tarafının kararmasiyledir (Yâni memleketimizde akşam vaktini açık havalarda doğuya bakmak sûretiyle anlarız. Kızarıntı ufuktan iki mızrak boyu yükselirse yâni bu kadar kısmı kararınca akşamın vakti girmiş olur). Nitekim Peygamber Efendimiz :

(591) Buhârî ve Müslim, Enes'ten.
(592) Müslim, Enes'ten.
(593) Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Mağfel'den.
(594) Ebû Hanîfe Bezzar'ın Müsned'indeki rivâyete dayanarak akşamın farzından evvel sünnet yoktur, dedi.

«إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هَاهُنَا وَ أَدْبَرَ النَّهَارُ مِنْ هَاهُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ»

«Şarktan karanlık basıp garpten güneş battığı vakitte oruçlu iftar eder.» (595) buyurmuştur.

Her ne kadar kırmızı şafak kaybolmadan kılınan akşam namazı edâ ise de kerahetle câiz olacağından, vakit olur olmaz başka şey ile meşgul olmadan akşam namazını kılmak daha makbûldür. Hazret-i Ömer (R.A.) bir defâsında yıldızlar parlayıncaya kadar akşam namazını tehir ettiği için bir kölesini azat etmiştir.

5 — **Yatsının sünneti.** Yatsıdan sonra kılınan dört rekât sünnettir. Hazret-i Âişe (R.A.)'den :

«كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ يُصَلِّي بَعْدَ الْعِشَاءِ الآخِرَةِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ يَنَامُ»

«Peygamber Efendimiz yatsıdan sonra dört rekât kılar da öyle uyurdu.» (596) buyurmuştur.

Bâzı ulemâ, bütün bu rivâyetlerden, farzlar gibi nâfilelerin de 17 rekât olduğunu kabûl etmişlerdir. İki sabahtan önce, dört öğleden evvel, iki öğleden sonra, dört ikindiden evvel, iki akşamdan sonra, üç de yatsıdan sonraki vitir namazıdır. Bu husûsta vârid olan hadîsleri duyduktan sonra artık tâyin ve takdirin mânâsı yoktur. Peygamber Efendimiz :

«الصَّلَاةُ خَيْرُ مَوْضُوعٍ فَمَنْ شَاءَ أَكْثَرَ وَ مَنْ شَاءَ أَقَلَّ»

«Namaz hayırlı bir mevzûdur. Dileyen arttırır, dileyen eksiltir.» (597) buyurmuştur.

---

(595) Buhâri ile Müslim, Hz. Ömer'den.
(596) Ebû Dâvûd.
(597) Ahmed ve İbn Hibban, Ebû Zerr'den.

Herkesin ihtiyarı, hayra hevesi nisbetindedir. Anlaşıldı ki bunların **bâzıları bâzılarından kuvvetlidir. Hele kuvvetli olanları terketmemek lâzımdır.** Hassaten farzlar, ancak nâfiler ile kemale erer. Sünnetlere devam etmiyenin farz namazlarının eksik kalacağından korkulur.

6 — **Vitir namazı.** Enes bin Mâlik (R.A.):

«كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بَعْدَ الْعِشَاءِ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَفِي الثَّانِيَةِ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَفِي الثَّالِثَةِ قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ»

«Peygamber Efendimiz yatsıdan sonra üç rekâtlı vitir (tek rekâtlı) namaz kılardı. Birinci rekâtta "Sebbihi'sme Rabbike'l - â'lâ", ikincide kâfirûn, üçüncüde ise İhlâs sûrelerini okurdu.» (598) demiştir.

Yine haberde gelmiştir ki :

«إِنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْوِتْرِ رَكْعَتَيْنِ جَالِساً وَفِي بَعْضِهَا مُتَرَبِّعاً»

«Resûl-ü Ekrem Efendimiz vitirden sonra oturarak veyâ bağdaş kurarak iki rekât namaz kılardı.» (599)

Diğer bâzı haberlerde :

«إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ فِرَاشَهُ زَحَفَ إِلَيْهِ وَصَلَّى فَوْقَهُ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَرْقُدَ يَقْرَأُ فِيهِمَا إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ وَسُورَةَ التَّكَاثُرِ، وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى : قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ»

«Peygamber Efendimiz, yatmadan önce yatağa yaklaşarak yatak üzerinde iki rekât namaz kılar ve sonra yatardı. Birinci rekâtta İzâ zülzile, ikincide Elhâkümü veyâ Kâfirûn, sûresini okurdu.» (600)

---

(598) Tirmizi ve Nesei, İbn Abbas'tan.
(599) Müslim, Aişe'den.
(600). Beyhâki, Ebû Umâme'den.

Vitir namazını, iki selâm ile ayrı ayrı ve bir selâm ile bir arada kılmak câizdir. Peygamber Efendimiz, bir rekâtlı, üç rekâtlı ve beş rekâtlı vitir namazı kılmış ve hattâ böyle tek rekâtlı olarak on bir rekâta kadar kılmıştır. On üç rekât kıldığı rivâyeti şüphelidir. "Şaz olarak gelen bir rivâyette de on yedi rekât kıldığı söylenir." Anlattığımız bu tek rekâtlı namazlar, onun gece namazı idi. Buna "teheccüd" denir ki sünnet-i müekkededir. Kitâb-ül Evrâd'da fazîleti anlatılacaktır.

Efdaliyetinde ihtilâf edilmiştir. Bâzıları yalnız bir rekât olması yâni iki selâm ile üç rekât kılmak daha fazîletlidir. Çünkü Peygamber Efendimizin bir rekâtlı namaza devam ettiği sâbittir, dediler. Diğer bâzıları da muhalefetten kurtarmak için üç rekâtta bir selâm daha efdaldir dediler. Bilhassa imam olduğu vakitte, çünkü cemâatte tek rekâtı kabul etmiyenler bulunabilir. Eğer bir selâm ile üç rekâtı kılacaksa "vitir" yâni tek rekâtlı namaz kılmaya niyet eder ve namaz sahih olur. Zîra "vitir" demenin şartı ya bir tane olmaktır veyahut bütün rekâtları tekleştirmektir. Halbuki farzı tekleştirmiş, yâni akşam namazını üç rekât kılmıştır. Yatsıdan evvel vitir kılsa, hadîste:

«خَيْرٌ لَهُ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ»

«Dünya nimetlerinden hayırlı.» (601)

olduğu bildirilen fazîleti ihraz etmiş olamaz, yoksa bir rekât her vakitte sahihtir. Yatsıdan evvel sahih olmaması, yâni o fazîleti ihraz etmemesi, icmâa muhalif olması bakımındandır.

Ayrı ayrı kılacağı vakit ilk rekâtın niyetinde düşünülür. Eğer vitir niyet ederse tek değil, eğer teheccüd veyâ yatsının sünneti diye niyet ederse o zaman vitirden sayılmaz, fakat yine en doğrusu, üçüne birden vitir diye niyet ettiği gibi bu ikiye de vitir niyet etmesidir. Çünkü vitirin iki mânâsı vardır. Birisi, bizatihi tek olan, diğeri de sonra gelen ile tek olmak için başlanandır. Binâenaleyh üçün tamamı tektir. İki rekât ise üçün parçasıdır. Ancak ikide selâm verilen namazın vitir olması kılınacak olan üçüncü rekâta bağlıdır. Onu kılmaya azimli ise evvelki iki rekâta, vitir diye niyet edebilir. Ayrı kıldığı üçüncü rekât hem bir tane tek ve hem de evvelki ikiyi tekleştirmeğe selâhiyetlidir. Evvelki, ne tekdir ve ne de başkasını tekleştirebilir, ancak kendileri tekleştirilirler. Lâyık olan, vitir, gecenin son namazı olmalıdır.

---

(601) Ebû Dâvûd, Tirmizî.

Bunun için teheccüdden sonra kılınmalıdır. "**Tertib-ül Evrâd**" kitâbında vitir ve teheccüdün tertib ve fazîletleri anlatılacaktır. (602)

7 — **Kuşluk namazı.** Buna devam etmek azimet ve fazîlettir. Ekser rivâyetler sekiz rekât olduğunu göstermektedir. Hazret-i Ali (R. A.)'nin hemşiresi Ümmühâni (R.A.)'den :

«إِنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الضُّحَى ثَمَانِيَ رَكَعَاتٍ أَطَالَهُنَّ وَحَسَّنَهُنَّ»

«Aleyhi's - salâtü vesselâm Efendimiz kuşluk namazını sekiz rekât olarak hem uzatır ve hem de güzelce kılardı» (603) demiştir.

Bu miktar başkasından rivâyet edilmiş değildir. Hazret-i Âişe (R.A.)'den :

«إِنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الضُّحَى أَرْبَعاً وَيَزِيدُ مَاشَاءَ اللهُ سُبْحَانَهُ»

«Aleyhi's - salâtü vesselâm Efendimiz kuşluğu dört rekât kılar ve Allahu Teâlâ'nın dilediği kadar da ziyâde ederdi.» (604)

rivâyet edilmiş ve fazlası tâyin edilmemiştir. Yâni mutâdı dört rekât idi. Bundan eksik kılmaz ve bâzen de arttırırdı. Müfret bir hadiste :

«إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الضُّحَى سِتَّ رَكَعَاتٍ»

«Aleyhi's - salâtü vesselâm Efendimiz kuşluğu altı rekât kılardı.» (605) diye rivâyet edilmiştir.

Kuşluk namazının vakti : Hazret-i Ali (R.A.)'den :

---

(602) Hanefîlere göre bir rekâtlı namaz olmaz. Üç rekâtlı vitir bir arada ve bir selâm ile kılınır ve Kunut okunur.

(603) Buhârî ve Müslim.

(604) Müslim.

(605) Hâkim.

«إِنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّى الضُّحَى سِتًّا فِي وَقْتَيْنِ: إِذَا أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ وَارْتَفَعَتْ قَامَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، وَهُوَ أَوَّلُ الْوِرْدِ الثَّانِي مِنْ أَوْرَادِ النَّهَارِ كَمَاسَيَأْتِي، وَإِذَا انْبَسَطَتِ الشَّمْسُ وَكَانَتْ فِي رُبُعِ السَّمَاءِ مِنْ جَانِبِ الشَّرْقِ صَلَّى أَرْبَعاً»

«Aleyhi's - salâtü vesselâm Efendimiz iki vakitte olmak üzere altı rekât kuşluk namazı kılardı. Birincisi güneş parlayıp yükseldiği vakit kalkar iki rekât kılardı. Bu gündüzdeki iki virdinin birincisidir. Sonra güneş iyice yayılıp semânın dörtte birine yükseldiği vakit, dört rekât daha kılardı.» (606) buyurmuştur.

Birincisi, güneş bir mızrak boyu miktârı yükseldiği, ikincisi de dörtte bir nisbetinde yükseldiği, ikindi vakti karşılığı idi. Çünkü ikindi vakti de gündüzün dörtte üçü geçtikten sonradır. Öğle, gündüzün ortasında, kuşluk da sabah ile öğle arasındadır. İkindi öğle ile akşam arasında olduğu gibi, ki bu vakitler, vakitlerin efdalidir. Güneşin yükselmesinden zevâlin evveline kadar kuşluk vaktidir.

8 — **Evvâbîn namazı.** Akşam ile yatsı arasını ihyâ etmek bu da sünnet-i müekkededir. Peygamber Efendimizin bu arada altı rekât kıldığı rivâyet olunmaktadır (607). Bu namazın da büyük fazîleti vardır. Denildi ki Allahu Teâlâ'nın :

«تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ»

«Vücûtları yataklardan uzaklaşır.» (32 - Secde : 16)

âyetinden muradı budur. Yine Peygamber Efendimizden rivâyet olundu ki :

«إِنَّهُ مَنْ صَلَّى بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالعِشَاءِ فَإِنَّهَا مِنْ صَلَاةِ الْأَوَّابِينَ»

---

(606) Tirmizi ve Nesei, Ali'den.

(607) Hanefilere göre iki rekâtı sünnet-i müekkede, diğer dört rekâtı Evvâbin namazıdır.

«Kim ki akşam ile yatsı arasında namaz kılarsa, işte o Evvâbîn, (Allaha dönenlerin) namazıdır.» (608)

Yine Peygamber Efendimiz :

«مَنْ عَكَفَ نَفْسَهُ فِيمَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَ الْعِشَاءِ فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ إِلَّا بِصَلَاةٍ أَوْ بِقُرْءَانٍ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَبْنِيَ لَهُ قَصْرَيْنِ فِي الْجَنَّةِ مَسِيرَةُ كُلِّ قَصْرٍ مِنْهُمَا مِائَةُ عَامٍ وَيَغْرِسُ لَهُ بَيْنَهُمَا غِرَاساً لَوْ طَافَهُ أَهْلُ الْأَرْضِ لَوَسِعَهُمْ»

«Akşam namazını, cemâatle namaz kılınan bir mescidde cemâatle kıldıktan sonra dünyâ kelâmı konuşmadan yalnız Kur'ân ve namaz ile yatsıyı bekliyerek (yine cemâatle kılarak) ayrılan kimse için Allahu Teâlâ'nın cennette, her biri yüz senede dolaşılamıyan iki kasr ile, aralarında bütün dünyâ halkını içine alacak derecede geniş bahçe inşa ettirtmesine hak kazanmıştır.» (609)

Bu Evvâbîn namazının diğer faziletleri **"Kitâbü'l - Evrâd"**da inşâallah gelecektir.

İKİNCİ KISIM

BUNLAR HAFTANIN GÜNDÜZ VE GECELERİNDE KILINAN NAMAZLARDIR

Gündüzlerinde kılınan namazlar.

1 — Pazar :

Ebû Hüreyre, Peygamber Efendimizden :

---

(608) İbnü'l - Mübârek «Er - Rakaik»de.

(609) Ebü'l - Velid es - Saffar.

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْأَحَدِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَآمَنَ الرَّسُولُ مَرَّةً كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِعَدَدِ كُلِّ نَصْرَانِيٍّ وَنَصْرَانِيَّةٍ حَسَنَاتٍ وَأَعْطَاهُ اللّٰهُ ثَوَابَ نَبِيٍّ وَكَتَبَ لَهُ حَجَّةً وَعُمْرَةً وَكَتَبَ لَهُ بِكُلِّ رَكْعَةٍ أَلْفَ صَلَاةٍ وَأَعْطَاهُ اللّٰهُ فِي الْجَنَّةِ بِكُلِّ حَرْفٍ مَدِينَةً مِنْ مِسْكٍ أَذْفَرَ»

«Pazar günü dört rekât namaz kılıp her rekâtında Fâtiha ile «Âmene'r-Resûlü»yi birer kerre okuyan kimseye Allahu Teâlâ, nasranî kadın ve erkeklerin sayısı kadar iyilik yazar. Bir Peygamber sevabı verir, onun için bir hac ve bir umre yazar, ve her rekâtına bin namaz yazar ve her harfine cennette misk-i ezferden şehir verir.» (610)

Hz. Ali bin Ebî Tâlib Kerremallahü vechehü'den rivâyet edildiğine göre Peygamber Efendimiz :

«وَحِّدُوا اللّٰهَ بِكَثْرَةِ الصَّلَاةِ يَوْمَ الْأَحَدِ فَإِنَّهُ سُبْحَانَهُ وَاحِدٌ لَا شَرِيكَ لَهُ فَمَنْ صَلَّى يَوْمَ الْأَحَدِ بَعْدَ صَلَاةِ الظُّهْرِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ وَالسُّنَّةِ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَتَنْزِيلَ السَّجْدَةِ وَفِي الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَتَبَارَكَ الْمُلْكِ ثُمَّ تَشَهَّدَ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ أُخْرَيَيْنِ يَقْرَأُ فِيهِمَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةَ الْجُمُعَةِ وَسَأَلَ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ حَاجَتَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ أَنْ يَقْضِيَ حَاجَتَهُ»

---

(610) Ebû Mûsa el-Medînî, Ebû Hüreyre'den.

«Pazar günü çok namaz kılmak ile Allahu Teâlâ'yı tevhîd edin. O noksan sıfatlardan münezzeh, şeriki olmıyan bir vahiddir. Kim ki pazar günü öğlenin farz ve sünnetini kıldıktan sonra (iki selâm ile) dört rekât namaz kılar, birinci rekâtında Fâtiha ve tenzil-i secde sûresini, ikinci rekâtta Fâtiha ve sûre-i Mülk'ü okur. Teşehhüde oturup selâm verdikten sonra ayrıca iki rekât daha Fâtiha ve sûre-i Cum'a ile kılarsa Allahu Teâlâ bütün dileklerini yerine getirir.» (611)

2 — Pazartesi :

Câbir'den, o da Resûlullah'dan :

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً فَإِذَا سَلَّمَ اسْتَغْفَرَ اللّٰهَ عَشْرَ مَرَّاتٍ وَصَلَّى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَ مَرَّاتٍ غَفَرَ اللّٰهُ تَعَالَى لَهُ ذُنُوبَهُ كُلَّهَا»

«Pazartesi kuşluk vakti, her rekâtında birer kerre Fâtiha, İhlâs ve Muavvezeteyn okumak sûretiyle iki rekât namaz kılıp selâm verince on istiğfar ve on salâvet getiren kimsenin Allahu Teâlâ bütün günâhlarını bağışlar.» (612)

Enes bin Mâlik, Peygamber Efendimizden :

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ مَرَّةً فَإِذَا فَرَغَ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ مَرَّةً وَاسْتَغْفَرَ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ مَرَّةً يُنَادَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

---

(611) Ebû Mûsa el - Medinî.

(612) Ebû Mûsa el - Medînî, Câbir'den.

أَيْنَ فُلَانَ بْنُ فُلَانٍ لِيَقُمْ فَلْيَأْخُذْ ثَوَابَهُ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَأَوَّلُ مَا يُعْطَى مِنَ الثَّوَابِ أَلْفَ حُلَّةٍ وَيُتَوَّجُ وَيُقَالُ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ فَيَسْتَقْبِلُهُ مِائَةُ أَلْفِ مَلَكٍ مَعَ كُلِّ مَلَكٍ هَدِيَّةٌ يُشَيِّعُونَهُ حَتَّى يَدُورَ عَلَى أَلْفِ قَصْرٍ مِنْ نُورٍ يَتَلَأْلَأُ»

«Kim ki Pazartesi günü on iki rekât namaz kılar ve her rekâtında Fâtiha ve Âyet-el Kürsi'yi birer defâ okuyup bitirince 12 İhlâs okur ve 12 kerre istiğfar ederse, kıyâmet günü falanca nerede gelsin sevabını alsın diye çağırılır. Verilecek ilk mükâfat bin elbise ve bir taçtır. Buyur cennete denilir. Ellerinde hediyeleri olduğu hâlde yüz bin melek kendisini istikbâl eder. tâ ki parlak nûrdan mamûl bin köşküne gidinceye kadar.» (613)

3 — Salı :

Yezid-i Rekkâşi, Enes bin Mâlik (R.A.)'den, Peygamber Efendimiz:

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ الثُّلَاثَاءِ عَشْرَ رَكَعَاتٍ عِنْدَ انْتِصَافِ النَّهَارِ — وفى حديث آخر: عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ إِلَى سَبْعِينَ يَوْماً فَإِنْ مَاتَ إِلَى سَبْعِينَ يَوْماً مَاتَ شَهِيداً وَغُفِرَ لَهُ ذُنُوبُ سَبْعِينَ سَنَةً»

«Salı günü gündüzün ortasında veyâ güneş yükseldikte kim ki her rekâtında bir Fâtiha, bir Âyet-el Kürsi ve üç İhlâs okumak sûretiyle on rekât namaz kılarsa, yetmiş gün defterine günâh yazılmaz, bu yetmiş gün içinde ölürse şehit olarak ölür ve yetmiş senelik günâhı bağışlanır.» (614) buyurmuştur.

---

(613) Ebû Mûsa el - Medînî'den.

(614) Ebû Mûsa el - Medînî'den.

4 — **Çarşamba :**

Ebû İdris El - Havlânî (615) Muâz b. Cebel'den, o da Peygamber **Efendimizden :**

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ نَادَى مُنَادٍ عِنْدَ الْعَرْشِ: يَا عَبْدَ اللهِ اسْتَأْنِفِ الْعَمَلَ فَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَرَفَعَ اللهُ سُبْحَانَهُ عَنْكَ عَذَابَ الْقَبْرِ وَضِيقَهُ وَظُلْمَتَهُ وَرَفَعَ عَنْكَ شَدَائِدَ الْقِيَامَةِ وَرَفَعَ لَهُ مِنْ يَوْمِهِ عَمَلَ نَبِيٍّ»

«Kim ki Çarşamba günü güneş yükselince on iki rekât namaz kılar, her rekâtında bir Fâtiha, bir Âyet-el Kürsî, üç İhlâs ve üç Muavvezeteyn okursa, arşın altından bir münadi: "Ey Allah'ın kulu. Geçmiş günâhların bağışlandı. Allah kabir karanlığı, azâbını ve kıyâmetin şiddetini senden kaldırdı, artık senin için fazla amele lüzum yok" diye çağırır ve o gün kendisi için bir Peygamber sevâbı yükselir.» (616)

5 — **Perşembe :**

İbn Abbas'dan, Peygamber Efendimiz :

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ الْخَمِيسِ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ مِائَةَ مَرَّةٍ وَفِي الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ مِائَةَ مَرَّةٍ وَيُصَلِّي عَلَى مُحَمَّدٍ مِائَةَ مَرَّةٍ أَعْطَاهُ اللهُ ثَوَابَ مَنْ صَامَ رَجَبَ وَشَعْبَانَ وَرَمَضَانَ وَكَانَ لَهُ مِنَ الثَّوَابِ مِثْلُ

---

(615) Ebû'd - Derdâ'dan sonra, Şam'ın âlim, âbid ve karilerindendir. Bâzı sahabeye yetişmiştir. Huneyn gününde doğmuş. 80 Hicride ölmüştür.

(616) Ebû Mûsa el - Medinî rivâyet etmiş râvilerin sikat olduğunu söylemişdir.

حَاجِّ الْبَيْتِ وَ كَتَبَ لَهُ بِعَدَدِ كُلِّ مَنْ آمَنَ بِاللهِ سُبْحَانَهُ وَ تَوَكَّلَ عَلَيْهِ حَسَنَةً »

«Perşembe günü öğle ile ikindi arası, iki rekât namaz kılar, birinci rekâtta yüz Fâtiha, yüz Âyet-el Kürsî, ikinci rekâtta yüz Fâtiha ve yüz İhlâs okuduktan sonra yüz Salâvat getirene Allahu Teâlâ, Recep, Şaban ve Ramazan ayı oruç tutanların sevâbını verir. Ayrıca bir hac sevabiyle Allah'a imân edenlerin sayısınca sevâb alır.» (617) buyurmuştur.

6 — Cuma :

Hazret-i Ali (R.A.)'den rivâyet olundu. Peygamber Efendimiz :

« يَوْمُ الْجُمُعَةِ صَلاَةٌ كُلُّهُ مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ قَامَ إِذَا اسْتَقَلَّتِ الشَّمْسُ وَارْتَفَعَتْ قَدْرَ رُمْحٍ أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ أَسْبَغَ الْوُضُوءَ فَصَلَّى سُبْحَةَ الضُّحَى رَكْعَتَيْنِ إِيمَاناً وَ احْتِسَاباً إِلَّا كَتَبَ اللهُ لَهُ مِائَتَيْ حَسَنَةٍ وَ مَحَا عَنْهُ مِائَةَ سَيِّئَةٍ وَ مَنْ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ رَفَعَ اللهُ سُبْحَانَهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ أَرْبَعَمِائَةِ دَرَجَةٍ وَ مَنْ صَلَّى ثَمَانِ رَكَعَاتٍ رَفَعَ اللهُ تَعَالَى لَهُ فِي الْجَنَّةِ ثَمَانَمِائَةِ دَرَجَةٍ وَ غَفَرَ لَهُ ذُنُوبَهُ كُلَّهَا وَ مَنْ صَلَّى ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً كَتَبَ اللهُ لَهُ أَلْفَيْنِ وَ مِائَتَيْ حَسَنَةٍ وَ مَحَا عَنْهُ أَلْفَيْنِ وَ مِائَتَيْ سَيِّئَةٍ وَ رَفَعَ لَهُ فِي الْجَنَّةِ أَلْفَيْنِ وَ مِائَتَيْ دَرَجَةٍ »

«Cuma gününün hepsi namaz ve ibâdettir. Güneş bir mızrak boyu yükselince abdestini güzel alıp sevâbına inanarak ve Allah'ın vereceğini düşünerek iki rekât kuşluk namazı kılan kimseye Allahu Teâlâ iki yüz sevâb yazar ve iki yüz günâhını mahveder. Dört rekât kılana.

---

(617) Ebû Mûsa el - Medînî.

cennette dört yüz derece, sekiz rekât kılana cennette 800 derece verir, ve bütün günâhlarını mağfiret eder. 12 rekât kılana 2200 sevâb verir. Bu kadar da günâhını mahveder ve bu miktar derecesini cennette yükseltir.» (618)

Nafi, İbn Ömer'den rivâyet ediyor ki Peygamber Efendimiz:

«مَنْ دَخَلَ الْجَامِعَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ قَبْلَ صَلاَةِ الْجُمُعَةِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ خَمْسِينَ مَرَّةً لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ يُرَى لَهُ»

«Cuma günü camiye girip öğle namazından evvel, her rekâtında elli kere Fâtiha'yı ve İhlâsı okumak sûretiyle dört rekât namaz kılan kimse, cennetteki yerini görmeden veyâ bu yeri kendisine gösterilmeden ölmez.» (619) buyurmuştur.

7 — Cumartesi :

Ebû Hüreyre, Peygamberden:

«مَنْ صَلَّى يَوْمَ السَّبْتِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ فَإِذَا فَرَغَ قَرَأَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ حَجَّةً وَعُمْرَةً وَرَفَعَ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ أَجْرَ سَنَةٍ صِيَامِ نَهَارِهَا وَقِيَامِ لَيْلِهَا وَأَعْطَاهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ بِكُلِّ حَرْفٍ ثَوَابَ شَهِيدٍ وَكَانَ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِ اللّٰهِ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ»

«Cumartesi, her rekâtında bir Fâtiha, üç İhlâs okumak sûretiyle dört rekât namaz kıldıktan sonra Âyet-el Kürsî'yi okuyan kimseye, Allahu Teâlâ her harfine bir hac bir umre ve gündüzü sâim gecesi

---

(618) Kaynağı bulunamamıştır.

(619) Dare Kutnî.

kaim, bir senelik sevâb ve yine her harfine bir şehit sevâbı verir. Ayrıca (kıyâmet günü) Peygamber ve şehitler ile arşın gölgesinde olur.» (620) buyurmuştur.

GECE İBÂDETLERİ

Pazar gecesi :

Enes bin Mâlik'den, Peygamber Efendimiz :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْأَحَدِ عِشْرِينَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ خَمْسِينَ مَرَّةً وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً وَاسْتَغْفَرَ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ مِائَةَ مَرَّةٍ وَاسْتَغْفَرَ لِنَفْسِهِ وَلِوَالِدَيْهِ مِائَةَ مَرَّةٍ وَصَلَّى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِائَةَ مَرَّةٍ وَتَبَرَّأَ مِنْ حَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ وَالْتَجَأَ إِلَى اللّٰهِ ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ آدَمَ صَفْوَةُ اللّٰهِ وَفِطْرَتُهُ وَإِبْرَاهِيمَ خَلِيلُ اللّٰهِ وَمُوسَى كَلِيمُ اللّٰهِ وَعِيسَى رُوحُ اللّٰهِ وَمُحَمَّداً حَبِيبُ اللّٰهِ كَانَ لَهُ مِنَ الثَّوَابِ بِعَدَدِ مَنْ دَعَا لِلّٰهِ وَلَداً وَمَنْ لَمْ يَدْعُ لِلّٰهِ وَلَداً وَبَعَثَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الْآمِنِينَ وَكَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ تَعَالَى أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ مَعَ النَّبِيِّينَ»

«Pazar gecesi yirmi rekât namaz kılan ve her rekâtında Fâtiha ve İhlâsı elli kere, Muavvezeteyni birer kere okuyan ve müteakiben kendisi ve ebeveyni için yüz kere istiğfar ve Peygamber üzerine yüz salâvat-ı şerîfe getirip

«Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l - aliyyi'l - azîm»

dedikten sonra Âdem Aleyhi's - selâm'ın Allahu Teâlâ'nın yaratığı ve

(620) Ebû Mûsa el - Medînî.

"Sefiyyi" halis kulu, İbrahim Aleyhi's - selâm'ın halili, Musâ Aleyhi's-selâm'ın da kelimi, İsâ Aleyhi's - selâm'ın ruhu, Muhammed Aleyhi's-selâm'ın habibi olduğuna şehâdet eden kimseye, Allahu Teâlâ'ya veled isnad edenler ile etmiyenler sayısınca sevâb verir, kıyâmet gününde her türlü sıkıntıdan emin olur. Peygamberler ile cennete girmeyi hak eder.» (621) buyurmuştur.

Pazartesi gecesi :

A'mes (622) Enes'den rivâyet ediyor, Peygamber Efendimiz buyuruyor ki :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْإِثْنَيْنِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى الْحَمْدُ لِلَّهِ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ وَفِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ عِشْرِينَ مَرَّةً وَفِي الثَّالِثَةِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثَلَاثِينَ مَرَّةً وَفِي الرَّابِعَةِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ أَرْبَعِينَ مَرَّةً ثُمَّ يُسَلِّمُ وَيَقْرَأُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ خَمْساً وَسَبْعِينَ مَرَّةً وَاسْتَغْفَرَ اللَّهَ لِنَفْسِهِ وَلِوَالِدَيْهِ خَمْساً وَسَبْعِينَ مَرَّةً ثُمَّ سَأَلَ اللَّهَ حَاجَتَهُ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعْطِيَهُ سُؤَالَهُ مَا سَأَلَ»

«Kim ki Pazartesi gecesi, birinci rekâtta Fâtiha ve İhlâsı on kere, ikinci rekâtında 20, üçüncü rekâtında otuz, dördüncü rekâtında ise kırk kere okumak sûretiyle dört rekât namaz kılar ve selâmdan sonra 75 kere İhlâs okur, kendisi, anne ve babası için 75 kere istiğfar eder sonra Allah'tan hacetini dilerse, Allahu Teâlâ her istediğini kendisine verir.» (623)

---

(621) Kaynağı bulunamamıştır.

(622) Süleyman bin Mihran el - Esedi'dir. Kûfe hafızlarındandır. Kendisine «Mushaf» da denirdi. bâzı sahabileri görmüş, yetmiş sene cemaatle iftitâh tekbirini kaçırmamıştır. 148 Hicride ölmüştür.

(623) Ebû Mûsa el - Medinî.

Bu namaza, hacet namazı derler.

Salı gecesi :

«مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً وَيَقْرَأُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَاسْتَغْفَرَ اللّٰهَ تَعَالَى خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً كَانَ لَهُ ثَوَابٌ عَظِيمٌ وَأَجْرٌ جَسِيمٌ»

«Salı gecesi her rekâtında Fâtiha, İhlâs ve Muavvezeteyni on beşer kere okumak sûretiyle iki rekât namaz kıldıktan sonra 15 Âyet-el Kürsî okuyup on beş kere istiğfar eden kimseye büyük ecir ve mükâfatlar verir.» (624)

Hazret-i Ömer (R.A.)'den rivâyet olunmuş, Peygamber Efendimiz :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الثُّلَاثَاءِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّةً وَإِنَّا أَنْزَلْنَاهُ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ سَبْعَ مَرَّاتٍ أَعْتَقَ اللّٰهُ رَقَبَتَهُ مِنَ النَّارِ وَيَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَائِدَهُ وَدَلِيلَهُ إِلَى الْجَنَّةِ»

«Salı gecesi her rekâtında bir Fâtiha ve yedişer kere Kadr sûresini okumak sûretiyle iki rekât namaz kılan kimseyi Allahu Teâlâ cehennemden azat eder ve cennete girmesine öncülük eder.» (625) buyurmuştur.

Çarşamba gecesi :

Hazret-i Fâtıma (R.A.) Peygamber Efendimizden rivâyet ediyor ki, Peygamber Efendimiz :

---

(624) Ebû Mûsa bâzı musanniflerden hikâye etmiştir. Ayrıca İbn Mes'ûd da Câbir'e dört rekâtlı namaza dair bâzı hadisler isnat etmiştir.

(625) Buna dâir de bir kayda rastlanamamıştır.

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْأَرْبِعَاءِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَقُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ عَشْرَ مَرَّاتٍ وَفِي الثَّانِيَةِ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ عَشْرَ مَرَّاتٍ ثُمَّ إِذَا سَلَّمَ اسْتَغْفَرَ اللّٰهَ عَشْرَ مَرَّاتٍ ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَ مَرَّاتٍ نَزَلَ مِنْ كُلِّ سَمَاءٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَكْتُبُونَ ثَوَابَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

«Çarşamba gecesi birinci rekâtında Fâtiha'yı ve on kere Felâk sûresini, ikinci rekâtında Fâtiha'yı ve on kere Nas sûresini okumak sûretiyle iki rekât namaz kıldıktan sonra on kere istiğfar eden ve Peygamber üzerine on salâvat getiren kimseye sevâb için her gökten yetmişbin melek gelir kıyâmete kadar sevâbını yazmakla meşgul olurlar.» (626) buyurmuştur.

Diğer hadîste :

«سِتَّ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ مَاشَاءَ اللّٰهُ وَيَقْرَأُ فِي آخِرِ الرَّكْعَتَيْنِ آيَةَ الْكُرْسِيِّ ثَلَاثِينَ مَرَّةً وَفِي الْأُولَيَيْنِ ثَلَاثِينَ مَرَّةً قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ يُشَفَّعُ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلُّهُمْ وَجَبَتْ عَلَيْهِمُ النَّارُ»

«Birinci rekâtta Fâtiha ve dilediği zamm-ı sûreden sonra on İhlâs, ikinci rekâtta yine Fâtiha ve zamm-ı sûreden sonra on Âyet-el Kürsi okumak sûretiyle 16 rekât namaz kılan kimse, akrabasından azâba müstehak olmuş 16 kimseye şefâat edecektir.» (627) buyurmuştur.

---

(626) Bu husûsta Fatime'den bir rivâyet bulunamamış, yalnız Câbir'den dört rekât diye Ebû Mûsa rivâyet etmiştir. Hattâ Enes'den üç rekat rivâyeti de vardır.

(627) Mehazı bulunamamıştır.

Hazret-i Fâtıme'den, Peygamber Efendimiz :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْأَرْبِعَاءِ سِتَّ رَكَعَاتٍ قَرَأَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ يَقُولُ : جَزَى اللَّهُ مُحَمَّداً عَنَّا مَا هُوَ أَهْلُهُ غُفِرَ لَهُ ذُنُوبُ سَبْعِينَ سَنَةً وَكُتِبَ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ».

«Kim ki Çarşamba gecesi altı rekât namaz kılar ve her rekâtında Fâtiha'dan sonra Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetini sonuna kadar okur, namazı müteakip Cezallahü Muhammeden annâ bima hüve ehlühü duâsını okursa, yetmiş senelik günâhı bağışlanır ve Cehennemden beraeti yazılır.» (628)

Perşembe gecesi :

Ebû Hüreyre, Peygamber Efendimizden rivâyet ediyor :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْخَمِيسِ مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ خَمْسَ مَرَّاتٍ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ خَمْسَ مَرَّاتٍ وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ اسْتَغْفَرَ اللَّهَ تَعَالَى خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً وَجَعَلَ ثَوَابَهُ لِوَالِدَيْهِ فَقَدْ أَدَّى حَقَّ وَالِدَيْهِ عَلَيْهِ وَإِنْ كَانَ عَاقًّا لَهُمَا وَأَعْطَاهُ اللَّهُ تَعَالَى مَا يُعْطِي الصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءَ»

«Perşembe gecesi akşam ile yatsı arası iki rekât namaz kılıp her rekâtında Fâtiha, Âyet-el Kürsî ve Muavvezeteyni beş kere okur ve namazdan sonra on kere istiğfar eder sevâbını anne ve babasına ba-

(628) Kaynağı bulunamamıştır.

ğışlarsa, onlara âsi olsa da haklarını ödemiş, sıddîk ve şehitler mertebesine yükselmiş olur.» (629) buyurdu.

Cuma gecesi :

Hz. Câbir diyor ki, Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ ٱلْجُمُعَةِ بَيْنَ ٱلْمَغْرِبِ وَٱلْعِشَاءِ ٱثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ ٱلْكِتَابِ مَرَّةً وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ إِحْدَى عَشْرَةَ مَرَّةً فَكَأَنَّمَا عَبَدَ اللهَ تَعَالَى اثْنَتَيْ عَشْرَةَ سَنَةً صِيَامٌ نَهَارُهَا وَقِيَامٌ لَيْلُهَا»

«Her kim Cuma gecesi akşam ile yatsı arasında 12 rekât namaz kılar, her rekâtında bir Fâtiha, on iki İhlâs okursa, gündüz oruçlu gece namazda olmak üzere on iki sene ibâdet etmiş gibi sayılır.» (630)

Enes (R.A.), Peygamber Efendimizden :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ ٱلْجُمُعَةِ صَلَاةَ ٱلْعِشَاءِ ٱلآخِرَةِ فِي جَمَاعَةٍ وَصَلَّى رَكْعَتَيِ السُّنَّةِ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهُمَا عَشْرَ رَكَعَاتٍ قَرَأَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ ٱلْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ وَٱلْمُعَوِّذَتَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً ثُمَّ أَوْتَرَ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ وَنَامَ عَلَى جَنْبِهِ ٱلأَيْمَنِ وَوَجْهُهُ إِلَى ٱلْقِبْلَةِ فَكَأَنَّمَا أَحْيَا لَيْلَةَ ٱلْقَدْرِ»

«Cuma gecesi cemâat ile yatsının farzını ve sonra da sünnetini kıldıktan sonra her rekâtta Fâtiha, İhlâs ve Muavvezeteyn sûrelerini birer kere okumak sûretiyle on rekât kılar, ayrıca da üç rekât vitir na-

(629) Ebû Mûsa ve Ebû Mansur rivâyet etmişlerdir.
(630) Kaynağı bulunamamıştır.

mazını kıldıktan sonra kıbleye karşı sağ tarafına yatıp uyursa, Kadir gecesini ihyâ etmiş kadar sevâb alır.» (631) rivâyet etmiştir.

Yine Peygamber Efendimiz :

«أَكْثِرُوا مِنَ الصَّلاَةِ عَلَيَّ فِي اللَّيْلَةِ الْغَرَّاءِ وَالْيَوْمِ الْأَزْهَرِ: لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِ الْجُمُعَةِ»

«Nûrlu gece ve parlak günde yâni Cuma günü ve gecesinde benim üzerime çok salâvat getirin.» buyurmuştur.

Cumartesi gecesi :

Enes diyor ki, Peygamber Efendimiz buyuruyor :

«مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ السَّبْتِ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً بُنِيَ لَهُ قَصْرٌ فِي الْجَنَّةِ وَكَأَنَّمَا تَصَدَّقَ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ وَتَبَرَّأَ مِنَ الْيَهُودِ وَكَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ»

«Cumartesi gecesi akşam ile yatsı arasında on iki rekât namaz kılan kimseye Cennette bir köşk inşâ edilir. Bütün mü'minlere sadaka vermiş olur. Yahudilikten uzaklaşır ve Allahu Teâlâ'nın mağfiretini hak etmiş olur.» (632)

ÜÇÜNCÜ KISIM

SENE İÇİNDE GEÇEN NAMAZLAR BEYÂNINDADIR

Bunlar da Bayramlar, teravih, recep ve şaban namazlarıdır.

A — Bayram namazları :

Bayram namazı sünnet-i müekkede (633) ve dinin şiârındandır. Bayram namazlarında yedi şeye riâyet etmelidir.

(631) Kaynağı bulunamamıştır.
(632) Kaynağı bulunamamıştır.
(633) Bayram namazı Hanefîlere göre vâcibtir. Cum'adaki şartlar bunda da aranır. Yalnız hutbe namazdan sonra okunur, sünnettir.

1 — Sıra ile üç tekbîr alır, yâni :

«Allahü Ekber Allahü Ekber, Allahü Ekber kebîren ve'lhamdülillâhi kesîren ve sübhânallahi bükreten ve esîlâ. Lâ ilâhe illâllahü vahdehü lâ şerike lehü, muhlisîne lehü'd - dîne velev kerihe'l-kâfirûn.»

der. Ramazan bayramında daha akşamdan tekbîre başlar. Bayram namazına kadar devam eder (634). Kurban bayramında arife günü sabahleyin namazı müteakip tekbîr almaya başlar, on üçüncü günün son vaktine kadar devam eder (635). Sözlerin en mükemmeli budur. Farz ve nâfilelerin akabinde tekbîr alır (636), fakat farzlarda daha kuvvetlidir.

2 — Cumada olduğu gibi bayram sabahı da her türlü temizliği yaparak iyi elbise giymelidir. Ancak çocuklara ipek giydirmemeli, kadınlar da sokağa çıkmak için süslenmemelidir.

3 — Bayrama gidiş geliş yolları ayrı olmalıdır. Peygamber Efendimiz öyle yapardı. Yine Peygamber Efendimiz :

«يَأْمُرُ بِإِخْرَاجِ الْعَوَاتِقِ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ»

«Genç ve yaşlı kadınların bayrama gelmesini emrederdi.»

4 — Müstehab olan, Mekke ve Beyt-i makdis müstesna, bayramı sahrada namazgâhta kılmaktır. Hava yağmurlu ise camide kılınır, kapalı günlerde düşkünleri camide bırakıp, sağlamlar ile yüksek tekbîr alarak da sahraya çıkılır.

5 — Vaktine dikkat etmek, bayramın vakti gün doğuşu ile (637) zevâl arasıdır. Kurbanın ilk vakti, güneş doğuşundan sonra bayram namazı kılınıp hutbesi okunacak kadar vakit geçtikten sonra başlar (638). 13 üncü günün akşamına kadar devam eder. Kurban kesmek için kurban bayramını erken kılmak, sadaka-i fıtrı dağıtmak için de

---

(634) Hanefilerde Ramazan bayramında sabahleyin yolda giderken gizli tekbîr alır, namazların beşinde tekbîr almak yoktur.

(635) Kurban bayramında arife günü sabah namazında başlar ve beş gün devam eder. Beşinci gün ikindi vakti sona erer ki tam 23 vakittir. Bayrama giderken de aşikâre tekbîr alınır.

(636) Yine Hanefilere göre yalnız farz namazlarda selâm verince tekbîr alınır, sünnetlerde yoktur.

(637) Hanefilere göre gün doğuşundan 45 dakika sonradır. Çünkü bu arada namaz kılınmaz.

(638) Hanefilerde Kurbanın ilk vakti, bayram namazı kılınan yerlerde kılındıktan sonradır. Diğer yerlerde sabah vaktidir.

Ramazan bayramını biraz tehir etmek müstehabtır. Peygamber Efendimiz böyle yapardı.

6 — Bayram namazının keyfiyeti :

Tekbîr alarak musallaya gidildikte herhangi bir nâfile namaz kılmadan ve oturmadan müezzin bayram namazı kılınacağını haber verir ve iki rekât bayram namazı kılınır. İftitah tekbîri alınıp (Veccehtü..) okunduktan sonra yedi tane daha tekbîr alınır ve bu tekbîrlerin aralarında

«Sübhânallahi ve'lhamdülillâhi velâ ilâhe illâllahü vallahü ekber»

der. Son tekbîrden sonra (Eûzü ile) Fâtiha ve (Kaf) sûresini okur, ikinci rekâtta da aynı şekilde beş tekbîr alır, Fâtiha ile (el - Kamer) sûresini okur, bu sûretle bayram namazını kıldıktan sonra, hafif celse ile ayırdığı iki hutbeyi okur. Bayram namazını kılmıyanlar sonra kaza ederler (639).

7 — Bir koç kurban etmektir.

«ضَحَّى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ وَذَبَحَ بِيَدِهِ وَقَالَ بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ هٰذَا عَنِّي وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحِّ مِنْ أُمَّتِي»

«Aleyhi's - salâtü ves-selâm Efendimiz çok güzel iki koç kurban etti ve bunları bizzat kendi eliyle keserken bunların biri benim diğeri de ümmetimden kurban kesemiyenler içindir diye niyyet ederek Bismillâhi Allahü Ekber dedi ve kesti.» (640)

---

(639) Hanefîlere göre bayram namazı vâcibtir. Şâfiîlerde olduğu gibi 12 tekbîr değil, fazladan 6 tekbîri vardır. Kılınış şekli şöyledir: İlk tekbîr alındıktan sonra «Sübhâneke» okunur, sonra elleri kaldırmak sûretiyle 3 tekbîr alınır, aralarında bir şey okunmaz, her tekbîrde eller salıverilir, üçüncüde bağlanır. İmâm Fâtiha ve zamm-ı sûre okur, aynı diğer namazlar gibi rükû ve sücûd edilir, ikinci rekâta kalkılır. Yine imâm Fâtiha ve bir sûre okuduktan sonra rükûa gitmeden aynı şekilde 3 kere tekbîr alır ve dördüncü tekbîr ile rükûa gidilir, ikinci rekâtta diğer namazlar gibi selâm verilir ve sünnet olarak hutbe okunur. Görülüyor ki iki rekât olan bayram namazının diğer iki rekâtlı namâzlardan farkı 6 tane vâcib olarak alınan fazla tekbîrdir. Bunların üç tanesi birinci rekâtın «Sübhâneke» si ile «Fâtiha»sı arasında, diğer üçü de ikinci rekâtın zamm-ı sûresiyle rükûu arasındadır. Bayram namazı münferid olarak kaza edilmez.

(640) Buhârî ve Müslim, Enes'ten.

Yine Peygamber Efendimiz :

«مَنْ رَأَى هِلَالَ ذِي الْحِجَّةِ وَأَرَادَ أَنْ يُضَحِّيَ فَلَا يَأْخُذْ مِنْ شَعْرِهِ وَلَا مِنْ أَظْفَارِهِ شَيْئًا»

«Kurban kesecek olan kimse, Zilhicce ayı girdikten sonra kurbanın tüyünden ve tırnağından bir şey kesmemelidir.» (641)

Ebû Eyyûb-i Ensarî diyor ki :

«كَانَ الرَّجُلُ يُضَحِّي عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالشَّاةِ عَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَيَأْكُلُونَ وَيُطْعِمُونَ»

«Peygamberimizin zamanında kişi, çoluk çocuğu için kurban keser ve hepsi beraber hem yer, hem de yedirirlerdi.»

Üç gün ve daha uzun müddetle kurbanından yiyebilir. Üç günden fazla yemekten menedildi ise de sonra müsaade edilmiştir. Süfyân-ı Sevrî "Kurban kestikten sonra 12 ve kurban bayramından sonra da 6 rekât namaz kılmak sünnettir" dedi. (642)

B — Teravih namazı :

Bu da yirmi rekâttır, keyfiyeti meşhurdur. Her ne kadar bayram namazı kadar kuvvetli değilse de sünnet-i müekkededir. Cemâatle veyâ münferit kılınmasının fazîletinde ihtilâf edilmiştir.

Peygamber Efendimiz iki veyâ üç defa mescide gelerek teravihi kıldırdı, fakat sonra gelmedi ve «Korktum, size borç olur onun için gelmedim.» buyurdular. Vahyin kesilmesiyle vâcib olmak korkusu kalmadığından Hazret-i Ömer (R.A.) teravihi cemâatle kıldırmağa başlamıştır. Bu sebebten ve farzlardan delil çekmek sûretiyle cemâat de bereketli ve fazîletli olduğundan aynı zamanda yalnızlıkta tembellik, cemâatte ise bir heves ve neşat bulunduğundan cemâat daha efdaldir dediler. Diğer bâzıları da bu teravih bayram gibi bir alâmet değildir, onu Tahıyyetül mescid ve kuşluk namazı gibi kabul etmek daha evlâdır. Halbuki bunlar münferit kılınır. Bakarsın ki bir cemâat camiye

(641) Müslim, Ümmü Seleme'den.

(642) Kaynağı bulunamamıştır, halbuki bayramdan evvel ve sonra başka namaz kılınmadığına dair kuvvetli rivâyet vardır.

girer ve cemâatle değil, ayrı ayrı "Tahıyyetül Mescid" namazını kılarlar, demişlerdir. Yine Peygamber Efendimizin :

«فَضْلُ صَلاَةِ التَّطَوُّعِ فِي بَيْتِهِ عَلَى صَلاَتِهِ فِي الْمَسْجِدِ، كَفَضْلِ صَلاَةِ الْمَكْتُوبَةِ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى صَلاَتِهِ فِي الْبَيْتِ»

«Evde kılınan nâfile namâzların camide kılınan nâfile namâzlar üzerine fazileti, camilerde kılınan farzların evlerde kılınan farzlar üzerine olan fazîleti gibidir.» (643)

Ve yine Peygamber Efendimizin :

«صَلاَةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا أَفْضَلُ مِنْ مِائَةِ صَلاَةٍ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ، وَصَلاَةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلاَةٍ فِي مَسْجِدِي وَأَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ رَجُلٌ يُصَلِّي فِي زَاوِيَةِ بَيْتِهِ رَكْعَتَيْنِ لاَ يَعْلَمُهُمَا إِلاَّ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ»

«Benim mescidimde bir namaz, diğer mescidlerde yüz namazdan, Kâbe'de bir namâz benim mescidimde bin namâzdan hayırlıdır. Bunlardan daha hayırlısı, yalnız Allahu Teâlâ'nın bileceği, evin bir köşesinde kılınan iki rekât namazdır.» (644)

hadîslerine dayanarak münferit kılınmasını efdal kabul etmişlerdir. Çünkü cemâat arasında yapmacık hareketler ve riyâ korkusu var; fakat yalnızlıkta böyle bir tehlike yoktur. İşte teravih hakkında söylenen bunlardır. Fakat muhtar olan Hazret-i Ömer'in yaptığı gibi cemâatle kılmanın daha efdal olmasıdır. Zîra bâzı nâfilelerde cemâat meşrû, teravih namazı ise şeairi dinden olmaya daha lâyıktır. Cemâatte riyâya kaçmak, yalnızlıkta riyâdan korunmak, yalnızlıkta tembelleşmek cemâatin fazîletiyle alâkalı bir şey değildir. Gûya ki bunun kaili demek istiyor ki, tembellik sebebiyle namazı terketmeden ise, ne pahasına olursa olsun, kılması hayırlı; ihlâs ise riyâdan hayırlıdır. Biz mes'eleyi başka cepheden de alabiliriz. Meselâ: Yalnızlıkta tembelleşip cemâatte de riya etmeyen bir adamı farzedelim. Acaba bunun yalnızlıkta mı yoksa cemâatle mi kılması daha efdal? Şimdi cemâatteki fazî-

(643) Âdem b. Ebî İyas.

(644) Ebû'ş - Şeyh rivâyet etmiştir.

leti ile yalnızlıktaki huzûru kalb ve ihlâsın ziyâdeliğini düşünmek icab eder. O zaman da birini diğeri üzerine tercihte tereddüt hâsıl olur (Binâenaleyh bu gibi tereddütlere düşmektense, her ne olursa olsun, bu namâzda cemâat daha efdaldir.) Ramazan-ı şerîfin on beşinden sonra vitirde kunut müstehabtır. (Hanefîler daimâ vitirde kunût eder.)

C — Receb ayına mahsûs namâz :

Peygamber Efendimize isnat edilen bir hadîste :

«مَا مِنْ أَحَدٍ يَصُومُ أَوَّلَ خَمِيسٍ مِنْ رَجَبَ ثُمَّ يُصَلِّي فِيمَا بَيْنَ الْعِشَاءِ وَالْعَتَمَةِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَفْصِلُ بَيْنَ كُلِّ رَكْعَتَيْنِ بِتَسْلِيمَةٍ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ مَرَّةً وَإِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ مَرَّةً فَإِذَا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ صَلَّى عَلَيَّ سَبْعِينَ مَرَّةً يَقُولُ : اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ وَعَلَى آلِهِ ، ثُمَّ يَسْجُدُ وَيَقُولُ فِي سُجُودِهِ سَبْعِينَ مَرَّةً سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ ، ثُمَّ يَرْفَعُ رَأْسَهُ وَيَقُولُ سَبْعِينَ مَرَّةً : رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ ، ثُمَّ يَسْجُدُ سَجْدَةً أُخْرَى وَيَقُولُ فِيهَا مِثْلَ مَا قَالَ فِي السَّجْدَةِ الْأُولَى ثُمَّ يَسْأَلُ حَاجَتَهُ فِي سُجُودِهِ فَإِنَّهَا تُقْضَى - قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَا يُصَلِّي أَحَدٌ هَذِهِ الصَّلَاةَ إِلَّا غَفَرَ اللهُ تَعَالَى لَهُ جَمِيعَ ذُنُوبِهِ وَلَوْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ وَعَدَدِ الرَّمْلِ وَوَزْنِ الْجِبَالِ وَوَرَقِ الْأَشْجَارِ وَيُشَفَّعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي سَبْعِمِائَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ مِمَّنْ قَدِ اسْتَوْجَبَ النَّارَ »

«Kim ki Recebin ilk Perşembe günü oruç tutar sonra akşam ile yatsı veyâ yatsı ile gecenin üçte biri arasında ve her rekâtta bir Fâtiha üç «Kadr» sûresini ve on iki İhlâs okumak ve iki rekâtta bir selâm vermek üzere on iki rekât namaz kılar, selâmdan sonra yetmiş kere

«Allahümme salli alâ Muhammedini'n - nebiyyi'l - ümmiyyi ve alâ âlihi»

der sonra secdeye kapanır ve secdesinde yetmiş kere

«Sübbûhün kuddûsün Rabbü'l - melâiketi ve'r-rûhi»

der, sonra başını kaldırır yetmiş kere

«Rabbi'ğfir ve erham ve tecâvez ammâ ta'lemü»

der, sonra tekrar secdeye kapanır ve birinci secdede okuduklarını aynı şekilde tekrar eder. Sonra secdede iken dilediğini isterse, bütün istekleri yerine gelir. Zîra Peygamber Efendimiz devamla buyuruyor ki "bu namazı kılan kimsenin, deniz köpükleri, kumlar sayısı, dağlar ağırlığı kadar, ağaçlar yaprakları sayısınca günâhı olsa da Allahu Teâlâ bütün günâhlarını mağfiret eder ve akrabasından cehennemi hak etmiş yedi yüz kişiye şefâat eder."» (645) buyurmuştur.

İşte bu namaz müstehab olan bir namazdır. Bu namaz hadd-i zâtında Âhad tarikıyle rivâyet edilen ve teravih seviyesine yükselmeyen bir namaz ise de Kudüs halkı bu namaza devam ettiği için onu anlatmayı uygun buldum. Bu bahiste anlatılması ise, senenin tekerrür etmesiyle, tekerrür ettiği içindir.

D — Şaban ayı namazı :

Şabanın on beşinci gecesi, her rekâtında bir Fâtiha ve on bir İhlâs okumak ve iki rekâtta bir selâm vermek sûretiyle yüz rekât namaz kılınır. İsterse her rekâtında Fâtiha'dan sonra yüz "İhlâs" okumak sûretiyle on rekât da kılabilir. Bu şekilde kılmak, bütün müstehab namazlarda da mervidir. Selef, bu namazı kılar ve buna "hayır namazı" derlerdi, hattâ bu namazı bir araya toplanıp, cemâatle de kılarlardı (646). Hasan-ı Basrî'den rivâyet olundu, diyor ki otuz sahabî bana haber verdi ki :

---

(645) Rezîn kitâbında bunu irâd etti.

(646) Mezhebimizde, Teravih'ten başka hiçbir sünnet namazı, cemâatle kılınmaz.

«أَنَّ مَنْ صَلَّى هَذِهِ الصَّلاَةَ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ نَظَرَ اللهُ إِلَيْهِ سَبْعِينَ نَظْرَةً وَقَضَى لَهُ بِكُلِّ نَظْرَةٍ سَبْعِينَ حَاجَةً أَدْنَاهَا الْمَغْفِرَةُ»

«Bu gece bu namazı kılan kimseye Allahu Teâlâ yetmiş kere nazar eder ve her nazarında yetmiş ihtiyâcını temin eder. En küçüğü günâhlarını mağfiret etmesidir.» (647) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ KISIM

MUÂYYEN ZAMANI OLMAYIP, GEÇİCİ SEBEBLER İLE ALÂKALI OLAN NAMAZLAR BEYÂNINDADIR

Bunlar da **husûf, küsûf, istiska, tahiyyetü'l - mescid, salât-ü vüzûin = abdest namazı, ezan ve kamet arasında namaz, evden çıkarken ve eve girdikte kılınan namaz v.s.** olmak üzere dokuz namazdır.

HUSÛF VE KÜSÛF NAMAZI

1 — Salât-ı Husûf (Ay tutulduğunda kılınan namâz) :

Peygamber Efendimiz bir hadisinde :

«إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللهِ لاَ يُخْسَفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَافْزَعُوا إِلَى ذِكْرِ اللهِ وَالصَّلاَةِ»

«Muhakkak ki Güneş ile Ay Allah'ın büyüklüğüne delâlet eden birer alâmetlerdir. Onlar kimsenin ölümü veyâ doğumu için tutulmazlar. Bunların tutulduklarını gördüğünüzde, zikir ve namâz ile Allah'a iltica edin.» (648) buyurmuştur.

---

(647) Hazret-i Ali'den. Şabanın on beşinci gününü oruç tutun, gecesinde kaim olun meâlinde İbn Mâce, bir hadis rivâyet etmiştir.

(648) Buhârî ve Müslim.

Aleyhi's - salâtü ve's-selâm Efendimizin oğlu İbrahim öldüğü sırada güneş tutulmuştu. Bunu görenler, İbrahimin ölümünden dolayı tutuldu demeleri üzerine Peygamber Efendimiz bu hadisi irad buyurdular.

Bu namazın keyfiyeti ve vakti :

Keyfiyeti, yâni kılınış şekli :

Güneş tutulduğu vakit, ister kerahet vakti olsun, ister olmasın, insanlar namaza davet edilir ve imam mescidde cemâat ile iki rekât namaz kıldırır. Her rekâtta birincisi ikincisinden uzun olmak üzere iki rükû eder. Gizli olarak birinci rekâtta Fâtiha ve Bakara, ikinci rekâtta da Fâtiha ve Âl-i İmrân, üçüncü rekâtta, Fâtiha ve Nisâ, dördüncü rekâtta Fâtiha ve Mâide sûrelerini veyâ bu kadar âyet okur, her rekâtta yalnız Fâtiha veyâ kısa sûreler okusa da beis yoktur. Uzatmaktaki gâye açılıncaya kadar namazın devamıdır. Birinci rükûda yüz, ikincide seksen, üçüncüde yetmiş, dördüncü rükûda ise elli âyet okunacak kadar zaman bekler, sücûdlar da aynı rükûlar gibi olmalıdır. Namazdan sonra, arasında hafif celse bulunan iki hutbe okur. İnsânlara sadaka vermek, köle âzâd etmek ile emreder. Ay tutulduğu vakitte de aynı şekli yapar. Şu kadar ki gece olduğu için salât-ı husûf da âşikâre okur.

Bu namazın vakti: Ay veyâ güneş tutulmağa başladığı andan açılıncaya kadar devam eder, ancak güneşin tutulması guruba tesadüf ediyorsa, batmasiyle, ayın tutulması tulûa tesadüf ediyorsa güneşin doğmasiyle namazları da sona erer. Yalnız Ay tutulmuş olduğu hâlde gece vakti, yâni güneş doğmadan batarsa bu namazın vakti kaybolmaz. Çünkü bütün gece ayın idaresindedir. Eğer namaz kılınırken ay veyâ güneş açılırsa namazı kesmez, belki uzatmaz kısaca kılar. Bir rekâtta iki rükû olduğuna göre ikinci rükûa yetişen o rekâta yetişmiş sayılmaz. Çünkü asıl olan birinci rükûdur (649).

2 — Salât-ı istiska (yağmur isteme namazı):

Sulu dereler kuruduğu, yağmur damlaları kesildiği veyâ gözeler azalmağa başladığı vakit, imam insânlara üç gün oruç tutmak, imkân nisbetinde sadaka vermek, helâllaşmak ve tevbe ile emreder. Bu işler tamamlandıktan sonra dördüncü gün erkekler, yaşlı kadınlar ve çocuklar, bayramın aksine olarak eski ve fakat temiz elbise ile huşû ve

---

(649) Hanefîlerde Husuf ve Küsûf namâzı vardır. Bunların münferit kılınması daha makbuldür. Küsûf namazı cemaatle kılınsa da hutbe okunmaz ve aynı nafile namazları gibi kılınır, iki rükû diye bir şey yoktur. Namazdan sonra imâm cemaate yönelir ve açılıncaya kadar duâ eder.

tevâzu içinde sahraya çıkar. Hattâ bâzılarına göre, ihtiyâçta ortak oldukları için hayvanları da beraber çıkarırlar. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«لَوْلَا صِبْيَانٌ رُضَّعٌ وَمَشَايِخُ رُكَّعٌ وَبَهَائِمُ رُتَّعٌ لَصُبَّ عَلَيْكُمُ الْعَذَابُ صَبًّا»

«Eğer emzikte, memedeki çocuklar, rükû eden ihtiyarlar ve kırlarda yayılan hayvanlar olmasaydı azâb-ı ilâhi sizin üzerinize yağmur gibi dökülürdü.» (650) buyurmuştur.

Zımmîler de ayrı olarak çıkarlarsa menedilmezler (651). Sahrada geniş bir yerde toplandıklarında cemâate, namaz kılınacak diye haber verilir ve tekbîrsiz olarak bayram namazı gibi iki rekât namaz kılınır. Sonra yine arasında hafif celse ile iki hutbe okunur. Hutbenin ağırlık noktasını istiğfar teşkil etmeli. İkinci hutbenin yarısından sonra tefeül için, Peygamber Efendimizin yaptığı gibi cübbesini ters çevirerek kıbleye dönmeli ve cemâat de böyle yapmalı. Bundan sonra herkes gizlice duâ etmelidir. Sonra imam tekrar cemâate dönerek :

«اللهم إنك أمرتنا بدعائك ووعدتنا إجابتك، فقد دعوناك كما أمرتنا فأجبنا كما وعدتنا، اللهم فامنن علينا بمغفرة ما قارفنا وإجابتك في سقيانا وسعة أرزاقنا»

«Allahım bize, duâ ile emir buyurdun, icabet edeceğine söz verdin. Biz emrin üzerine duâda bulunuyoruz, sen de icabet va'dini yerine getirerek duâmızı kabûl buyur. Lûtf u kereminle kusûrlarımızı bağışla, rahmet dileğimizi kabul buyur, rızkımızı genişlettir.»

(650) Beyhâkî Ebû Hüreyre'den.

(651) Zımmîlerin duâya çıkması hakkında görüşler muhteliftir. Bir kısmı müşterken de duâya çıkabilirler diyor; çünkü istenen rahmet-i âmmedir. Dünyâ ni'metleridir, zâten onlar da bundan müstefiddir, hattâ onların sesini fazla dinlememek için bu gibi duâlarını Allah kabûl eder, dedi. Diğer bir kısmı aynı ânda ayrı yerde çıkarlar, dedi. Diğer bir kısmı başka zamanda çıkarlar, dedi. Diğer bâzıları da başka zamanda çıkmalarına hiç müsaade edilmez. Çünkü tesadüfen o ânda yağarsa, zihinlerde teşevvüş husûle getirir. Müslümanlar safına da alınmazlar. Çünkü kâfirlerin duâsı dalâldedir, derler. Her hâlde menedilmezler ama en doğrusu, onların da aynı ânda ayrı yerde bulunmamalarıdır. (Mütercim).

(Bu duâ İmam Şâfiî'den rivâyet edilmiştir). Böylece duâ etmekle hutbesine nihayet verir (652). Oruca başladıkları üç gün içinde namazları müteakip de duâya devam edebilir. Bu duânın, tövbe, redd-i mezalim ve benzeri âdâb ve bâtınî şartları vardır. Onları da **"Kitâbü'd-Da'avât"**ta anlatacağız.

3 — Cenaze namazı :

Cenaze namazının şekli malûmdur. Müslim'in Avf bin Mâlik'den rivâyetine göre cenazede Peygamber Efendimizin okuduğu duâ :

«اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ وَعَافِهِ وَاعْفُ عَنْهُ وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ وَوَسِّعْ مَدْخَلَهُ وَاغْسِلْهُ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ وَأَبْدِلْهُ دَاراً خَيْراً مِنْ دَارِهِ وَأَهْلاً خَيْراً مِنْ أَهْلِهِ وَزَوْجاً خَيْراً مِنْ زَوْجِهِ وَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ وَأَعِذْهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ»

«Allahım! Sen bu ölüyü affına, rahmetine ve mağfiretine mazhar et, rahat yere indir, kabrini genişlettir. Beyaz elbise yıkanıp lekesi kaybolduğu gibi bunu da temiz sular ile yıka her türlü günâh ve hatalardan tertemiz eyle. Allahım! Bu mevtaya buradaki evinden daha iyi

---

(652) **Hanefîlerde de istiska,** yâni yağmur duâsı vardır. Fakat şekilde ayrılık vardır. Evvelâ yağmur duâsı, bizzat Peygamberimizin ve bâzı sahabenin fiiliyle sâbit **bir sünnettir.** Fakat, cemaatle namaz ve hutbe, bu husûstaki diğer rivâyetlere göre şartından değildir, hattâ namaz bile şartından değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de, kılın, **değil, istiğfar edin buyuruluyor, Hazret-i Ömer de yalnız istiğfar ile duâyı bitirmiştir. Bununla** beraber namaz kılınır fakat, cemaatle değil, münferit kılınır, paltoyu çevirmek rivâ**yeti varsa da pek önemli değildir. Asıl aranan, redd-i mezalim, oruç, tasadduk ve istiğfardır.** Yağmur duâsı budur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: **«Dedim ki: Rabbinizden bağışlanma dileyin. Doğrusu O, çok bağışlayıcıdır ki, size gökten bol bol yağmur indirsin.»** (71/10, 11) buyurulmuştur. Allahü Teâlâ dilerse duâları kabul ederek rahmeti inzâl **eder, zâten reddedeceği duâ olmaz. Ya peşin verir veya veresiye, bu husûsta** Peygamberimizden mervi olan duâların bâzılarının başlıklarını almakla yetineceğim:

«Allahümme eskinâ gaysen...», «Allahümme eskine'l - gayse ve lâ tec'alnâ mine'l kanitin...», «Allahümme inne bilbilâdi ve'l - ıbâdi...» gibi duâlardır. Bununla beraber Allah **her çeşit duâyı kabul eder. Yalnız hareketler şeriata uygun olmalıdır. Zamânımızdaki** alafranga duâlar, kabûlden ziyâde redde şayestedir. Yağmur duâsında tekkelere kurban kesmeler, tekkede yatan adamın mızrağını suya sokup çıkarmalar ve benzeri şeylerin İslâmiyyette mesnedi yoktur. (Mütercim).

mesken, buradaki arkadaşlarından daha hayırlı yoldaşlar, buradaki eşinden daha iyi eş, dost ve ahbablar ihsân eyle. Allahım! Bunu cennetine indir. Kabir ve cehennem azâbından koru.» (653)

Hattâ râvî Avf diyor ki: Peygamber Efendimizin o cenaze hakkındaki bu duâlarını duyduğumda bu cenaze keşke ben olaydım dedim. İkinci tekbîre yetişen, imâm ile beraber tekbîrleri alır ve imâm selâm verdikten sonra birinci tekbîri kaza eder. Eğer acele eder de arada o tekbîri alırsa, imama uymanın bir mânâsı kalmaz. Cenaze namazının zâhir rükûnleri tekbîrlerdir. Bunlar diğer namazların rekâtları makamındadır. Cenaze namazının ve cenazeyi teşyiin fazîletini bildiren haberler meşhûrdur. Artık onları anlatmak ile sözü uzatmaya lüzum yoktur. Nasıl fazîletleri olmasın ki bunlar furuz-u kifâyedendir. Nâfile olmaya intikal etmesi, bu vazifeyi yapacak başka kimselerin bulunduğu zamandır. O vakit kendine nâfile olmakla beraber iştirak etmekle farz-ı kifâye mükâfatını alır. Çünkü hepsi birden farz-ı kifâyeyi ifa ediyor ve başkalarını mes'uliyetten kurtarıyorlar. Bu vazife farzları düşürmiyen diğer nâfileler gibi değildir. Duâ ve himmetlerin çoğalması ve duâsı makbul kimselerin bulunması ihtimaline binaen cemâatin çoğalmasını istemek müstehabdır. Nitekim Kerib (654). İbn Abbas'dan rivâyet ediyor, İbn Abbas'ın oğlu öldü, bana, bak cemâat geldi mi? Baktım geldi dedim. Ne kadar araba, kırk kişi var mı? Ben de var dedim, öyle ise cenazeyi çıkarın, çünkü ben Resûlullah'dan duydum, buyurdular ki :

«مَا مِنْ رَجُلٍ مُسْلِمٍ يَمُوتُ فَيَقُومُ عَلَى جَنَازَتِهِ أَرْبَعُونَ رَجُلاً لَا يُشْرِكُونَ بِاللهِ شَيْئاً إِلَّا شَفَّعَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ»

«Bir ölünün cenaze namazında Allah'a şirk koşmayan kırk kişi hazır bulunursa, Allahu Teâlâ onları ona şefâatçi kılar ve onun hakkındaki şefâatlerini kabul eder.» (655). buyurmuştur.

Cenazeyi kabristana getirdiğinde, hattâ ne süretle oursa olsun, kabristana uğradığında :

(653) Müslim.

(654) Kerib bin Ebi Müslim, İbn Abbas'ın âzadlısıdır. sikadandır, 98 Hicride Medine'de ölmüştür.

(655) Müslim rivâyet etmiştir.

«السلام عليكم أهل هذه الديار من المؤمنين والمسلمين، ويرحم الله المستقدمين منا والمستأخرين، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون»

«Ey burada yatan Müslümanlar! Size selâm, Allahın rahmeti sizlere ve bizlere olsun. Allahu Teâlâ dilerse, bizler de burada yatacağız.» demelidir.

Evlâ olan ölü defnedilinceye kadar oradan ayrılmayıp, mezarı düzeltildiği vakit mezar başında şu duâyı okumaktır:

«اللهم عبدك رد إليك فارأف به وارحمه، اللهم جاف الأرض عن جنبيه وافتح أبواب السماء لروحه وتقبله منك بقبول حسن، اللهم إن كان محسناً ضاعف له في إحسانه وإن كان مسيئاً فتجاوز عنه»

«Allahım! İşte kulun, sana, senin rahmetine iade edildi. Sen ona acı ve rahmet et. Allahım! Kabrini genişlendir, gök kapılarını ruhuna aç ve kendisini hüsn-ü kabul buyur. Allahım! İyilik sahibi idiyse mükâfatını arttır, kusurlu idiyse, kusurlarını sen bağışla.» (656)

TAHİYYETÜ'L - MESCİD

4 — Tahiyyetü'l - Mescid, mescide hürmet için kılınan namaz:

Bu da asgarî iki rekât olarak sünnet-i müekkededir. Hattâ dinlemesi vâcib olan hutbe esnasında da olsa, bu namaz sâkıt olmaz (657). Eğer hemen farza başlar veyâ kaza kılarsa, Tahiyyetü'l - mescid de

---

(656) Cenaze namazı Hanefilerde de farz-ı kifayedir. Rüknü dört tekbirdir. Bir kişi de bu namâzı kılabilir. Mezheblerde değişiklik yok, şu kadar ki. Hanefilerde birinci tekbirde «Sübhâneke», ikincide «Allahümme salli ve Allahümme bârik...», üçüncüde, eğer biliyorsa: «Allahümma'ğfir li hayyinâ ve meyyitinâ ve şâhidenâ ve gâibenâ ve sagirenâ ve kebirenâ ve zukürenâ ve ünsâna. Allahümme men ahyeytehü minna fe ahyihi ale'l - islâmi ve men teveffeytehu minna feteveffehu ale'l - imâni» duâsını, bilmeyen «Fâtiha»yı okur. Dördüncüde selâm verir. Kabrin başında bir kişi isterse telkin yapabilir. Keyfiyetini anlatmıya makam müsâit değildir.

(657) Hanefilere göre bu esnada hattâ vaaz edilirken dahi kılınmaz.

ödenmiş sayılır. Çünkü gaye, mescide girdiği anda, ibâdet ile mescidin hakkını ödemektir. O da hâsıl olmuştur. Bunun için mescide abdestsiz girmek mekrûhtur. Eğer oradan geçmek veyâ oturmak için abdestsiz olarak mescide girmişse, dört kere **«Sübhânallahi velhamdülillâhi velâ ilâhe illâllahi vallahü ekber»** desin, bunu dört kere söylemek iki rekât makamına kaim olur diyenler vardır (658). Şâfi'î mezhebinde vakt-i kerahette tahiyyetü'l-mescid kılınabilir. Vakt-i kerahet, sabah, zevâl ve ikindiden sonraki vakitler ile tulû ve gurup vakitleridir.

Nitekim Peygamber Efendimiz :

«صَلَّى رَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ ، فَقِيلَ لَهُ : أَمَا نَهَيْتَنَا عَنْ هَذَا ؟ فَقَالَ : هُمَا رَكْعَتَانِ كُنْتُ أُصَلِّيهِمَا بَعْدَ الظُّهْرِ فَشَغَلَنِي عَنْهُمَا الْوَفْدُ»

«İkindiden sonra iki rekât namâz kıldı. Bunu gören ashab, hani bizi bu vakit namaz kılmaktan menetmiştin? Evet, bu namaz, benim öğleni müteakib kıldığım namazdır. Fakat ziyaretçiler beni meşgul ettiler de ondan.» (659) diye cevâb verdi. Bu hadis iki fayda sağladı :

Birinci fayda : Bu vakitte kılmanın keraheti, sebebi olmıyan namazlara münhasırdır. Nâfileyi kaza ise en zayıf sebeblerdendir. Zira ulema, nâfilenin kaza edilmesinde ve kılamadı mı bir nâfileyi vaktinden sonra kılarsa kazaya sayılıp sayılmıyacağı hakkında ihtilâf etmiştir. (Hanefilere göre müstakil bir namaz olur kazaya sayılmaz ve zaten nâfile kaza edilmez). Bu gibi en zayıf bir sebeb ile kerahet ortadan kalkarsa, kuvvetli bir sebeb olan, mescide girmek ile bu kerahet evleviyetle kalkmış olur. Bunun için vakt-i kerahette hazırlanan cenazenin yine vakt-i kerahette kılınması mekrûh değildir. Husûf ve istiska için kılınan namazlarda da hüküm budur.

İkinci fayda : Nâfilelerin de kaza edilmesidir. Çünkü bizim için en güzel timsâl olan Peygamber Efendimiz bizzat kaza etmiştir. Nitekim Hazret-i Âişe (R.A.) şöyle rivâyet ediyor :

---

(658) Hanefî mezhebinde, mutlaka câmiye girmek zarûreti var ise ve hattâ câmide uyumuşsa çıkmak için hiç olmazsa teyemmüm ile girer çıkar.

(659) Buhârî ve Müslim, Ümmü Seleme'den.

«كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا غَلَبَهُ نَوْمٌ أَوْ مَرَضٌ فَلَمْ يَقُمْ تِلْكَ اللَّيْلَةَ صَلَّى مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً»

«Aleyhi's - salâtü ves-selâm Efendimiz, rahatsız veyâ uykusuzluğu sebebiyle gecelerde namaza kalkmadığı vakit, kuşluk vakti on iki rekât namaz kılardı.» (660)

Halbuki ulema diyor ki, namazda olması hasebiyle müezzine icabet edemiyen kimse, müezzin ezanı bitirirse de selâmdan sonra icabeti kaza eder. Ezana icabet kaza edilirse, o hâlde ikinci kılınan namâz kaza değil, aynı evvelkisi gibi müstakil bir namazdır demenin hükmü kalmaz. Eğer sonraki namaz kaza olmasaydı, Peygamberimiz onu vakti kerahette kılmazdı. Evet, herhangi bir sebeble muâyyen vakitteki virdini yapamıyan kimse tembelleşmemek için onu vakt-i âharda yapması, nefsiyle mücâdele bakımından makbûldür. Zîra Peygamber Efendimiz hadis-i şerifinde :

«أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللهِ تَعَالَى أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ»

«Allah katında amellerin en sevimlisi, her ne kadar az olsa da devamlı sûrette işlenendir.» (661) buyurmuştur.

Yine Hazret-i Âişe (R.A.) Peygamber Efendimizden rivâyet ediyor ki Peygamber Efendimiz :

«مَنْ عَبَدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بِعِبَادَةٍ ثُمَّ تَرَكَهَا مَلَالَةً مَقَتَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ»

«Mûtadı olan ibâdeti, sonra tembellik yüzünden terkedenlere Allahu Teâlâ gadab eder.» (662) buyurmuştur.

İnsan bu veîdin altına girmekten kaçınmalıdır. Bu hadîsin hakikatı, tembelliğinden dolayı Allah ona gadab eder demektir. Halbuki eğer gadab-ı ilâhî olmasaydı bu tembellik ona gelmezdi (Bu bir nevi devirdir).

---

(660) Müslim.
(661) Buhârî ve Müslim, Hz. Aişe'den.
(662) İbnü's - Sinnî rivâyet etmiştir.

ABDEST NAMAZI

5 — Abdest aldıktan sonra iki rekât namaz kılmak :

Bu namaz da müstehabdır. Zîra abdest, bir kurbet - yakınlıktır, gayesi de namazdır (663). Abdesti bozan şeyler ârızîdir. Çok kere namaz kılmadan abdest bozulabilir, bunun için abdestin gayesini ifa etmek üzere, abdest alır almaz hemen iki rekât namaz kılmalıdır. Bu namazın istihbabı, Hz. Bilâl-i Habeşî (R.A.)'nin Peygamber Efendimizden rivâyet ettiği şu hadîs ile sâbittir:

«دَخَلْتُ اَلْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ بِلاَلاً فِيهَا فَقُلْتُ لِبِلاَلٍ : بِمَ سَبَقْتَنِي إِلَى اَلْجَنَّةِ ؟ فَقَالَ بِلاَلٌ : لاَ أَعْرِفُ شَيْئاً إِلاَّ أَنِّي لاَ أُحْدِثُ وُضُوءاً إِلاَّ أُصَلِّي عَقِيبَهُ رَكْعَتَيْنِ»

«Cennete girdim Bilâl'i orada gördüm. Bilâl'e:

— Beni nasıl geçtin? dedim. Bilâl:

— Bir şey bilmiyorum ancak her abdest tazeledikçe iki rekât namâz kılardım demiştir.» (664)

6 — Tahiyyetü'l - Menzil :

Eve her girip çıkışta ikişer rekât namaz kılmak.

Ebû Hüreyre, Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor :

«إِذَا خَرَجْتَ مِنْ مَنْزِلِكَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ يَمْنَعَانِكَ مَخْرَجَ السُّوءِ ، وَإِذَا دَخَلْتَ إِلَى مَنْزِلِكَ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ يَمْنَعَانِكَ مَدْخَلَ السُّوءِ»

«Evinden çıkarken iki rekât namaz kıl ki; seni hariçten gelecek âfetlerden, eve girdiğinde de iki rekât namaz kıl ki dahildeki âfetlerden korumuş olsunlar.» (665)

---

(663) Abdest bizzat maksûd bir ibâdet değil, ibâdete vesile olduğu için makbûldür.

(664) Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(665) Beyhakî «Şuabü'l - İmân»da Bekr ibn Ömer'den.

Her mühim işe başlarken, iki rekât namaz kılmak da bu kabildendir. İhrama girerken, sefere çıkarken, seferden dönüşte eve girmeden mescidde iki rekât namazın müstehab olması bu sebebtendir. Bütün bunlar Peygamberimizin fiilinden alınmıştır. Hattâ yediği bir lokmanın, içtiği bir yudum suyun şükrü ve benzeri her işi için ikişer rekât namaz kılan salihler var idi.

Lâyık olan her işin başlangıcında besmele getirmektir. Bu da üç mertebedir :

a) Tekerrür eden, yemek, içmek gibi bunları besmele ile başlar. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadîsinde :

«كُلُّ أَمْرٍ ذِى بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِبِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فَهُوَ أَبْتَرُ»

«Besmele ile başlanmıyan mühim işler başarıya ulaşmaz.» (666) buyurmuştur.

b) Çok tekerrür etmeyip arasıra vuku bulan işler. Nikâh kıymak, nasihat ve meşvereye başlamak gibi işlerdir. Burada müstehab olan «hamd» ile başlamaktır. Meselâ: Kız tarafı:

«Elhamdülillâhi - ves - salâtü alâ Resûlillahi Sallâllahü Aleyhi Vesellem» okur ve ondan sonra, "falan kızı sana nikâh ettim" der. Buna karşılık, erkek veyâ erkeğin tarafı, aynı vaziyette Hamdele ve Salvele'yi getirdikten sonra "ben de bu nikâhı kabul ettim" der. Sahâbe (R. A.) bunu düstur edinmiş, elçilik nasihat ve meşverelerinde evvelâ bu şekil hamd ve salât getirerek söze başlarlardı.

c) Tekerrür etmez fakat olduğu vakit devam eden işlerdir. Yolculuk, ev satın almak, ihrama girmek ve benzeri işler gibi... Bunların en ehveni, evden çıkıp eve dönmektir. Bu da kısa mesafeli bir nevi seferdir. Bu gibi hâllerde de ikişer rekât namâz kılmak uygundur.

İSTİHARE NAMAZI

7 — İstihare namâzı :

Yapacağı herhangi bir işin neticesini kestiremiyenlere, Peygamber Efendimiz iki rekât namaz kılmayı tavsiye buyurmuştur. Nitekim hadîsde :

---

(666) Ebû Dâvûd, Nesei ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.

«بِأَنْ يُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ يَقْرَأُ فِي ٱلْأُولَى فَاتِحَةَ ٱلْكِتَابِ وَقُلْ يَا أَيُّهَا ٱلْكَافِرُونَ ، وَفِي الثَّانِيَةِ ٱلْفَاتِحَةَ وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ فَإِذَا فَرَغَ دَعَا وَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ ٱلْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ ٱلْغُيُوبِ ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا ٱلْأَمْرَ خَيْرٌ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَعَاقِبَةِ أَمْرِي وَعَاجِلِهِ وَآجِلِهِ فَاقْدِرْهُ لِي وَبَارِكْ لِي فِيهِ ثُمَّ يَسِّرْهُ لِي وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا ٱلْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَعَاقِبَةِ أَمْرِي وَعَاجِلِهِ وَآجِلِهِ فَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاقْدُرْ لِيَ ٱلْخَيْرَ أَيْنَمَا كَانَ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«Peygamber Efendimiz birinci rekâtta Fâtiha ve Kâfirûn, ikinci rekâtta Fâtiha ve İhlâs okumak sûretiyle iki rekât namaz kılmayı ve bundan sonra da şu duâyı okumayı tavsiye buyurmuştur: "Allahım! Senin kudretine iltica eder ve büyük fazlına sığınarak ilminde hayırlı olanı senden isterim. Senin gücün her şeye yeter, benim yetmez, sen gizli ve âşikâre her şeyi bilirsin, ben bilmem, Allahım! Yapmak istediğim bu iş, neticesi bakımından din ve dünyâm hakkında hayırlı ise, sen nasib eyle ve başarmamda bana yardımcı ol. Yok eğer bu iş dinî ve dünyevî olarak hakkımda hayırlı olmıyacaksa, beni bundan sarfı nazar ettir ve onu benden uzaklaştır da hakkımda hayırlısını nasib eyle. Çünkü sen her şeye kaadirsin."» (667)

Bu hadîsi, Câbir bin Abdullah Ensarî rivâyet ederek demiştir ki, Peygamber Efendimiz bize Kur'ân sûrelerini öğrettiği gibi her işte istihareyi de tâlim buyurdu ve :

(667) Buhârî, Câbir'den.

«إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِأَمْرٍ فَلْيُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ لِيُسَمِّ الْأَمْرَ وَيَدْعُو بِمَا ذَكَرْنَا»

«Sizden biriniz herhangi bir işi yapacağı zaman, iki rekât namaz kılsın ve yapacağı işi hatırına alarak yukarıda anlattığımız şekilde **duâ etsin.»**

Bâzı hakîmler diyor ki, şu dört şeyi yapan dört şeyden mahrum **kalmaz :**

1 — Şükreden, ziyadeden; 2 — Tövbe eden kabulden; 3 — İstihare eden hayırdan; 4 — İstişare eden hakikate ulaşmaktan mahrum olmaz (668).

8 — Hacet namazı :

Sıkışan, daralan ve bunalan kimse bu namazı kılmalı ve bununla Allahdan istiane yâni yardım dilemelidir (669). Vehib bin el - Verd (670) demiştir ki; "Reddedilmiyecek duâlardandır. Her rekâtında Fâtiha, Âyet-el Kürsî ve İhlâs ile 12 rekât namâz kıldıktan sonra secdeye kapanarak :

«Sübhane'llezi lebisel izze ve kaale bihi, sübhane'llezi ta'tifü bi'l-mecdi ve tükrimu bihi, sübhane'llezi ahsâ külle şey'in bi ilmihi, sübhane'llezi lâyenbegi't tesbihu illâ lehu, sübhanezi'l - menni ve'l - fadli, sübhane zil'izzi ve'l - keremi, sübhane zi't - tavli, es'elüke bimeâkidi'l-izzi min arşike ve müntehe'r - rahmetü min kitâbike ve bi ismike'l -

---

(668) İstihare hakkında rivâyet edilen bu hadisin münker olup olmaması ayrı bir dâvâdır. Bizim anladığımız bu şekilde istiharenin bir zararı yoktur. Ancak zararlı olan, yanlış mânâda kullanılan istiharedir. **«İstihâre»** demek : Bir işin hayırlı olup olmıyacağını anlamak üzere abdest alıp, iki rekât namâz kıldıktan sonra duâ ederek uykuya yatmaktır.

(669) Bâzı uydurma hadisler ile mezarlardan istiâneye gidilmektedir. Halbuki Kur'ân-ı Kerim: **«Sabır ve namaz ile Allah'dan yardım dileyin»** buyuruyor ki doğrusu budur. (Mütercim).

(670) Mekkî ve Kureyşî'dir, Beni Mahzum'un âzadlısıdır. İsmi Abdülvehhab'dır. Sıkadan ve âbid ve zâhidlerdendir. Söze başlayınca hemen göz yaşları akardı. Bir defa gülmemiştir. Ramazan Bayramında bâzılarını neş'eli ve güler hâlde görünce; bu hâl ne orucu kabûl olan Şâkirlerin ve ne de orucu kabûl olup olmadığını bilen Hâifierin hâlidir, dedi. 153 Hicride öldü. Tirmizî, Nesai ve İbn Mâce kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir.

a'zam ve ceddüke'l - a'lâ ve kelimâtüke't - tammati'l - âmmât elleti lâyücâvizühünne birrün velâ fâcirün, en tüsalliye a'lâ Muhammedin ve a'lâ Âl-i Muhammedin.»

duâsını okuduktan sonra günâh olmamak şartiyle dilediğini ister, bu sûretle istekleri reddedilmez. Allah dilerse duâsını kabûl buyurur." Hattâ Vehib diyor ki, bozuk niyetli kimselere bu duânın öğretilmemesi de bizlere söylenmiştir. Çünkü o bunu sûiistimâl eder (671).

9 — Tesbîh namazı :

Bu namaz mutlak bir namazdır. Vakit veyâ sebebe bağlı değildir. Haftada veyâ ayda bir kerre kılınması müstehabdır. İkrime'nin İbn Abbas'dan rivâyetinde Peygamber Efendimiz Hazret-i Abbas'a (R.A.):

«أَلَا أُعْطِيكَ أَلَا أَمْنَحُكَ أَلَا أَحْبُوكَ بِشَيْءٍ إِذَا أَنْتَ فَعَلْتَهُ غَفَرَ اللهُ لَكَ ذَنْبَكَ أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ قَدِيمَهُ وَحَدِيثَهُ خَطَأَهُ وَعَمْدَهُ سِرَّهُ وَعَلَانِيَتَهُ ؟ تُصَلِّي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةً فَإِذَا فَرَغْتَ مِنَ الْقِرَاءَةِ فِي أَوَّلِ رَكْعَةٍ وَأَنْتَ قَائِمٌ تَقُولُ سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ خَمْسَ عَشَرَةَ مَرَّةً ثُمَّ تَرْكَعُ فَتَقُولُهَا وَأَنْتَ رَاكِعٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ ثُمَّ تَرْفَعُ مِنَ الرُّكُوعِ فَتَقُولُهَا قَائِماً عَشْراً ثُمَّ تَسْجُدُ فَتَقُولُهَا عَشْراً ثُمَّ تَرْفَعُ مِنَ السُّجُودِ فَتَقُولُهَا جَالِساً عَشْراً ثُمَّ تَسْجُدُ فَتَقُولُهَا وَأَنْتَ سَاجِدٌ عَشْراً ثُمَّ تَرْفَعُ مِنَ السُّجُودِ فَتَقُولُهَا عَشْراً فَذَلِكَ خَمْسٌ وَسَبْعُونَ

---

(671) Ebû Mansur Deylemî Müsned-i Firdevs'inde İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

فِى كُلِّ رَكْعَةٍ تَفْعَلُ ذٰلِكَ فِى أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُصَلِّيَهَا فِى كُلِّ يَوْمٍ مَرَّةً فَافْعَلْ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَفِى كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةً فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَفِى كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَفِى السَّنَةِ مَرَّةً»

«Ben sana bir şey öğreteyim ki onu yaptığın zaman, geçmiş eski ve yeni, ilk, son, gizli ve âşikâre hataen ve kasden işlemiş olduğun bütün günâhlarını Allahu Teâlâ bağışlar: (O da tesbîh namazıdır). Her rekâtında 75 tesbîhi bulunan dört rekâtlı bir namazdır. (Kılınma şekli) birinci rekâtta Fâtiha ve zammı sûreden sonra ayakta iken on beş kere:

«Sübhânallahi velhamdülillâhi velâ ilâhe illâllahü vallahü ekber» der. Rükûda aynı tesbîhi on kere, secdede on kere, secdeden oturdukta on kere, tekrar secdeye vardıkta yine on, ikinci secdeden oturdukta yine on kere okur ve sonra ayağa kalkar ki cem'an yetmiş beş eder. İkinci, üçüncü ve dördüncü rekâtlarda da aynı şekilde yapmakla 300 tesbîhi tamamlamış olursun. İşte bu namâzdır. Gücün yeterse her gün veyâ her hafta veyâ her ay veyâ senede bir defa bunu kılmaya devam et.»

Dîğer bir rivâyette: «Evvelâ "Sübhâneke" okur, kırâate başlamadan 15 kere tesbîh eder, kırâatten sonra da on kere, dîğerleri de yukarıda anlatıldığı şekildedir. Birinci rekâtta ikinci secdeden sonra oturup tekbir almaz. En güzeli ve İbn Mübârek'in tercihi de budur. Her iki rivâyette de 300 tesbîh vardır. Eğer gündüz kılarsa bir selâm, gece kılarsa, iki selâm ile kılması daha güzeldir.» Zira hadîsde:

«إِنَّ صَلَاةَ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى»

«Gece namazları ikişer ikişer kılınır.» (672) diye rivâyet edilmiştir. Eğer bu tesbîhlerden sonra

(672) Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den.

«Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm» i de ziyade ederse daha güzel olur. Çünkü bu da bâzı rivâyetlerde mevcuttur. (673)

Bu saydıklarımız eserde vârid olmuş namazlardır. Evkat-ı mekrûhede, **"Tahiyyetü'l - mescid"** namâzından başka, (Hanefilere göre bu da), hiç biri müstehab değildir. Tahiyyetü'l - mescidden sonra anlattığımız, abdest, sefer ve istihare namazları vakt-i kerahette kılınamaz. Çünkü bunların sebebi zayıf, vakt-i kerahette namazdan men' ise kuvvetlidir. Bunlar, küsûf, husûf, istiska ve tahiyyetü'l - mescid kuvvetinde değillerdir.

Yukarıda anlattığımız rivâyete istinat ederek bazı mutasavvıfînin, mekrûh vakitlerde abdest namazı kıldıkları görülmektedir ki bu çok yanlıştır (674). Çünkü namazın sebebi abdest değil, abdestin sebebi namazdır. Yâni abdest alındığı için namaz kılınır denmez, belki namaz kılınacağı için abdest alınır. Binaenaleyh, abdest aldığı için değil, namaz kılacağı için abdest almalıdır. **Vakt-i kerahette namaz kılmak isteyen bir abdestsiz kimse için çare, abdest aldıktan sonra kılmaktır** dersek, artık kerahet vakti demenin bir mânâsı kalmaz. Aynı zamanda "tahiyyetü'l - mescid" namazı diye niyet ettiği "abdest namazı" diye niyet etmemeli, belki Bilâl-i Habeşî'nin (R.A.) yaptığı gibi, Allah rızası için iki rekât namaz kılmaya niyet etmelidir. Çünkü bu mutlak bir nâfiledir. Bilâl'den rivâyet edilen hadisde, **husûf** ve **tahiyyetü'l - mescidin** namâza sebeb olmaları gibi, abdestin de namâza sebeb olacağı delâleti yoktur. Abdest için namaz kılıyorum diye niyet etmek muhâldir. Belki namaz için abdest alıyorum diye niyet edilir. Bir yandan namaz için abdest alıyorum, derken diğer yandan da abdest için namaz kılıyorum demesi uygun olmaz. Belki böyle kerahet vaktinde abdest alan kimse, abdestin boş kalmamasını arzu ederse; bu vakt-i

---

(673) Bu tesbîh namazını bildiren hadis, çok geniş münakeşalar geçirmiştir. Müteaddit rivâyet yolları var, bir yerde zayıf diyen, diğer yerde kuvvetlidir demiş, vesaire vesaire..... Ancak dört imâmdan hiç biri bunu kılmamıştır. Bununla beraber, kılmak istiyenlere kılmayın denmez, biz Hanefilere göre teravihten başka hiç bir nafilenin cemaatle kılınmasına müsaade yoktur. Kılan kimsenin münferit kılması daha makbûldür. Bu namazı herkes beceremediği için cemaatle de kılınabilir diye bâzı rivâyetler de vardır. (Mütercim).

(674) Maalesef haddi zâtında muhterem ve fakat cehaletleri sebebiyle yaptığını bilmiyen bâzı zamâne sofularının ibâdetleri hep bu kabildendir. Bunlar ibâdet etmek istediği için muhteremdirler. Fakat bilen kimselerin, onları ikaz etmelerini kabûl etmeyip körü körüne kendi hatalı hareketlerinde ısrar etmeleri ve bu vesile ile şeytan elinde oyuncak olmaları cidden acıklıdır. Nitekim atalarımız **«Câhilin sofusu, şeytanın maskarası»** demişlerdir. Bizzat Peygamber (S.A.) Efendimiz **«Âlimin uykusu, câhilin ibâdetinden hayırlıdır.»** buyurmuştur. Bunun için ibâdet edecek muhterem zevat, çok dikkatli davranmalı ve şeriat çerçevesini aşmamalıdır. (Mütercim).

kerahette, borcu var ise, kaza namazına niyet etmeli ve böylece kılmalıdır. Çünkü vakt-i kerahette kaza kılınır. Fakat bu gibi nâfilelere yol yoktur. [Yukarıda anlatıldığı gibi Hanefî mezhebine göre güneşin doğuşu, zevâl ve batmasında takriben 45 şer dakika olmak üzere bu üç vakt-i kerahette kaza da kılınmaz. Çünkü kâmilen vâcib olan, nakzan eda olmaz. Ama diğer kerahet vakitlerinde nâfile kılınmamakla kaza kılınır (Mütercim).]

VAKT-İ KERAHETTE NAMAZDAN MENEDİLMENİN HİKMETİ

Vakt-i kerahette namazdan menedilmenin üç hikmeti vardır:

1 — Güneşe tapanlar bu üç vakitte güneşe ibâdet ederler. Onlara benzememek için.

2 — Şeytanların intişarı anından kaçınmak içindir. Çünkü Peygamber Efendimiz:

«إِنَّ الشَّمْسَ لَتَطْلُعُ وَمَعَهَا قَرْنُ الشَّيْطَانِ فَإِذَا طَلَعَتْ قَارَنَهَا ، وَإِذَا ارْتَفَعَتْ فَارَقَهَا ، فَإِنِ اسْتَوَتْ قَارَنَهَا ، فَإِذَا زَالَتْ فَارَقَهَا ، فَإِذَا تَضَيَّفَتْ لِلْغُرُوبِ قَارَنَهَا ، فَإِذَا غَرَبَتْ فَارَقَهَا»

«Şeytanların boynuzları güneş ile beraber doğar, güneş yükselince ayrılır, zevâle gelince tekrar gelirler alçalmaya başlayınca ayrılırlar, batacağı sırada tekrar gelir ve battıktan sonra tekrar ayrılır.» (675) buyurmuştur.

(Bu hadîs beş şekilde te'vil edilmiştir. Neticesi birinciye racidir. Yâni o vakitlerde şeytanlar bâzı insanlara sokulur ve onları güneşe taptırırlar demektir. (Mütercim). İşte (Resûlullah Efendimiz) bu hadîs ile bu vakitlerde namazdan menetmenin illetini bildirmiş oldu.

3 — Âhiret yolcuları, her vakitlerini tâat ve ibâdetle geçirir. Halbuki devamlı ibâdet neticede usanç getirir. Bunun için kıldığımız namazlarda da kıyâm, rükû, sücûd ve teşehhüd gibi muhtelif şekiller vardır. Dâimâ namâz kılmaktan usanç getirirsin diye Allahu Teâlâ muâyyen bu üç vakitte namazdan menetmiş ve bu vakitleri daha ko-

(675) Nesef, Abdullah Senabihi'den. Bak. Müslim c. 2, sf. 476.

lay olan zikr ve tesbîh ve istiğfara tahsis ile âbidlerin neşatını arttırmış oldu. Ve aynı zamanda, insan menedildiği şeye daha harîs olduğu için, bu vakitlerin geçmesini ve yeniden namaza başlamayı candan arzu eder.

İşte bu ve benzeri gibi bizim anlayamadığımız ve ancak Allahu Teâlâ ve Resûlünün bileceği bâzı sebebler dolayısiyle, bu vakitlerde namazdan menedilmiş olduğuna göre bu üç sebeb ancak şerî'atte mühim olan kazâ, husûf, istiska ve tahiyyetü'l - mescid gibi mühim ibâdetlerde nazarı itibara alınmayabilir. Diğer zayıf rivâyetler ile sâbit olan ibâdetler bu mânileri kaldıramaz ve bu vakitlerde kılınamazlar. Bizim anlıyabildiğimiz bu kadar. Her şeyi olduğu gibi ancak Allah bilir.

İhyâu 'Ulûm'un, "Esrar-ı Salât kitâbı" burada sona erdi. Allahu Teâlâ'nın lûtf u inâyetiyle bunu "Esrar-ı Zekât kitâbı" takip ediyor.

Yalnız Allah'a hamdeder, mahlûkatının en hayırlısı Muhammed Aleyhi's - selâm'a ve Âline pek çok salât u selâm ederim.

(İhyâ - Cilt : 1 - Kitâb : 4'ün sonu)

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlim-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l-İbâdât

BEŞİNCİ KİTÂB:

KİTÂBU ESRÂRİ'Z-ZEKÂT

(ZEKÂTIN SIRLARI)

(DÖRT BÂBDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: ZEKÂTIN NEVİLERİ VE FARZ OLMASININ SEBEBLERİNE DÂİRDİR.

2 nci BÂB: ZEKÂTIN ZÂHİRÎ VE BÂTINÎ ÂDÂB VE ŞARTLARINA DÂİRDİR.

3 üncü BÂB: ZEKÂTI ALMANIN ÂDÂBI VE BUNU KABZ ETMENİN ŞARTLARINA DÂİRDİR.

4 üncü BÂB: NÂFİLE SADAKALAR VE BUNLARIN FAZİLETLERİNE DÂİRDİR.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

KİTÂBU ESRÂRİ'Z-ZEKÂT

ZEKÂT'IN ESRARI KİTÂBI

Hamd, bolluk ve darlığı veren (676), öldüren ve dirilten, güldüren ve ağlatan, var ve yok eden, fakir ve zengin eden, men'edip ita eden, Allahu Teâlâ'ya mahsustur.

O ki, her canlıyı (rahme atılan) nutfeden yarattı. Kendisi bütün yaratıklardan müstağni olmak vasfiyle tekleşti. Bir imtihan olmak üzere kullarının bâzılarına kendi fazlından öyle bolluk ve genişlik verdi. Kazanamıyan kimseleri de onlara muhtâç etti. Sonra da zekât vermeyi dînin esaslarından kabul etti. Zekâtı verenler, O'nun fazlıyle ve O'nun bahşettiği zenginlikten verdiklerini (çünkü malın hakikî sâhibi odur) de beyan etti.

Salât, hidayetin güneşi, yaratıkların efendisi olan Muhammed Mustafa'ya, ilm ü takva ile mevsuf olan âl ve eshabı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ zekâtı da İslâmın esaslarından kabul ederek müteaddit âyetlerde İslâmın en büyük alâmetlerinden olan namaz ile beraber zikretmiştir ve :

«وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»

«Namâzı ikame edin ve zekâtı verin.» (2-Bakara: 110) buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz de :

«بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ»

---

(676) Is'ad ve ışka kelimeleri burada bu mânâdadır.

«İslâm [dini] beş [esas] üzerine kurulmuştur. Şahadet kelimesi, namâzı ikame etmek ve zekât vermek...» (677) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ zekâtını tamamen vermiyenler hakkında şiddetli veid olarak :

«وَٱلَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَٱلْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ اللهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»

«Onlar ki altın ve gümüşü kenz edip [istif edip saklarlar] Allah uğrunda infâk etmez [zekâtlarını vermez]ler, işte onları elem verici azâb ile müjdele.» (9 - Tevbe: 34) buyurmuştur.

Ahnef bin Kays diyor ki, ben Kureyşden bir kaç şahıs ile bir arada bulunuyordum. Ebû Zer gelerek: "Paralarını hazine edip zekâtlarını vermiyenlerin arkalarından vurulup yanlarından çıkacak, enselerinden itilip alınlarından çıkacak olan kızgın demir ile onları müjdele" demiştir. Bir rivâyette bu kızgın demir başından sokulup iki omuzu arasından ve iki omuzu arasından sokulup memesi ucundan titreyerek çıkacaktır. Ebû Zer devam ederek diyor ki: Oradan Resûlullah'ın yanına gittim. O da Kâbe'nin gölgesinde oturuyordu. Beni gördüğü vakit :

«هُمُ ٱلْأَخْسَرُونَ وَرَبِّ ٱلْكَعْبَةِ» فقلت ومن هم ؟ قال : «ٱلْأَكْثَرُونَ أَمْوَالاً إِلَّا مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ وَعَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَقِيلَ : مَا هُمْ مَا مِنْ صَاحِبِ إِبِلٍ وَلَا بَقَرٍ وَلَا غَنَمٍ لَا يُؤَدِّى زَكَاتَهَا إِلَّا جَاءَتْ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ أَعْظَمَ مَا كَانَتْ وَأَسْمَنَهُ تَنْطَحُهُ بِقُرُونِهَا وَتَطَؤُهُ بِأَظْلَافِهَا كُلَّمَا نَفِدَتْ أُخْرَاهَا عَادَتْ عَلَيْهِ أُولَاهَا حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ»

---

(677) Buhârî ve Müslim, İbn Ömer'den.

«Kâbe'nin Rabbine yemîn olsun. Onlar en büyük hüsrandadır.»

Ebû Zer soruyor :

— Kimdir onlar yâ Resûlallah? Peygamber Efendimiz :

— Zenginler, bol mal ve servete sâhip olanlardır. Ancak önlerinden ardlarından, sağlarından, sollarından verenler müstesna. Halbuki onlar da azdır. Zekâtı verilmiyen koyun, inek ve deve gibi hayvanlar; kıyâmet gününde daha semiz ve besli olduğu hâlde sâhibini boynuzuyle sürecek ve tırnakları ile çiğneyeceklerdir. Biri gidince diğeri gelecek ve hesap faslı bitinceye kadar bu böyle devam edecektir.» (678) buyurmuştur.

Zekâtı vermiyenler hakkındaki bu şiddetli veîdi Buhârî ile Müslim gibi en sahîh hadîs kitâbları müttefikan kabûl ve rivâyet ettiklerine göre, zekâtın gizli ve âşikâre şartları ile esrârını açıklamak, lüzûmsuz uzatmalardan kaçınmak sûretiyle zâhir ve bâtın mânâlarını anlatmak, dînin en mühim mes'eleleri meyânına girmiştir.

Bu da dört bâbda açıklanabilir :

Birinci Bâb : Zekâtın nevileri ve farz olmasının sebeblerine dâirdir.

İkinci Bâb : Zekâtın zâhirî ve bâtınî âdâb ve şartlarına dâirdir.

Üçüncü Bâb: Zekâtı almanın âdâbı ve bunu kabz etmenin şartlarına dâirdir.

Dördüncü Bâb : Nâfile sadaka ve bunun fazîletine dâirdir.

---

(678) Buhârî ve Müslim.

Baskı : Söğüt Ofset - İstanbul

BİRİNCİ BÂB

ZEKÂTIN NEVİLERİ VE FARZ OLMASININ SEBEBLERİNE DÂİRDİR.

Zekât, altı şeyden verilir :

I. Hayvanların zekâtı, deve, sığır, manda, koyun ve keçi gibi.
II. Â'şârın zekâtı,
III. Altun ve gümüşün zekâtı,
IV. Ticaret malının zekâtı,
V. Hazine ve madenlerin zekâtı,
VI. Fıtır zekâtı.

BİRİNCİ NEV'İ

Hayvanların zekâtı (Zekâtın şartı) :

Zekât vermek, hür olan Müslümana farzdır. Bülûğ şart değil, sabînin ve hattâ mecnunun malından da zekât lâzımdır. İşte bunlar (Şâfi'i'ye göre) zekâtın farz olması için aranan şartlardır (679).

Hayvanın zekâtına gelince, bunun beş şartı vardır :

1 — Zekâtı verilecek deve, sığır, manda, koyun ve keçi gibi hayvanlardan olmaktır. Bunlardan zekât verilir.
2 — Saime olmak (bu kelime izâh edilecektir),
3 — Bir sene kalmak,
4 — Kâmil bir nisâb olmak,
5 — Tamamen onlara sâhip olmak.

---

(679) Hanefilere göre zekât, hür, müslim, âkıl ve bâliğ olan zengine farzdır. Hürriyet, malikiyet için, İslâmiyet de, ibâdet olduğu içindir. Bülûğ ile akla gelince, teklif bunlara teveccüh eder. Sabi ile mecnuna gelince, Peygamberin hadisi gereğince bunlardan kalem kaldırılmıştır. Kalkınca da zekâtla mükellef değillerdir. Aynı zamanda zekât bir ibâdettir sabi ve mecnuna borç değildir. Mecnun akıllandıktan sonra, sabi de bâliğ olduktan sonra zekât vermeye başlarlar.

Şimdi bu şartları açıklıyalım.

1 — Birinci şart, deve, sığır ve koyun cinsinden olacak. Bunlara nıam denmesi bunların insânlara faydaları pek çok olduğu içindir. At, katır ve merkep gibi hayvanların zekâtı yoktur.

2 — Saime olmak, yâni hariçte yayılmak sûretiyle barınmak, eğer bâzen yedirilir ve bâzen yayılmakla geçinirse bunda zekât yoktur (680).

3 — Bir seneyi devretmek. Yâni bir sene elde bulunması lâzımdır. Çünkü Peygamber Efendimiz :

«لَا زَكَاةَ فِي مَالٍ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ»

«Seneyi dolaşmayan; yâni bir sene elinde bulunmayan malın zekâtı yoktur.» (681) buyurmuştur.

Sene içerisinde artan kısım, bu hükümden müstesnadır. O ara yerde artan miktar baş paraya tâbidir, sene sonundaki mevcudun tamamından zekât verilir. Sene içerisinde malını satar veyâ hibe ederse, seneyi dolaşmamış olduğundan zekât düşer.

4 — Servete, mala tam mânâsiyle mâlik olmak. Rehine koyduğu malın da zekâtını verir. Kaybolmuş veyâ gasb edilmiş mallarda zekât yoktur. Ancak bütün nemasiyle eline geçiyorsa o zaman hesap ederek geçmiş senelerin de zekâtını verir. Eğer serveti ancak borcunu karşılıyorsa, ona zekât yoktur. Çünkü zenginlik, ihtiyâçtan fazla olan servet ile olur.

5 — Tam nisaba mâlik olmak.

Deve nisabı :

Beş deveye kadar zekât yoktur.

5 deveden 10 deveye kadar iki yaşına girmiş bir koyun veya üç yaşına girmiş bir keçi,

10 deveden 15 deveye kadar iki koyun,

15 deveden 20 deveye kadar üç koyun,

20 deveden 25 deveye kadar iki yaşına girmiş dişi deve, kendisinde yoksa, üç yaşında erkek deve,

25 deveden 36 deveye kadar 3 yaşında bir erkek deve,

36 deveden 46 deveye kadar 4 yaşında bir deve,

---

(680) Hanefilere göre altı aydan fazla mer'ada barınan malların zekâtı var, altı aydan fazla içeride barınıyorsa ona zekât yoktur.

(681) Ebû Dâvûd, Ali'den.

46 deveden 61 deveye kadar beş yaşında bir dişi deve,
61 deveden 76 deveye kadar beş yaşında bir deve,
76 deveden 91 deveye kadar üçer yaşında iki dişi deve,
91 deveden 121 deveye kadar dört yaşında iki dişi deve,
121 deveden 130 deveye kadar üçer yaşında üç dişi deve.

Develer 130'u bulduktan sonra hesap kat'ileşiyor. Bundan sonra her kırk devede üç yaşında bir dişi deve, her elli devede dört yaşında bir dişi deve hesabiyle verilir.

Sığırın zekâtı :

29 sığırda zekât yoktur. 30 olunca zekât vardır.

30 (dahil) sığırdan 40 (hariç) sığıra kadar iki yaşına girmiş dana,

40'dan 60'a kadar üç yaşında bir dana,

60'da ikişer yaşlı iki dana verilir. Burada hesap kat'ileşir ve bundan sonra her 40 da bir, üç yaşına girmiş inek,

30 da bir, iki yaşına girmiş bir dana verilir.

Koyun (ve keçinin) zekâtı :

Kırka çıkıncaya kadar koyun ve keçide zekât yoktur.

40 (dahil) 'dan 121 (hariç)'e kadar bir iki yaşında koyun veyâ üç yaşında bir keçi verilir,

121 (dahil)'den 201 (hariç)'e kadar asgarî aynı yaşta iki koyun,

201 (dahil)'den 400 (hariç)'e kadar üç koyun,

400 koyunda dört koyun verilir ve burada zekât kararlaşır, bundan sonra her yüzde bir koyun, yâni beş yüzde beş, altı yüzde altı, koyun verilir. (Hanefîlere göre, yaş bakımından koyun ve keçinin farkı yoktur. Tamamen keçisi varsa keçiden, tamamen koyunu varsa koyundan zekâtını verir, malı karışık ise isterse keçiden isterse koyundan verir, fark etmez).

Ortakların zekâtı, tek kişinin zekâtı gibidir.

Ortaklardan biri "zimmî" (gayri müslim), veya «Mükâteb» (para ile azat olacak köle) olmazsa, koyunlar bir arada sağılır bir arada yayılır, bir arada yatıp kalkar ve herkesin hissesi belli olmıyacak şekilde ortak olur, iki kişinin bu şekilde 40 koyunu bulunursa, yine ortaklaşa bir koyun zekât verirler. Hattâ üç kişinin aynı şekilde yüz yirmi koyunu olsa üç koyun zekât verirler. Amma ortaklar zimmî olursa o zaman birinin müslüman olanın hissesi 40 koyuna baliğ olursa bir koyun zekât verir, olmuyorsa vermez. (Hanefîlere göre ortaklık, her ne şekilde olursa olsun, her birinin hissesi kırka baliğ olmadan hiç birine zekât düşmez. Amma üç müslüman ortak olur ve her birinin kırkar koyundan yüz yirmi koyunları olursa, her biri ayrı ayrı birer koyun zekât verirler. Halbuki bir kişinin olsalar bir koyun verecekti).

Kendisinde yok ise, vereceği dört yaşlı deve yerine üç, üç yaşlı yerine de iki yaşlı veya dört yaşlı yerine doğrudan iki yaşlı verebilir, maksat iki yaşlıdan aşağı inmez. Fakat yaş farkını öder. Meselâ bir yaş küçüğünü verirse bununla iki koyun veya yirmi dirhem para, iki sene küçüğünü verirse dört koyun veyâ kırk dirhem para verir. Aynı bunun gibi beş yaşını geçmemek şartiyle bir üst dereceye de çıkabilir. Meselâ iki yaşlı deve verecek yerde, kendisinde yoksa üç veyâ dört yaşlı deve verir ve yaş farkını yukarıda belirtilen şekilde zekât tahsildarından geri alabilir.

Davarların hepsi hasta olmadıkça, bir tane sağlamı var iken, zekât olarak hasta koyun alınmaz. İyi koyunlardan iyi, düşük koyunlardan da düşük koyun olarak zekât alınır. Doğurması yakın olan veya yeni doğuranlar, koçluk vazifesi görenler ve seçkin koyunlar zekât olarak alınmaz (Yâni hükümet memurları seçip de adamın en iyi malını zekât diye tutup almazlar demektir).

İKİNCİ NEV'İ

İkinci nev'i Â'şâr zekâtı beyânındadır :

Ekilmek sûretiyle yetiştirilen, arpa, buğday, pirinç, mercimek, nohut, darı, burçak, fiğ ve bakliyat gibi maddeler ile bir de kuru hurma ve kuru üzümden â'şâr zekâtı var, diğer meyvalarda yoktur.

800 menden aşağı olan bu maddelerde de â'şâr yok, ancak sekiz yüz menn'i bulduktan sonra â'şârları yâni onda biri verilir (682).

Müşterek bostanlar toplu olarak hesap edilir, eğer sekiz yüz menn'i buluyorsa ortaklara onda bir itibariyle (80 men zekât vermek lâzım gelir), herkes hissesine göre verir (Bu da Şâfi'î mezhebine göredir.) Â'şâr'ı vermek için buğday ile arpa beraber hesaplanmaz yâni buğday veya yalnız arpadan sekiz yüz men olmak lâzımdır. Fakat çıplak arpa kılçıklı arpa ile hesap edilir.

Eğer akar su veya yağmur ile sulanıyorsa verilecek zekâtı (â'şâr'ı) onda biridir. Şayet kova, dolap veya bir sucu tarafından sulanıyorsa, o zaman yirmide bir zekât verir. Eğer bir bahçe kısmen öyle ve kısmen de öyle sulanıyorsa itibar, galibe göredir.

---

(682) (Men) kelimesinin muhtelif izahları vardır. Ancak Müslimin "beş (vesk) olmıyan hububat ve hurmada zekât yoktur" rivâyet ettiği hadisdeki "Beş vesk" in karşılığı olarak gösteriliyor. Bu hâle göre (390) okka = (499,3 kilo) eder. Bu mikdardan aşağısına zekât yoktur. Başka şekil hesapları da vardır. Meselâ 300 sağ her sağ 1040 dirhemdir. 780 okka ki 1000 kilo demektir. Bundan fazlasının a'şarı alınır. Bu hususta fazla malûmât isteyenler Kâmil Miras'ın tercüme ettiği Tecrid-i Sarih Tercümesinin beşinci cildine müracaat etmelidirler. Sahife 3 - 356 arası.

Zekâtın sıfatı :

Hurma, üzüm, buğday ve diğer hububat, kuruyup temizlendikten sonra zekâtı alınır, yaş hurma ve üzümden zekât alınmaz. Ancak bir mâni' sebebiyle kemale ermeden bozulacaksa, o zaman 9 ölçek sâhibine bir ölçek â'şârına olmak üzere yaş da alınabilir. Zaruret bakımından buna cevaz verilir.

Â'şârın borç olması, meyvaların kemale ermesi, tanelerin sertleşmesiyle başlar, ödenmesi ise kuruyup temizlendikten sonradır.

ÜÇÜNCÜ NEV'İ

Üçüncü nev'i, altın ve gümüşün zekâtına dâirdir :

Mekke dirhemi ile iki yüz dirhem (683) safî gümüş bir sene bir adamda kalırsa, kırkta bir itibariyle beş dirhemini zekât olarak verir. İsterse bir dirhem olsun artan kısmını da bu şekilde hesap eder. Yâni bir dirhemin de kırkta birini verir. (İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed de aynı fikirdedir. Yalnız İmâm-ı Âzam, beş dirhem fazla olmazsa zekâtı yok demiştir).

Altının nisabı da yirmi miskaldir (684). (Buna 20 dinar da denir, çünkü bir dinar bir miskaldir). Bu miktar bir habbe eksik olsa zekâtı yoktur. Fazlası hesaba katılır (gümüşteki nota bak) (aynı zamanda Hanefîlere göre halis altın halis gümüş olması şart değildir, fazlası altın veya gümüş olursa zekâta borçlanmıştır). Diğer madde ile karışmış altın paralar da safî altın yirmi miskali bulursa, zekâta altın ve gümüşün külçesinde ve istimali haram olan kaplarda ve erkek eyer takımlarında zekât vâcibtir. Fakat kadınların takındıkları istimali mübah olan altın ve gümüş ziynetlerinde zekât yoktur. (Hanefîlere göre altın ve gümüş nerede olursa olsun, kimde bulunursa bulunsun, ziynet olsun, süs olsun ne olursa olsun, muâyyen miktarı buldu mu zekâtı farzdır. Ancak ticaret için olmayıp süs için olan inci, elmas gibi taşlarda zekât yoktur).

Alacağın zekâtı :

Borçluların vakti müsâit ise, alacağından da zekât lâzım gelir. Ancak aldığı zekâtını vermek borç olur. Eğer alacak vadeli ise vadesi dolduktan sonra zekâtı borç olur. (Hanefîlere göre alacaklar bir kaç kısma ayrılır, her ne sûretle olursa olsun, alacaklarını aldığı zamân, geçmiş zekâtlarını tamâmen öder).

---

(683) İki yüz dirhem 641,46 gram eder. Tecrid-i Sarih C. 5, s. 132.

(684) Bir miskal 4,8105 grama müsavidir. Tecrid-i Sarih C. 5, s. 132.

DÖRDÜNCÜ NEV'İ

Dördüncü nev'i, ticaret malının zekâtı :

Altın ve gümüş gibi ticaret malının da zekâtı farzdır. Eğer ticaret malını para ile aldı ve elinde olan para nisab miktarı idiyse, paranın nisaba ulaştığı andan itibaren sene sonunda, ticaret malına verdiği para değil de başka bir eşya idiyse, ticaret malını aldıktan itibaren bir sene sonra bulunduğu belde rayicine göre malını değerlendirir ve ona göre hesap ederek kırkta bir zekâtını verir. Kendi mahsulünü ticarete koymayı niyet eden kimse, zekâtını niyet ettiği tarihten değil, malıyla ticarete başladığı tarihten hesab eder. Hattâ yedi sekiz ay yâni sene dolmadan ticaretten vaz geçse, zekât sâkıt - olur (Çünkü bu mal para değil, neması olmıyan başka eşyadır. Esâsında bu ne kadar çok ve değerli olsa da onun zekâtı yoktur. Mütercim). Fakat yalnız o senenin zekâtını vermesi daha makbûldür. Sene başında zarûri ihtiyâcından fazla ve kendisiyle nisaba mâlik olduğu yirmi miskal altın ile ticarete başlasa, ticaretteki muvaffakiyeti bu malı bir kaç misline çıkarsa zekâtı sene sonundaki mevcudundan ödeyecektir. Artık ara yerde artan mal için ayrı bir sene başı yoktur. (Sene sonunda zarar edip nisabdan düşse zekât yoktur. Sene ortasındaki azalma ve çoğalmalar zekâtta kıymet ifâde etmez. Sene başında nisaba mâlik olan, sene sonunda nisabdan düşmemişse bütün mevcudun zekâtını öder). Sarrafların malları, mübadele ile sene dolaşımını (Havlân-ı havlî) kaybetmezler.

Ticaret ortaklığı için verilen paradan hasıl olan kârın zekâtı, taksiminden evvel olursa âmiline, parayı çalıştıranadır.

BEŞİNCİ NEV'İ

Beşinci nev'i, rikâz, yer altında bulunan hazine ve madenlerin zekâtı beyânındadır :

Rikâz, Merkûz mânâsında İslâmiyetten önce defnedilip üzerinde Müslümânların, tasarruf etmediği bir yerde bulunan mallardır. Bu gibi altın, gümüş definesi bulan kimseye ganimet malı gibi seneyi beklemeden, zengin ve fakirliğine bakmadan beşte birini vermek lâzımdır.

Madenlere gelince. Bunların da altın - gümüş olmıyanlarında zekât yoktur. Altın ve gümüş madenleri eritilip halisi kalı'ndan ayrıldıktan sonra bunlar hakkında iki hüküm var. En doğrusu kırkta birini vermektir ki buna göre nisaba mâlik olması şartı da aranır. Fakat bir sene elinde kalmasının şart olması yine ihtilâflıdır. Diğer hük-

me göre de beşte birini vermek gerekir. Buna göre havl (üzerinden bir sene geçmesi) şart değil, nisab miktarı olmasında da iki kavil vardır. Her şeyi olduğu gibi bilen Allahu Teâlâ olmakla beraber akla en uygun gelen bunların nisab miktarı olmaları ve fakat havlin aranmamasıdır. Maamafih bütün bu şüphelerden korunmak için her çeşit madenlerin azından ve çoğundan ihtiyaten beşte birini vermek en doğrusudur. Çünkü şüpheler muâraza etmektedir. (Ebû Hanife, Mâlik, Ahmed, İshak ve Ebû Ubeyde beşte birini vermek için nisab aramazlar. Ahmed, İshak, Ebû Ubeyde ve Evzâî bulunan madenin altın, gümüş veya başka cinsten olması arasında fark gözetmezler. Hattâ Hanefilere göre, araz-i â'şâriye veya haraciyede veyahut haraciye ve â'şâriye olmıyan sahralarda, kırlarda bulunan altın, gümüş, demir, bakır, kalay v.s. her çeşit madenlerin beşte birini hükûmet alır. Kendi evinde bulduğundan bir şey vermek vâcib değildir. Arazisinde bulduğuna gelince: Bu hususta iki kavl var. Birisi yine bir şey vâcib değildir. Diğer kavle göre de beşte biri hazineye alınır, diğer kısmı da bu araziyi padişah ilk önce kime tescil ettiyse ona verilir. Eğer sâhipsiz arazide bulursa o bulanındır...)

ALTINCI NEV'İ

Altıncı nev'i, fitre sadakasıdır :

Bayram günü bütün âilesine kâfi gelecek 24 saatlik nafakasından fazla serveti olan her müslümanın sadaka-i fıtrı vermesi Peygamber Efendimizin emriyle vâcibtir. Miktârı bir Sa' iki Menn'dir. Yâni 1666 gram eder. Yediği maddenin aynı cinsinden veya daha iyisinden bu miktarı çıkartıp verir. Eğer buğday yiyorsa arpadan veremez. Karışık yiyorsa hangisinden olsa verir. Fakat iyisinden vermesi daha makbûldür. Verileceği şahıslar, zekâtın verilmesi gösterilen sınıflardır. Hepsine verilmelidir. Zekât olarak, un, bulgur ve kavut (güvermiş ekin) verilmez. Bu sûretle müslümân âile reisinin; âilesinin, çocuklarının, ana ve babasının ve nafakası üzerine borç olan herkesin fıtresini vermesi vâcibdir. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«أَدُّوا صَدَقَةَ الْفِطْرِ عَمَّنْ تَمُونُونَ»

«Faydalandığınız her şahsın sadaka-i fıtrını verin.» (685) buyurmuştur.

---

(685) Darekutnî ve Beyhakî, İbn Ömer'den.

Yâni ortak kölenin fıtre sadakası müştereken ödenir. Kâfir kölenin fıtresi verilmez. Şayet kocası zengin olduğu hâlde kadın kendi fıtresini verirse mes'ele kalmaz. Ailesinin müsaadesi olmadan da, koca, fıtresini verebilir. Eğer koca hepsinin fıtresini veremiyecek, ancak bir kısmının fıtresini verebilecek vaziyette ise buna göre, nafaka sırasına göre tercih yaparak evvelâ çocuklarının, sonra ailesinin fıtresini verir. Zîra Peygamber Efendimiz böyle yapmıştır. Evvelâ çocuklarının, sonra âilelerinin ve daha sonra hizmetçilerinin sadakasını vermiştir. İşte şu anlattıklarımız âhiret yolcusunun bilmesi gereken fıkhî hükümlerdir. Bunlar meyanında bâzı nâdir mes'eleler de vardır. Onları da vukuunda sorar ve öğrenirsin (686).

---

(686) Hanefilere göre Fıtır sadakası vâcibdir. Fakat böyle, bir günden fazla nafakası olanlara değildir. Sene içerisinde muhtaç olduğu nafakasından ve yine sene içerisinde ödenmesi gereken borçlarından fazla olan 200 dirhem gümüş veyâ 20 miskal altına veyâ bunların karşılığına mâlik olana borçtur.. Zekât ile fitre arasındaki fark, zekâtı verilecek malın artıcı olması şarttır. Fakat fitre ve kurbanda bu şart aranmaz. Evde bulunan fazla eşya, oda, inek, bağ ve bahçeden, muhtaç olmadığı halı, kilim, kap, kacak ve diğer ev eşyalarından, üç kattan fazla elbisesinden, lüzumundan fazla kitâblarından hesab eder, yukarıdaki kıymete yükseldi mi kendisinin ve küçük çocuklarının sadakai fıtrını verir. Hattâ seneyi bekletmesi de lâzım değildir. Bayram günü zengin olan ve aynı gün sabahleyin doğan çocuğun fıtresi de verilir. Buğday ve hurmadan 1666 gram, arpadan 3333 gram verebileceği gibi bunların bedelini de verir. Şâfi'ilerde aynen verecek, yine Şâfi'iler fıtreyi herkese borç tanır, Hanefîler, zenginlere borç tanır ve fakirler alır. Bununla beraber herhangi bir sebeble oruç tutamıyan zenginler de yine fıtreyi verirler. Hanefilerde un, bulgur ve hattâ kavut da verilir. Yine karısının ve büyük çocuklarının fıtresini vermek borcu değildir. Fakirler vermez, alırlar.

İKİNCİ BÂB

BU BÂB, ZEKÂT VERMENİN ZÂHİRÎ VE BÂTINÎ ÂDÂB VE ŞARTLARINA DÂİRDİR.

Zekât vermenin zâhirî şartları beyânındadır :

Bilmiş ol ki, zekât verecek olan zâtın şu beş şarta riâyeti farzdır:

I. Şart: Niyet: Üzerime farz olan zekâtı veriyorum diye içinden niyet etmesi şarttır. Şurada, burada, şu cins veya bu cinsten olan malımın zekâtını veriyorum diye tâyine lüzum yoktur. Kaybolmuş malı varsa, bu hayatta ise kaybolan malımın zekâtıdır, değilse sadakadır diye niyet ederse câizdir. Mecnun ve sabînin malından zekât verilirken, velinin niyeti kifayet eder. Zekâtını vermekten imtina eden kimsenin zekâtını cebren alan sultanın niyeti, dünyâ ahkâmı için kâfidir. Fakat zekâtı cebren alınan şahıs zekâtını yeniden vermedikçe Allah indindeki mes'uliyetten kendini kurtaramaz.

Zekâtın verilmesi hususunda vekil edilirse niyet eder. Veya vekili, ikinci bir vekil tuttuğu zaman niyet ederse kâfidir. Çünkü niyetle vekil edinmek, niyet demektir.

II. Şart : Sene devri tamamında vakit kaybetmeden hemen zekâtı vermek. Fıtır sadakasını da bayram sabahından sonraya bırakmamaktır. Çünkü Ramazanın son akşamından itibaren vücûb teveccüh ediyor. Ramazan içerisinde de sadakasını verebilir. Zekâtını vaktinde vermeyip geciktirenler günâhkâr olurlar. Ayrıca verebileceği kimseler ve fırsatı varken, zekâtını tehir edip malı tamâmen telef olan kimselerden zekât borcu sâkıt olmaz. (İmâm-ı Âzama göre malının tamamı kaybolursa zekât borcu da düşer). Eğer zekâtı verecek adam bulamamış ve bu sûretle tehir ettikten sonra malı telef olmuşsa, o zaman zekât da sâkıt olur. Nisaba mâlik olup serveti bir sene elinde kaldıktan yâni zekât vermeye mezun olduktan sonra acele edip iki senelik zekâtı peşin verebilir. Fakat zekâtı alan, sene dolmadan ölür, zengin olur veya irtidat ederse, veyahut zekâtı verenin malı telef olur veya ölürse evvelâ verilen zekâta sayılmaz. Aynı zamanda geri de alınamaz. Ancak verirken bunları şart koşarsa alır. Bunun için peşin zekât verecek

olan bütün bu şartları göz önünde tutmalıdır (Hanefîlere göre peşin verilen zekât geri alınmaz. Ancak âmiller tarafından alınmış ise, o zaman malı helâk olduğu vakit istirdat edebilir).

III. Şart : Zekâtı bedelen değil, aynen ödemektir. Meselâ değeri fazla olsa da altının zekâtı gümüşten, gümüşün zekâtı, altından verilemez. Belki İmam Şâfi'î'nin maksadını anlayamadan gâyenin ihtiyâç kapılarını kapamak olduğunu öne sürerek, zekâtını bedelen vermesini müsamaha ile karşılıyanlar olabilir. Fakat bu, mes'elenin ruhunu anlamaktan uzaktır. Çünkü zekâttan gâye yalnız ihtiyâcı gidermek değildir.

Şöyle ki : Şeri'atın vacib kıldığı şeyler üç kısımdır :

Birincisi : Yalnız taabbüdî olan kısımlar ki, bunlarda hiç bir gâye aranmaz ve akıl bunlar üzerinde düşünemez. Hacıların Minada attıkları cemre taşları gibi. Taşların oraya atılmasında akıl bir fayda (göremez) düşünemez. Şeri'atın buradaki gâyesi, kulları yalnız imtihandır. Bu sûretle akıl, kulluğunu izhar için mânâsını anlamadığı amel ile tecrübe edilmiştir. Çünkü gâyesini anladığı ameli, zâten arzûsuyla yapar. Burada kulluğun ihlâsı anlaşılmaz. İhlâs, yalnız ubûdiyet hakkını yerine getirmek için yapılan ibâdette tecellî eder. Menasik-i haccın bir çok amelleri taabbüdîdir. Bu sebebden Peygamber Efendimiz ihrama girerken

«لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ حَقًّا تَعَبُّدًا وَرِقًّا»

buyurmuştur. Bununla mahiyetini aklın kavrayıp teşvik edemediği emirlerine yalnız kulluk için uyduğunu izhar etmek istemiştir. İşte birinci kısım böyledir.

İkincisi : Taabbüdî olmayıp tamâmen mâkûl olan emirlerdir. Meselâ insanlara olan borcunu ödemeyi ve gasbettiği malı iadeyi emir gibi. Şüphe yok ki bu kısımdaki şer'î hükümlerde niyet ve fiil muteber değildir. İster aynını ister bedelini ödemekle olsun, hak yerini bulur, karşı taraf memnun edilirse, borç ödenmiş ve hitab-ı şeri'at sükût etmiş olur. Bu iki kısım, yâni birinci ve ikinci kısımlar bütün insanların idrâk etmekte müşterek olduğu kısımlardır.

Üçüncüsü : Evvelki iki kısımdan terekküb eden şer'î hükümlerdir. Yâni hem mâkûl tarafı var, hem de taabbüdî kısmı vardır. Bu sûretle mükellef onunla imtihan edilir. Bu gibi şer'î hükümlerde iki mânâyı toplamak sarih ve meydanda olanı alıp ve en mühimmi olan taabbüdî kısmını ihmal etmemek lâzımdır.

İşte zekât bu kabildendir. Bu mühim noktaya, İmam Şâfi'î (R.-A.)'den başka kimse temas edememiştir. İhtiyâcı kapamak için, zekâttaki fakirin hakkı herkesin anlayacağı şekilde âşikâr ve meydandadır. Ayrıca bir de bunun gizli olup, şeri'atın esas maksadı ve herkesin anlıyamıyacağı taabbüdî kısmı vardır. Bu sebebtendir ki, zekât, namaz ile beraber zikredilmiştir ve Kur'ân-ı Kerîm'in hangi âyetinde namaz emredilmişse akabinde zekât da emredilmiştir. Bunun için de zekâta, namazın kardeşi denmiştir. Yine bu sebebten zekât, İslâmın beş binasının birisi olması bakımından da hac ve namaza mukarin olmuştur.

Şüphesiz mükellef için, malını cins cins ayırıp, her çeşit malından kendi nev'inden ve vasfından zekâtını ayırmak sonra bunu Kur'ân'ın gösterdiği sekiz sınıf fukaraya tevzi etmek zor bir şeydir. Burada müsamaha (yâni aynen yerine, bedelen ödeme) fakirin hakkına da mâni değildir. Çünkü bedeli ödenmiştir. Fakat asıl mühim olan taabbüdî kısmına mânidir. Bunun için altının zekâtı altından, gümüşün zekâtı gümüşten, devenin zekâtı deveye en yakın olan koyun ile deveden ödenmelidir. (Muaz hadîsindeki) nevileri tâyinde taabbüdün maksûd olduğuna delâlet eden delîlleri "Basit" ve "Vasit" isimli fıkıh kitâblarımızda anlattık. Bunların en sarih olanlarından birisi, şeri'at, beş devenin zekâtını tâyin ederken kıymete baş vurmayıp koyunu tahsis etmesidir. Çünkü, (eti, yünü, sütü ve yavrusu ile istifade edilmesi bakımından) deveye en yakın olan koyundur. Şâyet beş devede, koyun zekât verilir denmesi, Araplar arasında para vermek zor olduğu ve koyunu bulmak herkes için mümkün ve koyunun değeri az olduğu bakımından dersen, bu dâvan doğru değildir. Çünkü deve zekâtında tâyin edilen yaşta deve bulunmazsa onun bir yaş küçüğü ve yanında iki koyun veyâ yirmi dirhem para verilir diye zikredilmesi, koyunun Araplar arasında değersiz olmadığını isbat etmektedir.

Bu ve benzeri delîller; zekâtın da hac gibi, yalnız mâkûl olmayıp, hem taabbüdî hem de mâkûl olan hükümlerden mürekkeb olduğunu göstermektedir. Fakat idrâksiz kimseler bu gibi mürekkeb hükümleri anlıyamadıkları için şaşmışlardır. (Zekât bahsinde bâzı bölümlerinde, meselâ her neviden ayrı ayrı ayırıp sekiz sınıfa bölmekte İmâm Şâfi'î azîmet gösterdi. İmâm-ı Âzam bu hususta ruhsatı iltizâm etti. Zekâtın diğer bâzı hususlarında da İmam Şâfi'î ruhsatı, İmam-ı Âzam ise azîmeti iltizâm etmiştir. İmâm-ı Âzam bedelen zekâtı tecviz eder).

IV. Şart: Zekâtını bulunduğu belde dışına çıkarmamaktır. Her ne kadar bir rivâyette hârice çıkarmak sûretiyle öderse, kifâyet eder deniyorsa da, gerek zekâtı verip vermediğinde halk arasında şübhe uyandırması ve gerek etrâfındakilerin o servete gözlerini dikmeleri ve

caiz olur mu olmaz mı gibi şüpheden kurtarması bakımından, zekâtı servetinin bulunduğu muhitte vermek, en doğrusudur. O beldedeki kendi adamlarına vereceği gibi diğer yabancılara da verebilir. (İmâm-ı Âzam'a göre hâriçte akrabası var ise ona göndermekte kerahet yok, başka sûretle zekâtını hârice çıkarması kerahetle câizdir. Ancak ihtiyâç hasıl olursa; hükûmet, zekâtı başka beldelere nakleder).

V. Şart : Kur'ân-ı Kerîm'de gösterilen sekiz kısımdan memleketinde mevcut olan kısımlara zekâtını taksim etmelidir. Zekâtını bu şekilde taksim etmek vâcibtir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm Tevbe sûresindeki 60. âyette sarahaten bunu emreder.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu emri, hasta bir adamın, «malımın üçte biri fakirler ve miskinler içindir» sözüne benzer ki Arapça ifâdesiyle temlik ve temlikte teşriki ifâde eder. İbâdete dair emirlerin, zâhirî mânâlarına hücûmdan korunmaları gerekir. Esâsen bugün birçok memleketlerde bu sekiz sınıftan ikisi olan müellife-i kulûb ile âmiller (zekât toplayan memurlar) bulunmamaktadır. Diğer altı sınıftan da her memlekette ancak dört sınıf bulunur, onlar da fakirler, miskinler, garimler, borçlular, misâfirler - yolculardır. Geride kalan "fîsebilillah" olan gaziler ile azat olacak köleler, bâzı memleketlerde bulunursa da yine pek çoklarında bulunmaz. Meselâ memleketinde zekâta müstehak beş sınıftan da insan bulunursa, zekâtını müsavi beş parçaya böler, sonra her kısmı dilerse müsavi, dilerse farklı olarak üçe veyâ daha ziyâde parçalara bölerek verir. Her sınıfa müsavi olarak böler. Fakat her ferde müsavi olarak vermesi şart değildir. Şu kadar ki mevcut sınıflar arasında üçten aşağı bölmesi uygun değildir. (İmâm-ı Âzam ve İmâm Mâlik'e göre bir sınıfa zekâtı vermek câizdir. Hattâ Hanefilerce bir ferde de zekâtını verirse yine câizdir. Şu kadar ki verdiği zekâtı alan fakir, nisaba mâlik olmamalıdır).

Bir adam yalnız bir fıtre vermekle mükellef olsa, bulunduğu muhitte de sadaka alacak beş sınıf insan olsa, bu bir fıtreyi her sınıftan üçer kişi olmak üzere on beş kişiye böler. Eğer birine az verirse onu tamamlamak vâcibtir. (Hanefilere göre en doğrusu, fıtre kabil-i tecezzi değildir. Onu ehli olan bir kişiye vermektir).

Eğer azlığı bakımından taksim zor gelecekse, başka birisinin zekâtıyle birleştirmek sûretiyle taksim işini sağlamış olurlar.

Zekâtın bâtınî âdâblarının incelikleri beyânındadır :

Bilmiş ol ki, zekât vermekle âhiret yolculuğunu murad eden kimseye sekiz vazife düşer :

Birinci vazife : Zekâtın vücûbunu, mânâsını zekât ile imtihanın yolunu ve bedenî ibâdetlerden olmayıp servete bir tasarruf olduğu

hâlde İslâmın esâslarından sayılmasının hikmetini bilmektir. Burada üç mânâ vardır :

1 — Birinci mânâ, şahâdet kelimelerini telâffuz, tevhîdi iltizâm ve mâbudun tek olduğuna şahadet etmektir. Bu dâvanın tahakkuku için, muvahhidin kalbinde tek olan O mâbuddan başka bir sevgilinin kalmaması, yâni yalnız ve yalnız O'nu sevmesi lâzımdır. Çünkü sevgi, ihtiyari olarak ortaklığı kabûl etmez. Yalnız lisân ile tevhîdin faydası azdır. Muhabbetin derecesi, diğer sevgililerden ayrılmakla ölçülür. Mal ve servet ise dünyâ maişetlerini sağlaması bakımından insanların tab'an sevdiği bir varlıktır. Hattâ malı ve serveti sebebiyle dünyâya bağlanarak, ölümden nefret ederler. Halbuki ölümde hakîki Mâbuda kavuşmak hakîkati vardır. İşte dâvalarında sâdık olduklarını isbat için, en çok sevdikleri mallarını infak ile imtihan olmuşlardır. Nitekim Allahu Teâlâ :

«إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ»

«Şübhesiz Allahu Teâlâ, cennet karşılığı olarak mü'minlerden mal ve canlarını satın alır.» (9 - Tevbe: 111) buyurmuştur.

Bu da Allah'a ulaşmak aşkiyle Allah uğrunda mücâhede ederek canını fedâ etmekle olur. Malı fedâ ise bundan ehvendir. Malı infaktaki bu mânâ anlaşılınca insanlar üç kısma ayrılır :

A) Bir kısmı tevhidinde sadakat ve sözünde durmak sûretiyle zekâtın borç olmasını beklemeden kendilerinde bir dirhem bırakmamak üzere bütün varlıklarını Allah uğrunda infak etmişlerdir. Hattâ bâzılarına iki yüz dirhemde ne kadar zekât var diye sorulmuş, onlar da cevabında avamlar için şer'î hükümlere göre kırkta bir itibariyle iki yüz dirhemden beş dirhem zekât verilir, fakat bize göre ise hepsini vermek lâzımdır demişlerdir. Bunun içindir ki Ebû Bekir (R.A.) servetinin tamamını, Ömer (R.A.) ise yarısını tasadduk etmiş ve Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'e geride ne bıraktın? diye sorunca, Hazret-i Ömer, yarısını, Hazret-i Ebû Bekir'e aynı suâli sorunca, Allah ve Resûlünü bıraktım diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: «Aranızdaki fark, bu ifâdenizdeki fark gibidir» buyurdu. Sıddîk olan Allah ile Peygamberden başka kendisinde bir şey bırakmamak üzere sadakatini göstermiştir.

B) İkinci kısım derece bakımından bunlardan aşağı olanlardır ki, onlar servet kazanır, tamamını vermez fakat yalnız zekât borcuyla da kalmazlar, hayır yerlerini de gözetir mâllarının bir miktârını çe-

şitli hayır yollarında sarfederler. Hattâ Tâbiînden olan Nehaî, Atâ, Şa'bî ve Mücâhid gibi bir çokları, servetlerde zekâttan başka borçlar olduğuna kail olmuşlardır. Şa'bî'ye, insânın servetinde zekâttan başka borç var mı diye sorulduktа: "Evet" Allahu Teâlâ'nın:

«وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِى الْقُرْبَى»

«Sevgisi üzerine malı, yakınlarına verir.» (2 - Bakara: 177) meâlindeki âyet-i celîleyi duymadın mı? dedi. Yine Allahu Teâlâ'nın:

«وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

«Onlara merzuk ettiğimizden infak ederler.» (2 - Bakara : 3) ve

«وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ»

«Size rızk ettiğimiz mallardan infak edin.» (63 - Münafıkûn: 10) âyet-i celîleleri bu dâvâlarına delîl oldu. Zekât âyeti ile bunların mensuh olmadığını ve bunun zekâttan fazla olarak muhtaçlara verilmek üzere müslümanların karşılıklı haklarında dahil olduğunu zannettiler.

Bu hususta fakihlerin nokta-i nazarı, şiddetli ihtiyâcı izale farzı kifayedir. Çünkü bir Müslümanı kaybetmek câiz değildir. Fakat zekât borcunu ödemiş olan kimseye borç olan bu miktârı istikraz yoluyla vermek ihtimali olduğu gibi muhtacına karz teklifi yapmadan bezl etmesi ihtimali de vardır. Bu ihtilâflı olmakla bu gibi yardımı istikraz yoluyla yapmak, ikinci değil, üçüncü dereceye düşer ki bu da avam derecesidir.

C) Üçüncü derece ise ne fazla ve ne de eksik olarak, yalnız zekât borçlarını ödeyenlerdir. Bu, en düşük derecedir. Âhiret sevgisi az olup dünyâya meyli fazla olan bahîller bu miktâr ile iktifâ etmişlerdir. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

«إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا»

«Eğer sizden malınızı istese ve sizi iyice sıkıştırsa siz cimrilik gösterecektiniz.» (4 - Muhammed: 37) buyurmuştur.

Cennet karşılığı mal ve nefsi, kendisinden satın alınan ile, buhl edip infak etmiyenler arasındaki fark elbette büyüktür. İşte Allahu Teâlâ'nın malı infak ile emir buyurmasının bir hükmü budur.

2 — **İkinci mânâ,** kötü huylardan olan cimrilikten temizlenmektir. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ»

«Üç şey mühlikattandır: Son derece cimrilik, şehvetin peşinden gitmek ve kendisini beğenmek.» (687) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ da:

«وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

«Kim ki nefsinin cimriliğinden korunursa, işte felâh bulanlar ancak bunlardır.» (59 - Haşr: 9) buyurmuştur.

Rub'-i Mühlikâtta (3. ciltte) bunun tehlikesi ve kurtuluş çaresi anlatılacaktır.

Cimrilikten korunmak, malını yerinde infak etmeyi âdet edinmekle mümkündür. Bir şeyden sevgiyi kesmek, kendini ondan ayırmakla mümkündür. Bu mânâda zekât, temizlik demektir. Sâhibini, tehlikeli olan cimrilik pisliğinden temizler. Yaptığı temizlik de infak ve Allah uğrundaki bu infakından dolayı duyduğu sevinci nisbetindedir.

3 — **Üçüncü mânâ,** zekât, verilen nîmete bir teşekkürdür. Allahu Teâlâ'nın, kullarının, bedenlerinde ve mallarında olmak üzere iki nîmeti vardır. Bedenî ibâdetler, beden nîmetinin şükrünü, malî ibâdetler ise mal nîmetinin şükrünü ifa içindir. Dara düşmüş bir dîn kardeşinin perişan vaziyetini gözü ile görüp kulağı ile duyduğu ve kendisi zengin olduğu hâlde Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği servetin onda veya kırkta birini o muhtâca vermek sûretiyle bu nîmetin şükrünü edâ etmekten kaçınan bir insândan daha alçak kim olabilir?

(687) Hadîs yukarıda geçmiştir.

İkinci vazife: Zekâtı ödeme vaktindedir. Zekât kendisine borç olan kimse, tehirindeki âfet ve günâhı, ta'cilindeki emre uymanın ve fakiri sevindirmenin ehemmiyetini düşünerek bir an evvel bu borcunu ödemelidir. İçinde iyiliğe teşvik duyduğu zamân sevinmeli ve bunun melekî ilham ile olduğunu bilmelidir. Mü'minin kalbi Allahu Teâlâ'nın kabza-i kudretindedir, dilediği tarafa çevirir. Şeytan daima fenalığı emreder. Fakr ile korkutur, melek'in ilhamını müteakib, kalbe onun vesvesesi gelir. Bunun için ilk fırsatı ganîmet bilmeli ve hemen zekâtını ödemelidir. Bu husûsta da ecir ve mükâfatının çoğalması için şerefli vakitleri ve sene başı olan Muharrem veyâ Ramazan-ı şerîf ayı gibi hürmet edilen ayları seçmelidir. Peygamber Efendimiz insânların en cömerdi olmakla berâber hâssaten Ramazan ayında gelip geçen yel gibi bir şey bırakmaz, eline geçeni hemen infak ederdi. Kur'ân-ı Kerîmin Ramazanda nâzil olması, (oruca tahsis edilmesi) ve Kadir gecesinin kendisinde bulunması bakımından Ramazanın fazîleti vardır. Hattâ Mücahid, «Ramazan» demeyin çünkü Allahu Teâlâ'nın bir ismi de Ramazan'dır. «Ramazan ayı» deyin, demiştir. Zilhicce ayı da fazîletli aylardan birisidir. Çünkü hem eşhur-i harâmdandır. Hem de kendisinde hacc-ı ekber ve ilk on günü olan eyyam-ı malûmat ve teşrik günleri olan eyyam-ı ma'dudât vardır. Ramazan-ı şerîfin en makbul günleri, son on günü, Zilhiccenin en makbul günleri ise, ilk on günüdür.

Üçüncü vazîfe: Riyâ ve süm'adan korunmak için, zekât ve sadakaları gizli vermektir. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ إِلَى فَقِيرٍ مِنْهَا إِخْفَاءُ الصَّدَقَةِ»

«Sadakanın efdali, fakirin gücü nisbetinde gizlice başka bir fakîre verdiği sadakadır.» (688).

Diğer hadîsde:

«ثَلَاثٌ مِنْ كُنُوزِ الْبِرِّ مِنْهَا إِخْفَاءُ الصَّدَقَةِ»

«Üç şey iyilik hazinelerindendir. Bunlardan birisi de verdiği sadakayı gizlemektir.» (689) buyurmuştur.

---

(688) İmâm Ahmed ve İbn Hibban, Ebû Zer'den.

(689) Ebû Nuaym «Kitâbü'l-İcaz»da İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

Yine Peygamber Efendimiz'e müsnet olarak :

«إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلاً فِي السِّرِّ فَيَكْتُبُهُ اللهُ لَهُ مُسِرًّا ، فَإِنْ أَظْهَرَهُ نُقِلَ مِنَ السِّرِّ وَكُتِبَ فِي الْعَلاَنِيَةِ ، فَإِنْ تَحَدَّثَ بِهِ نُقِلَ مِنَ السِّرِّ وَالْعَلاَنِيَةِ وَكُتِبَ رِيَاءً»

«Kulun gizli işlediği amele, Allahu Teâlâ gizlilik mükâfatını yazar. [Bunun âşikâre olandan 70 derece fazîletli olduğunu bildiren hadîs vardır.] **Eğer bu ameli açıklarsa, mükâfatını da aleni ameller meyanına alır. Eğer yaptığını söylerse o vakit ameli riyâ defterine geçer.»** (690)

Yine meşhur hadîsde :

«سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ : أَحَدُهُمْ رَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَلَمْ تَعْلَمْ شِمَالُهُ بِمَا أَعْطَتْ يَمِينُهُ»

«Allah'ın rahmet gölgesinden başka, gölge bulunmıyacak olan bir günde yedi kimseyi Allahu Teâlâ rahmetinde gölgelendirecektir. Bunlardan birisi de sağ elinin verdiği sadakadan, sol elinin haberi olmıyacak şekilde gizliliğe dikkat edendir.» (691) buyurmuştur.

Yine haberde :

«صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ»

«Gizli sadaka, Allah'ın gazabını söndürür.» (692) diye vârid olmuştur. Nitekim Allahu Teâlâ :

«وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ»

---

(690) Hatib «Târih»inde.
(691) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(692) Taberânî, Ebû Umâme'den.

«Eğer sadakaları gizler ve gizlice fakîrlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır.» (2 - Bakara: 271) buyurmuştur.

Sadakayı gizli vermenin faydası, riyâ ve süm'adan korunmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ مِنْ مُسْمِعٍ وَلَا مُرَاءٍ وَلَا مَنَّانٍ»

«Allah, mürainin, süm'a edenin ve başa kakanın [amellerini] kabul etmez.» (693) buyurmuştur.

Verdiği sadakayı söyleyenler duyulmasını; açık verenler de görülmesini arzu eden kimselerdir. Hâlis olanlar sadakalarını, gizli ve sessizce veren kimselerdir.

Sadakayı gizlemekte o kadar ileri gidilmiş ki hattâ bâzı kimseler, alanın da kim tarafından verildiğini bilmemesi için, çâreler aramışlardır. Bunun için körleri tercih etmiş, fakîrin yoluna oturduğu yere parayı bırakmış, uyurken elbisesine dikmiş ve kendisini ifşa etmeyen vasıtalar aramışlardır. Bütün bunlardaki gaye, riyâ ve süm'adan kaçınmak ve ilâhi gazabdan korunmaktır.

Bilinmemek için parayı bir vekile teslim etmek daha doğrudur. Çünkü fakîrin kendisini bilmesinde hem riyâ ve hem de minnet altında kalmak vardır. Vasıtada ise riyâ ihtimali varsa da minnet ihtimali yoktur. Gaye teşhir olduğu ânda amel mahvolur. Zîra zekât, cimriliği izâle ve mal sevgisini azaltmak içindir. Şöhret sevdası mal sevgisinden daha fenadır. Her ikisi de insânı âhirette helâke sevkeder. Buna rağmen kabirde, cimrilik, zehirli akrep, riyâ ise zehirli yılan şekline girer. İnsân, şerlerinden korunmak veyâ zararlarını azaltmak için onları korkutmak veyâ öldürmek ile memurdur. Her ne zaman cimrilik vasfından korunmak için malını infakta riyâ ve süm'aya kaçarsa, kısmen akrep ve yılanı besler ki, yılanın saldırgan olması bakımından daha zararlı olmuş olur. Eskisi gibi kalsa vaziyet daha ehven idi. Bu sıfatların kuvvetlenmesi onlara uygun amel iledir. Zayıflamaları da, mücahede, onlara uymamak ve arzularının hilâfına amel etmek iledir. Yoksa cimrilikten kaçıp riyâya düşmekte, nisbeten zayıf olan akrebi zayıflatıp kuvvetli olan yılanı daha da kuvvetlendirmekten başka bir kârı yoktur. Bu mânâların incelikleri, Rub'-i Mühlikât cildinde açıklanacaktır.

---

(693) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

Dördüncü vazîfe: Sadakayı âşikâre vermenin müstehab olduğu yerler hakkındadır.

Nümûne olabileceği ve halkı sadakaya teşvik edebileceği yerlerde, sadakayı âşikâr vermesi müstehabdır. Şu kadar ki riyâ kitâbında riyâ hastalığının tedavisi bahsinde anlatacağımız şekilde kendisini riyâdan korumağa çalışmalıdır. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm-de şöyle buyurmaktadır.

«إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ»

«Eğer sadakaları âşikâre verirseniz o ne güzeldir.» (2 - Bakara: 271)

Şübhesiz bu, vazîyete göredir. Yâni ya kendisini görenlere örnek olmak için verecek, veyahut sail âşikâre istemiş olacak. Bu gibi, hâllerde âşikâre vermek riyâ olur diye sadakayı hiç vermemek doğru olmaz. Sadakasını verir ve imkânlar nisbetinde kendisini riyâdan korumağa çalışır.

Âşikâre sadaka vermekte gösteriş ve başa kakmaktan başka üçüncü bir mahzur daha vardır. O da fakîrin izzet-i nefsini rencidedir. Çünkü çok kere o fakîr, hâlini açığa vurmaktan üzüntü duyar. Fakat âşikâre isteyen bu mahzuru kendisi kaldırmış ve hâlini açığa vurmuştur. Bu, gizli kusurları araştırıp açığa çıkarmak yasak iken, âşikâre fenalık işleyenler kendileri sebeb oldukları için, onları teşhirde bir mahzur olmadığına benzer. İşte bunun için Peygamber Efendimiz:

«مَنْ أَلْقَى جِلْبَابَ الْحَيَاءِ فَلَا غِيبَةَ لَهُ»

«Hayâ perdesini kaldıranın gıybeti olmaz. Yâni aleyhinde konuşulanlar gıybet hükmüne girmez.» (694) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ:

«وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً»

«...Kendilerine rızk olarak verdiklerimizden, gizli ve âşikâre infak edenler.» (35 - Fâtır: 29).

---

(694) İbn Adiyy «Zuafa»da.

Bu âyet-i celîlede, başkalarını da teşvik olduğu için sadakayı aleni vermeğe teşvik var. Ancak insân bu husustaki fayda ve mahzurları mukayese edebilmek için çok inceden düşünmelidir. Çünkü bu mahzur ve faydalar, şahsiyet ve vaziyet itibariyle değişir. Hakikaten bâzı hâllerde bâzı kimselere sadakayı âşikâre vermek daha faziletli olur. Fayda ve zararlarını bilip nefsine mağlûb olmayanlar, her hâlde evlâ ve münasib olanı tâyin ederler.

Beşinci vazife : Sadakayı mahveden haller :

Başa kakmak ve eziyet etmek sûretiyle sadakasını ifsâd etmemelidir. Nitekim Allahu Teâlâ :

«لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذَى»

«Sadakalarınızı, başa kakmak ve eziyet vermek sûretiyle heder etmeyin.» (2 - Bakara: 264) buyurmuştur.

Müfessirler "Menn" ve "ezâ" kelimelerinin mânâsında ihtilâf ettiler. Bâzıları, "menn" verdiği sadakayı anmak, "ezâ" onu âşikâre vermektir dediler. Süfyân-ı Sevrî: "Menn" edenin sadakası fâsid olur. dedi. "Menn" nasıl olur? diye kendisine soranlara da, verdiği sadakayı konuşup şunu verdim bunu verdim diye söylemekle olur, demiştir. Diğer bâzıları da "menn" sadaka verdiği adamı işinde çalıştırmak, "ezâ" da onu fakirlikle ayıplamaktır, dediler. Daha başkaları da "menn" sadaka verdiği adama karşı kibirlenme, "ezâ" saile ağır söz söyleyip tahkir etmektir, dediler. Peygamber Efendimiz :

«لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ صَدَقَةَ مَنَّانٍ»

«Başa kakanın sadakasını Allah kabul etmez.» (695) buyurmuştur.

Menn'in menşei :

Benim görüşüme nazaran, "menn" in dayandığı bir aslı ve bir de kökü vardır. Bunlar kalbin sıfat ve hâllerindendir. Sonra bu kökten bir takım dallar meydana çıkar. Onlar da dilde ve diğer âzalarda kendini gösterir. Bunun aslı, kendisinin fakire in'am ve ihsan ettiğini zannetmesindendir. Halbuki bunun hakkı, kendisini temizleyip cehennemden kurtaracak olan Allah hakkını kabul etmesi bakımından

(695) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

in'am ve ihsanı kendisinde değil, fakirde bilmektir. Eğer o fakir, kabûl etmeseydi bu borç boynunda kalacaktı. O hâlde işin hakkı, fakiri minnet altına almak değil, belki fakîre minnet etmektir. Zîra Allahu Teâlâ'nın hakkını kabulde fakirin eli Allah'a vekâlet etmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«إِنَّ الصَّدَقَةَ تَقَعُ بِيَدِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ فِي يَدِ السَّائِلِ»

«Muhakkak ki sadaka, sâilin eline geçmeden Allahu Teâlâ'nın kabza-i kudretine düşer.» (696) buyurmuştur.

Binaenaleyh zekât ve sadaka veren bilmelidir ki, Allahu Teâlâ'nın hakkını kendisine teslim ediyor. Allah'a intikal ettikten sonra fakîr de rızkını Allah'tan almış oluyor.

Bir kimse beslediği hizmetçisine, al şu parayı da falancaya olan borcuma götür ver dese, hizmetçinin bu parayı ödemekle alacaklının kendi minneti altına gireceğini zannetmesi doğrudan ahmaklık olur. Çünkü hizmetçi bir vâsıtadır. Parayı gönderen, efendisidir. Hizmetçinin kimseyi minnet altına almağa hakkı yoktur. Zekâtın vâcib olmasının hikmetinde açıkladığımız üç mânâyı veyâ onlardan birini bilen, zekât vermekle, malını infak etmekle; ilâhî sevgiye mazhar olması veyâ cimrilik rezaletinden temizlenmesi veyâ çoğalmasını istemek için nîmetin şükrünü ifa etmesi bakımından ancak kendi kendine iyilik etmiş olduğunu kolaylıkla anlar. Hangi şekilde olursa olsun, hakîkatte fakîr ile kendi arasında yapılmış bir muamele yok ki kendisini, fakîre ihsan edenlerden bilsin. Ne zaman ki bu hakîkatı anlamaz ve kendisini fakîre ihsan edenlerden görürse, işte "Menn" kelimesinin mânâsında anlattığımız dallar meydana çıkar ki o da âşikâre vermek, verdiğini söylemek ve sadaka verdiği fakîrden, teşekkür, duâ, hizmet, saygı, ta'zîm, emrinde bulunmak, kendisini öne geçirmek gibi bâzı şeyler bekler. İşte bunların hepsi minnetin kötü ve fena meyve ve neticeleridir. Minnetin bâtın mânâsı da yukarıda anlattıklarımızdır.

Ezâ ve ezâ'nın kaynağı:

Ezâ'nın zâhirî mânâsı, tevbih, ayıplamak, hakaret etmek, surat ekşitmek, teşhir etmek ve çeşitli maskaralıklar yapmaktır.

Ezâ'nın bâtınî mânâsı, ki asıl kaynağı odur. Bu da iki şeydir:

1 — Servetten ayrılmanın kendisine ağır gelmesi ve bundan hoşlanmamasıdır. Elbette bu hâl ahlâkı üzerinde baskı yapar.

---

(696) Darekutnî «İfrat»da İbn Abbas'dan rivâyet etti.

2 — Kendisini fakirden hayırlı ve fakiri kendisinden düşük görmesidir. Bunların her ikisinin de menşei cehalettir. Bunları açıklayalım :

Birincisi. Malı vermekten hoşlanmamak ahmaklıktır. Zîra biri verip, mukabilinde bini almaktan hoşlanmayanın büyük bir ahmak olduğu meydandadır.

Malûmdur ki insân malını üç sebebten dolayı infak eder. Ya Allahu Teâlâ'nın rızasını kazanıp mükâfata nâil olmak için, ki en değerli infak budur. Yahut cimrilik rezaletinden temizlenmek için bezleder verir. Veyâ ziyadeleşmesi için şükür olarak infak eder. Herhangi cephesiyle olursa olsun, infaktan hoşlanmamanın yolu yoktur. çünkü her cephesi ile kârlıdır.

İkincisi de birincisi gibi cehâlettendir. Zira insân, fakîrin zengine olan üstünlüğünü ve servetin tehlikesini bilseydi, fakîre hakaret etmez, belki onunla teberrük eder ve onun derecesine yükselmeyi candan arzu ederdi. Çünkü zenginlerin salihleri fakîrlerden beş yüz sene sonra cennete gireceklerdir. Bu sebebten Peygamber Efendimiz:

— **«Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki onlar en büyük hüsran ve zarardadırlar»** buyurmuş; Ebû Zer:

— **«Onlar kimlerdir?»** diye sorunca, Peygamber Efendimiz:

— **«Serveti çok olanlardır.»** diye cevap vermişlerdir.

Binbir güçlük ile kazanıp muhafaza ettiği paradan fakîrin ihtiyâcını ödemekle mükellef olan, bir bakıma fakîrin rızkı için çalışan bir hizmetçisidir. Daha nasıl olur da fakîri tahkir edebilir? Üstelik servetin bütün mes'uliyetini boynuna almış, yorgunluğunu iltizam etmiş ve sonunda düşmanlarının yiyeceği servetini, ölünceye kadar korumak mecburiyetinde kalmıştır. Allah'ın tevfikiyle ödediği borcunu fakîrin kabul etmesiyle kendisini borçtan kurtarması bakımından sıkıntılar ferah ve sevince intikal etmiş olacağından, fakîre eziyet, tekdir, tahkir, surat ekşitme gibi fena hâller de ortadan kalkarak yerine fakir ile neşelenmek, fakîri övmek ve fakîre minnet etmek kaim olur. İşte menn ve ezâ'nın menşei bunlardır.

Şâyet; fakîre yardımda bulunan kimsenin, kendisini bu anlattığım şekilde ihsan edenlerden görmesi çok kapalıdır. Ekseriyet bu hâle düştüklerinin farkında bile olamazlar. Bunun bir belirtisi var mı ki bu vaziyete düşmemek için onunla kendilerini sınamış olsunlar? Dersen; derim ki :

Bilmiş ol ki! Bunun ince ve fakat çok açık emâresi olan bir alâmeti vardır. Şöyle ki: Kendisine fenalık eden veyâ düşmânlıyle anlaşan bir fakîre sadaka verdikten sonra da aynı durumu devâm ettiriyor

diye eskisinden daha fazla kızıyorsa, verdiği sadaka sebebiyle kendisinden başka bir şey beklediği için sadakası minnet şâibesinden kurtulmuş değildir. Şâyet bu çok kapalı bir şeydir bundan korunmanın çaresi nedir diye sorarsan? Derim ki:

Bilmiş ol ki bu hastalıktan korunmanın biri zâhirî, diğeri de bâtınî olmak üzere iki çaresi vardır:

Bâtınî çaresi, zekâtın borç olmasının sebebinde anlattığımız hakîkatler ile sadakayı kabul etmekle, kendisini temizlemesi bakımından asıl fakirin, kendisine ihsan ettiğini bilmektir.

Zâhirî çaresine gelince: Minneti kabul edenin hareketleridir. Zîra bedenî hareketler ahlâk hâline intikal eder. Nitekim kitâbın sonunda bunun sırları anlatılacaktır. Bunun için bâzı kimseler fakîre sadakayı verdikleri vakit, âdeta kendilerini sâil yerine koyarak sâilin karşısına geçer, mütevaziyâne bir şekilde ondan kabulünü istirham eder ve reddetmesinden üzüntü duyar. Bâzıları da sâilin eli üstüne gelsin diye fakîre avucunu açmak sûretiyle parayı verirler.

Hazret-i Âişe ve Ümmü Seleme, sâile bir şey gönderdikleri vakit, götürene sâilin ne gibi duâ ettiğini ezberlemesini tenbih ederler ve kendileri de sâile aynı şekilde duâ ederlerdi. Ve duâmız onun duâsına karşılık olsun, sadakamız karşılıksız kalsın derlerdi. Sadakaya karşılık olur diye fakîrden duâ beklemezlerdi. Çünkü duâ, sadakaya karşılık gibi olur. Bu sebebten sâilin duâsını misliyle karşılarlardı. Hazret-i Ömer Bin Hattâb ve Abdullah Bin Ömer (R.A.) da böyle yaparlardı. Erbab-ı basiret kalblerini böylece tedaviye çalışırlardı. İşte zâhirdeki çâre, tevâzu ve zillete delâlet eden hareketlerde bulunmakla minneti kendisinin yapmasıdır. Bâtınî çareleri de yukarıda anlattıklarımızdır. Yâni zâhirî çâreler amel, bâtınî çareler ise ilim bakımındandır. Kalb, ancak birbiriyle karıştırılan ilim ve amel macuniyle tedavi edilir. Zekât ve sadakalarda aranan bu şartlar, namâzda aranan huşû gibidir. Namâzda huşû (Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetleriyle sâbit olduğu gibi) Peygamber Efendimiz de:

«لَيْسَ لِلْمَرْءِ مِنْ صَلَاتِهِ إِلَّا مَا عَقَلَ مِنْهَا»

«Kişi için, namâzından ancak hatırladığı vardır.» (697)

Yâni "düşünerek huşû içinde kıldığı kısmından mükâfat alır. Aklı başka yerde iken ne yaptığını bilmeyen, namâzdan mükâfat alamaz" buyurmuştur.

---

(697) Namâz bahsinde geçmiştir.

Zekâttaki bu şartlar da Peygamber Efendimizin :

«لَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ صَدَقَةَ مَنَّانٍ»

«Mennan [Başa kakan] ın sadakasını Allah kabul etmez.» (698) hadisi ve, Allahu Teâlâ'nın :

«لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذٰى»

«Sadakalarınızı minnet ve eziyet ile heder etmeyin.» (2 - Bakara: 264) Âyet-i celîlesiyle sâbittir. Fakîhlerin, bu şartlar bulunmadan zekâtın yerini bulması ve beraet-i zimmetin husûlü hakkındaki fetvaları ayrı bir dâvadır. Kitâbü's - Salât'da onun mânâsına işaret etmiştik.

Altıncı vazife : Verdiğini küçümsemek ve hiçe saymaktır. Zira verdiğini beğenir ve çok görürse ucb'a düşer. Ucb ve kendini beğenme hâli çok tehlikeli olup beraberinde ameli de mahveder. Nitekim Allahu Teâlâ :

«وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا»

«Ve çokluğunuz hoşunuza gittiği Hüneyn gününde size yardım etmiştir. Çokluğunuz o zamân size ucub vermişti de bu size (gelecek kazadan) bir şeyi gidermeye yaramamıştı.» (9 - Tevbe : 25) buyurmuştur.

Denildi ki, tâat küçümsendikçe, Allah katında büyür ve değeri artar. Günâh da büyük sayıldıkça Allah katında küçülür. Yine denildi ki: Hayır nîmeti üç şey ile tamamlanır. O üç şey :

1 — Küçümsemek,

2 — Acele etmek,

3 — Gizlemektir.

Verdiğini çok görmesi, menn ve ezâ demek değildir. Çünkü minnet ve eziyet ihtimali olmayan, câmi, tekke ve kervansaray gibi yerlere vermekte de verdiğini «çok görmek» mümkündür. Hattâ ucub

---

(698) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

kendini beğenmek ve yaptığını büyütmek yalnız sadakalarda değil, bütün ibâdetlerde olur.

Bunun tedâvisi ilim ve amel iledir :

İlim : Vereceği onda veyâ kırkta birin az olduğunu ve yukarıda anlattığımız gibi infakın en düşük derecesi ile kanaat ettiğini bilmiş olmasıdır. Bunu büyütmek şöyle dursun, kula yakışan, azlığından utanmaktır. Eğer en üst dereceye yükselmiş ve bütün malını infak etmişse yine bunu çok görmez. Bunun için de malın kendisine nereden geldiğini ve niçin sarfettiğini düşünmesi kâfidir; çünkü hadd-i zâtında mal, Allahu Teâlâ'nındır. Malı o verdiği ve infaka kendini muvaffak kıldığı için Allahu Teâlâ'ya minnet etmeğe mecburdur. Allahu Teâlâ'nın hakkı olan bir şey'i kendi hakkında büyütemez. Eğer âhirette mükâfat almak için servetini infak etmişse, onu büyütmeğe hiç hakkı yok, çünkü onun kat kat fazlasını beklemektedir.

Amel : Sadakayı verirken, malının diğer kısmını infaktan cimrilik ettiği için borcunun bir kısmını verip diğerini veremeyen gibi, verdiğini utanarak ve başı eğik mahcûb bir vaziyette vermektir. Zîra malının tamamı Allahu Teâlâ'nındır. Hepsini infak eden Allah katında daha sevimlidir. Hepsini infak ile emretmemesi kulun cimriliği sebebiyle kendisine ağır gelmemesi bakımındandır. Nitekim Allahu Teâlâ :

«إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا»

«Eğer sizden onların (tamamını) ister, bu sûretle sizden (talebde) ileri giderse cimrilik gösterecekdiniz.» (47 - Muhammed: 37).

Yedinci vazife : En kıymetli, en iyi, en güzel, en helâl, en temiz ve en sevimli malını infak etmektir. Zîra Allahu Teâlâ temizdir. Ancak temizi kabûl eder. Şübheli maldan verirse hakikatte kendi malı olmayabilir ve bu bakımdan da yerini bulamaz. Hazret-i Peygamber:

«طُوبَى لِعَبْدٍ أَنْفَقَ مِنْ مَالٍ اِكْتَسَبَهُ مِنْ غَيْرِ مَعْصِيَةٍ»

«Helâlden kazandığı malını infak edene müjde olsun.» (699) buyurmuştur.

---

(699) Bezzâr.

Allahu Teâlâ'ya başkasını tercih etmiş olması bakımından, servetinin iyisini kendine, ailesine veyâ hizmetçisine bırakıp, âdisini Allah uğrunda vermesi, Allah üzerine başkasını tercih sayılacağından edebsizlik olur. Bu vaziyeti misâfirine tatbik etse ve meselâ, hazırladığı yemeklerin iyilerini kendi çocuklarına, kötülerini de misâfirine yedirse, misâfirini rencide etmiş, kalbini kırmış ve hiddetini celbetmiş olacağı meydandadır (İşte bunu düşünerek Allah rızası için malının iyisini infak etmelidir). Allahu Teâlâ'ya nisbetle vaziyet böyle olmakla, maksadı âhirette sevab almak ise yine iyisini infak etmesi gerekir; çünkü başkasını kendi üzerine tercih etmek, akıl kârı değildir. Halbuki insânın servetinden, kendisi için, ancak tasadduk edip ebedîleştirdiği veyâ yiyip yok ettiği kısmı vardır (Diğeri onun değil, başkalarınındır). Yiyip giydiği bu ândaki ihtiyacı içindir. Bulduğunu bugün sarfedip, yarını düşünmemek yine akıl kârı değildir. Halbuki Allahu Teâlâ :

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ»

«Ey îmân edenler, (Hak yolunda) infakı (harcamayı) kazandıklarınızın en güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan yapın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız pek âdi, bayağı şeyleri vermeğe yeltenmeyin.» (2 - Bakara: 267)

Yâni size verilse surat ekşitmeden ve kızarmadan almayacağınız şeyleri Allah için infaka kalkışmayın demektir. Haberde:

«سَبَقَ دِرْهَمٌ مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ»

«Bir dirhem yüzbin dirhemi geçmiştir.» (700) buyuruluyor.

Bu, en temiz, helâl ve iyi malından bir dirhemi içten gelen bir sevgi ile Allah uğrunda infak etmekle olur. Diğer taraftan yüzbin dirhem verir, fakat şübheli ve sevmediği maldan, sevmeyerek verir. Bu

(700) Nesei ve İbn Hibban, Ebû Hüreyre'den.

vaziyeti onun Allah rızasını tercih etmediğine delâlet eder. Öteki bir dirhem, bu yüzbin dirhemden daha makbûl olur. Sevmediklerini infak edenleri zem etmek üzere Allahu Teâlâ :

«وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ»

«Onlar kerih gördükleri şeyleri Allah'a isnad ederler, dilleri ise yalan söyler durur. [Güya], en güzel makam kendilerinindir. Muhakkak ki onlar için ateş var.» (16 - Nahl: 62)

Bâzıları onları tekzib için bu "Lâ" da vakfetti sonra başlayarak:

«جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ»

«Allah için verdiklerini kerih görmeleri onlara cehennemi kazandırdı.» dediler.

Sekizinci vazîfe : Sadaka ve zekâtı nemalandıran, yâni sadaka ve zekâtı iyilikte kullanan kimseleri seçmektir. Umumî olarak yalnız bu sekiz sıfatta dahildir diye yetinmemeli. Çünkü bu umum dışında bâzı hususî vasıflar vardır. Onları gözetmelidir.

Bunlar da altı tanedir :

1 — **Dünyâdan yüz çevirip yalnız âhiret için çalışan müttakî fakirleri seçmek.** Nitekim Peygamber Efendimiz :

«لَا تَأْكُلْ إِلَّا طَعَامَ تَقِيٍّ وَلَا يَأْكُلْ طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيٌّ»

«Yalnız müttakîlerin yemeğini ye, senin yemeğini de yalnız müttakîler yesin.» (701) buyurmuştur.

Çünkü müttakîlere yapılan yardım, onların takvâlarını artırmağa hizmet eder. Bu sâyede yardımda bulunan da ecir kazanır. Yine Peygamber Efendimiz :

---

(701) Ebû Davud ve Tirmizî, Ebû Saîd'den.

«أَطْعِمُوا طَعَامَكُمُ الْأَتْقِيَاءَ وَأَوْلُوا مَعْرُوفَكُمُ الْمُؤْمِنِينَ»

«Yemeğinizi müttaki kimselere yedirin. Sadakalarınızı da mü'minlere verin.» (702) buyurmuştur.

Diğer bir ifâde ile :

«أَضِفْ بِطَعَامِكَ مَنْ تُحِبُّهُ فِي اللهِ تَعَالَى»

«Yemeğin ile Allah için sevdiğin kimseye ziyâfet ver.» (703) buyurmuştur.

Âlimlerden biri, fakirlerin yalnız sofularına yedirirdi. Kendisine böyle yapmasan da bütün fakirlere infak etsen daha iyi olmaz mı? diyenlere :

— Hayır bunlar, yalnız Allah için çalışıyorlar. İhtiyâç karşısında bu himmetleri sarsılır. Bunlardan bir tânesinin ihtiyâcını temin edip onu yine Allah için çalışmağa sevketmek, düşünceleri dünyâlık olan kişilere bin dirhem vermekten benim için daha sevimlidir, dedi.

Bu vaziyeti Cüneyd-i Bağdadî'ye anlattılar. O da çok beğendi ve: «İşte bu zât Allahu Teâlâ'nın velîlerinden biridir. Uzun zamândır böyle güzel bir kelâm duymadım.» dedi. Sonra bakkallıkla iştigal eden bu zât, fakirlere parasız mal vere vere iflâs etti ve bir daha ticâretle meşgûl olmak istemedi. Fakat bunu haber alan Cüneyd, kendisine sermâye göndererek ticâretten ayrılmamasını ve o gibi temiz çalışanlara ticâretin zararı olmadığını söyledi.

2 — **Bilhassa ilim sâhibi olan fakirleri seçmek.** Çünkü bu gibilere vermek ilimde kendilerine yardım etmek demektir. Sahîh niyet ile ilim tahsili en büyük ibâdettir. İbn Mübârek sadakalarını hassaten âlimlerin fakirlerine tahsis ederdi. Kendisine niçin böyle yaptığı soruldukta :

— «Ben Peygamberlikten sonra ilimden daha üstün bir rütbe olduğunu zannetmiyorum. Âlimlerden biri bir ihtiyâçla karşılaşınca onun ile meşgul olur da okuyamaz. Onun ihtiyâcını temin edip okumasını sağlamak daha makbûldür.» diye cevab vermiştir.

---

(702) İbnü'l-Mübârek, «El-Birr ve's-Sıla»de.

(703) İbnü'l-Mübârek rivâyet etmiştir.

3 — **Takvâsında ve tevhîdinde sâdık olanları seçmek.** Tevhidde sadakat demek, hediye alındığı vakit, vâsıtaya bakmadan nîmetin Allah'tan olduğunu bilerek ona şükretmek demektir. Kulların en çok şükredenleri, nîmeti Allah'tan bilenlerdir. Lokman'ın oğluna vasıyetinde:

—«(Oğlum) Allah ile kendi aranda, nîmet veren bir kimsenin mevcûdiyetini hatırına getirme. Başkalarının in'amına değer verme.» demiştir.

Allah'tan başkasına şükreden kimse, in'am edeni bilmemiş ve vâsıtanın emr-i ilâhîye mazhar olduğunu anlamamış olur. Zîra kul verdiği şeyleri, Allahu Teâlâ'nın yarattığı sebebler sâyesinde verir. Kul, Allah'ın emrindedir. Dîn ve dünyâsının selâmetinin infakta olduğunu, Allahu Teâlâ onun kalbine ilka ettikten sonra, o hiç bir sûretle infaktan geri kalmaz. Muharrik kuvvetleşince onu infaka sevkeder. Artık kul buna muhalefet edemez hâle gelir. İradeleri halkedip, niyetleri hazırlayan, zafiyet ile tereddüdü izâle eden ve bu iradeleri tahakkuk ettirmek için kudreti hazırlayan bizzat Allahu Teâlâ'dır. Ancak bütün bunları kavrayan kimse, müsebbibü'l-esbâba bağlanır. Bu gibiler, kendisine teşekkür edip kendisini övenlerden Allah katında daha iyi olduğunu anlar. Çünkü «teşekkür», faydası az olan dilin hareketinden ibârettir. Nîmeti Allah'tan bilip O'na şükredene yapılan yardım ise, şübhesiz kaybolmaz. Fakat yaptığın in'am karşılığında seni övenler, yardımın kesilmesiyle hiç sıkılmadan seni yererler. Senden bir eziyet görseler hemen bedduâ ederler. Bu gibilerin hâli mürailikten ibarettir. Rivâyet olundu ki:

«أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مَعْرُوفاً إِلَى بَعْضِ الْفُقَرَاءِ وَقَالَ لِلرَّسُولِ: احْفَظْ مَا يَقُولُ فَلَمَّا أَخَذَ قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى لَا يَنْسَى مَنْ ذَكَرَهُ وَلَا يُضَيِّعُ مَنْ شَكَرَهُ. ثُمَّ قَالَ: اللّٰهُمَّ إِنَّكَ لَمْ تَنْسَ فُلَاناً ـ يَعْنِى نَفْسَهُ ـ فَاجْعَلْ فُلَاناً لَا يَنْسَاكَ يَعْنِى بِفُلَانٍ نَفْسَهُ فَأُخْبِرَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ فَسُرَّ وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلِمْتُ أَنَّهُ يَقُولُ ذَلِكَ»

«Peygamber Efendimiz, fakirin birisine bir sadaka gönderdi ve giden adama, "söylediklerini ezberle" buyurdu. Sadakayı alan: "Hamd ol Allah'a ki kendini zikredeni unutmadı ve kendisine şükredeni terketmedi" sonra devâmla: "Allah'ım beni unutmadığın gibi beni de seni unutmayan kullarından eyle" diye duâ etti. Böyle söylediği Resûl-i Ekrem'e haber verilince, Peygamber Efendimiz de "Ben onun öyle söyleyeceğini biliyordum" diyerek gülümsemiştir.» Bak nasıl yalnız Allah'a bağlanmıştır. Sadakayı vereni hiç anmamıştır. (704)

Yine Peygamber Efendimiz bir kişiye: **«Tövbe et»** buyurunca, adam : «Muhammede değil, yalnız Allah'a tövbe ederim» demiştir. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz :

«عَرَفَ ٱلْحَقَّ لِأَهْلِهِ»

«Hakkı ehline tanıdı.» (705) buyurdu.

İfk vak'asında Hazret-i Âişe'nin beraetini ifâde eden Âyet-i Celîle nâzil olduğu zamân Hz. Ebûbekir (R.A.), Hz. Âişe (R.A.)'ye kalk Resûl-i Ekrem'in başını öp deyince, Hazret-i Âişe :

«وَاللهِ لَا أَفْعَلُ وَلَا أَحْمَدُ إِلَّا اللهَ»

«Vallahi bunu yapmam ancak Allah'a hamd ederim.» demiştir. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz :

«دَعْهَا يَا أَبَا بَكْرٍ»

«Bırak onu yâ Ebâbekir.» (706) buyurmuştur.

Diğer ifâde ile de Hazret-i Âişe, Hazret-i Ebûbekir'e hitaben :

---

(704) Kaynağı bulunamamıştır.
(705) Ahmed ve Taberânî, el-Esvéd b. Serî'den.
(706) Ebû Davud, Hz. Âişe'den.

«بِحَمْدِ اللهِ لَا بِحَمْدِكَ وَلَا بِحَمْدِ صَاحِبِكَ»

«Yalnız Allah'a hamdederim, ne sana ve ne de arkadaşına hamdetmem.» demiştir.

Hz. Âişe, Vahy Peygamber Efendimiz vâsıtasiyle kendisine ulaştığı hâlde böyle yaptı. Peygamber Efendimiz de bu hâle bir şey demedi. Eşyayı Allahu Teâlâ'nın gayrisinden bilmek, kâfirlerin vasfıdır. Nitekim Allahu Teâlâ :

«وَإِذَا ذُكِرَ اللهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ»

«Allah, tek olarak anıldığı zaman, âhirete inanmayanların kalbleri nefret ile çekilir. Allah'tan başka mâbutları anılsa hemen kalbleri sevinç ile dolar, yüzleri güler.» (39 - Zümer : 45)

Bâtınını vâsıtalardan temizlemeyip onları yalnız vâsıta olarak tanımayan, sırrını gizli şirkten kurtaramamış gibidir. Şirkin leke ve kokularından tevhid akidesini temizlemekte Allah'tan korkmalıdır.

4 — Hâlinden şikâyetçi olmayanı seçmektir. Vaziyetinden şikâyet etmeyip hâline razı ve ihtiyâcını gizleyen veyâ mürüvvet sâhibi, herhangi bir âfet neticesi serveti elinden gitmiş ama servet hâlindeki itiyatlarını unutmamış, zâhiren zengin görülen ve varlık perdesi altında yaşayan fakîr olmalıdır. Bu gibi fakîrler hakkında Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur :

«يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافاً»

«Onlar istemekten çekindikleri için hâllerini bilmeyen onları zengin zanneder, sen onları sîma ve hâllerinden tanırsın, halktan ısrar ile bir şey istemezler.» (707)

---

(707) (2 - Bakara: 273).

Yâni ısrar ile istemezler, istemekte ısrar etmezler. Çünkü Allah'a kavî îmânları olduğu için zengin, sabırlı ve izzet-i nefs sâhibidirler. İşte her muhitte bu gibi dîndar ve iffet perdesiyle süslenmiş fakîrleri aramak lâzımdır. Bu gibilere infak etmek, âşikâre isteyicilik edenlere vermekten kat kat sevâbtır.

5 — **Ailesi kalabalık olan ve ayrıca hastalık veyâ herhangi bir sebeble hârice çıkıp kazanamıyan fakîrleri seçmektir.** Çünkü burada, Allahu Teâlâ'nın:

«لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ»

«(Sadakalarınızı) **Allah yolunda kendini vakfetmiş yeryüzünde dolaşmağa gücü olmayan fakîrlere verin.»** (2 - Bakara: 273) buyurduğu mânâ bulunmuş olur. Yâni fakîrlik, geçim darlığı veyâ kendini olgunlaştırmak gibi sebeblerle âhiret yolunda mahbus kaldılar yeryüzünde dolaşamıyorlar. Zira bu sebeblerle onların kanatları kesik ve etrafları çevrilmiştir. Bu sebeblerden Hazret-i Ömer (R.A.) Ehl-i Beytin ihtiyâcını temin için on tane ve daha ziyade koyunu birden verirdi. Çünkü Peygamber Efendimiz de atiyeyi ihtiyâç nisbetinde verirdi.

Hazret-i Ömer'e (R.A.) «Cehdü'l - belâ» nedir? diye soruldukta: «Ailenin kalabalık ve servetin azlığı demektir» diye cevab vermiştir.

6 — **Akraba ve mahremlerden seçmek.** Bu gibilere vermek hem sadaka ve hem de sıla-i rahimdir. Sıla-i rahimde hesaba gelmeyecek kadar büyük sevablar vardır. Hazret-i Ali (R.A.): «Benim için, dostlarımdan kardeşlerimden birine bir dirhem vermek, başkasına yirmi dirhem vermekten, yirmi dirhem vermek, başkalarına yüz dirhem vermekten, onlara yüz dirhem vermek, bir köle azad etmekten sevimlidir.» buyurdu.

Akrabalar yabancılar üzerine tercih edildiği gibi, dost ve ahbablar da diğer tanışlar üzerine tercih edilir. Bu inceliklere riâyet edilmelidir.

İşte aranan altı hususî vasıf bunlardır. Her vasıfta ayrı ayrı dereceler vardır. Lâyık olan bunların en iyisini aramaktır. Bütün bu vasıfları kendinde toplayan bir fakîr bulunursa bu büyük bir ganîmettir. Bu hususta içtihad eder ve isabet ederse yâni arar ve bu vasıfta bulursa iki, içtihadında hata ederse yâni aradığı hâlde yanılarak başkasına verirse de yine bir ecir almış olur. Aldığı iki ecrin birincisi; dünyâda cimrilikten temizlenmesi, kalbinde Allah sevgisinin kuvvet-

lenmesi ve Allahu Teâlâ'ya itaat etmeğe cehdetmesidir. Kalbinde yerleşen bu üç sıfat, Allahu Teâlâ'ya olan iştiyakını artırır.

İkinci ecir; sadakayı alanın duâsını almaktır. Zira Ebrar'ın —iyilerin— kalblerinin, hal-i hazırda ve istikbâlde güzel tesiri vardır. Eğer sadakasına tam bu gibi ehil olanları bulursa, böylece iki ecri birden, bulamazsa birinci ecri ihraz etmiş olur. Her şeyi olduğu gibi Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ BÂB

BU BÂB, SADAKAYA MÜSTAHAK OLANLARIN KİMLER OLDUĞU VE SADAKA ALANLARIN VAZİFELERİNE DÂİRDİR

Zekâtın verileceği yerler :

Bilmiş ol ki zekât, Hâşim ve Muttalib oğullarından olmamak, hür ve müslümân olmak şartıyle Kur'ân-ı Kerim'de Tevbe sûresi 60 ıncı âyette gösterilen sekiz sınıf insânlara verilir. Kâfire, köleye (İmâm-ı Âzam'a göre azad olacak köleye verilir), Hâşimî ve Muttalib'lere verilmez. Velilerinin kabzetmesi şartıyle, fakir, sabi ve mecnunlara verilir. Şimdi bu sekiz sınıfı anlatalım :

BİRİNCİ SINIF : Fakir ve yoksullardır :

Fakir, bir şeyi olmadığı gibi kazanma imkânları da olmayan insândır. Eğer bir günlük nafakası ve kendine göre giyeceği elbisesi varsa, fakir değil, miskindir. Şâyet elinde olan, bir günlük nafakasına yetmiyorsa o yine fakirdir. Eğer, mendili, ayakkabısı ve pantalonu olmayıp yalnız bir gömleği olur ve bu gömlek, o fakirin vazîyetine uygun şekilde, mendil, don ve ayakkabı alabilecek kıymette değilse yine fakirdir. Çünkü o, bu ânda muhtâç olduğu maddeleri bulamamış vaziyettedir. Her ne kadar bâzıları, fakir için yalnız setr-i avret edecek elbise kâfidir dedilerse de bu, doğru değildir. Çünkü böyle bir fikir ifrattır. Esasen bu derecede bir fakir bulunmaz. Kişinin dilenciliği itiyat etmesi kendisini fakirlikten çıkarmaz. Çünkü dilencilik kazanç yolu değildir. Fakat kazanmağa iktidarı olan kimse fakir sayılmaz. Ancak kazancı âlet ile olur ve âleti de bulunmazsa, yine fakirlikten çıkmış olmaz. Onun için âlet satın almak caizdir. Kâr ve kesbe gücü yetene fakirlik yakışmaz. Eğer şer'i ilimler ile uğraşmak sûretiyle kâr ve kesbinde bulunamıyorsa fakirdir. Kendisine zekât verilebilir. Artık onun çalışma kudreti nazar-ı itibara alınmaz. Eğer ibâdetle meşgul olmak sûretiyle kâr ve kesbten geri kalıyorsa, fazla ibâdeti terkedip kazanç ile iştigal etmelidir. Çünkü kesb ile uğraşmak nâfile ibâdetten makbûldür. Zira Peygamber Efendimiz :

« طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ »

«Helâl [nafaka] talebi, farz üzerine farzdır.» (708) buyurmuştur.

Resûlullah, buradaki «farz üzerine farz» tâbirinden kesb yolunda gösterilen say ü gayreti kasdetmektedir.

Hazret-i Ömer (R.A.) «Şübheli (de olsa) kazanç, dilencilikten daha hayırlıdır.» buyurmuştur.

Eğer kişi babasının verdiği, veyâ nafakası üzerine vâcib olan kimsenin verdiği ile yetiniyorsa, bu hâl kazanmaktan ehven ve fakat gayri makbûl olmakla beraber yine fakir sayılmaz. (Hanefîlere göre kendisinin bir şeyi olmadığına göre yine fakirdir. Yâni babası zengin olup kendisinin bir şeyi olmayan, zengin çocuğuna zekât verilir).

İKİNCİ SINIF : Miskinlerdir :

Miskin, geliri giderini karşılamayan kimse demektir. Bâzan geliri giderini karşılamadığı için bin dirhem maaş alan miskin, buna mukabil bir ip ile baltadan başka bir şeyi olmadığı hâlde bunlar ile geçimini sağlayabilen, zengin sayılır. Oturduğu evleri, durumuna uygun elbisesi kendisini miskinlikten kurtaramaz. Yine kendi vazîyetine göre münasib ev eşyası, mefruşatı ve fıkıh kitâblarının bulunması, kendisini miskinlikten kurtaramaz (709). Yalnız kitâbları olup kitâblardan başka bir şeyi olmayan kimse fıtır sadakasını vermez (Sadaka-i fıtır bahsine bak.). Kitâb, ev eşyası, elbise, aynı hükümde ve insânın muhtâç olduğu maddelerdendir. Fakat kitâb ihtiyâcında biraz ihtiyatlı davranmalıdır.

Kitâba ihtiyâç üç sebebten olabilir : a) Okutmak, b) İstifâde etmek, c) Mütalâa ile gönül eğlendirmek. Ancak öyle zevk ve eğlenmek muteber değildir. Âhirete faydası olmayan, dünyâda ancak zevk için okunan, şiir ve târih kitâbları gibi. Bu kitâblar yemin kefaretini ödemek ve fıtre borcunu vermek için satılırlar. Ve bunlara sâhib olan miskin sayılmaz.

Okutmak için olan kitâblarına gelince. Eğer kitâb sâhibi ücret karşılığı terbiyeci, müderris ve öğretici ise; terzinin makinesi ve di-

---

(708) Taberânî ve Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan.

(709) Hanefîlere göre iki kattan fazla yatak, ihtiyacından fazla mefruşat, ihtiyacından fazla kap kacak her cinsten birer takımdan fazla olan kitâblar, hattâ fazla Kur'ân-ı Kerîm bile ve evinde kullanmadığı fazla odası, kurban ve sadaka-i fıtır nisabında hesaba katılır.

ğer sanatkârların âletleri gibi, onun kitâbları da âletleri sayılacağından fıtre vermek için satılmazlar. Yok eğer ücretle değil, farz-ı kifayeyi yerine getirmek için okutuyorsa, yine kitâblarını fıtre vermek için satmaz ve bu kitâbla sâhibini miskinlikten kurtaramaz. Çünkü bu kitâblar, mühim ihtiyâç maddelerindendir.

Kitâblardan öğrenme ve istifâde ihtiyâcına gelince. Meşelâ kendini tedavi için tıb kitâbı veyâ mütalâa edip ders alması için vaaz kitâbı saklaması gibi, eğer bulunduğu memlekette doktor ve vâiz varsa bunların hiçbirine ihtiyâç yoktur. Eğer yoksa o zamân bunlara ihtiyâç vardır. Bâzan olur ki, bir kitâbı uzun müddet sonra mütalâa edecektir. Buna göre lâyık olan ihtiyâç müddetini tâyin etmektir. İhtiyâç müddetini tâyinde en doğru olanı, bir sene olarak takdir etmektir. Sene içerisinde mütalâa etmeyeceği kitâblara ihtiyâcı yoktur. Bir günden fazla nafakası olana, fıtre vermenin vâcib olduğunu yukarıda söylemiştik. Nafakayı bir günlük olarak takdir ettiğimize göre ev eşyasını ve elbiseyi de bir senelik olarak takdir etmek münasip olur. Kış mevsiminde yaz, yaz mevsiminde de kış elbisesi satılmaz. Kitâblar da daha ziyade ev eşyası ve elbise meyânına girer. Bâzan bir kitâbdan elinde iki nüsha bulunur ki, bunların birine ihtiyâcı yoktur. Şâyet, biri daha doğru, diğeri daha güzeldir. Bu bakımdan ikisine de ihtiyâcım var derse, biz de: Doğru olanını sakla, güzelini sat deriz.

Bir fenden, biri muhtasar, diğeri mufassal iki kitâbı olanın maksadı istifâde etmek ise mufassalını saklar, muhtasarını satar. Yok eğer gayesi ders okutmak ise ikisi de kendisine lâzımdır. Hiç birini satmaz (710). Bu husûsta fıkıh kitâblarının dokunmadığı sayılamıyacak kadar pek çok misâller vardır. Bunları burada anlatmamız, âmme ihtiyâcı olmaları ve bu husûsta en güzel yolun, bu anlattığımız, düstur olması bakımındandır. Zira bu sûretleri hakkıyle çıkarmak mümkün değildir. Çünkü bu, görüş miktarında, sayısında ve nev'inde ev eşyasına, elbiseye, hattâ darlık ve genişlikte eve de sirâyet eder. Halbuki bunlar hakkında da kat'î bir hudut yoktur. Ancak, fakîh, kendi kanaatine göre içtihâdını yapar, görüşüne göre bir hudut tâyin eder. Ve bu sûretle tehlikeli şübhelere atılır. Ama vera' sâhibi olanlar daima ihtiyâtı tercîh edip, şübheli şeylerden kaçınarak şübhesiz olanlara sarılırlar. Âşikâr ve belli olan karşılıklı iki taraf arasında pek çok şübheli dereceler vardır. İnsânı bunlardan koruyan, ancak ihtiyattır. (En doğrusunu Allah bilir.) (711).

---

(710) Hanefîlere göre ticâret için olmıyan kitâblarda zekât yoktur, yalnız ihtiyaçtan fazla olanlar fıtrede hesab edilir.

(711) Fakir ile miskin hakkındaki sözler :

1 — İbnül Sikkit: Miskin hiç bir şeyi olmayan, fakir bir miktar varlığı olandır.

ÜÇÜNCÜ SINIF: Âmillerdir:

Âmiller, Halife ve kadılar hâriç, zekât toplayan memurlar, zekât tahsildarlarıdır. Kabîle reisi veyâ kethüdası, muhafız, kâtib, muhasib, bekçi ve nakliyeci de bunlar meyânındadır. Hiç biri emsâline verilenden fazla maaş alamaz. Bunlar için ayrılmış olan zekât sermâyesinden bir fazlalık artarsa, bu fazlalık diğer sınıflara müsavi olarak taksim edilir. Eğer topladıkları zekât ücretlerine yetmezse eksik kalan ücretleri devlet hazinesinden tamamlanır (Hanefîlere göre âmil, bu paradan alır, fakat aldığı zekât değil, ücrettir; onun için Hâşimi olmayan zengin âmil de bu parayı alabilir).

DÖRDÜNCÜ SINIF: Müellefetü'l-kulûbtür:

Müellefetü'l-kulûb: (Yeni) müslümân olmuş (ve fakat İslâmiyete henüz ısınmamış) kabîleleri arasında hatırı sayılan eşraflardır. Bunlara sadaka vermekte hem kendilerini İslâmiyete ısındırmak ve hem de diğer eşrafı teşvîk vardır (712).

---

2 — **Esmaî:** Bunun aksine olarak, fakir hiç bir şeyi olmayan; miskin, bâzı şeyleri olan kimsedir. Nitekim Kur'ânda "İmdi gemi, denizde çalışan miskinlerin idi,..." buyurulmaktadır ki gemileri olduğu hâlde kendilerine miskin denmiştir. Fakirler hakkında da: "Hârice çıkmağa iktidarları olmayan ve iffetlerinden, durumlarını bilmeyenler kendilerini zengin zanneder." buyurulmuştur.

Lûgat âlimleri de aynı şekilde ihtilâf etmiştir. Bâzıları, miskin, hiçbir şeyi olmayandır. Nitekim, «Ev miskinen zâmetrebetin» yâni miskinin oturduğu topraktan başka bir şeyi yoktur demektir. Bunun aksini söyleyenler de vardır.

Hanefî mezhebinde fakir, nisaba mâlik olmayan kimsedir.

Miskin de hiç bir şeyi olmayandır.

(712) **Müellefetü'l-Kulûb** iki sınıftır. Biri yeni müslümân olup İslâmiyet henüz kendisinde yerleşmeyen eşraftır. Diğeri kâfirdir. Bunlar da iki kısımdır. Bir kısmının İslâmiyete gelmek ihtimali var, diğer kısmının aslâ İslâmiyete gelmek ihtimalleri yok, fakat şerlerinden korunması gereken kimselerdir. Peygamber Efendimiz Kur'ân'ın hükmünce bu sınıfların hepsine yer vermiştir; fakat zekât veyâ ganimet mallarının hangi kısmından verdiği ihtilâflıdır. Peygamberimizin irtihalinden sonra bu gibilere sadakanın verilip verilmeyeceği yine ihtilâflıdır. Bâzılarına göre bu hüküm bakidir. Zaruret karşısında bulunan memleket halkı veya ordu bu gibilere sadaka verebilir. Diğer bâzılarına göre sebebin kalkması ile bu hüküm de kalkmıştır. Çünkü bunlara sadaka vermek İslâmiyeti yükseltmek içindi, İslâmiyet izzetini buldu daha onlara ihtiyaç kalmadı. Diğer bâzıları bu âyet-i celilenin mensuh olduğunu kabul etti ve Hazret-i Ömer'in: «Dileyen imân etsin, dileyen kâfir olsun» diye okuduğu âyet-i celile ile mensuh olduğunu kabûl etti. Diğer bâzıları da: Haberi meşhur ile ziyâde bakımından nesh câiz olursa icma' ile de nesh câizdir, dediler.

Hülâsa: Hanefîlere göre bu sınıf Peygamberimizin irtihaliyle kalkmıştır. Ebûbekir'in hilâfetinde Uyeyne ve Ekra' nâmındaki zâtlar eskisi gibi zekât istediler. Ebûbekir onları Ömer'e gönderdi. Ömer, Ebûbekir'in yazısını yırttı ve yukarıdaki âyeti okudu. İsterseniz bizim gibi parasız olarak İslâmiyeti kabûl edin istemezseniz işte kılıç dedi. Onlar kâğıt parçalarını Ebûbekir'e getirip halife sen misin, Ömer midir? diye

BEŞİNCİ SINIF : Mükâteblerdir :

Mükâteb : Para ile azad olacak köleler demektir. Efendisi, bana şu kadar para getir ben seni azad edeyim der. «Para ile kendisini satın alacak olan bu gibi biçarelere» zekât verilir. Bu zekât, onları borçlarına mahsûben efendilerine de verilebilir. Sâhibi, azad edeceği kölesine zekâtını veremez. Çünkü fiilen kölesidir. Verdiği zekât yine kendisine döner.

ALTINCI SINIF : Garımündur :

Garım demek, meşrû yolda harcamak üzere istikraz edip borçlanan, borçlu demektir. Borcunu ödeyemeyen bu gibilere zekât verilir. Ancak böyleleri, parasını fenalığa harcamışsa, tövbe ettikten sonra kendisine verilir. Borçlu olan zengine ise zekât verilmez. Ancak bu borcu iki kabîle arasını bulmak veyâ umumî bir fitneyi bastırmak için yapmışsa o zamân yine borcu ödenir (713).

YEDİNCİ SINIF : Gazilerdir :

Nafakası ordu tarafından temin edilmeyen gazilere, zengin dê olsalar, muharebe etmelerine yardım olmak üzere zekât verilir (714).

SEKİZİNCİ SINIF : Yolculardır :

Yolcu veyâ misâfir, günâh ve masiyet bulunmayan maksadlarla memleketinden taşraya çıkmış kimselerdir. Böyle kimseler eğer fakir iseler, onlara zekât verilir. Eğer kendi memleketinde malı mülkü varsa, o zamân ancak memleketine ulaştıracak miktar verilir.

Şâyet bu vasıflar nasıl bilinir? dersen, derim ki:

— Fakirlik ve miskinlik, yalancılığı kat'iyyetle bilinmedikçe, isbat ve yemin şartı aramadan zekât ve sadakayı alanın sözüne itimad etmekle yâni kendi ifadesiyle bilinir.

Gazilik ve yolculuk birbirlerinin benzeridirler. Zira bunlar istikbâle ait hâdiselerdir. Binaenaleyh, bir kimse «ben gaziyim (veyâ yolcuyum)» dediği zamân kendisine zekât verilir. Halbuki karşısında du-

---

sorduklarında Ebûbekir inşaallah o da olacaktır, dedi. Ve Ömer'in bu hareketini tasvib etti. Bunlara da kimse itiraz etmedi. Böylece sekiz sınıf arasından bu sınıf çıkmış oldu. Fakat bu sınıfın çıkması, nassı bozan onların icmaı ile değil, onların icmaına esas teşkil eden yukarıki âyet-i celile iledir. (Allahü A'lem) (Mütercim).

(713) Hanefilere göre borcundan fazla nisaba mâlik olmayan veyâ alacağı olup alacağını kolaylıkla alamıyan borçluya zekât verilir.

(714) Bu, Kur'ândaki "Fi sebilillah" (Allâh yolunda olanlar) âyet-i celilesinden alınmadır. Buna birçok mânâlar verilmekle berâber İmâm-ı A'zam'a göre, gazilerin fakirlerine, yolda kalmış her sınıf insânlara ve bilhassa Hac yolunda parasız kalmışlara verilir, tabiî sefer hâlinde bulunan gaziler de bu hükümdedir. (Mütercim).

ran adam ne muhârebe meydânındadır, ne de yolda gitmektedir. Bunun için bunların sözüne itimad edersin.

Fakat diğer altı sınıfa gelince; onların bahis mevzuu sınıflardan olduklarına dair delil lâzımdır. İşte zekâta müstahak olmanın şartları bunlardır. Bu sınıflardan kime ne kadar zekât verilir mes'elesine gelince, onu ilerideki bahislerde beyan edeceğiz.

ZEKÂTI ALANIN VAZÎFELERİ

Zekât alanın vazîfeleri beştir.

1 — Zekâtın, kendisine verilmesini Allahu Teâlâ'nın farz etmesi, bu sûretle ihtiyâcını karşılayıp bütün düşüncelerini bir noktaya toplamak için olduğunu bilmektir. Zaten Allahu Teâlâ'nın bütün insânlardan istediği, tek bir şeyi gaye edinmektir. O da Allah (sevgisi) ve âhiret (korkusudur). Allahu Teâlâ'nın :

«وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»

«Cinleri ve insânları, ancak [Beni bilmeleri ve] bana kulluk etmeleri için yarattım.» (51 - Zâriyât: 56) hitabından, muradı da budur. Fakat vaktâ ki Hikmet-i İlâhiye kullarına şehvet ve ihtiyâçları musallat etmeyi iktiza etti ve bu ihtiyâçlar düşüncesini dağıtırsa, yine kerem-i ilâhî olarak ihtiyâçlarına cevab verecek nîmetleri de yağdırdı. İhtiyâçlarını giderip huzûr içinde kulluk ve ibâdet etmeleri için kullarına bol servetler ihsân etti. Bir kısmının servetini çoğalttı, fakat serveti başına belâ oldu ve kendisini tehlikelere sürükledi. Bir kısmını da, şefkatli bakıcının hastasını kayırdığı gibi korudu; dünyâ servetlerinden uzaklaştırdı. Kazançlarının kolay olması için ihtiyâcını zenginler vâsıtasıyle kendilerine gönderdi. Kazanmak ve kazandığını muhafazadaki zahmetleri zenginlere çektirdi. Faydasını fakirlere nasib etti ki, onlar bu sayede yalnız Allahu Teâlâ'ya kulluk eder ve ölüm sonrası için hazırlanırlar. Ne dünyâ serveti onları meşgul eder, ne de yoksulluk bu hazırlıklarına mâni olur. İşte nîmetin son haddi budur.

Fakirin vazîfesi yoksulluğun kadrini bilmek ve Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği fazîletlerin, kendisinden uzaklaştırdığı nîmetlerden daha üstün olduğunu anlamaktır. İnşaallah bu husûslar, **(Kitâbü'l-Fakr)** da fakirlik bahsinde açıklanacaktır.

Zengin vâsıtasıyle, Allahu Teâlâ'dan aldığını, kendisine rızk ve ibâdetine yardımcı olarak alsın ve alırken niyeti, aldığını tâatte kullanmak olsun. Eğer tamamiyle buna muktedir olamıyorsa, hiç olmazsa

mübâh olan yerlerde harcasın. Eğer aldığını isyanda harcarsa küfran-ı nîmet ederek Allahu Teâlâ'nın gazabına uğramağı ve rahmetinden uzak olmağı hak eder.

2 — İkinci vazifesi, sadakayı verene teşekkür etmek, duâ etmek ve onu övmektir. Fakat teşekkür ve duâsı, zengini vâsıta olmaktan ileri götürmemelidir. Ancak Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinin kendisine ulaşmasında zengini bir yol ve vâsıta olarak kabûl etmelidir. Nîmetin ulaşmasını sağlayan yol da, vâsıtanın da övülmeğe hakkı vardır. Bu şekilde övgü, nîmetin Allah'tan geldiğini bilmeğe aykırı değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ»

«İnsânlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmemiş sayılır.» (715) buyurmuştur.

İnsânları halkeden, onlara kuvvet ve kudreti veren, bizzat kendisi olduğu hâlde Allahu Teâlâ dahi Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok yerlerinde amellerinden dolayı kullarını övmüştür. Misâli; bir âyet-i celilede:

«نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ»

«[Eyyûb] O ne güzel kuldur! Hakiykat o, dâima Allah'a sığınır.» (38 - Sâd: 44) buyurmuştur.

Buna benzer daha pek çok âyetler vardır. Binaenaleyh sadakayı alan duâsında: «Allahu Teâlâ ebrar gibi, senin de kalbini temizlesin, hayırlıların ameli ile senin de amelini artırsın ve şehitlerin ruhiyle beraber senin de ruhuna rahmet etsin» demelidir. Peygamber Efendimiz:

«مَنْ أَسْدَى إِلَيْكُمْ مَعْرُوفاً فَكَافِئُوهُ ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِيعُوا فَادْعُوا لَهُ حَتَّى تَعْلَمُوا أَنَّكُمْ قَدْ كَافَأْتُمُوهُ»

«Size bir hediye verildiğinde ona misliyle mukabelede bulunun.

---

(715) Tirmizî, Ebû Saîd'den.

Eğer buna gücünüz yetmiyorsa, onu karşılayacak derecede kendisine duâ ediniz.» (716) buyurmuştur.

Verilen hediyenin kusuru varsa; onu gizlemek, hakir görmemek, yermemek, vermediği vakitte de vermedi diye aleyhinde bulunmamak, verdiğini hem yalnız iken ve hem de başkalarının yanında iken büyük görmek teşekkürün tamamındandır. Verenin vazifesi, verdiğini azımsamak, alanın vazifesi ise; verileni büyük görüp minnet etmektir. Çünkü verenin, zâten verdiğini azımsaması başka cepheden, alanın onu büyük görmesi ise başka cephedendir. Veren için kârlı olan küçümseyici, alan için kârlı olan bunun aksine büyütücü sebebleri düşünmektir. Böylece her iki taraf da kendine düşen vazîfeyi yapmış ve tenakuza düşmemiş olurlar. Bütün bunlar, nîmetin Allah'tan olduğunu bilmeğe de aykırı değildir. Çünkü vâsıtayı «vâsıta» olarak kabûl etmemek cehâlettir. Münkir ise vâsıtayı «asıl» olarak kabûl edendir.

3 — **Üçüncü vazîfesi, aldığına dikkat etmektir. Eğer aldığı helâl değilse** ondan sakınmalıdır. Zîra Allahu Teâlâ :

«وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ»

«Her kim Allah'tan korkar ve takvâ üzerinde bulunursa, Allah onun için bir çıkacak ve sıkıntıdan kurtaracak çıkış yolu ihsân eder. Ummadığı yerden onu rızıklandırır.» (65 - Talâk: 2, 3).

Harâmdan kaçınan kimseye, Allahu Teâlâ helâlden kapı açar. Zâlim milletten, zalimlerin askerlerinden, Sultanların âmillerinden (haraç toplayan memurlarından) ve kazancının çoğu haram olanlardan, sadaka almamalıdır. Ancak çok daraldığı ve verilen malın muayyen bir sâhibi bilinmediği zamân, ihtiyâcı kadar almağa müsaade vardır. Çünkü şer'î hükümlere göre bu gibi malların tasadduku lâzımdır. Nitekim 2. ciltteki **"Helâl ve Haram"** kitâblarında bu husûsları izah edeceğiz. Şübhesiz bu gibi parayı kabûl etmek, helâlini bulmaktan âciz kalındığı vakittedir. Binaenaleyh bu parayı almakla da zekât almış olmaz. Çünkü haram para, verenin zekâtına sayılmaz.

4 — Dördüncü vazîfesi, aldığı miktarda şübheli kısımdan kaçınmalı. Ancak kendisine mübah olan miktarı almalı. Şâyet sadaka almağa ehliyetli değilse, yâni saydığımız sekiz sınıftan birisine dahil de-

(716) Ebû Davud ve Neseî, İbn Ömer'den.

ğilse, hiç almamalıdır. Eğer azat olmak veyâ borcundan kurtulmak için alıyorsa, ödeyeceği miktardan fazlasını almamalıdır. Eğer zekât işlerinde çalışıyorsa (Âmil ise) emsâlinden fazlasını almamalı, hattâ verilenin fazlasını iade etmelidir. Çünkü verilen, verenin malı değil ki fazlayı teberrü etmiş olabilsin. Eğer yolcu ise, yerine varıncaya kadar kendisine lâzım olan yiyecek, giyecek ve vâsıta parasından fazlasını yine almamalıdır. Muharib ise, ancak gazâ için muhtâç olduğu binek, silâh ve yiyeceğini, kendi kanaatiyle hesab eder alır, fazlasını almaz. Yolcunun azığı da kanâatine göredir, bunlar için muâyyen bir miktâr yoktur. Bütün bunlarda vera', yâni şübhe vereni bırakıp şübhe vermeyene bakmaktır. Eğer, miskin olarak zekât alıyorsa, evvelâ ev eşyasına, elbise ve kitâblarına baksın. Şâyet bunlardan muhtâç olmadığı varsa veyâ kalitesi daha düşük olan ile geçinebilirse hemen fazlasını satsın iyisini âdisiyle değiştirip, bu sûretle geçimini temin etsin. Bütün bunlar kendi içtihâdı ile bilinir. Burada bir zâhirî taraf var ki bununla sadakaya müstahak olduğu, bir de bâtınî tarafı vardır ki bununla da sadakanın kendisine haram olduğu anlaşılır. Bunların ikisi ortası var ki sadakanın kendisine helâl veyâ haram olması bakımından şübhelidir. Koru etrafında görülen malın, koruya düşme ihtimali kuvvetli olduğu gibi şübheli şeylere yaklaşanın harama girmesi de aynı şekilde kuvvetlidir. Bütün bu husûslarda itimat, alan kimsenin sözünedir.

Muhtâçların ihtiyâçlarını takdir ve tesbitte, genişlik ve darlık bakımından pek çok takdirler vardır. Vera' sâhibleri imkân nisbetinde ihtiyâç sahasını daraltmağa gayret ederler. Dininde müsamaha gösterenler ise bu kapıyı genişletir ve hattâ şerî'atın kabûl etmediği bir sürü ihtiyâç kapıları açar.

Muhtâç olduğu tahakkuk edince, a'zami bir senelik ihtiyâcından fazlasını almamalıdır. Bu, ruhsatın son haddidir. Çünkü bir sene sonra tekrar zekât verilecektir. Peygamber Efendimiz de (bâzı zevceleri için) bir senelik nafaka temin etmiştir (Buhârî, Müslim, Hazret-i Ömer'den rivâyet etmişlerdir). Bir aylık ve hattâ bir günlük nafaka ile yetinmekse, takvâya daha yakındır.

ZEKÂT VE SADAKADAN ALINACAK MİKTAR HUSÛSUNDA ÂLİMLERİN GÖRÜŞÜ

Zekât ve sadakadan alınacak miktarda ulemanın fetvaları muhteliftir. Bir kısmı, zekât ve sadakadan ancak yirmidört saatlik nafaka alınabilir demiş ve Sehl b. Hanzaliyye'nin rivâyet ettiği:

«إِنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ السُّؤَالِ مَعَ الْغِنَى فَسُئِلَ عَنْ غِنَاهُ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: غَدَاؤُهُ وَعَشَاؤُهُ»

«Peygamber Efendimiz, zenginlere dilenciliği yasak etmiştir. Zenginliğin derecesi kendisinden sorulunca, sabah ve akşam yiyeceği, bir gün bir gecelik nafaka.» (717) diye cevâb verdiği bu hadîs ile dâvalarına delil getirmişlerdir. Bir kısmı da, zengin oluncaya kadar alır demişlerdir. Delîl olarak da zenginliğin derecesi zekât nisabına mâlik olmaktır. Çünkü Allahu Teâlâ zekât vermeyi zenginlere borç etmiştir. Aynı zamanda zekât alan, hem kendisi hem de aile efradının her birerleri için nisaba mâlik oluncaya kadar zekât alabilir, dediler. Diğer bir kısmı da, zenginliğin derecesi elli dirhem gümüş veyâ bunun değerinde altındır, dediler. Nitekim İbn Mes'ûd'un Peygamber Efendimizden rivâyetinde:

«مَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَالٌ يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفِي وَجْهِهِ خُمُوشٌ»

«Zengin olduğu hâlde dilencilik eden kıyâmet gününde yüzü tere batmış olduğu hâlde mahşer yerine gelir.» (718) buyurmuştur.

Zenginliğin derecesi nedir? diye sorduklarında, «elli dirhem gümüş veyâ bu değerde altındır» buyurdular. Bâzıları hadîsin râvisi kuvvetli değil dediler. Başkaları da zenginliğin derecesi, kırk dirhemdir dediler. Bunların delîlleri de Atâ Bin Yesar'ın münkati olarak Peygamber Efendimizden:

«مَنْ سَأَلَ وَلَهُ أُوقِيَّةٌ فَقَدْ أَلْحَفَ فِي السُّؤَالِ»

«Kırk dirhemi olduğu hâlde dilencilik eden, dilencilikte ısrar etmiş olur.» (719) rivâyet ettiği hadîstir.

Diğer bâzıları da çok müsâmaha ederek, ömrü boyunca kendisini ihtiyâçtan kurtaracak âlet ve edevat almağa yetecek kadar veyâ

(717) Ebû Davud.

(718) Sünen sâhibleri. Tirmizi'de 645 numaralı hadîs.

(719) Ebû Davud ve Nesei.

ticaretle iştigal etmek için lüzumu kadar para alabilir. Zira zengin, bu gibilerdir, dediler. Nitekim Hazret-i Ömer (R.A.) «Verdiğiniz adamı zengin edin» buyurmuştur. Hattâ bâzılarına göre, fakirleşen kimse, eski hâline gelebilmesi için onbin dirhem de olsa zekât alabilir. Ancak itidal haddini aşmamalıdır. Ebû Talha (El-Ensarî) bostanında namâz kılarken dala konan bir kuş kendisini meşgul etti ve kaç rekât kıldığını şaşırdı. Bu esnâlarda idi ki «Sevdiğinizi infak etmeden, iyilerden olamazsınız» meâlindeki âyet-i celîle nâzil oldu. Çok kıymetli olan bu bahçesini sadaka olarak verdiğini ve (Peygamber Efendimizin bu sadakayı istediği şekilde kullanabileceğini) söyleyince Peygamber Efendimiz :

«إِجْعَلْهُ فِي قَرَابَتِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ»

«Bunu akrabalarına ver. O senin için daha hayırlıdır.» (720)

buyurdu. O da geniş ve kıymetli olan bu hurma bahçesini akrabaları olan Hessan ile Ebû Katâde'ye verdi. Hazret-i Ömer (R.A.) de yavrusu ile beraber deveyi bir bedeviye sadaka olarak vermiştir. Bu anlattıklarımız bu husûsta örnek olan rivâyetlerdir.

Bir gün bir gecelik nafakaya ve kırk dirhem miktarı kadar azaltma mes'elesine gelince; bu miktarın tâyini dilenciliğin ve kapılarda dolaşmanın kerâhetini anlatmak içindir. Bu kadar varlığı olanın (veyâ kazanabilen kimsenin) dilenmesi yasaktır. Bunun için başka bir hüküm var (yâni dilenciliğin nisabı ayrı, zekât almanın nisabı ayrıdır). Bu en aşağı derecedir. Irak âlimlerinin dediği gibi, ömrü boyunca kendisini besleyecek derecede birden zekât almak da zayıf ihtimal ve aynı zamanda israfa yakındır.

İtidale en yakın olan bir senelik nafakayı almaktır. Bunun fazlasını almak tehlikelidir. Azında da darlık vardır. Görüldüğü gibi bu husûslarda şeri'atın kesin bir hükmü yok, rivâyetler muhteliftir.

Bunun için müçtehid, bunlardan dilediği ile hüküm verebilir. Ama haramdan kaçınanlar da Peygamber Efendimizin :

«إِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَوْكَ وَأَفْتَوْكَ»

«Her ne kadar sana [ruhsat için] **fetva** verseler de [Bu kısmı iki def'a tekrar ettiler.] **sen kalbine danış.»** (721) buyurduğunu hatırla-

(720) Namâz bahsinde geçmiştir.
(721) İlim bahsinde geçmiştir.

malıdır. Nitekim yine Peygamber Efendimiz **«Günâh, kalbin çarpması, sükûn bulmamasıdır»** buyurmuştur. Bir şey alacağı zamân Allah'tan korkmalı şübheli şeylere yaklaşmamalı, zâhir ulemasının fetvalarına dayanarak çareler aramamalıdır. Çünkü onların fetvalarında bâzı zarûrî kayıtlar, tahminler ve şübheye düşmek gibi tehlikeler vardır. Şübhelerden sakınmak dîndarların tabiatı ve âhiret yolcularının âdetleridir.

5 — Beşinci vazîfe, zekâtı alan, verene ne kadar zekât vereceğini sormalı. Azamî sekizde birinden fazlasını almamalıdır. Çünkü zekât müştereken ve mütesaviyen sekiz sınıfın hakkıdır (Hanefîlere göre bütün zekâtını bir sınıfa verebilir). Sekizde biri de kendi sınıfından üç kişiye göre almalı, yâni onu da müsavi olarak üç parçaya bölmelidir. Çoklarının bunu sorup öğrenmesi vâcibtir. Çünkü pek çoğu ya bilmeyerek veyâ aldırış etmeden bu usûle riâyet etmezler. Böyle bir ihtimal olmadığı zamân, sormağa da lüzum kalmaz. İnşaallah **«Helâl ve Haram»** kitâbında, sorulması lâzım gelen ve haram ihtimali olan şeyler tafsilâtıyle izah edilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÂB

BU BÂB NÂFİLE SADAKALAR VE BUNLARIN FAZİLETLERİNE DAİRDİR

Sadakanın fazileti:

Peygamber Efendimizin hadisleri :

«تَصَدَّقُوا وَلَوْ بِتَمْرَةٍ فَإِنَّهَا تَسُدُّ مِنَ الْجَائِعِ وَتُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ»

«Bir hurma da olsa sadaka verin. Çünkü o bir hurma açlığı giderir, su ateşi söndürdüğü gibi hataları da söndürür, yok eder.» (722)

«إِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ»

«Bir hurmanın yarısıyle bile olsa cehennem ateşinden korunun, onu da bulamazsanız tatlı ve güzel söz ile.» (723)

«مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللّٰهُ إِلَّا طَيِّبًا إِلَّا كَانَ اللّٰهُ آخِذَهَا بِيَمِينِهِ فَيُرَبِّيهَا كَمَا يُرَبِّى أَحَدُكُمْ فَصِيلَهُ حَتَّى تَبْلُغَ التَّمْرَةُ مِثْلَ أُحُدٍ»

«Kim helâl kazancından — Allah helâl ve temizi kabûl eder — bir sadaka verirse, Allah onu kabza-i kudretiyle alır. Sizden birinizin de-

---

(722) İbnü'l - Mübârek «Zühd»ünde.
(723) Buhârî ile Müslim, Adiyy b. Hatem'den.

ve yavrusunu büyüttüğü gibi, bir hurmayı Uhud Dağı kadar büyütür. [Ve kıyâmet günü sâhibine teslim eder.]» (724)

Ebû'd-Derdâ'ya hitaben :

«إِذَا طَبَخْتَ مَرَقَةً فَأَكْثِرْ مَاءَهَا ثُمَّ انْظُرْ إِلَى أَهْلِ بَيْتٍ مِنْ جِيرَانِكَ فَأَصِبْهُمْ مِنْهُ بِمَعْرُوفٍ»

«Çorba pişirdiğin vakit suyunu çok koy ve komşularına bak, onlara [muhtâç olanlara] ondan ver.» (725)

«مَا أَحْسَنَ عَبْدٌ الصَّدَقَةَ إِلَّا أَحْسَنَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْخِلَافَةَ عَلَى تَرِكَتِهِ»

«Kim ki sadakayı güzelleştirir, yâni helâlinden, gönlü coşarak güler yüz ve tatlı sözle verir ve vermekte acele ederse, Allahu Teâlâ da onun vereselerini güzelleştirir. Yâni evlâdını âfetten muhafaza eder.» (726)

«كُلُّ امْرِئٍ فِي ظِلِّ صَدَقَتِهِ حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ»

«[Kıyâmet günü] hesab görülünceye kadar herkes sadakasının gölgesinde olacaktır.» (727)

«أَلصَّدَقَةُ تَسُدُّ سَبْعِينَ بَاباً مِنَ الشَّرِّ»

«Sadaka, yetmiş şerrin kapısını kapatır.» (728)

«صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِيءُ غَضَبَ الرَّبِّ عَزَّ وَجَلَّ»

«Gizli sadaka, aziz ve celîl olan Allahu Teâlâ'nın gadabını teskin eder.»

---

(724) Buhârî, Tirmizi'de 656 numaralı hadis.
(725) Müslim.
(726) İbnü'l - Mübârek «Zühd»ünde.
(727) İbn Hibban.
(728) İbnü'l - Mübârek, Enes'den.

«مَا الَّذِى أَعْطَى مِنْ سِعَةٍ بِأَفْضَلَ أَجْراً مِنَ الَّذِى يَقْبَلُ مِنْ حَاجَةٍ»

«Varlıkta veren, darlıkta alandan ecren daha faziletli değildir.» (729)

Çünkü o da nefsini ölümden koruyacak, hele bu vaziyete düşenin alması ve hattâ dilenmesi boynuna borçtur. Belki de Resûl-i Ekrem Efendimiz burada yalnız dinî işleriyle meşgul olmak niyetiyle sadakayı alan muhtâçları kasdetmiştir. İşte ancak bu gibi fakir, dinî ihtiyâcını gidermek için kendisine veren zengine ecirde müsavi olmuştur. Bir def'a Peygamber Efendimize şöyle soruldu :

«أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ ؟ قَالَ : أَنْ تَصَدَّقَ . وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْبَقَاءَ وَتَخْشَى الْفَاقَةَ وَلاَ تُمْهِلْ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ قُلْتَ لِفُلاَنٍ كَذَا وَلِفُلاَنٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلاَنٍ»

«Hangi sadaka daha faziletlidir? Resûl-i Ekrem : Sıhhatli, malını hevesli, yaşamayı umar, fakirlikten korkar olduğun hâlde [verdiğin sadakadır]. Sakın can boğaza gelene kadar bekleme de o zaman bu falancaya, şu filâncaya diye vasıyete başlarsın, halbuki hepsi veresey'e intikal etmiştir.» (730)

«أَنْفِقْهُ عَلَى نَفْسِكَ ، فَقَالَ إِنَّ عِنْدِى آخَرَ ، قَالَ: أَنْفِقْهُ عَلَى زَوْجَتِكَ، قَالَ إِنَّ عِنْدِى آخَرَ ، قَالَ : أَنْفِقْهُ عَلَى وَلَدِكَ ، قَالَ إِنَّ عِنْدِى آخَرَ، قَالَ : أَنْفِقْهُ عَلَى خَادِمِكَ ، قَالَ إِنَّ عِنْدِى آخَرَ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْتَ أَبْصَرُ بِهِ»

«Bir gün Peygamber Efendimiz Ashâbına :

---

(729) İbn Hibban «Zuafa»da.
(730) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

— "Sadaka verin". Bir kişi :

— Bende bir Dinar var. Peygamber Efendimiz :

— "Onu kendine harca". Adam :

— Bende bir daha var. Peygamber Efendimiz :

— "Onu hanımına ver". Adam :

— Bende bir daha var. Peygamber Efendimiz :

— "Onu çocuğuna ver". Adam :

— Bende bir daha var. Peygamber Efendimiz :

— "Onu hizmetçine ver". Adam :

— Bende bir daha var. Peygamber Efendimiz :

— "Onu vereceğin yeri sen daha iyi bilirsin".» (731) buyurdu.

«لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِآلِ مُحَمَّدٍ إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ»

«Sadaka (ve zekât) Hazret-i Muhammed'in Ehl-i Beytine helâl değildir. Çünkü o ancak insânların (mallarının) kiridir.» (732) buyurdu.

«رُدُّوا مَذَمَّةَ السَّائِلِ وَلَوْ بِمِثْلِ رَأْسِ الطَّائِرِ مِنَ الطَّعَامِ»

«Kuş başı kadar bir yiyecek ile de olsa, isteyicinin sizi yermesini bertaraf edin [onu susturun].» (733)

«لَوْ صَدَقَ السَّائِلُ مَا أَفْلَحَ مَنْ رَدَّهُ»

«Sâil (dilenci) sadık olup cidden muhtâç hâlde ise, onu kovan felâh bulmaz.» (734) buyurmuştur.

Hz. İsa: «İsteyiciyi eli boş geri çeviren eve, bir hafta melekler uğramaz» buyurmuştur. Peygamber-i Zişan Efendimiz, iki husûsta, kimseden yardım taleb etmezdi. Biri, geceleyin kullanacağı abdest su-

---

(731) Ebû Dâvud ve Neseî.
(732) Müslim, Muttalib b. Rebia'dan.
(733) Ukaylî «Zuafa»da.
(734) Ukaylî «Zuafa»da.

yunu kendi eliyle hazırlar, diğeri miskine sadakayı bizzat kendi eliyle verirdi. Peygamber Efendimiz bir hadîsinde :

«لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِى تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَاللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الْمُتَعَفِّفُ ، اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافاً»

«Miskin dediğin, bir hurma iki hurma, bir lokma iki lokma verip başından savdığın kimseler değildir. Asıl miskin, iffet sâhibi olup kapılarda dolaşmayan yoksullardır. İsterseniz "insânlardan ısrar ile istemezler" meâlindeki âyet-i celîleyi okuyun.» (735) buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz :

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِماً إِلاَّ كَانَ فِى حِفْظِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا دَامَتْ عَلَيْهِ مِنْهُ رُقْعَةٌ»

«Kim bir müslümâna bir elbise giydirirse, o elbiseden o fakir üzerinde bir yama kaldığı müddetçe elbiseyi giydiren, aziz ve celîl olan Allahu Teâlâ'nın himayesindedir.» (736) buyurmuştur.

SADAKANIN EHEMMİYETİNİ BİLDİREN İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ

Urve bin Zübeyr anlatıyor: «Hazret-i Âişe, başörtüsü yamalı olduğu hâlde elli bin (dirhem) sadaka vermiştir.» Mücâhid, Allahu Teâlâ'nın :

«وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَيَتِيماً وَأَسِيراً»

«[Yemeğe olan] sevgi [lerine ve iştahlarına] rağmen miskini, yetimi, esiri doyururlar.» (76 - İnsân: 8) âyet-i celîlesinin «Alâ hubbihi» tefsîrinde «yemeğe istekleri olduğu hâlde yedirirler» demiştir.

---

(735) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den. Buradaki âyet Bakara sûresi 273 üncü âyetten bir kısımdır.

(736) Tirmizî.

H a z r e t - i Ö m e r (R.A.) duâsında:

«أَللَّهُمَّ أجْعَلِ الْفَضْلَ عِنْدَ خِيَارِنَا ، لَعَلَّهُمْ يَعُودُونَ بِهِ عَلَى ذَوِى الْحَاجَةِ مِنَّا»

«Allahım! Fazla serveti, hayırlı olanlarımıza ver. Umulur ki onlar da bizden olan ihtiyâç sâhiblerine yardım ederler.» derdi.

Ö m e r B i n A b d ü l â z i z: "Namâz, seni yolun yarısına; oruç, tam Melikin kapısına iletir. Sadaka ise, melikin huzuruna çıkarır." demiştir.

İ b n E b î C a ' d: "Sadaka, yetmiş kötülük kapısını kapatır. Gizli verilen sadakalar âşikâre verilen sadakalardan yetmiş derece üstündür, aynı zamânda yetmiş şeytânın çenesini susturur." İ b n M e s ' û d (R.A.) "Geçmiş zamânlarda bir kişi yetmiş sene ibâdet ettikten sonra işlediği bir zina ile bütün ameli mahvoldu, sonra tesadüf ettiği bir miskine bir çörek verdi bu sâyede Allahu Teâlâ kendisini mağfiret etti ve ibâdetlerini iade etti." buyurmuştur.

L o k m a n oğluna tavsiyelerinde: "Oğlum! Bir hata işlediğinde hemen akabinde sadaka ver" demiştir. Y a h y a B i n M u a z: «Sadakadan ma'ada ağırlıkta dünyâ dağlarına denk gelecek hiç bir "dane" düşünemem» demiştir. A b d ü l â z i z B i n E b î R e v a d diyor ki, üç şeyin Cennet hazînelerinden olduğu söylenir:

«1. Hastalığı gizlemek, 2. Sadakayı gizlemek, 3. Elem ve kederleri gizlemek.» Bu söz, Peygamber Efendimize istinaden, müsnet olarak da rivâyet edilmiştir. H z. Ö m e r B i n H a t t a b (R.A.) "Ameller birbirine karşı, ben daha makbûlüm diye övündü; fakat sadaka, sizin en fazîletliniz benim" demiştir.

A b d u l l a h B i n Ö m e r (R.A.) şeker tasadduk eder ve Allahu Teâlâ'nın:

«لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

«Sevdiğiniz [mal] den infak etmedikçe iyilerden olamazsınız.» (3 - Âl-i İmrân: 92) âyetini okur, Allahu Teâlâ bilir ki benim en çok sevdiğim şekerdir derdi. N e h a î de "Allah rızası için infak edeceğim şeyin kusurlu olmasını istemem" derdi. Ü b e y d B i n Ü m e y r: "İnsânlar kıyâmet günü en çok açlık, en şiddetli susuzluk ve en büyük çıplaklık içinde haşrolacaklar, ancak Allah için yedireni, Allah do-

yuracak, Allah için içireni Allah içirecek ve Allah için giydireni yine Allahu Teâlâ giydirecektir." demiştir. Hasan-ı Basrî "Allahu Teâlâ dileseydi hepinizi zengin eder, aranızda fakir bulunmazdı. Fakat (bâzınızı zengin bâzınızı fakir etmekle) sizleri birbirinizle imtihan ediyor." buyurmuştur. Şa'bî: «Fakirin sadakaya ihtiyâcından fazla kendisinin sadaka sevâbına muhtâç olduğunu bilemeyen zengin, sadakasını iptal etmiş ve ecrini kaybetmiştir.» buyurdu. (İmâm Mâlik: "Sebil olarak dağıtılan ve câmilerde sadaka olarak verilen sulardan, zenginlerin dahi içmesinde bir mahzur görmem. Çünkü bu gibi sular, yalnız yoksullar için değil, susamış olan herkes için sebil dağıtılır." demiştir.

Hasan- Basrî, câriye satan bir tellâla:

— Bu câriyeyi bir veyâ iki dirheme satar mısın? diye sordu. Tellâl:

— Hayır veremem. Hasan-ı Basrî:

— Veremezsen uğurlar olsun. Bilmelisin ki Allahu Teâlâ bir pula, bir lokmaya, (ufak bir sadakaya) bir huri vermeye razıdır, demiştir.

ZEKÂT VE SADAKAYI GİZLİ VE ÂŞİKÂRE VERMENİN BEYÂNI

İhlâs arayanların görüşleri bu husûsta ihtilâf etmiştir. Bâzıları gizli vermenin, diğer bâzıları da âşikâre vermenin daha efdal olacağına meyl etmişlerdir. Biz her birindeki mânâ ve âfetlere işaret edelim sonra da bu husûsta hak olanın yüzünden perdeyi kaldıralım ve doğrusunu açığa çıkaralım:

Zekât ve sadakayı gizli vermenin mânâları:

Zekât ve sadakayı gizli vermekte beş mânâ vardır:

1 — Sadaka alanın gizli kalmasına sebeb olur. Âşikâre verirse, alan da âşikâre alacağına göre, şeref ve haysiyeti rencide edilecek ve ihtiyâç içinde bulunduğu açığa çıkacak, bilmeyenlerin zengin zannettiği ve makbûl olan iffet ve kapalılık kaybolacaktır.

2 — Sadakayı gizli vermek, (vereni de) alanı da insânların diline düşmekten ve suizanlarına kapılmaktan kurtarır. Çünkü insânlar birbirlerini çekemez. Zengin olduğu hâlde aldı veyâ hakkından fazla aldı deyip aleyhinde dedikodu yaparlar. Haset, suizan ve gıybet gibi büyük günâhlara yol açar. Binaenaleyh sadakayı gizli verip insânları bu gibi günâhlardan korumak evlâdır.

Ebû Eyyûb-i Sahtiyânî "Ben komşularımın hasede kapılmalarından korkarak yeni elbise giymem" demiştir. Zâhidin biri "Komşularımın, bunu nereden buldu ve kim verdi diye suizanna kapı-

mamaları için, bir çok şeyleri kullanmaktan vazgeçtim" demiştir. İbrâhim et-Teymî'ye, giydiğin gömleği nereden aldın? diye sorduklarında; bu gömleği bana kardeşliğim Hayseme vermiştir. Eğer bana verdiğini ailesinin bilmediğini bilseydim, bu gömleği giymezdim, demiştir.

3 — Amelini gizlemek bakımından zekât ve sadakayı verene bir yardımdır. Zira gizli infak, âşikâre infaktan daha faziletlidir. Sadaka ve iyiliğin tamamlanmasına yardım etmek de sadaka ve iyiliktir. Sadakayı gizlemek, ancak yalnız iki kişi yâni veren ve alan arasında kalmasıyle mümkündür. Hiç biri açıklamayacaktır. Çünkü, birisi söylerse meydana çıkar.

Adamın biri âlimin birine, açıkda bir şey verdi. Âlim kabûl etmedi. Başka birisi aynı zâta, gizli bir hediye verdi, bunu kabûl etti. Sebebi kendisine sorulduktа, bu zât sadakanın usûlüne riâyet ederek gizli verdiği için kabûl ettim, ötekisi nezaket kaidelerine riâyet etmediğinden onun sadakasını reddettim, diye cevâb verdi. Yine adamın biri, sofinin birisine âşikâre bir sadaka verdi. Sofi sadakayı reddetti. Adam :

— Allahu Teâlâ'nın sana gönderdiğini neden reddediyorsun? dedi. Sofi :

— Sen Allah için olan şeyde yalnız Allah ile yetinmedin, onu âşikâre verip gösteriş etmekle başkasını da bu işe ortak ettin. Ben de yaptığın bu şirki sana iade ettim, dedi.

Yine adamın biri ârifin birine, alenî bir hediye verdi, ârif almadı. Aynı adam aynı hediyeyi gizli verince ârif kabûl etti. Adam bunun sebebini sorunca, ârif, sen onu âşikâre vermekle riyâ etmiş olman bakımından Allah'a isyân ediyordun, ben de sana yardımcı olamazdım. Gizli vermekle (yalnız Allah rızasını kasdetmiş olman bakımından) Allah'a itaat etmiş oluyordun, sadakanı kabûl etmekle bu iyiliğinde ben de sana yardımcı oldum, demiştir.

Süfyân-ı Sevrî: «Verenlerin söylemeyeceğini ve kimseye açmayacaklarını bilseydim, ben de sadakalarını kabûl ederdim» demiştir.

4 — Âşikâre sadaka almakla zelil ve hakir olmak vardır. Halbuki Müslümâna zillet yakışmaz. Bâzı âlimler gizli verilen sadakayı alır, âşikâre verileni almazlardı. Âşikâre verileni almak, ilme hakaret ve sâhibine zillet olduğu için ilmi ve âlimi alçaltıp, dünyâlığı yükseltemeyiz derlerdi.

5 — Sadakayı gizli almakta ortaklık şübhesinden kaçınmak vardır. Çünkü Peygamber Efendimiz :

«مَنْ أُهْدِىَ لَهُ هَدِيَّةٌ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ فَهُمْ شُرَكَاؤُهُ فِيهَا»

«Kendisine hediye verildiği vakit yanında bulunanlar o hediyede ortaktır.» (737) buyurmuştur.

Verilenin altın, gümüş olması, onu hediyelik vasfından çıkarmaz. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«أَفْضَلُ مَا يُهْدِى الرَّجُلُ إِلَى أَخِيهِ وَرِقاً أَوْ يُطْعِمُهُ خُبْزاً»

«Kişinin kardeşine vereceği hediyenin en makbûlü, gümüş vermek veyâ ekmek yedirmektir.» (738) buyurmuştur.

Bu hadîs-i şerîf ile gümüşü başlı başına bir hediye saymıştır. Âşikâre verilen, mekrûhtur. Ancak iki tarafın rızasiyle olursa zarar vermez. Buna rağmen yine şübheden hâlî değildir. Fakat gizli verilirse bütün bu şübheler ortadan kalkar.

Sadakayı âşikâre vermenin mânâları :

Sadakayı âşikâre vermekte dört mânâ vardır :

1 — Sadakayı açıklamak daha makbûldür. Çünkü kişinin, doğruluk ve ihlâsına delîl ve hem de riyâdan salimdir.

2 — Sadakayı âşikâre almakda, rütbe ve mevkii düşürmek zillet ve meskeneti açığa çıkarmak kibirden uzaklaşmak, bunlardan müstağni olunduğunu iddia etmek ve insânların gözünden düşmek gibi hâller vardır.

Âriflerden biri talebesine, sadaka alıyorsan her hâlde âşikâre al; çünkü sen iki sınıftan kendini kurtaramazsın: Birisi, sadaka alıyorsun diye gözünden düşeceğin kimsedir, zâten dîninin selâmeti ve âfetlerden muhafaza olman bakımından senin istediğin de budur. Diğeri de, âşikâre almak ile sana karşı sadakatını artırdığın kişidir, zâten kardeşinin senden istediği de budur. Çünkü onun seni fazla sevmesi ve sana fazla saygı göstermesiyle sevâbı çoğalır. Onun sevâbının artmasına sebeb olman bakımından sen de me'cur olursun, demiştir.

3 — Ârifler ancak ve ancak aziz ve celîl olan Allahu Teâlâ'ya baktıkları ve başkalarına aldırış etmedikleri için, onlara göre gizlilik de âşikârelik de birdir. Vazîyetinin değişmesi bunlar için tevhîdde

(737) Ukaylî ve İbn Hibban «Zuafa»da.
(738) İbn Adiyy.

şirktir. Bunun için bâzı ârifler; «Âşikâre verileni reddedip, gizli verileni alan kimsenin duâsına kıymet vermeyiz» demişlerdir. Hazır olsun, gaib olsun, halka iltifat, hâlde noksanlığa delâlettir. Lâyık olan; nazarları, yalnız vâhid ve ferd olan Allahu Teâlâ'ya bağlamaktır.

Hikâye olundu ki: Şeyhin biri müridlerinden birini daha çok seviyor ve bundan diğerleri ağırlanıyordu. Şeyh sevdiği bu müridin üstünlüğünü diğerlerine anlatmak için, her birerlerine birer tavuk verdi ve bu tavukları kimsenin görmeyeceği yerlerde kesin gelin diye emretti. Herkes tavuğu kimsenin görmeyeceği bir derede kesti geldi. Yalnız o mürid tavuğu canlı olarak getirdi. Şeyh ötekilerine sordu, onlar da kimsenin görmediği yerlerde kesip geldiklerini söylediler. O müride de, sen niçin kesemedin diye sorunca: Siz, kimsenin göremiyeceği yerde kes dediniz, ben nereye gittimse Allah'ım beni görüyordu, onun için kesemedim, diye cevâb verdi. Bunun üzerine Şeyh, işte benim buna meylimin sebebi budur. Çünkü o Allah'tan başkasına iltifat etmez, yalnız Allah'a bağlıdır, dedi.

4 — Sadakayı âşikâre vermek, «nîmete şükür» sünnetini yerine getirmektir. Nitekim Allahu Teâlâ :

« وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ »

«Rabbinin nimetini söyle, anlat [ifşâ et].» (93 - Duhâ: 11) buyurmuştur. Gizlemek ise, küfrân-ı nîmet ve nankörlüktür. Allahu Teâlâ verilen nîmeti gizleyenleri yermiş ve cimriler arasına katmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de :

« اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ »

«Onlar cimrilik ederler, insânlara cimrilik tavsiyesinde bulunurlar, Allah'ın bol nîmetinden kendilerine verdiğini gizlerler.» (4 - Nisâ: 37) buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz :

« إِذَا أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً أَحَبَّ أَنْ تُرَى نِعْمَتُهُ عَلَيْهِ »

«Allahu Teâlâ nîmetini in'am ettiği kulunda, nîmetinin eserinin görülmesini sever.» (739) buyurmuştur.

Adamın biri, sâlihlerden bir zâta gizlice sadakasını verdi. Sadakayı alan zât, elini kaldırarak: «Bu dünyâlıktır bunun âşikâre olması daha makbûldür, âhiret işlerinde ise gizlilik daha makbûldür» dedi. Bunun için bâzıları, "size âşikâre bir şey verilince onu alın sonra gizli olarak iade edin" demişlerdir. Nîmete şükretmek, teşvik edilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللّٰهَ عَزَّ وَ جَلَّ»

«İnsânlara teşekkür etmeyen, Allahu Teâlâ'ya şükretmemiştir.» (740) buyurmuştur.

Şükür, verilen nîmete bir karşılıktır. Hattâ Peygamber Efendimiz;

«مَنْ أَسْدَى إِلَيْكُمْ مَعْرُوفاً فَكَافِئُوهُ فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِيعُوا فَأَثْنُوا عَلَيْهِ بِهِ خَيْراً وَادْعُوا لَهُ حَتَّى تَعْلَمُوا أَنَّكُمْ قَدْ كَافَأْتُمُوهُ»

«Size bir hediye verene siz de mukabelede bulunun eğer buna gücünüz yetmezse mukabelede bulunduğunuza kanaat getirinceye kadar onu medh ü senâ edin ve hakkında hayır duâda bulunun.» (Bu hadîs yukarıda geçti) buyurdular.

Muhâcirler (Mekkeliler) şöyle dediler: Ey Allah'ın Resûlü! Bu Ensâr, yâni Medineliler servetlerini orta ortaya bizimle bölüştü, bize pek çok ikramda bulundular; korkarız ki bizim ecrimizi hep onlar alacaklar! Peygamber Efendimiz:

«كُلُّ مَا شَكَرْتُمْ لَهُمْ وَ أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِمْ بِهِ فَهُوَ مُكَافَاةٌ»

«Sizin onlara teşekkürünüz ve onları medh ü senâ etmeniz onların ikramlarına karşılıktır.» (741) buyurdu.

---

(739) Ahmed, İmrân b. Husayn'den.

(740) Yukarıda geçmiştir.

(741) Tirmizî.

HÜKÜM

İşte gizli ve âşikâre sadakaların mânâları bunlardır. Bunları öğrendikten sonra, ihtilâfın mes'elede olmayıp insânların hâl ve vaziyetlerinde olduğunu kolaylıkla anlarsın.

Bu dâvânın yüzünden perdeyi kaldırmağa gelince. Biz kat'î olarak, her hâl ü kârda gizli vermek veyâ âşikâre vermek daha makbûldür diyemeyeceğiz. Çünkü efdaliyet niyetlerin ihtilâfıyle ihtilâf eder. Niyetler de hâl ve şahıslar itibariyle değişir. Lâyık olan şeytânın hîlesine, nefsin iğfaline kapılıp aldanmamak ve yanlış yola sapmamak için, ihlâs sâhiblerinin kendilerini murakabe etmeleridir. Gizli ve âşikâre sadaka almanın her iki şeklinde de hîle ve aldanma var. Fakat bu aldanma, gizli alınan sadakalarda, âşikâre alınan sadakalardan daha çoktur.

Sadakayı gizli almağı tercîhteki aldanma şöyledir. Âşikâre almakta mevki ve derecesinin alçalması, insânların gözünden düşmesi ve kendisine hakaretle bakılması, üstelik verene de, buna in'am ve ihsân ediyor, söylenmesini istememesi gibi sebeblerden, sadakanın gizli verilmesine insân tabiatının meyletmesi bakımındandır. İşte bu hâl, insânın nefsinde mahfuz ve gizli bir hastalık (mikrop) tır. Şeytân bu hastalık vasıtasiyle, yukarıda anlattığımız gibi gizli almanın faydalarını ortaya kor ve gizliliği tercih ettirmeğe çalışır ki (bu gibi bozuk niyetlerle olan gizlilik hiç bir değer taşımaz).

Bütün bunların miyar ve mihengi tek bir şeydir. O da, sadakayı âşikâre almakta duyduğu üzüntü, emsallerinden birisinin âşikâre sadaka almasından yine kendisinin duyduğu üzüntünün aynı olmaktır. Çünkü eğer gayesi, insânları gıybet, haset ve suizandan korumak veyâ vazîyetlerinin açığa çıkmasından onları muhafaza etmek veyâ verene gizlilik ile yardımcı olmağı kasdetmek. Veyâ ilmi ayağa düşmekten korumak ise, bütün bunlar, emsâlinin âşikâre aldığı sadakalarda da aynıdır. Eğer başkasının âşikâre sadaka almasından, kendisinin âşikâre sadaka alması daha çok ağırına gidiyorsa, vazîfesi, şeytânın hîle ve aldatması olan bu gibi bâtıl şeylerden ve mugalâtalardan kaçınmaktır. Çünkü ilmi ayağa düşürmenin mahzuru, «İlim» olması bakımındandır. Yoksa, Ahmed'in veyâ Mehmed'in ilmi olması bakımından değildir. Gıybetin mahzurlu olması, sade Ahmed'in kusurunu açıklaması bakımından değil, herhangi bir şahsın mahremiyetini ifşa etmesi bakımındandır. Bunları güzel düşünebileni, şeytân kolayca aldatamaz. Düşünemeyen, çok amel etse de faydası az olur. (İşte bu anlattıklarımız gizliliğin âfet ve zararlarıdır).

Sadakanın izharına gelince, insân tabiatının buna meyletmesi sa-

dakayı verenin gönlünü hoş etmesi, başkalarını da aynı yardıma teşvik etmesi ve son derece medh ü senâ ettiğini etrafa duyurmakla sadaka verenlerin dâima onu arayıp bulmalarını sağlaması bakımındandır. İşte bu da bir iç (bâtın) hastalığıdır. Şeytân dîndar insânlara ancak bu gibi kötü şeyleri sünnet diye terviç etmekle ifsada yol bulur. Nîmete teşekkür sünnettir. Gizlilik ise riyâyı doğurur, der ve izharında saydığımız faydaları öne sürüp teşvik eder. Bunun miyar ve mihengi şöyledir: Kendi vazîyetini tetkik eder. Sadakayı verenin veyâ sadaka vermesini umduğu kimsenin duymayacağı ve bulunmadığı yerde veyâ medh ü senâdan hoşlanmayıp, sadakalarını gizlice, teşekkür ve medh ü senâ etmeyen kimselere vermeği itiyad edenler arasında da aynı vazîyetini muhafaza ediyor, sadakayı verene teşekkür edip onu medh ü senâ ediyor ve hiç bir fark gözetmiyorsa, teşekkür ve tahdis-i nîmetin sebebi, sünneti yerine getirmektir. Yok eğer fark gözetiyor, zamân ve zemine göre hareket ediyorsa aldanmıştır. Kendisini teşekküre sevkeden kuvvetin sünneti yerine getirmek olduğunu bildikten sonra da dâva bitmiyor. Bu defa verenin hakkını yerine getirmekten gaflet etmemesi lâzımdır. Eğer sadakayı veren övülmeyi sever, yaptığı yardımın insânlar arasında yayılmasını arzu ederse, buna ne teşekkür etmeli ve ne de bu adamı övmelidir. Çünkü adamın bu arzusu, kendisine zulümdür. Bunun hakkı ise, bu zulümde ona yardımcı olmamaktır.

Fakat kendisinde övülmek gibi bir iptilâ olmadığını anlayınca, o zamân ona hem teşekkür ve hem de sadakasını izhar eder. Yoksa başka sûretle medhetmez. Bunun için Peygamber Efendimiz, huzurunda medhedilen bir kişi için :

«ضَرَبْتُمْ عُنُقَهُ . لَوْ سَمِعَهَا مَا أَفْلَحَ»

«Boynunu vurdunuz. Eğer medhinizi duysaydı felâh bulmazdı.» (742) buyurdular. Halbuki Peygamber Efendimiz, kendilerini zarar vermeyip daha ziyade hayra teşvik edeceğini bildiği ve tam bir yakîne mâlik olduklarına kanaat getirdiği kimseleri de yüzlerine karşı medhetmiştir. Hattâ birisi için :

«إِنَّهُ سَيِّدُ أَهْلِ الْوَبَرِ»

(742) Buhârî ile Müslim, Ebû Bekre'den.

«Muhakkak ki o, Veber ehlinin efendisidir.» (743) buyurdu.

Yine Peygamber Efendimiz, huzûruna gelen **Cerir bin Abdullah el-Becelî**'nin altına ridasını serdi ve :

«إِذَا جَاءَكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ»

«Bir kavmin büyüğü size geldiği vakit ona ikram edin.» (744) buyurdu.

Yine Peygamber Efendimiz konuşması hoşuna giden bir kişi hakkında :

«إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْراً»

«Bâzı ifadelerde çekicilik var [insânı mesteder].» (745) buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz :

«إِذَا عَلِمَ أَحَدُكُمْ مِنْ أَخِيهِ خَيْراً فَلْيُخْبِرْهُ فَإِنَّهُ يَزْدَادُ رَغْبَةً فِي الْخَيْرِ»

«Sizden biriniz, dostunun bir iyiliğini bilirse onu, duyursun. Zira bu hâl onu teşvik eder ve iyiliğe olan hevesini artırır.» (746) buyurmuştur. Yine bir hadîsinde :

«إِذَا مُدِحَ الْمُؤْمِنُ رَبَا الْإِيمَانُ فِي قَلْبِهِ»

«Mü'min medhedildiği zamân, kalbindeki îmânı artar.» (747) buyurmuştur.

(Süfyân) **Sevrî**: «Kendini bilene, insânların onu övmesi zarar vermez.» Yine (Süfyân) **Sevrî**, Yûsuf Bin Esbat'a, «Sana bir ik-

---

(743) Taberânî.
(744) İbn Mâce, İbn Ömer'den.
(745) Buhârî, İbn Ömer'den.
(746) Darekutnî.
(747) Taberânî, Usâme b. Zeyd'den.

ramda bulunduğum zamân, senden fazla sevinir ve bunu Allah'tan bir nîmet bilirsem, sen de bana teşekkür et, böyle olmazsa sen de bana teşekkür etme» demiştir.

Kalbini ıslâha çalışanların, bu anlattıklarımızın inceliklerini düşünmeleri lâzımdır. Bu inceliklere riâyet etmeden yalnız beden ile ibâdet edenler, çektikleri fuzûlî zahmetten dolayı şeytânın eğlencesi olmaktan ileri geçemezler. İşte bu gibi ilimler hakkında **«Ondan bir mes'ele öğrenmek, bir senelik ibâdetten efdaldir.»** denmiştir. Çünkü ibâdetin ömrü, bu ilim ile hayat bulur ve bu ilim bilmemekle de ibâdetin bütün ömrü ölür ve muattal olur. Yâni ameli ölür gider.

Hülâsa: Bu husûsta en sâlim ve en güzel yol, sadakayı âşikâr almak, ve gizli vermektir. Sadakayı allayıp, süsleyip âşikâre vermek münasib değildir.

Ancak gizlilik ve âşikârelik kendisi için müsavi olacak şekilde ma'rifet bakımından kemâl bulmuş kimseler müstesnadır. Fakat bunlar kibrit-i ahmer denecek kadar az kimselerdir. Bu makamın lâfını yapan çok, ama bu makama yükselen yoktur. Allahu Teâlâ'dan yardım ve tevfik dileriz.

SADAKA VE ZEKÂTTAN, HANGİSİNİ ALMANIN EFDAL OLDUĞU

İbrâhim Havâs ve Cüneyd-i Bâğdadî gibi zâtlar, sadaka almak, zekât almaktan efdaldir dediler. Çünkü zekâtı almakta, miskinleri darlaştırmak vardır. Aynı zamânda belki, zekâtı almak için Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan vasıfları da haiz değildir. Fakat sadakalarda genişlik vardır, dediler.

Diğer bir kısmı da zekâtı tercih ettiler. Çünkü zekâtı alan, zekâtı verene bu farizayı yerine getirmek için yardımcı olur. Hattâ eğer bütün miskin ve fakirler zekât almamakta ittifak etse, hepsi günâhkârdır. Çünkü zekât farizasını ifa için, bir rükün de fakirlerdir. Aynı zamânda zekât, muhtâç kullarına rızık olarak Allahu Teâlâ'nın farz ettiği bir hak olduğu için zekâtta minnet altına girmek yoktur. Bunun gibi zekât ihtiyâç karşısında alınır, kendisinin muhtâç olup olmadığını bilir (ve ona göre zekâtı alır). Ama sadaka almak böyle değil bâzan dindarlık namiyle sadaka alınır. Çünkü sadakayı veren, fakirlerden ziyâde salih ve âbidleri seçer (zekâtı almakla miskinlere katılmış olur), miskinler arasına katılmak, tevazua yakınlık ve kibirden uzaklaşmaktır. Çünkü insân, bâzan sadakayı hediye olarak da alır ve bu sûretle miskinlerden sayılmayabilir. Ama zekât, alan kimsenin muhtâciyyetine, zillet ve meskenetine delildir.

Bu husûsta sözün doğrusu, şahısların vazîyetine ve niyetine göre efdaliyetin değişmesidir. Eğer zekâta müstahak olduğunda şübhe ediyorsa, zekât alması uygun değildir. Eğer zekât almağa müstahak olduğuna kat'î kanaati varsa, meşrû bir yolda borçlanıp borcunu başka sûretle ödeme imkânı olmıyan gibi, bu adam sadaka veyâ zekâtı almakla da mümeyyiz ise o zamân sadakayı verecek olan zâtın vazîyetine bakar, şâyet bu sadakayı başkasına veremiyecekse, tercihan sadakayı alır. Çünkü zekâta borçlanan, borcunu başka muhtâç olana verecektir. Böyle yapmakla, zenginin hayrını çoğaltmış ve yoksullara genişlik temin etmiş olur. Eğer kendisine teklif edilen bu mal, sadaka olarak ayrılmış ve zekât almakla yoksullara darlık olmayacaksa o zamân muhayyerdir. İster sadakayı tercih eder, isterse zekâtı. Hâl, zamân ve şahıs itibariyle bunların da hükmü farklıdır. İnsânın benliğini en'aniyetini daha çok kıran hâl, zekât almaktır.

Allah'a hamdolsun ki, «Esrarü'z-Zekât» kitâbı O'nun yardımı ve hüsnü tevfikiyle sona ermiştir. İnşaallah bunu «Esrar-ı Savm» kitâbı takip edecektir.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. (O'na hamdederim). Efendimiz Muhammed Aleyhisselâma ve bütün nebî Resûllere, yerlerde ve göklerde bulunan mukarreb meleklere ve Muhammed Aleyhisselâmın âli ve ashâbı üzerine kıyâmete kadar bol, salât ve selâm ederim. Yalnız Allah'a hamdederim. O bana yeter ve ne güzel muhafızdır.

(İhyâ - Cilt: 1 - Kitâb: 5'in sonu)

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlim-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

ALTINCI KİTÂB

KİTÂBU ESRÂRİ'S - SAVM

(ORUCUN SIRLARI KİTÂBI)

(ÜÇ BÂBDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

MUKADDİME.

1 inci BÂB: ORUCUN ZÂHİR FARZLARI, SÜNNETLERİ VE MÜFSİDLERİ BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: ORUCUN SIRLARI VE BÂTINÎ ŞARTLARI BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB: NÂFİLE ORUÇLAR VE BUNLARIN TERTİBİ BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

ORUCUN SIRLARI

MUKADDİME

Hamd, yalnız Allahu Teâlâ'ya mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, şeytanın emellerini red, umduklarında kendisini hüsrana düşürmek, hile ve desiselerinden korumak sûretiyle, (mü'min) kullarına en büyük in'am ve ihsânda bulunmuştur. Çünkü (Şeytânın şerrinden korunmakta) orucu, dostları için siper ve kal'a kıldı. Oruç sâyesinde kendilerine Cennet kapılarını açtı. Şeytanın kalblerine yol bulmasının, gizli şehvetler sebebiyle olduğunu ve bu şehvetleri atmak ile, nefs-i mutmainnenin, hasmı olan şeytana galib geleceğini onlara bildirdi. Salât, mahlûkatın efendisi ve onlara öncülük etmekle bu yolu kolaylaştıran Muhammed Aleyhisselâma, selâm, nübüvvet nûru ile aydınlanan basiret ve üstün akıl sâhibleri olan Ashab-ı Kiramı üzerine olsun.

Bilmiş ol ki Peygamber Efendimizin :

«الصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ»

«Oruç sabrın yarısıdır.» (748) ve yine :

«اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ»

«Sabır, imânın yarısıdır.» (749)

buyurduğuna göre; Oruç, imânın dörtte bir cüz'üdür. Aynı zamânda oruç, yalnız Allah'a mahsus bir ibâdet olmak husûsiyetiyle de tema-

---

(748) Tirmizi, İbn Mâce.
(749) Ebû Nuaym «Hilye»de.

yüz etmiştir. Zira Peygamber Efendimizin Allahu Teâlâ'dan hikâye buyurdukları bir hadîs-i kudsîde :

«كُلُّ حَسَنَةٍ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَّا الصِّيَامُ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ»

«Her hasene; on mislinden yediyüz misline kadardır. [Yâni en az her iyiliğe bire ondan yediyüz misline kadar sevab verilir], yalnız oruç bana mahsustur, onun mükâfatını da ancak ben veririm. [Yâni mükâfatı çok daha fazladır.]» (750) buyurmuştur.

Âyet-i Celilede de :

«إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

«Sabır edenlere verilecek ecirleri hesabsızdır.» (39 - Zümer : 10) buyurulmuştur. Oruç ise sabrın yarısıdır. Onun mükâfatı, takdir ve hesaba gelmez. Bu husûsta Peygamber Efendimizin şu hadisi sana yeter :

«وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّمَا يَذَرُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ لِأَجْلِي فَالصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ»

«Nefsim kabza-i kudretinde olan [Allah]a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha hoştur. Aziz ve celîl olan Allahu Teâlâ buyurur ki, [kulum] şehvetini, yemesini ve içmesini ancak benim [rızam] için terketmiştir. O hâlde oruç benim içindir; mükâfatını da ancak ben veririm.» (751)

Yine Peygamber Efendimiz :

«لِلْجَنَّةِ بَابٌ يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا الصَّائِمُونَ»

(750) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(751) Buhârî ile Müslim, Oruç bahsinde. Tecrid-i Sarih C. 6, sf. 248.

«Cennetin bir kapısı var adına "Reyyân" derler, oradan ancak oruçlular girebilir.» (752) buyurmuştur.

Oruç tutana, orucun mükâfatı olarak, Allah'a ulaşması va'dedilmiştir. Diğer bir hadîste:

« لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرْحَةٌ عِنْدَ إِفْطَارِهِ وَفَرْحَةٌ عِنْدَ لِقَاءِ رَبِّهِ »

«Oruçlunun iki sevinci vardır. [Bunlar] **iftar ânındaki sevinci ile, Allah'a mülâkatı sırasındaki sevincidir.»** (753)

Başka bir hadîste:

« لِكُلِّ شَيْءٍ بَابٌ، وَبَابُ الْعِبَادَةِ الصَّوْمُ »

«Her şeyin [girilecek bir] **kapısı vardır. İbâdetin kapısı da oruçtur.»** (754)

Daha başka bir hadîste:

« نَوْمُ الصَّائِمِ عِبَادَةٌ »

«Oruçlunun uykusu ibâdettir.» buyurulmuştur.

Ebû Hüreyre (R.A.)'nin Peygamberimizden rivâyet ettiği bir hadîste Peygamber Efendimiz:

« إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ وَصُفِّدَتِ الشَّيَاطِينُ وَنَادَى مُنَادٍ: يَابَاغِيَ الْخَيْرِ هَلُمَّ وَيَابَاغِيَ الشَّرِّ أَقْصِرْ »

«Ramazân ayı girdiği zamân, cennet kapıları açtırılır, Cehennem kapıları kapattırılır. Şeytanlara kelepçe vurdurulur. Bir münâdi, Ey

---

(752) Buhârî ile Müslim, Sehl b. Sa'd'dan. Tecrid-i Sarih C. 6, sf. 250.

(753) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den. Tecrid-i Sarih C. 6, sf. 254.

(754) İbnü'l - Mübârek «Zühd»ünde.

hayır taleb eden gel! Ey fenalık peşinde koşan vazgeç! diye ünlenir.» (755) buyurmuştur.

V e k i ', Allahu Teâlâ'nın:

«كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئاً بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ»

«Oruçlu olarak geçirdiğiniz günler karşılığı olarak şimdi âfiyetle yeyin için.» (69 - El-Hakka: 24) âyetindeki: «Geçirdiğiniz günler» den murâdı, «Oruç günleridir.» demiştir. Çünkü yememek içmemekle, o günleri boş bırakmışlardır. Resûl-i Ekrem (Sallâllahü aleyhi ve sellem) iftihar rütbesini zühd ile oruç arasında topladı ve şöyle buyurdu:

«إِنَّ اللهَ تَعَالَى يُبَاهِي مَلَائِكَتَهُ بِالشَّابِّ الْعَابِدِ فَيَقُولُ أَيُّهَا الشَّابُّ التَّارِكُ شَهْوَتَهُ لِأَجْلِي الْمُبْذِلُ شَبَابَهُ لِي أَنْتَ عِنْدِي كَبَعْضِ مَلَائِكَتِي»

«Allahu Teâlâ âbid olan gençle, meleklere iftihar eder ve buyurur: Ey benim için şehvetini terkedip gençliğini fedâ eden genç, sen benim katımda, bâzı meleklerim gibisin.» (756)

Yine Peygamber Efendimiz Allahu Teâlâ'nın, oruç tutanlar hakkında şöyle buyurduğunu bildiriyor:

«أُنْظُرُوا يَا مَلَائِكَتِي إِلَى عَبْدِي تَرَكَ شَهْوَتَهُ وَلَذَّتَهُ وَطَعَامَهُ وَشَرَابَهُ مِنْ أَجْلِي»

«Ey Meleklerim! Bakın kulum benim rızam için yemesini, içmesini, şehvetini ve zevkini nasıl terketmiştir.»

---

(755) Tirmizî.
(756) İbn Adiyy, İbn Mesûd'dan.

Allahu Teâlâ'nın :

«فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِىَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

«Hiç kimse, onların işlediklerine mükâfat olmak üzere saklanmış olan gözaydınlığını bilemez. (32 - Secde: 17) âyet-i celîlesinin tefsîrinde, denildi ki, onların ameli oruç idi. Zîra Allahu Teâlâ :

«إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

«Sabredenlere mükâfatları bol ve hesâbsız olarak verebilir.» (39 - Zümer: 10) buyurmuştur.

Oruçluya, mükâfatını takdir ve tahminlere sığmayacak kadar bol saçarak, ölçüsüz ve tartısız olarak verir. Zâten yakışan da böyle olmasıdır. Zîra yeryüzü tamâmen Allah'ın mülkü olmakla berâber yalnız, Kâbe O'na nisbet edilerek (Beytullah) denmekle şereflendiği gibi, her ne kadar bütün ibâdetler O'na mahsus ise de, yalnız orucu kendi Zâtına nisbet etmesi ve :

«أَلصَّوْمُ لِي»

«Oruç, bana mahsustur.» buyurmasiyle orucun da hususî bir şerefi olur. Bunun da iki sebebi vardır :

Birincisi : Oruç (Savm) demek kendini çekmek ve (yemek içmeği) terketmektir. Bunun görülür bir tarafı olmıyan, gizli bir ibâdettir. Halbuki bundan başka bütün ameller görülür. Oruç ise ancak Allahu Teâlâ'nın görüp bildiği, mücerret, sabırdan ibâret olan gizli bir ameldir.

İkincisi : Oruç, Allahu Teâlâ'nın düşmânını kahretmek için vesiledir. Çünkü mel'un şeytânın insâna yol bulması, şehvetler cihetindendir. Şehvetler de yemek, içmekle kuvvetleşir, bunun için Peygamber Efendimiz :

«إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ فَضَيِّقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ»

«Şeytân [ın hiylesi], **kan, damarda dolaştığı gibi, âdem oğlunda dolaşır, oruç ile onun yollarını daraltın.»** (757) buyurmuştur.

Yine bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.) Hazret-i Âişe'ye (R.A.):

«دَاوِمِي قَرْعَ بَابِ الْجَنَّةِ»

— **Yâ Âişe! Cennetin kapısını çalmağa devâm et.»** buyurdu. Âişe :

— **«O ne ile ve nasıl olur yâ Resûlallah?»** diye sorunca, Resûl-i Ekrem :

— **«Oruçla.»** diye cevâb verdi. (758)

İleride 3. cilt olan **«Rub'ul-Mühlikât»** cildinde **"Fazla yemek ve bunun ilâcı"** kitâbında az yemenin fazîleti anlatılacaktır.

Oruç, şeytânı kahrederek ümidini keser, kapılarını kapatır ve yollarını daraltır. Böylece oruçla şeytâna karşı çıkan hususî şekilde Allahu Teâlâ'ya nisbet edilmeği haketmiştir. Allah'ın düşmânını kahretmekte Allahu Teâlâ'nın dînine yardım vardır. Allah'ın dînine yardım eden de, Allah'ın yardımına muhtâçtır. Nitekim Allahu Teâlâ :

«إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»

«Allah'ın dînine yardım ederseniz O da düşmânlarınıza karşı size yardım eder.» (47 - Muhammed: 7) buyurmuştur:

Evvelâ elinden geldiği kadar gayret kuldan, sonra hidâyet ile mükâfatlandırmak Allahu Teâlâ'dandır. Bunun için Allahu Teâlâ :

---

(757) Buhârî ile Müslim.

(758) Kaynağı bulunamamıştır.

«وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا»

«Uğrumuzda mücâhede edenleri elbette yolumuza götürürüz.» (29 - Ankebût: 69) buyurmuştur.

Diğer âyet-i celîlede de:

«إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

«Bir cemiyet kendindeki fazileti değiştirmedikçe; Allahu Teâlâ da onların selâmet ve huzûrunu bozmaz.» (13 - Ra'd: 11) buyurulmuştur. Bu âyet-i celîlede «tegayyür» den murad, şehvetlerin azmasıdır. Şehvetler, şeytânların ağnağı, yayılıp eğlenecekleri yerlerdir. Şehvetler yayılacak yer buldukları müddetçe, şeytânlar oradan eksik olmaz. Şeytânlar gelip - gittikçe de Celâl-i İlâhî, kula keşfedilmez ve o kul Allah'a mülâkattan mahrum olur. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«لَوْ لَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ»

«Eğer şeytânlar, âdem oğullarının kalblerinde dolaşmasaydı, onlar gökler âleminin gizliliklerini görürlerdi.» (759) buyurmuştur.

İşte bu sebeblerden oruç, ibâdetin kapısı ve ateşten koruyucu kalkan ve siper olmuştur.

Orucun fazîleti bu derece yüksek olduğuna göre, onun zâhirî ve bâtınî şartlarını açıklamak iktiza eder. Bu da, erkânını, sünnetlerini ve bâtınî şartlarını izah ile mümkündür.

Biz de bunları üç Bâb'da beyân edelim.

---

(759) İmâm Ahmed, Ebû Hüreyre'den.

BİRİNCİ BÂB

BU BÂB, ORUCUN ZÂHİRÎ FARZLARI, SÜNNETLERİ VE MÜFSİDLERİ BEYÂNINDADIR

Orucun vâcibleri altıdır. (Burada vâcib, farz demektir. Zâten Şâfiî'lerde vâcib yoktur. Bütün kitâb boyunca bu husûsa dikkat edilmelidir.)

1 — **Ramazânın ilk gününü gözlemek ve beklemektir.** Bu da, Ramazân ayının yeniye geçtiğini görmekle olur. Şâyet ay görülmeyecek şekilde gökyüzü kapalı ise Şaban ayını otuz gün hesâb eder. "Ay'ı görür" demekle, yeniye geçtiğini bilmiş olması da şart değildir. Bu da âdil bir zâtın şahadetiyle sâbit olur. Fakat ibâdette ihtiyat için Şevval ayını bir kişinin görmesiyle sâbit olmaz, iki şahit lâzımdır. Bir kimse güvendiği ve doğruluğuna kanaat getirdiği, âdil bir kimseden Ramazân ayını gördüğünü duysa, hâkim şehadetini kabûl etmese bile, orucunu tutar. Herkesin, ibâdetinde kendi kanaatinde olması daha uygundur (760).

Bir memlekette Ramazân ayı görülür ve diğer memlekette görülmezse, eğer aradaki mesafe iki merhale — iki konaktan az — ise her iki memleket halkına oruç tutmak vâcibdir. Aradaki mesafe iki merhaleden fazla ise her memleket kendi hükmünü alır. Yâni ayın görüldüğü yerde oruç tutarlar, görülmediği yerde yiyebilirler. Vücub diğer memlekete sirâyet etmez (761).

---

(760) Hanefilere göre bulut, toz ve saire sebebiyle gökyüzü kapalı olursa, Ramazan için isterse kadın olsun, âdil bir kişinin şahadeti muteber, fakat bayramda Şevval ayı için iki kişinin şahadeti zaruridir.

(761) Uzaklık mesafesini tâyinde üç söz var: Bâzıları sefer müddetini kabul etti, bâzıları iklimi nazarı itibara aldı, bâzıları ayın doğum yerlerini gözönünde tuttu. Meselâ aynı daire üzerinde bulunan, Bağdad, Kûfe, Rey, Kazvin şehirleri bir hükme tâbidir. Daireleri ayrılan Hicaz, Irak ve Horasan gibi, bunlar da müstakillen birer memlekettir.

İbn Abbâs, âzadlı kölesi Ümmü'l-Fazl bint-i Hars'i, Şam'a, Muaviye'ye gönderdi. Cum'a günü ay'ı gördü ve oruç tuttu. Ramazanın sonuna doğru Medine'ye geldi. Abdullah İbn Abbâs, ay'ı ne zamân gördüklerini sorunca, cum'a günü diye haber verdi. Abdullah İbn Abbâs: "Fakat biz cumartesi gördük. Resûl-i Ekrem'in emri gereğince biz de ya bayram ayını görür veya otuz günü tamamlarız" dedi. Hanefilerde bu hususta

2 — **İkincisi niyettir.** Ayrı ayrı her günün gecesinde geceden ve kat'î olarak niyet etmek şarttır. Topyekûn Ramazâna, bir niyet kâfi değildir. Ayrı ayrı her gece, demekle bunu kastediyoruz. Gündüzden niyet, Ramazânda farz olan oruçlar için kâfi değil, ancak nafile oruçlar için câizdir. Geceden niyet eder demekteki maksadımız da budur. Eğer Ramazânda mutlak olarak «oruca niyet ettim» veyâ «farz olan oruca niyet ettim» dese, Ramazândan sayılmaz; ancak "Allahu Teâlânın bana farzettiği Ramazân orucunu tutmağa niyet ettim" diye tasrih etmesi lâzımdır (762).

---

iki görüş var, birisi ihtilâf-ı matâli' nazara alınmaksızın bir yerde ay'ın görülmesiyle, orucun herkese borç olmasıdır. Diğeri de ay'ın doğum yerlerinin nazara alınmasıdır. Öğleden evvel görülen ay'ın o güne ait olduğunda şüphe yoktur. Zevalden sonra ikindiye kadar görülen ay'ın o güne ait olması ihtilâflıdır. İmâm-ı A'zam'ın bir sözünde: "Ay, güneşin önünde ise o günün, ardında ise ertesi günündür" denilir. İmâm Ebû Yûsuf'a göre ikindiye kadar görülen ay o güne aittir. A'zam ve İmâm Muhammed'e göre de ertesi günündür. İkindiye kadar görünmeyip ikindiden sonra görülen ayın, ertesi güne ait olduğunda ittifak vardır. Hasan İbn Ziyâd «kızarıntıdan evvel kaybolan ay, yarının, kızarıntıdan sonra kayboldu ise o günündür» demiştir. Muhtar olan da budur.

(762) Her mevzûda olduğu gibi, oruç mevzûunda da ancak müellifin ele aldığı meselelerde, mezhebler arasındaki görüş ayrılıklarını açıklamakla yetineceğiz. Yoksa, meselâ oruç hakkındaki Hanefîlerin bütün görüşlerini burada açıklamak mümkün değildir. Bu husustaki Hanefî görüşleri de şöyle hülâsa edilebilir:

Ramazan-ı şerifte her gün için ayrı ayrı niyet şarttır. Çünkü her gün, bir vakit namâz gibi müstakil bir ibâdettir. Yalnız Ramazan ayı içinde tutulan Ramazan orucundaki geceden niyet şart değildir. niyetin vakti geniştir. Meselâ akşam ezanı okunduktan sonra ertesi günün niyeti yapılır. Ve bu niyet kuşluğa kadar uzar. Yâni Ramazan günü geceden niyet etmemiş kuşluk vakti uyanmış bir kimse, bir şey yememiş ve içmemiştir. O günün orucuna niyet eder. Hattâ zevalden az evveline kadar da olur. Diğer günlerde tutulan oruçların hükmü ayrıdır. Niyet bahsinde geçtiği gibi niyet, kalbin işidir. Kalbden yarın oruç tutacağı geçmişse niyetlidir. Hattâ bir tiryakinin Ramazan sabahı cebinden sigara takımlarını boşaltması niyetine delildir. Niyeti dilde ifâde etmeyi de güzel görmüşlerdir.

Ramazanda, Ramazan orucunu tâyine gelince: Bu da Hanefîlere göre şart değildir. Hattâ yalnız misâfirler hariç; sağlam olsun, hasta olsun Ramazân günü, nasıl niyet ederse etsin, tuttuğu oruç Ramazandan sayılır. Hattâ başka bir borcuna niyet etse bile o Ramazandan sayılır. Çünkü oruçta vakit, müddeaya miyardır. Yâni gece oruç tutulmaz. İmsâkten akşama kadar oruç tutulur. Bu kadar müddet oruçlu olmak lâzımdır. Arada bir boşluk yoktur. Vakit ile oruç birbirine ölçülmüştür. Onun için neye niyet ederse etsin, Ramazandan sayılır. Hastalarda da hüküm böyledir. Çünkü hastalara verilen müsaade âcziyetlerindendir. Oruç tuttuklarında âciz olmadıkları fi'len tahakkuk ediyor. Onun için ne şekil niyet etseler, yine Ramazanındır. Yalnız misâfirlere verilen ruhsat, ruhsat-ı terfihdir. Binaenaleyh bir misâfir refahından vazgeçer de oruç tutmak isterse o neye niyet ederse ona sayılır. Hattâ bir misafirin geçen sene Ramazanından borcu olsa bu Ramazandaki sefer hâlinde geçmiş borcuna niyet etmesi daha uygundur (Eğer oruç tutacaksa). Çünkü sefer hâlinde ölürse bu Ramazandan mes'ul değil, fakat geçmiş borçlarından mes'uldür. İşte Ramazan orucundaki hüküm böyledir. Fakat namâz böyle değil, çünkü namâzda vakit müddeaya zarftır. Yâni bir namâzın vakti geniştir. O namâz gibi

Yevm-i şek'de (şübheli gün), yâni Şabanın son günü, Ramazânın birinci günü olup olmadığı şübheli olan günün gecesinde "Yarın Ramazân ise oruçluyum" diye şübheli şekilde niyet ederse bu niyet kâfi değildir. Çünkü hükmünde kat'î değildir. Ancak âdil bir şâhide dayanıyorsa, her ne kadar âdil olsa da yine yalan ve doğru ihtimâli olması, kat'î niyetine mâni değildir. Ramazânın son gecesindeki şübhesi de kat'î niyetine mâni olmaz. Veyâ yeraltı evlerinde mahbus olduğu vakit içtihâdına istinat etmekteki şekki de niyetine mâni değildir. Şabanın sonunda, Ramazân mıdır? Değil midir? diye içinde şübhe var iken, lisânında kat'i olarak Ramazâna niyet etmesi yakîn sayılmaz. Çünkü niyetin mahalli kalb'dir. Onda şübhe ile berâber, yakîn düşünülemez. Meselâ Ramazânın ortasında, bunun aksine olarak, "Yarın Ramazân ise oruçluyum" diyerek dilinde şübhe ifade etmesi, kalbindeki yakîni bozmadığı gibidir. Çünkü o dilde bir şübhedir. Niyetin mahalli olan kalbin ise, o günün Ramazân olduğunda şübhesi yoktur (Hülâsa iş kalbdedir, ifadede değildir). Geceden veyâ akşamdan ertesi günün orucuna niyet eden, imsâke kadar yer içer ve istediğini yapar. Orucuna zarar vermez. Çünkü niyet imsâkten sonrası içindir. İmsâk bitene kadar oruç sahîh olmadığı için niyetin ona tesiri yoktur.

Hayize bir kadın hayzı kesilmeden, akşamdan ertesi günün orucuna niyet etse, sonra geceden temizlense, yeniden niyete muhtâç değildir. Orucu sahîhtir.

3 — Orucu hatırında iken kazaen iç boşluğuna bir şey koymaktan kendini menetmektir. Yemek, içmek, burnuna akıtıp dimağına giden ilâç ve arkadan yaptığı şırınga orucu bozar. Kan almak, sürme çekmek, kulak ve kamışa mil sokmakla oruç bozulmaz. Ancak bunlara yağ akıtır da yağ mesaneye giderse orucu bozar (763). Fakat kendi sun'u olmadan midesine kaçan toz, toprak, sinek veyâ ağzına su verdiği zamân boğazına kaçan su, orucunu bozmaz. Ancak ağzına fazla su alır ve bu sebebten su boğazına kaçarsa o zamân orucu bozar. Çünkü kendi taksiri vardır. İşte âmden yâni kasden sözünden

---

bir kaç namâz daha içine alır. Meselâ öğle vakti gibi, vakit müddesya zarf olunca, o zaman adamın niyetine bağlıdır. Hattâ bir insân meselâ akşam vakti girse yatsıya kadar yalnız kaza kılsa da o günün akşam namâzını kılmasa her ne kadar o vaktin namâzını tehir ile kebair günâh işlemiş ise de niyetine göre namâzları sahîhtir. Çünkü vakit geniştir. Fakat Ramazan orucu tam vakti ile ölçülü olup boşluk bulunmadığından yalnız misâfir müstesna diğerleri neye niyet ederse etsin, oruçları Ramazandan sayılır.

(763) Hanefîlere göre kulağa akıtılan yağ orucu bozar. Fakat mesaneye akıtılan ve hattâ önden yapılan şırınga dahi orucu bozmaz. Çünkü o mideye gitmiyor, zira önden yol yoktur. (Mütercim).

maksadımız budur (764). Orucu hatırında iken demekten maksadımız da oruçlu olduğunu unutanları ayırmaktır. Çünkü oruçlu olduğunu unutanların yemesi ve içmesinden bir şey lâzım gelmez. Bir kimse imsâk veyâ akşam vakti, gecedir, yâni akşam oldu veyâ sahurda daha vakit var, sabah olmadı zannıyle yer, sonra da gündüz olduğunu kat'î olarak anlarsa o günü kaza eder. Yok eğer şübheli ise bir şey lâzım gelmez. Bununla berâber, sahur ve akşam vakitlerinde dikkatli davranmalı ve yemeğini gündüze düşürmemelidir.

4 — **Cinsî münâsebetten kendini alıkoymaktır.** Sünnet yerinin, sünnet yerine geçmesiyle cinsî münâsebet hâsıl olmuştur. Unutarak münâsebette bulundu ise bir şey lâzım gelmez. Gece münâsebette bulunsa veyâ ihtilâm olup (düşü azıp da) cünüb olarak sabahlarsa, bir şey lâzım gelmez (gündüz uyuyup ihtilâm olsa yine orucuna zarar vermez). Eşiyle münâsebet hâlinde iken sabah vakti girip, imsâk sona erse. Eğer o ânda inzâl vâki oluyorsa bir şey lâzım gelmez, şâyet biraz daha devâm ederse kefaret lâzım gelir. Hemen çekilmesi lâzımdır.

5 — **İstimnâdan sakınmaktır.** İstimnâ her ne sûretle olursa olsun, kasden şehvetle meni çıkarmaktır (yalnız duhûlden oruç bozulur ve kefâret lâzım gelir). Eliyle oynamak veyâ sürtmekle meni gelirse oruç bozulursa bunda kefâret yoktur. (Yalnız bakmak ile inzâl vâki olursa Hanefîlere göre bir şey lâzım gelmez. Yâni orucu bozulmaz). İnzâl olmazsa öpmek ve ellemek ile oruç bozulmaz. Yaşlı olursa oruçlu için öpmek ve ellemek câizdir. Genç için de câiz, fakat terki evlâdır. Nefsine hâkim olamıyacağını bildiği hâlde âilesini eller, öper ve bu sûretle inzâl vâki olursa, kendi kusuriyle olduğu için orucu bozulur. (Hanefîye göre bozulmaz).

6 — **Kendi zorlamasiyle kusmamak.** Çünkü kendi sun'u ile kusmak orucu bozar. Ama kusmak kendiliğinden gelirse (ne kadar çok olsa da) oruca mâni değildir. Zaruret olduğu için boğazındaki balgamı yutmakla orucu bozulmaz. Ancak ağzına aldıktan sonra yutarsa oruç bozulur. (Hanefîlere göre ağzına aldığı balgamı yutmakla da orucu bozulmaz). (Mütercim).

Orucu yemenin icâb ettirdiği cezalar dörttür:

1 — **Kaza,**

2 — **Kefaret,**

---

(764) Hanefîlere göre, unutularak yer içer, münâsebette bulunursa, Şâfi'îlerde olduğu gibi bir şey lâzım gelmez. Hatırında iken ister ağzına suyu az alsın ister çok alsın, boğazına su kaçarsa oruç bozulur. Fakat kefaret değil, yalnız kaza lâzım gelir. Çünkü dikkatsizliği vardır. Hariçten giren toz toprak, sinek orucu bozmaz. Fakat kar, yağmur damlası girer ve yutarsa yine orucu bozar.

3 — Bozulan orucu oruçlulara benzemek için akşama kadar yememek,

4 — Fidye.

1 — Kazâ: Özürlü özürsüz, hâyize de olsa oruç tutmayan kimselere farzdır. Hattâ bir müslümân irtidat etse yâni dîninden dönse, sonra da müslümân olsa arada geçen günlerin orucunu da tutacaktır. (Hanefîlere göre tutmaz. Mütercim). Amma aslı kâfir, sabî ve mecnun ise oruçlarını kazâ etmezler. Ramazân orucunu kazâ ederken sıra ile tutmak şart değildir. Meselâ bir gün yer bir gün tutar, üç gün tutar iki gün yerse câizdir.

2 — Kefâret. Ancak oruçlu olduğunu bildiği hâlde Ramazân günü münâsebette bulunmak ile vâcib olur. İstimnâ, yemek ve içmek gibi şeylerden kefâret lâzım gelmez (Hanefîlere göre istimnâdan lâzım gelmez. Fakat bilerek yemek ve içmekten de kefâret lâzım gelir. Mütercim).

Kefâret, bir köle âzât etmektir. Mükellefin, buna gücü yetmezse fasılasız iki ay oruç tutar. Bundan da âcizse, altmış fakiri (birer "Mud" (765) buğday, arpa veyâ hurma ile karınlarını) doyurur.

3 — Bozulan orucu oruçlulara benzemek için akşama kadar yememek. Günün diğer kısmını oruçlu kalmak, kasdî olarak orucunu bozan ve sehven orucunu bozanlara vâcibdir. (Filhakika, Hanefîlere göre yine yememesi doğru ise de, yerse yeniden bir şey lâzım gelmez. [Mütercim]).

Hâyize kadın, temizlendiği günün mütebaki kısmını oruçlu kalması mecburî değildir. Seferî olup orucunu yediği hâlde iki konak mesafeye yaklaştı diye bir kimsenin oruç tutmak zarureti de yoktur. Yevm-i şek'de (şübheli gün) âdil bir kimse ay'ı gördüm diye şahadet ederse o ândan itibaren yememek lâzımdır. (Bununla berâber o gün yemiş olduğundan o günü ayrıca kazâ eder [Mütercim]). Gücü yetenler için yolculukta oruç tutmak daha efdaldir. Dayanamıyanların da yemeleri uygundur. Sefere çıktığı gün orucunu yemez, (Hanefîlere göre belediye hududunu geçtikten sonra yiyebilir) seferden oruçlu olarak döndüğü gün de yine yemez.

4 — Fidye. Hâmile veyâ emzikli olan kadınların çocuklarının sıhhatlerinden korkarak Ramazânda yedikleri her günün yerine hem bir "mud" buğday verir, hem de o günleri, sonradan kazâ ederler

(765) "Mud" bir rıtıl ve bir rıtılın üçte biridir. Buna göre 173 dirhemdir veyâ bir sa'ın dörtte biridir. Buna göre 260 dirhem eder. Hanefîlere göre bir sa' yâni 1040 dirhem (3333 gram) buğday ekmeği ile karınlarını sabah akşam doyurur. Buğday ekmeği katık istemez. Bunların hiç birine cidden gücü yetmezse tevbe ve istiğfar eder. (Mütercim).

(Hanefîlere göre yalnız kazâya mecburdurlar, fidye vermeleri mecburî değildir [Mütercim]).

Orucun sünnetleri :

Orucun sünnetleri altı adettir :

1 — Te'hir-i sahur. Yâni gece yemeğini imsâke yakın yemek.

2 — İftarı (kış mevsiminde) hurma, (yaz mevsiminde de) su ile, akşam olur olmaz namâzdan önce hemen ve acele yapmak.

3 — Misvâki gece kullanmak.

4 — Fazilet-i zekât bahsinde anlatıldığı gibi, Ramazânda fazla sehâvet (cömertlik) göstermek.

5 — Mukabele sûretiyle fazla miktarda Kur'ân okumak.

6 — Bilhassa aşr-ı ahirinde yâni Ramazânın yirmisinden sonra son on gün i'tikâfa girmek. Bunlar Resûl-i Ekrem'in âdet-i seniyyelerindendir. Nitekim :

«كَانَ إِذَا دَخَلَ ٱلْعَشْرُ ٱلْأَوَاخِرُ طَوَى ٱلْفِرَاشَ وَشَدَّ ٱلْمِئْزَرَ وَدَأَبَ وَأَدْأَبَ أَهْلَهُ»

«Ramazân'ın yirmisi geldiği vakit yatağı dürer, izarını bağlar [daha ziyade] ibâdete hazırlanır ve ehl-i beytini de ibâdete hazırlardı.» (766)

Çünkü Kadir Gecesi bu günlerdedir. Ekser ihtimâl bu son on günün tek gecelerinde ve bu tek gecelerin en kuvvetlisi de yirmibir, yirmiüç, yirmibeş ve yirmiyedinci gecelerinde olmasıdır. Bu i'tikâfın on gün fasılasız ve devâmlı olması daha makbûldür. Eğer devâmlı olarak i'tikâfa, yâni on gün mescidde ibâdet etmek üzere kalmağa niyet eder de, sonra zaruret ve mazeretsiz mescidden çıkarsa, tetabu bozulmuş olur. Tâziye, ziyâret, cenâze ve mâzeretsiz yıkanmak için, mescidden çıkmak gibi, kazâ-yı hâceti için çıkarsa ayrılmış sayılmaz. Kazâ-yı hâcet için çıktığında evinde abdest alabilir, başka iş için çıkması doğru değildir (767).

---

(766) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den.

(767) Hanefîlere göre i'tikâfa giren kimse biri tabiî diğeri de şer'î olmak üzere iki ihtiyâcından dolayı dışarı çıkabilir. Şer'î hâcet, i'tikâfa girdiği mescidde cum'a kılınmıyorsa, cum'a kılınan diğer câmiye gider. Tabiî ihtiyâcı da def'-i tabiîdir. Bunlar için de çıkar, ayrıca zarurî hâllerde, meselâ bulunduğu mescid yıkılıyorsa yine çıkar, fakat işi bitince beklemeden döner. İ'tikâfa girmek, bir pâdişahın kapısı önüne durup işim görülmeden geri dönmem diyen kimsenin hâline benzer. Dünyâdan alâkasını kesip Allah'tan af ve mağfiret dilemektir. Peygamberimiz i'tikâfı hiç terketmemiştir. Bir def'a bir sebebten i'tikâftan çıktı ve onu da müteakib Şevval ayında kaza etti. Bu derece kuvvetli bir sünnet-i kifâyedir. (Mütercim).

Resûl-i Ekrem (Sallâllahu Aleyhi ve sellem) i'tikâfta iken ancak ihtiyâcı için dışarı çıkardı. Hastaların hâlini de ayak üzerinde sorup geçerdi.

Cinsî münâsebette bulunmakla i'tikâf bozulur. Fakat öpmek ile bozulmaz. İ'tikâfa giren kimsenin mescidde ve nikâh işlerinde süslenip koku sürünmesinde, mescidde uyumasında, leğen içinde elini yıkamasında beis yoktur. Çünkü on gün süren bir i'tikâfta bunlara muhtâçtır. Başını veyâ ayağını mescidden çıkarmakla i'tikâfı bozulmaz. Zîra :

«كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدْنِي رَأْسَهُ فَتُرَجِّلُهُ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا وَهِيَ فِي الْحُجْرَةِ»

«Resûl-i Ekrem [Sallallahu Aleyhi ve sellem] i'tikâfta iken başını Mescidin kapısından dışarı çıkarır ve Hazret-i Âişe hücresinde iken yıkar ve tarardı.» (768)

Kazâ-yı hâceti için dışarı çıkan, içeri gireceği vakit yeniden i'tikâfa niyet etmelidir. Ancak ilk girerken on gün kalmağa niyet ettiyse yeniden niyet mecburî değil, fakat efdal olan yeniden niyet etmektir.

---

(768) Buhâri ile Müslim, Hz. Âişe'den.

İKİNCİ BÂB

BU BÂB, ORUCUN SIRLARI VE BÂTINÎ ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki oruç üç derecedir:

1 — Avâm'ın orucu.
2 — Havass'ın orucu.
3 — Ahassü'l-havass'ın orucu (769).

Avâm'ın orucu: İki uzvu (mide ve tenâsül uzvunu) kazâ-yı şehvetten korumaktır. Yâni yemek, içmek ve cinsî münâsebetten sakınmaktır.

Havass'ın orucu: Bu yukarıdaki esâslara riâyet ile berâber gözünü, kulağını, dilini, elini, ayağını ve diğer âzalarını günâhtan korumaktır.

Ahassü'l-Havass'ın orucu: Avâm ve havass'ın orucundaki husûslara riâyetle berâber, kalbini, hasis emeller, dünyâ düşüncelerinden sıyırmak ve Allah'tan başka her şeyden çekerek bütün mevcudiyetiyle Allahu Teâlâ'ya bağlanmak ve hatırına O'ndan başkasını getirmemektir. Bu gibilerin gönlüne Allah ve âhiretten başka bir şey geldiği ânda oruçları bozulur. Dünyâ namına bir şey düşünseler yine oruçları bozulur. Ancak dünyânın âhirete yarayışlı kısmını düşünmek mâni değildir. Hattâ bu mevkie sâhib olan erbâb-ı kulûb «Kim Ramazân günü akşamı ne ile iftar edeceğini düşünürse, bunun günâhı, defterine yazılır. Çünkü bu aziz ve celil olan Allahu Teâlâ'ya itimadın ve va'dedilen rızka yakînen inanmanın azlığındandır.» dediler.

Bu mertebe Peygamberler, Sıddîklar ve Mukarrebler rütbesidir. Bu rütbenin lâf ile tafsilâtına girişmiyelim de amelen tahakkukuna

---

(769) Buradaki aydınlar Allah'ın en yakin dostları mânâsındadır. Aydın demek ışıklı ve nûrlu demektir. Nûr ise mânevî bir keyfiyettir. Bundan ancak Allah'ın dostları müstefid olur. Yollarını sapıtmış, dalâlet bataklıklarına dalmış, Allah ve Peygamber tanımayan sapıklara bu mânâda aydın denilemez. Onlar belki dünyâ işlerinde aydın olabilirler; fakat dünyâ ötesinde ise tamamen zulmet ve bataklıktadırlar.

çalışalım. Bunların orucu, himmetlerini her şeyden keserek bütün mevcudiyetleri ile Allahu Teâlâ'ya yönelmek ve Allahu Teâlâ'nın:

«قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ»

«Allah de, sonra onları bırak kendi daldıkları batakta oynaya dursunlar.» (6 - En'am: 91) buyurduğu mânâya sarılmaktır.

SÂLIHLERİN ORUCU VE ESRÂRI

Havass'ın, yâni sâlihlerin orucu bütün âzaları günâhlardan korumaktır, demiştik. Bunun tamamı altı şey iledir.

1 — Gözü korumak:

Kalbini meşgul edecek, kendisini Allah'ı hatırlamaktan alıkoyacak şer'an bakılması mezmûm ve mekrûh olan her şeyden gözünü çekip korumaktır. Peygamber Efendimiz:

«اَلنَّظْرَةُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ لَعَنَهُ اللّٰهُ فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفاً مِنَ اللّٰهِ آتَاهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِيمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ»

«"Şehvet nazarı" ile bakmak, şeytânın zehirli oklarından bir oktur. Kim Allah korkusuyla onu terkeder yâni şehvet gözü ile bakmazsa, Allahu Teâlâ ona öyle bir îmân nasîb eder ki, zevkini kalbinde duyar.» (770)

Câbir (R.A.) Enes (R.A.)'den rivâyet etti ki, Resûl-i Ekrem (Sallallahü Aleyhi ve sellem):

«خَمْسٌ يُفْطِرْنَ الصَّائِمَ: اَلْكَذِبُ وَالْغِيبَةُ وَالنَّمِيمَةُ وَالْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ وَالنَّظَرُ بِشَهْوَةٍ»

(770) Hâkim Huzeyfe'den.

«Beş şey orucu bozar (771): Yalan konuşmak, Gıybet etmek, Kovuculuk yapmak, Yalan yemin, Şehvetle bakmak.» (772) buyurmuştur.

2 — Dilini korumak :

Dilini, hezeyan, yalan, gıybet, koğuculuk, ağız bozukluğu, galiz söz ve mücadeleden koruyarak bu gibi sözlerden çekmektir. Zikir, tesbîh ve Kur'ân okumakla meşgul etmektir. İşte dilin orucu da budur. Süfyân-ı Sevrî'nin **"Gıybet orucu bozar"** dediğini, Beşir İbn Hâris kendisinden haber vermiştir. Leys'in rivâyetine göre, Mücâhid de: **"Yalan ile gıybet, orucu bozar."** demiştir. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.):

«إِنَّمَا الصَّوْمُ جُنَّةٌ فَإِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ صَائِماً فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يَجْهَلْ وَإِنِ امْرُؤٌ قَاتَلَهُ أَوْشَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ إِنِّي صَائِمٌ»

«Oruç, [bütün fenalıklardan ve cehennemden] **bir kalkandır. Sizden biriniz oruçlu olduğu vakit câhillik edip kem söz söylemesin. Şâyet birisi kendisiyle itişmeğe veyâ kendisine karşı ağız bozmağa kalkışırsa; ben oruçluyum, diye mukabelede bulunsun.»** (773) buyurmuştur.

Yine haberde vârid oldu ki :

«أَنَّ امْرَأَتَيْنِ صَامَتَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَجْهَدَهُمَا الْجُوعُ وَالْعَطَشُ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ حَتَّى كَادَتَا أَنْ تَتْلَفَا

---

(771) Burada orucu bozar demek orucun sevâbını azaltır, kâmil oruç olmaz demektir. Yoksa haddi zâtında haram iseler de orucu bozmazlar. (Mütercim).

(772) El-Ezdî «Zuafa»da.

(773) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den. Tecrid-i Sarih C. 6, sf. 247 de 897 numaralı hadis.

فَبَعَثَتَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَأْذِنَانِهِ فِي الْإِفْطَارِ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمَا قَدَحاً وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ لَهُمَا قِيئَا فِيهِ مَا أَكَلْتُمَا فَقَاءَتْ إِحْدَاهُمَا نِصْفَهُ دَماً عَبِيطاً وَلَحْماً غَرِيضاً وَقَاءَتِ الْأُخْرَى مِثْلَ ذٰلِكَ حَتَّى مَلَأَتَاهُ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَاتَانِ صَامَتَا عَمَّا أَحَلَّ اللهُ لَهُمَا وَأَفْطَرَتَا عَلَى مَا حَرَّمَ اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا قَعَدَتْ إِحْدَاهُمَا إِلَى الْأُخْرَى فَجَعَلَتَا يَغْتَابَانِ النَّاسَ، فَهٰذَا مَا أَكَلَتَا مِنْ لُحُومِهِمْ»

«Resûl-i Ekrem'in (S.A.) zamânında idi ki oruç tutan iki kadın akşama doğru, açlık ve susuzluktan helâk olacak vaziyete geldiler; oruçlarını bozmak için müsaade almak üzere Resûl-i Ekrem'e bir kişi gönderdiler. Peygamber Efendimiz de bir bardak verdi ve onlara, yediklerini bu bardağa kusmalarını söyle buyurdu. Onlardan birisi safi kan ve et kusarak bardağı yarı doldurdu, diğeri de aynı şekilde kusarak bardağı doldurdular. Bu vaziyetten herkes şaşırmıştı. Peygamber Efendimiz: "Bunlar, Allahu Teâlâ'nın kendilerine helâl kıldığı şeyden oruç tuttu ve fakat haram ettiği şey ile iftar ettiler" buyurdu. [Sonra da bunu açıklayarak] Birisi diğerinin yanına sokuldu ve halkın gıybetini yaptılar. İşte şu gördüğünüz yedikleri insân etleridir.» (774) buyurdu.

3 — Kulağı korumak :

Kulağı, şer'an dinlenmesi mekrûh olan her şeyden muhafaza etmektir. Konuşulması yasak olan her şeyin, dinlenmesi de yasaktır. Bunun için Allahu Teâlâ (bu gibi sözleri) dinleyen ile harâmı yiyenleri bir seviyede tutarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

«سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ»

«Onlar yalanı dinleyenler, haramı yiyenlerdir.» (5 - Mâide: 42)

(774) İmâm Ahmed, Mevlâ'dan.

Yine Allahu Teâlâ :

«لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ»

«Uleması, fukahası onları günâh söylemekten, harâm mal yemeden menetmeli idi.» (5 - Mâide: 63)

Binaenaleyh gıybete susmak, (seyirci kalmak) harâmdır. Nitekim Allahu Teâlâ :

«إِنَّكُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ»

«Siz de günâhta onlar gibi olursunuz.» (4 - Nisâ: 140) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (S.A.) de :

«اَلْمُغْتَابُ وَالْمُسْتَمِعُ شَرِيكَانِ فِى الْإِثْمِ»

«Gıybet eden ve dinleyen, günâhta ortaktırlar.» (775) buyurmuştur. (Gerçi bu hadis hem zayıf hem de gariptir. Fakat gerçek olan da budur. Gıybet edeni dinleyen olmasa, o da kimsenin aleyhinde konuşamazdı.)

4 — Diğer uzuvları korumak :

El ve ayak gibi diğer uzuvlarını fenalıktan, midesini iftar vakti şübheli lokmadan korumaktır. Çünkü helâl yemekten oruç tutup harâm ile iftar etmekte bir mânâ yoktur. Böyle oruç tutanlar, bir ev yapacağım diye bir şehri yıkanlara benzer. Zira helâl lokma, nev'i itibariyle değil, çokluğu itibariyle zararlıdır. Oruç bunu azaltmak içindir. Zararı dokunur korkusu ile ilâcın çoğunu içmekten kaçınıp (az da olsa) zehir içmeğe yeltenen elbette ahmaktır. İşte harâm da dini öldüren bir zehirdir. Helâl ise çoğu zararlı ve fakat azı faydalı olan bir ilâçtır. Oruçtan maksat da bunu azaltmaktır (Şu hâle göre harâm ile iftar etmekte zarardan başka hiç bir kâr yoktur). Nitekim Peygamber Efendimiz :

(775) Taberânî. İbn Ömer'den.

«كَمْ مِنْ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صَوْمِهِ إِلَّا الْجُوعُ وَالْعَطَشُ»

«Nice oruç tutanlar var ki tuttukları oruçtan, açlık ve susuzluktan başka kârları yoktur.» (776) buyurmuştur.

Bâzıları, bunlar akşam vakti harâm ile orucunu açanlardır. Diğer bâzıları da gıybet eden oruçlulardır, dediler. Çünkü gıybet harâmdır. Bir kısmı da, bunlar âzalarını günâhlardan korumayan kimselerdir, dediler. O hâlde, bilhassa oruç tutan bunların hepsinden sakınmalıdır.

5— İftar vakti az yemek:

İftar vakti, helâl yemeğinden de tıka - basa karnını doldurmayacak şekilde az yemektir. Allah katında kapların en kötüsü, helâlden bile olsa tıka - basa dolmuş olan midedir.

Gündüz yemediğini, akşam bir oturuşta toplayıp yerse; şehvetini yenmek ve Allahu Teâlâ'nın düşmânı olan şeytânı kahretmek nasıl mümkün olur? Halbuki bir çokları bunun aksine olarak, yiyeceklerini Ramazâna ayırıp çeşitli, mütenevvi ve nefis yemeklerle akşam sofrasına oturup diğer aylarda yemediklerini bu ayda yemeği, itiyad hâline getirmişler (Bu istenen neticeyi vermez). Mâlûmdur ki oruçtan maksat takvâya ulaşmak için biraz acıkmak ve şehveti kırmaktır. Mideyi akşama kadar bekletip acıktırdıktan ve akşam üzeri bol ve nefis yemeklerle karşısına çıktıktan sonra kuvvetinin artıp şehvetinin çoğalacağı ve eski hâli ile bırakılsaydı, harekete geçmeyen şehvetlerinin bu sûretle harekete geçmiş olacağı da meydandadır.

Orucun ruhu ve sırrı, fenalığa başvurmakta şeytânın yolları olan kuvvetleri zayıflatmak ve yok etmektir. Bu da ancak az yemek ile mümkündür. Bunun için iftarda diğer akşamlardaki gibi yemelidir. Yiyeceği iki öğünlük yemeği akşamdan bir araya toplar, hepsini birden yerse bu oruçta kâr (sevab) yoktur. Hattâ açlığı tatması ve bedeninin zayıfladığını duyması için gündüzleri fazla uyumamak da orucun âdâbındandır. İşte o vakit kalbi cilâlanır, her gece biraz daha hafifleşir. Teheccüdünü, gece namâzını ve evradını kolaylıkla yapar. Umulur ki bu sâyede şeytân kalbine yaklaşamaz da melekût âleminin gizliliklerini görmüş olur. İşte Kadir Gecesi, melekût âleminin esrârından bâzı sırların keşfolunduğu gecedir. Allahu Teâlâ'nın;

(776) Nesei ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.

«إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ»

«Muhakkak, biz onu [Kur'ân'ı] Kadir gecesinde indirdik.» (97 - Kadr: 1) buyurduğundan muradı da budur.

Kalbi ile göğsü arasındaki yemek torbasını şişiren, melekût âleminin esrârını müşahede etmekten menedilmiştir. Bununla berâber yalnız mideyi boşaltmak kâfi değildir. Aradan perdenin kalkması için, himmetini de Allah'tan gayrisinden kesmesi lâzımdır. Âhiret yolcusunun maksadına ulaşabilmesi için en mühim nokta da budur. Bütün bunların başlangıcı da yemeği azaltmaktır. Bu husûsa dair **«Kitâbü'l - Et'ime»**de (Yemek Kitâbı) daha geniş izahat gelecektir, inşaallah.

6 — İftardan sonra korku ile ümit arasında olmaktır.

Acaba orucu kabûl olan mukarreblerden mi, yoksa kabûl olmıyan gazaba uğramış kimselerden midir?. Bunu düşünmelidir. Hattâ yalnız oruçta değil, yaptığı her ibâdetin sonunda bunu düşünmelidir. Hasan İbn Ebû'l-Hasan el-Basrî bayram günü bir cemaâtin gülüşüp eğlendiğini görünce: "Allahu Teâlâ Ramazân ayını müsabaka meydanı gibi yaratmıştır. İnsânlar ibâdetle müsabaka ederler. Müsâbakayı kazananlar necât bulur, kaybedenler helâk olur. Müsabaka kazananların kurtulduğu, kaybeden münkirlerin hâib ve hâsir olduğu böyle bir günde zevk ü safaya dalan kimseye cidden şaşılır. İyi dinleyin: "Vallahi ortadan perde kalkıp hakîkatler olduğu gibi tecelli edeydi, ameli makbûl olanın sevinci kendisini eğlenceden, ameli merdûd olanın hasreti de kendisini gülmekten alıkordu" demiştir.

Ahnef ibn Kays'a "Artık ihtiyarladın, oruç seni düşürüyor, yâni tutmayabilirsin" demek istediler. Ahnef: "Ben onu uzun bir yolculuk için azık alıyorum, bugün onun zahmetine katlanmak, yarın Allahü Teâlâ'nın âzabına dayanmaktan ehvendir" dedi.

İşte orucun bâtınî mânâsı budur (ve orucun böyle tutulması lâzımdır).

Sual:

Şâyet, fıkıh âlimlerinin, yemesini, içmesini ve cinsi münâsebetini terk eden kimsenin orucu sahîhtir dediklerinin daha ne mânâsı kaldı dersen? Derim ki:

Bilmiş ol ki! Zâhire göre hüküm veren âlimlerin isbat ettiği bu zâhirî şartların delilleri, bizim, bâtınî şartlarda, hele gıybet ve benzer-

lerinde getirdiğimiz şu delîllerden çok zayıftır. Fakat onlar ancak, dünyâya yönelen gafillerin tatbik edip kabûl edebilecekleri mümkün olan şeyleri teklif edebilirler.

Âhiret âlimlerine gelince; sıhhatten kabûlü, kabûlden de maksada ulaşmağı kasdeder. Oruçtan maksadın, Allahu Teâlâ'nın ahlâkiyle, ahlâklanmaktır ki, o da samediyet —her şeyden müstağni— olmaktır. Ayrıca imkân nisbetinde şehvetlerden uzaklaşmakta meleklere uymaktır. Zira, melekler şehvetten münezzehtir. İnsânın rütbesi, hayvanların üstündedir. Çünkü aklın yardımiyle şehvetlerini yenmeğe gücü yeter. Fakat meleklerin de altındadır. Çünkü insânı şehvetler istilâ etmiş ve insânda şehvetler ile mücadeleye me'mûrdur. Şehvetlerinin zebûnu oldukça Esfelisâfilîne sürüklenir ve hayvanattan aşağı derekeye düşer. Şehvetleri kırdıkça, Alâi illiyyîne, en yüksek mertebelere yükselir ve meleklerin ufkuna katılır. Melekler ise Allahu Teâlâ'ya yakın olan yaratıklardır. Onlara uyan ve onlara benzemeğe çalışan, elbette onların yakınlığı gibi Allahü Teâlâ'ya yaklaşır. Tabiî ki bu anlattığımız yakınlık, mekân ve mesâfe bakımından değil, sıfat bakımındandır.

Basiret sâhibi ve akıl erbabı nazarında orucun sırrı bu şekildedir. O hâlde gündüzleyin diğer şehvetlere düşmekle berâber bir öğünün yemeğini geciktirip iki öğünlük yemeğini birden akşam vakti yemekle ne fayda temin edilebilir? Bu gibi oruçlarda bir fayda olsaydı Peygamberimizin: **"Nice oruç tutanlar var ki açlık ve susuzluktan başka birşey elde edemezler"** buyurduğunun bir mânâsı kalmazdı. Bunun için, Ebû'd-Derdâ (R.A.):

«ياحبذا نوم الأكياس وفطرهم، كيف لا يعيبون صوم الحمق وسهرهم، ولذرة من ذوى يقين وتقوى أفضل وأرجح من أمثال الجبال عبادة من المغترين»

«Akıllı adamların uykuları da, yemeleri de ne güzeldir. Ahmakların oruç ve uykusuzluklarını nasıl ayıplamazlar. Yakin ve takvâ sâhiblerinin bir zerre ibâdetleri, ahmakların dağlar gibi ibâdetlerinden efdal ve üstündür.» demiştir.

Yine bunun için âlimin biri :

«كَمْ مِنْ صَائِمٍ مُفْطِرٌ، وَكَمْ مِنْ مُفْطِرٍ صَائِمٌ»

«Nice oruç tutanlar vardır ki oruçsuzdurlar. Nice yiyenler de vardır ki oruçludur» demiştir.

Burada yediği hâlde oruç tutmuş sayılanlar, yiyip içerken, kendilerini günâhtan koruyanlardır. Oruç tuttuğu hâlde oruçsuz sayılanlar da, açlık çektiği hâlde nefsine hâkim olmayan kimselerdir.

Orucun mânâ ve sırrını böylece anlıyan, bilir ki, yemek içmek ve cinsî münâsebetten kaçındığı hâlde fenalıklardan sakınmayan kimse, abdestte bir âzasını, su dökmeden kuru kuruya üç kere mesheden kimseye benzer. Görünüşte sayıya uydu. Fakat asıl mühim olan suyu kullanmadı.

Şübhesiz bu câhilin namâzı merdûddur. Ve oruç tutmayıp âzalarını kötülüklerden koruyan kimse de âzalarını (meshetmeden), birer kere yıkayan kimse gibidir. Bu sûretle abdest alan, her ne kadar fazîleti terketti ise de farzı yerine getirdiği için bunun namâzı inşaallah makbûldür. Halbuki Orucunu tutup kendisini kötülüklerden koruyan, üç kere ovmak suretiyle, su ile âzalarını yıkayan gibidir. Asıl ile fazîleti bir arada toplamış olur. Şübhesiz fazîlet, kemâlde, yâni her ikisini bir arada bulundurmaktadır. Resûl-i Ekrem (S.A.):

«إِنَّ الصَّوْمَ أَمَانَةٌ فَلْيَحْفَظْ أَحَدُكُمْ أَمَانَتَهُ»

«Şübhesiz oruç bir emânettir. Her biriniz bu emâneti korusun.» (777) buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz Allahu Teâlâ'nın :

«إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا»

«Muhakkak Allah, size emânetleri ehline vermenizi emreder.» (4 - Nisâ: 58) âyet-i celîlesini okuduğu zamân, eliyle kulağını ve gözünü

(777) Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da.

göstererek kulak da emânettir, göz de emânettir, dedi. Eğer oruç, emânetlerinden olmasaydı (yanlış davrananlara karşı) **"Ben oruçluyum desin"** buyurmazdı. Yâni dilim korumak için bana verilen bir emânettir. Senin bu sözlerine cevabta onu nasıl serbest bırakabilirim, demektir.

İşte şu açıklamadan, anlaşıldı ki her ibâdetin, zâhiri ve bâtını, kabuğu ve özü vardır. Kabuklarının da dereceleri ve her derecenin tabakaları vardır. İstersen kabukta kal, istersen öze dalarak basiret sâhibleri arasına karış. Bu husûsta muhayyersin.

ÜÇÜNCÜ BÂB

BU BÂB, NÂFİLE ORUÇLAR VE BUNLARIN TERTİBİ BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki daima oruç tutmak müstehabdır. Fakat fazîletli günlerde ise daha da makbûldür. Bu fazîletli günlerin bâzısı ancak sene içerisinde, bir kısmı ay içinde, diğerleri de her hafta içinde bulunur.

ORUÇLARIN TERTİBİ

Ramazân-ı şerîften başka, sene içerisinde tutulması makbûl olan günler :

Arefe günleri, Aşûre günü (Dokuzuncu, mümkün ise onbirinci gün ile berâber tutmalı, yalnız onuncu günü tutmak makbûl değildir). Zilhiccenin birinci on günü, Muharremin ilk on günü muhterem olan dört ayların (Receb, zilkade, Zilhicce ve Muharrem) tamâmını oruç tutmak. İşte bunlar sene içerisinde tutulması makbûl olan günlerdir.

«وَكَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْثِرُ صَوْمَ شَعْبَانَ حَتَّى يُظَنُّ كَانَ أَنَّهُ فِي رَمَضَانَ»

«Resûl-i Ekrem (S.A.) Şabân ayında o kadar çok oruç tutardı ki hattâ Ramazânda olduğu zannedilirdi.» (778)

Haber de de :

«أَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ شَهْرِ رَمَضَانَ شَهْرُ اللّٰهِ الْمُحَرَّمُ»

«[Oruç tutmak için] **Ramazândan sonra en makbûl ay Muharrem ayıdır.»** (779) diye vârid olmuştur. Çünkü, Muharrem ayı sene

(778) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den.

(779) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

başıdır. Ona hayır ile başlamanın, bereketin devâmına vesîle olması umulur. Yine Peygamber Efendimiz:

«صَوْمُ يَوْمٍ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ أَفْضَلُ مِنْ ثَلَاثِينَ مِنْ غَيْرِهِ وَصَوْمُ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ أَفْضَلُ مِنْ ثَلَاثِينَ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ»

«Eşhür-i hurum yâni muharebenin harâm olduğu aylarda bir gün oruç, diğer günlerde bir ay oruçtan efdaldir. Ramazân-ı şerîfte bir gün oruç ise, hürmetli olan aylardaki bir ay oruçtan efdaldir.» (780) buyurmuşlardır. Yine haberde:

«مَنْ صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ شَهْرٍ حَرَامٍ: اَلْخَمِيسَ وَالْجُمُعَةَ وَالسَّبْتَ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ عِبَادَةَ تِسْعِمَائَةِ عَامٍ»

«Haram aylarda üç gün, Perşembe, Cuma ve Cumartesi günleri oruç tutan kimseye Allahu Teâlâ her gününe mukabil yediyüz senelik ibâdet sevâbı yazar.» (781) denilmiştir.

Keza haberde:

«إِذَا كَانَ النِّصْفُ مِنْ شَعْبَانَ فَلَا صَوْمَ حَتَّى رَمَضَانَ»

«Şabânın onbeşinden sonra Ramazân orucundan başka oruç yoktur.» (782) denilmiştir.

Bunun için Ramazâna bir gün kala iftar etmek müstehabdır. Eğer hiç yemeden Ramazâna girerse o da câizdir. Peygamber Efendimiz bir defa böyle yapmış ve bir çok defalar da ara vermiştir. İki veyâ üç gün evvel Ramazânı karşılamak câiz değildir. (Bize göre bir veyâ iki gün evvelinden başlamak câiz değil, fakat üç gün olursa karşılamak sayılamayacağından câiz olur.) Ancak oruç tutmak mutadı olan günlere tesâdüf ederse beis yoktur. Bâzı sahabe Ramazâna ben-

---

(780) Bu ifâde ile bulunamamıştır.
(781) El-Ezdi «Zuafa»da.
(782) Dört Sünen sâhibi, Ebû Hüreyre'den.

zememesi için Receb ayını boydan boya oruç tutmağı mekrûh saymışlardır.

Faziletli ve Hürmetli Aylar:

Fazîletli aylar dörttür. **Zilhicce, Muharrem, Receb** ve **Şabân** aylarıdır. **Eşhür-i hurum** yâni eskiden kendilerinde muharebenin harâm olduğu muhterem aylar da dörttür. **Zilkade, Zilhicce, Muharrem** ve **Recebdir. Zilkade, Zilhicce** ve **Muharrem** bir arada, **Receb** ise bunlardan ayrıdır. Bu ayların en fazîletlisi **Zilhiccedir.** Çünkü Hac farizesiyle **Eyyâm-ı ma'lûmat** [bilinen günler] ve **Eyyâm-ı ma'dudât** [sayılı günler] bu aydadır. Zilkade, **eşhür-i hurum** ve **eşhür-i hacdendir.** Şevvâl yalnız Hac aylarındandır, **eşhür-i hurum'den** değildir. Muharrem ile Receb de **eşhür-i hacden** [Hac aylarından] değildirler. Haberde vârid oldu ki:

«مَا مِنْ أَيَّامٍ اَلْعَمَلُ فِيهِنَّ أَفْضَلُ وَأَحَبُّ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ أَيَّامِ عَشْرِ ذِى الْحِجَّةِ ، إِنَّ صَوْمَ يَوْمٍ مِنْهُ يَعْدِلُ صِيَامَ سَنَةٍ ، وَقِيَامَ لَيْلَةٍ مِنْهُ تَعْدِلُ قِيَامَ لَيْلَةِ الْقَدْرِ ، قِيلَ : وَلَا الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ تَعَالَى؟ قَالَ : وَلَا الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا مَنْ عُقِرَ جَوَادُهُ وَأُهْرِيقَ دَمُهُ »

«Allah katında, yapılan amellerden hiç biri, Zilhiccenin [ilk] **on gününde yapılan amellerden daha faziletli ve sevimli değildir.** [Yâni bu on günde yapılan ameller, diğer günlerde yapılan amellerden daha fazîletlidir.] **Bu on günden bir gün oruç tutmak bir senelik oruca, bir gece ibâdeti de Kadir Gecesine muadildir. Hazret-i Peygambere "Allah uğrunda cihâd da bu dereceyi ihraz edemez mi"? diye sordular. Resûl-i Ekrem (S.A.) "Evet Allah uğrundaki cihâd da bu dereceyi ihraz edemez; ancak bindiği yarış atını yorup kendi kanını akıtan mücâhid müstesnâdır."» (783)** dediler.

Bunlar sene içindeki oruçlardır.

Aylık Oruçlar:

Ay içerisinde tekerrür eden oruçlara gelince: Bu, ay başında, ay ortasında ve ay sonunda olmak üzere üç defadır. Ayın ortasında onüç.

---

(783) Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.

ondört ve onbeşinci günlerdir. Bunlara "Eyyâm-ı Biyz" [beyaz günler] denir. Çünkü Ay [Mehtab] bu gecelerde boydan boya devâm eder.

Hafta Oruçları:

Haftanın pazartesi, perşembe ve cuma günleridir. Faziletli günler oldukları için bu günlerde oruç tutmak, hayratı hasenatı çoğaltmak müstehabdır.

Sene Orucu [Savmu'd-Devr]:

Savmu'd-Devr yâni Sene Orucuna gelince. Bu oruç yukarıda sayılan günlerin hepsini ve daha fazla günleri ihtiva eder. Bütün bir sene devâm eden "Sene Orucu" hakkında ayrı görüşler vardır. Bâzıları bütün seneyi oruçla geçirmek mekruhtur. Çünkü kerahatine delâlet eden haberler vârid olmuştur, dediler.

Filhakika kerahati iki sebebtendir:

Birincisi. Bayram ve teşrîk günlerinde (ki oruç tutulması harâm olan) oruç tutacağından. Böyle yaptığında bütün seneyi oruçlu geçirmiş olur. (Bu ise tahrîmen mekrûhtur.)

İkincisi de; İftar sünnetini terk ederek, orucu kendisine bir mahrumiyet kabûl edip, Cenab-ı Hak kendisine oruç yemeğe ruhsat verdiği hâlde nefsine eziyet olsun diye ille de oruç tutmaktır.

Halbuki Allahü Teâlâ azimetlerinin yerine getirilmesini sevdiği gibi, ruhsatlariyle de amel edilmesini ister. Binaenaleyh istiyenler, bayram ve teşrîk günlerinde oruç tutabilirler.

Binaenaleyh nefsinin selâmetini baştan başa oruç tutmakta görenler; bayram ve teşrîk günlerinde oruç tutmamak ve orucu mahrumiyet kabûl etmemek şartıyla sene orucuna devâm etsinler. Sahabe-i Kirâm ve Tabiîn (R.A.) dan bir çokları bu orucu (Savmu'd-Devr Orucunu) tutmuşlardır. Ebû Musâ Eş'arî'nin rivâyetinde Peygamber Efendimiz:

«مَنْ صَامَ الدَّهْرَ كُلَّهُ ضُيِّقَتْ عَلَيْهِ جَهَنَّمُ وَعَقَدَ تِسْعِينَ»

«Seneyi boydan boya oruç tutan için Cehennem daralır ve ona orada yer kalmaz. Üzerine doksan düğüm vurulur.» (784) buyurmuştur.

Bundan bir derece daha aşağısı var. O da senenin yarısını oruç tutmaktır. Yâni bir gün yiyip, bir gün tutmaktır. Bu oruç nefsi kahretmekte daha kuvvetlidir. (Çünkü hergün oruç tutarsa bunu itiyad

---

(784) İmâm Ahmed ve Nesei.

hâline getirebilir; fakat bir gün yemekle itiyad olmaz. Bunun faziletini ifade eden pek çok hadisler vardır. Zira kul bir gün oruç, bir gün şükür arasındadır. Peygamber Efendimiz:

« عُرِضَتْ عَلَيَّ مَفَاتِيحُ خَزَائِنِ الدُّنْيَا وَكُنُوزِ الْأَرْضِ فَرَدَدْتُهَا وَقُلْتُ أَجُوعُ يَوْماً وَأَشْبَعُ يَوْماً أَحْمَدُكَ إِذَا شَبِعْتُ وَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ إِذَا جُعْتُ »

«Yerüstü ve yeraltı hazinelerinin anahtarları bana takdim edildi; fakat ben reddettim ve dedim ki bir gün aç, bir gün de tok kalırım [bana yeter] tokluğumda sana hamdeder, açlığımda da sana niyaz ederim.» (785) buyurdu.

Yine Peygamber Efendimiz :

« أَفْضَلُ الصِّيَامِ صَوْمُ أَخِي دَاوُدَ : كَانَ يَصُومُ يَوْماً وَيُفْطِرُ يَوْماً »

«En makbûl oruç, kardeşim Davud (A.S.)'ın orucudur. Bir gün yer ve bir gün tutardı.» (786) buyurmuşlardır. (Onun için bu oruca **"Savm-ı Davud" da denir.)**

A b d u l l a h İ b n A m r ömrü boyunca oruç tutmağa ve uyumamağa karar vermişti. Peygamber Efendimiz bunu duyunca: **"Sen** buna güç yetiremezsin, her aydan üç gün oruç tut geceleri ise **hem** ibâdet et ve hem de uyu", buyurdular. Abdullah :

— **"Benim bundan fazlasına gücüm yeter" dedi. Peygamber Efendimiz:**

— "İki gün ye bir gün tut" buyurdular. Abdullah:

— "Ben daha fazlasını yapabilirim" dedi. Resûl-i Ekrem:

« صُمْ يَوْماً وَأَفْطِرْ يَوْماً »

«Bir gün ye bir gün tut.» (787) buyurdular. Abdullah:

---

(785) Tirmizî, Ebû Ümâme'den.
(786) Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Amr'dan.
(787) Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Amr'dan.

— "Bundan fazlasına gücüm yeter" deyince, Resûl-i Ekrem:

«لَا أَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ»

«Bundan daha faziletlisi yoktur.» cevabını verdiler.
Yine rivâyet olundu:

«أَنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا صَامَ شَهْرًا كَامِلًا قَطُّ إِلَّا رَمَضَانَ»

«Resûl-i Ekrem, Ramazândan başka hiç bir ayı boydan boya oruç tutmuş değildir.» (788)

Senenin yarısını oruç tutamıyanlar üçte birini tutar. Meselâ iki gün yer, bir gün tutar, her ayın evvelinden, ortasından ve sonundan üçer gün oruç tutmak senenin üçte biri demektir. Aynı zamânda faziletli günleri de tutmuş olur. Pazartesi, perşembe ve cum'a günlerini oruç tutmak da senenin üçte birine yakındır. Buraya kadar anlattıklarımızla faziletli vakitler meydana çıkmış oldu.

Asıl kemâl, orucun mânâsını anlamak ve oruçtan maksat, kalbi vesveselerden temizlemek, himmetini Allah'a bağlamak olduğunu bilmektir. Bâtının inceliklerini anlayan basiret sâhibi, hâline bakar. Hâli devâmlı yemeği veyâ oruçlu bulunmağı veyahut bazen yiyip bazen de oruç tutmağı gerektiriyorsa ona göre hareket eder. Orucun mânâsını anlayıp, kalbini murakabe ile âhiret yoluna girmekte lüzûmlu gayreti gösterdikten sonra kalbinin salâhından daha da korkmalıdır. Bu ise devâmlı bir tertîbi gerektirmez. Bunun için rivâyet olundu ki Resûl-i Ekrem (S.A.):

«كَانَ يَصُومُ حَتَّى يُقَالَ لَا يُفْطِرُ وَيُفْطِرُ حَتَّى يُقَالَ لَا يَصُومُ وَيَنَامُ حَتَّى يُقَالَ لَا يَقُومُ وَيَقُومُ حَتَّى يُقَالَ لَا يَنَامُ»

«[Bazan] oruca öyle devâm ederdi ki daha bozmıyacak zannedilirdi. Bazan da o kadar günler yerdi ki daha oruç tutmayacak zannedilirdi. Uyuduğu zamânlarda bir daha kalkmayacak zannedilir, gece ibâdetine devâm ettiği sıralarda da daha uyumayacak zannedilirdi.» (789)

---

(788) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den. Tecrid-i Sarih C. 6, sf. 296.
(789) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den.

Bu da vakitlerin haklarına ne şekil riayet edeceğini nübüvvet nûru ile keşfetmesi bakımındandır.

Bâzı âlimler dört günden fazla iftar etmeği (yâni oruçsuz kalmayı) mekruh görmüşlerdir. Bu günlerden de bayram ve teşrik günlerini kasdetmişlerdir. Çünkü bundan fazlası (Yâni dört günden fazlasını oruçsuz olmak) kalbe katılık verir, kötü âdetler doğurur ve şehvet kapılarını açar. Ömrüme yemin olsun! Halkın ekseriyeti hakkında durum böyledir. Bahusûs günde iki defa yiyenler için.

İşte nâfile oruçların tertîbinde anlatmak istediğimiz bunlardır. Doğrusunu Allah bilir. "Esrâr-ı Savm" kitâbı burada tamam oldu. Bildiğimiz ve bilmediğimiz Hamd'ler ile bildiğimiz ve bilmediğimiz nîmetlerinden dolayı Allahu Teâlâ'ya hamdeder, Efendimiz Muhammed Aleyhisselâma, Âline ve Ashabına ve Allahü Teâlâ'nın tercih ettiği bütün yaratıklarına salât ve selâm ederiz.

Bu kitâbı, Allahü Teâlâ'nın izniyle "Esrâr-ı Hac" kitâbı takib edecektir. Yardımcı ancak Hazreti Allah'tır. O'na güvenir ve O'ndan yardım dilerim. O bize yeter ve ne güzel muhafızdır.

(İhyâ - Cilt: 1 - Kitâb: 6'nın sonu)

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlîm-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

www.ihya.org

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

YEDİNCİ KİTÂB

KİTÂBU ESRÂRİ'L - HACC

(HACCIN SIRLARI)

(BU KİTÂB ÜÇ BÂBDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

MUKADDİME.

1 inci BÂB: HACCIN, MEKKE'NİN, KÂBE-İ MUAZZAMA'NIN FAZİLETİYLE, HACCIN ERKÂN VE VÜCÛBUNUN ŞARTLARI BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: HACC SEFERİNİN BAŞLANGICINDAN, DÖNÜŞE KADAR YAPILACAK ZÂHİRÎ AMELLERİN TERTİBİ BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB: HACCIN EDEBLERİ GİZLİ SIRLARI VE BÂTINÎ AMELLERİ BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

HACCIN SIRLARI

MUKADDİME

Hamd, Tevhîd kelimesini kullarına kal'a ve sığınak, Beyt-i Âtîk'i (Kâbe-i Muazzamayı) müracaat mercii ve darüleman yeri yapan Allah Teâlâ'ya mahsûstur. Kâbeye «Beytullah» demekle zâtına nisbet ederek teşrif, tahkîm ve minnet cihetlerinden fazîletlendirmiştir. Kâbeyi, ziyâret ve tavafı, kul ile Cehennem âzabı arasında bir perde ve kalkan eyledi. Salât, Rahmet nebîsi ve ümmetin efendisi olan Hazret-i Muhammed Aleyhisselâma; selâm halkın efendileri, halkın öncüleri olan Âl'ine ve Ashâbı üzerine olsun.

Bilmiş ol ki: İslâm binâsının rükünlerinden birisi olan Hac, ömürde bir defa yapılması gereken bir ibâdet olup, emredilen ibâdetlerin sonu, İslâmiyetin tamamı ve dînin kemâlidir. Allahü Teâlâ:

«الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيناً»

«Bugün dininizi ikmal ettim. Size nîmetimi tamamladım. Sizin için dîn olarak İslâmı ihtiyâr ettim.» (5 - Mâide: 3)

Âyet-i celîlesini Peygamber Efendimiz vedâ haccında cum'a günü Arafatta bulunduğu esnâda indirdi. Ve Hac hakkında Peygamber Efendimiz:

«مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ فَلْيَمُتْ إِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا وَإِنْ شَاءَ نَصْرَانِيًّا»

«"Hac, kendisine borç olup bir mânii olmadığı hâlde" haccını yapmadan ölen, ister yahudi isterse de hıristiyan olarak ölsün.» (790)

(790) İbn Adiyy, Ebû Hüreyre'den.

Ne büyük bir ibâdettir ki, edâ edilmezse din kemâlini kaybeder. Mâzeretsiz olarak onu terkedenler, sapıklıkta yahudi ve nasaraya müsavidirler. Bu sebeble, böyle mühim bir ibâdeti, şerh ve tafsîl etmek, âdâb, erkân, sünnet ve şartlarını izah etmek; fazîlet ve esrârını açıklamak için gayret sarfetme yerinde ve lâyık bir hareket olacaktır. Bütün bu saydıklarımız, azîz ve celîl olan Allahü Teâlâ'nın yardımı ile üç bâbta açıklanabilir:

BİRİNCİ BÂB

HACCIN, MEKKE'NİN, KÂBE-İ MUAZZAMA'NIN FAZİLETİYLE, HACCIN ERKÂN VE VÜCUBUNUN ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

Birinci Bâb'da iki fasıl vardır.

BİRİNCİ FASIL

BİRİNCİ FASIL; HACCIN, KÂBE'NİN, MEKKE VE MEDİNE'NİN VE BUNLARI ZİYÂRETİN FAZİLETİNİN BEYÂNI HAKKINDADIR

I. Haccın fazileti:

Âyetler: Allahu Teâlâ buyuruyor:

«وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ»

«Nâsı hac etmeğe çağır ki piyade olarak, zayıf develer üzerinde bulunarak her uzak yollardan sana gelsinler.» (22 - Hacc: 27).

Katâde (791) diyor ki, Allahu Teâlâ, İbrâhim Aleyhisselâma, insânları Kâbe'nin ziyâretine dâveti emrettiği vakit, İbrâhim Aleyhisselâm: "Ey İnsânlar! Allahu Teâlâ bir beyt inşâ ettirdi, bunu ziyâret edin" diye bağırdı. Yine Allahu Teâlâ:

«لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ»

---

(791) Katâde bin Dâme, Ebûlhattab'es - Südûsî, hâfız ve tâbiîndendir.

«Kendileri için menfaatli olan şeyleri müşahede ve elde etsinler diye.» (22 - Hacc: 28) buyurmuştur.

Bâzı âlimler bu menfaat, hac mevsiminde ticaret kazancı ve âhirette alacakları mükâfattır dediler. Seleften birisi bu âyet-i celileyi duyunca: "Kâbenin Rabbine kasem ederim ki, Allahu Teâlâ ziyâret edenleri affedecektir" demiştir. Yine,

«لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

«Onlar için senin sırat-ı müstakîminde oturur ve onları saptırırım.» (7 - A'raf: 16) âyet-i celilesinin tefsîrinde "sırat-ı müstakîmi" hac yolu diye tefsîr etmişlerdir. İnsânları menetmek için şeytân bu yol üzerinde oturur. Resûl-i Ekrem (S.A.) :

«مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»

«Kim ki hac eder, kötü söz konuşmaz ve istikametten ayrılmazsa, annesinden yeni doğmuş gibi, bütün günâhlarından sıyrılır.» (792) buyurmuştur. Yine bir hadîsinde :

«مَا رُئِيَ الشَّيْطَانُ فِي يَوْمٍ أَصْغَرَ وَلَا أَدْحَرَ وَلَا أَحْقَرَ وَلَا أَغْيَظَ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ»

«Şeytân, arefe günündekinden daha zelîl, rezîl, hakir ve kinli olarak başka bir günde görülmez.» (793) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ'nın aff-ı umûmîsini ve nâzil olan geniş rahmetini müşâhede ettiği için arefe günü şeytânın en büyük perişanlık günüdür. Zira denildi ki :

«إِنَّ مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوباً لَا يُكَفِّرُهَا إِلَّا الْوُقُوفُ بِعَرَفَةَ»

---

(792) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

(793) Mâlik.

«Günâhlar arasında öyleleri var ki onları ancak Arafatta Vakfede bulunmak mahveder.» (794) buyurmuştur. Bu hadîsi Ca'fer Bin Muhammed, Resûlullaha isnad etmiştir.

Mukarreblerden, keşif ve kerâmet sâhibi bir zât; Arafatta İblisi insân sûretinde gördü. Baktı ki zayıf, benzi soluk, gözü yaşlı, kamburu çıkmış perişan bir vazîyettedir. Bunun üzerine bu zât İblise şöyle sordu :

— Niçin gözün yaşlıdır. Kim ağlattı seni? İblis :

— Ticaret fikri olmaksızın hacıların Arafata çıkması. Baktım ki maksatları yalnız Allah rızası için hac etmek emellerine ulaşır ve Allahu Teâlâ onları boş çevirmez, diye korktum ve işte buna üzülerek ağladım, dedi. O zât :

— Ya seni zayıflatan şey nedir? İblis :

— Hac yolunda atların (Hacıları getirmekten mütevellid) inleyip kişnemeleridir. Bu benim yolumda olsaydı benim için daha sevimli olurdu, dedi. O zât.

— Ya benzini solduran nedir? İblis :

— İslâm cemâatinin tâat ve ibâdetinde birbirleriyle yardımlaşmasıdır. Şâyet isyânda birbirlerine yardım etselerdi ben sevinirdim, dedi. O zât :

— Ya seni çökertip böyle belini kıran nedir? İblis :

— Kulun, "Allahım! Senden hüsn-i hatime temenni ederim. (Son nefesimde îmân-ı kâmil ile dünyâdan ayrılmak isterim) diye yalvarması. Ben de vay bana, ben bunu nasıl acaba düşürüp amelini kendisine beğendireceğim derim. Ve benim bu şekil çalışacağımı anlıyacağından korkarım da ondan, dedi. Yine Peygamber Efendimiz :

«مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ حَاجًّا أَوْ مُعْتَمِراً فَمَاتَ أُجْرِىَ لَهُ أَجْرُ الْحَاجِّ الْمُعْتَمِرِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، وَمَنْ مَاتَ فِى إِحْدَى الْحَرَمَيْنِ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَقِيلَ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ» .

«Hac veyâ umre niyetiyle evinden çıkıp yolda ölen kimsenin defterine kıyâmete kadar hac ve umre sevâbı yazılır. Mekke veyâ Medî-

(794) Kaynağı bulunamamıştır.

ne'de ölen ise, mahkemeye arzedilmez, hesâba çekilmez, kendisine [buyur] cennete gir denilir.» (795)

Diğer bir hadîsde Resûl-i Ekrem :

«حَجَّةٌ مَبْرُورَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَحَجَّةٌ مَبْرُورَةٌ لَيْسَ لَهَا جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ»

«Hacc-i mebrûr, bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır. Makbûl haccın mükâfatı, ancak Cennettir.» (796) buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz :

«أَلْحُجَّاجُ وَالْعُمَّارُ وَفْدُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَزُوَّارُهُ إِنْ سَأَلُوهُ أَعْطَاهُمْ وَإِنِ اسْتَغْفَرُوهُ غَفَرَ لَهُمْ وَإِنْ دَعَوْا أُسْتُجِيبَ لَهُمْ وَإِنْ شَفَعُوا شُفِّعُوا»

«Hac ve umre edenler, Allahu Teâlâ'nın cemâati ve ziyâretcileridir. İsterlerse, [istediklerini] verir, istiğfar ederlerse mağfiret eder, duâ ederlerse icâbet eder ve şefaat etmek isterlerse şefaatlerini kabûl eder.» (797) buyurmuştur.

Ehl-i Beytten rivâyet edilen müsned bir hadiste :

«أَعْظَمُ النَّاسِ ذَنْباً مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ فَظَنَّ أَنَّ اللهَ تَعَالَى لَمْ يَغْفِرْ لَهُ»

«İnsânların en büyük günâhkârı Arafat vakfesinde bulunup da, Allahu Teâlâ'nın kendisini mağfiret etmediğini zannedendir.» (798)

İbn Abbâs (R.A.)'dan Resûl-i Ekrem (S.A.) :

---

(795) Birinci kısmı Beyhakî, ikinci kısmı Dârekutnî rivâyet etmiştir.
(796) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(797) İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.
(798) Hatib.

«يَنْزِلُ عَلَى هَذَا ٱلْبَيْتِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِأَةٌ وَ عِشْرُونَ رَحْمَةً : سِتُّونَ لِلطَّائِفِينَ ، وَأَرْبَعُونَ لِلْمُصَلِّينَ ، وَعِشْرُونَ لِلنَّاظِرِينَ»

«Şu beyte hergün yüzyirmi rahmet iner: Altmışı tavaf edenlere, kırkı namâz kılanlara, yirmisi de beyte bakanlara bölünür.» (799) buyurdu. Yine haberde :

«إِسْتَكْثِرُوا مِنَ الطَّوَافِ بِٱلْبَيْتِ فَإِنَّهُ مِنْ أَجَلِّ شَيْءٍ تَجِدُونَهُ فِي صُحُفِكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَامَةِ وَ أَغْبَطِ عَمَلٍ تَجِدُونَهُ»

«Kâbeyi çok tavâf edin, zira kıyâmet günü sahifelerinizde bulacağınız amellerin en kıymetlisi ve en çok heves edilenlerindendir.» (800) buyurmuştur.

Bunun için hac ve umre olmaksızın iptida tavâf etmek müstehabtır. Yine haberde :

«مَنْ طَافَ أُسْبُوعاً حَافِياً حَاسِراً كَانَ لَهُ كَعِتْقِ رَقَبَةٍ ، وَ مَنْ طَافَ أُسْبُوعاً فِي ٱلْمَطَرِ غُفِرَ لَهُ مَا سَلَفَ مِنْ ذَنْبِهِ»

«Bu beyti yedi kere başı kabak, yalın ayak tavâf eden, bir köle azad etmiş gibidir. Yağmur altında yedi kere tavâf edenin geçmiş günâhları mağfiret edilir.» buyurulmuştur.

Denildi ki, Allahu Teâlâ vakfede bir kimsenin bir günâhını affettiği zamân, Arafatta bulunan bütün insânların o günâhını affeder. Bâzı selef diyor ki: Arefe, cum'a gününe tesadüf ederse bütün Arafatta bulunanlar mağfiret edilirler. Dünyânın en fazîletli günü işte o gündür. Resûl-i Ekrem (S.A.) Veda Haccını o gün yapmıştır. Tam Arafatta bulunduğu sırada :

---

(799) İbn Hibban «Zuafa»da.
(800) Bu ifâde ile kaynağı bulunamamıştır.

«الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا»

«Bugün dîninizi ikmal ettim, nîmetimi üzerinize tamamladım, sizin için dîn olarak İslâmı ihtiyâr ettim.» (5 - Mâide: 3) Âyet-i celîlesi nâzil oldu. Bu husûsta yahudiler dediler ki: Bu âyet ki: Bu âyet bize nâzil olaydı biz o günü bayram ederdik. Ömer (R.A.) buyurdu ki: Bu âyet-i celîle Resûl-i Ekrem'e Arafattan iki bayram gününün bir arada bulunduğu bir günde nâzil oldu. Zira o gün, hem cum'a, hem de arefe günü idi.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.) bir hadîsinde:

«اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْحَاجِّ وَلِمَنِ اسْتَغْفَرَ لَهُ الْحَاجُّ»

«Allahım! Hacıları ve Hacıların mağfiret dilediği kimseleri affeyle.» (801) buyurmuş ve duâ etmiştir.

Rivâyet olundu ki Ali Bin Muvaffak Resûlullah (S.A.V.) için birkaç defa hac etmiştir. Kendisi şöyle anlatıyor:

Rüyâmda Resûl-i Ekrem'i gördüm, buyurdular ki:

— Ey Muvaffak'ın oğlu benim için hac ettin, değil mi? Ben:

— Evet yâ Resûlallah, dedim. Peygamberimiz:

— Benim için telbiye ettin değil mi? buyurdu, ben de:

— Evet yâ Resûlallah, dedim. Peygamberimiz:

— Ben de kıyâmet günü, insânlar hesâbın şiddeti içinde kıvranıp dururken seni elinden tutup Cennete götürmek sûretiyle bu iyiliğine mukabelede bulunacağım, buyurmuştur.

Mücâhid ve diğer bâzı âlimler: Hacılar Mekke-i Mükerremeye girdikleri vakit melekler onları karşılar, develere binenlere selâm verir, merkeplere binenler ile müsafaha eder, yayalar ile de kucaklaşırlar, demişlerdir.

Hasan-ı Basrî: Ramazân-ı şerîfin, muharebenin ve Haccın akabinde ölenler şehittir, dedi. Hazret-i Ömer (R.A.) "Hacılar mağfiret edildiği gibi, Zilhicce, Muharrem, Sefer ve Rebiülevvelin

---

(801) Hâkim, Ebû Hüreyre'den.

yirmisine kadar kimler için mağfiret dilerlerse onlar da affedilirler" buyurmuştur.

Hicaza giden hacıları teşyi, gelenleri de günâha girmeden, istikbal edip gözlerinden öpmek ve onlardan duâ istemek Selef-i sâlihînin güzel âdetlerindendir.

Ali Bin Muvaffak anlatıyor: "Arefe gecesi Mina'da Mescid-i Hayf'da uyuyordum. Rüyâmda yeşil iki meleğin semâdan indiklerini gördüm. Birisi arkadaşına:

— Ya Abdullah? diye seslendi. Arkadaşı:

— Buyur ey Allahın kulu diye mukabelede bulundu. Öteki:

— Bu sene Kâbe'yi ziyâret edenlerin kaç kişi olduğunu biliyor musun? dedi. Arkadaşı:

— Hayır bilmiyorum, diye cevâb verdi. Öteki melek:

— Tam altı yüz bin ziyâretçi var, dedi ve devâmla:

— Bunlardan kaç kişinin haccı kabul olunduğunu biliyor musun? diye sordu. Arkadaşı:

— Hayır bilmiyorum, diye cevâb verince, yine ötekisi:

— Yalnız altı kişinin haccı kabul edilmiştir, dedi.

Ali Bin Muvaffak sözlerine devam ederek, sonra onların yükselip gözden kaybolduklarını gördüm ve korku içinde uyandım. Haccımın kabul olup olmayacağından son derece endişe ediyordum. Çünkü altı yüz bin kişi arasından seçilen altı kişi arasına girmek benim için çok uzaktı. Bu düşünce ile Arafatta Meş'ar-i Harâm'da bulunurken uyuya kaldım. Tam bu sıra yine aynı kıyafette aynı melekleri gördüm. Aynı şekilde biri diğerine seslenip öbürü de cevâb verdikten sonra:

— Azîz ve celîl olan Rabbimizin bu geceki hükmünü biliyor musun? dedi.

— Bilmiyorum deyince, diğeri:

— Altı kişinin her birine yüzbin kişi bahşetti, dedi. Yâni altı yüz bin kişinin hepsini affetti.

Ali Bin Muvaffak tam bu sırada büyük bir neş'e ve sevinç içinde uyandım, dedi.

Yine bu zât anlatıyor: Bir seneki haccımda haccı kabûl olmayanları düşündüm ve "Allahım bu seneki haccımın sevâbını haccı kabûl olmayanlara verdim" dedim. O gece Allahu Teâlâ'yı rüyâmda gördüm; Rabbim bana:

— Ya Ali! Sehâveti ve sehâvet etmeği ben yaratmış iken sen bana karşı cömertlik mi yapıyorsun? diye buyurdu ve cömertlerin cömerdi, kerem sâhiblerinin en keremlisi Ben'im. Herkesten ziyâde sehâvet ve kerem göstermeğe lâyık olan Ben'im. Haccını kabûl etmediklerimin hepsini, haccını kabûl ettiklerime bağışladım, buyurdu.

II. Kâbe ve Mekke-i Mükerreme'nin Faziletleri:

Resûl-i Ekrem Sallâllahu aleyhi ve sellem bir hadîste:

«إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ وَعَدَ هَذَا الْبَيْتَ أَنْ يَحُجَّهُ فِي كُلِّ سَنَةٍ سِتُّمِائَةِ أَلْفٍ، فَإِنْ نَقَصُوا أَكْمَلَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَإِنَّ الْكَعْبَةَ تُحْشَرُ كَالْعَرُوسِ الْمَزْفُوفَةِ وَكُلُّ مَنْ حَجَّهَا يَتَعَلَّقُ بِأَسْتَارِهَا يَسْعَوْنَ حَوْلَهَا حَتَّى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَيَدْخُلُونَ مَعَهَا»

«Allahu Teâlâ, her sene [asgarî] altıyüzbin kişinin Kâbe'yi ziyâret edeceğini vadetti. Şâyet daha az olurlarsa, Melekler ile onları tamamlar. Kâbe, zifafa hazırlanan duvaklı gelin gibi süslü olduğu hâlde haşrolacaktır. Onu tavâf eden herkes örtüsünün eteklerine sarılacak, Cennete girinceye kadar etrafında dönecek ve onunla beraber Cennete gireceklerdir.» (802) buyurdu.

Yine haberde:

«إِنَّ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ يَاقُوتَةٌ مِنْ يَوَاقِيتِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهُ عَيْنَانِ وَلِسَانٌ يَنْطِقُ بِهِ يَشْهَدُ لِكُلِّ مَنِ اسْتَلَمَهُ بِحَقٍّ وَصِدْقٍ»

«Hacerü'l-Esved, Cennetin yakutlarından, kıymetli taşlarından bir taştır. Kıyâmet gününde iki gözü ve söyleyen dili olduğu hâlde haşrolacak kendisine hakkıyle ve sadakatle istilâm edenlerin lehine şehadet edecektir.» (803)

Peygamber Efendimiz onu sık sık öperdi. Yine rivâyet olunduğuna göre "Sallâllahu aleyhi ve sellem, taşın üzerinde Allah'a secde ederdi. Resûl-i Ekrem (S.A.) biniti üzerinde tavâf ederken asâsını Hacerü'l-Esved'e dokundurur ve onu öperdi."

---

(802) Kaynağı bulunamamıştır.
(803) Tirmizî.

Hazret-i Ömer (R.A.) de Hacerü'l-Esved'i öptü ve sonra:

«إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ ثُمَّ بَكَى حَتَّى عَلَا نَشِيجُهُ فَالْتَفَتَ إِلَى وَرَائِهِ فَرَأَى عَلِيًّا كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ وَرَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَقَالَ يَا أَبَا الْحَسَنِ هَاهُنَا تُسْكَبُ الْعَبَرَاتُ وَتُسْتَجَابُ الدَّعَوَاتُ ، فَقَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بَلْ هُوَ يَضُرُّ وَيَنْفَعُ ، قَالَ : وَكَيْفَ ؟ قَالَ : إِنَّ اللهَ تَعَالَى لَمَّا أَخَذَ الْمِيثَاقَ عَلَى الذُّرِّيَّةِ كَتَبَ عَلَيْهِمْ كِتَاباً ثُمَّ أَلْقَمَهُ هَذَا الْحَجَرَ فَهُوَ يَشْهَدُ لِلْمُؤْمِنِ بِالْوَفَاءِ وَيَشْهَدُ عَلَى الْكَافِرِ بِالْجُحُودِ»

«"Ben, senin, ne kârı ne de zararı dokunan bir taş olduğunu biliyorum, Resûl-i Ekrem (S.A.) in seni öptüğünü görmeyeydim, ben de seni öpmezdim" dedi ve ağladı hattâ inilti ve hıçkırığı duyuldu. Sonra ardına baktı ve Hazret-i Ali (R.A.) yi gördü ve Ya Ebâ Hasan! İşte burada göz yaşları dökülür ve burada duâlar kabûl olur, dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Ömer'e hitâben: Yâ Emîre'l-Mü'minîn! [Bu taşın] hem zararı ve hem de kârı olur, dedi. Hazret-i Ömer: Nasıl olur? deyince Hazret-i Ali: "Allahu Teâlâ Âdemin zürriyetinden ahd-i misak aldığı vakit onu yazdı ve bu taşın içine koydu. İşte bu taş, mü'minlerin, vefa edip sözlerinde durduklarından lehlerine, kâfirlerin de inkâr ettikleri için aleyhlerine şehâdet edecektir," dedi.» (804)

İşte, Hacer-i Esved'i istilâm esnâsında okunan:

«أَللَّهُمَّ إِيمَاناً بِكَ وَتَصْدِيقاً بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ»

«Allahım! Sana îmân eder; kitâbını tasdîk eder ve ahdimizde dururuz.» duâsının mânâsı da budur.

(804) Buhârî ile Müslim.

Hasan-ı Basrî (R.A.) anlatıyor: Kâbe'de bir gün oruç, hariçteki yüzbin güne, orada bir dirhem sadaka, hariçte yüzbin dirheme bedeldir. Her hasene ve iyilik için de böyledir.

Yine denildi ki yedi tavâf bir umreye, üç umre de bir hacca muadildir. Sahih bir haberde:

«عُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ كَحَجَّةٍ معِيَ»

«Ramazânda yapılan bir umre benim ile birlikte hac etmek gibidir.» (805) buyurulmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz:

«أَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الْأَرْضُ ثُمَّ آتِي أَهْلَ الْبَقِيعِ فَيُحْشَرُونَ مَعِيَ ثُمَّ آتِي أَهْلَ مَكَّةَ فَأُحْشَرُ بَيْنَ الْحَرَمَيْنِ»

«Haşirde yerden ilk kalkacak olan benim. Sonra Bakı' kabristânına giderim. Oradakiler benimle haşrolurlar. Sonra Mekke halkına giderim ve Mekke ile Medine arasında haşrolurum.» (806) buyurmuştur. Yine haberde:

«إِنَّ آدَمَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَضَى مَنَاسِكَهُ لَقِيَتْهُ الْمَلَائِكَةُ فَقَالُوا بَرَّ حَجُّكَ يَا آدَمُ لَقَدْ حَجَجْنَا هَذَا الْبَيْتَ قَبْلَكَ بِأَلْفَيْ عَامٍ»

«Âdem aleyhisselâm, menâsik-i haccı ifa ettiğinde, melekler gelerek kendisini tebrik etti ve haccın mebrûr olsun. Biz burayı senden iki bin sene evvel ziyâret ettik, dediler.» (807) diye vârid olmuştur.

---

(805) Buhârî ile Müslim, İbn Abbas'dan.

(806) Tirmizî.

(807) El-Mufaddal el-Cündî.

Yine eserde vârid oldu.

«إِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ يَنْظُرُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَأَوَّلُ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْهِ أَهْلُ الْحَرَمِ وَأَوَّلُ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِ الْحَرَمِ أَهْلُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ، فَمَنْ رَآهُ طَائِفاً غَفَرَ لَهُ وَمَنْ رَآهُ مُصَلِّياً غَفَرَ لَهُ وَمَنْ رَآهُ قَائِماً مُسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةِ غَفَرَ لَهُ»

«Aziz ve Celîl olan Allahu Teâlâ her gece yer ehline bakar. İlk baktığı Harem-i Şerîf halkı ve bunlardan ilk baktığı Mescid-i Harâmda olanlardır. Tavâf ederken gördüğünü affeder, namâz kılar gördüğünü affeder, ayakta kıbleye karşı duranı da affeder.» diye vârid olmuştur.

Evliyâullahdan biri keşif yolu ile şöyle anlatıyor: Düşmân baskınına uğraması korkulan bütün hudut şehirleri Basra'nın cenub-i şarkîsinde bulunan Abadan için secde ederler, Abadan da Mekke derbendi için secde eder.

Denildi ki Kâbe-i Muazzamayı her akşam bir Abdal (808) ve her sabah da bir Evtad (809) tavâf eder. Bunun sona ermesi, Kâbe'nin yerden ref' olunmasına sebeb olacaktır.

Sabahleyin insânlar kalktıklarında Kâbenin yerinde bir şey kalmadığını görürler. Bu hâdise ancak Kâbe-i Muazzama hariçten devâmlı olarak yedi sene tavâf edilmedikten sonra olacaktır. Sonra Kur'ân-ı Kerîm, sahifelerden kaldırılır, millet sahifeleri ter temiz ve yazısız olarak bulurlar. Sonra da Kur'ân-ı Kerîm hâfızalardan silinir, sabahleyin kalkınca kimse bir kelime hatırlayamaz hale gelir. Sonra da insânlar bâzı şiirler ve câhiliyet, yâni eski zamân hikâyeleri ile meşgul olurlar. Sonra Deccâl çıkar. Peşinden İsa Aleyhisselâm inerek onu öldürür. Artık ondan sonra Kıyâmetin kopması, ayına giren gebe kadının akşam sabah doğurması gibidir. (810) Haberde şöyle vârid olmuştur.

---

(808) Abdal, peygamberlerin bedeli olarak velilerdir. Bunlar yedi kişidir artmaz ve eksilmezler. Biri ölünce yerine başkası alınır. Allahu Teâlâ yedi kıtayı onlar ile muhafaza eder.

(809) Evtad da dört kimsedir. Allahu Teâlâ bunlar ile şark, garb, şimâl ve cenûbu korur.

(810) Gazâlî'nin âlem-i kübrâdan anlattığı bâzı şeyler zayıf rivâyetlerdir. (Mütercim).

«إِسْتَكْثِرُوا مِنَ الطَّوَافِ بِهَذَا الْبَيْتِ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ فَقَدْ هُدِمَ مَرَّتَيْنِ وَيُرْفَعُ فِي الثَّالِثَةِ»

«Ref' olmadan [kaldırılmadan] Kâbe'yi çok tavâf edin, iki kere yıkıldı, üçüncüde ref' olacaktır.» (811)

Hazret-i Ali (R.A.) Resûl-i Ekremden (S.A.) Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber veriyor:

«إِذَا أَرَدْتُ أَنْ أُخَرِّبَ الدُّنْيَا بَدَأْتُ بِبَيْتِي فَخَرَّبْتُهُ ثُمَّ أُخَرِّبُ الدُّنْيَا عَلَى أَثَرِهِ»

«Dünyâyı tahrip etmeği murad ettiğim zamân evvelâ beytimi [Kâbe'yi] yıkarım, sonra da dünyâyı harab ederim.» (812)

Mekke'de İkametin Fazîlet ve Kerahati :

Allahu Teâlâ'dan korkarak ihtiyatlı davranan bâzı âlimler Mekke-i Mükerremede ikameti üç sebebten kerîh görmüşlerdir :

1 — Birincisi kendisine darlık ve ağırlık gelmesi ve Beyte ünsiyet peyda etmek korkusudur. Her ikisi de Kâbe'ye karşı beslediği hürmeti azaltır. Bunun için Hazret-i Ömer, hac işi bitince herkesi memleketine sevkederdi.

2 — İkincisi de oradan ayrılmakla, yeniden heveslenerek kalbini oraya bağlamak ile bir daha ziyâretini sağlamak içindir. Çünkü Allahu Teâlâ Kâbe'yi insânlara dârüleman ve tekrar dönülecek bir mekân kılmıştır.

Ayrılık bu gelip gitmeyi ve gönülden ona bağlanmayı sağlar. Nitekim bâzıları, «memleketinde olduğun hâlde kalbinin Kâbe'ye bağlı olması Kâbe'de durduğun hâlde oradan usanıp memleketini özlemenden çok daha hayırlıdır» demişlerdir.

Yine bâzı selef: «Niceleri var ki kendileri Horasan'da (yâni uzak yerlerde) oldukları hâlde, Kâbe'yi tavâf etmekte olanlardan Kâbe'ye daha yakındırlar» demişlerdir.

3 — Üçüncüsü de bu muhterem beldede hatâya düşmek, isyan işlemek korkusudur. Çünkü (buradaki iyiliklerin mükâfatı çok olduğu

(811) Bezzâr, İbn Hibban ve Hâkim, İbn Ömer'den.
(812) Bu rivâyetin aslı bulunamamıştır.

gibi) hatâları da tehlikelidir, cezaları daha ağırdır. Makamın şerefi olduğu için burada isyan eden Gazab-ı İlâhîyi daha ziyâde hak eder.

Vüheyb b. el-Verd-i Mekkî'den rivâyet olunmuştur. Diyor ki: «Bir gece Hatım'da namâz kılıyordum, tam bu sırada Kâbeden gelen bir ses duydum şöyle ki: "Etrâfımda dönenlerin lüzumsuz düşünce, faidesiz dedikodu ve boş sözlerinden önce Allah'a sonra da sana şikâyet ederim Ya Cebrâil. Eğer kendilerini düzeltmez ve bu uygunsuz söz ve hareketlerinden vaz geçmezlerse öyle bir kuvvetle parçalanırım ki her parçam ve her taşım nereden alınmışsa tâ oraya kadar sıçrar gider ve darmadağın olurum" diyordu.»

İbn Mes'ud (R.A.);

— İnsân içinden geçirip de henüz yapmadığı kötülüklerden hiç bir beldede mes'ul değildir. Yalnız Mekke'de bunlardan da (aklından geçirdiklerinden de) mes'uldür dedi ve :

«وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ»

«Orada [Haremde] zulüm ile haktan meyil ve ilhâdı murad edene biz elem verici azâbı tattırırız.» (22 - Hacc: 25) Âyetini delîl olarak okudu.

Yâni orada iradesinden de mes'uldür. (813) Yine denildi ki, orada iyiliklerin mükâfatı kat kat fazla olduğu gibi, fenalıkların cezası da (iki) katdır.

---

(813) Ehemmiyetine binâen bu mevzûyu kısa da olsa biraz açıklamak istiyoruz. İnsânın kalbine gelenler birkaç kısma ayrılır: bunlardan, yapmasına azmetmediği ve yalnız kalbine gelip geçen şeylerden, iyilik olsun, fenalık olsun mes'ul değildir. Yapmasına karar verdiği şeyler de iyilik ve fenalık olarak ikiye ayrılır. Yapmak istediği iyilikleri kuvveden fiile çıkaracak imkânları yok ve fakat imkânları nisbetinde iyilikler yapıyorsa, o yapamadıklarının da tam bir mükâfatını alacaktır.

Fenalıklara gelince : Bunlar da ikiye ayrılır, biri yalnız kalb ile alâkalı fenalıklar, diğeri de âzalar ile alâkalı olan fenalıklardır.

A) Kalbi ile alâkalı olanlar, haset, nifak, küfür... gibi. Bunlardan nerede olursa olsun, tam mânâsiyle mes'uldür. Çünkü bunlar kalbin işidir.

B) Âzalar ile alâkalı fenalıklara kalbinden karar vermesine gelince, bunları yapmamak da iki şekilde olur :

1 — Karar verdiği fenalığa hiç bir mahzûr ve engeli olmayıp bütün imkânlarını hazırladığı hâlde yalnız Allah korkusundan o fenalıktan vaz geçmiş olmasıdır. Buna göre yine bir sevâbı hak etmiştir.

2 — Maddî engel, mahzûr ve imkânsızlıklar dolayısiyle yapamıyorsa, bundan mes'uldür, fakat mes'uliyeti bilfiil işlemiş olan gibi değil, yalnız niyet, kasıt ve azm cezasıdır. Çünkü Âyet-i Celîlede: "Muhakkak göz, kulak ve kalb hepsi mes'uldür." buyrulmuştur.

İbn Abbâs (R.A.):

«الإحتكار بمكة من الالحاد فى الحرم»

«Mekkede ihtikâr, Hareme hürmetsizlik ve Haremde haktan ayrılmaktır.»

Denildi ki orada (Mekke'de) yalan konuşmak da aynı hükümdedir. Yine İbn Abbâs "Rükye'de yetmiş günâh, Mekke'de bir günâhtan benim için daha ehvendir." buyurdu. Rükye, Mekke ile Taif arasında bir yerdir. Hürmetsizlik olur korkusu ile Mekke'de ikamet eden bâzı zevat, kaza-i hâceti için haremin dışına, Hill'e yâni serbest bölgeye çıkarlardı. Bâzıları bir ay orada kaldıkları hâlde saygısızlık olur diye yan olarak dahi yatmamışlardır. Mekke'de kalınmaması için bâzı âlimler, Mekke evlerinin kiraya verilmesini de mekruh saymışlardır.

Burada kalmanın mekruh olması makamın şerefini nakzeder sanma. Zira bu kerahat, insânların zâfiyetinden ve bu makamın hakkına lâyıkıyle riâyet edemediklerindendir. "Burada kalmamak daha faziletlidir demek, usanarak ve kusur işleyerek orada kalmaktan daha faziletlidir" demektir. Yoksa hakkına riâyet edilerek orada kalınırsa en efdal makam olduğunda şübhe yoktur. Fakat o hakka riâyet edebilecekler nerede? Nasıl en efdal makam olmasın ki Resûl-i Ekrem (S.A.) Mekke'ye döndüğü vakit Kâbe'nin karşısına geçerek :

«إنك لخير أرض الله عز وجل وأحب بلاد الله تعالى ولو لا أنى أخرجت منك لما خرجت»

«[Ey Kâbe] Allahu Teâlâ'nın yarattığı en hayırlı ve memleketler içersinde en çok sevdiğim yer sensin. Eğer senden çıkarılmayaydım ben de çıkmazdım.» (814) buyurmuştur. Yine nasıl en şerefli yer olmasın ki, O'na, yalnız bakmak bile ibâdettir. Yukarıda anlattığımız gibi orada yapılan iyiliklerin mükâfatı kat kat fazladır.

III. Medine-i Münevvere'nin Diğer Memleketlerden Üstünlüğü:

Mekke-i Mükerreme'den sonra, Resûl-i Ekremin şehri olan Medîne-i Münevvere'den daha fazîletli bir belde yoktur. Burada da tâat ve ibâdetin ecri kat kat fazladır. Nitekim Peygamber Efendimiz :

(814) Tirmizî ve Nesef, Abdullah b. Adiyy b. Hamra'dan.

«صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هٰذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»

«Benim şu mescidimde bir namâz, Mescid-i Harâm'dan başka, bütün mescidlerde kılınan, bin namâzdan daha hayırlıdır.» (815) buyurmuştur. Bunun gibi, Medîne'de yapılan her amel, diğer beldelerde yapılanlardan bin derece fazla mükâfat alır. Medîne'den sonra üçüncü derecede gelen **Kudüs'teki Beyt-i Makdis = Mescid-i Aksa'dır.** Burada kılınan bir namâz fazîlet bakımından sâir mescidlerde kılınan beşyüz namâza muadildir. Diğer ameller de böyledir. İbn Abbâs (R. A.) ın rivâyetinde, **Resûl-i Ekrem (S.A.):**

«صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ بِعَشْرَةِ آلَافِ صَلَاةٍ، وَصَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى بِأَلْفِ صَلَاةٍ، وَصَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِمِائَةِ أَلْفِ صَلَاةٍ»

«Medîne Mescidinde bir namâz, [diğerlerinde] **onbin namâza; Mescid-i Aksa'da namâz bin namâza; Mescid-i Harâm'da** [Kâbe'de] **bir namâz, yüzbin namâza muadildir.»** (816) buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz:

«مَنْ صَبَرَ عَلَى شِدَّتِهَا وَلَأْوَائِهَا كُنْتُ لَهُ شَفِيعاً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Kim ki onun [Medîne'nin] güçlük ve darlığına katlanırsa, kıyâmet günü, ben ona şefaatci olurum.» (817) buyurmuştur.

---

(815) **Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.**

(816) Tamamı bir arada bulunamıyan garip bir hadistir.

Birinci hadis sahihtir. Yalnız dikkat edilecek mühim nokta, bir namâzın bin namâza muadil olması, bir namâzın bin namâz yerine sayılacağı mânâsında değildir. Ne **kadar** kıymetli olursa olsun, **bir namâz** yine **ancak bir namâzdır. Meselâ elli liraya bir elbise alınabileceği gibi, beş bin** lira ve daha fazlasına da **bir elbise alınıyor. Nihâyet ikisi** de aynı büyüklükte birer elbiseden ibârettir. İki elbise yerine geçmez. Namâzların **değeri de böyledir. (Mütercim)**

(817) Müslim, **Ebû** Hüreyre'den.

Diğer bir hadîsinde :

«مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ فَلْيَمُتْ فَإِنَّهُ لَنْ يَمُوتَ بِهَا أَحَدٌ إِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعاً أَوْ شَهِيداً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Gücü yeten, Medîne'de [kalsın ve orada] **ölsün; çünkü burada kim ölürse kıyâmet gününde ben ona şefaatçı olurum.»** (818) buyurmuştur. Bu üç beldeden başka, Allah'ın beldeleri derece bakımından müsavidir. Yalnız Serhadler - derbendler - Hudut bölgeleri de ayrı değer taşırlar. Oralarda bulunup hudut bekçiliği yapmakta da büyük faziletler vardır. En faziletli mescidler bu üç tanesi olduğu içindir ki Peygamber Efendimiz :

«لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ : الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَسْجِدِي هَذَا وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى»

«Yolculuk [kasden] **ancak üç mescid için yapılır; Mescid-i Harâm, benim** [Medîne'deki] **şu mescidim ve bir de Mescid-i Aksa.»** (819) buyurmuştur.

İslâm Büyüklerini ve Evliyânın Kabirlerini Ziyâret :

Bâzı âlimler bu hadîse dayanarak İslâm büyüklerinin ve sâlihlerin kabirlerini ziyâretin memnuiyetine zâhib olmuşlardır. Bana göre böyle değil. Belki onları ziyâret ile emir olunmuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz :

«كُنتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا . وَلَا تَقُولُوا هُجْراً»

«Ben sizi, kabir ziyâretinden men etmiştim; [siz] **kabirleri ziyâret edin ve** [onlar hakkında] **fena söylemeyin.»** (820) buyurmuştur. (Kavaidü'l-Akaid Kitâbında buna dair izahat vardır.) Hadîs mescid hakkındadır. Büyükler başka, mescidler ise başkadır. Çünkü bu üç

(818) Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den.
(819) Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre ve Ebû Said'den rivâyet etmişlerdir.
(820) Müslim, Bureyde bin Asîd'den.

mescidden başka diğer mescidler arasında fark yoktur. Mescidsiz de bir memleket olmadığına göre başka mescide gitmekte bir mânâ yoktur. Fakat büyükler (fazîlet bakımından) müsavi değildir. Her birinin ziyâretindeki bereket, Allah katındaki mevkiine göre değişir. Demek ki Allah rızası için büyüklerin ziyâretine gidilir ve bu ziyâret Allahu Teâlâ'nın rızasına uygun bir şekilde yapılır. Ancak bir yerde mescid var iken başkasına gitmeğe lüzum yoktur. Yalnız, bulunduğu muhitte mescid yoksa o zaman gider veyâ isterse tamâmen oraya göç eder.

Sonra, ne olyadı bileydim büyükleri ve kabirleri ziyâretten men'etmek isteyen bu zât; İbrâhim, Musâ, Yahya (salât ve selâm onlara olsun) hazeratının ve diğer peygamberlerin kabirlerini ziyaretten de men'ediyor mu? Eğer ediyorsa bu açık bir muhaldir. Bunların ziyâretini uygun buluyorsa, evliya, ulema ve sulâha kabirlerinin kabahati ne? Onlar da bunların peşinden gelen zâtlardır. Hayatta olan âlimleri ziyâret maksadı ile yolculuk meşrû olduğu gibi, sâlih mevtâları ziyâret için yolculukta da bir mahzur yoktur.

Bu anlattığımız, istifade maksadiyle ziyâret için başka memleketlere gitmek isteyenler hakkındadır. Bir yerde ikamete gelince:

Memleketinde geçimi iyi olanın, ilim edinmek maksadı yoksa, olduğu yerde kalması daha doğrudur. Eğer memleketinde vazîyeti iyi değilse; o zamân, dininin selâmeti için tenha, şâlim ve huzur içinde ibâdet yapabileceği bir yer seçer ve işte burası onun için en faziletli bir mevki olur. Nitekim Peygamber Efendimiz:

«اَلْبِلَادُ بِلَادُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْخَلْقُ عِبَادُهُ فَأَيُّ مَوْضِعٍ رَأَيْتَ فِيهِ رِفْقاً فَأَقِمْ وَاحْمَدِ اللهَ تَعَالَى»

«Memleketler Allahu Teâlâ'nın yarattığı yerler, insânlar da Allahu Teâlâ'nın kullarıdır. Nerede huzûr bulursan orada otur ve Allahu Teâlâ'ya hamd eyle.» (821) buyurmuştur.

Yine haberde:

«مَنْ بُورِكَ لَهُ فِي شَيْءٍ فَلْيَلْزَمْهُ وَمَنْ جُعِلَتْ مَعِيشَتُهُ فِي شَيْءٍ فَلَا يَنْتَقِلْ عَنْهُ حَتَّى يَتَغَيَّرَ عَلَيْهِ»

(821) Ahmed ve Taberânî, ez - Zübeyr'den.

«Bir şeyde bereket ve huzûr bulan kimse ondan ayrılmasın. Bir memlekette geçimi temin edilen kimsenin geçimi bozulmadan oradan ayrılmasın..» (822)

Ebû Nuaym: Baktım ki Süfyân-ı Sevri çantasını koltuğuna ayakkablarını eline aldı (ve yola koyuldu gidiyor) nereye gidiyorsun diye sordum, Süfyân: "Çantamı para ile doldurabileceğim bir memlekete gidiyorum," dedi. Başka birisinin anlattığına göre: Süfyân'a nereye gidiyorsun diye sorduğunda, Süfyân: "Bir köyde ucuzluk olduğunu duydum orada ikamet etmeğe gidiyorum" dedi. Bunu niye yapıyorsun, böyle şey olur mu? diyene de; "Evet olur. Bir memlekette bolluk ve ucuzluk olduğunu duyduğun vakit oraya git (bunda bir mahzur olmadığı gibi)· dînin selâmetinedir. Hem de huzûr içinde yaşarsın" diye cevâb vermiştir. Yine Süfyân-ı Sevri, öyle fena bir zamândayız ki, sıradan insânlara bile itimad yok,. nerde kaldı meşhurlara itimad. Bu zamân intikal zamânıdır. Kişi, dînini korumak için memleket memleket dolaşmak mecburiyetindedir, dedi.

Yine bu zât: Vallahi hangi memleketin daha sâlim ve sâkin olduğunu bilemedim, dedi. Kendisine:

— Horasan memleketi sâlimdir, diyenlere:

— (Güzel ama) Muhtelif mezheblere ve bozuk fikirlere sahne olmuş bir yerdir, diye cevâb verdi.

— Şam nasıl? dediler. Süfyân:

— Orası da şan ve şöhret yeri. İnsânı parmak ile gösterirler, dedi.

— Irak nasıl? dediler. Süfyân:

— (Şeytanın boynuzu orada) Orası cebbârlar memleketidir.

— Mekke nasıl? Süfyân:

— (Orası da ziraat memleketi olmadığı için kıtlık yüzünden) Keseyi, (oranın hakkını edâ için de tâat, ibâdet bakımından) bedeni eritir, demiştir.

Mekke'de mücâvir kalmak isteyen yabancı bir zât, Süfyân-ı Sevri'ye, bana vasiyet eyle dedi? Süfyân Rahmetullahi aleyh, sana üç vasiyetim var, dedi.

1 — Birinci safta namâz kılma,

2 — Kureyşliler ile arkadaş olma,

3 — Sadakayı âşikâre verme.

Ön safta kılmasını uygun bulmadığı, orada tanınır, bulunmadığı vakit aranır. Bu sûretle ameline riyâ karışır korkusundandır. (Kureyşi ile sohbet ve sadakayı âşikâre vermekte de hâl böyledir.)

---

(822) İbn Mâce, Enes'den.

İKİNCİ FASIL

İKİNCİ FASIL; HACCIN VÜCÛB VE SIHHATİNİN ŞARTLARI, ERKÂNI, VÂCİBLERİ VE KAÇINILMASI İCÂB EDEN MES'ELELER BEYÂNINDADIR

Haccın şartları: Haccın sıhhatinin iki şartı vardır: Onlar da vakit ve müslümân olmaktır. Sabî çocuğun haccı sahihtir. Çocuk akıl erdirebiliyorsa kendisi ihrama girer, akıl erdiremiyorsa velîsi onun namına bu işleri idare eder. Onun namına da kendisi için yaptığı gibi hac işlerini yapar (Hanefîlere göre bu câiz değildir). Haccın mevsimi, Şevval, Zilkade ve Zilhiccenin onuna kadardır. Şevvalden evvel hac için ihrama girilmez. Ondan evvelki ihram umredir. Senenin her mevsiminde umre olur. Fakat Mina'da cemreler ile meşgul olan kimsenin umre için ihrama girmesi doğru olmaz. Çünkü umre işiyle uğraşamaz.

Farz olan hacdan sayılabilmesi için aranan şartlar beştir:

1 — Bulûğ, (ergenlik çağında olmayanlar füruğ ile mükellef değiller),

2 — İslâm, (kâfirler fürûğ ile mükellef değil.)

3 — Akıl, (hitab-ı şeriat akla mevkuftur, mecnunlar mükellef değil.)

4 — Hürriyet, (köleler servet sâhibi olmadıkları için hac ile mükellef değil.)

5 — İstitâat, (Allah, kimseye, yapamadığını teklif etmez.)

Hac kime farz ise, umre de ona farzdır. (İmâm-ı Âzama göre, "umre" sünnettir.) Oduncu veyâ otcu olmadığı hâlde ziyâret veyâ ticâret gibi herhangi bir maksatla Mekke'ye girmek isteyene bir kavle göre ihrâma girmek lâzımdır. Sonra ya umre veyâ hac ederek ihrâmdan çıkar. (İmâm-ı Şâfiî'nin bu husûsta iki kavli var; birisinde sünnettir, diğer kavlinde eğer sık sık girip çıkmıyor veyâ muharebe için girmiyorsa ihrâma girmesi vâcibdir. Çünkü Peygamber Efendimiz Mekke'nin fethinde başı miğferli olarak şehre girmiştir. Her ne kadar Ebû Süfyân ile muahede ettiyse de diğer Mekkelilerin bunu dinlememek ihtimâli vardır. İmâm-ı Âzama göre her ne maksatla olursa olsun mükerrer olsun harp için olsun ihrâma girmesi vâcibdir. Resûl-i Ekremin ihrâma girmemesi o âna mahsustur. Nitekim **Ebû Şüreyh**'in Peygamber Efendimizden rivâyet ettiği hadis, bunu sarih olarak ifâde etmektedir. Mütercim.)

İstitâat, yâni gücü yetmek iki nevidir:

A) Hacca mübâşeret etmek, bunun da biri kendisinde, diğeri yolda diğeri de kalbte olmak üzere üç sebebi vardır:

1 — Kendisinde aranan sebeb, sıhhattir, vâsıtalara binmekte ve menâsık-ı haccı ifada zorluk çekmemektir.

2 — Yolda aranan, emin tariktir. Yolda can, mal ve ırz masuniyeti olmalıdır. Yiyecek maddeleri kolayca temin edilmeli, tehlikeli denizler, kuvvetli ve korkunç düşmânlar olmamalıdır.

3 — Malda aranan sebeb, gidip gelinceye kadar hem kendisinden ve hem de üzerine nafakası borç olanlara yetecek yiyeceği olması. Ayrıca borcunu ödeyecek, binitine yetecek ve diğer masraflarını karşılayacak paraya sâhib olmaktır.

B) İkinci nevi, ayakları tutmayan (kötürüm) kimsenin, başkasına para verip haccını yaptıracak servete sâhib olmasıdır. Vekil olacak zât, kendi haccını yaptıktan sonra bir de onun için hac eder ve ona ancak binit parası verir. (İmâm-ı Âzama göre bu gibilere hac borç değil, fakat başladıktan sonra olursa vekil tutar). Böyle ayakları tutmayan kimsenin oğlu veyâ torunu kendisi için hac ederse istitâati yâni gücü var demektir ve haccına sayılır. (İmâm-ı Âzam ve Ahmed bin Hanbel bunu kabûl etmez, amelin sevâbını verebilir fakat, başkasının gücü, başkası için gün ve kudret sayılmaz.)

Fakat evlâd, malını vermekle babasının istitâati sayılmış olmaz. Zira beden ile evlâdın babasına hizmetinde baba için şeref var. Fakat malını vermesinde babasını minnet altına alması vardır.

(Bu şartları haiz olup) gücü yeten kimseye, hac etmek farzdır; ancak bu farz fevrî değil, gelecek senelere tehir edilebilir. Fakat ne de olsa tehîri tehlikelidir. Eğer ömrünün sonunda da olsa haccını yapabilirse, tehîr mes'uliyetinden kurtarır; yok eğer hac etmeden ölürse, asi olarak Huzûr-ı İlâhiye gitmiş olur. Vasiyet etmese bile diğer borçları gibi malından bu borcu da ödenir. (Hanefîlere göre, vasiyet etmez veya diğer borçları ödedikten sonra malının üçte biri bu vazîfeye kifâyet etmezse, borç, vereseye intikal etmez, kendi zimmetinde kalır. Vasiyet etmiş ve malının üçte biri de kifâyet ediyorsa o zaman borç vereseye intikal eder). Hac nisabına malik olduğu sene kendisi hacca gitmemiş olup, hacca gidenler henüz haccını yapmadan ölürse, hacdan mes'ul değildir.

Hac kendisine farz olup imkânları olduğu hâlde, bu vazîfeyi ifa etmeden ölenlerin, Allah katında hâlleri pek perişandır.

Hazret-i Ömer (R.A.) «İmkânları olduğu hâlde hacca gitmeyenlerden cizye alınması için her tarafa yazıp emir göndermeği düşündüm» demiştir.

Said Bin Cubeyr, İbrâhim Nahaî, Mücâhid ve Tavus gibi zevât hac kendisine farz olduğu hâlde haccını yapmadan öleni bileydik namazını kılmazdık, demişlerdir.

Hattâ imkânları olduğu hâlde haccını yapmadan ölenlerin, bu sebebten, cenâzesine iştirâk etmeyenler de olmuştur.

İbn Abbâs (R.A.) vaziyetleri müsâit olduğu hâlde zekâtını vermeyip haccını yapmadan ölenler, dünyâya geri dönmek isterler dedi. Ve:

«رَبِّ أَرْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحاً فِيمَا تَرَكْتُ»

«Rabbim beni dünyâya döndür belki bu defa, kâybettiğim ömür karşılığı amel-i sâlih işlerim.» (23 - Mü'minûn: 99, 100) âyet-i celîlesini okudu. Ve buradaki "kaybettiğim ömür"den maksat hacdır dedi.

HACCIN RÜKÜNLERİ

Haccın sahih olması için beş rüknü vardır:

1 — İhrâm, (niyet ve telbiye)

2 — Sonra tavâf, (Kâbe'nin etrafında dönmek)

3 — Sonra sa'y, (Safa ile Merve arasında gidip gelmek)

4 — Sonra Arafat'ta vakfe, (yâni orada bulunmak)

5 — Daha sonra tıraş olmaktır. (823)

Umrenin rükünleri de aynıdır. Yalnız Arafat vakfesi yoktur.

Terkinden kurban lâzım gelen vâcibler altıdır:

1 — Miykatta yâni muayyen yerlerde niyet edip ihrama girmek, niyet ve ihrâmsız o muayyen yerleri geçen hacılara bir koyun kurban kesmek icâb eder.

2 — Bayram günü Mine'de atılan Akabe Cemresi yâni yedi taş; bunu da terkedene, bilittifak kurban vâcibdir. (Hattâ Malikîlerden İbn Macişun bunun farz ve rükün olduğuna kaildir).

(823) Hanefîlere göre haccın farzları üçtür. Bunlardan birincisi olan ihram, yâni niyet şarttır. Rükün değildir. İkincisi arefe günü öğleden sonra olmak üzere Bayram gecesinin sabahının ilk vaktine kadar cüz'i bir miktar Arafatta bulunmaktır. Yâni Zilhiccenin dokuzunu onuna bağlayan gece, sabah olmadan Arafata yetişebilen haccını yapmıştır. İsterse bir dakika olsun kâfidir. Üçüncüsü de bundan sonra tavaf-ı ziyarettir. Bu ikisi de rükündür. Bunlar bulundu mu farz olarak haccı ifa etmiştir. Diğerleri vâcib ve sünnetlerdir. (Mütercim).

3 — Arafatta akşamlamak,
4 — Müzdelife'de sabahlamak,
5 — Mine'de yatmak,
6 — Tavâf-ı vedâ.

Bir kavle göre, bunlardan birini terk edene yine kurban lâzımdır. İkinci kavle göre de bunlarda kurban kesmek müstehabdır. (824)

Haccı ifâ etmenin üç şekli vardır :

1 — **Hacc-ı ifrâd:** En efdâli budur. Önce Mikatdan yalnız hacca niyet eder ve menâsık-ı haccı bitirdikten sonra haremin dışında "Hıll'e" gelir, oradan umre için ihrâma girer ve tavâfını yapar. Umre ihrâmı için en makbul yer (Mekke ile Taif arasında Mekke'ye yedi mil veyâ altı fersah mesâfede bulunan) Cîrane'dir. Sonra (Medîne yolunda Mekke'ye üç veyâ dört mil mesâfede veyâ bir fersah mesâfede bulunan, Hazret-i Âişenin minberi bulunduğu) Tenîm, daha sonra da Cidde yolu üzerinde ve bir konaktan az yedi mil mesâfede bulunan "Hudeybiye" kapısıdır. Yalnız hacca niyet edene kurban kesmek vâcib değildir. Nâfile olarak keser.

2 — **Hacc-ı kıran:** Mikatta ihrâma girerken hem hacca ve hem de umreye ikisine birden niyet eder. Abdest, guslün içine girdiği gibi burada da yalnız hac işlerini yapmak kifâyet eder. Yâni gusl eden abdesti de almış demektir. Şu kadar ki Arafata çıkmadan önce sa'y etmesi menâsık-ı hacca sayılırsa da tavâfı sayılmaz. Çünkü haccın tavâfı Arafattan sonradır. Haccı kıran'a niyet edene kurban vâcibtir. Yalnız Mekkeli olursa memleketi tamamen mikat olduğu için ona bu borç değildir.

---

(824) Hanefilere göre haccın vâcibleri :

1 — İhrama miykattan girmek ve dikişsiz elbise giymek,
2 — Tavaftan sonra Safa'dan başlayıp Safa ile Merve arasında sa'y etmek ve iki mil arasında koşar gibi yapmak,
3 — Arafatta Arefe günü akşama kadar durmak ve akşamlamak,
4 — Müzdelife'de sabahlamak,
5 — Cemreleri atmak. Bayramın birinci günü öğleden önce Akabe'de 7 taş atmak, ikinci ve üçüncü günlerinde de üç yerde her gün yedişerden 21 taş atmak, yekûnu 49 taş eder. Üçüncü güne kalırsa 21 daha atar, yekûnu 70 taş eder.
6 — Kıran veyâ temettü' haccına niyet eden için kurban kesmek,
7 — Farz olan Ziyâret tavafını Bayram günlerinde yapmak,
8 — Tavafı abdestli ve avret yerleri kapalı olarak yapmak,
9 — Tavafı sağdan yapmak ve Hatımî'de içeri almak,
10 — Tavafı yediye çıkarmak (Farzları her seferde dört dönmektir),
11 — İhramdan çıkınca tıraş olmak veya saçını kısaltmak,
12 — Veda' tavafı yapmak,
13 — İki rekât tavaf namâzı kılmak,
14 — Bu namâzı kerahet vakti dışında kılmaktır.

3 — **Hacc-ı temettü:** Mikatta yalnız umreye niyet ederek ihrâma girer, umrenin tavâf ve sa'yini yapar ihrâmdan çıkar, sonra sekizinci gün hac için ihrâma girer ve haccını yapar.

Hacc-ı temettüün beş şartı vardır :

1 — Kâbe'ye 18 sâat mesâfeden uzakta bulunmamak,

2 — Önce umre sonra hac etmek,

3 — Umresi hac aylarında olmak,

4 — Hac ihrâmı için dönüp Mikata veyâ ona muadil bir mesâfeye gitmemek,

5 — Hac ve umresi bir şahıs için olmalı. Yâni birini kendine, birini başkasına yapmamak.

Bu beş vasfı topladığı zamân hacc-ı temettü edebilir ve Mine'de bir koyun kurban kesmek de kendisine vâcib olur. Kurban bulamazsa orada bayramdan evvel üç gün ister bir arada ister ayrı ayrı, yedi gün de memleketine döndükten sonra oruç tutar ki tamamı on gün eder. Eğer orada üç gün oruç tutmazsa, memleketine dönüşünde on günü dilerse arasını ayırmadan, dilerse ayrı ayrı günlerde tutar, kıran ve temettü kurbanları aynıdır. En efdali ifrâd, sonra temettü ve daha sonra da kıran'dır. (Hanefîlere göre tamamen aksine olarak önce kıran, sonra temettü ve en sonra da ifrâd gelir.)

Hac ve Umrede yasak olan şeyler:

Hac ve umrede altı şey yasaktır :

1 — Dikişli gömlek, şalvar gibi elbise giymek, başı kapamak, ayakkabı giymek (başa geçmiyen ve yüksekte tutulan şemsiye zarar vermez) yasaktır. Giyeceği izâr veya rida'dır. Yâni aşağıdan ve yukarıdan birer peştemal ile nalın veyâ burun ve ökçeleri kesilmiş ayakkabı giyer. Eğer aşağıdan sarılacağı izâr bulamazsa don giyebilir. (Hanefîlere göre kurban cezâsına çarptırılır). Kuşak ve kemer kullanmakta, gölgelikte yâni şemsiyede beis yoktur. Fakat yüksekte olmalı ve başına değmemelidir. Çünkü başı da ihrâmdadır. Kadın, yalnız yüzünü örtmez bundan başka dilediği elbiseyi giyebilir. Onun ihrâmı yalnız yüzündedir.

2 — Koku sürünmek, (ihrâma girmeden dilediği kadar koku sürünebilir) ihrâma girdikten sonra çıkıncaya kadar koku sürünmek yasaktır. Akıl sâhiblerinin, işte bu da kokudur dedikleri bütün kokulardan çekinmesi lâzımdır. Koku sürünür veyâ dikişli elbise giyerse bir koyun kurban lâzım gelir.

3 — Tıraş ve tırnak kesmek, (bütün temizliği ihrâma girmeden yapar) ihrâma girdikten sonra çıkıncaya kadar ne tıraş olur ve ne de tırnak keser. Şâyet bunlardan birini yaparsa kurban lâzım gelir. Ha-

mama girmek, sürme çekmek, kan aldırmak saç sakal taramak gibi işleri yapabilir.

4 — Cinsî münâsebettir. Birinci tahallülden evvel, yâni Arafat vakfesinden sonra Mine'ye gelip, kurban ve birinci Akabe cemresini atarak tıraş olmadan evvel cinsî münâsebet haccı ifsad eder. Hem de bir deve, bir sığır veyâ yedi koyun kurban eder. (İmâm-ı Âzama göre Arafat vakfesinden sonraki temas haccı ifsad etmez, yalnız kurban lâzım gelir ve yasaktır).

Birinci tahallülden sonra, yâni Mine'de tıraş olduktan sonra ve tavâf ziyâreti yapmadan önce olursa, haccı ifsad etmez, fakat deve kurbanı lâzım gelir.

5 — Münâsebetin başlangıcı olan kadını öpmek, okşamak gibi abdesti bozan hareketler de yasaktır. (Bunlar Hanefîlere göre abdesti bozmaz, fakat yine yasaktır.) Bunda da bir koyun kurbanı lâzımdır. İstimnâda da hüküm böyledir. İhrâmda iken evlenmek ve nikâh kıymak yasaktır.

6 — Kara avcılığı, yenen hayvânlardan birisini avlarsa bedeline kurban keser. Deniz avı helâldir, cezâsı yoktur. (Hanefîlere göre avcıya avı göstermek de yasaktır).

İKİNCİ BÂB

HAC SEFERİNİN BAŞLANGICINDAN, DÖNÜŞE KADAR YAPILACAK ZÂHİRÎ AMELLERİN TERTÎBİ BEYÂNINDADIR

Bunlar on cümlede toplanır:

BİRİNCİ CÜMLE

Evden çıkıştan başlar, ihrâma girene kadar devâm eden kısımları ihtiva eder. Bu da sekiz kısma ayrılır:

I. **Birincisi mal ile alâkalıdır.** Şöyle ki, her şeyden evvel bütün geçmiş günâhlarına tevbe etmeli, zimmetine geçmiş kul haklarını ödemeli, borcunu vermeli, dönünceye kadar çoluk çocuğunun nafakasını hazırlamalı, nezdindeki emânetleri sâhiblerine iade etmeli, orta derecede yâni memleketinde yaşadığı gibi, gidip dönünceye kadar kendisine lâzım olacak miktarda helâl ve temiz malından harçlığını hazırlamalıdır. Yola çıkmadan evvel fakîrlere bir miktar sadaka vermeli, işine yarayacak iyi bir binek satın almalı veyâ kiralamalıdır. Yalnız kiralarken bütün yapacağı işleri mal sâhibleri ile konuşmalı ve onunla anlaşmalıdır.

II. **İkincisi arkadaş işidir.** Hayırlı şeylerden unuttuğunu hatırlatacak, hatırladığında yapmasına yardımcı olacak, korkaklığında cesâret verecek, canı sıkıldığında sabır tavsiye edecek şekilde her suretle iyiliği seven ve kendisine yardımcı olan bir yoldaş seçmelidir. Geride kalan, dost ve ahbâbına, kardeşlik ve komşularına vedâ ederek duâlarını istemelidir. Çünkü Allahü Teâlâ onların duâlarını bereketlendirir. Vedâ ederken sünnet olan şöyle demektir:

« أَسْتَوْدِعُ اللّٰهَ دِينَكَ وَ اَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ »

«Dîninde, emânetinde ve amelinin neticesinde seni Allahıma emânet ederim.» (825)

Yâni her bakımdan, seni "Allahıma ısmarladım" der.

Bizzat Peygamber Efendimiz yolculuğa çıkmak isteyene şu düâyı yapardı :

«فِي حِفْظِ اللهِ وَ كَنَفِهِ ، زَوَّدَكَ اللهُ التَّقْوَى وَ غَفَرَ ذَنْبَكَ وَ وَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا كُنْتَ»

«Allahü Teâlâ seni rahmet ve himayesine alsın, takvayı sana azık etsin, günâhlarını bağışlasın ve nerede olursan ol, yönünü hayra çevirsin.» (826)

III. Üçüncü vazife, evden çıkmak ile alâkalıdır. Çıkacağı zamân iki rekât namâz kılmalı, birinci rekâtta **Fâtiha** ve **Kâfirûn** sûresini, ikinci rekâtta yine **Fâtiha** ve **İhlâs-ı Şerîf** okumalıdır. Namâzı bitirdiği vakit sâfi bir ihlâs ile ellerini kaldırıp duâ etmelidir. Duâsında :

«Allahım! Yolculukta benim sâhibim, âile, mal, evlâd ve dostlarımın da vekili ve koruyucusu Sensin, bizi ve onları her türlü âfetlerden Sen muhafaza eyle.

Allahım! Bu yolculukta, Senin razı olacağın ameli, iyilik ve takva üzere bulunmağı, bize nasîb eyle.

Allahım! Yolculuğumuzu kolaylaştır, bu yolculukta bize, mal, dîn ve beden selâmeti ver, Kâbe'yi ve Hazreti Muhammed Aleyhisselâmın kabrini ziyâret etmeği nasîb eyle.

Allahım! Yolculuğun her türlü sıkıntılarından, mal evlâd, âile ve çocuklarımıza karşı olan kötü nazarlardan sana sığınırız.

Allahım! Bizi ve efrad-ı âilemizi, dost ve ahbablarımızı rızana ulaştır, nîmetlerinden mahrum etme, sıhhat ve selâmetler ihsan eyle.» der.

IV. Dördüncüsü: Kapı üzerinde de şöyle duâ eder: **«Bismillâh, tevekkeltüalellah velâhavle velâkuvvete illâ billâh.»** Meâli: «Allahım sapmaktan veyâ saptırılmaktan, kaymaktan ve kaydırılmaktan, hakirlikten ve tahkir edilmeden, zulümden ve zulm olunmaktan, cehâletten ve techîlden Sana sığınırım.»

«Allahım! Bu seyahatim nankörlük, riyâ ve gösteriş için değil, azabından korktuğum, rızanı aradığım, Habîbinin sünnetine uyduğum ve Sana ulaşmağı arzu ettiğim içindir,» der.

(825) Ebû Dâvûd ve Tirmizî.
(826) Taberânî, Enes'ten.

Yola çıktığı vakit; «Allahım! Senin yardımınla adımlarımı atıyorum. Ancak Sana güvenir ve Sana yönelirim,» der.

«Allahım! Ümidim ve dayanağım Sensin. Bilip bilmediğim, değer verip vermediğim her şeyde Sen benim yardımcım ol. Şanın âlî, kadrin yücedir. Senden başka ibâdete lâyık kimse yoktur.»

V. Beşinci: Binittedir (Seyahat vâsıtası). Vâsıtaya binerken şöyle duâ eder: Bismillâh veyâ Allahü Ekber. «Allaha tevekkül ettim, kuvvet ve kudret ancak Ondandır. Dilediği olur, dilemediği olmaz. Bu biniti benim emrime veren Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederim, varacağımız O'nun huzurudur.

Allahım! Yönümü Sana çevirdim, emrimi Sana havale ettim, bütün işlerimde Sana bağlandım, Sen bana yetersin ve ne güzel koruyucusun.»

Vâsıtaya binip yerleştikten sonra da yedi kere **«Sübhanallahi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber»** der. Sonra da: «Beni bu işe hidâyet eden Allahu Teâlâ'ya hamdederim, onun lûtfu olmasaydı beni kim hidâyet edebilirdi?

Allahım! Beni bindiren ve her işimde bana yardımcı olan Sensin» der.

VI. Altıncı vazifesi, vâsıtadan inmektedir. Yolculuğun çoğu gece olmalı, fırsattan istifâde ederek güneş kızarmadan vâsıtadan inmemelidir. Zîra Resûl-i Ekrem (S.A.) :

«عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجَةِ فَإِنَّ الْأَرْضَ تُطْوَى بِاللَّيْلِ مَا لَا تُطْوَى بِالنَّهَارِ»

«Sabaha yakın ve erken yola çıkın, çünkü bu sırada katedilen mesâfe, gündüzün sıcağında katedilmez.» (827) buyurmuştur.

Yolculukta mesâfe alabilmesi için uykuyu azaltmalı ve uykudan feragat etmelidir. Konaklayacağı her yerde de şöyle duâ etmelidir:

«Yedi kat göklerin ve gölgeleri altında bulundurduklarının, yedi kat yerlerin ve hamili bulunduklarının Rabbi, şeytânların ve saptırdıklarının Rabbi, rüzgârların ve eserek sürüklediklerinin Rabbi, denizlerin ve onlara da akanların Rabbi olan Allahım! Bu mekânın ve burada bulunanların hayrını Senden dilerim, bu mekânın ve burada bulunanların şerrinden Sana sığınırım, kötülerin fenalığından beni koru» der. İndiği vakit orada hemen iki rekât namâz kılar ve duâsında; «Bütün yaratıkların şerrinden Allah'a sığınırım.» der.

(827) Ebû Dâvûd, Enes'ten.

Gece olunca da şöyle duâ eder: «Ey toprak parçası! Benim ve senin Rabbimiz Allahtır. Senin ve içinde bulunanların, üzerinde yürüyenlerin şerrinden Allah'a sığınırım. Yılan, akrep ve yırtıcı hayvandan ve burada bulunan bütün varlıkların doğanının ve doğuranının şerrinden Allah'a sığınırım» der ve :

«وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

«Gecenin ve gündüzün içinde barınan herşey O'nundur. O, hakkıyla işiten, gerçek bilendir.» (6 - En'am: 13) âyetini okur.

VII. Yedinci vazîfesi, kendisini korumaktır. Bir kazaya uğramamak için gündüzleri arkadaşlarından fazla uzaklaşmamalı ve bilhassa gece uyuyacağı zamân kendisini son derece muhafaza etmelidir. Gecenin ilk vakitlerinde uyuyacaksa bağdaş kurup uyumalı. Sabaha yakın uyuyacaksa dizlerini dikip dirseklerini dizlerine dayamalı ve başını avuçlarının arasına alarak uyumalıdır. Resûl-i Ekrem (S.A.) seferde böyle uyurdu. Çünkü bu kabil uyku hafiftir. Sabah namâzına uyanabilir, fakat başka şekil yatarsa, uykunun ağır gelip uyanamamak tehlikesi vardır. Uyanamayıp namâzı kazaya bırakmasındaki zararı, hacdan alacağı sevabtan daha fazladır. Geceleri nöbetleşe uyumak daha sevimlidir. Sünnet olan da budur. Seferde gece veyâ gündüzleyin düşmân veyâ yırtıcı hayvanın hücumuna uğrayacağı ihtimaline karşı Âyetü'l-Kürsi, Şehidullah, İhlâs ve Muavvezeteynleri okuduktan sonra da şu duâyı okumalıdır :

بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا يَأْتِي بِالْخَيْرِ إِلَّا اللّٰهُ، مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا يَصْرِفُ السُّوءَ إِلَّا اللّٰهُ، حَسْبِيَ اللّٰهُ وَكَفَى، سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ دَعَا، لَيْسَ وَرَاءَ اللّٰهِ مُنْتَهَى وَلَا دُونَ اللّٰهِ مَلْجَأً، كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي، إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ، تَحَصَّنْتُ

بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ، وَاسْتَغَثْتُ بِالْحَيِّ الَّذِى لَا يَمُوتُ، اَللّٰهُمَّ اَحْرِسْنَا بِعَيْنِكَ الَّتِى لَا تَنَامُ، وَاكْنُفْنَا بِرُكْنِكَ الَّذِى لَا يُرَامُ؛ اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنَا بِقُدْرَتِكَ عَلَيْنَا فَلَا نَهْلِكُ وَاَنْتَ ثِقَتُنَا وَرَجَاؤُنَا، اَللّٰهُمَّ اعْطِفْ عَلَيْنَا قُلُوبَ عِبَادِكَ وَاِمَائِكَ بِرَأْفَةٍ وَرَحْمَةٍ اِنَّكَ اَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ه

«Allahım! Uyumayan gözlerin ve bozulmayan sığınağınla beni koru. Allahım! Ümit ve ricâmız Sensin. Kudretinle bizi esirge ve helâkten muhafaza eyle. Allahım! Bizim için yarattıklarının kalbine merhamet koy ve bizi şerlerinden muhafaza eyle. Sen, rahmet edenlerin en merhametlisisin.» der.

VIII. Sekizincisi: Her yüksek tepeye çıktığı zamân, tekbîr alarak, «Allahım! Şereflerin şereflisi, yücelerin yücesi Sensin. Her hâl ü kârda hamd Sana mahsustur.»

Her ıssız yerlere indikte, tesbîh eder. Yolculukta yalnızlıktan korkarsa :

سُبْحَانَ اللّٰهِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، رَبِّ الْمَلٰئِكَةِ وَالرُّوحِ جَلَّتِ السَّمٰوَاتُ بِالْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ ه

duâsını okusun.

İKİNCİ CÜMLE

İkinci cümle; Mıykatta ihrâma girdikten Mekke'ye girinceye kadar olan edebler beyânındadır. Bunlar da beş tanedir :

I. Mıykata yâni ihrâm yerine girdiği zamân, taharet bahsinde anlattığımız gibi, tırnak, koltuk, kasık temizliği yaparak, temizce yı-

kanır saç ve sakalını tarar, bıyıklarını keser, kokusunu sürünür ve bunları ihrâm için yapar. (İki rekât ihrâm namâzı da kılar).

II. Dikişli elbiseyi atarak iki beyaz havluya (ihrâma) sarılır. Dilerse elbise ve bedenine koku sürer. Süründükten sonra ihrâmda iken kokunun bedende veyâ elbisede kalması, zarar vermez. Zîra ihrâma girdikten sonra Resûl-i Ekrem'in başında önce süründüğü misk'in parlaklığı görülürdü.

III. Vâsıtası hazırlanıncaya kadar bekleyip ondan sonra umre, kıran, temettü veyâ ıfrad'dan hangisini isterse niyetini yapar (Zâten ihrâm demek bunlardan birini niyet etmek demektir, ve haccın Şafiî'lere göre birinci rüknü, Hanefîlere göre şartı budur. Yoksa beyaz ihrâmlara bürünmek demek değildir. Çünkü bu niyet farz, dikişsiz elbise giymek vâcib, beyaz giymek ise sünnettir.). İhrâmın yerini bulması için yalnız (kalbinden) niyet etmesi kâfidir. Fakat niyetine, diliyle telbiyeyi ulaştırmak da sünnettir. Telbiye'de :

لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ

der, daha artırmak isterse :

لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ، وَالرَّغْبَاءُ إِلَيْكَ، لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ حَقًّا تَعَبُّدًا وَرِقًّا، اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ

de der.

IV. Bu sûretle niyet ve telbiye ile ihrâm işi bitince ayrıca dili ile de .

اللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَأَعِنِّي عَلَى أَدَاءِ فَرْضِكَ وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي، اللّٰهُمَّ إِنِّي نَوَيْتُ أَدَاءَ فَرِيضَتِكَ فِي الْحَجِّ فَاجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لَكَ وَآمَنُوا بِوَعْدِكَ وَاتَّبَعُوا أَمْرَكَ

«Allahım! Ben hacca niyet ettim. Sen ikmâlini nasîb et, bana yardımcı ol ve haccımı kabûl eyle. Allahım! Hac farizesini edâya niyet eyledim; beni emrine uyup, vâdine inanıp dâvetine icâbet eden kullarından eyle, Senden razı olup, Senin de kendilerinden razı olup haclarını kabûl ettiğin kullarından eyle.» der.

Keza :

«Allahım! Niyet ettiğim bu haccın edâsını bana müyesser eyle. Allahım! Etim, kemiğim, kanım, damarım, iliğim ve tüylerim Sana ihrâm etti. Senin rızan uğrunda kadın, koku ve dikişli elbiseyi kendime yasak ettim.» diye söyler.

İhrâma girdiği ândan itibaren, evvelce yukarda saydığımız altı madde kendisine harâmdır. Bunlardan sakınmalıdır.

V. İhrâmda bulunduğu müddetçe, bâhusûs arkadaşları ile karşılaştığı vakitte, toplantı yerlerinde, tepelere yükselip vadilere indikte, vâsıtaya biniş ve inişlerde sesi kesilecek şekilde gaibe bağırır gibi olmamak üzere yüksek sesle telbiye alır. (Kadınlar telbiye'yi alçak sesle getirir). Nitekim hadîste :

«فَإِنَّهُ لَا يُنَادِى أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا»

«O gaibe veyâ sağıra bağırmıyor.» (828) diye vârid olmuştur.

Mescid-i Harâm, Mescid-i Hayf ve Mescid-i Miykat'ta yüksek sesle telbiye getirmekte beis yok. Çünkü bunların **menâsık-ı hac** yerleri olduğu sanılmaktadır. Diğer mescidlerde de sessizce telbiye alınır. **Resûl-i Ekrem (S.A.)** bir şeye taaccüb ettiği vakit :

«لَبَّيْكَ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الآخِرَةِ»

buyururlardı.

ÜÇÜNCÜ CÜMLE

Üçüncü cümle, Mekke'ye girdikten, tavâfa başlayıncaya kadar olan edebler beyânındadır. Bunlar da altıdır :

---

(828) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsa'dan.

I — Birinci; Mekke'ye girmek için Zituvâ mevkiinde yıkanmaktır. Bunlar da:

1 — Miykat'ta ihrâma girmek için,
2 — Mekke'ye girmek için,
3 — Kudum (varış) tavâfı için,
4 — Arafatta vukuf için,
5 — Müzdelife vakfesi için,
6, 7, 8 — Üç gün atılan cemreler için (Akabe Cemresi için yıkanmaz),

9 — Vedâ tavâfı içindir.

İmâm Şâfi'i, kavl-i cedîdinde **tavâf-ı ziyâret** ve **tavâf-ı vedâ** için yıkanmağa lüzum göstermemiştir. Bu sûretle yıkanma (Gusül) yediye inmiş olur.

II — Mekke haricinden, Hareme girerken (Mekke'ye yakın mesâfeden) başlar. Ot kesmek, ağaç kesmek, avlanmak serbesttir. Harem dahilinde bu gibi işler kat'iyyen yasaktır. Şu duâyı okur:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا حَرَمُكَ وَاَمْنُكَ فَحَرِّمْ لَحْمِى وَدَمِى وَشَعْرِى وَبَشَرِى عَلَى النَّارِ، وَاٰمِنِّى مِنْ عَذَابِكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ وَاجْعَلْنِى مِنْ اَوْلِيَائِكَ وَاَهْلِ طَاعَتِكَ ه

«Allahım! Burası Senin haremin ve emin kıldığın bir yerdir. Etimi, kanımı, tüyümü, derimi [ve bütün bedenimi] **ateşe yakma, kullarını dirilttiğin günde beni azabından emin kıl, beni dostlarından ve Sana itâat eden kullarından eyle.»**

III — Mekke'ye, **Abtah** tarafından girer. Bu **"Keda"** dağının yoludur. Resûl-i Ekrem (S.A.) o tarafa meyletmiş ve oradan girmiştir. Oradan girmek daha evlâdır. Çıkarken de **"Kûda"** tarafından çıkar. Bu da Umre kapısı tarafıdır ki aşağı tarafıdır. Oradan çıkar, buna **Seniyye-i süflâ**, öbürüne de **Seniyye-i ulyâ** derler ki daha makbûldür.

IV — Mekke'de "Re'sü'r - Redm" mevkiine geldiği zamân Kâbe'yi görür. Kâbe'yi gördüğünde:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ، اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ، وَدَارُكَ دَارُ السَّلَامِ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، اَللّٰهُمَّ إِنَّ هٰذَا بَيْتُكَ عَظَّمْتَهُ وَكَرَّمْتَهُ وَشَرَّفْتَهُ، اَللّٰهُمَّ فَزِدْهُ تَعْظِيمًا وَزِدْهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا، وَزِدْهُ مَهَابَةً، وَزِدْ مَنْ حَجَّهُ بِرًّا وَكَرَامَةً، اَللّٰهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَأَدْخِلْنِي جَنَّتَكَ، وَأَعِذْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ه

«Allah'tan başka Tanrı yok, Allah her şeyden büyüktür. Allahım! Senin bir adın selâm, selâm ve selâmet Senden, cennetin ise darü's - selâmdır. Ey kereni ve azamet sâhibi olan Allahım Senin şânın yücedir. Allahım! Burası ta'zîm ve tekrîm ile şereflendirdiğin beytindir. Allahım! Beytinin şânını daha da yücelt, şerefini arttır, heybetini arttır, ziyâret edenin iyilik ve kerametini çoğalt. Allahım! Bana rahmet kapılarını aç, beni cennete koy ve şeytânın şerrinden koru.» diye duâ eder.

V — Mescid-i Harâma, "Benî Şeybe" kapısından girmeli ve girerken şu duâyı okumalıdır:

بِسْمِ اللّٰهِ وَبِاللّٰهِ وَمِنَ اللّٰهِ وَإِلَى اللّٰهِ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَعَلٰى مِلَّةِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ه

Kâ'beye yaklaştığında :

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى، اَللّٰهُمَّ

صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ وَعَلٰى اِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ

وَعَلٰى جَمِيعِ اَنْبِيَائِكَ وَرُسُلِكَ ه

Okuduktan sonra, ellerini kaldırıp :

«Allahım! Burada şu hac vazîfesinin ilk başlangıcında Senden, tevbemi kabûl etmeni, hatâlarımdan vazgeçmeni, günâhlarımı defterimden silip kaldırmanı dilerim. Beni, insânlara sığınak ve merci, bütün âlemlere hidâyet ve mübârek kıldığı Beyt-i Harâma ulaştıran Allahu Teâlâ'ya hamdederim.»

«Allahım! Ben, Senin kulun, bu belde Senin belden, harem Senin haremin, beyt ise Senin beytindir. Buraya Senin rahmetini dilemeğe geldim. Rızanı arayan, rahmetini uman, azâbından korkan, sıkışık vazîyette kalmış bir kul olarak huzûruna iltica edip affını diliyorum. Beni affeyle.» diye duâ eder.

VI — Sonra **Hacerü'l - Esved'e** gidip, sağ eliyle sıvazlamalı onu öpmeli, sonra da :

«Allahım! Emânetini edâ ettim, sözümü yerine getirdim, sözümde durduğuma şâhit ol.» der.

Eğer izdihamdan Hacerü'l - Esved'e yaklaşamıyorsa, karşısında durur, ellerini kaldırarak aynı sözleri söyler. Sonra başka hiç bir şeye bakmadan hemen tavâf eder. Buna **Tavâf-ı kudüm** derler. Ancak **cemâatle namâz kılınıyorsa, namâzı kılar, sonra tavâf eder.**

DÖRDÜNCÜ CÜMLE

Dördüncü cümle tavâftadır.

Tavâf etmek için altı şeye dikkat etmelidir.

I — Aynen **namâzın şartları gibi, hadesden, necâsetten tahare-te, beden ve elbise temizliğine dikkat eder, avret yerini örter ve öyle**

tavâf eder. Kâ'beyi tavâf etmek, namâz kılmak demektir. Şu kadar ki Allahu Teâlâ burada konuşmağa müsâade etmiştir. Tavâfa başlamadan, ıztıba' etmeli, yâni yukarıdan aldığı peştemalı, sağ koltuğunun altından geçirerek iki uçlarını sol omuzunun üstünden, bir ucunu göğsüne ve bir ucunu da arkasına doğru sıkıştırarak sağ kolunu serbest bırakmak demektir. Ve bu ânda telbiyeyi «lebbeyk» demeyi kesmeli. Ancak biraz sonra anlatacağımız duâları okumalıdır.

II — Omuzlarındaki peştemalı böylece yerleştirdikten sonra Kâbeyi soluna alır, Hacerü'l - Esved'in yanına gider ona müteveccihen bir miktar karşısında durur. Sonra ilk başlangıçta bütün cephesiyle Hacerü'l - Esved'in yanından geçer. Mümkün ise Kâ'beye üç adım mesâfede bulunur. Hem daha makbûl, ve hem de Şazervân üzerinden tavâf etmiş olmaz. Şazervân Kâ'beden olduğu için onun dış kısmından tavâf etmek lâzım. Hacerü'l - Esved'in yanında ise dümdüz ve yer ile berâberdir. Şazervân demek, temelden yüze kadar çıkan kalın duvardan toprak seviyesine yükseldikten sonra duvarın incelmesi için dış tarafında bırakılan kısımdır. Bu kısım Kâ'beden sayıldığı için bunun üzerinde tavâf eden, Kâ'beyi değil, Kâ'bede tavâf etmiş olur ki bu tavâf sahih olmaz. İşte böylece Hacerü'l - Esved'den tavâfa başlar.

III — İlk tavâfa başlarken Hacerü'l - Esved'in karşısında şu duâyı okur:

بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، اَللّٰهُمَّ اِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ، وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ، صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«Allahın adı ile başlarım, Allahu Teâlâ her şeyden büyüktür. Allahım! [Bu vazifeye], Sana îmân edip, kitâbını tasdik, ahdini yerine getirmek ve Habîbinin sünnetine uymak üzere başladım.»

Oradan Kâ'benin kapısı hizasına gelince:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا الْبَيْتُ بَيْتُكَ، وَهٰذَا الْحَرَمُ حَرَمُكَ، وَهٰذَا الْاَمْنُ اَمْنُكَ، وَهٰذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ

«Allahım! Bu beyt, Senin beytin, harem Senin haremin, emniyet Senin bahşettiğin emniyet, şu makam, cehennemden Sana sığınanların makamıdır.» der ve "Şu makam" derken de **Makam-ı İbrâhim'e,** eliyle işaret eder. Ve duâsına devâm ederek :

اَللّٰهُمَّ اِنَّ بَيْتَكَ عَظِيمٌ وَوَجْهَكَ كَرِيمٌ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَاَعِذْنِى مِنَ النَّارِ، مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، وَحَرِّمْ لَحْمِى وَدَمِى عَلَى النَّارِ، وَاٰمِنِّى مِنْ اَهْوَالِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ، وَاكْفِنِى مَؤُنَةَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ه

«Allahım! Beytin azîm, zâtın ise kerîmdir. Merhamet edicilerin en merhametlisi Sensin. Beni cehennem ateşinden ve şeytânın şerrinden koru, etimi, kanımı, cehennem ateşine harâm et, kıyâmetin dehşetinden dünyâ ve âhiret çetinliğinden Sen beni muhafaza eyle.» diye duâ eder, sonra **"Sübhânallah" "Elhamdü lillâh"** diyerek **"Rükn-i Iraki"**ye [Kâ'benin Irak'a bakan köşesi] yâni o taraftaki köşeye kadar böyle gider. O köşede :

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّرْكِ وَالشَّكِّ، وَالْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ، وَالشِّقَاقِ وَسُوءِ الْاَخْلَاقِ، وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِى الْاَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ

«Allahım! Şirk, şübhe, küfür, nifak, ayrılık ve benzeri bütün kötü huylardan Sana sığınırım. Âile, mal ve evlâdıma bakan hain gözlerden Sana sığınırım.» der.

Tam Altın Oluk [Mizabirahme] hizasına geldiğinde :

اَللّٰهُمَّ اَظِلَّنَا تَحْتَ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّكَ، اَللّٰهُمَّ اَسْقِنِى بِكَاْسِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَرْبَةً لَا اَظْمَاُ بَعْدَهُ اَبَدًا ه

«Allahım! Senin rahmetinin gölgesinden başka gölge bulunmayan kıyâmet gününde beni arşın altında gölgelendir. Ve Habibin Hazret-i Muhammed Aleyhisselâmın bardaklariyle bana öyle bir su içir ki, ondan sonra daha susamış olmayayım.» der.

"Rükn-ı Şâmî"ye yâni Kâ'benin Şam tarafındaki köşesine gittiği vakit:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا، وَسَعْيًا مَشْكُورًا، وَذَنْبًا مَغْفُورًا وَتِجَارَةً لَنْ تَبُورَ، يَا عَزِيزُ، يَا غَفُورُ، رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ.

«Allahım! Bu haccımı iyilerin haccı gibi kabûl eyle, sa'yimi meşkûr eyle, günâhlarımı mağfiret eyle, sonsuz ticaretler nasîb eyle. Ey izzet ve mağfiret sâhibi; Rabbim! Beni mağfiret eyle, bana merhamet et, bildiğin kusurlarımı bağışla, izzet ve ikram sâhibi ancak Sensin.» der.

Rükn-i Yemânî'ye gittiğinde de şu duâyı okur:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ، وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخِزْيِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

«Allahım! Küfürden, yoksulluktan, kabir azâbından, dirilerin ve ölülerin şerrinden Sana sığınırım, dünyâ ve âhiret perişanlığından da Sana sığınırım.»

Rükn-i Yemânî ile **Hacerü'l-Esved** arasında şu duâyı okur:

اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا بِرَحْمَتِكَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابِ النَّارِ . ه

«Allahım! Bize dünyâda hasene, iyilik, âhirette de hasene, iyilik ver. Kabir fitnesinden ve cehennem azâbından Rahmetinle bizleri koru.»

Hacerü'l-Esved'in yanına geldiğinde de şu duâyı okur:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى بِرَحْمَتِكَ ، اَعُوذُ بِرَبِّ هٰذَا الْحَجَرِ مِنَ الدَّيْنِ وَالْفَقْرِ ، وَضِيقِ الصَّدْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ . ه

«Allahım! Rahmetinle beni mağfiret eyle. Borçtan, yoksulluktan, göğüs darlığından ve kabir azâbından bu taşın Rabbine sığınırım.»

Burada bir "Şavt" yâni bir dönüş tamâm olur, böylece altı kere daha döner ve yekûnu yedi olur. Her dönüşte aynı duâları tekrar eder.

IV — Bu yedi dönüşün ilk üçünde "Remel" yapar, yâni koşar gibi yürürler. Diğer dört tanesini de mutad yürüyüşle yapar. Sağ omuzu çıkarıp üç defasında böyle serbest gezmekten maksat müşriklerin gözünü yıldırmak ve şecaat göstermektir.

(O sıralarda Mekke'nin havası sağlam Medîne'nin havası sakat idi. Müslümânlar Mekke'yi fethedip Kâ'beyi tavâf edecekleri esnâda Mekke müşrikleri, bunlar Medîne'de hastalandı, takatten kesildiler diye bir dedikodu yaptılar, bunu duyan Resûl-i Ekrem; onların bu sözüne karşı müslümânları kuvvetli göstermek için tavâfta bu tedbiri aldı.) Her ne kadar sonraları bu sebeb ortadan kalktı ise de hükmü baki kalmıştır. "Remel"de efdal olan Kâbenin yakınında olmasıdır. Kalabalık sebebiyle bu mümkün olamıyorsa, uzaktan daha efdaldir. Dış taraftan üç kere remel eder, sonra da yaklaşarak mümkün olduğu kadar kimseye eziyet etmeden dört kere daha döner. Her dönüşte Hacerü'l-Esved'i istilâm daha iyidir. Eğer izdihamdan bu mümkün olmuyorsa eliyle uzaktan işaret eder ve elini öper. Aynı şekilde Rükn-i Yemânî'yi de istilâm eder. Rivâyet olundu ki Resûl-i Ekrem (S.A.):

«كَانَ يَسْتَلِمُ الرُّكْنَ الْيَمَانِيَّ وَيُقَبِّلُهُ وَيَضَعُ خَدَّهُ عَلَيْهِ»

«Rükn-i Yemânî'yi istilâm eder, öper ve yanağını üzerine sürerdi.»

Hacerü'l - Esved'i öpmek, Rükn-i Yemânî'yi ise istilâm yâni sıvazlamak daha makbûldür.

V — Yedi kere dönmek sûretiyle tavâfı tamamladığı vakit **Mültezim**'e gelir. Mültezim Hacerü'l - Esved ile Kâ'be kapısının arası olup duânın kabûl olacağı bir yerdir. Kâ'beye yaklaşır. Örtüsüne tutunur, göğsünü duvarına yaslar. Sağ yanağını duvara değdirir, kollarını ve ellerini duvara yayar ve şöyle duâ eder :

اَللّٰهُمَّ يَا رَبَّ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ! اَعْتِقْ رَقَبَتِى مِنَ النَّارِ وَاَعِذْنِى مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ، وَاَعِذْنِى مِنْ كُلِّ سُوءٍ ، وَقَنِّعْنِى بِمَا رَزَقْتَنِى وَبَارِكْ لِى فِيمَا اٰتَيْتَنِى اَللّٰهُمَّ اِنَّ هٰذَا الْبَيْتَ بَيْتُكَ ، وَالْعَبْدَ عَبْدُكَ وَهٰذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِى اَكْرَمَ وَفْدِكَ اِلَيْكَ

«Ey şu kadim mâbedin Rabbi olan Allahım! Beni cehennem ateşinden âzâd eyle, şeytânın şerrinden ve her türlü kötülükten koru, taksimatına kanaat edenlerden eyle. Beni, bana verdiğini benim için mübârek eyle.

Allahım! Bu beyt Senin beytin, bu kul [kendisi] Senin kulun, bu makam, Sana cehenneminden iltica edenlerin makamıdır.

Allahım! Beni Senin [rızana mazhar olan] cemâatinden eyle.»

Sonra çokça hamd eder. Resûl-i Ekrem'e ve bütün Peygamberlere bol salâvat getirir. Hususî arzularını ister, günâhlarına tevbe eder.

Hattâ bâzı eski zâtlar, hizmetçilerine, bu makamda; «Etrafımdan çekilin, günâhlarımı Allahıma itiraf edeyim ve O'ndan mağfiret dileyeyim» derlerdi.

VI — Mültezimde bu işini bitirdikten sonra **Makam-ı İbrâhim'in ardında** iki rekât namâz kılmalıdır (Bu namâz Mâlikî ve Hanbelî'ye göre sünnet, Hanefîlere göre ise vâcibtir). Birinci rekâtta Fâtiha ve Kâfirûn, ikinci rekâtta Fâtiha ve İhlâs okur. Buna tavâf namâzı der-

ler (Vakt-i kerahatte kılınmamalıdır). Zührî der ki: "Sünnet-i Peygamberî böyle carî olmuştur. Her yedi dönüşte bir, iki rekât namâz kılardı. Hiç fâsıla vermeden 14 defa veyâ yirmibir defa dönerse yine iki rekât namâz kılardı." (Bu rivâyet zayıftır). Tavâf namâzını müteakip duâ eder ve duâsında:

اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لِيَ الْيُسْرٰى وَجَنِّبْنِي الْعُسْرٰى، وَاغْفِرْ لِي فِي الْاٰخِرَةِ وَ الْاُولٰى، وَاعْصِمْنِي بِاَلْطَافِكَ حَتّٰى لَا اَعْصِيَكَ، وَاَعِنِّي عَلٰى طَاعَتِكَ بِتَوْفِيقِكَ وَجَنِّبْنِي مَعَاصِيكَ، وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ يُحِبُّكَ وَيُحِبُّ مَلَائِكَتَكَ وَرُسُلَكَ وَعِبَادَكَ الصَّالِحِينَ، اَللّٰهُمَّ حَبِّبْنِي اِلٰى مَلَائِكَتِكَ وَرُسُلِكَ وَاِلٰى عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ، اَللّٰهُمَّ فَكَمَا هَدَيْتَنِي اِلَى الْاِسْلَامِ فَثَبِّتْنِي عَلَيْهِ بِاَلْطَافِكَ وَوِلَايَتِكَ، وَاسْتَعْمِلْنِي لِطَاعَتِكَ وَطَاعَةِ رَسُولِكَ، وَاَجِرْنِي مِنْ مُضِلَّاتِ الْفِتَنِ

«Allahım! Beni kolaylıklara ulaştır, güçlüklerden uzaklaştır, geçmiş ve geleceğimi mağfiret eyle, Sana isyan etmekten lütfunla beni koru, Sana ibâdet etmek için tevfikinle bana yardımcı ol ve beni günâhtan uzaklaştır.

Allahım! Seni, meleklerini, peygamberlerini ve sâlih kullarını seven kimselerden eyle beni. Allahım! Meleklere, resûllere ve sâlih kullarına da beni sevdir.

Allahım! Bana İslâmiyeti nasîb ettiğin gibi kendi lütf u kereminle beni İslâmiyette dâim olan, Sana ve Resûlüne itaat eden kullarından eyle, fitnelerin sapıtmalarından beni koru.» der.

Sonra yine Hacerü'l-Esved'i istilâm ederek tavâfı bitirir.

«مَنْ طَافَ بِالْبَيْتِ اُسْبُوعًا وَصَلّٰى رَكْعَتَيْنِ فَلَهُ مِنَ الْاَجْرِ كَعِتْقِ رَقَبَةٍ»

«Beyti tavâf edip iki rekât namaz kılan, bir köle âzâd etmiş gibidir.» (829) buyurdu.

İşte tavâf böyle yapılır. Namâzın şartlarından başka, haccın vâcibleri ve tavâfın sayısını yediye çıkarmak, Hacerü'l-Esved'den başlamak, Kâbe'yi soluna almak, tavâfı Hicr-i İsmail ve Şazervân'ın haricinden yapmak, yedi dönüşü birbiri ardından yapmak ve ara vermemekten ibarettir. Diğerleri sünnettir.

BEŞİNCİ CÜMLE

Beşinci cümle (Safa ile Merve arasında) Sa'y beyânındadır. (Yukarıda anlattığımız şekilde) tavâfı tamamladıktan sonra Hacerü'l-Esved ile Rükn-ı Yemânî hizasında bulunan **Safa Kapısı'ndan** çıkarak bir adam boyu kadar Safa tepesine çıkar. Müslim'in, Câbir'den rivâyetine göre Resûl-i Ekrem (S.A.) Kâ'be'yi görecek şekilde Safa tepesine tırmanmıştır. Sa'y'e tepenin dibinden başlamak kâfidir. Yukarıdan başlamak ise müstehabdır. Oradaki bâzı dereceler, merdivenler, sonradan olmuştur. Onları geride bırakmamak uygundur. Çünkü Sa'y'i tamamlamamış olur. Safa'dan başlamak sûretiyle Safa ile Merve arasında yedi kere gider gelir.

Safa tepesine çıktığı zaman Kâ'be'ye dönerek:

اَللّٰهُ اَكْبَرُ ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى مَا هَدَانَا ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بِمَحَامِدِهِ كُلِّهَا عَلٰى جَمِيعِ نِعَمِهِ كُلِّهَا ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ يُحْيِي وَيُمِيتُ ، وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ ، صَدَقَ وَعْدَهُ ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ ، وَاَعَزَّ جُنْدَهُ ، وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

---

(829) Tirmizî.

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ، وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ، يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ، وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ.

diye okuduktan sonra şu şekilde duâ eder :

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ اِيمَانًا دَائِمًا وَيَقِينًا صَادِقًا، وَعِلْمًا نَافِعًا، وَقَلْبًا خَاشِعًا، وَلِسَانًا ذَاكِرًا، وَاَسْاَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ وَالْمُعَافَاةَ الدَّائِمَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

«Allahım! Senden îmânımın devâmı ile sıdk-ı yakîn isterim. Senden faydalı ilim, korkan kalb, zikreden lisân isterim. Allahım! Senden af ve âfiyet ile dünyâ ve âhirette devâm edecek sıhhat ve selâmetler isterim.»

Sonra Hazret-i Peygamber üzerine salâvat-ı şerîfe getirir. Ve bunun akabinde hususî dileklerini Allah'tan ister ve bildiği gibi duâ eder. Sonra aşağı iner ve sa'y'e başlar; sa'y ederken :

رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ، اَللّٰهُمَّ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

«Rabbim beni mağfiret et, bana rahmet et, bildiğin bütün günâhlarımı bağışla, Sen izzet ve kerem sâhibisin.

Allahım! Bana dünyâda hasene ver, âhirette de hasene ver ve cehennem âzâbından bizi koru.»

diye duâ eder, yeşil direğe gidinceye kadar ağır ağır yürür, zâten Safa'dan inerken ilk karşılaşacağı direk odur. Tam Kâ'be'nin hizasındadır. Bu direğe altı zira' mesâfe kalınca "Remel" denen nisbeten sür'-

atlice yürümeğe başlar. İlerideki iki yeşil direğe gidinceye kadar, orada yine eski yürüyüşüne döner.

Merve'ye gittiği zamân, Safa'da yaptığı gibi yine merdivenleri tırmanır, Kâ'be'ye döner, Safa'da okuduğu duâyı yine okur. İşte bir kere sa'y etmiş oldu. Buradan dönüp aynı şekilde "Safa"ya gitmesi de bir, yekûnu iki eder (Yâni bir gidiş, bir dönüş de ayrıca bir olarak iki sayılır). Böylece yediyi tamamlar. İki mil arasında remel yapar ve durak yerlerinde durur. Her duruşunda Safa ile Merve tepelerine çıkar. Bunu yapmakla tavâf-ı kudüm ve sa'y'i tamamlanmış olur. Bunlar sünnettir. (Safa ile Merve arasında) Sa'y için taharet vâcib değil müstehabtır. Tavâf için ise vâcibtir. Bu sûretle tavâf ve sa'y eden, Arafattan sonra sa'y'i iade etmez. Ve rükn olarak bu sa'y kâfidir (Rükn olması Şâfi'iler'e göredir.) Çünkü Vakfeden sonraya kalması, sa'y'in şartından değildir. O, farz olan tavâfın şartıdır. Farz olan tavâf mutlaka Arafat vakfesinden sonra olmalıdır. Sa'y'in şartı, hangi tavâf olursa olsun, bir tavâftan sonra olmaktır (Umreye niyet eden, bu tavâf ve sa'y'den sonra tıraş olur ve ihrâmdan çıkar, sonra günü gelince oradan hacca niyet eder ve yeniden tavâf eder ve Arafat'a gider).

ALTINCI CÜMLE

Altıncı cümle vakfe ve vakfeye kadar yapılacak işler beyânındadır :

Hacı ancak arefe günü Arafat'a çıkabilecek şekilde Mekke'ye yetişti ise, kudüm için tavâf ve sa'y etmez, vakit kaybetmeden hemen Arafat'a çıkar. Fakat bir kaç gün önce gelmişse (Umreye niyet etti ise, tavâf ve sa'y'ini yapar ihrâmdan çıkar, sonra arefe günü tekrar girer kıran ve hacca niyet ettiyse) tavâf ve sa'yini yapar, fakat ihrâmdan çıkmaz, zilhiccenin yedisine kadar bekler, imâm Kâ'be'de öğleden sonra, bir hutbe okur, terviye günü Mina'ya gitmek üzere hazırlanmağı, ve ertesi gün de oradan Arafat'a çıkmağı emreder. Çünkü farz olan dokuzuncu gün öğleden sonra bayram sabahına kadar cüz'î bir miktar, Arafat'ta bulunmaktır. Lâyık olan bir gün evvel yâni sekizinci gün telbiye ederek Mina'ya çıkmaktır (Tavâfta kesilen telbiyeye buradan yine başlanır.). Müstehâb olan, gücü yettiği takdirde bütün bu yolları yaya gitmektir. (Yaya gidenler de vardır, fakat yabancılar için mümkün değildir.).

Hele İbrâhim Aleyhisselâmın Mescidinden vakfe yerine kadar yürümek çok daha makbûldür.

Mina'ya gittiği vakit:

اَللّٰهُمَّ هٰذِهِ مِنًى فَامْنُنْ عَلَيَّ بِمَا مَنَنْتَ بِهِ عَلٰى اَوْلِيَائِكَ وَاَهْلِ طَاعَتِكَ

«Allahım! Burası Mina'dır. Evliyâlarına, dostlarına minnet ve lütf u keremde bulunduğun gibi bize de in'am ihsân eyle.» diye duâ eder. O gece Mina'da kalır, bu istirahat içindir. Yoksa hac ile alâkalı bir vazîfe değildir. (Burada yatmak sünnettir, fakat bugün bu sünnet ifa edilmiyor. Çünkü hem izdiham var, hem de vâsıtalar boldur. Sekizinci gün hacıları doğru Arafat'a çıkarıyorlar ve hacılar orada kalıyor). Arefe günü (Mekke ile Mina arasında bulunan) Sebîr dağından güneş doğunca Arafat'a gider ve giderken:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا خَيْرَ غَدْوَةٍ غَدَوْتُهَا قَطُّ، وَاَقْرِبْهَا مِنْ رِضْوَانِكَ، وَاَبْعِدْهَا مِنْ سُخْطِكَ، اَللّٰهُمَّ اِلَيْكَ غَدَوْتُ وَاِيَّاكَ رَجَوْتُ وَعَلَيْكَ اعْتَمَدْتُ وَوَجْهَكَ اَرَدْتُ فَاجْعَلْنِي مِمَّنْ تُبَاهِي بِهِ الْيَوْمَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي وَاَفْضَلُ . هـ

«Allahım! Bu sabahı [hakkımda] bütün yarattığın sabahların en hayırlısı ve rızana en yakın ve gazabından en uzak olan bir sabah eyle.

Allahım! Sana [rızana] yönelerek sabahladım, ümidim Sende, güvenim Sanadır, rızanı kasdettim, beni, meleklerine iftihar ettiğin kullarından eyle.» duâsında bulunur.

Arafat'a çıktığı vakit, mescide yakın Nemire mevkiinde çadırını kurar. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.) çadırını orada kurdurmuştur. Nemire, Batn-ı Urfe'dedir. Arafat'a yakındır. Orada, vakfe için yıkanır, güneş zevalde iken, imâm veciz bir hutbe okur oturur. İmâm ikinci hutbede iken müezzin ezânı okur ve akabinde kamet getirir. Hutbeyi bitiren imâm öğle ile ikindiyi bir ezan ve iki kamet ile (yalnız farzları) seferî olarak ikişer rekât kılar, (buna Cem-i takdîm derler, öğle ile ikindiyi öğle vaktinde kılar.) Vâdi-i Urfe'de durmaz, ondan başka her yer mevkiftir. İbrâhim Aleyhisselâmın mescidinin ön cephesi vâdide, arkası ise Arafat'tadır. Mescidin ön tarafında bulunan Ara-

fât'ta durmuş sayılmaz. Arafat'ın yeri mescidden itibaren dikilmiş büyük işaret taşları ile ayrılmıştır. En makbûlü, o taşların yanında imâma yakın ve kıbleye karşı durarak bolca tahmîd, tesbîh, tehlil ve salâvat getirerek duâ ve istiğfâr etmektir. Vazîfesini daha iyi îfa edebilmesi için bugün oruç tutmaz, arefe günü telbiyeyi keser, bâzan duâ ve bâzan tekbîr ile meşgul olur.

Hem gece ve hem de gündüz Arafat'ta bulunması için, akşam oluncaya kadar beklemesi evlâdır (Hanefîlere göre vâcibtir. Akşam olmadan ayrılırsa kurban lâzım gelir). Hattâ ay hesâbında bir yanlışlık olması ihtimaline binaen mümkün ise sekizinci gün Arafat'ta bulunmak ihtiyatî bir tedbirdir.

Bayram gününün sabahından evvel Arafat'a çıkamayan, hac etmiş olmaz. Umreyi yaparak ihrâmdan çıkar ve tehîr ettiği için bir kurban keser. Haccını da ertesi sene kazâ eder. Arafat'ta en mühim işi, duâ ve istiğfâr olacaktır. Çünkü mübârek yerlerde ve cemâatlerde duâların makbûl olması memûldür.

ARAFAT'TA YAPILACAK DUÂLAR

Resûl-i Ekrem (S.A.)'den ve seleften rivâyet edilen arefe gününe mahsûs duâlar şunlardır:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَ
يُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ،
اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا ، وَفِي سَمْعِي نُورًا ، وَفِي بَصَرِي نُورًا ،
وَفِي لِسَانِي نُورًا ، اَللّٰهُمَّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي .

«Allah'tan başka ilâh yoktur. Birdir, ortağı yoktur. Mülk O'nun, hamd O'na mahsûstur. O, ölmeyen diridir. İyilikler O'nun elindedir. O, her şeye kadirdir. Allahım! Kalbimi, gözümü, kulağımı ve dilimi nûrlandır. Allahım! Kalbime ferahlık ver ve işlerimi kolaylaştır.»

Bu duâyı okuduktan sonra şöyle münâcâtta bulunur:

Allahım! Ey hamdin Rabbi, Sana, lâyık olduğun gibi hamd ederim. Namâzım, ibâdetim, ölüm ve dirim Senin içindir, varacağım Sensin, (Senin huzurundur) mükâfatımı Senden isterim.

Allahım! İç vesveselerinden, dağınık fikirlerden, kabir azâbından Sana sığınırım. Allahım! Gece ve gündüzün fitnesinden, esen rüzgârların taşıdığı (her türlü) kötülüklerinden ve zamânın nöbet nöbet gelen musîbetlerinden Sana sığınırım.

Allahım! Hastalıktan, şiddet ve gadabından Sana sığınırım.

Allahım! Beni hidayetine ulaştır. Geçmiş ve gelecek günâhlarıma mağfiret eyle! Ey mürâcaat edileceklerin en hayırlısı, kendisinden istenenlerin en keremlisi, bütün hacılara ve yarattıklarına verdiğin iyiliklerin en iyisini bana ver, ey merhamet edicilerin en merhametlisi.

Allahım! Dereceleri yükselten, bereketleri arttıran, yer ve gökleri yoktan var eden Sensin. Ayrı ayrı dillerdeki sesler Sana yalvarır, bütün ihtiyâçlarını Senden isterler. Benim Senden dilediğim (cesedimin çürüyüp yok olduğu ve insânların beni unuttuğu sırada Senin unutmaman ve beni terk etmemendir.

Allahım! Sen sözümü duyar, beni görür, gizli ve âşikâre her şeyimi bilirsin. Benim hâlimden hiç bir şey sana gizli değildir. Ben yardım ve inâyet dileyen ümidsiz bir yoksulum. Günâhını itiraf eden, korku içinde bulunan ve şefkatine muhtâç bir kulunum. Yoksullar gibi Senden ister, zelîl bir günâhkâr olarak Sana yalvarırım. Korku içinde kıvranan çaresizlerin, Sana karşı boyun eğenlerin ve Senin için göz pınarları taşanların vücudu ile karşında eğilenlerin, burnunu huzûrunda yerlere sürtenlerin duâsı gibi Sana duâ eder ve yalvarmaları gibi yalvarırım.

Allahım! Duâmı kabûl et. Beni mahrum etme. Bana acı, bana merhamet eyle, ey istenenlerin en hayırlısı, verenlerin en keremlisi.

Allahım! Sana karşı kendini kim övebilir? Ben bütün kusurlarımı itiraf ile kendimi levm ediyorum.

Allahım! Günâhlarım, dilimi susturdu, Senin affına olan ümidimden başka huzûruna getireceğim ne iyi bir amelim var ne de bir şefaatçim.

Allahım! Günâhlarımın, Senin katında bana bir mevki ve hattâ özür dilemek için Sana yönelecek yüz de bırakmadığını bilirim, fakat keremlilerin en keremlisi Sensin.

İlâhi! Rahmetine ben liyakatli değilsem, her şeye şâmil olan Senin rahmetin bana da ulaşır.

İlâhi! Her ne kadar günâhlarım büyükse de Senin affının karşısında hiç denecek kadar küçüktürler, Sen günâhlarımı mağfiret eyle yâ Kerîm!

İlâhi! Sen yüce Allahsın, ben âciz bir kulunum, ben sık sık günâha düşersem, Sen de,(fazlı kereminden) öylece affeder ve bağışlarsın.

İlâhî! Sen yalnız itâat edenlere merhamet edeceksen ya âsiler nereye sığınacaklar?

İlâhî! Bile bile kulluğundan uzaklaştım, kasdî olarak isyana daldım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Benim üzerime delillerin büyük olmakla af ve keremin büyüktür. Aleyhimde kuvvetli delillerin olup benim Sana karşı hiç bir tutanağım olmadığı hâlde, Senin benden müstağni olman ve benim her ân Sana olan ihtiyâcım hakkı için beni bağışla. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi! Ey duâ edilip duâya icâbet edenlerin en hayırlısı ve ey ümit bağlananların en üstünü! İslâm (ın erkânı) hürmetine, Muhammed Aleyhisselâm hürmetine Sana yönelirim, günâhlarımı mağfiret eyle. Bütün ihtiyâçlarımı yerine getirdiğin ve isteklerimi verdiğin hâlde beni buradan uzaklaştır. Dünyâda ve âhiret husûsundaki ümid ve dileklerimi gerçekleştir.

İlâhî! Bana bildirdiğin duâ ile Sana yalvarıyorum, Peygamberin vâsıtasiyle bana öğrettiğin bu ümit ve dileklerimden beni mahrum etme.

İlâhî! Azamet ve Celâlinin karşısında huşû' ve huzû' ile eğilen, kusurlarını itiraf ederek Sana ilticâ eden, göz yaşları akıtarak tevbe, zulümlerinden istiğfar, ağlayarak af dileyen, umduklarına ulaşmağı ancak Senden bekleyen bütün günâhlarına rağmen vakfesinde ihsânından ümidini kesmeyen âciz kuluna bu akşam üzeri nasıl muamele edeceksin? Ey bütün canlıların sığınağı, ve bütün mü'minlerin koruyucusu! İyilik edenler, Senin rahmetinle kurtulur, fenalık edenler kendi hataları ile helâk olurlar.

Allahım! Huzuruna (Senin rızan için) çıktık, senin civarına konduk. Ümitlerimiz, ancak Sendedir. Senin fazl u ihsânını ister, rahmetini umar ve âzabından korkarız. Günâhlarımızın bütün ağırlığı ve çokluğu ile yine Sana iltica ettik, senin beytini kasdettik. Ey isteyicilerin ihtiyâçlarına sâhib olan, sessiz duranların içinden geçirdiklerini bilen. Ey kendisinden başka müracaat edilecek ortağı bulunmayan Rabbimiz, ve ey yalnız kendisinden korkulan hâlikımız, ve ey başvurulmak için yardımcısı bulunmayan yardıma ihtiyâcı olmayan (Allahımız) ve ey ne kadar çok isteyen olursa, (ona kızmadan) isteği nisbetinde çok veren (Allahımız), ve ey kendisine arzedilen büyük ihtiyâçlara o nisbette sehavet ve kerem gösteren (Allahımız), dileklerimizi kabûl eyle, isteklerimizi ver ve bizi af eyle.

Allahım! Sen her misâfire bir konak yeri hazırladın, biz Sana misâfir olarak geldik, bizi cennetinde ağırla.

Allahım! Her gelen cemâate bir hediye ve her ziyâretçiye bir ikram, her isteyene bir atiyye verir, her umana bir mükâfat, her iltimasçıya bir yardımda bulunur, her merhamet isteyene merhamet

eder, Sana rağbet eden herkese yakınlık gösterir, Senin yoluna gireni affedersin. **Biz toplu hâlde Senin beytine geldik, burada vakfe ettik,** bu mübârek yerleri müşâhede ettik, gayemiz Senin rızâna mazhar olmaktır, ümidimizden bizi mahrûm etme.

İlâhi! Nefsimiz razı olacak kadar bol nîmetlerini verdin. Delillerin ile dilsizleri konuşturacak derecede ibret ve ders alınacak şeyleri ortaya koydun. Verdiğin sayısız nîmetler karşısında şükürden âciz olduklarını dostların itiraf etti. Azametine, kudretinin kemâline şehadet eden delilleri en açık bir şekilde ifade ettin. Sıfat-ı kahriyen ile öyle tecelli ettin ki her şey, Senin izzetinin karşısında dize geldi. Bütün yüzler, azametinin karşısında yerlere eğildi. Kulların, cehâletleriyle hataya düştükleri vakit onlara mülâyim davranır, mühlet verirsin. Tâat ve ibâdet ile iyilik yaptıkları vakit kabûl eder ve bol mükâfatlar bahşedersin. İsyan ettiklerinde günâhlarından vazgeçer ve onları bağışlarsın. Duâ ettiğimizde duâmıza icâbet eder, yalvarışlarımızı dinler, Sana yöneldiğimiz vakit Zât-ı Kibriyâna lâyık bir şekilde bize yaklaşırsın, gaflet ile Senden ayrıldığımızda bizi kendine dâvet edersin.

Ey bizim Allahımız! Sen Kur'ân-ı Kerîmde, peygamberlerin sonu, Hazret-i Muhammed Aleyhisselâma :

«قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ»

«[Habîbim] **Kâfir olanlara söyle, eğer [küfürlerinden] vazgeçer [îmân eder] lerse, geçmiş günâhları mağfiret olunur.»** (8 - Enfâl: 38) buyurdun. Onların inkârlarından sonra getirdikleri bir kelime-i tevhîd, Seni razı etti. Halbûki biz huşû ile Seni tevhîd eder ve ihlâs ile, Habîbin Muhammed Aleyhisselâmın risâletine şehadet ederiz. Bu şehadet hürmetine, bizim de geçmiş günâhlarımızı mağfiret eyle, bu husûsta bizim hissemizi, yeni İslâma girenlerin nasibinden eksik bırakma.

Allahım! Mâliki bulunduğumuz, câriye ve kölelerimizi âzâd etmekle Sana yaklaşmamızı seversin. Bu fazl u kereme herkesten ziyâde lâyık olan Sensin. Biz de Senin kullarınız, Sen bizi cehenneminden âzâd eyle, yoksullara sadaka vermek sûretiyle yardımda bulunmağı bize emrettin, biz ise, Senin yoksulların ve Sana muhtâç olanlardaniz, Sen vermeğe bizden daha lâyıksın. Sen fazl u kereminden bize ihsân et yâ Rab.

Allahım! Bize karşı fenalıkta bulunanları affetmemizi bize tavsiye ettin, biz de nefislerimize zulüm ettik. En üstün kerem sâhibi

olan Sensin, bizleri affeyle, ey Rabbimiz. Bizi mağfiret et, bize rahmet et. Sen bizim Mevlâmızsın. Ey Rabbimiz! Bize dünyâda hasene, âhirette de hasene ver, rahmetinle cehennem azâbından bizleri koru.

Ayrıca Hızır Aleyhisselâmın da duâsını okur. (Duânın meâli budur) :

«Ey bir işten, diğer iş kendisini alıkoymıyan, ey bir duyduğu diğerinden kendisini meşgul etmeyen, ey duyduğu sesleri birbirine karıştırmayan, ey isteklerde şaşırmayan, ey her lisânı bilen, ey ısrar ile isteyenlerden bunalmayan ve ey bunca istekleri yerine getirmekten âciz olmayan Allahım! Affının serinliğini ve Sana yalvarışın zevkini bize tattır.»

Ayrıca kendiliğinden dilediği duâyı yapar, kendisi, geçmişleri ve bütün mü'minler için duâ eder, duâda ısrar eder. Allahu Teâlâ'ya hiç bir şey ağır gelmediği için büyük dileklerde bulunur. (Basralı) Mutarraf İbn Abdullah Arafat'taki duâsında :

"Allahım! Benim yüzümden buradakilerin duâsını reddetme, kabûl eyle." diye duâ ederdi.

Bekr-i Müzenî anlatıyor : Adamın bir tanesi diyor ki: Arafat'ta bulunan insânlara baktığımda hatırımdan şöyle geçti: "Eğer ben bunların arasında bulunmasam Allahu Teâlâ bunların hepsini mağfiret ederdi."

YEDİNCİ CÜMLE

Yedinci cümle, Arafat'ta vakfeden sonraki, Müzdelife'de sabahlamak, Mina'da taş atmak, kurban kesmek, tıraş olmak ve tavâf gibi hükümler beyânındadır :

Arafat'tan akşamdan sonra, vâsıtaya sür'at vermeden, ağır ağır Müzdelife'ye doğru yol alır. Vâsıtalarını koşturmaz. Peygamber Efendimiz :

«نَهَى عَنْ وَجِيفِ الْخَيْلِ وَإِيضَاعِ الْإِبِلِ، وَقَالَ : اتَّقُوا اللهَ وَسِيرُوا سَيْراً جَمِيلاً لَا تَطَؤُا ضَعِيفاً وَلَا تُؤْذُوا مُسْلِماً»

«Atları koşturmaktan ve develere sür'at vermekten menetmiş ve: Allah'tan korkun, güzel yürüyün, zayıfları ezmeyin ve müslümânlara eziyet etmeyin.» (830) buyurmuştur.

(830) Nesei ve Hâkim, Usâme b. Zeyd'den.

Müzdelife'ye geldiğinde, burası Haremden sayıldığı için mümkün ise burada yıkanır, hattâ gücü yeterse, daha saygılı olacağı için buraya yaya gelir. Ve yolda telbiyeye devâm eder.

Müzdelife'ye geldiğinde şöyle duâ eder :

«Allahım! Burası Müzdelife'dir. Muhtelif dillerdeki insânları buraya topladın. Her biri Senden ayrı ayrı ve yepyeni şeyler istemektedir. Sen beni, Sana duâ edip duâsı kabûl olan kullarından, Sana tevekkül edip, Senin kâfi geldiğin kullarından eyle.»

Sonra akşam ile yatsıyı, yatsı vaktinde cem ve tehir olarak bir ezan ve iki kamet ile kılar, tabi yatsıyı da iki rekât kılar. Çünkü seferidir, farzlar arasında nâfile kılmaz. Yâni akşamın son sünneti, yatsının ilk sünneti kılınmaz, fakat farzları kıldıktan sonra önce akşamın son sünneti, sonra yatsının son sünneti ve daha sonra da vitir namazını kılar (Şâfi'ilere göre vitir de sünnettir). Zira yolculukta sünnetleri terketmek, açık bir zarar ve sünnetleri vakitlerinden terketmek farzları ile irtibatlarını kesmek olur. (Hanefilerde yolculuk hâlinde sünnetleri kılmayabilir, fakat istirahat ettiği yerlerde kılar). Nâfileler farza tâbi olduğundan farz için yaptığı bir teyemmüm ile istediği kadar nâfile kılabileceği gibi burada da yine farza tâbi olmaları bakımından nâfileleri de sıra ile ve bir arada kılması evleviyetle câizdir. Nâfilelerin vâsıtalar üzerinde câiz olmaları bakımından farzlardan ayrılmış olmaları bu hükme mâni değildir. Onların farza tâbi olup zarûret ve ihtiyâç bunu iktiza ettiğine işaret etmiştik. Bu geceyi Müzdelife'de geçirir yarı geceden evvel (Hanefilere göre sabah vaktinden evvel) buradan ayrılanlar kurban cezasına çarpılır, gücü yetenler bu mübârek geceyi de her türlü tâat ve ibâdet ile geçirmeğe gayret etmelidir.

Gece yarısı olunca (Hanefilere göre erkenden sabah namazını kıldıktan sonra) yolculuk için hazırlanır, kumlar içerisinden (nohut büyüklüğünde) yetmiş veyâ daha ziyâde taş alır, çünkü belki düşürür. Taşlar, parmak uçlarının kaplıyacağı büyüklükte olmalı ve mümkünse yıkanmalıdır. Müzdelife'nin son noktası olan "Meş'ar-i Hirâm"a geldiği vakit orada tan yeri ağarıncaya kadar duâ eder ve :

اَللّٰهُمَّ بِحَقِّ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ، وَالْبَيْتِ الْحَرَامِ وَالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالرُّكْنِ وَالْمَقَامِ ، أَبْلِغْ رُوحَ مُحَمَّدٍ مِنَّا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ وَأَدْخِلْنَا دَارَ السَّلَامِ ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ . اهـ

«Allahım! Meş'ar-i Hirâm, Beyt-i Haram, Şehr-i Haram, Rükn ile makam hürmetine Hazret-i Muhammed Aleyhisselâmın rûhuna bizden tahiyye, selâm ve salâvatı ilet ve bizi darüsselâma idhal eyle. Ey celâl ve kerem sâhibi olan Allahım!» der.

Sonra güneş doğmadan oradan **"Vâdi-i Muhasser"e** gider ve o çölü sür'atle geçer. Sabahtan sonra tekbîr ile telbiyeyi birbirine katar, yâni hem telbiye, hem de tekbîr alır ve bu sûretle Mina'ya gider.

Mina'da üç Cemre yeri vardır. **Birinci ve ikinciye uğramaz çünkü bayram günü onlarla işi yoktur. Üçüncüsü olan Akabe Cemresine gider, burası Kıbleye doğru giden caddenin sağındadır ve biraz yüksektedir. (Şimdi buralar düzenlenmiş gidiş - geliş yolları yapılmıştır) ve nisbeten açıktadır. Güneş bir mızrak yükseldikten sonra burada Akabe Cemresi olarak yedi taş atar. (Dikkat edilecek mühim bir nokta taşları ön taraftan atacak arkadan atmayacaktır. Arkadan atılmaz diye levha varken, hacıların pek çokları yanılmaktadır. Mütercim.)**

TAŞ ATMA KEYFİYETİ

Taşları atmanın keyfiyeti: Kıbleye veyâ Cemreye karşı dönerek ellerini kaldırır, artık telbiyeyi bırakarak tekbir alır, her taşı attıkça :

اَللّٰهُ اَكْبَرُ عَلٰى طَاعَةِ الرَّحْمٰنِ وَرَغْمِ الشَّيْطَانِ، اَللّٰهُمَّ تَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ. هـ

duâsını okur. Taşı attıktan sonra telbiye ve tekbîri keser, ancak bayram günü öğle namâzında başlayıp bayramın son günü sabah namâzına kadar farzların peşinden tekbir alır (Hanefîlere göre arefe günü sabah namâzından başlamak üzere 23 vakit tekbîr alır). Bayram günü vakfe yoktur. Onun için evinde istediği kadar duâ eder.

BAYRAM VE TEŞRİK GÜNLERİNDE ALACAĞI TEKBİRİN KEYFİYETİ

اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ ، اَللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيرًا ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا ، وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ ، صَدَقَ وَعْدَهُ ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ ، وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ . هـ

Akabe Cemresini attıktan sonra kurban keser. Evlâ olan kendi eliyle kesmektir. Kurbanı keserken şu duâyı okur:

بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ ، اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَبِكَ وَاِلَيْكَ ، تَقَبَّلْ مِنِّي كَمَا تَقَبَّلْتَ مِنْ خَلِيلِكَ اِبْرَاهِيمَ . هـ

(Hanefîlere göre "Bismillah"dan sonraki "vav" okunmaz.)

«Bismillâh, Allahü Ekber, Allahım bu kurban Sendendir. Senin rızân için kesiyorum, Halil İbrâhim'den [oğlu İsmail'e feda olarak] **koç kurbanını kabûl ettiğin gibi bunu da benden kabûl eyle.»**

Sırasiyle, fazîlette deve, sonra sığır ve daha sonra koyun gelir. Bununla berâber hisseli olarak deve ve sığırdan, tek koyun daha makbûldür. Resûl-i Ekrem (S.A.):

« خَيْرُ الْاُضْحِيَةِ الْكَبْشُ الْاَقْرَنُ »

«Kurbanların en hayırlısı boynuzlu koçtur.» (831) buyurmuştur.

(831) Ebû Dâvud, Ubâde b. es-Sâmit'ten.

Beyaz ve (göğsü siyah) olan koyun, boz ve siyah koyundan makbûldür. Nitekim Ebû Hüreyre de kurban için «Beyaz koyun siyah koyundan efdaldir» demiştir. Kurban nezir değilse ondan bir miktar yer, şu sekiz kusurdan (ayıptan) biri bulunan hayvan kurban edilmez.

1 — Ced'a : Burnu veyâ kulağının yarısı kesik olan,

2 — Abda : Boynuzu dibinden kırık olan, ayaklarının biri olmayan,

3 — Şerka: Kulağı üstünden yarık olup ikiye bölünen (Hanefîlere göre mekrûhtur),

4 — Harka: Kulağı dibinden yarık olan (Bu da Hânefilerde câiz ve fakat mekrûhtur),

5 — Mukabele : Kulağı önden kesik,

6 — Müdabere : Arkadan kesik olan (Hanefilere göre bunlar câizdir),

7 — Acfâ : Çok zayıf olan,

8 — Arcâ: Kesilecek yere gidemeyecek derecede topal olandır.

Böylece kurbanı da kestikten sonra tıraş olur. Tıraşta da sünnet olan Kıbleye döner, önce başının sağ tarafını, sonra diğer taraflarını tıraş eder. Tıraş olurken: «Allahım! Her saçıma karşılık bir günâhımı mahveyle, defterime bir sevâb yaz. Ve cennette derecemi yükselt.» diye duâ eder. Kadın, saçını bir miktar kısaltır, kel olan da usturayı başında gezdirir. Bu sûretle birinci derecede ihrâmdan çıkmış olur, her şeyi kendisine mübah olur. Yalnız av avlayamaz ve kadını ile münâsebette bulunamaz.

TAVÂF-I ZİYÂRET VE VAKFE

Sonra (mümkün ise) aynı gün Mekke'ye iner ve Kâ'be'yi anlattığımız gibi tavâf eder. Bu tavâf rüköndür. Buna Tavâf-ı ziyâret denir, bunun ilk vakti, bayram günü öğleden sonradır. Ve aynı gün yapılması daha makbûldür. Sonu için vakit yoktur. Fakat bu tavâfı yapıncaya kadar, tamamiyle ihrâmdan çıkmış olamaz, âilesine yaklaşamaz. Böylece tavâf edip tamamiyle ihrâmdan çıkar ve her şeyi kendisine helâl olur. Artık diğer cemrelerden ve Mina'da kalmaktan başka bir işi kalmaz, bunlar da vâcibtir. Bu tavâf, tavâf-ı kudümde anlattığımız gibi yapılır, iki rekât tavâf namâzını da kıldıktan sonra, eğer tavâf-ı kudümde sa'y etmemişse sa'y'ini yapar. Eğer önce sa'y etti ise yeniden sa'y etmez.

İhrâmdan çıkmanın üç şartı vardır :

1 — Remy-i Cemar, cemre atmak,

2 — Tıraş,

3 — Tavâf-ı ziyâret'dir ki bu da rüköndür.

Bu üç tanesini takdim ve tehirde beis yoktur. Fakat efdal olan önce Akabe cemresini yapmak, sonra kurban kesmek, sonra tıraş olmak ve sonra da tavâf-ı ziyâreti yapmaktır.

İmâm için sünnet olan, bu günde — zevâlden sonra — bir hutbe okumaktır. Buna **Hutbe-i vedâ** denir.

HACCIN HUTBELERİ

Hacda dört hutbe var:

1 — Zilhiccenin yedinci günü Kâ'be'de ilk hutbe,

2 — Arefe günü Arafat'ta bir hutbe,

3 — Bayram günü Resûlullahın vedâ' hutbesi,

4 — İlk ayrılış günü hutbesi.

Hepsi zevalden sonra okunur ve arefe hutbesinden başka diğerleri tek hutbedir. Yalnız arefe hutbesi iki hutbedir.

Tavâf-ı ziyâretten sonra yatmak ve ertesi günlerde taşları atmak üzere Mina'ya döner. O gece Mina'da yatar. Bu geceye "Leyletü'l - karrı" istirahat ve duraklama gecesi denir. Çünkü ertesi gün orada kalacaktır. Bayramın ertesi günü güneş zevale geldikte (sünnet olarak) yıkanır ve birinci Cemre'ye gider. Bu yolun sağ tarafındadır, buraya yedi taş atar. Bu taşları hazırlayınca caddenin sağına çekilir. Kıbleye döner, hamdeder, tehlil eder, tekbîr eder. Kalbinin huzûru ve âzalarının huşûu ile duâ eder. Sonra Cemre-i vusta - İkinci Cemre yerine gelir, burada da aynı şekilde yedi taş atar. Sonra Akabe Cemresine gider, orada da aynı şekilde yedi taşını attıktan sonra yerine döner. O gece Mina'da yatar, bu geceye de birinci yolculuk gecesi denir. Ertesi gün öğle namâzını kıldıktan sonra, bugün de aynı şekilde üç yere yirmibir taşını atar. Bundan sonra Mina'da kalmak ile Mekke'ye dönmekte serbesttir. Akşam olmadan dönebilir, fakat akşamladıktan sonra o gece de kalmak zorundadır. Ertesi gün de geride kalan yirmibir taşını atar. Taşları atmaz veyâ Minâ'da kalmazsa, kurban kesmek cezası vardır. Kestiği kurbanın etini dağıtır. Yatmak için Mina'ya gelmek şartiyle tavâf için akşamları Kâ'be'ye gidebilir. Resûl-i Ekrem (Sallâllahü Aleyhi ve Sellem) böyle yapardı. Mescid-i Hayfda cemâate devâm eder. Çünkü mescidde kılmak faziletlidir. Mina'dan göçtüğü vakit Muhasseb'de ikindiyi, akşamı ve yatsıyı kılıp biraz istirahat etmek evlâdır. Çünkü sünnettir. Sahabeden bir çokları bunu rivâyet etmiştir. Böyle yapmazsa bir şey lâzım gelmez.

SEKİZİNCİ CÜMLE

Sekizinci Cümle, umre ve umreden sonra Vedâ' tavâfına kadar olan işler beyânındadır.

UMRENİN MİYKATLARI

Umrenin en makbûl miykat yeri «Ci'râne»dir. Sonra Ten'im ve sonra da Hüdeybiye'dir (Bunların yerleri yukarıda anlatılmıştır). Umreyi niyet eder, telbiye eder. Hazreti Âişe'nin (R.A.) mescidinde iki rekât namâz kılar, dilediği gibi duâ eder. Telbiye ederek Mekke'ye ve Mescid-i Harâm'a girer. Mescide girince, telbiyeyi keser, anlattığımız gibi yedi kere tavâf eder, namâz kılar, yedi kere sa'y eder ve tıraş olarak ihrâmdan çıkar. İşte Umre budur. Bunu yapan tamam etmiştir.

Mekke'de mücâvir kalan, umre ve tavâfı çok yapmalı, sık sık Kâ'beye bakmalıdır. Kâ'benin içine girerse, efdal olan, iki direk arasında iki rekât namâz kılmalıdır. Kâ'be'ye girerken ayakkabılarını çıkarmalı ve saygı ile girmelidir. Hattâ zâtın birisine: «Kâ'be'ye girdin mi?» diye sorduklarında «Rabbimin beytinin etrafında bile yürümelerini uygun bulmadığım bu ayaklarım ile Rabbimin beytini nasıl çiğneyebilirim?» diye cevâb vermiştir.

Oraya giren, nerede yürüdüğünü ve nasıl yürüyeceğini bilmelidir. Mümkünse zemzem suyunu kendi eliyle çekmeli ve kanıncaya kadar da bolca içmelidir. İçtiği vakit :

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَسَقَمٍ، وَارْزُقْنِى الْاِخْلَاصَ وَالْيَقِينَ وَالْمُعَافَاةَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ هـ

«Allahım! Bu suyu her hastalık ve dertten bana şifa kıl, ihlâs ile yakîyni, dünyâ ve âhiret saâdetini bana nasîb eyle.» demelidir.

Resûl-i Ekrem (S.A.) :

«مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ»

«Zemzem suyu ne maksatla içilirse ona şifadır.» (832) buyurdu.

---

(832) İbn Mâce, Câbir'den.

DOKUZUNCU CÜMLE

Dokuzuncu Cümle Vedâ' tavâfına dâirdir :

Hac ve Umre ile alâkalı vazifelerini bitirip memleketine dönmeğe sıra geldiği vakit, ihtiyâçlarını alır, bütün işlerini bitirir ve en sonunda vedâ' tavâfını yapar. Remel ve İztıba' yapmadan yedi kere Kâ'be'yi tavâf eder, iki rekât tavâf namâzını Makam-ı İbrâhim'de kılar. Zemzemden içer, Mültezime'ye gelir, orada duâ ve tazarru ederek şöyle yalvarır :

اَللّٰهُمَّ اِنَّ الْبَيْتَ بَيْتُكَ وَالْعَبْدَ عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ اَمَتِكَ،
حَمَلْتَنِى عَلٰى مَا سَخَّرْتَ لِى مِنْ خَلْقِكَ حَتّٰى سَيَّرْتَنِى فِى بِلَادِكَ، وَ
بَلَّغْتَنِى بِنِعْمَتِكَ حَتّٰى اَعَنْتَنِى عَلٰى قَضَاءِ مَنَاسِكِكَ، فَاِنْ كُنْتَ رَضِيتَ
عَنِّى فَازْدَدْ عَنِّى رِضًا، وَاِلَّا فَمُنَّ الْاٰنَ قَبْلَ تَبَاعُدِى عَنْ بَيْتِكَ هٰذَا
اَوَانُ انْصِرَافِى اِنْ اَذِنْتَ لِى غَيْرَ مُسْتَبْدِلٍ بِكَ وَلَا بِبَيْتِكَ وَلَا رَاغِبٍ
عَنْكَ وَلَا عَنْ بَيْتِكَ، اَللّٰهُمَّ اَصْحِبْنِى الْعَافِيَةَ فِى بَدَنِى، وَالْعِصْمَةَ
فِى دِينِى، وَاَحْسِنْ مُنْقَلَبِى، وَارْزُقْنِى طَاعَتَكَ اَبَدًا مَا اَبْقَيْتَنِى،
وَاجْمَعْ لِى خَيْرَىِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ، اَللّٰهُمَّ لَا
تَجْعَلْ هٰذَا اٰخِرَ عَهْدِى بِبَيْتِكَ الْحَرَامِ، وَاِنْ جَعَلْتَهُ اٰخِرَ عَهْدِى
فَعَوِّضْنِى عَنْهُ الْجَنَّةَ ه‍

«Allahım! Beyt, Senin beytin, kul, Senin kulun. Kulunun ve câriyenin oğludur. Nasîb ettiğin vâsıtalar ile beni memleketlerde dolaştırdın ve nimete ulaştırdın, Menâsık-ı haccı ifaya yardımcı oldun. Eğer bu hareketimle benden râzı oldunsa rızanı arttır, râzı olmadınsa,

buradan ayrılmadan, kereminle benden râzı ol. Allahım! İzin ve müsaaden olursa, geri dönmek üzereyim. Fakat bu dönüşüm Senden ve beytinden değil, gözüm gönlüm Sende ve beytindedir. Allahım bedenime sıhhat ve âfiyet ihsân eyle, dînimi [şeytanın şerrinden] muhafaza eyle, dönüşümü hayırlı eyle, ölünceye kadar beni tâat ve ibâdetinden ayırma, dünyâ ve âhiretin iyiliklerini bana nasib eyle, Sen her şeye kadirsin.

Allahım! Bu son ziyâretim olmasın, tekrar tekrar gelmeler nasîb eyle, Allahım eğer son ziyâretim ise buna karşılık bana cenneti nasîb eyle.»

Böylece Mescid-i Haramdan çıkar. Dışarı çıkıncaya kadar gözlerini Kâ'be'den ayırmaz. Bu da kahkarî yâni yüzünü Kâ'be'ye çevirerek geri geri çekilerek Harem-i Şerîften çıkmak ile mümkün olur.

ONUNCU CÜMLE

Onuncu Cümle, Medine-i Münevvere'yi ziyâretin âdâbı beyânındadır :

Resûl-i Ekrem (S.A.) :

«مَنْ زَارَنِي بَعْدَ وَفَاتِي فَكَأَنَّمَا زَارَنِي فِي حَيَاتِي»

«İrtihalimden sonra beni ziyâret eden, sağlığımda ziyâret etmiş gibidir.» (833) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.):

«وَمَنْ وَجَدَ سَعَةً وَلَمْ يَفِدْ إِلَيَّ فَقَدْ جَفَانِي»

«Vaziyeti müsâit olup da beni ziyârete gelmiyen bana eziyet etmiş olur.» (834) buyurdu.

Diğer bir hadîsinde :

«مَنْ جَاءَنِي زَائِراً لَا يَهُمُّهُ إِلَّا زِيَارَتِي كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ سُبْحَانَهُ أَنْ أَكُونَ لَهُ شَفِيعاً»

---

(833) Taberânî ve Dare Kutnî, İbn Ömer'den.
(834) İbn Adiyy ve Dare Kutnî.

«Yalnız beni görmek maksadiyle ziyâretime gelenler, Allahu Teâlâ'nın izniyle şefaatimi hak etmişlerdir.» (835) buyurdu.

Resûl-i Ekrem Efendimiz (S.A.V.) i ziyareti kasteden kimse, yolda bol bol salâvat getirmelidir.

Medîne-i Münevvere'nin duvar ve ağaçlarını gördüğü zaman:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا حَرَمُ رَسُولِكَ فَاجْعَلْهُ لِى وِقَايَةً مِنَ النَّارِ وَ اَمَانًا مِنَ الْعَذَابِ وَسُوءِ الْحِسَابِ ه

«Allahım! Burası Resûlünün haremidir, Sen bu harem sâyesinde beni cehennem ateşinden koru ve azâbından ve hesâbımın çetinliğinden emin kıl.» demelidir.

Medîne-i Münevvere'ye girmeden, "Be'rü'l-Harr" (Meşhur Harre kuyusudur)'de yıkansın, güzel koku sürünsün, en temiz elbisesini giysin. Medîne'ye girdiği zamân, (Resûl-i Ekrem'in şehri olduğunu düşünerek) tevazu ve saygı ile şehre girsin. Girerken:

بِسْمِ اللّٰهِ وَعَلٰى مِلَّةِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبِّ اَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا ه

duâsını okusun. Sonra Peygamberimizin mescidine giderek minberin yanında minberin direğini sağ omuzu hizasına alarak Sandığın bulunduğu taraftaki direğe karşı ve Kıblede olan daire tam iki gözünün önüne gelmek üzere iki rekât namâz kılar. Mescid genişletilmeden önce Resûl-i Ekrem (S.A.) burada namâz kılardı. Namâzlarını Resûl-i Ekrem'in asıl mescidinde kılmağa gayret etmelidir.

RAVZA-İ MUTAHHARANIN KARŞISINDA DURUŞ KEYFİYETİ

Sonra Resûl-i Ekrem'in kabrine gider ve yüzünün karşısında arkasını Kıbleye, yönünü türbenin duvarına çevirerek dört adım uzakta durur. Tavanda yanan kandil başı üstü hizasına gelir. Kabrin duvarlarına yapışmak veyâ onları öpmek (bâzılarının zannettiği gibi)

(835) Taberânî. İbn Ömer'den.

meşrû değildir. (Hattâ mekrûhtur). Makbûl olan ve Peygambere hürmeti ifade eden, hürmet ile karşısında bulunmaktır. Bu şekilde karşısında durur ve bu duâyı okur.

اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ
يَا اَمِينَ اللّٰهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللّٰهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا صَفْوَةَ اللّٰهِ،
اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خِيَرَةَ اللّٰهِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا اَحْمَدُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا
مُحَمَّدُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا اَبَا الْقَاسِمِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَاحِى، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ
يَا عَاقِبُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَاشِرُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَشِيرُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ
يَا نَذِيرُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا طُهْرُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا طَاهِرُ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ
يَا اَكْرَمَ وَلَدِ آدَمَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَاتَمَ
النَّبِيِّينَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ رَبِّ الْعَالَمِينَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا قَائِدَ الْخَيْرِ
اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا فَاتِحَ الْبِرِّ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ الرَّحْمَةِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ
يَا هَادِيَ الْاُمَّةِ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا قَائِدَ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ
وَعَلٰى اَهْلِ بَيْتِكَ الَّذِينَ اَذْهَبَ اللّٰهُ عَنْهُمُ الرِّجْسَ وَطَهَّرَهُمْ تَطْهِيرًا،
اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اَصْحَابِكَ الطَّيِّبِينَ، وَعَلٰى اَزْوَاجِكَ الطَّاهِرَاتِ
اُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ، جَزَاكَ اللّٰهُ عَنَّا اَفْضَلَ مَا جَزٰى نَبِيًّا عَنْ قَوْمِهِ وَ
رَسُولًا عَنْ اُمَّتِهِ، وَصَلّٰى عَلَيْكَ كُلَّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ، وَكُلَّمَا غَفَلَ عَنْكَ
الْغَافِلُونَ، وَصَلّٰى عَلَيْكَ فِى الْاَوَّلِينَ وَالْاٰخِرِينَ اَفْضَلَ وَاَكْمَلَ وَاَعْلٰى وَاَجَلَّ

وَأَطْيَبَ وَأَطْهَرَ مَا صَلَّى عَلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ، كَمَا اسْتَنْقَذَنَا بِكَ مِنَ الضَّلَالَةِ، وَبَصَّرَنَا بِكَ مِنَ الْعَمَايَةِ، وَهَدَانَا بِكَ مِنَ الْجَهَالَةِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّكَ عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَمِينُهُ وَصَفِيُّهُ، وَخِيَرَتُهُ مِنْ خَلْقِهِ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ الرِّسَالَةَ، وَأَدَّيْتَ الْأَمَانَةَ، وَنَصَحْتَ الْأُمَّةَ، وَجَاهَدْتَ عَدُوَّكَ وَهَدَيْتَ أُمَّتَكَ، وَعَبَدْتَ رَبَّكَ حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ، فَصَلَّى اللهُ عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ الطَّيِّبِينَ وَسَلَّمَ وَشَرَّفَ وَكَرَّمَ وَعَظَّمَ ه

(Buraya kadar okunan bu duâ salâvat ve şehadetten ibarettir. Esasen orada bu kadar uzun zamân durüp baştan başa bu salâvatlar okunamaz; Türkçeleri de zaptedilemez. Onun için bunların tercümesine lüzum görmedik. Tabiî Peygamberimizin huzûruna geldiği için bildiği salâvat-ı şerîfeleri okur.)

Bundan sonra şöyle der :

«Yâ Resûlallah! Senin, risâleti tebliğ emânetini edâ ettiğine, ümmete nasîhat edip, düşmânların ile mücahedede bulunduğuna, ümmetini, Allah'a giden doğru yola hidâyet edip, yakîn gelinceye kadar ibâdet ettiğine şehadet ederim. Sen, seni ziyâret edenlere şefaat edeceğini va'dettin. Ben âciz bir ümmetin olarak şefaatini dilemek üzere huzuruna geldim. Bana kıyâmetin dehşetinde şefaatçi ol. Yâ Rab! Kıyâmet gününde Habîbini bana şefaatçi kıl ve şefaatini kabûl eyle! Salât ü selâm O'na ve Ehl-i Beytine olsun.»

Resûl-i Ekrem'e selâm gönderen var ise :

اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ فُلَانٍ، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ فُلَانٍ يَا رَسُولَ اللهِ ه

der.

Sonra bir arşın kadar ileri gider ve Hazret-i Ebûbekr-i Sıddîk (R. A.) 'in kabri önüne gelir. O'nun başı Resûl-i Ekrem'in omuzları hiza-

sındadır. Hazret-i Ömer (R.A.)'ın başı da Hazret-i Ebûbekr'in omuzları hizasındadır. Hazret-i Ebûbekr'e de: **«Esselâmü aleyke yâ Ebabekri's - Sıddîk»** diyerek selâm verir; Hazret-i Ömer'e de aynı şekilde **«Esselâmü aleyke yâ Ömerü'l - Fâruk»** diyerek selâm verir. Sonra bir zira' kadar geri çekilir ve her ikisine birden, şöyle hitâb eder:

اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمَا يَا وَزِيرَىْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْمُعَاوِنَيْنِ لَهُ عَلَى الْقِيَامِ بِالدِّينِ مَا دَامَ حَيًّا، وَالْقَائِمَيْنِ فِى أُمَّتِهِ بَعْدَهُ بِأُمُورِ الدِّينِ، تَتَّبِعَانِ فِى ذٰلِكَ آثَارَهُ وَتَعْمَلَانِ بِسُنَّتِهِ فَجَزَاكُمَا اللّٰهُ خَيْرَ مَا جَزَى وَزِيرَىْ نَبِيٍّ عَنْ دِينِهِ

«Ey Resûl-i Ekrem'in hayâtında dinî işlerde kendisine yardımcı, irtihalinden sonra ümmetinin işlerini tedvin eden bu husûsta onun izinden gidip sünnetine uyan iki büyük vezirleri! Allahu Teâlâ'nın selâmı, rahmeti sizin üzerinize olsun. En büyük mükâfat ile sizi mükâfatlandırsın.» der.

Sonra geri gelir, Resûl-i Ekrem'in kabr-i şerifleri önünde durur, Kıbleye döner Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ eder ve Resûl-i Ekrem'e bolca salâvat-ı şerîfe getirdikten sonra şöyle der: Allah'ım Sen Kur'ân-ı Kerîm'de:

«وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّاباً رَحِيماً»

«Eğer onlar nefislerine zulmettikleri zamân sana gelip Allah'tan mağfiret dileseler, peygamber de onlar için istiğfar etse, elbette, Allah'ı tevbeleri kabûl edici, ve merhamet sâhibi bulurlardı.» (4 - Nisâ: 64) buyurdun. Buyurduğun da haktır, gerçektir.

«Allahım! Biz Senin bu kelâmını duyduk, buyruğuna uyduk. Hata ve kusurlarımızı itiraf ve günâhlarımızdan tevbe ederek onun şefaatini ve yüklendiğimiz ağır günâhlarımızın affını senden dilemek üzere Habîbini ziyâret ettik.»

«Allahım! Tevbemizi kabûl ve Habîbini bize şefaatçi eyle, O'nun hürmetine bizim derecemizi de yükselt.»

«Allahım! Muhacir ve Ensârı mağfiret et. Bizi ve bizden önce imân ile göçen bütün dîn kardeşlerimizi mağfiret et.»

«Allahım! Sevgili Habîbin ve Beyt-i Şerîfe yaptığımız bu ziyâret son ziyâret olmasın. Daha nice sefer gelip ziyâret etmeği nasîb eyle, yâ Erhame'r-Râhimîn.» diye duâ eder.

Sonra Ravza-i Mutahhara'da, minber ile Peygamberimizin kabri arasında iki rekât namâz kılar ve dilediği kadar duâ eder. Zira Resûl-i Ekrem Efendimiz (S.A.):

«مَا بَيْنَ قَبْرِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي»

«Kabrim ile minberin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir, minberim havuzun üzerindedir.» (836) buyurdu.

Minberin yanında dilediği kadar duâ eder. Müstehab olan Resûl-i Ekrem'in hutbe okurken elini tuttuğu aşağıdaki **"Ramane"** (Her halde bir taştır. Sonraları yangınlarda bu minber şeklini değiştirmiştir.) elini tutar. Perşembe günü Uhud şehitlerini ziyâret etmek de müstehabtır. Sabâh namâzını Mescid-i Nebî'de kıldıktan sonra ziyârete gider. Öğle namâzını yine Mescid-i Nebî'de kılmak üzere geri döner. Medîne'de kaldığı müddetçe, beş vakit farzları cemâat ile Mescid-i Nebî'de kılar. Her gün Resûl-i Ekrem'i ziyâretten sonra Bakı' kabristanını ziyâret etmek müstehabtır. Orada Hazret-i Osman (R. A.)'ın, Hazret-i Hasan bin Ali (R.A.)'nin kabirlerini ziyâret eder. Ayrıca Ali İbn Hüseyin, Muhammed İbn Ali, Cafer İbn Muhammed (R. A.) de orada medfûndurlar. Hazret-i Fatıma (R.A.)'nın kabrini, İbrâhim (R.A.) bin Resûl-i Ekrem (S.A.)'in kabrini ziyâret eder, Resûl-i Ekrem'in halası Sâfiye'nin kabrini de ziyâret eder, hepsi Bakı'dedir.

Her pazar günü Kuba Mescidine giderek orada namâz kılması da müstehabtır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.) Efendimiz:

---

(836) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

«مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ حَتَّى يَأْتِيَ مَسْجِدَ قُبَاءٍ وَيُصَلِّيَ فِيهِ كَانَ لَهُ عِدْلُ عُمْرَةٍ»

«Evinden çıkıp Kuba'ya giderek orada iki rekât namâz kılmak bir umreye muâdildir.» (837) buyurdu.

Eris Kuyusu'nu da ziyârete gider. Kuba'ya yakın bir kuyudur (**Resûl-i Ekrem'in** yüzüğü **Hz.** Osmân'ın elinden buraya düşmüştür.). **Resûl-i Ekrem** bu kuyuya tükürmüştür. (Bu rivâyetin de aslı olduğu bilinememiştir). Abdest alır ve suyundan içer. Hendek civarındaki **"Mescid'el - Feth"** ve diğer mescidleri, mübârek makamları da ziyarete gider.

Medîne-i Münevvere'de mescid ve diğer ziyâret yerleri otuz kadardır. Medîneliler bunları bilir. Mümkün olanları ziyâret eder, (Fakat imkân nisbetinde farz namâzları Mescid-i Resûl'de kılar, diğer mescidlerde de nâfile veyâ kazâları kılar.) Resûl-i Ekrem'in abdest aldığı diğer kuyuları da ziyâret eder. Bunlarda teberrüken yıkanır, abdest alır ki bunların yekûnu yedi kuyudur.

Resûl-i Ekrem'in haremine hürmet ve riâyet etmek şartiyle Medîne'de ikamet edebilirse, bunun büyük fazîleti vardır. Resûl-i Ekrem (S.A.):

«لَا يَصْبِرُ عَلَى لَأْوَائِهَا وَشِدَّتِهَا أَحَدٌ إِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعاً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Medîne'nin darlık ve sıkıntısına kim katlanırsa, kıyâmet gününde ben onun şefaatçisi olurum.» (838) buyurmuştur.

Yine bir hadîsinde :

«مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَمُوتَ بِالْمَدِينَةِ فَلْيَمُتْ فَإِنَّهُ لَنْ يَمُتَ بِهَا أَحَدٌ إِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعاً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

---

(837) Nesei ve İbn Mâce, Sehl b. Hanif'den.
(838) Yukarıda geçmiştir.

«Gücü yeten, ölünceye kadar Medîne'de kalsın. Zîra Medîne'de her kim ölürse, kıyâmet günü ben ona şefaat veyâ şahadet ederim.» (839) buyurmuştur.

Medîne'den ayrılacağı sırada müstehab olan, yine Kabr-i şerîfe gelerek ziyâret duâsını tekrarlamalı, Resûl-i Ekrem (S.A.)'e veda' etmeli, Allahu Teâlâ'dan tekrar ziyâreti ve bu yolculukta sıhhat ve selâmeti dilemelidir. Sonra Ravza-i Sağîr'e yâni sonradan büyütülen mescide değil, asıl Resûl-i Ekrem'in zamânındaki Mescidde (Bu kısım muayyen direkler ile bellidir. Bir yanı kabr-ı Peygamberî, bir yanı minberdir) iki rekât namaz kılmalıdır. Mescidden çıkarken sol ayağı ile çıkmalı ve **«Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed»** diyerek «Yâ Rabbi bu ziyâretimi son ziyâret yapma, bu ziyâret sâyesinde günâhlarımı mahveyle, Yâ Rab! Yolculuğumu âsân eyle, kolaylıkla beni vatanıma, efrad-ı âileme ulaştır» diye duâ eder. O civardakilere imkânı nisbetinde sadaka dağıtır. Medîne ile Mekke arasında yirmi mescid vardır; bunlarda da giderken namâz kılar.

SEFERDEN GERİ DÖNMENİN ÂDÂBI

Resûl-i Ekrem (S.A.) gazâdan, Hac ve Umreden döndüğü zamân her tepe başında üç kere tekbir alır ve şu duâyı okurdu (840):

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ [وفى بعض الروايات] وَكُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

Dönüşte aynen bu duâyı okumak lâzımdır. Resûl-i Ekrem (S.A.) Efendimiz Medine şehrini gördüğü zamân bineğini sür'atlendirir ve:

«اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بِهَا قَرَاراً وَرِزْقاً حَسَناً»

«Allahım! Bizi burada yerleştir ve bize hayırlı rızıklar ihsân eyle.» derdi.

---

(839) Yukarıda geçmiştir.

(840) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den.

Sonra evine haberci gönderip geldiğini haber vermeli, eve âni olarak gitmemelidir. Bu da sünnettir. Gece vakti eve girmesi de uygun değildir. Şehre girdiği zamân, evvelâ mescide girmeli ve iki rekât namâz kılmalıdır. Resûl-i Ekrem (S.A.) Efendimiz böyle yapardı.

Hacdan dönerken evine girdiğinde :

«تَوْباً تَوْباً لِرَبِّنَا أَوْباً لاَ يُغَادِرُ عَلَيْنَا حَوْباً»

«Tevbeler tevbesi olsun Rabbimize ki, döndük! O tevbe bizde günâh bırakmaz.» der.

Evine yerleştiği zamân Allahu Teâlâ'nın, Kâ'be'yi, Ravza-i Mutahhara'yı ziyâret gibi, kendisine bahşettiği büyük nimetleri hatırından çıkarıp, isyâna dalarak gaflete düşmemeli. Küfran-ı nîmet etmemelidir. Makbûl ve mebrûr olan haccın alâmeti bu değildir. Hacc-ı mebrûrun alâmeti zâhid olmak, âhirete yönelmek ve Allah'a mülâki olmağa hazırlanmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÂB

HACCIN EDEBLERİ, GİZLİ SIRLARI VE BÂTINÎ AMELLERİ BEYÂNINDADIR.

Haccın ince edebleri on adettir:

1 — Nafakası helâl olmalıdır. Huzûrunu kaçıracak ticarî bir meşgalesi olmamalı, himmeti yalnız Allah rızası olmalı, kalbi zikrullah ile sükûn bulmalı ve yalnız vazifesiyle meşgul olmalıdır. Ehl-i beyt tarikiyle gelen bir haberde:

«إِذَا كَانَ آخِرُ الزَّمَانِ خَرَجَ النَّاسُ إِلَى الْحَجِّ أَرْبَعَةَ أَصْنَافٍ: سَلَاطِينُهُمْ لِلنُّزْهَةِ، وَأَغْنِيَاؤُهُمْ لِلتِّجَارَةِ، وَفُقَرَاؤُهُمْ لِلْمَسْأَلَةِ، وَقُرَّاؤُهُمْ لِلسُّمْعَةِ»

«Âhir zamânda insânlar dört sınıf olarak hacca gider:

1 — Sultanlar, tenezzüh için gezici (turist) olarak,

2 — Zenginler, ticâret için,

3 — Fakirler, dilenmek için,

4 — Okuyucular da gösteriş için giderler.» (841) diye rivâyet edilmiştir.

Bu haberde Hac yolunda dünyâlık ile alâkalı olması düşünülebilen bütün maksatlara işaret edilmiştir. Bütün bunlar, haccın faziletini kaybettiren ve haccı, «Allah için hac» husûsiyetinden çıkaran şeylerdir. Bilhassa ticâreti haccın kendisinden yaparak ücret mukabili başkası için hacca gidenler, âhiret ile dünyâlığı taleb ederler. Takvâ ve basîret sâhibleri bunu hoş görmezler. Ancak maksadı Mekke'de kalmak olup oraya gidecek parası olmazsa bu maksat ile para alıp

---

(841) Hatîb, Enes'ten.

bedel gitmesi câizdir. Çünkü bu takdirde gayesi dîn ile dünyâyı elde etmek değil, belki dünyâ ile dîni elde etmektir. (Bunlar bir fayda sağlamaz. Filhakika acziyet hâlinde hacda niyâbet câizdir. Fakat vekil giden masraftan fazla bir şey alamaz, niyâbet ticârî maksatla olamaz.) Böyle vekil gideceklere yakışan, esas maksad Beyt-i Muazzama'yı ziyâret ve dolayısiyle öteki adamı borçtan kurtarmak için ona yardımcı olmaktır. İşte bu gibiler hakkında Resûl-i Ekrem Efendimiz :

«يُدْخِلُ اللهُ سُبْحَانَهُ بِالْحَجَّةِ الْوَاحِدَةِ ثَلَاثَةً الْجَنَّةَ : الْمُوصِي بِهَا ، وَالْمُنَفِّذَ لَهَا ، وَمَنْ حَجَّ بِهَا عَنْ أَخِيهِ»

«Allahu Teâlâ bir hac ile üç kişiyi Cennete kor:

1 — Vasiyet edeni,

2 — Vasiyeti infaz edeni,

3 — Vekil olarak hacca gideni.» (842) buyurmuştur.

Ben, kendi vazifesini ifa ettikten sonra vekil gidenin aldığı ücret helâl değildir veyâ harâmdır demedim. (Hanefilere göre kendi vazifesini ifa etmeden de vekil gidebilir. Ancak hem malî ve hem de bedenî olan bu hac ibâdetinde para ile niyâbet olmaz, belki masraf alabilir). Fakat evlâ olan buna yanaşmamalı ve hac yolunu kazanç yolu yapmamalıdır. Allahu Teâlâ dîn sâyesinde dünyâlığı verir. Fakat dünyâ ile dîni vermez. Haberde :

«مَثَلُ الَّذِي يَغْزُو فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَيَأْخُذُ أَجْرًا مَثَلُ اُمِّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ : تُرْضِعُ وَلَدَهَا وَتَأْخُذُ أَجْرَهَا»

«Allah için gazâ edip buna ücret alan, Musa Aleyhisselâmın annesine benzer. O hem kendi çocuğunu emzirdi, hem de ücret aldı.» (843)

(842) Beyhakî, Câbir'den.
(843) İbn Adiyy, Muaz'dan.

Musa Aleyhisselâmın annesi gibi olan hacıların ücret almasında beis yoktur. Çünkü hacı, ücret almak için hac etmiyor, hac etmek için ücret alıyor. Nitekim Musa Aleyhisselâmın annesi de para almak için çocuğunu emzirmiş değil, anası olduğunu sezdirmeden çocuğu emzirebilmek için ücret almıştır.

II — Haraç vermek sûretiyle Allah düşmânlarına yardım etmemelidir. Onlar, yollar üzerinde bekleyen bedevîler ile Mekke ileri gelenlerinden bâzı kimselerdir ki, Mescid-i Harâma girmeğe mâni olurlar. Muâyyen yollarda bulunan bu gibilere para vermek, zulme yardım ve zulmün sebeblerini kolaylaştırmak demektir. Bu, (İnsânın düşmânı olan) nefsine yardım etmesi gibidir. Onlara para vermemek için çareler araştırmalıdır. Eğer buna imkân bulamazsa; bâzı ulemanın dediğini yapmakta beis yoktur «Zulme yardımcı olmaktansa, nâfile haccı terkederek yoldan geri dönmek daha efdaldir.» Çünkü onların yollar üzerinde durup bu paraları almaları bid'attir. Onlara uymakta bu bid'ati yerleştirmek; müslümânlardan cizye almakta onları küçük düşürmek vardır. Ne yapayım zarurî olarak veriyorum, gibi mâzeretler göstermek fuzulîdir. Çünkü evinde dursan veyâ yoldan geri dönsen, onlar da senden bu parayı alamazlardı. Hattâ bâzan kendisini zengin göstermekle onların fazla para almalarına yardımcı olmuş olunur. Eğer kendisini fakir gösterseydi, bu cizyeden kendisini kurtarmış olurdu. Kendisini müşkül vaziyete düşüren, asıl böyle gösteriştir.

III — Bol azık alıp cimrilik ve israfa varmadan, gönül hoşluğu ile muhtaçlara vermek. İsraftan maksadım, zenginlerin yaptığı gibi çeşitli yemekler yemek ve çeşitli şerbetler içmektir, yoksa bol sadaka vermek israf değildir. Çünkü israfta hayır olmadığı gibi, hayırda da israf olmaz. Nitekim, hac yolunda çok sehavet, Allah yolunda infak sayılır. Ve bir dirhem yediyüz mislinedir, denilmiştir. İbn Ömer (R.A.): "Yolculukta iyi ve bol azık almak, kişinin keremindendir" demiştir. Yine: "Hacıların en faziletlisi, niyeti en halisi, azığı en iyi ve en helâlinden olup Allah'a karşı en kuvvetli yakîne sâhib olandır" buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.):

«اَلْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ ، فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ :
مَا بِرُّ الْحَجِّ ؟ فَقَالَ : طِيبُ الْكَلَامِ وَ إِطْعَامُ الطَّعَامِ»

«Hacc-ı mebrûrun [iyi haccın] karşılığı muhakkak cennettir, (buyurdu). **Denildi ki :**

"Haccın iyiliği nedir? Yâ Resûlallah!" Resûl-i Ekrem:
"Güzel söz ve yemek yedirmektir." buyurdu.» (844)

IV — Kur'ân-ı Kerim'in açıkladığı gibi refes, fısk ve cidâl'i terketmektir.

Refes: Her çeşit lüzumsuz ve çirkin konuşmalara şâmil olan bir kelimedir. Hattâ kadınların şakalaşması ve şehevî sözler de bunun içine girer. Çünkü bu gibi sözler, yasak olan, cinsî münâsebete yol açar (Bu ise hac yolunda yasaktır). Binaenaleyh harâma yol açan şeyler harâmdır.

Fısk: Allah'a itâatten insânı uzaklaştıran her şeye şâmil bir kelimedir.

Cidâl: Güzel ahlâka yakışmayan tavır ve harekettir. Arayı açacak, kin tutmağa yol açacak şekilde husumette ileri giderek kavgalaşmaktır. Süfyân-ı Sevrî: "Çirkin ve kaba sözler konuşarak ağız taşkınlığı yapanların haccı fâsittir" diyor. Resûl-i Ekrem (S.A.) güzel söz ile yemek yedirmeği, haccın iyiliğinden saymıştır. Münakaşa ise güzel konuşmağa aykırıdır. Arkadaşlarına fazla itirazda bulunmamalı, etraftakilere yumuşak ve mülâyim davranmalı, Kâbe yolcularına şefkat kanatlarını açmalı, bütün arkadaşlarına karşı güzel ahlâklı davranmalıdır. Güzel ahlâk, sadece kötülük yapmamak demek değil, eziyete katlanmak demektir. Yolculuğa, asıl mânâsı parlamak ve açığa çıkmak demek olan **"Sefer"** adının verilmesi, kişinin ahlâkını açığa çıkarması bakımındandır (Geceli gündüzlü yemek, içmek ve bir adam ile üç gün bir yolculukta bulunmak onun her hâlini açığa çıkarır). Bunun için birisinin ahlâkını iyi bildiğini zanneden (ve onu Hazret-i Ömer'e öven) bir kişiye Hazret-i Ömer: **"Bu adam ile, hüsn-i hâline delâlet edecek bir yolculukta bulundun mu?"** diye sorar. Adam:

— **Hayır, bulunmadım.** Diye cevâb verince, Hazret-i Ömer:

— **Peki, bu adamla bir muâmelede bulundun veyâ alış-veriş ettin mi?** Diye tekrar sorar. Adam yine:

— **Hayır,** diye cevâb verir. Hazret-i Ömer:

— **O hâlde bu adam hakkında senin bir şey bildiğini zannetmiyorum,** diye mukabelede bulunur.

V — Gücü yeterse yaya olarak hac etmektir; en faziletlisi budur. Hattâ Abdullah İbn Abbâs (R.A.) irtihali esnasında oğullarına: «Oğullarım! Yaya olarak hac ediniz. Çünkü yayaların

---

(844) Ahmed, Câbir'den.

her adımına yediyüz harem sevâbı vardır.» Haremin sevâbı nedir? diye sormuşlar, O da «bire yüzbin misli fazla.» diye cevâb vermiştir.

Yolu yaya gezmek (Müstehab), fakat Menâsık-ı haccı yaya olarak yapmak, yolu yaya olarak yürümekten daha kuvvetli bir müstehabdır. Yaya olarak girdiği hac yoluna, (Miykattan değil de tâ) evinden ihrâma girmeği bâzıları haccın tamâmından saymışlardır. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd Radıyallahü anhüm, Allahu Teâlâ'nın:

«وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ»

«Haccı da, umreyi de Allah için, tam yapın.» (2 - Bakara: 196) âyetinin tefsirinde böyle buyurmuşlardır.

YAYA VEYÂ BİNİT İLE HAC ETMEK

Bâzı âlimler de vâsıta ile hac etmeği daha makbûl saymışlardır. Çünkü burada vâsıta ücretini ödemek bakımından infak ve başkasına yardım olunduğu gibi, bedene fazla eziyet yoktur. Bu sâyede haccını selâmet ile tamamlar dediler. Hakikatte bu şık birincisine muhalif değildir. Belki bu husûsu aşağıdaki şekilde açıklayıp telif etmek daha uygundur. Şöyle ki: Yürüyebilen için yürümek daha uygun, yürümekten âciz olup haccına aksaklık gelmesinden korkanlar için ise binmek daha uygun olur. Nitekim misâfir ve hastanın, kendilerini fazla düşürmeyecek ise, oruç tutmalarının daha efdal olduğu gibi.

Âlimin birine, Umreyi yaya olarak yapmak mı daha faziletli, yoksa bir dirhem verip hayvan kiralayarak yapmak mı daha fazîletlidir? diye sorduklarında: "Fakir olup dirhemi vermek gücüne gidiyorsa, dirhemi verip hayvanı kiralamak daha faziletli, zengin olup yaya yürümek zoruna gidiyorsa, yaya yürümesi daha fazîletlidir." diye cevâb verdi. Bununla nefis mücahedesini kasdetti. Gerçi bunun da kendisine göre delili vardır. Fakat efdal olan umreyi yaya yapmak, dirhemi de bir hayıra vermektir. Böyle yapmak, parayı kira olarak ödemekten daha evlâdır. Eğer bunların ikisine birden katlanamıyorsa, o zamân o âlimin dediği gibi yapar.

VI — Oturağında bir mâni yoksa ve oturabiliyorsa hevdeç kurmadan devenin sırtına binmeği tercih etmektir. Bunun da iki hikmeti vardır: Birisi deveye (hevdeç yüklemekle) fazla ağırlık vermemek, diğeri de mütekebbirlere benzememektir.

«حَجَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَاحِلَةٍ وَكَانَ تَحْتَهُ رَحْلٌ رَثٌّ وَقَطِيفَةٌ خَلَقَةٌ قِيمَتُهَا أَرْبَعَةُ دَرَاهِمَ وَطَافَ عَلَى الرَّاحِلَةِ لِيَنْظُرَ النَّاسُ إِلَى هَدْيِهِ وَشَمَائِلِهِ»

«Resûl-i Ekrem (S.A.) hac ettiği vakit altında eski bir semer ve semerin üzerinde dört dirhem değerinde eski bir kadife şilte vardı.» (845)

Deve üzerinde tavâf etmesi, herkesin kendisini ve yaptığı vazifeleri görüp anlamaları ile şeklini tanıyabilmeleri içindir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.) bir hadisinde:

«خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ»

«Menâsik-ı haccı benden alın, [Benim yaptığım gibi yapın.]» (846) buyurmuştur. Denildi ki hevdeçleri ilk icad eden Haccac'dır. Zamânının uleması bunu uygun bulmazlardı. Süfyân-ı Sevrî, babasından rivâyet ediyor. Babası diyor ki: "Hac etmek üzere Kûfe'den Kadsiye'ye gittim yolda muhtelif memleketlerden gelen bir çok hacı namzetleri ile buluştum, baktım ki hepsi semerler ve çullar üzerinde seyahat ediyorlar, bütün bu kalabalık arasında yalnız iki tane hevdeç bulunuyordu." İbn Ömer (R.A.) Haccac'ın ihdas ettiği kisve ve hevdeçleri gördüğü vakit, "Biniciler çok fakat hacılar az" derdi. Sonra üstü başı tozlu, çul üzerinde seyahat eden bir hacıya tesâdüf edince "İşte bu hacıdır" derdi.

VII — Sâlihler, mütevazi kılıkta tozlu ve yorgun vaziyette olmalıdır. Zayıflar ve miskinler cemâatinden ayrılıp, mütekebbirler defterine kayıd olmamak için, süs ve ziynetten kaçınmalıdır.

Resûl-i Ekrem (S.A.) üstü başına aldırmamak ve yalınayak yürümekle emretmiş, bol yemek, süslenmek ve zevki safadan men' etmiştir. Yine hadisde:

---

(845) Tirmizî ve İbn Mâce, Enes'ten.
(846) Müslim ve Nesei, Câbir'den.

«إِنَّمَا الْحَاجُّ الشَّعِثُ التَّفِثُ»

«Hacı dediğin, saçı sakalı karışmış üstü başı toz olan kimsedir.» (847) buyurmuştur.

Ve Allahu Teâlâ : «Beytimin ziyaretçilerine bakın, nasıl her taraftan toz ve toprak içinde gelmişlerdir.» buyurur.

Yine Kur'ân-ı Kerîmde Allahu Teâlâ :

«ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ»

«Sonra kirlerini (tıraş olsunlar, tırnaklarını kessinler, koltuklarını, kasıklarını) temizlesinler.» (22 - Hacc : 29) buyurmuştur.

Hazret-i Ömer İbn Hattab (R.A.) ordu kumandanlarına "eski ve kaba elbiseler giyin" diye emretmiştir. **Denildi ki hacıların ziyneti Yemenlilerdir. Çünkü onlar eskilerin ahlâkında, zayıf ve mütevazı kimselerdir. Bilhassa kırmızı elbiseden ve umumî olarak şöhretten kaçınmak lâzımdır.**

«روى أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ فَنَزَلَ أَصْحَابُهُ مَنْزِلاً فَسَرَحَتِ الْإِبِلُ فَنَظَرَ إِلَى أَكْسِيَةٍ حُمْرٍ عَلَى الْأَقْتَابِ فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ أَرَى هَذِهِ الْحُمْرَةَ قَدْ غَلَبَتْ عَلَيْكُمْ قَالُوا فَقُمْنَا إِلَيْهَا وَنَزَعْنَاهَا عَنْ ظُهُورِهَا حَتَّى شَرَدَ بَعْضُ الْإِبِلِ»

«Rivâyet olundu ki Resûl-i Ekrem (S.A.) bir yolculukta ashabıyle bir yere indi. Develer salıverildi. Resûl-i Ekrem semerlerin üzerine çekilmiş kırmızı bezleri görünce: "Nedir bu, kızıllığın sizleri istilâ ettiğini görüyorum" buyurdu. (Ashab) Dediler ki: Bunun üzerine hemen kalktık, develerin sırtlarındaki kırmızıları sökmek ile meşgul olduk; hattâ bâzı develer etrafa değıldılar.» (848)

(847) Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den.
(848) Ebû Dâvud, Rafi' bin Hudeyc'den.

VIII — Binite iyi muamele etmeli ve fazla yük vurmamalıdır. Develer üzerine konan hevdeç fazla bir ağırlıktır. Deve üzerinde uyku, ona eziyet ve ağırlık verir. Takvâ sâhibi insanlar, deve üzerinde fazla uyumaz ve devamlı olarak binmezlerdi. Nitekim Hadis-i şerifte :

«لاَ تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ كَرَاسِيَّ»

«Develerinizin sırtını karyola haline getirmeyin.» buyurulmuştur.

Sabah ve akşam deveden inerek deveye istirahat vermesi müstehabtır. Bu, selefte görüldüğü gibi, Resûl-i Ekrem'in de sünnetidir. Hattâ bâzıları hiç inmemek üzere pazarlık eder buna göre bol kira verdikten sonra hayvana merhamet olarak yine iner ve bu merhametin mükâfatını hayvan sahibi değil, kendisi alırdı. **Kim bir hayvana, dövmek ve sövmek sûretiyle eziyet eder, gücünden fazla yük vurursa kıyâmette cezasını çeker.**

Ebû'd-Derdâ (R.A.) ölürken devesine: "Ey deve kıyâmette benden dâvacı olma, zîra ben sana gücünden fazla yük vurmadım" demiştir. Hülâsa, her bağrı yanıkta yâni her canlı varlıkta ecir vardır. Ona yapılan iyiliğin mükâfatı, fenalığın da cezası vardır. Yolcu, binitinin ve sahibinin hakkına riâyet etmelidir. Bir saat inmesinde hem hayvanı dinlendirmek ve hem de sahibinin gönlünü hoş etmek vardır. Birisi, İbn Mübârek'e, şu kitabımı beraberinde götürsen deyince, İbn Mübârek "Ben kiraladığım hayvana bineceğim, sahibine sorayım da ona göre" diye cevab vermiştir. Bak nasıl bir kitab için bile hayvan sahibinin müsaadesine müracaat etmiştir. İşte hâlis takvânın yolu budur. Zira insan küçük şeylere aldırış etmemekle, yavaş yavaş büyüklere doğru gider.

IX — Kendisine vacib olmasa da mümkün olduğu kadar güzel ve besili bir koyunu kurban kesmelidir. Nâfile kurban ise, kendisi de etinden yemeli, vacib ise yememelidir. Bâzı âlimler Allahu Teâlâ'nın:

«ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ»

(22 - Hacc : 32) âyetinden muradı, kurbanın güzel ve besili olmasıdır demişlerdir.

Eğer müşkülât yoksa, Mîykat yerinden kurbanı göndermek daha fazîletlidir. Kurbanın fiyatını değerinden düşürmemelidir. Selef üç

şeyde aldırış etmez bol para verir ve bunlarda fazla pazarlığı hoş görmezlerdi. Bunlar da hedy yâni Mîykattan gönderilen kurban ve diğer kesilen kurban ve köle azad etmekte idi. Bunların en değerlisi bahası çok ve sahibinin nazarında kıymetli olanıdır.

Abdullah İbn Ömer rivâyet ediyor: Babası Hazret-i Ömer (Arap ve Acem develerinden doğma, cins) bir dişi deveyi hedy olarak, yâni kurban için aldı. Kendisinden bu deveye üçyüz dinar aldılar ve Hazret-i Ömer, Resûl-i Ekrem'e giderek: "Bunu satayım da başka deve alayım mı?" dedi. Resûl-i Ekrem: "Hayır, onu kurban kes" buyurdu. Çünkü iyinin azı, kötünün çoğundan hayırlıdır. Halbuki bu para ile otuz deve alınırdı, bu sûretle et çoğalırdı. Fakat maksat et çokluğu değil, nefsini, cimrilikten kurtarmak ve temizlemektir. Allahu Teâlâ'ya ne eti gider, ne de kanı. O'na ancak sizin takvânız gider ve bu da sayı çokluğunda değil, kıymet üstünlüğündedir.

Resûl-i Ekrem'e, haccın iyiliği nedir? diye sordular. Resûl-i Ekrem: «Lebbeyk» demek ve «kurban kesmektir» buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem Efendimiz:

«مَا عَمِلَ آدَمِيٌّ يَوْمَ النَّحْرِ أَحَبَّ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ إِهْرَاقِهِ دَماً وَإِنَّهَا لَتَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقُرُونِهَا وَأَظْلَافِهَا وَإِنَّ الدَّمَ يَقَعُ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ بِمَكَانٍ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ بِالْأَرْضِ فَطِيبُوا بِهَا نَفْساً»

«Âdem oğlunun kurban bayramı günü yapmış olduğu amellerde, aziz ve celîl olan Allah katında kan akıtmasından [kurban kesmesinden] daha sevimlisi yoktur! O kurban boynuzları ve tırnaklarıyle mahşer yerine gelir. Kanı toprağa düşmeden Allahu Teâlâ'nın dilediği yerde muhafaza edilir. Onunla nefsinizi tezkiye edin onu güzel kesin.» (849) buyurdu.

Diğer bir hadiste:

«لَكُمْ بِكُلِّ صُوفَةٍ مِنْ جِلْدِهَا حَسَنَةٌ وَكُلِّ قَطْرَةٍ مِنْ دَمِهَا حَسَنَةٌ وَإِنَّهَا لَتُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ فَأَبْشِرُوا»

(849) Tirmizi ve İbn Mâce.

«Kurbanın derisindeki her tüy sayısınca size sevab var. Kanının her damlası kadar mükâfat var ve o sizin mizanınıza konur, müjdeler olsun.» (850) buyurmuştur.

Diğer bir hadiste :

« اسْتَنْجِدُوا هَدَايَاكُمْ فَإِنَّهَا مَطَايَاكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

«Kurbanlarınıza iyi bakın, zira onlar kıyâmet günü binitlerinizdir.» buyurdu.

X — Sadaka ve kurbanı gönül hoşluğu ile vermek. Şayet bir zarar ile karşılaşırsa bunu hoş görmek lâzımdır. Çünkü bu, haccın kabul olduğuna alâmettir. Hac yolundaki zararın bir dirhemi, diğer vakitte Allah uğrundaki infakın yediyüz dirhemine muâdildir. Hac yolundaki zahmet, cihad uğrundaki eziyet gibidir. Katlandığı her zahmete ve uğradığı her zarara karşı mükâfat alır, Allahu Teâlâ katında hiç bir şey zayi olmaz. Denildi ki haccın kabul olma alâmetlerinden birisi de eski günahlarını terketmek, arkadaşlarını iyilere tebdil etmek, kötü yerlerden ayrılıp, iyi meclislere gitmektir.

HACDA BÂTINÎ ÂMELLERİN BEYÂNI

1 — Niyette ihlâsın yolu,
2 — Kâbe'yi müşahededen alacağı ders,
3 — Müşahede esnasında düşünme keyfiyeti,
4 — Başından sonuna kadar haccın esrarını ve mânâlarını düşünmek.

Bilmiş ol ki insanın ilk vazifesi, haccın dindeki mevkiini bilmek. Sonra ona heves etmek, sonra da onu yapmağa azmetmek, sonra engelleri atmak, sonra ihram almak, sonra azık tedarik etmek, sonra binit kiralamak, sonra yola çıkmak, sonra yolculuğa devam etmek, sonra Miykatta Telbiye ile ihrama girmek, sonra Mekke'ye girmek ve daha sonra da yukarıda anlattığımız gibi hac işlerini tamamlamaktır. Bütün bunlarda düşünenler için düşünülecek hikmetler, öğüt alacaklar için pek çok öğütler, sadık müridler için tenbih ve ikazlar, umum insanlar için açık tarifler, zekiler için de ince işaretler vardır. Biz bütün bunların anahtarlarına işaret edelim, tâ ki bu anahtarlar ile ka-

---

(850) İbn Mâce.

pıları açılıp sebebleri bilindiği zaman, her hacıya kendi safiyeti, temizliği, kabiliyeti ve anlayışı nisbetinde bunların sırları açıklanmış olsun.

HACCIN ASLINI ANLAMAK

Bilmiş ol ki Allah'a ulaşmak, şöhretlerden uzaklaşmak, zevklerden ayrılmak, zaruret miktarı ile yetinmek ve bütün işlerinde ancak Allah rızasını gözetmek ile mümkündür. Bunun için geçmiş milletlerde ruhbaniyet icadedildi. Bâzı kimseler dağların tepelerine çekildi ve insanlardan uzaklaştılar. Maksadları Allah'a yaklaşmaktı. Allah için peşin lezzetleri terkedip, âhireti elde etmek için, çetin bir nefis mücahedesine giriştiler. Allahu Teâlâ bunları övmek üzere Kur'ân-ı Kerîmde şöyle buyuruyordu :

«ذٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

«Çünkü onlardan keşişler ve dünyayı terkeden rahipler var ve onlar kibir etmezler.» (5 - Mâide : 82)

Vaktâ ki bunlar münderis oldu. İnsanlar şöhretlerinin peşine düştü, Allah için ibâdeti terketti ve uzaklaştılar. Bunun üzerine âhiret yolunu ihya etmek ve Peygamberlerin sünnetlerini tazelemek üzere Allahu Teâlâ, Muhammed Aleyhi's - selâmı Peygamber olarak gönderdi. Kendisine, geçmiş milletlerin dinlerindeki ruhbanıyyet, inziva ve dini seyahatten suâl ettiklerinde Resûlullah :

«أَبْدَلَنَا اللّٰهُ بِهَا الْجِهَادَ وَالتَّكْبِيرَ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ»

«Allahu Teâlâ onları hac ve cihad etmekle bizim için değiştirdi.» (851) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem **«Sâihûn»** dan sorulunca :

«Onlar oruç tutanlardır.» buyurdu.

Allahu Teâlâ bu ümmete in'am etti de haccı onlar için ruhbaniyet olarak kabul etti ve kendi zâtına nisbet etmekle yâni (Beytullah) Allah evi demekle Kâbe'yi şereflendirdi ve kulları için onu bir ziyaretgâh kabul etti. Ta'zim olarak etrafını da o beytin harimi kıldı.

---

(851) Ebû Dâvud, Ebû Ümâme'den.

Arafatı, havuzun etrafında bir oluk, haremin civârını bir meydan bir içtima mahalli olarak tâyin etti. Ağacını kesmekten ve civarında avlanmaktan men'etmekle bu muhitin şerefini bir kat daha arttırdı. Onu her taraftan ziyaretçilerin yöneldiği bir melik huzuru gibi kıldı. Mekândan münezzeh olduğunu itiraf ile beytin Rabbine karşı tevazu göstererek huzu' ve meskenet içinde her vadiden ve uzak mesafelerden gelen tozlu topraklı insanlar burayı ziyaret ederler. Bu vaziyet, gönüllerini daha çok yumuşatır, kulluk ve ibâdetlerini kuvvetlendirir, anlayış ve bağlılıklarını arttırır. Bunun için hacılara, insanların ünsiyet etmediği ve mahiyetini akılların kestiremediği bâzı ibâdet şekillerini borç etmiştir. Cemreleri atmak, Safa ve Merve arasında tekrar tekrar sa'y etmek ve benzeri ibâdetler gibi. Yumuşaklığın kemâli kulluk ve zilletin tamamı bu gibi ibâdetlerle zâhir olur. Zîra zekâtının, ebnayı cinsine acıma neticesi bir yardım olduğunu; orucun, Allahu Teâlâ'nın düşmanı olan şeytanın âleti sayılan şehveti kırmak ve oruçlu iken yapılan ibâdetin meşgalesiz ve huzur içinde olduğu; rükû ve sücûd gibi namaz içinde Allahu Teâlâ'ya karşı saygı ve tevazuun bulunduğunu akıl kolaylıkla anlar. Fakat sa'y etmek, cemreleri atmak ve benzeri hac işlerinin hikmetini akıl idrâk edemez. Bunları insan tabiatı kolaylıkla benimseyemez. Bunları ancak bir Emr-i İlâhî olarak yapar. Burada aklı çalıştırmamak ve nefsi arzularından menetmek vardır. Çünkü mânâsını aklın anladığı her şeye, insanın nefsi de bir derece meyleder. Bu meyil, o emre inkıyadı kolaylaştırır. Bununla da kulluğun kemâli ve eğilmenin tamamı hasıl olmaz (Fakat ef'ali hacda bu yoktur. Çünkü bu hareketlerden akıl ve mantık bir şey anlamaz). Bunun için Resûl-i Ekrem sadece Hac işinde : **«Taabbüd ve Rıkkey et. Kölelik ve kulluk olarak senin hac hakkındaki emrine imtisal ettik.»** buyurdu. Namaz ve benzeri ibâdetlerde böyle buyurmadı.

Vaktâ ki Allahu Teâlâ hikmeti, insanların kurtuluşunu, tabiat ve arzularının hilâfına olan amellere bağlamağı ve dizginlerini şeri'atın hükmünde bulundurmağı iktiza etti. Onlar da kulluk icabı inkıyad yolu ile, sa'y ve cemreler gibi mahiyetini anlıyamadıkları bu ibâdetleri, tekrar tekrar yapmak zorunda kaldılar. Çünkü mahiyetini anlayamadan arzularının hilâfına olarak yapılan bu gibi ibâdetler insanı arzularından men'etmekte, kulluk zevkini tattırmakta ve nefsini tezkiye etmekte daha müessirdir.

İşte şu anlattıklarımızı düşünürsen, bu kabil ibâdetlere şaşmanın yegâne sebebinin, kulluğun esrarından gaflet olduğunu anlarsın.

Haccın aslını anlamak için inşaallah bu kadarı yeter.

HACCA İŞTİYAK

Kâbe'yi ziyarete heves etmek, onun (mekândan münezzeh olan) Allah evi olduğunu ve oraya gitmek bir melik huzuruna çıkmak sayıldığını, Kâbe'ye gitmeyi niyet eden, Allahu Teâlâ'yı ziyareti kasdetmiş olacağını ve bu maksadının kaybolmayıp zamanı geldiğinde gerçekleşeceğini, bu fâni gözler, görüşlerindeki noksanlıktan onun cemâlinin nuruna dayanamadıkları için dünyada göremiyeceklere de, ziyaretten maksat olan müşahedenin cennette kendilerine nasib olacağını, beytini ziyaret etmekle va'd-i kerîmi muktezasınca beytin Rabbini görmeğe hak kazandığını bilmekledir. Allah'a olan iştiyakı, mülâkatın sebeblerine de kendisini teşvik edeceğinde şübhe yoktur. Aynı zamanda seven kimse sevgilisine nisbet edilen her şeyi sever. Kâbe Allah'a nisbet edilmiş ve «Allah evi» adını almıştır. Va'dedilen mükâfatlar bir tarafa, yalnız Allah'a nisbet edilmesi bile burayı ziyaret için kâfidir.

HACCA AZMETMEK

Hacca karar veren kimse, Beytullahı ziyarete yönelmekle ailesinden ve yurdundan ayrılmağı, arzu ve isteklerinden uzaklaşmağı kasdettiğini büyük ve mühim bir işe kalkıştığını bilmeli, Kâbe'nin kadrini ve Rabbinin azametini düşünmelidir. Büyük ve ehemmiyetli şeyleri isteyen o nisbette büyük tehlike ve zorluklar ile karşı karşıya olduğunu unutmamalıdır. Riya ve sum'adan gösteriş ve desinlerden uzak kalıp, yalnız Allah rızasını niyet etmeli. Allahu Teâlâ'nın ancak kendi rızası için yapılan amelleri kabul edeceğini ve en büyük günahın başka maksatla Allah evini ziyarete gitmek olduğunu bilmelidir. Buna göre niyetini düzeltmekle iyiyi verip kötüyü almaktan kaçınmalıdır.

HAC İÇİN HAZIRLANMAK VE ALÂKAYI KESMEK

Alâkayı kesmek demek, hacca gidecek olan kimse her türlü kul haklarını ödemesi ve bütün günahlarından hâlisane tevbe etmesi demektir. Her hak bir alâkadır. Her alâka da karşısındaki alacaklısı gibi yakasına yapışarak: "Evinde hakkına riâyet etmeyip alay ettiğin melikler meliki'ni mi ziyaret edeceksin, böyle günahkâr ve kusurlu olarak huzuruna çıkmaktan utanmaz mısın? Kabul edilmeyip red edileceğinden korkmaz mısın? Eğer ziyaretinin kabul buyurulmasını arzu edersen, emirlerini yerine getir, kul haklarını öde, bütün günahlarından tevbe et ve gönlünü başka her şeyden keş ki, kalıbın ile Beytine yöneldiğin gibi kalbin ile de O'na teveccüh etmiş olasın. Eğer böyle

yapmazsan yolculuğundan, evvelâ zahmet ve yorgunluk, neticede ise kovulup uzaklaştırılmaktan başka bir fayda sağlayamazsın." Der.

Geri dönmeyecekmiş gibi yurdundan alâkasını kesmeli, vasiyetini yapmalıdır. Çünkü sefer edenin Allahu Teâlâ'nın koruduklarından başka, serveti her an tehlikededir. Hac yolculuğu için alâkasını keserken, âhiret yolculuğu için olacak olan alâkasını da kesmeyi hâtırlamalı, çünkü o da pek yakındadır. Bu yolculuğunda o büyük yolculuk için ne hazırladığını düşünmeli, çünkü evvel âhir varacağı orasıdır. Bu yolculuğa hazırlık esnasında o yolculuğu ihmal etmesi doğru olmaz.

HAC İÇİN AZIK

Azığını helâlden seçmelidir. Fazla azık ve harçlık alma ihtiyâcını kendisinde hissediyorsa, âhiret yolculuğunun daha uzun olduğu ve bu yolculukta daha fazla azığa muhtâç olduğunu da hatırlamalıdır. Âhiret azığının ise takvâ olduğunu ve bu takvâdan başka azık sandığı her şeyin, tez bozulup da lüzumu ânında sahibini hayretler içinde bırakan yemek gibi, daha ölüm ânında kendisinden ayrılacağını ve hiç bir kârını göremiyeceğini bilmelidir. Gösteriş ve kusurları ile bozulmuş olan amellerden sakınmalı ve âhiret yolculuğu için hazırladığı amellerin böyle çürük olmalarından kaçınmalıdır.

BİNİT

Vâsıtayı te'min ettiği zamân, Allahu Teâlâ'nın, bu vâsıtayı kendi emrine verdiğine ve bu sûretle yaya yürümek zahmetinden kendisini kurtardığına şükretmeli, öldüğü zaman konacağı tabutu hatırlamalıdır. Çünkü hac yolculuğu bir nevi âhiret yolculuğuna benzer. Elindeki vasıta ile yapmış olduğu bu hac seferi, o uzun yolculukta konacağı tabut içinde kendisine azık olmağa elverişli olup olmadığını düşünmeli ve o yolculuğun da çok yakın olduğunu hatırlamalıdır. Ölümün ne zaman geleceğini bilmez. Belki bu vasıtaya binmeden teneşire konacaktır. Hac için hazırladığı vasıtaya bineceği şübhelidir ama, ölüm vasıtasına bineceği muhakkaktır. Şüpheli olan seferi için bütün ihtiyâçlarını tamamlamak üzere her çareye baş vururken, kat'î olan yolculuğunu ihmal etmesi doğru olur mu?

MİYKATTA GİRECEĞİ İHRAMI SATIN ALMAK

Bu ihramları satın alırken kefenine bürüneceğini hatırlasın. Çünkü ölümünde aynı onlar gibi bezlere bürünecek ve hattâ bu yolda

ölürse, onlara sarılacaktır. Belki de haccından evvel bunlara sarılarak kefenli olarak Allah'a ulaşacaktır. Nasıl ki Kâbe'yi, giydiği ve alışkın olduğu elbiseden başka bir kılık ve kıyafette ziyaret edecekse, öldükten sonra da huzur-u Rabbülâlemîne başka bir elbise ile gidecek. O da aynen bu ihramlar gibi dikişsiz beyaz kefendir. İşte ihramları satın alırken bunu hatırlamalı ve ona göre hazırlanmalıdır.

HAC İÇİN YOLA ÇIKMAK

Memleketinden ayrılırken, diğer yolculuklara benzemeyecek şekilde, çoluk çocuğundan ayrılıp Allah'a yöneldiğini bilerek neyi murad ettiğini, nereye yöneldiğini, kimi ziyaret etmek istediğini ve diğer ziyaretçiler ile birlikte melikler meliki'ni ziyarete yöneldiğini düşünmelidir. O ziyaretçiler ki, davet olundu icabet etti, teşvik edildi iştiyak duydu, yardım istedi yardım olundu, kendilerine imkânlar sağlandı, her şeyden alâkasını kesti, yaratıklardan ayrıldı, aziz ve celîl olan Allah'ın beytine yöneldiler. O Allah ki beytine kavuşmağı beytin Rabbine vâsıl olmak kabulü ve sonunda ümitlerine ve hakikatte Mevlâlarına ulaşacakları tesellisi ile O beytin şan ü şerefini yüceltmiş ve kadrini âlî kılmıştır.

Ayrıca selâmet ile Kâbe'ye ulaşmağı ve haccının makbûl olmasını Allah'tan dilemeli; fakat bunu servetini harcayıp memleketinden ayrıldığı için değil, ancak fazl u kereminden Allahu Teâlâ'nın yapmış olduğu va'dinin tahakkuk etmesini istemeli ve yalnız O'nun lûtfu keremine sığınmalıdır. Şayet yolda emr-i hak vâki olursa, Allah yolunda ölenlerin derecesini Allah'tan istemelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde :

«وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِراً إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ
فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللهِ»

«Evinden, Allah ve Resûlünün rızası uğrunda göç edip de sonra [yolda] ölen kimsenin ecri, Allah'a aittir.» (4 - Nisâ 100) buyurulmuştur.

MÎYKAT YERİNE GİRMEK

İhrama gireceği mîykat yerine geldiği ve oraya kadar çektiği zahmetleri düşündüğü zaman, ölmesiyle dünyadan ayrılıp mahşer yerinde toplanacağı âna kadar geçecek olan zamanı ve oradaki vaziyetini

hatırlamalıdır. Meselâ haydutların yol kesmesini, Nekir Münkerin kabirdeki sualleri ile çöllerdeki yırtıcı ve zehirli hayvanların eziyetini kabir azâbiyle, çölde yalnız kalmayı kabirde yalnız kalmakla mukayese etmeli ve bu arada kabir âleminin korkusunu içinde taşımalıdır.

İHRÂM VE TELBİYE

Mîykat yerinden niyet ve telbiyeyle ihrâma girmenin, Allahu Teâlâ'nın davetine icabet demek olduğunu bilmeli ve bu icabetin kabulünü ümit etmeli, "Lebbeyk fermanına uydum emrine geldim" dediği zaman, kendisine hayır hayır kabul etmiyoruz denileceğinden korkmalıdır. Kendi kudret ve kuvvetine dayanmamalı daima korku ile ümit arasında bulunmalı ve Allah'ın fazl u keremine sığınmalıdır. Çünkü telbiye başlangıçtır, bu bakımdan tehlikelidir.

Süfyân İbn Uyeyne anlatıyor: Ali bin Hüseyin'in, biniti üzerinde hac için ihrama hazırlandığı vakit benzi sarardı, vücûdu titremeye başladı, bir türlü "Lebbeyk" deyip telbiye edemiyordu. Sebebi kendisinden sorulduktа: "Rabbimin, kabul etmiyorum diyerek red etmesinden korkuyorum" diye cevab verdi. Ve nihayet "Lebbeyk" deyince bayıldı ve düştü. Bu hal, hac vazifesinin nihayetine kadar kendisinde devam etti.

Ahmed İbn Ebû'l-Havarî anlatıyor: «Ebû Süleyman Daranî ile bulunuyordum. Mîykatta ihrâma gireceği ve "Lebbeyk" diyeceği sırada bayıldı bir mil mesafe gittikten sonra ayıldı ve dedi ki: Yâ Ahmed! Allahu Teâlâ, Musa Aleyhi's-selâma şöyle vahy etti, İsrail oğullarının zâlimlerine söyle, beni fazla anmasınlar. Zira o zâlimler beni her ne kadar anarlarsa, ben de onları lânetle anarım. Yazıklar olsun ey Ahmed, yine ben duydum helâl olmayan para ile hac edip "Lebbeyk" diyenlere, Allahu Teâlâ elinizde olan kul hakkını ödeyinceye kadar "size Lebbeyk yok" der. Bize böyle denmeyeceğine emîn olabilir miyiz?» Mîykat yerinde "Lebbeyk" diyerek ihrâma giren hacı, Allahu Teâlâ'nın davetine icabet ettiğini düşünmeli ve buna göre kendini ayarlamalıdır. Davet eden bizzat Allahu Teâlâ'dır. Nitekim âyet-i celilede :

«وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ»

«İnsânları hacca davet eyle.» (22 - Hacc : 27) buyurdu.

Bunun gibi kıyâmette sûr üfürülerek halkın çağırılacağını ve Allah'ın davetine icabet eder oldukları halde kıyâmet yerinde toplanacaklarını, makbûl, merdud; saîd ve şaki olarak ikiye bölüneceklerini ve hacıların, Mîykat yerinde haccı tamamlayıp tamamlayamıyacak-

ları, haclarının kabul olup olmayacağı endişesi gibi, mahşerde ilk toplantı yerinde korku ile ümit arasında olacağını hatırlamalıdır.

MEKKEYE GİRİŞ

Mekke'ye geldiği zaman, selâmetle buraya ulaştığını hatırlamalı oraya girmekle Allah'ın azâbından emin olacağına ümitlenmeli, kurbü ilâhîye mazhar olamıyacağından ilâhî gazaba müstehak olduğu halde Mekke'ye girmiş olduğundan korkmalı ve Allah'ın rahmetine nail olacağı ümidi galip olmalıdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın merhameti bol ve keremi umumîdir. Beytin şerefi büyük olduğu için ziyaretçinin hakkına riâyet edilir ve oraya sığınanın hakkı korunur.

KÂBE'Yİ MÜŞAHEDE

Kâbe'yi gördüğü zaman, lâyık olan oranın azametini düşünmeli ve âdeta beyti değil, beytin Rabbini görüyor gibi kendine çekidüzen vermelidir. Kâbe'yi görmeyi nasib ettiği gibi, cemâlini göstermesini de ümit etmelidir. Kendisini bu makamlara ve mertebelere ulaştırdığı için Allahu Teâlâ'ya şükretmelidir. Cennete girmek üzere insanların mahşer yerinden sevkedildiklerini, sonradan hacıların bir kısmının haccı makbûl ve bir kısmının merdud olduğu gibi, cennet tarafına sevkedilen insanlardan bir kısmının emin olarak cennete gireceğini ve diğerlerinin de cennete girmekten men'edileceklerini hatırlamalıdır.

Hacıların her hareketi âhiretin hallerine benzediği için her halinde âhiretin vaziyetini hatırlamalıdır.

KÂBE'Yİ TAVAF ETMEK

Kâbe'yi tavaf etmek, bir nevi namazdır. Onun için namaz faslında anlattığımız, ta'zîm, havf, rica ve muhabbet gibi halleri içinden hatırlamalı ve bu hal üzere tavaf etmelidir.

Bilmiş ol ki sen, Kâbe'yi tavâf ederken, arşı âzamı kuşatıp etrafında dönen meleklere benzersin. Maksud olan, yalnız cisminin Kâbe etrafında dönmek olduğunu sanma. Asıl maksad beytin Rabbini hatırlamakla kalbinin tavaf etmesidir. Tavaf, Kâbe'de başlayıp yine Kâbede sona erdiği gibi, Allah'ı zikr ile başlayıp Allah'ı zikr ve hatırlamakla işi sona erdirmelidir.

Bilmiş ol ki makbûl olan tavaf, kalbin huzur-u İlâhideki tavafıdır. Kâbe, baş gözü ile görülmeyen o melekût âleminin, bu Mülk âleminde bir timsâlidir. Nitekim beden, gayb âleminden olup göz ile görülmeyen kalbin, şu âlemde müşahede edilen bir misali olduğu gibi. Esasında, görülüp müşahede edilen bu âlem, Allahu Teâlâ'nın kapısını açtığı kimseler için, müşahede edilmeyen âlemi melekûtun bir yoludur. İşte

bu muvazeneye işaret olarak gökteki **Beyt-i Mamûr** da tam **Kâbe** hizasındadır. Meleklerin onu tavafı, insanların Kâbe'yi tavafı gibidir. Vaktâ ki insanların çoğu melekler gibi, kâmil tavaftan âciz oldular, imkân nisbetinde onlara benzemekle emrolundular ve :

«مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ»

«Bir kavme benzemek isteyen, onlardandır.» (852) buyurmakla onlardan sayılacakları da va'dedilmiş oldu.

Meleklerin tavafı gibi tavaf edebilenler ise, haddi zâtında Kâbe'yi değil, Kâbe onları tavaf eder. Nitekim bâzı keşif ve keramet sâhibleri velîler bunu müşahede etmişlerdir.

HACERÜ'L - ESVED'İ İSTİLÂM

Hacerü'l - Esved'i sıvazlarken, Allahu Teâlâ'ya kulluk ve ibâdet edeceğine söz veriyor gibi olmalı ve samimî olarak bu sözünde durmağa azm etmelidir. Zira verdiği sözde durmayanlar gazaba uğrarlar. İbn Abbas, Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet etti.

«اَلْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِى الْأَرْضِ يُصَافِحُ بِهَا خَلْقَهُ كَمَا يُصَافِحُ الرَّجُلُ أَخَاهُ»

«Hacerü'l-Esved yeryüzünde Allah'ın yemînî'dir, yâni sağ koludur. Kişi kardeşiyle müsafaha ettiği gibi Allahu Teâlâ da onunla insanlar ile müsafaha eder.» (853) buyurmuştur.

KÂBE DUVARLARINA SARILMAK

Kâbe duvarlarına sarılmak ve Mültezime yapışmağa gelince. Kâbe'ye bu sevgiyi gösterirken maksadın, Kâbe'nin Rabbine yaklaşmak ve cehennemden korunmak olsun. Halkalara asılmakla, bir kişiye karşı hata edip sonra ısrar ile affını dilemek üzere yakasından yapışıp, eteğine sarılıp beni affetmeden ayrılmam diyen gibi, Allahu Teâlâ'dan eman dilemek ve günâhlarının affını ısrarla talep etmeğe niyet etmelidir.

---

(852) Ebû Dâvud, sahih senetle İbn Ömer'den.
(853) İlim bahsinde geçmiştir.

SAFA İLE MERVE ARASINDA SA'Y ETMEK

Kâbe civarında bulunan Safa ile Merve arasında Sa'y etmek, melik'in huzuruna girip çıktıktan sonra dileğinin kabul olup olmadığını bilmediği için sarayın etrafında dönüp dolaşan kimsenin durumuna benzer. Sarayın önünde ileri geri gider gelir acaba dileğim kabul oldu mu? Belki bu defa görmedi, bir dahasında görür ve merhamet eder diyerek bir kaç defa Sarayın etrafında ileri geri gider gelir. Sa'y eden de bunun gibi, acaba Allah beni affetti mi, acaba bu defa bağışlar mı? diye beytin yakınında olan Safa ile Merve arasında gider gelir. Ayrıca Safa ile Merve arasında Sa'y ederken Kıyâmette sevab ve günahın tartılacağı mîzanı hatırlamalıdır. Meselâ Safa'yı sevab gözü, Merve'yi de terazinin günah gözü kabul eder. Hangisi ağır gelecek diye bir o göze bir diğer göze baktığı gibi böylece Safa ile Merve arasında Sa'y eder.

ARAFAT VAKFESİ

Arafatta durduğu vakit, orada dil ve renklerin ayrılığı, seslerin yükselmesi, insan kalabalığı, herkesin kendi imamının etrafında toplanması gibi haller ile kıyâmeti ve herkesin peygamberlerin ve imamların ardında toplandıklarını, herkesin kendi peygamberinden şefaat beklediğini ve oradaki tereddütlerini, hayret ve dehşetli vaziyetini hatırlamalıdır. Onu hatırladığı zaman, cânı gönülden Allah'a bağlansın ve O'ndan af ve mağfiret dilesin. Umulur ki o günde rahmet edilmiş iyiler ile haşrolur. Bu mevkif hem şerefli ve hem de salih ve basiret sahibi insanlardan hâli değildir. Bu gibiler vasıtasıyle Rahmet-i İlâhî umuma nâzil olabilir. Bunun için duâsının kabul olacağına kat'î olarak inanmalıdır. Bu gibiler ile müşterek gaye uğrunda gönüller Allah'a bağlanır, eller semaya kaldırılır, gözler göklere dikilir, hepsi birden Allah'tan rahmet dilerse, Allahu Teâlâ'nın, dileklerini kabul etmeyip rahmetini onlardan esirgeyeceğini mi zannedersin? Zaten bu mevkiler afv-i umumî yerleri olduklarından dileklerin kabul olduğu hususunda tereddüt edilmemelidir. Hattâ denildi ki: «Arafata çıktığı halde hâlâ Allahu Teâlâ'nın, kendisini mağfiret etmediğini zannetmek, en büyük günahlardandır.»

Sanki haccın sırrı, her taraftan muhterem ve maneviyat sâhibi insanların bir araya toplanıp bir anda bir gaye uğrunda Allah'a duâ etmeleridir. Allahu Teâlâ'nın rahmetinin nüzûlüne vesile olacak bundan daha kuvvetli âmil düşünülemez.

CEMRELERİ ATMAK

Cemreleri atarken, mantık ve muhakemeye başvurmadan mücer-

ret emr-i ilâhî olduğu için ve kendine düşen kulluk vazifesi mucibince Allah'ın emrine uymağı niyet ederek taşları atmalıdır. Ayrıca Halil-i İbrahim'e benzemeğe de niyet etmelidir. Çünkü burada ya isyan ettirmek veyâ hac amelinde yanıltmak için şeytan, İbrahim Aleyhi's-selâma gözüktü. Allah'ın emriyle İbrahim Aleyhi's-selâm da onu taşladı. Şâyet Hazret-i İbrahim şeytanı gördü ve taşladı fakat bana görünmüyor neyi taşlıyayım? Boşuna bir iş yapıyorum, dersen. Bilmiş ol ki bu da şeytandandır. Seni bu vazifeden şaşırtmak için sana vesvese veriyor. Bu çocuk oyuncağı gibi bir şey dersen seni aldatmağa çalışıyor. Sen şeytanın inadına; hikmetini anlayamadığın bu kulluk vazifeni yerine getirmeğe çalış. İyi bil ki, bu görünüşte her ne kadar taşları o muâyyen yerlere atıyorsan da, hakikatte bu taşlar ile şeytanın belini kırmakta ve şeytanı içinden atmaktasın. Çünkü şeytanın asıl burnunu sürtmek ve belini kırmak; sırrı hikmetini anlayamadığın halde, yalnız Allahu Teâlâ'nın emri olduğu için O'na saygı ve ta'zîm göstererek bu vazifeyi ifa etmekledir.

Kurban kesmek ise, emre uymak ile Allah'a yaklaşmaktır. Onun için kurbanı iyisinden kesmeli ve onun her cüz'üne karşılık senin her cüz'ünün cehennemden âzâd olmasını Allah'tan dilemelisin. Nitekim hadîste böyle va'dedilmiştir. Kurban ne kadar büyük ve ne kadar iyi olursa, cehennemden âzâd olman o nisbette kuvvetlenmiş olur.

MEDİNE-İ MÜNEVVERE'Yİ ZİYARET

Medine şehrini gördüğün zaman, Allahu Teâlâ'nın, Resûlüne ayırdığı ve Hazret-i Resûlullahın hicret ettiği bir şehir olduğunu, ilâhî emirlerin ve Peygamberlerimizin bir çok sünnetlerinin burada meşrû olduğunu, ölünceye kadar buradan düşman ile harb edip İslâm dînini ilân ettiğini, sonra kendisinin ve kendisinden sonra hilâfet vazifesini ifa eden iki dostunun (Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in) türbelerinin de burada bulunduğunu hatırla. Sonra Resûl-i Ekrem'in buralarda gezdiğini ve ayak basmadık bir yer bırakmadığını düşünerek o nisbette huşû ve huzur içinde yürü. Resûl-i Ekrem'in kalbine Allahu Teâlâ'nın ifaze ettiği büyük ilim ve marifeti ve Habibinin adını yücelterek kendi ism-i şerîfiyle bile andığını, konuşurken yüksek sesle de olsa Resûl-i Ekrem'e hürmetsizlik edenin amelini mahvettiğini düşün. Sonra, O'nu görüp, sözünü dinleyen ve O'nunla konuşan ashabı kiramına Allahu Teâlâ'nın büyük lûtuflarını düşün. O'nu ve ashabını göremediğine üzüntü duy. Sonra dünyada görmek şerefine nâil olamadığın gibi âhirette de görememek tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşün ve bu korkuyu hisset! Nitekim hadîste :

«يَرْفَعُ اللهُ إِلَيَّ أَقْوَاماً فَيَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ يَا مُحَمَّدُ! فَأَقُولُ يَارَبِّ أَصْحَابِي! فَيَقُولُ إِنَّكَ لَاتَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ بُعْداً وَ سُحْقاً»

«[Kıyâmet gününde] Allahu Teâlâ bir kısmı kimseleri karşıma çıkarır, onlar: Yâ Muhammed, Yâ Muhammed! diye bağrışırlar. Ben de Ya Rab bunlar ümmetimdendirler, derim. Allahu Teâlâ, senden sonra onların neler icad ettiklerini sen bilmezsin buyurur. Bunun üzerine ben de, uzaklaşın def olun derim.» (854) buyurdu.

Bir ân olsun eğer İslâm şeri'atına hürmetsizlik ettin ise, bu sebeble Resûl-i Ekrem ile aranıza hail girmesinden emin olma. Bununla beraber îmân şerefiyle müşerref olup ticarî veyâ maddi herhangi bir maksad gözetmeden yalnız Resûl-i Ekrem'e olan aşk ve şevkinden buraları ve onun türbesini ziyarete geldikten sonra ümidini kesme. Çünkü senin bu hareketin, Allahu Teâlâ'nın sana rahmetle bakmasının en kuvvetli âmilidir.

Resûl-i Ekrem'in mescidine vardığın zaman, buranın aslında bir arsa iken, Allahu Teâlâ'nın burasını Habibine ilk ve en üstün müslümanlara mescid olarak seçtiğini, ölü ve diri nice makbûl müslümanların burada toplanıp namaz kıldıklarını düşün. Buraya girmekle beraber Allahu Teâlâ'nın seni de bağışlayacağını kuvvetle ümit et, huşû ve hürmet ile bu mescide gir. (Kâbe'den sonra) Saygı değer en üstün makam burasıdır. Nitekim Ebû Süleyman Daranî şöyle anlatıyor: Üveys'el - Karenî haccını yaptı ve Medine-i Münevvere'ye gitti. Mescidin kapısına gelince: İşte Resûl-i Ekrem'in türbesi buradadır, diye kendisine haber verildiğinde hemen bayılıp yere düştü. Ayıldığı zaman «Beni buradan çıkarın Resûl-i Ekrem'in medfun bulunduğu bir beldede benim için yaşama zevki olamaz» demiştir.

RESUL-İ EKREM (SALLÂLLAHU ALEYHİ VE SELLEM)İ ZİYARET

Yukarıda anlattığımız şekilde, Resûl-i Ekrem'in türbesini ziyaret edersin. Hayatında nasıl ziyaret edilirdi ise ölümünde de aynı hürmetle ziyaret edilir. Hayatta olsa kendisine ne kadar yaklaşman icab ediyorsa, türbesine de o kadar yaklaş. Fazla sokulma! Hayâtında iken huzurunda takınacağın edeb ve terbiyeyi türbesinde de aynı şekilde muhafaza et. Duvarlara ve parmaklıklara sarılma, onları öpme. Zira

(854) Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan.

bu gibi el etek öpmeler, duvar ve demire sarılmalar, yahudi ve nasârâ âdetidir.

Bilmiş ol ki O seni ve senin her hareketini görür ve bilir. Getirmiş olduğun salât ü selâm kendisine duyurulur. Cism-i şerifinin orada medfun bulunduğunu ve Allah katındaki yüce mevkiini düşün. Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilen bir hadiste: **«Allahu Teâlâ'nın, kabrine bir melek müvekkel ettiğini ve getirilen salât ü selâmı kendisine tebliğ ettiğini»** haber vermiştir. Bu hadîs kabrinin başında bulunmayıp dünyanın herhangi bir köşesinde bulunan müslümanın getirdiği salâvat hakkındadır. O'na olan aşk ve şevkinden, memleketinden ayrılıp uzak mesafeleri katederek türbesinin başına gelenlerin salâvatlarını öncelikle duyar. **Diğer bir hadiste :**

« مَنْ صَلَّى عَلَيَّ مَرَّةً وَاحِدَةً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ عَشْراً »

«Kim ki benim üzerime bir salâvat getirirse, Allah ona on rahmet inzâl eder.» (855) buyurmuştur.

Bu hadîs, hariçte diliyle Peygamber üzerine salâvat getirenler hakkında olduğuna göre, huzuruna gelerek salâvat getirenlerin mükâfatı elbette daha fazladır. Sonra minberinin yanına gel ve Resûl-i Ekrem'in minberde Allahu Teâlâ'ya ibâdeti teşvik eder şekilde hutbe irad etmekte olduğunu, muhacir ve ensarın, gözlerini oraya çevirerek dikkatle hutbeyi takib ettiklerini düşün ve kıyâmet gününde Resûl-i Ekrem'den ayrı kalmamağı Allahu Teâlâ'dan dile. İşte hacda halbin vazifesi bunlardır.

Böyle bir huzur içinde haccını yaptıktan sonra da haccının makbûl veya merdûd olmasını düşünmeli ve bunun korkusunu içinde taşımalıdır. Kendisini murakabe etsin, hareketlerini şeriat mizanına vursun. Şâyet bundan sonra, niyeti Allah rızasına, hareketleri şeri'ata uygun düşüyorsa, haccının kabul olduğuna inansın. Çünkü Allahu Teâlâ sevdiği kulunun amelini kabul eder. Sevdiği kimseyi iblisin şerrinden korumakla sevgisinin alâmetlerini onda belirtir. Binaenaleyh hac ettikten sonra isyan etmemek, haccın kabul olmasına delildir. Fakat kendisine çekidüzen vermeyip yine eski isyana dönenlerin bu yolculukta ellerine yorgunluk ve zahmetten başka bir şey geçmeyeceğinden korkulur. Böyle olmaktan Allah'a sığınırız.

«Haccın Sırları» kitâbı burada sona erdi. İnşaallah bunu **«Kur'ân Okumanın Âdâbı»** kitâbı takip edecektir.

(İhyâ - Cilt : 1 - Kitâb : 7'nin sonu)

(855) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlîm-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

SEKİZİNCİ KİTÂB

KİTABU ÂDÂBI TİLÂVETİ'L - KUR'ÂN

(KUR'ÂN OKUMANIN ÂDÂBI)

(BU KİTÂB DÖRT BÂBTAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

KUR'ÂN OKUMANIN ÂDÂBI

MUKADDİME

Hamd o Allah'a ki, Resûl-i Ekrem (Sallâllahu Aleyhi ve Sellem)'i Peygamber olarak göndermek ve tamâmen muhafazası altına aldığı ve içinde aslâ şek ve şübhe bulunmayan: **«Ona ne önünden, ne ardından bâtıl yaklaşamaz. Bütün kâinatın öğdüğü hamîd bir hakimden indirilme bir tenzîl»** (41 - Fussilet: 42) Kitâb-ı Kerîminden, doğru düşünenler, içindeki kıssa ve haberlerden ibret ve öğüt almasını bildiler. Hak Teâlâ orada tafsilen beyân ettiği ahkâm ve ayırdığı helâl ve harâm sâyesinde gidilecek doğru yolu açıkladı. Onunla sırat-ı müstakîme, hak yoluna hidâyet olundu. O, ışık veren bir ziya, aydınlık saçan bir nûrdur. İnsânı aldatan, mağrûr eden her şeyden kurtuluş onunla olur. Gönüllere şifâ ondadır. Ona muhâlefet eden cebbarların belini Allah kırar. Onu bırakıp ilmi başka yerde arayanları Allah, dalâlette bırakır. Kur'ân Allahü Teâlâ'nın sağlam bir ipi ve parlak bir nûrudur. O kopmayan bir halka, koruyucu bir sığınaktır. Az - çok, küçük - büyük, her ne varsa her şeyi içine almıştır. Acaibâtına nihâyet ve garibelerine son yoktur. Anlayanlar için onun faydalarını hiç bir çerçeve kuşatamaz. Okuyanlar ne kadar tekrârlarsa onu eskitemez. Geçmiş ve geleceklere ışık tutup, onları doğru yola hidâyet etmiş ve edecek olan O'dur.

Cinler onu duyar duymaz hemen kendi kavimlerini haberdar etmeğe koştular ve **«Doğruya hidâyet eden acaib bir Kur'ân duyduk, ona îmân ettik»** (72 - Cin : 1, 2) dediler. Ona inanan muvaffak oldu. Onunla hükmeden hükmünde sâdık oldu. Ona sarılan hidâyete erdi. Onunla amel eden kurtuldu.

Onun hakkında : **«O zikri [Kur'ân'ı] biz indirdik ve biz onu koruyacağız.»** (15 - Hicr: 9) buyuruldu.

Onu mushaflarda ve hâfızların göğüslerinde muhafaza etmenin sebeblerinden birisi de şerait ve âdâbına riâyet edilerek okunmasına

devâm etmek, okuyup okutmak ve karşılıklı dinlemek ve âdâb-ı zâhire ve âmâl-i bâtınasına riâyet etmektir. Bütün bu âdâb ve şartları beyân ve tefsîr iktiza eder ki, bunlar dört bâbda hülâsa edilebilir:

Birinci Bâb: Kur'ân'ın ve Kur'ân ehlinin fazileti.

İkinci Bâb: Kur'ân okumanın âdâb-ı zâhiresi.

Üçüncü Bâb: Kur'ân okumanın âmâl-i bâtınesi.

Dördüncü Bâb: Kur'ân'ın mânâsını anlamak, re'y ile ve başka sûretle tefsîr etmek.

BİRİNCİ BÂB

KUR'ÂN'IN VE KUR'ÂN EHLİNİN FAZİLETLERİYLE, GAFLETLE KUR'ÂN OKUYANLARIN ZEMMİ BEYÂNINDADIR

KUR'ÂN'IN FAZİLETİ

Bu husûstaki hadisler:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ ثُمَّ رَأَى اَنَّ اَحَدًا اُوتِيَ اَفْضَلَ مِمَّا اُوتِيَ فَقَدِ اسْتَصْغَرَ مَا عَظَّمَهُ اللّٰهُ تَعَالَى ه

«Kim Kur'ân-ı Kerîm'i okudu, sonra da başkasına verileni ondan daha üstün gördü ise; Allahu Teâlâ'nın büyültmüş olduğunu küçültmüş oldu.» (856)

مَا مِنْ شَفِيعٍ اَفْضَلَ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالَى مِنَ الْقُرْآنِ لاَ نَبِيٌّ وَلاَ مَلَكٌ وَلاَ غَيْرُهُ

«Allah katında Kur'ân'dan daha üstün şefâatçi yoktur. Ne Peygamber, ne melek ve ne de başkaları.» (857)

لَوْ كَانَ الْقُرْآنُ فِى اِهَابٍ مَا مَسَّتْهُ النَّارُ ه

«Eğer Kur'ân-ı Kerim dabaklanmamış deri üzerinde olsa da ateş onu yakamazdı.» (858)

---

(856) Taberânî, Abdullah b. Amr'dan.

(857) Abdülmelik b. Habîb ve Taberânî.

(858) Taberânî ve İbn Hibban «Zuafâ» da.

أَفْضَلُ عِبَادَةِ أُمَّتِي تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ هـ

«Ümmetimin en faziletli ibâdeti, Kur'ân okumaktır.» (859)

إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَرَأَ طٰهٰ وَيٰسٓ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ بِأَلْفِ عَامٍ فَلَمَّا سَمِعَتِ الْمَلَائِكَةُ الْقُرْآنَ قَالَتْ طُوبَى لِأُمَّةٍ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ هٰذَا، وَطُوبَى لِأَجْوَافٍ تَحْمِلُ هٰذَا، وَطُوبَى لِأَلْسِنَةٍ تَنْطِقُ بِهٰذَا هـ

«Allahu Teâlâ mahlûkatı yaratmadan bin sene önce Tâhâ ve Yâsîn'i okumuştur. Melekler Kur'ân'ı duyduklarında: "Müjde bu Kur'ân kendilerine inen ümmete, müjde bu Kur'ân'ı içine alan boşluklara, yâni ezberleyen hâfızlara, müjde bu Kur'ân'ı okuyan dillere" demişlerdir.» (860)

خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ هـ

«En hayırlınız Kur'ân'ı öğrenip öğreteninizdir.» (861)

يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: مَنْ شَغَلَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عَنْ دُعَائِي وَمَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ ثَوَابِ الشَّاكِرِينَ هـ

«Allahu Teâlâ buyuruyor: Kimi Kur'ân okumak, bana duâ etmek ve benden bir şey istemek meşgûl ederse, ona şükredenlerden daha çok sevâb veririm.» (862)

---

(859) Ebû Nuaym «Fezailü'l - Kur'ân» da.
(860) Darimî, Ebû Hüreyre'den.
(861) Buhârî, Osman b. Affan'dan.
(862) Tirmizî, Ebû Saîd'den.

ثَلَاثَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى كَثِيبٍ مِنْ مِسْكٍ أَسْوَدَ لَا يَهُولُهُمْ فَزَعٌ وَلَا يَنَالُهُمْ حِسَابٌ حَتَّى يُفْرَغَ مَا بَيْنَ النَّاسِ: رَجُلٌ قَرَأَ الْقُرْآنَ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَرَجُلٌ أَمَّ بِهِ قَوْمًا وَهُمْ بِهِ رَاضُونَ. هـ

«Kıyâmet günü, insanların hesâbı görülünceye kadar üç tâife, iyi kokulu miskten mâmûl bir tepe üzerinde oturur. Onlar için hesâb, kitâb ve mahşer korkusu yoktur. (Bunlar): Yalnız Allah rızâsı için Kur'ân okuyanlar, cemâati kendisinden memnûn olduğu hâlde imâmlık edenlerdir.» (863)

أَهْلُ الْقُرْآنِ أَهْلُ اللّٰهِ وَخَاصَّتُهُ هـ

«Ehl-i Kur'ân, Allah'ın ayâli ve havas kullarıdır.» (864)

إِنَّ الْقُلُوبَ تَصْدَأُ كَمَا يَصْدَأُ الْحَدِيدُ، فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا جِلَاؤُهَا؟ فَقَالَ: تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ وَذِكْرُ الْمَوْتِ هـ

— Resûl-i Ekrem: **«Demir paslandığı gibi şu kalbler de paslanır»** buyurdu. Ashâb:

— Cilâsı nedir yâ Resûlallah? diye sorunca, Resûl-i Ekrem:

— **«Kur'ân okumak ve ölümü hatırlamaktır»** (865) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem buyuruyor:

اَللّٰهُ أَشَدُّ أَذَنًا إِلَى قَارِئِ الْقُرْآنِ مِنْ صَاحِبِ الْقَيْنَةِ إِلَى قَيْنَتِهِ هـ

«Teganni eden câriyesini dinleyen kimsenin dinleyişinden daha ziyâde, Allahu Teâlâ Kur'ân okuyanı dinler.» (866)

---

(863) Namâz bahsinde geçmiştir. Bak. sf: 395'e.
(864) İbn Mâce ve Hâkim, Enes'ten.
(865) Beyhakî, İbn Ömer'den.
(866) İbn Mâce, İbn Hibban.

KUR'ÂN'IN FAZÎLETİ HAKKINDA SELEF-İ SÂLİHÎNİN BEYÂNLARI

Ebû Umâme Bâhilî: «Kur'ân'ı okuyun, bu köşelerde asılı mushaflar sizi mağrûr etmesin; Kur'ân'ı içine alan (ezberleyen) kalbe, Allah azâp etmez.»

İbn Mes'ûd: «İlim isterseniz Kur'ân-ı Kerîm'i karıştırın. Çünkü evvelin ve âhirin ilmi oradadır.»

Yine İbn Mes'ûd: «Kur'ân okuyun, zîra her harfine Allah on sevâb verecektir. Ben "Elif - lâm - mim" bir harftir demem, "elif" "lâm" "mim" in her biri ayrı ayrı birer harftir.»

Yine İbn Mes'ûd: «Kişinin kendi vaziyetini yoklamasına lüzum yok. Eğer Kur'ân'ı seviyor ve oradaki hükümler hoşuna gidiyorsa, Allah'ı ve Resûlünü seviyor demektir. Eğer Kur'ân-ı Kerim hoşuna gitmiyorsa, Allah'ı ve Peygamberi sevmiyor demektir.»

Amr İbnü'l-Âs: «Kur'ân-ı Kerim'den her âyete, Cennette bir derece verilir ve Kur'ân evinizde nûrdur. Yâni mü'min Kur'ân'dan ezberlediği her âyet karşılığı Cennette bir derece alır.»

Yine Amr: «Kur'ân okuyan, nübüvveti koltuklamış sayılır. Ancak kendisine vahy edilmiyor.» demiştir.

Ebû Hüreyre: «Hangi evde Kur'ân-ı Kerîm okunursa, orada bolluk, bereket çoğalır, şeytanlar uzaklaşır ve melekler oraya, hücûm eder. Hangi evde Kur'ân okunmazsa, o evde darlık, sıkıntı, huzursuzluk başgösterir: rahmet melekleri oradan uzaklaşır ve şeytanlar orayı istilâ eder.»

Ahmed bin Hanbel: «Allahu Teâlâ'yı rüyamda gördüm ve: "Sana en çok ne ile yaklaşılabilir?" diye sordum. Allahu Teâlâ: "Kur'ân okumakla" buyurdu. Ben: "Anlayarak mı, yoksa anlamıyarak da olur mu?" diye sorunca Allahu Teâlâ: "Hem anlayarak hem anlamıyarak" buyurdu.»

Muhammed İbn Kâ'b el-Kûrzî: «Kıyâmet günü insanlar Kur'ân-ı Kerîm'i Allahu Teâlâ'dan dinledikleri zaman, âdeta yeniden duyuyormuş gibi kendilerine haşyet verecektir.»

Fudayl b. İyad: «Hâmil-i Kur'ân olanlara yakışan, büyüklerin ayağına giderek zillete düşmek değil, herkesi kendi ayağına getirecek şekilde müstağni davranmaktır.»

Yine Fudayl: «Hâmil-i Kur'ân, ordunun bayraktarı gibidir. Kur-ân-ı Kerîm'in hakkını edâ etmek için, herkes gibi lâubali hareketlerde bulunmaması lâzımdır.»

Süfyân-ı Sevrî: «Kişi (Allah rızası için) Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğu zaman, melek onun alnından öper.»

Amr bin Meymûn :«Sabah namazını müteakib Kur'ân'ı açıp yüz âyet okuyan kimseye, yeryüzündeki insanların sevâbı kadar sevâb verilir.»

Rivâyet olundu ki, Hâlid bin Ukbe, Resûl-i Ekrem'e gelerek :

— Yâ Resûlallah, bana Kur'ân âyetlerinden oku, dedi. Resûl-i Ekrem :

«Şübhesiz ki Allah adâleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder.» (16 - Nahl : 90) âyet-i celilesini okudu.

Ukbe :

— «Vallahi bunda büyük bir halâvet ve tarâvet yâni büyük bir zevk ve güzellik vardır. Bunun derûnu çok şeyleri ihtiva ediyor, âlâsı ise çok faydalıdır. Bu, aslâ beşer kelâmı değildir» dedi.

Hasan-ı Basrî : «Kur'ân'a sâhip olmaktan daha üstün zenginlik ve Kur'ân'ı kaybetmekten daha aşağı fakirlik olamaz.»

Fudayl : «Sabah namazını müteakib Sûre-i Haşr'in sonunu (Hüvellahûllezi) okuyanlar o gün ölürse şehid olarak ölürler. Akşam vakti okuyan da sabaha kadar ölürse yine şehid olur.»

Kasım bin Abdurrahman: «Âbidin birisine burada oturup konuşacağın kimse yok; bu yalnızlıkta ne yaparsın? diye sorduğumda, bana, Kur'ân-ı Kerîm'i gösterdi ve bundan daha iyi arkadaş olur mu? dedi?.»

Hazret-i Ali : «Üç şey insanın zekâsını arttırır ve balgamı yok eder: Onlar da misvak kullanmak, Oruç tutmak ve Kur'ân-ı Kerîm'i okumaktır.»

GAFLETLE KUR'ÂN OKUYANLARIN ZEMMİNE DAİR

Enes bin Mâlik : «Çok Kur'ân okuyucuları vardır ki, Kur'ân onlara lânet eder.»

Meysere : «Asıl garib, zâlimin ezberinde bulunan Kur'ân'dır.»

Ebû Süleyman Dârânî : «Zebanîler, putperestlerden evvel, Allah'a isyan eden hâfızlara azâb ederler.»

Bâzı âlimler: Âdemoğlu Kur'ân-ı Kerîm'i okurken başka bir şey karıştırır, sonra tekrar okumağa döner ve böylece karıştırıp durursa, Allah tarafından kendisine **«Ne oluyorsun, neden benim kelâmımı lüzumsuz sözlerle karıştırıyorsun»** denir.

İbn Rimâh: **«Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediğime pişman oluyor gibiyim. Çünkü öğrendim ki kıyâmet günü hâfızlar da Peygamberlerin sorulacaklarından mes'ûldürler.»**

İbn Mes'ûd: «Hâfızlara yakışan, insanlar uykuya daldıkları zaman geçesini, lâfa daldıkları zaman gündüzünü bilmeli (Bu sırada Kur'ân okumalı). İnsanlar neşelendikleri zaman, Kur'ân'ın hüzün âyetlerini, güldükleri zaman da ağlatıcı âyetlerini, lâfa daldıkları zaman, sükût ve tefekkürü emreden âyetlerini, kibirlenip kendilerini beğendikleri zaman, tevâzuu emreden âyetlerini hatırlamalıdırlar. Yine hâfızlara yakışan vakur ve halîm olmaktır. Kötü huylu, kavgacı, bağırıp çağırıcı ve hiddet sahibi olmamaktır.»

Hadisler:

أَكْثَرُ مُنَافِقِي هٰذِهِ الْأُمَّةِ قُرَّاؤُهَا. هـ

«Bu ümmetin münafıklarının çoğu, Kur'ân okuyucularıdır.» (867)

اِقْرَإِ الْقُرْآنَ مَا نَهَاكَ، فَإِنْ لَمْ يَنْهَكَ فَلَسْتَ تَقْرَؤُهُ هـ

«Seni fenalıktan men'ettiği müddetçe Kur'ân'ı oku. Eğer kötülükten alıkoymuyorsa Kur'ân okumuş sayılmazsın.» (868)

مَا آمَنَ بِالْقُرْآنِ مَنِ اسْتَحَلَّ مَحَارِمَهُ هـ

«Kur'ân'ın haram ettiği şeyleri helâl tanıyan, Kur'ân'a îmân etmemiştir.» (869)

Seleften bâzıları: «Bâzı kimseler Kur'ân okumağa başlar, bitirinceye kadar melekler onlara rahmet okur. Buna mukabil bâzı kimse-

---

(867) İmâm Ahmed, Ukbe b. Âmir'den.
(868) Taberânî, Abdullah b. Amr'dan.
(869) Tirmizî, Suheyb'den.

ler Kur'ân okumağa başlar, bitirinceye kadar melekler onlara lânet eder» buyurmuşlardır. «Niçin böyler olur?» diye sorulan suale cevaben de: «Helâlini helâl ve harâmını harâm tanırsa, melekler ona rahmet okur; böyle olmaz yâni helâli helâl ve harâmı harâm tanımazsa, melekler ona lânet ederler» diye cevab vermişlerdir.

Âlimlerden biri: «Bâzı kimseler Kur'ân okur ve hiç farkında olmadan kendi kendine lânet ederler; şöyle ki: Kendisi zâlim olduğu halde, **«İyi biliniz ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerinedir»** âyetini okur. Yine kendisi onlardan olduğu halde, **«İyi biliniz ki, Allah'ın lâneti yalancıların üzerinedir»** âyetini okur.»

Hasan-ı Basri: «Siz Kur'ân'ı merhale, geceyi de binek kabul ettiniz. Geceye biner, onunla Kur'ân merhalelerini aşarsınız. Halbuki sizden evvelkiler Kur'ân'ı Allah'ın emri telâkki eder, gece üzerinde düşünür, gündüz tatbikatına girişirlerdi.»

İbn Mes'ûd: **«Kur'ân-ı Kerîm, hükmüyle amel edilmek için nâzil olmuş iken, onlar yalnız okumasını amel olarak kabul etmişlerdir. Bâzı kimseler Fâtihadan başlayarak hiç yanılmamak şartiyle Kur'ân-ı sonuna kadar okudukları halde hükmü ile amel etmezler.»**

İbn Ömer ve Cündüb'ten naklen: «Uzun zaman yaşadık, bâzılarımız Kur'ân tamamen nâzil olmadan imân etti. Hz. Muhammed Aleyhi's-selâma, her sûre nâzil oldukça, helâl ve harâmını, emir ve nehyini öğretir, hepsini tatbik eder ve herkes Kur'ân'dan kendini alâkalandıracak olan kısmını bilirdi. Şimdi bir takım insanlar var ki, Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduktan sonra imân ettiler, Kur'ân-ı Kerîm'i başından sonuna kadar okudukları halde ne emrini bilir, ne yasağını ve ne de kendi indinde kalacak olanı. Hurmanın yaramayanı gibi onu etrafa saçar.»

Halbuki Tevrat'da şöyle yazar: «Ey kulum! Benden utanmıyor musun? Yolda giderken dostlarından bir mektup alsan hemen kenara çekilir, inceden inceye onu okur ve ne demek istediğine dikkat eder, bir kelimesini anlamadan geçmezsin. Halbuki ben sana kitâb gönderdim. Ve orada sana enine boyuna düşünüp gereğiyle amel edesin diye tekrar ettiğim bir çok emirlerim var. Sen onlardan yüz çevirir, aldırmazsın. Yoksa senin yanında o arkadaşın kadar da mı değerim yoktur? Ey kulum! Bâzı ahbabların ile sohbet ettiğin zaman onları can kulağı ile dinlersin, onlara yönelir ve yanlarına iyice sokulursun. Hattâ bir gürültü eden olsa ona darılırsın. Ben sana yönelip seninle konuştuğum halde sen gönlünü bana vermiyorsun? Yoksa senin nazarında ben o arkadaşlarından daha mı değersizim?».

İKİNCİ BÂB

KUR'ÂN OKUMANIN ZÂHİRÎ ÂDÂBI BEYÂNINDADIR

Kur'ân okumanın zâhirî âdâbı on maddede toplanır :

1 — Okuyacak olanın takınacağı tavır

Abdestli olmak, saygılı bulunmak, otururken Kıbleye dönmek, bağdaş kurmamak ve sallanmamak, başını eğmek, kibirli bulunmamak. En efdali mescidde namâzın kıyâmında okumaktır. Bu, amellerin en makbûlüdür. Bununla berâber abdestsiz olduğu hâlde yatağına yaslanmış iken okusa da yine sevabı vardır. Fakat ecri azdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulmuştur:

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

«Onlar ki Allah'ı, ayakta, otururken ve yan üstü yatarken zikrederler; yer ve göklerin yaradılışını düşünürler.» (3 - Âl-i İmrân : 191)

Allahu Teâlâ hepsini öğmüş, fakat ayakta durmayı, oturmak ve oturmağı da yaslanmak üzerine tercih etmiştir.

Hazret-i Ali buyuruyor : «Namazın kıyâmında okunan Kur'ân'ın her harfine yüz sevab, namazın ka'desinde okuyana elli sevab (Hanefilere göre namazda otururken Kur'ân okunmaz), namaz haricinde abdestli olarak okuyana yirmibeş sevab, abdestsiz olarak okuyana da on sevab verilir. Gece namazlarında okumak, daha fazîletlidir. Çünkü daha huzûr ile okunur.»

Ebû Zer-i Gıfârî : «Gündüzleri çok secde, geceleri ise tûl-i kıyâm daha makbûldür.»

2 — Kur'ân'dan okunacak miktar:

Okuyanların her birinin kendine mahsus âdetleri vardır. Kimisi birden çok Kur'ân okur, kimisi de az. Yirmidört saatte bir, iki ve hattâ üç kere Kur'ân'ı hatmedenler olmuştur. Bâzıları da ayda bir kere hatmederler. Riâyet edilecek en güzel düstûr, Peygamberimizin düstûrudur. Resûl-i Ekrem:

— **«Üç günden daha az bir müddette Kur'ân'ı hatmeden, ondan bir şey anlamamıştır.»** (870) buyurdu.

Çünkü üç günden evvel hatim yapılırsa Kur'ân'ın tertili kaybolur.

Hazret-i Âişe validemiz, bir adamı böyle sür'atle okurken gördüğü zamân: «Bu adam ne Kur'ân okuyor, ne de sükût ediyor» demiştir. Resûl-i Ekrem, Abdullah İbn Ömer'e haftada bir defa hatmetmesini emretmişti. Hz. Osman, Zeyd İbn Sâbit, Ubeyy İbn Kâ'b gibi Sahabenin bir çokları böyle yapar, cumadan cumaya hatmederlerdi. Hatimde dört derece vardır:

a — Yirmidört saatte bir hatim. Ekseriyet bunu mekrûh kabul etmiştir.

b — Günde bir cüz'ü okumak sûretiyle ayda bir hatim. Bu da çok azdır. Bunların arasında mutedil iki derece vardır. Onlar:

c — Haftada bir defa hatim.

d — Haftada iki hatim yapmaktır.

Haftada iki kere hatmederse, bunun en güzel tertibi; gecenin ilk vakti ile gündüzün ilk vaktini hatim ile karşılaması için, hatmin birini pazartesi gecesi akşam namazında veyâ namazı müteakib, diğerini de cuma günü sabah namâzında veyâ namâzı müteakib tamamlamalıdır. Böyle yapmakla hem gece ve hem de gündüz meleklerinin kendisi için istiğfar etmesi temin edilmiş olur.

Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın miktarını tayindeki tafsilât şöyledir:

1 — Eğer amel yolunu tercih etmiş âbidlerden ise, haftada iki hatim yapmalıdır.

2 — Şâyet kalbini çalıştırıyor, tefekkür ile uğraşıyor veyâ ilim yaymakla meşgul oluyorsa, haftada bir hatim kifayet eder.

3 — Yok eğer Kur'ân-ı Kerim'in mânâları üzerinde düşünüyorsa, fazla tekrara ihtiyâcı olduğundan ayda bir hatim kifayet eder.

---

(870) Sünen Sâhibleri, Abdullah bin Amr'dan.

3 — Kur'ân'ın cüzlere ayrılarak okunması :

Haftada bir defa hatmedecek olan kimse, Kur'ân'ı yedi cüz'e bölmelidir. Sahabe-i kirâm böyle yaparlardı. Rivâyet olunduğuna göre, Hazret-i Osman (R.A.) Cuma gecesi başlar ve «Bakara»dan «Mâide»ye kadar okurdu. Cumartesi «En'âm»dan «Hûd» sûresine, pazar gecesi de «Yûsuf» dan «Meryem» e, Pazartesi gecesi «Tâhâ» dan «Tâ sîn mîm» e, Salı gecesi «Ankebût» dan «Sad» a, Çarşamba gecesi, «Tenzîl» den «Rahmân» a kadar okur ve Perşembe gecesi de hatmini bitirirdi. İbn Mes'ûd'un da ayrı bir tertîbi vardı. Denildi ki, Kur'ân'ın yedi cüz'ü vardır: Birinci hizb üç sûre, ikinci hizb beş sûre, üçüncü hizb yedi sûre, dördüncü hizb dokuz sûre, beşinci hizb onbir sûre, altıncı hizb onüç sûre, yedinci hizb de «Kaf» sûresinden sonuna kadardır. İşte Sahabe-i Kirâm, Kur'ân-ı Kerîm'i böylece yediye bölerek okurlardı. Bu hususta Resûl-i Ekrem'den de rivâyetler vardır. Bu tertiblerin gayrisi sonradan ihdâs edilmiştir.

4 — Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması :

Kur'ân-ı Kerîm'i güzel ve açık yazmak müstehabtır. Noktalar ve kırmızı işaretler koymakta beis yoktur. Çünkü böyle yapmakla Kur'ân-ı Kerîm'i, süslemiş, açıklamış ve yanlış okunmaktan korumuş olur. Hasan ve İbn Şîrin, Kur'ân-ı Kerîm'ı beşe, ona ve cüz'lere bölmeği kabul etmezlerdi.

İbrahim-i Nahaî'den, kırmızı noktalar vurmanın ve buna ücret almanın mekrûh olduğu rivâyet edilmiştir. «Kur'ân'ı tecrid edin, bir şey katmayın, sâfiyetini muhafaza edin ve olduğu gibi kalsın» derlerdi. Bunların bu kadar titiz ve hassas davranmalarına sebeb, bu kapının açılmasıyle Kur'ân-ı Kerîm'e başka bir şeyin karışması tehlikesi olduğundandır diye tahmin edilmektedir. Böyle bir tehlike olmadığı zaman, herkesin Kur'ân-ı Kerîm'i kolaylıkla okuyabileceği bu gibi işaretleri koymakta beis yoktur. Artık bunların sonradan icat olması bir zarar vermez. Daha nice güzel icadlar vardır. Nitekim Teravihi cemaat ile kılmak Hazret-i Ömer'in icadıdır. «O en güzel bir bid'attir» denildiği gibi.

Mezmûm olan bid'at, Sünnet-i kadîmeye muârız olan veyâ sünnetin bozulmasına sebeb olan bid'attir. Birisi de «noktalı Kur'ân'ı okurum, fakat kendim nokta vurmam» demiştir.

Evzâ'î; Yahyâ İbn Ebû Kesir'den şöyle rivâyet ediyor :

«Kur'ân-ı Kerîm, sade bir şekilde mushaflarda yazılı idi. Önceleri «Bâ» ve «Tâ» nın noktalarını ilâve ettiler ve «bunun zararı yok, bu Kur'ân'a bir nûrdur, okunmasına ışık tutar» dediler. Sonraları âyet sonlarına noktalar koydular ve «bunda da beis yok, çünkü âyetlerin

bittiğini bildirir» dediler. Daha sonraları da hâtime ve fâtihalar ihdas ettiler. Ebû Bekr Hüzeli buyuruyor ki: «Hasan-ı Basrî'ye mushafın kırmızı noktalar ile noktalanmasından sordum. Hasan, «Kur'ân'a i'rab koymakta beis yok» diye cevap verdi.»

Hâlid-i Hiza buyuruyor: «İbn Sirîn'in huzuruna girdim, gördüm ki noktalı Kur'ân-ı Kerîm'den okuyor. Halbuki nokta vurulmasına taraftar değildi.»

Denildi ki, bunu ilk ihdas eden Haccac İbn Yûsuf-i Sakafi (Haccac-ı Zâlim)'dir. Basra ve Kûfe kurralarını topladı. Kur'ân'ın, harf, kelime ve âyetlerini saydı, Kur'ân'ı otuz cüz'e ve diğer kısımlara (hizib gibi) böldü.

5 — Kur'ân'da tertîl (Kur'ân'ı ağır ağır okumak):

Kur'ân'ın heyetinde tertîl müstehabtır. Zira yakında anlatacağımız gibi Kur'ân-ı Kerîm'i okumaktan gaye düşünmektir. Bu da ancak ağır ağır okumakla mümkündür. Bunun için Ümmü Seleme, Resûl-i Ekrem'in kıraati gibi harf harf, ağır ağır ve kelime kelime okurdu.

İbn Abbas: «Kur'ân'dan Bakara veyâ Âl-i İmrân gibi bir sûreyi düşünerek ve ağır ağır okumak, sür'atli okuyup Kur'ân'ı hatmetmekten benim için daha sevimlidir» buyurdu.

Yine İbn Abbas «Ağır ağır ve mânâsını düşünerek "İzâ zülzilet" ile "el-Kari'a"yı okumak, düşünmeden ve sür'atli olarak "Bakara" ve "Âl-i İmrân" sûrelerini okumaktan benim için daha makbûldür» dedi.

Mücâhid'e: «Ayrı ayrı namaz kılan iki kişinin kıyâmda kaldıkları müddet aynı olduğu hâlde, birisi Kur'ân'ı baştan sonuna kaddar hatmetti, diğeri de yalnız Bakara'yı okuyabildi. Bunların hangisi fazla mükâfat alır?» diye sordular. Mücâhid de «Her ikisinin sevabı birdir» diye cevab verdi.

Tertîl, yâni ağır ağır okumak mutlak sûrette müstehabtır. İster Kur'ân'ın mânâsını anlasın, isterse anlamasın, Arapçayı bilmeyenin dahi ağır okuması lâzımdır. Çünkü ağır okumakla, hem Kur'ân'a saygı gösterilmiş olur ve hem de Kur'ân okuyana tesir eder.

6 — Ağlamak:

Kur'ân okurken ağlamak müstehabtır. Zira Resûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyuruyor:

اُتْلُوا الْقُرْآنَ وَابْكُوا فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَتَبَاكَوْا

«Kur'ân okurken ağlayın, eğer ağlayamazsanız ağlar gibi yapın.» (871)

Diğer bir hadîste:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ هـ

«Kur'ân'ı güzel sesle okumayan bizden değildir.» (872) buyurulmuştur.

Sâlih Merrî diyor ki: «Rüyamda Kur'ân-ı Kerîm'i Resûl-i Ekrem'in huzurunda hatmettim, Resûl-i Ekrem: Yâ Sâlih! Kur'ân'ı okudun, fakat gözyaşın hani diye buyurdular.»

İbn Abbas: «Sübhânellezi'nin secde âyetini okuduğunuz zamân ağlamadan secde etmeyin. Eğer gözünüz ağlamıyorsa, buna üzülerek kalbiniz ağlasın, sonra secde edin» buyurmuştur. Kendini ağlamağa zorlamanın yolu, içinden hüzün duymaktır. İnsân bu sâyede kolaylıkla ağlar. Resûl-i Ekrem bir hadîs-i şerîfinde:

إِنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ بِحُزْنٍ فَإِذَا قَرَأْتُمُوهُ فَتَحَازَنُوا هـ

«Kur'ân-ı Kerîm, hüzün ile inmiştir. Onu okurken kusurlarınıza ve ilerideki tehlikelere karşı üzüntünüzü gösteriniz.» (873) buyurdu.

Üzüntüsünü açıklamanın yolu, oradaki korkutucu azâb verici Misak ve Muâhede âyetlerini, sonra da nehiy ve emirlerine karşı kusurlarını düşünmekle olur. Şübhesiz bunları gereği gibi düşünen insan hem mahzûn olur, hem de ağlar. Şâyet temiz kalbli insanlar gibi ağlayamıyorsa, ağlayamadığına mahzûn olmalıdır. Çünkü Kur'ân'ın bu gibi âyetlerinden üzüntü duymamak büyük bir musîbettir.

7 — Secde âyetlerine riâyet:

Âyetlerin hakkına riâyet etmelidir. Secde âyeti okunduğu zaman, hemen secdeye kapanmalı, başkasından secde âyetini duyduğu zaman onunla secde etmeli, abdestsiz secde etmemelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de 14 adet secde âyeti vardır. Bunların ikisi "Hac" sûresindedir. "Sad" sûresinde secde âyeti yoktur. Secdenin en kısası

(871) İbn Mâce, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan.
(872) Buhârî, Ebû Hüreyre'den.
(873) Ebû Ya'lâ, İbn Ömer'den.

alnını yere koymaktır. En mükemmel şekli, alnını yere koyduktan sonra okuduğu secde âyetine münasib şekilde duâ etmektir. Meselâ:

«Allah korkusundan secdeye kapanır ve Rablerine hamdederek O'nu noksan sıfatlardan tenzih ederler ve onlar kibr etmezler.» (32 - Secde: 15)

Âyet-i celîlesini okuyup secdeye vardığı zamân :

﴿ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ السَّاجِدِينَ لِوَجْهِكَ الْمُسَبِّحِينَ بِحَمْدِكَ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْتَكْبِرِينَ عَنْ أَمْرِكَ أَوْ عَلَى أَوْلِيَائِكَ ﴾

«Allahım! Beni Senin rızan için secde edenlerden, Sana hamd edip Seni noksan sıfatlardan tenzîh edenlerden kıl, senin emirlerine veyâ dostlarına karşı kibirli olmaktan sana sığınırım» meâlindeki duâyı okur.

﴿ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴾

«Ve yüzleri üzere secde edip ağlarlar ve Kur'ân'ı işitmekle onların huşû'u artardı.» (17 - İsrâ: 109)

Âyet-i celîlesini okuyup secdeye vardığı zamân :

﴿ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الْبَاكِينَ إِلَيْكَ، اَلْخَاشِعِينَ لَكَ ﴾

«Allahım! Beni rızan uğrunda gözyaşı döken ve Sana karşı huşû gösteren kullarından eyle.» meâlindeki duâyı okur ve her secdede böyle yapar. Namâzda aranan şartlar, tilâvet secdesinde de aranır. Hades ve necasetten taharet, setr-ı avret ve istikbal-i kıble gibi şartları hâiz olmıyan secde âyetini duyduğu zaman, bu şartları tamamladıktan sonra secdesini yapar.

Tilâvet secdesinin daha mükemmel olması için şöyle denilmiştir: «Ayakta tekbîr alır, sonra secdeye gitmek için ikinci tekbîri alır. Secdede okuyacaklarını okuduktan sonra kalkmak için tekrar tekbîr alır ve sonra da selâm verir.» Bâzıları teşehhüde oturmağı ilâve ettilerse de bunun aslı yoktur. Çünkü emredilen yalnız secdedir. İnerken de

tekbir alınır, diğerleri fazladır. İmâma uyan namazda secde âyetini okursa bir şey lâzım gelmez (Bu hâl, Şâfi'îler için vâriddir.), fakat imâm okursa imâm ile secde eder.

8 — Kur'ân'ı okumağa başlarken istiâze etmek :

Kur'ân okumağa başlayacak olan :

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿

okur.

Bundan sonra «Nâs» sûresini ve «Fâtiha» sûresini okur. Kur'ân okumağı bitirdiği zaman :

صَدَقَ اللّٰهُ تَعَالَى وَ بَلَّغَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اَللّٰهُمَّ انْفَعْنَا بِهِ وَبَارِكْ لَنَا فِيهِ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَأَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الْحَيَّ الْقَيُّومَ ﴿

duâsını okur.

Kur'ân-ı Kerîm'i okurken tesbih âyetleri geldiği vakit, «Sübhâ-nallah» ve «Allahü Ekber» der. Duâ ve istiğfar âyetleri geldiği vakit, duâ ve istiğfar eder. Ümit ve dilek âyetleri geldiği vakit, Allah'tan iyi-lik diler, azâb âyetleri geldiği vakit, Allah'a sığınır, bunları diliyle ya-par veyâ kalbinden geçirir. «Sübhânallah», «Neûzü billâh», «Allahüm-me'rzukna» ve «Allahümme'rhamnâ» gibi.

Huzeyfe (R.A.) anlatıyor: «Resûl-i Ekrem (S.A.) ile namaz kılı-yordum. "Bakara" sûresinden başlamıştı. Rahmet âyeti geldiği vakit, Allah'tan rahmet diler, azâb âyeti geldiği vakit Allah'a sığınırdı. Ten-zîh âyeti geldiği vakit Allahu Teâlâ'yı tesbîh ve takdîs ederdi. Kur'ân'ı bitirdiği zamân Resûl-i Ekrem'in okuduğu duâ :

اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنِى بِالْقُرْاٰنِ وَاجْعَلْهُ لِى اِمَامًا وَنُورًا وَهُدًى وَرَحْمَةً
اَللّٰهُمَّ ذَكِّرْنِى مِنْهُ مَا نَسِيتُ وَعَلِّمْنِى مِنْهُ مَاجَهِلْتُ وَارْزُقْنِى
تِلَاوَتَهُ آنَاءَ اللَّيْلِ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ وَاجْعَلْهُ لِى حُجَّةً يَارَبَّ الْعَالَمِينَ

«Allahım! Kur'ân-ı Kerîm hürmetine bana rahmet eyle, Kur'ân'ı bana îmân, nûr, hidâyet ve rahmet kıl. Allahım, Kur'ân-ı Kerîm'den unuttuğum oldu ise bana hatırlat, anlamadığım oldu ise anlat, gece ve gündüzde Kur'ân okumayı bana nasib et, Kur'ân-ı Kerîm'i lehimde hüccet kıl. Ey âlemlerin Rabbi!»

9 — Âşikâre okumak :

Namâz kılarken kendisi işitecek kadar okuması mecburîdir. Çünkü kırâat, okumak ve konuşmak demek, seslerle harfleri birbirinden ayırmak demektir. Böyle olmazsa kırâat olmaz. Kırâat olmadığı gibi namâz da câiz olmaz. Binaenaleyh kendisine işittirecek ses ile okumağa mecburdur. Başkasına işittirmeğe gelince, bâzan mahbûb, bâzan da mekrûhtur.

a — Kırâatin gizli olmasının fazîletini ifade eden hadîsler :

فَضْلُ قِرَاءَةِ السِّرِّ عَلَى قِرَاءَةِ الْعَلَانِيَةِ كَفَضْلِ صَدَقَةِ الْعَلَانِيَةِ

«Kur'ân-ı Kerîm'i gizli okumanın âşikâre okumak üzerine fazîleti, sadakayı gizli vermenin, âşikâre vermek üzerine olan fazîleti gibidir.» (874)

Diğer bir ifade tarzında :

اَلْجَاهِرُ بِالْقُرْاٰنِ كَالْجَاهِرِ بِالصَّدَقَةِ وَالْمُسِرُّ بِهِ كَالْمُسِرِّ بِالصَّدَقَةِ

«Kur'ân'ı âşikâre okuyan, sadakayı âşikâre veren gibidir; gizli okuyan da sadakayı gizli veren gibidir.» buyurulmuştur.

---

(874) Ebû Dâvûd, Nesei ve Tirmizi, Ukbe b. Âmir'den.

Umumî olarak, bir hadîste de şöyle buyurulmuştur:

يَفْضُلُ عَمَلُ السِّرِّ عَلَى عَمَلِ الْعَلَانِيَةِ سَبْعِينَ ضِعْفاً هـ

«Gizli yapılan ameller, âşikâre yapılan amellerden yetmiş derece üstündür.» (875)

Diğer bir hadîste deniliyor ki:

خَيْرُ الرِّزْقِ مَا يَكْفِي وَخَيْرُ الذِّكْرِ الْخَفِيُّ هـ

«Rızkın hayırlısı, kifayet eden miktarı, zikrin hayırlısı da gizli olanıdır.» (876)

Başka bir haberde:

لَا يَجْهَرْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْقِرَاءَةِ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ هـ.

«Akşam ile yatsı arasında birbirinize âşikâre Kur'ân okumayınız» (877) buyurulmuştur.

Saîd bin Müseyyeb Mescid-i Resûl'de Ömer bin Abdül'aziz'in gece vakti yüksek ve güzel sesle Kur'ân okuyarak namaz kıldığını gördü. Hizmetçisine: Git şu adama söyle, sesini kıssın dedi. Hizmetçi, mescid yalnız bize ait değil, onun da orada hakkı var, ben ona bir şey diyemem deyince, Saîd yüksek sesle, «Ey namaz kılan! Eğer bu namazın ile Allah rızasını murad ediyorsan sesini biraz alçalt, yok şâyet insanlara gösteriş ediyorsan, bilmiş ol ki insanlar sana bir fayda sağlayamaz.» dedi.

Bunun üzerine Ömer b. Abdül'aziz sesini kıstı, namazını bitirdikten sonra pabuçlarını aldığı gibi doğru evin yolunu tuttu. Halbuki Ömer bin Abdül'aziz o sırada Medine Emîri idi.

---

(875) Beyhakî, «Şuabü'l-İmân» da Hz. Âişe'den.
(876) Ahmed ve İbn Hibban.
(877) Ebû Dâvûd.

b — Âşikâre okumanın müstehab olduğuna delâlet eden hadîsler:

رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : سَمِعَ جَمَاعَةً مِنْ أَصْحَابِهِ يَجْهَرُونَ فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ فَصَوَّبَ ذَلِكَ ه

«Rivâyet olundu ki: Resûl-i Ekrem, gece namazlarında âşikâre okuyanları duydu ve onları tasvib etti.»

إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى فَلْيَجْهَرْ بِالْقِرَاءَةِ فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ وَعُمَّارَ الدَّارِ يَسْتَمِعُونَ قِرَاءَتَهُ وَيُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ ه

«Sizden biriniz gece namazına kalktığı vakit âşikâre okusun; zîra melekler ve evde bulunan diğer yaratıklar, Kur'ân'ını dinler ve onunla namaz kılarlar.»

Bir defa Resûl-i Ekrem Efendimiz Sahabe'den üç kişinin evine uğradı ve Kur'ân okumak hususunda her birini ayrı ayrı hallerde buldu.

Hz. Ebû Bekr (R.A.)'e uğradı; Kur'ân'ı gayet ağır ve hafif sesle okuduğunu gördü. Sebebini sorunca Hz. Ebû Bekr: «Ben kime münâcatta bulunuyorsam âşikâreyi duyduğu gibi gizliyi de duyar; onun için gizli okuyorum» dedi. Hazret-i Ömer'e uğrayınca onun yüksek sesle Kur'ân okuduğunu gördü ve sebebini sorduğunda «Uykuda olanları uyandırmak ve şeytanı uzaklaştırmak için böyle yüksek sesle okuyorum» dedi. Bilâl-i Habeşî'ye uğradığında onu da ayrı ayrı sûrelerden âyetler toplayarak okuduğunu gördü. Ona da niçin böyle yaptığını sordu. Bilâl verdiği cevabta: «Güzel âyetleri yâni rahmet âyetlerini bir araya toplamak için böyle okuyorum» dedi. Resûl-i Ekrem: «Üçünüz de isabet ettiniz ve güzel yaptınız» buyurdu.

Birbirini bozar gibi görülen bu hadîsleri şöyle telif edebiliriz:

Gizli okumak, riyâ ve gösterişten, yapmacık hareketlerden daha uzak olduğundan bu hallerden korkusu olanlar için daha makbûldür. Böyle bir mahzur olmadığı gibi, başka bir namaz kılanı şaşırtacak vaziyet yoksa, âşikâre okumak daha efdaldir. Çünkü âşikâre okumakta daha fazla yorulmak ve başkalarına faydalı olmak vardır. Başkasına faydası dokunan hayır, şahsa münhasır olan hayırlardan daha makbûldür. Bununla beraber âşikâre kırâat, okuyanın kalbini de yumuşa-

tır, aklını başına aldırır ve okuduğunu dinlemiş olur. Ayrıca uykusunu kaçırır, hevesini arttırır, tembelliği izâle eder. Âşikâre okumakla, uykuda olan kimseyi uyandırıp, onun da ibadetine sebebiyet verir. Gafil bir tembel, onu görür ve sayesinde o da ibadete heves eder. İşte âşikâre okumanın bu gibi faydaları vardır. Bu iyiliklerin bâzılarını niyet edenler için âşikâre okumak daha makbûldür. Hepsini birden niyet ederse daha fazla mükâfat alır. Hayır niyetlerinin çokluğu ile iyilerin mükâfatları çoğalmış olur. Bir amelde on iyi niyet bulunursa on ecir kazanılır.

Bunun için deriz ki, Kur'ân'ı mushaftan okumak daha sevabtır. Çünkü mushaftan okumakta, mushafı düşünmek, mushafı tutmak, mushafa bakmak gibi bir çok ameller vardır. Bütün bunlar Kur'ân okumanın sevabını artırırlar. Bunun için, «mushaftan okumanın sevabı yedi misli fazladır» denilmiştir. Hz. Osman (R.A.) Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden çok okuduğu için iki mushaf eskitmiştir. Sahâbenin ekserisi Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okurlardı. Hattâ bir gün geçse de mushafa bakmasalar canları sıkılır ve üzüntü duyarlardı.

Mısır'ın bâzı fakîhleri gece vakti İmam Şâfi'î Hazretlerinin huzûruna girdiler ve mushafı önünde açık buldular. İmam Şâfi'î onlara hitaben **«Fıkıh ile meşgul olmak sizi Kur'ândan alıkoydu. Halbuki ben, yatsı namazını kıldıktan sonra Kur'ân'ı önüme alır, sabaha kadar okurum»** dedi.

10 — Kur'ân'ı güzel sesle okumak:

Kur'ân'ı tegannisiz güzel sesle (tecvidle) okumak sünnettir. Bu husustaki hadisler:

زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ ه

«Kur'ân'ı sesinizle süsleyiniz.» (878)

مَا أَذِنَ اللّٰهُ لِشَيْءٍ إِذْنَهُ لِحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ ه

«Allahu Teâlâ, hiç bir şeyi, güzel ses ile okunan Kur'ân gibi dinlememiştir.» (879)

---

(878) Ebû Dâvûd, Nesei, İbn Mâce ve Hâkim, Berâ b. Azib'den.
(879) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ هـ

«Kur'ân ile teganni etmeyen, bizden değildir.» (880)

Buradaki teganni'nin bir mânâsı istiğnâdır. Yâni «Kur'ân sayesinde başkalarından müstağni olmayanlar bizden değildir» demektir. Bu mânâca ses ile alâkası yoktur. Bâzılarına göre terennüm ve lahn etmeyenler mânâsındadır. Lûgate muvafık olan da budur. Rivâyet olunur ki, bir akşam Resûl-i Ekrem Efendimiz Hazret-i Âişe'yi bekliyordu. Hazret-i Âişe gecikmişti. Resûl-i Ekrem nerede kaldığını kendisinden sorunca, Hazret-i Âişe: «Ey Allah'ın Resûlü! Yoldan geçerken bir Kur'ân sesi duydum, onu dinledim. Öyle güzel Kur'ân okuyuş daha duymamıştım» dedi. Bunu merak eden Resûl-i Ekrem kalktı ve adamcağızın Kur'ân'ını uzun müddet dinledi ve döndüğünde şöyle buyurdu :

«Bu, Ebû Huzayfe'nin azadlı kölesi Sâlim'dir. Ümmetimde böyle Kur'ân okuyanları bulunduran Allah'a hamdederim.»

Yine bir akşam Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ebû Bekr ve Hazret-i Ömer ile birlikte uzun müddet Abdullah İbn Mes'ûd'un Kur'ân okuyuşunu dinledikten sonra :

مَنْ اَرَادَ اَنْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ غَضًّا طَرِيًّا كَمَا اُنْزِلَ فَلْيَقْرَأْهُ

عَلَى قِرَاءَةِ ابْنِ اُمِّ عَبْدٍ هـ

«Kim Kur'ân-ı Kerim'i en güzel şekilde ve nâzil olduğu gibi okumak istiyorsa, İbn Ümm Abd — Abdullah İbn Mes'ûd gibi okusun.» buyurmuştur.

Hazret-i Peygamber, İbn Mes'ûd'a hitaben :

— Bana Kur'ân oku! buyurdu. İbn Mes'ûd :

— **Yâ Resûlallah! Kur'ân-ı Kerim size nâzil oldu. Ben size nasıl okuyabilirim? dedi. Resûl-i Ekrem :**

— **Ben onu, başkasından duymak isterim, buyurdu.**

---

(880) Yukarıda geçmiştir.

İbn Mes'ûd okurken Resûl-i Ekrem'in gözyaşları akardı.

Yine bir gün Resûl-i Ekrem, Ebû Musâ'l-Eş'arî'nin Kur'ân okumasını dinledi ve:

— **Buna Dâvûd'un mizmârlarından verilmiştir**, buyurdu.

Ebû Musâ, Resûl-i Ekrem'in böyle buyurduğunu duyunca: «Eğer sizin dinlediğinizi bilseydim onu daha çok süslerdim» dedi.

Haysem'ül-Kari, Resûl-i Ekrem'i rüyasında gördü; Resûl-i Ekrem kendisine:

— «Kur'ân'ı sesiyle süsleyen Haysem sen misin?» buyurdu. Haysem:

— Evet benim yâ Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Allah sana hayırlı mükâfatlar versin, buyurdu.

Yine haberde şöyle vârid oldu: Sahâbe-i Kirâm bir yerde toplandıkları zaman içlerinden birisine bir sûre okumayı emrederlerdi. Hazret-i Ömer, Ebû Musâ'l-Eş'arî'ye «Rabbimizi bize hatırlat» derdi ve Ebû Musâ da Kur'ân-ı Kerîm okurdu; dinleyenler mest oldukları için vakit geçerdi. Hazret-i Ömer'e «namaz yâ Emirü'l-Mü'minîn» diye seslenirlerdi. Hazret-i Ömer «namazda değil miyiz» derdi. Bununla **«Ve lezikru'llahi ekber»** âyet-i celîlesine ve Resûl-i Ekrem'in:

مَنِ اسْتَمَعَ إِلَى آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Kur'ân'dan bir âyet dinleyene, kıyâmet gününde nur olacaktır.» (881) hadîs-i şerîfine işaret etmek istemiştir.

Yine haberde «Kur'ân-ı Kerîm dinleyene on sevab verilir» buyurulmuştur. Dinleyicinin ecri çoğaldığı ve buna sebebiyet verdiği için okuyucu da bu sevabta ortaktır. Ancak maksadı riyâ ise o zaman bir kârı yoktur.

---

(881) Ahmed, Ebû Hüreyre'den.

ÜÇÜNCÜ BÂB

KUR'ÂN OKURKEN RİÂYET EDİLECEK BÂTINÎ AMELLER BEYÂNINDADIR

Bunlar da on tanedir:

1 — Kelâmın aslını anlamak.
2 — Ta'zîmde bulunmak.
3 — Huzûr-ı kalb.
4 — Tedbîr.
5 — Tefehhüm.
6 — Anlamasına engel olacak mânileri atmak.
7 — Tahsis, yâni kendisine hitab edildiğini bilmek.
8 — Teessür.
9 — Terakkî.
10 — Teberrî.

1 — Kelâmın aslını anlamak :

Allah kelâmının azamet ve ulviyetini anlamak ve O'nu celâlinin arşından insanların anlayacağı dereceye indirmekle mahlûkatına olan fazl ü keremini düşünmek demektir. Zâtı ile kaim sıfat-ı kadîmesi olan kelâmının mânâsını lütûf ve keremiyle halkın anlayışına nasıl arzettiğini ve bu sıfât-ı kadîmesini, beşer sıfâtı olan harf ve ses olarak insanlara nasıl ulaştırmış olduğuna bak.

Zira doğrudan doğruya Allahu Teâlâ'nın sıfâtlarını anlamağa beşerin gücü yetmez. Ancak kendi sıfâtı ile onları anlayabilir. Şâyet kelâmının azametini harf kisvesi altında gizlemeseydi yerler ve gökler ve hattâ arş dahi Allahu Teâlâ'nın kelâmına tahammül edemez ve yer ile arş arasında bulunan herşey saltanat ve nurunun azametinden helâk olurdu. Eğer Allahu Teâlâ, Mûsa Aleyhi's-selâma kuvvet bahşetmeseydi, daha ilk tecellisine tahammül edemeyerek, yer ile bir olan dağ gibi, Allah kelâmına tahammül edemezdi. İlâhî kelâmın azametini ancak halkın anlayışı nisbetinde misâllerle anlatmak mümkündür

Bunu bâzı ârifler şöyle temsil etmişlerdir: Allahu Teâlâ'nın kelâmının yazılı bulunduğu levh-i mahfuzundaki her harfi «Kaf» dağından daha büyüktür. Bütün melekler bir araya gelse bir harfini kıpırdatamazlar. Ancak İsrafil aleyhi's-selâm onu kolaylıkla kaldırır ki bu, kendi kuvvet ve kudretiyle değil, Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği kuvvet ve kudret sayesindedir.

Derecesi çok yüksek olan kelâmının mânâlarını, derecelerinin kusurları ile beraber insan anlayışına ulaştırmakta Allahu Teâlâ'nın büyük lûtfuna dikkat ederek, hakîmin biri bu hususta çok güzel misâller vererek dedi ki:

Hükemadan birisi hükümdarlardan birisini Peygamberinin dinine dâvet etti. Hükümdar kendisinden bâzı şeyler sordu. Hakîm de hükümdarın anlayabileceği şekilde açık cevaplar verdi. Bunun üzerine hükümdar:

— «Peygamberlerin getirdikleri kitâbların beşer kelâmı olmayıp Allah kelâmı olduğu iddia ediliyor. Allah kelâmı olduğuna göre bunu anlamağa insanların gücü yetiyor mu?» diye sordu. Hakîm:

— «İnsanlar, yürütmek, durdurmak ve sağa sola döndürmek gibi bâzı maksadlarını kuşlara ve hayvanlara anlatmak istedikleri zaman, kendilerinin akıl nuru ile buldukları düzgün, güzel ve edebî ifadelerini hayvanların anlayabileceği ve kendi seslerine uygun bir şekilde bir takım lâlettâyin ve boş sözlerle onlara hitab ederek maksadlarını anlatmıyorlar mı? İşte bunun gibi Allahu Teâlâ da, kelâmını künhiyle ve bu sıfatının kemâli ile insanların anlayamayacağını bildiği için, onlara da aynı muâmeleyi icra eder ve anlayabilecekleri ses ve harfler ile onlara hitab eder. Böyle olması, kelâmın şerefiyle şereflendiği ve azametiyle ta'zîm edildiği kelâm sıfatında saklı bulunan hikmet mânâlarını men'etmez. Sesler, hikmetin evi ve cesedidir. Hikmet, sesin canı ve ruhudur. Cisimler, ruhun mekânı olduğu için saygı gördükleri gibi, söz ve sesler de kendilerinde saklı olan hikmet ile şereflenirler.»

«Kelâmın mevkii âlî, derecesi yüksek, hak ile bâtılda hükmü nâfiz, sultası galibtir. Âdil, hakîm ve doğru şahit odur. Emreder. Nehyeden güneşin şû'lesinde gölgenin duramadığı gibi, hikmet-i kelâmın karşısında da bâtıl ayakta duramaz. Hikmetin derinliğine tamamen nüfûz etmeye beşer güç yetiremez.»

«Güneşin şû'lesi karşısında gölge dayanamadığı gibi, hikmet kelâmının karşısında da bâtıl ayakta duramaz. İnsanlar, gözleri ile güneşe bakamadıkları gibi, hikmetin derinliğine tamamen vâsıl olmağa da güç yetiremezler. Onlar ancak güneş ışıklarından gözlerinin görebildiğine ulaşır ve bundan da ancak kendi ihtiyâçlarına delil bulabilirler. Kelâm, yüzünü gizleyip hükmünü yürüten saklı bir melik gibi-

dir. Açık ve meydanda olduğu hâlde asıl maddesi saklı olan güneş, seyrini ve hareket şeklini bilmeyen kişinin kendisinden istifade ettiği parlak yıldız gibidir.»

«Kelâm kıymetli hazinelerin anahtarı, içenlerin ölümden kurtulacağı âb-ı hayat, hastaların şifâ bulacağı ve içenlerin hasta olmayacağı bir ilâçtır.»

Hakîmin buraya kadar anlattıkları kelâmın mânâlarının azıcık bir kısmıdır. Muâmelât bahislerinde kelâm hakkında bundan fazla malûmat vermek doğru değildir.

2 — Mütekellime ta'zîm, kelâmın sahibine saygı göstermek :

Kur'ân okumağa başlayan kimse, en evvel bunun beşer kelâmı olmadığını düşünerek mütekellimi olan Allahu Teâlâ'nın azametini gönlünde hatırlaması ve onun kelâmını okumanın ehemmiyetini anlayarak okuması lâzımdır. Kur'ân-ı Kerîm'de :

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ

«Ona temizlerden başkası dokunamaz.» (56 - Vâkı'a : 79) buyurulmuştur.

Mushafın zâhirî sayılan kapak ve yaprakları temiz olmayan ellerden korunduğu, yıkanmış ve abdest almış kimselerin ancak onu tutabileceği gibi, bâtınî olan mânâsını da, her türlü kötü hastalıklardan temizlenmiş ta'zîm ve saygı nuru ile parlamış olan kalbler anlayabilir. Her el mushafa yapışamadığı gibi, her dil de Kur'ân'ı okuyamaz ve her kalb onun mânâsını anlayamaz. İşte bu gibi ta'zîmden dolayıdır ki Ebû Cehl bin İkrime, Kur'ân'ı açıp okuyacağı sırada «Bu Rabbimin kelâmıdır, bu Rabbimin kelâmıdır» diyerek düşüp bayılırdı. Şübhesiz kelâma ta'zîm, mütekellime ta'zîmdir. Kişi mütekellimin sıfat, ef'al ve celâlini düşünmeden azametini anlayamaz. Yerleri, gökleri, arş ve kürsisini, bunlarda bulunan ins ü cinni, bütün canlı varlıkları, bitkileri ve diğer maddeleri düşündüğü ve bütün bunları yaratıp rızıklarını veren ve yaşatanın bir **(Allah)** olduğunu, her şeyin kabza-i kudretinde fazl ve rahmetiyle, suht u gadabı arasında bulunduğunu, in'am ederse, fazliyle in'am ettiğini, ukubeti adl ile olduğunu, azamet ve celâlin en yüksek derecesini ve «Bunlar Cennete, bunlar da hemen Cehenneme» diyecek olanın, ancak O olduğunu bildikten sonradır ki, üstünlüğünün azametini anlamış olur. İşte bunları düşünmekle mütekellimin azametini anlar ve böylece kelâmına da en büyük ta'zîmi gösterir.

3 — Huzûr-ı kalb ve hâtıraları terketmek:

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ

«Ey Yahya kitâbı kuvvet ile al.» (19 - Meryem: 13) âyet-i celîlesinin tefsirinde «cehd ve gayret» okuduğu vakit, gönlünden her şeyi atarak akıl ve fikrini ona vererek okumak demektir.

Birisine «Kur'ân okuduğun zaman hatırına başka şeyler gelir mi?» diye sorduklarında, «Benim için Kur'ân'dan daha sevimli bir şey yok ki hatırıma gelsin» diye cevab vermiştir.

Selefden bâzıları, aklı başka yerde iken bir âyet okusa, onu iade eder ve tekrar huzûr ile okurdu. Bu hâl, yukarıda anlattığımız ta'zîmden doğar. Çünkü kelâma ta'zîm gösteren, onu okuduğu zaman ondan zevk alır. Onunla ünsiyet eder ve ondan gafil olmaz. Okuyan anlayabilirse, Kur'ân-ı Kerîm baştan sonuna kadar kalbin ünsiyet edeceği âyetlerle doludur. Böyle olduğuna göre Kur'ân okurken kalb daha başka şey ile meşgul olur mu? Kur'ân okuyan, bahçelerde, kırlarda teferrüce çıkmıştır. Böyle zevk, safa yerlerinde dolaşan, başka yerleri düşünmez; zâten son arzusu odur.

Denildi ki: Kur'ân-ı Kerîm'in meydanları, bağları, sarayları, gelin, güveyleri, atlas kumaşları, bahçe ve parkları, hanları ve kervansarayları vardır.

«Mîm»ler yâni «Elif, lâm, mim» ile başlayan sûreler meydanları, «Râ» lar bostanları, «Hâ» lar ile başlayan sûreler sarayları, «Müsebbihat» (yâni «Sebbeha» ile başlayan sûreler) Kur'ân'ın gelin güveyleri, «Hâ Mîm» ler Kur'ân'ın atlas kumaşları, mufassal sûreler bahçe ve parkları, diğer sûreler de han, kervansaray gibi misâfirhâneleridir.

Okuyucu bu meydanlara girip, bostanlardan meyveleri toplayarak saraylara girdiği, oradaki gelin - güveyi cilvelerini gördükten, ve atlas elbiseleri giyerek bahçelerde hava aldıktan sonra köşke çıkıp yatağında istirahate çekilince artık başka bir şey düşünmez. Yalnız yaşamakta olduğu bu zevkin heyecanı içinde kalır ve hatırına başka bir şey gelmez.

4 — Tedebbür:

Yâni okuduğunu düşünmek. Bu, huzûr-ı kalbten sonra gelir. Çünkü çok kere başka bir şey düşünmediği gibi Kur'ân-ı Kerîm'i de üzerinde düşünmeden okuyabilir. Halbuki okumaktan maksad, O'nun âyet-

leri üzerinde düşünmektir. Bunun için Kur'ân'ı ağır okumak, sünnettir. Zâhiren ağır okumak sayesinde, içinden mânâsını düşünebilir.

Hazret-i Ali (Radıyallahu anh) : «Anlamayarak yapılan ibadette, tedebbürsüz (düşüncesiz) kırâatte hayır yoktur» buyurdu. Hattâ eğer ağır okumakla da üzerinde düşünemiyorsa, tekrar etmesinde beis yoktur. Ancak imamın ardında ise bir âyeti yeniden düşünemez. Çünkü onu düşünürken imam diğer âyete geçmiş olur. Bu sûretle de günahkâr olur. Bu, tıpkı bir adam sana: «Şu söylediklerimi dinle» derken, senin hoşuna giden yalnız bir kelimesiyle meşgul olmana benzer. Rükûa gittiği hâlde, hâlâ kıyâmda imâmın okuduğu âyet ile meşgûl olmakta da hüküm böyledir ve esasında bu bir vesvesedir.

Âmir bin Abd-i Kays: «Bana da namâzda vesvese geliyor», dedi.

— «Dünya meşgalesi mi hatırına geliyor?» dediklerinde :

— «Her taraftan okların bana çevrilmesi benim için ondan daha sevimlidir. Bana gelen vesvese öyle değil. Namazda gönlümü meşgul eden, Allah huzurunda bulunacağım günü ve o günde kendimi nasıl kurtaracağımı hatırlamamdır» dedi.

Bu düşünce, dinî bir düşünce olduğu hâlde, bunu da vesveseden saymış ve isabet etmiştir. Çünkü bu düşünce, kişiyi içinde bulunduğu ibâdeti anlamaktan alıkoyar. Şübhesiz şeytan bu gibileri dünya meşgalesiyle aldatamaz. Onları da böyle diğer dinî bir mes'ele ile meşgul ederek aldatmağa çalışır. Velhâsıl, düşünmesi daha mühim olan şeyden kendisini alıkoyar. İşte bu da şeytanın insanları aldatmak için kullandığı bir desisedir.

Bu hikâye, Hasan-ı Basrî'ye anlatılınca: «Eğer bu hikâyenizde sadık iseniz, ya bizim gibilere Allah ne muâmele edecektir?» dedi.

Resûl-i Ekrem'in «Besmele» yi yirmi defa tekrarladığı Ebû Zerr-i Hirevî'nin Mûcem'inde, Ebû Hüreyre'den zayıf bir sened ile rivâyet edilmiştir. Böyle tekrar etmesi, mânâsı üzerinde durulması içindir. Nesei ve İbn Mâce sahih sened ile Ebû Zerr'den şöyle naklediyorlar :

قَامَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِنَا لَيْلَةً فَقَامَ بِآيَةٍ
يُرَدِّدُهَا وَهِيَ (إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ)

«Resûl-i Ekrem yanımızda kıldığı bir gece namâzında "Eğer onlara azâb edersen, onlar senin kullarındır, eğer onları mağfiret edersen.." (5 - Mâide: 118) âyet-i celîlesini sabaha kadar tekrarlamıştır.» (882)

(882) Nesei ve İbn Mâce sahih bir senetle.

Temim-i Dâri de bir gece:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ

«Kötü ameller işleyenler zannederler mi ki, onları iyi ameller işleyenler gibi yapacağız.» (45 - Câsiye: 21) âyetini okumakla sabahlamıştır.

Saîd İbn Cübeyr de bir gece namazında:

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

«Ey günâhkârlar, bugün siz (bir tarafa) ayrılın!» (36 - Yâsîn: 59) âyetiyle sabahlamıştır.

Bâzıları da; Kur'ân'dan bir sûre okumağa başlarım; orada gördüğüm bâzı âyetler sabah oluncaya kadar beni düşündürür, dediler. Diğer bâzıları: «Anlamadığım ve huzur-ı kalb ile okumadığım âyetten sevap alacağımı tahmin etmem» demişlerdir.

Süleyman-ı Darânî: «Ben bir âyet okurum, dört beş gece onunla meşgul olurum, onu iyice anlamadan başkasına geçmem» demiştir.

Seleften bir zât, mânâsını anlamak için altı ay «Hûd» sûresini tekrar ile uğraşmıştır. Âriflerden bir zât: «Haftalık, aylık ve senelik hatimlerim vardır; fakat bir hatmim de var ki otuz senedir henüz bitiremedim» dedi. Bu, Kur'ân üzerinde düşüncesi ve tetkikatı nisbetindedir. Yine bu zât şöyle diyor: «Ben kendimi, gündelikçi, haftalıkçı, aylıkçı ve yıllıkçı, yerine koydum.»

5 — Tefehhüm:

Kur'ân-ı Kerîm'den okuduğu her âyet'i, kendi imkânları nisbetinde anlamağa çalışmaktır. Zîra Kur'ân-ı Kerîm, Allahu Teâlâ'nın sıfâtının, ef'âlinin zikrini içine alır. Peygamberlerin ahvâlini, onları yalanlayanların hâllerini ve nasıl helâk olduklarını, Allahu Teâlâ'nın emir ve yasaklarını, cennet ve cehennemin zikrini içine alır.

Allahu Teâlâ'nın sıfâtlarını zikreden bâzı âyetler:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

«O'nun benzeri yoktur, O görücü ve işiticidir.» (42 - Şûrâ: 11)

ٱلْمَلِكُ ٱلْقُدُّوسُ ٱلسَّلَـٰمُ ٱلْمُؤْمِنُ ٱلْمُهَيْمِنُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْجَبَّارُ ٱلْمُتَكَبِّرُ

«Meliktir, mülkü zail olmaz. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve her türlü ayıblardan berî, selâm ve selâmetin ta kendisidir. Mü'mindir, mü'minleri azâptan emin eder. Müheymindir, her şeyin sâhibi, murakıb ve muhafızıdır. Azizdir, hükmünde gâlibtir, cebbardır. Kibir ve azamet ancak O'na mahsûstur.» (59 - Haşr: 23)

Kur'ân okuyan, bu esmâ ve sıfatların mânâları üzerinde düşünmelidir ki, buradaki sırları anlasın. Bunlar ancak içlerinde kapalı bulunan gizli mânâları açar, bu mânâlar da ancak Allahu Teâlâ'nın tevfik ettiği kimselere keşfolur.

Hazret-i Ali buna işaret etmek üzere şöyle buyurmuştur:

«Resûl-i Ekrem'in, insânlardan gizleyip de bana öğrettiği bir şey yoktur. Ancak Kur'ân'ı anlamakta Allah'ın kullarına bahşettiği fehm ve idrâk müstesnâ.»

İşte herkes bu anlayışa sahib olmaya çalışmalıdır.

İbn Mes'ûd (Radiyallahu anh): «Geçmiş ve gelecek ilimleri isteyen Kur'ân'ı araştırsın, Kur'ân'ı incelesin. Kur'ân'ın en büyük ilimleri, Allahu Teâlâ'nın isim ve sıfâtlarının tahtındadır. Zira insânların çoğu ondan bir şey anlayamaz, anlayanların anlayışlarına da güvenilmez ve onlar onun derinliklerine inemezler.» buyurmuştur.

Allah'ın ef'âline gelince: Yerleri, gökleri ve diğer varlıkların yaradılışını zikretmesi gibi. Kur'ân okuyucusu bunlardan Allahu Teâlâ'nın sıfâtlarını anlamalıdır. Zira, fiil fâile delâlet eder. Fiiller ne kadar mükemmel olursa, fâilin azametine delildir. Binâenaleyh fiilde fiil değil, fiilde fâil aranmalıdır. Hakkı bilen, her şeyde O'nu görür. Çünkü her şey O'ndan, O'nunla ve O'nun içindir. Hakikatte «Kül» olan O'dur.

Gördüğü her zerrede O'nu müşahede edemeyen, O'nu bilmemiş sayılır. (Bu ifâde hulûl mânâsında değil, eserden müessire istidlâl yoludur.) O'nu bilen, O'ndan başka herşeyin bâtıl olduğunu ve O'nun zâtından başka herşeyin helâkte bulunduğunu bilir. Bunun mânâsı gelecekte helâk olacak demek değildir. Belki zâtı itibâriyle düşünülürse Allah'tan başka herşey helâktedir. Yalnız Allahu Teâlâ'nın yaratması itibâriyle düşünülürse, mevcûddur denebilir. Yoksa istiklâl ve asâlet yolu ile herşey ademdedir.

İşte bu, **Mükâşefe İlmi**'nin bir başlangıcıdır. Bunun için Kur'ân okuyana lâyık olan:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ

«Bana haber verin ektiğiniz tohumu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi?» (56 - Vâkıa : 63)

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ

«Bana haber verin, rahme ilka edilen meniyi siz mi yaratıyorsunuz?» (56 - Vâkıa : 58)

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ

«İçtiğiniz tatlı suyu ak buluttan siz mi indirdiniz, biz mi?» (56-Vâkıa : 68)

أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ

«Yaktığınız ateşi görüyorsunuz; onun ağacını siz mi halkettiniz, yoksa biz mi? Bana haber verin.» (56 - Vâkıa : 71) âyetlerini okuduğu vakit, aklını yalnız ateşe, suya, ziraate ve meniye vermemeli, belki bunlar üzerinde ayrı ayrı ve inceden inceye düşünmelidir.

Meselâ, su hâlinde bir meniden et, kemik, damar ve sinir gibi şeyler nasıl vücud bulup, baş, el, ayak, ciğer, kalb ve diğer âzalar meydana gelir? Sonra bu vücudda, görmek, işitmek, anlamak ve benzeri iyi vasıflar, öfke, hiddet, şehvet, kibir, cehil, yalan ve mücadele gibi çirkin vasıflar nasıl meydâna geldiği üzerinde düşünmelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur.

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ

«İnsân kendisini nutfeden nasıl yarattığımızı görmez mi ki şimdi o, bize apaçık bir düşman kesilmektedir.» (36 - Yâsîn : 77)

Şayan-ı hayret olan bu sıfat üzerinde düşünmeli ve bundan daha azîmine, yâni akıllara durgunluk veren bu muazzam san'atın kendisinden sâdır olanı, tefekküre yükselmelidir. Binâenaleyh esere bakıp sâni'ini müşahede etmelidir.

İşte Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtından bahseden bâzı âyetler verdik.

Peygamberlerin hâllerine gelince: Bunların nasıl yalanlandıklarını, dövülerek öldürüldüklerini okuduğu zamân, Allahu Teâlâ'nın gerek Resûlünden ve gerek Resûller gönderdiği kimselerden ne derece müstağni olduğunu, neticede Resûllerin nusratını okuduğu zamân, Allahu Teâlâ'nın kudretini ve hakka yardımı irâde ettiğini düşünmeli ve anlamalıdır.

Peygamberleri tekzîb edenlerin hâllerine gelince: Peygamberlere inanmayan ve yalanlayan, Âd, Semûd ve benzeri kavimlerin uğradıkları âkibetleri okuduğu zamân, Allahu Teâlâ'nın kahr ve gadabından korkmalı ve hatalı hareketinden dolayı kendisinin de aynı âkibete uğrayarak kahr ve perişân olacağından ve aynı hükmün kendi hakkında da infaz edileceğinden korkarak bunlardan ibret almalıdır. Yine bunun gibi, Cennet ve Cehennem vasıflarını ve Kur'ân'daki diğer hükümleri okuduğu zamân, bunlardan o kadar çok şeyler anlaşılır ki, bunları saymağa imkân yoktur. Herkes kendi kabiliyetine göre bunlardan da hissesini almalıdır. Çünkü yaştan, kurudan her ne varsa hepsi Kitâb-ı Mübînde (Kur'ânda) dir. Âyet-i celîlede:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

«De ki bütün denizler Rabbimin kelimelerinin (mânâlarını yazmak) için mürekkep olsa hattâ o kadar daha gönderilse bile, Rabbimin kelimelerinin mânâları tükenmeden o deryalar tükenirdi.» (18 - Kehf: 109) buyurulmuştur.

Bunun için Hazret-i Ali (R.A.): «İsteseydim yalnız Fâtiha sûresinin tefsirinden yetmiş deve yükü kitâb yazardım.» buyurmuştur. Bu anlattıklarımızdan maksadımız kapısı açılsın diye düşünceleri bu tarafa çevirmektir. Yoksa Kur'ân'ı künhü ile bütün derinliğine nüfuz ederek anlasın demek değildir. Çünkü buna kimsenin gücü yetmez. En kısa derecede olsun Kur'ân'dan bir şey anlamayan, Allahu Teâlâ'nın:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ حَتّٰى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا اُولٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ

«Onlardan (Münâfıklardan) bâzıları seni dinlerler, yanından çıkınca Sahâbenin âlimlerine (istihza yoluyla) demin ne dedi? derler. Allah, onların (nifâkları sebebiyle) kalblerini mühürlemiştir.» (47 - Muhammed: 16)

Mühürlenme keyfiyetini altıncı maddede açıklayacağız.

Denildi ki:

— Mürid, bütün isteklerini Kur'ân'da bulan kimseye denir.

Demek ki her aradığını Kur'ân'da bulmadıkça, noksânı ziyâdeden ayırt etmedikçe, Mevlâsı ile olup kullardan müstağni kalmadıkça, mürid; mürid olamaz.

6 — Anlayışa mâni olacak hâllerden sıyrılmak lâzımdır.

Zîra bir çoklarının Kur'ân-ı Kerîm'in mânâlarını anlamamaları, şeytânın kalbleri üzerine örttüğü perde ve sebeblerdendir. Bu yüzden insânlar Kur'ân'ın mânâsını anlayamaz hâle gelmişlerdir. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz:

لَوْلَا اَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلٰى قُلُوبِ بَنِى اٰدَمَ لَنَظَرُوا اِلَى الْمَلَكُوتِ

«Eğer şeytânlar âdemoğlunun kalblerinde dolaşmasaydı, onlar melekût âlemine bakarlardı. Yâni görülmeyen âlemleri görürlerdi.» (883) buyurdu.

Kur'ân'ın mânâsını anlamağa mâni olan perdeler dörttür:

Birincisi: Bütün gayretlerini maharic-i hurufa sarfetmek, harfleri mahreçlerinden çıkarmağa uğraşmaktır. Bu hususu idâre için kurralara Kur'ân okuyuculara musallat olmuş bir şeytân vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını onlara düşündürmemek için, daima onları harfleri mahreçlerinden çıkarmak ile meşgul eder. İşleri güçleri düşünüp taşındıkları maharic-i hurufa dikkatten başka bir şey değildir. Bu gibilere Kur'ân'ın mânâsı nasıl keşfolur? Bu gibi telbisata riâyet etmek şeytânın elinde gülünç olmaktan başka bir şey değildir.

---

(883) İmâm Ahmed, Ebû Hüreyre'den. Ayrıca shf: 849'a bak.

İkincisi : Taklid yolu ile bir mezhebe bağlanarak, inceleme yapmadan yalnız duyduğuna inanmak sûretiyle körü körüne orada donup kalmaktır. Taklid ile edindiği inancı, başka bir şey düşünmesine mâni olduğu için müşâhedesi, hissine bağlanmış olur. Ve şâyet kendisine bir ışık deliği açılır da inancının hilâfına bir hakikate muttali olursa, hemen taklid şeytânı ona saldırarak «Ecdadının inancına uymayan bu gibi şeyleri hatırına nasıl getiriyorsun?» der. Bu biçâre adam da muttali olduğu bu hakikati, şeytânın vesvesesi sayarak ondan uzaklaşır ve bu gibi şeylere düşmekten kaçınır.

İşte bu gibi ilimlere Sofiyye : «İlim perdedir.» dedi ve bu sözleri ile yalnız taklidle bir çok insânların bağlandıkları, yâhut mezheb mutaassıblarının cedel yolu ile yazıp bıraktıkları itikat ilimlerini kasdetmişlerdir. Yoksa basîret nuru ile keşif ve müşâhedeye dayanan ilim; hicap ve perde olamaz. Hattâ asıl özlenen, bu ilimdir.

Bu gibi taklidi itikadların bâzısı bâtıl olduğu için, hakikatleri anlamağa mâni olur. «İstiva» kelimesinden, arş üzerinde oturup yerleşme mânâsını anlamak gibi. «Kuddûs» ism-i şerîfinden, yaratıklar için caiz olan her şeyden münezzeh olduğunu anlayabilen kimsede, bu şekilde bir taklid itikadının yerleşmesine imkân yoktur. Bu anlayış ile hakikate ulaşabilirdi. Fakat bâtılı taklidi bu gibi düşüncelerine mâni olur ve onları atmağa çalışırsa da hakikatlere muttali olamaz.

Bu taklidlerin bâzısı hak olduğu hâlde yine keşfe ve hakikatleri anlamağa mâni olur. Zîra inanılması insânlara teklif edilen hakikatlerin; mertebeleri, dereceleri, zâhirî başlangıçları ve bâtınî derinlikleri vardır. Tabiatların zâhire, görünüşe bağlanmaları; bâtınî derinliklere inmeğe mâni olur. Nitekim «Kavaid-ül Akaid» kitâbının İlm-i zâhir ve İlm-i bâtın kısımlarında bunları izâh etmiştik. (Bakınız: shf: 250 - 260)

Üçüncüsü : Bir günâha devâm etmek veyâ kibirli olmak veyâ dünyâlık hususunda nefsinin herhangi bir arzusu peşinden gitmek. İşte bütün bunlar kalbin kararmasına ve paslanmasına sebeb olurlar. Ayna üzerindeki perdenin, göstermeğe mâni olması gibi, bu gibi isyanlar kalbe perde ve hakikatin tecellisine mâni olurlar. Bu gibi sebeblerle, ekseri insânlar Kur'ân'ın mânâsını anlamaktan mahrum kalmışlardır. Bu gibi şehevî arzuların peşinden gitmek ne kadar çoğalırsa Kur'ân-ı Kerîm'in mânâları o nisbette kapalı kalır. Kalbden dünyâ düşünceleri azaldığı nisbette de, Kur'ân-ı Kerîm'in mânâları tecelli eder. Kalb, ayna, şehvetler ayna üzerindeki toz ve kir gibidir. Kur'ân-ı Kerîm'in mânâları da aynada görülecek sûretler gibidir. Şehvetlerden kalbi temizlemek, aynanın yüzünden perdeyi kaldırıp tozunu silmek gibidir. Bunun için Resûl-i Ekrem :

إِذَا عَظَّمَتْ أُمَّتِي الدِّينَارَ وَالدِّرْهَمَ نُزِعَ مِنْهَا هَيْبَةُ الْإِسْلَامِ وَإِذَا تَرَكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ حُرِمُوا بَرَكَةَ الْوَحْيِ

«Ümmetim altın ve gümüşe fazla değer verdikleri zamân, onlardan îmânın heybeti kalkar. Emri maruf, nehy-i münkeri terkettikleri zamân vahyin bereketinden mahrum olurlar.» (884) buyurmuştur. Bu hadîse, Fudayl bin İyad, «Kur'ân-ı anlamaktan mahrum olurlar» mânâsını vermiştir.

Allahu Teâlâ, anlayış ve hatırlamakta günâhlardan rücûu ve nedameti şart koşarak şöyle buyuruyor:

تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

«Tâatimize dönen her kulun kalb gözünü açmak ve ona ibret vermek için yaptık.» (50 - Kaf: 8)

وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ

«Ancak Allah'a dönerler iyi hatırlarlar.» (40 - Mü'min: 13)

إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

«Ancak olgun akıl sâhipleri iyice düşünürler.» (39 - Zümer: 9)

Dünyânın aldatıcı ve geçici metalarını, âhiret nimetlerine tercih edenler, hakikî akıl sâhibleri değillerdir. Bunun için kitâbın (Kur'ân-ın) esrarı kendilerine açıklanmaz.

Dördüncüsü: Zâhirî tefsir kitâblarını okuyarak Kur'ân'daki kelimelerin, ancak İbn Abbas, Mücâhid ve benzerlerinin rivâyet yolu ile yaptıkları tefsirlerden başka mânâları olmadığına ve başkasının tefsirlerinin, kendi reyleri ile tefsir olduğuna ve kendi reyleri ile tefsir edenlerin cehennemdeki yerlerine hazırlanmalarına inanmak. İşte bu

(884) İbn Ebi'd-Dünya rivâyet etmiştir.

da Kur'ân-ı Kerîm'in esrarını anlamağa mâni olan büyük bir perdedir. Biz, rey ile tefsiri, dördüncü bâbda izah edecek ve bu tefsirin, Hazret-i Ali'nin: «Ancak Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân'ı anlamakta kuluna bahşettiği anlayış ve idrak müstesnâ» sözünü nakzetmediğini ve eğer, yalnız nakledilen zâhirî mânâ muteber olsaydı, insânların Kur'ân'ın mânâlarında ihtilâf etmemeleri lâzım geleceği anlatılacaktır.

7 — Tahsîs :

Yâni Kur'ân'ı okuyan zâtın, Kur'ân-ı Kerîm'in bilhassa kendisine hitâb ettiğini kabûl etmesidir. Emir, nehiy âyetlerini okuduğu zamân, yine aynı şeyi anlamak, yâni müjdelenen ve korkutulanın, bizzât kendisi olduğuna inanmak, geçmiş insânlara ve peygamberlere ait kıssaları okuduğu zamân, maksadın, kıssa ile halkı oyalamak olmayıp, ondan ibret almak olduğunu bilmek ve ondan icâb eden dersi almaktır; çünkü Kur'ân-ı Kerîm'deki her kıssa peygamber ve ümmetine bir fayda temin etmek için zikredilmiştir. Bunun için Allahu Teâlâ :

مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ ﴿

«Kalbini tatmin ve tesbit edecek herşeyi verdik.» (11 - Hûd : 120) buyurmuştur.

Okuyan kişi, Allahu Teâlâ'nın haber verdiği, peygamberlerin muhtelif işkencelere katlanmaları, dini yaymakta Allah'tan yardım beklemek üzere sebat ve metânet göstermeleri gibi hâlleri ile, bizzât kendisine (okuyana) sebat ve metânet telkin ettiğini ve Kur'ân'ın yalnız resûlüne değil, bütün âlemlere şifa, hidâyet, rahmet ve nûr olarak gönderildiğini bilmelidir. Bunun için Allahu Teâlâ herkese, büyük nimet olarak göndermiş olduğu kitâbın (Kur'ân'ın) şükrünü ifa ile emrederek şöyle buyurmuştur :

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ

«Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüd vermek için indirdiği Kur'ân'ı ve ondaki hikmeti düşünün.» (2 - Bakara: 231)

لَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿

«And olsun size öyle bir kitâb indirmişizdir ki bütün zikriniz ondadır. Hâlâ akıllanmıyacak mısınız?» (21 - Enbiyâ : 10)

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

«Biz sana da kur'ân'ı indirdik. Tâ ki insânlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın.» (16 - Nahl : 44)

كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ

«Allah insânlara misâllerini böylece açıklar.» (47 - Muhammed: 3)

وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ

«Rabbinizden size indirilenin en güzeline (Kur'ân'a) tâbi olunuz.» (39 - Zümer : 55)

هَٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

«Şu Kur'ân insânların kalb gözlerini açacak bir nûr, sağlam bilgi edinmek için bir hidâyet ve rahmettir.» (45 - Câsiye : 20)

هَٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ

«Bu Kur'ân insânlar için bir beyândır. Müttakîler için de bir hidâyet ve rahmettir.» (3 - Âl-i İmrân : 138)

Allahu Teâlâ'nın bu hitâbı ile bütün insânları kasdetmekle ayrı ayrı fertleri de kasdettiğine şübhe yoktur. Aralarında bir fark olmadığı için diğerleri gibi okuyan şahıs da maksuddur. Yâni Kur'ân-ı Kerîm bizzât kendisine hitâb etmektedir.

Allahu Teâlâ'nın :

وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ

«Şu Kur'ân, sizi ve kime erişirse onları inzâr (sakındırmam) için bana vahyolundu.» (6 - En'am : 19)

âyet-i celilesinden maksadın bizzât kendisi olduğunu takdir etmelidir.

Muhammed İbn Kâ'b el-Kürzî diyor ki : «Kur'ân-ı Kerîm kime okunuyorsa, Allahu Teâlâ kendisiyle konuşuyor gibidir.» Bunu böyle kabûl eden kimse, Kur'ân-ı Kerîm'i efendisinden kölesine yazılmış bir mektup veyâ âmirden memuruna yazılmış bir emir gibi okur. Yâni yalnız düzgün okumağı bir vazife saymaz, belki ne emrettiğini, neler istediğini ve nelerden menettiğini anlamak için düşünerek okur ve mucibini yapar. Bunun için bâzı âlimler : «Şu Kur'ân Allah'ın emirlerini havi olarak Allah'tan bize gönderilmiş risâlelerdir. Namâzda okuduğumuz âyetleri düşünecek, tenha yerlerde üzerlerinde duracak, ibâdetlerimizle onları yerine getireceğiz» demişlerdir. Mâlik bin Dinar : «Ey Kur'ân okuyanlar! Kur'ân-ı Kerim kalblerinize neler ekmiştir? Bahar yağmurları yeryüzünü yeşillendirdiği gibi Kur'ân-ı Kerîm de kalbin yağmurudur onu canlandırır.» demiştir. Katâde de şöyle diyor: «Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan, ya kâr ile kalkar veyâ zarar ile.» Nitekim âyet-i celilede şöyle buyurulmuştur :

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا

«O, (Kur'ân) mü'minlere şifa ve rahmettir, zâlimlere hüsrandan, zarardan başka birşey arttırmaz.» (17 - İsrâ : 82)

8 — Teessür :

Yâni okuduğu âyetlerden kalbinin müteessir olması demektir. Hüzün, korku, ümit verici ve benzeri âyetleri okudukça farklı bir hâl almalı ve kalbinde bir vecd meydâna gelmelidir. Kur'ân'ı anlayışı nisbetinde korku hâli artar. Çünkü Kur'ân âyetlerinde tazyik galibdir. Rahmet ve mağfiret âyetlerini ancak okuyucunun zorlukla erişebileceği şartlara bağlı bulursun. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى ﴾

«Bununla beraber şüphesiz ki ben, tevbe ve îmân edenleri, iyi amel ve harekette bulunanları, sonra da doğru yolda ölünceye kadar sebat gösterenleri elbette çok mağfiret ediciyim.» (20 - Tâhâ : 82) buyurmuş ve mağfireti dört şarta bağlamıştır. Yine :

وَالْعَصْرِ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴾

«Asra yemin olsun ki muhakkak insân ziyândadır. Ancak îmân edenler ile güzel hareket ve amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler böyle değillerdir.» (103 - El-Asr: 1, 2, 3)

buyurmakla hüsrandan kurtulmağı yine dört şarta bağlamıştır. İhtisar ettiği âyetlerde de bütün bunları içine alan tek bir kelime zikrederek :

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

«Allah'ın rahmeti ihsân edenlere yakındır.» (7 - A'râf: 56)

buyurmuştur ki, bu âyetteki ihsâna bütün iyilikler dahildir. Kur'ân-ı tedebbu edenler, evvelinden sonuna kadar böyle olduğunu görürler. O hâlde bunu anlayanlara yakışan, korku ve haşyet içinde olmaktır. Bunun için Hasan-ı Basrî : «Kur'ân'a inanarak okuyanların hüznü artar, sevinci azalır, ağlaması çoğalır, gülmesi azalır, meşgalesi çoğalır, tembellik ve huzuru azalır.» buyurmuştur.

Vüheyb İbn Verd : «Bütün hadîs ve mev'izaları gözden geçirdik, hiçbiri düşünüp anlamak şartıyle okunan Kur'ân-ı Kerîm kadar kalbleri yumuşatıp hüznü celbedemez.» demiştir.

Kur'ân'dan müteessir olmak demek, okunan âyetlerin mânâsına göre okuyucunun bir hâl alması demektir. Meselâ veîd, korkutucu, veyâ şarta bağlı mağfiret âyetlerini okuduğu zamân, azâbından ve bu şartları yerine getiremiyeceğinden korkarak, âdeta helâk oluyormuş

gibi bir tavır takınmalı, ferahlık veren ve mağfiret va'deden âyetleri okuduğu zamân, sevincinden uçacakmış gibi bir vaziyet almalı, Allah'ın sıfâtları ve Esmâ-i hüsnâsı anıldığı zamân Azamet-i İlâhiye karşısında ta'zîm ile eğilmeli, Allahu Teâlâ hakkında muhal olan ve kâfirlerin (yahudi ve hıristiyanların) Allah'a evlâd ve zevce isnad eden âyetlerini okuduğu zamân, onların bu çirkin isnadlarından utanarak sesini kısmak sûretiyle içinden müteessir olmalıdır. Cenneti vasıflandıran âyetleri okuduğu zamân, içinden oraya bir arzu ve iştiyak uyanmalı, cehennem anlatıldığı zamân, onun korkusundan tüyleri ürpermelidir. Resûl-i Ekrem (Sallâllahu aleyhi ve sellem) İbn Mes'ûd hazretlerine: «Oku da dinleyelim» buyurduğu zamân, İbn Mes'ûd (R.A.): «Nisâ» sûresinin,

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ه

«Her ümmetten bir şâhid, onların üzerine de seni şâhid olarak getirdiğimiz zamân nice olur?» (4 - Nisâ : 41)

âyetine geldiğim zamân, Resûl-i Ekrem'in gözlerinin yaş ile dolduğunu gördüm. Resûl-i Ekrem, «Şimdilik yeter» diye buyurdu. Çünkü o hâlin müşâhedesi kalbini istilâ etmiş ve tahammülü kalmamıştı» demiştir.

Allah'tan korkanlar arasında, veîd âyetleri okunduğu zamân, bayılıp düşenleri, hattâ ölenleri de olmuştur. Bu hâller, hatim sâhibini, Kur'ân'ı hikâye okur gibi okumaktan alıkor.

إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ه

«De ki, eğer ben Rabbime isyân edersem, O, büyük günün azâbından elbette korkarım.» (6 - En'âm : 15)

âyetini okuduğu hâlde, tüyleri ürpermeyen, korku içini sarmayan kimse Kur'ân'ı düşünerek değil, hikâye yolu ile (hikâye gibi) okumuştur.

عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ه

«Ey Rabbimiz, ancak sana güvenip dayandık ve sana yöneldik, son dönüş de ancak sanadır.» (60 - Mümtehine : 4)

âyetini okuduğu zamân, Allah'a tevekkül etmiş ve O'na yönelmiş vaziyette değilse, bunu hikâye yolu ile okumuştur.

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا ﴿

«Sizin bize olan eziyetlerinize elbette sabrederiz.» (14 - İbrahim: 12)

âyetini okuduğu zamân, sabır veyâ sabra azimet iştiyakında olmalı ki, Kur'ân'ın zevkine erebilmeli. Şâyet böyle değil ve bunun üzerinde düşünmüyorsa Kur'ân'dan nasibi, ancak dilini hareket ettirmek olacaktır. Ayrıca şu âyetlerle de açıkça kendi kendini tel'in etmiş olur.

أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿

«İyi biliniz ki, Allah'ın lâneti zâlimler üzerinedir.» (11 - Hûd: 18)

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿

«Yapmıyacağınızı söylemeniz, en şiddetli bir buğz ve adâvet olmak bakımından Allah indinde büyüktür.» (21 - Saff: 3)

وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ ﴿

«Onlar gaflet içerisindedirler. Bunu düşünmekten yüz çeviricilerdir.» (21 - Enbiyâ: 1)

فَأَعْرِضْ عَمَّنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿

«Bizim zikrimize arka çeviren, dünyâ hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir.» (53 - Necm: 29)

وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿

«Kim tevbe etmezse işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.» (49-Hücûrat: 11)

İşte bütün bu âyetleri okudukça sarahaten kendi kendini lânetlemiş olur. Aynı zamanda :

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ

«Onların içinde ümmiler de vardır. Kitâbı bilmezler; ancak bildikleri ümniyyeler, yâni kuruntu ve boş sözlerdir.» (2 - Bakara : 78)

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ

«Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki, bunlardan yüz çevirici olarak ibret almazlar.» (12 - Yûsuf : 105)

âyetlerinin şumûlüne de girmiş olur. Zîra Kur'ân-ı Kerim yer ve göklerdeki o âyetleri açıklamaktadır. Bu âyetleri okuduğu hâlde bundan nasib almayanlar bunlardan yüz çevirmiş sayılırlar. Bunun için denildi ki :

«Kur'ân ahlâkı ile vasıflanmıyan kimse, Kur'ân okuduğu zamân, Allahu Teâlâ : "Kendin benden i'râz etmiş iken sözüm ile ne uğraşıp duruyorsun? Eğer bana dönmiyeceksen, kelâmımı terket"» buyurur.

Âsi olduğu hâlde, Kur'ân-ı Kerim'i tekrar tekrar okuyan kimse: zulüm ile memleketini harabeye çeviren kimsenin, adl ü salâh ile memleketinin kalkındırılmasını emreden hükümdarın mektubunu tekrar tekrar okumasına benzer. Yazılarındaki emirlere muhalefet ettiğine göre yazıyı okumasa belki o kadar istihza edilmez ve o nisbette gadaba müstahak olmazdı. Bunun için Yûsuf Bin Asbat : «Kur'ân okurken hükmüyle amel edemediğim için, gadabı mûcib âyetlere gelince korktuğum için onları bırakır, tesbih ve istiğfar ile meşgûl olurum.» demiştir. Allahü Teâlâ'nın :

فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

«Onlar ise o sözü sırtlarının ardına attılar. Karşılarında az bir menfaati satın aldılar. Müşteri oldukları o şey ne kötüdür.» (3 - Âl-i İmrân : 187)

âyetiyle Kur'ân'ın hükmü ile amelden i'râz edenler murad edilmiştir. Bunun için Resûl-i Ekrem :

اِقْرَأُوا الْقُرْاٰنَ مَا ائْتَلَفَتْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ وَلَانَتْ لَهُ جُلُودُكُمْ فَاِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَلَسْتُمْ تَقْرَؤُنَهُ ﴿

«Kalbleriniz O'na bağlandığı ve vücutlarınız O'nun emirlerine eğildiği müddetçe Kur'ân'ı okuyunuz. Kalbiniz ayrılır, aklınız başka tarafa giderse, okuyucu sayılmazsınız. Diğer rivâyette bu vaziyette okumayınız.» (885)

Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor :

اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿

«Onlar ki, Allah anıldığı zamân yürekleri titrer ve onlar üzerine âyetleri okunduğu vakit îmânlarını arttırır. Onlar ancak Rablerine güvenirler.» (8 - Enfâl : 2)

Yine Resûl-i Ekrem :

اِنَّ اَحْسَنَ النَّاسِ صَوْتًا بِالْقُرْاٰنِ الَّذِى اِذَا سَمِعْتَهُ يَقْرَأُ رَأَيْتَ اَنَّهُ يَخْشَى اللّٰهَ تَعَالٰى ﴿

«Kur'ân'ı en güzel sesle okuyan o kimsedir ki, okuduğunu duyduğu zamân, Allah'tan korktuğunu (simasında) müşâhede edersin.» (886) buyurdu.

Diğer bir hadîste şöyle buyuruluyor :

لَا يُسْمَعُ الْقُرْاٰنُ مِنْ اَحَدٍ اَشْهٰى مِنْهُ مِمَّنْ يَخْشَى اللّٰهَ عَزَّ وَ جَلَّ ﴿

«Kur'ân, en zevkli olarak Allah'tan korkan kimselerden dinlenir.» (887)

---

(885) Buhârî ile Müslim.
(886) İbn Mâce.
(887) Ebû Abdullah el - Hâkim.

Kur'ân, korkusunu kalbe yerleştirmek ve mûcibinde amel edilmek için okunur. Yoksa harfleri ile dili hareket ettirmekteki emeğin değeri yoktur. Nitekim Kurralardan bir tanesi şöyle anlatıyor: Bir defa hocamın huzurunda Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettim. İkinci bir defa yine hatmetmek için huzûruna vardığımda beni tekdir etti ve Kur'ân'ı benim üzerime amel ittihaz ettin, git Allahu Teâlâ'nın huzûrunda oku da bak, sana ne gibi emirler buyuruyor ve nelerden nehyediyor onları yap, dedi. Sahâbe-i Kirâm, bu hâl ve amellerle meşgûl olurlardı. Lâf ile zamân kaybetmezlerdi.

Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde yirmi bin sahâbe mevcuttu (888) Bunlardan ancak altı tanesi Kur'ân'ı ezberlemişti ki bunların ikisi de ihtilâflıdır (889). Çoğu bir veyâ iki sûre ezberlerdi. Bakara ve En'âm sûrelerini ezberleyen ulemadan sayılırdı. Bir tanesi Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek için geldi. Ders:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ۝

«Zerre kadar iyilik işleyen, mükâfatını, zerre kadar fenâlık işleyen de cezâsını bulur.» (99 - Zilzâl: 7, 8)
âyetine geldiği zamân, yeter daha okumağa lüzum yok diyerek oradan ayrıldı. Resûl-i Ekrem: «Fakih olarak ayrılmıştır» buyurdu. Makbûl olan budur. Allahu Teâlâ'nın lûtfu ile okuduğu âyeti anlayıp kalbine tesir ederek mucibiyle amel etmektir. Yalnız dili tahrik etmenin faydası azdır.

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى

«Kim benim zikrimden yüz çevirirse onun hakkı da dar bir geçimdir. Ve biz onu kıyâmet gününde kör olarak haşrederiz.» (20 - Tâhâ: 124)

كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى ۝

(888) Bu rakam sadece Medine'de bulunanlar için olabilir. Zira Ebû Zaraa Râzî Resûlullah (S. A. V.) vefat ettiğinde yüz yirmi dört bin sahabisi vardı, diyor. Nitekim vedâ hutbesinin de yüz binden fazla sahabiye irad edildiği mâlûmdur.

(889) Burada kasdedilen ezberleme Kur'âna tam mânâsıyle vâkıf olarak ezberlemedir. Sahabe-i kiram arasında yüzlerce hâfızın mevcud olduğu siyerlerde yazılıdır.

«Öyledir. Sana âyetlerimiz geldi. Sen onları unuttun. İşte bugün de unutuluyorsun.» (20 - Tâhâ : 126)

âyetlerinden muradın dili ile okuduğu hâlde mucibiyle amel etmeyenler olması çok muhtemeldir.

Yâni Kur'ân'ı terkettin, tarafına bakmadın, hükümlerine aldırış etmedin, demektir. Zîra emirde kusur eden için, emri unuttu denir.

Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyle okumak demek dil, akıl ve kalbin müştereken okuması demektir. **Dil,** maharic-i hurûfuna riâyet ederek ağır ağır okur; **akıl,** mânâlarını düşünür; **kalb** ise, onun emir ve yasaklarından tesir alarak kendine çeki - düzen verir. Yâni lisan okur, akıl tercüme eder, kalb ders alır.

9 — Terakki :

Yâni Kur'ân-ı Kerîm'i kendi ağzından değil, Allahu Teâlâ'dan dinliyormuş gibi okumak.

Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın dereceleri üçtür :

a — Kur'ân okuyan, kendisini Allahu Teâlâ'nın huzûrunda imiş ve Allahu Teâlâ onu dinliyormuş gibi farzederek okumalıdır. Şübhesiz bu vaziyetteki insân, yumuşak, mülâyim ve mütevâzi olur.

b — Bizzât Allahu Teâlâ'nın kendisini görerek lûtfiyle hitâb ettiğine, in'âm ve ihsâniyle kendisine münadatta bulunduğuna inanmaktır. Bu anlayış ile Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan kimse, hayâ ve ta'zîm ile Kur'ân'a eğilir ve onu anlamağa çalışır.

c — Kelâmda mütekellimi, kelimelerde ise mütekellimin sıfâtlarını müşâhede etmektir. Yâni konuşanın keyfiyetini sözlerinde müşâhede ile ahlâki vaziyetini sözlerinin mânâsından anlamaktır. Bu anlayış ile okuyanın nazarı, kendisine, okumasına veyâ in'âmın kendisine taallûk etmesine değil, doğrudan mütekellime, konuşana yönelmek âdeta O'nu görüyormuş gibi bütün gönlünü ve düşüncesini O'na bağlamaktır.

Bu üçüncü kısım mukarrebler, ikinci ashâb-ı yemîn, yâni sağcılardır; birincisi de mürid ve ârifler makamıdır. Bu üç mertebenin haricinde kalan Kur'ân okumalar gafiller makamıdır.

Cafer İbn Muhammed Sâdık (R.A.) : **«Vallahi Allahu Teâlâ kelâmında insânlara tecelli eder. Fakat onlar bunun farkında olmazlar.»** demekle bu en üstün dereceden haber vermiş oldu. Yine bu zât, bir namâzda baygınlık geçirmişti. Bunun sebebini kendisinden sorduklarında : «Bir âyet-i celîleyi kalbimde tekrarlayıp duruyordum, tam bu sırada onu mütekellîminden (yâni Allah'tan) duydum; O'nun kudretini müşâhedeye dayanamadım ve bayıldım» dedi. İşte bu mer-

tebede okuma zevki artar ve münacatın lezzeti çoğalır. Bunun için hakîmlerden biri şöyle diyor: «Önceleri Kur'ân-ı Kerîm'i okur fakat zevk alamazdım, tâ ki âdeta Resûl-i Ekrem ashâbına okuyor ve ben de ondan dinliyormuş gibi okumağa başlayınca zevk duymağa başladım. Sonra daha ileri makama yükselerek, âdeta Cebrâil Aleyhi's-selâm, Resûl-i Ekrem'e okuyormuş gibi okudum, daha çok zevkini aldım. Sonra daha üstün makama yükselerek âdeta kelâmda mütekellimi müşâhede edercesine okuduğumda artık bir an bile ayrılmak istemediğim en yüksek zevki duymağa başladım» demiştir. Hazret-i Osman ve Hüzeyfe (R.A.): «Eğer gönüller mânevi pisliklerden temiz olsaydılar, Kur'ân'ın zevkine doymazlardı» demişlerdir. Çünkü kelâmda mütekellimi müşâhede, ancak kalb temizliği ile mümkündür. Bunun için Sâbit-i Benânî: «Yirmi sene Kur'ân'a emek verdim, yirmi sene de ondan faydalandım, başkasıyle değil. Ancak kırâatte mütekellimi müşâhede ile Allahu Teâlâ'nın:

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ

«Allah'a iltica ediniz.» (51 - Zâriyât: 50)

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ

«Allah'a ortak koşmayınız.» (51 - Zâriyât: 51)
emirlerine uyulmuş olur.» demiştir.

Her şeyde O'nu (O'nun kudret ve azametini) müşâhede etmeyen, başkasını görmüştür. **Kul, Allah'tan başka neye iltifat ederse orada gizli bir şirk vardır.** Gerçek tevhid, her şeyde Allah'ın kudret ve azametini müşâhede etmektir.

10 — Teberri:

Yâni Azamet-i İlâhiyye karşısında kendi benlik ve varlığından geçmek ve kendisini hiçe saymaktır. Salihleri öven ve müjde veren âyetleri okuduğu zamân kendisini bu hükümde görmemeli. Belki bu müjdeleri, inanan salih kullara tanımalı ve kendisinin de onlardan olmasını Allah'tan dilemelidir.

Gadab âyetleri ile âsileri yeren âyetleri okuduğu zamân, kendisinin helâk olacağından korkmalı ve bu gibi vaad âyetlerinin muhatabının kendisi olduğunu kabûl etmelidir. Bunun için (Abdullah) İbn

Ömer: «Allah'ım! Zulmünden ve küfrümden sana istiğfar ederim.» derdi. Kendisine, hadi diyelim ki zulüm olabilir; küfür de ne demek? diye sorulunca:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

«Muhakkak ki, insân mübalâğa ile nefsine zulüm edici ve küfran-ı nimet edicidir.» (14 - İbrâhim: 34)

âyetini okurdu.

Yûsuf bin Asbat'a, Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğun zamân nasıl duâ edersin? diye sormuşlar. Yûsuf bin Asbat: «Ne duâsı! Kusurlarıma yetmişbin kere istiğfar ederim.» demiştir. Kırâatte kendisini kusurlu kabûl etmek, Allah'a yakınlığının sebeblerindendir. Zîra yakın iken kendisini uzak kabûl eden kimseye verilen korku sayesinde o yakınlık mertebesinden daha üstün mertebe verilir. Bunun aksine olarak uzakta iken kendisini yakın görenlerdeki emniyet kendilerini daha da uzaklara iter. Her ne zamân kendini beğenir ve hâlinden razı olursa helâk olur. Her ne zamân ki kendisini beğenmez ve Kur'ân okumasında Allahu Teâlâ'dan başka hiçbir şeyi görmeyecek hâle yükselirse, melekût âleminin sırları kendisine açılır. Ebû Süleyman-i Dârânî akşam yemeğini İbn Sevban adındaki kardeşliğinde yemek üzere söz vermiş ve fakat gidememişti. Sabahleyin buluştuklarında kardeşliği:

— «Hani geleceğim diye söz vermiştin? Niye gelmedin?» diye kendisinden sorunca, Süleyman-ı Dârânî:

— «Ben bunu kimseye söylemezdim; fakat sana söz verip gelemediğim için vaziyeti açıklamak zorundayım. Şöyle ki: Yatsı namâzını kılmıştım, ölümün geleceği an belli olmadığı için, vitir namâzını kılayım da öyle gideyim dedim. Kunut duâsını okurken Cennet bahçelerinden yeşil bir bahçe gözümün önüne geldi. Gözler görmediği güzellikleri içine alan bu bahçeye hayran hayran bakarken sabahladım. İşte gelemeyişimin sebebi budur.» dedi.

Bu gibi keşifler, nefsinin arzû ve isteklerinden ayrılıp uzaklaştıktan ve nefsine iltifat etmedikten sonra hâsıl olur. Sonra bu keşifler, keşfolunan şeyin vaziyetine göre husûsiyet arzeder. Ümid ve Rahmet âyetleri okuduğu ve ümidlendiği zamân, Cennetin sûreti kendisine temessül eder, âdeta Cenneti görmüş gibi olur. Azâb ve şiddet âyetlerini okuduğu zamân Cehennemi ve oradaki azâbları müşâhede eder. Zîra Allahu Teâlâ'nın kelâmı, lâtif ve kolay, zor ve çetin anlaşı-

lan, ümid ve korku veren mânâları şâmildir. Çünkü âyetlerin bir kısmı ümid verici rahmet âyetleridir. Bir kısmı korkutucu azâb, intikam ve şiddet âyetleridir. Kelimeleri ve sıfâtları müşâhede nisbetinde kalb hâlden hâle intikal eder ve o hâle uygun ve ona yakın bir şekilde keşiflere mazhar olur. Zira okuyan, okuduğu şeyle hâllenir. Aksi muhaldir. Okunan Kur'ân'da, razı olanın kelâmı, gadablı olanın kelâmı, in'âm edenin kelâmı, intikam alanın kelâmı, Cebbâr ve Kibriyâ sahibinin kelâmı, mühlet verip ihmal etmeyen şefkat ve merhamet sâhibinin kelâmı vardır.

DÖRDÜNCÜ BÂB

KUR'ÂNI ANLAMAK VE NAKLE MÜRACAAT ETMEDEN KENDİ ANLAYIŞINA GÖRE TEFSİR ETMEK BEYÂNINDADIR.

Şâyet «Yukarıdaki bahiste temizlenmiş kalb sâhiplerine Kur'ân'ın mânâları keşfolabileceği ve bu gibilere Kur'ân'ın esrârının çözüleceği üzerinde ehemmiyetle durulmuştur; bu nasıl oluyor?» diye sorar ve Resûl-i Ekrem :

مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

«Kur'ân'ı reyi ile tefsir eden cehennemdeki yerine hazırlansın.» (890)

buyurmuş ve zâhir müfessirleri (Ebû Abdurrâhman-ı Kâşânî gibi) buna dayanarak tasavvufa mensub bâzı müfessirlerin, İbn Abbas ve diğer müfessirlerden nakledilenlerin hilâfına olarak, Kur'ândaki bâzı kelimeleri tevil etmelerine hücum etmiş ve bunu küfür saymışlardır. Eğer zâhir müfessirlerinin dedikleri doğru ise Kur'ân'ı anlamanın, yapılmış tefsirini ezberlemekten başka ne kıymeti var? Yok eğer bunların söyledikleri yanlış ise daha Resûl-i Ekrem'in, **«Kur'ân'ı reyi ile tefsir eden, cehennemdeki yerine hazırlansın.»** buyurmasının ne mânâsı kalır? dersen :

Bilmiş ol ki, Kur'ân-ı Kerim'in zâhir müfessirlerinin yaptığı tercemeden başka mânâsı yok diyen, kendi anlayış ve kabiliyetine tercüman oluyor; (çünkü o ancak müfessirlerin dediğini anlayabiliyor). Binâenaleyh kendi anlayışını açıklaması bakımından isabet ediyorsa da, herkesi kendi seviyesine indirmesinde ve herkese kendi zaviyesinden bakarak hüküm vermek sûretiyle de aldanıyor.

---

(890) Tirmizî, İbn Abbas'dan. Bakınız shf : 98.

Hakikat şudur ki, anlayanlar için Kur'ân-ı Kerîm'in mânâları geniş ve şumûllüdür. Hadîsler ve haberler bunu vâzıhan ifâde etmektedirler. Nitekim Hazret-i Ali (Kerremallahu vechehu) : «Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'den anlayış kabiliyetini kime bahşederse, onlar, müstesnâdır» demiştir. Eğer nakledilen tefsir ve tercümeden başka mânâ olmasaydı bu sözün ne mânâsı kalırdı. Resûl-i Ekrem (Sallâllahu Aleyhi ve sellem) hadîs-i şerîfinde :

إِنَّ لِلْقُرْاٰنِ ظَهْرًا وَبَطْنًا وَحَدًّا وَ مَطْلَعًا هـ

Kur'ân'ın zâhiri, bâtını, had'di ahkâmı, gâyesi ve matlaı va'di ve ve'îdi vardır.» (891) buyurmuştur.

Bu hadîs tefsir âlimlerinden olan İbn Mes'ûd'dan da mevkuf olarak rivâyet edilmiştir. Daha zâhirin, bâtının, haddin ve matlâın ne mânâsı kalır ?

Hazret-i Ali'nin (Kerremallahu vechehu) de : **«İsteseydim yalnız Fâtiha sûresinin tefsirinden yetmiş deve yükü kitâb yazardım.»** buyurmasının mânâsı ne olabilirdi ? Çünkü Kur'ân'ın zâhir mânâsı kısadır. Yine Ebû'd-Derdâ: **«Kur'ân'da birçok tevcihler olduğunu kabûl etmeyen fakîh olamaz.»** demiştir. Bâzı âlimler her âyetin altmışbin mânâsı olduğunu, açıklanmayan mânâların daha çok olduğunu, diğerleri daha ileri giderek Kur'ân, yetmiş yedi bin iki yüz ilmi ihtiva eder. Zira her kelimesi bir ilimdir. Sonra bu da dört misline yükselir; çünkü her kelimenin zâhiri, bâtınî, haddi ve matlâı vardır. Resûl-i Ekrem'in, «Besmele» yi yirmi defa tekrarlaması bâtınî mânâsını düşünmek içindir, yoksa zâhirî mânâsı için onu o kadar tekrara lüzum yoktu. İbn Mes'ûd (R.A.) : «Geçmiş ve geleceklerin ilimlerini murad eden, Kur'ân üzerinde incelemesine devam etsin» buyurmuştur. Bunun yalnız zâhirî mânâsı ile mümkün olamıyacağı âşikârdır.

Hülâsa : Bütün ilimler, azîz ve celîl olan Allahu Teâlâ'nın ef'al ve sıfâtına dahildir. Kur'ân-ı Kerîm'de onun zât, sıfât ve ef'alinin şerhi vardır. Nihayeti olmayan bu ilimlerin hepsine Kur'ân-ı Kerîm'de işâret vardır. Yalnız zâhirî tefsir kâfi değil, bunları tafsilâtıyle derinliğine inceleyebilmek, Kur'ân'ı anlamağa bağlıdır.

Hattâ insânların ihtilâfa düştüğü, akıl sâhiplerinin şaşırdığı nazariyât ve ma'kulâta da Kur'ân-ı Kerîm'de işâret ve delâletler vardır. Buna yalnız zâhirî tefsir ve tercüme nasıl kifayet eder ? Bunları bulmak, ancak Kur'ân-ı Kerîm'in hakikatini anlayabilenlere mahsustur. Bunun için Resûl-i Ekrem (Sallâllahu Aleyhi ve sellem) :

(891) İbn Hibban, İbn Mes'ûd'dan. Bakınız shf : 251.

اِقْرَاُوا الْقُرْآنَ وَالْتَمِسُوا غَرَائِبَهُ ھ

«Kur'ân'ı okuyun ve ince mânâlarını araştırın.» (892) buyurmuştur.

Hazret-i Ali'nin rivâyet ettiği hadiste, Hazret-i Peygamber :

وَالَّذِى بَعَثَنِى بِالْحَقِّ نَبِيًّا لَتَفْتَرِقَنَّ أُمَّتِى عَنْ أَصْلِ دِينِهَا وَجَمَاعَتِهَا عَلَى اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهَا ضَلاَلَةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَعَلَيْكُمْ بِكِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنَّ فِيهِ نَبَأَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ وَنَبَأَ مَا يَأْتِى بَعْدَكُمْ وَحُكْمَ مَا بَيْنَكُمْ مَنْ خَالَفَهُ مِنَ الْجَبَابِرَةِ قَصَمَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنِ ابْتَغَى الْعِلْمَ فِى غَيْرِهِ أَضَلَّهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَهُوَ حَبْلُ الْمَتِينُ، وَنُورُهُ الْمُبِينُ وَشِفَاؤُهُ النَّافِعُ، عِصْمَةٌ لِمَنْ تَمَسَّكَ بِهِ وَنَجَاةٌ لِمَنِ اتَّبَعَهُ، لاَ يَعْوَجُّ فَيُقَوَّمُ وَلاَ يَزِيغُ فَيُسْتَعْتَبُ وَلاَ تَنْقَضِى عَجَائِبُهُ وَلاَ يَخْلُقُهُ كَثْرَةُ التَّرْدِيدِ. ھـ ھ

«Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, benim ümmetim mensub oldukları asıl din ve cemaatten ayrılarak yetmiş iki fırkaya bölünecektir. Bunların hepsi sapık ve insânları cehenneme dâvet ile sapıtacaklardır. Bu zamâna tesadüf ederseniz, azîz ve celîl olan Allahu Teâlâ'nın Kitâbına sarılın. Zîra sizden evvelkilerin haberi, sizden sonra geleceklerin haberi ve aranızda ne şekil hükmedeceğiniz orada mevcuttur. Ona muhalefet eden zâlimlerin belini, azîz ve celîl olan Allah kırar. (Onu bırakıp da) ilmi başka taraflarda arayanları Allah sapıtır. O Allahın sağlam ipi, açık nûru ve (insânlar için) nâfi olan şifasıdır. Ona sarılanlar için koruyucu ve ona uyanlar

(892) İbn Ebî Şeybe.

için kurtarıcıdır. Şaşmaz ki düzeltilsin, eğrilmez ki doğrultulsun, inçelikleri ve fevkalâdelikleri tükenmez, tekrar tekrar okumak onu eskitmez.» (893) buyurmuştur.

Huzeyfe hadisinde ise şöyle naklediliyor: Bu gibi ayrılıkların vukubulacağını Resûl-i Ekrem kendisine haber verdiği zamân «O zamâna yetişirsem ne yapayım yâ Resûlallah!» diye sorunca, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

«Allah'ın kitâbını öğren ve onun hükmiyle amel et. Çıkar yol odur.» buyurmuştur.

Huzeyfe: «Bu suali Resûl-i Ekrem'e üç kerre sordum. Her defasında: **«Allah'ın kitâbını oku ve onunla amel et, kurtuluş oradadır.»** buyurdu.» dedi.

Hazret-i Ali (Kerremallahu vechehu): «Kur'ân-ı Kerîm'i anlayanlar, ondan çok ilimler meydâna çıkarırlar.» buyurmuştur. Bu ifâdesiyle Kur'ân-ı Kerîm'in bütün ilimlere işaret ettiğini anlatmak istemiştir. İbn Abbas (R.A.) «Allahu Teâlâ:

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا

«Onu biz Süleyman'a anlattık, her ikisine de hüküm ve ilim verdik.» (21 - Enbiyâ: 79)

âyetinde müşterek olarak her ikisine de verdiğinde, hüküm ve ilim demiştir. Süleyman Aleyhi's-selâma hususî olarak verdiği zekâya da fehim ve idrâk ismini vermiştir. Aynı zamânda bu anlayışı, hüküm ve ilim üzerine takdim etmiştir.» buyurdu.

Bütün bu anlattıklarımız, erbabı için Kur'ân'ın mânâlarını anlamakta büyük vüs'at ve genişlik olduğunu ve yalnız zâhirî tefsirin buna kifayet edemeyeceğine delâlet etmektedir.

Resûl-i Ekrem'in Kur'ân'ı kendi rey ve görüşüne göre tefsirden menetmesi, Ebû Bekr'in: «Kur'ân'ı kendi reyim ile tefsire kalkıştığım zamân, beni hangi yer taşır ve hangi semâ gölgeler?» buyurması ve Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsirden men'eden diğer rivâyetlere gelince, bunlar iki cihetten düşünülebilir:

---

(893) İbn Mâce, Tirmizî.

Birincisi, tamamen menkul ve mesmû ile yetinerek kendi anlayışına göre Kur'ân'dan hüküm çıkarmağı terketmektir.

İkincisi ise, başka bir mânâ murad olmaktır. Birinci mânânın, murad olması, yâni Kur'ân'ın mânâsına yalnız Resûlullahtan duyulan ile kifayet edilerek Kur'ân'ı kimsenin tefsir etmemesi birkaç cihetten kat'î olarak bâtıldır :

1 — Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'in bütün mânâsının Resûl-i Ekrem'den duyulması ve ona istinad etmesi lâzımdır. Halbuki Resûl-i Ekrem'den Kur'ân'ın bâzı âyetlerinin tefsiri duyulmuş, bâzıları da duyulmamıştır. O hâlde İbn Abbas ve İbn Mes'ûd'un tefsirlerinin de kabûl olunmaması icâb eder. Çünkü onlar da çoklarını Resûlullahtan duymamış ve kendi anlayışlarına göre tefsir etmişlerdir. Diğer Sahâbede de hüküm aynıdır.

2 — Sahâbe ve müfessirler bâzı âyetlerin tefsirinde cem'i mümkün olmayacak şekilde ihtilâfa düştüler ve muhtelif fikirler ortaya attılar. Bunların hepsini Resûlullahın fem-i saâdetlerinden duymak muhaldir. Şâyet yalnız bir tanesi duyulmuşsa diğerlerinin reddi lâzımdır. (Halbuki hiçbiri reddedilmemiştir). Anlaşıldı ki, herkes, kendi cehd ve gayreti ve kabiliyetine göre Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine çalışmıştır. Hattâ sûrelerin başlarındaki hurûf-i mukatta'aya (nun, kaf, sad, elif, lâm, mim) telifi mümkün olmayacak şekilde ayrı ayrı yedi mânâ vermişlerdir. «Elif-lâm-râ»nın tefsirinde telifi mümkün olmayacak şekilde «er-rahman» harflerindendir, ayrıca «elif» Allah, «lâm» Rahman, «lâtif» Er-rahîm remzidir diyenler oldu. Daha başka sûretlerde tevillerde bulunanlar olmuştur. Böyle telifi mümkün olmayan tefsirler, Resûl-i Ekrem'den nasıl duyulmuş olabilir?

3 — Resûl-i Ekrem, İbn Abbas için :

اَللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ

«Allah'ım, bunu dinde fakih, anlayışlı kıl ve (Kur'ân'ın) tevilini kendisine öğret.» (894)

diye duâ etmiştir. Eğer tevil de tenzil gibi, yâni mânâ da Kur'ân gibi Resûl-i Ekrem'den duyulmuş ve öylece ezberlenmiş olsaydı, bu duânın ne kıymeti kalırdı ?

---

(894) Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 1, Sahife : 79 ve 134. Ayrıca bu kitabın 98. sahifesine bakın.

4 — Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de :

لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ

«Onu, onlardan istinbat edenler bilirlerdi.» (4 - Nisâ : 83) buyurmakla, ilim sâhipleri için, istinbatı, hüküm ve mânâ çıkarmağı isbat etmiştir. İstinbatın, duyduklarından başka kendi istihracı olduğu malûmdur.

Kur'ân'ın anlaşılmasında anlattığımız bu delililer, o hayali çürütmüş olduğundan, te'vilde simâ' yâni nakil yolu ile duyulmuş olmasının şart olması bâtıl olmuş ve herkesin akıl, kabiliyet ve anlayışına göre (İslâmın esâsına muhalif olmaması kayd u şartıyle) Kur'ân'dan mânâ çıkarması caiz görülmüştür.

KUR'ÂN'I KENDİ REY'İ İLE TEFSİRDEN MEN'ETMEK

Re'yile tefsiri men'eden hadîse gelince; iki tevcihi vardır :

1 — Adamın bir maksad ve bir gayesi var, gönlü de ona meyl ediyor. Eğer gönlünün bu meyli olmasa Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir mânâ hatırına bile gelmezdi. İşte bu arzûsunu yerleştirmek için keyfine göre Kur'ân'ı tefsire kalkışanlar hakkındadır. Bu gibi tefsir bâzan ilim ile olur, bid'atçilerin kendi fasid garazlarına Kur'ân âyetlerinden delîl çekmeğe kalkışmaları gibi. Bunlar Kur'ân âyetinin bu mânâda olmadığını bildikleri hâlde hasma galebe çalmak için böyle yaparlar. Bâzan da cehalet ile bilmeyerek olur. Âyet-i celîlenin birkaç mânâya ihtimali olduğu zamân, kendi arzûsuna uygun geleni tercih eder ve onu kabûl eder. Bu sûretle Kur'ân'ı rey'i ile tefsir etmiş olur. Çünkü bu mânâyı tercih ettiren kendi arzû ve isteğidir. Eğer arzûsu böyle olmasa, bu mânâyı tercih etmezdi. Bâzan, kişinin sahih bir maksadı olur, buna Kur'ân'dan delil aramağa çalışır, mânâ ve muradın o olmadığını bildiği hâlde onu dâvasına delil tutar. Bu, insânları gece ibâdetine, duâ ve istiğfara dâvet eden kimsenin, Resûl-i Ekrem'in :

تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً

«Gece kalkın zîra sahûrda yâni gece yemeğinde bereket vardır.» (895)

hadisi ile dâvasına delîl çekmeğe kalkışan gibidir. Tesahhurdan mak-

(895) Buhârî ile Müslim, Enes'den. Bakınız shf : 97. Ayrıca Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 6. shf : 269.

sadın oruçluyu alâkadar eden gece yemeği olduğunu bildiği hâlde ona zikir mânâsı vermesi gibidir.

Yine nefis mücahedesine dâvet eden kimsenin :

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ه

«Fir'avn'a git. Zîra o, hakikaten azmıştır.» (20 - Tâhâ : 24) âyet-i celilesiyle dâvasına delil çekmesine benzer. Fir'avn'dan maksadın nefis olduğunu iddia eder. Sözünü yaldızlayıp süslemekle ve söylenene nazarı celbetmekle dinleyicilerin hevesini arttırmak için sahîh maksadları uğrunda bâzı vâizler böyle yaparlar. Fakat bu teviller memnûdur. Çünkü bâzı Bâtınîler çürük olan maksadlarını terviç ile insânları bâtıl olan mezheblerine çekmek için, murad olunan mânânın, o olmadığını kat'î olarak bildikleri hâlde bâzı âyetleri kendi keyiflerine göre tevile kalkışırlar. Halbuki âyet-i celile Mûsâ Aleyhi's-selâm ile Mısır Fir'avn'ları arasında geçen bir hakikati, tarihî bir hâdiseyi ifâde etmektedir. İşte bu anlattıklarım, Kur'ân'ı rey ile tefsirden men'etmenin sebeblerindendir. Buradaki «Rey» den murad, sahîh içtihada dayanmayan ve nefsine uygun olan fâsid reydir. «Rey» kelimesi, sahîh ve fâside şâmil olduğu gibi, bâzan arzûsuna uygun olan şeye de rey denir.

2 — Kur'ân'ın incelikleri ile alâkalı Resûlullahtan işitilen nakil ve rivâyete vâkıf olmadan, oradaki mübhem ve değişik lâfızları, ihtisar, hazf, izmar, takdim ve tehirleri bilmeden yalnız Arap lûgatına vâkıf olmakla kendiliğinden Kur'ân tefsirine kalkışan kimseler murâddır. Zâhirî tefsirini bilmeden yalnız Arap lisanına vâkıf olmakla Kur'ân tefsirine kalkışanlar elbette yanılırlar ve Kur'ân'ı rey'i ile tefsir edenler meyânına girerler. Zâhir tefsirde hatadan korunmak için ilk lâzım olan nakil ve simâ'dır. Nakil ve simâ'dan sonra ancak istinbat ve anlayış genişleyebilir.

Ancak, simâ' [duymak] yolu ile bilinecek olan garâib-i Kur'âniye pek çoktur. Bunların bir kısmına burada işâret edelim ki diğerleri de buna kıyas edilsin ve evvelâ tefsirin zâhirini ezberlemeği ihmâlin caiz olmadığı, sonra da ahkâm-ı zâhiresini bilmeden bâtınî mânâsını bilmeğe imkân olmadığı anlaşılsın. Zâhirî tefsirini iyice bilmeden Kur'ân'ın esrârını anladığını iddia eden; içeri girmeden evin ortasına girdiğini iddia edene, yahut Türkçeden bir kelime bilmediği hâlde, Türklerin sözlerini anlıyorum diye iddia edene benzer. Çünkü, Kur'ân'ı anlayabilmek için zâhirî tefsir, herhangi bir dili anlayabilmek için lâzım olan lûgatı öğrenmek gibidir.

MÜFESSİR İÇİN BİLİNMESİ ZARURÎ OLAN ŞEYLER

Bir müfessirin simâ' (işitmek) yolu ile bilmesi elzem olan pek çok fenler vardır. Bunlardan birisi hazf ve izmâr yolu ile yapılan i'caz ve kısaltmadır.

Allahu Teâlâ'nın :

وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا هـ

«Ve Semûd (kavmine) nâkayı (açık bir) alâmet olarak verdik, onun sebebiyle (nefislerine) zulüm ettiler.» (17 - İsrâ : 59) âyet-i celîlesinde olduğu gibi. Metinde görüldüğü şekilde âyetin mânâsı: **«Biz Semûd'a, görür olduğu hâlde bir nâka (dişi deve) verdik, onun sebebiyle zulüm ettiler»** şeklindedir. Bunu olduğu gibi gören ve burada «âyeten» kaydının mahzûf ve «enfüsihim» kelimesinin de muzmar olduğunu bilemeyenler, devenin kör olmayıp görür olduğunu zanneder ve kendilerine mi, başkalarına mı zulüm ettiklerini anlayamazlar.

Yine Allahu Teâlâ'nın :

وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ هـ

«Ve küfürleri sebebiyle kalblerine buzağı sevgisi karışmıştı.» (2- Bakara : 93) âyetinde «el - hübb = sevgi» kelimesi mahzûftur. (Hazfedilmiştir.)

Yine :

إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ هـ

«Eğer onlara meyyal isen sana hayattakilerin (azâbının) iki misli ve ölülerin (azâbının) iki katını tattırırdık.» (17 - İsrâ : 75) âyetinde «azâb» kelimesi hazfedilmiş, «ihyâ» ve «mevtâ» yerine de «hayât» ve «mevt» denilmiştir. İbarenin takdiri şöyledir :

ضِعْفَ عَذَابِ الْأَحْيَاءِ وَضِعْفَ عَذَابِ الْمَوْتَى هـ

Bütün bunlar fasih lûgatlarda câizdir. Yine bunun gibi şu âyeti görelim :

وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا

«Bulunduğumuz köy (halkından) ve bizim kafile (halkından) sor.» (12 - Yûsuf : 82)

Burada da mahzûf vardır. O da **«el-karye»** ile **«el-'iyr»** den evvel gelen **«ehl»** kelimesidir. Takdiri şöyledir :

« أَيْ أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَهْلَ الْعِيرِ »

ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Kıyâmetin kopacağı yer ve gök halkına gizlendi.» (7 - A'râf: 187) âyet-i celîlesinin görünüşteki mânâsı «yerde ve gökte ağır oldu» şeklindedir. Bir şey gizlendiği zaman ağır olur bunun için **«hufiyet»** yerine **«sakulet»** buyurulmuş, **«alâ»** yerinde **«fî»** kullanılmış ve **«Ehl»** kelimesi de hazfedilmiştir. Takdir şöyledir :

خَفِيَتْ عَلَى أَهْلِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

Yine :

وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ

«Ve Kur'ân'dan nasibinize şükrünüz, Allahu Teâlâ'dan olduğunu tekzibe mi kalkışırsınız.» (56 - Vâkı'a : 82)

Burada da «şükr» kelimesi mahzûftur. **«Şükre rızkıküm»** takdirindedir.

Yine :

آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ

«Resûllerin (dilinde) bize va'dettiğini bize ver.» (3 - Âl-i İmrân : 194)

âyetinde de «elsine» kelimesi mahzûftur.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

«Muhakkak biz onu (Kur'ân'ı) kadir gecesinde indirdik.» (97 - Kadr : 1)

Burada da, ismi geçmediği hâlde işâret zamiri ile Kur'ân'ı murad etmiştir. Yine :

حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ

«Perde ile örtülünceye kadar.» (38 - Saad : 32)

Burada da ismi geçmediği hâlde işâret zamiri ile güneşi murad etmiştir.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى

«Onlar ki, Allah'tan başka tanrılar edindiler, biz bunlara, şefaatleri ile bizi Allahu Teâlâ'ya yaklaştırsınlar diye ibâdet ediyoruz derler.» (39 - Zümer : 3)

Burada da «derler» mânâsına olan «yekûlûne» mahzûftur.

فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ
فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ

«Bu kavme ne oldu ki Kur'ân'ı anlamağa yaklaşmazlar. Haseneden sana ne isâbet ederse Allah'dandır. Seyyi'e, kötülük ve felâketten her ne gelirse sendendir.» (4 - Nisâ : 78)

Buradaki **«lâyekâddûne yafkahûne» «lâ yafkahûne** = anlamazlar» takdirinde olduğu gibi **«mâesâbeke»** nin baş tarafında **«kavl»** kelimesi mahzûftur. **«Yakûlûne mâ esâbeke»** derler ki «sana isâbet

eder...» takdirindedir. Böyle bir «derler» kelimesi mukadder olmasaydı,

قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ

«De ki hepsi (iyiyi ve kötüyü yaratmak) Allah'tandır.»

kavl-i kerimi ile münâkaza hâlinde olurdu. Bundan, Mu'tezili olan **Kaderiyyenin (896) mezhebi hatırına gelir.**

Çünkü onlar bu inceliğe vâkıf olamadıklarından **«mâ esâbeke»** yi ibtidaî kelâm kabûl etmişlerdir. Menkul-i mukalleb, değiştirilip başka şekle konan da yine bu hükümdedir. Allahu Teâlâ'nın buyurduğu :

وَطُورِ سِينِينَ

âyetinde (95 - Tîn: 2) **«sinîn»** kelimesi **«Sînâ»** nın maklûbudur. Yine

سَلَامٌ عَلَى إِلْيَاسِينَ

«İlyasa selâm olsun.» (37 - Saffât : 130)
âyetinde **«il-yâsîn»** den murad İlyâs Aleyhi's-selâmdır. Bâzıları da, İbn Mes'ûd'un mushafında **«ve idrâsîn...»** yazılı olduğuna göre, İdris Aleyhi's-selâm olduğunu söylemişlerdir. Kelâmı birbirinden ayırmak, izah ve te'kid için araya giren tekrar da bundandır. Allahu Teâlâ'nın :

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

«Allah'tan başkasına tapanlar dahi (hakikatte) Allah'a kattıkları ortaklara tâbi olmuyorlar. Onlar (kuru) zandan başkasına uymuyorlar.» (10 - Yûnus : 66)

âyetinde **«in yettebiûne»** mükerrerdir.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ

(896) Bunlar sapık mezheblerdir.

«Sâlih kavminden (imân etmeyen) kibirliler, aynı kavimden zayıf sandıkları, imân edenlere şöyle dediler:» (7 - A'râf : 75)

Burada da takdir şöyledir:
Te'kid için tekrar vardır.
Takdim ve tehir de bu hükümdendir.

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى

«Eğer bu ümmete azâb, ecel-i müsemmâ olan kıyâmete kadar durdurulmasa, geçmişlere olduğu gibi bunlara da dünyâda azâb lâzım olurdu.» (20 - Tâhâ : 129)

Bunun takdiri şöyledir:

Metinde görüldüğü gibi takdim tehir yapılmıştır.

لَوْلَا الْكَلِمَةُ وَأَجَلٌ مُسَمًّى لَكَانَ لِزَامًا

Yine bunun gibi

يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا

«Onu iyi bilir gibi senden sorarlar.» (7 - A'râf : 187)

Takdiri şudur:

يَسْأَلُونَكَ عَنْهَا كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهَا

Yine:

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ

«Onlar için Rabbileri indinde dereceler vardır, mağfiret ve bol rızıklar vardır. Rabbim seni beytinden çıkardığı gibi.» (8 - Enfâl : 4)

Burada «kemâ ahreceke» kelâmın sılasından değildir. Belki bundan evvel olan;

قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ

âyetine râcidir. Arada takvâ ile emreden ve benzeri diğer âyetler «Cümle-i muteriza» olarak gelmişlerdir.

Yine Allahu Teâlâ'nın :

حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ

«Tâ ki yalnız Allah'a îmân edinceye kadar. Ancak İbrâhim babasına olan sözü.» (60 - Mümtehine : 4)

Buradaki **«illâ kavle İbrâhime»** kelâmı da daha arkadaki **«lekad kâne leküm üsvetün hasenetün...»** ün sılasıdır. Yâni **«vellezine ma'ahu illâ kavle İbrâhime»** takdirindedir. Yine araya cümle-i muteriza girmiştir.

Mübhem de bundadır. Mübhem demek, müşterek mânâlara gelen kelime veyâ harf demektir. **«Şey»**, **«Karin»**, **«Ümmet»**, **«Ruh»** ve benzerleri kelimeler gibi.

«Şey» kelimesine misâller :

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ

«Allahu Teâlâ bir şeye kadir olmıyan köle ile darbımesel etti.» (16 - Nahl : 75)

Buradaki mübhem olan **«şey»** kelimesinden murad, nafakadır.

Yine :

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ

«Allahu Teâlâ iki kişi ile de darbımesel etti. Birisi dilsiz ve sağır olup bir şeye gücü yetmez.» (16 - Nahl : 76)

Buradaki **«şey»** kelimesinden murad, istikamet ve adâletle emirdir. Yine :

﴿فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ﴾

«Bana tâbi olursan artık bana bir şeyden sorma.» (18 - Kehf : 70)

Buradaki «şey» kelimesinden murad, rububiyyet sıfâtlarından olan ve Allahu Teâlâ'nın Hızır Aleyhi's-selâma öğrettiği ilm-i ledünnidir. Ârifin, onu açıklama zamânı gelinceye kadar ondan sorması doğru olmaz.

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ﴾

«Yoksa onlar bir şeysiz mi yaratıldılar? Yoksa yaratıcıları kendileri midir?» (52 - Tûr : 35)

Buradaki «şey» kelimesinden murad da «Hâlık» tir. Bundan, «şey» ancak «şey» den yaratılabilir diye de tevehhüm olunabilir.

«KARÎN» (yakından) kelimesine misâller :

﴿وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ، أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ﴾

«Yanındaki melek: "İşte bu yanındaki hâzırdır" der.» (50 - Kâf : 23)

Buradaki «karîn» den murad, kendisine müvekkel olan melektir.

﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَكِنْ كَانَ﴾

«Yanındaki şeytân, Rabbimiz ben onu azdırmadım, fakat (zâten) kendisi derin bir sapıklıkta idi.» (50 - Kâf : 27)

Buradaki «karîn» den murad da şeytândır.

«ÜMMET» kelimesi'ne gelince: Bu da sekiz mânâda kullanılır:

1 — Cemâat mânâsında :

﴿وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ﴾

«Kuyunun başında bir cemâat buldu ki mallarını suluyorlardı.» **(28 - Kasas : 23)**

2 — Peygamberin etbâi mânâsında: «Biz Muhammed Aleyhi's-selâmın ümmetiyiz» dediğimiz gibi.

3 — Bütün iyilikleri mündemiç örnek bir insân mânâsına :

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ ﴾

«Hakîkaten İbrâhîm (başlı başına) bir ümmetti. Allah'a itâatkârdı.» (16 - Nahl : 120)

4 — Din mânâsında olur. Misâl :

إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ

«Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk.» (43 - Zuhruf: 22)

5 — Müddet ve zamân mânâsında olur :

﴿ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ ﴾

«Sayılı bir ümmete (müddete) kadar.» (11 - Hûd : 8)

﴿ وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ ﴾

«Bir ümmetten (müddetten) sonra hatırladı da dedi ki.» (12 - Yûsuf : 45)

6 — Kıyâmet ve boy mânâsında. Araplar şöyle derler :

«فلان حسن الامة»

«Falancanın boyu güzeldir.»

7 — Münferit dine sâhib mânâsına gelir. Nitekim hadiste şöyle gelmiştir:

يُبْعَثُ زَيْدُ بْنُ عَمْرِو بْنُ نُفَيْلٍ أُمَّةً وَحْدَهُ »

«Zeyd İbn Amr İbn Nüfeyl, tek başına bir dine sâhib olarak haşrolacaktır.»

8 — Anne mânâsında olur. Araplar arasında:

« هٰذِهِ أُمَّةُ زَيْدٍ »

«Bu kadın Zeyd'in annesidir» denildiği gibi.

Bir çok mânâlara gelen kelimelerden birisi de **«Ruh»** kelimesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok mânâlarda kullanılmıştır. Fakat uzatmamak için misâl vermiyoruz. (Emir, Kur'ân, Melek, Cebrâil ve insân ruhu gibi bir çok mânâlarda kullanılmıştır. Bunun gibi **«hûden»** kelimesi de 17 mânâda kullanılmıştır.)

Mübhemlik kelimede olduğu gibi harflerde de olur:

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا »

«Ve tozu dumana katanlara, hep birden düşman topluluğunun içine daldıranlara ki.» (100 - Âdiyât : 4, 5)

Birinci «bihi» deki «Ha» «Hâfirat» ve «Müriyat» tan, düşmana saldırırken göğüslerinden harıltı ve taşlara değen nallarından ateş çıkaran hayvânlardan kinaye edilmiştir. İkinci «bihi» deki «Ha» dan murad da «igare» dir. Yâni sabah vaktinde tozu dumana katıp düşman topluluğuna saldıran gaziler demektir.

فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ »

«Ona su indirmiştir.» (7 - A'râf : 57)

Buradaki «bihi» (ona), buluttan kinayedir.

فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ »

«Onunla (sudan) bütün meyveleri çıkardık.» (7 - A'râf : 57)

Buradaki «bihi» zamirinden murad da «su» dur. Bunun daha birçok misâlleri vardır.

Bunlardan birisi de, beyânda tedric, yâni azar azar açıklamaktır.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ ﴾

«Ramazan ayı öyle bir aydır ki, onda Kur'ân-ı Kerîm nâzil oldu.» (2 - Bakara : 185) âyetinde olduğu gibi.

Zîra burada Kur'ân-ı Kerîm'in Ramazanda indiği bildiriliyorsa da gece veyâ gündüzde olduğu tasrih edilmiyor. Fakat :

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ ﴾

«Biz onu mübârek gecede indirdik.» (44 - Duhan : 3)

buyurmakla geceleyin indirildiği anlaşılır ise de yine hangi gece olduğu tasrih edilmemiştir :

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴾

«Biz onu kadir gecesi indirdik.» (97 - Kadr : 1)

buyurmakla gecesini de tasrih etmiş oldu. İlk bakışta bu incelikleri fark edemeyenler bu âyetler arasında aykırılık olduğunu zannederler. Bütün bunları açıklıyacak olan nakil ve simâ'dır. Dirayet yolu ile bunlar halledilemez. Başından sonuna kadar, Kur'ân-ı Kerîm, bu gibi kelime ve harfler ile doludur. Zîra Kur'ân-ı Kerîm, Arap şivesi üzerine nâzil olmuştur. Muarazalarda onları ilzam ve aleyhlerinde hüccet olmak için, i'câz, tatvil, izmar, hazf, ıbdal, takdim ve tehir gibi, her çeşit konuşma tarzlarını içine almıştır. Kim ki simâ' ve nakil ile bu inceliklere vâkıf olmadan yalnız Arap dilini bilmekle, Kur'ân'ı tefsire kalkışırsa, işte o, Kur'ân'ı kendi rey'i ile tefsir edenler zümresindendir. Meselâ «ümmet» kelimesinden, meşhur olan bir peygambere uyanlar mânâsını anlar ve gönlü yalnız ona meyleder ve öylece tefsir eder. Başka yerde görür, yine aynı mânâyı verir. Bu husûslarda nakledilen diğer mânâları araştırmaz, işte yasak olan budur. Yoksa Kur'ân'ın esrârını anlamağa çalışmak hiç bir zamân yasak değildir. Bu gibi mânâları işitmekle öğrendikten sonra tefsirin zâhirîni anlamış olur. O ise

lâfızları tercüme etmekten ibârettir. Mânâların hakikatlerini anlamak için bu da kâfi değildir; hakikî mânâ ile zâhirî tefsiri şu âyet ile izah edebiliriz:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ

«Attığın zamân da (Habibim) sen atmadın, ancak Allah attı.» (8 - Enfâl: 17)

Bunun zâhirî tefsiri açıktır. Fakat hakikî mânâsı zor ve kapalıdır. Çünkü atmayı bir yandan isbat ederken öte yandan nefy ediyor. Atmanın bir yönden, atmamanın da bir yönden olduğunu ve peygamberin atmadığı yönden, Allahu Teâlâ'nın atmış olduğunu anlayıncaya kadar görünüşte bunlar birbirinin zıddıdırlar. Yine bir misâl daha:

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ

«Onları öldürün Allah onlara sizin elinizle azâb eder.» (9 - Tevbe: 14)

Kâfirleri öldüren onlar olduklarına göre, Allahu Teâlâ'nın onlara azâb etmesi nasıl olur? Eğer berikilerin ellerini harekete geçirmekle onlara azâb eden, bizzât Allah ise, «onları öldürün» demenin mânası nedir? İşte bunun hakikatini anlamak için, zâhirî tefsir kifâyet etmez. Mükâşefe ilminin derin deryalarına dalmak ve oradan istimdat etmek lâzımdır. O da ef'alin, hadîs olan kudretlerle alâkasını bilmesi ve kulun kudretinin Allahu Teâlâ'nın kudretiyle olan alâkasını anlamasıyledir. Böylece herkesin anlayamayacağı mükâşefe ilminin kapalı mes'elelerini anladıktan sonra Allahu Teâlâ'nın «Mâ remeyte iz remeyte = Attığın zamân sen atmadın» kelâmının doğruluğunu anlamış olur. İnsân, bütün zamânını bu mânânın esrârını açıklamakta ve bunun mukaddime ve neticeleri ile alâkalı taraflarını anlamakta geçirse, ömür bütün incelikleri anlamağa kâfi gelmez. Kur'ân'ın her kelimesi büyük tahkika muhtâçtır. Kur'ân-ı Kerim'in esrârını, herkes ilimdeki derecesi, kalbinin safiyeti, mânâsını düşünmekteki imkânları ve sarfettiği gayreti nisbetinde anlar. Herkes için bu husûslarda ayrı ayrı dereceler vardır. Herkes kabiliyetine göre anlar. Tam mânâsıyle anlamağa çalışmak nâfiledir. Çünkü, eğer denizler mürekkep; ağaçlar kalem olsa ilâhî kelimâtın esrârına nihâyet olmadığı için ilâhî kelimelerin sırları tükenmeden o mürekkeb ve o kalemler tükenirdi. Bu-

nun için insânlar zâhirî tefsirde anlaştıktan sonra bu hakikatleri anlamakta derecelere ayrılırlar. Yalnız zâhirî tefsir kifâyet etmez, evvelâ onu, sonra da bu hakikatleri anlamağa çalışmak lâzımdır. Bunun misâli:

Bâzı basîret sâhibi kimseler, Resûl-i Ekrem'in secde esnâsında buyurduğu:

أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَأَعُوذُ بِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

«Allah'ım! Gadabından rızana, ukubetinden âfiyetine ve senden sana sığınırım. Sana lâyık bir senâ ile seni senâ etmekten âcizim. Sen, kendi Zât-ı Kibriyânı nasıl övdünse öylesin.» (897)

sözünden şöyle anlamışlardır: Ona «secde et ve yaklaş» diye emredildi. O da yakınlığı secdede buldu ve önce ilâhî sıfâtlara nazar ederek Allah'ın bâzı sıfâtları ile bâzı sıfâtlardan yine Allah'a sığındı. Çünkü rıza ve gadap ayrı ayrı iki sıfâttır. Sonra daha üstün bir yakınlığa yükselerek sıfâttan zâta terakki etti ve «senden sana sığınırım» dedi.

Sonra sığınmaktan hayâ edecek şekilde daha üstün bir mertebeye yükseldi. Medih ve senâya iltica ederek, Allah'tan başka şeyden ayrıldığını, kendisinin de fânîliğini itiraf ederek «sana lâyık bir şekilde seni senâ edemem, bunları saymaktan âcizim» dedi. Sonra tamamen kusurunu itiraf ederek: «Sen kendi zâtını nasıl senâ ettinse öylesin» dedi. İşte bunlar, kudsî basîret ve nûrlu kalb sâhiblerine keşfolunmuş hâtıralardır. Bundan sonra daha bir çok derinlikleri vardır. O da yakınlığın mânâsını ve secdeye ihtisasını, bir sıfâttan diğer sıfâta ilticânın mânâsını ve ondan ona (Allah'tan Allah'a) iltîcânın ne demek olduğunu ve bunların esrârını anlamaktır ki, yalnız zâhirî tefsir bunlara delâlet edemez. Bununla berâber bâtınî mânâ, zâhirî tefsiri nakzetmez, belki tamamlar. Bâtınî tefsir ile zâhirden öze geçilmiş olur. Bâtınî mânâlardan murad ettiğimiz budur. Yoksa zâhirîni nakzeden mânâlar değildir. Hakikati Allah bilir.

«Kur'ân Okumanın Âdâbı Kitâbı» burada sona erdi.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdederim. Salât ve selâm peygamberlerin sonuncusu olan Hazret-i Muhammed'e ve Allahu Teâlâ'-

(897) Müslim, Hz. Âişe'den.

nın bütün hayırlı kullarına ve Resûl-i Ekrem'in âl ve ashâbı üzerine olsun...

İnşallah bu kitâbı, «**Zikir ve Duâlar Kitâbı**» takib edecektir.

Yardımcı ancak Allah'tır O'ndan başka yardımcı yoktur.

(İhyâ - Cilt: 1 - Kitâb: 8'in sonu)

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlîm-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, eserin **ARAPÇA ASLI GİBİ** dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

DOKUZUNCU KİTÂB

KİTÂBÜ'Z-ZİKR VE'D-DA'AVÂT

(ZİKİR VE DUÂLAR KİTÂBI)

(BU KİTÂB BEŞ BÂBDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB : MÜCMEL VE MUFASSAL OLARAK ZİKRİN FAZÎLETİ BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB : DUÂNIN FAZÎLETİ, ÂDÂBI VE HAZRET-İ PEYGAMBER EFENDİMİZDEN (S.A.) VÂRİD OLAN BÂZI DUÂLARIN FAZÎLETİ İLE İSTİĞFARIN, RESÛL-İ EKREM ÜZERİNE GETİRİLEN SALÂVÂT-I ŞERİFELERİN FAZÎLETİ BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB : SAHÎH HABERLERDE NAKLEDİLİP SEBEBİNE VE ERBÂBINA NİSBET EDİLEN DUÂLAR BEYÂNINDADIR.

4 üncü BÂB : RESÛLULLAH (S.A.) VE O'NUN ASHABINDAN, SENEDLERİ HAZFEDİLDİĞİ HÂLDE RİVÂYET EDİLEN DUÂLAR BEYÂNINDADIR.

5 inci BÂB : BÂZI MÜHİM HÂDİSELER ÂNINDA EDİLECEK DUÂLAR BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

ZiKiR VE DUALAR KiTABI

Hamd, herşeyi esirgeyen ve rahman olan Allah'a mahsûstur. (O'na hamd ederim) O Allah'a ki:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

«Siz beni zikr edin, ki ben de sizi zikr edeyim.» (2 - Bakara: 152)

buyurmakla, kullarından, kendisini ananları bizzât kendisinin anmasiyle mükâfatlandıracağını bildirmiş,

اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

«Bana duâ edin, benden isteyin ki ben de size icâbet edeyim.» (40 - Mü'min: 60)

diye buyurmakla da kullarını duâya teşvik etmiş ve:

فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

«Ben şübhesiz onlara yakınım; benden bir şey isteyenin, duâ ettiğinde duâsını kabûl ederim.» (2 - Bakara: 186)

buyurmakla da, mutî ve âsî, yakın ve uzak, herkesin arzû ve dileklerine kapısının açık olduğunu bildirmiştir.

Salât ve selâm Nebî'lerin efendisi olan Hazret-i Muhammed (S.A.V.) ve hayırlı olan ashâbı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki, Allah kelâmını (Kur'ân'ı) okumadan sonra, dil (ve kalb) ile yapılacak ibâdetlerde Allah'ı zikr etmekten daha efdâli ve ihtiyâçların ona arz edilmesi için hâlis duâlardan daha üstünü yoktur. O hâlde önce icmâlen ve sonra da mufassal ola-

rak ilâhî zikrin fazîletini, duânın da fazîlet, âdâb ve şartlarını, dünyâ ve âhiretin menfaatlerini toplayan ve Peygamberimizden nakl edilen duâları, Allah'a ilticâ ve benzeri duâları anlatalım. Bütün bunlar beş bâb'da hulâsa edilir.

Birinci Bâb : Mücmel ve mufassal olarak zikrin fazîlet ve faideleri,

İkinci Bâb : Duânın fazîleti ve âdâbı ile istiğfarın ve Resûl-i Ekrem'e salâvat getirmenin fazîleti,

Üçüncü Bâb : Peygamberimizden vârid olan duâlar ile ashâbından rivâyet edilen duâlar ve bunların sebebleri,

Dördüncü Bâb : Kimin vâsıtasıyle nakl edildiği (sened'i) bilinmeyen diğer duâlar,

Beşinci Bâb : Yeni vuku bulan hâdiseler için yapılan duâlardır.

BİRİNCİ BÂB

MÜCMEL VE MUFASSAL OLARAK ZİKRİN FAZİLETİ BEYÂNINDADIR.

ZİKRİN FAZİLETİNİ İFÂDE EDEN ÂYETLERDEN BÂZILARI :

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ ﴿

«Siz beni zikr edin, ki ben de sizi zikr edeyim.» (2 - Bakara : 152)

âyet-i celîlesidir. Sâbit-i Benânî «Rabbimin beni ne zamân zikr ettiğini ben bilirim» dedi. Bunun üzerine halk başına toplanarak. «Bunu nasıl bilebilirsin» dediklerinde: «O kolay bir şeydir. Ne zamân Rabbimi zikr edersem, Rabbim de beni zikreder» diye cevâb verdi.

Yine Allahu Teâlâ :

اُذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿

«Allah'ı çok zikr edin.» (33 - Ahzâb: 41) buyuruyor.

Yine Allahu Teâlâ :

فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ
وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ ﴿

«Arafat'tan döndüğünüzde Meş'ar-i Haram'da (Müzdelife'de) Allah'ı zikr edin. O size nasıl hidâyet etti ise, siz de O'nu öylece zikredin.» (2 - Bakara : 198) buyurmuştur. Diğer âyette :

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾

«Haccın menâsikini ifâ edib hac ibâdetinizi bitirdiğinizde atalarınızı andığınız gibi, hattâ ondan da daha kuvvetli olarak Allah'ı zikr ediniz.» (2 - Bakara : 200) buyuruluyor. Diğer âyette :

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ﴾

«Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üstüne yatarken Allah'ı zikr ederler.» (3 - Âl-i İmrân : 191) buyuruluyor. Bir diğer âyette :

﴿فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ﴾

«Namâzı kıldıktan sonra, ayakta, otururken ve yanınız üzerinde iken de Allah'ı zikr edin.» (4 - Nisâ : 103) buyuruluyor.

İbn Abbas (Radiyallâhu anh) bu âyetin tefsirinde «Gece ve gündüz, kara ve denizde, sefer ve hazerde, zenginlik ve fakirlikte, hastalık ve sıhhatte, gizli ve âşikâre Allah'ı zikr edin», demiştir.

Allahu Teâlâ münâfıkları zemmetmek üzere :

﴿وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

«Onlar Allah'ı pek az zikr ederler.» (4 - Nisâ : 142) buyurmuştur.

﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ﴾

«Rabbini gönlünden, korkarak, içinden hafif bir sesle sabah akşam an (zikret), gâfillerden olma.» (7 - A'râf : 205) buyurmuştur.

Diğer âyette :

وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ

«Allah'ı zikr, herşeyden büyüktür.» (29 - Ankebût : 45) buyuruluyor.

İbn Abbas bu âyetin tefsirinde iki tevcih var demiştir. Tevcihin birisi; Allahu Teâlâ'nın sizi zikretmesi sizin O'nu zikretmenizden daha büyüktür. Diğeri, Allah'ı zikr, zikirsiz olan her ibâdetten üstündür.

Buna benzer daha pek çok âyetler vardır.

BU HUSÛSTAKİ HADİSLER :

«Gâfiller arasında Allah'ı zikreden, kuru çalılar arasındaki yeşil ağaç gibidir.»

(Ebû Nuaym Hilye'de, Beyhakî Şûâbü'l - İmân'da zayıf sened ile İbn Ömer hadîsinden rivâyet etmiştir.)

ذَاكِرُ اللّٰهِ فِي الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ بَيْنَ الْفَارِّينَ

«Gâfiller arasındaki zikreden, kaçanlar arasında kahramanca harbeden gibidir.»

Kudsî hadîs :

اَنَا مَعَ عَبْدِى مَا ذَكَرَنِى وَتَحَرَّكَتْ شَفَتَاهُ بِى

«Kulum, beni zikredip dudaklarını benim için kıpırdattığı müddetçe ben kulumla berâberim.» (898)

مَا عَمِلَ ابْنُ آدَمَ مِنْ عَمَلٍ اَنْجَى لَهُ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ

«Resûl-i Ekrem : — Âdem oğlu, zikrullahtan daha ziyâde kendisini Allah'ın azâbından koruyabilecek bir amel işlememiştir.» buyurdu. Ashâb :

(898) İbn Mâce. Ebû Hüreyre'den.

— Allah uğrunda cihâd etmek de zikrullahın yerini tutmaz mı? Diye sordular. Resûl-i Ekrem :

وَلَا الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ إِلَّا أَنْ تَضْرِبَ بِسَيْفِكَ حَتَّى يَنْقَطِعَ ثُمَّ تَضْرِبَ بِهِ حَتَّى يَنْقَطِعَ ثُمَّ تَضْرِبَ بِهِ حَتَّى يَنْقَطِعَ

— Allah uğrunda cihâd da bu dereceyi tutamaz. Ancak kılıcın ile kırılıncaya kadar vuruşup, üç kılıç eskitirsen, yâni ciddî ve devamlı harb hâli ile bu dereceyi alabilirsin, buyurdu. (899)

مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْتَعَ فِي رِيَاضِ الْجَنَّةِ فَلْيُكْثِرْ ذِكْرَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ

«Cennet bahçelerinde eğlenmek isteyenler Allah'ı çok zikretsinler.» (900)

Resûl-i Ekrem'e hangi amel daha faziletlidir? diye soruldukta:

أَنْ تَمُوتَ وَلِسَانُكَ رَطْبٌ بِذِكْرِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ

«Dilin Allah Allah derken ölmendir.» (901) buyurmuştur.

أَصْبِحْ وَأَمْسِ وَلِسَانُكَ رَطْبٌ بِذِكْرِ اللّٰهِ تُصْبِحُ وَتُمْسِي وَلَيْسَ عَلَيْكَ خَطِيئَةٌ

«Dilin zikrullaha bağlı olduğu hâlde sabahla ve akşamla ki, günâhsız olduğun hâlde sabaha ve akşama girmiş olasın.» (902)

(899) Taberanî, Muaz'dan.
(900) Taberanî, Muaz'dan.
(901) Taberanî ve Beyhakî, Muaz'dan.
(902) Ebû'l - Kasım İsfahanî.

لَذِكْرُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ أَفْضَلُ مِنْ حَطْمِ السُّيُوفِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمِنْ إِعْطَاءِ الْمَالِ سَحًّا

«Akşam ve sabah Allahu Teâlâ'yı zikretmek, Allah yolunda kılıçların kırılmasından ve yine Allah uğrunda malı, saçarcasına infakdan efdâldir.»

إِذَا ذَكَرَنِي عَبْدِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِذَا ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْ مَلَئِهِ وَإِذَا تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا وَإِذَا تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا وَإِذَا مَشَى إِلَيَّ هَرْوَلْتُ إِلَيْهِ

«Kulum, tenha yerlerde beni zikrederse, ben de onu kendi zâtımda anarım. Cemaatta andığı vakit, ben de onun bulunduğu cemaatten daha iyi bir cemaatte onu anarım. Kulum bana bir karış yaklaştığı zamân ben ona bir arşın yaklaşırım; kulum bana bir zir'a yaklaştığı zamân ben ona, bir kulaç yaklaşırım. Kulum bana yürüyerek gelirse, ben ona doğru koşarım, yâni isteklerine sür'atle icâbet ederim.» buyurmuştur. (903)

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ ، رَجُلٌ ذَكَرَ اللّٰهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ

«Aslâ gölge bulunmayan Kıyâmet Gününde Allahu Teâlâ yedi sınıf insânı kendi rahmeti altında gölgelendirir. (Bunlardan birisi de) kimsenin bulunmadığı yerde Allah'ı zikredip Allah korkusundan gözleri yaşaran kimsedir.» Buyurmuştur. (904)

---

(903) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyreden.
(904) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَزْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ وَأَرْفَعِهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ إِعْطَاءِ الْوَرِقِ وَالذَّهَبِ وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُونَ أَعْنَاقَهُمْ وَيَضْرِبُونَ أَعْنَاقَكُمْ ه

«Hazret-i Peygamber, amellerinizin en hayırlısını Allah katında en makbûlü ve derecelerinizi en çok yükseltecek olanını, altun, gümüş infakından daha hayırlı, hattâ düşman karşısında öldürmek ve ölmekten hayırlısını size bildireyim mi? Deyince, Ashâb: Bildir yâ Resûlallah dediler. Resûl-i Ekrem devamla: "Dâima Allah'ı zikretmektir", buyurdular.» (905)

مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ ه

«Zikrimle meşgûl olup benden istemeğe vakit bulamayanlara, isteyenlerden daha çok veririm.» Buyurmuştur. (906)

BU HUSÛSA DÂİR İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ

Fudayl diyor ki: Bize şöyle bir haber gelmiştir: Allahu Teâlâ buyurdu: **«Ey kulum, sabah namâzından sonra bir mikdar, ikindi namâzından sonra da yine bir mikdar beni zikreyle. Bu iki zikir arasında geçen zamân senin için kâfidir.»**

Âlimlerden biri de şöyle haber veriyor: **«Allahu Teâlâ buyuruyor ki, kullarımın kalbine bakarım, kalbinde beni zikr tarafı gâlib olan kulumun sevk ve idâresini elime alır, onun arkadaşı ve dostu olurum.»**

Hasan-ı Basrî (Allah ona rahmet etsin) şöyle diyor: Zikr iki nev'idir:

1 — Hârice sezdirmeden kalbin ve rûhun ile Allah'ı hatırlayıp zikretmendir. Bu zikrin çok büyük mükâfatı vardır.

2 — Bundan daha makbûlü Allahu Teâlânın haram kıldığı şeyleri irtikâb ânında, Allah'ı hatırlayıp onlardan vazgeçmektir.

---

(905) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, Ebû'd - Derdâ'dan.
(906) Buhârî.

Rivâyet olundu ki, her insân ölürken gâyet susamış ve hararetli olarak ölür. Yalnız hayatında Allah'ı zikr ile ağzını ıslatanların son nefeslerinde hararetleri olmaz.

Muaz bin Cebel (Radıyallâhu Anh) buyuruyor: «Cennet halkının tek bir hasreti vardır. O da hayatta Allah'ı zikretmeksizin geçirdikleri vakitlerdir.»

ZİKR MECLİSLERİNİN FAZİLETİ

Resûl-i Ekrem'in mübârek sözleri:

مَا جَلَسَ قَوْمٌ مَجْلِسًا يَذْكُرُونَ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا حَفَّتْ بِهِمُ الْمَلَائِكَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَذَكَرَهُمُ اللّٰهُ تَعَالَى فِيمَنْ عِنْدَهُ

«Nerede bir cemâat toplanır ve Allah'ı zikr ederlerse, melâikeler onları kuşatır, etrâflarında döner. İlâhî rahmet onları kaplar ve Allahu Teâlâ kendi katında olanlara onları anlatır.» (907)

مَا مِنْ قَوْمٍ اجْتَمَعُوا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ تَعَالَى لَا يُرِيدُونَ بِذٰلِكَ إِلَّا وَجْهَهُ إِلَّا نَادَاهُمْ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ قُومُوا مَغْفُورًا لَكُمْ قَدْ بُدِّلَتْ لَكُمْ سَيِّئَاتُكُمْ حَسَنَاتٍ

«Yalnız Allah rızâsı için toplanıp zikrullah edenlere, göklerden bir münâdî, şöyle seslenir: Yerinizden mağfiret edildiğiniz hâlde kalkınız. Muhakkak, günâhlarınızı sevâblara çevirdim.» (908)

مَا قَعَدَ قَوْمٌ مَقْعَدًا لَمْ يَذْكُرُوا اللّٰهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِيهِ وَلَمْ يُصَلُّوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا كَانَ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Eğer bir mecliste Allahu Teâlâ'nın ismi anılmaz ve Peygamber

---

(907) Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(908) Ahmed, Enes'ten

üzerine salâvat-ı şerife getirilmezse kıyâmet günü o mecliste bulunanlar, bunun hasret ve nedâmetini çekerler.» (909)

Hz. Dâvûd (Aleyhisselâm) münâcatında şöyle buyuruyor:

إِلٰهِى اِذَا رَأَيْتَنِى أُجَاوِزُ مَجَالِسَ الذَّاكِرِينَ اِلٰى مَجَالِسِ الْغَافِلِينَ فَاكْسِرْ رِجْلِى دُونَهُمْ فَاِنَّهَا نِعْمَةٌ تُنْعِمُ بِهَا عَلَىَّ

«İlâhi! Seni hatırlayıp zikredenlerin meclisinden geçip gâfillerin meclisine gitmekte olduğumu gördüğün vakit, oraya gitmeden ayaklarımı kır. Zira senin böyle yapman, bana bir lûtuftur.»

اَلْمَجْلِسُ الصَّالِحُ يُكَفِّرُ عَنِ الْمُؤْمِنِ اَلْفَىْ اَلْفِ مَجَالِسِ السُّوءِ

«Sâlihler meclisinde bir kerre bulunmak, bir milyon kerre kötü meclislerde bulunmanın hâtâlarını bağışlatır.» (910)

Ebû Hüreyre (Radıyallâhu Anh) buyuruyor: «Yer halkı gökte yıldızları parlak olarak gördükleri gibi, gök halkı da yeryüzünde zikrullah olan evleri böyle parlak olarak görürler.»

Süfyan bin Uyeyne (Rahimehullah) şöyle diyor: «İnsânlar bir araya toplanıp Allah'ı zikrettikleri zamân, şeytân ve dünyâ oradan uzaklaşır, şeytân dünyâya: Bunların ne yaptıklarını görüyor musun? Der. Dünyâ: İlişme, onlar ayrıldıkları zamân, ben onları teker teker boyunlarından yakalar ve sana teslim ederim, der.»

Bir gün Ebû Hüreyre sokakta gördüğü halka: «Burada boşu boşune ne duruyorsunuz; koşun mescide, orada Resûl-i Ekrem'in mirası bölünüyor. Siz de hakkınızı alın» der. Halk hemen mescide koşar ve böyle bir şey olmadığını görünce geri döner. Vaziyeti Ebû Hüreyre'ye anlatırlar ve biz böyle bir taksimâta tesâdüf etmedik, derler. Ebû Hüreyre «Yâ ne gördünüz» diye sorunca, kimisi Kur'ân okuyor, kimisi zikr yapıyor, dediler. Ebû Hüreyre: «İşte Resûl-i Ekrem'in mirası odur» dedi.

Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre ve Ebû Sâid - el Hudrî'den rivâyet ediyor. Resûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyuruyor:

---

(909) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den.
(910) Ebû Mansur Deylemi, «Müsnedü'l Firdevs» de.

إِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مَلٰئِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ فَضْلًا عَنْ كُتَّابِ النَّاسِ

فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلَى بُغْيَتِكُمْ، فَيَجِيئُونَ

فَيَحُفُّونَ بِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، أَيَّ شَيْءٍ تَرَكْتُمْ عِبَادِي

يَصْنَعُونَهُ، فَيَقُولُونَ تَرَكْنَاهُمْ يَحْمَدُونَكَ وَيُمَجِّدُونَكَ وَيُسَبِّحُونَكَ فَيَقُولُ اللّٰهُ

تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَهَلْ رَأَوْنِي فَيَقُولُونَ لَا، فَيَقُولُ جَلَّ جَلَالُهُ كَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي

فَيَقُولُونَ لَوْ رَأَوْكَ لَكَانُوا أَشَدَّ تَسْبِيحًا وَتَحْمِيدًا وَتَمْجِيدًا فَيَقُولُ لَهُمْ مِنْ أَيِّ

يَتَعَوَّذُونَ، فَيَقُولُونَ مِنَ النَّارِ، فَيَقُولُ تَعَالَى وَهَلْ رَأَوْهَا فَيَقُولُونَ لَا فَيَقُولُ

اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا فَيَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا لَكَانُوا أَشَدَّ هَرَبًا مِنْهَا وَ

أَشَدَّ نُفُورًا، فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَيَّ شَيْءٍ يَطْلُبُونَ؟ فَيَقُولُونَ الْجَنَّةَ

فَيَقُولُ تَعَالَى وَهَلْ رَأَوْهَا فَيَقُولُونَ لَا، فَيَقُولُ تَعَالَى فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا

فَيَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا لَكَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا، فَيَقُولُ جَلَّ جَلَالُهُ إِنِّي أُشْهِدُكُمْ

أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ فَيَقُولُونَ كَانَ فِيهِمْ فُلَانٌ لَمْ يُرِدْهُمْ إِنَّمَا جَاءَ

لِحَاجَةٍ، فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ هُمُ الْقَوْمُ لَا يَشْقَى جَلِيسُهُمْ هـ

«İnsânların amel defterlerini yazan meleklerden başka Allahu Teâlâ'nın yeryüzünde seyâhat eden, bir takım melekleri vardır. Bunlar zikr meclislerine uğradıklarında diğer arkadaşlarına «gelin, aradığınız buradadır» diye seslenir ve onları göklere kadar kuşatır ve tavâf ederler. Allahu Teâlâ :

— Kullarımı nasıl gördünüz? Diye sorar. Melekler :

— Onları sana hamdeder, sana tâzim eder ve seni tesbih eder hâlde bıraktık, derler. Allahu Teâlâ :

— Beni gördüler mi? Diye sorar. Melekler :

— Hayır yâ Rab, seni görmediler. Allahu Teâlâ :

— Beni görseler ne yaparlardı? Melekler :

— Daha ziyâde tesbîh, tahmîd ve tâzim ederlerdi. Allahu Teâlâ :

— Neden kaçınıyorlar? Melekler :

— Cehenneminden yâ Rabbi. Allahu Teâlâ :
— Cehennemi gördüler mi? Melekler :
— Hayır görmediler yâ Rab. Allahu Teâlâ :
— Yâ görseler ne yaparlardı? Melekler :
— Daha çok sana sığınırlardı yâ Rab.. Allahu Teâlâ :
— İstedikleri nedir? Melekler :
— Cenneti istiyorlar yâ Rab. Allahu Teâlâ :
— Cenneti gördüler mi? Melekler :
— Hayır yâ Rab. Allahu Teâlâ :
— Görseler ne yaparlardı? Melekler :
— Daha çok arzû ve istekle cenneti isterlerdi. Allahu Teâlâ :
— Şâhit olun, ben onları mağfiret ettim. Melekler :
— Onların arasında zikr için değil, başka bir ihtiyâcı için bulunan biri de var. Allahu Teâlâ :
— Onlar öyle insânlardır ki, onlarla düşüp kalkanlar da fenâ insânlar değillerdir. Yâni onları da affetim» buyurur. (911)

TEHLÎL'İN (LÂİLÂHE İLLÂLLAH-DEMENİN) FAZÎLETİ

Bu husûstaki hadisler :

أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ

«Ben ve benden evvelki Peygamberlerin söylediği sözlerin efdâli : "Lâ ilâhe illâllahü vahdehu lâ şerike leh" sözüdür.» (912)

مَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَ
هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ كَانَتْ لَهُ عِدْلُ عَشْرِ رِقَابٍ
وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا
مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذٰلِكَ حَتَّى يُمْسِيَ وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ
بِهِ إِلَّا أَحَدٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ

(911) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(912) Müslim'de buna benzer hadisler geçmektedir. Bak Sofuoğlu Müslim Tercemesi C : 2, Shf : 218 ve devâmı.

«Her gün yüz kere "Lâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" diyen kimse, on köle azâd etmiş gibi olur. Kendisine yüz sevâb yazılır. Yüz günâhı silinir, o gün akşama kadar şeytânın şerrinden emin olur. Hiç kimse, hiç bir ibâdetle bu seviyeye ulaşamaz. Ancak bu ibâdeti, ondan daha fazla yapmış ola.» (913)

مَا مِنْ عَبْدٍ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ رَفَعَ طَرْفَهُ إِلَى السَّمَاءِ
فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ
مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ

«Güzelce abdestini aldıktan sonra gözlerini semâya çevirip "Eşhedü en lâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerîke leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlühü" diyen kimse için mutlaka cennet kapıları açılır ve istediği kapıdan içeri girer.» (914)

لَيْسَ عَلَى أَهْلِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْشَةٌ فِي قُبُورِهِمْ وَلَا فِي نُشُورِهِمْ
كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ عِنْدَ الصَّيْحَةِ يَنْفُضُونَ رُؤُسَهُمْ مِنَ التُّرَابِ وَيَقُولُونَ
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

«"Lâ ilâhe illâllah" diyenler için mezarlarında vahşet, mahşer meydânında dehşet yoktur. Sûr'un üflenmesi ânında başlarından toprakları nasıl silkerek kalktıklarını sanki görür gibiyim. Hüznü bizden gideren Allah'a hamdederiz. Muhakkak ki, bizim Rabbimiz, son derece mağfiret edici gafûr ve şekûrdur.» (915)

Yine Resûl-i Ekrem Ebû Hüreyre'ye hitâben :

(913) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den. Müslim'de 2691 nolu hadis.
(914) Ebû Dâvûd, Ukbe b. Âmir'den.
(915) Ebû Ya'lâ ve Taberânî.

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ إِنَّ كُلَّ حَسَنَةٍ تَعْمَلُهَا تُوزَنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ شَهَادَةَ أَنْ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ فَإِنَّهَا لاَ تُوضَعُ فِي مِيزَانٍ لِأَنَّهَا لَوْ وُضِعَتْ فِي مِيزَانِ مَنْ قَالَهَا صَادِقًا وَوُضِعَتِ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرَضُونَ السَّبْعُ وَمَا فِيهِنَّ كَانَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ أَرْجَحَ مِنْ ذٰلِكَ

«Ey Ebû Hüreyre! Yapmış olduğun her amel kıyâmet günü tartılacaktır. Yalnız şehâdet kelimesi tartılmaz. Zîra sıdk ve ihlâs ile bunu söyleyenin mizânının bir gözüne bu, diğer gözüne de yer ve gökler bütün içindekilerle berâber konsa, şehâdet kelimesi onlardan ağır gelir.»

لَوْ جَاءَ قَائِلُ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ صَادِقًا بِقُرَابِ الْأَرْضِ ذُنُوبًا لَغَفَرَ اللّٰهُ لَهُ ذٰلِكَ

«Sıdk ü ihlâs ile "Lâilâhe illâllah" diyen kimse yer dolusu günâh ile de gelse, Allahu Teâlâ onu mağfiret eder.» (916)

Yine Resûl-i Ekrem Efendimiz, Ebû Hüreyre'ye hitâben şöyle buyurmuştur. :

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ لَقِّنِ الْمَوْتَى شَهَادَةَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ فَإِنَّهَا تَهْدِمُ الذُّنُوبَ

«Ey Ebû Hüreyre! Ölüm döşeğinde olanlara şehâdet kelimesini telkin eyle. Zirâ şehâdet kelimesi bütün günâhları yok eder.» (917)

Ebû Hüreyre :

— Yâ Resûlallah, ölüler hakkında hâl böyle; ya diriler hakkında nasıl olur? Diye suâl edince, Resûl-i Ekrem Efendimiz :

مَنْ قَالَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ

«İhlâs ile şehâdet getiren cennete girer.» (918)

(916) Bu ifade ile garibtir.
(917) Ebû Mansûr Deylemî «Müsnedü'l-Firdevs» de.
(918) Taberânî, Zeyd b. Erkâm'dan.

«O daha ziyâde günâhları mahveder.» buyurmuştur.

لَتَدْخُلُنَّ الْجَنَّةَ كُلُّكُمْ اِلَّا مَنْ اَبٰى وَشَرَدَ عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ شِرَادَ الْبَعِيرِ عَنْ اَهْلِهِ

«Hepiniz cennete gireceksiniz, ancak sâhibinden kaçan deve gibi, Allah'ın rahmetinden kaçanlar müstesnâdır.» (919)

Allah'ın rahmetinden böyle kaçanlar kimlerdir? Suâline cevâben Resûl-i Ekrem :

مَنْ لَمْ يَقُلْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ فَاَكْثِرُوا مِنْ قَوْلِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ قَبْلَ اَنْ يُحَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهَا فَاِنَّهَا كَلِمَةُ التَّوْحِيدِ وَهِيَ كَلِمَةُ الْاِخْلَاصِ وَهِيَ كَلِمَةُ التَّقْوٰى وَهِيَ كَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ وَهِيَ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَهِيَ عُرْوَةُ الْوُثْقٰى وَهِيَ ثَمَنُ الْجَنَّةِ

«"Lâ ilâhe illâllah" demeyen kimsedir. Diliniz tutulmadan. "Lâ ilâhe illâllah" demeye devâm edin. Zîrâ o, ihlâs kelimesidir, tevhîd kelimesidir, takvâ kelimesidir, kelime-i tayyibedir. Hakka dâvet kelimesidir. O yapışılacak en sağlam bir halkadır. Cennetin bedeli odur.» Buyurdular.

Allahu Teâlâ :

«İhsânın, iyiliğin karşılığı ancak ihsân, iyiliktir.» (55 - Rahman: 60) buyurmuştur.

Dünyâdaki **«Lâ ilâhe illâllah»** Kelime-i tevhîdi mukaabilindeki ihsândan murad, âhirette Cennettir, denilmiştir. Yine Allahu Teâlâ diğer bir âyette :

«İyilik edenlere, (Şehâdet getirenlere) Cennet ve daha ziyâde Allah'ın cemâli vardır.» (10 - Yûnus: 26) Buyurmuştur.

Ber'a bin Âzib, Resûlullahtan şöyle rivâyet ediyor :

مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ عَشْرَ مَرَّاتٍ كَانَتْ لَهُ عِدْلَ رَقَبَةٍ اَوْ قَالَ نَسَمَةٍ

(919) Buhârî, Ebû Hüreyre'den.

«Yukarıdaki duâyı on kerre okuyan kimse, bir köle veyâ bir can âzâd etmiş gibi sevâb alır.» (920)

Amr bin Şuayb babasından, o da dedesinden şöyle rivâyet etmiştir. Resûlullah buyurdular ki :

«مَنْ قَالَ فِي يَوْمٍ مِائَتَيْ مَرَّةٍ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَمْ يَسْبِقْهُ أَحَدٌ كَانَ قَبْلَهُ وَلَا يُدْرِكُهُ أَحَدٌ كَانَ بَعْدَهُ إِلَّا مَنْ عَمِلَ بِأَفْضَلَ مِنْ عَمَلِهِ»

«Günde ikiyüz kerre "Lâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerîke leh lehü'l - mülkü ve lehü'l - hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" diyen kimseye önce gelenlerden kimse yetişemediği gibi, sonra gelenlerden de kimse geçemez. Ancak, bu ibâdeti daha fazla yapanlar müstesnâdır» (921)

«مَنْ قَالَ فِي سُوقٍ مِنَ الْأَسْوَاقِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَحَا عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ وَبَنَى لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»

«Gezdiği herhangi bir sokakta yukarıdaki duâyı okuyan kimsenin bir milyon günâhı bağışlanır. Defterine bir milyon sevâb yazılır. Ve Cennette kendisi için bir köşk inşâ edilir.»

Rivâyet olunur ki, kul «Lâ ilâhe illâllah» dediği zamân, bu Kelime-i tevhîd (sahife sahife) amel defterini dolaşır, nerede bir günâh bulursa onu siler, tâ kendi gibi bir sevâbın yanına gidince orada kalır.

Sahîh sened ile Ebû Eyyûb'un Resûlullah'tan bir rivâyetinde deniliyor ki :

---

(920) Hâkim.
(921) İmâm Ahmed bin Hanbel.

مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَ
هُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، عَشْرَ مَرَّاتٍ كَانَ كَمَنْ اَعْتَقَ اَرْبَعَةَ اَنْفُسٍ
مِنْ وَلَدِ اِسْمَاعِيلَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«On kere "Lâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerîke leh. Lehü'l - mülkü ve lehü'l - hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" diyen kimse İsmail Aleyhisselâmın evlâtlarından dört esiri âzâd etmiş gibi sevâb alır.» (922)

Yine sahîh isnâd ile Ebû Eyyûb, Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet ediyor :

مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ
الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ
وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ
الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، ثُمَّ قَالَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي غُفِرَ لَهُ اَوْ دَعَا
اُسْتُجِيبَ لَهُ فَاِنْ تَوَضَّاَ وَصَلّٰى قُبِلَتْ صَلَاتُهُ

«Kim gece uykusunda uyanır, "Lâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerîke leh, lehü'l - mülkü ve lehü'l - hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr. Sübhanâllahi ve'l - hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahu va'llahü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâhil - aliyyi'l - azîm" der ve sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah onu mağfiret eder. Duâ ederse, duâsını, abdest alıp namâz kılarsa namâzını da kabûl eder.» (923)

(922) Buhârî ile Müslim.

(923) Buhârî.

SÜBHANALLAH, ELHAMDÜLİLLAH DEMENİN VE DİĞER ZİKİRLERİN FAZİLETİ

Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyuruyor:

مَنْ سَبَّحَ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَحَمِدَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَكَبَّرَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَخَتَمَ الْمِائَةَ بِلَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، غُفِرَتْ ذُنُوبُهُ وَلَوْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ

«Her namâzın peşinde 33 kerre Sübhânallah, 33 kerre Elhamdülillâh, 33 kerre de Allahü Ekber dedikten sonra yüzüncüde "Lâ ilâhe illâllahü vahdehu lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" diyen kimsenin deniz köpüğü kadar günâhı olsa da mağfiret olunur.» (924)

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ عَنْهُ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ

«Günde yüz kerre "Sübhânallahi ve bihamdihi" diyen kimsenin deniz köpükleri kadar da olsa bütün günâhları bağışlanır.» (925)

Adamın biri Resûlullah'a geldi ve «Dünyâ benden yüz çevirdi. Elim çok daraldı,» diyerek yoksulluğundan şikâyet etti. Resûl-i Ekrem:

فَأَيْنَ أَنْتَ مِنْ صَلَاةِ الْمَلَائِكَةِ وَتَسْبِيحِ الْخَلَائِقِ. وَبِهَا يُرْزَقُونَ

«Meleklerin duâsı ve insânların tesbîhi gibi tesbîh etmiyor musun? Herkes bu sâyede merzûk olur» buyurdu. Adam, "O tesbîh hangisidir?" Diye suâl edince, Resûlullah (S.A.):

---

(924) Müslim, Ebû Hüreyre'den. 146/597 numaralı hadis.

(925) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.

قُلْ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ، أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ مِائَةَ مَرَّةٍ
مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى أَنْ تُصَلِّيَ الصُّبْحَ تَأْتِيكَ الدُّنْيَا رَاغِمَةً
صَاغِرَةً وَيَخْلُقُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ كُلِّ كَلِمَةٍ مَلَكًا
يُسَبِّحُ اللّٰهَ تَعَالَى إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَكَ ثَوَابُهُ هـ

«Her sabah vakti namazdan evvel yüz kerre "Sübhânallahi ve bihamdihi sübhane'llahi'l - azîm" de dünyâ mütevazı bir şekilde sana teveccüh eder. Aynı zamanda her kelimesinden Allah bir melek takdir eder ve kıyâmete kadar senin için tesbîh eder.» (926) Buyurmuştur.

إِذَا قَالَ الْعَبْدُ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الْوَاحِدَةَ مَلَأَتْ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
فَإِذَا قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الثَّانِيَةَ مَلَأَتْ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ السَّابِعَةِ إِلَى الْأَرْضِ
السُّفْلَى فَإِذَا قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الثَّالِثَةَ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: سَلْ تُعْطَهْ

«Kul, birinci "Elhamdülillâh" dediği zaman yer ile gök arasını doldurmuş olur. İkinci "Elhamdülillâh" dediği zaman yerin altından yedi kat göklerin üstüne kadar olan bu arayı doldurmuş olur. Üçüncü "Elhamdülillâh" dediği zaman, Allahü Teâlâ "Ey kulum, iste al" buyurur.» (927)

Rüfaiyetu'z - Zarkî şöyle anlatıyor: Bir gün Resûl-i Ekrem'in ardında namaz kılıyorduk, rükûdan kalkarken Resûl-i Ekrem, **«Semiallahü limen hamide»** dediğinde cemâattan birisi **«Rabbenâ leke'l - hamdü, hamden kesîren tayyiben mübâreken»** dedi. Namaz bitince Resûl-i Ekrem: «Demin onu söyleyen kimdi?» diye suâl etti. Adam **«Ben idim yâ Resûlallah»** deyince, **Resûlullah :**

لَقَدْ رَأَيْتُ بِضْعَةً وَثَلَاثِينَ مَلَكًا يَبْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا أَوَّلًا هـ

---

(926) El - Müstağfirî.
(927) Bu ifade ile garibtir.

«Otuz küsur meleğin bunu yazmak için müsâbakaya kalkıştıklarını gördüm.» buyurdu. (928)

اَلْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ هُنَّ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ، وَسُبْحَانَ اللّٰهِ ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ ، وَاللّٰهُ اَكْبَرُ ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ

«Kur'ân-ı Kerîmde geçen "Bâkiyât Sâlihât" yâni ebedî yaşayacak olan iyiliklerden murad "Lâ ilâhe illâllah, Sübhânallah, Elhamdülillâh, Allahü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh'dır."» (929)

مَا عَلَى الْاَرْضِ رَجُلٌ يَقُولُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ اِلَّا غُفِرَتْ ذُنُوبُهُ وَلَوْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ

«Yeryüzünde bulunan insânlardan kim yukarıdaki dûâyı okursa, deniz köpükleri kadar günâhları olsa da Allah onu affeder.» (930)

Nu'man İbn Beşir, Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu söylüyor.

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ مِنْ جَلَالِ اللّٰهِ وَتَسْبِيحِهِ وَتَكْبِيرِهِ وَتَحْمِيدِهِ يَنْعَطِفْنَ حَوْلَ الْعَرْشِ لَهُنَّ دَوِيٌّ كَدَوِيِّ النَّحْلِ يَذْكُرُونَ بِصَاحِبِهِنَّ اَوَلَا يُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ لَا يَزَالُ عِنْدَ اللّٰهِ مَا يُذَكِّرُ بِهِ

«Onlar ki Allah'ın celâlini zikreder, onu tesbih eder, tekbir eder, tahmid eder. Yâni Sübhanallah, Elhamdülillâh ve Allahü ekber derler, bunların tesbîh ve tahmidleri Arş-ı a'zamın etrâfını dolaşır, arı vızıltısı gibi ses çıkartmak sûretiyle sâhiblerini anarlar. Allah katında dâima zikr edilmeyi ve zikre vesile olan şeyin kaybolmamasını sevmez misiniz?» (931)

---

(928) Buhârî.
(929) Nesei ve Hâkim. Ebû Hüreyre'den.
(930) Hâkim.
(931) İbn Mâce.

Ebû Hüreyre Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor:

لَأَنْ أَقُولَ سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ
أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ

«"Sübhanallah ve'l - hamdülillâh ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber" demek benim için, üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha sevimlidir.» (932)

Diğer rivâyette: **«"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" cümlesi, bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır»** buyurduğu naklediliyor.

أَحَبُّ الْكَلَامِ إِلَى اللهِ تَعَالَى أَرْبَعٌ : سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ
لِلَّهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِنَّ بَدَأْتَ

«Allah katında en sevimli dört kelime vardır, onlar da, "Sübhanallah, Elhamdülillâh, Lâ ilâhe illâllah ve Allahü ekber" kelimeleridir. Bunları takdîm ve te'hîr etmekte beis yoktur. Hangisi ile istersen başlayabilirsin.» (933)

Ebû Malik Eş'ârî, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor.

اَلطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ، وَسُبْحَانَ اللهِ
وَاللهُ أَكْبَرُ يَمْلَآنِ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَالصَّلَاةُ نُورٌ وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ
وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ وَالْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو فَبَائِعٌ
نَفْسَهُ فَمُوبِقُهَا، أَوْ مُشْتَرٍ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا

«Temizlik îmânın yarısıdır. "Elhamdülillâh" kelimesi mizânı doldurur. "Sübhanallah" ve "Allahü ekber" kelimeleri ise, yer ile gök arasını doldururlar. Namaz nûr; sadaka delil; sabır aydınlık ve

---

(932) Müslim.

(933) Müslim.

Kur'ân ise lehine veya aleyhine hüccettir. Sabaha giren insânlar ya nefsini satar, köle olur veya satın alıp âzâd ederler.» (934)

Ebû Hüreyre, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber veriyor :

كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ :
سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ ، سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ

«Dilde kolay mizânda ağır, Allah katında sevimli iki kelime var: Onlar da "Sübhanallah ve bihamdihi sübhanallahi'l - azîm" kelimeleridir.» (935)

Ebû Zer (Radıyallahu anh) diyor ki: Resûlullah'a, Allahü Teâlâ katında en sevimli kelâm hangisidir? Diye sordum. Resûlullah :

مَا اصْطَفَى اللهُ سُبْحَانَهُ لِمَلَائِكَتِهِ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ

«Allahü Teâlâ'nın melekleri için ihtiyar ettiği kelâmdır. O da: "Sübhanallah ve bihamdihi Sübhane'llahi'l - azıym" kelâmıdır.» Buyurdu. (936)

Ebû Hüreyre Resûlullah'tan şöyle rivâyet ediyor. Resûlullah buyurdu ki :

إِنَّ اللهَ تَعَالَى اصْطَفَى مِنَ الْكَلَامِ سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ
وَاللهُ أَكْبَرُ. فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ سُبْحَانَ اللهِ كُتِبَتْ لَهُ عِشْرُونَ حَسَنَةً وَ
حُطَّ عَنْهُ عِشْرُونَ سَيِّئَةً وَإِذَا قَالَ اللهُ أَكْبَرُ فَمِثْلُ ذَلِكَ

«Allahü Teâlâ'nın ihtiyâr ettiği "Sübhanallah ve'l-hamdülillâh ve lâ ilâhe illâ'llah va'llahü ekber" kelâmıdır. Kul "Sübhanallah" dediği zaman yirmi günâhı gider, defterine yirmi sevab yazılır. "Allahü ekber" dediği zaman aynı mükâfatı bulur.» Buyurdu ve diğer kelimeleri de böylece saydı. (937)

(934) Müslim.
(935) Buhârî ile Müslim.
(936) Buhârî ve Müslim.
(937) Neseî.

Câbir (Radıyallahu anh) Resûlullah'ın şöyle dediğini haber veriyor:

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ غُرِسَتْ لَهُ نَخْلَةٌ فِي الْجَنَّةِ

«"Sübhanallahi ve bihamdihi" diyen kimse için Cennet bahçelerinde bir hurma ağacı dikilir.» (938)

Ebû Zer (Radıyallahu anh) şöyle anlatıyor: Fakirler Resûlullah'a mürâcaat ederek:

— «Ya Resûlallah, zenginler bizden daha çok ecir kazanıyorlar. Çünkü bizim kıldığımız gibi kılıyor, orucumuz gibi oruç tutuyor, üstelik servetlerinden tasadduk ediyorlar. Biz geride kalıyoruz, hâlimiz nice olur» dediler. Resûl-i Ekrem:

أَوَلَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مَا تَصَدَّقُونَ بِهِ إِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةً وَتَحْمِيدَةٍ وَتَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ وَتَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ وَأَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ وَنَهْيٌ عَنْ مُنْكَرٍ صَدَقَةٌ وَيَضَعُ أَحَدُكُمُ اللُّقْمَةَ فِي فِي أَهْلِهِ فَهِيَ لَهُ صَدَقَةٌ وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ

«Onların servetlerinden verdikleri sadaka yerine, Allahü Teâlâ sizin, Sübhanallah, Elhamdülillâh, Lâ ilâhe illâllahü ve Allahü ekber demenizi birer sadaka olarak kabul etmemiş midir? İyilikler emredip fenâlıklardan menetmeniz, sizin için sadakadır. Ailenize verdiğiniz lokma sizin için sadakadır. Helâlınızla cinsî münâsebette bulunmanız dahî sizin için yine sadakadır.» buyurdu. Onların:

— «Ya Resûlallah! Şehvetin neticesi olan temâsta da ecir olur mu?» diye sormaları üzerine Resûl-i Ekrem:

— «Gayr-i meşrû münâsebette bulunsa günâhı var mıydı?» diye sorunca «evet» demeleri üzerine:

— «İşte bunun gibi meşrû münâsebetin de sevâbı vardır.» Buyurdular. (939)

(938) Tirmizî.
(939) Müslim.

Ebû Zer (Radıyallahu anh) diyor ki, Resûlullah'a şöyle sordum :

— «Ya Resûlallah, servet sâhibleri ecir almakta bizleri geçmişlerdir. Çünkü onlar bizim okuduklarımızı okudukları gibi üstelik mallarından infâk ederler. Halbuki bizde olmadığı için biz infâk edemeyiz.» Resûlullah (S.A.V.) :

أَفَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى عَمَلٍ إِذَا أَنْتَ عَمِلْتَهُ أَدْرَكْتَ مَنْ قَبْلَكَ، وَفُقْتَ مَنْ بَعْدَكَ إِلاَّ مَنْ قَالَ مِثْلَ قَوْلِكَ تُسَبِّحُ اللهَ بَعْدَ كُلِّ صَلاَةٍ ثَلاَثاً وَثَلاَثِينَ وَتَحْمَدُهُ ثَلاَثاً وَثَلاَثِينَ وَتُكَبِّرُهُ أَرْبَعاً وَثَلاَثِينَ

«Ben sana bir ameli öğreteyim, ki bu amel sâyesinde, onu yapanlar müstesnâ, senden ilerde olanlara yetişir ve senden sonra gelenlere üstün olursun. O da her namazı müteakib 33 kere Sübhanallah, 33 kere Elhamdülillâh ve 34 kere Allahü ekber demendir.» Buyurdu. (940)

Büsre, Resûl-i Ekremin şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor :

عَلَيْكُنَّ بِالتَّسْبِيحِ وَالتَّهْلِيلِ وَالتَّقْدِيسِ فَلاَ تَغْفُلْنَ وَاعْقِدْنَ بِالْأَنَامِلِ فَإِنَّهَا مُسْتَنْطِقَاتٌ

«Tesbîh, tehlîl ve takdîse devâm edin. Bunlardan gâflet etmeyin. Şaşırmamak için parmak uçları ile hesâb edin. Zîra onlar Kıyâmet gününde sorguya çekilir ve şahâdet ederler.» (941)

Ebû Hüreyre ve Ebû Sa'id el - Hudrî'nin hazır bulundukları bir mecliste Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(940) İbn Mâce.
(941) Ebû Dâvûd ve Tirmizî.

إذا قال العبد لا إله إلا الله والله أكبر قال الله عز وجل
صدق عبدي لا إله إلا أنا أكبر، وإذا قال العبد لا إله إلا الله وحده
لا شريك له قال تعالى صدق عبدي لا إله إلا أنا وحدي لا شريك لي،
وإذا قال لا إله إلا الله ولا حول ولا قوة إلا بالله يقول الله سبحانه
صدق عبدي لا حول ولا قوة إلا بي (ومن قالهن عند الموت لم تمسه النار)

«Bir kul "Lâ ilâhe illâllah" ve "Allahü ekber" dediği zaman, Allahü Teâlâ: "Kulum doğru söylüyor, ibâdete lâyık olan Allah ancak Benim. Ekber, herşeyden büyük ve yüce olan da Benim" der. Kul "Lâ ilâhe illâllahü vahdehü lâ şerike leh" dediği zaman Allahü Teâlâ: "Kulum doğru söylüyor. Allah, yalnız Benim. Şerikim, benzerim, eşim ve dengim yoktur" der. Kul "Lâ ilâhe illâllah" ve "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" dediği zaman, Allah —Celle Celâlühü—: **"Kulum doğru söylüyor, güç ve kuvvet Benimdir" buyurur. Aynı zamanda bu kelimeleri sekerât-ı mevt ânında söyleyen kimseyi Cehennem yakmaz.»** (942)

Mus'ab Bin Sa'd babasından, babası da Resûlullah'tan şöyle rivâyet ediyor:

أيعجز أحدكم أن يكسب كل يوم ألف حسنة فقيل كيف ذلك يا رسول
الله فقال صلى الله عليه وسلم: يسبح الله تعالى مائة تسبيحة
فيكتب له ألف حسنة ويحط عنه ألف سيئة ه‍

«Her gün bin sevâb kazanmaktan âciz misiniz? Bu nasıl olur yâ Resûlallah? Diyene cevâben: Yüz kerre "Sübhanallah" derseniz, bin tane günâhınız mahvolur ve defterinize bin sevâb yazılır.» (943)

Resûl-i Ekrem Ebû Musa'l-Eş'ârî'ye «Ey Kays'ın oğlu Abdullah»

---

(942) Tirmizî.
(943) Müslim.

(ismidir) veyahut «Yâ Ebâ Mûsa» (bu da künyesidir) diye hitâb ederek şöyle devâm etmiştir :

يَا عَبْدَ اللّٰهِ ابْنِ قَيْسٍ أَوْ يَا أَبَا مُوسَى أَوَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَنْزٍ مِنْ كُنُوزِ
الْجَنَّةِ قَالَ بَلَى قَالَ قُلْ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ، أَلَا أُعَلِّمُكَ كَلِمَةً
مِنْ كَنْزٍ تَحْتَ الْعَرْشِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ ﴾

«Cennet hazînelerinden (ve diğer rivâyette) arşın altındaki hazînelerden bir hazîneye seni irşâd edeyim mi? Evet yâ Resûlallah irşâd buyur, demesi üzerine Resûlullah: "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" de» diye buyurdular. (944)

Ebû Hüreyre rivâyetinde :

أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ قَوْلِ لَا حَوْلَ
وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ، يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى أَسْلَمَ عَبْدِي وَاسْتَسْلَمَ ﴾

«Arş-ı A'zam'ın altında ve Cennet hazînelerinden olan bir ameli sana öğreteyim mi? O "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" sözüdür. Bir kul bunu söyleyince Allahu Teâlâ "Kulum İslâm oldu ve teslim oldu" buyurur.» (945)

مَنْ قَالَ حِينَ يُصْبِحُ رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِالْقُرْآنِ
إِمَامًا وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيًّا وَرَسُولًا كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ
أَنْ يُرْضِيَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾

«Kim, her sabah "Allah'ı Rab, İslâmı dîn, Kur'ân'ı imâm, Muhammed Aleyhisselâmı resûl ve nebî olarak tanıdım ve kabul ettim" derse, Kıyâmet gününde Allahü Teâlâ'nın kendisini râzı etmesini hak etmiştir.» (946)

---

(944) Buhârî ile Müslim.
(945) Neseî ve Hakîm.
(946) Ebû Dâvûd ve Neseî, Tirmizî.

Diğer bir rivâyette «Allah, bu adamdan râzı olur» denilmiştir.

Mücâhid: «Evinden çıkan bir kimse, «Bismillâh» dediği zaman, bir melek «Hidâyete ulaştın» der. «Tevekkeltü alâ'llah» dediği zaman, Allahü Teâlâ «Ben sana yeterim» buyurur. «Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh» dediği zaman melek, «Her tehlikeden kurtulmuş oldun» der. Bunun üzerine şeytanlar «Hidâyete ulaşan, Allah kendisine kâfi olan ve Allah'ın himâyesine girenden daha ne umarsın» diyerek yanından uzaklaşırlar.» Demiştir.

Şâyet, diğer ibâdetler bu kadar yorucu, zikrullah bu kadar kolay olduğu hâlde, nasıl olur da zikir, onlardan daha fazîletli ve daha faideli olur? Dersen, bilmiş ol ki, bunun hakîkatine ermek mükâşefe ilmine vâbestedir. Burada yâni muâmele ilminde açıklayabileceğimiz şudur ki: Fâideli olan zikir, devâmlı ve kalb huzûru ile olan zikirdir. Gâfil kalb ile yalnız dilden yapılan zikrin faydası azdır. Bu husûsu te'yid eden haberler de vardır. Huzûr-ı kalbin de devâmı şarttır. Hattâ bâzan kalbin huzûru ve ekseri dünyâ meşgalesiyle yapılan zikrin yine faydası azdır. Devâmlı veya ekseriyetle huzûr-ı kalbin bulunması diğer ibâdetlerden evvel gelir. Hattâ bütün ibâdetler kalbin huzûru ile değerlenir. İbâdetlerin neticesi huzûrdur. Zikrin de evveli ve âhiri vardır. Evveli üns ve muhabbeti gerektirir. Zikrin sonu ise üns ve muhabbeti tevlîd eder. Zikirde aranan bu ikinci kısımdır. Çünkü mürid, ilk hâlinde kalb ve lisânını vesveselerden kurtarıp Allahü Teâlâ'nın zikrine bağlamakta zorluk çeker. Eğer muvaffak olursa, zikr ile ünsiyet peydâ eder ve kalbinde zikrettiği kimseye karşı bir muhabbet uyanır. Bunun böyle olmasına şaşmamak lâzımdır. Çünkü bir adam yabancı birisini, güzel vasıfları ile başka birisine anlata anlata, o adamın gönlünde ona karşı gıyabî bir aşk uyanır ve ona hayâlen âşık olur, ki bu görülegelen bir vaziyettir. Sonra bu aşkın neticesi olarak, onu anmadan duramaz bir hâle gelir. Çünkü bir şeyi seven dâimâ onu anar. Bir şeyi çok anan da ne olsa onu sever. İşte Allahü Teâlâ-yı zikretmenin evveli de böyledir. Zikr olunan Allah ile ünsiyet peydâ edip ona karşı muhabbet hâsıl oluncaya kadar biraz müşkilât çeker. Sonra da O'nu anmadan duramaz hâle gelir. Mûcib mûceb olur. Meyve ağacı meyve verecek hâle gelir. İşte bâzı âriflerin «Yirmi sene Kur'ân üzerinde yoruldum, amma sonra da yirmi sene zevkini sürdüm» dediklerinin mânâsı da budur. Zevk alma, ancak ünsiyet ve muhabbetten doğar. Ünsiyet de devâmlı yorgunluk ve uzun zahmetlerden sonra hâsıl olur. Öyle ki, devâm ile bu zahmet itiyat hâlini alır. Bunu da uzak görmemek lâzım. Çünkü insân alışkın olmadığı bir yemekte zorluk çeker. Fakat sonradan mizaca uygun gelmeğe başlar,

ona alışır ve bir daha o yemeği bırakamaz. İnsân başlangıçta zorlukla tahammül ettiği külfetlere sonradan alışır.

Nitekim şâir: «Nefis öyle bir şeydir ki, başlangıçta ona zorlukla yaptırılan şeyler, sonra onda tabiat hâline gelir» diyor. Böylece Allahü Teâlâ'nın zikriyle ünsiyet peydâ ettikten sonra, ancak ölümle ayrılabileceği mâl, evlâd, mevki ve hattâ nefsinden bile sıyrılır. Yalnız zikrullah ile başbaşa kalır. Eğer böylece zikrullah ile ünsiyet peydâ ederse, ondan faidelenir ve zikre mâni olan hâllerden sıyrılmış olmaktan zevk duyar. Zirâ dünyâ hayâtındaki zarûrî ihtiyâçlar, Allahü Teâlâ'yı zikretmeğe mâni olur. Ancak öldükten sonradır ki, kendisi ile mahbûbu arasında bir mâni kalmaz. Bu mânilerin ortadan kalkmasiyle ona rağbeti artar. Bu sebebtendir ki, Resûl-i Ekrem :

إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي، أَحْبِبْ مَا أَحْبَبْتَ فَإِنَّكَ مُفَارِقُهُ

«Ruhü'l - Kûds kalbime şöyle ilka etti. (Allah'tan başka) kimi seversen sev, mutlaka ondan ayrılacaksın» buyurdu. (947)

Resûlullah burada dünya ile alâkalı olan şeyleri kasdetmiştir. Çünkü bunlar kendisi için, ölümü ile beraber yok olur giderler. Her şey fânî; bâkî olan ancak Allah'tır. Kendi hakkında dünyâdaki her şeyin yok olması, ömrünün sona ermesiyledir. Amma Üns-i İlâhî ise öldükten sonra da civâr-ı İlâhîye yükselmekle devâm eder. Zikir sâyesinde mezkûr ile mülâkat hâsıl olur. Bu da kabirdekilerin dirilip, göğsünde gizli kalan niyetlerin açığa çıkmasından sonradır. Öldükten sonra yok olmuş gitmiştir. Daha zikrullah nerde kalır deyip öldükten sonra zikrullahın devâmını inkâra kalkışmak doğru olmaz. Çünkü bunun yokluğu âlem-i mülk ve şahâdetten yâni görülür âlemden yokluktur, âlem-i melekûttan yok olmaz, görülmeyen âlemde öldükten sonra da mevcuttur. Nitekim Resûl-i Ekrem buna işâret ederek :

«Kabir, ya Cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukurdur.» (948)

«Şehidlerin rûhları, yeşil kuşların kanatları arasındadır.» (949) buyurmuştur. Yine Bedir'de öldürülen müşriklere hitâben :

«Ey filân kişiler, Allah'ın size va'dettiği âzâbı buldunuz mu? Rabbimin bana va'dettiği (nusreti) ben hak olarak buldum» buyur-

---

(947) İlim bahsinde geçmiştir. Bak. Sf : 223.
(948) Tirmizi, Ebû Said'den.
(949) Müslim, İbn Mes'ûd'dan.

muştur. Bunun üzerine Hazret-i Ömer (Radiyallahu anh) : «Bunlar lâşe olmuş; nereden duyup nereden cevâb verecekler?» deyince, Resûlullah :

«Hayâtım kabza-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, benim sözümü siz onlardan daha fazla duyamazsınız, fakat onlar cevâb vermeğe muktedir değiller» buyurmuştur. (950)

Bütün bunlar ölümün yokluk olmadığını kat'î olarak ifâde etmektedir. Müşrikler hakkında Müslimdeki hadîs bu iken mü'minler ve şehidler hakkında da şöyle buyurmuştur :

«Onların rûhları yeşil kanatlı kuşların kursaklarında ve Arş-ı A'zâmın altında asılıdır.» (951)

İşte şu sözlerle işâret edilen bu vaziyet Allah'ı zikretmeğe münâfî değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de :

«Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bil'âkis onlar Rabları katında diridirler. Allah'ın bol ni'metinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar. Geri kalarak kendilerine katılmıyanlara hiç korkulacak ve kederlenecek birşey olmadığını müjdelemek isterler.» (3 - Âl-i İmrân : 169, 170)

Buyurulmaktadır.

Şehidlerin üstün mevkii, Allahü Teâlâ'yı zikrin faziletindendir. Çünkü matlûb olan son nefesdir. Yâni dünyâ sevgisinden ve Allahtan başka herşeyden alâkayı keserek, bütün mevcûdiyeti ile Allah'a teveccüh etmektir. İnsan kendisini bu hâle getirebilir. Fakat bu hâl üzerinde olması, ancak düşman ile cihâda bağlıdır. Düşman karşısına çıkan, dünyânın mâl, evlâd, âile ve mansıb gibi her nevi varlığından alâkasını kesmiştir. Çünkü bunları hayatı için isterdi. Halbuki Allah sevgisi ve rızâsı uğrunda hayâtını hiçe saymıştır. Bundan daha üstün bir şekilde Allah'a müteveccih olmak düşünülemediği için, şehâdetin derecesi yükselmiş ve fazîletine dâir pek çok âyet ve hadisler vârid olmuştur.

Bunlardan birisi Uhud harbinde Abdullah İbn Amr el-Ensârî şehid olduğu zaman Resûlullah'ın Câbir'e hitâben buyurmuş olduğu şu hadîsdir :

---

(950) Müslim, Enes'ten.

(951) İbn Mâce, Kâ'b bin Mâlik'den.

أَلَا أُبَشِّرُكَ يَا جَابِرُ قَالَ بَلَى بَشَّرَكَ اللهُ بِالْخَيْرِ قَالَ إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ
أَحْيَا أَبَاكَ فَأَقْعَدَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَيْسَ بَيْنَهُ سِتْرٌ فَقَالَ تَعَالَى تَمَنَّ
عَلَيَّ يَا عَبْدِي مَا شِئْتَ أُعْطِيكَهُ فَقَالَ يَا رَبِّ أَنْ تَرُدَّنِي إِلَى الدُّنْيَا
حَتَّى أُقْتَلَ فِيكَ وَفِي نَبِيِّكَ مَرَّةً أُخْرَى فَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ سَبَقَ الْقَضَاءُ
مِنِّي بِأَنَّهُمْ إِلَيْهَا لَا يَرْجِعُونَ

«Ey Câbir (şehid olan sahabinin oğludur), **sana bir müjde haberi vereyim mi? Câbir: "Evet ver, yâ Resûlallah" deyince, Resûl-i Ekrem: Allahü Teâlâ babanı diriltti ve huzûr-ı mânevisine aldı ve "Ey kulum, dile benden ne dilersin, istediğini sana vereceğim" buyurdu. Baban da, "Yâ Rab, senden dileğim: Beni dünyâya çevir gideyim, bir daha senin rızân uğrunda Habîbinin önünde muhârebe edip tekrar şehid olayım" dedi. Allahü Teâlâ "Benim irâde-i âliyyem bir defa gelenlerin bir daha geri dönmemesine taallûk etmiştir" buyurdu.»** (952)

Dünyâ ile alâkasını keserek tamâmiyle Allah'a teveccüh eden kimsenin bu hâl üzere ölebilmesinin yegâne sebebi, düşman karşısında muhârebe ederek ölmektir. Çünkü o ânda ölmezse, belki zamanla dünyâ şehvetleri onun kalbini kaplayarak İlâhî zikirden alıkor. Bunun için mârifet erbâbı son nefesden son derece korkarlar. Çünkü kalb, her ne kadar zikrullah'a bağlandı ise de dönebilir. Dünyâ şehvetlerine iltifât edenler bu gibi fitnelerden kendilerini kurtaramaz. Son zamanlarında kalbine dünyâ sevgisi girer ve bu hâl ile dünyâdan ayrılırsa, öldükten sonra da bu hayâta döner ve yeniden gelmeği arzû eder. Bu gibilerin âhiretten nasîbi azdır. **«Zîra insânlar yaşadıkları gibi ölürler ve öldükleri hâlde dirilirler»** O hâlde bu gibi vartalara düşmemenin en sâlim yolu şudur. Maksadı ganimet malı elde etmek veyâ kahramanlık ile nâm salmak olmayıp, Allah'ın adını yüceltmek ve Allah rızası uğrunda şehidlik olmalı ve de tam kalbi Allah'a bağlı olduğu halde şehadete ermelidir.

İşte bu gibiler hakkında Allahü Teâlâ **«Cennet karşılığında mü'minlerden mâl ve canlarını satın alır»** buyurmuştur. Dünyâyı verip Âhireti satın alan da işte budur. Şehidin hâli, **«Lâ ilâhe illâllah»** Ke-

(952) Tirmizi, İbn Mâce ve Hakîm, Câbir (R.A.) den.

lime-i tevhidinin mânâsına uygun gelir. Çünkü şehidin, Allah'tan, Allah sevgisinden başka bir gâyesi yoktur. Hakikatte insân oğlunun maksadı ne ise mâbûdu da odur ve her mâbûdu onun ilâhıdır. Şehid, lisân-i hâl ile de «Lâ ilâhe illâllah» diyor. Çünkü şehidin Allah'tan ve Allah'a ulaşmaktan başka bir maksadı yoktur. Yalnız dili ile kelime-i şehadeti söyleyip tavr u hareketi ona uygun olmayanların vaziyeti Allahü Teâlâ'nın meşiyyetine bağlıdır. Dilerse affeder, dilerse âzâb eder. Tehlikeden sâlim değildir. İşte bunun için Resûl-i Ekrem «Lâ ilâhe illâllahû kelime-i tevhidini diğer zikirler üzerine tercih etmiştir. Ve tergîb mâhiyetinde kayıtsız olarak bunu mutlak şekilde zikr etmiştir. Sonra bâzı yerlerde de sıdk ve ihlâs ile kelime-i tevhîdi şart koştu ve «bir kere ihlâs ile lâ ilâhe illâllah diyen» buyurdu. İhlâsın mânâsı ise, dil ile hâlin birleşmesi demektir.

Dil ve hâlimizle, zâhir ve bâtınımızla son nefesinde «Lâ ilâhe illâllah» diyen kullarından olmamızı Allah'tan dileriz. Bu sâyede dünyâya iltifât etmediğimiz ve ona meyil vermediğimiz ve Allah'a mülâkatı sevdiğimiz hâlde dünyâya vedâ etmiş olabilelim. Zira vuslatı sevenin, Allah da mülâkatını sever. Allah'a ulaşmayı sevmeyen kimsenin mülâkatını Allah da sevmez. İşte bu anlattıklarımız zikrin ehemmiyetini bildiren bâzı rumuzlardır ki, muâmele bahsinde daha ileri gitmek mümkün değildir.

İKİNCİ BÂB

DUÂNIN FAZÎLETİ, ÂDÂBI VE HAZRETİ PEYGAMBER EFENDİMİZDEN (S.A.) VÂRİD OLAN BÂZI DUÂLARIN FAZÎLETİ İLE İSTİĞFARIN, RESÛL-İ EKREM ÜZERİNE GETİRİLEN SALÂVÂT-I ŞERÎFELERİN FAZÎLETİ BEYÂNINDADIR.

DUÂNIN FAZÎLETİ

Bu husûstaki âyetler:

Allahü Teâlâ buyuruyor :

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي

«Kullarım, sana benden sordukları zaman (Bilsinler ki) şüphesiz ben onlara yakınım. Benden isteyenin, duâ ettiğinde duâsını kabul ederim. Artık onlar da benim dâvetime icâbet etsinler.» (2 - Bakara : 186).

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

«Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın. Doğrusu, O aşırı gidenleri sevmez.» (17 - A'râf : 55).

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي
سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

«Ve rabbınız, bana duâ edin, ben de sizin dâvetinize icâbet edeyim buyurdu. Bana ibâdet etmekten kibr edenler hakir olarak Cehenneme girecekler.» (40 - Mü'min: 60).

﴿قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى﴾

«İster Allah diyerek duâ et, ister Rahmân diye duâ et. İkisi de Allahü Teâlânın esmâ-i hüsnâsındandır.» (17 - İsrâ : 110).

Nu'mân bin Beşîr, Resûl-i Ekremin şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor :

﴿إِنَّ الدُّعَاءَ هُوَ الْعِبَادَةُ﴾

«Duâ, ibâdetin tâ kendisidir.»

Ve sonra da;

﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾

«Bana duâ edin, size icâbet edeyim.» (40 - Mü'min: 60) âyet-i celîlesini okumuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

﴿اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ﴾

«Duâ ibâdetin iliğidir.» (953)

Yine Resûl-i Ekrem :

﴿لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ عَلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الدُّعَاءِ﴾

«Allah katında duâdan makbûl ve kıymetli hiç bir şey yoktur.» (954) Buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde yine Resûl-i Ekrem şöyle buyuruyor :

---

(953) Tirmizî, Enes'den.

(954) Tirmizî.

إِنَّ الْعَبْدَ لَا يُخْطِئُهُ مِنَ الدُّعَاءِ إِحْدَى ثَلَاثٍ إِمَّا ذَنْبٌ يُغْفَرُ لَهُ
وَإِمَّا خَيْرٌ يُعَجَّلُ لَهُ وَإِمَّا خَيْرٌ يُدَّخَرُ لَهُ

«Kul, duâsında üç şeyin birini almaktan şaşmaz. Ya duâ sâyesinde günâhı bağışlanır, veyahut peşin bir mükâfat alır, veyahut âhirette karşılığını bulur.» (955)

Ebû Zer (Radıyallahu anh) şöyle buyuruyor: «İyilik üzerine yapılan duâlar yemeğe katılan tuz kadar olmalıdır.»

Yâni duâ, kısa ve özlü olmalıdır.

Yine Resûl-i Ekrem :

سَلُوا اللّٰهَ تَعَالَى مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ
وَأَفْضَلُ الْعِبَادَةِ انْتِظَارُ الْفَرَجِ

«Allah'ın fazlından isteyin. Allah, kendisinden istenmeği sever. İbâdetlerin makbûlü, ferahlığı beklemektir.» (956)

DUÂNIN ÂDÂBI

Duânın on âdâbı vardır :

1 — Şerefli vakitleri aramak : Sene içerisinde arefe günleri, aylardan Ramazan ayı, haftada cum'a günü ve gecelerde seher vakti gibi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde :

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

«Ve seher vaktinde onlar istiğfar ederler.» (51 - Zâriyât : 18) Buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem de hadis-i şerîfinde buyuruyor :

---

(955) Deylemî, «Müsnedü'l - Firdevs» de.
(956) Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan.

يَنْزِلُ اللّٰهُ تَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ اِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْاَخِيرُ فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ يَدْعُونِى فَاَسْتَجِيبَ لَهُ مَنْ يَسْأَلُنِى فَاُعْطِيَهُ مَنْ يَسْتَغْفِرُنِى فَاَغْفِرَ لَهُ

«Gecenin üçte biri kaldığı zaman, Allahü Teâlâ, birinci kat semâya tecelli ederek (oradan kullarına hitâben): "Yok mu istiğfar eden, onu mağfiret edeyim, yok mu isteyen, dilediğini vereyim, yok mu duâ eden duâsını kabul edeyim", buyurur.» (957)

Hattâ Yakûb Aleyhisselâm, kendisinden istiğfar dileyen oğullarına karşı :

سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّى

«Sizin için yakında Rabbime istiğfar ederim.» (12 - Yusuf : 98) buyurması, duâların kabul olacağı seher vaktini beklemek için idi. Hattâ denildi ki seher vakti kalktı, oğullarının afvı için duâ etti, oğulları da ardında «âmîn» dediler, Allahü Teâlâ «Ben onları hem afvettim, hem de Peygamber yaptım» buyurdu.

2 — Şerefli hâllerden istifâde etmek : Nitekim Ebû Hüreyre (Radıyallahu anh) şöyle buyuruyor: «Gök kapıları, İslâm ordusu ile küffâr ordusunun karşılaştığı, yağmurun yağdığı ve farz namazlarının kılındığı esnâlarda açılır. Bu vakitleri ganîmet bilerek duâ edin.» diye haber vermektedir.

Mücâhid : «Namaz vakitleri hayırlı saatlerde kılınır. Bu vakitlerde, namazların peşinden Allah'a duâ edin» buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de hadis-i şerîfinde :

اَلدُّعَاءُ بَيْنَ الْاَذَانِ وَالْاِقَامَةِ لَا يُرَدُّ

«Ezan ile ikamet arasında yapılan duâ red olunmaz.» (958) buyurmuştur. Diğer hadiste de :

(957) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(958) Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî, Hz. Enes'ten.

الصَّائِمُ لَا تُرَدُّ دَعْوَتُهُ

«Oruçlunun duâsı red olunmaz.» (959) buyurmuştur.

Aslında vakitlerin şerefi de, hâllerin şerefine râci'dir. Meselâ seher vakti, kalblerin berrak, teşvişten hâlî ve hâlis olduğu bir vakittir. Arefe ve cum'a günleri de Allahın rahmetine hazırlanma vaktidir. İşte bu saydıklarım, vakitlerin şerefli olmalarının sebeblerinden birisidir. Vakitlerin şerefi için daha nice esrâr vardır ki, beşer ona muttali olamaz. Ayrıca secde hâli de duâların kâbûlüne uygun düşen hâllerdendir. Nitekim Ebû Hüreyre Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet ediyor :

أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا فِيهِ مِنَ الدُّعَاءِ

«Kulun, Allah'a en çok yakın olduğu, secde hâlidir. Secdede Allah'a çok duâ edin.» (960)

İbn Abbas (R.A.) Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet etmiştir:

إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ رَاكِعًا أَوْ سَاجِدًا، فَأَمَّا الرُّكُوعُ فَعَظِّمُوا فِيهِ الرَّبَّ تَعَالَى، وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِيهِ بِالدُّعَاءِ فَإِنَّهُ قَمِنٌ أَنْ يُسْتَجَابَ لَكُمْ

«Rükû ile sücûdda Kur'ân okumaktan men'olundum. Rükûda Rabbinizi tâzim edin "Sübhane Rabbiyel azîm" deyin. Secdede ise, duâ edin. Çünkü secde hâli, duâların kabûlüne müsâit olan bir hâldir.» (961)

3 — Kıbleye dönerek, koltuklarının altı görülecek şekilde ellerini kaldırıp duâ etmektir: Câbir bin Abdullah'ın rivâyetinde: «Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Arafat'ta kıbleye dönerek akşama kadar duâ etti» buyurulmuştur. Selmân, Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor :

---

(959) Tirmizî.
(960) Müslim.
(961) Müslim.

إِنَّ رَبَّكُمْ حَيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعُوا أَيْدِيَهُمْ إِلَيْهِ يَرُدَّهَا صُفْرًا

«Muhakkak ki, sizin Rabbiniz hayâ ve kerem sâhibidir. Kulları ellerini kaldırıp kendisinden bir şey istedikleri zaman, onları boş çevirmekten hayâ eder.» (962)

Enes'in rivâyetinde şöyle deniliyor:

كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَتَّى يُرَى بَيَاضُ إِبْطَيْهِ فِي الدُّعَاءِ وَلَا يُشِيرُ بِأُصْبُعِهِ

«Resûl-i Ekrem duâ ettiği zaman koltuk altı görülünceye kadar ellerini kaldırır ve duâda parmakları ile işâret etmezdi.» (963)

Yine Ebû Hüreyre'nin bir rivâyetinde Resûl-i Ekrem duâsında iki parmağiyle işâret eden bir adama tesâdüf ettiğinde: «Tek parmak ile işaret et» buyurdular.

Ebû'd - Derdâ (Radıyallahu anh): **«Elleriniz bağlanmadan önce duâ için onları kaldırın.»** Buyurmuştur.

Böylece duâ ettikten sonra ellerini yüzüne sürmelidir. Nitekim Hz. Ömer (Radıyallahu anh) in rivâyetinde: **«Resûl-i Ekrem ellerini duâya kaldırdığı zaman yüzüne sürmeden salıvermezdi.»** deniliyor.

İbn Abbas'ın rivâyetinde: **«Resûl-i Ekrem duâ ettiği zaman avuçlarını birleştirir ve iç kısmını yüzüne doğru çevirirdi»** denilmektedir.

Bu anlattıklarımız, duâda ellerin duruş keyfiyetidir. Duâ ederken gözler semâya kaldırılmaz. Nitekim bir hadîsinde Resûl-i Ekrem:

لَيَنْتَهِيَنَّ أَقْوَامٌ عَنْ رَفْعِ أَبْصَارِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ عِنْدَ الدُّعَاءِ أَوْ لَتُخْطَفَنَّ أَبْصَارُهُمْ

«Duâda gözlerini semâya kaldıranlar, bu âdetlerinden vaz geçmeli. Yoksa gözlerinin (ziyâsı) alınır.» (964) Buyurmuştur.

---

(962) Tirmizî ve Ebû Dâvûd.
(963) Müslim.
(964) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

4

4 — Duâyı gizlice yâni hafif sesle yapmak : Nitekim Ebû Musâ'l-Eş'ârî diyor ki: «Resûl-i Ekrem ile bir yolculuktan dönmüştük. Medine'ye yaklaştığımız zaman, Resûl-i Ekrem tekbîr alınca, herkes yüksek sesle tekbîr aldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الَّذِى تَدْعُونَ لَيْسَ بِأَصَمَّ وَلاَ غَائِبٍ إِنَّ الَّذِى تَدْعُونَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ أَعْنَاقِ رِكَابِكُمْ

«Ey insânlar! Sizin duâ ettiğiniz (Allah) ne gâibtedir ve ne de sağırdır. Sizin duâ ettiğiniz (Allah) sizinle atlarınızın boynu arasındadır.» (965) buyurdu.»

Hazret-i Âişe, Allahü Teâlâ'nın :

وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا

«Namazında ne fazla bağır, ne de sesini gizle, yâni orta derecede oku.» (17 - İsrâ : 110)
kavl-i kerîmindeki «bi-salâtike» 'den murâdı «bi-duâ'ike» dir, buyurdu. Yâni duâlarınızı bağırarak yapmayın, alçak ses ile yapın demektir.

Nitekim Allahu Teâlâ duâsını gizlice yaptığı için Zekeriyâ Aleyhisselâmı senâ etmek üzere şöyle buyurdu:

إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا

«O, Rabbine gizlice niyâz ettiği zaman.» (19 - Meryem : 3).

Diğer âyet-i celîlede de :

أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً

«Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın.» (7 - A'râf : 55). buyuruluyor.

---

(965) Buhârî ile Müslim.

5 — Duâda yapmacık sözlerden sakınmaktır. Duâ eden (kapıdaki sâil gibidir); tevâzu ve huşû içinde istemeli ve külfetli sözlerden sarf-ı nazar etmelidir.

Resûl-i Ekrem bir hadîste:

«İleride, duâda haddini tecâvüz eden cemaâtler türeyecektir.» buyurmuştur. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de buyuruyor:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

«Rabbinize gönülden ve gizlice duâ edin, O. aşırı gidenleri sevmez.» (7 - A'râf: 55).

Duâda tekellüf edip secî'li sözler konuşanları Allah sevmez. En doğrusu Hazret-i Peygamber ve sahabelerinden vârid olan duâlardan fazlaya kaçmamaktır. Çünkü insân, bâzan haddini aşarak lüzumsuz şeyleri isteyebilir. Bunun için Muaz'dan şöyle rivâyet edilmiştir: «Cennette bile âlimlere ihtiyâç vardır. Çünkü Cennet halkına, ne isterseniz isteyin dendiği vakit onlar ne isteyeceklerini ve nasıl isteyeceklerini bilemiyecekleri için âlimlerden suâl edeceklerdir.»

Diğer bir hadîste de:

إِيَّاكُمْ وَالسَّجْعَ فِي الدُّعَاءِ حَسْبُ أَحَدِكُمْ، أَنْ يَقُولَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ

«Duâda secî'den, yapmacık sözlerden kaçının. "Allahım! Senden Cenneti ve beni Cennete yaklaştıracak söz ve ameli diler; Cehennemden ve Cehenneme yaklaştıracak söz ve işlerden sana sığınırım" demek kâfidir», buyurdu. (966)

Yine haberde:

سَيَأْتِي قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ وَالطُّهُورِ

---

(966) Bu ifade ile garibtir.

«İleride öyle insânlar gelecek ki, onlar duâ ve temizlikte haddi aşacaklardır.» Buyurulmuştur.

Seleften bir zât, kıssacı bir duâhâna tesâdüf ediyor. Adamın böyle seci' ve yapmacık sözler ile duâ ettiğini görünce: «Bu seci' ve bu külfeti Allah'a karşı mı yapıyorsun? Bilmiş ol ki, ben Habîb-i Acemî'yi şöyle duâ ederken gördüm: "Allahım bizi, iyilerden yap. Allahım, Kıyâmet günü bizi mahcûb etme. Allahım, bizi iyi işler yapmağa muvaffak eyle." İnsânlar da her köşeden onun duâsına iştirâk ederlerdi. Çünkü duâsının makbûl olmasiyle tanınmış bir zâttı.» dediler.

Diğer bâzıları da: Duâ fesâhat ile değil, tevâzû' ve huşû' ile yapılmalıdır, dediler.

Denildi ki: Hakikî âlimler ve Allah'ın dostlarından olan bâzı ebdallar, duâlarında yedi kelimeyi aşmazlardı. Nitekim Bakara Sûresinin sonundaki âyetler de bunu öğretmektedir. Allahü Teâlâ kullarının duâlarında, bu miktardan fazlasını haber vermemiştir.

Secî'den gâye külfetli sözler aramaktır. Çünkü bu tarzda duâ edenin hâli, duâya uygun değildir. Yoksa vezinli kelimeler demek değildir. Resûl-i Ekrem'in duâsında bile külfetsiz, mevzûn kelimeler vardır. Nitekim bir duâsında :

أسألك الأمن يوم الوعيد، والجنة يوم الخلود مع المقربين الشهود
والركع السجود الموفين بالعهود إنك رحيم ودود وإنك تفعل ما تريد

«[Allahım!] rükû ve sücûd ederek sözlerinde duran ve sana yakın olan mukarreblerle beraber, korkulu günde emniyeti ve ebediyet gününde Cenneti senden dilerim. Zira dilediğini yapan, merhâmet edip acıyan, ancak Sensin.» (967) Diye buyurmuştur.

Metindeki kelimelerde seci' vardır. Fakat bu, külfetsiz ve kendiliğinden akıp gelen bir seci'dir. Buna mümâsil daha niceleri vardır. O hâlde duâ eden zât, eserde vârid olan duâlar ile kifâyet etmeli veyâ külfetli sözlerden kaçınmalıdır. Duâ ederken âczini ifâde etmeli, huzûr ve huşû' içinde zilletâmiz bir lisân ile yalvarmalıdır. Allahü Teâlâ'nın sevdiği ve kabûlüne mazhariyet kazanacak olan, ancak bu gibi duâlardır.

---

(967) Tirmizî, İbn Abbas'tan.

6 — Huzû ve huşû' içinde Allah'tan korkarak ve kabûlünü umarak istediği şeyde ısrarla durmaktır : (Tazarrû ve huşû'a dâir misâller yukarıda geçmiştir.)

Şimdi rağbet ve rehbete dâir misâlleri verelim :

ÂYETLER :

إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا

«Onlar iyi işlere koşarlar, sevâba rağbet ve ikâbdan korkarak bize duâ ederler.» (21 - Enbiyâ : 90)

أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً

«Rabbinize gizli ve gönülden duâ edin.» (7 - A'râf : 55)

HADÎSLER :

إِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا ابْتَلَاهُ حَتَّى يَسْمَعَ تَضَرُّعَهُ

«Allahü Teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman, yalvarışını duymak için, onu bâzı dertler ile mübtelâ eder.» (968)

7 — Duâsında azimli ve kabûlünde ümitli olmak sûretiyle Allah'a karşı hüsn-i zânda bulunmaktır: Bu husûstaki hadîsler :

لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ إِذَا دَعَا اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ شِئْتَ اللّٰهُمَّ ارْحَمْنِي
إِنْ شِئْتَ لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ فَإِنَّهُ لَا مُكْرِهَ لَهُ

«Duâ ettiğiniz zaman: Allahım! Dilersen beni mağfiret eyle, dilersen bana rahmet eyle, demeyin. İsteyeceğinizi kat'i sûrette Allah'dan isteyin. Zâten onu icbâr edecek hiçbir kuvvet yoktur.» (969)

---

(968) Ebû Mansûr Deylemî, Enes'den.
(969) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den

﴿ إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيُعْظِمِ الرَّغْبَةَ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَتَعَاظَمُهُ شَيْءٌ ﴾

«Sizden biriniz duâ ettiği zaman kabûl olunacağına büyük ümit beslesin. Çünkü onun kabûlü Allah için kolaydır.» (970)

﴿ اُدْعُوا اللّٰهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ ﴾

«Duâ ettiğiniz zaman, kabûl olunacağına inanarak Allah'a duâ edin. Bilmiş olunuz ki, gâfletle yapılan duâları Allah kabûl etmez.» **(971)**.

Süfyân bin Uyeyne: «Kimsenin kusurları, onu duâ etmekten alıkoymasın. Çünkü Allahü Teâlâ en kötü mahlûk olan şeytanın bile duâsını kabul etmiştir.» Rahmet kapısından koğulduğu vakit:

﴿ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ، قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴾

«Rabbim! (İnsânlar) dirilinceye kadar bana mühlet ver» diye **duâ edince, «Vakt-i ma'lûma kadar bekletilenlerdensin; sana muayyen bir zamana kadar müsâade edilmiştir.»** (7 - A'râf : 14, 15) Buyurmuş ve dileğini kısmen olsun kabûl etmiştir.

8 — Tekrar tekrar isteyerek duâsında ısrâr etmektir: 8

İbn Mes'ûd, Resûl-i Ekrem hakkında şöyle rivâyet ediyor:

﴿ إِذَا دَعَا دَعَا ثَلَاثًا وَإِذَا سَأَلَ سَأَلَ ثَلَاثًا ﴾

«Duâ ettiği zaman üç kere duâ eder ve Allah'dan bir şey istediği zaman üç kere isterdi.» Aynı zamanda duâda acele edip gecikmekden üzüntü duymamak lâzım. Zira Resûl-i Ekrem:

---

(970) İbn Hibban, Ebû Hüreyre'den.
(971) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den.

يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ فَيَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي
فَإِذَا دَعَوْتَ فَاسْأَلِ اللّٰهَ كَثِيرًا فَإِنَّكَ تَدْعُو كَرِيمًا .

«Allahu Teâlâ duânızı kabûl eder. Tâ ki duâ ettim, hâlâ kabûl olmadı deyip acele etmedikçe. Allah'tan çok isteyin. Çünkü siz kerem sâhibinden istiyorsunuz.» (972) buyurmuştur.

Hattâ zâtın biri: «Allah'tan yirmi senedir bir dilekte bulundum; henüz dileğimi yerine getirmedi. Fakat duâmın kabûl edileceğinden eminim, bundan ümidimi kesmem. İstediğim şey boş ve lüzumsuz şeyleri terk etmekte bana yardımcı olmasıdır» dedi. Yine Resûl-i Ekrem bir hadîsinde şöyle buyuruyor:

إِذَا سَأَلَ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ مَسْأَلَةً فَتَعَرَّفَ الْإِجَابَةَ فَلْيَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي
بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ وَمَنْ أَبْطَأَ عَنْهُ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ فَلْيَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ

«Sizden biriniz birşey isteyip dileği kabûl olunduğu zaman, "iyilikler onun ni'metiyle tamamlanan Allahü Teâlâ'ya hamdederim." Şâyet henüz kabûl edilmemiş dilekleri var ise, "her hâl ü kârda yine ona hamdederim" desin.» (973)

9 — Duâya Besmele ile başlamak:

Duâya, arzû ettiğin şeyi hemen istemekle değil, Allahü Teâlâ'nın adını anmakla başlamaktır.

Seleme bin Ekvâ anlatıyor:

مَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : يَسْتَفْتِحُ الدُّعَاءَ إِلَّا اسْتَفْتَحَهُ
بِقَوْلِ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى الْوَهَّابِ

«Sübhâne Rabbiye'l-aliyyi'l-a'lâ'l-vehhâb» demeden Resûl-i Ekrem'in hiç bir duâya başladığını duymadım.» (974)

---

(972) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den.
(973) Beyhakî, Ebû Hüreyre'den.
(974) Ahmed ve Hâkim.

Ebû Süleyman Dârânî : «Allah'dan birşey isteyecek olan kimse önce Salâvat-ı şerîfe getirsin, sonra ihtiyâçını istesin ve sonra Salâvât-ı Şerîfe ile duâsını bitirsin. Zîra Allahü Teâlâ'nın iki taraftaki Salâvât-ı şerîfe'yi kabûl ederken aradaki dileği de kabûl etmemesi, onun keremine yakışmaz» demiştir. Resûl-i Ekrem de bir mübarek sözünde şöyle buyurmuştur :

إِذَا سَأَلَ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ حَاجَةً فَابْتَدِئُوا بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى
أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ حَاجَتَيْنِ فَيَقْضِي إِحْدَاهُمَا وَيَرُدُّ الْأُخْرَى

«Allah'tan bir şey dileyeceğiniz zaman, Salâvât-ı şerîfe ile başlayın. Zîra Allahü Teâlâ iki dilekten birini kabûl edince diğerini reddetmeme husûsunda daha keremlidir.» (Yâni bir duâyı kabûl edince, diğerini de kabûl eder.) (975)

10 — Duânın kabûl olmasında asıl olan bâtınî edebdir: O da tevbe etmek, helâlleşmek ve bütün himmetini Allah'a bağlamaktır. Duânın kabûl olmasında en kuvvetli âmil budur.

Ka'ab el-Ahbar'dan şöyle rivâyet edilmiştir: Mûsâ Aleyhisselâm zamanında büyük kuraklık ve kıtlık olmuş. Mûsâ Aleyhisselâm İsrâil Oğulları ile üç gün duâya çıktığı hâlde duâsı kabûl olmamıştı. Allahü Teâlâ «İçinizde koğuculuk yapan kimse olduğu müddetçe ben duânızı kabûl etmem» buyurdu. Mûsâ Aleyhisselâm : «O kimdir? Bize bildir de onu aramızdan çıkaralım» deyince, Allahü Teâlâ: Yâ Mûsâ, ben sizi koğuculuktan menederken kendim mi koğucu olayım?» diye vahy eder. Bunun üzerine Mûsâ Aleyhisselâm da: «Hepiniz koğuculuktan tevbe edin» buyurmuş ve hepsi tevbe ettikten sonra Allahü Teâlâ onlara rahmetini vermiştir.

Said bin Cübeyr de şöyle anlatıyor: Yine İsrâil Oğullarında kuraklık oldu. Zamânın hükümdarı yağmur duâsına çıkınca: «Ya, Allah bize yağmuru verir, yahut da biz ona eziyet ederiz» dedi. «Sen Allah'a nasıl eziyet edebilirsin» denilince: «O'nun dostlarını öldürmekle» diye cevâb verdi. Bu heyecân ile duâya iştirâk eden halkın dileğini Allah kabûl etti ve yağmuru yağdırdı.

Süfyân-ı Sevrî anlatıyor: Benî İsrâil'de yedi sene yağmur yağmadı, kıtlıktan çöplüklerdeki leşleri yiyecek vaziyete düştüler. Hattâ çocukları bile yediler. Bu vaziyette dağlara çıkarak Allah'a duâ etti-

(975) Merfû olarak mehazı bulunamamıştır. Ebû Tâlib-i Mekkî rivâyet etmiştir.

ler, yalvardılar ve niyâz ettiler. Fakat Allahü Teâlâ onların Peygamberlerine şöyle vahy etti: «Eğer bana doğru yürümekten ayaklarınız dizlerinize kadar sürtülse, elleriniz semâya değecek gibi yüksek dağlara tırmansanız ve duâdan dilleriniz de yorulsa, kul haklarını ödemedikçe, duânıza icâbet etmem ve ağladığınıza acımam.» Bunun üzerine onlar kul haklarını ödediler ve birbirleriyle helâllaştılar. Allahü Teâlâ da rahmet ve bereketini onlara indirdi.

Mâlik bin Dinar da şöyle anlatıyor: Yine Benî İsrâil devrinde zuhûra gelen bir kuraklıktan duâya çıkmışlardı. Allahü Teâlâ onların peygamberlerine şöyle bildirdi: «Sen onlara haber ver, pis beden, haram ile dolmuş mide ve kana bulanmış eller ile benim karşıma çıkmış, benden rahmet diliyorlar. Halbuki bu vaziyette rahmet şöyle dursun, ancak benim gadabımı benden uzaklığı kazanırlar. Bu hâllerinden vazgeçsinler, ki onlara rahmetimi vereyim.»

Tâbiînden olan Ebû Sıddık Nâci de şöyle anlatıyor: Süleyman Aleyhisselâm mâiyetiyle yağmur duâsına çıkmıştı. Yolda sırtüstü yatan ve ayakları havada bir karınca gördü. Karınca «Allahım! Ben de senin yaratıklarından biriyim, senin rahmetine ve senin bana vereceğin rızka muhtacım, sen bizi başkasının suçundan dolayı helâk etme» diye duâ ediyordu. Bunu gören Süleyman Aleyhisselâm: «Geri dönelim, yağmur için gerekli duâ yapılmıştır» dedi.

Evzaî (Allah rahmet etsin) şöyle anlatıyor: Bir gün insânlar yağmur duâsına çıkmıştı. Bilâl bin Saad, Allahü Teâlâ'ya hamd ü senâ ettikten sonra: «Ey cemaât! Kusurlu olduğunuzu itirâf edersiniz değil mi?» diye sordu. Halk: «Evet, Allah afvetsin» dedi. Bunun üzerine Saad, cemâatiyle birlikte ellerini kaldırarak: « Allahım! Biz Senin **"İyi davrananlara mes'ûliyyet düşmez."** (9 - Tevbe : 91) buyurduğunu biliyoruz. Kusurlarımızı itirâf ederek huzûruna geldik. Mağfiretin, bizim gibi kusûrunu itiraf edenleredir. Allahım! Sen bizi affet, bize merhamet et ve rahmetini bize inzâl eyle» diye duâ etti. Allahü Teâlâ da rahmetini inzâl buyurdu.

Mâlik bin Dinâr'a, «Allah'a duâ et, bize rahmet versin» dediklerinde: «Siz yağmurun geciktiğinden şikâyet ediyorsunuz, ben ise bizim bu hâl ve hareketlerimize göre üzerimize taş yağmasının gecikmiş olduğunu söylüyorum» dedi.

Rivâyet olundu ki: Bir gün İsâ Aleyhisselâm bir cemâat ile yağmur duâsı için sahrâya çıktı, orada cemâate dönerek: «Günâh işleyen ve günahkâr olanlar geri dönsün» buyurdu. Günahkâr oldukları için herkes geri döndü. İçlerinde tek bir kişi kaldı. İsâ Aleyhisselâm

ona dönerek: «Sen hiç günâh işlemedin mi?» diye suâl etti. Adamcağız; «Vallahi bir defa namaz kılarken (parmağiyle işâret ederek) şu gözüm oradan geçen bir kadına ilişti, namazı müteakib bu gözümü çıkardım. Bundan başka günâh işlediğimi bilmiyorum» dedi. Bunun üzerine İsâ Aleyhisselâm: «O hâlde sen duâ et de ben âmin diyeyim» buyurdu. O da böyle yaptı ve yağmur yağdı.

Yahyâ Gassânî de şöyle anlatıyor: Dâvûd Aleyhisselâm zamanında kuraklık oldu. Halk duâ etmek için aralarından üç âlimi seçtiler. Onlar da duâ için sahrâya çıktıklarında içlerinden biri:

«Allahım! Kitâbında bize, zulm edenleri afvetmemizi bildirdin. İşte nefislerine zulm eden bizler, huzûruna geldik. Senden af dileriz. Bizi afveyle» dedi. Diğeri:

«Allahım! Kitâbında köleleri âzâd etmemizi bizlere tavsiye ettin, işte kul olarak huzûruna geldik, bizleri âzâd eyle» dedi. Üçüncüsü de:

«Allahım! Sen kitâbında "Kapıya gelen sâili reddetmeyin, ondan yüz çevirmeyin" buyuruyorsun; işte biz sâil olarak huzûruna geldik, senden rahmet diliyoruz, sen boş çevirme» diye duâ edince Allahü Teâlâ hepsinin duâlarını kabul ederek rahmetini inzâl etti.

Atâ es-Sülemî (Basra'da otururdu) diyor ki: Kuraklık oldu ve yağmur duâsına çıktık, Sa'dûn el-Mecnûn'u kabristan içersinde dolaşır gördüm, o da beni görünce: «Ey Atâ, bugün insânların mezarlarından kalktıkları, dirilme günü mü, yoksa Kıyâmet günü müdür? Ne oluyor?» diye sordu. Ben «Hayır yağmur duâsına çıkıyoruz» dedim. Mecnûn: «Günahkâr ve dünyâya bağlı gönüllerle mi, yoksa Allah'a müteveccih gönüllerle mi çıkıyorsunuz» diye sorunca, ben: «Hayır Allah'a bağlanmış ve tevbekâr kalblerle çıkıyoruz» dedim. Mecnûn: «Ey Atâ, sen o haktan ayrılanlara söyle, hak ve hakîkatten ayrılmasınlar, zîra sarraf olan (Allah) onları görüyor» dedi ve sonra gözlerini semâya dikerek, «Allahım! memleketini kullarının isyâniyle helâk etme, gâfillerin gözünden saklanan senin esma-i hüsnân ve kapalı olan ni'metlerine sığınarak memleketini suvaracak ve kullarını sulayacak bol rahmetini senden isterim, ey herşeye kadir olan Allahım» diye duâ etti. Atâ devâmla diyor ki: Duâ daha bitmemişti ki, gök gürledi, şimşek çaktı ve bardaktan dökülürcesine yağmur yağmağa başladı, bunun üzerine bir köşeye çekilerek şöyle söyledi:

«Zâhid ve âbidler ne güzel insanlardır. Zîra onlar Mevlâ'ları için yemeği, içmeyi terketmişler. Allah sevgisinden gözlerine uyku gelmedi, geceler geçti, kendileri hâlâ uyanıktılar. Allah'a kulluk onları her şeyden alıkoydu. Gâfil insanlar onları mecnûn sanmışlardı.»

İbn Mübârek de hâtıralarını şöyle anlatıyor: Şiddetli bir kıtlık ve kuraklık senesi idi. Medine'ye gittim, halk ile beraber yağmur duâsına çıktık. Üzerinde âdi ketenden iki elbise bulunan ve birini izâr, diğerini de peştemal olarak kullanan siyahî bir genç benim yanı başıma gelerek oturdu ve: «Allahım! Amellerimizin kötülüğü günâhlarımızın çokluğu senin katında yüzlerimizi kararttı, bizi terbiye etmek için rahmetini bizden kestin. Ey hilm ü vakar sâhibi olan ve ey kulları kendisinden iyilikten başka bir şey bilmeyen Allahımız, şu ânda kularına rahmetini inzâl etmeni senden dilerim» diye duâ etti: «Bu saatte bu saatte» derken gökyüzü bulutlandı ve her taraftan yağmur yağmaya başladı. İbn Mübârek şöyle devâm ediyor: Oradan ayrıldık, Fudayl'ın yanına gittim. Fudayl: «Ne oluyor, seni mahzun görüyorum?» dedi. Ben de hâdiseyi kendisine anlattım ve siyahî delikanlının bizi geçmiş olduğunu söyleyince Fudayl bir ah çekerek bayıldı ve yere düştü.

Yine rivâyet olundu ki: Hz. Ömer bin Hattâb (Radıyallahu anh), Hazret-i Peygamberin amcası Abbas (Radıyallahu anh)'ın da bulunduğu bir cemâatle yağmur duâsına çıkmıştı. Hz. Ömer: «Allahım! Sevgili Habîbin ve onun amcası vasıtasiyle sana iltica ediyoruz. Sen bunların yüzü suyu hürmetine bize rahmetini inzâl eyle» diye duâsını bitirdikten sonra, Hazret-i Abbas elini kaldırarak: «Allahım! Semâdan gelen her belâ günâh sebebiyle gelir ve bu belâyı tevbe kaldırır. Ben sevgili Habîbinin amcası olduğum için halk benim vasıtamla Sana müracaat ediyorlar. İşte günâhkâr ellerimizi Sana kaldırdık, boyunlarımızı tevbe ile karşında eğdik. Sen, kayb olanı terketmeyen, beli kırılanı ihmâl etmeyen bir koruyucusun. İşte küçükler perişan, büyükler sefil oldu. Bu yüzden şikâyet sesleri Sana yükseldi. Sen âşikâreyi de bilirsin, gizliyi de. Allahım, kulların ümidleri kesilip helâk olmadan onların imdadına yetiş, zîra Senin rahmetinden ancak kâfirler ümit keserler. Rahmetini yetiştir» diye duâ etti. Duâsını tamamlamadan dağlar gibi bulutlar gökyüzünü kapladı ve rahmet yağmaya başladı.

RESÛL-İ EKREM ÜZERİNE GETİRİLEN SALÂVÂT-I ŞERÎFE'NİN VE RESÛL-İ EKREM'İN FAZÎLETİ

Âyet-i celîle :

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

«Muhakkak, Allah ve Melekleri, peygamber üzerine salât ederler. Ey îmân şerefiyle müşerref olan kullarım! Siz de ona salâvât getirin ve tam bir teslîmiyetle selâm verin.» (33 - Ahzâb : 56)

Hadîsler :

Rivâyet olunur ki, Resûl-i Ekrem bir gün güler yüzlü ve sevinçli olduğu hâlde meclise gelerek şöyle buyurdu :

جَاءَ ذَاتَ يَوْمٍ وَالْبُشْرَى تُرَى فِي وَجْهِهِ فَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ جَاءَنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ أَمَا تَرْضَى يَا مُحَمَّدُ أَنْ لَا يُصَلِّيَ عَلَيْكَ أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِكَ صَلَاةً وَاحِدَةً إِلَّا صَلَّيْتُ عَلَيْهِ عَشْرًا وَلَا يُسَلِّمُ عَلَيْكَ أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِكَ إِلَّا سَلَّمْتُ عَلَيْهِ عَشْرًا

«Cebrâil Aleyhisselâm bana gelerek: "Yâ Muhammed! Ümmetinden sana bir salâvât getirene on salâvât, bir selâm getirene de on selâm getirmeme razı olmaz mısın" dedi. İşte benim neş'eli oluşum bu sebebtendir.» (976)

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu :

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ مَا صَلَّى عَلَيَّ فَلْيُقِلَّ عِنْدَ ذٰلِكَ أَوْ لِيُكْثِرْ

«Benim üzerime bir salâvât getiren için melekler on kere istiğfâr ederler. Binâenaleyh isteyen (salâvâtı) azaltsın, isteyen çoğaltsın.» (977)

---

(976) Nesei ve İbn Hibban, Ebû Talha'dan.
(977) İbn Mâce, Âmir b. Rebi'a'dan.

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِي أَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً

«İnsânların bana en yakını, bana en çok salâvât-ı şerîfe getirenidir.» (978)

بِحَسْبِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الْبُخْلِ أَنْ أُذْكَرَ عِنْدَهُ فَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ

«Kişinin cimriliği için, yanında anıldığım hâlde, benim üzerime salâvât-ı şerîfe getirmemesi kâfîdir.» (979)

أَكْثِرُوا مِنَ الصَّلَاةِ عَلَيَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ

«Cum'a günleri benim üzerime bolca salâvât getirin.» (980)

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ مِنْ أُمَّتِي كُتِبَ لَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَمُحِيَتْ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ

«Ümmetimden üzerime salâvat getirene on sevâb yazılır ve on günâhı mahvolur.»

مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ الْأَذَانَ وَالْإِقَامَةَ : اَللّٰهُمَّ رَبَّ هٰذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ وَأَعْطِهِ الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَالدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ وَالشَّفَاعَةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي

«Ezan ve ikameti duyduğu vakit yukarıda yazılı duâyı okuyan kimseye şefaatım borç olur.» (981)

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي كِتَابٍ لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ مَا دَامَ اسْمِي فِي ذٰلِكَ الْكِتَابِ

(978) Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan.
(979) Nesei.
(980) Ebû Dâvûd, Nesei ve İbn Mâce.
(981) Buhârî, Câbir'den.

«Kim herhangi bir kitâbta benim üzerime salâvât-ı şerîfe getirirse, yâni salâvât-ı şerîfeyi kitâba yazarsa ismim orada kaldığı müddetçe melekler o adam için istiğfar ederler.» (982)

إِنَّ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ يُبَلِّغُونِي عَنْ أُمَّتِي السَّلَامَ

«Yeryüzünde seyahat eden melekler vardır. Ümmetimin selâmını bana tebliğ ederler.» (983)

لَيْسَ أَحَدٌ يُسَلِّمُ عَلَيَّ إِلَّا رَدَّ اللّٰهُ عَلَيَّ رُوحِي حَتَّى أَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ

«Kim olursa olsun, bana selâm getirdiği vakit Allahü Teâlâ mutlaka rûhumu iâde eder ve ben onun selâmını alırım.» (984)

قُولُوا اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَعَلَى آلِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ
عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا
بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

Hazret-i Peygambere: **«Nasıl salâvât getirelim»** diye sorulduktа: **«Yukarıdaki salâvâtı okuyunuz»** buyurdu. (985)

HAZRET-İ ÖMER'İN, RESÛL-İ EKREM'E AĞLAMASI

Rivâyet olunur ki, Resûl-i Ekrem'in irtihâlini duyan Hazret-i Ömer (Radıyallahu anh) şu şekilde ağlamıştır.

«Annem babam sana fedâ olsun, Yâ Resûlallah. Bir hurma kütüğüne dayanarak hutbe okurdun. Cemâat çoğalıp minber yapıldığı zaman, senin hasretine dayanamayıp ağlamağa başlayan hurma ağacını, okşaman ile teskin ettin. Bir hurma kütüğü senin hasretine dayanamayıp ağlarsa, ümmetinin ağlaması evleviyetle sâbit olur.

Anam babam sana fedâ olsun, senin Allah katında mevkiin o kadar yüce idi ki, sana itâati kendisine itâat sayarak:

---

(982) Taberânî.
(983) Hac bahsinde geçmiştir.
(984) Ebû Dâvûd, Ebû Hüreyre'den.
(985) Buhârî ile Müslim.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّٰهَ

«Resûl'e itâat eden, Allah'a itâat etmiş olur.» (4 - Nisâ: 80). buyurdu.

Anam babam sana fedâ olsun, Allahü Teâlâ'nın katında senin mevkiin o kadar yüce idi ki, Allahü Teâlâ kusurunu bildirmeden önce afvettiğini bildirerek :

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ

«Allah seni afvetsin. Onlara niçin izin verdin.» (9 - Tevbe : 43)

Anam babam sana fedâ olsun. Allah katında mevkiin o kadar yüksek idi ki, seni son Peygamber gönderdiği hâlde Kur'ân-ı Kerîm'de diğer Peygamberlerden evvel zikretti ve şöyle buyurdu :

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ

«Hatırla o zamanı, ki biz bütün peygamberlerden misâk almıştık. Senden de, Nuh'tan da ve İbrâhim'den de.» (33 - Ahzâb : 7)

Anam babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah. Senin Allah katında mevkiin o kadar âlî idi, ki Cehennem halkı Cehennemin tabakaları arasında yanıp dururken, sana itâat etmiş olmalarını ve bu hâle düşmemelerini candan arzû ederdin. Onlar ki :

يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللّٰهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا

«Eyvah bize! Keşke Allah'a ve Resûlüne itâat etseydik.» (33 - Ahzâb: 66) derler.»

BU AĞLAMA ESNÂSINDA HAZRET-İ ÖMER'İN ANLATTIĞI BÂZI MÛCİZELER

«Anam babam sana fedâ olsun Yâ Resûlallah! Allahü Teâlâ mûcize olarak Mûsâ Aleyhisselâma taştan su çıkarttı ise, sana da parmaklarından su çıkarttırdı.

Anam babam sana fedâ olsun, Allahü Teâlâ Süleymân Aleyhisselâmâ sabahleyin bir aylık mesâfeyi katedecek ve öğleden sonra geri çevirecek rüzgârı teshir etti ise, sana bundan daha kuvvetli olan **Burak'ı** verdi. Bir gecede Mescid-i Aksâ'ya oradan Allah'ın dilediği yerlere gittikten sonra yine sabah namazını Kâbe'de kıldın.

Anam babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah, eğer Allahü Teâlâ Mûsâ Aleyhisselâma, ölüyü diriltmek mûcizesini verdi ise, sana da pişmiş koyunu konuşturdu ve zehirli olduğunu haber verdi.»

HAZRET-İ ÖMER, AĞITINDA RESÛL-İ EKREM'İN GÜZEL AHLÂKINI ŞÖYLE ANLATIYOR :

«Anam babam sana fedâ olsun Yâ Resûlallah, Nuh Aleyhisselâm kendi kavmi için :

رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

«Rabbim yeryüzünde kâfirlerden bir tane bırakma.» (71 - Nûh : 26). diye duâ ettiği gibi sen de duâ etsen bir tanemiz kalmazdık. Halbuki gül yanağını yardılar ve dişini kırdılar, sen bedduâ şöyle dursun:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَاِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

«Allahım! Kavmimi sen mağfiret eyle, çünkü onlar bilmezler.» dedin.

Anam babam sana fedâ olsun Yâ Resûlallah, ömrünün kısalığı ve dostlarının azlığına rağmen, uzun seneler Nuh Aleyhisselâma tâbi olan ümmetten çok daha fazlası sana tâbi olmuştur.»

HAZRET-İ ÖMER'İN AĞLAMA ESNÂSINDA RESÛLULLAH'IN TEVÂZÛU HAKKINDA ANLATTIKLARI

«Anam babam sana fedâ olsun Yâ Resûlallah! Eğer sen yalnız emsâlin ile oturup kalksan biz senin şerefli sohbetinle müşerref olamaz ve senin yanında oturamazdık. Eğer emsâlinden başkasiyle evlenmesen bizlerden evlenmeyecektin. Eğer yalnız emsâlin ile yeyip içseydin bizim soframıza oturup bizimle yeyip içmiyecek ve bizimle şakalaşmıyacaktın. Halbuki Allah'a yemin ederim ki, bizimle hem

sohbet ettin, hem beraber yedin içtin ve hem de bizlerden (kız alıp) evlendin. Tevâzû eseri olarak sof giydin, merkebe bindin, terki ve arkasına adam aldın, toprak üzerinde yedin, parmaklarını sıyırdın.»

Zatın biri şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'e salâvât getirir, fakat selâm kelimesini yazmazdım. Bir gece Resûl-i Ekrem'i rüyamda gördüm ve: "Niçin salâvâtı tamamlamıyorsun?" Dedi. Ben de ondan sonra salâvâtı, selâm ile tamamladım.»

Ebû'l - Hasan eş - Şâfi'î'den rivâyet olundu. Diyor ki: Resûl-i Ekremi rüyamda gördüm ve: «Yâ Resûlallah, İmâm Şâfi'î "Risâle" adlı kitâbında: "Allahım Resûl-i Ekrem'i zikr edenlerin zikri ve gâflet edenlerin gâfleti kadar Ona salât eyle" diye yazmıştı. Buna karşılık da mükâfat aldı mı?» diye sordum. Resûl-i Ekrem: "Hesâb görmeden Cennete girecek" buyurdu.

İSTİĞFARIN FAZÎLETİ

ÂYETLER :

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ
فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

«Onlar fenâ bir şey yaptıklarında veyâ yalnız kendilerine zulüm ettiklerinde, Allahı anarak günâhları için mağfiret isteyenler...» (3 - Âl-i İmrân : 135)

Alkame bin Kays ve Esved bin Yezîd'den, Nehâî, Abdullah bin Mes'ûd'un şöyle dediğini anlatıyor: «Allahın kitâbında iki âyet var; bunları okuyup istiğfar eden her günahkârı, Allah mağfiret eder.» Bunların birisi yukarıda okuduğumuz âyet'dir, diğeri de şudur:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا

«Kim kötülük işler veya nefsine zulüm eder de sonra Allah'dan mağfiret dilerse, Allah'ın mağfiret ve merhâmet sâhibi olduğunu görür.» (4 - Nisâ : 110).

Başka bir âyette Allahü Teâlâ şöyle buyuruyor:

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا

«Rabbini tesbîh et, O'na hamdeyle ve O'ndan mağfiret dile. Muhakkak ki O tevbeleri son derece kabul edendir.» (110 - Nasr : 3).

وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

«Ve seher vakitlerinde mağfiret dileyenler.» (3 - Âl-i İmrân : 17).

HADÎSLER :

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

«Resûl-i Ekrem devâmlı olarak: "Allahım! Seni noksan sıfâtlardan tenzih eder ve Sana hamdederim. Allahım! Beni mağfiret eyle, Sen tevbeleri kabûl eden merhâmet sâhibisin" derdi.» (986)

مَنْ أَكْثَرَ مِنَ الْاِسْتِغْفَارِ جَعَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجًا
وَمِنْ كُلِّ ضِيقٍ مَخْرَجًا وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

«Tevbe ve istiğfara devâm eden kimseye Allahü Teâlâ her sıkıntıdan bir kurtuluş ve her darlıktan bir genişlik verir ve ummadığı yerden kendisini rızıklandırır.» (987)

إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ تَعَالَى وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً

«Ben günde yetmiş kere Allah'a tevbe ve istiğfar ederim.» (988)

Halbuki Hazret-i Peygamberin geçmiş ve gelecek günâhları bağışlanmıştı.

(986) Hâkim, İbn Mes'ûd'dan.
(987) Ebû Dâvûd ve Nesei, İbn Abbas'dan.
(988) Buhârî, Ebû Hüreyre'den.

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ تَعَالَى فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ

«Kalbimin ufuklarını bâzan hafif bulutlar kaplar gibi olur ve bu sebebten günde yüz kere Allah'dan mağfiret dilerim.» (989)

مَنْ قَالَ حِينَ يَأْوِي إِلَى فِرَاشِهِ أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ
الْحَيَّ الْقَيُّومَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ ذُنُوبَهُ وَإِنْ كَانَتْ
مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ أَوْ عَدَدَ رَمْلِ عَالِجٍ أَوْ عَدَدَ وَرَقِ الشَّجَرِ أَوْ عَدَدَ أَيَّامِ الدُّنْيَا

«Yatağına girdiğinde üç kere "Estağfiru'llahe'l-azîm, ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayye'l-kayyûmu ve etûbü ileyhi" diyen kimsenin günâhları, deniz köpükleri veyâ Temîm diyârının kumları veya ağaç yapraklarının sayısı veyâ dünyânın günleri kadar çok olsa da, Allahü Teâlâ onun günâhlarını bağışlar.» (990)

Diğer bir rivâyete göre, Hazret-i Peygamber Efendimiz:

مَنْ قَالَ ذٰلِكَ غُفِرَتْ ذُنُوبُهُ وَإِنْ كَانَ فَارًّا مِنَ الزَّحْفِ

«Bu istiğfarı yapan kimse harb meydanından kaçmış olsa da günâhları bağışlanır.» (991) buyurmuştur.

Huzeyfe şöyle anlatıyor:

«Ben çoluk çocuğum arasında kaba dil kullanan ve sert konuşan bir insan olduğum için Resûl-i Ekrem'e dilimin beni Cehenneme koymasından korkuyorum» dedim:

Resûl-i Ekrem:

فَأَيْنَ أَنْتَ مِنَ الْاِسْتِغْفَارِ فَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ

---

(989) Müslim.
(990) Tirmizî, Ebû Sâid'den.
(991) Ebû Dâvûd ve Tirmizî.

«Hâni tevbe ve istiğfarın? (Baksana) Ben (bile) günde yüz kere Allah'a istiğfar ederim.» (992) buyurmuştur.

Hazret-i Âişe (Allah ondan râzı olsun) Resûl-i Ekremin kendisine şöyle buyurduğunu haber veriyor :

إِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللّٰهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ، فَإِنَّ التَّوْبَةَ مِنَ الذَّنْبِ
النَّدَمُ وَالْاِسْتِغْفَارُ ﻫ

«Şâyet bir günâha yaklaştınsa, Allah'a tevbe ve istiğfar et. Günâhtan tevbe etmek, nedâmet ve mağfiret dilemektir.» (993)

Resûl-i Ekrem şöyle istiğfar ederdi :

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي
اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطَايَ وَعَمْدِي وَكُلُّ ذٰلِكَ عِنْدِي
اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا
أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﻫ

«Allahım! Senin bildiğin ve benim (bilerek veyâ) bilmiyerek haddini aşmak sûretiyle yapmış olduğum bütün hatâlarımı affeyle.

Allahım! Şaka, ciddî, sehven ve kasden benim için yapılması mümkün olan bütün kusurlarımı mağfiret et.

Allahım! Takdim ve tehir ettiğim, gizli âşikâre işlediğim ve Senin bildiğin her çeşit kusurlarımı bağışla, mukaddem ve muahhar olan Sensin, her şeye kadir olan Sensin.» (994)

Hazret-i Ali (Radıyallahu anh) anlatıyor: «Ben, Resûl-i Ekremden bir hadîs duyduğum zaman, Allahü Teâlâ'nın dilediği kadar o hadîsten faidelenen ve hüküm çıkaran bir kimseyim. Resûlün ashâbından birisi Resûl-i Ekremden bana bir rivâyet nakledeceği zaman, doğru söyliyeceğine ona yemin verdirir ve yemin ettikten sonra ina-

---

(992) Neseî.
(993) Buhârî ile Müslim. Hz. Âişe'den.
(994) Buhârî ile Müslim.

nırdım. Doğru söyliyen (Sıddîk) Ebû Bekir Resûl-i Ekremin şu hadîsini bana rivâyet etmiştir.

يَقُولُ مَا مِنْ عَبْدٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا فَيُحْسِنُ الطُّهُورَ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ
ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا غُفِرَ لَهُ ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ عَزَّ وَجَلَّ
«وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ...»

«Kim olursa olsun bir günâh işlediği vakit, güzelce temizlenir, abdest alır, iki rek'at namaz kılar ve tevbe ederse, Allahü Teâlâ onun günâhlarını bağışlar. Ve sonra da bu meâlde olan "Onlar fenâ bir şeyi yaptıklarında veyâ nefislerine zulüm ettiklerinde Allahı anarlar" (3 - Âl-i İmrân: 135) âyet-i celîlesini okuyarak bu dâvasına delîl getirmiştir.» (995)

Ebû Hüreyre de Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet ediyor:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا كَانَتْ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فِي قَلْبِهِ فَإِنْ تَابَ وَنَزَعَ
وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهُ مِنْهَا فَإِنْ زَادَ زَادَتْ حَتَّى تَغْلَفَ قَلْبُهُ فَذَلِكَ
الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ: «كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

«Mü'min kul bir günâh yaptı mı kalbine siyah bir nokta konulur. O, bunu tevbe ve istiğfar ile koparıp atdığı zaman kalbi cilâlandırılır. Fakat tekrar (günâha) dönerse o noktalar arttırılır. Nihâyet kalbini kaplar. İşte bu Cenâb-ı Hakk'ın "Kellâ bel râne alâ kulubihim = Hayır (hakîkat öyle değil), bil'akis, onların kazanmakta oldukları (irtikâb edegeldikleri mâsiyet ve günâhlar) kalblerini yenmiş (paslandırmış, kaplamış) dır." (38 - Mutaffifîn: 14) âyetinde beyân buyurduğu Raan = (pas) kelimesinden murad olan mânâ budur.» (996)

Yine Ebû Hüreyre'den rivâyeten Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(995) Sünen Sâhibleri.

(996) Tirmizi, Nesei, İbn Mâce, Beyhâki, İmâm Ahmed, İbn Hibban ve Hâkim: Ebû Hüreyre'den.

إِنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ لَيَرْفَعُ الدَّرَجَةَ لِلْعَبْدِ فِي الْجَنَّةِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ أَنَّى لِي هٰذِهِ فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِكَ لَكَ

«Allahü Teâlâ kuluna, Cennette yüksek dereceler verir. Kul: "Yâ Rab, bu derece nereden geldi" diye sorar; Allahü Teâlâ da: "Çocuğunun senin için tevbe ve istiğfar etmesindendir" buyurur.» (997)

Hazret-i Âişe'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ إِذَا أَحْسَنُوا اسْتَبْشَرُوا وَإِذَا أَسَاؤُا اسْتَغْفَرُوا

«Allahım! Beni iyilik ettiği zamân (ihlâs ile ettiği için) Cennet ile müjdelenen, kötülük ettiği zaman da, akabinde istiğfar eden kullarından eyle.» (998)

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyuruyor:

إِذَا أَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا فَقَالَ اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ أَذْنَبَ عَبْدِي ذَنْبًا فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَأْخُذُ بِالذَّنْبِ وَيَغْفِرُ الذَّنْبَ عَبْدِي اعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ

«Kul bir günâh işleyip de "Allahım beni mağfiret eyle" dediği zaman, Allahü Teâlâ şöyle buyurur: "Kulum işlediği günâhtan ötürü kendisini cezalandıracak olan ve bu günâhı bağışlayan Rabbinin varlığını bildi de O'na tevbe etti değil mi? Ey kulum! İstediğini yap. Ben seni mağfiret ettim."» (999)

Yine Resûl-i Ekrem diğer bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً

«Günâhından istiğfar edenler, günde yetmiş defa bir günâha düşse yine de ısrar etmiş sayılmaz.» (1000)

---

(997) İmâm Ahmed hasen senedle rivâyet etmiştir.
(998) İbn Mâce.
(999) Buhârî ile Müslim.
(1000) Ebû Dâvûd ve Tirmizî.

Yine Resûl-i Ekrem :

إِنَّ رَجُلاً لَمْ يَعْمَلْ خَيْراً قَطُّ نَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ إِنَّ لِي رَبًّا يَا رَبِّ فَاغْفِرْ لِي فَقَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ غَفَرْتُ لَكَ

«Ömründe iyilik nâmına bir şey işlemeyen bir kimse, günün birinde gözlerini semâya dikerek: "Benim de (diğerleri gibi) bir Rabbim var. Ey Rabbim! Sen beni mağfiret eyle" derse Allahü Teâlâ da: "Ey kulum Ben seni mağfiret ettim" buyurur.» (1001) demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem buyurmuştur :

مَنْ أَذْنَبَ ذَنْباً فَعَلِمَ أَنَّ اللهَ قَدِ اطَّلَعَ عَلَيْهِ غُفِرَ لَهُ وَإِنْ لَمْ يَسْتَغْفِرْ

«Yaptığı günâhı, Allahü Teâlâ'nın bildiğine inanan (ve içinde bu korkuyu taşıyan kimse) günâhından tevbe etmese de Allahü Teâlâ onu afveder.» (1002)

(Bu ifâde günâha bir teşvîk değil, Allahü Teâlâ'nın fazl-ı rahmetini izhârdır.)

Yine Resûl-i Ekrem kudsî bir hadîsde şöyle buyurmuştur :

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ مُذْنِبٌ إِلَّا مَنْ عَافَيْتُهُ فَاسْتَغْفِرُونِي أَغْفِرْ لَكُمْ وَمَنْ عَلِمَ أَنِّي ذُو قُدْرَةٍ عَلَى أَنْ أَغْفِرَ لَهُ غَفَرْتُ لَهُ وَلَا أُبَالِي

«Ey kullarım! Hepiniz günâhkârsınız, ancak benim koruduklarım müstesnâdır. Benden mağfiret dileyin ki, Ben sizi bağışlayayım. Kim Benim kendisini mağfiret etmeğe kadir olduğuma inanırsa, mübalâtsız olarak Ben de onu mağfiret ederim.» (1003)

(1001) Mehazı bulunamamıştır.

(1002) Taberânî.

(1003) Tirmizi ve İbn Mâce.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ قَالَ سُبْحَانَكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَعَمِلْتُ سُوءًا فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ غَفَرْتَ لَهُ ذُنُوبَهُ وَلَوْ كَانَتْ كَمَدَبِّ النَّمْلِ هـ

«"Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim, nefsime zulm ettim, kötü işlerde bulundum, Senden başka günâhlarımı bağışlayacak hiç bir kuvvet yoktur, Sen beni afvet" diyen kimseyi, akın hâlinde bulunan karıncalar kadar günâhı olsa da Allah avfeder.» (1004)

SEYYİDÜ'L - İSTİĞFAR

Rivâyet olunur ki, tevbe-i istiğfarın en efdali şöyledir:

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ عَلَى نَفْسِي بِذَنْبِي فَقَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي مَا قَدَّمْتُ مِنْهَا وَمَا أَخَّرْتُ فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِلَّا أَنْتَ هـ

«Allahım! Sen benim Rabbim ve ben de Senin kulunum. Beni Sen yarattın. Ben Sana gücümün yettiği kadar verdiğim söz üzerindeyim. Yaptığım kötülüklerden Sana sığınırım. Verdiğin ni'metlere karşı kusur ettim, nefsime zulm ettim. Günâhlarımı huzûrunda itiraf eder, geçmiş ve gelecek günâhlarımın mağfiretini senden dilerim. Beni mağfiret eyle, her ne şekilde olursa olsun bütün günâhları senden başka kimse mağfiret edemez.» (1005)

TEVBE VE İSTİĞFAR HUSÛSUNDA, İSLÂM BÜYÜKLERİNİN SÖZLERİ

Hâlid bin Mid'ân diyor: Allahü Teâlâ şöyle buyuruyor: «Benim katımda en sevimli olan kimseler, gönülden mescidlere bağlı olanlar

---

(1004) Beyhâkî.

(1005) Buhârî, Şeddâd bin Evs'den.

ve gecelerde tevbe ve istiğfar edenlerdir. İşte bunlardır ki, yeryüzündeki insânlara âzâb edeceğim vakit, onları hatırlar ve bu âzâbtan sarf-ı nazar ederim.»

Katade anlatıyor: «Size, hastalığınızı teşhis ettirip tedâvi çârelerini bulduran Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hastalığınız günâh irtikâbı, tedâvisi ise, tevbe ve istiğfardır.»

Hazret-i Ali : «Kurtuluş çâreleri elinde iken helâk olan kimseye şaşarım» buyurdu. «O çâre nedir?» suâline cevâb olarak; «Tevbe ve istiğfardır» buyurdular.

Yine Hazret-i Ali : «Allahü Teâlâ âzâb etmeği murad ettiği bir kimseye istiğfarı tâlim etmez. Kime istiğfarı tâlim buyurdu ise, ona da âzâb etmez» demiştir.

Fudayl şöyle diyor: «Kişinin "Estağfirullah" demesi, Allahım, günâhımı kaldır, yok et demektir.»

Diğer bâzıları: «Kul, ni'met ile günâh arasındadır. Yâni bir yandan kendisine bol ni'metler verilirken öte yandan isyân eder. Kula yakışan; ni'mete hamd, günâha tevbe etmektir» demişlerdir.

Rabi bin Haysem (Allah rahmet etsin): «Kişi "Estağfirullah ve etûbü ileyhi (Allahtan mağfiret diler ve Ona tevbe ederim)" demesin. Çünkü sonra böyle yapmazsa yalancı ve günâhkâr olur. Ancak "Allahümmağfirlî ve tüb aleyye (Allahım beni mağfiret et ve günâhlarımı bağışla)" desin,» demiştir.

Fudayl : «Günâhları terketmeden tevbe etmek yalancılar tevbesidir.»

Rabia-i Adaviye de (Allah rahmet etsin) : «Bizim tevbelerimiz, başka ve uzun tevbelere muhtâçtır» demiştir.

Hükemâdan biri : «Nedâmetten evvel istiğfar edenler, bilmeyerek Allah ile istihzâ edenler gibidir.» demiştir.

Kâbe duvarına sarılan bedevînin biri şöyle duâ ediyordu: «Allahım! Günâha devâm ile istiğfar etmem küstahlık, Senin geniş afvını bilerek tevbeden sarf-ı nazar etmem ise, kötü bir hareket olur. Bana ihtiyâcın olmadığı hâlde, nice ni'metler vermekle sevgimi kazandın; ben ise, dâimâ sana muhtâç olduğum hâlde isyân etmekle gadabını celb ediyorum. Ey iyilikleri va'dettiği zaman sözünde duran, vaadinde yâni âzab ile korkutmasında afvedip bağışlayan Allahım. Benim büyük kusurlarımı Senin büyük ve geniş olan afvının arasına al, ey merhâmet edicilerin en merhâmetlisi! Bana rahmet eyle!.»

Abdullah bin Verrak şöyle anlatıyor: Yağmur damlaları ve deniz dalgaları kadar günâhın olsa da ihlâs ile şu istiğfarı okursan Allahü Teâlâ onları bağışlar :

اللهم اني استغفرك من كل ذنب تبت اليك منه ثم عدت فيه
واستغفرك من كل ما وعدتك به من نفسى ولم اوف لك به و
استغفرك من كل عمل اردت به وجهك فخالطه غيرك واستغفرك
من كل نعمة انعمت بها على فاستعنت بها على معصيتك واستغفرك
يا عالم الغيب والشهادة من كل ذنب اتيته فى ضياء النهار و
سواد الليل فى ملاء او خلاء و سر و علانية يا حليم

«Allahım! Tevbe ettikten sonra tekrar ettiğim bütün günâhlardan sana istiğfar ederim. Sana va'ad edib sözümde durmadığım bütün hareketlerimden sana istiğfar ederim. Senin rızân için yapmayı kasdettiğim hâlde riyâ ile başkasını ortak ettiğim bütün amellerimden Sana istiğfar ederim. Bana in'am ettiğin ni'metlerle isyân ettiğim bütün hatâlardan Sana istiğfar ederim. Ey gizli ve âşikâreyi bilen Allahım, gündüz aydınlığında, gece karanlığında, cemâatte, yalnızlıkta, gizli ve âşikârede yapmış olduğum bütün hatâlardan Sana istiğfar eder ve senden mağfiret dilerim, ey hilm sâhibi olan Allahım!»

Bu duânın Âdem veya Hızır Aleyhisselâmın istiğfarı olduğu söylenir.

ÜÇÜNCÜ BÂB

SAHÎH HABERLERDE NAKLEDİLİP SEBEBİNE VE ERBÂBINA NİSBET EDİLEN DUÂLAR BEYÂNINDADIR.

Hakîkat yolcuları için sabah akşam ve her namazın akabinde okunması müstehâb olan duâlar :

Sabahın iki rek'at sünnet namazını müteakib Resûl-i Ekremin (S.A.) okuduğu duâ :

(Abdullah) İbn Abbas (R.A.) şöyle anlatıyor :

Resûl-i Ekremin ne şekilde ibâdet yaptığını öğrenmem için babam Abbas, beni Resûl-i Ekreme gönderdi. Ben de akşam üzeri Resûl-i Ekremin evine gittim. Resûl-i Ekrem, zevcelerinden teyzem Meymûne'nin evinde idi. Orada kaldım, Resûl-i Ekrem gece namazına kalktı (Ben de onunla namaz kıldım). Sabahın sünnetini kılınca, farzından evvel şöyle duâ etti :

Sabah duâsı :

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْئَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تَهْدِى بِهَا قَلْبِى وَتَجْمَعُ بِهَا شَمْلِى وَتَلُمُّ
بِهَا شَعْثِى وَتَرُدُّ بِهَا الْفِتَنَ عَنِّى وَتُصْلِحُ بِهَا دِينِى وَتَحْفَظُ بِهَا غَائِبِى
وَتَرْفَعُ بِهَا شَاهِدِى وَتُزَكِّى بِهَا عَمَلِى وَتُبَيِّضُ بِهَا وَجْهِى وَتُلْهِمُنِى بِهَا
رُشْدِى وَتَعْصِمُنِى بِهَا مِنْ كُلِّ سُوءٍ اَللّٰهُمَّ اَعْطِنِى اِيمَاناً صَادِقاً وَيَقِيناً لَيْسَ

بَعْدَهُ كُفْرٌ وَرَحْمَةً أَنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، اللَّهُمَّ
إِنِّي أَسْأَلُكَ الْفَوْزَ عِنْدَ الْقَضَاءِ وَمَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَعَيْشَ السُّعَدَاءِ وَ
النَّصْرَ عَلَى الْأَعْدَاءِ وَمُرَافَقَةَ الْأَنْبِيَاءِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أُنْزِلُ بِكَ حَاجَتِي
وَإِنْ ضَعُفَ رَأْيِي وَقَلَّتْ حِيلَتِي وَقَصُرَ عَمَلِي وَافْتَقَرْتُ إِلَى رَحْمَتِكَ فَأَسْأَلُكَ
يَا كَافِيَ الْأُمُورِ وَيَا شَافِيَ الصُّدُورِ كَمَا تُجِيرُ بَيْنَ الْبُحُورِ أَنْ تُجِيرَنِي مِنْ عَذَابِ
السَّعِيرِ وَمِنْ دَعْوَةِ الثُّبُورِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقُبُورِ، اللَّهُمَّ مَا قَصُرَ عَنْهُ رَأْيِي
وَضَعُفَ عَنْهُ عَمَلِي وَلَمْ تَبْلُغْهُ نِيَّتِي وَأُمْنِيَّتِي مِنْ خَيْرٍ وَعَدْتَهُ أَحَدًا مِنْ
عِبَادِكَ أَوْ خَيْرٍ أَنْتَ مُعْطِيهِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ فَإِنِّي أَرْغَبُ إِلَيْكَ فِيهِ وَأَسْأَلُكَهُ
يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا هَادِينَ مُهْتَدِينَ غَيْرَ ضَالِّينَ وَلَا مُضِلِّينَ
حَرْبًا لِأَعْدَائِكَ وَسِلْمًا لِأَوْلِيَائِكَ نُحِبُّ بِحُبِّكَ مَنْ أَطَاعَكَ مِنْ خَلْقِكَ
وَنُعَادِي بِعَدَاوَتِكَ مَنْ خَالَفَكَ مِنْ خَلْقِكَ، اللَّهُمَّ هَذَا الدُّعَاءُ وَعَلَيْكَ
الْإِجَابَةُ وَهَذَا الْجَهْدُ وَعَلَيْكَ التُّكْلَانُ وَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، ذِي الْحَبْلِ الشَّدِيدِ وَالْأَمْرِ
الرَّشِيدِ أَسْأَلُكَ الْأَمْنَ يَوْمَ الْوَعِيدِ، وَالْجَنَّةَ يَوْمَ الْخُلُودِ مَعَ الْمُقَرَّبِينَ
الشُّهُودِ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ الْمُوفِينَ بِالْعُهُودِ إِنَّكَ رَحِيمٌ وَدُودٌ وَأَنْتَ تَفْعَلُ
مَا تُرِيدُ، سُبْحَانَ الَّذِي تَعَطَّفَ بِالْمَجْدِ وَتَكَرَّمَ بِهِ، سُبْحَانَ الَّذِي لَا يَنْبَغِي
التَّسْبِيحُ إِلَّا لَهُ، سُبْحَانَ ذِي الْفَضْلِ وَالنِّعَمِ، سُبْحَانَ ذِي الْعِزَّةِ وَالْكَرَمِ، سُبْحَانَ
الَّذِي أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ بِعِلْمِهِ، اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي نُورًا فِي قَلْبِي وَنُورًا فِي قَبْرِي

وَنُورًا فِي سَمْعِي وَنُورًا فِي بَصَرِي وَنُورًا فِي بَشَرِي وَنُورًا فِي لَحْمِي وَنُورًا
فِي دَمِي وَنُورًا فِي عِظَامِي وَنُورًا مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ وَنُورًا مِنْ خَلْفِي وَنُورًا
عَنْ يَمِينِي وَنُورًا عَنْ شِمَالِي وَنُورًا مِنْ فَوْقِي وَنُورًا مِنْ تَحْتِي، اَللّٰهُمَّ زِدْنِي
نُورًا وَأَعْطِنِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي نُورًا ه

«Allahım! Gönlümü sana bağlayacak, darmadağan hâlimi bir araya toplayacak, dağınık ve parçalanmış işlerimi birbirine yaklaştıracak kötü itiyat ve fitnelerden beni koruyacak, dilimi ıslah edecek, bâtınımı koruyacak, zâhirimi yükseltecek, amelimi temizleyip arttıracak, yüzümü ak edecek, rızana ulaştıracak ve her kötülükten beni koruyacak olan rahmetini senin fazlından isterim.

Allahım! Bir daha küfür düşünmeyecek şekilde sâdık ve yakin bir îmânı, dünyâ ve âhirette de lûtuf ve kereminin en yüksek mertebesine beni ulaştıracak olan rahmetini senden isterim.

Allahım! Kazâlarda sabır ve kurtuluşu, şehitler mertebesini, iyiler yaşayışını, düşmanlara galib gelmeği ve Peygamberlere arkadaş olmağı senin fazlından isterim.

Allahım! Her ne kadar hayırlısını bilemezsem ve amelim kusurlu ise de, bütün dileklerimi sana arzeder, senden yardım dilerim. Yalnız senin rahmetine muhtâcım. Ey gönüllere şifâ verip bütün dertlere dermân olan Allahım! Büyük kudretinle birbirine yaklaşmış iki deniz suyunu yekdiğerine karıştırmadığın gibi, Cehennem azâbından helâk oldum diye feryad etmekten ve kabrin fitnesinden beni koru.

Allahım! İstemesinde veya hak etmesinde kusur ettiğim ve kullarından herhangi birine va'dettiğin veyâ vereceğin her türlü iyilikleri candan arzular ve onları senin fazlından isterim.

Allahım! Bizi, sapan ve saptıranlardan değil, hidâyette olup hidâyete ulaştıranlardan, düşmanlarından uzaklaştırıp dostlarına yaklaşanlardan, sana kulluk edenleri senin rızan için sevip, isyan edenlere rızan için husûmet besleyen kullarından eyle.

Allahım! Ben dilimin döndüğü kadar duâ ediyorum. Kabûlü sendendir. Sen kabul eyle. Ben elimden geleni yapıyorum, itimadım sanadır. Biz Allah içiniz ve O'na yöneleceğiz. Kuvvet ve kudret ancak aza-

met sâhibi olan Allah'ındır. Kıyâmet gününde emniyeti, ebedî günde de ahdini yerine getirip rükû' ve sücûd eden iyiler ile beraber Cenneti senden isterim. Kerem ve ihsânına nihâyet olmayan, dostluk edenlere sonsuz sevgisi olan ve dilediğini dilediği gibi yapan sensin. Ey izzet ridâsına bürünüp herkese galib olan Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Ey ululuk ve yücelik ridâsına bürünerek kullarına fazl u in'âmını esirgemeyen Allahım! Seni tesbîh eder, noksan sıfatlardan takdîs ederim.

Ey takdîse ve tenzîhe ancak kendisi lâyık olan Allahım! Seni her türlü noksanlardan tenzîh ederim. Ey fazl u kerem sâhibi Allahım! Seni tesbîh ederim. Ey kudret ve kerem sâhibi Allahım, seni tesbîh ederim. Her şeyi ilminde toplayan Allahım.

Allahım! Kalbimi, kabrimi, gözümü, kulağımı, derimi, tenimi, kanımı, kemiğimi, önümü, ardımı, sağımı, solumu, alt ve üstümü büyük nurun ile tenvîr eyle, beni nurlandır ve nurumu arttır.» (1006)

HAZRET-İ ÂİŞE (RADİYALLAHÜ ANHÂ)'NIN DUÂSI

Resûl-i Ekrem (Sallâllahu Aleyhi ve sellem) Hazret-i Âişe'ye hitâben şöyle buyurmuştur :

﴿ عَلَيْكِ بِالْجَوَامِعِ الْكَوَامِلِ قُولِي ﴾ اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ، وَأَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَأَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ مَا سَأَلَكَ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَسْتَعِيذُكَ مِمَّا اسْتَعَاذَكَ مِنْهُ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ وَسَلَّمَ، وَأَسْأَلُكَ مَا قَضَيْتَ لِي مِنْ أَمْرٍ أَنْ تَجْعَلَ عَاقِبَتَهُ رَشَدًا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ﴾

(1006) Tirmizî ve Taberânî.

«Bütün duâların mânâlarını içine toplayan cümleler ile duâ et, duâ ederken şöyle söyle: "Allahım! Hâlde ve gelecekte bildiğim ve bilmediğim bütün iyilikleri senden ister, bildiğim ve bilmediğim hâlde ve gelecekte bütün kötülüklerden sana sığınırım. Allahım! Cenneti ve Cennete götürecek söz ve işleri senden ister, Cehennemden ve Cehenneme sürükleyecek söz ve hareketlerden sana sığınırım. Allahım! Kulun ve Resûlün Muhammed Sallâllahü Aleyhi ve sellemin senden istediği hayır ve iyilikleri senden ister ve sana sığınıp iltica ettiği (kötülüklerden) her şeyden ben de sana sığınırım. Allahım! Benim için takdir ettiğin herşeyin sonu hayır olmasını senden, senin merhametinden dilerim. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi!"» (1007)

HAZRET-İ FÂTIMA (RADİYALLAHÜ ANHÂ)'NIN DUÂSI :

Resûl-i Ekrem (Sallallahu aleyhi ve sellem) Hazret-i Fâtıma'ya :

يَا فَاطِمَةُ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَسْمَعِي مَا أُوصِيكَ بِهِ أَنْ تَقُولِي يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ
بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ لَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ

«Şu tavsiyemi dinlemekten seni ne men' ediyor? Duâ ederken şöyle söyle: Ey hayy u kayyûm olan Allahım! Bütün işlerimi düzeltmeni, bir an bile beni kendi başıma bırakmamanı, rahmetine sığınarak senden isterim.» (1008)

EBÛ BEKR ES-SIDDÎK (RADİYALLAHÜ ANH)'İN DUÂSI :

Resûl-i Ekrem (Sallâllahü aleyhi ve sellem) Ebû Bekr'e şu duâyı öğretmiştir :

(1007) İbn Mâce ve Hâkim
(1008) Nesei.

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ بِمُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَاِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ وَمُوسٰى نَجِيِّكَ وَعِيسٰى
كَلِمَتِكَ وَرُوحِكَ وَبِتَوْرَاةِ مُوسٰى وَاِنْجِيلِ عِيسٰى وَزَبُورِ دَاوُدَ وَفُرْقَانِ
مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِمْ اَجْمَعِينَ، وَبِكُلِّ وَحْيٍ اَوْحَيْتَهُ اَوْ قَضَاءٍ
قَضَيْتَهُ اَوْ سَائِلٍ اَعْطَيْتَهُ اَوْ غَنِيٍّ اَفْقَرْتَهُ اَوْ فَقِيرٍ اَغْنَيْتَهُ اَوْ ضَالٍّ
هَدَيْتَهُ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى اَنْزَلْتَهُ عَلٰى مُوسٰى صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ
اَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى بَثَثْتَ بِهِ اَرْزَاقَ الْعِبَادِ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ وَضَعْتَهُ
عَلَى الْاَرْضِ فَاسْتَقَرَّتْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى السَّمٰوَاتِ
فَاسْتَقَلَّتْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى الْجِبَالِ فَرَسَتْ وَاَسْاَلُكَ
بِاسْمِكَ الَّذِى اسْتَقَلَّ بِهِ عَرْشُكَ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الطُّهْرِ الطَّاهِرِ الْاَحَدِ
الصَّمَدِ الْوِتْرِ الْمُنَزَّلِ فِى كِتَابِكَ مِنْ لَدُنْكَ مِنَ النُّورِ الْمُبِينِ، وَاَسْاَلُكَ
بِاسْمِكَ الَّذِى وَضَعْتَهُ عَلَى النَّهَارِ فَاسْتَنَارَ وَعَلَى اللَّيْلِ فَاَظْلَمَ وَبِعَظَمَتِكَ
وَكِبْرِيَائِكَ وَبِنُورِ وَجْهِكَ الْكَرِيمِ اَنْ تَرْزُقَنِى الْقُرْاٰنَ وَالْعِلْمَ بِهِ وَ
تَخْلِطَهُ بِلَحْمِى وَدَمِى وَسَمْعِى وَبَصَرِى وَتَسْتَعْمِلَ بِهِ جَسَدِى بِحَوْلِكَ
وَقُوَّتِكَ فَاِنَّهُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

«Allahım! Peygamberin Muhammed, dostun İbrahim, sırdaşın Mûsâ, Kelime ve ruhundan olan İsâ hürmetine, Mûsâ'ya inen Tevrat, İsâ'ya inen İncil, Dâvûd'a inen Zebûr, Muhammed'e (salât ve selâm hepsinin üzerine olsun) inen Kur'ân hürmetine, bütün peygamberlerine yaptığın vahiy hürmetine, mahlûkâtın üzerindeki kazâ ve takdîrin, senden isteyenlere verdiğin, fakir ettiğin zenginler, zengin ettiğin fakirler, hidâyete ulaştırdığın sapıklar hürmetine; Mûsâ Aleyhisselâma bildirdiğin, kulların rızıklarını böldüğün yeryüzünün, hareketten sükûna erdirdiğin dağların, ayakta tuttuğun, arş-ı âzamı taşıttığın ism-i

âzamın hürmetine; Kur'ân-ı Kerîmde nâzil olan samed, ahad ve tâhir isimlerinin hürmetine; gündüzleri aydınlatıp geceleri karartan ismin hürmetine; azamet-i Kibriyân ve nûr-i vechin hürmetine, senin kuvvet ve kudretinle Kur'ân-ı Kerîmi okuyup anlamağı ve onu bütün vücûduma duyurmanı ve bütün hareketlerimi ona uydurmamı senden dilerim. Kuvvet ve kudret ancak sendendir. Yâ erhamerrahimîn.» (1009)

BÜREYDE EL-ESLEMÎ (RADIYALLAHÜ ANH)'NİN DUÂSI :

Rivâyet olundu ki, Resûl-i Ekrem (Sallâllahü aleyhi ve sellem) Büreyde'ye şöyle demiştir :

«Yâ Büreyde! Allahu Teâlâ'nın, hayır murad ettiği kimseye tâlim buyurduğu duâyı sana öğreteyim mi?» Büreyde: «Öğret yâ Resûlallah» deyince Resûl-i Ekrem şöyle buyurdular :

اَللّٰهُمَّ اِنِّى ضَعِيفٌ فَقَوِّ فِى رِضَاكَ ضَعْفِى، وَخُذْ اِلَى الْخَيْرِ بِنَاصِيَتِى
وَاجْعَلِ الْاِسْلَامَ مُنْتَهٰى رِضَاىَ اَللّٰهُمَّ اِنِّى ضَعِيفٌ فَقَوِّنِى وَاِنِّى
ذَلِيلٌ فَاَعِزَّنِى وَاِنِّى فَقِيرٌ فَاَغْنِنِى يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

«Allahım! Ben zayıf ve âciz bir kimseyim. Rızâmı tahsil için sen beni kuvvetlendir, beni daimâ iyiliğe götür. Son emelimi İslâmiyet kıl.

Allahım! Ben âcizim, sen beni kuvvetlendir. Ben zelîl bir kimseyim, sen beni izzetlendir. Ben fakirim, sen beni zenginleştir yâ erhamerrahimîn.» (1010)

KABİSE BİN MUHARİK'İN DUÂSI :

Bir gün Kabise, Resûl-i Ekrem'e: Yâ Resûlallah, yaşım ilerledi, birçok şeylerden kaldım, yapamaz âciz bir hâle düştüm, bana bir şeyler öğret ki, onlardan istifâde edeyim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem : Dünyâlığın için, akşam namazını müteakip üç kere: **«Sübhânallahi ve bihamdihi sübhânallahilazîm, lâ havle velâ kuvvete illâ bi'llâhi'l - âliyyi'l - azîm»** de ve buna devâm et. Çünkü buna devam eden felç, alalık

(1009) İbn Hibban.
(1010) Hâkim, Büreyde'den.

ve cüzzam gibi hastalıklardan, elem ve kederden emin olur. Âhiretin için de şu duâyı okü:

(أَمَّا لِدُنْيَاكَ فَإِذَا صَلَّيْتَ الْغَدَاةَ فَقُلْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ) سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ (فَإِنَّكَ إِذَا قُلْتَهُنَّ أَمِنْتَ مِنَ الْغَمِّ وَالْجُذَامِ وَالْبَرَصِ وَالْفَالِجِ) (وَأَمَّا لِآخِرَتِكَ فَقُلْ) اَللّٰهُمَّ اهْدِنِي مِنْ عِنْدِكَ وَأَفِضْ عَلَيَّ مِنْ فَضْلِكَ وَانْشُرْ عَلَيَّ مِنْ رَحْمَتِكَ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَا إِنَّهُ إِذَا وَفَى بِهِنَّ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَمْ يَدَعْهُنَّ فُتِحَ لَهُ أَرْبَعَةُ أَبْوَابٍ مِنَ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ

«Allahım, bana kendi katından hidâyet ihsân eyle, kendi fazl u kereminden bana ihsân eyle, rahmetini bana akıt ve bereketlerinden bana inzâl eyle.» (1011)

Sonra Resûl-i Ekrem devâmla şöyle buyurmuştur: «Bu duâya kim devâm ederse, Kıyâmet gününde kendisine Cennetin dört kapısı açılır, istediği kapıdan içeri girer.»

EBÛ'D - DERDÂ (RADİYALLAHÜ ANH)'NIN DUÂSI:

Bir gün Ebû'd - Derdâ'nın mahallesinde yangın çıktı. Kendisine haber verdiklerinde «Allah benim evimi yakmaz» dedi. «Koş yetiş» diye üç defa haber verdikleri hâlde, her üçünde de aynı sözü tekrar etti. Hakikaten de yangın onun evine yaklaşınca, ateş söndü. Bu vaziyeti gelip kendisine haber verene: «Ben bunu biliyordum» dedi. Bunun üzerine: «Ne acaib ifâdelerin var» diye kendisine sorduklarında: Ben, Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim:

«Gece veyâ gündüz şu duâya devam eden kimseye hiçbir şey zarar vermez.»

(1011) İbnü's - Sinnî «El - Yevm Ve'l - Leyle» de. İmâm Ahmed. Kabîse'den.

(مَنْ يَقُولُ هٰؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ فِي لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ لَمْ يَضُرَّهُ شَيْءٌ وَقَدْ قُلْتُهُنَّ
وَهِيَ) اللّٰهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَرْشِ
الْعَظِيمِ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ
لَمْ يَكُنْ أَعْلَمُ أَنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، وَأَنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا
وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا، اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَمِنْ شَرِّ
كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ه

«Allahım! Sen benim Rabbimsin, senden başka ibâdete lâyık kimse yoktur. Sana güveniyorum, ümidim sana ve senin rahmetinedir. Arş-ı â'zamın Rabbi de sensin. Kuvvet ve kudret ancak Ulu olan Allah'ındır. Dilerse olur, dilemezse olmaz. Allahu Teâlâ'nın herşeye kaadir olduğunu bilirim. O'nun ilmi herşeyi kaplamış ve herşeyi olduğu gibi bilir. Allahım! Kendi kötülüğümden ve herşeyin zararından sana sığınırım.»

Ebû'd - Derdâ «İşte bu duâyı okudum» buyurdu (1012).

HALİL İBRAHİM ALEYHİSSELÂMIN DUÂSI :

Her sabah vakti Halil İbrahim Aleyhisselâm şu duâyı okurdu :

اللّٰهُمَّ إِنَّ هٰذَا خَلْقٌ جَدِيدٌ فَافْتَحْهُ عَلَيَّ بِطَاعَتِكَ وَاخْتِمْهُ لِي بِمَغْفِرَتِكَ
وَرِضْوَانِكَ وَارْزُقْنِي فِيهِ حَسَنَةً تَقَبَّلْهَا مِنِّي وَزَكِّهَا وَضَعِّفْهَا لِي وَمَا
عَمِلْتُ فِيهِ مِنْ سَيِّئَةٍ فَاغْفِرْهَا لِي إِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَدُودٌ كَرِيمٌ ه

«Allahım! İçine girdiğimiz şu gün yeni bir yaratıktır. Bugünü bana ibâdetle başlat, mağfiret ve rızân ile neticelendir. Bugün de iyilikler yapmamı bana nasib et. Onları benim için arttır ve çoğalt. Bugün de yapmış olduğum hataları bağışla. Sen mağfiret, merhamet, dostluk ve kerem sâhibisin.»

(1012) Taberânî, Ebû'd - Derdâ'dan.

Her sabah bu duâya devam eden, o günün şükrünü ödemiş olur, demiştir.

İSÂ ALEYHİSSELÂMIN DUÂSI :

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ لَا أَسْتَطِيعُ دَفْعَ مَا أَكْرَهُ وَلَا أَمْلِكُ نَفْعَ مَا أَرْجُو وَ
أَصْبَحَ الْأَمْرُ بِيَدِ غَيْرِي وَأَصْبَحْتُ مُرْتَهِنًا بِعَمَلِي فَلَا فَقِيرَ أَفْقَرُ مِنِّي ،
اَللّٰهُمَّ لَا تُشْمِتْ بِي عَدُوِّي ، وَلَا تَسُؤْ بِي صَدِيقِي وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتِي فِي دِينِي
وَلَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّي وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ مَنْ لَا يَرْحَمُنِي يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ

«Allahım! İstediğimi almağa istemediğimi de defetmeğe muktedir olmayarak sabaha çıktım. Sevk-i idârem başkasının (Senin) elinde, amelimin mes'ûlü olarak sabahlamış hâldeyim. Benden fakir kimse yoktur.

Allahım benimle, düşmanımı sevindirme, dostumu mahcûb etme, ibâdetimde bana kusur ettirme. Bütün gayem dünyâlık olmasın. Bana acımayanı bana musallat etme yâ Hayy u yâ Kayyûm.»

HIZIR (ALEYHİSSELÂM)'IN DUÂSI :

Hızır ile İlyas (aleyhimesselâm) her mevsimde bir araya geldiklerinde şu duâyı okuyarak ayrılırlar :

بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ
مَا شَاءَ اللّٰهُ الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا يَصْرِفُ السُّوءَ إِلَّا اللّٰهُ

«Bismillâh. Allah neyi dilerse, (o olur.) Kuvvet ve kudret ancak Allah'ındır. Allah neyi dilerse (o olur). Her ni'met Allah'tandır. Allah neyi dilerse (o olur). Hayrın tamâmı Allah'ın yed-i kudretindedir. Allah neyi dilerse (o olur). Fenâlıkları insânlardan def eden ancak Allah'tır.»

Kim sabahları bu duâyı üç defa okursa yangından, boğulmaktan ve hırsızlıktan Allah'ın izniyle emin olur.

MA'RUF-İ KERHÎ (RADİYALLAHÜ ANH)'NİN DUÂSI:

Muhammed bin Hişâm şöyle anlatıyor : Ma'rûf-i Kerhî bana: «Sana on cümle öğreteceğim, beşi dünyâ, beşi âhiret içindir. Bunlar ile kim duâ ederse Allah ona icâbet eder» dedi. Ben, yazayım mı dediğimde «Hayır ben nasıl Bekr bin Hânis'in tekrar tekrar okumasıyle ezberledimse sana da tekrar tekrar okuyarak ezberletirim» dedi. Duâ şudur:

حَسْبِيَ اللّٰهُ لِدِينِي حَسْبِيَ اللّٰهُ لِدُنْيَايَ حَسْبِيَ اللّٰهُ الْكَرِيمُ لِمَا أَهَمَّنِي
حَسْبِيَ اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْقَوِيُّ لِمَنْ بَغَى عَلَيَّ حَسْبِيَ اللّٰهُ الشَّدِيدُ لِمَنْ كَادَنِي
بِسُوءٍ حَسْبِيَ اللّٰهُ الرَّحِيمُ عِنْدَ الْمَوْتِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الرَّؤُفُ عِنْدَ الْمَسْأَلَةِ
فِي الْقَبْرِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الْكَرِيمُ عِنْدَ الْحِسَابِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ اللَّطِيفُ عِنْدَ
الْمِيزَانِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ الْقَدِيرُ عِنْدَ الصِّرَاطِ، حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

«Dinim için Allah bana kâfi; dünyâlığım için Allah bana kâfi; bütün mühim işlerim için Allah bana kâfi; bana haksızlık etmek isteyenlere hilm ve kuvvet sâhibi olan Allah kâfi; bana kötülük düşünenler için Allah kâfi; ölüm ânında, merhamet sâhibi olan Allahım bana kâfi; kabir suâlinde, esirgeyici olan Allahım bana kâfi; hesâb vaktinde kerem sâhibi olan Allahım bana kâfi; mizân başında lütuf sâhibi olan Allahım bana kâfi; Sırat üstünde, kaadir olan Allahım bana kâfi; kendisinden başka Tanrı olmayan Allahım bana kâfi. O, büyük arşın Rabbidir, ben ona bağlandım.»

Ebû'd - Derdâ'dan rivâyet olunmuştur: Günde yedi kere :

«Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka ibâdete lâyık kimse yoktur. Yalnız O'na güveniyorum. O Arş-ı Â'zanın Rabbidir.» (9 - Tevbe : 129) âyetini okursa âhiret ile alâkalı işlerini Allahu Teâlâ kolaylaştırır.

UTBETÜ'L - GULÂM'IN DUÂSI :

اَللّٰهُمَّ يَا هَادِيَ الْمُضِلِّينَ وَيَا رَاحِمَ الْمُذْنِبِينَ وَيَا مُقِيلَ عَثَرَاتِ الْعَاثِرِينَ
ارْحَمْ عَبْدَكَ ذَا الْخَطَرِ الْعَظِيمِ وَالْمُسْلِمِينَ أَجْمَعِينَ، وَاجْعَلْنَا مَعَ الْأَخْيَارِ
الْمَرْزُوقِينَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ
وَالصَّالِحِينَ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

«Ey sapıkları hidâyet eden, ey günâhkârlara merhamet eden ve ey suçluların elinden tutan Allahım! Büyük günâhlara sâhip olan bu kuluna ve bütün müslümanlara rahmet eyle. Bizi, kendilerine in'âm edip hayrı merzûk ettiğin, sâlihler, şehitler, sıddîklar ve Nebiler zümresine ilhak eyle. Âmin yâ Rabbel Âlemin.»

Denildi ki, Utbe öldükten sonra rüyâda görülmüş ve «Bu duâya devâm ettiğim için Cennet'e girdim» demiştir.

ÂDEM ALEYHİSSELÂMIN DUÂSI :

Hazret-i Âişe (Radıyallahü Anhâ) anlatıyor: Allahu Teâlâ, Âdem Aleyhisselâmın tevbesini kabûl buyuracağı sırada, Âdem Aleyhisselâm o zamân bir tepecik şeklinde olan Kâbeyi, yedi defa tavaf etti ve iki rekât namaz kıldı. Sonra şu duâyı okudu :

اَللّٰهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِيَتِي فَاقْبَلْ مَعْذِرَتِي وَتَعْلَمُ حَاجَتِي
فَأَعْطِنِي سُؤْلِي وَتَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، اَللّٰهُمَّ إِنِّي
أَسْأَلُكَ إِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِي وَيَقِينًا صَادِقًا حَتَّى أَعْلَمَ أَنَّهُ لَنْ
يُصِيبَنِي إِلَّا مَا كَتَبْتَهُ عَلَيَّ وَالرِّضَا بِمَا قَسَمْتَهُ لِي يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

«Allahım! Gizli ve âşikâre her hâlimi bilirsin, istediğimi de bilirsin, sen dileğimi yerine getir, gönlümden geçeni de bilirsin, beni mağfiret eyle.

Allahım! Başıma gelen her musibetin senin mukadderatınla olduğunu bildirecek ve taksîmâtına rızâ gösterecek, sağlam bir îmâna beni sâhib kıl ve gerçek bir yakîni kalbime yerleştir. Ey ululuk ve kerem sâhibi olan Allahım.» diye duâ ettikten sonra Allahu Teâlâ kendisine şöyle vahy etti :

«Ey Âdem, ben seni mağfiret ettim. Hattâ evlâdlarından kim bu duâ ile bana duâ ederse, onu da mağfiret eder ve bütün sıkıntılarını gideririm. Onu hazine-i gaybıyyemden merzûk eder, zenginleştiririm kendisi istemese bile dünya kendisine teveccüh eder.»

Hz. ALİ BİN EBÛ TÂLİB (RADIYALLAHÜ ANH)IN DUÂSI :

Hz. Ali'nin, Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği duâ şudur :

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُمَجِّدُ نَفْسَهُ كُلَّ يَوْمٍ وَيَقُولُ إِنِّي أَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. إِنِّي أَنَا
اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا الْحَيُّ الْقَيُّومُ، إِنِّي أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ،
إِنِّي أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ، إِنِّي أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا الْعَفُوُّ
الْغَفُورُ، إِنِّي أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا مُبْدِئُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيَّ يَعُودُ، الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ مَالِكُ يَوْمِ الدِّينِ خَالِقُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ خَالِقُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ الْوَاحِدُ
الْأَحَدُ الْفَرْدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا الْفَرْدُ الْوِتْرُ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ
الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالُ الْمُقْتَدِرُ الْقَهَّارُ الْحَلِيمُ
الْكَرِيمُ أَهْلُ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ أَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى، الْقَادِرُ الرَّزَّاقُ
فَوْقَ الْخَلْقِ وَالْخَلِيقَةِ ﴿

«Allahu Teâlâ her gün kendi zâtını senâ ederek şöyle buyuruyor:

Ben âlemlerin Rabbi olan Allahım. Ben, Hayy u Kayyûm olan Allahım. Ben kendisinden başka ilâh olmayan Allahım. Ululuk ve azamet bana mahsûstur.

Benden başka ibâdete lâyık kimse yok, ibâdete lâyık olan bir Allahım. Doğurmadım, doğmadım. Af ve mağfiret eden ancak benim. Herşeyi icâdeden ve herşey kendisine dönecek olan, aziz, hâkim, rahman u rahîm sıfatlarının sâhibi, ceza gününün mâliki ve hâkim-i mutlakı, hayrı, şerri, Cenneti ve Cehennemi yaratan, zâtında, sıfatında ortağı olmayan, tek olup kimseye ihtiyâcı olmayan, eş ve evlâd edinmeyen, bir ve tek olan kapalı ve açık her şeyi bilen, melik, kuddûs, selâm, mü'min, müheymin, aziz, cebbar, mütekebbir, hâlik, musavvir, kebîr, müte'al, muktedir, kahhar, halîm, kerîm olan Allah ancak benim. Öğülmeğe ve ta'zîme yaraşan da benim. Gizli ve saklı herşeyi bilirim. Herşeye gücü yeten rızkı veren, yaratıklar ve tabiatlarının fevkinde olan da yine benim.» (1013)

İşte Hazret-i Ali bu duâyı okur ve her cümlesinin başında «İnnî ena'llah lâ ilâhe illâ ene» derdi. Bu duâyı okuyacak olan, bunun yerine «İnneke enta'llahu lâ ilâhe illâ ente» demelidir. Bu duâyı kim okursa, Cennette, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ ve diğer peygamberlere (Salât ve selâm onların üzerine olsun) komşu olur. Yer ve göklerde ibâdet edenlerin sevâbını alır.

SÜLEYMAN BİN MU'TEMİR'İN DUÂ VE TESBİHİ

Yûnus bin Übeyd, Rûm diyârında şehit düşen bir zâtı rüyâsında gördü ve kendisine «Âhirette gördüğün en fazîletli amellerden bana haber verir misin?» dedi. Onun da «İbn Mu'temir'in tesbîhlerini gördüm» diye cevâb verdiği hikâye edilir. Duâ şudur :

(1013) Mehazı bulunamamıştır.

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ
اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، عَدَدَ مَا خَلَقَ وَعَدَدَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَزِنَةَ مَا خَلَقَ
وَزِنَةَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَمِلْأَ مَا خَلَقَ وَمِلْأَ مَا هُوَ خَالِقٌ وَمِلْأَ سَمٰوَاتِهِ
وَمِلْأَ اَرْضِهِ وَمِثْلَ ذٰلِكَ وَاَضْعَافَ ذٰلِكَ وَعَدَدَ خَلْقِهِ وَزِنَةَ عَرْشِهِ
وَمُنْتَهٰى رَحْمَتِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ وَمَبْلَغَ رِضَاهُ حَتّٰى يَرْضٰى وَاِذَا رَضِيَ
وَعَدَدَ مَا ذَكَرَهُ بِهِ خَلْقُهُ فِي جَمِيعِ مَا مَضٰى وَعَدَدَ مَا هُمْ ذَاكِرُوهُ فِيمَا
بَقِيَ فِي كُلِّ سَنَةٍ وَشَهْرٍ وَجُمُعَةٍ وَيَوْمٍ وَلَيْلَةٍ وَسَاعَةٍ مِنَ السَّاعَاتِ
وَشَمٍّ وَنَفَسٍ مِنَ الْاَنْفَاسِ وَاَبَدٍ مِنَ الْاَبَادِ مِنْ اَبَدٍ اِلٰى اَبَدٍ اَبَدِ
الدُّنْيَا وَاَبَدِ الْاٰخِرَةِ وَاَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ لَا يَنْقَطِعُ اَوَّلُهُ وَلَا يَنْفَدُ اٰخِرُهُ

«Allah türlü noksanlıklardan münezzehtir. Hamd Allah'a mahsûstur. Allah'dan başka ilâh yoktur. Allah herşeyden yücedir. Günahtan rücû ve ibâdete teveccüh, ancak yüce ve azim olan Allah'ın yardımı iledir. Bu kelimeleri, Allah'ın yaratmış ve yaratacağı mahlûkların adedince, yaratmış olduğu ve yaratacaklarının ağırlığınca, yaratmış olduklarının ve yaratacaklarının dolusu kadarınca göklerin ve yerlerin dolusu kadarınca ve bunların misli kadar tekrar eder ve söylerim. Bu tesbihleri mahlûkatın adedince, arşın ağırlığınca, rahmetinin enginliği kadar kelimelerin adedince, rızâsına erinceye ve benden râzı oluncaya kadar, dünyanın yaratıldığından bugüne kadar, mahlûkatının O'nu andığı kadarınca ve bundan böyle kıyâmete kadar her sene ve her ay, her cum'a, her gün, her gece, saatlerin her birinde, her nefeste, ebediyyen, bir ebedden diğer ebede, dünya ebedinden, âhiret ebedine ve bütün bunlardan daha fazla, evvel eksilmez ve âhiri gelmez, sonu alınmaz bir şekilde bu kelimeleri söyler ve tekrar ederim.»

İBRAHİM BİN EDHEM'İN DUÂSI :

Hizmetçisi İbrahim bin Beşşâr, İbrahim Edhem'in her cuma günü sabah ve akşam bu duâyı okuduğunu haber veriyor.

مَرْحَبًا بِيَوْمِ الْمَزِيدِ وَالصُّبْحِ الْجَدِيدِ وَالْكَاتِبِ وَالشَّهِيدِ يَوْمُنَا هٰذَا يَوْمُ
عِيدٍ اُكْتُبْ لَنَا فِيهِ مَا نَقُولُ : بِسْمِ اللّٰهِ الْحَمِيدِ الْمَجِيدِ الرَّفِيعِ الْوَدُودِ
الْفَعَّالِ فِي خَلْقِهِ مَا يُرِيدُ، اَصْبَحْتُ بِاللّٰهِ مُؤْمِنًا وَبِلِقَائِهِ مُصَدِّقًا وَ
بِحُجَّتِهِ مُعْتَرِفًا وَمِنْ ذَنْبِي مُسْتَغْفِرًا وَلِرُبُوبِيَّةِ اللّٰهِ خَاضِعًا وَلِسِوَى اللّٰهِ
فِي الْاُلُوهِيَّةِ جَاحِدًا وَاِلَى اللّٰهِ فَقِيرًا وَعَلَى اللّٰهِ مُتَوَكِّلًا وَاِلَى اللّٰهِ مُنِيبًا
اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاُشْهِدُ مَلَائِكَتَهُ وَاَنْبِيَاءَهُ وَرُسُلَهُ وَحَمَلَةَ عَرْشِهِ وَ
مَنْ خَلَقَهُ وَمَنْ هُوَ خَالِقُهُ بِاَنَّهُ هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ
لَهُ، وَاَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا، وَاَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ
وَاَنَّ النَّارَ حَقٌّ وَالْحَوْضَ حَقٌّ، وَالشَّفَاعَةَ حَقٌّ، وَمُنْكَرًا وَنَكِيرًا حَقٌّ
وَوَعْدَكَ حَقٌّ وَوَعِيدَكَ حَقٌّ وَلِقَاءَكَ حَقٌّ وَالسَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ
فِيهَا، وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ. عَلَى ذٰلِكَ اَحْيَا وَعَلَيْهِ اَمُوتُ وَعَلَيْهِ
اُبْعَثُ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ، اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّي لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ خَلَقْتَنِي وَاَنَا عَبْدُكَ
وَاَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ اَعُوذُ بِكَ، اَللّٰهُمَّ مِنْ شَرِّ مَا
صَنَعْتُ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ، اَللّٰهُمَّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي
فَاِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اَنْتَ، وَاهْدِنِي لِاَحْسَنِ الْاَخْلَاقِ فَاِنَّهُ لَا يَهْدِي
لِاَحْسَنِهَا اِلَّا اَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا فَاِنَّهُ لَا يَصْرِفُ سَيِّئَهَا اِلَّا اَنْتَ،
لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ اَنَا لَكَ وَاِلَيْكَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ

اِلَيْكَ اٰمَنْتُ ، اَللّٰهُمَّ بِمَا اَرْسَلْتَ مِنْ رَسُولٍ وَاٰمَنْتُ ، اَللّٰهُمَّ بِمَا اَنْزَلْتَ
مِنْ كِتَابٍ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ وَعَلٰى اٰلِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا
خَاتَمِ كَلَامِي وَمُفْتَاحِهِ وَعَلٰى اَنْبِيَائِهِ وَرُسُلِهِ اَجْمَعِينَ ، اٰمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ
اَللّٰهُمَّ اَوْرِدْنَا حَوْضَ مُحَمَّدٍ وَاَسْقِنَا بِكَاسِهِ مَشْرَبًا رَوِيًّا سَائِغًا هَنِيئًا
لَا نَظْمَاُ بَعْدَهُ اَبَدًا وَاحْشُرْنَا فِي زُمْرَتِهِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَاكِثِينَ لِلْعَهْدِ وَلَا
مُرْتَابِينَ وَلَا مَفْتُونِينَ وَلَا مَغْضُوبٍ عَلَيْنَا وَلَا ضَالِّينَ ، اَللّٰهُمَّ اعْصِمْنِي
مِنْ فِتَنِ الدُّنْيَا وَوَفِّقْنِي لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضٰى وَاَصْلِحْ لِي شَاْنِي كُلَّهُ وَثَبِّتْنِي
بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَلَا تُضِلَّنِي وَاِنْ كُنْتُ ظَالِمًا
سُبْحَانَكَ يَا عَلِيُّ . يَا عَظِيمُ يَا بَارِئُ يَا رَحِيمُ يَا عَزِيزُ يَا جَبَّارُ سُبْحَانَكَ مَنْ سَبَّحَتْ
لَهُ السَّمٰوَاتُ بِاَكْنَافِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْبِحَارُ بِاَمْوَاجِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ
سَبَّحَتْ لَهُ الْجِبَالُ بِاَصْدَائِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْحِيتَانُ بِلُغَتِهَا وَسُبْحَانَ
مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ النُّجُومُ فِي السَّمَاءِ بِاَبْرَاجِهَا وَسُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَتْ لَهُ الْاَشْجَارُ
بِاُصُولِهَا وَثِمَارِهَا وَسَبَّحَتْ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرَضُونَ السَّبْعُ وَمَنْ
فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ سُبْحَانَ مَنْ سَبَّحَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ مِنْ مَخْلُوقَاتِهِ تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ
سُبْحَانَكَ سُبْحَانَكَ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا عَلِيمُ يَا حَلِيمُ سُبْحَانَكَ
لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ تُحْيِي وَتُمِيتُ وَاَنْتَ حَيٌّ لَا تَمُوتُ
بِيَدِكَ الْخَيْرُ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«Merhaba ey bereketli olan yeni gün, ey kâtib ve şâhidimiz. Bugün bizim bayramımızdır. Şu söylediklerimizi bizim için yazınız, hamîd ve mecîd olan yaratıkları üzerinde dilediği gibi hükm eden Allahın ismiyle, Allah'a îmân ederim. O'nun huzûruna çıkacağımı tasdîk ederim. O'nun azametini itiraf ederek günâhlarımdan istiğfar ederim. O'nun rebubiyeti karşısında saygı ile eğilir ve O'ndan başka ilâhları reddederim. Ancak kendisine arz-ı ihtiyâç ile O'na tevekkül eder ve O'na bağlanırım. Allahı, melekleri, hamele-i arşı, peygamberleri ve bütün yaratıkları şâhid tutarım ki, ibâdete lâyık olan, ortağı, dengi ve benzeri olmayan ancak O'dur. Muhammed (Sallâllahü Aleyhi ve sellem) O'nun kulu ve Resûlüdür. Cennet, Cehennem, havz, şefaat, nekir ve münker meleklerinin suâlleri haktır ve gerçektir. Allahım, va'din de hak, vaîdin de haktır. Huzûrunda muhâsebe görmek de haktır. Kıyâmetin geleceğinde ve bütün ölülerin dirileceğinde hiç şüphe yoktur. Bu itikad üzerinde yaşıyorum. İnşaallah bu itikad ile ölecek ve bu îmâna sâhib olarak dirileceğim.

Allahım! Sen benim Rabbimsin. Beni yaradan sensin. Senden başka ibâdete lâyık kimse yoktur. Ben senin âciz bir kulunum, gücümün yettiği kadar sana verdiğim söz üzerindeyim.

Allahım! Kendi kusurlarımdan ve hariçten gelecek kötülüklerden sana sığınırım.

Allahım! Ben işyân ile kendime zulüm eden bir kimseyim, senden başka günâhları kimse mağfiret edemez, bütün kusurlarımı sen mağfiret eyle.

Allahım! Beni güzel ahlâklı bir insan seviyesine ulaştır. Güzel işlere senden başka kimse hidâyet edemez. Bütün kötülüklerden beni uzaklaştır. Buna da senin gücün yeter. Emrinde ve hizmetindeyim. Bütün iyilikler senin kabza-i kudretindedir. Ben ancak sana istiğfar eder ve sana tevbe ederim.

Allahım! Gönderdiğin Peygamberlere ve indirdiğin kitâblara inandım. Allahümme Salli alâ Muhammedin ve alâ Âl-i Muhammed.

Allahım! Habibinin havzından içmeği bize de nasib eyle ve bizleri onun câmiasında haşr eyle.

Allahım! Dünyâ fitnelerinden beni koruyarak senin sevdiğin ve râzı olduğun şeyleri yapmağa muvaffak eyle. Hâlimi düzelt. Kelime-i tevhîd üzerine dünyâ ve âhirette beni sâbit kıl. Kusurlu da olsam beni saptırma. Noksan sıfatlardan seni tesbîh ve tenzih ederim. Ey Yüce ve Ulu Allahım! Yâ Bârî, yâ Rahîm, yâ Azîz, yâ Cebbâr. Ey her köşesiyle göklerin kendisini tesbîh ettiği Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ey bütün dalgaları ile denizlerin, kendisini tesbîh ettiği Allahım. Seni her türlü noksanlardan tenzih ederim. Ey kendi dilleri

ile balıkların kendisini tesbîh ettikleri Allahım. Seni tesbîh ederim. Ey bütün burçları ile yıldızların kendisini tesbîh ettiği Allahım. Seni tenzîh ederim. Ey kökü, gövdesi, dalları ve meyveleri ile ağaçların kendisini tesbîh ettiği Allahım! Seni takdîs ederim. Ey yedi kat yer ve yedi kat göklerin, içlerinde bulunanlar ile beraber kendisini tesbîh ettiği Allahım! Seni her türlü noksanlıklardan tenzîh ederim. Ey yaratıkların hepsinin kendisini tesbîh ettiği Allahım! Seni her türlü noksanlıklardan tenzîh ederim. Sen her türlü noksanlıklardan münezzeh ve bütün kemâl sıfatları ile mevsûfsun. Seni tesbîh ederim. Yâ Hayy! Yâ Kayyûm! Yâ Alîm! Yâ Halîm! Seni tesbîh ederim. Senden başka ibâdete lâyık ma'bûd yoktur. Hem öldürür, hem de diriltirsin. Sen ise ölmeyen (lâyemût) bir dirisin. Bütün iyilikler senin elinde ve sen herşeye kaadirsin.»

DÖRDÜNCÜ BÂB

RESÛLULLAH (S.A.) VE ONUN ASHÂBINDAN, SENETLERİ HAZFEDİLDİĞİ HÂLDE RİVÂYET EDİLEN DUÂLAR BEYÂNINDADIR.

Bunlar, Ebû Tâlib-i Mekkî, İbn Hüzeyme ve İbn Münzir'in (Allah hepsine rahmet etsin) topladıkları duâlardır.

Evrâd bahsinde de anlatacağımız veçhile, âhiret yolcusuna yakışan, sabahları ilk iş olarak muâyyen bir evrâd duâsı okumaktır. Eğer Peygamber Efendimize uyup, âhiret yolcularından olmak istiyorsan, namazın akabinde duâlarına başlarken sen de Resûl-i Ekrem gibi :

سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى الْوَهَّابِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ
لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ »

diyerek başla. Sonra üç kere :

رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
(ثَلَاثَ مَرَّاتٍ) »

«Rab olarak Allahı, dîn olarak İslâmiyeti, Peygamber olarak da Muhammed Aleyhisselâmı kabul ettim ve buna râzı oldum.» (1014) de, sonra da :

(1014) Buhârî ve Müslim, Mugire bin Şû'be'den.

اَللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ رَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَهُ، اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَشَرِّ الشَّيْطَانِ وَشِرْكِهِ

«Ey yer ve gökleri yaratan, gizli ve âşikâre herşeyi bilip herşeye mâlik olan Allahım! Bir olduğuna ve senden başka ibâdete lâyık kimsenin bulunmadığına şehâdet ederim. Kendi kötülüklerimden şeytanın hiyle ve desîselerinden sana sığınırım.» de sonra :

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي دِينِي وَدُنْيَايَ وَاَهْلِي وَمَالِي. اَللّٰهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِي وَآمِنْ رَوْعَاتِي وَاَقِلْ عَثَرَاتِي وَاحْفَظْنِي مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ وَمِنْ خَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي وَمِنْ فَوْقِي وَاَعُوذُ بِكَ اَنْ اُغْتَالَ مِنْ تَحْتِي. اَللّٰهُمَّ لَا تُؤْمِنِّي مَكْرَكَ وَلَا تُوَلِّنِي غَيْرَكَ وَلَا تَنْزِعْ عَنِّي سِتْرَكَ وَلَا تُنْسِنِي ذِكْرَكَ وَلَا تَجْعَلْنِي مِنَ الْغَافِلِينَ

«Allahım! Senden, din ve dünyâm, mâl ve âilem hakkında af ve âfiyeti dilerim.

Allahım, kusurlarımı ört ve beni tehlikelerden emin kıl. Sürçmelerimi azalt, önümden, ardımdan, sağımdan ve solumdan, beni koru ve azametinle alt tarafımdan (Üzerinde yürüdüğüm şu topraklardan) gelecek zararlardan beni koru.

Allahım! Beni mekrinden, gadabından emin olanlardan kılma. Bana başkasını musallat etme. Daimâ kusûrlarımı ört ve beni zikrinden ayrılan gafillerden kılma.» (1015) dedikten sonra üç kerre **«Seyyidü'l - İstiğfar»** denilen şu duâyı ve diğer duâları oku :

(1015) Ebû Dâvûd, Nesei, İbn Mâce ve Hâkim, İbn Ömer'den.

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّى لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ خَلَقْتَنِى وَاَنَا عَبْدُكَ وَاَنَا عَلٰى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ

مَا اسْتَطَعْتُ، اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ اَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَىَّ وَاَبُوءُ بِذَنْبِى

فَاغْفِرْ لِى فَاِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اَنْتَ (ثَلَاثَ مَرَّاتٍ)، وَقُلِ اللّٰهُمَّ عَافِنِى فِى

بَدَنِى وَعَافِنِى فِى سَمْعِى وَعَافِنِى فِى بَصَرِى لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ (ثَلَاثَ مَرَّاتٍ)،

وَقُلِ اللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ الرِّضَا بَعْدَ الْقَضَاءِ، وَبَرْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ ،

وَلَذَّةَ النَّظَرِ اِلٰى وَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَشَوْقًا اِلٰى لِقَائِكَ مِنْ غَيْرِ ضَرَّاءَ مُضِرَّةٍ وَ

لَا فِتْنَةٍ مُضِلَّةٍ وَاَعُوذُ بِكَ اَنْ اَظْلِمَ اَوْ اُظْلَمَ اَوْ اَعْتَدِىَ اَوْ يُعْتَدٰى عَلَىَّ

اَوْ اَكْسِبَ خَطِيئَةً اَوْ ذَنْبًا لَا تَغْفِرُهُ »

«Allahım! Sen benim Rabbimsin. Senden başka ibâdete lâyık mâbûd yoktur.. Beni yaratan sensin. Ben senin kulunum, gücümün yettiği kadar sana verdiğim söz ve ahid üzerindeyim. Yaptığım kötülüklerden sana sığınır, verdiğin ni'metlere şükr eder, kusurlarımdan sana iltica ederim. Günâhlarımı mağfiret eyle, senden başka mağfiret eden yoktur.»

Sonra üç kere :

«Allahım! Gözüme, kulağıma ve bütün bedenime sıhhat ve âfiyet ihsân eyle. Senden başka hakikî mâbûd yoktur.» de;

«Allahım kazâ ve kaderine rızâyı, öldükten sonra huzûr içinde ebedî saâdeti ve cemâlini müşâhede zevkini, sana vâsıl olma hevesini, dayanılmayacak zararlardan ve sapıtıcı fitnelerden beni korumanı, senden ister; zulmetmek ve zâlim olmaktan, başkasına tecâvüz etmek veyâ tecâvüze uğramaktan veyâ affedilmeyecek bir günâh irtikâbından da sana sığınırım.» (1016)

Oku ve daha sanra şu duâları oku :

(1016) Buhârî, Şeddâd bin Evs'den.

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الثَّبَاتَ فِي الْأَمْرِ وَالْعَزِيمَةَ فِي الرُّشْدِ، وَأَسْأَلُكَ شُكْرَ نِعْمَتِكَ وَحُسْنَ عِبَادَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ قَلْبًا خَاشِعًا سَلِيمًا وَخُلُقًا مُسْتَقِيمًا، وَلِسَانًا صَادِقًا، وَعَمَلًا مُتَقَبَّلًا، وَأَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا تَعْلَمُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا تَعْلَمُ، وَأَسْتَغْفِرُكَ لِمَا تَعْلَمُ، فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي فَإِنَّكَ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ، وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا لَا يَرْتَدُّ وَنَعِيمًا لَا يَنْفَدُ وَقُرَّةَ عَيْنِ الْأَبَدِ، وَمُرَافَقَةَ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَعْلَى جَنَّةِ الْخُلْدِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الطَّيِّبَاتِ وَفِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ، وَحُبَّ الْمَسَاكِينِ، أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ كُلِّ عَمَلٍ يُقَرِّبُ إِلَى حُبِّكَ، وَأَنْ تَتُوبَ عَلَيَّ وَتَغْفِرَ لِي وَتَرْحَمَنِي، وَإِذَا أَرَدْتَ بِقَوْمٍ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ، اَللّٰهُمَّ بِعِلْمِكَ الْغَيْبِ وَقُدْرَتِكَ عَلَى الْخَلْقِ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي وَتَوَفَّنِي مَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي، أَسْأَلُكَ خَشْيَتَكَ فِي الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَكَلِمَةَ الْعَدْلِ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ وَالْقَصْدَ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ، وَلَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ، وَالشَّوْقَ إِلَى لِقَائِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ ضَرَّاءَ مُضِرَّةٍ وَفِتْنَةٍ مُضِلَّةٍ، اَللّٰهُمَّ زَيِّنَّا بِزِينَةِ الْإِيمَانِ، وَاجْعَلْنَا هُدَاةً مُهْتَدِينَ، اَللّٰهُمَّ اقْسِمْ لَنَا مِنْ خَشْيَتِكَ مَا تَحُولُ بِهِ بَيْنَنَا وَبَيْنَ

مَعَاصِيكَ، وَمِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتَكَ، وَمِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا
مَصَائِبَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ امْلَأْ وُجُوهَنَا مِنْكَ حَيَاءً، وَقُلُوبَنَا مِنْكَ
فَرَقًا، وَاَسْكِنْ فِي نُفُوسِنَا مِنْ عَظَمَتِكَ مَا تُذَلِّلُ بِهِ جَوَارِحَنَا لِخِدْمَتِكَ وَ
وَاجْعَلْكَ اللّٰهُمَّ اَحَبَّ اِلَيْنَا مِمَّنْ سِوَاكَ وَاجْعَلْنَا اَخْشٰى لَكَ مِمَّنْ سِوَاكَ
اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ اَوَّلَ يَوْمِنَا هٰذَا صَلَاحًا وَاَوْسَطَهُ فَلَاحًا وَاٰخِرَهُ نَجَاحًا،
اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ اَوَّلَهُ رَحْمَةً وَاَوْسَطَهُ نِعْمَةً وَاٰخِرَهُ تَكْرِمَةً وَمَغْفِرَةً ،
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي تَوَاضَعَ كُلُّ شَيْءٍ لِعَظَمَتِهِ، وَذَلَّ كُلُّ شَيْءٍ لِعِزَّتِهِ وَخَضَعَ
كُلُّ شَيْءٍ لِمُلْكِهِ، وَاسْتَسْلَمَ كُلُّ شَيْءٍ لِقُدْرَتِهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي سَكَنَ
كُلُّ شَيْءٍ لِهَيْبَتِهِ، وَاَظْهَرَ كُلَّ شَيْءٍ بِحِكْمَتِهِ وَتَصَاغَرَ كُلُّ شَيْءٍ لِكِبْرِيَائِهِ
اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَاَزْوَاجِ مُحَمَّدٍ وَذُرِّيَّتِهِ وَبَارِكْ
عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَاَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى
اٰلِ اِبْرَاهِيمَ فِي الْعَالَمِينَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَ
نَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ رَسُولِكَ الْاَمِينِ، وَاَعْطِهِ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ
الَّذِي وَعَدْتَهُ يَوْمَ الدِّينِ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ اَوْلِيَائِكَ الْمُتَّقِينَ، وَحِزْبِكَ
الْمُفْلِحِينَ، وَعِبَادِكَ الصَّالِحِينَ وَاسْتَعْمِلْنَا لِمَرْضَاتِكَ عَنَّا، وَ
وَفِّقْنَا لِمَحَابِّكَ مِنَّا، وَصَرِّفْنَا بِحُسْنِ اخْتِيَارِكَ لَنَا، نَسْأَلُكَ جَوَامِعَ

الْخَيْرِ وَفَوَاتِحَهُ وَخَوَاتِمَهُ ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ جَوَامِعِ الشَّرِّ وَفَوَاتِحِهِ وَخَوَاتِمِهِ
اَللّٰهُمَّ بِقُدْرَتِكَ عَلَيَّ تُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ، وَبِحِلْمِكَ عَنِّي
اُعْفُ عَنِّي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفَّارُ الْحَلِيمُ ، وَبِعِلْمِكَ بِي ارْفُقْ بِي إِنَّكَ أَنْتَ
أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ، وَبِمُلْكِكَ لِي مَلِّكْنِي نَفْسِي وَلَا تُسَلِّطْهَا عَلَيَّ إِنَّكَ
أَنْتَ الْمَلِكُ الْجَبَّارُ ، سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ ، عَمِلْتُ
سُوءًا ، وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي إِنَّكَ أَنْتَ رَبِّي وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ
إِلَّا أَنْتَ ، اَللّٰهُمَّ أَلْهِمْنِي رُشْدِي وَقِنِي شَرَّ نَفْسِي ، اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حَلَالًا
لَا تُعَاقِبُنِي عَلَيْهِ وَقَنِّعْنِي بِمَا رَزَقْتَنِي وَاسْتَعْمِلْنِي بِهِ صَالِحًا تَقَبَّلْهُ مِنِّي
أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ وَحُسْنَ الْيَقِينِ ، وَالْمُعَافَاةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
يَا مَنْ لَا تَضُرُّهُ الذُّنُوبُ وَلَا تَنْقُصُهُ الْمَغْفِرَةُ ، هَبْ لِي مَا لَا يَضُرُّكَ وَأَعْطِنِي
مَا لَا يَنْقُصُكَ « رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ » ، « أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ » ، « أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا
هُدْنَا إِلَيْكَ » ، « رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ » ، « رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا
فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ » ، « رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا
إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ » ، « رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا
وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ » ، « رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ

لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ، وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا
رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» «رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ
أَمْرِنَا رَشَدًا». اهـ

«Allahım! Din ve azmimde sebâtı, rüşdümde azîmeti, iyi işlere azmetmeyi senden isterim. Nimetine şükrü ve sana güzel ibâdet edebilmeyi senden isterim. Her şeyden sâlim ve huşû sâhibi kalbi, dürüst ahlâka sâdık ve zâkir lisâna sâhib olmayı, nimetine şükür ile güzel ibâdet ve makbûl amellerde bulunmamı senden isterim. Bildiğin bütün iyilikleri senden ister ve bildiğin bütün kötülüklerden sana sığınırım. Bildiğin bütün günâhlardan sana tevbe ederim. Sen bilirsin ben bilemem. Bütün gizli şeyleri en iyi bilen sensin.

Allahım! Geçmiş - gelecek, gizli - âşikâre ve senin bildiğin bütün kusurlarımı mağfiret et. İlk ve son, herşeye kaadir ve her gizliyi bilen sensin.

Allahım! İrtidadı kabûl etmeyen îmânı, tükenmeyen nimetleri, «Hüld» Cennetinde Resûl-i Ekrem Muhammed Aleyhisselâma arkadaşlığı senden isterim.

Allahım! Söz ve işlerin güzelini ve bütün iyilikleri, kötülüklerden uzak kalmağı, yoksulları sevmeyi, senden isterim. Seni sevmeyi ve seni seveni sevmeyi ve sevgine yaklaştıracak her amelî sevmeyi senden isterim. Günâhlarımı bağışlamanı, beni mağfiret edip merhamet etmeni senden isterim. Kavmimi iptilâ edeceğin zamân hemen beni kendine al ve fitne ile karşılaştırma.

Allahım! Gaybı bilmen ve her şeye olan kudretin hürmetine, hakkımda hayat hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat; ölüm hayırlı olduğunda da ruhumu kabzeyle. Gizli ve âşikâre haşyet üzere bulunmamı, hiddet ve sükûnette adaletten ayrılmamamı, zenginlik ve fakirlikte itidâli ve zâtının cemâline bakmanın zevkini ve sana ulaşmanın aşk ve hevesini senden ister; zarar veren şeylerin mazarratından ve sapıtan fitnelerden sana sığınırım. Allahım îmân cevheri ile bizi süslendir. Hidâyette olup hidâyete ulaştıranlardan eyle.

Allahım! İsyân ile aramızda perde olacak şekilde bize haşyet ihsân eyle. Cennetine ulaştıracak tâati, dünyâ ve âhiret musîbetlerini ehvenleştirecek yakîni bize ver.

Allahım! Yüzümüzü hayâ, kalbimizi korku ile doldur. Sana kulluk edecek şekilde gönüllerimize heybet ve azâmetini yerleştir.

En üstün sevgilimiz ve en çok korkacağımız sen ol.

Allahım! İçine girdiğimiz bugünün evvelini salâh, ortasını felâh, matlûba ermek, sonunu da saâdet-i kâmileye ulaştırmak kıl.

Allahım! Bugünün evvelini nîmet, ortasını rahmet, sonunu da mağfiret ve kerâmet kıl.

Hamd o Allah'a ki azâmeti karşısında herşey tevâzu gösterdi, dize geldi. Yüceliği karşısında herşey yerlere serildi. Mülk ve ululuğu karşısında herşey eğildi. Kudretine herkes teslim oldu. Hamd, o Allah'a ki heybeti karşısında herşey durakladı. Hikmeti ile her şeyi, açığa çıkardı ve kibriyâlığı karşısında herşey küçüldü.

Allahım! Bizi müttakî olan dostlarından, felâha ermiş cemaatinden ve sâlih kullarından eyle. Sevdiğin işleri bize tevfik eyle ve bizi lehimize olan iyi işlere teveccüh ettir.

Allahım! İyilikleri toplayan evveli ve âhiri iyilik olan herşeyi senden ister, kötülükleri toplayan, evveli ve âhiri kötülük olan herşeyden sana sığınırız.

Allahım! Benim üzerimde olan kudretin hakkı için bana rahmetinle teveccüh et. Sen tevbeleri kabûl eden azim merhamete sâhibsin. Allahım hilm ü kereminin hakkı için beni affeyle, bağışla. Sen mağfiret edici ve hilm sâhibisin. Allahım, hâlimi bilirsin, merhamet et. Zîra sen merhamet edenlerin en merhametlisisin.

Allahım! Bana olan mâlikiyyetin hürmetine, beni nefsime hâkim kıl ve nefsimi bana musallat etme. Zîra dilediği gibi yapan melik ve Cebbâr sensin.

Allahım! Seni noksan sıfatlardan takdis, tesbîh, tenzîh eder ve sana hamd ederim. Senden başka Tanrı yoktur. Kötülükler irtikâbiyle nefsime zulüm ettim, günâhlarımı mağfiret eyle. Sen benim Rabbimsin, günâhlarımı ancak sen bağışlarsın.

Allahım! Sana gidecek doğru yola beni ilhâm et ve nefsimin kötülüklerinden beni koru.

Allahım! Beni ıkâb etmeyeceğin helâl lokmayı bana rızk et. Beni taksimatına kani olanlardan eyle ve bana ayırdığın rızk ile, senin kabûl edeceğin iyi şeylerde beni çalıştır.

Allahım! Senden, günâhlarımın affını, vücûdumun âfiyetini, hüsn-ü yakîn ile dünyâ ve âhirette huzûr, refah ve saâdeti dilerim. Ey günâh kendisine zarar vermeyen ve mağfiret kendisinden bir şey eksiltmeyen Allahım, sana zararı dokunmayan günâhlarımı bana bağışla, senden bir şey eksiltmeyen mağfiretini de bana ver.»

«Ey Rabbimiz! Bize sabır ver, müslümân olduğumuz hâlde ruhumuzu kabzeyle.» (7 - A'râf : 126)

«Sen dünyâ ve âhirette benim dostum, yardımcı ve koruyucumsun, benim canımı müslümân olduğum hâlde al ve sâlihlere kat.» (12-Yûsuf : 101)

«Sen bizim velimiz ve dostumuzsun bizi affet ve bize rahmet et, mağfiret edicilerin en hayırlısı sensin.» (7 - A'râf : 155)

«Bizim için bu dünyâda ve âhirette güzel olanı yaz. Biz sana teveccüh ettik.» (7 - A'râf : 156)

«Ey Rabbimiz! Sana tevekkül ve sana teveccüh ettik. Rücû ve dönüş ancak sanadır.» (60 - Mümtehine : 4)

«Ey Rabbimiz! Bizi bu zâlim kavmin işkencesine uğratma.» (10-Yûnus : 85)

«Ey Rabbimiz! Kâfirleri bize musallat etme. Bizi mağfiret eyle, sen muhakkak azîz ve hakîmsin.» (60 - Mümtehine : 5)

«Ey Rabbimiz! Günâhlarımızı ve işimizdeki aşırı hareketlerimizi mağfiret eyle. (Düşmanla muharebede) Ayaklarımızı sâbit kıl, tesânüdümüzü arttır ve kâfirlere karşı bize yardım et.» (3 - Âl-i İmrân : 147)

«Ey Rabbimiz! Bizi ve îmânda bizden önce olan din kardeşlerimizi mağfiret eyle ve kalblerimizde mü'minler için kin ve hased bırakma. Ey Rabbimiz! Sen çok şefkat ve çok merhamet sâhibisin.» (59 - Haşr: 10).

«Ey Rabbimiz! Bize senin katından rahmet ver. İşimizde bize doğru bir yol tuttur.» (18 - Kehf : 10). (1017)

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

«Ey Rabbimiz! Bize dünyâda hasene ver, âhirette de hasene ver ve ateşin azâbından bizleri koru.» (2 - Bakara : 201)

رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ... إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

«Ey Rabbimiz, doğrusu biz bir münadî işittik. O, Rabbimize îmân edin diye îmâna çağırıyor, biz de îmân ettik. Ey Rabbimiz! Günâhlarımızı mağfiret eyle. Kusurlarımızı ört ve bizi iyiler meyânında öldür. Ey Rabbimiz, resûllerinin lisânı ile va'dettiklerini bize ver. Kıyâmette bizi rüsvây etme. Muhakkak ki sen sözünden dönmezsin.» (3 - Âl-i İmrân : 193 - 194)

(1017) Tirmizî, Nesei ve Hâkim.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا.

«Ey Rabbimiz eğer unuttuk veyâ yanıldıysak bizi mes'ûl tutma. Ey Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz takat getiremiyeceğimiz şeyleri bize yükleme. Bizi affet, hatâlarımızı bağışla. Bize rahmet eyle. Sen mevlâmızsın. Koruyucu ve yardımcımızsın. Kâfirlere karşı bize yardım et ve nusret ver.» (2 - Bakara : 286)

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا وَاغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ، رَبِّ اغْفِرْ
وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ وَأَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ
وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ وَإِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ
إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، وَحَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى
مُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا هـ

«Rabbim! Beni, anne ve babamı mağfiret eyle. Onlar, küçüklüğümde beni acıyıp baktıkları gibi, sen de onlara rahmet eyle. Kadın erkek bütün mü'min ve müslümânların ölü ve dirilerini affet. Rabbim, bana mağfiret ve merhamet et. Bildiğin (kusurlarımdan) vazgeç. İzzet ve kerem sâhibi sensin. Merhamet edicilerin en hayırlısı, mağfiret edicilerin de en hayırlısı sensin. Biz Allah içiniz, Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz. Kuvvet ve kudret, ulu ve yüce olan Allah'ındır. Allah bize yeter. En iyi koruyucu O'dur. Hâtemü'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve âline salât ve selâm olsun.» (1018)

(1018) Ebû Dâvûd ve İbn Mâce.

RESÛL-İ EKREM'DEN RİVÂYET EDİLEN İSTİAZELER

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ
إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ
اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ طَمَعٍ يَهْدِي إِلَى طَبْعٍ وَمِنْ طَمَعٍ فِي غَيْرِ مَطْمَعٍ وَمِنْ
طَمَعٍ حَيْثُ لَا مَطْمَعَ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَقَلْبٍ لَا يَخْشَعُ
وَدُعَاءٍ لَا يُسْمَعُ وَنَفْسٍ لَا تَشْبَعُ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُوعِ فَإِنَّهُ بِئْسَ الضَّجِيعُ
وَمِنَ الْخِيَانَةِ فَإِنَّهَا بِئْسَتِ الْبِطَانَةُ وَمِنَ الْكَسَلِ وَمِنَ الْبُخْلِ وَالْجُبْنِ
وَالْهَرَمِ، وَمِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الدَّجَّالِ وَعَذَابِ
الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ قُلُوبًا أَوَّاهَةً
مُخْبِتَةً مُنِيبَةً فِي سَبِيلِكَ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَ
مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ، وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ، وَالْفَوْزَ
بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ التَّرَدِّي وَأَعُوذُ
بِكَ مِنَ الْغَمِّ وَالْغَرَقِ وَالْهَدْمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَمُوتَ فِي سَبِيلِكَ
مُدْبِرًا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَمُوتَ فِي طَلَبِ الدُّنْيَا، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ
مِنْ شَرِّ مَا عَلِمْتُ وَمِنْ شَرِّ مَا لَمْ أَعْلَمْ، اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنِي مُنْكَرَاتِ الْأَخْلَاقِ وَ
الْأَعْمَالِ وَالْأَدْوَاءِ وَالْأَهْوَاءِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ وَ
دَرَكِ الشَّقَاءِ وَسُوءِ الْقَضَاءِ وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ

مِنَ الْكُفْرِ وَالدَّيْنِ وَالْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ
فِتْنَةِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَبَصَرِي وَشَرِّ لِسَانِي وَقَلْبِي
وَشَرِّ مَنِيِّي، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَارِ السُّوءِ فِي دَارِ الْمُقَامَةِ فَإِنَّ جَارَ
الْبَادِيَةِ يَتَحَوَّلُ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْقَسْوَةِ وَالْغَفْلَةِ وَالْعَيْلَةِ وَالذِّلَّةِ
وَالْمَسْكَنَةِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفَقْرِ وَالْفُسُوقِ وَالشِّقَاقِ وَالنِّفَاقِ
وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ وَضِيقِ الْأَرْزَاقِ وَالسُّمْعَةِ وَالرِّيَاءِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الصَّمَمِ
وَالْبَكَمِ وَالْعَمَى وَالْجُنُونِ وَالْجُذَامِ وَالْبَرَصِ وَسَيِّئِ الْأَسْقَامِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ
بِكَ مِنْ زَوَالِ نِعْمَتِكَ وَمِنْ تَحَوُّلِ عَافِيَتِكَ وَمِنْ فُجَاءَةِ نِقْمَتِكَ وَمِنْ جَمِيعِ سَخَطِكَ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ
وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى وَشَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَغْرَمِ وَالْمَأْثَمِ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ وَقَلْبٍ لَا يَخْشَعُ وَصَلَاةٍ لَا تَنْفَعُ وَ
دَعْوَةٍ لَا تُسْتَجَابُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ الْغَمِّ وَفِتْنَةِ الصَّدْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ
بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الْعَدُوِّ وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ
عَلَى كُلِّ عَبْدٍ مُصْطَفَى مِنْ كُلِّ الْعَالَمِينَ آمِينَ (١)

«Allahım! Cimrilik ve korkaklıktan sana sığınırım. Erzel-i ömürden (bunaklık günleri), el ayak tutmayıp atelıe (bunaklık) getirecek ve aklî muvazenemin bozulacağı şekilde ihtiyarlıktan sana sığınırım. Dünyâ sıkıntılarından ve kabir azâbından yine sana sığınırım.

Allahım! Tabiat hâline gelecek ve beni lekeleyecek tama'dan ve tama' edilmeyecek şeylere tama' etmekten ve ulaşılmayacak şeylere tama' etmekten sana sığınırım.

Allahım! Fâidesiz ilimden, huşûsuz kalbden, kabûl olmayacak duâdan ve doymak bilmeyen nefisten sana sığınırım, şiddetli ızdırab veren açlıktan ve kötü bir huy olan hiyânetlikten, tembellik, cimrilik, korkaklık, ihtiyârlık ve atehden, deccalın fitnesinden, kabir azâbından ve hayat ve mematın fitnelerinden sana sığınırım.

Allahım! Yoluna girmiş, huşû ile senden korkan kalbe sâhib olmayı senden isterim. Allahım! Geniş mağfiret ve rahmetini gerektiren şeyleri ve her günâhtan selâmeti ve her iyiliğe sâhib olmayı, Cehenneme varmayıp, Cennete ulaşmayı senden dilerim.

Allahım! Gerilemekten, yüksekten düşüp helâk olmaktan, sıkıntıdan, suda boğulmaktan ve bina altında kalmaktan sana sığınırım. Hak yolundan ayrılmaktan veyâ dünyâlık uğrunda ölmekten sana sığınırım.

Allahım! Bildiğim ve bilmediğim bütün kötülüklerden sana sığınırım.

Allahım! Kötü huy, kötü amel, kötü hastalık ve nefsin kötü arzularından beni uzaklaştır.

Allahım! Çetin ibtilâdan, helâktan, kaza ve kaderinden ve düşmanlarımı sevindirecek ibtilâlardan sana sığınırım.

Allahım! Küfürden, borçtan, fakirlikten, Cehennem azâbından ve deccalın fitnesinden sana sığınırım.

Allahım! Gözümün, kulağımın, dilimin, kalbimin, düşünce ve şehvetimin şerrinden sana sığınırım.

Allahım! Çöl ve yolculuk komşuları geçicidir. Daimi ikametgâhımdaki kötü komşudan sana sığınırım.

Allahım! Katı yürekli olmaktan, gafletten, darlıktan, zillet ve meskenetten, hakir ve fakirlikten sana sığınırım. Küfür, yoksulluk, âşikâre isyan ve haktan ayrılmaktan, nifak, riyâ ve gösterişten, kötü huy ve dar geçimden, süm'a ve riyâdan sana sığınırım. Sağırlık, dilsizlik, körlük, cinnet, cüzzam, alalık ve benzeri kötü hastalıklardan sana sığınırım.

Allahım! Verdiğin nimetin zevâlinden, verdiğin sıhhatin bozulmasından, âni olarak gelecek musîbet ve felâketten, gazabını mûcib olacak bütün hareketlerden sana sığınırım.

Allahım! Cehennemin fitne ve azâbından, kabrin fitne ve azâbından, fitne uyandıran zenginliğin ve fakirliğin şerrinden, deccâlın uyandırdığı fitnenin şerrinden ve bütün kusur, günâh ve isyânlardan sana sığınırım.

Allahım! Doymak bilmeyen nefisten, huşû'u olmayan kalbden,

fâidesiz namâzdan, kabûl olunmayan duâdan, gam, gussa ve göğüs darlığından sana sığınırım.

Allahım! Düşmanımın bana galebesinden ve sevinmesinden sana sığınırım. Muhammed'e ve bütün iyilere salât ve selâm olsun.» (1019)

(1019) Buhârî.

BEŞİNCİ BÂB

BÂZI MÜHİM HÂDİSELER ÂNINDA EDİLECEK DUÂLAR BEYÂNINDADIR.

Sabahleyin ezânı duyduğun vakit, müezzine kavlen de icâbet ederek ezânın sonunda, abdesthaneye giriş ve çıkışta ve abdest aldıkta yapacağın duâları, mahallinde, yâni taharet ve namâz bahislerinde anlattık.

Mescide girerken yapılacak duâ :

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي لِسَانِي نُورًا وَاجْعَلْ فِي سَمْعِي نُورًا وَاجْعَلْ
فِي بَصَرِي نُورًا وَاجْعَلْ خَلْفِي نُورًا وَأَمَامِي نُورًا وَاجْعَلْ مِنْ فَوْقِي نُورًا،
اَللّٰهُمَّ أَعْطِنِي نُورًا . وَقُلْ أَيْضًا، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ السَّائِلِينَ
عَلَيْكَ وَبِحَقِّ مَمْشَايَ هٰذَا إِلَيْكَ فَإِنِّي لَمْ أَخْرُجْ أَشَرًا وَلَا بَطَرًا وَلَا رِيَاءً
وَلَا سُمْعَةً، خَرَجْتُ اتِّقَاءَ سُخْطِكَ، وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِكَ، فَأَسْأَلُكَ أَنْ
تُنْقِذَنِي مِنَ النَّارِ وَأَنْ تَغْفِرَ لِي ذُنُوبِي إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ ۞

«Allahım! Kalbimi, gözümü, kulağımı, dilimi, sağ ve sol, ön, ard, alt ve üstümü nurlandır. Allahım, bana nûr ver.» (1020).

Allahım, senden isteyenler aşkına ve senin rızân uğruna attığım bu adımlar hürmetine. Çünkü ben küfrân-ı nîmet ve gösteriş için çıkmadım. Ancak gadabından korkarak ve rızânı umarak çıktım. Beni Cehennemden koru ve günâhlarımı mağfiret et. Zira senden başka

---

(1020) Buhârî ile Müslim, ittifakla İbn Abbas'dan.

kimse günâhlarımı mağfiret edemez. Ancak sen mağfiret edersin.» (1021)

Bir ihtiyâcın için evinden çıktığın zamân:

«Bismillâh ey Rabbim! Zûlm etmek ve zûlm olunmaktan, cehâletten ve **techil edilmekten,** unutmak ve **unutulmaktan sana sığınırım.** (1022)

Bismillâhirrahmanirrahim, kuvvet ve kudret, ulu ve yüce olan Allah'a mahsûstur. İtimad ancak O'nadır.» de. (1023)

Mescidin kapısında:

«Salâvat-ı şerîfeden sonra; Allahım bütün günâhlarımı mağfiret et ve rahmet kapılarını bana aç.» (1024)

Ve sağ ayağın ile mescide gir, mescidde alış-veriş edeni gördüğün zamân:

لَا أَرْبَحَ اللّٰهُ تِجَارَتَكَ ۞

«Allah ticâretini arttırmasın.» de. (1025) Mescidde kaybettiğini arayan kimseyi gördüğün zamân:

لَا رَدَّهَا اللّٰهُ عَلَيْكَ ۞

«İnşaallah onu bulamazsın.» de. (1026) Resûl-i Ekrem böyle emir buyurmuştur.

Sabah namâzının iki rek'âtını kıldığın zamân:

İbn Abbas'dan rivâyet ettiğimiz gibi bu duâyı sonuna kadar:

بِسْمِ اللّٰهِ، اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تَهْدِي بِهَا قَلْبِي ۞

okursun.

Rükûda:

(1021) İbn Mâce Ebû Said-i Hudrî'den hasen sened ile rivâyet etmiştir.
(1022) Sünen sahibleri.
(1023) İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.
(1024) Tirmizî ve İbn Mâce, Hz. Fatıma (R. Aa.)'dan.
(1025) Tirmizî.
(1026) Müslim, Ebû Hüreyre'den.

اَللّٰهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ وَلَكَ خَشَعْتُ وَبِكَ اٰمَنْتُ وَلَكَ اَسْلَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ اَنْتَ رَبِّي خَشَعَ سَمْعِي وَبَصَرِي وَمُخِّي وَعَظْمِي وَعَصَبِي وَمَا اسْتَقَلَّتْ بِهِ قَدَمِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

duâsını oku (1027). İstersen aşağıda olduğu gibi üç kere **«Sübhâne Rabbiye'l-azîm»** (1028), istersen **«Sübbûhun, Kuddûsün Rabbüna ve Rabbü'l-melâiketi** ve'r-Ruh**»** de. (1029)

سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، اَوْ سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلٰئِكَةِ وَالرُّوحِ

Rükûdan başını kaldırdığın zamân :

سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْاَ السَّمٰوَاتِ وَمِلْاَ الْاَرْضِ وَمِلْاَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ اَهْلَ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ اَحَقُّ مَا قَالَ الْعَبْدُ وَكُلُّنَا لَكَ عَبْدٌ، لَا مَانِعَ لِمَا اَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

duâlarını oku. (1030) Secdeye vardığın zamân :

اَللّٰهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ اٰمَنْتُ وَلَكَ اَسْلَمْتُ سَجَدَ وَجْهِيَ لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ، اَللّٰهُمَّ سَجَدَ لَكَ سَوَادِي وَخَيَالِي وَاٰمَنَ بِكَ فُؤَادِي اَبُوءُ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَاَبُوءُ بِذَنْبِي وَهٰذَا مَا جَنَيْتُ عَلٰى نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَاِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اَنْتَ

duâsını oku (1031) veyâ üç kere «Sübhâne Rabbiye'l - â'lâ» de.

(1027) Müslim, Hz. Ali'den.
(1028) Tirmizî, Ebû Dâvûd, Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan.
(1029) Müslim, Hz. Âişe'den. Hadis No. 223/487.
(1030) Müslim, Ebû Said-i Hudri ve İbn Abbas'dan. Bak Hadis No. 205/477 ve 206/478.
(1031) Müslim, Hz. Ali'den.

Namâzı bitirip selâm verdikten sonra:

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ يَاذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ

de (1032) ve yerinde anlattığımız diğer duâları oku.

Herhangi bir meclisten dağılırken, oradaki hatâlarının bağışlanması için şu duâyı oku:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَاِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اَنْتَ

«Allahım! Seni tesbîh eder ve sana hamd ederim. Senden başka ibâdete lâyık kimse olmadığına şehâdet eder, senden mağfiret diler ve sana tevbe ederim. Günâh işledim, nefsime zulmettim. Sen beni affeyle. Çünkü günâhları ancak sen mağfiret edersin.» (1033)

Sokağa çıkacağın zamân:

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«Allah birdir, şeriki ve benzeri yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'na mahsûstur. Öldüren de, dirilten de O'dur. Kendisi ölmeyen bir diridir. Hayır elindedir. O herşeye kaadirdir.» (1034)

Devamla şu duâyı oku:

بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذِهِ السُّوقِ وَخَيْرَ مَا فِيهَا، اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا، اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اُصِيبَ فِيهَا يَمِينًا فَاجِرَةً اَوْ صَفْقَةً خَاسِرَةً

(1032) Müslim, Sevban'dan.
(1033) Nesai, Râfi' bin Hüdeyc'den.
(1034) Tirmizî, Hz. Ömer'den.

«Bismillâh! Allahım, bu çarşının ve bu çarşıda olanların iyi taraflarını senden diler ve kötülüklerinden sana sığınırım. Allahım, burada yalan yemin ile karşılaşmaktan ve zararlı alış - verişten sana sığınırım.» (1035)

Eğer borcu varsa :

اَللّٰهُمَّ اكْفِنِي بِحَلَالِكَ عَنْ حَرَامِكَ وَأَغْنِنِي بِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ ه

«Allahım! Helâl rızkın ile beni harâmdan koru ve fazl u kereminle beni başkalarına muhtâç olmaktan kurtar.» (1036)
diye duâ eder.

Yeni bir elbise giydiği zamân :

اَللّٰهُمَّ كَسَوْتَنِي هٰذَا الثَّوْبَ فَلَكَ الْحَمْدُ ، أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِهِ وَخَيْرِ مَا صُنِعَ لَهُ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ ه

«Allahım! Bu elbiseyi bana sen giydirdin, sana hamd ederim. Bu elbiseyi sıhhatli olarak giyerek iyi işlerde eskitmemi senden isterim.» (1037)

Hoşlanmadığın bir şey gördüğün zamân :

اَللّٰهُمَّ لَا يَأْتِي بِالْحَسَنَاتِ إِلَّا أَنْتَ ، وَلَا يَذْهَبُ بِالسَّيِّئَاتِ إِلَّا أَنْتَ
لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ ه

«Allahım! İyilikleri veren sen, kötülükleri de yok eden yine sensin. Kuvvet ve kudret ancak azamet sâhibi ulu Allah'ındır.» (1038)

(1035) Hâkim, Büreyde'den.
(1036) Tirmizî ve Hâkim, Hz. Ali'den.
(1037) Tirmizî.
(1038) İbn Ebî Şeybe ve Ebû Naîm.

Yeniye geçen ay'ı gördüğü zamân :

اللّٰهُمَّ أَهِلَّهُ عَلَيْنَا بِالْأَمْنِ وَالْإِيمَانِ وَالْبِرِّ وَالسَّلَامَةِ وَالْإِسْلَامِ
وَالتَّوْفِيقِ لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى وَالْحِفْظِ عَنْ تَسَخُّطٍ ، رَبِّي وَرَبُّكَ اللّٰهُ

«Allahım! Bu ay'ı, emniyet ve selâmetle, imân ve İslâmiyetimizin devâmıyle geçirmemizi nasib eyle. Ey ay! Benim ve senin Rabbimiz Allah'tır.» (1039)

هِلَالُ رُشْدٍ وَخَيْرٍ ، آمَنْتُ بِخَالِقِكَ ، اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ هٰذَا
الشَّهْرِ وَخَيْرَ الْقَدَرِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ يَوْمِ الْحَشْرِ

«Hakkımızda hayırlı bir ay ol. Senin içinde iyi işler görelim. Seni yaradana imân ettim.» (1040)

«Allahım, mukadderatımın hayırlısını ve bu ayın hakkımızda hayırlı olmasını senden diler ve Mahşer gününün dehşetinden sana sığınırım.» der ve ilk önce üç kere tekbîr alır.

Şiddetli rüzgâr estiği zamân :

اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ هٰذِهِ الرِّيحِ وَخَيْرَ مَا فِيهَا وَخَيْرَ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ
وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا وَمِنْ شَرِّ مَا أُرْسِلَتْ بِهِ

«Allahım! Bu rüzgârın hayrını, içinde olan hayrı ve bununla gönderdiğin iyilikleri senden ister, kötülüğünden ve getirdiği kötülüklerden sana sığınırım.» (1041)

Bir müslümânın vefâtında :

إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

«Biz Allah'a âidiz, elbette O'na döneceğiz.» (2 - Bakara : 156)

(1039) Dâremi, İbn Ömer'den; Tirmizî, Talha bin Ubeydullah'dan.
(1040) Ebû Dâvûd, Katâde'den.
(1041) Tirmizî ve Nesaî, Ebi bin Kâ'b'dan.

وَاِنَّا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿

«Ve şübhesiz biz Rabbimize döneceğiz.» (43 - Zuhrûf : 14)

اَللّٰهُمَّ اكْتُبْهُ فِى الْمُحْسِنِينَ، وَاجْعَلْ كِتَابَهُ فِى عِلِّيِّينَ وَاخْلُفْهُ عَلٰى عَقِبِهِ فِى الْغَابِرِينَ، اَللّٰهُمَّ لَا تَحْرِمْنَا اَجْرَهُ وَلَا تَفْتِنَّا بَعْدَهُ وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ ﴿

«Allahım bu ölüyü iyiler meyânında yaz. Kitâbını âlâ-i illiyyin'de kıl, geride kalanlara hayırlı haleflerini ver. Ecrinden bizi mahrûm etme. Bundan sonra bizi ibtilâ etme, onu ve bizi mağfiret eyle.» (1042)

Bir sadaka verdiği zamân :

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿

«Ey Rabbimiz, bizden şu hizmeti kabûl buyur. Muhakkak ki sen hem işidir, hem bilirsin.» (2 - Bakara : 127)

Bir işe başlanacağı zamân :

عَسٰى رَبُّنَا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿

«Umulur ki Rabbimiz, ona bedel bize daha hayırlısını verir. Muhakkak biz Allah'a rağbet edenlerdeniz.» (68 - Kalem : 32)

Bir işe başlanacağı zamân :

رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿

«Ey Rabbimiz, bize kendi indinden rahmet ver ve bu işimizden bizim için muvaffakiyet hazırla.» (18 - Kehf : 10)

(1042) İbn Senî ve İbn Hibbân, Hz. Ümmü Seleme'den.

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴾

«Rabbim, göğsümü genişlettir ve işimi kolaylaştır.» (20 - Tâ-hâ : 25 - 26)

Gökyüzüne bakdığı zamân :

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاً سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴾

«Ey Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni tesbîh ederim. Bizi Cehennemin azâbından koru.» (3 - Âl-i İmrân : 191)

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا

«Allah'ın şânı âlîdir. O ki gökte, burçları ve ziyâsiyle gündüzleri aydınlatan güneş ve nûru ile gece karanlığını izâle eden ay'ı yarattı.» (25 - Furkan : 61)

Gök gürlediğinde :

سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلاَئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ ﴾

«Bulut ve meleklerin kendisini tesbîh ettiği Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim.» (1043)

Şimşek çaktığı zamân :

اَللّٰهُمَّ لاَ تَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ وَلاَ تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ وَعَافِنَا قَبْلَ ذٰلِكَ ﴾

«Allahım! Bizi gadabınla öldürme, azâbınla helâk etme, bize âfiyet ver.» (1044)

(1043) İmam Mâlik, «Muvatta» da, Abdullah b. Zübeyr'den.

(1044) Tirmizî. Nesaî. İbn Ömer'den.

Yağmur yağdığında :

اَللّٰهُمَّ سُقْيًا هَنِيئًا وَصَيِّبًا نَافِعًا، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ صَيِّبَ رَحْمَةٍ وَلَا تَجْعَلْهُ صَيِّبَ عَذَابٍ

«Allahım! Bu yağmuru bizlere kârlı ve faydalı kıl.» (1045)

«Allahım! Bunu, azâb yağmuru değil, rahmet yağmuru kıl.» (10-46)

Hiddet ânında :

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَاذْهِبْ غَيْظَ قَلْبِي وَاَجِرْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

«Allahım! Günâhlarımı mağfiret et, gönlümün hiddetini teskîn et ve beni şeytânın şerrinden koru.» (1047)

İnsânlardan korktuğu zamân :

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ

«Allahım, onları sana havâle eder ve kötülüklerinden sana sığınırım.» (1048)

Muhârebe esnâsında :

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ عَضُدِي وَنَصِيرِي وَبِكَ اُقَاتِلُ

«Allahım! Yardımcım sensin. İtimadım sanadır. Senin yardımınla harbederim.» (1049)

(1045) Buhârî, Hz. Âişe'den.
(1046) Nesai, Said b. Müseyyeb'den.
(1047) İbn Senî, Hz. Âişe'den.
(1048) Ebû Dâvûd ve Nesaî, Ebû Mûsa'dan.
(1049) Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesaî, Hz. Enes'den.

Kulak çınlamasında, Resûl-i Ekrem'e salâvat getirdikten sonra şöyle söyle :

ذَكَرَ اللّٰهُ مَنْ ذَكَرَنِى بِخَيْرٍ

«Beni iyilikle yâd edeni, Allah zikretsin.» (1050)

Dileğinin kabûl olduğunu gördüğü zamân :

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى بِعِزَّتِهِ وَجَلَالِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ

«İzzet ve celâli ile iyilikleri tamam olan, Allahu Teâlâ'ya hamd ederim.»

Duânın kabûlü geciktiği zamân :

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ

«Her hâlde Allah'a hamd ederim.» (1051)

dersin. Akşam ezânını duyduğun zamân :

اَللّٰهُمَّ هٰذَا اِقْبَالُ لَيْلِكَ وَاِدْبَارُ نَهَارِكَ وَاَصْوَاتُ دُعَاتِكَ وَحُضُورُ صَلَوَاتِكَ، اَسْأَلُكَ اَنْ تَغْفِرَ لِى

«Allahım! Bu gecenin gelişi ve gündüzün gidişi, sana dâvet edenin sesi, namâza hazırlanmaktır; beni mağfiret etmeni senden dilerim»

(1050) Taberânî, İbn Adiyy, İbn Seni, Ebû Râfi'den.
(1051) Duâ kitabında geçmişti.

Sıkıntılı zamânlarında :

اَللّٰهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ، أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي وَنُورَ صَدْرِي وَجَلَاءَ غَمِّي وَذِهَابَ حُزْنِي وَهَمِّي ه

«Allahım ben senin kulunum. Kulun ve cariyenin oğluyum. Hayâtım, boynum kabza-i kudretindedir. Benim için hükmün cârî, hakkındaki kazân mahz-ı adâlettir. Kendi zâtını adlandırdığın, Kur'ân-ı Kerîm'de bildirdiğin, kullarından herhangi birine öğrettiğin veyâ ilm-i gaybında bildiğin, esmâ-i hüsnân hürmetine, Kur'ân-ı Kerîm'in, gönlümün baharı, göğsümün nûru, gam ve gussamın cilâsı, elem ve kederimin giderilmesine vesile olmasını senden dilerim.» (1052)

Resûl-i Ekrem (S.A.V.): «Kim bu duâyı okursa, Allahu Teâlâ onun sıkıntısı ve tasasını giderir, yerine neş'e ve sevinç verir» buyurmuştur.

Bir yeri ağrıdığı zamân :

Senin veyâ başkasının bir yeri sancılandığı zamân, Resûl-i Ekrem'in rukyesiyle (bir duâ) oraya oku. İnsânın herhangi bir yeri ağrıdığı zamân, şehâdet parmağını o yere koyup kaldırdıktan sonra şöyle duâ et :

(1052) İmam Ahmed bin Hanbel «Müsned» inde, İmam Beyhaki «Kitab ul Esmâ ve's-Sıfat» da Abdullah İbn Mes'ûd'dan senedi ile rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Sofuoğlunun Müslim Tercümesi C. 8. shf : 165'e bakınız.

بِسْمِ اللهِ تُرْبَةُ أَرْضِنَا بِرِيقَةِ بَعْضِنَا يُشْفَى سَقِيمُنَا بِإِذْنِ رَبِّنَا ه

«Bismillah, Allahu Teâlâ'nın izniyle bâzı kimselerin duâsiyle bâzı hastalıklar şifayâb olur.» (1053)

Yine sancılanan yer üzerine parmağını koy ve üç kere «Bismillah», yedi kere de :

بِسْمِ اللهِ ثَلَاثًا وَقُلْ سَبْعَ مَرَّاتٍ أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ وَأُحَاذِرُ

«Çektiğim bu acı ve ıztıraptan Allah'ın izzet kudretine ilticâ eder ve ondan şifâlar dilerim.» (1054)

de. Müşkilât karşısında şu duâyı oku: (1055)

لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ الْعَلِيُّ الْحَلِيمُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ،
لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللهُ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ

Uykuya yatacağın esnâda evvelâ abdest al. Sonra kıbleye karşı sağ omuzun üzerine yaslanarak otuz dört kere «Allahu Ekber», otuz üç kere «Sübhânallah», otuz üç kere de «Elhamdülillah» dedikten sonra şu duâyı oku :

(1053) Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe'den.

(1054) Müslim, Osman bin Ebü'l-Âs'dan.

(1055) Bu duâ Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla İbn Abbas'dan rivâyet edilmiştir.

اَللّٰهُمَّ اِنّى اَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ، وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ، وَ
اَعُوذُ بِكَ مِنْكَ. اَللّٰهُمَّ اِنّى لَا اَسْتَطِيعُ اَنْ اَبْلُغَ ثَنَاءً عَلَيْكَ وَلَوْ حَرَصْتُ
وَلٰكِنْ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ، اَللّٰهُمَّ بِاسْمِكَ اَحْيَا وَاَمُوتُ. اَللّٰهُمَّ رَبَّ
السَّمٰوَاتِ وَرَبَّ الْاَرْضِ وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَهُ فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوٰى وَ
مُنْزِلَ التَّوْرَاةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِى شَرٍّ، وَ
مِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ اَنْتَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا، اَنْتَ الْاَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ
شَيْءٌ، وَاَنْتَ الْاٰخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ، وَاَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ
شَيْءٌ. وَاَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ اِقْضِ عَنِّى الدَّيْنَ وَاَغْنِنِى مِنَ الْفَقْرِ
اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ خَلَقْتَ نَفْسِى وَاَنْتَ تَوَفَّاهَا، لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، اَللّٰهُمَّ اِنْ اَمَتَّهَا
فَاغْفِرْ لَهَا وَاِنْ اَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا، اَللّٰهُمَّ اِنّى اَسْاَلُكَ الْعَافِيَةَ فِى الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ. بِاسْمِكَ رَبِّى وَضَعْتُ جَنْبِى فَاغْفِرْ لِى ذَنْبِى، اَللّٰهُمَّ قِنِى عَذَابَكَ
يَوْمَ تَجْمَعُ عِبَادَكَ. اَللّٰهُمَّ اَسْلَمْتُ نَفْسِى اِلَيْكَ وَوَجَّهْتُ وَجْهِى اِلَيْكَ
وَفَوَّضْتُ اَمْرِى اِلَيْكَ وَاَلْجَاْتُ ظَهْرِى اِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً اِلَيْكَ
لَا مَلْجَاَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ اِلَّا اِلَيْكَ اٰمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِى اَنْزَلْتَ وَنَبِيِّكَ
الَّذِى اَرْسَلْتَ ﷺ

«Allahım! Gadabından rızâna, ukubetinden âfiyetine ve senden yine sana iltica ederim. Allahım seni hakkıyle senâ etmekten âcizim, sen kendini öğdüğün gibisin.

Allahım! İsminle ölüp ismini yâd ederek dirileyim.

Ey göklerin, yerin ve her şeyin Rabbi ve mâliki Allahım! Tohumu yarıp bitkileri bitiren, ağaçlar için çekirdeği yaratan, Tevrat, İncil, Ze-

bûr ve Kur'ân'ı indiren Allahım! Kötülerin kötülüğünden ve bütün canlı varlıkların zararlarından sana sığınırım. Evvel sensin, senden evvel bir şey yoktur. Âhir sensin, senden sonra bir şey yoktur. Zâhir sensin, senden âşikâre olan yoktur. Bâtın sensin, senden saklı olan yoktur. Fakirlikten beni koru ve borcumu ödeme imkânlarını bana bahşeyle.

Allahım! Beni sen yarattın ve sen öldüreceksin. Hayâtım da senin, ölüm de senindir. Öldürdüğünde, mağfiret ederek öldür, yaşatırsan beni her türlü tehlikelerden koru. Allahım, dünyâda ve âhirette senden af ve âfiyet dilerim.

Ey Rabbim! Senin isminle başımı yere koydum. Sen beni mağfiret eyle. Kullarını bir araya topladığın Mahşer gününde beni azâbından muhafaza eyle.

Allahım! Sana olan aşkım, ümid ve korkumdan kendimi sana teslim ettim. Yönümü sana çevirdim, umûr-i idâremi sana havâle ettim. Sırtımı sana verdim, sığınılacak ancak sensin. Yardım ancak sendendir. İndirdiğin kitâbına ve gönderdiğin peygamberine imân ettim.» (1056)

Yapacağın duânın sonu bu olsun. Resûl-i Ekrem böyle buyurmuştur. Bundan önce şöyle duâ etmelidir :

اَللّٰهُمَّ اَيْقِظْنِى فِى اَحَبِّ السَّاعَاتِ اِلَيْكَ وَاسْتَعْمِلْنِى بِاَحَبِّ الْاَعْمَالِ
اِلَيْكَ تُقَرِّبُنِى اِلَيْكَ زُلْفًى وَتُبْعِدُنِى مِنْ سَخَطِكَ بُعْدًا اَسْاَلُكَ فَتُعْطِيَنِى وَ
اَسْتَغْفِرُكَ فَتَغْفِرَ لِى وَاَدْعُوكَ فَتَسْتَجِيبَ لِى تمـ

«Allahım! Katında en sevimli olan saatlerde beni uyandır. Beni rızâna yaklaştırıp gadabından uzaklaştıracak en sevdiğin amelleri yapmamı nasîbet. Ben senden isterim, sen ver. Ben mağfiret istiyorum, sen affet. Ben duâ ediyorum, sen kabûl eyle.» (1057)

(1056) Buhârî, Müslim, Nesai, Tirmizî.

(1057) Ebû Mansur Deylemî «Müsnedü'l - Firdevs» de İbn Abbâs'dan.

Uykudan uyandığı zamân:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَحْيَانَا بَعْدَمَا اَمَاتَنَا وَاِلَيْهِ النُّشُورُ، اَصْبَحْنَا وَاَصْبَحَ الْمُلْكُ
لِلّٰهِ وَ الْعَظَمَةُ وَالسُّلْطَانُ لِلّٰهِ وَالْعِزَّةُ وَالْقُدْرَةُ لِلّٰهِ اَصْبَحْنَا عَلٰى فِطْرَةِ الْاِسْلَامِ
وَكَلِمَةِ الْاِخْلَاصِ وَعَلٰى دِينِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِلَّةِ اَبِينَا اِبْرَاهِيمَ
حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اَللّٰهُمَّ بِكَ اَصْبَحْنَا وَبِكَ اَمْسَيْنَا وَبِكَ نَحْيَا وَ
بِكَ نَمُوتُ وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ، اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ اَنْ تَبْعَثَنَا فِى هٰذَا الْيَوْمِ اِلٰى
كُلِّ خَيْرٍ، وَنَعُوذُ بِكَ اَنْ نَجْتَرِحَ فِيهِ سُوءًا اَوْ نَجُرَّهُ اِلٰى مُسْلِمٍ فَاِنَّكَ قُلْتَ
«وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ
لِيُقْضٰى اَجَلٌ مُسَمًّى». اَللّٰهُمَّ فَالِقَ الْاِصْبَاحِ وَجَاعِلَ اللَّيْلِ سَكَنًا وَالشَّمْسِ
وَالْقَمَرِ حُسْبَانًا، اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذَا الْيَوْمِ وَخَيْرَ مَا فِيهِ، وَاَعُوذُ
بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا فِيهِ»

«Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamd ederim. Dönüş O'nadır.

Mülk, ululuk, yücelik ve saltanat Allah'ın olduğu hâlde hepimiz sabaha girdik.

İslâm fıtratı, ihlâsı, şehâdet kelimesi, Muhammed Aleyhisselâm'ın dini ve müşriklerden olmayan, hanîf olan İbrahim Aleyhisselâmın milleti üzerine sabahladık.

Allahım! Sabaha çıkmamız, akşama ulaşmamız, yaşamamız ve ölmemiz hep senin emir ve irâdenledir, sana döneceğiz.

Allahım! Bugün de her türlü iyilik yapmak için bizi diriltmeni diler, herhangi bir kötülük irtikâbından ve bir müslümânı zarara uğratmaktan sana sığınırım. Sen Kur'ân-ı Kerîm'inde: «Geceleyin sizi ölü gibi uyutan, gündüzün kalblerinizi bilen, ecelinize kadar gündüzleri sizi tekrar kaldıran ve hayâta kavuşturan da O'dur.» (6 - En'âm: 60) buyurdun.

Ey geceyi yarıp gündüzleri çıkaran, geceyi sükûn ve istirahat için ayıran, güneş ve ay'ı, seneleri bilmek için hesapla yaratan Allahım! Bugündeki hayır ve iyilikleri senden ister ve bugünün, kötülüklerinden ve bugünde olan kötülüklerden sana sığınırım.» (1058)

بِسْمِ اللّٰهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللّٰهِ، مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا يَصْرِفُ السُّوءَ اِلَّا اللّٰهُ، رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا، وَبِالْاِسْلَامِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيًّا « رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ »

«Bismillah, Mâşâallah, kuvvet ve kudret ancak Allah'ındır. Mâşâallah, bütün nimetler Allah'ındır. Mâşâallah bütün iyilikler Allah'ın kabza-i kudretindedir. Mâşâallah kötülükleri ancak Allah yok eder.

Allahı Rab, İslâmı din, Muhammed Aleyhisselâmı da Peygamber olarak kabûl ettim.»

«Ey Rabbimiz, sana tevekkül, sana teveccüh ettik. Dönüşümüz de ancak sanadır.» (60 - Mümtehine : 4) (1059)

Akşama erdiği zamân yine aynı duâyı okur, yalnız: «Asbahna» yerine «Emseyna» der; bununla berâber şunu da ilâve eder:

اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ وَاَسْمَائِهِ كُلِّهَا مِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ وَبَرَأَ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِى شَرٍّ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ اَنْتَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا « اِنَّ رَبِّى عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ »

«Esmâ-ı hüsnâsı, tam ve makbûl olan kelimeler ile Allah'a iltica eder; her gününün, yarattığı her canlının ve yarattığı herşeyin kötülüğünden O'na sığınırım.» (1060)

(1058) Sünen sahibleri.
(1059) İbn Adiyy «el-Kâmil» de İbn Abbas'dan.
(1060) Ebû Şeyh Abdurrahman bin Avf'dan.

Aynaya baktığı zamân :

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى سَوّٰى خَلْقِى فَعَدَّلَهُ وَكَرَّمَ صُورَةَ وَجْهِى وَحَسَّنَهَا وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ

«Beni en güzel bir sûrette yaratıp, yüzümü güzelleştiren, ve beni müslümânlardan kılan, Allahu Teâlâ'ya hamd ederim.» (1061)

Bir şey satın aldığı vakit, eğer canlı ise boynundan tutarak :

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا جُبِلَ عَلَيْهِ، وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ، وَشَرِّ مَا جُبِلَ عَلَيْهِ

«Allahım, her bakımdan bu hayvânın hakkında hayırlı olmasını diler ve her türlü kötülüğünden sana sığınırım.» (1062)

Yeni evlenenleri gördüğünde :

بَارَكَ اللّٰهُ فِيكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِى خَيْرٍ

«Allah mübârek etsin ve sizlere hayırlı geçimler ihsân etsin.» (1063)

Alacaklısına borcunu ödediğinde :

بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ فِى اَهْلِكَ وَمَالِكَ

«Allah malını ve çoluk çocuğunu korusun ve mübârek etsin.» der. Zîra Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

(1061) Taberânî ve İbn Senî, Enes'den.

(1062) Ebû Dâvûd ve İbn Mâce, Amr bin Şuayb'den.

(1063) Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den.

﴿ إِنَّمَا جَزَاءُ السَّلَفِ الْحَمْدُ وَالْأَدَاءُ ﴾

«Borcunun karşılığı, onu zamânında ödeyip sâhibine teşekkür etmektir.» (1064) diye buyurdu.

İşte buraya kadar dercettiklerimiz, âhiret yolcularının ezberlemesinde fâideler mülâhaza ettiğimiz duâlardandır. Hac, Salât ve Taharet kitâblarında, sefer, yolculuk, namâz ve abdest ile alâkalı diğer duâları da zikretmiştik.

DUÂNIN FÂİDESİ

a.c

Şâyet, **«Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderini değiştirecek hiçbir kuvvet olmadığına göre duânın ne fâidesi var?»** dersen :

Bilmiş ol ki! Duâ ile belânın reddi de ilâhî kazâ cümlesindendir. Duâlar, belâların reddine ve ilâhi rahmetin celbine sebeb olabilir. Kalkan, okun geri tepmesine; yağmur, bitkilerin bitmesine sebeb olduğu gibi, duâlar da İlâhî rahmetin celbine ve belâların reddine sebeb olurlar. Ok ile kalkan karşılaştıkları zamân kalkanın oku geri ittiği gibi, belâ ile duâ karşılaşınca duâ, belâyı geri iter. Bu da Allah'ın bir kazâsı ve hükmüdür. Allah'ın kazâsına rızâ, sebebe mürâcaat etmeye mâni değildir. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿ خُذُوا حِذْرَكُمْ ﴾

«Tedbirinizi alın.» (4 - Nisâ : 71) buyurmuştur.

Tohum ekildikten sonra sulamağa ne hâcet. Eğer bu mahsûlün bitmesini Allah takdîr ettiyse bitecek, takdîr etmedi ise bitmeyecek, sulamağa ihtiyâç yok, denemez. Belki sebeblere başvurmak mecbûrîdir. Asıl kazâ, esbâbı, müsebbebata bağlamaktır. Hayrı takdîr eden, onu bir sebebe bağlamış; şerri takdîr eden de onu def'etmek için sebebler hazırlamıştır. Aklı başında olan kimse bu bâbta tenâkuz olmadığını kolayca kavrar. Aynı zamânda Zikir bahsinde anlattığımız gibi, duânın, pek çok faydaları da vardır.

(1064) Nesaî, Abdullah bin Ebî Rebî'a'dan.

Duâ, Allah'a karşı huzûr-ı kalbi temin eder. Bu ise ibâdetin son hazzıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyurdular :

اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ هـ

«Duâ, ibâdetin iliğidir.» (1065)

Ne yazık ki insânların ekserisi, daraldıkları zamân Allah'a teveccüh eder; ancak o ân kalblerini O'na bağlarlar. Çünkü insân bir kötülük ile karşılaştığı zamân, bütün samimiyet ve ihlâsı ile Allah'a yalvarır. Zîra ihtiyâç, duâya lüzum hissettirir. Duâ da kalbi sükûnetle Allah'a bağlar. Bu sâyede ibâdetlerin en şereflisi olan zikir meydâna gelir. Bunun için belâların en büyüğü Peygamberlere, sonra velilere, sonra derecesine göre diğer kullara verilir. Zîra belâ, gönülleri arz-ı ihtiyâç ile Allah'a bağlar ve Allah'ı unutturmaz. Fakat zenginlik ekseriyetle insânı tembelleştirir. Çünkü insân, ihtiyâçtan müstağni olunca azar.

İşte **Duâ** ve **Zikir** bâbında anlatmak istediğimiz bunlardır. Hayra tevfik eden ancak Allah'tır. Yemekte, sofrada, hasta ziyâretinde ve diğer husûslarda yapılacak duâlar da inşaallah onlar ile alâkalı kısımlarda gelecektir. İtimadımız Allah'adır.

«Ezkâr Kitâbı» burada sona erdi. İnşaallah bunu **«Evrâd Kitâbı»** tâkip edecektir.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a, Salât u Selâm O'nun Resûlü Hazret-i Muhammed'e ve O'nun Âl ve Ashâbınadır. Allah'a hamd eder, Resûlüne salâvat ve selâm ederim.

(İhyâ - Cilt: 1 - Kitâb: 9'un sonu)

(1065) Tirmizi, Hz. Enes b. Mâlik'den.

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn, Müceddid-i Kebîr, Âlim-i Rabbânî, Mürşid-i Kâmil, Hâdim-i Şeriat-ı Mutahhara, Ehl-i Sünnetin Gözbebeği

İmâm Ebû Hâmid Muhammed

el - GAZALÎ

(Rahmetullahi aleyh)

إحياء علوم الدين

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

(BİRİNCİ CİLD)

(Müellifin mukaddimesi ve on «Kitâb»dan müteşekkildir)

ASLINA SÂDIK kalınarak — çıkartma ve ilâve yapılmaksızın — hâzırlanan bu İhyâu 'Ulûmi'd-Din Tercümesi, eserin ARAPÇA ASLI GİBİ dört cilt hâlinde neşr edilmektedir.

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

Diyânet İşleri Reisliği Müfettişlerinden

İSTEME ADRESİ:
HUZUR
YAYIN-DAĞITIM
FARUK SAĞLAM
Çatalçeşme Sok. Yücer Han.
No:46 / Kat: 2 Cağaloğlu-İST.
Tel: 513 50 57

BEDİR YAYINEVİ
P.K. 1060 - İstânbûl

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 1)

Rub'u'l - İbâdât

ONUNCU KİTÂB:

KİTÂBU TERTÎBİ'L-EVRÂD ve TAFSİL-İ İHYAİ'L-LEYL

(VİRDLERİN TERTÎBİ VE GECEYİ İHYÂ ETMEK)

(BU KİTÂB İKİ BÂBDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: EVRÂDIN FAZÎLETİ, TERTÎBİ VE AHKÂMI BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: GECELERİ İBÂDETLE GEÇİRMENİN KEYFİYETİ, FAZÎLETİ VE BUNLARLA ALÂKALI HÜKÜMLER BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

VİRDLERİN TERTİBİ VE GECEYİ İHYA ETMEK

BU KİTÂB EVRÂD'I (YÂNİ YİRMİ DÖRT SAAT İÇİNDE YAPILAN NÂFİLE İBÂDETLERİ) SIRAYA KOYMANIN VE GECE İBÂDETLERİNİN AÇIKLANMASI BEYÂNINDADIR.

Vermiş olduğu nihâyetsiz nîmetlere karşı Allahu Teâlâ'ya hamdederiz. Kalbde kibir ve nefret bırakmıyacak en samîmî bir şekilde O'nu zikrederiz. Nîmetlerine şükretmek ve Sâni-i Hakîm olduğunu düşünmek isteyenler için, gece ve gündüzü birbiri ardınca yaratan Allahu Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun.

Salât ve selâm, îmân edenlere müjdeleyici, îmân etmeyenlere korkutucu olarak gönderdiği hak Peygamberlerine; onun nezîh ve kerem sâhibi olan Âl ve Ashâbı üzerine olsun. Onlar ki akşam - sabah, gece - gündüz ibâdete devâm etmekle, dînde yol göstermek için her biri birer yıldız ve karanlığı aydınlatan birer meş'ale olmuşlardır.

Bundan sonra bilmiş ol ki, Allahu Teâlâ'nın yeryüzünü insânların ziyâret ve seyâhatlerine müsâit bir şekilde yaratmış olması, onların yer küresinin bir kenarında veyâ bir tepesinde saplanıp kalmaları için değil, burasını bir güzergâh, bir konaklama yeri kabûl ederek, onun tuzak ve tehlikelerinden sakınmaları, her tarafındaki nîmetlerden faydalanmak sûretiyle kendilerini asıl vatanları olan Cennet'e ve ebedî saâdete ulaştıracak azığı tedârik etmeleri, ilim ve fazîlet gibi iyi vasıflara sâhib olmaları ve yolcu taşıyan gemi misâli insânların ömürlerinin de kendileri ile berâber seyr etmekte ve akıp gitmekte olduğunu bilmeleri içindir. İnsânlar bu âlemde daimî yolculuk hâlindedir. İlk menzilleri beşik, son uğrakları kabir, daimî durakları ise ya Cennet veyâ Cehennem'dir. Yolculuğun mesâfesi, ömürleridir. Yıllar konak yerleri, aylar fersahlar, günler kilometreler, nefesler metrelerdir. Yapmış olduğu iyilik, tâat ve ibâdetler, azığıdır. Ömrünün en kıymetli sermayesi vakitleridir. Şehveti ve şehevî arzuları yolunu kesen haydutlardır. Kazancı ve kârı; Cennet'i ve oradaki ebedî nîmetleri elde etmekle Allah'ın rızâsına ve Cemâ-

line mazhar olmaktır. Zararı ise, Cehennem'in derekelerinde çeşitli azâblara ma'rûz kalmakla Allah'ın rahmet ve cemâlinden uzaklaşmaktır.

Ömür sermâyesinden olan bir nefesini dahi, kendisini Allah'a yaklaştıracak iyiliklerde kullanmayıp gafletle boşa geçirenler, kıyâmet günü sonsuz hasret ve nedâmet çekeceklerdir. Bu korkunç ve büyük tehlikeyi sezenler, paçaları sıvadı ve bütün imkânları ile geri kalan ömürlerini Allah rızâsı uğrunda geçirmeğe çalıştılar. Âhirette Allah'a yaklaşmak için gece ve gündüzleri ibâdetle ve Allah rızâsına yarayacak işlerle geçirmek gayretine sarılarak vakitlerin tekerrürünü nazar-ı itibara aldılar. Evrâd ve ibâdetlerini ona göre ayarlayıp vakitlere böldüler. Bu sûretle ibâdet ve evrâdları vakitlere taksim etmek, Âhiret yolculuğu ilimlerinin mühimlerinden sayıldı.

Bunun sırrı da iki Bâb'da açıklanabilir:

BİRİNCİ BÂB; virdlerin fazîleti ile gece gündüze bölünmesi beyânındadır.

İKİNCİ BÂB; geceleri ibâdetle geçirmenin keyfiyeti, fazîleti ve bunlarla alâkalı hükümler beyânındadır.

BİRİNCİ BÂB

EVRÂDIN FAZÎLETİ, TERTÎBİ VE AHKÂMI BEYÂNINDADIR.

Evrâdın fazîleti ve evrâda devâmın Allah'a giden yol olduğu: a.c

Bilmiş ol ki, basîret nûru ve kalb gözü ile bakanlar, kurtuluşun ancak Allah'a ulaşmakta olduğunu ve Allah'a ulaşmak için de, Allah'ı bilmek, sevmek ve bu marifet ve muhabbet ile ölmekten başka çâre olmadığını anlamışlardır. Muhabbet ve ünsiyetin, sevgiliyi devâmlı şekilde zikretmekle kökleşeceğini, marifetin ise; O'nun zâtını, sıfat ve ef'alini devâmlı sûrette düşünmekle mümkün olabileceğini bilmişlerdir. Hakikatte Allah'tan ve kâinatta O'nun ef'âlinden başka bir şeyin olmadığını, devâmlı sûrette Allah'ı zikir ve fikrin, dünyâ şehvetlerine vedâ edip bunlardan yalnız muhtâç olduğu kısımlarını almakla mümkün olabileceğini öğrenmişlerdir.

Bu anlattıklarımız, ancak geceli - gündüzlü zikir ve fikir sâyesinde hâsıl olur. Halbuki insânın nefsi, yaradılış itibâriyle tez usandığı ve çabuk yorulduğu için, zikir ve fikirden muâyyen olan bir nev'i üzerinde fazla dayanamaz. Muâyyen bir nokta üzerinde devâm ederse usanır ve tembelleşir. Kullar usanmadan, Allah usanmaz. Binâenaleyh, amelinden zevk alması, bu zevk ile hevesin artması ve bu sâyede daha fazla devâm edebilmesi için vakitlere göre amelini kısımlara ayırmak sûretiyle nefsini dinlendirmek ve neş'esini arttırmak zarûreti hâsıl olmuştur. Bu sebebtendir ki, evrâdı, muhtelif kısımlara bölünmeli. Nefis yaradılış itibâriyle dünyâya meylettiğinden onu yenebilmek için, insânoğlu ömrünün tamâmını veyâ çoğunu zikir ve fikir ile geçirmelidir. Şâyet vakitlerini yarıya böler, bir kısmını zikir ve fikir ile geçirir, diğer kısmını da nefsinin arzularına uyarak dünyâlığı peşinde geçirirse, dünyâlığı tercih etmiş sayılır. Çünkü vakitler müsâvî olduğu için birbirine galebe çalamaz. Halbuki öte yandan insân tabiatı dünyâlığı tercih etmektedir. Bunun için günlerinin çoğunu zikir ve fikirle geçirmesi zarûridir. Zîra insânın

zâhir ve bâtını dünyâlığa elverişlidir. Gönül dünyâya meylederek ona son derece ehemmiyet verir. Bununla berâber insân için gönlünü tamâmen tâat ve ibâdete bağlamak devâmlı ibâdette bulunmak ve huzuru sağlamak da zordur. Huzûr ile ibâdet, devâmlı sûrette değil, bâzı vakitlerde yapılır.

Sorgusuz suâlsiz Cennet'e girmek isteyenler bütün vakitlerini; terâzi başında sevâbının günâhlar üzerine ağır gelmesini isteyenler de vakitlerinin çoğunu ibâdetle geçirsinler. Ömrünün yarısını ibâdet ve diğer kısmını da isyân ile geçirenlerin vaziyeti tehlikelidir. Bununla berâber, Allah'tan ümid kesilmez. Allahu Teâlâ'nın af ve mağfiret etmesi beklenir. Kendi fazl u keremiyle Allahu Teâlâ'nın onu bağışlaması umulur.

İşte bu anlattıklarım basîret nûru ile görebilenlere açıklanan hakîkatlerdir. Sen basîret erbâbından değilsen, Allahu Teâlâ'nın sevgili Peygamberine olan hitâbına bak ve onu îmân nûru ile al. Allahu Teâlâ, kendisine en yakın ve kendi katında en üstün dereceyi hâiz olan Resûl-i Ekrem'e Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

1 —

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ، وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا

«Gündüz seni uzun uzun alıkoyacak işler vardır. Rabbının adını an, herşeyi bırakıp yalnız O'na teveccüh et.» (73 - Müzzemmil: 7, 8)

2 —

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ، وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا

«Rabbının adını sabah akşam an, geceleyin O'na secde et. O'nu geceleri uzun uzun tesbîh et.» (76 - Ed - Dehr : 25, 26)

3 —

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

«Rabbını güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce hamd ile tesbîh et. Geceleyin ve secdelerinin ardından O'nu tesbîh et.» (50 - Kaaf : 39, 40)

4 —

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ

«Kalkarken Rabbını hamd ile tesbîh et. Gecenin bir kısmında ve yıldızlar sönerken de onu tesbîh et.» (52 - Tûr : 48, 49)

5 —

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا

«Şübhesiz gece kalkış daha tesirli ve o zamân okumak daha elverişlidir.» (73 - Müzzemmil: 6)

6 —

وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

«Güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile tesbîh et. Gece saatlerinde ve gündüzleri dahi tesbîh et, ki Rabbinin rızasına eresin.» (20 - Tâ - hâ : 130)

7 —

أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

«Gündüzün iki ve üçünde ve gecenin gündüze yakın zamânlarında namâz kıl, doğrusu iyilikler kötülükleri giderir. Bu öğüt, kabûl edenlere bir öğüttür.» (11 - Hûd : 114)

8 —

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا
رَحْمَةَ رَبِّهِ، قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

«Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun büken âhiret (azâbın) dan çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse, inkâr eden gibi olur mu? (Yâ Muhammed) De ki: Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sâhibleri öğüt alırlar.» (39 - Zümer : 9)

9 —

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا

«Çok ibâdet etmekten vücûdları yataktan uzakta kalır, korkarak ve umarak Rablarına yalvarırlar.» (32 - Secde: 16)

10 —

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

«Onlar gecelerini Rablerinin önünde secde ederek ve dinlenerek geçirirler.» (25 - Fürkan : 64)

11 —

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

«Onlar, geceleri az az uyuyanlardır. Ve onlar seher vaktinde istiğfar ederler.» (51 - Zâriyat : 17, 18)

12 —

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ

«Akşamlarken ve sabahlarken Allah'ı tesbih edin.» (30 - Rûm: 17)

13—

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

«Sabah akşam Rabbinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları koğma.» (6 - En'âm : 52)

Bütün bu âyet-i celîleler, Allah'a giden yolun, vakitleri murakabe ederek devâmlı şekilde ibâdetle mümkün olacağını göstermektedir. Resûl-i Ekrem de hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor :

أَحَبُّ عِبَادِ اللّٰهِ إِلَى اللّٰهِ الَّذِينَ يُرَاعُونَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالْأَظِلَّةَ لِذِكْرِ اللّٰهِ تَعَالَى

«Allah katında en sevimli kullar, Allah'ı zikretmek için, güneş, ay ve gölgeyi tarassut edenlerdir.» (1066). Nitekim Allahu Teâlâ bir âyette :

﴿ اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴾

«Güneş ve ay hesab iledir.» (55 - Rahman : 5)

Diğer âyette :

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴾

«Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra biz güneşi ona delil kılıp yavaş yavaş kendimize çekmişizdir.» (25 - Furkan : 45, 46)

Başka bir âyette :

﴿ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ ﴾

«Ay için de menziller tâyin etmişizdir.» (36 - Yâsîn : 39)

Diğer Âyet-i celîlede :

﴿ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ﴾

«O, yıldızları, kara ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye sizin için yaratmıştır.» (6 - En'âm : 97) buyurmuştur.

Güneş ve ayın böyle muntazam şekilde seyir ve harekette bulunmaları, karanlık - aydınlık ve yıldızların yaratılması sırf dünyâ işle-

---

(1066) Taberânî ve Hâkim, İbn Ebî Evfa'dan sahih senedle rivâyet etmişlerdir.

rini ayarlamak ve nizâma sokmak için olduğunu sanma. Asıl gâye, vakitleri tesbît ederek âhiret kazancını sağlamaktır.

Nitekim :

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْاَرَادَ شُكُورًا

«İbret almak veyâ şükretmek isteyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca gönderen O'dur.» (25 - Furkan : 62)

Âyet-i celîlesi bunu açıkça beyân buyurmakta ve asıl gâyenin zikir ve şükür olduğunu sarâhaten bildirmektedir. Diğer âyet-i celîlede

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ

«Gece ve gündüzü birer delîl kıldık. Bir delîl olan geceyi kaldırıp, yerine bir delîl olan gündüzü, Rabbinizin bol nîmetlerini aramanız, yılların sayısını ve hesâbını bilmeniz için aydınlık kıldık.» (17 - İsrâ : 12)

Şübhesiz istekle beklenen fazîlet, sevâb ve mağfirettir. Râzı olduğu şeyleri bize yaptırmasını Allah'tan dileriz.

EVRÂDIN SAYILARI VE TERTÎBİ

a.c

Bilmiş ol ki, gündüzlerin evrâdı (virdleri) yedidir :

I — Tan yerinin ağarmasından güneşin doğuşuna kadar bir vird (ibâdet) vardır.

II - III — Güneşin doğuşundan zevâle kadar iki vird vardır. Birisi kuşluğa kadar, diğeri de kuşluktan zevâle kadar.

IV - V — Zevâlden ikindi vaktine kadar iki vird vardır.

VI - VII — İkindiden akşama kadar da iki vird vardır.

Gecenin evrâdı (virdleri) da dörttür: (1067)

I - II — Akşamdan uyku zamânına kadar iki vird.
III - IV — Yarı geceye ve sonra sabahın ilk vaktine kadar da iki vird vardır.

Şimdi biz virdin fazîletini, yapılacak vazîfeyi ve bunlarla alâkalı kısımları anlatalım.

GÜNDÜZÜN EVRÂDI

GÜNDÜZÜN BİRİNCİ VİRDİ: Şafaktan güneş doğuşuna kadar olan vaktin virdidir.

Bu vakit çok kıymetli bir vakittir, bizzat Allahu Teâlâ'nın,

وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ۝

«Ağarmağa başlayan sabaha and olsun» (81 - Tekvîr : 18) diye bu vakte kasem etmesi ve

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ ۝

«Tan yerini ağartan» (6 - En'âm : 96) ve

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ۝

«De ki: Sabahın Rabbine sığınırım.» (113 - Felâk : 1) buyurulmasıyle öğülmesi,

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ۝

«Sonra onu [uzanan gölgeyi nasıl] azar azar alıp kendimize çekdik.» (25 - Furkan : 46)

(1067) İleride sf: (990)da «Gecenin Evrâdı» bahsinde beş olarak geçmektedir. Burada sayılan 4 virdin hâricinde orada 3. olarak uyku ilâve edilmiştir. Aslındaki tertibe riâyet etmek için biz de aynen tercüme ettik.

buyurmakla geceyi tutup aydınlığı getirmek sûretiyle bu vakitte kudretini göstermesi, yine :

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ

«Sabahlarken ve akşamlarken Allah'ı tesbîh edin.» (30 - Rûm : 17) ve :

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا

«Güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile tesbîh et.» (20 - Tâ - hâ : 130)

Yine :

وَمِنْ اٰنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى

«Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında dahi tesbîh et, ki Rabbinin rızâsına eresin.» (20 - Tâ - hâ : 130)

Ve yine :

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَاَصِيلًا

«Rabbinin adını sabah ve akşam an.» (76 - Dehr : 25) buyurmasıyle insânları bu vakitte tesbîhe dâvet ettiğinden bu vaktin, fazîletli vakit olduğu anlaşılmış olur.

Bu vaktin fazîleti böylece anlaşıldıktan sonra, yapılacak ibâdetin tertîbine gelince :

Uykudan uyanır uyanmaz Allah'ı anmalı ve evvelce **Duâ Kitâbında** anlattığımız gibi uykudan uyanınca, **«Bizi ölü gibi uyuttuktan sonra uyandıran Allah'a hamdederiz.»** meâlindeki duâyı ve yine orada anlattığımız âyetleri okumalı. Dili ile bu duâları okurken bir taraftan da elbisesini giymeli. Kalbinden de Allah'ın emrine uyarak setr-i avret etmek sûretiyle riyâ ve ucubsuz ibâdet edeceğine niyet etmelidir. Sonra icab ediyorsa helâ'ya gider ve **Taharet Kitâbında** anlattığımız gibi sol ayağı ile girer, sağ ayağı ile çıkar ve mahallinde icab eden duâları okur. Sonra mahallinde anlattığımız gibi misvâk kullanır, diş-

lerini temizler. Yine Tahâret Kitâbında anlattığımız şekilde sünnetine riâyet ederek duâlarını da okumak sûretiyle abdestini alır. Biz burada yalnız tertib ve terkîb ile meşgul olalım diye teferruâtı önceden anlatmıştık. Abdestini aldıktan sonra evinde iki rekât sabahın sünnetini kılar. (Resûl-i Ekrem'in böyle yaptığını İmâm Buhârî ile Müslim, Hazret-i Hafsâ'dan rivâyet etmişlerdir.) İster evinde ister mescitte olsun bu iki rekâtı kıldıktan sonra İbn Abbâs'ın rivâyet ettiği duâyı okur. Bu duâ :

اَللّٰهُمَّ اِنّ۪ى اَسْأَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تَهْدٖى بِهَا قَلْبٖى الخ

ile başlayan duâdır. (Duâ Kitâbında vardır.) Sonra mescide gider. Fakat evden çıkış duâsını unutmaz ve hadîsde vârid olduğu gibi koşa koşa gitmez, vekar içinde ağır adımlarla gider. Parmaklarını çıtlatmaz. Sağ ayağı ile mescide girer ve giriş duâsını okur. Sonra birinci safta boşluk varsa oraya gider. Yoksa insanları sıkıştırmaz ve kimsenin boyunlarına basmaz. Müsâit bulduğu yerde oturur. Cum'a bahsinde anlattığımız gibi, eğer sünneti evde kılmadı ise sünneti kılar ve duâları okur. Eğer sünneti kılmışsa Tahiyyetü'l - Mescid namâzını kılar (1068) ve oturup cemaati bekler. Sabah karanlığında yâni ilk saatlerde kılmak daha makbûldür. Zira Resûl-i Ekrem böyle yapardı (1069). Beş vakitte ve hassaten daha çok fazîleti olan sabah ve yatsı namâzlarında cemaati terketmek doğru değildir. Enes Bin Mâlik (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor :

مَنْ تَوَضَّأَ ثُمَّ تَوَجَّهَ اِلَى الْمَسْجِدِ لِيُصَلِّىَ فِيهِ الصَّلَاةَ كَانَ بِكُلِّ خَطْوَةٍ حَسَنَةٌ وَمُحِىَ عَنْهُ سَيِّئَةٌ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا فَاِذَا صَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ كُتِبَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ فِى جَسَدِهِ حَسَنَةٌ وَانْقَلَبَ بِحَجَّةٍ مَبْرُورَةٍ فَاِنْ جَلَسَ حَتَّى يَرْكَعَ الضُّحَى كُتِبَ لَهُ بِكُلِّ رَكْعَةٍ اَلْفَىْ اَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَنْ صَلَّى الْعَتَمَةَ فَلَهُ مِثْلُ ذٰلِكَ وَانْقَلَبَ بِعُمْرَةٍ مَبْرُورَةٍ الخ

(1068) Hanefîlerde sabah vaktinde nâfile ibâdet olarak sabahın sünnetinden başka namâz kılınmaz. Fakat kazâ kılınır, yâni burada nâfile namâz yoktur.

(1069) Hanefîlerde güneş doğmayacak kadar tehiri daha makbûldür.

«Kim ki abdestini alır, sonra namâz kılmak için mescide yönelirse her adımına bir hasene yazılır ki bir hasene on mislidir. Ve bir günâhı mahvolur. Namâz kılar, güneşin doğuşu esnâsında geri dönerken, vücûdundaki tüylerin sayısı kadar hasene alır ve makbûl bir Hac sevâbı kazanır. Kuşluk namâzını kılıncaya kadar câmide beklerse, her rekâtına bir milyon hasene yazılır. Yatsı namâzını cemaatle câmide kılarsa, yine bu kadar mükâfat alır ve üstelik bir de makbûl bir umre sevâbı kazanır.» (1070)

Mescide erken gitmekte eskilerin müsâbakası :

Eskiler sabahın ilk vakti girmeden mescide koşarlardı. Tâbiînden bir zât şöyle anlatıyor : Sabahın erken saatlerinde mescide gittim, bir de baktım ki Ebû Hüreyre orada, beni geçti. Ebû Hüreyre bana :

— **Böyle erken saatlerde niye çıktın? Dedi.**

Ben :

— Namâz için çıktım, dedim. Ebû Hüreyre :

— Sana müjde olsun, biz bu saatlerde câmiye gelmeyi, Allah rı-**zâsı uğrunda ve Resûl-i Ekrem ile yapılmış bir gazâ sayardık, dedi.**

Hazret-i Ali şöyle anlatıyor: Hazret-i Fâtıma ile uyuyorduk, Resûl-i Ekrem geldi, hafifçe bana dokundu ve :

— Kılmayacak mısınız? Buyurdu. Ben :

— **Yâ Resûlallah! Bizim nefsimiz Allah'ın Kabza-i kudretindedir, ne zaman dilerse bizi kaldırır ve kılarız, dedim.**

Resûl-i Ekrem dönüp giderken elini dizine vurup hayıflanarak :

وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً ۝

«İnsan, en çok mücâdelecidir.» (1071) buyurdu.

Sonra sabahın farzına başlayıncaya kadar, duâ, istiğfar ve tesbîh ile meşgûl olmalı, 70 kere :

اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الَّذِى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَىَّ الْقَيُّومُ ۝

(1070) Beyhaki'nin «Şuâbü'l-İmân» kitâbında Enes'den.

(1071) Buhârî ve Müslim, Hazret-i Ali'den rivâyet etmişlerdir.

d.m

Yüz kere de :

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ

demeli, sonra da **Namâz Kitâbında** anlattığımız gibi, zâhirî ve bâtınî bütün âdâblarına riâyet etmek sûretiyle farzı kılmalı ve namazdan sonra güneş doğuncaya kadar, şimdi vereceğimiz tertîb üzerine, zikrederek mescitte durmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem :

لَأَنْ أَقْعُدَ فِي مَجْلِسِي أَذْكُرُ اللّٰهَ تَعَالَى فِيهِ مِنْ صَلَاةِ الْغَدَاةِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُعْتِقَ أَرْبَعَ رِقَابٍ

«Sabah namâzını kıldığım yerde güneş doğuncaya kadar oturup Allah'ı zikretmem, dört köle âzâd etmekten, benim için daha sevimlidir.» (1072)

Bâzı rivâyetlerde güneş doğduktan sonra iki rekât namâz kılardı. Bunun pek çok fazîletini ifâde eden rivâyetler vardır.

Hasan-ı Basrî mürsel olarak bu husûsta Resûl-i Ekrem'den Allah'ın rahmetine âit şu kudsî hadisi rivâyet etmiştir :

يَا ابْنَ آدَمَ اذْكُرْنِي بَعْدَ صَلَاةِ الْفَجْرِ سَاعَةً وَبَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ سَاعَةً أَكْفِكَ مَا بَيْنَهُمَا

«Âdemoğlu! Sabah ve ikindi namâzlarından sonra birer saat Beni zikreyle, bu iki vakit arasına ben kefilim.» (1073)

Sabahtan Gün doğuşuna kadar yapılacak vazifeler :

Sabah vaktinin fazîletini böylece kavramış olan kimseye yakışan, gün doğuncaya kadar lüzûmsuz sözlerden çekinerek dört çeşit işle meşgûl olmaktır :

1 — Duâlar, 2 — Zikirler, 3 — Kur'ân okumak, 4 — Tefekkür.

a.c

(1072) Ebû Dâvûd, Enes'den rivâyet etmiş ve «ilim» bahsinde geçmiştir.
(1073) İbn Mübârek, «Zühd»ünde mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1 — Duâlar:

Selâm verdikten sonra:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ.

dedikten sonra,

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَاِلَيْكَ يَعُودُ السَّلَامُ، حَيِّنَا
رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، وَاَدْخِلْنَا دَارَ السَّلَامِ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ

demeli, sonra Resûl-i Ekrem'in şu düâsını okumalıdır:

سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَلِيِّ الْاَعْلَى الْوَهَّابِ. لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ
لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ
وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ. وَلَا نَعْبُدُ اِلَّا اِيَّاهُ.
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

sonra Duâ Kitâbının üçüncü ve dördüncü bâblarında anlattığımız duâları okumalıdır. Hepsini ezberleyip okuyabilirse, ne âlâ, ezberleyemezse, hoşuna gidenleri, kolaylıkla ezberleyip okuyabileceği ve kalbini yumuşatacak kısımlarını okumalıdır.

2 — Zikirler:

Bunlar da tekrar edilmesinde fazilet beyân edilen bâzı kelimelerdir. Onları tekrar tekrar burada saymakla sözü uzatmak istemiyoruz. Bunlar 3 den, 7 den, yüz yetmişe kadar tekrar edilir. Ortalaması onar onardır. Az tekrarda az sevâb, çok tekrarda ise daha çok sevâb vardır. Bununla berâber devâmlı olup on kere tekrarlamak, arasıra 170 kere tekrarlamaktan daha makbûldür. Çünkü devâmlı zikir, kalbe daha çok tesir eder. Devâmlı olarak yapılan az zikir, devâmlı sûrette yere akan su damlasına benzer. Taş üzerine bile damlasa, oraya iz bırakır. Bir defa veyâ çok seyrek aralar ile tekerrür eden zikir de aynı şekilde bir yere dökülen suya benzer; yâni orada hiç bir tesir icra edemez.

Bunlar da on cümledir :

1 —

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ. لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ. يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ هـ

2 —

سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ هـ

3 —

سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ هـ

4 —

سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ هـ

5 —

أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيَّ الْقَيُّومَ وَأَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ هـ

6 —

اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ. وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ هـ

7 —

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ هـ

8 —

بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِى لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَىْءٌ فِى الْأَرْضِ وَلَا فِى السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

9 —

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، عَبْدِكَ وَنَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ

10 —

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ
هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونَ

(Bütün bunların, **Duâ Kitâbında** tercümeleri yapılmıştı.)

İşte şu anlattığımız on cümledir. Bunları onar kere okursa tam yüz eder. Her birini onar kere tekrarlamak, bir tanesini yüz kere okumaktan daha makbûldür. Çünkü bunların her birinde ayrı ayrı fazîletler olduğu gibi, gönüller her birinden ayrı ayrı zevk alır. Aynı zamanda bir cümleden diğer cümleye geçmekle, nefsini usançtan kurtarmış ve bir nevi nefsine istirahat vermiş olur.

3 — **Kur'ân Okumak** (Kıraat):

Okunmalarında fazîlet olduğu bildirilen bâzı âyetleri vird edinip okumak da müstehabdır.

Bunlar: Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî (2-Bakara: 285), Bakara sûresinin son iki âyeti (Âmenerresûlü), Âl-i İmrân sûresinin 18, Tevbe sûresinin 228, Fetih sûresinin 27, İsrâ sûresinin 101, Hadid sûresinin evvelinden beş ve Haşir sûresinin sonundan da üç âyet (Hüvallahüllezi).

Hızır aleyhisselâm'ın, Ibrâhim Teymî'ye öğrettiği ve akşam sabah okunmasını tavsiye ettiği «Müsebbiat-i aşere» yi okursa bütün bu duâların fazîletlerini bir araya toplamış olur. Kerz b. Vebere'den — Allah rahmet etsin — (1074) diyor ki:

Şam'da bulunan bir kardeşliğim beni ziyârete gelerek, getirmiş olduğu hediyeyi kabul etmemi benden rica etmişti. Ben de kendisine:

— Bu hediyeyi sana kim verdi? Diye sordum. O da:

(1074) Kûfeli bir âbiddir. Bir ay yemek yemeden durmuştur. Kendisinden bir çokları hadis rivâyet etmişlerdir. Daha kırk yaşına varmadan Hicrî 93 tarihinde ölmüştür.

— İbrâhim Teymî verdi, dedi. Ben :

— Bunu sana kim verdi diye sormadın mı? Dedim. Kerz :

— Evet sordum ve o da bana şöyle dedi: Bir gün Kâbe'nin bir köşesinde zikir ve tesbîh ile meşgûl iken bir zât yanıma gelerek bana selâm verdi ve sağ tarafıma oturdu. Ömrümde böyle güzel yüzlü, temiz giyinmiş, beyaz tenli ve güzel kokulu bir insân görmemiştim. Kendisinden, kim olduğunu ve nereden geldiğini sorduğumda, Hızır olduğunu söyledi. Bunun üzerine yanıma niçin geldiğini sorduğumda, beni Allah için sevdiğini ve selâm vermek için bana verilmek üzere bir hediyesi olduğunu söyledi. Hediyenin ne olduğunu kendisinden sorduğumda, şöyle dedi :

— Her sabah güneş doğup yeryüzüne yayılmadan ve akşam güneş batmadan önce, Fâtiha, Muavvezeteyn, İhlâs, Kâfirûn sûreleri ile Âyetü'l - Kürsî'yi yedişer kere oku, sonra yedi kere :

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ ه

de ve Resûl-i Ekrem üzerine yedi salâvat getir. Yedi kere de kendin, ebeveynin ve bütün mü'minler için Allah'tan mağfiret dile, sonunda da yine yedi kere «Allahım! Bana, anne ve babama ve bütün mü'minlere peşin, veresiye, dünya ve âhirette Senin lûtfuna lâyık şekilde muâmele et. Bize, bizim lâyık olduğumuz muâmeleyi yapma. Sen bağışlayıcısın, cömertsin, ilim sâhibisin, kerim, raûf ve rahîmsin.» de. İşte akşam sabah, bunlara devam et, dedi.

Ben merak ettim ve :

— Bu hediyeyi kimden aldığını öğrenmek isterim, dedim. O :

— Hazret-i Muhammed aleyhisselâm'dan aldım, dedi. Ben :

— Bunları okuyanın sevabı nedir? Dedim. O :

— Hz. Muhammed'i (S.A.V.) gördüğün zaman sevâbını ondan sor, dedi.

İbrâhim Teymî bunun devâmını şöyle anlatıyor: Bir gün rüyâsında melekler kendisini alıp Cennet'e götürdüler. Oradaki nîmetleri gördü ve gördüğü şeyleri anlattı. Sonra diyor ki: Bu büyük nîmetlerin kimlere âit olduğunu meleklerden sordum. Onlar da: «Senin amelin gibi amel edenlere âittir.» dediler. Meyvelerinden yedirip, şerbetlerinden içirdiklerini anlattı. Sonra devâmla diyor ki: Resûl-i Ekrem, yanında şarkı garbı dolduracak genişlikte yetmiş saf melâike ve yetmiş Peygamber olduğu hâlde yanımıza gelerek bana selâm verdi ve elimden tuttu. Ben :

— Yâ Resûlallah! Hızır bana bunları öğretti ve sizden duyduğunu söyledi, ne buyurursunuz, dedim. Resûl-i Ekrem Efendimiz:

— Hızır, doğru söyledi, onun söyledikleri hakikattir. O, yeryüzünün en âlimi ve ebdallerinden birisi olup, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın askerlerinden birisidir, buyurdu. Bunun üzerine ben:

— Yâ Resûlallah! Bunları benim gibi devâm ettiği hâlde rüyâmda olduğu gibi sizi göremiyenlere de bu nîmetler var mı? Dedim. Resûl-i Ekrem:

— Beni hak Peygamber olarak gönderen Allaha yemîn ederim ki, bunları okuyan kimse böyle bir rüyâ ister görsün ister görmesin, Allah ona bu mükâfatları verir. Bütün günâhlarını bağışlar. Gadab ve kin hastalıklarını ondan kaldırır. Günâh meleklerine bir sene kadar günâhlarını yazmamalarını emreder. Beni hak Peygamber gönderen Allaha yemîn ederim ki, bunları ancak saîd olanlar yapar, şâkî olanlar terkeder, buyurdu. İbrâhim Teymî, bir ara dört ay yemedi ve içmedi. Belki de bu hâli, bu rüyâyı gördükten sonra idi.

İşte bunlar kırâat (Kur'ân okuma) vazifesidir. Kur'ân'dan daha başka âyetleri de bunlara katarsa daha güzel, bunlarla da iktifâ ederse, yine güzeldir. **Kur'ân okumanın fazîleti** bâbında anlattığımız gibi, mânâsı düşünülerek okunursa; Kur'ân, zikir, fikir ve duânın fazîletleri mündemic olur.

4 — Tefekkür:

Vazîfelerinin birisi de tefekkür [düşünmek] olmalıdır. Neyi ve ne şekilde düşüneceğin mufassal olarak **Rub'u'l Münciyât'ın** (4. Cild) **Tefekkür** (9 uncu) kitâbında gelecektir. Ancak hülâsası iki esasta toplanır:

A — Muâmele kısmından kendisine faydası olanları düşünmek. Meselâ geçmiş kusurlarının muhâsebesini yapmak, önünde olan işleri ve günlük vazîfelerini sıralamak, iyiliklerine mâni olacak engelleri ortadan kaldırma çârelerini araştırıp bu hatâlarını, amellerine mâni olan hâlleri hatırlamaktır. Bu sâyede insan, gerek şahsî işlerinde ve gerek müslümanlar arasındaki muâmelelerinde iyi niyete sâhip olmakla vaziyetini düzeltmiş olur.

B — Mükâşefe ilminde, kendisine faydalı olanları düşünmektir. Bu da şükür ve marifetinin çoğalması ve kuvvetlenmesi için, Allahu Teâlâ'nın, kendisine verdiği nîmetlerin, zâhirî ve bâtınî delilleri üzerinde düşünmekle; Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametini ve herşeyden müstağni olduğunu; marifetinin kuvvetleşmesi, korku ve haşyetinin çoğalması için ise, azâb ve belâları üzerinde düşünmekle olur.

Bunların her birinin pek çok kolları vardır. Bâzıları üzerinde tefekkür kifâyet eder. Teferruâtını **Tefekkür Kitâbında** tefsilâtiyle açıklayacağız. Kime bu cins tefekkür müyesser olursa bilsin ki ibâdetlerin en şereflisi budur. Zira tefekkürde; zikir bulunduğu gibi üstelik iki şey daha vardır :

Birincisi, marifetin kuvvetlenmesidir. Çünkü tefekkür, keşif ve marifetin anahtarıdır.

İkincisi, muhabbetin artmasıdır. Zira kalb saygı göstermeğe lâyık gördüğü kişiyi sever. Allahu Teâlâ'nın azameti; O'nun sıfatlarını, kudretini ve akılları hayrete garkeden mahlûkatını tefekkürle bilinir.

Demek ki tefekkür ve düşünceden, marifet doğar. Marifetten ta'zîm, ta'zîmden de muhabbet doğar. Zikir de muhabbetin bir nev'i olan ünsiyeti doğurur. Fakat marifetten doğan muhabbet, zikirden meydana gelen muhabbetten daha farklı, daha sağlam ve daha büyüktür. Ârifin (yâni marifete nâil olmuş kişinin) muhabbetini, zâkirlerin (marifetsiz muhabbet peydâ edenin) ünsiyetine nisbet etmek; bir insanın güzelliğini gözü ile görüp ahlâkını, işlerini, fazîletlerini, tecrübe ile bilen kimseyi; mahbûbunun bütün evsâfını bilmeyen, güzellik ve ahlâkını gözü ile görmeyip, tecrübe etmeden kulaktan duymak sûretiyle ona ünsiyet peydâ eden kimseye benzetmek gibidir. Şübhesiz bunların muhabbetleri bir değildir. Birincisinin muhabbeti daha çoktur. Zira bir şeyi haberle bilmek, gözle görüp bilmekle bir olmaz. O halde Resûlullah (S.A.V.)'in Allah'tan getirdiklerini taklîd sûretiyle tasdik eden kullar, kalb ve lisânları ile Allah'ı zikre devâm eden kullarla bir olamaz. Birincilerin sermayeleri, kendilerine icmâlen anlatılmış olan Allahu Teâlâ'nın sıfat ve fazîletlerini tasdîkten ibârettir. Fakat Ârifler, Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Cemâlini, basîret gözü ve marifet nûru ile müşâhede ederler ki, bu baş gözünden çok daha kuvvetlidir. Gerçi O (Allah C.C.)'nun Celâl ve Cemâlini bütün künhü ile idrâk etmek beşer kudretinin fevkindedir. Ona kimsenin gücü yetmez. Ancak herkes, gözünden kaldırılan perdeler nisbetinde müşâhede-i ilâhiye mazhar olur. Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Cemâlinin nihayeti olmadığı gibi, bu perdelerin de sonu yoktur. Yalnız «Nur» diye anılan ve bu perdelere ulaşmakla aslına vâsıl oldum zannedilen perdeler yetmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz bir hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuştur :

إِنَّ لِلّٰهِ سَبْعِينَ حِجَابًا مِنْ نُورٍ لَوْ كَشَفَهَا لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كُلَّ مَا أَدْرَكَ بَصَرُهُ

«Allahu Teâlâ'nın nurdan yetmiş perdesi vardır. Eğer bu perdeleri kaldırsa, O'nun Cemâlinin nûru herşeyi yakardı.» (1075)

Bu perdeler de mertebe mertebedir. Perdelerdeki nûr; güneş, ay ve yıldızların nûrları gibi derecelerine göre farklıdırlar. Nûrun en azı birinci perdededir. Gittikçe nûr da çoğalır. İbrâhim aleyhi's - selâm'ın terakkiyâtında kendisine görülen dereceleri, bâzı sôfiye bu sûretle tevil ettiler ve **«Vaktâ ki işler karardı ve şüpheye düşüldü, nûr perdelerinden birinci perdeye yükseldi.»** Birinci perdenin nûru azdır. Yıldızın da güneş ve aya nisbetle nûru az olduğu için kevkep [yıldız] diye tâbir etti. Yoksa bu yıldızdan gaye herkesin görüp bildiği yıldızlar değildir. Zîra bunları herkes görür ve aynı zamanda alelâde insanlar bile rububiyeti yıldızlara reva görmezler. Avamı bile sapıtamayan yıldızların, İbrâhim aleyhisselâmı sapıttıramayacağı meydandadır. Aynı zamânda «Nûr» diye ifâde edilen perdelerden muradı göz ile görülen ışık ve aydınlıklar değil, belki Allahu Teâlâ'nın :

ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ

«Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer.» (24 - Nûr : 35) buyurduğu nurdur.

Biz bu ince mânâları burada bırakalım. Çünkü bunlar muâmele ilmi'nin hâricindedir. Bu mânâlara ancak temiz tefekküre sâhib olan kimse keşf yolu ile erebilir. Bu kapı az kimselere açılmıştır. İnsanların ekseriyetine nasib olan, muâmele ilminde fayda sağlayan tefekkürdür ki bunun da kârı çok ve faydası büyüktür.

İşte şu anlattığımız, **Duâ, Zikir, Kur'ân okuma** ve **Tefekkür** gibi vazifeler, sabah namazından sonra âhiret yolcusunun virdi olmalıdır. Namazdan sonra şu dört şeyden başka vazife yoktur. Bunlar silâhtır. Kalkanı almakla da takviye edilirler. Kalkan ise **oruçtur.** Oruç, insanı doğru yoldan sapıtan şeytanın yollarını daraltır.

Sabahın ilk vaktinden güneş doğuncaya kadar sabahın sünnetiyle farzından başka namaz yoktur. Resûl-i Ekrem Efendimiz ve ashabı bu vakitte zikir ile meşgul olurlardı. Evlâ olan da budur. Ancak farzı kılmadan evvel uykusu gelirse, uykusunu dağıtmak için namaz kılabilir.

(1075) Kavâidü'l - Akâid Kitâbında sahife 255'de geçti. Bu [illegible] «Mişkâtü'l - Envâr» kitâbında şerh edilmiştir. Fazla mâlûmat için [illegible] tercümesi sahife 60. Neşreden, Bedir Yayınevi İstanbul 1966 Mütercim [illegible]

GÜNDÜZÜN İKİNCİ VİRDİ : İkinci vird güneşin doğuşu ile kuşluk arasındadır. Gündüz 12 saat kabul edilirse bu kısım ilk üç saatidir ki dörtte biri eder. Burada da fazla olarak iki vazife vardır.

Bunlardan biri kuşluk namazıdır. Bunu **«Kitâbu's - Salât»** da anlattık. Evlâ olan, güneş bir mızrak boyu yükseldikten, yâni kerahat vakti çıktıktan sonra iki rekât işrâk namazı, deve yavrusu sıcaktan bunalarak annesinin gölgesinde yattığı veyâ güneşin ayakları kızdırdığı vakitte de o iki rekâttan başka 4, 6 veyâ 8 rekât kılmaktır. Allahu Teâlâ'nın :

يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ

«Akşamleyin ve kuşluk vakti tesbîh ederler.» (38 - Saad : 18) buyurması, güneşin işrâkı yâni yerden kalkan buharlardan ve tozlardan yükselmesiyle nurunun yeryüzünde parlaması demektir. Fakat bunların araya girmesiyle yine nûru tamamen parlak değil, nisbeten donuktur. Diğer dört rekâtın vakti de, yine Allahu Teâlâ'nın:

وَالضُّحَى وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى

«Kuşluk vaktine ve karardığı vakit de geceye kasem olsun.» (93 - Duhâ : 1, 2) buyurması ile şanına kasem buyurduğu vakit, kuşluk vaktidir. Yine bunun gibi Resûl-i Ekrem, sahabe-i kirâmını işrak vakti namaz kılarken görünce, yüksek sesle :

أَلَا إِنَّ صَلَاةَ الْأَوَّابِينَ إِذَا رَمِضَتِ الْفِصَالُ

«Dikkat edin! İyi kimselerin namazı deve yavrularının güneşten bunalıp yattıkları kuşluk vaktidir.» (1076) buyurmuştur.

Bunun için şâyet bir defa kılacaksa namazı bu vakte tehir etmesinin daha makbûl olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber iki vakt-i kerahat arasında yâni güneş doğuşu ile zeval arasında hangi saatte kılarsa yine fazilet hasıl olur. Bütün aradaki zamana kuşluk vakti denir. İşrak namazı ilk müsaade edilen vakte tesadüf eder. Zira Resûl-i Ekrem :

(1076) Taberânî, Zeyd b. Erkâmdan rivâyet etmiştir.

إنّ الشّمس تطلع ومعها قرن الشّيطان فإذا ارتفعت فارقها

«Güneş şeytanın boynuzları ile doğar yükseldiği vakit, şeytandan ayrılır.» (1077) Güneşin en az yükselmesi, arzın buhar ve tozlarından yükselmesiyle başlar. Yaklaşık olarak buna riâyet edilir.

Bu vakitteki ikinci vazife, ifâsı mûtad olan cemiyet ile alâkalı; hasta ziyâreti, cenâze teşyii, yardımlaşma, ilim meclislerine iştirak ve muhtâçlara yardım gibi iyi işlerde bulunmaktır. Eğer bunlardan hiç birini yapmak mümkün olamıyorsa, dilerse, anlatmış olduğumuz zikir, kırâat, fikir ve nâfile namaz gibi ibâdetlere yine dönebilir. Bunlar sabah namazını kıldıktan sonra mekrûh iseler de (1078) kuşluk namazından sonra mekrûh değiller. Bu vaktin vazîfeleri arasında namaz kılmak da beşinci bir kısım olmuş olur. Sabah namazının farzından sonra sebebi bulunmayan her namaz mekrûhtur. Farzından evvel de yalnız sabahın sünneti ve Tahiyyetü'l-Mescid kılınmalı; bunlar hâricinde namazdan maâdâ zikir, fikir, kırâat ve duâ gibi ibâdetler ile meşgûl olmalıdır.

GÜNDÜZÜN ÜÇÜNCÜ VİRDİ : Üçüncü vird, kuşluğun ortasından sonra zevâl vaktine kadar olan kısımdır. Kuşluk demek, güneş doğuşundan üç saat geçtikten sonraki vakittir. Esâsen bu arada her saat başında bir namaz kılmak daha makbûl, fakat üç saat geçtikten sonra kuşluk namazı kılınır. Gündüzü 12 saat kabûl ettiğimize göre, bu kuşluk vaktinden üç saat geçtikten sonra da öğle namazı, ondan üç saat geçtikten sonra, ikindi, ondan da üç saat geçtikten sonra akşam namazını kılar. Güneşin doğmasıyle öğle arasındaki ikindi namazı gibidir. Şu kadar ki kuşluk vakti, insanların maişetlerini temin için iş aramak sokağa çıkmak ve çalışmak zamanı olduğundan burada namaz farz olmamıştır.

Dördüncü vazife : Dördüncü vazife yukarıda saydığımız dört kısım ve fazla olarak da iki iştir.

Birincisi : Çarşı pazara gitmek ve geçim işini tanzîm için kâr u kesb ile uğraşmak. Alış-veriş ediyorsa, doğruluk ve emanetten ayrılmamalı. San'at sâhibi ise, doğru konuşmalı ve insâf ile hareket etmeli. Her hâlinde Allahı hatırdan çıkarmamalı, her gün kazanabilmek

---

(1077) Hadis, Namâz bahsinde geçmiştir. Bak Sf: 571. Bu husûsta fazla mâlûmat için Müslim Sofuoğlu Tercümesi C. 2, Sf: 474 - 477.

(1078) Hanefîler de bu vakitte namâz kılmaz; fakat zikr ve fikir gibi ibâdetler mekrûh değildir.

imkânı varsa, günlük masrafını çıkarmakla iktifâ etmeli ve câmilere giderek âhiret azığını tedarik etmelidir. Çünkü âhiret azığına ihtiyâcı daha çoktur. Ondan istifâde daha devâmlıdır. Âhiret sermâyesini temin etmek, günlük ihtiyâcından fazlasını kazanmak ile uğraşmaktan daha mühimdir.

Denildi ki mü'min, ancak üç yerde bulunur:

1 — İbâdet için mescidde,

2 — Sevmediği kimseler arasına girmemek için evde,

3 — İhtiyâcı için kâr u kesbde.

Mübrem ihtiyâçlarını tesbit edebilenler pek azdır. Çok kimseler lüzûmsuz şeyler üzerinde dururlar. Çünkü şeytan insanları, yoksullukla korkutup, daimâ kötülüğe teşvik eder. İnsânlar da onun vesvesesine aldanarak, fakirlik korkusu ile harcayamayacakları derecede servetler yığmaya çalışırlar. Allahu Teâlâ kendi indinden mağfiret ve fazl va'dettiği hâlde, ekserisi buna yaklaşmaz ve bundan i'raz ederler.

İkincisi: Kaylûle, öğleye doğru hafif bir uyku kestirmektir. Bu vakitte bir miktar uyku sünnettir. Gece yemeği gündüz orucuna yardımcı olduğu gibi, bu gündüz uykusu da gece ibâdetine yardımcıdır. Gece ibâdetine kalkmayacak olsa bile, bu vakitlerde lüzûmsuz dedi-kodu yapmaktan ise, madem ki ibâdete dönecek hâli yok, uyumak daha makbûldür. Zîra uykuda sükût ve selâmet vardır. Nitekim şöyle denilmiştir: **«Bir zaman gelecek, o zamanki insanların en makbûl ibâdetleri, uyku ve sükût olacaktır.»** Bu zaman, insânların ibâdetlerinde ihlâsları olmayıp, riya ettikleri zamandır. Nice âbidler var ki, onların en güzel hâli uykudur. Bu gibi âbidlerin uykusu daha makbûl olursa, gâfil ve fâsıkların uykusunun daha da makbûl olacağı meydandadır.

Süfyân-ı Sevrî (Allah rahmet etsin) şöyle buyurdu: «Selef-i sâlihin işlerinden ayrıldıkları zaman, selâmeti uykuda bulurlardı.»

Binaenaleyh bir kimse, gece kalkmak veyâ selâmeti aramak maksadıyle uykuya yatarsa, uykusu da ibâdettir. Fakat uyuduğu zaman, ezandan evvel abdest alıp câmiye gidecek şekilde zevâlden evvel uyanmalıdır. Böyle vaktinden evvel hazırlanıp câmiye gitmek, fazîletli amellerdendir. Şâyet uyumaz, kazanç ile de uğraşmaz, namaz ve zikir ile meşgûl olursa; bu, gündüz amellerinin en makbûlüdür. Çünkü bu vakitler, herkesin dünyâ işi ile meşgûl olup gaflete daldıkları vakitlerdir.

Kullarının, kapısından uzaklaştığı bir sırada Rabbinin hizmetinde bulunanlar Allahu Teâlâ'nın tezkiyesine ve Allaha yakınlığa ve O'nu mârifete hak kazanırlar. Bu vakti ibâdetle geçirmek aynen geceyi

ibâdetle geçirmek gibidir. Gece uyku ve gafletle geçtiği gibi, bu vakit de gafletle geçen bir vakittir. Allahu Teâlâ'nın şu âyetle muradı:

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ

«O'dur gece ile gündüzü birbiri ardınca gönderen; düşünüp şükretsinler diye.» (25 - Furkan : 62)

Yâni faziletle biri diğerini (gece, gündüzü) takib eder. Veyahut da birinde yapamadığını diğer vakitte yapar, (gece yapamadığını gündüz yapar) demektir.

GÜNDÜZÜN DÖRDÜNCÜ VİRDİ : Dördüncü virdi, zevâlden sonra öğle namazını ve son sünnetini bitirinceye kadar devâm eder. Gündüz evrâdının en kısası ve en fazîletlisi budur. Vaktinden evvel abdestini alıp câmiye gelir, bekler. Ezanı dinler, buna icâbet eder ve ezan bittikten sonra ezan ile ikamet arasında bir selâm ile dört rekât sünnet kılar. Allahu Teâlâ'nın:

وَحِينَ تُظْهِرُونَ

«Öğle vaktinde de (Allah'ı anınız)» (30 - Rûm : 18) buyurduğu «izhâr» dan murâdı bu namazdır. Gündüz nâfilelerinde bir selâm ile dört rekât kılındığı rivâyet edilen tek namaz budur. Mamafih bu rivâyete de itiraz edilmiştir. İmâm-ı Şâfi'î'ye göre bunu da ikişer rekât kılar ve sahîh rivâyet böyledir. Bu rekâtları mümkün olduğu kadar uzatmalıdır. Çünkü bu vakitte sema kapıları açılır. Nitekim Nâfile namazlar bahsinde, bu husûstaki haber ve rivâyetleri anlatmıştık. Bakare sûresini veyâ yüz âyetli iki sûre veyâ buna muâdil dört sûre okur. Bu saat, duâların kabûl olacağı icâbet vaktidir. Resûlullah bu saatte ibâdetinin Allah'a yükseltilmesini arzû ederdi. Sonra aynı şekilde dört rekât öğlenin farzını kılar. Daha sonra iki rekât ve daha sonra da dört rekât kılar. Çünkü bir farzı müteakib hiç ara vermeden onun kadar namaz kılmağı İbn Mes'ûd mekrûh görmüştür. Bunun için farzdan sonra iki ve daha sonra da dört kılar. Bu rekâtlarda «Âyetü'l-Kürsî» ve Bakare'nin sonu ile birinci virdde anlattığımız âyetleri okumak müstehabdır. Böyle yapan, vaktin şerefi ile beraber, duâ, zikir, kırâat, salât, hamd ve tesbîhi bir araya toplamış olur.

GÜNDÜZÜN BEŞİNCİ VİRDİ : Beşinci vird'i de bundan sonra ikindi vaktine kadardır. Bu arada zikir, namaz ve diğer ibâdetleri yapmak sûretiyle mescidde itikâf etmesi müstehabdır. İtikâfta iken ikindi namazını beklemiş olur. Fazîletli amellerden birisi de bir namazdan sonra ikinci bir namazı beklemektir. Bu, selefin sünnetindendir. Hattâ o zamanlarda öğle ile ikindi arasında mescide girenler, içeride arı vızıltısı gibi ibâdet avâzeleri duyarlardı. Şâyet evi daha sâlim ve evinde daha çok huzur buluyorsa bu ibâdetleri evinde yapması daha fazîletlidir. Zevâlden önce uyuyanlar için bu sırada uyku mekrûhtur. Çünkü bir günde iki kere uyumak doğru olmaz. Âlimlerden biri şöyle diyor : «Allahu Teâlâ üç kişiye kızar: Yerli-yersiz gülene, acıkmadan yiyene, gece (ibâdet için) kalkmadığı hâlde gündüz uyuyana.»

Uykunun derecesi : Gece ve gündüz 24 saat olduğuna göre orta derece uyku 8 saattir. Gece bu kadar uyuyana artık gündüz uyku hakkı yoktur. Geceden eksik kalanı gündüzden tamamlayabilir. Altmış senelik ömürden 20 senesinin uyku ile eksilmesi kâfidir. Çünkü sekiz saatlik uyku ile ömrünün üçte biri gitmiş olur. Fakat yemek bedenin, ilim ve zikir kalbin gıdaları olduğu gibi, uyku da rûhun gıdasıdır. Uykuyu tamâmen terketmek doğru olmaz. İtidali sekiz saattir. Daha azı bedenin mizacını bozabilir. Ancak tedrîcen azalırsa beden alışır ve yorulmaz. Bu vird, virdlerin en uzunu ve en faydalısıdır. Bu, Allahu Teâlâ'nın :

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ

«Göklerde ve yerlerde kim varsa; onlar da, gölgeleri de sabah akşam, ister istemez Allah'a secde ederler.» (13 - Ra'd : 15)

buyurmuş olduğu «Asâl» ın birisi de budur. Cansız varlıklar Allah'a secde ederse, insanoğlunun çeşitli ibâdetlerden gâfil kalması elbette doğru olmaz.

GÜNDÜZÜN ALTINCI VİRDİ : İkindi vakti girince altıncı virdin vakti de gelmiş olur. Bu da Allahu Teâlâ'nın «Vel'asrî» (103 - Asr: 1) diye kasem ettiği vakittir. Âyet-i celilenin bir mânâsı da bu ikindi vaktidir. İki tefsîrin birinde de «Asır» dan murad, bu ikindi vaktidir. Allahu Teâlâ'nın «Ve aşiyyen» deki Aşiy kelimeşinden murâdı bu ikindi vaktidir. Burada namaz olarak yalnız ezan ile farz arasında dört

rekât sünnet vardır. Öğlenin ilk sünneti gibi kılınır (1079) sonra farzı kılar ve güneş alçalıp soluncaya kadar yukarıda saydığımız dört kısım ibâdet ile meşgûl olur. Güneş iyice alçaldığı vakit, namaz men'olunduğu için efdal olan, mânâsını düşünüp anlamak sûretiyle Kur'ân okumaktır. Böyle yapmakla, zikir, duâ ve fikri bir araya toplamış olur. Diğer üç kısmın bir çok gâyeleri buraya girmiş olur.

GÜNDÜZÜN YEDİNCİ VİRDİ : Yedinci virdin vakti, güneşin toz ve buhar ile karışacak şekilde alçaldığı ve renginin solduğu vakit başlar. Buradaki vazîfesi de sabahın güneş doğuşundan evvelki vazîfesi gibidir. O, doğuştan evvel, bu da güneşin batmasından öncedir. Allahu Teâlâ'nın :

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ

«Akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tesbîh edin.» (30 - Rûm : 17) âyetinden murâdı, bu iki vakittir.

Yine:

فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ

«Gündüzün etrâfında dahi Allah'ı tesbih et.» (20 - Tâ-hâ : 130) âyetindeki etrâfın birisi de budur.

Hasan-ı Basrî diyor ki Selef-i sâlihîn, akşam vaktine, sabah vaktinden daha çok ehemmiyet verirlerdi. Yine bu zât diyor ki: Selef, gündüzün ilk vaktini dünya maîşeti ve son vaktini de âhiret için ayırırlardı. Bu vakitte bilhassa müstehab olan tesbîh ve istiğfar etmektir.

Birinci vird'de anlattıklarımızı da yapar, meselâ :

اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الَّذِى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَىُّ الْقَيُّومُ، وَاَسْئَلُهُ التَّوْبَةَ
وَسُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ

der. Bu da Allahu Teâlâ'nın :

(1079) Hanefîlerde öğlenin ilk dört rek'ât sünnetinin birinci teşehhüdünde yalnız «Ettehiyâtü» okunur. Selâm vermeden ayağa kalkıp Besmele ile Fâtihadan başlanır. Fakat ikindinin sünnetinde birinci teşehhütte salâvatlar okunur, ayağa kalkılır «Sübhâneke» ile «Eûzü Besmele» okunur.

وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ هـ

«Günâhlarına mağfiret dile. Akşam sabah Rabbini hamd ile tesbih et.» (40 - Mü'min : 55) âyetinden alınmıştır. Kur'ândaki **«Esmâ-i Hüsnâ»** üzerine istiğfar daha makbûldür.

أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ، أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ،
رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ، فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ، فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ هـ

demek gibi. (Duâ kısmında bunların tercümeleri geçmiştir.)

Güneş batmadan evvel **«Eş-Şems, El-Leyl ile muavvezeteyn»** sûrelerini de okumak müstehabdır. Güneş batarken kişinin istiğfar ile meşgûl olması daha makbûldür. Akşam ezanı okunduğunda :

اَللّٰهُمَّ هٰذَا إِقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِدْبَارُ نَهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَائِكَ
وَحُضُورُ صَلَوَاتِكَ ، أَسْأَلُكَ أَنْ تَغْفِرَ لِي هـ هـ

duâsını okur. Sonra fiilen müezzinin dâvetine icâbet ederek akşamın farzını kılar. Güneşin batmasıyle gündüzün âdâbları sona erer. Kişiye lâyık olan o günkü hâlinin muhâsebesini yapmaktır. Ömründen bir konak aşmıştır. Eğer bugünkü, dünkü günü ile müsâvi ise aldanmıştır. Zira Resûl-i Ekrem (salât ve selâm O'na olsun) :

لَا بُورِكَ لِي فِي يَوْمٍ لَا أَزْدَادُ فِيهِ خَيْرًا هـ

«İyiliği arttıramadığım gün, benim için mübârek değildir.» (1080) buyurmuştur.

Eğer gündüzünü iyilik, tâat ve ibâdetle geçirmişse sevinmeli ve Allah'ın lûtfundan dolayı O'na şükretmelidir. Eğer gündüz ibâdetinde

(1080) Hadîs, «ilim» bahsinde geçmiştir.

kusûr etti ise, gece onun halefidir, noksânını telâfiye çalışmalıdır. Gündüzki kusûrlarına karşı gece ibâdete devâm etmelidir. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bedenin sıhhatine, âzaların selâmetine şükretmeli, geri kalan ömrünü ganimet bilerek geceleyin gündüzün eksiğini tamamlamalıdır. Hayat gündüzünün bir akşamı gelip güneşin batacağını, bir daha doğmayacağını ve artık noksanları telâfi ile özür dileme zamanının sona ermiş olacağını düşünmelidir. Zîra ömür sayılı günlerden ibârettir. Günlerin geçmesiyle topyekûn o da tükenir.

GECENİN EVRÂDI

Bunlar da beş tanedir :

GECENİN BİRİNCİ VİRDİ : Bunun vakti güneşin batmasından, ufuktaki kızıllığın kaybolmasına kadar, yâni akşam ile yatsı arasıdır. Allahu Teâlâ :

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ

«Artık kasem ederim o şafağa.» (84 - İnşikak : 16) buyurmakla bu vakte yemin etti. Bu vakit gecenin ilk başlangıcı olduğu için, bu vakitte kılınan namaz, gecenin ilk namazıdır. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan :

وَمِنْ اٰنَاۤءِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ

«Gecenin bir kısım saatlerinde tesbih et.» (20 - Taha : 130) âyetindeki «ân» lardan bir «ân» dır. O, iyilerin «Evvâbîn» namâzıdır.

Allahu Teâlâ'nın :

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ

«Yanları yataklarından uzaklaşır. [Gece namazı kılmak için yataklarından kalkarlar.]» (32 - Secde : 16) buyurduğundan murâdı budur. Bu rivâyet, Hasan-ı Basrî'dendir. İbn Ebî Ziyad bunu Resûl-i Ekrem'e isnâd etmiştir. Akşam ile yatsı arasını ibâdet ile ihyâ etmenin fazîleti, ikinci bâbta anlatılacaktır.

Bu vird'in tertîbi şöyledir : Akşamın farzından sonra hiç konuşmadan iki rekât namaz kılar. Birinci rekâtta **«Kâfirûn»,** ikinci rekâtta **«İhlâs»** sûrelerini okur. Sonra daha uzun sûreler ile dört rekât daha kılar. Sonra şafak kayboluncaya kadar kılabildiği kadar kılar. Yatsıya kadar, mescidde itikâfa niyeti yoksa ve evi de yakın ise bu namazları evinde kılmakta beis yoktur. Şâyet yatsıya kadar câmide kalmağı niyet etmiş riyâ ve gösterişten emin ise itikâfa da niyet ederek câmide kılması daha efdaldir.

GECENİN İKİNCİ VİRDİ : Yatsının ilk vaktinden yatmak zamanına kadar devâm eder. Bu da gece karanlığının ilk bastırdığı zamandır. Allahu Teâlâ bu vakte de kasem ederek :

«Geceye ve onun (sînesinde) derleyip topladığı şey(ler)e» (84 - İnşikak : 17) buyurmuştur. Yâni bastıran karanlıkları demektir. Yine diğer âyette :

«Gecenin kararmasına kadar» (17 - İsrâ : 78) buyurmuştur ki bu vakitte tamâmen gece bastırır ve her tarafı zulmet kaplar.

Bu vird'in tertîbi üç şeye riâyetledir :

a) Yatsının farzından başka on rekât namâz kılmak. Ezan ile farz arasını ihyâ için dört rekât, yatsının farzından sonra da iki rekât bir, dört rekât da bir olmak üzere altı rekât kılar. Bunlarda da Bakare'nin sonu, Âyetü'l-Kürsî, Hadid sûresinin evveli ve Hadid sûresinin sonu gibi bâzı muâyyen âyetleri okur.

b) Bütün bunlardan sonra da on üç rekât namaz kılar. Vitir namazını en sona bırakır. Resûl-i Ekrem'in en çok kıldığı gece namazı bu kadar olduğu rivâyet edilmiştir. Aklı başında olanlar, gece ibâdetlerini gecenin ilk vaktinde yaparlar. Kendine güvenenler ise, yattıktan sonra kalkar kılarlar. En doğrusu yatmadan bunları kılmaktır. Çünkü belki kalkamaz veyâ uyanamaz. Ancak itiyat hâline getirmişse gecenin son vakti daha fazîletlidir. Sonra bu namazlarda Resûl-i Ekrem'in ekseriyetle okuduğu Yâsin, Lokman, Duhan, Tebâreke, Zümer ve Vâkıa sûreleri gibi muâyyen sûrelerden üç yüz âyet miktarı okumaktır. Hattâ şâyet kılamıyorsa, bu sûrelerin hepsini veyâ bir kısmını okumadan yatmamalıdır. Resûl-i Ekrem'in gece okuduğu sûreleri bildiren üç hadis rivâyet edilmiştir. Bunların en meşhuru, Secde, Tebâreke, Zümer ve Vâkıa sûreleridir. Bir rivâyette Zümer ve İsrâ sûreleri, diğer bir rivâyette de her gece Hadid, Haşir, Saf, Cuma ve Teğabun sûrelerini okurdu ki, bunlar beş tânedir. Bunlar içerisinde bin âyetten efdal bir âyetin bulunduğunu rivâyet ettiler. Bâzı âlimler A'lâ

sûresini de bunlara katarak sûreleri altıya çıkarırlar. Zîra Resûl-i Ekrem'in A'lâ sûresini çok sevdiğini rivâyet ettiler. Vitir namâzının üç rekâtında şu sûreleri okurdu. Birinci rekâtta A'lâ, ikinci rekâtta Kâfirûn, ve üçüncü rekâtta da İhlâs sûresini. Selâm verince de üç kere:

سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ

derdi.

c) Üçüncüsü de, vitir namazıdır. Şâyet gece kalkamıyacaksa yatmadan evvel vitir namazını kılmalıdır.. Ebû Hüreyre (Allah ondan razı olsun): «Resûl-i Ekrem, yatmadan vitir namazı kılmamızı bize tavsiye ederdi» demiştir. Şâyet gece kalkabiliyorsa, geceye tehiri efdaldir. Bir mübârek hadîsinde Resûl-i Ekrem:

صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى فَاِذَا خِفْتَ الصُّبْحَ فَاَوْتِرْ بِرَكْعَةٍ

«Gece namazları ikişer rekâttır. Sabah vaktinin gireceğinden korkarsan bir rekâtta selâm ver.» (1081) buyurmuştur. Hazret-i Âişe de gecenin ilk, orta ve son vakitlerinde olmak üzere Resûl-i Ekrem'in üç kere tek rekâtlı namaz kıldığını ve son vitrinin tam sahura denk geldiğini haber veriyor. Hazret-i Ali de vitirin üç şekilde kılınabileceğini bildiriyor. İstersen gecenin ilk vaktinde birer rekât kılarsın, sonraları ikişer ikişer devâm edersin. İstersen bir rekât kıldıktan sonra yatar ve gece kalktığında ikişer ikişer kılarsın. İstersen bu tek namazı en sona bırakırsın. Hangisini yaparsan beis yoktur. Fakat vitri terketmek doğru değildir. (1082) Yine Resûl-i Ekrem'den:

«Bir gecede iki vitir yoktur.» (1083) diye rivâyet edilmiştir.

Gece uyanamıyacağından korkan kimsenin, kıldığı tek rekâttan sonra yatağında otururken iki rekât kılmasını uygun görenler de olmuştur. Çünkü Resûl-i Ekrem'in böyle yaptığı da vâkidir. Ve birinci rekâtında **Zilzal**, ikinci rekâtında da **Tekâsür** sûrelerini okur. Zira bun-

---

(1081) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Tecrid-i Sarih Tercemesi Cilt 3 Sahife: 210.

(1082) Hanefîlerde yalnız başına bir rek'ât namâz yoktur. Ancak, akşamın farzı ile yatsıdan sonraki vitir, üç rek'ât olarak kılınır.

(1083) Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir. Tirmizî «Hasen» olduğunu söylemiştir. Tirmizî'de 468 No.lu Hadîs.

da tahzîr, veîd, korkutmak ve çekindirmek vardır. Bir rivâyette **Kâfirûn** sûresini okurdu. Çünkü burada küfürden uzaklaşmak ve yalnız Allaha bağlanmak vardır. Bâzıları da şâyet gece uyanırsa, yatakta otururken kıldığı iki rekât, bir rekât yerine geçer dediler. Bunun için sonunda tek rekât kılar. Çünkü otururken kıldığı iki rekât, bir rekât yerine geçtiğine göre, namazları çift olmuş gibidir. Yâni daha evvel vitri tek olarak kıldı, otururken kıldığı iki rekât da bir sayılınca rekâtlar çift oldu. Buna göre sonunda da bir rekât kılar.

Ebû Tâlib-i Mekkî bunu hasen gördü ve dedi ki burada üç amel vardır. Bunlar: **Emelini yenmek, vitri kılmak, vitri sona tehir etmektir.** Doğrusu, Ebû Tâlib'in dediği gibidir.

Fakat, «şâyet uyansın uyanmasın otururken kıldığı iki rekât sayıldığı için geçmiş rekâtları çiftleştirir» dersen, bu kabûl ve o zaman birinci vitri kaybolmuş olur. Yok eğer, «uyanırsa tek, uyanmazsa çift rekât olurlar» dersen, bu da kabûl edilmez. Ancak Resûl-i Ekrem'den bu husûsta sahîh bir rivâyet varsa, yâni evvelâ tek rekât kılmış, sonra otururken iki rekât kılıp uykuya yatmış ve uyandıktan sonra da tek rekât kılmışsa; o zaman otururken kıldığı bu iki rekâtın sûreten çift ve mânen tek olduğunu ve uyanırsa tek, uyanmazsa çift rekât olarak hesâb edildiği anlaşılmış olur.

Vitirden selâm verdikten sonra :

سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، رَبِّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ جَلَّلْتَ السَّمٰوَاتِ وَ
الْأَرْضَ بِالْعَظَمَةِ وَالْجَبَرُوتِ وَتَعَزَّزْتَ بِالْقُدْرَةِ وَقَهَرْتَ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ

duâsını okur. Resûl-i Ekrem son zamanlarında nâfile namazlarının ekserisini otururken kılardı. Ve şöyle buyurmuştur :

لِلْقَاعِدِ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ وَلِلنَّائِمِ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ

«Otururken kılana, ayakta kılanın yarı mükâfatı, yatarken kılana da otururken kılanın yarı mükâfatı vardır.» (1084)

Bu hadîs, yatarken de nâfilenin kılınabileceğinin sıhhatine delîldir.

(1084) Buhârî, İmran b. Hüseyn'den rivâyet etmiştir. Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Cilt: 3. Sahîfe: 397.

GECENİN ÜÇÜNCÜ VİRDİ : Üçüncü virdi de uyku uyumaktır. Uykuyu da evrâd arasına katmakta beis yoktur. Âdâbına riâyetle uyku uyumak da bir ibâdettir. Denildi ki: «Kul abdesti olduğu hâlde Allah'ı zikrederek uykuya yattığı takdirde, uyanıncaya kadar namaz kılmış sevâbı kendisine verilir. Elbisesi arasına bir melek girer, uyku arasında sağa sola dönerken Allahı zikrederse, o melek onun için duâ ve istiğfar eder.» Hadîste :

إِذَا نَامَ عَلَى طَهَارَةٍ رُفِعَ رُوحُهُ إِلَى الْعَرْشِ ه

«Abdestli olarak uyuyan kişinin rûhu arşa yükseltilir.» (1085) diye vârid olmuştur. Bu anlattığımız, avam hakkındadır. Havvas, âlimler ve temiz kalb sâhibleri ise daha öndedir. Onlara rüyâ âleminde bâzı esrâr keşfolunur. Bunun için Resûl-i Ekrem :

نَوْمُ الْعَالِمِ عِبَادَةٌ وَنَفَسُهُ تَسْبِيحٌ ه

«Âlimin uykusu ibâdet ve nefesi tesbîhtir.» (1086) buyurmuştur. Muaz, Ebû Mûsâ'ya :

— Gece ibâdetlerini nasıl yaparsın, diye sordu. Ebû Mûsâ :

— Hiç yatmam, bütün geceyi ibâdetle geçiririm. Kur'ânı baştan sonuna kadar hatmederim, dedi. Muaz :

— Fakat ben uyur ve sonra kalkarım, bununla beraber uykumu da ibâdetten sayarım, dedi. Ebû Mûsâ bu vaziyeti Resûl-i Ekrem'e anlatınca Resûl-i Ekrem :

«Muaz senden daha fakîh ve anlayışlıdır.» buyurdu. (1087)

UYKUNUN ÂDÂBI :

Uykunun on âdâbı vardır. Onlar da :

1 — Tahâret, temizlik ve misvâk kullanmaktır. Resûl-i Ekrem :

(1085) İbn Mübârek «Zühd»ünde Ebû'd-Derdâ'ya mevkûf olarak; Beyhakî «Şu'abü'l-Îmân»da Abdullah b. Amr b. As'dan mevkûf olarak ve Taberânî «Evsat»ında Hz. Ali (R.A.)'den rivâyet etmişlerdir.

(1086) Oruç bahsinde geçmiştir.

(1087) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.

إِذَا نَامَ الْعَبْدُ عَلَى طَهَارَةٍ عُرِجَ بِرُوحِهِ إِلَى الْعَرْشِ فَكَانَتْ رُؤْيَاهُ صَادِقَةً وَإِنْ لَمْ يَنَمْ عَلَى طَهَارَةٍ قَصُرَتْ رُوحُهُ عَنِ الْبُلُوغِ، فَتِلْكَ الْمَنَامَاتُ أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ لَا تَصْدُقُ

«Kul temiz olarak uykuya yattığı vakit rûhu arşa yükselir ve gördüğü rüyâlar doğru olur. Abdestsiz yatarsa, rûhu yükselmez, gördüğü rüyâlar, adgâs u ahlâm yâni karma karışık rüyâlar olup, doğru çıkmazlar.» (1088) buyurmuştur.

Buradaki tahâretten maksad zâhir ve bâtın temizliğidir. Esâsen gayb perdelerinin kaldırılmasına asıl müessir olan bâtın temizliğidir.

2 — Misvâkini ve abdest suyunu hazırlayıp uyandığı zaman ibâdet edeceğim diye niyet ederek yatmak ve uyandığı vakit misvâkini kullanmaktır. Bâzı selef böyle yaparlardı. Resûl-i Ekrem'in de bir gecede her uykuya yatıp kalktıkça bir kaç defa misvâk kullandığı rivâyet edilmiştir. Şâyet tam mânâsiyle temizlik yapamıyorsa abdest âzalarını su ile mesheder. Eğer su da yoksa, kıbleye karşı oturmak zikir, duâ ve Allah'ın varlığına delâlet eden delilleri tefekkür etmekle meşgûl olur. İşte bu da gece ibâdeti yerine geçer, Resûl-i Ekrem bir mübârek hadîsinde:

مَنْ أَتَى فِرَاشَهُ وَهُوَ يَنْوِي أَنْ يَقُومَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَغَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ حَتَّى يُصْبِحَ كُتِبَ لَهُ مَا نَوَى وَكَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً عَلَيْهِ مِنَ اللهِ تَعَالَى

«Gece kalkıp kılmağı niyet ettiği hâlde uykuya yattıktan sonra sabaha kadar uyanamıyan kimseye, Allahu Teâlâ namaz kılmış gibi mükâfat verir. Uykusu da Allah'tan ona sadaka olur.» (1089) buyurmuştur.

3 — Vasiyetini yazıp başucunda bulundurmak. Çünkü sabaha çıkacağını kimse kestiremez. Halbuki vasiyetsiz ölenler kıyâmete kadar kimse ile konuşamaz. Ölüler kendisini ziyâret eder onunla konuşurlar, fakat arada o karşılık veremez. O zaman onlar, yazık bu insan vasi-

---

(1088) Daha evvel geçmiştir.

(1089) Nesâî ve İbn Mâce Sahîh sened ile Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmişlerdir.

yetsiz ölmüştür, derler. Ancak ölümü için hazırlıklı bulunmak bakımından vasiyet daimâ müstehabdır. Âni ölüm, hazırlıklı olanlar için bir lûtuf, ama hazırlıklı olmayanlar için de bir azâbtır.

4 — Günâhlardan tevbe ederek herkese iyilik yapacağını, uyanacağı zaman kimseye zulüm ve bir fenâlık yapmayacağını düşünerek uykuya yatmaktır. Resûl-i Ekrem Efendimiz:

مَنْ اَوَى اِلَى فِرَاشِهِ لاَ يَنْوِى ظُلْمَ اَحَدٍ وَلاَ يَحْقِدُ عَلَى اَحَدٍ غُفِرَ لَهُ مَا اجْتَرَمَ

«İçinde kimseye karşı zulüm ve kin hissi olmadan uykuya yatan kimsenin bütün cürümleri bağışlanır.» (1090) buyurmuştur.

5 — Mümkün olduğu kadar mükellef karyola ve döşekleri terketmek veyâ daha mütevazi bir yatak seçmektir. Hattâ bâzı selef uzanıp yatmak için yatak sermeyi münasip görmez, bunu bir külfet sayarlardı. Nitekim Ehl-i Suffâ toprak üzerinde yatarlardı. Çünkü topraktan yaratıldık, toprağa döneceğiz derlerdi. Ve bunu gönül yumuşaklığı ve tevâzu bakımından daha doğru bulurlardı. Böyle yapamayanlar hiç olmazsa fazla ihtişamdan kaçınmalıdırlar.

6 — İyice uykusu gelmeden yatıp kendisini uykuya zorlamamaktır. Ancak gece kalkmak gayesiyle olursa muvafıktır. Onların (Selef-i Sâlihînin) uykuya yatmaları, uykunun tamâmen galebe çaldığı, yemekleri, tamâmen acıktıkları; sözleri de zarûret hâsıl olduğu zamanlarda idi. Bunun için **«Onlar, geceleri az uyurlardı.»** diye vasıflanmışlardır. Namaz ve zikir esnâsında yaptığını bilmeyecek ve dediğini anlamayacak şekilde uykusu galebe çalmışsa, dediğini anlayıncaya kadar yatıp uyumalıdır. İbn Abbas otururken uyuklamaktan hoşlanmazdı. Nitekim haberde:

لاَ تُكَابِدُوا اللَّيْلَ

«Geceleri fazla yorulmayın, zahmet çekmeyin.» (1091) vârid olmuştur.

(1090) İbn Ebi'd-Dünyâ «Kitâbü'n-Niyye»de Enes'den rivâyet etmiştir.
(1091) Ebû Mansûr Deylemi «Müsned-i Firdevs» inde Enes'den rivâyet etmiştir.

Resûl-i Ekrem'e falan kadın geceleri çok ibâdet eder. Hattâ uykusu geldiği zaman kendisini iple bağlar, diye anlattıklarında, Resûl-i Ekrem :

لِيُصَلِّ أَحَدُكُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا تَيَسَّرَ لَهُ، فَإِذَا غَلَبَهُ النَّوْمُ فَلْيَرْقُدْ هـ

«Mümkün olduğu kadar gece namazı kılın, uykunuz geldiği zaman da uyuyun.» (1092) buyurmuştur.

Diğer hadîste :

تَكَلَّفُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ فَإِنَّ اللّٰهَ لَنْ يَمَلَّ حَتَّى تَمَلُّوا هـ

«Gücünüzün yettiği kadar ibâdete gayret edin ve biliniz ki, siz yorgunluk sebebiyle amelden ayrılırsanız Allah sizin ecrinizi kesmez, siz amele rağbet edince Allah mükâfatınızı verir, yâni yorulduğunuz vakit istirahat ediniz» (1093)

Başka bir hadîsinde de :

خَيْرُ هٰذَا الدِّينِ أَيْسَرُهُ هـ

«Bu dînin hayrı, kolay oluşudur.» (1094) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem'e falanca uyumadan namaza ve arasını kesmeden de oruca devâm eder, denildi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

لَكِنِّي أُصَلِّي وَأَنَامُ. وَأَصُومُ وَأُفْطِرُ هٰذِهِ سُنَّتِي فَمَنْ رَغِبَ عَنْهَا فَلَيْسَ مِنِّي

«Fakat ben, hem kılar hem de uyurum. Hem oruç tutar, hem de arasıra yerim. İşte benim sünnetim budur. Sünnetimden ayrılan, benden değildir.» (1095) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

(1092) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir

(1093) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(1094) Ahmed b. Hanbel C. 4, sahife: 338'de, Mihcen b. Edrâ hadîsinden rivâyet etti. Ayrıca bakınız «İlim kitâbı» Sf: 21.

(1095) Nesâî, Abdullah b. Amr'dan; Buhârî ile Müslim de Enes'den rivâyet etmişlerdir.

لاَ تُشَادُّوا هٰذَا الدِّينَ فَاِنَّهُ مَتِينٌ فَمَنْ يُشَادِّهِ يَغْلِبْهُ فَلاَ تُبَغِّضْ اِلَى نَفْسِكَ عِبَادَةَ اللّٰهِ تَعَالَى

«Bu dîni çetinleştirmeyin o kuvvetlidir. Kim ki onu zorlaştırmağa kalkmışsa, din ona galebe çalar. Allah'a kulluk ve ibâdeti nefsine nefret ettirme» (1096) buyurmuştur.

7 — Kıbleye yönelerek yatmak. Bu da iki şekildedir. Birisi ölüm hâlinde olduğu gibi, sırtüstü yatıp ayaklarını kıbleye uzatarak bütün bedeni ile kıbleye dönmek, diğeri de mezarda olduğu gibi sağ omuz üzerinde kıbleye dönerek yatmaktır.

8 — Yatarken duâ etmek :

بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِاسْمِكَ اَرْفَعُهُ

gibi duâ bahsinde anlattığımız eserde vârid olan duâları okumaktır. Muâyyen bâzı âyetleri de okumak müstehabdır. Bunlar da : Âyetü'l-Kürsî, Bakare'nin sonu :

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ

ne kadardır. Denildi ki, bunları yatarken okuyan kimse, Kur'ân'ı ezberler ve unutmaz. A'raf sûresinin 54. âyetinden

اِنَّ رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ

âyetine kadar, İsrâ sûresinin sonu olan

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ

iki âyetini okur. Bunları okuyanın sînesine bir melek girer, onun için istiğfar eder ve onu tehlikelerden korur. Ayrıca «Muavvezeteyn»i okur, ellerine üfürerek yüzüne ve diğer âzalarına sürer. Resûl-i Ekrem'in

(1096) Buhârî, Ebû Hüreyre'den başka ifâdelerle rivâyet etti.

böyle yaptığı rivâyet edilmiştir. (1097) Gece uyumaması için, Kehf sûresinin evvelinden on, âhirinden de on âyet okur. Ayrıca Hazret-i Ali (R.A.) de şöyle buyuruyor: «Bakare'nin son iki âyetini okumadan uykuya yatan kimse tam akıllı değildir.» Yirmi beş kere de:

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، يَا إِلٰهَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ
يَا رَحْمٰنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَرَحِيمَهُمَا يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ، يَا اللّٰهُ
يَا اللّٰهُ يَا اللّٰهُ. ثُمَّ قُمْ وَأَنْتَ رَافِعٌ يَدَيْكَ وَادْعُ بِهٰذَا الدُّعَاءِ، ثُمَّ
نَمْ حَيْثُ شِئْتَ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ عَلٰى يَمِينِكَ، وَصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَأَدِمِ الصَّلَاةَ عَلَيْهِ حَتّٰى يَذْهَبَ بِكَ النَّوْمُ

demeli ki bunların yekûnu yüz eder. Yâni yirmi beş kere Sübhânallah, 25 kere Elhamdülillah, 25 kere de Allahu Ekber demekle hepsi yüz olur.

9 — Uykunun, bir nevi ölüm, uyanmanın da dirilmek olduğunu düşünmektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde:

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا

«Allah, öleceklerin ölümü ânında, ölmeyeceklerin de uykuları esnâsında rûhlarını alır.» (39 - Zümer: 42)

Diğer âyette:

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفّٰيكُمْ بِاللَّيْلِ

«Gece de sizi öldüren (uyutan) O'dur.» (6 - En'âm: 59) buyurulmuştur. Allahu Teâlâ bu âyetlerde uykuya «ölüm» adını vermiştir. Uykudan uyanan uyku ile hiç münâsebeti olmayan bâzı şeyler gördüğü gibi, öldükten sonra dirilenler de hayâtta görmediği, duymadığı ve hatırına bile gelmeyen birçok şeyler müşâhede edecektir. Hayât ile ölüm arasındaki uyku da dünyâ ile âhiret arasındaki berzah yâni kabir hayâtı gibidir.

(1097) Buhârî ve Müslim, Hz. Âişe'den.

Lokman, oğluna tavsiyelerinde :

— Oğlum! Ölümden şübhe ediyorsan uyku uyuma. Uyuduğun ve uyumak mecburiyetinde kaldığın gibi, ölüme de mahkûmsun. Dirilmekte de şübhe ediyorsan, uykudan uyanma. Uykudan uyandığın gibi, öldükten sonra da dirileceksin.

Ka'abü'l-Ahbar :

Uyuyacağın zaman, sağ omuz üzerine kıbleye dönmüş vaziyette yat. Çünkü uykun bir nevi ölüm hâlidir. Resûl-i Ekrem'in uyuyacağı zaman son olarak elini sağ yanağı altına koyup yattığında :

اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَهُ

duâsını sonuna kadar okuduğunu Hazret-i Âişe (R.A.) haber vermektedir. Bu duâ, Duâ Kitâbı'nda geçmişti.

İnsan uykuya yatarken niçin ve ne maksatla uyuduğunu, içinde Allah ve dünya sevgisinden hangisinin daha çok olduğunu düşünmeli. Belki de uyanamayıp öleceğini ve insanların öldükleri hâl üzerinde dirileceklerini hatırlamalı. Kişinin, sevdiği kimselerle haşır olacağını hesâba katmalı ve kendisini buna göre ayarlamalıdır.

10 — Gerek uyku arasında uyandığı ve gerek uykudan kalktığı zaman duâ etmeli. Bilhassa uyku arasında Resûl-i Ekrem'in şu duâsını tercih etmelidir: (1098)

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ، رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ

Uykuya yatarken en son ve uykudan uyanınca ilk olarak kalbinde ve lisânında zikrullah bulunmasına gayret etmeli ve buna alışmalıdır. Çünkü bu hâl, sevgi nişânesidir. Kalbi Allah'a bağlamak için böyle yapmak lâzımdır. Uyanıp kalktığı zaman, Duâ Kitâbı'nda anlattığımız gibi

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ـه

duâsını sonuna kadar okur. İşte uykunun on âdâbı bunlardır.

(1098) İbn Seni ve Ebû Nuaym.

GECENİN DÖRDÜNCÜ VİRDİ : Dördüncü vird, gecenin ilk yarısında başlar ve altıda biri kalıncaya kadar devâm eder. Bu vakitte Teheccüd için kalkar. Buna Teheccüd denmesi, uykudan sonraya kaldığı içindir. Bu vakit tam gece yarısıdır. Aynen gündüzün tam yarısı olan zevâlden sonrasına karşılık olduğu için buradaki evrâd da ona benzer. Allahu Teâlâ buna da kasem ederek,

وَاللَّيْلِ اِذَا سَجٰى

«Karanlık bastığı vakit geceye yemin ederim.» (93 - Duha : 2)

buyurmuştur. Yâni gecenin tam yerleşip durakladığı zaman demektir. ki, Allah'tan başka herkes uykudadır. Resûl-i Ekrem'e :

— Gecenin hangi vakti duâya daha müsâittir? Diye sordular. Resûl-i Ekrem Efendimiz :

«Gecenin tam ortası» (1099) buyurdu.

Dâvûd Aleyhisselâm :

— Allahım! Sana ibâdet etmek isterim. Bunun için hangi vakit daha makbûldür? Dedi. Allahu Teâlâ :

— Yâ Dâvûd! Gecenin ilk ve son vakitlerinde kalkma. Çünkü ilk vakitte kalkan, sonunda kalkamaz, sonunda kalkan, ilk vakitte kalkamaz. Bunun için gece yarısında kalk ki, ikimiz başbaşa kalalım ve bütün dileklerini kabûl edeyim, buyurdu. Yine bir defa Resûl-i Ekrem'e:

— Gecenin hangi vakti daha makbûldür? Diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem :

«Yarı geceden sonraki vakittir.» (1100) buyurdular. Hattâ bu vakitte Arş'ın titremesi, Adn Cenneti'nden rahmet rüzgârlarının esmesi, Allahu Teâlâ'nın Cemâl sıfatıyle birinci kat göğe tecelli etmesi gibi haberler vârid olmuştur.

Bu evrâdın tertîbi : Uyandığı zaman icab eden duâları okuduktan sonra âdâbına ve duâsına riâyet ederek abdestini alır, sonra namaz kılacağı yere gider Kıbleye döner ve :

اَللّٰهُ اَكْبَرُ كَبِيرًا، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ كَثِيرًا، وَسُبْحَانَ اللّٰهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً

(1099) Ebû Dâvûd ve Tirmizi, Amr b. Anbese'den rivâyet etmişlerdir. Ebû Dâvûd sahih olduğunu söylemiştir.

(1100) Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban, Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir.

der. Sonra onar kere; Sübhanellah, on kere Elhamdülillah, on kere de Lâilâhe illallah, der,

Daha sonra :

اللّٰهُ أَكْبَرُ ذُو الْمَلَكُوتِ وَالْجَبَرُوتِ، وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ وَالْجَلَالِ وَالْقُدْرَةِ

söyler.

Ayrıca Teheccüd için kalktığında, Resûl-i Ekrem'in okuduğu rivâyet edilen şu duâyı da okur.

اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ بَهَاءُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيُّومُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَنْ عَلَيْهِنَّ أَنْتَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالنُّشُورُ حَقٌّ وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ، وَمُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقٌّ، اَللّٰهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَسْرَفْتُ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ، اَللّٰهُمَّ آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا، أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلَاهَا، اَللّٰهُمَّ اهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَعْمَالِ، لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ، أَسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْبَائِسِ الْمِسْكِينِ، وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْمُفْتَقِرِ الذَّلِيلِ، فَلَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا، وَكُنْ بِي رَؤُوفًا رَحِيمًا يَا خَيْرَ الْمَسْؤُولِينَ وَأَكْرَمَ الْمُعْطِينَ

«Allahım! Hamd sana mahsûstur. Yer ve göklerin Nûru Sensin. Hamd, Sana mahsûstur. Yer ve göklerin zînet ve izzeti, yer ve göklerin Rabbi Sensin, Sana hamd ederim, yer ve gökler ile onlarda bulunanlar Senin kudretinle duruyorlar. Hak Sensin, hak Sendendir. Ölüm hak, Cennet hak, Cehennem hak, öldükten sonra dirilmek hak, Peygamberler hak ve Muhammed aleyhi's-selâm da hak peygamberdir. Allahım! Sana teslîm oldum, Sana inandım, Sana güvendim, Sana yöneldim ve Sana bağlandım, geçmiş gelecek, gizli ve aşikâre vâki kusûr ve isrâflarımı Sen bağışla. İlk de Sen, son da Sensin, Senden başka Tanrı yoktur. Allahım! Takvâyı bana nasîb et ve nefsimi tezkiye et. Tezkiye edenlerin en hayırlısı Sensin. Koruyucu ve yardımcım Sensin. Allahım! Beni en güzel amellere hidâyet eyle. Çünkü güzel amellere Senden başkası hidâyet edemez. Kötü işlerden beni uzaklaştır. Senden başka beni kötülüklerden kimse uzaklaştıramaz. Âciz mahrûm ve fakir bir insan olarak huzûruna geldim. Muhtaç ve zelîlin iltîcâsı gibi sana yalvarıyorum. Beni mahrûm etme! Bana acı, dileklerimi kabûl et. Ey kendisinden istenenlerin en hayırlısı ve verenlerin en keremlisi olan Allahım.» (1101)

Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem Efendimiz teheccüde kalktığı zamân şöyle duâ ederdi diyor: «Ey Mikâil, Cebrâil ve İsrâfil'in Rabbı olan, gökleri ve yeri yaratan, gizli ve aşikâre herşeyi bilen Allahım! Kullarının arasındaki ayrılıkları düzeltecek olan Hâkim Sensin. Sen beni hakka hidâyet eyle. Çünkü Sen dilediğini Sırât-ı Müstakime hidâyet edersin.»

Bu duâlardan sonra namaza başlar ve hafifce iki rekât kılar. Ondan sonra ikişer rekât olmak üzere dilediği kadar kılar ve daha önce tek rekât kılmamışsa sonunda tek rekât «vitir» kılar. Kıldığı her iki rekâtın arasını, yüz tesbîh getirmek sûretiyle, ayırmak müstehabtır. Bu sâyede namaza hevesi artar. Resûl-i Ekrem Efendimiz önce hafif iki rekât kılar, sonra da uzun iki rekât, daha sonra biraz hafif tedricî şekilde hafifleterek onüç rekât gece namazı kılardı; Hazreti Âişeye, "Resûl-i Ekrem gece namazlarını aşikâre veyâ gizli olarak nasıl kılardı?" Diye soruldu. Hazreti Âişe de; "Bâzan gizli ve bâzan da aşikâre okurdu" buyurdular. Resûl-i Ekrem Efendimiz:

صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى فَإِذَا خِفْتَ الصُّبْحَ فَأَوْتِرْ بِرَكْعَةٍ

(1101) Buhârî, Müslim, İmâm Ahmed, Taberânî, Tecrîd-i Sarih Tercemesi Cilt: 4, Sahife: 11.

«Gece namazları ikişer rekâttır. Sabah yaklaştığı vakit bir rekât kılarsın» (1102) buyurmuştur.

Yine şöyle buyurmuştur:

صَلَاةُ الْمَغْرِبِ أَوْتَرَتْ صَلَاةَ النَّهَارِ فَأَوْتِرُوا صَلَاةَ اللَّيْلِ

«Akşam namazı gündüz namazlarını tekleştirmiştir. Siz de gece namazlarını tekleştirin.» (1103)

Resûl-i Ekrem'den ekseriyetle rivâyet edilen, geceleri onüç rekât namaz kıldığıdır. Bu rekâtlarda Kur'ân-ı Kerîm'den vird yâni okunmasını itiyât edindiği muâyyen âyetleri veyâ küçük bâzı sûreleri okurdu. Bu sûretle gecenin geride kalan altıda bir cüz'üne de başlamış olur.

BEŞİNCİ VİRD: Beşinci virde, gecenin altıda biri kaldıktan sonra başlanır ki bu, seher vaktidir. Allahü Teâlâ bu vakitte namaz kılanları övmek üzere:

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

«Ve seherlerde onlar istiğfar ederler.» (51 - Zâriyât: 18) buyurmuştur.

Bu istiğfârdan gâyenin namaz olduğunu söyleyenler de vardır. Çünkü namazda istiğfar da mevcûttur. Bu vakit gece meleklerinin çekilip, gündüz meleklerinin vazîfeyi devir alacağı sabah vaktine yakındır. Selman, kardeşliği Ebû'd-Derdâ'yı ziyârete gittiği gece bu virdi kendisine tavsiye etmiştir. Uzun bir hadîsin sonunda şöyle anlatılıyor:

«Herkes yatarken Ebû'd-Derdâ ibâdete hazırlandı. Selman, ona, yat ve uyu dedi. Bir daha kalkmak istedi, yine Selman, yat uyu dedi. Sabaha yakın olunca, şimdi kalk dedi ve beraberce kalkıp namaz kılıp ibâdet ettiler. Bunun üzerine Selman devâm ederek şöyle buyurdu: "Nefsinin senin üzerinde hakkı var, misâfirinin sende hakkı var, âilenin sende hakkı var; herkese hakkını ver."» Bu hâdise, Ebû'd-Derdâ'nın hanımının, Selman'a, Ebû'd-Derdâ'nın geceleri hiç uyumadığını haber vermesi üzerine vuku bulmuş ve keyfiyet Resûl-i Ekrem'e arz edilince, Resûl-i Ekrem:

(1102) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Hadis, daha önce geçti. Bak: Sf: 244.

(1103) İmam Ahmed, İbn Ömer'den sahîh isnad ile rivâyet etmiştir.

«Selman doğrudur.» (1104) buyurdu. İşte bu beşinci virddir. Oruç tutacak olanların bu vakitte gece yemeğini (sahur) yemesi de müstehabtır.

Bu vakitlerde yapılacak ibâdet, namaz kılmaktır. Sabahın ilk vakti girince, gece evrâdı biter ve gündüz evrâdı başlar. Kalkar, sabah namazının sünnetini kılar ki Allahu Teâlâ'nın :

﴿ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاِدْبَارَ النُّجُومِ ﴾

«Geceleyin ve yıldızlar sönerken de onu tesbîh et.» (52 - Tûr : 49) kavlinden murâdı budur. Sonra :

﴿ شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰئِكَةُ ﴾

(3 - Âl-i İmrân : 18)

âyetini sonuna kadar oku. Daha sonra da «Allah, melekler ve ilim sâhiblerinin bizzat Allah hakkında şehâdet ettiklerine ben de şehâdet ederim, bu şehâdeti Allah'a emânet eder ve bu şehâdet üzerine ölmemi Allah'tan dilerim. Allahım! Bu şehâdet sâyesinde günâhlarımı mahvet ve hiç bir değişikliğe uğramadan bu şehâdet ile rûhumu kabzeyle.» der.

İşte kulların ibâdetteki tertîbleri bu anlattığımız şekildedir. Selef-i sâlihîn; oruç, sadaka, hasta ziyâreti ve cenâze teşyii gibi âdetleri de bunlara katmağı severlerdi. Hadîs-i şerîfte :

﴿ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ هٰذِهِ الْاَرْبَعِ فِى يَوْمٍ غُفِرَ لَهُ ﴾

«Son saydığımız, oruç, sadaka, hasta ziyâreti ve cenâze teşyiinde şu dört ibâdeti bir araya toplayan, mağfiret olunur. Cennete girer.» (1105) buyurmuştur.

Bunların bâzısını yapıp diğerlerini yapma fırsatını bulamazsa, yine niyetine göre mükâfatını tam olarak alır. Selef-i sâlihîn bir hurma, bir parça ekmek sadaka vermek veyâ küçük bir sıla-ı rahîm yap-

---

(1104) Buhârî, Ebû Cuhayfe'den rivâyet etmiştir.
(1105) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

mak gibi cüz'i bir hayırda bulunmadan günlerinin boş geçmesini hoş karşılamazlardı. Çünkü Resûl-i Ekrem:

الرَّجُلُ فِي ظِلِّ صَدَقَتِهِ حَتَّى يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ

«[Kıyâmet Günü] Hesap bitinceye kadar herkes sadakasının gölgesindedir.» (1106)

Ve yine:

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ

«Bir hurmanın yarısı ile de olsa ateşten korunun.» (1107) buyurmuştur.

Hazreti Âişe kapısına gelen sâile, yaş bir üzüm tânesi verince oradakiler birbirine baktı. Hazreti Âişe, «Ne bakıyorsunuz, o bir üzüm tânesinde bir çok hassalar var» demiştir. Sâili boş çevirmeyi katiyyen sevmezlerdi. Çünkü Resûl-i Ekrem'in âdeti böyle idi. «Yok» dediği vârid değildir. Bir şey veremiyeceği zaman sükût ederdi. Haberde:

يُصْبِحُ ابْنُ آدَمَ وَعَلَى كُلِّ سُلَامَى مِنْ جَسَدِهِ صَدَقَةٌ. فَأَمْرُكَ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيُكَ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ وَحَمْلُكَ عَنِ الضَّعِيفِ صَدَقَةٌ، وَهِدَايَتُكَ إِلَى الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ، وَإِمَاطَتُكَ الأَذَى صَدَقَةٌ

«İnsânın her gün, her ek yeri için, bir sadaka vermesi lâzımdır. Halbuki cesedinde 360 mafsal vardır.»

«Emr-i mârûf sadaka, nehy-i münker sadaka, düşküne yardım sadakadır, eziyet veren şeyi atmak da sadakadır.» buyurdu. Hattâ tesbîh ve tehlîli de sadaka meyânında saydı. Sonra da:

وَرَكْعَتَا الضُّحَى تَأْتِي عَلَى ذَلِكَ كُلِّهِ أَوْ تَجْمَعُ لَكَ ذَلِكَ كُلَّهُ

(1106) Bakınız: Sahife 626'ya.

(1107) Zekât bahsinde geçmiştir. Bak: 626. sahife.

«İki rekât kuşluk namazı bütün bu sadakaları yerine getirir.» buyurdu. (1108)

HÂLLERE GÖRE EVRÂDIN DEĞİŞMESİ

Bilmiş ol ki, Âhiret yolcusu olup Âhiret için çalışan kimse, şu altı ahvâlden hâli değildir.

Ya âbid, ya âlim, ya talebe, ya san'atkâr, ya vazîfe sâhibi veyâ bunların hepsinden sarf-ı nazarla Allâh'a müteveccih bir muvahhid olur.

1 — Âbid. Bunun başka bir meşgalesi yoktur, vazîfesi ancak ibâdettir. Eğer ibâdeti terkederse boş ve tenbel oturmuş olur. İşte bu, yukarıda anlattığımız şekilde ibâdetini ayarlar ve evrâdını sıraya koyar. Maamâfih bunun da vazîfeleri değişebilir. Bütün saatlerini namaz ile Kur'ân okumak veyâ tesbîh ile geçirebilir. Meselâ Sahâbe-i Kirâm içerisinde günde oniki bin ve otuz bin tesbîh çekenleri olduğu gibi, üçyüz rekâttan altıyüz rekâta ve hattâ bin rekâta kadar namaz kılanları da vardı. Asgarî kendilerinden rivâyet edilen, yirmi dört saat zarfında yüz rekât namâzdır. Diğer bir kısmı ekseriyetle Kur'ân okur, hattâ günde bir veyâ iki hatim edenleri olurdu. Diğer bir kısmının günlerinin çoğu, bir âyeti tekrar ederek mânâsını düşünmekle geçerdi.

Kerz bin Vebere, Mekke'de ikamet ederdi. Her gün ve her gece yedişer kere olmak üzere yüz kırk defa tavaf ederdi. Bununla beraber yirmi dört saatte Kur'ânı iki kere hatmederdi. Bu tavaf, on fersah mesâfe ediyor. Bununla yüz kırk kere de iki rekât tavaf namazı kılardı ki, yekûnu 280 rekât eder. Demek ki, bu zât her yirmi dört saatte on fersah yol yürüyor, ikiyüz seksen rekât namaz kılıyor ve iki kere de Kur'ân-ı Kerîm'i hatmediyordu.

Bu ibâdetlerin hangisi daha makbûldür ve hangisini tercîh etmeli, diye sorarsan. Bilmiş ol ki, namazın kıyâmında mânâsını düşünerek Kur'ân okumak bütün bu ibâdetleri mündemictir. Fakat bâzan insân yorulur ve devâmlı kılamaz hâle gelir. Bunun için efdâliyet, şahsiyet itibarı ile değişir. Bütün bu ibâdetlerden gâye, kalbi temizlemek paklamaktır. Zikrullah ile kalbini cilâlandırmak ve Allah ile ünsiyet peydâ etmektir. O hâlde Âhiret yolcusu kendisini yoklamalı, kalbine hangi ibâdet daha çok te'sir ediyorsa onu yapmalıdır. Ondan usandığını anlayınca da diğer bir ibâdete dönmelidir. Bunun

(1108) Müslim, Ebû Zer'den rivâyet etmiştir.

için bütün bu ibâdetleri muhtelif vakitlere tevzî ederek birinden diğerine geçmeyi uygun bulduk. Çünkü tenbellik ve usanmak insân tabiatına gâlibtir. Hattâ bir kişinin hâli de zamânına göre değişir. Bununla berâber yaptığı bir ibâdetin, zevkini almağa başladığı zaman, ondan ayrılmamalıdır. Meselâ devâm ettiği tesbîhin, kalbine te'sîr ettiğini anlayınca, o te'sîri duyduğu müddetçe ona devam etmelidir. İbrâhim bin Ethem, bir ebdaldan şöyle hikâye ediyor: Ebdal gecenin birinde denizin kenarında namaz kılıyordu. Bu sırada tesbîh eden bir ses duydu. Etrâfına baktı kimseyi göremedi :

— Kimsin, sesini duyuyor, kendini göremiyorum? Deyince :
— Ben bu deryâya müvekkel bir meleğim, yaratılalıdanberi Allahı bu şekilde tesbîh ederim, dedi. Kendisine :
— Adın nedir? Diye sorduğumda :
— Mehyehaîl, dedi. Kendisine :
— Bu tesbîhin sevâbı nedir? Diye sorduğumda.
— «Yüz kere bu tesbîhi okuyan kimse, Cennetteki yerini görmeden ölmez» dedi. Tesbîh şudur :

سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَلِيِّ الدَّيَّانِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الشَّدِيدِ الْأَرْكَانِ، سُبْحَانَ مَنْ يَذْهَبُ بِاللَّيْلِ وَيَاتِي بِالنَّهَارِ، سُبْحَانَ مَنْ لَا يَشْغَلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْحَنَّانِ الْمَنَّانِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْمُسَبَّحِ فِي كُلِّ مَكَانِهِ

Âhiret yolcusu bu ve benzeri duâları okuyup kendisinde bir heves uyandığı zaman, devâm etsin; kalbi nereden zevk alıyor ve gönlüne hayır ilham oluyorsa ondan ayrılmasın.

2 — **Âlim.** Fetvâsı, okutması ve eser yazmasiyle insânlara hizmeti dokunan ve kendisinden istifâde edilen bir kimse ise, bunun evrâdındaki tertîb, âbidin tertîbine uymaz. Çünkü bu zât kitâb mütâlâa etmek, anlatmak ve yazmak için zamâna muhtaçtır. Hattâ bütün vakitlerini bu uğurda sarfedebilirse, o daha makbûldür. Ancak farzlar ve farzlar ile kılınan sünnetleri yerine getirir. İlim kitâbında, okumak ve okutmanın fazîletinde anlattıklarımız buna delâlet etmektedir. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü ilimde Allah'ın zikrine devâm ile Allah'ın ve Resûlü'nün buyurdukları üzerinde düşünmek vardır. Bunda da âmme menfaati ve insânları Allah'a giden yola irşad vardır. Bir mes'ele öğrenmek sâyesinde ömür boyunca yapacağı hatâsını düzeltmek vardır. Eğer bu mes'eleyi öğrenmese o hatâ içinde devâm edecek ve bütün emeği zâyi olacaktı. «İbâdetten daha ehemmi-

yetlidir» dediğimiz zamân bu ilimden, insânları dünyâdan çevirip Âhirete yönelten veyâhut da Âhiret yoluna girmekte kendilerine yardımcı olan ilmi kasdediyoruz. Bu maksadla okurlarsa, işte o ilim ibâdetten daha ehemmiyetlidir. Yoksa kasdettiğimiz dünyâlığa ve mevki sâhibi olmağa teşvik eden ilim değildir. Âlimde de evlâ olan zamânlarını bölmektir. Şöyle ki :

Gündüz : Boydan boya bütün gün insân ilim ile uğraşamaz. Sabah namâzından güneşin doğmasına kadar birinci virdde anlattığımız gibi, zikir ve evrâd ile meşgûl olmalı, gün doğuşundan kuşluğa kadar da okuyup okutmak ile meşgûl olmalıdır. Fakat talebelerin gâyesi Âhiret kazancı olmalıdır. Böyle talebe bulmazsa, fikir ile meşgûl olmalı, hâlledemediği mes'eleler üzerinde düşünmelidir. Çünkü ibâdetten ayrıldıktan sonra ve dünyâ işleri ile meşgûl olmadan evvel bu ânda zekâ berraktır. İnsân kolaylıkla mes'eleleri hâlledebilir. Kuşluktan ikindiye kadar da kitâb yazmak ve mütâlâa ile meşgûl olmalıdır. Bu arada ancak taharet, namâz ve yemek gibi mâzeretleri, ve öğle uykusu için, fâsıla vermeli, başka sûrette bu işinden ayrılmamalıdır. İkindiden akşama kadar da tefsîr karşısında okunan hadîs ve benzeri faydalı ilimleri dinlemeli, güneşin sararmasından akşama kadar da zikir, tesbîh ve istiğfar ile meşgûl olmalıdır. Böyle yapmakla gün doğmadan evvel olan **birinci virdi** lisân ile zikir, **ikinci virdi** de kuşluğa kadar kalb ile zikir, **üçüncü virdi** ikindiye kadar gözü ile mütâlâa ve eli ile yazmak, **dördüncü virdi** ikindiden sonra kulağı ile dinlemek olur. İkindiden sonra kitâb mütâlâası ve yazmak yorar. Böyle yapmakla gözünü ve elini dinlendirmiş olur. Güneş battığı zamân tekrar lisânen zikre döner. Böylece bütün gün kalbin huzûru ile berâber hiç bir âzası ibâdetten hâli kalmaz.

Gece : Bu husûsta en güzel taksim, Şâfiî'nin taksîmâtıdır. İmâm Şâfiî geceyi üçe bölerdi: Birinci cüz'ünü mütâlâa ve ilim tertîbi ile, ikinci cüz'ünü namâz ile, üçüncü cüz'ünü de uyku ile geçirirdi. Bu taksîmât, kış gecelerinde tatbîk edildiği gibi yaz gecelerinde de tatbîk edilebilir. Ancak yazın, öğle uykusuna yatmazsa, bâzan bu tertîbte muvaffak olmayabilir. İşte ilmin evrâdından mahbûb ve makbûl bulduğumuz tarz bu şekildir.

3 — Talebe. Bir talebe için ilim öğrenmek, zikir ve nâfilelerle uğraşmaktan daha makbûldür. Evrâdı sıralamakta talebe de aynen hoca gibidir. Fakat talebe, daha ziyâde, hocasının ifâdesinden, yazısından ve ilminden istifâde ile meşgûl olur. Hülâsa, âlimde anlattığımız gibi talebe de aynı şekilde vakitlerini tanzîm eder. İlim kitâbında izâh edildiği üzere bunun daha efdal olduğunu gösterir. Hattâ hoca

olmayacak avam tabakasından dahi olsa nâfile evrâd ile uğraşacağı yerde, zikir, vaiz ve ilim meclislerine iştirâk etmesi daha makbûldür. Nitekim Ebû Zer hadisinde,

إِنَّ حُضُورَ مَجْلِسِ ذِكْرٍ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رَكْعَةٍ وَشُهُودِ أَلْفِ جَنَازَةٍ وَعِيَادَةِ أَلْفِ مَرِيضٍ

«Zikir (ilim) meclisinde bulunmak, bin rek'ât namâzdan, bin hasta ziyâreti ve bin cenâze teşyiinden efdaldir.» (1109) buyurulmuştur.

Yine Resûlullah Efendimiz:

إِذَا رَأَيْتُمْ رِيَاضَ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا فِيهَا قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا رِيَاضُ الْجَنَّةِ قَالَ حَلْقَةُ الذِّكْرِ

«Cennet bahçelerini bulduğunuz vakit oradan istifâde edin.» buyurdu. Kendisine:

— Cennet bahçeleri hangileridir? Diye sorulduğunda:

«Zikr meclisleridir» buyurdular. (1110)

Kâ'bü'l-Ahbar şöyle anlatıyor: İnsânlar ilim meclislerindeki sevâbı bilselerdi oraya girmek için yekdiğerini öldürmeğe kalkışırlardı. Hattâ her memur, memuriyetini ve her esnaf dükkânını terkederek oraya koşardı. Hz. Ömer bin Hattab (R.A.): **«Kişi evinden Tehâme dağı gibi günâhı olduğu hâlde çıkar, vaiz ve nasîhat dinleyip Allah'tan korktuğu ve gönlü yumuşadığı ânda, günâhlarından nâdim olmakla, günâhsız olarak evine dönmüş olur. Sakın ilim meclislerinden ayrılmayın. Allah katında en makbûl yer, ilim meclisidir»** buyurdu. Hasan-ı Basrî'ye bir kişi kalb katılığından şikâyet edince, Hasan-ı Basrî: «İlim meclisine devâm et» buyurdu. Ammar-ı Zâhidî (Tafave kabilesine mensûb sâliha bir kadın olan) Miskîne'yi rüyasında gördü. Bu kadın dâima ilim meclisine devâm ederdi. Ammar buna:

— Merhaba ey Miskine! Deyince, kadın:

— Miskinlik, yoksulluk gitti yerini zenginlik aldı, dedi. Ammar:

(1109) İlim bahsinde geçti. Bak: sf: 28 ve 92'ye.

(1110) İlim bahsinde geçti. Bak: sf: 90. Bu hadisi Tirmizî, Hz. Enes'den rivâyet etmiştir.

— Nasıl? Diye sordu. Kadın :

— Sorma, dedi bütün mevcûdiyetiyle Cennetin kendisine verildiği bir kimse, artık fakir sayılır mı? Dedi. Ammar :

— Bu, nasıl oldu? Diye sorunca, kadın :

— Ehl-i zikrin meclisine devâm sâyesinde, diye cevâb verdi.

Hülâsa: Hüsnü beyâna mâlik dürüst, temiz ahlâklı bir vâiz'in vaaz ü nâsihatlarıyla dünyâ sevgisinin kalbten çıkarılması, dünyâ sevgisi dolu bir kalb ile kılınan birçok rek'ât namâzdan daha hayırlıdır.

4 — **San'atkâr.** Bütün vakitlerini ibâdetle geçirmek imkânı olmayıp, âile efrâdının nafakasını te'mîne mecbûr olan san'atkârdır.. Binâenaleyh bunun devâmlı ibâdet ile meşgûl olması doğru değildir. Böylelerinin virdi, iş zamânı çarşıda ve tezgâhı başında olmak ve kazancı ile uğraşmaktır. Bununla berâber san'atını ifâ ederken Allah'ı hatırından çıkarmamalı, zikir, tesbîh ve Kur'ân okumağa devâm etmelidir. San'atıyle berâber bunları da yapabilir. Ancak nâfile namâz kılamaz, fakat san'atı bostan bekçiliği veyâ bu gibi bir hizmet ise, orada da namâz kılabilir. İhtiyâcını te'mîn ettikten sonra en doğrusu yine ibâdete dönmektir. Fakat devâmlı olarak ticâret ile meşgûl olur da, kazancının fazlasını tasadduk ederse, bu hepsinden makbûldur. **Zîra, müteâddi olan, yâni başkasına kârı dokunan ibâdetler, şahsına kalan «Lâzım» ibâdetlerden daha makbûldür.** Tasadduk maksadı ile çalışmak kendisini Allah'a yaklaştıran en makbûl bir ibâdettir. Üstelik başkasına da faydası dokunur. Bu sûretle onların duâsı da bu işe karışarak ecir ve mükâfat kat kat çoğalır.

5 — **Vazîfe sâhibi.** Devlet Reisliği, vâlilik, imâmlık, kadılık, mütevellilik ve benzeri âmme hizmeti görenler. Bunların, şeri'ate uygun âmme işlerinde ihlâs ile uğraşmaları, bütün anlattığımız bu virdlerden daha makbûldür. Bunun hakkı, gündüzleri yalnız farzları edâ etmekle yetinip âmme işleri ile meşgûl olmaktır. Ancak gece vakti, hususî evrâdı ile meşgûl olmalıdır. Nitekim Hazreti Ömer öyle yapardı. Hattâ kendisi şöyle buyuruyor: «Benim uyku ile bir münâsebetim yoktur. Zîra gündüz uyusam âmme işlerini, gece uyusam kendi işlerimi sekteye uğratmış olurum.»

Bütün bu beyânlarımızdan, ilim ile müslümânlara hüsnü muâmelenin ve acımanın, bedenî ibâdetler üzerine tercîh edildiği anlaşılmıştır. Zîra ilim ile hüsnü muâmelenin her birisi tek başına bir ibâdettir. Fâideleri umûma şâmil olduğu için diğerlerinden daha faziletlidirler.

6 — Muvahhid, Gece ve gündüz Allah ile meşgûl olup, Allah'tan başka bir şey düşünmiyen kimsedir. Yalnız Allah'ı sever ve ancak O'ndan korkar. Rızkını yalnız Allah'tan bilir, her zerrede Allah'ı müşâhede eder. Bu dereceye yükselebilenlerin çeşitli virdlere ihtiyâcı yoktur. Bu gibilerin, farzlardan sonra tek virdi vardır. O da her ân Allah'ın huzûrunda olmaktır. Onların gönlüne Allah'tan başka bir şey gelmez. Kulakları Allah'tan başka bir şey duymaz. Gözleri Allah'tan başka bir şey görmez. Her ne duyar ve ne görürse ondan ibret alır ve Allah'ın azâmetini düşünerek Allah'a bağlılıkları artar. Onları harekete geçiren de, durduran da yine Allah'tır. Bunların her hâli, inkişaf ve terakkilerine vesîledir. Bunların nazarında ibâdetler arasında bir fark yoktur. Bunlar, Allah'a yönelmiş kimselerdir. Nitekim bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ :

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ، فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ

«İbret alasınız diye, öyle ise Allah'a koşun» (51 - Zâriyât : 49, 50) buyurduğu gibi, haklarında :

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُوا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ

«Onlara: Siz onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrıldınız, bunun için mağaraya girin, ki Rabbiniz size rahmetini yapsın.» (18 - Kehf : 16) buyurulmuştur. Ve yine buna işâreten Halil İbrâhim Peygamber :

«Ben şübhesiz Rabbime gidiyorum. Rabbim beni hidâyet eder.» (37 - Saffat : 99) buyurmuştur. Bu makam, sıddıkların son derecesidir. Buraya ancak virdleri sıraya koyup uzun zamân çalışmakla vâsıl olunur. Sakın Âhiret yolcusu duyduğu bâzı sözlere kapılıp kendisinin de bu makama yükseldiğine aldanmasın ki, kendisine tenbellik gelip ibâdetten geri kalır. Bu makamın alâmeti, kalbine vesvese girmemek, gönlünden masiyet geçirmemek, kendisine hücûm eden müşkilâta göğüs germek ve büyük meşgaleler kendisini harekete geçirmemektir. Bu makam pek nâdir kimselere nasîb olur. Bunun için herkesin vazîfesi, yukarıda anlattığımız evrâda devâm etmektir. Bütün bu anlattıklarım Allah'a giden yollardır. Allahu Teâlâ :

﴿ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيلًا ﴾

«"Herkes yaradılışına uyanı yapar." de, demek ki Rabbiniz, doğru yol tutanı çok iyi bilir.» (17 - İsrâ : 84)

Herkes hidâyette. Fakat bir kısmı diğerlerinden daha üstün hidâyettedir. Nitekim haberde :

﴿ اَلْاِيمَانُ ثَلَاثُ وَثَلَاثُونَ وَثَلَاثُ مِائَةِ طَرِيقَةٍ مَنْ لَقِىَ اللّٰهَ تَعَالٰى بِالشَّهَادَةِ عَلٰى طَرِيقٍ مِنْهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ ﴾

«İmân, üçyüz otuzüç yoldur. Bu yollardan birine girip şehâdet ile Allah'a ulaşan kimse, Cennet'e girer.» (1111) buyurulmuştur. Bâzı âlimler, îmân, Resûller sayısınca 313 halkadır. Bu halkalardan birine yapışan her mü'min Cennet'e girecektir. Buna göre insânların her ne kadar ibâdet yolları ayrı ise de hepsi sevâbtadır. Nitekim âyet-i celîlede :

﴿ اُولٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ ﴾

«Onların tapdıkları da —hangisi Rablerine daha yakın (olacak) diye— (bizzât) vesîle arıyorlar.» (17 - İsrâ: 57) buyrulmuştur.

Ancak yakınlık derecelerinde ayrılırlar. Allah'a en yakın olanı da Allah'ı en çok bilendir. Şübhesiz Allah'ı en çok bilen de en çok ibâdet edenidir. Elbette Allah'ı bilen, başkasına değil, ancak Allah'a ibâdet eder.

Her sınıf insân hakkında aslolan evrâda devâm etmektir. Çünkü evrâddan maksad bâtındaki hasletleri düzeltmektir. Azar azar yapılan amellerin te'sîri elbette az olur. Hattâ te'sîri hissedilmez bile. Te'sîr, hepsinde birden görülür. Yapmış olduğu bir amelin eseri görülmez ve onu tâkîben başka ameller yapmazsa, hepsinin eseri de kaybolur. Demek ki devâm lâzımdır. Bir adam bir akşam derslerine iyi çalışır fakat bir hafta, bir ay hiç bakmazsa, sonra bir akşam daha çalışmakla eline bir şey geçmez. Fakat o, bir gecelik gayretini haftaya

---

(1111) İbn Şâhîn ve Lâlikâî «Es-Sünne»de, Taberânî ve Beyhakî «Şuâbü'l-İmân da Muğire b. Abdurrahman b. Ubeyd'den rivâyet etmişlerdir.

böler ve her akşam azar azar çalışırsa ondan istifâde eder. İşte bu sırdan dolayı Resûl-i Ekrem :

اَحَبُّ الْاَعْمَالِ اِلَى اللّٰهِ اَدْوَمُهَا وَاِنْ قَلَّ ھ

«Allah katında en sevimli amel, az da olsa devâm üzre yapılanıdır.» (1112) buyurmuştur.

Hz. Âişe'ye Resûl-i Ekrem'in amelinden sorduklarında :

«— Onun ameli devâmlı idi, yaptığı ameli yerleştirir yâni ardını kesmezdi» buyurdu. Bunun için Resûl-i Ekrem :

مَنْ عَوَّدَهُ اللّٰهُ عِبَادَةً فَتَرَكَهَا مَلَالَةً مَقَتَهُ اللّٰهُ ھ

«Allah kime bir ibâdeti itiyâd ettirir ve sonra usanarak onu terkederse Allahu Teâlâ ona küser.» (1113) buyurmuştur.

İşte bu sebebtendir ki, Hazreti Âişe'nin ve Ümmü Seleme'nin rivâyetlerine göre Resûl-i Ekrem'i ziyârete gelenler, kendini öğlenin son sünnetinden meşgûl ettikleri için, bu sünneti ikindiden sonra kazâ etmiş ve bundan sonra dâima bu vakitte bu iki rek'âtı kılmıştır. Şu kadar ki, başkaları görüp de bu vakt-i kerâhatte kılmasınlar diye bu namâzı Resûl-i Ekrem evinde kılmıştır.

Şâyet bu kerâhet vaktinde Resûl-i Ekrem namâz kıldığına göre, başkaları da ona uyarak bu vakitte namâz kılabilirler mi? Diye sorarsan :

Bilmiş ol ki, Namâz Kitâbının kerâhat bahsinde anlattığımız üzere; güneşe tapanlara benzememek, şeytânın boynuzu çıktığı vakit secde etmemek ve yorgunluk için ibâdetten istirâhat etmek gibi üç sebeb Resûl-i Ekrem hakkında düşünülemez. Bunun için başkaları bu husûsta ona uyamaz. Zâten Resûl-i Ekrem de bu maksadla o namâzı nisbeten saklı olarak evinde kılmıştır.

(1112) Buhâri ile Müslim, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir. Müslim Sofuoğlu Tercemesi C. 8, Sf: 348'de 78/2818 No.lu Hadis.

(1113) Namâz bahsinde geçmiştir. Bakınız Sf: 563. Bu hadis Hz. Âişe ve Hz. Ali'den mevkûfen rivâyet edilmiştir.

İKİNCİ BÂB

GECE KALKMAĞI KOLAYLAŞTIRAN SEBEBLER, İHYÂSI MÜSTEHAB OLAN GECELER, GECELERİ İBÂDETLE İHYÂ ETMENİN, AKŞAM VE YATSI ARASININ VE GECEYİ BÖLMENİN FAZÎLETİ BEYÂNINDADIR.

Akşam ile Yatsı arasını ibâdetle ihyâ etmenin fazîleti :

Hz. Âişe (R.A.) nin Resûl-i Ekrem'den rivâyetine göre Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyuruyor :

إِنَّ أَفْضَلَ الصَّلَوَاتِ عِنْدَ اللّٰهِ صَلَاةُ الْمَغْرِبِ لَمْ يَحُطَّهَا عَنْ مُسَافِرٍ وَلَا عَنْ مُقِيمٍ، فَتَحَ بِهَا صَلَاةَ اللَّيْلِ وَخَتَمَ بِهَا صَلَاةَ النَّهَارِ، فَمَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَصَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ بَنَى اللّٰهُ لَهُ قَصْرَيْنِ فِي الْجَنَّةِ

«Allah katında en fazîletli namâz, akşam namâzıdır. Misâfir ve mukim hakkında aynıdır, değişmez. Onunla gündüz namâzı sona erer ve gece namâzı başlar. Kim akşamın farzını kıldıktan sonra iki rek'ât sünnet kılarsa, Allahu Teâlâ ona Cennet'te iki köşk inşâ ettirir. Dört rek'ât kılan kimsenin ise, yirmi veyâhut kırk senelik günâhı bağışlanır.» (1114) Ümmü Seleme ve Ebû Hüreyre (R.A.) Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyorlar :

مَنْ صَلَّى سِتَّ رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْمَغْرِبِ عَدَلَتْ لَهُ عِبَادَةَ سَنَةٍ كَامِلَةٍ أَوْ كَأَنَّهُ صَلَّى لَيْلَةَ الْقَدْرِ

(1114) Ebû'l-Velîd Yûnus b. Ubeydullah Saffar «Kitâbü's-Salât» da; Taberânî muhtasar olarak «Evsat» da rivâyet etmişlerdir.

«Akşamın farzından sonra altı rek'ât namâz kılan kimse, tam bir sene nâfile ibâdet etmiş sevâbını alır veyâ Kadir gecesini ihyâ etmiş sayılır.» (1115)

Saîd bin Cübeyr'in Sevban'dan rivâyetine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ عَكَفَ نَفْسَهُ فِيمَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ إِلَّا بِصَلَاةٍ أَوْ قُرْآنٍ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ أَنْ يَبْنِيَ لَهُ قَصْرَيْنِ فِي الْجَنَّةِ مَسِيرَةُ كُلِّ قَصْرٍ مِنْهُمَا مِائَةُ عَامٍ، وَيَغْرِسُ لَهُ بَيْنَهُمَا غِرَاسًا لَوْ طَافَهُ أَهْلُ الدُّنْيَا لَوَسِعَهُمْ

«Akşam ile yatsı arasında hiç konuşmadan, namâz kılmak ve Kur'ân okumak sûretiyle câmide bekleyen kimse için, Allahu Teâlâ Cennet'te iki köşk binâ eder; her köşkün uzunluğu yüz senelik mesâfedir. Bu iki köşk arasında bütün dünyâ halkına yetecek genişlikteki bahçeleri onun için meydâna getirir.» (1116)

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ رَكَعَ عَشْرَ رَكَعَاتٍ مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بَنَى اللّٰهُ لَهُ قَصْرًا فِي الْجَنَّةِ

«Akşam ile yatsı arasında on rek'ât namâz kılan kimseye Allahu Teâlâ Cennet'te bir köşk inşâ ettirir.»

Bunun üzerine Hazreti Ömer (R.A.):

— O hâlde bizim köşklerimiz çoğalmışlardır, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Cenâb-ı Hakk'ın nezdinde daha çok vardır.** Buyurdu.

Enes bin Mâlik Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet ediyor:

«Allah her şeyden daha büyük, daha üstün ve daha nezihtir. Yâni daha çoğunu da verir.» (1117) buyurdu.

(1115) Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir.
(1116) Namâz bahsinde İbn Ömer'den böyle bir rivâyet geçmiştir.
(1117) İbn Mübârek «Zühd»ünde Abdülkerim b. Hâris'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

مَنْ صَلَّى الْمَغْرِبَ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَلَمْ يَتَكَلَّمْ بِشَيْءٍ فِيمَا بَيْنَ ذٰلِكَ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَيَقْرَأُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَعَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَآيَتَيْنِ مِنْ وَسَطِهَا، (وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ، إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ) (وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ) خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً، ثُمَّ يَرْكَعُ وَيَسْجُدُ فَإِذَا قَامَ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ. قَرَأَ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ، وَآيَةَ الْكُرْسِيِّ وَآيَتَيْنِ بَعْدَهَا إِلَى قَوْلِهِ: (أُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) وَثَلَاثَ آيَاتٍ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، مِنْ قَوْلِهِ، لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِلَى آخِرِهَا وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ خَمْسَ عَشْرَةَ مَرَّةً هـ

«Akşam namâzını cemâatle kıldıktan sonra hiç konuşmadan iki rek'ât namâz kılan, birinci rek'âtta, Fâtiha, Bakare'nin evvelinden on âyet, ortasından

وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ هـ

den itibâren iki âyet ve onbeş «İhlâs» okuduktan sonra rükû ve secde edip ikinci rek'âta kalkar ve ikinci rek'âtta da, Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî ve ondan sonraki iki âyeti

أُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ هـ

ye kadar ve üç âyet de Bakare'nin sonundan

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ هـ

dan başlamak üzere, ve yine onbeş İhlâs okumak sûretiyle namâzını

bitirirse, hesâba sığmayacak mükâfatların vadedildiğini bildirmiştir.» (1118)

Kerz bin Vebere diyor ki, Hızır aleyhi's-selâm'a :

— Her gece yapabileceğim bir ibâdeti bana öğret, dedim. Hızır aleyhi's-selâm da :

— Akşamı kıldıktan sonra kimse ile konuşmadan yatsıya kadar namâz kıl, her iki rek'âtta bir selâm ver, ve her rek'âtta bir Fâtiha ile üç İhlâs oku, yatsı namâzından sonra evine git, kimse ile konuşmadan, her rek'âtta bir Fâtiha ve yedi İhlâs okumak sûretiyle iki rek'ât namâz kıl, selâm verdikten sonra başını secdeye koy, 7 kere Estağfurullah ve yedi kere de :

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ
وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

de. Sonra başını secdeden kaldır otur ve ellerini kaldırarak;

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، يَا إِلٰهَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ
يَا رَحْمٰنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَرَحِيمَهُمَا يَا رَبِّ يَا رَبِّ يَا رَبِّ، يَا اللّٰهُ
يَا اللّٰهُ يَا اللّٰهُ. ثُمَّ قُمْ وَأَنْتَ رَافِعٌ يَدَيْكَ وَادْعُ بِهٰذَا الدُّعَاءِ،
ثُمَّ نَمْ حَيْثُ شِئْتَ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ عَلَى يَمِينِكَ، وَصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَدِمِ الصَّلَاةَ عَلَيْهِ حَتَّى يَذْهَبَ بِكَ النَّوْمُ

de. Sonra ayağa kalk, yine bu duâyı ayakta oku, sonra dilediğin yerde sağ omuzunun üzerine yat ve uykun gelinceye kadar Resûl-i Ekrem üzerine bol bol salâvat getir, dedi. Ben de kendisine :

— Bunu sana kim öğretti bana söyler misin? Diye sordum. Hızır :

— Muhammed aleyhi's-selâm'a bu duâ vahyedilirken ben yanında idim. O, kimden öğrendi ise ben de ondan öğrenmiş oldum, dedi.

(1118) Ebû'ş-Şeyh «Sevâb»da Zeyyad b. Meymun'dan rivâyet etmiştir.

Denildi ki bu anlattığımız duâ ve salâvâta ihlâs ile devâm eden kimse, mutlaka Resûl-i Ekrem'i rüyasında görür. Adamın biri buna devâm etti ve rüyâsında Cennet'e girdi orada Peygamberleri ve Resûl-i Ekrem'i gördü, konuştu ve onu bildi.

Hülâsa, akşam ile yatsı arasını ihyâ etmenin fazîletini bildiren pek çok rivâyetler vardır. Hattâ Resûl-i Ekrem'in âzadlı kölesi Ubeydullah'a :

— Resûl-i Ekrem farzdan başka bir namâzın kılınmasını emretmiş midir? Diye sorduklarında, Ubeydullah :

— Evet akşam ile yatsı arasında, diye cevâb vermiştir. Yine bir hadîste Resûl-i Ekrem :

«Akşam ile yatsı arasında namâz kılın; o, evvabîn [iyiler] namâzıdır.» (1119) buyurdu.

Esved-i Nahaî anlatıyor : Akşam ile yatsı arası her ne zamân ibn Mes'ûd'a gittimse, onu namâzda buldum. Hikmetini kendisinden sorduğumda, evet bu vakitte namâza devâm etmeli; çünkü bu ân gaflet vaktidir, dedi.

Enes (R.A.) bu arada namâza devâm ederdi ve işte :

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴾

«Şübhesiz gece kalkış daha te'sirli ve o zamân okumak daha elverişlidir.» (73 - Müzzemmil : 6) Âyetindeki, gece kalkışından murad, bu vakittir derdi. Ve devâmla :

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ ﴾

«Yanları yataklarından uzaklaşır» (32 - Secde : 16) âyet-i celilesi de bunun için nâzil oldu» dedi.

Ahmed bin Ebû'l - Havârî diyor: Süleyman-ı Dârânî'ye :

— Gündüzleri oruç tutup akşam ile yatsı arasını yemek ile mi geçireyim, yoksa gündüzleri yiyeyim de akşam ile yatsı arasını mı ibâdet ile geçireyim? Hangisini tercîh edersiniz, diye sorduğumda :

— Her ikisini yapmanızı tavsiye ederim, dedi. Ben :

— İkisini yapmak imkânı olmazsa, dedim. O :

— O zamân oruç tutma da akşam ile yatsı arasını ibâdet ile geçir, dedi.

(1119) Namâz bahsinde geçmiştir.

GECE KALKMANIN FAZİLETİ

Bu husûstaki âyetler:

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ اللَّيْلِ

«Muhakkak, senin Rabbin, gecenin üçte ikisinden azını kalkıp ibâdetle geçirdiğini bilir.» (73 - Müzzemmil : 20)

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْأً وَأَقْوَمُ قِيلًا

«Şübhesiz gece kalkış daha te'sirli ve o zamân okumak daha elverişlidir.» (73 - Müzzemmil : 6)

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ

«Çok ibâdet etmekten vücûtları yataktan uzakta kalır.» (32 - Secde : 16)

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ

«Yoksa gece secde ederek, ayakta durarak boyun büken, inkâr edenler gibi olur mu?» (39 - Zümer : 9)

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

«Onlar ki, gecelerini Rabları için kıyama durarak ve secdeye vararak geçirirler.» (25 - Furkan : 64)

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

«Sabır ve namâz ile Allah'a sığının ondan yardım dileyin.» (2 - Bakara : 45).

Denildi ki bu, gece namâzıdır. Sabır ve salâvat ile nefis mücâhedesi için yardım istenir.

Hadîsler :

يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ يَضْرِبُ مَكَانَ كُلِّ عُقْدَةٍ، عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنِ اسْتَيْقَظَ وَذَكَرَ اللّٰهَ تَعَالَى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسْلَانَ هـ

«Sizden biriniz uyuduğu zamân, şeytân kafası üzerine üç düğüm düğümler ve her düğüm atışında ise "daha vakit çok, yat uyu" der. İnsân onu dinlemeden uyanıp Allah'ı andığı zamân düğümlerden biri çözülür. Kalkıp abdest aldığı zamân ikincisi, namâza başladığı zamân üçüncüsü de çözülmüş olur. Bu sûretle temiz ve neş'eli olduğu hâlde sabahlar. Şâyet şeytânın bu düğümlerine aldanarak sabahlarsa tenbel ve habis olarak sabaha çıkmış olur.» (1120)

Yine haberde şöyle vârid olmuştur. Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bir adamın sabaha kadar uyuduğundan bahsedilmiş, Resûl-i Ekrem :

«Onun kulağına şeytân işemiştir.» buyurdu. (1121)

Yine haberde :

إِنَّ لِلشَّيْطَانِ سَعُوطًا وَلَعُوقًا وَذَرُورًا، فَإِذَا أَسْعَطَ الْعَبْدَ سَاءَ خُلُقُهُ وَإِذَا أَلْعَقَهُ ذَرِبَ لِسَانُهُ بِالشَّرِّ، وَإِذَا ذَرَّهُ نَامَ اللَّيْلَ حَتَّى يُصْبِحَ. هـ

«Şeytânın buruna çekilecek enfiyesi; ağızda yalanacak ilâcı ve göze sürülecek sürmesi vardır. İnsân o ilâcı burnuna çekince ahlâkı bozulur, dili ile yalayınca kötü sözler konuşur, gözüne sürünce de sabaha kadar uyanmadan uyur.» (1122)

(1120) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(1121) Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

(1122) Taberânî, Enes'den, Bezzar da Semure b. Cündüb'den rivâyet etmişlerdir.

Diğer bir hadîsde:

رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا الْعَبْدُ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَفَرَضْتُهُمَا عَلَيْهِمْ

«Kişi için gece yarısı kıldığı iki rek'ât namâz, bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır. Eğer ümmetime ağır geleceğinden korkmasaydım, bu iki rek'ât namâzı onlara borç kılardım.» buyurdu. (1123)

Buhârî'nin Câbir'den rivâyet ettiği bir hadîste Resûl-i Ekrem Efendimiz:

إِنَّ مِنَ اللَّيْلِ سَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللّٰهَ تَعَالَى خَيْرًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ

«Gecede bir vakit var. Herhangi bir müslümân kul, bu vakti denk getirir ve o saatte Allah'tan ne gibi hayır isterse, Allah onu verir.»

Diğer rivâyette:

«Dünyâ ve Âhiret iyiliklerinden her ne isterse Allah onu verir. Bu saat her gecede mevcûttur.» buyurmuştur.

Mugire b. Şu'be anlatıyor:
Resûl-i Ekrem gece kalktı ve ayakları şişip ağrıyıncaya kadar namâz kıldı. Kendisine Hz. Âişe tarafından;
— **Yâ Resûlallah, Allah Senin geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışladığı hâlde neden bu kadar kendini yoruyorsun?** Diye suâl edildiğinde:

أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا

«(Ben, bu gufrân-ı İlâhîye karşı) Şükreden bir kul olmıyayım mı?» (1124) diye cevâb vermiştir. Bu ifâde, rütbenin ziyâdeliğinden, derece üstünlüğünden kinâyedir; çünki şükr ziyâdeye sebebtir.

لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

(1123) Âdem b. Ebî İyas «Sevâb» da rivâyet etmiştir.
(1124) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Tecrîd-i Sarih Tercemesi C. 4, Sf: 51. 580 No.lu Hadis. Tirmizî'de 408 No.lu Hadis.

«Eğer şükrederseniz elbette size arttırırım.» (14 - İbrâhim : 7) buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem, Ebû Hüreyre'ye hitâben :

«Hayâtında, öldüğünde, kabre konduğunda ve kabirden kalktığında Allah'ın rahmetinin senin üzerine olmasını istersen, Allah rızâsı için geceden bir mikdar kalk ve namâz kıl. Ey Ebû Hüreyre! Evinde namâz kıl, ki gök yıldızları yer halkına nasıl parlarsa evin de gök halkına öyle parlasın» buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

عَلَيْكُمْ بِقِيَامِ اللَّيْلِ فَإِنَّهُ دَأْبُ الصَّالِحِينَ قَبْلَكُمْ فَإِنَّ قِيَامَ اللَّيْلِ قُرْبَةٌ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَتَكْفِيرٌ لِلذُّنُوبِ، وَمَطْرَدَةٌ لِلدَّاءِ عَنِ الْجَسَدِ وَمَنْهَاةٌ عَنِ الْإِثْمِ.

«Gece kıyâmına devâm edin; zira bu, sizden önceki sâlihlerin ibâdetidir. Çünkü gece ibâdeti, Allah'a yakınlık ve günâhlara kefâret olup insânı bedenî hastalıklardan korur ve günâhlardan uzaklaştırır.» buyurmuştur. (1125)

Yine Resûl-i Ekrem :

«Gece namâz kılmak itiyâdı olduğu hâlde uyanamıyan kimseye aynen namâz kılmış gibi sevâbı verilir. Ve uykusu da kendisine sadaka olur.» (1126) buyurdu.

Başka bir hadisinde de Ebû Zerr'e hitâben :

لَوْ أَرَدْتَ سَفَرًا أَعْدَدْتَ لَهُ عُدَّةً ؟ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَكَيْفَ سَفَرُ طَرِيقِ الْقِيَامَةِ، أَلَا أُنَبِّئُكَ يَا أَبَا ذَرٍّ بِمَا يَنْفَعُكَ ذٰلِكَ الْيَوْمَ ! قَالَ بَلَى بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي قَالَ صُمْ يَوْمًا شَدِيدَ الْحَرِّ لِيَوْمِ النُّشُورِ، وَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ لِوَحْشَةِ الْقُبُورِ، وَحُجَّ حَجَّةً لِعَظَائِمِ الْأُمُورِ، وَتَصَدَّقْ بِصَدَقَةٍ عَلَى مِسْكِينٍ، أَوْ كَلِمَةَ حَقٍّ تَقُولُهَا أَوْ كَلِمَةَ شَرٍّ تَسْكُتُ عَنْهَا ه‍

(1125) Tirmizî, Bilâl'den rivâyet etmiştir. Taberânî ve Beyhakî «hasen» sened ile Ebî Umâme'den rivâyet etmişlerdir.

(1126) Ebû Dâvûd ile Nesei, Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

— «Yâ Ebâ Zer! Yolculuğa çıktığın zamân azık alır mısın? Buyurdu. Ebû Zer :

— Evet alırım, ya Resûlallah, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

— Dünyâ yolculuğuna azıksız çıkmazsın, ya Âhiret yolculuğu için ne yaparsın? Kıyâmet günü faydalanacağın azığı sana bildireyim mi? Buyurdu. Ebû Zer :

— Bildir, ya Resûlallah, deyince Resûl-i Ekrem :

— «Kıyâmetin dehşeti için sıcak günlerde Oruç tut, kabrin vahşeti için gece namâzı kıl, önümüzdeki büyük hâdiseler için de Hac et, yoksullara yardımda bulun ve kötü söz söyleme.» (1127) buyurdu.»

Rivâyete göre, Resûl-i Ekrem'in zamânında bir zât, herkes yattıktan sonra kalkar namâz kılar, Kur'ân okur ve ondan sonra da: «Ya Rab! Beni Cehennem'den âzâd et.» diye duâ ederdi. Bunu Resûl-i Ekrem'e haber verdiler. Resûl-i Ekrem de adamın bu şekilde hareket ettiğini görünce :

— Neden Cennet'i istemiyorsun ve yalnız Cehennem'den korunmak için duâ ediyorsun? Diye sordu. Adam :

— Ben kendimi Cennet'e ehil görmüyorum, dedi. Az sonra Cebrâil aleyhi's-selâm Resûl-i Ekrem'e gelerek, Cenâb-ı Allah'ın bu adamı Cehennem'den âzâd ederek Cennet'e koyduğunu haber verdi.

Yine rivâyete göre; Cebrâil aleyhi's-selâm Resûl-i Ekrem'e :

— Abdullah b. Ömer ne iyi bir insândır. Fakat gecenin bir kısmında namâz kılmayı âdet edinseydi, dedi. Resûl-i Ekrem bunu İbn Ömer'e haber verdi ve o da ondan sonra gece namâzına devâm etti. (1128)

İbn Ömer'in âzâdlısı Nafi: «İbn Ömer, gece namâzına devâm ederdi ve bana: "Sabah oldu mu?" diye sorardı. Ben, sabah olmadığını söyleyince yine devâm ederdi. Sabah olunca, haber verirdim, o da oturup sabaha kadar istiğfar ederdi.»

Ali b. Ebi Tâlib (R.A.) şöyle diyor : «Zekeriyâ'nın oğlu Yahya —Salât ve selâm üzerlerine olsun—, bir akşam doyasıya arpa ekmeğini yediği için gece vakti uyanamadı. Allahu Teâlâ kendisine şöyle vahyetti :

"Yâ Yahya! Sana vereceğim evden daha iyi ev, civârıma yaklaşmaktan daha iyi muhit mi buldun? İzzet ve Celâlim hakkı için, eğer

---

(1127) İbn Ebi'd-Dünyâ «Kitâbü't-Teheccüd» de Sırrı b. Muhallid'den mürsel olarak rivâyet etti.

(1128) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişler, fakat rivâyetlerinde Cebrâil'den bahis yoktur. Bakınız: Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Cilt: 4, Sahife 28 ve 130'a

Cennet'i görseydin ona olan hevesinden vücûdundaki yağın erir ve oraya gitmeğe bayılırdın. Eğer Cehennem'i görseydin, korkundan vücûdundaki yağın erir, yaş yerine kan ağlar ve tüysüz deriye bürünürdün."»

Bir gün bir adam için Resûl-i Ekrem'e :

— Yâ Resûlallah! Bu adam gece namâzı kıldığı hâlde, gündüz sarhoşluk ediyor, dediler. Resûl-i Ekrem :

— **Kıldığı namâz onu yakında bu çirkin hareketinden alıkoyar.** (1129) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem ;

رَحِمَ اللّٰهُ رَجُلاً قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّى ثُمَّ اَيْقَظَ امْرَأَتَهُ فَصَلَّتْ فَاِنْ اَبَتْ نَضَحَ فِى وَجْهِهَا الْمَاءَ »

«Gece kalkıp namâz kıldıktan sonra, âilesini de namâz kılmak için kaldıran ve kadın kalkmadığı takdirde, yüzüne su serpmek sûretiyle onu uyandıran kimseye Allah rahmet etsin.» (1130) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem Efendimiz :

رَحِمَ اللّٰهُ امْرَأَةً قَامَتْ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّتْ ثُمَّ اَيْقَظَتْ زَوْجَهَا فَصَلَّى، فَاِنْ اَبَى نَضَحَتْ فِى وَجْهِهِ الْمَاءَ »

«Allah o kadına rahmet etsin ki, gece namâzına kalkar, kocasını da kaldırır. Şâyet kocası uyanmazsa yüzüne hafif su serper.» (1131) buyurmuştur.

Yine Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur :

مَنِ اسْتَيْقَظَ مِنَ اللَّيْلِ وَاَيْقَظَ امْرَأَتَهُ فَصَلَّيَا رَكْعَتَيْنِ كُتِبَا مِنَ الذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ »

(1129) İbn Hibban, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(1130) Ebû Dâvûd ve İbn Hibban, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(1131) Ebû Dâvûd ve Nesei, Ebû Hüreyre'den; Ebû Said de sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

«Gece kalkan ve âilesini de kaldırarak berâberce namâz kılanlar, karı koca zikredenlerden sayılırlar.» (1132)

Bir başka hadisinde de Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَفْضَلُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْمَكْتُوبَةِ قِيَامُ اللَّيْلِ ».

«Farzlardan sonra en faziletli namâz, gece namâzıdır.» (1133)

Hz. Ömer b. Hattab (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ أَوْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ بِاللَّيْلِ فَقَرَأَهُ بَيْنَ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَالظُّهْرِ كُتِبَ لَهُ كَأَنَّمَا قَرَأَهُ مِنَ اللَّيْلِ ».

«Uyanmadığı için gece evrâdını yerine getiremeyen kimse, sabah ile öğle arasında bunu yerine getirirse, gece yapmış gibi mükâfatını alır.» (1134) buyurmuştur.

BU HUSÛSTA İSLÂM BÜYÜKLERİNİN HÂLLERİ:

Hz. Ömer (R.A.), gece virdinden bir âyet okuyamadığı vakit, gündüzleri bayılırdı, hattâ bu yüzden bir hasta ziyâreti gibi, günlerce ziyâret edildiği rivâyet edilmiştir.

İbn Mes'ûd (R.A.) insânlar uyuduğu zamân, namâza kalkar, sabaha kadar arı vızıltısı gibi uğultusu duyulurdu.

Yine rivâyete göre; Süfyân-ı Sevrî, bir akşam doyasıya bir yemek yedi. Bunun üzerine: «Yemi artan hayvânın işi de arttırılır.» dedi ve o geceyi sabaha kadar ibâdetle geçirdi. Tavûs b. Keysan (1135), yatağına yaslandığı zamân, dânenin tavada hareketi gibi yatakta kıvranırdı, rahat edemezdi, hemen kalkar ve sabaha kadar namâz kılardı. Sonra da: «Âbidlerin uykusu, Cehennem'i hatırlamaktır.» derdi.

Hasan (Allah rahmet etsin): «Gece namâzından ve mal infak et-

---

(1132) Ebû Dâvûd, Nesei, Ebû Hüreyre ve Ebû Said'den.

(1133) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(1134) Hadisi Müslim, Hz. Ömer'den rivâyet etmiştir.

(1135) Yemen âbidlerinden olup, Tâbiînin büyüklerindendir. Kıraatte emsâli görülmemiştir. Bir çoklarından rivâyet ettiği gibi, kendisinden de rivâyet etmişlerdir. Kırk defa Hac etmiş ve Hicrî 160 tarihinde vefat etmiştir.

mekten daha makbûl bir ibâdet bilmiyorum.» derdi. Bir def'a kendisine :

— Gece ibâdet edenlerin yüzlerinin güzel ve nûrlu olmasının sebebi nedir? Diye sorduklarında, şu cevâbı vermiştir :

— Çünkü onlar Rahman ile başbaşa kaldı, o da onlara kendi nûrundan lûtfetti.

Sâlihlerden biri bir seyahatten dönüşte kendisine serdikleri yatakta yatınca, sabaha kadar uyuyamayıp mûtadı olan evrâdını yerine getiremediği için, bir daha yatakta yatmıyacağına yemin etmişti. Abdülaziz b. Ebi Revad, akşam olunca yatağını eli ile yoklar ve: «Çok güzel yumuşak bir döşeksin ama Cennet'in döşekleri senden çok daha yumuşaktır.» diyerek namâza döner ve yatmadan sabaha kadar ibâdetine devâm ederdi.

Fadl b. Abbas (R.A.), akşam olunca şöyle derdi: «Gece, bana çok uzun gelirdi, fakat bir kere Kur'ân okumaya başladım mı ondan hevesimi almadan sabah oluverirdi.»

Hasan-ı Basrî : «Kişi isyân sebebiyle gece ibâdetinden mahrûm olur.» dedi.

Fudayl : «Gündüz orucuna ve gece ibâdetine güç yetiremiyenler, hayırdan mahrûm ve hatâlı kimseler olduğunu bilmelidirler.» demiştir.

Tabiinden olan Sıla. b. Eşyem, gecenin tamamını namâz kılmakla geçirirdi. Buna rağmen sabah olunca :

— Allah'ım! Senden Cennet isteyecek hâlde değilim, beni Cehennem'den âzâd eyle, diye duâ ederdi.

Adamın biri Hakîmin birisine, gece ibâdet edemediğinden şikâyet edince, Hakîm: «Gündüz isyân etme, gece de kalkma.» diye cevâb vermiştir.

Hasan b. Sâlih (1136) çâriyesini bir kişiye sattı. Gece olunca câriye ev halkına: «Namâz» diye seslendi. Ev halkı :

— O ne, sabah mı oldu? Dediklerinde, câriye :

— Siz farzdan başka gece namâzı kılmaz mısınız? dedi. Onlar :

— Hayır, dediler. Sabah olunca câriye Hasan b. Sâlih'e dönerek :

— Beni sattığın kimseler, farzdan başka namâz kılmıyorlar; ben bunların yanında duramam, sen beni geri al, dedi. Hasan da câriyeyi geri aldı.

Rebiî anlatıyor : Bir çok geceler İmâm Şâfiî'nin yanında bulundum, gecenin pek azını uyudu.

Ebû'l - Cüveysiye de şöyle diyor: Altı ay İmâm-ı Âzâm Ebû Hani-

---

(1136) Hemedanlı Müslim'in oğludur. Fakîh idi. Zâhid idi. Âbid idi. Ölümü a[illegible]dığı vakit, hüngür hüngür ağlardı. Hicri 167 tarihinde vefat etmiştir.

fe'nin yanında kaldım. Bir gece yattığını görmedim. İmâm Ebû Hanîfe daha önceleri gecenin yarısını uyku ve diğer yarısını da ibâdetle geçirirdi. Bir gün bir cemâatin yanından geçerken, onlar İmâmı parmakları ile işâret ederek: «Bu adam, sabahlara kadar uyumaz.» dediler. Bunun üzerine İmâm: «Ben, yapmadığım şey ile anılmaktan ve vasıflandırılmaktan utanırım.» dedi ve ondan sonra gece uykusunu kaldırdı. Hattâ gece yatmak için yatağının bulunmadığı da söylenir.

Mâlik b. Dinar, akşam olunca sabaha kadar:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

«Yoksa kötülük işleyen kimseler, ölümlerinde ve diriliklerinde kendilerini; inanıp yararlı iş işleyen kimselerle bir mi tutacağız sandılar.» (45 - Câsiye: 21) âyetini tekrarlamak sûretiyle sabahlamış olduğu rivâyet edilir.

Muğire b. Habib şöyle diyor: Mâlik b. Dinar'ı tâkib ettim. Yatsı namâzını kıldıktan sonra abdest aldı ve namâz kılacağı yerde sakalını eline alarak: «Allahım! Mâlik kulunun ağaran şu sakalını Cehennem ateşinde yakma. Allahım! Kimin Cennetlik, kimin Cehennemlik olduğunu sen bilirsin; acaba Mâlik kulun hangi taraftadır?» diye niyâz ederek sabahlamıştır.

Mâlik b. Dinar anlatıyor: Bir gece uyuya kaldım ve evrâdımı yerine getiremedim. Rüyâmda güzel bir câriye karşıma çıktı ve:

— Okur yazarlığın var mı? Dedi. Ben de:

— Var, dedim. O hâlde:

— Şu yazıyı okur musunuz dedi ve elime bir kâğıt parçası verdi. Kâğıtta:

«Dünyânın geçici ve aldatıcı nîmetleri, ölümsüz olarak yaşayacağın Cennet'in zevk ve sefasından seni alıkoymuştur. Yâni geçici olarak kendisinden zevk aldığın bu uyku, ebedî saâdetini sağlayacak ibâdetine engel olmuştur.»

«Uyan namâz kıl ve Kur'ân oku; zira bunlar uykudan hayırlıdır.» diye yazılı idi.

Rivâyete göre, Mesrûk (1137) Hacca gittiğinde bir akşam dahî uyumamak üzere bütün gecelerini ibâdetle geçirdi.

Âbidlerden olan Ezher b. Mugis şöyle diyor: Bir gece rüyâmda, dünyâ kadınlarına benzemeyecek güzellikte bir kadın gördüm. Ona:

— Kimsin? Diye sordum. O:

(1137) Küçük yaşta kaçırılmış ve sonra bulunmuştur. Bundan dolayı kendisine «Mesrûk» denilmiştir. Kûfe Tâbiîlerindendir. Hicrî 63 yılında vefât etmiştir.

— Cennet hûrilerinden biriyim, dedi. Ben :
— Benimle evlenir misin? Dedim. O :
— Beni efendimden iste ve nikâh mihrimi hazırla, dedi. Ben:
— Nikâh mihrin nedir? Diye sordum. O :
— Nikâh mihrim, çokca gece ibâdetidir, dedi.

Yûsuf b. Mihran da şöyle demiştir : Arş-ı A'zâm'ın altında horoz sûretinde bir melek var. Tırnakları içindeki mahmuzları yeşil zeberceddendir. Gecenin üçte biri geçtiği vakit, kanatlarını çırparak: «Kalkacak olanlar kalkşın.» diye bağırır. Gecenin üçde ikisi geçince : «Kalkacak olanlar kalksın.» diye seslenir. Sabah olduğu vakit, yine kanat çırparak: «Gafiller kalksın.» diye seslenir.

Rivâyete göre, Vehb (1138), otuz sene başını yere koymamıştır ve: «Evimde serili döşek görmektense, şeytân'ı görmek daha hoşuma gider. Zîra yatak, insânı uyumağa dâvet eder.» demiştir. Bu zâtın deriden bir minderi vardı, uykusu geldiği vakit, göğsünü ona dayar, üzerinde bir iki süründükten sonra, tekrar namâza kalkardı.

Zâtın biri de şöyle anlatıyor: Allahu Teâlâ'yı rüyâmda gördüm ve şöyle buyurduğunu işittim: «İzzet ve Celâlim hakkı için, elbette Süleyman-ı Teymî'ye ikrâm edeceğim. Çünkü o, kırk sene yatsı abdesti ile sabah namâzını kılmıştır.» Denildi ki: Onun kanaatine göre insânın hatırına uyku geldiği zamân abdesti bozulur.

Eski kitâbların bâzılarında Allahu Teâlâ'dân şöyle hikâye edilir:

«Benim has kulum, kalkmak için horozun ötmesini beklemeyendir.»

GECE İBÂDETİNE KALKMAYI KOLAYLAŞTIRAN ZÂHİRÎ SEBEBLER

Bilmiş ol ki, zâhirî ve bâtınî, kolaylaştırıcı sebebler bulunmadıkça, gece uykusundan kalkmak cidden zordur. Bunun zâhirî sebebleri dörttür.

1 — Fazla yemek yememektir. Çünkü çok yemek, o nisbette de çok uykuya sebeb olur. Ve bu sûretle kalkmak da zorlaşır. Şeyhlerden bâzıları müridlerin akşam sofrasına giderek, sakın çok yiyip çok içip, çok uyumayın; çünkü çok yer, çok içer ve çok uyursanız sonra ölüm ânında çok pişmân olursunuz, derdi. İşte gece kalkabilmek için birinci asıl, az yiyip mideyi hafif tutmaktır.

(1138) Yemenlidir. Hz. Osman'ın Hilâfeti zamanında Hicri 34'de doğmuş, 116'da vefat etmiştir. Sikadandır. Bir çokları kendisinden rivâyetle bulunmuştur. İbn Sa'd «Tabakat» ında, 20 sene yatsı abdesti ile sabah namâzı kıldığını yazmıştır.

2 — Gündüzleri vücûdunu haddinden fazla yormamaktır. Çünkü bu sebeble sinirler de zayıflar ve fazla uykuya ihtiyâç hâsıl olur.

3 — Öğleden önce biraz uyumalıdır (buna Kaylûle denir). Bu uyku gece kıyâmı için yardımcı bir sünnettir. (1139)

4 — Gündüzleri isyâna dalmamaktır. Çünkü bu hâl, kalbi karartır ve rahmeti celb edecek sebeblere engel olur. Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye :

— Yâ Ebâ Saîd! Ben gece kalkmak için her çâreye başvurur hattâ abdest suyumu da hazırlarım. Böyle iken yine uyanamam, bunun hikmeti nedir? Diye sordu. Hasan-ı Basrî :

— Günâhların seni bağlıyor, diye cevâb vermiştir.

Hasan-ı Basrî gündüzleri çarşıda milletin patırdı ve gürültülerini duyunca: «Bunlar gündüz uykusuna yatmıyor, bu gece hayır gecesi olamaz.» derdi.

Süfyân-ı Sevrî (1140) «Bir günâhtan dolayı beş ay gece ibâdetinden mahrûm oldum» dedi. Günâhının ne olduğunu sorduklarında: «Bir adamın ağladığını gördüm de bu riyâ olarak ağlıyor, dedim. İşte günâhım bu idi.» der.

Zâtın biri şöyle diyor: Bir gün Kürz b. Vebre'nin yanına gittim, ağlıyordu. Kendisine :

— Ne oldu, bir kara haber mi aldın? Dedim. Kürz b. Vebre :

— Yok, kara haberden daha fenâ, dedi. Ben :

— Yoksa bir yerin mi sancıyor, dedim. Kürz b. Vebre :

— Yok, daha fenâ, dedi. Ben :

— O hâlde nedir derdin, söyle bakalım, dediğimde, o :

— Kapılarım kapandı, perdelerim indirildi ve uyanıp da gece virdimi okuyamadım, işte buna üzülüyorum. Şübhesiz bu, benim yeni bir günâhımdır, dedi. Çünkü iyilik, dâimâ iyiliği, kötülük ise dâimâ kötülüğü çeker. Bunların azı da netice itibâriyle çoğalır gider. Bunun için Süleyman Dârânî : «Bir kimse cemâatten mahrûm kalırsa, bu hâli, bir isyân neticesidir.» derdi. Yine bu zât: «Gece ihtilâm olmak ukubettir; cünüp olmak ise Allah'a uzaklıktır.» derdi.

Âlimin biri şöyle diyor: Oruç tuttuğun zamân, kimin yanında ve nasıl bir lokma ile iftâr ettiğini düşün; çünkü insânın yediği bir lokma ile kalbi öyle döner ki, bir daha eski hâline gelemez. Bütün günâhlar, kalbi katılaştırır ve gece kıyâmına engel olur. Buna en çok müessir olan da harâm lokmadır. Helâl lokma ise başka hiç bir şeyin yapamıyacağı şekilde kalbe te'sir eder, kalbi cilâlandırır ve iyiliğe,

---

(1139) İbn Mâce, İbn Abbas'dan.

(1140) Süfyân-ı Sevrî (vefatı: 161 Hicrî) Kûfeli, hadiste ve fıkıhta söz sâhibi büyük âlim.

ibâdete çeker. Kalblerini murakabe altında bulunduranlar, Şeriatın şehâdetinden başka bunu, tecrübe ile de bilirler. Bu sebebten bâzıları: «Nice lokmalar var ki, insânı gece kıyâmından; nice bakışlar var ki, insânı Kur'ân okumaktan alıkoyarlar. İnsânoğlu bir lokma yemek veyâ bir iş sebebiyle, bir senelik gece ibâdetinden mahrûm olur. Namâz, insânı kötülükten alıkoyduğu gibi, kötülükler de insânı namâzdan ve diğer iyiliklerden alıkoyarlar.» demişlerdir.

Adamın birisi: «Otuz küsûr sene gardiyanlık ettim, geceleyin yakalanıp getirilen mahbûslara, yatsı namâzını cemâatle kıldınız mı? Diye sorardım, hepsi de menfi cevâb verirlerdi.» Bu, cemâat ile kılınan namâzın insânı kötülükten menedeceğine işârettir.

Gece ibâdetine kalkmağı kolaylaştıran bâtınî sebebler de dörttür:

1 — Müslümânlara kin beslemekten, bid'atlerden ve fuzûlî dünyâ meşgalelerinden kalbin sâlim olmasıdır. Kalbi dünyâ meşgalesi ile meşbû kimse, geceleyin kalkamaz, hattâ kalksa yine meşgalesiyle uğraşır, huzûr içinde ibâdet edemez, ibâdeti hep vesvese ile geçer. Nitekim şâir :

يُخْبِرُنِي الْبَوَّابُ اَنَّكَ نَائِمٌ ۞ وَاَنْتَ اِذَا اسْتَيْقَظْتَ اَيْضًا فَنَائِمٌ

«Kapıcı bana uykuda olduğunu haber verdi. Halbuki sen uyansan da yine uykudasın.» diyor. Bu gibilerin uyanıklığı da gafletle geçtiği için, uyku ve uyanıklıkları arasında bir fark yoktur.

2 — Düşünce azlığı ile korkunun gâlib olması. İnsânoğlu, Âhiretin güçlüklerini ve Cehennem'in derekelerini düşündüğü zamân, uykusu kaçar ve korkusu çoğalır, bu sâyede de gece ibâdetine devâm eder. Tavûs'un dediği gibi: «Cehennem'i düşünmek, âbidlerin uykusunu kaçırmıştır.» Yine hikâye olunduğu gibi, Basra'da Suheyb adında bir köle, bütün geceyi ibâdetle geçirdi. Sâhibesi hanım :

— Senin bu gece ibâdetin, gündüz çalışmana mâni oluyor, dedi. Bunun üzerine köle :

— Cehennem'i hatırladığım zamân, gözlerime artık uyku gelmiyor ne yapayım, dedi.

Yine bütün gece ibâdet eden başka bir köleye aynı şey sorulunca :

— Cehennem'i hatırladığım ân korkum; Cennet'i hatırladığım ân ise hevesim artıyor, bu sebebten uyuyamıyorum, diye cevâb vermiştir. Zünnûn-i Mısrî :

مَنَعَ الْقُرْآنُ بِوَعْدِهِ وَوَعِيدِهِ ۞ مُقَلَ الْعُيُونِ بِلَيْلِهَا أَنْ تَهْجَعَا ۞
فَهِمُوا عَنِ الْمَلِكِ الْجَلِيلِ كَلَامَهُ ۞ فَرِقَابُهُمْ ذَلَّتْ إِلَيْهِ تَخَضُّعًا ۞

«Allahu Teâlâ'nın dostlarına hazırladığı Cennet'i düşmanları için hazırladığı Cehennem'i Kur'ândan anlayan gözler, O'nun azameti karşısında saygı ile eğildi ve uykularını fedâ ettiler.»

Şâirin biri de şöyle söylemiştir :

أَأَلْهَتْكَ اللَّذَائِذُ وَالْأَمَانِي ۞ عَنِ الْبِيضِ الْأَوَانِسِ فِي الْجِنَانِ ۞
تَعِيشُ مُخَلَّدًا لَا مَوْتَ فِيهَا ۞ وَتَلْهُو فِي الْجِنَانِ مَعَ الْحِسَانِ ۞
تَنَبَّهْ مِنْ مَنَامِكَ إِنَّ خَيْرًا ۞ مِنَ النَّوْمِ التَّهَجُّدُ بِالْقُرْآنِ ۞

«Ey uzun uyku ve derin gâflete dalan insân, bilmiş ol ki; çok uyku ve gâfletin sonu nedâmettir. Geceleyin Azrâil'in gelip de senin canını almayacağından emin misin? Emin olarak uykuya yatan nicelerini Azrâil yakalamıştır. Kabre girdiğin zamân, iyi veyâ kötü amellerini hazır bir döşek bulacak ve orada uzun uykuya yatacaksın.»

İbn mübârek de şöyle diyor :

«Gece karanlığı bastığı zamân, onlar rükû ederler, çünkü korku uykularını kaçırmıştır. Kendilerini emniyette hisseden gâfiller ise, dünyâda gâflet uykusuna dalmış fırsatı kaçırmışlardır.»

3 — Gece ibâdetinin fazîletini, bu husûstaki âyet, hadîs ve diğer sözlerden öğrenmektir. Bu sâyede ümitlenir, heveslenir, Cennetteki yüksek derecelere rağbeti artarak gece ibâdetine yönelir. Nitekim sâlihlerden biri, muhârebeden dönüşte yatıp istirahat etmesi için hanımı yatağını hazırlamıştı, fakat adam, doğru mescide gidip ibâdetle meşgûl oldu. Sabahleyin hanımı: «Döşeğini hazırladık, seni bekledik fakat sen gelmedin» deyince, adam: «Kusura bakma, Cennet'i ve onun zevk u sefâsını hatırlayınca oraya ulaşabilmek için evi unuttum da ibâdet ile meşgûl oldum» diye cevâb verdi.

4 — Allah sevgisi ve îmân kuvveti. Evet, gece ibâdetini kolaylaştıracak âmillerin en kuvvetlisi, Allah sevgisi ve îmân kuvvetidir; çünkü gece namâz kılan insân, okuduğu her kelime ile Allah'a münâcatta bulunduğunu, hattâ kalbinden geçenlere de Allahu Teâlâ'nın âgâh olduğunu, kalbinden geçen hâtıraların ilhâm-ı ilâhî olduğunu

bilir. Allahu Teâlâ'yı seven kimse, elbette onunla tenhâda kalmağı ister ve sevgilisi ile münâcattan da zevk alır. Bu zevk onu, kıyâmını uzatmasına sevkeder.

Böyle zevk alınabilir mi diye inkâra kalkışmamalı; çünkü akıl ve nakil buna şehâdet etmektedir.

Aklın şehâdeti : Bu zevkin aklî delîli, güzelliğinden veyâ ikrâmından dolayı, sevdiği bir kimse ile uykusu gelmeden sabahlara kadar oturup sohbet etmesidir.

Şâyet, güzeli, gördüğü için ondan zevk alabiliyor; fakat Allahu Teâlâ'yı göremiyor diye itiraz edersen, bilmiş ol ki, o sevgili görülmeyen karanlık bir yerde veyâ perde arkasında da olsa, görmeden ve başka hiç bir ümit olmadan yalnız onun civârında bulunmaktan yine aynı zevk alınır.

Eğer, o, cevâbını bekler ve sesini duymaktan zevk alır, halbuki âbid, Allahu Teâlâ'nın sesini duymuyor, ondan nasıl zevk alır? Dersen!

Bilmiş ol ki, evet Allahu Teâlâ'nın kendisine cevâb vermeyeceğini biliyor, fakat hâlini Allah'a arzetmesinde ve sırlarını Allah'a bildirmesinde yine zevki bâkidir. Allah'a gerçekten inanan kimse, münâcatı esnâsında hatırından geçen her şeyi Allah'tan duyduğunu kabûl eder ve bu sûretle ondan zevk alır. Bu, gecenin karanlığında pâdişaha ihtiyâcını arzeden kimsenin dileğini yerine getirecek ümid ile ondan zevk alması gibidir. Dileğini yerine getirmesi bakımından Allah'a olan itimadı daha kuvvetlidir. Allah katında olan, başkalarının yanında olandan daha faydalı, hayırlı ve bâkidir. Tenhâ yerlerde Allah'a ihtiyâcını arzetmekten zevk alınmaz mı?

Naklî delil : Bunun delîli, gece kalkanların zevk ile kalkıp ibâdet etmeleridir. İki sevgilinin kavuştukları gece —kendilerine kısa geldiği gibi— gece ibâdetine kalkanlara da aynı şekilde gece kısa gelmektedir. Hattâ birisine: «Bu uzun geceleri nasıl geçirebiliyorsun» diye sorduklarında, «Hiç anlamıyorum; bir yüzünü gösterip geçiyor ve hemen sabah oluveriyor» diye cevâblandırmıştır. Diğer birisi de : «Ben ile gece, müsabakaya çıkan iki at gibiyiz. Bâzan sabaha kadar yarış yaparız. Bâzan da beni fikrimden alıkor.» demiştir. Diğer birisine :

— Geceyi nasıl geçiriyorsun? Diye sorduklarında,

— Benim için gece, gelmesiyle sevindiğim ve gitmesi ile üzüldüğüm bir saat gibidir; hiç bir zamân sevincim kendisiyle tamamlanmış değildir.

Ali b. Bekkâr: «Kırk senedir beni üzen tek şey, sabahın olmasıdır.» dedi.

Fudayl bin İyad: «Güneş batarken, Allah ile başbaşa kalacağım diye sevinirim; güneş doğarken de insânlar ile uğraşacağım diye üzülürüm.» demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî: «Eğlence erbâbının eğlence yerlerinde daldıkları zevkten, ibâdet erbâbının gece karanlığında yaptıkları ibâdetteki zevkleri daha büyüktür. Hattâ eğer geceler olmasaydı yaşamağı dahî arzû etmezdim.» demiştir. Yine bu zât: «Âbidlerin gece ibâdetinden aldıkları zevki, ibâdetlerinin sevâbı ile karşılaştıracak olsan, o zevk, ibâdetlerinin mükâfatından çok daha fazla gelirdi.» demiştir. Âlimlerden biri: «Dünyâda Cennet nimetlerine benzeyen tek bir şey varsa, o da âbidlerin gece ibâdetinden aldıkları zevktir.» demiştir. Diğer bâzıları: «Münâcatın lezzeti, dünyâ nimetlerinden değildir, Cennet zevklerindendir. Allahu Teâlâ onu, sevdikleri için hazırladı, herkes bu zevki alamaz.» demişlerdir.

İbn Münkedir: «Dünyâ lezzetlerinden üç lezzet kalmıştır. Bunlar: 1 — Gece kıyâmı, 2 — Dostlar ile buluşmak, 3 — Cemâat ile namâz kılmaktır» dedi.

Âriflerden bir zât da şöyle diyor: «Allahu Teâlâ seher vakti uyanık kimselerin kalbine bakar ve onların kalbini nûr ile doldurur. Kalbleri hikmetle dolar. Sonra onların kalblerinden hoşlanmadıkları şeyler gâfillerin kalbine aktarılır.»

Eski âlimlerden birisi de şöyle anlatıyor: Allahu Teâlâ bâzı sıddıklara şöyle ilhâm etmiştir:

— Benim birtakım kullarım var, ben onları severim onlar beni sever; ben onları, onlar da beni arzûlar. Onlar beni, ben de onları anarım. Onlar bana bakar, ben de onlara bakarım. Onların yoluna girersen seni de severim, girmezsen sana küserim. Sıddık:

— Yâ Râb! Onların alâmeti nedir? Dedi. Allahu Teâlâ:

— Çoban, koyununa gölge aradığı gibi, bunlar da gölgeye riâyet eder. Yâni güneş doğuşundan zevâle kadar ibâdet ederler. Kuş yuvasına döndüğü gibi, öğleden akşama kadar yine ibâdete dönerler. Akşam olup herkes yataklarına yatıp uzandıkları sırada da onlar, ayaklarını toplar ve yüzlerini benim karşımda yerlere sererler. Benim sözümle bana yalvarır, benim in'am ve ihsânım karşısında eğilir, bâzan ağlar, bâzan inler ve bâzan kendilerinden geçer ve bâzan da hayretler içinde kalırlar. Benden dolayı çektikleri vehmini gördüğüm ve bana olan sevgilerinden ötürü yaptıkları şikâyetleri duyduğum için, onlara ilk ikrâmım, benim nûrumdan onların kalbini nûrlandırmaktır. Bu sâyede ben onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler. Sonra, yer ve gökler ve bunlarda bulunan herşey onlar için terâzinin bir gözüne konsa, bunu onlar için azımsarım yâni onlara daha çoğunu veririm ve nihâyet rahmetimle onlara yöne-

lirim ne sanırsın? Rahmetimle yöneldiğim kimseye istediğini vermez miyim? Elbette veririm, buyurmuştur.

Mâlik b. Dînar (Allah rahmet etsin) : «Gece ibâdetine kalkan kimseye, (mânen) Allahu Teâlâ yaklaşır, hattâ içlerinde duydukları yumuşaklığı, zevki ve nûru Allahu Teâlâ'nın kalbe tecelli etmesinden bilirler.» Muhabbet kitâbında bunun sırrı ve tafsilâtına dâir açıklama yapılacaktır.

Haberlerde rivâyet edildiğine göre, Allahu Teâlâ şöyle buyurur : «Ey kulum! Kalbine tecelli eden Allah benim, gayb ile nûrumu müşâhede ettin.» Müridlerinden biri, şeyhine gecelerin uzun olmasından şikâyet etmiş, gâyesi bir kısmını uyku ile geçirmekti. Şeyh'i :

— Oğlum! Allahu Teâlâ'nın gece ve gündüzlerde de nefhâları var, bunlar uyanık gönüllere akıtılır, uykuda olanlar bunlardan istifâde edemez, deyince, mürid :

— Bu beyânâtınla, gecede olduğu gibi gündüz uykusundan da beni mahrûm ettin, dedi.

Bu nefhâların gecelerde vukûu daha kuvvetlidir; çünkü geceleyin, gönüller saf ve meşgale azdır. Nitekim Câbir'in (Allah ondan razı olsun) Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği sahîh bir hadîste :

إِنَّ مِنَ اللَّيْلِ سَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللّٰهَ تَعَالَى
خَيْرًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ هـ

«Gecede bir saat var, Allah'tan hayır dileyen herhangi bir müslümân duâsını bu saate denk getirirse, istediğini Allahu Teâlâ ona verir.»

Diğer rivâyet şekli de şöyledir :

يَسْأَلُ اللّٰهَ خَيْرًا مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ هـ

«Dünyâ ve âhiret hayrından her neyi isterse, Allahu Teâlâ onu ona verir.» (1141) buyurmuştur. Bu da her gecede mevcûttur. Fakat Ramazanda Kadîr gecesi, Cumada icâbet saati gibi bu da gizlidir. İşte o ilâhî nefhâlar da bu saattedir. Doğrusunu Allah bilir.

GECEYİ KISIMLARA AYIRMA KEYFİYETİ

Bilmiş ol ki, geceyi ibâdetle geçirmenin miktarı bakımından yedi derecesi vardır :

1 — Bütün geceyi ibâdet ile geçirmek : Bu, yalnız ibâdete bağ-

(1141) Hadisi, Müslim rivâyet etmiştir.

lanan, Allah'a yalvarmaktan zevk alan, ibâdet kendileri için gıda ve kalbleri için hayat olan kuvvetli kimselere mahsûstur. Bunlar, uzun zamân ayakta durmaktan yorulmaz, gecelerini, insânların meşgûl oldukları gündüzlerine çevirir, yâni uyku ihtiyâçlarını gündüz te'mîn eden kimselerdir. Bu yol, geçmişlerden bir çoklarının teâmülü idi. Yatsı abdesti ile sabah namâzını kılarlardı. Ebû Tâlib-i Mekkî, tâbiînden kırk kişiden şöhret ve tevâtür yolu ile hikâye edildiğini bildirmektedir. Bunlar, Medîneli Said b. Müseyyeb, Saffan b. Selim, Mekkeli olan Fudayl b. İyad ve Vüheyb b. Verd, Yemenli olan Tâvûs ile Vehb b. Münebbih, Kûfeli olan Rebî b. Haysem ile Hikem, Şamlı olan Ebû Süleyman-ı Dârânî ile Ali b. Bekkâr, Basralı olan Mâlik b. Dînâr, Abadanlı olan Ebû Abdullah-ı Havas ile Ebû Âsım, Fars diyârından Habib, Ebû Muhammed ve Ebû Câbir-i Selmâni, Basra'dan Mâlik b. Dinâr ve Süleyman-ı Teymi, Yezîd b. Rakkas ve Habib b. Ebû Sâbit ve Yahya el Bukâî, bir de Hems b. Mihal gibi zâtlardır. Hattâ bu son zât, bir ayda doksan hatim yapardı, anlamadığı âyeti döner tekrar okurdu. Ayrıca Medîneli Ebû Hâzım ve Muhammed b. Münkedir de bunlardandır.

2 — İkinci mertebe, **gecenin yarısını ibâdetle geçirmektir.** Eskilerden böyle yapanlar pek çoktur. Bunun en güzel usûlü, evvelâ gecenin üçte birini yatıp uyuduktan sonra kalkarak, sonradan altıda birini uyumaktır. Bu sûretle gecenin ortasını ibâdetle geçirmiş olur, ki bu daha makbûldür.

3 — Üçüncü mertebe, **gecenin üçte birinde kalkmaktır.** Bunun en güzel şekli de, gecenin yarısını uyuduktan sonra ibâdete kalkıp, sonradan altıda birini uyumaktır. Hülâsa, gecenin son cüz'ünü uyku ile geçirmek daha uygundur. Zira bu uyku, ertesi gün, uykusuzluğu hissettirmez. Eskiler, gündüz sayıklamasını hoş karşılamazlardı. Ayrıca bu, yüzün sararmasını da önler. bu sûretle riyâdan da kurtarmış olur. Gecenin çoğunda kalkıp da seher vakti uyursa, yüzü sararmaz, gündüz uyuklamaz. Hz. Âişe şöyle diyor: «Resûl-i Ekrem gecenin sonuna doğru Vitir Namâzını kıldıktan sonra, gerekirse zevcelerinin yanına gelir; lüzum görürse kıldığı yerde, Bilâl gelip ezân için seslenınceye kadar, yaslanırdı.» Yine Hazret-i Âişe buyuruyor: «Ben Resûl-i Ekrem'i dâimâ seherden sonra uyur bulurdum.» Bunun için bâzı selef, seherden sonra yaslanmağı sünnet saymışlardır. Ebû Hüreyre bunlardan biridir. Bu vakitteki uyku perde arkasının gayb âlemini müşâhedeye ve keşfetmeğe vesîledir. Bu da basîret sâhibi insânlara mahsûstur. Burada, gündüzün ilk vaktinde yapılacak olan evrâd için de istirahat vardır. Aynı zamânda yarı geceden sonra gecenin üçte birini kalkıp daha sonra altıda birini uyumak da Dâvûd aleyhi's-selâm'ın kıyâmıdır.

4 — Dördüncü mertebe, **gecenin beşte ve hiç olmazsa altıda birinde kalkmaktır.** Bunun en makbûlü, gece yarısından sonra kalkıp yine sabaha yakın uyumaktır.

5 — Beşinci mertebe, **vakit tâyin etmemek ve vakitlere riâyet etmemektir.** Çünkü vakitleri tesbit, ancak vahy ile peygamberlere ve ay hesâblarını bilmekle mümkündür. Bu vakitleri gözetlemek, bunlara riâyet edebilen, devâm eden ve uyanabilenler içindir. İnsân karanlık ve kapalı gecelerde vakitleri şaşırabilir, bunun için vakitlere riâyet etmeden, gecenin ilk vakti, uykusu gelinceye kadar ibâdet eder, sonra uyandığı vakit tekrar kalkar, sonra uykusu gelince tekrar yatar. Böylelikle bir gecede iki kıyâmı ve iki de uykusu olur. İşte bu da geceyi ibâdetle geçirmektir. Aynı zamânda amellerin faziletli ve makbûllerindendir. Resûl-i Ekrem'in ibâdeti böyle idi. Hazret-i Ömer ve sahâbenin selefden ileri gelenleri ile tabiînin çoğu böyle yaparlardı, hattâ selefden bâzıları, uyku birinci uykudur. Uyandıktan sonra bir daha uykuya dönersem Allah gözlerimi uyutmasın, derlerdi. Resûl-ı Ekrem'in gece kıyâmı muayyen değildi, yâni her vakitte aynı saatlerde aynı mikdarda kılmazdı. Bâzan gece yarısı, bâzan üçte ikisinde, üçte birinde, bâzan da altıda birinde kalkardı. **Velhasıl gecelere göre değişirdi. Müzzemmil sûresinde :**

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ

«Gerçekten, Rabbin biliyor ki sen üçte ikiye yakınını, (bâzan) yarısını, (veyâ) üçte birini ayakta durup ibâdetle geçiriyorsun.» (73 - Müzzemmil : 20) buyurulmuştur.

Gecenin üçte ikisinden azı, gecenin yarısı ile altıda birinin yarısıdır. Hazreti Âişe şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem, horoz sesini duyduğu zamân kalkardı, ki bu, gecenin altıda biri ve daha az miktarıdır.» Diğerleri şöyle rivâyet ediyor: «Yolculuk esnâsında Resûl-i Ekrem'in gece namâzını tâkib ettik, yatsı namâzından sonra bir müddet yattı, uyanınca âfâka baktı ve :

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا

«Ey Rabbimiz! Bunu boş olarak yaratmadın.» (3 - Âl-i İmrân : 191).

إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

«Sen vadinde hulf etmezsin.» (3 - Âl-i İmrân : 194) âyetine kadar

okudu. Sonra ağzını misvakladı, abdest aldı ve uyuduğu kadar da namâz kıldı, sonra yine namâz kıldığı kadar uyudu, sonra tekrar uyandı ve ilk okuduğu âyeti tekrar okuduktan sonra evvel yaptığı gibi yaptı.»

6 — Altıncı mertebe, bu da hepsinden azdır. **Dört rek'ât veyâ iki rek'ât kılacak kadar zamân kalkmaktır.** Yahut herhangi bir mâzeret dolayısıyle abdest alamazsa bu kadar bir müddet kıbleye dönerek, zikir ve duâ ile meşgûl olmaktır. Bu da Allah'ın lûtuf ve keremiyle gece kalkanlar meyânına girer. Eserde şöyle vârid olmuştur.

صَلِّ مِنَ اللَّيْلِ وَلَوْ قَدْرَ حَلْبِ شَاةٍ

«Geceleyin dahi namâz kıl, isterse bir koyun sağacak kadar müddet olsun.» (1142)

İşte bu anlattıklarımız taksim yollarıdır. Herkes kolayına geleni alsın. Şâyet gece uyanmazsa, hiç olmazsa akşam ile yatsı arasını ve yatsıdan sonraki vitr'ini ihmâl etmemelidir. Sonra da seher vakti uyanmalı uykuda iken sabahlamamalıdır. Bu sûretle yine gecenin iki tarafında da kalkmış olur ki, bu da **yedinci mertebedir.** Miktarına riâyet edilmek için, gecelerin uzayıp kısalmaları nazar-ı itibara alınmalıdır. Beşinci ve yedinci rütbelerde ise miktara riâyet diye bir şey yoktur. Zâten yedincide anlattığımız altıncıdan, beşincide anlattığımız da dördüncüden eksik değildir.

FAZÎLETLİ GECE VE GÜNDÜZLER :

A — GECELER :

İbâdetle ihyâ edilmesi daha kuvvetli müstehâb olan fazîletli geceler, sene içersinde onbeş gecedir. Âhiret yolcusunun bu geceleri boş geçirmesi uygun değildir; çünkü bunlar, hayır mevsimleri ve kârı bol olan gecelerdir. Böyle kazanç mevsimlerini ihmâl eden tâcirler, bir kâr sağlayamadığı gibi, fazîletli geceleri gâfletle geçiren âhiret yolcusu da zafere ulaşamaz.

Bu gecelerin altısı Ramazan ayındadır, ki beş gecesi Ramazan-ı şerîfin son onunda yâni yirmisinden sonradır. Kadîr gecesi de buralarda aranır. Birisi de Ramazan-ı şerîfin onyedinci gecesidir. Bu gecenin sabahı «Yevm-i furkan» ve iki ordunun birleştiği Bedir vak'ası günüdür. İbn Zübeyr'e göre de Kadîr gecesidir. Diğer dokuz geceye gelince: Muharremin birinci ve Âşûre geceleri. Recebin birinci ve onbeşinci ve yirmiyedinci geceleri ki, bu son gece Mi'rac gecesidir. Bu

(1142) Ebû Ya'lâ, İbn Abbas'dan rivâyet etmiştir. Tecrîd-i Sarîh Tercemesi C: 4. Sahife: 105'de bu husûsta izâhat vardır.

geceye mahsûs namâz olduğu eserde vârid olmuştur. Nitekim hadîs-i şerîfte Resûl-i Ekrem, şöyle buyurmuştur,

لِلْعَامِلِ فِي هٰذِهِ اللَّيْلَةِ حَسَنَاتُ مِائَةِ سَنَةٍ، فَمَنْ صَلَّى فِي هٰذِهِ اللَّيْلَةِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةً مِنَ الْقُرْاٰنِ وَيَتَشَهَّدُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ وَيُسَلِّمُ فِي اٰخِرِهِنَّ، ثُمَّ يَقُولُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ، وَاللّٰهُ اَكْبَرُ مِائَةَ مَرَّةٍ، ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ مِائَةَ مَرَّةٍ، وَيُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِائَةَ مَرَّةٍ، وَيَدْعُو لِنَفْسِهِ بِمَا شَاءَ مِنْ اَمْرِ دُنْيَاهُ وَاٰخِرَتِهِ، وَيُصْبِحُ صَائِمًا، فَاِنَّ اللّٰهَ يَسْتَجِيبُ دُعَاءَهُ كُلَّهُ اِلَّا اَنْ يَدْعُوَ فِي مَعْصِيَةٍ

«Bu gecede iyi amellerde bulunan kimse için yüz senelik mükâfat vardır. Her kim bu gecede on iki rek'ât namâz kılar, her rek'âtta Fâtiha-i şerif ile Kur'ândan bir sûre okur ve her iki rek'ât başında oturur ve sonunda selâm verir, sonra yüz kere

سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ

der, sonra yüz kere de salâvât getirir ve dilediği kadar kendisi için dîn ve dünyâsı husûsunda duâ eder ve oruçlu olarak sabahlarsa, kötülükten başka her ne dilerse, Allahu Teâlâ dilediğini verir.» (1143)

Bir de Şâbân-ı şerîfin onbeşinci gecesidir. Burada da yüz rek'ât namâz vardır. Her rek'âtta Fâtiha'dan sonra yirmi İhlâs okunur. Selef-i sâlihîn bu namâzı hiç terk etmezlerdi. Nitekim bunu nâfile namâz bahsinde anlattık.

Diğerleri de, arefe gecesiyle iki bayram geceleridir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

مَنْ اَحْيَا لَيْلَتَيِ الْعِيدَيْنِ لَمْ يَمُتْ قَلْبُهُ يَوْمَ تَمُوتُ الْقُلُوبُ

«Bayram gecelerini ibâdetle geçiren kimsenin kalbi, kalblerin öldüğü günde ölmez.» (1144) buyurmuştur.

(1143) Ebû Mûsâ el-Medenî «Kitâbü Fazâili'l-Eyyâm» da, Hâkim'den.
(1144) İbn Mâce Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

B — GÜNDÜZLER :

Faziletli günler de 19 gündür. Bunları ibâdetle geçirmek müstehâbtır. Bunlar arefe, Âşûre ve Receb'in yirmiyedinci günleridir. Bugün hepsinden mühimdir. Ebû Hüreyre Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet ediyor :

مَنْ صَامَ يَوْمَ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ مِنْ رَجَبٍ كَتَبَ اللّٰهُ
لَهُ صِيَامَ سِتِّينَ شَهْرًا ﴿

«Recebin yirmiyedinci günü oruç tutan kimseye, Allahu Teâlâ altmış aylık oruç sevâbı verir.» (1145) buyurmuştur.

Bugün Cebrâil aleyhi's-selâm'ın, Allah tarafından Resûl-i Ekrem'e gönderildiği gündür. Bir de Ramazanın onyedinci günü, bu da Bedir hâdisesi günüdür. Bir de Şâbân'ın onbeşinci günü, bir de Cum'a ve Bayram günleri ile, eyyâm-ı mâlûmat olan Zilhicce'nin on günü ve eyyâm-ı mâdûdât olan teşrik günleridir.

Enes, Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği bir hadîste :

إِذَا سَلِمَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ سَلِمَتِ الْأَيَّامُ ، وَإِذَا سَلِمَ شَهْرُ رَمَضَانَ سَلِمَتِ السَّنَةُ

«Cuma günü selâmet bulduğu zamân, diğer günler de selâmet bulur; Ramazanda selâmet bulduğu zamân, bütün sene boyunca selâmette olur.» (1146)

Âlimin biri şöyle diyor: «Dünyânın beş gününde mihnet ve meşakkat çeken Âhiret günlerinde mihnet ve meşakkat çekmez. Bu beş gün ise Arefe, Âşûre, Cuma ve Bayram günleridir.»

Haftanın fazîletli günleri ise, bunlar amellerin refolduğu Pazartesi ve Perşembe günleridir. Bunların faziletini Oruç Kitâbında saymıştık, tekrâra lüzûm yoktur.

Muhammed'e Âl ve Ashâbına ve bütün iyilere (sâlih kullara) salât ve selâm olsun.

İHYÂU 'ULÛM
1 inci Cildin Sonu

وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿

(1145) Ebû Mûsâ el-Medînî «Kitâbü Fedâili'l-Leyâli» de rivâyet etmiştir.
(1146) Namaz kitâbının 5. bâbında geçti. Bak: sahife 486'ya.

Hüccetü'l - İslâm

İMAM GAZÂLÎ

İHYÂU ULÛMİ'D - DÎN

Tercüme

Ahmet SERDAROĞLU

BEDİR YAYINEVİ

Hüccetü'l - İslâm, Zeynü'd - Dîn

İMÂM GAZÂLÎ

(Rahmetullahi aleyh)

İHYÂU 'ULÛMİ'D - DÎN

TERCÜMESİ

إحياء علوم الدين

Cilt : 2 - Rub'u'l - Âdât

Tercüme eden :

Ahmed SERDAROĞLU

(Diyânet İşleri Başkanlığı Müfettişi)

Bu İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn Tercümesi, eserin Arapça aslına sâdık kalınarak ve onun gibi dört büyük cilt halinde neşr edilmiştir.

BEDİR YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8 (Valilik Civarı)

Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: 0212 519 36 18 - Fax: 0212 513 06 32

Hat : Yusuf TAVASLI
Tercüme : Ahmed SERDAROĞLU

ISBN : 975-8514-30-X (Takım)
ISBN : 975-8514-32-6 (2. Cilt)

Kapak : Kutup Yıldızı
Baskı : Matsan
Cilt : Türkmen
Baskı Tarihi : Ekim 2002

BEDİR YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8 (Valilik Civarı)
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 519 36 18 - Fax: 0212 513 06 32

بسم الله الرحمن الرحيم

İhyâ Tercümesinin İkinci Cildini Sunarken

— Bismihî Teâlâ —

Dostluk ve teveccühleriyle bizi şereflendiren ve ilmî, fazlı, edebî, ihlâsı, cihâd ve hizmeti ile temâyüz eden muhterem üstad İsâmuddin el-Attar (*) hazretleri, Bedir Yayınevi'nin «İhyâu 'Ulûm'un Türkçe tercümesini neşre başladığını öğrenince bizleri şu cümle ile taltif buyurmuşlardı: «İhyâ'nın Türkçesinin neşri, tarih çapında bir hâdise ve hizmettir. Sizleri candan tebrik ederim.»

Büyük üstâdın belirttiği gibi, bizleri böyle bir hizmete muvaffak kılan Cenâb-ı Hak'ka hadsiz şükürler ve hamdler ederiz.

★

İkinci cildimizin gün yüzünü göreceği şu günlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 50 nci sene-i devriyesi kutlanıyor. (**) Hakk'ın yardımıyla din ve iman gücüyle kazanılan Türk İstiklâl Savaşı'ndan sonra kurulan ve ilk anayasasında «Devletin dini, Din-i İslâmdır», maddesi yer alan Cumhuriyetimize — bu mutlu ve kutlu yıldönümünde — biz de «İhyâu 'Ulûm» tercümesini ithaf etmiş oluyoruz.

★

Bir zamanlar yedi iklime hükm eden, orduları Viyana surları önünde çarpışan, donanmaları cihan denizlerinde muzafferâne yelken açan, ilim, irfân, adâlet ve edebiyle dünyâya önder ve örnek olan müslümân milletimiz, şu ânda çeşitli buhranlar içinde kıvranıp duruyor. Bünyesi dışından gelen komünist, farmason, siyonist ve emperyalist şer kuvvetlerinin hücûmlarına göğüs gererken, içinden de irtidat, bid'at, nifak, fitne, fesat, riyâ, cehâlet ve istismar erbâbının tahribâtıyla sarsılıyor. Gerçekten, milletimiz bir ölüm ve kalım savaşı içindedir. Düşman kalenin içine sızmıştır. Tahribât ve tehlike büyüktür. Milletimiz bu vartadan, ancak İslâmiyete sarılmakla kurtulur. İslâmiyete sarılmak, onu güzelce öğrenip, anlamak ve tatbik etmekle olur. Bunun için de büyük ehl-i sünnet âlimlerinin muteber eserlerini okumak ve yaymak gerektir. İşte «İhyâu 'Ulûm» bunların başında gelen bir ilim, irfân ve hikmet meş'alesidir. İmân ile küfür, hak ile bâtıl, hidâyet ile dalâlet, nûr ile karanlık arasında amansız bir savaşın cereyân ettiği böyle bir devirde İhyâ tercümesiyle milletimize büyük bir hizmette bulunduğumuza, ehl-i imânın eline mânevî bir Zülfikâr verdiğimize inanıyor ve bizi, şahıs ve müessesemizi aşan böyle bir muvaffakıyete nâil kıldığı için Hakk'a hamd ü senâlar ediyoruz.

★

İnsan bir yaratıktır. Onu bir Yaratıcı vardır... İnsan niçin yaratılmıştır? Yaratıcısı ondan ne istiyor? İnsan nereden geliyor? Hangi âkıbete doğru gidiyor? Hayâtın gâyesi, insânın vazife, mükellefiyet ve mes'ûliyetleri nelerdir? Sulh, selâmet ve saâdet nasıl elde edilebilir? Bu kâinatın, bu dünyânın, akıp giden şu zamanın mâhiyeti nedir?...

Bu sorular insânın ve insânlığın temel mes'eleleridir. İnsân, mâdem ki bir yara-

(*) Suriye İslâm liderlerindendir. Alevî ve ba'asî küfür rejimi yüzünden vatanından hicret etmiştir.

(**) Bu yazı, Cumhuriyetin kuruluşunun 50'nci sene-i devriyesinde yazılmıştır.

tıktır ve mâdem ki onun bir Yaratıcısı vardır, o hâlde onun baş mes'elesi, en önde gelen vazifesi Yaratanını tanımak, O'na itâat etmek, O'nun rızâsını kazanmaktır.

Bu ise İslâm'ı bilmekle, İslâm'ı yaşamakla olur. Allah'ın habercisi ve beşeriyetin büyük önderi Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin bize Yaratanımızın katından getirdiği İslâm'dan başka hak dîn, kurtarıcı nizâm, doğru ideoloji yoktur.

İhyâu 'Ulûm kitâbı, insânlığın bu temel mes'eleleri mevzûunda herkesin istifâde edebileceği son derece kıymetli ve güzel bir eserdir. Çünkü ondaki bilgiler Kur'an-ı Kerim'den, Resûlullah sallallahu aleyhi vesellemin sünnetinden, Selef-i Sâlihîn'in [sahâbe ve tâbiîn radıyallahu anhüm] eserlerinden ve Allah dostlarının örnek hareket ve sözlerinden alınmıştır.

★

Çağımızın şöhretli târihçi ve filozofu Arnold Toynbee «insânlık âleminin kollektif bir intihara doğru gittiğini» kesinlikle iddiâ etmektedir (*). Gerçekten haklıdır ve delilleri çok kuvvetlidir. İlim ve teknolojide hârika başarılar elde eden medeniyet dünyası ahlâk, fazilet, adâlet ve mâneviyat sâhalarında baş döndürücü bir şekilde alçalmaktadır. Madde medeniyeti, tüketim toplumu insânı bir âlet, bir vâsıta, bir esir hâline düşürmüştür. Dünyâ haksızlık, korku, kin, istismar, adâletsizlik, soygun, şuursuzluk, gaflet, sapıklık karanlıkları içindedir. Patlak verdiği takdirde bir kaç saât içinde, bir milyar insânın külünü havaya savuracak ve toplumların seviyesini yeniden taş devrine indirecek olan bir nükleer savaş kâbusu içinde yaşıyoruz.

Hıristiyanlık bu buhranı önleyecek güce ve hakikate sâhip değildir. Zâten içinden çökmüş vaziyettedir. Hıristiyan batı dünyâsının bozukluklarına karşı bir reaksiyon olarak doğan ve bu itibarla onun gayr-i meşrû çocuğu sayılan komünizm çoktan iflâs etmiş bir ucûbedir. Şimdilik kaba kuvvet ve beyin yıkama metodlariyle ayakta durabilmektedir. Millî bir dîn olan mûsevilik; Allah'ın varlığına inanmayan Budizm; ineği tanrı telâkki eden Hinduizm gibi dünya görüşlerinden insanlığa bir fayda yoktur... Materyalizm bütün fenâlıkların anasıdır... Nasyonalizm, insanlığı kollektif intihara koşturan âmillerden biridir... Sosyalizm yanlış bir felsefe ve gayri ilmî bir dünya görüşüdür...

İnsanlığı kollektif bir intihardan kurtarıp sulh, selâmet, saâdet, kardeşlik, eşitlik, sevgi, adâlet, hürriyet, haysiyet dâiresinde emniyete alacak yegâne nizâm İslâm...

★

Çağımızdaki müslüman dünyâsı maârif, basın, propaganda ve kültür bakımından çok geri ve teşkilâtsızdır. Müslümânlar ile İslâmiyet arasında büyük bir seviye farkı vardır. İnsanlığı felâketten kurtaracak ve saâdete götürecek yegâne dünya nizâmının, müntesiblerinin ihmâl, gevşeklik, zaaf ve anlayışsızlığı yüzünden bütün insanlığa duyurulamaması ne kadar üzücü bir hâldir.

★

İhyâu 'Ulûm Tercümesi'nin milletimize ve onun vâsıtasiyle bütün insanlığa hakikat nûrlarını saçmasını temenni ediyoruz.

Ubeydullah KÜÇÜK
(7 Şaban 1393)

(*) Arnold J. Toynbee, «Le changement et la tradition, le défi de notre temps». Payot, Paris, 1969, 247 pages.

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn

İKİNCİ CİLT:

RUB'U'L-ÂDÂT

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

BİRİNCİ KİTAB:

KİTABU ÂDÂBİ'L - EKL

(YEMEK YEMENİN ÂDÂBI)

(DÖRT BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: TEK BAŞINA YİYEN KİMSENİN RİÂYET EDECEĞİ HUSÛSLAR BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: MÜŞTEREK YENİLEN SOFRADA, (BİRİNCİ BÂBDAN) FAZLA OLARAK RİÂYET EDİLMESİ GEREKEN HUSÛSLAR BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB: ZİYÂRETİNE GELEN KARDEŞLERİNE YEMEK VERMENİN ÂDÂBI BEYÂNINDADIR.

4 üncü BÂB: ZİYÂFETİN ÂDÂBI BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

YEMEK YEMENİN ÂDÂBI

Hamd Allah'a mahsûstur. O Allah ki, yeri ve gökleri yoktan var etti. Bütün canlıların rızıklarını te'mîn ve kullarının helâl nafaka ile sâlih amellerde bulunmalarını kolaylaştırmak için, bulutlardan indirdiği yağmurla topraktan yiyecek ve bütün bitkileri çıkarmak sûretiyle kâinâtı en güzel bir şekilde idâre etti.

Salât ve selâm, kâinât var olduğu müddetçe, açık mûcizelere sâhib olan Muhammed (S.A.V.) ve O'nun Âl ve Ashâbına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki, akıl ve basiret sâhiblerinin asıl gâyeleri, mükâfat yeri olan Cennet'te Allah'a ulaşmaktır. Bu da ancak ilim ve amel ile mümkündür. İlim ve amel ise sıhhatli vücûd ile yapılır. Bedenin sıhhat ve selâmeti de muâyyen vakitlerde yiyip içmeğe bağlıdır. Bunun içindir ki, bâzı sâlihler, yiyip içmeği, dinin icâblarından saymışlardır. Buna işâret olmak üzere, Allahu Teâlâ :

«كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا»

«Helâl ve temiz olandan yiyin ve iyi ameller işleyin.» (23 - Mü'minûn: 51) buyurmuştur. İlim öğrenip amel etmek ve takvâya ermek isteyen kimse de alabildiğine yememeli, yemeği bir intizam içinde olmalıdır. Zira din uğrunda yapılan her şeyde dinin nurları parlamalıdır. Bu nûrlar ise, insânın dizginlerini toplayacak olan sünnet ve âdâblardır. Her ne kadar yemek ile nefsin en büyük arzûsunu yerine getirmiş oluyorsa da, yemek işini Şeri'at mîzânına vurduğu için, ayrıca mükâfat da kazanmış olur. Nitekim hadîste :

«إِنَّ الرَّجُلَ لَيُؤْجَرُ حَتَّى فِي اللُّقْمَةِ يَرْفَعُهَا إِلَى فِيهِ وَإِلَى فِي امْرَأَتِهِ»

«Kişi, bir çok şeylerden ecir alır. Hattâ yediği ve âilesine yedir-

diği lokmadan bile ecir alır.» (1) buyurmuştur. Bu da yemek yemenin âdâb ve vazifelerine riâyetle mümkündür. İşte biz burada yemekteki dinî vazifeleri; farzını, sünnetini, âdâbını, mürüvvet ve heyetini dört bâb ve bir fasılda anlatacağız.

BİRİNCİ BÂB

TEK BAŞINA YİYEN KİMSENİN RİÂYET EDECEĞİ HUSÛSLAR BEYÂNINDADIR.

Bunlar : 1 — Yemekten evvel, 2 — Yemek esnâsında, 3 — Yemekten sonra olmak üzere, üç kısımda mütalâa olunur.

BİRİNCİ KISIM

YEMEKTEN EVVELKİ ÂDÂB BEYÂNINDADIR.

Bunlar da yedidir :

1 — Yemek, aslında helâl olmakla beraber, «Helâl ve Harâm Kitâbı»nda açıklayacağımız gibi, kazanç şekli de tamâmen Şeri'ate uygun, şübheli şeylerden kaçınmak sûretiyle tayyib ve temiz olmalıdır. Allahu Teâlâ, harâmdan menedip, helâl ve temiz kazancı yemeği emretmiş ve harâmın ehemmiyetini ifâde etmek için, harâmdan menetmeği, adam öldürmek üzerine takdim ederek, şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ

إِلَى قَوْلِهِ «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» هـ

«Ey imân edenler, mallarınızı aranızda bâtıl sebeblerle yemeyin (ve daha sonra da) kendinizi öldürmeyin.» (4 - Nisâ : 29)

Yemekte aslolan, her türlü şübheden âzâde temiz bir kazancın mahsûlü olmasıdır. Buna riâyet, dînin umde ve esâslarındandır.

2 — Elleri yıkamak. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

الْوُضُوءُ قَبْلَ الطَّعَامِ يَنْفِي الْفَقْرَ وَبَعْدَهُ يَنْفِي اللَّمَمَ وَفِي رِوَايَةٍ

«يَنْفِي الْفَقْرَ قَبْلَ الطَّعَامِ وَبَعْدَهُ» هـ

«Yemekten evvel elleri yıkamak yoksulluğu, yemekten sonra yıkamak ise, günahları giderir.» Diğer rivâyette: «Yemekten evvel ve sonra elleri yıkamak fakirliği yok eder.» (2) buyurmuştur.

El, dâimâ hâriç ile temâs hâlinde olduğu için, kirden kurtulamaz. Temizlik ve nezâkete yakışan da onu yıkamaktır. Aynı zamânda dinî vazifeleri yerine getirmek maksadıyla yenen yemek, bir ibâdet olduğuna göre, evvelinde elleri yıkamak, namâzda abdest gibi sayılır.

3 — Yemeği, yere serilen yaygı üzerine koymak. Bu, Resûl-i Ekrem'in sünnetine daha uygundur. Zirâ Resûl-i Ekrem, yemeği böyle yerdi. Böyle yemek tevâzûa daha yakındır. Bu mümkün olmadığı takdirde, sofra üzerinde yer. Sofra seferi hâtırlatır. Seferden de, âhiret seferi ve takvâ azığına olan ihtiyâcı hâtırlanır. Enes b. Mâlik (R.A.) : «Resûl-i Ekrem (S.A.V.) sofra üzerinde yemek yememiştir.» demiştir. Kendisine «Nerede yemek yerdiniz?» diye sorduklarında, «Yaygı üzerinde yerdik.» dedi. Dört şeyin —ki bunlar, sofra, elek, çöğen (*) ve doyuncaya kadar yemektir— Resûl-i Ekrem'den (S.A.V.) sonra icâd edildiği söylenir.

Bilmiş ol ki, yaygı üzerinde yemek daha makbûldür, derken, sofra veyâ masada yemek, harâm veyâ mekrûhtur, demek istemiyoruz. Çünkü bu husûsta bir nehiy sâbit değildir. Bu, Resûlullah'tan sonra icad edilmiş bir bid'attir, demekle menhiy [yasaklanmış] olması gerekmez. Zirâ her bid'at menhiy değildir. Yasak olan bid'at, sâbit bir sünnetin zıddı olan ve illeti devâm eden şer'î bir hükmü kaldıran bid'attir. Hattâ sebeblerin değişmesiyle bâzı hâllerde bid'at, vâcib de olabilir. Sofrada ise kolaylık için yemeği yükseğe kaldırmak vardır. Bu gibi şeylerde kerâhet düşünülemez.

Bu gibi bid'atlerin, kerâhetle bir münâsebeti yoktur. Meselâ, şu dört bid'atin bile hepsi bir değildir: Çöğen, güzel bir temizlik vâsıtasıdır. Temizlik için yıkanmak müstehabdır. Çöğen ise daha iyi temizler. Onların çöğen kullanmaması, bilemeyip bulamadıkları veyâ daha mühim işlerle meşgûl oldukları için, temizliğe daha fazla zamân ayıramamalarındandır. Nitekim, bu gibi hâllerde ellerini de yıkamazlardı. Ellerini silmek için ayak altı boşlukları ve çakıl taşları elbezi vazifesi görürdü. Onların böyle yapması, elleri su ile yıkamanın müstehab olmasına mânî değildir. Elek, yemeği ve ekmeği daha güzel yapmak için kullanılır ki, —ifrâta varmadıkça— mübâhtır. Sofra ve masa üzerinde yemek, yer üzerinde yemekten daha kolay olduğu için

(2) Taberânî, «Evsat»ında, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.
(*) Çöğen: El ve ağız yıkamak için kullanılan bir nebat.

— kibre varmadıkça — mübâhtır. Hepsinden daha kötüsü doyuncaya kadar yemektir. Çünkü doyuncaya kadar yemek hem şehveti, hem de bedendeki ârızaları harekete geçirir. Aklı başında olan kimse, bu bidatler arasındaki farkı kolaylıkla anlar.

4 — Sofraya edebli bir şekilde oturmak ve bu edebi sonuna kadar muhâfaza etmektir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.), bâzan dizleri üzerine çökerek, bâzan iki ayakları üzerine ve bâzan da sağ ayağını bükerek sol ayağı üzerine otururdu ve şöyle buyururdu :

لَا آكُلُ مُتَّكِئًا إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ

«Yaslanarak yemek yemem! Ben ancak, Allah'ın bir kuluyum; köleler nasıl yerse öyle yer, kullar nasıl oturursa öyle otururum.» (3)

Yaslanarak su içmek, yalnız dini bakımdan değil, mideye zararı bakımından da mekrûhtur. Uyurken veyâ yaslanarak yemek de mekrûhtur. Yediği şey, elde taşınan dânelerden ise zarar etmez. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Ali kerremallahu veche yaslanarak veya yüzükoyun yattığı halde kalkanı üzerinde peksimet yemişti. Arapların böyle yaptığı söylenir.

5 — Yemeği zevk için değil, Allah'a kulluk ve ibâdete güç yetirmek için yemektir. Hattâ İbrâhim b. Şeybân: «Seksen senedir şehvetim için yemedim.» demiştir. Bununla berâber az yemeğe gayret etmeli; çünkü ibâdet niyetiyle yediği, ancak böyle anlaşılır. Doyuncaya kadar yemek, insânı ibâdetten alıkor, midesini iyice dolduran, ibâdet edemez. İbâdet niyetiyle yemenin icâblarından birisi de, şehveti kırmak ve kanâati isrâf üzerine tercih etmektir. Hadis-i şerifde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

مَا مَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ، حَسْبُ ابْنِ آدَمَ لُقَيْمَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَثُلُثٌ طَعَامٌ وَثُلُثٌ شَرَابٌ وَثُلُثٌ لِلنَّفَسِ

«Âdemoğlunun doldurduğu kapların en kötüsü, tıkabasa doldurduğu midesidir. Âdemoğluna, belini doğrultacak birkaç lokmacık kâfidir. Eğer bu kadarla yetinemezse midesini üçe bölmeli; bir kısmını

(3) «Ayakta yemem» kısmını Buhâri, Ebû Cuhayfe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

yemek, bir kısmını su ile doldurmalı, üçte birini de nefes alması için bırakmalıdır.» (4) buyurmuştur.

İbâdet niyetiyle yemenin icâblarından biri de, iyice acıkmadan lokmaya el sürmemektir. Mutlaka acıkmalı ve sonra yemelidir. Sonra, doymadan elini yemekten çekmelidir. Böyle hareket eden hekime muhtâç olmaz. «Rub'u'l-Muhlikât»ın yemek isteğini azaltma bahsinde, yemeği tedricen azaltmanın çâreleri, az yemenin faydaları anlatılacaktır.

6 — Hâzırda bulunan yemeğe kanâat etmek ve çeşitli yemekler istememektir. Ekmeğe yapılacak hürmet, ona katık aramamaktır. Halbuki ekmeğe hürmetle emrolunduk. Seni ayakta tutan ve ibâdet etmene imkân veren her yemek, bereketttir; onu beğenmemek doğru olmaz. Hâzırda olandan başkasını aramamalı, hemen yemelidir. Hattâ yemeği bulduğunda vakit müsâit ise —namâz için dahi— yemeği bekletmemeli, hemen yemeli ve sonra kılmalıdır. Nitekim hadisde:

إذا حضر العشاء والعشاء فابدؤا بالعشاء

«Yemek ile namâz bir araya geldiği zamân, önce yiyin, sonra kılın.» (5) buyurulmuştur. Hattâ Abdullah b. Ömer (R.A.), imâmın kırâatini duyduğu hâlde, sofradan kalkmazdı. Fakat bu, açlık zamânındadır. Şâyet yemeği bekletmekte bir mahzûr yoksa, o zamân kılar ve sonra rahatça yemeğini yer. Ancak yemek soğuyacak veyâ bozulacaksa —ister canı çeksin ister çekmesin— müsâit ise, yemeği tercih etmelidir. Çünkü hadis umûmîdir. Aynı zamânda fazla acıkmış olmasa bile, namâz kılarken yemeği düşünebilir. (Binâenaleyh, yemek düşüncesi ile kılınan namâzdan, namâz düşüncesi ile yenen yemek daha makbûldür, diyenler vardır.)

7 — Çoluk çocuğu toplayıp bir kaptan yemek. Nitekim hadisde :

اجتمعوا على طعامكم يبارك لكم فيه

«Bir arada yiyiniz, sizin için bereketli ve mübârek olur.» (6) buyurulmuştur. Enes (R.A.), Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) tek başına yemediğini haber veriyor. Diğer bir hadisinde Resûl-i Ekrem :

---

(4) Tirmizî rivâyet etti ve «Hasendir» dedi. Ayrıca, Nesei, İbn Mâce, Mikdad b. Ma'di, Kerib'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(5) Namâz bahsinde geçmiştir.

(6) Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Vahşî b. Harb'den (R.A.) hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

خَيْرُ الطَّعَامِ مَا كَثُرَتْ عَلَيْهِ الْأَيْدِي هـ

«Yemeğin hayırlısı, kalabalıkla yenilen yemektir.» (7) buyurmuştur.

İKİNCİ KISIM

SOFRA BAŞINDAKİ ÂDÂB BEYÂNINDADIR.

Besmele ile başlayıp, hamdele ile bitirmektir. Hattâ her lokmayı aldıkça «Bismillâh» demek, daha güzeldir. Daha güzeli, birinci lokmada «Bismillâh», ikincide «Bismillâhirrahmân», üçüncüde «Bismillâhirrahmânirrahîm» demektir. Herkesin duyup söylemesi için, Besmeleyi âşikâre okumalıdır. Sağ el ile yemeli, tuz ile başlayıp, tuz ile bitirmelidir. Lokmayı küçük almalı, iyice çiğnemeli, ağzındaki lokmayı yutmadan diğerini almamalıdır. Çünkü bu, yemekte aceledir. Yemeği yermemelidir. Resûl-i Ekrem, hiç bir yemeği beğenmezlik etmezdi. Hoşuna giderse yer, gitmezse yemezdi. Önünden yemelidir. Yalnız meyvede öyle değildir. Meyve yerken elini dolaştırabilir. Çünkü bu, ayıplanmaz ve iğrenilmez. Nitekim hadîsde :

كُلْ مِمَّا يَلِيكَ هـ

«Önünden ye.» (8) buyurulmuş ve buna rağmen Resûl-i Ekrem meyveler üzerinde elini dolaştırmıştır. «Bu nasıl olur?» diye sordukların da :

لَيْسَ هُوَ نَوْعًا وَاحِدًا هـ

«Meyve, yemek gibi bir çeşit değildir.» (9) buyurmuştur. Ekmeğin ortasından, yemeğin tepesinden yememeli. Çöreğin kenarından yemeli. Ekmek az olursa, onu kesmemeli, kırmalı. Pişmiş eti de kesmemeli. Resûl-i Ekrem, bundan da menetmiştir. Isırıp yemelidir. Ekmek üzerine kap kaşık koymamalıdır.

---

(7) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk» da, rivâyet etmiştir.
(8) Buhârî ile Müslim, Ömer b. Ebû Seleme'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(9) Tirmizî, İbn Mâce, İkraş'den rivâyet ettiler.

Hadisde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurdu:

«أَكْرِمُوا الْخُبْزَ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى أَنْزَلَهُ مِنْ بَرَكَاتِ السَّمَاءِ»

«Ekmeğe hürmet edin; Allahu Teâlâ onu göklerin bereketlerinden indirmiştir.» Elini ekmek ile silmemeli. Resûl-i Ekrem bir hadisinde:

«إِذَا وَقَعَتْ لُقْمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَأْخُذْهَا وَلْيُمِطْ مَا كَانَ بِهَا مِنْ أَذًى وَلَا يَدَعْهَا لِلشَّيْطَانِ وَلَا يَمْسَحْ يَدَهُ بِالْمِنْدِيلِ حَتَّى يَلْعَقَ أَصَابِعَهُ فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي فِي أَيِّ طَعَامِهِ الْبَرَكَةُ»

«Sizden birinizin lokması düşerse, alıp üzerindeki toz toprağı gidersin, sonra yesin, onu Şeytan'a bırakmasın ve parmaklarını yalamadan elbezine sürmesin; insân, yemeğin hangi cüz'ünde bereket olduğunu bilemez.» (10) buyurmuştur.

Sıcak yemeği üfleyerek soğutmamalı; bu menedilmiştir. Yenecek kıvama gelinceye kadar beklemelidir. Hurmayı da üç, beş, yedi veyâ daha ziyâde de olsa, tek tek yemeli, meyvenin kabuk ve çekirdeklerini bir kapta toplamalı, hurma çekirdeklerini ağzından avucunun içine almamalı, elinin üzerine alarak atmalıdır. Posası ve çekirdeği olan her meyvede vaziyet böyledir. Çürük ve bozuk yiyecekleri de tabaktan alıp çekirdeklerin olduğu yere koymalıdır. Yemek esnâsında çok su içmemeli, lokma boğazında kaldığı veyâ suya fazla isteği olduğu zamân içmelidir. Susadığı zamân, içmesi, tıbbî cihetten iyidir. Çünkü su, mideyi dibağatlandırır denilmiştir.

SU İÇMENİN ÂDÂBI:

Bardağı sağ eline aldıktan sonra Besmele ile nefes nefes sorumak (*) sûretiyle içmeli; birden döküp yutmamalıdır. Nitekim bir hadisde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«مُصُّوا الْمَاءَ مَصًّا وَلَا تَعُبُّوهُ عَبًّا فَإِنَّ الْكُبَادَ مِنَ الْعَبِّ»

[Mussû mâe massen velâ teubbûhu abben feinne'l-kübâde mine'l-abbi.]

(10) Müslim, Enes ve Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(*) Dudaklarını uzatıp soluğu ile çekerek içmek.

«Suyu, yudum yudum ve ağır ağır için, birden içmeyin. Zirâ bundan ciğer hastalığı hâsıl olur.» (11) buyurmuştur.

— Suyu, otururken içmeli, ayakta veyâ yaslanmış vaziyette içmemelidir. Resûl-i Ekrem, bundan nehyetmiştir. Buna rağmen ayakta içtiği de olmuştur. Bu, belki bir zarûrete mebni idi.

— Bardağın üzerine damlamamasına dikkat etmeli ve içeceği suyun içine bakmalıdır. Bardağı ağzından uzaklaştırınca :

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي جَعَلَهُ عَذْبًا فُرَاتًا بِرَحْمَتِهِ وَلَمْ يَجْعَلْهُ مِلْحًا أُجَاجًا بِذُنُوبِنَا

«Allahu Teâlâ'ya hamd olsun ki, suyu, kendi fazlı ile tatlı ve temiz olarak yarattı. Bizim isyânlarımız sebebiyle acı ve tuzlu yaratmadı.» demesini Resûl-i Ekrem tavsiye buyurmuşlardır. (12)

— Bir toplulukta su dağıtılırken, bardak sağ elde ve sağ taraftan dolaştırılmalıdır. Resûl-i Ekrem süt ve şerbet gibi şeyler içtiği zamân, bir yudum aldıktan sonra, yanında bulunanlara da birer yudum içirirdi. Bardak dâimâ sağdan dolaşırdı. Resûl-i Ekrem'in sağında her zamân Hz. Ebû Bekir (R.A.) bulunurdu. Bir gün bir bedevî Hz. Ebû Bekir'in yerini boş bularak oraya oturmuştu. Hz. Ebû Bekir gelince, yerine bedevînin oturduğunu gördü ve başka bir yere oturdu. Bu sırada yine Resûl-i Ekrem'e bir bardak süt takdim edildi. Resûl-i Ekrem mutadı veçhile bir yudum aldıktan sonra, bardağı sağdan başlamak üzere, orada bulunanlara vereceği sırada, mecliste bulunan Hz. Ömer (R.A.), Ebû Bekir'in (R.A.) üstünlüğünü bildiği için, Resûl-i Ekrem'e bardağı önce Ebû Bekir'e vermesini hâtırlattı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«Hayır, sağdan başlayın, sağdan»**, buyurdu ve bardağı, sağında bulunan bedeviye verdi.

— Suyu, üç nefeste içmeli. Besmele ile başladıktan sonra, birinci yudumda «Elhamdülillâh», ikinci yudumda «Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn», üçüncü yudumda da, «Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemin er-Rahmani'r-Rahiym» demelidir.

Yemek ve içmek husûsunda bu anlattıklarımız, yirmi kadar âdâbtır ki, bunlara dair haber ve eserler [hadisler ve sahabelerin sözleri ve halleri] vardır.

---

(11) Ebû Mansûr-ı Deylemî «Müsned-i Firdevs» inde rivâyet etmiştir.
(12) Taberânî, «Duâ Kitâbı» nda, Ebû Câfer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

YEMEKTEN SONRAKİ MÜSTEHÂBLAR BEYÂNINDADIR.

— Doymadan evvel sofradan çekilmek.

— Parmaklarını iyice yaladıktan sonra elbezi ile silmek ve sonra yıkamak.

— Ekmek ufaklarını yemek. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde:

مَنْ أَكَلَ مَا يَسْقُطُ مِنَ الْمَائِدَةِ عَاشَ فِي سَعَةٍ وَعُوفِيَ فِي وَلَدِهِ

«Düşen ekmek ufaklarını yiyen darlık görmez, çocugu da ahmak olmaz.» (13) buyurmuştur.

— Dişlerinin aralarını temizlemeli ve dişlerinden çıkanı yutmamalıdır. Ancak dili ile aldıklarını yutabilir.

— Dişlerini temizlerken çıkanları atmalı, sonra ağzını çalkalamalı, tabağını yıkayıp temizlemelidir.

— Sofradaki ekmek ufaklarını yemeli. Bunun, Cennet Hûrilerinin mihri olduğu söylenir.

— Yediği yemeğe karşı şükretmeli ve bunu Allah'tan bir ni'met bilmelidir. Allahu Teâlâ :

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ

«Size rızkettiğimiz helâl ve temiz yemeklerden yiyin ve Allah'a şükredin.» (2 - Bakara : 172) buyurmuştur.

— Helâl olan kazancından yedikten sonra şöyle duâ etmelidir:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ وَتَنْزِلُ الْبَرَكَاتُ اَللّٰهُمَّ

أَطْعِمْنَا طَيِّبًا وَاسْتَعْمِلْنَا صَالِحًا

«Allah'a hamd olsun ki, ancak O'nun verdiği ni'metlerle iyilikler tamâmlanır ve bereketler nâzil olur. Allah'ım, bize helâl ve temiz yemekler nasib et ve bizi iyi işler görmeğe muvaffak kıl» - Yediği yemek şübheli ise şöyle duâ eder :

---

(13) Ebû Şeyh, «Kitâbu's-Sevâb» da Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ. اَللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْهُ قُوَّةً لَنَا عَلٰى مَعْصِيَتِكَ ﴾

«Her hâl üzere Allah'a hamdederim. Allah'ım, bu yemeği bize, bizi isyâna sevkedecek bir kuvvet yapma.»

— Yemekten sonra «Kureyş» ve «İhlâs» sûrelerini okumalı.

— Sofra, ortadan kalkmadıkça, kendisi kalkmamalı.

— Başkasının yemeğini yemişse, yemek sâhibine duâ etmelidir: «Allah'ım, bu adama verdiğin ni'metlerin hayır ve bereketini arttır ve iyilikte kullanmasını nasib et. Onu ve bizi verdiğin ni'metlere şükredip, onlarla kanâat edenlerden eyle.»

Bir cemâatle bir yerde iftâr ettiği zamân: «Yemeğiniz, oruçluların iftârına nasîb olsun, iyiler sofrası olsun, melekler sizin için istiğfâr etsin.» demeli ve yediği şübheli lokmaya istiğfâr etmeli, üzülmeli, göz yaşları ile Cehennem'in harâretini dindirmeğe çalışmalıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

﴿ كُلُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ اَوْلٰى بِهِ ﴾

«Harâm gıdâdan hâsıl olan her et, ateşe lâyıktır.» (14) buyurmuştur. Elbette yiyip de üzülen ve ağlayan, yiyip de eğlenen ve oynayan gibi değildir.

— Süt içtiği zamân :

﴿ اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيمَا رَزَقْتَنَا وَزِدْنَا مِنْهُ ﴾

«Allah'ım, bize rızkettiğin bu sütü hakkımızda mübârek kıl ve bundan nasîbimizi artır.» (15) diye duâ etmeli.

— Sütten başka bir şey yediği zamân:

﴿ اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيمَا رَزَقْتَنَا وَارْزُقْنَا خَيْرًا مِنْهُ ﴾

«Allah'ım, yediğimiz yemeği bize mübârek kıl ve bundan daha hayırlısını nasib et.» (16) demelidir. Yediğinin daha iyisi süttür. Sü-

---

(14) «Şuabü'l-Îmân»da Kâ'b b. Acere'den (R.A.) biraz farklı ifâde ile rivâyet edilmiştir.

(15) Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir. İbn Mâce de, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(16) Onbeşinci nota bakınız.

tün bir çok hassaları olduğu için, Resûl-i Ekrem, süt içtiği zamân tekrârını, başka bir şey yediği vakit, ondan iyisi olan sütü, Allah'tan istemiştir.

— Yemeği müteâkib «Bizi yedirip içiren, kandıran ve doyuran Allah'a hamdederiz. Ey başka hiç bir şeye ihtiyâç bırakmayan ve her şey kendisine muhtâç olan Allah'ım, karnımı doyurdun, beni korkudan emin kıldın, sana hamdederim. Beni darlıktan kurtardın ve sapıklıktan hidâyete ulaştırdın. Hamd, ancak Sana mahsûstur ve devâmlı sûrette Sana hamdederim. Hamdedilmeğe ve övülmeğe lâyık olan ancak Sensin. Allah'ım, bana helâl yemek yedirdiğin gibi, iyi işler yapmağı da nasib et. Yediğimiz bu yemeği bize ibâdetine yardımcı kıl. Kötülük yapmamıza yardımcı olmasından sana sığınırız.» diye duâ eder.

Çöğen ile ellerini yıkamağa gelince, çöğeni sol eline alır ve önce sağ elinin üç parmağını yıkar, parmaklarını, kuru olan çöğene değdirir, onunla dudaklarını siler, sonra parmağı ile ağzını yıkar, dişlerinin iç ve dış kısmını, dilini, damağını ovar, sonra parmaklarını tekrâr yıkar ve çöğenin diğer tarafı ile de, parmaklarının iç ve dış kısmını yeniden yıkar.

İKİNCİ BÂB

MÜŞTEREK YENİLEN SOFRADA (BİRİNCİ BÂB'DAN) FAZLA OLARAK RİÂYET EDİLMESİ GEREKEN HUSÛSLAR BEYÂNINDADIR.

Bunlar da yedidir:

1 — Yaş ve fazilet bakımından, kendisinden üstünü bulunan sofrada, ondan evvel yemeğe başlamamak. Şâyet kendisi bu mevkide ise, diğerlerini bekletmemek için, hemen başlamak.

2 — Yemekte Acem âdetine uyup susmamak; sâlihlerin, yemek ve diğer husûslarla alâkalı hikâyelerini anlatmak.

3 — Müşterek yemekte, arkadaşından fazla yememeğe gayret etmek. Çünkü yemek ortak olduğuna göre, arkadaşının rızâsı olmadan fazlasını yemek, harâmdır. Hattâ mümkün olduğu kadar arkadaşını tercih etmelidir. İki hurmayı birden almamalıdır. Şâyet, herkes öyle yiyor veyâ kendisine müsâade ediliyorsa, zarâr vermez. Arkadaşının isteği yoksa, onu yemeğe teşvik etmeli ve «Yiyiniz» demeli, fakat üçten ziyâde söylememelidir. Çünkü üçten fazlası lüzûmsuz ısrâr ve ifrâttır. Resûl-i Ekrem, üç defaya kadar ısrâr eder ve daha fazla ısrâr etmezdi. Fazlası, edeb dışına çıkmaktır. «Allah aşkına gel ye» diye ısrârda asla bulunmamalıdır. Zirâ bu yasaktır. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan «Misafire, yemek mevzuunda yemin teklif etmek değmez» buyurmuştur.

4 — Arkadaşını kendisine «Buyur ye» diyecek vaziyete düşürmemeli. Başkası görüyor diye, canının çektiği yemeği terketmemeli; çünkü bu, yapmacık bir harekettir. Yalnız iken nasıl yiyor ise cemâatte de öyle yemelidir. Yalnız, arkadaşlarına yardım için az yerse, bu güzeldir. Sofradakilerin müsâadesi ve gönüllerini hoş etmek için âdetinden fazla da yerse beis yok, belki güzeldir. İbn Mübârek, meyvelerin iyilerini misâfirlerine takdim eder ve «Kim çok yerse, her çekirdeğe bir dirhem diş kirası vereceğim» derdi ve fazla yiyene, fazla

yediği için her çekirdeğe bir dirhem verirdi. Bu hareketi, yemekte sıkılganlığı kaldırmak ve neş'eyi arttırmak için âdeta müsâbaka idi. Câfer b. Muhammed (R.A.), «Dostlarım arasında en çok sevdiğim, en çok yiyen, en büyük lokmayı alandır. Bana en çok ağırlık vereni de, kendine «Ye» demeğe beni mecbûr edenidir.» derdi. Bütün bunlar, yemekte yapmacık hareketlerden kaçınarak, mutadları olan yemeği yemeleri içindir. Câfer de şöyle diyor: «Kişinin dostuna olan sevgisi, onun evinde serbestçe yemesiyle anlaşılır.»

5 — Eğer yalnız ise, yediği kapta elini yıkamasında beis yoktur. Fakat arkadaşı varsa, yıkamamalıdır. Başkası eline su dökmek istediği zamân, bunu kabûl etmeli ve elini yıkamalıdır. Enes b. Mâlik (R.A.) ile Sâbit-i Benânî, bir kapta yediler. Sonra Enes, Sâbit'in eline su dökmek istedi, fakat Sâbit bunu kabûl etmek istemeyince, Enes, «İkrâm reddedilmez, ikrâm Allah içindir.» dedi. Abbâsi halifelerinden Harûn Reşîd, Ebû Muâviye ed-Darir'i (17) dâvet etti ve eline su döktü. Sonra Ebû Muâviye'ye:

— Eline su dökenin kim olduğunu biliyor musun? diye sordu. Ebû Muâviye:

— Bilmiyorum, deyince, Harûn Reşîd:

— Eline su döken, Halifedir, dedi. Ebû Muâviye:

— Sen böyle yapmakla ilme saygı gösterdin ve ilmi yücelttin, Allah da seni yüceltsin, dedi.

Bir leğende bir anda birkaç kişinin el yıkamasında bir beis yoktur. Bu, hem zamân bakımından kârlı ve hem de tevâzua daha uygundur. Şâyet ayrı ayrı ve sıra ile yıkanacaklarsa, herkesin suyunu ayrı ayrı boşaltmamalı, leğen dolduktan sonra boşaltmalıdır. Nitekim hadîsde:

اجْمَعُوا وَضُوءَكُمْ جَمَعَ اللهُ شَمْلَكُمْ

«El suyunu biriktirin ki, Allah da sizi birleştirsin.» (18) buyurulmuştur. Hattâ Halife Ömer b. Abdülâziz, bu husûsta vilâyetlere tâmim göndermiş ve: «Acem âdetlerine uyarak herkes elini yıkadıkça leğeni boşaltmayın. Ne zamân leğen dolarsa, o zamân boşaltırsınız» demiştir. İbn Mes'ûd da (R.A.) aynı şekilde: «Bir kapta elinizi yıka-

---

(17) Muhammed b. Hâzım et-Teymî'dir. 40 yaşında iken gözleri görmez olmuştur. Kûfeli ve sikadandır. Hâfız ve müttakî bir zât ve fakat mürcieden idi. Hicrî 113 târihinde Hivri'de doğmuş, 194'de ölmüştür.

(18) Kudâî «Müsned-i Şihâb» ında Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

yın ve Acem âdetlerine uymayın.» demiştir. Ele su döken hizmetkârın bâzıları oturmasını ve bâzıları da ayakta durmasını uygun görmüşlerdir. Oturan bir zâtın eline, yine oturan bir hizmetkâr su dökerken, eli yıkanan zât ayağa kalktı. «Niye kalktın» diye sorduklarında, «Birimizin ayakta olması, hem yıkama, hem de tevâzû bakımından daha uygundur.» dedi. Suyu döken, Allah için hizmet niyetinde ise, suyu daha kolay dökebilmesi için, oturmasında beis yoktur.

Buna göre, leğende el yıkamanın âdâbları yedi oluyor: Leğene tükürmemek, evvelâ meclisin büyüğünün el yıkaması, onun bu takdîmi kabûl etmesi, sıra ile leğenin sağdan dolaştırılması, bir kaç kişinin birden yıkaması, leğen dolmadan boşaltılmaması, hizmetkârın suyu ayakta olduğu hâlde dökmesidir.

Hizmetkâr ayakta iken suyu dökmelidir. Ağzındaki suyu etrafa sıçratmadan leğene dökmek, ve misâfirin eline bizzât ev sâhibinin su dökmesi de âdâbdandır. İmâm Mâlik, evinde İmâm Şâfiî'nin eline su dökmüştür. Halbuki o zamân Şâfiî 20 yaşında değildi. İmâm Mâlik bu davranışı karşısında mahcûb olan İmâm Şâfiî'ye, «Buna şaşma! Misâfire hizmet farzdır.» dedi.

6 — Yemek yerken arkadaşlarını utandıracak şekilde onlara bakmamalı ve herkes kendi yemeği ile meşgûl olmalıdır. Kendisi çekildikten sonra diğerleri de yemekten çekilecekse, onlardan evvel yemekten ayrılmamalı, onlar doyuncaya kadar azar azar yemelidir. Şâyet az yiyorsa, başlarken ağırdan almalı ve sonuna kadar onlarla devâm etmelidir. Sahâbe'den çokları böyle yapmıştır. Şâyet devâm edemiyecekse, onları utandırmayacak şekilde mâzeret beyân etmelidir.

7 — Arkadaşlarının hoşuna gitmeyecek hareketlerde bulunmamalıdır. Elini tabağa daldırmamalı, ağzını yemeğe doğru eğmemeli, ağzından bir şey çıkardığı zamân, yönünü sofradan çevirmeli ve ağzındakini sol eliyle almalıdır. Yağlı lokmayı, sirkeli yemeğe, sirkeli yemeği yağlıya batırıp birbirine karıştırmamalı; dişiyle ısırıp aldığı ekmeğin geri kalanını yemeğe batırmamalı ve tiksinti verecek iğrenç sözler konuşmamalıdır.

ÜÇÜNCÜ BAB

ZİYÂRETİNE GELEN KARDEŞLERİNE YEMEK VERMENİN ÂDÂBI BEYÂNINDADIR.

Dost ve ahbâbları yedirmekte büyük faziletler vardır. Câfer bin Muhammed (R.A.) : «Dostlarınızla sofraya oturduğunuzda oturmayı uzatın. Çünkü bu sofra başı, Allah huzûrunda hesâbını vermeyeceğiniz ömrünüzün bir parçasıdır.» diyor. Hasan-ı Basri (Allah rahmet etsin) : «Kişi kendisine, âile efrâdına, anne ve babasına yedirdiği yemekten mes'ûldür. Nereden kazandığının hesâbını verecektir. Yalnız dost ve ahbâblarına yedirdiğinden mes'ûl değildir. Allahu Teâlâ bunu sormaktan hayâ eder» demiştir.

Bu husustaki hadisler:

لَا تَزَالُ الْمَلٰئِكَةُ تُصَلِّي عَلٰى اَحَدِكُمْ مَا دَامَتْ مَائِدَتُهُ مَوْضُوعَةً بَيْنَ يَدَيْهِ حَتّٰى تُرْفَعَ

«Sizden herhangi birinizin yemek sofrası, misâfirinin önünde bulunduğu müddetçe melekler, onun için istiğfâr ederler.» (19) buyurmuştur. Horasan âlimlerinden bir zât, misâfirlerinin yiyemeyecekleri kadar bol yemek sofraya koyar, sebeb olarak da şu hadis'i rivâyet ederdi:

اِنَّ الْاِخْوَانَ اِذَا رَفَعُوا اَيْدِيَهُمْ عَنِ الطَّعَامِ لَمْ يُحَاسَبْ مَنْ اَكَلَ فَضْلَ ذٰلِكَ

«Kardeşlerinin yiyip de arttırdıkları yemeği yiyenden, o yemeğin hesâbı sorulmaz.» (20) Ben de artan yemeği yemekle bu mes'ûliyet-

---

(19) Taberâni «Evsat» ında Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(20) Kaynağı bulunamamıştır.

ten kurtulmak için misâfire fazla yemek getiririm, derdi. Yine haberde:

لَا يُحَاسَبُ الْعَبْدُ عَلَى مَا يَأْكُلُهُ مَعَ إِخْوَانِهِ

«Kul, dostları ile yediğinden hesâba çekilmez.» (21) buyurulmuştur. Hattâ bâzıları bu sebebden cemâat ile bol yemek yerlerdi. Yine haberde:

ثَلَاثَةٌ لَا يُحَاسَبُ عَلَيْهَا الْعَبْدُ أَكْلَةُ السَّحُورِ، وَمَا أَفْطَرَ عَلَيْهِ

وَمَا أَكَلَ مَعَ الْإِخْوَانِ

«Kul, üç yemekten mes'ûl değildir: Sahur, iftar ve dostları ile yediği yemeklerdir.» (22) diye vârid olmuştur. Hazret-i Ali (R.A.): «Bir «Sa'» [1040 dirhemdir] olsun, bir miktar yemeği dostlar ile birlikte yemek, benim için bir köle âzâd etmekten daha sevimlidir» diyor. Abdullah bin Ömer (R.A.): «İyi ve bol azık alarak yolda arkadaşlarına ikrâm etmek, kişinin şeref ve mürüvvetindendir.» buyurdu. Sâhabe-i Kirâm, «Bir sofrada toplanmak, ahlâki faziletlerdendir» derlerdi. Onlar, Kur'ân okumak için bir araya toplanır ve sonunda bir şey tatmadan yâni hafif bir şey yemeden ayrılmazlardı. Denildi ki, bâzı dostların böyle samimiyet havası içinde toplantılar tertib etmeleri, dünyâlık değil, âhiret işidir. Yine haberde [hadiste]:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: يَا ابْنَ آدَمَ جُعْتُ فَلَمْ تُطْعِمْنِي

فَيَقُولُ كَيْفَ أُطْعِمُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ. فَيَقُولُ جَاعَ أَخُوكَ

الْمُسْلِمُ فَلَمْ تُطْعِمْهُ، وَلَوْ أَطْعَمْتَهُ كُنْتَ أَطْعَمْتَنِي

«Kıyâmet günü Allahu Teâlâ kuluna:

— Ey Âdemoğlu, Ben acıktım beni yedirmedin. O şahıs:

— Sen âlemlerin Rabbisin, ben Seni nasıl yedirecektim yâ Rab, der. Allahu Teâlâ:

— Aç olan dîn kardeşin sana geldi de sen onu yedirmedin, eğer

---

(21) Bundan sonraki hadis'e dâhildir.

(22) Ezdi «Zuafâ» da Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

onu yedirseydin Beni yedirmiş gibi olurdun, buyurur.» diye vârid olmuştur. (23)

Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ إِذَا جَاءَكُمُ الزَّائِرُ فَأَكْرِمُوهُ ﴾

«Ziyaretçi size geldiği zamân, ona ikrâm edin» (24) buyurmuştur. **Yine Resûl-i Ekrem Efendimiz:**

﴿ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ غُرَفًا يُرَى ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا وَبَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا

هِيَ لِمَنْ أَلَانَ الْكَلَامَ، وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ، وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ ﴾

«Cennet'te içi dışından, dışı içinden görülen şeffaf köşkler vardır. Bunlar, tatlı ve yumuşak konuşan, yemek yediren ve insânlar uykuda iken namâz kılanlar içindir.» (25) buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

﴿ خَيْرُكُمْ مَنْ أَطْعَمَ الطَّعَامَ ﴾

«Hayırlınız; yemek yedireninizdir.» (26) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿ مَنْ أَطْعَمَ أَخَاهُ حَتَّى يُشْبِعَهُ، وَسَقَاهُ حَتَّى يَرْوِيَهُ بَعَّدَهُ اللّٰهُ مِنَ

النَّارِ بِسَبْعِ خَنَادِقَ، مَا بَيْنَ كُلِّ خَنْدَقَيْنِ مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ ﴾

«Kardeşini doyuncaya kadar yedireni, kandırıncaya kadar içireni Allahu Teâlâ, araları beşyüz senelik olan yedi hendek ile Cehennemden uzaklaştırır.» (27) buyurdu.

Ziyâretin iki âdâbı var: Biri ziyârete gitmekte, diğeri de yemek vermektedir.

---

(23) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(24) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk» da Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İbn Ebi Hâtem «İlel» de babasından rivâyet etmiştir.

(25) Tirmizî, Ali (R.A.) hadis'inden rivâyet etmiştir.

(26) Ahmed ve Hâkim, Suheyb'den (R.A.) rivâyet ettiler. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söyledi.

(27) Taberânî, Abdullah b. Ömer'den (R.A.) rivâyet etti.

MİSAFİR GİTMENİN ÂDÂBI :

Yemek vaktine denk getirecek şekilde ziyârete gitmek doğru değildir. Bu şekildeki ziyâret menedilmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde:

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ

«Ey imân edenler, Peygamberin evlerine yemeğe çağrılmaksızın girip de yemeğin pişmesini beklemeğe kalkışmayın.» (33 - Ahzâb : 53) Yâni «tam yemeğe hazırlandıkları sırada evlerine girmeyin» buyurulmuştur. Haberde şöyle vârid oldu:

مَنْ مَشَى إِلَى طَعَامٍ لَمْ يُدْعَ إِلَيْهِ مَشَى فَاسِقًا وَأَكَلَ حَرَامًا

«Dâvet olunmadığı sofraya giden kimse, gitmekle fâsık olduğu gibi, yediği de harâmdır.» (28) Fakat yemek vaktini gözetmediği hâlde, gittiği yerde sofraya tesâdüf eden kimse buyur edilmedikçe sofraya oturmamalıdır. Yemeğe buyur dendiği zamân, onların vaziyetine bakar; gönülden ve seve seve söylüyorlarsa oturur, utandıklarından ve nezâket kabilinden buyur ediyorlarsa oturmaz; «karnım tok» vesâire gibi sözlerle mâzeret beyân eder. Acıkmış olup sofra vaktini gözetmeden, karnını doyurmak maksadıyle dostlarından birine gitmesinde beis yoktur. Hattâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.) ile Hazret-i Ebû Bekir ve Hz. Ömer (R.A.) acıkmış olduklarından, yemek maksadıyle Ebü'l-Haysem ve Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin evlerine gitmişlerdir. Bu maksatla, bir din kardeşinin evine gitmek, yemek yedirme mükâfatını ihrâz etmesi bakımından, ona manevî bir yardımdır. Bu, Selefin âdetidir. Avn bin Abdullah el-Mes'ûdî'nin üçyüz altmış dostu var idi. Seneyi bunlar ile devreder, her gün birine giderdi. Bir başkasının da otuz dostu vardı. Her birine ayda bir kere giderdi. Yine diğer birisinin de yedi dostu vardı. Haftayı bunların yanında geçirirdi. Dostları onları biliyor ve onlar için hazırlanıyorlardı. Ve bunu bir ibâdet sayarlardı.

Hattâ gittiği evin sâhibini bulamazsa, sadâkatine inandığı ve memnun kalacağından emin olduğu için, yemeğinden yer, öyle çıkardı. Aç olan kimse, dostunun evinden izin almadan karnını doyurabilir. Zâten izinden gâye rızâdır; izin ise zımnen mevcûddur. Çok kimseler sarâhaten müsâade eder, fakat gönülden râzı değillerdir. Bu gibilerin yemeğini yemek mekrûhtur. Fakat müsâadesi alınamıyan o

---

(28) Beyhakî, Hz. Âişe'den (R.Aa.) rivâyet etmiştir.

gibi gâiblerin yemeğini yemek, mahbûb ve sevimlidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde bu şekilde, evlerinden yemek yenebilecekler arasında bir de:

أَوْ صَدِيقِكُمْ

«Yahud dostlarınız» (*) (24 - Nûr: 61) buyurulmuştur. Yâni tevekkel de olsa bunların evlerinden yiyebilirsiniz. Hattâ Resûl-i Ekrem Efendimiz bir gün Berire'nin [Hazret-i Âişe'nin azadlısı olan bir kadındır] evine girdi. Berire'de, kendisine hediye edilmiş et yemeği vardı. Resûl-i Ekrem ondan yedi ve: «Hediye yerini buldu» diyerek oradan ayrıldı. Çünkü Berire'nin buna memnun olacağını biliyordu. Binâenaleyh kat'î olarak izin vereceğini bildiği kimsenin evine böyle müsâadesiz gitmek câizdir. Aksi hâlde mutlaka müsâade almadan girilemez. Muhammed bin Vâsi' ve arkadaşları, izinsiz Hasan-ı Basri'nin evine girer ve bulduklarını yerlerdi. Hasan-ı Basri bu hâli gelip gördüğünde hoşuna gider, memnun kalır ve: «İşte biz böyle isteriz.» derdi. Hasan-ı Basri bizzât kendisi de bâzı bakkal dükkânlarının yiyecek maddelerinden birer tâne alır yerdi. Hişam, kendisine:

— Yâ Ebâ Sa'id! Sen ki takvâ husûsunda çok titizsin. Bu yaptığın nedir? Deyince, Hasan-ı Basri :

— Kur'ân'daki «ekil» âyetini oku, dedi. Hişam :

أَوْ صَدِيقِكُمْ

«Yahut sâdık dostlarınız» âyetini okuyunca, Hasan-ı Basri:

— İşte dostun yemeği yenir, dedi. Hişam :

— Sâdık kimdir? Diye sordu. Hasan-ı Basri :

— Sâdık, canının meylettiği ve gönlünün kendisi ile huzûr bulduğu kimsedir, dedi.

Bir cemâat Süfyân-ı Sevri'nin evine gitti ve kendisini evde bulamadılar. Hemen kapıyı açıp, sofrayı kurarak yemeğe başladılar. Tam o esnâda Süfyân-ı Sevri de içeri girdi: «Yahu ne güzel yaptınız. Siz böyle yapmakla bana Selefin ahlâkını hatırlattınız. İşte onlar böyle yaparlardı» dedi. Yine bir cemâat, Tâbiînden bir zâtı ziyârete gitti. Ne yazık ki bu zâtın sofraya koyacak bir şeyi yoktu. Hemen komşusuna koştu, komşusunu evde bulamadı. Tencereye baktı, yemek pişmiş, dolaba baktı ekmek var. Hemen aldığı gibi doğru misâfirlerine getirdi. Hâne sâhibi bunu öğrenince: «Çok güzel yaptın. Onlar bir daha böyle

---

(*) «...Sâdık dostlarınızın evlerinde yemenizde size bir günah yoktur...»

uğrarlarsa, yine hiç çekinmeden aynı şeyi tekrarlayabilirsin» dedi. İşte eve girmenin ve misâfirliğe gitmenin âdâbı budur.

MİSÂFİRİ YEDİRMENİN ÂDÂBI :

1 — Yemek yedirmenin başlıca âdâbı, masraf yapmadan hazır olanı sofraya koymaktır. Şâyet yedirecek yemeği ve elinde de parası yoksa, borca girmez. Muhtâç olduğu nafakasını hâzırda da olsa başkasına yedirmek mecbûriyetinde değildir. Zâhidlerden bir tânesi borç olarak aldığı yemeği yerken bir misâfir içeri girdi. Zâhid: «Eğer ben bu yemeği borç ile almasam sana da yedirirdim, fakat veresiye aldığım bir yemeği sana yediremem» dedi.

Yukarıda, misâfire yemek vermek için külfete girilmez demiştik. Külfet, kendisinin yiyemediğinden misâfirine yedirmektir. Hattâ Fudayl: «İnsânların birbirinden uzaklaşmaları külfettendir. Bir defa dostuna gider. Dostu bir sürü masraf edip külfete girer. Bunu gören dost, bir daha da gelemez, bu sûretle araları açılmış olur» dedi. Zâtın biri şöyle diyor: «Ben dostlarımdan bana gelene aldırış etmem, gelen gelsin. Çünkü külfete girmem, mevcûdum ne ise onu ortaya koyarım. Eğer külfete girersem, onun gelmesinden ağırlanır ve gelmesinden kendisini o zamân usandırmış olurum» dedi. Yine zâtın biri dostuna gittiğinde bir sürü külfete girdiğini görünce, kendisine: «Dostum, ne sen ne de ben yalnız iken bu yemekleri yeriz. O hâlde bu külfetin mânâsı nedir? Ya bu külfet ortadan kalkar, veyâ ben bir daha gelmem! İyisi mi sen bu külfeti kaldır ve biz de gidip gelelim» dedi.

Külfetin bir çeşidi de varını yoğunu misâfire takdim edip, âile efrâdını sıkıntıya düşürmektir. Rivâyet olundu ki: Adamın biri, Hazret-i Ali'yi evine dâvet etti. Hazret-i Ali: «Üç şart ile dâvetini kabûl ederim» dedi. Bunlar da: «Çarşıdan bir şey getirmeyeceksin, evine de ben geleceğim diye bir şey yığmayacaksın, varını yoğunu ortaya koyup çoluk çocuğunu rahatsız etmeyeceksin. Bu şartlar tahtında ben de gelirim» dedi. Seleften bâzıları, evinde olanın her çeşidinden sofraya getirirlerdi. (Bu, misâfire ikrâmdır).

Câbir b. Abdullah'a misâfirler geldi. O da ekmek ile sirkeyi sofraya koydu ve: «Eğer külfetten men'olunmasaydık, ben de külfete katlanır, size daha başka bir şeyler hazırlardım» dedi. Yine zâtın biri şöyle diyor: «Ziyâretine habersiz gelenlere hâzırda olanından yedir, külfete katlanma. Fakat, sen dâvet edersen elinden gelen ikrâmı yap». Selmân: «Resûl-i Ekrem, bizde olmayan şeyi misâfir için almak

(29) Buhârî'nin Hz. Ömer b. Hattâb'dan (R.A.) «Tekellüfden menolunduk» diye rivâyeti vardır.

sûretiyle külf«te girmememizi ve mevcûd ile yetinmemizi bizlere emretmiştir» (29) demiştir. Yûnüs aleyhisselâm, dostları kendisini ziyarete geldiklerinde, onlara bir parça arpa ekmeği, bir miktar da kendi mahsûlü olan fasulye yemeğini takdîm ederek: «Yiyiniz, eğer Allahu Teâlâ tekellüf edenlere lânet etmeseydi, ben de tekellüf eder size daha çeşitli yemekler hazırlardım» dedi. Enes bin Mâlik (R.A.) ve diğer bâzı sahâbiler, ekmek kırıntıları ve hurma döküntülerinden ne bulunursa misâfirin önüne koyarak: «Kendisine takdîm edileni tahkir eden ile, mevcûdunu hakir görüp misâfirine takdîm etmek istemeyenlerden, hangisinin daha büyük günâh işlediğini bilemeyiz.» derlerdi.

2 — İkinci edeb, ziyâretçiye aittir. Bu da ev sâhibinden, «şunu, bunu getir» diye muâyyen bir yemek istememelidir. Olur ki ev sâhibi ağırlanır ve güç vaziyete düşer. Hattâ hâne sâhibi, iki yemekten birini teklif ederse, misâfir dâimâ ehvenini tercîh etmelidir. Sünnet olan da budur. Haberde:

انه ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم بين شيئين الا اختار ايسرهما

«Resûl-i Ekrem, muhayyer bırakıldığı iki şeyden dâimâ ehvenini tercih ederdi.» (30) diye vârid olmuştur. A'meş Ebû Vâil'den şöyle hikâye ediyor. Ebû Vâil diyor ki: Bir arkadaşım ile Selmân'ın ziyâretine gittim. Bize bir miktar arpa ekmeği ile biraz da tuz getirdi. Arkadaşım «şu tuzun yanında biraz da sağter [kekik gibi bir ot] olsaydı» dedi. Bunun üzerine Selmân matarasını rehin vererek o otu aldı geldi. Yemeği bitirince arkadaşı «Bize verdiği ni'mete kanâat ettiğimiz Allah'a hamdederiz» dedi, Selman: «Eğer kanâat etseydin, benim matara rehinde olmazdı» dedi. Bu dediğimiz, ev sâhibinin vâziyetine göre değişir. Ev sâhibinde var veyâ almakta zorluk çekmezse, o zamân teklifte kerâhet yoktur. İmâm Şâfiî, Bağdâd'da Zagferânî'ye misâfir gittiği zamân, kendisinden çeşitli yemekler istemiştir. Zagferânî her gün pişecek yemek listesini hizmetkârına verirdi. Bir gün İmâm Şâfiî hizmetkârdan listeyi alır ve kendisinden de bâzı ilâveler yapar. Sofrada bu yemekleri gören Zagferânî, «Ben bunları listeye almadım» diye hizmetkâra çıkışınca, hizmetkâr, İmâm Şâfiî'nin kendi yazısı ile olan ilâveyi gösterir. Zagferânî de sevincinden, kölesi olan bu hizmetkârı âzâd eder. Ebû Bekr-i Kettânî «Seriyyü's-Sakatî'nin yanına gittim, ufalanmış ekmek getirdi, yarısını bir bardağa döktü. Ben: «Ne yapıyorsun? Onun hepsini bir nefeste yutarım» dedim. Se-

---

(30) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den (R.Aa.) rivâyet etmişlerdir. Müslim'in rivâyetinde «Günâh olmadıkça» kaydı vardır.

riy gülerek, «Senin bu samimiyetin, bir Hac sevâbından daha makbûldür» dedi. Bâzıları, yemek üç şekildedir, dediler: a) Yoksullar ile yemek: Bu sofrada iysâr yapmak, yâni yoksulların fazla yemesini sağlamak, b) Dostlarla yemek: Bu da çekinmeden samimi hava içinde olur. c) Ekâbir ile bir sofrada yemek: Bu da edebe riâyetle olur.

3 — Misâfiri yemeğe teşvik etmek, arzû ettiği şeyleri istemesini söylemek, bu sûretle onu memnûn etmeğe çâlışmaktır. Burada büyük fazilet vardır. Nitekim hadisde:

مَنْ صَادَفَ مِنْ أَخِيهِ شَهْوَةً غُفِرَ لَهُ وَمَنْ سَرَّ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فَقَدْ سَرَّ اللّٰهَ تَعَالَى

«Din kardeşinin arzû ettiği yemeği kendisine yediren kimsenin günâhları bağışlanır. Din kardeşini sevindiren, Allah'ı sevindirmiş olur.» (31) buyurulmuştur. Yine Câbir'in (R.A.) rivâyet ettiği bir hadisde Resûl-i Ekrem Efendimiz:

مَنْ لَذَّذَ أَخَاهُ بِمَا يَشْتَهِي كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَحَى عَنْهُ أَلْفَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ وَرَفَعَ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ دَرَجَةٍ وَأَطْعَمَهُ اللّٰهُ مِنْ ثَلَاثِ جَنَّاتٍ جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ، وَجَنَّةِ عَدْنٍ وَجَنَّةِ الْخُلْدِ

«Din kardeşinin canı çektiği bir şey ile ağzını tatlandıran kişiye Allahu Teâlâ bir milyon sevâb yazar, bir milyon günâhlarını mahveder, bir milyon derecesini yükseltir ve Allahu Teâlâ, Firdevs, Adn ve Huld olmak üzere üç Cennet'ten ona yemek yedirir.» (32) buyurmuştur.

4 — Misâfirine «yemek getireyim mi?» dememek. Yemeği varsa hiç sormadan sofrayı kurmaktır. Nitekim Sevri: «Dostun seni ziyârete geldiği vakit, «Yemek getireyim mi yer misin?» demeden sofrasını kurabilirse ne âlâ. Yemezse hemen kaldırırsın. Şayet yemek yedirmek niyetinde değilsen, hiç yemekten bahsetmemeli ve yemek göstermemelidir» demiştir. Yine Sevri şöyle diyor: «Yediğini çocuklarına yedirmeyecekse onlara göstermemelidir.» Sôfilerden biri şöyle diyor: «Yanınıza yoksul geldiği zamân onu yedirin, âlim geldiği zamân, ondan mes'ele sorun. Kurra geldiği zamân, ona da mihrabı gösterin.»

---

(31) Bezzâr ve Taberâni, Ebû'd-Derdâ'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(32) İbnü'l-Cevzi «Mevzû'at» ında zikretti.

DÖRDÜNCÜ BÂB

ZİYÂFETİN ÂDÂBI BEYÂNINDADIR.

Ziyâfette altı âdâb vardır. Bunlar: 1 — Dâvet, 2 — İcâbet, 3 — Mecliste bulunmak, 4 — Yedirmek, 5 — Yemek, 6 — Ayrılmaktır.

Şimdi biz, inşâallah, bunları açıklayacağız. Evvelâ ziyâfetin faziletini anlatalım. Hadîs:

لَا تَكَلَّفُوا لِلضَّيْفِ فَتُبْغِضُوهُ فَإِنَّهُ مَنْ أَبْغَضَ الضَّيْفَ فَقَدْ أَبْغَضَ اللّٰهَ وَمَنْ أَبْغَضَ اللّٰهَ أَبْغَضَهُ اللّٰهُ

«Misâfir için külfete girmeyin; misâfirin buna canı sıkılır. Kim ki misâfiri küstürürse, Allah'ı küstürmüş olur. Allah'ı küstürene de Allah buğz eder.» (33) Yine Resûl-i Ekrem:

لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُضِيفُ

«Misâfir ağırlamayan (istemeyen) kimsede hayır yoktur.» (34) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, ineği ve devesi bol bir kimseye uğradı. Bu adam, Resûl-i Ekrem'i yedirmedi. Birkaç koyunu olan bir kadına uğradı, kadın, misâfirine hemen bir koyun kesiverdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

أُنْظُرُوا إِلَيْهِمَا، إِنَّمَا هٰذِهِ الْأَخْلَاقُ بِيَدِ اللّٰهِ فَمَنْ شَاءَ أَنْ يَمْنَحَهُ خُلُقًا حَسَنًا فَعَلَ

---

(33) Ebû Bekir b. Lâl «Mekârim-i Ahlâk» da Selmân'dan (R.A.) ayrı bir ifâde ile rivâyet etmiştir.

(34) Ahmed, Ukbe b. Âmir'den (R.A.) rivâyet etti. Râviler arasında İbn Ebî Lahey vardır.

«Şunlara bakın: Bu ahlâk ancak, Allahu Teâlâ'nın yed-i kudretindedir, onu dilediklerine lûtfeder.» (35) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in âzâdlı kölelerinden Ebû Râfî anlatıyor: «Bir gün Resûl-i Ekrem'e bir misâfir geldi, Resûl-i Ekrem bana: **«Falan yahûdiye git, misâfirim geldiğini söyle ve bana recep ayına kadar bir miktar un versin de»** buyurdu. Yahûdi, rehin almadan vermem, dedi. Resûl-i Ekrem'e haber verdiğimde:

والله إني لأمين في السماء، أمين في الأرض، ولو أسلفني لأديته
فاذهب بدرعي وارهنه عنده »

«Allah'a yemin ederim ki, gökte de eminim, yerde de eminim. Eğer bana veresiye verseydi, gününde borcumu öderdim. Al şu zırhımı götür rehin ver de un al gel.» (36) buyurdu. İbrâhim aleyhisselâm, yemek yiyeceği zamân, bir iki mil mesâfede kendisiyle yiyecek bir misâfir arardı. Bu sebebten kendisine «Misâfir babası» denirdi. Bu misâfirperverlikteki sadâkatinin delili olarak, el'an medfûn bulunduğu Hebron [Halîlürrahman] (*) mağarasında her gün üç yolcudan yüz yolcuya kadar yemek yedirilmektedir. Burasını idâre eden zât, bugüne kadar buranın hiç bir akşam misâfirsiz kalmadığını söylemiştir. Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) «İnsân nedir?» diye sorulduğunda, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

إطعام الطعام، وبذل السلام »

«Yemek yedirmek ve herkese selâm vermektir.» (37) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem'e, «Keffârât ve derecât nelerdir?» diye sorduklarında:

إطعام الطعام، والصلاة بالليل والناس نيام »

«Yemek yedirmek ve insânlar uykuda iken namâz kılmaktır.» (38)

---

(35) Harâiti, «Mekârim-i Ahlâk» da mürsel olarak Ebû'l-Minhal'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(36) İshak b. Râhuye «Müsned» inde, Harâiti «Mekârim-i Ahlâk» da, İbn Marduye Tefsir'de rivâyet etmişlerdir.

(37) Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Ömer'den (R.A.) ayrı ifâde ile rivâyet etmişlerdir.

(38) Tirmizî ve Hâkim, Muâz'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, «Sahîhtir» demiştir.

(*) Halen İsrail işgali altındadır.

diye cevâb vermişlerdir. «Hacc-ı mebrûr hangisidir?» diye sordukların da da :

فَقَالَ إِطْعَامُ الطَّعَامِ وَطِيبُ الْكَلَامِ

«Yemek yedirmek ve güzel konuşmaktır.» (39) buyurmuşlardır. Enes (R.A.) «Misâfirin girmediği (gelmediği) eve melek girmez.» demiştir. Ziyâfet vermenin ve yemek yedirmenin fazîletini bildiren daha pek çok haberler [hadîsler] vardır.

Şimdi âdâbını anlatalım :

DÂVET

Dâvet eden zâta yakışan kötü kimseleri değil, iyi kimseleri dâvet etmektir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir kişiye duâsında :

أَكَلَ طَعَامَكَ الْأَبْرَارُ

«Yemeğini iyiler yesin.» (40) demiştir. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.)

لَا تَأْكُلْ إِلَّا طَعَامَ تَقِيٍّ وَلَا يَأْكُلْ طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيٌّ

«Ancak iyilerin yemeğini ye, yemeğini de ancak iyiler yesin.» (41) buyurmuştur. Zenginleri değil, hâssaten fakirleri seçmelidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz :

شَرُّ الطَّعَامِ طَعَامُ الْوَلِيمَةِ يُدْعَى إِلَيْهَا الْأَغْنِيَاءُ دُونَ الْفُقَرَاءِ

«Yemeklerin en fenası, zenginlerin dâvet edilip de fakirlerin çağırılmadığı düğün yemekleridir.» (42) buyurmuştur. Dâvetinde akrabalarını ihmâl etmemek ve onları sırasıyla çağırmak lâzımdır. Çünkü bu gibi cemiyetlere onları çağırmazsa aralarının bozulmasına sebeb olur. Dâvetinde gösteriş ve âlâyişten kaçınmalıdır. Gâyesi gönül almak ve Peygamberimiz Efendimizin (S.A.V.) sünnetini yerine getirmek olmalıdır. İcâbetten hoşlanmayan veyâ kendisinden hoşlanılma-

(39) Hac bahsinde geçmiştir.
(40) Ebû Dâvûd, sahîh sened ile Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(41) Zekât bahsinde geçmiştir.
(42) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

yanı çağırmamalı, seve seve geleni çağırmalıdır. Süfyân-ı Sevrî: Sevmediği kimseyi dâvet etmek bir hatâdır. Şâyet bu zât, dâvete icâbet ederse hatâ iki olur. Çünkü istemeyerek onu yemeğe zorlamıştır. Takvâ sâhiblerini dâvet etmeli, fâsıkları dâvet etmemeli, dedik. Çünkü müttakiyi yedirmekte ibâdetine, fâsıkı yedirmekte ise fıskına yardımcı olmak vardır. Bir terzi, İbn Mübârek'e: «Ben, sultânların elbiselerini dikerim, acaba onların zulümlerinde onlara yardımcı oluyor muyum?» diye sordu. İbn Mübârek: «Hayır, yardımcı olan sen değil, sana iğne ile ipliği satandır. Sen ise, zalemenin tâ kendilerindensin.» dedi.

Dâvete icâbet, sünnet-i müekkededir. Hattâ bâzı yerlerde vâcib olduğunu söyleyenler de vardır.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz:

لَوْ دُعِيتُ إِلَى كُرَاعٍ لَأَجَبْتُ وَلَوْ أُهْدِيَ إِلَيَّ ذِرَاعٌ لَقَبِلْتُ

«Kürâ' denilen yere de [Tebûk yakınında bir yerdir.] **dâvet edilsem; icâbet eder, bir paça yemeği ikram etseler kabûl ederdim»** (43) buyurmuştur.

YEMEK DÂVETİNE İCÂBETİN ÂDÂBI

Dâvete icâbetin beş âdâbı vardır:

Birincisi — Zengin fakir seçmeden herkesin dâvetine gitmek. Bunun aksi, yasak olan kibir alâmetidir. Kibir korkusu ile bir çokları hiç bir dâvete icâbet etmemişler, başkasının çorbasına intizâr, zillettir, demişlerdir. Bir diğeri: «Elimi başkasının çanağına sunduğumda ona boynumu bükmüş olurum.» dedi. Kibirlilerin bâzıları ise, zenginlerin dâvetine gider, fakirlerin dâvetine gitmezler. Bu hâl, tamâmen sünnete aykırıdır. Zirâ Resûl-i Ekrem, yoksulların hattâ kölelerin bile dâvetine giderdi. (44) Hasan b. Ali (R.A.) bir gün katır üzerinde dilencilerin yanından geçerken, onları, kum üzerine açtıkları sofrada ekmek artıklarını yerken gördü. Onlara selâm verdi. Onlar selâmı aldıktan sonra «Ey Resûlün kızının oğlu, buyur bizimle yemek ye.» dediler. O da «Olur. Allah kibr edenleri sevmez» dedi. Binitinden inerek onlarla berâber yedi. Sonra yine selâm vererek ayrılırken: «Ben sizin dâvetinize iştirak ettim. Siz de benim dâvetimi teşrif edin» diyerek onları yemeğe dâvet etti. Onlar da kabûl ettiler ve dâvetine icâbet ettiler.

---

(43) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(44) Tirmizi ve İbn Mâce, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Hasan b. Ali (R.A.) onlara iyi bir ziyâfet verdi ve kendileri ile berâber yedi.

«Elimi çanağına uzattığım kimseye boynum büküktür» diyenin sözü, bâzılarına göre sünnete aykırı görülmüşse de, öyle değildir. Şâyet dâvet eden, onun icâbetinden memnûn olmaz ve onu minnet altına almak isterse, o zamân zillet olur. Resûl-i Ekrem, yapılan dâvete icâbet ederdi. Çünkü dâvet edenin memnûn kalacağını ve bunu kendisi için bir şeref sayacağını bilirdi. Demek ki bu, vaziyete göre değişir. Yedirmekten ağırlanan ve dostlar için külfete katlanan kimsenin dâvetine icâbet sünnet değildir. Mümkün olduğu kadar mâzeret beyânı ile onu baştan savmak lâzımdır. Sôfilerden biri: «Misâfirin, kendi rızkını yediğine ve onun dâvetini kabûl ile üstünlük gösterdiğine inanan kimselerin dâvetine icâbet et, başkalarının dâvetine değil» demiştir. Seriyyü's-Sakatî, (Allah rahmet etsin) Allah tarafından mes'ûl tutulmayacak ve mahlûkun minneti altına girmeyecek şekilde helâl lokmanın hasretini çekmiştir. Dâvet olunan kimse minnet altında kalmayacağını ve dâvetin samimi olduğunu bildiği zamân, dâveti kabûl etmemesi uygun olmaz. Ebû Türâb en-Nahşâbî (45): «Bana takdim edilen bir yemekten kaçındığım için ondört gün aç kaldım» dedi. Mârûf Kerhîye: «Herkesin dâvetine gider misin?» diye sorduklarında: «Ben bir misâfirim, nereye indirirlerse oraya konaklarım» demiştir.

İkincisi — Hâtırlı olmayan fakirin dâvetinden çekinmeyeceği gibi, mesâfe uzaklığından ötürü de dâvetten kaçınmamalıdır. Âdeten gidilmesi mümkün olan her mesâfedeki dâveti kabûl etmelidir. Bunun için Tevrât veya diğer kitâblarda: «Bir mil mesâfede hasta ziyâretine, iki mil mesâfede cenâze teşyîine, üç mil mesâfede dâvete icâbet et, dört mil mesâfede kardeşliğini ziyârete git» denilmiştir. Dâvete icâbet ve hastayı ziyâret, dirilerin hakkı olduğundan, takdim edilmiştir. Resûl-i Ekrem, hadîsinde:

لو دعيت الى كراع بالغميم لاجبت

«Eğer Kürâ'ı Gamîm'e de dâvet edilsem icâbet ederdim.» (46) buyurmuştur. Gamîm, Medîne'ye bir kaç mil uzakta olan bir yerdir.

---

(45) Adı, Asker b. Husayn'dır. Hâtem-i Asamm'a arkadaş olmuştur. 245 Hicrî'de Bâdiye'de ölmüştür.

(46) Tirmizî'nin, Enes'den (R.A.) bu meâlde bir rivâyeti vardır. Bakınız Tirmizî Tercemesi C. 2, sf. 445'de 1353 numaralı hadîs.

Resûl-i Ekrem, Ramazan-ı Şerifte oraya gidince hem iftâr etmiş, hem de namâzı seferi olarak kılmıştır. (47)

Üçüncüsü — Oruçlu [Buradaki oruç nâfile oruçtur.] olduğu için dâvetten geri kalmamalı, iştirak etmelidir. Eğer dâvet eden onun yemesinden mutlaka memnûn oluyorsa, orucunu bozup yemeyi ve dâvet edeni sevindirmelidir. Dostunun gönlünü hoş etmenin sevâbı, oruçtan alacağı sevâbtan daha çok olduğunu bilmelidir. Şâyet, yemesiyle gönlünden memnûn kalacağını kestiremiyorsa, görünüşteki ısrârını samimi kabûl ederek yemelidir. Şâyet, dâvet sâhibinin ısrârının yapmacık olduğunu anlıyorsa, mâzeret beyân ederek orucunu bozmamalıdır.

Dâvette orucunu bozmak istemeyen bir kişiye Resûl-i Ekrem:

تَكَلَّفَ لَكَ أَخُوكَ وَتَقُولُ إِنِّي صَائِمٌ

«Kardeşliğin senin için bu kadar külfete girdiği hâlde, sen «Oruçluyum» demekte hâlâ ısrâr ediyorsun.» (48) buyurdu. İbn Abbâs: «İyiliklerin en üstünü, kendi nâfile orucunu bozmak sûretiyle arkadaşlarına ikrâmda bulunmaktır.» buyurdu. Hâne sâhibinin gönlünü hoş etmek maksadiyle tutmakta olduğu nâfile orucunu bozmak, ibâdet ve güzel ahlâktır. Sevâbı, oruca devâmından daha çoktur. Şâyet orucunu bozmazsa, ona yapılacak ikrâm, güzel koku sürmek ve tatlı sohbet etmektir.

Dördüncüsü — Yemeğinin, evinin, mefrûşatının helâl olduğu şübheli olan veyâ içki ve benzeri yasak olan şeyler sofrasında bulunan, evi ipek minderler, gümüş kaplar, canlı resimlerle süslü olan ve meclisinde çalgı, oyun, eğlence, dedi-kodu, çekiştirme, koğuculuk, yalan, iftirâ ve benzeri kötülükler bulunan kimsenin dâvetine icâbet edilmez. Bunların bulunması icâbete mânidir. Hattâ bâzılarına gitmek mekrûh ve bâzılarına gitmek ise harâmdır. Dâvet eden, zâlim, bid'at sâhibi, fâsık ve kötü bir insân olup dâvetiyle şöhret ve gösteriş peşinde koşuyorsa, yine dâvetine icâbet edilmez.

Beşincisi — Dâvete icâbet eden kimsenin ecir kazanabilmesi için, gâyesi karnını doyurmak olmamalıdır. Bu niyetle giderse, dünyâlık peşinde gezmiş olur, belki aşağıda sıralanan niyetlere sâhib olmalıdır:

---

(47) Taberânî'nin «Sağîr» indeki rivâyetinde «Akîk'de iftar eder ve namâzını kısaltırdı» şeklindedir. Akik ile Medine arasında üç mil veyâ daha fazla mesâfe vardır. Kürâ'ı Gamîm ise, Mekke ile Usfân arasındadır.

(48) Beyhakî, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Dârekutnî de aynı meâlde Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

a) Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

«لَوْ دُعِيتُ إِلَى كُرَاعٍ لَأَجَبْتُ»

«Kürâ'a da dâvet edilsem icâbet ederdim.» hadisine uyarak sünneti yerine getirmeği,

b) Yine Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

«مَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّاعِيَ فَقَدْ عَصَى اللّٰهَ وَرَسُولَهُ»

«Dâvete icâbet etmeyen, Allah'a ve Resûlüne isyân etmiştir.» (49) hadis-i şerifine uyarak isyândan kaçınmağı,

c) Yine Resûl-i Ekrem'in:

«مَنْ أَكْرَمَ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فَكَأَنَّمَا أَكْرَمَ اللّٰهَ»

«Müslümân din kardeşine ikrâm eden, Allah'a ikrâm etmiş olur.» (50) hadis-i şerifine uyarak, dâvet edene ikrâmı,

d) Yine Resûl-i Ekrem Efendimizin:

«مَنْ سَرَّ مُؤْمِنًا فَقَدْ سَرَّ اللّٰهَ»

«Mü'mini sevindiren, Allah'ı memnûn etmiş olur.» (51) hadisine uyarak, dâvet edeni sevindirmeği,

Resûl-i Ekrem, Allah için sevişenlerin, birbirini yedirmelerini ve ziyâret etmelerini şart koştuğundan, Allah için sevişenlerden olabilmek için, sevdiklerine yedirmeğe hazırlandığı gibi, ziyâfete giden de bu niyetle gitmelidir.

e) Gitmemekle aleyhinde «Kötü huyludur, kibirlidir» gibi dedikodulardan kendisini kurtarmağı niyet etmelidir.

Şu saydıklarımız, dâvete icâbette aranacak altı niyettir. Bunlardan yalnız bir tanesinin bile, insanı Allah'a daha çok yaklaştıracağı âşikârdır.

---

(49) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(50) İsfehânî, Tergîb ve Terhib'de Câbir'den (R.A.): Ukaylî, Ebû Bekir'den (R. A.) rivâyet etmişlerdir.

(51) Yukarıda geçmiştir.

Geçmiş büyüklerden birisi «Yemeğe, içmeğe varıncaya kadar her işimde bir hayır niyetine sahib olmayı severim» demiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem, hadisinde:

إنما الأعمال بالنيات وإنما لكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته
إلى الله ورسوله فهجرته إلى الله ورسوله . ومن كانت هجرته
إلى دنيا يصيبها أو امرأة يتزوجها . فهجرته إلى ما هاجر إليه

«Ameller (in kıymeti) **ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur. Her kimin hicreti Allah'a ve Resûlüne müteveccih ise, hicreti Allah'a ve Resûlüne ulaşır. Her kimin de hicreti kendisine isâbet edecek dünyalığa veya nikâh edeceği bir kadından dolayı ise, artık hicreti** (Allah'ın ve Resûlünün rızâsına değil) **hicret sebebi olan şeye müntehîdir.»** (52) buyurmuştur. Niyet, ancak tâat ve mübah olan şeylere te'sir eder. Menhiyata te'siri olamaz. Meselâ, dostlarını memnûn etmek için içki veya başka bir harâm için onlara müsâade ettikten sonra, «Beni niyetim kurtarır. Zirâ ameller niyete göredir» demesi, kendisine bir fayda sağlamaz. Bunun aksine olarak, en büyük ibâdet olan gazâ ve harbde, dünyalığı, rütbe, servet ve ün almağı niyet etmesi, bu gazâ ve harbi ibâdet olmaktan çıkarır. Demek ki niyet, tâat ile mübahda müessir olur. Mübah olan bir işde iyiliği niyet ederse sevâb, kötülüğü niyet ederse günâh kazanır. Bunun gibi, ibâdetlerde Allah rızâsına niyet ederse mükâfat, riyâ ve gösteriş gibi şeyleri niyet ederse günâh kazanmış olur.

DÂVET OLUNAN MECLİSTE BULUNMANIN ÂDÂBI

Odaya girmenin âdâbı:

Mütevâziyâne bir şekilde odaya girip, müsâit bulduğu yere oturmalıdır. Dâvet olunan yere zamanında gitmeli, ne vaktinden evvel, ne de halkı bekletecek şekilde sonraya kalmalıdır. Odada kimseyi rahatsız etmemeli, ev sâhibinin gösterdiği yeri kabûl edip oturmalıdır. Çünkü belki ev sâhibi yerleri ona göre ayarlamıştır. Ev sâhibine muhâlefet göstermek, programını bozar. Meclistekiler, kendisine önde

---

(52) Buhârî ile Müslim, Hz. Ömer b. Hattâb'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Buhârî'nin birinci hadîsidir. Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 1, sahife 1'e bakınız.

yer gösterirlerse de onlara tevâzu göstermelidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz hadisinde:

إِنَّ مِنَ التَّوَاضُعِ لِلّٰهِ الرِّضَا بِالدُّونِ مِنَ الْمَجْلِسِ ه

«Meclisin aşağı tarafını kabûl etmek, Allah için tevâzudandır.» (53) buyurmuştur. Kadınlar tarafına bakan kapıya doğru oturmamalıdır. Yemeklerin geldiği tarafa fazla bakmamalı; bu gibi hareketler hafifliktir. Yanına gelip oturanın hâl ve hatırını sormalı ve ona hürmette bulunmalıdır.

Ev sâhibi, yatmak üzere gelen misafire, helâyı, abdest alma yerini ve kıble istikametini göstermelidir. İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî'ye böyle yapmıştır. İmâm Mâlik, misafirlerinden önce kendi elini yıkamış ve «Hâne sâhibi, dâvet ettiği için, önce kendi elini yıkamalıdır» demiştir. Sonunda da, en son gelen ile, yemeği için, sona kalmalıdır.

Dâvet yerine giden kimse, orada gördüğü kötü şeyi, gücü yettiği takdirde, değiştirmelidir. Gücü yetmediği takdirde onu dili ile reddederek oradan ayrılmalıdır. Bu kötü şeyler de, ipek minderler, gümüş ve altun kaplar, sûretler, çalgılar, oyunlar, açık saçık kadınlar ve benzeri harâm olan şeylerdir. Hattâ Ahmed b. Hanbel: «Gittiği yerde yüzü gümüş işlemeli sürme kabı veya cibinlik gibi ince perde görse, yine oturamaz. Çünkü bunlar, soğuğa ve sıcağa mukavemeti olmayan ve gizleme vazifesini bile göremeyen lüzûmsuz şeylerdir. Duvarlara ipeklerin asılmış olduğunu görürse, yine çıkar. Hattâ kiraladığı evde veya girdiği hamâmda sûret [resim] bulursa, onları kazıtmalıdır. Eğer buna gücü yetmezse, oradan da çıkmalıdır.» demiştir. İmâm Ahmed, ancak kapı sürgüleri gümüşten olan yerlerde oturmağa cevaz vermiştir.

Ahmed b. Hanbel'in bu sözleri doğrudur. Ancak tül perdeler ile duvarlara asılan ipekler, harâm değildir. Harâm olan, yalnız erkeklerin ipek giymeleridir. Nitekim hadisde:

هٰذَانِ حَرَامٌ عَلٰى ذُكُورِ أُمَّتِي حِلٌّ لِإِنَاثِهَا ه

«Bunlar (İpek ve altun) ümmetimin erkeklerine harâm, kadınlarına helâldir.» (54) buyurulmuştur.

---

(53) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da; Ebû Nuaym, «Riyâzü'l-Müteallimîn»de Talha b. Ubeyd'den ceyyid sened ile rivâyet etmişlerdir.

(54) Ebû Dâvûd, Neseî ve İbn Mâce, Hz. Ali'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Duvarlarda asılı olan ipeklerle erkeklerin bir münâsebeti yoktur. Belki evlâ olan, mübah olmalarıdır. Çünkü Âyet-i Celile'de:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ

«De ki, Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri kim harâm eder?» (7-A'raf:32) buyurulmuştur. Gösteriş için olmadıkça, bir mahzûr yoktur. Şâyet, erkekler bunlara bakarak zevk aldıkları için harâmıdır, demek istiyorsa, bu da yanlıştır. Çünkü erkeklerin, kadınların giydikleri ipeklere bakması helâl oluyor da, duvarda asılı ipeklere bakmaları neden harâm olsun?

YEMEĞİ HAZIRLAMANIN ÂDÂBI

Bunun da beş âdâbı vardır:

1 — Birinci vâzife, yemeği acele hazırlamaktır. Bu, misafire ikrâmdır. Resûl-i Ekrem Efendimiz (S.A.V.) bir hadisinde:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ

«Allah'a ve âhiret gününe imân eden, misafirine ikrâm etsin.» (55) buyurmuştur. Ekseriyet toplandığı, vakit geldiği hâlde bir-iki kişinin geç kalması hâlinde, mevcûtların hakkı tercih edilir ve sofra kurulur. Ancak, geç kalanlar fakir veya kalbi kırılacak kimseler ise, beklemekte beis yoktur. Allahu Teâlâ'nın:

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ

«İbrâhimin (Allah indinde) şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?» (51-Zâriyât: 24) Âyetindeki «İkrâm olunmuşlar» ifâdesinin mânâsı da, «Hemen yemekleri verilmiş» demektir. Nitekim.

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ

«Hemen bir bahâne ile ehline gitti, bir semiz dana getirdi.» (51-Zâriyât: 26) Âyetleri, buna delâlet etmektedir. «Revğan», sür'atle gitmek demektir. Bâzılarına göre, gizlice gitmektir. Bâzılarına göre de «bir but et getirdi». Buna «icl» denmesi, acele getirmesindendir.

---

(55) Buhârî ile Müslim, Süreyc'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Hâtem-i Esamm: «Acele Şeytan'dan, teenni [ağır olmak] rahmândandır. Yalnız beş şeyde acele sünnettir. Bunlar da:

«Misafiri yedirmek, cenâzeyi defnetmek, yetişkin kızı evlendirmek, borcu ödemek, günâha tevbe etmektir» demiştir. (56) Düğünün ilk gününde yemek vermek sünnet, ikinci gününde âdet, üçüncü gününde ise riyâdır.

2 — Yemeği sıraya koymak, (Mideyi yumuşak tutmak için) —varsa— önce meyveyi koymak. Tıbbi bakımdan da bu daha doğrudur. Çünkü hazmı daha kolaydır. Kur'an-ı Kerîm'de de bu tertibe riâyet edilerek:

وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ

«Tercih ettikleri meyvelerden ve canları arzû ettiği kuş etlerinden (yerler)» (56-Vâkı'a: 20, 21) buyurulmuş, meyve et üzerine takdim edilmiştir. Meyveden sonra ise, et ve tirit takdim edilmelidir. Zirâ Resûl-i Ekrem:

فَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ

«Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.» buyurmuştur. Bunun üzerine bir de tatlı getirirse her çeşit iyi yemekleri toplamış olur. Allahu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîmde İbrâhim Aleyhisselâm'ın, misafirine büryan [bir nevi kuzu kebabı] takdim ettiğini ve bunun bir ikrâm olduğunu haber vermesi, et yemeğinin, iyi bir ikrâm olduğuna delîldir. Yine Allahu Teâlâ iyi yemekleri tavsif ederken şöyle buyuruyor:

وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى

«Ve size bal ve et indirdik» (2-Bakara: 57). Et'e Selvâ denmesi, etin, diğer yemeklerin de yerini tutup, yiyen kimseyi teselli ve teskin etmesi bakımındandır. Etin yerini hiç bir yemek tutamaz. Bunun için Resûl-i Ekrem de:

سَيِّدُ الْإِدَامِ اللَّحْمُ

«Yemeklerin en üstünü et'tir» buyurdu. Allahu Teâlâ, bal ve et'i tavsif ettikten sonra:

---

(56) Tirmizi, Sehl b. Sa'd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

«Size rızk ettiklerimizin iyilerinden yiyin.» (2-Bakara: 57) buyurmuştur. Bu da et ile tatlının, yemeklerin iyisinden olduğunu bildirmektedir. Ebû Süleyman Dârânî: «Yemeklerin iyisini yemek, Allahu Teâlâ'nın rızâsını celbeder» demiştir.

Bütün bu tayyibât, temiz ve iyi yemekler, bir de soğuk su içmek ve sonunda ılık su ile elleri yıkamakla tamamlanır. Me'mûn (57): «Buzlu su içmek Allah'a şükrü gerektirir» dedi. Ediblerden biri: «Dostlarını dâvet edip onlara koruk aşı ve borani (58) yedirip bir de soğuk su içirdin mi işte ziyâfeti tamamlamış oldun» demiştir. Bir ziyâfette fazla masraf eden hâne sahibine, hekimin biri: «İyi pişmiş ekmeğin, keskin sirke ve bir de soğuk suyun bulundu mu kâfi idi, bu masraflara hiç de lüzûm yoktu!» dedi. Diğer hakim'in biri: «Bir kap yemek üzerine bir tatlı, mütenevvi yemeklerden çok daha iyidir, bir çeşitten doymak, çok çeşitli yemeklerden hayırlıdır.» dedi. Denildi ki, yeşil sebzelerin bulunduğu sofrada melekler de hâzır olur. Bu gibi yeşil sebzelerle sofrayı süslemek de müstehabdır. Haberde, İsrail Oğullarına inen sofrada Hilyon otu veya Pırasadan başka her çeşit sebze mevcûttu diye vârid olmuştur. Yine bu sofrada başucunda sirke, kuyruk tarafında da tuz bulunan bir de balık ve üzerlerinde birer zeytin ve birer de nar bulunan yedi çörek vardı. Sofranın bu şekilde bezenmesi, insanın zevkini ve iştahını arttırır.

3 — Yemeklerin iyisini önce getirmeli ki, arzû edenler onlardan bolca yiyebilsin de sonradan çok yemeğe lüzûm göstermesinler. Halbuki ehl-i keyif, fazla yemek için önce kaba sonra da nefis yemekleri sofraya koymakla lüzûmundan fazla yemek yemiş olurlar. Bu ise sünnete ve sıhhate aykırıdır. Halbuki eskiler bütün yemekleri ortaya kor, herkes canı arzû ettiğinden yemekle karnını doyurmuş olurdu. Aynı zamanda fazla da yemezlerdi. Ev sahibinin başka yemeği bulunmadığı takdirde: «İşte yemek budur, karnınızı bundan doyurmaya çalışın» derdi.

Hattâ bâzı mürüvvet sahiplerinin, yemeklerin listesini misâfirlerine arzettiği de hikâye edilir. Irak'tan gelen şeyhin birine Şam'da sofra kurmuşlar ve bir yemeği öne sürmüşler. Şeyh: «Irak'ta bu yemeği en sona alırlar» demesi üzerine, Şam'lılar: «Bizde de usûl böy-

---

(57) Abbâsî halifelerindendir ve Hârûn Reşid'in oğludur.

(58) Me'mûn'un veziri Sehl'in kızı Boran'ın icad ettiği hazmı kolay bir yemektir. Boran'a nisbet edilerek «Boranî» denilmiştir.

ledir. Fakat bu adamın başka yemeği yoktur; ilki de bu, sonu da budur» demeleri üzerine, Şeyh mahcûb olmuştur. Başka birisi: «Birkaç kişi bir evde misâfirdik. Bize kurutulmuş ve pişirilmiş kelle getirdiler, ondan bir şey yedik fakat doymadan bıraktık. Çünkü üzerine başka bir çeşit ve hiç olmazsa meyve bekliyorduk. Ne yazık ki o yemek kalktıktan sonra leğen ibrik gelince, birbirimize bakakaldık. O sırada meşâyıhtan şakacı bir zat «Allah gövdesiz başlar yaratmağa kaadirdir» dedi. Hâdiseyi anlatan adam devamla «biz o gece sâhura kadar ekmek artıklarını arayacak kadar aç bekledik» dedi. Bunun için ya, bütün yemekleri ortaya koymalı, yâhut başka yemek olmadığını haber vermelidir.

4 — Misâfirler elini çekmeden yemekleri kaldırmamalı, belki son lokmayı da yemek isteyen olur. O yemeğin son lokmasını yemek, onun için, başka yemekten daha hayırlı olabilir.

Sofilerden ve aynı zamanda çok şakacı bir zât olan Sutûri (59) şöyle anlatıyor: İleri gelenlerden bir kaç kişi ile zengin bir cimride misâfir bulunuyorduk. Bir kuzu geldi. Misâfirler, kuzuyu parçaladı. Bunu gören cimri dayanamadı, daha yarıyı yememiştik ki hizmetkârına «Kuzuyu kaldır, çocuklar yesin» dedi. Ben de hizmetkârın arkasından koştum. «Nereye gidiyorsun?» diyenlere, «çocuklarla yemeğe gidiyorum» dedim. Bunun üzerine cimri ev sâhibi utanarak, kuzuyu geri getirtti.

Yine bunun gibi, misâfirler çekilmeden, kendisi elini çekmemelidir. Çünkü misâfirlerden, belki utanıp yiyemiyen olur. Hattâ kerem sâhibi insanlar, yemek çeşitlerini misâfirlerine bildirir ve onları yemekte serbest bırakırlardı. Bitirmeğe yakın, kendisi de diz çökerek «Bismillâh» der, elini yemeğe uzatır ve: «Haydi benimle berâber yiyin.» der ve bu sûretle onların doymalarına yardım ederdi. Bu ise, güzel bir harekettir.

5 — Sofraya yetecek kadar yemek getirmelidir. Yemeği az koymak, mürüvvet değildir. Fazlası da — hele koyduğu yemeği tamâmen yemelerini arzû etmiyorsa — isrâf ve riyâ olur. Ancak gönül hoşluğu ile, misâfirlerinin yemeğin hepsini yemelerini istiyor ve artan ile yümn ü bereket kasdediyorsa, o zaman zarâr etmez. Zirâ hadisde: «Misâfirin önünden artan yemeği yiyen kimseye, o yemekten sorulmaz.» buyurulmuştur. İbrâhim b. Edhem, sofraya pek çok yemek

---

(59) Sutûri, pâdişahların perdedârına ve Kâ'benin perdesini taşıyana verilen addır. Bu isimle bilinen iki şahıs vardır. Biri Ebû Hasan Ali b. el-Fadl, diğeri Abdülâziz Muhammed b. Nasr'dır. Bu zât ise bunlardan başka birisidir ve künyesi Ebû Abdillah'tır

koymuştu. Süfyân-ı Sevri: «İsrâf değil mi, ne yapıyorsun?» deyince İbrâhim: «Misâfirin önüne konan yemekte isrâf olmaz.» demiştir. Bu maksatla olmadığı takdirde, sofraya fazla yemek koymak, külfet olur.

İbn Mes'ud (R.A.): «Yemeği ile gösteriş yapanın dâvetine icâbetten nehyolunduk.» demiştir. Sahâbeden pek çokları, bu gibilerin yemeğini mekrûh saymıştır. Bunun için Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) sofrasında yemek artmamıştır. Zirâ onlar, ihtiyaçtan fazla yemeği sofrada bulundurmaz ve hattâ tam doyuncaya kadar da yemezlerdi.

Âdâblardan birisi de, pişirdiği yemeklerden evvelâ kendi ev halkına ayırmalıdır ki, gözleri misâfirin sofrasında kalmasın. Şâyet böyle yapmazsa, onlar misâfirin sofrasından artanı beklerler. Bir şey artmayınca da canları sıkılır, misâfirin aleyhinde dedi-kodu yaparlar. Bu sûretle de, çoluk çocuğunun arzû ettiği yemeği misâfirlerine yedirmekle onlara ihânet etmiş olur. Misâfirin, sofrada artan yemeği götürmeğe hakkı yoktur. Sofiler, buna zillet derler. Ancak, ev sâhibi sarâhaten izin verir veya artan yemeği götürmesinden memnûn kalacağını bilirse, o zaman götürebilir. Hâne sâhibinin muvafakatini aldıktan sonra, artan yemeği, arkadaşlar arasında müsâvi şekilde bölmeli ve herkes hissesine düşeni almalı veya utandığından değil, gönülden arkadaşına müsâade ettiğini alabilmelidir.

DÂVETTEN DÖNMENİN ÂDÂBI

Bunun üç âdâbı vardır:

1 — Ev sâhibi, misâfirleri ile beraber kapıya kadar çıkmalıdır. Bu, misâfire ikrâmdır. Resûl-i Ekrem, böyle emretmiştir. Nitekim hadisde:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ

«Allah'a ve âhirete îmân eden, misâfirine ikrâm etsin.» buyurmuştur. Diğer bir hadiste:

اِنَّ مِنْ سُنَّةِ الضَّيْفِ اَنْ يُشَيَّعَ اِلَى بَابِ الدَّارِ

«Misâfiri, kapıya kadar uğurlamak, usûldendir.» buyurmuştur. Ebû Katâde şöyle anlatıyor: «Hâbeş Kıralı Necâşî'nin bir heyeti Resûl-i Ekrem Efendimizi ziyârete gelmişti. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bizzât onlara hizmete başladı. Bunu gören Ashâb: «Biz varız, sen otur, yâ Resûlallah» demeleri üzerine, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

﴿كَلَّا إِنَّهُمْ كَانُوا لِأَصْحَابِي مُكْرِمِينَ وَأَنَا أُحِبُّ أَنْ أُكَافِئَهُمْ﴾

«Hayır, aslâ müsâade edemem. Çünkü onlar benim Ashâbıma orada (Habeşistan'da) ikrâm ettiler, ben de bizzât mukaabelede bulunmak isterim.» demiştir.

Misâfire tam mânasiyle ikrâm etmek için geldiğinde, sofra başında ve giderken kendisine güler yüz göstermek ve hoş sohbette bulunmaktır. Misâfirin asıl arzû ettiği güler yüz, tatlı dil ve hüsn-i kabûldür.

Evza'î'ye: (60) «Misâfire ikrâm nedir?» diye sormuşlar, Evza'î «Güler yüz ve tatlı dildir» demiştir.

Yezid b. Ebî Ziyâd da: (61) «Abdurrahman b. Ebi Leylâ'nın (62) huzûruna her girdiğimde, benimle güzel konuşur ve bana nefis yemekler yedirirdi.» demiştir.

2 — Misâfir, —her ne kadar kendisine gereği gibi ikrâm yapılamamışsa da— gönül hoşluğu ile ve memnûniyetini ifâde edecek şekilde ayrılmalıdır. Böyle yapmak, iyi ahlâk ve tevâzuun eseridir. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz (S.A.V.):

﴿إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ﴾

«Muhakkak ki kişi güzel ahlâkı sâyesinde, gündüz oruçlu, gece ibadet edici (olanların) derecesine yükselir.» (63) buyurmuştur.

Eskilerden birinin verdiği bir ziyâfette dâvetlilerden birisi bulunamamıştı. Dâvet edildiğini duyunca sonradan ev sâhibine geldi. Ev sâhibi:

— Ne var, ne istiyorsun? diye sordu. Adam:

— Dâvet etmiştiniz, geç haber aldım ve şimdi geldim, dedi. Ev sâhibi:

— İyi ama, dâvet bitti, misâfirler dağıldı gitti. Adam:

---

(60) Evzâî, Dımeşkli [Şamlı] büyük fakîh Abdurrahman b. Ömer'dir.

(61) Benî Hâşim'in azadlılarından, Kûfeli bir zâttır. Hadîs rivâyetinde bulunmuştur. 137 Hicride ölmüştür.

(62) Medine'li ve Ensâr'dandır. Birçok rivâyetleri vardır. Kabilesi kendisine bir hükümdar kadar saygı gösterirdi.

(63) Taberânî «Kebîr» inde Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Hâkim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiş ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre, sahîhtir, demiştir.

— Artan bir şey kalmadı mı, isterse bir ekmek ufağı olsun bana yeter, dedi. Ev sâhibi:

— Maalesef hiç bir şey kalmadı dedi. Adam:

— O halde yemeğin piştiği tencereyi getirin onu sıyırayım, dedi. Ev sâhibi:

— Maalesef onu da yıkadık, deyince, misâfir: «Elhamdülillâh» diyerek oradan ayrıldı. Bunu görenler:

— Ne idi, nasıl oldu bu iş? Diye sorduklarında, adam:

— Ev sâhibi bizi hayır niyetiyle dâvet etti. [Yetişemedim, sonra gittiğimde de yine iyi niyetle geri çevirdi.] Biz de memnûn olarak ayrıldık. dedi.

İşte tevâzu, güzel ahlâk budur. Şöyle hikâye olundu: Cüneyd-i Bağdâdî'nin hocasını, bir çocuk dört kere babasının ziyâfetine dâvet etti. Fakat her defâsında da babası bu zâtı kovdu. Her defâsında çocuğun gönlünü hoş etmek için dâvete icâbet ettiği gibi, babasının arzûsuna uyarak da geri dönerdi.

İşte bu gibiler, belâyı Mevlâdan bilen, Allah için tevâzu ile zillete düşen, tevhid ile huzûr bulup red ve kabûlü Allah'ın bir imtihânı kabûl eden, insanların ikrâmı ile koltukları kabarmadığı gibi, onların tahkirine de aldırış etmeyip her şeyi Allah'tan bilen kimselerdir. Bunun için biri: «Ben dâvete hiç de icâbet etmek istemem. Fakat icâbetimin sebebi, Cennet'in yemeklerini hatırlamak içindir. Cennet'in yemekleri nefis, zahmetsiz olduğu ve herhangi bir şekilde hesâb sorulmıyacağı için, dâvet yemeği de öyledir.» demiştir.

3 — Ev sâhibinin müsâadesini almadan çıkmamalı, gönlünü alıncaya kadar oturmalıdır. Misâfir olarak gittiği yerde ev sâhibine ağırlık vermemek için, üç günden fazla kalmamalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz:

الضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ فَمَا زَادَ فَصَدَقَةٌ

«Misâfirlik üç gündür. Bundan fazlası sadakadır.» (64) buyurmuştur. Ev sâhibi samimî olarak ısrâr ederse, o zaman daha da fazla kalabilir. Misâfire bir yatak te'min etmek, müstehabdır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

(64) Buhârî ile Müslim, Ebû Şurayh-ı Huzâ'î'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

فِرَاشٌ لِلرَّجُلِ، وَفِرَاشٌ لِلْمَرْأَةِ، وَفِرَاشٌ لِلضَّيْفِ وَالرَّابِعُ لِلشَّيْطَانِ

«Bir yatak kendisinin, biri âilesinin, biri de misâfirinindir. Bundan fazlası şeytân içindir.» (65) buyurmuştur.

FASIL

YEMEKTE RİÂYET EDİLMESİ GEREKEN ŞER'Î VE TIBBÎ MÜTEFERRİK ÂDÂB BEYÂNINDADIR.

1 — Sokakta yemek:

İbrâhim en-Nahai (66) : «Sokakta yemek, âdi bir harekettir.» dedi ve bunu Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) isnâd etti. (67) Fakat isnâdı garibdir. Abdullah b. Ömer (R.A.): «Biz, Resûl-i Ekrem zamanında (bâzan) yürürken yer ve ayakta iken de su içerdik.» demekle bunun aksini nakletmiştir. Meşhûr bir zât da, sokakta yerken görülmüştür. Kendisine: «Sokakta niçin yiyorsun?» diye sorduklarında: «Yazıklar olsun, neden böyle söylüyorsunuz? Acıktık, yemek için eve mi gidelim?» demiştir. Kendisine: «Hiç olmazsa mescide gir» diyenlere de: «Yemek için Allah'ın evine girmekten hayâ ederim!» demiştir. Bu iki zıd görüşü şu şekilde te'lif edebiliriz: Âdetler, muhit ve şahıslara göre değişir. vaziyeti itibariyle sokakta yiyebilecek seviyede olanlar için sokakta yemek bir tevâzûdur. Fakat vaziyeti ile mütenâsip olmayan kimselere, sokakta yemek mekrûh olduğu gibi, hattâ şahidliğine dahi te'sir eder ve mürüvvetsizliğine delil olur.

2 — Hz. Ali'nin (R.A.) öğütleri:

— Hz. Ali (R.A.): «Yemeğe tuz ile başlayan kimseyi, Allahu Teâlâ yetmiş dertten kurtarır.

— Her gün yedi adet acve hurması yiyen kimsenin midesinde hastalık kalmaz.

— Her gün yirmi adet kuru üzüm yiyen kimsenin bedeninde ârıza kalmaz.

---

(65) Müslim, Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(66) Tâbiîn'in ileri gelenlerinden bir zâttır.

(67) Taberânî, Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Adiy «Kâmil» de hem Ebû Ümâme ve hem de Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

— Et, eti bitirir. Tirit Arab yemeğidir. Bıskarıcat [tavuk ve et suyu] (68) mideyi genişletir, baldırları büyütür.

— İnek eti hastalık, sütü ve yağı şifâdır.

— Az yemek şartiyle, içyağı da hastalığı izâle eder.

— Lohusaya en faydalı yemek, olgun hurmadır.

— Balık, şişmanlığı giderir, insanı zindeleştirir.

— Misvak kullanıp Kur'an okumak, balgamı izâle eder.

— Yaşamak isteyenler, erken kahvaltı etmeli, akşamları az yemeli, ayakkabı giymeli, cinsî münasebeti azaltmalı ve fazla borç yapmamalıdır.»

3 — Bir tabibin Haccac'a tavsiyeleri:

Haccac, tabibin birine: «Bana tavsiyede bulun, bulunacağın tavsiyeye göre hareket edeyim» dedi. Tabib: «Evlenirsen genç kadın al. Genç olan, körpe hayvanın etini ye. Yemeği iyi pişirmeden yeme. Hasta olmadıkça keyfî olarak ilâç kullanma. Dalında olgunlaşan meyveyi ye. Yemeği iyice çiğne. Canının istediği yemeği ye. Yemek üzerine su içme. Su içer içmez, hemen üzerine yemek yeme. Küçük ve büyük abdestini bekletme. İdrarın hapsi, mecrâsı kapatılan nehrin, etrafını tahrip etmesi gibi, vücudu tahrip eder. Gündüz yemekten sonra biraz uyu. Akşam yemeğinden sonra — yüz adım da olsa — yürümeden uyuma.» demiştir. Arabların **«Sabah kahvaltısından sonra yat uzan, akşam yemeğinden sonra gezin.»** sözü bu mânâdadır. Nitekim Kur'an-ı Kerîmde:

﴿ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴾

«Sonra salınarak ehline gitti.» (75-Kıyâme: 33) buyurulmuştur. Buradaki «Yetemattâ» aslında «Yetemattatu» idi. Bir cinsten üç harfin bir arada bulunması kerîh olduğu için, biri hazfedildi. «Temdü» de «Temdüdü» idi. Tahfiflik için, dal harfinin biri hazfedilmiştir

4 — Evden çıkmadan yemek yemenin zarûreti:

Haberde:

﴿ قَطْعُ الْعُرُوقِ مَسْقَمَةٌ، وَتَرْكُ الْعَشَاءِ مَهْرَمَةٌ ﴾

---

(68) Bıskarıcat, iyice pişen et veyâ tavuk, bir zaman suyu içinde kaldıktan sonra pırasa, havuç ve hilyon ile pişer kabilaşır, soğur, yıkanır. Sonra ebâriz denen bir etle tekrar pişirilir. Sonra et suyu ve tortuları atılır, şeker ile yeniden pişirilir, zaâferan ile ıyvanır ve bu suretle mideyi genişlendiren bir ilâç olmuş olur.

«Damarları kesmek hastalığa, akşam yemeğini kesmek ise ihtiyârlığa sebebtir.» (69) diye vârid olmuştur. Arablar: «Akşam yemeğini terketmek, uylukların yağını eritir.» derler. Hakimlerden biri oğluna şöyle öğüt vermiştir: «Oğlum, sabah kahvaltını yapmadan dışarı çıkma. Çünkü kahvaltı sâyesinde halım ve ağırbaşlı olursun. Aynı zamanda çarşıda gördüğün her şeye de canın çekilmemiş olur.» demiştir. Hakimin biri, tavlı ve şişman bir adama kinâye yolu ile: «Sırtındaki kadifeyi kim dokudu ve bunu nasıl te'min ettin?» deyince, adam: «Ekmeğin özünü, genç hayvanın etini yemekle; menekşe ile yağlanıp keten elbise giymekle te'min ettim.» diye cevâb vermiştir.

5 — Himye, diyet [rejim]:

Bâzıları, «Perhiz, hastalara faydalı, sağlamlara zarârlıdır.» dediler. Diğer bâzıları da: «Diyet edenlerin tehlikeden korunmaları kat'i, âfiyet bulmaları şüphelidir. Sıhhatli iken de diyete riâyet, güzeldir.» demişlerdir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Süheyb'i (R.A.) hurma yerken gördü. Halbuki gözünün biri ağrıyordu. Ona:

أَتَأْكُلُ التَّمْرَ وَأَنْتَ رَمِدٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّمَا آكُلُ بِالشِّقِّ الْآخَرِ

«Gözün ağrıdığı halde, hurmayı nasıl yiyorsun?.» deyince, Suheyb şaka yollu: «Yâ Resûlallah, ağrımayan tarafından yiyorum.» diye cevâb verdi. (70) Bu cevâb, Resûl-i Ekrem'in hoşuna gitti ve gülümsedi.

6 — Cenâze sâhiblerini yedirmek:

Ölü evine yemek götürmek müstehabtır. Câfer b. Ebi Tâlib'in ölüm haberi geldiği vakit, Resûl-i Ekrem :

إِنَّ آلَ جَعْفَرٍ شُغِلُوا بِمَيِّتِهِمْ عَنْ صُنْعِ طَعَامِهِمْ فَاحْمِلُوا إِلَيْهِمْ مَا يَأْكُلُونَ

«Muhakkak ki Câfer'in ölümü, çoluk çocuğunu yemek pişirmekten alıkoymuştur; onlara yiyecek götürün.» (71) buyurmuştur. Cenâze evine üç gün yemek vermek sünnettir. Ölü evine gelen yemekten

---

(69) İbn Adiy «El-Kâmil» de Abdullah b. Cerad'dan (R.A.) birinci fıkrayı: ikinci fıkrayı da Tirmizi, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İbn Mâce de ikinci fıkrayı Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(70) İbn Mâce, Suheyb'den (R.A.) «İsnâd-ı ceyyid» ile rivâyet etmiştir.

(71) Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Abdullah b. Câfer'den (R.A.) hasen sened ile, İbn Mâce ayrıca Esmâ binti Amîs'den rivâyet etmiştir.

herkes yiyebilir. Ancak ağıtçılar için hazırlanan yemek, yenmez. Ölü sâhibinin bunlara yemek vermesi lâzım gelmez.

7 — **Zâlimlerin ziyâfeti :**

Zâlim olan kimsenin ziyâfetine gitmek doğru değildir. Şâyet, mecbûriyet hâsıl olursa, az yemelidir. Hattâ tezkiyecilerden biri, sultânların ziyâfetine giden kimsenin, şehâdetini kabûl etmemiştir. Adam: «Ben mecbûriyet karşısında gittim» dedi. Tezkiyeci: «Ama iyi yemeklere hücum edip, büyük lokmalara sarıldığını gördüm. Buna da mecbûr değildin ya!» dedi. Bir müddet sonra Sultân, bu tezkiyeciyi yemeğe zorladı «Yemekten ye» dedi. Tezkiyeci : «Ya yemeğinden yemem veyâhut da tezkiyeciliği bırakırım» deyince, hükümdar başka tezkiyeci bulamadığı için kendisini serbest bıraktı. Hikâye olundu ki, Zünnûn-ı Mısrî (72) hapsedilmişti. Birkaç gün yemek yemedi. Bunu duyan kardeşliği bir kadın, kendi el emeğinden arttırdığı bir yemeği gardiyanla ona gönderdi. Fakat o yine yemeği reddetti. Kadın: «Helâl kazancımdan sana yemek gönderdim. Niye yemedin?» diye kendisine itâb edince, Zünnûn, gardiyanın elini işaret ederek: «Evet yemek helâldi, fakat zâlimin tabağında idi. Onun için yemedim» dedi. İşte bu hareket, takvanın son haddidir.

8 — Hikâye olundu ki, Feth-i Mûsulî, Bişr-i Hâfî'yi ziyarete gitti. Bişr-i Hâfî, hizmetkârı Ahmed Celâ'ya bir miktar para vererek: «Git iyi ekmek ve nefis katık al gel» dedi. Ahmed Celâ: «İyi pişmiş ekmek aldım, sonra Resûl-i Ekrem'in yalnız süt hakkında «Allah'ım! **Bunu bize mübârek kıl ve rızkımızı bundan arttır»** dediğini hâtırladım. Bunun için bir miktar da süt aldım. Nefis katık olarak da hurmayı seçtim, aldım ve eve geldim. Fethi Mûsulî oturdu kendi başına yedi ve artanı alıp gitti. Bunun üzerine Bişr-i Hâfî: «Yemeğin nefisini getir dediğimin sebebini biliyor musunuz? Çünkü nefis yemek, samimi şükrü gerektirir. Beni niçin dâvet etmediğini biliyor musunuz? Çünkü misâfir ev sâhibini dâvet etmez. Artanı niçin götürdüğünü biliyor musunuz? Zirâ tevekkül sahih olduğu vakit, azık taşımakta beis yoktur.» dedi. Ebû Ali er-Ruzbârî (Allah rahmet etsin) bir ziyâfette bin kandil yaktı. Birisi kendisine: «İsrâf ettin» dedi. Ebû Ali bu zâta: «İçeri gir bak, Allah rızâsı için olmayıp gösteriş için yanmış hangi ışık bulursan onu söndür» dedi. Adam içeri girdi baktı ve söndürecek bir ışık bulamadı. Ebû Ali el-Ruzbârî bir defâ satın aldığı küll-

---

(72) İsmi, Ebû'l-Feyyâz veyâ Sevban b. İbrâhîm'dir. Sarı sakallı kâmil bir zât idi. Hicrî 245 târihinde vefât etmiştir. Büyük evliyaullahtandır. Tabakat kitâblarının başında hayâtı yazılıdır.

yetli miktardaki şekerden mihrâblı kubbeli bir yapı yaptırdı ve sonra da dervişlere: «Şunu yağma edin» diye emir verdi.

9 — **İmâm Şâfiî'nin yemek hakkındaki öğütleri:**

İmâm Şâfiî: «Yemek dört şekilde yenir» dedi:

1 — Tek parmak ile yemek; bu kibarlıktandır.

2 — Çift parmak ile yemek; bu da kibirdendir.

3 — Üç parmak ile yemek; bu da sünnettendir.

4 — Dört veyâ beş parmak ile yemek; bu da boğazının kuludur. (oburdur.)

Dört şey bedeni kuvvetlendirir:

1 — Et yemek, 2 — Güzel koku, 3 — Münâsebet olmadan çok yıkanmak, 4 — Keten elbise giymek.

Dört şey bedeni zayıflatır:

1 — Fazla münâsebet, 2 — Fazla düşünce, 3 — Aç karnına çok su içmek, 4 — Çok ekşi yemek.

Dört şey gözün nûrunu azaltır:

1 — Pisliğe bakmak, 2 — İdâm edilene bakmak, 3 — Kadının edep yerine bakmak, 4 — Kıbleye arka çevirip oturmak.

Dört şey cinsi münâsebeti arttırır:

1 — Serçe, kuş eti, 2 — Itrıfili ekber, 3 — Fıstık, 4 — Maydanoz yemek.

Dört türlü uyuma şekli vardır:

1 — Sırtüstü uyumak: Peygamberler uykusudur. Onlar, göklere bakarak bunların yaradılışı üzerinde düşünürler.

2 — Sağ omuz üzerine yatmak, âlimler ve âbidlerin uykusudur.

3 — Sol omuz üzerine yatmak, pâdişahlar uykusudur. Hazmı kolaylaştırır.

4 — Yüzükoyun yatmak, bu da şeytanlar uykusudur.

Dört şey aklı çoğaltır:

1 — Fazla ve lüzûmsuz konuşmamak, 2 — Misvâk kullanmak, 3 — Sâlihlerle berâber olmak, 4 — Âlimler ile düşüp kalkmak.

Dört şey ibâdet sayılır:

1 — Dâimâ abdestli gezmek, 2 — Çok secde etmek, 3 — Camilere devâm etmek, 4 — Çokça Kur'ân okumak.

Yine İmâm Şâfiî: «Aç karnına hamâma girip çıktıktan sonra yemeyen kimsenin nasıl yaşadığına; kan aldırır aldırmaz yemek yiyen kimsenin nasıl ölmediğine, şaşarım» demiştir.

Yine İmâm Şâfiî: «Veba hastalığının en faydalı ilâcı menekşedir» dedi. Doğrusunu Allah bilir.

(İhyâ - Cilt : 2 - Kitâb : 1'in sonu)

İhyâu 'Ulumi'd - Din (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

İKİNCİ KİTAB:

KİTÂBU ÂDÂBİ'N - NİKÂH

(NİKÂH ÂDABI KİTABI)

(ÜÇ BAB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB : EVLENMEĞE TEŞVİK VE EVLİLİKTEN İÇTİNAB ETTİRMEK BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB : EVLENMEDE VE EVLENENLER ARASINDA RİAYET EDİLMESİ GEREKEN EDEBLER BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB : EVLENDİKTEN SONRA AYRILINCAYA KADAR RİAYET EDİLMESİ GEREKEN ÂDÂB-I MUÂŞERET BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

NİKÂH ADABI KİTABI

Hamd, Allah'a mahsûstur. (O'na hamd ederim.) O Allah ki, vehim okları O'nun sun'-i bediinde [güzel eserinde] bir gedik ve bir menfez bulamaz. O'nun san'atının inceliği karşısında akıllar duraklar; şaşkınlık ve hayret içinde ric'ate mecbûr kalırlar. O'nun ni'metleri, lütûf ve ihsânları —isteseler de istemeseler de - ardı arkası kesilmeden bütün âlemleredir.

O Allah ki, insânları nutfeden yaratıp aralarında yakınlık ve hısımlık bağlarını te'sis etmesi, yarattığı şehvet hissi ile onları evlenmeğe mecbûr edip nesillerini yaşatması, sonra aralarındaki akrabalığa ehemmiyet vermesi, sonra bu sebeble zinâyı harâm edip son derece takbîh etmesi, zinâya yeltenmeyi açık ve çirkin bir cürüm kabûl edip evlenmeyi mübâh ve onu emir ve teşvik etmesi, O'nun en güzel ve en ince vasıflarından birini teşkil etmektedir.

Kâr ve zarâr, iyi ve kötü, kolay ve çetin, dürülmüş ve dağılmış olarak, İlâhî mukadderat deryâlarının insânlar üzerine akıtılmış olduğuna tenbîh için, izzetlerini yıkmak ve kuvvetlerini kırmak üzere insânlara ölümü mukadder kılan, sonra rahim tarlasına tohumunu saçtırmakla ölümün getirdiği boşluğu doldurmak üzere yeni mahlûklar yaratan Allah'ı noksân sıfatlardan tenzîh ederim.

Hesâba sığmayacak, ölçülüp sayılamıyacak kadar sonsuz salât ve selâm, korkutucu ve müjdeleyici olarak gönderilen, Hazret-i Muhammed'e ve Onun Âl ve Ashâbı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Nikâh dîni korumağa yardımcı, şeytanı zillete uğratıcı olduğundan, Allah'ın bu düşmânına karşı en sağlam bir kal'a ve hisarı ve Resûl-i Ekrem'in, diğer peygamberlere karşı iftihâr edeceği nesil çokluğunun yegâne sebebidir. O hâlde bundan daha ziyâde, sebeblerini araştırmağa, sünnet ve âdâbına riâyet edilmeğe, fasıl ve kısımlarını tafsîl ve izâha lâyık, ne olabilir?

Evlenmenin ahkâmından bilinmesi lüzûmlu şeyler, üç bâbda açıklanabilir :

BİRİNCİ BÂB

BU BÂB EVLENMEYİ TEŞVİK VE EVLENMEKTEN İÇTİNÂB ETTİRMEK BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki, âlimler evlenmenin faziletinde ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı evlenmeyi ibâdet ile iştigâlden üstün ve efdal zannedecek kadar ileri gitmiş; diğer bir kısmı, nikâhın faziletini kabûl etmekle berâber, şehvet galebe etmeyip cinsî münâsebete zorlamadığı hâllerde, ibâdeti evlenmek üzerine tercîh etmişlerdir. Diğer bir kısmı da: «İlk kadınların ahlâkı dürüst ve kazançlar da meşrû olduğu için, her ne kadar o zamân evlenmek daha makbûl idi ise de, bu zamânda evlenmemek daha makbûldür» dediler. Hakikatin tecellîsi için evvelâ evlenmeyi teşvîk veyâ meneden âyet ve hadîsleri; sonra evlenmenin te'min ettiği kâr ve zarârları anlatmamız lâzım ki, ancak bu sâyede bu gaailelerden kurtulanlara evlenmenin efdal, kurtulamayanlara da evlenmeyi terketmenin fazîleti anlatılmış olsun.

Evlenmeğe teşvîk :

Bu husûstaki âyetler :

1 —

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ

«İçinizden bekârları (erkek ve kadın) evlendirin.» (24-Nûr: 32)

2 —

فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ

«Kocalarına ric'atle evlenmelerine mâni olmayın.» (2 - Bakara : 232) Bu da, evlenmeyi engelemekten bir nehiydir.

3 —

﴿ لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةً ﴾

«Biz senden evvel Resûller gönderdik ve onlara da zevceler ve evlâtlar verdik» (13 - Ra'd: 38) âyetinde Hak Teâlâ peygamberleri överken, onların evliliklerini de anlatmıştır.

4 —

﴿ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ ﴾

«Onlar, Rabbimiz! Eşlerimiz ve çocuklarımız hususundaki gözümüzü aydın kıl, bize iyi bir eş ve hayırlı evlâtlar ver, derler.» (25 - Furkan: 74) Allahu Teâlâ, evlenmeyi istedikleri için, dostlarını övüyor:

Denildi ki, Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, evlenmiş olan peygamberlerden bahsetmiştir. Hattâ Yahyâ aleyhisselâm da evlendi ve fakat münâsebette bulunmadı. Böyle yapması, evlenme sünnetini yerine getirmek ve gözünü nâmahremden korumak için idi.. İsâ aleyhisselâm ise, âhir zamânda yere indikten sonra evlenecek ve çocuğu olacaktır.

Hadîsler:

1 —

« النِّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَقَدْ رَغِبَ عَنِّي »

«Nikâh, benim sünnetimdir. Sünnetimden i'raz eden, benden yüz çevirmiş sayılır.»

2 —

« النِّكَاحُ سُنَّتِي فَمَنْ أَحَبَّ فِطْرَتِي فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِي »

«Evlenmek, benim sünnetimdir. Fıtratımı sevenler, sünnetimi yerine getirsinler.» (73)

---

(73) Ebû Ye'lâ «Müsned»inde, takdim ve te'hir ile ve «Hasen» sened ile İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

3—

تَنَاكَحُوا تَكْثُرُوا فَإِنِّي أُبَاهِي بِكُمُ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى بِالسِّقْطِ

«Evlenin çoğalın. Zirâ doğan çocuk düşük de olsa, kıyâmet günü ben sizin çokluğunuzla iftihâr ederim.» (74)

4 —

مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي وَإِنَّ مِنْ سُنَّتِي النِّكَاحَ، فَمَنْ أَحَبَّنِي فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِي

«Sünnetimden i'raz eden benden değildir; sünnetlerimden birisi de evlenmektir. Beni sevenler sünnetimi yerine getirsinler.» (75)

5 —

مَنْ تَرَكَ التَّزَوُّجَ مَخَافَةَ الْعَيْلَةِ فَلَيْسَ مِنَّا

«Geçim korkusu sebebiyle evlenmeyen bizden değildir.» (76) Bu hadis, evlenmemeyi değil, evlenmemek için gösterilen sebebi yeriyor.

6 —

مَنْ كَانَ ذَا طَوْلٍ فَلْيَتَزَوَّجْ

«Kudret sâhibi olan evlensin.»

7 —

مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ، وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ. وَمَنْ لَا فَلْيَصُمْ، فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ

«İçinizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Zirâ evlenmek gözleri (harâmdan) daha çok korur, zinâdan daha çok muhâfaza eder, Gücü yetmiyen kimse ise oruç tutsun. Çünkü orucun şehveti kıran bir has

---

(74) Ebû Bekir b. Merdûye, Tefsir'inde «Düşük de olsa» hâriç, İbn Ömer'den (R. A.); Beyhakî «Marifet»inde bu ziyâde ile, rivâyet etmişlerdir.

(75) Birinci şıkkını Buhârî ile Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet ettiler. Diğer şıkları yukarıda geçti.

(76) İbn Mâce, Hz. Âişe'den (R.Aa.) rivâyet etmiştir.

sası vardır.» (77) Bu hadis-i şerif, gözü harâmdan ve izzeti hayâsızlıktan korumak için, evlenmeye teşvik ediyor. «Vicâ» hayvanları burmak demektir. Burada şehveti kırmaktan kinâyedir.

8 —

إذا أتاكم من ترضون دينه وأمانته فزوجوه إلا تفعلوه تكن فتنة في الأرض وفساد كبير »

«Dîn ve emniyetine inandığınız kimseler, size geldiği vakit onları everin, eğer böyle yapmazsanız yeryüzünde büyük bir fitne ve fesâd olur.» (78) Evlenmeyi teşvik eden bu hadis-i şerifte, illet olarak fesâd korkusu gösterilmektedir.

9 —

من نكح لله وأنكح لله استحق ولاية الله »

«Allah için evlenip, Allah için evlendiren, Allah'ın dostluğunu kazanır.» (79)

10 —

من تزوج فقد أحرز شطر دينه فليتق الله في الشطر الثاني »

«Evlenen kimse dînimin yarısını korumuş olur. Artık, diğer yarısında da Allah'a karşı gelmekten sakınsın.» (80). Bu hadis, fesâddan korunmak için evlenmenin efdaliyetini ifâde etmektedir. Çünkü ekseriyetle insânın dînini ifsâd eden midesi ve edep yeridir. Evlenmekle bir tarafını korumuş olur.

11 —

كل عمل ابن آدم ينقطع إلا ثلاث ... وولد صالح يدعو له »

«Âdemoğlunun (ölümü ile) her ameli kesilir, ancak üç şeyden

---

(77) Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(78) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(79) Ahmed, Mu'âz b. Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(80) İbn Cevzî «El-İlel» de Enes'den (R.A.); Taberânî «Evsat» ında başka ifâde ile; «Müstedrek» de başka ve sahih isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

(kesilmez): **Kendisi için duâ eden sâlih oğlundan...»** (81) Hayırlı evlâda ise ancak evlenmekle erişilir.

Bu husûsta İslâm büyüklerinin sözleri:

Hazret-i Ömer (R.A.): «İnsânı nikâhtan ancak, âcizlik ve fâcirlik meneder.» buyurdu. Hz. Ömer, bu sözü ile, dînin evlenmeğe mâni olmadığını, ancak bu iki kötü hasletin mâni olduğunu bildirmiştir. Abdullah bin Abbâs (R.A.): «Kişinin, ibâdeti, ancak evlenmek ile kemâl bulur» demiştir. İbn Abbâs (R.A.), bu sözü ile evlenmeği ibâdetten ve ibâdetin tamâmından kabûl etmiş gibi oluyorsa da, esâs maksadı, ibâdetin kalb huzûru ile makbûl olacağını, şehvetin galeyanı esnâsında kalbin huzûrunun da ancak evlenmekle mümkün olabileceğini ifâde etmektir. Bunun için bizzat kendisi erginlik çağına gelen, İkrime, Geriba ve diğer kölelerini çağırarak: «Arzû ediyorsanız sizi evereyim. Zirâ kişi zinâ ettiği vakit îmân kalbinden çıkar.» dedi. İbn Mes'ûd (R.A.): «Allah huzûruna bekâr olarak varmamak için, ömrümden on gün kaldığını da bilsem, evlenmeyi tercih ederim.» demiştir. Muâz bin Cebel'in (R.A.), kendisinin de yakalandığı bir tâun hastalığından, iki âilesi birden öldü. Hasta hasta: «Beni everin. Zirâ ben bekâr olarak ölmeyi istemem» demiştir.

Mezkûr misâller, bu iki zâtın şehvetlerinin mevzuubahis olmayıp, sırf evlenmekte fazilet olduğuna inanmış olduklarını göstermektedir.

Hazret-i Ömer (R.A.) çok evlenir ve: «Çocuk yetiştirmek için evleniyorum» derdi. Sahâbeden biri, kendisini Resûl-i Ekrem'in hizmetine tahsis etmişti. Dâimâ onun yanında bulunurdu. Bir gün Resûl-i Ekrem:

أَلَا تَتَزَوَّجُ

— **Niçin evlenmiyorsun, evlensene?** diye sordu. Sahâbe:

— Hem hizmetinizden ayrılmak istemem, hem de fakîrim, hiç bir şeyim yok, nasıl evleneyim? deyince, Resûl-i Ekrem sükût etti. Bir müddet sonra Resûl-i Ekrem aynı suâli tekrârladı, o zât da aynı şekilde mukaabelede bulundu. Fakat sonra kendi kendine şöyle düşündü: «Resûl-i Ekrem'in bunu tekrâr etmesinde bir hikmet var. O, dünyâ ve âhiretime yarayışlı, beni Allah'a yaklaştıracak ve hakkımda hayırlı olanı bilir. Şayet üçüncü defâ bana böyle bir teklifte bulunursa, artık ben de evlenmeğe gayret edeceğim» dedi. Yine üçüncü defâ olarak Resûl-i Ekrem:

«— **Niçin evlenmiyorsun, evlensene?»** deyince adam:

(81) Bu hadîs'in benzerini, Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

— Evet beni, yâ Resûlallah, dedim. Resûl-i Ekrem:

«— **Falan kişilere git ve onlara Resûl-i Ekrem, sizin kızlarınızdan birisiyle beni evermenizi size emrediyor de.**» buyurdu. Bunun üzerine ben Resûl-i Ekrem'e:

— Bende bir şey yok nasıl evlenebilirim, yâ Resûlallah, dedim. Resûl-i Ekrem, Ashâb-ı Kirâma:

اِجْمَعُوا لِأَخِيكُمْ وَزْنَ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ

«— **Bu kardeşinize bir kaç çekirdek ağırlığında altun toplayın.**» dedi. Sahâbe-i Kirâm bir miktar altun topladı ve o âileye götürerek onu evverdiler. Resûl-i Ekrem:

أَوْلِمْ

«— **Haydi bir ziyâfet ver bakalım**» buyurdular. Yine Ashâb aralarında bir koyun tedârik edip kendisine verdiler. Adam da bir ziyâfet verdi (82).

Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) bu ısrârı, nikâhın efdaliyyetine delil olacağı gibi, bu adamın, evlenme ihtiyâcını hissetmesi bakımından da olabilir.

Hikâye olunduğuna göre, geçmiş milletlerden bir zât, ibâdetiyle zamânının âbidlerini geçmişti. Onun bu güzel ibâdetini, zamânındaki Peygamber'e anlattılar. O peygamber:

— Çok iyi adam; fakat, keşke, diğer sünneti de terk etmeseydi, dedi. Âbid, bu sözü duyunca üzüldü ve Peygamber'e giderek:

— Hangi sünneti terk ediyorum, diye sordu. Peygamber:

— Evlenme sünnetini, dedi. Âbid:

— Ben fakîr bir kimseyim, halkın yardımıyla geçiniyorum! Bu sebebten evlenemiyorum, deyince, o Peygamber:

— Ben, kızımı sana vereceğim, dedi ve verdi.

Bişr b. Hars: «Ahmed b. Hanbel, üç cihetten beni geçmiştir: 1 — O, hem kendisinin ve hem de çoluk çocuğunun nafakasını helâlinden te'mine çalışır. Ben ancak kendi nafakamı te'min ederim. 2 — O, evlendi; ben bekâr kaldım. 3 — O, âmmeye imâm seçildi; ben olamadım.» dedi. Denildi ki, Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah'ın annesinin ölümünün ikinci günü evlenmiş ve: «Bekâr yatmaktan hoşlanmam.» demiştir. Bişr'e gelince, ona: «Evlenmediğin ve bu sünneti terk ettiğin için hakkında dedi - kodu yapıyorlar.» de-

---

(82) Ahmed, Rebiu'l-Eslemi'den (R.A.), hasen isnâd ile rivâyet etti. Kıssa sâhibi de kendisidir.

dikleri zamân, onlara: «O, farz ile meşgûl olduğu için, sünneti yerine getirememiştir, deyin.» dedi. Yine bir defâsında kendisine: «Neden evlenmiyorsun?» dediklerinde, şu cevâbı verdi: «Beni evlenmekten alıkoyan, Allahu Teâlâ'nın:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

«Kocalarının, kadınlarda olan hakları gibi, kadınların da onlarda aynı hakları vardır.» (2 - Bakara : 228) âyet-i kerimesi'dir» Bunu Ahmed b. Hanbel'e anlattıklarında: «Bişr gibi adam nerede?» dedi. Bununla berâber ölümünden sonra rüyâda görülmüş ve kendisine :

— Allah sana ne muâmele yaptı? diye sorduklarında, Bişr:

— Evet, Cennet'te yüksek mertebeler aldım, fakat evlilerin derecesine yükselemedim, dedi. Diğer bir rivâyette de: «Rabbim bana itâb etti ve "Bekâr olarak bana gelmeni arzû etmezdim" buyurdu» dedi. Kendisine :

— Ebû Nasru't-Timar'a ne muâmele yapıldı? diye sorulduğunda, Bişr :

— Benden yetmiş derece üstün mevki aldı, dedi. Kendisine :

— Biz seni ondan üstün biliyorduk, bu iş nasıl oldu? dediklerinde :

— Âilesinin sıkıntısına tahammül ettiği için bu mevkie yükseldi, dedi.

Süfyân b. Uyeyne : «Bir adamın âilesinin çokluğu mutlaka dünyâlık için olmaz. Çünkü Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) ashâbı arasında en zâhidlerinden olan Hz. Ali'nin (R.A.) dört âilesi ve onyedi câriyesi vardı.» demiştir.

Nikâh, kadîm bir sünnet ve Peygamberler ahlâkıdır. Adamın biri İbrâhim b. Edhem'e :

— Ne mutlu sana, bekârlığı tercih etmekle, tamâmen ibâdete bağlanmış oldun?, deyince, İbrâhim b. Edhem :

— Çoluk çocuğun için çektiğin bir sıkıntı benim bütün yaptıklarımdan daha üstündür, dedi. Adam :

— O hâlde niçin bekârlığı tercih ettin? deyince, İbrâhim b. Edhem ;

— Benim âileye ihtiyâcım yok, keyfî olarak da bir kadını sefil etmek istemedim, dedi. Denildi ki, evlilerin bekârlar üzerine üstünlüğü, savaşanların, savaşmayanlar üzerine olan üstünlüğü gibidir. Aynı zamânda evli olanın kıldığı bir rekât namâz, bekârın kılmış olduğu yetmiş rekât namâzdan daha efdaldir.

EVLENMEKTEN VAZ GEÇİRMEK HAKKINDA VÂRİD OLANLAR

Hadisler:

1 —

خَيْرُ النَّاسِ بَعْدَ الْمِائَتَيْنِ الْخَفِيفُ الْحَاذُ الَّذِى لَا أَهْلَ لَهُ وَلَا وَلَدَ

«İkinci (Hicri) asırdan sonra insânların en hayırlısı, gaailesi az ve çoluk çocuğu olmayan kimsedir.» (83)

2 —

يَأْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ هَلَاكُ الرَّجُلِ عَلَى يَدِ زَوْجَتِهِ وَأَبَوَيْهِ وَوَلَدِهِ يُعَيِّرُونَهُ بِالْفَقْرِ وَيُكَلِّفُونَهُ مَا لَا يُطِيقُ فَيَدْخُلُ الْمَدَاخِلَ الَّتِى يَذْهَبُ فِيهَا دِينُهُ . فَيَهْلِكُ

«Bir zamân gelecek, kişinin helâki, karısının, anne - babasının ve çocuklarının elinde olacaktır. Bunlar onu, fakirlikle ayıplarlar ve gücünün yetmediği şeyleri kendisinden isterler. Adam bu sebeble tehlikeli işlere girerek dîni gider ve kendisi de helâk olur.» (84)

Yine haberde: «Çoluk çocuk azlığı, iki kolaylığın; çokluğu ise iki fakirliğin biridir.» denilmiştir. Ebû Süleyman-ı Dârânî'ye evlenmekten sorduklarında: «Bekârlığa dayanmak, âilenin çilesine dayanmaktan daha hayırlı, onların eziyetine katlanmak, Cehennem ateşine yanmaktan daha hayırlıdır.» dedi. Yine Ebû Süleyman-ı Dârânî «Bekârlıktaki huzûr ve ibâdetten alınan zevk, evlilikten alınamaz.» demiştir. Yine bu zât: «Dostlarımızdan, evlendikten sonra eski mertebelerini koruyabilen bir kimseyi görmedim.» demiştir. Yine bu zât: «Üç şey var ki, bunları isteyen kimse dünyâya meyletmiş sayılır: Geçim peşinde koşmak, evlenmek, hadis yazmaktır.» dedi. Hasan-ı Basrî: «Allahu Teâlâ bir kuluna hayır dilediği vakit, onu mal ve âile ile oyalamaz.» dedi. İbn Ebi'l-Havârî: «Hasan-ı Basrî'nin bu sözü üzerine bir cemâat münâzara etti ve şu neticeye vardı: Bu sözün mânâsı, insânda mal ve âile bulunmayacak demek değil, belki

---

(83) Ebû Ya'lâ, Huzeyfe'den (R.A.); Hattâbi «El-Uzle»de Huzeyfe ve Ebû Umâme'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(84) Hattâbî «El-Uzle»de benzerini İbn Mes'ûd'den (R.A.); Beyhâkî «Ez-Zühd»de benzerini Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

bunlar, ibâdetine mâni olmayacak, demektir. Bu, Ebû Süleyman-ı Dârânî'nin: «Seni Allah'tan alıkoyan mal ve evlâd, senin için meş'ûmdur.» sözüne işârettir.

Hulâsa: Mutlak sûrette evlenmekten kimse menetmiş değil, ancak bâzı şartlar altında evlenmemeyi tercih etmişlerdir. Evlenmek ise mutlak olarak teşvik edildiği gibi, bâzan da şartlara bağlı olarak teşvik edilmiştir. Şimdi biz nikâhın fayda ve âfetlerini saymakla yüzünden perdeyi kaldırmağa çalışalım:

EVLENMENİN [NİKÂHIN] FAYDALARI

Nikâhta beş fayda vardır:

1 — Evlâd yetiştirmek.
2 — Şehveti teskîn etmek.
3 — Ev idâre etmek.
4 — Yakınları çoğaltmak.
5 — Nefis mücâhedesi yapmak.

1 — EVLÂD YETİŞTİRMEK:

Birinci fayda, evlât yetiştirmektir. Asıl fayda da budur. Evlenmek bunun içindir. Çünkü gâye, nesli yaşatmak ve âlemi, insânoğlundan boş bırakmamaktır. Şehvet, bunu te'mîn için yaratılmıştır.

Bu şehvet, döl sağlamak maksadıyla tohumunu çıkarmakta aygıra ve tohumu korumakta da kısrağa iyi bakan seyis veyâ yakalanması için, kuşun sevdiği dâneleri tuzağın etrâfına serpmekte kuşa, lütûfta bulunan avcı gibidir. Gerçi ezelî kudret, evlenmeden ve sebebsiz insânları yaratmaktan âciz değildir. Fakat İlâhî Hikmet kudretini açıklamak, bedîi san'atını göstermek ve geçim sâikasını tahakkuk ettirmek için —kendisi müstağni olduğu hâlde— her şeyi bir sebebe bağlamıştır.

Evlât yetiştirmekte dört vecihten Allah'a yakınlık vardır. Zâten şehvetten emîn olunduğu zamân, yine evlenmeyi teşvik eden ve bekâr olarak ölmekten sakındıran da bu sebeblerdir.

a) İnsân neslinin bekaası için evlâd yetiştirmekle Allahu Teâlâ'nın sevgisine [Yüce Rızâsına] uygun hareket etmek.

b) Resûl-i Ekrem'in, çokluğu ile iftihâr edeceği ümmetini çoğaltmak yoluna gitmekle, Resûlullah'ın sevgisini kazanmak.

c) Öldükten sonra kendisine hayır duâ edecek bir kimsenin bulunmasını sağlamak.

d) Kendisinden evvel ölen küçük çocuğundan şefâat taleb etmek.

Birinci vecih: Çoklarının hâtırlarına bile gelmeyen en ince bir cihettir. Allahu Teâlâ'nın hikmetlerini ve san'atının inceliklerini düşünebilen akıl sâhibleri için, en mühim fayda da budur. Bunun izâhı şöyledir: Efendi, hizmetçisine, tohum, ziraat âleti ve ziraate elverişli tarlayı teslim eder. Hizmetçinin tohum ekmeğe gücü yeter ve bu husûsu tahrik eden bir yardımcıyı da efendisi kendisine verir. Sonra, bu kuvveti kaybederse elbette efendisini kızdırır ve itâba [azarlanmağa] müstahak olur. Bunun gibi Allahu Teâlâ erkek ve dişi olarak karı ve kocayı yarattı. Erkeğin beline nutfe'yi yerleştirdi. Bu meninin husyelere inip oradan dışarı çıkması için de yol yarattı. Kadında da meni'nin yerleşeceği rahmi yarattı, her birerlerine de bir icrâat için şehvet ve hevesi verdi.

İşte bu âlet ve işler, lisân-i hâlleri ile bunları yaratan Mâliklerinin murâdını açıkça ifâde etmekte ve akıl sâhiblerine bunların hikmet ve sebebini haykırmaktadırlar. Allahu Teâlâ, Resûlünün (S.A.V.) lisâniyle:

تناكحوا تناسلوا

«Evlenip, çoğalınız» diye buyurmasaydı, maksadı izâh için yalnız bu kararı da kâfiydi. Halbuki bu hâli Resûl-i Ekrem'e vahyetti ve Resûl-i Ekrem de bunu açıkça emretti. (Mâzeretsiz) evlenmeyenler, ziraat etmeyip tohumu çürütenler gibi, Allahu Teâlâ'nın, bu maksatla yarattığı âletleri iptâl ise harf ve ses olmaksızın kudret kalemi ile bu âzalar üzerinde yazılı olan, ezeli hikmetin inceliklerini anlayabilecek İlâhi basirete sâhib olan herkesin okuyabileceği hilkat delillerinden anlaşılan hikmete ve yaradılışın gâyelerine karşı bir cinâyet işlemiş olurlar. Bunun için İslâm dini evlâdı öldürmekten (kız çocuklarını diri diri mezara gömmek gibi) şiddetle menetmiş ve bunu en büyük bir cinâyet kabûl etmiştir. Çünkü kızı öldürmek vücûdun tamâmlanmasına mânidir. Kadın olmadan, nesil çoğalmaz. «Azl, yâni meniyi kadının rahmine değil de dışarıya akıtmak, çocuk öldürmenin bir çeşididir.» diyenler, bunu kasdetmişlerdir. Evlenenler Allahu Teâlâ'nın isteğini yerine getirenlerdir. Bekârlığı tercîh edenler de, atâleti tercîh edip Allahu Teâlâ'nın, hoşlanmadığı harekette bulunanlardır. Allahu Teâlâ, istediği için, yemek yedirmekle emretti ve buna teşvik ederek:

مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا

«Allah'a karz-ı hasen veren kimdir?» (2 - Bakara: 245) buyurdu. Ve bu husûsu karz ile ifâde etti.

Şâyet: «Allahu Teâlâ'nın insân neslinin bekasını istemesi, yok olmalarını sevmemesini iktizâ eder. Bu ise, Allahu Teâlâ'ya nisbetle, ölüm ile hayât arasında fark olmasını gösterir. Halbuki her ikisi de Allahu Teâlâ'nın dilemesiyledir. Allahu Teâlâ âlemlerden müstağnidir, yâni her iki taraf Allah için müsâvidir. Daha, «Allah katında yaşamak ile ölmek, varlık ile yokluk arasında ne fark olur?» dersen, bilmiş ol ki: Bu, kendisiyle bâtıl murâd olunan hak bir kelimedir. Çünkü bizim anlattıklarımız, iyi-kötü, kâr ve zarâr, kâinâtta olan her şeyi Allahu Teâlâ'nın irâdesine nisbet etmeğe aykırı değildir. Ancak birbirine zıt olan, muhabbet ile kerâhettir. Bunların ikisi de (irâdeye münâfi değildir. İrâde başka; rızâsı ise başkadır). Nice irâde edilen şeyler vardır ki, sevilmezler ve nice irâde edilenler vardır ki sevilirler. Günâh sevilmemekle berâber Allahu Teâlâ'nın irâdesiyledir. (Ancak, Allahu Teâlâ'nın irâdesi, kulun irâdesine tâbidir. Yâni kulun dilemesi üzerine Allah takdir eder). Bu da bu anda değil, Allahu Teâlâ insânları yaratmadan evvel nasıl bilmekteyse, yarattıktan sonra da öyle bilir. İlminde değişiklik yoktur. İlim, malûma tâbidir. Esâsına göre ezeldeki ilm-i İlâhîsi gereğince kulun arzûsu ve isteğine göre takdir etmiştir. Vakti geldikçe kuvveden fiile çıkarılır. Binâenaleyh irâde ile rızâ birbirinden ayrı şeylerdir. Tâat ve ibâdet, Allahu Teâlâ'nın irâde, muhabbet ve rızâsıyledir. Küfür ve isyân, Allahu Teâlâ'nın irâdesiyledir. Fakat buna rızâsı yoktur. Nitekim âyeti celilede:

وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

«Kulunun küfrüne rızâsı yoktur.» (39 - Zümer : 7) buyurulmuştur. (Tafsili, «Kavâidü'l-Akaid» de geçmiştir.) Allahü Teâlâ'nın sevmesine ve sevmemesine nisbetle yok olmak, bâki kalmak gibi nasıl olsun? Zirâ Allahu Teâlâ kudsi hadisde:

مَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ كَتَرَدُّدِي فِي قَبْضِ رُوحِ عَبْدِيَ الْمُسْلِمِ . هُوَ يَكْرَهُ
الْمَوْتَ وَاَنَا اَكْرَهُ مَسَائَتَهُ . وَلَا بُدَّ لَهُ مِنَ الْمَوْتِ

«Müslüman kulumun rûhunu kabz etmekteki tereddüdüm gibi hiç bir şeyde tereddüt etmedim. O, ölümden hoşlanmaz! Ben de geri kalmasından hoşlanmam. Halbuki mutlaka ölmelidir.» (85) buyurmuştur. [Buradaki tereddüt kelimesinin mânâsı, keyfiyeti mâlumumuz değildir.] Allahu Teâlâ, **«Onun ölmesi lâzımdır»** buyurmasıyle, yine Kur'ân-ı Kerim'deki:

---

(85) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ

«Biz, aranızda ölümü mukadder kıldık» (56 - Vâkı'a: 60) buyurduğu takdirde ve irâdenin bu yolda sebkat ettiğine ve yine:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ

«O Allah ki ölümü de, hayâtı da yarattı» (67 - Mülk: 2) buyurduğuna işârettir. Allahu Teâlâ'nın **«Aranızda ölümü mukadder kıldık»** buyurmasıyle, **«Ben onun sonraya kalmasını istemem»** buyurması arasında tenâkuz yoktur. Bunlar birbirini nakz etmezler. Fakat bu hakikatı olduğu gibi anlayabilmek için, irâde, muhabbet ve kerâhetin mânâlarını ve hakikatlerini anlamak lâzımdır. Çünkü ilk bakışta bunlardan anlaşılan, insânların irâdelerine, insânların hoşlanıp hoşlanmadıkları şeylere benzeyen bir takım mânâlar ise de, hiç de öyle değildir. Allahu Teâlâ'nın zâtı ile kullarının zâtı arasında ne kadar fark var ise, Allahu Teâlâ'nın sıfatları ile kullarının sıfatları arasında da o kadar fark vardır. Ne cevher ve ne de arez olan şeyin, cevher ve arezle bir münâsebeti olmayacağı gibi, sıfatları arasında da bir münâsebet yoktur. Bütün bu hakikatler mükâşefe ilminin şümûlüne girer. Bunun arkasında da, ifşâsı memnû olan sırr-ı kader vardır. Biz de bunu burada bırakalım da işâret ettiğimiz, evlenmeğe hazırlanmakla evlenmekten çekinmek arasındaki farkı açıklamak ile yetinelim. Evlenmemek, Allahu Teâlâ'nın tâ Âdem'den dünyânın sonuna kadar ardı ardına vücûda gelmesini murâd ettiği nesli yok etmek demektir. Evlenmeyenler, Hz. Âdem'den, sonuna devâm edecek olan nesli, kendilerinden kesmekle «ebter» yani geriye bir şey bırakmadan ölmüş olurlar. Eğer evlenmek yalnız behimî şehveti teskin için olsaydı, ölüm döşeğinde yatan hazret-i Muâz, «Beni everin; ben bekâr olarak huzûr-ı İlâhiye çıkmak istemem» demezdi.

Şâyet: «O vaziyeti ile, Muâz'ın, çocuk yapmak imkânı yoktur. O hâlde evlenmeğe neden heves etti» dersen, derim ki: Çocuk, münâsebet ile hâsıl olur. Münâsebet şehvetten doğar. Şehvet insânın ihtiyârında değildir. İnsânın elinde olan, şehveti celbeden sebebleri hazırlamaktır. Bu ise her zamân mümkündür. Kim ki bu sebebi hazırlarsa borcunu ödemiş ve isteğine göre hareket etmiş olur. Diğer kısımları ise, kendi ihtiyârı dışındadır. Bu sebebten, erkekliği olmayanlar için de evlenmek müstehabdır. Zîrâ şehveti hazırlayan sebebler gizlidir, bilinemezler. Hattâ başında tüy bulunmayan kelin, Hac'da

usûlen başına usturayı dolaştırması ve zamânında düşmâna karşı celâdetli görünmek için tavaf ve sa'yde yapılan remel ve iztıba'ın (86) bugün sebebi kalmadığı hâlde yine sünnet olması gibi, memsûh [burulmuş] kimselerin de evlenmeleri müstehabtır. Şübhesiz, tam olan erkeklere nisbetle bunlardaki istihbab zayıftır. Hattâ kadını atâlete uğratmamak ve ihtiyâcını te'min etmemek bakımından daha çok zayıflar. Çünkü bu hâl tehlikeli neticeler doğurabilir. İşte nikâhı terketmenin, şiddetle aleyhinde bulunan bir sebeb budur. Yâni nesli kesmeğe sebebiyet vermektir.

İkinci vecih : Evlenmek Resûl-i Ekrem'in sevdiği yolda yürümektir. Bu da Resûl-i Ekrem'in açıkça ifâde buyurdukları, ümmetinin çokluğu ile iftihâr etmesi keyfiyetidir. Evlenmekten gâyenin çocuk yetiştirmek ve çocuk hakkına riâyet etmek olduğuna, çok evlenen Hazret-i Ömer'in: «Ben çocuk için evleniyorum» sözü ve döl getirmeyen kadınları zemmeden haberler, açıkça delâlet etmektedir. Nitekim bir hadisde :

«لَحَصِيرٌ فِي نَاحِيَةِ الْبَيْتِ، خَيْرٌ مِنْ امْرَأَةٍ لَا تَلِدُ»

«Evin köşesindeki bir hasır, döl getirmeyen kısır kadından daha hayırlıdır» (87), diğer hadisde :

«خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْوَلُودُ الْوَدُودُ»

«Kadınlarınızın hayırlısı çocuk getiren sevimli kadınlardır.» (88) Başka bir hadisde :

«سَوْدَاءُ وَلُودٌ خَيْرٌ مِنْ حَسْنَاءَ لَا تَلِدُ»

«Döl getiren siyah kadın, doğurmayan (beyaz) ve güzel kadından hayırlıdır.» (89) buyurulmuştur. Bu hadis-i şerif, çocuk için evlenmenin, yalnız şehveti teskin için olan nikâhtan daha efdal olduğunu açıkça ifâde etmektedir. Çünkü şehveti kesmek, gözü sakındırmak ve insânı korumak bakımından, güzel kadın daha câzib olduğu hâlde, doğurgan siyah kadın methedilmiştir.

Üçüncü vecih : Ölümünden sonra kendisi için duâ edecek hayırlı

---

(86) Bu tâbirler Hac babında geçmiştir. Bakınız: C. 1, sf. 715 ve 718.

(87) Ebû Ömer et-Tevkânî, Ömer b. Hattâb'dan (R.A.) rivâyet etti.

(88) Beyhakî, İbn Ebi Edyetü's-Sadefî'den rivâyet etmiştir.

(89) İbn Hibban «Zuafâ» da Behz b. Hakîm'den, O da babasından, O da dedesinden rivâyet etmiştir.

bir evlâd bırakmaktır. Nitekim hadis'de: **«Âdemoğlu öldüğü zaman amel defteri dürülür. Ancak birkaç şeyden defterine sevâb yazılır. Onlardan birisi de sâlih evlâddır»** buyurulmuştur. Yine haberde:

﴿إِنَّ الْأَدْعِيَةَ تُعْرَضُ عَلَى الْمَوْتَى عَلَى أَطْبَاقٍ مِنْ نُورٍ﴾

«Duâlar, nûrdan tabaklar üzerinde ölülere arzolunur.» (90) diye vârid olmuştur. «Bâzı çocuklar hayırlı olmaz.» itirazı mühim değildir. Çünkü o, mü'mindir; ne kadar kötü de olsa, mü'minde gaalib olan, yine iyilik tarafıdır. Bâhusûs terbiyesine ehemmiyet verilir ve ıslahına çalışılırsa, düzelir. Uzun sözün kısası, iyi olsun, kötü olsun, müslüman bir çocuğun, mü'min olan anne ve babasına duâsı makbûldür. Anne baba, evlâdının duâsından ve diğer iyiliklerinden faydalanır. Çünkü evlâd, kendi kazancıdır. Ama isyânından muâheze edilmez. Çünkü Kur'ân-ı Kerîmde: **«Kimse kimsenin günâhını yüklenemez»** buyurulmuştur. Bunun için Allahu Teâlâ:

﴿أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾

«Zürriyetlerini onlara ilhâk ettik, babalarının amelinden bir şeyi eksiltmedik.» (52 - Tûr: 21) buyurmuştur.

Dördüncü vecih: Kıyâmette çocukların şefâati:

Çocuğun, evvel ölüp kendisine şefâatçi olmasıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz hadis-i şerifinde:

﴿إِنَّ الطِّفْلَ يَجُرُّ بِأَبَوَيْهِ إِلَى الْجَنَّةِ﴾

«Küçük çocuk anne ve babasını Cennete çeker» (91) buyurmuştur. Yine bâzı haberlerde:

﴿يَأْخُذُ بِثَوْبِهِ كَمَا أَنَا الْآنَ آخُذُ بِثَوْبِكَ﴾

«Şimdi ben nasıl senin elbisenden tutuyorsam, çocuk da babasının elbisesinden tutar.» diye vârid olmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz:

---

(90) Bu da «Meşhûr Erba'în»de Ebû Hedebe'den, o da Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(91) İbn Mâce, Hz. Ali'den (R.A.) ve başka ifâde ile Mu'âz'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

إِنَّ الْمَوْلُودَ يُقَالُ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ فَيَقِفُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَيَظَلُّ مُحْبَنْطِئًا أَيْ مُتَغَيِّظًا غَيْظًا وَغَضَبًا. وَيَقُولُ لَا أَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا وَأَبَوَايَ مَعِيَ، فَيُقَالُ أَدْخِلُوا أَبَوَيْهِ مَعَهُ الْجَنَّةَ ﻫ

«Kıyâmet günü (küçük) çocuğa, «Cennet'e gir» denir. Çocuk pür-gazab Cennet kapısı önünde durur ve: «Ancak anne ve babamla Cennet'e girerim.» der ve direnir. O zamân, «Anne ve babasını da beraber Cennete koyun» denir. (92) buyurmuştur. Diğer bir haberde;

إِنَّ الْأَطْفَالَ يَجْتَمِعُونَ فِي مَوْقِفِ الْقِيَامَةِ، عِنْدَ عَرْضِ الْخَلَائِقِ لِلْحِسَابِ فَيُقَالُ لِلْمَلَائِكَةِ اذْهَبُوا بِهٰؤُلَاءِ إِلَى الْجَنَّةِ. فَيَقِفُونَ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ. فَيُقَالُ لَهُمْ مَرْحَبًا بِذَرَارِي الْمُسْلِمِينَ، ادْخُلُوا لَا حِسَابَ عَلَيْكُمْ، فَيَقُولُونَ، فَأَيْنَ آبَاؤُنَا وَأُمَّهَاتُنَا. فَيَقُولُ الْخَزَنَةُ إِنَّ آبَاءَكُمْ وَأُمَّهَاتِكُمْ لَيْسُوا مِثْلَكُمْ، إِنَّهُ كَانَتْ لَهُمْ ذُنُوبٌ وَسَيِّئَاتٌ فَهُمْ يُحَاسَبُونَ عَلَيْهَا وَيُطَالَبُونَ، قَالَ فَيَتَضَاغَوْنَ وَيَضِجُّونَ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ ضَجَّةً وَاحِدَةً. فَيَقُولُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ، وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ، مَا هٰذِهِ الضَّجَّةُ؛ فَيَقُولُونَ رَبَّنَا أَطْفَالُ الْمُسْلِمِينَ قَالُوا لَا نَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مَعَ آبَائِنَا. فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى تَخَلَّلُوا الْجَمْعَ فَخُذُوا بِأَيْدِي آبَائِهِمْ فَأَدْخِلُوهُمُ الْجَنَّةَ ﻫ

«İnsânlar hesâba arzolunduğu kıyâmet günü, küçük çocuklar bir araya toplanırlar. Meleklere: «Bunları Cennete götürün.» denir. Cennet kapısı önüne geldiklerinde dururlar. Kendilerine: «Ey müslümanların incileri, Cennete girin, sizin için hesâb yok.» derler. Çocuklar:

— Babalarımız ve analarımız nerede? diye sorarlar. Cennet hazinedarları:

---

(92) İbn Hibbân «Zu'afâ»da Behz b. Hakîm'den rivâyet etmiştir. Nesei, Ebû Hüreyre'den (R.A.) isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

— Onlar, sizin gibi değillerdir, onların günâhları ve kötülükleri vardır. Bunların hesâbını vereceklerdir, derler. Bunun üzerine çocuklar Cennet kapısında hep bir ağızdan feryâd u figân ederler. Her şeyi en iyi bilen Allahu Teâlâ meleklere:

— Bu feryâd nedir? diye sorar. Melekler:

— Ey Rabbimiz, müslüman çocukları, «Ana ve babalarımız gelmeden Cennete girmeyiz» diye bağırışıyorlar, derler. Allahu Teâlâ:

— Ana babalarını da bulun, yarın şu kalabalığa götürün ve onlarla Cennete koyun, buyurur.» (93) diye vârid olmuştur. Başka bir hadîsde:

مَنْ مَاتَ لَهُ اثْنَانِ مِنَ الْوَلَدِ فَقَدِ احْتَظَرَ بِحِظَارٍ مِنَ النَّارِ ه

«İki çocuğu ölen kimse, Cehennem ateşinden bir duvar perde ile siperlenmiş olur.» (94) buyurulmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ مَاتَ لَهُ ثَلاَثَةٌ لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ، اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ إِيَّاهُمْ قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَاثْنَانِ قَالَ وَاثْنَانِ ه

«Bâliğ olmadan üç çocuğu ölen kimseyi, Allahu Teâlâ — çocuklara rahmetinden dolayı— Cennete koyar.» «İki çocuğu ölürse?» diye sorana, Resûl-i Ekrem: «İki çocuğu da ölürse (aynıdır.)» (95) buyurmuştur. Hikâye olunduğuna göre, sâlihlerden bir zât, uzun zamân evlenme teklifini reddetmişti. Günün birinde, uyumakta olduğu uykudan uyandı ve «Beni everin, beni everin» diye bağırdı. Kendisinden sebebini sorduklarında, «Umulur ki Allahu Teâlâ, bana bir evlâd verir. Bu çocuk ölür de kıyâmette bana şefâatçi olur.» dedikten sonra, gördüğü rüyâyı şöyle anlattı: «Rüyâmda, kıyâmet koptu. Bütün insânlar gibi benim de susuzluktan dilim damağıma yapıştı. Biz, bu sıkıntı içerisinde kıvranırken, bir de baktım ki, minicik yavrular başlarında nûrdan mendiller, ellerinde kulplu ve kulpsuz altun ve gümüşten mâmûl sürahiler, insânları yararak bâzı kimselere su dağıtıyorlar. Yanımdan geçerlerken: «Ben de çok susadım, bana da su verin!» dedimse de, onlar: «Aramızda senin çocuğun yok, biz ancak

---

(93) Mehâzı bulunamamıştır.

(94) Bezzâr, Taberânî, Züheyr b. Ebî Alkame'den; Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(95) Buhârî ile Müslim, Ebû Sa'îd'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

kendi ana ve babalarımıza su verebiliriz» dediler. Bunun üzerine, kendilerine kim olduklarını sordum, onlar «Müslüman çocuklarıyız» dediler. Allahu Teâlâ'nın:

فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ

«Tarlanıza istediğiniz şekilde yaklaşın ve kendiniz için takdîm edin» (2 - Bakara : 223) Âyet-i Celilesindeki **«Nefsiniz için takdîm edin»** den murâd olunan bir mânâ, âhiret azığı olarak çocuklarınızı takdîm edersiniz demektir.

İşte bu dört vecihten, evlenmenin fazîletinin, çocuk yetiştirmeye sebeb olması bakımından olduğu anlaşıldı.

2 — ŞEHVETİ TESKİN ETMEK :

İkinci fayda, şehveti kırarak şeytandan korunmak, gözünü ve kendini nâmahremden muhâfazadır.

Resûl-i Ekrem'in:

«Evlenen dininin yarısını muhâfaza altına almıştır. Diğer yarısında Allah'tan korksun.»

عَلَيْكُمْ بِالْبَاءَةِ، فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ

«Evlenin! Evlenmeyenler oruç tutsun. Çünkü oruçta şehveti kıran bir hassa vardır.» hadisleri, buna işârettir.

Buraya kadar naklettiğimiz eser ve haberler, bu mânâya işârettir. Fakat bu gâye birinciden düşüktür. Çünkü şehvet bizâtihi vâsıta değil, evlâd yetiştirmeğe sebebtir. Evlenmek şehveti kırar. Kendisine müvekkel olan şehvetin gâilesinden kurtarmak için Allah'ın emrine icâbet eden kimse, Allah'ın rızâsını kazanmak için emrini yerine getiren kimse gibi olmaz. Şehvet ile evlâd mukadderdir. Bunların arasında mânevi bağlantı vardır. Eğer nesli devâm ettirme gâyesi olmasa şehvet verilmezdi. Bunun aksine olarak yemekte olduğu gibi —meselâ maksat yemektir kazâi hâcet lâzımdır— evlenmekten de maksat zevktir; çocuk ise bu zevke tâbidir, denemez. Çünkü fıtrat ve hikmetin iktizâsı evlâd yetiştirmektir, şehvet değildir. Şehvet, insânı bu işe tahrik eden bir vâsıtadır.

Dünyâ zevkinin, âhiret zevkine delâleti:

Ömrüme yemin ederim ki, şehvette, çocuk yetiştirmekten başka hikmet de vardır. O hikmet, Cennetin zevkini hâtırlatmaktır. Çünkü bilinmeyen ve zevkine varılmayan bir lezzeti teşvikte bir fayda yok-

tur. Meselâ hünsâyı [hadımı] cinsi münâsebet zevkine, çocuğu hükümdarlık ve saltanat zevkine teşvik etsen, bundan bir fayda çıkmaz. Ne hünsâ münâsebetten bir şey anlar, ne de çocuk hükümdarlığın zevkine varabilir. Dünyâ zevklerinin faydalarından birisi de bu zevklerin daha üstününün Cennette devâmlı şekilde verileceğini bildirmekle, insânı, Cennete girebilmesi için gerekli tâat ve ibâdete teşviktir.

Evvelâ bu ince hikmetleri, sonra bu hikmetlerin altında, kullarına olan İlâhi rahmeti, daha sonra da İlâhi terbiyeyi düşün de bir şehvet altında iki hayâtı nasıl birleştirdiğini gör. Hayâtın biri zâhiri, diğeri ise bâtıni hayâttır. Zâhiri hayât, neslin devâmıdır ki, bir bakıma insânın kendi vücûdunu yaşatmasıdır. Bâtıni hayât ise uhrevi hayâttır. Çünkü şu sür'atle geçen noksân bir zevk, devâm eden esaslı bir zevke teşvik eder ve o zevke ulaştıracak ibâdetlere sevkeder. Kişi ona olan şiddetli arzûsu sâyesinde, kendisini o zevklere ulaştıracak ibâdetleri kolaylıkla yapar. Gerek insân bedeninde, gerek yer ve göklerde olan her zerrenin tahtında akılları hayrete düşürecek hikmet ve acâiblikler vardır. Fakat bu hikmetler ancak dünyâ muzahrafatından ve aldatıcı maddelerinden arınmak nisbetinde temizlenmiş olan kalblere keşfedilir.

Hülâsa: Âciz olmayan erkeklerin şehvet gâilelerini defetmesi bakımından evlenmenin dindeki mevkii mühimdir. Çünkü takvâ kuvvetiyle, gemlenemiyen, galeyana gelmiş bir şehvet, insânı fuhşiyâta sürükler.

Allah'ın Resûlü Cenab-ı Hakdan vahy yoluyla:

إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ

«Eğer onu yapmazsanız, yeryüzünde büyük fitne ve fesâd uyanır» (8 - Enfâl: 73) âyetini tebliğ ederek buna işâret etmiştir. Kendisini tamâmen takvâya bağlayan kimseler ise, bunlar takvâ sâyesinde gözünü nâmahremden çekip, edep yerini muhâfaza etmesi gibi ancak âzalarını şehvetten koruyabilirler. Kalbini, vesvese ve bu husûstaki düşüncelerden korumak ise, kendi irâdesinde değildir. Cinsi münâsebet hakkında kalbine öyle şeyler gelir ki, bunları en bayağı insânların yanında bile açıklamaktan hayâ eder. Halbuki Allahu Teâlâ, kişinin kalbini bilir. İnsânlar arasında dil ne ise, Allah katında da kalb aynıdır. Âhiret yoluna giren müridin en mühim işi kalbidir. Oruca devâm etmek de çokları hakkında bu vesveseyi kesemez. Ne ola ki, çok zayıflayıp mizacı bozulmuş ola... Bunun için Abdullah bin Abbâs (R.A.): «Âbidin ibâdeti ancak evlenmekle tamâmlanır. Bu, umûmi bir ibtilâ

ve imtihândır. Bundan az kimseler kurtulabilir» demiştir. Katâde: Allahu Teâlâ'nın:

وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

«Gücümüzün yetmediği yükü bize yükleme» (2 - Bakara: 286) âyet-i celilesindeki güç yetiremiyeceğimiz şeyden murâd, «aşırı şehvettir» demiştir. İkrime ve Mücâhid:

وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا

«İnsân tahammülsüz ve zayıf olarak yaratıldı» (4 - Nisâ: 28) âyetindeki za'fiyetten murâd, kadınlara düşkünlük ve onlara karşı sabırsızlık demektir, dediler. Feyyaz b. Necih: «Kişinin, âleti intişar ettiğinde aklının üçte ikisi gider» demiştir. Hattâ bâzıları «Dinin üçte biri gider» demişlerdir. «Nevâdirü't-Tefsir» de İbn Abbâs'dan:

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ

«İyice bastırdığı vakit, karanlığın şerrinden Allah'a sığınırım» (113 - Felâk: 3) âyetindeki «gâsık» ile «vâkab» dan murâd, âletin intişar etmesidir, demiştir. Bu, büyük ibtilâdır. Bir defâ heyecanlandı mı, ne akıl ve ne de din bunu kolaylıkla zapteder. Bununla berâber, yukarıda anlattığımız gibi, iki hayâta da salâhiyeti vardır. Şeytânın insânlar üzerindeki en kuvvetli silâhlarından birisidir. Buna işâret olarak Resûl-i Ekrem:

مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُنَّ

«Akıl sâhibleri içinde, akıl ve dinde, sizden (kadınlardan) noksânını görmedim» (96) buyurmuştur. Bu, kadınlarda şehvetin çokluğu bakımındandır. Yine Resûl-i Ekrem duâsında:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَبَصَرِي وَقَلْبِي وَشَرِّ مَنِيِّي

«Allahım! Kulağımın, gözümün ve kalbimin kötülüğü ile şehvetimin heyecânından sana sığınırım» (97) buyurmuştu. Diğer bir duâsında:

---

(96) Müslim, İbn Ömer'den (R.A.); Buhârî ile Müslim, Ebû Sa'îd'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(97) «Duâ Kitâbı»nda geçmiştir.

أَسْأَلُكَ أَنْ تُطَهِّرَ قَلْبِي وَتُحَفِّظَ فَرْجِي

«Allahım! Kalbimi temizlemeni ve edeb yerimi korumanı senden dilerim» (98) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in Allah'a sığındığı bir şeyden başkalarının kayıtsız kalması nasıl doğru olabilir?

Sâlihlerden bir zât, iki üç hanımı nikâhında bulundurduğu için aleyhinde dedi-kodu yapanlar oldu. Bu zât onlara:

— Siz, Allah huzûrunda bulunurken hâtırınıza hiç şehvet hissi geldi mi diye sorar. Onlar:

— Çok defâlar böyle şeyler hâtırımıza gelir, dediler. Bu zât:

— Ömrümde bir defâ olsun, sizin bu hâlinize râzı olsaydım hiç de evlenmezdim. Fakat beni meşgûl edecek herhangi bir şey hâtırımdan geçerse ben hemen onu önler ve huzûr içinde ibâdetime dönerim, tam kırk senedir kalbime kötülük nâmına bir şey gelmemiştir, dedi.

Adamın biri sôfilerin bâzı hareketlerini hoş karşılamadı. Dindar zâtın biri bu adama:

— Sôfilerin neleri hoşuna gitmiyor? diye sordu. Adam:

— Çok yemek yiyorlar, dedi. Dîndar adam:

— Sen de onlar gibi acıksan çok yerdin, dedi. Bu defa adam:

— Çok evleniyorlar, dedi. Dîndar olan zât:

— Sen de onlar gibi gözünü ve edeb yerini muhâfaza etsen, çok evlenirdin, dedi.

Cüneyd-i Bağdâdî: «Yemeğe duyduğum ihtiyâç gibi, cinsi münâsebete de ihtiyâç duyarım. Hakîkatte kadınlar hem nafaka ve hem de kalb temizliğine vesiledirler» dedi. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Kadını görmekle şehveti uyanan kimse, hemen âilesiyle münâsebette bulunsun»** (96) buyurdu. Zirâ böyle yapmak, gönülden vesveseyi kaldırır. Câbir'in Resûl-i Ekrem'den rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem, bir kadın gördü ve hemen hanımı Zeyneb'in (R.A.) odasına giderek onunla halvet oldu ve çıktıktan sonra:

إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا أَقْبَلَتْ أَقْبَلَتْ بِصُورَةِ شَيْطَانٍ فَإِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ امْرَأَةً فَأَعْجَبَتْهُ فَلْيَأْتِ أَهْلَهُ، فَإِنَّ مَعَهَا مِثْلَ الَّذِي مَعَهَا

«Kadınlar insânın karşısına şeytan gibi çıkarlar. Bir kadını görüp heves ettiğiniz vakit, hemen kendi âilenize mürâcaat edin. Çün-

---

(98) Beyhakî «Da'vât»da Ümmü Seleme'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(99) Ahmed, Ebû Kebeşe el-Enmârî'den «İsnâd-ı ceyyid» ile rivâyet etmiştir.

kü onda olanın aynısı onda da vardır.» (100) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem :

لَا تَدْخُلُوا عَلَى الْمُغِيبَاتِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ أَحَدِكُمْ مَجْرَى الدَّمِ

«Kocaları hâricde bulunan kadınların yanına girmeyin. Zirâ kan damarda işlediği gibi, şeytân, insânın vücûduna işler» buyurmuştur. Bunun üzerine biz [Ashâb], Resûl-i Ekrem'e «Senin de mi yâ Resûlallah!» diye sormamız üzerine, Resûl-i Ekrem:

وَمِنِّي وَلَكِنَّ اللَّهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ

«Evet benim de. Fakat Allah bana yardım etti ve şeytânım müslüman oldu.» (101) buyurdu. Süfyân b. Uyeyne : «Müslüman oldu» kelimesinin mânâsı, ben ondan selâmet bulurum, demektir. Yoksa şeytân müslüman olmaz, buyurmuştur. Sahâbenin en zâhidlerinden olan, Abdullah b. Ömer'den de böyle rivâyet edilmiş ve oruçlu iken akşam vakti yemekten ve hattâ namâzdan önce cinsî münâsebet ile iftâr ettiği ve ondan sonra yıkanıp kıldığı söylenmiştir. Böyle yapması, huzûr ile ibâdet edebilmesi içindir. Aynı zâtın, Ramazanda yatsıdan önce üç câriyesiyle münâsebette bulunduğu da rivâyet edilmiştir. Abdullah bin Abbâs: «Bu ümmetin hayırlısı hanımları çok olanıdır.» demiştir.

Arab kavminde, şehvet gaalip olduğu için, sâlih olanları da daha çok evlenme ihtiyâcı duyarlar. (Acem ve mağrib sofilerinde durum bunun aksinedir.) Kalbin huzûrunu sağlamak ve zinâyı önlemek için, câriye ile evlenmek mübâh olmuştur. Halbuki doğan çocuk, annesine tâbi olduğu için, köle oluyor. Bu, bir nevi çocuğu helâk etmektir. Hür kadın ile evlenebilenler için bu harâmdır. Çocuğun köle olması, dinin mahvolmasından ehvendir. Çünkü burada ancak bir müddet çocuğun yaşayışını tedirgin etmek var. Fakat zinâ etmekte uzun müddet âhıret saâdetini kaybetmek vardır.

Rivâyet olundu ki: Bir gün İbn Abbâs'ın sohbetinde bulunanlar dağıldı. İçeride tek bir genç kaldı. İbn Abbâs:

— Oğlum! Bir ihtiyâcın mı var, ne bekliyorsun? diye sorunca genç:

— Evet, soracağım bir mes'ele var; fakat insânlardan utandığım

---

(100) Müslim ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir. İfâde Tirmizî'nindir.

(101) Tirmizî, Câbir'den (R.A.) rivâyet etti. Müslim'in de Abdullah b. Ömer'den (R.A.) bu meâlde bir rivâyeti vardır.

için onların yanında soramadım. Mamafih zâtıâlinizden de sıkılıyor ve hayâ ediyorum, dedi. İbn Abbâs:

— Âlim, baba menzilesindedir. İnsân babasına söyleyebileceği her sözü âlime söyleyebilir, söyle bakalım derdin nedir? Genç:

— Ben bekâr bir gencim, zinâdan korunmak için elimle istimnâ ediyorum, bunda da günâh var mı? dedi. İbn Abbâs yüzünü yana çevirerek:

— Yazıklar olsun sana. Çirkin bir hareket, gerçi zinâdan ehvendir. Fakat câriye ile evlenmek bundan daha iyidir, dedi. Bu rivâyet bize şunu ifâde ediyor. Şehveti gaalib olan bekârlar, üç kötülük arasında tereddüt ederler. Bunların en ehveni, câriye nikâhlamak, ki burada doğan çocuğun köle olması vardır. Bundan ağırı el ile istimnâ, en ağırı da zinâ etmektir. İbn Abbâs bunların hiç birine mutlak olarak mübâh dememiştir. Çünkü gerek câriye nikâh etmek ve gerek istimnâ mahzûrlu ve kaçınılacak hareketlerdir. Ancak zinâ tehlikesinde bu mahzûrlar sırasıyle irtikâb edilebilir. Nitekim ölümden kurtulmak için ölü hayvan etinin yenebilmesi gibi. Bu şerlerin ehvenini tercih etmek, mutlak mübâh olmaları mânâsına gelmez. Bütün bedene sirâyet edip insânı öldürtmemek için el ve ayağın kesilmesine müsâade edilmesi, mutlak bir hayır olmayıp ehven-i şerreyni [iki kötüden, hafifinin] tercih olduğu gibi burada da hüküm aynıdır.

İşte bu cihetlerden evlenmenin efdaliyeti anlaşılmıştır. Fakat bu umûmî değil, ekseriyet itibâriyledir. Niceleri vardır ki, ihtiyârlık, hastalık veyâ herhangi bir sebeble şehvet hissini kaybetmişlerdir. Onlarda aşırı şehvet yoktur. Ancak evlâd yetiştirmek gâyesi var ki bu, hadımlardan başka hepsinin hakkında câridir. Şehveti gaalib olan bâzı tabiatlar vardır ki, onlar bir kadın ile teskin olmazlar. Bunlar aralarında meveddet, muhabbet ve kalb huzûrunu sağlamak mümkün olursa, dörde kadar evlenebilirler. Eğer bunlar ile sevgi ve düzeni sağlayamazsa fazla alamaz, değiştirebilirler. Hazret-i Fâtıma'nın ölümünden yedi gün sonra Hazret-i Ali evlenmiştir. Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hasan'ın bir anda dört kadından fazla bulundurmamak şartıyle ikiyüz mütecâviz kadınla evlendiği söylenir. Bir anda dört kadını boşayıp yerine hemen dört kadın aldığı da rivâyet edilmiştir. Resûl-i Ekrem, Hazret-i Hasan hakkında:

أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي [Eşbehte halkî ve hulukî]

«Sûret ve siyret bakımından bana benziyorsun» (102), diğer bir hadîsde de:

---

(102) Buhârî ile Müslim, Berâ'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

حَسَنٌ مِنِّي وَحُسَيْنٌ مِنْ عَلِيٍّ

«Hasan benden, Hüseyin ise Ali'dendir» (103) buyurdu. Denildi ki çok evlenmesi Resûl-i Ekrem'e benzeyen huylarından biridir. Mugiyre b. Şû'be seksen kadın ile evlendi. Sahâbe-i Kirâm arasında üç dört kadını olanlar az; iki âilesi olanlar ise pek çoktur. İllet belli olunca tedâvisi de ihtiyaç nisbetinde olmalıdır. Gâye, nefsi teskin olduğundan, ona göre davranmalı, azaltmalı veya çoğaltmalıdır.

3 — EV İDÂRE ETMEK:

Üçüncü fayda: Bakmak, oturmak, oynamak ve şakalaşmakla gönül eğlendirmek, kalb huzûrunu sağlamak ve ibâdetini onunla takviye etmektir. İnsanın pek çok sıkıntıları olduğu için, daima huzûr ve neşat içinde ibâdete devâm edemez. Yaradılış itibâriyle böyledir. Eğer arzûlarının hilâfına olarak ibâdete devama zorlansa da yapmamakta ısrar eder. Ancak arasıra zevkini okşayan şeylerle dinlendiği vakit, yeniden kuvvetlenir ve hevesle ibâdete yönelir. İşte âile ile düşüp kalkmak, bu ciheti sağlar. Müttakilerin de bâzı mübâh olan şeylerle eğlenmeleri münâsibtir. Bunun için Allahu Teâlâ:

لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

«Onunla [Havvâ ile] ülfet eylemesi için» (7 - A'râf: 189) buyurmuştur.

Hazret-i Ali (R.A.) «Zaman zaman gönlünüzü dinlendirin. Çünkü gönül, yorulduğu zaman körleşir» buyurmuştur. Haberde:

عَلَى الْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ لَهُ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَسَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ، وَسَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا بِمَطْعَمِهِ وَمَشْرَبِهِ

«Aklı başında olan kimse zamanını üçe bölmeli: Bir kısmını ibâdet, diğer kısmını nefis muhâsebesi, diğer kısmını da şahsi işleri ile geçirmelidir.» (104) diye vârid oldu. Bu, şahsi işleri ile meşgûl olduğu saati, diğer vakitlerine yardımcı olur. Aynı meâlde başka bir ifâde ile Resûl-i Ekrem şöyle buyuruyor:

---

(103) Ahmed, Mikdâd b. Ma'di Kerib'den (R.A.) «Sened-i ceyyid» ile rivâyet etmiştir.

(104) İbn Hibbân, Ebû Zer'in (R.A.) uzun bir hadisinden almıştır.

لَا يَكُونُ الْعَاقِلُ ظَاعِنًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ، تَزَوُّدٍ لِمَعَادٍ، أَوْ مَرَمَّةٍ لِمَعَاشٍ، أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ

«Akıllı insan, ancak üç şey için harekete geçer: Âhiret azığı, dünya maişeti ve harâm olmamak şartıyla zevk almak için.» (105)

Yine Resûl-i Ekrem.

لِكُلِّ عَامِلٍ شِرَّةٌ وَلِكُلِّ شِرَّةٍ فَتْرَةٌ، فَمَنْ كَانَتْ فَتْرَتُهُ إِلَى سُنَّتِي فَقَدِ اهْتَدَى

«Amel eden her zâtın bir sa'y u gayret etme hâli vardır. Her çalışanın da bir yorgunluğu ve istirâhate ihtiyâcı vardır. O yorgunluğunu benim sünnetim üzerine geçirenler hidâyete ermişlerdir.» (106) buyurdu. Ebu'd-Derdâ (R.A.): «Hak ve hakikate güç yetirebilmem için, nefsimi bâzı eğlenceler ile oyalarım» demiştir.

Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

أَنَّهُ قَالَ شَكَوْتُ إِلَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ضَعْفِي عَنِ الْوِقَاعِ فَدَلَّنِي عَلَى الْهَرِيسَةِ

«Cebrâil'e cinsi münâsebetteki za'fiyetimden şikâyet ettim. Cebrâil bana keşkek [herîse] yemeği tavsiye etti.» (107) Bu rivâyet sahih ise, bundan gâyenin istirâhate hazırlık olduğu anlaşılır. Yâni burâda şehvetin arttırılması isteniyor. Çünkü şehvet azlığı ünsiyetin azalmasına sebeb olur. Yine Resûl-i Ekrem Efendimiz:

حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطِّيبُ، وَالنِّسَاءُ، وَقُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ

«Dünyanızdan üç şey sevdim: Güzel koku, kadınlar ve gözümün

---

(105) İbn Hibbân, Ebû Zer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(106) Ahmed ve Taberânî, Abdullah b. Ömer'den (R.A.); Tirmizî de Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(107) İbn Adiy, Huzeyfe (R.A.) ve İbn Abbâs'dan (R.A.); Ukaylî, Câbir b. Semure'den (R.A.); İbn Hibbân «Zu'afâ»da Huzeyfe'den, Ezdî «Zu'afâ»da Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

nûru namâz.» (108) buyurdu. Bu üçüncü kısım da gönül dinlendirmek için bir faydadır.

Zikir, fikir ve diğer ibâdetlerle yorulan kimse birinci ve ikinci şıkkın dışında bu üçüncü şıkkın da fayda sağladığını anlar. Hattâ bundan, oturup sohbet etmek ve oynaşmaktan burulmuş hünsâlar da zevk alır ve kendilerini dinlendirmiş olurlar. Aynı zamanda evlenirken bu ciheti de nazarı itibara almak evlenmeğe ayrı bir fazilet bahşeder. Fakat çokları bu niyetten habersizdirler. Ekseriyetle evlenmekte nazarı itibara alınan, evlâd yetiştirmek ve şehveti teskindir. Bununla beraber çokları gönüllerini dinlendirmek için kadınlarla eğlenmekten ziyade, akar sulara ve yeşilliklere bakmaktan zevk alırlar. Bu, şahsiyet ve vaziyet itibariyle değişir. Herkes kendi arzûsuna göre kendisini dinlendirir.

4 — YAKINLARI ÇOĞALTMAK:

Dördüncü fayda: Evlenmekteki dördüncü fayda, evi süpürmek, kapları temizlemek, yatak sermek, yemek pişirmek gibi ev işlerinden kurtulmaktır. İnsanoğlunun şehvet hissi olmasa da ev işleri ile uğraşması çok zordur. Çünkü bu gibi zarûri işler, zamanının çoğunu alır. İlim, amel ve benzeri işlerine mâni olur. İyi bir kadın bu bakımdan ev işlerinde dîne yardımcıdır. Bu işlerin bozulup gayri muntazam bir şekilde yürümesi, insanın huzûrunu kaçırır ve geçimi zorlaştırır. Bunun için Ebû Süleymân Dârâni: «İyi bir kadın, dünyâ metâı değil, âhiret saâdetidir. Çünkü erkeğin, şehevi hissini tatmin ve ev işlerini tedvir etmekle, onun huzûr içinde hem diğer işlerini ve hem de Allah'a karşı kulluk ve ibâdetini yapabilmesini te'min eder.» demiştir.

Muhammed bin Ka'b el-Kurzi: Allahu Teâlâ'nın:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً [Rabbenâ....]

«Rabbimiz bize dünyada hasene ver» (2 - Bakara: 201) âyetindeki «Hasene» den murâdı, sâliha [iyi] kadındır, dedi. Resûl-i Ekrem de (S.A.V.) bir hadis-i şerifinde:

لِيَتَّخِذْ أَحَدُكُمْ قَلْبًا شَاكِرًا وَلِسَانًا ذَاكِرًا وَزَوْجَةً مُؤْمِنَةً تُعِينُهُ عَلَى آخِرَتِهِ

«Sizler şükreden kalbe, zikreden lisâna ve âhiret husûsunda siz-

(108) Nesei ve Hâkim «isnâd-ı ceyyid» ile Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

lere yardımcı olacak sâliha mü'min bir kadına sâhib olmağa çalışın» (109) buyurmuştur. Görüldüğü gibi zikri, şükrü ve iyi kadını bir arada zikretmiştir. Allahü Teâlâ'nın:

فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ

«Onu temiz bir hayât ile ihyâ eder ve yaşatırız.» (16 - Nahl: 97) buyurduğu temiz yaşayıştan gâye, iyi, müslümân ve sâliha kadındır. Yâni ona öyle bir zevce nasib ederiz, demektir. Hz. Ömer bin Hattâb (R.A.): «Kişiye îmândan sonra verilen şeylerin en hayırlısı sâliha kadındır. Onlar içerisinde baha biçilmeyecek kıymetler olduğu gibi, efendisini esâret altına alıp, kendisinden fidye ile kurtuluş imkânı olmayan kötüleri de vardır.» dedi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

فُضِّلْتُ عَلَى آدَمَ بِخَصْلَتَيْنِ، كَانَتْ زَوْجَتُهُ عَوْنًا لَهُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ

وَأَزْوَاجِي أَعْوَانٌ لِي عَلَى الطَّاعَةِ. وَكَانَ شَيْطَانُهُ كَافِرًا

وَشَيْطَانِي مُسْلِمٌ لَا يَأْمُرُ إِلَّا بِخَيْرٍ

«Âdem aleyhisselâm'a iki hasletle üstünlüğüm var: Birincisi onun karısı, ona günâhta [hatâda] yardımcı oldu; benim zevcelerim ise bana ibâdette yardımcıdırlar. İkincisi, onun şeytânı kâfir idi. Benim şeytânım müslümândır, bana ancak iyilik emreder.» (110) buyurmuş ve kadının tâatta yardımcı olmasını bir fazilet saymıştır.

Ev işlerini çekip çevirmek, sâlihlerin aradığı faydalardandır. Bu da evinde bu işleri görecek bir kimsenin bulunmadığı şahıslara mahsûstur. Aynı zamanda iki kadın da almamalıdır. Çünkü çok kere iki kadın geçimi bozar, evin huzûrunu kaçırır ve bütün işleri alt-üst eder. Hısım ve akrabayı çoğaltmak ve böylece kuvvet bulmak da bu faydaya girer. Çünkü insanın, düşmandan korunmak ve huzûr içinde ibâdetini tamamlayıp yaşayabilmek için kalabalık âileye ihtiyâcı vardır. Zillet, insanın huzûrunu kaçırır, hısım ve akraba çokluğu zilleti kaldırır.

---

(109) Tirmizî rivâyet etti ve «Hasendir» dedi. İbn Mâce de bir rivâyetten aldı.

(110) Hatîb «Târih-i Bağdâd» adlı eserinde İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Müslim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) başka ifâde ile rivâyet etmiştir, fakat Âdem'den bahis yoktur.

5 — NEFİS MÜCÂHEDESİ YAPMAK:

Beşinci fayda: Büyüklük vazifesini yerine getirmek, âile hakkına riâyet etmek, onların huy ve tabiatlarına tahammül etmek, sıkıntılarını gidermek, kusurlarını düzeltmek, dini bilgilerini kuvvetlendirmek, helâlinden mâişetlerini te'min için çalışmak ve evlâd terbiyesine ehemmiyet vermek sûretiyle nefis mücâhedesi ve riyâzetidir. Bütün bunlar büyük kıymeti hâiz faziletli işlerdir. Zira bunlarda riâyet, korumak, velâyet, yakınlık, sevk ve idâre vardır. Âile ve evlâd, kişinin, koruyacağı ve onlara adâletle muâmele ederek haklarına riâyet edeceği kimselerdir. Hakka riâyetin fazileti büyüktür. Bundan ancak uhdesinden gelemeyenler kaçınır. Yoksa Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يَوْمٌ مِنْ وَالٍ عَادِلٍ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً

«Bir gün adâletle vâlilik yapmak, yetmiş senelik (nâfile) ibâdetten hayırlıdır» (111) buyurmuştur. Sonra da Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

«Dikkat edin, hepiniz çoban, ve hepiniz güttüğünüzden mes'ûlsünüz.» (112) buyurmuştur. Hem kendisini ve hem de başkasını ıslah ile meşgûl olan kimse, yalnız kendisini düzeltmekle uğraşandan daha hayırlıdır. Bunun gibi, başkasının eziyetine katlanan, huzûr içinde yaşayıp kimse için sıkıntı çekmeyen gibi değildir. Âile ve çocukları uğrunda zahmet çeken, Allah rızâsı uğrunda mücâhede eden gibidir. Bunun için Bişr: «Ahmed bin Hanbel beni üç yönden geçmiştir: Bunlardan birisi, kendisinin ve başkalarının nafakalarını helâlden te'mindir» dedi. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَا أَنْفَقَهُ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ فَهُوَ صَدَقَةٌ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيُؤْجَرُ فِي اللُّقْمَةِ يَرْفَعُهَا إِلَى فِي امْرَأَتِهِ

«Kişinin efrâd-ı âilesine infak ettiği, sadakadır. Kişi âilesinin ağzına koyduğu lokmadan muhakkak me'cûr olur.» (113) buyurmuştur. Adamın biri, âlimin birisine:

---

(111) Taberânî ve Beyhakî, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(112) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(113) Buhârî ve Müslim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.); ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

— Namâz, Oruç, Hac, Zekât gibi yaptığımız her amelden sevâb alacak mıyız? dedi. Âlim:

— Sen, Ebdâl'ın [mâneviyat kahramanı] işlerinden haber versene, dedi. Adam:

— Onlar nelerdir? Âlim:

— Helâlden nafaka kazanıp âile efrâdını beslemektir, dedi. İbn Mübârek bir muhârebede arkadaşlarına:

— Bundan makbûl bir amel bilir misiniz? diye sordu. Arkadaşları:

— Bilmeyiz, dediler. İbn Mübârek:

— Ben bilirim, dedi. Onlar:

— Nelerdir? dediler. İbn Mübârek:

— Âilesi kalabalık olan fakir bir kimsedir ki, gece uyanır ve açılmış olan çocuklarını örter. Onun bu hareketi, bizim bu gazâmızdan daha makbûldür, dedi. Resûl-i Ekrem bir hadisinde:

مَنْ حَسُنَتْ صَلَاتُهُ، وَكَثُرَ عِيَالُهُ، وَقَلَّ مَالُهُ، وَلَمْ يَغْتَبِ الْمُسْلِمِينَ
كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ

«Namâzını güzel kılan, malı az, çoluk çocuğu kalabalık ve müslümânları çekiştirmeyen kimse, Cennette benimle şöylece berâber (diyerek şehâdet parmağı ile orta büyük parmağını göstermiştir)**»** (114) buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ

«Çoluk çocuğu kalabalık olan iffet sâhibi fakirleri, Allah sever» (115) buyurulmuştur. Başka bir hadisde:

إِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُ الْعَبْدِ ابْتَلَاهُ اللّٰهُ بِهَمِّ الْعِيَالِ لِيُكَفِّرَهَا عَنْهُ

«Kişinin günâhları çoğaldığı vakit (günâhlarına kefâret olmak için) **Allahu Teâlâ onu geçim sıkıntısı ile ibtilâ eder.»** (116) buyurulmuştur. Seleften birisi: «Birçok günâhlar vardır ki, onları, âilenin mâişetini te'min uğrunda çekilen zahmetleri mahveder» demiştir. Bu husûsta Resûl-i Ekrem'den de şöyle bir rivâyet vardır:

---

(114) Ebû Ya'lâ, Ebû Sa'id el-Hudrî'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(115) İbn Mâce, İmran b. Hüsayn'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(116) Ahmed, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لَا يُكَفِّرُهَا إِلَّا الْهَمُّ بِطَلَبِ الْمَعِيشَةِ

«Günâhlardan öyle günâhlar vardır ki, onları ancak mâişet uğrunda çekilen zahmetler mahveder.» (117) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem Efendimiz:

مَنْ كَانَ لَهُ ثَلَاثُ بَنَاتٍ فَأَنْفَقَ عَلَيْهِنَّ وَأَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ حَتَّى يُغْنِيَهُنَّ اللَّهُ عَنْهُ أَوْجَبَ اللَّهُ لَهُ الْجَنَّةَ الْبَتَّةَ إِلَّا أَنْ يَعْمَلَ عَمَلًا لَا يُغْفَرُ لَهُ

«Üç tâne kızı olup, ihtiyâçtan kurtarıncaya kadar onlara iyi bakan, yedirip giydiren kimse elbette Cenneti kazanır. Ancak, affedilmeyecek bir günâh işlemiş olursa o, müstesnâdır.» (118) buyurdu. İbn Abbâs bu hadîsi anlatırken: «Vallahi bu, garib [düşündürücü] hâdislerdendir» dedi.

Rivâyet olunduğuna göre, âilesine çok iyi bakan bir âbidin âilesi öldü. Kendisini evlendirmek isteyenlere: «Hayır, yalnızlık benim için daha iyidir. Daha ziyâde aklımı başıma alır ve huzûrumu sağlarım» diyerek tekliflerini reddetti. Sonra bu zât şöyle anlatıyor: «Âilemin ölümünden bir hafta sonra idi rüyâmda gördüm ki: Gök kapıları açıldı ve oradan uçarak yeryüzüne inen insânlar benim yanımdan geçtikçe "İşte o meş'ûm adam budur" diyerek geçerlerdi. Korkumdan ancak en son gelen bir gence: "Bunlar kimi kastediyorlar?" diye sorduğumda, genç; "Seni kastediyorlar; çünkü bir hafta öncesine kadar senin ismini mücâhidler arasında yükseltiyorduk, bir haftadan beri amellerini, mücâhededen kalanlar arasına koymakla emrolunduk, bunun sebebini bilemiyoruz." dedi.» Adam uyanır uyanmaz «Beni everin» dedi ve ondan sonra dâimâ iki ve üçe kadar âileyi nikâhında bulundurdu.

Peygamberler haberlerinde: «Yûnus aleyhisselâma bir cemâat misâfir geldi. Yûnus aleyhisselâm onları yedirmek için mutfağa girip çıkarken, karısı ona zahmet veriyor ve o da buna katlanıyordu. Buna karşı şaşıran misâfirlere; «Şaşmayın, bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü ben Allahu Teâlâ'ya şöyle duâ ettim: «Yâ Rab, bana çektireceğini dünyâda çektir!» Allahu Teâlâ da: «Senin cezân falancanın kızı ile evlenmektir, onu al» buyurdu. Ben de işte onun bu hâline sab-

---

(117) Taberânî «Evsat»ında; Ebû Naîm, «Hilye»de; Hatib «Telhis»de Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(118) Harâitî «Mekârim-i Ahlak»da İbn Abbâs'dan (R.A.); Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Ebû Sa'îd'den (R.A.) başka ifâde ile rivâyet etmişlerdir.

rediyorum, dedi.» Kadının boşboğazlığına sabretmekte, nefsi terbiye, gazabı teskin ve ahlâkı güzelleştirme vardır. Tek başına kalan veyâ sâlihlerle arkadaşlık eden kimsenin, içyüzü belli olmaz. Çünkü onun kalbi hastalıkları ve bâtınî kusûrları meydâna çıkmaz; kapalı kalır. Âhiret yolcusuna düşen vazife, insânı harekete geçiren, hiddetlendiren bu gibi vâsıtalar ile kendisini denemek, güzel huylu olmak için bu gibi cân sıkıcı müşküllere sabretmeğe alışmakla, bâtınını kötü vasıflardan arıtmaktır. Esâsen âile gâilesine sabretmek, riyâzet ve mücâhede olmakla berâber, onların mâişetini deruhte etmek başlıbaşına bir ibâdettir. Bu da evlenmek ile alâkalı faydalardandır. Fakat bundan ancak iki kimse istifâde edebilir :

Birincisi, henüz âhiret yolculuğuna yeni girmiş olduğu için mücâhede, riyâzet ve ahlâkını güzelleştirmeği kasteden kimsedir. Mücâhede için bu yolu seçmesi yanlış değildir.

İkincisi de, zâhirî ibâdetlerle uğraştığı hâlde bâtınen hâlden hâle terakki edemeyen, murâkabe ve murâbatadan mahrûm, fikrî ve kalbî hareketleri olmayan; yalnız Namâz, Oruç ve Hac gibi zâhirî amellerle uğraşan kimsedir. Bu gibilerin, helâlden âile efrâdının nafakalarını te'mine ve onların terbiyelerine çalışması, nâfile ibâdetlerden daha makbûldür. Çünkü nâfile ibâdetler, lâzım, yâni şahsına münhasırdır. Helâlinden çalışması ise müteaddî, yâni faydası başkasına da dokunur. Bu bakımdan o daha hayırlıdır. Ama yaradılışında ahlâkı güzel veyâ yukarıda anlattığımız mücâhede yolları ile ahlâkını güzelleştiren, mânevî seyrine devâm eden, mükâşefe ilminde kalbi ve fikri hareket hâlinde olan kimselerin, bu maksatla evlenmelerine lüzûm yoktur. Çünkü riyâzet, buna lüzûm bırakmamıştır. Onların nafakalarını te'mine çalışmasına gelince, bu gibi mükâşefe erbâbının amellerindeki istifâde ondan daha büyüktür. Faydası daha umûmî ve şümûllüdür.

İşte din bakımından nikâhın faydaları bunlardır ve bu sebebten evlenmenin efdaliyetine hükmedilmiştir.

EVLENMENİN ÂFETLERİ :

Evlenmenin üç âfeti vardır :

1 — **Birinci Âfet :** En kuvvetlisi, âilenin, helâlinden nafakasını te'min etmekte acze düşmektir. Bu helâl nafakayı te'min, bilhassa bu zamânda [Hicri 495 = Milâdî 1101] herkes için kolay olmayan bir şeydir. Âilenin de nafakasını te'min için fazla kazanca zarûret hâsıl olduğundan, mecbûrî hile yoluna sapar. Harâm kazanç elde eder, çoluk çocuğuna harâm yedirir. Böylece, hem kendini hem de âilesini helâke

sürükler. Ama bekâr kalan, bundan emindir. Çünkü bir boğazını nasıl olsa bakar. Fakat evlenenler ekseriya kötü yollara sapar, karısının isteklerini yerine getirme sevdâsına kapılarak, âhiretini dünyâsı uğrunda fedâ eder. Haberde:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُوقَفُ عِنْدَ الْمِيزَانِ وَلَهُ مِنَ الْحَسَنَاتِ أَمْثَالُ الْجِبَالِ فَيُسْأَلُ عَنْ رِعَايَةِ عَائِلَتِهِ وَالْقِيَامِ بِهِمْ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ. حَتَّى يَسْتَغْرِقَ بِتِلْكَ الْمُطَالَبَاتِ كُلَّ أَعْمَالِهِ فَلَا تَبْقَى لَهُ حَسَنَةٌ. فَتُنَادِي الْمَلَائِكَةُ: هَذَا الَّذِي أَكَلَ عِيَالُهُ حَسَنَاتِهِ فِي الدُّنْيَا، وَارْتَهَنَ الْيَوْمَ بِأَعْمَالِهِ

«Adamın, dağlar gibi hasenâtı olduğu hâlde, kıyâmet günü mîzân başında durdurulur ve âile hukukundan ve onların bakımından, malını nereden kazanıp nereye sarfettiğinden sorulur. Böylece bütün hasenâtı borçlularına ödenir ve kendisinde bir şey kalmaz. Sonra bir melek: "İşte şu, çoluk çocuğu dünyâda bütün sevâblarını yeyip bitiren ve bugün rehin olarak kalan kimsedir" diye nidâ eder.» (119) diye vârid olmuştur.

Denildi ki, kıyâmet gününde insânın ilk hasmı âile efrâdıdır. Onu Allah huzûruna getirir ve: «Yâ Rab! Bundan hakkımızı bize alıver, biz bilmiyorduk o, bize harâm yedirdi» derler. Bu sûretle onların hakları ondan alınıp verilir. Seleften biri şöyle anlatıyor: «Allahu Teâlâ bir kişiye kötülük dilediği vakit, ona dünyâda kendisini ısıracak azılar musallat eder, yâni böyle âile efrâdı verir.» Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

لَا يَلْقَى اللَّهَ أَحَدٌ بِذَنْبٍ أَعْظَمَ مِنْ جَهَالَةِ أَهْلِهِ

«Kişi ehlinin cehâletinden daha büyük günâhla Allah'a kavuşmaz.» (120) buyurmuştur.

Bu, umûmî bir hastalıktır, bundan kurtulanlar pek az kimselerdir. Ya mirasa konmuş olacak, yâhut da kendine ve çoluk çocuğuna yetecek helâl kazancı bulunacak ve fazlaya tama'ı olmayacaktır. İşte

---

(119) Mehâzı bulunamamıştır.

(120) «Firdevs» sâhibi, Ebû Sa'îd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

ancak bu gibiler bu hastalıktan korunur. Yâhut san'at sâhibi olur, avlamak vesâire işlerle bol para kazanır, yâhut hükûmet ile alâkası olmayan bir işte çalışır. Hayırlı yollardan kazanır ve zâhirî vaziyetine göre kazancı helâl olursa, böyleleri de kurtulmuş olurlar.

Basra'lı Ebu'l-Hasan bin Sâlim'e evlenmekten suâl edilince: «Bu zamânda dişi merkebi gördüğü zamân çifteler ile dayak yemekten aldırmayıp geri çekilmeyen erkek merkep gibi, kendisine hâkim olamayan kimseler için evlenmek daha efdal, nefsine hâkim olanlar için evlenmemek daha evlâdır» dedi.

2 — **İkinci Âfet**: Âilenin, haklarını yerine getirememek, kötü huylarına tahammül edememek, eziyetlerine dayanamamak gibi vaziyetlerdir. Bu, birinciye nisbetle ehvendir. Çünkü bunlara katlanmak daha kolaydır. Onlar ile hoş geçinmek, ve arzûlarına uymak nafaka te'mininden daha kolay olduğu meydândadır. Ancak burada da tehlike vardır. Çünkü erkek, çobandır, aynı zamânda maiyyetinden mes'ûldür. Nitekim hadisde Resûl-i Ekrem:

كفى بالمرء إثما أن يضيع من يعول

«Kişiye, tekeffül ettiği kimseyi bakmaması günâh olarak kâfidir.» (121) buyurmuştur. Rivâyet olundu ki, çoluk çocuğunu bırakıp kaçan, efendisinden kaçan köle gibidir. Dönüp gelinceye kadar kıldığı namâzı ve orucu kabûl olmaz. Onların yanında iken âile efrâdını ihmâl eden, yine kaçmış gibidir. Allahu Teâlâ:

قوا أنفسكم وأهليكم نارا

«Kendinizi ve âile efrâdınızı (Cehennem) **ateşinden koruyun!»** (66 - Tahrîm: 6) buyurmuş ve kendimizi koruduğumuz gibi, çoluk çocuğumuzu da ateşten korumamızı emretmiştir. Halbuki insân bâzan kendini korumaktan âcizdir. Evlendiği zamân bu haklar kat kat çoğalıyor. Kendine bir de başkaları katılıyor. Aynı zamanda nefis, dâimâ kötülüğü emreder. Nefisler çoğaldıkça kötülüğü emredenler de çoğalıyor. Evlenmemekte ısrâr eden bâzı kimseler, bu yönden kendilerini mâzur göstermek istemişler ve: «Nefsin belâsı bize yetiyor, buna bir de başka bir nefis belâsını nasıl katalım?» demişlerdir. Nitekim Şâir:

---

(121) Ebû Dâvûd ve Nesei, Abdullah bin Amr'dan rivâyet etmişlerdir. Müslim'in de başka ifâde ile bir rivâyeti vardır.

لَنْ يَسَعَ الْفَأْرَةَ جُحْرُهَا ۞ عَلَّقَتِ الْمِكْنَسَ فِي دُبُرِهَا ۞

«Fâre, deliğinden içeri sığmazken, bir de kuyruğuna süpürge bağladı» demiştir.

İbrâhim bin Edhem de evlenmeyişinin sebebini açıklarken: «Kendi keyfim için bir kadını aç bırakamam. Çünkü benim kadına ihtiyâcım yok. Kadının hakkından gelemem ve onu nâmahremden koruyamam» demiştir. Bişr de bu husûsta özür dilerken: «Beni evlenmekten alıkoyan, Allahu Teâlâ'nın:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ ۞

«Erkeklerin onlarda olan hakları kadar onların (kadınların) **da erkeklerde hakkı vardır»** (2 - Bakara : 228) Âyet-i Celîlesidir.» dedi Ve yine Bişr: «Eğer bir tavuğun nafakasını üzerime alsam köprü üzerinde cellât olmaktan korkarım» demiştir. Süfyân bin Uyeyne, bir gün hükümdarın kapısında görüldü. Kendisine: Burası senin yerin değil idi, nasıl oldu da buraya düştün? diyenlere, Uyeyne : «Felâh bulmuş âile sâhibi hiç gördünüz mü?» diye cevâb verdi. Süfyan şöyle söylerdi: «Bekârlık ve içinde rüzgârın estiği gürültüsüz bir evin anahtarı ne güzel şeylerdir.» Bu, birincisi kadar değilse de yine umûmi âfetlerdendir. Bundan ancak hikmet sâhibi, akıllı, idâreci, güzel ahlâklı, kadınların âdetlerini anlayan, boşboğazlığına dayanan, şehvetleri peşinde olup, isteklerinin düşkünü olduklarını bilen, kusûrlarını görmezden gelen ve onlar ile idâre etmesini bilen kimseler selâmet bulur. Halbuki ekseriyetle insânlar ahmak, sert, hafif, kötü hûylu, insâfsız olup, başkalarında bu vasıfları arayan kimselerdir. Bu gibi adamlar evlenmekle fesâdı çoğaltmış olurlar. Onun için bu gibilerin bekâr kalması en sâlim ve en çıkar yoldur.

3 — **Üçüncü Âfet** : Birinci ve ikinciden de ehvendir. Bu da âile efrâdına mal toplamak, topladığı malı onlar için yığmak ve evlâd çokluğu ile övünmek gibi şeylerle kendisini dünyâya meylettirerek Allah'a ibâdetten alıkoymalarıdır. İnsânı Allah'a ibâdetten alıkoyan mal, karı ve evlâd, sâhibi için meş'ûmdur. Bu sözümle, onların kendisini kötü şeylere doğrudan dâvet etmelerini kasdetmiyorum. Çünkü bu, birinci ve ikinci âfet'e dâhildir. Belki onlar, mübâh olan şeylerle zevklenmeyi, kendileri ile eğlenip meşgûl olmayı isterler ve kendisini ibâdetten alıkoyarlar. İşte kasdettiğim budur. Evlenmelerden, kalbi meşgûl edecek bu gibi pek çok mes'eleler doğar. Gece ve gündüzler

gelip geçtiği hâlde fırsat bulup âhiretini düşünemez ve onun için hâzırlanamaz. Bunun için İbrâhim bin Edhem: «Kadınların oylukları ile fazla meşgûl olandan hayır gelmez» demiştir. Ebû Süleymân da «Evlenen, dünyâya meyletmiştir. Yâni evlilik hayâtı onu dünyâya çeker.» demiştir.

İşte evlenmenin fayda ve âfetleri bunlardan ibârettir.

NETİCE

Herhangi bir adam için mutlak olarak evlenmek veyâ evlenmemek hayırlıdır demek, bu saydıklarımızı etrâflıca bilmemekten doğar. İşin doğrusu, bu fayda ve âfetleri bir mihenk olarak ele almalı ve âhiret yolcusu kendini bunlara vurmalıdır. Âfetlerden kurtarmış, helâl nafaka ve güzel ahlâka sâhib, evlenmesi ibâdetine mâni olmayacak, yalnız olup dâhilî işlerde yardımcıya muhtâç genç kimsenin şehvetini teskin etmek ve çocuk yetiştirmek için evlenmesi, kendi hakkında hayırlı olacağında şübhe etmesin. Yok eğer, bu faydaları kaybetmiş ve saydığımız âfetler mevcûd ise, o zamân da bekâr kalmasının daha efdal olacağında tereddüt etmesin. Şâyet iki taraf müsâvi olursa, —ki ekseriyetle insânlar böyledir— bu takdirde kendine yakışan, bu faydaların dîninde neler arttırdığını ve o âfetlerin dîninde neler eksilteceğini, adâlet mizânı ile tartmaktır. Bu karşılaştırmada hangi tarafı tercih ederse onunla hükmetmelidir. Faydaların en açığı, evlâd yetiştirmek ve şehveti teskindir. Âfetlerin en âşikâre olanı da, harâm kazanca sürüklenmek ve ibâdetten geri kalmaktır. Şimdi biz bunların iki tarafını karşılaştıralım.

Meselâ: Şehvetten sıkıntısı olmayıp, yalnız evlâd yetiştirmek gâyesiyle evlenmek isteyenler, harâm kazanca mecbûr kalacak ve Allah'a kulluktan uzaklaşmak tehlikesiyle karşılaşacaklarsa, bekâr kalmaları daha evlâdır. Çünkü Allah'a zikirden geri kalmakta ve harâm kazançta hayır yoktur. Yalnız evlâd yetiştirmek gâyesi, bu iki noksânı telâfi etmez. Çünkü çocuk için evlenmek, mevhûm olan bir çocuğun hayatını istemektir. Lâkin harâmı irtikâb ve ibâdette kusûr, açıkça görülen ve şu anda mevcût olan bir noksânlıktır. Mevhûm olan evlâdı yetiştirmek için uğraşmaktansa, ortada bulunan kendi hayâtını korumak ve helâkten muhâfaza etmek elbette daha mühimdir. Zirâ evlâd, ticârette kazanç ve kârdır. Dîn ise sermâye ve baş paradır. Dînin bozulmasında sermâyenin elden gitmesi ve uhrevi hayâtın bozulması vardır. Yalnız evlâd yetiştirme gâyesi, şu iki âfetten birisi ile de karşılaşamaz. Fakat evlâd yetiştirmeğe bir de şehvet galebesi eklenirse, o zamân bakılır; şâyet takvâsı dizginlerini toplamağa

kâfi gelmez ve zinâya düşmek tehlikesi varsa, o zamân evlenmeyi tercih eder. Çünkü bu adam zinâ ile veyâ şübheli ve harâm kazanç ile karşı karşıyadır. Bunun için ehven-i şeri tercih eder. O da şübheli kazançtır. Fakat zinâ etmeyeceğinden emîn ve fakat hissi ile bakmaktan emin olamayacağına kaani ise, o zamân evlenmez. Çünkü her ne kadar şehvetle bakmak harâm ise de bu, dâimi değil ve aynı zamânda zarârı yalnız kendinedir. Fakat harâm kazanç dâimidir. Aynı zamânda, hem başkasının hakkına tecavüz ettiği, hem de âile efrâdına yedirdiği için, zarârı başkalarına da şâmildir. Filhakika şehvetle bakış göz zinâsıdır. Fakat kalb bunu inkâr eder ve kabûl etmezse harâmı yemekten, affedilmeğe daha yakındır. Ancak şehvetle bakmasının kendisini zinâya götürmesinden korkarsa, o da zinâ hükmüne girer ve evlenmeği tercih eder. Bu, böyle anlaşıldıktan sonra gelelim üçüncü şekle; o da, gözünü nâmahremden koruyup kalbini meşgûl edecek düşüncelerden alıkoyamama hâlidir. Bunun evlenmemesi daha uygundur. Çünkü bu husûstaki kalbin hatâsının affı, harâm irtikâbının affından daha kolaydır. Kalbin huzûru, ibâdet için lâzımdır. Halbuki harâm kazanç ve harâmı yemek ve yedirmekle yapılan ibâdet, tam bir ibâdet değildir.

İşte, bu âfetler bu şekilde muvâzene edilmeli ve mûcibince hüküm verilmelidir. Bu anlattıklarımızı kavrayabilen, artık nikâhı teşvik eden ve nikâhtan meneden bu rivâyetlerde tereddüde düşmez. Çünkü bütün bu rivâyetler, şahısların hâllerine göredir.

Şâyet: «Bu âfetlerden emîn olan kimsenin evlenmesi mi, yoksa ibâdetle meşgûl olması mı daha efdaldir?» dersen... Derim ki, iki tarafını toplamalıdır. Çünkü nikâh, nikâh olmak bakımından, ibâdete mâni değildir. İbâdete mâni olacak olan, nafakayı te'mîn etmek zarûretidir. Eğer bunu helâlinden te'mîn edebiliyorsa yine evlenmek daha faziletlidir. Zirâ gecelerde ve gündüzün diğer vakitlerinde ibâdetini yapabilir. Zâten hiç ara vermeden devâmlı ibâdet, mümkün değildir. Şâyet, evlilik sebebiyle farz olan ibâdetleri yapmaktan, yemek, uyku ve diğer hâcetinden başka müsâit zamânı kalmıyor, bütün vakitlerini çalışmakla geçirmek zarûreti hasıl oluyor dersen, o zamân bakarız: eğer bu adamın ibâdetleri nâfile namâz ve hac gibi zâhiri ve bedeni ameller ise, yine evlenmesi daha makbûldür. Çünkü helâl nafaka kazanmakta, âile hukûkuna riâyette, evlâd yetiştirmekte, kadınların mızmızlığına tahammül etmekte o kadar çeşitli ibâdetler vardır ki, bunların fazileti, o nâfile ibâdetlerden daha az değildir... Yok eğer, ibâdeti; ilim, tefekkür ve seyr-i batıni ise, o zamân helâl kazanç buna mâni olacağı için, evlenmemek daha makbûldür.

Şâyet «Mâdem evlenmenin bu kadar fazileti vardır, İsa aleyhisselâm niçin evlenmedi? Mâdem ki, ibâdete bağlanmak daha efdal idi.

Resûl-i Ekrem niçin o kadar çok evlendi?» dersen, bilmiş ol ki: En faziletlisi gücü yetenlerin, himmeti âli olanların ve kendisini Allahu Teâlâ'dan hiç bir şey meşgûl edemeyenlerin, ikisini yapmasıdır. Yâni hem evlenmek, hem de ibâdet etmektir. Resûl-i Ekrem, buna muktedir olduğu için, nikâh ile ibâdeti bir arada toplamıştır. Dokuz âilesi olduğu hâlde yine Allahu Teâlâ ile başbaşa kaldı ve ibâdetine devâm etti. Âile hukûku, buna mâni olamadı. Nitekim, dünyânın sevk u idâresi ile uğraşanlara def'i tabii mâni olamadığı gibi... Onlar, bedenleri ile kazâ-i hâcetle meşgûl olurken, kafaları ile dünyâ işlerini düşünürler. Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) derecesi âli olduğu için, bu âlemin işleri, kalbinin Allah ile olmasına mâni olamamıştır. Hattâ zevcesinin yatağında iken bile kendisine ilâhi vahiy gelmiştir. Başkalarını Resûl-i Ekrem'e kıyas etmek doğru olmaz.

İsâ aleyhisselâm'a gelince: O, tevâzu' gösterip ihtiyâtlı olan tarafı tercih etmiştir. Evlenseydi belki âilesi kendisini meşgûl edebilirdi veyâhut da helâl nafaka te'mininde güçlük çekerdi. Bunun için ibâdeti tercih etmiştir. Onlar, kendi hâllerini ve helâl kazançta zamânlarının icablarını, kadınların ahlâkını, nikâhın zarâr ve faydalarını daha iyi bilirler. Madem ki, evlenmenin bâzıları için makbûl, bâzıları için de mahzurlu olduğunu bildik, peygamberlerin her hareketlerini efdal olarak bilmemiz, en doğrusudur. Her şeyi olduğu gibi Allah bilir.

İKİNCİ BÂB

EVLENİRKEN KADIN İLE ERKEK ARASINDA RİÂYET EDİLECEK HUSÛSLAR VE NİKÂHIN ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

Nikâh :

Nikâhın sıhhati ve kadının kocasına helâl olması için, dört rükün ve şart vardır.

Bunlar :

1 — Velînin bulunmadığı takdirde devlet reisinin izin vermesi (122).

2 — Kızı veren, babası ve dedesinden başkası ise, bâliğa olan kadının muvâfakati. Kız ve dul olması arasında fark yoktur.

3 — Âdil iki şâhidin bulunması.

4 — İcab ve kabûl [yâni erkeğin «aldım», kadının da «vardım» demesidir] (123). Bu icab ve kabulün muttasıl olması lâzımdır. [Yâni araya başka bir iş ve söz girmemelidir.] Herhangi bir lisan ile olabilir. İki tarafın vekilleri, yahut birinin vekili kadın olamaz. [Bu şart Şâfii mezhebine göredir. Hanefîlerde kadın doğrudan doğruya, arada erkek bir vekil olmaksızın, nikâh akdi yapabilir.]

Nikâhın Âdâbları :

1 — Hıtba, yâni iddet beklemeyen ve başkası tarafından da istenmiyen bir kadını, velî vâsıtası ile istemektir. Başkası tarafından istenip de, sözü kat'ileşmiyen bir kadını istemekten, Resûl-i Ekrem men'etmiştir. Çünkü bu, vicdanî bir hareket değildir.

2 — Nikâhtan evvel, Allah'a hamd ile başlayan, bir hutbe irad etmek, nikâhı kıyan kız velîsi şöyle der: «Şu adlı kızımı sana zevce olarak verdim, nikâh ettim.» Koca veyâ vekili: «Ben de şu kadar nikâh parası karşılığında evlenmeyi kabûl ettim.» Tarafların şâhidler huzûrunda böyle demeleri ile nikâh sahîh olur.

---

(122) Hanefî mezhebinde, bâliğa olan bir kadın — ister kız ve ister dul olsun vekile, velîye muhtâç olmadan, dilediği kimse ile evlenebilir.

(123) Hanefî mezhebine göre, şâhitlerin hepsi de kadın olabilir, ancak iki kadın, bir erkek makamına kaaimdir. Böylece mükellef olan kadın ile erkek, iki şâhit huzûrunda evlenebilirler.

Mihir [nikâh parası] az ve mikdarı belli olmalıdır (124).

3 — Nikâh kıymağa başlamadan önce de küçük bir hutbe irad etmek. Meselâ, erkek tarafı, Allaha hamd ve Resûlüne salâttan sonra: «Sizlere, kerîmeniz falanı, falana istemek üzere geldim.»' der. Kız tarafı da aynı şekilde Allaha hamd ve Resûlüne salât ve selâmdan sonra: «Hoş geldiniz, memnûniyetle» gibi sözlerle mukabele eder.

4 — Bâkire de olsa, erkeğin vaziyetini, bâzı husûsiyetlerini kadına bildirmek; ilerde aralarındaki geçimi kolaylaştırır. Hattâ evlilik hayâtının muntazam gitmesi için erkeğin, alacağı kadına bakması müstehabtır.

5 — Şâhidlerden başka, sâlihlerden bir cemâat bulundurmak.

6 — Evlenmekle, sünneti yerine getirmeğe, gözünü nâmahremden korumağa, evlâd yetiştirmeğe ve anlattığımız diğer faydalara niyet etmek. Bu sâyede ecir de kazanmış olur. Yalnız şehevî hissini tatmin maksadiyle evlenirse, o zamân, dünyâ ile alâkalı bir iş olur ki, bundan mânevî mükâfat beklenemez. Onun için, bunlara niyyeti ihmâl etmemelidir. Nice şer'î hükümler var ki, insânın şehevî arzûlarına da uygun gelir. Bu gibi niyetlerle, hem kendi arzûlarını tatmin eder, hem de evlenmesi ibâdet yerine geçer. Ömer b. Abdülaziz (125): «Hak ve hakikat arzûya uygun geldiği vakit, (bizim bal yağ dediğimiz) zubd-ı nirsiyâm [yâni kaymak ve hurma] olur.» demiştir. Binâenaleyh, hem dinî, hem de insânî arzûların bir araya gelmesi muhâl değildir.

7 — Şevval ayında evlenmek ve nikâhı mescid'de kıymak. Nitekim Hz. Âişe (R.A.): «Resûl-i Ekrem'le nikâhım şevval ayında kıyıldı ve yine beni bu ayda evine aldı.» (126) demiştir.

---

(124) Hanefilere göre, mehir [nikâh parası] anılmasa da nikâh sahihtir. Ancak mihir anılmadığı takdirde, emsâlinin mihri lâzım gelir.

(125) Emevî Halifelerinden âdil ve takvâsı ile meşhûr bir zâttır. Hicrî 61 târihinde doğmuş, 101 târihinde ölmüştür. Allah rahmet etsin.

(126) Bu hadis Müslim'dedir. Arablar bu ayda evlenmeyi makbûl saymazlardı. Bu gibi husûslarda, aylar ve günler arasında bir fark olmadığını bildirmek için, bizzât Resûl-i Ekrem, Hz. Âişe ile bu ayda evlenmiştir ki, bundan daha mes'ud bir nikâh düşünülemez. Türklerde de bu gibi yanlış görüşe sâhib olanlar vardır. Bâzıları şubat ayında, bâzıları da iki bayram arasında evlenmeyi uygun bulmazlar. Bunlar tamâmen bâtıl inançlardır. Örnek: Resûl-i Ekrem'dir. İş kıvamına gelince ne ayına bakılır, ne de gününe. Her yeni ay ve yeni gün bizim için saâdet dolu bir vakittir; faydalanmasını bilmeliyiz. İki bayram arasında nikâh kıyılmaz diye bir şey yoktur. Varsa, bayramın cuma gününe tesadüf ettiği güne mahsustur. Hem bayram, hem de Cuma namazı kılınacağı bir günde, Bayramla cuma arasında zaman dar olduğu için, nikâh merasimi serbestçe yapılamaz. Aslında orada da bir mahzûr yoktur. Sadece Bayram ve Cuma namazlarını terk etmek tehlikesi vardır (Mütercim).

KADIN HAKKINDA RİÂYET EDİLMESİ GEREKEN HUSÛSLAR

Bunlar, iki nevidir:

A — Evlenmekteki gâyenin, kadının kendisine helâl olmasıdır.

B — Güzel geçinmekle, saydığımız gâyelerin husûlünü niyet etmektir.

BİRİNCİ NEVÎ

Birinci nevî, kadının erkeğe helâl olması için, nikâha mâni olan hâllerin bulunmamasıdır. Bu mâniler de 19 dur:

1 — Başkası ile evli olmak.

2 — İddet içinde olmak. İddet, ister boşanmadan, ister ölümden, ister yanlışlıkla münâsebette bulunmadan ve isterse câriyenin azâd olması bakımından olsun...

3 — Müslüman iken kâfire olmak. [Maazallah irtidat etmek].

4 — Her hangi semavî bir dine mensûb olmayıp, ateşperest olmak. Bunlara mecûsî denir.

5 — Veseniyye (127) veyâ zındıka olan; hiç bir Peygamber ve kitâba inanmayan. İbâha mezhebine inananlar da bunlardandır ki, bunları nikâh etmek câiz değildir. İtikad edicinin küfrüne hükmolunan fâsid bir mezhebe itikad eden kadınları da nikâh etmek câiz değildir.

6 — Ehl-i kitâbın, yâni Yahûdî ve Hıristiyanların, asıl dinleri bozulup tahrif edildikten veyâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.) peygamber olarak gönderildikten sonra —bununla berâber, İsrâil oğullarından olmayan— o dinlere intisâb edenler. Bunların da nikâhı harâmdır.

7 — Kadının câriye olması ve erkeğin hür kadına gücü yetmesi veyâ evlenmemekle zinâ tehlikesinin bulunmasıdır. Yâni erkek, hür olan bir kadını alabilecek vaziyetde ise veyâ evlenmekle zinâya düşmiyecekse, câriye ile evlenemez.

8 — Kendi câriyesi olmak. Mâlik olduğu câriyesini nikâh edemez.

9 — Akrabası olmak. Yâni, ana baba ve onların çocukları, kendi çocukları ve çocuklarının çocukları olmak. Anneler, büyük anneler, çocuklar, çocukların çocukları, kardeşler, kardeşlerin çocukları, hala ve teyzeleri nikâh etmek câiz değildir. Amca, dayı, hala ve teyze çocukları ile evlenmek câizdir.

---

(127) Kendilerinin önceden bir kitâba bağlı olup olmadıkları bilinememektedir Resûl-i Ekrem: **«Bunlara, ehl-i kitâp muâmelesi yapın, fakat onlardan evlenmeyin.»** buyurmuştur. Çünkü şu anda, onların ehl-i kitâb olduklarına dâir bir delil yoktur.

10 — Süt mahremiyeti bulunmak. Neseb ile harâm olan, süt ile de harâmdır. Fakat süt kardeşliğinin yerleşmesi için, ilk iki sene içerisinde en az beş kerre kadının memesini sormalıdır (128).

11 — Hürmet-i müsâhara bulunmak. Yâni daha önce alacağı kadının kızını veyâ büyük annesini nikâh etmiş, yâhut bunlara mâlik olmuş veyâ bunlara şüphe üzerine (yâni âilesi zannıyle) münâsebette bulunmuş olmak. Nikâhtan sonra bir araya gelmeden akabinde ayrılmak, anneyi harâm eder. Fakat kızını harâm etmez. Yâni annesini nikâh eder etmez, münâsebette bulunmadan boşarsa, kızını alabilir, fakat kızını nikâh etmekle —münâsebette de bulunmasa— boşayacak olursa, annesini alamaz. Alacağı kadını, daha önce baba veyâ oğlunun nikâh etmiş olması da, nikâha mâni hallerdendir.

12 — Nikâhında dört kadın mevcûd iken beşinciyi almak. Hattâ boşadığı kadın, talâk-ı ric'i ile iddet beklemekte olsa da, yine beşinciyi alamaz. Çünkü o kadın, hükmen nikâhındadır. Ama talâk-ı bâin ile iddet bekliyorsa, o zaman beşinciyi alabilir (129).

13 — Alacağı kadının kız kardeşi, hâlen nikâhı altında olmak. Teyzesi ve halası da böyledir. Buradaki kaaide şöyledir: Biri kadın, diğeri de erkek farzedilse, bunların nikâhı birbirine düşmüyorsa, her ikisini bir nikâh altında toplamak câiz olmaz. Ama, birini boşayıp diğerini alabilir.

14 — Daha önce üç talâk ile boşadığı âilesi olmak. Bir kimse üç talâk ile boşadığı âilesini alabilmek için, o kadının sahîh bir nikâh ile başka kocaya varıp ondan boşanması lâzımdır (130).

---

(128) Hanefi mezhebinde, süt emme müddeti, İmâm-ı Ebi Yûsuf ile İmâm-ı Muhammed'e göre iki sene, İmâm-ı A'zam'a göre ise 2.5 senedir. Bu müddet zarfında, boğazından aşağı süt geçmek şartıyla, çocuğun bir kere emmesi kâfidir. Bu müddet geçtikten sonra ne kadar emerse emsin, bir şey lâzım gelmez.

(129) Talâk-ı ric'i ile boşanan kadına erkeğin mürâcaat etme hakkı bâkidir. Talâk-ı bâin ile boşanan kadına erkeğin mürâcaat etme hakkı yoktur. Ancak kadının muvafakati şarttır.

(130) Burada hüllecilik diye bir şey yoktur. Yâni her nasılsa ailesini üç talâk ile boşayan erkek, kadını başka bir erkeğe nikâh edip, sonra da ondan boşattırıp hemen alması demektir. Resûl-i Ekrem, bu gibilere -yapana ve yaptırana- lânet etmiştir. Esâsında bu hüküm, böyle bir tertip için vaz'edilmiş değildir. Bir adam âilesini usûlüne göre üç talâk ile boşadı mı, artık onunla bir alâkası kalmaz. Şâyet bu kadın, ondan sonra başka bir erkekle evlenir ve ondan da ayrılırsa, o zamân ilk kocasına varabilir. Burada da Şâfiilere göre yalnız bir nikâh kâfidir. Hanefîlere göre ise, dühul şarttır. Hattâ Resûl-i Ekrem, yeni kocasının münasebetten âciz olduğunu ifâde ile, eski kocasına dönmek istediğini söyliyen bir kadına: **«Sen onun, o da senin balcığazından tatmadıkça, ondan boşanıp eski kocana varamazsın.»** buyurmuştur. Her iki taraftan da boşandıkta iddet bekleyecektir. İddet içinde kıyılan nikâh sahîh değildir ve böyle bir hülle yaptıranlar da mel'ûndur. (Mütercim)

15 — Aralarında la'netleşme olmak (131).

16 — Kadın veyâ erkek hac veyâ ömre için ihrâmda olmak. Nikâh, ihrâmdan çıktıktan sonra sahîh olur (132).

17 — Bâliğa olmadan bikri zâil olmak. Bâliğa olmadan nikâhı sahîh değildir (133).

18 — Yetîme olmak. Babası olmadığı için, bâliğa olmadan evlenemez.

19 — Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) zevcelerinden olmak. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın sarahatiyle mü'minlerin anneleridir. Fakat bu zamanda böyle bir şey zâten düşünülemez.

İKİNCİ NEVÎ

KADINLARDA ARANAN VASIFLAR:

Geçimi sağlamak için, kadında aranacak vasıflar sekizdir: Dîn, ahlâk, güzellik, nikâh parasının azlığı, döl getirmek, bâkirelik, asâlet, ve yakın akraba olmamak.

1 — **Dindâr ve sâliha olmak:** Bu, esâsdır. Buna son derece ehemmiyet vermek lâzımdır. Dini hisleri nâmus ve iffet bakımından zayıf olursa, kocasına ihânet eder, yüzü karartır, kıskançlığını doğurur, huzûru bozar. Eğer koca nâmus ve effetini korumağa çalışırsa başı derde girer; aldırış etmezse dinine, nâmus ve haysiyetine karşı ihânet etmiş olur. Dini hislerinin zayıflığı yanında bir de güzel olursa, belâ iki katlı olur. Çünkü güzelliğine bakarak ayrılmak istemez; iffetsizliğine bakarak sağlamak istemez. Böylece felâketten felâkete sürüklenir. Aynen Resûl-i Ekrem'e mürâcaat eden şu adam gibi olur. Adam:

---

(131) Bu şöyledir: Erkek kadının zinâ ettiğini iddiâ eder, fakat şâhid bulamaz; kadın da bunu inkâr ederse, bu vaziyet karşısında hâkim huzûruna çıkarlar. Erkek dört kere «Bu kadın zinâ etti» der ve yemin eder. Beşincide: «Yalan söylüyorsam, Allah'ın lâneti üzerime olsun.» der. Buna karşılık kadın da -inkâr ettiğine göre- bunu reddederek, aynı şekilde mukabelede bulunur. Bunun üzerine hâkim, bunları ayırır. Şâfiîlere göre, bunlar bir daha evlenemezler. Hanefîlere göre hâkim, bunları ayırmadıkça, yalnız lânetleşme, evliliklerine mâni değildir. İmâm-ı A'zam ve Muhammed'e göre bu ayrılık, talâk-ı bâindir. Erkek: «Ben yalan söylemiştim, tevbekâr oldum.» derse yeniden evlenebilirler. İmâm-ı Ebî Yûsuf'a göre de, evlenemezler.

(132) Hanefîlere göre, ihrâmda iken nikâh sahihtir, ancak ihrâmdan çıkıncaya kadar münâsebette bulunamazlar.

(133) Hanefîlerde, dul ile bâkire arasında fark yoktur. Baba, küçük kızını evlendirebilir.

يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ لِي امْرَأَةً لَا تَرُدُّ يَدَ لَامِسٍ. قَالَ طَلِّقْهَا. فَقَالَ إِنِّي أُحِبُّهَا قَالَ أَمْسِكْهَا

— Ya Resûlallah, âilem gelene yok demez, kimseyi geri çevirmez, ne yapayım? Resûl-i Ekrem:

— Onu boşa! buyurur. Adam:

— Ya Resûlallah, onu çok seviyorum, der. Resûl-i Ekrem:

— O hâlde sakla! buyurur (134).

Resûl-i Ekrem'in: «O hâlde sakla!» buyurması, kadının ilerde ıslâh-ı nefs etmesi ve şâyet boşarsa, adamın da tekrar peşine düşerek gayr-ı meşrû' münâsebette bulunması korkusuna binâendir.

Dinî hislerinin zayıflığı, israf ve başka cihetten ise, yine evde huzûr yoktur. Çünkü kadının meşrû' olmayan hareketlerine sükût ederse, günâhta, ona ortak oluyor ve Allahu Teâlâ'nın:

قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا

«Kendinizi ve âilenizi ateşten koruyun.» (66 - Tahrim: 6) emrine muhâlefet etmiş oluyor. Eğer kabûl etmez ve düzeltmeğe kalkarsa, mücâdele ile ömrü heder olur gider. İşte bunun için Resûl-i Ekrem, dindâr olan kadın üzerinde ısrârla durmuş ve şöyle buyurmuştur:

تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِمَالِهَا وَجَمَالِهَا وَحَسَبِهَا وَدِينِهَا. فَعَلَيْكَ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ

«Kadın, malı, güzelliği, asâleti ve dindârlığı yüzünden nikâh edilir. Sen dindâr olanı seç ki, elin toprak tutsun» (135).

مَنْ نَكَحَ الْمَرْأَةَ لِمَالِهَا وَجَمَالِهَا حُرِمَ جَمَالَهَا وَمَالَهَا وَمَنْ نَكَحَهَا لِدِينِهَا رَزَقَهُ اللهُ مَالَهَا وَجَمَالَهَا

«Kadını, sırf malı ve güzelliği dolayısıyle alan kimse, malından

(134) Ebû Dâvûd, Nesei ve Tirmizi İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(135) Buhârî ile Müslim ve Sünen Sahibleri Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

da güzelliğinden de mahrûm olur (hayrını görmez); **fakat dindarlığı için kadın ile evlenen kimseye, Allahü Teâlâ malı da güzelliği de nasîb eder»** (136) buyurmuştur. Başka bir hadisde de şöyle buyurmuştur:

لَا تَنْكِحِ الْمَرْأَةَ لِجَمَالِهَا فَلَعَلَّ جَمَالَهَا يُرْدِيهَا وَلَا لِمَالِهَا
فَلَعَلَّ مَالَهَا يُطْغِيهَا وَانْكِحِ الْمَرْأَةَ لِدِينِهَا

«Kadını, güzelliği dolayısiyle alma; güzelliğinin kendisini helâke sürüklemesinden korkulur. (Kadını) **malı yüzünden de alma; çünkü servetinin kendini azdırmasından korkulur. Ancak dindar olan kadını al»** (137).

Resûl-i Ekrem'in, dindar kadın ile evlenmeyi teşvik etmesi, efendisine dini cihetten yardımcı olması bakımındandır. Kadın dindâr olmazsa, efendisini meşgûl eder, huzûrunu bozar.

2 — **Güzel hûy:** İkinci derecede kadında aranacak vasıf, güzel ahlâktır. Huzûrun te'mini ve dini vecibelerin muntazaman ifası için, bu da mühimdir. Zira kadın, bed lisân, kötü hûy ve küfrân-ı ni'met sâhibi olursa, kârından çok zararı vardır. Veliler, kadınların boş boğazlıklarına sabretmekle denenirler. Arablar, şu kadınlarla evlenmeyi tavsiye etmezler:

a — **Ennâne:** İh ih deyip, mütemâdiyen inleyen, durmadan şikâyet edip, âsâb bozukluğundan başı ağrıyıp duran. Bu gibi, ikide bir hasta olan veyâ hasta görünmek isteyenlerden hayır gelmez.

b — **Mennâne:** Şöyle yaptım, böyle yaptım, demek sûretiyle yaptıklarını sayıp dökerek kocasının başına kakan. Bu da karı koca arasındaki sevgiyi kaldırır.

c — **Hennâne:** Eski kocasında gözü olan veyâ eski kocasından olan çocuklara meyleden. Bu gibi kadın ile de geçim olmaz.

d — **Hadaka:** Her gördüğünü canı çeken ve alınması için kocasını zorlayan kadın.

e — **Beraka:** Bunun iki mânâsı vardır: Birisi, güzel görünmek için bütün gün süslenmekle meşgûl olan; diğeri de yemekteyken kavga çıkararak, sofrada yemeyip, yalnız yiyen kadın.

f — **Şeddâka:** Çok gevezelik eden ve kibar konuşmak için, ağzını eğip büken kadın.

---

(136) Taberânî «Evsât» ında Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İbn Hibban, hadîsi, «Zu'afa»da zikretmiştir.

(137) İbn Mâce ve Beyhâkî Abdullah b. Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.)'in:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَبْغَضُ الثَّرْثَارِينَ الْمُتَشَدِّقِينَ

«Allahu Teâlâ, tekellüfle ağzını eğip bükerek konuşanlara buğzeder» (138) buyurduğu da bundandır.

Hikâye edildiğine göre, Sâihu'l-Ezdî, bir seyahatinde İlyas aleyhisselâm ile karşılaştı. İlyas aleyhisselâm, ona evlenmeyi tavsiye etti ve: «Evlilik, bekârlıktan daha hayırlıdır» dedi, sonra da: «Şu dört kadınla evlenme: **Muhtelia, Mubâriye, Âhire, Nâşize.**» dedi.

Muhtelia: Her saatbaşı sebebsiz yere boşanmak isteyen kadın.

Mubâriye: Kendisini beğenip, başkalarına karşı üstünlük taslayan kadın.

Âhire: Fâhişe ve hâriçde dost edinen kadın. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ

«Gizli dost edinenlerden de olmasın.» (4 - Nisâ: 25) buyurmuştur.

Nâşize: Sözü ve işi ile efendisini üzen, emirlerine itâat etmeyen kadın. Bu kadınları alma.

Hz. Ali (R.A.): «Üç haslet vardır ki, erkekler için kötü, kadınlar için iyidir. Bunlar: Cimrilik, kendisini beğenmek ve korkaklıktır. Kadın, fazla tutumlu olursa; kocasının ve kendisinin malını muhâfaza eder. Kendini beğenir ve böbürlenirse artık erkeklerle —şüphe uyandıracak şekilde— ezile büzüle konuşmaz; sert ve kat'î konuşur. Korkak olursa; tehlikeden korunur ve lüzumsuz yerlere gitmez.» demiştir.

Böylece, evlenmekte aranılacak vasıfları zikretmiş olduk.

3 — Yüz güzelliği: Bu da ehemmiyetle aranan bir haslettir. Âilesi güzel olanın gözü dışarıda olmaz, ekseriyetle insan tabiatı, çirkini sevmez. Nasıl sevsin? Ekseriyetle yüzü güzel olanın ahlâkı da güzel olur. Biz «Dindâr kadın al, güzele bakma» derken, güzeli alma demiyoruz. Hem dindar hem de güzel olursa çok iyi. Biz «Dini bozuk olduğu halde güzel olan kadın ile —sırf güzelliği yüzünden— evlenme» demek istedik. Yalnız güzellik, evlenmeyi teşvik eder; fakat dini ihmâl eder. Güzeli seçmenin ehemmiyetine delâlet eden delillerden birisi de, anlaşmak ve ünsiyette güzelliğin dahlinin büyük olmasıdır. Şeri'at,

(138) Tirmizî Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

ünsiyet sebeblerine riâyeti güzel kabûl etmiş, bu sebebten kişinin alacağı kadını görmesini uygun bulmuştur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إذا أوقع الله في نفس أحدكم من امرأة فلينظر إليها فإنه أحرى أن يؤدم بينهما

«Allahu Teâlâ, sizden her hangi birinizin kalbine bir kadın ile evlenmeyi düşürdüğü vakit o kadına baksın. Zira bu sâyede aralarında daha iyi ülfet olur.» (139). Yine Resûl-i Ekrem:

إن في أعين الأنصار شيئا فإذا أراد أحدكم أن يتزوج منهن فلينظر إليهن

«Ensâr kadınlarından bâzılarının gözlerinde kusûr vardır. Onlardan evleneceğiniz vakit, alacağınız kadına bizzat kendiniz bakın» (140). Diğer rivâyette: **«Gözlerinde görme azlığı vardır»**. Bir diğer rivâyette de: **«İnce ve küçük gözlü olabilirler. Bunun için alacağınız kadınlara bakın»** buyurmuştur.

Hattâ verâ' sâhibi bâzı kimseler aldatmamak için, kızlarını göstermeden vermezlerdi. A'meş: «Görmeden evlenmenin sonu elem ve kederdir» dedi. Muhakkak olan bir şey varsa, kadına bakmak; onun ne dindârlığını, ahlâkını, ne de servetini bildirir; ancak güzelliğini bildirir. Demek ki evlenmekte güzellik de aranır.

Rivâyete göre, Hz. Ömer (R.A.) zamanında adamın biri saçını sakalını boyadı ve kendisini genç göstermek sûretiyle karşısındakileri aldatarak evlendi. Sonra iş açığa çıkınca kız tarafı, bizi aldattı diye Hz. Ömer'e şikâyette bulundular. Hz. Ömer, adamı tekdir etmiş ve dövmüştür. Yine hikâye olunduğuna göre, Bilâl ile Suheyb (R. Anhümâ) bir kabileye giderek evlenmek istemişler. Kabile, kim olduklarını sormuş, Hz. Bilâl: «Benim adım Bilâl, bu da kardeşliğim Suheyb'tir. Sapık yolda idik. Allahu Teâlâ bizi hidâyete ulaştırdı. Köle idik; âzâd olduk. Yoksul idik; Allah bize servet verdi. Eğer bizi everirseniz «Elhamdülillâh» der, Allah'a hamdederiz; evermezseniz «Sübhanellah» der Allah'ı tesbih eder, çeker gideriz.» dedi. Onlar: «Biz sizi severiz.» deyince, Bilâl ve Suheyb (R.A.) «Elhamdülillâh» dediler. Suheyb, Bilâl'e: «İlk müslümân-

(139) İbn Mâce, Muhammed b. Meslemе'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(140) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

lardan olduğumuzu, şöyle şöyle eziyetlere katlandığımızı, Resûl-i Ekrem ile savaşlarda bulunduğumuzu da söyleseydik.» deyince, Bilâl: «Ses çıkarma (fazlasına lüzûm yoktur), doğru söyledim ve doğruluk sâyesinde evlendik.» dedi.

Aldanmak güzellikde olduğu gibi, ahlâkta da olur. Güzelliği görmekle anlayacağımız gibi, ahlâkı da, soruşturmak ve tahkik etmekle öğrenebiliriz. Bütün bunları evlenmeden evvel incelemek müstehabtır. Bunları da emin ve doğru söyleyen, kadının iç ve dış ahvâlini bilen kimseden soruşturmalıdır. Bu işin olmasını arzû edip, ifrâta varan veyâ kıskançlık hissiyle hakikatı söylemeyen kimselerden sormamalıdır. Bu kabil işlerde tabiatlar, ifrât ve tefrîte kaçar. Doğruyu söyleyenler az bulunur. Hile ve aldatmalar olur. Bilhassa gözünün dışarıda olmasından korkanlar, bu husûsa ehemmiyet vermelidirler. Fakat yalnız sünneti yerine getirmek veyâ ev işlerini gördürmek için evlenenler, güzellik aramazlarsa, bu zâhidliğe daha uygundur. Çünkü her ne kadar güzellik, bâzı kimselere kendilerini, nâmahremden muhafaza gibi dini bakımdan yardımcı ise de, esâsında dünyâlıktır. Ebû Süleymân Dârânî: «Her şeyde hattâ evlenmekte bile zühd aranır. Meselâ, dünyâdan yüz çevirdiğine delil olarak yaşlı kadın ile evlenmek böyledir» demiştir. Mâlik b. Dinar: «Aza kanâat edip, verdiğinize memnûn olan ve size elinden geldiği kadar hizmet eden öksüz kızlara bakmaz da, şunu bunu isteyen, a a kanâat etmeyen ve falan zâdenin kızı ile evlenmeyi tercih edersiniz.» dedi. Ahmed b. Hanbel, iki kız kardeşten, bir gözü bozuk olanı, güzeli üzerine tercih etmiştir. Hangisinin daha akıllı olduğunu sordu. Gözü bozuk olanın daha akıllı olduğunu söylediklerinde, Ahmed: «Öyle ise onu alırım.» dedi. İşte bu, yalnız şehevî zevkini düşünmeyenlerin âdetidir. Ama diyâneti üzerinde korkan kimse, kendisini nâmahremden korumak için, güzelliği arasın ve güzeli tercih etsin. Çünkü mubah olanla zevklenmek, din için bir kal'adır. Denildi ki, kadının huyu güzel, kirpik, kaş ve saçları siyah, gözleri iri, rengi kırmızı ile karışık beyâz kocasına bağlı olup, gözü de dışarda değilse, işte o, cennet hurisi gibidir. Çünkü Allahu Teâlâ hûrileri böyle tavsif etmiştir:

خَيْرَاتٌ حِسَانٌ

«Ahlâkları güzel» (55 - Rahman: 70),

قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ

«Yalnız kocalarına bakarlar.» (55 - Rahman: 56),

﴿ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴾

«Kocalarına âşık, dâimâ bâkiredirler.» (56 - Vakı'a: 36, 37) buyurulmuştur. Hûr, gözünün akı son derece ak; karası da son derece siyah ve geniş gözlü demektir. Resûl-i Ekrem Efendimiz:

« خَيْرُ نِسَائِكُمْ مَنْ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهَا زَوْجُهَا سَرَّتْهُ، وَإِذَا أَمَرَهَا أَطَاعَتْهُ، وَإِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ فِي نَفْسِهَا وَمَالِهِ »

«Kadınlarınızın hayırlısı, kocası yüzüne baktığı zaman onu sevindiren, emrettiği vakit itâat eden, ayrıldığı vakit malını ve iffetini koruyandır» (141) buyurmuştur. Kadına bakmakla, kocasının sevinmesi, kadının kocasını sevmesine bağlıdır.

4 — **Nikâh parasının az olması:** Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

« خَيْرُ النِّسَاءِ أَحْسَنُهُنَّ وُجُوهًا وَأَرْخَصُهُنَّ مُهُورًا »

«Kadınların hayırlısı, yüzü güzel ve nikâh parası [Mehri] az olanıdır» (142) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, nikâh parasını çok fazla istemekten men'etmiştir. Bizzât kendisi, zevcelerinden bazılarını 10 dirhem mehir ve lüzumlu ev eşyaları ile almıştır. Bunlar, el değirmeni, ibrik, içi lif dolu deri döşek gibi şeylerdir. Hz. Ali (R.A.) âilelerinden birine nikâh parası olarak iki mudd arpa, diğerine iki mudd hurma, bir diğerine de iki mudd kavut vermiştir.

Hz. Ömer (R.A.) de nikâh parası vermediği gibi, kızlarını dörtyüz dirhem nikâh parasından fazlaya vermediğini söylemiştir.

Eğer kadınlar için fazla mehir bir şeref olsaydı, Resûl-i Ekrem, bu husûsta ön safda gelirdi. Ashâbından bâzıları, bir çekirdek karşılığında ve beş dirhem değerinde altun ile evlenmişlerdir. Sa'id İbn Müseyyeb, kızını Ebû Hüreyre (R.A.) ye iki dirhem nikâh parası ile vermişti ve bizzât kendisi gece vakti kızını Ebû Hüreyre'nin evine götürmüş ve kapıdan içeri bırakarak geri dönmüştür. Yedi gün sonra da yanlarına giderek onları selâmlamıştır. Ulemânın bu husûstaki ihtilâfından kurtulmak için on dirhem mehir alsa da beis yoktur. Haberde:

« مِنْ بَرَكَةِ الْمَرْأَةِ سُرْعَةُ تَزْوِيجِهَا وَسُرْعَةُ رَحِمِهَا، أَيِ الْوِلَادَةُ »

(141) Nesei, Ebû Hüreyre'den (R.A.) Ebû Dâvûd, İbn Abbâs'dan (R.A.) sahih senedlerle rivâyet etmişlerdir.

(142) İbn Hibban, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

«Tez evlenmek, tez doğurmak ve nikâh parası az olmak, kadının bereketindendir» (143) diye vârid olmuştur. Kadının, nikâh parasını fazla istemesi mekrûh olduğu gibi, erkeğin de kadından mal istemesi mekrûhtur. Kadın malına tamâ' ederek evlenmek de mekrûhtur. Süfyan-ı Sevrî: **«Bir erkek, alacağı kadının, servetinden neyi olup olmadığını sorarsa, o bir eşkıyâ ve bir canavardır.»** demiştir.

Onlara hediye yapıldığı vakit, fazlasıyle mukabelede bulunmağa onu mecbûr etmek doğru değildir. Karşılıklı hediyelerde verdiğinden fazlasını beklemek, fâsid bir niyettir. Böyle fâsid niyet olmadan karşılıklı hediye müstehaptır. Çünkü samimiyetin artmasına vesiledir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

﴿ تَهَادَوْا تَحَابُّوا ﴾

«Karşılıklı hediyeleşin, sevişirsiniz.» (144) buyurmuştur. Fakat bir verip iki beklemek yasaktır. Böyle yapanlar, Kur'ân-ı Kerimdeki:

﴿ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ ﴾

«Fazlasını umarak verme.» (74 - Müddessir: 6),

﴿ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ ﴾

«Arttırmak maksadı ile insanlara verdiğiniz malın bereketi olmaz.» (30 - Rûm: 39) âyetlerinin ve'îdine girmiş olurlar. Bütün bunlar, evlenmede mekrûh olan şeylerdir. Bunlar, evlenmeyi gâyesinden uzaklaştırarak ticâret ve kumara benzetirler.

5 — Kadın, döl getiren cinsden olmalıdır: Kısırlığı bilinen kadına yanaşmamalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

﴿ عَلَيْكُمْ بِالْوَلُودِ الْوَدُودِ ﴾

«Sevimli ve döl getiren kadınlarla evlenin» buyurmuştur. Şâyet bu husûstaki vaziyeti ma'lûm değilse, gençliğine ve sıhhatine bakmalıdır. Bu iki vasfa sâhib olanların çoğu çocuk doğurur.

6 — Bâkireyi tercih etmek: Nitekim dul kadın ile evlenen Câbir (R.A.) e, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

﴿ هَلَّا بِكْرًا تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ ﴾

---

(143) İmâm Ahmed ve Beyhakî, Hz. Âişe'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmişlerdir.

(144) Buhârî «Kitâbü'l-Edeb»de, Beyhakî Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Senedi, ceyyiddir.

«Bakire alsaydın; o seni, sen de onu bilirdin ve birbirinizle sevişirdiniz» (145) buyurmuştur.

Bâkire almanın faydaları:

Bâkire ile evlenmekte üç fayda vardır:

Birincisi, bâkire kadın yalnız bir kocayı bilir ve onunla ülfet eder, karşılıklı sevgi sağlar. Resûl-i Ekrem:

عَلَيْكُمْ بِالْوَدُودِ

«Sevimli kadın al» buyurmuştur. İnsân tabîatı, ilk karşılaştığını bilir ve onunla ülfet eder. Daha evvel başka erkekle münâsebet kuran kadın, yeni kocasının bâzı huylarını ve hâllerini beğenmeyebilir ve bu sûretle ona gereği gibi ısınamaz.

İkincisi, erkek de bâkireyi daha çok sever. Çünkü erkek tabiatı, daha evvel el sürülmüş olan kadına karşı nefret duyar. Bu nefret bâzı erkeklerde daha da fazladır.

Üçüncüsü, dul kadın, dâima eski kocasını hatırlar. Çünkü sevgi, ilk sevgidir. Bu ise huzursuzluğa vesile olur.

7 — Soylu olmak: Nikâh edilecek kadın; dindâr, iffet ve şeref sâhibi bir âilenin kızı olmalı ve böyle bir terbiye almış bulunmalıdır. Yarın doğacak çocukları terbiye edecek olan o'dur. Edeb ve terbiyeden nasîbini almayan, çocuklarını güzelce terbiye edemez.
Bunun için Resûl-i Ekrem:

إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ

«Çöplükte biten gülden kaçının» buyurdu. Bunun ne olduğunu soranlara, Resûl-i Ekrem:

الْمَرْأَةُ الْحَسْنَاءُ فِي الْمَنْبَتِ السُّوءِ

«Kötü bir âileden doğan güzel kız» (146) diye cevâb verdiler. Diğer bir hadisde:

تَخَيَّرُوا لِنُطَفِكُمْ فَإِنَّ الْعِرْقَ نَزَّاعٌ

«Nutfenizi temiz kaba koyun; çünkü kan (anaya da) çeker» (147) buyurmuştur.

---

(145) Buhârî ile Müslim, Câbir'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(146) Dârekutnî «El-İfrâd»da, Ebû Saîd el-Hudrî'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(147) İbn Mâce Âişe'den (R.Aa.) rivâyet etti, fakat «Kan» ifâdesi yoktur. Mansûr ed-Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

8 — **Çok yakın akrabadan olmamak:** Kadın, çok yakın akrabadan olursa, şehveti azaltır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَا تَنْكِحُوا الْقَرَابَةَ الْقَرِيبَةَ فَإِنَّ الْوَلَدَ يُخْلَقُ ضَاوِيًا

- **«Yakın akrabadan evlenmeyin; zira çocuk cılız olur»** (148) buyurmuştur. Yakınlık, şehvete tesir eder. Şehvet bakma ve elleme hissiyle çoğalır. Bu da hoşa giden ve yeni karşılaşılan şeylerde daha kuvvetlidir. Ötedenberi görüp geldiği bir kadına karşı bu hissi zayıflar ve şehvet uyanmaz hâle gelir.

İşte alacağı kadında arayacağı güzel vasıf ve hasletler bunlardır. Kadında böyle olduğu gibi, erkekte de aranacak vasıf ve hasletler vardır. Bunun için veliye düşen vazife, kızını vereceği adamın ahlâkını araştırmaktır. Kılık ve kıyâfeti, ahlâkı, dini bozuk olup, âile hukûkuna riâyet edemeyen veyâ emsâli olmayan bir erkeğe kızı vermemelidir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

النِّكَاحُ رِقٌّ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ أَيْنَ يَضَعُ كَرِيمَتَهُ

«Nikâh, bir nevi câriyeliktir. Kişi, kızını kime teslim ettiğine bakmalıdır» (149) buyurmuştur. Kız hakkında uyanık olmak ve tedbirli hareket etmek daha mühimdir. Çünkü tamâmen erkeğin emrine teslim ediliyor. Erkek ise dilediği anda kadını boşayabilir. Zâlim, fâsık, bid'ât sâhibi, içkici ve kumarcı bir kimseye kızını veren, kızına hıyânet ve dinine ihânet ettiği ve mahremlik hakkını yerine getirmediği için, Allah'ın gazabına uğrar. Adamın biri Hasan-ı Basri'ye: «Kızımı isteyenler çok, hangisine vereceğimi bilemiyorum» deyince, Hasan-ı Basri: «Allah'tan korkana ver; severse iyi, sevmezse, Allah'tan korktuğu için ona zulmetmez.» demiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz:

مَنْ زَوَّجَ كَرِيمَتَهُ مِنْ فَاسِقٍ فَقَدْ قَطَعَ رَحِمَهَا

«Kızını fâsık kimseye veren, onunla ilgisini kesmiş (ve onu ateşe atmış) **tır»** (150) buyurmuştur.

---

(148) İbrahim el-Harbî.

(149) Ebû Ömer et-Tevkanî «Muâşeretü'l-Ehleyn» adlı kitâbında mevkûf olarak Hz. Âişe ve Enes'den rivâyet etmiştir. Beyhâki, merfu' olarak rivâyet edildiğini de söyledi, fakat mevkuf olması daha doğrudur.

(150) İbn Hibbân «Zü'afa» da Enes'den; (R.A.) «Sikât» ta da sahih sened ile Şa'bi'den rivâyet etmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÂB

KARI KOCA ARASINDA ÂDÂB-I MUÂŞERET, NİKÂHIN DEVÂMINI SAĞLAYACAK SEBEBLERLE KARI KOCANIN HER BİRİNE DÜŞEN VAZİFELER BEYÂNINDADIR.

BİRİNCİ KISIM

KOCAYA DÜŞEN VAZİFELER VE EDEBLER

Erkeğin riâyete mecbûr olduğu husûslar on ikidir:

1 — Velîme; evlenirken düğün ziyâfeti vermekde,
2 — Muâşeret; iyi geçinmekde,
3 — Düâbe; arasıra kadın ile oynaşıp şakalaşmakda,
4 — Siyâset; kadını sevk u idâre etmekde,
5 — Gayret; iffet ve nâmusunu korumakda,
6 — Nafaka; geçimini sağlamakda,
7 — Tâlim; öğrenmekde,
8 — Kasem; kadınlar arasında adâlete riâyet etmekde,
9 — Nâşize; usûlüne uygun terbiye etmekde,
10 — Vika; münâsebetde,
11— Vilâded; çocuk doğurmakda,
12 — Talâk; boşanmakda, adâlet ve edebe riâyet etmektir.

VELİME

Birinci edeb: Evlenirken düğün yapıp ziyâfet vermek müstehabtır. Enes (R.A.) şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem (S.A.V.), Abdurrahman b. Avf (R.A.) ın benzinin sarardığını görünce:

— **Bu nedir, benzin neden sarardı?** diye sordu. Abdurrahman:

— Ya Resûlallah, evlendim, nikâh parası olarak da bir hurma çekirdeği ağırlığında altın verdim, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **«Allah mübârek etsin, bir koyun ile de olsa, ziyâfet ver»** (151) buyurdu. Resûl-i Ekrem de Hz. Safiyye ile evlenirken, kavrulmuş un-

---

(151) Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.

dan helvâ gibi yapılan bir yemek ve hurma ziyâfeti vermiştir. (152) Yine bir hadîsinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

طَعَامُ أَوَّلِ يَوْمٍ حَقٌّ وَطَعَامُ الثَّانِي سُنَّةٌ وَطَعَامُ الثَّالِثِ سُمْعَةٌ وَمَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللهُ بِهِ

«Nikâhın birinci günü yedirmek bir vazife, ikinci günü sünnet, üçüncü gün ise sum'a, gösteriş ve riyâdır. Gösteriş yapanlara, Allah gösteriş cezâsını verir.» (153) buyurmuştur. Hadisi, yalnız Zeyyâd b. Abdullah rivâyet ettiği için, garîb'dir.

Evlenen zâtı, «Allah mübârek etsin, hayırlı olsun, ayrılık olmasın. İyi geçimler nasib olsun» gibi sözlerle tebrik etmek, müstehâbdır. Resûl-i Ekrem'in böyle emrettiğini Ebû Hüreyre (R.A.) rivâyet etmiştir. Ayrıca nikâhı ilân etmek, duyurmak da müstehâbtır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz:

فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ الدُّفُّ وَالصَّوْتُ

«Helâl ile haramı (evlenmeyi ve gayr-ı meşrû münâsebeti) birbirinden ayıran, deff ve savttır.» (154) buyurmuştur. Diğer bir hadîsde:

أَعْلِنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالدُّفُوفِ

«Nikâhı ilân edin ve onu câmilerde kıyın ve deff çalmak sûretiyle de etrâfa duyurun» (155) buyurmuştur. Rebi' binti Muavviz anlatıyor: «Evlendiğimiz gecenin sabâhında, Resûl-i Ekrem evimizi teşrîf etti. Minderde oturdu. Küçük kızlar deff çalıyor ve şehid ecdâdımızı övüyorlardı. Bir ara birisi: «Aramızda yarın ne olacağını bilen bir Peygamber var» deyince, Resûl-i Ekrem:

اسْكُتِي عَنْ هَذِهِ وَقُولِي الَّذِي كُنْتِ تَقُولِينَ قَبْلَهَا

«Bunu bırak da önce söylediğin gibi söyle» (156) buyurdu.

---

(152) Sahâb-ı Erba'a, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(153) Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etti.
(154) Tirmizî, İbn Mâce, Muhammed b. Hatıb'dan rivâyet etmişlerdir.
(155) Tirmizî, Aişe'den (R.A.) rivâyet etti ve «Hasendir» dedi.
(156) Hadisi Buhârî rivâyet etmiştir.

MUÂŞERET

İkinci edeb: Kadınlarla iyi geçinmek ve akıllarının noksân olduğunu düşünüp onlara acıyarak eziyetlerine katlanmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ﴾

«Onlarla güzel geçinin, iyi muâşerette bulunun» (4 - Nisâ: 19) buyurmuştur. Diğer âyet-i kerîme'de:

وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴾

«Onlar, sizden kuvvetli söz aldılar» (4 - Nisâ: 21);

وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ ﴾

«Yakın arkadaşına iyilik et» (4 - Nisâ: 36) buyurulmuştur ki, bu yakın arkadaştan murâdın kadın olduğu söylenmiştir. Resûl-i Ekrem'in, dili peltekledīği ve sesi kısıldığı hâlde yaptığı son tavsiyesi şu üç şeydir:

اَلصَّلَاةَ اَلصَّلَاةَ، وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ لَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا لَا يُطِيقُونَ اَللّٰهَ
اَللّٰهَ فِي النِّسَاءِ فَاِنَّهُنَّ عَوَانٍ فِي اَيْدِيكُمْ يَعْنِي اُسَرَاءَ، اَخَذْتُمُوهُنَّ
بِاَمَانَةِ اللّٰهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللّٰهِ ﴾

«Namaz, namaz (namaza devâm edin). **Eliniz altında bulunanlara güçlerinden fazla iş teklif etmeyin. Kadınlarınız hakkında Allahtan korkun; onlar sizin elinizde** (bir nevi) **hürriyetlerini kaybetmişlerdir. Onları, Allah ile muâhede ederek aldınız ve Allah adı ile onları kendinize helâl ettiniz.** (Allahtan korkun, onlara iyi muâmelede bulunun)**»** (157) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(157) Nesaî «Sünen-i Kübrâ»da, İbn Mâce, Ümmü Seleme'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

مَنْ صَبَرَ عَلٰى سُوءِ خُلُقِ امْرَأَتِهِ أَعْطَاهُ اللّٰهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَ مَا أَعْطَى أَيُّوبَ عَلٰى بَلَائِهِ وَمَنْ صَبَرَتْ عَلٰى سُوءِ خُلُقِ زَوْجِهَا أَعْطَاهَا اللّٰهُ مِثْلَ ثَوَابِ آسِيَةَ امْرَأَةِ فِرْعَوْنَ

«Karısının kötü huyuna tahammül eden erkeğe, Allahu Teâlâ, ibtilâya sabreden Eyüp aleyhisselâm'a verdiği mükâfat gibi, mükâfat verir. Kocasının kötü huyuna tahammül eden kadına da, Firavn'ın nikâhında bulunan Âsiye'ye verdiği mükâfatı verir.» (158) buyurmuştur.

Âile arasında güzel ahlâk, yalnız kötülük etmemek değil, karşı tarafın yaptığı kötülüğe tahammül etmek, biri kızdığı zaman, diğeri sabretmektir. Resûl-i Ekrem, böyle yapardı. Ona uyarak, öyle yapmak lâzımdır. Resûl-i Ekrem'in muhterem zevceleri kendisine çıkışıp, sabâhtan akşama kadar yanına uğramadıkları olurdu. Bir gün Hz. Ömer (R.A.) in zevcesi kendisine çıkıştı. Hz. Ömer: «Sen kim oluyorsun da bana çıkışıyorsun?» deyince, zevcesi, «Resûl-i Ekrem senden hayırlı olduğu hâlde, onun zevceleri de O'na çıkışıyor.» dedi. Hz. Ömer kızı için: «Hafsa da böyle yapıyorsa, helâk oldu.» dedi (159) ve sonra kızı Hafsa'ya: «Sen Ebû Kuhâfenin (Hz. Ebû Bekir) kızı Âişeye bakma. Resûl-i Ekrem onu sever. Sakın Resûl-i Ekrem'e boş boğazlık etme.» dedi.

Rivâyete göre, pâk zevcelerinden biri Resûl-i Ekrem'in mübârek göğsünü yumrukladı. Bunu gören annesi, kızını azarlayınca, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

دَعِيهَا فَإِنَّهُنَّ يَصْنَعْنَ أَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ

«Bırak onu, onlar (bana) bundan daha fazlasını da yaparlar.» (160) buyurdu. Resûl-i Ekrem ile Hz. Âişe arasında münâkaşa oldu da, Ebû Bekir (R.A.) i aralarında hakem tâyin ettiler. Ebû Bekir gelince, Resûl-i Ekrem Hz. Âişe (R.A.) ye hitâben:

---

(158) Mehâzı bulunamamıştır.

(159) Bu, Medine-i Münevvere'de oldu. Mekke'de erkekler kadınlara hâkimdi. Medine'de kadınlar daha serbestti. Mekke'den gelen kadınlar, Medine kadınlarını görünce, onlar da aynı yolu tâkib etmeğe başladılar.

(160) Kaynağı bulunamamıştır.

تَكَلَّمِينَ أَوْ أَتَكَلَّمُ !»

«Konuşur musun, yoksa ben mi konuşayım?» buyurdu. Hz. Âişe: «Sen konuş, ama doğru söyle» dedi. Bu söze çok canı sıkılan Hz. Ebû Bekir, kızı Hz. Âişe'ye attığı bir tokat ile ağzını kana boyadı ve: «Resûl-i Ekrem, hak ve hakikatten başka ne söyler?» dedi. Dayağı yiyen Âişe, hemen Resûl-i Ekrem'in arkasına kaçtı. Resûl-i Ekrem Ebû Bekire:

لَمْ نَدْعُكَ لِهَذَا وَلَا أَرَدْنَا مِنْكَ هَذَا»

«Biz seni dayak atman için çağırmadık ve senden bunu istemedik (Ancak seni hakemlik için çağırdık)» (161) buyurdu. Yine bir gün, öfkeli bir anında, Hz. Âişe (R.A.), Resûl-i Ekrem (S.A.V.)e:

— Sen de kendini Peygamber mi zannediyorsun? dedi. Buna karşı Resûl-i Ekrem, hilm ü kereminden gülümsedi (162) ve:

إِنِّي لَأَعْرِفُ غَضَبَكِ مِنْ رِضَاكِ»

— Ben senin hiddetli olup olmadığını anlarım, buyurdu. Hz. Âişe:
— Bunu nasıl anlarsın? deyince, Resûl-i Ekrem:

قَالَ إِذَا رَضِيتِ قُلْتِ لَا وَإِلَهِ مُحَمَّدٍ، وَإِذَا غَضِبْتِ قُلْتِ لَا وَإِلَهِ إِبْرَاهِيمَ

— Hiddetli olmadığın zaman «Muhammed'in Rabb'ı hakkı için», hiddetli olduğun zaman da «İbrahim'in Rabb'ı hakkı için» dersin» buyurdu. Hz. Âişe de:

— Doğru söylüyorsun, adını dilimden anmasam da, kalbimden anarım, dedi (163).

Denildi ki, müslümanlar arasında ilk sevgi, Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'yi sevmesiyle başlar (164). Resûl-i Ekrem Hz. Âişe'ye:

---

(161) Taberânî «Evsât» da, Hatib de «Tarih» inde, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(162) Bu hâdiseyi Ebû Leya «Müsned»inde, Ebû Şeyh «Kitâbu'l-Emsâl» de Hz. Âişe'den (R.Aa.) rivâyet etmiştir.

(163) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den (R.Aa.) rivâyet etmişlerdir.

(164) Buhârî ile Müslim, Ömer b. Âs'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Resûl-i Ekrem: «En çok Âişe'yi severim.» buyurdu, fakat islâmda ilk sevgi olmasını, İbnü'l-Cevzi «Mevzû'at» ta zikretmiştir.

كُنْتُ لَكِ كَأَبِي زَرْعٍ لِأُمِّ زَرْعٍ غَيْرَ أَنِّي لَا أُطَلِّقُكِ

«Ebû Zer Ümmü Zer'e nasıl idiyse ben de sana öyleyim, şu var ki ben seni boşamam» (165) buyurmuştur. (166) Yine Resûl-i Ekrem, diğer zevcelerine:

لَا تُؤْذُونِي فِي عَائِشَةَ فَإِنَّهُ وَاللّٰهِ مَا نَزَلَ عَلَيَّ الْوَحْيُ وَأَنَا فِي لِحَافِ امْرَأَةٍ مِنْكُنَّ غَيْرِهَا

«Âişe hakkında bana eziyet etmeyin; zirâ vallâhi, Âişe'den başka hiçbirinizin yorganına bürünmüşken bana vahiy gelmemiştir» (167) buyurmuştur. Enes (R.A.): «Resûl-i Ekrem, kadınlara ve çocuklara karşı, insanların en merhametlisi idi» demiştir. (168)

DÜÂBE

Üçüncü edeb: Şakalaşmak ve oynaşmakla, onların sıkıntılarını teskine çalışmak. Bu kabil hareketler, kadınların gönlünü hoş eder. Resûl-i Ekrem, iş ve ahlâkta onların seviyesine iner ve onlarla şakalaşırdı. Hattâ Hz. Âişe (R.A.) ile yarış yaptığı rivâyet edilmiştir. Bir def'asında Hz. Âişe yarışmayı kazandı. İkincide Hz. Âişe şişmanladığı için yarışmayı kazanamadı. Yarışmayı kazanan Resûl-i Ekrem:

هٰذِهِ بِتِلْكَ

«İşte, bu şişmanlık sebebiyle kesildin kaldın; bir sen geçtin, bir de ben» buyurdu (169). Yine haberde, aileleri ile en çok şakalaşanlardan birinin Resûl-i Ekrem olduğu vârid olmuştur (170). Hz. Âişe (R.A.)

---

(165) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Yalnız «Ancak ben seni boşamam» ziyâdesini Zübeyr b. Bekkâr ve Hatîb rivâyet etmişlerdir.

(166) Bir kaç kadın bir araya toplanmışlardı. Herkes olduğu gibi kocasının ahvâlini anlatmıştı. Bunlar arasında bütün vasıfları ile takdire şâyan koca, Ümmü Zer'in kocası Ebû Zer idi. Tek kusûru âilesini boşamasıdır. Resûl-i Ekrem, bunu ifade buyurmuştur. Hz. Âişe de: «Yok. Ya Resûlallah, Sen bana daha iyisin» diye mukaabelede bulundu.

(167) Buhârî, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(168) Biraz farklı ifâde ile Müslim rivâyet etmiştir. Beğavî'de «Sıbyan» kaydı vardır.

(169) Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce, sahih sened ile Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(170) Hasan b. Sufyân «Müsned» inde Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

şöyle anlatıyor: «Aşûre gününde bâzı Habeşilerin mescid'de mızrak ve kalkan oynarken seslerini duyuyordum. Resûl-i Ekrem:

«أَتُحِبِّينَ أَنْ تَرَى لَعِبَهُمْ»

«Oyunlarını görmek ister misin?» buyurdu. Ben de, «Evet» dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, onları çağırttı. Kendisi iki kapu arasında durdu ve omuzunu kapuya dayadı. Ben de çenemi kolu üzerine koydum ve seyrettim. Bir iki def'a:

«حَسْبُكِ»

— **Yeter mi?**, diye sordu. Ben de:
— Biraz dur, dedim. Üçüncüde:

«يَا عَائِشَةُ حَسْبُكِ»

— **Ya Âişe, sana bu kadar yeter,** buyurdu. Ben de:
— Evet deyince, onları gönderdi (171). Yine bir hadisinde Resûl-i Ekrem:

«أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَأَلْطَفُهُمْ بِأَهْلِهِ»

«**Mü'minlerin, imân yönünden en kâmili, ahlâkı en güzel ve âilesine karşı en çok lütûfkâr davrananıdır**» (172) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِنِسَائِي»

«**Hayırlınız, âilesine iyi davrananızdır. Ben ise, âileme karşı en iyi davrananızım**» (173) buyurmuştur. Hz. Ömer (R.A.), çok titiz ve sert mizaçlı olduğu hâlde, şöyle diyor: «İnsân, âilesine karşı çocuk gibi, hârice karşı da erkek gibi olmalıdır» Lokman da aynı sözü söylemiş ve tavsiyede bulunmuştur. Resûl-i Ekrem'in:

---

(171) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Fakat «Aşûre günü» kaydı yoktur. «Bir bayram» diye zikredilmiştir. Sahih sened ile Nesei «Kübra»sında rivâyet etmiş ve orada «Acele etme» şeklinde vârid olmuştur.

(172) Tirmizî, Nesei ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre râvilerinin sikadan olduğunu söylemiştir.

(173) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiş ve sahih olduğunu söylemiştir. Fakat «Ben ise, âileme karşı en iyi davrananızım.» kaydı yoktur. Bunu, Nesei, Hz. Âişe'den (R.A.) sahih sened ile rivâyet etmiştir.

«إِنَّ اللّٰهَ يُبْغِضُ الْجَعْظَرِيَّ الْجَوَّاظَ»

«Allah, ağır tabiatlı, sitemkâr, kibirli ve hiç kimseye ikrâmda bulunmayanlara buğzeder» (174). Hadisi şerifteki «Ca'zari, Cevvâz» kelimelerinden murâd, çoluk çocuğuna haşin davranıp, onlara karşı kibirlenen ve onlara iyi bakmayan kimsedir, denilmiştir. Allahü Teâlâ'nın «Utull» kavlinden murâd olan bir mânânın, çoluk çocuğa karşı kötü dilli, katı kalbli olan kimse olduğu söylenmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem, Câbir (R.A.) e:

«هَلَّا بِكْرًا تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ»

«Bâkire alsaydın o yalnız seni bilir, sen de onu bilirdin, berâber oynaşırdınız» buyurmuştur. Arab kadınlarından biri ölmüş olan kocası için şöyle diyor: «Eve geldiği zamân güler yüzlü, çıktığı vakit diline sâhib, bulduğunu yer ve kaybolanı aramazdı». İşte bu, erkeğin iyi vasıflarındandır.

SİYÂSET

Dördüncü edeb: Kadın ile yaptığı şaka ve eğlencede, kadını azdıracak ve ifrâta varacak şekilde, büsbütün onun arzûlarına uymamalı ve erkeklik vakarını kaybetmemeli, itidâle riâyet etmelidir. Yanlış ve meşrû' olmayan davranışlarına müsâade ve müsâmaha etmemelidir. Hasan-ı Basrî: «Kadının meşrû' olmayan arzûlarına uyan erkekler, yüzüstü Cehennem'e atılırlar.» demiştir. Hz. Ömer (R.A.): «Kadınlara muhâlefet edin; onlara muhâlefette bereket vardır.» demiştir. Nitekim: «Onlarla istişâre edin ve dediklerini yapmayın.» denilmiştir. Resûl-i Ekrem:

«تَعِسَ عَبْدُ الزَّوْجَةِ»

«Kadına kulluk eden (kılıbık)lar helâk oldu» (175) buyurmuştur. Çünkü Allahü Teâlâ, erkekleri kadınlardan üstün yarattı ve kadını, erkeğin emrine verdi. Adam, kadının emrine girmekle, hükmü değiş-

---

(174) Ebû Bekir b. Lâl, «Mekârim-i Ahlâk» da Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Ayrıca Buhârî ile Müslim, Câriye b. Vehbu'l-Huzâ'î'den; (R.A.) Ebû Dâvûd da rivâyet etmişlerdir.

(175) Bu ifâde ile mehazı bulunamamıştır. Ancak: «Altın ve gümüşe kul olanlar helâk olurlar» rivâyeti vardır.

tirip, şeytana itâat etmiş oldu. Nitekim âyet-i celile'de, şeytanın şöyle dediği haber verilmektedir:

﴿ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ ﴾

«Allah'ın yarattığı şekli bozmalarını, onlara emredeceğim.» (4 - Nisâ: 119). Çünkü erkek, tâbi' değil, metbû'dur. Âmir mevkiinde kadın değil, erkektir. Allahü Teâlâ erkeklere:

﴿ اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ ﴾

«Onlar kadınlar üzerine kaaimdirler» buyurmuş ve erkeğe «Seyyid - efendi» adını vermiştir. Nitekim âyeti celile'de:

﴿ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ ﴾

«Efendisi ile kapıda karşılaştılar» (12 - Yusuf: 25) buyurmuştur. Efendi, köle yerine geçerse, Allah'ın yarattığı değiştirilmiş olur.

Kadınlar, insanın nefsi gibidir. Yularını azıcık salıverirsen, sür'atle senden uzaklaşır; yularını azıcık gevşetirsen, o seni bir metre kendisine doğru çeker. Eğer onu kendine çeker ve kuvvetli tutarsan, ancak o zaman ona mâlik olursun. İmâm Şâfii: «Üç kimse vardır ki, onlara yumuşak davranırsan, onlar sana ihânet eder; sert davranırsan, iyilik ederler. Onlar da, kadın, hizmetkâr ve işçidir» demiştir.

Arab kadınları kızlarını ere verirken şöyle tavsiye ederlerdi: «Kocanın karşısına çıkmadan önce onu dene! Süngüsünü kınından çıkar. Bir şey söylemezse, kalkanı üzerinde et kes. Buna da ses çıkarmazsa, kılıcıyla bir kemik kır. Buna da aldırmazsa, mes'ele kalmadı, o zaman sırtına çulu vur ve binip gezdir. Çünkü o, artık senin merkebindir.»

Hülâsa: Yer ve gökler, adâletle kaaimdir. Adâlet sınırlarını aşan her şey, alt-üst olur. Şerlerinden emin olmak için, kadına muvafakat ve muhâlefette, adâlete riâyet etmeli ve hakka uymalıdır. Çünkü onların hilesi büyük, kötülükler açık, ekseriyetle ahlâkları bozuk ve akılları zayıftır. Bunlara karşı adâlet, şaka ile ciddiyeti birbirine karıştırarak, siyâset kullanmaktır. Resûl-i Ekrem bir hadîsinde:

مَثَلُ الْمَرْاَةِ الصَّالِحَةِ فِي النِّسَاءِ كَمَثَلِ الْغُرَابِ الْاَعْصَمِ بَيْنَ مِائَةِ غُرَابٍ

«Kadınlar arasında sâliha kadın, yüz tâne siyah karga arasında

alaca bir karga gibidir» (176) buyurmuştur. Lokman aleyhisselâm'ın oğluna yaptığı nasihatte: «Oğlum, kötü kadından sakın. Çünkü o, vaktinden önce seni kocaltır. Kadınların şerrinden kork. Çünkü onlar iyiliğe çağırmaz. İyi olanlarından bile kendini korumağa çalış» demiştir. Resûl-i Ekrem de hadisinde:

إستعيذوا من الفواقر الثلاث »

«Ömür kemiğini kıran üç şeyden Allah'a sığının» (177) buyurarak kötü kadınları da bu üç sınıf arasında saydı. Çünkü onlar, erkeği, yaşlanmadan kocaltırlar. Diğer ifâde ile:

إن دخلت عليها سبتك وإن غبت عنها خانتك »

«Yanına girdiğinde pis pis konuşur, yanından ayrılırsan sana ihânet eder» buyurulmuştur. İyi kadınlar hakkında da:

إنكن صواحبات يوسف »

«Siz, Yûsuf aleyhisselâm'ın kadınları gibisiniz» (178) buyurmuştur (179).

Resûl-i Ekrem'in sırrını ifşâ ettiklerinde de:

إن تتوبا إلى الله فقد صغت قلوبكما »

«Allah'a tevbe ederseniz, kalbleriniz meyleder» (66 - Tahrîm: 4) buyurdu. Bu hükmü, Resûl-i Ekrem'in hayırlı zevceleri Âişe ve Hafsa hakkında verdi. Resûl-i Ekrem diğer hadisinde:

لا يفلح قوم تملكهم امرأة »

«Kadın tarafından idâre edilen millet felâh bulmaz» (180) buyurmuştur. Kendisine karşı çıkışan zevcesine, Hz. Ömer (R.A.): «Sen,

(176) Taberânî, Ebû Umâme'den (R.A.); Ahmed, Ömer b. el-Âs'dan (R.A.) sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir. Nesei'nin «Sünen-i Kübrâ»sında da vardır.

(177) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned» inde Ebû Hüreyre'den; (R.A.) diğer bir ifâde ile Taberânî Fudâle b. Ubeyd'den (R.A.) sened ile rivâyet etmişlerdir.

(178) Buhârî ile Müslim, Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(179) Buhârî, Ebû Bekir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(180) Resûl-i Ekrem hastalığında Hz. Âişe'ye (R.A.) «Ebû Bekir'e söyle namaz kıldırsın.» buyurdu. Hz. Âişe: «Onun sesi çıkmaz, başkası kıldırsın.» dedi. Bir iki def'a tekerrür edince, Resûl-i Ekrem: «Sen, Züleyha gibi yapıyorsun.» buyurdu. Züleyha

evin köşesinde bir oyuncak gibisin; ihtiyâcımız olduğu zamân seninle oynarız; ihtiyâcımız olmadı mı, orada durursun» dedi.

Anlaşılıyor ki, kadınların hem za'fı, hem de kötülük tarafları vardır. Kötülük taraflarını idâre etmek için siyâset ve sertlik, za'f taraflarını idâre etmek için de merhamet ve yumuşaklık lâzımdır. Hâzık tabîb, derde göre dermânı verendir. Erkek, önce kadının ahlâkını denemeli, ona göre muâmele etmelidir.

GAYRET

Beşinci edeb: Kıskançlıkta itidâldir. Bu, şöyle olur: Sonu kötülüğe varacak hareketlere göz yummamak, kötü kanâat sâhibi olacak şekilde lüzûmsuz vesveseye kapılmamak, iğneden ipliğe inceleyip durmamaktır. Resûl-i Ekrem, kadınların gizli hâllerini araştırmaktan men'etmiştir. Resûl-i Ekrem, Tebük gazâsından dönüşünde, Medine'ye girmeden şöyle buyurmuştur:

لَا تَطْرُقُوا النِّسَاءَ لَيْلًا

«Geceleyin habersiz olarak kadınlarınızın yanına gitmeyin» (181). Resûl-i Ekrem'i dinlemeyip, geceleyin evine koşan iki kişi, hoşlanmadıkları vaziyetler ile karşılaştılar. Meşhûr bir haberde:

اَلْمَرْأَةُ كَالضِّلَعِ اِنْ قَوَّمْتَهُ كَسَرْتَهُ فَدَعْهُ تَسْتَمْتِعْ بِهِ عَلَى عِوَجٍ

«Kadın eğe kemiği gibidir. Onu doğrultmak istersen kırarsın. Onu kendi hâline bırak ve eğriliği ile ondan faydalanmağa çalış» (182) diye vârid olmuştur. Yâni, kadının ahlâkını istediğin gibi düzeltemezsin. Yine Resûl-i Ekrem:

اِنَّ مِنَ الْغَيْرَةِ غَيْرَةً يُبْغِضُهَا اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَهِيَ غَيْرَةُ الرَّجُلِ
عَلٰى اَهْلِهِ مِنْ غَيْرِ رِيبَةٍ

Mısır kadınlarını da da'vet etti, ziyâfet verdi. Maksadı ziyâfet değil, Yûsuf aleyhisselâm'ı onlara gösterip kendisini ma'zur göstermekdi. Hz. Âişe de: «Ebû Bekir'in sesi çıkmaz, benim için kıldırmasın.» dedi ki maksadı bu değil. İnsânlar, Resûl-i Ekrem'in mihrâbına ilk geçen meş'ûm adam demesinler idi. İşte bu bakımdan Züleyha gibi hareket etmiş oldu.

(181) Ahmed, İbn Ömer'den (R.A.) ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

(182) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

«Kıskançlıklardan öyleleri var ki, Allahü Teâlâ onlara buğzeder. O da, ortada şüpheyi gerektirecek bir şey yokken, kadına fuzûlî zahmet vermektir» (183) buyurmuştur. Çünkü bu, kötü zandan başka bir şey değildir. Allahu Teâlâ ise bizi bundan men'etmiştir. Hz. Ali (R.A.): «Fazla kıskançlık yapma. Zira bu yüzden kadını fenâlığa sevkedersin» dedi.

Yerinde olan kıskançlık, makbûl ve lâzımdır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَغَارُ وَالْمُؤْمِنُ يَغَارُ وَغَيْرَةُ اللّٰهِ تَعَالَى أَنْ يَأْتِيَ الرَّجُلُ مَا حُرِّمَ عَلَيْهِ

«Allahu Teâlâ kıskanır; mü'min de kıskanır. Allahu Teâlâ'nın kıskançlığı, kişinin, kendisine harâm olan şeyi yapmasıdır» buyurmuştur (184). Bir gün Sa'd b. Ubâde: «Âileme bir erkeğin tecâvüz ettiğini görseydim, onu kılıcımla öldürürdüm» dedi. Ashâb, Sa'd'ın böyle söylediğini Resûl-i Ekrem'e arzettiklerinde, Resûl-i Ekrem:

أَتَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَعْدٍ؛ أَنَا وَاللّٰهِ أَغْيَرُ مِنْهُ، وَاللّٰهُ أَغْيَرُ مِنِّي.

Sa'dın bu sözüne şaşıyor musunuz? Vallâhi ben ondan daha gayretli; Allahu Teâlâ ise benden de (bu husûsta) daha gayyurdur» (185) buyurdu. Allahu Teâlâ'nın gayreti sebebiyledir ki, zinânın gizli ve âşikâresi harâm kılınmıştır. Allahu Teâlâ gibi, özür kabûl eden kimse olmadığı için korkutucu ve müjdeleyici peygamberler göndermiştir. Allahu Teâlâ kadar affı seven kimse olmadığı için, Cennet va'd etmiştir. Resûl-i Ekrem:

رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي فِي الْجَنَّةِ قَصْرًا وَبِفِنَائِهِ جَارِيَةٌ فَقُلْتُ لِمَنْ هٰذَا الْقَصْرُ؛ فَقِيلَ لِعُمَرَ فَأَرَدْتُ أَنْ أَنْظُرَ إِلَيْهَا فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ يَا عُمَرُ

«İsrâ ettirildiğim gece, Cennet'te bir köşk gördüm. Etrâfında bir câriye vardı. «Burası kimindir?» diye sorduğumda, Ömer'indir, dediler. İçine bakmak istedim fakat ya Ömer, kıskançlığını hâtırlayarak vaz geçtim» (186) buyurdu. Hz. Ömer (R.A.), ağlayarak:

---

(183) Ebû Dâvûd, Nesei ve İbn Hibbân Câbir b. Atik'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(184) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(185) Buhârî ile Müslim, Muğîre b. Şu'be'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(186) Buhârî ile Müslim Câbir'den rivâyet etmişlerdir.

«Size karşı da kıskançlık mı duyacaktım, Ya Resûlallah!» dedi. Hasan-ı Basri: «Nasıl olur da âilelerinizi sokaklara gönderirsiniz, müşrikler arasında gezerler. Kıskançlığı olmayanı Allahu Teâlâ takbih etmiştir» dedi. Resûl-i Ekrem:

إن من الغيرة ما يحبه الله ومنها ما يبغضه الله، ومن الخيلاء ما يحبه الله ومنها ما يبغضه الله، فأما الغيرة التي يحبها الله فالغيرة في الريبة، والغيرة التي يبغضها الله فالغيرة في غير ريبة، والاختيال الذي يحبه الله اختيال الرجل بنفسه عند القتال وعند الصدقة. والاختيال الذي يبغضه الله الاختيال في الباطل

«Bâzı kıskançlıkları Allahu Teâlâ sever; bâzılarını da sevmez. Kendini beğenip kibirlenmek de aynıdır. Bundan da Allahu Teâlâ'nın sevdiği var, sevmediği vardır. Sevdiği kıskançlık, bir şüphe neticesinde olan kıskançlıktır. Sevmediği kıskançlık ise, ortada şüphelenecek bir şey yokken, yapılan kıskançlıktır. Kibirden sevdiği düşman karşısında kendini beğenmek, ilk sadmedeki sabır ve direnmek kibridir. Sevmediği kibir ise, başkasına karşı yapılan kibirdir» (187) buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

إني لغيور وما من امرئ لا يغار إلا منكوس القلب

«Muhakkak ki ben kıskancım, kıskanç olmayan kimsenin kalbi teradir» (188) buyurmuştur.

Kıskançlığı önleyici tedbirler:

Kıskanç olmamak için, kadını yabancı erkeklerle temâs ettirmemeli ve sokaklarda gezmesine izin vermemelidir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) kızı Fâtıma (R.A.) ya:

— Kadınlar hakkında en hayırlı olanı hangisidir, diye sordu. Hz. Fatma:

— Kadının yabancı erkeği veyâ yabancı erkeğin kadını görmemesidir, dedi. Resûl-i Ekrem, sevgisini izhâr ederek:

---

(187) Ebû Dâvûd, Nesei ve İbn Hibbân, Câbir b. Atîk'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(188) İlk kısmı yukarda geçti. Son kısmını Ebû Ömer et-Tevkânî «Kitâbu Muâşereti'l-Ehleyn» adlı kitâbında Abdullah b. Muhammed'den mürsel olarak rivâyet etti.

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ ﴾

— **Peygamberler birbirinden meydâna gelmiş güzide zürriyetlerdir,** (3 - Âl-i İmran: 34) âyet-i kerîmesini okudu ve bu cevâbını beğendi (189).

Ashâb-ı Kirâm, kadınların, aralıklardan yabancı erkeklere bakmamaları için, pencere ve delikleri kapatırlardı. Hattâ Mu'az b. Cebel (R.A.), bir def'a delikten dışarı baktığı ve bir def'a da ısırdığı elmayı kölesine verdiği için, âilesini dövmüştür.

Hz. Ömer (R.A.): «Kadınlarınızın sokaklarda gezmemelerini isterseniz, onlara sevimli elbise giydirmeyin» demiştir. Çünkü onlar, âdi elbise ile görünmek istemezler.

Yine Hz. Ömer (R.A.): «Kadınlarınıza her zaman yok demeğe alışın; onların her istediğine evet derşeniz, işiniz var» demiştir.

Kadınların sokağa çıkma mes'elesi:

Resûl-i Ekrem, kadınların câmi'e gitmelerine izin vermiştir. Fakat bu zamânda en doğrusu, onları men'etmektir. Ancak yaşlı kadınlara müsâade etmelidir. Ashâb da bunu uygun görmüşlerdir. Hattâ Hz. Âişe (R.A.): «Resûl-i Ekrem, kendisinden sonra gelen kadınların vaziyetini görseydi, onların çıkmasına müsâade etmezdi» dedi. Abdullah b. Ömer (R.A.), oğullarından birine, Resûl-i Ekrem:

لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللّٰهِ مَسَاجِدَ اللّٰهِ ﴾

«Kadınları, Allah'ın mescidlerinden men'etmeyiniz» (190) buyurdu, deyince, oğlu: «Evet, menederiz» dedi. Bunun üzerine Abdullah: «Ben, Resûl-i Ekrem böyle yapmayın» diye buyurdu derken, sen nasıl oluyor da «Evet men'ederiz» dersin, diyerek oğlunu tokatladı. Oğlunun muhâlefet cür'eti, zamânın bozulduğunu bildiği içindi. Babasının oğlunu dövmesi, sebebini söylemeden muhâlefet etmesindendir. Resûl-i Ekrem, kadınların, kocalarının muvâfakatiyle bayrama çıkmalarına da müsâade etti (191). Nâmuslu kadınların, kocalarının muvâfakatiyle câmilere gitmeleri, hâlen de mübâhtır; fakat evlerinde kılmaları daha uygundur. Kadınlar ihtiyâçları için sokağa çıkmalı, keyfî olarak çıkmamalıdır. Çünkü böyle lüzûmsuz yerde sokaklarda

---

(189) Bezzâr, Dârekutnî «El-İfrâd»'da Hz. Ali'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(190) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(191) Buhârî ile Müslim, Ümmü Atıyye'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

dolaşmak kadının mürüvvetini yok eder. Hattâ bir fesâdın uyanmasına da sebeb olabilir. Kadına yakışan, sokağa çıkacağı zamân, kimseye bakmadan vekâr ve edeble yoluna devâm etmesidir. Bundan, erkeğe kadının yüzü, kadına da erkeğin yüzünün avret olduğu mânâsı anlaşılmamalıdır. Belki erkeğe, genç bir çocuğun yüzü ne ise, kadına da yabancı erkeğin yüzü aynıdır. Fitneden korkulursa bakması yasaktır. Fitne tehlikesi olmazsa bakmasında beis yoktur. Çünkü dâimâ erkeklerin yüzü açıktır. Nikaplı olarak çıkan kadınlardır. Eğer erkeklerin yüzü, kadının yüzü gibi olsaydı, onlarda yüzlerini kadınlar gibi kapatırlardı ve zarûretsiz sokağa çıkmalarına müsâade edilmezdi.

NAFAKA

Altıncı edeb: Nafakada itidâl. Ne isrâf etmeli, ne de kısmalıdır. Herkes kendi varlığına göre âilesine mûtedil bir bolluk göstermelidir. Nitekim Allahü Teâlâ:

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

«Yiyin, için. Fakat isrâf etmeyin» (7 - A'râf: 31).

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ

«Elini boynuna bağlama ve tamâmen açma, yâni ne elini kısıp cimrilik et, ne de elindeki avucundakini tüketecek şekilde isrâf et» (17 - İsrâ: 29) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem:

خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ

«Sizin hayırlınız, âile efrâdına hayırlı olanınızdır» buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

دِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ فِي رَقَبَةٍ وَدِينَارٌ أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ، أَعْظَمُهَا أَجْرًا الَّذِي أَنْفَقْتَهُ عَلَى أَهْلِكَ

«Allah yolunda harcadığın para, bir köle azâd için verilen para, ve ehl ü iyâline sarfettiğin paralar yok mu? İşte bunların ecir bakımından en büyüğü âilene sarfettiğin paradır» (192) buyurmuştur.

---

(192) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

Denildi ki, Hz. Ali'nin (R.A.) dört âilesi vardı. Her dört günde bir herbiri için ayrı ayrı birer dirhem para mukaabili et alırdı. Hasan-ı Basri: «Eskiler, yemeğe cömerd davranır; fakat elbise ve ev eşyâsına ehemmiyet vermezlerdi» demiştir. İbn Sirin: «Her cuma günü çocuklara fâlûze-pâlûze [bir çeşit tatlıdır] yedirmek uygundur. Tatlılar, her ne kadar zarûri ve mübrem ihtiyâç değillerse de onları tamâmen terketmek cimrilik sayılır» demiştir.

Erkek, artan yemeklerden bozulacak olanlarını fakirlere vermesini, âilesine emretmelidir. Yapılan hayırların en ehveni budur. Hattâ kocası sarâhaten izin vermese de, kâdın, vaziyete göre bunu kendiliğinden de yapmalıdır. İyi yemekleri kendisine ayırıp, diğerlerini çocuklarına yedirmesi doğru değildir. Bu, hem insânın ağırına gider, hem de hüsn-ü muâşereti bozar. Şâyet böyle bir mecbûriyet karşısında kalırsa, çoluk çocuğuna duyurmayacak şekilde, yemelidir. Yedirmiyeceği yemeği, çocuklarına hâtırlatmamalıdır. Çünkü onu hâtırlatmakla, onların canı çeker. Yemek zamânı bütün âile efrâdı ile sofraya oturmalı ve berâberce yemelidirler. Süfyân (R.A.): «Toplu olarak bir sofrada oturup yiyen ev halkına, Allah'ın rahmet ve meleklerin duâ ettiğini duydum» demiştir.

Yemek husûsunda üzerinde ehemmiyetle durulacak esâs; âile efrâdına helâl nafaka te'min etmektir. Onları yedireceğim diye, harâma sapmamalıdır. Onlara harâm yedirmek, onlara bir iyilik değil, bir cinâyettir. «Nikâhın Âfetleri» bahsinde bunu anlatmıştık.

TÂLİM

Yedinci edeb: Kadına, hayız, istihâza ve namâz v.s. gibi ilmihâl mes'elelerini öğretmek.

Yedinci vazifesi hayzın, yâni aybaşı âdetlerinin dinî hükümlerini ve namâz mes'elelerini öğrenip, âilesine öğretmektir. Çünkü:

وَاَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيكُمْ

«Kendinizi ve âilenizi ateşten koruyun» (66 - Tahrim: 6) âyet-i celilesiyle bu husûs emrolunmuştur. Bütün bid'atleri söküp atarak, ehl-i sünnetin itikaadını âilesine öğretmek ve Allah korkusunu kalbine yerleştirmek, hayız, istihâza gibi muhtâç olduğu amelî mes'eleleri belletmek, kendisinin boynuna borçtur.

Hayız hakkında bâzı mühim mes'eleler şunlardır: Akşam ezânına, bir rekât kılacak kadar zamân kalmışken hayız kesilmiş ise, öğle ile ikindiyi; sabâh ezânına, bir rekât kılacak kadar zamân kalmışken ha-

yısı kesilmiş ise, akşam ile yatsıyı kazâ edecektir. Bunu bilmelidir (193). İşte, kadının bunlara riâyet etmesi lâzımdır.

Şâyet, kocası bu mes'eleleri biliyor veyâ müftüden öğrenip kendisine öğretiyorsa, kadının bunları öğrenmek için başkasına gitmesi doğru olmaz. Fakat kocası bunu başaramıyorsa, kadın, bunları öğrenmek için başkasına gidebilir; hattâ gidip öğrenmesi boynuna borçtur. Kocası mâni olursa, günahkâr olur. Kocası zarûrî ihtiyâçlarını öğrettiği takdirde, fazla bilgi edinmek veya zikir meclislerine gitmek için, mutlaka kocasının müsâadesi lâzımdır. Kocanın, bu gibi mes'eleyi ihmâl etmesi sebebiyle, kadının hârice çıkmasından doğacak mes'ûliyette, cürüm müşterektir.

KASEM

Sekizinci edeb: Birden fazla âilesi varsa, aralarında adâlete riâyet edip, hiçbirine fazla meyletmemesi lâzımdır. Seyâhatinde, âilelerinden birini yanında götürmek icâb ediyorsa, aralarında kur'a çekmelidir. Resûl-i Ekrem, böyle yapardı. Bir gece, bir kadının yatağına gitmemişse, onu kazâ etmelidir. Bu, kendisine borçtur. Onun için bu husûstaki mes'eleleri bilmesi vâcibdir. Bunlar da uzun mes'elelerdir. Resûl-i Ekrem bir hadîsinde:

مَنْ كَانَ لَهُ امْرَأَتَانِ فَمَالَ إِلَى إِحْدَاهُمَا دُونَ الْأُخْرَى، وَفِي لَفْظٍ وَلَمْ يَعْدِلْ بَيْنَهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَدُ شِقَّيْهِ مَائِلٌ ه

«İki âilesi olup, birine meyledip, diğerine etmeyen...» diğer rivâyette: «Aralarında adâlete riâyet etmeyen kimse, kıyâmet günü bir tarafı sarkmış olduğu hâlde mahşer yerine gelir» (194) buyurmuştur. Hediyelerini müsâvi şekilde vermek ve geceleri aralarında müsâvi şekilde taksim etmek, adâlete riâyetle mükellef olduğu şeylerdendir. Yoksa, sevgi ve münâsebette adâlet olmaz! Çünkü bunlar, irâdenin hâricinde olan hâllerdir. Nitekim Allahü Teâlâ:

---

(193) Hanefîlere göre, vaktin son cüz'ünde temizlenirse, yâni kan kesilir ve yıkandıktan sonra tekbir alacak kadar bir zaman bulursa, yalnız o vakti kazâ eder. Bu mes'eleler ilmihâllerde tafsîlâtıyla îzâh edilmiştir. İlmihâllerin o bahisleri okunmak sûretiyle daha fazla malûmat edinilebilir. Hanımlar için yazılmış müstâkil ilmihâller de mevcûttur. O kitâblara bakılabilir.

(194) Ashâb-ı sünen ve İbn Hibbân, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ

«Ne kadar haris olsanız da kadınlar arasında adâlete riâyete güç yetiremezsiniz» (4 - Nisâ: 129) buyurmuştur. Yâni, sevgi ve münâsebette adâlete riâyete gücünüz yetmez, demektir. Resûl-i Ekrem (S. A.V.) hediye ve gece nöbetlerinde adâlete riâyet eder ve şöyle buyururdu:

اَللّٰهُمَّ هٰذَا جُهْدِي فِيمَا أَمْلِكُ وَلَا طَاقَةَ لِي فِيمَا تَمْلِكُ وَلَا أَمْلِكُ

«Allah'ım, bu elimden gelen şeylerdeki gayretimdir. Sen'in kudretinde olup, benim elimde olmayana gücüm yetmez» (195).

Resûl-i Ekrem, zevcelerinden en çok Hz. Âişe'yi (R.A.) severdi. Bunu diğer zevceleri de bilirdi. Hastalığı sırasında, nöbetleşe onu zevcelerinin evlerine taşırlardı. Gittiği evde: **«Yarın neredeyim»** diye sorardı. Zevcelerinden biri, işi anladı ve: «Âişe'nin nöbetini soruyor» dedi. Bunun üzerine bütün zevceleri: «Yâ Resûlallah, her gece bir eve gitmekten yoruluyorsun ve orada da rahat edemiyorsun. Âişe'nin evinde rahat ediyorsun. Biz sana izin verdik, hakkımızı bağışladık. Mâdem ki orada daha iyi rahat ediyorsun, oraya buyur.» dediler. Resûl-i Ekrem:

— **Hepiniz buna râzı mısınız?** diye sordu. Onlar da:

— Evet, dediler. Resûl-i Ekrem:

— **O hâlde beni Âişe'nin evine götürün,** buyurdu (196).

Kadınlardan biri, nöbetini diğer kadına verir ve koca da buna muvâfakat ederse, hak, o kadına intikal eder. Resûl-i Ekrem, âilelerini sıraya koymuş ve yanlarına nöbetleşe giderdi. Sevde binti Zem'a-yı boşamak istemişti; fakat yaşlı olan Hz. Sevde: «Ben, senin nikâhında ölmek isterim; nöbetimi Âişe'ye terkediyorum. Ben de nikâhında böylece kalayım» deyince, Resûl-i Ekrem, kabul etti. Bu sûretle iki gece Âişe'ye, birer gece de diğerlerine giderdi (197). Resûl-i Ekrem'in güzel adâleti ve kuvveti sâyesinde, nöbetinin dışında zevcelerinden biriyle münâsebette bulunduğu zamân, o gün veyâ gecede, bütün zevcelerini ziyâret ederdi. Nitekim Hz. Âişe (R.A.), Re-

(195) Ashâb-ı sünen ve İbn Hibbân, Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(196) İbn Sa'da «Tabakât»ında, Buhâri ve Müslim de Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(197) Ebû Davûd, Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

sûl-i Ekrem'in, bir gecede (198); Enes de (R.A.) bir kuşluk vakti, bütün zevcelerini ziyâret ettiğini haber vermişlerdir (199).

NAŞİZE

Dokuzuncu edeb: Karı koca arasında anlaşmazlıklar:

Dokuzuncu vazife; karı koca arasındaki ihtilâflarda, adâlete riâyettir. Aralarında anlaşmazlık çıkıp, bu ihtilâfı kendiliklerinden halledemedikleri zamân, anlaşmazlık iki tarafta veyâ yalnız erkek tarafında ise —kadının erkeğe gücü yetmediği için— biri kadının diğeri de erkeğin tarafından olmak üzere, iki hakem seçilir. Bunlar, aralarını bulmağa çalışır. Eğer bunlar, karı kocanın iyiliğini arzû eder ve aralarını düzeltmek isterlerse, Allahü Teâlâ, onların aralarını buldurur ve düzelttirir. Hz. Ömer (R.A.), bir karı koca ihtilâfında, bir adamı hakem tâyin etti. Adam gitti, aralarını bulamadan geri döndü. Bunun üzerine Hz. Ömer, adamı tura [kamçı] ile dövdü ve: «Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا

«Eğer hakemler, düzeltmeği kasdederse, Allah aralarını tevfik eder» (4 - Nisâ: 35) buyurduğu hâlde, aralarını bulamadım demek, ne demektir? Çabuk git, aralarını bul da gel.» dedi. Bu sefer adam, samimî olarak gitti ve aralarını düzelterek geri döndü.

Anlaşmazlık ve geçimsizlik, yalnız kadın tarafından ise, erkekler, kadınlarını terbiye ederek itâatlerine almağa çalışırlar. Çünkü erkekler, âile reisi oldukları için, zulüm yapmayacak şekilde, kadınlara hâkimdirler. Namâz kılmadıkları takdirde, onları bu dinî vecibeye zorlamak da haklarıdır.

Fakat her şeyde olduğu gibi, kadını terbiyede de sıra gözetmelidir. Evvelâ güzel nasîhat ve tavsiyelerde bulunmalı, her türlü kötü hâllerden çekindirmeli ve korkutmalıdır. Şâyet yapılan bu gibi tavsiyelere aldırış etmiyor ve ıslah-ı nefse yönelmiyorsa, yatakta sırtını dönmeli ve nihâyet aynı odada bir geceden üç geceye kadar yatağını ayırmalıdır. Şâyet bütün bu ikazlardan ve tekdirlerden mütenebbih olmuyor, kötü huy ve itiyâdlarından vaz geçmiyorsa, o zamân yaralamamak, kırmamak ve yüzüne olmamak şartıyla, hafifçe dövmelidir.

---

(198) Buhârî ile Müslim, Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(199) İbn Adiy «El-Kâmil»de rivâyet etmiştir. Ayrıca Buhârî'nin de buna benzer rivâyeti vardır.

Yuvanın bozulmaması ve hatâların düzeltilmesi için bu da bir çâredir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.): «Kadının kocası üzerindeki hakkı nedir?» diye sordukta, şöyle buyurmuştur:

يُطْعِمُهَا إِذَا طَعِمَ، وَيَكْسُوهَا إِذَا اكْتَسَى، وَلَا يُقَبِّحِ الْوَجْهَ وَلَا يَضْرِبْ
إِلَّا ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ وَلَا يَهْجُرُهَا إِلَّا فِي الْبَيْتِ

«Yediği zamân onu yedirir, giydiği zamân onu giydirir. Yüzüne vurmaz, ancak yaralamıyacak şekilde döver, küstüğünde ancak evin içinde yatağını ayırır» (200) buyurmuştur.

Bu gibi dinî hatâlarından dolayı âilesine küsüp, on, yirmi ve hattâ otuz gün yanına yaklaşmamak selâhiyeti de vardır. Resûl-i Ekrem, zevcelerinden Zeyneb binti Cahş'a bir hediye göndermişti. Zeyneb hediyeleri reddetti. Yanında bulunan diğer bir zevcesi Resûl-i Ekrem'e: «Gördün mü? Sana hakaret etti!» deyince, Resûl-i Ekrem:

أَنْتُنَّ أَهْوَنُ عَلَى اللّٰهِ أَنْ تُقْمِئْنَنِي

«Sizin beni tahkir etmeniz, Allah'ın tahkir ve tezlilinden ehvendir» (201) buyurdu ve sonra da hepsine darılarak bir ay yanlarına uğramadı.

VİKA'

Onuncu edeb: Münâsebet âdâbına riâyet. Kadınla münâsebetten evvel Besmele ve İhlâs sûresini okumalı, tekbir ve tehlil getirmeli ve:

بِسْمِ اللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنْ كُنْتَ قَدَّرْتَ
أَنْ تُخْرِجَ ذٰلِكَ مِنْ صُلْبِي

«Azîm olan Allah'ın adıyle, Allah'ım, eğer sulbümden bir çocuğun meydâna gelmesini takdir etmişsen, onu hayırlı bir zürriyet kıl» diye duâ etmelidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde:

---

(200) Ebû Dâvûd ve Nesei «Kübrâ»da; İbn Mâce, Muâviye'den (R.A.); İbn Hibbân sened-i ceyyid ile rivâyet etmişlerdir. Ebû Dâvûd'un böyle bir rivâyeti vardır.

(201) İbn Cevzî «Vefâ» da; Buhârî ile Müslim de Hz. Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ اللّٰهُمَّ جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا فَإِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ الشَّيْطَانُ

«Eğer sizden biriniz ehline yaklaşacağı zamân, "Allah'ım, beni şeytândan ve şeytânı da bize takdir ettiğin çocuktan uzaklaştır" diye duâ eder de bu münâsebetten bir çocuk doğarsa, o çocuk, şeytân şerrinden emin olur» (202) buyurmuştur. İnzâl zamânı yaklaşınca:

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا

«O Allah'a hamd ederim ki, sudan [nutfeden] **insan yaratmıştır»** âyet-i celîlesini hâtırlamalıdır. Bâzı hadîs âlimleri sesleri duyulacak şekilde tekbîr getirirlerdi.

Münâsebet esnâsında, hürmeten, kıbleye dönmemeli. Hem kendisi ve hem de âilesi kapanmalı, açık olmamalıdır. Resûl-i Ekrem (S. A.V.) münâsebet esnâsında kapanır, sesini kısar ve âilesine «Ağır ol» derdi. Haberde:

إِذَا جَامَعَ أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ فَلَا يَتَجَرَّدَانِ تَجَرُّدَ الْعِيرَيْنِ

«Sizden biriniz âilesi ile münâsebette bulunduğu zamân, hayvanlar gibi çırılçıplak olmasınlar» (203) buyurmuştur.

Münâsebetten önce, dil şakaları yapmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadîsinde:

لَا يَقَعَنَّ أَحَدُكُمْ عَلَى امْرَأَتِهِ كَمَا تَقَعُ الْبَهِيمَةُ، وَلْيَكُنْ بَيْنَهُمَا رَسُولٌ قِيلَ وَمَا الرَّسُولُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ الْقُبْلَةُ وَالْكَلَامُ

«Sizden biriniz (münâsebette bulunacağı zamân) **âilesine, hayvan gibi çullanmasın. Aralarında** (teşvik ve tahrik edici) **vâsıta olsun»** buyurdu. «Bu vâsıta nedir, Yâ Resûlallah?» diye sorulunca, Resûl-i Ekrem:

---

(202) Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(203) İbn Mâce, Utbe İbn Abd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

«Öpmek ve şehveti tahrik edecek sözlerdir» (204) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

ثَلَاثٌ مِنَ الْعَجْزِ فِي الرَّجُلِ أَنْ يَلْقَى مَنْ يُحِبُّ مَعْرِفَتَهُ فَيُفَارِقَهُ قَبْلَ
أَنْ يَعْلَمَ اسْمَهُ وَنَسَبَهُ . وَالثَّانِي أَنْ يُكْرِمَهُ أَحَدٌ فَيَرُدَّ عَلَيْهِ كَرَامَتَهُ
وَالثَّالِثُ أَنْ يُقَارِبَ الرَّجُلُ جَارِيَتَهُ أَوْ زَوْجَتَهُ فَيُصِيبَهَا قَبْلَ
أَنْ يُحَدِّثَهَا وَيُؤَانِسَهَا وَيُضَاجِعَهَا فَيَقْضِيَ حَاجَتَهُ مِنْهَا قَبْلَ
أَنْ تَقْضِيَ حَاجَتَهَا مِنْهُ »

«Üç şey kişinin acziyetindendir: (Birincisi,) sevdiği bir kimse ile buluştuğu hâlde, adını ve soyadını öğrenemeden ayrılmak. (İkincisi,) kendisine yapılan ikrâmı reddetmek. (Üçüncüsü,) Konuşup şakalaşmadan, öpüşüp - elleşmeden, hemen âilesiyle münâsebette bulunup, kadının zevkini tamamlamadan, yalnız kendi işini bitirip kalkmaktır» (205) buyurmuştur.

Her (kamerî) ayın ilk, orta ve son günleri olmak üzere, her ayda bu üç gün münâsebette bulunmak mekrûhtur. Denildi ki, bu gecelerde şeytânlar, münâsebette hazır bulunurlar. Hz. Ali, Muâviye ve Ebû Hüreyre'den (Allah onlardan râzı olsun), bu husûsa dâir kerâhat rivâyeti vardır.

Âlimlerden bâzıları, Resûl-i Ekrem'in:

رَحِمَ اللّٰهُ مَنْ غَسَّلَ وَاغْتَسَلَ »

«Cum'a günü yıkanan ve âilesini yıkatana Allah rahmet etsin» hadisinin bir mânâsına göre, cum'a günü münâsebette bulunmağı müstehab saymışlardır (206).

Kendi şehveti sona erince hemen ayrılmamalı, kadının, şehvetini tamamlaması için ona mühlet vermelidir. Bâzan kadının şehveti daha geç gelir. Kadının şehvetini tahrik ettikten sonra, onu sona erdirmeden kendi işini bitirip ayrılan, kadına eziyet etmiş olur. Önce erkek inzâl olursa, nefreti mûcib olur. Ama iki şehvet birleşirse, o za-

(204) Ebû Mansûr ed-Deylemî «El-Müsned'ü'l-Firdevs»de Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(205) Ebû Mansûr ed-Deylemî, yukarıki hadisin tamâmı olarak rivâyet etmiştir.

(206) Hadis, Namaz Kitâbının beşinci bâbında geçmişti. Bakınız C. 1, Sahife 491.

mân kadına göre daha zevkli olur; çünkü erkek kendi zevki ile meşgûl iken, kadın da sıkılmadan kendi zevki ile meşgûl olur. En uygunu kadınla dört gecede bir münâsebette bulunmaktır. Zâten dört âilesi olana göre, âdilâne olan da budur. Bununla berâber her iki tarafın ihtiyâcına göre bu miktar azaltılıp, çoğaltılabilir.

Hayız hâlinde ve hayız kesildiği hâlde, yıkanmadan evvel kadın ile münâsebette bulunamaz. Çünkü bu, Nass-ı Kur'ân ile harâmdır (207). Hattâ bâzıları, hayız hâlinde kadın ile münâsebetten doğan çocukta cüzzam hastalığı olacağını söylerler. Hayız hâlinde, kadın ile tabii yoldan münâsebette bulunamaz; fakat bedeninin diğer taraflarından faydalanabilir (208). Ancak tabii yolu hiç bir sûretle değiştiremez, yâni arkadan sûret-i kat'iyyede münâsebette bulunamaz. Hayız hâlinde münâsebetin yasak olması, pislik ve eziyet olması bakımındandır. Arkada ise dâimâ pislik mevcud olduğundan, oradan münâsebette bulunmak daha şiddetli harâmdır. Allahü Teâlâ'nın:

فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ

«Siz tarlanıza istediğiniz şekilde gidin tohumu atın» (2 - Bakara: 233) âyet-i celilesinden murad, istediğiniz zamân münâsebette bulunun, demektir. [Esâsen tohum ekmek ifâdesi de sarihtir. Tohum, mahsul veren yere ekilir.] Kadının, hayız hâlinde — bu yollar dışında — elinden ve gömlek altından da olsa, bedeninin her tarafından faydalanabilir. Fakat kadına lâyık olan, hayız hâlinde göbeğinden diz kapağına kadar izar [futa] kullanmaktır. Bu, terbiye icabıdır. Hayız hâlinde olan kadınla yiyip içmekte, oturmakta, yatıp kalkmakta ve öpüşmekte bir beis yoktur. Ancak cima' yasaktır, harâmdır.

Âilesi ile ikinci defâ münâsebette bulunmak iktizâ ediyorsa, veyâ düş azmasından sonra münâsebette bulunacaksa, tenâsül uzvunu yıkamalıdır.

---

(207) Hanefilere göre, hayzın en uzun müddeti on gündür. On günde hayızı kesilen bir kadın ile yıkanmadan da yatmak câizdir. Yine bunun gibi, âdeti sonunda, meselâ yedi günde temizlenmek âdeti olan bir kadın, yedi günde temizlenmiş ise, yıkanacak kadar bir zamân geçtikten sonra — yıkanmadan da — kendisiyle münâsebette bulunulabilir. Fakat âdetinden evvel — meselâ yedi gün âdeti olan bir kadın, beşinci gün — temizlenmişse, âdeti geçinceye kadar — yâni âdeti olan yedi gün temâmlanıncaya kadar — kendisiyle münâsebette bulunulamaz. Âdeti değişirse, vaziyet de ona göre değişir. Yâni ikinci defâ yine beş gün geçtikten sonra temizlenirse, bu defa âdeti beş güne inmiş olur. Üç günden az veyâ on günden fazla görülen kan, münâsebette bulunmağa mâni değildir. Çünkü o, bir hastalık kanıdır.

(208) Hanefilere göre, hayız hâlinde kadının göbekten aşağısından, çıplak olarak faydanılamaz. Diğer taraflarından faydalanılır. Perde arkasından faydalanılır.

Yatsıyı müteâkib yatağa girer girmez münâsebette bulunmak —abdestsiz uyumağa sebeb olacağı için— mekrûhtur. Münâsebetten sonra yemek veyâ uyumak isteyenler abdest almalıdırlar. Bu, sünnettir. Abdullah b. Ömer (R.A.), Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.): «Herhangi birimiz cünüb iken uyuyabilir mi?» diye sorduğunda, Resûl-i Ekrem:

نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ

«Evet, abdest aldığı vakit uyur» (209) buyurmuştur. Bununla berâber, abdest almadan da cünüb olarak uyumağa ruhsat vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem'in, abdest almadan da cünüb iken uyuduğunu Hz. Âişe (R.A.) haber vermiştir (210). Cünüb olarak yatmak isteyen, ya yatağın üzerini eliyle süpürmeli veyâ yatağı silkmelidir. Çünkü yattıktan sonra ne olacağını bilemez.

Cünüb iken traş olmak, tırnak kesmek, kan aldırmak veyâ bedeninden bir parçayı koparıp atmak uygun değildir. Yıkanmalı, ondan sonra bu gibi işleri yapmalıdır. Böyle yapmakla vücûdundan ayrılan parçaların da temizlenmiş olarak atılmasını te'min etmiş olur. Âhirette bu âzalar, temiz olarak bedenine dönerler. Aksi hâlde cünüb kaldıkları için, bedeninden dâvacı olurlar.

Nutfe [meni] sini kadının rahminden başka yere akıtmamalıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem:

«Mukadder olan nesil, muhakkak gelecektir» (211) buyurmuştur. Nutfesini hârice boşaltmanın ibâhet ve kerâhatinde âlimler, dört şekilde ihtilâf etmişlerdir.

1 — Her ne şekilde olursa olsun, mübâhtır.

2 — Her ne şekilde olursa olsun, harâmdır.

3 — Kadının muvâfakatiyle helâl, aksi hâlde harâmdır. Bu üçüncü mezhebin gaayesi, kadına eziyet vermemektir.

4 — Câriyelerde mübâh, âilelerde mübâh değildir.

Bize göre en doğrusu, azl'in [dışarı akıtmanın] mübâh olmasıdır. Kerâhet sözü tahrîmiyye ve tenzîhiyye olarak kullanıldığı gibi, terk-i fazilet, mânâsında da kullanılır. İşte azlin mekrûh olması, terk-i fazilet mânâsınadır. Yâni hârice akıtmakla efdal olanı terk etmiş olur. Meselâ, hiç bir ibâdetle meşgûl olmayan kimsenin, câmide durması mekrûhtur, denildiği gibi, câmide durmak mekrûh değil, boş durmak fazileti terk etmek demektir. Yine bunun gibi, Mekke'de

---

(209) Buhârî ve Müslim, rivâyet etmiştir.

(210) Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir.

(211) Buhârî ile Müslim, Ebû Sa'îd'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

mukim olup her sene haccetmemek mekrûhtur, denildiği zaman, evlâyı ve fazileti terk etmiş demektir. Bu da evlât yetiştirme fazileti ile alâkalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz:

إن الرجل ليجامع أهله فيكتب له بجماعه أجر ولد ذكر قاتل في سبيل الله فقتل

«Âilesi ile temâsda bulunan kimse, Allah uğrunda mücâhede edip öldüren ve nihâyet şehid olan bir erkek evlâd sevâbını kazanır» (212) buyurmuştur. Çünkü esasında böyle bir evlâdı olsaydı, kendisinin, o evlâdın vücûduna sebeb olması bakımından, bu mükâfata nail olacaktı. Hakikatte evlâdı takdir eden, doğurtan, yetiştiren, Allah'tır. Adama terettüb eden vazife, kadın ile münâsebette bulunmakla, çocuğun doğmasına sebeb olmaktır. Adam ise bunu yapmıştır. Fakat bu da ancak meniyi kadının rahmine ilkâ etmekle olur. Bununla berâber, hârice akıtmasında da tenzihî ve ne de tahrimî kerâhet vardır, dedik. Çünkü bir şeyi yasak etmek, Kur'ânın veyâ hadisin sarâhati veyâ o sarâhate dayanan kıyâs ile olur. Halbuki bu husûsta ne bir sarahât, ne de üzerine kıyas edilecek bir asıl mevcuddur. Bu asıl, hiç evlenmemek veyâ evlendikten sonra münâsebette bulunmamak veyâ idhâlden sonra inzâl etmemek gibi şeylerdir. Bunların hiç biri harâm veyâ yasak değil; belki fazileti terk etmek kabîlinden olan şeylerdir. Burada da fark yoktur. Çünkü çocuk, meninin rahime, döl yatağına dökülmesinden sonra olur. Bunun da dört sebebi vardır: Evlenmek, münâsebette bulunmak, inzâl etmek ve meni, kadının rahmine yerleşinceye kadar beklemektir. Bunlar, birbirine yakın ve birbirini tamamlayıcı şeylerdir. Dördüncüden kaçınan üçüncüden; üçüncüden kaçınan ikinciden; ikinciden kaçınan da birinciden kaçınmış gibidir; çocuğu diri diri gömmek veyâ düşürmek gibi değildir. Zirâ bunlar, ortada mevcûd olan bir varlığa karşı cinâyettir. Hattâ bunun da dereceleri vardır. Mevcûdiyetin ilk kademesi, meninin ana rahminde kadın suyu ile birleşip hayâtı kabûl edecek bir vaziyete gelmesidir. Henüz bu vaziyette iken yuvayı bozmak, bir cinâyettir. Donmuş kan ve et parçasına intikal ettikden sonra onu düşürmek, biraz daha büyük; hilkati tamâmlandıktan sonra düşürmedeki cinâyet ise, daha büyük ve en büyük cinâyet de canlı olarak dünyâya geldikten sonra onu öldürmektir.

Varlık sebebinin başlangıcı, meninin yerinden çıkması ile değil, rahime girmesiyledir, dedik. Çünkü yalnız erkek menisinden çocuk olmaz. Ancak kadının menisi veyâ hayız suyu ile döl yatağında yerleştikden sonra, çocuk meydana gelir. Bâzı hekimlere göre, döl yatağında

(212) Zebidî'ye göre, İbn Hayyan «Sohbet»inde bu meâlde bir hadis rivâyet etmiştir.

et parçası, Allahü Teâlâ'nın kudretiyle hayız kanından meydana gelir. Kan, yoğurt için süt gibidir. Hayız kanının katılaşmasındaki rölü, mayanın, sütün yoğurt olmasındaki rolü gibidir. Çünkü süt, o maya sâyesinde yoğurt olur. Her ne suretle olursa olsun, çocuğun vücûd bulmasında kadının suyu da, asıldır. Erkek ile kadının suları, her hangi bir hükmün akdinde, tarafların icab ve kabûlü gibidir. Bir kimse söz verdikten sonra, karşı taraf henüz kabûl etmeden sözünden dönerse, muâhedeyi bozmak suçu ile ithâm edilmez. Ama her iki taraf, icab ve kabûl ile anlaştıktan sonra dönmek, hükmü bozmak ve kesmektir. Erkeğin belinde bulunan sudan çocuk olmayacağı gibi, meninin yalnız hârice çıkması ile de çocuk olmaz. Meğer ki, döl yatağında kadının suyu veyâ kanı ile birleşe. İşte buna «Kıyâs-ı celî» derler.

Şâyet, çocuk olmaması için hârice inzâl mekrûh değilse de çocuğun olmamasına niyet etmek, kendisine bir nevi gizli şirk karışan çürük bir niyet olması bakımından kerâhetten hâli değildir, dersen, derim ki:

İnsan beş sebebten biri ile hârice inzâl eder:

I — Câriyelerin, câriye olarak kalmasını niyet eder ve bu sebebten hârice inzâl eder. Çünkü câriyeler çocuk yaparsa «Ümmü veled» olur ve âzâd olup, adamın mülkiyetinden çıkmış sayılır. Bu niyetle, hârice inzâl yasak değildir.

II — Çocuk doğurmakla kadın kocar. Kadının gençlik ve güzelliğini muhâfaza için, hârice boşaltır. Bu da câizdir.

III — Âile efrâdı çoğalır, geçim güçleşir ve nihâyet gayr-ı meşrû kazanç zarûreti hâsıl olur korkusu ile olursa, yine yasak değildir. Çünkü âileyi azaltmak, dine yardım eder. Gerçi asıl kemâl, Allah'a tevekkül etmektedir. Çünkü Allahü Teâlâ:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا

«Yer yüzünde hareket eden bütün canlıların rızkı Allah üzerinedir» (11 - Hûd: 6) buyurmuştur. Şübhesiz, bu gibi tedbirlere baş vuran, efdal olanı terk ettiği için, kemâl derecesinden düşer; fakat görünüşde tevekküle aykırı olan, malı korumak ve gelecek için servet hazırlamak da yasak değildir.

IV — Onu evermenin âr olacağı düşüncesiyle, çocuğun kız olacağından korkarak, dışarıya akıtmaktır. Nitekim bu düşüncenin te'siriyle Arablar, kız çocuklarını diri diri gömerlerdi. İşte bu niyet, fâsid bir niyettir. Bu maksatla nikâh veyâ cinsî münâsebeti terk etmek günâhtır. Yoksa, evlenmeyi red veyâ münâsebeti terk etmesi veyâ hârice boşaltması mahzûrlu değildir. Asıl mahzûrlu olan, Resûl-i Ekrem'in sünnetinde âr ve aybın bulunduğunu itikat etmektir. Bu, ken-

disini erkeklere benzetmek istediği için —üstüne erkek çıkacak diye — evlenmekten kaçınan kadının vaziyeti gibidir. Kadının evlenmemesi günâh değil, bu fikri taşıması hatâdır. Bunun gibi, bunların da hârice boşaltmaları hatâ değildir. Hatâ, Resûl-i Ekrem'in sünneti olan evlenmekten meydana gelen kız evlâdını evermekte âr ve aybın bulunmasına inanmaktır.

V — Temizliğe aşırı derecede düşkün olan bâzı kadınlarda olduğu gibi, çocuk doğurmaktan, hayız ve nifasdan kaçındıkları için, çocuk istememeleridir. Bâzı havâric kadınları böyledir. Bunlar, temizliğe son derece ehemmiyet verir, hayız hâlinde oruç tutar, kılmadıkları namâzları sonradan kazâ ederler. Hayız hâlinde giydikleri elbiseyi yıkamadan onunla namâz kılmazlar. Elbiseleri pis olur inancı ile tuvâlete çıplak girerler. Hz. Âişe Basra'ya geldiği zamân, bu kadınlardan birisi yanına gitmek istedi ise de, Hz. Âişe kabûl etmedi. Bunların da çocuk doğurmaları değil, bu niyet ve tutumları fâsiddir. Bütün bu ifâdelere göre azilde, yâni hârice boşaltmakta beis olmadığı görülür.

Şâyet, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) in, üç kerre tekrârlamak sûretiyle:

«مَنْ تَرَكَ النِّكَاحَ مَخَافَةَ الْعِيَالِ فَلَيْسَ مِنَّا ثَلَاثًا»

«Çocuk olur korkusuyle evlenmeyi terk eden bizden değildir» (213) buyurduğuna göre, bu gibiler mes'ûl olmaz mı? dersen derim ki: Evet, azil, evlenmemek gibidir! Fakat Resûl-i Ekrem'in; «Bizden değil» buyurması, bizim sünnetimiz üzere hareket etmiyor demektir. Resûlullâh'ın sünneti, fazîleti işlemektir. Demek ki bu gibiler, faziletten mahrûm olurlar demektir.

Şâyet, azil hakkında Resûl-i Ekrem'in:

«ذَاكَ الْوَأْدُ الْخَفِيُّ وَقَرَأَ»

«O, gizli bir çocuk öldürmektir» buyurduğu ve sonra da:

«وَإِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ»

«O, diri diri mezara gömülen kız çocuğunun, niçin öldürüldüğü sorulacak» (81 - Tekvir: 8, 9) âyet-i celîlesini okuduğu, sahîh hadislerde mevcûttur (214). Buna ne buyurulur? dersen, deriz ki: Azlin mübâh

---

(213) Nikâh bahsinde geçmiştir.
(214) Müslim, Cüzâme binti Vehb'den rivâyet etmiştir.

olduğu, yine sahîh rivâyetlerde mevcûttur (215). Resûl-i Ekrem'in: «O [azil] gizli bir katildir.» buyurması, diğer bâzı şeylerde: «Gizli şirkdir.» buyurması gibidir. Bu ise, harâm olmasını değil, mekrûh olmasını icâb ettirir.

Şâyet, İbn Abbâs (R.A.): «Azilden gâye, çocuk getirmemektir, bu ise küçük bir katildir.» demiştir. Buna ne dersin, diyecek olursan, derim ki: İbn Abbâs def'i, kat'a kıyâs etmiştir. Yâni olmadan bir şeyi önlemeyi, olduktan sonra bir şeyi yok etmeğe kıyas etmiştir ki, bu zayıf bir kıyastır. Bunun için Hz. Ali (R.A.) bu sözü duyduğu zamân reddetmiş ve çocuğun mev'ûde olabilmesi için yedi tavırdan geçmesi lâzım geldiğini söyleyerek, Allahû Teâlâ'nın:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ۝ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً

فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ۝ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى ۝ ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۝

«İnsanı çamurun hülâsasından yarattık, sonra onu nutfe kılıp bir karargâhta ana rahminde yerleştirdik. Sonra nutfeyi uyuşmuş kan, katı et parçası, et parçasını da kemikler edip üzerlerine et giydirdik. Sonra onu rahimde halk-ı âhar edip rûh verdik» (23 - Mü'minûn: 12), 13, 14) âyetlerini okudu ve sonra da:

وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ ۝

«Mev'ûdeden sorulacaklar» (81 - Tekvîr: 8) âyet-i celîlesini okuyarak aralarındaki farkı belirtmiş oldu. Bu âyetleri okuduğun zamân, Hz. Ali ile İbn Abbas'ın görüşleri arasındaki farkı kolaylıkla anlarsın.

Nasıl harâm olsun ki, Buharî ile Müslim'de Câbir (R.A.) den şöyle rivâyet edilmiştir. Câbir diyor ki: Biz Resûlullah zamânında azleder. yâni hârice boşaltırdık. Halbuki Kur'ân Âyetleri nâzil oluyordu (yasak olsaydı âyetle men'edilirdi) (216). Diğer rivâyette: «Biz azlediyorduk. Resûl-i Ekrem bunu duydu ve mâni olmadı.» dedi. Yine Câbir (R.A.) den gelen bir rivâyette, adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah, benim bir câriyem var, onunla münâsebette bulunuyorum. Fakat hurma sulamakta ve diğer işlerimizde çalıştığı için, hâmile kalmasını istemiyorum, dedi. Resûl-i Ekrem:

---

(215) Müslim, Ebû Sa'îd'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(216) Buhârî ile Müslim; Câbir'den rivâyet etmişlerdir.

«اعْزِلْ عَنْهَا إِنْ شِئْتَ فَإِنَّهُ سَيَأْتِيهَا مَا قُدِّرَ لَهَا»

«— İstersen azil yap, fakat ondan gelmesi mukadder olan nesil gelecektir,» buyurdu. Bir müddet sonra adam geldi ve:

— Ya Resûlallah, câriye hâmile kaldı, dedi. Resûl-i Ekrem:

«قَدْ قُلْتُ سَيَأْتِيهَا مَا قُدِّرَ لَهَا»

«— Eğer mukadderse doğacağını sana söylemiştim» (217) buyurdu.

VİLÂDET

Onbirinci edeb: Çocuk hakkında erkeğin riâyet edeceği beş âdâb vardır:

Birincisi, erkek oldu diye fazla sevinmemeli; kız oldu diye de fazla üzülmemelidir. Çünkü hangisinin hayırlı olacağı bilinmez. Nice erkek çocuğu olanlar: «Keşke kız olsaydı» derler. Belki kız çocuklarındaki selâmet, erkeklerden çok ve onlardaki ecir, erkeklerden fazladır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«مَنْ كَانَ لَهُ ابْنَةٌ فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا وَغَذَّاهَا فَأَحْسَنَ غِذَاءَهَا وَأَسْبَغَ عَلَيْهَا مِنَ النِّعْمَةِ الَّتِي أَسْبَغَ اللَّهُ عَلَيْهِ كَانَتْ لَهُ مَيْمَنَةً وَمَيْسَرَةً مِنَ النَّارِ إِلَى الْجَنَّةِ»

«Her kimin kız çocuğu olur da onu terbiye eder ve terbiyesini güzel eder gıdâ verir ve gıdâsını güzel verir ve Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetlerden ona da bolluk gösterirse, o kız çocuğu onun için bereket ve Cehennem'den kurtarıp Cennet'e girmesi için bir kolaylık vesilesi olur» (218) buyurmuştur. İbn Abbâs (R.A.) da Resûl-i Ekrem (S.A.V.) in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

«مَا مِنْ أَحَدٍ يُدْرِكُ ابْنَتَيْنِ فَيُحْسِنُ إِلَيْهِمَا مَا صَحِبَتَاهُ إِلَّا أَدْخَلَتَاهُ الْجَنَّةَ»

---

(217) Müslim.

(218) Taberânî «Kebîr»inde, Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»ında İbn Mes'ud'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

«Her kimin iki kız çocuğu olur ve yanında bulundukları müddetçe onlara hüsn-ü muâmelede bulunursa, mutlaka onlar, o adamı Cennet'e götürür» (219). Enes (R.A.) in de rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَتْ لَهُ ابْنَتَانِ أَوْ أُخْتَانِ فَأَحْسَنَ إِلَيْهِمَا مَا صَحِبَتَاهُ كُنْتُ أَنَا وَهُوَ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ .

«Kimin iki kız çocuğu veyâ iki kız kardeşi olur da malşetlerini güzelce sağlarsa, onunla ben, Cennet'te şöylece berâberiz» (220). Yine Enes (R.A.) den, Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

مَنْ خَرَجَ إِلَى سُوقٍ مِنْ أَسْوَاقِ الْمُسْلِمِينَ فَاشْتَرَى شَيْئًا فَحَمَلَهُ إِلَى بَيْتِهِ فَخَصَّ بِهِ الْإِنَاثَ دُونَ الذُّكُورِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ، وَمَنْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ لَمْ يُعَذِّبْهُ

«Kim ki, müslümanların çarşısına gider, oradan bir şey alır eve gelir ve bunu çocuklarına verirken, erkekleri değil de, kızları tercih ederse, Allah o kimseye rahmetle bakar. Allahü Teâlâ, kime rahmetle bakarsa, ona azâb etmez» (221). Yine Enes (R.A.) in rivâyetinde, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

مَنْ حَمَلَ طُرْفَةً مِنَ السُّوقِ إِلَى عِيَالِهِ فَكَأَنَّمَا حَمَلَ إِلَيْهِمْ صَدَقَةً حَتَّى يَضَعَهَا فِيهِمْ وَلْيَبْدَأْ بِالْإِنَاثِ قَبْلَ الذُّكُورِ فَإِنَّهُ مَنْ فَرَّحَ أُنْثَى فَكَأَنَّمَا بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَنْ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حَرَّمَ اللَّهُ بَدَنَهُ عَلَى النَّارِ .

«Çarşıdan turfanda bir şey alıp evine getiren kimse, — onu çocuklarına yedirinceye kadar — onlara sadaka taşımış gibidir. Eve geldiğinde, erkeklerden evvel kızlara versin. Kadın kısmını sevindiren, Allah korkusundan dolayı ağlamış gibidir. Allah korkusundan ağlayan kimsenin bedenini Allah, Cehennem'e harâm eder.» (222) buyurmuş-

---

(219) İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söyledi.

(220) Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da; Tirmizi başka ifâde ile rivâyet etmişlerdir.

(221) Harâiti rivâyet etmiştir.

(222) Harâiti, İbn Adiy de «El-Kâmil»de rivâyet etmişlerdir.

tur. Ebû Hüreyre (R.A.) de Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

مَنْ كَانَتْ لَهُ ثَلَاثُ بَنَاتٍ أَوْ أَخَوَاتٍ فَصَبَرَ عَلَى لَأْوَائِهِنَّ وَضَرَّائِهِنَّ أَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ إِيَّاهُنَّ

«Üç kızı veyâ üç kızkardeşi olup da onların geçim sıkıntılarına ve zarârlarına katlanan kimseyi, — onlara merhametinden dolayı — Allahu Teâlâ Cennet'e kor.» Adamın biri: «İki tâne olursa.» diye sordu. Resûl-i Ekrem: **«İki olursa da aynıdır.»** buyurdu. Bir başkası: «Bir tâne olursa?» dedi. Resûl-i Ekrem: **«Bir tâne de olursa yine aynıdır»** buyurdu (223).

İkincisi, çocuk doğduğunda kulağına ezân okumaktır. Rafi' babasından şöyle rivâyet ediyor: «Hz. Fatma (R.A.) Hz. Hasan (R.A.) ı doğurduğu zamân, Resûl-i Ekrem, kulağına ezân okumuştur» (224). Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ وُلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَأَذَّنَ فِي أُذُنِهِ الْيُمْنَى وَأَقَامَ فِي أُذُنِهِ الْيُسْرَى دُفِعَتْ عَنْهُ أُمُّ الصِّبْيَانِ

«Her kim yeni doğan çocuğunun sağ kulağına ezân ve sol kulağına da ikâmet okursa, ümmü sıbyan denilen havâle hastalığından korunmuş olur» (225) buyurmuştur. Konuşmağa başladığında, «Lâilâhe illâllâh» kelime-i tevhidini kendisine öğretmek, hattâ ilk söz olarak bunu konuşturmak, yedinci günde sünnet etmek müstehabtır. Bu husûsda da rivâyet vardır.

Üçüncüsü, güzel bir isim vermektir. Bu, çocuğun babada olan hakkıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

إِذَا سَمَّيْتُمْ فَعَبِّدُوا

---

(223) Harâiti ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Ancak Hâkim'in rivâyetinde «Veya kızkardeşleri» kaydı yoktur. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söyledi.

(224) Ahmed, Ebû Dâvûd ve Tirmizi rivâyet ettiler. Tirmizi, sahih olduğunu söyledi. Yalnız Ebû Dâvûd ile Tirmizi'nin rivâyetinde «Hüseyin» yerine Hasan vardır.

(225) Ebû Ya'lâ el-Müslii ve İbnü's-Sünni «El-yevm Ve'l-Leyle»de; Beyhaki «Şuabü'l-İmân»da, Hüseyin b. Ali'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

«İsim verdiğiniz zamân, abd kelimesini ona ilâve edin (Abdullah, Abdurrahman gibi...)» (226) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

أَحَبُّ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللّٰهِ عَبْدُ اللّٰهِ وَعَبْدُ الرَّحْمٰنِ

«Allah katında en sevimli isimler, Abdullah ve Abdurrahman gibi isimlerdir.» (227) buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلَا تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي

«İsmimi alın, fakat künyemi almayın» (228) buyurulmuştur. Âlimler diyor ki: Bu, onun hayâtında idi. Şimdi birisine «Ya Ebe'l-Kasım» (229) demekde beis yoktur. Yalnız, hem ismini, hem de künyesini bir arada toplamamalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem, diğer bir hadisde:

لَا تَجْمَعُوا بَيْنَ اسْمِي وَكُنْيَتِي

«İsmimle künyemi bir arada toplamayın!» (230) buyurmuştur. Bâzıları, bunun da, hayâtı ile alâkalı olduğunu söylemişlerdir. Bir adamın adı Ebû İsa idi. Resûl-i Ekrem:

إِنَّ عِيسٰى لَا أَبَ لَهُ

«İsâ'nın babası yoktur» (231) buyurdu ve bu ismi hoş karşılamadı.

Çocuk düşük olsa da, yine isim verilmelidir. Abdurrahman b. Yezîd b. Muâviye diyor ki: «Kıyâmet gününde düşük çocuğun da babasının peşinden koşarak ağlayacağını ve «Beni isimsiz bıraktın» diyeceğini işittim.» Ömer b. Abdülaziz: «Kız veyâ erkek olduğu bilinemi-

---

(226) Taberânî, Abdülmelik b. Züheyr'den sahih sened ile; ayrıca Beyhakî de Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(227) Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(228) Buhârî ve Müslim, Câbir'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(229) Bu lâkap Peygamber Efendimizin künyesidir. Kasım isimli oğluna nisbetledir.

(230) Ahmed ve İbn Hibbân, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin de bu hususda rivâyetleri vardır. İbn Hibbân, Câbir'den olan rivâyetinde, hasen olduğunu söyledi.

(231) Ebû Ömer Tevkânî «Muâşeretü'l-Ehleyn» adlı kitabında, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

yen bir düşüğe nasıl isim verilir?» deyince, Abdurrahman: «Müşterek isimlerden biri verilir.» demiştir. Hamza, Ammar, Talha ve Utbe gibi.

Resûl-i Ekrem bir hadisinde:

إِنَّكُمْ تُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ

«Sizler kıyâmet günü kendinizin ve babalarınızın adları ile çağrılacaksınız. Öyle ise güzel isimler veriniz» (232) buyurmuştur. İnsan, hoşlanmadığı çirkin ismini değiştirebilir. Nitekim Resûl-i Ekrem, As'ın ismini Abdullah olarak değiştirdi (233). Zeyneb'in ismi Berre idi. Resûl-i Ekrem:

تُزَكِّي نَفْسَهَا

«Kendi kendini tezkiye ediyor» (234) buyurdu. Çünkü «Berre» iyi mânâsınadır. Bunun üzerine, kendisine Zeyneb ismini vermiştir. Resûl-i Ekrem, Eflâh, Yesar, Nâfi' ve Bereket isimlerinden nehyetmiştir (235). Çünkü «Bereket orada mı?» denir ve «hayır!» denir.

Dördüncüsü, Akika, doğum kurbanıdır. Erkek çocuk için iki, kız çocuk için bir koyun kurban etmektir. Koyunun erkek veyâ dişi olması arasında fark yoktur.

Hz. Âişe (R.A.) nin rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem, erkek çocukda birbirine denk iki koyun, kız çocukta da bir koyun kurban edilmesini emretmiştir (236). Ayrıca Resûl-i Ekrem (S.A.V.) in Hz. Hasan (R.A.) için yalnız bir koyun kurban ettiği rivâyet edilmiştir ki, bu da bir ruhsattır (237). Diğer bir hadisinde Resûl-i Ekrem:

مَعَ الْغُلَامِ عَقِيقَتُهُ فَأَهْرِيقُوا عَنْهُ دَمًا وَأَمِيطُوا عَنْهُ الْأَذَى

«Her doğan çocuk ile akikası (eziyet veren şeyi) bulunur. (Ye-

---

(232) Ebû Dâvûd, Ebû'd-Derdâ'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Nevevi isnâdının ceyyid olduğunu, Beyhaki ise mürsel olduğunu söyledi.

(233) Beyhaki, Abdullah b. el-Hars'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.

(234) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(235) Müslim, Semûre b. Cündüb'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Ancak Müslim'in rivâyetnide «Bereke» yerine «Ribah» vardır.

(236) Tirmizi, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etti ve «Sahihtir» dedi.

(237) Tirmizi mürsel olarak, Ali'den (R.A.); Hâkim, Hüseyin'den (R.A.) ve Ebû Dâvûd, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

dinci gün) **onun için kan akıtın** (kurban kesin) **ve o eziyeti izâleye çalışın»** (238) buyurmuştur.

Yine yedinci gün çocuğun saçını kesip, ağırlığınca altın veyâ gümüş tasadduk etmek de sünnettir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Hz. Fatma (R.A.) ya, yedinci gün Hz. Hüseyin'in saçını traş ettirip ağırlığınca gümüş vermesini emretmiştir (239). Hz. Âişe (R.A.): «Akîka kurbanının kemikleri kırılmaz.» dedi ve teâmül de hâlen böyledir.

Beşincisi, hurma ve benzeri tatlı şeyi çiğneyip çocuğun ağzına koymaktır. Hz. Ebû Bekir (R.A.) in kızı Esmâ (R.A.): «Abdullah b. Zübeyr'i Kubâ'da doğurmuştum. Medîne'ye geldim. Resûl-i Ekrem (S.A.V.), bir hurma çiğneyerek çocuğa yedirdi. Çocuğun ağzına ilk giren, Resûl-i Ekrem'in tükürüğü ile karışık olan bu lokmadır. Sonra Resûl-i Ekrem, bu çocuğa duâ buyurdu» demiştir. Medine'de ilk doğan müslüman çocuğu budur. Müslümanlar, bunun doğumu ile son derece sevindiler. Çünkü Yâhûdiler: «Size sihir yaptık, artık çocuk doğuramazsınız.» diye şayi'a çıkarmışlardı.

T A L Â K

Onikinci edeb: Boşamakda edebe riâyet etmektir. Gerçi boşamak mübahtır. Fakat Allah katında mübahların en kötüsüdür. Mübah olması, başkasına haksız yere eziyet olmadığı zamândır. Halbuki kadını boşamakda ona eziyet olduğu meydândadır. Kadına eziyet etmek, ancak onun tarafından doğacak bir cinâyet veyâ zaruret ile helâl olur. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا

«Eğer düzelir ve size itâat ederlerse, artık onlara kusûr arayıp durmayın (ayrılmak için hile ve çâreler peşinde koşmayın.)» (4 - Nisâ: 34) buyurmuştur. **Babası gelininden hoşlanmıyorsa, onu boşamalıdır. Çünkü babanın rızâsı, âile hukûkundan evveldir. Abdullah b. Ömer (R.A.): «Ailemi seviyordum, fakat babam âilemden hoşlanmıyor ve onu boşamamı bana emrediyordu. Vaziyeti Resûl-i Ekrem'e arzettiğimde, Resûl-i Ekrem:**

---

(238) Buhârî, Selmân b. Âmir ed-Dabî'den rivâyet etmiştir.

(239) Hâkim, Ali'den (R.A.) rivâyet etti ve «Sahîhtir» dedi. Başka râvileri de vardır.

يَا ابْنَ عُمَرَ طَلِّقِ امْرَأَتَكَ

«Ey Ömer'in oğlu, âileni boşa» (240) buyurdu. Bu vak'a baba hakkının önde geldiğini göstermektedir. Fakat baba da Hazret-i Ömer (R. A.) gibi olmalı, gelini istememesi lüzûmsuz ve asılsız şeyler yüzünden olmamalıdır. Kocasına eziyet edip, kocasının yakınlarını tahkir eden kadın, cinâyet işlemiş sayılır. Ahlâkı bozuk ve dini zayıf olan kadın da böyledir. İbn Mes'ûd (R.A.), Allahü Teâlâ'nın:

وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ

«Onların apaçık bir hayâsızlık yapmaları hâli bir yana (evlerinden **çıkmasınlar»** (65 - Talâk: 1) âyeti celîlesindeki fuhuştan murâd: «Kocasına zahmet verip, akrabasına hakaret etmesidir.» demiştir. Gerçi bu, iddet ile alâkalıdır, fakat gayeye tenbihtir.

Eziyet, koca tarafından ise, kadın, para mukabili boşanmak isteyebilir. Fakat erkeğin, kadına verdiği paradan fazlasını alması mekrûhtur. Çünkü o, kadına zahmet ve fazla yükdür. Aynı zamânda ırz üzerinde bir ticârettir. Allahü Teâlâ:

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ

«Boşanmak için kadının verdiği fidyede, iki tarafa da günâh yoktur» buyurmuştur. (2 - Bakara: 229) Kadın, aldığını verir, diğeri de fidye olur ki, boşanmada buna «Hul» denir, mal karşılığı boşanmaktır. Zarûretsiz boşanmak isteyen kadın, günahkârdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا طَلَاقَهَا مِنْ غَيْرِ مَا بَأْسٍ لَمْ تَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ

« (Meşrû') mâzeret olmaksızın, kocasından, kendisini boşamasını isteyen kadın Cennet râyihasını alamaz.» Diğer bir ifâde ile:

فَالْجَنَّةُ عَلَيْهَا حَرَامٌ

---

(240) **Ashâb-ı sünen rivâyet etti. Tirmizi, hasen ve sahîh olduğunu söyledi.**

«Cennet ona harâmdır», (241) buyurmuştur. Başka bir hadîsi şerifde de şöyle buyurulmuştur:

اَلْمُخْتَلِعَاتُ هُنَّ الْمُنَافِقَاتُ »

«Hul' yolu ile boşanmak isteyen kadınlar münafıkların tâ kendileridir» (242).

Bundan sonra erkek, boşamakta dört şeye riâyet etmelidir:

a — Kadını, kendisiyle temâsda bulunmadığı temizlik günlerinde boşamalıdır. Hayız hâlinde veyâ münâsebette bulunduğu temizlikte boşamamalıdır. Kadını, hayız hâlinde veyâ kendisiyle münâsebette bulunduğu temizlik günlerinde boşamak her ne kadar, vâki, yâni mûteber ise de, kadının uzun müddet iddet beklemek zarureti olacağından, bid'at ve harâmdır. Hattâ bu hâllerde kadını bir talak ile boşarsa, hemen mürâcaat etmelidir. Nitekim İbn Ömer (R.A.), âilesini hayız içersinde boşamıştı. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Hz. Ömer (R.A.) e:

مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ ثُمَّ تَطْهُرَ ثُمَّ إِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَهَا »

«Oğluna söyle, karısına mürâcaat etsin; temizleninceye ve sonra hayız görüp tekrâr temizleninceye kadar saklasın. Ondan sonra isterse yeniden boşasın ve isterse saklasın» (243) buyurdu. Resûl-i Ekrem'in, İbn Ömer (R.A.) in ikinci temizliğe kadar beklemesini emretmesi, bu mürâcaatının talak niyyetiyle olmamasını te'mîn için idi.

b — Birinci temizlikte bir talak boşamalı ve daha fazlaya gitmemelidir. Birden üç talak boşamamalıdır. Zâten iddet dolduktan sonra, bir talak da üç talak'ın göreceği işi görür. Üstelik nâdim olursa iddet içinde mürâcaat hakkı da olur. İddet dolduktan sonra da almak isterse, nikâhı yenileyerek alabilir. Fakat üç talâk ile boşarsa, artık pişmânlık fayda vermez. Ancak, varacağı başka kocadan boşandıktan ve iddet bekledikten sonra alabilir. Halbuki eski kocasına dönebilmesi için başka birisiyle evlenmesinin yasak olduğunu Resûl-i Ekrem bildirmiştir ki, buna da kendisi sebebiyet vermiş olur. Sonra bu kadın;

---

(241) Ebû Dâvûd, Tirmizî rivâyet etti. Tirmizî, hasen olduğunu söyledi. Ayrıca İbn Mâce ve İbn Hibbân, Sevbân'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(242) Nesaî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Ayrıca Taberânî, Ukbe b. Âmir'den rivâyet etmiştir.

(243) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

başka birisi nikâh ettiği için gözü başkasının karısında olur, bir an evvel boşanmasını bekler. Sonra bilerek başka birisine nikâh olduğu için vicdânında bir nefret hissi uyanır. İşte bütün bunlara sebebiyet veren şey, kadını üç talak ile boşamaktır. Halbuki bir talak ile boşarsa, bu mahzûrların hepsi ortadan kalkar. Çünkü kadını almayacaksa, zâten bir talak ile boşadıktan sonra iddeti içinde mürâcaat etmez ve verdiği talâktan dönmezse, iddet sonunda, kadın dilediği kimse ile evlenebilir. Şâyet pişmân olursa, kadın ile yeniden evlenebilir. Üç talâk ile boşamanın harâm olduğunu söylemiyoruz. Fakat bütün bu vaziyetler karşısında mekrûhtur.

c — Âilesini boşarken tahkîr ve kendisine eziyet etmeyip «Ne yapalım, mukadderat böyle imiş» gibi bâzı sebeb ve bahâneler ortaya atarak, tatlı konuşmalı ve yumuşak davranmalıdır. Hattâ mümkün olduğu kadar bâzı hediyelerle de gönlünü almağa çalışmalıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

وَمَتِّعُوهُنَّ

«Onları faydalandırın» (2 - Bakara: 236) buyurulmuştur. Eğer nikâh esnâsında mihr-i müeccel konmamışsa, bu yardımı yapması vâcibtir. Hz. Ali (R.A.) nin oğlu Hz. Hasan (R.A.) çok karı almış ve boşamıştır. Bir def'a adamlarından birisine, iki âilesi için iddet beklemelerini onlara söylemesini ve her birerlerine onbiner dirhem verilmesini emretmişti. Adamı geldiğinde, kendisine ne yaptıklarını sordu. Adam: «Birisi boynunu büküp sükût etti. Diğeri yüksek sesle ağlayarak «Bir dosttan ayrılmak için bu çok az şey» dediğini.» söyledi. Bunun üzerine Hz. Hasan da başını eğdi ve sonra: «Boşadığım kadınlara mürâcaat itiyâdım olsaydı, ona mürâcaat ederdim.» dedi.

Hz. Hasan (R.A.) bir gün, Hişâm'ın oğlu Hâris'in oğlu Abdurrahman'ın yanına gitti. Abdurrahman, emsâli bulunmayan Medine fakîhlerinin reisi idi. Hattâ Hz. Âişe (R.A.) onu darb-ı mesel ederek şöyle demiştir: «Basra yolculuğunu yapmadan, Resûl-i Ekrem'den, Abdurrahman gibi onaltı oğlumun olması benim için daha sevimli idi.» İşte Hz. Hasan, bu zâtın evine gitti. Hz. Hasan'a gerekli misâfirperverliğini gösterdikten sonra:

— Haber gönderseydin, ben gelirdim; niye zahmet ettin? dedi. Hz. Hasan:

— Şahsî bir işim için geldim, dedi.

Abdurrahman:

— Söyle, emrin nedir? deyince, Hz. Hasan;

— Kızını istiyorum, dedi. Abdurrahman kısa bir müddet düşündükten sonra başını kaldırdı ve:

«— Vallâhi kızıma senden daha iyi tâlib olamaz. Fakat bilirsin ki kızım, benden bir parçadır, onu sevindiren beni sevindirmiş, ona kötülük eden bana kötülük etmiş olur. Sen ise çok alıp boşayan bir zâtsın. Şâyet benim kızımı da boşayacak olursan, sana karşı olan sevgimin kaybolmasından korkarım. Çünkü sen de Resûl-i Ekrem'den bir parçasın. Kızımı boşamıyacağına söz verirsen, fedâ olsun, vereyim.» dedi. Hz. Hasan sükût etti ve çıkıp gitti. Giderken: «Kızını boynuma halka yapacaktı.» dedi.

Hz. Ali (R.A.), Hz. Hasan'ın çok karı alıp boşamasından üzülür ve canı sıkılırdı. Minberde hutbe esnâsında halktan özür dileyerek: «Oğlum Hasan, aldığı karıyı saklamıyor, artık buna kız vermeyin; çünkü aldığını boşuyor.» deyince, Hemedân kabilesinden (224) birisi kalktı ve: «Ey Mü'minlerin Emiri! Yeter ki o bizden kız istesin. Biz, ona istediği kadar kız veririz. O isterse saklar, isterse boşar.» dedi. Buna memnûn kalan Hz. Ali:

﴿ لَوْ كُنْتُ بَوَّابًا عَلَى بَابِ جَنَّةٍ لَقُلْتُ لِهَمْدَانَ ادْخُلِي بِسَلَامٍ ﴾

«Eğer Cennet'in kapıcısı olsaydım, Hemedân sülâlesine, "Selâmetle içeri girin." derdim» demiştir.

Bundan şu dersi alıyoruz: Bir kimse sıkılıp utandığından, çoluk çocuğunun aleyhinde söz konuştuğu zamân, ona iştirak etmemeli, imkân nisbetinde muhâlefete çalışarak, «yok, senin dediğin gibi kötü değil, iyidir» demeli ki, onun gönlü bundan hoşnud olsun.

Bu anlattıklarımızdan maksad, talâkın [boşamanın] mübâh olduğunu göstermektir. Allahü Teâlâ, evlenmekte ve ayrılmakta da zenginliği va'detmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

﴿ وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ﴾

«İçinizden bekârları ve kölelerinizle câriyelerinizden sâlih olanları nikâh edin. Eğer fakir olurlarsa, Allah, onları fazl u kereminden zenginleştir.» (24 - Nûr: 32);

---

(224) Yemen'de kalabalık bir sülâledir.

﴿ وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ ﴾

«Şâyet ayrılırlarsa, Allahu Teâlâ her birini fazl u kereminden zengin eder» (4 - Nisâ: 130) buyurulmuştur.

d — Evlilik hayâtında olduğu gibi, boşandıktan sonra da, karısının sırrını kat'iyyen ifşâ etmemelidir. Çünkü sahîh haberde, karısının sırrını ifşâ edenlere büyük veidler vârid olmuştur. Sâlihlerden bir zât, âilesini boşamak istediğinde, kendisine:

— Âileni niçin boşuyorsun? diye soranlara:

— Âile sırrı ifşâ edilmez, dedi. Boşadıktan sonra, kendisine:

— Niçin boşadın? diye soranlara da:

— Artık kendisiyle hiç bir alâkam kalmamış bir kadından bahsetmeğe hakkım yoktur, diye cevap vermiştir. İşte bunlar, karının kocadaki haklarıdır.

İKİNCİ KISIM

BU KISIMDA KOCANIN, ZEVCESİ ÜZERİNDEKİ HAKKINI ANLATACAĞIZ

Bu husûsta sadre şifâ verecek söz şudur: Nikâh, bir nevi kölelik ve esârettir. Kadın, tamâmen efendisinin emrindedir. Günâh olmayan bütün emirlerine mutlak sûrette itâat etmelidir. Hanımların, efendisine itâat ve saygısına dâir pek çok haberler vardır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿ أَيُّمَا امْرَأَةٍ مَاتَتْ وَزَوْجُهَا عَنْهَا رَاضٍ دَخَلَتِ الْجَنَّةَ ﴾

«Kendisinden kocası râzı olduğu hâlde ölen her (müslüman) kadın Cennet'e girer» (245) buyurmuştur.

Adamın biri hârice giderken hanımına evinin üst katından aşağa inmemesini tenbih etti. Alt katta olan babası hastalandı. Kadın ba-

(245) Tirmizî rivâyet etti, hasen ve garîb olduğunu söyledi. Ayrıca İbn Mâce de Ümmü Seleme'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

başına hizmet için aşağı inmek istedi. Bunun için vaziyeti Resûl-i Ekrem'e —haber göndererek— arzetti. Resûl-i Ekrem:

«Kocana itâat eyle» buyurdu. Babası öldü. Kadın, babasının cenazesine katılmak için, tekrâr Resûl-i Ekrem'den müsâade istedi. Resûl-i Ekrem yine:

وَأَطِيعِي زَوْجَكِ

«Kocana itâat eyle» buyurdu. Bilâhare kadına şöyle haber gönderdi:

«Efendine olan itâatının mükâfatı olarak, Allahü Teâlâ babanı affetmiştir» (246) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

إِذَا صَلَّتِ الْمَرْأَةُ خَمْسَهَا. وَصَامَتْ شَهْرَهَا وَحَفِظَتْ فَرْجَهَا
وَأَطَاعَتْ زَوْجَهَا دَخَلَتْ جَنَّةَ رَبِّهَا

«Kadın beş vakit namazını kılar, Ramazan orucunu tutar, kendisini yabancıdan korur ve kocasına itâat ederse, Rabb'ının Cennet'ine girer» (247) buyurmuştur. Görülüyor ki, Resûl-i Ekrem, kadının kocasına itâat etmesini İslâmın şartları arasına almıştır. Yine Resûl-i Ekrem:

حَامِلَاتٌ وَالِدَاتٌ مُرْضِعَاتٌ رَحِيمَاتٌ بِأَوْلَادِهِنَّ لَوْلَا مَا يَأْتِينَ
إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ دَخَلَ مُصَلِّيَاتُهُنَّ الْجَنَّةَ

«Onlar, hâmile olur, çocuk doğurur, emzirir, yavrularına karşı son derece şefkatli ve merhametlidirler. Eğer kocalarına karşı küfrân-ı ni'mette bulunmasalar, namâz kılanları hemen Cennete giderdi» (248) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(246) Taberânî «Evsat»ında Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(247) İbn Hibbân, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(248) İbn Mâce ve Hâkim, Ebû Umâme'den (R.A.) rivâyet ettiler. Hâkim, sahih olduğunu söyledi. Yalnız «Emzirirler» ilâvesi, Taberânî'nin «Evsat»ındadır.

اِطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ

«Cehennem'i gördüm; bir de baktım ki, halkının ekseriyetini kadınlar teşkil ediyor» buyurdu. Neden böyle olduğunu soranlara da, Resûl-i Ekrem şu cevabı verdi:

«Onlar, çok lânet eder ve kocalarına karşı küfrân'ı ni'met ederler de ondan» (249). Diğer bir haberde:

اِطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَإِذَا أَقَلُّ أَهْلِهَا النِّسَاءُ فَقُلْتُ أَيْنَ النِّسَاءُ

«Cennet'e muttali oldum; bir de baktım ki, ekalliyetini kadınlar teşkil ediyor. Bunun üzerine "Kadınlar nerde?" diye sordum. Bana: "Onları altun ve za'ferân gibi zinet eşyâsı meşgûl etti" dediler» (250) diye vârid olmuştur.

Hz. Âişe (R.A.) anlatıyor: «Genç bir kadın Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah, ben genç bir kızım. Tâlibierim geliyor. Fakat evlenmek istemiyorum. Bir kocanın karısındaki hakları nelerdir, anlatır mısınız? dedi. Resûl-i Ekrem:

لَوْ كَانَ مِنْ فَرْقِهِ إِلَى قَدَمِهِ صَدِيدٌ فَلَحَسَتْهُ مَا أَدَّتْ شُكْرَهُ قَالَتْ
أَفَلَا أَتَزَوَّجُ؟ قَالَ بَلَى تَزَوَّجِي فَإِنَّهُ خَيْرٌ

— Eğer erkek tepeden tırnağa cerâhat olsa, kadın da dili ile yalasa, yine de erkeğin hakkını ödeyemez, buyurdu. Kadın:

— O hâlde ben evlenmiyeyim mi, ya Resûlallah? dedi. Resûl-i Ekrem:

«— Evlen; zirâ evlenmek, hakkında daha hayırlıdır» (251) buyurdu. İbn Abbâs (R.A.) anlatıyor. Has'am kabîlesinden bir kadın, Resûl-i Ekrem'e gelerek: «Ben evlenmek istiyorum, kocanın karısındaki hakkı nedir?» diye sordu. Resûl-i Ekrem:

---

(249) Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(250) Ahmed, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.
(251) Hâkim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiş ve isnâdının sahîh olduğunu söylemiştir.

إِنَّ مِنْ حَقِّ الزَّوْجِ عَلَى الزَّوْجَةِ إِذَا أَرَادَهَا فَرَاوَدَهَا عَلَى نَفْسِهَا وَهِيَ عَلَى ظَهْرِ بَعِيرٍ لَا تَمْنَعُهُ وَمِنْ حَقِّهِ أَنْ لَا تُعْطِيَ شَيْئًا مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَإِنْ فَعَلَتْ ذَلِكَ كَانَ الْوِزْرُ عَلَيْهَا وَالْأَجْرُ لَهُ، وَمِنْ حَقِّهِ أَنْ لَا تَصُومَ تَطَوُّعًا إِلَّا بِإِذْنِهِ فَإِنْ فَعَلَتْ جَاعَتْ وَعَطِشَتْ وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنْهَا، وَإِنْ خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ لَعَنَتْهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ إِلَى بَيْتِهِ أَوْ تَتُوبَ

«Kocanın karıdaki haklarından bâzıları şunlardır: Koca, hanımını cinsî münâsebete çağırdığı zamân, deve üzerinde de olsa dâvete icâbet etmek. Müsâadesi olmadan, evinden bir şey vermemek. Şâyet izinsiz bir şey verecek olursa, sevâbı kocasına, günâhı kendisine olur. Müsâadesi olmadan nâfile oruç tutmamak. Şâyet kocası müsâade etmeden nâfile oruç tutacak olursa, açlığı ve susuzluğu yanına kalır; orucu kabûl olmaz. Kocasının müsâadesini almadan evden çıkacak olursa, eve dönünceye veyâ tövbe edinceye kadar melekler ona lânet ederler.» (252) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لَوْ أَمَرْتُ أَحَدًا أَنْ يَسْجُدَ لِأَحَدٍ لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا مِنْ عِظَمِ حَقِّهِ عَلَيْهَا

«Eğer bir ferdin başkasına secde etmesini emretseydim, kocanın karısının üzerindeki hakkının büyüklüğünden dolayı, kadının kocasına secde etmesini emrederdim» (253). Yine Resûl-i Ekrem:

(252) Hadîsin bir kısmını, Beyhakî, İbn Abbâs'dan (R.A.), tamâmını İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(253) Tirmizî ve İbn Hibbân, Ebû Hüreyre'den (R.A.); Ebû Dâvûd, Kays b. Sa'd'dan (R.A.); İbn Mâce, Hz. Âişe'den (R.A.) ve İbn Hibbân, İbn Ebî'l Evfâ'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

اَقْرَبُ مَا تَكُونُ الْمَرْأَةُ مِنْ وَجْهِ رَبِّهَا اِذَا كَانَتْ فِى قَعْرِ بَيْتِهَا وَاِنَّ صَلاَتَهَا فِى صَحْنِ دَارِهَا اَفْضَلُ مِنْ صَلاَتِهَا فِى الْمَسْجِدِ وَ صَلاَتَهَا فِى بَيْتِهَا اَفْضَلُ مِنْ صَلاَتِهَا فِى صَحْنِ دَارِهَا وَصَلاَتَهَا فِى مَخْدَعِهَا اَفْضَلُ مِنْ صَلاَتِهَا فِى بَيْتِهَا »

«Kadının, Allah rızâsına en yakın olması, evinin en kapalı yerinde olduğu zamândır. Evinin sahanlığında namâz kılması, mescid'de kılmasından; evin içinde kılması, evin sahanlığında kılmasından; harem odasında kılması da evin içerisinde kılmasından daha efdaldir» (254) buyurmuştur. Çünkü evin harem odası, diğer yerlerinden daha çok kapalıdır. Bunun için Resûl-i Ekrem:

اَلْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ فَاِذَا خَرَجَتْ اِسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ »

«Kadın nâmahremdir. (Dışarı) Çıktığı zamân, şeytân onu tâkib eder» (255) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

لِلْمَرْأَةِ عَشْرُ عَوْرَاتٍ فَاِذَا تَزَوَّجَتْ سَتَرَ الزَّوْجُ عَوْرَةً وَاحِدَةً فَاِذَا مَاتَتْ سَتَرَ الْقَبْرُ الْعَشْرَ عَوْرَاتٍ »

«Kadın için on avret vardır. Birini, evlendiği zamân erkek, onu'nu, öldüğü zamân mezar örter» (256) buyurmuştur.

Kocanın karısı üzerinde pek çok hakları vardır. Bunların en mühimi iki tânedir:

Birincisi, kadının, kendisini koruyup örtünmesi, yabancılardan muhâfaza etmesidir.

---

(254) Evveliyâtını İbn Hibbân, İbn Mes'ûd'dan (R.A.); sonundan bir kısmını Ebû Dâvûd, muhtasar olarak, rivâyet etmişlerdir. Beyhakî, Hz. Âişe'den (R.A.) başka ifâde ile rivâyet etti. İsnâdı hasendir. Ayrıca İbn Hibbân da Ümmü Hümeyd'den rivâyetir bulunmuştur.

(255) Tirmizî rivâyet etti, hasen ve sahih olduğunu söyledi. Ayrıca İbn Hibbân da İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(256) Hâfız Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Ca'abî «Tarihu't-Tâlibin»de Hz. Ali'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

İkincisi, ihtiyâcından fazla bir şey istememek, şâyet kocasının kazancı harâm ise, harâm olan kazancından imkân nisbetinde yememektir. İlk İslâm kadınları böyle yaparlardı. Erkek, evinden çıkarken, âilesi ve kız çocukları: «Aman efendi, bize harâm nafaka getirme; bu dünyâda açlık ve sıkıntıya katlanırız, fakat Cehennem ateşine dayanamayız.» derlerdi. Eskiden adamın biri seyâhate çıkmak istedi. Komşuları bunu duyunca muvâfakat etmediler ve âilesine: «Sana yiyecek nâmına bir şey bırakmadığı hâlde, hârice çıkmasına nasıl müsâade ediyorsun?» dediler. Kadın: «Ben bu zât ile evlendim evleneli, rızkımızı te'min ettiğini görmedim, ancak hâzırdan yemesini bilir. Bırakın, bu yiyici gitsin, razzâk olan Allah, bize yeter.» dedi.

Şam'da İsmâil'in kızı Râbi'a adında âbide bir kadın, Ahmed b Ebû'l - Havâri'ye evlenme teklif etti. Ebû'l - Havâri:

— Ben ibâdetle meşgûlüm, karıya ihtiyâcım yok, evlenemem, dedi. Kadın:

— Ben senden daha çok ibâdetle meşgûlüm, benim de kocaya ihtiyâcım yok, ancak seni sâlihlerden gördüm. Bana da kocamdan birçok miras kaldı. Bu mirası, sâlih olan dostlarınla birlikte yemeni istedim ve bunun için size evlenme teklif ettim, dedi. Ebû'l - Havâri:

— O hâlde ben Şeyhim Ebû Süleyman Dârâni'ye sorayım! Çünkü beni evlenmekten o menetti ve: «Dostlarımızdan evlenenlerin hâlleri bozulur» dedi. Sonra vaziyeti şeyhi Süleyman Dârâni'ye anlatınca, Ebû Süleyman: «Onunla evlen, o, Allah'ın velilerinden birisidir.» dedi. Ben de Râbi'a ile evlendim. Evimizde bir yük Ces vardı. Acele ile sofradan kalkıp ellerini yıkayanlar, o maddeyi ellerinin suyu ile bitirdiler. Ebû'l-Havâri devâmla diyor ki: «Bu kadının üzerine üç kadın daha aldım, o bana iyi yemekler yedirir, güzel kokular sürer ve: "Haydi güle güle hanımlarının yanına git." derdi.» İşte Şam'daki Râbi'a, Basra'daki Râbi'a-i Adviye'ye benzerdi. (Allah her ikisinden de râzı olsun).

Kadının kocasına olan vecîbelerinden birisi de, erkeğin malını israf etmemesi ve onu korumasıdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَا يَحِلُّ لَهَا أَنْ تُطْعِمَ مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِلَّا الرَّطْبَ مِنَ الطَّعَامِ
الَّذِي يُخَافُ فَسَادُهُ فَإِنْ أَطْعَمَتْ عَنْ رِضَاهُ كَانَ لَهَا مِثْلُ أَجْرِهِ
وَإِنْ أَطْعَمَتْ بِغَيْرِ إِذْنِهِ كَانَ لَهُ الْأَجْرُ وَعَلَيْهَا الْوِزْرُ

«Kocasının müsâadesi olmadan evinden yedirmek, kadına helâl değildir. Ancak bozulup çürüyecek yaş yemekler müstesnâdır. Şâyet kocanın müsâadesi ile yedirir ise, kocasının sevâbı kadar da kendisi sevâb alır. Müsâadesi olmadan yedirecek olursa, günâhı kendisine, sevâbı ise kocasına âit olur» (257) buyurmuştur.

Koca ile güzel geçim yollarını öğretmek, kadının anne ve babasında olan haklarındandır. Rivâyete göre Esmâ binti Hâriceti'l-Fezârî evlendireceği kızına: «Kızım, alıştığın hayâttan bilmediğin bir hayâta gidiyorsun. Hiçbir sûretle tanımadığın bir kimse ile arkadaş oluyorsun. Sen ona yer ol ki, o da sana gök olsun. Sen onun dilediğini yap ki, o da sana istediğini versin. Sen ona döşek ol ki, o da sana yaslanacağın direk olsun. Sen ona câriye ol ki, o da sana köle olsun. Herhangi bir şeyde ısrar etme ki, sana kızmasın. Ondan çok uzaklaşma ki, seni unutmasın. Sana yaklaştıkça sen de ona yaklaş. Kızdığı zamân, kendini koru. Yüzünü, gözünü ve kulağını muhâfaza et ki, güzel kokunu koklasın, güzel sözünü duysun ve güzelliklerini görsün.» demiştir.

Adamın biri karısına: «Benden af dile ki sevgimiz devâm etsin. Hiddetli zamânımda bana bir şey söyleme ki, kalbini kıracak bir sözle mukaabelede bulunmayayım. Bir şey söylersen bangır bangır bağıraraktan söyleme. Çünkü dâimâ benim ne hâlde olduğumu bilemezsin. Fazla şikâyet etme! Fazla şikâyet sevgiyi azaltır, gönlümü senden soğutur. Gönüller dönerler, kanâatlerini değiştirirler. Sevgi ile eziyet bir gönülde toplanmaz. Bunlar bir araya gelirse, sevgi gönülden göç edip gider.» demiştir.

Uzun sözün kısası, kadının riâyet etmesi gereken edebler şunlardır:

Kadın evinde oturup yününü eğirmeli, ev ve el işleri ile meşgûl olmalıdır. Yüksek yerlere çıkıp etrâfı uzun boylu gözetmemeli, komşulara gelen ve geçenlere bakmamalıdır. Komşuları ile fazla konuşmamalı, ancak lüzûmu kadar konuşmalı ve temâs etmelidir. Kocasının, huzûrunda ve gıyâbında şerefini korumalı. Her işde onun rızâsını kazanıp gönlünü hoş etmeğe çalışmalıdır. Kocasına, şeref ve nâmusunda ihânet etmemeli, müsâadesi olmadan sokağa çıkmamalı. İzin verdiğinde de tesettürlü bir şekilde çıkmalı ve süs ve ziynetini teşhir etmeyip, efendisine saklamalıdır. Sokağa çıkarken nazarı dikkati çekmeyecek bir kılıkla çıkmalıdır. Sokağa çıktığında, kalabalığa karışmamalı, mümkün olduğu kadar tenhâ ve kenardan yürümelidir. Yabancıların kendisini bilmesinden sakınmalıdır. Hattâ tanı-

(257) Ebû Dâvûd, Tayâlisî ve Beyhakî, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

dıklarından da sakınmalı ve işine devâm etmelidir. Gaayesi, kendisini düzeltmek, evini sevk ve idâre etmek olmalıdır. Beş vakit namâzı kılıp, orucunu tutmalıdır. Kocası evde bulunmadığı zamân —kocasının kıskançlığını düşünerek— kapıyı çalanlara iltifât etmemelidir. Kocasının servetine kanâat etmeli, kendisinden evvel kocasını düşünmelidir. Kocasının akrabalarını kendi akrabaları üzerine tercih etmelidir. Kocasına karşı dâimâ saygılı ve emrine âmâde olmalıdır. Çocuklarına şefkatli olmalı, onları korumalı ve onlara kötü söylememelidir. Kocasına boşboğazlık yapmamalıdır. Resûl-i Ekrem bir hadisinde:

أَنَا وَامْرَأَةٌ سَفْعَاءُ الْخَدَّيْنِ كَهَاتَيْنِ فِي الْجَنَّةِ، امْرَأَةٌ آمَتْ مِنْ
زَوْجِهَا وَحَبَسَتْ نَفْسَهَا عَلَى بَنَاتِهَا حَتَّى ثَابُوا أَوْ مَاتُوا

«Ben ve kırmızı yanaklı bir kadın kıyâmet gününde böylece yan yanayız. Bu, kocasından dul kalmış, kız çocuklarının büyüyünceye veyâ ölünceye kadar başlarını bekleyerek ere varmayan (genç) bir kadındır.» (258) buyurmuştur. Diğer bir hadisde:

حَرَّمَ اللهُ عَلَى كُلِّ آدَمِيٍّ الْجَنَّةَ يَدْخُلُهَا قَبْلِي غَيْرَ أَنِّي أَنْظُرُ
عَنْ يَمِينِي فَإِذَا امْرَأَةٌ تُبَادِرُنِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَأَقُولُ مَا لِهَذِهِ
تُبَادِرُنِي، فَيُقَالُ لِي يَا مُحَمَّدُ هَذِهِ امْرَأَةٌ كَانَتْ حَسْنَاءَ
جَمِيلَةً وَكَانَ عِنْدَهَا يَتَامَى لَهَا فَصَبَرَتْ عَلَيْهِنَّ حَتَّى بَلَغَ
أَمْرُهُنَّ الَّذِي بَلَغَ فَشَكَرَ اللهُ لَهَا ذَلِكَ

«Allahü Teâlâ benden önce Cennet'e girmeği bütün insânlara harâm etmiştir. Fakat sağımda beni geçmeğe çalışan bir kadın görürüm ve "Beni geçmek isteyen bu kadın kimdir?" derim. Denilir ki: Yâ Muhammed, bu genç yaşında kocası ölen güzel bir kadındır ki; yanındaki yetim çocukları (bütün sıkıntılara katlanarak nâmus ve iffetiyle) onların başını bekledi ve onları büyüttü. İşte mükâfat olarak Allahü Teâlâ ona bu mertebeyi verdi» (259) buyurulmuştur.

---

(258) Ebû Dâvûd, Ebû Mâlik el-Eşca'i rivâyet etmişlerdir.

(259) Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

Kadının riâyet edeceği edeblerden birisi de, güzelliği ile kocasına övünmemek, kocasını da çirkinliğinden dolayı hor görmemektir. Esmai şöyle anlatıyor: «Çölde çok çirkin bir adamın nikâhında çok güzel bir kadın gördüm. Kadına: "Bu çirkin adamla nasıl durabiliyorsun?" dediğimde, kadın: "Sus, belki Allah katında en güzel bir adamdır. Allah ona lütfetti, beni verdi. Yahut belki benim büyük bir kusûrum vardı da Allahü Teâlâ cezâ olarak beni buna verdi, günâhıma keffâret olur. Allah'ın taksimatına nasıl râzı olmayayım?" dedi ve beni susturdu.»

Yine Esmaî anlatıyor; Çölde bir kadına rastladım. Kırmızı elbise giymiş ve elini kınalamış tesbîh çekiyordu. Bu elbise, bu kına ve bu tesbih birbirleriyle bağdaşamazlar, dedim, kadın: «Benim bir Allah'a bir de kocama karşı vazîfelerim var; ikisini de ihmâl etmem» dedi. Yâni güzel elbise ve kına gibi süsleri kocama karşı yapıyor, tesbihi ise Allah için çekiyorum demek istemiştir.

Kocası bulunmadığı zamân sükût edip bir kenara çekilerek, kocası geldiği zamân, neş'elenmek, oynamak ve kocasının gönlünü okşayacak hareketlerde bulunmak da yine hanımlara düşen vazîfelerdendir. Hiç bir sûretle kocasına eziyet etmesi muvâfık değildir. Mu'âz b. Cebel (R.A.) Resûl-i Ekrem'den (S.A.V.) şöyle rivâyet ediyor:

لَا تُؤْذِي امْرَأَةٌ زَوْجَهَا فِي الدُّنْيَا إِلَّا قَالَتْ زَوْجَتُهُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ

لَا تُؤْذِيهِ قَاتَلَكِ اللّٰهُ فَإِنَّمَا هُوَ عِنْدَكِ دَخِيلٌ يُوشِكُ أَنْ يُفَارِقَكِ إِلَيْنَا

«Dünyâda bir kadın kocasına eziyet ederse, o erkeğin Hûrilerden olan zevcesi o kadına hitâb ederek "Allah canını alsın bu adama eziyet etme. O, dünyâda senin yanında bir misâfirdir. Yakında senden ayrılıp bize kavuşacak" diyerek muâheze eder» (260).

Kadına borç olan nikâh haklarından birisi de, kocası öldüğü zamân, dört ay on günden fazla mâtem tutmamak ve bu müddet içinde süslenip, koku sürünüp ziynetlenmemektir. Zeyneb binti Ebû Selma (R.A.) şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem'in diğer zevcesi Ümmü Habîbe'nin (R.A.) babası Süfyân b. Harb öldüğü zamân, onun ziyâretine gittim. Câriyesi hazırladığı kokudan kendisi de biraz sürdükten sonra; Benim kokuya ihtiyâcım yok, koku sürmek de istemem, ancak Resûl-i Ekrem'in:

---

(260) Tirmizî rivâyet etti; hasen ve garib olduğunu söyledi. Ayrıca İbn Mâce de rivâyet etmiştir.

لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ أَكْثَرَ مِنْ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

«Allah'a ve âhiret gününe îmân etmiş olan bir kadına, kocasından başka hiç bir ölü için üç günden fazla mâtem tutması helâl olmaz. Kocası için dört ay on gün mâtem tutar» (261) buyurduğunu duydum onun için koku sürünüyorum.» dedi. Zarûret olmadıkça kocasının evinden çıkıp başka bir yere gidemez; dört ay on günü orada dolduracaktır.

Kendisini alâkadar eden bütün işleri yapması da, riâyet edeceği âdâblardandır. Hz. Ebû Bekir'in (R.A.) kızı Esma'nın (R.A.) şöyle anlattığı rivâyet ediliyor: Zübeyr beni aldığı zaman, bindiği at ve su çeken devesinden başka hiç bir şeyi yoktu. Ben atının yemini verir hizmetini yapardım. Hurma çekirdeği döver devesine yedirirdim. Suyu onunla çekerdim. Kovasını dikerdim. Hamurunu yoğururdum. Çekirdeği başımın üzerinde üç fersah mesâfeye taşırdım. Hattâ (babam) Ebû Bekir, bana bir câriye gönderdi. Atın hizmetine o baktı ve sanki beni âzâd etti. Bir gün başımın üzerinde çekirdek taşırken, Ashâb ile gelmekte olan Resûl-i Ekrem'le (S.A.V.) karşılaştım. Resûl-i Ekrem, devesini çökertip beni terkisine almak istedi fakat ben erkekler arasına girmekten utandım ve kocam Zübeyr'in kıskançlığını düşünerek binmek istemedim. Resûl-i Ekrem de benim utandığımı anladı. Zübeyr'e mes'eleyi anlattığımda, Zübeyr; «Başının üzerinde çekirdek taşıman, Resûl-i Ekrem'in terkisine binmenden benim için daha ağırdır.» dedi. Yâni binseydin demek istedi. [Çünkü binmek ayıp değil, ayıp olan yük taşımaktır] (262).

Allah'ın lûtfu keremiyle «Nikâhın Âdâbı Kitâbı» burada sona erdi. Allah'a hamdeder, Resûlüne de salât u selâm ederim.

(İhyâ - Cilt: 2 - Kitâb: 2'nin sonu)

---

(261) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(262) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

İhyâu 'Ulumi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

ÜÇÜNCÜ KİTAB:

KİTÂBU ÂDÂBİ'L - KESB VE'L - MEAŞ

(KAZANÇ VE GEÇİM ÂDÂBI)

(BEŞ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: KAZANCIN FAZİLETİ VE KAZANCA TEŞVİK BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: TİCÂRÎ MUÂMELELERİN SIHHATİNİ BİLMEK BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB: TİCÂRÎ MUAMELELERDE ADÂLETE RİAYET ETMEK BEYÂNINDADIR.

4 üncü BÂB: TİCÂRÎ MUÂMELEDE İHSAN BEYÂNINDADIR.

5 inci BÂB: TÂCİRİN KENDİSİNİ VE DİNİNİ KORUMASI BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

KAZANÇ VE GEÇİM ÂDÂBI KİTABI

Tevhidinde, Vâhid-i hakiki'den başka her şeyin mahvolup yok olacağına inanan bir muvahhid gibi Allah'a hamdederiz. Göklerde ve yerde olanların hepsi bir araya gelse, bir sivrisinek ve hattâ bir zerre yaratamıyacak derecede âcizdirler ve Allah'tan başka her şey bâtıldır diyenlerin, Allah'a olan ta'zîmi gibi O'na ta'zim ederiz. Gökyüzünü ışıklı bir kubbe, yeryüzünü hayâta elverişli bir döşek ve yekdiğerini tâkib eden gece ile gündüzün birbirini insânlar için perde ve istirahat, diğerini de yeryüzüne dağılıp Allah'ın fazl u kereminden ihtiyâçlarını tedârik ile geçimlerini sağlamağa elverişli bir şekilde yarattığı için O'na şükrederiz.

Mü'minlerin, susamış olarak uğrayıp, suya kanmış oldukları hâlde geri dönecekleri Havz'ın sâhibi olan Resûl-i Ekrem'e ve bütün imkânları ile dinine yardımcı olmaktan geri durmayan Âl ve Ashâbına salât u selâm ederiz.

Bundan sonra bilmiş ol ki, uluların ulusu ve sebeblerin yaratıcısı olan Allahü Teâlâ, âhireti mükâfat ve mücâzât; dünyâyı ise, sâ'y u gayret ve geçim uğrunda sıkıntı, mihnet, meşakkat, imtihan ve ibtilâ yeri olarak yaratmıştır. Dünyâda yalnız âhiret için değil, dünyâ için de çalışmak lâzımdır. Belki dünyâ geçimi, âhireti kazanmağa bir yol ve yardımcıdır. Çünkü dünyâ, âhiretin zirâatgâhı ve ona ulaştırıcı bir vâsıtadır.

İnsânlar (kazanç husûsunda) üç kısımdır:

1 — Dünyâ geçimi kendisini meşgûl etmiş ve âhiretini unutturmuştur. Böyle olanlar, helâktedir.

2 — Âhiret telâşı, dünyâlığını unutturmuştur. Bunlar, fâizîndendir, yâni zafere ulaşmışlardır.

3 — Âhiretini kazanmak için dünyâ ile meşgûl olanlardır. İtidâle en yakın olan, bu üçüncü derecedir. Bunlara muktesid denir. Ehl-i

salâh rütbesi budur. Bu, orta derecedir. Geçimini te'min için doğru yoldan gitmeyen ve itidâle riâyet etmiyenler, muktesid olamazlar. Şeri'at âdâbına uygun olmayan dünyâlık, âhiret yolculuğuna vesile olamaz. İşte biz burada ticâret, san'at ve çeşitli kazançların meşrû yollarını anlatmağa çalışacak ve bunları beş bâbda izâh edeceğiz.

BİRİNCİ BÂB

KAZANCIN FAZİLETİ VE KAZANCA TEŞVİK BEYÂNINDADIR

Bu husûstaki Âyetler :

1 —

﴿وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا﴾

«Ve gündüzleri, geçiminize elverişli kıldık» (78 - Nebe': 11).

2 —

﴿وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ﴾

«Yerde sizin için maişetler (geçim yolları) halkettik. Az şükrediyorsunuz» (15 - Hicr: 20).

3 —

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾

«(Hac mevsiminde ve Hicaz yolunda) ticâretle Rabbinizin fazlından rızkınızı aramanızda, sizin için günâh yoktur» (2 - Bakara: 198).

4 —

﴿وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾

«Ve diğerleri, Allah'ın fazlından aramak üzere ticâret veyâ ilim tahsili için yolculuk ederler» (73 - Müzzemmil: 20).

5 —

فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

«Yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından rızıklarınızı arayın». (63 - Cum'a: 10).

Hadisler :

1 —

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لَا يُكَفِّرُهَا إِلَّا الْهَمُّ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ

«Günâhların öyleleri var ki, onları ancak maişet uğrunda çekilen mihnetler mahveder» (263).

2

التَّاجِرُ الصَّدُوقُ يُحْشَرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ

«Doğru ve dürüst olan tâcir, kıyâmet gününde sıddiklar ve şehidler berâber haşredilecektir» (264).

3 —

مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا وَتَعَفُّفًا عَنِ الْمَسْأَلَةِ وَسَعْيًا عَلَى عِيَالِهِ وَ
تَعَطُّفًا عَلَى جَارِهِ لَقِيَ اللَّهَ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ

«Dilencilikten korunmak, âile efrâdına bolluk göstermek ve etrâfındakilere yardımda bulunabilmek maksadıyle, helâlinden ve meşrû şekilde dünyâlık taleb eden kimse, yüzü, ayın ondördü gibi parlak olduğu hâlde Allah'a kavuşur» (265).

4 — Bir gün Resûl-i Ekrem, Ashâbı ile otururlarken, gücü kuvveti yerinde bir delikanlının, sabâhın erken saatinde oradan geçtiğini

(263) Nikâh bahsinde geçmiştir.

(264) Tirmizi, Hâkim, Ebû Sa'id'den (R.A.) rivâyet etmişler: Tirmizi, hasen olduğunu, Hâkim ise bunun Hasan'ın «Merâsil»inde bulunduğunu söylemiştir. İbn Mâce ve Hâkim'in, İbn Ömer'den (R.A.) buna benzer rivâyetleri de vardır.

(265) Ebû Şeyh «Kitâbü's-Sevâb»da; Ebû Nâîm «Hilye»de; Beyhakî Şuâbü'l İmân'da Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

gördüler. Ashâb: «Keşke şu delikanlı gençliğini Allah yolunda harcasaydı.» dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Efendimiz:

لا تقولوا هذا فإنه إن كان يسعى على نفسه ليكفها عن المسألة ويغنيها عن الناس فهو في سبيل الله، وإن كان يسعى على أبوين ضعيفين أو ذرية ضعاف ليغنيهم ويكفيهم فهو في سبيل الله، وإن كان يسعى تفاخرا وتكاثرا فهو في سبيل الشيطان

«Böyle demeyin; şâyet o, dilencilikten ve insânların elinde ve avucunda olana göz dikmekten kurtarmak için, çıkmışsa, Allah yolundadır. İhtiyar anne ve babasının geçimini sağlamak veya küçük yavrularını beslemek için çıkmışsa, yine Allah yolundadır. Ancak, boy göstermek ve fiyaka yapmak için çalışıyorsa, işte o zaman şeytan yolundadır» (266) buyurdu.

5 —

إن الله يحب العبد يتخذ المهنة ليستغني بها عن الناس ويبغض العبد يتعلم العلم يتخذه مهنة

«İnsânlardan müstağni olmak için mihnete katlanan kimseyi Allahü Teâlâ sever. Dünyâlık için ilim peşinde olanlara ise buğz eder» (267).

6 —

إن الله تعالى يحب المؤمن المحترف

«Allahü Teâlâ, san'atkâr olan mü'min kulunu sever» (268)

---

(266) Taberânî, Ka'b b. Acere'den rivâyet etmiştir.

(267) Mehazı bulunamamıştır. Ancak Ebû Mansûr ed-Deylemî «Müsnedü'l-Firdevs»de Ali'den (R.A.): «Allahu Teâlâ kulunu helâl kazanç talebinde yorulmuş olarak görmeyi sever.» meâlinde bir hadis rivâyet etmiştir.

(268) Taberânî ve İbn Adiy, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

7 —

أحل ما أكل الرجل من كسبه، وكل بيع مبرور

«Kişinin yediğinin en helâli, el emeği ve meşrû alış - verişinden te'min ettiği kazancıdır» (269).

8 —

أحل ما أكل العبد كسب يد الصانع إذا نصح

«Kulun, yediğinin en helâli, san'atkârın — hakka riâyet etmek şartıyle — el emeğinden olan kazancıdır» (270).

9 —

عليكم بالتجارة فإن فيها تسعة أعشار الرزق

«Ticârete devâm edin. Çünkü rızkın onda dokuzu ticârettedir» (271).

Rivâyete göre. İsâ aleyhisselâm gördüğü bir adama:

— Ne yaparsın? diye sordu. Adam:

— İbâdetle meşgûl olurum, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Geçimini kim te'min eder? diye sordu. Adam:

— Kardeşim te'min eder, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Asıl âbid kardeşindir desene, buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem:

10 —

إني لا أعلم شيئا يقربكم من الجنة ويبعدكم من النار إلا أمرتكم به
وإني لا أعلم شيئا يبعدكم من الجنة ويقربكم من النار إلا نهيتكم عنه
وإن الروح الأمين نفث في روعي أن نفسا لن تموت حتى تستوفي
رزقها وإن أبطأ عنها فاتقوا الله وأجملوا في الطلب

---

(269) Ahmed Rifâ' b. Hüdeyç'den; Bezzâr ve Hâkim, Sa'îd b. Umeyr'den sahih isnâd ile; Beyhakî, Sa'îd b. Umeyr'den mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

(270) Ahmed, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etti. İsnâdı sahîhdir.

(271) İbrâhim el-Harbî «Garîbü'l-Hadîs»de Nuaym b. Abdurrahman'dan rivâyet etmiştir.

«Ben, sizi Cehennem'den uzaklaştırıp Cennet'e yaklaştıracak her neyi biliyorsam, onu size emrettim; Cennet'ten uzaklaştırıp Cehennem'e yaklaştıracak neyi biliyorsam ondan da men'ettim. Rûhü'l-Emîn [Cebrâil (A.S.)] benim kalbime şöyle üfledi: Biraz geç olsa da, rızkını tamâmen almadan kimse ölmeyecektir. Allah'tan korkun ve rızkınızı helâlden arayın. (Rivâyetin sonunda) Rızkınızın gecikmesi sizi harâma sevketmesin. Allah katında bulunan rızık ve herhangi bir şey'e mâsiyet ile erişilemez» (272) buyurdu.

11 —

الأَسْوَاقُ مَوَائِدُ اللّٰهِ تَعَالَى فَمَنْ أَتَاهَا أَصَابَ مِنْهَا

«Çarşı ve pazarlar, Allah'ın sofralarıdır. Oralara giden, bu sofralardan faydalanır» (273).

12 —

لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا

أَعْطَاهُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ فَيَسْأَلَهُ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ

«Sizden, birinizin, ipini alıp sırtı ile odun taşıması, Allah'ın kendisine fazlından verdiği bir kimseye gelerek dilenmesinden hayırlıdır; o kimse ister versin, ister vermesin» (274).

13 —

مَنْ فَتَحَ عَلَى نَفْسِهِ بَابًا مِنَ السُّؤَالِ فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْهِ سَبْعِينَ بَابًا مِنَ الْفَقْرِ

«Kendisine dilencilikten bir kapı açan kimseye, Allahü Teâlâ fakirlikten yetmiş kapı açar» (275).

B u h u s û s t a k i b ü y ü k l e r i n s ö z l e r i :

Lokman Hekim oğluna nasihatında: «Oğlum, helâl kazanç ile yoksulluktan korun. Yoksul düşen kimse üç musibetle karşılaşır:

---

(272) İbn Ebi'd-Dünyâ «El-Kanaa'sında ve Hâkim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Beyhakî «Şuabü'l-İmân»ında rivâyet etti.

(273) Mehazı bulunamamıştır.

(274) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(275) Tirmizî, Ebû Kebşetü'l-Enmârî'den rivâyet etmiş, «Hasen ve sahih» olduğunu söylemiştir.

1 — Dîn zayıflığı; çünkü fakirlik, insânı kötülüğe sürükler.

2 — Akıl zayıflığı; çünkü ihtiyâç düşüncesi, insânı şaşırtır.

3 — Mürüvvet ve insânlığı kaybolur. Bunlardan daha büyüğü de, insânların maskarası olur.»

Hz. Ömer (R.A.): «Sakın oturduğunuz yerde, «Allah'ım, rızkımı ver» deyip durmayın. Biliyorsunuz ki, gök ne altın yağdırır ne de gümüş.» dedi.

Zeyd b. Mesleme, arâzisini ağaçlandırıyordu. Bunu gören Hz. Ömer (R.A.): «Çok güzel yapıyorsun insânlara muhtâç olmamağa gayret et, hem dînini korursun, hem de insânların en kerîmi olursun. Nitekim dostunuz Uhayha b. Culah da: «Ben Zevrâ'yi [Medîne'de bir semttir.] sulamaktan geri kalmam, oranın imarına çalışırım. Çünkü dostlarına karşı ancak varlıklı olanlar keremli olabilirler.» demiştir.

İbn Mes'ûd (R.A.): «Dünyâsına ve âhiretine yarayacak bir işle meşgûl olmayıp boş duran bir insânı görmekten hoşlanmam.» demiştir.

İbrâhim b. Yezid en-Neha'î'ye: «Sizce dürüst bir tüccâr mı daha makbûl, yoksa yalnız ibâdetle meşgûl olan mı daha makbûldür?» diye sordular. İbrâhim: «Dürüst tüccâr, bence daha makbûldür. Çünkü o ölçmek, tartmak, almak ve vermek gibi husûslarda şeytân ile dâimî mücâhede hâlindedir.» dedi. Fakat Hasan-ı Basrî, bu görüşünde ona muhâlefet etmiştir.

Hz. Ömer (R.A.): «Çoluk - çocuğum için alış - veriş ettiğim yerde ölmeyi başka bir yerde ölmeye tercih ederim.» demiştir.

Haysem b. Cemîl: «Aleyhimde birinin konuştuğunu duyduğum zamân, ona bir ihtiyâcım olmadığını hâtırlar ve aleyhimde konuşmasına aldırış etmem.» dedi.

Eyyûb-ı Sahtiyânî: «Benim için helâlden az kazanç, dilenip çok kazanmaktan daha sevimlidir.» demiştir.

İbrâhim b. Edhem, bir deniz yolculuğunda iken şiddetli fırtına olmuştu. Gemidekiler: «Bu ne büyük felâkettir.» dediklerinde, İbrâhim: «Bu bir şey değil, asıl felâket, insânlara arz-ı ihtiyâçtır.» dedi.

Eyyûb-ı Sahtiyânî: Ebû Kulâbe bana: «Çarşıya git iş ara. Zîrâ en büyük huzûr, insânlara muhtâç olmamaktır.» dedi.

Ahmed b. Hanbel'e, evinde veyâ mescid'de oturup: «Ben çalışmadan rızkım ayağıma gelir.» diyen kimse hakkındaki fikri sorulduğunda, Ahmed b. Hanbel: «Bu adam câhil ve zavallıdır. Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

إِنَّ اللّٰهَ جَعَلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُمْحِي

«Allahü Teâlâ rızkımı, mızrağımın gölgesinde yarattı» (276) ve yine kuşlar hakkında:

تَغْدُوا خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا

«Açlıktan karınları çekilmiş olduğu hâlde sabâhleyin çıkarlar, karınları doymuş olduğu hâlde akşamleyin dönerler» (277) buyurduğunu duymadı mı?» demiştir.

Sahâbe-i Kirâm, kara ve deniz ticâreti yaparlar ve hurma işlerinde çalışırlardı. İşte onlar, bizim önderlerimizdir.

Ebû Kalabe bir zâta: «Seni, geçimini te'min ederken görmek, câmi köşesinde görmemden daha sevimlidir.» dedi.

Evzâi bir gün İbrâhim b. Edhem ile karşılaştı. İbrahim'in omuzunda bir miktar odun vardı. Evzâi, İbrâhim b. Edhem'e: «Yâ Ebâ İshak, bu yaptığın nedir? Dostların senin ihtiyâcını te'min ederler.» deyince, İbrahim b. Edhem: «Yâ Ebâ Amr! Böyle söyleme. Zira helâl kazanç uğrunda zillete katlanan kimseye Cennet vâcib olur, diye duyduğum için kendi nafakamı kendim te'mine çalışırım.» dedi.

Ebû Süleyman Dârâni: «Bize göre ibâdet, senin dâimâ namâzla meşgûl olup da, nafakanı başkasının te'min etmesi demek değildir. Belki, önce sabah ve akşam yiyeceğini te'min et, sonra ibâdet eyle.» demiştir.

Mu'âz b. Cebel (R.A.): Kıyâmet günü bir münâdi, «Allah'ın yeryüzünde buğz ettiği insânlar nerede?» diye bağırır. Câmi kapılarında dilenenler kalkar. İşte bunlar nafakalarını başkalarının sırtına yükleyen, Allah'ın sevmediği ve Şeri'atin kabûl etmediği kimselerdir. Şâyet bir kimsenin miras kalmış malı yoksa böyle sıkıntıdan kendisini kurtaracak olan ancak çalışıp kazandığı helâl kazancıdır.

---

(276) İmâm Ahmed, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İsnâdı sahihtir.

(277) Tirmizî, İbn Mâce, Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

Eğer, birisi Resûl-i Ekrem Efendimize:

مَا أُوحِيَ إِلَيَّ أَنْ أَجْمَعَ الْمَالَ وَأَكُونَ مِنَ التَّاجِرِينَ وَلَكِنْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنْ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ. وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

«Bana, mal topla ve tüccâr ol, diye vahyolunmadı. Fakat bana. Rabbini tesbih et, secde edenlerden ol ve ölüm gelinceye kadar, Rabbine ibâdet eyle, diye vahyolundu» (278) buyuruldu. Bunun gibi Selman-ı Farsi'ye, «Bize öğüt ver» dediklerinde, Selman: «Hac yolunda. gazâda veyâ câmi'de ibâdet ederken ölmeğe gücü yeten, böyle yapsın; sakın tâcir ve hâin olarak ölmesin.» dedi. Bunlara ne dersiniz? diye sorarsa:

Deriz ki: Yekdiğerini nakzeder gibi görünen bu haberleri te'lif için, ahvalin tafsili lâzımdır. Buna göre deriz ki: Biz, mutlaka ticâret, her şeyden üstündür, demedik. Ticâret, ya geçim için veyâ zenginlik için olur. Şâyet, hayır ve hasenât düşünmeden sırf zenginlik için ticâret yapıyorsa, bu makbûl değildir. Zirâ böyle sırf maddiyât peşinde koşmak, «Hatâların başı olan dünyâyı sevmektir». Bununla berâber, bu işlerde zulüm ve hıyânete saparsa, zâlim ve fâsık olur. İşte Selman'ın «Hâin tâcir olarak ölme» dediğinden murâdı budur. Tâcirden murâdı da, hayır ve hasenât düşünmeden, yalnız dünyâlık için çalışan tüccârdır. Fakat, ticâretten başka geçim yolu olmayıp, ancak ticâretle âile efrâdını geçindirecekse, bu takdirde ticâretle iştigâlı daha efdaldir. Tenbel tenbel oturup, insânlara arz-ı ihtiyâç etmektense, ticâretle meşgûl olmalıdır. Hattâ bu gibi hâllerde ticâret, bedeni ibâdetlerle meşgûl olmaktan daha efdaldir.

Dört sınıf insân için, ticâreti terk etmek daha makbûldür. Bunlar:

1 — Bedeni 'ibâdetle meşgûl olan âbidler.

2 — Kendilerinde seyr-i bâtını olup da mükâşefe hâllerini bilmekte kalb ile âmel edenler.

3 — İnsânlara dinlerinde faydalı olmak için, İlm-i zâhir ile uğraşan âlim, müftü, müfessir, muhaddis ve benzeri âlimler.

4 — Sultân, kaadı ve benzeri gibi âmme işleri ile uğraşanlar. Bunlar âmme maslahatına ayrılan vâridattan veyâ evkaftan geçim-

(278) İbn Merdûye, Tefsir'de İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

lerini sağlıyorlarsa, bu hizmetleri yapmaları, ticâretle meşgûl olmalarından daha efdaldir. İşte bunun için Resûl-i Ekrem'e: «Rabbini tesbih et ve secde edenlerden ol» diye vahyedilmiş; «Tâcirlerden ol» diye vahyolunmamıştır. Zirâ Resûl-i Ekrem, şu saydığımız dört vasfı ve daha sayılamıyacak kadar nice vasıfları câmi'di. Yine bu sebebten, Ashâb-ı Kirâm, Hz. Ebû Bekir'e (R.A.) —Halife olduğu için— ticâretten vaz geçmesini söylemişlerdir. Çünkü ticâretle uğraşmak, âmme işlerini aksatır. Hz. Ebû Bekir de ticâretten vazgeçti ve âmme mesâlihine ayrılan paradan yetecek miktâr aldı ve bunu daha uygun buldu. Fakat her ne kadar önce bunu uygun buldu ise de, ölümü sırasında aldığı aylıkların beytülmâle iadesini vasiyet etti.

Şu anlattığımız dört sınıf insânın, ayrıca iki hâlleri daha vardır.

1 — Ya, hiç istemeden kendilerine verilen sadaka ve zekâtlarla geçinir ve bu sûretle maîşetlerini halk te'min etmiş olur. Bu gibilerin yine ticâreti terk edip vazîfeleri ile uğraşmaları daha uygundur. Çünkü insânların hayır yapmalarına yardımcı olduklarından, insânlar ve kendileri için efdal olanı kabûl etmiş oluyorlar.

2 — Veyâ bu vazifeleri ile uğraşırken maîşetlerini te'mîn için dilenmek mecbûriyetinde kalırlar. İşte bu düşündürür. Dilenciliğin aleyhinde anlattıklarımız, bunların, dilenciliği ve diğer vazîfelerini terk edip geçim yolları aramalarının daha uygun olacağına delâlet eder. Hâl ve şahısları düşünmeden, mutlak bir hüküm vermek güçtür. Burada hüküm, kişinin kendi görüş ve içtihâdına bırakılır. Meşgûl olduğu ilim ve amelden, kendisine ve başkalarına dokunacak fayda ile, dilenciliğin şahsındaki zilletini ve başkalarına yükleyeceği yükü mukaayese eder. Bir kısmı, faydalı tarafı ilim ve amelde bulur ve biraz dilenmekle, nafakasını te'min eder. Bâzıları da bunun aksini düşünür; dilenmeyi daha çok zarârlı bulur. Bir kısmına göre de, iki tarafı müsâvi olur. Demek oluyor ki, bu husûsta en doğrusu, müftülerin fetvâsına bakmadan, kendi kalbine danışarak, alacağı fetvâya göre hareket etmesidir. Çünkü müftü, kişinin ince hâllerini ve her şeyi tafsîlâtıyle bilemez.

Eskilerden, üçyüz altmış dosta sâhib olanlar vardı. Yılda bir def'a dostlarını dolaşır ve her gün birinde kalırdı. Bunun gibi, ayda bir def'a dolaşmak üzere, otuz dostu olanlar da vardı. İşte bunlar, yalnız ibâdetle uğraşır ve dostları kendilerine bakmaktan ağırlanmıyacaklarını bildikleri için, geçimlerini bu sûretle te'min ederlerdi. Bu âbidlerin, dostlarının ikrâmlarını kabûl etmeleri, ibâdetlerine katılan bir ecir ve mükâfat sayılırdı. İşte bunları incelemesi lâzımdır. Çünkü verenler, gönül rızâsı ile verir; alanlar da dinlerini takviye uğrunda ka-

bûl ederlerse, alan da veren gibi mükâfat kazanır. Bu söylediklerimizi anlayanlar, kendi hâllerine göre hangi tarafın kendi haklarında hayırlı olacağına kanâat getirirse, onu tercih ederler. İşte şu anlattıklarımız kazancın faziletidir.

Kazanç muâhedesi ise dört esâsı ihtivâ etmelidir. Onlar: 1 — Sıhhat, 2 — Adâlet, 3 — İhsân, 4 — Borçluya şefkat göstermektir. İkinci Bâbta bunların her biri için ayrı bahis ayıracağız ve ilk önce alış - verişin sahîh olmasının sebeblerini anlatacağız.

İKİNCİ BÂB

TİCÂRİ MUÂMELELERİN SIHHATİNİ BİLMEK BEYÂNINDADIR.

BEY' [ALIŞ - VERİŞ], RİBÂ [FAİZ], SELEM, İCÂRE, KIRÂD VE ŞİRKET YOLLARI İLE YAPILAN KAZANÇ İLMİNİN VE KESBİN MEDARI OLAN BU TASARRUFLARIN SIHHATİ İÇİN ŞERİÂTIN KOYDUĞU ŞARTLAR

Alış - veriş ile uğraşan her müslümanın bu ilmi öğrenmesi farzdır. Zirâ ilim aramak, müslümâna farzdır. (Şübhesiz, ilmin içerisinde herkesin muhtâç olduğu ilimler bulunduğu gibi, husûsi olarak) herkesin muhtâç olduğu ilmi öğrenmesi de ayrıca farzdır. Alış-veriş ile uğraşan, elbette ticâret ilmine muhtâçtır. Ticâretle alâkalı mes'eleleri öğrendiği zamân, müfsid olan muâmeleleri bilir ve onlardan kaçınır. Teferruat kabilinden bilmediği bâzı ender mes'eleler de olabilir. Onları da sorup öğrenir. Fakat ana hatları husûsunda umûmi bir bilgiye sâhib değilse, bu gibi incelikleri sormak, hatırından bile geçmez. Çünkü bilmez ki sorsun. Şâyet, şimdiden öğrenmeğe ne lüzûm var? Herhangi bir müşkül ile karşılaştığı zamân sorar ve bu sûretle muhtâç olduğu mes'eleleri öğrenir dersen, bu yanlıştır. Çünkü muhtasar olarak ticâri mes'eleleri bilmezse, sorulması gereken bir müşkül ile karşılaştığını nereden anlasın? O, muâmelelerin meşrû olduğunu sanarak, alış - verişine devâm eder gider.

Bu bakımdan, kısa da olsa, ticâretle alâkalı mühim bâzı mes'eleleri bilmesi lâzımdır ki, mübâh olanla hatâlı olanı birbirinden ayırd edebilsin. Bu sebeble rivâyet olundu ki, Hz. Ömer (R.A.), çarşıya çıkar ve ticâri ilimlere vâkıf olmayan bâzı esnâfı kamçılayarak: «Ticâret ilmini bilmeyenler, pazarlarımızda alış - veriş etmesinler. Çünkü bu gibiler, istese de istemese de ribâ yerler» derdi. Gerçi, ticâri ilimler pek çoktur, fakat şu altı esâstan hic bir tüccâr kendini kurtaramaz. Bunlar: 1 — Bey', 2 — Ribâ, 3 — Selem, 4 — İcâre, 5 — Kırâd, 6 — Şirket'tir. Şimdi bunların şartlarını açıklayalım:

BİRİNCİ AKİD, BEY'DİR:

Allahü Teâlâ, bey'i (279) [alış - veriş] helâl, ribâyi harâm kılmıştır. Alış - verişin sıhhati için üç rüknü vardır:

Birinci Rükün: Akdi yapan [satıcı veyâ alıcı],

İkinci Rükün: Akdi yapılan [satılan veyâ alınan mal],

Üçüncü Rükün: Lâfız [karşılıklı söz kesme].

BİRİNCİ RÜKÜN: Âkid, yâni ticârî muâhedeyi yapanlardır. Tüccâra lâzım olan dört kimse ile alış - veriş etmemektir. Bunlar: Sabi [çocuk], mecnûn [deli], köle ve âmâ'dır.

Sabi yâni çocuk ile ticârî muâhede yapılmaz. Çünkü çocuk mükellef değildir. Mecnûn [deli] da çocuk gibidir. Her ikisinin de ticârî muâhedeleri bâtıldır (280). Tüccâr, çocuklardan aldığını tazmine mecbûr, fakat çocuklara ve mecnûna verip de onların elinde kaybolanı tazmin ettirmeğe selâhiyettar değildir. Onun zararını da kendisi çeker. Akıl başında olan kölenin de alış - verişi, ancak efendisinin müsâadesiyle sahih; aksi takdirde sahih değildir. Bakkal, kasap, ekmekçi ve benzeri esnâf, efendisinin müsâadesini almadan, köle ile alış - veriş etmemelidir. Bu müsâade ya sarâhaten olur, meselâ efendisi: «Bu köle, benim nâmıma alış - veriş etmeğe selâhiyetlidir» der. Veyâhut da bulunduğu muhitte bu kölenin, efendisi adına alış - veriş ettiğini herkes bilir. Esnâf da buna itimâd ederek köle ile alış - veriş eder. Yâhut âdil bir kimse esnâfa, kölenin efendisi adına alış - veriş ettiğini haber verir. Şâyet böyle bir müsâade olmadan, köle ile alış - veriş ederse, alış - verişi bâtıldır. Köleden aldığını efendisine ödemekle mükelleftir. Köleye verdiği zayi olmuşsa, ne efendisinden, ne de köleden tazmîni cihetine gider. Bekler, köle ne zamân âzâd olursa, o zamân bu hakkını ondan ister. Âmâya gelince, bu, görmediği şeyi alıp satabilir. Fakat, alış - verişi sahih değildir. Kendi namına alış - veriş etmesi için, gören bir kimseyi vekîl tâyin etmesi kendisine emrolunur. Vekîl göstermesi ve vekilin kendi nâmına alış - veriş etmesi

---

(279) Bey': Lûgat mânâsı: Satma, satış, satılma, satın almadır. Cem'i «büyû'»dur. Bey [alış - veriş], bir malı başka bir mal ile değiştirmek. Kendi elinde olanı verip, başkalarında olanı almağa rağbettir. Hanefilere göre, şer'an bey', tarafların rızâsıyle malı, mal ile değiştirmekten ibârettir.

(280) Hanefilere göre, çocuk, kâr ve zararı ayırd edebilecek hâlde iken alış - veriş ettiyse, bu alış - verişin sıhhati, babasının müsâadesine mevkuftur. Babası kabûl ederse, alış - veriş sahih olur. Şâyet, önceden babası kendisine izin vermişse, mümeyyiz olan sahibinin bu alış - verişi sahih ve makbûldür.

sahîhtir. Tüccârın, vekîl tâyin ettirmeden, âmâ ile yaptığı alış - veriş bâtıldır. Aldığını da verdiğini de kıymeti ile öder (281).

Kâfir ile ticârî muâmelenin akdi sahîhtir. Şu kadar ki, harbî olan [yâni müslümânlar arasında ikamet etmeyen] kâfir'e mushaf, müslümân köle ve silâh satamaz. Bu gibi ticârî muâmele merdûd ve sâhibi günâhkârdır.

Türk, Türkmen, Arap ve Kürdlerin eşkıyâlıkla geçinenleri ile yol kesenler, hâinler, ribâ yiyenler ve kazancının çoğu harâm olanlardan bir şey almak, doğru değildir. Çünkü onların kazancı harâmdır. Ancak, kat'î olarak helâl olduğunu bildiği bir madde varsa, onu alabilir. **«Helâl ve Harâm»** kitâbında tafsilâtı gelecektir.

İKİNCİ RÜKÜN: **Ma'kûdün aleyh.** Yâni alım satımı yapılan maldır. İster o mal semen [nakit yerine kaaim olan mal] olsun, ister müsemmen [satılan mal] olsun. Bunda da altı şart aranır:

1 — Maddesi pis olmayacak. Bunun için köpek ve domuzun alım satımı sahîh değildir (282). Hayvan tersi ve insân pisliğinin alım satımı da sahîh değildir (283). Fildişi ve fil kemiğinden yapılan kapların alım satımı da sahîh değildir. Çünkü fil, boğazlanmakla dahi temiz olmayacağı gibi, ölmesiyle berâber pislik kemiklerine de sirâyet eder, yıkamakla pisliği zâil olmaz (284). Şarabın alım ve satımı da câiz değildir. Her ne kadar ışık yakmakta ve gemi sıvamakta kullanılırsa da, eti yenmeyen hayvanın içyağını satmak da câiz değildir.

Aslında temiz iken, içinde fârenin boğulup ölmesi veyâ pislik düşmesi sebebiyle murdar olan yağların alım satımı câizdir. Çünkü bunlar, her ne kadar yenmezse de, başka sûretle kendilerinden istifâde edilir. Zîrâ aslında pis değildir. (Sabun vesâir şeylerde kullanılır.) Bunun gibi, içerisinde koza böceği ölmüş olan kozaların alım satımında beis yoktur. Çünkü o, hayvanın aslıdır. Tavuk karnındaki yumurtaya benzetmek daha uygundur. Misk fâresini satmak câizdir. Hattâ canlı olarak geyikten ayrıldığı zamân, temizliği ile hükmolunur.

2 — Kendisiyle intifa' edilen maddelerden olmalıdır. Haşeratın, fâre ve yılanların alım satımı câiz değildir. Yılanları oynatmak gibi

---

(281) İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe'ye, İmâm Mâlik'e ve İmâm Ahmed'e göre, âmâ'ya malın vasfı olduğu gibi anlatılırsa, alış - veriş sahîhtir. İmâm Şâfiî'den böyle bir rivâyet varsa da meşhûr olan yukarıdaki sözüdür.

(282) İmâm-ı A'zâm, köpeğin alım satımını tecvîz eder. Saldırgan köpeklerin alım satımı ihtilâflıdır.

(283) İmâm-ı A'zâm'a göre, mahsûl almakta bundan faydalanıldığı için, alım satımı câizdir. Domuz kılının, dikiciler için alım satımı da câizdir.

(284) Hanefîlere göre, diş ve kemikleri temizdir. Filin, dibagatle derisi de temizlenir.

gözbağcılığa ve onları çıkarıp teşhir etmeğe itibar edilmez. Kedi, arı pars, arslan gibi av veyâ fil gibi yük işlerinde kullanılan hayvanların — her ne kadar eti yenmezse de — alım satımı câizdir. Güzel sesinden sebeb tûti, güzelliğinden sebeb tâvus ve benzeri güzel kuşların alım ve satımı câizdir. Çünkü onların vücûd ve ses güzellikleri ile eğlenmek mübâhtır. Köpeğin, güzelliğinden dolayı, alınıp satılmaması, Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.), bundan men'etmesine binâendir.

Ud, zenc, düdük ve diğer oyun ve çalgı âletlerinin alım satımı câiz değildir. Çünkü şer'î bakımdan bunların bir faydası yoktur. Çamurdan yapılmış insân ve hayvan oyuncak heykellerinin alım ve satımı câiz değildir; bunların kırılması lâzımdır. Kâğıtlardaki ağaç ve çiçek resimleri müsamaha ile karşılanır. İçerisinde hayvan sûreti bulunan tabak, elbise ve perdelerin alım satımı câizdir. Nitekim Resûl-i Ekrem, Hz. Âişe'ye hitâben:

اِتَّخِذِى مِنْهَا نَمَارِقَ

«Bunlardan (resimli bezlerden) **yastık ve minder gibi şeyler yap»** (285) buyurmuştur. Bunların duvarlara asılması câiz değildir. Fakat yere serilmelerinde beis yoktur. Bu cihetten kendileri ile intifa' olunduğu için, alım ve satımları câizdir.

3 — Alım satımı yapılan mal, satıcının malı olmalı veyâ mal sâhibi tarafından alım satımına mezûn bulunmalıdır. Mal sâhibinin müsâadesi olmadan — müsâadesine intizâren — yapılan satış, câiz değildir. Hattâ mal sâhibi sonradan râzı olsa, yeniden satış yapmak lâzımdır. Muvâfakat edeceklerine güvenerek, kocanın malını karıdan, karının malını kocadan, babanın malını evlâddan ve evlâdın malını babadan almak, doğru değildir. Çünkü alış - verişin sıhhati için, rızânın önceden bulunması lâzımdır. Maalesef çarşı ve pazarlarda bu babil pek çok alış - verişler yapılmaktadır. Dîndar olanların bunlardan sakınması lâzımdır (286).

4 — Şer'an veyâ hissen sattığı malı teslime muktedir olmak. Meselâ, kaçak olan bir köle, — şer'an malı ise de — hissen malı değildir. Onu, kaçak olduğu müddetçe teslime muktedir olamadığı için, alım - satımı sahih değildir. Sudaki balığın, havadaki kuşun, rahimdeki yavrunun, erkek tohumunun, hayvan sırtındaki yünün, memedeki sütün de alım - satımı câiz değildir. Çünkü bunları teslim, müm-

---

(285) Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(286) İmâm-ı A'zâm'a göre, sonradan yapılan muvafakat sahihtir. Şâfiî'nin kavl-i atîki de budur.

kün değildir. Teslîminden şer'ân âciz olduğu şeyler; rehin, vakfedilen ve kendisinden hâmile olan câriyesidir. Bu câriyenin de alım satımı câiz değildir. Çünkü âzâd olacaktır. Yavrusu küçük olan anneyi veyâ yalnız yavruyu satmak da câiz değildir; bunları birbirinden ayırmak harâmdır.

5 — Satılan şeyin maddesi, miktar ve vasfı bilinmiş olmaktır. Aynını bilmek, yâni işte şu koyunu sana satıyorum deyip koyunu göstermek veyâ şu elbiseyi deyip elbiseyi göstermektir. Şâyet, şu sürüden istediğin koyunu veyâ şu elbiselerden bir takımını veyâ bu bezden bir metreyi veyâ şu tarladan on metre kareyi sana verdim, neresinden istersen beğen al derse, bu alış - veriş bâtıldır. Çünkü tâyin şarttır (287). Bütün bunlar, dînî mes'eleleri bilmeyenler arasında görülen şeylerdir. Ancak miktarı bilinen şeyin, bu şekilde bir cüz'ünü satmak câizdir. Meselâ bunun onda birini veyâ yarısını sattım derse, bu miktarı bilmek lâzımdır. Satılan şeyin miktarı; ölçmek, tartmak veya bakmakla da bilinebilir. Alıcı ile satıcının, başkasının kaça sattığını ikisinin bilmediği hâlde, falanca kaça satıyorsa, ben de o fiyattan bu malı sana verdim derse, satış bâtıldır. Terâzi taşının kaç gram olduğunu bilmediği zamân, bu taşın ağırlığı kadar sana mal veyâ altun sattım demek, şu buğday çeçini [yığınını] sana sattım demek, bâtıldır. Buradaki para yığını karşılığında sana sattım, yahut şu gördüğün altun karşılığında sattım der ve alan da onları görüyorsa, satış sahihtir. Onları görmekle yaptığı tahmin kâfidir. Vasfını bilmek bu da maddelerde aynını görmekle mümkündür. Ortada mevcûd olmayan bir şeyi satmak câiz değildir. Ancak alıcı, önceden görmüş olduğu malın görünüşünde bir değişiklik olmamışsa, onu alabilir. Vasfını bilmek, aynını görmek gibi değildir. Bu husûstaki ilk sözün en doğrusu budur. Üzerindeki damgaya istinâden tezgâhta bulunan kumaşı, başaktaki buğdayı da satmak câiz değildir (288). Çeltik hâlinde yâni henüz dögülmeden pirinç satışı câizdir. Ceviz ve bademleri, dış kabukları ile değil, iç kabukları ile satmak câizdir. Kabuğu ile yaş baklayı, üzüm suyunu şişesinde satmak câizdir. Çünkü şişe açıldığı zamân, üzüm suyunun bozulma tehlikesi vardır. Bu, nar satışına benzer; kapalı olarak satılır, yarılmaz. Şâyet, bu üzüm suyunu satmak için alırsa, kıyâsa göre bâtıldır. Fakat bunda da müsâmaha vardır.

6 — Sattığını teslim etmektir. Bu, husûsî bir şarttır. Zîrâ Resûl-i Ekrem, teslîm edilmeyen malın satışından men'etmiştir (289). Gayr-i

---

(287) İmâm-ı A'zâm'a göre, bu gibi satışlar câizdir.

(288) İmâm-ı A'zâm'a göre, sarardığı ve buğday olduğu zamân satılması câizdir. Kavl-i cedîdinde İmâm Şâfi'î'nin de görüşü budur.

(289) Hadîs, Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

menkûl olması ile menkûl olması arasında fark yoktur. Teslim edilmeden yapılan alım satım bâtıldır. Menkûlü teslim almak, oradan nakletmekledir. Gayr-i menkûlün [akar'ın] kabzı, onu boşaltıp teslim etmekledir. Ölçülüp tartılan ve sayılan maddeleri de ölçmek, saymak ve tartmakla teslim eder. Miras, vasiyet ve başkasının yanında emânet olan şeyi, kabzetmeden evvel muvâzaa yolu ile satması câizdir.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: **Akd lâfzı.** Yâni bağlantıyı te'min eden sözdür. Hemen bir arada, sattım ve aldım demeleri lâzımdır. Böylece ya sarâhaten veyâ delâleten icâb ve kabûl lâzımdır. «Sattım» yerine, «Bunu sana verdim» deyip, öteki taraf da «Kabûl ettim» dese, yine câizdir. Ancak bu sözlerle alış - verişi kasdetmek lâzımdır. Çünkü bu ifâdenin, âriyeten vermeğe de ihtimâli vardır. Bu ihtimâli kaldıran, niyettir. Sarîh ve açık ifâde, aradaki ihtilâfı daha kat'î bir şekilde kaldırır. Fakat kinâye de mülkiyet ve helâllığı ifâde eder. Bağlantının hâricinde fazla şartlar ileri sürmesi de doğru değildir. Meselâ, başka bir şey daha vermesini veyâ eve götürmesini şart koşarsa, bunların hepsi fâsiddir (290). Ancak nakil parasını, ayrıca pazarlık ederse, o zamân câizdir. Satan ile alan arasında lisânla bir şey konuşulmadan, yalnız malı alıp vermekle, Şâfiî'ye göre hiç bir sûretle bey' mün'akid olmaz. Hanefî'ye göre, âdi şeylerde alım satım sahih ise de (291) bu âdi şeyleri tâyin etmek cidden güçtür. Eğer âdeten hakîr olanlar dersek, insânlar bu husûsta haddini aşarlar.

Meselâ, dellâl on dirhem kıymetindeki bir malı müşteriye gösterir. Müşteri de bu malı beğenir ve kabûl eder. Dellâl malı sâhibine teslim eder. Sonra müşteri on dirhemi verir malı alır ve esnaf parayı, müşteri de malı kullanır. Halbuki müşteri ile esnaf arasında bu husûsta bir şey konuşulmamıştır. Gelin - güveyi eşyası alacak kimseler, müzâyede salonuna girerler. Meselâ, birisi, yüz dirhem değerindeki mala 90 dirhem verir, diğeri de yüz dirhem verir. Öteki «Ver parayı» der, beriki de parayı sayar ve malı alır. Halbuki mal sâhibi ile aralarında bir icâb ve kabûl yapılmamıştır. Öteden beri ticâri işler böyle yapılmaktadır. Bunlar, ilâç kabûl etmeyen müzmin hastalıklardandır. Bu husûsta üç ihtimâl vardır:

1 — **Birinci ihtimâl:** Âdi olsun, kıymetli olsun, hepsinde muâtât, lâfsız karşılıklı alıp verme kapısını açmak ki, buna imkân yoktur. Çünkü bu, hiç bir şey konuşmadan adamın mülkünü naklettirmeyi neticelendirir. Allahü Teâlâ, bey'i helâl kıldı. Fakat bey', icâb ve ka-

---

(290) İmâm-ı A'zâm'a göre câizdir.

(291) Hanefîlere göre, alış - veriş söz ile olduğu gibi, iş ile de olur. Söz ile olan, icâb ve kabûldür. İş ile olan alış - veriş alıp vermek sûretiyledir. Buna «Bey'i muâta» ve «Bey'i muâveze» denir. Malın değerli veyâ değersiz olup olmaması şart değildir.

bûlden ibârettir. Böyle bir şey konuşulmamış, yalnız alış - verişe bey' ismi verilmemiştir. Buna bey' denemez. Nasıl olur da hiç söz konuşulmadan bir adamın mülkü, câriyesi, kölesi, evi, atı vesâire... kıymetli eşyaları başkasına intikal eder. Hiç bir şey söylemeden malı teslim edenin geri dönme hakkı vardır. «Ben pişmân oldum, zâten satış yapmadım, hiç bir şey söylemeden malı verdim, şimdi alıyorum, bu bir satış değildir» diyebilir.

2 — **İkinci ihtimâl:** İmâm Şâfii'nin de buyurduğu gibi, âdi olsun, kıymetli olsun, hepsinde muâtât kapısını kapamaktır. Burada da iki cihetten müşkülât vardır:

Birincisi, bu muâtât, sahâbe zamânında da mûtad olması muhtemeldir. Şâyet onlar; bakkal, kasap ve ekmekçi gibi günlük ihtiyâçların te'min edildiği kimselerle akid muâmelesi ve icâb-ı kabûl yapsalar, elbette bu onları fazla yorardı. Böyle yaptıkları haberi bizlere kadar gelir ve bu âdetlerden vaz geçildiği zamânı da bilinirdi. Çünkü bu gibi hâller zamânla değişir.

İkincisi, insânlar tamâmen buna meyletmiş vaziyettedirler. Yiyecek ve benzeri maddeleri satın alan herkes, satıcının da buna muâtât yolu ile sâhib olduğunu bilir, böyle olduğuna göre de konuşmakta ne fayda vardır?

3 — **Üçüncü ihtimâl:** İmâm-ı A'zam'ın dediği gibi, âdi şeylerle kıymetli şeyleri birbirinden ayırmaktır. O zamân da kıymetli ile kıymetsizi birbirinden ayırmak güçleşir ve hiç konuşmadan adamın malını getirmek zor bir iş olur. İbn Süreyc, Şâfii'nin sözünü olduğu gibi kabûl etmiştir. Esâsen adâlete en yakın olanı, bu olduğu için, bizim de buna meyletmemizde beis yoktur. Zâten halk arasında şâyi olan da budur. Hattâ geçmişlerin de böyle yaptığı sanılmaktadır.

Yukarıda anlattığımız ikinci ihtimâldeki iki müşkülâtın cevâbına gelince:

1 — Âdi şeylerle kıymetli şeyleri birbirinden ayırmak için, bunları takdir ve tâyin ile mükellef değiliz. Ancak bunların açık olarak iki tarafı vardır. **Birinci Tarafı:** Bir miktar sebze, meyve, et ve benzeri şeylerde icâb ve kabûl soğuk ve çirkin karşılanır, üstelik zahmet verir. Bu adam, kıymetsiz şeyler üzerinde duran bir adamdır, diye tenkid edilir. İşte bu, hakir tarafıdır. **İkinci Tarafı:** Binit, akar, köle, câriye ve nefis kumaş gibi şeylerdir. Bunlarda icâb ve kabûl çirkin karşılanmaz, Herkes bunları icâb ve kabûl ile alır ki, bu da meydandadır.

Bu iki tarafın ortasında birinci veyâ ikinci şıkka girmesi bakımından belli olmayan şüpheli kısımlar da vardır. Mütedeyyin insânların bunlarda ihtiyâta riâyet etmeleri en doğrusudur. Âdeten bilinen şer'î kaidelerin hepsi böyledir. Belli başlı iki tarafları bulunduğu gibi, şüpheli olan orta kısımları da vardır.

2 — İkinci müşkül de, icâb ve kabûl, başkasının malını, diğerinin naklinde sebeb olarak göstermektir. Biz bunun yerine, fiilen alıp vermeyi sebeb kabûl edebiliriz. Zâten dil ile konuşulan söz, bizâtihi sebeb değil, delâleti itibâriyle sebeb oluyor. Teslim ve tesellüm ise, maksadı devâmlı şekilde ifâde eden daha kuvvetli bir sebebtir. Üstelik ihtiyâç zarûreti eskilerin hediyeyi, icâb ve kabûlsüz alıp onda dilediklari gibi tasarruf etmeleri, bunun açık bir delilidir. Para ile ve parasız almakta ne fark vardır? Çünkü hibede de mülkü nakletmek lâzımdır. Ancak eskiler, hediyenin âdisi ile iyisini ayırmadı ve mutlak sûrette hediyede icâb ve kabûlü çirkin gördüler. Fakat alım satım işlerinde âdi olanlardan başkasında icâb ve kabûlü çirkin görmediler. İşte anlattığımız şu üç ihtimâlden, en âdilâne olanı bu oluyor.

Harâmdan kaçınan mütedeyyin kimselere yakışan, bu ihtilâf şüphelerinden kurtulmak için, icâb ve kabûlü ihmâl etmemektir. Satıcı «Ben bu malı icâb ve kabûlsüz aldım» diyerek, icâb ve kabûlsüz vermek istese de, icâb ve kabûlü terketmemelidir. Çünkü satıcının bu malı icâb ve kabûlsüz aldığı kat'î olarak bilinemez. Belki kendisi icâb ve kabûl ile aldığı hâlde, böyle söyleyebilir. Şâyet satıcı mal aldığı zamân, kendisi orada idi veyâ satıcıya malı satan, «Ben buna icâb ve kabûlsüz sattım» derse, o zamân müşteri, böyle adamı terk edip başkasına gitmelidir. Şâyet alacağı şey âdi olup kendisinin de ona ihtiyâcı varsa, yine icâb ve kabûl ile alsın, yâni bu malı şu kadar kuruşa aldım kabûl ettim, desin. Böyle açıkça aldım kabûl ettim, şeklinde konuşarak mal almak, ilerdeki husûmetleri azaltır. Çünkü hiç konuşmadan götürdüğü bir malı, ilk sâhibi geri isteyebilir. Fakat açıkça konuştuktan sonra verdiği malı, hiç bir sûretle geri isteyecek hakkı kalmaz.

Şâyet, «Verdim, aldım» demeden, satın alınan şeylerde mal sâhibinin malını geri almak hakkı olduğuna göre, «Muâtât» yolu ile alınan yemeklerden verilen bir ziyâfete da'vet edildiği zamân, ne yapmalı, bu yemekten kaçınmalı mı? dersen;

Deriz ki, âdi şeylerden olmayıp, kıymetli maddelerden ise, onu satın almaktan kaçınır, fakat yemesinden çekinmez. Bir adamın mülkünü nakletmek için sözlü anlaşma yapılmadan yalnız işi delil olarak kabûl etmekte tereddüt edip dururken, ibâhede yâni o şeyin mübâh olmasında, işi delil olarak kabûl etmemiz uygun olmaz. «Muâtât» yolu

ile alınan maddelerini, satıcının teslim etmesi, onu yemeğe izin vermesi demektir ki, bu izin hal karînesi ile meydandadır. Bu, tıpkı hamamcının, hamama girmeğe müsâadesi ve kendisinin açıkça, «Serbestsin, ister kendin ye, ister başkasına yedir» demesi gibidir ki, helâldır. Şâyet, açıkça «Bunu yeyiver, sonra ödersin» derse, yine yemesi helâldır; yedikten sonra öder. Bana göre fıkhi kıyâs budur. Fakat «Muâtât» tan sonra mülkünü yemiş ve telef etmiş olduğundan, tahmîn etmesi lâzımdır; o, zimmetinde bir borçtur. Teslim ettiği para, eğer malın değerinde ise, hak yerini bulmuş olur. Karşısındaki adam onu geri alacak vaziyette değilse, kendiliğinden buna mâlik olabilir. Fakat geri alabilecek hâlde ise, kendiliğinden o mala sâhib olamaz. Belki o parayı o borca karşılık kabûl etmez; parayı verir, malını ister. Bu, hakkıdır. Burada, teslim sırasındaki icâbın delâleti ile rızâsı anlaşılmıştır. Aldığı mal karşılığı, gerekli parayı ödemekle yapılan alış - veriş, bunun delilidir. Fakat bütün bunlar karşısında satıcının hâli mübhemdir. Çünkü belki yemeği karşılığında aldığı şey'e mâlik olmasını değil, onu kullanmasını düşünmüştür. Ona mâlik olması için müşterinin onu yemesi veyâ yedirmesi lâzımdır. Sonra belki aldığını yeniden temellük etmesi lâzım; sonra temellükü, sözlü anlaşma yapmadan, yalnız işden anlaşılan bir muvâfakat üzerine olur. İşte bütün bunlar, satıcının mübhem ahvâlidir. Fakat yemeği alanın yemekten başka bir düşüncesi yoktur, fikri meydandadır. Bu, hâl karînesi ile mübâhtır. Ancak bu vaziyet karşısında misâfirin yediğini de ödemesi hatıra gelebilir. Tazmin, ancak müşteriden aldığına mâlik olduğu zamân düşer, o zamân borcunu ödemiş gibi olur. İşte «Muâtât» kaidesinin kapalılığına binâen görebildiklerimiz bunlardır. En doğrusunu ancak Allah bilir. Bunlar, şübhe ve ihtimâllerdir. Onun için biz de bunları tereddüt ile ifâde ettik. Fetvâlarımız kat'î değil, bu şübheler üzerinedir. Harâma yaklaşmak istemeyenler, fetvâyı kalbinden almalı ve şübheli şeylerden uzak kalmalıdır.

İKİNCİ AKİD, RİBÂ [FÂİZ] ALIŞ - VERİŞİ'DİR:

Allahü Teâlâ, ribâyı [fâizi] şiddetle harâm kılmıştır. Altun ve gümüş ticâreti yapan sarrafların ve gıdâ maddelerini alıp satanların bundan kaçınmaları lâzımdır. Zıra, ribâ, para ve gıdâ maddelerinde olur. Sarrafın nesî'e [veresiye] ve fadl [fazla] almaktan sakınması kendisine farzdır. Nesî'eden kaçınmak demek, alıp verdiği altun ve gümüşü veresiye vermemek demektir. Sarrafların, darbhâneye külçe altun teslim edip, onunla basılmış altun para almaları câiz değildir. Bunun iki sebebi vardır: Birisi, veresiyecilik, diğeri de ağırlık farkıdır. Ağırlıkta, mutlaka fark olur.

Fazla almamağa da üç yerde riâyet edecektir:

1 — Sağlamını verip kırılmışını almakta. Altunu altun, gümüşü gümüş ile verip alırken ağırlıkları bir olunca, sağlam ile kırılmışı arasında fark gözetemez. Bunlar ancak, misli ile alınıp verilirler.

2 — İyisini (Ayarı yüksek olanı) kötüsü ile alıp vermekte. Bunlarda da ağırlık farkı gözetemez. Gramı gramına alıp verilir. Fakat altunu gümüş veya gümüşü altun ile değiştirdiği zamân, burada ribâ olmaz.

3 — Altun ile gümüş karışımından olan maddelerde — altun ve gümüş madenlerinden yapılan paralar gibi — altunun miktarı malûm değilse, bununla muâmele aslâ câiz değildir. Ancak memlekette geçer akçe o ise, onunla ticârî muâmele câizdir. Yalnız para karşılığında olmamalıdır. Bakır ile karışık paralar da bu hükümdedir. Muhitte geçer akçe değilse, onunla muamele câiz değildir. Çünkü aranan, külçenin mikdarıdır. O da mâlum değildir. Şâyet geçer akçe ise — altununu ayırmak maksûd olmadığı için — ihtiyâç dolayısıyle onunla muâmeleye ruhsat verilmiştir. Fakat karşılıklı alıp verilmez. Bunun gibi, altun ve gümüş karışımından yapılan ziynet takımlarını, altun ve gümüş ile alıp vermek câiz değildir. Eğer altun miktarı mâlûm ise, başka bir mal karşılığında alıp satmalıdır. Ancak altun, yaldızlı olur ve eritmekle altunun alınması mümkün değilse, burada altun yok hükmünde olduğundan, kendi ağırlığı ile alınıp verilebilir. Başka bir madde ile de satışı câizdir. Kıymetli taşlarla işlenmiş altun gerdanlığı, altun ile alıp satmak câiz değildir. İçinde gümüş yoksa, gümüş ile alıp satması câizdir. Eritildiği zamân, işlemeleri altun hâline gelen altun sırmalı elbiseyi de altun ile almak câiz değildir. Fakat bu altun işlemeli elbiseyi gümüş ile almak câizdir.

Gıdâ maddeleri alıp satanların, meclisde karşılıklı olarak alıp vermeleri lâzımdır. Madde ve müşterilerin değişip değişmemesinde fark yoktur. Eğer gıdâ maddeleri bir cinsden ise — misli misline riâyet edilerek — alıp verirler; fazla yapamazlar (292). Meselâ, kasaba koyun

(292) Bunlar: arpa, buğday, tuz ve hurma gibi şeylerdir. Cinsi cinsine olursa, mislini geçemez, fakat değişik olursa; arpayı buğdaya, buğdayı hurmaya değiştirmek gibi, burada mümâselet aranmaz. Şâfiî'ye göre, ribâda illet, yenecek madde olmalarıdır. Buna göre bütün yiyeceklerde ribâ vardır. Diğer bir sözünde, yenecek madde olmaları ile ölçülen veyâ tartılan cinsten olmalarıdır. Buna göre, sayı ile verilen yumurta ve benzeri maddelerde ribâ yoktur. Mâliki'ye göre, gıda olan veyâ tuz gibi gıdayı ıslah eden her maddede ribâ vardır. Hanefi'ye göre, ribâ, ölçülmek sûretiyle verilendedir. Buna göre, gıda olmayan birçok maddelerde ribâ vardır. Fazla mâlûmat için Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsiri C. 1, sf: 952-974'e bakılabilir.

verip, karşılığında peşin veyâ veresiye olarak et almak; ekmekçi muâmelesi, buğdayı verip karşılığında peşin veyâ veresiye ekmek almak; yağcılara, haşhaş, susam ve zeytin daneleri verip karşılığında peşin veyâ veresiye yağ almak; sütcüye süt verip, karşılığında peşin veyâ veresiye kaymak, yağ, yoğurt ve peynir gibi sütten mâmûl maddeleri almak, bütün bunlar harâmdır.

Bir yemek, cinsinin gayrı olan yemek ile ancak nakden satılır. Cinsiyle, hem nakden, hem de misliyle alınıp verilir. Bunun gibi her hangi yenecek bir maddeden yapılan veyâ çıkarılan kısımlar, o madde ile, ne fazlasıyle ne de misliyle alınıp verilir. Meselâ buğday ile, buğdaydan yapılan un, ekmek ve kavut; üzüm ile, üzümden yapılan pekmez ve sirke; hurma ile, hurmadan yapılan pekmez ve sirke; süt ile yağ, kaymak, ayran, süzme yoğurt ve peynir gibi şeyler almak câiz değildir. Yenecek madde tam ambar edilecek hâle gelmedikçe, misliyet değer taşımaz. Meselâ, yaş hurma yaş hurma ile, yaş üzüm yaş üzüm ile — misli misline de olsa, fazla eksik de olsa — alınıp verilemezler.

Bu anlattıklarımız, alış-verişi târifte faydalı kısa bilgiler olmakla berâber, şübhelendiği zamân tüccârın fetvâya baş vurması için tehlikeli noktaları tenbih ve işâretten ibârettir. Çünkü bu kadarını olsun bilmeyen tüccâr, farkında olmayarak hem ribâyı [fâizi], hem de harâmı irtikâb etmiş olur.

ÜÇÜNCÜSÜ AKD-I SELEM'DİR:

Selem husûsunda tüccâr, on şarta riâyet etmelidir.

1 — Re'sü'l-mâl'ın [Sermaye] misliyle bilinmiş olmasıdır ki, malın teslimi mümkün olmazsa re'sü'l-mâl'ın kıymetine baş vurabilsin. Hattâ sayılmadan bir avuç parayı bir ölçek buğdaya karşılık verirse, — iki sözün birine göre — sahîh değildir.

2 — Akdin yapıldığı meclisden ayrılmadan, sermayenin ödenmiş olmasıdır. Şâyet, sonraya kalırsa selem bozulmuş olur.

3 — Alınacak olan maddenin vasıflarının târifi mümkün olmalıdır. Bunlar da, tahıl, hayvanat (293), madenler, pamuk, yün, ipek, süt, et, koku yağları ve benzerleri gibi şeylerdir. Ma'cunlarda yoğurulmuş ve birbirine karıştırılmış şeylerde bileşiklerde ve cüzleri

---

(293) Hanefîlere göre, hayvanlarda selem olmaz. Çünkü hayvanların vasfını tâyin etmek güçtür.

muhtelif olan maddelerde selem câiz değildir. Bunlar, sun'î kumaş, imal edilmiş ok, ecza ve san'atları muhtelif olan çorap, mest, na'lin, ayakkabı ve hayvan derileri gibi şeylerdir. Ekmekde selem câizdir. Suyunun, tuzunun ve pişmesinin azlığı çokluğu mühim değildir.

4 — İhtilâfa düşmemek ve aldanmamak için, bütün bu vasıfları zamânında son haddine kadar açıklamaktır. Çünkü bu vasıfları tamâmen açıklamakla âdetâ mal, görülmüş gibi olur.

5 — Tecilli ise, ödeyeceği zamânın tâyinidir. Bunu, harman, üzüm, hurma ve elma zamânında, demek sûretiyle değil, ay ve gün göstermekle tâyin etmek lâzımdır. Çünkü bu mahsûllerin yetişme zamânı değişebilir.

6 — Teslim edilecek maddenin, zamânında teslimi mümkün olmak ve ekseriyetle vâde sonunda o muhitte, o mahsûlün elde edilmiş olmasıdır. Meselâ, üzüm satarak ödenecek parayı, üzümün henüz yetişmediği bir mevsime tâlik etmek doğru olmaz. Diğer meyvelerde de hüküm böyledir. Buğday alacak olan, ona güz aylarına kadar vâde vermelidir. Alacağı madde, ekseriyetle o muhitte yetişir ve müddet tamâm olduğu hâlde her hangi bir âfet sebebiyle borcunu ödeyemezse; alacaklı dilerse mühlet verir, dilerse verdiği parasına mürâcaat eder.

7 — İlerde münâzaaya düşmemek için, teslim edeceği yeri tâyin etmelidir.

8 — Muâyyen bir şeye tâlik etmemektir. Meselâ, şu bahçenin hurmasından, şu ağacın meyvesinden veyâ şu tarlanın buğdayından alırım deyip tâyin doğru olmaz. Çünkü tâyin, bunu borç olmaktan çıkarır. Yarın o bahçe veyâ tarlaya bir âfet gelirse, iş tehlikeye girer ve aynı zamânda bu tahakküm gibi bir vaziyet alır ve borçluya eziyet olur. Ancak kasaba veyâ büyük bir köy olursa, ben şu kasabanın veyâ şu köyün mahsûlünden alırım, diyebilir.

9 — Ender bulunan kıymetli şeylerde selem yapmamaktır. Meselâ, çok ender bulunan şu evsâfta bir inciyi veyâhut da kolaylıkla bulunmayan şeyleri isterim, demek, doğru değildir.

10 — Yemek karşılığında yemek, para karşılığında para selem'i yapmamak. Bunları, ribâ bahsinde anlattık.

DÖRDÜNCÜ AKİD İCÂR MUÂMELESİDİR:

Bunun iki rüknü vardır. Onlar da ücret ve menfaattır. Taraflara ve yapılacak muâhedeye gelince, alış-verişde anlattıklarımız, burada da mûteberdir. Ücret, alış-verişteki para gibidir. Şâyet ayın [peşin]

olursa alış - verişde anlattığımız gibi, tamâmen taraflar için tâyin edilmiş ve bilinmiş olması lâzımdır. Deyn [veresiye] olursa sıfat mikdarı mâlûm olmalıdır.

Birinci rükün, icârede, insânlar arasında âdet hâlini alan bâzı husûslardan kaçınmaktır. Bunlar:

— Evden alacağı kirayı tâmirine bırakmak, yâni tâmiri mukabilinde evde oturmak; bu, bâtıldır. Çünkü tâmire ne kadar para gideceği belli değildir. Hattâ parayı tâyin edip, bu parayı tâmirine vermeyi şart koşmak da câiz değildir. Çünkü bu def'a, bu parayı tâmirine verip vermediği bilinemez.

— Deri yüzücüsünü, deriyi yüzdükten sonra, derilerini satın almak üzere şimdiden kiralamak; çünkü derilerin vasıfları aynı değildir, onu şimdiden tâyin mümkün olmaz.

Ölü hayvanların derileri karşılığında onları hârice taşımak için kiracı tutmak. Kepek veya un karşılığında değirmenci kiralamak. Bütün bunlar işçinin çalışmasından hâsıl olan neticelerdir. Bunlar ile işçiler kiralanmaz. Ücreti, önceden belli olan şeyden tâyin edilmelidir.

— Ev, dükkân, han, hamâm gibi binâların kiraya verileceği müddeti ve aylık kirasını tâyin etmek lâzımdır. Şâyet, «Aylığı bir altun» dese ve fakat ne kadar müddet kalacağını tâyin etmezse, müddet belli olmadığı için, bağlantı olmaz (294).

İkinci rükün, icâreden maksûd olan menfaattır. Yâni para vereceğin adama bir iş yaptırmak ve ondan bir kâr sağlamaktır. O da çalışmaktır. Tabiî çalışacak olan, bu işde yorulacaktır. Böyle yorucu ve meşrû bir iş olup başkasının da kendisine vekâlet edebilmesi mümkün ise, bu gibi işlerde ücret vermek câizdir. Bu bâb ile alâkalı bütün mes'eleler, bu esâsta toplanır. Burada uzun boylu teferruata girmiyeceğiz. Çünkü fıkıh kitâblarımızda buna dâir yeteri kadar tafsilât vardır. Burada ancak bâzı mühim ve günlük hayâtta ihtiyâç duyulan husûslardan bahsedeceğiz. İşçi tutmakta lüzûmlu olan beş cihet vardır; bunlara riâyet lâzımdır.

1 — Yapılan iş bir değer taşımalı, yâni işçi bu işde biraz yorulmalıdır. Dükkânı süslemek için vitrinlere koymak üzere icârla yiyecek maddeleri almak, elbise asmak için ağaç kiralamak, dükkânı süslemek için paraları kiralamak câiz değildir. Zîrâ bu işlerin hiç bir değeri yok-

---

(294) Hanefilere göre, bu muâhede bir ay için sahihdir. İkinci ay taraflar bir arada iken muâhede bozulur.

tur. Âdetâ bir susam veya buğday dânesi satmağa benzer ki, câiz değildir. Yine bunun gibi, başkasının aynasına bakmağa, kuyusundan içmeğe, gölgesinde oturmağa ve ateşinden ışığını yakmağa benzer ki, bunların hiçbiri para karşılığı olmaz. Bunun için, malını sattırmak maksadı ile tuttuğu dellâl'a para veremez. Çünkü nihâyet konuştuğu bir iki sözdür. Bu gibi dellâlların, malı tervîc için söyledikleri sözler karşılığında aldıkları para harâmdır. Çünkü konuşmalarında bir yorulma yoktur. Eğer bu dellâllar, ara bulmakta fazla koşuyor, konuşuyorsa, o zamân aldıkları para helâldır. Fakat ancak emekleri nisbetinde para alabilirler, fazla alamazlar. Yoksa tarafların muvâfık kalacakları şeylerden keyfî olarak para almaları helâl olmaz.

2 — Aranan menfaat, icar edilen şeyin kendisi olmamaktır. Meselâ, üzüm için bağı, yünü için koyunu, sütü için ineği, meyvesi için bostanı kiralamak câiz değildir. Çünkü bunlar, henüz belli olmayan bir maddeyi kiraya vermektir ki, câiz değildir. Süt anne kiralamak câizdir; zîra sütünü kendisinden ayırmak mümkün değildir. Kâtibin mürekkebinde ve terzinin ipliğinde de hüküm böyledir. Bunlarda da müsâmaha vardır.

3 — İşçi, ücretle verilen işi şer'an veyâ hissen yapabilecek kudrette olmak. Meselâ, gücünün yetmiyeceği işde bir adamı kiralamak; dilsizi hoca tutmak câiz değildir. Şeri'atın yapılmasını harâm kıldığı ve tesliminden men'ettiği şeylerden de olmamaktır. Sağlam dişi çıkarmak veyâ şeri'atın müsâadesi olmadan sağlam bir uzvu kesmek, hayız gören kadını câmi temizliğinde vazifelendirmek, sihir ve kötü şeyleri öğretmek için adam tutmak, kocasının müsâadesi olmadan karısını süt anne olarak icar etmek, hayvan sûretleri yapmak ve kaplara altun gümüş yaldız yapmak için adam tutmak gibi... Bütün bunlar, bâtıldır.

4 — Verilen iş, aslında işçinin borcu veyâhut başkasına vekâlet etmek mümkün olmayan işlerden olmamaktır. Cihâd için ve niyâbet kabûl etmeyen diğer ibâdetler için ücret almak câiz değildir. Çünkü cihâd, kendisine farzdır. Kendisinin yaptığı bedenî ibâdetler de cihâd gibi, başkasının nâmına yapılmaz. Hac, ölü yıkamak, mezar kazmak, ölü defnetmek, cenâze taşımak gibi işlerde niyâbet câiz ve ücret de helâldır (295). Terâvih namâzını kıldırmak, ezân okumak, Kur'ân ve ders okutmak için ücret almakta ihtilâf vardır. Fakat muayyen bir mes'eleyi veyâ muâyyen bir sûreyi, muâyyen bir şahsa okutmak için ücret almak câizdir.

---

(295) Hanefilerde hac için ücret değil, masraf alınır.

5 — Yapılan bu işin karşılığında te'min edilecek iş ve menfaat belli olmalıdır. Terzinin işi, dikeceği elbise miktarı ile okutanın işi okutacağı süre ile kira işi taşıyacağı yük ve mesâfe ile bilinir. Âdet bakımından ihtilâf mevzûu olan her şeyi açıkça konuşmak ve ihmâl etmemek lâzımdır. Bunların hepsini anlatmak sözü çok uzatır. Âşikâr olan kısımlarını bilmesi ve şüpheli yerleri anlayıp sorması için, bu kadarını anlatmış olduk. Çünkü bütün teferruatı bilmek, avâmın değil, müftinin vazifesidir.

BEŞİNCİ AKİD KIRÂD'DIR:

Kırâd, sermaye birinden, iş diğerinden olmak üzere ortak ticâret yapmaktır. Bu husûsta riâyet edilmesi gereken üç rükün vardır.

Birinci rükün, re'sü'l-mâl [sermâye] dir. Bunun şartı, işçiye teslim edilmiş muâyyen para olmalı, pul ve eşya olmamalıdır. Çünkü bunlarda ticâret zor olur. Mikdarı mâlûm olmayan bir kese dolusu para demekle de olmaz. Re'sü'l-mâl [sermâye] bilinmediği takdirde, kârı da bilinmez «Para bende kalacak, mal alınacağı zamân vereceğim» diye şart koşmak câiz değildir. Çünkü bu hâl, ticâret yolunu güçleştirir.

İkinci rükün, kârdır. Bunun da muâyyen olması şarttır. Meselâ, yapılan ticâretin yarısı, üçte biri, daha az veyâ çoğu gibi, belli olmalıdır. Şâyet, kazandığımız paranın yüz dirhemi senin, geri kalanı benim veyâ bu kadarı benim, diğeri senin, dese, bu olmaz. Çünkü belki yüz dirhem kâr yapılamıyacaktır. Bunun için muâyyen bir mikdar tâyin edilemez. Ancak yarısı, üçte biri veyâ dörtte biri diye tesbit edilir.

Üçüncü rükün, ortakçının yapacağı işdedir. Sermâyedâr onu daraltmayacak, vakitlerle tahdîd edip sıkıştırmıyacaktır. Döllerinden faydalanmak için mer'ada yayılan hayvanları almağı veyâ buğday alıp onu ekmek yapıp satarak kârından faydalanmayı şart koşarsa, bu sahîh olmaz. Zira ortaklaştığı kimse ancak ticâret ve ticâretle alâkalı ölçmek, tartmak ve nakletmek gibi ticârî işlere me'zundur. Mal gütmek ve ekmek pişirmek ise ayrı birer san'attır. Yalnız falan adamdan mal alacaksın ve yalnız şu malı alıp satacaksın ve benzeri ticâret yollarını daraltacak şekilde şartlar koşarsa, muâhede fâsid olur (286). Aralarında muâhede kat'iyyet kesbettikten sonra işçi, vekil olmuş olur ve bir vekil gibi, bu malda tasarruf eder. Sonra mal sâhibi istediği zamân, muâhedeyi bozabilir. Muâhede bozulduğu zamân, mal paraya çevrilmiş hâlde ise, mes'ele yok. Re'sü'l-mâl da kâr da hepsi meydan-

(286) Hanefîlere göre, şahsı tâyininde muâhede fâsid olmaz.

da olur. Sermâyeyi aldıktan sonra kârını kolaylıkla bölüşürler. Şâyet para değil de mal ise; ortada kâr yoksa; mal, sâhibine intikal eder ve yine mes'ele kalmaz. Artık ortağına, «bunu paraya çevir» diyecek hakkı yoktur. Çünkü muâhede bozulmuştur. Şâyet işçi, satayım paraya çevireyim, der; mal sâhibi kabûl etmezse, söz mal sâhibinindir. Ancak işçi, kâr verecek hazır bir müşteri bulmuşsa, o zamân söz işçinin olur. Çünkü malda artış vardır. Malda kâr varsa, o vakit işçi sermâyeyi sermâye cinsinden olan başka bir mal ile satar. Bu sûretle kâr meydana çıkar ve bölüşürler. İşçi sermâyeyi satıp paraya çevirdiği zamân, geride kalan kısmı ortaktır, onu satamaz. Sene başında zekât mikdarını tesbit için mallarının hesâbını yapar ve değerlendirirler. Kâr varsa, herkes kârdan zekât borcunu öder ve işçi çıkan kâra sâhib olur.

Mal sâhibinin müsâadesi olmadan, işçi bu parayı yanına alıp bir yere gidemez (297). Şâyet giderse, alış - verişi sahîh, fakat masrafları kendisine âit olur. Ancak mal sâhibinin müsâadesi ile giderse, o zamân nakil ve muhâfaza masrafları sermâye sâhibinedir. Nitekim hafif olmayıp ağır olan ölçü nakil ve tartılar da mal sâhibine âittir. Sergiyi açıp toplamak ve benzeri hafif işler, işçiye âittir.

Şehirde dururken, işçinin yâni tezgâhtarın iâşesi [yemesi] ve meskeni kendisine âittir. Dükkân kirasını vermez. Bu iş için hârice çıkarsa, bütün masrafları sermâye sâhibinedir. Dönüşünde, yolculuk için berâberinde götürdüğü matra vesâireyi, mal sâhibine iâde eder.

ALTINCI MUÂHEDE: ŞİRKET [ORTAKLIK] TIR.

Şirket akdi dört nevi'dir. Bunlardan üçü bâtıldır.

1 — **Şirket-i Mufâvaza:** Bu, ortakların, mevcût mallarını, alacak verecek, borç - harç, miras, leh ve aleyhlerinde olan her şeylerini ortaya koyarak, kurdukları ortaklıktır ki, bâtıldır (298).

2 — **Şirket-i Ebdân:** Bu, hamallık, tellâllık ve benzeri çalışmalardan elde edecekleri kazanca ortak olmağı şart koşarak kurulan şirkettir. Bu da bâtıldır (299).

3 — **Şirket-i Vücûh:** Bu, para hâtırlı ve itibârlı olan kimseden, çalışma da diğerinden olmak üzere kurulan şirkettir. Bu da yukarıdaki iki ortaklık gibi bâtıldır (300).

---

(297) İmâm-ı A'zâm'a göre; emniyetli zamânda gidebilir.

(298) Hanefilere göre, bu ortaklık, âkil, bâliğ ve hür olan iki kişi arasında sahîhtir.

(299) İmâm-ı A'zâm'a göre, ister ayrı ister bir arada olsun, bu ortaklık sahîhtir.

(300) İmâm-ı A'zâm'a göre, bu ortaklık sahîhtir

4 — **Şirket-i İnan :** Bu, ortakların, mevcût sermâyelerini birleştirerek ve her biri diğerine tasarruf selâhiyeti vererek, sonra da kâr ve zararı sermâyeleri nisbetinde bölüşmek sûretiyle kurdukları şirkettir. Sahîh olan, ancak bu nevi ortaklıktır. Bu hükmü, bâzı şartlarla değiştirmek câiz değildir. Sonra biri diğerini azlederse, herkesin mülkü ayrılmış olur.

Sahîh olan kırâd ve müdaraba yolu ile olan ortaklıkta mal müştereklîği câiz değil. Fakat şirkette, satın alınan malda ortaklık câizdir, nakit şart değildir.

Ticâretle uğraşan herkesin, fıkıhtan bu kadarını bilmesi lâzımdır. Aksi takdirde farkında olmıyarak harâma düşebilir.

Kasap, ekmekçi ve bakkaliye işlerinden kimse müstağni olamaz. Bunlarda karışıklık üç yönden olur: Satış şartlarını veyâ selem şartlarını ihmâl etmekten, veyâ yalnız muâtât yolu ile satış yapmaktan. Çünkü âdet olarak günlük ihtiyâçlar yazılır, aybaşında hesâblanır, sonra anlaşmak sûretiyle değerlendirilirler. Zarûret dolayısiyle kadı ve müftiler, bunu mübâh görmektedir. Malı müşteriye teslim etmeleri — karşılığını beklemekle berâber — onu harcamasının mübâh olduğuna hamlediliyor ve bu sûretle yenmesi helâl görülüyor. Fakat yemesiyle tazmîn etmesi ve telef etmesiyle de kıymetini ödemesi vâcibtir. Bu borçlar, zimmetinde toplanıyor. Aralarında muâyyen bir mikdar üzerinde anlaşma olduğu zamân, karşılıklı haklarından tamâmen vazgeçmeli ve helâllaşmalıdırlar, ki zimmette, âhirette ödenecek bir borç kalmasın. Ara yerde her ne kadar bâzı farklar olursa da, bu sûretle ibrâ-ı zimmet etmiş olurlar. İşte, mütedeyyin kimselerin bu husûslarda, hiç olmazsa bu kadarla yetinmeleri vâcibtir. Çünkü bu gibi günlük ihtiyâçlarda tarttırmak, sözle muâhede yapmak, herbirinin ayrı ayrı fiatı üzerinde durmak cidden çok zordur. Her çeşidinden bir araya toplanıp çoğaldıkları zamân onları değerlendirmek kolaylaşır. Tevfik, yalnız Allah'tandır.

ÜÇÜNCÜ BÂB

TİCÂRİ MUÂMELELERDE ZÜLÜMDEN KAÇINIP ADÂLETE RİÂYET ETMEK BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki, iki kişi arasındaki muâmele öyle bir şekilde cereyân eder ki, müftü, onun sıhhatine fetvâ verir. Fakat bu muâmele zûlmü mucib olacak şekilde haddi aşar ve sâhibi, Allahın gazâbına müstehak olur. Zîra her yasak olan şey, muâhedenin bozulmasını iktizâ etmez. Bu, zarârı umûmî olmak ve yalnız muâhede ettiği kimselere münhasır olmak üzere iki kısma ayrılır.

BİRİNCİ KISIM

ZARÂRI UMÛMÎ OLANDIR.

Bu da bir kaç nevidir.

Birinci nevi, ihtikâr [karaborsacılık] tır. Gıdâ maddesi satan kimse, bunları depo ederek fiâtının artmasını bekler. Bu ise, zarârı, umûma şâmil olan bir zûlümdür. Sâhibi de şeriat nazarında kötü bir insândır Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنِ احْتَكَرَ الطَّعَامَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ تَكُنْ صَدَقَتُهُ كَفَّارَةً لِاحْتِكَارِهِ

«Bir kimse, yiyecek maddesini kırk gün hapsettikten sonra, onu tasadduk etse, yine de ihtikârının günâhına kefâret olmaz» (301) buyurmuştur. Abdullah b. Ömer (R.A.) in rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(301) Ebû Mansûr Deylemî «Müsnedü'l-Firdevs» inde Alî (R.A.) den; Hatîb «Târîh» inde Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

مَنِ احْتَكَرَ الطَّعَامَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَقَدْ بَرِئَ مِنَ اللّٰهِ وَبَرِئَ اللّٰهُ مِنْهُ

«Bir yiyecek maddesini kırk gün hapsedip piyasaya çıkarmayan kimse, Allah'tan uzaklaşmış ve Allah da ondan uzaklaşmış olur» (302). Denildi ki, muhtekir **«Bütün insanları öldürmüş gibidir.»** Hz. Ali (R.A.): «Yiyecek maddesini kırk gün ihtikâr edenin, kalbi katılaşır.» demiştir. Hz. Ali'nin (R.A.) bir muhtekirin, gıdâ maddesini yakaladığında yaktığı rivâyet edilir.

İhtikârdan sakınanların faziletini ifâde eden hadis-i şerif:

مَنْ جَلَبَ طَعَامًا فَبَاعَهُ بِسِعْرِ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا تَصَدَّقَ بِهِ

«Hâriçten yiyecek maddesi getirip, onu, günün râyicine göre satışa arzeden, tamâmını tasadduk etmiş gibidir» (303). Diğer bir ifade ile:

فَكَأَنَّمَا أَعْتَقَ رَقَبَةً

«Bir köle azâd etmiş gibidir» buyurulmuştur. Allahü Teâlâ'nın:

وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ

«Kim ki orada [Harem-i şerifte] **zulümle haktan meyli murâd ederse, Biz ona elem verici azâbı tattırırız»** (22 - Hacc: 25) kavl-i şerifinin tefsirinde, ihtikâr da bu zulme dahildir ve bildirilen tehdid ona da şâmildir, denilmiştir.

Bir tüccâr, **Vasıt** şehrinden, bir gemi yükü buğdayı **Basra**'ya gönderdi. Basra'daki vekiline, «Buğday gelir gelmez, hemen satışa arzet.» dedi. Tüccârlar, oldukça bolluk olduğunu, bir hafta bekletildikten sonra satıldığı takdirde iki misli kâr yapılacağını, söylediler Vekil de buğdayı bir hafta bekletti ve iki misli kâr ile sattı ve keyfiyeti mâlı gönderen tüccâra yazdı. Tüccâr cevabi mektubunda: «Yahu, biz dînimizin selâmeti nâmına az kâra kanâat edenlerden idik. Sen yanlış hareket ettin. Biz dînimizden fedâkârlık ederek fazla kârı sevenlerden değiliz. Siz bize karşı büyük bir cinâyet işlediniz. Mektû-

---

(302) Ahmed ve Hâkim, kuvvetli sened ile İbn Ömer (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(303) İbn Merdûye tefsirinde İbn Mes'ûd (R.A.) den rivâyet etmiştir.

tumu alır almaz, bütün malı Basra fakirlerine sadaka olarak dağıt. Yapacağımız bu tasaddukla fazla bir şey beklemiyorum. Yapılan ihtikârın cezâsından kurtulursak, bizim için en büyük bahtiyarlık bu olacaktır.» dedi.

Bilmiş ol ki, ihtikârdan nehyeden emirler mutlaktır. Bu husûsta cins ve zamân olarak iki şeye dikkat etmek lâzımdır.

Cins: Cins itibâriyle ihtikârdır. Bütün yiyecek maddelerine şâmildir. Gıdâ maddesi olmayan ve gıdayâ yardımcı bulunmayan ilâçlar, otlar zaferan ve benzeri şeyler ihtikâra girmez. Yiyecek maddesi olarak tâyin edilen et, meyve ve devâmlı olarak değilse de bâzı hâllerde gıdâ vazifesini görebilen kısımlarda ihtikâr, şübhelidir. Ulemâdan bâzıları; yağ, bal, şıra, peynir, zeytinyağı ve benzeri maddelerde de ihtikârın olabileceğini söylemişlerdir.

Zamân: İhtikârın zamânında da ihtilâf vardır. Yukarıda Basra'ya giden buğday hikâyesinde anlattığımız gibi, genişlik ve bolluk zamânında da olsa, yine ihtikârın yasak olması ihtimâli olduğu gibi, gıdâ maddelerinin kesatlık zamânında olacağı ihtimâli de vardır. Yiyecek maddesi kesat ve halkın ihtiyâcı olduğu esnâda daha pahalı satmak maksadıyle, malı piyasaya çıkarmamak sûretiyle, muhitindeki insânları zarârlandırmaktır. Buna göre, bolluk olup, istenen maddenin herkeste bulunduğu ve değerinden fazla para veren olmadığı bir sırada, bir de kesatlık beklemiyorsa, kimseye bir zarârı olmayacağı için, malı tutmasında ihtikâr yoktur. Kesatlık zamânında bal, yağ, peynir ve benzeri maddeleri tutmakta âmmeye zarâr olduğu için, ihtikâr vardır. Demek oluyor ki, ihtikârın harâm olup olmaması, yapacağı zarâra bağlıdır. Yiyecek maddesini tahsisten kat'î olarak anlaşılan da budur. Kimseye zarârı olmadığı zamânda bile kerâhetten hâlî değildir. Çünkü bu, zarârın başlangıcı sayılır. Zira piyasada malın bulunmaması, fiatların yükselmesine sebebtir. Bu ise, âmmeye zarârdır. Zarârın mukaddimesini beklemek, zarâr gibi mahzûrludur. Ancak ondan biraz ehvendir. Zarârın derecesi nisbetinde kerâhet ve harâm dereceleri de fark eder.

Hülâsa: Gıdâ maddelerinde ticâret, pek makbûl değildir. Çünkü gıdâ maddelerindeki ticârette, insânların zarûrî ihtiyâçlarından kâr sağlamak vardır. Yüksek bir meziyet olan ticâreti zarûrî olmayan diğer maddelerden yapmak daha uygundur. Bunun için Tâbiînden birisi adamın birine şöyle öğüt vermiştir: «Oğlunu, iki ticâret ve iki san'ata verme. Ticâretler: Yiyecek maddeleri ve kefen satıcılığıdır. Çünkü bunların satıcılığını yapanların birisi kıtlığı, diğeri de insânların ölümünü arzû eder. Zirâ bu maddelerden bol ticâret, ancak bu sâyede mümkün olur. San'atların da birisi cezzarlık [kasaplık], di-

ğeri de kuyumculuktur. Kasaplık, kalb katılığı ve merhametsizliği doğurur. Diğeri ise, dünyâyı altun ve gümüş ile süslemeğe çalışır.» demiştir.

İkinci nevi: Kalp parayı piyasaya sürmektir. Paranın kalp para olduğunu bilmeyerek alan kimseye zulmedilmiş olur. Bu kimse de bu parayı bilmeyerek bir başkasına verirse, zülüm buna intikal eder. Bilerek kalp parayı başkasına verecek olurlarsa, hepsi zulmetmiş olur. Böylece zarâr çoğalır ve fesâd genişlemiş olur ve hepsinin günâhı, parayı ilk defâ piyasaya süren kimseye rücû eder. Çünkü bu kapıyı ilk açan kendisidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعُمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا
وَمِثْلُ وِزْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا

«Her kim kötü bir çığır açar da, kendisinden sonrakiler o yolda giderlerse, açtığı çığırın günâhı kendisine yükletildiği gibi, kendisinden sonra o yolda gidenlerin günâhı da yükletilir; bununla berâber onların günâhından hiç bir şey eksilmez» (304) buyurmuştur. Bâzıları şöyle demiştir: «Bir kuruş kalp parayı başkasına vermek, yüz kuruş çalmaktan kötüdür. Çünkü yüz kuruşu çalan, bir defâda çalmıştır. Fakat kalpazanlık kötü bir itiyâttır. Kalp para ortadan kayboluncaya veyâ ele geçinceye kadar elden ele dolaşır. Öldükten sonra da bu kalp para, onu ilk defâ piyasaya çıkaran kimsenin defterine günâh yazılmasına sebeb olur.» Günâhı da kendisiyle berâber ölen kimseye ne saâdet... Yazık o kimseye ki, kendisi öldüğü hâlde günâhı devâm eder, onunla kabrinde azâb olunur; ondan sorulur. Allahü Teâlâ:

وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ

«Onların takdîm ettiklerini ve eserlerini yazarız» (36 - Yâsin: 12) buyurmuştur. Yâni amellerinin eserlerini de yazarız, örnek oldukları kötülükleri yapanların günâhları gibi günâh da onlara yazarız, demektir. Yine Allahü Teâlâ:

يُنَبَّأُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ

«O gün insân, takdîm ve te'hir ettiği şeylerden haberdar edilir»

---

(304) Müslim, Cerir b. Abdullah (R.A.) den rivâyet etmiştir.

(75 - Kıyâme: 13) buyurmuştur. Te'hir ettiği, örnek olduğu kötülüklerdir.

Kalp paralarda riâyet edilmesi gereken beş esâs:

1 — Böyle bir geçmez para kendisine verilen kimse, onu başkasının eline geçmiyecek şekilde imhâ etmeli, sakın başkasına vermeğe kalkışmamalıdır.

2 — Ticâretle iştigal eden kimse, kalp parayı tanımalıdır. Bu, yalnız kendisini kurtarmak için değil, başkasına kalp para vermemek için de lüzûmludur. Çünkü bilmeyerek de olsa, yaptığı bu hatâdan mes'ûldür. Her işin kendisine mahsûs bir ilmi vardır. Herkesin meşgûl olduğu işle alâkalı ilmin inceliklerini öğrenmesi vâcibdir. Bunun için Selef-i sâlihin, paraları tanımağa çalışırlardı. Gaayeleri dünyâlık değil, dinlerini korumaktı.

3 — Bu parayı verdiği kimse, kalp olduğunu bilerek bu parayı kabûl ederse; veren, yine kendini günâhtan kurtaramaz. Çünkü bunu alanın maksadı, kalp olduğunu anlamayan başka bir kimseye vermektir. Böyle bir düşüncesi olmayan, elbette kalp parayı almaz. Böyle bilerek vermekle, ancak verdiği kimse aldanmamış oluyor. Diğer günâhlarda her ikisi müşterektir.

4 — Bu gibi kalp paraları bulduğu yerde almaktır. Böyle yapmakla Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

رَحِمَ اللّٰهُ امْرَأً سَهْلَ الْبَيْعِ سَهْلَ الشِّرَاءِ سَهْلَ الْقَضَاءِ سَهْلَ الْاِقْتِضَاءِ

«Alış - veriş ederken, alacağını taleb, borcunu edâ ederken kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet eylesin» (305) hadîsi ile amel etmiş olur. Kalp parayı, imhâ etmek maksadıyle alırsa, bu duânın bereketi içine girmiş olur. Şâyet, kalp parayı başkasına vermek maksadıyle alırsa; bu, hayır sûretinde şeytandan gelen bir şeydir, bu hadis hükmüne aslâ giremez.

5 — Kalp para derken, yalnız yüzünde gümüş yaldızı olup da gümüş olmayan; altun yaldızı olup da altun olmayan, altun ve gümüş paraları kasdediyoruz. Ama içerisinde gümüş veyâ altunu olup da bakır ile karışık olanlar, o muhitin geçer akçesi ise, bununla muâmele yapmakta ulemâ ihtilâf etmiştir. Beldenin parası bu ise —içindeki hâlis altun veyâ gümüş, bilinsin bilinmesin— onunla ticâri muâmeleye, ekseriyet ruhsat vermiştir. Şâyet o memleketin parası

---

(305) Buhârî, Câbir (R.A.) den rivâyet etmiştir.

değilse, onunla ticârî muâmele câiz değildir. Ancak, altun ve gümüş mikdarı bilinirse, câizdir. Şâyet, kendisinde altunu veyâ gümüşü eksik olan para varsa, onu müşterisine bildirmeli, bu parayı veyâ bu gibi eşyâyı herkese değil, ancak böyle hileli para ve malın alım satımını mübâh görmeyen kimselere vermelidir. Çünkü buna aldırış etmeyenlere verirse fesâda sebeb olur. Bu ise, bilerek, şarapçıya üzüm satmak gibidir. Böyle yapmak, hem tehlikeli, hem de kötülüğe yardım ve kötülüğe iştiraktir. Ticârî hayâtın bu inceliklerinde hak yolunu seçmek nâfile ibâdetlerle uğraşmaktan daha efdaldir. Bunun için, dürüst tüccârlar, Allah katında ibâdet edenlerden daha sevimlidir, denilmiştir. Selef, bu husûslara çok ehemmiyet verir ve son derece ihtiyâtlı davranırdı. Gâzilerden bir zât şöyle diyor: «Bir defâ şişman ve iri yapılı bir düşmânı [kâfiri] öldürmek için, ona hamle ettim. Atım yürümediği için mecbûrî geri döndüm. Bir ara düşmân yine bana yaklaştı, tekrâr hamle etmek istedim, fakat atım gitmedi. Üçüncü defâ tekrâr hamle etmek istedimse de atım geriye kaçtı. Buna çok üzüldüm; çünkü atımın böyle hareketine tesâdüf etmemiştim. Bu üzüntü içerisinde atımı yanıma aldım, çadırın gölgesinde oturdum. Neden böyle oldu diye düşünürken uyudum. Rüyâmda atım bana şöyle hitâb ediyordu: «Sen kalp para ile bana satın aldığın yemi yedirdiğin hâlde benim üzerimde düşmân öldüreceğini mi sandın? Hayır, buna aslâ imkân yoktur.» Telâşla uyandım ve yem satan adama gittim: «Akşam sana verdiğim paralar duruyor mu, duruyorsa ver bakayım.» dedim. Adam paraları verdi ve ben içlerinden kalp olan parayı buldum ve değiştirdim.»

İşte ihtikârın, umûmî zarârlarına dâir misâller. Diğerlerini de var buna kıyâs eyle...

İKİNCİ KISIM

ZARÂRI YALNIZ MUÂMELE ETTİĞİ KİMSEYE DOKUNANDIR

Alış-veriş ettiği kimseyi zarârlandıran her şey, zulümdür. Adâlet, din kardeşine zarâr vermemektir. Buradaki umûmî kaaide, kendin için sevmediğini, din kardeşin için de sevmemektir. Sana yapıldığı zamân hoşlanmadığın, kalbini inciten ve ağırına giden muâmeleyi, sen de başkalarına yapmamalısın. Ticâret hayâtında kendi parası ile karşındakinin parasını aynı görmelidir. Kendi ihtiyâcı için satın alacak olsa, ancak beş kuruş verebileceği bir malı, başkasına altı kuruşa satan, muâmelede başkasına yapmakla me'mûr olduğu

nasihati terk etmiş ve kendisi için sevdiğini, onun için sevmemiş olur. Bu bir icmâldir. Tafsîline gelince, bu da dört sebebte aranır:

Birincisi, malını değerinden fazla övmèmek.

İkincisi, malının kusûrunu ve gizli ayıplarını örtmemek ve noksânlarını söylemek.

Üçüncüsü, tartı ve ölçüde hile ve eksiklik yapmamak.

Dördüncüsü, müşteri bildiği takdirde almayacak olduğu bir malın fiâtını müşteriden gizlememek.

BİRİNCİSİ

1 — Malını övmemek. Şâyet malını, kendisinde olmayan vasıflarla övüyorsa, yalan söylemiş oluyor. Müşteri, onun sözüne aldanarak malı alırsa, yalanla birlikte, müşteriye zulmetmiş oluyor. Müşteri kabûl etmişse, yalancı ve mürüvvetsiz bir adam olmuş olur. Çünkü yalanı açığa çıkıyor. Gerçi yalanın her çeşidi mürüvvetsizliktir, fakat revâç bulan yalan, görünüşte mürüvveti düşürmez. Yok eğer, malında olan vasıflarla onu övmeye çalışıyorsa, boş lâf etmiş ve lüzûmsuz sözler söylemiş olur. Halbuki, konuştuğu her sözden, huzûr-ı İlâhide mes'ûldür. Nitekim Allahü Teâlâ:

مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

«O [insân], **her ne söz söylerse, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır»** (50 Kaaf: 18) buyurmuştur. Ancak, müşterinin bilmediği ve malda mevcûd olan vasıfları müşteriye anlatabilir. Meselâ, köle, câriye ve hayvânların ahlâk ve tabiatlarını mübalâğasız ve kısaca anlatmasında beis yoktur. Bundaki gaayesi, müşteriye malının kalitesini anlatmakla, onu yormadan ihtiyâcını te'mîn etmektir.

Ticârette yemin etmek uygun değildir. Eğer yalancı ise, yalan yere yemin etmiş olur ki, bu mâmûreleri harâbeye çeviren çok büyük günâhlardandır. Doğru ise, cüz'î menfaatine, Allahü Teâlâ'nın adını âlet etmiş olur ki, bunda da hatâ etmiş sayılır. Zira dünyâ, zarûretsiz, Allah adı ile tervîç edilmeğe değmez. Haberde:

وَيْلٌ لِلتَّاجِرِ مِنْ بَلَى وَاللّٰهِ وَلَا وَاللّٰهِ وَوَيْلٌ لِلصَّانِعِ مِنْ غَدٍ وَبَعْدَ غَدٍ

«Evet, vallâhi öyledi, evet vallâhi öyle değildir diyen tâcire ve bugün değil yarın [geleceğim ve yapacağım], **yarın değil öbürgün**

[geleceğim veya yapacağım] diyen san'atkâra bu sözlerinden dolayı yazıklar olsun» (306) diye vârid olmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

«اَلْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ مُنَفِّقَةٌ لِلسِّلْعَةِ مُمْحِقَةٌ لِلْبَرَكَةِ»

«(Ticâretle) yalan yemin malın sürümünü te'min ederse de, (kazancın) bereketini giderir» (307). Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem Efendimiz:

«ثَلاَثَةٌ لاَ يَنْظُرُ اللّٰهُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَائِلٌ مُسْتَكْبِرٌ وَمَنَّانٌ بِعَطِيَّتِهِ وَمُنَفِّقٌ سِلْعَتَهُ بِيَمِينِهِ»

«Üç (sınıf) var ki, kıyâmet gününde Allahü Teâlâ bunlara (rahmet nazarıyle) bakmaz. Onlar: Kibirli fakir, verdiklerini başa kakanlar ve yemin ile mal satanlardır» (308), buyurmuştur. Doğru olarak malını övmek, lüzûmsuz bir söz olup, rızkını arttırmakta hiç bir te'siri olmaması bakımından, mekrûh olduğuna göre, yeminin ne kadar şiddetli olduğu âşikârdır.

Yûnus bin Ubeyd, bir nevi kumaş satardı. Kendisinden elbise isteyen bir müşterisine, tezgâhtarı kumaş çıkarıp gösterirken, «Allah'ım, Cennet'ini bizlere nasib eyle.» dedi. Bunu gören Yûnus bu sözün satışta bir dahli olur korkusu ile, malı yerine koymasını tezgâhtarına emretti. İşte bu gibiler, dinlerini kaybetmeden dünyâ ticâretini yapmış olan bahtiyar kimselerdir. Böyleleri, âhiret kârının dünya ticâretinden makbûl ve hayırlı olduğunu bilenlerdir.

İKİNCİSİ

2 — Malının gizli ve âşikâre bütün kusûrlarını söyleyip hiç birini gizlememesi vâcibtir. Malın kusûrunu müşteriden gizlemek, zulüm ve onu aldatmaktır ki, her ikisi de harâmdır. Aynı zamânda muâmelesinde yapmakla mükellef olduğu nasîhati de ihmâl vardır. Halbuki bu açıklamayı yapmak onun vazifesidir. Elbisenin güzel tarafını gösterip, kusûrlu tarafını gizleyen, hıyânet etmiş olur. Kusûrunu gizlemek için, elbiseyi karanlıkta göstermek de aynıdır. Hattâ ayakkabının biri iyi diğeri kötü ise, kötüsünü saklayıp iyisini göstermek de böyledir.

---

(306) «Müsnedü'l-Firdevs» sâhibi, benzerini Enes (R.A.) den rivâyet etmiştir.
(307) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.
(308) Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.

Hıyânetin ve kötüyü iyi ile karıştırıp aldatmanın harâm olduğuna şu rivâyet delâlet etmektedir: Resûl-i Ekrem, ekin pazarına uğramıştı. Orada iyi bir buğday gördü. Hoşuna giden bu buğdayı eli ile yoklayınca, altının yaş olduğunu gördü. Bunun üzerine: «Bu nedir?» diye sordu. Buğday sâhibi: «Yâ Resûlallah, yağmur altında kaldı ve ıslandı.» deyince, Resûl-i Ekrem:

فَهَلَّا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ حَتَّى يَرَاهُ النَّاسُ، مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا

«Niçin ıslak kısmını üste çıkarmadın? Herkes görür de ona göre alırdı. Bizi aldatan, bizden değildir» (309) buyurdu.

Şu hâdise de, doğruyu söylemek sûretiyle nasihatte bulunmanın vücûbuna delâlet etmektedir: Cerir, Resûl-i Ekrem'e gelerek İslâmiyeti kabûl etti. Geri dönüp giderken, Resûl-i Ekrem, elbisesinden tutarak Cerir'i kendisine doğru çekti ve ticârette aldatmamasını, herkese doğruyu söyleyip nasihatte bulunmasını şart koştu. Bundan sonra Cerir, malını satacağı zamân, malın bütün kusûrunu müşteriye söyler, «İşte mal, işte kusûrları ve işte fiâtı. İster al, ister alma» derdi. «Sen böylelikle bir şey kazanamazsın.» diyenlere, Cerir: «Biz Resûl-i Ekrem'e böyle söz verdik; kazansam, kazanmasam, verdiğimiz sözden dönen değiliz» diye cevâb verirdi (310). Vâile bin Eska'ın hazır bulunduğu bir yerde bir deve satıldı. Vâile, devenin ayağında ârıza gördü. Alıcıya söyleyecekti fakat unuttu. Alıcı deveyi alıp giderken hatırladı ve kendisine seslendi: «Et için mi yoksa yük için mi aldın?» dedi. Adam: «Yük için aldım.» deyince, Vâile: «Ayağında ârıza var, fazla yol gidemez.» dedi. Bunun üzerine, adam, deveyi iâde etti ve yeniden pazarlık yaparak, yüz dirhem eksiğine deveyi tekrâr aldı. Bundan sonra satıcı, Vâile'ye: «Mübârek adam, niçin pazarlığımızı bozdun ve beni zarâra soktun?» dedi. Vâile: «Biz herkese nasîhat etmek ve doğruyu söylemek üzere söz verdik ve Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu duydum:

لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ يَبِيعُ بَيْعًا إِلَّا أَنْ يُبَيِّنَ آفَتَهُ وَلَا يَحِلُّ لِمَنْ يَعْلَمُ
ذَلِكَ إِلَّا تَبْيِينُهُ

«Bir malı, kusûrunu söylemeden satmak hiç kimseye helâl ol-

---

(309) Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.

(310) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

maz. Malın bu kusûrunu bilene de, onu söylememek helâl olmaz» (311) dedi. Onlar ticâretteki nasihatten, kendisi için râzı olacağı şeye din kardeşi için de rızâ göstermesini, anlamışlardır. Bunu bir fazilet ve üstünlük değil, belki İslâmiyetin esâslarından saymışlardır. Çok kimseler, bunu ağır buldukları için, insânlardan uzaklaşıp ibâdeti tercih etmişlerdir. Çünkü insânlar arasına girmek ve onlarla yapılan muâmelede Allah hakkına riâyet etmek, sıddıklar makaamıdır. Bunun da, ancak iki şeye inanmakla tatbiki mümkündür:

Birincisi, hîle yolu ile yapılan alış - verişlerin rızkı arttırmadığını, belki serveti mahvedip, bereketini kaldırdığını bilmek ve böyle hile yolu ile azar azar biriktirdiğini, Allahü Teâlâ'nın birden mahvedeceğine inanmaktır. Şöyle bir hikâye anlatılır: Adamın birinin bir ineği varmış. Adam, bu ineğin sütüne su katar ve öyle satarmış. Günün birinde yağan yağmurlardan meydana gelen sel, ineği götürmüş. Adamın çocuklarından biri, «Süte kattığımız sular toplandı sel oldu ve ineği götürdü.» demiş. Nasıl böyle olmasın ki, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

البيعان اذا صدقا ونصحا بورك لهما في بيعهما واذا كتما
وكذبا نزعت بركة بيعهما

«Alıcı ile satıcı doğru söyleyip birbirine nasihat ettikleri zamân, alış - verişleri bereketlenir; malın kusûrunu gizleyip yalan söyledikleri zamân, alış - verişlerinin bereketi kalkar» (312) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

يد الله على الشريكين ما لم يتخاونا فاذا تخاونا رفع يده عنهما

«Allah'ın (yardım) eli, birbirine hıyânet etmedikçe, iki ortak iledir. Bunlar, birbirine hıyânet ettikleri zamân, Allah onlardan (yardım) elini kaldırır» (313). Şu hâlde, sadaka, malı eksiltmediği gibi, aldatmak da malı çoğaltmaz. Malın ancak terâzide azalıp çoğalacağını sanan, bu hadise inanmamış demektir.

---

(311) Hâkim ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahîh olduğunu söylemiştir.

(312) Buhârî ile Müslim, Hâkim b. Hizam (R.A.) dan rivâyet etmişlerdir.

(313) Ebû Dâvûd ve Hâkim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişler; Hâkim, isnâdı sahîhdir, dedi.

Bir dirhemin, insânın dünyâ ve âhiret saâdetine sebeb olacak şekilde bereketli olabileceğine; binlerce dirhemin, kişinin helâkine sebeb olacak şekilde hayırsız ve bereketsiz olduğuna, hattâ, «Keşke bu servet bizde olmasaydı» diyecek vaziyete düşürdüğüne inanan kimse, «Hîle ve hıyânet malı arttırmaz, sadaka malı eksiltmez» sözünüzün mânâsını anlamış olur.

İkincisi, nasihatin hakikatini anlamak, tamâmlamak ve kolaylıkla tatbîk edebilmek için inanılması zarûrî olan ikinci madde şudur:

Âhiret kazancının dünyâ kazancından hayırlı; dünyâ varlığının ölüm ile sona erip, günâhlarının ise devâm edeceğini, aklı başında olanın, âhireti dünyâ ile değiştiremiyeceğini ve bütün iyiliklerin, dînin selâmetinde olduğunu bilmektir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«لا تزال لا إله إلا الله تدفع عن الخلق سخط الله ما لم يؤثروا صفقة دنياهم على آخرتهم»

«Lâ ilâhe illallah, kelime-i mübârekesi insânlardan —dünyâ kârını, âhiret ticâreti üzerine tercih etmedikleri müddetçe— Allah'ın gazâbını kaldırmakta devâm eder». Başka bir rivâyette de:

«ما لم يبالوا ما نقص من دنياهم بسلامة دينهم فإذا فعلوا ذلك وقالوا لا إله إلا الله قال الله تعالى كذبتم لستم بها صادقين»

«Dinlerinin selâmeti nâmına dünyâlıktan kayıplarına aldırış etmedikleri müddetçe; tevhid, Allah'ın gazâbını onlardan uzaklaştırır. Bunu yaptıkları, yâni dünyâlıktan olan kayıplarına üzüldükleri ve «Lâ ilâhe İllâllah» dedikleri zamân, Allahü Teâlâ: «Yalan söylüyorsunuz, bu sözünüzde sâdık değilsiniz, buyurur» (314) demişlerdir. Diğer bir hadîsde:

«من قال لا إله إلا الله مخلصا دخل الجنة»

«İhlâs ile «Lâ ilâhe İllâllah» diyen, Cennet'e girer» (315) buyu-

(314) Ebû Ya'la ve Beyhakî, Enes (R.A.) den rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(315) Taberânî, «Mu'cemü'l - Kebir» ve «Mu'cemü'l - Evsat»ında hasen isnâd ile Zeyd b. Erkam (R.A.) den rivâyet etmiştir.

rulmuştur. «Şehâdette ihlâs nedir?» diye sorulduğunda, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimiz:

أَنْ يَحْجُزَهُ عَمَّا حَرَّمَ اللّٰهُ

«Kendini, Allahü Teâlâ'nın harâm kıldıklarından korumasıdır» buyurdu. Diğer bir rivâyette de:

مَا آمَنَ بِالْقُرْآنِ مَنِ اسْتَحَلَّ مَحَارِمَهُ

«Kur'ân'ın harâmını helâl sayan kimse îmân etmemiştir» buyurmuştur (316)

Âhiret kazancındaki sermâyenin iman olduğunu ve bu gibi hileli işlerin îmâna zarâr vereceğini bilen kimse, muâyyen günlerde istifâde edeceği cüz'i bir kârdan dolayı, sonu olmayan ebedî bir ömür için hazırlanan îmân sermâyesini elbette kaybetmek istemez.

Tâbiînden bir zât: «Cemâatle dolu bir câmie gırsem ve benden:

— Bunların en hayırlısı kimdir? diye sorulsa:

— En çok nasihat edendir, derdim. Bu cemâat içerisinde, en çok nasîhat eden şu zâttır, deseler, ben:

— O hâlde en hayırlısı odur, derim. Onlar:

— Bu cemâatin en hayırsızı kimdir? deseler, ben:

— En çok hile yapıp aldatandır, derim. Onlar:

— En çok hile yapan şu adamdır, deseler, ben:

— O hâlde en hayırsız budur, derim.» dedi.

İyiyi kötü ile karıştırıp, hile ile satış veyâ hileli san'at, harâmdır. Bir san'atkâr, başkası tarafından yapılıp kendisinin kabûl etmiyeceği hileli bir işi, başkasına yapmamalıdır. San'atkâra yakışan, işini en sağlam bir şekilde yapmak, sonra da —varsa— kusûrunu alıcıya söylemektir. Ancak bu şekilde kendisini mes'ûliyetten kurtarmış olur. Ayakkabıcının biri, Ali b. Sâlim'e:

— Ayakkabı yapıp satmakta selâmet yolu nedir? diye sordu. Sâlim:

— Yaptığın bir çift ayakkabının, sağını solunu ve her ikisinin alt ve yüzlerini bir maddeden yap, yâni sağını iyi solunu kötü maldan yapma. Astarlarına ve iç kısımlarına da hile yapma. Dikişlerini, seyrek değil, sık yap. Ayakkabıların biri ile diğerini örtme, dedi.

---

(316) Tirmizi rivâyet etmiştir.

Yine bu cümleden olarak, Ahmed b. Hanbel'e, kolay kolay belli olmayacak şekilde dikiş ile tâmir edilip satılan elbiseden sordular Ahmed b. Hanbel: «Bunu gizlemek helâl değildir.» dedi.

Eğer, malın kusûru söylenirse, müşteri ona rağbet etmez ve alış-veriş de olmaz, dersen, derim ki:

Bu, hiç de senin dediğin gibi değildir. Çünkü esnâfın alacağı mal, satılmayıp kendisine kalsa, kendisinin beğeneceği şekilde iyi bir mal olması lâzımdır. Sonra ona hile yapmadan az kâr ile verirse, Allah onu bereketlendirir. Bunun güç olması, esnâfın, aza kanâat etmediklerindendir. Zâten az kâr ile meşrû bir şekilde temiz mal alıp satmağı itiyâd edinen kimse, öyle çürük malları almaz. Şâyet tesâdüfen eline öyle çürük bir mal geçerse, müşteriye onun kusûrunu söyler ve hattâ onu, sermâyesine de satmağa râzı olur. İbn Sîrîn, müşteriye bir koyun satarken: «Bu koyunun bir kusûru var; otunu ayağı ile eşer.» dedi. Hasan b. Sâlih, bir câriye satarken müşterisine: «Bu, bir defâ yanımızda kanla karışık balgam tükürdü.» demiştir.

İşte, dindar olanlar, böyle alış - veriş ederler. Böyle yapmayanlar; ya ticâreti terk etsin, veyâ âhiret azâbına hazırlansın.

ÜÇÜNCÜSÜ

3 — Ölçü ve tartıda kat'iyyen hile yapmamak. Alırken nasıl ölçer ve tartarsa, verirken de öyle ölçüp tartmalıdır. Allahü Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ

وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ

«Veyl o mutaffifîne ki, insânlar üzerinden kendilerine ölçtükleri zamân tam basarlar, onlara ölçtükleri veyâ tarttıkları zamân ise eksiltirler» (83 - Mutaffifîn: 1, 2, 3). Bu veyl'den kurtuluşun tek yolu, alırken biraz eksik ve verirken de biraz fazla vermektir. Çünkü tam ölçüyü bulmak çok zordur. Kurtuluş için en doğrusu, böylece biraz temâyül göstermektir. Yoksa tam mânâsıyle hakkını bulsun dersen, hakkı tecâvüz edebilir. Hattâ bâzıları, «Biz bir tâneden sebeb, Allah'ın veylini satın almayız» derler ve verdikleri zamân —bir tâne de olsa— ağır, aldıkları zamân ise, bu kadar eksik yapmağa gayret ederler ve: «Yer ve gökler genişliğinde olan Cennet'i bir tâne için kaybe-

denlere yazıklar olsun!» derlerdi. Müjdeyi veyl ile değiştiren ne de çok aldanmıştır. Bu gibi şeylerden kaçınmağa son derece ehemmiyet verirlerdi. Çünkü bunlardan tevbe ve helâllaşmak pek zordur. Zirâ bu gibi hak sâhiblerini nerede bir araya toplayacaksın da birer ikişer tânelerini, üçer beşer dirhemlerini bulup kendilerine vereceksin; bu çok zor bir şeydir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

«زِنْ وَأَرْجِحْ»

«Biraz ağır tart» (317) buyurmuştur.

Tartmak için parasının kir ve lekesini temizlemeğe çalışan oğlunu gören Fudayl: «Oğlum, senin bu yaptığın, iki (nâfile) hac ve yirmi ömreden daha makbûldür.» demiştir. Bir zât: «Gündüz tartıp durmadan yemin eden ve geceleri sabâhlara kadar yatıp uyuyan tüccâr ve satıcıların nasıl kurtulacağına şaşarım.» demiştir. Süleyman aleyhisselâm oğluna: «Oğlum, iki taş arasına kaçan buğday gibi, alıcı ile satıcı arasına da hatâlar girer.» demiştir.

Konuşmasını, tavır ve hareketlerini kadınlara benzeten bir kimsenin ardında namâz kılan sâlih bir zâta: «O ardında namâz kıldığın fâsık idi.» dediler. Bu zât, sükût etti. Aynı sözü tekrâr ettiklerinde, bu sâlih zât: «Sanki sen bana, biri ile alıp diğeri ile veren iki terâzi sâhibi idi demek istiyorsun.» dedi. Bu cevâbiyle, onun fıskının kendisiyle Allah arasında kaldığını, halbuki berikî adamın insânlara zulüm ve haksızlık yaptığına işâret etmek istedi. Kul hakkına tecâvüz edenin affı daha uzaktır. Terâzi hakkındaki şiddet ise daha fazladır. Bundan kurtulmak bir dane veya yarım dane ile hâsıl olur. (Yâni, terâziye müşteri lehine biraz daha fazla, tartılan şeyden koymakla...) İbn Mes'ûd kıraetine göre Er - Rahman sûresinin dokuzuncu âyetinde, «bi'l-kıst» kelimesi yerine bi'l-lisan kelimesi vardır ki, bu takdirde mânâ şöyle olur: Terâzinin dilini düzgün tutmağa dikkat ediniz ve noksan tartmayınız. Zira noksan ve fazlalık dilin sarkmasiyle, meyliyle belli olur.

Hülâsa: Bir sözle dahi, başkasından intikam almağa çalışan kimse, şâyet kendisi gibi başkalarının hakkını gözetmezse: Veyl [vay hâline] hükmüne dâhildir. Çünkü yanlış tartmanın harâm olması, tartı olması bakımından değil, başkasının hakkına tecâvüz etmesi ba-

---

(317) Ashâb-ı Sünen ve Hâkim, Süveyd b. Kays (R.A.) dan rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen ve sahihtir, dedi. Hâkim, Müslim'in şartına göre, sahihtir, dedi.

kımındandır. Bu, bütün işlerde cârîdir. Terâzi sâhibi, adâlete riâyet etmezse, «Veyl» tehlikesi ile karşı karşıyadır. Her mükellef; işinde, sözünde ve amelinde terâzi sâhibidir. İstikaamet ve adâletten ayrılanın vay hâline. Bu, kolay olsaydı, Allahü Teâlâ:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا

«Sizden hiç biriniz müstesnâ olmamak üzere oraya (Cehennem'e) **uğrayacaktır. Bu, Rabbinin üzerine kat'î olarak aldığı, kazâ ettiği** (bir şey) **dir»** (19 - Meryem: 72) buyurmazdı. Sırât-ı müstakimden ayrılmakta hiç kimse mâsum değildir. Ancak doğru yoldan yanlış yolu meylin dereceleri çok ayrı olduğu için, Cehennem'de kalmanın dereceleri de ayrıdır (318). Hattâ bâzıları Cehennem'de yemin bozuluncaya kadar da kalmazlar (319).

Bâzıları da binlerce sene kalacaklardır. (Adâlet ve istikaametten bizi ayırmamasını Allah'tan dileriz.) Hiç sağa sola sapmadan dosdoğru yolda olmak, cidden çok zordur. Zîrâ Sırât-ı müstakim, kıldan ince ve kılıçtan keskindir. Buradaki (dünyâdaki) Sırât-ı müstakimden hareket etmeyenler, Cehennem'in üzerinde bulunan ve kıldan ince kılıçtan keskin olan Sırât köprüsünden geçemezler. Burada ne nisbette sırât-ı müstakimde bulundu ise, o nisbette kolaylıkla Sırât köprüsünden geçer.

Gıdâ maddelerine, toprak ve benzeri yabancı maddeler katarak satanlar; eksik ölçüp yanlış tartanlar muâmelesine tâbidir. Yâni «Veyl»'e onlar da dâhildir. Etin hakkı olan miktardan fazla, eti kemik ile tartıp satanlar da aynı hükümdedir. (Acaba, üzerindeki eti alıp kemiği et diye satanlar hangi muâmeleye tâbidir?) İşte her şeyi buna kıyâs etmek lâzımdır. Hattâ metre ile mal alanlar, alırken, bezi sündürmez, hâli üzerine terkeder, fakat verirken, birkaç santim fazla gelsin diye metreye asılarak ölçenler de aynı hükümdedir. Bunların hepsinde «veyl» vardır.

---

(318) «Sizden oraya uğramıyacak kimse yoktur.» meâlindeki âyet-i celîle'de, zamirin merci doğrudan Cehennem olacağı gibi, Sırat köprüsü de olabilir ve en doğrusu da budur. Cehennem de olsa, herkesin orada yanacağı mânâsı anlaşılmaz. Hesâb, mîzan ve Sırat görmeden Cennet'e girecek bahtiyarlar olacağı gibi, oradan Cehennem ateşinden aslâ müteessir olmadan geçecek mü'minler de vardır. Mü'minlerden Cehennem'de yanacaklar, buraya kadar affa uğramayan ve şefaate mazhar olamayan âsilerdir.

(319) Bu, bir yeminin akabinde «inşallah» demekle de mümkündür. Buna göre bu kadar bir zaman Cehennem'de kalırlar demektir veyâ bir kefâret-i yemin yapılacak kadar zaman demektir.

DÖRDÜNCÜSÜ

4 — Piyasaya sâdık kalmak ve fiâtı gizlememektir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.), kaafileyi yolda karşılayıp mallarını almaktan (320) ve almayacağı malın üzerine varmaktan nehyetmiştir (321)

Kaafileyi karşılamak: Herhangi bir yerden gelen maddeleri almak için, piyasayı gizli tutarak, kaafileyi karşılayıp mallarını almak demektir. Resûl-i Ekrem, bunu men'ederek:

« لَا تَتَلَقَّوُا الرُّكْبَانَ »

«Kaafileyi karşılamayın» buyurmuştur. Böylece malı elinden alınan kimse muhayyerdir; dilerse alış-verişi bozabilir. Gerçi bu alış-veriş sahihtir, fakat çarşıya geldikten sonra, piyasayı yanlış haber verdiğini anlarsa, mal sâhibi alış-verişden cayabilir. Şâyet doğru haber vermişse; akdedilmiş olan satıştan dönüp dönemiyeceği ihtilâflıdır. Çünkü aldanmak olmadığı gibi, bu husustaki haberler de muârıza hâlindedir. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.), şehirlinin, köylünün malını satmasından men'etmiştir (322). Yâni daha pahalı satarım diye malını köylüye sattırmaz, köylüden alır ve kendisi köylünün nâmına satar. Resûl-i Ekrem (S.A.V.), bundan da men'etmiştir. Bu, gıdâ maddelerinde harâm, diğer maddelerde ise şüphelidir. Fakat nehiy mutlak ve umûmî olduğu için — hangi madde olursa olsun — harâmdır. Çünkü köylünün malını alıp bekletmekle piyasada fuzûlî bir darlık meydâna getirilmiş oluyor (323)

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) «necş»den men'etmiştir. Necş'in mânâsı müşteri kızıştırmak, yâni almayacağı malı, arttırıp daha pahalıya müşteriye sattırmaktır. Şâyet mal sâhibi ile anlaşmamış ise bu hareket, harâm ve fakat akid sahihtir (324). Şâyet mal sâhibi ile aralarında anlaşma olmuşsa, akdin sıhhatinde ihtilâf varsa da, evlâ olan

---

(320) Buhârî ile Muslim, İbn Abbâs (R.A.) dan ve Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(321) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer (R.A.) ve Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(322) Buhârî ile Müslim, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve Enes (Radıyallahu anhüm) den rivâyet etmişlerdir.

(323) Hanefîlere göre, şehirde kıtlık yoksa, bela yoktur.

(324) Hanefîlere göre, bunun yasak olması, alıcının, malı değeri ile alacağı zamandır.

alanın muhayyer olmasıdır. Bu da aynen kaafileyi karşılayıp, malını elinden almak gibidir.

Bütün bu yasaklar, alış-verişte piyasayı, râyici ve bu husûsta bildiklerini gizlemenin, câiz olmadığına delildir. Böyle yapmak, yapılması farz olan nasihatin hilâfına olarak bir harâm irtikâb etmektir.

Tâbiînden birisi (Yûnus b. Ubeydü'l-Basrî'dir), Basra'da ticâret eder. Bir kölesi de Horasan'ın Sus şehrinde kendisi için şeker imâl ederdi. Kölesi kendisine yazdığı mektûbta: «Bu sene şeker kamışlarına hastalık geldi, sen şekeri depo et» dedi. Adamcağız da Basra'da tüccârın şekerini tamâmen aldı. Vakti gelince, şekeri otuz bin dirhem kârı ile sattı. Akşam evine gelip yatağına yatınca, şöyle bir düşündü: Evet ben otuz bin dirhem kazandım. Fakat diğer taraftan yapmakla mükellef olduğum nasihati terkettim. Adama vaziyeti anlatmadan malını aldım. Bunun için de mânevî ziyândayım. Bunun en doğrusu, bu ticâreti adama vermektir, dedi ve sabâhleyin doğruca şeker tüccârına giderek:

— Paranı al, dedi. Tüccâr:

— Hayrola, bu para nereden? diye sorunca, adam, hâdiseyi anlattı ve o zamân piyasayı ve şekerin vaziyetini haber vermediği için kendisini aldatmış olduğunu söyledi. Tüccâr:

— Helâli hoş olsun; o zamân anlatmamışsan, şimdi vaziyeti bildirdin. Memnûn oldum, paranı al götür, dedi. Adam evine dönünce yine düşündü: Hayır, bu doğru değil. Ben tüccârı aldattım. O zamân şekerin vaziyetini kendisine bildirmedim. Tüccâr şimdi utandığı için bu parayı kabûl etmemiştir, diyerek ertesi gün hemen parayı götürüp tüccâra teslîm etti ve:

— Benim gönlüm ancak böyle rahat eder, sen şu malını al, dedi.

Bu söz üzerine şekerin sâhibi parayı aldı. İşte ticâret mevzuunda bize ulaşan bu örnek kıssalar, ticârî muamelelerde fırsatçılık yapmanın, satıcı veyâ alıcıdan o günkü fiyat ve râyic değişikliklerini gizlemenin, onun gaflet ve bilgisizliğinden istifâde etmenin câiz olmadığını bize anlatmaktadır. Bunlara riâyet etmiyen kişi haksızlık yapmış, zâlim olmuş; adâleti terk etmiş ve din kardeşine karşı vazife ve yardımı yapmamış olur.

Bir kimse bir malı «bu mal bana şu kadara mal olmuştu» veyâ «onu şu kadara satın almıştım» diyerek kârıyla satarken, o malı satın aldıktan sonra meydana gelmiş olan bir kusur falan varsa, bunu da belirtmelidir. Eğer o malı vâdeli aldıysa onu da söylemelidir. Eğer malı bir dostundan veyâ onun oğlundan müsamahalı bir şekilde al-

dıysa bunu da belirtecektir. Zirâ ticâretle uğraşanların aralarındaki âdet şudur ki, satıcının malı hakkındaki beyanlarına güvenirler. Alışverişte itibar satanın malı hakkındaki beyanınadır. Binaenaleyh satıcı malı hakkında herşeyi dosdoğru söylemelidir. Bu onun vazifesidir.

DÖRDÜNCÜ BÂB

TİCÂRÎ MUÂMELEDE İHSÂN BEYÂNINDADIR.

Allahü Teâlâ hem **adâlet**, hem de **ihsân** ile emretmiştir. **Adl**, kurtuluşa biricik sebebtir ve kurtuluş için ticâretin sermâyesi gibidir. **İhsân**, umduğunu bulmağa ve ebedî saâdete vesiledir. Bu da ticâretin kârı gibidir. Dünyâ ticâretinde, hiç kâr yapmadan sermâyesine alış - verişe kimse râzı olmadığı gibi, âhiret muâmelesinde de; Dîndâr olan kimsenin, sâdece zulüm yapmaktan sarf-ı nazar edip, yalnız adâletle yetinerek ihsânı terketmesi uygun olmaz. Nitekim Allahü Teâlâ:

﴿ وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ﴾

«Allah'ın, sana ihsân ettiği gibi, sen de ihsân et» (28 - Kasas: 77) buyurmuştur. Diğer âyet-i celile'de:

﴿ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴾

«Muhakkak Allah'ın rahmeti ihsân edenlere yakındır; ihsân edenleredir» (7 - A'râf: 56) buyurmuştur. Bir başka âyette de:

﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ﴾

«Muhakkak Allah, adâlet ve ihsân ile emreder» (16 - Nahl: 90) buyurulmuştur. Ticârette ihsân demek, müşteriye ikrâm etmek demektir. Bu ihsân, vâcib değil, belki bir fazilettir. Vâcib olan, yukarıda da anlattığımız gibi, zulmü terkedip adâlete riâyettir.

İnsân, şu altı şey'in birini yapmakla ihsân mertebesine yükselebilir:

Birinci haslet: Gabn-ı fâhiş'e [fâhiş kâr] kaçmamak. Şübhesiz mal, kâr ile satılır. Kâr haddi yüksek olacağı gibi, düşük de olabilir.

Bir mala müşterinin fazla fiât vermesi, ya piyasayı bilmemesinden veyâ malı beğenmesinden veyâhut da bu mala şiddetle muhtâç olmasındandır. İşte müşteriye az kâr ile malı satmak, ihsândandır. Zîrâ hile yapmadan bir malı kârın son haddi ile satmak zulüm değildir. Hanbelîlere göre, bir mal satılarak üçte bir nisbetinde kâr yapıldığında — ki bu, onlara göre gabn-i fâhiştir — müşteri muâhedeyi bozmakta muhayyerdir. Bize göre ise, alış - veriş sahihtir, müşteri yapılan muâhedeyi bozmakta muhayyer değildir. Fakat bundan daha düşük bir kârla satmak ihsân olur.

Rivâyet olundu ki, Yûnus b. Ubeyd'in dükkânında, 200 dirhemden 400 dirheme kadar muhtelif fiâtlarda kumaşlar vardı. Yûnus b Ubeyd, kardeşinin oğlunu dükkânda bırakarak namâza gitti. Dönüşte birisinin elinde kumaş gördü. Kendisinin 200 dirhemlik kumaşlarından olduğunu tanıyınca, adama:

— Kumaşı kaça aldın? dedi. Adam:

— Dörtyüz dirheme aldım, dedi. Yûnus:

— Aldandın, kumaşın değeri ikiyüz dirhemdir, geri dön paranın üstünü al, dedi. Adam:

— Bu kumaş bizim orada beşyüz dirhem de eder, aldanmadım, dedi. Yûnus:

— Hayır, olmaz, götür kumaşı geri ver; nasihat etmek dünyâ kârından hayırlıdır, deyince, adam da kumaşı dükkâna götürür ve ikiyüz dirhemini geri alır. Yûnus yeğenine:

— Utanmadın mı, Allah'tan korkmadın mı, ikiyüz dirhemlik kumaşı dörtyüz dirheme nasıl verdin? Müslümânlara nasihat etmeği terkettin. İkiyüz dirhemlik kumaşı iki misline dörtyüz dirheme sattın, böyle insâfsızlık olur mu? Deyince, yeğeni:

— Vallâhi, malı kendi rızâsı ile aldı, dedi. Yûnus:

— Peki, o râzı oldu, fakat senin vicdânın buna nasıl rıza gösterdi? dedi.

Alış - verişte malın kusûrunu gizlemek ve hile yapmak gibi hususlar, zulüm sayılır. Nitekim hadis-i şerifte:

غَبْنُ الْمُسْتَرْسِلِ حَرَامٌ

«Teslim olan (kendisini satıcının vicdânına terkeden) kimseden, fazla para almak harâmdır» (325) buyurulmuştur.

---

(325) Taberânî, Ebû Umâme (R.A.) den; Beyhaki: Câbir (R.A.) den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir. Yalnız «Harâmun» yerine «Ribeun» yazılıdır.

Zübeyr b. Adiy (326) «Onsekiz sahâbiye yetiştim, hiçbiri pazarlık yapıp bir kilo et alamayacak kadar bu işin acemisi idiler». Binâenaleyh satıcıya teslim olan bu gibi biçâre alıcıları aldatmak, en büyük zulümdür. Hile yapmıyarak en yüksek fiâtla satmak ise ihsânı terketmektir. Ne yazık ki, bu gibi pazarlığı beceremiyen alıcılarla hilesiz ve piyasayı gizlemeden dürüst alış - veriş edenler pek azdır.

İhsâna en güzel örnek, Seriyyü's-Sakatî'den nakl edilen şu kıssadır:

Seriyyü's-Sakatî 60 dînara bir kürr [748 dirhem veyâ bir müdd'-dür] badem satın aldı. Yevmiye defterine bunun kârını üç dinar olarak kaydetti. Yâni on dînarda yarım dînar kâr kabûl etti. Tam bu sırada bademin kürr'ü 90 dinara yükseldi. Seriyyü's-Sakatî'ye sâlihlerden bir dellâl geldi ve:

— Satın aldığın bademleri senden almak istiyorum, kaça vereceksin? dedi.

Seriyyü's-Sakatî:

— 63 dînara, dedi. Dellâl:

— Ama şimdi bademin kürr'ü 90 dînara yükseldi, dedi. Seriyyü's-Sakatî:

— Olsun, ben kararımdan dönmem, dedi. Dellâl:

— Ben de kimseyi aldatmamak ve gerekli nasîhatte bulunmak üzere Allah'a söz verdim; binâenaleyh 90 dînara verirse alırım, vermezsen almam, dedi. Seriyyü's-Sakatî:

«— Ben 63 dînardan fazlasına vermem» dedi ve ne o sattı, ne de o aldı. İşte iki taraflı ihsân, budur. İkisi de hakîkat hâli biliyorlardı.

Muhammed b. Münkedir'in (327) 5 - 10 dirhem değerinde iki çeşit elbisesi vardı. Kendisinin bulunmadığı bir sırada hizmetçisi beş dirhemlik elbiseyi on dirheme sattı. Muhammed b. Münkedir bunu duyunca elbiseyi alan bedeviyi bütün gün arayarak buldu ve bedeviye:

— Yanlışlık oldu, bilmeyerek sana beş dirhemlik kumaşı on dirheme verdiler, dedi. Bedevî:

— Ben râzıyım, sana ne oluyor? dedi. Muhammed b. Münkedir:

— Sen râzısın ama, benim vicdânım râzı değil. Bana yapılmasına râzı olmadığım bir şeyin sana yapılmasına rızâ gösteremem. Sen

---

(326) Hemedanlı olup, Rey şehrinin kadısı idi. Sika'dandır. 131 Hicride Rey'de vefât etmiştir.

(327) Kureyş kabilesindendir. Hâfız ve sika'dır. Kurraların efendilerinden. Yetmiş küsur yaşında iken 130 Hicri târihinde vefât etmiştir.

üç şeyden birini tercih etmekte muhayyersin: İstersen, kumaşı geri verir on dirhemini alırsın, istersen bunun yerine on dirhemlik kumaştan birini alırsın, istersen fazla verdiğin beş dirhemi geri alırsın, dedi. Adam:

— O hâlde beş dirhemi ver, dedi. Muhammed de beş dirhemi kendisine iâde etti. Bedevî parayı alınca tabiî hoşuna gitti ve:

— Bu zât kim idi? diye sordu. Bedeviye:

— İşte Muhammed b. Münkedir denilen zât budur, dediler. Bedevî:

— Lâ ilâhe İllâllah! Biz çölde bu adamın yüzü suyu hürmetine Allah'tan rahmet dileriz, dedi.

İşte bu, muhitteki âdete göre onda biri geçmiyen ticâret ihsânıdır.

Az kâra kanâat eden çok sürüm yapar, sürümden kazanır ve bu sûretle bereket sağlar. Hz. Ali (R.A.) kamçısını eline alıp Kûfe çarşısını dolaşır ve tüccârlara: «Hakkınızı alın, müşteriye de hakkını verin; kârın azını reddetmeyin ki, çoğunu da kaybedersiniz» derdi. Abdurrahman b. Avf'a (R.A.): «Bu kadar çok servete sizi sâhib kılan sebeb nedir?» diye sordular. Abdurrahman: «Üç sebeb beni bu servete sâhib kıldı: Az da olsa bulduğum kârı kaçırmadım, canlı mallarıma müşteri gelir gelmez hemen verdim, yâni fazla bekletip lüzûmsuz masrafına girmedim, veresiye de vermedim» dedi. Denildi ki bu zât satın aldığı bin deveyi aldığı fiâttan sattı. Her birinin gemini [bağını] ve o günlük nafakalarını da ayrıca birer dirheme sattı. Bu sûretle sermayesine sattığı develerden ikibin dirhem kâr etti. İşte bu, ticârette bir mehârettir.

İkinci haslet — Gabn'i üzerine almakta, yâni bir miktar aldanmakta da ihsân olur. Meselâ, zayıf ve yoksul kimseden yiyecek veyâ herhangi bir şey alırken bilerek onu bir miktar pahalısına almak ve bu sûretle onun kazanmasına ve kalkınmasına yardımcı olmak. İşte bu da ticârî muâmelede bir ihsândır. Bu kimse, Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

رحم الله امرأ سهل البيع سهل الشراء

«Kolaylıkla alıp satan kimseye Allah rahmet etsin» buyurduğu sınıftan olur. Fakat fazla kârı ile satış yapmak isteyen bir zengine aldanmak makbûl değil, belki mükâfatsız malı zâyi etmektir. Ehl-i beyt yolu ile gelen bir hadîs'de:

الْمَغْبُونُ فِي الشِّرَاءِ لَا مَحْمُودٌ وَلَا مَأْجُورٌ

«Alış - verişte aldanan, ne makbûl, ne de me'cûrdur» (328) buyurulmuştur. Tâbiinin ileri gelenlerinden ve Basra kadısı olan İyas b. Muâviye b. Kırre: «Ben hilekâr değilim, hile ne beni, ne de İbn Sirin'i aldattı. Fakat Hasan-ı Basrî ve babam aldanırlar» dedi. Asıl olgunluk, aldatmamak ve aldanmamaktadır. Nitekim Hz. Ömer'i (R.A.) tavsif ederlerken: «Başkasını aldatmaktan çok daha keremli, başkasına aldanmaktan çok daha akıllı idi» denilmiştir. Hasan, Hüseyin ve Selef-i sâlihinin hayırlı insânları alış - verişte sonuna kadar pazarlık eder ve neticede ikrâmda bulunurlardı. Hattâ bunlar: «Az vermek için bu kadar sıkı pazarlık ederken sonunda fazla vermeniz arasındaki münâsebet nedir?» diye soranlara: «Aldanmak ahmaklık, hibe ise bir fazilettir» diye cevâb verirlerdi. Diğer bâzıları da: «Aldandığımız zamân ahmaklığımıza sayılır, ikrâma geçmez. Hibe ettiğimiz zamân, Allah için vermiş olur ve ona aldanmamış oluruz» demişlerdir.

Üçüncü haslet — İhsânın üçüncü şekli parayı almaktadır. Parayı alırken küsûrunu bahşetmek, borçluyu sıkıştırmamak ve para üzerinde titizlik göstermemek gibi husûslardır. Bütün bunlar mendûb ve Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) teşvik buyurduğu usûllerdir. Nitekim hadis'de:

«Alış - verişi kolay, alacağında müsâmaha gösterip borcunu kolayca ödeyenlere Allah rahmet etsin» (329) buyurulmuştur. İnsân olan, Resûl-i Ekrem'in bu duâsını ganîmet bilip bundan faydalanmalıdır. Diğer hadis'de:

اِسْمَحْ يُسْمَحْ لَكَ

«Semâhat ve cömertlik yap ki, sana da cömertlik yapılsın» (330) Diğer hadis'de:

---

(328) Tirmizî ve Hâkim «Nevâdir» de Ubeydullah b. Hasan yolu ile; Ebû Ya'la Hüseyin b. Ali (R.A.) den rivâyet ettiler.

(329) Buhârî, Câbir (R.A.) den rivâyet etmiştir.

(330) Taberânî, İbn Abbâs (R.A.) dan rivâyet etti, râvileri sika'dandır.

مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ تَرَكَ لَهُ حَاسَبَهُ اللّٰهُ حِسَابًا يَسِيرًا • وَفِي لَفْظٍ

آخَرَ • أَظَلَّهُ اللّٰهُ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ

«Allahü Teâlâ; darda olan borçlusuna müsâade eden veyâ bu borcunu bağışlayan kimsenin kıyâmet günü hesâbını kolayca görür, onu üzmez.» Diğer rivâyette:

«Gölgesinden başka bir gölge olmadığı gün, onu, Arş-ı A'zâm'ın gölgesinde gölgelendirir» (331) buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle anlatıyor:

«Dünyâda nefsine zulmedip hiç bir hayırda bulunmayan bir adam kıyâmet günü mahşer yerinde hesâba çekilir. Hiç bir iyiliği bulunmaz. «Hiç mi bir iyilik yapmadın?» diye kendisinden sorulunca: «Hayır yapmadım, ancak ben borç para verirdim. İşçilerime: "Alacaklarda zenginleri sıkıştırmayın, fakir olanlardan da vazgeçin" derdim.» Allahü Teâlâ: «Yoksullardan vazgeçmeğe biz senden daha lâyıkız.» buyurur ve ondan vazgeçerek günâhlarını bağışlar» (332).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ أَقْرَضَ دِينَارًا إِلَى أَجَلٍ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ إِلَى أَجَلِهِ فَإِذَا

حَلَّ الْأَجَلُ فَأَنْظَرَهُ بَعْدَهُ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ مِثْلُ ذَلِكَ الدَّيْنِ صَدَقَةً

«Borç para veren, günü yetinceye kadar her gün bir sadaka sevâbı alır. Va'de sonunda para ödenmezse her geçen gün için o paranın tamâmını sadaka vermiş gibi mükâfat görür» (333) buyurmuştur. Hattâ, seleften bâzıları, bu hadisteki fazileti elde etmek ve hergün bütününü tasadduk etmiş gibi olmak için borçlularının, borçlarını vâdesinde ödememelerini arzu ederlerdi. Yine Resûl-i Ekrem:

رَأَيْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ مَكْتُوبًا الصَّدَقَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا وَالْقَرْضُ بِثَمَانِ عَشَرَةَ

«Cennet'in kapısında, sadakaya on misli, ödünç paraya ise onse-

(331) İkinci lâfz ile Müslim. Et'l - Yüsr, Ka'b b. Amr (R.A.) den rivâyet etmiştir.

(332) Müslim, Ebû Mes'ûd el - Ansârî (R.A.) den; benzerini Buhârî ile Müslim, Hüzeyfe (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(333) İbn Mâce. Büreyde (R.A.) den; Ahmed ile Hâkim de rivâyet ettiler ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahihtir, dediler.

kia misli mükâfat verileceğinin yazılı olduğunu gördüm» (334) buyurmuştur. Bunun hikmetinde şöyle denilmektedir: Sadaka, yüzde yüz muhtâç olanlara verilmez. Bâzan ve hattâ çok kere muhtâç olmayanlar da sadaka alır. Fakat ödünç parayı mutlaka sıkışık vaziyette olanlar alır.

Resûl-i Ekrem, iki kişinin (Abdullah b. Hadred ile Ka'b b. Mâlik) alacak için münâkaşa yaptıklarını gördü ve alacaklı Ka'b'a:

«Yarısını bağışla» dedi. Borçlu Abdullah'a da:

«Kalk yarısını ver» (335) buyurdu. (Böylece aralarını buldu).

Herhangi bir şeyi varip akabinde parayı istemiyen, ödünç vermiş gibidir. Rivâyet olundu ki, Hasan-ı Basrî dörtyüz dirheme bir katırını sattı. Katırı alan, va'de sonunda Hasan-ı Basrî'ye:

— «Biraz cömertlik göster» dedi. Hasan-ı Basrî:

— «Yüz dirhemini bağışladım» dedi. Hasan-ı Basrî:

— «İhsân et» dedi. Hasan-ı Basrî:

— «Yüz dirhemini daha bağışladım» dedi. Adamda ikiyüz dirhemi ödedi. Hasan-ı Basrî'ye:

— «Nasıl oldu da yarısını bıraktın?» dediklerinde Hasan:

— «İhsân böyle olur» dedi.

Haberde:

خُذْ حَقَّكَ فِي كَفَافٍ وَعَفَافٍ وَافٍ اَوْ غَيْرَ وَافٍ يُحَاسِبْكَ اللّٰهُ حِسَاباً يَسِيراً

«Hakkını — ister tamâm ister eksik olsun — kötü söz söylemeden helâl ve meşrû şekilde al ki, Allahü Teâlâ seni en kolay şekilde hesâba çeksin» (336) diye vârid olmuştur.

Dördüncü Haslet — İhsânın dördüncüsü, borcu hakkıyle ve tamâmen ödemektir. Kendisi, alacaklının ayağına giderek memnûniyetini izhâr etmek sûretiyle, borcunu ödemelidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

خَيْرُكُمْ اَحْسَنُكُمْ قَضَاءً

---

(334) İbn Mâce, Enes (R.A.) den rivâyet etmiştir.

(335) Buhârî ile Müslim, Ka'b b. Mâlik (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(336) İbn Mâce, Ebû Hüreyre (R.A.) den «isnâd-ı hasen» ile rivâyet etmiştir. Yalnız sonundaki ilâve yoktur. Sahîh olduğunu söyleyen Hâkim ve İbn Hibbân da İbn Ömer (R.A.) ve Hz. Âişe (R.Aa.) den rivâyet etmişlerdir.

«En hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir» (337) buyurmuştur. İmkân bulunca — zamânından evvel de olsa — hemen borcunu ödemelidir. Bütün şartları en güzel şekilde yerine getirmeli; şâyet âciz vaziyete düşerse, ilk fırsatta borcunu ödemeyi hatırından çıkarmamalıdır. Resûl-i Ekrem:

مَنْ اَدَانَ دَيْنًا وَهُوَ يَنْوِي قَضَاءَهُ وَكَّلَ اللّٰهُ بِهِ مَلَائِكَةً
يَحْفَظُونَهُ وَيَدْعُونَ لَهُ حَتَّى يَقْضِيَهُ

«Ödemek niyyetiyle borçlanan kimseye, Allahü Teâlâ müvekkel melekler tahsis eder; onu korur ve borcunu ödeyinceye kadar ona duâ ederler» (338) buyurmuştur. Seleften, sırf bu hadis'deki fazilete ermek maksadıyle borca girenler olmuştur.

Alacaklının ağır sözlerine karşılık vermemeli ve ona tatlılıkla mukaabele etmelidir. Resûl-i Ekrem'e uymak ve O'nu örnek edinmek böyle olur. Va'de sonunda ödeyemediği bir borcundan dolayı alacaklısı olan yahudi, Resûl-i Ekrem'e ağır sözler söyledi. Bunu gören Sahâbe-i Kirâm, yahudiyi dövmek istediklerinde, Resûl-i Ekrem onlara hitâben:

دَعُوهُ فَاِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا

«Ona ilişmeyin. Çünkü hak sâhibinin söz hakkı vardır» (339) buyurmuştur.

Alacaklı ile borçlu arasında münâzaa çıktığı zamân, aracılara yakışan, daha ziyâde borçluyu kayırmağa çalışmaktır. Çünkü veren varlıktan verdi, alan da ihtiyâcı için aldı. Alım satımlarda da dâimâ müşteri tarafını kayırmalı. Çünkü satan, kârı için satıyor; alan ise ihtiyâcı için alıyor. En güzel yol budur. Ancak borçlu haksızlığa kaçarsa, o zamân borçluyu bu vartaya düşmekten korumak ve kendisini ikaz etmek lâzımdır.

Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«Zâlim de olsa, mazlûm da olsa, din kardeşine yardım et.» Mazlûma yardım belli, zâlime yardım nasıl olur? dediklerinde:

---

(337) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.
(338) Ahmed. Âişe (R.A.) den rivâyet etti. Başka rivâyet yolları da vardır.
(339) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

«Zâlimi zulmünden alıkoymak, ona yardımdır» (340) buyurdu.

Beşinci Haslet — Yapılan ticârî muâhedeyi bozmak için mürâcaat edeni reddetmemeli. Çünkü aldanmış veyâ pişmân olmuştur. Başkasının zararlanmasına sebeb olmağı kabûl etmek doğru olmaz; derhâl alış - verişi iptâl etmelidir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

مَنْ أَقَالَ نَادِمًا صَفْقَتَهُ أَقَالَهُ اللهُ عَثْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Pişmân olandan muâhedeyi kaldıran kimsenin, kıyâmet gününde Allahü Teâlâ sürçmelerini kaldırır» (341) buyurmuştur.

Altıncı Haslet — Para bulamazlarsa hiç almamağı niyet ederek yoksullara veresiye vermek. Selef-i sâlihin tüccârlarının iki defteri bulunur; birisine hüviyyeti meçhûl fakirler yazılırdı. Fakir, gördüğü bâzı şeylere heves eder ve fakat parasının olmadığını söylerdi. Esnâf istediğini verir ve: «Parân olduğu zamân ödersin» diyerek hüviyyeti meçhûl olan deftere kaydederdi. Fakat bu da gereği gibi bir fazîlet sayılmazdı. Asıl fazîlet, fakirin istediğini kendisine verip, deftere hiç yazmayan ve: «Bunun için hiç üzülme, eline para geçerse ödersin, geçmezse helâl olsun» diyenlerdedir. Hâsılı uzun sözün kısası ticâret, mehengdir. Kişinin dîni, vera'ı bununla ölçülür. Bu husûsta şâirin biri:

«Kişinin yırtık cübbe ve topuğa inmeyen kısa gömlek giymesi veyâ alnındaki secde izi seni aldatmasın. Parayı kendisine göster, azgınlık veyâ vera'ını oradan anlarsın» demiştir.

Bunun için: «Bir adamdan; muhitinde komşuları, yolculukta arkadaşları, çarşıda tüccârları, memnûniyet izhâr ederlerse, onun iyiliğinden şübhe etmeyin» denilmiştir.

Hz. Ömer (R.A.), huzûrunda şâhidlik eden bir adama: «Seni iyi bilen bir kişi getir» dedi. Adam birisini getirdi. Hz. Ömer (R.A.):

— Bu adam nasıldır? Adam:
— İyi bir zâttır! Hz. Ömer:
— Yakın komşusu musunuz? Adam:
— Hayır. Hz. Ömer:
— Berâber yolculuk ettiniz mi? Adam:

---

(340) Buhârî ile Müslim, Enes (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(341) Ebû Dâvûd ve Hâkim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet ettiler. Hâkim, Müslim'in şartlarına göre, sahihtir, dedi.

Hayır. Hz Ömer:

Kendisiyle alış - veriş ettiniz mi? Adam:

Hayır. Hz Ömer:

Zannedersem, sen bu adamın câmide Kur'ân okunurken, başını salladığını gördün. Adam:

Evet, yâ Ömer. Benim gördüğüm bu, deyince Hz. Ömer:

Sen git, bu adam hakkında bir şey bilemezsin, dedi. Bilâhare şâhide dönerek:

Git de, tezkiye için, seni bilen birisini getir, buyurdu.

BEŞİNCİ BÂB

DÜNYÂ VE ÂHİRET İŞLERİNDE TÜCCÂRIN DİNİNİ KORUMASI VE İHMÂL ETMEMESİ BEYÂNINDADIR.

Tüccârın dünyâ meşgalesi, âhiretini kendisine unutturmamalıdır. Böyle olanların ömrü boşa gitmiş ve kârı zarara dönmüştür. Zîrâ dünyâlık için yaptığı kâr, âhiret zarârını karşılayamaz. Ebedî olan âhiret hayâtını satıp, fânî olan dünyâ hayâtını satın almış olur. Akıllı insâna yakışan, asıl sermâyesi olan dînini ve dînî kazancını koruyarak, kendisine acımaktır. Selefîten birisi şöyle anlatıyor: Aklı başında olan için en kıymetli madde, peşin olarak muhtâç olduğu şeydir. Peşin olarak en ziyâde muhtâç olduğu şey de gelecekte ve netice itibâriyle kendisine faydalı olan ve kendisinin övülmesine yarayan şeylerdir. Muâz b. Cebel (R.A.), öğüdünde şöyle diyor: «Dünyâlığa ihtiyâcın var, fakat âhirete daha çok muhtâçsın. Âhiret ihtiyâcını dünyâlığın üzerine tercih et. Bu sâyede dünyâ işlerin de düzene girer.» Allahü Teâlâ:

وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

«Dünyâdan da nasibini unutma» (28 - Kasas: 77) buyurmuştur. (İmâm Gazâlî'ye göre bu âyet-i kerîme'nin mânâsı şöyledir): «Dünyâda, dünyâdan âhiret için ayrılan hisseni unutma.» Zîrâ «Dünyâ, âhiretin tarlasıdır.» Hasenât, dünyâda kazanılır. Tüccârın dînini koruması ve dînine acıması, ticârette yedi şeye riâyetle mümkündür:

Birincisi — Ticârete başlarken sağlam itikad ve iyi niyet sâhibi olmak. Meselâ helâl kazanç sâyesinde dilencilikten ve insânlara muhtâç olmaktan korunmak, kazancı ile dînini kuvvetlendirmek ve çoluk çocuğunun geçimini sağlamayı niyet etmek lâzımdır ki, bu sâyede mücâhidlerden olabilisin.

Ayrıca müslümânlara faydalı olmağa niyet etmeli ve kendisi için sevdiğini başkaları için de sevmelidir.

Ayrıca, yukarıda da anlattığımız gibi, adâlet ve ihsân yoluna girmeği niyet etmelidir.

Ayrıca, çarşı ve pazarda gördüğü kusûrları düzeltmeğe niyet etmelidir.

İşte bu niyetler ile ticârete başladığı zamân, âhiret yoluna girmiş olur. Eğer bu alış - verişte kâr ederse, o da dünyâlığı olur; şâyet kâr edemezse, âhiretini kazanmış olur.

İkincisi Ticâret veyâ san'atında farz-ı kifâyelerden olan bir vecîbeyi yerine getirmeği niyet etmelidir. Ticâret ve san'at, farz-ı kifâyelerdendir. Çünkü bunlar ihmâl edilirse, geçim olmaz. İnsânlar açlığından ve ihtiyâcından ölürler. Dünyâ nizâmı karşılıklı yardımlaşma ve vazife taksîmi ile mümkündür. Eğer herkes aynı işi yaparsa, diğer işler yapılmadığı için, hayât felce uğrar. Hattâ Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

اختلاف أمتي رحمة

«Ümmetimin ihtilâfı geniş bir rahmettir» (342) sözünü, bu mânâya hamledenler bile olmuştur. Yâni her işde olduğu gibi, ticâret ve san'atta da her birinin iş bölümü yaparak ayrı cihetlerden işi ele almaları bir rahmettir, demek olur.

San'atların kısm-ı âzâmı mühim olmakla berâber, bâzıları süs ve ziynet kabîlinden olduğu için, zarûrî değillerdir. Bunun için san'atın mühimlerini tercîh ederek, müslümânlara yarayışlı olanları ile meşgûl olması daha uygundur. Nakışçılık, boyacılık, lüzûmsuz inşaatçılık ve yalnız dünyâyı süsleyici şeyler ile uğraşmamalıdır. Din erbâbı bu gibi şeylerle uğraşmayı hoş karşılamaz. Çalgı ve benzeri yasak olan âletleri imâl etmekten kaçınmak, zulümden kaçınmak demektir. Erkeklere atlas elbise dikmek, altun ve gümüşten eyer işlemek, yine erkeklere altun yüzük yapmak günâh ve bunlardan ücret almak harâmdır. Her ne kadar biz (Şâfiîler) ziynet eşyâlarında zekâtı farz görmüyorsak da, erkeklerin kullandıkları altun ve ipek gibi şeylerde gerekli gördük (343). Çünkü altun ve ipeğin, ziynet olarak erkekte bulunması harâmdır. Yalnız kadınlar için ziynet olması harâmlıktan kendini kurtarmaz. Ta ki kadın için yapıldığı kasdedilmedikçe...

Yukarıda yiyecek maddesiyle kefen satmanın mekrûh olduğunu

---

(342) İlim bahsinde geçmiştir.

(343) Hanefîlerde, ister kadında ister erkekde olsun, altun ve gümüş zekât nisâbında hesâba katılır. Şâfiîlerde, kadınlarda bulunan altunlardan — diğer kıymetli taşlar gibi — zekât verilmez.

anlatmıştık. Çünkü bu alış - veriş, insânların acıkmasını ve ölmesini beklemek demektir. Kasaplık da mekrûhdur. Çünkü kasaplık, kalb katılığını tevlid eder. Kan alıcılık ve çöpçülük mekrûh işlerdendir Çünkü bunlarda dâimâ pislikle karşılaşmak vardır. Dibâgat ve benzeri işler de aynı hükümdedir. İbn Sirin dellâllığı; Katâde dellâllıktan alınan ücreti mekrûh saymışlardır. Her hâlde bunların dellâllığı mekrûh görmeleri, dellâlın [tezgâhtar] malı fazla överek yalana kaçması ve sarfettiği enerjinin takdir edilmemesi sebeblerine müsteniddir. Bâzan az ve bâzan çok konuşur. Halbuki âdeten bu yönden ücret değişmez. Ücret, satılan malın değeri ile değişir ki bu, bir nevi zulümdür. Hakkı, emeğine göre ücret almasıdır.

Canlı hayvan alım - satımını da mekrûh saymışlardır. Çünkü müşteri, bunlar hakkında mukadder olan ölümden hoşlanmaz. Bunun için Araplar: «Bir canlı sat, iki ölü al» derler.

Hasan ve İbn Sirin gibi zâtlar, sarraflığı da mekrûh görmüşlerdir. Çünkü burada ribânın inceliklerinden korunmak zordur. Aynı zamânda sarraflıkta zâti bakımdan pek de lüzûmlu olmayan incelikleri aramak var. Halbuki maksûd olan onun revaçta olup olmadığını aramaktır. Esâsen sarrafın para kazanabilmesi, başkalarının bu husûstaki incelikleri bilmemelerinden doğar. Bunun için ne kadar ihtiyâtlı davransa da harâmdan ve şüphelerden selâmet bulması pek zordur. Sarrafların altun ve gümüş paralarını bozup süs ve ziynet yapmaları mekrûhtur. Ancak paralar şübheli ise o zamân bozar ve diğer maddelerde kullanılır. Ahmed b. Hanbel bu husûsta Resûl-i Ekrem ve Ashâb'ından nehiy vârid olduğunu (344) ve kendisinin de bunu hoş karşılamadığını söylemiştir. Ancak bunun en güzel yolu, altun para ile gümüş para alır, sonra gümüş para ile külçe altun alır ve daha sonra altunu istediği yerde kullanır. Bu sûretle ribâdan kurtarmış olur.

Manıfaturacılığı hoş gördüler. Hattâ Said İbn Müseyyeb: «Yemin karışmayan manifatura ticâreti kadar hoşuma giden hiç bir ticâret yok» demiştir. Nitekim hadis'de:

خَيْرُ تِجَارَتِكُمُ الْبَزُّ وَخَيْرُ صِنَاعَتِكُمُ الْخَرْزُ

«Ticâretinizin en hayırlısı bezzazlık [kumaş ve elbise ticâreti], **san'atınızın en güzeli de dikicilik** [terzilik]**tir»** (345) buyurulmuştur. Diğer hadis'de:

---

(344) Bu husûstaki hadîsi, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim; Alkame yolu ile rivâyet etmişlerdir.

(345) «Firdevs» sâhibi, Hz. Ali'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

لَوِ اتَّجَرَ أَهْلُ الْجَنَّةِ لَاتَّجَرُوا فِي الْبَزِّ وَلَوِ اتَّجَرَ أَهْلُ النَّارِ لَاتَّجَرُوا فِي الصَّرْفِ

«Cennet ehli ticâret etse manifaturacılık, Cehennem halkı da alış - veriş yapsa sarraflık yaparlardı» (346) buyurulmuştur.

Selef ekseriyetle şu on san'atı tercîh ederlerdi: 1 — Dikicilik, 2 — Ticâret, 3 — Nakliyecilik, 4 — Terzilik ve ayakkabıcılık, 5 — Elbise temizleyiciliği, 6 — Na'lincilik, 7 — Demircilik, 8 — Eğiricilik, 9 — Avcılık, 10 — Kitâbcılık [muharrirlik].

Abdülvehhab el-Varak (347) diyor ki: «Ahmed b. Hanbel bana:

— Hangi san'atla iştigaal ediyorsun? diye sordu. Ben:

— Hattâtım, kitâb yazarım, dedim. Ahmed b. Hanbel:

— Çok güzel san'at ve helâl kazanç. Eğer ben de bir san'ata intisâb etseydim, bu san'atı tercîh ederdim, dedi ve devâmla: "Kâğıdın kenarlarına dış taraflarına yazma" diye öğüt verdi. (Çünkü buralara yazılan yazılar zâyi' olur.)»

Dört san'at sâhibi insânlar arasında hafif meşreb diye tanınmıştır. Bunlar: Çulhacılar, pamuk satıcılar, iyciler ve çocuk terbiyecileridir. Çünkü bunların ilk üçü ekseriyetle kadınlar ile alış - veriş eder. Sonuncusu da çocuklarla meşgûl olur. Akıllı insânlar arasında bulunmak aklı çoğalttığı gibi, aklı az olanların arasında bulunmak da aklı azaltır.

Mücâhid'den şöyle rivâyet olunmuştur: Meryem aleyhisselâm (348), İsâ aleyhisselâmı aramağa çıkmıştı. Yol üzerinde bulunan bir çulhacıdan gideceği istikaameti sordu. O da yanlış yol gösterdi ve Meryem şaşırdı. Bunun üzerine onlara bedduâ ederek: «Allah'ım, bunların kazancından bereketi kaldır ve bunları yoksul olarak öldür; insânlar nazarında hakîr olsunlar» dedi ve bu duâsı kabûl oldu.

İbâdet ve farz-ı kifâye kabîlinden olan cenâze yıkamak, defnetmek, ezân okumak, terâvih kıldırmak, Kur'ân ve fıkıh öğretmek gibi husûslarda, her ne kadar ücret almak sahîh ise de, Selef, bunlardan ücret almağı kerîh görmüştür. Çünkü bunların hakkı, bunlardan para almayıp, bunları âhiret sermâyesine ayırmaktır. Ücret almak ise âdeta dünyâlığı âhiret üzerine tercîh etmek gibidir. Bu bakımdan hoş değildir.

---

(346) Ebû Mansûr Deylemî, «Müsned-i Firdevs»inde Ebû Said (R.A.) den; birinci şartını Ebû Ya'la ve Ukaylî «Zuafâ»da Ebû Bekir es - Sıddîk (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(347) Abdülhakem'in oğludur. Bağdâdlıdır. Sika'dandır. Hicri 50 yılında ölmüştür.

(348) Şâfiîlere [Eş'arîlere] göre kadından Peygamber olabilir. Bunun için Meryem'e «Aleyhisselâm» demiştir. Hanefîlerde kadından peygamber olmaz.

Üçüncüsü — Dünyâ pazarı âhiret pazarına mâni' olmamalıdır. Âhiret pazarı câmilerdir. Nitekim Allahü Teâlâ:

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ

«Öyle adamlar var ki, kazanç ve alış - veriş onları, Allah'ı zikretmekten, namâz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz» (24 - Nûr: 37) buyurmuştur. Lâyık olan, çarşıya çıkmadan evvel, ilk vaktini âhiret için ayırmalı, câmilere gidip zikrini yapmalıdır. Nitekim Hz. Ömer (R.A.) tüccârlara: «Günün ilk vaktini âhiretiniz için ayırın, sonrasında da dünyâlık için çalışın» demiştir. Selefin iyileri günün ilk ve son vaktinde âhiret için çalışırlardı. Ortasını da dünyâlık için ayırırlardı. Hattâ sokakta sabâhleyin keşkül ve kelle satanlar, ancak çocuklar ve gayr-i müslimlerdi. Müslümânların büyükleri câmilerde bulunurdu. Haberde:

إِنَّ الْمَلَائِكَةَ إِذَا صَعِدَتْ بِصَحِيفَةِ الْعَبْدِ وَفِيهَا فِي أَوَّلِ النَّهَارِ
وَفِي آخِرِهِ ذِكْرُ اللَّهِ وَخَيْرٌ كَفَّرَ اللَّهُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا مِنْ سَيِّئِ الْأَعْمَالِ

«Melekler, kulun (amel) **sahifesini Allah'a arzettikleri zamân, eğer günün ilk ve son vakitleri zikir ve hayır ile geçmişse aradaki kötülüklerini Allah bağışlar»** diye vârid olmuştur (349). Yine haberde:

تَلْتَقِي مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ وَعِنْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ
فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَيَقُولُونَ
تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ وَجِئْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ • فَيَقُولُ اللَّهُ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ

«(Nöbeti devir ve teslim almak için) **gece ve gündüz melekleri, sabâh ve ikindi vakitlerinde karşılaşırlar. Allahü Teâlâ onlardan daha iyi bildiği hâlde "Kullarımı ne hâlde bıraktınız?" diye onlardan sorar. Melekler: "Namâz kılarlarken ayrıldık, namâz kılarlarken bulduk" derler. Allahü Teâlâ: "Şâhid olun, onları Ben mağfiret ettim" buyurur»** (350) diye vârid olmuştur.

---

(349) Ebû Ya'la, Enes (R.A.) den rivayet etmiştir.
(350) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

Sonra öğle ve ikindi ezânlarını duyunca her işini bırakıp vakit kaybetmeden hemen namâza gitmelidir. Çünkü imâm ile ilk tekbirde alacağı mükâfatı, içindeki bütün varlığı ile dünyâ kendisine kazandıramaz. **Cemâati terketmek, bâzı âlimlere göre Allah'a isyân etmek demektir.**

Selef-i sâlihîn, ezân vaktinde câmilere çekilir, çarşı ve pazarları çocuklara ve gayr-i müslimlere terkeder ve dükkânları beklemeleri için onlara ücret verirlerdi. Çocuklar ve gayr-i müslimler de bu sâyede geçinirlerdi. Allahü Teâlâ'nın:

لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ

«Öyle erkekler ki, kâr ve alış - veriş onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz.» (23 - Nûr: 37) âyet-i celîle'sinin tefsirinde, bu adamlar demircilik ve dikicilik gibi işlerle uğraşırlardı. Birisi çekici kaldırırken ezânı duysa veyâ biz'e iplik geçirirken ezân okunsa hemen çekici ve biz'i yerine koyar ve namâza giderlerdi, denilmiştir.

Dördüncüsü — İbâdet için, yalnız bu kadarı ile de yetinmemeli, dükkânında ve işinde bulunduğu müddetçe Allah'ı hâtırından çıkarmamalı, dâimâ onu zikretmeli, tesbîh ve tehlîle devâm etmelidir. Gaafiller arasında zikir, daha makbûldür. Nitekim Resûl-i Ekrem:

ذَاكِرُ اللَّهِ فِي الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ خَلْفَ الْفَارِّينَ وَكَالْحَيِّ بَيْنَ الْأَمْوَاتِ

«Gaafiller arasında Allah'ı anan; kaçanların ardında vuruşan, ölüler arasında diri gibidir.» Diğer bir ifâde ile: **«Kurular arasında yaş ağaç gibidir»** buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ
يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفِ حَسَنَةٍ

«Her kim çarşı pazarda: "Allah'tan başka ibâdete lâyık kimse yoktur, O, birdir, ortağı ve benzeri yoktur, mülk O'nun, hamd O'na mahsûstur, öldürür diriltir, kendisi diridir ölmez, hayır O'nun elinde,

O, her şey'e kaadirdir" derse, kendisi için bir milyon hasene yazılır» (351) buyurmuştur.

Abdullah b. Ömer, Sâlim b. Abdullah, Muhammed b. Vâsi' ve benzeri zevât, bu fazileti ihrâz için çarşıya çıkar ve bu duâya devâm ederlerdi.

Hasan şöyle anlatıyor: «Sokakta Allah'ı zikreden, kıyâmet günü ay gibi ziyâsı, güneş gibi delili olduğu hâlde Allah'ın huzûruna getirilir. Sokakta istiğfâr edenin, sokaktaki insânlar sayısınca günâhları bağışlanır.»

Hz. Ömer (R.A.) sokağa çıktığı zamân: «Allah'ım, küfürden, fısıktan ve bu çarşının kötülüklerinden sana sığınırım. Allah'ım, yalan yeminden ve bizi zarâra sokacak alış - verişten sana sığınırım» derdi.

Ebû Câfer el-Fer'âni şöyle anlatıyor: «Cüneyd'in meclisinde otururken söz, kendilerini sofulara benzeterek câmi'lerde oturur fakat gerekli nefis mürâkabesini yapmazlar. Bununla berâber câmi'lerde oturmayıp çarşı ve pazarda gezenleri ayıplayan bir zümreye, intikal etti. Bunun üzerine Cüneyd: "Ben sokaklarda dolaşan öyle adam bilirim ki, günde üçyüz rekât namâz kılar ve otuzbin tesbîh çeker" dedi. Cüneyd'in bu sözünden bu adamın, kendisi olduğunu anladım. Çünkü büyük adamlar, zarûret hâsıl olmadıkça kendilerini takdîm etmezler.»

Dünyâlık için olmayıp, geçim için alış - veriş edenler böyledir. Âhirete yardımı olsun diye dünyâlık peşinde olan, nasıl olur da âhiret kazancını ihmâl eder. İbâdet için, çarşı, câmi ve ev, hepsi birdir. Kurtuluş takvâ iledir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اِتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُ كُنْتَ

«Nerede olursan ol, Allah'tan kork» (352) buyurmuştur. Nerede olursan ol, ne hâl üzerinde bulunursan bulun, dindâr olanların takvâ vazifesi sona ermez. Geçimlerinde ve yaşayışlarında dâimâ takvâ üzere bulunurlar. Çünkü kâr ve kazançlarını orada bulurlar. Bunun için: «Allah'ı âhireti seven yaşar, dünyâyı seven şaşar. Ahmak, günlerini boşa geçirir, akıllı olanlar kendi nefsinin kusûrlarını araştırır» denmiştir.

Beşincisi — Çarşı pazara, kâr ve kazanca fazla düşkün olmamalıdır. Yâni çarşıya ilk girip son çıkanlardan olmamalı ve deniz aşırı

---

(351) Ezkâr bahsinde geçmiştir. Bakınız C. 1, Sf: 858.

(352) Tirmizi, Ebû Zer (R.A.) den rivâyet etti ve sahihtir, dedi.

ticâret seferlerine gitmemelidir. Bunların ikisi de makbûl değildir. Denildi ki: «Ticâret için deniz seferine çıkan, rızkı aramanın son haddine ulaşmıştır.» Haberde:

لَا يَرْكَبُ الْبَحْرَ إِلَّا بِحَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ أَوْ غَزْوٍ

«Deniz seferine, ancak Hac, Umre veyâ Cihâd için çıkılır» (353) buyurulmuştur.

Abdullah b. Amr b. Âs (R.A.): «Çarşıya girip, son çıkanlardan olma. Zira bu vakitler şeytanın yumurtlayıp civciv çıkardığı vakitlerdir. (Yâni şeytan'ın oyuncağı olursun)» demiştir. Muâz b. Cebel ve Abdullah b. Ömer'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre, iblis, evlâdlarından olan Zelembur'e: «Bütün mâiyyetin ile çarşıya çık. Yalanı, yalan yemini, hile, hıyânet ve aldatmağı oradakilere süslü göstermeğe çalış ve ilk girip son çıkan ile berâber bulun» der. Nitekim haber'de:

شَرُّ الْبِقَاعِ الْأَسْوَاقُ وَشَرُّ أَهْلِهَا أَوَّلُهُمْ دُخُولًا وَآخِرُهُمْ خُرُوجًا

«Durulacak yerlerin en kötüsü sokak ve çarşılardır. Buradakilerin en kötüleri de ilk girip, son çıkanlardır» (354) diye vârid olmuştur. Çarşıda bulunacağı müddet, kifâyet miktarı kazancını sağlayacağı kadar zamândır. Yetecek kadar kazancını te'min eden çarşıyı terkedip, âhiret kazancı ile meşgûl olmalıdır. Selef-i sâlihîn böyle yaparlardı. Hattâ bâzıları bir dânik dirhemin altıda biri kadar, yâni cüz'i bir miktar kazanç elde ettiler mi, onunla yetinir ve geri dönerlerdi. Hammad b. Seleme, kadın başörtüleri satardı. İki keçiboynuzu çekirdeği ağırlığında kâr ettiği zamân, sepetini toplar ve evine giderdi. İbrâhim b. Beşşâr anlatıyor: Bir gün İbrâhim b. Edhem'e:

— Bugün, inşâatçılara toprak taşıyacağım, dedim. İbrâhim:

— Sen hem tâlib, hem de matlûbsun. Seni arayanın elinden kurtaramazsın. Aradığın yetecek miktar olsun, fazlasına boş ver. Nice harislerin mahrûm ve nice zayıfların merzûk olduklarını görmüyor musun? dedi. Ben de:

— Bakkal'da bir dirheme yakın param var, dedim. İbrâhim:

— O hâlde daha ne istiyorsun? dedi.

---

(353) Ebû Dâvûd, Abdullah b. Ömer (R.A.) den, munkati' olarak rivâyet etmiştir.

(354) Ebû Naim «Hürmetü'l-Mesâcid»de İbn Abbâs (R.A.) dan, buna benzer bir ifâde ile rivâyet etmiştir.

Onlardan bâzıları öğleye, bazıları ikindiye kadar ve bâzıları da haftanın yalnız bir veyâ iki günü çalışır ve bununla geçinip giderlerdi.

Altıncısı — Yalnız harâmdan kaçınmakla yetinmemeli, şübheli şeylerden de sakınmalıdır. Verilen ruhsat fetvâlarına iltifât etmemeli, belki kalbine danışmalı, kalbinin mutmain olmadığı yerlere yaklaşmamalıdır. Şübheli bir mal geldiği zamân, aslını sorup öğrenmeden almamalıdır. Aksi takdirde yediği şübheli olur.

Bir gün Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) bir miktar süt gelmişti. Resûl-i Ekrem:

مِنْ أَيْنَ لَكُمْ هٰذَا؟ فَقَالُوا مِنَ الشَّاةِ. فَقَالَ وَمِنْ أَيْنَ لَكُمْ هٰذِهِ الشَّاةُ؟ فَقِيلَ مِنْ مَوْضِعِ كَذَا فَشَرِبَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ لَا نَأْكُلَ إِلَّا طَيِّبًا وَلَا نَعْمَلَ إِلَّا صَالِحًا

— **Bu sütü nereden aldınız?** diye sordu. Onlar:

— Koyundan, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Ya koyunu nereden aldınız?** buyurdu. Onlar:

— Falan yerden aldık, dediler. Bunun üzerine (sütün helâlliğine kaani olduğundan) Resûl-i Ekrem sütü içti ve:

«— Biz Peygamberler zümresi, helâl ve temiz olanı yemek ve sâlih amel işlemekle emrolunduk» (355) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

«Allahü Teâlâ, Resûllerine neyi emretti ise, mü'minlere de onu emretti ve: "Ey îmân edenler, size rızk olarak verdiğimiz şeylerin helâl ve temizinden yiyin." (2 - Bakara: 172) buyurdu» (356) dedi. Resûl-i Ekrem, şeyin aslından ve aslının aslından, yâni önce sütten, sonra sütün alındığı koyundan sordu; daha ilerisine geçmedi. Çünkü daha evveliyâtını incelemek zordur. İnşâllah, hemen bu bahsin akabinde gelecek olan «Helâl ve Harâm Kitâbı»nda bu gibi soruşturmanın nelerde vâcib olduğunu anlatacağız. Zîrâ Resûl-i Ekrem, her ge-

(355) Taberânî, Ümmü Abdullah (R.A.) dan rivâyet etmiştir.

(356) Müslim. Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.

lenden sormazdı. Tüccâra vâcib olan, alış - veriş ettiği kimselerin vaziyetine bakmalı; zulüm, hiyânet, sirkat ve ribâ gibi şeyleri yapmakla tanınmış olan kimselerle ve hattâ yardımcıları ile de alış - veriş etmemeli. Çünkü bunlarla alış - veriş etmek, bunlara yardım sayılır.

Bir kişi bir kal'a duvarının inşâatını üzerine almıştı. Her ne kadar kal'a inşâatı, müslümânların üzerine farz bir vazife işe de, kal'ayı inşâ ettiren, zâlimlerden olduğu için, müteahhidin kalbine şübhe düştü ve mes'eleyi Süfyân-ı Sevrî'den sordu. Süfyân-ı Sevrî:

- Az da olsa zâlimlere yardımcı olma, dedi. Ben de:

- Bu, Allah için bir iştir, dedim. Süfyân:

Evet haklısın. Fakat, sen en azından paranı alabilmek için bu zâlimin ömrüne duâ eder ve bu sebeple Allah'a âsi olanın yaşamasını istersin. Halbuki haberde:

مَنْ دَعَا لِظَالِمٍ بِالْبَقَاءِ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَى اللّٰهُ فِي أَرْضِهِ

«Zâlime, yaşaması için duâ eden, yeryüzünde Allah'a isyân edilmesini sevmiş olur» (357) diye vârid olmuştur.

Diğer hadis'de:

إِنَّ اللّٰهَ لَيَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ

«Fâsık övüldüğü zamân, Allahü Teâlâ gadablanır» (358) diye vârid olmuştur. Başka bir hadis'de:

مَنْ أَكْرَمَ فَاسِقًا فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ

«Fâsık olan kimseye ikrâm eden, İslâmiyetin yıkılmasına yardım etmiş olur» (359) buyurulmuştur.

Süfyân-ı Sevrî, Mehdî'nin yanına girdi. Mehdi, elinde bir beyaz kâğıt bekliyordu. Süfyân'a:

- Divitini ver, şuraya bir şey yazayım, dedi. Süfyân:

- Yazacağını söyle, kötü bir şey değilse, veririm, dedi.

---

(357) İbn Ebi'd - Dünyâ «Kitâbu's - Samt»de Hasan'ın sözünden rivâyet etmiştir.

(358) İbn Ebi'd - Dünyâ «Kitâbu's - Samt»de. İbn Adiy «El - Kâmil»de. Ebû Ya'lâ ve Beyhakî «Şuabü'l - İmân»da Enes (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(359) İbn Adiy. Âişe (R.A.) den, Taberânî «Evsât»ında, Ebû Naîm «Hilye»de Abdullah b. Yüsür (R.A.) den rivâyet ettiler.

Âmirlerden biri yanında mevkûf bulunan bir âlime: «Mühürü ver de şu yazıyı mühürleyeyim.» deyince, âlim: «Önce yazıyı ver bakayım, kötü bir şey yazılmamışsa, o zamân mühürü veririm.» dedi.

İşte onlar bu şekilde zâlime yardımdan sakınırlardı. Onlarla ticârî muâmele, onlara yapılacak yardımın en büyüğü olacağından dindar olanlar mümkün olduğu kadar bunlardan kaçınmalıdır.

Hülâsa: Ticârî muamelede insânları ikiye ayırmalı ve muâmele ettikleri kimseler, etmediklerinden az olmalıdır. Adamın birisi: «Bir zamân gelecek adam çarşıya girip: «Kiminle alış-veriş edeyim?» diye sorduğu zamân, «Kiminle istersen onunla alış - veriş et» derler. Bir zamân yine sorar, «Falancı ve falancı ile alış - veriş etme, başka kim olursa olsun alış - veriş et», Bir zamân daha gelir ki, «Falanca ile falancıdan başka kimse ile alış-veriş etme.» denir. Korkarım ki, o falancı ile falanın bulunamıyacağı bir zamân da gelir» dedi. Belki de onun korktuğu zamân gelmiştir. İnnâlillâh ve İnnâ ileyhi Râciûn.

Yedincisi — Lâyık olan, alış - veriş ettiği herkes ile bütün ticârî muâmelelerini mürâkabe etmelidir. Çünkü kendisi mürâkabe edilmektedir ve hesâba çekilecektir. Hesâb ve ikab günü niçin ve neden dolayı yaptı diye her iş ve sözü ile alâkalı suâllerin cevâblarını şimdiden hâzırlamalıdır. Denildi ki, kıyâmet günü her esnâf, alış - veriş ettiği her şahıs için ayrı ayrı hesâb verecek ve hepsi ile karşılaşıp hesâblaşacaktır.

Zâtın biri şöyle anlatıyor: «Ölen bir tüccârı rüyâmda gördüm. Ne hâlde olduğunu kendisinden sorduğum zamân, «Allahü Teâlâ ellibin sayfalık bir defter önüme serdi.» dedi. Ben de: "Bunlar günâh defteri mi?" dedim. Tüccâr: "Hayır dünyâda alış - veriş ettiğim insânların defteri: Her insân için ayrı bir sayfa tanzim edilmiş, bütün alış - verişleri orada mevcûd, onların muhâsebesini yapacağız."» demiştir.

İşte, şu anlattıklarımız, alış - veriş edenlerin ticârî muâmelâtta riâyet edecekleri adâlet, ihsân ve dînine şefkat usûlleridir. Yalnız adâlet ile yetinir, iktifâ ederse, sâlihlerden; ihsânı da buna eklerse, mukarreblerden; bununla beraber Beşinci Bâb'da anlatıldığı üzere dinî vazifelerini de yerine getirirse, sıddıklardan olur. Doğrusunu Allah bilir.

Allah'a hamd olsun ki, O'nun lütf u keremiyle «Kesb ve Maîşet Kitâbı» burada sona erdi.

(İhyâ - Cilt: 2 — Kitâb: 3'ün sonu)

İhyâu 'Ulumi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

DÖRDÜNCÜ KİTÂB:

KİTÂBU'L - HALÂL VE'L - HARÂM

(HELÂL VE HARAM KİTABI)

(YEDİ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

HELÂL VE HARAM KİTABI

Hamd, Allah'a mahsûstur (O'na hamd ederim). O Allah ki, insânı kuru balçıktan ve en güzel bir sûrette yarattı. Sonra da ilk gıdâsını, kan ile pislik arasından çıkan, temiz süt ile te'min etti. Daha sonra, temiz ve çeşitli gıdâlarla onu besledi; zayıflık ve düşüklükten korudu. Bundan sonra da düşmânı olan şehvetini, helâl kazanca mecbûr tutmakla, istediği gibi sağa sola saldırmaktan alıkoymak sûretiyle onu kahr galebesine aldı. Bu sûretle de, kanın cereyanı gibi, insâna nüfûz eden ve insânı sapıtmak için paçaları sıvayan şeytânın askerini hezimete uğrattı. Helâl nafakanın kuvvet ve galebesi onun hareket ve cereyan yollarını daralttı. Çünkü şeytanı damarların içlerine kadar nüfûz ettiren şehvet, helâl zincirine vurulduğu için, şeytân da yardımcısız, perişan ve rezil olarak ortada kaldı.

Salât ve selâm, insânları sapıklıktan hidâyete ulaştıran Hazret-i Muhammed'e ve O'nun Âl ve Ashâb'ına olsun.

Bundan sonra (bilmiş ol ki), Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

«Helâl nafaka te'mini her müslümân üzerine farzdır» (360) buyurmuştur. Hadis-i, İbn Mes'ûd (R.A.) rivâyet etmiştir. Bu, helâl nafaka te'mini akılların anlamakta en çok isyân ettiği ve âzalara en ağır gelen bir farîza olduğu için, ilim ve amel, yâni bilip, tatbîk etmek bakımından tamâmen kayboldu. Bu helâl ilmindeki incelikler onun tatbîkinin yok olmasına sebeb oldu. Zirâ bâzı câhil âlimler artık bu zamânda helâlin ortadan kalktığını, helâli bulmak şöyle dursun, ona giden yolun bile kaybolduğunu, helâl olarak akar sular ile mer'alarda biten otlardan başka bir şey kalmadığını, diğerlerini ise saldırgan ellerin kirlettiğini ve bozuk muâmelelerin çürüttüğünü zannettiler. Yalnız su ve ot ile geçim olamıyacağına göre, harâmda müsâmaha-

---

(360) C. I, S.: 614'de Zekât bahsinde geçti. Orada «Alâ külli Müslimin» kaydı yoktur. Bu ziyâde ile hadis'i, Taberânî «Evsat»ında Enes (R.A.) den rivâyet etmiştir.

1- MESALIK
2- BILGISIZ

dan başka bir çâre görmemiş, dinin bu kutbunu kökünden atmış ve helâl ile harâm arasında bir fark gözetmemiş oldular.

Bu, hakikatten çok uzak bir görüştür. Çünkü helâl de açık ve meydânda, harâm da. Ayrıca bunların arasında bâzı şübheli şeyler vardır. Hâl ve vaziyet ne kadar değişirse değişsin, bu üçü (Helâl, harâm, şübheliler) birbirinden ayrılmaz. Vaktâ ki bu hâl, dine zarârı, halka kötülüğü dokunan bir bid'at oldu ise, tahkik ve tafsîl sûretiyle, **helâl, harâm ve şübheli** şeyleri birbirinden ayırd ederek, bu fâsid görüşün yüzünden perdeyi kaldırmak vâcib olmuştur. Darlık ve zarûret, bu hakikati ortaya koymağa mâni olamaz. Biz bunu yedi bab'da izâh edeceğiz:

1-NE VAKIT
2-INCELEME
3-IZAH ETMEK
4-BOZUK

BİRİNCİ BÂB

BU BÂB, HELÂL KAZANCIN FAZİLETİ VE HARÂMIN KÖTÜLÜĞÜ, HELÂLİN SINIF VE DERECELERİ İLE HARÂMIN SINIF VE DERECELERİ VE BUNLARDAN KAÇINMANIN LÜZÛMU BEYÂNINDADIR.

HELÂLİN FAZİLETİ VE HARÂMIN ZEMMİ

Bu Husûstaki Âyetler:

1 —

كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا

«Helâl ve temiz nafaka yiyin. Ve sâlih ameller işleyin» (23 - Mü'minûn: 51). Allahü Teâlâ âyet-i celîlede sâlih amelden evvel, helâl nafaka yemeyi emretmiştir.

2 —

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ

«Mallarınızı aranızda bâtıl (sebeblerle) yemeyin» (2 - Bakara: 188).

3 —

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا

«Onlar ki yetim mallarını zulm ile yerler» (4 - Nisâ: 10).

4 —

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

5 —

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ

«Eğer böyle yapmazsanız (ribâyı terketmezseniz) Allah'a ve Peygamberine karşı harb (e girmiş olduğunuzu) bilin!» (2 - Bakara: 279)

6 —

وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ

«Eğer tevbe ederseniz mâllarınızın başları (sermayeleriniz) yine sizindir» (2 - Bakara: 279).

7 —

وَمَنْ عَادَ فَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

«Kim dönerse, işte onlar nâr ehlidir ve ebedî olarak orada kalacaklardır» (2 - Bakara: 275) Allahü Teâlâ, ribâ yiyenleri önce Allah'a ve Resûlüne meydân okuyanlardır, diye tavsif etti, sonra da cehenneme gireceklerini anlattı. Helâl ve harâm hakkındaki âyetler sayılamıyacak kadar çoktur.

Bu Husûstaki Hadisler:

İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

«Helâl nafaka aramak, her müslümâna farzdır» buyurmuştur. İlim bahsinde (C. 1, Shf.: 5) geçtiği gibi, Resûl-i Ekrem Efendimiz:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

«İlim taleb etmek, her müslümâna farzdır» buyurdu. Âlimlerden bâzıları bu ilimden murâd, helâl ve harâm ilmidir diyerek her iki hadisin aynı mânâda olduğunu öne sürmüşlerdir.

1- CEHENNEM 2- FAİZ 3- VASIFLANDIRMA

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ سَعَى عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حِلِّهِ فَهُوَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ وَمَنْ
طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا فِي عَفَافٍ كَانَ فِي دَرَجَةِ الشُّهَدَاءِ

«Çoluk çocuğunun geçimini helâlinden te'mine çalışan, Allah yolunda mücâhede eden gibidir. Nâmusu dâiresinde helâlinden dünyâlık peşinde olan, şehidler derecesindedir» (361) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ أَكَلَ الْحَلَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نَوَّرَ اللهُ قَلْبَهُ وَأَجْرَى يَنَابِيعَ
الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ (وَفِي رِوَايَةٍ) زَهَّدَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا

«Kırk gün helâl yiyenin kalbini Allah nûrlandırır ve hikmet gözelerini kalbinden lisânına akıtır» (362) buyurmuştur.

Diğer bir rivâyette:

«Dünyâya olan meylini Allah keser» buyurulmuştur. Rivâyete göre Sa'd (R.A.), Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.):

— Yâ Resûlallah, Allah'a yalvar da duâsı makbûl olanlardan olayım, dedi. Resûl-i Ekrem:

أَطِبْ طَعْمَتَكَ تُسْتَجَبْ دَعْوَتُكَ

«Helâl yemek ye, duân kabûl olsun» (363) buyurdu. Peygamber (S.A.V.), dünyâya haris olan kimseyi ta'rîf ederken:

رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ مُشَرَّدٍ فِي الْأَسْفَارِ مَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ
حَرَامٌ وَغُذِّيَ بِالْحَرَامِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ يَا رَبِّ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ

«Nice saçı sakalı tozlu, yüzü kirli, oradan oraya kovulan kimseler var ki yediği harâm, giydiği harâm, harâm ile gıdalanmış; böyle iken elini kaldırır da "Ey Rabbim,..." diye duâ eder, bunun duâsı na-

(361) Taberânî «Evsat»ında Ebû Hüreyre (R.A.) den, Ebû Mansûr Müsned-i Firdevs»inde rivâyet ettiler.

(362) Ebû Naîm «Hilye»de Ebû Eyyûb (R.A.) den; İbn Adiy de Ebû Mûsâ'dan rivâyet etti.

(363) Taberânî «Evsat»ında İbn Abbâs (R.A.) dan rivâyet etti.

1-HÜCRE 2-DİL

sı kabûl olsun, (harâm gıdâ alanın duâsı kabûl olmaz)» (364) buyurdu. İbn Abbâs'ın Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği diğer bir hadis'de:

إِنَّ لِلَّهِ مَلَكًا عَلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ يُنَادِي كُلَّ لَيْلَةٍ مَنْ أَكَلَ حَرَامًا لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ

«Allahü Teâlâ'nın Beyt-i makdis üzerinde vazifelendirdiği bir melek her gece şöyle çağırır: "Harâm lokma yiyenin farzı da, nâfilesi de kabûl olmaz"» (365). Bir başka hadis'de:

مَنِ اشْتَرَى ثَوْبًا بِعَشَرَةِ دَرَاهِمَ وَفِي ثَمَنِهِ دِرْهَمٌ حَرَامٌ لَمْ يَقْبَلِ اللهُ صَلَاتَهُ مَا دَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ شَيْءٌ

«Parasında bir kuruş harâm olduğu hâlde on kuruş ile bir elbise alan kimsenin üzerinde o elbiseden bir parça bulunduğu müddetçe namâzı kabûl olmaz» (366) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

كُلُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ

«Harâmdan meydâna gelen her ete (vücûda) yaraşan ateşte yanmaktır» (367) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

«Kazancının nereden geldiğine aldırış etmeyen kimseyi, Allahü Teâlâ hangi kapıdan Cehennem'e atacağına aldırış etmez» (368) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اَلْعِبَادَةُ عَشَرَةُ أَجْزَاءٍ تِسْعَةٌ مِنْهَا فِي طَلَبِ الْحَلَالِ

«İbâdet on cüzdür. Dokuzu, helâl nafaka aramaktır» (369)

(364) Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.
(365) Ebû Mansûr Deylemî'nin «Müsned-i Firdevs»inde buna benzer bir rivâyeti vardır.
(366) Ahmed, İbn Ömer (R.A.) den rivâyet etmiştir.
(367) Tirmizi Ka'b b. Acure (R.A.) den rivâyet etti ve: «Hasen'dir» dedi.
(368) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde İbn Ömer (R.A.) den rivâyet etmiştir.
(369) Ebû Mansûr Deylemî, Enes (R.A.) den başka ifâde ile rivâyet etti.

buyurmuştur. Bu hadis, bâzı sahâbeye merfû' ve bâzılarına da mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ أَمْسَى وَانِيًا مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ بَاتَ مَغْفُورًا لَهُ وَأَصْبَحَ وَاللّٰهُ عَنْهُ رَاضٍ

«Helâl kazanç uğrunda yorgun olarak akşamlayan kimse, günâhları bağışlanmış olduğu hâlde yatar. Allah kendisinden râzı olduğu hâlde sabahlar» (370) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ مَأْثَمٍ فَوَصَلَ بِهِ رَحِمًا أَوْ تَصَدَّقَ بِهِ أَوْ أَنْفَقَهُ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ جَمَعَ اللّٰهُ ذٰلِكَ جَمِيعًا ثُمَّ قَذَفَهُ فِي النَّارِ

«Harâm mâl kazanıp da onunla sıla-i rahm [1] **veyâ tasadduk veyâ Allah uğrunda infâk** [2] **eden kimsenin, bütün bu yaptıklarını Allahü Teâlâ bir araya toplar ve kendisini ateşe atar»** (371). Çünkü harâm mâldan hayır beklenmez.

Yine Resûl-i Ekrem:

خَيْرُ دِينِكُمُ الْوَرَعُ

«Dininizin en hayırlı tarafı, verâ'dır (şübheli şeylerden kaçınmaktır)**»** (372) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ لَقِيَ اللّٰهَ وَرِعًا أَعْطَاهُ اللّٰهُ ثَوَابَ الْإِسْلَامِ كُلِّهِ

«Şübheli şeylerden kaçınarak Allah'a kavuşan kimseye, Allahü Teâlâ bütün müslümânların sevâbı kadar mükâfat verir» (373) buyurmuştur.

Rivâyete göre bâzı ilâhi kitâblarda Allahü Teâlâ:

«Şübheli şeylerden sakınanları hesâba çekmekten hayâ ederim» buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

دِرْهَمٌ مِنْ رِبًا أَشَدُّ عِنْدَ اللّٰهِ مِنْ ثَلَاثِينَ زَنْيَةً فِي الْإِسْلَامِ

(370) Taberânî «Evsat»ında İbn Abbâs (R.A.) dan rivâyet etmiştir.
(371) Ebû Dâvûd «Merâsil»inde Kasım'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(372) İlim bahsinde geçmiştir.
(373) Mehazı bulunamamıştır.

1- AKRABAYI ZİYARET
2- HARCAMA

«Allah katında bir dirhem ribâ, otuz zinâdan daha şiddetlidir» (374) buyurmuştur.

Ebû Hüreyre (R.A.) hadis'inde:

اَلْمِعْدَةُ حَوْضُ الْبَدَنِ وَالْعُرُوقُ اِلَيْهَا وَارِدَةٌ فَاِذَا صَحَّتِ الْمِعْدَةُ صَدَرَتِ الْعُرُوقُ بِالصِّحَّةِ وَاِذَا سَقِمَتْ صَدَرَتْ بِالسَّقَمِ

«Mide, bedenin havzıdır. Bütün damarlar oraya uğrar ve oradan geçerler. Mide sağlam ise damarlar da sağlam ve sıhhatli olarak oradan geçerler. Mide çürük ise, damarlar da oradan çürük olarak geçerler» (375) buyurmuştur. Binâda temel ne ise, dinde lokma da aynıdır. Temel sağlam olunca üzerinde yükselen binâ sağlam olduğu gibi, helâl lokma da dîni ayakta tutar ve yükseltir. Temel çürük olduğu zamân, binâ eğrilip çöktüğü gibi, lokma harâm olduğu zamân, dîn de eğrilir ve çöker:

Allahü Teâlâ:

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللّٰهِ

«Din binâsının temelini, Allah'tan korkarak atan mı hayırlı yoksa........» (9 - Tevbe: 109) buyurmuştur. Hâdis'de:

مَنِ اكْتَسَبَ مَالاً مِنْ حَرَامٍ فَاِنْ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ وَ
اِنْ تَرَكَهُ وَرَائَهُ كَانَ زَادَهُ اِلَى النَّارِ

«Kazancı harâm olan kimse; onu tasadduk ederse, sadakası kabûl olmaz. Yanında alıkoyarsa, kendisi için Cehennem azığı olur» (376) buyurulmuştur.

Helâl kazancın fazîletini açıklamak için yeteri kadar haberleri. «Kazanç Âdâbı Kitâbı»nda anlatmıştık.

Bu husûstaki diğer eserler:

Hz. Ebû Bekir (R.A.) kölesinin getirdiği bir sütten içti ve hemen kölesine dönerek: «Bunu nereden aldın?» diye sordu. Köle: «Kehâ-

---

(374) Ahmed b. Hanbel ve Dârekutni. Abdullah b. Hanzele'den rivâyet etti. Ravileri sika'dandır. Taberâni de «Sağir»inde İbn Abbâs (R.A.) dan rivâyet etmiştir.

(375) Taberâni Evsatında; Ukayli «Zu'afa»da rivâyet etti.

(376) Ahmed. İbn Mes'ûd (R.A.) den; ayrıca İbn Hibbân da Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.

1-FAİZ 2-HARCAMA

nette bulundum, yâni gaybden bâzı haberler verdim de ücret olarak bu sütü aldım» dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (R.A.), içtiği sütü midesinden çıkarmak için boğazına parmak saldı ve boğulacak şekil de istifrâ ederek, çıkarmağa çalıştı, sonra da: «Allah'ım, midemde kalıp damarlarıma karışan kısmından sana sığınırım.» dedi. Rivâyete göre, hâdiseyi Resûl-i Ekrem (S.A.V.) duyunca:

«Ebû Bekir'in, midesine helâl ve temiz olan lokmadan başka bir şey sokmadığını bilmiyor musunuz?» buyurdu. Bunun gibi Hz. Ömer (R.A.) de, yanlışlıkla sadaka develerinin sütünü içtiği zamân, hemen parmak salarak kusmuş ve sütü çıkarmıştır. Hz. Âişe (R.A.): «Siz asıl ibâdetten gaflet ediyorsunuz. O, verâ' yâni şübheli şeylerden sakınmaktır.» buyurdu.

Abdullah b. Ömer (R.A.): «Namâz kılmaktan yay gibi, oruç tutmaktan çöp gibi olsanız da [zayıf düşseniz bile] harâm ve şübheli şeylerden kaçınmazsanız, Allah o ibâdetleri kabûl etmez.» demiştir.

İbrâhim b. Edhem (Allah rahmet etsin): «Kemâle erenler, ancak midelerine gireni kontrol etmekle kemâle erebilmişlerdir.» dedi. Mudayl: «Midesine gireni bilen kimseyi Allah, sıddıklardan yazar. Bunun için yediğin lokmaya dikkat et.» demiştir. İbrâhim b. Edhem'e: «Zemzem suyundan niçin içmiyorsun?» diye sorduklarında «Bardağım olsa içerdim.» diye cevâb vermiştir. Süfyân-ı Sevri (R.A.): «Harâmdan infâk eden, pisliği sidik ile yıkayan gibidir.» buyurdu. «Pis elbise, temiz su ile yıkanıp temizleneceği gibi, günâhlar da helâl mâldan infâk ile temizlenir.» demiştir. Yahya b. Muâz: «Tâat bir hazinedir, anahtarı duâ; anahtarın dişleri ise helâl lokmadır» dedi. Abdullah b. Abbâs (R.A.): «Kursağında harâm lokma olan kimsenin ibâdetini Allah kabûl etmez.» demiştir. Sehl-i Tüsterî: «Dört hasleti bir araya toplamayan, îmânın hakikatine eremez: Sünnetlerle berâber farzları edâ, şübheli şeylerden kaçınmakla helâl lokma, menhiyâtın zâhir ve bâtınından, gizli ve âşikâre olanından sakınmak, ölünceye kadar sabrederek bu hâl üzerine devâm etmektir.» demiştir. Yine Sehl: «Sıddıklar mertebesine yükselmek isteyen, helâl yemeli ve sünnet üzere amel etmelidir.» dedi.

Denildi ki: Kırk gün şübheli yemek yiyenin kalbi kararır. İşte bu, Allahü Teâlâ'nın:

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

«Yok, öyle değil, belki de kazandıkları şeyler, yüreklerine pas bağlamıştır» (83 - Mutaffifîn: 14) âyet-i kerimesinin te'vilidir. İbn Mübârek: «Benim için şübheli bir dirhemi iâde etmek, yüzbin, hattâ

1- HABERSİZLİK
2- YASAK OLANLAR

milyon dirhem sadaka vermekten, saha sevimlidir,» demiştir. Seleften bâzıları: «Kul, yediği bir lokma sebebiyle kalbi döner ve bir daha doğrulmayasıya — dibâğat edilmeyen derinin bozulup dürüldüğü gibi— dürülür.» demişlerdir.

Sehl: «Harâm lokma yiyenin âzaları — bilsin bilmesin, istesin istemesin— isyân eder. Yediği helâl olan kimsenin de âzaları kendisine itâat eder ve hayırlı işleri yapmağa muvaffak olur.» demiştir. Yine seleften bâzıları: «İnsânoğlu helâlinden yediği ilk lokma sâyesinde geçmiş günâhları bağışlanır. Helâl nafaka te'mini için yorulan kimsenin günâhları —güzün dökülen ağaç yaprakları gibi — dökülür.» demişlerdir.

Selefin eserlerinde şöyle rivâyet edilmiştir: Bir kimse va'z edeceği zamân, âlimler cemâatle: «Onun üç hâlini araştırın ve ondan sonra dinleyin. Bunlardan birincisi, itikadına bakın; bid'atlere inanıyorsa şeytanın dili ile konuşur, onu dinlemeyin. İkincisi, yediği yemeğe dikkat etmiyorsa, havadan konuşur; onu da dinlemeyin. Üçüncüsü, aklına bakın, eğer aklı tam değilse, sözü de doğru değildir; ona da itibâr etmeyin. Çünkü onun bozduğu, düzelttiğinden çok olur». derlerdi.

Hz. Ali (R.A.) ve diğerlerinden gelen meşhûr haberlerde, helâl olan mâlın hesâbı,[1] harâm olanın ise azâbı vardır. Başkaları, şübheli olan mâlın da itâbı[2] olduğunu ziyâde etmişlerdir.

Rivâyete göre, sâlihlerden birisi ermişlerden birisine yemek vermek istedi, fakat ermiş bunu kabûl etmedi. Sâlih zât:

— Niçin yemiyorsun? diye sebebini sorunca, ermiş:

— Biz ancak helâl lokma yeriz. Bu sâyede kalbimiz dürüst olur, hâlimiz değişmez melekût âlemini keşfeder ve âhiret âlemini müşâhede ederiz. Eğer biz de sizin yediğinizden üç gün yesek, ilm-i yakîn'den bizde bir şey kalmaz; korku ve müşâhede kalbimizden silinirdi, dedi. Adam:

— Ben yılın tamâmını oruç tutar, her ay otuz hatim yaparım, dedi. Ermiş:

— Geceleyin içeceğimi gördüğün ve şerbet, senin bütün ibâdetlerinden, benim için daha makbûl ve sevimlidir, dedi. İçtiği şerbet, yaban keçisinin sütü idi.

Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Main arasında uzun ve samimi bir sohbet devâm ederken, Ahmed b. Hanbel birdenbire Yahya b. Main'den yüz çevirdi. Sebebi, Yahya b. Main: «Kimseden bir şey istemem, fakat istemeden şeytan da verirse, onu yerim.» sözü olmuştur. Bunun üzerine Yahya b. Main: «Ben şaka söyledim». diyerek Ahmed b. Hanbel'den özür dilemiştir. Ahmed b. Hanbel: «Din ile şaka olmaz, ye-

1- PASÜZ 2-AZARLAMASI

meğin, dinden olduğunu bilmiyor musun? Allahü Teâlâ onu sâlih amel üzerine takdim ederek:

كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا

«**Helâl ve temiz olandan yeyin ve sâlih amel işleyin**» (23 - Mü'minûn: 51) buyurmadı mı? dedi.

Haber'de vârid olduğuna göre, Tevrât'ta şöyle yazar: «Yediği lokmaya aldırış etmeyen kimseyi Allahü Teâlâ, Cehennem'in hangi kapısından içeri atacağına aldırış etmez». Hz. Ali (R.A.) Hz. Osman'ın (R.A.) katlinden sonra ağzını mühürlediği yemekten başkasını yemezdi. Maksadı, bilmeyerek şübheli bir şeyin yemeğine karışmamasını te'mîn idi. **Fudayl b. Iyaz, İbn Mübârek** ve İbn Uyeyne Mekke'de Vüheyb b. Elverd'in yanında toplandılar. Bu esnâda yaş hurmadan söz açıldı. Vüheyb: «Evet, en çok sevdiğim bir yemektir. Fakat Mekke hurmalığı Zübeyde ve diğerlerinin bostanları ile karıştığı için, hurma yemiyorum» dedi. Bunun üzerine İbn Mübârek: «Bu kadar incelersen ekmek de yememen lâzım» dedi. Vüheyb:

— Niçin? diye sordu. İbn Mübârek:

«— Çünkü arâzi, kimsesi kalmayanların tarlaları ile karıştı. Binâenaleyh, bu da aynı o hurma gibi şübheli oldu» dedi. Bunu duyan Vüheyb fenalık geçirdi ve düştü. Süfyân, İbn Mübârek'e: «Adamı öldürdün» dedi. İbn Mübârek: «Ben bunu kolaylık olsun diye söyledim» dedi. Vüheyb ayılınca: «Artık bundan sonra ekmek yemem» dedi ve yalnız süt içmekle geçinirdi. Bir gün annesi kendisine süt getirdi. Sütün hangi koyundan ve koyunun bedelinin de nereden ödendiğini sordu. Tam içeceği esnâda: «Bu koyun nerede yayıldı?» diye sorunca, annesi cevâb vermedi. Çünkü koyun âmmeye âit bir yerde yayılıyordu. Bunun üzerine o da sütü içmedi. Annesi: «Oğlum, Allah mağfiret eder» dedi. Vüheyb: «Ben böyle bilerek isyân edip, mağfiret olmamı sevmem» dedi. Bişr-i Hâfî de şübheli şeylerden son derece sakınan bir zât idi. Ona: «Nereden yersin?» diye sorduklarında: «Sizin yediğinizden. Fakat ağlayarak yiyen gülerek yiyen gibi değildir. El, elden kısa, lokma lokmadan küçüktür» dedi.

İşte onlar, şübheli şeylerden böyle sakınırlardı.

HELÂL VE HARÂMIN ÇEŞİTLERİ VE YOLLARI

Helâl ve harâmın tafsilâtı fıkıh kitâblarındadır. Fetvâ ile açıklanması mümkün olan muâyyen gıdâ ile geçinen hakikat yolcularının bu tafsilâta ihtiyâcı yoktur. Fakat çeşitli yollardan geçimini sağ-

1- BUNDAN DOLAYI
2- AFV

layıp müreffeh hayât geçirmek isteyenlerin fıkıh kitâblarında izâh ve şerh edildiği şekilde helâl ve harâm ilmine ihtiyâçları vardır. Biz burada «efrâdını câmi' ağyârini mâni'» olacak şekilde helâl ve harâmın taksimini yapalım.

Mal, ya zâtı bakımından harâm olur veyâ vasfı bakımından, yâni asli maddesi temiz olur da kazanç bakımından harâm olur.

BİRİNCİ KISIM

Birinci kısım, yâni zâtı ve maddesi bakımından harâm olan şarap, domuz ve benzeri şeylerdir.

Tafsilâtına gelince: Yeryüzünde yenen gıdâ maddeleri üç kısımdır. Bunlar: 1 — **Mâdenlerden** olur; tuz, çamur ve benzerleri gibi. 2 — **Bitkilerden**, 3 — **Hayvânattan** olur.

Mâdenler: Yerin parçalarıdır. Yiyene zarârı dokunanlardan başka, hiç birini yemek harâm değildir. Mâdenlerden yenmesi harâm olan, yiyene zarârı dokunanlardır. Bunlardan bâzısı zehir yerine geçer, yâni yiyeni öldürür. Hattâ ekmek bile zarârı dokunsa yemesi harâm olur. Yemesi âdet hâline getirilen toprağın harâm olması, insân bünyesine zarâr vermesi bakımındandır. Yoksa toprak, yenmemekle berâber, sulu bir yemeğe düşse onu kirletmez.

Bitkiler: Sıhhate, akla ve hayâta zarârı dokunmayan hiç bir bitki harâm değildir. Aklı izâle edenler; benek otu ve diğer sekir verici afyon gibi bitkilerdir. İnsânı öldüren ise zehirlerdir. Sıhhati bozan, mevsimin ve ihtiyâcının gayrisinde kullanılan ilâçlardır. Bütün bunların harâm olmaları, zarârlı olmalarına bağlıdır. Yalnız şarabın ve sekir verici her maddenin, sekir vermeyen az miktarı da harâmdır. Çünkü bunun harâm olması, zâti ve vasfı bakımındandır. O da, sekir verme hassasının kendisinde bulunmasıdır. Fakat zehir böyle değildir: azlığı veyâ başka maddeye karıştırılması sebebiyle zarâr vermeyecek hâle geldiği zamân, yenmesi harâm olmaz.

Hayvânat: Bunlar da yenen ve yenmeyen diye ikiye ayrılır. Tafsilâtı «**Yemek Kitâbı**»ndadır. Burada bunların tafsiline girişmek, bilhassa çeşitli kuşlar, kara ve deniz hayvânlarını açıklamak sözü uzatır. Bundan dolayı onları burada açıklamayacağız. Ancak yenmesi helâl olan, kesmenin, kesecek âletin ve kesilecek yerin şartlarına riâyetle Şeri'ate uygun şekilde kesilenlerdir. Bunlar da «**Sayd, Zebâih**» kitâblarında açıklanmıştır. İslâm'ın emrettiği şekilde kesilmeyen veyâhut kesilmeden ölen hayvanın eti harâmdır. Boğazlanmadan ye-

1- RAHAT 2- FERTLER 3- TOPLAYAN 4- YABANCILAR 5- BÖL
6- MAHV 7- XAL 8- SARHOŞLUK 9- NARKOTİK
10- BU CİLDİN 1-Cİ KİTABI

nenler, balık ve çekirgedir. Elma, sirke ve peynir kurdu da bu hükümdedir. Çünkü bunlardan kaçınmak mümkün değildir. Fakat bu maddelerden ayrılan kurtlar istiklâl kazandıkları için, sinek, akrep ve pislik böceği hükmündedir. Akan kanı olmayan bâzı canlıların harâm olması, insân tabiatının onları kerîh görmesindendir. Bâzı tabîatların aldırış etmemeleri nazara alınmaz. Çünkü ekseriyet pis gördüğü için, o da yenmeyenler meyânına girmiştir. Balgamı ağızda toplayıp yutmak mekrûh olduğu gibi, o da mekrûhtur. Yoksa kerâhet pis olduğu için değildir. Zirâ sahih olan, bu gibi hayvânların ölmekle pis olmamalarıdır. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.) yemek kabına düşen sineği yemeğe batırdıktan sonra çıkarıp atmakla emretmiştir. Halbuki yemek sıcak olursa orada ölmesi muhakkaktır. Karınca veyâ sinek tencereye düşse yemeği dökmek lâzım değil, yalnız onlar atılır. Çünkü tabiatın hoşlanmadığı, onların kendisidir; atıldıktan sonra mes'ele kalmaz. Necâsetle pişmedikçe düştüğü yeri pisleştirmez. Demek ki kanı olmayan hayvanın pis olması, tabiatın onu kerîh görmesindendir. Bunun için deriz ki: İnsân'ın en küçük bir cüz'ü dahi tencereye düşse, yine tencereyi pisleştirir. Fakat bu, insânın necis olmasından dolayı değildir. Çünkü sahih olan, ölmekle pis olmamasıdır. Yemeği pisleştirmesi, kendisine hürmeten, etinin yenmemesindendir.

Eti yenen hayvanlar usûlüne uygun kesildikleri zamân bile, her cüzleri helâl değildir. Yâni yenmeyen cüzleri vardır: Kanı, pisliği ve pis olmakla hükmedilen parçaları yenmez. Maddelerde, hayvânattan başka pis ve necis olanı yoktur. Yâni bâzı hayvânların tamâmı ve bâzılarının da bir kısım âzaları pistir.

Bitkilere [nebâtlara] gelince, sarhoşluk veren her nebât harâm ve necistir. Sarhoşluk vermediği hâlde yalnız aklı izâle eden nebâtlar necis değildir, benek otu gibi. Sarhoşluk veren bitkilerin necis olmaları, — kötü işlere sebeb olduklarından — kendilerinden şiddetle men'edildiği içindir. Yemeğe, yağa veyâ kaba bir damla veyâ cüz'i bir miktar necâset düştüğü zamân, onu yemek harâm olur, başka sûretle intifa' câizdir. Meselâ yağ; yakmak, gemi sıvamak ve hayvânları yağlamak gibi işlerde kullanılır. Zâtındaki vasıftan dolayı harâm olan, bunlardır.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım, malın kendisi temiz olup da harâm olması ona mâlik olmak bakımından olur. Bu cihet tafsîle muhtâçtır.

Deriz ki, bir mala sâhib olmak, kişinin isteğiyle olduğu gibi, ihtiyârı dışında da olabilir. İhtiyârı dışında olan, miras gibi servettir.

1-MÜSTAQİLLİK 6-MENFAATLANMA
2-İĞRENÇ
3-ARA
4-MEKRUH OLUŞ
5-

İhtiyârı ile mala sâhib olması, ya başka birisinden bu malı almakla olur, veyâhut malın başka bir sâhibi olmamakla olur. Başka bir sâhibi olmadan; kendi ihtıyârı ile edindiği servet; mâdenler gibi şeylerdir. Başkasından aldığı mala gelince, bu malı ya onun elinden cebren alır, veyâ rızâsı ile alır. Cebren alınanlar; ya mal sâhibinin o maldan salâhiyeti sâkıt olur — ganîmet malı gibi —, veyâ alan kimse onu hak etmiş olur. Bunlar, verilmekten imtinâ edilen zekât borçları ve üzerine borç olan nafakalar gibi şeylerdir. Mal sâhibinin rızâsı ile kendisinden alınan; ya alış - veriş, ya nikâh parası, veyâ ücret karşılığı, yahut, karşılıksız alınır. Bunlar da hîbe, vasıyyet gibi mallardır.

Böylece bunlar, altı kısım oluyor:

1 — Sâhibi olmayan mallar: Mâdenler, boş arâziyi ihyâ ve imar, avlamak, odun toplamak, sulamak ve ot toplamak yolu ile elde edilen servettir. Başkasının yerinden alınmamak şartı ile, bunlar helâldir.

2 – Mülkiyet hakkını kaybeden ve hürmet edilmeyen kimseden zor ile almak. Bunlar, haraç, ganimet ve diğer muhârib kâfirlerden alınan mallardır. Beşte birini hükümete vermek ve diğerini hak sâhiblerine âdilâne taksim etmek sûretiyle, bu servet de helâldir. Ancak emân ve muâhedede bulunan kâfir malı olmamak şarttır. Bu mal, helâl olmaz. Bu şartların tafsilâtı, Siyer Kitâbının haraç, ganimet ve cizye kısımlarındadır.

3 — Borcunu ödemeyenlerden, hak sâhiblerinin cebren aldığı mallar. İstihkâk sebebi tahakkuk ettiği, hakkı kadar aldığı ve kâdı, sultân veyâ hak sâhibi kimseler haklarını aldıkları zamân, — mal sâhibinin rızâsı olmasa da — bu, helâldir. Bunun tafsilâtı da «Tefrîku's - Sadakât», «Kitâbü'l - Vakf», «Kitâbü'n - Nafakât» da mevcuttur. Çünkü bu kitâblarda zekât, vakf ve nafakaya hak kazananların kimler olduğu ele alınmıştır. Tam hakkına riâyet edilirse bu sûretle alınan da helâldir.

4 — Tarafların rızâsı ile karşılıklı olarak alınan maldır. Akd, söz ve ivaz şartlarına riâyet edildiği zamân, bu da helâldir. Bunun tafsilâtı, Bey', Selem, İcar, Havâle, Zamân, Karz, Şirket, Musakât, Şuf'a, Sulh, Hul', Kitâbet, Sıdak ve diğer muâvazâ kitâblarında mevcûttur.

5 — Mal sâhibinin rızâsı ile karşılıksız alınan maldır. Bu da bütün şartlarına riâyet edildiği ve verene veyâ diğerlerine zararı dokunmadığı zamân, helâldir. Bunun tafsilâtı da, Hîbe, Vasıyyet ve Sadaka kitâblarında mevcûttur.

6 — İhtiyârında olmayarak elde edilen servettir, mîras gibi. Mûris, şu beş yoldan biri ile meşrû bir şekilde bu serveti kazanmışsa, bu da helâldir. Bu da; mûrisin borcunu ödeyip, vasıyyetini infâz ettik-

1- ZORLA 2- DÜŞÜK 3- HARBDA DÜŞMANDAN ALINAN (MAL) 4- BAĞIŞLAMA 5- DİRİLTME 6- TAMİR 7- ADALETLİCE 8- BÖLME 9- EMİNLİK 10- ANLAŞMA 11- HAKKINI İSTEMEK 12- GERÇEKLEŞME 13- HAKİM 14- BEDEL 15- MİRAS BIRAKAN 16- YERİNE GETİRME

ten ve varsa zekât, hac ve kefâretini çıkardıktan sonra arta kalanı vârisler arasında adâletle taksim etmekle olur ki, tafsilâtı, vasıyyet ve ferâiz kitâbındadır.

İşte helâl ve harâmların hepsi bunlardır. Hülâsaten bunlara işâret ettik. Maksadımız muâyyen bir cihetten, nafakasını te'mîn etmeyip çeşitli gıdâ maddelerine ve geçim yollarına baş vuranların bütün bu cihetleri bilmesi lâzım geldiğini ve hangi yönden nafakasını te'min ediyorsa o husûsu bilenlerden sormasını ve körü körüne hemen o işe başlamamasını sağlamaktır. Âlime: «Niçin ilmine muhâlefet ettin?» dendiği gibi, câhile de: «İlim talebi her müslümâna farzdır, sana dendiği hâlde, niçin cehâlette ısrâr ediyorsun?» denir.

HELÂL VE HARÂMIN DERECELERİ

Harâmın hepsi pistir, fakat bâzısı bâzısından daha pistir. Helâlin hepsi temizdir, fakat bâzısı bâzısından daha temiz ve daha sâfidir. Tabîbin, bütün tatlıların harâret verdiğini fakat birinci derecede şeker, ikinci derecede şerbet, üçüncü derecede pekmez ve dördüncü derecede de bal gelir, dediği gibi; harâm da pislik, helâl de temizlik bakımından, derecelere ayrılır. — Her ne kadar hasır yoksa da — bizler tabibler gibi takrîben dereceleri dörde bölelim. Hasır yok dedik; çünkü her derece sayısız kısımlara ayrılabilir. Bâzı şekerin, bâzı şekerden daha çok harâret verdiği gibi... Diğer maddelerde de hüküm aynıdır.

Bunun için biz de deriz ki, kaçınmak dört mertebe üzerinedir:

1 — Âdillerin vera'i (harâmdan kaçınması). Bu vera'a riâyet etmeyen, adâletten düşer, günâhkâr ve cehennem azâbına düçar olur. Bu da fakîhlerin fetvâlarında harâm dedikleri şeylerden kaçınmaktır.

2 — Sâlihlerin vera' ve takvâsıdır. Zâhire binâen müftünün verdiği ruhsat fetvâsına rağmen şübheli görülen şeylerden kaçınmaktır. Zirâ umûmiyetle üzerinde şübhe edilmektedir. İşte buna sâlihler vera'ı denir ve ikinci derecede gelir.

3 — Fetvâ yönünden harâm olmamakla berâber, helâl olduğunda da şübhe yok; fakat harâma yol açmak tehlikesi vardır. Yâni hiç bir beis olmayan şeyi beis olur korkusu ile terketmektir. Bu da müttakîlerin vera'ıdır.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لا يبلغ العبد درجة المتقين حتى يدع ما لا بأس به مخافة ما به بأس

1- BİLGİSİZ 7- FIKIH ALİM
2- BİLGİSİZLİK 8- SAKINMA
3- DURU 9- TAKVALI
4- DOKTOR
5- KAPSAMA

«Kul, tehlikeli şeye düşerim diye, tehlikeli olmayanı terketmedikçe, müttakilerden olamaz» (377) buyurmuştur.

4 — Kendisinde bir beis olmadığı gibi, beis olacak bir şey'e de yol açmaz, fakat Allah'a ibâdette, Allah rızâsından ve takvâ niyetinden başka bir şeyi içine alan veyâ kerâheti kolaylaştıracak şeylere ve isyâna ihtimâli bulunan şeyleri yemekten kaçınmak. Bu gibi yemeklerden kaçınmak da sıddıklar vera'ıdır.

Delil ve misâlleri ile açıklamasını yapmadan, mücmel olarak helâlin dereceleri bunlardır. Fısk ve fücûru atmak ve âdil olabilmek için, birinci derecede anlattığımız harâmdan sakınmak şarttır. Birinci derecedeki harâm, pisliği itibâriyle de pek çok derecelere ayrılır. Meselâ Mu'atâtın câiz olmadığı yerlerde mu'atât yolu ile alınan, fâsid bir akid de harâmdır; fakat cebren ve gasben alınan gibi değildir. Gasb sûretiyle alınan daha kötüdür; çünkü bir malı zorla almakta meşrû olan kazanç yolunu terk ile başkasına eziyet vardır. Mu'atât yolu ile yapılan alış - verişte eziyet yoktur; ancak kulluk vazifesini terketmek vardır. Bunun gibi, Şeri'atin bâzılarında ve'îd ve bâzılarında şiddet kullanması ile bilinir. Bu husûs, «Tevbe Kitâbı» nda küçük günâhlarla büyük günâhların farkını anlatırken, açıklanacaktır. Hattâ; yoksuldan, sâlih kimseden ve yetimden zulüm ile mal almak; kuvvetliden, zenginden ve fâsıktan zulüm ile mal almaktan daha ağır ve daha kötüdür. Zirâ eziyet olunanın hâli ile eziyet dereceleri değişir.

Bunlar, habis ve harâmın tafsîlâtında ihmâl edilmeleri uygun olmayan ince noktalardır. Eğer âsilerin dereceleri ihtilâf etmese, Cehennem'in derekeleri de ihtilâf etmezdi. Harâmda şiddeti doğuran sebebleri bildirdikten sonra, artık bunları sayı ile sıralamak, delilsiz dâva ve gönül arzûsundan başka bir şey değildir. Zarûret karşısında yemeğe mecbûr kaldığımız ölü eti, başkasının hakkı veyâ harâm olan avlardan hangisini tercih etmemiz lâzım geleceğindeki hüküm, harâm olan şeylerin bâzısı bâzısından daha habis olduğunu sana gösterecektir. Biz, şimdi bunlardan bir kısmını takdim edelim.

HARÂMDAN KAÇINMAKTAKİ DÖRT DERECENİN MİSAL VE DELİLLERİ

1 — Birinci derece, adâlet vera'ıdır. Yâni âdil olabilmek için sakınılması zarûri olan birinci derecedeki harâmlar: Şartlarının birini kaybettiği için zikri geçen altı bölümden birine girip de fetvânın ha-

(377) Tirmizi, İbn Mâce ve Hakim, Atiyye bin Urve'den rivâyet etmişlerdir.

1-İĞRENÇ, MEKRUH DUŞ 2-MUHTASAR 3-GÜNAH 4-ZİNA
5-ADALETLİ 6-BOZUK 7-ANLAŞMA 8-ZORLA
9-H-CÜ CİLDİN 4-Cİ KİTABI 10-FESATÇI 11-İSYANKAR 12-AŞAĞ
13-KÖTÜ

râm dediği her şey, mutlak harâmdır. Onu irtikâb edene fâsık ve âsi denir. Zâten mutlak harâm demekten, bunu kastediyoruz. Bunlar açık ve meydânda olduğu için, misâl ve şâhid istemezler.

2 — İkinci derece, şübheli şeyler bâbında geleceği gibi, kaçınılması vâcib değil; belki kaçınılması müstehâb olan şeylerdir. Bâzı şübheli şeyler var ki, onlardan kaçınmak vâcib olduğu için, onlar da harâm bölümüne girer. Bir kısmı da kaçınılması mekrûh olan şeylerdir. Bunlardan kaçınanlara vesveseli insânlar denir. Sâhibinden kaçmış bir hayvanı avlarım korkusu ile, avcılıktan çekinenler gibi... Bu ise, açık bir vesvesedir. Bâzıları, kaçınması vâcib değil, müstehâbdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يُرِيبُكَ

«Sana şübhe, kuşku ve ıztırap veren şeyi bırak da kuşku vermeyen şeyi yap» (378) buyurması, buna dâirdir. Yine:

كُلْ مَا أَصْمَيْتَ وَدَعْ مَا أَنْمَيْتَ

«Hemen yakaladığın avı ye; fakat yaraladıktan bir müddet sonra ölü olarak bulduğun avı yeme» (379) hadis'i de buna dâirdir. Buradaki emir ve nehiyler nedb içindir. Çünkü yaraladığın ve sonradan ölü olarak bulduğun av, belki başka bir sebebten ölmüştür. Onun için **«Onu yeme»** buyurmuştur. Bizim ihtiyârımız, aşağıda açıklayacağımız gibidir ki, hattızâtında harâm değildir. Fakat terki sâlihler vera'ıdır. Resûl-i Ekrem'in: **«Şübhe ettiğin şeyi terk et»** emri tenzîhîdir, tahrimî değildir. Zîrâ diğer rivâyetlerde:

كُلْ مِنْهُ وَإِنْ غَابَ عَنْكَ مَا لَمْ تَجِدْ فِيهِ أَثَرًا غَيْرَ سَهْمِكَ

«Kaybolduktan sonra bulduğun zamân, üzerinde senin attığın oktan başka bir ârıza yoksa, onu ye» (380) diye vârid olmuştur.

---

(378) Nesei ve Tirmizi sahih olduğunu söyleyerek, Hâkim, Hasan b. Ali (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

(379) Taberânî «Evsat» ında, İbn Abbâs (R.A.) dan ve Beyhâkî de mevkûf olarak rivâyet etti.

(380) Hanefilerde, yaraladığı avı durmadan tâkib ederse, ölü olarak bulsa da ondan yer. Fakat tâkibden vazgeçer, sonra ölü olarak bulursa, yiyemez.

1-İŞLEME
2-YASAKLAR
3-SAKINMA
4-TEMİZ OLUŞ
5-HARAM OLUŞ

Bunun için Resûl-i Ekrem, Adîy b. Hâtem'e (381) avcı köpek hakkında:

«وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ»

«Köpek avladığı hayvandan yedi ise, ondan yeme» (382), çünkü onu kendisi için avladığından korkarım, buyurmuştur. Bu nehiy, bu korku sebebiyle olduğu için, tahrîmi değil; tenzîhidir. Zîrâ Resûl-i Ekrem, Ebû Sa'lebetü'l-Huşenî'ye (383):

«Terbiyeli kelbin avladığından ye» buyurdu. Ebû Sa'lebetü'l-Huşenî: «Köpek bu avdan yedi ise de yiyeyim mi?» sorusuna, cevâben: «Yedi ise de sen yine ye» buyurdu. Adîy'e: «Yeme», Sa'lebe'ye: «Ye» buyurması, Adîy'in vaziyeti müsâit olup vera'a dayanabilmesi, Sa'lebe ise, fakir olup bu vera'a tahammül edememesi bakımındandır.

Hikâye olunduğuna göre, Tâbiînden olan Muhammed b. Sirin küçük bir şübhe üzerine — ki ulemâ onda bir beis olmadığında ittifak etmişti — dörtbin dirhemi, arkadaşına terketmiştir. Şübheli şeylerin derecelerini açıkladığımız zamân, bunların da misâllerini vereceğiz. Şübheli olduğu hâlde kaçınılması vâcib olmayan her şey, işte şu av eti gibidir.

3 — Üçüncü derece: Bu derece müttakilerin vera'ıdır. Buna Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

«لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ دَرَجَةَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ مَخَافَةَ مَا بِهِ بَأْسٌ»

«Kul, beis olan şey'e düşmek korkusu ile beis olmayan şey'i terketmedikçe, müttakiler derecesine yükselemez» (384) hadîs'i şehâdet etmektedir. Hattâ Hz. Ömer (R.A.): «Harâma düşmemek için, helâlin onda dokuzunu terkederdik» demiştir. Bunun, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet edildiğini söyleyenler de vardır. Ebû'd-Derdâ (R.A.): «Takvânın tamâmı, zerre miktar şübheli olan şeylerden sakınmakla

---

(381) Meşhûr sahâbidir. Arkadaşları irtidâd etmiş iken kendisi İslâmiyette sebât etti. Irak fütûhâtında ve Hz. Ali muhârebelerinde bulundu. 120 yaşında iken Hicri 68 yılında vefât etti.

(382) Ebû Dâvûd, Amr b. Şu'ayb ve Ebû Sa'lebe'den «senedi-i ceyyid» ile; Beyhâki de mevkûf olarak rivâyet etti.

(383) İsminde pek çok ihtilâf var. Bir adı Cürsûm'dür. Babasının ismi de ihtilâflı olup adı Nâşir'dir. Huneyn savaşına hazırlık esnâsında Müslümân oldu. Resûl-i Ekrem onu kendi kavmine gönderdi. Şam'da secdede iken 75 Hicri'de öldü.

(384) Hadisi Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, Atiyye bin Urve'den rivâyet etmişlerdir

1-YASAK 2-KÖPEK 3-TAKVALI

mümkündür. Hattâ kendisiyle cehennem arasında perde olması için, harâm olur korkusu ile bâzı helâlleri de terketmesi lâzımdır» demiştir. Bunun için bâzı kimseler yüz dirhem alacaklarına karşılık doksan dokuzunu kabûl edip birini iâde etmişlerdir.

Bâzıları da, aldığını biraz noksânına kabûl eder ve verdiğine bir miktar ilâve ederlerdi. Bununla kendilerini Cehennem ateşinden korumağa çalışırlardı.

O kapıyı açmakla daha ilerisine gidip, vera'ın kaybolması tehlikesine binâen, fetvâ bakımından helâl olup, insânların aldırış etmediği bâzı husûslardan kaçınmak da bu mertebededir. Ali b. Muid'den (385) rivâyet edilen şu vak'a, takvânın bu mertebesindendir: Ali, kira ile oturduğu evde yazdığı bir yazıyı kurutmak için evin duvarından bir miktar toprak almağı düşündü. Tam bu sırada: «Başkasının hakkıdır, nasıl alabilirsin?» diye hâtırından geçti ise de, «Bu kadar topraktan ne çıkar?» diyerek aldığı toprak ile kâğıdını kuruttu. Gece rüyâsında, karşısına bir adam dikildi ve: «O bir miktar toprağın ne demek olduğunu yarın öğrenirsin» dedi. Şübhesiz bununla azâb olur mânâsı anlaşılmaz; belki takvâ ve vera'da bulunduğu mertebeden düşmüş olur demektir.

Hz. Ömer'den (R.A.) rivâyet edilen şu vak'a da, vera'ın bu mertebesindendir: Bir defâ Bahreyn'den Hz. Ömer'e (R.A.) bir miktar misk gelmişti. Hz. Ömer:

— Tartmasını becerebilen bir kadın olsa da bunu terâzi ile taksim ederek münâsip olan herkese hissesini versem, dedi. Hz. Ömer'in zevcesi Âtike:

— Ben terâzi ile bölmesini güzel beceririm; ver tartıp böleyim, dedi, Hz. Ömer sükût etti. Bir müddet sonra tekrâr sordu, Âtike de tekrâr etti. Sonra Hz. Ömer (R.A.):

«— Hayır, senin tartıp bölmeni istemiyorum; çünkü sen tartarken eline ve terâziye bulaştırır, sonra da vücûduna sürersin ve bu sûretle hakkından fazlasını almış olursun» dedi. Ömer b. Abdülâziz'in huzûrunda âmmeye âit misk tartılırken, herkesten fazla koku almamak için burnunu tıkardı. «Niçin böyle yapıyorsunuz?» diyenlere: «Zâten bundan istifâde, kokusunu almakla olur» derdi. Hz. Hasan (R.A.) henüz küçük yaşta olduğu hâlde sadaka hurmalarından bir tâne eline almıştı. Resûl-i Ekrem:

---

(385) Bağdad'lıdır. Nûh'un oğludur. Sika'dandır. Mısır'a hicret etti ve Hicrî [illegible] da orada öldü.

كخ كخ

«At, at» (386) buyurdular.

Şu da vera'ın bu mertebesindendir: Zâtın biri ölüm döşeğinde yatan bir adamın yanında bulunuyordu. Adam ölünce, bu zât: «Işığı söndürün; çünkü ışık vereseye intikâl etti ve veresenin hakkıdır» dedi. Süleyman Teymi, Nuaymetü'l-Attâr'ın şöyle dediğini nakledıyor: Hz. Ömer (R.A.), âmmenin malı olan bir miktar kokuyu, taksim etmek üzere, hanımı Atike'ye vermişti. Atike, benim hisseni verirken ellerine bulaşan kokuyu başörtüsüne sürdü. Eve geldiğinde, Ömer (R.A.) kendisine: «Bu koku nedir?» diye sorup, mes'eleyi öğrenince, kokuyu toprağa sürmekle yok etmiştir. İşte bu, Hz. Ömer'in (R.A.) vera' ve takvâsıdır. Şübhesiz, başörtüsünü yıkayıp kokuyu oradan yok etmekle müslümânların eline bir şey geçmez; ancak, daha ilerisine varmamak üzere, hanımına bir ders olmak için böyle yapmıştır.

Ahmed b. Hanbel'in şu beyânatı da vera'ın bu nev'indendir: Ahmed b. Hanbel'e: «Adam pâdişah gelecek diye buhurdanlıkla câmii kokutuyor; buna karşı ne yapmalıyız?» diye sormuşlar, Ahmed b. Hanbel: «Buhurdan, ancak kokusu ile istifâde edilir. Koku ise insânın elbisesine de siner. Adamın belki rızâsı var, belki yok. Rızâsı olmazsa, bu harâma yaklaşır. Bunun için adamın işi bitinceye kadar câmii terketmek daha uygundur» dedi. Yine Akmed b. Hanbel'e: «Hadis yazılı kâğıtları yolda bulan bir kimse, bu hadisleri yazıp aldıktan sonra sâhibine teslim etse, olur mu?» diye sormuşlar, Ahmed b. Hanbel: «Müsâade almadan yazıp alamaz» demiştir. Çünkü sâhibinin müsâade edip etmiyeceği şübhelidir. Şübheli olan her şey harâm olduğuna göre, bu, birinci dereceye de girer.

Süs ve ziynetten sakınmak da bu nev'idendir. Çünkü ziynet, her ne kadar mübâh ise de, daha ileri gidilmesinden korkulur. Yine Ahmed b. Hanbel'e tüysüz na'lin giymekten sorduklarında: «Gerçi ben giymem fakat çamurdan korunmak için giyilebilir; ziynet için olursa uygun olmaz» diye cevâb vermiştir.

Hz. Ömer'in (R.A.) çok sevdiği bir âilesi vardı. Onun yüzünden iltimâs ile belki haksızlığa düşerim korkusundan, Halife olduğu zamân, bu kadını boşamıştı. Bu da mezkûr takvâ ve vera' nev'indendir. Bütün bunlar, kendisinde beis olan bir şeye düşmek korkusu ile lâbe's şeylerden kaçınmaktır.

---

(386) Buhâri, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.

1-SAKINMA 2-GEÇME 3-BÖLME 4-RİCA 5-ADI GEÇEN 6-GİYİ

Mübâh olan şeylerin çokları, insânları tehlikeye götürür. Hattâ bekârların çok yemesi ve koku sürünmesi de böyledir. Çünkü çok yemek; şehveti tahrik eder, şehvet insânı düşünmeğe, düşünce bakmağa, bakmak da daha başka şeylere sevkeder. Yine bunun gibi zenginlerin apartmanlarına, süs ve ziynetlerine bakmak, haddi zâtında mübâhtır; fakat bunlara bakmak hırs ve onda olan gibisinin kendisinde de olmasını istemekle insânı kötülüklere sevkeder ki, bu bakımdan o da mahzûrlu olur. Bütün mübâhlarda hüküm böyledir. İhtiyâç ânında muhtâç olduğu miktar ile yetinmez ve kaçınmak sûretiyle gaailelerden korunmazsa, sonu tehlikeli olur. Şehvet hissi ile alınan her şey bunun gibidir. Ahmed b. Hanbel, köşeleri sıvamağı bile uygun bulmamıştır. Taban kısmını sıvamakta, topraktan korunmak gibi bir fayda var; fakat duvarı sıvamakta süsten başka bir fayda yok, demiştir. Hattâ câmi'leri sıvayıp süslemeği de kabûl etmemişti. Bu görüşüne, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Efendimizin:

لَا عَرِيشَ كَعَرِيشِ مُوسَى وَإِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ مِثْلُ الْكُحْلِ يُطْلَى بِهِ

«Musâ'nın gölgeliği gibi gölgelik olmaz, yani en güzel gölgelik, Musâ'nın gölgeliğidir. O da çerçöpten yapılmış, el, tavanına değer bir kulübecikten ibâret idi; sürme gibi hafif sıvamıştı» (387) hadis'i ile delil çekti. Mescid-i Nebevi'nin sıvanması istendiği zamân, Resûl-i Ekrem, bu beyânâtı ile onu men'etmiştir. Selef, ince kumaştan elbiseyi de hoş görmemişlerdir: «Elbisesi incelenin, dîni de incelir» demişlerdir. Bütün bunlar, daha ilerisine gidilmesinden korkulduğu içindir. Çünkü insân nefsi mübâh şeyler ile şübheli şeylere aynı şekilde heves eder. Şehvet, müsâmaha ile karşılaşınca, ileri doğru gider. Onun için, takvâ korkusu bütün bunlardan çekinmeyi iktizâ etmiştir. Bu gibi ihtilâflı şeylerden âzâde olan her helâl, üçüncü derecede temiz olan helâllerdendir. O da, ma'siyete götürmeyen helâldir.

4 — Dördüncü derece, sıddıkların vera'ıdır. Sıddıklara göre helâl, sebeblerinde ma'siyet olmayan, kendisiyle isyân yapılmayan, şimdi veyâ gelecekte kendisiyle nefsânî arzûları tatmin etmek kasdedilmeyen; yalnız Allah rızâsı, ibâdete kuvvet olmak ve bunlar için hayâtı devâm ettirmek maksadıyle te'mîn edilen maldır. Bunlar, Allahü Teâlâ'nın:

(387) Dârekutnî, Ifrâdında Ebû'd-Derdâ'dan (R.A.) rivâyet etti. Diğer rivâyet yolları da vardır...

2- KIMILDATMA 6-RAHATLANDIRMA
1- MAKSAD
3- HOŞ GÖRÜLÜK
4- GEREKLİ
5- İSYAN

قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

«Allah de de, sonra onları kendi batakhklarında bırak oynasınlar» (6 - En'am: 91) âyet-i celilesine uyarak, Allah için olmayan her şeyi harâm tanımışlardır. Bu mertebe, kendi nefsâni arzûlarından tecerrüd ederek, tamâmen Allahü Teâlâ'ya bağlanan muvahhidler rütbesidir. Şübhe yok ki, ma'siyete ulaştıracak olan şeyden kaçınan, ma'siyet ile kazanılacak olan şeyden de kaçınır.

Yahya b. Kesîr'den (388) rivâyet edilen şu hikâye, bu dördüncü mertebedendir: Yahya b. Kesîr, bir gün müshil almıştı. Hanımı: «Bu müshilin daha iyi te'sîr etmesi için evde biraz gezinmen lâzım» deyince, Yahya: «Otuz senedir ben hesâpsız adım atmış değilim. Bu gezintimin dini bakımdan bir ehemmiyeti olmadığı için, ben boşa adım atmam» dedi. Seriyyü's-Sakati: «Bir gün dağ başına çıktım. Orada bâzı kurumuş bitkilerden yedim ve akan sulardan içtim. Kendi kendime, "Bundan daha helâl yemek olmaz" dedim. Tam bu sırada başka bir ses duydum: "Bu dağa çıkabilecek kudret ve kuvveti sana veren kimdir?" Bu sesi duyunca, söylediğime pişmân oldum» demiştir.

Zünnûn-i Mısrî'den rivâyet edilen şu hikâye de bu kısımdandır: Bâzı âlimlerce verilen bir fetvâ sebebiyle tevkif edilen Zünnûn-ı Mısrî, günlerce aç kalmıştı. Kadının biri gardiyan vasıtasıyle ona bir tabak yemek gönderdi. Zünnûn, yemeği yemedi. Sonra: «Zâlim adamın eliyle geldiği için yemedim» diyerek, kadından özür diledi. İşte bu, takvânın ve şübheli şeylerden kaçınmanın son haddidir.

Bişr-i Hâfî'nin, emirler tarafından açılan kanallardan su içmemesi de, yine bundandır. Her ne kadar aslında su, temiz ise de, harâm paradan verilen ücret ile su yolu açıldığı için, içmesinden çekinirdi. Hattâ bâzıları, (yine Bişr-i Hâfî'dir) aslında helâl olduğu hâlde, bu yolda bulunan bağların üzümünden yemezdi. Halbuki bu, o suyu içmekten de çok daha ehvendir. Yine bâzıları, Hac yolunda zâlimler tarafından hazırlanan kaplar içinde bulunan sulardan dahi içmezlerdi.

Fakat Zünnûn-ı Mısrî'nin gardiyan eliyle gelen yemekten yeme-

---

(388) Aslen Nisaburludur. Ahmed b. Hanbel: «Horasan, İbn Mübârek'den sonra Yahya gibisini yetiştirmemiştir. Muhammed b. Eslem Tûsî: Resûl-i Ekrem (S.A.V.)'i rü'yâmda gördüm: kimden rivâyet edilen hadîs'i yazayım, dedim. Resûl-i Ekrem: «Yahya'nın rivâyetini yaz» buyurdu. dedi.» Yahya Benî Temîm'den ve sika'dandır. İlim, din, fazilet ve ihlâs bakımından, zamanının önde gelenlerindendi. Elbisesini Ahmed b. Hanbel'e vasiyyet etmişti. Ahmed, cübbesini kabûl etti. Kâmil bir zât idi. dedi. 142 Hicride doğdu ve 224 de öldü.

1- SOYUNMA 2- BİRLİK OLAN 3- İSYAN 4- İLAÇ 5- İHATS
6- HAKİM 7- AŞAĞI

mesi, bütün bunların fevkindedir. Çünkü gardiyanın eli harâmdır denemez, fakat kab harâmdır denebilir. Gardiyanın kusûru varsa o da, harâm gıda ile beslenmiş olmasındadır. Böyle bir el ile gelen yemeği kabûl etmemenin, vera'ın son haddi olmasında şübhe yoktur. Harâm gıdanın kendisine kuvvet vermesi korkusu ile Ebû Bekir'in (R.A.) içtiği sütü kusması da bundandır. Halbuki kusması, çıkarması borç değildi.

Mescid'de oturup dikiş dikenin aldığı helâl parayı kabûl etmemesi de bundandır. Ahmed b. Hanbel, mescid'de oturup dikiş dikmeği kerih görürdü. Kendisine, yağmurdan kaçarak mezarların gölgesine sığınıp dikiş dikenlerin aldıkları paradan sorduklarında, «Mezarlar âhiret işi olduğu için orada oturulması mekrûhtur» dedi. Yine, malını şübheli gördüğü bir adamın ateşi ile yakılan lâmbasını söndürmüş ve tandırda şübheli para ile alınmış bir odun bulunduğu için ekmeğini orada pişirmekten kaçınmıştır. Bâzıları da sultanların ışığında ayakkabılarını tâmirden kaçınmışlardır. İşte bunlar, âhiret yolcuları için, vera'ın ince noktalarıdır.

Bu husûsta sözün doğrusu şudur: Vera'ın başlangıç ve son haddi vardır. Vera'ın başlangıcı, fetvânın harâm dediği şeylerden kaçınmaktır. Buna adâlet vera'ı denir. Vera'ın son haddi de, Allah için olmayıp, şehvet hissi ile aldığı yahut bir kerâhet ile elde ettiği veyâ onun sebebiyle kerâhete düştüğü şeylerden kaçınmaktır. Buna da sıddıklar vera'ı denir. Bu ikisinin arasında ihtiyâti dereceler vardır. Kişi, dünyâda ne kadar titiz davranırsa, âhirette o nisbette hafifler, sevâbı ağır gelir ve Sırât köprüsünü kolaylıkla geçer. Harâmı ve kötülüğü irtikâb nisbetinde cehennemin derekeleri ayrıldığı gibi, harâm ve şübhelerden kaçınmak nisbetinde cennetteki dereceleri de fark eder. Gerçeğin bu olduğunu bildikten sonra, muhayyersin; istersen son derece ihtiyâtlı davran ve istersen müsâmahalı ol. İyi bil ki, ihtiyâtlı davranman lehinde, müsâmahalı davranman ise aleyhindedir.

1-ÜST 2-SAKINMA 3-KÖTÜ 4-MEKRUH OLUŞ 5-HOSSAS 6-İŞLEME 7-AŞAĞI 8-DEĞMECE 9-HOŞ GÖRÜLÜK

İKİNCİ BÂB

İKİNCİ BÂB, ŞÜBHELİ ŞEYLERİN DERECELERİ, KAYNAKLARI VE BUNLARI HELÂL İLE HARÂMDAN AYIRAN HUSÛSİYETLER BEYÂNINDADIR.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

الحلال بين والحرام بين وبينهما أمور مشتبهات لا يعلمها كثير من الناس، فمن اتقى الشبهات فقد استبرأ لعرضه ودينه ومن وقع في الشبهات وقع في الحرام كالراعي حول الحمى يوشك أن يقع فيه

«**Helâl belli, harâm da bellidir. Ancak aralarında** (helâl mi harâm mı belli olmayan) **şübheli bir takım şeyler vardır ki, insânların çoğu onları bilemez. Şübhelerden sakının, hem dînini, hem de ırzını korumuş olur. Koru etrâfında güdülen koyunun koruya düşme tehlikesi olduğu gibi, şübhelere düşenin de harâma düşmesinden korkulur»** (389) hadîs-i şerîfi, üç kısmın bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu üç kısımdan müşkül olanı, ekseriyetin bilemediği şübheli şeylerdir. İşte bunu açıklamak ve bunun yüzünden perdeyi kaldırmak lâzımdır. Çünkü ekseriyetin bilemediğini azınlık bilebilir. Buna göre deriz ki:

Mutlak helâl, zâtında ve kazancında harâm veya kerâhetini[1] gerektirecek şeylerden tamâmiyle arınmış olan servetlerdir. Bu da gökten yağan yağmuru, başkasına âit olmayan yerden ve vâsıtasız olarak kendi eliyle alması gibi. Bu su, hiç şübhesiz helâldir.

Sırf harâm, harâmlık vasfında asla şübhe olmayan şeylerdir. Şaraptaki sarhoşluk, idrârdaki necâset[2] gibi yahut memnû[3] yollardan;

---

(389) Buhârî ile Müslim, Nu'man b. Beşir (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

1-MEKRUHLUK 2-PISLIK 3-YASAKLANMIŞ

zulüm, ribâ ve benzeri vâsıtalarla kazanılan servetler gibi. İşte bunlar, helâl ve harâm olmak üzere belli iki taraftır.

Başka bir şey'e ihtimâli olup, o ihtimâle delâlet eden bir sebeb olmadığı hâlde hükmü meydanda olanlar da helâl veya harâmdan birine katılır. Meselâ kara ve deniz avı helâldir. Avlanan balığın başkasının torundan yine suya kaçmak, avlanan geyiğin başkasının elinden kaçma ihtimâlleri olmakla beraber, buna delâlet eden bir delil olmadığı için, bunlar da helâldir. Artık bu gibi uzak ihtimâlleri düşünmek, vesveseden başka bir şey değildir. Buna biz, vesvese vera'ı deriz. Yağmur suyunda düşünülemez. Çünkü bu, delili olmayan boş bir vehimdir. Şâyet bu av hayvanlarında yara, damga, çül veya benzeri ele geçtikten sonra üzerlerinde ancak bulunabilecek olan bir nişan bulunsa, o zamân, bu düşüncede hakıı olabilirdi. Meselâ yaban geyiğinin üzerinde bir yara bulunsa, bunun, ele geçtikten sonra dağlanmış olmak ihtimâli olduğu gibi başka yara da olabilir. Bu iki ihtimâle binâen, vera' mahalli sayılabilir. Fakat böyle bir delil olmadığı zaman, olmayan şey'in delil olma ihtimâli, yok olan şey'in var olma ihtimâli gibidir. Bu ihtimâl, evini âriyet aldıktan sonra, adamın oradan ayrılması ile, «Bu adam belki öldü de bu mal vereseye intikal etti» deyip vesveseye kapılmak gibidir. Çünkü adamın öldüğüne dâir ne kat'i, ne de şübheli bir delil vardır.

Zirâ şübhe şekden doğar, şek ise karşılıklı ve denk olan iki sebebin doğurduğu iki itikattan meydâna gelir. Sebeb olmayınca aslında bir kanâat olmaz. İtikad olmayınca da o kanâat, diğer kanâate tekaabül eder denemez. Çünkü aslında yoktur ki, şek olsun. Bunun için deriz ki, üç veya dört rekât kıldım diye şübhe edenler, üç kıldıklarını kabul ederler. Zirâ üç kıldıklarında şübheleri yoktur. Dördüncü rekât şübheli olduğu için kılınmamış sayılır (390). Bir insâna on sene evvel kıldığı bir öğle namâzını, «Üç mü kıldın, dört mü kıldın?» diye sorsalar, kat'i cevâb veremez. Kat'i cevâb veremediği için, üç olması da câizdir. Fakat bu cevâz, bir şek değildir. Çünkü onu üç olarak kabul etmesi için bir sebeb yoktur. Sebebsiz vehim ile tecvizi karıştırmamak için, şekkin hakîkatini böylece anlamalısın. Binâenaleyh, bu kısımlar da mutlak helâle katılır.

Her ne kadar helâl olmak ihtimâli mümkün ise de, helâl olduğuna delâlet edecek bir sebebi bulunmayan şeyler de mutlak harâma katılır. Kendisinden başka vârisi olmayan mûrisinin bir tarafa gitmesi ile kendi elinde bulunan malını, belki ölmüştür, vesvesesine kapılarak yemeğe kalkışması gibi. Adamın bu emâneti yemeğe kalkışması, doğrudan doğruya kat'i harâmı yemesi demektir. Çünkü bu,

---

(390) Hanefîlerin bu husustaki görüşünü namâz bahsinde izâh ettik.

1-FAİZ 2-İŞARE 3-TAKVA 4-YER 5-GEÇME 6-KARŞILAMA
7-ASLI OLMAYAN 8-CAİZ GÖRME, İZİN VERME
9-BUNDAN DOLAYI 10-MİRAS BIRAKAN

delilsiz bir ihtimâldir. Bu gibi ihtimâlleri şübheden saymak doğru değildir. Şübhe, vaziyeti bizce belli olmayan ve iki tarafı da iktizâ edecek sebeblerin muârazasından meydâna gelen bir neticedir. İki tarafı müsâvi olmayan şeylerde şübhe olmaz.

ŞÜBHENİN KAYNAKLARI BEŞTİR:

BİRİNCİ MENŞE'

Birinci menşe': Helâl ve harâmın sebeblerinde şek etmektir (391).

Bu sebebler, ya müsâvi veya biri diğerinden kuvvetli olur. Sebeblerin ikisi müsâvi olduğu zaman, önce bilinmiş olanı tercih edilir ve o, şek ile terkedilmez. Mûteber delillerden meydana gelmek sûretiyle, iki ihtimâlin birisi daha kuvvetli olursa hüküm, kuvvetli olan delilindir. Bu anlattığımız, ancak misâl ve şâhidleri ile anlaşılır.

O hâlde biz de bunu dörde taksim edelim:

Birinci kısmı, önceden harâm olduğu bilinmiş iken, sonradan helâl olduğunda şek edilen şeydir. Bu, şübheli olduğu için, yine bundan kaçınmak vâcib ve buna cür'et etmek harâmdır.

Misâli: Attığı mermi ile yaraladığı avını suya düştükten sonra ölü olarak bulmak gibi. Bu av, aslında harâm idi. Ancak usûlüne uygun şekilde öldürülürse helâl olur. Avın, aldığı yara'dan veya sudan öldüğü şübheli oldu. Binâenaleyh, yakîn, şek ile zâil olamıyacağı için, asıl hürmeti bâki kaldı ve bu av, harâm oldu. Abdestsizlikte, pislikte ve namâz rekâtlarında olduğu gibi. (Meselâ, abdestsiz olduğunu biliyor ve fakat abdest alıp almadığında şübhe ediyorsa, abdest alır; abdestli olduğunu biliyor fakat abdesti bozulup bozulmadığında şübhe ediyorsa, abdest almaz. İki veya üç rekât kıldığında şübhe ediyorsa, iki rekât kat'î olduğundan, iki rekât üzerine devâm eder; çünkü yakîn, şek ile zâil olmaz.) Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) Adiy b. Hâtem'e:

لَا تَأْكُلْهُ فَلَعَلَّهُ قَتَلَهُ غَيْرُ كَلْبِكَ

«Onu yeme; başka bir köpek onu öldürmüş olabilir» (392) hadis'i bu kabîldendir. Hattâ Resûl-i Ekrem'e bir şey gelip, bunun he-

(391) Şek, herhangi bir şeyin olup olmamasında tereddüt etmek ve hiç bir tarafını tercih etmemek demektir.

(392) Buhârî ile Müslim, Adiy b. Hâtem (R.A.) den rivâyet etmişlerdir.

diye veya sadaka olduğunda şübhe ettiği zamân, sormadan ondan yemezlerdi (393). Resûl-i Ekrem, bir gece çok sıkıntılı idi. Zevcelerinden biri: «Bu geceniz sıkıntılı geçti» diye sorunca, Resûl-i Ekrem:

﴿ أَجَلْ، وَجَدْتُ تَمْرَةً فَخَشِيتُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ ﴾

«Bir hurma buldum, onun sadaka hurması olmasından korktum» buyurdu (394).

Diğer rivâyette: **«Onu yedim, fakat sadaka hurması olmasından korktum»** buyurdu.

Abdurrahman b. Hasene'nin anlattığı şu vak'a da yine bundandır: Abdurrahman diyor ki: Resûl-i Ekrem ile bir seferde idik. Acıktık. Bir yerde konakladık. Orada pek çok keler vardı. Onları avlayarak tencerelere koyduk. Pişerken, Resûl-i Ekrem:

﴿ أُمَّةٌ مُسِخَتْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ هٰذِهِ ﴾

«Beni İsrâil'den bir cemâat mesh-i sûret olmuştu. Korkarım ki bu kelerler onlardandır» (395) buyurdu. Bunun üzerine biz de tencereleri boşalttık. Sonra Allahü Teâlâ, mesh edilen insânların üremediklerini kendisine bildirdi (Resûl-i Ekrem, bunu daha önce bilemiyordu). Önce onlardan çekinmesi, bu eşyada aslolan helâl olmamaları ve boğazlanmakla helâl olmalarındaki şekki idi.

İkinci kısım, helâl olduğu bilinip, harâm olmasında şübhe edilenlerdir. Bunda aslolan, helâl olmasıdır ve hüküm, helâl olmasınadır. Meselâ, evli olan iki kişinin yanından bir kuş uçup gitse, bunlardan biri: «Bu uçan kuş karga değilse, âilem üç talâk ile boş olsun.» diğeri de: «Bu uçan karga idiyse, benim âilem üç talâk ile boş olsun» dese, bu vaziyet karşısında kuş uçup gittiği ve ne olduğu bilinemediği için, hiç birisinin âilesi boş olmaz. Fakat vera', ikisinin de âilelerini boşayıp yeniden evlenmelerindedir. Mekhûl, bu mes'elede, içtinab etmekle emretmiştir. Şa'bî de, münakaşa eden iki kişiden birisinin diğerine: «Ne hasûd adamsın» demesi üzerine, öteki: «Hangimiz daha hasûd ise âilesi üç talâk ile boş olsun mu?» dese, diğeri de «Olsun» diye kabul etse, hangisinin daha hasûd olduğu bilinemediğinden ikisinin de

---

(393) Buhârî, Ebû Hüreyre (R.A.) den rivâyet etmiştir.

(394) Ahmed bin Hanbel, Amr b. Şuayb (R.A.) den hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

(395) İbn Hibbân ve Beyhakî, Abdurrahman (R.A.) dan rivâyet etti. Beyhakî: «Hasendir» dedi. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce de Sâbit b. Zeyd'den biraz farklı rivâyet ettiler. Buhârî: «Sâbit'in rivâyeti daha sahihtir» dedi.

âilelerinden ayrılmaları için fetvâ vermiştir. Şâyet bu husûsta, vera'ı nazarı itibâre aldı ise, doğru, fakat mutlak harâm olduğunu kasdetti ise, doğru değildir; çünkü su, necâset, hadeş ve namâz bahislerinde geçtiği gibi yakîn, şek ile zâil olmaz. Bu da aynı mânâdadır.

Şâyet, «Bu mes'ele ile o mes'eleler arasında ne münâsebet var?» dersen, bilmiş ol ki, münâsebete ihtiyâç yok. Bâzı sûretlerde münâsebet olmadan da aynı şey lâzım gelir. Meselâ, temiz olduğunu bildiği bir suyun, necis olmasında şübhe ederse, ondan abdést alması câizdir. Bu, câiz olduğuna göre, içmesi neden câiz olmasın? İçmek de câiz olduğuna göre, yakînin şek ile zâil olamıyacağı teslim edilmiş olur. Fakat burada ince bir nokta var. O da, --bu suyun benzeri olan-- âilesini boşayıp boşamadığında şübhe etmesidir. Burada aslolan, onu boşamadığıdır. Karga mes'elesinin benzeri de iki kaptan birisinin necis olduğunu kat'î olarak bilip, hangisinin olduğunda tereddüt etmesidir. İçtihâd edip, birisinin temizliğine hüküm vermeden hiç birini kullanamaz. Çünkü birisinin temiz, diğerinin pis olduğuna dâir iki yakîn olduğuna göre, istishâb, yâni şey'i olduğu gibi bırakmak, bât:l olur. Bu talâkda da hüküm aynıdır ve kat'î olarak kadının biri boştur; fakat hangisinin boş olduğunda iştibah vardır.

Deriz ki, Şâfiîler, kaplardan üç şekilde ihtilâf ettiler. Bir kısmı, içtihâddan evvel birini temiz kabûl eder. Diğer bir kısmı da, temiz olduğu hakkındaki yakîne karşılık, pis olduğunda da hâsıl olan yakîn karşılığında, içtihâdın bir değeri yoktur, kaçınmak lâzımdır, der. Mûtediller ise, içtihâd ederek, birini temiz olarak kabûl eder ve doğrusu da budur. Lâkin, bunun asıl benzeri, iki âilesi olan bir adam: «Bu uçan karga idiyse, Zeyneb; karga değil idiyse, Âişe boştur» demesidir. Bu mes'elede bu adam, iki âilesini birden saklayamaz; çünkü muhakkak birisi boştur. Birini de tercih edemez; çünkü uçtuğu için kuşun ne olduğu bilinemiyeceğinden, tercîh bilâmüraccih lâzım gelir. O hâlde her ikisinden de ayrılması zarûrî olur. Bu hüküm, bir kişi ile, ayrı ayrı iki kişi arasında değişmiş oluyor. Zirâ bir kişiye iki âilesi de harâm olur. Fakat ayrı ayrı iki kişiden hiç birinin âilesi kendisine harâm olmaz. Zirâ bir karga olmadığına kaanidir.

Şâyet, buna göre biri temiz diğeri necis olan iki kap, ayrı ayrı iki şahsın olsa, içtihâda lüzûm kalmadan, herkes «Benim kabım temizdir» diyerek abdest almalarının câiz olması lâzım gelir. Çünkü temiz olduğu kanâatinde idi, şübhe ise şimdi hâsıl oldu, dersen:

Deriz ki: Bu ihtimâl de fıkıhta mevcûttur. Fakat bence râcih olan, memnu' olmasıdır. Burada, şahısların ayrı ayrı olmaları ile bir şahıs olması arasında fark yoktur. Çünkü, abdestin sıhhati için, mülkiyet şart değildi. Başkasına âit olan su ile kendi suyundan abdest

alması arasında fark yoktur. Mâlikiyyetin değişmesinden bir şey fark etmez. Ama başkasının âilesi ile münâsebet kuramaz. Aynı zamanda, necâsette bâzı alâmetlerin rolü vardır. Bundan dolayı orada içtihâd mümkündür. Fakat talâkda böyle bir belirti olmadığı için, içtihâda ihtiyâcı yoktur. Ama kat'î olarak birinin temiz, diğerinin pis olduğu bilinen iki kaplarda, necâsetin kuvvetini def'etmek için kat'iliğe daha yakın olan veyâ çalkanan ve benzeri alâmetlerle içtihâd ederek istishâbı takviye etmesi vâcibdir. İstishâb ve tercih yolları fıkhın mühim mes'elelerindendir. Fıkıh kitâblarında bu husûsa dair geniş bilgi verdik, burada usûl ve kaaidelerine işâret etmekle yetiniyoruz (395).

Üçüncü kısım, asloları harâm olmasıdır. Fakat zann-ı gaalib ile helâl olmasını iktizâ eden bir sebeb kendisine ârız olmuştur.

İşte bu, meşkûktür. Gaalib olan, helâl olmasıdır. Buna bakılır: zann-ı gaalib, şer'an mûteber bir sebebe dayanıyorsa, helâl olmasını tercih etmekle berâber, bundan kaçınmak vera' olur.

Misâli: Avcı, yaraladığı avını kaybetti. Sonra da ölü olarak buldu. Avcı'nın verdiği yaradan başka, ölümüne sebeb olacak yarası da yok; fakat düşmek veya bilinemeyen başka bir sebeble de ölmek ihtimâli vardır. Şâyet, avcının verdiği yaradan başka bir ârızası bulunursa, o zamân, birinci kısma girer. Bu, üçüncü kısma giren hayvan hakkında İmam Şâfiî hazretlerinin (R. Aleyh) görüşü çeşitli ise de muhtâr olanı, helâl olmasındadır. Çünkü avcının hayvana verdiği yara, ölümü için açık bir sebebtir. Diğer sebebler ise zayıf ve uzak ihtimâllerdir. Yakîn, şek ile zâil olmaz.

Şâyet, İbn Abbâs'ın (R.A.): «Yakaladığını hemen ye! Aradan zaman geçtikten sonra ölü olarak bulduğunu yeme!» demesi ve Hz. Âişe'nin (R.A.): «Adamın biri, Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) ölü bir tavşan ile gelerek:

— Biliyorum, bu, attığım okun yarasıdır, bununla öldü, demesi üzerine, Resûl-i Ekrem:

---

(395) Mütekellimin ve Hanefiler istishâbı kabûl eder; fakat Şâfiîlere göre İSTİSHÂB hüccettir. İstishâb demek varlığı bilinip, yokluğu bilinmeyen bir şeyi isbât etmek demektir. Meselâ, bir şeyin varlığı bilindiği hâlde sonradan yok olduğu bilinmezse, var olduğunda zan hâsıl olmuştur. Zan ile amel vâcib; o hâlde o şey'in subûtu da vâcibdir. Şâfiîlere göre istishâb vâcib olmasa, dinin esâsı yerleşmezdi. Çünkü dinin aslı nübüvvettir. Nübüvvet ise mu'cize ile yerleşmiştir. Mu'cize de âdete muhâlif bir iştir. Âdetler yerleşmezse, mu'cize onu hark edemezdi. İşte istishâb budur. Tercih, iki emâreden birini takviye etmektir. Kat'î hükümlerde tercih olmaz. Kıyasları tercih, ya illetleri veyâ illetlerin delili, hükmün delili veyâ hükmün keyfiyeti sebebi, yahûd illet, hüküm, ıtırad ve fürû'da usûlün muvafakatı sebebiyledir.

— **Hemen mi yakaladın, yoksa zamân geçtikten sonra ölü olarak mı buldun?** diye sordu.

— Hayır, sonradan ölü olarak buldum, deyince, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللَّيْلَ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللهِ لَا يُقَدِّرُ قَدْرَهُ إِلَّا الَّذِى خَلَقَهُ فَلَعَلَّهُ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ شَىْءٌ

— **Geceler, Allahü Teâlâ'nın yaratıklarıdır. Onlar hakkında hükmü ancak, onları yaratan verebilir. Bu hayvanın ölümüne başka bir şey de sebeb olabilir** (397) buyurduğu rivâyeti ile, terbiyeli köpek, umûmiyetle hataya düşmediği ve ayırdığını sâhibi için ayırdığı hâlde, onun hakkında yine Resûl-i Ekrem'in Adîy b. Hâtem'e:

وَإِنْ أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنِّى أَخَافُ أَنْ يَكُونَ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ

«**Avından köpek yedi ise, ondan yeme! Çünkü bıraktığını kendisi için ayırdığından korkarım**» (398) buyurması, helâlliğin tahakkuk etmesi, bütün sebeblerin tahakkukuna bağlı olduğunu; sebebin tamâmı ise, başka bir ârıza olmadan ancak atılan merıni ile öldüğünü kat'î olarak bilmekle mümkün olduğunu bize göstermektedir. Sebebin tamâmında, hattâ helâl veya harâm olarak ölümünde şek edildi. Bu ise, saatinde helâl olarak öldüğü tahakkuk ettikten sonra, ârız olan bir sebeb ile helâl veya harâm olmasında şek edilen gibi değildir, dersen:

Deriz ki: İbn Abbâs (R.A.) ile, Resûl-i Ekrem'in, (S.A.V.) bundan nehyetmeleri, tahrimi değil — vera'a binâen — tenzihîdir. Çünkü:

«**Üzerinde senin okundan başka bir eser bulamazsan, kaybolduktan sonra da ölü olarak bulsan, yine o avdan ye**» (399) rivâyeti de vardır. Bu, pek yakında bizim anlattığımız mânâya bir tenbihtir. Biz şöyle demiştik: Sonradan ölü olarak bulunan av hayvanında, avcının verdiği yaradan başka bir yara daha bulunursa, o zaman sebebler muâraza eder. Sebeblerin muârazası ile, hangi yaradan öldüğü hakkındaki zanlar da muâraza eder. Şâyet avcının verdiği yaradan başka bir yarası bulunmazsa, muâraza kalmaz ve kendi verdiği yaradan

(397) Hadisi, Hz. Âişe (R.A.) değil, Mûsâ b. Ebî Âişe rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Dâvûd ve Beyhakî de rivâyet etmişlerdir. Buhârî, mürsel olduğunu söylemiştir.

(398) Buhârî, Müslim ve diğerleri Adiy (R.A.)'den rivâyet etmişlerdir.

(399) Buhârî ile Müslim, Adiy b. Hâtem (R.A.)'den rivâyet etmişlerdir.

öldüğü ihtimâli kuvvetlenir. O zamân, haber-i vâhid, kıyâs-ı maznûn, umûmat-ı maznûne ve benzerleri ile istishâb üzerine hükmolunduğu gibi, burada da bu galebe-i zan sâyesinde istishâb ile hükmeder ve hayvanı helâl kabul ederiz.

Yarayı aldığı ânda ölmemiş olması, ölüm sebebinde şübhe uyandırmak için kâfidir, demek, doğru değildir. Çünkü ölüm sebebi olan yaralamak tahakkuk etmiştir. Başka bir sebebin karışmış olması çok şübheli ve çok uzak bir ihtimâldir (buna kıymet verilmez). Bu söylediğimizin doğruluğuna, yaralanıp kaybolduktan sonra ölü olarak bulunan bir adamı, yaralayan kimseye kısasın vâcib olmasında fakihlerin ittifâkı, delâlet etmektedir. Halbuki değil o kaybolan, ortada bulunan da aldığı heyecânın te'sîriyle kalb sektesi ve benzeri sebeblerden ölmüş olabilirdi ki, bunları kimse nazar-ı itibâre almamıştır. Çünkü nazar-ı itibâre alınsa, ölümle kısas hükmünü verebilmek için, ya adamın boğazını kesmek veya vurduğu ânda öldürmüş olmasını şart koşmaları icâb ederdi ki bunu hiç kimse söylememiştir. Halbuki kısas da şübhe üzerine kurulmuştur. Bunun gibi, hiç canlanmadan veya canlandıktan sonra daha önce başka bir sebebten ölmek ihtimâli, yine mevcûd iken, Besmele ile kesilen hayvanın karnından ölü olarak çıkan yavrunun temizliğine hükmedilmiş ve bu uzak ihtimâller nazar-ı itibâre alınmamıştır. Yine bunun gibi, rahimdeki çocuğun, hiç canlanmamak veya daha önce başka bir sebebten ölmek ihtimâli mevcûd iken, bunlar nazar-ı itibâre alınmadan, çocuğun düşmesine sebebiyet verene cezayı vermişlerdir. Hüküm, zâhire göredir. Delil olmayan sebebler, yukarıda da anlattığımız gibi, vehim ve vesveseden ileri gitmez. İşte, burada da hüküm böyledir.

Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.), avından yiyen köpek hakkında:

«Korkarım, geri bıraktığını kendisi için bırakmıştır» buyurmasında, Şâfiî'nin iki sözü vardır. (Biri helâl olmasında, diğeri harâm olmasındadır.) Biz, harâm olmasını tercîh ederiz. Çünkü burada deliller muâraza hâlindedir. Zîrâ muallem köpek (400), bir âlet ve bir vekil gibidir. Avını, sâhibi için alıkoyduğu zaman, helâl olur (aksi takdîrde helâl olmaz). Hattâ muallem köpek, kendi başına ava çıkarsa getirdiği av, sâhibine helâl olmaz. Çünkü bu avı, kendisi için avlamıştır. Sâhibinin işâreti ile gittikten sonra avını yiyen köpeğin, bu hareketi, önce sâhibinin âleti ve vekili olarak yola çıktığına; sonraki avını yemesi ise, kendi nâm u hesâbına, çalıştığına delâlet etmekte-

---

(400) Hanefilerde; köpeğin muallem sayılması için, üst üste üç def'a yakaladığı avını yemeden sâhibine getirmelidir. Köpeğin, avladığının helâl olabilmesi için, aklı başında olan bir kimsenin bağlı bulunduğu muallem köpeğini, avı gördüğü zamân, besmele ile salıvermesi lâzımdır.

dir. Sebeblerin muâraza etmesiyle ihtimâller de muâraza etti. Aslolan, bu hayvanın harâm olması idi. Helâl olması şartına riâyetle avlanmasında idi. Bu şart bulunamadı, aslı olan harâmlık istishâb edildi ki, bu şek ile zâil olmaz. Bu, tıpkı, bir adam bir câriye satın almak için başka birini vekil etmesine benzer. Adam câriyeyi almış, fakat bu câriye kendisi için mi, yoksa kendisini vekil eden adam için midir? Bunu haber vermeden öldüğü için, vekil eden adamın, bu câriyeyi kullanması helâl olmaz. Çünkü vekil, câriyeyi, müvekkili için alabileceği gibi, kendisi için de alabilir. Câriyeyi kim için aldığına dâir delil olmadığından, müvekkiline kullanması helâl olmaz. Bu ise, üçüncü kısımdan değil, birinci kısımdandır.

Dördüncü kısım, önceden helâl olduğu ma'lûm iken, sonradan şer'an müteber bir sebeb olan zann-ı gaalib ile kendisine harâmlık ârız olan şeydir. Artık burada istishâb, yâni, onu olduğu gibi helâl kabûl etmek hükmü kalkar ve harâm olması ile hükmedilir. Çünkü istishâb, zann-ı gaalib karşısında zayıf düştüğü için, hükümsüz kalır.

Bunun misâli; Galebe-i zannını iktizâ eden açık bir alâmete dayanarak kaplardan birinin pis olmasına hükmetmesi gibidir. Artık bu kaptan ne içebilir, ne de abdest alabilir. Yine bunun gibi, bir adam: «Ahmed, kendi başına bir adam öldürebilir veyâ bir av avlayabilirse, karım boş olsun» der. Ahmed de bir adamı veya bir avı yaralar ve yaralanan adam veyâ av gözden kaybolduktan sonra ölü olarak bulunursa, adama karısı harâm olur. Çünkü zâhiri delil, adamın kendi başına onu öldürmüş olmasındadır.

İmâm Şâfiî, sel birikintilerinde bulunan bozulmuş bir suyun fazla beklemek veya necâset karışmak sebebleriyle bozulmak ihtimâlleri olmakla, hiç bir tarafını tercih edecek bir delil bulunmadığından, kullanılmasıyle; fakat bir yaban geyiğinin bu suya akıttığını gördükten sonra suyun bozulmuş olması, yine iki ihtimâlin biri ile ise de, idrâr ile bozulmuş olması daha kuvvetli olduğundan, istimâlinin câiz olmaması ile hükmetmiştir. Bu anlattığımızın misâli ve zannın galebesi, müşâhedeye istinâd edilen yerlerdedir.

Müşâhedeye istinâd etmeyen galebe-i zanna gelince: Asıl helâlliğin bununla zâil olup olmıyacağında, Şâfiî'nin görüşü ihtilâflıdır. Çünkü İmâm Şâfiî, müşriklerin ve şarapçıların bardaklarından alınan abdestin, kazılmış mezarlıkta ve pisliğe bulaşmış sokaklarda kılınan namâzın câiz olup olmamasında ihtilâf etmiştir. Buna, mezheb imâmları: «Asıl ile zann-ı gaalib muâraza ettiği zaman, hangisi tercih edilir?» mes'elesi adını vermişlerdir. Bu hüküm, şarapçıların kaplarından su içmenin helâl olup olmamasında câridir. Zirâ necesin içilmesi de câiz değildir. Buna göre, necâset ile hillin me'hazı birleşiyor.

Birinde tereddüt, diğerinde de tereddüdü gerektirir. Burada da Şâfiî'-nin tercih ettiği, birincinin aksine olarak, asıldır; galebe-i zan değildir. Alâmet, alınan madde aynına taallûk etmediği zamân, aslın ortadan kalkmasını gerektirmez ve bunun delili, şübhenin ikincisi olan ihtilât [karışıklık] ta anlatılacaktır.

Bu beyânatımızla, kendisine zan veyâ harâm edici bir şeyin karışmasında şek edilen helâl ile, helâl edici veyâ zannın karışmasında şek edilen harâmın hükümleri açıklanmış ve şey'in kendisindeki alâmete dayanan zan ile, şey'in kendisindeki alâmete dayanmayan zan arasındaki fark anlaşılmış oldu. Şu dört bölümde helâl olması ile hükmettiğimiz her şey, birinci derecedeki helâller meyânındadır. İhtiyât olan, bunları terketmek ve bunlara yaklaşmamaktır. Bunlara ikdâm edenler müttakî ve sâlihlerden olamaz. Belki kendilerine şer'i'at hükmünde azâba müstahak, fâsık, âsi kimselerdir diye hükmedilemeyen âdiller meyânına girerler. Ancak vehim ve vesvese diye ayırdığımız bölümlerden kaçınmak, hiç bir sûretle vera'dan değildir.

İKİNCİ MENŞE'

Şübhenin ikinci kaynağı, ihtilâttan [karışıklıktan] doğan şek'-dir.

Meselâ: Helâl ile haram birbirine karışır ve bunları yekdiğerinden ayırmak mümkün olmaz. Bu ihtilât, her iki taraftan veya yalnız bir taraftan bir çok sayıların yahut muâyyen sayıların birbirine karışması ile olur. Bu ihtilât, — ya sıvılarda olduğu gibi — bu şudur, bu da şudur, denemiyecek şekilde tamâmen birbirinin içine girer yahut — köle, ev ve at gibi maddelerde olduğu gibi — ayınlarını ayırd etmek mümkün ise de, hangisinin pis olduğunu ayırmanın mümkün olmaması gibi, şeylerdir. Bu şekilde karışanların ya aynı maksûddur —alım satım eşyâsı gibi— yahut aynı maksûd değil —eşyânın alım satımını sağlayan para gibi— dir. Bu taksimattan üç kısım meydâna çıkmış oldu.

Birinci kısım, helâl ile harâmın —muâyyen sayılarla— birbirine karışmasıdır. Besmele ile kesilen bir koyunun, murdar olan bir koyun veya on koyun ile; süt annenin, on kadın ile karışmış olması yahut, iki kız kardeşten birini nikâh edip, hangisi olduğunu seçememesi gibi, şeylerdir. İşte bütün bunlar, bilittifak, kaçınılması gereken şübhelerdir. Çünkü bu husûslarda ne alâmet var ne de içtihâda mecâl. Muâyyen sayılarla karışırsa, hepsi bir şey gibi olur. Burada tahlîl ile tahrimin kuvveti karşılaşır. Burada önce helâl iken sonra ha-

râm olan — Uçan kuş mes'elesinde karılarından birinin boş olması gibi — ile helâl olmadan önce harâm ile karışan — alacağı kadınlar arasına süt annesinin karışması gibi — arasında fark yoktur. Fakat bu anlattığımız, istishâb bahsinde geçen karılarından birinin boş olması gibi, tahrimin ârız olmasında müşkül olur.

Şöyle ki harâm ile helâl olmak ihtimâli aynı kuvvette karşılaştıkları için, istishâb tarafı zayıf düştü. Bundan dolayı helâl olması ile hükmedilmedi. Şeri'at nazarında tehlike tarafı gaalib olduğu için, tercihan harâm olmasına hükmedilmesidir. Bu anlattığımız, sayılı olan helâl şeylerin sayılı olan harâm şeylerle karıştığı zamândır. Sayılı olan helâl şeyler, sayısız olan harâm şeyler arasına karıştığı zamân, yine bunlardan kaçınmanın evlâ olduğu meydândadır.

İkinci kısım, sayılı harâmların sayısız helâller arasına karışmasıdır. Bir veyâ on tâne süt annenin bir şehir kadınları arasına karışması gibi. Artık bu vaziyet karşısında bu şehir kadınlarından hiç birini almamak lâzım gelmez; dilediğini alabilir. Bu husûsta helâl olanların çok olmasını illet olarak göstermek, doğru değildir. Çünkü öyle olsa, bir tâne harâm, dokuz tâne helâl arasına karıştığı zamân, onlardan evlenmenin câiz olması lâzım gelir, halbuki bunu hiç kimse tecviz etmemiştir. İllet, galebe ve ihtiyâcın her ikisidir. Çünkü herhangi yönden olursa olsun, bir mahremi kaybolan kimseye evlenme kapılarını kapamak mümkün değildir. Yine bunun gibi, dünyâ malına harâm karıştığını kat'i olarak bilen kimseye, alış-veriş ve yemeği terketmesi lâzım gelmez. Çünkü bunlarda güçlük var, dinde ise güçlük yoktur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) zamânında bir kalkan ve bir de aba çalınmıştı. Buna rağmen bu cins malları alıp satmaktan kimse geri durmamıştır. Her çalınan şey için de hüküm aynıdır. Ribânın şüyûu da bunun gibidir. Para alım satımına mâni değildir. Ne Resûl-i Ekrem (S.A.V.), ne de diğerleri para alım satımını terketmişlerdir.

Hülâsa: Dünyâyı harâmdan temizlemek için bütün insânların günâhı terketmeleri lâzımdır. Bu ise muhâl gibi bir şeydir. Bütün dünyâda böyle bir şart aranamıyacağına göre, bir şehirde de böyle bir şart aranmaz. Ancak, muâyyen kimseler arasında olursa, o zamân bunlardan sakınmak mümkündür. Yoksa umûmî ahvâlde bu gibi şeyleri nazar-ı itibâre almak vesveseden başka bir şey değildir. Çünkü böyle bir şey Resûl-i Ekrem (S.A.V.) ve sahâbeden rivâyet edilmediği gibi, hiç bir asırda ve hiç bir millette de duyulmamıştır.

Şâyet, her şeyin sayısı Allah katında ma'lûm ve hattâ bir şehir ne kadar büyük de olsa nüfûsu belli ve sayılması mümkündür. O hâlde mahsûr ile gayr-ı mahsûru nasıl ayırd edeceğiz? dersen, bilmiş ol

ki, bu gibi şeyleri tâyin mümkün değil, belki takribi olarak zaptedilirler.

Bir araya toplanmış olanlar kalabalık olur, bir bakışta kolaylıkla sayılamıyacak kadar, yâni bin ikibin civârında olursa, işte bunlar gayr-ı mahsûr, yâni sayılamıyacak kadar çoktur, denebilir. Fakat kolaylıkla sayılabilecek kadar, on ve yirmi civârında olurlarsa, bunlar mahsûrdurlar. Bu iki taraf arasında mahsûr ve gayr-ı mahsûr sayılacak orta dereceler de vardır. Bunlar da zan ve tahmin ile bir tarafa katılırlar. Şek eder ve bir tarafı tercih edemezse, o zamân kalbine danışır. Günâh, kalbin çarpmasındadır. İşte bu makaamda Resûl-i Ekrem (S.A.V.), Vâbisa'ya:

اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَوْكَ وَاَفْتَوْكَ وَاَفْتَوْكَ . هـ

«Kalbine danış, her ne kadar sana fetvâ verirlerse de, her ne kadar sana fetvâ verirlerse de, her ne kadar sana fetvâ verirlerse de» (401) buyurmuştur.

Birinci sebebde anlattığımız dört kısımda da aynı şekilde açık olarak müsbet ve menfi tarafları bulunduğu gibi, her ikisine ihtimâli olan orta dereceleri de vardır. Müftü, zan üzerine fetvâ verebilir. Fakat fetvâ isteyen, bir de kalbine danışmalıdır. Şâyet gönlü mutmain olmamışsa, Allah katında mes'ûldür. Müftünün bu gibi ruhsat fetvâsı, kendisini bu mes'uliyetten kurtarmaz. Çünkü müftü, zâhire göre fetvâ verir, bâtınını Allah bilir.

Üçüncü kısım, sayısız harâmların, sayısız helâller arasına karışmış olmasıdır. Zamânımızdaki servetler gibi. [Gazâlî'nin asrı.] Buraya kadar anlattığımızdan çıkarılan neticeye göre, sayılı olan harâmlar, sayılı olan helâller arasına karıştığı zamân hepsi harâm olduğu ve orada harâm olmaları ile hüküm verdiğimiz gibi, sayısız harâmların, sayısız helâller arasına karışması ile aynı hükmü vermemiz gerekiyorsa da, buradaki görüşümüz, tamâmen onun aksinedir.

Şöyle ki: Bu sayısız harâmlar, sayısız helâller arasına karıştığı zamân, bunlardan helâl ve harâm ihtimâli olan muâyyen bir tânesini alıp yemek, harâm değildir. Ancak bu maddenin harâm olmasına delâlet edecek delil bulunursa, o zamân harâm olur. Böyle bir delil bulunmadığı zamân, onu terketmek vera'dandır. Fakat bunu almak helâldir ve yiyen de fâsık değildir. Bu alâmetler de, zâlim bir sultandan

---

(401) Bu hadisi İmâm Ahmed bin Hanbel «Müsned» inde Vâbise'den rivâyet etmiştir. Ayrıca daha evvel C. 1, Sf. 56'da geçmişti.

alınanlar gibi, aşağıda anlatacak olduğumuz eser ve kıyâsın delâlet ettiği şeylerdir.

Eserin bu mânâya delâleti:

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) ve Hulefa-i Râşidîn devrinde, zimmilerin ellerinde dolaşan ribâ ve şarap paraları, ganimetten ve diğer mâllardan çalınan mâllar arasına karışmıştı. Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

أول ربا أضعه ربا العباس

«İlk kaldırdığım ribâ, Abbâs'ın ribâsıdır» (402) buyurduktan sonra, insânların hepsi ribâyı terketmemişlerdi. Nitekim şarap içmeyi ve diğer günâhları terketmedikleri gibi. Hattâ Ashâb'dan birisi şarap sattı. Hz. Ömer (R.A.) bunu duyunca: «Allah'ın rahmetinden uzak kalası, müslümânlar arasında şarap satmağı ilk icâd eden bu adam olmuştur.» dedi. Çünkü şarabın harâm olması ile parasının da harâm olduğunu anlayamamıştı. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إن فلانا يجر في النار عباءة قد غلها

«Falan adam, çaldığı aba sebebiyle Cehennem'e sürüklenmiş oldu» (403) buyurdu. Yine muhârebe meydânında öldürülen bir müslümânın eşyâları arasında iki dirhem değerinde olmayan ve bir yahudiden çaldığı anlaşılan bâzı taşlar bulundu. Yine bunun gibi. Sahâbe-i Kirâm bâzı zâlim emirlere yetişti. (Muâviye'nin oğlu) Yezid'in adamlarının Medine'yi yağma etmeleri (ve orada adam öldürmek ve benzeri kaleme alınamıyacak kötülükleri irtikâb edip hayvanlarını Mescid-i Resûle bağlamaları) esnâsında da kimse çarşı pazarda alış-verişten geri durmamıştır. Halbuki bu yağma hareketi üç gün devâm etmişti. Bu vaziyet karşısında alış-verişten geri duranlar, parmakla gösterilecek kadar az ve ciddî vera' sâhibi kimselerdi. Çoğunluk, çekinmeden alış-verişine devâm etmiştir. (Bütün bunlar, bu üçüncü kısmın helâl olduğunu göstermektedir.) Selef-i sâlihînin borç tanımadığını borç kabûl eden ve şerî'attan onların anlamadığını kendisinin anladığını sanan, aklî muvâzenesini kaybetmiş vesveseli bir insândan başka bir şey değildir. Şâyet, bu gibi husûslarda onların görüşlerine ziyâde etmek câiz olsaydı, onların ittifâkından başka bir mesnedi olmayan diğer husûslarda da onlara muhâlefet câiz olurdu. Meselâ nikâhın harâm olmasında, büyük annenin, anne gibi olması:

(402) Müslim, Câbir (R.A.)'den rivâyet etmiştir.
(403) Buhârî, Abdullah b. Ömer (R.A.)'den rivâyet etmiştir.

mirasta torunun oğul gibi sayılması, domuzun tüy ve yağının da eti gibi harâm olması, ribânın hadis'de anlatılan altı maddeden diğerlerine de şâmil olması, bütün bunlar, onların ittifâkı iledir. Onlara muhâlefet, mümkün değildir; çünkü onlar şerî'atın ahkâmını diğerlerinden daha iyi anlamakta daha öndedirler.

Kıyâsın delâleti:

Şâyet, bu kapı açılacak olsa, ticârî ve benzeri bütün muâmelelerin durması iktizâ eder. Bu ise, âlemin harâb olmasına sebeb olur. Çünkü kötülük insânlarda gaalibdir. Alış - verişin şartlarına tamâmen riâyet etmezler. Bu hâl, karışıklığa mutlaka sebebiyet verir ve bu sûretle ya bütün insânların yediği harâm olur yâhut tamâmen ticârî muâmele felce uğrar.

Şâyet, helâl olan bir çok keler arasına mesh olmuş olan bâzı kelerlerin karışmış olmasını düşünerek ve bu keler, belki mesh olmuş kelerdendir diyerek, Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) keleri yemekten kaçınması bu üçüncü kısmın harâm olmasına delildir; denirse, deriz ki: Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) çekinmesi harâm olması bakımından değil, vera' cihetindendir veyâ kelerdeki acâib şekil, mesh olduğuna delâlet etmesi bakımındandır. Bu ise, alınan şey'in aynına delâlettir/ (Zâten harâm olduğunu ifâde edecek açık bir delili olan şey, harâmdır.) Şâyet, Resûl-i Ekrem ve Sahâbe devrinde bu gibi harâm olan şeyler, helâl olanlara nisbeten çok azdı, onun için nazar-ı itibâre alınmayabilirdi. Halbuki zamânımızda muâmele bozukluğu, ticârî şartlara riâyetsizlik, ribânın çokluğu ve zâlim sultânların mâllarının karışıklığı sebebiyle harâm, helâlden çok daha fazla olmuştur, buna ne buyurulur? Harâm olduğuna dâir açık bir delili bulunmayan helâl midir, dersen: Derim ki: Yine harâm değil, belki helâldir. Ancak evlâ olan bu gibi şeyleri terketmektir ve bunlara yanaşmamak vera'dır. Şübhesiz harâmı çok olan şeylerdeki vera', harâmı az olan eşyâdaki vera'dan daha mühimdir. Bu, böyle olmakla berâber, asıl cevâbı şudur: «Zamânımızdaki servetlerin ekserisi harâmdır» demek, kesir ile ekser —çok ile daha çoğu— anlamamaktan doğan, galat bir ifâdedir. İnsânların ve hattâ fakihlerin pek çoğu, nâdir yâni az olmayan her şeyi ekser —yâni pek çok— zannederler ve bunları karşılıklı iki kısım diye düşünür, aralarında üçüncü bir kısmın bulunduğunun farkında olmazlar. Halbuki işin esâsı böyle değil; bunlar, az, çok ve daha çok olmak üzere üç kısma ayrılır. Meselâ: İnsânlar arasında hünsâlar az, hastalar ve yolcular çoktur. Nitekim hastalık ve yolculuk umûmi özürlerdendir, denir. Hastalıklar meyânında istihâza yâni kadından devâmlı kanın akması hastalığı azdır. Hastalığın az olmadığı

ma'lûm olduğu gibi, ekseriyetin hasta olmadığı da meydândadır. Demek ki hastalık daha çok değil, belki çoktur. Musâhhele yolu ile bir fakîh, insânlarda hastalık ve yolculuk gaalibdir dediği zamân, az değil, demek ister, yoksa bu mânâyı murâd etmeyip, cidden daha çok olduklarını kasdederse, galat etmiş olur. Çünkü dâimâ sağlam ve mukîm olanlar daha çoktur. Yolcu ile hastalar çok, müstahâza ve hünsâlar ise azdır. Şu mukaddime anlaşıldıktan sonra deriz ki: Harâm, daha çoktur, diyenin sözü bâtıldır. Çünkü «harâm daha çoktur» diyenin dayanağı, zaleme ve yardımcılarının çokluğu, ribâ ve fâsid muâmelelerin çoğaldığı ve zamânımıza kadar gelen karışık mâlların artmış olduğudur.

Birinci dayanağı olan, zâlim ve yardımcılarının daha çok olduğunu iddiâ etmesi, çürüktür. Çünkü kahr ve galebe sâhibi olan zâlimler, diğer halkın onda biri nisbetinde değildir. Zîrâ yüzbinlerce askeri bulunan bir sultânın mâlik olduğu bölge, milyonlarca insânı içine almaktadır. Hattâ bir vilâyetin nüfûsu bile bütün me'mûrlarından daha çok olabilir. Şâyet, sultânların sayısı mâiyyetlerinden çok olsa, hepsi helâk olurdu. Çünkü o zamân bir kişinin on kişiyi tam bir refâh içinde bakması lâzım gelirdi ki, buna imkân yoktur. Onlardan yalnız birinin nafakası ancak binlerce mâiyyeti tarafından te'min edilebilir. Hırsız ve eşkiyâlarda da vaziyet aynıdır. Nüfûsu kalabalık olan bir şehirde, hırsızlık yapanlar, nisbeten çok az kimselerdir. İşte, bu dâvaları bâtıldır.

İkinci dayanakları olan, ribâ ve fâsid muâmelenin çokluğuna gelince, bu da çoktur, fakat daha çok değildir. Zîrâ müslümânların çoğu, şerî'atın ahkâmına uygun bir şekilde ticâret etmektedir. Bu ahkâma uymayanlar, onlara nisbetle azdır. Hattâ ribâ ve fâsid muâmele sâhibinin bile sahîh olan muâmelelerini araştırırsak, yine sahîh muâmelesi, fâsid olan muâmelesinden çoktur. Bütün muâmelesi çürük olan bir insân düşünmek güçtür, böylesi olsa da pek azdır. Böylesi çok olsa da yine daha çok değildir. Her ne olursa olsun, bir adamın meşrû ticâreti, meşrû olmayan kazancından çoktur ve bu, biraz düşünebilenler için kat'îdir. Harâm kazancın çok görülmesi, insânların ahlâkan bozulmuş olmalarındandır. Yoksa, bütün kazancı harâm olanlar azdır. Hattâ harâm, çoğaldığı gibi, zinâ, içki şâyi olduğu için onların da çok olduğunu zannetmek hatâdır. Her ne kadar bunlar, kendi aralarında çoğalmışlarsa da, içmeyen ve zinâ etmeyenler daha çok ve onlar bunlara nisbetle daha azdırlar.

Üçüncü dayanakları en çok hayâl mahsûlü olan da budur. Şöyle ki: Bütün servetler, mâdenler, bitkiler ve hayvanlardan meydâna ge-

lir. Bitkiler ile hayvanlar, üremek sûretiyle çoğalır. Meselâ bir koyun yılda bir defâ döllendiğine göre (Gazâli'nin asrından) Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) asrına kadar beşyüz olur. Bunların arasında fâsid muâmele ile alınanı, hırsızlık olanı veyâ gasb sûretiyle elde edileni bulunabilir. Bunların hepsinin alım satımı meşrûdur nasıl denilebilir? Yine bunun gibi, tohum olarak ekilen buğday dâneleri de Resûl-i Ekrem'e kadar asılları beşyüz veyâ bini bulur. Ona göre bütün bunların hepsi helâl olmadan, bugünkü dânelerin de helâl olmaması lâzım gelir. Mâdenlere gelince, bunlar başkasının eline geçmeden elde edilmeleri mümkündür ki, böyle pek az bulunur. Mâdenlerden çoğunlukla kullanılan, paralardır. Paralar da darphâneden çıkar. Darphâneler mütegallibe ve zalemenin elinde bulunur. Hattâ mâdenler de onların elindedir. Herkesi oralara yaklaştırmazlar. Fakirleri ağır işlerinde çalıştırır, sonra da mâdenleri ellerinden zorla alırlar. Bütün bunlar, inceden inceye düşünüldüğü takdirde, gerek mâden olarak çıkarılmasında, gerek darphânede basılmasında ve gerekse elden ele dolaşmasında, ribâ ve zulümden hâli bir paranın bulunması çok azdır. Buna göre helâl olarak av hayvanları ile sâhibsiz mezarlardaki bitkilerden başka bir şey kalmamış olur. Bunları te'min eden, yalnız bunlardan gıdâsını sağlayamıyacağı için, mecbûri olarak bunları satıp yerlerine üreme sûretiyle yetişen dâne ve hayvânatı alması iktizâ eder. Bu vaziyet karşısında alış - veriş, helâli verip harâmı almak olur. İşte bu gibi düşüncelerle çok miktardaki harâmın karıştığı çok miktardaki helâle harâm demek hayâllerin en uzağıdır.

Buna verilen cevâb: Bu galebe, helâle karışan harâmın çokluğundan değildir. Bunu bu kısımda değil, önce anlattığımız asıl ile gaalibin muârazası mevzûunda incelemek lâzımdır ki o, dördüncü kısımdı (Orada, delilin yakında geleceğini söylemiştik. İşte delili burasıdır.) Zirâ bu mallarda aslolan, muâmelelerde tarafların rızâsı ile şer'î tasarrufât için onları kabûl etmektir. (Bunlar, asıl bakımından helâldirler.) Fakat ârızî bir sebeb bu aslı galebe çalarak onu bozdu ve bu hâli sâlih olmaktan çıkardı da Şâfii'nin necâsetler hakkındaki verdiği iki şekil hükme benzedi. (Bunlardan en kuvetlisi aslî istishâb, yâni aslen temiz olduğunu kabûl etmektir.) Bize göre en doğrusu, görülen necâset bulunmayan âmme yolları üzerinde kılınan namâz sahîh, yağmurdan meydâna gelen çamur temiz; müşriklerin kaplarından abdest sahîh ve kabristanda namâz kılmak câizdir.

Şimdi önce bunları isbât edelim, sonra da anlatmakta olduklarımızı buna kıyâs edelim:

Bunu isbât eden deliller: Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.), müşrik bir kadının tulumundan; Hz. Ömer'in (R.A.), hıristiyan bir kadının ib-

riğinden abdest almalarıdır. Halbuki onların içtikleri şarap, yedikleri domuz eti idi. Ayrıca Şerî'atımızın necâset kabûl ettiği şeylerden de sakınmazlardı, mutlaka ellerinin pisliği kaplara bulaşırdı. Hattâ Ashâb, dibâğatlanmış hayvan derileri, boyalı ve kasarlanmış elbiseler giyerlerdi. Halbuki gerek boyaya ve gerek suya pislik karışabilirdi. Dabakları, boyacı ve kassarların hâlini düşünen, onların pislikten kurtaramıyacağını kolaylıkla anlar. Bu gibi elbiselerde temizlik, pek nâdir olduğu hâlde, sahâbe, onları giymekten çekinmez, hattâ hayvanlarla harman edilen buğdayları yıkamadan yerler, hayvanların sırtını yıkamadan çıplak ve terli oldukları hâlde üzerlerine binerler, yeni doğan ve derisi ıslak hâlde bulunan yavrulardan kaçınmazlar, yollarda yalınayak ve na'linlerle dolaşır, sonra da o na'linlerle namâz kılarlardı. Zarûret olmasa da toprak üzerinde oturur ve çamur içinde yürürlerdi. Bununla berâber görülen sidik ve pislikten son derece sakınırlardı. Yollar üzerinde it ve diğer hayvanlar dolaşırken yolların temiz olduğu düşünülemezdi. Onların zamânında sokaklar yıkanır ve diğer hayvanlar da temiz tutulurdu diye hâtırdan bir şey geçemez. Çünkü böyle bir şey yoktu ve bu, muhâldir. Bütün bunlar, onların görülen necâsetten yâhut necâset-i ayn olduğunu ifâde eden bir delil olandan kaçındıklarına açıkça delâlet etmektedir.

Evhâmdan meydâna gelen zann-ı gaalibe aslâ itibâr etmezlerdi. İşte bu, Şâfiî görüşüdür. İmâm Şâfiî tahâretin esrarı bölümünde geçtiği gibi — ister kapta isterse başka yerde olsun, az da olsa üç vasfından birini değiştirmeyen suyun temizliği ile hükmetmiştir (404). Zirâ Ashâb-ı Kirâm, hamâmlara girer ve azalan sulara muhtelif eller dalıp çıktığı hâlde çekinmeden havuzlardan abdest alırlardı. İşte bu, maksadımızı ifâde etmekte kat'iyyet kesbeder. Hıristiyanın ibriğinden abdest almanın câiz olduğu yerleşince, içmenin cevâzı da yerleşmiş oldu ve helâllikteki hüküm necâsetteki hükme mülhak oldu.

Şâyet, helâldaki hükmü harâmdaki hükme kıyâs câiz değil; zirâ onlar, tahâret husûsunda oldukça müsâmahakâr davranır, fakat harâm şöyle dursun, şübheli şeylerden bile son derece sakınırlardı. Bunun için bu kıyâs doğru olamaz, dersen:

Deriz ki: «Tahâret husûsunda genişlik gösterirlerdi» demekle, dînin direği olan namâzı, ma'siyet olduğu hâlde, necâsetle kılarlardı mânâsını kasdediyorsan, bu, ne kötü bir zandır. Bunun aksine olarak, kaçınılması vâcib olan her çeşit necâsetten, onların son derece kaçındıklarına inanmamız vâcibtir. Onların müsâmahaları, kaçınıl-

---

(404) Hanefi mezhebinin görüşünü öğrenmek için, o bahise bakınız.

ması vâcib olmayan kısımlardadır. Onların müsâmaha gösterdikleri, asıl ile gaalibin muâraza ettiği bu anlattığımız sûretlerdir. Anlaşılıyor ki, asıl ile gaalib, muâraza ettiği zamân, necis olduğuna delâlet eder bir delil olmadığı yerde gaalibe kıymet vermiyerek asıl ile hükmetmişlerdir. Takvâ yolu ile helâldeki vera'ları ve şübheli şeylerden dahi kaçınmaları, bir beis olur korkusu ile beis olmayan şeyleri terketmektir. Zirâ mâlların hükmü korkunç ve tehlikeleri büyüktür. Halbuki gemleri vurulmayan insânın nefsi o mâlâ meyleder. Tahâret ise böyle değildir. Hattâ onlardan bâz'ları, kendilerini Allah'tan meşgûl eder diye, helâlden bile kaçınmışlardır. Onlardan biri kat'i olarak temiz olduğu bildirilen deniz suyundan dahî abdest almaktan kaçınmıştır. Onun bu ayrılığı, bizim ittifakımıza engel olamaz. Halbuki biz bu husûslarda yukarıda iki seneddeki cevâblara istinâd ediyoruz. Bununla berâber onların, bu mâlların çoğu harâmdır, dedikleri de şübheden sâlim değildir. Zirâ bir mâlın aslı çok gerilere gitmekle, mutlaka aslında harâm olması gerekmez. Elde mevcûd mâlların asıllarının bâzıları harâm idiyse, bâzıları da helâl idi. Bu zamânda gasbedilenler az olup gasbedilmeyenler çok olduğu gibi, o zamânlarda da öyle idi. Her asırda her mâl böyledir. Çalınıp gasbedilen ve çürük muâmele ile elde edilenler, meşrû bir şekilde kazanılanlara nisbetle azdırlar. Bugün elimizde bulunan mâlın harâm veyâ helâl olarak hangi asıldan geldiğini kat'i olarak bilemeyiz ve çoğunun harâm olduğunu kabûl edemeyiz. Çünkü gasbolunan üremekle çoğaldığı gibi, gasbolunmayıp meşrû şekilde kazanılan da çoğalabilir. Binâenaleyh, aslı çok olanın fer'i de daha çok olur ki, aslı çok olan, meşrû kazançlardır. Aynı zamânda çalınan dânelerin çoğu ekilmek için değil, yenmek için çalınır. Helâlin aslı, harâmın aslından daha çok olduğuna göre, bu vaziyet karşısında harâm kısmı daha çoktur, nasıl denebilir? İşte, doğruyu arayan, bu açıklamamızdan daha çoğu bilmenin yolunu öğrensin. Zirâ burası ayakların kaydığı bir yerdir. Âlimlerin çoğu burada yanılırken, ya avamın hâli nice olur? Bu anlattığımız dâneler ve hayvanlardan üreyenler hakkındadır.

Mâdenlere gelince: Bunlar sâhibsiz ve başıboş kalmış şeylerdir. Türkistan ve diğer memleketlerde isteyen, bunları toplamakta serbesttir. Fakat bâzan sultânlar bunları toplayanların elinden alır ve az kısmını onlara verir. Sultânlardan mâden sâhibi olanların haksızlıkları, insânları mâdenlerden men'etmekle olur. Mâdenlerden bir kısmını alanlar, sultâna ücretini vermek sûretiyle alırlar. Bu gibi mübâh olan mallara istinâbe sûretiyle mâlik ve icar etmek sahihtir. Meselâ, sulamak için bir suyu kiralayan, o suya sâhibtir, ücrete hak kazanır. Mâdenler de aynı hükümdedir. Bu asıl üzerine teferruâta

girıştiğimizde, mâdenden çıkarılan altunun maddesinin harâm olmadığı kolaylıkla anlaşılır. Ancak imalât ücretini noksân vermekte zulüm düşünülebilir. Bu da nisbet itibâriyle azdır. Aynı zamânda altunun kendi maddesinin harâm olmasını da îktizâ etmez, belki işçinin hakkı zimmetinde kalmakla, zulmetmiş olur. Darphânelerden çıkan altun paralara gelince, bunlar da bizzât sultânın gasbedip zulm ile aldığı altunlar değildir. Belki tüccârlar da altunlarını oraya gönderir ve para olarak çıkması için darphâneyi isticar ederler. Bir miktar imalât ücretini ödedikten sonra, diğer altunlarını tartı ile alırlar. Bu da câizdir. Şimdi, zâlim sultânın altunu ile tüccârın altunlarını mukaayese edersek, yine tüccârın altunu fazla gelir. Evet, sultânlar sulta ve haşmetleri sebebiyle darphâneyi îcar edenlerden âidât alınakla onlara haksızlık eder ve pek çok vâridât sağlarlar. Sultânların bu sûretle aldıkları her ne kadar zulüm ise de, darphâneden çıkanlara nisbetle bu da azdır. Sultâna ayrılan ve darphânede kalan, yine ancak yüzde bir nisbetindedir. Buna «daha çok» nasıl denebilir? Bunlar evhâm yolu ile gönüllere giren galatlardan ibârettir. Dîni zayıf olan bâzı kimseler de bunları süslemeğe ve vera'ı takbîh ederek kapılarını kapamağa çalıştı ve servetler arasında ayırım yapanı çirkin görmeğe kalkıştılar ki bu, bid'at ve sapıklığın ta kendisidir.

Şâyet, harâm kısmını çok takdîr edip, sayısız harâmın sayısız helâle karıştığını ve aynının helâl veyâ harâm olduğunu gösterecek bir alâmet bulunmadığını kabûl ettiğimiz zamân, buradaki hüküm nasıl olacak? dersen:

Deriz ki: Bu gibi maddelere yaklaşmamak vera'dan olmakla berâber, alması harâm olmayıp helâl olmaktır. Çünkü aslı helâldir. Bu helâllik, muâyyen bir alâmet olmadan kalkmaz. Sokak çamurlarında ve daha bir çok yerlerde olduğu gibi

Yine derim ki, dünyâda mecvûd bütün servetlerin harâm oldukları kat'î olarak bilinse, geçmiş tamâmen bahşedilir ve hüküm yeniden başlar. Çünkü «Haddini tecâvüz eden, zıddına döner» küllî kaidesi vardır. Hepsi harâm olunca, hepsi helâl olur. Bunun delili, böyle bir vaziyet karşısında, beş ihtimâl vardır:

1 — İnsânların, harâm yememek için, yemeği içmeği terkedip açlıktan ölmeleri,

2 — Ölmeyecek derecede mevcûd mâldan yemeleri ve ölümü beklemeleri,

3 — Mâdemki, bütün servetler harâmdır, insânların meşrû ve gayr-ı meşrû demeden, helâl ve harâm yollarını aramadan, ihtiyâçlarını giderecek şekilde, bu mâllardan almaları,

4 — Yetecek kadarı ile yetinmeden, yeniden şartlarına riâyetle meşrû bir şekilde servet edinmeğe devâm etmeleri,

5 — Şer'î hükümlere riâyet etmek sûretiyle yalnız ihtiyâçlarını giderecek kadar bu mâllardan almaları,

Birincisi: Bu beş ihtimâlden birincinin bâtıl olduğu meydândadır. (Çünkü bu, bile bile insânın kendisini tehlikeye atması demektir ki, yasak ve harâmdır.)

İkincisi de kat'î olarak bâtıldır. Çünkü insânlar ölmeyecek derecede kazanca kendilerini bağlar ve vakitlerini bu sûretle ihmâl ederlerse, kendilerini ölüme hâzırlamış olurlar, her şey durur ve dünyâ tamâmen harâb olur. Dünyânın harâb olması ise, dinin harâb olmasıdır. Zîrâ dünyâ âhiretin tarlasıdır. Bunun gibi, hilâfet, kazâ ve siyâset hükümleri, hattâ 'dinin maslahatlarını tamâmlamak maksadıyle dünyâ maslahatlarını muhâfaza eden fıkhın bir çok hükümleri de kaybolur gider.

Üçüncü ihtimâl de bâtıldır. Çünkü o, helâl ve harâm seçmeden gelişi-güzel ihtiyâcını gidermektir. Bunda fesatçılara ve çeşitli fesat yollarına, şerî'at kapılarını kapamak vardır. Buna göre hırsızlık ve zorla almak gibi çeşitli zulüm yolları ile eller uzanmağa başlar ve bu gibi elleri geri itmek mümkün olmaz. Çünkü bu serveti ellerinde bulunduran onlar, bu mâllara bizden daha fazla hak sâhibi değil, bize harâm ise ona da harâmdır. Buna göre mâl sâhibi ancak ihtiyâcı kadarına hükmedebilir. Onun ihtiyacı varsa, bizim de ihtiyâcımız vardır. Şâyet, bizim aldığımız ihtiyâçtan fazla ise, o da aynı şekilde günlük ihtiyâcından fazlasını çalmıştır. O, günlük veyâ yıllık ihtiyâcına riâyet etmemişse, biz niye edelim? dediklerinde artık bunu önlemek imkânı olmaz. Bu hâl, şerî'at siyâsetinin butlânına ve bozguncuları bozguna teşvîk eder.

Dördüncüsü: O hâlde ancak dördüncü ihtimâl kalmıştır. O da servet kimin elinde ise o, bu servete herkesten daha lâyık olmasıdır. Onu zorla veyâ hırsızlıkla elinden almak câiz olmaz. Ancak muvafakatiyle alınır, tarafların rızâsı ise şerî'at yoludur. Rızâsı olmadan mâl sâhibinden mâlını almak câiz olmadığı yerleşince, rızânın da şerî'atta âmme maslahatı ile alâkalı çıkar yolu vardır. Bu maslahata riâyet edilmezse tarafların asıl rızâsı anlaşılmaz ve tafsîli atâlete uğrar.

Beşinci ihtimâle gelince ki, bu da yalnız ihtiyâca yetecek kadarını, şerî'ata uygun bir şekilde mâl sâhibinden almak ve fazlasına gitmemektir. Bu, âhiret yolculuğunu murâd edenler için uygun bul-

duğumuz vera' yoludur. Fakat bu zulmü fetvâya bağlamaya ve herkesi buna mecbûr etmeğe imkân yoktur. Zirâ o zamân zâlimlerin eli, insânların fazla servetlerine uzanır, hırsızlar ve gücü yetenler çalıp çırpar ve zorla başkalarının servetlerini ellerinden almaya başlarlar ve: «Bunların ihtiyâçlarından fazlasında hakları yok, bizler muhtâcız.» derler. Bu vaziyet karşısında tek bir çâre kalır. O da sultânın, mâl sâhiblerinin elinde ihtiyâçtan fazla bulunan servetlerini bir araya toplayıp herkese günlük veyâ yıllık ihtiyâcını tesbit ederek vermektir ki, bu hem çok zor, hem de mevcûd serveti zâyi etmektir.

«Sultân, bu müşkülâta katlansın.» demek doğru olmaz. Çünkü bunun uhdesinden gelemiyeceği âşikârdır.

Mâlı zâyi etmeğe gelince, «İhtiyâç miktarı» ifâdesini kullandığımıza göre, meyveler, et ve bir çok dânelerin ya denize atılması veyâ çürümeğe terkedilmesi demektir. Çünkü bunlar, zarûri ihtiyâç için değil, refâh ve genişlik için yaradılmışlardır.

Aynı zamânda ihtiyâç miktarı ile yetinmekte, Hac ve Zekât gibi mâli ibâdetlerle, mâli kefâretlerin ve servetle alâkalı bütün ibâdetlerin düşmesi lâzım gelir. Çünkü hiç kimsede ihtiyâcından fazla bir şey yoktur. Bu ise akl-ı selîmin kabûl etmiyeceği, çok çirkin bir manzaradır. Hattâ ben: «Böyle zamânda bir peygâmber gelse, yeniden işi ele alarak bütün servetler helâl kabûl edilse, nasıl muâmele yapacaktı ise, tarafların rızâlarını bulmak ve diğer yollardan sebebleri hâzırlamakla yeni bir nizâm vermesi, kendisine vâcib olurdu.» derim. «O peygambere böyle yapması vâcib olurdu.» demekle, din ve dünyâ işlerinde âmme maslahatını düzeltmek için gönderilen peygamberi kasdediyorum. Çünkü bu nizâm, yalnız ihtiyâç kadarı ile yetinmekle tamâmlanmaz. Şâyet, böyle dîn ve dünyâ işlerinde âmme maslahatını düzeltmek için gönderilmemişse, bu takdîrde, ona böyle hareket vâcib olmaz. Bununla berâber, Allahü Teâlâ'nın insânları helâk etmek için bâzı sebebler yaratmasını da câiz görürüz. Bu sûretle dünyâlıklarını kaybeder ve âhiretlerini sapıtırlar. Allahü Teâlâ, dilediğine hidâyet eder, dilediğini dalâlette bırakır, dilediğini öldürür ve dilediğini yaşatır; yaptığından mes'ûl değildir. Fakat biz, âdet-i İlâhiyye iktizâsı din ve dünyânın selâmeti için Allahü Teâlâ'nın peygamberler gönderdiğini kabûl ederiz. Çünkü gönderilen peygamberler, böyle gönderilmiştir. Peygamber (S.A.V.) Efendimiz, peygamberlerin gönderilmesine ara verildiği bir sırada gelmiştir. Çünkü Hz. İsâ'dan Resûl-i Ekrem'e kadar altıyüz seneye yakın bir zamân geçmişti. İnsânlar ikiye ayrılmış, yahudi ve putperestlerin çoğu İsâ aleyhisselâm'ı yalanlıyor, İsrâil oğulları ve diğerlerinden bir kısmı da onu tasdik ediyordu. Şimdi olduğu gibi, aralarında fısk u fücûr yaygın hâlde idi.

Hâlbuki kâfirler de şerî'atın fer'î hükümleri ile mükelleftirler (405). Servet ise, İsâ aleyhisselâm'ı tasdik edenlerin elinde bulunduğu gibi, tekzib edip yalanlayanlarda da vardı. Hz. İsâ'ya inanmayanlar, onun şerî'atiyle amel etmiyor, o'na inananların tasdikleri olmakla berâber, Şer'î hükümleri tamâmen tatbik etmiyorlardı. Nitekim, Peygamber'e daha yakın olduğumuz hâlde şimdiki insânlar da aynı vaziyettedir. Görülüyor ki, Peygamber Efendimizin Peygamber olarak gönderildiği zamân, servetlerin tamâmı veyâ kısm-ı a'zâmı yâhut bir kısmı harâm idi. Buna rağmen Resûl-i Ekrem, bütün geçmişlerden vazgeçti, onları karıştırmadı ve herkesin elindeki servetini kendi mâlı olarak tanıdı ve buna göre şer'î hükümleri koydu. Halbuki herhangi bir şerî'atte harâm olduğu bilinen bir madde, yeni peygamberin gelmesiyle helâl olmaz. Yine biz, doğrudan şarap parası veya ribâ olduğunu bildiğimiz parayı zimmilerden cizye olarak almayız. Onların o zamânki mâlları, bizim bu zamândaki mâllarımız gibi karışıktı. Yağmacılık ve soygunculukları bakımından diğer Arap kabilelerinin mâlları bunlardan da daha kötü idi.

Bütün bu manzaralar karşısında fetvâ için dördüncü kısım, vera ve takvâ için de beşinci kısım ihtimâl birleşmiş olur. Hattâ vera'ın kemâli, mübâh olan şeylerde dahi ihtiyâç kadarı ile iktifâ edip [yetinip], dünyevi zenginliğe fazla dalmamaktır. İşte âhiret yolu budur. Fakat biz burada âmme maslahatına uygun olan fıkhî hükümlerden bahsediyoruz. Zâhirî fetvânın, âmme ihtiyâcına göre hüküm ve yolları vardır. Din yoluna ise, ancak muâyyen kimseler girebilir. Eğer herkes aynı vera' yolunu tâkib etse nizâm bozulur; âlem harab olurdu. Çünkü takvâ ve vera' yolu, yalnız âhirette büyük mevki sağlama yoludur. Nitekim dünyâlıkta da herkes üstün mevkiler elde etmek için çalışsa, hepsi birden alelâde san'atları terk etseler yine nizâm bozulurdu. Düzenin bozulması ile dünyâ da harâb olurdu. Bâzılarının bu gibi san'atlara bağlanmaları, mülkün meliklere sâlim olarak kalmasını sağladığı gibi, dünyâlığa yönelenlerin dünyâya bağlanmaları da dîn erbâbının dîn yolunu selâmete ulaştırır ki, o da âhiret mülküdür. Eğer dünyâya bağlılık olmasaydı, dîn sâhibleri de sâlimen âhiret yoluna yönelemezlerdi. Onların selâmetinin şartı, ekseriyetin o yolu bırakıp dünyâ işi ile meşgûl olmalarıdır. Çünkü geçim için bir çok maddelere ihtiyâçları vardı. Bu keyfiyet, ezelde ilâhi meşiyyetin sebkat ettiği bir taksimdir. Allahü Teâlâ:

---

(405) Hanefîlere göre, kâfirler şerî'atın fer'î hükümleri ile mükellef değildir

نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ
فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا

«Dünyâ hayâtındaki geçimlerini aralarında böldük ve bâzılarını bâzılarından üstün kıldık ki, bâzıları bâzılarına hizmet etmekle âlem düzen bula.» (43 - Zuhruf: 32) buyurmuştur.

Şâyet, hiç helâl kalmayacak şekilde o servetin hepsini harâm olarak mütalâa etmeğe lüzûm yoktur. Bunun böyle olmadığı mâlûm. Bâzısının da harâm olduğu belli, fakat harâm kısmının az veyâ çok olması ise şübhelidir. Hepsine nisbetle azdır dediğiniz de meydandadır. Fakat bunu tecvize delâlet edecek mesâlih-i mürsele'den (406) olmayan bir delil lâzımdır. Sizin anlattığınız taksimâtın hepsi mesâlih-i mürsele kabilindendir. Delilin ittifakla kabûl edilmiş olması için üzerine kıyas yapılacak muâyyen bir şâhide ihtiyâcı vardır. Halbuki âlimlerin bâzıları mesâlih-i mürsele'yi kabûl etmiyorlar dersen:

Derim ki: Harâmın, helâlden az olduğu kabûl edilirse, delil olmak için Resûl-i Ekrem ve sahâbenin asrı bize kâfidir. Halbuki o zamân da ribâ, yağmacılık ve soygunculuk vardı. Şâyet, harâm helâlden çok olduğu bir zamân kabûl edersek, yine alması helâldir ve bunun üç delili vardır:

1 — **Birinci delil:** Önce anlattığımız ve dördünü ibtâl ederek beşincisini isbât ettiğimiz taksîmattır. Çünkü hepsi harâm olduğu zamân, alınması caiz olunca, çoğu harâm olanın alınması evleviyyetle câiz olur. Buna «maslahat-ı mürsele» demek, düşüklük ve beş bir sözdür. Çünkü maslahat-ı mürsele şübheli şeylerde düşünülür. Bizim anlatmakta olduğumuz, kat'î hükümlerdir. Zirâ şeri'atın murâdı, din ve dünya maslahatı olduğunda şübhemiz yoktur. Bu, şübheli olmayıp zarûrî olarak bilinen bir gerçektir. Bütün insânları yalnız ot ve av ile geçindirir, muhtâç oldukları zarûrî maddelere bağlamak, birinci derecede dünyâyı ve bilvâsıta ikinci derecede de dîni yıkmak demek olduğunda da şübhe yoktur. Şübhesiz olan şeylere delîl aramak lü-

---

(406) Herhangi iki şey arasındaki münâsebet, bâzen itibâr edilir, bâzen bâtıl olarak kabûl edilir ve bâzen da iç yüzü bilinmez. İşte «Mesâlih-i mürsele» denen, bu üçüncü kısımdır. Burada da üç mezheb vardır: Bir mezhebe göre, mutlak merduttur. İbn Hâcib Âmedî ve fukahânın kabûl ettiği budur. Bir mezhebe göre de, mutlak makbûldür ve huccettir. Mâlik ve İmâmu'l-Haremeyn'den rivâyet edilen budur. Şâfiîden de böyle rivâyet edildiği söylenir. Üçüncüsü Gazâlî'nin görüşüdür. O da maslahat, zarûrî, kat'î ve umûmî olursa muteber, zarûrî olmazsa muteber değildir.

zûmsuzdur. Delil, bâzı şahıslarla alâkalı olup, şübheli hayâller üzerine kurulan şeylerde aranır.

2 — **İkinci delil:** Her ne kadar yukarıda anlattığımız «Harâmın teammüm ettiği bir sırada Peygamber gönderildi. Eskileri nazar-ı itibâre almadan herkesi elindeki mâlın sâhibi tanıdı ve ona göre yeni esâslar koydu. Şâyet böyle yapmasaydı âlem harâb olurdu.» hükm-i küllisine nisbetle değerli fakihler nazarında cüz'iyyat hakir ise de, cüz'i kıyâslarla fakihlerin üzerinde ittifâk ettiği asla reddolunan kıyâs-ı muharrer ile illetlenmesidir.

Kıyâs-ı muharrer-i cüz'î, sayılı olmayan şeylerde tâyin edici bir alâmetin bulunmamasıyle, asıl ile gaalibin muârazası hâlinde, sokak çamurlarına, hıristiyanın bardağına ve müşriklerin kaplarına kıyâs ederek asıl ile hükmetmektir ki, bunu sahâbenin işi ile isbât etmiştik. Helâl veyâ harâm olduğunu tâyin eden bir alâmet bulunmayacak demekle, üzerinde içtihâd yapılabilen kaplardan; sayılı olmayacak demekle de murdâr veyâ bismil olan hayvân ile, süt annesi ve yabancı kadının birbirine benzemelerinden kaçınılmıştır. (Bunların hükümleri yukarıda açıklandı.)

Şâyet, suda tahâretin asl olması kat'îdir. Allahü Teâlâ, suyu temizlik için yarattı, bunu herkes bilir, fakat eşyâda aslolan helâl olmasını kim kabûl eder? Belki eşyâda aslolan harâm olmaktır, dersen:

İlk cevâb olarak, deriz ki: Domuz ve içki gibi, maddesinde mevcûd bir vasıf sebebiyle harâm olmayan diğer mâllar, tarafların rızâsı ile muâmeleyi kabûle elverişli olmakta, suların abdest ve temizliğe elverişli olması gibidir. Sulara necâsetin karışması sebebiyle abdestte kullanılmaktan ve temizleyici olmaktan çıktıkları gibi, mallara da zulüm ve harâm karışması sebebiyle, muâmeleyi kabûlden çıkarlar ki, bu bakımdan sular ile mâllar arasında bir fark olmamış olur.

İkinci bir cevâb olarak, yine deriz ki: Servetin bir elde bulunması, sâhibinin ona mâlik olmasının açık bir delilidir. Bu delil «İstishâb» menzilesinde ve daha da kuvvetlidir. Şöyle ki: Şerî'at, onu elinde bulunana vermiştir. Meselâ, bir adamın borcu olduğu iddiâ edilse ve bu adam inkâr etse, söz, adamın sözüdür. Bir kimsenin elindeki mâlı bir başkası «Benimdir» deyip dâva etse, adam da inkâr etse, söz, mâl elinde bulunanındır. Mâlın elde bulunması «İstishâb» makaamında kaaimdir. Aksine isbât edecek bir alâmet bulunmadıkça, bir kimsenin elinde bulunan mâlda aslolan, onun olmasıdır.

3 — **Üçüncü delil:** Kat'î şekilde olsa da, sayılamıyan cinse delâleti olduğu hâlde aynına delâlet etmeyen bir delil, şer'an mûteber delildir. Kat'î delil mûteber olmayınca, şübheli delilin mûteber olma-

yacağı açıktır. Bunun açıklaması şöyledir: Meselâ, Ahmed'in olduğu kat'î olarak bilinen bir mâlda, başkasını tasarruftan men'etmek, Ahmed'in hakkıdır. Fakat bir mâl ki, bunun insânlar arasında bir sâhibi vardı ama sâhibinin hüviyeti belli olmadığı gibi, veresesini bulmak imkânı da yoksa, bu mâl, müslümânların menfaati için saklanır, ihtiyâca göre sarfedilir. Şâyet bu mâlın, on veyâ yirmi kişiden birisine âit olduğu anlaşılırsa, bu yirmi kişi arasından mâl sâhibini bulmak mümkün olacağından, o mâlda tasarruf câiz değildir. Bir mâl ki, elinde bulunduğu kimseden başkasının da bu mâlda hakkı olup olmadığı husûsunda şübhe edilirse, bu tıpkı insânlar arasında sâhibi bilinmeyen bir mâl gibidir; maslahat ve ihtiyâca göre, bu malda tasarruf edilir. Maslahatı, yukarıda beş kısımda anlattık. İşte bu asıl ona şâhid ve delildir. Nasıl delil olmasın ki, sâhibi bilinmeyen her mâlı sultân, maslahat ve ihtiyâca sarfeder. Bu ihtiyâç sâhibi fakirler olduğu gibi, başkaları da olabilir. Bu gibi mâldan bir fakire verilse, o fakir, o mâla sâhib olur ve istediği gibi onda tasarruf eder. Hattâ bir hırsız, bu mâlı çalsa, eli kesilir. Bu, maslahat iktizâsıdır; çünkü maslahata göre o mâl, fakirin mülkü oldu. Yoksa başkasının mülkünde tasarruf edemezdi. İşte burada maslahata göre hüküm verdik.

Şâyet, bu gibi mâllarda ancak sultânlar tasarruf edebilir, denirse, deriz ki: Başkasının mülkünde tasarruf, sâhibinin izni olmadan sultânlar için de câiz değildir. Sultânların bu gibi mâllarda tasarrufu, ancak maslahat iktizâsıdır. O maslahat da şudur: Şâyet o mâl, başıboş kalsa kaybolup gidecekti. Demek ki bu mâl, iki şey arasında mütereddit: Ya kaybolmalı, veyâ bir ihtiyâca sarfedilmeli. Şübhesiz bir ihtiyâca sarfedilmesi daha doğru olduğu için, tercîh edilmiştir. Bunun gibi, şübheli olup, kat'î olarak harâm olduğu bilinmeyen mâllarda da maslahat, elinde bulunduğu kimsenin ona el koyması delâletiyle onu kendisine terketmektir. Zîrâ bu gibi şübheli mâlları ellerinden alıp, onları yalnız ihtiyâç miktârı ile bırakmak, yukarıda anlattığımız zararlara sebeb olur. Maslahat ve ihtiyâç yolları çeşitlidir. Sultân, bâzan bu gibi mâllarla, gördüğü ihtiyâca göre, bir köprü inşâsını uygun görür. Bâzen orduyu teçhiz için harcar. Bâzan yoksullara verir. Mühim gördüğü hizmetlere sarfeder. Lüzûmun hâsıl olduğu tarafa yönelir. Bu gibi mâllarda fetvâ da maslahata göre devreder. Şu verilen izâhattan anlaşılmış oldu ki, sâhibinin kim olduğu bilinmeyen mâllara, sultânın el koyup onları fakirlere vermesinde, sultân ile fakirler muâheze edilemediği gibi, husûsî şekilde harâm olduğu bilinmeyen bir mâlın, harâm olmasında şübhe edilmekten, o mâl sâhibi de muâheze edilemez. Çünkü nasıl ki sultânın alıp fakire verdiği mâlın sâhibinin kim olduğu bilinemiyorsa, öteki adamın

da sâhib olduğu mâlın harâm olduğu kat'î olarak bilinememektedir. Mâl sâhibi ile mâl arasında bu bakımdan bir fark yoktur.

İşte ihtilât yâni karışıklık şübhesinin beyânı bundan ibârettir (ki bunu yukarıda va'detmiştik.) Geride kalan, sulu maddelerin, para ve ticâret eşyâsının, sâhibinin elinde karışmış olmasıdır. Bunun tafsilâtı, mezâlimden kurtulmak bâbında gelecektir.

ÜÇÜNCÜ MENŞE':

Şübhenin üçüncü menşe'i, mâlı helâl kılacak sebebe günâhın karışmış olmasıdır.

Alış-verişin fesâdını ve helâl edici sebebin bâtıl olmasını gerektirmeyecek şekilde işlenen bu günâh, ya o helâl edici sebeble berâber olur, veyâ ondan sonra, veyâ evvel olur, veyahut mâlın bedelinde olur.

Alış-veriş ile berâber işlenip, bey'ı ifsâd etmeyen günâhlar: Cum'a ezânı okunurken alış-veriş, gasbedilen bıçak ile hayvan kesmek, gasbedilmiş keser ve benzeri âletle odun toplamak, başkasının alış-verişlerine karışmak ve fiat arttırmak gibi şeylerdir. Alış-verişte men'edilen ve fakat alış-verişi bozmayan her şeyden kaçınmak, vera'dandır. Bu sebeblerle her ne kadar alış-veriş harâm olmazsa da, bunlardan kaçınmak lâzımdır (407). Bu gibi şeylere şübhe adı verilmesinde müsâmaha vardır. Zîra şübhe, ekseriyetle iltibâs olan ve bilinmeyen şeylerde kullanılır. Burada bu mânâda bir şübhe yoktur. Gasbettiği bıçak ile hayvan boğazlamanın günâhı ve etinin ise helâl olduğu mâlûmdur. Fakat bâzan şübhe (iştibâhtan değil) müşâbehetten [benzerlik] doğar. O zamân bu işlerden meydâna geleni yemek, mekrûh olur ve kerâhet de harâma benzemiş olur. Eğer, buradaki şübheden murâd bu mânâ ise, o zamân biraz uygun düşer, yok eğer birinci mânâ murâd ise, o zamân buna şübhe demektense kerâhet demek daha uygun olur. Binâenaleyh, mânâ anlaşıldıktan sonra isimlerde münâkaşa olmaz. Bu isimlerde müsâmaha, fakîhlerin âdetlerindendir.

Bundan sonra bilmiş ol ki, kerâhetin dereceleri vardır:

Harâma yakın olan kerâhet: Bundan kaçınmak mühimdir. En sonu da vesvese denecek kadar mübâlağalı bir vera'dır. Bu ikisinin arasında iki tarafa bakan orta dereceler vardır. Meselâ, köpek irâde sâhibi olduğu için, gasbedilen köpek ile yapılan avın günâhı, gasbedilen ok ile yapılan avın veyâ gasbedilen bıçak ile hayvan kesmenin günâhından daha çoktur. Hattâ gasbedilen köpek ile yapılan

---

(407) Hanefîlere göre, bunlar, ticâretin mekrûhlarındandır.

avın, köpeğin asıl sâhibine âit olup olmadığı da ihtilâflıdır. Gasbedilmiş arâziyi ekmek de bundan sonra gelir; fakat mahsûl, tohumu ekenindir. Ama bunun helâl ve harâm olması şübhelidir. (Çünkü tohum, sâhibine nazaran helâl, arâzi sâhibine nazaran ise harâmdır. İşte bu şübheye işâret olarak) Arâzi sâhibine hakk-ı habs tanımak, harâm para gibi olur. Bunun için hakk-ı habs yâni tohumu saklama hakkı tanınmaması, kıyâsa daha uygundur. Gasbedilmiş değirmende öğütülen un ve gasbedilmiş tuzak ile avlanan avlarda olduğu gibi. Zîrâ, tuzak sâhibinin bu av ile münâsebeti yoktur. Bunlardan sonra da, gasbedilen balta ile odun yapmak ve daha sonra da, gasbedilmiş bıçak ile hayvanını kesmek gelir. Çünkü gasbedilmiş bıçak ile kestiği hayvanın etinin harâm olduğunu kimse söylememiştir. Cum'a ezânı okunurken alış-verişteki kerâhet, bundan da sonra gelir. (Bu ezân da, hatip minbere çıktıktan sonra, okunan ezândır.) Her ne kadar İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'in ashâbı, bu vakitteki alış-veriş bâtıl ve bey' fâsiddir, dedilerse de, alış-veriş muâmelesi ile münâsebeti zayıftır. Burada alış-verişle meşgûl olmakla diğer vâcibi ihmâl etmekten başka şahsî bir hak yoktur. Şâyet, bununla alış-veriş fâsid olsaydı, zekât borcu veyâ zimmetinde bir miktar kul hakkı olan veyâ kazâya kalmış namâz borcu olanların hepsinin alış-verişinin fâsid olması lâzım gelecekti. Çünkü o alış-veriş bunları yapmağa mâni'dir. (Halbuki böyle söyleyen kimse yoktur). Cum'a için borç olan da, ezân okunduktan sonra gitmektir. Eğer böyle olsaydı, zâlimin ve hattâ zimmetinde bir miktar borcu olanın, evlâdını nikâh etmenin de sahîh olmaması lâzım gelecekti. Çünkü o da borcunu bırakıp başka şeyle meşgûl olmuştur. Ancak cum'a için husûsî nehiy vârid olduğundan, bâzı vehimlere bunun bir husûsiyyeti olduğu gelir ve bu bakımdan daha şiddetli mekrûh sayılır. İhtiyâten buna ehemmiyet vermek daha iyi olmaklık, muâmelâtı müşkülâta sokacak şekilde vesveseye kapılmağa da lüzûm yoktur.

Hikâye edildiğine göre, adamın biri başka birisinden bir şey satın aldı. Sonra öteki adamın o şey'i, cum'a günü aldığını duyunca, ezân vakti aldı korkusu ile mâlını kendisine iâde etti. Bu ise, fazla ifrâttır. Çünkü tamâmen şek üzerine kurulmuştur. Menhiyât ve müfsidâtı tâyinde bu gibi vehimler, cum'adan başka diğer günlerde de olabilir. Filhakika vera', güzel bir şeydir. Hattâ bunda mübâlağa etmek daha da güzeldir; ancak (her şeyde olduğu gibi) vera'ın da bir haddi vardır (onu aşmamak lâzımdır). Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

هلك المتنطعون

«Çok aşırı gidenler, helâk olmuştur» (408) buyurmuştur. Bu gibi aşırılıklardan kaçınmak lâzımdır. Zirâ bu husûstaki mübâlağa —her ne kadar sâhibine zarâr vermezse de— bunu gören başkaları mühim olduğunu sanır, onu tatbik edemediği gibi, daha kolayını da yapmamakla vera'ı tamâmen terketmiş olur. Zamânımızdaki ekseriyetin dayanağı da budur. Bu sûretle yolları daraltıp hepsini yapamadıkları bahânesiyle, hepsini terke kalkışmışlardır. Vesveseli insânın, tahâretten âciz kalması sebebiyle, tahâreti tamâmen terketmesi gibi... Helâlde vesvese eden bâzı kimseler, artık dünyâda helâl kalmadı diyerek, kendilerinin de harâma aldırış etmemeğe kalkışmaları da böyledir. Bu hâl, sapıklığın tâ kendisidir.

Geleceği itibâriyle günâh olana misâl:

İleride de ma'siyete sebeb olacak şekilde, herhangi bir maddede tasarruftur. Bağında yetişen üzümü şarapçıya, genç ve parlak bir köleyi ahlâksıza ve kılıcı eşkiyâya satmak gibi... Âlimler, bu gibi satış muâmelesinin sıhhatinde ve alınan paranın helâl olmasında ihtilâf ettilerse de, alış - veriş sahih ve alınan para helâldir. Ancak, bu satışı yapan günâhkârdır. Gasbedilmiş bıçak ile kesmek günâh iken, kesilen hayvanın temiz olması gibi... Zirâ üzümü şarapçıya, genç çocuğu ahlâksıza satmakla ma'siyete yardımcı oluyor; fakat, satılan madde temizdir, ona te'sir etmez. Ancak bundan alınan para son derece mekrûhtur ve terki mühim vera'lardandır. Lâkin harâm değildir (409). Şarap içmeği âdet edinene üzüm, hem muhârib, hem de zâlim kimseye silâh satmak da ikinci derecede mekrûhtur. Zirâ burada ihtimâller, muâraza hâlindedir. Şarap içenin, imalâtçısı olmadığı için, üzümü üzüm olarak yemesi ihtimâli olduğu gibi, şarab içtiği için, şarap yapma ihtimâli de vardır. Öbür mücâhidin, silâhı savaşta kullanma ihtimâli olduğu gibi, zâlim olduğu için, zulüm yolunda kullanma ihtimâli de mevcûttur. İşte, her iki ihtimâl mevcût olduğu için, bunlar da mekrûh oldu. Hattâ selef, zâlimin eline geçer korkusu ile, dâhilî siyâsetin bozuk olduğu zamânlarda, silâh satışını mekrûh saymışlardır. Bu, birincinin daha üstünde bir vera' olmakla berâber, satışındaki kerâhet, birinciden ehvendir. Bunları tâkib eden, daha çok ifrâta varan çekinmedir ki, bunun vesveseye varması da muhtemeldir. Meselâ, bâzı kimseler: «Çiftçilere zirâat âletlerinin sa-

---

(408) Müslim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(409) İmâm-ı A'zâm da aynı görüşdedir. İmâm Ahmed'e göre, bu alış - veriş bâtıldır. İmâm Mâlik'e göre ise, mal kaybolmadı ise, alış - veriş feshedilir, kaybolmuşsa, bedeli tasadduk edilir.

tılması câiz değil; çünkü onlar yetiştirdikleri mahsûlü zâlimlere satarlar. Binâenaleyh, onlardan ne hayvan, ne de zirâat âleti satın alınır» derler ki, bu vesvese vera'ıdır. Çünkü bundan, fellâhlara ekmek satılmaması da lâzım gelir. Zirâ onlar ekmek sâyesinde zirâat edebilir. Yine bu sebebten, onlara, âmme sularından da içirmemeğe kadar gider ve bu sûretle yasak ve menhî olan aşırı derecede ifrâta varılmış olur. Hayır kasdiyle teveccüh edilen her şeyde —eğer gerçek ilim mâni' olmazsa— isrâfa gidilebilir. Hattâ bâzan hayır yapıyorum zannıyle İslâmiyette yeri olmayan, bid'atlere saplanır da kendisinden sonra gelenleri zarâra, fuzûlî külfetlere sokar. Bunun içindir ki, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي

«Âlimin âbid üzerine fazileti, benim, Ashâbımın en düşükleri üzerine olan faziletim gibidir» buyurdu (410). Bu derece haddi aşanlar, Allahü Teâlâ'nın:

اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

«Onların, dünyâ hayâtında sa'y ü gayretleri zâyi' ve bâtıl oldu. Halbuki onlar güzel işler yaptıklarını sanırlar» (18 - Kehf: 104) buyurduğu zümreye girmiş olmalarından korkulur.

Hülâsa: Vera'ın ince noktaları ile meşgûl olmak, ancak anlayışlı bir âlimin huzûrunda olur. Yoksa câhilâne bir şeklide vera'ın ince noktaları ile meşgûl olmak hiç de uygun değildir. Çünkü nakle dayanmadan hudûdu aşıp kendi görüşü ile hareket eden kimsenin, bozduğu düzelttiğinden fazla olur. Üzümü, şarapçıya satılır korkusu ile Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (R.A.) bağını yaktığı rivâyet edilir ki, bizce bunun bir mânâsı yoktur. Ancak, kendisinin bu husûsta bir bildiği var idiyse, ona karışamayız. Fakat ondan daha üstün sahâbelerin bağlarını yakmadıkları da bir gerçektir. Eğer böyle bir şey câiz olsaydı, zinâ eder korkusu ile insân âletinin ve yalan söyler korkusu ile dilinin ve buna benzer diğer âzaların da kesilmesi câiz olacaktı (ki, böyle bir şey düşünülemez).

---

(410) Tirmizi, Ebû Umâme'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Ayrıca C. I. Sf: 20'de de geçmişti.

Önce ma'siyete sebeb olacaklara gelince, bunların da üç derecesi vardır:

1 — İlk derece: Şiddetle mekrûh olan en üstün derece, eseri, yenecek zamâna kadar devâm edendir. Haksız olarak alınan ot'u koyuna yedirmek, yâhut, sâhibine harâm olan yerden davarını otarmak gibi.... Bu, devâm eden bir ma'siyettir. Hayvân, yayılmadan besi alır. Bundan kaçınmak —her ne kadar vâcib değilse de— çok mühimdir. Vâcib olduğu da selefin bâzılarından rivâyet edilmiştir. Ebû Abdillâh et-Tûsî'nin (411) bir koyunu vardı. Onu yaymak için sırtına alır, kimsenin hakkı olmayan sahrâya götürür ve kat'iyyen gözünden ayırmazdı. Bir ara gözünden kaybolup bir adamın bağından bir miktar yaprak yedi. Bunun üzerine Ebû Abdillâh, koyununu o bağa terketti ve alıp evine getirmesini helâl bulmadı.

Şâyet, Abdullah b. Ömer ve Ubeydullah b. Ömer (R.A.), bir deve satın aldılar ve babaları Hz. Ömer'in (R.A.), sadaka develeri için ayırdığı koruluğa gönderdiler. Hz. Ömer: «Devenizi, koruya gönderdiniz ve orada yayıldı mı?» diye sorunca, onlar da: «Gönderdik» demeleri üzerine, deveyi onlarla yarı yarıya bölüştü. Buna göre Hz. Ömer (R. A.), koruda yayılmasından meydâna gelen besinin ot sâhibine âit olduğuna hükmetti. O hâlde, bu eti, mâl sâhibinin yemesi harâm olmaz mı? dersen, derim ki: Hayır, ottan meydâna gelen besi, otun aynı değildir. Binâenaleyh, ot sâhibi, şer'an ortakçı değildir. Hz. Ömer (R.A.) ot'un değerini aldı ve bunu kendi içtihâdı ile devenin yarı kıymetinde kabûl ederek, devenin yarısını bu maksatla almış oldu. Nitekim Kûfe'den dönen Sa'd b. Ebî Vakkâs (R.A.) ve Bahreyn'den dönen Ebû Hüreyre'ye (R.A.) de aynı muâmeleyi yapmıştı: Ellerindeki servetlerin yarısını ancak onların hakkı kabûl ederek, diğer yarısını ellerinden aldı. Bunlar, o havâlilerde vâlilik [âmillik] yapmışlardı.

2 — Orta derece: Bu kısmın orta derecesi, Bişr b. el-Hâris'den rivâyet edilen şu hadîselerdir. Bişr zâlimlerin akıttığı kanaldan su içmedi. Zîrâ, suyu getiren kanaldır. Kanal da zulüm ile açılmıştır. Diğer birisi de böyle zulüm ile açılan su yolu ile sulanan bağın üzümünden yememiştir ki, bu, vera' bakımından, birinciye nisbetle daha üstündür. Başka birisi de, sultânların yollar üzerinde akıttığı pınarlardan içmemiştir. Bunlardan daha üstünü, gardiyan vâsıtasıyle gelen yemeği, Zu'n-Nûn-ı Mısrî'nin yememesi ve sebeb olarak da: «Zâlimin eliyle bana geldi.» demiş olmasıdır. Bu rütbelerin dereceleri sayılamıyacak kadar çoktur.

---

(411) Sika'dan olup, Tûs civârında Trugand veyâ Râzkân'dandır. Müslim, kendisinden rivâyette bulunmuştur. 280 Hicrî'de ölmüştür.

3 — Üçüncü derece: Bu üçüncü derece de oldukça vesveseye yakın bir ifrâttır. O da zinâ eden veyâ fuhuş isnâdında bulunan bir kişi eliyle gelen yemeği, yemekten çekinmektir. Bu, harâm yiyen gibi değildir. Çünkü harâm yiyen, harâmdan aldığı gıdâdan te'min ettiği kuvvet ile yemeği getirmiştir. Fakat zinâ eden veyâ fuhuş isnâdında bulunan, bunlardan kuvvet almış değildir. Değil bunlardan, kâfirin elinden bile helâl bir maddeyi almaktan çekinmek, vesvesedir. Ama harâm yemek böyle değil. Çünkü küfür ile yemeği taşımak arasında bir münâsebet yoktur. Böyle, zinâ edenin elinden helâl yemeği almamak, ister yalanla ve ister gıybetle olsun, Allah'a isyân eden hiç bir kimsenin elinden de almamağı gerektirir ki, bu, son derece aşırı gitmek demek olur. Artık vera' sâhibleri Zü'n-Nûn ile Bişr'in vera'ına riâyet etmeli, bundan daha ilerisine gitmemelidir. Onlar, zulüm ile akıtılan sudan ve harâm ile kuvvetlenen bedenin getirdiği yemekten yemediler ve fakat daha ilerisine de varmadılar. Bu bardağı yapan, günün birinde nasıl olsa dövmek veyâ sövmek gibi bir günâh işlemiştir diye bardaktan su içmemek en büyük bir vesvesedir. Şu koyunu harâm yiyen adam gütmüştür diye ondan yememekle, harâm yiyenin getirdiği yemeği yememek arasında fark vardır. Çünkü yemeği, adam taşır, fakat koyun kendisi yürür. Çoban, koyunu ancak sağa sola çevirir bunu hesâba katmak, yine vesvesedir. Bunları nasıl güzelce sıralayıp kolaylaştırdığımıza dikkat et.

Bilmiş ol ki, şu anlattıklarımız, zâhir âlimlerinin fetvâları dışındadır. Zîrâ fakihler, bütün insânlara teklifi mümkün olan ve hepsinin yapması ile âlemin harâbına sebeb olmayan birinci dereceden fetvâ verirler. Müttaki ve sâlihlerin vera'ından fetvâ vermezler. Bu husûslarda gerçek fetvâ, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Vâbısa'ya üç defâ:

«اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَوْكَ وَاَفْتَوْكَ وَاَفْتَوْكَ» حديث.

«Sana fetvâ verseler de kalbine danış» demesi ve bunu târif ederek:

«اَلْاِثْمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ»

«Günâh, kalblerin çarpmasıdır» buyurmuş olmasıdır. Kalbi çarptığı hâlde bu gibi şeyleri irtikâb eden âhiret yolcusu, çarpıntısı nisbetinde gönlünü rahatsız etmiştir. Hattâ bilmeyerek bir harâmı irtikâb ederse, ona zarâr vermez. Fakat zâhir ulemâsı katında helâl olduğu kabûl edilen bir şey'i yaparken kalbi çarparsa o, ona zarâr verir.

Biz aşırılıktan men'etmekte anlattıklarımız ile, bu gibi işlerde çarpmayan mûtedil ve sâfi kalbleri kasdetmiştik. Vesveselinin kalbi, itidâlden ayrılır ve kalbinde çarpıntı bulduktan sonra da, o işe devâm ederse, kendisine zarâr verir. Zîrâ bu adam kendi hakkında kendisi ile Allah arasında, kendi kalbinin fetvâsı ile hükmetmiş olur. Bunun gibi, vesveseli adam, tahâret ve niyette de şiddet gösterir. Âzâsını üç defâ yıkadığı hâlde hâlâ kuru yer kaldığını zanneden, her ne kadar aslında hatâ ise de, ona verilecek hüküm, onu dördüncü defâ yıkamaktır. İşte bunlar, zorluk çıkardıkları için Allahü Teâlâ da onlara çetinlik murâd etti. Bunun için Hz. Mûsâ zamânında bile İsrâil oğullarına Allah tarafından güçlük murâd edildi. Zira onlardan bir inek kesmeleri istenmişti. Şâyet, «bakara» lâfzının mânâsına göre herhangi bir ineği kesseydiler, kâfi gelecekti. Fakat onların, kesilecek ineğin vasıfları üzerinde durup, kendi kendilerine müşkülât çıkarmaları, Allah tarafından işlerinin güçleştirilmesine sebeb olmuştur. Müsbet, menfi, anlattığımız şu incelikleri gözden kaçırma. Herhangi bir sözün inceliğine vâkıf olamayıp şümûlünü kavrayamayanlar biaynihi maksud olanları idrakte aldanabilirler.

İvâada yâni alış-verişi yapılan mâlın bedelinde ma'siyet:

Bunun da dereceleri vardır.

a — Kerâhetin şiddetli olduğu en üstün derece, satın almak sûretiyle zimmetine geçirdiği mâlın bedelini sonradan gasbedilmiş veyâ her ne şekilde olursa olsun, harâm olan para ile ödemektir. Burada bakılır: Satıcı parayı almadan gönül rızâsı ile alıcıya mâlı teslim etmiş ve alıcı da bedelini ödemeden mâlı yemişse, helâldir. Borcu ödemeden bu mâlı terketmek vâcib ve hattâ vera'dan değildir. Aldığı mâlı yedikten sonra, harâm paradan borcunu öderse, hiç borcunu ödememiş gibidir. Hiç ödememişse, başkasının hakkını zimmetine geçirmekle zâlimlerden olursa da, yine yediği harâm değildir. Şâyet, borcunu harâm paradan öder, alacaklı da harâm olduğunu bilerek kabûl ederse, berâet-i zimmet eder ve ancak zimmetinde, alacaklıya ödediği harâm para borcu kalır. Şâyet, alacaklı, helâl sandığı hâlde, harâm para ile borcu ödemişse, borç ödenmiş olmaz. İşte, müşterinin, zimmete geçen mâlının ve bu mâldan yemesinin hükmü budur.

Şâyet, mâl, gönül hoşluğu ile kendisine teslim edilmediği hâlde, kendisi, celâdeti sebebiyle mâlı alıp yemişse o mâl, kendisine harâmdır. İsterse harâm parayı vermeden mâlı yemiş olsun, isterse parayı verdikten sonra, ikisi de birdir. Zîrâ fetvanın ifâde ettiği, mâl sâhibinin mâlını vermeyip saklayabilmesidir ki, mâla sâhib olduğu ancak böyle tahakkuk eder. Nitekim müşterinin o mâla mâlik olması da,

onu zimmetine almakla olduğu gibi, mâl sâhibinin mâlı saklamasının bâtıl olması, ya ibrâ veyâ hakkını almakla kaabildir. Bunlardan hiç biri olmadı. (Mâl sâhibinin muvâfakati hilâfına alındı.) Bununla berâber, kendi mülkünü yemiştir. Fakat rehin olan malı yemek gibi isyân işlemiştir. Rehin edilen mâlı, sâhibinin izni olmadan yemek ile, başkasının mâlını yemesi arasında fark varsa da, asıl harâmlık hepsine şâmildir. Bütün bunlar, —satan kimsenin gönül hoşluğu ile olsun, hoşnutsuzlukla olsun— parayı almasından öncedir.

Harâm parayı önce öder, sonra, mâlı alırsa; satıcı, harâm olduğunu bilerek almışsa, artık mâlı tutmak hakkı kalmaz. Para da zimmette borçtur. Çünkü aldığı para, şer'an para değildir. Bununla berâber aldığı mâl da müşteriye harâm değildir. Fakat mâl sâhibi paranın harâm olduğunu bilmez ve harâm olduğunu bilerek kabûl etmiyecek bir kimse ise, yine mâlını tutmak hakkı vardır. O zamân tıpkı, rehini yemek gibi, helâlinden müşterinin hakkını ödeyinceye ve helâlleşinceye kadar, o mâlı yemek harâm olur. Helâl etmesi sahih, fakat harâma rızâ göstermesi sahih değildir.

İşte şu anlattığımız fıkhın muktezâsı ve helâl ile harâmdan birinci derecedeki hükmün beyânıdır. Bundan tamâmen kaçınmak vera'ın en mühimidir. Zîrâ isyân, bir şeye ulaştıracak sebebi mümkün kılarsa, —yukarıda geçtiği gibi— onun kerâheti kuvvetleşir. Ulaştırıcı sebeblerin en kuvvetlisi de paradır. Eğer o harâm para olmasa, satıcı mâlını teslime râzı olmazdı. Satıcının muvâfakati, onu son derece mekrûh olmaktan kurtarmaz. Bununla berâber, sâhibi adâletten düşmez, fakat takvâ ve vera'ın derecelerinden düşer. Sultân, satıcının rızâsiyle veresiye olarak aldığı herhangi bir şeyi alıp hil'at veyâ sıla olarak bir ehline verse ödeyeceği paranın helâl olup olmadığı şübheli ise, bu, birinciden daha hafiftir. Zîrâ günâhın paraya dayanacağında şek edilmiştir. Bu husûstaki hafiflik, sultânın, harâm parasının azlığı veyâ çokluğuna bağlıdır. Harâm parası ne kadar az olursa, kerâhet de o nisbette azalır. Bu husûsta mürâcaat edilecek müftü, kalbidir. Kalb ne kadar huzûr içinde ise o nisbette kerâhet azalmış olur.

b — **Orta derece:** Orta derecesi de bedel olarak ödenen paranın gasbedilmiş veyâ harâm para olmayıp, ancak ma'siyet için hazırlanmış olmasıdır. Meselâ, para karşılığı şarap içen kimseye üzüm ve yol kesene silâh verilmesi gibi. Bu, aldığı şey'in harâm olmasını gerekli kılmaz, fakat gasb ve benzeri şeylerdeki kerâhetten daha da az olsa, yine kerâheti icâb ettirir. Bu da, alan kimsenin az veyâ çok isyân etmesi nisbetinde derecelere ayrılır. Aldığı paranın karşılığı harâm ise, o parayı tasadduk etmesi de harâm, şübheli ise mekrûhtur. Buna gö-

re kan alıcının parasının mekrûh ve kazancını yemekten men'edilmesi de buna mebnidir. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) defâlarca bu kazancı yemekten men'etti. Adam, fakire ve yetime vermek istedi ise de, Resûl-i Ekrem müsâade etmedi ve: «Devene yedir, onun midesine gitsin.» buyurdu. Bâzıları, onun bu paradan men'etmesi, pis olan kan ile uğraşmış olması bakımındandır, dedilerse de bu, çürüktür. Öyle olsa dibâgatle uğraşanları ve lâğımcıları da men'etmesi lâzım gelirdi. Halbuki bunu hiç kimse söylememiştir. Eğer kan alıcının kazancının bu sebebten mekrûh olduğunu kabûl etsek, o zamân kasabların da kazançlarının mekrûh olması icâb eder. Çünkü onlar daha çok pislikle uğraşıyor. Kan alıcı bıçakla kan alır, bez ile siler. Halbuki kasabların kazancı aslâ mekrûh olamaz. Nasıl mekrûh olsun, sattıkları temiz ettir. Kan almaktaki ücretin harâm olması, hayâtın kendisine bağlı olduğu kanı çıkarıp insân veyâ hayvânın bünyesini tahrib etmesi bakımındandır. Bunda asl olan, harâm olmasıdır. Helâl olması, bir zarûret karşılığıdır. Bu ihtiyâç da tahmin ve içtihâd ile bilinir. Çok kerre faydalı olacağı sanılır, halbuki zarârlı olur da Allah katında harâm olur, fakat tahmin ve içtihâd yolu ile helâl olmasına hükmolunur. Bunun için çocuk ve bunaklarını velileri ve hâzık hekim müsâade etmedikçe, kendilerinden kan alınamaz. Görünüşde kan almak helâl olmasaydı, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) kan alana ücret vermezdi (412). Eğer harâma ihtimâli olmasaydı, Resûl-i Ekrem, alınan ücreti yemekten kendisini men'etmezdi. Bir yandan parayı vermek, öte yandan yemesinden men'etmek gibi birbirine zıd görülen bu hükümleri, ancak yukarda anlattığımız mânâyı çıkarmakla te'lîf imkânını buluruz.

Bunu, sebebe mukarin olan karinelerde anlatmamız daha uygundur. Çünkü bu hâl, ona daha yakındır.

c — En aşağısı, vesveselilerin derecesidir. Bu da anasının eğirdiğini giymemeğe yemin eden bir kimsenin, anasının eğirdiğini satıp, yerine başka bir elbise satın almasıdır. Bu elbiseyi giymekte bir kerâhet yoktur. Bundan kaçınmak vesvesedir. Muğire radıyallahu anhün (413) bunu da tecviz etmediği rivâyet edilir. Bu görüşüne, Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

لَعَنَ اللّٰهُ الْيَهُودَ حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَبَاعُوهَا وَأَكَلُوا أَثْمَانَهَا

(412) Buhârî ile Müslim, bu hususdaki hadisi, ittifakla İbn Abbas'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(413) Muğire b. Şû'be. Sakafî kabilesinden olup, Ashâb'ın meşhûrlarındandır. Basra ve Kûfe valiliklerinde bulunmuştur. 50 Hicri'de ölmüştür.

«Allah yahûdilere lâ'net etsin ki, onlara şarab harâm olunca, onu sattı ve parasını yediler» (414) hadisi ile delil çekdi. Halbuki Muğîre (R.A.) ın görüşü ile delili arasında fark vardır, bu sebebten mugalâta etmiştir. Şarabda şer'î bir menfaat kalmadığı için, elbette onun satışı bâtıl ve harâmdır. Anasının eğirdiği ipliği satıp başka elbise almak böyle değildir. Bunun benzeri, adam, câriye olan süt kızkardeşini satıp başka câriye almasıdır. Bundan kimse kaçınmaz. İplik satışını şarab satışına benzetmek, bu husûsta son derece ifrâta kaçmaktır. İşte şu açıklamalarımızda bütün dereceleri ve bunlardaki tedricîliği öğrenmiş olduk ki, bunlar, sayılamıyacak kadar çoktur. Burada bir kısmını saymaktan maksad, anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

Şâyet, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنِ اشْتَرَى ثَوْبًا بِعَشَرَةِ دَرَاهِمَ فِيهَا دِرْهَمٌ حَرَامٌ لَمْ يَقْبَلِ اللّٰهُ لَهُ صَلَاةً

«İçerisinde bir dirhemi harâm olduğu hâlde, on dirheme bir elbise alan kimsenin, o elbise ile kıldığı namâz ve tuttuğu orucu Allah kabûl etmez» (415) buyurmuştur. Sonra hadisi rivâyet eden İbn Ömer (R.A.), parmaklarını kulaklarına tıkayarak: «Ben bunu Resûl-i Ekrem'den duymadımsa, kulağım sağır olsun» dedi. Buna ne dersiniz? dersen, derim ki: Bu, ayrıdır. Bunun içerisinde harâm muâyyendir. Biz de yukarıda anlattığımız sûretlerde bunun harâm olduğunu söyledik. Bunun gibi nice mallar var ki, her ne kadar alış-verişinin fâsid olduğuna delâlet etmezse de, ona ulaştırıcı sebebinde ma'siyet bulunduğu için, namâzının kabûl olmıyacağı ile korkutulmuştur. Ezân vakti alış-veriş gibi (Hanbelîlerden İbn Akîl'in dediği gibi, her korkutmak, vücûb ifâde etmez).

DÖRDÜNCÜ MENŞE':

Dördüncü şübhe, delillerdeki ihtilâftır.

Delilde ihtilâf, sebebte ihtilâf gibidir. Zirâ sebeb, helâl veyâ harâm hükmünü vermek içindir. Delil ise helâl veyâ harâm olduğunu bilmek içindir. Demek ki delil, gerçek mârifetin sebebidir. Allah'ın ilminde sebkat etse bile, bilmediği bir şeyin varlığında fayda düşünülemez.

---

(414) Hadis, Buhâri ile Müslim'dedir. Ancak «Humûr» değil, «Şuhûm» [iç yağı] diye vârid olmuştur.

(415) İmâm Ahmed bin Hanbel, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

Delillerin ihtilâfı üç şey'in biri ile olur:

a) İki delilin muâraza etmesi. (Yâni yek diğerini bozan iki delilin bulunması.)

b) Delâlet eden alâmetlerin muârazası.

c) Benzerliğin muârazası.

a) **Birinci** kısım, şer'i delillerin muâraza etmesidir. Bu da:

1 — Umûmi olan Kur'ân ile hadis'in muârazası.

2 — İki kıyâs'ın muârazası.

3 — Kur'ân veyâ hadis'in kıyâs ile muârazasıdır.

Bütün bunlar, şübheye varan şekki doğurur ve bir müraccih bulunmadığı takdirde «İstishâb» veya «Önce bilinen asla» mürâcaat olunur. Tercih harâm tarafında ise, harâm olması ile hükmetmek vâcib; helâl tarafında ise, helâl olması ile hükmetmek câiz olur. Fakat vera', terkedilmesidir. Gerek müfti ve gerek mukallid için bu gibi muhâlefet yerlerinden kaçınmak, vera' bâbında çok muhimdir. Şâyet, taklidci ise, taklid ettiği kimsenin vereceği fetvâ ile amel etmesi kendisi için câizdir. Şübhesiz böyle taklid ettiği, muhitinin en büyük âlimi olan bir zâttır. Bir memlekette en iyi hekimin hangisi olduğu, tecrübe ve halktan duyulmak sûretiyle bilindiği gibi, kendisine inandığı âlimin de bu şekilde tanınmış olması lâzımdır. Fetvâ isteyen kimse, mezheblerden en genişini, en kolayını ve en çok lehinde olanını aramak, hakkı değildir. Belki en efdal ve en üstün olanını kabûl edecek, ona uyacak ve ondan aslâ ayrılmayacaktır. Evet, bağlı bulunduğu imâmı, kendisine her hangi bir hususta fetvâ verir, fakat verdiği fetvâda, imâmın muhâlefeti varsa, onu bırakıp muhâlefeti bulunmayan icmâa dönmesi, kuvvetli vera'dandır. Müctehid de böyledir, herhangi bir hükmünde deliller muâraza ettiği hâlde, kendi tecrübe ve kanâatına dayanarak helâl olmasını tercih ederse de, vera' olan, yine ondan kaçınmasıdır. Nice müftiler var ki, bir çok şeylerin helâl olması ile fetvâ verdikleri hâlde, şübheden sakınmak ve vera' olarak o işe yaklaşmazlar (416/a). Bunu da üç mertebede inceleyelim:

1 — **Birinci mertebe:** Kaçınılması kuvvetle müstahâb olandır. O da, verilmiş olan hükme muhâlif olanın mezhebi daha açık ve kuv-

(416/a) Nitekim, İmâm-ı A'zâm, iğne ucu gibi — kaçınması mümkün olmayan — idrâr serpintilerinin bağışlanmış olmaları ile fetvâ verdiği hâlde, kendisi bundan son derece sakınmıştır. Hattâ bir gün talebesi İmâm Ebû Yûsuf ile Kûfe sokaklarında gezerken, elbisesinin bir tarafına bu şekilde idrâr sıçramış. İmâm-ı A'zâm o tarafı tutarak hemen eve gitmiş ve yıkamıştır. İmâm-ı Ebû Yûsuf: «Bu kadar idrâr necâsetinin muâf olduğunu bize söyleyen siz değil misiniz? Neden bunu mühimseyerek yıkıyorsunuz?» deyince, İmâm-ı A'zâm: «O, fetvâ; bu ise, takvâdır» demiştir.

vetli olup, hükmü verenin bu husûstaki delili daha ince ve kapalı olmaktır. (O zaman, öte taraf tercih edilir.) Buna göre, kaçınılması mühim olan cihetlerden birisi, yetiştirilmiş av köpeği, avladığı avından yemişse, — artırdığının helâl olduğuna her ne kadar müfti fetvâ verirse de — onu yemekten çekinmelidir. Çünkü kapalı ve ince bir nokta olduğu için burada tercih yapmak çok güçtür. Zirâ av köpeğinin artırdığı bu eti, kendisi için mi, yoksa sâhibi için mi ayırdığı belli değildir. Bunun için biz Şâfiiler, İmâm Şâfii'nin «Akyes» yâni en kuvvetli kavli bu olduğundan, bunu tercih ederiz. Zâten köpeğin bu avdan yemesi, artan kısmını da kendisi için ayırmış olmasının açık delilidir. Gerek İmâm-ı A'zam'ın ve gerek diğer imâmların sözüne uygun İmâm Şâfii'nin kavl-i cedîdi bulunursa — müfti onun hilâfına fetvâ verse de — bu sözü tercih etmek vera'dandır (416/b).

Şâfiiye göre her ne kadar, ister sehven olsun, ister kasden olsun, Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanı yemek câiz ise de, besmelesiz kesilen hayvanı yemekten çekinmek de verâ'dandır. Zirâ hayvanı keserken besmelenin vücûbunda âyet zâhirdir ve bu husûstaki haberler, tevâtür derecesindedir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.), av etinden kendisine soran herkese:

إذا أرسلت كلبك المعلم وذكرت عليه اسم الله فكل

«Av için yetiştirilmiş köpeğini, Allah'ın ismini anarak salıverdiğin zaman, onun getirdiği avı ye» (417) buyurmuştur. Bu hadis, tekrâr tekrâr Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilmiştir. Kesilecek hayvanın besmele ile kesilmesi şöhret bulmuştur. Bütün bunlar, hayvanı kesmekde besmelenin şart olmasını takviye eder. Fakat sahîh olarak Resûl-i Ekrem (S.A.V.) den:

المؤمن يذبح على اسم الله تعالى سمّى أو لم يسم

(416/b) İmâm Şâfii'nin bir mes'ele hakkında tek sözü varsa, Şâfiilerce bu «Nass» dır. Şâyet, bir mes'elede iki sözü olur ve birincisi bilinirse, ona «Kavl-i kadîm», ikincisine «Kavl-i cedîd» denir. Şâyet bir mes'elede eskiden de bir kaç söz, yeniden de bir kaç sözü varsa ve bunlardan birini tercih etmişse, tercih ettiği «Nass»; diğeri «Kavl-i mahkî» dir. Şâyet birini tercih etmemişse, diğer mezheb sâhiblerinden birinin ictihâdına uygun gelen sözü «Vech», şâyet diğer mezheblerde de bu husûsta ihtilâf varsa, buna da «Tarîk» denir.

(417) Buhârî ile Müslim, Adiy b. Hâtem ve Ebû Sa'lebe'den rivâyet etmişlerdir.

«Besmeleyi getirse de getirmese de, mü'min dâima Allah'ın ismini anarak, keser» (418) diye vârid oldu ise, bunun âm olup âyeti ve diğer zâhirinden mâni bir karîne olmâğa ihtimâli olduğu gibi, hâs olup besmeleyi unutanlar hakkında olması ihtimâli de vardır. Buna göre nass'lar, zâhiri üzerine kalır ve te'vil edilmezler. Bunu, ma'zerete binâen unutarak besmeleyi terkedenlere hamletmek mümkün olmakla berâber, ta'mim etmek imkânları daha yakın olduğu için, onu tercih ettik. Bununla berâber diğer ihtimâli de kaldırmıyoruz. Bundan kaçınmak çok mühim ve birinci derecede vera'dır (419).

2 — İkinci mertebe: Vesvese derecesine varır. O da kesilen hayvanın rahminden çıkan yavruyu ve keler'i yemekten kaçınmak gibi. Halbûki haberlerde sahih olarak vârid oldu ki, annesini boğazlamak, karnındaki yavruyu da boğazlamaktır. Bu rivâyette hiç bir şübhe yok; sahih bir rivâyettir ve senedi sağlamdır (420).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) in sofrasında keler yendiği sahih olarak rivâyet edilmiştir. Bu hadis, Buhârî ile Müslim'de rivâyet edil-

---

(418) Ebû Dâvûd'un «Merâsil» inde Es-Salt'dan merfû olarak rivâyetinde: «Allah'ın adını ansın anmasın, müslümânın kesdiği helâldir», Taberânî «Evsat» ında Dârekutnî, İbn Adiy, Beyhaki, Ebû Hüreyre'den rivâyetlerinde, birisi: «Ya Resûlallah, bizden birimiz Allah'ın adını unutarak kesiyor. Bu ne olacak?» diye sordu. Resûl-i Ekrem: «Allah'ın ismi her müslümânın iledir» buyurdu, diye rivâyet ettiler. Ayrıca Dârekutnî ve Beyhakî İbn Abbâs'dan rivâyet ettikleri bir hadis'de: «Müslümânın ismi yeter, keserken besmeleyi unutmuşsa, yerken besmeleyi getirsin» buyurulmuştur.

(419) İster avlârken ve ister hayvanı boğazlarken; ister kasden veyâ sehven olsun, Şâfiîlere göre Besmeleyi terk etmekten bir şey lâzım gelmez. Hanefîlerde, bu hâllerde sehven Besmeleyi terk ederse, kesilen hayvan yenir ve helâldır. Kasden terk ederse, yenmez, murdarıdır. Kasden Besmeleyi terk edenin, avının ve kestiğinin yenmiyeceğine, âyet sarihtir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de: «Allah'ın ismi üzerine anılmayarak (avlanan veyâ kesilen) hayvanı yemeyin» buyurulmuştur. Beyhaki, Besmele husûsunda ayırdığı bâbında, bu âyetin sebebi nüzûlünden bahseder ve der ki: «İbn Abbâs'ın rivâyetine göre bu âyet, yahûdiler hakkında nâzil olmuştur. Onlar: «Bizim öldürdüğümüzü yeriz, fakat Allah'ın öldürdüğünü yemeyiz.» dediler ve bu âyet nâzil oldu. Buna cevâb olarak deriz ki: İtibar, lâfzın umûmunadır, sebebin husûsiyyetine değildir. Sebeb ne olursa olsun, lâfız umûmidir. Asıldan, ölünün harâm olmasıdır. Bundan kurtaran, ancak Besmele ile kesilendir.

(420) Musannif, bu ifâdeyi İmâmü'l-Haremeyn'den aldı. Hadis'i, Ebû Dâvud, Tirmizî rivayet etti. Tirmizî, hasendir, dedi. Ayrıca İbn Mâce ve İbn Hibbân, Ebû Said'den rivâyet ettiler. Hâkim de Ebû Hüreyre'den rivâyet etti ve isnadı sahihtir, dedi. Halbûki böyle değil. Taberânî «Sağir» inde İbn Ömer'den ceyyid sened ile rivâyet etti.

Hanefîlerde ihtilâflıdır. Canlı doğarsa kesilmesi şart, tüysüz ve hilkati tam değilse yenmez.

miştir (421). Kanâatımca Ebû Hanife bu hadis'e tesâdüf edemedi. Tesâdüf etseydi bununla hükmederdi.

3 — **Üçüncü mertebe:** Mes'elede aslında muhâlefet şöhret bulmamış, fakat helâl olduğu ancak «Haber-i vâhid» ile bilinmiştir. Adamın biri çıkar, «Haber-i vâhid» de insânlar ihtilâf etmiştir. Bunu hiç kabûl etmeyenler de vardır. Ben de bundan çekinirim, diyebilir. Zirâ haberleri nakledenler, her ne kadar gerçekde âdil kimseler iseler de, hatâya düşebilir ve hattâ gizli maksadlarla yalan da söyleyebilirler. (Bu, aklen câizdir.) Çünkü âdil olan kimse, bâzan da yalan konuşabilir, aynı zamânda vehme de düşebilirler. Buna hiç bir şey engel olamaz. Bâzan, sözü yanlış duyar ve yanlış anlar, der ve bu sûretle vera' yapmak ister, fakat sahâbeden böyle vera' işitilmemiştir. Onlar, âdil kimselerden duyduklarına inanır ve gönülleri müsterih olurdu ve bu gibi vehimlere kapılmazlardı. Ancak, bir şübhe ârız olur ve râvinin bu haberi hakkında tereddüt hâsıl olursa o zamân, — âdil olsa da — üzerinde durmanın açık bir yolu vardır. Âhâdın haberlerine muhâlefet edenin ayrılığında bir değer yoktur. Bu da Mu'tezilenin kodamanlarından olan İbrâhim Nazzâm'ın, icma'ın aslında muhâlefet edip hüccet olmadığını söylemesi gibi (422).

---

(421) Hadis, böyledir. Buhârî ile Müslim'de İbn Ömer, İbn Abbâs ve Hâlid b. Velid'den (R. Anhum) rivâyet edilmiştir. Hudeybiye fethinde müslümân olup 21 Hicri'de ölünceye kadar ordu kumandanlıklarında bulunan Hâlid, Resûl-i Ekrem'e: «Keler harâm mıdır?» diye sorunca, Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Hayır, harâm değil, fakat bizim muhitte olmadığı ve kendisinden bir koku aldığım için, bcn, yemesinden hoşlanmıyorum.»** buyurdu ve Halid, Resûl-i Ekrem'in huzûrunda kelerden yedi. Buna benzer daha bir çok rivâyetlere göre, helâl olduğuna Şâfii hükmetmiştir. Fakat İmâm-ı A'zam, bunu mekrûh saymıştır. Bununla beraber yalnız İmâm-ı A'zam değil, Ashâb'ı re'y, Kûfeliler, Hz. Ali ve Câbir gibileri de mekrûh saymışlardır. Çünkü Hâlid'in, Resûl-i Ekremin huzûrunda keler yediğini haber veren İbn Abbâs, Resûl-i Ekrem ile ancak Tebûk muhârebesinde bulunmuş, diğer seferlerde bulunamamıştır. Halbuki bu hâdise daha evveldir. Keler kaplarının dökülmesi, memsûh olduklarından dolayı olduğu da kat'î değildir. Resûl-i Ekrem'in: **«Benim memleketimde keler yok.»** buyurması da aynı mânâda değil. Çünkü Mekke'de de vardı. Bunun mânâsı, bizim memleket halkı bunu yemez, demektir.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'ye bu haber ulaşmadı demek çok uzaktır. Çünkü yukarıda dediğimiz gibi, bu sözü yalnız Ebû Hanife dememiş, daha bir çokları söylemiştir. Hiç biri bu hadisleri duymadı mı? Onların da delilleri vardır. Abdurrahman: «Resûl-i Ekrem, keler yemekten men'etti.» diye rivâyet etti. Ebû Dâvud ve İbn Mâce de Hz. Âişe'den (R.A.) böyle rivâyette bulundular. Hediye gelen bir keleri, Resûl-i Ekrem yemedi ve: **«Yemediğimi, size de yedirmem.»** buyurdu. Buna benzer daha bir çok rivâyet yolları da vardır.

(422) İcma', azm ve toplanmak mânâlarına geldiği gibi, şeri'at ıstılâhında, Ümmet-i Muhammed'in müctehidlerinin itikadî veyâ amelî bir mes'elede ittifak etmeleri demektir. Bu icma'ın, kendisiyle amel vâcib olan bir hüccet olduğu, cumhur tarafından kabûl edilmiştir. Yalnız Nazzam, Şî'a ve Havariç, buna muhâlefet etmiştir.

Şâyet, icmâ'dan kaçınmak câiz olsaydı, dedenin (yâni babanın babasının) mirâsını almamak iktizâ ederdi. Çünkü Kur'ânda yalnız oğuldan bahsedilmiş, oğlunun oğlundan bahsedilmemiştir. Oğlunun oğlunu, oğlu gibi tanıyan, sahâbenin ittifâkıdır. Halbûki onlar da bizim gibi birer insân olmaları bakımından, ma'sûm yâni hatâ işlemez değildirler. Zira Nazzâm da bu hükme muhâlefet etmiştir. Bu türlü bir iddiâya kalkışmanın boş bir şey olduğu âşikârdır. Zira bu, Kur'ân'ın umûmi ifâdeleri ile çıkarılan mânâların da terk edilmelerini iktizâ eder. Çünkü kelâmcılardan bâzıları umûmât-i Kur'âniyyeden ancak karine ve delâletlerle sahâbenin anladığı ile hükmedilir, dediler. İşte bu gibi vera', bu şekilde, sahâbenin anladıklarını da terk etmeyi iktizâ eder ki, bütün bunların hepsi vesvesedir.

Verilen şu izahattan, şübhelerin her iki tarafında da haddi tecâvüz ve isrâf olduğu anlaşılmış oldu. Bunu anlayıp buna göre hareket etmek lâzımdır. Böyle bir şübhe ile karşılaştığı zamân, kalbine danışsın, şübheli olanı bırakıp şübhesiz olana sarılsın ve kalbinin çarpıntısından korunsun. Bu da şahıslar ve hâdiseler itibârıyle değişir. Her ne olursa olsun, vesveseye düşmekten kendini korumalıdır. Vesvese yerlerinde huzûrsuzluğa düşmemek için hak ile hükmetsin. Muhakkak olan bir şey varsa, kerâhet yerlerinde her kalb kendini kurtaramaz. Öyle sâfi gönüller nerede?... Bunun için Resûl-i Ekrem, herkesi kendi kalbinin fetvâsına bırakmamış ve içyüzlerini bildiği için, bunu Vâbisa'ya (423) söylemiştir (424).

b) **İkinci kısım**, helâl veyâ harâm olmasına delâlet eden alâmetlerin ihtilâf etmesidir. Bu da şöyle olur: Ender bulunabilen bir madde çalınır, sonra da kaybolan o madde gibisi iyi ve sâlih bir zâtın elinde görülür. Maddenin ender bulunması, o çalınan madde olduğuna, elinde görüldüğü zâtın iyi hâli ise, o maddenin olmadığına delâlet eder. İşte bu şekilde alâmetler muâraza eder. Yine bunun gibi, âdillerden birisi bir maddenin helâl olduğunu, yine âdil olan bir başkası da, harâm olduğunu söyler, yâhut, fâsıklardan birisi, bu, böyledir, diye şehâdet eder, diğer fâsık da onun aksini söyler, yâhut, çocuk ayrı şehâdet eder, büyük ayrı şehâdet eder. Bütün bunlarda tercih sebebi bulunursa, tercih yapılır, fakat vera', bunlardan kaçınmaktadır. Tercih sebebi bulunmazsa, durmak vâcib olur. Bunun tafsilâtı; ta'rif, bahs ve suâl mevzûlarında gelecektir.

c) **Üçüncü kısım**, ahkâmın alâkalı olduğu sıfatlardaki benzerliğin muâraza etmesidir. Meselâ: Bir adam, malını fakihlere vasiyet ederek

---

(423) Vâbisa b. Ma'bed'dir. Hicri 9 uncu yılda Peygambere iltihâk etmiştir.
(424) Evvelce geçmiştir.

«Servetimi, fıkıh âlimlerine dağıtın» demiştir. Muhitte fıkıh âlimi diye şöhret bulan, fâdıl kimsenin bu malda hakkı olduğu ve henüz okumağa yeni başlamış, fıkıhtan bir veyâ iki ders almış bir talebenin de hakkı olmadığı meydandadır. Fakat bu arada tereddüt edilecek pek çok dereceler vardır. Müfti, kanâat ve içtihâdına göre fetvâ verir; fakat vera' olan, bu gibi şeylerden kaçınmaktır. Bu, şübhe sebeblerinin en karanlık olanlarındandır. Burada, kurtulmasına imkân olmayacak şekilde, müftiyi şaşırtacak noktalar vardır: Zîra bu nitelikle vasıflananlardan bâzısı, tam tamamına karşılıklı iki derece arasında yâni ne üst, ne de alt kademeye yakın olduğu için, hiç birini tercîhe imkân olmaz. Muhtâçlara verilecek sadakalarda da hâl böyledir. Sadakanın, hiç bir şeyi olmayana verileceği, servet sâhibine verilmeyeceği ma'lûm. Bu iki sınıf arasında şübheli kısımlar vardır. Meselâ, nice insânlar var ki, evi, ev eşyası, elbisesi, kitâbları ve benzerî şeyleri olmakla berâber, bunlardan, ihtiyâç miktarı kendisine sadaka verilmesine mâni olmaz. Ancak, ihtiyâçtan fazlası, sadaka almaya mânidir. Hâcet miktarının muâyyen bir târifi yoktur, takrîben bilinir. Evinin büyüklüğüne, inşâatının mükemmeliyetine ve kıymetine bakılır. Meselâ, aynı büyüklükte bir evin, ortada ve kenar semtlerde olması fark eder. Bütün bunlar nazar-ı itibâra alınır. Daha küçük bir ev ile idâre edip edemiyeceği düşünülür. Mânevî ev eşyalarının sayıları ve kıymetleri hesâblanır. Bunlardan; günlük, kışlık ve yazlık olmak üzere yıl içinde muhtâç oldukları nazar-ı itibâra alınır. Bâzı yıllarda muhtâç olacakları da gözönünde bulundurulur. Bunların hiç birinin muâyyen haddi yoktur. Bunlarda ölçü, ancak Resûl-i Ekrem (S.A.V.) in:

دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ

«Şübhe ve kuşku veren şeyi terk et, şübhe ve ızdırabtan hâli olanı al» hadis-i şerîfidir. Bütün bunlar, şübhe edilecek şeylerdir. Şâyet bu husûslarda müfti, kanâat ve tahmini üzerine fetvâ vermişse, bunda durmak, yâni buna yaklaşmamak, vera'dandır. Şâyet, müfti tevakkuf etti ise, bu gibi şeylere yaklaşmamaktan ve durmaktan başka çâre yoktur. Bu, vera'ın mühim noktalarındandır. Akraba nafakalarının hangi miktârı vâcib, kadınlara giydirilecek elbisenin miktârı nedir? Ulemâ ve fukahânın hazîneden [Beytü'l-mâl] ne miktâr alabileceği, hep böyle şübheli şeylerdir. Zîra bunların hepsinin biri fazla, diğeri noksân olan iki tarafları olmakla, bu iki taraflar arasında şahıs ve vaziyet itibâriyle değişen şübheli kısımlar vardır. İhtiyâçlara gereği gibi muttâli olan, ancak Allahü Teâlâ'dır. Beşer, bunların haddine vâkıf değildir. Mekke «rıtl» i ile bir rıtıldan, yâni bir ölçekten azı, çok

yiyen bir adamın ihtiyâcına kâfi değildir. Üç rıtıldan fazlası da ihtiyâçtan çoktur. Bunların arasında muâyyen bir had yoktur. Ancak, şübheli şeylerden sakınmak, kalbin kuşküsunu, ızdırâbını dindirmektir.

Bu kaalde, lâfız ile bilinen sebeb-i hâs ile alâkalı her hükümde câridir. Altı, yedi ve benzeri hesâb sayılarının, muâyyen adedlerine kat'i olarak delâletleri gibi... Gerek Arablar ve gerek diğer lisân sâhibleri, etrâfında tamâmen alâkasını kesmek şartiyle, lûgâtlerinin tazammun ettiği mânaları kat'i olarak tahdid edemezler; çünkü lügat mânâsı ile konuşulan sözler; hesâb sayıları gibi kat'i değildir. Allah ve Peygamber sözlerindeki lâfızların hepsinin orta derecelerini bulmak böyledir. Karşılıklı iki taraf, yâni en aşağı ve en üst kademe arasında, devreder, muâyyen bir had bulmak güçtür.

Bilhassa vakıf ve vasiyetlerde bu mevzû daha büyük ehemmiyet taşır. Meselâ, sôfilere bir şey vakfetmek sahih, fakat sôfinin kim olduğunu bulmak güçtür. Diğer lâfızlar da bunun gibidir. Biz yakında, bilhassa sôfi kelimesinin muktezâsı üzerinde duracak ve buna işâret edeceğiz ki, kelimelerde tasarrufun yolu anlaşılmış olsun. Yoksa ihâtalı olarak bunları anlamağa imkân yoktur. Bu şübheler, karşılıklı iki tarafa meyleden alâmetlerin muâraza etmesinden doğar. İstishâb veyâ zann-ı gaalibin delâleti ile helâllık tarafını tercih eder bir sebeb bulunmadığı zamân, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) in:

دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ

«Kuşkulandığın şeyleri terk et, sana şübhe vermeyeni al» hadisine uyarak ve diğer anlattığımız sebebler gereğince bunlardan kaçınmak vâcib olur.

İşte, şübhelerin menşei bunlardır. Bunların da bâzısı bâzısından daha şiddetlidir. Bir şeyde bir çok şübheler toplanırsa, orada hüküm, daha ağır olur. Meselâ, servetine harâm karışmış ve helâline nisbetle harâmı az olan bir kimse, cum'a ezânından sonra şarab i'mâl edene sattığı üzümden aldığı para ile şübheli bir yemeği almak gibi. Bu gibi şübhelerin toplanması, ona cür'et etmeği daha da zorlaştırır.

İşte, mertebeler bunlardır. Bunları anlıyabilecek yolları öğrenmiş olduk. Tamâmını saymak, insân gücünün üstündedir. Buradan anlaşılan, olduğu gibi alınır, şübheli olanlardan kaçınılır. Çünkü günâh, kalbin çarpmasındadır. Biz: «Kalbine danış» demekle, müftinin: «Câizdir, mübâhtır» dediği husûslarda kalbine danış demek istiyoruz. Yoksa müftinin harâm dediği şeylerden kaçınmak farzdır. Aynı za-

mânda her kalbe de emniyet edilmez. Öyle vesveseli kalbler var ki, her şeyden kaçınır; öyle de müsâmahalı kalbler var ki, her şeyde mutmain olur, huzûr bulur. Bu iki kalbe i'tibâr yoktur. İ'tibâr, mes'elenin inceliklerini murâkabeye muvaffak olmuş âlimin kalbinedir. İşte, ince işlerin kendisiyle denendiği mehenk, bu kalbdir. Bu, kalbler içerisinde ender bulunan bir kalbdir. Kendi kalbine itimâd edemiyenler, Allahtan kalblerine nûr ihsân etmesini istesin ve bu gibi kalbe sâhib olanlardan meded arasınlar. Ahvâlini onlara arz etsin, onların söylediklerini yapsınlar. Zebûr'da vârid olduğuna göre, Allahü Teâlâ Dâvûd aleyhisselâma şöyle vahyetti: «Yâ Dâvûd, İsrâil oğullarına söyle, ben onların namâz ve oruçlarına bakmam, ancak şübhelendikleri şey'i benim rızâm için terk edip etmediklerine bakar ve o gibileri kendi nusretimle te'yid eder ve melâikelere onlarla iftihâr ederim.»

---o---

ÜÇÜNCÜ BÂB

ÜÇÜNCÜ BÂB, BAHS ARAŞTIRMAK, SORMAK, HÜCÛM, İHMÂL, VE BUNLARIN MAZANNALARI BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki sana yiyecek getiren veyâ bir şey hediye eden veyâ satın alacağın veyâ hediye edilmesini istediğin şey'i araştırmak, incelemek ve helâl olduğunu kat'i olarak bilmeden almamak borç olmadığı gibi, tamâmiyle ihmâl edip hiç soruşturmadan kat'i helâl olduğunu bilmediğin bir şey'i hemen alman da doğru değildir. Soruşturmak: bâzan vâcib, bâzan harâm, bâzan mendûb ve bâzan da mekrûhtur. Bunları açıklamak icâb eder.

Bu husûsta sadre şifâ verecek söz, araştırma ihtimâli olan, şübheli yerlerdir. Şübhenin menşe' ve sebebi; ya mal sâhibi ile veyâ mal ile alâkalıdır:

BİRİNCİ ŞÜBHE, MAL SÂHİBİNDEDİR :

Senin bilmene nisbetle mal sâhibinin üç hâli vardır:

1 — Hiç tanımadığın bilmediğin bir adam olur.

2 — Şübheli bir insân olur.

3 — Delile dayanan bir nev'i şübhe ile bilinmiş olur.

1 — Hiç bilmediğin bir kimse ise, tavr u hareketinde, kalıb ve kıyâfetinde, zulüm ve fesâdına delâlet edecek bir karine mevcût değildir. Bâzı kimselerin süslü elbise giyip bıyıklarını kıvırmaları gibi... Salâhına da delâlet edecek bir karine yok. Sôfiler, tüccar ve ilim erbâbının kılık ve kıyâfetleri gibi, bir alâmet de mevcût değildir. İşte, bilmediğin bir memlekette ilk karşılaştığın bir insânın, iyiliğine veyâ kötülüğüne delâlet edecek bir alâmeti olmaz ve hâlinden de bir şey anlayamazsan, bu kimseye meçhûl adam denir. Yabancı bir memleketin çarşısında kasab veyâ ekmekçi gibi tesâdüf ettiğin ve fakat görünüşünde iyiliğine veyâ kötülüğüne delâlet edecek bir delil bulamadığın kimse de, senin için meçhûl yâni içyüzü bilinmeyen bir insândır. Bu gibi insânlara şübheli diyemeyiz. Çünkü şek ve şübhe karşılıklı iki sebebi bulunan iki inançtan ibârettir. Fakihlerin çoğu, bilinmeyen ile

şübheli olanı ayırd edemezler. Yukardaki izâhatımızdan vera'ın, bilinmeyenleri terk etmek olduğunu anlamıştın.

Yusuf b. Esbât: «Otuz senedir, şübhelendiğim her şey'i terk ettim» demiştir. Bir kısım cemâat, ibâdetlerin en ağırının hangisi olduğu hakkında konuşmuşlar ve vera' olduğuna karar vermişlerdir. Basra âbidlerinden Hasan b. Ebû Sinân, onlara: «Benim için vera'dan kolay bir şey yok. Çünkü beni düşündüren her şeyi terkederim» dedi.

İşte vera'ın şartı budur. Burada, meçhûlün zâhirî hükmünü anlatmak üzere deriz ki:

Bilmediğin bir kimse, sana yemek verir veyâ bir hediye takdim eder yâhut bir şey almak üzere dükkânına gidersen: «Bunu nereden aldın, helâl mıdır harâm mıdır?» diye sorman gerekmez. Bu malın, elinde bulunması ve adamın müslümân olması, adamdan malı almak için kâfi sebeblerdir. Ne olursa olsun, incelemek lâzım; çünkü insânlarda zulüm ve fesâd gâlibdir, demek doğru değildir. Bu, hem vesvese, hem de muâyyen bir müslümâna sû-i zandır. Sû-i zan ise günâhtır. Müslümâna, sû-i zan değil, hüsn-i zan yapılır. Bozuk hareketine bakarak, sû-i zan'da bulunmak, ona karşı bir cinâyettir ve günâha girmektir.

Sahâbe-i Kirâm'ın yolculuk ve muharebelerde köylere uğrayıp, köylünün yemeğini yemeleri, gittikleri memleketlerin çarşı ve pazarlarında alış - veriş etmeleri, bunun delîlidir. Halbuki onların zamânında da aynı şekilde helâl ve harâm mevcût idi. Onlardan, böyle bir araştırma ve soruşturma nakledilmemiştir. Zira Resûl-i Ekrem de kendisine her takdim edilen şeyden sormamıştır. Ancak Medine'yi ilk teşriflerinde kendisine getirilen şey'in, sadaka mı yoksa hediye mi olduğunu sormuştu ki, bunu sormakta da haklı idi. Çünkü daha yeni gelen Mekke muhâcirleri mevcûd olduğundan, sadaka olarak getirilme ihtimâli de vardı ve gelen malın sadaka olarak getirildiğini zannedebilirdi. Aynı zamânda bu malı getiren zâtın, yalnız müslümân ve malın sâhibi olması, bu şübheyi kaldıramazdı.

Bunun gibi Resûl-i Ekrem, dâvetlere de icâbet eder ve verilen ziyâfetin sadaka olup olmadığını sormazdı; çünkü âdeten, ziyâfetler sadaka olarak değil, hediye olarak verilirdi. Bunun gibi Enes'in (R.A.) annesi Ümmü Süleym ve yine Enes'in rivâyet ettiği gibi bir terzi, Resûl-i Ekrem'i da'vet etmiş ve Resûl-i Ekrem'e kabak yemeği takdim etmiştir. Ayrıca Farslı bir zât Resûl-i Ekrem'i da'vet etti. Resûl-i Ekrem:

— Âişe de berâber mi? diye sordu. Adam:

— Hayır, deyince, Resûl-i Ekrem:

— Ben de gelemem, buyurduktan sonra, adamın tekrâr dâveti

üzerine Hz. Âişe ile dâvete icâbet ettiler. Adam kendilerine, yemek olarak ibâle [erimiş kuyruk] takdîm etti. Resûl-i Ekrem, hepsinin yemeğini yedi ve kendilerine bir şey sormadı.

Ebû Bekir ile Ömer'in (Allah kendilerinden râzı olsun), içtikleri südün nereden geldiğini sormaları, şübhelenmiş olmalarındandır. Ebû Bekir (R.A.), kölenin bir şeyi olmadığı için, bu südü nereden bulduğuna şübhelendi. Ömer (R.A.) de içtiği südün tadı, her zamân içdiği süde benzemediğinden, şübhelendi. Tabiatiyle bunlar, şübhe için birer sebebtir. Ahvâli meçhûl bir kimsenin, sormadan yemeğini yemekten, hiç kimse mes'ûl değildir. Hattâ evinde fevkalâde süs ve bolluk görse de, «Bu adam, bu kadar malı helâlden nasıl toplayabilir? Helâl az olur» dahi diyemez. Bu şekilde sû-i zanna kapılmadansa, belki mirasa kondu ve belki de çalıştı kazandı deyip hüsn-i zan etmek daha doğrudur. Daha ileri gidebiliriz ki, böyle bir şey sormak, hakkı değildir. Şâyet, mutlaka kaçınıyorsa, ancak nereden geldiğini iyice bildiği şeyi yesin. Bu ise, daha güzeldir.

Şâyet, yemek zarûreti hâsıl olursa, o zamân sormadan yesin; zira adama: «Bunu nereden aldın?» diye sormak, ona eziyet etmek ve şerefini lekelemek olur, izzet-i nefsini rencîde eder. Bu ise şübhesiz harâmdır.

Şâyet, «Belki bundan incinmez» dersen, ben de: «Belki incinir» derim. Zâten sen sormakla «Belki» den kaçıyorsun. Eğer «Belki» ile iktifâ ediyorsan, daha fazla sormağa lüzum yoktur; çünkü «Belki helâldır» der ve yersin. Müslümâna eziyetteki günâh, şübheli ve hattâ harâm olan şeyi yemekten daha az değildir. Ekseriyâ insânlar, bu gibi suâlden incinirler. Ev sâhibinden sormayacağı gibi, adamın anlayacağı şekilde başka birinden de sorup öğrenmesi uygun değildir; çünkü bunda, daha çok eziyet vardır. Adamın bilemiyeceği şekilde arkasından soruşturmak, adama karşı hem bir sû-i zan, hem de gizli hâlini araştırmak olur ki, burada hem tecessüs, hem de gıybet vardır. Açık olmasa da, netice budur. Bunların hepsi şu âyet ile yasaklanmıştır:

اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا

«Zanların çoğundan kaçının; zira zanların bâzısı günâhtır. Gizli hâlleri araştırmayın ve bâzınız bâzılarınızı gıybet etmesin» (49 - Hücürat: 12) buyurulmuştur. Nice câhil zâhidler var ki, güya helâl mı harâm mı, aramak bahânesiyle, gönülleri yıkacak sözler söylerler. Bununla berâber, insânlara helâl yediklerini duyurmak isterler. Bunu yaptıran Şeytân'dır. Şâyet, yalnız diyânet adına hareket etmiş olsa-

lar, kendi midelerine, bilmedikleri şeyi indirmekten ziyâde, müslümâ-nın kalbini kırmaktan korkmaları lâzım gelecekdi. Halbuki ortada kaçınmağı icâb ettiren bir alâmet yokken, bilmedikleri şeyi yemekten muâheze edilmezler.

İyi bilmeli ki, vera' yolu, araştırmak değil, onu almamak ve ye-memektir. Şâyet yemek zarûrî ise, araştırmadan hüsn-i zan yaparak yemektir. İşte, sahâbeden bilinen de budur. Vera'da ifrâta varıp sa-hâbeyi de geçmek isteyenler, kendilerine hiç bir sûretle uyulamıyacak olan sapık bid'atçılardır. Hiç kimse, dünyâ malının hepsini infâk ede-cek olsa da, yine Ashâb'ın ulaştığı derecenin onda birine ulaşamaz. Bizzât Resûl-i Ekrem, Hz. Âişe'nin azadlı câriyesi olan Berire'nin ye-meğini yedi. Resûl-i Ekrem'e: «Bu koyun, Berire'ye sadaka olarak ve-rilmişdi» denildiği zamân:

هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ

«Ona, sadaka ise, bize de hediyedir» (425) buyurdu. Hattâ sada-kayı kimin verdiğini bile sormadı ve kimin verdiğini bilmediği hâlde yemekten çekinmedi.

2 — Mal sâhibinin ikinci hâli, şübhe uyandıran bir sebebin de-lâleti ile, meşkûk olmasıdır. Önce şübhenin şeklini, sonra da hükmü-nü anlatalım.

Şübheye düşmenin sûreti: Adamın yaradılışından, kılık kıyâfe-tinden, takındığı tavırdan, söz ve işinden servetinin harâm olduğuna bir nev'i delil çekmek. Hilkatinden delil çekmek, zulüm ve yağmacı-lıkla tanınmış yol kesiciler ve bedeviler kılığında olmak. Fesad zümre gibi palabıyık, saçları ikiye bölünmüş ve uzatılmış olmak gibi alâmet-lerdir. Elbiseye gelince, fesâd ve zulüm erbâbının kılık ve kıyâfetinde olmak. Kaba (kaftan), kalansuve [bir nevi takye] giymek gibi... İş ve söze gelince, helâl olmayan iş ve sözlere cür'et etmesini görmek gibi... İşte bu ahvâle sâhib olan kimsenin, harâma karşı lâubali davranma-sından da şübhe edilir. Bunlar, şübhe yerleridir.

Bu gibi adamlardan paralı parasız bir şey almak veyâ da'vetle-rine gitmek isteyen bir yabancıya göre, bu adamların hâli meçhûldür. Bozuk bir insân olduğuna delâlet edecek bu delillerden başka bir şey de yoktur. Burada iki ihtimâl vardır: Birincisi, bu malın elinde bu-lunması, malın sâhibi olduğuna açık bir delildir. Diğer deliller ise bu-nun karşısında zayıf kalır. Binâenaleyh, bu malı almak ve yemek câiz, fakat yanaşmamak vera'dandır. İkincisi, bu gibi adamların elle-

(425) Buhârî ile Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

rinde malın bulunması, o malın helâl olması için zayıf bir delildir. Harâm olmasını andıran bu zayıf delîller ile karşılaşmıştır. Bu bakımdan iki delil muâraza etti ve adamın malı şübheli oldu. Binâenaleyh, bunu almak câiz değildir. İşte, bizim de tercih edip fetvâ verdiğimiz, budur. Zira Resûl-i Ekrem: **«Şübheliyi bırak, şübhesiz olana geç»** buyurmuştur. Her ne kadar bu hadîs, istihbâba delâlet ederse de, zâhirî bir emirdir. Yine Resûl-i Ekrem: **«Günâh, kalbin çarpmasıdır.»** buyurmuştur. Şübhesiz bu hâlin kalb üzerinde te'siri vardır. Yine Resûl-i Ekrem'in: **«Sadaka mıdır, hediye midir?»** diye sorması, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in sütten sormaları hep bunu te'yid eder. Çünkü bütün bunlar, şübhe mevkiindedir. Bu gibi şübheli şeylerden kaçınmağı vera'a hamletmek mümkün ise de, bu ancak, hükmî kıyâs ile mümkündür. Kıyâs ise, bu gibi ellerde bulunan servetin helâl olmasına şehâdet edemez; çünkü İslâmiyet ve zülyedliğe, bu delîller muâraza etmektedir. Bunlar karşılaştırıldığı zamân, helâl ile hükmetmek, mesnedsiz olur. Zülyedlik ve istishâb ancak, alâmete dayanmayan şek ile terk edilmez. Alâmete dayanan şek ile, zülyedliğin değeri kalmaz. Meselâ, üç vasfından birini değiştirmiş bir su bulduğumuz vakit, bu suyun, aradan uzun zamân geçme neticesinde bozulmak ihtimâli olduğu gibi, necâset sebebiyle de bozulma ihtimâli vardır. Fakat bir yaban keçisinin oraya idrâr ettiğini gördüğümüzde, bu sebebten bozulma ihtimâline binâen, artık istishâbı terk eder bu suyu kullanmayız. İşte bu da o hükme yakındır. Fakat bu delîller arasında da fark vardır. Meselâ, bıyık uzatmak, kaftan giymek ve eşkiyâ kıyâfeti, her nekadar mal ile zulme delâlet ederse de, şerî'ate uymayan söz ve iş malda haksızlık ile alâkalı ise, meselâ «falancadan zorla veyâ zulüm ile aldım» gibi ifâdeler duyarsa veyâ bu şekilde bir şey aldığını görürse bu da açık delil olur. Fakat hiddetli ânında birisine sövdüğünü veyâ şehvet hissi ile bir kadına baktığını görmüşse, bunların harâma delâleti zayıftır. Nice kimseler var ki, servet biriktirmede helâl ve harâma son derece dikkat ederken, şehvet ve şiddet ânlarında kendisine mâlik olamaz. Bu bakımdan kusûrludur diye kazancı da harâmdır, denemez. İşte bu farklara dikkat etmek lâzımdır. Bunları da bir târif ile zabdetmek mümkün olmadığı için, yine kalbine danışmalıdır.

Ben derim ki: Bu hâlleri, bilmediği bir kimsede gördüğü zamân hüküm ayrıdır. Abdest, tahâret ve Kur'ânda vera' sâhibi olduğunu bildiği bir kimsede bunları gördüğü zamân, hüküm ayrıdır. Çünkü bu vaziyette, servete nisbetle delîller muâraza ettiği için (bu husûstaki kaaideye binâen) düşerler ve adam, meçhûl [bilinmemiş] hükmünde olur. Çünkü delâletlerin hiç biri husûsî olarak mal ile alâkalı değildir. Mal husûsunda harâmdan kaçınan nice insânlar var ki, diğer

hususlara aldırış etmezler. Nice güzel abdest alıp, namaz kılan, oruç tutan ve Kur'ân okuyanlar var ki, önlerine geleni yemekten çekinmezler. Bu gibi ahvâlde hüküm, kalbin meyline göre verilir. Zîrâ bu, kul ile Allah arasında gizli bir şeydir. Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceği gizli bir sebebe bağlanması da uzak değildir. Bu da kalb çarpmasının hükmüdür.

İnce bir noktaya daha işaret etmek isterim. O da, bütün bu delillerin, adamın servetinin çoğunun harâm olmasına delâlet etmeleri lâzım olması keyfiyetidir. Meselâ asker, sultânın âmili, şarkıcı veyâ ağıtçı olmak gibi. Yoksa deliller ancak malında bir miktar harâm bulunduğuna delâlet ediyorsa, soruşturmak vâcib değil belki vera'dandır.

3 — Üçüncü hâli, servetinin helâl veyâ harâm olmasında şübhe uyandıracak şekilde bir nevi tecrübe ile mal sâhibinin içyüzünü bilmektir. Meselâ, gerçekte bunun aksine olması câiz olmakla berâber, görünüşte dindar, âdil ve sâlih bir insân olduğu bilinmesi gibi... Bu vaziyette ise artık, hâlinden sormak vâcib olmadığı gibi, meçhûl adamda olduğu gibi, sormak dahi câiz değildir. Burada evlâ olan, çekinmemektir. Hâli meçhûl adamın malını almağa kalkışmaktaki şübhe, bundan daha çoktur. Çünkü o malı almak, her ne kadar harâm değilse de, vera'dan uzaktır. Sâlih kimselerin yemeğini yemek ise peygamberler ve veliler âdetidir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«Yalnız müttakilerin yemeğini ye, yemeğini yalnız müttakiler yesin» (426) buyurmuştur.

Fakat tecrübe ile adamın cündî yâni asker, şarkıcı veyâ ribâcı olduğunu bilir ve heyet, şekil ve elbise ile buna delil aramağa da ihtiyâcı kalmazsa, o zamân, şübheli insân gibi ve belki daha evlâ olarak malından sormak vâcib olur.

İKİNCİ ŞÜBHE, MALIN SEBEBLERİNDEDİR :

Şübhenin ikinci âmili, mal sâhibinde olmayıp, maldaki bir sebebe dayanan şübhedir. Bu da helâl ile harâmın birbirine karışması ile olur. Gasb ve yağma edilmiş yiyecek maddelerinin pazara götürüp satılması gibi... Gerçi o pazarda olanların, satıcıya: «Bunu nereden aldın?» diye sormaları borç değildir. Satıcıların satmakta oldukları malın çoğunun harâm olduğunu bilirlerse, helâlini seçmek için, o zamân sormaları vâcib olur. Şâyet, çoğu harâm olmazsa, o zamân, soruşturmak, vera'dandır. Büyük çarşı, büyük şehir hükmündedir. Servetinin çoğu harâm olmadığı zamân, soruşturmanın vâcib olmadığına

(426) Zekât bahsinde geçmişti. (C. 1, sf: 606). Tirmizî ve Ebû Dâvud, Ebû Saîd'den.

delîl şudur: Ribâ, ganimet hırsızları ve diğer gayr-ı meşrû yollardan edinilmiş servetler olduğu hâlde, Sahâbe-i Kirâmın, sormadan satın almalarıdır. Soruşturmak bâzı hâllerde nâdiren, bâzılarından nakledilmiştir. Bunun sebebi muâyyen bir şahıs hakkında şübhe etmenin muhâl olmasıdır. Bunun gibi, muhârebe meydânında öldürdükleri düşmânların bıraktıkları malları, ganîmet olarak alırlardı. Halbuki bu ganîmetler arasında, onların müslümânlardan aldıkları şeylerin bulunma ihtimâli mevcûd iken, bunu da araştırmazlardı. Aslında böyle bir malı, karşılıksız almak, kat'î olarak câiz değildir. Şâfiî'ye göre aynını, Hanefî'ye göre bedelini vermek sûretiyle mal sâhibine ödenmesi daha evlâdır (427).

Hz. Ömer (R.A.), Azerbaycan'daki müslümânlara yazdığı bir mektûbta: «Orada, ölü hayvanları da boğazlar ve derilerini kullanırlar. Şer'i şekilde kesilenler ile murdar olarak ölenleri ayırın» demekle, bu husûsta soruşturmağa izin ve emir vermişken, bunların bedellerini soruşturmaktan bahsetmemiştir. Çünkü her ne kadar derilerin çoğu murdar idiyse de, paraların çoğu, bu murdar et ve derilerden değildi. Bunun gibi İbn Mes'ûd (R.A.) da: «Siz bir memlekettesiniz ki, kasapların çoğu mecûsidir. Temiz kesilenlerle pis kesilenleri ayırmağa dikkat edin» buyurmakla, soruşturmayı ekseriyete tahsis etmiştir. Çünkü kasapların çoğu mecûsî idi. Bu bâblardan maksadın iyice açıklanması ve anlaşılması için, bâzı sûretleri açıklamak ve âdeten çok vâkî olan bâzı mes'eleleri canlandırmak sûretiyle izah etmek lâzımdır.

MES'ELE:

Helâl malına harâm katan kimsenin vaziyeti:
Meselâ:

a — Gasb veyâ yağma yolu ile aldığı harâm malı dükkânındaki servetine katıp satan,

b — Ticâret, zirâat yâhut miras yolu ile helâl ve meşrû servete sâhib olup, zâlim sultândan para alarak bu servetine katan fakih, âmil, reis veyâ kadı gibilerin,

---

(427) Müşriklerden birisi bir müslümânın devesini elinden aldı. Sonra muhârebe meydânında bu deve ganimet olarak müslümânların eline geçti. Mal sâhibi devesini istedi. Resûl-i Ekrem: «Gaziler arasında ganimet bölünmeden deveyi bulursan, al götür, deve senindir. Şâyet taksim edildi ise, kıymetini verir deveni alırsın» buyurdu. Hattâ o müşrik, deveyi bir müslümâna satsa veyâ hibe etse veyâ mâl mukâbilinde verse, eski sâhibi, ya verdiği parayı veyâ değerini vermek sûretiyle malını alabilir. Aksi takdirde öteki adam zarar görmüş olur. Kendisi ise rızası hilâfına olsa da bir defa mâl elinden çıkmıştır.

c — Ribâ almak sûretiyle malına harâm karıştıran bir tüccâr.

Bu gibilerin servetine bakılır; eğer çoğu harâm ise, bu gibilerin servetinden yemek câiz olmaz. Verdiği sadaka ve hediyelerde de inceleme yapılır; helâl olandan vermiş ise kabûl edilir, harâmdan verdiği anlaşılırsa terkedilir. Şâyet servetinin azı harâm ve verdiğinin helâl veyâ harâm olduğu şübheli olursa, işte burada düşünülür; çünkü bu, karşılıklı iki tarafın tam ortasındadır. Biz yukarıda, şer'i şekilde kesilen bir hayvan, on tâne murdar hayvan arasına karıştığı zamân, hiç birinin yenilmiyeceğini söylemiştik. Çünkü muâyyen sayı, muâyyen olan sayılarla karışmıştır. Burada anlattığımız da — hele sultânlar gibi malı çok olmayanlarda — bir kişinin serveti sayılmış gibi olması bakımından ona benzemekte ise de, öte yandan ona aykırı düşmüştür.

Murdar olan hayvanın vücûdu bu anda kat'i olarak bilinir ve ondan kaçınılır, fakat servetine karışan harâm mal elinden çıkmış olup, bu ânda mevcûd olmamak ihtimâli de vardır. İşte bu bakımdan ayrılır. Şâyet, adamın malı az olur ve harâm kısmının hâlen bu servet içinde bulunduğu kat'i olarak bilinirse, işte o zamân, ölü hayvanlara usûlüne uygun olarak kesilen bir hayvanın karışmış olması mes'elesi gibi olur. Şâyet, adamın serveti çok olur ve karışan harâmın aradan çıkmış olmak ihtimâli de mevcûd olursa, bu, ondan ehven olur ve bir yönden de — çarşılarda ve şehirlerde olduğu gibi — sayılamıyan çok mallara karışmış gibi olur. Fakat bu, bir şahısta olduğu için, çarşı ve şehir hesâbından daha ağırdır. Ne olursa olsun, bu malı almak, vera'dan uzaklaşmaktır. Lâkin bunun adâleti nakzeden bir fısık olmasında nazar vardır. Bu, iki taraftan şübheler karşılaştığı için, mânâ bakımından derin olduğu gibi, nakil bakımından da derin ve müşküldür. Çünkü bu gibi şeylerden kaçınma husûsunda sahâbe ve seleften rivâyet edilenleri vera'a hamletmek de mümkündür. Zîra harâm olduğuna dâir açık bir delîle tesâdüf edilmemiştir. Bu gibi ziyâfet yemeklerinin yenmesine dâir olan rivâyetlere gelince: Meselâ; Ebû Hüreyre'nin (R.A.), Muâviye'nin (R.A.) ziyâfetini kabûl etmesi gibi... Muâviye'nin servetinde harâm olduğunu kabûl edelim, belki Ebû Hüreyre (R.A.) inceleyip ve yediği yemeğin bir yönden mübâh olduğu kanâatine vardıktan sonra, yemiş olabilir ki, bu da mübâh olduğuna delâlet etmez. (Ebû Hüreyre, Hz. Ali'nin ardında namaz kılar ve Muâviye'nin yemeğini yerdi. «Niçin böyle yapıyorsun?» diyenlere, «Muâviye'nin yemeği daha mükemmeldir» derdi. Aslında Muâviye de harâm yemekten son derece sakınırdı.)

Bu gibi husûslarda işlerin delâleti çok zayıftır. Müteahhirin ulemâsının mezhebi de muhtelifitir. Hattâ bâzıları: «Sultân bana bir şey

verse, onu alırdım» dediği hâlde, çoğu harâm olan bir servetten alınan kısmın helâl olduğu bilinmezse, onu almanın mübâh olmadığını söylediler. Seleften bâzılarının, sultânlardân câizeler kabûl etmeleri ile de delil çekildi. (Bu sözü söyleyen Yahya b. Main'dir. Bu söz yüzünden Ahmed b. Hanbel ona sırt çevirdi. Sonra da Ahmed b. Handel'den özür diledi.) Buna dâir tafsilât, suntânların malı bâbında gelecektir.

Harâm kısmı az olup, şu ândaki servet arasında bulunma ihtimâli zayıf olduğu zamân, bu servetten yemek, harâm değildir. Şâyet o harâm, bu ânda serveti arasında mevcûd olduğu bilinirse — kesilen bir hayvanın on tâne murdar hayvan arasına karışması mes'elesinde olduğu gibi — bu husûsta ne diyeceğimi bilemem. Bu, müftiyi şaşırtan karışık bir mes'eledir. Zirâ bu, mahsûr ile gayr-ı mahsûra benzemek arasında tereddüt edilen bir hâldir. Meselâ, on tâne kadın bulunan mahallede, bu kadınlar arasında birisinin süt annesi olup ve fakat bunlardan hangisinin olduğunu bilemezse, hiç birini alamaz. Fakat binlerce kadın bulunan bir şehirde bir süt annesi var diye onlardan evlenemez, denemez. Fakat bunların arasında o kadar sayılar vardır ki, bunlar hakkında bir şey diyemem. Halbûki selef ulemâsı, bundan daha açık mes'elelerde bile tevakkuf etmişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e: «Adamın biri avını vurdu, fakat av, başkasının yerine düştü. Şimdi bu av, avlayanın mıdır, yoksa yer sâhibinin midir?» diye sormuşlar. İmâm: «Bilemem» diye cevâb vermiştir. Tekrâr tekrâr sordukları hâlde, her defâsında, bilemem, demiştir. İlim kitâbında buna benzer pek çok misâller vermiştik. Müftî, bunları gözönünde bulundurarak, her sûretteki hükmü anlayabileceğinden tama'ını kesmelidir.

Basralı bir arkadaşı, İbn Mübârek'e:

— Sultânlarla muâmele eden kimselerle ticârî alış - veriş yapabilir miyim? diye sordu. İbn Mübârek:

— Eğer, yalnız sultânlarla muâmele ediyorlarsa, onlarla alış - veriş etme, yok eğer, hem sultânlar, hem de başkaları ile muâmele ediyorlarsa, onlarla alış - veriş edebilirsin, diye cevâb verdi. Bu, karışığı az olan kısmında müsâmahaya delâlet ettiği gibi, çok olan kısmında da müsâmahaya delâlet eder. Hülâsa: Bir bozuk alış - verişi var veyâ bir defâ sultânlarla alış - veriş etti diye, kasap, ekmekçi ve benzeri esnâftan, Sahâbe-i Kirâmın alış - verişi tamâmen kestiklerine dâir bir rivâyet mevcûd değildir. Bunun haddini tâyin etmek güç ve mes'ele haddi zâtında müşküldür.

Şâyet, Hz. Ali (R.A.), bu husûsta müsâade etti ve: «Sultânın verdiğini al, o sana helâlden veriyor. Çünkü onun helâl olarak kazan-

dığı, harâm olarak aldığından çoktur» buyurdu. Yine İbn Mes'ûd-dan (R.A.), bu husûsta şöyle soruldu: «Benim kötü bir komşum var, ribâ yer. Bâzan bizi dâvet eder ve bâzan da ihtiyâç dolayısıyle biz gideriz, bu nasıl olur?» İbn Mes'ûd (R.A.): «Dâvetine icâbet et, ihtiyâcını da ondan iste, zirâ kârı sana —Çünkü sen bilemezsin. Bu şekilde Selman hazretleri de fetvâ vermiştir.— günâhı kendisinedir» buyurdu. Hz. Ali (R.A.), servetinin çoğu helâl olduğundan, İbn Mes'ûd (R.A.) ise, günâhının kendisine âit olduğunu öne sürdü. Yine diğer bir rivâyette, İbn Mes'ûd'a (R.A.), birisi: «Benim komşum var, ribâ yer, dâvetine gidebilir miyim?» diye sorunca, İbn Mes'ûd: «Gidersin» diye cevâb vermiştir. İbn Mes'ûd'dan (R.A.) bu husûsta ayrı ifadeler ile muhtelif pek çok rivâyetler gelmiştir.

İmâm Şâfiî ve İmâm Mâlik gibi zâtlar, servetlerine harâm karıştığını bildikleri hâlde, sultânların atiyye ve hediyelerini almışlardır. Bütün bunlar, bu husûsların câiz olduğunu gösterir, dersen, deriz ki: Hz. Ali'den (R.A.), böyle bir rivâyet varsa da, vera' ve takvâsından, bunun hilâfına şöhret bulan rivâyetler de vardır. O, beytülmâlden bir şey almaktan kaçınırdı ve bu yüzden, yâni parasız kaldığı için kılıcını satılığa çıkarmıştır (428). Halbuki tek bir gömleği var idi, yıkanması için giyecek başka bir şeyi yoktu. (Bütün bunlar, hazînelerin dolup taştığı zamanlarda idi.) O'nun müsâadesinin, bu gibi yemekleri yemenin câiz olduğunda açık olduğunu ve bu hareketinin de bir vera' olduğunu inkâr eden değilim. Ancak bu anlattıkların doğru ise, bilmiş ol ki, sultânların servetlerinin hükmü ayrıdır. O servetler, çokluğu bakımından sayısız olanlar meyânına girebilir ki, bu da ileride açıklanacaktır. Bizim sözümüz, diğer ferdler hakkındadır ki, onların mâlları kolaylıkla sayılamıyacak ve hesâb edilmiyecek kadar çok değildir.

İbn Mes'ûd'un (R.A.) beyânatına gelince, onu, ezberleme kabiliyeti zayıf olan Cevvab veyâ Havat et-Teymi rivâyet etmiştir. İbn Mes'ûd'dan (R.A.) meşhûr olarak gelen rivâyetler, şübhelerden sakınmağa delâlet etmektedir. Zirâ İbn Mes'ûd: «Korkarım, umarım gibi sözleri söylemeyin. Helâl meydânda harâm da meydândadır. Arada bâzı şübheli şeyler vardır. Siz şübheli şeylerden kaçının, şübhesiz olanları alın», demiştir. Yine İbn Mes'ûd: «Göğsünüze ızdırap veren şeylerden kaçının; zirâ günâh onlardadır» buyurmuştur.

---

(428) Hazinenin, altın ve gümüş ile lebâleb dolduğunu kendisine haber verdiler. O da, bütün muhtâçları çağırtarak, paraları dağıttı. Bu paranın beşte biri kendi hakkı iken kırk para alıkoymadı. Hazineyi temizletip orada iki rekât namâz kıldı. Kılıcını satılığa çıkardığı zamân, tek bir gömlekten başka bir şeyi yoktu. «Bir izârım olsa, bu kılıcımı satmazdım.» dedi.

Şâyet, alınan kısmın husûsî şekilde harâm olduğunu bildiren bir delil olmadığına göre, servetinin çoğu harâm olan kimseden almak niçin câiz olmasın? Halbuki adam, bu mâlın sâhibidir. Bu gibi adamın mâlını çalan kimsenin eli kesilir. Harâmın çokluğu ise mübhem bir zandır, muâyyen bir mâla taallûk edemez. Binâenaleyh, sokak çamurlarındaki pislik ve çoğu harâm olduğu zamân, sayılamıyacak mala karışmış olanlardaki zann-ı galip hükmünde olsun. Aynı zamanda Resûl-i Ekrem (S.A.V.): «Şübhelendiğin şeyi terket, şübhelenmediğini al» hadisinin umûmî ile de delil çekmek câiz olmaz. Zirâ bu hadisin bâzı yerlere mahsûs olduğunda ittifak edilmiştir ki, o da, o mâlın kendisindeki bir alâmetten doğan bir şübhedir, yoksa umûmî şübhe değildir. Bunun delili de, az harâmın sayılamıyacak çok helâl arasına karıştığı zaman, yine şübhe icab ettiği hâlde, o çok mâldan almanın harâm olmaması ile hükmetmenizdir, dersen:

Deriz ki: Mala sâhib olmak, istishâb gibi, zayıf bir delildir. Bu delilin müessir olması, kuvvetli bir muârazadan sâlim olmasına bağlıdır. Bir defâ harâmın karıştığı, bu ânda mevcûd olduğu ve harâmın helâlden daha çok olduğunu ve nihâyet ne kadar da çok olsa, yine malının hesâb edilmesi mümkün olan muâyyen bir şahısta olduğu tahakkuk ettikten sonra, artık zilyedliğin değeri kalmaz, buna kıymet vermemek lâzımdır. Şâyet, Resûl-i Ekrem'in: «Şübheli şeylerden sakın...» hadis'ini buna hamletmezsek, artık hamledilecek yeri kalmaz; çünkü bir miktar harâmın sayılamıyacak kadar çok olan helâl mala karışmış olmasına tatbik edilemez. Zirâ bu hâl, Resûl-i Ekrem zamânında da mevcûd iken, onu terketmemiştir. O hâlde bu hadis, zâhiri mânâda olduğuna göre daha başka neye hamledilebilir? Şâyet bunu tenzihî olarak yâni şübheliyi terkedip şübhesize gitmek daha evlâdır, şeklinde te'vile kalkışmak ise, ortada bir kıyâs olmadan bunu zâhirinden ayırmak olur (ki bu da câiz değildir). Çünkü anlatmakta olduğumuz bu şeklin harâm olması, istishâb ve alâmetlerinden farklı ve uzak değildir. Çokluğun ve hasrın, yâni bir kişide bulunmanın şübheyi yerleştirmekte büyük te'siri vardır. Her ikisi de burada toplanmıştır. Hattâ Ebû Hanîfe (Allah rahmet etsin) pis kaplarla temiz kaplar birbirine karıştığı zamân, temiz olanları daha çok olduğunda, içtihâdı kabûl etmektedir. İstishâb, alâmet ile içtihâdın ve çokluğun kuvvetini şart koşmuştur. Yalnız istishâb ile yâni suda aslolan tahâret olduğu esâsına dayanarak, hiç içtihâda lüzûm göstermeden, gelişigüzel bir tânesini alarak hem abdest alır, hem de içer diyenler, hâlî nazar-ı itibâra alarak yalnız mâlın elinde bulunması delâletiyle satın alınmasını ve yenmesini tecviz eder. Şübhesiz bu, şidikte kaabil-i tatbik değildir. Yâni bu şidik midir, su mudur?

diye şübhe edildiği zaman, o kullanılmaz. Zirâ burada istishâb yoktur, yâni aslı temizdir denemez; çünkü su veyâ sidik olması bilinemiyor. Şer'î şekilde kesilene benzeyen murdar hayvân da bu hükümdedir. Zirâ ölü hayvânda da istishâb yoktur. Adamın elinde olması da bismil olduğuna delâlet etmez. Fakat mübah malın elde bulunması, onun mübah olmasına delâlet eder.

Burada dört alâka vardır:

1 — İstishâb, şeyi aslında olduğu gibi kabûl etmek.

2 — Karışanın az veyâ çok olması.

3 — Karışık malın bir kişide veya bir çoklarında bulunması.

4 — Kendisiyle içtihâd yapılabilmek için, şeyin kendisinde husûsi bir alâmetin bulunması.

Şu dört alâkadan gaflet edenler, çok kere benzemeyen mes'eleleri birbirine benzetmeğe kalkışmakla, yanılmış olurlar.

Buraya kadar anlattıklarımızdan elde edilen neticeyi şöyle hülâsa edebiliriz: Bir adamın servetine karışmış olan harâm, ya çok olur, veyâ az olur. Bunların her birerleri, ya kat'i olarak bilinir veyâ husûsî bir alâmetten yahut vehimden meydâna gelen bir zan ile bilinir. Bunların her ikisinde de nereden geldiğini sormak vâcibtir. Onlar da, zan veyâ yakin ile servetinin çoğu harâm olduğu bilinen kimsededir. Meselâ mal sâhibi tanımadığı bir asker olursa, bütün servetini ganimetten elde etmiş olma ihtimâli olduğu için, onu nereden aldığı sorulur. Şâyet, malının azının (gayr-ı meşrû) olduğu kat'î olarak biliniyorsa, işte burası duraklama yeridir. Fakat selefin ekseriyetinin davranış ve vaziyetin zarûreti, ruhsata meyyâldir. Diğer üç bölümde ise soruşturmak, hiç bir sûretle vâcib değildir.

MES'ELE:

Sultândan atıyye aldığını veyâ başka sûretle malına harâm karıştığını bildiği ve fakat o harâmın şimdiye kadar elinde kalıp kalmadığını bilemediği bir kimsenin, yemeğini yemek için araştırma yapmak borç değil, ancak vera'dandır. Şâyet, bu harâmın kaldığını bilir ve fakat az veyâ çok olduğunu bilemezse, harâmın az olduğunu kabûl eder. Azın vaziyetinin şübheli olduğu, yukarıda geçmişti. Bu da ona yakındır.

MES'ELE:

Mütevellinin elinde, hayrat vakıf veyâ vasiyet için iki nevi mal vardır. Hayır sâhibinin işâret ettiği vasıflardan birini hâiz olup, diğe-

rini hâiz olmayan bir kimseye, mütevelli bu paralardan vermek istediği zamân, alacak olan kimsenin hangi paradan verdiğini sormak borcu mudur, değil midir? Şâyet aranan vasıf, mütevellinin anlayabileceği şekilde açık ve mütevelli de âdil olup, bu husûsta hassas ve titiz davranan bir kimse ise, sormağa hâcet yoktur; çünkü mütevelli, müstahak olduğunu ona veriyor. Yoksa eğer, bu vasıf açık değil, mütevelli de bu gibi şeylere aldırış etmeyen bir kimse ise, o zaman alacak olan kimsenin sorması lâzımdır. Çünkü burada kendisine itimâd edilecek ne mala sâhib olmak, ne de istishâb vardır. Bu, aynen Mekkelilerin Medine'ye göçtükleri ve sadakaların ellerde dolaştığı bir sırada, Resûl-i Ekrem'e verilen maddenin, sadaka mı, yoksa hediye mi olduğunu Resûl-i Ekrem'in sormasına benzer; zîrâ adamın ona sâhib olması, onu sadaka olmaktan çıkarıp hediye yapmaz. Bundan kurtuluş, ancak sormakladır. Meçhûllerden sorulmamasını söylememiz, adamın ona sâhib ve müslümân olması bakımındandır. Hattâ müslümân olmayıp, mecûsî olmak ihtimâli olan kimseden sorup müslümân olduğunu iyice öğrenmeden, ondan et almak câiz değildir. Zîrâ elde bulunması et'in temizliğine ve yalnız görünüş, kişinin İslâmiyetine delîl teşkil etmez. Her ne kadar hatâya düşmek mümkün ise de, muhitin ekseriyeti müslümân olursa, o zaman küfrünü gerektirir bir alâmeti bulunmayandan — müslümân olduğu zanniyle — alması câizdir. Görünüş ile elde bulunmanın, malın helâl olmasına delâlet ettiği yerlerle, delâlet etmediği yerleri karıştırmamak lâzımdır.

MES'ELE:

Bir memlekette gasbedilmiş evlerin bulunduğunu ve fakat bunların sayılamıyacak çok evler arasına karıştığını bildiği zaman, oradan ev satın alması câizdir. Buna rağmen yine soruşturup araştırmak, vera'dandır. Şâyet, bir sokakta on evden bir tanesi vakıf veyâ haksızlıkla alınmış ise, bu evin hangi ev olduğu bilinmiyorsa, oradan ev almak câiz değildir, araştırıp helâl olanı bulmak lâzımdır.

Ayrı ayrı mezheblere tahsis edilmiş kervansaraylar ve misâfirhâneleri bulunan bir memlekete giden bir mezheb mensûbu, soruşturup araştırmadan, herhangi birinde yatarak, oradan yiyip içmesi câiz değildir. Sorarak, kendi mezhebine âit olanı bulması lâzımdır. Zîrâ bu kısım, mahsûrun mahsûra karışması kabilindendir. Bunu ayırmak lâzımdır.

MES'ELE:

«Soruşturmak vera'dandır» dediğimiz yerlerde, şâyet yemeğin veyâ malın sâhibi kızacaksa, sormaz. Soruşturmanın vâcib olması ma-

lının çoğu harâm olduğu zamandır. O zaman sâhibinin kızıp kızmayacağını nazar-ı itibâre almadan, sorar; çünkü bu adam zâlimdir. Zâlime bu kadarla değil, daha fazlası ile de eziyet etmek lâzımdır. Zâten ekseriyâ bunlar, bu gibi soruşturmalardan da aldırış etmezler. Şâyet vekîlinden, hizmetçisinden, talebesinden veyâ bir adamından alıyorsa, —vera' olarak— yine sorabilir; çünkü bunlar aldırış etmezler. Aynı zamanda onlara da helâl ve harâmı öğrenmeleri için sorması, yine lâzımdır. Hz. Ebû Bekir'in (R.A.) içtiği süt hakkında kölesinden ve Hz. Ömer'in (R.A.) içtiği sadaka sütünden sorması, bu kabildendir. Yine Hz. Ömer'in (R.A.) Bahreyn'e vâli olarak gönderdiği Ebû Hüreyre'nin (R.A.) dönüşünde, elinde bulunan fazla miktardaki mala şaşarak: «Yazık sana, bunların hepsi helâl midir?» diye sorması da bu kabildendir. Bunun gibi Hz. Ali (R.A.): «Allah katında, imâmın yumuşak ve mülâyim davranmasından daha sevimli, yine imâmın zulmedip sert davranmasından daha sevimsiz bir şey yoktur» buyurmuştur.

MES'ELE:

Hâris-i Muhâsibi şöyle anlatıyor: «Kızacağını kat'i olarak bildiği dost ve ahbâbından da, vera' olacak yerlerde sormaması daha doğrudur; çünkü belki bilmediği bir hâlin açığa çıkmasına, bu sûretle aralarının açılmasına sebebiyet verir.» Muhâsibî'nin bu açıklaması çok yerindedir; çünkü şübheli yerlerde sormak vera'dan ise de, asıl vera', kişinin gizli kusûrunu açığa çıkarmamaktadır. Düşmânlık sebeblerini hazırlamağa yaklaşmamak daha mühimdir. Hattâ Muhâsibî, daha da ileri giderek: «Dostundan şübhe bile ediyorsa, yine sormamalı; bana verdiği helâl kısmındandır demelidir. Şâyet kalbi huzûr bulmuyorsa, soruşturmayıp, gizli hâllerini açığa çıkarmamak için, başka bir kolayını bulup tatlılıkla verdiğini almaktan kaçınmalıdır. Çünkü âlimlerden hiç birinin bu gibi hâllerde soruşturma yaptıklarını görmedim» demiştir. Onun şöhret bulan zühd ve takvâsı karşısında bu şekil davranması, servete az miktarda karışan harâm maldaki müsâmahaya delildir. Fakat bütün bunlar, harâmın kat'î olarak bilinmediği şübheli şeylerdedir. Yoksa harâmın bulunduğu kat'î olarak bilinen yerlerde müsâmaha yoktur. İşte sorup öğrenmede şu inceliklere dikkat etmek lâzımdır.

MES'ELE:

Malının bir kısmı harâm olan kimseden bir şey alırken: «Bu helâl midir, harâm mıdır?» diye sormakta ne fayda var? Harâm malı

irtikâb eden kimse yalan da konuşabilir. Söylediği söze inanacaksak, servetinin de helâl olduğunu kabûl etmeliyiz. Binâenaleyh, bu gibilere sormaktan bir fayda sağlanamaz denebilir. Cevâbında deriz ki: Serveti arasında harâmın da bulunduğunu bilen bu gibiler, ziyâfetinde bulunmanı veyâ hediyesini kabûl etmeni istiyorlarsa, sözüne güvenilmediği için, kendisine sormak bir fayda sağlamaz. Bu gibi hâllerde başkasından sormak zarûreti vardır. Yine fazla sürüm hevesli olan satıcının da: «Helâldir» sözüne emniyet edilmez. Bunun için ona değil, yine başkasına sormalıdır. Mal sâhibinden, ancak harâm ile ithâm edilmediği zaman, sorulabilir. Nitekim Mütevelliye malın nereye sarfedilebileceğinin sorulması ve Resûl-i Ekrem'in: «Hediye midir, sadaka mıdır?» diye sorması gibi... İşte bu soruşturmalarda sâhiblerine eziyet vermez ve onu töhmet altında bırakmaz. Aynı zamanda soran adamın, bu serveti helâlden kazandığını bilmemesi, kendisini töhmet altında bırakıyorsa, doğru olarak servetini helâlden kazandığını haber vermekle de, kendisini bu töhmetten kurtarmış olur. Bunun gibi, kölesinden ve hizmetçisinden, kazanç yollarını sorabilir ve bunlardan sormak fayda te'min eder. Şâyet mal sâhibi şübheli bir kimse ise, o zamân kendisinden değil, başkasından sorar ve âdil bir kimsenin —hattâ görünüşü itibâriyle yalan söylemediği anlaşılan bir fâsıkın da— sözünü kabûl etmek câizdir. Zîrâ bu, kendisiyle Allah arasında bir keyfiyettir. Aranan, kalbin huzûrudur. Bâzı hâllerde âdil kimsenin sözünden ziyâde fâsıkın sözü mûcesir olabilir, çünkü her fâsıkın yalancı olması ve her âdil kişinin doğru konuşması lâzım gelmez. Zarûrî olarak şehâdet, zâhirî adâlete bağlanmıştır; zîrâ herkesin içyüzünü ancak Allah bilir. Denildi ki, İmâm-ı A'zam, iftirâ eden kimsenin şehâdetini kabûl etmediği hâlde, fâsıkın şehâdetini kabûl etmiştir. Nice günahkâr tanınmış kimseler var ki itimâda şayân haberler verir. Hattâ aklı başında bir çocuğun da haberi böyledir. Ona da inanılır ve emniyet edilir. Fakat görünüşünden bir şey anlaşılamayan bilinmedik bir adamın haber vermesi ise, bilinmeyen bir kimsenin elinden alınan malın helâl olmasını câiz gördüğümüz gibidir. Zîrâ malın elinde bulunması onun olduğuna delildir. Müslüman olması, doğru konuşması için kâfi bir delildir, denebilirse de, bu, üzerinde düşünülen bir noktadır. Çünkü bu gibi adam, hissiyâtına kapılabilir ve tek kişinin sözü çok zayıf kalır. Bir kaç kişi olsalar da, sözleri kat'î değil, ancak kuvvetli zan ifâde eder. Bu gibilerin sözlerinin kalb üzerindeki te'siri aranır. Çünkü bu gibi hâllerde asıl müftî, insânın kalbidir. Kalb, lisânın ifâde edemiyeceği birçok gizli noktalar üzerinde durur. Onun için kalbine danışması şarttır. Kalbe danışmanın vâcib olmasına, Ukbe b. el-Hâris'den rivâyet edilen şu hâdise de delâlet etmektedir:

Ukbe (R.A.), Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) giderek şöyle demiştir:

— Yâ Resûlallah, ben evlendim. Habeşî bir câriye gelerek, ikimizi de emzirdiğini zannediyor, kanâatimce yalan söylüyor, dedi. Resûl-i Ekrem:

Evlendiğin kadından ayrıl, buyurdu. Ukbe:

Ama bu kadın, siyâhi bir câriyedir, yâni bunun sözünün ne kıymeti olur demek istedi. Resûl-i Ekrem:

فَكَيْفَ وَقَدْ زَعَمَتْ أَنَّهَا قَدْ أَرْضَعَتْكُمَا لاَ خَيْرَ لَكَ فِيهَا

«— **Nasıl olur? O sizi emzirdiğini söylemektedir. Artık bu kadında senin için hayır olmaz bundan ayrıl»** buyurdu (429). Diğer bir ifâde ile de: «**Nasıl olur? Artık böyle söyledi ya, ayrılman lâzım**» buyurmuştur. Yalan söylediği bilinmeyen ve bir maksadı olduğu anlaşılmayan yabancı bir kimsenin sözü, mutlaka kalbe te'sir eder. Bunun için, onun sözü ile amel edip çekinmek kuvvetleşir. Hele tamâmen inanıyorsa, o zaman kaçınmak kat'iyet kesbeder ve vâcib olur.

M E S ' E L E :

Helâl midir, harâm mıdır? diye sorup araştırmak vâcib olan yerlerde iki âdil veyâ iki fâsık kimselerin sözleri muâraza ederse, meselâ âdillerden birisi helâl olduğunu, diğeri ise harâm olduğunu söyler; yine bunun gibi fâsıklardan birisi helâl olduğunu, diğeri de harâm olduğunu haber verirse, o zaman iki âdilden birisinin sözünü veyâ iki fâsıktan birisinin sözünü tercih edebilir. Bunun gibi, sayı bakımından çok olmaları veyâ bu husûsta daha çok bilgiye sâhib olmaları bakımından âdil veyâ fâsıklardan bir tarafını da tercih edebilir. Bu, böyle bir çok kollara ayrılır ki, hepsini açıklamağa imkân yoktur.

M E S ' E L E :

Ortada yağma edilmiş veyâ kaybolmuş bir madde var. Aynı cinsten bir adamın elinde gördü. Bunu, almak istiyor fakat kaybolmuş olanın kendisi olmak ve olmamak ihtimâlleri vardır. Şâyet elinde

---

(429) Buhârî, Ukbe b. el-Hâris'den rivâyet etmiştir.

bulunan adam sâlih ve emîn bir kimse ise, malı satın almak câiz fakat almamak vera'dandır. Şâyet bu adamın hâli bilinmiyor ve gasbedilen bu mâlın cinsinden piyasada daha pek çok mal varsa, yine alması câizdir. Şâyet o muhitte bulunan bu gibi malların çoğu gasbedilmiş mallarsa, o zaman vaziyet değişir; malın elinde bulunması helâl olmasına delâlet etmekle, gasbedilen malların cinsinden olması gibi alâmetler de harâm olmasına delâlet eder ve bu sûretle iki delîl muâraza ederek birbirini çürütür. Bunun için bu gibi mâlı almaktan kaçınmak, en mühim vera'dandır, fakat vâcib olup olmaması şübhelidir. Çünkü deliller muâraza ediyor. Bu husûsta kat'i bir hüküm vermeğe muktedir değilim. Tek çâre, adamın kalbine danışmasındadır. Gönlü ne tarafa meylederse onu tercih eder; harâm olduğuna kanâat getirirse vazgeçer, helâl olduğuna kaani' olursa alır. Bu gibi vak'aların çoğunda iltibâs vardır. Bunlar, çoklarının ayırd edemiyeceği şübheli şeylerdir. Bu gibi şübhelerden kaçınanlar, dîn ve şereflerini korumuş olurlar. Fakat bu şübheli şeylere dalanlar, korunun etrâfında dolaşıp kendilerini tehlikeye atmış olurlar.

MES'ELE:

Resûl-i Ekrem (S.A.V.), kendisine takdim edilen sütün, hangi koyundan ve koyunun nereden alındığını sorduktan sonra, sükût etti. Daha ilerisini karıştırmadı. Buna göre, mâlın aslından sormak vâcib midir, vâcib ise bunun haddi ne kadardır? Bir, iki, üç veyâ daha yukarı gider mi, buradaki kaaide nedir? diye sorulursa:

Deriz ki: Burada ne bir kaaide, ne de muâyyen bir hudûd vardır. Ancak soruşturmağı iktizâ eden şübheye bakılır; soruşturma vâcib midir, yoksa vera'mıdır? Her iki şeklin de son haddi şübhenin sona ermesine bağlıdır. Bu da vaziyete göre değişir. Meselâ, şübhe, yalnız mâl sâhibinin mâlı nereden ve ne sûretle aldığını bilmemekten doğuyorsa, onu öğrenmekle mes'ele halledilmiş olur. «Sütü, koyundan aldım.» dediği zamân, şübhe koyuna intikal ediyor, «Koyunu da falan yerden aldım.» deyince, mes'ele kalmıyor. Şâyet şübhe zulümden doğuyorsa, meselâ çölde yaşayan yağmacıların; «Bu koyun da benim koyunun kuzusudur.» demesi gibi ki, bu kâfi değildir; çünkü yağma ettiği koyun elinde kuzulayabilir. Şâyet: «Babamdan kalmadır.» derse, o zamân babasının mâlı incelenir. Eğer bütün serveti harâm ise, bu koyunun da harâm olduğu anlaşılır. Şâyet servetinin çoğu harâm ise, zamân aşımı, harâmlığı kaldırmaz. Şâyet babasının vaziyeti meçhûl ise, soru, kendiliğinden düşer. Bütün bunlara riâyet edilmelidir.

MES'ELE:

Sôfîlerin yatıp kalktıkları tekkelere hizmet edenlerin ellerinde, biri bunlara, diğeri de başkalarına âit olmak üzere, iki nevi vakıf bulunur. Fakat onlar her ikisini bir araya toplayıp karıştırdıktan sonra, her sınıfa oradan verirlerse, bu yemeği yemek helâl midir, harâm mıdır veyâ şübheli midir? diye sordular. Ben de bu mes'ele yedi asıl üzerine devreder, dedim:

Birinci aşıl: Ekseriyetle bunlara verilen yiyecek maddeleri, muâtât yolu ile te'mîn edilmektedir. Biz, bu gibi alış - verişin bilhassa yiyecek maddelerinde ve değeri düşük olan şeylerde sahîh olduğunu kabûl etmiştik. Burada ancak bir muhâlefet şübhesi var ki, o kadar mühim değildir.

İkinci asıl : Hizmetçilerin satın aldıklarına bakılır; şâyet harâm olan mâl ile alıyorlarsa, harâmdır. Zimmetle alıyorlarsa, harâm değildir. Ekseriyetle zimmetle aldıklarından, itibar, gâlibedir. Harâm ile satın almaları uzak bir ihtimâldir.

Üçüncü asıl : Kimden satın aldıkları aranır; mâlının çoğu harâm olan kimseden alınmış ise, yenmez, harâmdır. Mâlının azı harâm ise, yukarıda anlattığımız gibi, şübhelidir. Şâyet, satanın hâlini bilmiyorsa, ondan satın alması câizdir. Bu, malı helâl olan kimseden satın almak gibidir. Hâli bilinmeyen kimseden satın almanın câiz olduğu yukarıda geçmişti. Bundan, harâm olması lâzım gelmez; belki bir şübhe ihtimâli doğar ki, bir değer taşımaz.

Dördüncü asıl: Hizmetçinin, mâlı kendisi için mi, yoksa onlar için mi satın aldığını araştırmaktır. Çünkü mütevelli ile hizmetçi nâib gibidir. Hizmetçi bu malı kendisi için de alabilir. Fakat bu, ya niyet veyâ sarih lâfz ile olur. Hele muâtât yolu ile satın alıyorsa, diliyle bunu tâyin etmeğe de lüzûm yoktur. Zâten kasap ve ekmekçi gibi satıcılar da müşterilerine satar, orada bulunmayanları nazar-ı itibâra almazlar. Bu sûretle bu maddeler, alanın zimmetine geçer. Böylece harâm veyâ şübhe diye ortada bir şey kalmaz. Ancak onlar, hizmetçinin mâlını yemiş olurlar.

Beşinci asıl: Hizmetçi onlara yemeği takdim eder; şübhesiz bunun karşılıksız olması mümkün değil. Karşılığını da vakıf sâhiblerinden alır ki, buna da muâvaza derler. Ne satmaktır, ne karzdır. Zîrâ buna mukaabil hizmetçinin para istemesine imkân yoktur. Vaziyetin aslâ buna delâleti yoktur. Bu, sevâb maksadıyle sessizce yapılan bir hediyeye benzer. Bu gibi hediyeler ise sahîhtir. Sevâbı da

vardır. Burada ise hizmetçi, kasaba ve ekmekçiye yaptığı borcu ödemek için, onların vakıftan ayrılan haklarını ister. Bu da şübheli değildir. Zîrâ hediyede veyâ yemeği takdîm etmekte karşılığını ummamakla berâber, akid ve konuşmak şart değildir. «Karşılıklı verilen hediye sahih olmaz.» diyenin sözü bir değer taşımaz.

Altıncı asıl: Hediyenin karşılığındadır. Bu ihtilâflıdır. Bâzıları, hediyenin en aşağı kıymetini, bâzıları ise, tam kıymetini öder ve diğer bâzıları da hediye sâhibinin râzı olacağı miktarı, hattâ hediyesinin kat kat fazlasını isteyebilir. Râzı olmadığı takdirde, hediyesi kendisine iâde edilir, dediler ve en doğrusu da budur. Burada hizmetçi, sôfilerin iâşesi için, vakıflardan aldığına râzı olmuştur. Sôfiler de hakları kadar yemişlerse, mes'ele tamâmdır. Şâyet, hakları daha az olup, hizmetçi de buna râzı olmuşsa, yine sahihtir. Şâyet hizmetçinin elinde vakfın diğer kısmı yoksa —râzı olmayacağı bilinse de hüküm yine aynıdır. Sanki hizmetçi, karşılığın bir kısmını helâl ve bir kısmını da harâm olarak kabûl etmiştir. Harâm olan kısmı ise sôfilerin eline geçmemiş, hizmetçinin elinde kalmıştır. Bu ise, mâlın bedelindeki karşılık hükmündedir. Bunun ne zamân harâm, ne zamân şübheli olacağını yukarıda da anlatmıştık. Ne olsa, yukarıdaki izâhatımızdan, harâm olmadığı anlaşılmıştır. Hediyeye veren kimsenin harâma tevessül etmiş olması ile, hediye harâm olmaz. (Hediye ile harâm olan bir işi yaptırmak isterse, o zamân hediye rüşvet yerine geçer ve harâm olur).

Yedinci asıl: Yiyecek maddelerinin bedellerini her iki vakıftan toplanan paradan ödemektedir. Şâyet, aldığı ile yedirdiği denk ise, sahihtir. Şâyet aldığı para az olup alacaklılar yâni kasap ve bakkal gibiler, helâl harâm demeden, verilen paraya râzı olurlarsa, bu da aynı şekilde yine maddeye değil, bedelindeki karışıklığa rücû eder, veresiye alınıp borcu harâm para ile ödenen mâlın hükmüne tâbidir. Onu da yukarıda anlattık. Bu da kat'î olarak harâmdan ödendiği bilindiği zamândır. Şâyet helâl ve harâm olmakta şübheli ise, şübhe uzak bir ihtimâldir.

Bu izâhtan, bu gibi yemeği yemenin harâm olmadığı fakat şübheli ve vera'dan uzak olduğu anlaşıldı. Zîrâ bu asıllar çoğalıp, her asıl için helâl ve harâm ihtimâli ortaya çıktığı zamân, çokluğu sebebiyle, harâm olma ihtimâli kuvvetleşir. Nitekim râvileri uzayıp giden bir haberde, yalan ve galet ihtimâli, râvileri az olan habere nisbetle, daha kuvvetli olması gibidir. İşte bu vak'anın hükmü budur. Bunlar, fetvâ ile alâkalı hükümlerdir. Bunları burada zikret-

memiz, karışık ve şübheli vak'aların nasıl ayırd edilebileceklerini ve böyle asıllara nasıl yönelebileceklerini bildirmek içindir. Çünkü müftilerin çoğu, bunları hâlletmekten âciz kalırlar.

DÖRDÜNCÜ BÂB

BU BÂB, TEVBEKÂR OLANLARIN BU GİBİ HARÂM MALLARDAN NASIL KURTULACAKLARI BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki, elinde helâl ve harâm olarak karışık mâlı bulunduğu hâlde, harâmdan tevbe eden kimseye iki vazife düşer.

1 — Harâmı seçip ayırmak.

2 — Ayırdığı harâmı, vereceği yeri bilmek.

Her iki vazifeye dikkat etmelidir.

BİRİNCİ VAZİFE

Birinci vazifesi, harâmı ayıklayıp çıkarmaktır.

Bilmiş ol ki, harâmdan tevbe eden bir kimsenin elinde; gasb emânet veyâ her ne sûretle olursa olsun, aynen bildiği harâm varsa, onun işi kolaydır. Harâm bildiği kısımları hemen ayırır. Şâyet helâl ile harâm karışmış ise; bu da, ya emsâli bulunan mâllarda olur - dâne, bakla ve yağ gibi— yâhut köle, ve ev elbise gibi temâyüz etmiş mâllarda olur. Şâyet haram olan —misli bulunan maddelerden ise, yâhut alış - verişinde bâzan hile yapmak sûretiyle veyâ gasbettiği yağı kendi helâl yağına katmak, yâhut gasbettiği dâneleri kendi dânelerine, altun ve gümüşü kendi altun ve gümüşüne katmak sûretiyle— bütün mâlına karışmış ise, bu kısım iki şekilden hâli değildir; karışan harâmın miktarını ya bilir veyâ bilmez. Şâyet karışan harâm miktarını —meselâ mâlının yarısının harâm olduğunu— biliyorsa, hemen yarısını ayırır. Şâyet miktarında şübheli ise; bunun da iki yolu vardır: Birincisi, yakînen kanâat ettiği miktarı ayırmak, ikincisi de zann-ı gâlibine göre hüküm vermektir. Kıldığı namâzın rekâtlarında şübhe eden kimse hakkında, her ikisi ile de fetvâ verilmiştir (430). Fakat biz (Şâfiîler) namâzın rekâtlarındaki şübhede zan ile gâlibi değil, yakîni tecviz ederiz (431).

---

(430) İmâm-ı A'zam'a göre, zann-ı gâlibine göre binâ eder.

(431) Meselâ, üç rekât mı, iki rekât mı kıldığında şübhe eden kimse, zann-ı gâlibine göre değil, yakîne göre hareket eder. Yakîn ise, iki rekât kıldığı şeklindedir. Çünkü şübhesi, iki rekâtta değil, üç rekâttadır.

Zira burada asılolan ikiden fazlasının zimmette kalmış olmasıdır. Burada istishâb ile amel edilir. İstishâb ise ancak kuvvetli bir delil ile değiştirilir. Halbuki rek'atlar arasında kendisine itimâd edilecek şekilde ayrılığı gösteren kuvvetli bir alâmet yoktur. Fakat burada hüküm öyle değildir. Çünkü asılolan, bu adâmın mâlı harâm olmaktır, denemez; belki şübhelidir, denir. Buna göre içtihâd edip, zann-ı gâlib ile hükmetmek câizdir. Fakat vera', yine yakîn ile amel etmektedir. Yâni şübhe götürmeyecek şekilde harâmı ayırmaktır. Vera', ile amel etmek isteyen, şübheli mâl kendisinde bırakmaz. Zann-ı gâlib ile amel etmek isteyen de şöyle yapar: Meselâ, servetinin yarısının helâl, üçde birinin de harâm olduğunu kat'i olarak; altıda birinin de şübheli olduğunu biliyorsa, burada zann-ı gâlibine göre hüküm verebilir. Bütün servetinde böyle yapar: Bir def'a kat'i olarak bildiği helâl ile harâmı ayırır. Ortada şübheli kısmı kalır. Ona da zann-ı gâlibine göre hüküm verir; helâl tarafı gâlib gelirse saklar, harâm tarafı gâlib gelirse ayırır. Ancak vera', o şüpheli kısmını da ayırmaktır. Şâyet hiç bir tarafa meyledemiyorsa, bu kısmı saklamak da câiz, ayırmak da. Fakat yine vera', bu gibi mâlı ayırmaktadır ve bu en kuvvetli bir vera'dır. Çünkü şübheli olmuştur. Saklaması câizdir; çünkü elinde bulunduğu için helâl olması, gâlib ihtimâldir. Fakat harâmın karıştığı yakinen bilindiği için, buna itimâd zayıflamıştır. Hattâ aslının harâm olmak ihtimâli de mevcût olduğu için, ancak zann-ı gâlib ile helâl olduğunu bildiği miktarını almak ihtimâli var, denebilir. Hiç bir taraf, diğerinden kuvvetli olmadığı için, birini diğeri üzerine tercih etmeğe imkân yoktur ve bu, müşkil mes'elelerden biridir. Şâyet kabûl edelim ki zan ile değil, yakîn ile amel etmiş ve şübheli olan kısımları tamâmen ayırmıştır. Fakat asıl harâm olanları, ayırdıkları mı yoksa geride kalanları mıdır? Bunu kat'i olarak bilemiyor, elindeki mâlı nasıl kullanabilir? Eğer bilmeyerek, ayırmakla geride kalan helâl olsaydı, o zamân, bismil hayvan arasına karışan bir tâne murdâr hayvanda da aynı hükmün câri olması lâzım gelirdi ve böylece onlardan muâyyen olmayan birini kaldırıp almakla, diğerlerinin helâl olması icâb ederdi. Halbuki değil bir tânesini, dokuz tânesini de atsa, yine bir tânesi helâl olmaz; çünkü belki murdar olan odur, dersen:

Deriz ki: Buradaki kıyasınız, kıyas ma'al-fâriktur. Malın bedelini vermekle mâl helâl olmasa, o zamân dediğiniz doğru olurdu. Halbuki mâlın (aslı temiz olduğu için) bedelini vermekle harâmlıktan kurtarır. Fakat ölü hayvânın (aslı murdar olduğu için) bedelini vermekle helâl olmaz.

Bu mes'eleyi, elinde biri harâm, diğeri helâl olarak iki lira bulunan; fakat bunlardan hangisinin helâl, hangisinin harâm olduğunu

şaşıran bir adamın vaziyeti ile açıklamağa çalışalım: Ahmed b. Hanbel'e bunu sormuşlar, cevâbında: «Hangisinin helâl, hangisinin harâm olduğunu kat'i olarak seçinceye kadar ikisini de terk eder.» dedi. Hattâ kendisi bir adama rehin olarak bir kab vermişti. Parayı ödeyip kabı geri almak istediğinde, adam, onun kabına benzer bir kab getirdi ve:

— Senin kabının hangisi olduğunu şaşırdım, sen istedigini al, demesi üzerine, İmâm:

— Kalsınlar, belli oluncaya kadar hiç birini alamam, dedi. Bunun üzerine adam:

— Maksadım sizi denemekdi, yoksa sizin kabınız şudur, dedi ve kabını verdi. Bu şekil hareket, vera'dandır, yoksa vâcib değildir.

Mes'eleyi, hazırda belli başlı sâhibi bulunan bir dirhemde ele alalım: İki dirhemden birisi kendisine verilir ve kendisi mes'eleyi bildiği hâlde râzı olursa, diğer dirhem de olsa, kendisine helâl olur. Çünkü gerçekte ona verilen kendi parası idiyse, maksad hâsıl oldu. Kendi parası değil idiyse, her ikisinin elinde de birer dirhem bulundu. Ancak burada ihtiyât olan, ikisi de lisânen: «Verdim, aldım, kabûl ettim.» demelidirler. Şâyet böyle demezlerse de yalnız verip almakla, mes'ele yine halledilmiştir. Şâyet gasbedilen paralardan bir tânesi gasbedenin elinde kaybolsa ve aynını bulmak mümkün olmasa, onun yerine başkasını almakla berâber, yine dâva halledilmiş olur. Bu, bundan açıktır; çünkü hiç bir şey söylemeden yalnız teslim almakla, borç ödenmiş olur. Müşkilât öte taraftadır. O da, o paranın, mülküne girmiş olmasıdır. Burada da deriz ki: Kendi parasını teslim etmişse, onun da elde edilmesi mümkün olmayacak şekilde bir dirhemi başkasının elinde kaybolmuştur. Verdiği bu dirhem, —hâl böyle olduğuna göre ilm-i ilâhide —kaybolanın bedeli olur. Bu aynen yek diğerinin birer dirhemini kaybeden iki kişinin hâli gibidir. Hattâ bu mes'elede de, her ikisi ellerinde bulunan birer dirhemi suya atsa veyâ yaksalar, hiç birine tazmin lâzım gelmediği gibi, ellerinde bulunduğu hâlde bile yine bir şey lâzım gelmez. Yâni dirhemin aynını bulmak şart değildir. Bedeline başka dirhem verilmişse, dâva halledilmiştir. Bunu böyle kâbûl etmek, Ahmed b. Hanbel'in bu içtihâdından daha kolaydır. Ona göre, aldığı bir dirhem harâm parayı bir milyon harâm para içine katsa, onu bulup seçmeyince hiç birini kullanmaması lâzım gelir ki, bu çok zor bir vaziyet arzeder. Bizim anlattığımızda yalnız söz konuşuluyor. Halbuki konuşulmadan Muâtat yolu ile yapılan alış-veriş de sahihtir. Bunu alış-veriş kabûl etmeyenler, konuşmak mümkün olan yerlerde, fiilin delâletini zayıf görenlerdir. Buradaki teslim ve tesellümün, alıp

vermenin, mubâdele için olduğu bellidir. Alış - veriş olması mümkün değildir. Çünkü alınıp verilen madde ma'lûm değildir. Hattâ bâzan alış-verişi kabûl etmeyecek vaziyete de girer. Bir ölçek un'un bin ölçek un içerisine karışmış olması gibi... Bunu bulup çıkarmak imkânsızdır. Pekmez, hurma ve benzeri maddeler de bunun gibidir.

Şâyet; «Siz bu sûretle, hakkının emsâlini teslîm etmeyi câiz görmekle, bunu bir alış-veriş yaptınız.» denirse:

Deriz ki: Hayır, bu, bir alış-veriş değil, belki elinde kaybolanın bedelini tazmindir. Telef edilen hurmanın mislini aldığı gibi, adam da parasının mislini almış olur. Bu dediğimiz, mâl sâhibinin muvâfakatiyle olan husûslardadır. Şâyet mâl sâhibi, parasının ta kendisini almakta isrâr eder ve: «Karıştığı takdirde paramı almam, senin mâlını da kullanmaz hâle getiririm.» diyerek direnirse, o zamân harânıdan kurtarmak isteyen, öbür adamın vaziyetini düzeltmek için, para sâhibine vekâleten hâkimin bu parayı alması lâzımdır; çünkü adamın bu hareketi inâttan ve öbür adamı sıkıştırmaktan başka bir şey değildir. Şerî'at, tazyik için vaz'edilmemiştir. Şâyet kadı'yı bulamazsa, mütedeyyin bir zâtı bu işi için seçer. Şâyet bunu da bulamazsa, bizzât kendisi, hak sâhibinin nâm u hesâbına borçlu bulunduğu miktârı mâlından ayırır ve diğerini helâl olarak kullanır. Parada hâl böyle olunca, sıvılarda hükmün böyle olması evleviyyetle sâbit olur.

Şâyet: «Önce ayırır, sonra kalanında tasarruf eder demeğe ne lüzûm var? Borcunu zimmet ettikten sonra ayırmağa lüzûm kalmadan mâlında dilediği gibi tasarruf etsin.» dersen:

Deriz ki: Bâzıları, borcu olan harâm miktârına ininceye kadar mâlından harcayabilir. Yalnız, harâm miktârı kalırsa, artık ondan harcayamaz, dediler. Diğer bâzıları da, tevbe ettikten sonra, harâm miktârını ayırmadan mâlından alamaz ve kullanamaz, dediler. Diğer bâzıları da, kullanmak için bu mâldan, başkası alır ve kullanır fakat kendisi kimseye veremez; verirse günahkâr olur, alan ise günahkâr olmaz, dediler. Fakat, hepsinin alınmasını kimse tecviz etmedi. Çünkü mâl sâhibi meydâna çıkarsa, bu mâldan hakkını isteyebilir ve icâbında «bana verilen aynen benim hakkımdır, iddiâsında bulunabilir. Fakat mâlı ayırmakla bu güçlük ortadan kalkar ve ayrılmış olan bu mâl, diğeri üzerine tercih edilir. Dâima hakka yakın olan önde gelir. Meselâ, bir şeyin benzeri varken kıymetini değil, benzerini ödemek, tam kendisi mevcûd ise benzerini değil, tam kendisini ödemek lâzımdır. Emsâline mürâcaat mümkün olan yerlerde kıymetine değil, emsâline mürâcaat edilir. Tam kendisini bulmak mümkün olan hâllerde de emsâline değil, kendisine mürâcaat olunur. Şâyet, aslı mevcûd iken misline veyâ kıymetine mürâcaat câiz olsa idi, o zamân elinde iki dirhemi

bulunan yâni diğer dirhemine karışık bir de kendi dirhemi bulunan kimse: «Ben bunların ikisini de kullanır ve senin hakkını başka şeyden öderim.» diyebilirdi. Çünkü aynı şekilde onun dirhemi de karışmıştır. Arada fark yoktur. Ne var ki, az olanı veyâ karışmış olanı kaybolmuş kabûl edersek, o zamân böyle olabilir, fakat bunların her ikisi de akıl ve mantıktan uzak şeylerdir. Ve böyle düşünen olmamıştır. İşte şu anlattığımız, emsâli bulunan şeylerdedir. Bu gibi maddelerde yeniden bir muâhedeye girişmeden, emsâli ile ödenebilirler. Fakat ev, bir kaç ev arasına veyâ köle diğer köleler arasına karıştığı ve bunların hangisi olduğu bilinemediği zamân, vaziyet değişir. Bunları, tarafların anlaşması ve muvâfakatleri ile çözmeğe yol yoktur. Şâyet, mâl sâhibi, hakkını aynen istemekte ısrâr eder; borçlu da alacaklının hakkını aynen vermek isterse, o zamân hâkim, bunları satar. Evler veyâ köleler, hepsi aynı kıymette ise, birinin bedelini hak sâhibine verir. Şâyet kıymetleri aynı değilse, o zamân satışa rızâ gösteren taraftan, en pahalı ev veyâ kölenin parası alınır ve satışa râzı olmayana en ucuz evin veyâ kölenin parası verilir. Aradaki fark, mes'ele aydınlanıncaya kadar durdurulur ve örfe göre muâmele olunur. Çünkü burası şüpheli ve müşkildir. Ortada kadı bulunmazsa, borçtan kurtarmak isteyen mâl sâhibi bizzât kendisi bu şekilde hareket eder. İşte, maslahata uygun şer'î hüküm budur. Bunların hâricinde kalan diğer rivâyetler zayıftır, onları tercih edemeyiz. Yukarıdaki izâhatta tercih sebebi anlatılmıştır. Bu anlattıklarımız, buğday gibilerde de açıktır. Nakidlerde biraz kapalı, fakat ticâret mâllarında çok kapalıdır. Çünkü ticâret mâllarında biri diğerinden bedel olamaz. Bunun için ticârî mâllardaki haklaşmalarda alım - satıma ihtiyâç vardır. O hâlde buna dâir de bir kaç mes'ele anlatarak bu faslı tamâmlayalım.

BİRİNCİ MES'ELE:

Ölen bir adamın mâlının yarısına bir kişi, diğer yarısına da bir kaç kişi vâris olmuştur. Fakat sultân, ölen adamın emlâk ve akârına el koyarak, öbür kişiye ölenin servetinin yarısı nisbetinde bir arazi vermiştir. Sultânın niyeti onun hakkını ödemek olsa dahi, bunu açıkça söylemedikten sonra, yâni: «Senin hıssanı veriyorum, diğerlerinin hakkı duruyor.» demedikten sonra, verese, bu mâlı hakları nisbetinde bölüşürler. Bu husûsta sultânın yalnız niyeti kâfi değildir.

İKİNCİ MES'ELE:

Zâlim bir sultândan ev, bağ ve bahçe gibi mâl almış ve bu akârın icârından ve gelirinden para kazanmış, sonra da tevbe etmek isteyen kimse, geçen zamânın kazancını ve gasb ettiğini ve artanı hesâb edip

ödemedikten sonra, tevbesi sahih değildir. Şübhesiz bunlar, tahmin ve kanâatle tesbit edilebilir. Fakat vera', kanâatinin en son derecesini ele almasıdır. Gasbettiği malın kârından, çalışıp kazandığından borcunu ödemekle, mal kendisinin olur. Fakat harâm para ile ödendiği için, bundan önceki bâbta geçtiği gibi, o da şübhelidir. Eğer o gasbedilen malların kendileri ile yaptığı alış-verişten kazanmışsa, alış-verişi fâsittir. Bâzıları da: «Kimden gasbedilmiş ise, onun müsâadesiyle muteber olur» dedilerse de, kıyâsa göre, o alış-veriş merdûd ve mefsûhtur. Alıp verdikleri iâde edilir. Çokluğu sebebiyle alıp vermekten âciz olsa da hüküm budur; çünkü mal, harâmdır. Kimden gasbetmişse ancak ona hakkı kadar verir, fazlasını da tasadduk için ayırır. Ne gasbedene, ne de kendisinden gasbedilene helâl olur. Diğer harâmlar gibi muâmele görür.

ÜÇÜNCÜ MES'ELE:

Mûrisinin, helâl veyâ harâm, hangi yoldan kazandığını bilmediği servet, vârise helâldir. Şâyet, bu servete harâm karıştığını bilir ve fakat miktarını kat'iyyetle bilmezse, kanâatine göre, harâm kısmını ayırır. Şâyet, servet arasında harâmın bulunduğunu bilmez, fakat mûrisinin sultânlar hesâbına çalıştığını ve buna karşılık ücret almadığını, yâhut almış ama aradan uzun zamân geçtiği için, elinde bir şey kalmadığını bilirse, bu da kaçınılması vera'dan olan bir şübhe olmakla berâber, kaçınılması vâcib değildir. Servetin bâzısının zulümden alındığını bilirse, içtihâd ile onu ayırması lâzımdır. Âlimlerden bâzıları bunun günâhı mûrise âittir, kendisinin bir şey ayırması lâzım gelmez, dediler ve şu rivâyeti delil gösterdiler: Sultânın işlerinde çalışarak servet edindikten sonra ölen bir adamın serveti hakkında Ashâb'dan bir zâta sordular. Bu zât da: «Bu mal, vereseye intikal etmekle temiz oldu» diye cevâb verdi. İşte böyle diyenlerin delili budur. Halbuki bu rivâyet zayıftır; çünkü sahâbi olan bu zâtın isminden bahsedilmemiş, kim olduğu belli değil! Belki dininde ihmâllik eden birisinin ifâdesidir. Ashâb içerisinde böyle ihmâllik edenler de vardı. Fakat Ashâb oldukları için isimlerini vermek istemiyoruz. Kat'i bir harâmı, ölüm nasıl helâl eder? Böyle bir hüküm nereden çıkabilir? Evet, harâmın bulunması muhakkak olarak bilinmezse, vârisi ondan muâheze olunmaz ve onun için helâl olur, denebilir.

İKİNCİ VAZİFE

Servet içinden ayrılan harâmın üç hâli vardır:
İkinci vazife ayrılan harâmın verileceği yerleri tâyin etmektir.

1 — Sâhibi bilinen harâmlar. Sâhibi belli olan harâmları, ya sâhibine, veyâ veresesine verir. Şâyet, hak sâhibi hâriçde ise, onu bekler veyâ kendisine posta ile gönderir. Bu paradan artmış ve çoğalmış kısım varsa onları da toplar, verir veyâ gönderir.

2 — Sâhibi belli olmayan harâmlar. Servet içinden ayrılan harâmın sâhibi belli değilse veyâ vereselerinin olup olmadığını bilmiyor ve bunu sâhibine ulaştırmak mümkün olamıyorsa, iş iyice aydınlanıncaya kadar malı bekletir. Bâzan bir malın o kadar çok sâhibleri olur ki, onları bulup vermek de mümkün olmaz. Ganimet malından çaldığı eşyâ gibi... Çünkü dağılan binlerce gâziyi bulup haklarını vermek mümkün değildir. Lâyık olan bu gibi parayı fakirlere dağıtmaktır.

3 — Yâhut, ayrılan harâm, âmme menfaatine tahsis edilmiş, harâç olarak alınan ve benzeri paralardan olur. Bu da, köprü, câmi, kervansaray gibi âmme menfaatlerine sarf edilir.

Birinci kısmın hükmünde şübhe yoktur. Fakat fukaraya tasadduk, köprü ve câmi imarı gibi ikinci ve üçüncü kısımlara sarfedilecekleri, dindâr bir kadı bulunursa, ona teslim edip, onun vâsıtasiyle yaptırmak daha uygundur. Kadı, harâma aldırış etmeyen bir zât ise, aslında ona teslim edilen malı tazmin etmek lâzım gelir, nerede kaldı kendisinin tazmine mecbûr olduğu mal? Bu takdirde kendisine emniyet edilir bir âlimi tavassut ettirir. Bu da mümkün değilse, bizzât kendisi bu muâmeleyi yapar. Çünkü maksad, malı bu yola sarf etmektir.

Şâyet: «Harâm malı sadaka olarak vermenin cevâzına delil nedir? Veyâ mâliki olmadığı bir malı nasıl tasadduk edebilir? Halbuki bir çokları harâm malın tasadduk edilmesinin câiz olmadığına kaaildirler. Nitekim Fudayl, elinde bulunan iki dirhemin hârâm olduğunu anlayınca, onları kayaların arasına savurdu ve: «Ben ancak, helâl ve temiz olan malı tasadduk edebilirim; kendime revâ görmediğim harâmı başkalarına da revâ görmem» dedi, dersen:

Deriz ki: Evet, senin söylediğinin de yolu ve ihtimâli vardır, fakat biz, hadis, eser ve kıyâsa dayanarak onun aksini kabul ettik.

Hadis: Resûl-i Ekrem'i, (S.A.V.) bir cenâzeden dönüşlerinde, ateşde kızartılmış bir koyunu yemeğe dâvet ettiler. Sâhibinin izni ve haberi olmadan koyunun alındığını öğrenen Resûl-i Ekrem:

أطعموها الأسارى

«Bunu esirlere yedirin» diye (432) buyurmasıdır.

---

(432) Ahmed b. Hanbel, ceyyid isnâd ile Ensâr'dan olan bir zâttan rivâyet etmiştir.

الٓمٓ ۝ غُلِبَتِ الرُّومُ ۝ فِيٓ اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ۝

«Elif, Lâm, Mim. Rum (lar) mağlûb oldu. Yakın bir yerde. Halbuki onlar bu mağlûbiyetlerinin ardından gâlib olacaklar» (30 - Rûm: 1, 2, 3) âyeti nâzil olduğu zamân, müşrikler bunu yalanladı ve Ashâb'a: «Bakın, sizin adamınız ne diyor? Mağlûb olan Rûmların ilerde gâlib olacaklarını sanıyor» dediler. Bunun üzerine Ebû Bekir (R.A.), Resûl-i Ekrem'in müsâadesiyle müşriklerle mubahasaya girişti ve muâyyen seneler sonunda ortaya muâyyen mal koydular. İlerde Rûmlar gâlib gelince, Ebû Bekir (R.A.) müşriklerin koydukları malı aldı ve Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) geldi. Peygamber Efendimiz:

هٰذَا سُحْتٌ فَتَصَدَّقْ بِهِ

«Bu aldığın harâmdır, bunu tasadduk et» (433) buyurdu. Allah'ın va'd ettiği bu nusret üzerine müslümânlar sevindi. Resûl-i Ekrem, bu müsâadeyi verdikten sonradır ki, kumar harâm edildi (434).

Bu husûsda Sahâbeden gelen diğer rivâyetler: İbn Mes'ûd (R.A.) bir câriye satın almıştı. Bedelini ödemek için bir türlü sâhibini bulamadı. Nihâyet bedelini tasadduk etti ve: «Allah'ım, bu verdiğim, eğer râzı olursa, o mal sâhibi içindir; râzı olmazsa, mükâfatı benimdir» dedi. Hasan-ı Basri'ye: «Taksimden önce ganimet malından çalan kimsenin tevbesi nasıl olur?» diye sorduklarında, Hasan-ı Basri: «Çaldığı ganimet malını tasadduk eder» diye cevâb vermiştir. Rivâyete göre, taksîmden önce ganimet malından yüz altun çalan bir kimse, sonra nâdim olarak, parayı zamânın kumandanına götürür. Kumandan: «Ben ne yapayım, ordu dağıldı, kimi bulup kime ödeyeyim» diyerek parayı kabûl etmez. Bunun üzerine adam, Muâviye'ye gider, o da kabûl etmez. Nihâyet âbidin birisine gider. O da: «Bunun beşte birini Muâviye'ye ver; çünkü o Emîr olduğu için, beşte biri onun hakkıdır. Diğerini de sadaka olarak dağıt» der. Adam da aynı maksadla Muâviye'nin huzûruna gider. Muâviye: «Bu kadar şeyi anlayamadık» diye kendisine esef eder.

---

(433) Bu gibi bahisleşmelerde karşılıklı para konursa, kumar olduğu için harâmdır. Ama para yalnız bir taraftan konursa, helâldir. (Mütercim)

(434) Hadis'i, Tirmizî ve Hâkim rivâyet ettiler. Hakim, sahih oldugunu söyledi. Fakat «Bu aldığın harâmdır, onu tasadduk et» ilâvesini, Beyhakî «Delâilü'n-Nübüvve»'de İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel ve Hâris-i Muhâsibî gibi vera' sâhibi bir çok kimseler de bu fikre kaail olmuşlardır.

Kıyâsa gelince: Sâhibini bulmaktan ümidi kesilen bu servetin iki hâli vardır: Ya kaybolup gidecek, veyâ bir hayra sarf edilecektir. Bunu denize atmadansa, bir hayra sarf etmenin daha muvâfık düşeceği meydândadır. Çünkü bu serveti suya atmakta ne bize, ne de mal sâhibine bir kârı vardır. Fakat bir fakirin eline verilirse, fakir, mal sâhibine duâcı olur. Bu sûretle hem fakir faydalanır, hem de mal sâhibi. O hâlde, sâhibinin ihtiyârı yok diye, bunu tercih etmemeğe sebeb yoktur. Bâhusûs sahîh haberde:

إِنَّ لِلزَّارِعِ وَالْغَارِسِ أَجْراً فِي كُلِّ مَا يُصِيبُهُ النَّاسُ وَالطُّيُورُ مِنْ ثِمَارِهِ وَزَرْعِهِ

«Ziraatle ve meyvecilikle uğraşan kimsenin mahsûl ve meyvesinden, insân olsun kuş olsun, her kim ne yerse, sâhibine mükâfatı vardır» (435) diye vârid olmuştur. Halbuki ihtiyârı yoktur.

«Ben ancak helâl ve temiz olanı tasadduk ederim» diyen zât da dâvasında haklıdır. Çünkü o, kendi hesâbına mükâfat bekler. Bu ise ancak helâl ve temizde aranır. Fakat biz, ecir değil, kul hakkından kurtarmanın çâresini aramaktayız. Bunun için bu malı atalım mı, yoksa bir fakire mi verelim? diye düşündük ve fakire verilmesini atılması üzerine tercih ettik.

Yine: «Ben kendim için râzı olmadığım şey'e başkası için de râzı olmam» diyenin sözü de doğrudur. Fakat bu malın bize harâm olması, ona muhtâç olmadığımız içindir. Fakat yoksul fakire şeri'at bunu helâl etmiştir. Şer'i maslahat, bir şeyin helâl olmasını kabûl ederse, bizim de onu helâl tanımamız lâzımdır. Fakire helâl olduğu için, bize de ona helâl olması ile hükmetmek vâcib olur. Hattâ biz, biraz daha ileri giderek, bu gibi sâhibsiz mallardan, fakir ise kendisine ve âile efrâdına da tasadduk edebilir, deriz. Fakir olan âilesine verir. Çünkü fakir olunca âilesinden olmak buna mâni değildir ve belki hârice tasadduk etmeden, onların ihtiyâçlarına vermek, daha evlâdır. Kendisine gelince, o da fakir olduğu için ihtiyâcı nisbetinde bu harâmdan kendisine ayırması câizdir. Bu asıl üzerine de bir kaç mes'ele anlatalım:

MES'ELE:

(Zâlim) sultândan, eline mal geçtiği zamân, bâzıları: «O malı sultâna iâde eder» demişlerdir. Sultânın, kendi boynuna asdığı halkayı,

---

(435) Buhârî, Enes'den (R.A.) rivâyet etti. Meâl, aynı olmakla berâber, ifâde tarzı biraz farklıdır.

ona iâde eder. Böyle yapması, o malı tasadduk etmesinden daha hayırlıdır. Hâris-i Muhâsibî'nin ihtiyârı budur. Diyor ki: «Adam bu malı nasıl tasadduk edebilir? Belki bu malın bir sâhibi vardır, onu da sultân bilir. Şâyet bu gibi malı tasadduk câiz olsaydı, sultândan çaldığını da tasadduk câiz olacaktır». Diğer bâzıları da şöyle diyorlar: «Sultânın, bu malı sâhibine vermiyeceğini bilirse, o zamân malı ona teslîm etmez, belki sadaka olarak dağıtır. Çünkü malı ona vermek, zulme yardımdır. Zulmün sebeblerini çoğaltmak ve mal sâhibinin hakkını zayi etmek olur.»

Burada muhtâr olan, şudur: Bu malın muâyyen bir sâhibi olup, sultânın bu malı sâhibine vermiyeceğini bilirse, o zamân bu malı sultâna vermeden mal sâhibi adına tasadduk etmesi daha hayırlı olur. Eğer malın muâyyen bir sâhibi yoksa, o zamân âmmenin hakkıdır. Yine bunu sultâna teslîm etmek, âmme hakkını kaybetmek, zulmünde sultâna yardım etmek ve fakirin, mal sâhibine duâ etmesini yok etmektir ki, bu apaçık meydândadır. Bizzât kendisi sultândan almayıp mîras yolu ile eline böyle bir mal geçtiği zamân, bu, sâhibi bulunmayan yitik bir mal gibidir. Mal sâhibi adına bu malı tasadduk etmekte dilediği gibi tasarruf edemez, fakat mala sâhib olabilir. Zengin de olsa, bulduğu mala mâlik olabilir, yâni onu kendine mâl eder ve sâhibine borçlanır. Çünkü bunu mübâh yoldan elde etmiştir. Fakat sultândan gelen servet, mübâh olmadığı için, onu temellük edemez, ancak tasadduk edebilir (436).

MES'ELE:

Bir kimsenin eline sâhibi bulunmayan bir mal geçtiği zamân, fakir ise ihtiyâcı nisbetinde bu maldan alması câizdir, dedik. Fakat «Esrâr-ı Zekât» da anlattığımız gibi, ihtiyâç miktarı ihtilâflıdır. Bâ-

---

(436) Bulunan bir mâlı, ilân edip bir yıl beklettikten sonra, onu kendine mâl edebilir mı, edemez mi? Bunda ihtilâf edilmiştir. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfi'ye göre, mâlı bulan adam, ister fakir ister zengin olsun, bulunan madde ister para ister eşyâ ve isterse canlı mâl olsun, gerekli ilânâtı yapıp bir yıl beklettikten sonra, onu kendi zimmetine alabilir. Ayrıca İmâm Mâlik, bu adam muhayyerdir; dilerse emânet olarak elinde bulundurur, telef olursa bir şey lâzım gelmez, dilerse tazmin şartıyle ya tasadduk eder, veyâ kendi zimmetine alır. İmâm-ı A'zam'a göre: Zengin olan kimse, yitiklerden bulduğu hiç bir şeyi kendisine mâl edemez ve ondan faydalanamaz. Ancak tazmîn şartıyle tasadduk edebilir. Bu da on dirhemden aşağı olursa, hemen orada bir ilân kâfidir. On dirhemden yukarı ise, o muhitte bir sene ilân edip, muhâfaza etmesi şartıyledir. Bu müddetten sonra sâhibi çıkarsa, isterse mâlını alır, isterse, onun tasadduk ettiğini kendi nâmına kabûl eder. Bulan adam fakir ise, bu müddet hitâmında tazmin şartı ile bu mâldan intifa edebilir. İmâm Ahmed'e göre: Bulunan para ise, zengin olsun fakir olsun, tazmîn şartıyle intifa edebilir. Başka bir eşyâ ise, onu kendisine mâl edemez, tasadduk eder.

zıları, kendisinin ve âile efrâdının bir yıllık nafakasını alabilir ve becerebiliyorsa, bununla alış - veriş de yapar, dediler. Muhâsibî'nin ihtiyârı budur. Fakat yine Muhâsibi diyor ki: Tamâmen bunu tasadduk edip, Allah'tan helâl nafaka beklemesi daha makbûldür. Eğer buna gücü yetmezse, onunla yiyecek alması, yâhut ticâret için onu baş para kabûl etmesi ve ondan meşrû bir sûrette kazanç sağlaması ve başka helâl nafaka bulduğu günlerde, o helâl nafakayı tercîh etmesi, başkasını bulamayınca ona mürâcaat etmesi ve helâlinden buldukça önce yediklerini tasadduk etmesi ve bunu borç gibi saklaması da câizdir. Aynı zamânda böyle bir paradan yemek mecbûriyetinde kalınca, mümkün olduğu kadar, yalnız ekmekle yetinmeli, et almamalıdır. Şâyet etsiz olmuyorsa, isrâfa kaçmamalıdır. Muhâsibi'nin, bu anlattıklarına diyecek yoktur, ancak yediğini borç olarak kabûl etmekte biraz düşünülür... Vera' olarak, bunu borç kabûl etmenin daha güzel olacağında şübhe yoktur. Helâlını bulduğu zamân, onu tasadduk eder fakat bu gibi mal, sadaka olarak verilen bir fakire böyle bir borç terettüp etmediğine göre, fakirliği yüzünden alana da böyle bir borcun terettüb etmemesi lâzımdır. Bilhassa, eline mirasdan geçmiş olan mallarda, belki kendisi gasbetse, o zamân kendi hakkında bir cezâ tatbiki kabilinden böyle bir şey düşünülebilirdi, fakat o da yoktur.

MES'ELE:

Elinde helâl, harâm ve şübheli mal bulunup da, bütün serveti ancak ihtiyâcı nisbetinde olan kimse, — çoluk çocuğu varsa — şahsen kendisi daha çok mes'ûl olduğu için, helâl kısmını kendisine ve şübheli kısmını da âile efrâdına; küçük çocuklarına ve hizmetçilerine yedirmeği tercîh etmelidir. Daha büyük harâma yaklaşmamak şartiyle, büyük çocuklarını da bu şübheli şeylerden korur. Şâyet, daha büyük harâma gideceklerse, ihtiyâç miktârı onlara verir. Hülâsa, başkası hakkında mahzûrlu olan her şey, kendi hakkında daha çok mahzûrludur. O da, onun bile bile yemesidir. Halbûki âile efrâdı, çok defâ yediklerinin ne olduğunu bilmediklerinden mâzûr görülebilirler. Çünkü idâreyi kendi eline almamışlardır. Binâenaleyh, evvelâ kendisine sonra diğerlerine helâl nafaka te'mîn etsin.

Bizzât kendisi yiyeceği ve giyeceği ile, tedâvi, boya, çamaşır yıkamak, hamal ücreti, sıva, yağlanmak, ev tâmiri, hayvan kirası, ateş yakmak, odun parası ve ışık masrafları gibi, diğer masrafları arasında mütereddit kalırsa, yâni hepsini helâlinden ödemeyip, bir kısmını helâlden ve diğer kısmını da şübheli şeylerden ödemek zarûreti hâsıl olursa, yiyecek ve giyeceğine helâlını ayırmalı, diğer masrafları da şübheli olandan görmelidir. Çünkü bedeni ile alâkalı kısımların helâl olması daha evlâdır. Bu vaziyet, yalnız yiyeceği ile giyeceği arasında

olursa, yiyeceğinin helâl olmasını tercih eder. Zira et ve kanına karışan, giydiği değil, yediğidir. Harâmdan biten her et, Cehennem'e daha lâyıktır. Elbisenin faydası kendisini sıcaktan, soğuktan koruyarak, setr-i avret etmek ve bedenini görünmekten korumaktır. İşte benim görüşüm budur. Hâris-i Muhâsibî ise: Helâl parasını elbiseye verir; çünkü yediği kısa bir müddet sonra gider, fakat elbise uzun zamân sırtında kalır. Nitekim hadîs'de:

«Bir dirhemi harâm olan on dirhem ile alınan elbise içerisinde kılınan namâz kabûl olmaz» buyurulmuştur. Bu da bir ihtimâl olmakla berâber, buna benzer. Karnında harâm lokma olanın ibâdeti kabûl olmayacağına, harâmdan biten etin Cehennem'i hak ettiğine dâir bir çok rivâyetler vardır. Her hâlde eti ve kemiği helâldan beslemeğe dikkat etmek daha evlâdır. Bunun için Ebû Bekir (R.A.), bilmeyerek içtiği südü kusdu. Maksadı, harâmdan beslenen et ve kemiğinin bulunmaması idi.

Şâyet, bunların hepsi kendisine bağlı, kendi maksad ve gâyesine tâbi şeylerdir. Kendisi ile nafakası üzerine borç olanların veyâ kendi ihtiyâcı için sarf edeceği şu cihet ile bu cihetin ne farkı vardır, bunların hepsi aynı değil midir? dersen:

Deriz ki: Râfi' b. Hadiç rivâyeti ile gelen hadîs'de, bunu anlatmıştık. Şöyle ki: Râfi' öldüğü zamân, bir devesi ve bir de kan alıcı kölesi vardı. Resûl-i Ekrem'e, kan almaktan alınan ücretten sorduklarında, ondan men etti. Tekrâr tekrâr sordular, her def'asında men' edince: «Yetimler var, yâ Resulallah» dediklerinde, Resûl-i Ekrem: **«O hâlde onun kazancını deveye yedirin»** buyurdu ki, bu, yetimlerinin yemesi ile hayvanın yemesi arasındaki farkı gösterir. İşte, diğerlerini de buna kıyâs et.

MES'ELE:

Elindeki harâm paradan diğer fakirlere vereceği zamân, bolca vermeli; kendi çocuklarına vereceği zamân ise, iktisâda riâyet etmeli, kendisi için harcayacaksa, mübrem ve zarûrî ihtiyâcını geçmemelidir. Bu üç mertebeye riâyet etmelidir. Meselâ, kendisine fakir bir misâfir geldiği zamân, ona bolca yedirmeli, zengin adam geldiğinde ona yedirmemelidir. Ancak, kendisi dışarda bulunduğu bir sırada veyâ gece vakti evine gelen misâfir zengin de olsa — o vakitte başka bir şey bulunmadığı için — yine fakir sayılır. Gelen misâfir fakir fakat şübheli şeyleri yemekten sakınan müttakîlerden ise, o zamân hem yemeği hazırlar, hem de misâfiri aldatmamak için yemeğin helâliyet dere-

cesini kendisine söyler. Dostunun hoşlanmıyacağı bir şey ile ona ikrâm etmek doğru olmaz. «Bilmediği için bir şey lâzım gelmez» demek de doğru değildir. Bilmeyerek yese de harâm lokma mideye girince kalbe kasvet getirir. Bunun için Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer (R. Anhuma), bilmeyerek içtikleri südü hemen kusmuşlardır. Bizim, bu gibi harâmın, fakirlere helâl olması ile fetvâ vermemiz bir zarûret karşılığıdır. Yoksa helâl ile kaabil-i kıyâs değildir. Bu, tıpkı zarûret zamânında (ölmeyecek derecede) domuz ve şarabın helâl kılınmasına benzer ki, bu hüküm onların helâllar sınıfına girmesi neticesini doğurmaz.

MES'ELE:

Anne ve babasının servetinde harâm veyâ şübheli kısım varsa, — onlar kızsalar da — onlarla yemekten kaçınmalı ve sırf harâm olanı yemekten çekinmelidir. Çünkü Allah'a isyân edilecek yerde mahlûka itâat olmaz. Şâyet, yalnız şübheli ise, o zamân, anneye, babaya itâat etmekteki vera' ile, şübheli olan şeyi yemekten kaçınmak arasındaki vera', muâraza hâlindedir. Belki anne ve babaya itâat daha kuvvetli ve hattâ vâcibdir. Buna göre, gönül hoşluğu ile yemeyebilirse ne âlâ, aksi takdirde muvâfakat eder ve ağır yemek, lokmayı küçük almak sûretiyle az yemeğe gayret eder, çok yemez. Zira çok yemek, aldanmaktır. Kardeş ve kızkardeş haklarına riâyet lâzım olduğu için, onlar da aynı hükümde sayılır. Bunun gibi, annesi, şübheli bir elbiseyi kendisine giydirmek ister ve giymediği takdirde kırılacağını anlarsa, yanında elbiseyi giyer, hâriçte ise çıkarır ve mümkün mertebe o elbise ile namâz kılmamağa gayret eder. Annesinin yanında zarûri olarak kılar. İşte, ayrı ayrı iki vera'ın sebebleri muâraza ettiği zamân, bu inceliklere dikkat etmesi lâzımdır.

Hikâye olunduğuna göre, Bişr-i Hâfî'ye annesi bir hurma verdi ve yemesini ısrârla istedi. Bişr, annesinin hâtırı için hurmayı yedi ve hemen dışarı çıkarak yediği hurmayı kustu. Peşinden çıkan annesi de bunu gördü. Böyle yapmakla hem annesinin rızâsını almış ve hem de midesini şübheli şeyden korumuş oldu.

Ahmed b. Hanbel'e; «Bişr'e, şübheli şeylerde ana babaya itâat olur mu? diye sorduklarında, hayır olmaz, dedi. Siz ne dersiniz?» dediler. Ahmed b. Hanbel: «Bişr, çok ileri gitti» dedi. Yine Ahmed b. Hanbel'e: «Abadanlı Muhammed b. Mukatil'e (437) aynı soruyu sor-

(437) Sâdık ve âbid bir zâttır. 236 Hicride ölmüştür. Ebû Dâvûd «Kitâbü'l-Merâsil» de kendisinden rivâyet etmiştir.

duklarında: «Annene babana itâat eyle» dedi, «Buna ne buyurursunuz?» dediklerinde, Ahmed b. Hanbel (Allah rahmet etsin): «Benim için de en güzeli budur. Onlarla idâre etmek, ne güzeldir» dedi.

MES'ELE:

Bütün serveti harâm olan kimsenin Hac, Zekât ve mâli kefâret diye bir borcu olmaz. Çünkü o, müflistir. Aynı zamânda Zekât, malın kırkta birini vermektir. Bu kimseye ise, malının hepsini vermek borçtur. Malın asıl sâhibini bulduğunda, ona, bulamadığında fakirlere verecektir. Daha Hac, Zekât veyâ mâli kefâretler gibi borçlar nerede kaldı?

Helâl ve harâma ihtimâli olacak şekilde şübheli servete mâlik olup, bunu, elinden çıkaramamış ise, helâl olması ihtimâline binâen, haccetmesi lâzımdır. Hac, ancak fakirlikle düşer. Halbuki bunun fakirliği kat'î olarak belli değildir. Allahü Teâlâ,

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً

«Yol bakımından gücü yetenlere Beyti ziyâret etmek, insânlar üzerinde Allah'ın hakkıdır» (3-Âl-i İmrân: 97) buyurmuştur. Harâm olması kuvvetle muhtemel olan malın ihtiyâçtan fazlasını dağıtmak vâcib olursa, zekâtını vermesi evleviyetle sâbit olur. Kefârete borçlandığı zamân, hem kefâret verir, hem de orucu tutar. Bu sûretle şübheden kurtulmuş olur. Hattâ bâzıları, bu gibi servet sâhiblerine para tasadduk etmek değil, oruç tutmak lâzım geldiğini söylemişlerdir. Çünkü bunlarda servetin olduğu gerçek olarak bilinmemektedir. Muhâsibî de bunu tercîh etmiştir. Bize göre, harâm ihtimâli gâlib olduğu için, kaçınması ve elinden çıkarması ile hükmettiğimiz şübheli yerlerde iki tarafını toplar. Yâni hem oruç tutar, hem de kefâret verir. Oruç tutar; çünkü hükmen müflistir. Yedirir sadaka verir; çünkü hepsini vermekle mükelleftir. Aynı zamânda malın helâl olmak ihtimâli de vardır. Bu bakımdan da oruç ile değil, kefâret vermekle borcunu ödemesi lâzımdır.

MES'ELE:

İhtiyâcı için kendisine ayırdığı harâm para ile nâfile haccetmek isteyen kimse, şâyet hacca yaya gidecekse, bunu yapmasında beis yoktur; çünkü durduğu yerde yiyeceği malını Hac yolunda yemesi arasında bir fark yoktur. Fakat vâsıta tutmak mecbûriyetinde ise,

memlekette bu gibi parayı vâsıtaya veremediği gibi, Hac yolunda da veremez. Şâyet, aradan zamân geçmekle eline helâl servet geçip, helâl ile haccedebilmek ihtimâli varsa, harâm ile yaya olarak hacca gitmeden, beklemesi daha evlâdır.

MES'ELE:

Şübheli mal ile farz olan hacca çıkan kimse, hiç olmazsa yiyeceğinin helâl olmasına dikkat etsin. Eğer buna tamâmen gücü yetmiyorsa, ihrâma girip, ihrâmdan çıkıncaya kadar helâl yemeye gayret etsin. Buna da gücü yetmiyorsa, hele arefe günü Allah'ın huzûrunda duâ ile meşgûl iken, yiyip giydiğinin harâm olmamasına dikkat etsin, mîdesinde ve sırtında harâm bulunmasın. Biz, her ne kadar, bu câiz şu câiz dedikse de, bunları hep zarûret kabûl ettik, yoksa hiç birini helâl ve temiz mertebesine yükseltmedik. Şâyet buna da gücü yetmiyorsa, bunun üzüntü ve sıkıntısını gönlünden eksik etmemelidir. Umulur ki Allahü Teâlâ kendisine rahmet ile nazar eder ve kusûrlarını bağışlar.

MES'ELE:

Adamın biri Ahmed b. Hanbel'e:

— Babam öldü, malı da var fakat muâmelesi çürük olan (yâni servetinde harâm bulunan) kimseler ile de alış-veriş ederdi, ne yapmamı tavsiye edersiniz? diye sordu. Ahmed b. Hanbel:

— Onunla olan kârını ayır ve dağıt, buyurdu. Adam:

— Ayrıca borcu da var, alacağı da, deyince, Ahmed b. Hanbel:

— Babanın borcuna mahpûs kalmasını istemezsen, borcunu da ver alacağını da al, buyurdu. İmâm'ın bu görüşü doğrudur. Harâm miktarını çıkarmağı uygun buldu ve baş parayı kendi helâl malı olarak kabûl etti.

BEŞİNCİ BÂB

BU BÂB SULTÂNLARIN HEDİYE VE YARDIM OLARAK VERDİKLERİ PARALARLA BUNLARIN HELÂL VE HARÂM OLANLARI BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki, sultânlardan mal alan kimsenin üç husûsa dikkat etmesi lâzımdır:

1 — Bu servetin, sultânın eline nereden geçtiğine,

2 — Kendisi hangi sıfatla bu servete sâhib olduğuna,

3 — Kendi vaziyetine ve emsâline nisbetle aldığı miktarı hak edip etmediğine dikkat etmelidir.

BİRİNCİ HUSÛS

Bu servetin sultânın eline nereden geçtiğini aramak beyânındadır.

Sultânlara alması helâl olan ve mâiyetinin ortak olduğu şeyler iki kısımdır:

a — Düşmândan savaşla alınan ganimet malı ile, müsalâha ve şartlara bağlı olarak alınan haraç ve cizye,

b — Müslümânlardan alınan mallardır. Müslümânlardan alınanların yalnız iki şekli helâldir. Bunlar da, vârisi ve sâhibi bulunmayan mallarla, mütevellisi olmayan vakıflardır. İslâmın ilk devirlerinde alınan sadakalar ise, şimdi alınmadığı için, bunlardan bahsetmiyoruz. Bunlardan başka, müslümânlardan haraç, müsâdere ve rüşvet yolu ile alınan bütün mallar, harâmdır.

Bir kimseye, sultân tarafından, yaptığı vazifeye karşılık, hediye, yardım veyâ âtiyye olarak verilen para, sekiz hâlden hâli değildir. Ya cizyeden (438), ya sâhibsiz mirastan, yâhut vakıftan, yâhut sultânın ihyâ ettiği arâziden, yâhut satın aldığı malından veyâ müslümanlardan alınan haraçtan, yâhut satıcılardan alınan paralardan ve yâhut da hazînedendir.

---

(438) Müslümânlar arasında yaşayan gayr-ı müslimlerden alınan vergidir.

Birincisi: Birinci kısımdan olan cizyenin beşte dördü (yol, köprü inşâatı, savaş masrafları, kadı ve ulemâ ücreti gibi) âmme ihtiyâçlarına, beşte biri de (zekât kısmında anlatılan) muâyyen cihetlere sarfedilir.

Cizye, bu anlattığımız cihetlere — miktârını aşmadan — uygun bir şekilde sarfedilmiş ve meşrû bir şekilde de alınmış ise, helâldir (439/a). Bir dinar veyâ dört dinardan fazla olmayacak. Bu da içtihâd mevzûudur.

Bu gibi içtihâdlarda sultân, dilediği gibi yapar. Ayrıca cizyeyi veren zimmînin de kazancının meşrû olması, zâlim sultânın işinde çalışmış olmaması, içki satarak servet edinmemesi, sabi ve kadın olmaması da şarttır; çünkü bunlardan cizye alınmaz.

İşte, cizyede aranacak vasıflar ve dikkat edilecek husûslar, bunlardır. Miktarına, vasfına, kimin ve ne miktar tasarruf ettiğine dikkat etmek lâzımdır.

İkincisi: Miraslar ve sâhibi bulunmayan mallardır. Bunlar da âmmenin maslahatı içindir. Burada da dikkat edilecek husûs şudur: Malın kimden geldiği, helâl mi, harâm mı, şübheli mi olduğu (ki her birinin hükmü anlatılmış) dır. Şâyet harâm olmadığı anlaşılırsa, bu sefer alana bakılır; hakkı mıdır ve hakkı kadar mı kendisine verilmiştir.

Üçüncüsü: Mütevellisi bulunmayan vakıflardır. Bunlarda da mirasta aranan vasıflar aranır. Fazla olarak, vâkıfın şartı da gözönünde bulundurulur ve alınanın, onun bütün şartlarına uygun olup olmadığı araştırılır.

Dördüncüsü: Sultânın işlettiği arâzidir. Burada hiç bir şart aranmaz; çünkü sultân, kendi mülkünden dilediğine dilediği kadar verebilir. Yalnız burada işçilerinin ücretlerini tamâmen ödeyip ödemediği ve paralarını helâlden mi, yoksa harâmdan mı verdiği aranır. Çünkü arâziyi ihyâ; su akıtmak, çeperini yapmak ve arâziyi işlemekle olur. Sultân, bu işleri bizzât yapamaz. Şâyet bu işleri zorla yaptırmışsa, helâl olmaz. Şâyet çalışan işçilerin ücretlerini harâmdan ödemişse vukarıda işâret ettiğimiz gibi, bu da şübhelidir.

(439/a) Ebû Hanîfe'ye göre, cizyeden beşte bir alınmaz; çünkü bu harb yolu ile alınmamıştır. Resûl-i Ekrem bunlardan beşte bir almazdı. Cizyede adâlet şarttır. Yine İmâm-ı A'zam'a göre, işçilerden yılda 12, orta halli olanlardan 24, zenginlerden ise 48 dirhem alınır. İmâm Mâlik'e göre, zengin fakir hepsinden 4 dinar altun ve 40 dirhem gümüş alınır. İmâm Şâfiî ise, zengin olsun fakir olsun herkesten bir dinardır, demiştir. İmâm Ahmed'den bu husûsta dört rivâyet vardır. Rivâyetin biri, sultânın takdirine bağlıdır ve ictihâdî olur, şeklindedir.

Beşincisi: Sultânın veresiye satın aldığı mâllardır. Şübhesiz bunlar, onun mâlıdır. Bunlarda da dilediği gibi tasarruf edebilir. Ancak borcunu helâlden veyâ harâmdan ödeme ihtimâli vardır. Bu vaziyet karşısında bu mâl, bâzı hâllerde helâl ve bâzı hâllerde de harâm olur ki, bunun açıklaması yukarıda geçti.

Altıncısı: Müslümânlardan alınan haraçtan veyâ müsâdere edilen mâllardan alınan paralardır. Bunlar, hiç bir şübhe kabûl etmiyecek şekilde harâmdır. Bu zamânda (Hicri beşinci asırda) verilen paraların çoğu bu kabildendir. Ancak Irak arâzisi müstesnâdır; çünkü Şâfiî'ye göre, bu arâzi, müslümânların maslahatına sarfedilecek vakıflardandır (439/b).

Yedincisi: Sultânın işçilerinden alınan paralardır. Şâyet bu adamlar, başka bir yerden para almıyorlarsa, bunların parası, sultânların parası gibidir. Şâyet çoğu zamân hâriçte çalışıyorlarsa, verdikleri, sultâna yapılmış istikrâz kabîlindendir. Hazîneden bedelini alacaklardır. Bu def'a bozukluk maddenin kendisine değil, bedeline teveccüh edecektir. Bedeli harâm olanın hükmü, yukarıda geçmiştir.

Sekizincisi: Hazînedeki paralardan veyâ helâl harâm seçmeden âmiller [tahsildarlar] nezdinde toplanan paralardır. Şâyet hazîne tamâmen harâmdan meydâna geliyorsa, alınan para da harâmdır. Eğer helâl ve harâm karışık ise ve kendisine verilen helâlden olmak ihtimâli varsa, kalbine danışarak alabilir. Eğer harâmdan olduğu daha kuvvetle muhtemel ise — ki bu asırlarda ekseriyetle sultânların ser-

---

(439/b) Ve halkı icarcıdır. Hz. Ömer (R.A.), gazilerin gönlünü hoş etmek için böyle yapmıştır. İmâm-ı A'zam, arz-ı sevâd denen Kûfe ile Basra ve çevresi alınıp yine sâhibleri iskân ettirilen veyâ sulh yolu ile fethedilen yerler, tamâmen arâzi-i harâciyyedir. Zîrâ Hz. Ömer, Irak'ı fethettiği vakit, bir çok sahâbe huzûrunda oraya haraç koymuştur. Bunun gibi Amr b. el-Âs (R.A.); Mısır'ı fethettiği vakit, yine oraya haraç koymuştur. Şam'a haracın konmasında bütün sahâbenin ittifakı vardır. Bunun gibi Irak arazisi, sâhiblerinin mâlıdır ve onlara haraç konmuştur, dedi. Ebû Bekir el-Cessâs, İmâm Şâfiî'nin anlattığı bir kaç yönden galattır, dedi; 1 — Hz. Ömer (R.A.), gâzilerin gönlünü hoş etmemiş, bilâkis onlarla münâzara etmiş ve arâziye haraç koymuştur. Bilâl ve arkadaşları, buna rızâ olmamış ve Hz. Ömer'in (R.A.) bunlara canı sıkılmıştı. 2 — Zimmîler, ganîmet sâhiblerini arâzîlerine sokmadılar. onların muvâfakatiyle olsa arâziye girmeleri lâzımdı. 3 — Zimmîler de muvâfakat etmedi. Eğer icâre olsaydı muvâfakatları lâzımdı. 4 — Hz. Ömer ile aralarında icâre akdolunmamıştır. 5 — Arâziyi görmemek, icâre anlaşmasına mânidir. 6 — Müddeti mâlûm olmayan icâreler, sahîh değildir. 7 — Haraç, ebedîdir. Fakat icâre ebedî olamaz. 8 — İcâre, müslümân olmakla sâkıt olmaz fakat haraç, sâkıt olur. 9 — Hz. Ömer, burnalılardan da haraç aldı. Halbuki bunlardan icâr almak câiz değildir. 10 — Sahâbeden bir cemâat satın aldılar. Halbuki icâr olan yer satın alınamaz.

vetleri böyledir,— ellerinde helâl, yok gibidir. İşte bunda ihtilâf edilmiştir. Bâzıları, harâm olduğu kat'i olarak bilinmeyen her şey alınır, dediler. Diğer bâzıları ise; helâl olduğu kat'i olarak bilinmeyen hiç bir şey alınmaz ve şübheli şey, aslâ helâl olmaz, dedilerse de her iki taraf da ifrât etmiştir. İtidâl, anlattığımız gibi, harâm olması gaalip ihtimâl ise, harâmdır. Helâli gaalip olup, içinde kat'i olarak harâm bulunuyorsa, burada biz tevakkuf ediyor ve kat'i bir hükme varamıyoruz.

Alınan kısmın kat'i olarak harâm olduğu bilinmeyen şeylerde, helâl ile harâm karışmış olan sultânların mâlını almak câizdir, diyenler, şu rivâyetlere dayanmışlardır: Sahâbeden pek çoğu, zâlim hükümdarlara yetişti ve onların atiyyelerini kabûl ettiler. Bunlardan bâzıları (Hicri 57, 58 veyâ 59'da 85 yaşında ölen) Ebû Hüreyre, (Hicri 74 yılında ölen ve sahâbenin ileri gelenlerinden olan) Ebû Saîd el-Hudri, (57 yaşında iken Hicri 48 yılında ölen) Zeyd b. Sâbit, (Muâviye devrinde İstanbul'da gâzi olarak 51, 52 veyâ 55'de ölen) Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensâri, (51 veyâ 50 Hicride İstânbul'da vefât eden) Cerir b. Abdullah, (94 yaşında, 72 veyâ 79 Hicri yılları arasında ölen) Câbir b. Abdullah el-Ensâri, (103 - 107 yaşları arasında 68 - 79 Hicrî yıllarında ölen) Enes b. Mâlik ve (63 yaşında 64 Hicride ölen) Müsevvir b. Mahreme (Allah hepsinden râzı olsun) gibi zâtlardır. Ebû Saîd el-Hudri ve Ebû Hüreyre, Mervân ve Yezid b. Abdülmelik gibi Emevî hükümdarlarından «idrârâ» almışlardır. İbn Ömer ve İbn Abbâs (R.A.) gibi zâtlar da Haccâc'dan para aldılar. Tâbiin'in ileri gelenlerinden olan Şa'bi, İbrâhim Nehai, Hasan-ı Basri ve İbn Ebi Leylâ gibi zâtlar da bunlardan para almışlardır. İmâm Şâfii de Harun er-Reşid'den bir def'ada bin altun almıştır. İmâm Mâlik de (Saffâh, Mansûr ve Mehdi gibi) hükümdarlardan çok mâllar almıştır. Hz. Ali (R.A.) de: «Sultânın verdiğini al. Onun sana verdiği helâldendir ve helâlden aldığı daha çoktur.» buyurdu. İşte onların delilleri bunlardır.

Bunlardan atiyye almayanlar, harâma düşer korkusu ile dîn ve diyânetlerini muhâfaza eden vera' sâhibi kimselerdir. Ebû Zer'in (R. A.), Ahnef b. el-Kays'a: «Garaz ve ivâz taşımayan hediyeyi alın Garaz ve ivâzlı olup, dîninizi lekeleyecekse, almayın.» dediğini düşünsene.. Ebû Hüreyre (R.A.) ise: «Verilenî alırız, verilmediği zamân da, niçin vermiyorsunuz, verin, demeyiz.» demiştir. (Tâbiinden olan) Saîd İbn Müseyyeb'in rivâyetinde, Emevî halîfelerinin birincisi olan Muâviye (R.A.), Ebû Hüreyre'ye (R.A.) atiyyesini verdiği zamân, bir şey demez alırdı. Geciktiği zamân, «niçin gecikti?» diye, Muâviye'ye itâb ederdi, demiştir. (Yine Tâbiinden olan) Şâ'bi'nin Mesrûk'dan ri-

vâyetinde «Atiyyelerin men'edilmesi atiyyelerin bizatihi haram olduklarından değil, belki atıyyeyi alanları ateşe, yâni harama sürüklediği içindir», demiştir. Nâfi' (440) Abdullah b. Ömer'den (R.A.) rivâyetinde, Muhtâr (441) kendisine hediye gönderir, Abdullah da bunu kabûl eder ve: «Kimseden bir şey istemem, kimsenin verdiğini de reddetmem.» dediğini rivâyet etmiştir. Hattâ Muhtâr, bir def'a kendisine bir deve hediye etmiş ve bu deveye «Muhtâr'ın devesi» adını vermiştir. Fakat bu rivâyet, şu rivâyete muârızdır: İbn Ömer (R.A.) herkesin hediyesini kabûl eder, ancak Muhtâr'ın hediyesini reddederdi. Bu rivâyet, daha kuvvetlidir (442).

Yine Nâfi'nin rivâyetinde, İbn Ma'mer, İbn Ömer'e (R.A.) altmış bin dirhem hediye gönderdi. İbn Ömer de bunu orada bulunanlara taksim etti. Tam bu esnâda bir isteyici geldi. İbn Ömer, hediyeyi taksim ettiği kimselerden borç alarak ona verdi. Hz. Ali'nin (R.A.) oğlu Hz. Hasan. (R.A.), Hz. Muâviye'nin (R.A.) yanına gittiği zamân, Muâviye Hz. Hasan'a: «Şimdiye kadar kimseye vermediğim ve bundan sonra da vermiyeceğim bir câizeyi [hediye] sana takdim edeceğim» dedi ve dörtyüzbin dirhem verdi. Hz. Hasan da bunu kabûl etti. Habîb b. Ebi Sâbit (443) diyor ki: «Muhtâr'ın İbn Ömer ve İbn Abbâs'a (Allah kendilerinden râzı olsun) verdiği hediyeleri gördüm. Onlar da bu hediyeleri kabûl ettiler.» «Onlara verilen hediyeler ne idi?» diye soranlara: «Yiyecek ve giyecek eşyâsı idi.» dedi.

Zübeyr b. Adiy, Selmân'dan rivâyetinde, şöyle diyor: Selmân-ı Farsi (R.A.): «Sultânın işlerinde çalışan bir dostun veyâ ribâ yiyen bir tüccâr, seni dâvet ettiği veyâ sana bir hediye verdiği zamân, onu al; çünkü kârı sana, günâhı onadır.» demiştir. Ribâ yiyende hüküm bu olunca, zâlimde de aynıdır. Câfer Sâdık'ın, babası Muhammed'den rivâyetinde, büyük dedeleri Hasan ve Hüseyin (Allah kendilerinden râzı olsun), Hz. Muâviye'nin câizelerini kabûl ederlerdi. Hakîm b. Cübeyr (444) anlatıyor: Fırat nehrinin suladığı arâzinin a'şar tah-

---

(440) Nâfi', Abdullah'ın azâdlı kölesidir. Sikâ'dandır ve çok hadis rivâyet etmiştir. 116 Hicride ölmüştür.

(441) Muhtâr'ın künyesi Ebû İshak'tır. Sakafi kabilesindendir. Ashâbdan değildir. Rivâyetleri de makbûl değildir. Babası sahâbîdir. Küfe'yi istilâ etti ve Mus'ab b. ez-Zübeyr, Hicri 67'de kendisini öldürdü.

(442) İsâbe'nin İbn Esir'den rivâyetine göre, Muhtâr, akrabalığı bulunan Abdullah İbn Ömer'e, İbn Abbâs ve diğer bâzılarına hediye gönderir, onlar da bu hediyeleri kabûl ederlerdi. İbn Ömer'in, hediyeyi kabûl etmemesi, ihtimâl ki, zulme başladığı son zamânlarındadır.

(443) İsmi, Kays b. Dinar'dır. Tâbiindendir. Hammad b. Süleymân'dan önce Küfe Müftüsü idi. Hicri 127 yılında ölmüştür.

(444) Hâkim b. Cübeyr, Küfelidir.

sildârı olan Said b. Cübeyr'e (445) uğradım. O da a'şarcılara: «Yemekten neyiniz varsa, getirin yiyelim» dedi. Onlar da getirdi ve berâberce yedik. (Onlar Beyt'ül-mâldan yiyorlardı. O hâlde yedikleri helâl idi). Alâ b. Zübeyr el-Ezdî anlatıyor: «Babam Zübeyr, İbrâhim Nehaî'nin yanına gitti. Irak'ın Hılvan şehrinde âmil olan babam, İbrâhim Nehaî'yi ziyârete giderek ona bâzı hediyeler götürdü ve İbrâhim Nehâî hediyeyi kabûl ederek: «Âmillerin ücret almasında beis yoktur; çünkü onların da geçimleri var. Evet Beyt'ül-mâla helâl de girer harâm da, fakat senin aldığın emeğinin karşılığıdır ve helâldir» dedi». Bütün bu zâtlar, Allah'a isyân ederek, sultânlara itâat edenlere ta'n ettikleri hâlde, onların hediyelerini almışlardır.

Bu fırka; Hulefâ-i Râşidîn, Ebû Zer ve emsâli zâtların bu gibi paraları almalarını, harâm olduğu için değil, vera'larından dolayı almadıklarına hamletmişlerdir. Çünkü onlar, zühdleri sebebiyle mutlak helâli, vera' ve takvâları sebebiyle de mahzûrlu gördükleri helâlleri terketmiş kimselerdir. Diğerlerinin bu gibi atiyyeleri kabûl etmeleri, câiz olmasına delâlet eder, fakat onların almamaları, harâm olmasına delâllet etmez, dediler. Said İbn Müseyyeb'in birikmiş olan otuz küsûr bin dirhemi Beytü'l-mâlden almaması, Hasan-ı Basrî'nin: «Sarrafların akıttığı çeşmeden içemem, vakit daralsa bile bu sudan abdest almam; çünkü onların kazancı karışıktır» buyurması, hep inkârına imkân olmayan vera'dandır. Onlara uyanlar, müsamahakâr davrananlara uyanlardan daha makbûldür. Bununla berâber, müsamahakâr davrananlara uymak da harâm değildir.

İşte, zâlim sultânın malını almağı câiz görenlerin şübhesi bu gibi şeylerdir.

Cevâbında deriz ki: Her ne kadar vera' ihtimâli varsa da, bu gibi paraları kabûl etmeyip reddedenler, kabûl eden bu muâyyen kimselere nisbetle çok daha fazladır. Bu gibi paraları, alanların vera'daki derecelerinde, ayrı ayrı üç ihtimâl vardır. Zirâ sultânlar hakkındaki vera'ın dört derecesi vardır:

1 — **Birinci derece**: Hulefâ-i Râşidîn ve asıl vera' sâhiblerinin yaptıkları gibi, onların mallarından hiç bir şey almamak. Hattâ Ebû Bekir (R.A.), hazîneden aldığını tamâmen hesâb etti. Altıbin dirhem tuttu. Hepsini Beytü'l-mâla iâde etti. Hz. Ömer (R.A.), bir gün hazîneyi taksîm ederken, küçük bir kızı içeri girdi ve oradan bir dirhem alıp çıktı. Hz. Ömer, kızın peşinden koştu, hattâ kızın başından çârı düştü. Kız, ağlayarak eve girdi ve dirhemi ağzında sakladı. Hz. Ömer,

---

(445) Said b. Cübeyr, Kûfeli ve sikadandır. Fakihtir. Henüz elli yaşına varmadan Hicri 95 yılında Haccac tarafından öldürülmüştür.

parmağı ile ağzından parayı aldıktan sonra: «Ne Ömer'in, ne de çocuklarının yakın ve uzak bütün müslümânlardan fazla bir hakkı var!» diyerek parayı hazîneye koydu. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (R.A.), hazîneyi süpürdü ve bulduğu bir dirhemi oradan geçmekte olan Hz. Ömer'in (R.A.) oğluna verdi. Oğlunun elinde parayı gören Hz. Ömer (R.A.), parayı nereden aldığını sordu. Vaziyeti öğrenince, Ebû Musâ el-Eş'ârî'ye: «Senin nazarında Ömer'in evinden daha düşük bir ev yok mudur, maksadın nedir? Zimmetine hak geçmeyen kimsenin kalmamasını mı istiyorsun?» diyerek, parayı iâde etti. Halbuki bu para aslında helâl idi. Fakat Hz. Ömer, zimmetine, hakkından fazla geçmesinden korkuyordu. Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.): **«Şübheli şeyleri terket, şübhesi olmayanları al. Şübheli şeyleri terkeden, dinini ve ırzını korumuş olur»** emrine uyarak, dînini korumak için en az miktar ile yetinmeye çalışıyordu. Ve yine sultân malları hakkında Resûl-i Ekrem'den duyduğu şiddetli vaidlere riâyet ediyordu. Hattâ Resûl-i Ekrem, Ubâde b. es-Sâmit'i (R.A.) (446), zekât tahsîline gönderdiği zamân:

اِتَّقِ اللّٰهَ يَا اَبَا الْوَلِيدِ لَا تَجِيءْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ تَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِكَ
لَهُ رُغَاءٌ اَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ اَوْ شَاةٍ لَهَا ثُؤَاجٌ قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ
اَهَكَذَا يَكُونُ؟ قَالَ نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ اللّٰهُ
قَالَ فَوَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا اَعْمَلُ عَلَى شَيْءٍ اَبَدًا

— Ey Velid'in babası, Allah'tan kork, kıyâmet günü boynunda bağıran deve ile veyâ böğüren inek veyâ meleyen koyun ile mahşer yerine gelme, buyurduğu zamân, Ubâde:

— Böyle mi olacak, yâ Resûlallah? deyince, Resûl-i Ekrem:

«— Hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, evet, öyle olacaktır. Ancak Allahü Teâlâ'nın merhamet buyurdukları müstesnâdır» buyurdu. Bunun üzerine Ubâde:

— Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben de bundan böyle bu gibi işlere daha girmem, dedi (447).

Yine Resûl-i Ekrem:

---

(446) Medineli Hazreç kabîlesinden olup, Ensâr'dandır. Bedir'de bulunmuştur. Boyu on karış idi. 72 yaşında, Hicri 34 yılında Remle'de ölmüştür.

(447) Şâfiî «Müsned»inde mürsel olarak Tâvus'tan; Ebû Ya'la «Mü'cem»inde muhtasar olarak İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etti. Hadîsde geçen zât, Ubâde b. es-Sâmit değil, Sa'd b. Ubâde'dir.

إن لا أخاف عليكم أن تشركوا بعدي إنما أخاف عليكم أن تنافسوا

«Ben, sizin benden sonra şirke döneceğinizden korkmam. Sizin için korktuğum, mala meyl ve rağbet etmenizdir» (448) buyurdu.

Bunun için Hz. Ömer (R.A.), hazinedeki malı anlattığı uzun bir hitâbesinde: «Ben, kendimi Beytü'l-mâla, yetimin malını koruyan bir muhâfız gibi tanırım. İhtiyâcım olmazsa, aslâ Beytü'l-mâla yaklaşmam. İhtiyâcım olursa, meşrû bir şekilde harcarım» buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre, Tâvus'un oğlu Abdullah (449), babasının nâmına, Ömer b. Abdülâziz'e mektûp yazarak, para istedi. Ömer b. Abdülâziz de üçyüz dinar kendisine verdi. Bunu duyan Tâvus, hemen, Yemen'deki malından satarak bu üçyüz dînarı ödedi. Halbuki sultân, Ömer b. Abdülâziz gibi, bir zâttır. (Adâlette, Hz. Ömer'den (R.A.) sonra ikinci gelir.) Vera'da üstün derece budur.

2 — **İkinci** derece: Helâlden olduğunu bilirse o malı, sultândan almaktır. Sultânın elinde başka bir harâmın bulunması zarâr vermez. İşte eserlerde nakledilenlerin hepsi veyâ çoğu ve İbn Ömer (R.A.) gibi sahâbenin büyüklerinden rivâyet edilenler, bu esâsa dayanır, yoksa o kadar vera' sâhibi olan İbn Ömer, sultânın malında nasıl olur da bu kadar genişlik gösterebilir? Halbuki onlara en çok hücûm eden ve onların kazançlarını en fazla yeren, o'dur. Şöyle ki: Bir def'a, ölüm döşeğinde yatan İbn Âmir'in ziyâretine gittiler. İbn Âmir:

— Bunca yıllar vâlilik ettim, Allah huzûrunda ne cevâb vereceğim? diye kendi kendine acınıp duruyordu. Etrâfındakiler:

— Biz senin için hayır bekliyoruz; çünkü sen, kuyular kazdırdın, sular çıkardın, hacılara su verdin, şöyle şöyle iyilik ve hizmetlerde bulundun, dediler. Onlar konuşurken İbn Ömer sükût edip dinliyordu. Bunun farkına varan İbn Âmir:

— Siz ne buyurursunuz, ey Ömer'in oğlu, deyince İbn Ömer:

— Eğer helâlinden ve gönül hoşluğu ile Allah rızâsına uygun olarak yapmışlarsa, ben de öyle derim. (Aksi hâlde onlar sâhibine vebâldir). Yakında Allah'ın huzûruna gider de görürsün, dedi.

Diğer bir rivâyette de: «Pislik, pisliği temizlemez. Sen, Basra

---

(448) Buhâri ile Müslim, Ukbe b. Âmir'den rivâyet etmişlerdir.

(449) Tâvus'un oğlu, sika'dandır. İyi arabca bilen güzel yüzlü bir insandı. Hicri 132 yılında ölmüştür. Bir çokları kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Babası Yemenlidir. Adı Zekvân'dır. Tâvus, lâkabıdır. Kurraların en güzeli olduğu için kendisine Tâvus adı verilmiştir. O kadar zühd ve takvâ sâhibi idi ki, Mekke yolundaki sulardan içmezdi.

vâliliğinde bulundun. Orada kötülükten başka bir şey kazanmış olduğunu sanmam» dedi. Bunun üzerine İbn Âmir:

— Benim için duâ et, ne olur? deyince, İbn Ömer:

— Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim:

لا يقبل الله صلاة بغير طهور ولا صدقة من غلول

«Allahü Teâlâ, abdestsiz namâzı ve hırsızlıktan alınan para ile verilen sadakayı kabûl etmez» (450). Halbuki sen, Basra'da vâlilik ettin, dedi. İşte bu, hayrata sarfedilen bu gibi paralar hakkındaki sözüdür. Yine İbn Ömer (R.A.) Haccâc'ın hükümrân olduğu bir sırada idi ki: «Hz. Osman'ın (R.A.) şehâdetinden sonra doyasıya yemek yemedim» demiştir. Irak'da bulunduğu sırada Hz. Ali'nin (R.A.), ağzı mühürlü bir kapla Kavut'u vardı. Oradan alır yer ve yine ağzını mühürlerdi. Kendisine: «Irak gibi bol memlekette böyle olur mu?» diyenlere: «Ben bunu cimriliğimden yapmıyorum, belki bilmediğim yabancı maddenin buraya karışmasından ve bu sûretle helâl ve temiz olmayan lokmanın mideme gitmesinden korktuğum için böyle yapıyorum» demiştir. İşte onlardan duyup öğrendiğimiz bu gibi hâlleridir. İbn Ömer (R.A.), hoşuna gitmeyen her şeyden uzaklaşırdı. Kölesi Nâfi', otuzbin dirhem karşılığı azâd olmasını istedi. İbn Âmir kendisine tâlip olduğu için, İbn Ömer: «Sen, İbn Âmir'in parası ile beni belâya sokmak, mânevi mes'ûliyet altına almak istiyorsun. Haydi git, seni Allah için azâd ettim, senden kırk para istemem» dedi. Ebû Saîd el-Hudri (R.A.): «İbn Ömer müstesnâ, bizden az veyâ çok dünyâya meyletmiyen kimse yoktur» dedi.

Bu anlattıklarımız, bu ve bunun gibi olan zâtların kat'î olarak helâl olduğunu bilmedikleri şeyleri kabûl etmediklerinin açık delilidir.

3 — **Üçüncü derece:** Sultânların aldığını, yoksullara ve onu hak eden kimselere dağıtmak için almaktır. Şâyet, sultândan alınmadığı takdirde, onu ayırmıyacak ve zimmetinde bırakacaksa, bunu almamak, zulümde ona yardımcı olmak demek olduğundan, sâhibi bilinmeyen bu gibi mallarda şer'i hüküm budur. Bunları sultândan alıp, ihtiyâç sâhiblerine taksim etmek, sultânın elinde bırakmaktan daha evlâdır. Bâzı âlimlerin görüşü de böyledir. Bunu tevcihi yakında gelecektir. Çoklarının sultânlardan aldığı buna binâendir. Bunun için İbn Mübârek: «Bugün sultânların câizelerini alıp, İbi Ömer ve Hz. Âişe'nin (Allah kendisinden râzı olsun) câizeyi kabûl etmesi ile delil çekenler, onlara aslâ uymamaktadırlar. Zirâ yukarıda anlattığımız gi-

(450) Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

bi, sultândan aldığı altmışbin dirhemi yanında bulunanlara taksim ettikten sonra, gelen isteyiciye para vermek için onlardan borç aladı. Hz. Âişe (R.A.) de böyle yaptı. Câbir b. Zeyd (R.A.) de kabûl ettiği malı dağıttı ve: «Onlardan alıp, muhtâçlara dağıtmağı, almamaktan daha uygun görürüm» dedi. İmâm Şâfiî Hazretleri de Harûnü'r-Reşid'den aldığı bin altunu, yanında bir dirhem bırakmamak şartıyle, dağıttı.

4 — **Dördüncü derece:** Kat'î olarak helâl olduğunu bilmez, yanında alıkoyar fakat parayı aldığı sultânın servetinin çoğu helâl olduğunu bilir. İşte Hulefâ-i Râşidîn'den sonra Sahâbe ve Tâbiîn devrindeki halîfelerin ahvâli böyle idi. Onların servetlerinin çoğu harâm değildi. Hz. Ali'nin (R.A.) helâlden aldığı daha çoktu diye gösterdiği illet de buna delâlet eder. Çoğunun helâl olmasına dayanarak, âlimlerin bir kısmi da bunu tecviz etmiştir. Bizim burada tevakkufumuz, avam hakkındadır. Sultânların hesâba sığmayacak servetleri vardır. Çoğunun helâl olduğuna dayanarak, harâm olduğu bilinmeyen servetinden almanın cevâzına bir müçtehidin içtihâd etmesi uzak bir şey değildir. Bizim men'etmemiz, çoğu harâm olduğu zamândır.

Şu dört dereceyi anlayabildinse, bu zamândaki sultânların atiyyelerinin onlar gibi olmadığını ve kat'î olarak iki cihetten onlardan ayrıldığını bilirsin:

Birinci cihet: Bu zamânda [Gazâlî'nin zamânı] sultânların servetlerinin hepsi ve hele çoğu harâmdır. Nasıl harâm olmasın? Helâl olan; sadaka, haraç ve ganîmet mallarıdır. Bu zamânda bunların hiç biri yoktur. Yalnız zimmîlerden alınan cizye kalmıştır. O da helâl olmayacak şekilde çeşitli zulüm ve haksızlıklarla alınmaktadır. Onu, sultândan almak helâl olmaz; çünkü onlar, alınan parada ve aldıkları kimselerde çeşitli zulüm yollarına baş vuruyor ve şerî'atın hudûdunu aşıyor, şartlarına riâyet etmiyorlar. Aynı zamânda müslümânlardan alınan haraca, müsâdere edilen mallara, rüşvetlere ve çeşitli zulüm yolları ile elde ettikleri paralara nisbetle, bu cizye çok az kalır. Binde birine bile ulaşamaz.

İkinci cihet; Birinci asırdaki zâlimler, Hulefâ-i Râşidîn devrine yakın olmaları hasebiyle oldukça haksızlıktan korkarlar, Sahâbe ve Tâbiînin gönüllerini kendilerine bağlamak isterler, atiyye ve câizelerini onların kabûl etmelerini candan arzû eder ve onları isteyicilik zilletine düşürmeden onlara gönderirlerdi. Hattâ onların kabûllerini büyük lütûf ve canlarına minnet sayarlar ve bununla sevinirlerdi. Onlar da bu atiyyeleri kabûl eder ve müstahaklarını bulurlardı. Sultânların keyiflerine itâat etmezler, meclislerine uğramazlar, toplantılarına katılmazlar, bekalarını sevmezler, aleyhlerine duâ ederler,

onlara dil uzatırlar ve hatâlı hareketlerini reddederlerdi. Onların dünyâlık karşılığı dinlerini kaybetmelerinden korkulmaz. Bu şekilde onların almalarında bir beis yoktu. Fakat şimdi, sultânlar, ancak kendilerine hizmette bulunanları, meclislerini süsleyip yaltaklık edenleri, ve kendilerini överek lehlerine duâ edenleri, huzûrlarında ve gıyâblarında medh u senâda bulunanları sever ve onlara vermek isterler. Eğer parayı alan, önce isteme zilletine katlanmazsa ve sultânların hizmetine devâm edip duâ ederek onları övmese, maksadlarında onlara yardımcı olmasa, meclislerine iştirâk etmese, düşmânlarına karşı sultânlara sevgi ve bağlılığını ifâde etmese, zulümlerini, hatâlı ve çirkin hareketlerini gizlemeseydi, bu zât Şâfiî ayârında bir kimse olsa bile sultân ona bir dirhem dahi vermezdi.

Sultânların verdiği — şübheli veyâ harâm olan şöyle dursun — kat'î olarak helâl bildiğini dahi almaması lâzımdır. Kendisini Ashâba ve Tâbiine benzeterek, sultânların mallarını almağa cesâret edenler, bekçileri, meleklere benzetmeğe cür'et edenlerdir. Bugün, sultânlardan mal alabilmek için, meclislerine katılmak, onlara saygı göstermek, memûrlarına hizmet etmek, üzerlerine leke kondurmamak, onları övmek, dâimâ ayaklarına gidip gelmek lâzım ki — ilerideki bâbda açıklayacağımız gibi — bunların hepsi günâhtır.

İşte şu yaptığımız açıklamalarla, sultânların hangi yollardan servet edindikleri ve bu servetlerin hangilerinin helâl ve hangilerinin harâm olduğu anlatılmış oldu. Sultân ve erkânını medh u senâ etmeden, istemeden, ayaklarına dahi gitmeden, evinde oturan bir zâta, şu servetin helâl kısmından hakkı kadar verilirse, bunu alması harâm olmamakla berâber, önümüzdeki bâbda izah edeceğimiz sebebler dolayısıyle, mekrûhtur.

İKİNCİ HUSÛS

Dikkat edilecek ikinci husûs, alanın hâli ile aldığı miktârı incelemektedir. Sultânın eldeki serveti, âmme maslahatına ayrılmış olan ganimet mallarının beşte dördü veyâ mîras malları olduğunu kabûl edelim. Zîrâ bunların hâricindeki vakıf, sadaka, haraç ve ganimetin beşte biri hak sâhiblerine âittir. Sultânın, arâziyi, zirâat etmek veyâ satın almak sûretiyle edindiği servet de kendi mülküdür. Onları, dilediğine dilediği kadar verebilir. Asıl üzerinde durulacak olan sâhibsiz mallar ile âmme hizmetlerine ayrılan mallardır. Bunlar, ancak âmme hizmetine veyâ kazanmaktan âciz olan muhtâçlara verilir.

Her ne kadar ulemâ arasında ihtilâflı ise de, sahih olan, âmme hizmeti ile alâkası olmayan zengine, bu maldan vermek, câiz değil-

dır. Gerçi Hz. Ömer'in (R.A.) sözünden, bütün müslümânların Beytü'l-mâlda hak sâhibi oldukları anlaşılabilir, fakat tatbikat, tamâmen bunun aksinedir. Hiç bir zamân, Hz. Ömer, hazineyi bütün müslümânlara taksim etmiş değildir. Belki husûsî vasıf sâhiblerine vermiştir. Bu, böyle anlaşıldıktan sonra, âmme maslahatı ile alâkalı bir vazife deruhte eden kimse, şahsi kazancı ile meşgûl olması, âmme işlerine mâni olacaksa, yetecek kadar Beytü'l-mâldan alabilir. Fıkıh, tefsir, hadis ve kırâat âlimleri de bu kategoriye dahildir. Muâllimler, müezzinler ve bu ilimleri öğrenmeğe çalışan öğrenciler de buna dâhildir. Çünkü öğrencilerin iâşesi te'min edilmezse, okuyamazlar. Asâyişi korumakla vazifeliler ve zâbıta kuvvetleri de bu hükümdedir. Kâtipler, muhâsipler, vekiller ve helâl paradan bunların masraflarını ödemekle meşgûl olanlar da buna dâhildir. Çünkü bu gibi paralar âmme maslahatı içindir. Âmme maslahatı ise ya dini olur veyâ dünyevi. Âlimler din işlerini, ordu ve diğer kuvvetler de dünyâ işlerini tedvir ederler.

Din ile dünyâ yekdiğerinin lâzımıdır, birbirinden ayrılmazlar. Biri, diğersiz olamaz. Tabib, din ilmi ile alâkalı değilse, dinin tâbi' olduğu sıhhat ilmi ile meşgûldür. Beden ve belde ilimleri ile uğraşan tabib ve benzeri kimseler de, hazîneden faydalanabilir. Ücretsiz bakılacak hastalara, ancak bu sâyede bakabilirler. Hem bu gibilerin muhtâç olmaları da şart değildir. Zengin olsalar da yine ücret alabilirler. Hulefâ-i Râşidin, ihtiyâçları olmayanı ve hattâ zengin olanları da bulunduğu hâlde Muhâcir ve Ensâr'ı hazîneden faydalandırırlardı. Aynı zamânda verilecek paranın da muâyyen bir miktârı yoktur. İmâm'ın takdirine bağlıdır. Paranın mevcûduna ve vaziyetin iktizâsına göre, verir. Hz. Hasan (R.A.), bir def'a Muâviye'den (R.A.) dörtyüz bin dirhem almıştır. Hz. Ömer (R.A.), bir cemâatin her birine yılda onikibin dirhem külçe altın verirdi. Hz. Âişe bunlardandı. Diğer bâzılarına onbin, bir kısmına da altıbin dirhem verirdi. Bu gibi mallar, onların hakkıdır, tamâmen onlara taksim edilir. İçlerinden birisine diğerlerinden daha çok verebilir. Bunlardan başka, sultânlar, diledikleri bol atiyye ve câize verebilirler. Eskiden böyle yapılırdı. Fakat bu gibi atiyyeler teşvik mâhiyetinde olmalıdır. Meselâ, temâyüz etmiş âlim veyâ kahraman bir kimseye verilmeli ve diğerlerini bu yola teşvik etmelidir.

İşte mükâfatların faydası budur ve bu olmalıdır. Bütün bunlar da sultânların içtihâdına bağlıdır.

Sultânlar [devlet idârecileri] zâlim olursa, iki husûsa dikkat edilmelidir:

1 - Zâlim sultânın emri altında çalışmak câiz olur mu? Zâlim

sultân, ya azledilmiş veyâ da azli vâcibtir. Aslında sultân addedilmeyen bu gibi adamın elinden para almanın câiziyeti üzerinde düşünmek gerekir.

2 — Zâlim sultân, herkesin hakkını vermediğine göre, ondan para almak, câiz olur mu, olmaz mı? Şâyet böyle bir sultândan para almak câiz olursa, hakkı kadar mı, yoksa verdiği kadar mı almak câizdir. Bütün bunlar düşünülmelidir.

Birincisine gelince, bize göre hakkını almasında beis yoktur. Nüfûzlu zâlim ve câhil sultânın atılması güç olur veyâ azledilmesi karışıklıklara sebebiyyet verirse, onu yerinde bırakmak, âmirlere itâat etmek vâcib olduğu gibi, ona da itâat etmek vâcib olur. Hadis'de, emirlere itâatle emrolunmuş ve onlara karşı gelmekten men'edilmiştir. Bizim görüşümüz, hilâfet, Abbâsilerindir. Velâyet ise, her tarafta halifeye bağlı olan sultânların nüfûzundadır. Bâtınilerden olan Râfızîleri red için, Kadı Ebû't-Tayyib'in te'lif ettiği «Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr» adlı eserinden alınarak «Mustazhiri» adı ile yazdığımız eserde, bu husûsa dâir açıklama vardır. Sözün kısası şudur: Bizim, sultânlarda aranacak şart ve vasıflara riâyetimiz, dinî ve dünyevî maslahatların meziyyetini süslemek içindir. Şâyet, şimdiki vâlilikler bâtıldır, desek, o zamân süs ve ziynet şöyle dursun, âmme hizmeti kökünden kaybolur.

Yâni şart ve vasıflar, kâr gibidir. Saltanat ise sermâyedir. Kârı ararken sermâyeyi kaybetmek doğru mudur? Şimdi velâyet ancak nüfûza, şevket ve azamete bağlıdır. Şevket ve nüfûz sâhibleri kime bi'at ederse, o, halifedir. Hutbesinde, parasında halifeyi tanıyıp ona itâat eden şevket ve nüfûz sâhibi kimseler de hükmü nâfiz sultânlardır.

Kadılar da yeryüzünde hükümleri nâfiz olan vâlilerdir. Bunu da «Kitâbü'l-İktisâd fi'l-İ'tikâd» (451) adlı kitâbımızın imâmet ahkâmında açıkladığımız için burada sözü uzatacak değiliz.

İkinci müşkül, sultânın, herkese hakkını vermediği zamân, bir kişinin kendi hakkını almasının câiz olup olmadığı mes'elesidir. Âlimler burada dört şekilde ihtilâf etmişlerdir.

---

(451) İmâm Gazâlî, Hz.lerinin bu mühim kitâbının Türkçemize iki ayrı tercümesi yapılmıştır:

1 — el'İtikadda İktisat» ismiyle, Mütercim: O. Zeki Soyyiğit. 1971, İstanbul. Dizerkonca Matbaası. 296 sahife. İmâmet [Devlet Başkanlığı] ahkâmı için 260 ıncı sahifeye bakınız.

2 — el'tikadda Orta Yol» ismiyle. Mütercimi: Dr. Kemâl Işık. 1971. Ankara. İlâhiyât Fak. Yayınlarından Nu. XC. Ankara Üniversitesi Basımevi, 207 sahife. İmâmet ahkâmı için 175 inci sahifeye bakınız.

a — Bâzıları, bu vaziyet karşısında bir kişinin aldığı parada herkesin hakkı vardır. Kendisine isâbet edecek olan parçanın daha az olması ihtimâline binâen, almaması lâzımdır, diyerek ifrâta varmışlardır.

b — Bâzıları da, yalnız, günlük ihtiyâcını alabilir, dediler. Zâten ona düşen de bu kadardır.

c — Bir senelik ihtiyâcını alır; çünkü her gün, günlük ihtiyâcını almak zordur. O da bu malda hak sâhibidir.

d — Diğer bâzılarına göre de, zulme uğrayan başkaları olup kendisini ilgilendirmediği için, sultânın verdiğini kabûl eder ki, kıyâs olan da budur. Zirâ bu mal, ganimet ve miras malları gibi, belirli insânların hakkı olmadığı gibi, miktârı da muâyyen değildir, verilen sadakalar gibidir. Ancak verildikten sonra miktârı belli olur ve alan da ona sâhib olmuş olur. Bu malın hepsini kendisine vermiyorsa, diğer yedi sınıfa da vermiyor diye kendisi almamazlık etmez. Diğer sınıflara dağıttığı hâlde kendisine onlardan fazla verdiği zamân almak câiz olduğu gibi, başkalarına hiç vermeden de kendisine bol miktârda verdiğini almak câizdir. Çünkü atiyye, hediyye ve bağışlarda birine daha çok verilebilir. Hz. Ebû Bekir (R.A.) müsâvi olarak dağıttı. Hz. Ömer (R.A.), kendisine mürâcaat ederek derecelerine göre verilmesini istedi. Hz. Ebû Bekir (R.A.): «Onların faziletleri Allah katındadır. Benim verdiğim, geçici bir şeydir, onun için herkesi bir tutuyorum» demiştir. (Bâzılarını üstün tutmak câiz olmasaydı, Hz. Ömer, bu teklifi yapmazdı.) Nitekim Hz. Ömer kendi hilâfeti zamânında bu husûsu gözönünde tutarak, Hz. Âişe'ye (452) onikibin, Zeyneb'e (453) onbin, Cevriye'ye (454) ve Safiyye'ye (455) (Allah hepsinden râzı olsun) altışarbin dirhem külçe altun vermiştir. Ayrıca Hz. Ali ve Hz. Osman'a (Allah ikisinden de râzı olsun) Irak arâzisinden bir parça ayırmıştır. Hz. Osman da Hz. Ali'ye yine bir arâzi tahsis etmiş ve Hz. Ali de reddetmeden kabûl etmiştir. Bütün bunlar, her müctehidin isâbet ettiğini kabûl ettiğimiz içtihâdî mes'elelerdir. O da herhangi bir mes'elede veyâ kıyâs-ı celî ile ona yakın olan bir mes'elede açık bir hüküm bulunmayan yerlerdedir. İşte anlatmakta olduğumuz bu mes'ele böyledir. Ayrıca «Hadd-i şurb» yâni içki içen kimseye veri-

---

(452) Hz. Ebû Bekir'in (R.A.) kızı ve Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) en sevdiği zevcesi olup, fıkıhda ve ilimlerin her dalında temayüz ettiği için, kendisine fazla vermiştir.

(453) Cahş'ın kızı ve Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) zevcesidir. Hz. Ömer'in (R.A.) hilâfeti zamânında Hicrî 20 yılında vefât etmiştir.

(454) Beni Mustalik'den Hâris'in kızıdır. Savaşta esir alındıktan sonra, Resûl-i Ekrem, kendisi ile evlenmiştir. Hicrî 50 yılında vefât etmiştir.

(455) İsrâili Hay b. Ahtab'ın kızıdır. Hayber'in fethinden sonra Resûl-i Ekrem, kendisiyle evlenmiştir. Muâviye devrinde vefât etmiştir.

lecek cezâ gibi, bâzıları kırk ve bâzıları seksen değnek olduğu hakkında içtihâd etmiş ve hepsi de isâbet etmiştir. Her iki içtihâd da hak ve sünnettir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (Allah onlardan râzı olsun) her ikisi de sahâbenin ittifâkı ile isâbet etmişlerdir. Çünkü Hz. Ömer devrinde az almağa başlayan, Hz. Ebû Bekir devrinde aldığı fazlayı iâde etmediği gibi, Hz. Ömer devrinde fazla almağa başlayan da, reddetmemiştir.

Bütün sahâbe burada birleşmiş ve her iki görüşün de hak olduğunu kabûl etmişlerdir. Her müctehidin isâbetini kabûl için bu kabil içtihadların düstûr olarak ele alınması lâzımdır. Ama hakkında nass ve kıyâs-ı celî ile kendisine benzeyen bir mes'elede nass varken, gaflet veyâ hatâlı görüş ile şaz olarak yapılan ve müctehidin hükmünü bozan her içtihâdın isâbet ettiğini kabûl edemeyiz. Ancak nassa uygun olarak içtihâd eden isâbet etmiş olur (456).

Bütün bu anlattıklarımızdan hâsıl olan netice şudur: Gerek dini, gerek dünyevi âmme maslahatı ile uğraşan kimse, bu hizmetine karşılık olarak sultânlardan hil'at, idrâr, cizye ve benzeri paraları almakla fâsık olmaz. Fâsık olması, zulümlerinde onlara yardımcı ol-

---

(456) Bilmiş ol ki, aklî işlerde her müçtehid, isâbet etmiş olmaz. Çünkü hak birdir, taaddüt etmez. Hakk'ı bulabilen isâbet etmiş, bulamayan da hatâya düşmüş ve (bâzılarına göre) günâhkâr olmuştur. Âmedi'nin naklettiği gibi, Kuşayri ile Câhiz, her müçtehid, içtihâdında isâbet etmiştir. Kendisine günâh yoktur. Çünkü içtihâd üzerine icma' ile delil çekilmiştir, dediler. Aklî mes'elelerde hüküm böyledir. Fıkhî mes'elelere gelince: hepsinin veyâ bir tânesinin isâbet ettiğinde ihtilâf vardır. Şöyle ki: Her mes'elenin muâyyen bir hükmü var mı, yok mu? İmâmü'l-Harameyn'in anlattığı gibi, bu hususta da bir kaç söz vardır. Diyor ki: Hakkında sarâhat olmayan vak'alarda ulemâ iki şekilde ihtilâf etmiştir: Birincisi, içtihad edilmeden önce, Allahü Teâlâ'nın o işte muâyyen bir hükmü yoktur, onu müçtehidin içtihâdına terketmiştir. Bunlara göre, her müçtehid isâbet eder. Eş'ariler, Mütezile ve Eşâ'ire'nin kelâmcıları bu fikirdedir. Bunlardan bâzıları da bu gibi vak'alarda, şâyet Allahü Teâlâ hükmetseydi, muâyyen bir hükmü olurdu, dediler, en uygunu budur. Bâzıları, bu da şart değildir, dediler. İkincisi, her vak'ada muâyyen bir hüküm vardır. Burada da üç söz vardır. Birincisi, fakihlerin ve kelâmcıların sözüdür. O da, hiçbir emâresi bulunmayan bir hüküm vardır. Bunu bulan için iki, bulamayan için de bir ecir vardır. İkinci söz, o hükmün üzerinde mutlaka şübheli bir emâre ve alâmet vardır. Bunu söyleyenler de ihtilâf hâlindedir. Bâzıları, bu hüküm kapalı olduğu için müçtehid isâbet etmekle mükellef değildir. Bunun için, hatâya düşen hem ma'zûr, hem de me'cûrdur. Bütün fakihlerin görüşü budur. İmâm Şâfii ve İmâm-ı A'zam'a nisbet edilen de budur. Bâzıları da, müçtehid, hakikatı aramakla mükelleftir. Şâyet hakikati bulamaz ve başka tarafa saplanırsa, kendi buluşu ile âmel eder. Üçüncü söz, o hükme delâlet eden açık bir delil vardır, şeklindedir. Bunlara göre, müçtehid, o hükmü aramakla mükelleftir. Fakat bunların cumhûruna göre, hatâ eden günâhkâr olmaz ve hükmü de bozulmaz. Bâzıları, hatâ ettiği için günâhkâr olur, diğer bâzıları da bulduğu hüküm bozulur, demişlerdir.

mak, onların a'mâline hizmet etmek, onlarla düşüp kalkmak, onları övmek ve benzeri hareketlerde bulunmakladır ki, para alanların çokları bu hareketlerden kurtaramaz ve aynı zamânda yakında anlatacağımız gibi, ekseriya paralar, bu gibilere verilir.

ALTINCI BAB

BU BÂBDA ZÂLİM SULTÂNLARLA İHTİLÂTIN HELÂL VE HARÂM OLAN KISIMLARI İLE HUZÛRLARINA GİRİP MECLİSLERİNE KATILMANIN VE ONLARA SAYGI GÖSTERMENİN HÜKMÜ ANLATILACAKTIR

Bilmiş ol ki, âmirler, memûrlar ve zâlimlerle düşüp kalkmanın üç hâli vardır:

1 — Meclislerine giderek onlara yaklaşmandır ki, en kötüsü budur.

2 — Onların sana yaklaşması ve sana gelip gitmeleridir. Bu, birinciden ehvendir.

3 — Ne onlar seni, ne de sen onları görmiyecek şekilde onlardan uzaklaşmandır. En selâmetli yol budur.

BİRİNCİ HÂLİN İZAHI

Birincisi: Bu gibilere yaklaşarak onlarla düşüp kalkmak, şerî'atın ciddî olarak çirkin gördüğü bir harekettir. Bu husûsta ağır ve şiddetli veîdler vardır. Bu gibi hareketin şer'an mezmûm olduğunu bildirmek için önce bu husûsa dâir rivâyet edilen hadislerle büyüklerin sözlerini anlatalım. Sonra da hangi ihtilâtın harâm, hangisinin mekrûh ve hangisinin mübâh olduğunu, zâhirî ilmin gerektirdiği fetvâya göre, açıklayalım.

Bu husûstaki hadisler: Resûl-i Ekrem (S.A.V.), zâlim emirleri anlattıktan sonra şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ نَابَذَهُمْ نَجَا وَمَنِ اعْتَزَلَهُمْ سَلِمَ أَوْ كَادَ أَنْ يَسْلَمَ وَمَنْ وَقَعَ مَعَهُمْ فِي دُنْيَاهُمْ فَهُوَ مِنْهُمْ

«Onları inkâr edip onlarla mücâdele eden kurtulur. Onlardan uzaklaşan selâmet bulur veyâ selâmete yaklaşır. Dünyâlıklarında on-

ların arasına katılıp, onlarla düşüp kalkanlar da onlardandır» (457). Çünkü mücâdele etmeden yalnız onlardan uzak kalmak, belki insânı mes'ûliyetten kurtarır, fakat onlarla mücâdeleyi terkettiği için, nâzil olacak umûmî belâ dışında kalamaz. Yine Resûl-i Ekrem:

سَيَكُونُ مِنْ بَعْدِي أُمَرَاءُ يَكْذِبُونَ وَيَظْلِمُونَ فَمَنْ صَدَّقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ وَأَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ وَلَمْ يَرِدْ عَلَى الْحَوْضِ

«Benden sonra, ileride yalan söyleyip zulmeden emirler türeyecektir. Onların yalanlarını tasdik edip zulümlerinde onlara yardımcı olanlar, benden değil ve ben de onlardan değilim. (Kıyâmet günü) **Havzıma uğrayamazlar»** (458) buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyet ettiği diğer bir hadis'de:

أَبْغَضُ الْقُرَّاءِ إِلَى اللهِ تَعَالَى الَّذِينَ يَزُورُونَ الْأُمَرَاءَ

«Allahü Teâlâ katında âlimlerin en çok buğz edileni, âmirlerin ziyâretine gidenlerdir» (459) buyurmuştur. Yine bir haberde:

خَيْرُ الْأُمَرَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْعُلَمَاءَ وَشَرُّ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَأْتُونَ الْأُمَرَاءَ

«Emirlerin hayırlısı, ulemânın ayağına; ulemânın şerlisi, emirlerin ayağına gidendir». Yine başka bir haberde:

الْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللهِ مَا لَمْ يُخَالِطُوا السُّلْطَانَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ خَانُوا الرُّسُلَ فَاحْذَرُوهُمْ وَاعْتَزِلُوهُمْ

«Âlimler, sultânlarla karışmadıkça, Allah'ın kulları arasında resûllerin gönderdikleri emîn kimselerdir. Sultânlarla teşrik-i mesâi ettikleri zaman, resûllere hıyânet etmiş olurlar. İşte o zamân, onlardan kaçının ve uzaklaşın» (460) buyurulmuştur. Bu haberi Enes rivâyet etmiştir.

---

(457) Taberâni. İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(458) Nesei ve Tirmizi rivâyet ettiler. Tirmizi, sahih olduğunu söyledi. Ayrıca Hâkim, Ka'b b. Acuze'den rivâyet etmiştir.

(459) İlim bahsinde geçmiştir.

(460) Ukayli, «Zu'afâ»da ve Hıfsu'l-İbri'nin tercümesinde rivâyet etti. İlim bahsinde de geçmiştir.

Bu husûsta İslâm büyüklerinin sözleri:

Huzeyfe (R.A.) :

— Fitne yerlerinden sakının, dedi. Kendisine:

— Fitne yerleri nerelerdir? diye sorulunca, Huzeyfe:

— Onlar, âmirlerin kapularıdır. Sizden biriniz onların huzûrlarına girer, yalanlarını tasdik eder ve onlarda olmayan vasıfları, söyler, buyurdu. Ebû Zer-i Gıfârî, Seleme b. Kays'e: «Sultânların kapularına sokulma; zîra sen, dîninin çoğunu onlara vermedikçe, onların dünyâlığından bir şey alamazsın.» buyurdu. Süfyân-ı Sevrî: «Cehennem'de bir dere vardır. Orada, melikleri ziyâret eden okuyuculara azâb edilir.» demiştir. Evza'î: «Allah katında âlimin, âmili ziyâretinden daha çirkin bir şey yoktur.» demiştir. (Buradaki, âmil, devlet memûrlarıdır). Semnûn: «Bir âlim için, aranıp bulunmadığı ve sorulduktа: "Emîr'in yanındadır", denmesi ne çirkin bir şeydir; zîrâ ben hocalarımdan şöyle işittim: "Dünyâlığı seven âlimi gördüğünüz zamân, onu dîniniz adına ithâm edin." Bunu bizzât, kendim denedim. Dâimâ arzûlarına muhâlefet ve kendilerine karşı geldiğim hâlde yanlarına girip çıktıktan sonra, kendimde onlara karşı bir temâyül hissettim.» demiştir.

Ubâde b. es-Sâmit (R.A.) «Âlimlerin, âlimleri sevmesi nifâk, zenginleri sevmesi ise riyâdır.» dedi. Ebû Zer (R.A.): «Zâlim bir kavmin karaltısını çoğaltan (yâni zâlimler arasına karışan) kimse onlardandır.» buyurdu. İbn Mes'ûd (R.A.): «Bâzı kimseler, sultânlar huzûruna dînli olarak girer, fakat dinsiz olarak çıkarlar.» demiştir. «Niye böyle oluyor?» diyenlere, İbn Mes'ûd: «Çünkü o, sultânı memnûn eder, Allah'ı gazablandırır.» şeklinde cevâb verdi. Ömer b. Abdülâziz, bir kişiyi âmil tâyin etti. Sonra kendisine: «Bu adam, Haccâc devrinde de âmil idi.» dediklerinde, hemen adamı azletti. Adamcağız, Ömer b. Abdülâziz'e: «Haccâc'ın emrinde çok az vazife gördüm.» deyince, Ömer b. Abdülâziz: «Şûm ve kötülük bakımından, onunla yarım gün sohbette bulunman da senin için kâfidir.» dedi. Fudayl: «Kişi sultân'a ne kadar yakın olursa, Allah'tan o kadar uzaklaşır.» demiştir. Saîd b. Müseyyeb, zeytinyağı alır satar ve: «Bu sâyede sultânlara muhtâç olmam.» derdi. Vüheyb: «Meliklere yaklaşanların bu ümmete verdikleri zarâr, kumarcıların zarârından daha çoktur.» demiştir. Muhammed b. Seleme de: «Pislik üzerinde sinek, melikler kapusundaki âlimlerden daha güzeldir.» dedi. Zührî (Abdülmelik b.

Mervân ve oğlu Hişâm gibi) sultânlarla ihtilâta başladı (461), dostlarından birisi kendisine şöyle yazdı:

«Ey Bekr'in babası, Allah sizi ve bizi fitneden korusun, bilmiş ol ki, seni bilen herkesin, sana acıyıp sana duâ etmesi gereken acıklı bir vaziyete düştün. Çünkü ihtiyârlık hâlinde Allahü Teâlâ'nın Kur'ân ve hadis'den sana bahşettiğini ayak altına aldın, bu yaptığın doğru değildir. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerimde:

لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ

«Elbette onu (Kitâbı) insânlara açıklayacak ve gizlemeyeceksiniz» (3 - Âl-i İmrân: 187) buyurmuştur. Bilmiş ol ki, sana yakın olması ile, bâtılı terketmeyip hakkı yerine getirmeyen bir zâlime yaklaşmanla irtikâb ettiğin cinâyetin ve yüklendiğin mes'ûliyet yükünün en hafifi, onu yalnızlıktan kurtarıp, ona azgınlık yollarını kolaylaştırmış olmandır. Seni, zulüm değirmenlerinin, üzerinde döndüğü bir kutup noktası, üzerinden geçip kötülüklerine ulaştıkları köprü ve sapıklıklarına yükselecekleri bir merdiven ve bir asansör hâline getirmişlerdir. Seninle berâber (herkes senin gibidir zannı ile) bütün âlimlere sû-i zan yaparlar. Seninle berâber câhillerin gönüllerini avlarlar. Dünyâlığında tâmir ettikleri, âhiretinden harab ettiklerine nisbetle ne az; din ve diyânetinden ifsâd ettikleri, senden aldıklarına nisbetle ne çoktur. Seni, Allahü Teâlâ'nın:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ

«Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namâzı bıraktılar, şehvetlerine uydular» (19 - Meryem: 60) buyurduğu veidine girmekten ne kurtarabilir?. Sen esâsında, seni unutmayanın âmili [memûru]sun. O, senden gaafil değil, dâimâ seni mürâkabe eder ve korur. Öyleyse aklını başına al ve kendisine hastalık sirâyet edenin dinini tedâvi et. Azığını hazırla, uzun yolculuğun zamânı geldi.

وَمَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

---

(461) Hişâm, çocuklarına hadis dersi vermesini Zühri'den ricâ etmişti. Zühri, çocuklarına dörtyüz kadar hadis yazdırdı. Bir müddet sonra Hişâm, Zühri'ye «Hoca, yazdığınız hadis kitâbı kayboldu.» dedi. Zühri «Beis yok, yenisini yazarız.» dedi. Sonra hadisleri tekrâr yazdı. Bir ay sonra Hişâm, eskisini ortaya çıkardı ve karşılaştırdıklarında bir harf bile olsun hatâ etmediğini gördüler.

«Yerde ve gökte Allah için gizli kalmış hiç bir şey yoktur.» (14 - İbrâhîm: 38) Sana selâmlar» (462).

Şu anlattığımız haber ve eser'ler, sultânlarla ihtilâtın sebeb olduğu muhtelif fitne ve fesâd yollarını göstermektedir. Fakat biz, bunların mübâh, mekrûh, yasak ve tehlikeli olanlarını ayırd etmek için bu ihtilâtı, bir de fıkhî cihetten ele alarak inceleyelim. Buna göre deriz ki.

Sultânlara yaklaşan kimse; işi, sükûtu, sözü veyâ i'tikadı ile isyân etmek isti'dâdındadır. Zâten vaziyeti itibâriyle bunlardan hâli değildir.

İşi ile isyân etmesine gelince: Umûmiyetle sultânların evleri, zulüm ve haksızlıkla alınan evlerdir. Mâl sâhibinin izni olmadan bu evlere girmek, harâmdır. «Yollarda bulunan bir hurma ve ekmek ufağı gibi, bunlarda da dinî müsâmaha vardır.» diyenin sözüne aldanma. Dinî müsâmaha, cebren alınmayan mâllardadır. Yoksa gasbedilen mâllarda müsâmaha yoktur. «Azıcık oturmak, bu mülkten bir şey eksiltmez, buna müsâmaha edilir.» denirse, herhangi bir arâziden geçmek de bunun gibidir. Bir adamın geçmesi zarâr vermez, denir fakat bu, hepsine şâmil olur. Çünkü gasb, hepsini içine almakla tamâmlanır. Müsâmaha, tek kişinin biraz oturmasında ve geçmesinde olur. O da mâl sâhibinin müsâmahasına dayanır.

Yoksa herkes burayı yol hâline getirirse, o zamân, harâmlık hepsine şâmil olur ve oradan kimse geçemez. Her ferd bir kaç adım atıyor, bu zarâr vermez diye, orası herkese yol olamaz. Zirâ teker teker hepsinin geçmesi, adamın mülkünü harâb eder. Bu, çocuğun okuması için, hocası tarafından kendisine hafif bir tokatın atılmasının câiz olması gibidir. Çocuğun okuması için kendisine bir tokat atmak zarâr vermez diye, her gelen bir tokat atamaz. Çünkü herkesin birer tokat atması, çocuğun ölümüne sebeb olur ve hepsine kısas cezâsı lâzım gelir. Halbuki tek bir tokata bir şey lâzım gelmiyordu. İşte bunun gibi, sultânların zulüm yolu ile aldıkları evlere girip oturmak yasaktır. Şâyet onlar böyle bir evde oturmuyor ve sâhibsiz kırlarda bulunuyorlarsa, bulundukları çadır da aynı şekilde gasbedilmiş bir mâldır ve ona girmek, yine câiz değildir. Zirâ o, harâmda gölgelenmek ve ondan faydalanmak olur. Bütün bunların helâl olduğunu kabûl edersek, o zamân oraya selâm vererek girmekle günâhkâr olmaz, fakat selâmında rükû ve secde edecek şekilde eğilir, yer, etek öper veyâ karşısında — kıyâmda durur gibi — durur ve hizmetine âmâde olursa, —zulmüne âlet ve vâsıta olan saltanatı

---

(462) Mektûbu yazan, Ebû Hâzim el-A'raç'dır.

sebebiyle— zâlime ikrâm ve ona tevâzû göstermiş olur ki, zâlime tevâzû mâsiyettir. Hattâ zulmünden değil, yalnız zenginliğinden dolayı bir kimseye hürmet edenin, dininden üçte ikisi gider. Nerde kaldı ki zâlime tevâzû göstersin!. Mübâh olan, onlara ancak selâm vermektir. El öpmek ve hizmetlerinde eğilmek, mâsiyettir. Ancak korku için olabilir. Veyâ âdil bir imâma veyâ âlime veyâ dinî bakımdan buna hak kazanan (âbid ve zâhidlere, anne babalar ve dayılar gibi) kimselere olursa beis yoktur. Nitekim Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (R.A.) (463), Şam'da buluştuğu Hz. Ali'nin (R.A.) elini öpmüş ve kendisine hiç kimse «ne yapıyorsun?» dememiştir.

Bâzıları, zâlim sultânlara karşı o kadar ileri gitmiş, onlara hakaret olsun diye, selâmlarını almaktan bile çekinmişler ve bunu bir ibâdet saymışlardır. Fakat, selâmlarını almamak, doğru değildir. Çünkü verilen selâmı almak vâcibdir. Bu vücûb, zulüm ile düşmez. Verdiği selâmı iâde eder. Sultânların huzûruna giren kimse, bütün bu husûslara riâyet ederse, oturacağı minderlerin (koltukların) harâm olma ihtimâli kuvvetli olduğu için, bunlara da oturması câiz değildir. İşte bunlar, iş bakımından günâh olan kısımlardır.

Sükûtuna gelince: Sultânlar meclisinde; gümüş kaplar, ipek minderler ve erkek hizmetçilerde ipek elbiseler görülür ki; bunlar, harâmdır. Fenâlığı görüp sükût edenler, ona ortak olurlar. Ayrıca, yalan, küfür ve sövüp sayma gibi kötü sözleri de duyulur. Bütün bunlara sükût, harâmdır. Yedikleri, giydikleri ve ellerinde olanların hepsi harâmdır. Bütün bunları görüp susmak, aslâ câiz değildir. Eli ile bozmağa gücü yetmezse de, dili ile emr-i ma'rûf ve nehy-i münker etmesi vâcibdir. Şâyet, ne yapsın korkar, bu bakımdan ma'zurdur, dersen: Bu doğrudur, fakat keyfi olarak aralarına girip bu hâle düşmesine de bir sebeb yoktur. Çünkü sultânların yanlarına sokulup meclislerine katılmasa ve bu hâlı müşâhede etmese, bu mes'ûliyet karşısında kalmaz ve ma'zeret aramağa da lüzûm olmazdı. Buna göre, ben derim ki: Önleyemiyeceği bu gibi fesâd yerlerine bilerek gidip susması câiz değil, belki görmekten sakınması lâzımdır.

Söze gelince: Zâlime duâ etmek, onu övmek, asılsız ve çürük sözlerinde kavuk sallamak, güler yüz göstermek veyâ açık ifâde ile onu tasdik etmek, ona sevgi göstermek, ona kavuşmağa heves etmeğe, uzun ömürlü olmasını dilemek gibi hâllerdir. Çünkü sultânların sohbetine katılanlar, yalnız bir selâm ile kifâyet etmez. Bütün bu sözleri ile sultânları takviyeye çalışırlar.

---

(463) Bu ümmetin emini ve cennet'le müjdelenen on kişiden biridir. Amvas'da tâûn senesinde 58 yaşında iken Hicri 18 yılında ölmüştür.

Duâ'ya gelince: Zâlimlere duâ, helâl değildir. Ancak: «Allah, seni ıslah etsin, hayırlı işler yapmağa muvaffak kılsın, kendisine kulluk ve ibâdet etmek sûretiyle uzun ömürler versin» diyebilir ve benzeri duâları yapabilir. Fakat: «Sultânım, Allah sizi korusun, başımızda dâim etsin, bol ni'metler ihsân etsin.» gibi duâlar câiz değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ دَعَا لِظَالِمٍ بِالْبَقَاءِ فَقَدْ أَحَبَّ أَنْ يُعْصَى اللّٰهُ فِي أَرْضِهِ

«Zâlime, bekası için duâ eden, yeryüzünde Allah'a isyân edilmesini seven kimsedir» buyurmuştur. Şâyet daha da ileri giderek, kendisinde bulunmayan vasıflarla övmeye başlarsa, yalancı, münâfık ve zâlime ikrâm etmiş olur ki, bunların her biri ayrı ayrı birer suçtur. Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ لَيَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ

«Fâsık, övüldüğü zamân, Allahü Teâlâ muhakkak gadab eder» buyurmuştur. Diğer hadis'de:

مَنْ أَكْرَمَ فَاسِقًا فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الْإِسْلَامِ

«Fâsık olana ikrâm eden, açıkça İslâmiyeti yıkmağa cür'et etmiştir» buyurulmuştur (464). Şâyet bu hâli, zâlimi sözünde tasdik etmeye, işinde tezkiye ile medh u senâya kadar vardırırsa, onu tasdik etmek ve yardımcı olmak suçları ile de âsi olur. Zîrâ zâlimi tezkiye ve onu övmek, isyânda ona yardım etmektir. Bir yarım kelime ile de olsa, isyâna yardım, mâsiyettir. Süfyân-ı Sevrî'ye sormuşlar:

— Bir zâlimi, çölde susuzluktan ölüme mahkûm olmuş görürsek, ona su verelim mi? Süfyân:

«— Vermeyin bırakın ölsün. Çünkü ona su verip onu hayâta kavuşturmak, yapacağı zulümde ona yardımcı olmaktır» dedi. Diğerleri ise ölmeyecek kadar su verilir. Başka hiç bir sûretle tarafına bakılmaz, demişlerdir.

Şâyet, bu medh u senâ sevgi derecesine yükselir ve onun bekasını temenni ve ona mülâkata iştiyâk derecesine varır ve bunu yalan yaparsa, yalancılık ve münâfıklık suçu ile suçlanır. Samimi ise, zâlimin bekaasını sevmekle cezâlanır. Halbuki onun hakkı, Allah için ona buğz etmektir. Bu ise, vâcibdir. Mâsiyeti sevip, mâsiyete rızâ gösteren, âsidir. Zâlimi, zulmünden dolayı seven, âsidir. Başka yönden se-

---

(464) Buradaki hadislerin üçü de daha evvel geçmişti.

viyorsa —zulmünden dolayı buğz etmediği için— yine âsidir. Bir adamda hem hayır, hem şer toplansa, iyiliğinden ötürü sevmek, kötülüğünden dolayı da buğz etmek lâzımdır.

«Kardeşlik ve Allah İçin Sevmek» kitâbında sevgi ile buğzu toplayabilmenin keyfiyeti anlatılacaktır.

Sultânlarla ihtilât eden kimse, bütün bu anlattıklarımızdan korunabilse de, kalbine gelecek fesâttan kendisini kurtaramaz. Çünkü sultânlardaki refâh ve ihtişâmı gördüğü zaman, gözleri kamaşacak ve ona meylederek, kendisi de irtikâba kalkışacaktır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ لَا تَدْخُلُوا عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا مَسْخَطَةٌ لِلرِّزْقِ

«Ey muhâcirler, dünyâlık sâhiblerinin yanına girip çıkmayın. Zirâ onların yanına girmek, sizi küfrân-ı ni'mete sevkeder» (465) buyurmakla, bundan men'etmiştir. Halbuki kendisine bakarak başkaları da ona uyar, zâlimlerin karaltılarını çoğaltır. Zâlim de: «Bakınız, falancı da bize katıldı.» demekle kendisine süs verir. Bunların hepsi ya mekrûh veyâ tehlikelidir. Emevî hükümdârlarından Abdülmelik, kendisinden sonra müşterek olarak emîr olmak üzere oğulları Velîd ve Süleymân'a bi'at etmek için Saîd İbn Müseyyeb'i dâvet etti. Saîd: «Dünyâ durdukça, iki kişiye birden bi'at etmem. Zirâ Resûl-i Ekrem, iki kişiye bi'attan nehyetti» dedi. Abdülmelik'in bütün ısrarlarına rağmen kabûl etmediği için kendisine yüz kamçı vuruldu ve siyah elbise giydirildi.

Zâlim sultânların huzûruna ancak iki mâzeret sebebiyle girilebilir: Birincisi, sultân tarafından mecbûr tutulduğu —yâni bir ikrâm dâveti değil— mutlaka gelmesi emredildiği zamândır. Şâyet, gitmemekle kendisine zarârı dokunmak veyâ başkalarına örnek olarak siyâsî havanın bozulma ihtimâli varsa, o zamân dâvete icâbet vâcib olur. Bu icâbet bir itâat değil, belki maslahat-i âmme icâbıdır. İkincisi, kendisine veyâ başka bir müslümâna yapılan zulmü önlemek için, zâlimlerin yanlarına gidilebilir. Ya Allah için girer zulmü önlemeğe çalışır veyâ tazallüm-i hâl eder. Uğradığı haksızlıkları ona duyurur. Yalan söylememek, iftirâ etmemek ve kabûl etmesi muhtemel olan nasîhatleri yapmak şartiyle, sultânın huzûruna girmeye şerî'atin müsâadesi vardır. İşte sultânların huzûruna girmenin hükmü bunlardır.

---

(465) Hâkim, Abdullah b. eş-Şıhhir'den rivâyet etti ve isnâdının sahîh olduğunu söyledi.

İKİNCİ HÂLİN İZÂHI

İkinci hâl: Zâlim sultânların seni ziyâret etmeleridir. Ziyâretine gelip selâm verdiklerinde, selâmlarını almak lâzımdır. Onun ikrâmına karşılık, ona kıyâm ve ikrâmda bulunmak da harâm değildir. O, zulmü sebebiyle, kendisinden uzakta durulmayı hak ettiği gibi, ilim ve dîne ikrâmı sebebiyle de ikrâmı hak etmiştir. İkrâma ikrâm ile, selâma da selâm ile mukaabele edilir. Fakat sultân yalnız gelmişse, zulmün hakir, dînin aziz olduğunu ve dîn nâmına kendisine küstüğünü, Allahü Teâlâ'nın i'raz ettiği kimselerden kendisinin de yüz çevirdiğini göstermek için, sultâna karşı ayağa kalkmamalıdır. Şâyet yalnız değil de, berâberinde başkaları varsa, mâiyyetleri arasında sultânların haşmetine saygı duymak mühimdir. Bu maksatla kıyâmda beis yoktur. Fakat mâiyyeti üzerinde bir te'sir icrâ etmiyeceğini ve sultândan da kendisine bir zarâr gelmiyeceğini bilirse, yine kalkmaması evlâdır. Sultan ile mülâkatta, ona nasihat etmesi vâcibdir. Şâyet bilmeyerek işlediği bir hatâsı olur, fakat bunun hatâ olduğunu anladığı zamân, vaz geçecek gibi ise, onu hemen bildirmesi vâcibdir. Fakat harâm olduklarını bildiği israf ve haksızlıklarını kendisine anlatmakta da bir fayda yoktur. Korkutmanın bir te'siri olacağını anlarsa, irtikâb ettiği kötülüklerin cezâlarını hâtırlatmakla onu ikaza çalışır. Bunun gibi, işlerini yürütmek için haksızlıktan uzak ve şeri'ate uygun başka bir yol bilirse, sultânı o yolda irşâd eder. O hâlde bilmediğini anlatmak, cür'et ettiği kötü şeylerden kendisini korkutmak, bulamadığı uygun yollara irşâd etmek, vazifeleri meyânındadır. Sözünün te'sirli olacağını anlarsa bu üç şey'e dikkat eder. Mâzereti olsun olmasın, sultânın huzûruna giren herkesin, bu husûslara riâyet etmesi lâzımdır.

Muhammed b. Sâlih (466) şöyle anlatıyor: «Hammad b. Seleme'nin (467) ziyâretine gittim. Evinde üzerinde oturduğu bir hasır, okuduğu bir mushaf, kitâblarının bulunduğu bir dağarcık ve abdest alacağı bir kabı vardı. Kendisiyle otururken, kapu çalındı. Kapuyu açtık, baktık Muhammed b. Süleyman, müsâade edildi içeri girdi ve huzûrunda oturdu. Sonra:

— Sizi görünce beni bir heybet sardı, bunun hikmeti nedir? diye sordu. Hammad:

— Çünkü Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

---

(466) Bağdadlıdır. Sika'dandır. Hâfızdır. Hicri 71 yılında ölmüştür.

(467) Hammad b. Seleme. Basralı Dinar'ın oğludur. Âbiddir. Buhâri «Edeb»inde, Müslim «Erba'a»sında kendisinden rivâyet etmişlerdir. Hicri 67'de ölmüştür.

إن العالم إذا أراد بعلمه وجه الله هابه كل شيء، وإن أراد
أن يكنز به الكنوز هاب من كل شيء

«Âlim, ilmi ile Allah rızâsını murâd ederse, ondan her şey korkar. Fakat ilmi ile para yığmağı kasdederse, kendisi her şeyden korkar» (468) buyurmuştur. Bunun üzerine Muhammed b. Süleymân kendisine kırkbin dirhem hediye ederek:

— Bunu al, ihtiyâcına sarfedersin, dedi. Hammad:

— Ben almam, sen git, kimlerden gasbettinse onlara böl, dedi. Muhammed:

— Vallahi, babamdan kalan mirastır, yâni helâldir, bunu kabûl et, dedi. Hammad:

— Olsun, benim ihtiyâcım yok, dedi. Muhammed:

— Al da muhtâçlara dağıt, dedi. Hammad:

— Onu da yapamam. Çünkü ne kadar âdilâne taksîm etsem de, bu paradan kendisine isâbet etmeyen birisi kalkar da: «Bu adam doğru taksîm etmedi» der ve bu sûretle hem onu kaybederim, hem de sû-i zan etmekle günâha girmesine sebeb olurum, dedi ve kabûl etmedi.»

ÜÇÜNCÜ HÂLİN İZÂHI

Üçüncü hâl: Ne sultânlar seni, ne de sen onları görecek şekilde onlardan uzak yaşamandır. Vâcib olan da budur. Çünkü selâmet, ancak buradadır. Zulümlerine karşılık onlara buğz etmeli, bunun vâcib olduğunu bilmeli, yaşamalarını sevmemeli, onları övmemeli, hâllerini sorup araştırmamalıdır. Onların adamlarına da yaklaşmamalı, onlardan uzak durması yüzünden kaybettiği şeylere üzülmemelidir.

Bu da onlara imrendiği zamân, alacağı tedbîrlerdir. Hiç imrenmezse bu daha güzel. Onların bu hayâtına gönül verdiği zamân, Hâtem'in şu sözlerini hatırlamalıdır. Hâtem şöyle diyor: «Benimle melikler arasında bir günlük fark vardır. Çünkü acı veyâ tatlı elde hiç bir şey kalmamak üzere, geçen gün geçmiştir. Gelecek gün şübheli; onun da, benim de yarına çıkacağımız belli değildir. İçinde bulunduğumuz gün kaldı; o da geçmek üzeredir». Ayrıca Ebû'd-Derdâ'nın (R.A.) şu sözlerini de hâtırlasın: «Şervet sâhibleri yiyip içiyorlarsa biz de yiyip içiyoruz. Onlar, fazla servetlerine ancak gözleri ile ba-

(468) Hammad b. Seleme, merfû olarak rivâyet etti.

karlar, biz de bakabiliriz. Bu husûta aramızda bir fark yoktur. Ancak, biz, huzûrda iken, onlar servetlerinin hesâplarını vereceklerdir».

Herhangi bir zâlimin zulmünü ve âsinin mâsiyetini bilirse, kalbindeki sevgisini ondan ayırmalıdır. Bu, onun için vâcibdir. Zirâ, kusûrlu bildiği herhangi bir şey'e insânın meyli olmaz. Zulüm ve mâsiyet ise, en büyük kusûrdur. Çünkü bir insân, diğerinin günâhından gaafil olabilir, fakat bildiğine göre gaflet diye bir şey kalmaz veyâ mâsiyete rızâ gösterir, bu da olamaz. Çünkü mâsiyete rızâ, mâsiyettir. Yâhut isyânını hoş karşılamaz. İşte yapacağı, onun isyânını kerîh görmektir. Herkesin Allahü Teâlâ'ya karşı işlediği cinâyeti, kendine karşı işlenmiş bir cinâyet gibi kabûl etmeli, onu sevmemelidir.

Şâyet, sevmek ve sevmemek insânın ihtiyârında değil, irâdesi dışındadır. Buna göre bunu sevmek vâcib, şunu sevmemek vâcib, nasıl denebilir, dersen:

Deriz ki: Hayır, öyle değildir. Sevgilisinin hoşlanmadığını sevmemek, tabi'at iktizâsıdır. (Zâten sevgi makaamı bununla tamâmlanır). Allah'a karşı yapılan isyânı kerîh görmeyen, Allah'ı sevmemiş sayılır. Allah'ı sevmeyenler ise, onu bilmeyenlerdir. Allah'ı bilmek vâcib, Allah için sevmek ve Allah'ı sevmek de vâcibdir. Allah'ı seven de onun sevdiğini sever, sevmediğini sevmez. «Muhabbet ve Rızâ» kitâbında buna dâir tafsilât gelecektir.

Şâyet, eski âlimler, sultânların huzûruna girerlerdi. Buna göre sultânların huzûruna girmekte beis olmamak lâzım gelir, dersen:

Deriz ki: Evet, söylediğin doğrudur. Fakat önce onlardan sultânların huzûruna girmenin usûlünü öğren, sonra sen de gir. Şimdi şu hikâyeyi dinle. Hişâm b. Abdülmelik (469), haccetmek üzere Mekke'ye gittiğinde:

— Bana Ashâb'dan bir zât getirin, dedi. Mekkeliler:

— Ey mü'minlerin Emiri, onlardan kimse kalmadı, dediler. Hişâm:

— O hâlde, Tâbiînden birini bulun, dedi. Onlar da o sırada Mekke'de bulunan Tavusu'l-Yemânî'yi getirdiler. O da içeri girdi. Ayakkabılarını Hişâm'ın odasında serili olan kilimin kenârına ve alt tarafına koydu ve: «Ey mü'minlerin Emiri, sana selâm» diyecek yerde, doğrudan doğruya herkese yaptığı gibi: «Ey Hişâm, sana selâm» dedi. Arapların teâmülü olan künyesini söylemedi. Tam karşısına oturduktan sonra:

---

(469) Emevî hükümdarlarından olup, künyesi Ebû Süleyman'dır. Abdülmelik'in ölümünden sonra, 105 Hicrî târihinde kendisine bi'at edilmiştir. Hükümdarlık müddeti 19 yıl, bir aydır. 54 yaşında iken Dehnâ'da Hicrî 125 senesinin Rebiül-evvel ayında ölmüştür.

— Nasılsın ey Hişâm, dedi Tâvus'un bu söz ve hareketinden küplere binen Hişâm, Tâvus'u öldürmeyi bile aklından geçirdi, fakat: «Ne yapıyorsun? Burası Allah ve Resûlü'nün haremidir, aklını başına al! Burada buna imkân yok!» dediler. Bunun üzerine kendine gelen Hişâm:

— Ey Tâvus, neden böyle yaptın, seni bu (kaba) harekete sevkeden nedir? dedi. Tâvus:

— Hayrola ne yaptım? deyince, Hişâm daha çok hiddetlenerek:

— Dana ne yapacaktın, ayakkabılarını oturduğum kilimin altına koydun, elimi öpmedin. Emirü'l-Mü'minîn diye bana selâm vermedin. Künyemi okumadın. Ben müsâade etmeden hemen yanıbaşımda oturdun ve bayağı bir adam gibi. «Nasılsın» diye sordun, daha ne yapacaktın? dedi.

Tâvus:

— Ayakkabılarımı, senin oturduğun kilimin kenârına çıkarmamın bir suç olduğunu bilmiyordum. Çünkü günde beş def'a Rabbimin beytinde ve O'nun huzûrunda kilimlerinin kenârında ayakkabılarımı çıkarırım. Bir kere olsun, bana kızmadı ve tekdirde dahi bulunmadı. Elini öpmediğime gelince, Emirü'l-Mü'minin Ali b. Ebi Tâlib'in (R.A.): «Kimseye kimsenin elini öpmek helâl olmaz; ancak kişi şehvetle âilesini, şefkatle çocuğunu öpebilir» dediğini işittim de, ondan elini öpmedim, dedi. Sana «Emirü'l-Mü'minin» demediğime gelince, halkın çoğu senden memnûn değil ve senin emâretini istemiyorlar. Sana yalan söylemekten hoşlanmadım da, onun için söylemedim. Künyeni okumadığıma gelince, Allahü Teâlâ yüce Peygamberlere doğrudan doğruya «Yâ Dâvud, Yâ İsâ, Yâ Mûsâ,» diye seslendi ve sevgili Peygamberlerinin hiç birinin künyesini okumadı. Yalnız düşmânlarının künyesini okuyarak «Ebû Leheb» dedi. Ben de onun için senin künyeni okumadım, dedi. Tam karşında oturduğuma gelince, çünkü ben Ali b. Ebû Tâlib'in (R.A.) «Cehennemlik bir kimseye bakmak istersen, etrâfındakiler ayakta durup hizmetinde âmâde oldukları hâlde, kendisi oturan bir kimseye bak» dediğini işittim ve işte bunun için tam karşında oturdum, dedi. Bunun üzerine Hişâm:

— Bana öğüt ver, dedi. Tâvus:

— Hz. Ali'nin (R.A.) şöyle buyurduğunu işittim: «Cehennem'de dağlar gibi büyük yılanlar, katırlar gibi akrebler vardır. Bunlar, mâiyyeti arasında adâlet etmeyen Emîrleri zehirleyip duracaklar, dedi ve oradan ayrıldı.

Süfyân-ı Sevrî (Allah rahmet etsin) şöyle anlatıyor: «Mina'da

iken beni Ebû Câfer el-Mansûr'un (470) huzûruna götürdüler. Ebû Câfer,

— İhtiyâcını söyle, yerine getireyim, dedi. Ben:

— Haksızlıkla, zulümle cihânı doldurdun, Allah'tan kork, dedim. Ebû Câfer, bir müddet başını eğdikten sonra:

— Yine ihtiyâcını söyle, dedi. Ben:

— Sen, bu mertebeye Muhâcir ve Ensâr'ın kılıcı sâyesinde eriştin. Şimdi onların çocukları açlıktan kan kusuyorlar. Allah'tan kork ve onlara haklarını ver, dedim. Ebû Câfer tekrar bir müddet başını eğ-dikten sonra:

— İhtiyâcını söyle, dedi. Ben:

— Hz. Ömer (R.A.) haccettiği zamân, hazine vekiline: «Bu se-fer ne kadar sadaka dağıttın?» diye sordu. Hazinedâr: «On küsûr bin dirhem.» deyince, Hz. Ömer: «İsrâf ettin» dedi. Halbuki burada develerin taşıyamayacağı derecede çok paralar görüyorum, dedim ve ayrıldım». İşte eski âlimler, sultânların huzûrunda böyle zorla çıkar ve Allah için intikam almağa çalışırlardı.

İbn Ebi Şumeyle, Abdülmelik b. Mervân'ın (471) huzûruna gir-di. Abdülmelik kendisine:

— Anlat bakalım, dedi. İbn Ebi Şumeyle:

— İnsânlar kıyâmetin mihnet ve meşakkatinden ve kötü şeylerle karşılaşmaktan kendilerini kurtaramazlar. Ancak arzûları hilâfına Allah'ın rızâsını arayanlar kurtarır, deyince, Abdülmelik ağlayarak:

— Bu sözleri, yaşadığım müddetçe dâimâ gözönünde bulundu-racağım, dedi.

Hz. Osman b. Affan (R.A.), Abdullah b. Âmir'i âmil [vâli] tâ-yin ettiği zamân, Sahâbe-i Kirâm kendisini tebrik etmeye gittikleri hâlde, dostlarından olan Ebû Zer (R.A.), ziyâretine gitmedi. Abdullah b. Âmir, Ebû Zer'e:

— Niçin gelmiyorsun? Deyince, Ebû Zer:

— Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

«Kişi (sultânlardan) bir vazife aldığı zamân, Allahü Teâlâ on-dan uzaklaşır» (472) buyurduğunu işittim de, ondan dolayı yanına gelmedim, demiştir.

Mâlik b. Dinar, Basra emirinin huzûruna girdi ve dedi ki: Bâz

---

(470) El-Mansûr Billâh. Abbâsi Halifelerinin ikincisidir. Hicri 135 yılında Mek-ke'de kendisine bi'at edilmiştir. 22 yıl hilâfette kaldıktan sonra, 58 yaşında iken 158 yılında Bi'r-i Meymûne'de ölmüştür.

(471) Künyesi Ebû'l-Velid'dir. Hicri 65 yılında Ramazan ayında Şâm'da kendi-sine bi'at edilmiştir. Hicri 80 yılında vefât etmiştir.

(472) Bu şekildeki aslı bulunamamış, fakat: «Sultânlara yaklaşan, Allah'tan uzaklaşır» meâlinde sahih sened ile rivâyetler vardır.

semavi kitablarda şöyle yazıldığını gördüm: «Sultânlardan ahmak ve Bana isyân edenlerden câhil kimse olmadığı gibi, Bana itâat edip Benimle ızzet bulandan da aziz kimse yoktur. Ey kötü çoban, senin eline sağlam ve semiz koyunlar teslim ettiğim hâlde, sen etlerini yedin, yünlerini (elbise yaptın ve) giydin ve onları eti sıyrılmış birer kemik hâlinde bıraktın». Bunun üzerine Basra Vâlisi:

— Seni bizden uzaklaştıran ve seni bize karşı cür'etli kılan sebeb nedir? dedi. Mâlik:

— Bilmiyorum, deyince, Vâli:

— Bizim malımızda gözünün olmaması ve bize heves etmeyişindir, diye cevâb verdi.

Ömer b. Abdülâziz, (Halife) Süleymân b. Abdülmelik ile Arafatta vakfede iken dehşetli bir gök gürültüsü oldu. Süleymân b. Abdülmelik korkusundan göğsünü masaya koydu ve ellerini kulaklarına tıkadı. Ömer b. Abdülâziz: «Bu ses, rahmet müjdesidir, yağmurun yağacağını bildirir. Bundan bu kadar korktuğuna göre, ya azâb gürültüsünü duyduğun zamân ne yapacaksın?» dedi.

Sonra Süleymân, Arafattaki kalabalığa şöyle bir baktı ve: «Yâ Ömer, ne kalabalık var?» dedi. Ömer b. Abdülâziz de: «İşte bunlar, kıyâmette senin hasımlarındır» dedi. (Buna canı sıkılan Süleymân: «Allah, senin de başına bu belâyı sarsın» dedi ve dediği gibi oldu. Ölümünden sonra hilâfete o geçti.)

Hikâye olunduğuna göre, Mekke'ye gitmekte olan Süleymân b Abdülmelik (473) Medine-i Münevvere'ye uğradı. Orada bulunan Ebû Hâzim'i huzûruna çağırdı. Ebû Hâzim gelince, Süleymân:

— Yâ Ebâ Hâzim, ölümü neden sevmiyoruz? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Çünkü siz dünyâyı tâmir edip âhireti harab edenlerdensiniz. Mâmureyi bırakıp, harâbeye gitmek, elbette gücünüze gider, dedi. Süleymân:

— Allah'ın huzûruna nasıl varılır? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Ey mü'minlerin Emiri, iyilik ve ihsânda bulunanlar, kaybettikleri çocuklarına kavuşmuş gibi sevinirler. Kötülük edenler de efendisinden kaçmış köle gibi huzûruna çıkarlar, dedi. Bunun üzerine Süleymân ağladı ve:

— Bâri Allah huzûrunda hâlimin ne olacağını bilseydim? dedi. Ebû Hâzim:

— Hâlini Allahü Teâlâ'nın kelâmına arzeyle. Allahü Teâlâ:

---

(473) Künyesi Ebû Eyyûb'dur. Kardeşi Velîd'den sonra Hicri 96 yılında kendisine bi'at edilmiştir.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

«Muhakkak ki iyiler Cennet'te, kötüler ise Cehennem'dedir» (82 - İnfitar: 13, 14) buyurmuştur. Bak, sen hangilerdensin? dedi. Süleymân:

— Ya, Allahü Teâlâ'nın rahmeti neresidir? dedi. Ebû Hâzim:

— O, muhsinleredir, dedi. Süleymân:

— Yâ Ebâ Hâzim, Allah katında en keremli insân kimdir? diye sordu. Ebû Hâzim:

— İyilik edip, takvâ sâhibi olanlardır, dedi. Süleymân:

— Amellerin hangisi daha makbûldür? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Harâmlardan kaçınmakla, farzları yerine getirmektir, dedi. Süleymân:

— Sözlerin hangisi daha makbûldür? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Korktuğun ve bir şey umduğun kimseye karşı sözün doğrusunu söylemektir, dedi. Süleymân:

— Mü'minlerin hangisi daha akıllıdır? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Kendisi Allah'a ibâdet ettiği hâlde, insânları da Allah'a ibâdete dâvet edendir, dedi. Süleymân:

— Mü'minlerin en ziyâde hüsranda olanı hangisidir? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Zâlim olan kardeşliğinin keyfine göre hareket edip, onun dünyâlığı için, başkasının âhiretini harâb edendir, diye cevâb verdi. Süleymân:

— İçinde bulunduğum bu hâle ne dersin? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Sonunda cezâ var mı? Doğruyu söylersem beni bağışlar mısın? dedi. Süleymân:

— Bu, senin bana verdiğin bir öğüttür. Elbette affederim, dedi. Bunun üzerine Ebû Hâzim:

— Ey mü'minlerin Emiri, senin ataların bu mülkü, müslümânlarla istişâre etmeden, onların rey'ine baş vurmadan kılıç ucu ile zor ile aldılar. Bu uğurda nice müslümânların canlarına kıydılar. Onlar için söylenen sözleri bilseydin, şaşırırdın, deyince, Süleymân'ın meclis arkadaşlarından birisi Ebû Hâzim'e: «Çirkin konuşuyorsun» dedi. Ebû Hâzim:

— Sen yalan söylüyorsun, Allahü Teâlâ, âlimlerden, bildiklerini söyleyeceklerine dâir söz almıştır. Ben, bildiğimi söylüyorum, dedi. Bunun üzerine Süleymân:

— Bütün bu bozuk işleri düzeltmek için çâre nedir? diye sordu. Ebû Hâzim:

— Aldığını helâlinden alıp, hak sâhibine vermektir, dedi. Süleymân:

— Buna kimin gücü yeter? dedi. Ebû Hâzim:

— Cehennem'den korkup, Cennet'i arzû edenlerin gücü yeter, dedi. Süleymân:

— O hâlde benim için Allah'a duâ et, dedi. Ebû Hâzim:

— Allah'ım, eğer Süleymân Senin sevgili kulun ise, onu dünyâ ve âhiretin hayırlı ve yarayışlı işlerinde muvaffak eyle, her iki tarafın hayrına onu ulaştır. Eğer yanlış yolda ise, onu boynundan tutup râzı olduğun yola yönelt, diye duâ etti. Bunun üzerine Süleymân:

— Bana öğüt ver, dedi. Ebû Hâzim:

— Sana veciz bir öğüt veriyorum, ona dikkat eyle: «Rabbini ta'zim et. Emrettiği yerlerde seni bulamayıp, nehyettiği yerlerde görmemesinden O'nu tenzih et» dedi.

Ömer b. Abdülâziz de Ebû Hâzim'den öğüt istediği zamân, Ebû Hâzim: «Bir yere yaslan ve ölümü yanı başında kabûl et. Sonra böyle bir ânda yanında bulunmasını arzû ettiğin şey'in ne olacağını düşün ve şimdiden onu al. O zamân, yanında bulunmasından hoşlanmadığın şey'i de şimdiden at. İyi bil ki anlattığım bu sâat, çok yakındır.» demiştir.

Bedevinin biri, Süleymân b. Abdülmelik'in huzûruna girdi. Süleymân, bedevîye:

— Anlat bakalım, dedi. Bedevî:

— Sana anlatacaklarım biraz acıdır, her ne kadar hoşuna gitmeyecekse de onları dinle. Çünkü bunları kabûl edersen sonu senin için iyi olur, dedi. Süleymân:

— Ey çölde yaşayan Arap! Biz, nasihatini istemediğimiz ve karışıklık çıkarmasından emin olmadığımız kimselere karşı, her ihtimâli gözönünde bulundurarak yine onları dinlemek müsâmahasını gösterirken, öğüdünü arzû ettiğimiz senin gibi saf ve temiz kimseyi dinlemez miyiz? Söyleyeceklerini söyle, dedi. Bedevî:

— Ey mü'minlerin Emîri, seni öyle adamlar kolladı, öyle kimseler etrâfını sardı ki, onlar kendileri için kötü yolu seçtiler! Çünkü onlar, dünyâlık için dinlerini sattılar! Senin rızânı, Allah'ın gazabına tercih ettiler. Senden korktu fakat Allah'tan korkmadılar. Âhiretten kaçıp dünyâya meylettiler. Allahü Teâlâ'nın sana emânet ettiği bu hilâfet işinde, sakın onlara emniyet etme! Zirâ onlar, emânetin kaybolmasına, halkın zillete düşüp zulme uğramasına aldırış etmezler. Onların haksızlıklarından sen mes'ûlsün. Fakat senin yaptıklarından onlar mes'ûl değildirler.

Kendi âhiretini perişan edip, onların dünyâsını düzeltmeğe ça-

lışma. Çünkü insânlar arasında en çok aldanan, başkasının dünyâlığı için kendi âhiretini satandır, dedi. Süleymân:

— Ey çöl Arabı! Alabildiğine dilinin kılıcını kınından sıyırdın. Bu, senin kılıcından daha keskindir, dedi. Bedevi:

— Evet, öyledir, ey mü'minlerin Emiri. Fakat bu kılıcımı aleyhinde değil, lehinde kullandım, dedi.

Hikâye olunduğuna göre: Ebû Bekre (474) bir gün Muâviye'nin (R.A.) huzûruna giderek: «Ey Muâviye, Allah'tan kork, iyi bil ki, geçen her gün, seni biraz daha dünyâdan uzaklaştırıp âhirete yaklaştırmaktadır. Seni öyle bir şekilde tâkip eden var ki, ondan kurtulma na imkân yoktur. Senin için bir hudûd konmuş, o hudûdu aşamazsın, orada seni yakalar. Biz ve içinde bulunduğumuz her şey yok olacak, ancak gideceğimiz yer bâkidir. Burada iyilik yaptıksa onun mükâfatını, kötülük yaptıksa cezâsını çekeceğiz. Ona göre kendini ayarla» dedi.

İşte ilim sâhibleri, sultânların huzûruna böyle girerlerdi. (Sen de böyle girebilirsen gir.) Fakat biz, ilim sâhiblerinden, âhiret âlimlerini kasdediyoruz. Dünyâlık peşinde olan âlimlere gelince; onlar sultânların gözüne girmek için, onlara yaklaşır, ruhsat yollarını onlara gösterir, onların maksatlarına uyacak şekilde hîle yollarını araştırırlar. Yukarıda anlattığımız şekilde konuşsalar da gâyeleri ıslah değil, belki bu cihetten sultânların gözüne girerek mevki' ve mansıba ulaşmaktır. Burada da ahmakların iki şekilde aldanması vardır:

Birincisi, ben onları ıslah ediyorum diye, kendisini sûret-i hakdan göstererek yanlarına giderken, içinden bu sûretle ün kazanmağı kasdetmektir. Burada, gerçekten ıslahcı olup olmadığını denemek için şu usûl vardır: Şâyet bu vazifeyi kendi akranından olan başka birisi üzerine alıp muvaffak olduğu zamân memnûn kalırsa, kendisinin de samimî olduğu anlaşılır. Çünkü bu, aynen şöyledir: Bir adamın tedâviye muhtâç bir hastası vardır fakat hasta uzaktadır. Bu arada bir başkasının hastayı tedâvi ettirdiğini duyunca, nasıl memnûn olursa, bu âlim de öyle memnûn olmalıdır. Aksi hâlde aldanmıştır.

İkinci, aldanma noktası da: «Ben onu zulümden men'ettim» de-

---

(474) Nefî b. Hâris Sakafî'dir. Ashâb'dandır. Ziyâd'ın ana bir kardeşidir. Ebû Bekre âbid ve sâlih bir zât idi. Üvey kardeşi Ziyâd, Ebû Bekre'nin bir oğlunu süvâri başı, diğerini erzâk kapucusu, bir üçüncüsünü de Beytü'l-mâla me'mur tâyin etmişti. Hasan-ı Basrî diyor ki: Ziyâd, kardeşini susturmak ve aleyhinde bulunmasını önlemek için kendisine Enes b. Mâlik'i gönderdi. Ebû Bekre, hasta yatıyordu. Enes, gerekli tebligatı yaptıktan sonra: «İşte, oğullarımı şu şu işlerde kullanmıyor muyum?» dediğini haber verince, Ebû Bekre: «Cehennem'e götürecek daha bir şey yapmadı mı?» dedi. Ebû Bekre, Ziyâd'ın velâyeti zamânında Basra'da 50 veyâ 51 Hicri yılında vefât etti.

mesidir. Bunda da samimî olup olmadığı aynen yukarıdaki gibi denenerek anlaşılır.

Sultânların huzûruna girmenin yolu bilindikten sonra, şimdi de sultânlarla ihtilâta ârız olan hâllerle, onların mâllarını alma keyfiyetini açıklamak için, bâzı mes'eleler anlatalım:

MES'ELE:

Yoksullara taksim edilmek üzere sultân tarafından sana gönderilen mâlın muâyyen bir sâhibi varsa, o mâlı almak helâl olmaz. Muâyyen bir sâhibi yok ve gerçekten miskinlere tasadduk edilmesi icâb eden mâllardan ise, onu alıp dağıtman câizdir. Bu gibi mâlı almakla âsi olmazsın. Bununla berâber, bu maksadla bu gibi mâlı almaktan çekinenler de olmuştur. O hâlde evlâ olanı yapalım. Buna göre deriz ki: Üç gâileden emin olan kimsenin bu mâlı alıp dağıtması daha evlâdır.

Gâilenin birincisi, bu mâl helâl ve temizdir. Eğer böyle olmasa, bu zât bu mâlı aslâ zimmetine almazdı gibi şübhe, sultânın gönlüne doğmuş olmalıdır. Şâyet sultânda bu şübheyi uyandıracaksan bu mâlı alma. Çünkü onu almak mahzûrlu olur. Zirâ senin sebebiyyet verdiğin bu kanâatla o sultân, serbestçe harâm toplamağa çalışacak ve senin bu mâlı alıp fâkirlere taksîm etmekle yapacağın iyilik, kötülüğünü karşılamıyacaktır.

İkinci gâile, seni gören diğer âlim ve câhiller, senden delil çekerek, şu hâlde bu alınan para helâldir, diyerek parayı alacak, sonra da taksim etmiyecekler ki, bunun günâhı evvelkisinden daha büyüktür. Nitekim bir cemâat, İmâm Şâfiî'nin aldığını delil göstererek, bu gibi paraları almışlar ve fakat onun bu parayı fakirlere dağıtmak maksadı ile aldığını ve dağıttığını bilememişlerdir. İnsânlara örnek olacak mevkide olan bir kimse, bu gibi şeylerden son derece sakınmalıdır. Çünkü onun bu hareketi, bir çoklarının sapıtmasına sebeb olur.

Vehb b. Münebbih şöyle anlatıyor: Zâlim meliklerden birisi, domuz etini cebren yedirmek için, insânlar muvâcehesinde bir zâtı huzûruna çağırarak domuz etini yemeğe icbâr ediyor. Adam yemeyince, koyun etini teklif ediyor, adamcağız bunu da kabûl etmiyor. Bunun üzerine Melik, adamın idâmını emrediyor. Etrâfında bulunanlar: «Koyun etini niçin yemedin?» diye kendisinden sorduklarında, adam: «Domuz eti yemem için buraya çağırıldığımı herkes biliyor. Şimdi ben koyun etinden yer ve kendimi kurtarırsam, kimse koyun eti yediğimi bilmez, herkes domuz eti yediğimi zanneder ve onlar da sapıtırlar.» demiştir.

Yine Vehb b. Münebbih ve Tâvus, Haccâc'ın kardeşi Muhammed b. Yûsuf'un yanına girdiler. O, Yemen'de Velid tarafından tayin edil-

miş âmil [vâli] idi. Soğuk bir günde açık bir hava toplantısında bulunuyorlardı. Tâvus da bir sandalyada oturmuştu. Muhammed b. Yûsuf hizmetçisine, bir taylesân [palto gibi kışlık bir elbise] getirip Tâvus'un omuzlarına atmasını emretti. Tâvus, oturduğu müddetçe omuzlarını sallaya sallaya taylesânı düşürdü ve kalktı. Tabii Muhammed b. Yûsuf, bu hareketine kızdı. Vehb, Tâvusa:

— Bu adamı kızdırmağa lüzûm yoktu, taylesânı alıp bir fakire tasadduk edebilirdin, dedi. Tâvus:

— Doğrudur, fakat bunu gören, Tâvus aldı ben de alırım, der fakat benim fakire tasadduk ettiğim gibi etmez. Bu işe de ben sebebiyet vermiş olurum, dedi.

Üçüncü gâile, bu vazifeyi sana veriyor diye, sevinmen ve gönlünden ona sevgi beslemendir. Şâyet hatırına böyle bir şey geçecekse, sakın kabûl etme. O, zâlimlere temâyül, senin için öldürücü bir zehir olur. Çünkü insân sevdiği kimseyi korur ve ona karşı yaltaklık yapar. Nitekim Hz. Âişe (R.A.): «İnsânoğlu, iyiliğini gördüğü kimseyi fıtraten sever» demiştir. Bir mübârek duâsında, Resûl-i Ekrem:

اَللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عِنْدِي يَدًا فَيُحِبَّهُ قَلْبِي

«Allah'ım, kötü insânları (fâcirleri) **bana ikrâm ettirme ki, kalbim onlara meyletmesin»** (475) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem böyle buyurmakla, gönüllerin ikrâma meylettiklerini açıklamış oldular.

Rivâyete göre, Basra emirlerinden birisi, Mâlik b. Dinar'a on bin dirhem hediye gönderdi. Mâlik de bu hediyeyi, tamâmen hazır olanlara taksîm etti. Bu sırada Muhammed b. Vâsi' (476) yanına gelerek: «Şu mahlûkun sana hediye ettiği parayı ne yaptın?» diye sordu. Mâlik de: «Burada bulunanlara sor» dedi. Onlar da, hepsini dağıttığını söylediler. Muhammed b. Vâsi':

— Allah aşkına doğru söyle, parayı verdiği için bu adama kalbin temâyül etti mi, içinde buna karşı eşkisinden daha fazla bir sevgi uyandı mı? diye sordu. Mâlik:

— Evet, gerçekten öyle oldu. Şimdi ona daha çok temâyül ettim, dedi. Muhammed b. Vâsi':

— İşte ben bundan korkarım, dedi. Doğru söyledi. Çünkü onu

---

(475) İbn Merduye tefsirinde, Kesir b. Atiyye rivâyetinden aldı. Ayrıca Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde Muâz'dan (R.A.) ve Ebû Mûsâ el - Medînî «Tazyî'u'l-Ömri ve'l - Evkat» adlı eserinde, Ehl-i Beyt'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(476) Basralıdır. Sikadan ve âbid bir zâttır. Bir çok menkıbeleri vardır. Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesei kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

sevince, uzun zamân melik olarak kalmasını da ister. Ölümünden ve azlinden hoşlanmaz. Bütün bunlar, zulmün sebeblerini sevmek olur ki, çok kötü bir şeydir.

Selmân ve İbn Mes'ûd (R. Anhuma): «Eline geçmediği hâlde bir şeye râzı olan, eline geçmiş hükmündedir» buyurmuşlardır. Allahü Teâlâ da Kur'ân-ı Kerim'de:

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

«Zâlimlere meyletmeyin. Cehennem ateşi sizi kaplar» (11 - Hûd: 113) buyurmuştur. Bunun tefsirinde, onların işlerine râzı olmayın, denilmiştir. Eğer içinden onlara bir sevgi uyanmazsa, o zamân bu maksadla mallarını almakta beis yoktur.

Hikâye olunduğuna göre, Basra âbidlerinden birisi sultânlardan bu gibi paraları alır ve muhtâçlara verirdi. Kendisine: «Bu vesile ile sende, zâlim sultânlara karşı bir sevginin uyanacağından korkmaz mısın?» denildi. Bu zât: Bir adam elimden tutarak beni Cennet'e koysa, sonra da Allah'a isyân etse, gönlüm onu aslâ sevmez. Zirâ onu benim elimden tutmağa musahhar eden de, ona buğz ettiren de Allah'tır, dedi.

Onlardan alınan mal, her ne kadar bir yönden helâl ise de, mahzûrlu olmaktan da hâli değildir. Çünkü şu gâilelerden kurtulamıyacağı, bu açıklamalarımızla anlaşılmış oldu.

MES'ELE:

Zâlim sultânların [Devlet Reislerinin] malını alıp dağıtmak câiz olduğuna göre, malını çalmak veyâ emâneti gizleyip inkâr etmek sûretiyle başkalarına dağıtmak da câiz midir? denirse, deriz ki: Câiz değildir; çünkü belki bu malın belli bir sâhibi var ve kendisi de malını sâhibine iâde etmek kararındadır. Bu, sana gönderdiği mal gibi değildir. Çünkü aklı başında olan bir kimse; sâhibi meydânda olan bir malın dağıtılması için başkasına verilemiyeceğini kolayca anlar. Böyle zimmetinden çıkaracağı bir malın sâhibini bilirse, malını ona iâde eder ve başkasına dağıt diye vermez. Dağıtılması için bu malı başkasına vermesi, sâhibini bilmediğine delildir. Bu bakımdan bu iki mal bir değildir. Sonra bunların malı nasıl çalınır? Belki veresiye satın aldığı bir malıdır. Çünkü elinde bulunması, ona mülk olduğuna delâlet eder. Onun için çalmasına hiç bir sûretle yol yoktur. Hattâ selâhiyeti olsa ve bunun sâhibinin yağmacı bir asker olduğunu bilse, belki veresiye almıştır diye, o malı ona iâde etmesi vâcibdir. Nerde kaldı çalsın! Ne onlardan çalabilir, ne de onların emânet ettikleri yerden... Emânetlerini inkâr etmek de câiz değildir. Çalana hırsızlık

cezâsı tatbik edilir. Ancak çalan kimse, o malın ona âit olmadığını isbât edebilirse, o zamân cezâ düşer.

MES'ELE:

Sultânlarla muâmele harâmdır. Zîrâ onların malının çoğu harâmdır. Bunlardan bedeli karşılığında alınan da harâmdır. Şâyet verdiği mal karşısında aldığı bedelinin helâl olduğunu bilirse, onlara teslîm ettiği mala bakması lâzımdır. Eğer sattığı mal, ipek gibi bir şey olup onlar da bunu giyeceklerse, şarapçıya üzüm satmak gibi, o da yasak ve harâmdır. Fakat bu satışın sahîh ve ipeği kadınların giymesi ihtimâli varsa, bu da şübheli olduğu için, mekrûhtur. İşte bu, alınıp verilen malın maddesindeki isyândır. Onlara at satmak da aynıdır. Hele atlara binip müslümânları öldürmek veyâ mallarını yağma etmek istedikleri sırada, daha günâhtır. Çünkü bu, onların zulümlerine açıkça yardımcı olmaktır. Onlara, altun gümüş ve benzeri gibi, kendileri ile doğrudan isyân yapılamıyan maddeyi vermek, yine bir nevi zulme yardım ve zulmü kolaylaştırdığı için, mekrûhtur. Zîrâ onlar bu paralarla zulümlerine yarayacak maddeleri alırlar. Bu kerâhet, onlara yapılan hediyelerde, fiilen yardımda, çocuklarını okutup yetiştirmede de câridir. Yalnız ücret almamak şartiyle çocuklarına Kur'ân öğretmekte kerâhet yoktur. Zîrâ helâl olmasının yolu, bilinmeden Kur'ân okutmak için alınan para harâmdır. Ücretsiz olarak onların nâmına herhangi bir şey satın alması, yine onlara yardım olması bakımından, mekrûhtur. Genç ve parlak köleler ve erkekler için ipekler, zulüm, katil ve yağma yolunda binecekleri atlar gibi, kötülük ve isyânda kullanacaklarını bildiği maddeleri, onlar için satın alması harâmdır. Aldığı maddeyi kat'î olarak isyânda kullanacaklarını biliyorsa, onu satın alması harâm; görünüşü itibâriyle kötülükte de kullanmak ihtimâli varsa, mekrûhtur.

MES'ELE:

Zâlim sultânların harâm para ile inşâ ettikleri çarşı ve pazarlarda alış - veriş etmek veyâ bu yerleri mesken edinmek, harâmdır. Ancak bir tüccâr bu binâlarda oturur ve meşrû şekilde alış - veriş ederse, ticâreti harâm değil; yalnız bu binâlarda oturması sebebiyle, âsî olur.

Halk, bunlardan alış - veriş edebilir. Fakat başka helâlden inşâ edilmiş çarşı pazar bulurlarsa, oradan alış - veriş etmeleri daha uygundur. Çünkü bu, hem onlara yardım, hem de o yerlerin kıymetlenmesine vesiledir. Yine bunun gibi, haraç ödemeyen pazardan alış - veriş etmek, haraç veren pazardan alış - veriş etmekten daha mak-

bûldür. Bâzı kimseler bu husûsta son derece ileri giderek, haracı alınan arâzi sâhibleri ve bunların çiftçileri olan fellâhlar ile muâmeleden kaçınmışlardır. Zirâ onlar, aldıkları parayı haraç olarak ödemekle zâlimlere zulümlerinde yardımcı olurlar, demişlerdir. Bu, dinde bir ifrât ve taşkınlık, aynı zamânda müslümânlara güçlük çıkarmaktan başka bir şey değildir. Zirâ haraç, her taraftaki arâzilere sirâyet etmiş olduğundan, bundan men'etmekte bir mânâ yoktur. Eğer dedikleri gibi olsaydı, haracı verilen arâzide ziraatin câiz olmaması lâzım gelirdi. Bu ise uzayıp gider ve nihâyet geçim kapularının kapanmasına sebebiyet verir.

MES'ELE:

Zâlim sultânların kadıları, vâlileri ve diğer memûrları ile yapılan muâmele, aynen kendileri ile yapılan muâmele gibi olup, belki daha da ağır bir harâmdır.

Kadılara gelince: Onlar, sultânların harâm olduğu bilinen mallarını alır ve bunları biriktirirler. Ulemâ kılığına girdikleri için, insânlar onlara aldanır. Kadılar sultânlarla ihtilât eder, mallarından alır. İnsân tabiatı, yaradılış itibâriyle haşmet ve mevki sâhiblerine heves eder ve onlar gibi olmağı arzû eder. İnsânların onlara bağlanmalarının sebeb ve hikmeti budur.

İşçi ve hizmetçilerine gelince: Zâten bunların kazançları, efendilerine dayanarak, vurgunculuktan başka bir şey değildir. Bunların eline miras ve cizye gibi helâl para geçmiyeceği gibi, helâl olmasına en küçük bir ihtimâl olacak şekilde de para geçmez ki, helâl de karışmıştır, diye bir şübhe uyandırmış olsun. Nitekim Tâvus, «Haklı olsalar da ben onların nezdinde şehâdette bulunmam; çünkü şâhide de kötülüklerinin sirâyet edeceğinden korkarım» demiştir.

Hülâsa: Çalıştırdıkları memûrların bozulması, başlarındaki meliklerin bozulması; meliklerin bozulması da âlimlerin bozulması iledir. Eğer kötü kadılar ve fâsid âlimler bulunmasaydı, melikler de bozulmazdı. Çünkü onlardan çekinirlerdi. Bunun için Resûl-i Ekrem:

لَا تَزَالُ هٰذِهِ الْأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللّٰهِ وَفِي كَنَفِهِ مَا لَمْ يُمَالِئْ قُرَّاؤُهَا أُمَرَاءَهَا

«Okuyucular (âlimler) emirlere meyletmedikçe, bu ümmet, Allah'ın himâyesinde ve yed-i kudretindedir» (477) buyurmuştur. Re-

---

(477) Ebû Amr ed-Dânî «Kitâbü'l-Fiten»de Hasan rivâyetinden mürsel olarak. Deylemî «Müsned-i Firdevs»de Ali ve İbn Ömer'den (R.A.) başka ifâde ile rivâyet ettiler.

sûl-i Ekrem'in burada «Ulemâ» yerine «Kurrâ» buyurmuş olması, asıl âlimlerin Kur'ân'ı okuyup sünnete uygun bir şekilde mânâsını anlayanlar olduğuna tenbih içindir. Bunun hâricindeki ilimler, sonradan ihdâs edilmiş şeylerdir. Süfyân-ı Sevri: «Ne sultânlarla, ne de onlarla görüşenlerle düşüp kalk» demiştir. Yine Süfyân-ı Sevrî: «Kalem, divit, mürekkeb, istampa ve kamış sâhibleri birbirinin arkadaşlarıdır» demiştir. Doğru söyledi. Zirâ Resûl-i Ekrem, şarapta on kişiye lânet etmiştir. Üzümün suyunu çıkaran ve çıkartan da buna dahildir (478). Ayrıca İbn Mes'ûd (R.A.): «Ribâ yiyen, vekilliğini, şâhidliğini ve kâtipliğini yapanların hepsi Muhammed Aleyhisselâm'ın lisânıyle mel'ûndur» dedi (479). Bunu aynı şekilde Câbir ve Ömer (Allah kendilerinden râzı olsun) Resûl-i Ekrem'den (S.A.V.) rivâyet etmişlerdir. (480) İbn Sirin: «Zulmünde kendisine yardımcı olacak kitâbı sultâna vermemek lâzımdır» dedi. Süfyân-ı Sevri, Halifenin ne yazacağını öğrenmeden, kendisine divit kalem vermemiştir.

Sultânların etrâfını saran tebe'a ve işçilerin hepsi de onlar gibi, zâlimdirler. Allah için onlara buğz etmek vâcibdir. Sultânların yardımcılarından birisi gideceği yolu Osman b. Zâide'ye (481) sorunca, gideceği yerde zulüm yapacağını ve kendisinin yol göstermekle ona yardımcı olacağını düşündüğünden, dilsizmiş gibi davrandı ve cevâb vermedi. Tüccâr, hamamcı, boyacı, kan alıcı, san'atkâr ve benzeri kimselerden fâsık olanlarla yapılan bu gibi muâmelelerde, bu kadar mübâlağa, seleften rivâyet edilmemiştir. Hattâ zimmilerle yapılan muâmelelerinde bile bu mübâlağa görülmemiştir. Bu şekil muâmele ancak yetim ve mâzurların mâllarını yiyenler ve müslümânlara devâmlı sûrette eziyet edip, Şeri'atin şi'arını bozmak isteyenlere tatbik edilmiştir. Çünkü isyân, biri lâzım diğeri müteaddi yâni birisi şahsa âit, diğeri de başkalarına sirâyet etmek üzere ikiye ayrılır. Fısk ve küfür, şahsa râci' ve yalnız Allah'a karşı işlenmiş birer cinâyettir. Bunların cezâsı Allah'a âittir, fakat vâlilerin zulümleri müteaddi olup halka sirâyet ettiği için, onlara cephe alınır. Zulümlerinin şümûlü nisbetinde Allah'tan uzaklaşır ve azâba uğrarlar. Bunun için

---

(478) Tirmizi ile İbn Mâce, Enes'den (R.A.) rivâyet etti.

(479) Müslim ve sünen sâhibleri rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyette: «Şâhidi» kaydı yoktur. Ayrıca Ebû Dâvud'un bu meâlde bir rivâyeti vardır. Tirmizi, sahih olduğunu söylemiştir.

(480) Müslim rivâyet etmiştir. Hz. Ömer'in (R.A.): «En son nâzil olan ribâ âyetidir. Resûl-i Ekrem, bunu izâh etmeden ölmüştür.» dediğini İbn Müseyyeb rivâyet etmiştir.

(481) Osman b. Zâide Kûfeli olup «Ri» şehrine göç etmiştir. Sikadan âbîd ve sâlih bir zâttır. Kendisinden, Müslim bir hadis rivâyet etmiştir.

onlardan uzaklaşmak ve muâmelelerinden kaçınmak lâzımdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يقال للشرطي دع سوطك وادخل النار

«(Zâlim) polislere: "Elinizdeki kamçıyı atın ve Cehennem'e girin" denir» (482) buyurmuştur. Diğer bir hadis'de:

من أشراط الساعة رجال معهم سياط كأذناب البقر

«Kıyâmetin alâmetlerinden birisi de, ellerinde sığır kuyruğu gibi kamçıları bulunan bâzı erkeklerin türemesidir» (483) buyurmuştur.

İşte onların hükmü budur. Bunu bilen, onları da bilmiştir. Bilmeyene göre onların alâmetleri; kaftan giymek, bıyık uzatmak ve benzeri meşhûr kıyâfetlerdir. Bu kılık ve kıyâfette görülenlerden sakınmak lâzımdır. Bu bir sû-i zan sayılmaz. Çünkü onların kılığına giren, kendisini onlara benzetmeğe çalışan kimse, kalben de onlardandır. Delilik alâmetleri ancak delilerde görüldüğü gibi, fısk belirtileri de ancak fâsıklarda görülür. Evet, bunun aksine olarak, fâsıklar bâzan kendilerini sâlihlere de benzetebilir, fakat sâlihler hiç bir zamân, kendilerini fâsıklara benzetmezler. Çünkü onlara benzemek, onların cemaatini çoğaltmak demektir. Sâlihler bunu aslâ kabûl etmez.

إن الذين توفاهم الملائكة ظالمي أنفسهم

«Nefislerine zulmettikleri hâlde melekler tarafından öldürülenler» (4 - Nisâ: 97) âyet-i celilesinin, müşrikler arasına katılmakla, onları çoğaltan müslümânlar hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Rivâyete göre, Allahü Teâlâ (Hz. Mûsâ'dan sonra Nebî olan) Yuşa' b. Nûn'a:

— Senin kavminden yüzbin kişi helâk edeceğim. Bunlardan altmışbini kötü ve kırkbini iyi insânlardır, buyurdu. Yuşâ':

— Kötüler kötü, iyilerin suçu nedir, yâ Rabbi? diye sordu. Allahü Teâlâ:

— Onlar benim gazabıma katılmadı. Onlara aldırış etmedi. Onlarla yedi içti ve düştü kalktılar. Bundan dolayı onları da kötülere

(482) Ebû Ya'lâ, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(483) Ahmed b. Hanbel ve Hâkim, Ebû Umâme'den rivâyet ettiler ve Hâkim: «İsnâdı sahihtir.» dedi. Buna benzer bir rivâyet de Müslim'de vardır.

kattım, buyurdu. Bundan, zâlimlere gazab ve buğz etmenin vâcib olduğu anlaşılır. Yine bunun gibi, İbn Mes'ûd, Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet etmiştir:

إن الله لعن علماء بني إسرائيل إذ خالطوا الظالمين في معايشهم

«Allahü Teâlâ, geçimlerinde zâlimlerle düşüp kalktıkları için, İsrâil oğullarının âlimlerine lânet etmiştir» (484).

MES'ELE:

Zâlimlerin inşâ ettiği köprü, kervansaray, câmi ve çeşme gibi yerlerde de dikkatli davranmak ve düşünmek gerekir.

Köprüler: İhtiyâç dolayısıyle, köprülerden geçmek câiz ise de, mümkün mertebe kaçınmak, vera'dandır. Şâyet başka geçit varsa, bu vera' daha da kuvvetleşir. Bununla berâber, yine geçmek câizdir. Bu, köprü malzemesinin sâhibi belli olmadığına göre böyledir. Çünkü bu vaziyet karşısında o mâl, hayır işlerine sarfedilir. İşte bu da âmme menfaatine bir hayırdır. Fakat köprünün kireci, taşı bir adamın evinden, mezarlık veyâ bir câmi'den alınmışsa, o zamân başkasının mâlını kullanmadaki zarûret hâsıl olmadıkça bu köprüden geçmek câiz olmaz. Geçtikten sonra da mâl sâhibinden helâllık alması lâzımdır.

Mescidlere gelince: Zorla alınmış bir yerde veyâ sâhibli başka bir mescidden de olsa veyâ başkasının mülkünden zorla alınmış malzeme ile yapılmış ise, bu mescide cuma için dahi girmek câiz değildir. İmâm, mescidin içinde kıldırıyorsa, kendisi mescidin dışından imâma uyar, içeri girmez. Çünkü zorla alınan arâzide kılınan bir namâzla borç sâkıt olur. Her ne kadar içeride kılan günâhkâr ise de ona uymak sahihtir. Sâhibi bilinmeyen bir malzemeden yapılmışsa, başka bir mescid varsa, orada kılmak vera'dandır. Fakat başka mescid yoksa cuma ve cemâati terketmemek için bu mescidde kılması gerekir. Çünkü uzak da olsa, kendi mülkünden olma ihtimâli de vardır. Muâyyen sâhibi olmayınca, müslümânların ihtiyâcına sarfedilen yitikler gibidir. Zâlim sultânlar için dahi bir mahzûr yoktur. Ahmed b. Hanbel'e: «Cemâate gelmiyorsun, bu husûstaki delil ve mesnedin nedir?» diye sorduklarında, Ahmed b. Hanbel: «Hasan-ı Basri ve İbrâhim Teymi, Haccâc'ın fitnesine uğrarız korkusu ile câmi'e gitmedikleri gibi, ben de bu gibi fitneye düşmekten korkarak gelmiyorum» demiştir.

(484) Ebû Dâvud, Tirmizi ve İbn Mâce, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Câmi'i sıvayıp boyamağa gelince: Bu, namâzla bir alâkası olmayan süs ve zîynettir. Câmi'e girmeğe mâni değildir. Ancak câmi'e giren için, buna bakmamak evlâdır.

Câmilere serilen kamış hasır ve diğer sergilere gelince: Bunların sâhibleri belli ve onlardan haksızlıkla alınmışlarsa, üzerlerinde oturmak câiz değildir. Sâhibi belli olmayıp, âmme menfaatine serilmişlerse, üzerlerinde oturmak câizdir ve fakat oturmamak, vera'dandır. Çünkü şübhe yeridir.

Çeşmelere gelince: Zâlim sultânların bu gibi mâllardan yaptıkları bu gibi su depolarından içmek ve abdest almak vera'dan değildir. Ancak namâz vaktinin geçeceğinden korkulursa, o zamân, abdest alınır. Mekke yolundaki su depoları da aynı hükümdedir.

Kervansaray ve medreselere gelince: Gerek yeri ve gerekse malzemesi gasbedilmiş olup, sâhibi belli ve sâhibine reddedilmesi de mümkün ise, bunlara girilmez. Şâyet sâhibleri belli değilse — âmme hayrına tahsis edildikleri için— bunlara girmekten fısk lâzım gelmezse de, vera' olan, bu yerlere girmemektir.

Bu yerler, sultânların işçileri ve memûrları tarafından yaptırılmış ise, mes'ele daha da zordur. Çünkü onlar böyle sâhibsiz paraları âmma menfaatine sarfetmeğe selâhiyetli olmadıkları gibi, mâllarında harâm, daha da fazladır. Âmmeye âit mâlları almağa selâhiyetleri yoktur. Bu gibi malları alıp sarfetmek, Emîr ve vâlîlerin selâhiyetleri dâhilindedir.

MES'ELE:

Zorla alınan bir arâzi, yol olduğu zamân, oradan geçmek câiz değildir. Sâhibi belli olmadığı zamân geçilebilir, fakat mümkün mertebe geçmemek vera'dandır. Şâyet geçmesi mübâh olan bir yol olur ve üzerinde gölgelik bulunursa, bu yoldan geçmek, güneş ve yağmurdan korunmamak şartıyle altında oturmak câizdir. Yâni herhangi bir sebebden yol üzerinde durduğu gibi, zâlimler tarafından yapılan bu gibi gölgeliklerde de durabilir. Fakat yağmurdan veyâ güneşten korunmak gibi, bu gölgeden istifâde edilemez. Zâten örtü de bunun için yapılır.

Zorla alınan paralarla duvarı yapılan veyâ üstü örtülen câmi ve diğer yerlere girmenin de hükmü budur. Yalnız içeri girmekle bir şey lâzım gelmez. Fakat gözden saklanmak, soğuk veyâ sıcaktan korunmak için olursa bu gibi yerlere girmek harâmdır. Zîrâ bu, harâmdan faydalanmaktır Gasbedilen yerlerde oturmanın harâm olması, oraya temâs etmek için değil, oradan istifâde etmek içindir. Yer, üzerinde durmak için, örtü de gölgelenmek için aranır ki, aralarında fark yoktur.

YEDİNCİ BÂB

SIK SIK SORULAN VE ŞİDDETLE İHTİYÂÇ DUYULAN MUHTELİF MES'ELELER BEYÂNINDADIR.

MES'ELE:

Suâl: Sofuların hizmetçileri tarafından kendileri için toplanan para ve yiyeceklerden, sofulardan başkası da yiyebilir mi, yoksa bunlar yalnız onlara mı mahsûstur?

Cevâb: Bunlardan sofuların yiyeceğinde şübhe yoktur. Hizmetçinin muvafakatiyle başkalarının da yemesi helâldir, ancak şübheden hâli değildir. Helâldir, çünkü hizmetçiye, sofular için verilmiştir, fakat bunu alan, doğrudan sofular değil, hizmetçilerdir. Dar vaziyette bulunan bir âilenin geçimi için verilen bir parayı veyâ yapılan bir yardımı —çocuklara bakması hasebiyle— âile reisi alır ve âile reisinin aldığı kendi mülkü olur. O, bu paradan başkalarına da verebilir. Sofuların nâmına para ve yiyecek toplayan da aynı şekildedir. Topladığı kendi mülkü olduğu için, başkasına da yedirebilir. Artık bu mâl, hâlâ verenin mülküdür, denemez. Zirâ bunu böyle kabûl etmek, muâtât yolu ile yapılan alış-verişin sıhhatini reddetmektir ki, bu zayıftır; hele sadaka ve hediyelerde bunu kabûl eden yoktur. Hizmetçi de böyledir. O'na kimse karışamaz. Mülkiyetin, o zamân tekkelerde bulunan sofulara intikaalini iddiâ etmek de çürüktür. Çünkü sonradan tekkeye intisâb eden sofulara da toplanandan yedirmek bilittifak câizdir. Aynı zamânda hepsi veyâ birisi ölse, hisselerini veresilerine vermek de lâzım gelmez. Toplanan, mutlak sofular adına toplanmıştır; bunun için muâyyen ferdler hak sâhibi olamaz da denemez. Zirâ mülkün bir cihete ayrılması, tasarrufu ferdlere havale etmeyi gerektirmez. Çünkü tekkeye girenler mahdûd değil, kıyâmete kadar onlardan doğanlar da oraya girer. Bu mâllarda âmme idâresini elinde bulunduranlar, tasarruf edebilir. Hizmetçi ise hiç bir yönden bu işe niyâbet edemez, ancak bu toplanan şeyin mâliki sayılır. Tasavvuflarında vefâ ve mürüvvet göstermek şartıyle, sofulara yedirebilir.

Onu bu işten men'ederlerse, artık o sofuların kefili olmaktan da men'edilmiş olur ve ehl ü iyali ölen âile reisi vaziyetine düşer.

MES'ELE:

Suâl: Bir kimse mâlını sofulara vasiyyet ederse, bu mâl kimlere verilir?

Cevâb: Tasavvuf, bâtıni bir keyfiyettir. Bunu herkes bilemez ve hakikatini kavrayamaz. Örf ehlinin, sofu adını vermekte dayandıkları zâhiri alâmetlerle ve dış görünüşle bilinebilir. Buradaki külli kaaide şudur: Zâviye ve tekkelere giren bir kimse, oradakı sofularca kendisine: «Sen bizden değilsin, içimize girme» denmemişse, o kimse sofulardan sayılır. Beş vasıf kendisinde bulunan sofudur. Onlar da: Sâlih olmak, fakir olmak, sofu kılığında bulunmak, san'atı olmamak, meskeni, yalnız tekkeler olmaktır. Bu sıfatlardan bâzılarının bulunmaması, o kimsenin sofu olmadığına delâlet eder. Diğer bâzılarına göre de, fısk u fücûr sâhibi olanlar, bu vasiyetten faydalanamaz. Çünkü sofu, husûsi vasıflara sâhib, sâlih kimse demektir. Fâsık olan bir kimse, sofu kisvesine bürünmekle sofulara vasiyyet edilen mâla vâris olamaz. Fâsık derken, küçük günâhı olanları kasdetmiyoruz.

San'at sâhibi olmak; kazançla uğraşmak, sofulara vasiyyet edilen mâlı almağa mânidir. Rençberler, âmiller, esnâf, dükkânında veyâ evinde san'atı ile meşgûl olanlar, ücretle çalışanların hiç biri bu vasiyyetten istifâde edemez. Bu vasiyyetten faydalanmak için, yalnız sofu kılığına girmek ve sofular arasında bulunmak kâfi değildir. Sofuluğa mâni olmayan yazıcılık ve dikicilik gibi işleri, dükkânda ve ticâret maksadı ile yapmazsa, bunlar, sofuluğa mâni değildir. Hatta bu vasıflar, diğer sıfatları ile onun sofular arasına katılmasını sağlar.

Elinde san'atı olup çalışmamak, sofuluğa mâni değildir. Bu vaziyette olan bir kimse, sofulara vasiyyet edilen paradan istifâde edebilir.

Va'z u nasihatte bulunmak, ders okutmak, sofuluğa mâni değildir. Kisve, meskenet, ev, fakirlik gibi diğer vasıflar bulundu mu, yine sofudur. Çünkü vâiz sofu, okuyucu sofu, âlim sofu veyâ müderris sofu demekte tenâkuz yoktur. Fakat san'atkâr sofu, tüccâr sofu, âmil [vâli] sofu demekte tenâkuz vardır.

Fakirliğe gelince: Şâyet göze çarpacak şekilde servet sâhibi olursa, o zamân bu vasiyyetten istifâde edemez. Şâyet mâlı olur fakat geliri giderini karşılamıyorsa, vasiyyetten faydalanır. Şâyet elindeki

serveti zekât nisâbına bâliğ olmuyorsa —masrafı da olmasa— yine vasiyyetten istifâde edebilir. İşte, bütün bunların delili ancak örf ve âdettir.

Sofular arasına girip onlarla düşüp kalkmağa gelince: Böyle yapan kimsenin de vasiyyet mâlında hakkı vardır. Onlara karışmayıp evinde veyâ mescidde sofu kılığına girip onların ahlâkı ile ahlâklanmış olan kimse de bu vasiyyetten faydalanır. Onların arasına katılmamasından doğan eksikliği, onların kıyâfetinde olması telâfi eder. Şâyet onların kisvesinde değil ve fakat onlara âit diğer vasıfları hâiz olsa da bu vasiyyette hakkı yoktur. Ancak onların arasında zâviye ve tekkelerde yaşıyorsa, faydalanır. Aralarına karışmak ve kisvelerini kabûl etmek, her ikisi yekdiğerini karşılar. Yâni aralarında bulunursa, onların kıyâfetinde olmasa da olur, onların kıyâfetinde ise aralarında bulunmasa da olur.

İşlemeli hırka giymeğe gelince: Bu vasiyyete hak kazanmak için şeyhleri tarafından kendilerine işlemeli hırkanın giydirilmiş olması şart değildir. Diğer şartlar bulunduktan sonra, hırkanın olmaması zarâr vermez. Evli olup, bâzan evine ve bâzan da tekkeye gidenler sofu olmaktan çıkmış olmazlar.

MES'ELE:

Tekkelere ve oralarda oturanlara vakfedilen paralarda hukûm, mutlak sofulara yapılan vasiyyetlerden daha müsâittir; Zirâ bu vakfın mânâsı, vakfedileni onların ihtiyâcına sarfetmek demektir. Binâenaleyh, sofuların muvâfakatiyle, sofu olmayanlar da yalnız bir def'a değil, bir kaç def'a bile onlarla oturup yiyebilirler. Zâten yemek işlerinde müsâmaha vardır. Hattâ henüz bölünmeyen ganîmetlerden, bir kişi tek başına da yiyebilir. Hattâ kavval, yâni zikir halkasına onları dâvet eden de onlarla berâber yiyebilir. Fakat sofulara vasiyyet edilen, bu kavvallara verilmez. Amma vakıftan verilir.

Âmiller, tüccârlar, kadılar ve fakîhlerden gönüllerini almak isteyenler de, sofuların muvâfakatiyle, vakıftan yiyebilirler. Çünkü vakıf, sofular âdet ve teâmülüne uygun bir şekilde, vakfedilmiştir. Örf ve âdete göre hareket edilir, fakat bu da devâmlı olamaz. Meselâ sofu olmayan kimse devâmlı sûrette onlarla —râzı olsalar da— yiyip içemez. Çünkü bu hareket, vâkıfın şartı hilâfına kendilerinden olmayan bir kimseyi bu vakfa ortak etmek demektir ki, buna selâhiyetleri yoktur.

Ama fakîh olan bir zât, onların kıyâfetinde ve ahlâkında ise, aralarına girer ve hissesini alır. Fakîh olması, sofuluğuna engel olmaz.

Çünkü tasavvufu bilene göre, sofulukta cehâlet şart değildir. (Zirâ sofuluk demek, zâhir ve bâtın şer'î hükümlere riâyet ederek kitâb ve sünnetle amel etmek demektir.) Mârifetten haberi olmayan bâzı ahmakların: «İlim hicâbdır» gibi aslı olmayan sözlerine değer verilmez. Asıl perde olan, cehâlettir. İlim kitâbında bu sözün te'vilini yapmıştım. Hicâb olan ilmin, yerilen ilim olup övülen ilim olmadığını, mahmûd ile mezmûmu anlattım ve orada gerekli izâhatı verdim. Fakat fakih, olanların kisve, ahlâk ve kıyâfetinde değilse, bu takdirde bu fakihi aralarına almayabilirler. Şâyet bu hâli ile kabûl ederlerse, yine vakıftan yiyebilir. Aralarında bulunmak, kıyâfetteki ayrılığı telâfi eder, ancak o kıyâfette olanların muvâfakati şarttır. İşte bunlar, sofuyu tanıtmakta âdet ve teâmülün şehâdet ettiği şeylerdir. Burada nefiy ve isbâtta karşılıklı iki taraf vardır, Yâni, bu mutlak sofudur, bu mutlak sofu değildir, denecek kat'î tarafları vardır. Aralarında iki tarafa benzeyen —sofu olmak ve olmamak ihtimâlleri bulunan — ve birbirine benzeyen şübheli kısımlar vardır. Şübheler bâbında anlattığımız gibi şübhelerden kaçınan, dinini ve ırzını korumuş olur.

MES'ELE:

Suâl: Rüşvet ile hediye arasında ne fark vardır? Her ikisi de birer gâye uğrunda ve gönül rızâsı ile verildikleri hâlde, neden biri helâl, diğeri harâm oluyor?

Cevâb: Malını başkasına veren kimse, elbette bir maksat uğrunda verir. Bu maksat ya peşin veyâ veresiye olur.

1 — Veresiye olan gâye: Âhirette sevâb ve mükâfat almak maksadiyle mâlını infâk etmektir.

2 — Peşin olan gâye de beşe ayrılır:

a) Hediyesi karşılığında bir mükâfat beklemek,

b) Muâyyen maksadına yardım olmak için iş yaptırmak,

c) Hediye verdiği kimseye yaklaşmakla onun muhabbetini kazanmak ister ki, bu da iki kısımdır:

d) Ya sırf sevgisine mazhar olmak,

e) Veyâ sevgiyi bir emeline ulaşmak için te'min etmektir.

İşte, hediye vermek, şu beş sebebin birine istinâd eder.

Birincisi: Sevâb maksadı ile verdiği kimseler: İhtiyâç sâhibleri, âlimler, dinî bakımdan soylu bir âileden gelenler ile, bizâtihi dindâr, sâlih ve âbid olan kimselerdir. Muhtâç olduğunu sanarak verdiği hal-

de zengin olan, âlim sanarak verdiği hâlde câhil olan, soylu olduğunu zannederek verdiği hâlde soylu olmayan, sâlih olduğunu sanarak verdiği hâlde fâsık olanlar, bu hediyeyi alamazlar. Bu hediye kendilerine harâmdır. Veren kimsenin alanda zannettiği vasıflar, zannettiği gibi mevcût değilse, alamaz. İyi ve sâlih görünen çok kimseler var ki, bâtınî hâlleri açığa çıksa, herkes kendilerinden nefret ederdi. Allahü Teâlâ kullarını birbirine sevdirmek için, onların kusûrlarını kendi fazlı ile gizler. Eskiden vera' sâhibi olan kimseler, herhangi bir ikrâm ile karşılaşmamak için, bilinmeyen yabancı kimselerle alış-veriş ederlerdi. Din nâmına bu, tehlikeli bir hâldir. Takvâ, gizli bir şeydir. İlim, neseb ve yoksulluk gibi açık değildir. Bunun için takvâ sâhibi, din ve diyâneti nâmına bir şey almaktan sakınmalıdır.

İkincisi: Peşin bir gâye uğrunda verilen hediyelerdir. Meselâ: Bir hil'at giydirir veyâ daha iyisini verir ümîdiyle, fakir bir kimsenin zengine hediye vermesi gibi... Bu, sevâb şartıyle olursa, hükmü gizli olmayan bir hibedir. Bu, bir karşılık olarak değil, her iki tarafın hediyeleşmesi kabîlindendir.

Üçüncüsü: Belli bir işinin yapılmasına yardımcı olması için, sultâna ihtiyâcı olan bir kimsenin, sultânın vekîline veyâ alâkalı bir şahsa hediye vermesi. Bunun da mükâfat ümidiyle verilmiş bir hediye olduğu meydândadır. Ancak, beklediği mükâfata ve yaptıracağı işe bakılır; harâm atiyye almak veyâ bir kimseye haksızlık etmek gibi bir iş ise, bu hediyeyi almak harâmdır. Şâyet, herhangi bir zâlimin zulmünü def'etmek veyâ görüp bildiğine şehâdet etmek gibi, yapılması vâcib olan işlerden ise, yine bu hediyeyi almak harâmdır. Çünkü bu vazifeler mecburîdir. Bunlar için hediye kabûl etmek, harâm olan rüşvetin tâ kendisidir. Şâyet, yaptıracağı iş mübâh olup, yaptırılmasında güçlük çekecekse, işini görmek şartı ile, aldığı hediye helâldir. Bu, «Sana yüz kuruş, bu paketi falancaya götür» demek gibidir. Tabiî o paketi oraya götürmekte yol yürümek, yorulmak ve zahmet çekmek vardır. Bundan dolayı aldığı da helâldir. Yâhut; «Falancaya söyle, şu işimde bana yardımcı olsun veyâ nakdî yardımda bulunsun». Bu işi yapmak için de epeyce dil dökmek lâzımdır. İşte buna ücret denir ve câizdir. Haksız ve harâm olmayan dâvalarda, dâva vekîllerinin aldıkları ücretler gibi, bunlar da helâldir. Şâyet maksadı, tek bir cümle ile ifâde edilecek yâhut nüfûz kullanmak sûretiyle kolay olacak bir iş ise, meselâ, herhangi bir adamın, bu işi yap demesiyle olmayıp, mevki sâhibi bir adamın yap demesiyle olacaksa, yine bu vaziyet karşısında hediye almak harâmdır. Çünkü bu, nüfûz karşılığı alınan paradır ki, Şerî'at buna cevâz vermez. Meliklere hediye bahsinde açıklanacağı gibi, Şerî'at bunu men'e-

der. Şuf'a hakkını düşürmekten, kusûrlu malı iâde etmekten, ağaç dallarının kendi arâzisini gölgelemekten ve buna benzer bizzât maksûd olan şeylerden ücret almak câiz olmadığı hâlde, mevki ve rütbesine dayanarak nüfûz kullanarak hediye almak nasıl helâl olur? Tabiblerin, yalnız kendileri bildiği bir ilâcı söylemekten veyâ kısa bir tavsiyede bulunmaktan para istemesi de bu kabîldendir. Onun bu kadar bir ifâdesi, bir susam dânesi gibi kıymetsizdir. Yâni kendisini meşgûl eden ve yoran bir şey değildir. Bunun için değer taşımaz. Bundan dolayı, ne bu sözüne, ne de bu bilgisine karşılık ücret alması câizdir.

Zâten ilmi de kendisinde kalıyor, ancak onun bildiğini öbür adam da bilmiş oluyor. San'atında mahâreti olanlar da bundan bir derece geridedir. Meselâ, san'atında mâhir olduğu için, bir kılıcın eğriliğini bir çekiç ile doğrultmak gibi; bâzı san'at sâhibleri bir çekiç vurmakla mâlın değerini ücret olarak alırlar. Bu gibi san'atlarda ücret almakta beis yoktur. Çünkü adam, bunu öğreninceye kadar, bunca emek sarfetmiş ve yorulmuştur ve geçimi de bu yoldandır (485).

Dördüncüsü: Belli bir maksadı olmadan yalnız hediye ettiği zât ile anlaşmak ve sevgisini kazanmak için verilen hediyelerdir. İşte, büyüklere verilen ve Şeri'atin mendûp kabûl ettiği hediye budur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

تهادوا تحابوا

«Karşılıklı hediye veriniz ki birbirinizi sevesiniz» (486) buyurmuştur. Ne de olsa, hediyelerin, yalnız kuru bir sevgi için verilmesi pek enderdir. Mutlaka sevişmenin ardında bir fayda düşünülmektedir. Fakat o fayda belli olmaz ve kendisini hediye vermeğe sevkedecek belli bir garaz mevcût değilse, buna hediye denir ve alması helâl olur.

Beşincisi: Hediyeyi vermekteki maksadı sevgisini kazanmak ve bu vesile ile onun mevkiinden istifâde ederek ona bir çok şeyleri yap-

---

(485) Buna göre, musannifin tabiblerden maksadı, eski koca - karı hekimleridir. Bâzı acûzeların havasların hakkında edindikleri bilgileri hastalara tavsiye ederek ücret alırlar. Bu ücret, haramdır. Fakat yıllarca tahsil görüp emek sarfeden, sonra hasta üzerinde titizlikle durup hastayı muâyene ve hastalığı teşhis ettikten sonra reçeteyi yazanlar muâyene ücreti alabilirler. Hastalığı teşhis edemediği hâlde, teşhis etmiş gibi reçete yazıp, hastanın daha da fazla rahatsızlanmasına veyâ ölümüne sebeb olan hekimlere ise, vay hâline...

(486) Beyhaki, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etti.

tırabilmeyi düşünerek verilen hediyelerdir. Hattâ o adamın o mevki ve mansıbı olmasaydı, yalnız sevgi için bu hediyeleri kat'iyyen kendisine vermezdi. Şâyet, hediye ettiği zâtın hâtırlı olması ilim, din ve soyu bakımından ise, bu bir derece hafiftir. Her ne kadar bu hediyede bir nevi rüşvet kokusu varsa da, alınması kerâhetle câizdir. Çünkü görünüşte hediyedir. Şâyet itibârı; kadılık, zekât âmilliği, haraç tahsildarı ve benzeri saltanat işleri ile uğraşmasından ise, —isterse evkaf memûrluğu olsun— ve bu vazifelerden biri bu adamda bulunmasa, kat'iyyen ona hediye vermeyecek hâlde ise, bu verilen, hediye adı altında bir rüşvettir. Çünkü maksadı bu ânda adamla anlaşıp sevişdikten sonra ileride bir çok işler yaptırmaktır. Çünkü bu gibi vâsıtalarla gördürülen pek çok işler vardır. Bunun alâmeti, o adamın yerine başkası geçse, artık onun sevgisini düşünmeden beriki adama dönerek, hediyesini ona vermektir. Bunun son derece mekrûh olduğunda söz yoktur. Harâm olup olmaması ihtilâflıdır. Buradaki mânâ muâraza hâlindedir. Bir taraftan sırf hediye, öte yandan da makaam sâyesinde yaptıracağı bir iş için verilmiş rüşvet gibidir. Kıyâsi müşâbehetler muâraza edip haber ve eser'ler bir tarafı takviye ettiği zamân, o tarafa meyledilir. Buradaki haber ve eser'ler de şiddet tarafındadır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ السُّحْتُ بِالْهَدِيَّةِ وَالْقَتْلُ بِالْمَوْعِظَةِ
يُقْتَلُ الْبَرِيءُ لِيُوعَظَ بِهِ الْعَامَّةُ

«İnsânlar üzerine bir zamân gelecek, rüşvet, hediye nâmı altında helâl kabûl edilecek, ibret olsun diye adam öldürmek de mübâh sayılacak, insânlara gözdağı versin diye suçu olmayan kimse öldürülecektir» (487) buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'a (R.A.) harâmdan sorduklarında: «Adam birisinin işini görür. İşi görülen kimse de işini görene hediye gönderir. Belki bu adam bir sözle onun işini görmek istedi. Artık sonradan bu iş karşılığında ondan bir şey alması câiz olmaz» diye cevâb verdi. Yâni, ücretsiz bir işi gördükten sonra, iş sâhibinden hediye almasıdır.

Mesrûk (488), bir adamın işine sözü ile yardım etti. Adam da ona bir câriye hediye etti. Mesrûk, buna kızarak câriyeyi reddetti ve:

---

(487) Mehazı tesbit edilememiştir.

(488) Mesrûk, Kûfelidir. Hz. Âişe (R.A.) onu evlâtlık edinmiştir. İbn Mes'ûd'un en büyük dostlarındandır. Ebû Bekir'in (R.A.) ardında kılmıştır.

«Kalbindekini bilseydim, işine hiç bakmazdım, artık bundan sonraki kısmına bakmam» dedi.

Tâvus'a sultânlara verilen hediyelerden sorduklarında, harâmdır, dedi. Hz. Ömer'in (R.A.) oğulları (Abdullah ile Ubeydullah) hazineden borç para aldılar. Hz. Ömer bunu duyunca, kârı ile berâber parayı ellerinden aldı ve: «Benim hatırım olmasa, bu para size verilmezdi» dedi. Hz. Ömer'in (R.A.) Şam vâlilerinden olan Ubeyde b. el-Cerrâh'ın zevcesi, Rûm meliklerinden birisinin hanımına şişe içinde bir koku hediye etti. Rûm melikesi buna karşılık kendisine kıymetli bir cevher taşı hediye etti. Hz. Ömer (R.A.), cevheri sattı, kokunun kıymetini Ubeyde'nin hanımına verdi, fazlasını hazineye koydu. Câbir ve Ebû Hüreyre (R.A.), melikler hediyesi sirkattir, dediler. Ömer b. Abdülâziz hediyeyi reddettiği zamân, «Resûl-i Ekrem, hediye alırdı» dediler. Ömer b. Abdülâziz: «Evet, O'na hediye idi, fakat bize rüşvettir. Çünkü O'na peygamberliği bakımından yaklaşmak isterlerdi. Bize ise emîrliğimiz bakımından yaklaşmak isterler» dedi.

Bütün bunlardan daha mühimi, Ebû Humeyd es-Sâ'idî'nin (489) rivâyet ettiğidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Yemen'de Ezd kabilesinin zekâtlarının başına bir âmil gönderdi. Adam, dönüşünde topladığı zekâtı teslim etti ve bir kısmını bir tarafa ayırdıktan sonra: «O sizin, bunlar da benimdir; bana verilen hediyelerdir» dedi. Resûl-i Ekrem:

«أَلَا جَلَسْتَ فِي بَيْتِ أَبِيكَ وَبَيْتِ أُمِّكَ حَتَّى تَأْتِيَكَ هَدِيَّتُكَ إِنْ كُنْتَ
صَادِقًا ثُمَّ قَالَ مَالِي أَسْتَعْمِلُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ فَيَقُولُ هٰذَا لَكُمْ وَهٰذَا
لِي هَدِيَّةٌ أَلَا جَلَسَ فِي بَيْتِ أُمِّهِ لِيُهْدَى لَهُ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَأْخُذُ
مِنْكُمْ أَحَدٌ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ إِلَّا أَتَى اللّٰهَ يَحْمِلُهُ فَلَا يَأْتِيَنَّ أَحَدُكُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٍ تَيْعَرُ
اللّٰهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ»

«Anne babanın evinde otursaydın da, bu hediyeler sana gelseydi, o zamân dediğin doğru olurdu» buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem devâmla ve umûmi bir ifâde ile: «Ne oluyor? Bâzı kimseleri bir işe gön-

(489) Medinelidir. Ashâb'dan ve Ensâr'dandır. Adı Abdurrahman'dır. Bir çokları kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Muâviye'nin son günlerinde ölmüştür.

deriyorum da, dönüşlerinde: "Bunlar sizin, bunlar da benim; bana verilen hediyelerdir" deyip bir kısmını kendilerine ayırıyor. (Mâdem ki hediyeler geliyor) annesinin evinde oturup hediyelerini bekleseydi ya? Hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki: Sizden hanginiz, hakkı olmayarak bir şey alırsa, kıyâmet gününde o şey sırtında olduğu hâlde, Allah'ın huzûruna gelecektir. Hiç biriniz kıyâmet gününde sırtında bağıran deve, böğüren inek ve meleyen koyun olduğu hâlde Allah'ın huzûruna gelmesin. (Sonra, koltuk altları görünecek şekilde ellerini kaldırdı ve): «Allah'ım, tebliğ ettim mi?» buyurdu (490).

Bu husûstaki şiddetli ve'îdler, anlaşıldıktan sonra, vâliler ve kadılar şöyle düşünmeli: Bu vazifeden ayrılsam ve evde otursam bu adam bu hediyeyi yapacak mı idi? Eğer yapacağına kanâat getiriyorsa, helâldir, hediyeyi alsın; yok getirmiyeceğine kanâat ediyorsa, harâmdır, bu hediyeye yaklaşmasın. Bâzı dostları da olur ki, onların hediyelerinde kat'î bir karâra varamaz. Böyle şübheli şeylerden de sakınsın.

Allah'a hamd ve senâlar olsun ki, O'nun lütf u keremiyle «Helâl ve Harâm Kitâbı» da sona erdi.

Her şeyin hakîkatini olduğu gibi ancak Allah bilir.

(İhyâ - Cilt: 2 — Kitâb: 4'ün sonu)

---

(490) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

BEŞİNCİ KİTAB:

KİTÂBU ÂDÂBİ'L - ÜLFET

(DOSTLUK, KARDEŞLİK VE SOHBET ÂDÂBI)

(ÜÇ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: DOSTLUK VE KARDEŞLİĞİN FAZİLETİ İLE, BUNLARIN ŞARTLARI, DERECELERİ VE FAYDALARI BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: SOHBETİN KARŞILIKLI HAKLARI, ÂDÂBI, HAKİKATİ VE SOHBET İÇİN LÂZIM OLAN ŞEYLER BEYÂNINDADIR.

3 üncü BÂB: MÜSLÜMÂNIN, MAHREMİN, KOMŞUNUN MAL VE MÜLKÜNÜN HAKLARI İLE BUNLARLA NASIL GEÇİNİLECEĞİ BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

DOSTLUK, KARDEŞLİK VE SOHBET ÂDÂBI KİTABI

Hamd, Allah'a mahsûstur. O Allahü Teâlâ ki, kendi rahmet ve şefkatiyle hâlis kullarına husûsî şeref ve faziletler ihsân etti. Lütûf, ve keremiyle onları birbirine ısındırıp sevindirdi. Gönüllerinden hıyânet, kin ve nefret duygularını söküp atarak dünyâda dost ve kardeş; âhirette en samimî arkadaş olarak yaşattı.

Salât u selâm, habîbi Muhammed Mustafâ'ya ve sözünde, işinde, adâlet ve ihsânında O'na uyup izinden giden Âl ve Ashâbı'na olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki, Allah için sevişmek ve dîn uğrunda kardeş olmak, Allah'a yakınlığın en faziletlisi ve ibâdetlerin en güzelidir. Fakat bunun da bâzı şartları vardır. Bu şartlara riâyet sâyesinde arkadaşlar, Allah için sevişmiş sayılabilirler. Ayrıca karşılıklı olarak, riâyet edilmesi gereken bir çok haklar var ki, bu sâyede kardeşlik tahakkuk eder, Şeytân'ın vesvesesinden kurtulur ve berraklığını korumuş olur. Ancak, bu haklara riâyetle Allah'a yaklaşır ve bunları korumakla yüksek derecelere erişir.

Şimdi biz, bu kitâbın maksadını üç bâbda açıklayacağız:

BİRİNCİ BÂB

DOSTLUK VE KARDEŞLİĞİN FAZİLETİ İLE BUNLARIN ŞARTLARI, DERECE VE FAYDALARI BEYÂNINDADIR.

DOSTLUK VE KARDEŞLİĞİN FÂZÎLETİ:

Bilmiş ol ki, dostluk, güzel huyun meyvesidir, Ayrılık ise, kötü huyun neticesidir, güzel ahlâk, anlaşıp birleşerek sevişmeyi; kötü ahlâk ise, düşmânlığı, çekememezliği ve nihâyet birbirine arka çevirmeyi gerektirir. Güzel ahlâkın dîndeki mühim yeri gizli değildir. Allahü Teâlâ, yüce Peygamberini güzel ahlâkı ile överek:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

«Hiç şübhesiz, sen, büyük bir ahlâk üzeresin» (68 - Kalem: 4) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de hadîs'inde:

أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ تَقْوَى اللّٰهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ

«İnsânların Cennet'e girmelerine en çok yardımcı olan, takvâ, Allah korkusu ve güzel ahlâktır» (491) buyurmuştur. Usâme b. Şüreyk (R.A.) Resûl-i Ekrem'e: «İnsânlara verilen şeylerin en hayırlısı hangisidir?» diye sorduğumuzda, Resûl-i Ekrem:

خُلُقٌ حَسَنٌ

«Güzel ahlâktır» (492) diye cevâb verdiler, dedi. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(491) Tirmizî ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Hâkim: «İsnâdı sahîhtir.» dedi.

(492) İbn Mâce, sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَحَاسِنَ الْأَخْلَاقِ

«Ahlâki güzellikleri tamamlamak için gönderildim» (493) buyurdu. Diğer bir hadis'inde:

أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ خُلُقٌ حَسَنٌ

«Mizana konacak amellerden en ağır geleni, güzel huydur» (494) buyurmuştur. Bir başka hadis'inde de:

مَا حَسَّنَ اللهُ خَلْقَ امْرِئٍ وَخُلُقَهُ فَيُطْعِمَهُ النَّارَ

«Allahü Teâlâ, ahlâk ve hilkatini güzelleştirdiği kimseyi, Cehennem'de yakmaz» (495) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.), Ebû Hüreyre'ye:

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ عَلَيْكَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ

— Ya Ebâ Hüreyre, güzel ahlâklı olmağa gayret et, buyurdu. Ebû Hüreyre:

— Güzel ahlâk nedir, yâ Resûlallah? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— Sana gelmeyene gider, kötülük edeni bağışlar, vermeyene verirsin, buyurdu (496). İşte güzel ahlâk budur.

Şübhesiz, güzel ahlâkın neticesi, insânlarla dostluk ve ünsiyet etmektir. Ağaç güzel olunca, meyvesi de güzel olur. Nasıl böyle olmasın ki, ülfet ve dostluğu — hele Allah sevgisi — din ve takvâ bağları ile kurulan dostluğu öven pek çok âyet ve hadis ile İslâm büyüklerinin sözleri vardır.

Bu husûstaki âyetler:

1 — Allahü Teâlâ, insânlara bahşettiği en büyük ni'metlerinden olan ülfet ve ünsiyet ni'metini beyân etmek üzere:

---

(493) Ahmed, Beyhaki ve Hâkim, sahîh olduğunu söyleyerek, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(494) Ebû Dâvud ve Tirmizi, Ebû'd-Derdâ'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, sahîh olduğunu söylemiştir.

(495) İbn Adiy ve Taberâni «Mekârim-i Ahlâk»da ve «Evsat»da, Beyhaki Şuabü'l-İmân'da, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(496) Beyhaki «Şuabü'l-İmân»ında Hasan'dan rivâyet etmiştir.

﴿لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ﴾

«Eğer yeryüzünde olan (her) şey'i infak etsen, onların kalblerini te'lif edip aralarını bulamazdın. Lâkin Allahü Teâlâ aralarını bulup kaynaştırdı» (8 - Enfâl: 63).

﴿فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾

2 — **«O'nun ni'meti sâyesinde kardeş oldunuz»** (3 - Âl-i İmrân: 103).

3 — Ayrılığı yermek ve ondan men'etmek üzere:

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

«Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sımsıkı sarılın ve ayrılmayın, tefrikaya düşmeyin. Allah'ın size verdiği ni'metleri hâtırlayın. Düşmân olduğunuz hâlde, İslâmiyet sâyesinde aranızı buldu, kalblerinizi birbirine bağladı. O'nun ni'meti sâyesinde kardeş oldunuz. Siz ateş çukurunun kenârında idiniz, Allah sizi oraya düşmekten kurtardı. Bunun gibi Allahü Teâlâ size delillerini açıklar, umulur ki bu sâyede hidâyete ulaşırsınız» (3 - Âl-i İmrân: 103) buyurmuştur.

Hadisler:

﴿إِنَّ أَقْرَبَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوَطَّئُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ﴾

1 — **«Benim meclisime en yakın olanınız, ahlâkça en güzel olan ve etrâfındakilerle hoş geçinenlerdir ki, onlar herkesi sever, onları da herkes sever»** (497).

(497) Taberânî «Mekârim-i Ahlâk» da Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

الْمُؤْمِنُ إِلْفٌ مَأْلُوفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ

2 — **«Mü'min, ünsiyet eder ve kendisi ile ünsiyet edilir. Hoş geçinmeyen ve kendisiyle hoş geçinilmeyen kimsede hayır yoktur»** (498).

3 — Dindeki kardeşliği övmek üzere:

مَنْ أَرَادَ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلًا صَالِحًا إِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ

«Allahü Teâlâ, iyiliğini murâd ettiği kimseye, unuttuğunu hatırlatacak ve hatırında olanı yapmağa yardım edecek iyi ve sâlih bir dost nasib eder» (499).

مَثَلُ الْأَخَوَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى
وَمَا الْتَقَى مُؤْمِنَانِ قَطُّ إِلَّا أَفَادَ اللّٰهُ أَحَدَهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ خَيْرًا

4 — **«Allah için sevişen iki kardeş buluştukları zamân, biri diğerini yıkayan iki el gibidirler. Ne zamân iki mü'min bir araya gelirse, Allahü Teâlâ, birini diğerinden faydalandırır»** (500).

5 — Kardeşliğe teşvik mâhiyetinde:

مَنْ آخَى أَخًا فِي اللّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ لَا يَنَالُهَا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ

«Allah için kardeşlik edinen kimseye Allahü Teâlâ, Cennet'te, hiç bir ameli ile ulaşamıyacağı yüksek dereceye kendisini yükseltir» (501).

Ebû İdris el-Havelânî (502), Muâz b. Cebel'e (R.A.): «Seni Allah için seviyorum» dediğinde, Muâz: «Sana müjdeler olsun, ben Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) şöyle buyurduğunu işittim:

---

(498) Ahmed ve Taberânî, Sehl b. Sa'd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Hâkim — sahih olduğunu söyleyerek — Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(499) Ebû Dâvud'un, Âişe'den (R.A.) Âmir hakkında buna benzer rivâyeti vardır.

(500) Süllemî «Âdâbü's - Sohbe» de ve Ebû Mansûr Deylemi «Müsned-i Firdevs» de Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(501) İbn Ebi'd - Dünyâ «Kitâbü'l - İhvân» da Enes'den (R.A) rivâyet etmiştir.

(502) Ebû İdris A'izullah. Şam kadısı idi. Hicri 80 yılında öldü. Bir çokları kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir.

يُنْصَبُ لِطَائِفَةٍ مِنَ النَّاسِ كَرَاسِيُّ حَوْلَ الْعَرْشِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وُجُوهُهُمْ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ يَفْزَعُ النَّاسُ وَهُمْ لَا يَفْزَعُونَ وَيَخَافُ النَّاسُ وَهُمْ لَا يَخَافُونَ وَهُمْ أَوْلِيَاءُ اللّٰهِ الَّذِينَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

«Kıyâmet günü Arş-ı A'zam'ın etrâfında, bir takım insânlar için kürsüler kurulacaktır. Bunların yüzleri ay'ın ondördü gibi parlayacaktır. İnsânlar feryâd ederken onlar feryâd etmez; insânlar korkarken onlar korkmazlar. Onlar, korku ve kederleri olmayan, Allah'ın gerçek dostlarıdır» buyurdu. Kendisine bunların kim olduğu sorulunca: **«Onlar, Allah için sevişen kimselerdir»** buyurdu» (503).

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) de aynı meâlde şöyle bir rivâyeti vardır:

إِنَّ حَوْلَ الْعَرْشِ مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ عَلَيْهَا قَوْمٌ لِبَاسُهُمْ نُورٌ وَوُجُوهُهُمْ نُورٌ لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يَغْبِطُهُمُ النَّبِيُّونَ وَالشُّهَدَاءُ ..... هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللّٰهِ وَالْمُتَجَالِسُونَ فِي اللّٰهِ وَالْمُتَزَاوِرُونَ فِي اللّٰهِ

«Arş-ı A'zam'ın etrâfında nûrdan kürsüler vardır. Bu kürsülere öyle kimseler oturacak ki, elbiseleri ve yüzleri nûr gibi parlayacaktır. Bunlar, Peygamber de değil, şehidler de değillerdir, fakat Peygamber ve şehidler onlara gıpta edeceklerdir». Resûl-i Ekrem'e: Bunlar kimlerdir? diye sorulunca, Resûl-i Ekrem: **«Onlar, Allah için birbirini sevenler, Allah için buluşup oturanlar ve Allah için birbirini ziyâret edenlerdir»** (504) buyurdu.

مَا تَحَابَّ اثْنَانِ فِي اللّٰهِ إِلَّا كَانَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللّٰهِ أَشَدَّهُمَا حُبًّا لِصَاحِبِهِ.

6 — **«Allah için sevişen iki kişinin Allah katında en sevimlisi, arkadaşını daha çok sevendir»** (505).

---

(503) Uzun bir hadîsde Ahmed ve Hâkim rivâyet ettiler. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre, sahih olduğunu söyledi.

(504) Nesei «Sünen-i Kübrâ» sında rivâyet etti. Raviler Sika'dandır.

(505) İbn Hibbân ve Hâkim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söyledi.

Denildi ki, Allah için sevişen iki arkadaştan birinin derecesi daha âlî ise, —çocuklar anne babalarına katıldığı gibi— arkadaşı da onun seviyesine yükseltilir. Zirâ kardeşlik Allah için olunca, evlâd kardeşlikten geri kalmaz. Nitekim âyet-i celile'de:

أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ

«Zürriyetlerini onlara kattık ve onların amelinden hiç bir şeyi eksiltmeyiniz» (52 - Tûr: 21) buyurulmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ حَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَزَاوَرُونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ
مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَحَابُّونَ مِنْ أَجْلِي وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَبَاذَلُونَ مِنْ أَجْلِي
وَحَقَّتْ مَحَبَّتِي لِلَّذِينَ يَتَنَاصَرُونَ مِنْ أَجْلِي

«Allahü Teâlâ buyuruyor: Benim için birbirini ziyâret edenler, benim sevgimi kazanmıştır. Benim için sevişenler, benim sevgime mazhar olmuştur. Benim için verenler, benim sevgimi hak etmiştir. Benim için birbirine yardımda bulunanlar, benim sevgimi kazanmıştır» (506).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي الْيَوْمَ
أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي

«Allahü Teâlâ kıyâmet günü şöyle buyurur: "Benim azametim için sevişenler nerededir? Onları, Benim gölgemden başka gölgenin bulunmayan bu günde rahmetim altında gölgelerim"» buyurmuştur (507). Yine Resûl-i Ekrem :

---

(506) Ahmed, Amr b. Ubeyse'den (R.A.) ve Ubâde b. es-Sâmit'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Ayrıca Hâkim de rivâyet etti ve: «Sahihtir.» dedi.
(507) Müslim rivâyet etmiştir.

سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله: إمام عادل، وشاب نشأ في عبادة الله، ورجل قلبه معلق بالمسجد إذا خرج منه حتى يعود إليه، ورجلان تحابا في الله، اجتمعا على ذلك وتفرقا عليه، ورجل ذكر الله خاليا ففاضت عيناه، ورجل دعته امرأة ذات حسب وجمال فقال إني أخاف الله تعالى، ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه

«Yedi sınıf insan vardır ki, Allahü Teâlâ onları hiç bir gölge bulunmayan günde, Arş'ın gölgesinde gölgelendirir:

1 — Adâletli devlet reisi,

2 — Allah'a ibâdetle büyüyen genç,

3 — Kalbi mescidlere bağlı kimse,

4 — Allah için sevişen ve bu uğurda birleşip bu sevgi ile ayrılan iki kişi,

5 — Tenhâ yerde Allah'ı zikrederek gözleri yaşaran kimsedir,

6 — Mevki sâhibi olan güzel bir kadın tarafından zinâ için çağırıldığı zamân «Ben Allah'tan korkarım» cevâbı ile mukaabele eden kimse,

7 — Sağ elinin verdiği sadakayı, sol eli duymayacak sûrette gizli sadaka veren kimse» (508).

Yine Resûl-i Ekrem :

ما زار رجل رجلا في الله شوقا إليه ورغبة في لقائه إلا ناداه ملك من خلفه طبت وطاب ممشاك وطابت لك الجنة

«Allah rızâsı için bir (müslümân kardeşinin) ziyâretine giden kimseye, bir melek ardından "Kendin de güzel, ziyâretin de güzeldir.

---

(508) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Cennet de güzel bir yer olarak senin için hazırlanmıştır." diye çağırır» (509) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

إن رجلا زار أخا له في الله فأرصد الله له ملكا فقال أين تريد؟ قال أريد أن أزور أخي فلانا فقال لحاجة لك عنده؟ قالـ لا قال لقرابة بينك وبينه؟ قال لا. قال فبنعمة له عندك؟ قال لا. قالـ فبم؟ قال أحبه في الله. قال فإن الله أرسلني إليك يخبرك بأنه يحبك لحبك إياه وقد أوجب لك الجنة

«Allah için sevdiği kardeşliğini ziyârete giden kimsenin yoluna, Allah bir melek gönderir. Melek:

— Nereye gidiyorsun? diye sorar. Adam:

— Falan kardeşliğimin ziyâretine gidiyorum, der. Melek:

— Onunla görülecek bir işiniz mi vardır? diye sorar. Adam:

— Hayır, der. Melek:

— O zâtla hısım ve akrabalığınız mı var? Adam:

— Hayır, der. Melek:

— Yoksa onun sende bir şey'i mi vardır? der. Adam:

— Hayır, yoktur, diye cevâb verir. Melek:

— O hâlde neden ziyâretine gidiyorsun? diye sorar. Adam:

— Kendisini Allah için seviyorum da onun için gidiyorum, der. Melek:

— O adamı sevdiğin için Allahü Teâlâ'nın da seni sevdiğini ve Cennetini kazandığını sana bildirmem için, Allahü Teâlâ beni buraya gönderdi, der» (510) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

أوثق عرى الإيمان الحب في الله والبغض في الله

«İmânın en sağlam kulpu, Allah için sevmek ve Allah için buğz

---

(509) İbn Adiy, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Yalnız «Şevkan ve rağbeten» ilâvesi yoktur. Tirmizi ve İbn Mâce de Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(510) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

etmektir» (511) buyurdu. Bu sebebten, kişinin Allah için sevdiği dostları olduğu gibi, Allah için buğz ettiği düşmânları da olmalıdır. Rivâyete göre, eski Peygamberlerden birine Allahü Teâlâ şöyle vahyetmiştir: **«Dünyâdan yüz çevirmen, rahat etmen içindir, Bana yönelmen, Benimle izzet bulduğun içindir. (Asıl senden istediğim) Benim için buğz etmen ve benim için dost edinmendir».** Resûl-i Ekrem bir duâsında:

اَللّٰهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عَلَيَّ مِنَّةً فَتَرْزُقَهُ مِنِّي مَحَبَّةً

«Allah'ım, fâcir kimsenin ni'metini bana nasîb etme ki, sevgime mazhar olmasın» buyurmuştur.

Rivâyete göre, Allahü Teâlâ, Îsâ Aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: **«Sen, yer ve gök ehli kadar Bana ibâdet etsen de Allah için buğzun olmasa, hiç bir değer taşımaz».** Îsâ Aleyhisselâm: «Günâhkârlara buğz etmekle Allah'ın sevgisini kazanın; onlardan uzaklaşmakla Allah'a yaklaşın; onlara kızmakla Allah'ın rızâsını arayın» buyurmuştur. O hâlde kiminle oturup kalkalım? diyenlere cevâben: «Gördüğünüz zamân Allah'ı hatırlatan, sözü ile amellerinizi arttıran ve âhiret ameline sizi teşvik edenlerle düşüp kalkın» buyurmuştur. Yine eski haberlerde rivâyet edildiğine göre, Allahü Teâlâ Hz. Mûsâ Aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: **«Ey İmrân'ın oğlu Mûsâ, uyanık ol ve kendine dost ara. Herhangi bir arkadaşın, seni Benim sevgime teşvik etmezse, o, düşmânındır».** Allahü Teâlâ, Dâvud Aleyhisselâm'a da şöyle vahyetmiştir:

— **Ey Dâvud, ne oluyor? Seni tek başına kalmış ve insânlardan uzaklaşmış bir hâlde görüyorum.** Dâvud Aleyhisselâm:

— İlâhi, senin rızân uğrunda insânları terkettim, dedi. Allahü Teâlâ:

— **Yâ Dâvud, uyanık ol, kendine dost ara, Beni sevmekte sana uymayanlarla da arkadaşlık yapma; çünkü bu gibiler, senin düşmânındır, kalbini karartır ve seni Benden uzaklaştırırlar,** buyurmuştur. Yine Dâvud Aleyhisselâm'dan gelen bir rivâyette, Dâvud:

— **Yâ Rab, Sana olan bağlılığıma mâni olmayacak şekilde insânların sevgisini kazanmak için ne yapmalıyım? dedi. Allahü Teâlâ:**

---

(511) Ahmed, Berâ b. Azib'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Ayrıca Harâiti «Mekârim-i Ahlâk» da İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

«— İnsânlarla, kendi kaabiliyetlerine göre geçin ve anlaş. Bizim aramızda da ihsândan ayrılma. (Diğer rivâyette) dünyâ adamları ile dünyâ ahlâkı ile anlaş; âhiret adamları ile de âhiret ahlâkı ile anlaş» buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadis'inde:

إن أحبكم إلى الله الذين يألفون ويؤلفون وإن أبغضكم إلى الله المشاؤن بالنميمة المفرقون بين الإخوان

«Allah katında en sevimli olanınız, ülfet edip, kendisiyle ülfet olunandır. Allah katında en sevimsizinız de koğuculukla gezip, dostları birbirinden ayıranınızdır» (512) buyurmuştur.

Diğer hadis'de:

إن لله ملكا نصفه من النار ونصفه من الثلج يقول اللهم كما ألفت بين الثلج والنار كذلك ألف بين قلوب عبادك الصالحين

«Allahü Teâlâ, yarısı kardan ve yarısı ateşten olan bir melek yaratmıştır. Bu melek duâsında: "Allah'ım, kar ile ateşi birleştirdiğin gibi, sâlih kullarının kalblerini de birleştir." diye duâ eder» (513) buyurulmuştur. Diğer bir hadis'de de:

ما أحدث عبد أخا في الله إلا أحدث الله له درجة في الجنة

«Her kim Allah için bir dost edinirse Allahü Teâlâ onun için Cennet'te yeni bir derece yaratır» (514) buyurulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(512) Taberânî «Evsat» ve «Sağîr»inde Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(513) Ebû'ş - Şeyh İbn Hibbân «Kitâbü'l - Azame» de Muâz b. Cebel (R.A.) ve İrbâz b. Sâriye'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(514) İbn Ebi'd - Dünyâ «Kitâbü'l - İhvân» da Enes (R.A.) hadisinden rivâyet etti. Hadis yukarda geçmiştir.

اَلْمُتَحَابُّونَ فِي اللّٰهِ عَلٰى عَمُودٍ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ فِي رَأْسِ الْعَمُودِ سَبْعُونَ أَلْفَ غُرْفَةٍ يُشْرِفُونَ عَلٰى أَهْلِ الْجَنَّةِ يُضِيءُ حُسْنُهُمْ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيءُ الشَّمْسُ لِأَهْلِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ: انْطَلِقُوا بِنَا نَنْظُرْ إِلَى الْمُتَحَابِّينَ فِي اللّٰهِ فَيُضِيءُ حُسْنُهُمْ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ كَأَنَّمَا الشَّمْسُ عَلَيْهِمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٍ مَكْتُوبٌ عَلٰى جِبَاهِهِمْ: الْمُتَحَابُّونَ فِي اللّٰهِ

«Allah için birbirini sevenler, üstünde yetmişbin çardak bulunan kırmızı yâkuttan yapılmış bir sütûn üzerinde durur ve oradan Cennet ehline bakarlar. Dünyâ halkını güneş ziyalandırdığı gibi, onların nuru da Cennet halkına parlar ve onları ziyalandırır. Cennet halkı "Gelin de şu Allah için sevişenleri görelim" derler. Onlar da üzerlerinde ince yeşil atlastan altun sırmalı elbiseler, alınlarında "Allah için sevişenler" ibâresi yazılı olduğu hâlde, güneş gibi Cennet halkına parlarlar» (515) buyurmuştur.

Büyüklerin bu husûstaki sözleri:

Hz. Ali (R.A.): «Dost edinin, onlar sizin için dünyâ ve âhiret sermâyesidir. Cehennem ehlinin:

فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ۝ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ۝

«Bizim için şefâat edicilerden kimse olmadığı gibi, samimi bir dost da yoktur» (26 - Şu'arâ: 100, 101) diyeceklerini duymadınız mı?» buyurmuştur.

Abdullah b. Ömer (R.A.): «Ömrüm boyunca oruç tutsam, hiç uyumadan geceyi ibâdetle geçirsem, malımı parça parça Allah yolunda infâk etsem ve bu hâl üzere ölsem, fakat gönlümde Allah'a itâat edenlere karşı bir sevgi, isyân edenlere karşı da bir nefret duygusu olmasa, bütün bu yaptıklarımdan bir fayda göremem» demiştir.

Meşhûr Bağdat vâizi İbn Semmâk, ölümü ânında şöyle demiştir: «Allah'ım, Sen bilirsin, ben Sana karşı kusûr işledimse de, itâat eden-

---

(515) Hakîm-i Tirmizî «Nevâdir» de İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

leri candan severim.. Benim bu sevgimi, Sana kulluk ve yakınlık olarak kabûl eyle».

Hasan-ı Basri de tamâmen bunun zıddına olarak: «Ey âdem oğlu, "Kişi sevdiği iledir" hadisi seni aldatmasın. İyiliklerin amelini işlemedikçe, iyilerden olamazsın. Zirâ Yahûdi ve Hıristiyanlar kendilerince, Peygamberlerini sever, fakat onlar ile değillerdir». İşte bu, berâberlik olmadan kuru bir sevginin fayda vermiyeceğini açıkça ifâde etmektedir.

Fudayl: «Evet, Firdevs Cennet'inde Peygamber ve sıddıklarla bir arada bulunmağı istiyorsun ama, buna karşılık, hangi ameli işledin? Hangi şehevî arzuyu kırdın, hangi hiddetini yendin, sana gelmeyen hangi akrabana gittin, kardeşinin hangi kusûrunu bağışladın, Allah için hangi yakınından uzaklaştın ve hangi uzağına yaklaştın?» demiştir.

Rivâyete göre, Allahü Teâlâ Hz. Musâ'ya:

— **Ya Mûsâ, Benim için bir amel işledin mi?** diye sordu. Mûsâ aleyhisselâm;

— **Ya Rab,** Senin rızân için namâz kıldım, oruç tuttum, sadaka ve zekât verdim, dedi. Allahü Teâlâ:

— **Bütün ibâdetler senin içindir. Namâz kıldın, sana burhandır; oruç tuttun, sana Cehennem'den siper ve kalkandır; sadaka gölge, zekât ise nûrdur. Bunlar hepsi sana, Benim için ne yaptın?** buyurur. Hz. Mûsâ:

— Allah'ım, o hâlde Senin rızân için olacak bir amele beni irşâd eyle, dedi. Allahü Teâlâ:

— **Ya Mûsâ. Benim için dost ve yine Benim için düşman edindin mi?** buyurdu. Musâ aleyhisselâm, en faziletli amelin, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek olduğunu anladı.

İbn Mes'ûd (R.A.): «Kişi, Kâ'bede rükün ile makaam arasında yetmiş sene ibâdet etse de, yine sevdikleri ile haşrolacaktır» demiştir. Hasan-ı Basri: «Fâsıktan uzaklaşmak, Allah'a yaklaşmaktır» demiştir. Adamın biri, Muhammed b. Vâsi'a:

— Seni Allah için seviyorum, dedi. Muhammed:

— Sen beni, ne için seviyorsan, ben de seni onun için seviyorum. dedikten sonra yönünü dönerek:

«— Allah'ım, Sen beni sevmediğin hâlde, Senin rızân için sevilmekten sana sığınırım» diye duâ etti. Adamın biri Dâvud-ı Tâi-

nin (516) huzûruna girdi. Dâvud-i Tâî ne istediğini kendisinden sordu. Adamcağız: «Ziyâretine geldim» deyince, Tâî: «Sen, bu ziyâretinle bir hayır işledin, me'cûrsun; fakat bana gelince, «Sen kim idin de ziyâret edildin?» denirse, ben ne cevâb vereyim?. Zâhidlerden misin? denirse, değilim; âbidlerden misin? denirse, değilim; sâlihlerden misin? denirse, yine değilim. Benim hâlim o zaman nice olur?» diye kendisini tevbîh etmeğe başladı ve şöyle dedi: «Gençliğinde fâsık idin. İhtiyârlayınca mürâî oldun, mürâîlik ise fasıklıktan iyi bir şey değildir».

Hz. Ömer (R.A.): «Sizden birinize kardeşliğinden bir sevgi ve saygı geldiği zamân, onu tutsun; çünkü isâbet pek azdır» dedi.

Mücâhid (517): «Allah için sevişenler bir araya gelip gülleryüz ve tatlı sözle buluştukları zamân, — güz yaprakları gibi — günâhları dökülür» demiştir. Fudayl: «Kişinin, dostunun yüzüne şefkat ve merhametle bakması ibâdettir» dedi.

ALLAH İÇİN OLAN KARDEŞLİĞİN MÂNÂSI VE DÜNYALIK İÇİN OLAN KARDEŞLİKTEN AYRILMASI

Bilmiş ol ki, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek gizli ve kapalı bir şeydir. Şu anlatacaklarımızla, bunun yüzünden perdeyi yırtarak, açığa çıkarılmasına çalışacağız. Anlatacağımız da şudur:

Sohbet ve arkadaşlık, bâzan tesâdüfî olur. Komşuluk, mektep ve medrese arkadaşlığı, sokakta ve hükûmet kapılarında tanışmak ve berâber yolculuk etmek gibi ki, bunlar ihtiyârî ve içten gelen bir istekle değil, tesâdüfün mahsûlüdür. Bâzan da kendi arzû ve irâdesi ile olur ki, bizim üzerinde durmak istediğimiz, bu sohbettir. Zîrâ, dînde kardeşlik, bu ikinci kısımda olur. Çünkü mükâfat, kişinin kendi istek ve arzûsu ile yaptığı şeylerdedir. Tergîb ve teşvîk de bunlaradır. Sohbet; yaklaşmak, buluşmak ve bir arada oturup kalkmaktan ibârettir. Bunlar da ancak sevgi sâyesinde olur. Çünkü insân, sevmediği kimseye yaklaşamaz ve onunla ünsiyet peydâ edemez. Sevdiğini ya bizâtihi sever, yâni onunla başka bir sevdiğine ulaşmak için değil de, kendisi için sever, veyâ onu sevmesi, onun vâsıtasıyle başka bir sevgilisine ulaşmak için olur. Bu ikinci kısım, yâni gâyesi ya dünyâlığa ulaşmak, ve-

(516) Künyesi, Ebû Süleyman'dır. Kûfelidir. Sika'dan bir zâttır. Fakihtir. Zâhiddir. Nesei, kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Hicrî 165 yılında vefât etmiştir.

(517) Mücâhid b. Cübeyr. Mekkeli olup, Tabiînin sika'larındandır. Tefsîr ve diğer ilimlerde imâmdır. Birçokları kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. 83 yaşında iken, Hicrî 100 yılında ölmüştür. Allah rahmet eylesin.

yâ âhiret saâdetine nâil olmak, yâhut bütün bunların üstünde Allah ile alâkalı bir sevgi olur ki; bunların tamâmı dört kısımdır.

BİRİNCİ KISIM: Bir insânı zâti bakımdan sevmektir. Bu kabil sevgi mümkündür. Güzel kabûl ettiğin bir tarafı olur, ondan zevk alırsın ve onu görmekten hoşlanırsın. Güzelliği anlayan herkes için güzellik tatlıdır. Zevk, her hangi bir şeyi güzel bilmeğe bağlıdır. Güzellik de iki tabî'at arasında müvâfakat, mülâyemet ve münasebete bağlıdır. Sonra güzel kabûl edilen şey; ya yaradılışı ve endâmı itibâriyledir yâhut sîreti, ahlâkı ve güzel işleri itibâriyledir ki, bu, bâtıni güzelliktir. Akıl ve ahlâk sâhibi gibi, güzel işler güzel ahlâka tâbi olduğu gibi, ilmin çokluğu da aklın kemâline tâbidir. Tab-ı selim ve akl-ı müstekim sâhiblerine göre, bunların hepsi güzeldir. Güzel olan her şey sevimli ve tatlıdır. Bütün bunlar, sevginin sebebleri olmakla berâber, gönülleri birbirine bağlayan daha ince ve daha kapalı noktalar vardır.

Bâzan iki kişi arasında sûret ve ahlâkta güzellik olmadığı hâlde, ülfet ve ünsiyeti gerektiren bâtıni bir münâsebet sebebiyle en kuvvetli samimiyyet râbıtası da kurulabilir. Çünkü bir şey'e benzeyen tab'an ona meyleder. Bâtıni benzerliklerinin hem gizli, hem de beşer idrâkinin kavrayamıyacağı ince tarafları vardır.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bu cihete şu mübârek sözleri ile işâret buyurmuştur:

الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ

«Rûhlar, bölüklere ayrılan askerler gibidir. (Ruhlar âleminde) birbirleriyle tanışmış olanlar, dünyâda da yek diğerleriyle uyuşurlar; tanışmayanlar da anlaşamaz, sevişemezler» (518). Birbirini inkâr ve ihtilâf ayrılığın neticesi; anlaşmak ise, münâsebetin neticesidir. Resûl-i Ekrem, bunu «Teâruf» kelimesi ile ifâde buyurmuştur. Diğer bâzı rivâyetlerde bu hadis şöyledir:

الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ تَلْتَقِي فَتَتَشَامُّ فِي الْهَوَاءِ

«Rûhlar, bölüklere ayrılan askerler gibidir. Havada karşılaşır ve koklaşmak sûretiyle anlaşırlar» (519). Bâzı âlimler, bu hadis'i kinâye

(518) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.); Buhârî de Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(519) Taberânî «Evsât»ında Hz. Ali'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

yolu ile şöyle açıklarlar: «Allahü Teâlâ rûhları yarattı ve onları dağıttı. Bunlar, Arş'ın etrâfında dolaştılar. Orada hangileri birbirleriyle birleşip anlaştı ise, dünyâda da karşılaştıklarında birbirleriyle seviştiler». Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ لَتَلْتَقِيَانِ عَلَى مَسِيرَةِ يَوْمٍ وَمَا رَأَى أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ قَطُّ

«İki mü'minin rûhları bir günlük yolda buluşur, halbuki bu âne kadar sâhiblerini görmemişlerdir» (520) buyurmuştur. Rivâyete göre, Mekke'de, sözleri ile kadınları güldüren bir kadın vardı. Aynı şekilde bir kadın da Medine'de bulunuyordu. Mekke'deki kadın Medine'ye geldi, Hz. Âişe'ye (R.A.) uğradı ve konuşmaları ile Hz. Âişe'yi de güldürdü. Hz. Âişe (R.A.), nerede misâfir olduğunu sordu. Kadın da, kendi gibi güldürücü olan kadında misâfir kaldığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Âişe: «Resûl-i Ekrem, doğru buyurdu. Çünkü o, "Ruhlar buluşur" meâlindeki hadîs-i okuyarak, böyle buyurdu» dedi.

Burada hak olan şudur ki, müşâhede ve tecrübenin de şehâdetine göre, münâsebet olunca, ülfet olur. Zâhir ve bâtında, tabî'at ve ahlâkda münâsebetin bulunması da görülen bir gerçektir. Fakat, münâsebeti icâb ettiren sebebleri anlamak, beşerin vüs'atinde değildir. Bu husûsta müneccimlerin hezeyân ve gerçek dışı sözleri şöyledir: «Tali'leri bir olanlar arasında münâsebet, ayrı olanlar arasından münâferet husûle gelir». Bu söz, Allahü Teâlâ'nın yer ve gökleri yaratmasında cereyân eden hükme uygun bir şekilde doğru bile olsa, asıl münâsebetteki müşkilâttan daha büyük müşkilâtlar, burada da ortaya çıkar. Bunun için, esrârı, beşere çözülmeyen bu gibi şeyler ile uğraşmağa hiç de lüzûm yoktur. Bize ilimden az miktar verilmiştir. Bunu kabûlde, tecrübe ve müşâhedelerimiz kâfidir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

لَوْ أَنَّ مُؤْمِنًا دَخَلَ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ مِائَةُ مُنَافِقٍ وَمُؤْمِنٌ وَاحِدٌ لَجَاءَ حَتَّى يَجْلِسَ إِلَيْهِ، وَلَوْ أَنَّ مُنَافِقًا دَخَلَ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ مِائَةُ مُؤْمِنٍ وَمُنَافِقٌ وَاحِدٌ لَجَاءَ حَتَّى يَجْلِسَ إِلَيْهِ

(520) Ahmed, Abdullah b. Ömer'den (R.A.) rivâyet etti.

«Bir mecliste yüz münâfık ve bir mü'min bulunsa, o meclise sonradan gelen mü'min, mü'minin yanına; bir mecliste yüz mü'min ve bir münâfık bulunsa, oraya gelen münâfık, münâfık'ın yanına oturur» (521) buyurmuştur. Bu, bilmeyerek de olsa, iki benzerler arasında bir câzibenin bulunmasına delildir. Mâlik b. Dinar: «On kişi arasında iki kişi anlaşırsa, bunlarda birbirinin vasıflarından vardır. Bu husûsta insânlar, kuşlara benzerler. Havada uçan kuşlar, aralarında münâsebet bulunmayan (yâni bir cinsden olmayan) diğer kuşlarla buluşup anlaşamadıkları gibi, insânlar da aralarında münâsebet olmayan ferdlerle buluşup anlaşamazlar» demiştir. Mâlik b. Dinar, bir gün karga ile bir güvercinin bir arada uçtuğunu görünce hayret ederek: «Allah Allah, bunların arasında hiç bir münâsebet yok. Böyle iken nasıl oluyor da bir arada uçabiliyorlar!» diye taaccüb etti. Biraz sonra, ikisinin de topal olduğunu öğrenince, hayreti zâil oldu ve: «İşte bunlar, münâsebeti bu yönden tesis ettiler» dedi. Hakimlerden birisi: «Her kuş, kendi cinsi ile uçtuğu gibi, her insân da kendi şekli ile ünsiyet eder. Vasıflarında benzerlik olmadığı hâlde, bir zamân arkadaşlık edenler, mutlaka neticede ayrılırlar. Bu, gizli bir mânâdır. Şâirler, bunu sezdi ve hattâ onlardan biri:

«Niçin ayrıldınız diye benden sordu. Ben de insâfla kendisine dedim ki:

Şekli şeklime uymuyor, bunun için ayrıldık. Zirâ insânlar, şekilleri ile ülfet ederler».

Şu açıklamadan anlaşıldı ki: İnsânlar şimdi veyâ gelecekte bir fayda beklemeden de sırf cinsiyet ve bâtıni tabi'attaki münâsebet ve gizli ahlâk sâyesinde birbirlerini sevebilirler. Güzellik sebebiyle sevmek de bu kısma girer. Çünkü bundan mutlaka kazâ-i şehvet matlûb değildir. Bizâtihi güzel sûret, insânın hoşuna gider ve şehvet de olmasa ondan zevk alır. Hattâ meyvelere, çiçeklere, aydınlığa, yeşilliğe ve akar sulara bakmakta da zevk vardır. Halbuki bunlarda şehvet, bahis mevzûu değildir. Bu sevginin, Allah sevgisi ile alâkası yoktur. Bu, tabiî bir sevgidir. Hattâ Allah'a imânı olmayanda da bu sevgi vardır. Ancak kötü maksada dayanırsa, o zamân mezmûm olur. Meselâ, teskîn-i şehvet için kendisine harâm olan güzel sûreti sevmek gibi. Şâyet, böyle kötü bir maksada dayanmıyorsa ne sevâb, ne de günâhtır; ancak mübâh sayılır. Çünkü sevgi, makbûl, mezmûm ve mübâh olarak üç kısma ayrılır.

İKİNCİ KISIM: Sevdiğini bizâtihi değil, onun vâsıtasiyle gâyesine ulaşmak için sevmektir. Şübhesiz, sevgiliye ulaştıran vâsıta da se-

(521) Beyhâkî «Şuabü'l - İmân»da İbn Mes'ûd'dan (R.A.); Sâhib-i Firdevs, Muâz b. Cebel'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

vilir. Gerçekte mahbûb olan, başkası için sevilen değil, o, başkasıdır. Fakat sevdiğine ileten yol da sevilir. Altun ve gümüşü sevmek bu kabildendir, yoksa bunların zâtından değildir. Çünkü bunlar, ne yenilir ne de giyilirler. Fakat bütün sevimli şeyler bunlarla te'min edilir. İşte, insânlardan bâzıları da altun ve gümüş gibi, maksada vesile oldukları için sevilirler. Onlar sâyesinde mevki, mansıb, mal ve ilim te'min edilir. Malından ve mevkiinden faydalandığı için, bâzılarının sultânı sevmesi gibi, sultânların hasekilerini de severler. Çünkü onlar onu sultâna takdîm eder, sultânın nezdinde över ve sultânın kalbine yerleştirirler. Vâsıta olarak sevdiğini, sırf dünyâlık te'mini maksadı ile seviyorsa, bu sevgi, Allah için olan sevgilerden değildir. Şâyet sırf dünyâlık için değil de âhiret ile de alâkalı olur fakat, seven, yalnız dünyâlık cihetinden seviyorsa, — talebenin hocasını sevmesi gibi — bu da Allah için olan sevgi dışındadır. Çünkü talebenin hocasını sevmesi, ilim öğrenmesi içindir. Aslında talebenin sevdiği ilim olmuş olur. İlim öğrenmekten maksadı Allah'a yakınlık olmayıp, dünyâda mevki sâhibi olmak ve halkın yanında itibar bulmak ise, bu adamın sevdiği bunlardır. İlim, bunlara, hoca da ilme vesîle olmuş olur ki, bunların hiç birine Allah için sevgi denemez. Çünkü bu gibi sevgiler, Allah'a inanmayanda da bulunur.

Sevginin bu kısmı da mübâh ve mezmûm olarak ikiye ayrılır. Şâyet bu sevgi, emsâllerine galebe çalmak, yetim malı yemek maiyetine zulüm ve benzeri kötü niyetler taşıyorsa mezmûmdur. Eğer, mübâh olan ni'metlere ulaşmak maksadını taşıyorsa mübâhtır. Vesîle, maksada tâbi olduğu için, maksadın hükmünü alır.

ÜÇÜNCÜ KISIM: Sevdiğini zâti için değil, başka bir maksadla sevmektir. Eğer bu maksad, dünyâlık olmayıp âhiret için olursa ki, bunun gizli ve kapalı tarafı yoktur, apaçık meydândadır. İlim öğrenmek ve güzel amel yapmak maksadı ile hocasını ve şeyhini sevmesi gibi... Şüphesiz, ilim ile amelden maksadı, dünyâlık değil, âhirette necâta ulaşmaktır. İşte bu, Allah için olan sevgidir. Kendisinden ilim öğrendiği ve kendisi de bu sâyede muallimler rütbesine yükseldiği, melekût âleminde saygı ile anıldığı için, talebesini seven hoca da, Allah için sevenler meyânındadır. Zîrâ İsâ aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: «Öğrenip, öğrendiği ile amel ettikten sonra, başkalarına da öğreten kimsenin adı, melekût âleminde saygı ile anılır». Şüphesiz öğretmek, öğrenci ile olur. Bu mertebeye yükselmek için talebe bir merdivendir; hoca talebesini bu bakımdan sever. Çünkü hocanın melekût âleminde saygı ile anılmasına sebeb olan, talebenin, göğsünü onun tohumuna tarla olarak hazırlamasıdır. İşte bu, Allah için olan sevgidir. Hattâ malını Allah için tasadduk etmek, yine Allah için misâfirlerine nefis

ve leziz yemekler yedirebilmek bakımından, iyi yemek pişiren aşçıyı sevmek; bütün bunlar, Allah için sevgidir. Sadakasını hak sâhiblerine ulaştırmak için vâsıta olanı sevmek de, yine Allah için bir sevgidir.

Daha da ileri giderek deriz ki: Çamaşırını yıkayıp yemeğini pişirmek ve evini temizlemek gibi, şahsî hizmetinde kullandığı bir kimseyi — bu hizmetleri ile kendisinin huzûr içinde ibâdetle meşgûl olmasını temin ettiği için — sevmesi, yine Allah için bir sevgidir. Hattâ huzûr içinde ilim, amel ve ibâdetiyle meşgul olabilmek maksadı ile, kendisinin yiyecek, giyecek, mesken gibi bütün maddî ihtiyaçlarını te'min eden kimseyi sevmesi de, yine Allah için bir sevgidir. Eskilerden bir çoklarının (huzûr içinde ibâdet edebilmeleri için) bütün ihtiyâçlarını bâzı servet sâhibleri üzerlerine almışlardı. Bu maksadla, yardım edenler de yardım olunanlar da Allah için sevişenlerdir.

Bundan da daha ileri giderek deriz ki: Şeytân'ın vesvesesinden korunmak, dîn ve diyânetini muhâfaza etmek, kendisine duâ edecek hayırlı bir evlâd yetiştirmek için sâliha bir kadın ile evlenen ve bu maksadla âilesini seven kimsenin bu sevgisi, yine Allah için sevgidir. Bu sebepten âilesinin nafakasını te'min edenlere büyük mükâfatlar va'd edildiğine dâir haberler vârid olmuştur.

Hattâ şöyle de deriz: Allah için, Allah rızâsı için ve âhirette O'na kavuşmak için sevmekle şöhret bulan, yâni bütün sevgisi Allah için olan bir kimse — başka birisini de sevse — yine bu sevginin Allah için olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu adamın, kendi nazarında mahbûb bir şeyi sevmesine imkân yoktur, o da Allah rızâsıdır.

Bir gönülde hem dünyâ, hem de Allah sevgisinin toplanabileceğini de söyleriz. Bunların ikisi de bir adamda bulunabilir. Yâni bir adam vâsıtasiyle bunların ikisi de elde edilebilir, bu iki maksadla bu adamı sevmek, yine Allah için sevmektir. Talebeye din ilmini öğretirken maddî ihtiyâçlarını te'min eden hoca gibi... Şimdi dünyâlıkda istirâhatini, âhirette de saâdetini te'min ettiği için, her iki yönden hocasını sevmek, Allah için sevgidir.

Bir sevginin, Allah için olabilmesi, ona dünyevî hiç bir şeyin karışmaması şartıyladır, denemez. Zîrâ Peygamberlerin bize öğrettikleri duâlarda, dünyâ ile âhiret bir araya toplanmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً

«Rabb'ımız, bize dünyâda da hasene ver, âhirette de hasene ver» (2 - Bakara: 201) buyurulmaktadır.

İsâ aleyhisselâm da duâsında: «Allah'ım, benim hakkımda düşmânımı güldürüp sevindirme, dostumu da mahcûb etme, dinimde bana musibet verme, meşgalemin çoğunu dünyâlık yapma», dedi. Düşmânların sevinmesinin def'i dünyâ hazlarındandır, demedi. «Meşgalemin çoğu dünyâlık olmasın» dedi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) duâsında:

اللّهُمَّ إنِّي أسْألُكَ رَحْمَةً أنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ

«Allah'ım dünyâ ve âhiretin şerefine ulaştıracak rahmetini isterim» (522) buyurmuştur. Diğer bir duâsında:

اَللّهُمَّ عَافِنِي مِنْ بَلاءِ الدُّنْيَا وَبَلاءِ الآخِرَةِ

Allah'ım, dünyânın mihnet ve meşakkatinden, âhiretin azâbından beni koru» (523) buyurmuştur.

Hulâsa: Âhiret saâdetini sevmek, Allah sevgisine münâfi olmadığına göre, dünyâda sıhhat, selâmet, huzûr ve âfiyette olmağı istemek, elbette Allah sevgisine aykırı değildir. Çünkü dünyâ ile âhiret ayrı ayrı iki hâlden ibâret olup biri diğerinden daha yakındır. İnsân oğlu, yarının huzûr ve refâhını isteyebilirken, bugünün saâdetini istemesinde neden mahzûr olsun? Yarının huzûrunu istiyor; çünkü yakında, yarını kendisi için hâli olacak, halbuki bugünü şu ânda içinde bulunduğu hâl-i hâzırdır. Elbette bugünün huzûrunu da sever. Şu kadar var ki, peşin isteklerin bâzıları âhiret faydalarına aykırı düşer ve âhiret sevâbına mâni olur. Onlar, Peygamberlerin, velilerin kaçındıkları ve kaçınılması ile emrettikleri şeylerdir. Diğer bâzıları da âhiret faydalarına mâni değildir. Onlar da Peygamberler ve velilerin yapmasından çekinmedikleri; evlenmek, helâlinden yiyip içmek, giyip kuşanmak ve benzeri şeylerdir. Âhiret menfaatine aykırı düşen şeyleri, insân oğlu tabiatiyle değil, aklı ile kerih görmeli ve kabûl etmemelidir. Yâni mi'desi almıyor, canı çekmiyor diye değil, kötü neticelerini düşünerek — tatlı olduğu hâlde — onlardan uzak kalmaktadır. Meselâ, sultânın hazırladığı nefis yemekleri insânın mi'desi çeker ve canı arzû eder; fakat bu yemeklerden yediği takdirde elinin kesileceğini veya boynunun vurulacağını bilen bir kimse — ne kadar nefis olursa ol-

(522) Tirmizi, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Hadis, Duâ Kitâbında bütün tafsilâtı ile geçmiştir. Bakınız 1. cilde.
(523) Ahmed, Bişr b. Ebi Ertâ'dan ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

sun — bu yemeklere yaklaşabilir mi? İşte, âhiretine zarâr verecek şeylere de, bunun gibi yaklaşmamalıdır.

Bundan maksad, hocasını, hem kendisine baktığı, hem de okuttuğu için, severse; hoca da talebesini, hem kendisinden okuduğu, hem de bâzı hizmetinde bulunduğu için, severse ki, bunların bir tarafı dünyâ ile, diğer tarafı âhiretle alâkalıdır. Bu sevgi, yine Allah için sevgidir. Ancak bunun da bir şartı vardır. O da, şâyet hocası nafakasını te'min etmekle berâber, okutmaktan vaz geçer veyâ talebe hocasına hizmet etmekle okumaktan sarf-ı nazar ederse, taraflardan sevgi azalmış olur. İşte, ikinci hâlde sevgi ne nisbette azalırsa, o azalan miktar, Allah için sevgi idi. Ve o nisbette de sevâb kazanır. Bir insânda bir çok faydaların toplanmış olması sebebiyle sevginin ona karşı daha da artmasında bir mahzûr yoktur. Bunların bâzısı düşerse, sevgi azalabilir; daha da artarsa sevgi de çoğalmış olabilir. Meselâ, insânın aynı ağırlıktaki altun ile gümüşü sevmesi bir değildir. Çünkü aynı ağırlıktaki altun, gümüşten daha çok kıymetlidir. İşte faydaların çoğalması ile sevgi de çoğalır. Bunun gibi dini ve dünyevi garazların da bir arada toplanmasında bir mahzûr yoktur. Bu da Allah için sevgidir. Bunun târifi şöyle yapılır: Allah'a ve âhirete inanmayanlarda, varlığı düşünülemiyen her hangi bir sevgi, Allah için sevgidir. Yine bunun gibi, imânı olmayanlarda düşünülemiyen sevginin çoğalması da yine Allah içindir. Bu sevgi her ne kadar câzib ise de, pek az bulunan kıymetli bir varlıktır. Ebû Muhammed Cüreyri (524) şöyle anlatıyor: «Hicrî birinci asırdan sonra insânlar dînde alış-veriş etti ve dîni zayıflattılar. Üçüncü asırdan sonra da mürüvvet ile uğraşdı ve onu da zayıflattılar. Geride ancak rağbet ve rehbet [korkmak ve heves etmek] kaldı».

DÖRDÜNCÜ KISIM: Allah için ve Allah rızâsı için sevmektir. Burada ilim öğrenmek ve amel etmek gibi bir şey olmamakla berâber, zâtından başka nâil olacağı bir maksadı da yoktur. Sevginin en üstün derecesi budur. Çok ince, derin, kapalı olan bu kabil sevgi de mümkündür. Mahabbetin galebe çalmasının bir eseri de sevginin, sevgili ile alâkalı her şey'e geçmesidir. Zirâ bir insânı ifrât derecede seven kimse, onu seveni de onun sevdiğini de sever. Hattâ hizmetçisini ve onu medhedeni ve sevgilisinin rızâsını almak isteyen herkesi de sever. Hattâ Bakıyye b. el-Velîd (525): «Mü'min sevdiği mü'minin köpeğini de

(524) Cüreyr, Bekr b. Vâil kabilesidir. Bu da bu kabileye mensûbdur. Cüneyd'in güzide adamlarındandır. Sehl b. Abdullah'ın sohbetinde bulunmuştur. Cüneyd'den sonra onun postuna oturmuştur. Büyük bir zâttır. Hicrî 311'de ölmüştür.

(525) Haysem kabilesine mensûb, hadis âlimlerinin ileri gelenlerindendir. Buhârî ile Müslim, kendisinden rivâyet etmişlerdir.

sever» demiştir. Ve bu tamâmen dediği gibidir. Âşıklarda yapılan tecrübeler ve şâirlerin şiirleri hep buna delildir. Bunun için bir hâtıra olmak üzere, sevgilisinin elbisesini korur ve gizler. Hattâ evini, mahallesini ve komşularını bile sever. Nitekim Mecnûn b. Âmir (adı Kays'dir):

«Leylâ'nın bulunduğu memleketleri dolaşır,
Oraların taşını toprağını öperim.
Aslında, gönlümü yakan o memleketler değil,
Oralarda oturan Leylâ'nın sevgisidir» demiştir.

Görülüyor ki sevgi, yalnız sevgilide kalmayıp, muhitine de sirâyet ettiğine, tecrübeler delâlet etmektedir. Fakat bu, ifrât derecedeki sevginin husûsiyetidir. Muhitine de sirâyet edebilmek için, yalnız sevginin bulunması değil, sevginin ifrât dereceye varması lâzımdır. Sevginin etrâfa sirâyeti, ifrâtı nisbetindedir. Allah sevgisi de böyledir. Kuvvetleşip kalbi kapladığı ve artık onu gizlemekten çıkıp aldırış etmiyeceği bir hâle geldiği zamân bu sevgi, Allah'tan başka bütün varlıklara da sirâyet eder. Çünkü bütün mevcûdât O'nun kudretinin eseridir.

Bir kimseyi seven; onun san'atını, yazısını ve bütün işlerini sever. Bunun için Resûl-i Ekrem'e meyvelerin turfandası takdîm edildiği zamân, onu sever, yüzüne gözüne sürer ve: **«Rabbımın yeni bir yaratığıdır»** derdi.

Allah sevgisi, bâzan va'd ettiği mükâfatlara ve âhirette vereceği ni'metlere karşı ve bâzan da hayâtta verdiği ni'metlere mukaabil olduğu gibi, bâzan da bütün bunlardan sarf-ı nazarla, yalnız zâtî bakımından olur. İşte, muhabbet çeşitlerinin en ince ve en mühimi de bu sevgidir. İnşâallah, Rub-ı Münciyât'ın Mahabbet kitâbında buna dâir tafsilât gelecektir. Ne şekilde olursa olsun, Allah sevgisi kuvvetlendiği zamân, Allah ile münâsebeti olan en küçük şey'e dahi geçer. Hattâ sıkıntı, acı, elem ve kederini de sever. Fakat aşırı derecedeki sevgi, acı duygusunu zayıflatır, dosttan gelen elemi duymaz olur. Sevgilinin vurduğu tokatın ve aç adama vurulan ekmeğin acısını duydukları gibi... Çünkü aşırı derecedeki sevgi, acıyı duyurmayacak bir sevinç meydana getirir. Allah sevgisi bâzı kimselerde o dereceye yükselmiştir ki, onlar: biz belâ ile ni'meti birbirinden ayıramayız. Çünkü hepsi Allah'tandır. Biz, ancak O'nun rızâsı ile sevliniriz, derler. Hattâ bâzıları: Biz, mâsiyet sebebiyle Allah'ın mağfiretini istemeyiz, derler.

Semnûn şöyle diyor:

«Sen'den başkasından hazzım yok, nasıl istersen beni dene».

Mahabbet kitâbında buna dâir tahkikat gelecektir.

Maksad şudur: Allah sevgisi kuvvet bulduğu zamân, ilim ve amel bakımından Allah'a hakkıyle kulluk eden herkese karşı sevgi uyandırır. Şeriat âdâbiyle edeblenmek ve güzel ahlâk gibi, Allahü Teâlâ'nın râzı olacağı bir sıfata sâhib olan kimseyi de sevindirir. Allah'ı, âhireti seven bir kimseye, birisi âlim ve âbid, diğeri câhil ve fâsık olan iki adamdan bahsedildiği zamân, âlim ve âbid olanına karşı içinden bir sevgi uyanır. Bu sevgi îmânın ve Allah'a karşı olan sevginin zayıflığı ve kuvveti nisbetinde zayıflar ve kuvvetleşir. İyi insâna karşı olan bu temâyül — o insân uzaklarda da olsa, dünyâ ve âhirette kendisine hiç bir kârı olmayacağını da bilse — aynı şekilde duyulur. İşte bu meyil, Allah için ve Allah rızâsı için, hiç bir fayda düşünmeden hâsıl olan bir sevgidir. Çünkü bu mü'minin, o âlim ve âbidi sevmesi, Allahü Teâlâ onu sevdiği ve hareketinin Allah rızâsına uyduğu ve Allahü Teâlâ'yı sevdiği ve Allah'a ibâdetle meşgûl olduğu içindir. Şu kadar var ki o sevgi zayıfladığı zamân, eseri görülmez; eseri görülmeyen sevgiden de hayır ve mükâfat beklenmez. Bu sevgi kuvvetlendiği zamân, dostluk kurmağa, yardımlaşmağa, mal, can ve dil ile sevgisini müdâfaaya doğru gider. Allah sevgisindeki kuvvet ve za'fiyetleri nisbetinde, insânlar birbirinden ayrılır.

Eğer sevgi, hâlde veyâ gelecekde mutlaka sevgiliden beklenen bir fayda karşılığında olsaydı, o zamân, Allah'ın rahmetine ulaşan âlimler, âbidler, Tabiîn ve Ashâb ve hattâ gelmiş geçmiş Peygamberleri sevmek gibi bir şey düşünülmemesi lâzım gelirdi. Halbuki her dindâr müslümânın gönlünde onların sevgisi bâkîdir.

Bu sevgi, aleyhlerinde konuşulduğu zamân, konuşanlara kızmak, iyilikleri anlatılıp övülmek sûretiyle; lehlerinde konuşulduğu zamân sevinmek sûretiyle hemen kendini gösterir. Bütün bunlar, Allah için sevmektir. Çünkü bunlar, Allah'ın has kullarıdır. Bir sültanı veyâ güzel bir insânı seven kimse, sevdiğinin adamlarını ve hattâ sevdiğini sevenleri de sever. Ancak sevgi, nefsin arzûları ile denenir. Yâni sevgilisi için arzûlarından vaz geçip geçmediği aranır. Bâzan sevgi o kadar ileri gider ki, sevgilisi için kendisinin bütün istek ve arzûlarını fedâ eder. Şu şiiri söyleyen, bunu ifâde etmek istemiştir:

«Ben vuslat istiyorum; o, ayrılık,
Ben arzûlarımı onun isteklerine fedâ ediyorum».

Yine: **«Bizi çekemeyenlerin söyledikleri hoşunuza gidiyorsa, sizi memnûn eden elem, bizim için hastalık sayılmaz»** denmiştir.

Sevginin ifrât derecesi böyle olduğu gibi, bâzan da sevgili uğrunda bütün isteklerini değil, arzûlarının bir kısmını fedâ eder. Servetinin üçde birini, yarısı veyâ onda birini sevgilisine bahşetmek gibi... Malından ayırdığı miktâr, sevginin mi'yarıdır. Zirâ sevginin derecesi,

sevgili uğrunda diğer sevdiklerinden vaz geçmekle ölçülür. Sevgi, gönlünü tamâmen kaplamışsa, artık o gönüle başka bir sevgi sığmaz, sevgilisi uğruna diğer sevgililerin hepsini fedâ eder. Hz. Ebû Bekir (R.A.) gibi... Allah'a olan sevgisi karşısında bütün varlığından ayrıldı ve kendisinde hiç bir şey bırakmadı. En sevgili kızını Resûl-i Ekrem'e verdiği gibi, bütün varlığını da Allah uğrunda infâk etti. Sevginin en üstün derecesi budur. Abdullah b. Ömer (R.A.) şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in meclisinde bulunuyorduk. Hz. Ebû Bekir de sırtında yırtık bir aba olduğu hâlde orada idi. Bu esnâda Cebrâil aleyhisselâm gelerek Resûl-i Ekrem'e selâm verdi ve:

— «Ya Resûlallah, Ebû Bekir neden böyle yırtık bir aba içinde bulunuyor?» dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Mekke'yi fethetmeden evvel, bütün malını İslâmiyet uğrunda infâk etti** (ve ondan dolayı böyle bir aba içinde kaldı) buyurdu. Bunun üzerine Cebrâil aleyhisselâm:

— Allah'tan ona selâm getirdim, selâmı tebliğ eyle ve de ki: «Rabbın sana soruyor, şu fakirlik hâlinde Rabbından râzı mısın, yoksa küskün müsün?» Resûl-i Ekrem de Ebû Bekir'e dönerek:

— **Ey Ebû Bekir, işte şu yanımda olan Cebrâil'dir. Allah'tan sana selâm getirdi. Allahü Teâlâ buyuruyor ki: «Şu yoksulluk ânında Benden râzı mısın, yoksa Bana küskün müsün?»** buyurdu. Hz. Ebû Bekir, ağlayarak:

— «Hiç Allah'a küsülür mü, ben Allah'ımdan râzıyım, ben Rabbım'dan râzıyım» dedi (526).

Şu söylediklerimizden elde edilen netice şudur: Âlimi, âbidi, ilim veyâ her hangi bir hayır arzûsunda olan bir zâtı seven kimse, mutlaka onu Allah için sevmiştir ve sevgisi nisbetinde mükâfatı vardır. İşte bu anlattıklarımız, Allah için olan sevgi ile, bu sevginin derecelerini açıklamış oldu. Gerçi bununla Allah için buğzetmenin keyfiyeti de anlaşılmış oldu, fakat biz onu biraz daha izah edelim.

ALLAH İÇİN BUĞZ ETMENİN BEYÂNI

Bilmiş ol ki, Allah için seven herkesin, Allah için buğz etmesi de lâzımdır. Çünkü bir insânı, Allah'a kulluk ediyor ve Allah katında sevimlidir diye seviyorsa, Allah'a isyân eden aynı insâna buğz etmesi lâzımdır. Zîrâ iyi olan ve bu yüzden sevilen bu insân, bu def'a Allah'a isyân ederek günahkâr bir insân olmuştur. İnsân, sevdiği kimsede bulunan meziyyetin zıddını onda görünce, buğz etmesi lâzım gelir. Bunlar, lâzım ve melzûm kabîlindendir; yek diğerlerinden ayrılmazlar. Sev-

(526) İbn Hibbân ve Ukayli «Zu'afaa da rivâyet ettiler.

gi ve nefrette âdet ve usûl budur. Fakat sevgi ile buğzun herbiri gönülde saklı birer hastalıktır. Bu hastalığın sızarak dışarı çıkması, hastalığın çoğalmasına ve galebe çalmasına bağlıdır. Sevgililerin birbirine yaklaşması ve düşmânların birbirinden uzaklaşması, birbirlerine müvâfakat ve muhâlefet etmeleri ile meydana çıkar. Sevgi ve buğz işde görülürse buna müvalât [dostluk], muâdât [düşmanlık] denir. Bunun için, yukarıda anlattığımız gibi, bir hadis-i kudsi'de Allahü Teâlâ: **«Benim için dost edindin mi, benim için düşmân edindin mi?»** buyurmuştur.

Bu sevgiyi celb edecek şekilde, tâat ve ibâdetinden başka kötü bir sıfatını göstermiyenlere, düşmânlığı celbedecek şekilde fısk ve fücur ile kötü hâllerinden başka bir iyilik göstermiyenler hakkında, açık ve meydândadır. Kapalı ve güç olan, bir yandan ibâdet ve kulluğunu öte yandan isyân ve kötü hâllerini ortaya koyan hakkındadır. Birbirini bozan mahabbet ile buğzu bir arada nasıl toplayacağını düşündürür; çünkü birisi müvâfakati, diğeri muhâlefeti; mahabbet dostluğu, buğz da düşmânlığı iktizâ eder. Derim ki: Bu husûsda ne beşeri menfaatlerde, ne de Allahü Teâlâ hakkında tenâkuz vardır. Bir kişide insânın hoşuna giden ve gitmeyen iki haslet bulunur. İnsân, hoşuna giden o hasletle onu sever, hoşuna gitmeyen ile de sevmez. Meselâ adamın ahlâksız ve fakat güzel bir karısı vardır. Güzelliğinden dolayı karıyı sever, ahlâksızlığından dolayı da sevmez. Yine adamın; zeki, itâatli ve fakat fâsık bir oğlu var; çocuğu, zekâ ve itâatinden ötürü sever, fıskından ötürü de sevmez.

Bir yönden severken, öte yönden de buğz edebilir, iki hâl arasında olur. Bir adamın üç oğlu olsa, bunlardan biri hem zeki, hem itâatli; diğeri hem ahmak, hem de âsi; üçüncüsü de ahmak fakat itâatli veyâ, zeki fakat âsi... Bunların hasletlerindeki farklılığa göre herbirine karşı ayrı ayrı üç hâli vardır. Tıbkı bunun gibi, Allaha kulluk eden, isyân eden, kulluk ve isyânı karıştırana da tavır ve davranışın aynı şekilde olmalıdır. Her sıfata, sevgi veyâ düşmânlıktan hakkı ne ise, onu vermeli; ondan tamâmen yüz çevirmemelisin. Ona yönelmen mi? Onunla düşüp kalkman mı? Yoksa ondan ayrılman mı lâzım? Onu yapmalısın.

Şâyet, müslümânın müslümânlığı bir tâattır. Müslümân olduğu hâlde ona nasıl buğz edilir? dersen, derim ki: Müslümân olduğu için sever, âsi olduğu için de buğz edersin. Onunla bir hâl üzerinde bulunursun ki, onu kâfir ile fâcir üzerinde düşünürsen, arasındaki farkı bulursun. O fark, İslâm sevgisi ve İslâmiyetin hakkını vermek farkıdır. Allahü Teâlâ'nın hakkını ödemekle, O'na karşı yapılan cinâyet, sana karşı yapılan itâat ve cinâyet gibi olmalıdır. Bu husûsta sana

müvâfakat edip diğer husûsta muhâlefet eden kimse ile; bir husûsta iyi, diğer husûsta kötü; bir husûsta ona yönelmiş, bir husûsta arka çevirmiş; bir husûsta samimi, diğer husûsta gayr-i samimi davranırsın. Elbette her husûsta sana uyan kimseyi sevdiğin gibi, onu da sevmemelisin. Sana arasıra muhâlefet edene de, her dâim muhâlefet eden gibi, düşmânlık etmemelisin! Ona da orta bir yol tutarsın. Bu orta derece, hıyânetin çoğaldığı sırada da iyilik tarafına meyledebilir. İşte, Allah'a karşı itâat ve isyân edene karşı takınacağın tavrın da böyle olmalıdır.

Şâyet düşmanlığı ne ile açıklamak mümkün olur, dersen, derim ki: Söz ile olur; bâzan kendisi ile hiç konuşmamak, bâzan dokunaklı sözler söylemek gibi... İş ile olur; yardımı kesmek ve bâzan onu kötülemeye çalışmak gibi. Bunlar birbirinden farklı ve bâzısı bâzısından şiddetlidir. Ondan meydâna gelen kötülük ve günâh nisbetinde değişir. Hatâ ve sürçme olarak kendisinden sâdır olan ve hemen pişmân olduğu bilinen kusûrlarını gizlemek ve onlara göz yummak lâzımdır.

Fakat, küçük günâh olsun, büyük günâh olsun, günâhda ısrar ve devâm ediyorsa, ve bu adamla aranızda dostluk ve samimiyet varsa, bu husûsta ulemâ ihtilâf hâlindedir. Bunun hükmünü ileride açıklayacağız. Şâyet aranızda böyle kuvvetli bir samimiyet yoksa, o zamân ona karşı olan husûmetin, kendini göstermelidir. Ya ona iltifât etmez ve ondan yüz çevirirsin, yâhut sözünle ona dokunursun. Şübhesiz ikincisi, birincisinden daha ağırdır. O da isyânı daha çok olanlara tatbik edilir. Sözde böyle olduğu gibi, işde de hüküm aynıdır.

Burada da iki derece vardır:

Birincisi, ona acımak ve yardım etmekten vaz geçmektir. Bu, derecelerin ehvenidir.

İkincisi de, düşmânların yaptığı gibi, aleyhine geçmek ve işi bozmağa çalışmaktır. İsyânını önlemek mümkün olan kimselerde böyle yapmak lâzımdır, fakat te'siri olmayanlara böyle yapılmamalıdır.

Meselâ, içkici bir adam, güzelliği, asâleti ve mevkii sebebiyle gıpta edilir bir kadına tâlib oldu. Bu kadın ile evlenmek de işretini önlemeyecektir. Bu işi yapmak ve yıkmak senin elinde ise, bozmasına ve yıkmasına çalışman doğru olmaz. İsyânına kızdığın için yardımı terketmekte beis yoktur, fakat yardımı terketmek vâcib değildir. Çünkü ona bu işinde yardım etmekle kalbine nüfûz eder ve sana karşı kalbinde bir sevgi uyanır ve bu sûretle ileride sözünü dinleyerek içkiden vaz geçebilir. İşte bu maksadla yardım etmek güzeldir. Şâyet böyle bir şey aklından geçmez, ancak onun bu gibi işlerinde yardımcı olmağı sırf İslâmiyet adına bir vazife kabûl ediyorsan, bu da memnû değildir.

Eğer hatâsı sana karşı ve seninle alâkalı ise, böyle yapmak daha güzeldir. Bunun için Allahü Teâlâ:

وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

«Sizden, fazilet ve genişlik sâhibleri yakınlarına, miskinlere, Allah için hicret edenlere vermemeğe yemin etmesinler, onları affetsin ve kusûrlarından vaz geçsinler. Allah'ın sizi mağfiret etmesini sevmez misiniz? Allah mağfiret ve rahmet edicidir» (24 - Nûr: 22) buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir (R.A.), hem fakir, hem de akrabası olduğu için Mistah b. Esâse'ye dâimâ mâlî yardımda bulunurdu. İfk hâdisesinde (yâni Hz. Âişe'ye (R.A.) iffetsizlik isnâdında) bu adam da lüzûmsuz sözler konuştuğu için, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk, ona, artık yardım etmemeğe yemin etmişti. Mistah'ın irtikâb ettiği bu büyük iftirâ karşısında — ki, Resûl-i Ekrem'in zevcesine iffetsizlik isnâdında bulunmaktan ve dil uzatmaktan daha büyük günâh ne olabilirdi? — bu âyet-i celile nâzil oldu. Gerçi Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (R.A.) dâimâ af ile muâmele eden, kötülük edenlere iyilikle mukaabele eden bir zât idi. Fakat bu dedikodular onu şaşkına çevirmişti. Âyet-i celile nâzil olunca, Hz. Ebû Bekir: «Evet, Allah'ımın beni mağfiret buyurmasını isterim» dedi ve yine yardımına devâm etti. Bu hâdisede dedikodu yapanlar, Mistah, Hasan b. Sâbit ve münâfıklardan olan Abdullah b. Übeyy'dir (527).

Sana karşı kötülük yapanları affedip onlara iyilik yapman, bir faziletttir. Fakat başkalarına zulmeden ve Allah'a karşı isyân edenlere ihsân edilmez. Çünkü zâlime ihsânda, mazlûma haksızlık vardır. Mazlûmun hakkına riâyet, daha mühimdir. Zâlimden i'raz etmekle mazlûmun gönlünü almak, Allah katında zâlimi takviyeden daha sevimlidir. Ancak kendin haksızlığa uğramışsan, senin için affetmek daha güzeldir. Eskiler günâhlılara karşı açıkça husûmet beslemekte ihtilâf etmiştir. Zâlimlere, bid'at sâhiblerine ve başkalarına zararı dokunan günâhkârlara karşı husûmeti açığa vurmakta ittifâk etmişlerdir. Ancak, zararı yalnız kendisine dokunan ve kendisinde kalan günâhkârlarda ihtilâf etmişlerdir. Bâzıları bu gibi âsilere de merhametle nazar kıldı. Bâzıları, bu gibileri şiddetle inkâr ederek yanlarından göç et-

---

(527) Bu vak'ayı, Buhârî ile Müslim ve diğer hadis kitâbları, Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

meyi tercih etti. Ahmed b. Hanbel, haklarında duyduğu küçük bir sözle büyük adamları dahi terkederdi. Hattâ Yahyâ b. Main'in: «Kimseden bir şey istemem; fakat sultân da olsa getirdiğini alırım» dediğini duyduğu için, kendisinden uzaklaşmıştır. Hâris-i Muhâsibî'nin mûtezileyi reddeden bir risâleyi kaleme almasından dolayı onu da reddetmiş ve: «Elbette sen, önce onların şüphelerini ortaya koydun, sonra da reddettin. İlk önce onların şübhelerini yazmakla — kısa bir müddet de olsa — okuyanların fikir ve düşüncelerini o tarafa çektin» demiştir. Ayrıca İmâm Şâfiî'nin ashâbından olan Ebû Sevr, Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

«**Allahü Teâlâ, Âdem'i sûreti üzerine yarattı**» (528) hadîs'ini te'vil ettiği için, ondan ayrılmıştır. Bu iş, niyete, niyet de vaziyete göre değişir. Kişi, insânların aczIyetini ve mukadderâta musahhar olduklarını düşünmekle, buğz ve adâvette müsâmaha eder. Bunun da yolu vardır. Fakat bâzan müdâheneye de — nemelâzımcılığa — benzer. Ekseriyâ insânları isyâna sürükleyen bu nemelâzımcılık, gönül yıkmamak ve küstürmemeyi tercih etmek gibi hâllerdir. Şeytân, ahmak insânlara bu düşünceyi süsler ve onların bu gibilere merhametle bakmalarına sebeb olur. Bunun ölçüsü şudur: Kendine karşı hatâlı hareketlerinde onu af ile karşılar ve «ne yapalım, mukadderât böyle idi, bu bir yazı idi olacaktı» derse, Allah'a karşı olan diğer hatâlarında da aynı şekilde göz yumması, merhameti icâbıdır, denir. Ama kendine karşı yapılan hatâları müsâmaha ile karşılarsa, müdâhene etmiştir. Şeytân'ın elinde eğlencedir; kendine gelmesi lâzımdır.

Şâyet, düşmânlık izhâr etmenin en aşağı derecesi, ondan yüz çevirmek, ona acımamak ve yardımda bulunmamak olduğuna göre, bunları yapmaktan dolayı günâhkâr ve mes'ûl müyüz, değil miyiz? dersen, deriz ki: Hayır günâhkâr olmaz; çünkü bu, zâhiri ilmin, borç tanıdığı hükümlerden değildir. Zîrâ Resûl-i Ekrem ve Sahâbe devrinde de içki içilir ve kötülük yapılırdı. Fakat bunları yapanlar, tamâmen terkedilmezlerdi. Bir kısmı onlara ağır sözler söyler ve düşmânlık ederdi. Diğer kısmı ise, onlardan uzaklaşır, fakat aleyhlerinde bulunmazdı. Diğer bir kısmı da onlara acır ve merhametle bakar, onlardan uzaklaşırdı.

Bunlar, dinin ince taraflarıdır. Âhiret yolcularının yolları burada ayrılır. Herkesin ameli kendi hâl ve vaziyetine göre değişir. Bu gibi şeylerde hâlin iktizâsı, ya kerâhet veyâ nebddir. Bunun için, fazîlet sayılır. hürmet veyâ vücûb derecesine yükselmez. Zîrâ teklif edilen,

---

(528) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

Allah'ı bilmek ve Allah'ı sevmektir. Bu ise bâzan mahbûbdan başkasına geçmez. Başkasına da geçen, kalbi kaplayan ifrât derecedeki sevgidir. Bu ise fetvâ ile alâkalı olmadığı gibi, umûm insânlara yapılan zâhirî teklîfe de girmez.

ALLAH İÇİN BUGZ EDENLERİN MERTEBELERİ VE MUÂMELELERİNİN KEYFİYETİ BEYANINDADIR

Şâyet düşmânlığı fiilen açığa çıkarmak ne kadar vâcib değilse de mendûb olduğunda şübhe yoktur. Âsî ve fâsıkların da muhtelif dereceleri vardır. Bunlarla muâmelede fâzîlet nasıl ihrâz edilir, hepsi ile bir çeşit muâmele yapılabilir mi? dersen:

Bilmiş ol ki: **Allahü Teâlâ'nın emirlerine aykırı hareket edenlerin muhâlefeti ya i'tikatta veyâ amelde olur.** İ'tikatta muhâlefet edenler de, ya sâhib-i bid'at veyâ kâfirdir.

Bid'at sâhibi olanlar, ya insânları bid'atlerine dâvet ederler veyâ etmezler. İnsânları bid'atlerine dâvet etmeyenler, ya acziyetlerinden dolayı veyâ irâdeleri ile sükût ederler.

O hâlde i'tikadı bozuklar üç kısma ayrılıyor:

BİRİNCİ KISIM:

Küfür hâli: Kâfir savaşıyorsa, ya öldürülmeyi veyâ esir edilmeyi hak eder. Onlara, bunlar dışında bir kötülük yapılmaz. Zimmilere, yâni içimizde bulunan gayr-i müslimlere gelince, onlara eziyet etmek ve kötü muâmelede bulunmak câiz değildir. Ancak, onlara yüz verilmez ve iltifât edilmez. Kendileriyle karşılaşıldığında önce selâm verilmez, verdikleri selâma «ve aleyke» diye mukabele edilir. Evlâ olan, onlarla düşüp kalkmamak, alış - veriş etmemek, yeyip içmemek ve samimiyet kurmamaktır. Dost ve ahbabları ile düşüp kalktığı gibi, onlarla sıkı sıkıya samimi ve lâubâli bir şekilde düşüp kalkmak, son derece mekrûhtur, harâma varmak ihtimâli de vardır. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ

«Allah'a ve Âhirete îmân eden kavmi, Allah'a ve Resûlüne muhâlefet edenlerle dostluk eder ve meveddet kurar bulamazsın, ister ba-

baları, ister oğulları olsun» (58 - Mücâdile: 22) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de:

المسلم والمشرك لا تتراءى ناراهما

«Müslim ile müşrikin ateşleri birbirini görmez» (529) buyurmuştur.

Yine Allahü Teâlâ:

يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا عدوي وعدوكم أولياء

«Ey imân edenler, benim de düşmânım, sizin de düşmânınız (olanlar) ı dost edinmeyin» (60 - Mümtehine: 1) buyurmuştur.

İKİNCİ KISIM:

İnsânları, bid'atlerine dâvet eden bid'at sâhibleridir. İnsânları teşvik ettikleri bu bid'at, küfrü mûcib olan bir bid'atse, bu bid'at sâhibi, zimmîlerden de kötüdür; çünkü bu adam, ne cizye verir, ne de zimmîlik bağlantıları ile müsâmaha edilir. Şâyet, küfrü mûcib bid'atlerden değilse, — Allah ile kendi arasındaki hâli — kâfirden ehvendir, fakat bunu reddetmek, kâfiri reddetmekten mühimdir. Çünkü kâfirin kötülüğü başkasına geçmez. Müslümânlar onu kâfir bilir ve sözüne kıymet vermezler. Kendisi de müslümânlığını iddia etmez, ama bid'atine dâvet eden ve bid'atinin hakîkat olduğunu zanneden bid'atçi, halkı aldatır ve kötülüğü müslümânlara da sirâyet eder. Buna karşı husûmeti izhâr etmekte, arka çevirip hakarette bulunmakta, bid'atı sebebiyle aleyhinde olmakta ve insânları ondan nefret ettirmekteki müstehablık, daha kuvvetlidir. Yalnız iken verdiği selâmı iâde etmekte beis yoktur. Şâyet, tarafına bakmamak ve kendisine iltifât etmemekle, bid'ati sebebiyle bu vaziyete düştüğünü anlar, kendisine te'sir ederek bid'atinden vaz geçmek ihtimâli olursa, selâmına mukaabele etmemek daha evlâdır. Zîrâ selâmı almak, her ne kadar vâcib ise de, bâzı sebeblerle bu vâcib, sâkıt olur. Hamâmda olmak ve kaza-i hâcette bulunmak gibi... Halbuki onu bid'atinden men'etmek gâyesi daha da mühimdir. Şâyet kalabalıkta selâm vermişse, cevâb vermemek daha evlâdır. Böylece insânları kendisinden nefret ettirir ve herkesin gözü önünde bid'atini takbîh etmiş olur. Yine bu gibilere yardımda bulunmamak daha iyidir. Hele âmmenin gözü önünde hiç yardım etmemelidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

---

(529) Ebû Dâvud ve Tirmizî, Cerîr'den rivâyet etmişlerdir. Nesâî de mürsel olarak rivâyet etti. Buhârî de: «Sahîh olan, bu hadîs mürseldir.» dedi.

مَنِ انْتَهَرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ مَلَأَ اللّٰهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا وَمَنْ أَهَانَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ آمَنَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ وَمَنْ أَلَانَ لَهُ وَأَكْرَمَهُ أَوْ لَقِيَهُ بِبِشْرٍ فَقَدِ اسْتَخَفَّ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«Bid'at sâhibini red ve inkâr eden kimsenin kalbini Allahü Teâlâ emniyet ve imânla doldurur. Bid'at sâhibine ihânet eden kimseyi, büyük korku gününde Allahü Teâlâ emin kılar. Bid'at sâhibine karşı yumuşak davranıp, ona ikrâmda bulunan ve güler yüz gösteren kimse ise, Allahü Teâlâ'nın, Muhammed Aleyhisselâm'a indirdiğini istihfaf etmiş [hafife almış] olur» (530) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ KISIM:

Avâmdan olan bid'atçidir. Kimseyi bid'atine dâvet edemediği gibi, kimse de peşinden gitmez. Bu, diğerlerinden ehvendir. Bunun hakkında evlâ olan, kendisine karşı şiddet kullanmak ve ihânet etmek değil, tatlılık ve nasihatle kendisini ikaza çalışmaktır. Çünkü avâmın kalbi çabuk döner. Şâyet, öğüt kabûl etmez ve kendisinden yüz çevirmekte bid'atini kötülemek gibi bir vâziyet hâsıl olma ihtimâli olursa, o zamân müstehab olan, ondan yüz çevirmektir. Şâyet, bid'ati gönlünde yerleşmiş ve kalbi kararmış olduğu için, hiç bir şey'in kendisine te'sir etmiyeceği bilinirse, en doğrusu, ona kıymet vermemek ve iltifât etmiyerek, ondan yüz çevirmektir. Zirâ şiddetle takbih edilmeyen bid'atler, kolaylıkla insânlar arasına yayılır ve kötülüğü herkese sirâyet eder.

İ'tikadı sağlam olup, iş ve amelinde isyân edenlere gelince: Bunlar da üç kısma ayrılır:

1 — Kötülüğünden başkası zarâr görenler. Zulüm, gasb, yalan şâhidliği, çekiştirme, insânlar arasında bağırıp çağırma, koğuculuk ve benzeri kötülüklerdir.

2 — Kötülüğü ile başkasına eziyet edenler. Bu da ya başkasını kötü işlere çağırmakla olur. Kadınlı erkekli bir araya toplanıp içki âlemleri yapmak gibi...

3 — Yâhut, kötülüğüne başkalarını çağırmazlar. Kendi kendine içki içmek veyâ zinâ etmek gibi... Kötülüğüne başkalarını dâvet et-

---

(530) Ebû Naim «Hilye» de ve Hirevî «Zemm-i Kelâm» da İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

meyen bu gibiler, kebâir [büyük günâh], veyâ sağâir [küçük günâh] irtikâb ederler.

Bunların her birerleri, bu günâhları ya devâmlı veyâ arasıra irtikâb ederler. Böylece bunlar da üç kısma ayrılmış oluyor. Her kısmın derecesi ayrıdır. Bâzısı bâzısından kötüdür. Bundan dolayı her birinin hükmünü ayrı ayrı bildireceğiz.

BİRİNCİ KISIM:

Bu, en kötü olanıdır. Çünkü bunun zarârı başkalarına dokunur. Zulüm, gasb, yalan şâhidliği, gıybet ve nemime gibi... Bu gibiler hakkında yapılacak iş, bunlardan yüz çevirmek, aralarına karışmamak, kendileri ile hiç bir günâ muâmelede bulunmamaktır. Zirâ halka eziyet veren isyân, daha ağırdır. Bunlar da cana kıymak, başkasının malını gasbetmek ve nâmusa tecâvüz gibi, bir kaç kısma ayrılır ki, bunların da bâzısı bâzısından daha şiddetlidir. Bu gibi günâhkârlardan yüz çevirmek ve bunlara karşı cephe almaktaki istihbâb, çok kuvvetlidir. Şâyet, onlara karşı ihânette bulunmanın müsbet bir neticesi olacak ve onları kötülükten alıkoyacaksa, o zamân daha kuvvetli bir borç hâlini alır.

İKİNCİ KISIM:

Kadınlı erkekli içki âlemleri tertib edip rezâletler çıkarmak için, insânları bir araya çağıran kimselerdir. Gerçi bunlar, bu gibi ahlâksızları dünyâlıkta eğlendiriyor, mal ve canlarına taarruz etmiyorlarsa da, onların dîn ve diyânetlerini mahvediyorlar. Onların muvâfakatleri ile de olsa, netice budur. Bu kısım, birinciye yakın olmakla, ondan ehvendir. Çünkü başkasının malına, canına veyâ ırzına taarruz etmeden yapılan günâhlara kul hakkı karışmadığı ve yalnız Allah ile kul arasında kaldığı için, affı, birinciden daha kolaydır. Fakat yalnız nefsinde kalmayıp, başkalarını da bu günâha dâvet etmesi bakımından ise, ağırdır. Bu da aynı şekilde ihâneti, yüz çevirmeyi, buluşmamayı ve verilen selâmı almamayı iktizâ eder. Hele ya kendini veyâ başkalarını bu kötülükten alıkoyma ihtimâli varsa, bu tedbire mutlaka baş vurulmalıdır.

ÜÇÜNCÜ KISIM:

Kötülükleri başkalarına sirâyet etmeyip, kendilerinde kalanlardır. Başkasına zarârı dokunmayacak şekilde mutlak olarak harâm ve büyük günâh olan içki içmek veyâ farzlardan birini terketmek veyâ yine kendisine âit olup başkasını alâkadar etmeyen Şerî'atin yasak ettiği bir şey'i irtikâb etmek gibi... Bu, diğer iki kısımdan da ehven-

dir. Bu kötülüğü irtikâb ettiği esnâda tahkirle ve hattâ dövmekle de olsa, onu men'etmeğe çalışmak vazifedir. Zirâ nehy-i münker [kötülükten men'etmek], vâcibdir.

Yaptıktan sonra duyulur, ısrâr ettiği öğrenilir ve nasihat etmenin kendisine fayda vereceği kat'i olarak bilinirse, öğüt vermek vâcibdir. Nasihatin kendisine fayda vereceği kat'i olarak bilinmez, fakat bir ihtimâl mevcûd ise, yine efdâl olan öğüt verip, onu kötülükten men'etmektir. Kaabiliyetine göre, tatlı veyâ acı nasihat edilir. Söz kendisine te'sir etmediği ve bu günâhına devâm ettiği bilindiği takdirde, onunla düşüp kalkmamak ve selâmını almamakta ihtilâf edilmiştir. En doğrusu bu, kişinin niyetine göre değişir. İşte bu gibi hâllerde, «Ameller, niyetlere göre değerlenir» denir. Zirâ onlara karşı yumuşak davranıp, onlara merhametle bakmamak, bir nevi tevâzûdur. Bu gibilere karşı sert davranmak ve onlardan yüz çevirmek, bir nevi zecr ve onu men'etmektir. Bu husûsta danışacağın, kalbindir. Nefsâni arzûlarına uygun bulduğunu atıp zıddını yapman, daha makbûldür. Çünkü bâzan bu gibi adamı tahkir ve ona şiddet kullanmak, kibirden ve kendini beğenmekten ve ululuğunu gösterip, kendisinin dürüst bir adam olduğunu duyurmaktan da olur. Sert davranması böyle olduğu gibi, yumuşak davranması da, onunla olacak bir işi için, ona yaltaklık yapmasından veyâ herhangi bir yardımından mahrûm kalacağı ve ondan uzak olacağı, korkusundan da olur. Bütün bunlar, şeytanın vesvesesinden olup, âhiret ehlinin amelinden uzaktırlar. Dinî amellere rağbet eden herkes, bu incelikleri aramakta dâimâ nefsi ile mücâdele edecektir. Bu hâlleri mürâkabe edip fetvâyı verecek olan kalbidir. Kalb ise isâbet ettiği gibi, hatâya da düşebilir. Bâzan bilerek nefsinin arzûlarına uyar ve Allah için hareket ettiğini zanneder ve aldanır. Bu incelikler, Rub'u'l-Mühlikât'ın «Gurûr Kitâbı» nda [Cilt 3, Kitâb 10] açıklanacaktır.

Yalnız şahsına râci olan günâhlardaki cezânın, diğerine nisbetle hafif olduğuna şu vak'a delâlet etmektedir:

Resûl-i Ekrem zamânında, bir adam bir kaç def'a içki içerken yakalandı ve her def'asında kırbaç cezâsına çarptırıldı. Bir def'asında Ashâb'dan bir zât: «Allah'ın lânetine uğrayası, ne de çok şarap içiyor» deyince, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَا تَكُونُوا عَوْنَ الشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكُمْ

«Kardeşinin aleyhinde şeytana yardımcı olma» (531) buyurdu veyâ bu mânâda başka bir şey söyledi. İşte, Resûl-i Ekrem'in hadisi,

(531) Hadisi, Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

bu gibilere yumuşak davranmanın şiddet kullanmaktan daha evlâ olduğuna işârettir.

ARKADAŞLIK EDECEĞİN KİMSEDE ARANAN VASIFLAR

Bilmiş ol ki, her insânla sohbet edilmez. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اَلْمَرْءُ عَلٰى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ

«Kişi, dostunun dini ve ahlâkı üzerinedir. Öyle ise herhangi biriniz dostluk edeceği kimseye baksın» (532) buyurmuştur. İnsân sohbet edeceği kimsede bir takım vasıflar aramalıdır. Bu vasıflar, sohbetten beklenen faydaları sağlayıcı olmalıdır. Sohbetten dini ve dünyevî faydalar beklenir. Sohbetin dünyevî faydaları, sohbet ettiği kimsenin mal ve mevkiinden faydalanmak veyâ yalnız onunla bir arada bulunup eğlenmektir ki, bizim gâyemiz bu değildir. Sohbetin dinî faydalarına gelince; bu bakımdan da muhtelif gâyeler aranır: İlim ve amel bakımından istifâde etmek, kalbini teşviş edip ibâdetine mâni olmak isteyenlerden korunmak için, mevkiinden faydalanarak, rahatça kulluk edebilmek için, malından faydalanmak, mühim işlerinde ve felâket ânlarında kendisinden yardım istemek, duâsından yümn ü bereket ummak, âhirette şefâatini ümid etmek gibi faydalardır. Bunun için eski zâtlardan birisi: «Kardeşliklerinizi çoğaltın; zirâ her mü'minin bir şefâati vardır. Belki kardeşliğinin şefâatine nâil olursun» demiştir.

«Garibü't - Tefsir» de:

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ

«(Allahü Teâlâ) İmân edip sâlih amel işleyenlerin duâlarına icâbet eder ve fazlından onlara arttırır» (42 - Şûrâ: 26) âyet-i celîledeki **«Fazlından onlara ziyade eder»** kısmının tefsîrinde, onları kardeşliklerine şefâatçi kılar ve beraber Cennet'e girerler, denmiştir. Denildi ki, Allahü Teâlâ bir kulu mağfiret ettiği zaman, onu kardeşliklerine de şefâatçi kılar. Bunun için geçmişlerin pek çoğu, sohbet, ülfet ve buluşup anlaşmayı teşvik etti ve ayrı yaşamağı hoş karşılamadı.

---

(532) Ebû Dâvud, Tirmizî ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet ettiler. Tirmizî hasen, Hâkim sahih olduğunu söyledi.

İşte şu saydıklarımız, dinî faydalardır. Fakat bu faydaların meydana gelmesi için bâzı şartlar lâzımdır.

Hâsılı sohbet edeceğin kimsede: 1 — Akıllı olmak, 2 — Güzel ahlâklı olmak, 3 — Fâsık olmamak, 4 — Bid'at sâhibi olmamak, 5 — Dünyâya haris olmamak gibi beş vasıf olmalıdır. Şimdi biz bu vasıfları tafsilâtıyle beyân edelim:

1 — Akıllı olmak: Akıl sermâye ve asıldır. Ahmak olan kimsenin sohbetinde hayır yoktur. Ne kadar uzasa da devâm etmez, sonu ayrılık ve dargınlıktır. Nitekim Hz. Ali (R.A.):

فَلَا تَصْحَبْ أَخَا الْجَهْلِ ، وَإِيَّاكَ وَإِيَّاهُ ، فَكَمْ مِنْ جَاهِلٍ أَرْدَى ، حَلِيمًا حِينَ آخَاهُ

يُقَاسُ الْمَرْءُ بِالْمَرْءِ ، إِذَا مَا الْمَرْءُ مَاشَاهُ ، وَلِلشَّيْءِ مِنَ الشَّيْءِ ، مَقَايِيسُ وَأَشْبَاهُ

وَلِلْقَلْبِ عَلَى الْقَلْبِ دَلِيلٌ حِينَ يَلْقَاهُ

«Ahmak ve câhil ile arkadaşlık etme, ondan kendini koru. Nice ahmaklar var ki, arkadaş oldukları akıllı kimseleri helâk ederler. Kişi arkadaşı ile ölçülür, bir şey için diğer şeyde mikyâs ve benzerlik vardır. Kalbler buluştuğu zaman, birinin diğerine delâleti vardır» demiştir.

Ahmak adam, kâr yapacak yerde bilmeyerek zarar yapar. Bunun için şâir:

إِنِّي لَآمَنُ مِنْ عَدُوٍّ عَاقِلٍ ، وَأَخَافُ خِلًّا يَعْتَرِيهِ جُنُونُ

فَالْعَقْلُ فَنٌّ وَاحِدٌ وَطَرِيقُهُ ، أَدْرِي فَأَرْصُدُ وَالْجُنُونُ فُنُونُ

«Akıllı düşmândan korkmam, fakat ahmak dosttan korkarım. Akıl bir fendir yolu da açık meydandadır, fakat ahmaklık çeşit çeşittir» demiştir.

Bunun için, «Ahmaktan uzaklaşmak, Allah'a yaklaşmaktır» dediler. Süfyân-ı Sevrî: «Ahmak olanın yüzüne bakıp durmak muhakkak bir hatâdır» demiştir. Akıllı adamdan maksadımız, her şeyi olduğu gibi anlayabilen veyâ anlatıldığı zaman kabul eden kimsedir.

2 — Güzel ahlâklı olmak: İyi huy, mutlak lâzımdır. Zîrâ aklı başında nice kimseler var ki, her şeyi olduğu gibi anlar. Fakat kötü vasıflarını yenemediği ve ahlâkını güzelleştiremediği için bildiğinin aksine hareket eder ve nefsinin arzûlarına uyar. Kızdığı zaman, hid-

detini yenemez, şehveti kendisine galebe çalar. Cimriliği veyâ korkaklığı üstün gelir. Bile bile yanlış yola sapar. Böyle olan bir adamın sohbetinde hayır yoktur.

3 — Fâsık olmamak: Fenalığında ısrar eden fâsıkın da sohbetinde bir fayda yoktur. Zîrâ Allahü Teâlâ'dan korkan kimse, büyük günâhlarda ısrar etmez. Allah'tan korkmayana ise, itimad olunmaz ve dostluğuna emniyet edilmez. O, gâyesinin tahakkuku için her tarafa meyleder. Nitekim Allahü Teâlâ:

﴿ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ﴾

«Kalbini, zikrimizden iğfâl ettiğimiz, hevâ ve hevesine uyan kimseye itâat etme» (18 - Kehf: 28) buyurmuştur. Diğer âyet-i kerîme'de de:

﴿ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ﴾

«Hevâsına uyup kıyâmete inanmayan kimse, seni bu imânından ayırmasın» (20 - Ta-Ha: 16) buyurulmuştur. Bir başka âyet-i kerîme'de de şöyle buyurulmuştur:

﴿ فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴾

«Zikrimizden (Kur'ân-ı Kerim'den) yüz çevirip, ancak dünyâ hayâtını murâd edenlerden yüz çevir» (53 - Necm: 29). Yine Allahü Teâlâ:

وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ

«Bana yönelenlerin yoluna uy» (31 - Lokman: 15) buyurmuştur. Bütün bu âyet-i kerîme'lerde, fâsık ile sohbet men'edilmiştir.

4 — Bid'at sâhibi olmamak: Bid'at sâhibi ile arkadaşlık etmekte, bid'at ve kötülüğünün sirâyet etme tehlikesi vardır. Bid'at sâhibleri, zâten tehciri hak etmiş kimselerdir. Böylelerinin sohbetinde ne fayda var?

Saîd İbn Müseyyeb'in rivâyetinde, dindar dost aramağı teşvik etmek üzere Hz. Ömer (R.A.) şöyle buyurmuştur: «Sâdık kardeşlik bul ve onların arasında yaşa. Dürüst ve samimî arkadaşlar, genişlikte süs ve ziynet; darlıkta yedek sermâyedirler. Dostunun, sana düşen işini güzel bir şekilde gör ki, lüzûmunda, sana daha güzeli ile mukaa-

belede bulunsun. Düşmânından uzaklaş, her dosta bel bağlama, ancak emîn olanları seç. Emîn olanlar, Allahü Teâlâ'dan korkanlardır. Kötü insânlarla düşüp kalkma, onlardan kötülük öğrenirsin. Onlara sırrını verme, ifşâ ederler. İşlerini, Allah'tan korkanlara danış ve onlarla istişâre et».

Güzel ahlâka gelince: Bunu ölüm döşeğinde yatan Alkametü'l-Utâridî (533) oğluna vasiyyetinde, şöyle demiştir: «Oğlum, arkadaşlık ihtiyâcını duyduğun zaman, kendisine hizmet ettiğin kimse, seni hizmetçi mevkiine düşürmeyip, izzet-i nefsini koruyan, arkadaşlığında sana şeref veren, seni ziynetlendiren ve ihtiyâç ânında sana yardım edenlerle düş kalk. Hayır işlerinde sana yardımcı olan, iyiliklerini söyleyen, kusûrlarını gizleyen kimselerle samimî ol. Kendisinden bir şey istediğin zaman veren, sustuğun zaman seninle konuşan, sıkıntılı zamanında yardımına koşan kimselerle buluş. Sözünü tasdik eden, icâbında emrini yerine getiren, münâzaa esnâsında seni tercih eden kimselerle sohbet et». Alkametü'l-Utâridî, bu vasiyyeti ile, sohbetin bütün şartlarını açıklamış oldu. Arkadaşlık edeceğin zâtın bütün bu haklara riâyet etmesi lâzımdır. İbn Ethem (534) diyor ki: Halife Me'mûn:

— Böyle adam nerede? demiş. Kendisine:

— Oğluna neden böyle vasiyyet ettiğini biliyor musun? diye sordular. Me'mûn:

— Bilmiyorum, deyince, onlar:

— Kimse ile arkadaşlık etmesin diye bu vasiyyeti yapmıştır, çünkü bu vasıflarda adam bulmak zordur, dediler.

Edibin biri: «Sırrını gizleyen ve kusûrlarını örten, felâket ânlarında yanında bulunan, seni her şey'e tercih eden, iyiliklerini yapıp kötülüklerini düren kimselerle arkadaşlık et; böyle bir adam bulamazsan, kimse ile arkadaşlık etme» demiştir. Hz. Ali (R.A.) «Gerçek kardeşin, dâimâ yanında bulunan ve sana yararlı olmak için zarara katlanan, zamanın felâket ve musîbetleri ile karşılaştığın zaman ne pahasına olursa olsun, yardımına koşandır» demiştir.

Âlimlerden biri: «Arkadaşlık edeceğin şahıs» şu iki kişiden biri olmalıdır ve bunlardan başkası ile arkadaşlık etmemelisin. Bunlardan biri; dîn ve diyânetin husûsunda kendisinden bir şey örenebileceğin ve bu husûsta sana faydalı olabilecek kimsedir. İkincisi de,

(533) Amr b. el-Husayn'ın oğludur. Kûfelidir. İbn Mâce, kendisinden rivâyette bulunmuştur. Hicri 56 da ölmüştür.

(534) Künyesi, Ebû Muhammed'dir. Temimîdir. Meşhûr kadılardandır. Fakîh ve sâdık bir insândır. Yapmadığı hâlde kendisine hırsızlık isnâd edilmiştir. 43 yaşında iken Hicrî 43 yılında ölmüştür.

dini husûsatında kendisine bir şey öğretebileceğin ve senden istifâde edebilecek olan kimsedir. Artık üçüncüden kaçın» demiştir. Diğer birisi de: İnsânlar dört kısımdır: Bir kısmı tatlıdır, ondan ye; çünkü ondan yemekle doyulmaz. İkincisi, acıdır; ondan yenmez. Üçüncüsü mayhoştur; o, senden bir şey almadan, sen ondan bir şey al. Dördüncüsü, tuzludur; yalnız ihtiyâç zamanında ondan bir miktâr al, demiştir. Câfer-i Sâdık (R.A.): «Beş kimse ile arkadaşlık etme: 1 — Yalancı ile; çünkü sen ona inanırsan aldanırsın. Zirâ o serap gibi, uzağı yakın ve yakını uzak gösterir. 2 — Ahmak ile; çünkü sana kârı dokunacak yerde, zarârı dokunur. 3 — Cimri ile; çünkü o, mübrem ihtiyâcını bile vermez. 4 — Korkak ile; çünkü o, bir lokmaya ve hattâ daha azına da seni satar». «Bir lokmadan daha az ne olur?» diyenlere: «O bir lokmayı ümid ederek satar, sonra o lokma da eline geçmez» demiştir.

Cüneyd-i Bağdadî: «İyi ahlâklı bir günâhkâr ile arkadaşlık, kötü huylu âbid ile sohbetten benim için daha hayırlıdır» dedi. Ahmed b. Havarî diyor ki, hocam Süleymân Dârânî bana şöyle demiştir: «Ahmed, yalnız şu iki sınıf insânlardan biri ile arkadaş ol: Dünyâlıkta sana faydası dokunan ve âhiret husûsunda kendisinden faydalandığın kimselerdir. Bunlardan başkası ile düşüp kalkmak, en büyük ahmaklıktır». Sehl b. Abdullah da, üç kişinin sohbetinden kaçın, demiştir. Bunlardan biri, gaafil zâlimler, diğeri riyâkâr âlimler ve üçüncüsü de câhil sofulardır.

Bilmiş ol ki: Bu sözlerin çoğu, sohbette aranan bütün gâyeleri içine alamaz. Onları ancak bizim anlattığımız maksadları düşünmek ve sohbetin gâyesine göre şartlarına riâyet etmek, tamamen içine alır. Çünkü dünyâlık için yapılan sohbet ve arkadaşlıkta aranan şartlar ayrı, âhiret için yapılan sohbet ve kardeşlikte aranan şartlar da ayrıdır. Nitekim Bişr: «Kardeşlik üç çeşittir: Biri, âhiret, diğeri dünyâ, üçüncüsü de sohbet kardeşliğidir. Bir adamda bu üç çeşit kardeşlik vasfını bulmak zordur. Belki bu vasıflar, ayrı ayrı adamlarda bulunur. Buna göre, aranan şartlar da ayrılmış olur. Yalnız oturup anlaşacağın kardeşlikte arayacağın vasıf ayrı, âhiret kardeşliğinde de arayacağın vasıf ayrıdır». Halife Me'mûn: «Kardeşlikler üç kısımdır: Bir kısmı vücûdun gıdâsı gibidir. Vücûd gıdâsız olamıyacağı gibi, insân da onsuz olamaz. Bir kısmı da ilâç gibidir, bâzı zamanlarda ona ihtiyâç hâsıl olur. Diğer bir kısmı da hastalık gibidir, insân hiç bir zaman onu istemez, fakat bâzan da yakalanır. Bu gibi arkadaş ile ne ünsiyet edilir, ne de kendisinden istifâde olunur» demiştir. Denildi ki: İnsânlar, ağaçlar ve bitkiler gibidir. Bâzısının gölgesi var, meyvesi yok. Bu, dünyâlıkta kendisinden istifâde edilip, âhiret nâmına

bir faydası olmayandır. Dünyâ faydası gölge gibidir, tez geçer. Bir kısmının meyvesi var, gölgesi yok. Bu da âhiret için faydası olup, dünyâlık için olmayan insândır. Bâzılarının da hem gölgesi, hem de meyvesi vardır. Bu, her iki tarafa faydalı olan insândır. Bir kısmının da ne gölgesi, ne de meyvesi vardır, ümm-i gaylan dikeni [deve dikeni] gibi. Bu, yaklaştığın zaman, elbiseni yırtmaktan başka bir işe yaramaz. Bunun, hayvanlardan benzeri, fare ve akreb gibi şeylerdir. Nitekim Allahü Teâlâ:

يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ

«Kötülüğü, iyiliğinden daha yakın olana duâ eder. O, ne çirkin yardımcı ve ne kötü arkadaştır» (22 - Hac: 13) buyurmuştur. Şâir de şöyle diyor:

اَلنَّاسُ شَتَّى إِذَا مَا أَنْتَ ذُقْتَهُمْ . لاَ يَسْتَوُونَ كَمَا لاَ يَسْتَوِي الشَّجَرُ
هَذَا لَهُ ثَمَرٌ حُلْوٌ مَذَاقَتُهُ . وَذَاكَ لَيْسَ لَهُ طَعْمٌ وَلاَ ثَمَرُ

«Ağaçlar birbirine uymadığı gibi, insânlar da ayrı ayrıdır. Birbirine benzemezler. Bir kısmının meyvesi tatlı iken, bâzılarının da ne meyvesi, ne de tadı vardır».

Dinî ve dünyevî maksadlarının birine yarayacak bir arkadaş bulamadığı zaman, yalnızlığı tercîh etmesi evlâdır. Nitekim Ebû Zer (R.A): «Yalnızlık kötü arkadaştan, iyi arkadaş da yalnızlıktan iyidir» demiştir. Bu ifâde Resûl-i Ekrem'den merfû olarak, yâni hâdis olarak da rivâyet edilmiştir.

Dindâr olup fâsık olmamasına gelince: Allahü Teâlâ:

وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ

«Benim yoluma gidenlere uy» (31 - Lokman: 15) buyurmuştur. Aynı zamanda insân, kötü insânları ve kötüleri göre göre, onlarla ünsiyet peydâ eder, kendisi de kötüleşir. Kötülüğe duyduğu nefret duygusu kaybolur. Nitekim Sa'îd İbn Müseyyeb: «Zâlimlere bakmayın. İyilikleriniz kaybolur» demiştir. Bu gibilerle düşüp kalkmak tehlikelidir. Selâmet, onlardan uzak kalmaktadır. Nitekim Allahü Teâlâ:

وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

«... Ve beyinsizler kendilerine (hoşa gitmeyecek) lâflar attığı zamân "selâm (etle)" de(yip geçe)rler» (25 - Furkan: 63) buyurmuştur.

İşte kardeşliğin şartlarından ve faydalarından anlatmak istediklerimiz, bunlardır. Şimdi de kardeşlik haklarına, kardeşlikte lâzım olan şeylere ve kardeşlik hakkını ödemeğe geçelim de bunları anlatmağa çalışalım.

3 — **Dünyâya haris olmamak:** Dünyâya haris olan kimse ile düşüp kalkmak, öldürücü bir zehirdir. Zirâ tabiatlar yaradılışlarında başkalarına benzemeğe ve onlara uymağa meyyâldir. Belki sâhibi anlamadan, tabiat, tabiattan çalar. Dünyâya haris olanlarla düşüp kalkmak, insânda hırs uyandırır. Zâhidler ile düşüp kalkmak, insânın dünyâdan meylini keser. Bunun için, dünyâlık peşinde koşanlar ile düşüp kalkmak hoş karşılanmaz, mekrûh sayılır. Âhiret yolcuları ile düşüp kalkmak da müstehab kabûl edilmiştir. Hz. Ali (R.A.): «Kendilerinden hayâ edilen kimseler ile düşüp kalkmak sûretiyle amellerinizi ihyâ edin» buyurmuştur. Ahmed b. Hanbel: «Beni belâya sokan, yalnız hatırını saymadığım kimseler ile sohbetim olmuştur» dedi. Lokman Hakîm oğluna vasiyyetinde: «Oğlum, ulemâ sohbetine katıl ve onlara iyice sokul. Bahar yağmurları yeryüzünü yeşerttiği gibi, onların meclislerindeki hikmet nûrları da, insânın kalbini canlandırır» demiştir.

İKİNCİ BÂB

SOHBET VE KARDEŞLİK HAKLARI BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki, kardeşlik muâhedesi, karı koca arasındaki nikâh bağı gibi, iki kişi arasında bir bağlantıdır. Vefâ göstermek ve evlilik hakkına riâyet etmek, nasıl bir vazife ise — ki «Nikâh Âdâbı» babsinde geçmiştir — kardeşlik hukukuna riâyet etmek de, aynı şekilde bir vazifedir. Kardeşliğinin, mâlında ve şahsında hakkı var; dilinde ve kalbinde hakkı var; duâ edeceksin, kusûrlarını bağışlayacaksın, vefâ göstereceksin, ağırlık vermiyeceksin, teklif ve tekellüf göstermiyeceksin.

Bunların yekûnu sekiz hakdır:

BİRİNCİ HAK:

Birinci hak maldadır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَثَلُ الأَخَوَيْنِ مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ إِحْدَاهُمَا الأُخْرَى

«İki kardeş, iki el gibidir; biri diğerini yıkar» (535) buyurmuştur. Kardeşlikleri ellere benzetip, birini el diğerini ayağa benzetmemesi, bir gâye uğrunda yekdiğerine yardımcı olmaları bakımındandır. Kardeşliklerin kardeşlikleri, ancak böyle bir maksadda birleştikleri takdirde tamam olur. Bunlar, bir bakıma yekvücûd bir mahiyet arzeder. Bu ise genişlikte, darlıkta, servet ve her hâl ü kârda ortaklığı, hattâ arkadaşını tercih etmeyi gerektirir.

Kardeşlikler arasında mal ile yardımlaşmak üç derecedir:

1 — En aşağı derecesi, onu hizmetçi kabûl edip, malının fazlasından ihtiyâcını görmektir. Bir ihtiyâcı olduğunu duyduğun zaman, —sende varsa— istemesine hâcet kalmadan, behemehal ihtiyâcını te'min edersin. Zirâ, onu istemeğe mecbûr etmek, kardeşlikte son derece noksânlıktır.

---

(535) Hadis, evvelce geçmiştir.

2 -- Kardeşliğini, kendi seviyesinde tutmaktır. Onu, mal ve servetine ortak gibi kabûl edip, icâbında mâlını onunla bölüşmektir. Hasan-ı Basri diyor ki: «Bu Allah için kardeş olanlar, bürgülerini örtülerini kardeşlikleri ile ortadan bölerlerdi».

3 — Kardeşliğin en yüksek mertebesi olan üçüncü derecede onu, kendine tercih edip, onun ihtiyâcını kendi ihtiyâcından önce düşünmektedir. İşte bu, sıddîklar mertebesi ve Allah için sevişenlerin en üstün derecesidir. Canını da kendi üzerine tercih etmek, bu mertebenin meyvelerindendir. Nitekim hikâye olunduğuna göre boyunları vurulmak için bir kısım sofiler halife tarafından aranıyorlardı. (Hicri 295'de ölen ve Seriyyü's - Sakati'nin arkadaşlarından olan) Ebû'l - Hüseyn en - Nûri de bunların arasında idi. Bu zât, hemen öne koştu ve ilk önce kendisinin öldürülmesini istedi. Sebebini kendisinden sorduklarında: «Bir ân olsun, kardeşliklerime bir hayât kazandırmağı arzû ettim de onun için öne geçtim» diye cevâb verdi ve bu söz sâyesinde hepsi hayâtlarını kurtardı.

Şâyet, kardeşliğin hakkında bu derecelerden hiç birine sâhib değilsen, kardeşlik bağlarının samimi olmadığı, ancak görünüşte bir arkadaşlık olup, akıl ve din bakımından hiç bir değeri olmadığı anlaşılır. Meymûn b. Mihrân (536): «Kuru kuruya kardeşliğe râzı olanlar, ölüler ile kardeş olsun» demiştir.

Yalnız dünyâlık için olan kardeşlik de dindâr kimseler nezdinde pek mûteber değildir. Rivâyet olundu ki, Utbetü'l - Gulâm, bir gün bir kardeşliğinin evine gitti ve:

— Senin malından dörtbin dirheme ihtiyâcım var, dedi. Kardeşliği:

— İkibin dirhem al, deyince, Utbetü'l - Gulâm:

— Sen dünyalığı, Allah rızâsına tercih ettin, utanmadan da Allah için kardeşlik kurdun, sonra da «Bu kardeşliğimdir» dedin, dedi. Ve ondan yüz çevirdi. Dünyâlık mertebesinde olan kardeşliklerle dünyâ muâmelesi de uygun değildir. Nitekim Ebû Hâzim: «Allah için olan kardeşliğin ile dünyâ muâmeleleri yapma» dedi. Ve bu sözü ile bu seviyede olanları kasdetti.

Rütbe-i ulyâ'ya yâni en üstün dereceye gelince: Allahü Teâlâ mü'minleri bununla tevsik ederek:

---

(536) Kûfelidir. Rika'ya göç etti. Sika'dan ve fakih bir zâttır. Ömer b. Abdülaziz devrinde vâlilik yapmıştır. Buhârî «Edebü'l - Müfred»inde ve diğerleri de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

«Ve işlerinde meşveret eder, verdiğimiz rızıktan infâk ederler» (42 - Şûrâ: 38) buyurmuştur. Yâni olanlar, servetlerinde müşterektirler, ankları birbirinden ayrılmaz. Hattâ onlardan bâzıları, benim nalınlarım, [ayakkabılarım] diyen kimse ile arkadaşlık etmezlerdi. Çünkü o, kendi mâlı diye ayrılık görüyordu. Fethu'l-Musıli, dostlarından birinin evine gitti. Adamcağız evde yoktu. Fethu'l-Mûsılî âilesine: «Sandığın anahtarını getir» dedi. Kadın da anahtarı getirdi. Adam, sandığı açtı, cüzdanından ihtiyâcı kadar parayı aldı, sandığı kilitleyip anahtarı kadına teslim etti. Adamın câriyesi, Fethu'l-Mûsılî'nin bu yaptığını kendisine haber verdi. Adam câriye'ye: «Doğru söylüyorsun, seni âzâd ettim» dedi. Dostunun bu samimi hareketinden o derece memnûn oldu. Bir kişi Ebû Hüreyre'ye (R.A.) gelerek:

— Seninle kardeşlik olmak istiyorum, dedi. Ebû Hüreyre:

— Kardeşlik hakkının ne olduğunu biliyor musun? diye sordu. Adamcağız:

— Bilmiyorum, söyle bakalım nedir? deyince, Ebû Hüreyre:

— Senin altun ve gümüş gibi servetine benden fazla hak sâhibi olmaman demektir, dedi. Adamcağız:

— Ben bu dereceye henüz yükselemedim deyince, Ebû Hüreyre:

— O hâlde buyur git, dedi. Ali b. el-Hüseyin (R.A.), kardeşliklerden birisine:

— Nasıl, arkadaşlarınızın sormadan, lâzım olan parayı ceblerinden alabilir misiniz? deyince, adam:

— Hayır, diye cevâb verdi. Bunun üzerine Hz. Hüseyin:

— O hâlde siz, gerçek kardeşlik değilsiniz, dedi. Hasan-ı Basrî'nin huzûruna bir cemâat girdi ve:

— Kıldın mı? diye sordular. O da:

— Evet, kıldım, dedi. Onlar:

— Pazar halkı, daha namâzını kılmadı, dediler. Hasan-ı Basrî:

— Pazar halkından alacağını kim alabilir ki, dedi, devâmla: Onlar, ihvânlarına bir dirhem yardımda dahi bulunmazlar, dedi.

İbrâhim b. Ethem, Kudüs'e gitmek üzere hazırlandığı bir sırada, adamın biri gelerek:

— Seninle arkadaş olmak istiyorum, dedi. İbrâhim b. Ethem:

— Senin mâlına, ben de senin gibi sâhib olmam şartı ile olur, dedi. Adam:

— Öyle şey olmaz, bunu kabûl etmem, deyince, İbrâhim:

— Doğru konuşan bir adamsın, senin doğru konuşmanın hayranıyım, dedi. İbrâhim b. Ethem yolculukta arkadaşının sözünden çıkmazdı. Bununla berâber, görüşüne uymayan adamlarla da arkadaşlık etmezdi. Adamın biri İbrâhim b. Ethem'e çanakta bir miktâr tirit göndermişti. Arkadaşının çantasını açtı ve içinden na'lin kayışı çıkarıp adamın kabı içine koydu ve kendisine iâde etti. Arkadaşı gelip, kayışları aradığı zamân, İbrâhim:

— Yediğin tiride karşılık verdim, dedi. Adam:

— Bu kayışa, iki üç tirit alınırdı, deyince, İbrâhim:

— Cömertlik yap ki, Allah da sana bol versin, dedi. Yine İbrâhim b. Ethem, bir def'a arkadaşına âit olan bir merkebi, yaya gördüğü bir kimseye verdi ve arkadaşı buna itirâz etmedi.

İbn Ömer (R.A.), şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) Ashâb'ından birisine bir koyun kellesi takdim edildi. O zât, "Falanca benden daha açtır, kelleyi ona verin", dedi. Öteki zât da aynı şekilde söyledi. Böylece kelle yedi kişiyi dolaştıktan sonra, tekrâr evvelki adama geldi. Çünkü aç olanı o idi».

Rivâyet olundu ki, Mesrûk, arkadaşı Hayseme'nin ağır borcunu ödemek için, arkadaşının haberi olmadan, kendisi borç altına girmiş ve yekdiğerinin haberleri olmadan, birbirinin borçlarını ödemişlerdir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.), Abdurrahman b. Avf (R.A.) ile Sa'd b. er-Rebi' arasında kardeşlik kurduğu zamân, Sa'd bütün mâlını Abdurrahman'a terketti. Abdurrahman da, «Allah mübârek etsin» diyerek mâlı ortadan böldü. Sa'd'ın yaptığına îsâr [kendisi muhtâç iken başkasını tercih etmek]. İkincisine de müsâvat denir. İsâr, müsâvâttan daha makbûldür. Süleymân Dârânî şöyle diyor: «Bütün dünyâ benim olsa da, hepsini birden kardeşliğime yedirsem, yine bana az gelirdi». Yine bu zât: «Ben, arkadaşıma yedirdiğim yemeğin tadını alırım» demiştir.

Dost ve ahbâblara infâk, yoksullara sadaka vermekten daha efdal olduğu için, Hz. Ali (R.A.): «Dost ve ahbâblara yedirdiğim yirmi dirhem, fakirlere verdiğim yüz dirhemden, benim için daha sevimlidir.» buyurdu. Yine Hz. Ali (R.A.): «Dost ve ahbâbımla yediğim bir sa' [bir buçuk kilo civârında] yemek, benim için bir köle âzâd etmekten daha makbûldür» dedi.

Kendi ihtiyâçları varken, başkalarını tercih etmekte hepsinin örneği, Resûl-i Ekrem (S.A.V.)'dir. Bir def'a bir arkadaşı ile bir misvâk ağacından iki misvâk yaptı. Misvâkların birisi eğri, diğeri düz ve doğru idi. Resûl-i Ekrem, misvâkın güzel ve doğru olanını arkadaşına ve eğri olanını da kendisine ayırdı. Arkadaşı: «Bu güzel misvâk, size yakışır yâ Resûlallah,» deyince, Resûl-i Ekrem:

مَا مِنْ صَاحِبٍ يَصْحَبُ صَاحِبًا وَلَوْ سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ إِلَّا سُئِلَ عَنْ صُحْبَتِهِ هَلْ أَقَامَ فِيهَا حَقَّ اللّٰهِ أَوْ أَضَاعَهُ

«Bir saat de olsa, bir kimse ile arkadaşlık edene, arkadaşlık hakkına riâyet edip etmediği sorulur» (537) buyurdu ve arkadaşlık hakkının isâr ile, yâni arkadaşını kendi üzerine tercih etmekle ödeneceğini anlatmış oldu. Yine Resûl-i Ekrem, yıkanmak üzere, Huzeyfe ile berâber bir kuyuya gittiler. Huzeyfe, Resûl-i Ekrem'in elbisesi ile Resûl-i Ekrem'i örtüyor ve görünmekten koruyordu. Sıra Huzeyfe'ye gelince, Resûl-i Ekrem de aynı şekilde Huzeyfe'ye perde tutmak istedi. Huzeyfe, buna itiraz edince, Resûl-i Ekrem:

مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ قَطُّ إِلَّا كَانَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللّٰهِ أَرْفَقَهُمَا بِصَاحِبِهِ

«İki arkadaşın, Allah katında en sevimlisi, arkadaşına karşı daha müşfik davrananıdır» (*) buyurdu. Rivâyet olunduğuna göre, Mâlik b. Dinar ile Muhammed b. Vâsi', Hasan-ı Basri'nin evine gittiler. Hasan-ı Basrî evde yoktu. Muhammed b. Vâsi' içinde yemek bulunan bir sepeti dolaptan çekerek yemeğe başladı. Mâlik b. Dînar: «Elini çek, mâl sâhibi gelmeden yeme.» dedi ise de, Muhammed b. Vâsi' aldırış etmedi, yemeğe devâm etti. Mâlik, ondan daha cömerd ve güzel ahlâk sâhibi idi. Hasan-ı Basrî, bu vaziyeti görünce, Mâlik b. Dînar'a: «Ey Müveylik, — bu, Mâlik'in ism-i tasgiridir — işte sizin gibi sofular yetişinceye kadar, biz Ehl-i Suffa mensûbları böyle idik. Birbirimizden çekinmezdik.» demiş ve bu sözü ile, dostların evinde serbest hareket etmenin kardeşlikteki sâfilikten ileri geldiğine işâret etmiştir. Nasıl böyle olmasın ki, Allahü Teâlâ, yemeklerin, izinsiz yenebileceklerini sayarken:

أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ

«Veyâ dostlarınız veyâ anahtarlarına mâlik olduğunuz kimselerin de yemeklerini yiyebilirsiniz» (24 - Nûr: 61) buyurmuştur. Kardeş, kardeşe anahtarını teslim eder ve dilediği gibi tasarrufuna müsâade eder. Bâzı çekingen kimseler, kardeşlerinin anahtarlarını aldıkları hâlde, takvâya uyarak, az yerlerdi. Bunun üzerine Allahü Teâlâ, bu

(537) Mehazı bulunamamıştır.
(*) Bundan önceki babda «... arkadaşını daha fazla seven» şeklinde geçmişti.

âyeti inzâl buyurdu ve serbest olarak dost ve kardeşlerinin evinden yemelerine müsâade etti.

İKİNCİ HAK:

Kardeşliğin ikinci hakkı, fiilen yardıma muhtâç olduğunu görünce, onun istemesine mahal bırakmadan, yardımına koşmak ve kendi işini sonraya bırakmaktır. Mâlî yardımda olduğu gibi, bunun da dereceleri vardır. En düşük derecesi, kendisinin gücü yeterek, yardımı istediği zamân, güler yüz, tatlı söz ve memnûniyetle yardımına koşmaktır. Bâzıları şöyle diyor: Dostundan bir yardım istediğin zamân, yardımına gelmezse, onu bir def'a daha kendisine hatırlat; çünkü unutmuş olabilir. Şâyet, ikinci def'a da tarafına bakmazsa, ona bir cenâze namâzı kıl, tekbîr al ve:

وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ

«Ve ölüleri Allah diriltir» (6 - En'am: 36) Âyet-i celîlesini oku, yâni onu, kendisiyle ünsiyet edilemiyen ölülerden say. İbn Şibrime (538), arkadaşlarından birisinin mühim bir ihtiyâcını te'min etti. Arkadaşı, bunun karşılığı ve mükâfatı olarak, kendisine değerli bir hediye takdim edince, İbn Şibrime: «Hediyeni al, Allah seni mükâfatlandırsın. Dostuna bir işin düşüp onu görmediği ve ona bütün kuvveti ile sarılmadığı zamân, âdeta bir cenâze namâzı kılar gibi, abdest al ve dört tekbîr getirerek, artık onu ölülerden say» demiştir. Câfer b. Muhammed: «Ben, bir daha bana ihtiyâç arzetmezler korkusu ile, düşmânlarımın bile ihtiyâçlarını gidermeğe bütün imkânlarımla gayret ederim.» demiştir. Düşmânlar hakkında hâl böyle olunca, ya dostlar arasında nasıl olmalıdır? Eski dostlardan bâzıları, ahbâbları öldükten sonra, kırk sene geçtiği hâlde, hâlâ çoluk çocuklarını arar ve onların her türlü ihtiyâçlarını gidermeğe çalışır, onlara her gün mâlî yardımda bulunurlardı. Çocuklar bu sâyede yalnız babalarını kaybetmiş olur, diğer husûslarda, belki babalarından da, daha rahat yaşarlardı. Onlar, dostlarının çocuklarına o derece bakarlardı ki, her gün evlerine uğrar «Tuzunuz, zeytininiz var mı, başka ne eksiğiniz var?» diye sorarlardı. İşte kardeşlik şefkati böyle olur.

Kendisi gibi kardeşliğine acımayan kimsenin, kardeşliğinde hayır yoktur. Meymûn b. Mihrân, şöyle anlatıyor: «Dostluğundan fayda

(538) Ebû Abdillâh'dır. Kûfelidir ve Kûfe'nin fakîhlerinden olup, oranın kadılarındandır. Tabiîndendir. Hadîs'de sika'dır. Şâir, cömerd ve güzel ahlâklıdır. Buhârî bile kendisini şâhid göstermiştir. Hicrî 44'de ölmüştür.

görmediğin kimsenin, husûmetinden sana bir zarâr gelmez». Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَلَا وَإِنَّ لِلّٰهِ فِي أَرْضِهِ آنِيَةً وَهِيَ الْقُلُوبُ فَأَحَبُّ الْأَوَانِي إِلَى اللّٰهِ
تَعَالَى أَصْفَاهَا وَأَصْلَبُهَا وَأَرَقُّهَا

«Bilmiş ol ki, Allahü Teâlâ'nın, yeryüzünde kabları var, onlar da kalblerdir. Bu kalblerin Allah katında en sevimlisi, (günâhlardan) pâk, (dînde) salâbetli ve (kardeşlerine karşı) en yumuşak olanıdır» (539) buyurdu.

Hülâsa: Kardeşlikte usûl, onun ihtiyâcını, kendi ihtiyâcın gibi ve belki de daha mühim kabûl etmen ve kendi ihtiyâçlarını unutmadığın gibi, onun ihtiyâçlarını da araştırıp dâimâ hâtırdan çıkarmamandır. Onun mürâcaatına lüzûm göstermeden yardımına koşman ve yardımda bulunurken, kendine bir pay ayırmaman, belki senin yardımını onun kabûl etmesini, bir lütûf tanımandır.

Hattâ/ yalnız ihtiyâcını gidermekle yetinmemeli, onu, yakınların üzerine de tercîh ederek bolluk göstermeğe de çalışmalısın. Nitekim Hasan-ı Basrî: «Bizim dost ve kardeşliklerimiz, bize âile efrâdımızdan daha sevimlidir. Zîrâ bizim âile efrâdı, bizi dünyâda anar, ama dostlarımız mahşer yerinde ararlar» demiştir. Hasan-ı Basrî: «Allah için din kardeşlerini teşyi' eden kimseyi, Cennet'e teşyi' etmek için, kıyâmet gününde Allahü Teâlâ Arş'ın altından melekler gönderir.» demiştir. Eser'de şöyle vârid olmuştur:

مَا زَارَ رَجُلٌ أَخًا فِي اللّٰهِ شَوْقًا إِلَى لِقَائِهِ إِلَّا نَادَاهُ مَلَكٌ مِنْ خَلْفِهِ
طِبْتَ وَطَابَتْ لَكَ الْجَنَّةُ

«Allah için sevdiği kardeşliğinin ziyâretine giden kimseye, ardından bir melek: "Çok güzel iş gördün, Cennet'i hak ettin" diye çağırır» (540). Atâ, şöyle anlatıyor: «Üç gün içinde görmediğiniz kardeşliğinizi araştırın, şâyet hasta ise, ziyâretine gidin, meşgûl ise yardım edin. Şâyet sohbeti unuttularsa hatırlatın».

Rivâyet olunduğuna göre, bir gün Resûl-i Ekrem'in meclisinde Abdullah b. Ömer sağa sola bakıp duruyordu. Resûl-i Ekrem, niçin

---

(539) Taberânî, Ebû Utbetü'l-Havlânî'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.
(540) Bundan evvelki bâbda geçmiştir.

baktığını sordu. O da: «Sevdiğim bir adam vardı, onu araştırıyorum» deyince, Resûl-i Ekrem:

إذا أحببت أحدا فسله عن اسمه واسم أبيه وعن منزله فإن كان مريضا عدته وإن كان مشغولا أعنته

«Bir adamı sevdiğin zamân, adını, babasının adını, (bir rivâyette) dedesinin ve akrabalarının adını sor öğren. Hasta olduğu zamân ziyâretine, işi olduğu zamân yardımına gidersin» (541) buyurdu.

Şa'bî: «Bir adam ile düşüp kalkan kimseye, «O, kimdir?» diye sorduğun zamân, «Şahsen tanıyorum, fakat adını ve soyadını bilmiyorum» derse, buna ahmak tanışması derler» demiştir. Abdullah b. Abbâs'a (R.A.): «En çok kimi seversin?» diye sorduklarında, o «Benimle düşüp kalkanı» demiştir. Yine İbn Abbâs (R.A.) şöyle diyor: «Üç gün üst üste gelip meclisime devâm ettiği hâlde, maddî bir istekte bulunmayan kimsenin, yalnız Allah rızâsı için gelmiş olduğunu anlarım» demiştir. Sa'îd b. el-Âs (542): «Üç gün meclisime devâm eden kimse, bana yaklaştığı zamân, ona saygı gösteririm. Konuştuğu zamân, onu dinlerim. Oturacağı zamân, ona yer hazırlarım» demiştir. Nitekim Allahü Teâlâ:

رحماء بينهم

«Aralarında merhametlidirler» (48 - Feth: 29) buyurmuş ve bununla, aralarındaki şefkate işâret etmiştir. İyi bir yemeği yalnız yememesi, sevinçli günlerini yalnız geçirmemesi ve arkadaşını hazır bulundurması ve yalnız kaldığı için üzüntü duyması, arkadaşına hasret çekmesi, şefkat ve ikrâmın tamâmındandır.

ÜÇÜNCÜ HAK:

Üçüncü hak, dildedir. Bâzan susması ve bâzan da konuşması lâzımdır.

---

(541) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk» da Beyhakî «Şuabü'l-İmân» da rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Tirmizî de Yezîd b. Nuâme'den rivâyet etti.

(542) Emevîlerdendir. Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde 9 yaşında idi. Kureyş'in ileri gelenlerinden olup, cömerd ve fasih bir zât idi. Hz. Osmân'ın mushaf kâtiblerinden idi. Hz. Osmân devrinde Kûfe vâliliğinde bulunmuş, Taberistan'ı fethetmiş ve Cürcan'ı almıştır. Muâviye zamânında da Medine âmilliğinde bulunmuştur. 58 Hicride ölmüştür. Müslim, Tirmizî ve Nesaî, kendisinden rivâyet etmişlerdir.

Sükût etmesine gelince: Huzûrunda ve gıyâbında kusûrlarını bilmemezlikten gelmek ve onlardan hiç bahsetmemektir. Münâkaşadan sarf-ı nazarla, içyüzünü araştırmaktan sakınmaktır. Kendisini bu yolda gördüğü zamân, nereden gelip nereye ve niçin gittiğini sormamalı, belki açıklamak istemez ve yalan söylemeğe mecbûr kalır. Yalnız kendisine açtığı esrârını başkasına söylemek, hattâ bunu dostlarına da söylemekten sükût etmeli ve hiç bir sûretle kimseye açıklamamalıdır. Çünkü bunları başkasına açıklamak, ahlâksızlıktır.

Hattâ dostlarına da dil uzatmamalı, başkasının kendi aleyhindeki sözlerini de söylememelidir. Zîrâ sana söven, o sözü sana getirendir. Enes (R.A.) şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem, kimsenin hoşuna gitmeyecek sözü yüzüne vurmazdı. Çünkü eziyet, haberi ilk getirenden, sonra onu söyleyendendir. Evet, duyduğu iyiliklerini gizlememelidir. Çünkü burada da aynı şekilde ilk sevinci, işittiği kimseden, sonra söyleyenden alır. Bu gibi duyduğu iyilikleri gizlemesi çekememezliğindendir.

Hülâsa; kısa olsun, uzun olsun, dostunun hoşlanmadığı sözleri sarfetmekten kaçınmalıdır. Ancak emr-i ma'ruf ve nehy-i münker gibi husûslar olursa, bu husûsta sükûta müsâade yoktur, onu îkaz için konuşması borçtur; artık hoşlanıp hoşlanmadığını aramaz. Her ne kadar görünüşte ağırına giderse de, gerçekte bu sözler, ona bir ihsân ve iyilik yerine geçer.

Dostunun ve âile efrâdının kusûr ve noksânlarını söylemek, gıybettir. Gıybet ise — değil dostlar arasında — herkes için harâmdır. İnsânı, gıybetten iki şey alıkoyar. Birisi, kendi hâlini düşünmektir. Kendinde bir kusûr bulduğun zamân, işte sen bu kusûrunu nasıl ıslâh edemiyorsan, onun da kendi kusûrunu ıslah edemediğini düşünerek, onu mazûr görmelisin. Bir kusûru ile onu kötü görmeğe kalkışma, kusûrsuz insân nerede? Senin Allah'a karşı noksânların var iken, onun sana karşı olan bâzı kusûrlarına aldırış etme! Çünkü senin ondaki hakkın, Allahü Teâlâ'nın sende olan hakkı kadar değildir. İkincisi, kusûrsuz insân olamıyacağına göre, kusûrsuz arkadaş arayan kimsenin, kûşe-i vahdete çekilmekten başka çâresi olmadığını bilirsin. İnsânların iyilikleri olduğu gibi, kusûrları da vardır. Aranan, iyiliğinin kötülüğüne galebe çalmasıdır. Kerem sâhibi mü'min, dâimâ din kardeşinin iyiliklerini hâtırlar ki, bu sâyede ona sevgi ve saygısı artar. İnsânların dâimâ kusûrlarını araştıranlar, ahlâksız münâfıklardır. İbn Mübârek: «Mü'min, dâimâ ma'zeretleri kabûl eder, münâfık ise dâimâ sürçmeleri arar» demiştir. Fudayl da: «Kerem, dostların kusûrlarını bağışlamaktadır» diyor. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اِسْتَعِيذُوا بِاللّٰهِ مِنْ جَارِ السُّوءِ الَّذِي إِنْ رَأَى خَيْرًا سَتَرَهُ وَإِنْ رَأَى شَرًّا أَظْهَرَهُ

«Gördüğü iyilikleri gizleyip, gördüğü kötülükleri teşhir eden kötü komşudan Allah'a sığının» (543) buyurmuştur. Kim olursa olsun, onu kendisinde mevcûd iyi bir haslet ile tezkiye etmek mümkün olduğu gibi, yine kendisinde mevcûd bir kusûr ile teşhir etmek de mümkündür. Rivâyet olunduğuna göre, adamın biri bir gün, bir başkasını Resûl-i Ekrem'e övdü. Ertesi gün aynı adam, yine aynı adamı Resûl-i Ekrem'e yermeğe başlayınca, Resûl-i Ekrem:

أَنْتَ بِالْأَمْسِ تُثْنِي عَلَيْهِ وَالْيَوْمَ تَذُمُّهُ

«Dün onu öven sen değil mi idin, bugün ne oldu da zemmediyorsun?» buyurdu. Adam: «Vallahi dün, doğru söylediğim gibi, bugün de yalan konuşmadım, ancak, dün beni memnûn ettiği için iyiliğinden, bugün de kızdırdığı için kötülüğünden bahsettim» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا

«Bâzı beyânlarda sihir var» (544) buyurdu ve hoşuna gitmeyen adamın bu konuşmasını sihre benzetti. Bu sebepten, diğer bir haberde yine Resûl-i Ekrem:

اَلْبَذَاءُ وَالْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنَ النِّفَاقِ

«Kötü söz ve edebiyât yapmak, nifâktan birer şu'bedir» (545) buyurdu. Diğer bir haberde de:

إِنَّ اللّٰهَ يَكْرَهُ لَكُمُ الْبَيَانَ كُلَّ الْبَيَانِ

«Allahü Teâlâ, sizin fesâhatınızı ve faziletinizi açığa çıkarmak

---

(543) Buhârî târihinde Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Neseî, Ebû Hüreyre ve Ebû Sa'îd'den sahîh sened ile rivâyet etti.

(544) Taberânî «Evsat»ında; Hâkim «Müstedrek» inde Ebû Bekre'den rivâyet etmişlerdir.

(545) Tirmizî rivâyet etti. Hâkim, Ebû Umâme'de rivâyet etti, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu söyledi.

maksadı ile son derece edebi konuşmalarımızı kerih görür» (546) diye vârid olmuştur. Bunun gibi İmâm Şâfii (Allah rahmet etsin): «İtâat edip, hiç isyân etmeyen, isyân edip de hiç itâat etmeyen bir kimse düşünülemez. İyiliği kötülüğüne, itâati ma'siyetine gaalib olan, âdil ve iyi bir insân demektir» demiştir.

Bu gibiler, Allahü Teâlâ hakkında âdil sayılırsa, senin hakkında da iyiliği kötülüğüne gaalib olan bâzı kusûr sâhiblerini âdil kabûl etmen evleviyetle sâbit olur.

Dostun hakkında kötü konuşmamak sana borç olduğu gibi, kalbinden de ona sû-i zan etmemek, yine sana borçtur. Zirâ bundan da men'edilmiştir. Bunun haddi, hareketlerini, iyiliğe yormak mümkün olduğu müddetçe onları kötü mânâlara almamaktır. Ama açıkça bildiklerini de bilmemezlikten gelmek mümkün değildir. Onları da mümkün olduğu kadar unutup, yanılmasına bağışlamalısın. Bu gibi zannın bir kısmına teferrüs, denir. Yâni bir alâmete dayanır ki, zarûri olarak insânı şüphelendirir. Bundan kurtulmak, insânın elinde değildir. Bir kısmının menşei de bu husûstaki yanlış bir inanışa bağlıdır. Adam, müsbet veyâ menfi şekilde yorumlanabilecek bir işi yapar. Fakat senin yanlış yorumunun onu kötü mânâya çeker. Halbuki ortada onu kötülüğe tahsis edecek bir delil yoktur. Böyle bir işi, bu gibi bir anlayışla kötülüğe yormak, bâtıni bir cinâyet; aynı zamânda mü'min hakkında harâmdır. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ اللهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ الْمُؤْمِنِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَعِرْضَهُ وَأَنْ يَظُنَّ بِهِ ظَنَّ السُّوءِ

«Allahü Teâlâ, mü'minin mü'mine kanını, mâlını ve ırzını harâm ettiği gibi, aleyhinde kötü zanda bulunmağı da harâm kılmıştır» (547) buyurmuştur. Diğer bir hadis'de de:

إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ

«Sû-i zandan son derece sakının; zirâ sû-i zan, sözlerin en yalanıdır» (548) buyurulmuştur. Kötü zan, insânı tecessüs ve tahassüse, yâni casusluk ve araştırmağa sevkeder. Halbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.);

---

(546) İbn Sünni «Riyâdatü'l-Müslimin» de Ebû Umâme'den; Taberâni ise, «Kebir» inde rivâyet etti.

(547) Hâkim, «Târih» inde İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Râvileri kuvvetlidir. İbn Mâce benzerini İbn Ömer'den (R.A.) ve Müslim de benzerini Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(548) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

لَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ إِخْوَانًا

«Söz araştırmayın, gözünüzle kusûr aramayın, ayrılmayın, birbirinize arka çevirmeyin! Ey Allah'ın kulları, kardeş olun» (540) buyurmuştur.

Kusûrları örtmek ve onları görmemezlikten gelmek, dindârların şi'ârıdır. En üstün rütbenin, kötülükleri gizleyip iyilikleri teşhirde olduğunda, Resûl-i Ekrem'in duâsında, Allahü Teâlâ'yı bu vasıf ile tavsif etmesi, delil olarak yeter. **Duâ şudur:**

«Ey iyilikleri açığa çıkarıp çirkin işleri gizleyen Allah'ım.» Allah'ın râzı olduğu, kendi ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Allahü Teâlâ ayıpları örter, günâhları bağışlar, kulunun kusûrlarından vazgeçer. Sen senin gibi veyâ senden üstün olanların kusûrlarını nasıl olur da, bağışlamazsın. O, senin ne kölendir, ne de yarattığındır. İsâ Aleyhisselâm, Havarilerine: **«Uykuda olan kardeşlerinizin mahrem yerlerini rüzgârın açtığını görürseniz ne yaparsınız?»** diye sordu. Onlar da: «Örter ve kapatırız» dediler. **Hz. İsâ:** «Hayır, belki açar ve açığa çıkarırsınız» deyince, **Havariler:** «Sübhanallah, böyle olur mu, kim böyle yapar?» **dediler. Hz. İsâ:** «Sizden birinizin dini kardeşi hakkında bir söz duyduğunda, ona biraz daha ekleyip söylemesi, işte uyuyan adamın açılmış olan mahrem yerini biraz daha açması gibidir» buyurdu.

Bilmiş ol ki, insân, kendisi için sevdiğini başkası için de sevmedikçe, kâmil bir imân sâhibi olamaz. Kardeşliğin en düşük derecesi, onun sana karşı yapmasını sevdiğin şeyi ona yapmandır. Şübhesiz insân, arkadaşının kendisini örtmesini ve kusûrlarını söylememesini ister. Beklediğinin aksini arkadaşlarından görürse, ona karşı nefret ve kini uyanır. Kardeşinden beklediğinin aksini ona yapması, elbette insâfsızlık olur. Böyle yapanlara Kur'ân-ı Kerim lisânıyle veyl [hasret] va'dedilmiştir. **Nitekim Allahü Teâlâ:**

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ

«Veyl o kimselere ki, insânlardan aldıkları zamân, bol ve ağır alırlar; verdikleri zamân hafif de olsa eksik vermeğe çalışırlar» (83 - Mutaffifin: 1, 2, 3) buyurmuştur.

Verdiğinden fazlasını, yaptığından çoğunu bekleyen herkes, bu «Veyl» e dâhildir. Bu gibi mahrem şeyleri örtmeyip daha da fazla aç-

(540) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

mağa çalışmanın menşei, içinde yerleşen kin ve çekememezlik hastalığıdır. Bu hastalıklar kendisinde bulunan kimsenin, içi mel'anetle doludur, fırsat gözler, imkân buluncaya kadar onu açığa çıkarmaz. Fırsat bulunca da, ipin ucunu salıverir, utanma perdesini kaldırır, içindeki pis kokuları etrâfa saçmağa başlar. Bâtıni kin ve hased ile dürülmüş olan kimseden ayrılmak daha makbûldür. Hakimlerden birisi: «Açık tekdir, gizli bekleyen kinden daha hayırlıdır. Kindar adamın iyiliği, uzak kalmasıdır. Kalbinde bir müslümâna karşı kin ve hasedi olan kişinin îmânı zayıf ve sonu tehlikelidir. Bu habis kalb ile Allah'a ulaşamaz» demiştir. Abdurrahman b. Nüfeyr (550), babasının şöyle dediğini anlatıyor: «Ben Yemen'de iken, Yahudi bir komşum vardı. Bana, Tevrat'tan bâzı haberler verirdi. Yahudi, bir yolculuğundan dönüp geldiğinde kendisine: «Allah bize bir Peygamber gönderdi. O Peygamber bizi İslâm dinine dâvet etti ve biz de müslümân olduk ve bize bir kitâb indirdi, o kitâb Tevrâtı da tasdik ediyor» dedim. Yahudi: «Doğrusun, fakat siz onun hükmünü hakkıyle yerine getiremezsiniz; çünkü biz, o Peygamberin ve ümmetinin vasıflarını Tevrât'ta şöyle gördük: "Evin eşiğinden çıkan bir kimsenin, hiç bir müslümâna karşı hased ve kin duyguları beslemesi helâl olmaz" dedi.»

Kendisine emânet ettiği sırrı ifşâdan kaçınması lâzımdır. Yalan da olsa onu inkâr etmesi icab eder. Çünkü her ne kadar doğru söylemek vâcib ise de, bâzı istisnâları vardır. İnsân yalan söylemekle de olsa kendi kusûrlarını gizlemesi câiz olduğu gibi, kardeşi hakkında da böyle yapması câizdir. Zirâ kardeşi demek, kendisi demektir. Onlar her ne kadar, bedenleri ayrı ise de, gerçekte ayrılmayan bir şahıs gibidir. İşte gerçek kardeşlik budur. Hattâ gizli yapılması gereken amelleri onun yanında âşikâre yapmakla mürâî de olmaz. Çünkü o, aynen kendisi demektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ سَتَرَ عَوْرَةَ أَخِيهِ سَتَرَهُ اللّٰهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

«Din kardeşinin ayıplarını örten kimsenin, Allahü Teâlâ dünyâ ve âhirette kusûrlarını örter» (551) buyurmuştur. Diğer bir haberde

(550) Hazremidir. Künyesi Ebû Ahmed'dir. Sika'dandır. Şam'ın büyük tâbiîlerindendir. Buhârî'den başkaları kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Hişam'ın hilâfeti zamânında 118 Hicri'de ölmüştür.

(551) İbn Mâce, İbn Abbâs'dan (R.A.); Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) biraz farklı ifâde ile rivâyet etmişlerdir.

فَصَعَانَا أَحْيَا مَوْؤُدَةً »

«Bir ölüyü diriltmiş gibi olur» (552) diye vârid olmuştur. Diğer bir hadis'de de:

إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِحَدِيثٍ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهُوَ أَمَانَةٌ »

«Bir adam, etrâfına bakınarak bir söz söylediği zamân, o söz (oradakilere) emânettir» (553) buyurulmuştur. Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

اَلْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ إِلَّا ثَلَاثَةَ مَجَالِسَ، مَجْلِسٌ يُسْفَكُ فِيهِ دَمٌ حَرَامٌ، وَمَجْلِسٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ فَرْجٌ حَرَامٌ، وَمَجْلِسٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ مَالٌ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ »

«Meclisler, emniyet yeridir (orada konuşulanlar hârice çıkmaz). Ancak üç meclis müstesnâdır: Birisi, haksız olarak adam öldürmek için konuşulan, diğeri, başkasının ırzına taarruz için konuşulan, üçüncüsü de başkasının malına tecâvüz için konuşulan sözlerdir, (bunlar söylenir» (554). Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ وَلَا يَحِلُّ لِأَحَدِهِمَا أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ

«İki kişi bir arada oturup konuşurken, birbirine itimad ederek konuşurlar. Artık yek diğerinin sevmedikleri şeyleri açıklamaları helâl olmaz» (555) buyurulmuştur. Ediblerden birisine sormuşlar: «Sır saklayabilir misin?» Edib, «Evet, ben esrâr mezarıyım» diye cevâb vermiştir. Nitekim:

«Erkeklerin göğüsleri, sırların mezarıdır» denilmiştir. Denildi ki: Ahmak olanın kalbi, ağzında; akıllının dili, kalbindedir. Yâni ahmak, sır saklayamaz; her bildiğini olur olmaz yerlerde söyler. Bunun için

---

(552) Ebû Dâvud, Nesei ve Hâkim, Ukbe b. Âmir'den (R.A.) rivâyet etmişler. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söyledi.

(553) Ebû Dâvud ve Tirmizi, Câbir'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasendir, dedi.

(554) Ebû Dâvud, Câbir'den (R.A.) rivâyet etti. İsmini vermediği kardeşinin oğlu da râviler arasındadır.

(555) Ebû Bekir b. Lâl, «Mekârim-i Ahlâk» da, Enes'den (R.A.); İbn Mübârek, «Zühd» ünde Ebû Bekir b. Hazm'dan mürsel olarak; Hâkim, İbn Abbâs'dan (R.A.) biraz farklı ifâde ile rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

ahmak ile sohbetten ve düşüp kalkmaktan uzak kalmak lâzımdır. Birisine: «Sırrı, nasıl muhâfaza edersin?» diye sormuşlar. O: «Haber vereni inkâr eder, haber almak isteyene de yemin ederim» dedi. Diğer birisi de: «O sırrı gizlerim ve gizlemekte olduğumu da gizlerim» dedi. Nitekim İbn Mu'tez bunu şöyle ifâde etmiştir:

وَمُسْتَوْدِعِي سِرًّا تَبَوَّأْتُ كَتْمَهُ . فَأَوْدَعْتُهُ صَدْرِي فَصَارَ لَهُ قَبْرًا

«Açıklamasını istemediğim bana emânet edilen bir sırrı, göğsüme yerleştiririm de göğsüm ona mezar olur». Diğer birisi, daha da ileri giderek şöyle demiştir:

وَمَا السِّرُّ فِي صَدْرِي كَثَاوٍ بِقَبْرِهِ . لِأَنِّي أَرَى الْمَقْبُورَ يَنْتَظِرُ النَّشْرَا

وَلٰكِنَّنِي أَنْسَاهُ حَتّٰى كَأَنَّنِي . بِمَا كَانَ مِنْهُ لَمْ أُحِطْ سَاعَةً خُبْرَا

وَلَوْ جَازَ كَتْمُ السِّرِّ بَيْنِي وَبَيْنَهُ . عَنِ السِّرِّ وَالْأَحْشَاءِ لَمْ تَعْلَمِ السِّرَّا

«Sır, benim göğsümde mezarda bekleyen gibi de değildir; çünkü mezarda olanlar, dirilip açığa çıkmağı bekliyorlar. Ben, bana emânet edilen sırrı öyle unuturum ki, sanki ömrümde duymamış gibi olurum. Eğer sır ile aramızda sırrı gizlemek mümkün olsaydı, onu gizleyip yok ettiğimden, sırrın bile haberi olmazdı».

Adamın biri başka birisine, bir sırrını söyler ve: «Bunu kimseye söyleme, muhâfaza et» der. Öteki adam: «Ben onu unuttum» diye cevâb verir. Ebû Saîd Sevri şöyle anlatıyor: «Dost edineceğin adamı, önce kızdır sonra üzerine bir adam sal, ona senden sorsun; şâyet iyiliğine konuşur ve sırrını gizlerse, bu adam sâdıkdır, onunla dostluğunu devâm ettir». Ebû Yezid el-Bestâmî'ye: «Kim ile arkadaşlık edeyim?» diye soran adama, Ebû Yezid: «Allahü Teâlâ'nın senin hakkında bildiği gizli kusûrlarını bildiği hâlde, onları, Allahü Teâlâ'nın gizlediği gibi gizleyen kimse ile arkadaşlık et» diye cevâb vermiştir. Zûnnûn-ı Mısrî: «Seni her yönden ma'sûm görmek isteyenin sohbetinde hayır yoktur. Kızdığı vakit sırrı ifşâ edenler, alçak kimselerdir. Zîrâ huzûr ve sükûn ânında sırrı gizlemek, tabîat iktizâsıdır. İnsânlık, onu hiddet ânında saklamaktadır» demiştir. Hakîmlerden biri: «Dört hâlinde değişiklik gösteren kimse ile arkadaşlık etme. Onlar da: Hiddet, sükûn, tama' ve şehvet arzûlarının galeyana geldiği sıradadır. Kardeşliğin sadâkati, bütün bu hâllerde de değişmemektir» demiştir. Bunun için şöyle denilmiştir:

وَتَرَى الْكَرِيمَ إِذَا تَصَرَّمَ وَصْلُهُ . يُخْفِي الْقَبِيحَ وَيُظْهِرُ الْإِحْسَانَا هـ
وَتَرَى اللَّئِيمَ تَقَضَّى وَصْلُهُ . يُخْفِي الْجَمِيلَ وَيُظْهِرُ الْبُهْتَانَا هـ

«Kerem sâhibi insanlarla aran açılsa bile, yine iyiliğini söyler ve kötülüğünü gizlerler. Kötü insânlarla dostluğun sona erince, iyiliğini gizler ve aleyhinde konuşurlar».

Hz. Abbas (R.A.), oğlu Abdullah'a: «Oğlum, bu adamın (yâni Hz. Ömer) seni yaşlıların da önüne geçirdiğini görüyorum. Sana beş tavsiyede bulunacağım, onlara dikkat et: Kimsenin sırrını ona açma, yanında kimseyi gıybet etme, sakın ona yalan söyleme, emirlerine karşı isyân etme ve hiç bir sûretle kendisine hıyânette bulunma» demiştir. Şa'bi diyor ki: «Şu beş tavsiyenin her biri bin altundan kıymetlidir».

Yine dostunun her sözüne itirazdan ve onunla mücâdeleden susman lâzımdır. Nitekim İbn Abbâs (R.A): «Âdi kimselerle mücâdele etme, seni üzerler. Halim adamlarla mücâdele etme, sana küserler» demiştir. Resûl-i Ekrem de bir hadisinde:

مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ هـ

«Haksız olduğu hâlde mücâdeleden vaz geçen kimseye, Allahü Teâlâ Cennet'in kenâr yerinde bir ev inşâ ettirir. Haklı olduğu hâlde mücâdeleden kaçınan kimseye ise, Cennet'in ortasında bir köşk inşâ ettirir» (556) buyurmuştur. Haksız mücâdeleyi terk etmek vâcib iken, Allahü Teâlâ burada nâfilenin sevâbını vâcibin sevâbından daha üstün kılmıştır. Çünkü haksız mücâdeleden vaz geçmek, haklı mücâdeleden vaz geçmekten daha kolaydır. Hakka sükût, bâtıla sükûttan zordur. Mükâfat, güçlük ve zahmet nisbetindedir. Dostlar arasında kin ateşini en kuvvetli tutuşturan, münâkaşa ve mücâdeledir. Çünkü mücâdele, ayrılmanın ve arka çevirmenin tâ kendisidir. Zira ayrılık, önce fikirde, sonra sözde ve daha sonra işde kendini gösterir. Halbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

---

(556) Tirmizi ve İbn Mâce, Enes bin Mâlik'den. Ayrıca C. 1 S: 121'de geçmişti.

لا تدابروا ولا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تقاطعوا وكونوا عباد الله إخوانا المسلم أخو المسلم لا يظلمه ولا يحرمه ولا يخذله بحسب المرء من الشر أن يحقر أخاه المسلم

«Birbirinize arka çevirmeyin, husûmet beslemeyin, çekememezlik yapmayın, aranızı açmayın, ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Müslümân, müslümânın kardeşidir, ona zulmetmez, onu mahrûm etmez, onu terk etmez. Kişiye kötülük bakımından, din kardeşine hakâret etmesi yeter» (557) buyurmuştur. **Hakaretin en ağırı, münâkaşa ve mücâdeledir. Çünkü başkasının sözünü reddetmek, onu cehâlet ve ahmaklıkla yâhut gaflet ve şey'i olduğu gibi anlayamamakla ithâm etmektir. Ebû Umâmetü'l-Bâhilî şöyle anlatıyor: «Biz mücâdele hâlinde iken Resûl-i Ekrem (S.A.V.) çıkageldi. Bu manzara karşısında canı sıkılarak şöyle buyurdu:**

ذروا المراء لقلة خيره وذروا المراء فإن نفعه قليل وإنه يهيج العداوة بين الإخوان

«Mücâdeleyi terk edin; zira onun kârı azdır. Mücâdeleyi terk edin; faydası az olduğu gibi, dostlar arasına husûmetin girmesine sebeb olur» (558) buyurmuştur. **Seleften bir zât: «İnsânlara husûmet edip, onlar ile mücâdele eden kimsenin, mürüvveti azalır ve kerâmeti, yâni iyiliği kaybolur» demiştir.** Abdullah b. el-Hasan: «**İnsânlarla mücâdeleden kaçın. Çünkü iyilerinin mekrine, kötülerinin âni saldırışlarına ma'rûz kalabilirsin.» demiştir. Seleften biri: «İnsânların en âcizi, dost edinmeyen; bundan daha âcizi, dostlarını kaybedendir» demiştir. Şübhesiz, lüzûmsuz münâkaşalar, dostları azaltır ve hasımları çoğaltır. Hasan-ı Basrî «Bin kişinin dostluğuna, bir kişinin düşmânlığını satın alma», demiştir.**

Hülâsa: Mücâdelenin yegâne sebebi, karşısındakinin cehâletini ortaya koymak sûretiyle, onu tahkir edip, kendisinin; akıl, fazilet ve

---

(557) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İlk fıkraları, Buhârî ile Müslim'dendir.

(558) Taberânî «Kebîr» inde Ebû Umâme, Ebüd-Derdâ, Vâile ve Enes'den (R.A.) rivâyet etti. Yalnız «li kıllat-i hayrihi» den aşağısı yoktur. Bundan sonrasını da Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs» inde Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

şeref üstünlüğünü isbâta çalışmaktır. Bu ise, kibri, karşısındakine hakareti, onu cehâlet ve ahmaklıkla ithâmı gerektirir ki, zâten düşmânlık da bu demektir. Daha kardeşlik ve dostluk nerede kalır? İbn Abbâs (R.A.) Resûl-i Ekrem (S.A.V. den şöyle rivâyet etmiştir:

لَا تُمَارِ أَخَاكَ وَلَا تُمَازِحْهُ وَلَا تَعِدْهُ مَوْعِدًا فَتُخْلِفَهُ

«Kardeşinle mücâdele etme, onunla alay etme, ona verdiğin sözden dönme» (559). Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّكُمْ لَا تَسَعُونَ النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ لِيَسَعْهُمْ مِنْكُمْ

بَسْطُ وَجْهٍ وَحُسْنُ خُلُقٍ

«Siz, mallarınızla herkesi memnûn edemezsiniz, öyle ise onları güler yüz ve güzel ahlâk ile memnûn etmeğe çalışın» (560) buyurmuştur. Mücâdele, güzel ahlâkın zıddıdır. Selef, bu husûsta o kadar ihtiyâtlı davranırlardı ki, mücâdele olur diye, soru bile sormazlardı. Hattâ arkadaşına «Kalk, gidelim» dediğin zamân, «Nereye gideceğiz» derse, onunla arkadaşlık etme. Onun hakkı, hiç sormadan kalkmaktır, dediler. Ebû Süleyman Dârânî anlatıyor: «Irak'da bir dostum vardı. Zamân zamân ziyâretine giderdim. Kendisine: "Paraya ihtiyâcım var" derdim. O da para kesesini bana uzatır, ihtiyâcım kadarını alır, diğerini kendisine iâde ederdim. Bir def'a yine gittim ve ihtiyâcım olduğunu söylediğimde, "Ne kadar paraya ihtiyâcın var?" diye sorması, benim kalbimden kardeşlik sevgisini ve tadını azalttı». Başka bir zât: «Kardeşliğinden bir şey istediğin zamân, "Ne yapacaksın?" diye sorarsa, kardeşlik hakkını kaybetmiş olur» dedi. Bilmiş ol ki, kardeşliğin devâmı sözde, işde ve şefkatte mükâfat ile kaabildir. Ebû Osmân Hiyeri (561): «Dostların birbirine müvâfakatı, birbirlerine şefkatlerinden daha hayırlıdır» dedi. Bu, tam dediği gibidir.

---

(559) Hadisi, Tirmizî rivâyet etti.

(560) Ebû Ya'la el - Mûsılî ve Taberânî «Mekârim-i Ahlâk» da; İbn Adiy «Kâmil» inde rivâyet ettiler. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir. Beyhakî de «Şuabü'l - İmân» ında Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(561) Sa'îd b. İsmail'dir. Nisâbûr'da ikaamet ederdi. Orada Kirmanşah ve Yahya b. Mu'âz Râzî ile görüştü, sonra Ebû'l - Hafs el - Haddâd ile buluşdu ve onun yanında kaldı. 289 Hicride öldü. Kuşeyrî «Risâlesinde: «Dünyâda üç adam var: Ebû Osmân Nisâburî, Cüneyd-i Bağdadî ve Şam'da İbn Celâ.» demiştir.

DÖRDÜNCÜ HAK:

Dördüncü hak, konuşmak iledir. Kardeşlik, kötü sözlerden sükûtu gerektirdiği gibi, iyi sözleri konuşmağı da gerekli kılar. Mahabbeti artıracak sözleri konuşmak, kardeşliğin husûsiyetlerindendir. Çünkü sükût ile iktifâ edenler, ölüler ile kardeşlik etmiş gibi olur. Kardeşlik edinmekteki gaaye, onlardan faydalanmaktır, yalnız eziyetlerinden kurtulmak değildir. Sükût demek, zahmet vermemek demektir. O hâlde, dili ile ona sevgisini anlatmalı, hoşlandığı husûsları araştırmalı. Meselâ, bir derdi olup olmadığını sormalı ve üzüntüsünü izhâr etmelidir. Neş'eli hâllerinde sevincini izhâr etmeli ve onu dostuna anlatmalıdır. Kardeşliğin mânâsı, neş'e ve sevinci, elem ve kederi paylaşmak demektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِذَا أَحَبَّ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيُخْبِرْهُ

«Sizden biriniz kardeşini sevdiği zamân, sevdiğini ona duyursun» (562) buyurmuştur. Sevgisini de duyurmağı emir buyurması, sevginin artmasına vesile olması bakımındandır. Şüphesiz karşısındaki adam, onu sevdiğini duyarsa, elbette o da seni sever; onun sevdiğini sen de bilirsen, senin de ona sevgin artar, derken her iki taraftan da sevgi çoğalır. Müslümânlar arasında karşılıklı sevişme, şerî'atte matlûb ve dinde mahbûbtur. Bunun için Resûl-i Ekrem, sevişmenin yolunu bildirmek üzere:

«Hediyeleşin ki, sevişesiniz» (563) buyurmuştur. Sevginin tezâhürü olarak, konuşma şekillerinden birisi de, huzûrunda ve gıyâbında hoşlandığı isim ile onu anmaktır. Hz. Ömer (R.A.): «Üç şey kardeşlik meveddetini sâfîleştirir: Selâm, meclişte yer vermek, sevdiği isim ile onu çağırmaktır» buyurdu.

Konuşması gerekenlerden birisi de, methedilmeği arzû ettiği kimseler yanında onun iyiliklerini konuşmaktır. Sevgiyi celb etmenin en kuvvetli âmillerden birisi de budur. Bunun gibi, âile efrâdını, san'atını, işini, aklını, ahlâkını, kalıp ve kıyâfetini, yazısını, şiirini, eserlerini ve bütün hoşuna giden şeyleri —yalan ve ifrâta varmamak şartiyle— övmektir. Meselâ, senin çocukların, şimdiki çocukların en iyisidir, demek gibi... Bunlardan daha mühimi, onu övenlerin methettiklerini,

(562) Ebû Dâvud ve Tirmizi rivâyet ettiler. Tirmizi, hasen ve sahîh olduğunu söyledi. Ayrıca Hâkim de Mikdâd b. Ma'di Kerib'den rivâyet etmiştir.
(563) Beyhakî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

neş'eli neş'eli ona anlatmaktır. Bunu gizlemek, hasedden başka bir şey değildir.

Konuşulması gereken şeylerden birisi de, senin için yaptıklarına ve hattâ yapmak istediklerine karşı ona teşekkür etmektir. Nitekim Hz. Ali (R.A.): «Kardeşliğinin kendi hakkındaki samimî düşünce ve niyetlerine teşekkür etmeyen, yaptığı iyiliklere de şükretmemiş olur» demiştir. Sevgiyi celbetmekte bunlardan daha mühimi de, gıyâbında ona hazırlanan sû-i kasd karşılığında veyâ hakkında söylenen kötü sözlerde onu müdâfaa etmektir. Kardeşliğin hakkı budur. Kardeşliğini korumak ve ona yardımcı olmak için dâima paçaları sıvayacak ve hasımlarını susdurmaya çalışacaktır. Kardeşliği aleyhindeki cereyânlara karşı sükûtu tercih etmek, samimiyeti bozar, nefret uyandırır ve kardeşlik hakkında noksânlık olur. Resûl-i Ekrem'in, (S.A.V.) kardeşleri iki el'e benzetmesi, birbirlerine yardım etmeleri ve nöbetleşe birbirinin vazifelerini görmeleri bakımındandır. Yine Resûl-i Ekrem:

اَلْمُسْلِمُ اَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ

«Müslümân, müslümânın kardeşidir, onu terk ve ihmâl etmez» buyurmuştur. O'nun şerefini paymâl edecek sözlere susmakla, etinin parçalanmasına susmak arasında bir fark yoktur. Ne alçak arkadaştır ki, köpeklerin seni parçalamakta olduğunu gördüğü hâlde, seyirci kalır da seni kurtarmağa gelmez, şefkat ve samimiyeti onu harekete getirmez. Şerefini zedeleyici sözler, köpeğin eti parçalamasından daha müessirdir. Bunun için Allahü Teâlâ bu gibi gıybet edenleri ölü eti yemeğe benzeterek:

اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا

«Sizden biriniz, ölü kardeşinin etini yemeği sever mi?» (49 - Hücûrat: 12) buyurmuştur. İnsânın rüyâsında melekleri görebilmesi, rûhun levh-i mahfuz'da melekleri düşünebildiği şekil üzerindedir. Bunun gibi, gıybet de, ölü eti yemeğe benzetilmiştir. Hattâ rüyâ tâbircilerine göre, rüyâsında ölü eti yediğini görmesi, gıybet etmesi demektir. Zirâ o meleği temsilde, melek ile temsil ettiği şeyler arasında bir benzerlik ve ortaklık iddiâ etmektedir. Fakat bu benzerlik, sûrette değil, rûh mesâbesinde olan mânâdadır. Görülüyor ki, kardeşlik bağlarında, kardeşliği her türlü saldırılardan korumak vâcibtir. Onun için Mücâhid, şöyle diyor: «Gıyâbında, kardeşliğinin seni nasıl anmasını istersen, sen de onun gıyâbında onu öyle an». Şimdi elinde iki mi'yar bulunuyor: Birincisi, kardeşliğinin hakkında söylenenler, senin hakkında ve kardeşliğinin yanında söylense, onun ne gibi konuşmaların-

dan sen memnûn olacaktın? İşte sen de aynı müdâfaayı yapmalısın. İkincisi, aleyhinde konuşulan dostunun perde arkasında dinlemekde olduğunu ve fakat onun seni orada bilmediğini farzetsen, o zamân nasıl konuşmak isterdin ve hangi sözlerini ona duyurmağı arzu ederdin? İşte gıyâbında da böyle konuşman lâzımdır. Zâtın biri şöyle anlatıyor: «Kardeşliğimin gıyâbında bir söz açıldığı zamân, onu mecliste kabûl eder ve huzûrunda nasıl konuşacaksam, gıyâbında da öyle konuşurum». Diğer birisi de: «Kardeşimin gıyâbında bir söz konuşulduğu zamân, onu benim yerime koy ve onun hakkında neler konuşacağından hoşlanırsam, ben de onun hakkında öyle konuşurum» demiştir. İşte şu anlattıklarımız, İslâmiyetin sadakatindendir. O da, kendisi için uygun gördüğünü, din kardeşi için de uygun görmektir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.), tarlada, bir boyundurukda koşulu iki öküz gördü. Öküzlerden birisi kaşınmak için durunca, öteki de durdu. Bunu gören Ebû'd-Derdâ, ağlayarak: «İşte Allah için kardeşlik böyle olur; ikisi de Allah için çalışır, fakat biri durduğu zamân, öbürü de ona uyar» dedi. İhlâs, ancak birbirine uymakla tamâm olur. Kardeşliğinde hâlis olmayanlar, münâfıktır. İhlâs demek, huzûr, gıyâb, lisân, kalb, gizli, âşikâr, tenhâ ve halk içinde davranışın değişmemesi demektir. Bunların birisinde ihtilâf ve tavrın değişmesi, dostluğun bozulması demektir ki, bu da, dinde hilekârlık ve imân yolunda tenbelliktir. Bu şekilde kardeşlik haklarına riâyet edemiyenlerin, herkesten ayrılıp uzlete çekilmeleri ve yalnız bir hayât yaşamaları, kardeşlik ve arkadaşlık yapmalarından daha uygundur. Çünkü sohbetin hakkı ağırdır, ona ancak gerçekciler dayanır; ecri büyüktür, onu da ancak başaranlar alır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

ابا هرّ أحسن مجاورة من جاورك تكن مسلما وأحسن مصاحبة من صاحبك تكن مؤمنا

«Ey Ebû Hirre, komşun ile güzel komşuluk et ki, müslümân olasın. Arkadaşın ile güzel arkadaşlık et ki, mü'min olasın» (564) buyurmuştur. Bir def'a düşününüz; nasıl Resûl-i Ekrem, imânı, güzel sohbetin mükâfatı, İslâmiyeti de güzel komşuluğun mükâfatı kılmıştır. İmân ile İslâmın aralarındaki fazilet farkı, komşu hakkındaki şefkat ile, arkadaşın hakkını edâ etmek arasındaki fark gibidir. Sohbet, devâmlı ve birbirini tâkip eden bir çok hakları iktizâ eder. Komşuluk ise bâzı zamânlarda bir komşuluk hakkını gerekli kılar.

(564) Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Dârekutnî hadîs, sâbittir, demiştir.

Dostuna öğretmek ve öğüt vermek de, konuşması gereken husûslardandır. Kardeşliğinin ilme olan ihtiyâcı, mala olan ihtiyâcından az değildir. Şâyet ilim cihetinden zengin isen, onu, onunla bölüşmen gerekir. Dünyâ ve âhiretine yarayacak şeyleri kendisine öğretmen iktizâ eder. Şâyet öğrettiğini tatbik etmezse, nasihat etmen lâzım gelir. Nasihat ise, bulunduğu yanlış yolun kötülüklerini ve terkindeki faydaları anlatmak ve kötü işlerinden dolayı onu korkutmaktır. Bu sâyede belki vazgeçer, aklını başına alır, kusûrlarını anlar ve onlardan tevbe eder. Fakat bu nasihat ve öğütler, kimsenin göremiyeceği tenhâ yerlerde olmalıdır. Halk arasındaki öğüt, onu teşhir ve terzildir. Tenhâdaki ikaz, şefkat ve nasihattır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ

«Mü'min, mü'minin aynasıdır» (565) buyurmuştur. Yâni kendisinde göremediğini onda görür, bu sâyede kendi kusûrlarını da anlamış olur. Tek başına istifâde edemez. Karşısındaki aynada, yüzünün kusûrlarını gördüğü gibi... İmâm Şâfiî: «Kardeşine, gizli va'z edip öğüt veren, ona gerçek nasihat etmiş ve onu yükseltmiştir. Halk arasında öğüt vermeğe kalkışan, onu rüsvay ve perişan etmiştir» demiştir. Mis'ar'a: «Noksânlarını sana haber vereni sever misin?» diye sorduklarında, o: «Şâyet tenhâ yerde ve nasihat yolu ile bunları söylerse ne güzel; amma halk arasında beni rüsvây ederse, aslâ sevmem» dedi ve doğru söyledi. Zîrâ aleni nasihat, insânı teşhirden başka bir şey değildir. Allahü Teâlâ, kıyâmet gününde mü'min kulunu rahmetinin gölgesine almak sûretiyle, muâtebe eder. Ona gizlice günâhlarını hatırlatır. Bâzan da amel defteri, onu Cennet'e götürecek meleklerin eline mühürlü olarak teslîm edilir. Cennet'e yaklaştıklarında, okunması için, kapalı olarak zarfı kendisine takdim ederler. Fakat gadabına uğrayanların soruşturmaları halk arasında yapılır, bütün a'zâları rezâletlerini ortaya döker, herkesin huzûrunda rezil, rüsvây ve perişan olurlar. O büyük arz gününün rezâletinden Allah'a sığınırız. Gizli nasihatle âşikâre nasihat ve tevbih aralarındaki fark, göz yummağa sebeb olan, müdârâ ile müdâhene arasındaki fark gibidir. Dininin selâmeti nâmına susuyor ve arkadaşının düzelmesini sükûtta buluyorsan, müdârâ etmiş olursun. Yok eğer; mevkiini korumak ve nefsinin arzûlarına uymak için susarsan müdâhene etmiş olursun. Müdârâ makbûl, müdâhene mezmûmdur. Zünnûn-ı Mısrî şöyle anlatıyor: «Allah ile musâhabetin, O'nun emirlerine uymakla; halk ile sohbetin, onlara

---

(565) Ebû Dâvud, Ebû Hüreyre'den (R.A.) hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

nasihat etmekle, nefs ile buluşman ona muhâlefetle; şeytan ile buluşman da ona husûmet ile olsun».

Şâyet nasihatte, adamın kusûrlarını sayıp dökmek olduğuna göre, onun kalbini kırmak vardır. Bu, nasıl olur da kardeşlik olur? dersen, bilmiş ol ki: Kalbin kırılması, kardeşliğinin bildiği ve bilerek yaptığı kusûrları ona anlatmaktadır. Bilmediklerini ona anlatmak ise, aynı şefkattır. Şefkat, aklı başında olanların kalbini sana doğru çeker. Ahmaklara zâten iltifât edilmez. Zirâ seni uzaklaştırmak için, yapmış olduğun kötü bir işi veyâ kötü bir huyunu sana haber veren kimse, seni öldürmeğe hazırlanan eteğinin altındaki yılan ve akrebi sana haber veren gibidir. Şâyet bu, senin hoşuna gitmiyorsa, tam bir ahmaksın. Kötü huylar, yılan ve akrebler gibi ve belki de onlardan fenâdır. Yılan ve akrebler, fâni hayâtını sona erdirir, onlar ise âhirette ebedî hayâtını mahv u perişan ederler. Onların verdiği acı, yılan ve akrebin verdiği acıdan daha fenâdır. Onlar, kıyâmette Allahu Teâlâ'nın hazırladığı ateşten yaratılacak ve seni zehirleyeceklerdir. Bunun için Hz. Ömer (R.A.), kusûrlarını dâima arkadaşından sorar ve: «Arkadaşına kusûrlarını haber verene Allah rahmet etsin» derdi. Hattâ bir vâlilikten dönen Selmân'a: «Benim hakkımda neler duydunsa söyle» deyince, Selmân, af ve özür diledi. Hz. Ömer (R.A.), ısrâr edince, Selmân (R.A.): «Senin hakkında, biri gecelik, diğeri sabahlık olmak üzere iki elbise giyiyor ve bir sofrada iki kap yemek bulunduruyor, dediklerini duydum» dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: «Bunlardan vaz geçtim; başka duydukların var mı?» diye tekrâr sorunca, Selmân (R. A.): «Hayır, başka bir şey duymadım» dedi. Huzeyfetü'l-Mer'asi, Yusuf b. el-Esbât'a yazdığı bir mektûbda: «Haber aldım ki sen, iki habbeye dinini satmışsın; duyduğuma göre südcüye gitmiş, südün fiâtını sormuşsun. Adam, dirhemin altıda biri, deyince, sen, hayır sekizde biri olsun, dedin ve adam da seni bildiği için hemen süd senin olsun, dedi ve sen de aldın. Başından gaafiller perdesini kaldır, ölülerden ibret al. Bilmiş ol ki, Kur'ân'ı okuyup başkasından müstağni olmayan ve dünyâlığı tercih eden kimse, Allahü Teâlâ'nın âyetleri ile istihzâ etmekten emin olamaz. Allahü Teâlâ yalancıları, nasihatçilere buğz ile vasıflandırmıştır. Nitekim:

وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ

«Fakat onlar nasihat edenleri sevmezler» (7 - A'râf: 79) buyurulmuştur. Bütün bunlar, bilmediği kusûrları hakkında alınacak tedbirlerdir. Fakat bilerek yanılıp yaptığı ve gizlemeğe çalıştığı kusûrlarını açıklamak uygun olmaz. Şâyet bu kusûrlarını açıkça irtikâb ediyor-

sa, bâzan şaka, bâzan îma ve bâzan da nefreti mucib olmayacak şekilde, açıkça anlatmağa çalışmalısın. Şâyet, nasihatın kâr etmiyeceğini ve kendisinin o kötülüğe ısrâr etmeğe mecbur kalmış bir vaziyete düştüğünü anlarsan, o zamân sükût etmen daha uygun olur. Bütün bunlar, kardeşliğinin din ve dünyâsında kendi yararı ile alâkalı şeylerdendir.

Fakat sana karşı olan kusûrlarına gelince: Onlara dayanmak, bağışlamak ve onlardan vaz geçmekle onları görmemezlikten gelmek, senin vazifendir. Bu husûslarda ona dokunmak, nasihat değildir. Eğer devâmı, aranızın açılmasına sebebiyet verecekse, gizlice îkazda bulunmak, ayrılmaktan ehvendir. İma yolu ile onlara dokunmak, açıkça söylemekten; yazı ile bildirmek de şifâhi söylemekten daha ehvendir. Bununla berâber tahammül etmek, hepsinden daha hayırlıdır. Zîrâ sana yakışan, arkadaşlıktan maksadın, arkadaşının haklarına riâyet ederek kendini düzeltmek ve onun hakkını ödemekle kusûrlarına tahammül etmek olmalı ve ondan yardım görmek maksadı olmamalıdır. Ebû Bekir Kettânî (566) şöyle anlatıyor: «Bir adam bana arkadaş olmuştu. Arkadaşlığı bana ağır geliyordu. Bu ağırlığın kalkması için kendisine bir hediyede bulundumsa da, yine bu ağırlık zâil olmadı. Bir gün elinden tuttum, evime getirdim ve "Ayağını yüzüme koy" dedim. Adam bundan çekindi ise de, ısrârım üzerine dediğimi yaptı ve ona karşı duyduğum ağırlık benden kalktı». Ebû Ali er - Ribâtî şöyle anlatıyor: «Abdullah-ı Râzî ile arkadaş oldum. Berâber çölde gidiyorduk. Abdullah bana:

— Sen mi reis olacaksın, ben mi? dedi. Ben de:

— Sen reis olacaksın, dedim. Abdullah:

— O hâlde sen de bana itâat edeceksin, dedi. Ben de:

— Başüstüne, dedim. Abdullah, azığı bir torbaya koydu ve omuzuna asdı. Ben:

— Torbayı bana ver, dedim. Abdullah:

— Sen bana itâate mecbûrsun, dedi. Yolda yağmura yakalandık, başıma bir şemsiye gibi siper oldu ve beni sabaha kadar yağmurdan korudu. Ses çıkaramadım. Ancak kendi kendime, "Keşke ölseydim de, ona, sen başkan ol, demeseydim" dedim».

BEŞİNCİ HAK:

Beşinci hak: Bâzı sürçme ve hatâlarını bağışlamaktır. Dostun sürçmeleri, ya bir ma'siyet irtikâbı ile dininde olur yâhut kardeşine

(566) Adı, Muhammed b. Ali el - Bağdadî'dir. Cüneyd ve benzerlerinin sohbetinde bulundu. 322 Hicrîde ölünceye kadar Mekke'de mücâvir kalmıştır.

karşı kardeşlik hatâsından olur. Günâh irtikâbındaki hatâları ve onlardaki ısrârına gelince, eğriliğini doğrultacak, dağınık hâlini toplayacak, salâhını iâde edecek ve hâlini düzeltecek şekilde güzel nasîhatlerde bulunursun. Şâyet te'sîr etmez ve hatâlarında ısrâr ederse, samîmiyetin devâmı veyâ kesilmesi husûsunda Ashâb ve Tâbiînden gelen haberler muhtelîftir.

Ebû Zer (R.A.): «Bu gibilerden ayrılmalıdır» dedikten sonra şöyle devâm etmektedir: «Kardeşliğin, vaziyetini ıslâh ettiği zamân, onu nasıl sevdinse, bu def'a da buğz etmelisin. Bu, Allah için sevginin ve Allah için buğz etmenin icabıdır». Ebû'd-Derdâ (R.A.) ile Ashâb'dan bir cemaat da, bunun aksini müdâfaa etmişlerdir. Ebû'd-Derdâ (R.A.) diyor ki: «Arkadaşın bozulup, vaziyetini değiştirdi diye onu terk etme; çünkü o, bir insândır. Bâzan eğrilirse, bâzan da doğrulur». İbrahim-i Neha'î: «İşlediği günâhtan ötürü arkadaşın ile arayı açma; zîrâ o, bugün bir günâh işlemişse, yarın onu terkeder» demiştir. Yine İbrahim-i Neha'î: «Bir âlimin hatâsını teşhire kalkışmayın; zîrâ âlim, işlediği zelleyi terkedebilir». Nitekim haberde:

﴿اتَّقُوا زَلَّةَ الْعَالِمِ وَلَا تَقْطَعُوهُ وَانْتَظِرُوا فَيْئَتَهُ﴾

«Âlimin yanılmasından sakının ve onunla münâsebeti kesmeyin, düzelmesini bekleyin» (567) diye vârid olmuştur. Hz. Ömer'den (R.A.) gelen bir rivâyette şöyle denmektedir: «Ömer'in bir kardeşliği Şam'a gitmişti. Şam'dan gelen bir adama ondan sordu. Adam: "O, şeytân'a arkadaş oldu, vaziyetini bozdu; kebâir irtikâbına ve hattâ açıkça isti'mâline de başlamıştır" deyince, Hz. Ömer: "Sus, dönüşte bana uğra" dedi. Adam, döneceği sırada Hz. Ömer'e uğradı. Hz. Ömer de yazdığı mektûbda:

﴿حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ۝ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ﴾

«Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyle. Hâ Mîm, Kur'ân'ı indiren O, Allah'tır ki, hükmünde gaalip olup, kullarının işlerini bilir. Günâhları mağfiret ile tevbeleri kabûl edicidir. (Buna karşılık) azâbı da şiddetlidir» (40 - Mü'min: 1, 2, 3) âyet-i celîlelerinden sonra, gerekli tekdir ve nasîhatte bulundu. Adam mektûbu okuyunca ağladı ve:

---

(567) Beğâvi «Mu'cem»inde; İbn Adiy «Kâmil»de Amr İbn Avf-ı Müzenî'den rivâyet etti.

"Allahu Teâlâ kelâmında sâdıktır, Ömer de bana nasihat etti" diyerek tevbekâr oldu ve hatâlarından vazgeçti».

Hikâye olunduğuna göre: İki kardeşlikten birisi bir aşka tutulur ve arkadaşına: «Artık ben böyle bir hastalığa yakalandım, kardeşlik hakkına riâyet edemiyeceğim için, istersen ayrılalım» der, kardeşliği: «Hayır, ben seni bırakmam» dedikten sonra, yemesini içmesini terk ederek, kardeşliğinin bu hastalıktan kurtulması için Allah'a yalvarır, her gün kendisini yoklar ve hâlini suâl eder. Aldığı cevâbda, aşkın hâlâ kalbde devâm ettiğini anlayınca, yine devâm eder. Aradan kırk gün geçtikten sonra, Allahü Teâlâ kardeşliğinin gönlünden nefsânî sevgiyi kaldırır. Bitkin vaziyete düşen kardeşliği de, yeniden yiyip içmeye başlar. (Yâni onlar, hatâya düşen kardeşlerini terk etmez, belki ıslâhları için, gıyâblarında Allah'a yalvarırlardı).

Yine hikâye olunduğuna göre: İki kardeşlikten birisi istikametini bozduğu için, diğerine: «Artık bundan vazgeç» dediklerinde, o: «Ne demek, asıl şimdi bana muhtâç oldu. Böyle bir zamânda onu terk etmek doğru olur mu? Ben şimdi ona öğüt verecek ve düzelmesi için Allah'a yalvaracağım» dedi.

İsrâili hikâyelerde şöyle rivâyet edilmiştir: Bir dağda ibâdetle meşgûl olan iki kardeşlikten birisi yiyecek almak için şehre iner. Kasap dükkânında kötü bir kadın görür, ona meyleder ve onunla buluşarak parayı berâberce yerler. Kardeşliğinin yanına dönecek yüzü kalmadığından, kötü kadının yanında kalır. Diğer taraftan kardeşliğinin gelmediğini gören zât, şehre iner, araya araya kardeşliğini kötü kadının yanında bulur, boynuna sarılır, ona sevgisini saygısını anlatırsa da, adamcağız utancından «Seni tanımıyorum» diyecek kadar ileri giderse de, kardeşliğinin ısrârları karşısında dayanamıyarak, bu kötü hâlinden vazgeçer ve tekrâr onunla ibâdet etmek üzere dağa yönelir. İşte bir kısmının tuttuğu yol budur. Bu yol, anlayış, lütûf ve merhamet bakımından Ebû Zer'in (R.A.) yolundan daha münâsibdir. Selâmet bakımından ise, Ebû Zer'in (R.A.) tâkib ettiği yol daha güzeldir. Yâni ikisi de câizdir.

Şâyet, bu yolun daha anlayışlı ve daha lütûfkâr olduğunu nasıl söyleyebilirsin? Halbuki ilk önce bu gibi insânlarla arkadaşlık câiz olmayıp, bunlardan uzak kalmak gerekirken, sonradan bu vaziyete düşenler ile münâsebeti kesmek vâcib olmaz mı? Zirâ bir illet ile sâbit olan bir hükümde kıyâs, o illetin zevâli ile o hükmün de zâil olmasıdır. Kardeşlik bağlarını kurmanın illeti, dîn husûsunda yardımlaşmadır. Halbuki isyâna dalan kimsede bu yardımlaşma devâm etmez, dersen:

Derim ki: Onunla arkadaşlığı kesmemenin lütûf olması, ona ø'

mak ve sohbetin devâmının te'siri ile tevbekâr olup, eski hâline dönmesi ihtimâlindendir. Zira ona yüz çevirmek, onu isyân ile başbaşa bırakmak demektir. Bu ise onun isyânda ısrâr ve devâmını neticelendirir. Daha anlayışlı bir hareket olmasına gelince; kardeşlik te'sisi, mânevî bir yakınlık ve râbıtadır. Bu münâsebet kurulunca, hak ve vecibeler de kuvvetleşir. Muâhedede vefâ göstermek icab eder. Vefâ ise ihtiyâç ânında onu ihtiyâcı ile başbaşa bırakmamak ve elinden tutmaktır. Şübhesiz dindeki ihtiyâcı, maldaki ihtiyâcından daha mühimdir. Kendisine bir belâ ve musibet geldi. Dînî bakımdan muhtâc hâle düştü. Artık kardeşliğine vazife terettüp etti. Lâyık olan, onu ihmâl değil, elinden tutup kaldırmak ve kendisini bu âfetten kurtarmaktır. Kardeşliğin te'sisindeki gaaye bu değil mi? Zamânın hâdise ve felâketlerine karşı yardımlaşmak değil midir? Daha bundan büyük musîbet ne olur? Kötü bir kimse, iyi bir kimse ile arkadaşlık ettiği zamân, onun, Allah korkusunu ve ibâdete devâmını göre göre kendine gelir ve yavaş yavaş kendi hâlini düzeltir. Artık günâha ısrâr etmekten vazgeçer. Hattâ tenbel insân, çalışkan bir adamın yanında bulunmakla, ondan utanarak çalışmağa başlar. Nitekim Ca'fer b. Süleymân şöyle diyor: «İbâdette tenbelleştiğim zamân, Muhammed b. Vâsi'a bakarak yeniden ibâdete heveslenirim ve tenbelliğim kaybolur da, o istekle bir hafta devâm ederim».

Bu tahkikat bize gösteriyor ki: Dostluk ve samimiyet, sıhri kardeşlik gibidir. İnsânın, isyân eden akrabasını atması câiz olmadığı gibi, kardeşlik edindiği bir kimseyi isyân ediyor diye tamâmen atması uygun olmaz. Akıl ve anlayış, onu elinden tutup kaldırmaktır. Bunun için Allahü Teâlâ Resûl-i Ekrem'e akrabaları hakkında:

« فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ »

«Eğer sana isyân ederlerse, de ki, ben sizin amelinizden beriyim» (26 - Şuarâ: 216) buyurdu ve: «De ki, ben sizden beriyim» buyurmadı. Akrabalık ve neseb hakkına riâyeti emretti.

Ebû'd - Derdâ'ya (R.A.): «Kardeşliğin isyân etti, ona kin tutmuyor musun?» dendiği zamân, buna işâret ederek: «Kendisine değil, bak işine buğzederim; çünkü o, benim din kardeşimdir. Dindeki kardeşlik, soy kardeşliğinden daha kuvvetlidir» dedi. Bunun için, Hakimin birine: «Kardeşini mi daha çok seversin, yoksa, kardeşliğini mi?» dendiği zamân, Hakim: «Samîmî dostum olursa kardeşimi severim» demiştir. Hasan-ı Basrî de: «Nice kardeşler vardır ki, sanki onları bir ana doğurmamıştır» demiştir. Bunun için, yakınlık, sevgiye muhtâçtır, fakat sevginin yakınlığa ihtiyâcı yok, denilmiştir. Ca'fer-i Sâdık (R.A.):

«Bir günlük dostluk, sıla; bir aylık dostluk, yakınlık; bir yıllık dostluk ise mahremiyettir. Bunu keseni, Allahü Teâlâ rahmetinden uzaklaştırır» dedi. Anlaşıldı ki, önce kurulan kardeşlik bağına vefâ göstermek vâcibtir.

İşte, fâsık olan bir kimse ile, arkadaşlık kurduktan sonra, günâha dalan kardeşlik arasındaki fark ve vereceğimiz cevâb, bundan ibârettir. Çünkü ötedenberi sapık yolda olan bir kimse ile kardeşlik muâhedesi geçmemiştir. Şâyet sıhrî yakınlık varsa, ona riâyet lazımdır. Bunun delili, kötü adam ile ilk önce sohbet, dostluk ve kardeşlik kurmamanın mekrûh ve mezmûm olmamasıdır. Hattâ bu gibilerden uzak kalmanın daha evlâ olduğunu da söylemişlerdir. Fakat kurulmuş olan kardeşlik bağlarını koparmak, yasak ve menhîdir. Haddi zâtında çirkin bir harekettir. Bunu, kötü kimse ile yeniden kardeşlik kurmağa benzetmek, karıyı boşamağı, hiç evlenmemeğe benzetmek gibi olur. Halbuki karıyı boşamak, Allah katında hiç evlenmemekten çok daha fenâdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir mübârek sözünde:

شِرَارُ عِبَادِ اللّٰهِ الْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ

«Allahü Teâlâ'nın en kötü kulları, (yeryüzünde) koğuculukla dolaşıp, dost ve ahbabları birbirinden ayıranlardır» (568) buyurmuştur. Seleften birisi, dostların kusûrlarını gizlemek husûsunda şöyle diyor: «Dostlarınızın kusûrlarını yüzlerine vurup, onlarla aranızın açılması, şeytân'ın arzû ettiği bir harekettir. Şeytân'ın isteğine uymakla ne kazanırsınız? Şeytân, âsilerin bir araya toplanmasından hoşlandığı gibi, dostların da ayrılmasından ve aralarının açılmasından hoşlanır. Günâhkârların buluşması ile Şeytân'ın bir arzûsu yerine gelirse, hiç olmazsa dostların ayrılması ile ikinci arzûsu da yerine gelmiş olmasın. İçkiye devâm eden bir adamı şiddetle kötüleyen birisine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«Sus» diyerek, onu korkuttuktan sonra: «Kardeşiniz hakkında Şeytân'a yardımcı olmayın» (569) buyurmuştur. Bütün bu izâhatımızdan, kötü adam ile ilk önce dostluk kurmakla, samîmiyet te'sis edildikten sonra isyân eden kimse ile dostluğu devâm ettirmek arasındaki fark anlaşılmış oldu. Fâsıklar arasına girmek mahzûrlu olduğu gibi, dostların ayrılmaları da mahzûrludur. Başkası ile muârazadan sâlim olan, sâlim olmayan gibi değildir. İnsân, kötü kimselerle ilk önce muârazadan sâlimdir, onun için onlardan uzak kalması daha

(568) Ahmed b. Hanbel, Hz. Esmâ binti Zeyneb'den rivâyet etmiştir.
(569) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

uygundur. Fakat kardeşlik te'sisinden sonra muâraza hâlindedir. Bunun için devâm etmesi ve kardeşlik hakkına vefâ göstermesi daha evlâdır. Bütün bunlar, kardeşliğinin dindeki hatâları karşısındadır.

Kendisine karşı hatâlarına gelince; bu hatâlar her ne kadar ayrılmalarını gerektirecek şekilde ise de, bunları affetmek ve tahammül etmek daha evlâdır. Hattâ mümkün olduğu kadar güzel te'vil yollarını aramak ve bu sûretle arkadaşını ma'zûr göstermeğe çalışmak, kardeşlik hakkı olarak vâcibtir. Denildi ki, lâyık olan, kardeşliğinin bir kusûru için yetmiş çeşit ma'zeret bulmağa çalışmalısın. Şâyet kendini tatmin edemiyorsan, kabahati kendinde bulmalı ve kendi kendine «Sen ne katı yürekli bir insânsın ki, kardeşliğin sana yetmiş çeşit ma'zeret anlatırken, bunların hiç birini kabûl etmiyorsun. Kardeşliğinin bir kusûru yok, ona kusûr aramağa çalışan sensin» demelidir. Eğer hiç bir sûretle kendini iknâ edemiyorsa, hiç olmazsa kızmamalıdır. Fakat bu da zor bir iştir. Nitekim İmâm Şâfiî (Allah rahmet etsin): «Kızdırıldığı hâlde kızmayan, merkeb'dir. Gönlü alınmağa çalışıldığı hâlde rızâ göstermeyen ise Şeytân'dır» demiştir. İnsân, ne merkeb olmalı, ne de Şeytân. Kardeşliğine vekâleten kendi gönlünü hoş etmeğe çalış ve Şeytân olmaktan kaçın. Ahnef, şöyle anlatıyor: «Kardeşliğinin üç hâline tahammül etmek, kardeşlik hakkıdır. Bunlardan biri, hiddet, diğeri nazlanmak, üçüncüsü de bâzı dil sürçmeleridir». Başka birisi de şöyle diyor: «Ömrümde kimseye kötü söz söylemedim. Çünkü bana kötü söz söyleyen, iyi bir kimse ise, bana yaraşan onu, ona bağışlamaktır; kötü kimse ise onu karşıma almamaktır». Sonra bu husûsu Şâir'in şu şiiri ile ifâde etmiştir:

وَأَغْفِرُ عَوْرَاءَ الْكَرِيمِ ادِّخَارَهُ ۞ وَأُعْرِضُ عَنْ شَتْمِ اللَّئِيمِ تَكَرُّمَا

«İyi adamın kötü sözlerini bağışlarım; kötü adamın kötü sözlerine de şerefimi korumak için boş veririm». Diğer birisi de:

خُذْ مِنْ خَلِيلِكَ مَا صَفَا ۞ وَدَعِ الَّذِي فِيهِ الْكَدَرْ

فَالْعُمْرُ أَقْصَرُ مِنْ مُعَاتَبَةِ الْخَلِيلِ عَلَى الْغِيَرْ

«Dostunun, hoşuna giden taraflarını al, hoşuna gitmeyen kısımlarını at. Çünkü hoşuna gitmeyen taraflarını düzeltmeğe ömrün kifayet etmez, onlarla meşgûl olma» demiştir.

Yalan da olsa, kardeşliğin, sana özür dilediği zamân, onun ma'zeretini kabûl et. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنِ اعْتَذَرَ إِلَيْهِ أَخُوهُ فَلَمْ يَقْبَلْ عُذْرَهُ فَعَلَيْهِ مِثْلُ وِزْرِ صَاحِبِ الْمَكْسِ

«Kardeşliğinin ma'zeretini kabûl etmeyen kimseye, a'şarcıların haksızlıkla aldıklarının günâhı kadar günâh vardır» (570) buyurmuştur. Yine bir hadîsde:

«الْمُؤْمِنُ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الرِّضَا»

«Mü'min, tez kızar, tez barışır» (571) buyurmuş, **«Hiç kızmaz»** buyurmamıştır. Nitekim Allahu Teâlâ da:

«وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ»

«Hiddetini yenenleri...» (3 - Âl-i İmrân: 134) buyurdu ve **«Hiddet etmiyenler»** buyurmadı. Çünkü yara alıp, acı duymamak olmaz. Yaralanan acıyı duyar ve fakat ona tahammül eder. Yaradan acı duymak, bedenin iktizâsı olduğu gibi, hiddetten acı duymak da rûhun iktizâsıdır. Bunu kökünden söküp atmak mümkün değilse de, buna tahammül etmek ve aksini yapmak mümkündür. O, intikam almak ister, insânda kendini teskin eder. Nitekim Şâir:

«وَلَسْتَ بِمُسْتَبْقٍ أَخًا لَا تَلُمُّهُ ، عَلَى شَعَثٍ أَيُّ الرِّجَالِ الْمُهَذَّبُ»

«Kusûrlarını düzeltmeyen arkadaştan vaz geçmem; dört başı ma'mûr insân nerede bulursun?» demiştir.

Ebû Süleymân Dârânî, talebesi Ahmed b. el - Havârî'ye: «Bu zamânda birisiyle kardeşlik olursan, sevmediğin hareketlerinde onu muâheze etme; çünkü alacağın cevâbın daha kötü olacağından emin değilsin» demiştir. Ahmed: «Ben bunu denedim ve gerçekten öyle buldum» demiştir. Başka birisi: «Dostun zahmetlerine katlanmak, ona itâb etmekten; itâb etmek, ondan ayrılmaktan; ondan ayrılmak da aleyhinde bulunmaktan daha hayırlıdır» dedi. Aleyhinde bulunduğu zamân, ifrâta varmamalıdır. Zîrâ Allahu Teâlâ:

---

(570) İbn Mâce ve Ebû Dâvud «Merâsil» de Cevdân hadîsinden rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Taberanî, «Evsat» ında Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(571) Tirmizî'nin hasen olduğunu kabûl ettiği, Ebû Sa'îd'den buna benzer bir rivâyeti vardır.

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً

«Umulur ki Allahu Teâlâ, sizinle adâvet beslediğiniz kimseler arasına dostluk ilka eder» (60 - Mümtehine: 7). Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de:

أَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْناً مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْماً مَا وَأَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْناً مَا عَسَى أَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْماً مَا

«Sevdiğin kimseyi biraz idâreli sev, olabilir ki günün birinde sana buğzedici olur. Buğz ettiğin kimseye karşı fazla ifrâta kaçma, olabilir ki, günün birinde dostun olur» (572) buyurmuştur. Hz. Ömer (R.A.): «Sevgin külfet, düşmânlığın da telef olmasın» demiştir.

ALTINCI HAK:

Kardeşliğin altıncı hakkı, hayâtında ve ölümünde, onun sevdiği ve kendisi için arzû ettiği şekilde kendisi ve çoluk çocuğu için hayır duâda bulunmaktır. Onunla kendi aranda bir fark gözetmiyeceksin. Senin ona duâ etmen, gerçekte kendi kendine duâ etmen gibidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِذَا دَعَا الرَّجُلُ لِأَخِيهِ فِي ظَهْرِ الْغَيْبِ قَالَ الْمَلَكُ وَلَكَ مِثْلُ ذٰلِكَ

«Bir kimse kardeşine gıyâbında duâ ettiği zamân, bir melek "Allah, sana da o duâ ettiğin gibi versin" der» (573) buyurmuştur. Diğer bir ifâde ile:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى بِكَ ابْدَأْ يَا عَبْدِي

«(Böylece din kardeşine duâda bulunan kimseye) **Allahu Teâlâ, ey kulum, önce senden başlarım»** buyurulmuştur. Yine bir **hadisde:**

يُسْتَجَابُ لِلرَّجُلِ فِي أَخِيهِ مَا لَا يُسْتَجَابُ لَهُ فِي نَفْسِهِ

«Kişinin kendi hakkında kabûl olmayan duâları, başkası hakkın-

---

(572) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etti. Râvileri sika'dandır.
(573) Müslim, Ebû'd - Derdâ'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

da kabûl olur» (574) buyurulmuştur. Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

دَعْوَةُ الرَّجُلِ لِأَخِيهِ فِي ظَهْرِ الْغَيْبِ لَا تُرَدُّ

«Kişinin, kardeşi hakkında gıyâben yaptığı duâ red olmaz» (575).

Ebû'd - Derdâ (R.A.): «Secdemde isimlerini hatırladığım yetmiş kardeşliğime duâ ederim» demiştir. Muhammed b. Yûsuf İsfehânî: «İnsânın çoluk çocuğu, sâlih kardeşliği gibi nasıl olabilir? Çoluk çocük mirasını bulup zevk ile yiyerek vakit geçirir. İyi kardeşlik ise mâtemini tutar, kabirdeki hâlini düşünür ve o toprak altında yatarken onun için hayır duâda bulunur» demiştir. Sâlih kardeşlik melekler gibidir. Zirâ haberde:

إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَ النَّاسُ مَا خَلَّفَ ؟ وَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ

«İnsân öldüğü zamân, vereseler "Ne bıraktı", melekler "Ne getirdi?" derler» (576) diye vârıd olmuştur. Ameli var ise melekler sevinir ve ona rıfk ile muâmele ederler.

Denildi ki, kardeşliğinin ölüm haberini alıp ona acıyan ve mağfiretini Allah'tan dileyen kimse, cenâzesinde bulunmuş gibi mükâfat alır. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَثَلُ الْمَيِّتِ فِي قَبْرِهِ مَثَلُ الْغَرِيقِ يَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً مِنْ وَلَدٍ أَوْ وَالِدٍ أَوْ أَخٍ أَوْ قَرِيبٍ وَإِنَّهُ لَيَدْخُلُ عَلَى قُبُورِ الْأَمْوَاتِ مِنْ دُعَاءِ الْأَحْيَاءِ مِنَ الْأَنْوَارِ مِثْلُ الْجِبَالِ

«Mezarındaki ölü, suya düşüp de her şeye sarılan kimse gibidir; evlâdından, anne ve babasından, kardeşinden ve bütün yakınlarından duâ bekler. Her gün hayâttakilerin duâlarından dağlar gibi nûrlar, mezarlara girer» (577) buyurmuştur. Seleften bir zât: «Ölülere duâ, hayâttakilere hediye vermek gibidir. Melek, nûrdan bir mendil içinde,

(574) Ebû Dâvud ve Tirmizi'nin Abdullah İbn Ömer'den (R.A.) bu meâlde bir rivâyeti vardır.

(575) Dârekutnî, «İlel» de Ebû'd - Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

(576) Beyhakî, «Şuabü'l - İmân» ında Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etti.

(577) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs» inde Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

nûrdan bir tabak ile kabrine iner ve «Bu, falan yakınının sana gönderdiği hediyedir» der ve hayâttaki insân, hediyeden memnûn olduğu gibi, o da sevinir» demiştir.

YEDİNCİ HAK:

Yedinci hak, vefâ ve ihlâstır. Vefâ demek, kendisiyle ölünceye kadar — öldükten sonra da âile efrâdı, dost ve ahbâbı ile — mahabbeti devâm ettirmektir. Sevgi, zâten âhiret için aranır. Ölmeden evvel sona ererse, çekilen emekler boşa gider. Nitekim Arş-ı A'zam'ın gölgesinde gölgelenecek olan yedi sınıf insânları sayarken, Resûl-i Ekrem, bunlardan biri de:

«وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللّٰهِ وَاجْتَمَعَا عَلَى ذٰلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ»

«Allah için sevişen ve bu sevgi ile birleşen ve ayrılan iki kişi...» buyurdular. Diğer bir zât: **«Az da olsa, öldükten sonra vefâ göstermek, hayâttaki çok sevişmeden daha makbûldür»** demiştir. Bunun içindir ki, Resûl-i Ekrem (S.A.V.), bir def'a yanına gelen bir kocakarıya fazla ikrâmda bulundu. Sebebini soranlara:

«إِنَّهَا كَانَتْ تَأْتِينَا أَيَّامَ خَدِيجَةَ، وَإِنَّ كَرَمَ الْعَهْدِ مِنَ الدِّينِ»

«Bu kadın, Hatice'nin sağlığında bize gelir giderdi, ahde vefâ dindendir» (578) diye cevâb verdi. Kardeşliğe vefâ göstermenin şartlarından birisi de, onun dost ve akrabalarını arayıp sormaktır. Onların hakkına riâyet etmek, kardeşliğinin hakkına riâyetten daha tesirlidir. Çünkü, kardeşliği buna fazlasıyle memnûn kalır; zirâ şefkat, kuvveti, bu sevginin, sevgilinin kapusunda duran köpeğine kadar, bütün yakınlarına sirâyet etmesi ile ölçülür. Mahabbetin kesilmesi Şeytân'ın hoşuna gider. Zirâ Şeytân, Allah için sevişip kardeşlik olanlara hased ettiği kadar, iyilik üzerinde yardımlaşanlara hased etmez. O, bütün imkânları ile, kardeşlerin arasını bozmağa çalışır. Nitekim Allahu Teâlâ:

«وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ»

«(Mü'min) kullarıma de ki, güzel söylesinler, zirâ Şeytân, arala-

---

(578) Hâkim, Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiş ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.

rını bozar» (17 - İsrâ: 53) buyurmuştur. Diğer âyet-i kerime'de şöyle buyurulmuştur:

مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي

«Benimle kardeşlerimin arasını Şeytân açtıktan sonra...» (12 - Yusuf: 100). Denildi ki; Allah için yapılan kardeşliklerin bozulması, mutlaka birisinin bir günâh irtikâb etmesindendir. Bişr: «Kişi, amelinde noksânlık edince, Allahu Teâlâ, başkalarını onunla ünsiyet ettirmez» demiştir. Zîrâ kardeşlikler, adamın kederini kaldırır, dîn ve dünyâsında kendisine yardımcı olurlar. İbn Mubârek: «En tatlı şey, kardeşlerle sohbet ve kifâyet miktârı ile yetinmektir» demiştir. Allah için olan mahabbet, devâm eden sevgidir. Dünyâlık için olursa, tez geçer devâm etmez. Dîn ve dünyâlıkta kardeşliğine hased etmemek, Allah için olan kardeşliğin neticesidir. Nasıl hased etsin ki, kardeşliğinin nesi varsa, kârı kendisinedir. Allahu Teâlâ, Allah için sevenleri, bununla tavsif ederek:

وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ

Ve onlara verilenlerden kalblerinde hased bulmazlar; onları kendilerine tercîh ederler» (59 - Haşr: 9) buyurmuştur.

Sevgiye vefâ göstermekten biri de, mevkii ne kadar yükselse de, dâima arkadaşına karşı mütevâzi davranmaktır. Vaziyetin değişmesiyle, arkadaşlara karşı büyüklük taslamak, alçaklıktandır. Nitekim Şâir:

إِنَّ الْكِرَامَ إِذَا مَا أَيْسَرُوا ذَكَرُوا مَنْ كَانَ يَأْلَفُهُمْ فِي الْمَنْزِلِ الْخَشِنِ

«Kerem sâhibi insânlar, darlık zamânlarında kendileri ile düşüp kalkanları, genişlik zamânlarında da ararlar» demiştir.

Eskilerden birisi, oğluna şöyle vasiyet etmiştir: «Oğlum, herkes ile arkadaşlık etme, bak; muhtâç olduğun zamân sana yaklaşan, genişlik zamânında malına göz dikmeyen, yükseldiği vakit sana üstünlük taslamayan kimseleri arkadaşlığa seç». Hakimlerden bir zât: «Kardeşliğin bir mevki ihrâz ettiği zamân, sana olan sevgisinin yarısını muhâfaza ediyorsa, o, yine çoktur» demiştir.

Rebî'den (579) rivâyet olunmuştur ki: Şâfiî (Allah rahmet etsin),

(579) Süleymân b. Abdülcebbar'dır. Sika'dandır. 96 yaşında iken, Hicri 270'de ölmüştür.

Bağdat'ta bir kardeşlik edindi. Sonra bu kardeşliği Irak'da Sibeyn vâliliklerine tâyin edildi ve Şâfiî'ye karşı olan davranışı değişti. Bunun üzerine Şâfiî, kendisine şu beyitleri yazdı:

اذهب فودك من فؤادي طالق، أبدا وليس طلاق ذات البين

فإذا ارعويت فإنها تطليقة، ويدوم ودك لي على ثنتين

وإن امتنعت شفعتها بمثالها، فتكون تطليقين في حيضين

وإذا الثلاث أتتك مني بتة، لم تغن عنك ولاية السيبين

«Git, ebedî olarak senin sevgini gönlümden boşadım. Şâyet kusûrundan vazgeçer ve düzelirsen, bu, bir talâktır; iki talâk ile sözümüz yine devâm eder. Yok, tutumunda ısrâr ediyorsan, sana bir talâk daha veririm ve iki hayızda iki talâk olmuş olur. Üçüncü talâk'ı da verirsem, artık Sibeyn vâliliği de seni kurtaramaz».

Bilmiş ol ki, dine muhâlif hareketlerinde kardeşiliğe müvâfakat etmek, vefakârlık sayılmaz. Bu husûsta, vefakârlık, onun bu yanlış hareketlerine muhâlefet etmektedir. İmâm Şâfiî, Muhammed b. Abdülhakem ile kardeşlik te'sis etti. İmâm Şâfiî de ders okur, hizmetinde bulunur, ona hürmet ve saygı gösterirdi. Şâfiî: «Beni Mısır'da durduran bu zâttır» dedi. Günün birinde, Muhammed hastalandı, Şâfiî ziyâretine gitti ve şöyle dedi:

مرض الحبيب فعدته، فمرضت من حذري عليه

وأتى الحبيب يعودني، فبرئت من نظري إليه

«Dostum hastalandı, ziyâretine gittim, onun için korkduğumdan, kendim hastalandım. Bunun üzerine dostum ziyâretime geldi, onu görmekle şifâyâb oldum».

Muhammed b. Abdülhakem ile aralarındaki samimiyet dolayısiyle kendisinden sonra, postu ona teslim edeceğini sanarak ölüm hastalığında: «Senden sonra kimin yanında toplanalım?» diye sordular. Başı ucunda bulunan Muhammed b. Abdülhakem, hemen karşısına çıkarak, kendisinin gösterilmesini istedi ise de, İmâm Şâfiî: «Sübha-

nellah, şaşılacak şey, Ebû Yakub el-Buveyti dururken, kimin etrâfında toplanacaksınız?» dedi (580).

Muhammed, buna küstü ve Şafiî öldükten sonra, babası Mâlik'in mezhebine dönerek, İmam Mâlik'in kitâblarını okutmağa başladı ve İmâm Mâlik'in en büyük adamları arasına geçti. Şâfiî'nin Buveyti'yi tercihindeki hikmet, onun zühd ve takvâsı idi. Başına toplanmak onu aldatmadı, dâima ibâdet ile meşgûl oldu. Rebi' b. Süleyman'a nisbet edilen ve ona âit olduğu sanılan «El-Üm» kitâbını, o yazdı. Fakat kitâba ismini koymadı ve onu kendine mal etmedi. Rebi', onda bâzı değişiklikler ve ilâveler yapmak sûretiyle onu kendine mal etti. Maksadımız, mahabbette vefânın kemâli, Allah için nasîhat olduğunu bildirmektir. Ahnef: «Kardeşlik, ince ve lâtif bir cevherdir. Onu korumazsan, kazâya uğrar. Dâima hiddetini yenmekle onu koru ki, sana zulmeden gelsin de, senden özür dilesin. Olan ile yetin, ne kendin için fazlasını ara, ne de arkadaşının kusûruna bak» demiştir.

Sadâkat, samimiyet ve vefâ göstermenin eserlerinden birisi de, ayrılığa son derece üzülmek ve ayrılık sebeblerinden nefret etmektir. Nitekim şâir:

«Dostların ayrılığından başka, zamânın bütün musibet ve felâketlerini ehemmiyetsiz görmekteyim» demiştir.

İbn Uyeyne de: «Otuz senedir kendilerinden ayrı düştüğüm öyle samimi arkadaşlarım var ki, hasretleri bir ân bile kalbimden çıkmaz» demiştir.

Dostluğa vefâ göstermenin şartlarından birisi de, dostuna belâgat ve edebiyâtçıların sözlerinden dem vurmamalıdır. Hele önce «Seni seviyorum» dedikten sonra, o sözleri ona arzetmek, dostuna ağır gelir. Bu gibi şeylerden kaçınmayanlar, dostluğu yaşatamazlar. Adamın biri Hakimin birisine:

— Seninle kardeşlik olmağa geldim, deyince, Hakim:

— Üç şeyi mehir olarak kabûl edersen, olur, dedi. Adam:

— O üç şey nedir? diye sordu. Hakim:

— Bana belâgat dinletme, hiç bir şeyde bana muhâlefet etme ve bana rüşvet teklif etme, dedi. (Adam da kabûl ederek, kardeşlik oldular.)

Dostluğa vefânın şartlarından birisi de, dostunun düşmânı ile dostluk kurmamaktır. Nitekim İmâm Şâfiî: «Dostun, düşmânına itâat edince, husûmette ortak olur» demiştir.

---

(580) Yusuf Kureyşi'dir. Buveyt Said'de bir köyün adıdır. Şâfiî'nin en kıymetli adamlarındandır. 231 Hicri'de hapishanede ölmüştür.

SEKİZİNCİ HAK:

Sekizinci hak, dostuna yük olmamak ve lüzûmsuz tekliflerde bulunmamaktır. Hattâ mümkün olduğu kadar ihtiyâcını dostundan gizler; mal ve mevki gibi bir şey ondan istemez; dâima ona neş'e ulaştırır. Lüzûmsuz tevazu', hürmet ve hizmet gibi şeyler ile ona ağırlık vermez, sevgisi ancak Allah için olur. Duâsından faydalanmak, onunla ünsiyet kurmak, dini husûsunda yardımını istemek, kardeşlik hakkına riâyet ve eziyetlerine katlanmakla Allah'a yakınlığı niyet eder. Bâzıları da şöyle diyor: «Kendisinden beklenmeyeni arkadaşlarından bekleyen, onlara zulmetmiş olur. Kendisinden istenebilenleri arkadaşlarından isteyen, onlara eziyet etmiş olur. Arkadaşlarına hiç bir teklifte bulunmayan, onlara fazîlet göstermiş olur» dedi. Yine Hukemâdan birisi: «Kardeşlikleri yanında kendisini olduğundan üstün göstermeğe çalışan, günâhkâr olduğu gibi, onları da günâha sokar. Olduğu kadar görünmeğe çalışan, kendisi de zahmete girer, onları da zahmete sokar. Fakat olduğundan aşağı görünen, kendisi de selâmet bulur, arkadaşlarını da selâmete erdirir» demiştir.

Dâima hafif davranmanın tamamı, ağır sergileri dürmektir, yâni misâfirlerine karşı lüzûmsuz sergiler sermemektir. Kendisi için utanmadığına, dostları için de utanmamalıdır.

Cüneyd: «İki kardeşlikten birinin diğerinden çekinmesi, mutlaka birinin kusûrundandır» demiştir. Hz. Ali (R.A.): «Dostların kötüsü, senin için külfete katlanan, zahmetlere giren, seni müdârâya ve özür dilemeğe mecbûr edendir. (Yâni dostluk, sâde olmalıdır)». Fudayl: «İnsânların arayı açmaları, bu gibi fuzûli zahmet ve külfetler yüzündendir. Ziyârete gittiği kardeşliği bir sürü külfete girince, adam da bir daha ziyâretine gitmez» demiştir. Hz. Aişe (R. Anha): «Mü'min, mü'minin kardeşidir ne onu ganîmet bilir, ne de ondan utanır» demiştir. Cüneyd: «Sofulardan, her tabakası otuz kişi olan dört tabaka ile arkadaşlık ettim. Birincisi, Hâris-i Muhâsibi ve onun derecesinde olanlar, ikincisi, Hasan Mesûhi ve onun tabakasında olanlar, üçüncüsü, Seriyyü's-Sakati ve onun tabakasında olanlar, dördüncüsü de, İbn Keribi ve onun tabakasında olanlardır. Allah için kardeşlik olanların hiç biri, diğerinden ne çekindi, ne de utandı. Eğer böyle bir şey oldu ise, birisindeki bozukluktandır» dedi. Zâtın birisine: «Kiminle arkadaşlık edelim?» diye sorduklarında, o: «Lüzûmsuz tekliflerde bulunmayan ve çekingen davranmayan kimselerle arkadaşlık et» diye cevâb vermiştir. Ca'fer b. Sâdık: «Benim kardeşliklerimden bana en çok ağırlık vereni, benim için külfet ve zahmetlere giren ve bu sûretle kendisinden çekindiğim kimsedir. En çok sevdiğim kardeşliğim de,

yalnızlık hâlim ile onunla bir arada bulunduğum zaman, davranışım değişmeyen kimsedir» demiştir. Sofilerden bir zât: «Arkadaşlık edeceğin kimse öyle bir adam olmalı ki, onun yanında ne iyiliğin artmalı, ne de kötülüğün azalmalıdır» demiştir. Böyle söylemesi, arkadaşın külfetinden kurtarmak içindir. Yoksa gönül, günâhını azaltacak kimselerle buluşmasını ister. Diğer birisi: «Büyükler huzûrunda edebli ol, âhiret adamları yanında ilim sâhibi ol, ârifler huzûrunda nasıl istersen öyle bulun» demiştir. Diğer birisi de: «Günâh işlediğin zaman senin affını isteyen, hatâ ettiğin zaman senin nâmına özür dileyen, sıkıntılı ânlarında sana yardım eden ve sana yük olmayan kimselerle arkadaş ol» demiştir. Fakat bunu söyleyen, kardeşlik yollarını çok daraltmıştır. Esâsında onun dediği gibi de değildir. Her dindâr ve aklı başında olan kimse ile kardeşlik bağlarını kurmalı ve bu şartlara riâyet edeceğine azmetmelidir ki, bu sâyede dost ve ahbâbları çoğalmış olsun. Zirâ Allah için kardeşlik böyle olur. Yoksa öyle kardeşlik edinmek için insanları seçmeğe kalkışırsa, o, dünyâlık ve kendi kârına bir kardeşlik olur. Bunun için adamın biri Cüneyd'e: «Bu zamanda kardeşlikler azaldı, nerede o Allah için olan kardeşler?» dedi. Cüneyd, ses etmedi. Adam üç defa bu sözü tekrarladı. Üçüncüde Cüneyd: «Eğer ihtiyâcına yarayacak ve eziyetine katlanacak bir arkadaş arıyorsan, cidden böyle bir kardeşlik bulmak zordur. Yok eğer kendin eziyetine katlanacağın ve yardımına koşacağın Allah için bir kardeşlik arıyorsan, bu gibiler benim yanımda pek çoktur. İstersen, onları sana da göstereyim» deyince, adam sustu.

İnsânların en âlimi üç kimsedir: Sohbetinden faydalanılan insân, kendisine faydan dokunup ondan zarar görmediğin adam, kendisine bir kârın dokunmadığı gibi, ondan da bir zarar görmediğin kimse. Bu da ya ahmak veya ahlâksız kimsedir. Bu üçüncüden uzaklaşmak lâzımdır. İkincisinden uzaklaşma; çünkü hiç olmazsa âhirette ondan faydalanırsın. Allahü Teâlâ, Mûsâ aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: «Bana itâat eden dostlarının eziyetlerine katlanır ve onlara hased etmezsen, dostların çoğalır.» Zâtın biri de şöyle anlatıyor: «Elli senedir insânlarla düşüp kalkarım, bir kere olsun aramızda ihtilâf çıkmamıştır. Çünkü ben, yalnız nasıl idimse, onların yanında da aynı olurum». Hâli bu olanların her yerde ve her dâim dost ve kardeşlikleri çoğalır.

Kardeşliğe karşı yumuşak davranmanın alâmetlerinden birisi de, nâfile ibâdetlerinde, ona külfet yüklememektir. Sofilerden bir cemâat, dört mânâda müsâvâta riâyet etmek şartıyle arkadaşlık yaparlardı: 1 — Arkadaşı gündüzleri devâmlı olarak yeyip içse bile öteki: «Ne olur, biraz da oruç tut» diye kendisine söylemezdi. 2 — Seneyi boydan boya oruç tutsa: «Yâhu hiç olmazsa bir gün ye» demekle işine

müdâhale etmezdi. 3 — Geceyi bütün gece uyku ile geçirse, öteki: «Kalk da iki rek'at namaz kıl» demezdi. 4 — Diğer biri de, sabaha kadar hiç yatmadan namaz kılsa, öteki: «Ne yapıyorsun? Biraz istirahat et» deyip, işine karışmazdı. Bunların yalnızlık ve halk arasındaki davranışları değişmezdi. Yalnızlıkta nasıl hareket ederler ise cemiyette de aynı şekilde hareket ederlerdi. Ancak böyle yapmakla riyâdan korunmuş olurlardı. Araplar arasında şöyle denir:

«Ülfetin şartı, külfeti terk etmektir. Binâenaleyh, külfeti olmayanın ülfeti, ağırlık vermeyenin de sevgi ve muhabbeti devam eder». Ashâb'dan bir zât: «Allahu Teâlâ, külfet ve zahmet verenlere lânet eder» demiştir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أنا والأتقياء من أمتي برآء من التكلف

«Ben ve ümmetimin müttakî olanları, külfet ve zahmet vermekten beriyiz» (581) buyurmuştur. Bir başkası: «İnsân, kardeşliğinin evinde dört şey yaparsa, onunla ünsiyet tamâm oldu demektir». Onlar da: Evinde yemek, namaz kılmak, uyumak ve tuvâletine gitmektir» demiştir. Adam bu sözü Şeyh'in birine anlatınca, Şeyh: «Bir şey daha kaldı. O da âilesi ile dostunun evine misâfir gidip icâbında temâsta bulunabilmektir. Zirâ ev, bu beş şeyi saklı olarak yapabilmek için inşâ edilir. Böyle olmasa, yalnız ibâdet için câmiler daha müsâittir. Bu beş şeyi dostunun evinde yapabilirse, ortadan çekimserlik kalkar ve dostluk kuvvetlenmiş olur» demiştir. Selâm esnâsında Arabların «Merhaba, ehlen ve sehlen» sözleri, bunun delîlidir. Yâni gönlümüze ferâhlık verdin, burada yabancılık yok, tamâmen kendi adamlarındır, çekinmeden rahatça burada oturur ve kolaylıkla her istediğini yapabilirsin, arzu ettiğin her şeyi yapmakta serbestsin, bizden sana hiçbir güna müdâhale vâki olmaz, demektir. Tekellüfü terk, ancak kendini dostlarından düşük görüp, onlara hüsn-ü zan etmek ve bütün hatâları kendinde görmekle mümkündür. Arkadaşlarını kendisinden üstün gördüğü zamân, kendisi hepsinden üstün sayılır. Ebû Muâviye el-Esved: «Benim kardeşliklerimin hepsi benden hayırlıdır» dedi. «Nasıl olur?» diye soranlara, «Hepsi beni kendilerinden üstün sayarlar. Şübhesiz beni üstün kabûl eden herkes benden hayırlıdır». Halbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

المرء على دين خليله ولا خير في صحبة من لا يرى لك مثل ما ترى له

(581) Dârekutnî, «İfrâd» da Zübeyr b. el-Avvâm'dan (R.A.) rivâyet etti.

«Kişi, arkadaşının dini ve ahlâkı üzerinedir. Kendisine revâ gördüğünü sana revâ görmeyenin sohbetinde hayır yoktur» (582) buyurmuştur ki, kardeşliğini fazilet bakımından kendi seviyende görmek, derecelerin en aşağısıdır. Kemâl, fazileti arkadaşında bilmektir. Bunun için Süfyan-ı Sevrî: «Sana, ey insânların kötüsü, dendiği zaman kızarsan, bilmiş ol ki, insânların en kötüsü sensin» demiştir. Yâni dâimâ kendini insânların en kötüsü görmelisin. Kibir ve Ucûb kitablarında buna dâir tafsilât gelecektir. Tevazû ve fazileti dostlarda görmek husûsunda söylenen beyitler:

تَذَلَّلْ لِمَنْ إِنْ تَذَلَّلْتَ لَهُ . يَرَى ذَاكَ لِلْفَضْلِ لَا لِلْبَلَهِ

وَجَانِبْ صَدَاقَةَ مَنْ لَا يَزَالُ . عَلَى الْأَصْدِقَاءِ يَرَى الْفَضْلَ لَهُ

«Tevazû'unu, ahmaklığına saymayıp faziletine sayanlara karşı dâima mütevazi' ol. Dostlarına karşı fazileti dâima kendisinde görenlerden de uzaklaş». Diğer bir şâir:

كَمْ صَدِيقٍ عَرَفْتَهُ بِصَدِيقٍ . صَارَ أَحْظَى مِنَ الصَّدِيقِ الْعَتِيقِ

وَرَفِيقٍ رَأَيْتَهُ فِي طَرِيقٍ . صَارَ عِنْدِي هُوَ الصَّدِيقَ الْحَقِيقِي

«Nice sâdık sandığın dostlar var ki, kendini Sıddık-ı Ekber'den büyük görür. Nice yol üzerinde tanıştığın arkadaşlar var ki, bana göre, sana gerçek dost onlar olur» demiştir.

Fazileti kendisinde gören, arkadaşını tahkir etmiş olur. Bu, bütün müslümânlar arasında mezmûmdur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

بِحَسْبِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ

«Din kardeşine hakarette bulunmak, mü'min kişiye kötülük olarak yeter» (583) buyurmuştur.

Dostlarına karşı samimi davranıp, onlara ağırlık vermemenin tamâmından birisi de, her işinde onlarla müşâvere etmek ve fikirlerine hürmet göstermektir. Allahu Teâlâ, sevgili Peygamberine:

---

(582) Birinci fıkrası, bundan evvelki bâbda geçti. İkinci fıkrasını, İbn Adiy «El-Kâmil» de Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(583) Hadisi, Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

«Emirde onlarla meşveret et» (3 - Âl-i İmrân: 159) buyurmuştur. Sırrını onlardan saklamamalıdır. Ma'rûf'un kardeşinin oğlu Yakûb'-dan hikâye olduğuna göre, Esved b. Sâlim, Ma'rûf'un amcasına gelerek şöyle dedi: «Bişr b. el - Hâris, seninle kardeşlik olmak istiyor. Bunu açıkça sana söylemekten utandığı için, beni size gönderdi. Kendisini kardeşliğe kabûl etmenizi ricâ ediyor, fakat bâzı şartları da vardır. Onlar da, bu kardeşliğin duyulmaması ve karşılıklı ziyâret ve mülâkat yapılmamasıdır; çünkü o, fazla iltifâttan hoşlanmaz». Bunun cevâbında Ma'rûf: «Fakat ben kardeşliği olduğum kimseden gece ve gündüz hiç bir ân ayrılmamak isterim. Her zamân ziyâretine gider ve dâima onu kendime tercih ederim» dedi ve sonra da, Allah için sevginin fazîletinden bahseden bir çok hadisler okudu ve devâmla: «Resûl-i Ekrem, Hz. Ali'yi kardeşlik etmekle, onu ilimde kendisine ortak etti. Kurbanı onunla böldü. En sevimli kızını ona verdi. Şimdi sen şâhid ol, mâdem ki seni gönderdi, ben de onu Allah için kardeşliğe kabûl ettim. O, beni ziyârete gelmezse de, ben fırsat buldukça ziyâretine giderim. Ona söyle, toplantılarda buluşalım, hâlinden hiç bir şeyi benden saklamasın, her hâlini bana bildirsin» dedi. İbn Sâlim, vaziyeti Bişr'e haber verince, Bişr de râzı oldu ve memnûniyetle kabûl etti.

İşte, sohbetin hakları bunlardır. Bunları önce icmâl, sonra da tafsil ettik. Bu kardeşlik, onların aleyhinde değil, dâima lehlerinde olmak ve kendini onlara hizmetçi saymakla tamâmlanır. Bütün uzuvlarınla kardeşliklerine hizmette bulun.

Göze gelince: Onlara dâimâ şefkat nazarları ile bakmalı ve kusûrlarına göz yummalısın. Onlar, sana yönelip, seninle konuştukları zamân, gözlerini onlardan ayırmamalısın.

Rivâyet olunduğuna göre: Resûl-i Ekrem, meclisinde oturan herkese teveccüh eder; hepsine, yüzüne bakma fırsatını verirdi. Kime yönelse, ona öyle iltifât gösterirdi ki, adam, kendini o meclisin en üstünü zannederdi. Resûl-i Ekrem'in meclisi; hayâ, tevâzû ve emniyet meclisi idi. Ashâb'ını dâima güler yüzle karşılar, sözlerinden hoşlanır ve onları istekle dinlerdi. Ashâb-ı Kirâm'ı da ona uyarak ve saygı göstererek tebessüm ile iktifa eder, meclisinde kahkahalar savurmazlardı.

Kulağa gelince: Kardeşliğinin sözünü can kulağı ile, inanarak ve neş'e içerisinde dinlemeli; inâd, muâraza ve müdâhale yolu ile sözünü kesmemelidir. Bir mâni zuhûr ederse özür dilemeli ve sevmedikleri sözleri dinlemekten sakınmalıdır.

Dil'e gelince: İhvân hakkında dilin vazifelerini anlattık, tekrârında söz uzar. Ancak, kardeşliklerine yüksek sesle konuşmamalı ve anlamadıkları sözlerle onlara hitâb etmemelidir.

Eller: Ellerin vazifeleri de, onlara el ile yapılabilecek yardımdan geri kalmamaktır.

Ayaklar: Ayakların vazifeleri de, onların önünde değil, arkalarında yürümektir. Ancak, müsâade ettikleri nisbette ilerlemeli ve yaklaşmalıdır. Geldikleri zamân, onlara kıyâm etmeli ve onlar oturmadan kendisi oturmamalı ve oturduğu yerde tevâzû ile oturmalıdır. Anlaşma tamâm olunca, artık sohbetin hakkı olan ayağa kalkıp özür dilemek ve teşekkür etmek gibi şeyler ortadan kalkar; çünkü bunlarda bir nevi yabancılık vardır. Birlik ve berâberlik tamâmen yerleşince, her türlü külfet ortadan kalkar, âdeta yalnız imiş gibi olur. Zirâ bu zâhirî âdâblar, bâtını âdâbların ve kalb temizliğinin başlangıcıdır. Kalb, sâfîleşip tam samimiyet peydâ olunca, artık bu gibi külfetlere lüzûm kalmaz. Gözü insânların sohbetinde olan kimse, bâzan eğrilir, bâzan da doğrulur. Fakat gözünü ve gönlünü Hâlik'a bağlayan kimse, zâhir ve bâtında istikaamet üzeredir. Bâtınını Hâlik ve mahlûkun sevgisi, zâhirini de Allah'a ibâdet ve kullarına hizmet etmekle süsler. Allah için hizmetin en üstünü budur. Zirâ insânı Allah'a götüren yol, ancak güzel ahlâktır. Kul, güzel ahlâkı sâyesinde, oruç tutup namâz kılanlar derecesine ve daha ileriye yükselir.

İKİNCİ BÂBIN HÂTİMESİ:

Burada bâzı Hakimlerin sözlerinden ihtisâr etmek sûretiyle, muhtelif tabakalardaki insânlarla düşüp kalkmanın âdâbından bahsedeceğiz.

İnsânlarla güzel geçinmek istersen, ister dostun ister düşmânın olsun, hepsini güler yüzle karşıla. Herkese karşı zillete düşmeyen bir tevâzû ve kibre varmayan vekaar içinde bulun. Her şeyde ifrât mezmûm olduğu için dâima orta yolu tercih et. Omuz başlarına bakma, sağa sola iltifât etme, halk arasında bulun fakat onları tarassut etme, meclisde tevâzû ile otur. Parmak çıtlatma, yüzüğünle oynama; sakalını, bıyığını, dişlerini ve burnunu karıştırma, sineklerle oynama, öksürme, balgam atma, sümkürme, gerek namâzda, gerekse namâz dışında gerinme ve esneme. Sözlerin düzgün, sohbetin irşâd edici olsun. Güzel sözleri dinle, fakat hayranlık gösterme tekrârını isteme, hikâye ve gülünç yerlerinden sakınmasını bil. Çocuklarından, hizmetçinden, şiir ve eserlerinden ve diğer sana âit olan şeylerden bahsetme, süslenmekte kadınlar gibi ifrâta varma, hizmetkârlar gibi pejmürde

de olma. Her nevi süsde isrâfa varma, dileklerinde ısrâr etme, kimseyi zulme teşvik etme, varlığını, değil başkalarına âile efrâdına bile bildirme; çünkü az ise onlar seni tahkir eder, çok ise ihtiyâçları tükenmez, almakla başa çıkamazsın.

Şiddete varmayacak şekilde onları korkut, za'fa düşmeyecek şekilde onlara yumuşak davran. Hizmetkârların ile şakalaşma, vekaarın kaybolur.

Mücâdele esnâsında diline sâhib ol, vekaarını koru, sürçmelerden sakın, acele etme. Getirdiğin delilleri düşün. Ellerin ile işâret edip durma. Sağına soluna ve ardına bakma. Konuşurken diz üstü çökme, daha doğrusu hiddetin teskin olduktan sonra konuş.

Sultânlar ile buluştuğun zamân, onlarla, bıçak üstünde durur gibi bulun. Sultânların sana gösterdikleri teveccühe emniyet etme, çocuğun suyuna gittiğin gibi onun da suyuna git. Günâha varmamak şartıyle hoşuna gidecek sözleri konuş. Sana karşı müsâmahakâr davranıyor diye saltanat işlerine karışma, âile yuvasına kadar sokulma. Buna selâhiyetli olsan bile bundan kaçın. Zîrâ sultân ile âilesi arasına giren, düzelmeyecek şekilde bir hatâya düşer ve daha kaldırılamıyacak şekilde düşebilir.

Genişlik zamânındaki dostlarına kıymet verme, darlık zamânında onlar en büyük düşmânın olur. Servetini, şerefinden daha kıymetli tutma.

Bir meclise gittiğin zamân önce selâm ver. Önündeki insânları çiğneyip ileri geçme, boş bulduğun yerde otur. Tevâzû'a uygun bulduğun yeri kabûl et. Husûsî mevki arama. Yollar üzerinde oturma. Oturmak zarûreti varsa, gözlerine sâhib ol, gelip geçenleri süzüp durma. Düşkünleri koru. Mazlûmların elinden tut. Şaşkınlara yol göster. Verilen selâmı al. İsteyiciye ver. Emr-i mârûf ve nehy-i münker eyle. Balgamını atacak münâsib yer ara, kıbleye, önüne ve sağına atma hiç olmazsa ayağının altına al.

Melikler ile düşüp kalkma. Şâyet sohbetlerinde bulunursan, kimsenin hakkında dedi-kodu yapma. Yalan konuşma. Sırrı muhâfaza et. Fazla ihtiyâç gösterme. Düzgün konuşmağa dikkat et. Şakayı azalt. Her ne kadar sana sevgi gösterseler de sen yine onlardan sakın. Karşılarında geğirme, yemekten sonra karşılarında dişlerini temizleyip durma, bu hareketin nefret uyandırır. Buna mukaabil Melik'e de düşen vazifeler vardır. O da gizli işleri açıklamak, saltânat ve harem işlerine müdâhaleden başka huzûrundakilerin bütün kusûrlarına tahammül etmektir.

Ayak takımları ile düşüp kalkma. Şâyet meclislerinde bulunursan, onların lüzûmsuz dedi-kodularına katılma. Boş sözlerine fazla kıymet

verme, kötü sözlerini duymazlıktan gel. Zarûret ve ihtiyâç hâlleri hâricinde onlarla oturma.

İster akıllı, ister ahmak olsun, insânlarla fazla şakalaşma. Çünkü akıllılar sana kızar, ahmaklar da şaka esnâsında lüzûmsuz ve çirkin sözler söyleyip, izzet-i nefsini rencide ederler. İstihzâ, insânın vekarını kaybettirir, yüzünden hayâyı kaldırır. Kin ve nefreti uyandırır, dostluğun tadını kaçırır, fakîh'in fıkhını lekeler, âdi kimselere lüzûmsuz sözler söyleme cesâreti verir. Büyükler nezdindeki değerini kaybettirir. Müttaki insânlar, istihzâ sevmez, kalbi körelir. İnsânı Allah'tan uzaklaştırır. Gafleti doğurur. Zillet ve meskenet getirir. Kalbi karartır, hâtıraları öldürür. Kusûrları çoğaltır. Günâhları açığa çıkartır. (Bunlar, ifrât derecedeki şakacılığın âfetleridir). Denildi ki, şakacılık, ya ahmaklık veyâ küfrân-ı ni'metten gelir. Bir mecliste istihzâ yapan veyâ lüzûmsuz sözler konuşan, oradan kalktığı zamân, Allahu Teâlâ'yı zikretsin. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسٍ فَكَثُرَ فِيهِ لَغَطُهُ فَقَالَ قَبْلَ أَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ
ذَلِكَ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ
وَأَتُوبُ إِلَيْكَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ

«Bir mecliste lüzûmsuz sözler konuşan kimse, kalkarken: "Sübhaneke'llâhümme ve bi hamdike eşhedü en lâilâhe illâ ente estağfiruke ve etûbu ileyke" derse, oradaki hatâları bağışlanır» (584) buyurmuştur.

---

(584) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etti ve sahihtir, dedi.

ÜÇÜNCÜ BÂB

BU BÂB; MÜSLÜMÂN, MAHREM, KOMŞU VE MAL HAKLARI İLE BU CİHETLERDEN YAKINLIĞI OLAN KİMSELERLE İYİ GEÇİNMENİN ÂDÂBI BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki: İnsânoğlu ya tek başına olur, veyâ başkaları ile bulunur. Tek başına yaşayamıyacağına ve hemcinsine muhtâç olduğuna göre, insânlarla bir arada yaşamanın âdâbını öğrenmesi lâzımdır.

Her insânın, arkadaşına karşı takınacağı bir tavır ve hareketi vardır. Bu da herkesin hakkına göredir. Herkesin hakkı da yakınlık bağına göre değişir. Aradaki bağ:

1 — Yakınlık bağı olur. Bu, en husûsi bir bağdır.
2 — İslâm kardeşliği bağı olur ki, bu da en şümûllü olanıdır.
3 — Komşuluk bağı olur.
4 — Yolculuk, okul ve ders arkadaşlığı bağı olur.
5 — Dostluk ve kardeşlik bağı olur.

Bu bağlardan herbirinin ayrı ayrı dereceleri vardır. Meselâ, hısım ve akrabalık gibi yakınlığın bir hakkı var; fakat mahremiyetin hakkı daha kuvvetlidir. Mahremiyetin de husûsi bir hakkı var; fakat anne ve baba hakları daha mühimdir. Komşuluk hakkı da, aynı şekilde evin yakınlık ve uzaklığı ile değişir. Şüphesiz en büyük hak, en yakın olanın hakkıdır. Hattâ aynı memleketli olan iki kişi, hâriç memlekette komşu sayılırlar. Bunun gibi görüşüp tanışmakla müslümanın hakkı da kuvvetleşir. Bu tanışmanın da dereceleri vardır. Hiç görüşmediğin bir müslümanın, sende İslâmiyet hakkı vardır. Adını duyduğunda bu hak, daha da kuvvetleşir. Tanıdığın müslümanın hakkı da adını duyduğun müslümândan daha kuvvetlidir. Tanışmanın da dereceleri ve bu derecelere göre değişen hakları vardır. Samimi olduğun müslümânın hakkı daha da kuvvetli olur. Arkadaşlıkta da vaziyet böyledir. Yol arkadaşının sende bir hakkı var; fakat mektep ve ders arkadaşının hakkı daha kuvvetlidir. Dostluk da böyledir; kuvvetleştiği zamân kardeşliğe, daha da kuvvetleşirse sevgiye döner. Halîl, habîbden daha yakındır. Mahabbet, kalbe yerleşen bir sevgidir. Hul-

let ise kalbin derinliklerine giren bir sevgidir. Bunun için, her halil habibdir, fakat her habib halil değildir. Dostluk ve samimiyetin derecelerinin farklı oluşu, müşâhede ve tecrübe ile de sâbit olduğundan; meydândadır.

Hullet, ubuvvetten üstündür demek, hulletin ubuvvetten daha mükemmel olduğunu ifâde etmektir. Bu husûs, Resûl-i Ekrem'in (S. A.V.) şu mübârek sözünden kolaylıkla anlaşılmaktadır:

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللّٰهِ

«Eğer halil edinseydim, Ebû Bekir'i halil edinirdim; fakat arkadaşınız (yâni Resûl-i Ekrem) Allah'ın halilidir» (585).

Çünkü halil demek, zâhir ve bâtın kalbinin her tarafını sevgi kaplamış demektir. Resûl-i Ekrem'in kalbini, ancak Allah sevgisi kaplamıştır. Artık bu hullet, onu ortaklıktan menetmiştir. Halbuki Resûl-i Ekrem Hz. Ali'yi (R.A.) kardeşliğe kabûl etmiş ve:

«عَلِيٌّ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا النُّبُوَّةَ»

«Hârûn, Mûsâ'ya nasıl idiyse, Ali de bana aynıdır, nübüvvet hâriç» (586) buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir'i hulletten ayırdığı gibi, Hz. Ali'yi de nübüvvetten ayırmıştır. Hz. Ebû Bekir'i kardeşlikte Hz. Ali ile birleştirdi. Üstelik hullete liyâkat ve yakınlık bakımından onu daha ileri geçirdi. Eğer halillik, ortaklık kabûl etseydi, Ebû Bekir'in buna lâyık olduğunu bildirmek üzere «Ebû Bekir'i halil edinirdim» buyururdu. Resûl-i Ekrem Allahu Teâlâ'nın hem habibi ve hem de halilidir. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem bir gün hutbe irad etmek üzere minbere çıktı ve:

«إِنَّ اللّٰهَ قَدِ اتَّخَذَنِي خَلِيلًا كَمَا اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا، فَأَنَا حَبِيبُ اللّٰهِ وَأَنَا خَلِيلُ اللّٰهِ تَعَالَى»

«Allahu Teâlâ beni halil edindi, Nitekim İbrâhim aleyhisselâmı da

---

(585) Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd el - Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.
(586) Buhârî ile Müslim, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivâyet etmişlerdir.

halîl edinmişti. Şimdi ben, Allahu Teâlâ'nın hem habîbi ve hem de hâlîliyim» (587) buyurdu.

Anlaşılıyor ki mârifetten evvel râbıta, hulletten sonra da derece yoktur. Bütün dereceler, mârifet ile hullet arasındadır. Sohbet ve kardeşliğin haklarını anlatmıştık Muhabbet ile hullet de bunlara girer. Bu haklardaki derece farkları, muhabbet ve kardeşlikteki derece farkları nisbetinde ayrılır. Hattâ son haddi, isâr yâni arkadaşını mal ve canla kendi üzerine tercih etmesidir. Nitekim Ebû Bekir (R.A.), Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) böyle davranmıştır. Ebû Bekir, hem malını ve hem de canını Resûl-i Ekrem'in yoluna adamıştır. [Resûl-i Ekrem'in bir def'a Mekke'de saldırıya uğradığını duyunca oraya koştu ve kendişini siper etti. Bu def'a onlar, Ebû Bekir'e dönerek bütün saçlarını yoldular. Hira mağarasında önce kendisi içeri girerek, bütün delikleri elbisesi ile kapatmıştır. Ayrıca İnfâk âyeti nâzil olunca, bütün servetini vermiş, Resûl-i Ekrem kendisine:

— Ya Ebâ Bekir! Kendine ve çocuklarına ne bıraktın? diye sorunca, Ebû Bekir:

— Allah ve Resûlünü bıraktım, diye cevâb vermiştir]. Talha da (R.A.) Uhud savaşında bizzat bedeni ile Resûl-i Ekrem'e siper olmuştur.

Şimdi, İslâm kardeşliğinin, mahremiyetin, ana baba, komşu ve idaresi altında bulunan kimselerin haklarından bahsedeceğiz. Karı-koca haklarını «Nikâh Kitâbı»nda anlatmıştık.

MÜSLÜMÂN HAKLARI

Müslümânın belli başlı hakları şunlardır:

— Karşılaştığın zamân selâm vermek,

— Dâvetine icâbet etmek,

— Aksırdığı ve «Elhamdülillâh» dediği zamân, «Yerhamükellah» demek,

— Hastalığında ziyâretine gitmek,

— Öldüğü zamân cenâzesine katılmak,

— Kendisine verilen sözde durmak,

— Akıl danıştığı zamân, doğruyu söylemek,

— Gıyâbında kendisini korumak,

— Kendin için sevdiğini onun için de sevmek; kendin için hoşlanmadığını onun için de hoşlanmamak,

(587) Taberânî, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

Bütün bunların hakkında haber ve eserler vârid olmuştur.

Enes'in (R.A.) rivâyetine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَرْبَعٌ مِنْ حَقِّ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكَ أَنْ تُعِينَ مُحْسِنَهُمْ وَأَنْ تَسْتَغْفِرَ لِمُذْنِبِهِمْ وَأَنْ تَدْعُوَ لِمُدْبِرِهِمْ وَأَنْ تُحِبَّ تَائِبَهُمْ

«Müslümânların sende dört hakkı vardır: İyilik yapanlara yardımcı olman, günâhkârlar için mağfiret dilemen, gıyâblarında onlara duâ etmen ve tevbekâr olanlarını sevmendir» (588).

Abdullah b. Abbas (R.A.):

رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

«Aralarında merhametlidirler» (48 - Feth: 29) âyet-i celilesinin mânâsında iyileri kötülerine, kötüleri de iyilerine duâ eder, demiştir. Meselâ Resûl-i Ekrem'in ümmetinin sâlihleri, diğer sâlih kimseleri gördükleri zamân:

«Allah'ım! Bu zâta kısmet ettiğin bu hayrı, hakkında mübârek kıl ve bu iyiliklerin devâmını nasîb et. Bizi de iyiliklerinden bereketlendir». Kötü kimseleri gördüğü zamân ise:

«Allah'ım! Bunu hidâyete ulaştır, kusûrlarını bağışla ve sürçmelerini mağfiret et» diye duâ ederler. İşte aralarındaki şefkat ve merhametleri budur, demiştir.

Yine müslümânların haklarındandır ki, kendisi için sevdiğini onlar için de sevmek, kendisi için hoşlanmadığını onlar için de hoş görmemektir. Nûman b. Beşir (R.A.) (589) Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ

Mü'minlerin birbirlerine karşı sevgi ve acımaları, bir cesed gibidir. Cesedin bir uzvu rahatsız olunca bütün cesed uykusuz ve huzûr-

---

(588) Bu hadisi, «Firdevs» sâhibi zikretti.

(589) Ensar'ın Hazreç kabilesindendir. Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinde, Ensar'da doğan ilk çocuktur. Resûl-i Ekrem'in vefâtında sekiz yaşında idi. Muâviye zamânında 9 ay kadar Kûfe Vâliliği yapmıştır. 65 Hicri'de ölmüştür.

suz olup, onun tedâvisi ile meşgûl olduğu gibi, müslümânlar da böyle birbirine yardıma koşmalıdır» (590).

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (R.A.) rivâyetine göre de, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضاً»

«Mü'minler, birbirini bağlayıp destekleyen bir binanın taşları gibidir» (591).

Sözü ve işi ile kimseye eziyet etmemek de müslümânın haklarındandır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»

«Müslümân, elinden ve dilinden müslümânların emin olduğu kimsedir» (592).

Yine faziletleri emrettiği uzun hadisinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur.

فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَدَعِ النَّاسَ مِنَ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقْتَ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ

«Şâyet iyilik yapmağa gücün yetmiyorsa, hiç olmazsa kötülük etme. Kötülük etmemek de, nefsin için verilmiş bir sadakadır» (593).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«أَفْضَلُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ»

«Müslümânların en efdâli, elinden ve dilinden müslümânların emin olduğu kimsedir» (594). Bir başka rivâyette de Resûl-i Ekrem:

---

(590) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(591) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

(592) Buhârî ile Müslim. Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(593) Buhârî ile Müslim, Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir.

(594) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.

أَتَدْرُونَ مَنِ الْمُسْلِمُ؟ فَقَالُوا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ قَالُوا فَمَنِ الْمُؤْمِنُ؟ قَالَ مَنْ أَمِنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ قَالُوا فَمَنِ الْمُهَاجِرُ؟ قَالَ مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَاجْتَنَبَهُ وَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ أَنْ يَسْلَمَ قَلْبُكَ لِلّٰهِ وَيَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ

— (Gerçek) **müslümân kimdir bilir misiniz?** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— Allah ve Resûlü bilir, dediler. Resûl-i Ekrem:

— (Gerçek) **müslümân, müslümânların, elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir,** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— Ya Resûlallah! Mü'min kimdir? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

— (Gerçek) **mü'min, mü'minlerin mal ve canlarını kendisine emniyet ettikleri kimsedir,** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— Muhacir [hicret eden] kimdir? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

— **Kötülükleri terkedip onlardan uzaklaşan kimsedir,** buyurdu. Bir başkası da:

— İslâm nedir? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Kalbin, Allah için selâmet bulup, müslümânların da dilinden ve elinden selâmet bulmalarıdır,** buyurdu (595).

Mücâhid anlatıyor: Cehennem halkı öyle şiddetli uyuz hastalığına yakalanırlar ki, bütün etleri kemiklerinden sıyrılır. Bunlara:

— Bu hastalıkdan rahatsız oluyor musunuz? diye sorduklarında, onlar:

— Evet, diye cevâb verirler. Kendilerine:

— İşte bu, dünyâda mü'minlere verdiğiniz eziyetin cezâsıdır, denilir. Resûl-i Ekrem:

لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلاً يَتَقَلَّبُ فِي الْجَنَّةِ فِي شَجَرَةٍ قَطَعَهَا عَنْ ظَهْرِ الطَّرِيقِ كَانَتْ تُؤْذِي الْمُسْلِمِينَ

«Adamın birini, insânların gelip geçmelerine mâni olan bir ağa-

(595) Taberânî ve Hâkim, Fudâle'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahîh olduğunu söylemiştir.

cı yoldan kaldırıp attığı için Cennet içerisinde zevk ve safâda gördüm» (596) buyurmuştur.

Ebû Hüreyre (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.):

— Ya Resûlallah! Bana faydalı olacak bir ameli öğretir misin? dedim. Resûl-i Ekrem:

«اِعْزِلِ الْأَذَى عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ»

«Müslümânlara eziyet verecek şeyleri yollardan kaldır» (597) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«مَنْ زَحْزَحَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِهِ
حَسَنَةً وَمَنْ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ حَسَنَةً أَوْجَبَ لَهُ بِهَا الْجَنَّةَ»

«Müslümânlara eziyet veren şeyi yoldan kaldırıp atan kimseye Allahu Teâlâ bir hasene yazar. Her kime ki Allahu Teâlâ bir hasene yazarsa, o hasene sâyesinde onu Cennet'e kor» (598).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا»

«Müslümânı korkutmak, müslümâna helâl olmaz» buyurmuştur.

Diğer hadisde şöyle buyurulmuştur:

«لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُشِيرَ إِلَى أَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهِ»

«Eziyet veren bir bakışla müslümâna işaret etmek, müslümân için helâl olmaz» (599).

---

(596). Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.
(597) Müslim, Ebû Berze'den rivâyet etmiştir.
(598) Ahmed b. Hanbel, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(599) İbn Mübârek «Zühd»ünde Hamza b. Ubeyd'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ يَكْرَهُ أَذَى الْمُؤْمِنِينَ

«Allahu Teâlâ, mü'minlere eziyeti kerih görür» (600) buyurmuştur.

Rebi b. el - Haysem: «İnsânlar iki sınıftır: Bir kısmı mü'mindir, ona eziyet etme. Bir kısmı da câhildir, onu hiç karşına alma» demiştir.

Müslümân haklarından birisi de; her müslümâna tevâzû göstermek, böbürlenmemektir. Zirâ Allahu Teâlâ, sallana sallana gezen kibirli insânları sevmez. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ

«Allahu Teâlâ bana, tevâzû etmenizi bildirdi! Sakın kimse kimseye övünmesin» (601). Bununla berâber kendisine böbürlenen kimseye aldırış etmemelidir. Zirâ Allahü Teâlâ Resûl-i Ekrem'e:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

«Affa sarıl, mârûf ile emret ve câhillerden yüz çevir» (7 - A'râf: 199) buyurmuştur.

Abdullah b. Ebi Evfâ (602): «Resûl-i Ekrem herkese karşı tevâzû gösterir, fakir ve yoksullarla gezerek ihtiyâçlarını giderirdi» demiştir.

Müslümân haklarından birisi de; lehde konuşulan sözleri dinleyip sâhiblerine ulaştırmaktan kaçınmaktır. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

---

(600) İbn Mübârek «Zühd»ünde İkrime b. Halid'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

(601) Ebû Dâvud ve İbn Mâce Iyad b. Cemmaz'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.

(602) Halid b. el - Hars el - Eslemi'nin oğlu Alkame'dir. Ashâbdandır. Hüdeybiye musâlahasında bulunmuştur. Resûl-i Ekrem'den sonra uzun yıllar yaşamış. Hicri 87 de ölmüştür. Kûfe'de ölen sahabilerin en sonuncusudur.

﴿ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ ﴾

«Koğucular Cennet'e giremez» (603) buyurmuştur.

Nahiv âlimlerinden Halil b. Ahmed şöyle demiştir:

«Sana koğuculuk yapan, bir gün senin için başkasına da yapar; başkasından sana söz getiren, senden de başkasına götürür».

Müslümân haklarından biri de; darıldığı kimseye üç günden fazla küskün durmamaktır. Eba Eyyûb el-Ensârî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

﴿ لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ هَذَا وَيُعْرِضُ هَذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ ﴾

«Bir müslümânın din kardeşini üç gün üç geceden fazla terk edip dargın durması helâl olmaz. Öyle ki, iki mü'min birbirine kavuşurlar da birisi yüzünü şu tarafa, öbürüsü öte tarafa çevirir. Halbuki bunların hayırlısı önce selâm vermeğe başlayanıdır» (604).

Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ مَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا عَثْرَتَهُ أَقَالَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾

«Yaptığı alış - verişde pişmân olan bir müslümânın pişmânlığını kabûl eden kimsenin, Allahu Teâlâ kıyâmette hatâlarını bağışlar» (605) buyurmuştur.

İkrime (R.A.), Allah (c.c.) Teâlâ'nın Hz. Yusuf'a: «Kardeşlerini bağışlamandan ötürü dünya ve âhirette kadrini yücelttim» buyurduğunu söylemiştir.

İbn Abbas'ın (R.A.) âzâdlısı İkrime (R.A.) Hz. Âişe'nin (R. anha) şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

«Resûl-i Ekrem şahsına yapılan hiç bir kötülüğün intikamını almamıştır. Ancak Allah'a karşı yapılan hürmetsizliklerde, Allah için, intikam almıştır.»

İbn Abbas (R.A.) şöyle demiştir:

«Kendisine haksızlık yapanı bağışlayan kimsenin, Allah şerefini yükseltir».

---

(603) Buhârî ile Müslim Hüzeyfe'den rivâyet etmişlerdir.
(604) Buhârî ile Müslim Ebû Eyyûb'den rivâyet etmişlerdir.
(605) Ebû Dâvud ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

مَا نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ وَمَا زَادَ اللّٰهُ رَجُلاً بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا مِنْ أَحَدٍ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللّٰهُ

«Sadaka, maldan bir şeyi azaltmaz. Allahu Teâlâ bir kulun şerefini (başkalarını) affı sebebiyle mutlaka yükseltir. Allah için tevâzû eden kimseyi de mutlaka yükseltir» (606).

Müslümân haklarından birisi de: Gücü yettiği kadar herkese iyilik ve ihsân etmektir. Ali, babası Hüseyin'den, o da babası Ali'den (Allah her üçünden de râzı olsun) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur.

اِصْنَعِ الْمَعْرُوفَ فِي أَهْلِهِ وَفِي غَيْرِ أَهْلِهِ فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ فَهُوَ أَهْلُهُ وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ

«Ehil olsun olmasın, sen iyilik yap. Eğer ehlini bulursan ne güzel; ehlini bulamazsan, sen iyilik yapmanın ehli olursun» (607).

Yine Ali'den gelen rivâyette, Resûl-i Ekrem:

رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الدِّينِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ الْمَعْرُوفِ إِلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ

«İmandan sonra aklın başı, herkes ile dostluk kurmak ve herkese iyilik yapmaktır» (608) buyurmuştur.

Ebû Hüreyre (R.A.) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem, her kimin elinden tutarsa, adam bırakmadan, o bırakmazdı. Kimsenin önüne doğru ayaklarını uzatmazdı. Konuşan kimseye yönelir ve sözü bitirmeden ayrılmazdı».

Müslümân haklarından birisi de; müsâade almadan evine girmemektir. Üç def'aya kadar kapıyı çalabilir, üçüncüde de müsâade edilmezse geri döner. Nitekim Ebû Hüreyre (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

---

(606) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(607) Dârekutnî «El-İlel»de zikretmiştir.

(608) Taberânî «Evsat»ında, Hattabî «Tarihü't-Tâlibin»de ve Ebû Naîm «Hilye»de rivâyet etmiştir.

الاستئذان ثلاث فالأولى يستمعون والثانية يستصلحون والثالثة يأذنون أو يردون

«İzin talebi üç def'adır. Birincide susar ve gelenin kim olduğunu öğrenmek için dinlerler, ikincide hazırlanır, üçüncüde kabûl veyâ reddederler» (609).

Müslümân haklarından birisi de: Herkes ile hoş geçinmek ve herkese anlayışına göre muâmele yapmaktır. Câhile ilimden, ümmiye fıkıhtan, dili dönmeyene edebiyâttan dem vurma; hem ona, hem de kendisine eziyet etmekten başka bir şey değildir.

Müslümân haklarından birisi de: Büyüklerine hürmet ve saygı, küçüklerine şefkat göstermektir. Câbir'den (R.A.) rivâyete göre, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

ليس منا من لم يوقر كبيرنا ولم يرحم صغيرنا

«Büyüklerimize saygı göstermeyip, küçüklerimize merhamet etmiyenler bizden değildir» (610).

Yine Resûl-i Ekrem:

من اجلال الله اكرام ذي الشيبة المسلم

«Yaşlılara saygı göstermek, Allahu Teâlâ'yı tâzimdendir» (611) buyurmuştur.

Büyüklere saygı göstermenin tamâmı, müsâadeleri olmadan huzûrlarında söz söylememektir. Câbir'in (R.A.) beyânına göre; Cuheyne kabîlesinden bir hey'et Resûl-i Ekrem'i ziyârete geldi. Konuşmak için içlerinden bir genç hazırlanınca, Resûl-i Ekrem:

مه فأين الكبير

«Sen dur, büyüğünüz nerde? O konuşsun» (612) buyurdu. Yine hadîsde:

---

(609) Darekutnî «Efrad»ında; Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.

(610) Taberânî «Evsat»ında; Ebû Dâvud ve Buhârî'ye göre «Edeb»de Abdullah b. Ömer'den hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

(611) Ebû Dâvud hasen isnâd ile, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet etmişlerdir.

(612) Hâkim rivâyet etti ve sahîh olduğunu söyledi.

مَا وَقَّرَ شَابٌّ شَيْخًا إِلَّا قَيَّضَ اللهُ لَهُ فِي سِنِّهِ مَنْ يُوَقِّرُهُ

«Yaşlılara saygı gösteren kimseye, ihtiyârladığı zamân, Allahu Teâlâ, saygı gösterecek kimseler yaratır» (613). Bu, saygı gösteren kimsenin uzun ömürlü olacağına da bir müjdedir. Yaşlılara saygıyı, Allahu Teâlâ ancak uzun ömürlü olanlara nasib eder. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكُونَ الْوَلَدُ غَيْظًا وَالْمَطَرُ قَيْظًا وَتَفِيضَ اللِّئَامُ فَيْضًا وَتَغِيضَ الْكِرَامُ غَيْضًا وَيَجْتَرِئَ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ وَاللَّئِيمُ عَلَى الْكَرِيمِ .

«Evlâd babasına hışmetmedikçe, yağmur azalmadıkça, kötü ve alçak kimseler çoğalmadıkça, iyiler azalmadıkça, küçükler büyüklerin yüzüne durmadıkça, iyilerin karşısına kötüler çıkmadıkça Kıyâmet kopmaz» (614).

Çocuklara karşı mülâyim ve yumuşak davranmak, Resûl-i Ekrem'in güzel âdetlerindendi. Resûl-i Ekrem bir yolculuktan döndüğü zamân, çocuklar onu karşılar, o da onların yanında dururdu. Sonra onlara emir verir, onlar da mübârek sırtına ve omuzlarına atlarlar ve onlardan bâzılarını Ashâb'a havâle ederdi. Sonra çocuklar birbirlerine, Resûl-i Ekrem seni arkasında, beni ise kucağında taşıdı; diğerleri de, beni sırtına aldı, seni başkalarına gönderdi diyerek aralarında övünürlerdi. Ad koymak ve hayır duâda bulunmak için, çocukları Resûl-i Ekrem'e getirirlerdi. Resûl-i Ekrem de çocuğu kucağına alır ve çocukların bâzan akıttukları da olurdu. Bunu gören Ashâb bağırınca, Resûl-i Ekrem:

«Çocuğu ürkütüp akıtmasına mâni olmayın» (615) buyurur ve işini bitirinceye kadar çocuğu serbest bırakırdı. Sonra duâ eder ve adını kordu. Çocuğun akıtmasına aldırış etmediği için, sâhibi sevinirdi. Onlar gittikten sonra sidiği yıkardı.

Müslümân komşu haklarından birisi de: Her zamân herkese karşı güler yüzlü, tatlı ve yumuşak davranmaktır. Birgün Resûl-i Ekrem Ashâbına:

---

(613) Tirmizî Enes'den rivâyet etti. Hasen olduğunu söyleyenler var.

(614) Müslim, Âişe'den rivâyet etmiştir.

(615) Harakî «Mekârim-i Ahlâk»da Âişe'den; Taberânî, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

أَتَدْرُونَ عَلَى مَنْ حَرُمَتِ النَّارُ؟ قَالُوا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ عَلَى اللَّيِّنِ الْهَيِّنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ

— **Cehennem'in kimlere harâm olduğunu bilir misiniz?** diye sordu. Ashâb:

— Allah ve Resûlü bilir, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Herkese yumuşak davranan, cana yakın olan kimselerdir,** buyurdu (616).

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ السَّهْلَ الطَّلْقَ الْوَجْهِ

«Allahu Teâlâ yumuşak, mülâyim, tatlı ve güler yüzlü insânları sever» (617).

Ashâb'tan bir zât Resûl-i Ekrem'e: «Beni Cennet'e koyacak bir ameli bana öğret» deyince, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ مِنْ مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلَ السَّلَامِ وَحُسْنَ الْكَلَامِ

«Herkese selâm vermek ve güzel konuşmak, mağfiretin sebeplerindendir» (618) buyurdu.

Abdullah İbn Ömer (R.A.) şöyle demiştir: İyilik kolay bir şeydir: Güler yüz ve hoş sözlü olmaktır.

Yine Resûl-i Ekrem bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

«Kendinizi, bir hurmanın yarısı ile de olsa Cehennem'den koruyun. Bunu da bulamayan, tatlı söz ile kendisini korusun» (619).

---

(616) Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

(617) Beyhakî «Şuabü'l-İman»da rivâyet etmiştir.

(618) İbn Ebî Şeybe «Müsannef»inde, Taberânî ve Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da, Beyhakî «Şuabü'l-İman»da Hanî b. Yezid'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmişlerdir.

(619) Buhârî ile Müslim, Adiy b. Hâtem'den rivâyet etmişlerdir.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظُهُورُهَا مِنْ بُطُونِهَا وَبُطُونُهَا مِنْ ظُهُورِهَا

«Cennet'te öyle köşkler vâr ki, içi dışından, dışı da içinden görünür». Bunu duyan bedevî: «Onlar kimindir, ya Resûlallah?» deyince, Resûl-i Ekrem:

لِمَنْ أَطَابَ الْكَلَامَ وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ

«Güzel konuşan, yemek yediren ve insânlar uykuda iken namâz kılanlar içindir» (620) buyurdu.

Muaz b. Cebel diyor ki: Resûl-i Ekrem bana:

أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَوَفَاءِ الْعَهْدِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ
وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ

«Ya Muaz! Allah'tan korkmak, doğru konuşmak, ahde vefâ, emâneti edâ, hıyâneti terk, komşuyu korumak, öksüze acımak, yumuşak konuşmak, herkese selâm vermek ve kanadları alçaltmağı (yâni tevâzû göstermeği) sana tavsiye ederim» (621) buyurmuştur.

Enes'den (R.A.) rivâyete göre: Bir gün Resûl-i Ekrem'e —yanında daha başkaları olduğu hâlde— bir kadın gelerek:

— Ey Allah'ın Resûlü! Sizinle bâzı husûsları görüşmek istiyorum, dedi. Resûl-i Ekrem:

اجْلِسِي فِي أَيِّ نَوَاحِي السِّكَكِ شِئْتِ أَجْلِسْ إِلَيْكِ

— «Arzû ettiğin yeri tesbîb et; ben seni orada dinlerim» (622) buyurmuş ve kadının uygun gördüğü yere giderek, derdini dinleyip, isteğini yerine getirmiştir.

Vehb b. Münebbih şöyle diyor:

«Beni İsrail'de bir zât haftada bir def'a iftâr etmek üzere, yetmiş yıllık ömrünü oruçla geçirmiştir. Bu âbid, şeytânların insânları

---

(620) Tirmizî, Ali'den rivâyet etti.

(621) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da, Beyhakî «Zühd»ünde ve Ebû Nâim «Hilye»de rivâyet etmişlerdir.

(622) Hadisi Müslim rivâyet etmiştir.

nasıl sapıttıklarını kendisine göstermesini Allahü Teâlâ'dan niyâz etmiştir. Aradan uzun zaman geçtiği hâlde dileği yerine gelmeyince, düşünmüş ve kendi kendine: «Her hâlde Allah'a karşı işlediğim kusûrlarımı öğrenmem, hakkımda daha hayırlı olur.» demiş. Bunun üzerine Allahu Teâlâ kendisine bir melek göndermiş ve melek kendisine şöyle demiş: «Allahu Teâlâ sana şöyle buyuruyor: "Şu sözün, geçmişteki âdetlerinden benim için daha sevimlidir"». Bununla berâber, Allahu Teâlâ gözünden perdeyi kaldırmış ve "Gözünü aç da şeytânların insânları nasıl sapıttıklarını gör" dedi. Adam, şeytanların yeryüzünü istilâ ettiklerini, sineklerin hücûmuna uğrayan bir insânın hâli gibi, insânları sardıklarını görünce:

— Allah'ım! Bunların şerrinden kim kurtarabilir? dedi. Allahu Teâlâ:

— Şübheli şeylerden çekinin, yumuşak davranan ve alçak gönüllü olan kimseler, bunların şerrinden kurtulur, buyurdu».

Müslümân haklarından birisi de: Verdiği sözde durmaktır. Resûl-i Ekrem bir hadîsinde:

﴿ اَلْعِدَةُ عَطِيَّةٌ ﴾

«Va'ad ettiğin, bir atıyyedir» (623) buyurmuştur. Diğer bir hadîsde de şöyle buyurmuştur:

﴿ اَلْعِدَةُ دَيْنٌ ﴾

«Söz vermek, borçlanmak demektir» (624). Bir başka hadisde de:

﴿ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَاِنْ صَامَ وَصَلَّى ﴾

«Üç şey münâfıkda bulunur: Konuştuğu zamân yalan söyler, va'ad ettiği zamân sözünde durmaz, itimâd edildiği zamân hıyânet eder» (625) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ ثَلَاثٌ فِي الْمُنَافِقِ اِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَاِذَا وَعَدَ اَخْلَفَ وَاِذَا ائْتُمِنَ خَانَ ﴾

---

(623) Taberânî «Evsat» ında Kabas b. Üseym'den rivâyet etmiştir.
(624) Taberânî. «Evsat» ve «Sagar»ında Ali ve İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti.
(625) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Üç haslet her kimde bulunursa, oruç tutsa ve namâz kılsa da yine münâfıktır» (626) buyurduktan sonra, yukardaki üç vasfı saymıştır.

Müslümân haklarından birisi de: Herkese karşı insâflı davranmak ve kendisine yapılmasından hoşlandığı muâmeleyi başkalarına yapmaktır. Resûl-i Ekrem bir mübârek sözünde şöyle buyurmuştur:

لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ الْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ وَالْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِهِ وَبَذْلُ السَّلَامِ

«Üç haslete sâhib olmadıkça kişinin îmanı olgunlaşmaz: Yoktan infâk etmek (yâni muhtâç olduğu hâlde Allah için vermek), insâflı olmak ve herkese selâm vermektir» (627).

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَلْتَأْتِهِ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَلْيُؤْتِ إِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ

«Cehennem'den uzaklaşıp Cennet'e girmeği isteyen, son nefesinde şehâdet kelimesini getirerek hayâta gözlerini kapasın ve kendisine yapılmasını sevdiği şeyi insânlara yapsın» (628) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا

«Ey Ebû'd - Derdâ! Etrâfında bulunanlarla güzel komşuluk et ki,

---

(626) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Yalnız «Oruç tutsa da Namaz kılsa da» ziyâdesi Buhâri'de yok, Müslim'dedir.

(627) Haraiti «Mekârim-i Ahlâk»ında Ammar b. Yasir'den ve Buhâri de buna mevkûf olarak rivayet etmişlerdir.

(628) Müslim, Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan, ayrıca Haraiti «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmişlerdir.

mü'min olasın, kendin için sevdiğini insânlar için de sev ki müslim olasın» (629).

Hasan-ı Basri şöyle diyor:

«Allahü Teâlâ, Âdem Aleyhisselâma dört haslete sâhib olmasını emretmiş ve bütün iyi vasıfların bu dört haslette olduğunu bildirmiştir. Bunlardan biri benim, diğeri senin için; üçüncüsü ikimiz arasında ortak ve dördüncüsü de senin ile diğer insânlar arasında ortak olandır.

Birincisi: Bana ibâdette hiç bir şeyi ortak koşmamandır.

İkincisi: Yapmış olduğun amelindir; en dar gününde o amelin mükâfatını sana veririm.

Üçüncüsü: Senin duâ etmen ve Benim de duâna icâbet edip, istediğini vermemdir.

Dördüncüsü: İnsânların ne şekilde sana arkadaş olmalarını arzu ediyorsan, senin de onlara öyle davranmandır.

Mûsâ aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya:

— Rabbim! Kullarının en âdili kimdir? diye sordu. Allahü Teâlâ:

— İnsâflı olanıdır, buyurdu.

Müslümân haklarından bir diğeri de; vaziyetine göre herkese saygı göstermek ve lâyık olduğu mevkii vermektir.

Rivâyete göre; Hz. Âişe (R.A.) bir yolculukta istirâhat etmekte iken kapısına bir dilenci geldi. Hz. Âişe:

— Verin bir parça ekmek de gitsin, buyurdu. Biraz sonra bir atlı, acıktığı için, yemek istemek üzere çadırının önüne geldi. Hz. Âişe:

— Çadırın odasına yemeğe dâvet edin, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Âişe'ye:

— Bunların ikisi de Allah'ın kullarıdır; birini bir parça ekmekle savdın, diğerini de yemeğe dâvet ettin. Bu müsâvat mıdır? dediler. Hz. Âişe:

— Allahu Teâlâ yarattığı insanlara ayrı ayrı mevki bahşetmiştir. Herkesin mevkiine saygı göstermek vazifemizdir. Asıl gâye, geleni memnûn etmektir. Dilenci, bir parça ekmekle memnûn olur fakat acıkmış bir yolcuya dilenci muâmelesi yapmak doğru olmadığı gibi, ona eziyet olurdu, buyurdu.

Rivâyete göre: Resûl-i Ekrem (S.A.V.), zevce-i muhteremelerinden birinin evine gitti. Ashâb-ı Kirâm da berâberinde eve girdi. Oda tıklım tıklım doldu, öyle ki, oturacak yer kalmadı. Tam bu sırada Abdullah el - Beceli de geldi. Yer olmadığı için kapının eşiği üzerinde

---

(629) Heraiti «Mekârim-i Ahlâk»da rivayet etmiştir. Meşhûr olanı, Ebû Hüreyre'dir.

oturdu. Bunu gören Resûl-i Ekrem, ridâsını çıkardı ve kendisine ataraк: «Al, bunun üzerine otur.» buyurdu. Abdullah ridâyı alıp yüzüne gözüne sürdükten sonra: «Ben bunun üzerine nasıl otururum» diyerek tekrâr ridâyı dürdü, Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) iâde etti, ve: «Bana ikrâm ettiğin gibi, Allahu Teâlâ da sana ikrâm etsin» dedi. Resûl-i Ekrem etrâfına bakınarak:

إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ

«Bir kabilenin ileri gelen adamı size geldiği zamân, ona ikrâm edin» (630) buyurdu.

Bunun gibi eski dostlarına da ikrâm etmesi lâzımdır. Rivâyete göre bir gün Resûl-i Ekrem'e süt annesi geldi. Resûl-i Ekrem, ridâsını altına döşeyerek:

«Anneciğim! Hoş geldiniz, buyurun oturun» demek sûretiyle hâl ve hâtırını sordu, sonra da:

«Bir emrin varsa söyleyin yapalım» buyurdu. Kadın: «Havazin harbinde esir edilen akrabalarım Sa'd oğullarını senden istemeğe geldim.» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

«Benim ve Haşim oğullarının hisselerine düşenleri serbest bırakıyorum» buyurdu. Bunu gören Ashâb-ı Kirâm: «Bizim elimizde olanları da bahşettik.» dediler. Ayrıca Resûl-i Ekrem, kendisine bir hizmetçi ve yine kendi hissesine düşen bir pehmâneyi de hediye etti ve memnûn ederek geri çevirdi. Sonra da Hz. Osmân (R.A.) kendi hilâfeti zamânında bunu yüzbin dirheme almıştır (631). Her ne zamân Resûl-i Ekrem'in meclisine birisi gelip oturacak yer bulamadığı zamân, Resûl-i Ekrem hemen üzerinde oturduğu sergiyi gelenin altına sererdi. Gelen adam oturmak istemeyince de zorla oturturdu.

Müslümân haklarından birisi de, imkân nisbetinde müslümânları barıştırmak ve aralarını bulmaktır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ وَالصَّدَقَةِ؟ قَالُوا: بَلَى
قَالَ: إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ

«Size; Namâz kılmak, Oruç tutmak ve sadaka vermekten daha faziletli bir dereceyi bildireyim mi?» buyurdu. Ashâb-ı Kirâm: «Evet, bildir, Ya Resûlallah» deyince, Resûl-i Ekrem:

---

(630) Hâkim, Câbir'den rivâyet etti.
(631) Ebû Dâvud ve Hâkim rivâyet ettiler. Hâkim, sahîh olduğunu söyledi.

«İki kişi arasını bulmak ve düzeltmektir. Zîrâ ara bozukluğu, dîni kökünden yokeder» (632) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ

«En faziletli sadaka, iki kişi arasını bulmaktır» (633) buyurmuşlardır. Enes (R.A.) diyor ki:

Bir gün Resûl-i Ekrem'in huzûrunda oturuyorduk. Resûl-i Ekrem, fındık dişleri görülecek şekilde gülümsedi. Hz. Ömer: «Anam babam size fedâ olsun, ya Resûlallah, sizi güldüren ne idi?» diye sordu. Resûl-i Ekrem:

رَجُلَانِ مِنْ أُمَّتِي جَثَيَا بَيْنَ يَدَيْ رَبِّ الْعِزَّةِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا يَا رَبِّ خُذْ لِي
مَظْلِمَتِي مِنْ هٰذَا فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى رُدَّ عَلَى أَخِيكَ مَظْلِمَتَهُ فَقَالَ يَا رَبِّ لَمْ
يَبْقَ لِي مِنْ حَسَنَاتِي شَيْءٌ فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى لِلطَّالِبِ كَيْفَ تَصْنَعُ بِأَخِيكَ وَلَمْ يَبْقَ
لَهُ مِنْ حَسَنَاتِهِ شَيْءٌ؛ فَقَالَ يَا رَبِّ فَلْيَحْمِلْ عَنِّي مِنْ أَوْزَارِي ثُمَّ فَاضَتْ عَيْنَا
رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُكَاءِ فَقَالَ إِنَّ ذٰلِكَ لَيَوْمٌ عَظِيمٌ يَوْمٌ يَحْتَاجُ
النَّاسُ فِيهِ إِلَى أَنْ يُحْمَلَ عَنْهُمْ مِنْ أَوْزَارِهِمْ قَالَ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى أَنْ
لِلطَّالِبِ ارْفَعْ بَصَرَكَ فَانْظُرْ فِي الْجِنَانِ فَقَالَ يَا رَبِّ أَرَى مَدَائِنَ مِنْ فِضَّةٍ وَ
قُصُورًا مِنْ ذَهَبٍ مُكَلَّلَةً بِاللُّؤْلُؤِ لِأَيِّ نَبِيٍّ هٰذَا أَوْ لِأَيِّ صِدِّيقٍ أَوْ لِأَيِّ
شَهِيدٍ؛ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى هٰذَا لِمَنْ أَعْطَى الثَّمَنَ قَالَ يَا رَبِّ وَمَنْ يَمْلِكُ
ذٰلِكَ؛ قَالَ أَنْتَ تَمْلِكُهُ قَالَ بِمَاذَا يَا رَبِّ؛ قَالَ بِعَفْوِكَ عَنْ أَخِيكَ
قَالَ يَا رَبِّ قَدْ عَفَوْتُ عَنْهُ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى خُذْ بِيَدِ أَخِيكَ فَأَدْخِلْهُ
الْجَنَّةَ ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اتَّقُوا اللّٰهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

---

(632) Ebû Dâvud ve Tirmizî, Ebû'd - Derdâ'dan rivâyet ettiler. Tirmizî, sahihtir, dedi.

(633) Taberânî «Kebîr»inde Abdullah b. Amr'dan rivâyet etti.

«Ümmetimden iki kişi Allahu Teâlâ'nın huzûruna çıktı. Birisi:

— Allah'ım! Bu adamdan hakkımı al ve bana ver, dedi. Allahu Teâlâ o adama:

— Hakkını ver, buyurdu. Adam:

— Ya Rabbi! Bir iyiliğim kalmadı, ne vereyim? dedi. Allahu Teâlâ hak sâhibine:

— Ne yapacaksın? Bu adamın iyilikten hiç bir şeyi kalmadı, buyurur. Hak sâhibi:

— Bâri günâhlarımı alsın, ya Rab! der, buyurdu ve sonra da ağlayarak: O gün öyle büyük bir gündür ki, o günde başkalarının günâhlarını yüklenmek şöyle dursun, insân kendi günâhının yükünden kurtulmağa muhtâç olduğu bir gündür. Resûl-i Ekrem devamla: Allahu Teâlâ hak sâhibine:

— Başını kaldır, gözünü aç ve Cennet'in şu muhteşem köşklerine bak, buyurur. Hak sâhibi:

— Ya Rab! Cennet'te gümüşten şehirler; inci ve pırlantalarla işlenmiş altundan köşkler görüyorum. Bunlar hangi şehid, hangi sıddık veya hangi Peygamberindir, diye sorar. Allahu Teâlâ:

— İşte o gördüğün göz kamaştırıcı köşkler, bedellerini ödeyenler içindir, buyurur. Adam:

— Ya Rab! Bunların bedellerini kim ödeyebilir ki? der. Allahu Teâlâ:

— Sen ödeyebilirsin, buyurur. Hak sâhibi:

— Neyim var ki, ben bunları nasıl alabilirim der. Allahu Teâlâ:

— Hakkını bu kardeşine bağışlamakla, bunlara mâlik olursun, buyurur. Adam:

— Bahşettim, ya Rab! deyince, Allahu Teâlâ:

— Haydi, arkadaşının elinden tutup berâberce Cennet'e girin, buyurur. Sonra Resûl-i Ekrem devâmla:

— Allah'tan korkun ve aralarınızı düzeltmeğe çalışın. Zirâ Allahu Teâlâ Kıyâmet gününde sizin aranızı düzeltir» (634) buyurdu.

Diğer bir hadisde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا

«İki kişi arasını bulmak için hayırlı sözler söyleyen yalancı değildir» (635). Bu hadis-i şerif, ara bulmanın vücûbuna delâlet etmekte-

(634) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da, Hâkim Ebû Ya'la el - Mûsılî'den rivâyet ettiler. Hâkim sahihtir, dedi.

(635) Buhârî ile Müslim, Ümmü Gülsüm binti Ukbe b. Ebi Muayt'tan rivâyet etmişlerdir.

dir. Zîrâ yalanı terk etmek vâcibtir. Bir vâcib ise ancak kendisinden daha kuvvetli bir vâcib ile düşer. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

كُلُّ الْكَذِبِ يُكْتَبُ إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ الْحَرْبَ خُدْعَةٌ
أَوْ يَكْذِبَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا أَوْ يَكْذِبَ لِامْرَأَتِهِ
لِيُرْضِيَهَا »

«Bütün yalanlar yazılır, ancak savaşta yapılan propagandalar yazılmaz. —Çünkü harp, bir taktiktir— Veyâ iki kişinin arasını düzeltmek için yalan konuşmak veyâ âilesini memnûn etmek için yalan söylemek, aleyhinde yazılmaz» (639).

Müslümân haklarından birisi de, din kardeşinin kusûrlarını gizlemektir. Hadis-i şerifde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ سَتَرَهُ اللّٰهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ »

«Müslümânın kusûrlarını gizleyen kimsenin, Allahu Teâlâ dünyâ ve âhirette kusûrlarını örter» (637). Diğer hadisde şöyle buyurulmuştur:

لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا إِلَّا سَتَرَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

«Bir kulun aybını örten kimsenin, Allahu Teâlâ Kıyâmette kusûrlarını örter» (638).

Ebû Said el - Hudrî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لَا يَرَى الْمُؤْمِنُ مِنْ أَخِيهِ عَوْرَةً فَيَسْتُرُهَا عَلَيْهِ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ »

---

(636) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da Nevvas b. Sem'andan rivâyet etti. Aynısı Tirmizî'de de vardır.

(637) Müslim, Ebû Hüreyre'den; ayrıca yine Buhârî ile Müslim İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(638) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

«Kardeşinin bir kusûrunu görüp gizleyen her mü'min Cennet'e girer» (639).

Maiz, başından geçen bir mâcerayı Resûl-i Ekrem'e anlatınca, Resûl-i Ekrem:

لَوْ سَتَرْتَهُ بِثَوْبِكَ كَانَ خَيْرًا لَكَ

«Eğer onu elbisen ile örtsen ve gizlesen, senin için daha iyi olurdu» (640). Bu bize şunu gösteriyor ki: İnsân başkalarının kusûrunu örteceği gibi, kendi kusûrlarını da gizlemesi lâzımdır. Ebû Bekir (R.A.) şöyle buyurmuştur:

«İçki içen bir adama rastlasam, Allahu Teâlâ'nın onu benden saklamasını; bir hayırsıza rasgelsem, yine onu benden gizlemesini arzu ederdim».

Hz. Ömer (R.A.) Hilâfeti esnâsında zamân zamân gece teftişlerine çıkardı. Bir gece gezintisinde, zina hâlinde iki kişiyi yakaladı. Ertesi gün halka hitâben şu konuşmayı yaptı:

«İmâm (yâni kendisi) bir erkeğin bir kadın ile zina ettiğini görür ve görüşüne dayanarak, onlara zinanın cezâsı olan haddi tatbik ederse, buna ne dersiniz?» Oradakiler:

— İmâmımız ve Halifemizsin! Madem ki gözün ile gördün, cezâyı tatbike selâhiyyettârsın, dediler. Hz. Ali (R.A.):

— Hayır, sen buna selâhiyetli değilsin. Şâyet böyle bir şey yaparsan sana had icrâ edilir. Çünkü Allahu Teâlâ bu husûslarda dört şâhid istemiştir, dedi. Hz. Ömer (R.A.), bir müddet bekledikten sonra aynı suâli tekrârlardı ve Hz. Ali de aynı müdâfaayı yaptı. Hz. Ömer bu sözü ile her hangi bir zinayı haber vermek değil, böyle bir selâhiyete sâhib olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Kendisi tereddüt ediyordu. Sonunda Hz. Ali'nin (R.A.) fikrini benimsedi.

İşte bu anlattığımız, dinin; fuhşiyâtın gizlenmesini istemekte olduğunun en kuvvetli delilidir. Fuhşiyâtın en fenâsı ise zinadır. Halbuki burada âdil olan dört kişinin bıçak kına girer gibi görmelerini şart koşmuştur ki, buna da imkân yok gibidir. Yalnız hâkim'in bunu bilmesi kifâyet etmez. Cezaların en büyüğü olan recmi koyarak fuhuş ve zina yolunu kapatmaktaki hikmetine bak ve sonra da Cenab-ı Hakk'ın âsi kulları üzerine gerdiği örtünün kesafetini gör ki, günahın meydana çıkmaması hususunda yolu nasıl daraltmıştır...

---

(639) Taberânî «Evsat»ında ve «Sagir»inde; Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»ta rivâyet etmişlerdir.

(640) Ebû Dâvud, Nesâî, Naim b. Hizal'den: Hâkim de Hizal'ın kendisinden rivâyet etti ve «sahihtir» dedi.

Dört kişi görmedikten sonra teşhirine imkân vermeme, teşhirden siyânettir. Dünyâda bizi teşhirden koruyan Allahu Teâlâ'dan, bütün gizli işlerin açığa çıkacağı tüyler ürpertici Kıyâmet gününde bu lütûf ve keremini bizden esirgememesini diler ve umarız. Zirâ hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ إِذَا سَتَرَ عَلَى عَبْدٍ عَوْرَتَهُ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَكْشِفَهَا
فِي الْآخِرَةِ وَإِنْ كَشَفَهَا فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَكْشِفَهَا مَرَّةً أُخْرَى

«Dünyâda kulunun kusûrunu gizleyen Allahu Teâlâ, âhirette onu gizlemek bakımından daha keremlidir. Dünyâda bir def'a teşhir ettiği kimseyi âhirette bir daha rezil etmekten daha keremlidir» (641).

Abdurrahman b. Avf (R.A.) şöyle diyor:

«Bir gece Hz. Ömer ile teftişe çıktık. Gezerken bir evde ışık gördük, pencereye yaklaşınca, kapısı kilitli odada karışık ve gürültülü seslerin geldiğini gördük. Hemen Hz. Ömer elimden tutarak:

— Burası kimin evidir, biliyor musun? diye benden sordu. Ben:

— Bilemiyorum, dedim. Hz. Ömer:

— Burası Rebia b. Ümeyye b. Halef'in evidir. Görüyorsun ya bunlar içki içiyorlar; bunlara ne yapalım ne dersin? dedi. Ben:

— Benim anladığım, biz Allahu Teâlâ'nın:

وَلَا تَجَسَّسُوا

«Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayınız» (49 - Hücûrât: 12) diye yasak ettiği bir kusûr işlemekteyiz, dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer, hemen geri çekildi ve oradan uzaklaştı».

Bu ve benzeri vak'alar, dâimâ kusûrları örtmenin gerekli ve kusûr aramanın yasak olduğuna delâlet etmektedir. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Muâviye'ye (R.A.):

إِنَّكَ إِنْ تَتَبَّعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ كِدْتَ تُفْسِدُهُمْ

«Şâyet sen, insânların kusûrlarını ve gizli hâllerini araştırırsan, onları ifsâd etmiş ve ifsâdlarına sebeb olmuş olursun» (642) buyurdu.

---

(641) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim Ali'den rivâyet ettiler. Hâkim, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahihtir, dedi. Müslim'in bu meâlde ayrı bir rivâyeti vardır.

(642) Ebû Dâvud, sahih sened ile Muâviye'den rivâyet etmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قَلْبِهِ لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَةَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَلَوْ كَانَ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ»

«Ey dili ile iman edip, imanları kalblerine nüfûz etmeyen topluluk! Müslümânları çekiştirmeyin, gizli hâllerini araştırmayın; zîrâ din kardeşinin gizli hâllerini araştıran kimsenin, Allahu Teâlâ gizli hâllerini araştırır ve evinin içinde de olsa kusûrlarını meydâna çıkararak onu rezil eder» (643).

Hz. Ebû Bekir (R.A.) şöyle demiştir:

«Tek başıma bir adamın bir cinâyet işlediğini görsem; ne bu adama cezâ vermeğe kalkışır, ne de başkasını, kendisine bu cinâyeti göstermek için, çağırırım».

Zâtın biri de şöyle diyor: «Abdullah b. Mes'ûd'un meclisinde otururken, bir adam berâberinde birisi olduğu hâlde içeri girdi ve arkadaşının sarhoş olduğunu söyledi. Abdullah b. Mes'ûd (R.A.) adamın ağzını koklattırdı ve içkili olduğu anlaşılınca, sarhoşluğu geçinceye kadar adamı tutukladı. Sonra bir odun parçası getirtti, dallarını yoldurdu ve cellâda: «Bu adama içkinin cezâsı olan kamçıları vur» dedi. Adamın sırtında bir kaba kaftan veyâ yünden bir elbise olduğu hâlde cezâ tatbik edildi. Sonra dama:

— Sen bunun nesi olursun? diye sordu. Adam:

— Amcası olurum, deyince Abdullah:

— Edebe riâyet etmediğin gibi, adamın kusûrunu da gizlemedin diye ona itapta bulundu ve devâmla:

Haber verilen bir haddi icrâ etmek, İmâm için zarûridir, fakat Allah affeder ve affedenleri sever dedikten sonra:

«وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا»

«Affetsin ve vaz geçsinler» (24 - Nûr: 22) âyet-i kerîmesini okudu. Daha sonra devâmla şöyle dedi: Resûl-i Ekrem'in, hırsızın elini ilk kestirdiği vakti hatırlıyorum, benzi sararmışdı. Oradakiler:

---

(643) Ebû Dâvud, Ebû Berze'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir. Tirmizî de hasen olduğunu söyleyerek, İbn Ömer'den benzerini rivâyet etmiştir.

— Bu hâdiseye üzülmüş görünüyorsunuz? dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

— Niçin üzülmeyeyim, din kardeşlerinize karşı şeytânlara yardımcı olmayın, (644) buyurdu. Bunun üzerine oradakiler:

— O hâlde bağışlasaydın, dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

— Sultânlara yaraşan, kendilerine intikal eden cinâyetlerin cezâsını vermektir. Fakat Allahu Teâlâ affeder ve affı sever, buyurdu ve:

وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Affetsin vaz geçsinler, Allahu Teâlâ'nın sizi mağfiret etmesini sevmez misiniz? Allah mağfiret ve merhamet edicidir» (24 - Nûr: 22) âyet-i celîlesini okudu.

Diğer rivâyette de, bu ilk bilek kesme hâdisesinde Resûl-i Ekrem o kadar üzülmüş ve benzi solmuştu ki, âdeta yüzüne kül serpilmiş gibi idi.

Yine rivâyete göre, Hz. Ömer (R.A.) Medine'de gece teftişine çıktığı bir sırada, bir evde türkü söylenmekte olduğunu duydu. Pencereye yaklaşınca içerde yanında bir kadın ve içki bulunan bir adamı gördü ve:

— Ey Allah'ın düşmanı! Senin bu isyânını Allahu Teâlâ'nın gizleyeceğini mi sandın? diyerek çıkışmağa başlayınca, adam:

— Ey mü'minlerin Emîri! Dur, acele etme; ben bir kusûr işledimse sen üç kusur işledin, dedi. Bunlardan birincisi: Allahu Teâlâ:

وَلَا تَجَسَّسُوا

«Tecessüs etmeyin» (49 - Hücürât: 12) buyurduğu hâlde, sen casusluk yaptın. İkincisi: Allahu Teâlâ:

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا

«Evlere, arkalarından dolaşıp, pencere ve deliklerden bakmak, iyilik değil» (2 - Bakara: 189) buyurduğu hâlde, kapıdan gelmedin de pencerelerden baktın. Üçüncüsü: Allahu Teâlâ:

---

(644) Hâkim rivâyet etti ve isnâdının sahîh olduğunu söyledi.

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ

«Başkalarının evlerine girmeyin» (24 - Nûr: 27) buyurduğu hâlde, selâm vermeden, izin almadan içeri girdin, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

— Seni affedersem, ne gibi iyilikde bulunursun? diye sordu. Adam:

— Beni bağışlarsan, bir daha bu işe dönmem, dedi. Hz. Ömer de oradan ayrıldı.

Adamın biri Abdullah b. Ömer'e (R.A.):

— Ey Abdurrahman'ın babası! Kıyâmet gününde necvâ yâni Allahu Teâlâ'nın kulunu gizlice hesâba çekmesi hakkında Resûl-i Ekrem ne buyurdu, nasıl işittin? Bunu bize anlatır mısın? dedi. Abdullah:

Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim:

إِنَّ اللّٰهَ لَيُدْنِي مِنْهُ الْمُؤْمِنَ فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَيَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَيَقُولُ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ فَيَقُولُ نَعَمْ يَا رَبِّ حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ فَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ قَالَ لَهُ يَا عَبْدِي إِنِّي لَمْ أَسْتُرْهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَغْفِرَهَا لَكَ الْيَوْمَ فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ وَأَمَّا الْكَافِرُونَ وَالْمُنَافِقُونَ فَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

— Allahu Teâlâ mü'min kuluna rahmeti ile yaklaşır ve onu rahmeti ile örterek şöyle buyurur:

— Ey kulum! Şu şu günâhlarını hatırlıyor musun? Kul:

— Evet, diyerek bütün günâhlarını itirâf edince helâk olduğunu görür. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

— Ey Kulum! Onları dünyâda gizlediğimin sebebi, seni bugün mağfiret etmem içindir, buyurur. Ve hasenât defteri eline verilir. Kâfir ve münâfıklara gelince: herkesin huzûrunda: «İşte bunlar, Allah'a karşı yalan söylediler, Allah'ın lâneti zâlimleredir» denir. (645).

(645) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ كُلُّ أُمَّتِي مُعَافًى إِلَّا الْمُجَاهِرِينَ وَإِنَّ مِنَ الْمُجَاهَرَةِ أَنْ يَعْمَلَ ، الرَّجُلُ السُّوءَ سِرًّا ثُمَّ يُخْبِرُ بِهِ ﴾

«Bütün ümmetim affedilir ancak âşikâre günâh işleyenler affedilmez. Gizli isyân ettiği hâlde bunu haber verenler, âşikâre günâh işlemiş gibidir» (646) buyurulmuştur.

Diğer haberde şöyle vârid olmuştur:

مَنِ اسْتَمَعَ خَبَرَ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ صُبَّ فِي أُذُنِهِ الْآنُكُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Bir kavmin konuştuklarını —hoşlanmadıkları hâlde— gizlice dinleyen kimsenin, Kıyâmet günü kulağına kurşun akıtılır» (647).

Müslümân haklarından birisi de, insânları çekiştirmeden ve sû-i zandan kurtarmak için, kendisinin töhmet yerlerinden uzak kalmasıdır. Zirâ onların, onun hakkında dedi-kodu etmeleri ile Allah'a isyân etmiş olmalarına kendisi sebeb olduğu için, bu cürümde onlara ortak olur. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

﴿ وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾

«Allah'tan başka yalvardıklarına (yâni taptıkları putlara, heykellere) **sövmeyin ki, onlar bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler» (6 - En'am: 108).**

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Ashâb-ı Kirâma:

﴿ كَيْفَ تَرَوْنَ مَنْ يَسُبُّ أَبَوَيْهِ؟ فَقَالُوا وَهَلْ مِنْ أَحَدٍ يَسُبُّ أَبَوَيْهِ؟ فَقَالَ نَعَمْ يَسُبُّ أَبَوَيْ غَيْرِهِ فَيَسُبُّونَ أَبَوَيْهِ ﴾

— **Anne ve babasına sövenleri nasıl bulursunuz?** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

---

(646) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(647) Buhârî İbn Abbas'dan merfû ve mevkûf olarak ve aynı şekilde Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

— Ana ve babasına söven de olur mu? demeleri üzerine, Resûl-i Ekrem:

— **Evet, o, başkalarının anne babasına kötü söyler: Onlar da onun anne ve babasına kötü söylerler,** buyurdu (648).

Enes b. Mâlik (R.A.) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem, zevcelerinden birisi ile konuşurken, oradan birisi geçiyordu. Resûl-i Ekrem, adamı çağırarak:

يَا فُلَانُ هٰذِهِ زَوْجَتِي صَفِيَّةُ »

— **Ey kişi! Bu, benim zevcem Safiyye'dir,** buyurdu. Adam:

— Meğer ben sizden şübhe mi edecektim, ya Resûlallah? Deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Kan insânın damarlarına hulûl ettiği gibi, şeytân da insâna nüfûz eder,** buyurdu (649).

Başka bir rivâyette; bu geçenler iki kişi idiler, Resûl-i Ekrem itikâfta iken kendisini ziyârete gelen zevcesi Safiyye'yi kapı üzerinde yolcu ediyordu. Adamlar geçerken, Resûl-i Ekrem:

عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ

— **Olduğunuz gibi durun! Bu, Safiyye'dir,** buyurdu ve onların mukaabelesi üzerine yukardaki cevâbı verdikten sonra:

إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا »

— **Korkarım şeytan kalbinize bir şüphe sokar,** buyurdu (650).

Hz. Ömer (R.A.) şöyle demiştir:

«Töhmet yerlerinde bulunan bir kimse, aleyhindeki dedi - kodulardan dolayı başkalarını değil, kendini levmetmelidir».

Yine Hz. Ömer (R.A.) bir gün sokak ortasında bir kadın ile konuşan bir adamı gördü. Ona vurmak üzere kırbacını kaldırınca, adam:

— Bu, benim âilemdir, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

— Kimsenin göremiyeceği tenhâ bir yer bulamadın da, bu sokak ortasına mı dikildin? buyurdu.

---

(648) Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
(649) Müslim rivâyet etmiştir.
(650) Buhârî ile Müslim, Safiyye'den rivâyet etmişlerdir.

Müslümân haklarından birisi de, sözü geçtiği kimselere, müslümânların haklı işlerinde vâsıta olarak yardım etmek ve imkân nisbetinde ihtiyâçlarını gidermek için gayret sarfetmektir. Zirâ Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنِّي أُوتَى وَأُسْأَلُ وَتُطْلَبُ إِلَيَّ الْحَاجَةُ وَأَنْتُمْ عِنْدِي فَاشْفَعُوا لِتُؤْجَرُوا وَيَقْضِيَ اللّٰهُ عَلَى يَدَيْ نَبِيِّهِ مَا أَحَبَّ

«Bana gelip benden soran ve bâzı ihtiyâç dileğinde bulunanlar olur. Yanımda bulunan sizler de onlara yardımcı olun ki, ecir kazanasınız. Allahu Teâlâ sevdiği şeyi Peygamberlerinin elinde kazâ eder» (651).

Muâviye'nin (R.A.) rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اِشْفَعُوا إِلَيَّ تُؤْجَرُوا إِنِّي أُرِيدُ الْأَمْرَ وَأُؤَخِّرُهُ كَيْ تَشْفَعُوا إِلَيَّ فَتُؤْجَرُوا

«Bu gibi ihtiyâç için bana gelenlere siz de yardımcı olun. Ben, yapmağı murâd ettiğim bâzı işleri, sizin iltimâsda bulunup ecir kazanmanız için biraz geciktiririm» (652).

Yine Resûl-i Ekrem:

مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَفْضَلَ مِنْ صَدَقَةِ اللِّسَانِ قِيلَ وَكَيْفَ ذٰلِكَ؟ قَالَ الشَّفَاعَةُ يُحْقَنُ بِهَا الدَّمُ وَتُجَرُّ بِهَا الْمَنْفَعَةُ إِلَى آخَرَ وَيُدْفَعُ بِهَا الْمَكْرُوهُ عَنْ آخَرَ

«Dil'in sadakasından, yâni dil ile yapılan yardımdan daha fazîletli bir sadaka olamaz» buyurdu. Bunun nasıl olacağını soranlara da şu cevâbı verdi:

İltimâsda bulunmakla; çünkü bu sâyede kan dâvası önlenir, menfaat sağlanır ve zararın önüne geçilmiş olur» (653).

İkrime'nin (R.A.) İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyetinde: Bureyre'nin efendisi Mugis, seyyâh bir köle idi. Bureyre'yi Hz. Âişe satın alıp âzâd

---

(651) Buhârî ile Müslim, Ebû Musâ'dan rivâyet etmişlerdir.

(652) Ebû Dâvud, Nesei ve İbn Asakir, Hammâm b. Münebbih yolu ile Muâviye'den rivâyet etmişlerdir.

(653) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da ve Taberânî «Kebîr»inde Semure b. Cündüb'den rivâyet etmişlerdir.

edince, kölelikten kurtularak hürriyetine kavuştuğu için, efendisi Mugis'in göz yaşları ile ağladığını görüyorum. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Hz. Abbas'a (R.A.) hitâben:

— **Mugis'in Bureyre'yi bu kadar sevdiğine ve Bureyre'nin de ona bu kadar husûmet beslediğine şaşmaz mısın?** buyurduktan sonra, Bureyre'ye dönerek:

— **Bu adama yeniden nikâh olur musun? Bu, senin çocuğunun babasıdır,** buyurdu. Kadın:

— Eğer emredersen, hayhay, deyince, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

— **Hayır, ben bir iltimâsçıyım,** buyurdu (654).

Müslümân haklarından birisi de, karşılaştığı kimseye —söze başlamadan önce— selâm vermek ve musâfaha etmektir [el sıkışmak]. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ بَدَأَ بِالْكَلَامِ قَبْلَ السَّلَامِ فَلَا تُجِيبُوهُ حَتَّى يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ

«Selâm vermeden önce söze başlayan kimseye, selâm ile başlayıncaya kadar cevâb vermeyin» buyurmuştur.

Zâtın biri şöyle demiştir:

«İzin almadan ve selâm vermeden Resûl-i Ekrem'in huzûruna girdim. Resûl-i Ekrem:

ارْجِعْ فَقُلِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَادْخُلْ

«Geri dön! Selâmı ver, sonra içeri gir» (655) buyurdu.»

Câbir'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur.

إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتَكُمْ فَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا سَلَّمَ أَحَدُكُمْ لَمْ يَدْخُلْ بَيْتَهُ

«Girdiğiniz ev halkına selâm verin; zirâ selâm verdiğiniz eve şeytân girmez» (656).

Enes (R.A.) şöyle demiştir:

«Sekiz sene Resûl-i Ekrem'in hizmetinde bulundum, bana:

---

(654) Hadîsi, Buhârî rivâyet etmiştir.

(655) Ebû Dâvud ve Tirmizî, Kilde b. el-Hanbel'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen olduğunu söyledi. Zâten vak'a sâhibi de bu râvidir.

(656) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmiştir.

يَا أَنَسُ أَسْبِغِ الْوُضُوءَ يُزَدْ فِي عُمْرِكَ وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ لَقِيتَهُ مِنْ أُمَّتِي تَكْثُرْ حَسَنَاتُكَ وَإِذَا دَخَلْتَ مَنْزِلَكَ فَسَلِّمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ يَكْثُرْ خَيْرُ بَيْتِكَ

«Ey Enes! Abdeste devâm et ve abdesti güzel al ki, ömrün uzasın. Karşılaştığın herkese selâm ver ki, hasenâtın çoğalsın. Evine girdiğin zaman ehl-i beytine selâm ver ki, evinin iyiliği ve bereketi artsın» (657) buyurdu.»

Enes (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً تِسْعٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا

«İki mü'min karşılaşıp musâfaha ettikleri zaman, aralarında, yetmiş günâhları için mağfiret bölünür. Bunun altmış dokuzu güler-yüzlü olanın, biri de diğerinindir».

Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

«Size selâm verildiği zaman, onu daha güzel veyâ misli ile iâde edin» (4 - Nisâ: 86).

Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَفَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

«Varlığımı kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, mü'min olmadıkça Cennet'e giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de mü'min olamazsınız. İster misiniz size bir ameli bildireyim ki, onu yaptığınız zaman birbirinizi sevmiş olursunuz? Aranızda selâmı yayınız» (658).

---

(657) Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da, Beyhaki «Şuabü'l-İman»da; ayrıca Tirmizi sahih olduğunu söyleyerek rivâyet etmişlerdir.

(658) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Diğer bir hadisde de:

إِذَا سَلَّمَ الْمُسْلِمُ عَلَى الْمُسْلِمِ فَرَدَّ عَلَيْهِ صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ سَبْعِينَ مَرَّةً

«Bir müslümân diğer bir müslümâna selâm verdiği; o da selâmı iâde ettiği zamân, melek, yetmiş kere ona selâm eder» (659) buyurulmuştur.

Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَعْجَبُ مِنَ الْمُسْلِمِ يَمُرُّ عَلَى الْمُسْلِمِ وَلَا يُسَلِّمُ عَلَيْهِ

«Bir müslümân ile karşılaştığı hâlde, selâm vermeden geçen müslümâna, melekler bile şaşar» (660).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَإِذَا سَلَّمَ مِنَ الْقَوْمِ وَاحِدٌ أَجْزَأَ عَنْهُمْ

«Binitli olan, yaya olana selâm verir. Gelen cemâatten birisi selâm verirse hepsine yeter» (661).

Katâde şöyle demiştir:

«Selefin selâmı, selâm verdiği adama secde etmek idi Bize ise Allahü Teâlâ: "Es - selâmü aleyküm ve Rahmetü'llah" demeği tâlim buyurdu. Bu selâm, Cennet ehlinin selâmıdır».

Ebû İdris el - Havlânî, uğradığı bâzı kimselere selâm vermezdi. Niçin böyle yaptığını soranlara şu cevâbı verirdi: «Korkarım selâm almazlar da melekler onları lânetler».

Musâfaha: Selâm ile berâber bir de el sıkışmak sünnettir. Resûl-i Ekrem'e bir zât gelerek: «Es - Selâmü aleyküm» dedi. Resûl-i Ekrem, selâmını aldıktan sonra: «Sana on sevâb var» buyurdu. Başkar birisi gelerek: «Es - Selâmü aleyküm ve Rahmetü'llah» deyince: «Sana da yirmi sevâb var» buyurdu. Üçüncü birisi de gelerek: «Es-

(659) Sâhibü'l - Firdevs, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti.
(660) Metnin tesbit edilememiştir.
(661) İmâm Mâlik «Muvatta» adlı eserinde Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak; Ebû Dâvud da Ali hadisinden: Buhârî ile Müslim de Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Selâmü aleyküm ve rahmetü'llahi ve Berekâtüh» diye selâm verince: **«Sana da otuz sevâb vardır»** buyurdu (662).

Enes (R.A.), çocuklara da selâm verir ve Resûl-i Ekrem'in böyle yaptığını söylerdi.

Abdülhamid b. Behram şöyle demiştir:

«Bir gün Resûl-i Ekrem mescide gitmişti. Orada bulunan kalabalığa eli ile selâm verdikten sonra (Hamid, bu selâmı eli ile de göstermiştir.);

لَا تَبْدَؤُوا الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى بِالسَّلَامِ وَإِذَا لَقِيتُمْ أَحَدَهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ »

«Yahûdi ve hıristiyanlara önce siz selâm vermeyin; yollarda onlara rasladığınız zamân, çukura düşmemek ve duvara çarpmamak şartıyla onları aralayarak geçiniz» (663) buyurdular».

Ebû Hüreyre (R.A.) Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

لَا تُصَافِحُوا أَهْلَ الذِّمَّةِ وَلَا تَبْدَؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ »

«Zimmilerle musâfaha etmeyin ve önce siz selâm vermeyin; yolda karşılaştığınız zamân, onları kenara çekilmeğe mecbûr ederek geçin».

Hz. Âişe şöyle demiştir:

«Yahûdilerden bir cemâat Resûl-i Ekrem'in huzûruna gelerek "Es - Selâmü aleyküm [Allah'ın rahmeti üzerine olsun]" diyecek yerde, kasıtlı olarak "Es - sâmü aleyküm [ölüm üzerinize olsun]" dediler. Resûl-i Ekrem de "Aleyküm [size olsun]" buyurdu». Hz. Âişe devâmla diyor ki: «Ben dayanamıyarak "Ve aleykümü's - sâm ve'l-la'ne [ölüm ve lânet size olsun]" dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

---

(662) Ebû Dâvud ve Tirmizi, İmran b. Husayn'dan rivâyet ettiler. Tirmizi hasen ve garib olduğunu söyledi.

(663) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي كُلِّ شَيْءٍ

— Ya Âişe! Allahu Teâlâ herşeyde yumuşak davranmağı sever, buyurdu. Ben:

— Onların dediklerini duymadın mı? dedim. Resûl-i Ekrem:

فَقَدْ قُلْتُ عَلَيْكُمْ

— Ben de "Aleyküm [Size olsun]" diyerek, onu, onlara iâde ettim ya, buyurdu» (664).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ وَالصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ

«Binitli yaya olana; yaya, oturana; az, çoğa ve küçük, büyüğe, selâm verir».

Yine Resûl-i Ekrem:

لَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى فَإِنَّ تَسْلِيمَ الْيَهُودِ بِالْإِشَارَةِ بِالْأَصَابِعِ وَتَسْلِيمَ النَّصَارَى بِالْإِشَارَةِ بِالْأَكُفِّ

«Sakın Yahûdi ve hıristiyanlara benzemeyin; zirâ Yahûdilerin selâmı, parmak işâreti; Hıristiyanların selâmı ise avuç işâreti iledir» (665) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى الْمَجْلِسِ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْآخِرَةِ

«Bir meclise uğradığınız zamân selâm verin. Oturmak icab ediyorsa, oturduktan sonra; kalkıp giderken yine selâm verin. Birinci,

(664) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
(665) Tirmizî, Amr b. Şuayb'den, o da babası ve dedesinden rivâyet etmiştir.

selâm, ikinci selâmdan daha mühim değildir; ikisi de aynı hükümdedir» (666).

Enes (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً
تِسْعَةٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا »

«İki mü'min karşılaşıp musâfahalaştıkları zamân, aralarında yetmiş rahmet bölüşürler. Bunlardan altmış dokuzu, güleryüzlü olana, birisi de asık suratlı olana verilir» (667).

Hz. Ömer (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor:

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ وَسَلَّمَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَ
تَصَافَحَا نَزَلَتْ بَيْنَهُمَا مِائَةُ رَحْمَةٍ لِلْبَادِي تِسْعُونَ وَلِلْمُصَافِحِ عَشَرَةٌ

«İki müslümân karşılaştıklarında, birbirine selâm vererek musâfahalaşırsa, aralarına yüz rahmet iner. Bunun doksânı, önce selâm verip musâfahalaşana, onu ise musâfaha eden ikinci şahsadır» (668).

Hasan-ı Basri şöyle demiştir:

«Musâfaha sevgiyi arttırır.»

Ebû Hüreyre de (R.A.) Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

تَمَامُ تَحِيَّاتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ »

«Selâmınızın tamâmı, musâfaha iledir» (669).

---

(666) Ebû Dâvud ve Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasendir, dedi.

(667) Taberânî «Evsat» ında Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(668) Bezzâr Müsned'inde, Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»ında, ayrıca Beyhakî «Şuabü'l-İman»ında rivâyet etmişlerdir.

(669) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da; ayrıca Tirmizî Ebû Umâme'den rivâyet etti.

Bir başka hadisde de şöyle buyurulmuştur:

قُبْلَةُ الْمُسْلِمِ أَخَاهُ الْمُصَافَحَةُ

«Müslümânın kardeşini öpmesi, musâfahasıdır, yâni müslümânlar öpüşmez belki musâfaha ederler; musâfaha öpüşmek yerine geçer» (670). Teberrük ve saygı olarak, din büyüklerinin ellerini öpmekde beis yoktur. İbn Ömer (R.A.): «Resûl-i Ekrem'in elini öperdik.» demiştir. Kâ'b b. Mâlik de: «Tebuk savaşına iştirâk edemeyişimdeki hatânın bağışlandığına dâir âyet-i celîle nâzil olduğu zamân, Resûl-i Ekrem'e giderek elini öptüm» demiştir. Yine rivâyete göre: Bedevî Arabın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek: «Ya Resûlallah müsâade buyur da elini ve başını öpeyim» dedi. Resûl-i Ekrem kendisine müsâade etti ve adam da dediğini yaptı. Ebû Ubey'de Şam'da vâli iken, Şam'a gelen Ömer b. el - Hattab (R.A.) ile karşılaşıncâ, musâfahalaştılar ve Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'in elini öptü ve ağlaştılar.

Berâ b. Âzib (R.A.) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem'e abdest alırken selâm verdim. Resûl-i Ekrem abdesti bitirdikten sonra selâmımı aldı ve elini uzatarak benimle musâfaha etti. Ben de:

— Ya Resûlallah! Bu, acem âdeti değil mi? dedim. Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الْمُسْلِمَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا فَتَصَافَحَا تَحَاتَّتْ ذُنُوبُهُمَا

— Müslümânlar karşılaştıklarında musâfaha ederlerse, günâhları dökülür, buyurdu».

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِذَا مَرَّ الرَّجُلُ بِالْقَوْمِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَرَدُّوا عَلَيْهِ كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ
فَضْلُ دَرَجَةٍ لِأَنَّهُ ذَكَّرَهُمُ السَّلَامَ وَإِنْ لَمْ يَرُدُّوا عَلَيْهِ رَدَّ عَلَيْهِ
مَلَأٌ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَأَطْيَبُ أَوْ قَالَ وَأَفْضَلُ

«Bir kimse uğradığı cemâata selâm verdiğinde, onlar selâmını alırlarsa, selâm verenin —selâmı hatırlattığı için— onlar üzerine fa-

(670) Harâitî ve İbn Adiy Enes'den rivâyet ettiler.

zilet ve mükâfatı vardır. Şâyet selâmı almazlarsa, onlardan daha hayırlı ve temiz cemâat tarafından selâmı alınır» (671).

Selâm verirken eğilmek nehyedilmiştir. Enes (R.A.), Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlallah! Selâm verdiğimiz zamân eğilelim mi? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— Hayır, buyurdu. Enes:

— Öpüşelim mi? dedi. Resûl-i Ekrem:

— Hayır, öpüşmeyin, buyurdu. Enes:

— Musâfaha edelim mi? dedi. Resûl-i Ekrem:

— Evet, musâfaha edin, buyurdu (672).

Yolculuktan dönüşde, kucaklaşmak ve öpüşmek hakkında da rivâyetler vardır. Ebû Zer (R.A.) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem ile ne zaman karşılaşsak, musâfaha ederdik. Hattâ bir gün beni aradı, ben yoktum. Haber aldığımda doğruca ziyâretine gittim. Kendisi oturuyordu. Kucaklaştık. Kendisi çok sevinçli ve neşeli idi».

Âlimleri binitlerine bindirirken, saygı için özengilerinden tutmak hakkında eser vârid olmuştur. İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit'in özengisini tutmuş. Hz. Ömer de aynı şeyi yapmış ve «Zeyd ve Zeyd'in adamlarına, yâni ilim sâhiblerine böyle yapın» demiştir.

İkrâm kasdiyle değil de, tâzim için ayağa kalkmak da mekrûhtur. Enes (R.A.) şöyle demiştir: «Resûl-i Ekrem'den sevimli kimse yoktu. Böyle iken, hoşlanmadığını bildiğimiz için, geldiği zamân kimse ayağa kalkmazdı».

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem:

إذا رأيتموني فلا تقوموا كما تصنع الأعاجم

«Acemlerin yaptığı gibi, siz de beni gördüğünüz zamân ayağa kalkmayın» (673) buyurdu.

Başka bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

من سره أن يتمثل له الرجال قياما فليتبوأ مقعده من النار

---

(671) Beyhakî sahîh sened ile İbn Mes'ûd'dan merfû olarak rivâyet etmiştir.

(672) Tirmizî rivâyet etti ve hasendir. dedi. Ayrıca Beyhakî «Şuabü'l-İman»da rivâyet etti.

(673) Ebû Dâvud ve İbn Mâce Ebû Umâme'den rivâyet etti.

«Kendisine kıyâm edilmesini seven kimse, Cehennem'deki yerine hazırlansın» (674).

Diğer bir hadisde de:

لَا يُقِمِ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلَكِنْ تَوَسَّعُوا وَتَفَسَّحُوا

«Hiç kimse başkasını kaldırıp yerine oturmasın, ancak sıkışarak yer verin» (675) buyurulmuştur.

Ashâb-ı Kirâm, bu husûsa son derece ehemmiyet verirlerdi. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَخَذَ الْقَوْمُ مَجَالِسَهُمْ فَإِنْ دَعَا أَحَدٌ أَخَاهُ فَأَوْسَعَ لَهُ فَلْيَأْتِهِ فَإِنَّمَا هِيَ كَرَامَةٌ أَكْرَمَهُ بِهَا أَخُوهُ فَإِنْ لَمْ يُوَسِّعْ لَهُ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَوْسَعِ مَكَانٍ يَجِدُهُ فَلْيَجْلِسْ فِيهِ

«Mecliste olanlar yerlerini alıp oturdukları zamân, birisi bir kardeşini dâvet ederek yer verirse; o, bir ikrâmdır, onu kabûl etsin. Şâyet yer göstermezse, müsâit olan bir yer bulsun ve oraya otursun» (676).

Rivâyete göre: Resûl-i Ekrem idrârını yaparken bir zât kendisine selâm verdi fakat Resûl-i Ekrem selâmını almadı. Resûl-i Ekrem, kazâ-i hâcette olan adama selâm vermeği kerih görürdü.

«Aleyke's - selâm» diye başlamak mekrûhtur. Resûl-i Ekrem'e bir kimse böyle müfred olarak **«Aleyke's - selâm»** deyince, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ تَحِيَّةُ الْمَوْتَى قَالَهَا ثَلَاثًا ، ثُمَّ قَالَ

«Aleyke's - selâm,» ölülere verilen selâmdır. (Çünkü onlarla mu-

(674) Ebû Dâvud ve Tirmizî Muâviye'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasendir, demiştir.

(675) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(676) Begavî «Mâcemû's - Sahâbe»de İbn Şeybe'den rivâyet etmiştir. Râviler sikadır.

hâfız melekler bulunmadığı için, onlar tektir.) Resûl-i Ekrem, bu sözünü üç kere tekrârladıktan sonra:

إِذَا لَقِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَقُلِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ

«Sizden biriniz kardeşine mülâki olduğu zamân "Es - selâmü aleyküm ve Rahmetü'llahi ve Berekâtüh" desin» (677) buyurdu.

Meclise gelen kimse, safda oturacak yer bulamazsa —müstehâb olan— geri dönmeyip, safın arkasında oturmaktır. Bir gün Resûl-i Ekrem Ashâb-ı Kirâm'ı ile meclisde otururken üç kişi geldi. İkisi Resûl-i Ekrkem'e yöneldi, birisi bulduğu boş yere, ikincisi de safın arkasında oturdu; üçüncüsü geri dönerek gitti. Resûl-i Ekrem, konuşmasını bitirdikten son şöyle buyurdu:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؛ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللهِ فَآوَاهُ اللهُ وَأَمَّا الثَّانِي فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللهُ مِنْهُ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللهُ عَنْهُ

«Size üç kişinin hâlini bildireyim mi? Birincisi Allah'a yaklaştı, Allahu Teâlâ da onu rahmeti altına aldı. İkincisi utandı ve safın arkasında kaldı, Allahu Teâlâ da ondan hayâ etti. Üçüncüsü arka çevirdi, Allahu Teâlâ da ondan i'râz etti» (678).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَتَفَرَّقَا

«İki müslümân karşılaşıp musâfaha ettikleri zamân, onlar ayrılmadan Allahu Teâlâ onları mağfiret buyurur» (679).

(Hz. Ali'nin (R.A.) kızkardeşi Ebû Tâlib'in kızı Fahte) Ümmühâni (Hâni'nin annesi) Resûl-i Ekrem'e selâm verdi. Resûl-i Ekrem:

— **Bu kadın kimdir?** diye sordu. Kendisine:

---

(677) Ebû Dâvud, Tirmizi ve Nesei «Et - Yevm ve'l - Leyle»de İbn Cerî'den rivâyet etmişlerdir. Zâten kıssa sâhibi de odur. Tirmizi, hasen ve sahîhtir, dedi.

(678) Buhârî ile Müslim, Ebû Vâkid el - Leysî'den rivâyet etmişlerdir.

(679) Ebû Dâvud, Tirmizi ve İbn Mâce, Berâ b. Âzib'den rivâyet etmişlerdir.

— Ümmühâni'dir, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— Ümmühâni merhâba, diyerek hâl ve hâtırını sordu (680).

Müslümân haklarından birisi de mümkün mertebe din kardeşinin; mal, can, namus ve ırzını korumak; gıyâbında onu müdâfaa etmek, huzûrunda ise yardımda bulunmaktır. İslâmî kardeşlik iktizâsı böyle hareket etmek vâcibdir. Ebû'd - Derdâ'dan (R.A.) rivâyete göre: Bir adam Resûl-i Ekrem'in huzûrunda birisinin aleyhinde konuştu. Bir başkası da adamı müdâfaa etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ كَانَ لَهُ حِجَابًا مِنَ النَّارِ

«Din kardeşini müdâfaa eden kimseye, o müdâfaası Cehennem ateşine karşı perde olur» (681).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَرُدُّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ إِلَّا كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَرُدَّ عَنْهُ نَارَ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Hangi bir müslümân ki, din kardeşini müdâfaa ederse, Allahu Teâlâ'nın onu kıyâmet gününde Cehennem ateşinden korumasını hak eder» (682).

Enes'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ وَهُوَ يَسْتَطِيعُ نَصْرَهُ فَلَمْ يَنْصُرْهُ أَدْرَكَهُ اللَّهُ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ فَنَصَرَهُ نَصَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

«Bulunduğu meclisde din kardeşinin aleyhinde konuşulurken ona yardım etmeğe ve onu müdâfaaya gücü yeterken, bu yardımda bulunmayan kimseyi Allahu Teâlâ dünyâ ve âhirette zelil eder. Yanında

(680) Müslim, Ümmühâni'den rivâyet etmiştir.
(681) Tirmizi rivâyet etti ve hasendir, dedi.
(682) Ahmed, Esmâ b. Yezid'den; Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmişlerdir. Taberâni'ye göre, Ebû'd - Derdâ'dandır. Râviler arasında Şehr b. Huşib vardır.

bir dîn kardeşinin aleyhinde konuşulurken, müdâfaasına gücü yetip de onu müdâfaa eden kimseyi de Allahu Teâlâ dünyâ ve âhirette yardımına mazhar kılar» (683).

مَنْ حَمَى مِنْ عِرْضِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ فِي الدُّنْيَا بَعَثَ اللّٰهُ تَعَالَى لَهُ مَلَكًا يَحْمِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّارِ

«Kim, dünyâda dîn kardeşinin şerefini korursa, kıyâmet günü Allahu Teâlâ bir melek gönderir ve melek onu Cehennem ateşinden korur» (684).

Câbir ve Ebû Tâlha'nın (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ يُنْتَهَكُ فِيهِ عِرْضُهُ وَيُنْتَقَصُ مِنْ حُرْمَتِهِ إِلَّا نَصَرَهُ اللّٰهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ وَمَا مِنِ امْرِئٍ خَذَلَ مُسْلِمًا فِي مَوْطِنٍ يُنْتَهَكُ فِيهِ حُرْمَتُهُ إِلَّا خَذَلَهُ اللّٰهُ فِي مَوْضِعٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ

«Bir müslümânın şerefi ile oynandığı, aleyhinde konuşulduğu yerlerde, ona kim yardım ederse, Allahu Teâlâ da, yardıma muhtâç olduğu gün kendisine yardım eder. Kim, bir müslümânı topluluk içinde, aleyhinde konuşup rezil ve teşhir etmeğe kalkarsa, yardımı seveceği gün, Allahu Teâlâ da onu rezil eder» (685).

Müslümân haklarından birisi de, aksırdığı zamân **«Elhamdülillâh»** diyen kimseye, **«Yerhamükellah»** demektir. Resûl-i Ekrem:

«Aksıran kimse "Elhamdülillâh alâ külli hâl" desin. Bunu duyan da "Yerhamükellah" desin. Aksıran da cevâb olarak "Yehdikumullahu ve yuslihu bâleküm" desin» (686) buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'un rivâyetinde ise, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

(683) İbn Ebi'd - Dünyâ rivâyet etmiştir.
(684) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
(685) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
(686) Buhârî ve Ebû Dâvud, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

إذا عطس أحدكم فليقل الحمد لله رب العالمين فإذا قال ذلك
فليقل من عنده يرحمك الله فإذا قالوا ذلك فليقل يغفر الله لي ولكم

«Sizden biriniz aksırdığı zaman "Elhamdülillâh" desin. Yanında bulunan, "Yerhamükellah" desin. Aksıran da "Yağfirullahu li ve leküm" desin» (687).

Resûl-i Ekrem, aksırıp "Elhamdülillâh" diyen bir adama, "Yerhamükellah" dediği hâlde, aksıran bir başkasına bir şey demedi. Adam:

— Ya Resûlallah! Bana niçin «Yerhamükellâh» demedin? diye sordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: «O, Allah'a hamd etti, sen ise sustun» buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

يشمت العاطس المسلم إذا عطس ثلاثا فإن زاد فهو زكام

«Aksıran müslümân, üç def'aya kadar aksırır (ve "Elhamdülillâh"der) se "Yerhamükellah" denir. Üçten fazla olursa artık o, zükâmdır [nezledir]; **ona "Yerhamükellah" demeğe lüzûm yoktur»** (688) buyurdu.

Rivâyete göre: Adamın biri üç def'a aksırdı ve **«Elhamdülillâh»** dedi. Resûl-i Ekrem de kendisine, **«Yerhamükellâh»** dedi. Adam, dördüncü def'a aksırınca, Resûl-i Ekrem:

«Artık nezle olduğun anlaşıldı» (689) buyurdu.

Ebû Hüreyre (R.A.) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem, aksırdığı zamân sesini kısar, elini ağzına getirirdi. Hattâ yüzünü kapattığı da olurdu» (690).

Ebû Mûsâ el - Eş'arî şöyle demiştir:

«Yahûdiler, "Yerhamükellah" der ümidi ile, Resûl-i Ekrem'in meclisinde aksırır dururlardı. Resûl-i Ekrem de "Yerhamükellah [Allah sana rahmet etsin]" yerine, "Yehdikümüllah [Allah size hidâyet nasîb etsin]" buyururdu» (691).

---

(687) Nesaî «El - Yevm ve'l - Leyle»de, Ebû Dâvud ve Tirmizî ise, Salim b. Abdullah'tan rivâyet ettiler.

(688) Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir.

(690) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet ettiler. Tirmizî hasen ve sahîh olduğunu söyledi.

(691) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet ettiler. Tirmizî hasen ve sahîh olduğunu söylemiştir.

Abdullah b. Abbas b. Rebî'a, babasından şöyle anlatıyor: Adamın biri Resûl-i Ekrem'in ardında namâz kılarken aksırdı ve:

— Elhamdülillâh hamden kesiren tayyiben mübâreken fîhi kemâ yerdâ rabbuna ve ba'de mâ yerdâ. Elhamdülillâhi alâ külli hâlin. (Meâli: Allah'a hamdolsun. Çok hamd, güzel hamd, bereketli hamd, Rabbimizin râzı olduğu gibi ve râzı olduktan sonra her hâl ü kârda hamd Allah'a mahsûsdur) dedi. Selâm verdikten sonra, Resûl-i Ekrem:

مَنْ صَاحِبُ الْكَلِمَاتِ؛ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا أَرَدْتُ بِهِنَّ إِلَّا الْخَيْرَ

قَالَ رَأَيْتُ اثْنَيْ عَشَرَ مَلَكًا كُلُّهُمْ يَبْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا »

— O sözleri söyleyen kim idi? diye sordu. Adam:

— Ben idim, bunlarla ancak hayrı murad ettim, ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **On iki meleği, daha evvel bu sözleri ben yazacağım diye müsâbaka hâlinde gördüm**, buyurdu (692).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ عَطَسَ عِنْدَهُ فَسَبَقَ إِلَى الْحَمْدِ لَمْ يَشْتَكِ خَاصِرَتَهُ »

«Aksırdığı zamân "El - Hamdülillah" diyen kimse, göz ağrısı görmez» (693). Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

اَلْعِطَاسُ مِنَ اللّٰهِ وَالتَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا تَثَاءَبَ أَحَدُكُمْ

فَلْيَضَعْ يَدَهُ عَلَى فِيهِ فَإِذَا قَالَ هَاهَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَضْحَكُ مِنْ جَوْفِهِ

«Aksırmak Allah'tan, esnemek ise Şeytân'dandır. Sizden biriniz esnediği zamân, elini ağzına koysun. Esnerken ha ha diyenlere Şeytân içinden güler» (694).

İbrâhim Nehaî: «Def'-i tabiî esnâsında aksıran kişinin, içinden "El - Hamdülillâh" demesinde beis yoktur» demiştir.

---

(692) Ebû Dâvud, Abdullah b. Amr b. Rebî'den (R.A.), o da babasından rivâyet etti. İsnâdı ceyyid'dir.

(693) Taberânî «Evsat»ında ve dua faslında Ali'den rivâyet etmiştir.

(694) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiler. Fakat bu rivâyette «Aksırmak Allah'tandır.» kaydı yoktur. Bu kayıd, Tirmizî'nindir

Hasan-ı Basri: «Bu hâlde içinden hamd etmelidir» dedi.

Ka'abü'l-Ahbar şöyle demiştir: «Mûsâ Aleyhisselâm, Allahu Teâlâ'ya:

— Ey Rabbım! Yakın mısın, Sana alçak sesle yalvarayım; yoksa uzak mısın, yüksek sesle çağırayım? dedi. Allahu Teâlâ:

— Beni zikreden kimsenin arkadaşıyım, dâimâ yanındayım, buyurdu. Mûsâ Aleyhisselâm:

— Ya Rab! Kazâyı hâcette bulunurken ve cünüblük gibi hâllerimiz olur ki, Seni anmağa utanır ve bu hâlde Seni anmağı saygısızlık sayarım, dedi. Allahü Teâlâ cevâben:

— Her hâlinde Beni an, buyurmuştur.

Müslüman haklarından birisi de; kötü bir insân ise, kötülüğüne tahammül ederek, ondan kendini korumağa gayret etmektir. Nitekim bâzı kimseler: «Mü'minler ile samimi dostluk kur, kötüler ile de güzel geçinmeğe gayret et; zirâ kötü kimse dıştaki görünüşe râzı olur» demişlerdir. Ebû'd-Derdâ (R.A.): «Biz, içimizden lânet ettiğimiz bâzı kimselerin yüzüne gülerdik» buyurmuştur. Bu şekil hareket bir riyâ değil, belki idâre ve müdârâdır. Zararından korktuğun kimselerle böyle hareket edersin. Nitekim âyet-i celîle'de:

ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ

«Kötülüğü iyilikle def'et» (23 - Mü'minûn: 96) buyurulmuştur. İbn Abbas (R.A.):

وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ

«Ve kötülüğü iyilik ile karşılarlar» (13 - Ra'd: 22) âyet-i celîlesinin tefsirinde; kendilerine yapılan eziyet ve söylenen kötü sözleri müdârâ ve selâm vermekle karşılarlar, demiştir. Yine Allahu Teâlâ'nın:

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ

«Eğer Allahu Teâlâ insanların bâzısını bâzısı ile def'etmeseydi» (2 - Bakara: 251) âyet-i celîlesi'nin tefsirinde; korku, idâre, hayâ ve rağbet ile, diye tefsir etmiştir. Hz. Âişe (R.Anha.) şöyle demiştir: «Bir gün bir adam Resûl-i Ekrem ile görüşmek üzere, yanına girmek için izin istedi. Resûl-i Ekrem:

ائْذَنُوا لَهُ فَبِئْسَ رَجُلُ الْعَشِيرَةِ هُوَ

— İzin verin, girsin, o, kabilesinin en kötü insânıdır, buyurdu.

Adam içeri girince, Resûl-i Ekrem onunla öyle tatlı konuşmağa başladı ki, aralarında eskidenberi samimiyetin bulunduğunu sandım. Adam çıkıp gidince ben:

— Ya Resûlallah! Adam kapıya geldiği zamân böyle söyledin, adam içeri girince tatlı tatlı muhabbete başladın, bu nasıl oldu? dedim. Resûl-i Ekrem:

يَا عَائِشَةُ إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ اتِّقَاءَ فُحْشِهِ

— Ya Âişe! Kıyâmet günü Allah katında insânların en kötüsü, fenâlığından korkularak kendisine hürmet edilen kimsedir, buyurdu (695).

Haberde şöyle vârid olmuştur.

مَا وَقَى الرَّجُلُ بِهِ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ

«Kişi şerefini ne ile korursa o, kendisi için sadakadır» (696). Eserde de şöyle vârid olmuştur:

«İşiniz ile insânlar arasına karışın fakat gönülleriniz ile herkese bağlanmayın».

Muhammed b. Hanefiyye şöyle demiştir:

«Hoşlanmadığı bir kimseden, kurtarıncaya kadar, güzel geçinemiyen kimse, akıllı sayılmaz».

Müslümân haklarından birisi de; zenginlerden ziyâde yoksullarla düşüp kalkmak, öksüzlerine iyilik yapmaktır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) duâsında şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ

(695) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.
(696) Ebû Ya'lâ ve İbn Adiy, Câbir'den rivâyet ettiler.

«Allah'ım! Beni fakir yaşat, fakir öldür ve fakirlerle haşret» (697).

Ka'abü'l - Ahbâr şöyle demiştir:

«O büyük mülkün sâhibi olan Süleymân Aleyhisselâm, mescide girip orada bir yoksul gördüğü zamân, hemen onun yanına sokulur ve "Bir miskin bir miskin ile oturdu" derdi». Rivâyet edilmiştir ki, Hz. İsâ Aleyhisselâmın en çok hoşuna giden söz kendisinin «ey miskin!» diye çağırılmasıydı. Ka'abü'l - Ahbâr «Kur'ân-ı Kerîm'de "Ey îman şerefiyle müşerref olanlar!" hitabının Tevrat'taki karşılığı "Ey miskinler" şeklindedir. Yâni, Tevrat'ta, inananlara "Ey miskinler!" diye hitab edilirken, Kur'ân-ı Kerîm'de, mü'minlere "Ey o bütün îman edenler!" diye hitab edilir...»

Ubâde b. Sâmit -de şöyle demiştir:

«Cehennem'in yedi kapısı var; üçü zenginler, üçü kadınlar ve birisi de fakirler içindir».

Fudayl şöyle demiştir:

«Peygamberlerden biri:

— Ya Rab! Benden râzı olduğunu nasıl anlayayım? demiş. Allahu Teâlâ:

— Yoksullara bak, onlar senden ne ile ve nasıl râzı olurlarsa, Ben de öylece râzı olurum, buyurdu».

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde:

إِيَّاكُمْ وَمُجَالَسَةَ الْمَوْتَى قِيلَ وَمَنِ الْمَوْتَى يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ الْأَغْنِيَاءُ»

«Sakın ölülerle düşüp kalkmayın» buyurdu. «Ölüler kimdir?» sorusuna cevâb olarak da: «Zenginlerdir» (698) buyurdu.

Mûsâ Aleyhisselâm:

— Allah'ım! Seni nerede arayayım? dedi. Allahu Teâlâ:

— Beni mahzûn gönüllerde ara, buyurdu.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisde şöyle buyurmuştur:

لَا تَغْبِطَنَّ فَاجِرًا بِنِعْمَةٍ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي إِلَى مَا يَصِيرُ بَعْدَ الْمَوْتِ فَإِنَّ
مِنْ وَرَائِهِ طَالِبًا حَثِيثًا»

---

(697) İbn Mâce ve Hâkim, Ebû Saîd'den rivâyet ettiler. Hâkim, sahihtir dedi. Tirmizî de Âişe'den rivâyet etti.

(698) Tirmizî rivâyet etti. Hâkim de Âişe'den rivâyet etti ve isnâdı sahihtir, dedi.

«Sakın kötü insân elindeki nîmete imrenme; zîrâ onun, öldükden sonra neye uğrayacağını bilemezsin. Çünkü onun ardından ciddi şekilde arayıcısı vardır» (699).

Yetime gelince: Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ ضَمَّ يَتِيمًا مِنْ أَبَوَيْنِ مُسْلِمَيْنِ حَتَّى يَسْتَغْنِيَ فَقَدْ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ

«Her kim müslümân ana ve babadan yetim kalmış bir çocuğu, kendi kendini idâre edecek vaziyete gelinceye kadar, himâyesine alırsa, elbette Cennet'e girmeği hak eder» (700).

Diğer bir hadîsde şöyle buyurulmuştur:

أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ

«Ben ve öksüzü himâye eden, Cennet'te şunlar gibiyiz» (701) buyurdu ve şehâdet parmağı ile orta parmağının arasını açarak gösterdi. Yâni şu iki parmak arası gibi Cennet'te birbirimize yakınız demektir.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِ يَتِيمٍ تَرَحُّمًا كَانَتْ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ تَمُرُّ
عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَةٌ

«Kim şefkat ve merhametle bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu tüyler sayısınca sevâb alır» (702).

Diğer bir hadîsde:

خَيْرُ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ وَشَرُّ بَيْتٍ
مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ

«Müslümân evlerinin en hayırlısı, içerisinde kendisine iyi muâ-

---

(699) Buhârî «Târîh»inde; Taberânî «Evsat»ında ve Beyhakî «Şuabü'l-İmân»ında Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(700) Ahmed ve Taberânî, Mâlik b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(701) Buhârî, Sehl b. Sa'd'dan; Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(702) Ahmed ve Taberânî, Ebû Umâme'den; İbn Hibbân da «Zu'afâ»da İbn Ebî Evfâ'dan rivâyet etmişlerdir.

mele yapılan yetimin bulunduğu evdir. Müslümân evlerinin en kötüsü de kendisine haksızlık yapılan yetimin bulunduğu evdir» (703) buyurulmuştur.

Müslümân haklarından birisi de; müslümâna güzel öğüt vermek ve gönlünü hoş etmeğe çalışmaktır. Resûl-i Ekrem bir mübârek sözünde şöyle buyurmuştur:

«اَلْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِلْمُؤْمِنِ كَمَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»

«Mü'min, kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sever».

Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

«لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»

«Sizden herhangi biriniz kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sevmedikçe (olgun) mü'min olmaz» (704).

Yine Resûl-i Ekrem:

«إِنَّ أَحَدَكُمْ مِرْآةُ أَخِيهِ فَإِذَا رَأَى فِيهِ شَيْئًا فَلْيُمِطْهُ عَنْهُ»

«Siz, kardeşinizin aynasısınız. Onda (maddî ve mânevî) bir leke gördüğünüz zamân onu alıp atın» (705) buyurmuştur.

Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

«مَنْ قَضَى حَاجَةً لِأَخِيهِ فَكَأَنَّمَا خَدَمَ اللّٰهَ عُمُرَهُ»

«Kardeşinin bir ihtiyâcını gideren kimse, ömrü boyunca Allah'a kulluk etmiş gibidir» (706).

«مَنْ أَقَرَّ عَيْنَ مُؤْمِنٍ أَقَرَّ اللّٰهُ عَيْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Mü'minin gözünü sevindiren kimsenin, Allahu Teâlâ kıyâmet günü gözlerini sevindirir» (707).

---

(703) İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti.

(704) Evvelce geçmişti.

(705) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir.

(706) Buhârî «Târîh»inde; Taberânî ve Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(707) İbn-i Mübârek «Zühd»ünde rivâyet etmiştir.

Diğer bir hadisde şöyle buyurulmuştur:

مَنْ مَشَى فِي حَاجَةِ أَخِيهِ سَاعَةً مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ قَضَاهَا أَوْ لَمْ يَقْضِهَا كَانَ خَيْرًا لَهُ مِنِ اعْتِكَافِ شَهْرَيْنِ

«Kardeşinin işi uğrunda — ister gece ister gündüz olsun — bir saat gezen kimse; — o işi ister görsün, ister görmesin — iki ay itikâfa girmekten daha hayırlı bir hayr kazanmış olur» (708).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ مَغْمُومٍ أَوْ أَعَانَ مَظْلُومًا غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ مَغْفِرَةً

«Bir kimsenin sıkıntı ve kederini gideren veyâ bir mazlûma yardım eden kimseyi, Allahu Teâlâ yetmiş üç kere mağfiret eder» (709).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا فَقِيلَ كَيْفَ يَنْصُرُهُ ظَالِمًا قَالَ تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ

«Zâlim olsun, mazlûm olsun kardeşine yardım et». Oradakiler:

— Zâlime yardım nasıl olur? dediler. Resûl-i Ekrem:

— Onu zulmünden men'etmekle, ona yardım edersin (710) buyurdu.

Bir başka hadisde ise, şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ مِنْ أَحَبِّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللّٰهِ إِدْخَالَ السُّرُورِ عَلَى قَلْبِ الْمُؤْمِنِ أَوْ أَنْ يُفَرِّجَ عَنْهُ غَمًّا أَوْ يَقْضِيَ عَنْهُ دَيْنًا أَوْ يُطْعِمَهُ مِنْ جُوعٍ

---

(708) Hâkim, İbn Abbas'dan rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi. Taberânî de «Evsat»ında biraz farklı olarak rivâyet etti.

(709) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da; İbn Hibbân «Zu'afâ»da ve İbn Adiy de Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(710) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

«Allah katında en sevimli amel, mü'minin kalbini sevindirmek, sıkıntısını gidermek, borcunu ödemek — veya karnını doyurmak — tır» (711).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ يَعْنِتُهُ بَعَثَ اللّٰهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِي لَحْمَهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ

«Bir mü'mini, bir münâfıkın eziyetinden koruyan kimseye, Allahu Teâlâ Kıyâmet günü bir melek göndererek onu Cehennem ateşinden korur» (712).

Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

خَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الشَّرِّ الشِّرْكُ بِاللّٰهِ وَالضَّرُّ لِعِبَادِ اللّٰهِ وَ

خَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الْبِرِّ الْإِيمَانُ بِاللّٰهِ وَالنَّفْعُ لِعِبَادِ اللّٰهِ

«İki haslet var ki, kötülükte onlardan daha kötüsü yoktur: Allah'a şirk koşmak ve Allah'ın kullarına zararlı olmaktır. İki haslet de vardır ki, iyilikte onlardan daha üstünü yoktur: Allah'a imân etmek ve Allah'ın kullarına faydalı olmaktır» (713).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ لِلْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ

«Müslümânların dertleri ile alâkalanmayan onlardan değildir» (714).

---

(711) Taberânî «Sağîr» ve «Evsat»ında İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

(712) İbn Mübârek, Ahmed, Ebû Dâvud, İbn Ebi'd - Dünyâ gıybet bahsinde ve Taberânî Sehl b. Muaz'dan rivâyet etmişlerdir.

(713) Firdevs sâhibi Hz. Ali'den rivâyet etmiştir.

(714) Hâkim, Hüzeyfe'den rivâyet etti. Taberânî de «Evsat»ında Ebû Zer'den rivâyet etmiştir.

Mârûf-ı Kerhî şöyle demiştir:

«Kim ki, her gün:

— Allah'ım! Muhammed ümmetini ıslâh et, derse ebdâllerden sayılır». Diğer bir rivâyette: Her kim günde üç kere:

— Allah'ım! Muhammed ümmetini ıslâh et, derse ebdâllerden yazılır.

Ali b. Fudayl, birgün gözyaşları ile ağladı. Kendisine:

— Ey Fudayl! Neden ağlıyorsun? diyenlere, Fudayl:

— Bana zulmedene ağlıyorum; yarın Allah huzûrunda yaptığı zulümden sorulacağı ân, hiç bir cevâb veremiyecek. İşte onun hâline acıdığım için ağlıyorum, demiştir.

Müslümân haklarından biri de: Hastalarını ziyâret etmektir. Yalnız müslümân olmak ve onunla tanışmak, bu hak için faziletin ihrâzı için kâfidir. Hastayı ziyâret eden az oturmalı, kendisine acıdığını hissettirmeli, hastaya sıhhat ve âfiyetle duâ etmeli ve mahrem yerlerine bakmamalıdır. İçeri girmek için müsâade isteyeceği zamân, gelişi güzel kapının ortasına değil, yan tarafa durmalı, kapıyı nezâketle çalmalı, «Kapıda kim var?» diye sorulduğu zamân, «Ben» dememeli, adını söylemeli, «Ey çocuk, ey hizmetçi» diye seslenmemeli belki hamd ve tesbîh ederek kendini duyurmalıdır. Bütün bunlar, ziyâretin âdâbındandır. Bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«Hastayı ziyâretin tamâmı, elini hastanın alnına koyarak veyâ elinden tutarak: "Nasılsın?" diye sormaktır. Selâmlaşmanın tamâmı da musâfahadır» (715) buyurmuştur.

Bir başka hadîs-i şerifde de şöyle buyurulmuştur:

مَنْ عَادَ مَرِيضًا قَعَدَ فِي مَخَارِفِ الْجَنَّةِ حَتَّى إِذَا قَامَ وُكِّلَ بِهِ

سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى اللَّيْلِ

«Hastayı ziyâret eden, Cennet bahçelerine oturmuş gibidir. Hastanın yanından ayrıldığı zamân yetmiş bin melek onun için akşama kadar mağfiret diler» (716).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

---

(715) Ahmed ve Tirmizi rivâyet ettiler. Başka rivâyet yolları da vardır.

(716) «Sünen» sâhibleri ve Hâkim. Hz. Ali'den riâyet etmişlerdir. İbn Mâce ve Hâkim, sahihtir, dediler. Tirmizi hasendir, dedi. Müslim'in de bu meâlde bir rivâyeti vardır.

إِذَا عَادَ الرَّجُلُ الْمَرِيضَ خَاضَ فِي الرَّحْمَةِ فَإِذَا قَعَدَ عِنْدَهُ قَرَّتْ فِيهِ

«Hasta ziyâretine giden kimse, rahmet deryâsına dalmış olur. Ziyâretçi hastanın yanında oturduğu zamân, rahmet deryâsına yerleşmiş olur» (717).

Bir diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur:

إِذَا عَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ أَوْ زَارَهُ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَتَبَوَّأْتَ مَنْزِلاً فِي الْجَنَّةِ »

«Bir müslümân, kardeşinin iyâdet veyâ ziyâretine gittiği zamân, Allahu Teâlâ:

— Kendin de güzel, bu gidişin de güzel, buyurur. Bu vesile ile Cennet'te kendine bir yer hazırlanmış oldu, buyurur» (718).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَيْهِ مَلَكَيْنِ فَقَالَ انْظُرَا مَاذَا يَقُولُ لِعُوَّادِهِ فَإِنْ هُوَ إِذَا جَاؤُهُ حَمِدَ اللّٰهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ رَفَعَا ذٰلِكَ إِلَى اللّٰهِ وَهُوَ أَعْلَمُ فَيَقُولُ : لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَإِنْ أَنَا شَفَيْتُهُ أَنْ أُبْدِلَ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ »

«Kul hastalandığı zamân, Allahu Teâlâ iki melek gönderir ve:

— Bakın, kulum ziyâretçilere ne diyor? buyurur. Şâyet kul hamdeder ve hâline rızâ gösterirse bu sözünü Allah'a yükseltirler. Halbuki Allahu Teâlâ onlardan daha iyi bilir. O zamân Allahu Teâlâ: "Kulumu öldüreceksem onu Cennet'e koymak; şâyet şifâ vereceksem eski

---

(717) Hâkim ve Beyhâki, Câbir'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu söyledi. Başka rivâyet yolları da var.

(718) Tirmizi ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

etinden ve kılından daha iyisini ona vermek ve günâhlarını bağışlamak borcum olsun" buyurur» (719).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ

«Allahu Teâlâ kime hayır irâde ederse, onu ona verir» (720).

Hz. Osman (R.A.) şöyle buyurmuştur:

«Bir def'a hastalanmıştım. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) yanıma geldi ve:

"Ya Osman! Şu duâyı oku" buyurdu» (721).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ أُعِيذُكَ بِاللّٰهِ الْأَحَدِ الصَّمَدِ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ مِنْ شَرِّ مَا تَجِدُ

«Bismillâhirrahmânirrahim! Seni, bir ve Samed olan Allah'a, öyle Allah ki, doğmadı, doğurulmadı. Ona biri denk olmayan Allah'a, mevcûd şerlerden sığındırırım».

Hz. Ali (R.A.) rahatsız bulunduğu bir sırada, Resûl-i Ekrem yanına gelerek:

قُلِ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ تَعْجِيلَ عَافِيَتِكَ أَوْ صَبْرًا عَلَى بَلِيَّتِكَ أَوْ خُرُوجًا
مِنَ الدُّنْيَا إِلَى رَحْمَتِكَ فَإِنَّكَ سَتُعْطَى إِحْدَاهُنَّ

«Allah'ım! Senden âcil şifâ veyâ verdiğin belâya sabır veyâ dünyâdan rahmetine göçetmeği isterim» de, emin ol bunlardan biri sana verilecektir» buyurdu (722).

Hastanın şöyle demesi de müstehâbdır:

«Çektiğim şu acıdan ve korktuklarımdan Allah'ın kudretine iltica eder; O'na sığınırım».

---

(719) İmâm Mâlik «El-Muvatta'» adlı eserinde Ata b. Yesar'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. İbn Abdülberr, Ebû Said el-Hudri'den rivâyet etmiştir.

(720) Buhâri Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(721) İbn Sünnî «El-Yevm ve'l-Leyle»de; Taberânî ve Beyhakî «Ed-Deavât»de hasen isnâd ile Osmân b. Affan'dan rivâyet etmişlerdir.

(722) İbn Ebi'd-Dünyâ «Marad» kitâbından başka ifade ile Enes'den rivâyet etmiştir.

Hz. Ali (R.A.) şöyle demiştir:

«Herhangi biriniz karnı ağrıdığı zaman, âilesinin nikâh parasından bir miktâr istesin ve alsın, onunla bal satın alarak yağmur suyu karıştırıp içsin». Böyle yapmakla, kolaylıkla elde edilmiş helâl ve temiz kazanç ile, temiz ve mübârek olan yağmur suyu ve şifâ olan balı bir araya toplamış olur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.), Ebû Hüreyre'ye (R.A.):

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَمْرٍ هُوَ حَقٌّ مَنْ تَكَلَّمَ بِهِ فِي أَوَّلِ مَضْجَعِهِ مِنْ مَرَضِهِ نَجَّاهُ اللهُ مِنَ النَّارِ؟ قُلْتُ بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: يَقُولُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ سُبْحَانَ اللهِ رَبِّ الْعِبَادِ وَالْبِلَادِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ، اللهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا إِنَّ كِبْرِيَاءَ رَبِّنَا وَجَلَالَهُ وَقُدْرَتَهُ بِكُلِّ مَكَانٍ، اللّٰهُمَّ إِنْ أَنْتَ أَمْرَضْتَنِي لِتَقْبِضَ رُوحِي فِي مَرَضِي هٰذَا فَاجْعَلْ رُوحِي فِي أَرْوَاحِ مَنْ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى وَبَاعِدْنِي مِنَ النَّارِ كَمَا بَاعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنَى

— Yâ Ebâ Hüreyre! Sana, ölüm döşeğine yatan bir hastanın daha ilk günde okuması ile ateşten kurtulmağa hak kazanacağı bir duâyı öğreteyim mi? buyurdu. Ebû Hüreyre:

— Evet bildir yâ Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— Allah'tan başka ilâh yoktur. Öldüren ve dirilten O'dur. Kendisi, ölmeyen Bir'dir. Kulların ve milletlerin Rabbi olan Allah'ı noksân sıfatlardan tenzîh ederim. Her hâlde O'na; iyi, güzel ve çok hamd ederim. Allah, gerçekte her şeyden büyüktür. O'nun büyüklüğü, kudreti ve celâli her yerde bellidir. Allah'ım, bu hastalığım ölüm hastalığı ise, benim rûhumu iyilerle haşreyle. İyileri Cehennem ateşinden koruduğun gibi, beni de Cehennem ateşinden koru, desin, buyurdu (723).

(723) İbn Ebi'd-Dünyâ «Ed-Duâ ve'l-Maraz ve'l-Keffârât»da rivâyet etmiştir.

Rivâyete göre, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«عِيَادَةُ الْمَرِيضِ بَعْدَ ثَلَاثٍ فُوَاقَ نَاقَةٍ»

«Hasta, hastalandıktan üç gün sonra, ziyâret edilir ve deveyi sağarken memesine süt gelmesini bekleyecek kadar devâm eder. (Yâni ziyâret kısa olmalıdır)» (724) buyurmuştur.

Tâvus da: «Hasta ziyâretinin makbûlü, kısa olanıdır» demiştir.

İbn Abbas (R.A.) ise: «Hastayı bir def'a ziyâret sünnettir; fazlası nâfiledir» dedi. Bâzıları da: «Hasta, üç günden sonra ziyâret edilir» demişlerdir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«أَغِبُّوا فِي الْعِيَادَةِ وَأَرْبِعُوا فِيهَا»

«Hasta ziyâretine tekrâr tekrâr gidin. Fakat bunu dört gün ara ile yapın» (725).

Hastanın riâyet edeceği husûslar: Sabırlı olmak, bağırıp çağırarak şikâyet etmemek, duâ etmek, tedâviden sonra Allah'a tevekkül edip şifâyı O'ndan bilmektir.

Müslümân haklarından birisi de; cenâzelerini teşyı etmektir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

«مَنْ شَيَّعَ جَنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ مِنَ الْأَجْرِ فَإِنْ وَقَفَ حَتَّى تُدْفَنَ فَلَهُ قِيرَاطَانِ»

«(Din kardeşinin) cenâze namâzına iştirâk eden kimseye bir kırat, cenâze defnedilinceye kadar bekleyene iki kırat sevâb vardır» (726). Buradaki kırat'ı anlatmak üzere, diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur.

«الْقِيرَاطُ مِثْلُ أُحُدٍ»

«Bir kırat, Uhud dağı gibidir» (727). Ebû Hüreyre (R.A.), bu ha-

---

(724) İbn Ebi'd-Dünyâ «Kitâbu'l-Maraz»da Enes'den rivâyet etmiştir.

(725) İbn Ebi'd-Dünyâ, Câbir'den rivâyet etmiştir. Râviler arasında Ebû Ya'lâ da vardır.

(726) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(727) Müslim, Sevbân ve Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

disi rivâyet edip de İbn Ömer (R.A.) bunu duyduğu zaman şöyle demiştir: «Biz çok def'a kıratlarda tefrit ederdik».

Cenâzeyi teşyiden asıl maksad; müslümân haklarına riâyet, yâni müslümâna karşı yapılması gereken son vazifeyi yerine getirmek ve ölüyü görmekle kendi âkıbetinin de, bu olacağını düşünerek ibret almaktır.

Mekhûl-i Dımışki (728) bir cenâze gördüğü zaman: «Siz sabahleyin gitmişseniz, biz de akşamleyin geleceğiz. Ortada açık bir öğüt ve sür'atli bir gaflet vardır. Öne geçenler gider, arkadakiler aldırış etmezler» derdi.

Mâlik b. Dinar, kardeşinin cenâzesi ardından ağlayarak giderken: «Vallâhi senin âkıbetini bilmeden benim için huzûr yok. Fakat ne yazık ki, vallâhi ölünceye kadar bundan haberim olamaz» derdi.

A'meş-i Kûfi de, şöyle demiştir:

«Biz cenâzelere iştirâk ederdik. Fakat kimi tâziye edeceğimizi bilemezdik. Çünkü herkes üzüntü ve keder içinde kalırdı».

İbrâhim Zeyyâd, bir kavmin bir cenâzeye fazla acıyıp üzüldüklerini görünce şöyle derdi:

«Ona o kadar acıyacağınıza biraz da kendinize acısanız, daha iyi yaparsınız. Çünkü o zât, bu ânda üç safhayı atlatmıştır. Azrâil'i görmesi, ölüm acısı ve son nefesde imanlı veya imansız gitme korkusu».

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثٌ فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَ
عَمَلُهُ فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ

«Ölüyü üç şey tâkib eder: Âilesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi geri döner ve biri kalır. Âilesi ve malı geri gelir ve ameli kalır» (729).

Müslümânın haklarından birisi de: Kabir ziyâretidir. Kabir ziyâretinden maksad; ölüye duâ, ibret almak ve gönlü yumuşatmaktır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

---

(728) Künyesi, Ebû Abdillâh'tır. Kisrâ'nın torunlarındandır. Dedesi Heratlı idi. Kâbil meliklerinden bir kadın ile evlendi, sonra öldü. Kadın babasına döndü ve Şehrab'ı doğurdu. Mekhûl da orada dünyâya geldi. Oradan Sa'd b. Âs'a esir düştü. Sa'd da onu Huzeyl kabilesinden bir kadına hibe etti. Kadın, onu âzâd etti. Tabiîn ve sika'dandır. Bir çok sahabiden rivâyet etmiştir.

(729) Müslim, Enes'den rivâyet etmiştir.

مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا إِلَّا وَالْقَبْرُ أَفْظَعُ مِنْهُ »

«Mezardan daha korkunç bir manzara görmedim; gördüğüm manzaraların en korkuncu mezardır» (730).

Hz. Ömer (R.A.) şöyle demiştir:

«Bir gün Resûl-i Ekrem ile gidiyorduk. Bir kabristana uğradık. Resûl-i Ekrem ağladı, bizler de ağladık. Sonra Resûl-i Ekrem, bize dönerek:

— Niçin ağlıyorsunuz? buyurdu. Biz:

— Sizi ağlar gördüğümüz için ağlıyoruz, dedik. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

هَذَا قَبْرُ آمِنَةَ بِنْتِ وَهْبٍ اسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي زِيَارَتِهَا فَأَذِنَ لِي
وَاسْتَأْذَنْتُهُ فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَأَبَى عَلَيَّ فَأَدْرَكَنِي مَا يُدْرِكُ الْوَلَدَ مِنَ الرِّقَّةِ

— Bu kabir, annem Vehb'in kızı Âmine'nin kabridir. Ziyâret etmek için Rabbımdan izin istedim, izin verdi. Kendisine duâ edip istiğfar etmem için izin istedim, fakat buna müsaade etmedi. Bundan dolayı bir evlâd rikkati ile ağladım, buyurdu (731).

Hz. Ömer (R.A.), bir mezar başında durduğu zaman, sakalı ıslanıncaya kadar ağlar ve: «Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim» derdi:

إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ فَإِنْ نَجَا مِنْهُ صَاحِبُهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ
وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ »

«Kabir, âhiret menzillerinin ilkidir. Kabir azâbından kurtarıp orasını kolaylıkla atlatabilen için ondan sonrası daha kolay geçer. Şâyet burada kurtaramazsa sonu daha da zorlaşır» (732).

Mücâhid şöyle demiştir:

«Âdem oğluna kabrinin ilk söyledikleri sözler şunlardır: Ben kurt

---

(730) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, Osmân'dan rivâyet ettiler. Hâkim, isnâdının sahîh olduğunu söyledi.

(731) Müslim, Ebû Hüreyre'den muhtasar olarak rivâyet etmiştir.

(732) Tirmizî rivâyet etmiştir. İbn Mâce hasen, Hâkim ise sahîh olduğunu söylemiştir.

ve haşarat yeriyim, ben yalnızlık yeriyim, ben garib ve karanlık yeriyim. Bunlara karşı ne hazırladın?»

Ebû Zer (R.A.) de şöyle demiştir:

«En yoksul ve muhtâç olduğum günü size anlatayım mı? O, kabre konduğum ilk gündür».

Ebû'd - Derdâ (R.A.), ekseriyâ mezarlıkta otururdu. Sebebini sorduklarında şöyle derdi: «Öyle kimselerle oturuyorum ki, onlar bana hem âhiretimi hatırlatıyorlar, hem de yanlarından ayrıldığım zaman, aleyhimde konuşmuyorlar».

Hâtem-i Esamm: «Kabristana uğradığı hâlde ölüler için duâ etmeyen ve kendi hâlini düşünmeyen kimse, hem ölülere, hem de kendine hıyânet etmiş olur» demiştir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ لَيْلَةٍ إِلَّا وَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ مَنْ تَغْبِطُونَ؟ قَالُوا نَغْبِطُ أَهْلَ الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهُمْ يَصُومُونَ وَلَا نَصُومُ وَيُصَلُّونَ وَلَا نُصَلِّي وَيَذْكُرُونَ اللَّهَ وَلَا نَذْكُرُهُ

— Her gece bir münâdî ölülere şöyle nidâ eder:

— Kimlere gıbta edersiniz? Ölüler:

— Câmilerde bulunanlara gıbta ederiz; çünkü onlar oruç tutar, biz tutamayız, namâz kılar biz kılamayız, Allah'ı anarlar biz anamayız, diye cevâb verirler (733).

Sufyân-ı Sevri şöyle demiştir:

«Mezarı düşünüp endişesini gizleyen ve ona göre hazırlanan kimse, orayı Cennet bahçelerinden bir bahçe olarak bulur. Mezarı düşünmeyen ve ondan gaflet eden kimse ise, orasını bir Cehennem çukuru olarak bulur».

Rebî b. Haysem, evinde bir mezar kazdırdı. Kalbi katılaştığı zaman, kabre girer, bir saat kadar orada yatardı. Sonra:

رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ

«Rabb'ım beni dünyâya geri çevir, umulur ki terk ettiğim (servet) ile sâlih amel işlerim» (23 - Mü'minûn: 99 - 100) âyet-i celîlesini

(733) Mehazı bulunamamıştır.

okur ve çıkardı. Çıkınca da kendi kendine: «Ey Rebi! Bak, geri çevrildin. Geri çevirilmeyeceğin ân gelmeden iyi amellerde bulun» derdi.

Meymûn b. Mihran şöyle demiştir: «Ömer b. Abdülaziz ile bir kabristana uğradık. Ömer, mezarları görünce ağladı ve: "Ey Meymûn! Şu gördüğün kabristan, babalarım Emevilerin kabristanıdır. Sanki dünyâya hiç gelmemiş ve dünyâ lezzetlerini tatmamışlardır. Hepsi geldi geçti. Şimdi toprak altında cesedlerini kurtlar yemektedir" diyerek ağlamasına devam etti. Sonra da: "Vallahi, Allah'ın azâbından emin olarak burada kimlerin yattığını bilemem" dedi».

Tâziye edenin vazîfesi; boynunu bükmek, fazla konuşmamak, gülmemek ve hüznünü izhâr etmektir.

Cenâzeyi teşyiin âdâbı: Huşû içinde bulunmak, fazla konuşmamak, ölümü düşünmek, ölümü hatırlamak, ona hazırlanmak, cenâzenin önünden gitmek (734); ayrıca cenâzeyi sür'atle götürmek ki, bu sünnettir.

İşte buraya kadar anlattıklarımız, bütün insânlar için, muâşeret âdâbıdır. Bu anlattıklarımızın hülâsası şudur:

Ölü olsun diri olsun hiç kimseyi küçük görme; küçük gördüğün ânda helâk olursun. Şâyet bu adamı kötü bir kimse olarak tanıyorsan, ne mâlûm, belki sonunda sen kötü olarak ölürsün, o da iyi olarak ölür. Dünyâlık bakımından da kimseye heves etme; çünkü Allah katında dünyâ ve dünyâda olan her şey değersizdir. Dünyâ ehline heves ettiğin ân; dünyâyı büyütmüş, Allah'ın nazarında ise düşmüş olursun. Dünyâlık elde etmek için dîninden fedakârlık etme; böyle yapmakla dünyâlığı olanların da gözünde küçülmüş; hem dünyâ hem de dîninden olmuş olursun. Şâyet dünyâlıklarına nâil olursan, iyiyi verip kötüyü almış olursun ki, bu alışverişinde de aldanmış olursun. Onlara açıkça husûmet de besleme; sonra müşkil vaziyete düşersin. Onların dîni kaybolur. Ancak bu gibilerin gayr-i meşrû ve kötü işlerini gördüğün zaman, onların bu kötü işlerine buğzet ve isyânları sebebiyle uğrayacakları ilâhi âzâbtan dolayı onlara acı; varacakları Cehennem onlara yeter, senin daha fazla kin tutmana lüzum yok. Onların samimî olmayan sevgi ve alâkalarına bel bağlama; bu gibi hareketlerinde samimî olanlarını arasan ancak yüzde birini bulursun; belki onu da bulamazsın. Hâlinden onlara şikâyet etme; Allah seni onlara havâle eder, sonra daha çok perîşan olursun. Gıyâbında da göründükleri gibi olmalarını bekleme; çünkü bu boş bir ümiddir. Onlardan bir şey bekleme; onlardan bir şey ummak, insanı zillete düşürür.

---

(734) Cenâzenin önünde gitmek, Şâfiîlere göredir. Hanefîlere göre, önünden değil, ardından gidilir. Her iki mezhebin de delilleri vardır.

İhtiyâcın yok diye kimseye karşı kibirlenme; zirâ Allahü Teâlâ bir gün seni onlara muhtâç eder ve kibrinin cezâsını sana çektirir. Birisi bir ihtiyâcını yerine getirdiği zaman o, kendisinden istifâde edilen bir kardeşin sayılır. Fakat ihtiyâcını görmedi diye kimseye de kafa tutma; sonra önüne geçilemiyecek derecede sana kin besler. Kendisinde kabul emâreleri görülmeyen kimseye va'z etmekle meşgûl olma; çünkü o, seni dinlemez, sözlerinden kızar ve sana husûmet besler.

Öğüt ve nasihatın, umûmi bir mâruzattan ibâret olsun; hiç bir şahsı hedef alma. Onlardan bir ikrâm, iyilik gördüğün zaman, Allah'a şükret. Çünkü onu yaptıran O'dur. Seni onlara havâle etmesinden Allah'a sığın. Onlardan bir zarâr gördüğün ve kötülük duyduğun zaman, onları Allah'a havâle et ve kötülüklerinden Allah'a sığın. Sakın intikam almağa kalkışma; daha büyük zarârlarla karşılaşır ve ömrünü boşa harcamış olursun. Onlara: «Siz benim kadar bilemediniz» deme; iyi bil ki, eğer hakkın olsaydı Allahü Teâlâ onların gönlünde sana bir mevki bahşederdi. Gönüllere sevgi ve husûmeti ilka eden, Allahü Teâlâ'dır. Aralarında bulunduğun müddetçe doğru sözlerini dinle, yanlış sözlerine karşı da sağır ol, haklarını muhâfazada konuş, yanlış işlerinde dilsiz ol.

Herkes ile sohbet etme; çünkü insânların çoğu sürçmeleri bağışlamaz, küçük hatâlardan vaz geçmez, kusûrları örtmez, inceden inceye her şeyin muhâsebesini yapar. Başkasının insâfını arar, fakat kendileri insâf etmezler. Yanlışlık ve yanılma sebebiyle meydâna gelen hatâları arar ve bağışlamazlar. Söz taşımak ve iftirâ etmekle dost ve ahbabları birbirine düşürürler. Bunların çoğu ile düşüp kalkmak hüsrân, ayrı yaşamak ise tercihe şâyândır. Râzı oldukları şeylerde de görünüşte yaptıkları yaltaklıktır. Kızdıkları zaman, içleri kin ve nefretle doludur. Kin zamanında kendilerine emniyet edilmediği gibi, yaltaklık ânlarında da kendilerinden bir şey beklenmez. Elbiseleri koyun postu, içleri kurttur. Şüpheli şeylerle kat'î hüküm verir, gıyâbında aleyhinde kusûr aramak için seni gözetleyip dururlar. Çekememezliklerinden dolayı, dostlarına şüpheli şeyler araştırırlar. Hiddetli ânlarında yüzüne vurmak için, sohbetlerinde durmadan sürçmeler ararlar. İyice denemediğin kimsenin sohbetine sakın itimâd etme. mutlaka yalnız berâber kalmak üzere onu denemen lâzımdır. Vazifeye alındığı, vazifeden atıldığı, zengin ve fakir olduğu zamanlarda onu dene, yâhut onunla yolculuk et veyâ bir miktar alış - veriş yap yâhut da çok muhtâç ânında onu dene; bu hâllerinde kendisinden memnûn kalırsan arkadaşlığa, hattâ senden büyükse babalığa, küçükse evlâdlığa kabûl et.

İşte, insânlarla geçinmenin âdâbı, hülâsa olarak bundan ibârettir.

KOMŞU HAKLARI

Bilmiş ol ki; müslümân haklarının üstünde bir de komşu hakları vardır. Müslümân bir komşunun, müslümânlardan da fazla olarak hakları vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«الجيران ثلاثة: جار له حق واحد، وجار له حقان، وجار له ثلاثة حقوق. فالجار الذي له ثلاثة حقوق الجار المسلم ذو الرحم، له حق الجوار وحق الإسلام وحق الرحم، وأما الذي له حقان فالجار المسلم له حق الجوار وحق الإسلام، وأما الذي له حق واحد فالجار المشرك»

«Üç nevi komşu vardır: Bunlardan birinin bir hakkı, diğerinin iki hakkı ve üçüncüsünün de üç hakkı vardır. Üç hakkı olan komşu, müslümân ve akraba olan komşudur. Bunun; komşuluk, İslâmiyet ve mahremiyet olmak üzere üç hakkı vardır. Müslümân olan komşunun da, komşuluk ve İslâmiyet hakkı olmak üzere iki hakkı vardır. Müslümân olmayan komşunun da yalnız komşuluk hakkı vardır» (735).

İslâmiyet'in yüceliğine bak ki, müşrik olan komşuya bile hak tanımıştır. Resûl-ı Ekrem bir diğer hadisinde de şöyle buyurmuştur:

«أحسن مجاورة من جاورك تكن مسلما»

«Civârında bulunan komşu ile iyi geçin ki, müslümân olasın» (736). Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

«ما زال جبريل يوصيني بالجار حتى ظننت أنه سيورثه»

---

(735) Hasan b. Sufyân ve Bezzâr «Müsned» lerinde; Ebû'ş-Şeyh «Kitâbu's-Sevâb» ta; Ebû Naim «Hilye»de Câbir'den ve İbn Adiy ve Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(736) Yukarıda geçmişti.

«Cebrâil, komşu hakkında bana öyle tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya vâris kılacak sandım» (737).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ

«Allah'a ve Âhiret gününe îmânı olan komşusuna ikrâm etsin» (738). Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يَأْمَنَ جَارُهُ بَوَائِقَهُ

«Komşusu kötülüğünden emin olmadıkça, kişinin îmânı kâmil olmaz» (739). Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَوَّلُ خَصْمَيْنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَارَانِ

«Kıyâmet gününde ilk hasımlar, komşulardır» (740). Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَنْتَ رَمَيْتَ كَلْبَ جَارِكَ فَقَدْ آذَيْتَهُ

«Komşunun köpeğini dövdüğün zaman, ona eziyet etmiş olursun».

Rivâyete göre; adamın biri İbn Mes'ûd'a (R.A.) giderek:

— Bir komşum var; dâima bana zahmet verir, kötü söyler ve durmadan eziyet eder, dedi. İbn Mes'ûd:

— Sen git yerinde otur; o, senin hakkında Allah'a isyân etti ise, sen onun hakkında Allah'a ibâdet eyle buyurdu.

Resûl-i Ekrem'e falar kadın gündüz sâim [oruçlu], gece kaaim [geceyi ibâdetle geçirir]. Ancak komşusuna eziyet eder, dediler. Resûl-i Ekrem:

(737) Buhârî ile Müslim Âişe ve İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
(738) Buhârî ile Müslim Ebû Şureyh'den rivâyet etmişlerdir.
(739) Buhârî Ebû Şureyh'den rivâyet etmiştir.
(740) Ahmed ve Taberânî Akabe b. Âmir'den rivâyet etmişlerdir.

هِيَ فِي النَّارِ

— O, Cehennemdedir, buyurdu (741).

Yine bir kişi Resûl-i Ekrem'e gelerek, komşusundan şikâyet etti. Resûl-i Ekrem: «Sabret» buyurdu. Adamcağız şikâyetini üç - dört def'a tekrarlayınca, Resûl-i Ekrem: «Evinin eşyasını sokağa at» buyurdu. Adamcağız öyle yaptı. Gelen geçen adamın eşyâsını çiğnemek zorunda kalıyor ve böyle yaptığını duyanlar, komşusuna lânet ediyorlardı. Bunu duyan komşusu: «Şu eşyayı topla, içeri al; vallahi sana daha kötülük etmem» dedi (742).

Zührî şöyle demiştir: Bir adam Resûl-i Ekrem'e gelerek, komşusundan şikâyet etti. Resûl-i Ekrem mescidin kapısında:

«Bilmiş olun ki, kırk ev komşudur» diye nidâ edilmesini emretti (743). Zührî devamla: «Kırk ev sağdan, kırk ev soldan, kırk ev önden ve kırk ev de arkadan komşudur» diyerek dört tarafa işaret etti.

Diğer bir hadisde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اَلْيُمْنُ وَالشُّؤْمُ فِي الْمَرْأَةِ وَالْمَسْكَنِ وَالْفَرَسِ فَيُمْنُ الْمَرْأَةِ خِفَّةُ مَهْرِهَا وَيُسْرُ نِكَاحِهَا وَحُسْنُ خُلُقِهَا وَشُؤْمُهَا غَلَاءُ مَهْرِهَا وَعُسْرُ نِكَاحِهَا وَسُوءُ خُلُقِهَا وَيُمْنُ الْمَسْكَنِ سِعَتُهُ وَحُسْنُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَشُؤْمُهُ ضِيقُهُ وَسُوءُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَيُمْنُ الْفَرَسِ ذُلُّهُ وَحُسْنُ خُلُقِهِ وَشُؤْمُهُ صُعُوبَتُهُ وَسُوءُ خُلُقِهِ

«Uğurluluk ve uğursuzluk; kadında, evde ve attadır. Kadının uğurlu oluşu, nikâh parasının azlığında, kolaylıkla nikâh edilmesinde ve güzel ahlâkındadır. Uğursuzluğu ise; nikâh parasının çokluğunda, ni-

---

(741) Ahmed ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdı sahihdir, dedi.

(742) Ebû Dâvud, İbn Hibbân ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiler ve Hâkim, Müslim'in şartlarına göre, sahih olduğunu söyledi.

(743) Ebû Dâvud «Merâsil»de rivâyet etmiştir. Fakat Taberânî, Zührî yolu ile hadisi vasletti. Ayrıca Ebû Ya'lâ da Ebû Hüreyre'den, rivâyet etmiştir.

kâhının güçlüğünde ve kötü ahlâkındadır. Evin uğurlu oluşu; genişliğinde ve iyi komşusundadır. Uğursuzluğu da, darlığında (rutûbetli olup hava almamasında) ve komşunun kötü oluşundadır. At'ın uğuru, başı yumuşak ve ahlâklı olmasında; uğursuzluğu da, sert başlı ve ahlâksız olmasındadır» (744).

Bilmiş ol ki: Komşu hakkı, yalnız kötülük etmemekle iktifâ etmek demek değildir. Belki, onun eziyetine de katlanmak lâzımdır. Komşun da sana eziyet etmeyebilir. Bu, komşu hakkını yerine getirmek olmaz. Hattâ yalnız eziyete tahammül etmek de kâfi değildir. Belki komşusuna karşı yumuşak davranmak, ona her türlü iyilik yapman lâzımdır. Zirâ denildi ki, Kıyâmet günü, yoksullar zengin komşularının yakalarından yapışarak Allahü Teâlâ'nın huzûruna getirir ve: «Ya Rab buna sor, neden bana yardım etmedi» der.

İbn Mukaffa (745) komşusunun, borçlandığı için evini satmak zorunda olduğunu duymuş. Halbuki kendisi evin gölgesinden faydalanıyormuş. Bu komşuluk hakkını ödemek için, evin bedelini kendisine vermiş ve evi satmamasını söylemiştir.

Adamın biri, farelerin evini istilâ etmesinden şikâyet etmiş. Bir kedi almasını tavsiye edenlere: «Bunu yapmam; çünkü kedinin sesini duyan farelerin, evimi terkedip komşunun evine gitmesinden ve bu sûretle kendim için sevmediğimi komşum için sevmiş olacağımdan korkarım» diye cevâb vermiştir.

Selâm vermek, onu fazla lâfa tutmamak, iğneden ipliğe hâlini incelememek de komşu haklarındandır. Ayrıca hastalandığında ziyâret, bir felâkete uğradığında tâziye, sevinçli günlerinde tebrik etmek ve kendi sevincini göstermek, kusurlarını bağışlamak, kapu ve pencereden gizli hâllerini araştırmamak, evinin önünü daraltmamak, evine getirdiğine göz dikmemek, kusurlarını gizlemek, felâkete uğradığında yardımına koşmak, ayrıldığı zaman evini korumak, konuştuklarını dinlememek, mahrem yerlerine bakmamak; hizmetçilerine kötü gözle bakmamak, çocuğu ile güzel konuşmak, dîn ve dünyasında bilmediklerini ona öğretmek de, komşu haklarındandır.

---

(744) Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Farklı ifâdelerle daha pek çok rivâyet yolları vardır.

(745) Adı Abdullah, künyesi Muhammed'dir. Fasih ve beliğ bir zât idi. Haccac-ı Zâlim, babasını o kadar dövdü ki, ellerinin derisi soyuldu. Bundan dolayı babasına «Mukaffa» denildi.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ إِنِ اسْتَعَانَ بِكَ أَعَنْتَهُ وَإِنِ اسْتَنْصَرَكَ نَصَرْتَهُ وَإِنِ اسْتَقْرَضَكَ أَقْرَضْتَهُ وَإِنِ افْتَقَرَ عُدْتَ عَلَيْهِ وَإِنْ مَرِضَ عُدْتَهُ وَإِنْ مَاتَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَّأْتَهُ وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَّيْتَهُ وَلَا تَسْتَطِلْ عَلَيْهِ بِالْبِنَاءِ فَتَحْجُبَ الرِّيحَ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَلَا تُؤْذِهِ وَإِذَا اشْتَرَيْتَ فَاكِهَةً فَاهْدِ لَهُ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَأَدْخِلْهَا سِرًّا وَلَا يَخْرُجْ بِهَا وَلَدُكَ لِيَغِيظَ بِهَا وَلَدَهُ وَلَا تُؤْذِهِ بِقُتَارِ قِدْرِكَ إِلَّا أَنْ تَغْرِفَ لَهُ مِنْهَا ثُمَّ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللّٰهُ

«Komşu hakkının nelerden ibâret olduğunu bilir misiniz? Muâvenet isterse muâvenet etmek, yardım dilerse yardımına koşmak, ödünç isterse vermek, muhtâç olursa ihtiyâcını gidermek, hastalanırsa, geçmiş olsuna gitmek, ölürse cenâzesinde bulunmak, sevinçli günlerinde gözaydınlığına gitmek ve felâketli günlerinde tâziyesine koşmaktır. Müsâadesini almadan, havasını kesecek şekilde evini, onun evinden daha yüksek yapma. Komşuna eziyet etme. Satın aldığın meyvaden ona da ver; veremiyeceksen gösterme. Çocuğun, onun çocuklarına karşı bu meyveleri sokak ortasında yemesin. Tencerende pişen yemeğin râyihası ile onu incitme. (Sonra devamla): Komşu hakkının ne demek olduğunu biliyor musunuz? Varlığımı kudret elinde bulunduran Allah'a and olsun ki, komşu hakkını Allahu Teâlâ'nın rahmetine mazhar olan kimseler ödeyebilir» (746). Hadisi, Amr b. Şuayb, babasından, o da dedesinden, o da Resûl-i Ekrem'den böyle rivâyet etmiştir.

---

(746) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk» da ve İbn Adiy «El-Kâmil» de rivâyet etmişlerdir.

Mücâhid diyor ki: Abdullah b. Ömer'in yanında bulunuyordum, hizmetçisi de bir koyun yüzüyordu. Abdullah, hizmetçisine bir kaç def'a: «Koyunu yüzdüğün zamân, Yahûdi komşumuzu unutma; önce onun hakkını ver» dedi. Hizmetçisi: «Niçin böyle söylüyorsun?» deyince, Abdullah: «Resûl-i Ekrem, komşularımız hakkında bize o derece tavsiyelerde bulundu ki, malımıza vâris olacaklarını sanmıştık» dedi (747).

Hişâm (748) şöyle demiştir: «Hasan-ı Basri, Yahûdi olan, bu gibi komşulara kurban etinden yedirmekte beis görmezdi».

Ebû Zer (R.A.): «Benim sevgili Peygamberim bana şöyle öğüt verdi:

إِذَا طَبَخْتَ قِدْرًا فَأَكْثِرْ مَاءَهَا ثُمَّ انْظُرْ بَعْضَ أَهْلِ بَيْتٍ فِي
جِيرَانِكَ فَاغْرِفْ لَهُمْ مِنْهَا »

«— Tencereyi kaynattığın zaman, suyunu bol koy, sonra etrafındaki komşularına bak ve onlara da ver» (749) demiştir.

Hz. Âişe (R.A.) şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem'e;

— İki komşum var; birinin kapusu tam kapuma bakıyor, diğerinin kapusu ise arkadadır. Bâzen her ikisine de verecek hâlim olmuyor? Bunların hangisini tercih edeyim; hangisi daha çok hak sâhibidir? diye sordum. Resûl-i Ekrem:

اَلْمُقْبِلُ عَلَيْكَ بِبَابِهِ »

— **Kapusu kapuna bakan daha çok hak sâhibidir;** buyurdu (750).

Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (R.A.), oğlu Abdurrahman'ı komşusu ile kavga ederken gördü ve oğluna darılarak: «Oğlum komşun ile dedi-kodu yapma. Şu gördüğün insânlar dağılır gider ve sen yine komşunla başbaşa kalırsın» dedi.

---

(747) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir.

(748) Hişam b. Hasan el-Ezdî'dir. Basralı ve sikadandır. Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyet etmiştir. Hicri 47 de ölmüştür.

(749) Hadîsi, Müslim rivâyet etmiştir.

(750) Hadîsi, Buhârî rivâyet etmiştir.

Nisaburlu İsâ oğlu Hasan (751) demiştir ki: Abdullah b. Mübârek'e şöyle sordum:

— Kölemin yanlış bir hareketinden komşum bana şikâyette bulundu. Kölem ise bunu inkâr etti. Suçu yok diye köleyi dövmekten çekindiğim gibi, adamın da: «Şikâyet ettiğim hâlde kölesine bir muâmelede bulunmadı» demesinden üzülüyorum, nasıl yapayım? Abdullah:

— Kölen yanlış bir iş yaparsa, onu görmezden gel. Şâyet komşun şikâyet ederse onu dövebilirsin. Bu sûretle hem komşunu memnûn etmiş, hem de kölenin terbiyesini vermiş olursun, dedi. Bu ise her iki tarafın hakkını yerine getirmektir.

Hz. Âişe (R.A.) şöyle demiştir: «Ululuk vasıfları ve güzel huylar, bâzan babada olmaz da oğlunda olur; efendisinde bulunmaz da kölesinde bulunur. Allahu Teâlâ bu vasıfları dilediği kullarına verir. Onlar da: Doğru konuşmak, insânlara inanmak, isteyince vermek, akrabayı görüp gözetmek, emânete riâyet etmek, komşusunun ve arkadaşının bâzı kusûrlarını görmemezlikten gelmek ve misâfirlere ikrâmda bulunmaktır. Bunların hepsinin başı da hayâdır».

Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمَاتِ لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ

«Ey kadınlar! Bir koyun tırnağı kadar bile olsa, bir kadın, komşusu olan kadına hakaret etmesin!» (752) buyurmuştur:

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ الْمَسْكَنَ الْوَاسِعَ وَالْجَارَ الصَّالِحَ وَالْمَرْكَبَ الْهَنِيءَ

«Geniş ev, iyi komşu, başı yumuşak ve yürüyen hayvâna (sâhib olmak) müslümânın saâdetindendir» (753).

Abdullah şöyle demiştir:

«Adamın biri Resûl-i Ekrem'e şöyle sorar:

— Ya Resûlallah! İyilik veyâ kötülük yaptığımı nereden bileyim? Resûl-i Ekrem:

---

(751) Abdullah b. Mübârek'in âzâdlısıdır. Fakih ve muhaddislerdendir. Sikadır. Müslim ve Ebû Dâvud, kendisinden rivâyet etmişlerdir.

(752) Buhârî rivâyet etmiştir.

(753) Ahmed, Nafi b. Abdülhâris'den ve Sa'd b. Ebî Vakkas'dan; ayrıca Hâkim de Nafi'den rivâyet etmişler ve Nafi, isnâdı sahihtir, demiş.

إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ قَدْ أَحْسَنْتَ فَقَدْ أَحْسَنْتَ وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ أَسَأْتَ فَقَدْ أَسَأْتَ»

— (Her hangi bir işinde) **komşularının "iyi yaptın" dediklerini duyduğun ân, bil ki, iyilik yaptın; "kötü yaptın" dediklerini duyduğun zamân bil ki, kötülük yapmışsın** (754) buyurdu».

Câbir'in (R.A.) rivâyetinde de, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«مَنْ كَانَ لَهُ جَارٌ فِي حَائِطٍ أَوْ شَرِيكٌ فَلَا يَبِعْهُ حَتَّى يَعْرِضَهُ عَلَيْهِ»

«Her hangi bir ev (veyâ bahçede) ortağı veyâ ortağı olan kimse, bunları satacağı zamân, ona teklif etmeden başkasına satmasın» (755).

Ebû Hüreyre (R.A.), şöyle demiştir: «Resûl-i Ekrem, komşu komşusunun duvarına bir ağacını dayayabilir, buna komşu, ister râzı olsun, ister olmasın, diye hükmetmiştir». Nitekim hadîsde:

«لَا يَمْنَعْ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَضَعَ خَشَبَةً فِي جِدَارِهِ»

«Sizden herhangi biriniz, odununu veyâ bir ağaç parçasını duvarına koymaktan, komşusunu menetmesin» (756) buyurmuşlardır.

Ebû Hüreyre: «Nedir, sizi bu hükme riâyet etmez görüyorum? Vallahi onu omuzlarınıza yüklerim» demiştir. Hattâ bâzı alimler, bunun vücûbuna kaail olmuşlardır.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«مَنْ أَرَادَ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا عَسَلَهُ قِيلَ وَمَا عَسَلُهُ؟ قَالَ يُحَبِّبُهُ إِلَى جِيرَانِهِ»

— **Allahu Teâlâ iyiliğini murâd ettiği kimseyi ballandırır**, buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

---

(754) Ahmed ve Taberânî, Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. İsnâdı, ceyyiddir.

(755) İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söylemiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(756) Bu lâfız ile hadîsi, Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmiştir. Buhârî ile Müslim de bu meâlde bir hadîs rivâyet etmişlerdir.

— Ballandırma ne demektir, nasıl olur? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

— **Onu komşusuna sevdirir demektir,** diye cevâb verdi.

AKRABA VE MAHREM HAKLARI

Bu husûstaki Hadisler:

Kudsi bir hadisde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى اَنَا الرَّحْمٰنُ وَهٰذِهِ الرَّحِمُ شَقَقْتُ لَهَا اِسْمًا مِنْ اِسْمِى فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّهُ

«Allahu Teâlâ buyuruyor: Ben Rahmanım (ibtidâ karşılıksız olarak veririm). Bu da rahm, mahremiyet ve yakınlıktır. Benim adımdan ona ad veririm. Her kim rahm'ı yerine getirir, mahremlerine yakınlık gösterir ve onları gözetirse, Ben de onu gözetirim. Kim, mahremlik haklarına riâyet etmezse, Ben de onunla alâkayı keserim» (757).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَرَّهُ اَنْ يُمَدَّ لَهُ فِى عُمْرِهِ وَيُوَسَّعَ لَهُ فِى رِزْقِهِ فَلْيَتَّقِ اللّٰهَ وَلْيَصِلْ رَحِمَهُ

«Ömrünün uzaması ve rızkının çoğalması kendisini sevindiren kimse, mahremlerini gözetsin». Diğer rivâyette: **«Ömrünün uzamasını ve rızkının artmasını arzu eden kimse, Allah'tan korksun ve mahremlerini gözetsin»** (758).

Resûl-i Ekrem'e:

— İnsânların en efdali kimdir? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

اَتْقَاهُمْ لِلّٰهِ وَاَوْصَلُهُمْ لِرَحِمِهِ وَآمَرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ

— **Allah'tan en çok korkan, mahremlerini en çok görüp gö-**

---

(757) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(758) Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir. Ancak: «Allah'tan kork.» ziyâdesi yoktur. Bu ziyâde ile Ahmed ve Hâkim ceyyid sened ile Ali'den rivâyet etmişlerdir.

seven ve en çok mârûfu emr ve münkerden nehyedendir, buyurdu (759).

Ebû Zer (R.A.) şöyle demiştir: «Dostum Resûl-i Ekrem bana, arka çevirse de mahremi gözetmek, acı da olsa hakkı söylemekle öğüt, vermiştir» (760). Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الرَّحِمَ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ وَلَيْسَ الْوَاصِلُ الْمُكَافِئَ وَلَكِنَّ الْوَاصِلَ الَّذِي إِذَا انْقَطَعَتْ رَحِمُهُ وَصَلَهَا

«Rahm, şefkat ve merhamet hakları Arş'da asılıdır. Onu gözetmek, yalnız iyilik yapanlara iyilik yapmakla değil, asıl sıla-ı rahm, kendisine bakmayan yakınlarına bakmak ve gelmeyenlere gitmekledir» (761).

Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ أَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ حَتَّى أَنَّ أَهْلَ الْبَيْتِ لَيَكُونُونَ فُجَّارًا فَتَنْمُو أَمْوَالُهُمْ وَيَكْثُرُ عَدَدُهُمْ إِذَا وَصَلُوا أَرْحَامَهُمْ

«Mükâfatı en çabuk verilen tâat, sıla-ı rahımdır. Hattâ bir ev halkı kötü kimselerden bile olsa, sıla-ı rahm sâyesinde malları da çoğalır, nüfûsları da artar» (762).

Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: «Resûl-i Ekrem, Mekke'de Peygamberliğini ilân ettiği zamân, adamın biri kendisine:

— Beyaz tenli kadın istersen, Müdlic kabilesine saldır, dedi. Resûl-i Ekrem (onun kadınlar hakkındaki sözüne kıymet vermemek ve böyle bir gâye için Peygamberliğini ilân etmemiş olmakla berâber):

إِنَّ اللهَ قَدْ مَنَعَنِي مِنْ بَنِي مُدْلِجٍ بِصِلَتِهِمُ الرَّحِمَ

(759) Ahmed ve Taberânî, Dürre binti Ebî Leheb'ten hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

(760) Ahmed ve İbn Hibban «Sahîh»lerinde rivâyet etmişlerdir.

(761) Taberânî ve Beyhâkî, Abdullah b. Ömer'den; Buhârî biraz eksiği ile; ayrıca Müslim de Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(762) İbn Hibbân, Ebû Bekir'den ve Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»ta; Beyhakî «Şuab'ül-İman»da Abdurrahman b. Avf'dan rivâyet etmişlerdir.

— Müdlic kabilesi, akrabalarını görüp gözettikleri için, Allahu Teâlâ bu kabileye saldırmaktan beni menetmiştir, (763) buyurdu».

Ebû Bekir (R.A.)'in kızı Esmâ' (R.A.) şöyle anlatıyor:

«Annem beni ziyârete gelmişdi. Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlallah annem bana geldi fakat müşrikedir, ona sıla edeyim mi? diye sordum. Resûl-i Ekrem:

— Evet, sıla et, buyurdu. Diğer rivâyette, Esmâ:

— Ona bir şey vereyim mi? deyince, Resûl-i Ekrem:

— Evet, ona ikrâmda bulun, (764) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

﴿ الصَّدَقَةُ عَلَى الْمَسَاكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِي الرَّحِمِ ثِنْتَانِ ﴾

«Yoksullara verilen, bir sadaka, mahremlere verilen ise, iki sadakadır» (765).

Allahu Teâlâ:

﴿ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ﴾

«Sevdiğinizden vermedikçe birr u takvâya nâil olamazsınız» (3 - Âl-i İmrân: 92) buyurunca, Ebû Talha, bu mertebeye erişebilmek için çok sevdiği bir bağını Allah yolunda olanlara, yoksullara ve yolda kalmışlara sadaka olarak vermeği murâd ettiğinde, Resûl-i Ekrem ona:

﴿ وَجَبَ أَجْرُكَ عَلَى اللَّهِ فَاقْسِمْهُ فِي أَقَارِبِكَ ﴾

«Allahu Teâlâ sana mükâfatını verecek, sen onu akrabaların arasında bölüştür» (766) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ ﴾

«Sadakanın en faziletlisi, senden yüz çeviren akrabaya verilen

---

(763) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»ta mürsel olarak rivâyet etmiştir. İsnâdı sahihtir.

(764) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(765) Nesei, hasen olduğunu söyledi. Ayrıca Tirmizî ve İbn Mâce Selmân b. Âmir ed-Dibbî'den rivâyet etmişlerdir.

(766) Hadisi, Buhârî rivâyet etti ve evvelce geçti.

sadakadır» (767) buyurmuştur. Bu hadis-i şerif, aynen Resûl-i Ekrem'in:

«أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ وَتَصْفَحَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ»

«Faziletlerin en üstünü; sana gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve kötülük edene iyilik etmendir» (768) buyurduğu hadisin mânâsındadır.

Rivâyete göre, Hz. Ömer (R.A.), vâlilerine yazdığı mektûbta; «Akrabaların birbirlerini ziyâret etmelerini ve fakat birbirlerine komşu olmamalarını emredin.» demiştir. Çünkü yakın komşuluk hakkı riâyetsizliği, bu da ayrılığa ve sıla-ı rahmın kesilmesine sebeb olur.

ANA, BABA VE EVLÂD HAKLARI

Yakın ve mahrem hakları, en mühim haklardandır. En kuvvetli yakınlık, çocuk doğurmak olduğundan, anne ve baba haklarının daha büyük ehemmiyeti olduğu meydandadır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur.

«لَنْ يَجْزِيَ وَلَدٌ وَالِدَهُ حَتَّى يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيُعْتِقَهُ»

«Evlâd, babasının hakkını hiç bir sûretle ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulur ve sonra da satın alarak âzâd ederse, hakkını ödemiş olabilir» (769).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«بِرُّ الْوَالِدَيْنِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

«Ana ve babaya iyilikte bulunmak; Namâz, Sadaka, Oruç, Hac, Ömre ve Allah yolunda Cihad'dan daha efdaldir».

---

(767) Ahmed ve Taberânî, Eyyûb'ten rivâyet etmişlerdir. Râviler arasında Haccac b. Ertet vardır. Ayrıca Beyhakî, Ümmü Gülsüm binti Ateba'den rivâyet etmiştir.

(768) Ahmed, Muaz b. Enes'ten rivâyet etmiştir. Ayrıca Taberânî Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir. Hadis evvelce geçmiştir.

(769) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Bir başka hadîsde Resûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَصْبَحَ مُرْضِيًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ أَمْسَى فَمِثْلُ
ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَمَنْ أَصْبَحَ مُسْخِطًا
لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى النَّارِ وَإِنْ أَمْسَى مِثْلُ ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا
فَوَاحِدٌ وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا

«Kim, anne ve babasının rızâlarını alarak sabâhlarsa, Cennet'te ona iki kapu açılır. Aynı şekilde akşâmlarsa, yine kendisine Cennet'te iki kapu açılır. Anne ve babasından yalnız birisi hayâtta olur da onun gönlünü hoş ederse, kendisine Cennet'e giden bir kapu açılır» buyurdu. Ashâb'tan bir zât:

— Zulmederlerse de mi? diye sordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem üç def'a:

— **Zulmetseler de,** buyurdu. Ve devâmla:

«Anne ve babasını küstürmüş olduğu hâlde sabâhlayan kimseye de Cehennem'den iki kapu açılır. Bu hâlde akşâmlayana da aynı şekilde Cehennem'de iki kapu açılır. Bunlardan bir tânesi hayâtta olur da, onun rızâsını almaz ve onu küstürürse, kendisine Cehennem'e giden bir kapu açılır, zulmederlerse de, zulmederlerse de, zulmederlerse de» (770) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْجَنَّةَ يُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَلَا يَجِدُ رِيحَهَا
عَاقٌّ وَلَا قَاطِعُ رَحِمٍ

«Cennet'in güzel kokusu, beş yüz yıllık mesâfeden alınır. Fakat anne ve babasına isyân edenlerle akrabaları ile münâsebeti kesenler, bu kokuyu alamaz» (771).

---

(770) Beyhakî «Şuabü'l-Îman»ında böyle bir hadîs rivâyet etmiştir.

(771) Taberânî «Sağîr»inde Ebû Hüreyre'den; «Evsat»ında Câbir'den biraz farklı olarak rivâyet etmiştir.

Bir başka hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

«بِرَّ أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتَكَ وَأَخَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ»

«Annene, babana, kızkardeşine, kardeşine ve sırasıyle diğer yakınlarına iyilik et» (772).

Rivâyete göre, Allahü Teâlâ, Mûsâ Aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir:

«Anne ve babasına itâat edip de Bana isyân edeni, Ben, iyilerden yazarım. Fakat Bana itâat ettiği hâlde anne ve babasına isyân edenleri de kötülerden yazarım».

Rivâyete göre, Yâkûb Aleyhisselâm Mısır'daki oğlu Yûsuf Aleyhisselâm'ın yanına gittiği zamân, Yûsuf Aleyhisselâm, babasına kıyâm etmemişti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

«Kendini ne kadar beğendin de babana kıyâm etmedin? İzzet ve Celâlim hakkı için senin sulbünden Peygamber yapmayacağım» buyurdu. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«مَا عَلَى أَحَدٍ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ أَنْ يَجْعَلَهَا لِوَالِدَيْهِ إِذَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ فَيَكُونُ لِوَالِدَيْهِ أَجْرُهَا وَيَكُونُ لَهُ مِثْلُ أُجُورِهِمَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمَا شَيْءٌ»

«Sadaka veren kimse, sadakasını neden müslümân olan anne ve babasının rûhu için vermez? Halbuki böyle yapsa verdiği sadakanın sevâbı, onların rûhuna gideceği gibi, onlardan bir şey eksilmemek şartıyla, onların sevâbı gibi bir sevâb da kendisine yazılır» (773).

Malik b. Rebia (774) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bulunuyorduk. Beni Seleme'den bir kişi gelerek, Resûl-i Ekrem'e:

— Anne ve babam öldükten sonra, onlar için yapabileceğim bir iyilik daha var mıdır? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

---

(772) Nesei, Târık el-Muhâribî'den; Ahmed ve Hâkim, Ebû Remse'den rivâyet etmişlerdir.

(773) Taberânî «Evsat»ında Amr b. Şuayb'den rivâyet etmiştir.

(774) Bedir'de bulunan bahtiyarların en son ölenlerindendir. Hicrî 30 da öldüğü rivâyet edilmiştir.

نعم الصلاة عليهما والاستغفار لهما وإنفاذ عهدهما وإكرام صديقهما وصلة الرحم التي لا توصل إلا بهما

— **Evet; onlar için duâ ve istiğfâr etmek, verdikleri sözü yerine getirmek, dostlarına ikrâm etmek; yakınlığı onlar vâsıtasıyla olan kimseleri ziyâret etmek, ikrâmda bulunmaktır** (775) buyurdu»

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إن من أبر البر أن يصل الرجل أهل ود أبيه بعد أن يولي الأب

«**İyiliklerin en iyisi, baba öldükten sonra dostlarını ziyâret etmektir**» (776).

Bir başka hadîsde de şöyle buyurmuştur:

بر الوالدة على الولد ضعفان

«**Anneye yapılan iyiliğin mükâfatı, iki mislidir**» (777).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

دعوة الوالدة أسرع إجابة

«**Annenin duâsı, en çabuk kabûl olan duâlardandır**». «Neden böyledir?» diye soranlara da, Resûl-i Ekrem:

هي أرحم من الأب ودعوة الرحم لا تسقط

«**Zira o, babadan daha şefkatlidir; merhametlinin duâsı, boşa gitmez**» buyurdu.

Bir kişi Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— **Ya Resûlallah! Kime iyilik yapayım?** dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Annene ve babana iyilikte bulun,** buyurdu. Adam:

— **Anne ve babam yok,** deyince, Resûl-i Ekrem:

---

(775) Ebû Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

(776) Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

(777) Evvelce geçti.

بِرِّ وَلَدِكَ كَمَا أَنَّ لِوَالِدَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا كَذَلِكَ لِوَلَدِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ »

— O hâlde evlâdınıza ikrâm edin. Çünkü anne ve babanızın sizde hakkı olduğu gibi, evlâdınızın da sizde hakkı vardır, (778) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

رَحِمَ اللهُ وَالِدًا أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بِرِّهِ »

«Allahu Teâlâ o babaya rahmet etsin ki, çocuğuna, iyilik etmesi husûsunda yardımcı olur» (779) buyurmuştur.

Bir başka hadîs-i şerîfte şöyle buyurmuştur:

سَاوُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي الْعَطِيَّةِ »

«Hediyede çocuklarınız arasında eşitliğe riâyet ediniz» (780).

Denildi ki: Evlâdın, yedi yaşına kadar güzel kokundur, onu sever ve koklarsın. Sonra yedi sene yâni on dört yaşına kadar da hizmetçindir. Sonra da ya düşmanın veyâ ortağındır.

Enes'den (R.A.) rivâyete göre, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

الْغُلَامُ يُعَقُّ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُسَمَّى وَيُمَاطُ عَنْهُ الْأَذَى فَإِذَا بَلَغَ
سِتَّ سِنِينَ أُدِّبَ فَإِذَا بَلَغَ تِسْعَ سِنِينَ عُزِلَ فِرَاشُهُ فَإِذَا بَلَغَ
ثَلَاثَ عَشْرَةَ سَنَةً ضُرِبَ عَلَى الصَّلَاةِ فَإِذَا بَلَغَ سِتَّ عَشْرَةَ سَنَةً
زَوَّجَهُ أَبُوهُ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ وَقَالَ قَدْ أَدَّبْتُكَ وَعَلَّمْتُكَ وَأَنْكَحْتُكَ أَعُوذُ
بِاللهِ مِنْ فِتْنَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَعَذَابِكَ فِي الْآخِرَةِ »

---

(778) Ebû Amr et-Tevkanî «Kitâbu Muâşereti'l-Ehle»yinde Osmân b. Affân'dan biraz eksiği ile ve bu ifâde ile Taberânî, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

(779) Ebû'ş-Şeyh İbn Hibbân «Kitâbu's-Sevâb»da Ali ve İbn Ömer'den ve Et-Tevkanî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(780) Taberânî «Kebîr»inde İbn Asâkir «Târîk»inde İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

«Çocuk yedi günlük olunca kurban kesilir, adı verilir ve temizlenir. Altı yaşında terbiye edilmeğe başlanır. Yedi yaşında yatağı ayrılır. Onüç yaşında Namâz kılması için dövülür. Onaltı yaşında babası onu evlendirir ve sonra da elinden tutarak:

— Oğlum! Seni terbiye ettim, okuttum ve everdim. Dünyâda bir felâkete, âhirette âzâba uğramandan Allah'a sığınırım, yâni aklını başına al da ona göre çalış, der» (781).

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مِنْ حَقِّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحْسِنَ أَدَبَهُ وَيُحْسِنَ اسْمَهُ

«Çocuğu güzel terbiye etmek ve ona güzel bir ad vermek, evlâdın baba üzerindeki haklarındandır» (782).

Diğer bir hadis-i şerîfte şöyle buyurulmuştur:

كُلُّ غُلَامٍ رَهِينٌ أَوْ رَهِينَةٌ بِعَقِيقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُحْلَقُ رَأْسُهُ

«Her doğan çocuk, akika kurbanına bağlıdır, yâni kurbanı kesilinceye kadar durur ve kesilmeden ölürse, anne ve babasına şefaat edemez. Yedinci gün kurbanı kesilir ve traş edilir» (783).

Katâde şöyle demiştir:

«Akika kurbanı kesildiği zamân, ondan bir parça yün alınır ve çocuğun başı üzerine konur, âdeta saçları gibi tel tel sarkıtılır. Sonra başı yıkanır ve traş edilir».

Adamın biri Abdullah b. Mübârek'e gelerek, çocuğundan şikâyet eder. Abdullah:

— Çocuğuna hiç beddua ettin mi? diye sorar. Adam:

— Evet, ettim, deyince, Abdullah:

— Çocuğun ahlâkını sen bozdun, buyurur.

Çocuğa karşı şefkatli davranmak müstehâbdır. Akrâ b. Hâbis (784) Resûl-i Ekrem'in Hz. Hasan'ı öptüğünü görünce:

— Benim on tâne çocuğum olduğu hâlde, hiç birini öpmedim, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

---

(781) Ebû'ş-Şeyh İbn Hibban «Kitâbu'z-Zahâyâ ve'l-Akika»da rivâyet etmiştir.

(782) Beyhakî «Şuabü'l-İman»da İbn Abbas ve Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(783) Sünen sâhibleri Semure hadisinden rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasendir, demiştir.

(784) Müellefe-i kulûblandır ve Temimîdir.

إِنَّ مَنْ لَا يَرْحَمْ لَا يُرْحَمْ

— Merhamet etmeyen, merhamet olunmaz, (785) buyurdu.

Hz. Âişe (R.A.) şöyle demiştir: «Bir gün Resûl-i Ekrem bana:

اِغْسِلِي وَجْهَ أُسَامَةَ

— Usâme'nin yüzünü yıka, buyurdu. (Usâme'nin yüzü kanamıştı). Ben, biraz çekingen davranarak yüzünü yıkıyordum. Resûl-i Ekrem, elimi iterek Usâme'nin yüzünü yıkadı ve çocuğu severek:

— Bu, câriye olmadığı için bize iyilik etmiştir. Eğer câriye olsaydı, bunu satın alır âzâd ederdim, (786) buyurdu. (Çünkü sevdiği bir zâtın çocuğu idi).

Bir gün Resûl-i Ekrem minberde iken, Hz. Hasan'ın düştüğünü gördü. Hemen minberden inerek onu kucağına aldı ve:

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

«Muhakkak sizin mal ve çocuklarınız fitnedir» (64 - Teğabun: 15) âyet-i celilesini okudu (787).

Abdullah b. Şeddâd (788) şöyle demiştir:

«Resûl-i Ekrem Namâz kıldırırken secdeye gittiği sırada Hüseyin (R.A.) gelerek boynuna çıktı. Herkes secdede olduğu için, olandan kimsenin haberi olmadı. Resûl-i Ekrem uzun süre secdede kaldı. Hattâ bâzıları bir emr-i Hak vukûundan şüphelendiler. Namâzı bitirince, Ashâb:

— Ya Resûlallah! Bu secdeyi çok uzattınız, hattâ biz, bir şey mi oldu diye çok korktuk, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ ابْنِي قَدِ ارْتَحَلَنِي فَكَرِهْتُ أَنْ أُعَجِّلَهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ

---

(785) Buhârî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(786) Başka meâlde Ahmed b. Hanbel'in Âişe'den rivâyeti vardır ve isnâdı sahihtir.

(787) Sünen sâhibleri Büreyde'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen ve garîb olduğunu söylemiştir.

(788) Medineli olup annesi müslümândır. Tâbiînin ileri gelenlerinden ve sikadandır.

— **Secdede iken torunum omuzlarıma çıktı. Gönlü oluncaya kadar onu atmağı uygun görmedim. Bundan dolayı secdeyi uzattım** (789) buyurdu. Bu hadisten istifâde edilen hükümler şunlardır: Kulun Allah'a en yakın olduğu yer, secdedir. Böyle olduğu hâlde secdede fazla kalmıştır. Ayrıca çocuğa şefkat, iyilik ve ümmetine örnek olmak gibi mes'elelerdir. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

ريح الولد من ريح الجنة

«Çocuk kokusu, Cennet kokularındandır» (790).

Yezid b. Muâviye (791) şöyle anlatmıştır:

Babam Muâviye, Ahnef b. Kays'ı dâvet etti. Ahnef gelince, babam kendisine:

— Ey Ebû'l-Bahr! Çocuklar hakkındaki görüşün nedir? diye sordu. Ahnef:

— Onlar gönlümüzün meyvesi, sırtımızın dayanağıdırlar. Biz ise, onların ayağı altında yumuşak yer, başları üstünde gölge olur ve onlar için her müşkilâta katlanırız. Ne isterlerse verir, kızarlarsa hiddetlerini teskine çalışırız. Sana meyl ve muhabbetleri sây u gayretleri, seni memnûn etsin. Onlara ağırlık verme ki, senden uzaklaşmasınlar ve hayâtından usanıp ölümünü istemesinler, dedi. Babam:

— Yâ Ahnef! Allah (c.c.) için doğru söyledin...

— Vallahi sen gelmeden, ben Yezid'e son derece kızgındım (geldin de hiddetimi teskin ettin), dedi. Ahnef ayrıldıktan sonra Muâviye, oğlu Yezid'e ikiyüzbin dirhem ile ikiyüz kat elbise gönderdi. Oğlu da bunları Ahnef ile paylaştı.

Bütün bunlar, anne ve baba hakkının ehemmiyetini göstermektedir. Bunların haklarını korumanın keyfiyeti, kardeşlik yolunda anlatılmıştır. Aynı zamanda bu bağlılık, kardeşlikten daha kuvvetlidir. Hattâ burada fazla olarak iki hüküm vardır: Birincisi kat'î olarak harâm olan şeylerde onlara itâat edilmezse de, âlimlerin çoğu, şüpheli olan şeylerde de onlara itâatin gerekliliğine kaaildir. Hattâ onlar senin ayrı yemeni istemez ve onların yemeğinden yemeni isterlerse, yemekleri şübheli olsa da, onlarla yemek borçtur. Çünkü şübheli şeylerden sakınmak verâ, fakat anne ve babanın rızâsını almak vâcibtir.

---

(789) Nesei, Abdullah b. Şeddâd'dan rivâyet etmiştir. Ayrıca Hâkim de rivâyet etti ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu söyledi.

(790) Taberânî «Sağîr» ve «Evsat»ında: İbn Hibban «Zuafâ»da İbn Abbas'tan rivâyet etmişlerdir.

(791) Künyesi Ebû Hâlid'dir. Hicrî 60 da Halife olmuştur. Kırk yaşına varmadan Hicrî 64 târihinde vefât etmiştir.

İkincisi: Mübâh ve nâfile olan işlerde anne ve babanın muvâfakatini almadan seyahat edemezsin. Hac işi de böyledir. Her ne kadar Hac farz ise de, hemen yapılması nâfiledir; te'hir edilebilir (792). İlim öğrenmek için yolculuk da aynı şekilde nâfiledir. Ancak farz olan Namâz, Oruç gibi mühim mes'eleleri memleketinde öğretecek kimse yoksa, o zamân gidebilir ve o zamân anne ve baba hakkı mevzûu bahis olmaz.

Ebû Said el - Hudrî (R.A.) şöyle demiştir:

«Yemen'den biri kişi Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah! Cihâd etmek istiyorum, dedi. Resûl-i Ekrem:

هَلْ بِالْيَمَنِ أَبَوَاكَ ؛ قَالَ نَعَمْ، قَالَ هَلْ أَذِنَا لَكَ ؛ قَالَ لَا، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَارْجِعْ إِلَى أَبَوَيْكَ فَاسْتَأْذِنْهُمَا فَإِنْ فَعَلَا فَجَاهِدْ وَإِلَّا فَبِرَّهُمَا مَا اسْتَطَعْتَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرُ مَا تَلْقَى اللهَ بِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ ».

— **Yemen'de annen, baban var mı?** diye sordu. Adam:

— **Evet** var, ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Sana izin verdiler mi?** diye sordu. Adam:

— Hayır vermediler, ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Anne ve babana dön de izin iste; müsâade ederlerse Cihâd et, etmezlerse gücün yettiği kadar onların hizmetine devâm et. Çünkü îmandan sonra seni Allah'a ulaştıracak amellerin en hayırlısı o'dur»** (793) buyurdu.

Yine Cihâda gitmek için istişâre etmek üzere, Resûl-i Ekrem'e gelen bir başkasına:

أَلَكَ وَالِدَةٌ ؛ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَالْزَمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ عِنْدَ رِجْلَيْهَا ».

— **Annen var mı?** diye sordu. Adam:

— **Evet, var,** dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Onun yanına git; zîrâ Cennet onun ayakları altındadır,** (794) buyurdu. Başka birisi hicret maksadı ile gelerek:

---

(792) Bu görüş, Şâfiî mezhebinin görüşüdür. Hac bahsine bakınız.

(793) Ahmed ve İbn Hibbân rivâyet etmişlerdir.

(794) Nesei, İbn Mâce ve Hâkim Muâviye b. Cahme'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söylemiştir.

— Ya Resûlallah! Annemi babamı ağlattım da geldim, deyince, Resûl-i Ekrem:

ارْجِعْ إِلَيْهِمَا فَأَضْحِكْهُمَا كَمَا أَبْكَيْتَهُمَا

— **Onlara dön ve onları ağlattığın gibi güldür,** (795) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

حَقُّ كَبِيرِ الْإِخْوَةِ عَلَى صَغِيرِهِمْ كَحَقِّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ

«Büyük kardeşin küçük kardeşteki hakkı, anne babanın evlâdı üzerindeki hakkı gibidir» (796).

Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

إِذَا اسْتَصْعَبَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ دَابَّتُهُ أَوْ سَاءَ خُلُقُ زَوْجَتِهِ أَوْ أَحَدٍ
مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فَلْيُؤَذِّنْ فِي أُذُنِهِ

«Bir kimseye biniti güçlük çıkardığı, karısı veyâ ev halkından birisi huysuzluk ettiği zamân, kulağına ezân okusun» (797).

KÖLE HAKLARI

Bilmiş ol ki: Evlenmek sûretiyle mâlik olduğu âilesine karşı olan vazîfeler, evlenme âdâbında geçmiştir. Câriye olarak edindiği âilelerine karşı da riâyet edilmesi gereken bâzı haklar vardır.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) son nasîhatında:

(795) Ebû Dâvud, Nesei, İbn Mâce ve Hâkim, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdı sahihtir, demiştir.

(796) Ebû'ş - Şeyh İbn Hibbân «Kitâbü's - Sevâb»da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(797) Ebû Mansûr ed - Deylemi «Müsned-i Firdevs» inde Hz. Ali'den rivâyet etmiştir.

اتقوا الله فيما ملكت أيمانكم أطعموهم مما تأكلون واكسوهم مما تلبسون ولا تكلفوهم من العمل ما لا يطيقون فما أحببتم فأمسكوا وما كرهتم فبيعوا ولا تعذبوا خلق الله فإن الله ملككم إياهم ولو شاء لملكهم إياكم

«Mâlik olduğunuz köle ve câriyeleriniz hakkında Allah'tan korkun. Onlara yediğinizden yedirin. Güçlerinin yetmiyeceği işleri onlara teklif etmeyin. Sevdiğinizi saklayın, hoşunuza gitmeyenleri satın. Allah'ın yarattıklarına eziyet etmeyin. Allahü Teâlâ'nın sizi onlara mâlik kıldığını unutmayın. Allah dileseydi, onları size mâlik kılardı» (798) buyurmuştur.

Diğer bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

للمملوك طعامه وكسوته بالمعروف ولا يكلف من العمل ما لا يطيق

«Uygun bir elbise ve yemek, kölenin hakkıdır. Gücünün yetmediği işi kendisine teklifde bulunmayınız» (799).

Başka bir hadîsde şöyle buyurulmuştur:

لا يدخل الجنة خب ولا متكبر ولا خائن ولا سيء الملكة

«Kötü huylu bozguncular, kendini beğenen kibirliler, hâin kimseler, köle ve câriyelerine karşı kötü davrananlar, Cennet'e giremezler» (800).

Abdullah b. Ömer (R.A.) şöyle demiştir:

«Bir kişi Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah! Hizmetçilerimizin kusûrlarından ne kadarını affedelim? diye sordu. Resûl-i Ekrem bir müddet sustuktan sonra:

---

(798) Bu hadîs, bir kaç hadîsten toplanmıştır. Ebû Dâvud bir kısmını, Buhârî ile Müslim Ebû Zer'den diğer kısmını sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

(799) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(800) Ahmed toplu olarak, Tırmizî ayrı ayrı, İbn Mâce kısa olarak Ebû Bekir'den rivâyet etmişlerdir.

أعف عنه في كل يوم سبعين مرة

— **Günde yetmiş def'a işledikleri hatâları bağışla**, (601) buyurdu.

Hz. Ömer (R.A.) her cumartesi Medine'ye yakın bağlık ve hurmalık bir yer olan Avâlî'ye gider, orada çalışan işçilere bakardı. Gücünden fazla çalıştırılanların işlerini ayarlardı.

Ebû Hüreyre (R.A.), bir adamı binitli ve hizmetçisini de ardında yaya olarak yürür gördüğünde:

— Ey Allah'ın kulu! O da senin gibi insândır ve senin kardeşindir. Ne olur, onu da atlasına al, demiştir.

Ebû'd - Derdâ'nın câriyesi, kendisine:

— Seni şu kadar önce zehirlediğim hâlde, zehir sana te'sir etmedi, dedi. Ebû'd - Derdâ:

— Niçin zehirledin? diye sordu. Köle:

— Telâşından kurtulmak için, dedi. Bunun üzerine Ebû'd - Derdâ:

— Mâdem ki benden bu kadar bunaldın, ben de seni âzâd ettim, dedi.

Zuhri: Efendisi tarafından «Allah cezânı versin!» denen köle, âzâd edilmedikçe, bu lâfın kefâreti ödenemez. Ahnef b. Kays'e:

— Bu kadar yumuşak ahlâkı nereden aldın? diye sorduklarında, Ahnef:

— Kays b. Asım'dan aldım, dedi (602).

— Onun ahlâkı nasıldı? diye sordular, Ahnef:

— O öyle halim bir adam idi ki, bir def'a evine gitmiştik. Câriyesi, bir kapta pişmiş et getirirken, et çocuğun üzerine döküldü ve çocuk yanarak öldü. Bu dehşet karşısında câriyenin son derece üzüldüğünü gören Kays, câriyenin üzüntüsünü gidermek için, bunu âzâd etmekten başka çâre yoktur, diyerek, câriyeyi âzâd etmiştir.

Avn b. Abdullah (603), kölesi kendisine isyân ettiği zamân, «Efendine ne çok benziyorsun; efendin de aynı senin gibi mevlâsına karşı isyân ediyor» derdi. Bir gün kölesi kendisini iyice kızdırmıştı. Avn: «Bu hareketinle seni dövmemi istiyorsun fakat dövmiyeceğim, seni âzâd ediyorum» dedi.

---

(601) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet ettiler.

(602) Hilm'i ile meşhûr bir Sahabî olup, Basra'ya hicret etmiştir. Bir çok hadîs âlimleri kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

(603) Kûfeli zâhidlerdendir. Sikadır. Ömer b. Abdülaziz devrinde yaşamıştır.

Meymûn b. Mihran'ın misâfiri geldi. Misâfire acele yemek vermesini câriyesine emretti. Câriyesi de o telâş ile yemeği efendisinin başına döktü. Meymûn:

— Ne yaptın, beni yaktın? deyince, câriye:

— Ey insânların terbiyesi ile meşgûl olup onlara iyilikleri öğreten efendi, Allahu Teâlâ'nın buyurduğuna baksana? deyince, Meymûn:

— Allahu Teâlâ ne buyurdu? diye sordu. Câriye:

— Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ

«Onlar ki hiddetlerini yenerler» (3 - Âl-i İmrân: 134).

وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

«Aynı zamânda insânların kusûrlarını da bağışlarlar» (3 - Âl-i İmrân: 134) âyetlerini okudu. Bunun üzerine Meymûn:

— Ben de seni affettim, dedi. Câriye:

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Allahu Teâlâ ihsân edenleri sever» (3 - Âl-i İmrân: 134) âyetini okuyunca, Meymûn:

— O hâlde ben de ihsân olarak Allah için seni âzâd ettim, dedi.

İbn Münkedir (804) şöyle demiştir:

«Ashâb'tan bir zât, kızdığı kölesini dövmeye başlamış. Köle:

— Allah aşkına ne olursun, beni dövme, demiş ise de efendisi dinlememiş. O kadar dövmüş ki, Resûl-i Ekrem kölenin feryâdını duymuş. Adam, Resûl-i Ekrem'in kendine doğru ilerlemekte olduğunu görünce, dövmekten vaz geçmiş. Resûl-i Ekrem:

سَأَلَكَ بِوَجْهِ اللَّهِ فَلَمْ تَعْفُهُ فَلَمَّا رَأَيْتَنِي أَمْسَكْتَ يَدَكَ قَالَ فَإِنَّهُ حُرٌّ لِوَجْهِ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لَوْ لَمْ تَفْعَلْ لَسَفَعَتْ وَجْهَكَ النَّارُ

— Allah aşkına beni bırak dediği hâlde dinlemedin de, beni gö-

---

(804) İbn Münkedir Teymi'dir. Tabiinden ve sikadır. Bir çokları kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. Hicri 130 da ölmüştür.

rünce bıraktın? buyurmuş. Resûl-i Ekrem'in itâbına uğrayan adam yaptığına pişmân olarak:

— Onu âzâd ettim, ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Eğer âzâd etmeseydin, ateş yüzünü yakıp karartırdı** (805) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«اَلْعَبْدُ اِذَا نَصَحَ لِسَيِّدِهِ وَاَحْسَنَ عِبَادَةَ اللّٰهِ فَلَهُ اَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ»

«Köle, efendisinin hizmetinde bulunup Allah'a güzel ibâdet ederse, iki mükâfat alır» (806).

Ebû Rafi (807) âzâd edildiği zamân ağladı ve: «Köle iken bir Allah'a ibâdet, bir de efendime hizmet ederken iki mükâfat alıyordum. Şimdi bunların birinden mahrûm oldum» dedi.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«عُرِضَ عَلَيَّ اَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَاَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ فَاَمَّا اَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَالشَّهِيدُ، وَعَبْدٌ مَمْلُوكٌ اَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ، وَعَفِيفٌ مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ، وَاَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ اَمِيرٌ مُسَلَّطٌ، وَذُو ثَرْوَةٍ لَا يُعْطِي حَقَّ اللّٰهِ وَفَقِيرٌ فَخُورٌ»

«İlk Cennet'e girecek üç kişi ile, ilk Cehennem'e girecek üç kişi bana gösterildi. Cennet'e ilk girecek olanlar: Şehidler ve efendisine hizmet ile Allah'a güzel ibâdet eden köleler ve kalabalık âileye mâlik yoksul ve fakat iffet sâhibi fakirlerdir. Cehennem'e ilk girecek üç kişi de, zâlim emirler, zekâtını vermeyen zenginler ve kibirli yoksullardır» (808).

---

(805) İbn Mübârek «Zühd»ünde mürsel olarak rivâyet etmiştir. Müslim'in de İbn Mes'ûd'dan biraz farklı bir rivâyeti vardır.

(806) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(807) Resûl-i Ekrem'in âzâdlı kölesidir, adı İbrâhim'dir. Hz. Abbas'ın kölesi idi. Hz. Abbas onu Resûl-i Ekrem'e hediye etmişdi. Köle, Abbas'ın müslüman olduğunu haber verince, Resûl-i Ekrem de onu âzâd etti. Uhud ve diğer gazvelerde bulundu. Fakat Bedir'de bulunamadı. Bedir'den önce müslüman oldu. Hz. Osmân'ın şehâdetinden kısa bir müddet sonra Medine'de öldü.

(808) Tirmizî rivâyet etti. İbn Hibbân da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Ebû Mes'ûd Ensârî (R.A.) şöyle demiştir:

«Kölemi döverken ardımdan bir ses duydum: Ya Ebâ Mes'ûd, bilmiş ol ki. Bu sesi ilk def'a duydum. Bir de ardıma baktım ki, seslenen Resûl-i Ekrem'dir. Onu görünce hemen kamçıyı attım. Resûl-i Ekrem:

«وَاللهِ لَلّٰهُ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَى هٰذَا»

— Yemin ederim ki, senin bu köleye olan gücünden ziyâde, Allahu Teâlâ'nın gücü sana yeter, (809) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«إِذَا ابْتَاعَ أَحَدُكُمُ الْخَادِمَ فَلْيَكُنْ أَوَّلُ شَيْءٍ يُطْعِمُهُ الْحَلْوَاءَ فَإِنَّهُ أَطْيَبُ لِنَفْسِهِ»

«Sizden biriniz hizmetçi aldığı zamân, ona ilk olarak tatlı yedirsin; çünkü o, onun için hoş olur» (810).

Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

«إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً، وَفِي رِوَايَةٍ، إِذَا كَفَى أَحَدَكُمْ مَمْلُوكُهُ صَنْعَةَ طَعَامِهِ فَكَفَاهُ حَرَّهُ وَمُؤْنَتَهُ وَقَرَّبَهُ إِلَيْهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ أَوْ لِيَأْخُذْ لُقْمَةً فَلْيُرَوِّغْهَا، وَأَشَارَ بِيَدِهِ، وَلْيَضَعْهَا فِي يَدِهِ وَلْيَقُلْ كُلْ هٰذِهِ»

«Sizden birinize hizmetçi yemek yedirdiği zamân, onu da sofraya oturtsun. Bunu yapamazsa, hiç olmazsa yemekten biraz versin.» buyurdu. Diğer rivâyette: «Sizden birinize hizmetçi yemeğini güzelce hazırlayıp önüne koyduğu vakit, onu da sofraya oturtsun, bunu yapamazsa bir miktar ona aldırtsın, bunu da yapamazsa hiç olmazsa bir lokma eline vermek sûretiyle karşılıkta bulunsun ve bunu yemesini söylesin» (811).

---

(809) Hadisi, Müslim rivâyet etmiştir.

(810) Taberânî «Evsâtında ve Harâitî «Mekârim-i Ahlâkta» rivâyet etmişlerdir.

(811). Buhârî ile Müslim, biraz farklı ifâdelerle rivâyet etmişlerdir. Harâitî «Mekârim-i Ahlâkta bu lâfız ile rivâyet etmiştir.

Selmân-ı Fârsi, bir adamın yanına gitti. Adamın hamur yoğurduğunu gördü. Ne yaptığını sorunca, adam: «Hizmetçiye başka iş vermiştik. İş üzerine iş vermeği uygun bulmadığım için, hamuru da kendim yoğuruyorum» dedi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ جَارِيَةٌ فَصَانَهَا وَأَحْسَنَ إِلَيْهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا
فَذَلِكَ لَهُ أَجْرَانِ»

«Kim câriyesine iyi bakar, onu güzel korur ve terbiye eder, sonra da âzâd ederek onunla evlenirse, iki ecir alır» (812).

Yine Resûl-i Ekrem

«كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»

«Hepiniz çoban ve hepiniz de çobanlığınızdan mes'ûlsünüz» (813).

Hülâsa, mâliki bulunduğu hizmetçilerin haklarından bâzıları şunlardır:

Onları kendi yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek ve takatlarından fazla iş vermemektir. Onlara kibirli ve hâşin gözle bakmamak, bâzı hatâlarını bağışlamak, hatâlarından dolayı kendilerine kızdığı zamân, kendisinin Allah'a karşı hatâlarını ve Allahu Teâlâ'nın kendisinden daha ziyâde intikaama muktedir olduğunu düşünmektir.

Fudâle b. Abdullah (814) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(812) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.

(813) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(814) Fudale'nin babası, Ubeyd, şâir idi. Kendisi Uhud gazvesinde bulundu ve Resûl-i Ekrem'e orada biat etti, Şam'a gitti ve orada Muâviye'ye kadılık yaptı. Şam'da öldü. Resûl-i Ekrem, Medine'ye geldiği vakit, altı yaşında olup, Hicri 53 de öldüğünü Vâkidi söyler.

ثلاثة لا يسأل عنهم رجل فارق الجماعة، ورجل عصى إمامه فمات عاصيا، فلا يسأل عنهما، وامرأة غاب عنها زوجها وقد كفاها مؤنة الدنيا فتبرجت بعده، فلا يسأل عنها. وثلاثة لا يسأل عنهم، رجل ينازع الله رداءه ورداؤه الكبرياء وإزاره العز، ورجل في شك من أمره والقنوط من رحمة الله

«Üç kimseden sorulmaz, yâni onlar helâk olmuştur. Müslümân cemâatinden ayrılan, imâmına isyân eden ve bu hâlde ölen kimselerin vaziyeti perişandır. Bunlardan sorma. Birisi de kocası kayıp olduktan sonra, geçimi yerinde olduğu hâlde süslenip evlenen kadın, ondan da sorma. Yine üç kişiden daha sorma. Onlar da, Allah ile münâsaa edercesine kibredenler. Allah'ın ridâsı kibir, izârı ise ululuktur. Diğeri Allah hakkında şübhe edenler. Üçüncüsü de Allah'ın rahmetinden ümid kesenlerdir» (815).

«İnsânlarla Sohbet ve Muâşeret Âdâbı Kitâbı» burada tamâm olmuştur.

(İhyâ - Cilt: 2 — Kitâb: 5'in sonu)

(815) Hadisi, Hâkim ve Taberâni rivâyet etmişlerdir ve Hâkim, sahihtir, dedi.

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

ALTINCI KİTÂB:

KİTÂBU ÂDÂBİ'L - UZLET

(UZLET, YÂNİ İNSÂNLARDAN AYRI YAŞAMANIN ÂDÂBI)

(İKİ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB : UZLET HUSÛSUNDAKİ MEZHEB VE SÖZLERİN DELİLLERİ İLE İZÂHI BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB : UZLETİN FAYDA VE ZARÂRLARI İLE FAZİLETİNİ İZÂH BÂBINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

UZLET ÂDÂBI KİTABI

UZLET, YÂNİ İNSÂNLARDAN AYRI YAŞAMAK

Hamd Allah'a mahsûstur. O ki, hayırlı ve hâlis kullarını birbirine ısındırıp ünsiyet ettirmekle, onlara en büyük nimetini bahşetmiştir. O ki, münâcatı ve mânevi lütûfları ile gönüllerini huzûra eriştirmiştir. O ki, dünyânın süsü, iyilik, zevk u safasını, onların gönlünde küçülterek, ona meyletmelerini önlemiştir. O dereceye kadar ki, düşünce yollarındaki perdeleri dürebilenler, vahdet köşesine çekilmeyi tercih ederek, tenhâ yerlerde Allahu Teâlâ'nın nûrunu, azamet ve celâlini düşünmekle ünsiyet edip, kendilerine en yakın olan insânlarla bile düşüp kalkmaktan hoşlanmaz olmuşlardır.

Salât ve selâm, Efendimiz ve bütün Peygamberlerin efendisi ve yaratıkların en hayırlısı Muhammed Aleyhisselâm'a ve halkın efendisi ve imâmları olan Âl ve Ashâb'ı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Halk arasına karışmak veyâ yalnız yaşamak ve bunların birini diğerinden üstün tutmak husûsunda insânların görüşleri birbirine uymamaktadır. Her iki tarafın da faydalı ve heves edilir yönleri olduğu gibi, sevilmeyen kötü tarafları da vardır. Âbid ve zâhidlerin çoğu uzleti tercih etmekte ve ihtilâttan üstün görmektedirler. Sohbet kitâbında anlattığımız; halk arasına girip, onlarla ülfet ve ünsiyet kurmanın efdaliyeti hakkındaki yazılarımız, bu ekseriyetin meylettiği uzlet ve halvet anlayışına uymaz. Bu husûsta hakîkatin yüzünden perdeyi kaldırmak ve gerçeği izâh etmek ciddan ehemmiyeti mûcib bir husûs olup, iki bâbda izâhı mümkündür.

BİRİNCİ BÂB

UZLET HUSÛSUNDAKİ MEZHEB VE SÖZLERİN DELİLLERİ İLE İZÂHI BEYÂNINDADIR

Bu Husûstaki Mezhebler:

İnsânlar bu husûsta ihtilâf etmişlerdir. Bu ayrılık, Tâbiîn devrinde başlamıştır. (Tâbiînden olmayan) Süfyân-ı Sevri, İbrâhim b. Ethem, Dâvud-i Tâi, Fudayl b. Iyaz, Süleyman el - Havâs, Yûsuf b. Evsat, Huzeyfetülmerâşi ve Bişr-i Hafi de uzleti tercih edenlerdendir. Tâbiînin bir çoğu da halk arasına karışmağı, âşina ve dostları çoğaltmayı, müslümânlarla anlaşıp sevişmeyi ve dini işlerinde onlara yardımcı olmayı, iyilik ve takvâ ile yardımda bulunmayı tercih ederlerdi.

Said İbn Müseyyeb, Şabi, İbn Ebi Leylâ, Hişam b. Urve, İbn Şibrime. Şerik b. Abdullah, İbn Uyeyne, İbn Mübârek, Şâfii, Ahmed b. Hanbel ve bir cemâat da buna meyletmiştir.

Bu husûsta âlimlerden gelen haberler de iki esâsta mütâlâa edilebilir:

Birincisi: Mutlak olarak bu iki fırkadan birisine meyleder mahiyettedir.

İkincisi: Her hangi bir fırkaya, sebeblerini açıklamak sûretiyle, meyleder mâhiyettedir.

Biz, mezhebleri izâh için, önce bu fırkalara mutlak olarak meyleden sözleri anlatacağız. Kâr ve zarârlarını izâh sırasında da, fırkalardan birine meyletme hakkında gösterdikleri sebebleri izâh edeceğiz. Buna göre deriz ki:

Hz. Ömer (R.A.): «Uzletten nasibinizi alın» buyurmuştur. İbn Sirîn de: «Uzlet, ibâdettir». Fudayl da, «Sevmek için Allah, arkadaş olmak için Kur'ân, nasîhat için de ölüm yeter.» demişlerdir. Yine denildi ki: Allah ile arkadaş ol ve insânları bir tarafa bırak.

Zâhid Ebû'r - Rebi, Dâvud-i Tâi'ye:

— Bana öğüt ver, dedi. Dâvud-i Tâi:

— Dünyâdan Oruç tut, âhiretin için iftâr et; yâni dünyâdan elini eteğini çek, âhiretin için çalış, arslanlardan kaçtığın gibi, insânlardan da uzaklaş, dedi.

Hasan-ı Basri de, şu cümleleri Tevrat'tan ezberledim, diyor:

«Âdem oğlu kanâat edince ihtiyâçtan kurtarır, insânlardan uzaklaştıkça selâmete ulaşır, şehvetleri terk ettikçe hürriyete kavuşur, hased etmedikçe mürüvvet sâhibi olur, az sabreder çok kârını bulur».

Vuheyb b. Verd-i Mekki şöyle demiştir:

«Biz öğrendik ki hikmet on cüzdür: Dokuzu sükût etmekte, biri ise insânlardan uzak kalmaktadır».

Yûsuf b. Müslim, evinden dışarı çıkmayan Ali b. Bekkâr'e:

— Bu yalnızlığa nasıl dayanırsın? diye sordu. Ali:

— Ben gençliğimde bundan daha dayanıklı idim; insânlarla oturur fakat hiç konuşmazdım, dedi.

Sufyân-ı Sevri de şöyle demiştir:

«Bu zamân, sükût edip eve çekilerek azıcık geçim ile yetinip, ölünceye kadar sabretme zamânıdır». Diğer bâzıları da: «Bir gemide seyahat ediyorduk. Arkadaşlarımız arasında Alevilerden bir genç de vardı. Bir hafta bir arada kaldığımız hâlde, tek sözünü duymadık. Kendisine:

— Niçin konuşmuyorsun? dediğimizde, o şöyle dedi:

«Üzüntüsü az, ölecek çocuğu yok, kaybolmasından sakınacağı bir işi de yok,

«Gençlik heyecânı ihtiyâcını giderdi ve ilim kazandı, gâyesi, susması ve yalnızlığıdır».

İbrâhim Nehai, bir kişiye:

— Dini bilgileri öğren de sonra uzlet et, demiştir. Rebi b. Haysem de aynı tavsiyede bulunmuştur.

Denildi ki: Mâlik b. Enes, dostları ile görüşür, hastaları ziyâret eder ve cenâzelere giderdi. Sonradan yavaş yavaş hepsini terketti. Neden böyle yaptığını soranlara da: «İnsânın, her mâzeretini söylemesi doğru değildir» cevâbını vermiştir.

Ömer b. Abdülaziz'e:

— Biraz aramızda bulunsan ne olur? diyenlere, Ömer:

— Artık bizim için Allah ile bulunmaktan başka bir şey yok, demiştir.

Fudayl da: «Karşılaştığımda bana selâm vermeyenden ve hasta olduğum zamân ziyâretime gelmeyenden memnûn olurum» demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî şöyle demiştir:

«Rebî b. Haysem, kapusunun önünde biraz oturur, hava alır ve etrâfa bakınırdı. Yine bir gün kapunun önünde otururken, atılan bir taş alnına vurarak, alnını kanatmıştı. O, bir taraftan kanı silerken, öte yandan da:

- Ey Rebî bu taş sana ders verdi ve bir daha kapuya çıkma, diyerek içeri girdi ve ölünceye kadar bir daha dışarı çıkmadı».

Sa'd b. Ebi Vakkas ile Sa'd b. Zeyd, son zamanlarında Akîk'deki evlerine çekildiler. Ölünceye kadar —Cumaları dahi— şehre inmez oldular.

Yûsuf b. Esbât, Sufyân-ı Sevrî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: «Kendisinden başka gerçek mâbûd olmayan Allahu Teâlâ'ya yemin ederim ki, artık yalnız yaşama zamânı gelmiştir».

Bişr b. Abdullah da şöyle demiştir: «İnsânlarla âşinalığı azalt, tanıdıkların çok olmasın; çünkü kıyâmette âkıbetinin ne olacağını bilmiyorsun. Herkesin karşısında rezil olmakdansa tanıdıklarının az olması daha iyidir».

Emirlerden biri Hâtem-i Esamm'ın huzûruna girer ve:

Bir ihtiyâcın varsa, söyle, yerine getireyim, der. Hâtem:

Evet, bir ihtiyâcım var, onu yerine getir, der. O da:

Ne ben seni göreyim; ne de sen beni gör; ne sen beni bil, ne de ben seni bileyim.

Adamın biri, Sehl-i Tüsterî'ye:

Seninle arkadaş olmak isterim, der. Sehl:

Birimiz ölünce âhirete kadar kim arkadaş olacak? Adam:

Allah, deyince, Sehl:

— O hâlde şimdiden O'na arkadaş olmaya bak, dedi.

Fudayl'e, oğlu Ali'nin: «Öyle bir yerde olsam ki, ben insânları gördüğüm hâlde onlar beni görmese» dediğini söyledikleri zamân, Fudayl ağladı ve: «Keşke Ali bu sözü tamâmlasaydı: Ne onlar beni, ne de ben onları göreceğim bir yerde olsaydım, deseydi» demiştir.

Yine Fudayl: «Dostları çoğaltmak, zekâ zayıflığındandır» demiştir.

İbn Abbas (R.A.): «Oturacak yerlerin en makbûlü, kimseyi görmediğin evin içidir» demiştir.

İNSÂNLAR ARASINA KATILMAYI TERCİH EDENLERİN DELİLLERİ VE BU DELİLLERİN ZAYIF TARAFLARI

İhtilâtı uzlet üzerine tercih edenler şu âyet-i kerimeleri delil göstermişlerdi:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا... ﴾

«İhtilâf edip, ayrılığa düşenler gibi olmayın» (3 - Âl-i İmrân: 105).

فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ ﴾

«Kalblerinizi te'lif etti» (3 — Âl-i İmrân: 13). Bunlar, insânlar arasına katılmanın, ayrılıktan daha makbûl olduğu husûsunda ileri sürdükleri delillerdendir. Fakat bu, zayıftır. Çünkü âyet-i kerimelerden murâd: Şeriatin aslında ve Kur'ân'ın mânâlarındaki fikir ayrılığıdır. Uzletten murâd da, husûmeti harekete getirecek, fitne ve fesada sebeb olacak ayrılık fikirlerini bertaraf etmektir ki, bunun, uzleti men'eder bir tarafı yoktur.

Şu hadis-i şerifle de delil çektiler:

اَلْمُؤْمِنُ اِلْفٌ مَأْلُوفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ ﴾

«Mü'min, geçim ehli olup herkes ile iyi geçinendir. Ülfet etmeyen ve ülfet olunmayan kimsede hayır yoktur» (816). Fakat bu hadis-i şerifle de delil çekmeleri zayıftır; çünkü hadis, ünsiyete mâni olan kötü ahlâka işârettir, yoksa insânlarla ülfet edebilecek şekilde güzel huylu bir insânın selâmete çekilerek kendisi ile meşgûl olması husûsu ile bir münâsebeti yoktur.

Bir başka delilleri de, Resûl-i Ekrem Efendimizin şu mübârek sözleridir:

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ ﴾

«Müslümânlardan bir karış ayrılan kimse, İslâm bağını boynundan çıkarmış olur».

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ فَمَاتَ فَمِيتَتُهُ جَاهِلِيَّةٌ ﴾

«Cemâattan ayrılan, câhiliyet devrinde ölmüş gibidir» (817).

---

(816) Birinci Bâbta geçmiştir.

(817) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

«مَنْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمُونَ فِي إِسْلَامٍ دَامِجٍ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ»

«Her kim, cemâat hâlinde bulundukları hâlde, müslümânların arasını açar ve onlardan ayrılırsa, İslâmiyet bağını boynundan çıkarmış olur» (818). Bu deliller de zayıftır. Çünkü hadislerdeki gaye, müslümânlar bir imâm üzerine ittifak ettikleri zaman, onlara isyân etmek, onlardan yan çizmek ve onlara karşı gelmektir ki, elbette bu tehlikelidir. Zirâ müslümânların etrâfında toplandıkları bir imâma ihtiyâçları vardır. Bu da ancak ekseriyetin onu kabûl etmesi ile kaabildir. Buna muhâlefet etmek, ortalığı karıştırmak ve fitneyi uyandırmak demektir ki, bu, elbette yasaktır. Fakat uzletin bununla bir münâsebeti yoktur.

Ayrıca şu hadis-i şerifleri de delil olarak göstermişlerdir:

«مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ»

«Din kardeşine üç günden ziyâde dargın duran kimse ölürse, Cehennem'e gider» (819).

«لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ مُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ وَالسَّابِقُ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ»

«Müslümânın dîn kardeşine üç günden ziyâde dargın durması helâl olmaz. Önce konuşan, Cennet'e girer» (820).

«مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكِ دَمِهِ»

«Kardeşine bir yıl dargın duran kimse, onun kanını akıtmış gibidir» (821). Bu hadisleri de dâvalarına delil olarak gösterdiler ve uzlet de kardeşini tamâmen terktir dediler. Bu delilleri de zayıftır. Zirâ hadislerden gâye, insânlara kızarak onlarla konuşmamak, selâm vermemek ve bu sûretle aralarına karışmamak demektir; yoksa, dargın-

---

(818) Taberânî ve Hattâbî «Uzlet Kitâbı»nda sened-i ceyyid ile İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

(819) Ebû Dâvud, Ebû Hüreyre'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.

(820) Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir. Ancak: «Önce konuşan Cennet'e girer.» ilâvesi yoktur. Bu kısım, Taberânî'nin rivâyetinde vardır.

(821) Ebû Dâvud, Ebû Hıraş es-Sülemî'den rivâyet etmiştir. Senedi sahihtir.

lığın, bir hiddet olmadan insânlarla ayrı yaşamakla bir alâkası yoktur. Bununla berâber iki hâlde üç günden ziyâde küskün durmak da câizdir. Birincisi: Küskün durduğu kimsenin hâlinin düzelmesine kanâat getirdiği zamândır. Diğeri de, selâmeti, konuşmamasında bulmaktadır. Her ne kadar hadîs, mutlak sûrette küskün durmağı men'ederse de, bu iki hâl müstesnâdır. Nitekim Hz. Âişe'den (R. Anha) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem; Zilhicce, Muharrem ayları ile Sefer ayı'nın bâzı günlerinde kendisiyle konuşmamıştır (822). Yine Hz. Ömer'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem, bir ay âilelerinden ayrılarak bir çardağına çekilmiştir. Burada yirmi dokuz gün bekledikten sonra barışmıştır. «Bir aya yemin etmiştin» diyenlere cevâben, Resûl-i Ekrem:

« اَلشَّهْرُ قَدْ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ »

«Ay, bâzan yirmi dokuz gün gelir» (823) buyurmuştur.

Yine Hz. Âişe'nin (R. Anha.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

« لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ اَنْ يَهْجُرَ اَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثَةِ اَيَّامٍ اِلاَّ اَنْ يَكُونَ مِمَّنْ لاَ يُؤْمَنُ بَوَائِقُهُ »

«Bir müslümânın, kardeşine üç günden ziyâde küskün durması helâl olmaz, ancak kötülüğünden emin olamıyacağı bir kimse ise, o zamân helâl olur» (824). İşte bu hadîs, tahsise delildir. Hasan-ı Basri'nin: «Ahmaktan uzaklaşmak, Allah'a yaklaşmaktır.» sözü de bu mânâdadır. Halbuki bu da ölüme kadar devâm eder; çünkü ahmaklığın zâil olması mümkün değildir. Muhammed b. Ömer el - Vâkidi'ye, bir adamın, ölünceye kadar bir adamla konuşmadığını anlattıklarında, Vakidi: «Bu yeni değil, Sa'd b. Ebi Vakkas ölünceye kadar Ammar b. Yaser ile konuşmadı. Osman b. Affan (R.A.) Abdurrahman b. Avf ile, Hz. Âişe Hafsa ile, Tâvûs da Vehb b. Münebbih ile ölünceye kadar konuşmamışlardır.» demiştir. Bütün bunlar, selâmeti konuşmamakta bulduklarına hamledilmiştir.

Bunların bir delili de şu rivâyettir: Adamın biri, sırf ibâdet maksadıyle dağa çekilmişti. Bunun nasıl bir hareket olduğunu anlamak için, adamı Resûl-i Ekrem'e getirdiler. Resûl-i Ekrem:

---

(822) Ebû Dâvud. Âişe'den rivâyet etmiştir.
(823) Buhârî ile Müslim. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
(824) İbn. Adiy. Âişe'den rivâyet etmiştir.

لَا تَفْعَلْ أَنْتَ وَلَا أَحَدٌ مِنْكُمْ لَصَبْرُ أَحَدِكُمْ فِي بَعْضِ مَوَاطِنِ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ أَحَدِكُمْ وَحْدَهُ أَرْبَعِينَ عَامًا

«Ne sen, ne de başka biriniz böyle yapsın! Müslümânlar arasında bulunup onların eziyetlerine katlanmak, tek başına kalıp kırk yıl ibâdet etmekten daha hayırlıdır» (825) buyurmuştur. Halbuki bu hadîs daha ziyâde İslâmın ilk devirlerinde farz olan ve üzerinde ehemmiyetle durulan Cihâdı aksatmamak bakımından vârid olmuştur. Nitekim aynı meâldeki şu hadîs, bu iddiayı te'yid etmektedir. Ebû Hüreyre (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem ile gazâya çıkmıştık. Bir vâdide suyu tatlı olan bir göze bulduk. İçimizden biri: «İnsânlardan ayrılır ve bu suyun başına gelir otururdum. Fakat bunu Resûl-i Ekrem'e sormadan yapamam» dedi. Sonra da mes'eleyi Resûl-i Ekrem'den suâl etti. Resûl-i Ekrem:

لَا تَفْعَلْ فَإِنَّ مُقَامَ أَحَدِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهِ فِي أَهْلِهِ سِتِّينَ عَامًا. أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَتَدْخُلُوا الْجَنَّةَ؛ اُغْزُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّهُ مَنْ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فُوَاقَ نَاقَةٍ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ

«Böyle yapma; zîrâ her hangi birinizin Allah uğrunda mücâhede etmesi, evinde kıldığı altmış senelik Namâz'dan hayırlıdır. Allahu Teâlâ'nın sizi mağfiret etmesini ve Cennet'i (ne koymasını) sevmez misiniz? (O hâlde) Allah yolunda gazâ edin; zîrâ bir deve sağımı kadar (826) harbeden kimseyi Allahu Teâlâ Cennet'e kor» (827) buyurdu.

Bir başka delilleri de Muaz b. Cebel'in rivâyet ettiği şu hadîstir:

إِنَّ الشَّيْطَانَ ذِئْبُ الْإِنْسَانِ كَذِئْبِ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاحِيَةَ وَالشَّارِدَةَ وَإِيَّاكُمْ وَالشِّعَابَ وَعَلَيْكُمْ بِالْعَامَّةِ وَالْجَمَاعَةِ وَالْمَسْجِدِ

---

(825) Beyhakî, As'as b. Selâme'den rivâyet etmiştir. Hadîsin mürsel olduğunu söyleyenler vardır. İbn Hibbân da mürsel olarak «Sekaât» - Tâbiînde rivâyet etmiştir.

(826) Hadîste geçen «Fevak», şu demektir: Sâhibi deveyi sağdıktan sonra bırakır. Yavrusu memesine emkır ve tekrar gelen südü alır. İşte bu arada geçen zamândır.

(827) Ahmed ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. Râviler Sika'dandır.

«Şeytân, insânın kurt'udur. Kurt, kenarda köşede kalmış, sürüden ayrılmış ve uzaklaşmış koyunu yakaladığı gibi, şeytân da cemâatdan ayrılanları yakalar. Sakın cemâatdan ayrılmayın, halk arasına katılın, câmi ve cemâatlerde bulunun» (828). Halbuki bu hadîs, ilmini tamâmlamadan uzlete çekilenler hakkındadır ki, tafsilâtı gelecektir.

UZLETİ TERCİH EDENLERİN DELİLLERİ

Bunlar da, Allahu Teâlâ'nın, İbrâhim Aleyhisselâm'dan hikâye yolu ile haber verdiği şu âyet-i celîle ile, uzletin daha makbûl olduğuna delil çektiler. Allahu Teâlâ buyuruyor:

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا

«Onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından uzaklaşınca, Biz de ona İshak'ı ve (İshak'ın oğul) Yâkûb'u verdik ve hepsini de Peygamber yaptık» (19 — Meryem: 50). Görülüyor ki, âyette, uzletin hayır ve bereketine işâret buyurulmaktadır.

Bunların, bu âyet-i kerîme ile delil çekmeleri zayıftır. Çünkü âyet-i celîle kâfirler hakkındadır. Onların arasına girmek, onları îmâna dâvet içindir. Bu mümkün olmayınca, ayrılmaktan ve onlardan uzaklaşmaktan başka çâre yoktur. Halbuki bizim sözümüz, müslümânlar arasında kalmakta ve onun faydaları hakkındadır. Nitekim rivâyet olunduğuna göre, Resûl-i Ekrem'e:

— Kapalı destilerden mi abdest almak hoşunuza gider, yoksa herkesin istifâdesine arzedilen ve herkes tarafından kullanılan şu matharalardan mı? diye sormuşlar, Resûl-i Ekrem:

بَلْ مِنْ هَذِهِ الْمَطَاهِرِ الْتِمَاسًا لِبَرَكَةِ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ

— Müslümânların, ellerinin bereketini umduğum için, şu matharaları tercih ederim, (829) buyurdu. Yine rivâyete göre: Resûl-i Ek-

---

(828) Tirmizî rivâyet etmiştir. Hâkim de rivâyet etti ve Müslim'in şartına göre, sahihtir dedi.

(829) Taberânî «Evsat»ında İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

rem Kâbe'yi tavaf ettikten sonra su içmek üzere Zemzem kuyusuna gitti. Bir de baktı ki, bir kab içinde hurma şerbeti yapıp içiyorlar. Resûl-i Ekrem:

— **Bana su verin**, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Abbas:

— Bu, hurma şerbetidir, bunlar kabı kirlettiler, müsâade buyur da, ben evden ağzı kapalı temiz testiden su getireyim, dedi. Resûl-i Ekrem:

اسْقُونِي مِنْ هٰذَا الَّذِي يَشْرَبُ مِنْهُ النَّاسُ أَلْتَمِسُ بَرَكَةَ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ

— **Herkesin içtiği şu kabtan bana da içirin. Müslümânların elleri bereketi çeker,** buyurdu (830). Ve bu sudan içdi. Vaziyet bu merkezde iken, müslümânlardan ayrılmak, kâfirlerden ve onların taptıklarından uzaklaşmağa nasıl benzetilir? Bunlar birbirine delil olamazlar.

Mûsâ Aleyhisselâmın dediği şu âyet-i kerime'yi de delil getirdiler.

وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ

«Eğer bana itimâdınız yoksa, benden uzak olunuz» (44 - Duhan: 21). Halbuki Hz. Mûsâ, onların îmân etmelerinden ümîdini kestikten sonra, onlardan uzlet etmiştir ki, bu da dâvalarına delil olamaz.

Yine Allahu Teâlâ'nın Ashâb-ı Kehf hakkında:

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللّٰهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ

«Vakta ki, onlardan, Allah'tan başka taptıkları putlardan uzaklaştınız. Mağaraya (çekilib) sığının, Allah rahmetinden size verir» (18 - Kehf: 16) buyurduğu gibi onlara uzleti emretti. Ayrıca Kureyş, Resûl-i Ekrem'e ezâ ve cefa ettikleri vakit, Şa'bi-i Ebî Tâlib de uzlete çekildi. Ashâb-ı Kirâm'ına da müşriklerden uzak kalmağı ve Habeşistan'a hicreti emretti. İslâmiyet yayıldıktan sonra, Medine'de buluştular. Bütün bunlar, kâfirlerden uzaklaşmaktır. Resûl-i Ekrem,

(830) Ezraki «Mekke Târihinde İbn Abbas'tan, ayrıca Tâvus'tan mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

müslümânlardan uzaklaşmağı emretmedi. Müslümân olma ihtimâli olmayan kâfirlerden uzaklaştırdı. Ashâb-ı Kehf de aynı şekilde kâfirlerden uzaklaştı, birbirinden ayrılmadılar. Dâva, müslümânlardan uzlettedir.

Uzletin daha makbûl olduğuna, Abdullah b. Âmir el - Cehni'nin rivâyeti ile de delil çekiyorlar. Abdullah, Resûl-i Ekrem'e, kurtuluş çârelerinin neler olduğunu sorunca, Resûl-i Ekrem:

لِيَسَعْكَ بَيْتُكَ وَأَمْسِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَابْكِ عَلَى خَطِيئَتِكَ »

«Evinde otur, dilini koru ve hatâlarına ağla» (831) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem'e:

— İnsânların en efdali kimdir? diye sorulunca, Resûl-i Ekrem:

مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ تَعَالَى قِيلَ ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ
رَجُلٌ مُعْتَزِلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ يَعْبُدُ رَبَّهُ وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ »

— **Canı ve malı ile Allah yolunda mücâhede eden mü'mindir.** buyurdu. Sonra «kim» sorusuna da:

— **Bir dağa çekilip kimseye kötülüğü dokunmadan Allah'ına ibâdet edendir,** (832) buyurdu.

Diğer bir hadîsde de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ الْغَنِيَّ الْخَفِيَّ »

«Allahu Teâlâ, müttaki, zengin ve insânlardan saklı kalan kimseleri sever» (833). İşte bunlar, uzletin efdal olduğunu ifâde ederler.

Bu hadîslerle delil çekmek zayıftır. Çünkü Abdullah b. Âmir hakkındaki hadîs, Resûl-i Ekrem'in nübüvvet nûru ile onun hakkında bildiği hâle binâendir. Yoksa Resûl-i Ekrem, bunları, ondan başka hiç kimseye tavsiye etmemiştir. Nice kimseler vardır ki selâmet, onların evde kalmalarında ve muhârebeye gitmemelerindedir. Bu hâl, mücâhedeyi terk etmenin daha makbûl olduğuna delâlet etmez. Halbuki insânlar arasına katılmakta mücâhede ve yorgunluk vardır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

---

(831) Tirmizî, Akabe'den rivâyet etti, ve hasendir, dedi.
(832) Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd el - Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.
(833) Müslim, Sa'd b. Ebi Vakkas'tan rivâyet etmiştir.

اَلَّذِى يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى اَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الَّذِى لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى اَذَاهُمْ

«İnsânlar arasına katılıp, ezâyetlerine katlananlar, insânlar arasına girmeyip eziyetlerine katlanmayanlardan daha hayırlıdırlar» (834). İşte Resûl-i Ekrem'in: «Uzlete çekilip Rabbine ibâdet eden ve insânları kötülükten emin kılan, insânların hayırlısıdır» buyurduğu da bu gibilerdir. Yâni insânlık âlemi için zararlı olan kimselerin eve kapanıp ibâdet etmeleri daha makbûldür. «Allah, gizli kalan müttakileri sever» hadîsi de şöhretten kaçınmak içindir. Uzlet ile bir alâkası yoktur. Nice uzlete çekilmiş râhibler vardır ki şöhreti âfâkı kaplar. Nice insânlar arasına katılmış kimseler vardır ki, adı sanı bile okunmaz. Şu hâlde bu hadîsin uzlet ile bir münâsebeti yoktur.

Yine Resûl-i Ekrem'in şu hadîsi ile de uzletin daha iyi olduğuna delil çekmişlerdir. Hadîs şudur:

Bir gün Resûl-i Ekrem Ashâb'ına:

اَلَا اُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ؟ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللّٰهِ. فَاَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْمَغْرِبِ وَقَالَ رَجُلٌ اَخَذَ بِعِنَانِ فَرَسِهِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ يَنْتَظِرُ اَنْ يُغِيرَ اَوْ يُغَارَ عَلَيْهِ اَلَا اُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ بَعْدَهُ؟ وَاَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْحِجَازِ وَقَالَ رَجُلٌ فِى غَنَمِهِ يُقِيمُ الصَّلَاةَ وَيُؤْتِى الزَّكَاةَ وَيَعْلَمُ حَقَّ اللّٰهِ فِى مَالِهِ وَاعْتَزَلَ شُرُورَ النَّاسِ

— Dikkat edin, insânların hayırlısının kim olduğunu size bildireyim mi? buyurdu. Ashâb:

— Bildir, ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem eli ile batıyı göstererek:

— Atının yedeğini eline almış, Allah uğrunda bekliyor; ya kendisi saldıracak, veyâ düşmanın saldırışını önleyecek, buyurdu. Bundan sonra eli ile Hicaz tarafını göstererek:

— İnsânların hayırlısı, koyunlarının başında bulunup Namâzını

---

(834) Tirmizî, İbn Mâce. İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

kılan, zekâtını veren ve malında Allah hakkı olduğunu bilen ve insânların kötülüğünden uzaklaşan kimsedir (835) buyurdu. Fakat yukarda anlattığımız gibi, bu hadisler hiç bir tarafa kat'i delil olamaz. Bunun için, bu husûsu iyice açıklayarak, yüzünden perdeyi kaldırmak ve uzletin fayda ve zarârlarını anlatmak lâzım ki, hak tecelli etsin.

---

(835) Taberânî Ümmü Mübeşşir'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Tirmizi ile Nesei, daha muhtasar olarak, İbn Abbas'tan rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, sahih olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ BÂB

UZLETİN FAYDA VE ZARARLARI İLE FAZÎLETİNİ İZÂH BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki: Ayrı yaşamakta ve insânlar arasına katılmaktaki ihtilâf, evlenme ile bekâr kalmanın fazîletindeki ihtilâf gibidir. Biz, evlenmenin âfet ve faydaları mevzûunda, vaziyetin şahıslara göre değiştiğini anlatmıştık. Burada da hüküm aynıdır. Bunun için önce uzletin faydalarını anlatalım. Bu faydalar, dînî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dînî faydaları da; halk arasında yapılamayan tâat ve ibâdetle meşgûl olmak, Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametini düşünüp ilmini geliştirmek, riyâ, gıybet, mâruf'u emr ve münker'i nehyetmekten sarf-ı nazarla, halk arasına katılmakla düşeceği bâzı günâhlardan korunmak, insân tabiatının çaldığı kötü arkadaşların kötü itiyadlarından korunmak gibi faydalardır.

Dünyevî faydalar ise; san'atını tenhâda rahatça icrâ edebilmek, insânlar arasına katılmakla; dünyâlığa meyletmek, insânların kendisine yönelmesi insânlardan ve insânların kendisinden bir şeyler istemesi, kapalı olan hâlinin açığa çıkması, çekememezlik, koğuculuk, riyâ ve sû-i zan gibi, ahlâksız arkadaşların kendisine eziyet vermesi ve onların diğer tabiatlarından eziyet görmesi gibi hâllerden korunmaktır. İşte bunlar, insânlardan ayrı yaşamanın faydalarıdır. Bütün bu faydaları altı maddede izâh edelim:

BİRİNCİ FAYDA

Birinci fayda: Huzûr içinde ibâdet, tefekkür, insânlardan ayrılıp Allah ile başbaşa kalmak, yer ve gök, dünyâ ve âhiret husûsunda esrâr-ı ilâhîyi araştırmakla uğraşmaktır. Bütün bu işler huzûr ister. İnsânlar arasına katılmakla bu huzûr sağlanmaz. Uzlet, bunları sağlamağa bir vesîledir. Bunun için bâzı hakîmler şöyle demişlerdir:

Yalnız kalmak, ancak Allah'ın kitâbına sarılmakla mümkündür. Allahu Teâlâ'nın kitâbına sarılmayanlar, Allah'ı zikretmekle dünyâ

meşgalesinden kurtulmuşlardır. Allah'ı zikredenler, Allah ile berâberdir. Onlar Allah'ı anarak yaşar, Allah'ı anarak ölür, Allah'ı anarak Allah'a ulaşır. Şübhesiz, insânlar arasına karışmak, bu gibileri zikir ve fikirden alıkor. Bu gibiler hakkında uzlet, elbette daha evlâdır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.), ilk zamânlarında insânlardan ayrılır ve Hira mağarasına gider ve orada uzlete çekilirdi. Bu sâyede Peygamberlik nûru kendisinde kuvvetlendi de insânlar arasına katılmak, onu Allah'tan men'etmedi. O, bedeni ile insânlar arasında iken, kalbi ile Allah'a yönelmişti. Hattâ insânlar, onun en çok sevdiği kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunu sanmışlardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, yalnız Allah'a bağlandığını ve kalbinde asıl O'nun sevgisi bulunduğunu bildirmek üzere:

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنَّ صَاحِبَكُمْ خَلِيلُ اللّٰهِ

«Eğer bir dost ve sevgili edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim. Fakat sizin arkadaşınız, Allah'ın halili ve dostudur» (836). Dışta insânlarla, içde Allah ile bulunmak, yalnız Peygamberlere mahsûstur. Tekâmül etmemiş bâzı zayıf kimselerin buna tama' etmesi uygun olmaz. Bununla berâber, bâzı velîlerin bu dereceye yükselmesi de akıldan uzak değildir. Nitekim Cüneyd şöyle demiştir:

«Tam otuz senedir Allah huzûrunda bulunup sinirlerimle O'na hitâb eder olduğum hâlde, insânlar kendileri ile konuştuğumu sanırlar».

Bu, ancak başkasının araya girmesine imkân vermeyecek şekilde bütün varlığı ile Allah'a bağlananlara nasib olur ki, inkârı kaabil değildir. Meselâ, birisine ifrât derecede âşık olan kimse, insânlar arasına girdiği hâlde onların söylediklerinden haberi olmadığı gibi, kendi konuştuğundan da haberi olmaz. Çünkü o, aşkı ile meşgûldür. Hattâ dünyâ husûsunda bir sıkıntı ile karşılaşan kimse, o kadar dalgın olur ki, insânlar arasında bulunduğu hâlde etrâftakilerden haberi bile olmaz, konuştuklarını dahi duymaz. Aklı başında olanlar için, âhiret işleri daha mühimdir. Her ne olursa olsun, ekseriyet için uygun olan, yalnız kalmaktan istifâde etmektir. Bunun için Hakim'in birisine:

— Niçin uzlete çekilip yalnız kalıyorlar? diye sorduklarında, Hakim:

— Yalnızlık sâyesinde devâmlı tefekkürde kalmağı, ilmin gönüllerinde birleşmesini isterler ki, bu sâyede temiz bir hayât yaşayıp mârifetin zevkine varmış olsunlar, demiştir. Râhibin birisine:

---

(836) Hadis, yukarda geçmiştir.

— Yalnızlığa nasıl tahammül edersin? diye sorduklarında, Râhib:

— Ben yalnız değilim, Allah ile beraberim. Allahu Teâlâ'nın benimle konuşmasını arzû ettiğim zamân, Kur'ân-ı Kerîm'i okurum. Ben, Allahu Teâlâ ile konuşmak istediğimde de, Namâz kılarım, dedi. Yine Hakim'in birisine:

— Bu târik-i dünyâlık ve yalnızlık, sizi nereye kadar götürecek? diye sorduklarında, Hakim:

— Allah'a ve Allah ile ünsiyete kadar, diye cevâb vermiştir. Sufyân b. Uyeyne şöyle demiştir:

«İbrâhim b. Ethem ile Şam'da buluştum ve kendisine:

— Horasan'ı niçin terk ettin? diye sordum. İbrâhim:

— Evet, huzûru ancak burada buldum. Dağdan dağa koşar dururum. Beni gören de bu ya vesveseli bir insân veyâ hammal ve rençberdir, der, diye cevâb vermiştir.»

Gazvân el - Rakkaşî'ye:

— Haydi kabul edelim gülmüyorsun, ama dostlarınla oturmana mani olan nedir? diye sorduklarında, Gazvân:

— Ben huzûru, kendisine muhtâç olduğum Zât ile (yâni Allahu Teâlâ ile) bulunmakta buldum, demiştir.

Hasan-ı Basrî'ye:

— Ey Ebâ Saîd! Buraya bir adam gelir gider, dâima tek başına direk arkasında oturur ve kimse ile konuşmaz, dediler. Hasan:

— Bir daha geldi mi bana haber verin, der. Adam yine gelip aynı yere oturduğunda, Hasan-ı Basrî'ye haber verirler. Hasan-ı Basrî, adama yaklaşarak:

— Ey Allah'ın kulu! Bakıyorum uzleti seviyor ve insânlar arasına katılmak istemiyorsun, diye sorar. Adam:

— Evet, bir iş beni insânlar arasına katılmaktan alıkoymuştur, der. Hasan-ı Basrî:

— (Kendisini kasdederek) burada Hasan-ı Basrî adında birisi var, hiç olmazsa onunla düşüp kalksan, der. Adam:

— Onun yanına gitmeme de mâni olan bir engel vardır, der. Hasan:

— Allah sana rahmet etsin, o mâni nedir? Onu bize anlatır mısın der. Adam:

— Her sabâh ve akşâm Allahu Teâlâ'nın sayısız nimetlerine mazhar olmuşken, buna mukaabil pek çok günâh ile karşı karşıya bulunmaktayım. İşte bu nimetlerin şükrünü ödemek ve günâhlarımdan tevbe etmekle uğraşmağı, insânlar arasına katılmaktan daha mühim

bulduğumdan, kimse ile ihtilât etmek istemiyorum, der. Hasan-ı Basri:

— Ey Allah'ın kulu! Sen benim görüşümle Hasan-ı Basrî'den de daha fakih ve anlayışlısın, bu hâline devâm eyle, der.

Üveys-i Karnî otururken (yine meşhûr velilerden) Herm b. Hayyân yanına geldi. Üveys-i Karnî, yanına gelmesinin hikmetini kendisinden sorduğunda, Herm:

— Seninle dostluk bağları kurmak için geldim, der. Üveys-i Karnî:

— Allah'ını bilen hiç bir kimsenin başkası ile dostluk ettiğini görmedim, diye cevâb verir.

Fudayl: «Akşam olunca Rabb'ım ile başbaşa kalacağım diye sevinirim. Gün doğunca da, beni Rabb'ımdan alıkoyacaklar diye Allah'a sığınırım» demiştir.

Abdullah b. Zeyd de şöyle demiştir:

«Hem Dünyâ, hem de Âhirette yaşayan kimseye ne saâdet». Âhirette nâsıl yaşadığı kendisinden sorulunca:

— Dünyâ yaşayışında Allah'ı hatırından çıkarmadı ve dâima O'na yalvardı ve bu sâyede de Âhirette O'nun rahmetine mazhar oldu, dedi.

Zunnûn-ı Mısri de şöyle demiştir:

«Mü'minin neş'e ve zevki, tenhâda kalıp Allah ile buluşmasındadır».

Mâlik b. Dinar: «İnsânlar ile düşüp kalkmaktan ziyâde, Allah ile münâcattan zevk almayan kimsenin ilmi az, kalbi kör ve ömrü boşa gitmiştir» demiştir.

İbn Mübârek şöyle demiştir:

«İnsânlarla alâkasını kesip Allah'a yönelenlerin hâli güzeldir».

Sâlihlerden biri şöyle demiştir: «Şam civârında dolaşırken, dağdan gelmiş bir âbid ile karşılaştım. Adam beni görünce, bir ağacın arkasına çekilerek saklanmak istedi. Ben ise kendi kendime: "Allah Allah, bu nasıl adam ki kendisine bakmama da cimrilik ediyor." dedim. Adam özür dilemek üzere:

— Ey insân! Ben dünyâlıktan ve dünyâdaki insânlardan alâkamı kesip bütün varlığımla Allah'a yönelebilmem için uzun yıllardır şu dağlarda mağara hayâtı yaşamaktayım. Bu husûsta bir çok zahmetlere katlandım, hayâtımı yıprattım. Artık geride kalan şu bir kaç günlük ömrümde de nefis mücâdelesi ile uğraşmaktan kurtulmam için Allah'a yalvardım. Allahu Teâlâ da kalbimi huzûra kavuşturdu ve yalnızlıktan ünsiyet ettirdi. Şimdi sana baktıkça yine eski halime düşe-

ceğimden korktum. Ne olur benden uzaklaş; ben senin şerrinden âlemlerin Rabbine ve ümidsizlerin habîbine sığınırım, dedi ve yüksek sesle:

— Vay başıma şu dünyâda uzun müddet beklemekten, diyerek yönünü benden çevirdi ve elinin ters tarafı ile işâret ederek:

— Ey dünyâ! Benden uzak ol, git seni sevenlere karşı süslen, ziynetlen ve onları aldatmağa bak, dedi. Sonra ilâve etti:

— Âriflerin gönüllerini Cennet ve güzel hûylarına varıncaya kadar her şeyden ayırıp zevkli bir şey olmayacak şekilde bütün himmetlerini O'nu zikirde toplayan, gönüllerine kulluk ve ibâdetin zevkini yerleştiren Allahü Teâlâ'yı noksân sıfatlardan tenzih ederim, dedi ve «Kuddûsun Kuddûsun» diyerek oradan ayrıldı».

Bütün bu rivâyetlerden; yalnızlıkta Allahu Teâlâ'yı zikretmekle ünsiyet ve yalnızlıkta Allah'ı daha çok mârifet olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu husûsta şöyle denmiştir:

وَإِنِّي لَأَسْتَغْشِي وَمَا بِي غَشْوَةٌ   لَعَلَّ خَيَالًا مِنْكَ يَلْقَى خَيَالِيَا

وَأَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الْبُيُوتِ لَعَلَّنِي   أُحَدِّثُ عَنْكَ النَّفْسَ بِالسِّرِّ خَالِيَا

«Ben uykum olmadığı hâlde uyur gibi yapıyorum. Belki bu sâyede hayâllerimi gerçekleştiriyorum».

«Halkın arasından ayrılıyorum, belki bu sâyede tenhâda Seninle buluşma imkânı bulurum» (837).

Bunun için Hakîmin biri şöyle demiştir: «İnsân, fazîlet ve olgunluktan mahrûm olduğu zamân yalnızlıktan vahşet duyar ve insânlarla fazla düşüp kalkmak sûretiyle dehşetten kurtulmağa çalışır. Fakat fazîletli insânlar, faydalı bilgi ve hikmetler meydana çıkarmak için düşünmeğe yardımcı olan yalnızlığı ararlar».

Denildi ki: «İnsânlarla düşüp kalkmak, iflâs alâmetlerindendir».

Demek oluyor ki, yalnızlıkta büyük faydalar vardır. Fakat bu faydalar herkes için değil, bâzı kimseler içindir. Kim, devâmlı zikir sâyesinde Allah ile ünsiyet kurabilir veyâ devâmlı tefekkür sâyesinde Allah'ı mârifette gerçeklere ulaşabilirse insânlar arasına karışmakla alâkalı herşeyden ayrılmak, onun için daha makbûldür. Zîrâ ibâdetin gâyesi ve muâmelâtın neticesi, insânın Allahu Teâlâ'yı bilerek ve O'nu severek ölmesidir. Muhabbet ise ancak zikrin devâmından meydana gelen ünsiyet ile; mârifet, düşüncenin devâmı iledir.

---

(837) Şâir bu beytiyle; murakabeden mükâlemeye ve nihâyet visâl-i mâneviye ulaşmağı kasdetmiştir.

Bütün bunlarda huzûr-ı kalb şarttır. İnsânlar arasında bulunduğu müddetçe kalb huzûru sağlanamaz.

İKİNCİ FAYDA

İkinci fayda: Uzlet sâyesinde, ekseriyâ insânlar arasında bulunmaktan doğacak isyândan kurtulmaktır. Halk arasında bulunmakla insânın içine düşeceği belli başlı günâhlar dörttür. Gıybet, nemime, riyâ ve emr-i bi'l - mâruf nehy-i ani'l - münker etmemektir.

Gıybet: Bunun kötülüğünü «Rub'u'l - Mühlikât»ın «Âfât-i Lisân Kitâbı»nda öğrenmiş ve insânlar arasında bulunmakla bundan kurtulmanın çok zor olduğunu ve bundan ancak sıddıkların korunabileceğini de anlatmıştık.

Zirâ ekseriyâ insânların âdeti, dedi - kodu ile uğraşmaktır. İnsânlar bundan zevk alır ve dostları ile bu gibi dedi - kodular ile ünsiyet ederler. Şâyet aralarına girer ve bu gibi konuşmalarında onlara uyarsan günâhkâr olmakla berâber, Allahu Teâlâ'nın da hışmına uğrarsın. Şâyet sükût edersen, yine onlara ortak olursun. Çünkü gıybeti dinleyen, gıybet edenlerin birisidir. Şâyet «Bu yaptığınız nedir?» diye inkâra kalkarsan, sana kızar ve gıybetini yaptıkları adamı bırakır seni çekiştirmeğe başlarlar. Bu sûretle gıybet üzerine gıybet etmiş olurlar. Hattâ daha da ileri giderek seninle alay eder, kötü sözler söylemeğe başlarlar.

Emr-i bi'l - mârûf ve nehy-i ani'l - münker'e gelince: Bu bölümün sonunda anlatacağımız gibi bu, farzdır ve dinin esâsındandır. İnsânlar arasına giren kimsenin bâzı kötülükleri görmemesine imkân yoktur. Sükût ederse Allah'a karşı isyân etmiş olur; düzeltmeğe kalkarsa bir çok kötülüklerle karşılaşır. Bâzan öyle olur ki, o kötülüklerden kurtulmak için daha büyük günâha girer (kaş yaparken göz çıkarmış olur). Halbuki yalnızlıkta bunlardan kurtuluş vardır. Emr-i bi'l-mârûf ve nehy-i ani'l - münker'i ihmâl etmek güç; hakkını vererek bu vazifeyi ifa etmek ise çok zordur. Hz. Ebû Bekir (R.A.) bir hutbesinde:

«Ey insânlar! Siz,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

«Ey imân getiren kimseler, siz kendinize bakınız, siz doğru yolda bulundukça, yoldan çıkanların size ziyânı olmaz» (5 - Mâide: 105) âyet-i celilesini okuyorsunuz fakat onu yerine koymuyor, başka mâ-

nâda kullanıyorsunuz. Zirâ ben Resûl-i Ekrem'den şöyle buyurduğunu işittim:

«إذا رأى الناس المنكر فلم يغيروه أوشك أن يعمهم الله بعقاب»

«İnsânlar kötülüğü görüp önlemedikleri zamân, Allahu Teâlâ'nın, onların hepsini âzâba uğratmasından korkulur» dedi. Gerçi Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«إن الله ليسأل العبد حتى يقول له ما منعك إذا رأيت المنكر في الدنيا أن تنكره فإذا لقن الله العبد حجته قال يا رب رجوتك وخفت الناس»

«Allahu Teâlâ (Kıyâmet günü) kuluna sorarak:

— Dünyâda kötülüğü gördüğün zamân, neden önlemedin? buyurur. **Allahu Teâlâ kuluna, vereceği cevâbı öğretince, kul:**

— İnsânlardan korktuğum ve senin de rahmetini umduğum için sükût ettim der» (838). Fakat bu da dayak yiyeceği veyâ güç yetiremiyeceği bir vaziyet ile karşılaştığı zamândır. Bunun derecesini tâyin etmek zor olduğundan tehlikelidir. Ama yalnızlıkta bundan kurtuluş vardır. Aynı zamânda emr-i bi'l-mârûf ve nehy-i ani'l-münker'de kinleri tahrik ve husûmetleri harekete geçirmek gibi hâller de vardır. Nitekim Şâir:

«Nice va'z u nasihatler var ki, husûmet ve dedikoduları doğurur» demiştir.

Emr-i bi'l-mârûf ve nehy-i ani'l-münker'i tecrübe edenler, çok kerre ona pişmân olmuştur. O, eğri bir duvar gibidir; doğrultmak isterken üzerine yıkılmak tehlikesi vardır. Şâyet doğrultmağa çalışırken üzerine yıkılırsa, «Keşke hiç dokunmasaydım» dersin. Evet, yardımcıları olsa da köşeyi tutsalar, kendisi de direklerle birlikte sağlamlaştırsa, olurdu. Fakat bugün bu gibi yardımcılar bulunmaz. Onun için onları bırak ve kendini kurtarmağa çalış.

Riyâ: Bu, tedâvisi çok zor olan bir hastalıktır. Ebdâl ve Evtâd (839) bu hastalıktan kurtulamamıştır. İnsânlar arasına giren

---

(838) İbn Mâce Said el-Hudri'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

(839) Ebdâl, yukarıda anlatıldı. Evtâd, her asırda bulunan dört kimsedir. Bunlar artmaz ve eksilmezler. Şeyh-i Ekber şöyle demiştir: «Bunlardan bir tanesini Kudüs'de gördüm. Kına elemekle meşgûl idi. Adı, İbn Ca'dûn idi. Bunlar, şark, garb, şimâl ve cenûb'un muhâfazasına me'murdurlar. Bu ise, şark muhâfızı idi. Bunlar: Abdülhayy, Abdülmürid ve Abdülkadir'dir.

herkes onlarla müdârâ eder. Müdârâ eden ise riyâdan kurtulamaz. İnsânlara karşı riyâkârlık eden, onların yakalandıkları bu hastalığa yakalanarak helâk olur. Bundan da en az nifak doğar. Çünkü birbirine düşman iki kişi ile buluştuğun zamân, ikisinin de görüşlerine uymayacak olursan, her ikisiyle de düşman olursun. Her ikisine de güleryüz gösterir ve dostça davranırsan, insânların en kötüsü olursun. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

تَجِدُونَ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ يَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَهٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ

«İnsânların en kötüsü, iki yüzlü olanları bulursun; zirâ onlar birine başka diğerine de başka yüz ile giden iki yüzlü kimselerdir» (Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den...). Yine bunun gibi insânlar arasına katılmakta en az onlara hevesli olduğunu göstermek ve bu husûsta mübâlâğa etmektir. Bu kimse yalandan kurtulamaz. Mutlaka ya aslında veyâ mübâlâğa etmesinde yalan vardır. Yine bu gibi içinde olmadığı hâlde gûyâ onun derdi ile alâkadar oluyormuş gibi bir tavır takınarak: «Nasılsınız, çoluk çocuk inşâallah âfiyettedir?» diye hâl hâtır sormak hâli de vardır. Bu hareket sırf nifaktır. Seriyyü's-Sakatî şöyle diyor: «Dostlarımdan birisi ziyâretime geliyor diye elimle sakalımı düzeltmeğe çalışırsam, münâfıklar listesine kaydolmaktan korkarım». Fudayl, Mescid-i Harâm'da tek başına otururken dostlarından birisi yanına geldi. Fudayl:

— Niye geldin diye sordu, dostu:

— Ya Ebâ Ali! Seni sevdiğim için geldim, dedi. Fudayl:

— Vallâhi bu yaptığın dostluktan ziyâde vahşeti ve ayrılığı gerekli kılan bir harekettir. Çünkü bu hareketin, senin bana ve benim sana karşı yaldızlı sözler söylememizi ve karşılıklı yalan konuşmamızı ve neticede, ya senin bırakıp gitmeni veyâ benim kalkıp gitmemi gerektirir ki, bir yakınlıktan ziyâde uzaklaşmaktır, dedi.

Ulemâdan birisi de şöyle demiştir: «Allahu Teâlâ kimi severse, o kimsenin bunu bilmemesini de sever. Yâni insânlar arasında değersiz kalır. Ona kimse iltifat etmez ve bu sûretle söylediğinin farkında olmaz».

Tâvus, Emevî halifelerinden Abdülmelik'in oğlu Hişam'ın huzûruna çıktı ve:

— Ey Hişam! Nasılsın? diye sorunca, Hişam kızdı ve:

— Neden bana ismimle çağırdın da, «Ey Emirü'l-mü'minin» demedin? dedi. Tâvus:

— Çünkü bütün mü'minler senin emâretine ittifak etmemişlerdir. Yalancı olurum korkusu ile sana sevdiğin ünvânla hitâb etmedim, dedi.

Kim bu şekilde kendini koruyamazsa, işte onun uzlete çekilmesi lâzımdır. Aksi hâlde münâfıklar listesine geçmesini kabûl etmelidir. Eskiler, bu vartaya düşmemek için buluştukları zamân, «Nasılsın ve ne hâldesin?» gibi sorulardan ve bu sorulara verilecek cevâblardan son derece sakınırlardı. Onlar, yekdiğerine dünyâlıktan değil, dinî husûslarda suâl sorarlardı.

Hâtem-i Esamm, Hamid e'l - Lefaf'a:

— Nasılsın? diye sorduğunda, Hamid:

— Âfiyet ve selâmetteyim, diye cevâb verdi. Hâtem bu cevâbı hoş görmiyerek:

— Ey Hamid! Selâmet, Sırat köprüsünü geçtikten sonra; afiyet de Cennet'e girdikten sonradır, dedi.

İsâ Aleyhisselâm'a:

— Nasıl sabâhladın? diye sorulduğunda:

— Arzu ettiğimi hazırlamağa ve hoşlanmadığım şeyi uzaklaştırmağa muktedir olmadığım bir hâlde sabâhladım. Bütün iyilikler başkasının elinde, benden yoksulu yoktur, diye cevâb verdi:

Rebi b. Haysem'e, nasıl sabâhladın? diye sorulduğunda, zayıf ve günâhkâr olduğumuz hâlde sabâhladık; rızkımızı yiyor ve ecelimizi bekliyoruz, dedi. Ebû'd - Derdâ'ya, nasıl sabâhladın? diye soruldukta, Cehennem'den kurtarırsam, hayır üzerine sabâhladım, dedi. Üveys-i Karanî'ye, nasıl sabâhladın? diye sorduklarında, insân nasıl sabâhlar; akşâmladığı vakit sabâha, sabâhladığı vakit akşâma gireceğini bilmez. İşte ben de bu hâldeyim, dedi. Mâlik b. Dinar'a da aynı suâl sorulduktа, ömrüm azaldığı ve günâhlarım çoğaldığı hâlde sabâhladım, dedi.

Hükemâ'dan birisine nasıl sabâhladığı sorulunca, ölümüm için hayâtımı, Rabbım için ise nefsimi arzu ve tercih ettiğim hâlde sabâhladım, dedi. Yine Hakim'in birisine, nasıl sabâhladın? diye sordular, Rabb'ımın nimetini yer ve düşmânı olan Şeytân'a itâat eder bir hâlde sabâhladım, diye cevâb verdi. Muhammed b. Vâsık'a, nasıl sabâhladın? diye sorulduğunda, akşâma kadar âfiyette bulunmağı arzu eder olduğum hâlde sabâhladım, dedi. Âfiyette olup olmadığını soranlara da, âfiyet, hiç isyân etmeden geçirdiğim gündür, diye cevâb verdi.

Ölüm döşeğinde yatan bir kişiye nasıl olduğunu sorduklarında, azıksız olarak yolculuğa çıkan, tek başına ıssız kabre giren, hiç bir güç ve kuvvete sâhib olmadan âdil Melik'in huzûruna çıkacak kimsenin hâli nasıl olur? diye cevâb vermiştir. Hasan b. Ebû Sinân'a, ne

hâldesin? diye sorduklarında, öldükten sonra dirilip de hesâba çekilen adamın hâli nasıl olur? demiştir.

İbn Sîrin bir adama:

— Ne hâldesin? diye sorar. Adam:

— Âilesi kalabalık olan, parası olmayan ve üstelik beşyüz dirhem borcu bulunan bir adamın hâli nasıl olur? diye cevâb verir. Bunun üzerine İbn Sîrin evine girer, bin dirhem alır, adama götürür ve:

— Al, beşyüz dirhemi borcuna ve beşyüz dirhemi de çoluk çocuğuna harcarsın, der. İbn Sîrin'in başka parası da yoktu. Sonra da: «Vallahi artık kimsenin hâlini sormam» dedi. Böyle demesi, soracağı kimsenin derdi ile alâkadar olamıyacağı korkusundan idi. Onlar, suâllerinde daha çok dînî cebheyi, kalbin hâllerini, Allahu Teâlâ ile olan muâmelesini araştırırlardı. Dünyâlıktan sordukları zamân ise, mutlaka onunla alâkadar olmak ve muhtâç oldukları husûslarda yardım etmek için sorarlardı.

Bir zât şöyle demiştir: Ben öyle adamlar tanırım ki, onlar pek buluşmazlardı. Bunlardan biri diğerinin bütün servetine el koysa, mal sâhibi aslâ müdâhale etmezdi. Şimdi ise, öyle adamlar tanırım ki, sık sık buluşurlar, evindeki tavuğuna ve kedisine varıncaya kadar, iğneden ipliğe vaziyetini ve her hâlini sorarlar fakat bir şey isteseler birbirine vermezler. Bu şekilde hâl ve hâtır sormak, riyâ ve nifâktan başka bir şey değildir. Bunun alâmeti şudur: Bakarsınız, biri, «nasılsın?» diğeri de «ne hâldesin?» diye sorar. Bu suâllerine bir cevâb beklemediği gibi, soruların samîmî olmayıp riyâkârane olduğunu her iki taraf da bilir. İşte bu, riyâ ve nifaktır. Hattâ bâzan gönüller kin ve çekememezlikle dolu olduğu hâlde, sırf yapmacık bir edâ ile dil ucuyla hâl ve hâtır sorarlar.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: «Onlar, gönüller selâmet bulduğu vakit ve gönüllerin selâmeti için "Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi" derlerdi. Fakat şimdi "Ne hâlde sabâhladın?", "Allah âfiyet versin", "Ne hâldesin Allah yardımcın olsun" gibi sözler söylüyorlar. Eğer biz de aynen bunlar gibi yaparsak, bid'at işlemiş oluruz. Bu kerâmet sayılmaz. Bunun için biz böyle yapmayız. Onlar ister kızsın, ister kızmasınlar». Hasan-ı Basrî'nin böyle demesi; söze, «Ne hâlde sabâhladın?» veyâ «Hayırlı sabâhlar» demekle başlamak, bid'at olduğu içindir. Adamın biri Ebû Bekir b. İyâs'a (840): «Ne hâlde sabâhladın?» deyince, Ebû Bekir buna cevâb vermedi ve: «Şu bid'atlerden vaz geçin» dedi. «Ne hâlde sabâhladın?» sözü, ilk def'a Şam'da Beyt-i

(840) Buhârî «Sahîh»inde, bu adam ile ihticâc etmiştir. Sikadan bir zâttır, yüz yaşına yaklaştığı bir sırada 94 Hicrî târihinde vefât etmiştir.

Makdis'e yakın olan Amevas şehrinde meydana gelen Taûn zamânında söylenmiştir (841). Birbirini ve hastaları ziyârete gidenler: «Taûn'dan nasıl sabâhladın?»; akşâm vakti gidince de: «Taûn'dan nasıl akşâmladın?» diye sorarlardı. Bundan sonra teammüm ederek yayıldı.

Maksad şudur: Ekseriyetle buluşmalar, riyâ ve nifak gibi yapmacık söz ve hareketlerden kurtaramaz. Bu hareketlerin hepsi mezmûm, hattâ bâzıları mekrûh ve bâzıları ise tehlikelidir. Yalnızlıkta bütün bunlardan kurtuluş vardır. Zirâ halk arasına girip onların teâmülüne uymayanlar, istiskal edilir, hakkında dedi-kodu yapılır; gıybeti yapılır ve ona eziyet edilir. Bu sebeble onlar günâhkâr olur, intikaam almağa kalkışmakla sen de günâhkâr olursun.

Muhitteki söz, iş ve hareketleri insân tabiatinin çalmasına gelince, bu da tehlikeli bir hastalıktır. Aklı başında fazilet sâhibi insânlar bile bu hastalıktan kendilerini zor kurtarabilir. Nerede kaldı gaafiller... Bundan dolayı insân, içinden hareketlerini benimsemediği hâlde kötü kimseler ile fazla düşüp kalkmamalıdır. Eğer bu gibiler ile fazla düşüp kalkarsa, kendinde büyük değişiklik duyar. Önceden hoşuna gitmeyen bu çirkin hareketlere yavaş yavaş alışır ve artık onlara aldırış etmez olur. Zirâ kendisini bu kötü şeylerden alıkoyan, onları kendisinin büyük bir suç sayması idi. Göre göre onları küçümser ve nihayet kalbinden de onlara kıymet vermemeğe başlar. Hele büyük günâhları bol bol görünce, artık küçüklere ehemmiyet vermez olur. Bunun için, zenginler ile düşüp kalkan, kendi varlığını küçümser ve hiç mesâbesinde görür. Yoksullar ile düşüp kalkanlar da ellerindeki nimetlerin kadrini bilir. İtâat edenler ile isyân edenlere bakmak da aynıdır. Bu, fıtrî bir te'sirdir. Ashâb-ı Kirâm ve Tâbiîn'in tâat ve ibâdetlerini düşünenler, kendi ibâdetlerini küçümser ve onları küçük görürler. Kendi ibâdetlerini küçümseyenler de, elbette onlara uymak için gayret eder, kendine çeki düzen vererek ibâdetini arttırmağa çalışır. Ama dünyâ adamlarına, onların Allah'tan yüz çevirip, isyâna daldıklarına bakan kimse de, kendisinin iyilikleri içinde büyür ve kendisini beğenmeğe başlar ve işte o zamân helâk olur. Tabiatın değişmesinde iyilik ve kötülükleri sâdece dinleyip duymak da kâfidir. Nerede kaldı onları göz ile görmek... İşte şu inceliği bilmek sâyesinde Resûl-i Ekrem'in:

عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ

(841) Müslümânlar arasında ilk Tâûn hastalığı, Hz. Ömer zamânında bu bölgede vukûa gelmiştir.

«Sâlihler anıldığında rahmet iner» hadîsinin sırrı anlaşılmış olur. Rahmet, Cennet'e girmek ve Allah'a kavuşmaktır. Şübhesiz sâlihler zikredildiği ânda böyle bir rahmet inmez fakat bu rahmetin sebebi bulunur. Bu da gönülden onlara uyma ve onların izinden gitme arzûsu ile kusûrları yok etme sebeblerinin uyanmasıdır. Rahmetin sebebi, iyi işlerdir. İyiliklerin menşei de onlara heves etmektir. Onlara heves etmenin âmili de sâlihleri, iyi hâlleri ile anmak ve hâtırlamaktır. İşte, **«Sâlihler anıldığı zamân, rahmet nâzil olur»** hadîsinin mânâsı da budur.

Aklı başında olanlar için, bu sözden anlaşılan, mefhûm-ı muhâlifinden anlaşılan mânâ gibidir. O da, iyiler anıldığı zamân rahmet indiği gibi, kötüler anıldığı zamân da lânet iner. Çünkü kötüleri ve kötülüklerini çokça anmak, insâna kötülük yapmağı kolaylaştırır, bu da lâneti mûcib olur. Lânet demek, Allah'ın rahmetinden uzak kalmak demektir. Rahmetten uzak kalmanın başlangıcı isyâna dalıp Allah'tan yüz çevirmek ve meşrû olmayan bir yolda dünyâlık ve şehvet peşinde koşmaktır. İsyânın kaynağı da, onu küçümsemektir. Küçümsemenin sebebi çok dinlemek yüzünden onunla ünsiyet peydâ etmektir. İyileri ve kötüleri anmanın neticeleri bu olursa, ya onları görmek ve aralarında bulunmanın sonu ne olur? Bizzât Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bu husûsta açıkça şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ مَثَلُ صَاحِبِ الْمِسْكِ اِنْ لَمْ يَهَبْ لَكَ مِنْهُ تَجِدْ رِيحَهُ

«Kötü arkadaş, demircilerin körükleri gibidir. Şâyet üflediği ateş kıvılcımları seni yakmazsa, kokusu sana bulaşır» (842). O pis koku farkında olmayarak elbiseye sindiği gibi, kötülük de farkında olmayarak kolaylıkla insânın kalbine girer. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْجَلِيسِ السُّوءِ كَمَثَلِ الْكِيرِ اِنْ لَمْ يُحْرِقْكَ بِشَرَرِهِ عَلِقَ بِكَ مِنْ رِيحِهِ

«İyi arkadaş, güzel koku satan gibidir. Sana koku sürmezse de, yanında bulunduğun müddetçe güzel kokusundan faydalanırsın» (843). Bunun için derim ki: Âlimin sürçmesini görenler iki sebepten dolayı onu kimseye söylememelidirler. Sebebin biri, gıybettir. İkincisi ve daha mühimi de, âlimin sürçmesini söyleyip herkes tarafından du-

---

(842) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.
(843) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

yulunca, o kusûrun ehemmiyeti kaybolur; artık onu herkes küçümsemeğe başlar. Aynı kusûr başka bir kimsede görülüp de, ne yapıyorsun? dendiği zamân, hemen cebhe alır: «Neden bu kadar kusûr bana çok görülüyor? hepimiz böyle kusûrlar yapabiliriz. Âlimler ve âbidler bile kusûrsuz değillerdir, onlar da aynen bu kusûrları yapıyorlardır». Şâyet âlim ve âbidlerin bu gibi hatâları işlemediklerini bilseydi, o da kendine gelir; bu kusûrlara yaklaşmazdı. Nice kimseler var ki, dünyâlığa dalar, dünyâlık toplamağa haris olur, riyâset sevdâsına kapılarak hayâtını dahi tehlikeye atar. Bunu da hoş görür; sanır ki Ashâb-ı Kirâm da riyâset sevgisinden uzaklaşmamışlardır. Hattâ Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasındaki mücâdeleyi de delîl gösterir. Bu mücâdelelerin hak uğrunda olmayıp yalnız riyâset sevgisi uğrunda olduklarını sanır. İşte bu yanlış kanâat, ona, riyâset sevgisini ve bunun gerektirdiği şeyleri kolaylaştırır. Kötü tabiat ise sürçmelere meyleder, iyiliklerden uzaklaşır. Belki kötülükleri, kötülük değillermiş gibi kabûl eder. İşte bu da Şeytân'ın ince hîlelerindendir. Bunun için bu husûsta Şeytân'dan uzaklaşanları Allahu Teâlâ şöyle vasıflandırmıştır:

﴿الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ﴾

«Onlar ki, sözü dinler ve en güzeline uyarlar» (39 - Zümer: 18). Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur:

﴿مَثَلُ الَّذِي يَجْلِسُ يَسْتَمِعُ الْحِكْمَةَ ثُمَّ لَا يَعْمَلُ إِلَّا بِشَرِّ مَا يَسْمَعُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى رَاعِيًا فَقَالَ لَهُ يَا رَاعِي أَجْزِرْ لِي شَاةً مِنْ غَنَمِكَ فَقَالَ اذْهَبْ فَخُذْ خَيْرَ شَاةٍ فِيهَا فَذَهَبَ فَأَخَذَ بِأُذُنِ كَلْبِ الْغَنَمِ﴾

«Oturup da hikmetli sözleri dinlediği hâlde, duyduklarının en kötüsü ile amel edenler, çobana gidip de bana bir koyun ver dediği ve çoban da beğendiğin koyunu al dediği hâlde, o kimsenin gidip köpeği seçmesine benzer» (844). İşte imâmların hatâlarını haber verenler, koca bir sürü içinden köpeği seçenler gibidir.

Sık sık görülen ve yayılan şeylerin insân rûhu üzerindeki ehemmiyetini kaybettiğine delâlet eden vak'alardan biri de şudur: İnsânların çoğu Ramazan günü orucunu yiyen bir kimseyi gördükleri zamân, ona hücûm eder; hattâ küfrüne kadar gidenler olur. Buna kar-

(844) İbn Mâce Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

şılık namâzı kılmayanlara o kadar aldırış etmezler. Halbuki namâzı terk edenlerin küfrüne kaail olanlar olduğu gibi, boynu vurulur diyenler de vardır (845).

Orucu yemek ise, bunların hiç birini mûcib değildir. Ancak namâz, günde beş def'a geldiği ve sık sık kılmayanlara tesâdüf edildiği için buna alışılmıştır. Oruç, yılda bir def'a gelip, açıktan yiyenleri az olduğu için hemen göze çarpmaktadır. İşte bir şeyı fazla görmenin insân rûhu üzerindeki te'siri böyledir. Meselâ bir fakih ipek elbise giyse veyâ altun yüzük taksa veyâ gümüş bardaktan su içse, bu hoş karşılanmaz ve hemen kendisine hücûm edilir. Buna karşılık aynı fakih herhangi bir meclisde durmadan gıybet etse buna aldırış edilmez. Zinadan da şiddetli olan gıybetin ipek giymekten daha kötü olduğu meydandadır. Ancak gıybet edenler çok olduğu ve bu gibi sözler çok duyulduğu için insân rûhu üzerindeki te'sirini kaybetmiştir.

İşte, şu incelikleri düşün ve yırtıcı hayvanlardan kaçar gibi insânlardan da uzaklaş. Zirâ senin insânlardan görüp duyacağın şeyler, dünyâya hırs ve hevesini artırmaktan başka bir şeyler değillerdir. Bunlar sana Âhireti unutturur, günâhı kolaylaştırır ve ibâdete olan hevesini azaltır. Sana, Allah'ı hâtırlatacak bir arkadaş bulursan ondan ayrılma, onu küçümseme; belki onu kendin için bir devlet bil. Böyle kimseler, aklı başında olan insânlar için bir ganimet ve mü'minin yitiğidir. İyi bil ki, iyi arkadaş yalnızlıktan hayırlı; yalnızlık ise kötü arkadaştan hayırlıdır. Ne zamân ki, şu söylediklerimi anlar, kendini düşünür ve arkadaşlık edeceğin kimsenin ahvâlini murâkabe edebilirsen, artık ona yaklaşmanın veyâ ondan uzaklaşmanın hangisi daha iyi olacağını bulabilmenden senin için korkulmaz. Sakın, doğrudan doğruya uzlet veyâ insânlar arasına girmenin daha iyi olacağına hükmetme. Zirâ tafsilâta kaabiliyeti olan işlerde hemen «evet» veyâ «hayır» demekle hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi husûsların hakkı, onları izâhdır.

ÜÇÜNCÜ FAYDA

Uzletin üçüncü faydası, fitne ve mücâdeleden kurtuluş, bunlara dalmaktan ve tehlikelerine girmekten dînini ve nefsini korumaktır. Bu zamânda taassublardan, münâkaşa ve mücâdelelerden kurtulmuş memleket pek az bulunur. Bunlardan selâmet, ancak uzlette kalmaktadır. Amr b. As'ın oğlu Abdullah (Allah her ikisinden râzı olsun) şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem (S.A.V.) fitneyi açıklayıp anlattığı zamân bana:

(845) İmâm-ı A'zam'a göre böyle değildir.

إِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ مَرِجَتْ عُهُودُهُمْ وَخَفَّتْ أَمَانَاتُهُمْ وَكَانُوا هٰكَذَا

— İnsânları, verdikleri sözleri sarsıldığı yâni sözlerinde durmadıkları ve emânetleri azaldığı yâni emânete riâyet etmedikleri ve onları şöyle —Resûl-i Ekrem bunu söylerken parmaklarını birbirine karıştırdı Yâni böyle karmakarışık bir hâlde— gördüğün zamân ne yaparsın? buyurdu.

— Evet, buyur ya Resûlallah, böyle bir zamân gelince ne yapayım? dedim. Resûl-i Ekrem:

اَلْزَمْ بَيْتَكَ وَأَمْلِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَخُذْ مَا تَعْرِفُ وَدَعْ مَا تُنْكِرُ وَعَلَيْكَ
بِأَمْرِ الْخَاصَّةِ وَدَعْ عَنْكَ أَمْرَ الْعَامَّةِ

— Evinde otur, dilini tut, işine geleni al işine gelmeyeni at, şahsî işlerinle uğraş ve umûmî işlere karışma (846), buyurdu.

Ebû Said el-Hudri'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ
الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ مِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ

«Öyle bir zamân gelecek ki; müslümânın en hayırlı malı koyun olacaktır. Müslümân, koyunlarını alır dağ başına ve yağmurlu yerlere gider; dîninin selâmeti uğrunda onlarla dağdan dağa dolaşır durur» (847).

Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(846) Ebû Dâvud ve Nesaî «El-Yevm ve'l-Leyle»de hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

(847) Hadîsi Buhârî rivâyet etmiştir.

سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَسْلَمُ لِذِي دِينٍ دِينُهُ إِلَّا مَنْ فَرَّ بِدِينِهِ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَى قَرْيَةٍ وَمِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ وَمِنْ جُحْرٍ إِلَى جُحْرٍ كَالثَّعْلَبِ الَّذِي يَرُوغُ قِيلَ لَهُ وَمَتَى ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ إِذَا لَمْ تُنَلِ الْمَعِيشَةُ إِلَّا بِمَعَاصِي اللَّهِ تَعَالَى فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ الزَّمَانُ حَلَّتِ الْعُزُوبَةُ قَالُوا وَكَيْفَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ أَمَرْتَنَا بِالتَّزْوِيجِ! قَالَ إِذَا كَانَ ذَلِكَ الزَّمَانُ كَانَ هَلَاكُ الرَّجُلِ عَلَى يَدَيْ أَبَوَيْهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَبَوَانِ فَعَلَى يَدَيْ زَوْجَتِهِ وَوَلَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَعَلَى يَدَيْ قَرَابَتِهِ قَالُوا وَكَيْفَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ يُعَيِّرُونَهُ بِضِيقِ الْيَدِ فَيَتَكَلَّفُ مَا لَا يُطِيقُ حَتَّى يُورِدَهُ ذَلِكَ مَوَارِدَ الْهَلَكَةِ

«İnsânlara bir zamân gelecek ki; din sâhibi dinini, ancak köyden köye dolaşmak, dağdan dağa koşmak ve kaçan tilki gibi kayadan kayaya sıçramakla koruyabilir; başka hiç bir sûretle koruyamaz.» buyurdu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'e:

— **Ya Resûlallah! Buyurduğunuz ne zaman olacak?** diye sordular. Resûl-i Ekrem:

— **Geçimin isyânsız sağlanamıyacağı zamân; bu zamânda bekâr kalmak helal olur,** buyurdu. Resûl-i Ekrem'e:

— **Ama siz bize evlenmeği tavsiye etmiştiniz,** dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **O zamân gelince, kişinin helâki anne ve babasının, bunlar yoksa âile ve çocuklarının, bunlar da yoksa akrabalarının elinde olacaktır,** buyurdu. Onlar:

— **Bu nasıl olur?** diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

— **Bir şey kazanamıyorsun, diye onu ayıplayacak, o da kendini tehlikeye atacak şekilde yapamıyacağı işlere girecek** (848), buyurdu. Hadis-i şerif, her ne kadar evlenmemek hakkında vârid oldu ise de, uzlete çekilmiş mânâsı da bundan anlaşılır; çünkü evlenmemekten gâye ihtilâttan korunmaktır. Zirâ evlenen kimse mecburî olarak halk arasına katılacak ve âile geçimi için isyâna dalacaktır. Ben, bu za-

(848) Nikâh bahsinde geçmiştir.

mân şimdi geldi demek istiyorum, halbuki daha önce gelmişdi. Bunun için Süfyân-ı Sevrî, Allah'a uzlet zamânı gelmiştir, dedi.

İbn Mes'ûd (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem, fitne ve karışıklık zamânlarının geleceğini anlatmıştı. Ben:

— Ya Resûlallah! Bunlar ne zamân olacak? diye kendisinden sordum. Resûl-i Ekrem:

حِينَ لَا يَأْمَنُ الرَّجُلُ جَلِيسَهُ قُلْتُ: فَبِمَ تَأْمُرُنِي إِنْ أَدْرَكْتُ ذَلِكَ
الزَّمَانَ؟ قَالَ كُفَّ نَفْسَكَ وَيَدَكَ وَادْخُلْ دَارَكَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ
أَرَأَيْتَ إِنْ دَخَلَ عَلَيَّ دَارِي؟ قَالَ فَادْخُلْ بَيْتَكَ قُلْتُ فَإِنْ دَخَلَ عَلَيَّ
بَيْتِي؟ قَالَ فَادْخُلْ مَسْجِدَكَ وَاصْنَعْ هَكَذَا

— **İnsânın, düşüp kalktığı arkadaşına emniyet etmediği zamânda olacak,** buyurdu. Ben:

— O zamâna yetişirsem nasıl hareket edeyim? Bu husûsta ne emrediyorsunuz? dedim. Resûl-i Ekrem:

— **Elini eteğini çek ve evine gir,** buyurdu. Ben:

— Bu hâl, evime girerse ne yaparım? dedim. Resûl-i Ekrem:

— **Odana gir,** buyurdu. Ben:

— Odama da girerse ne yapayım? dedim. Resûl-i Ekrem:

— **Mescidine gir ve böyle yap,** yâni eteklerine kapan ve **«Ölünceye kadar Rabb'ım Allah'tır, de.»** buyurdu (849).

Muâviye (R.A.) zamânında Sa'd b. Ebî Vakkas'ı (R.A.) (oğlu Ömer ile kardeşinin oğlu Hâşim) muhârebeye dâvet ettiklerinde, o: «Bana iki gözü ve dili olan bir kılınç vermedikçe ben dışarı çıkmam; kılınç, gözü ile görecek, dili ile de "İşte şu kâfirdir" diyecek ve ben onu öldüreceğim; "Şu da mü'mindir" diyecek ve ben ondan elimi çekeceğim. Böyle olmadıkça ben kat'iyyen çıkmam» dedi ve devâm ederek: «Biz ve siz, açık bir yolda (ki bu yoldan maksad İslâmiyettir) yürüyen bir kaafile gibiyiz. Yolda giderken şiddetli bir kasırga gelir, ortalığı altüst eder, tozu dumana katar ve yolu kaybederiz. Bu hengâmede kaafilenin bir kısmı, yol sağa gidiyor diyerek sağa ayrılırlar. Diğer bir kısmı da sola gider diyerek sola ayrılır ve her ikisi de helâk olurlar. Diğer üçüncü bir kısmı da olduğu yerde bekler. Rüzgâr dindikden, ortalık açıldıktan ve yol aydınlandıktan sonra yola devâm

---

(849) Ebû Dâvud muhtasar olarak, Hattabî de tamâmını «Uzlet»de rivâyet etti.

ederler. İşte aramızdaki fark, budur.» dedi ve Sa'd'ın görüşünde olan bir cemâat fitne kalkıncaya kadar, fırtınalara kapılmayarak evlerinde beklediler.

Abdullah b. Ömer (R.A.), Hz. Hüseyin'in Irak'a yöneldiğini haber alınca, üç günlük yolda ona yetişerek:

— Nereye gidiyorsun? diye sordu. Hz. Hüseyin, Emevilerin kendisine yazdıkları beyitleri göstererek:

— Irak'a gidiyorum, dedi. İbn Ömer:

— Onların, sözlerinde vefaları yoktur; daha dün babanı öldürdüler. Sakın, bu yazdıklarına aldanıp da oraya gitme, dedi ise de dinlemedi. Bunun üzerine İbn Ömer devâmla:

— Ben sana bir hâdiseyi anlatayım, dedi ve şöyle devâm etti:

— Cebrâil Aleyhisselâm, Resûl-i Ekrem'e gelerek, onu Dünyâ veyâ Âhireti tercih etmekte serbest bıraktı. Resûl-i Ekrem, Âhireti tercih etti. Sen ise, Resûl-i Ekrem'den bir parçasın. Vallahi hilâfete ancak sizin hayırlınız lâyık olur ve bunu ancak sizden hayırlı olanlar alabilir. Gel gitme, geri dön, dedi. Hz. Hüseyin:

— Herkes mukadder âkıbetine uğrayacaktır, ben geri dönemem, dedi. Bunun üzerine İbn Ömer, Hz. Hüseyin'in boynuna sarılarak:

— Seni Allah'a emânet eder, esâret ve ölümden seni korumasını dilerim, dedi ve ağlayarak ayrıldı (850).

Medine'de on bine yakın Ashâb varken, fitneden ancak kırk kişi korkmuştur. Tâvus b. Keysan da evinden dışarı çıkmamıştır. Evinden dışarı çıkmadığını soranlara, zamânın bozulduğunu ve imâmların zulmettiğini sebeb olarak göstermiştir. Urve b. Zübeyr, Akik'de bir köşk yaptırıp oraya çekilmişdi. Bunu görenler:

— Resûl-i Ekrem'in mescidini bıraktın da köşküne mi çekildin? dediler. Urve:

— Baktım ki, câmilerinizi oyuncak hâline geldi, çarşıları boş sözleriniz doldurdu, dillerinizde fâhiş sözler yükseldi, Urve de selâmeti burada buldu, dedi.

Bu beyânatımızla, uzletin faydalarından birisinin de, fitne ve dedikodulardan kurtuluş yolu olduğu anlaşıldı.

DÖRDÜNCÜ FAYDA

Uzletin dördüncü faydası; insânların şerrinden kurtuluştur. Çünkü insânlar; bâzan çekiştirmek, bâzan kötü zan ve töhmet altında bulundurmakla, bâzan hakkında düşündükleri kötü şeylerle, bâzan da

(850) Taberânî ve Bezzâr, hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

koğuculuk ve yalan sözlerle sana eziyet eder dururlar. Çok kere de akıl erdiremedikleri bâzı söz ve işlerini hatâlı bulur, senin aleyhinde kullanmak için bunları sermâye edinirler ve fırsat bulunca hemen söylerler. İşte uzlette bütün bunlardan kurtuluş ve korunma vardır. Bunun için Hakîm'in biri diğerine:

— Ben sana on bin dirhemden daha hayırlı olan iki beyit öğreteyim, dedi. Diğeri de:

— Öğret, deyince, Hakîm:

اِخْفِضِ الصَّوْتَ اِنْ نَطَقْتَ بِلَيْلٍ وَالْتَفِتْ بِالنَّهَارِ قَبْلَ الْمَقَالِ
لَيْسَ لِلْقَوْلِ رَجْعَةٌ حِينَ يَبْدُو بِقَبِيحٍ يَكُونُ اَوْ بِجَمَالِ

«Karanlıkta konuşurken fazla bağırma, Gündüz de etrâfına bakmadan konuşma,

Güzel veyâ çirkin bu bir sözdür, çıkan sözü geri almak imkânsızdır.» şi'irini okudu.

İnsânlar arasına girip onlarla çalışan kimsenin hased ve sû-i zandan kurtulmasına imkân yoktur. Hattâ onu da, kendilerine husûmet besliyor hile düşünüyor zannederler. İnsânlar bir şeye haris oldular mı her **«Sesin kendi aleyhlerinde olduğunu sanırlar. İşte bunlar düşmândır; onlardan korun»**. Onların dünyâya hırsı artmış, herkesi de kendileri gibi zannettiler. Nitekim Mütenebbi:

«Fâsid vehimlerin insânlara karşı olan sû-i zanlarını tasdik etmeleri, onların kötü itiyâdlarındandır. Düşmânlarının sözü ile dostuna düşmânlık etmeğe başlamakla, karanlık gecede yolunu yitiren şaşkına dönerler.» demiştir.

Denildi ki:

İyiler, kötü kimselerle düşüp kalktıkları takdirde, kendileri hakkında sû-i zan edilmesine sebeb olurlar.

İnsân oğlunun düşüp kalktığı dostlarından gördüğü kötülükler pek çoktur. Biz, tafsilâtına girişecek değiliz. Şu anlattıklarımızda icmâlen hepsine işâret vardır. Yalnızlıkta bunların hepsinden kurtuluş vardır. Uzleti tercih edenlerin çoğu da buna işâret etmişlerdir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.): **«İnsânları tecrübe edip, iç yüzlerini öğrenen, onlardan uzaklaşır.»** demiştir. Bu söz, merfû olarak da rivâyet edilmiştir. Şâir de şöyle demiştir:

مَنْ حَمِدَ النَّاسَ وَلَمْ يَبْلُهُمْ ۞ ثُمَّ بَلَاهُمْ ذَمَّ مَنْ يَحْمَدُ

وَصَارَ بِالْوَحْدَةِ مُسْتَأْنِسًا ۞ يُوحِشُهُ الْأَقْرَبُ وَالْأَبْعَدُ

«İnsânları tecrübeye tâbi tutmadan övenler,
Denedikten sonra yererler,
Sonra ünsiyeti yalnızlıkta bulurlar,
Yakın ve uzak herkesten vahşet duyarlar.»

Hz. Ömer (R.A.), yalnızlıkta, kötü arkadaştan kurtuluş vardır, demiştir. Abdullah b. Zübeyr'e (851):

— Niçin Medîne'ye gelmiyorsun? diye sorduklarında, Abdullah:

— Nasıl geleyim, şimdi elindeki nîmete hased edip, uğradığı felâkete sevinen insânlar kalmıştır, dedi.

Bağdat'ın meşhûr vâizlerinden İbn Semmâk da bir arkadaşının kendisine şöyle yazdığını söylüyor: İnsânlar, hastalığı tedâvi eden ilâçlar iken, şimdi tedâvisi kaabil olmayan hastalık hâlini almışlardır Arslandan kaçtığın gibi, onlardan da uzaklaş. Çöl Arablarından birisi dâima bir ağacın yanında bulunurdu, ağacı sular ve bakımını yapardı. Bunun sebebini soranlara: «O, kendisinde üç haslet bulunan bir arkadaşımdır. Hakkımda nemmamlık yapmaz. Yüzüne tükürsem de darılmaz. Kötü sözler söylesem de bana kızmaz.» dedi. Harune'r - Reşid, bu sözü duyunca, şu üç haslet, arkadaşlıkta aranan vasıflardır, dedi: Birisi de, kitâb okumak ve kabir ziyâreti ile meşgûl olurdu. Sebebini kendisinden soranlara, selâmeti yalnızlıkta, en iyi vâizi mezarlıkta, en iyi arkadaşı da kitâb okumakta buldum, dedi.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: «Hacca gitmeğe niyyet ettim. Velilerden biri olan Sâbit Bennani bunu duydu ve bana:

— Hacca gideceğini duydum, sana arkadaş olmak isterim, dedi. Ben:

— Ne olur, bırak da Allahü Teâlâ kusûrlarımızı örtüyor, böyle kalalım, birbirimize karşı saygı ve sevgimiz vardır, korkarım ki arkadaş olmakla kusûrlarımız fâş olur da birbirimizden sevgimiz kalkar, dedi. Bu da uzletin diğer bir faydasına işârettir. O da yoksulluk, mü-

---

(851) Kureyşi'dir. Annesi Ebû Bekir'in (R.A.) kızı Esma'dır (R.Anha.). Kureyşilerden Medîne'de ilk doğan müslümanın çocuğudur. Annesi hâmile iken Medîne'ye göç etti ve tâm yirmi ay sonra doğdu. Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde sekiz sene dört aylık idi. Fasih ve secâatli bir zât olup, Yezid'in ölümünden sonra 64 Hicride halife oldu. Hicaz, Irak, Yemen, Mısır'ın tamâmını ve Şam havâlisinin çoğunu emrine aldı. İktidarı 9 yıldır. Abdülmelik b. Mervan'ın zamânında Salı günü Hicri 72 de Haccac b. Yûsuf tarafından öldürülmüştür.

rüvvet, ahlâk ve benzeri diğer kusûrların kapalı kalıp açığa çıkmamasıdır. Hâllerini gizleyenleri övmek üzere Allahu Teâlâ:

﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾

«Hâllerini bilmeyenler, onları iffetlerinden dolayı zengin zanneder.» (2 - Bakara; 273) buyurmuştur. Şâir de şöyle demiştir:

«Yokluk, ayıp değildir; âr, zillete düşmektir.»

İnsân, gerek dînî ve gerek dünyevî işlerinde, ahlâk ve gidişinde kusûrsuz değildir. Dînî olsun, dünyevî olsun, kusûrların kapalı kalması daha iyidir. İnsân, halk arasına girerse, kusûrları fâş olur, selâmete eremez. Ebû'd - Derdâ (R.A.), insânlar dikensiz gül iken, şimdi gülsüz diken oldular, dedi. Birinci asrın sonları olan o zamân böyle olunca, bu zamânda ondan daha kötü oldukları meydandadır. Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: «Süfyân-ı Sevrî, sağlığında ve uyanık iken, öldükten sonra da rüyâmda bana şöyle demiştir:

— Âşinalarını azalt, sonra onlardan kurtulmak zor olur. Bütün kötülükleri, dostlarımdan gördüğümde hiç tereddüt etmem.»

Zâtın biri de şöyle demiştir: «Mâlik b. Dinâr'ı ziyârete gitmiştim. Yanında kimse yoktu. Yalnız bir köpek, başını dizleri üzerine koymuş duruyordu. Köpeği kovmak istediğimde, Mâlik:

.- Bırak, bu, ne ısırır, ne de kimseye bir zarar verir. Kötü arkadaştan çok iyidir, dedi.

Bir zâta, neden uzlete çekildin? diye sordular. Cevâbında: Haberim olmadan dînimin kaybolmasından korktuğum için, dedi. Bu da insân tabiatinin kötü hûyları almasına işârettir.

Ebû'd - Derdâ (R.A.): «Allah'tan korkun ve insânlardan sakının; çünkü onlar, bindikleri devenin sırtını deler yara eder. Bindikleri atı çökertir, girdikleri kalbi harâb ederler.» dedi.

Yine bir zât şöyle demiştir: «Âşinaları azalt; zîrâ din ve kalbin selâmeti, kul haklarının azalması, dostları azaltmakla mümkündür. Çünkü dostlar çoğalınca, onlara karşı vazifeler de çoğalır ve haklarını ödemek zorlaşır».

Bir başkası da: «Bildiklerini bırak, bilmediklerinle de münâsebet kurma.» demiştir.

BEŞİNCİ FAYDA

Uzletin beşinci faydası, senin insânlardan, insânların da senden ümidlerini kesmelerindedir. İnsânların, senden ümidlerini kesmelerin-

de bir çok faydalar vardır. Herkesi memnûn etmek zordur. Bunun için kendi kusûrlarını düzeltmekle uğraşmak daha makbûldür. En kolay ve en hafif haklarından bâzıları, evlenmelerinde ve diğer cemiyetlerinde hazır bulunup, dâvetlerine katılmak, hastalarını ziyâret ve cenâzelerine gitmektir. Bütün bunlarda vakitleri isrâf etmekle berâber tehlikelerle karşılaşmak da vardır. Sonra, bâzılarını yapmakla öyle mâzeretler doğar ki, onları açıklamak mümkün olmaz. Bunun üzerine, falana gittin bize gelmedin, diye sana küserler ve bu hâl husûmete sebeb olur. Denildi ki: Hastayı hastalığında ziyâret etmeyen, iyileştiği zamân, utancından ölümünü temenni eder. Ama hiç kimseyi görmeye gitmeyen kimse bir şey demez. Adam seçerse o takdirde kendisine küserler. Halbuki bir insân geceli gündüzlü uğraşsa herkesin hakkını yerine getiremez. Din ve dünyâ meşgalesi olanlar, bu hakları tamâmen nasıl yerine getirebilir? Amr b. Âs (R.A.), dostların çokluğu, alacaklıların çokluğu demektir, dedi. İbn Rûmî de şöyle demiştir:

«Dostunu çoğaltma, çünkü dostluktan düşmânlık doğar.
«Fazla yeyip içme, çünkü çok yemekten hastalık doğar.»

İmâm Şâfiî: «Bütün düşmânlıkların aslı, kötülerle dostlukta ve onlara iyilik etmektedir.» demiştir.

Senin, insânlardan ümidini kesmende de büyük faydalar vardır. Çünkü dünyâ varlığını, süs ve ziynetlerini görenler, ona heves eder ve harîs olurlar. Bu sebeble de tama'ı artar. Çok kere emeline ulaşamadığı için ümidsizliğe düşer ve buna üzülür. Fakat insânlar arasına katılmazsa bunları görmez. Bunları görmeyince de heves etmez, huzûr içinde kalır. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ

«Onlara verdiğimiz dünyâlığa gözlerini uzatma.» (20 - Tâhâ: 131) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur:

انْظُرُوا إِلَىٰ مَنْ هُوَ دُونَكُمْ وَلَا تَنْظُرُوا إِلَىٰ مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ فَإِنَّهُ أَجْدَرُ
أَنْ لَا تَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ

«Sizden daha düşkün olanlara bakın, üstün olanlara bakmayın;

çünkü böyle yapmanız, Allahü Teâlâ'nın size verdiğini takdir etmenize daha uygun düşer» (852).

Avn b. Abdullah şöyle demiştir:

«Ben, zenginlerle düşüp kalktığım sıralarda sıkıntı ve ızdırabtan kurtulamıyordum. Bakıyordum, onların elbisesi benim elbisemden iyi, binitleri benim binitlerimden kuvvetli, üzülüp duruyordum. Fakirlerle düşüp kalkmağa başlayınca huzûra kavuştum». Hikâye olundu ki: Müzeni (Allah rahmet etsin) Fustat'da Amr b. el-As'ın yaptırdığı câmiin kapusundan çıkarken, süvarileri ile geçmekte olan İbn Abdülhakem ile karşılaştı. Onun ihtişâmı kendisini şaşırttı. Tam bu sırada Allahu Teâlâ'nın:

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ

«Bâzınızı bâzınıza fitne kıldık, sabretmez misiniz?» (25 - Furkan: 20) âyet-i celile'sini okudu ve: «Evet ya Rabbi, sabreder ve râzı olurum.» dedi. Kendisi yokluk ve darlık içinde idi. Nitekim evinde olan bir kimse, böyle fitnelere mübtelâ olmaz. Çünkü dünyâ zinetini gören kimse, ya din ve yakini kuvvetli olduğundan sabredecektir ki, bu takdirde sabrın acılığına katlanması gerekecek yahut onun da gönlü dünyâlığa düşer ve dünyâlığı elde etmek için hileli yollara sapar ve ebediyyen helâk olur. Dünyâda helâk olması, ekseriya umduğunu bulamayacağı tama'ından dolayıdır. Çünkü her isteyene dünyâlık nasib olmaz. Âhirette helâk olması ise, dünyâ varlığını, Allah'ı zikr ile O'nu yakınlık üzerine tercih etmesi bakımındandır. Bunun için İbn A'rabi şöyle demiştir:

«Zillet kapusu zenginlik tarafından olduğu vakit, onu bırakırım da fakirlik tarafındaki şeref kapusuna yükselirim». Bu sözü ile, tama'ın zilleti mûcib olduğuna işâret etmiştir.

ALTINCI FAYDA

Uzletin altıncı faydası, insâna ağırlık veren kimselerle ahmakları görmekten ve ahmaklık derecelerini ölçmekten kurtuluştur. Bu gibi insâna ağırlık verenleri görmek, küçük bir körlüktür. A'meş'e:

— Neden gözün yaşarır? diye sorduklarında, A'meş:

---

(852) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

— Ağırlık veren kimselere bakmaktan yaşarır, diye cevâb vermiştir.

Hikâye edildiğine göre; İmâm-ı A'zam; A'meş'in yanına gitmiş ve:

— Hadiste vârid olduğuna göre Allahü Teâlâ, kimin gözlerinin ışığını alırsa ona karşılığını verir, sana ne verdi, diye sormuştur. A'meş:

— Mükâfat olarak, bana ağırlık verenleri görmekten beni kurtardı, dedikten sonra, şaka olarak:

Sen de onlardan birisin, dedi.

İbn Sirin, bir def'a bir zâtın şöyle dediğini işittim, demiştir: Hoşuma gitmeyen sevimsiz bir adama baktığım için bana baygınlık geldi.

Calinus (853), şöyle demiştir: «Her şeyin bir sıtması vardır. Rûhun sıtması da sıkıntı veren kimselere bakmaktır».

İmâm Şâfii: «Hoşuma gitmeyen adamlarla oturduğum vakit, vücûdumdan, onun bulunduğu taraf, diğer tarafımdan daha ağır gelir» demiştir.

İlk iki faydadan sonra anlattığımız dört fayda, dünyevi faydalar olmakla berâber, din ile de alâkalıdırlar. Çünkü insân hoşuna gitmeyen birini gördüğü zamân, kendini kaybetmekten ve sun-ı ilâhiye dil uzatmaktan emin olamaz. Çekiştirme, sû-i zan, çekememezlik, koğuculuk ve benzeri şeylerle başkasından eziyet gören bir insân, karşılık vermekten kendini alamaz. Bu hareket de dinin fesâdına sebebiyet verir.

İşte, uzletde bunların hepsinden kurtuluş vardır.

UZLETİN ÂFETLERİ

Bilmiş ol ki: Dînî ve dünyevi bir çok faydalar var ki, bunlara ancak başkalarının yardımı ile ulaşılır. Bu yardım da ancak, cemiyet arasına katılmakla sağlanır. Uzlette, insânlar arasına katılmakla elde edilebilecek her şeyden, mahrûmiyet vardır. İşte bu gibi yardımlardan mahrûm olmak, uzletin âfetlerindendir. O hâlde insânlar arasına girmenin faydalarına ve insânlar arasındaki ihtilâfın sebeblerine bir göz atalım. Bunlar: Okumak, okutmak, istifâde etmek, faydalandırmak, terbiye etmek, edeblenmek, ünsiyet etmek, ünsiyet olunmak, sevâb kazanmak, karşılıklı haklara saygı göstermek, tevâzû öğrenmek, görgü ve bilgiden tecrübe edinmek ve ibret almak gibi şeylerdir. Bunları tafsilâtı ile anlatalım ki, hepsi yedidir.

(853) Eski Yunan feylesoflarındandır.

BİRİNCİ FAYDA

İhtilâtın birinci faydası; okuyup okutmaktır. «İlim Kitâbı»nda bunların faziletini anlattık. Dünyâda en büyük ibâdet bunlardır. Şüphesiz bunlar, insânlar arasına girmekle mümkün olur. Ne var ki, ilimlerin bâzılarına ihtiyâç duyulmaz. Bâzıları ise zarûridir. Kendisi için öğrenilmesi farz olan ilimleri öğrenmeyip uzlete çekilen günâhkârdır. Şâyet kendisi için zarûri ve mecbûri ilimleri öğrenmiş, fakat ileriye götürebilecek kudrette olmadığından, ibâdetle meşgûl olmayı tercih ediyorsa, uzlete çekilsin. Şâyet dini ve aklî ilimleri öğrenip anlayabilecek seviyede ise, bunları öğrenmeden uzlete çekilmesi, kendi hakkında en büyük bir hüsrândır. Bunun için İbrâhim Nehai ve diğerleri. «Önce oku sonra uzlet et» demişlerdir. Okumadan uzlete çekilen kimse zamânının çoğunu uyku veyâ hayâli şeylerle geçirir. En iyisi, bütün zamânlarını vird ve ibâdetle geçirmek değil midir? Gerek bedeni gerek kalbi bütün ibâdetlerinde emeklerini boşa çıkaracak aldanmalardan yine kurtaramaz, bilmeyerek amelini mahvedebilir! Allahu Teâlâ'nın Zât ve Sıfatı hakkındaki inancı, bir takım vehimlerden kurtulamaz. Bütün bu vehimlerle, fasid hâtıralarla ünsiyet eder. Ekseriya Şeytân'ın eğlencesi olur da hâlâ kendini âbidlerden sayar. İlim, dinin aslıdır. Avam ve câhillerin uzletinde hayır yoktur. Avam ve câhil derken, halvette ibâdeti beceremeyen ve bu husûstaki bilgilere sâhib olmayanları kasdediyoruz. İnsânın nefsi, tedâvi için müşfik bir tabibe muhtâç olan bir hasta gibidir. Câhil bir hasta, tıb ilmini öğrenmeden, hekimsiz kaldığı zamân, hastalığı artacağı gibi, câhil bir insân da muhtâç olduğu bilgileri öğrenmeden uzlete çekilemez. Uzlet ancak âlime yakışır.

Okuyup öğrenmeye gelince: Okuyup öğrenirken niyet Allah rızâsı ise, burada da büyük mükâfatlar vardır. Şâyet okuyan ve okutan, Allah rızâsına niyet etmez de dünyâlık için okurlarsa, bu şekil okuma ve okutmalar, dini tehlikeye sürükler. «İlim Kitâbı»nda buna dâir açıklamada bulunduk.

Bu zamânda âlimin hükmü, uzlete çekilmektir. Çünkü bu zamânda dininin selâmeti için okumak isteyenler pek enderdir. Belki bu zamânda vâizler, va'z u nasihatleriyle kitleyi peşinden sürükleyebilmek için, yaldızlı cümleler kullanmak ve emsâllerini alt edip, sultânların gözüne girebilmek ve cedel sözleri öğrenmek isterler. Bütün bunlardan gâyeleri maddi sâhada bir üstünlük taslamaktır. Öğrenmek istedikleri ilimlerin en makbûlü, mezheb imâmlarının söylediklerini anlamaktır. Bu da çok kere samimi niyet taşımaz. Emsâlleri arasında üstün bilgiye sâhib olmak, kadılık almak ve servet edinmek gibi çürük

gâyeler taşır ki; akıl, mantık ve din, bu gibilerden uzak kalmağı emreder. Şâyet gâyesi Allah rızâsı ve Allah'a yaklaşmak olan bir talebe bulunursa, bundan uzaklaşmak ve bildiğini ondan gizlemek en büyük günâhlardandır. Bu da bir memlekette bir veyâ iki kişiden fazla bulunmaz.

Süfyân-ı Sevri'nin şu sözüne aldanmak doğru değildir. Diyor ki:

«Biz ilmi, başka gâyeler uğrunda öğrendik, fakat ilim, Allah'tan başkası için olmağı kabûl etmedi.»

Yâni fakihler, önce başka gâyeler uğrunda okurlar, sonra ilim onları Allah'a çevirir ve niyetlerini düzeltirler. Sen onların sonuna bak; kimisi ölüm gelip çattığı hâlde hâlâ dünyâlık peşindedir, bâzısı da dünyâdan yüz çevirmiş ve âhirete yönelmiştir. Böylece vazıyetlerini gör ve ibret al, «Haber, müşahede gibi değildir.»

Aynı zamânda şunu da bilmelisin ki: Sufyân-ı Sevri'nin işâret ettiği ilim; hadis, tefsir, Peygamber ve Ashâbı'nın siyerini okumak ilimleridir. Bu ilimlerde insânı korkutmak ve çekindirmek vardır. Bu ilimler, eninde sonunda Allah'tan korkuyu arttırır. Muâmele fetvâları ve hasımların arasını bulmakla alâkalı olan fıkıh ve kelâm ilimleri, tâliblerini dünyâlığa çekmekten başka bir fayda sağlamaz; gittikçe dünyâya heveslerini arttırır. Umulur ki, şu kitâbta yazdıklarımızı, bir talebe dünyâlığa heves ederek okursa, bunları okuma sâyesinde ömrünün sonunda kendini düzeltir. Çünkü bu yazılarımız Allah'tan korkutmak, Dünyâdan uzaklaştırıp Âhirete yaklaştıracak öğütlerle doludur. Buna, Kur'ân ve Hadis'de tesâdüf edilir. Kelâm, felsefe ve mezheb ilimlerinde böyle bir şey yoktur. İnsânın kendi kendini aldatması doğru olmaz. Kusûrlarını bilen insân, aldanan câhilden daha mes'uttur. Okutmak hırsına kapılan her âlimin mevki ve mansıb peşinde olmasından korkulur. Bu gibilerin ilimden nasibi, câhillerden kendini üstün görmek ve onlara karşı böbürlenmekle muvakkat bir zevkten ibârettir. Resûl-i Ekrem'in haber verdikleri gibi: **«İlmin âfeti, kibirdir.»** Bunun için Bişr-i Hâfî'nin 17 bohça hadis kitâbı gömdüğü hikâye edilir. Bu zât, hiç hadis rivâyet etmezdi. Neden hadis rivâyet etmediğini soranlara şu cevâbı verirdi: «Gönlüm rivâyet etmek istiyor da ondan. Eğer hadis söylemeyi cânım çekmeseydi rivâyet ederdim». Yâni gönlünün arzûsuna uymamak için hadis rivâyetinde bulunmuyordu. Bunun için «haddesenâ [bize hadis söyledi]» demek, dünyâ kapılarından bir kapıdır, demiştir.

Bir kimse, «haddesenâ» dediği zamân, lisân-ı hâliyle diyor ki: «Bana bir gelir kapısı açıldı». Bu sâyede kendisine bir mevki sağlamağa çalışır.

Râbi'a b. Adviye, ziyâretine gelen Sufyân-ı Sevri'ye:

— Ne güzel adam idin, ah şu dünyâya hevesin olmasa, dedi. Sufyân-ı Sevrî:

— Nerede dünyâlığa heves ediyorum? deyince, Râbi'a:

— Hadis rivâyet ediyorsun ya, dedi. Bunun için Süleymân Dârânî: «Evlenen, hadis arayan, yolculuk işleri ile meşgûl olan kimse, dünyâlığa meyletmiş sayılır.» demiştir.

Bütün bu âfetlere «İlim Kitâbı» nda tafsilâtıyla yer vermiştik. Akıl, düşleri aldatmak ve uzlete çekilmekle bunlardan korunmaktadır. Belki okuyup okutmak sûretiyle dünyâlık peşinde olanlar için en doğrusu, bu gibi zamânda hepsini terk etmektir. Nitekim (Hicri 388 de ölen) Süleymân Hattâbi: «Sohbetine heves edip senden okumak isteyenlere boş ver onlardan sana ne mâl, ne de cemâl nâmına bir hayır gelir. Onlar, açık dost, gizli düşmândırlar. Onlarla buluştuğunuz zamân, size yaltaklık ederler fakat gıyâbında da aleyhinde konuşmaktan geri durmazlar. Yanına gelen, huzûrunda seni murâkabe eder, arkanda aleyhinde hitâbet eder. Onlar; iki yüzlü, koğucu, karıştırıcı ve hilekâr kimselerdir. Başına toplanmaları aslâ seni aldatmasın. Onların okumaktaki gâyeleri, ilim öğrenmek değil, mevki ve servet edinmektir. Gâyelerine ulaşmak için seni bir vâsıta ve binit olarak kullanmak isterler. Her hangi bir arzûlarına karşı ihmâlkâr davranırsan, en büyük düşmânın kesilirler. Sonra da senin başına toplanmalarını, sana büyük bir ikrâm sayarlar. Senin onlarla uğraşmanı, senden bir hak tanır; bütün varlığını onların uğruna fedâ etmeni, âdetâ bir borcun imiş gibi telâkki ederler. Düşmânlarına düşmânlık, yakın dost ve ahbâblarına da iyilik etmek borcun imiş gibi, düşünürler. Onların hocası olduğun hâlde onlara karşı elpençe divan duracaksın. Reisleri olduğun hâlde emirlerinde olacaksın. Bunun için tam mürüvvet, umumî uzlettedir, denilmiştir.» dedi. İşte, Ebû Süleymân'ın sözü bundan ibârettir. Her ne kadar musannifin anlatmadığı daha bâzı söyleri varsa da, bu zât, doğru söylemiştir. Zirâ müderrisleri, okutanları, dâimi bir zillete, büyük minnet ve borç altında imiş gibi görürsün. Güyâ o, yanına gelenlere hediyelerini dağıtıyormuş gibidir. Bu, âdeta onlara karşı kendi üzerinde bir borc imiş gibidir. Çok def'a başına toplananlar, geçimlerinden âciz kimselerdir. Zavallı yoksul müderris, kendi mâlından onların nafakasını te'min edemez. Bunun için sultânların kapısında dolaşır durur; zillet, mihnet ve meşakkate, binbir çile ve zahmete katlanır ve nihâyet harâm vâridattan kendisine bir miktâr yazdırır. Sonra bunu almak için âmillerin eziyetleri ile karşılaşır. Onlar, sanki kendi ceplerinden veriyorlarmış gibi ona olmadık eziyeti yaparlar. Böylece oralardan günlük, haftalık veyâ aylık bir şeyler koparır.

Bununla da bitmez, bir de bunu başına toplananlara taksim işi ve güçlüğü ile karşılaşır. Hepsine müsâvi verse, ileri gelenleri, bunu hocanın beceriksizliğine, ahmaklığına ve adâletsizliğine hamlederler. Farklı taksim yapsa, bu def'a da diğerleri onu kötü söz yağmuruna tutar; zehirli yılan ve yırtıcı arslanlar gibi üzerine saldırırlar. Böylece hayâtı boyunca güçlükler içinde kıvranırken, öldükten sonra da, alıp böldüğünün hesâbını vermek, arada harâm varsa azabını çekmek zorluğu ile karşı karşıyadır. Şaşılacak şeydir ki; o, bütün bu sıkıntılar içinde, yalan vâidler ve boş düşüncelerle kendi kendini aldatarak, «Sen sakın aldırma, şübhesiz bütün bu hareketlerini Allah rızâsı için yapıyorsun. Resûl-i Ekrem'in sünnetini ve Allah'ın dînini neşrediyorsun. Talebelerin geçimlerini sağlamakla meşgûlsün. Sultânların ellerinde bulunan malların zâten sâhibi belli değildir. Bunlar âmme menfaatine sarfedilir. İlmi yaymaktan daha üstün maslahat ne olabilir? Din bu adamlarla açığa çıkar ve kuvvetlenir» der. Eğer bu zât, şeytânın elinde oyuncak olmasaydı, zamânın bozulmasına, bu gibi helâl ve harâm demeyen ve bulduklarını yiyen fakihlerin sebeb olduğunu kolaylıkla anlardı. Çünkü câhiller de onlara bakarak cesâret alır ve harâma dalarlar. Bunun için denilmiştir ki: «Mâiyet erkânı, meliklerin bozulması ile bozulur ve yoldan çıkarlar. Melikler de âlimlerin bozulması yüzünden bozulurlar». Körlük ve aldanmaktan Allah'a sığınırız. Çünkü bu, dermanı bulunmayan bir derttir.

İKİNCİ FAYDA

Cemiyet arasına katılmanın ikinci faydası, hem başkasının, hem de kendisinin faydalanmasıdır. Kendisinin faydalanması, kazanç ve çalışması iledir. Bu, ancak insanlar arasına girmekle mümkündür. Buna muhtâç olanların uzleti terk etmeleri zarûridir. İnsânlar arasına katılmakla meşrû bir şekilde kazanç sağlamak isterse, bir çok güçlüklerle karşılaşır. Nitekim «Kazanç Kitâbı»nda bunu açıklamıştık. Şâyet çoğunluğu isyâna girmek sûretiyle kazanç sağlayacaksa kendini geçindirebilecek serveti olanların uzleti daha makbûldür. Ancak kazançtan gâyesi, kazandığını tasadduk ise, o zamân kazanç ile uğraşması daha makbûldür. Fakat ilâhî mârifette hakikate ulaşmak ve düşünerek şer'i ilimlerin künhüne erebilmek ve bütün varlığı ile Allah'a yönelmek, onu zikir ve fikir ile meşgûl olmak için yaptığı uzletten, daha makbûldür. Yâni bu niyetlerle uzlet, tasadduk niyetiyle yapılan ticâretten daha makbûldür. Bu niyetlerden gâyemiz, evhâm ve hayâlden uzak olarak keşf yolu ile ve basiret nûru ile Allahu Teâlâ ile ünsiyet edebilenlerdir. Yoksa bir takım boş vehim ve hayâllere kapılanlar değildir.

İnsânlara dokunacak faydalarına gelince: Servet veyâ bedeni ile muhtâçlara yardımda bulunur. Allah rızâsı için, kardeşlerine yardım elini uzatmakta sevâb vardır. Bu mükâfata, ancak insânlar arasına katılmakla ulaşılır. Meşrû bir şekilde buna gücü yetenler için, insânlar arasına katılmak —şâyet uzletinde yalnız bedenî ibâdetlerle uğraşacaksa— daha makbûldür. Şâyet basiret gözü açılmış, kalbi ile zikir ve fikre devâm edecekse, bunun hiç bir muâdili olmadığı meydândadır.

ÜÇÜNCÜ FAYDA

İnsânlar arasına girmenin üçüncü faydası da, terbiye etmek ve edeb öğrenmektir. Yâni insânlar arasına girmekle onların zahmet ve eziyetlerine katlanır ve bu husûsta nefis mücâhedesi yapar ve bu sâyede nefsine ve şeytâna galebe çalar. Bu da ancak cemiyet arasında bulunmakla mümkün olur. Ahlâkını düzeltmeyen ve şerî'atın sınırlarını gereği gibi koruyamıyanların, bu hareketleri, uzletlerinden daha makbûldür. Bu sebebtendir ki, sofulara hizmet edenler, kervansaray ve tekkelere giderek oralarda sofuların hizmetinde bulunur; çarşı ve pazara giderek insânlara avuç açmak sûretiyle onlardan dilendiler. Gâyeleri, nefsin gücünü yenmek ve Allah'a bağlanan sofuların duâsından meded ummak idi. İşte, geçmiş asırlarda başlangıç böyle idi, fakat şimdi insânlar arasına girmeğe bozuk maksadlar karıştı. Dînin diğer şi'arları mihverinden çıktığı gibi, insânlar arasına girmekteki gâye de istikaamet kanunundan ayrıldı. Görünüşteki hizmet ve tevâzûdan maksad, adam çoğaltmak ve servet edinmek oldu. Şâyet cemiyet arasına girmekten gâye bu ise, ömrünün sonuna kadar da olsa, uzlette kalması daha hayırlıdır. Niyet nefsi terbiye ise, buna muhtâç olanlar için ihtilât, uzletten hayırlıdır. Çünkü başlangıçda buna ihtiyâç vardır. Riyâzet, mücâhede ve terbiye yapıldıktan sonra bilmelidir ki, hayvanı terbiyeden gâye, terbiyenin kendisi değil, terbiye edilen hayvana binip onunla mesâfeleri aşmaktır. Bunun gibi, beden de Âhiret yolunu aşmak için, kalbin binitidir. Aynı zamânda bedende bulunan şehvetleri kırmazsa, beden yolda serkeşlik yapar ve güçlük çıkarır. Ömrü boyunca nefis terbiyesi ile meşgûl olanlar, hiç binmediği hâlde ömrü boyunca hayvanın terbiyesi ile meşgûl olanlar gibidir. Bu adam, bu hayvandan hiç istifâde edemez. Ancak bu ânda aldığı terbiye sâyesinde onu ısırmaz ve tepmez. Doğrusu bu da bir istifâdedir, fakat bu yoldaki istifâde, ölü hayvandan daha mükemmel şeklide elde edilir. O da ne teper, ne de ısırır. Halbuki hayvan, kendisinden faydalanmak için saklanır. Nefsi terbiye etmekteki gâye de yalnız şehvetlerinden korunmak ise, bunlar uyku ve ölüm ile de sağlanır, fakat bu

kadarla iktifâ etmemek lâzımdır. Meselâ bir râhib'e (inzivâya çekilen bir kişiye): «Ey râhib» diye çağırdığın zamân, o, ben râhib değilim, saldırgan bir köpeğim, insânları ısırmamak için kendimi tevkif ettim, derse, şübhesiz bu da ısırmağa devâm edenlerden iyidir, fakat bu kadarla kifâyet doğru değildir. Çünkü kendi kendini öldüren de hiç kimseyi ısıramaz. Belki nefsi terbiyeden maksûd olan neticeye teveccüh etmelidir. Kim bunu anlar, doğru yolu bulur ve sülûke gücü yeterse, onun hakkında uzletin daha hayırlı olduğu anlaşılır. Fakat yine buna yaraşan, önce insânlar arasına karışmak, sonra uzlet etmektir. İşte insânlar arasına girmenin bir faydası, böylece kendini terbiye ederek, nefis hâkimiyetini sağlamaktır.

Başkalarını terbiye etmeğe gelince: Bu, başkalarını riyâzete koymaktır ki, bu ise, sofular arasında bulunan şeyhlerin onlara karşı takındığı tavr u hareketidir. Şeyh, müridlerini ancak aralarında bulunmakla terbiye edebilir. O, bir mürebbi ve muallim gibidir, hükmü de onun hükmüdür. Şeyh'e de aynı ilmi yayan gibi riyâ ve benzeri âfetler ârız olabilir. Fakat riyâzet ve nefis terbiyesi peşinde olan müridlerin dünyâlık hayâlleri, ilim tâliblerinden daha az görülür. Bu husûsta lâyık olan, kendi vaziyetini murâkabe etmesidir. Eğer insânlar arasına katılmakta onlara faydalı olacaksa, onların içine girmeli; olmayacaksa inzivâyı tercih etmelidir. Bu da ince bir gayretle anlaşılır ve hattâ şahsiyet itibârı ile değişir. Mutlak olarak inzivâ ve ihtilât daha hayırlıdır, diye hüküm verilemez.

DÖRDÜNCÜ FAYDA

İhtilâtın dördüncü faydası, insânlarla ünsiyet etmek ve onlarla anlaşıp sevişmektir. Düğün, dâvet ve benzeri toplantı yerlerine gidenlerin maksadı budur. Bu da, nefsin bu ândaki arzûsu demektir. İyi olmayan kimselerle düşüp kalkmak harâm olabileceği gibi, mübâh da olur hattâ bâzan dînî husûslar için müstehâb da olur. Bu da düşüp kalktığı zâtın dînî söz ve işlerine alışmak maksadıyle olduğu zamândır. Takvâyı iltizâm eden şeyhlerle düşüp kalkmak gibi... Bu ünsiyet, bâzan nefsin arzûlarına uyarak da olur. Daha istekli olarak ibâdet edebilmek gâyesini taşırsa, bu da müstehâb olur. Zîrâ gönüller bir şeye zorlandıkça ondan usanır, tembelleşir ve körleşir. Ne zamân ki yalnızlıktan huzûr bulamıyor ve insânlar arasına karışmakla huzûr bulacaksa, o zamân cemâat arasına girmesi daha uygun olur. Zîrâ ibâdette mülâyemet, gönlün arzû ve isteğinden doğar. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إن الله لا يمل حتى تملوا

«Siz amelden ağırlaşıp tembelleşmedikçe, Allahu Teâlâ sizden mükâfatı kesmez» (854) buyurmuştur. Bu ağırlıktan kimse kurtaramaz. Çünkü nefis, devâmlı olarak Hak ile ünsiyet edemez, biraz da başka sûretle dinlenmek ister. Onu devâmlı sûrette ibâdete zorlamak, tenbelleşmesine sebeb olur. Resûl-i Ekrem'in:

إن هذا الدين متين فأوغل فيه برفق

«Bu din, çok sağlam ve metindir. Ona mülâyemetle nüfûz etmeğe çalışın.» buyurmasından maksadı budur (855). Âhestelikle dinin hükümlerini işlemek, basiret sâhibi insânların âdetidir. Bunun için İbn Abbâs (R.A.):

«Vesvese korkusu olmasa, insânlar arasına girmezdim.» demiştir. Bir kere de: «Kimsenin olmadığı yere girerim.» dedi.

Anlaşıldı ki, uzlete çekilen kimsenin 24 saat içerisinde hiç olmazsa bir sâat görüşüp ünsiyet edeceği bir zâta ihtiyâcı vardır. O hâlde bu sâatte diğer sâatlerini ifsâd etmeyecek bir arkadaş bulmağa gayret etmelidir. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

المرء على دين خليله فلينظر أحدكم من يخالل

«İnsân arkadaşının ahlâkı ve dini üzeredir. O hâlde arkadaşlık ettiği kimseye dikkat etsin.» (856) buyurmuştur.

Buluştuğu kimse ile dinî hükümleri ve kalbin hâllerini konuşmağa dikkat etmeli ve şikâyetleri, hak üzerine sebâttaki kusûrlarından ve doğru yola ulaşamadığından olmalıdır. İşte bu gibi sohbetlerde gönlü dinlendirmek ve huzûra kavuşturmak vardır. Nefsini ıslâh ile uğraşanlar için burada geniş imkânlar vardır. Zirâ uzun seneler geçse bile bu husûstaki şikâyeti sona ermez. Hâline râzı olan, mutlaka aldanmıştır. Bu şekilde bâzı sâatlerinde insânlarla buluşmak, bâzı kimseler hakkında yalnızlıktan hayırlıdır. İnsân önce kendi hâlini ve arkadaşlık edeceği kimsenin hâlini gözden geçirmeli, sonra da onunla oturmağa karar vermelidir.

---

(854) Yukarıda geçmiştir.
(855) Yukarıda geçmiştir.
(856) «Sohbet Âdâbı»nda geçmiştir.

BEŞİNCİ FAYDA

Beşinci fayda, sevâb kazanmak ve başkasına sevâb kazandırmaktır.

İhtilâttan kendisinin sevâb kazanacağı yerler: Cenâze Namâzı, hasta ve bayram ziyâretlerine gitmek gibi şeylerdir. Cum'alarda bulunmak farz-ı ayındır, buraya gitmesi lâzımdır. Diğer Namâzlarda cemâati terke de müsâade yoktur. Ancak cemâatın faziletinden kaçırdığını karşılayacak bir zarar korkusu melhûz ise, cemâate gitmeyebilir ki, bu da pek ender vâki olur. Ayrıca düğün cemiyetlerinde ve diğer dâvetlerde bulunmakta müslümânın gönlünü sevindirmek bakımından sevâb vardır. İşte ihtilâttan kendisinin sevâb kazanacağı yerler bunlardır.

Başkasına sevâb kazandırmasına gelince; o da hastalandığı zamân ziyâretine, başına bir felâket geldiğinde ta'ziyesine ve sevinçli günlerinde göz aydınlığına gelenlere kapıyı açık bulundurmasıdır. Gelenler, bu sâyede sevâb kazanmış olurlar. Yine bunun gibi, kendisi âlimlerden ise, ziyâretine gelenlere izin vermesiyle, onların sevâb kazanmalarına sebeb olmuş olur.

İnsânlar arasına katılmanın sevâb âfetlerini anlattık. Buna göre, insân, bunları karşılıklı olarak terâzinin gözüne koyup tartmalıdır. Bâzen sevâb ve bâzan da günâh tarafları ağır geleceğinden, ona göre kendisini ayarlamalıdır. İmâm Mâlik ve benzeri bâzı zâtların, dâvetlere gitmeği terk ettikleri, hattâ hasta ziyâreti ve cenâze teşyii için dahi çıkmadıkları hikâye edilmiştir. Evlerine çekilir ancak cum'alara çıkar ve kabir ziyâretine giderlerdi. Bâzıları şehirleri de terk ederek meşgale ve sıkıntıdan kurtarıp huzûr içinde ibâdet etmek için dağbaşlarına çekilmişlerdi.

ALTINCI FAYDA

İnsânlar arasına katılmanın altıncı faydası da, tevâzû sâhibi ve alçak gönüllü olmaktır. Tevâzû, makamların en faziletlisidir. Buna yalnızlıkta güç yetmez. Hattâ bâzan kibirlilik de yalnızlığa sebeb olur. Yâni kibri yüzünden, insânlar arasına katılmayabilir. İsrâiliyâtta rivâyet edildiğine göre; Hâkim'in biri hikmete dâir 360 eser yazmış ve bu sâyede Allah'a yaklaştığını sanmıştı. Allahu Teâlâ zamânın Peygamberine şöyle vahyetmiştir:

«Falana söyle, yeryüzünü nifâk ile doldurdu. Ben onun nifâkından bir şey kabûl etmem». Bunun üzerine adamcağız tek başına bir mağaraya çekilerek ibâdet etmeğe başladı ve: «Artık şimdi Rabb'imin rızâsına eriştim.» dedi. Yine Allahu Teâlâ peygamberine:

«Ona söyle, insânlar arasına girip onların eziyetlerine katlanmadıkça benim rızâma erişemez.» diye vahyetti. Adamcağız çarşıya çıktı, insânlar arasına girdi, onlarla düşüp kalktı, berâber yürüdü, yedi ve içdi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ peygamberine şöyle buyurdu:

«Haber ver o adama ki, işte şimdi benim rızâma nâil oldu». Nice uzlete çekilenler vardır ki, onların yalnızlığı tercihleri, kibirlerindendir. İnsânlar arasında saygı görmek ve öne geçebilmek gibi umdukları mevkileri bulamayınca, uzlete çekilir ve bunu kendileri için, bir şeref sayarlar. Ancak bu sûretle, insânlar arasında saygı ile anılacaklarını düşünürler.

Bâzan da kusûrlarının açığa çıkacağından korkarak, zühd ve ibâdet maksadı olmayıp zamânını zikir ve fikir ile geçirmediği hâlde, yalnızlık ile kusûrlarını örtmek ve insânlara karşı kendini zâhidlerden göstermek için, uzlete çekilenler de olur. Bunları tanımak için bâzı alâmetler vardır. Şöyle ki:

Ziyâret olunmağı sever, başkasını ziyâret etmek istemezler. Sultânların kendilerine yaklaşmalarına, avam tabakalarının yoluna çıkmalarına, kapıları önünde toplanmalarına yümn-ü bereket umarak el ve eteğini öpmelerine sevinir. Eğer nefsi ile meşgûl olmak için, insânlar arasına katılmaktan ve insânları ziyâretten ayrıldı ise, elbette kendini ziyârete gelenlerden de aynı şekilde hoşlanmaması icab ederdi. Nitekim Fuzayl'dan hikâye ettiğimiz gibi kendisini ziyârete gelene: «Sen süslenip püslenip beni ziyârete geldiğin gibi, benim de sana karşı süslenip püslenmem gerekiyor.» demişdi. Hâtem-i Esamın da kendini ziyârete gelip:

— Bir dileğin var mı? diyen Emir'e:

— Benim dileğim: Ne sen beni gör, ne de ben seni görmüş olayım, demiştir. Allahu Teâlâ'yı zikir ve fikir ile meşgûl olmayanların uzlete çekilmeleri, insânlarla fazla meşgûl olabilmeleri içindir. Zîrâ onun uzletten gâyesi, insânların saygısını sağlamaktır.

Bu maksadla uzlet, bir kaç bakımdan cehâlettir:

Birincisi: Tevâzû ve insânlar arasına katılmak insânın mansıb ve ilmî değerini sarsmazlar. Nitekim Hz. Ali, bâzan eteğinde ve bâzan da elinde yiyecek eşyâsını taşır, evine getirir ve:

«Çoluk çocuğuna yiyecek taşımak, insânın kemâline noksânlık getirmez.» buyururdu.

Ebû Hüreyre, Übey ve İbn Mes'ûd (Allah onlardan râzı olsun) odun bağını ve un torbasını omuzlarına alarak eve götürürlerdi. Ebû Hüreyre Medine Vâlisi iken odun demetini başı üzerinde taşır ve sokaktan geçerek de: «Vâlinize yol verin.» derdi. Bizzât Resûl-i Ekrem

satın aldığı bâzı maddeleri kendisi eve götürürdü. Yanında bulunanlar: «Biz götürelim.» dediklerinde:

Mâlı taşımak, sâhibinin hakkıdır (857), buyururdu. Hz. Hasan b. Ali (R.A.) atı üzerinde dilencilerin bulunduğu yerden geçerken:

— Ey Resûl'ün oğlu, buyur bizimle yemek ye, derlerdi. Hz. Hasan da atından inerek dilenciler arasına girer, onlarla yemeklerinden yerdi. Atına binip ayrılırken de:

— Muhakkak ki Allah, kibredenleri sevmez, derdi.

İkincisi: İnsânların teveccühüne ve hüsn-ü zannına mazhar olmak için çalışanlar, aldanmışlardır. Zirâ hakkıyle Allahu Teâlâ'yı bilenler, insânların hiç bir şey yapamıyacağını, kâr ve zarâr Allahu Teâlâ'nın kudretinde olduğunu; ondan başka hiç bir kimsenin zarar veremiyeceğini bilir. İnsânların rızâsını, Allahu Teâlâ'nın gadabında arayanlara, Allahu Teâlâ'nın buğzedeceğini ve insânları da ona küsdüreceğini hattâ insânların rızâsını kazanmanın mümkün olamıyacağını ve Allahu Teâlâ'nın rızâsını kazanmanın daha mühim olacağını anlar da onunla meşgûl olur. Bunun için İmâm Şâfiî, Yunus b. Abdü'l A'lâ'ya (858):

— Vallahi ben sana öğüt veriyorum. Bilmiş ol ki; insânların hepsini memnûn edip, dedikodularından kurtulmak imkânsızdır. Onun için insânları düşünme, kendine bak, hakkında hayırlı olan şeyleri yap, demiştir. Bunun için denildi ki:

«İnsânları memnûn etmeği düşünen, derdinden kurtaramaz fakat cesâreti olan zevk ve rahatına ulaşır».

Sehl-i Tüsteri, arkadaşlarından birisine bakarak, emrettiği bir iş için:

— Şöyle böyle yap, dedi. Adamcağız:

— Hocam, ben insânlar için böyle şeyler yapamam, dedi. Bundan sonra Sehl, yanındakilere dönerek:

— İnsânda şu iki vasfın biri bulunmadıkça, bu işin hakikatine ulaşamaz:

1) İnsânları tamâmen gözünden düşürüp, dünyâda yaradanından başka hiç bir şey görmemek ve Allahu Teâlâ'dan başka kimsenin kendisine kâr veyâ zarâr getiremiyeceğini bilmek.

2) Kendi benliğinden tamâmen geçerek, insânların kendisini şu veyâ bu şekilde gördüğüne aldırış etmemektir. İmâm Şâfiî (Allah

---

(857) Ebû Ya'lâ, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(858) Künyesi, Ebû Mûsâ'dır. Hicri 170 de doğdu. İmâm Şâfiî'den fıkıh tahsil etti. Sika'dan sayılan bir hadis âlimi olduğu gibi, aynı zamanda kurra idi. Mısır'da «Reisü'l-ulemâ» olmuştur. Yağmur dualarında öne öne geçirirlerdi. Hicri 264 Rebîü'l-âhir'de ölmüştür.

rahmet etsin): «Her insânın hem dostu, hem de düşmânı vardır. Hâl böyle olunca, sen de dost ve düşmanı bırak, Allahü Teâlâ'ya kulluk edenler arasında bulun.» demiştir.

Hasan-ı Basrî'ye:

— Yâ Ebâ Saîd! Bâzı kimseler, kusûrlarını aramak ve bir takım suâllerle seni müşkil vaziyete düşürmek maksadiyle meclisine gelirler, denildiğinde, Hasan-ı Basrî gülerek:

— Aldırma, ben kendimi Cennetliler ve Allah dostları ile teskine çalışıyorum, ümîdim orayadır; yoksa hiç bir zamân insânlardan selâmet bulacağım ümidine kapılmış değilim. Zîrâ onları yoktan var eden, envâ-ı çeşit nimetleri ile donatan, yaşatan ve öldüren Allah bile onların dilinden kurtulamamış, nerde kaldı ki ben... demiştir.

Hz. Mûsâ:

— Ya Rab! Şu insânların diline düşmekten beni koru, diye duâ etti. Allahu Teâlâ:

— Ya Mûsâ! Bu bir şeydir ki, kendi Zât-ı Kibriyâmı bile bundan korumadım, nerde kaldı ki seni, buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ, Uzeyir Aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir:

«— Ey Uzeyir! Seni çekiştiricilerin ağzına sakız yapmamdan hoşlanmazsan, ben de seni mütevâzilerden yazmam».

Anlaşıldı ki; insânların teveccühüne ve hüsn-ü zânlarına mazhar olarak hakkında iyi sözler söylemeleri için inzivâya çekilen kimse, peşin bir gâye uğrunda çalışıyor demektir. Halbuki:

﴿ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾

«Elbette Âhiret azâbı daha büyüktür. Eğer (bunu) bilselerdi.» (39 - Zümer: 26). Demek oluyor ki uzlet, ancak, insânlara karıştığın zamân, âfetlerin çoğalacağı, ibâdetinin karışacağı ve bir çok vakitlerinin kaybolacağı ve uzlet hâlinde, bütün vakitlerini; zikir, fikir, ilim ve ibâdetle geçireceğin zamânda, müstehâb olur.

İşte bu saydıklarımız, uzletin gizli gâilelerindendir; bunlardan korunmak lâzımdır. Çünkü bunlar görünüşde kurtuluş yolları iseler de, gerçekde büyük tehlikelerdir.

YEDİNCİ FAYDA

İnsânlar arasına katılmanın yedinci faydası da tecrübe sâhibi olmaktır. Şüphesiz tecrübe, onların arasına girmek ve hâllerini incelemekle mümkün olur. Yalnız yaradılıştaki akıl, din ve dünyâ işlerini gereği gibi anlamak için kâfi derecede değildir; tecrübe ve temrinlere

ihtiyâcı vardır. Tecrübeler kendisini zorlayan kimsenin uzletinde hayır yoktur. Çocuk uzlete çekilirse bön, câhil ve ahmak yetişir. Belki önce okutulmalı, okurken de gerekli tecrübeleri edinmelidir. Artık bu kadarı yeter, yâni okurken insânlar arasına katılmak sûretiyle edindiği denemeler, kâfidir. Diğer husûsları insânlar arasına katılmadan duymakla da öğrenebilir.

Tecrübelerin en mühimi, kendi ahlâkını ve gizli vasıflarını denemektedir. Buna da yalnızlıkta imkân yoktur. Çünkü yalnızlıkta her şey kolaydır. Zirâ her asabi, hiddet sâhibi, kindar ve çekememezler yalnız kaldıkları vakit, bu hastalıklardan bir şey kendilerinde görülmez. Ancak cemiyet arasında bunlar anlaşılır. İşte şu vasıflar tehlikelidir, bunları yok etmek lâzımdır. Bunları yalnız harekete geçirecek şeylerden uzak tutmakla susturmak yetmez. Bu hastalıklarla dolmuş olan bir kalb, cerahatle dolmuş bir çıban gibidir. Bâzan başkası dokunmaz veyâ hareket etmezse sâhibi acısını duymayabilir. Yarayı görmek için gözü, dokunmak için eli olmaz, hareket ettirecek kimse bulunmaz ve dururken de acıyı duymazsa; yaradan kurtulup selâmete ulaştığını sanır, fakat yaraya birisi dokunur veyâ cerrâh neşteri vurursa, delinen bir kabtan suyun fışkırması gibi, hemen cerahat akmağa başlar. İşte kin, çekememezlik, cimrilik, hiddet ve benzeri kötü huylarla dolu olan kalb de böyledi. Tahrik edildiği zamân kendisinden pislikler akmağa başlar. Bunun için kalb tezkiyesi ile uğraşan Âhiret yolcuları, bu hastalıkların kendilerinde olup olmadığını araştırırlar. Kendinde kibir hastalığını duyanlar, hemen izâlesine çalışır ve bunun için insânlar arasına girerek su, odun taşır ve sokaklarda dolaşır dururlar. Çünkü nefsin gâilesi ve şeytânın hilesi gizlidir. Bunları az kimseler anlar. Hattâ birisi şöyle anlatıyor: «Beş vakit Namâzımı otuz sene birinci safda kıldım. Bir defa geciktiğim için birinci safda yer bulamadım. Ve ikinci safda kıldım. Fakat ikinci safda kıldığım için nefsimde bir üzüntü hissettim. «Beni nasıl ikinci safda görürler, bu benim için ayıb olur» diyerek birinci safa sokuldum. İşte o zamân bütün Namâzlarımda riyâ olduğunu, beni herkesin ibâdette müsâbaka eder bir vaziyette görmesini arzû edip bundan zevk aldığımı anladım». İşte insânlar arasına girmekte, gizli hastalıkları açığa çıkarmak bakımından büyük faydalar vardır. Bunun için «Yolculuk, insânın ahlâkî karakterini açığa çıkarır» denilmiştir. Zirâ yolculuk devamlı bir ihtilâttır. Bu mânaların gâile ve incelikleri «Rub'u'l-Mühlikât Kitâbı»nda gelecektir. Bu incelikleri bilmemek, bir çok amellerin mahvolmasına sebeb olduğu gibi, bunları bilmekle de az amel, büyük faydalar sağlar. Böyle olmasaydı ilim, amel üzerine tercih edilmezdi. Yoksa Namâz kılmak için, Namâz hakkındaki bilginin, Namâzdan efdal olması muhaldir. Çünkü başka bir şeye ulaşmak için elde ettiğimiz şeyden, ulaşacağımız şeyin

daha şerefli olduğunu biliriz. yâni daimâ gâye vâsıtadan kıymetlidir. Binâenaleyh, Namâz kılmak için elde edilen bilgiden, o bilgi ile Namâz kılmak daha makbûldür. Halbuki din, âlimi âbid üzerine tercih etmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي

«Âlimin âbid üzerine üstünlüğü, benim, Ashâb'ımdan en düşük seviyede olanlarına üstünlüğüm gibidir.» (859), buyurmuştur.

İlmi, amel üzerine tercih etmenin üç yolu vardır. Birinci tevcihini anlatmış bulunuyoruz. İkincisi: İlim müteaddî olup, herkese faydası dokunması bakımındandır. Halbuki amel, herkesin şahsında kalır, başkasına geçmez. Üçüncüsü: Amelden efdâl olan ilim, Allahu Teâlâ'nın Zât, Sıfât ve Ef'âlini bildiren ilimdir. Bu ilmin bütün ilimlerden üstün olduğunda şüphe yoktur. Hattâ amellerden gâye, Allahu Teâlâ'yı bilip sevmesi için, gönülleri yaratıklardan ayırıp yaratana bağlamaktır. Amel ve amel için olan ilim, bu gâye uğrunda lâzımdır. İşte mürîdlerin gâyesi, Allahu Teâlâ'yı mârifet [bilme] ilmine ulaşmaktır. Amel de bu ilmin şartı gibidir. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

«Kelime-i tayyibe Allah'a gider, fakat onu yükselten sâlih ameldir.» (35 - Fatır: 10), buyurmakla buna işâret etmiştir. Kelime-i tayyibe bu ilimdir. Amel-i sâlih de bunu Allah'a yükselten bir hammâl gibidir. Şübhesiz, yükselen, yükselten vâsıtadan daha makbuldür. Bu, dedikodu kaldıran bir sözdür. Biz bunun üzerinde fazla durmadan gâyemize dönelim.

Uzletin gâile ve faydalarını bildikten sonra, mutlak sûrette uzlet daha iyidir veyâ daha kötüdür diye hüküm vermenin yanlış olduğunu anlamış olursun. Belki lâyık olan, kişinin hâline, arkadaşının hâline, insânların arasına girmenin sebeblerine ve ihtilât sebebiyle kaybedeceği şeylere bakılır, kâr ve zararı karşılaştırılır. İşte o zamân gerçek meydana çıkar ve hangisinin daha makbûl olduğu anlaşılır. Bu husûsta İmâm Şâfiî'nin sözü, tam bir orta, yanlış ile doğruyu birbirinden ayıran bir gerçektir. Şöyle ki:

«Ey Yunus! İnsânlara surat ekşitmek, düşmânlığa sebeb olur. Onlara karşı tatlı yüzlü olmak, bir çok kötü kimselerle arkadaş olma-

(859) «İlim» bahsinde geçmiştir.

ğa sebebiyet verir. Öyle ise, ne asık suratlı ol, ne de fazla güler yüz göster». Yâni ne çok sokul, ve ne de çok uzaklaş. Bunun için ihtilât ve uzlette ortayı bulmak vâcibtir. Bu da şahısların hâlleri itibâriyle değişir; kâr ve zararlarını düşünmekle de efdali anlaşılmış olur. İşte açık gerçek budur. Bundan başka söylenenlerin hepsi eksiktir. Herkes kendi vaziyetini açıklamıştır. Başkası hakında da aynı hükmü vermek, doğru olmaz. İşte zâhiri ilimlerde âlim ile sofunun farkı buna göredir. Sofu, ancak kendi hâlinden konuşur. Şübhesiz her sofu kendi hâline göre cevâb verir. Âlim, gerçeği olduğu gibi anlayan kimsedir. O. kendi vaziyetini örnek almaz, belki gerçeği açıklar. O gerçek ki, onda kimse ihtilâf etmez. Çünkü daimâ hak birdir. Hakkı bulamayanlar, sayılamayacak kadar çoktur. Bunun için sofulara fakirlikten soruldukda, her bir ayrı ayrı cevâb vermişlerdir. Her ne kadar cevâblar, her birinin hâline göre doğru ise de, haddi zâtında doğru olmayabilirler. Çünkü hak birdir. Bu sebebten kendisine fakirlikten sorulan Ebû Abdullah el-Celâ: «Koltukların ile köşeye vur (yâni her şeyden silkin, her şeyi arkaya at) ve Rabb'im Allah'tır de. İşte fakirlik budur.» dedi. Bu sözü ile dünyâdan tamâmiyle alâkayı kesdiğine işâret etmek istemiştir. Cüneyd de şöyle demiştir: «Fakirlik, kimseden bir şey istememek ve kimseye itirâzda bulunmamaktır. Hattâ itirâz edildiği zamân, sükût etmektir». Sehl b. Abdullah da: «Fakir, bir şey istemeyen ve toplamayan kimsedir.» dedi. Diğer birisi de: «Fakirlik, bir şeyin olmamak, bir şeyin olursa senin için olmamaktır. Senin için olmayan da elbette senin değildir.» demiştir. İbrâhim el-Havas: «Fakirlik, kimseye şikâyet etmemek ve ihtiyâcını göstermemektir.» demiştir. Bu misâlleri vermekteki gâyemiz, yüz kişiye de sorsan herbiri ayrı ayrı cevâb verecektir ve belki de hiç birinin cevâbı diğerine uymayacaktır. Hepsi de bir yönden bir gerçeği ifâde etmektedir. Çünkü herkes kendi hâlinden ve kalbine gelenden haber vermiştir. Bunun için bunlardan hiç biri diğerinin tasavvufda daha üstün olduğunu kabûl etmez ve hiç biri diğerini medh u senâda bulunmaz. Belki her biri kendisinin hakka vâsıl olup hakikati bulduğunu iddiâ eder. Zirâ onlar ekseriyâ kalblerindeki hâllerin gereğine göre hareket ederler. Ancak kendi nefisleri ile meşgûllerdir, başkasına bakmazlar. Fakat ilim nûru ile parladığı zamân her şeyi kuşatır, hakkın yüzünden perdeyi kaldırarak ayrılıkları giderir. Bunların görüşleri, öğle vaktinin girmesindeki görüşlerin ayrılıklarına benzer. Bâzıları yaz mevsiminde her şeyin gölgesi iki kademecik olunca öğle vakti girer demiştir. Diğer bâzıları da, gölge yarım kademecik olunca, öğlenin ilk vakti girer, demişlerdir. Diğer bâzıları buna itiraz ederek, kış mevsiminde gölge yedi kadem olunca ancak öğlenin vakti girer demişlerdir. Başkalarından da her şeyin gölgesi beş kadem olunca ancak öğlenin vakti girdiği rivâyet edilerek,

diğerlerine itiraz edilmiştir. İşte bu da tıpkı sofuların cevâbları ve ihtilâfları gibidir. Çünkü bunların her biri kendi muhitlerindeki gölgeden haber vermişlerdir, fakat başkalarına itiraz etmede hatâya düşmüşlerdir. Bu hatânın sebebi de arzın her tarafını kendi muhitleri gibi zannetmeleridir. Halbuki muhite göre vaziyet değişir. Sofu da bunun gibi herkese, kendi hâlini nazarı itibâre alarak hüküm verir. Asıl öğle vaktinin girdiğini bilenler, gölgenin uzayıp kısalma sebeblerini ve ayrı ayrı yerlerdeki ihtilâfın illetlerini bilenlerdir. İşte bunlar, her memleket için ayrı hükümler kor ve bazılarında hiç gölge kalmadan, diğerlerinde azıcık gölge düşünce ve başka memleketlerde de gölge uzayınca öğle vaktinin girmiş olduğunu haber verirler. Uzlet ve ihtilâtın faziletinden anlatmak istediğimiz bunlardır.

Şâyet, selâmeti uzlette bulup, onu tercih edenlerin uzlet âdâbı nedir? diye sorarsanız, deriz ki:

İhtilâtın âdâbı pek çoktur. Bunlar sözü uzatır. Şu kadar ki, biz onları sohbet âdâbında anlattık.

Uzlet âdâbına gelince; bu, o kadar uzun değildir. Yalnızlığı tercih eden kimse, önce kötülüğünün kimseye dokunmamasını, sonra kötülerin şerrinden korunmağı ve sonra müslümân haklarını korumaktaki kusûrdan kurtulmayı ve daha sonra da bütün himmetini Allah'a ibâdete hasretmeyi niyet etmelidir. İşte uzlette niyetin âdâbı budur. Sonra halvette; ilim, amel, zikir ve fikir ile meşgûl olmalı ki, uzletin faydasını sağlamış olsun. Zamânlarını kaybetmemek için, fazla ziyâretçi kabûl etmemeli, insânların hâllerinden fazla sormamalı, ayak takımlarına meyletmemeli ve insânların uğraştıkları şeyleri araştırmamalıdır. Zirâ bütün bunlar gönülde iz bırakır. namâz ve tefekkürde bile gönlüne takılarak insânı meşgûl ederler. Haberlerin kulağa düşmesi, tohumun toprağa karışması gibidir. Aynı tohum gibi, haberler de kulakta kökleşir biter ve dalları birbirine dolaşır. Uzlete çekilen kimsenin mühim vazifelerinden birisi de Allah'ı zikirden alıkoyacak vesveseleri kesip atmaktır. Halbuki haberler, vesvesenin aslı ve kaynağıdırlar.

Ayrıca az geçimle iktifâ etmelidir. Aza kanâat etmezse, insânlar arasına girmek mecbûriyetinde kalır. Komşularının eziyetlerine de katlanmalıdır. Uzlete çekildi diye, insânların övmelerine veyâ ihtilâtı terk etti diye yermelerine kulak asmamalıdır. Çünkü kısa bir müddet de olsa, bütün bunlar gönülde iz bırakır ve bunlarla meşgûl oldukça girdiği Âhiret yolunda duraklar. Çünkü Âhiret yolculuğu, ya huzûr-ı kalb ile devâmlı zikir ve fikre, veyâ Allahü Teâlâ'nın azâmet, sıfat, ef'al, yer ve göklerdeki gizliliklerini veyâ amellerin incelikleri ile kalb hastalıklarını düşünmek ve bunlardan korunmakla mümkün olur. Bütün bunlar, huzûr ve sükûn ister. Yukarıda saydığımız şeylerle al*

kalanmak zikir esnâsında bile zamân zamân hâtırına gelir. Bunun için bunlardan uzak kalmalıdır. Âilesi sâliha olmalı veyâ devâmlı ibâdetin ağırlığını gidermek ve gönlünün huzûrunu sağlamak için, günde bir sâat sohbet edeceği iyi bir ahbâbı bulunmalıdır. Zîrâ bunda günün diğer sâatlerini ibâdetle geçirmeğe yardım vardır.

Uzlete sabır, dünyâdan ve insânların meylettiği dünyâlıktan alâkasını kesmekle mümkündür. Bunlardan da kurtuluş, tama'ını azaltmakla kaabildir. Bu da fazla yaşayacağını değil, akşâm sabâh ölmekte olduğunu düşünmekle olur. Bu sûretle bir günlük uzlete sabır mümkün olur. Fakat yirmi sene daha yaşayacağını takdir eden ve düşünenin sabır göstermesi pek kolay olmaz ve kabirde yalnız kalacağını hâtırlamalı ve Allahu Teâlâ'yı zikir ve mârifetten gönlünde bir ünsiyet bulamayan kimsenin öldükten sonra yalnızlık vahşetine dayanamayacağını; zikir ve fikir sâyesinde Allahu Teâlâ ile ünsiyet edebilen kimsenin bu ünsiyetini ölümün yok edemiyeceğini kat'î olarak bilmelidir. Çünkü ölüm, ünsiyet ve mârifet mahallini yıkamaz. O, Allahu Teâlâ'nın fazl u rahmetiyle sevinç içerisinde, Allahu Teâlâ-ya mârifet ve ünsiyet hâlinde diri olarak kalır. Nitekim şehidler hakkında Allahu Teâlâ:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

«Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın, belki onlar diridirler. Rablarının katında rızıklandırılırlar. Allahu Teâlâ fazlından onlara verdiği (nimetler) ile ferahlanırlar» (3 - Âl-i İmrân: 169, 170) buyurmuştur. Allah için dünyâdan ayrılıp, nefis mücahedesinde bulunan herkes, bu hâlinde ölürse şehittir.

فَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ وَهَوَاهُ

«Mücâhid, nefis ve hevâsı ile cihad edenlerdir» (860) Resûl-i Ekrem'in haber verdiği asıl mücâhid işte budur.

En büyük mücâdele, nefis mücâhedesidir. Nitekim Ashâb-ı Kirâm «Küçük cihâddan büyük cihâda döndük» buyurmulardır ki, bununla nefis mücâhedesini kasdetmişlerdir.

«Uzlet Âdâbı Kitâbı» burada tamâmlandı.

Hamd, yalnız Allah'a mahsûstur.

(İhyâ - Cilt: 2 — Kitâb: 6'nın sonu)

---

(860) Hâkim, Fudâle b. Ubeyd'den rivâyet etmiştir.

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

YEDİNCİ KİTÂB

KİTABU ÂDÂBİ'S - SEFER

(SEFER [YOLCULUK] ÂDÂBI)

(İKİ BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: YOLCULUĞA ÇIKIŞTAN DÖNÜŞE KADAR RİÂYET EDİLMESİ GEREKEN ÂDÂB İLE, YOLCULUĞA NİYET VE NİYETİN FAYDALARI BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: YOLCULUKTA LÜZÛMLU RUHSATLARI BİLMEK, KIBLE VE VAKİTLERİ TÂYİN ETMEK İÇİN, BİLİNMESİ GEREKEN MES'ELELER BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

SEFER [Yolculuk] ÂDÂBI KİTABI

Hamd, Allah'a mahsûstur. O Allah ki, hikmet ve ibretlerle dostlarının basiretlerini açtı ve kuvvetlendirdi de, hazer ve seferde onların himmetlerini, O'nun san'at inceliklerini görmeğe tahsis etmekle, her biri mukadderâtına râzı olarak, göz kamaştırıcı şeylerden uzaklaştı ve onlara ancak ibret nazarı ile baktılar. Artık onlar için; deniz ve kara, sâhil ve dağ, şehir ve çöl müsâvi oldu.

Salât ve selâm, beşerin efendisi olan Muhammed Aleyhisselâm'a ve ahlâk ve sirette onun yoluna giren Âl ve Ashâb'ı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; sefer, kaçılan şeyden kurtulmağa, aranan ve arzû edilen şeye ulaşmağa bir sebebtir. Sefer [yolculuk] ikidir: Birisi, bedeni ile memleketinden dağlara, çöllere ve başka yerlere gitmek ki bu, zâhiri yolculuktur. Diğeri de kalbi ile, şu en aşağı tabakadan göklere ve melekût âlemine seyretmektir ki, bu da bâtıni seferdir. Yolculuğun en makbûlü budur. Doğduğu gibi kalıp, anne ve babasından gördüğü ile kifâyet edenler, kusûrlu derecede kalmış, eksikliğe kanâat etmiş, yer ve gökler kadar genişliği olan Cenneti hapishâne karanlığı ve darlığı ile değişmiş sayılır. Şu şiiri söyleyen, gerçekten doğru söylemiştir:

ولم أر في عيوب الناس عيبا كنقص القادرين على التمام

«İnsânların ayıpları arasında, olgunluğa gücü yetenlerin kusûrlu kalmaları gibi bir ayıp görmedim.»

Şu kadar var ki, bu yolun yolcusu, büyük tehlikeler karşısında olduğundan, bir rehber ve koruyucudan müstağni olamaz. Yolun kapalılığı, delil ve muhâfızın yokluğu sebebiyle yolcuların o büyük kârlardan vaz geçerek ayaklarına gelen az ile yetinmeleri, bu yolun yolcu-

larını yok etti, arkadan gelen kalmadı. Gerek kendi nefisleri ve gerek âfâk ve melekût âlemi buralarda seyâhat edip tenezzüh edenlerden boşaldı. Halbuki:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ

«Biz onlara (kudretimize delâlet eder) **alâmetlerimizi âfâk ve nefislerinde gösteririz.»** (41 - Fussılet: 53).

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

«İmanlarında yakinleri olanlar için yerde Allah'ın kudretine delâlet eder alâmetler vardır. Kendi nefislerinizde de âyetler vardır. Görmez misiniz?» (51 - Zâriyât: 20 - 21), âyet-i celîle'leri ile Allahü Teâlâ bunlara dâvet etmektedir. Bu yolculuktan vaz geçenleri yermek üzere de:

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

«Elbet siz de sabâh ve akşâm onlar (ın yurdların) **a uğruyorsunuz. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?.»** (37 - Saffat: 137 - 138).

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ

«Göklerde ve yerde (Allah'ın varlığını, birliğini ve kemâl-i kudretini isbât eden) **nice âyetler** (nişâneler) **vardır ki** (insânlar) **bunlardan yüz çevirici olarak, üstüne basar geçerler.»** (12 - Yûsuf: 105).

Bu yol, kendilerine nasîb olanlar, bedenleri ile vatanlarında durdukları hâlde, yalnız eni yer ve gökler kadar geniş olan Cennet bahçelerinde tenezzüh ederler. Bu öyle bir yolculuktur ki, bunun sulak ve uğrak yerleri sıkışmaz, izdihâm ve kalabalık zararlı olmaz. Belki yolcularının çokluğu nisbetinde kâr ve faydaları çoğalır. Onun ganimetleri devâmlıdır, bitip tükenmezler. Onun meyveleri artar, eksilmez. Ancak yolcu, tenbelleşir ve duraklarsa, o zamân yolculuğun nimetleri de kesilmiş olur. Zirâ Allahü Teâlâ, hâllerini değiştirmedikçe, bir millete verdiği nimeti onlardan almaz. Onlar Hak'tan meylettikleri zamân, Allahü Teâlâ da nimetini onlardan alır. Yoksa, Allahü Teâlâ

kimseye zulmetmez, herkes kendine zulmeder. Kim, bu mânevi yolculuk meydânında cevelân etmeğe ehil olmaz ve Cennet bahçelerinde tenezzüh edemezse, işte o, bedeni ile kilometrelerce yol alarak; ya Dünyâ ticâreti veyâ Âhiret kârı peşinde dolaşır. Şâyet yolculuğu ilim ve din uğrunda veyâ dinine yardım maksadı ile olursa, bu da Âhiret yoluna girmiş yolculardandır. Bununla berâber, bu yolculukta riâyet edeceği bir çok âdâb ve şartlar vardır. Bunları ihmâl ederse, dünyâlık için çalışmış, şeytâna uymuş olur. Şâyet bu âdâb ve şartlara riâyet ederse, bu yolculuğu Âhiret ameline katacak faydalardan hâli kalmaz. Şimdi biz iki bâbta - Allahü Teâlâ'nın izni ile - bu âdâb ve şartları anlatalım.

BİRİNCİ BAB

YOLCULUĞA ÇIKIŞTAN DÖNÜŞE KADAR RİÂYET EDİLMESİ GEREKEN ÂDÂB İLE, YOLCULUĞA NİYET VE NİYETİN FAYDALARI BEYÂNINDADIR.

BİRİNCİ FASIL

YOLCULUĞUN FAYDALARI, FAZİLETİ VE NİYETİ BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki; yolculuk, bir nevi hareket ve ihtilâttır. Bunun hem faydaları, hem de âfetleri vardır. Nitekim bunlar «Sohbet ve Uzlet Kitâbları»nda anlatılmıştır. Yolculuğu teşvik eden faydalar, bir şeyden kaçmak veyâ bir şeyi aramaktan hâli değildir. Çünkü yolcunun; ya bulunduğu yerde huzûru yoktu - ki bu olmasa yola çıkmazdı - veyâ aradığı bir gâyesi vardır. Kendisinden kaçıp uzaklaşmak istediği ya dünyâlıkta kendisine zarâr verecek bir şey olur - bir memlekette zuhûr eden tâûn, vebâ ve benzeri bulaşıcı hastalıklar gibi - veyâ sebebi; fitne, husûmet ve pahalılık olan bir korku olur. Bu sebebler; ya umûmî olur veyâ yalnız kendisine mahsûs olarak, o memlekette ona eziyet edilmek istenir, o da oradan uzaklaşmak ister. İşte bunlar, yolculuğun dünyevi sebebleridir. Yâhud dînine zarâr verecek bir sebeb dolayısiyle memleketinden uzaklaşmak ister. Meselâ, memleketinde zengin, servet ve mevki sâhibi olup da, bu vaziyeti, yalnız Allah ile başbaşa kalmasına engel olan bir kimsenin, Allah'a hakkıyle kulluk edebilmesi için, bütün bunları fedâ ederek gurbeti tercih etmesi veyâ zorla kendisine bid'at irtikâb ettirmek istenen veyâ yapılması helâl olmayan bir iş kendisine teklif edilen bir kimsenin bunlardan kaçıp kurtulması gibi sebeblerdir.

Aradığı bir şey için sefer etmesi de aynen iki şekildedir: Ya dünyâlık için olur; mâl ve mevki peşinde koşmak gibi. Veyâ dinî olur;

ilim ve amel için yolculuk yapmak gibi... İlim de ya din ilmi olur, yâ tecrübe ile ahlâk ilmi olur, veyâhut yeryüzündeki alâmet ve acayip şeyleri görmek ilmi olur. Zulkarneyn'in yerin etrâfını dolaşmak için ettiği sefer gibi. Amel de ya ibâdet veyâ ziyâret olur. İbâdet; Hac, Ömre ve Cihâd gibi şeylerdir. Ziyâret de aynı vaziyette ibâdet sayılır. Bâzan veliler ve âlimlerin ziyâreti kasdedilir. Bunlardan bir kısmı ölü olur; kabirlerinde ziyâret edilir. Bir kısmı hayâtta olur; bunları ziyâretle yümn u bereket umulur. Onların hâllerini görerek, onlar gibi yapmağa heves eder. İşte yolculuğun sebebleri bunlardır. Şu taksimâttan bir kaç kısım meydâna çıkmış oldu:

Birinci kısım: İlim tahsili için yolculuktur. Bu da, ya vâcib veyâ nâfiledir, ki öğreneceği ilme göredir; vâcib ise, yolculuk da vâcib, nâfile ise yolculuk da nâfile yâni sünnet olur. Öğreneceği ilim, dini veyâ ahlâkı hakkında olacağı gibi, Allahü Teâlâ'nın azametine delâlet eden yeryüzündeki alâmetleri görmek maksadı ile de olur. Hadis-i Şerif'te Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ حَتَّى يَرْجِعَ

«İlim talebi için evinden çıkan kimse, evine dönünceye kadar Allah yolundadır.» (861). Diğer hadiste şöyle buyurulmuştur:

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ

«İlim aramak için yola koyulan kimseye, Allahü Teâlâ Cennet yolunu kolaylaştırır.» (862).

Tâbiîn büyüklerinden olan Said İbn Müseyyeb bir hadisi öğrenmek için günlerce yolculuk ederdi. Şa'bi: «Bir kimse kendisini kötülükten koruyacak veyâ iyiliğe irşâd edecek bir kelime öğrenmek için Şam'dan ta Yemen'in öte ucuna kadar gitse, yolculuğu boşa gitmez.» demiştir. Abdullah b. Enis-i Ensâri'nin Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği bir hadisi kendi ağzından dinlemek üzere, Câbir b. Abdullah, Ashâbtan on zât ile birlikte Medine'den Mısır'a gitmişler ve bir ay yol yürümüşlerdir. Ashâb devrinden zamânımıza kadar ilimlerin çoğu böyle yolculukla elde edilmiştir.

---

(861) Tirmizi, Enes'ten rivâyet etti.
(862) Müslim rivâyet etti. -İlim- bahsinde geçmiştir.

Kendi nefsine ve ahlâkına olan ilmine gelince; bu da mühimdir. Çünkü Âhiret yoluna girmek, ancak ahlâkını düzeltmekle mümkündür. Kendi iç ahvâlini ve kötü vasıflarını bilmeyen kimse, kalbini bu kötülüklerden temizleyemez. Bunun için kendi ahlâkını anlamak ve düzeltmek maksadiyle yolculuğa çıkar. Yolculuk, kişinin ahlâki seviyesini ortaya kor. Yerde ve gökteki gizlilikler sefer ile açığa çıkar. Esâsen yolculuğa Arabçada «SEFER» adı verilmesi, kişinin ahlâkını açığa çıkarıp aydınlatması bakımındandır. Bunun için Hz. Ömer, bir şâhidi tezkiye eden zâta:

— Bu adam ile yolculuk ettin mi? diye sormuş, adam:

— Hayır, deyince, Hz. Ömer:

— O hâlde sen bunun ahlâkı hakkında bir şey bilemezsin, buyurmuştur. Bişr-i Hâfî de: «Ey âlimler, seyahat ediniz ki, geçiminiz kolaylaşsın ve güzel olsun. Zîrâ akan su temiz ve tatlı olur; duran su kokar.» demiştir.

Hülâsa; geçim sebeblerinin yardımı ile muhitinde yaşayan kimsenin kötü hâlleri açığa çıkmaz. Çünkü o, alışmış olduğu tabiatine uygun gelen şeylerle ünsiyet etmiştir. Yolculuk mihnetini sırtlandığı ve alışkın olduğu şeylerden ayrıldığı ve gurbet zorlukları ile karşılaştığı zamân, bütün gizli hâlleri açığa çıkar ve ayıpları görünür. İşte bu sâyede onların tedâvisi ile meşgûl olur. «Uzlet Kitâbı»nda ihtilâtı anlatmıştık. Yolculuk, bir ihtilât olduğu gibi, üstelik meşgale ve meşakkatlere katlanmaktır.

Allahü Teâlâ'nın yeryüzündeki alâmetlerine gelince; basiret sâhibi insânların bunları görmesinde büyük faydalar vardır. Yeryüzünde birbirine yakın kıt'alar, dağlar, karalar, denizler, muhtelif hayvân ve nebatlar vardır. Bunların her biri Allahü Teâlâ'nın birliğine şehâdet eder ve her biri fasîh bir lisân ile Allah'ı tesbîh eder. Fakat bunların tesbîhini ancak kalbi ile hâzır olup gönül kulağı ile dinleyenler duyabilir. İnkâr eden kâfirlerle dünyânın yaldızlı serâbının parlaklığına aldananlar, bu gerçeği ne görür, ne de duyabilirler. Zîrâ onlar gerçeği duymaktan ve Allahü Teâlâ'nın Âyetlerini görmekten memnûdurlar. Nitekim âyet-i celîle'de şöyle buyurulmuştur:

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

«Dünyâ yaşayışından açık olanları bilirler, fakat onlar Âhiretten mutlak gâfildirler.» (30 - Rûm: 7). Burada, işitmezler, demekten maksad, kulakları duymaz demek değildir. Zîrâ maksad, bu kulak değil, iç

hassesidir. Baştaki kulak ile ancak sesler duyulur ki, bütün hayvânlarda bu vardır. İç hasse ise, bununla lisân-ı hâl anlaşılır ki, bu hâlin ifâdesi, lisânın ifâdesinden bambaşkadır. Bu, tahta ile çivinin sözünü hikâye edene benzer. Tahta, çiviye.

— Neden beni yarıyorsun? diye sorar. Çivi:

— Bana değil, tepeme inen tokmağa sor, der.

Yer ve göklerde her zerre Allahü Teâlâ'nın varlığına ve birliğine delâlet eder. İşte o, O'nun tevhîdidir. Ayrıca yaratanını noksân sıfatlardan tenzih eden alâmetleri var; o da tesbihtir. Fakat onlar bu tevhid ve tesbihleri duyamazlar. Çünkü onlar sem-i zâhirinin darlığında bâtını duymanın geniş fezâsına, görülen dilin rekâketinden lisân-ı hâlin fesâhetine geçememişlerdir. Eğer her fâninin buna gücü yetseydi, kuşların dilini anlamak Süleymân Aleyhisselâm'a harf ve sesden tenzihi vâcib olan Allahü Teâlâ'nın kelâmını duymak Mûsâ Aleyhisselâma tahsis edilmezdi. Kim, kudret kaleminin bu kâinata çizdiği şehâdet satırlarını aramak için yolculuk ederse, bulunduğu yerden ayrılmasına lüzûm yoktur. O, bulunduğu yerde her zerrenin tesbih na'melerini huzûr-ı kalb ile dinleyebilir. Artık sahrâlara, çöl ve dağlara göç etmesine lüzûm yoktur. Göklerin melekût ve gizliliklerinden de müstağnidir. Güneş, ay ve yıldızlar emrindedir. Garib olan şeylerden birisi de bizzât Kâbe, kendisini tavâf ile me'mûr olan bir zâtın, dolaşıp mescidleri ziyâret etmesidir. Yine garib olan şeylerden birisi de, gökler kendisini tavâf eden kimsenin, yeryüzünde dolaşıp etrâfı tavâf etmesidir. Yolcu, âlem-i mülk ve şehâdeti görmek için baş gözü ile görmeğe muhtâç oldukça, Allah'a yolcu olmak isteyenlerin, daha birinci menzilinde sayılır. Âdeta vatan kapısında bekleyip fezâ boşluğuna geçemeyenler gibidir. Burada fazla beklemenin korkaklık ve noksânlıktan başka bir sebebi yoktur. Bunun için basîret sâhiblerinden biri şöyle demiştir: «İnsânlar, görmek için gözünüzü açın derler. Ben ise görebilmeniz için gözünüzü kapayın derim». Bu sözlerin ikisi de doğrudur. Şu kadar ki, birincisi, vatana en yakın olan konaktan haber vermektir. İkincisi ise, icâbında yıllarca oralarda dolaşmak zorunda kalacağından, ancak büyük tehlikeleri göze alabileceklerin gidebilecekleri vatanı uzak olan konak yerlerinden haber vermektedir. Buralarda bâzan yıllarca dolaşıldığı gibi, bâzan tevfîk-i ilâhî elinden tutup kendisini kolaylıkla doğru yola götürenleri de olur. Fakat bu kervanın yolculuklarından bu çölde helâk olanları da pek çoktur. Ancak Allahü Teâlâ'nın tevfîk nûru ile seyâhat edenler, ebedî nimetlere ve devâmlı mülklere ulaşabilirler. Bunlar da Allahü Teâlâ'nın inâyetine mazhar olmuş kimselerdir. Bu Âhiret mülkü ile dünyâ mülkünü mukaayese ettiğin zamân, onun tâliblerinin nisbet itibâriyle az ol-

duklarını görürsün. İstenilen şey büyük olduğu nisbette imkân ve yardımcıları da azalır. Onun için bu yolda helâk olanlar, bu mülke sâhib olabilenlerden daha çoktur. Tehlike ve zahmeti çok olduğu için, âciz ve korkak kimseler, bu mülkün peşinde koşmazlar. Bir şâir şöyle demiştir:

«İstekler ne kadar büyük olursa, cisimler o nisbette yorulur.»

Allahü Teâlâ, dîn ve dünyâlıktaki mülk ve ululuğu, tehlikelerin ötesine yerleştirmiştir. Bunlara erişmek için tehlikeyi göze almak lâzımdır. Bâzen korkak kimseler, korkaklığın akıldan ileri geldiğini iddiâ ederler ki, bu doğru değildir. Nitekim şâir:

«Korkaklar, korkaklığı zeyreklik zanneder. Halbuki bu, alçak tabiatlerin bir aldatmasıdır.» demiştir.

Bu anlattığımız, yeryüzünde Allahü Teâlâ'nın varlığına delâlet eden alâmetleri mütâlaa etmekle bâtınî yolculuğu murâd eden kimsenin zâhirdeki yolculuğunun hükmüdür. Biz maksadımıza dönelim ve onu açıklayalım.

İkinci kısım: Hac veyâ Cihâd gibi ibâdet maksadı ile seyahat edenlerdir. Haccın fazîletini, zâhirî ve batınî âdâbını **«Esrâr-ı Hac Kitâbı»nda** anlatmıştık. İbâdet niyetiyle yapılan bu yolculuğa peygamberlerin (Salât ve selâm onlara olsun) Ashâb, Tâbiîn, âlimler ve velilerin kabirlerini ziyâret de girer. Sağlığında ziyâretinde bereket umulan herkes, öldükten sonra da ziyâret edilir. Bunun için yolculuk yapmak da câizdir. Resûl-i Ekrem'in:

لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ مَسْجِدِي هٰذَا وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى

«Seyâhat ancak üç mescid için yapılır: Benim şu mescidim (yâni Medîne-i Münevvere'deki Harem-i Resûl). Mescid-i Harâm (yâni Kâbe) ve bir de Mescid-i Aksâ'dır.» (863), hadîs-i şerîfi, bu ziyâretlere mâni değildir. Zîrâ hadîs-i şerîf, mescidler hakkındadır. Şu üç mescidden sonra, diğer mescidler birbirinin aynıdır. Yoksa her ne kadar Allah katındaki derecelerinin ihtilâfı ile aralarında büyük farklar varsa da, fazîletin aslında ulemâ, evliyâ ve peygamberlerin kabirlerini ziyâret arasında bir fark yoktur.

Hülâsa; dirileri ziyâret, ölüleri ziyâretten daha makbûldür. Dirileri ziyâretten gâye; duâlarını almak, onlara bakmaktan yümn u be-

---

(863) «İlâc» bahsinde geçmiştir.

reket ummaktır. Çünkü sâlih âlimlerin yüzüne bakmak ibâdettir. Ayrıca onlardan istifâde, bunun hâricindedir. Nasıl ibâdet olmasın ki «Sohbet Kitâbı»nda anlattığımız gibi, yalnız Allah için olan kardeşlikleri bile ziyârette fazilet vardır. Rivâyete göre Tevrat'ta şöyle yazar:

«Dört mil mesâfe uzaklıktaki kardeşliğini Allah için ziyâret et.»

Mekânlara gelince: Artık şu üç mescidden ve düşmân karşısına çıkmaktan başkası için seferin bir mânası yoktur. Hadis-i Şerif, yalnız bu üç mescid için sefer yapılabileceğini açıkça ifâde etmektedir. Biz, Kâbe ve Harem-i Resûl-ün faziletini «Hac Kitâbı»nda anlatmıştık. Beyt-i Makdis'in de büyük fazileti vardır. Abdullah İbn Ömer (R. A.), Medine-i Münevvere'den Mescid-i Aksâ'ya namâz kılmak için gitti ve orada beş vakit Namâz kıldıktan sonra, ertesi gün hemen geri dönmüştür. Süleyman Aleyhisselâm, Allahü Teâlâ'ya şöyle duâ etti:

«Allah'ım, yalnız Namâz kılmak maksadı ile, şu Mescid-i Aksâ'ya gelen kimseye - mescidden çıkıncaya kadar - rahmetinle nazar et ve mescidden çıkınca da, yeni doğmuş gibi, onu günâhlarından çıkar.» Allahü Teâlâ da, bu dileğini kabûl etmiştir.

Üçüncü kısım: Dinine zarâr verecek şeylerden sakınmak için yolculuktur. Bu da güzeldir. Gücü yetmediği şeylerden kaçmak, peygamber sünnetidir. Sakınılması lâzım gelen şeylerden birisi de, vâlilik, mevki ve halkla ihtilâtı sağlayan sebeblerdir. Bütün bunlar kalbin huzûrunu bozar. Halbuki diyânet, kalbin Allahü Teâlâ'dan başka her şeyden alâkasını kesmekle tamâmlanır. Şâyet mâsivâdan tamâmiyle korunamazsa, korunduğu nisbette din işleri ile meşgûl olur. Esâsen dünyâda bulunduğu müddetçe zarûri ihtiyâçlarından ve mühim şeylerden kalbinin tamâmen boş olması düşünülemez. Ancak bu kâbusun kalbi tamâmen kaplaması veyâ kalbde az bulunması düşünülür. Dünyâ meşgalesi kalbinde az olanlar kurtulmuş, çok olanlar helâk olmuştur. Hamd, O Allah'a ki; necâtı, kalbin dünyâ meşgalesinden tamâmen kurtuluşuna değil, belki fazl u rahmetiyle kalbdeki meşgale azlığına bağlamıştır. Dünyâ meşgalesini kalbinde azaltan, en büyük gâyesi dünyâlık olmayan kimsedir. Bu da memleketinde mevki ve mansıb sâhibi olup etraf ile alâkalı olan kimse için mümkün değildir. Bu gâyeye ulaşabilmek için bir müddet gurbeti ihtiyâr etmek ve herşeyden alâkayı kesmek lâzımdır. Ancak bu sâyede kendini murâkabe edebilir. Sonra çok kere Allahü Teâlâ'nın meded ve inâyeti ona yetişir, yakîni kuvvetleşir ve kalbi mutmain olur da, artık memleketinde bulunmakla, hâriçde bulunmak, sebeb ve alâkaların bulunması ile bulunmaması arasında bir fark kalmaz. Artık onu, Allah'ı zikir yolun-

dan hiç bir şey alıkoymaz. Bu gibiler, pek ender bulunan kimselerdir. Ekseriyâ insânların kalbleri zayıftır, Allah'a ve kuluna karşı kusûrludur. Bu mertebeye ancak Peygamberler ve veliler yükselebilir. Her ne kadar çalışma ve gayretin bu husûsta dahli varsa da, sa'y u gayret ile bu mertebeye yükselmek cidden güçtür. Bu husûsta bâtıni kuvvetlerin birbirinden farklı olması, a'zalardaki dış kuvvetlerin birbirinden farklı olması gibidir. Kasları sağlam, vücûdu kuvvetli nice insânlar var ki, yüzlerce kilo ağırlığındaki yükü yerden kolaylıkla kaldırabilir. Zayıf bünyeli kimseler, her ne kadar yavaş yavaş idmanlaşa idmanlaşa yük taşımağa alışırsa da bu mertebeye yükselemez. Fakat her ne kadar bu mertebeye yükselemezse de, idman sâyesinde kuvveti artar. Bunun için cehd ü gayreti terk etmesi doğru olmaz. Son mertebeye yükselemiyorum diye hepsini terk etmek, cehâlet ve sapıklıktır.

Fitne korkusu ile vatanından ayrılmak, eskilerin âdetlerindendir. Süfyân-ı Sevrî şöyle demiştir:

«Bu zamân kötü bir zamândır. Bunun zararından, kabuğuna çekilmiş bilinmeyen kimseler bile kurtulamaz. Nerde kaldı meşhûrlar... Bu zamân, kişinin diyâr diyâr dolaşacağı bir zamândır. Nerde bilinir ve tanınırsa, hemen orayı terkedip başka tarafa gitmelidir.»

Ebû Nuaym şöyle demiştir:

«Bir gün baktım ki, Süfyân-ı Sevrî, ibriğini eline ve dağarcığını sırtına alarak yola koyuldu. Kendisine:

— Ey Ebû Abdullah, nereye gidiyorsun? dedim. Süfyân:

— Falan köyde hayâtın ucuz olduğunu öğrendim, orada ikaamete gidiyorum, dedi. Ben:

— Sen de mi böyle yapıyorsun? dedim. Süfyân:

— Evet, ucuzluk olduğunu duyduğun memlekete git; çünkü bu sıkıntını azaltır ve dinin için daha selâmetli olur, demiştir». Bu da pahalılıktan kaçmaktır.

Seriyyü's-Sakatî sofulara, kış mevsimi çıkıp bahar geldiği, ağaçlar çiçeklenip her taraf yeşillendiği zamân, siz de yeryüzüne dağılın, derdi. İbrâhim el-Havâs, kırk günden ziyâde bir memlekette kalmazdı. Kendisi Allah'a tevekkül edenlerden idi. Bir yerde kırk günden fazla kalmağı sebeblere güvenerek tevekküle aykırı sayardı. Sebeblere dayanmanın sırrı, inşallah tevekkül bâbında gelecektir.

Dördüncü kısım: Bedenine zarâr verecek şeylerden kaçınmak için yapılan yolculuktur, tâûn gibi. Veyâ mâlına gelecek zarar sebebiyle yolculuktur. Pahalılık ve benzeri şeyler gibi... Bu maksadlarla yolculukta da bir mahzûr yoktur. Sağlayacağı fayda itibâriyle bu yolculuklar, bâzan vâcib, bâzan da müstehâb olur. Fakat tâûn müstes-

nâdır. Bundan kaçmak doğru değildir. Zirâ Resûl-i Ekrem, bundan kaçmaktan menetmiştir.

Usâme b. Zeyd (R.A.) diyor ki, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ هٰذَا الْوَجَعَ أَوِ السَّقَمَ رِجْزٌ عُذِّبَ بِهِ بَعْضُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ ثُمَّ بَقِيَ بَعْدُ فِي الْأَرْضِ فَيَذْهَبُ الْمَرَّةَ وَيَأْتِي الْأُخْرَى فَمَنْ سَمِعَ بِهِ فِي أَرْضٍ فَلَا يَقْدَمَنَّ عَلَيْهِ وَمَنْ وَقَعَ بِأَرْضٍ وَهُوَ بِهَا فَلَا يُخْرِجَنَّهُ الْفِرَارُ مِنْهُ

«Şu sancı ve hastalık, bir azâbtır. Sizden evvelki milletlerin bâzıları buna yakalanmış ve bununla azâb olmuştur. Sonra bu hastalık yeryüzünde kaldı. Bâzan gider ve bâzan gelir. Bir yerde tâûn olduğunu duyan kimse, oraya yaklaşmasın. tâûn olduğu yerde bulunan kimse de oradan çıkıp kaçmasın.» (864), buyurmuştur. Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde de Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فَنَاءَ أُمَّتِي بِالطَّعْنِ وَالطَّاعُونِ فَقُلْتُ: هٰذَا الطَّعْنُ قَدْ عَرَفْنَاهُ فَمَا الطَّاعُونُ؟ قَالَ: غُدَّةٌ كَغُدَّةِ الْبَعِيرِ تَأْخُذُهُمْ فِي مَرَاقِّهِمْ الْمُسْلِمُ الْمَيِّتُ مِنْهُ شَهِيدٌ. وَالْمُقِيمُ عَلَيْهِ الْمُحْتَسِبُ كَالْمُرَابِطِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْفَارُّ مِنْهُ كَالْفَارِّ مِنَ الزَّحْفِ

«Ümmetimin helâki, ta'n [harb meydânında birbirini öldürmek] ve tâûn iledir. Hz. Âişe:

— Ta'n'ı bildik, tâûn nedir? Ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— Hayvân guddesi [bezi] gibi bir bezdir. Yâni hayvâna gelen sancı gibi bir nevi hastalıktır. İnsânların karınlarının alt kısmından yakalar. Bu hastalıktan ölen müslümânlar şehiddir. Hastalığın bulunduğu yerde sabır ve metânetle ve mükâfatını Allah'tan dileyerek bekleyen (ve hastaları kendi kaderleri ile başbaşa bırakmayıp onlara hizmette bulunan) düşmân karşısında nöbet bekleyen gibi me'cûrdur.

---

(864) Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.

Bu hastalıktan kaçan, muhârebe meydânından kaçan gibidir, buyurdu.» (865).

Yine Mekhûl'ün Ümmü Eymen'den rivâyetinde, Resûl-i Ekrem bâzı ashâb'ına şöyle öğüt vermiştir:

لا تشرك بالله شيئا وإن عذبت أو حرقت وأطع والديك وإن أمراك أن تخرج من كل شيء هو لك فاخرج منه ولا تترك الصلاة عمدا فإن من ترك الصلاة عمدا فقد برئت ذمة الله منه، وإياك والخمر فإنها مفتاح كل شر، وإياك والمعصية فإنها تسخط الله، ولا تفر من الزحف وإن أصاب الناس موتان وأنت فيهم فاثبت فيهم أنفق من طولك على أهل بيتك ولا ترفع عصاك عنهم. أخفهم بالله

«Her ne çeşit azâb olunursan ol, hattâ ateşe atılsan bile Allah'a şirk koşma, ana ve babana itâat eyle, bütün servetini fedâ et derlerse de onları kırma, Namâzı kasden terk etme; zirâ bilerek Namâzı terk edenler, Allahü Teâlâ'nın emânı dışında kalırlar. Sakın içki kullanma; zirâ o, bütün kötülüklerin anahtarıdır. Sakın isyân etme; zirâ Allah'ı gücendirirsin. Muhârebe meydânından kaçma, bulunduğun yerde ölen çok olursa oradan ayrılma, varlığından âile efrâdına ver, onları iyi geçindir, sopayı karşılarından kaldırma ve onları Allah'ın azâbı ile korkut.» (866).

Şu hadis-i şerifler, tâûndan kaçmanın ve tâûn bulunduğu yere girmenin yasak olduğuna delâlet etmektedirler. «Tevekkül Kitâbında buna dâir tafsilât gelecektir.

İşte şu anlattıklarımız, seferin kısımlarıdır. Bundan seferin mezmûm, makbûl ve mübâh olarak üç kısma ayrıldığı meydana çıkar.

Mezmûm olan yolculuk harâm olur. Kölenin efendisini terk edip kaçması, kişinin anne ve babasına âsi olarak yola çıkması gibi.

Mekrûh olur; tâûnun bulunduğu yerden kaçmak gibi.

Makbûl olan yolculuk vâcib olur; Hacca ve herkese vâcib olan ilim tahsiline gitmek gibi.

---

(865) Ahmed ve İbn Abdülberr «Temhid»de ceyyid isnâd ile rivâyet etmişlerdir.
(866) Beyhâki rivâyet etti ve Mürsel olduğunu söyledi.

Mendûb olur; âlimleri ve kabirlerini ziyâret için olan yolculuk gibi.

Bütün bu sebeblerden, yolculukta niyet işi meydana çıkmış oldu. Zirâ niyetin mânası, tahrik eden bir sebebe hazırlanmak demektir. O hâlde bütün yolculukların Allah rızâsını niyet etmelidir. Vâcib ve mendûb olan yolculuklarda bir niyet mümkün, mekrûh ve tehlikeli yolculuklarda ise muhâldir. Mübâhlar da niyete bağlıdır. Meselâ, servet kazanmak için yolculuk mübâhdır. Niyeti, dilencilikten kurtarmak, çoluk çocuğunu rahat yaşatmak ve fazlasından sadaka vermek olursa, bu niyet ile işlenen bu mübâh da Âhiret amelinden olur. Gösteriş ve desinler diye Hacca çıksa, bu yolculuğu, Âhiret ameli olmaktan çıkar. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

«Ameller (in kıymeti) ancak niyetlere göredir» (867) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem'in bu hadisi; vâcib, mendûb ve mübâhlara şâmildir. Yalnız yasaklara şâmil değildir. Çünkü bunlar, niyet ile tehlikeli olmaktan çıkmazlar. Selefden bir zât şöyle diyor: «Allahü Teâlâ, yolculara husûsi melekler tahsis etmiştir. Onlar yolcuların maksadlarına bakar ve ona göre mükâfatlandırılırlar. Niyeti dünyâlık olan kimseye, dünyâlıktan bir miktâr verilir; Âhiretinden kat kat eksilir ve telâşesi çoğaltılır. Niyeti Âhiret olan kimseye de basiret, hikmet ve fetânet verilir ve niyetine göre de basiret sâhibi olur ve telâşesi azalır. Melekler de kendin için duâ ve istiğfar ederler.

Yolculuk ile ikaametten hangisinin efdal olduğunu aramak, aynen uzlet ile ihtilâtta olduğu gibidir. Bunun özünü «Uzlet Kitâbı»nda anlattık. Ona kıyâs ederek, yolculuk ile ikaametten hangisinin efdal olduğunu anla. Çünkü yolculuk bir nevi ihtilâttır. Üstelik dağınık fikir ve kalb huzûrsuzluğu gibi bir sürü zahmet ve yorgunluğu da vardır. Mâmâfih burada da efdal olan, dinine daha çok faydalı olanıdır. Dünyâda dinin son meyvesi, Allah'ı ma'rifet ve O'nu zikir ile O'nunla ünsiyet peydâ etmektir. Mârifet ise fikrin devâmı ile hâsıl olur. Fikir ve zikrin yollarını bilmeyenin bunlardan nasib alması mümkün değildir. Yolculuk ilk önce öğrenmeği kolaylaştırır. İkaamet de neticede ameli kolaylaştırır. Yeryüzünde devâmlı seyahat, kalbi karıştırır. Ancak İbrâhim b. Ethem gibi kuvvetli kimseler bundan müsteснâdır. Zi-

---

(867) Buhârî ile Müslim, Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Tecrid-i Sarih Tercemesi C. 1. Sf: 1.

râ misâfir ve serveti dâimâ saliantı ve tehlikededir. Ancak Allahü Teâlâ'nın koruduğu müstesnâ. Misâfirin kalbi her zamân meşgûldür. Bâzan malından, bâzan da canından korkar, bâzan da ikaamet hayâtında alışkın olduğu şeyleri düşünür. Şâyet serveti yoksa, o zamân da gözü, milletin servetindedir. Bâzan yoksulluk sebebiyle gönlü zayıflaşır, bâzan da ümid sebeblerinin çoğalması ile kuvvetleşir. Sonra ümid ve yolculuk meşgalesi hâlet-i rûhiyesini alt üst eder. Bunun için müride yakışan, ancak ilim uğrunda yâhut kendisine uyacak ve onu rehber kabûl edecek bir şeyh için yolculuk etmekdir. Şâyet kendi kusûrlarını görüp düzeltebiliyor, fikir ve amel yolları kendisine açılıyorsa, durması daha makbûldür. Şu kadar var ki, zamânımızın mutasavvifesi, bâtınları fikir zevkinden ve amelin inceliklerinden mahrûm olup, tenhâlarda Allahü Teâlâ'yı zikirle ünsiyet edemediklerinden, bir san'at ve bir meşgaleleri olmadığından, tembelliğe alışkın olup çalışmak kendilerine ağır geldiği için, kazanç yolunu bırakıp, dilencilik ve insânların sırtından geçinme yolunu tercihle diyâr diyâr dolaşmayı uygun buldu. Onlar için inşâ edilmiş kervansaray ve tekkelerde dolaşarak, oralarda gelen geçene hizmet edenleri kendilerine bağladılar. Kendi akıl ve dinlerini maskara ettiler. Çünkü iş ve güçleri riyâ ve gösteriş şân ve şöhret kazanmak, türlü hilelerle servet edinmektir. Tekkelerde bir te'sirleri yoktur. Mürîdlere faydalı bir terbiye vermez, onları kötülüklerden menetmezler. Yünden ve deriden elbise giyer, tekkelerde keyiflerine bakarlar. Şatahat ve taşkınlık edenlerin bâzı yaldızlı sözlerini ezberler, onları okur ve kendilerini söz, kıyâfet, seyahat ve görünüşte onlara benzetmeğe çalışır, kendilerini hayır yolunda zannederler. İyilik yaptıklarını sanırlar. Her siyahın hurma olduğunu zanneder ve zâhirdeki benzerliğin gerçekte de ortaklığı iktizâ ettiğine inanırlar. Besi ile şişkinliği birbirinden ayıramıyan, ne ahmak adamdır. İşte bunlar, Allahü Teâlâ'nın sevmediği, gadab ettiği kimselerdir. Zîrâ Allahü Teâlâ boş duran, işsiz güçsüz serserice dolaşan gençlere gadab eder. Bunları da yolculuğa sürükleyen gençlik ve işsizliktir. Ancak riyâ ve gösteriş dışında yalnız Allah rızâsı için Hac ve Ömre maksadıyla yola çıkanlar yâhut ilim ve ahlâkında örnek kabûl edilecek bir şeyhin ziyâretine gidenler müstesnâdır. Esâsen şimdi böyle bir adam da bulunamaz. Tasavvuf, tamâmen çöküntüye uğradı ve mahvoldu. Çünkü ilimler yok olmamıştır. Âlim bozuk ise, bozukluğu ilminde değil, ahlâkındadır. Şu hâlde her ne kadar ameli yoksa da, âlim vardır. İlim başka, amel daha da başkadır.

Tasavvufa gelince: Tasavvuf, kalbini herşeyden ayırıp Allah'a yönelmek, başkalarına kıymet vermemek demektir. Bunun hülâsası da kalb ve a'zaların ameli demektir. Amel bozulunca, aslı da kaybolur.

Faydasız bir yorgunluk olduğu için, bu gibilerin seyahatinde fakîhlerin sözleri vardır. Hattâ bu seyahatin memnû olduğunu ifâde edenler de vardır. Fakat bize göre en doğrusu, yine bu yolculuğu mübâh kabûl etmektir. Çünkü bu gibilerin muhtelif memleket ve milletleri ve onların çalışma tarzlarını görmekle tenbellikten kurtulmaları ihtimâl dâhilindedir. Bu faydalar her ne kadar değersiz ise de, zâten bu gâyeler uğrunda seyahat edenler de değersiz kimselerdir. Âdi bir hayvanı, faydası kendisine dokunacak âdi şeyler peşinde yormakta beis yoktur. Yorulan da kendisi, zevk alacak olan da kendisidir. Fetvâ, avâmı fayda ve zarârı olmayan mübâhlardan ayırmağı iktizâ eder. Din ve dünyâlığa yarayışlı olmayıp, yalnız hava almak için diyâr diyâr dolaşmak, yazıda hayvânların ıpsız sapsız dolaşmasına benzer. Başkalarına bir zarârı olmayıp, hâllerini insânlara sirâyet ettirmedikleri müddetçe, bu gibilerin seyahatlerinde de bir beis yoktur. Asıl günâhları, dilenmelerinde tasavvufu âlet etmeleri ve gerçek sofulara tahsis edilen vakıfları yemelerindedir. Zirâ sofu, salâhın üstünde diğer iyi vasıfları ile dininde âdil ve sâlih kimse demektir. Bu gibi sahte sofuların en ehven hâlleri sultânların mallarından yemektir. Halbuki harâm yemek, kebâirdendir. Kebâiri irtikâb edende adâlet ve salâh diye bir şey aranamaz. Şâyet fâsık sofu diye bir şey düşünülecek olsa, kâfir sofu, fakîh yahudi de düşünülebilirdi. Fakih, muâyyen bir müslümân demek olduğu gibi, sofu da dininde yalnız kendisiyle adâlet hâsıl olacak miktâr ile iktifâ etmeyip, bunun üstünde kendine has bir adâlete sâhib olan kimsedir. Yine bunun gibi, onların içyüzlerini bilmeyip görünüşlerine aldanarak, Allah rızâsı için onlara vermek isteyenlerin verdiklerini almaları harâm ve bundan yedikleri de meşrû değildir. Demek istiyorum ki, onlara o yardımı yapan zât, bunların hâlet-i rûhiyelerini bilseydi kat'iyen onlara bir şey vermezdi. Aslında tasavvuf ile uzak yakın bir münâsebeti olmadığı hâlde, sırf kendini sofu göstererek bu malı alması; evlâd-ı Resûl'den ve Hz. Ali'nin soyundan geldiğini yalandan iddiâ ederek, ehl-i beyti seven bir kimseyi kandırıp ondan mâl alması gibidir. Halbuki o zât, bunun yalancı olduğunu bilse, ona bir şey vermezdi. Böyle bir kimsenin aldığı harâm olduğu gibi, yalandan sofuluk iddiâ ederek sofuları sevenleri aldatarak mâllarını almak da aynı şekilde harâmdır. Bunun için ihtiyâtlı davrananlar, din ve diyânetleri karşılığında bir şey alıp yemekten çekinmişlerdir. Zirâ dini için ne kadar titiz ve ihtiyâtlı davransa da, insânın, öyle gizli hâlleri olur ki, onunla arkadaşlığa rağbet eden kimse bunları bilse, onunla arkadaşlık ve dostluk arzûsu azalırdı. Bunun için kendilerine müsâmaha edilir de, dinleri adına yerler korkusu ile bu gibi ihtiyâtlı davrananlar, lüzûmlu maddeleri bizzât kendileri almadıkları gibi, aldırdıkları adama da falanca için alıyorum, dememesini tenbîh eder-

lerdi. Evet, veren kimse, verdiği zât hakkında Allahü Teâlâ'nın bildiğini kendisi de bilse, aldırış etmeyecekse, o zamân verileni almak helâl olur. Halbuki aklı başında olup insâfla düşünen kimse, bunun çok ender ve belki de hiç mümkün olamıyacağını pekâlâ bilir. Nefsine aldanmış câhil kimselerin dini husûsunda da aldanacağı meydândadır. Çünkü kişinin kalıbına en yakın olan, kalbidir. Kalbini anlamayan, başkasının hâlini nasıl anlayabilir? Bu hâlini kavrayan kimseye lâzım olan, bu gâileden korunmak için, ancak kendi kazancından yemektir. Veyâhut da gizli hâllerini bildiği hâlde yine kendisinden nefret etmiyeceğini kat'î olarak bildiği kimsenin yemeğini yemektir. Mürid ve Âhiret yolcusu, başkasının yemeğini yemek mecbûriyetinde kalırsa, adama, sen beni olgun bir insân sanarak bana yardımda bulunmak istiyorsan, bilmiş ol ki, ben bu değerde ve bu saygıya lâyık bir insân değilim. Benim gizli hâllerimi Allahü Teâlâ açığa çıkarsaydı, sen bu saygı ile bana bakmaz ve beni insânların kötüsü kabûl ederdin, demelidir. Bundan sonra kendisine bir şey verirse, onu alabilir. Çünkü kendisi içyüzünü itirâf etti ve adam da bunu kabûl etti demektir. Fakat burada da nefsin ince bir hilesi vardır. Buna son derece dikkat etmek lâzımdır. O da, böyle söylerken, nefsini yerip kendilerine hakaret etmekte, kendini sâlihlere benzetmek ister, sözü görünüşte bir zem, gerçekde kendini övmek olur. Nice kendisini yerenler var ki, gerçekde methetmektedir. Yalnızlıkta kendini yermek makbûl, halk arasında yermek ise riyânın kendisidir. Ancak samimi olarak muhâtabını iknâ edecek şekilde kusûrlu olduğunu ve bunu itirâf ettiğini bildiriyorsan bu riyâ olmaz. Bunu hâl karînesiyle anlatmak mümkün olduğu gibi, hâl karînesiyle de karıştırmak mümkündür. Allah'ına karşı sâdık olan kimse, Allahü Teâlâ'yı veyâ kendini aldatmanın muhâl olduğunu bilir. Artık bu gibi şeylerden kaçınmak kendisi için zor bir şey olmaz.

İşte seferin kısımları, yolcunun niyeti ve niyetin fazileti hakkındaki sözler bundan ibâretir.

İKİNCİ FASIL

EVİNDEN ÇIKIP DÖNÜNCEYE KADAR OLAN YOLCULUK ÂDÂBI BEYÂNINDADIR Kİ, BUNLAR DA ONBİR EDEBDİR

1 — Sefere çıkacak olan evvelâ kul haklarını, borcunu ve nafakası üzerine borç olanların geçimini te'mîn etmeli, zimmetinde varsa emânetleri ödemelidir. Kendisine ve arkadaşlarına yetecek şekilde helâl ve temizinden azığını almalıdır. İbn Ömer (R.A.), yolculukta iyi ve temiz azık almak, kişinin keremliliğindendir, demiştir. Yolculukta hoş

sohbet olmak, azığından yedirmek ve arkadaşlarına karşı iyi davranmak lâzımdır. Yolculuk, insânın içindeki gizli hâllerini meydana çıkarır. Yolculuk arkadaşlarına karşı iyi davrananlar, hazerde de arkadaşları ile iyi geçinebilirler. İnsân, bâzan hazerde iyi olur, fakat yolculukta bu hâlini koruyamaz. Bunun için denilmiştir ki; kişinin hazerde alış - veriş ettiği kimseler, yolculukta da arkadaşları olursa, artık bunun iyiliğinde şüphe etmeyin. Yolculuk, yolcuya ağırlık veren sebeblerdendir. Bu gibi telâşeli hâllerde ahlâkı güzel olan kimse güzel huylu sayılır. Yoksa keyfi yerinde, her şey arzûsuna uygun olan kimsenin kötü ahlâkına pek ender rastlanır. Üç kimsenin titizliklerinden dolayı levmedilmedikleri söylenmiştir. Bunlar da oruçlu, hasta ve yolculardır. Yolcunun güzel ahlâkı; binitine acımak, imkân nisbetinde arkadaşlarına yardım etmek, yolda kalmışlara vâsıta ve yiyecek te'mîni sûretiyle acımakla tamâm olur. Bunun da tamâmı, fuhuş ve isyâna vardırmayacak şekilde arkadaşlarının gönlünü hoş etmek için arasıra onlarla şakalaşmakladır. Böyle yapmakla yolculuğun güçlük ve yorgunluğunu unutturmuş olur.

2 — Sefere çıkacak olan önce bir arkadaş bulmalı, arkadaşsız yola çıkmamalıdır. Önce arkadaş, sonra sefer. Seçeceği arkadaşı, din işlerinde kendisine yardımcı olmalıdır. Unuttuğunu hâtırlatmalı ve yapacağında kendisine yardımcı olmalıdır. Kişi, arkadaşının dîni üzerinedir. Herkes, arkadaşı ile tanınır. Resûl-i Ekrem, arkadaşsız yola çıkmaktan menetmiştir (868). Yine:

«Üç kişi olmalı» (869).

Yine Resûl-i Ekrem, şöyle buyurmuştur:

إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فِي السَّفَرِ فَأَمِّرُوا أَحَدَكُمْ

«Seferde üç kişi olduğunuz zamân, birinizi reis seçin.» (870). Ashâb-ı Kirâm da böyle yapar ve: «Bu, Resûl-i Ekrem'in emrettiği emrimizdir.» derlerdi. Seçilecek reisin ahlâkı güzel, arkadaşlarına acıyan, başkalarını kendisine tercih eden ve söz dinleyen kimselerden olmalıdır. Yolculukta bir reisin lüzûmu, konak ve yol tâyinindeki ihtilâfları önlemek ve yolculuk işlerini tanzîm içindir. Çünkü herkesin

---

(868) Ahmed. İbn Ömer'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.
(869) Hz. Ali'nin vasiyetindeki meşhûr hadisten rivâyet edilmiştir.
(870) Taberânî İbn Mes'ûd'dan hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

görüşü ayrıdır. Bir reis, kararı verir. Nizâm birlikte, bozgunluk çokluktadır. Kâinatın nizâmı da idârecisinin bir olmasındandır. Nitekim âyet-i celile'de şöyle buyurulmuştur:

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾

«**Yerde ve göklerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, yer gök fesâda giderdi.** (Bu nizâm ya hiç kurulamaz veyâ devam edemezdi).» (21 - Enbiyâ: 22). Müdebbir tek olduğu zamân, tedbir edilen işler muntazam olur. - Hazarda ve seferde - müdebbir çoğaldıkça işler bozulur. Ancak yaşanılan yerler emirden hali olamaz. Belediye emiri gibi. Yâhut emir-i has ev sâhibi gibi... Yolculukta böyle bir reis olmadığından, bu ancak yolcuların kendi aralarından birini seçmeleri ile sağlanır. Dağınık fikirleri bir araya toplamak için, yolcuların bir âmir seçmeleri vâcib olmuştur. Âmire borç olan, arkadaşlarının menfaatlerine uygun olanı tercih etmek ve kendisini onlara karşı koruyucu olarak tâyin etmektir.. Nitekim Abdullah el - Murûzi'den nakledildiğine göre, Ebû Ali er - Ribâti kendisine arkadaş olmuş, Ebû Ali'ye:

— Sen mi reis olacaksın ben mi? diye sormuş, Ebû Ali:

— Hayır, sen reis olacaksın, demiştir. Abdullah da:

— O hâlde sen de benim emrime uyacaksın, demiştir. Bundan sonra, Abdullah hem kendisinin, hem de Ebû Ali'nin azığını sırtında taşımağa başlamıştır. Bir gece yağmur yağmış. Abdullah sabâha kadar elindeki kilim parçası ile arkadaşının başında durarak ona yağmurdan gölge olmuştur. Ebû Ali kendisine:

— Böyle yapma, böyle olmaz, dedikçe, Abdullah:

— Sen beni âmir kabûl etmedin mi? Her şeyde bana itâat edeceğine söz vermedin mi? Neden sözünde durmuyorsun? Bana tahakküm etmeğe kalkışma ve sözünden dönme, dedi. Ebû Ali diyor ki: Keşke ölseydim de bu sözü vermeseydim, diyecek hâle geldim. İşte âmir, emri altında bulunanlara böyle davranmalıdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَرْبَعَةٌ»

«Arkadaşların en hayırlısı dörttür.» (871). Elbette dört sayısını tahsisde bir hikmet vardır. Benim anladığım, yolcu, muhâfıza muhtâçtır bir; şuraya buraya gidip gelecek bir arkadaşa muhtâçtır iki; ki bunların yekûnu üç eder. Şâyet yalnız üç kişi kalsalar, şuraya buraya gidip gelen tek kalır. Bu ise, tek başına arkadaşlarından ayrılmaktan çekinir, canı sıkılır ve bâzan da tehlikeli olur. Şâyet bu gibi hizmetleri yapacak iki kişi olursa, adamın yanında muhâfız olarak bir kişi kalır. Bu da can sıkıcı ve tehlikeli olmaktan hâli değildir. O hâlde yolcunun yanında dörtten az arkadaş bulunması maksada kâfi gelmez. Dörtten fazlası da fazladır. Zirâ dörtten sonraki beşinci fazladır. Fazla gelen ve kendisine ihtiyâç olmayan arkadaş ile insân lâyıkiyle meşgûl olamaz. Gerçek arkadaşlar ne kadar çok olursa tehlike de o nisbette az olur, fakat bilhassa dört arkadaş bir adam için daha hayırlıdır. Umûmi yolculukta tabii fazlası daha iyidir. Arkadaşları çoğalınca, çokları birbirleriyle ihtilât etmez ve hattâ sohbete bile katılmazlar.

3 — Seyahate çıkarken âile efrâdına, komşularına ve memleketteki dost ve ahbâblarına vedâ etmeli ve ayrılırken Resûl-i Ekrem'in duâsı ile duâ etmelidir. Zâtın biri şöyle anlatıyor: Abdullah b. Ömer ile Mekke'den Medine'ye giderken arkadaş oldum. Ayrılacağım sırada beni uğurlarken, Resûl-i Ekrem'in Lokman'dan rivâyet ettiği şu hadîsini bana okudu:

«قال لقمان إن الله تعالى إذا استودع شيئا حفظه وإني أستودع الله دينك وأمانتك وخواتيم عملك»

«Lokman buyurdu ki; Allahü Teâlâ kendisine emânet edilen şeyi korur. Ben de seni, mâlını, dinini ve amelinin sonunu Allah'a emânet ediyorum.» (872). Zeyd b. Erkâm'ın rivâyetinde de, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«إذا أراد أحدكم سفرا فليودع إخوانه فإن الله تعالى جاعل له في دعائهم البركة»

---

(871) Ebû Dâvud, Tirmizî ve Hâkim, İbn Abbâs'dan rivâyet ettiler. Tirmizî, hasen ve garib olduğunu; Hâkim de, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu söyledi.

(872) Nesâî «El-Yevm ve'l-Leyle»de, ayrıca Ebû Dâvud da muhtasar olarak rivâyet ettiler. İsnâdı ceyyiddir.

«Sizden biriniz yolculuğa çıkmak istediği zaman, dostlarına vedâ etsin; zîra Allahü Teâlâ onların duâsında onun için bereket halkeder.» (873). Yine Amr b. Şuayb'den, o da babasından, o da babasından rivâyete göre, Resûl-i Ekrem bir kimseye vedâ ederken:

زَوَّدَكَ اللّٰهُ التَّقْوٰى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ إِلَى الْخَيْرِ حَيْثُ تَوَجَّهْتَ

«Allahü Teâlâ seni takvâ ile azıklandırsın, günâhlarını bağışlasın ve her nereye yönelirsen sana hayrı nasib etsin» derdi (874). Bu duâ, duranın, gidene yapacağı duâdır. Mûsâ b. Virdan (875): Bir yolculuk için vedâ etmek üzere Ebû Hüreyre'ye gelmiştim. Ebû Hüreyre:

— Yeğenim, Resûl-i Ekrem'in bana öğrettiği - vedâ esnâsında yapılması gereken - duâyı sana öğreteyim mi? dedi. Ben de:

— Öğret, dedim. Bunun üzerine Ebû Hüreyre:

أَسْتَوْدِعُكَ اللّٰهَ الَّذِي لَا تَضِيعُ وَدَائِعُهُ

— Seni O büyük olan Allah'a emânet ederim ki, O, aslâ emâneti zâyi etmez, de, dedi (876).

Enes b. Mâlik'den (R.A.) rivâyete göre şöyle demiştir: Adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Seyahata çıkmak istiyorum, bana öğüt ver, ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem de:

فِي حِفْظِ اللّٰهِ وَفِي كَنَفِهِ زَوَّدَكَ اللّٰهُ التَّقْوٰى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ
لِلْخَيْرِ حَيْثُ كُنْتَ أَوْ أَيْنَمَا كُنْتَ

— Allah'ın hıfz u himâyesinde ol, Allah sana takvâyı azık etsin, günâhını yarlıgâsın. Her ne hâlde ve nerede olursan ol, Allah seni hayra yöneltsin.» (877) buyurdu.

---

(873) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmiştir.

(874) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da ve Mahâmilî «Duâ»da rivâyet etmişlerdir.

(875) Aslen Medineli olup, Buhârî «Edeb»inde ve diğer «Sahîh-i Erba'a» kendisinden rivâyet etmişlerdir. 74 yaşında Hicrî 127 de ölmüştür.

(876) İbn Mâce ve Nesâî «El-Yevm ve'l-Leyle»de hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

(877) «Hac Kitâbı»nın ikinci bâbında geçti.

Lâyık olan, geride bıraktığı bütün varlığını Allahü Teâlâ'ya emânet etmeli, bâzılarını ayırmamalıdır. Rivâyete göre; Hz. Ömer herkese atıyyesini verirken, adamın biri de çocuğu ile berâber geldi. Hz. Ömer, bir çocuğa ve bir de adama bakarak, bu kadar benzerlik ben hiç görmedim, dedi. Adamcağız, ben sana bu çocuğun hikâyesini anlatayım diyerek söze başladı ve dedi ki: Ben seyahate çıkıyordum, hanım buna hâmile idi. Önüme geçerek: «Beni bu hâlde nereye bırakıp gidiyorsun» deyince, ben, «Karnında olan çocuğu Allah'a emânet ediyorum» dedim ve gittim. Döndüğümde kadın ölmüşdü. Konu komşu ile konuşurken, mezarında bir ışık gördüm. Komşulara bu ateşin ne olduğunu sordum. Komşular da bu ateşi her akşam gördüklerini söylediler. Ben de «Bu kadın Namâz kılar, oruç tutardı; buna azâb olmasa gerek» dedim ve kazma kürek alarak mezar başına gittik. Mezarı kazdık, baktık ki, orada bir ışık yanıyor ve çocuk da canlı duruyor ve bana: «İşte emânetin al, eğer annesini de emânet etseydin onu da canlı bulurdun» diye ses geldi. Hz. Ömer: «Vallahi, karga'nın karga'ya benzeyişinden daha çok bu çocuk sana benziyor.» dedi.

4 — Yola çıkmadan - Namâz bahsinde anlattığımız şekilde - İstihâre Namâzı, ayrıca yola çıkarken de iki rekât sefer Namâzı kılmak. Enes b. Mâlik'in rivâyetinde: Biri, Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ben yola çıkmak istiyorum, vasiyetimi yazdım. Bu vasiyeti oğluma mı, kardeşime mi, yoksa babama mı vereyim? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

مَا اسْتَخْلَفَ عَبْدٌ فِي أَهْلِهِ مِنْ خَلِيفَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللّٰهِ مِنْ أَرْبَعِ
رَكَعَاتٍ يُصَلِّيهِنَّ فِي بَيْتِهِ إِذَا شَدَّ عَلَيْهِ ثِيَابَ سَفَرِهِ يَقْرَأُ
فِيهِنَّ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَقُولُ اللّٰهُمَّ
إِنِّي أَتَقَرَّبُ بِهِنَّ إِلَيْكَ فَاخْلُفْنِي بِهِنَّ فِي أَهْلِي وَمَالِي فَهِيَ خَلِيفَتُهُ
فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَحِرْزٌ حَوْلَ دَارِهِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ

«— İnsânın çoluk çocuğuna bırakacağı, Allah katında en hayırlı halefi, yola çıkacağı esnâda, her rek'atinde Fâtiha ve İhlâs okumak üzere kılacağı dört rek'at Namâz; sonra da: "Allah'ım, bu Namâzı senin rızân için kıldım. Benim âilemi ve mâlımı koru" demesidir. İşte

o Namâz, dönünceye kadar malının korunmasına vesile olur.» buyurdu (878).

5 — Kapıya geldiği zamân:

بسم الله توكلت على الله ولا حول ولا قوة إلا بالله رب أعوذ بك أن أضل أو أضل أو أزل أو أزل أو أظلم أو أظلم أو أجهل أو يجهل علي

— Allah'ım! Senin adını anarak, yardımına sığınarak yolculuğa çıkıyorum. Kuvvet ve kudret, ancak Sendendir. Rabbim! Sapıklıktan, saptırılmaktan, zillete düşmek ve düşürülmekten, zulümden ve zulme uğratılmaktan, unutmak ve unutturulmaktan Sana sığınırım, der. Yola çıkınca:

اللهم بك انتشرت وعليك توكلت وبك اعتصمت وإليك توجهت اللهم أنت ثقتي وأنت رجائي فاكفني ما أهمني وما لا أهتم به وما أنت أعلم به مني عز جارك وجل ثناؤك ولا إله غيرك اللهم زودني التقوى واغفر لي ذنبي ووجهني للخير أينما توجهت

— Allah'ım! Senin yardımınla yola çıktım. Sana güveniyor, Sana bel bağlıyor ve Sana yöneliyorum. Allah'ım! Yegâne istinadgâhım ve ümîd kaynağım Sensin. Her hâlde ve her müşkilâtımda ve bildiğin her husûslarımda bana yardımcı ol. Şanın yücedir. Senden başka mâbud yoktur. Allah'ım! Takvâyı bana azık et, kusûrlarımı bağışla, dâima beni hayra yönelt, der. Her konak yerinden ayrılırken bu duâyı okumalıdır. Vâsıtaya binerken:

بسم الله وبالله والله أكبر توكلت على الله ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن سبحان الذي سخر لنا هذا وما كنا له مقرنين وإنا إلى ربنا لمنقلبون

— Allah'ın ism-i şerîfi ve Allah ile başlarım. Allah en büyüktür. O'na tevekkül ettim. Kudret ve kuvvet ancak büyük ve yüce olan

(878) Harâitî Mekârim-i Ahlâkda rivâyet etti.

Allah iledir. Dilediğini yapar. Dilemediğini yapmaz. Onu tesbîh ederiz ki, bize bunu teshîr etti. Lâkin biz onda karar kılmamışızdır. Biz ancak Rabbimize doğru dönmüşüzdür, duâsını okur. Vâsıtaya yerleştiği zamân:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللّٰهُ . اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الْحَامِلُ عَلَى الظَّهْرِ وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى الْأُمُورِ

— Hamd olsun Allah'a ki, bizi hidâyetiyle buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulmuş olamazdık.

— Allah'ım! Beni bu vâsıtaya bindiren de, her işimde yardım eden de Sensin, der.

6 — Erken yola çıkmalıdır. Câbir'in (R.A.) rivâyetine göre Resûl-i Ekrem Tebûk seferine, perşembe günü erkenden çıkmış ve

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا

— «Allah'ım! Erken işbaşı eden ümmetimin işlerini bereketli kıl.» (879) buyurmuştur.

Yolculuğu perşembe günü yapmalıdır. Abdullah b. Ka'b b. Mâlik babasının rivâyetinde, Resûl-i Ekrem'in umûmiyetle perşembe günü yolculuk ettiğini bildirmiştir (880). Enes'den (R.A.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Resûl-i Ekrem:

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا يَوْمَ السَّبْتِ

«Allah'ım! Cumartesi erkenden yola çıkanın işlerini bereketlendir.» (881) diye duâ etmiştir. Resûl-i Ekrem bir tarafa bir müfreze çıkaracağı zamân, sabâhleyin erkenden yola çıkarırdı (882). Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

---

(879) Harâitî ve «Sünen-i Erba'a»da Sahr-ı Âmiri'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasendir, dedi.

(880) Hadîsi, Buhârî, «Sahîh»inde rivâyet etmiştir.

(881) Bezzâr ve Harâitî rivâyet ettiler.

(882) «Sünen-i Erba'a»da Sahr-ı Âmiri'den rivâyet ettiler ve Tirmizî, hasendir, dedi.

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِاُمَّتِى فِى بُكُورِهَا يَوْمَ خَمِيسِهَا

«Allah'ım! Perşembe günü erkenden yola çıkan ümmetimin işlerini bereketlendir.» (883) diye duâ etmiştir. Abdullah b. Abbâs da: «Bir adam ile bir işin olduğu zamân, onu akşâmleyin değil, sabâhleyin erkenden bul; zîrâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِاُمَّتِى فِى بُكُورِهَا

"Allah'ım! Ümmetimden erken işlerine çıkanların işlerini mübârek kıl." (884) buyurmuştur,» dedi.

Cum'ayı terk etmekle âsi olmamak için, cum'a sabâhı güneş doğduktan sonra, yola çıkmamalıdır (885). Gün, sabâhtan başladığına göre sabâh vakti, cum'anın vücûbuna sebeb olur.

Yolcuyu uğurlamak sünnettir. Zirâ Resûl-i Ekrem:

لَاَنْ اُشَيِّعَ مُجَاهِدًا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَاَكْتَنِفَهُ عَلَى رَحْلِهِ غَدْوَةً اَوْ رَوْحَةً اَحَبُّ اِلَىَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

«Sabâh veyâ akşâm yola çıkan mücâhidi kucaklayıp yolcu etmek, benim için herşeyden sevimlidir.» (886) buyurdu.

7 — Güneş iyice kızdırıncaya kadar istirahat etmemelidir; sünnet olan budur. Umûmiyetle yolculuğu gece yapmalıdır. Zirâ Resûl-i Ekrem:

عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجَةِ

«Sabâha yakın yola çıkın.» (887) buyurmuştur. Zirâ geceleyin alınan mesâfe, gündüz sıcağında alınamaz. Konaklayacağı zamân:

---

(883) İbn Mâce ve Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet ettiler.

(884) Bezzâr ve Taberânî «Kebîr»de, Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet ettiler. İfâde, Harâiti'nindir.

(885) Bu husûsta Cum'a bahsinde tafsilât vardır.

(886) İbn Mâce, Muâz b. Enes'den rivâyet etmiştir.

(887) Haccın ikinci bâbında geçmiştir.

اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَمَا اَظْلَلْنَ وَرَبَّ الْاَرَضِينَ السَّبْعِ وَمَا اَقْلَلْنَ وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا اَضْلَلْنَ وَرَبَّ الرِّيَاحِ وَمَا ذَرَيْنَ وَرَبَّ الْبِحَارِ وَمَا جَرَيْنَ اَسْاَلُكَ خَيْرَ هٰذَا الْمَنْزِلِ وَخَيْرَ اَهْلِهِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هٰذَا الْمَنْزِلِ وَشَرِّ مَا فِيهِ اَصْرِفْ عَنِّي شَرَّ شِرَارِهِمْ ٭

— Ey yedi kat göklerin ve bunların gölgelendirdiklerinin, yerlerin içinde bulunanların, şeytânların ve sapıttıklarının, rüzgârların ve esecek getirdiklerinin, nehirlerin ve akıttıklarının Rabbı olan Allah'ım! Konaklayacağım bu yerin ve burada bulunanların iyiliklerini Senden ister ve kötülüklerinden Sana sığınırım. Kötülüklerinden beni koru, der.

Konakladığı zamân, iki rek'at Namâz kılmalı ve:

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ٭

— Allah'ım! Bütün İlâhi kelimelerinin hürmetine, yarattıklarının şerrinden Sana sığınırım, demelidir.

Gecelediği zamân:

يَا اَرْضُ رَبِّي وَرَبُّكِ اللّٰهُ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّكِ وَمِنْ شَرِّ مَا فِيكِ وَشَرِّ مَا دَبَّ عَلَيْكِ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّ كُلِّ اَسَدٍ وَاَسْوَدَ وَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ وَمِنْ شَرِّ سَاكِنِي الْبَلَدِ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ٭

— Ey yer! Senin de benim de Rabbımız Allah'tır, senin içinde olanların ve üzerinde yürüyenlerin kötülüklerinden Allah'a sığınırım. Yılan, çıyan, akreb, arslan ve benzeri zararlı hayvânların şerrinden Allah'a sığınırım. Bu memleketin kötülüklerinden, doğuran ve doğanların fenâlıklarından Allah'a sığınırım, der ve:

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O'nundur. O hakkıyla işiten, gerçek bilendir» (6 - En'am: 13) âyetini okur.

— Yolculukta şerefli yerlere yükseldikçe de:

اَللّٰهُمَّ لَكَ الشَّرَفُ عَلٰى كُلِّ شَرَفٍ وَلَكَ الْحَمْدُ عَلٰى كُلِّ حَالٍ

— **Allah'ım! Her şerefin üstünde şeref Senindir. Her hâl u kârda hamd Sana mahsûstur,** der. Vâdilere indikde tesbîh eder **«Sübhanallah»** der.

Yolculukta yalnızlıktan korktuğu zamân:

سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ رَبِّ الْمَلٰئِكَةِ وَالرُّوحِ جَلَّلْتَ السَّمٰوَاتِ بِالْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ

— **Meleklerin ve rûhun Rabbi olan ve noksân sıfatlardan münezzeh bulunan Allah'ımı tesbih ve takdis ederim; izzet, ceberrût ve azametiyle gökler yükselmiştir,** der.

8 — Gündüzleri dahi kendisini korumalı ve kafileden ayrılarak tek başına dolaşmamalıdır. Çünkü şaşırmak ve yankesiciler eline düşmek tehlikesi vardır. Gece uyurken de emniyette olmalıdır. Resûl-i Ekrem seferde gecenin ilk vakitlerinde uyursa, bağdaş kurar da öyle uyurdu. Sabâha yakın da ayaklarını diker, başını iki koltuğunun arasına alarak uyurdu. Maksadı sabâh namâzına uyanmak idi ki, kaybettiği, yolculukta aradığından efdal olmasın.

Yolculukta nöbetleşerek uyumak müstehâbdır. Yoculardan biri uyur, diğeri bekler, sonra o uyur öbürü onu bekler. Resûl-i Ekrem'in sünneti bu yoldadır. Gece veyâ gündüz yırtıcı hayvânların saldırışına karşı (gerekli maddî tedbirleri almakla berâber) Âyetü'l - Kürsî, Şehidallâh, İhlâs ve Muavvizeteynleri okumalı ve «Bismillâh, ancak Allahü Teâlâ'nın dilediği olur. Allah'ım bana yeter, ben O'na tevekkül etim. Mâşaallah, hayır ancak Allah'tan gelir. Mâşaallah, kötülüğü ancak Allahü Teâlâ önler, Allah'ım bana yeter. Allahü Teâlâ duâ edeni duyar. İlk ve son sığınacak ancak Allah'tır.

كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

«Allah şöyle hüküm vermiştir: "Andolsun ki Ben gaalib gelece-

ğim, peygamberlerim de. Şübhesiz Allah yegâne kuvvet sâhibidir, mutlak gaalibtir"» (58 - Mücâdile: 21).

Allahü Teâlâ'nın kal'asına sığındım. Hayy, Kayyûm ve lâyemût olan Allahü Teâlâ'ya sığındım. Allah'ım, uyumayan gözlerin hürmetine beni koru, sonu gelmeyen himâyene beni al. Allah'ım, bize olan kudretinle bize merhâmet et de, helâk olmayalım. Ümid ve güvenimiz Sanadır. Allah'ım lütfûnla kullarının kalblerini bize çevir de, bize acısınlar. Merhâmet edenlerin en merhâmetlisi Sensin» demelidir.

9 — Vâsıtası varsa ona acımalı, gücünden fazla yüklememeli, yüzüne vurmamalı; bundan menedilmiştir. Hayvân üzerinde uyumamalı, çünkü uyku ağırlık verir ve hayvânı yorar. Vera' sâhibi insânlar, hayvânlar üzerinde zarûrî hâllerde pek az bir miktâr uyurlardı. Resûl-i Ekrem:

لَا تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ كَرَاسِيَّ

«Binek hayvânlarınızın sırtını döşek yapmayın» (868) buyurmuştur. Kuşluk ve ikindi vakıtleri hayvânın sırtından inerek onu dinlendirmek sünnettir. Bu husûsta seleften rivâyetler vardır. Hattâ seleften bâzıları mâl sâhibi ile hayvânın sırtından hiç inmemek şartiyle pazarlık eder, parayı ona göre verir ve sonra da yalnız hayvâna iyilik olsun diye sırtından inerdi. Böylece hayvâna acımasından hâsıl olan mükâfat da mâl sâhibinin değil, kendi mizanına konur. Kim bir hayvâna, dövmek veyâ haddinden fazla yük vurmakla eziyet ederse, kıyâmette cezâsını çeker. Zirâ her ciğer sâhibi hayvâna acımakta ecir vardır. Ebû'd - Derdâ (R.A.) ölürken devesine şöyle demiştir: «Ey deve, yarın Allah huzûrunda benden dâvacı olma, çünkü ben sana gücün yetmediği yükü vurmadım».

Hayvânın sırtından bir müddet inmekde iki sadaka vardır. Birincisi hayvânı dinlendirmek, diğeri mâl sâhibinin gönlünü hoş etmektir. Ayrıca vücûd idmanı ve kan hareketi gibi faydaları da vardır. Yine lâyık olan, hayvâna yükleyeceği her şeyi teker teker ortaya koymalı ve buna göre pazarlığını yaptıktan sonra kiralamalıdır ki, sonradan aralarında kalb kırıcı hâller ve lüzûmsuz dedi - kodular olmasın. Ağızdan çıkan her söz tâkib edilir ve defterine işlenir. Bunun için, fazla konuşmaktan, mâl sâhibi ile mücâdeleden çekinmelidir. Koru etrâfında dolaşan kimsenin koruya düşmesinden korkulur. At üzerinde giden İbn Mübârek'e adamın biri:

---

(868) Hac kitâbında geçmiştir.

— Şu mektûbu falan zâta verir misin? deyince, İbn Mübârek:

— Dur, önce mâl sâhibine soralım; çünkü ben böyle bir şey taşımağı şart koşmamıştım, müsâade ederse alırım, dedi. Bu sözü ile İbn Mübârek, fakihlerin müsâmaha yolunu değil, vera' yolunu tercih etmiştir.

10 — Seyahate çıkan kimsenin altı şeyi yanında bulundurması uygundur. Nitekim Hz. Âişe (R.Anha.) şöyle buyuruyor:

«Resûl-i Ekrem yolculuğunda beş şeyi yanında bulundururdu: Ayna, sürme kabı, makas, misvak ve tarak». Diğer rivâyette ise, altı şey bulundururdu. Bunlar da: Ayna, sürmelik, tarak, makas, misvak ve güzel koku kablarıdır.

Sa'd'ın (R.A.) annesi de şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem yolculukta ayna ve sürme kutusunu yanından ayırmazdı».

Süheyb'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالْإِثْمِدِ عِنْدَ مَضْجَعِكُمْ فَإِنَّهُ مِمَّا يَزِيدُ فِي الْبَصَرِ وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ

«Yatarken siyah sürme kullanın; zirâ siyah sürme, gözün ışığını artırır ve göz kirpiklerinin bitmesine yardımcı olur» (889). Bir rivâyette, Resûl-i Ekrem her iki gözüne üçer, diğer rivâyette sağ gözüne üç ve sol gözüne iki sürme çekerdi.

Sofular yolculukta bu altı şeyden başka iki şeyin daha bulundurulmasını uygun görmüşlerdir. Onlar da, ibrik ve ipdir. Hattâ sofulardan biri, yoksul yolcunun yanında ibrik ve ip bulunmaması dininin noksânlığına delildir, dedi. Bunları bulundurmalarının sebebi, temizliğe dikkat etmek ve yıkadığı elbiseyi asıp kurutmak içindir. İbrik, suyu temiz saklar, ip ile de yıkadığı çamaşırı asar. Ayrıca ip ile ibriği kuyuya sarkıtır ve su alır. Halbuki ilk müslümânlar, su bulunmadığı zamân teyemmüm ile iktifâ ederler; ve bunun için su taşımağa lüzûm görmezlerdi. Pis olduğunu kat'î olarak bilmedikleri su birikintilerinden abdest alır, buna aldırış etmezlerdi. Hattâ Hz. Ömer (R.A.) Hıristiyan kadının ibriğinden abdest almıştır. Aynı zamânda elbiselerini kurutmak için ip aramaz; toprak, kum ve kayalar üzerinde elbiselerini kuruturlardı. İp bulundurmak, sonradan ihdâs edilmiş güzel bir âdettir. Çirkin bid'at, sünnete uymayan harekettir. Dinde; ihtiyâta

---

(889) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etti. Tirmizî'ye göre sahihtir. İbn Huzeyme ve İbn Hibban, İbn Abbâs'dan sahih olarak rivâyet etmişlerdir. İbn Abdülberr de sahih olduğunu söylemiştir. Hattâbî de, senedi sahihtir, demiştir.

yardımcı olan bid'atler, «Bid'at-i hasene» dir ve güzel sayılmıştır. Tahârette mübâlâğanın ahkâmını «Tahâret Kitâbı» nda anlattık. Kendini tamâmen dîn yoluna veren kimsenin ruhsat yolunu tercih etmesi uygun olmaz. Belki daha mühim bir ibâdetle meşgûl olmayacaksa, tahârete ehemmiyet vermesi daha uygundur. Denildi ki: Havas, tevekkül edenlerden oldukları hâlde hazerde ve seferde dört şeyi eksik etmezlerdi: İbrik, ip, iğne - iplik ve makas. Hattâ onlar, bunları dünyâlıktan bile saymazlardı.

11 — Resûl-i Ekrem, Gazâ, Hac, Ömre ve benzeri yolculuklardan dönüşünde uğradığı her yüksek tepede üç kere tekbir alır ve:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ

«Allah'dan başka ilâh yok. O, birdir. Şeriki [ortağı] **yoktur. Mülk O'nundur. Hamd ise, ancak O'na mahsûstur. O, her şeye kaadirdir. Bizler Allah'a dönücü, O'na tevbe edici, O'na ibâdet edici, O'na secde edici ve O'na hamd edicileriz. Kuluna yardım ederek, orduları kovarak, Allah va'dini yerine getirdi»** (890).

Kasabasına döndüğü zamân:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بِهَا قَرَارًا وَرِزْقًا حَسَنًا

«Allah'ım, bizi burada yerleştir ve bize burada temiz ve bol rızıklar nasîb eyle» desin.

Daha sonra eve müjdeci göndersin. Âni olarak eve giderek, hoşlanmayacağı bir manzara ile karşılaşmaya fırsat vermesin. Gece eve gitmekten Resûl-i Ekrem men'etmiştir. Resûl-i Ekrem yolculuk dönüşünde mescide uğrar, iki rek'at namâz kılar, sonra eve giderdi. Eve girdiği zamân:

تَوْبًا تَوْبًا لِرَبِّنَا أَوْبًا أَوْبًا لَا يُغَادِرُ عَلَيْنَا حَوْبًا

«Allah'a tevbe eder ve O'na yöneliriz. O, bizim üzerimizde hatâ

(890) Mehazı bulunamamıştır.

bırakmaz» (891) derdi. İmkânları nisbetinde çoluk çocuğuna ve yakınlarına yiyecek ve giyecekten hediyeler getirmelidir. Bu, sünnettir. «Hiçbir şey bulamazsa mendiline taş doldursun» diye rivâyet bile vardır. Bu, hediye getirmek husûsunda mübâlâğa ile teşvik mâhiyetindedir. Çünkü herkes gelene gözünü diker ve gelmesiyle gönüller sevinir. Seyahatte onları hatırlayıp, onlar için bir şeyler almak, bu sevgiyi daha da kuvvetleştirir.

Bunlar, zâhirî âdâbdır.

Bâtınî âdâb: Birinci fasılda icmâlen bunlardan da bahsetmiştik. Meselâ, yolculuğu daha ziyâde dîni uğrunda yapmalı, kalbinin bozulacağını ve dîninde noksânlık olacağını anlarsa yolculuktan sarf-ı nazar etmelidir. Gönlünün meylettiği yerde kalmalı ve ileri geçmemelidir. Her uğradığı memlekette oranın âlim ve âbidlerini ziyâret etmeği niyet etmeli, her birerlerinden edeb ve terbiye bakımından istifâde etmeğe gayret etmeli, onlardan öğrendiklerini başkalarına aktarmayı ve bu vesîle ile «Ben şöyle kimseleri ziyâret ettim» demeği düşünmemelidir. Gittiği memlekette bir hafta ve a'zamî on günden fazla kalmamalıdır. Yalnız seyahatinde görmek istediği şeyhi, fazla kalmasını emrederse, o zamân kalabilir. Oturduğu müddetçe sâdık yoksullarla düşüp kalkmalı; şâyet gaayesi bir kardeşliğini ziyâret ise, üç günden fazla kalmamalıdır. Çünkü ziyâretin haddi üç gündür. Ancak kardeşliği ayrılmasından gücenecekse, o zamân fazla da kalabilir. Şâyet şeyhini ziyârete gitmişse yirmi dört saatten fazla kalmamalı ve insânlarla meşgûl olmamalıdır. Zîrâ bu kabîl hareket, yolculuğun bereketini yok eder. Girdiği her kasabada başka şeylerle meşgûl olmamalı, ancak olgun zâtları ziyâret etmelidir. Şeyhin evine ziyâret maksadı ile gittiği zamân, şeyh içerde ise, kapıyı çalmamalı ve şeyh kapıya gelinceye kadar içeri girmek için müsâade istememelidir. Şeyh kapıya çıktığı zamân hürmetle ona yaklaşarak selâm vermeli, hiçbir şey konuşmadan durmalıdır. Ancak sorduklarına cevâb vermeli, müsâadesi olmadan fazla bir şey sormamalıdır. Yolculukta zenginlerden, dostlarından ve memleket yemeklerinden konuşmamalı, belki gezdiği memleketlerin şeyhlerinden ve yoksullarından bahsetmelidir. Yolculuğunda iyilerin mezarlarını ziyâret etmeyi de, ihmâl etmemelidir. Her yerde büyük adamları araştırıp mezarlarını ziyâret etmelidir. İhtiyâçlarından ancak zarûrî ve mübrem olanlarını, sâdece yerine getirebileceklere açıklamalıdır. Yolda sessizce zikir ve Kur'ân okumağa devâm etmelidir. Kendisi ile konuşan olursa, hemen zikir ve Kur'ân okuma-

(891) İbn Sünnî «El-Yevm ve'l-Leyle»de ve Hâkim, İbn Abbâs'dan rivâyet ettiler. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu söyledi.

ğı kesip onlara cevâb vermeli ve yine bıraktığı yerden başlamalıdır. Şâyet yolculuktan veyâ durmaktan canı sıkılırsa nefsinin arzûsuna uymamalı, aksine hareket etmelidir. Zîrâ bereket, nefsin arzûlarına uymamaktadır. İyilere hizmet vazifesi kendisine düşmüşse, hizmetten ağırlanarak oradan ayrılmamalıdır. Bu, nîmete nankörlük olur. Hazerde yaptığı ibâdeti yolculukta yapamıyorsa, yolculuğunun hatâlı olduğunu anlamalı ve hemen geri dönmelidir. Zîrâ bu seyahati hak yolunda olsaydı, eserini gösterecekti. Bir kişi Ebû Osman Mağribî'ye (892), başka birisinin sefere çıktığını söyleyince, Ebû Osman: «Yolculuk gurbettir. Gurbet de zillettir. Müslümân'ın nefsini zillete düşürmesi doğru değildir» dedi ve bu sözü ile, yolculuğunda diyânetini arttıramıyan kimseleri kasdetti. Yoksa dîn bakımından ululuğa, yolculuğun zilleti ile ulaşılır. Mürîdin yolculuğu, nefsânî arzûlarından ve tabiatleştiği şeylerden uzaklaşmak için olmalıdır ki, bu gurbette zilletten kurtarıp ululuğa ulaşabilsin. Yoksa hevâ ve isteklerine uyarak yolculuk eden, sonunda ya bu dünyâda veyâ âhirette zelîl olur.

---

(892) Adı. Sa'îd. b. Selâm'dır. Asrının tek adamı idi. Nîsabur'da 373 Hicrî târihinde ölmüştür.

İKİNCİ BÂB

YOLCULUKTA LÜZÛMLU RUHSATLARI BİLMEK, KIBLE VE VAKİTLERİ TÂYİN ETMEK İÇİN BİLİNMESİ GEREKEN MES'ELELER BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki: Yolcu, seyahatine çıkarken dünyâ ve âhiret için azık almağa muhtâçtır. Dünyâ azığı yiyecek, içecek ve muhtâç olduğu diğer maddelerdir. Şâyet kaafile ile gidiyorsa veyâ köyler yakın ise, tevekkül ederek azıksız yola çıkmasında da beis yoktur. Şâyet tek başına gidiyor veyâ arkadaşlarında da yiyecek yok ve yolda da köyler bulunmuyorsa, o zamân bakılır; günlerce açlığa dayanabilen veyâ bitkilerle barınabilen bir kimse ise, yine gidebilir. Eğer bu evsâfta değilse, azıksız çıkması günâhtır. Çünkü doğrudan doğruya kendini tehlikeye atmış olur. Bunun da bir sırrı var, tevekkül bâbında gelecektir. Tevekkülün mânâsı, sebeblerden tamâmen uzaklaşmak demek değildir. Eğer tevekkülün mânâsı bu olsaydı; kova, ip aramak ve kuyudan su çekmekle yapılan tevekkül bâtıl olurdu. Artık ya başka bir insân veyâ bir melek gelerek suyu ağzına akıtıncaya kadar beklemesi vâcib olurdu. İpi ve kovayı saklamak tevekküle aykırı değilse, su ve yemeği taşımanın tevekküle aykırı olmadığı meydândadır. Tevekkülün gerçek mânâsı, inşâllah yerinde gelecektir. Din âlimlerinin muhakkiklèrinden başka, çokları tevekkülün mânâsında yanılmışlardır.

Âhiret azığına gelince: Bu da tahâretinde, namaz, oruç ve diğer ibâdetlerinde muhtâç olduğu ilimlerdir. Bu husûsta da azıklanması lâzımdır. Zirâ yolculuk, bâzı hükümleri kendisine kolaylaştırır. Bunların neden ve nelerden ibâret olduklarını bilmesi lâzımdır. Namâzı kısaltmak, bir vakitte iki namâzı birden kılmak ve orucunu bozmak gibi hazerde muhtâç olmadığı bâzı mes'eleleri de yolculuk güçleştirir. Kıbleyi bulmak ve namâz vakitlerini bilmek gibi... Çünkü memleketinde Namâz vakitlerini bildiren ezanlar okunduğu gibi, kıbleyi gösteren mihrablar da mevcûttur. Bunları, yolculukta kendisinin bulmak zarûreti vardır. Demek ki seyâhate çıkmak isteyenin yolculuk sebebiyle öğrenmesi gerekli mes'eleler iki kısımdır:

BİRİNCİ KISIM

SEFERİN BAHŞETTİĞİ RUHSATLARI BİLMEK BEYÂNINDADIR

Yolculuğun, tahâretta iki ruhsatı vardır. Bunların biri teyemmüm diğeri de mestler üzerine meshetmektir. Farz namâzlarda da iki ruhsatı vardır. Birisi, dört rek'atli farzları iki rek'at kılmakta, diğeri de namâzları bir arada kılmaktadır. Nâfile namâzlarda da iki şekil ruhsatı vardır. Birisi, onları yürüyerek kılmak, diğeri de hayvân üzerinde kılmaktır. Oruçda da bir ruhsatı vardır. O da sonradan kazâ etmek üzere orucunu yemektir ki, bu ruhsatların yekûnu yedidir.

BİRİNCİ RUHSAT

Birinci ruhsat, mestler üzerine meshetmektir. Safvan b. Asal (893) diyor ki: Misâfir bulunduğumuz bir yolculukta Resûl-i Ekrem, mestlerimizi üç gün üç gece çıkarmamamızı bize emretmiştir. Abdestli iken mestlerini giyen bir kimse — misâfir ise — abdesti bozulduğu ândan itibâren üç gün üç gece mestleri üzerine meshedebilir. Mukim olan için bu müddet, yirmi dört sâattir. Fakat mestler üzerine meshetmenin beş şartı vardır:

Birincisi: Abdestini tamâmen aldıktan sonra mestlerini giymelidir. Hattâ sağ ayağını yıkayıp sol ayağını yıkamadan hemen mestini giyer ve sonra sol ayağını yıkar da sol mestini giyerse, — Şâfiî'ye göre — yeniden sağ ayağının mestini çıkarıp giymeden bu mestler üzerine meshedemez (894).

İkincisi: Mestler, üzerlerinde yürünebilecek şekilde dayanıklı olmalıdır. Alt kısımları na'linli olmasa da, bu mestler üzerine mesh câizdir. Çünkü bunlar üzerinde âdeten yürünebilir. Fakat yün çorap ve edik bunun aksinedir, bunlar üzerine mesh olmaz (895).

---

(893) Safvan, meşhûr Sahâbî'dir. Kûfe'ye göç etmiştir. 12 gazâsı vardır. İbn Mes'ûd da kendisinden hadîs rivâyet etmiştir. Tirmizî, Nesei ve İbn Mâce de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

(894) Hanefîlere göre; ilk önce ayaklarını yıkayıp mestlerini giyse, sonra diğer a'zalarını yıkasa da yine caizdir.

(895) Hanefîlere göre: yün çorab kalın ve sık olur, suyu hemen içine almaz ve kendi başına bağsız olarak ayakta durabilirse, bunların da üzerine meshetmek câizdir; fakat teâmül değildir.

Üçüncüsü: Mestlerde yırtık ve sökük olmamalıdır. Şâyet ayaktan yıkanması gereken yer, görülecek şekilde yırtık ise, bu mestler üzerine mesh olmaz. Şâfiî'nin kavl-i kadîminde, ayağında durup, üzerinde yürünebildiği ve yırtık fazla olmadığı müddetçe, üzerine meshetmek câizdir. Mâliki'nin mezhebi de budur (896). Çünkü zarûret vardır. Hele yolculukta dikici bulmak da zordur. Deriyi göstermeyecek şekilde sık olan örme papuçların üzerine de meshetmek câizdir. Üzerleri yarık olup, ip ile bağlananlar üzerine de meshedilir. Zîrâ bütün bunlara ihtiyâç vardır. Aranan, topukların üzerine kadar ayakları kaplamaktır. Fakat ayak üstünü tamâmen kaplamazlar ve bir kısmı başka bez ile kaplanırsa, o zamân üzerlerine meshedilmez.

Dördüncüsü: Üzerlerine meshedildikten sonra mestlerin çıkarılmaması lâzımdır. Mestler üzerine meshettikten sonra mestlerini çıkarır (ve başka sûretle abdesti bozulmamışsa) evlâ olan yeniden abdest almaktır. Bununla berâber yalnız ayaklarını yıkaması da kifâyet eder.

Beşincisi: Ayaktan yıkaması farz olan kısmın üzerine meshetmektir. Yâni topuklardan yukarı kısmına mesh olmaz. En azı, enine veyâ boyuna üç parmak ile meshetmektir. İhtilâftan kurtulmak için, evlâ olan bir su ile ayağının hem üst ve hem de alt kısmını meshetmektir. Meselâ, avucuna suyu döktükten sonra, el parmaklarını ayaklarının parmak ucundan ve üst taraftan kendisine doğru çeker ve şemiklere kadar çıkar. Sonra da parmak uçları ile ayağının taban kısmını mesheder. Onu da topuklarından başlayarak parmak ucuna doğru çeker. Resûl-i Ekrem, böyle yapmıştır (897).

Mukim iken mestler üzerine meshedip, sonra sefere çıkan veyâ misâfir iken meshedip sonra ikaamet eden kimseler için, meshin müddeti, mukim gibi hesab edilir, yâni yirmi dört sâattır (898).

Üç gün üç gecenin başlaması, abdesti bozulup mestler üzerine meshettiği ândan itibâr edilir. Hazerde mestlerini giyse ve yine hazerde mestler üzerine meshetse ve sonradan sefere çıksa ve meselâ zevâl vakti abdesti bozulsa ve mestler üzerine meshetse, işte bu zevâlden itibaren üç gün üç gece yâni dördüncü günün zevâline kadar mestler üzerine meshedilir. Dördüncü günün zevâl vakti girince mestlerin

---

(896) Hanefilere göre; bir mestteki ayrı ayrı ve çuvaldız iğnesi kadar olan yırtıklar bir araya toplanıp, üç parmak sığacak kadar olursa, bu mestler üzerine mesh câiz olmaz.

(897) Hanefilerde de aynı şekildedir. Yalnız taban kısmını meshetmek yoktur.

(898) Hanefilere göre; mukim iken mestler üzerine meshettikten sonra sefere çıkan kimse, üç gün üç gece mesheder. Misâfir iken ikaamet eden de yirmi dört sâatten fazla meshedemez.

hükmü kalkar. (Başka sûretle abdesti bozulmamış ise) mestlerini çıkarıp ayaklarını yıkadıktan ve şâyet abdesti bozulmuş ise, yeniden abdest aldıktan sonra mestlerini giyer ve aynı şekilde devâm eder. Şâyet mukim iken mestleri giydikten sonra abdesti bozulur ve ondan sonra sefere çıkarsa, yine üç gün mestler üzerine meshedebilir. Çünkü âdeten mestler sefere çıkmadan giyilir ve abdest de bozulabilir. Fakat hazerde mestler üzerine meshetmişse, mukim hükmüne tâbidir, ancak yirmi dört sâat meshedebilir (899).

Mestlerini giymek isteyen kimse — ister mukim ister misâfir olsun — mestlerinin içini temizleyip giymesi müstehabtır. Çünkü içinde yılan, akreb veyâ diken bulunabilir. Ebû Umâme'den rivâyete göre, birgün Resûl-i Ekrem giymek için mestlerini getirtti. Birini giydi, diğerini giyeceği sırada bir karga gelerek mesti kaptı ve havalandı, sonra da mesti yere bıraktı ve mestin içinden bir yılan çıktı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يَلْبَسْ خُفَّيْهِ حَتَّى يَنْفُضَهُمَا

«Allah'a ve âhiret gününe îmânı olan, mestlerini silkmeden ve içini temizlemeden giymesin» (900).

İKİNCİ RUHSAT

İkinci ruhsat, su bulunmadığı vakit, abdest yerine teyemmüm etmektir. Suyun bulunmaması şöyledir: Su, uzak mesâfede olmalıdır, öyle ki, adam, abdest almak için kaafileden ayrılıp oraya gidecek ve gerektiğinde oradan yardım talebinde bulunacak olsa, sesini duyuramıyacaktır. İşte bu vaziyet karşısında teyemmüm eder. Suyun bu kadar uzakta bulunması, yok mesâbesindedir. Su, yakında olup düşman veyâ yırtıcı hayvân eline geçmiş ise, yine yok sayılır. İçmesi için muhtâç olduğu suyu da yok hükmündedir. Arkadaşlarının su ihtiyâcı da aynıdır. Ya para ile veyâ parasız, onlara içme suyu verir ve bu suyu abdestte harcamaz. Çorba veyâ et pişirmek yahut biriktirdiği ekmek kırıntılarını ıslatmak için suyu varsa, yalnız kuru ekmek parçaları ıslatmak için yetecek kadar suyu ayırır, diğer su ile abdestini alır. Çünkü çorba ve et pişirmek zarûrî değildir. Suyu bunlar için ayırıp teyem-

(899) Hanefîlere göre; mukim olsun, misâfir olsun, mestler üzerine meshin başlaması, abdesti bozulduğu andan itibârendir. Mukim veyâ misâfir için de aynı şekildedir. Sefere çıkmadan abdesti bozulmuşsa, sefere çıktıktan sonra yine üç günü tamâmlar.

(900) Hadîsi Taberânî rivâyet etmiştir.

müm edemez. Yolculuk esnâsında kendisine hediye edilen suyu kabûl etmesi vâcibtir. Fakat suyun bedeli hibe edilirse — bunda minnet altına girmek olduğundan — parayı kabûl etmek mecbûriyeti yoktur. Tam değeri ile satılan suyu — parası varsa — almak mecbûriyetindedir. Fâhiş fiyât ile satılıyorsa, abdest için alması mecbûri değildir (901).

Su bulunmayıp teyemmüm etmek gerektiğinde ilk işi, umduğu yerlerde suyu aramaktır. Meselâ kabları arar, kaafileye sorar. Bu aramadan sonra teyemmüm eder. Şâyet yükleri arasındaki suyu veyâ civârındaki kuyuyu unutmuşsa, aramada kusûr ettiği için, teyemmüm ile kıldığı namâzı iâde eder. Vaktin son cüz'ünde suyu bulmak ihtimâli varsa da evlâ olan, ilk cüz'ünde teyemmüm ile kılmaktır. Çünkü ilk vakit, Allah'ın râzı olduğu vakittir. Hem de vaktin son cüz'üne yetişeceği ne mâlûm?!..(902).

Abdullah b. Ömer (R.A.) bir def'a teyemmüm edince, kendisine:

— Medîne duvarları sana bakıp dururken, yâni Medîne göründüğü hâlde niçin teyemmüm ediyorsun? dediklerinde, Abdullah:

— Medîne'ye gidebileceğim ne mâlûm? cevâbını vermiştir.

Namâza başladıktan sonra suyu görmekle, namâzı da bozulmaz ve yeniden abdest alması da gerekmez (903). Namâza başlamadan suyu görürse, o zamân teyemmümü bozulur ve abdest alması gerekir.

Aradığı hâlde suyu bulamadığı zamân, tozu çıkan temiz toprak hâzırlar, parmaklarını birleştirerek avuçlarının içini tamâmen toprağa vurur ve onunla yüzünü mesheder. Sonra parmaklarını açar, parmağındaki yüzüğünü çıkararak, ikinci def'a elinin içini toprağa vurur ve ellerini - dirsekleri de dâhil olmak üzere - dirseklerine kadar mesheder. Şâyet bir vuruşda bütün ellerini kaplayamazsa, ikinci def'a tek-

---

(901) Hanefîlere göre; suyun bulunmaması iki şekilde düşünülür. Biri, hakîkaten su yoktur, yâni yolda giderken her yönden dörtyüz metre mesâfede su yoksa, yok sayılır. Diğeri de, suyun hükmen yokluğudur. Meselâ, su var fakat almak için parası yoktur, veyâ parası var fakat fâhiş fiyâtla satılıyor, yâhut su var fakat müsâade etmiyorlar; yâhut suyu kullanmak için bedeninde suyu kullanmasına mâni bir ârıza vardır veyâhut cân veyâ mâlına karşı tehlike vardır. Veyâ mevcûd suyu — yine çorba hâriç — kendisinin, arkadaşlarının, hayvânının ve hattâ köpeğinin ihtiyâcına yetecek kadardır. Bütün bu hâllerde su yok sayılır ve teyemmüm eder.

(902) Hanefîlere göre: bu ihtimâl karşısında son cüz'e kadar bekler.

(903) Hanefîlere göre; su bulundu, teyemmüm bozuldu. Su ile abdest alıp namâzı kılması gerekir.

râr ellerini toprağa vurur. Ellerini, nasıl toprağa vuracağını tahâret kısmında anlattık, tekrâra lüzûm yoktur (904).

Bir teyemmüm ile bir farz Namâz kıldıkdan sonra, dilediği kadar nâfile Namâz kılabilir. Fakat bir teyemmüm ile iki farz kılınmaz. İkinci farz kılmak için yeniden teyemmüm etmesi lâzımdır (905).

Vakti girmemiş olan bir Namâz için teyemmüm etmesi uygun olmaz. Şâyet vakit girmeden teyemmüm etmişse, vakti girdikten sonra bu teyemmümü iâde etmesi vâcibtir.

Yüzünü meshederken, Namâz kılmak için teyemmüm ettiğine niyet etmelidir. Şâyet bâzı a'zalarına yetecek su varsa, bu suyu kullanır ve sonra da teyemmüm eder (906).

ÜÇÜNCÜ RUHSAT

Üçüncü ruhsat, farz Namâzlardadır. Öğle, ikindi ve yatsı Namâzlarını üç şart ile ikişer rek'ât kılabilir:

Birincisi: Bu Namâzları vakitlerinde kılmaktır. Şâyet kazâya kalırlarsa, onları tamâm kılar.

İkincisi: Kısaltmağı niyet etmelidir. Şâyet tamâm kılmağı niyet etmiş veyâ nasıl niyet ettiğinde şüphe etmişse, Namâzını tamâm kılar.

Üçüncüsü: Mukime veyâ dört rek'ât kılmağı kararlaştırmış mimisâfir imâmın kaç rek'ât kılacağını bilmez ve sonra kısaltarak kıldığını anlarsa da yine dört kılması lâzımdır. Zîrâ misâfirin niyeti gizlidir, bilinemez. Bundan dolayı vaktiyle sorması lâzımdır. Şâyet daha başlangıçda misâfir olduğunu bildiği imâmın tâm veyâ kısaltarak kılacağında şüphe etse de kendisine zarâr vermez. Çünkü niyetlere muttali olmak zordur. Bütün bunlar, mübâh olan uzun bir sefere çıktığı zamândır (907).

---

(904) Hanefîlere göre; tozlu olan her temiz madde üzerinde teyemmüm câizdir. Teyemmümün yedi rüknü vardır: Birincisi, Teyemmüm edilecek şey, temiz toprak ve toprak cinsinden olmaktır. İkincisi; Ellerini toprağa vurmaktır. Üçüncüsü; Toprağa vurduğu ellerini başka yere vurmadan abdest a'zalarına sürmektir. Dördüncüsü: Niyettir. Beşincisi: Yüzü meshetmektir. Altıncısı: Kolları meshetmektir. Yedincisi de tertibdir. Bunların bâzılarına dâir tafsilât, metinde gelecektir.

(905) Hanefîlere göre; Teyemmüm, abdestin bedelidir. Abdest ile yapılan her ibâdet, farz namâzı için yapılan teyemmüm ile de yapılır. Yâni teyemmüm bozuluncaya kadar abdestli imiş gibi farz ve nâfilelerden dilediği namâzları kılar.

(906) Hanefîlere göre; abdest a'zalarına yetmeyen su, yok hükmündedir. Bâzı a'zalarına bu suyu kullanması lüzûmsuzdur.

(907) Hanefîlere göre: 18 saatlik mesâfeye giden misâfir, mukim olan imâma uymadığı takdirde, dört rek'atlı farz namazları ikişer rek'at kılması mecbûridir. Hattâ bu namazlar vaktinde kılınmaz ve kazâya kalırlarsa, ikişer rek'at olarak kazâ edilirler.

Başlangıcından sonuna kadar yolculuğun hudûdunu tâyinde güçlük vardır, bunu bilmek lâzımdır. Sefer [yolculuk] muâyyen bir maksad uğrunda ikaametgâhından ayrılması demektir. Yolsuz ve muâyyen olmayan istikaametlere gidenlerin muâyyen bir maksadları olmadığı için, onlara Namâzlarını kısaltma ruhsatı verilmemiştir. Bulunduğu kasabanın mâmur olan bölgesinden dışarı çıkmadıkça misâfir sayılmaz. Harâbe kısmından çıkmış olması şart değildir. Yazlık olarak çıkılan bağlık da harâbe hükmündedir. Köyden çıkan, misâfir sayılabilmek için etrâfı çevrili ve zirâat yerlerinden çıkması lâzımdır. Etrâfı çevrili olmayan zirâat yerlerinden çıkmış olması şart değildir (908). Misâfir, evde Namâzı kısaltamaz. Şâyet geri döndüğü yer vatanı değil idiyse, o zamân misâfirliğine zarâr vermez. Çünkü burası ikaamet yeri değildir.

Yolculuk üç şeyin biri ile sona erer:

Birincisi: İkaamete niyet ettiği beldenin mâmûrelerine girmekle,

İkincisi: Bir belde veyâ kırda en az üç gün ve daha ziyâde ikaamete niyet etmekle (909).

Üçüncüsü: İkaamet şeklidir. Meselâ, bir yerde üç gün ikaamete niyet etmezse de - girdiği gün hâriç - üç gün kalırsa, yine üç günden sonra Namâzını kısaltamaz. Şâyet bir yerde kalmak niyeti yok ve orada her ân görülmesini beklediği bir işi var; görülse hemen dönecek fakat işi bitmiyor, böylece zamân ne kadar uzarsa uzasın, yine misâfir sayılır (910). Aynı zamânda misâfir huzûrsuzluğu içindedir. Kalb huzursuzluğu ile bir yerde fazla kalmanın bir değeri yoktur. Bu meşgalenin bir katil veyâ her hangi başka bir sebeb olması ve müddetin uzayıp kısalması veyâ uzayıp giden yağmur sebebiyle orada kalması arasında fark yoktur. Çünkü yağmurun her ân kesilme ihtimâli vardır. Zirâ bizzat Resûl-i Ekrem bâzı gazâlarında on sekiz gün bir yerde beklediği ve yine seferi yaptığı vâkıdır. Şüphesiz harb, daha da uzasa, yine sefer hâli devâm edecekdi. On sekiz gün bir hudûd değildir. Yine onun Namâzı kısaltması, harpde oluşundan değil, seferde oluşundan idi. İşte şu anlattığımız, Namâzı kısaltmak için seferin mânasıdır.

---

(908) Hanefîlere göre: kasaba ve köylerde hudûd dışına çıkmış olması lâzımdır. Meselâ, belediye sınırları içinde at koşusu yapılan yerleri de geçmiş olması lâzımdır.

(909) Hanefîlere göre: Gittiği memlekette en az on beş gün ikaamete niyet etmesi lâzımdır. 14 gün dahi ikaamete niyet etse, mukîm olmaz, namâzlarını seferi olarak kılması lâzımdır.

(910) Hanefîlere göre: Her iki şekilde yıllarca orada kalsa, yine misâfirdir. Çünkü her ân işinin bitmesini beklemektedir.

Yolculuğun uzun mesâfesine gelince: Buradaki mesâfe iki merhale [iki konak] her konak sekiz fersah, her fersah üç mil, her mil dörtbin adım ve her adım üç ayak boyu olmaktır.

Yolculuğun mübâh olmasına gelince: Anne ve babasına veyâ efendisine âsi olarak ayrılmış, kocasından, vaziyeti müsâit iken borçlusundan kaçmış; yol kesmek, adam öldürmek, haram nafaka sağlamak veyâ müslümânlar arasında fesad çıkarmak için çıkmış olmayacak demektir (911).

Hülâsa, insân bir gâye uğrunda yola çıkar. İnsânı harekete geçiren bu gâyesidir. Şâyet mâsiyet uğrunda sefere çıkmışsa, Namâzını kısaltamaz. Fakat gâyesi isyân değil iken, yolda isyân etmesi, Namâzı kısaltmasına mâni değildir. Ancak dinin yasak ettiği maksadlarla yapılan yolculukta namâz kısaltılmaz. Şâyet biri kötü, diğeri de iyi iki maksadı var ve kötülük tarafı da bulunmuyorsa ve bu hâlde de yolculuk mecbûriyeti var idiyse, yine Namâzı kısaltabilir. Yalnız muhtelif memleketleri görmek için seyahate çıkıp başka bir gâyesi olmayan sofuların seyahatlerinde Namâzlarını kısaltıp kısaltmamaları ihtilâflı ise de, muhtar olan, onlara da müsâade edilmesidir.

DÖRDÜNCÜ RUHSAT

Dördüncü ruhsat: Öğle ile ikindiyi öğle veyâ ikindi vaktinde bir arada, akşam ile yatsıyı da akşam veyâ yatsı vaktinde ve bir arada kılmaktır. Mübâh olan, her uzun yolculukta bu câizdir. Kısa mesâfelerdeki yolculuklarda ihtilâflıdır (912). Meselâ, ikindi Namâzını öğle vaktinde kılacaksa, bunun üç şartı vardır:

Birincisi: Öğle Namâzını bitirmeden, her iki Namâzı bir vakitte kılmağı niyet etmektir.

İkincisi: Önce öğle için kaamet edip öğleyi, sonra ikindi için kaamet edip ikindiyi kılmaktır. İkindi namâzı için de ayrıca teyemmüm etmektir. Zâten her iki namâz arasını bir teyemmüm ve bir kaametten fazla açmaz. Şâyet öğle vaktinde önce ikindiyi sonra öğleyi kılar-

(911) Hanefîlere göre: 90 kilometre mesâfeye gitmeği kararlaştırıp yola çıkan kimse, her ne maksadla giderse gitsin, misâfirdir, yolculuğun gâyesi aranmaz. İyi niyetle giderse sevâbı kendisine, kötü niyetle giderse cezâsı yine kendisine râci'dir, misâfirliğine te'siri olmaz.

(912) Hanefîlere göre: Misâfir olsun mukîm olsun, her namâz kendi vaktinde kılınır. Vaktinden önce kılınan namâz sahîh değildir. Vaktinden sonraya kalan ise kazâdır. Bu hüküm yalnız Arafat'ta Arefe gününün öğle ve ikindisi ile, akşam ve yatsı namâzlarına tatbik edilir. Öğle ile ikindiyi öğle vakti Arafat'ta; akşam ile yatsıyı da yatsı vakti Müzdelife'de kılarlar. Arafat'ta cemi takdîmin de bâzı şartları vardır.

sa, Namâzı olmaz. Şâyet ikindi Namâzına başlarken, her iki Namâzı bir arada kılmağı niyet ederse, Müzeni'ye göre, yine câizdir. Kıyasda bunun da yolu vardır. Çünkü bunları bir arada kılmağa dâir olan niyeti önceden yapmanın mesnedi yoktur. Şeriât, mutlak sûrette bunları bir arada kılmağı câiz görmüştür. İkindi Namâzını kılarken buna niyet etmesi de kifâyet eder. Zâten öğle, yerinde kılınmış oluyor.

Üçüncüsü: Farzları kıldıktan sonra sünnetlerini bir arada kılmaktır. Gerçi ikindiden sonra sünnet yoktur. Öğleden sonraki sünneti, ikindinin farzından sonra kılar. Şâyet sünneti iki farz arasında kılarsa, müvâlât bozulur, Namâzlar birbirinden yarılmış olur ve o zamân iki namâzı bir arada kılmak câiz olmaz. Şâyet, öğle ve ikindiden önceki dört rek'at sünnetleri de kılmak isterse, her ikisini öğlenin farzından evvel kılar. Önce öğlenin, sonra ikindinin sünnetlerini kılar ve sonra da sıra ile peşpeşe farzları kılar. En sonunda da öğlenin iki rek'at sünnetini kılarak Namâzları tamâmlar.

Seferde nâfile Namâzları ihmâl etmemelidir. Aksi takdîrde yolculuktaki kârından, kaybedeceği sevâb daha çok olur. Bilhâssa şeri'ât, yolculukta sünnetlerin vâsıtada kılınmasına da müsâade etmiştir. Şâyet öğle namâzını ikindi vaktine bırakırsa, yine aynı usûle riâyet eder. Öğlenin son sünnetinin, ikindiden sonraki kerâhet vaktine kalmasına aldırış etmez. Çünkü bir sebeb dolayısiyle bu vakte kalan Namâz, mekrûh sayılmaz. Akşam, yatsı ve vitir Namâzlarında da aynı usûle riâyet eder. Bu Namâzları takdim veyâ tehir ile bir araya topladığı zamân, önce farzları, sonra bütün sünnetleri ve daha sonra da vitri kılar. Şâyet öğle vakti henüz çıkmadan kılmamış olduğunu hâtırlarsa, ikindi ile bir arada ikindi vaktinde kılmasına niyet eder. Bu da cem'in niyetidir. Çünkü adamın bu niyetten hâli kalması; ya hiç kılmamak veyâ ikindiyi vaktinden geçirmektir ki, bu ve buna azmetmek harâmdır. Şâyet uyku veyâ her hangi bir sebeble öğle namâzını hatırlamadan ikindi vakti girerse, yine öğleyi ikindi ile kılar ve günâhkâr olmaz. Zirâ yolculuk, insânı fiilen namâzdan alıkoyduğu gibi, bâzan namâzı hâtırlamaktan da alıkor. Gerçi ikindi namâzını kılan, öğle namâzının kazâ sayılmaması için, daha öğle içinde ikindi vaktinde kılınacağını niyet etmek lâzımdır, denirse, yolculukta öğle ile ikindi vakitleri her iki namâz için müşterek vakit sayıldıklarından, bu söz zayıf kalır. Bu vakitler müşterek olduğu için, yolculukta akşam vakti girmeden, hayızdan temizlenen kadına ikindi namâzı gibi, öğle namâzını da kazâ etmek borç olur. Bundan dolayı öğle namâzı ikindiye te'hir edildiği zamân, birbirini tâkip ve tertib ortadan kalkar, fakat ikindi öğle vaktine alınırsa, o zamân tertib ve müvâlât şarttır. Zirâ öğle vaktinde kılınacak olan ikindinin vakti, öğle namâzını kıldıktan sonra başlar.

Çünkü öğleyi te'hir etmeğe veyâ hiç kılmamağa karar veren bir kimsenin ikindiyi kılması çok uzak bir şeydir. Yolculuk mâzereti gibi, yağmur da özürdür, yâni yağmur, öğle ve ikindiyi bir arada kılmağı tecviz eder.

Farz olan namâzlardan biri olan Cum'a da, yolculuk dolayısiyle terk edilebilir. Şâyet seferi olarak ikindi namâzını kıldıktan sonra - ikindi vakti çıkmadan - ikaamete niyet ederse, namâzı, bâtıl olur; onu yeniden tamâm olarak kılar. Çünkü o namâzın sıhhati mâzeretin akşama kadar devâmına bağlıdır.

BEŞİNCİ RUHSAT

Beşinci ruhsat, sünnetleri binek üzerinde kılmaktır. Resûl-i Ekrem bindiği vâsıtanın istikaametini tâyin etmeden — yâni hangi yöne gidiyorsa gitsin, buna aldırış etmeden — üzerinde nâfile namâz kılardı. Binit üzerinde sünnet (nâfile) kılındığında rükû ve sücûd, ima ile yapılır, ancak secdesinde rükûdan biraz daha fazla eğilir. Çok eğilip hayvânı rahatsız etmeğe de lüzûm yoktur. Yatabilecek vaziyetde ise, mümkün olduğu için, secdesini de yapar. Namâza başlarken ve namâz esnâsında kıbleye dönmesi de şart değildir. Yol istikaameti, kıbleye bedeldir. Bütün namâzında ya kıbleye yönelmeli, veyâ yol istikaametine gitmelidir. Şâyet bindiği hayvan kasdi olarak yoldan ayrılırsa namâzı bozulur. Ancak kendisi hayvânı kıbleye çevirir veyâ unutarak başka tarâfa biraz çevirirse zarâr etmez. Zamânın uzaması, namâzı bozup bozmamasında ihtilâflıdır. At serkeşlik ederek dönerse zarâr vermez, çünkü bu ekseriya olan bir şeydir. Bu hareket kendisinden olmayıp hayvândan olduğu için, sehiv secdesi de lâzım gelmez. Fakat kendisi yanlışlıkla hayvânı çevirirse ima ile sehiv secdesi yapar.

ALTINCI RUHSAT

Altıncı ruhsat, yaya yolcuya da, yürürken ima ile nâfile namâz kılmasının câiz olmasıdır. Artık teşehhüde oturmaz. Çünkü oturmak icâb ederse, yürüyerek kılmasına müsâade edilmemiş demek olur. Yayanın hükmü, binicinin hükmü gibidir, fakat ilk tekbiri kıbleye yönelerek alması lâzımdır. Çünkü vâsıta üzerinde bu güç ise de, yaya için bir ân kıbleye dönmek mümkündür. Yürürken namâz kılan kimsenin yaş pislik üzerinde yürümesi uygun değildir. Şâyet kasdi olarak necâsete basarsa namâzı fâsid olur. Tabii hayvanın necâsete basması mâni değildir. Yollar üzerinde pisliklerden sakınmak için fazla müşkilâta katlanmağa da lüzûm yoktur. Düşmân, yırtıcı hayvân, sel ve

benzeri tehlikeli şeylerden kaçmakta olan kimse, farz namâzlarını da hayvân üzerinde veyâ yaya olarak - nâfile namâzları gibi - kılabilir.

YEDİNCİ RUHSAT

Yedinci ruhsat, sonradan kazâ etmek üzere Orucu yemesindedir. Misâfir, orucunu yiyebilir. Ancak mukîm iken sabâhladıkdan sonra yola çıkarsa, o günü tamâmlar. Bunun gibi, misâfir oruçlu iken sabâhladıkdan sonra mukîm olursa yine o günü yemeden oruca devâm eder. Şâyet orucunu bozmuş iken, ikaamet etmişse, o günü tutmak mecbûriyeti yoktur. Sefer hâlinde iken oruç tutmağa azmetmiş olarak sabâhlamışsa, ister yer isterse oruca devâm eder. Oruç tutması yemesinden efdal, - hilâftan kurtulmak için - namâzı kısaltması, tam kılmasından daha iyidir. (913). Çünkü hem şübheden kurtulmuş olur, hem de zâten namâz, oruç gibi kazâ edilecek değildir. Orucu sonradan tutmak güçleşir ve borç zimmetinde kalır. Ancak oruçtan zarar görecekse, o zamân yemesi makbûldür.

İşte, misâfire verilen ruhsatlar bunlardır. Üç tânesi uzun yolculukla alâkalıdır. Onlar da: 1 — Namâzı kısaltmak, 2 — Orucu bozmak, 3 — Mestler üzerine meshin müddetini 24 saatten üç güne çıkarmaktır. İkisi de hem uzun, hem kısa yolculuk ile alâkalıdır. Onlar da Cum'anın düşmesi ve teyemmüm ile kılınan namâzların iâde edilmemesidir. Nâfile namâzları binitli ve yaya olarak kılmakta ihtilâf varsa da, esah olan kısa yolculukta da bunların câiz olmalarıdır. İki namâzı bir vakitte kılmakta en doğrusu, uzun yolculuk ile alâkalıdır. Farz namâzları korku hâlinde binitli veyâ yaya kılmanın zâten sefer ile alâkası yoktur, tehlike ânında câizdir. Ölü hayvân etini yemek ve teyemmüm ile namâz kılmanın da sefer ile alâkası yoktur. Zarûret olduğu yerde câizdir.

Şâyet, yolculuktaki bu ruhsatları, yolculuğa çıkmadan önce öğrenmek, yolcuya vâcib midir, yoksa müstehâb mıdır? dersen:

Bilmiş ol ki: Eğer mest üzerine meshetmek, namâzı kısaltmak, iki namâzı birleştirmek, orucu yemek ve nâfile namâzları atlı veyâ yaya yürürken kılma ruhsatlarını tatbik etmeyecek ve bunları aynen mukîm gibi yapacaksa, bu bilgilere ihtiyâcı yoktur. Çünkü bu ruhsatlarla amel etmek ona vâcib değildir. Fakat teyemmüme ruhsat ilmi ona lâzımdır. Zîrâ yolda susuz kalmak zarûrîdir. Yola bir nehir kenarını

---

(913) Hanefîlere göre: Misâfir, öğle, ikindi ve yatsı namâzlarını tamâm kılamaz. Çünkü bunları kısa kılması ruhsat değil, azimettir. Oruçda ise hüküm, Şâfi'lerinki gibidir.

tâkib ederek seyahat ediyor veyâ yanında bunu bilen bir âlim varsa, o zamân ihtiyâç vaktinde ona sormakla iktifâ eder. Fakat bunlar yoksa, o zamân yola çıkmadan teyemmüm ilmini öğrenmesi lâzımdır.

Şâyet, teyemmüm, tahâret gibi namâz için lâzımdır. Namâz vakti girmeden bu ilim niye vâcib olsun? Belki de lâzım olmayacaktır, dersen:

Derim ki: Haccı misâl verelim. Kendisi ile Mekke arasında bir yıllık mesâfe bulunan bir kimseye Hac ayları girmeden yola çıkmak vâcib olduğu gibi, yolda kendisini öğretecek bir kimse yoksa, yola çıkmadan da Hac ile alâkalı mes'eleleri öğrenmesi vâcibdir. Çünkü aslolan, yaşayıp Hac mevsimine yetişmesidir. Her hangi bir vâcibe ulaşabilmek için zarurî olan bir şeyi öğrenmek de vâcibdir. Hangi bir şey ki, vücûbu zann-ı gâlib ile beklenir ve ona ulaşabilmek için önceden bir takım şartları varsa, o şartları daha önce öğrenmek de vâcib olur. Haccın şart ve rükünlerini önceden öğrenmek gibi... Şu hâlde misâfirin de teyemmüm ile alâkalı mes'eleleri öğrenmeden yola çıkması helâl olmaz. Şâyet misâfire bahşedilen diğer ruhsatlarla amel etmek azminde ise, onlarla da alâkalı mâlûmatı öğrenmesi vâcibtir. Şâyet, yolculukta at üzerinde veyâ yaya yürürken nâfile namâz kılmak usûllerini öğrenmek neden vâcib olsun? Çünkü aslında bu namâzlar vâcib değildir, dersen:

Derim ki: Nâfile kılmak vâcib değil fakat kılacaksa, onu fesad üzerine binâ etmemesi vâcibdir. Abdestsiz iken, üzerinde pislik varken, kıbleye yönelmeden, şart ve rükünlerini tamâmlamadan nâfile namâz harâmdır. Her ne kadar namâz nâfile olup vâcib değilse de, bu gibi tehlikelere düşmemek için bunları öğrenmesi yine vâcibdir.

İşte buraya kadar anlattığımız, yolculuk hâlinde misâfire verilen ruhsatlardır.

İKİNCİ KISIM

YOLCULUK SEBEBİYLE YENİDEN BİLİNMESİ VÂCİB OLAN VAZÎFELER BEYÂNINDADIR

Yolculuk sebebiyle yeniden bilinmesi vâcib olan vazîfeler, kıble ve namâz vakitlerini bilmektir. Hakikî bir müslümânın bunları her dâim bilmesi lâzımdır. Fakat hazerde mihrab ve diğer vâsıtalarla kıble, müezzinin ezân okuması ile de vakitler bilinmiş olduğundan, kendisinin ayrıca bunlar üzerinde durmasına lüzum yoktur. Ancak yolcu, hem kıble, hem de vakitlerde şaşırabilir. Bunun için vakit ve kıble delîllerini bilmesi lâzımdır.

Kıblenin delili üç kısımdır:

1 — Yeryüzünde bulunur: Dağlar, köyler ve ırmaklardan delil çekmek gibi,

2 — Havâî olur: Güney, kuzey, sabâ ve batı yellerinden delil çekmek gibi,

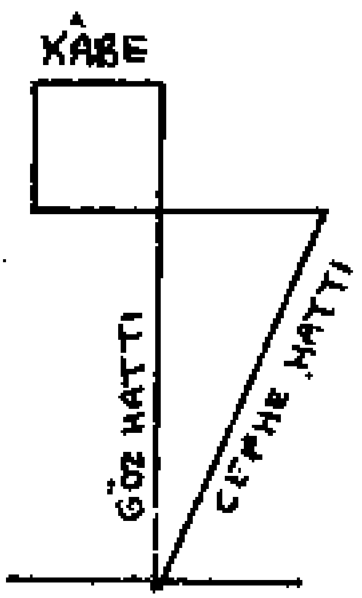
3 — Semavî olur: Yıldızlardan delil çekmek gibi.

Yerlerden ve havâi dediğimiz rüzgârlardan kıbleyi tâyin etmek, memleketlere göre değişir. Bâzı yollar var ki orada bulunan yüksek bir dağın, istikaamete göre, yolcunun sağına veyâ soluna düştüğü bilinebilir. İşte bunu bilip öğrenerek ondan kıbleyi tâyin etmesi lâzımdır. Rüzgârlar da bâzı memleketlerde yönü tâyin eder. Onları da bilmesi lâzımdır. Bunları bütün teferruâtiyle anlatmak imkânımız yoktur. Çünkü her iklim ve memleketin ayrı bir hükmü vardır.

Semâvî delillere gelince: Bunlar da gündüz ve gece olmak üzere iki kısma ayrılır. Gündüzün delili güneştir. Memleketinden çıkmadan önce zevâl vakti güneşin hangi istikaamette olduğunu; meselâ, iki kaş arasında, sağ veyâ sol kaşı üstünde veyâ yan tarafında bulunduğunu tesbit etmektir. Çünkü kuzey memleketlerde güneş zeval vakti bu istikaametler etrâfında olur. Bunu bilebilirse, aşağıda anlatacağımız delil ile zeval vaktini bulunca, kıbleyi de bulmuş olur. İkindide aynı şekilde hareket eder. Zâten daha çok bu iki vakitte kıbleyi bulmak zarûreti vardır. Bu da memlekete göre değiştiği için, bu ciheti de tamâmen açıklamak mümkün değildir. Akşam vaktinde kıbleyi bulmağa gelince; bu da gurub yerini tesbit ile bilinir. Meselâ güneş batarken kıbleye dönmüş olan insânın tam cephesinden, yâhut sağından mı nereden battığını tesbit ederse, sonradan ona kıyâs ile kıbleyi bulur. Yatsı vaktinde de kıble, şafak ile tesbit edilir. Güneşin doğmasını tesbit ile de sabah namâzının kıblesi bulunmuş olur. Beş vakit namâzda kıbleyi güneş tâyin etmiş olur. Fakat bâzan ufuktaki şafak kaybolduktan sonra akşam ile yatsıyı kılmak icab eder. O zamân güneşten istifâde edemez, işte o zamân kutup yıldızına da dikkat etmelidir. O hareketi belli etmeyen sâbit bir yıldız gibidir. Bu yıldız, ya kıbleye dönenin tam tepesinde olur, ya sağ omuz veyâ sol omuz arkasında bulunur. Mekke'nin şimâlinde olanlar için böyledir. Fakat Mekke'nin cenûbunda bulunan Yemen ve havalisinde de kutup yıldızı, kıbleye dönen kimsenin tam karşısında olur ki, bunu da bilmesi lâzımdır. Memleketinde öğrenip bildiklerine yolda da itimad eder. Ancak uzun mesâfe alırsa, o zaman güneş, kutub, doğuş ve batışlarda yerlerini değişebilirler. O zamân bir kasabaya gittiğinde, anlayışlı bir kimseden

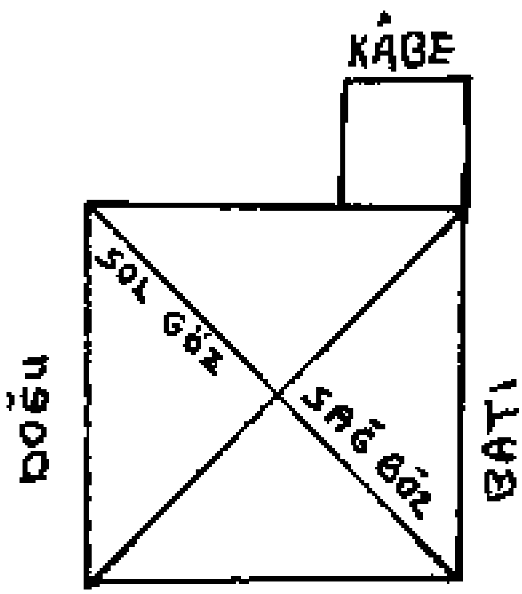
sorup öğrenmeli veyâ kasaba içerisinde aynı kendi memleketi gibi, kıble ve vakitler bilindiği için, orada da memleketindeki usûlü tatbik etmeli ve kıbleye dönerek güneşin ve kutub yıldızının bulunduğu yerleri, namâz vakitlerinde tesbit etmeli ve artık o kanâatine dayanmalıdır. Şâyet kıbleden ayrıldığını ve başka istikaametlere yönelerek kılmış olduğunu anlarsa, namâzını kazâ etmesi lâzımdır. Şâyet kıble istikaametinden ayrılmamış, fakat aynı noktaya dek getirememişse, namâzını iâde etmez.

Aranan, Kâbe'nin yönü müdür, yoksa aynı mıdır? diye fıkıh âlimleri arasında ihtilâf vardır. Bâzıları burada müşkil vaziyete düşmüştür. Şöyle ki: Aranan, noktası noktasına Kâbe'ye yönelmektir dersek, uzak mesâfelerden harfiyyen denk getirmek mümkün değildir. Eğer o yöne yönelmek yeter dersek, mescid'de namâz kılıp Kâbe'den inhiraf eden kimsenin namâzı sahîh değildir ki, bu ittifakîdır. Bu husûsta sözü fazla uzattılar. Bunun için önce tam Kâbe'ye yönelmekle, o istikaamete yönelmenin ne demek olduğunu bilmek lâzımdır. Tam mukaabele demek, iki kaşı arasından dosdoğru bir ip uzatsa doğru Kâbe'ye gider. İnhiraf ise, o ipin sağa veyâ sola sapması demektir. İşte aynen mukaabelenin şekli:



Yalnız Kâbe cihetine yönelmenin kifâyetine gelince, çizdikleri hat sâviyesi bakımından berâberlik aranmamakla berâber, Kâbe'ye doğru iki kaş arasından çıkan hattın çıkış noktalarının bir olması câiz ve kâfidir. Ancak çıkan hatlar, muâyyen bir noktaya vardığı zamân, birleşirler. Eğer bu hat, istikaametindeki sağında veyâ solunda bulunan diğer noktalara uzansa, zâviyelerin biri daha dar olurdu ve gözün

karşısında olmaktan çıkardı, fakat cihet karşılığından ayrılmazdı. Cihet mukabelesinde çizdiğimiz hat gibi... Eğer Kâbe o hattın bir tarafında farzedilseydi, o istikaametle duran kimse, tam Kâbe'nin aynına değil fakat istikaametine yönelmiş olurdu. Bu cihetin haddi iki hat arasıdır. Meselâ. bir cihete yönelen kimse bu iki hattın iki gözden çıkıp uçlarının bir zâviye-i kaaimede kafanın içerisinde birleştiklerini sanır. Gözlerden çıkan iki hat arasında kalan boşluk, cihette dâhildir. Bu iki hat arasındaki açı, uzunluğu ve Kâbe'ye uzaklığı nisbetinde çoğalır. Bunun da şekli şöyledir:



Aynen Kâbe'ye yönelmekle, Kâbe cihetine yönelmenin ne demek olduğu anlaşıldıktan sonra, derim ki: Fetvâda bizim için sahih olan, Kâbe'yi görebiliyorsa, Kâbe'nin aynine yönelmektir; göremeyip delile muhtâç ise, Kâbe cihetine yönelmesi kâfidir.

Kâbe görülürken tam ona yönelmenin lüzûmu ittifaklıdır. Görülmediği zamân, o tarafa yönelmenin kifâyet edeceğine Kitâb, Sünnet ve Ashâb'ın hareketi delâlet etmektedir.

Kitâbdan delil:

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

«Nerde olursanız, yönünüzü o tarafa çeviriniz.» (2 - Bakara: 150). Kâbe tarafına dönen kimse için, o tarafa döndü, denir.

Sünnetten delil: Resûl-i Ekrem Ashâb'a hitâben:

مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْمَشْرِقِ قِبْلَةٌ

«Şark ile garb arası kıbledir.» (914) buyurdu.

Batı, Medinelilerin sağı, doğu da soludur. Resûl-i Ekrem bu ikisinin arasını kıble kabûl etmiştir. Halbuki Kâbe'nin mesahası doğusuna ve batısına istiâp edecek büyüklükte değildir. Ancak o cihetiyle kaplamış olur. Bu hadis, Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'tan da rivâyet edilmiştir.

Ashâb'ın işine gelince: Kuba halkı mescidlerinden Mescid-i Aksâ'-ya doğru namâz kılarken, bir zât geldi ve kıblenin Kâbe'ye döndüğünü haber verdi. Onlar da hemen arkaya dönerek kıble hakkında ince tedkikat yapmadan namâzlarını kıldılar ve bunlara kıbleyi iyice araştırmadıkları için kimse bir şey demedi. Hattâ bu mescide «İki kıbleli mescid» de dediler (915). Şüphesiz Medîne'den tam Kâbe'yi gözönüne almak mümkün değildir. Bu, büyük hendesi hesaplar ister. Namâz kılarken hemen yönü bulamazlardı. Hattâ kıldıkları namâzın ikindi veyâ yatsı namâzı olması ihtimâli de vardı. Gece karanlığında ve namâz esnâsında tam Kâbe'nin aynine dek getirmek elbette zordur. Yine başka bir delil de şudur: Onlar Mekke'nin civârında ve diğer memleketlerde mescidler inşâ ederler ve kıblenin tâyini için mühendise lüzûm göstermezlerdi. Kıyasdan delili: Her memlekette mescidler inşâ etmek ve Kâbe'ye yönelmek ihtiyâcı varken ve tam Kâbe'ye yönelebilmek hendesi hesaplara muhtâç iken, şeri'âtımız hendese ile uğraşmağı emretmemiş, belki lüzûmsuz incelikler ile (herkesin) uğraşmasını bile men'etmiştir. Daha nasıl her yerde Kâbe'ye yönelmek farz olsun? Şüphesiz zarûret sebebiyle o tarafa yönelmek kifâyet eder.

Bunları dörde hasrettiğimizin deliline gelince; o da Resûl-i Ekrem'in kazâ-i hâcet hakkında irâd buyurduğu şu hadistir:

لَا تَسْتَقْبِلُوا بِهَا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا

«Kazâ-i hâcette kıbleye dönmeyin, arkanızı da kıbleye çevirme-

(914) Tirmizi rivâyet etti ve sahihtir, dedi. İbn Mâce de Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(915) Asıl «İki Kıbleli Mescid», Resûl-i Ekrem'in ikindi namâzının iki rek'atini henüz kıldırmıştı ki, Cebrâil'in kıblenin Kâbe'ye döndüğünü haber vermesi ile, Resûl-i Ekrem'in hemen oluk tarafına dönerek, erkekler kadınların, kadınlar da erkeklerin yerini almak süretiyle, diğer iki rek'atı Kâbe'ye doğru tamamladıkları «BENİ SELEME» mescididir.

yin, doğuya veyâ batıya dönünüz.» (916). Bu hadis, Medine-i Münevvere'de irâd edilmiştir. Kâbe'ye yönelince şark soluna, garb sağına gelir. Bunların hepsi dört cihet yapar. Artık hiç kimse cihetlerin altı, yedi veyâ on olmasını düşünmez. Zâten olsa bile diğerlerinin hükmü nedir? İtikad nokta-i nazarında bunlar, insanın yaratılışına göre ayarlanır. İnsanın, sağ, sol, ön ve ard olmak üzere dört yönü vardır. İşte insâna nisbetle (ana) yön dörttür. Şeri'ât da bu esâslar üzerinde kurulur. Anlaşıldı ki aranan (hâriçde olanlar için) kıble cihetine yönelmektir. Onu ictihad ile bulmak kolaylaşır ve bununla kıblenin delîli bilinmiş olur.

Kâbe'nin aynına denk getirmek ise, bu, uzun boylu bir işdir. Meselâ, Kâbenin Ekvator'a nisbetle enlem ve boylamlarını bilmek ve bu hesapları, bunlar arasındaki farkları, sonra namâz kılanın yerini tesbit etmek ve sonra da bunları karşılaştırmak iktizâ eder. Bu ise bir çok âlet ve vâsıtalar ister. şeri'ât bu gibi şeyler üzerine kurulmaz. Anlaşıldı ki kıbleyi bulmak için zeval vaktinde şark ile garbı, ikindide güneşin mevkiini bilmek kifâyet eder ve bu kadarını bilmekle vâcib yerini bulmuş olur.

Şâyet, bu kadarını da öğrenmeden seyahate çıkan yolcu günahkâr olur mu? dersen:

Deriz ki: Eğer mâmûreler arasında gidiyor, gittiği yerlerde kıbleyi gösteren mihrâblar mevcût veyâ bu ilmi anlayan bir kimse yanında olup lüzûmunda ondan sormak mümkün ise, günâhkâr olmaz. Bunların hiçbiri yoksa, o zamân günahkâr olur. Çünkü o, namâz kılacak, bunun için kıbleyi bulmak mecbûriyeti var. Teyemmüm mes'eleleri gibi, bunları da öğrenmesi lâzımdır. Şâyet, bu bilgiyi öğrenmiş fakat hava kapalı veyâ öğrenmeden yola çıkmış ve bir bilen de yoksa, o zamân istediği gibi namâzını kılar fakat isâbet etse de sonunda bu namâzları kazâ eder (917).

Gözleri görmeyenler, yanlarında bulunan kimseleri taklîd ederler. Şüphesiz —varsa— anlayıp bileni taklîd etmeleri lâzımdır. Şâyet kıble belli ise, hazerde ve seferde her âdil olan kimsenin sözüne itimad edilir. Kör ve câhillerin, kıbleyi bilecek bir kimsenin bulunmadı-

(916) Buhârî ile Müslim. Ebû Eyyûb'dan rivâyet etmişlerdir.

(917) Hanefi mezhebine göre: Kıbleyi bilmediği bir muhitte — varsa — bir bilenden sorar. Bilen yoksa, kendi kendine araştırır ve bir tarafa kanâat getirdikten sonra o tarafa kılar. Şâyet araştırmadan ve sormadan kılarsa, isâbet etse de namâzı iâde eder. Araştırdıktan sonra isâbet etmese de, kıldığı namâzı iâde etmez, hattâ dört rek'atlı bir namâzın birinci rek'atini kanâatine göre bir tarafa, ikinci rek'atte — kanâati değişirse — değiştiği tarafa, üçüncü ve dördüncüyü de kanâatine göre, ayrı ayrı taraflara dönüp kılsa, yine namâzı sahîhtir. Yalnız kanâatine uyacaktır.

ğı bir kaafile ile seyahat etmeleri uygun değildir. Nitekim âlimi bulunmayan bir memlekette bir câhilin ikaameti uygun olmadığı gibi... Hattâ bir memlekette fâsık bir fakih olsa da orada durmak doğru değildir. Bu gibi memleketlerden göç edip, muhtâç olduğu dinî mes'eleleri kendisine öğretecek itimada şâyân bir âlimin bulunduğu yere gitmesi lâzımdır. Çünkü fetvânın kabûlünde, fetvâ veren kimsenin adâleti rol oynar. Fasıkın fetvâsı makbûl değildir. Şâyet, görünüşü kapalı fakat fakih ise, fetvâsı ile amel edilir. Zirâ yolcu bir insan, müftülerin adâletinden söz açamaz. Şâyet, ipek giydiğini veyâ altun işlemeli eğerler üzerine bindiğini görürse, artık onun fıskı meydana çıkmış olduğundan, ona itimad etmez; başkasını arar. Yine bunun gibi, onu servetinin harâm olduğu gâlib olan sultânlar sofrasında görür veyâ bu gibi sultânlardan helâl veyâ harâm olduğunu incelemeden hediyeler alırsa; bütün, bunlar, adâlete mâni olan fısk alâmetleridir. Artık onun fetvâ, rivâyet ve şehâdetinin değeri kalmaz.

Beş vakit namâzın vakitlerine gelince: Bunları muhakkak bilmesi lâzımdır.

Öğle vakti: Zevâl ile girer. Güneşin ilk doğuşunda, her şeyin batıya doğru uzanan bir gölgesi vardır. Bu gölge zevâle kadar kısalır, zevâlde doğu tarafına geçer ve güneş batıncaya kadar doğuya doğru uzar. Yolcu, ya kendisi bir yere dikilir veyâhut düz bir ağaç parçasını bir yere diker ve gölgenin baş tarafını işâretler; bir müddet sonra bakâr, şâyet gölge uzuyorsa öğle vakti girmemiştir. Bunu bilmekte tâkip edeceği yol, bulunduğu beldede itimâd edilir müezzin ezânı okuduğu zamân, dikdiği ağacın gölgesine bakmaktır. Meselâ, gölgenin doğuya doğru kendi ayağı ile üç ayak olduğunu bulmuştur. Yolculukta da aynı usûlü tâkip eder. Gölge üç ayağı geçmeğe başlayınca, öğle vakti girmiştir, namâzını kılar.

İkindi vakti: Şâyet altıbuçuk ayak geçmişse, ikindi vakti girmiştir, ikindiyi kılar. Zirâ her şeyin gölgesi takriben kendi ayağı ile altıbuçuk ayaktır. Sonra şâyet baharda yola çıkmışsa, yaza doğru gittikçe zevâlin gölgesi her gün biraz daha uzar. Kış ibtidâsında yola çıkmışsa, gittikçe her gün gölge biraz daha kısalır. Zevâlin gölgesini en güzel şekilde bildiren «MİZÂN» dır. Yolcu, bunu yanında bulundurmalı ve her vakitteki gölgenin ihtilâfını bilmelidir (918).

---

(918) Hanefilere göre: Her şeyin gölgesi bir veyâ iki misline çıktığı zamân ikindi vakti girer. Fakat, bir misli uzadığı zamân, dediğimizde, öğlenin doğuya meyleden gölgesi de ayrı hesâb edilir, yâni o gölgeden sonra bir misli uzamakla ikindi vakti girmiş olur.

Akşam vakti: Bu da güneşin batması ile başlar fakat bâzan dağın arkasında güneş gizlenebilir. Bunun için batıya değil, doğuya bakmalıdır. Doğudaki karaltı bir mızrak boyu yerden yükselmişse, akşam vakti girmiştı.

Yatsı vakti: Bu da gökteki kızartının kaybolması ile başlar (919).

Sabâh vakti: Ufukta uzunlamasına kurt kuyruğu gibi karışık bir beyazlık görülür (buna «Fecr-i Kâzib» denir). Bununla sabah vakti girmez. Aradan bir zaman geçtikden sonra açık şekilde görülen ve ufku kaplayan bir beyazlık görülür. İşte sabâhın ilk vakti, bununla başlar.

Nitekim Resûl-i Ekrem, ellerini birbirine geçirerek:

لَيْسَ الْفَجْرُ هٰكَذَا ، وَجَمَعَ بَيْنَ كَفَّيْهِ ، وَاِنَّمَا الْفَجْرُ هٰكَذَا

«Böyle karışık ağartı belirdiği zamân sabâhın vakti girmez, belki (işâret parmaklarını bir bir üstüne koyup açarak) bu şekil beyazlık girdiği vakit girer.» (920) buyurdu. Bâzan ayın yirmi sekiz menzilile de sabâhın girdiğine delil bulunabilirse de bu, gerçek değil, yaklaşık bir buluş olur. Asıl güvenilen, ufukta, enine doğru beyazlığın görülmesidir. Zirâ bâzı kimseler, sabâh vakti güneş doğmadan dört menzil evvel doğar zannederler ki, bu yanlıştır. Çünkü dört menzil evvel «Fecr-i Kâzib - yalancı sabâh» olur. Muhakkiklerin anlattıkları güneşten iki menzil evvel, sabâh vaktinin girmiş olmasıdır. Bu da takribidir, buna da güvenilmez. Bâzı menziller meyilli olur, inhiraf eder ve doğuş zamânları kısalır. Bâzıları ise amûdî [dikey] olur ve doğuş zamânı uzar. Memleketler itibâriyle de bu vaziyet değişir ki, bunları izâh sözü çok uzatır. Bu menziller ile ancak sabâh vaktinin yaklaştığı bilinebibilir, yoksa kat'î olarak sabâhın girdiği bilinemez

Hülâsa olarak şunu deriz ki: Güneşin doğmasına dört menzil kaldığı zamân, yalancı sabâh [Subh-ı kâzib] olduğunu, iki menzile yakın bir zamân kaldığında da asıl sabâh [sûbh-ı sâdık] ın ilk vakti girdiği tahakkuk eder. Demek ki, bu iki sabâh arasında bir menzilenin 3/2 si nisbetinde şüpheli bir kısım kalmış oluyor. O da, beyazlığın henüz enine genişlemeden yeni çıkmağa başladığı vakittir. İşte o şüpheli vakitte

---

(919) Hanefîlerde bu fikre kaail olanlar varsa da, aslolan, kırmızılıktan sonra gelen beyazlığın kaybolması ile yatsı vaktinin girmiş olmasıdır.

(920) İbn Mâce İbn Mes'ûd'dan sahih sened ile muhtasar olarak; Ahmed de, Talk b. Ali'den isnâd-ı hasen ile rivâyet etmişlerdir.

oruç tutacak kimse, yemeği kesmelidir. Vitir namâzı da bundan önce kılınmalıdır. Fakat bu şüphe müddeti kalkıncaya kadar sabâh namâzı kılınmamalı, kat'i olarak vakit girdikden sonra kılınmalıdır. Kat'i olarak, seherin son noktası ile sabâhın ilk noktasını tâyin etmek beşer kudreti dışındadır. Şüpheden kurtulmak için bir mühlet tâyini zarûridir. İtimâd, ancak açıkca görülüp bilinen şey'edir. O hâlde ancak ufukta enine doğru ağartının dağılmasıyla sabâhın ilk vakti girer.

İnsânların çoğu bu noktada şaşırır ve vaktinden önce namâzlarını kılmış olurlar. Tirmizî'nin «Câmi'i»nde, Talk b. Ali'ye isnâd ederek Resûl-i Ekrem'den yaptığı şu rivâyeti, buna delâlet etmektedir. Resûl-i Ekrem:.

«كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا يَهِيدَنَّكُمُ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَعْتَرِضَ لَكُمُ الْأَحْمَرُ»

«Yiyiniz ve içiniz; uzunluğuna olan ağartı sizi alıkoymasın. Yiyiniz içiniz tâ enine doğru beyazlık görününceye kadar» (921).

Bu hadis, kızarıntıya riâyet bakımından açıktır. Ebû İsa bu bâbtaş öyle demiştir: «Adiyy b. Hâtem, Ebû Zer, Semure b. Cündüb, hadisin garib ve hasen olduğunu ve ilim erbâbına göre bununla amel edilebileceğini söylemişlerdir.»

İbn Abbâs (R.A.) şöyle buyurmuştur:

«Yiyiniz, içiniz ağartı boyuna oldukça». Sâhibü'l - Garibeyn de «uzununa» demiştir. O hâlde itimâd, enine doğru ufkun ağarmağa başladığı zamândır.

İşte misâfire namâz vakitlerini bilmek mecbûridir. Çünkü bâzan zahmet olmasın diye hareketten önce, bâzan da istirahat için uykudan önce namâz kılmak ister ve bu sûretle vaktinden önce kılmış olabilir. Şâyet, ilk vaktin fazîletinden vaz geçer, iniş biniş ve uykusuzluk külfetlerine katlanmağı göze alarak vaktin ortalarında namâz kılmak isterse, artık vakit ilmine ihtiyâcı kalmaz. Çünkü müşkül olan, vaktin ilk cüz'ünü bulmaktır.

«Yolculuk Âdâbı Kitâbı» burada tamâm oldu.

(İhyâ - Cilt: 2 — Kitâb: 7'nin sonu)

---

(921) Hadîsi, ayrıca Ebû Dâvud da rivâyet etmiştir.

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

SEKİZİNCİ KİTAB

KİTABU ÂDÂBİ'S-SEMÂ' VE'L-VECD

SEMA' VE VECDİN ÂDÂBI

(İKİ BÂBDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 nci BÂB: SEMÂ'IN MÜBAHLIĞI HAKKINDA ULEMÂNIN İHTİLÂFI VE SEMÂ'IN HAKİKATI BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: SEMÂ'IN USÛL VE ÂDÂBI KALB VE ÂZÂLAR ÜZERİNDEKİ TE'SİRİ BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

SEMÂ' VE VECD'İN ÂDÂBI

Hamd, Allah'a mahsûstur. O Allah ki, dostlarının gönüllerini muhâbbet ateşi ile öyle dağladı, himmet ve rûhlarını O'na mülâkât ve O'nun cemâlini müşâhede ile kendisine öyle bağladı, göz ve basiretlerini kendi cemâlini düşünmeğe öyle hasretti ki; vuslat zevki ile hepsi sarhoş, azâmet ve celâlini düşünmekten hepsi hayran ve mest olup kâinatta Allah'tan başka bir şey görmez. Dünyâ ve Âhirette O'ndan başka bir şey hâtırlamaz oldular. Gözlerine bir sûret gözükünce, gönülleri onu yaratana döndü. Kulaklarına bir ses gelince, gönülleri mahbûblarını hâturladı. Kendilerini râhatsız edici, üzücü veya neşelendirip tahrik edici güzel sesler duydukları zamân şikâyet ve üzüntülerini O'na yapar oldular. Dertlerini O'na arz eder, neş'elerini O'ndan bilir, hevesleri O'na, coşmaları O'nun için ve hareketleri O'nun rızâsı etrâfında dönmek olur. Başka bir şeye kıymet vermez, O'ndan duyar ve O'nu dinlerler. Göz ve kulakları başkasına kapanmıştır. İşte Allahu Teâlâ'nın iyi kulları arasından seçip kendisine husûsi dost edindiği kimseler de bunlardır.

Salât ve selâm, Peygamber olarak gönderdiği Muhammed Aleyhisselâm'a ve Hakkın imâmları ve koruyucusu olan Âl ve Ashâbı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Gönüller, sırların hazîneleri ve cevherlerin mâdenleridir. Demir ile taşta, ateşin saklandığı, toprak altında suların gizlendiği gibi, gönüllerde de cevherler gizlidir. Demirin taşa vurması ile ateşin meydana çıkması gibi bu gizli sırları açığa çıkarmak ve bu derinliğe yol bulmak da ancak semâ' çakmağını çakmakla mümkündür. İnsâna zevk veren âhenkli nâğmeler, gönüllerde saklı olan güzellik veya çirkinlikleri açığa çıkarır. Her bardak içinde olanı gös-

terdiği gibi, semâ' hâlinde de kişinin içinde ne var ise dışına o çıkar. Semâ [Mûsiki] kalbin gerçek mihengi ve konuşan bir ayârıdır. Semâ' kalbe ulaşınca, kalbde gâlib olan ne ise, onu harekete geçirir. Vaktaki gönüller, tabiatleri icâbı duyduklarına itâat edip, gizlediklerini açığa çıkarır, iyilik veyâ kötülüklerini ortaya koyar oldular; bu vaziyet karşısında, semâ' ve vecd'i açıklayarak, onlardaki fayda ve âfetleri, bunlarda müstehab olan âdâb ve hey'etleri ve bunlar hakkındaki ulemânın «günâhtır» veyâ «mübâhtır» gibi sözlerini izâh etmemiz farz olmuştur. İşte biz de bunları iki bâbta anlatacağız.

BİRİNCİ BÂB

SEMÂ'IN MÜBÂHLIĞI HAKKINDA ULEMÂNIN İHTİLÂFI VE SEMÂ'IN HAKİKATI BEYÂNINDADIR

Semâ'ın [Mûsikî] Helâl veyâ Harâm Olduğuna Dâir Ulemâ ve Mutasavvıfenin Sözleri:

Bilmiş ol ki: «Semâ'» yâni mûsikî bir başlangıçtır. Kalbde «Vecd» yâni duyurma hâli doğurur. Bu vecd ve duygu, bedeni harekete geçirir. Bu hareket muvâzenesiz bir sarsıntı ise buna ızdırap [deprenmek] denir. Muvâzeneli ve intizâmlı olursa buna tasfîk [elleri birbirine çarpmak] ve raks yâni bütün a'za ile hareket edip sallanmak ve oynamak denir.

BİRİNCİ DERECE

Önce birinci derecede olan «Semâ'» ı ele alalım, onun hükmünü anlatalım ve mezhep imâmlarının bunun hakkındaki sözlerini anlatalım. Sonra mübâh olduğuna dâir delilleri açıklayalım ve «harâmdır» diyenlere gereken cevâplarını verelim.

Semâ' Hakkında Mezhep İmâmlarının sözleri:

Kadı Ebû't-Tayyib et-Taberî (922), Şâfiî, Mâliki, Ebû Hanife, Sufyan ve ulemâdan bir cemâatten, harâm olduğuna dâir sözler rivâyet etmiştir. Şâfiî «Âdâbü'l-Kazâ» adlı kitâbında şöyle der: «Teganni bâtıla benzeyen mekrûh bir oyundur. Buna fazla devâm eden ahmaktır ve şehâdeti merdûttur, yâni kabûl edilmez». Kadı Ebû't-Tayyib diyor ki: «Mahremi olmayan kadından teganni dinlemek, Şâfiîlere göre

---

(922) Şafiî mezhebinin ileri gelenlerindendir. Hicrî 348 târihinde Taberistan'da doğmuş, yüz yaşını aşkın olarak 450'de ölmüştür.

hiçbir sûretle câiz değildir. Muganniyye, [Şarkı söyleyen, teganni eden kadın] ister açıkta ister perde arkasında olsun, ister hür ve ister câriye bulunsun hepsi birdir». Yine Ebû't-Tayyib, Şâfiî'nin: «Bir kimse halkı başına toplayıp câriyesine şarkı söyletir ve onları dinletirse, bu kimse sefîh, yâni akılsızdır ve şehâdeti makbûl değildir» dediğini naklediyor. Yine rivâyet olunduğuna göre, İmâm Şâfiî, herhangi bir şeyi diğerine dokundurup ses çıkarmağı da mekrûh tanır ve, bunu Kur'ân-ı Kerîm'i dinlememek için zındıklar icâd etti, derdi. Yine İmâm Şâfiî, Nerd — tavla — ile eğlenmenin diğer çalgı âletleri ile eğlenmekten daha mekrûh olduğunu söylerdi. Yine İmâm Şâfiî, satranç ve benzeri eğlenceleri mekrûh görürüm; zîrâ oyun, mürüvvet ve diyânet sâhibi kimselerin işi değildir, derdi. (Şüphesiz bunlar, parasız eğlencelerdir). İmâm Mâlik, türkü ve şarkılardan nehyeder ve: «Bir kimse, bir câriye satın aldıktan sonra, şarkıcı olduğunu anlarsa, onu iâde etmeye hakkı vardır» derdi. İbrahim b. Sa'd'dan (923) başka bütün Medinelilerin görüşü de bu yoldadır.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanife de şarkı ve türküyü kerih görür ve türkü dinlemeyi günâh sayardı. Süfyân-ı Sevrî, Hammad, İbrâhim, Şa'bî ve diğer Kûfe halkı da aynı görüşde idiler.

Bütün bu anlattıklarımızı Kadı Ebû't-Tayyib et-Taberî nakletmiştir. Buna karşı Ebû Tâlib-i Mekkî «Kûtü'l-Kulûb» kitâbında birçok kimselerden «Semâ'ın yâni musikinin mübâh olduğunu» yazmış ve Ashâb'tan Abdullah b. Câfer, Abdullah b. Zübeyr, Muğîre b. Şû'be, Muâviye ve daha başkalarının semâ' ettiklerini söylemiştir. Ve devâmlı Sahâbe ve Tâbiîn gibi birçok selef-i sâlihler şiir söylemiş, semâ' etmişler ve Mekke'de Hicaz halkı yılın en faziletli bayram günlerinde semâ' dinlemişlerdir ki, bu günler, zikir ile geçirilmeleri emredilen teşrik günleri gibi sayılı günlerdir. Medineliler de Mekkeliler gibi bu güne kadar şiir dinlemektedirler. Hattâ Kadı Ebû Mervan'a (924) yetişdik. Onun da câriyeleri sofular için hazırladıkları şiirleri dinletirdi. Ata'nın da iki câriyesi teganni eder ve dostları dinlerdi. Ebû'l-Hasan b. Sâlim'e:

— Cüneyd, Seriyyü's-Sakatî ve Zü'n-nûn gibi zâtlar, ginayi dinlerken siz men'eder misiniz? diye sorduklarında, Ebû'l-Hasan:

— Benden çok üstün olan bu zâtlar dinledikten sonra ben ne diyebilirim, demiştir. Abdullah b. Câfer et-Tayyar da semâ' ederdi. An-

(923) Medineli ve Kureyşi olup. Bağdâd'a göç etmiştir. Sika'dandır. 108 Hicri'de doğmuş ve 183 Hicri'de ölmüştür.

(924) Osmân b. Affan'ın torunlarından olup, Medine'de doğmuş ve Mekke'de ikamet etmiştir. Sika'dandır. Hicri 241'de ölmüştür.

cak semâ'da oyun ve eğlenceyi kabûl etmezdi. Rivâyete göre Yahya b. Muaz şöyle demiştir:

«Üç şey kaybettik, bunların yokluğu bize zarardan başka bir şey getirmez. Birincisi, harâmdan korumak sûretiyle güzel yüz. İkincisi, diyâneti korumakla güzel söz ve güzel ses. Üçüncüsü de vefâkârlıkla samîmi arkadaşlıktır». Aynen bu ifâdeyi bâzı kitâblarda Hâris-i Muhâsibî'den de bulduk. Kemâl-i zühdi, dînînde tevakkisi ve gayretiyle berâber ifâdede «Semâ'» dinlemeğe cevaz vardır. Ebû Tâlib diyor ki: «İbn Mücâhid (925) semâ' olmayan dâvetlere icâbet etmezdi». Birçokları şöyle anlatıyor: «Bir dâvette toplanmıştık. Aramızda Ebû'l-Kasım Beğavi, Ebû Bekir b. Dâvud (926) ve İbn Mücâhid gibi zâtlar da bulunuyordu. Tam o sırada «Semâ'» hazırlandı. İbn Mücâhid, İbn Ebû Dâvud'un semâ' etmesi için, İbn Bint-i Muni'i teşvik ediyordu. İbn-i Ebû Dâvud:

— Babam bana, Ahmed b. Hanbel'den rivâyetine göre, Ahmed b. Hanbel, semâ'ı kerih görürdü, ben de kerih görürüm, Ebû'l-Kasım İbn-i Bint-i Muni' de, dedim. Salih b. Ahmed (927) 'den bana rivâyetinde, o da İbn Hubbâze'nin şi'rine semâ' ederdi, dedi. Bunun üzerine İbn Mücâhid:

— İkinizin de rivâyetleri sizde kalsın, dedi ve Ebû Bekir'e dönerek:

— Sen ne dersin, semâ' ve şiir harâm mıdır? diye sordu. Ebû Bekir İbn Ebû Dâvud:

— Hayır, değildir, dedi. İbn Mücâhid:

— Sesi güzel ise söylemesi harâm olur mu? diye sordu. Ebû Bekir:

— Hayır, olmaz, dedi. İbn Mücâhid:

— Bunu şiir hâline sokar, bâzı yerlerini uzatır ve bâzı yerlerini kısaltırsa harâm olur mu? diye sorunca, Ebû Bekir:

— Ben bir Şeytân ile başa çıkamıyorum, iki Şeytân ile nasıl başa çıkabilirim, dedi.

Yine «Kûtü'l-Kulûb» sâhibi diyor ki: Ebû'l-Hasan el-Askalânî velilerden iken, kendisinden geçecek ve bihûş olacak derecede semâ' ederdi. Hattâ bu husûsta bir kitâb yazdı ve semâ'ı inkâr edenleri o kitâbda reddetti. Bunun gibi daha birçokları da semâ'ı yasak edenlerin aleyhinde yazılar yazdılar.

---

(925) Kelâmcıların şeyhi Abdullah b. Mücâhid olması muhtemeldir. Bağdâdlı Ebû Bekir olmak ihtimâli de vardır. Sika'dan olup Hicri 324'de ölmüştür.

(926) Hicri 230'da Sicistan'da doğmuştur. Ezberinden otuzbin hadis rivâyet etmiştir. Hicri 310'da ölmüştür.

(927) Anadan dedesi Ahmed b. Mani'dir. Bağdâd'a göç etmiş ve sika'dandır. Hicri 160'da doğmuş, 244'de ölmüştür. Salih b. Ahmed'in künyesi Ebû'l-Fadl'dır.

Şeyhin birinden hikâye edildiğine göre diyor ki: Ebû'l-Abbâs: «Hızır Aleyhi's-selâm'ı gördüm ve:

— Hocalarımızın üzerinde ihtilâf ettiği bu semâ' hakkında sizin görüşünüz nedir? diye kendisinden sordum. Hızır Aleyhi's-selâm:

— O, öyle kaygan bir taşdır ki, onun üzerinde ancak âlimler ayak tutturabilir, dedi».

Mümşâd ed-Dînûrî (928)'den hikâye olunduğuna göre diyor ki: Resûl-i Ekrem'i rüyâmda gördüm ve kendisine:

— Semâ'ı inkâr eder misiniz? diye sordum. Resûl-i Ekrem:

— Hayır, hiç bir şeyi reddetmem, yalnız onlara söyle, Kur'ân ile başlasın ve Kur'ân ile bitirsinler, buyurdu.

İlim ehlinden olan Tahir b. Bilâl-i Hemedânî el-Varak'dan hikâye edildiğine göre, şöyle anlatıyor: Cidde'de deniz kenarında bir câmi'de itikâfa girmiştim. Bir gün câmi'in bir kenarında bâzı kimselerin şiir söylediklerini gördüm ve bunu iyi bulmadım. Kendi kendime, Allah'ın evinde şiir söylüyorlar, dedim. O gece rüyâmda Resûl-i Ekrem'i aynı yerde yanında Ebû Bekir (R.A.) olduğu hâlde gördüm. Bir de baktım ki, Ebû Bekir (R.A.) şiir söylüyor. Resûl-i Ekrem de elini göğsüne koymuş, âdeta vecde gelmiş gibi dinliyordu. Kendi kendime, daha benim onlara diyecek ne hakkım var, işte Peygamber dinliyor, Ebû Bekir söylüyor, dedim. Tam o sırada Resûl-i Ekrem bana teveccüh ederek: «Bu, hakdır» buyurdu.

Cüneyd diyor: «Bu sofiye tâifesine, üç yerde rahmet iner:

Birincisi: Yemek yerken; çünkü onlar tam ve ihtiyâç ânında ibâdete kuvvet olsun diye yemek yerler.

İkincisi: Müzâkere esnâsında; çünkü onlar ancak sıddıkların makamlarından konuşurlar.

Üçüncüsü: «SEMÂ'» vaktinde; çünkü onlar vecd içinde «SEMÂ'» eder ve Hak'ka şehâdet ederler». Rivâyete göre İbn Cüreyc (929) «SEMÂ'»ya müsâade ederdi. Kendisine:

— Bu müsâadeniz Kıyâmet günü sevâbların arasında mı, yoksa günâhların arasında mı gelir? diye sormuşlar. O da:

— Ne sevâb, ne de günâhlar arasındadır; lağiv gibi bir şeydir, derdi. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

(928) Adı, Muhammed b. Hüseyin'dir. Künyesi Ebû Ali'dir. Cüneyd'den almıştır. 299 Hicri'de ölmüştür.

(929) Abdülmelik'in oğludur, Emevîlerdendir. İlmin beşiği sayılırdı. Hicrî 150 tarihinde ölmüştür.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ

«Allahü Teâlâ yemindeki lâğivlerinizden dolayı sizleri muahaza etmez» (2 — Bakara: 225).

Buraya kadar anlattıklarımız, söylenen lâkırdılardır. «SEMÂ'» husûsunda bu gibi sözleri tâkliddden gerçeği bulmak isteyenler, bu delilleri inceledikte, delillerin muâraza ettiğini görür ve hangisi ile amel edeceğini şaşırır. Bâzan kendi arzûsu ile bir tarafa meyleder ki, hepsi kusûr olur. Lâyik olan hakkı, kendi yollarından aramak lâzımdır. Bu da şimdi anlattığımız gibi mahzûrlu veyâ mübâh olup olmadığı hakkında delilleri araştırmakla olur.

SEMÂ'IN MÜBÂH OLDUĞUNA DÂİR DELİLLER

Bilmiş ol ki: «SEMÂ'» harâmdır, demenin mânâsı, Allahü Teâlâ, bundan dolayı azâb eder, demektir. Bu ise, yalnız akıl ile değil, nakil ile bilinir. Dîni hükümler ya Nass'a veyâhut Nass üzerine kurulan Kıyâsa bağlıdır. Nass'dan gâyemiz, Resûl-i Ekrem'in sözü veyâ işi ile sâbit olan hükümlerdir. Kıyâsdan gâyemiz de, Resûl-i Ekrem'in söz ve işinden anlaşılan mânâlardır. Şâyet bir hükümde Nass veyâ Nass'a dayanan Kıyâs olmazsa, artık buna harâm olarak hükmetmek bâtıldır. Bu iş, diğer mübâhlar gibi kalır. «SEMÂ'» ın harâm olduğuna dâir ne Nass var ne de Kıyâs. Harâm olduğuna meyledenlerin göstereceği delillere vereceğimiz cevâbda bunu açıklıyacağız. Onların delillerine vereceğimiz cevâblar tamâm olunca, bu maksadı isbât için kâfi gelir. Fakat her şeyden önce biz deriz ki, Nass ile Kıyâs «SEMÂ'» ın ibâhatine delâlet eder.

Kıyâs: Tegannîde birkaç mânâ toplanmıştır. Bunları teker teker ele alacağız ve sonra da hepsinden bahsedeceğiz. Tegannîde mânâsı anlaşılan vezinli güzel söz vardır. Kalbi tahrik eden güzel bir sesdir. Güzel, vezinli olur, vezinsiz olur. Vezinli olanın ya mânâsı anlaşılır; şiirler gibi, veyâ mânâsı anlaşılmaz; hayvânât ve cansızların sesi gibi...

Ses güzel olduğu için, onu dinlemenin harâm olduğunu söylemek doğru değildir; belki Nass ve Kıyâs ile helâldir.

Kıyâs ile helâl olduğuna gelince; güzel ses, işitme hassasının kendine mahsûs anlayışiyle zevkini sağlar. İnsânın aklı ve beş hâssesi vardır. Her hâssenin kendine has bir anlayışı vardır. Her hâsse, kendi

anlayışına göre zevk alır. Gözün zevki güzel yeşilliklerde, akarsular ve güzel yüzleri görmesindedir.

Hülâsa, bütün çirkin şeyler karşılığındaki güzel şeylerden göz zevk alır. Koku hâssesi de bütün kötü kokular karşısında ne kadar güzel kokular varsa, hepsinden zevk alır. Tad alma hâssesi; ne kadar yağlı, tatlı, mayhoş şeyler varsa, onlardan zevk alır. Ekşi, acı ve kekremsi şeylerden hoşlanmaz. Ellemek; yumuşaklık, nezâket, kaypaklık hâlinden zevk alır ki, bu da katılık ve sertlik karşılığıdır. Akıl da cehâlet ve gabâvetin karşılığı olan zekâ, anlayış ve ilmin zevkini duyar. Bunun gibi, kulak ile duyulan sesler; zevk veren bülbül ve çalgı sesleri, zevk vermeyen eşek ve benzerlerinin sesleri olmak üzere ikiye ayrılır. Diğer hâsselerin zevkli taraflarında günâh yok da, kulağın kasdi neresinde? İşitmek hâssesi ile diğer hâsseler arasında ne fark vardır?

Nass'a gelince: Allahü Teâlâ'nın, güzel ses vermesiyle insânları minnet altına alması, onun dinlenebilmesine delildir. Nitekim âyet-i celîle'de:

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ

«Yaratışda dilediğini artırır» (35 — Fatır: 1) buyurulmuştur. Denildi ki, âyetteki «Ziyade» den murad, güzel sesdir. Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur:

مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا حَسَنَ الصَّوْتِ

«Allahü Teâlâ gönderdiği her Peygamberi güzel sesli göndermiştir» (930). Diğer hadisde de şöyle buyurmuştur:

لَلَّهُ أَشَدُّ أَذَنًا لِلرَّجُلِ الْحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ مِنْ صَاحِبِ الْقَيْنَةِ لِقَيْنَتِهِ

«Allahü Teâlâ, Kur'ân'ı güzel ses ile okuyan kimseyi, şarkıcı bir câriyeyi, sâhibinin dinlemesinden daha dikkat ve zevk ile dinler» (931). Hadis-i şerif'te, Dâvud Aleyhisselâm'ı övme makamında: «Kendi kendine ağlamasında ve Zebûr okuyuşunda öyle güzel sese mâlik idi ki, ins, cin, vahşi hayvânlar ve kuşlar sesini dinlemek için başına toplanırlardı. Zamân gelirdi, güzel sesinin te'siri altında dörtyüz kişinin

(930) Tirmizi «Şemâil» inde Katade'den rivâyet etmiştir.
(931) Tilâvetü'l - Kur'ân Kitâbında geçmiştir.

can verdiği olurdu» şeklinde bir kısım vardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi methetmek üzere, Resûl-i Ekrem:

﴿ لَقَدْ اُوتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ﴾

«Ebû Mûsâ'ya, Âl-i Dâvud'un mizmarından, yâni güzel sesinden verilmiştir» (932) buyurdu. Allahü Teâlâ'nın:

﴿ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴾

«Seslerin en çirkini merkep sesidir» (31 — Lokman: 19) buyurmasından, güzel sesi övmenin mânâsı anlaşılır, melhûmu ile buna delâlet vardır.

Şâyet, evet güzel ses dinlenir ama Kur'ân okumak şartı ile, dersen, o zamân bülbül'ün de sesini dinlememek iktizâ ederdi. Çünkü o, Kur'ân okumaz. Mânâsız bir ses dinlemek câiz olunca, sahih mânâları ve hikmetle dolu olan sözleri dinlemek, neden câiz olmasın? **«Şiirin bâzısı hikmettir»** buyurulmuştur. Bu anlattığımız, sesin güzelliği bakımından bir görüştür.

İKİNCİ DERECE

İkinci derece: Vezinli olan güzel sese bakıştır. Sözün vezinli olması, güzel sesden de ayrı bir şeydir. Nice güzel sesler var ki, vezin ve kafiye ile alâkaları yoktur. Nice de vezin ve kafiyeye uygun sesler var ki, güzel değillerdir. Mahreçleri bakımından güzel sesler üç kısma ayrılır:

Cansızlardan çıkan sesler: Düdük, davul ve benzeri çalgılardan çıkan sesler gibi. Bu sesler, ya bir canlının boğazından çıkar. O canlı ya insân olur, ya hayvân. Bülbül, kumru, tûti ve benzeri kuşların sesleri hem güzel, hem de kafiye ve vezin bakımından uygundurlar. Onun için bunların sesinden zevk alınır. Seslerde aslolan, canlıların hançereleridir. Çalgılar, canlıların seslerine göre ayarlanmışlardır. San'at, hilkate benzetilmiştir. Zâten bütün san'atkârlar yaptıkları san'at eserlerini, Allahü Teâlâ'nın yarattığı bir esere bakarak icad ederler. San'atlar, hilkatten öğrenilir ve ona uyarlar. Bu husûsu açıklarsak, söz

---

(932) Tilâvetü'l - Kur'ân Kitâbında geçmiştir.

çok uzar. Bu sesleri dinlemenin harâm olması cidden muhâldir. Çünkü bunların hepsi güzel ve mevzûn sözlerdir. Bülbül ve diğer kuşların seslerini dinlemenin harâm olduğunu söyleyen bir kimse yoktur. Yakışan, bülbül sesi ile, âdemoğlunun kendi ihtiyârı ile diğer cisimlerden çıkan sesleri birbirine kıyâs etmek ve aralarında fark gözetmemektir. İnsânın boğazından çıkması ile davul, def ve benzeri âletten çıkması arasında ne fark vardır? Yalnız zevk için değil de doğrudan doğruya dince yasak edilen oyunlar, telli ve nefesli çalgılar bu hükümden müstesnadır; onlar yasaktır. Zirâ bunlar, zevkleri yüzünden yasak edilseydi, hepsinin yasak edilmesi iktizâ ederdi. Fakat şarap, yasak edilince, insânlar o kadar ileri gitti ki, şarap küplerini de kırmağa kalkıştılar. Şarap harâm olunca, sarhoşların çaldıkları telli ve nefesli çalgılar da şarapdaki hükme uyularak yasak edilmiştir. Nitekim yabancı kadın ile bir arada bulunmanın harâm olması gibi. Çünkü yabancı kadın ile erkeğin bir arada bulunmaları, zinânın mukaddimesidir. Bunun gibi, en mahrem yerine yakın olduğu için oyluklara bakmak da harâm edildi, neticede sarhoşluğa gideceği için sarhoşluk vermeyen içkinin azı da harâm edilmiştir. Her harâmın etrâfında dolaşılabilecek bir harimi vardır. Harâmlığın hükmü, o harimi de içine alır ve harâmın etrâfına yaklaşmak da harâm olur. Çünkü ancak bu sâyede harâmdan korunulur... Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ

«Her pâdişahın bir korusu, yasak ettiği bölgesi vardır. Allahü Teâlâ'nın yasak bölgesi de, harâm ettiği şeylerdir» (933). Bu gibi çalgıların şaraba uyularak yasak edilmeleri üç sebebtendir:

Birincisi: Zâten içki ile çalınması mu'tad olan çalgılar, insânı içkiye teşvik eder. Çünkü bu gibi zevkler çalgı ile başlar, içkide kemâlini bulur.

İkincisi: Çalgı, yakın bir geçmişte şarab içmiş olanın içmesini hâtırlattığı için yasaktır. Çünkü bu gibi çalgılar çalınınca hemen içki hâtırlanır. İçki hâtırlanınca gönül ona meyleder. Bu temâyül kuvvet bulunca içki de içilir. Zâten bu sebebten ziftli sırlı kablarda ve diğer çamurdan yapılmış kadehlerde, yâni şarab için kullanılan kablarda hurma şerbeti içmek de yasak edilmiştir. Çünkü bunlar gözönünde bulundurulursa eski günler, yâni içki içilen günler hâtırlanır ve hâtı-

(933) Helâl ve Harâm babında geçmiştir.

ralarda yaşar. Şüphesiz bunları görmekten bir zevk alınmaz, ancak eskiyi hatırlattığı için, yasak edilmiş şeylerdir (934). Demek ki, bu bardakların yasak edilmesi zevk alındığı için değil, içkiyi hatırlattığı içindir. Şâyet, «SEMÂ'» eden, içkiyi hatırlarsa, bu yüzden ona da «SEMÂ'» harâm olur.

Üçüncüsü: Onların başında toplanmaktır. Çalgıların başında toplanmak, kötü kimselerin âdetleri olduğundan, onlara benzemekten men'edilmiştir. Zîrâ **«Bir kavme benzemek isteyen kimse, onlardan sayılır».** Hattâ bu sebebten, bid'atçiler sünneti işlemeğe kalkıştıkları vakit, onlara benzememek için, sünneti dahi terk etmekle hükmedebiliriz. Ve yine bu sebebten davul çalması da harâm olur. Şâyet o gibi kötülere benzemek olmasaydı, hacı ve gâziler için çalınan davul gibi olurdu ve bir mahzûru olmazdı. Yine bu sebebten deriz ki: Bir cemâat bir araya toplanıp, meclislerini süslese, içki âlet ve kadehlerini hazırlasa ve bunlara şerbetler doldurup aralarından bir sâki onlara dağıtsa, sâkiden bardağı alan, şarab ile alâkalı bir takım sözler söylese, yâni içki âlemine benzetmek isteseler, mübâh olan bu şerbet, onlara harâm olur. Zîrâ kendilerini kötü kimselere benzetmiş oluyorlar. İşte bu sebebten kötü kimselerin kaftan giydikleri, başlarının tepesinde saç bıraktıkları mûtad olan yerlerde kaftan giymek ve bu şekilde saç bırakmaktan men'edilir. Ama Mâverâü'n-nehir'de Ceyhun'un ötesinde Ezbek diyârında bunlarda bir mahzûr yoktur. Çünkü buralarda bu kıyâfet, iyi kimselerin de itiyâdıdır.

İşte bu sebeblerden ud [saz], sanc [zil], rebâb [bir nev'i telli çalgı], berbed ve benzeri ırak çalgılarının hepsi yasak edilmiştir. Fakat bunlardan başka sarhoşların kullanmaları mûtad olmayan ve sarhoşlukla alâkası bulunmayan, vezinli güzel ses çıkaran davul ve benzeri çalgılar yasak değildir. Çünkü bunlar çalınırken içki hâtırlanmadığı, ona teşvik edilmediği ve içkicilere benzetme olmadığı için, bunlar kuşların sesine benzetilerek, mübâh olarak kalmışlardır. Yasak olmanın illeti, yalnız zevk mes'elesi değildir. Hattâ içkiyi hatırlatan çalgılar zevk vermeyecek şekilde vezinsiz olsalar da, yine harâmdırlar. Kıyâs, helâllığında fesâd olmayan bütün tayyibâtın helâl olmasındadır. Nitekim âyet-i celîle'de:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِيٓ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

(934) Hanefîlerde, Resûl-i Ekrem sonradan bu yasağını kaldırmış ve hangi kabda olursa olsun şerbet içebilirsiniz, buyurmuştur. Bu hadîsi Büreyde'den rivâyet etmiştir. Bunu itimâden bu gibi bardaklarda şerbet içmekde beis yoktur

«De ki: Allahü Teâlâ'nın, kulları için çıkardığı zinetleri ve rızkın tayyibâtını, yâni temiz, helâl ve zevk veren kısımlarını kim haram eder?» (7 — A'raf: 32). Bütün bu sesler, vezinli ve güzel ses olmaları bakımından harâm olmazlar, belki harâm kısmında anlatılacağı gibi, bâzı ârızalar sebebi ile harâm olurlar.

ÜÇÜNCÜ DERECE

Üçüncü derece: ise, vezinli olup, mânâsı anlaşılanlardır; şiir gibi. Bu, ancak insân hançeresinden çıkar. Bunun mübâh olması mutlaktır. Çünkü bundan mevzûn olmaktan başka, üstelik söylenenin anlaşılması da vardır. Veznin harâm olmadığını anlattık. Anlaşılıyor diye bir söz harâm olmaz. Vezinli güzel ses de harâm değildir. Bunlar teker teker harâm olmadıklarına göre, ikisi bir araya gelmekle neden harâm olsunlar? Evet, anlaşılan mânâya bakılır. Şâyet kötü sözlerden meydana gelmişse; ister lâhn [nağme] ile okunsun, ister lâhinsiz okunsun, o, harâm olur.

Burada hak olan, İmâm Şâfii'nin (Allah rahmet etsin) söylediğidir. İmâm diyor ki: «Şiir bir sözdür; güzeli güzel, çirkini çirkindir. Sessiz ve lâhinsiz şiir söylemek câiz olduğuna göre, seslisi ve lâhinlisi de câizdir. Çünkü mübâhların ferdleri bir araya toplanmakla harâm meydâna gelmez, ancak ferdlerinde olmayan mahzûrlar, mecmûunda bulunursa, o zamân harâm olabilir. Halbuki burada öyle bir şey yoktur. Şiir söylemekten nasıl men'edilir ki, Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bile şiir söylenmiş ve Resûl-i Ekrem:

إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً

«Bâzı şiirler aynı hikmettir» (935) buyurmuştur. Ve bizzât Hz. Âişe Lebid'in şu şiirini okumuştur:

«Himâyelerinde barınabilecek insânlar çekildi gitti de, kendileriyle yaşanılamıyacak uyuzlular arasında kaldım». Buhârî ile Müslim'de Hz. Âişe'den rivâyete göre: Resûl-i Ekrem Medîne'ye hicret ettiği zamân, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Bilâl zehirli sıtma hastalığına yakalandılar. Ben, babam ile Bilâl'e nasıl olduklarını sordum. Babam Ebû Bekir'i sıtma tuttuğu zamân:

«Herkes çoluk çocuğu arasında sabâhlar, fakat ölüm, kendisine

(935) Buhârî, Ubeyy b. Kâb'dan rivâyet etmiştir.

nâlinlerinin kayışından daha yakındır». Bilâl da sıtması kesildiği zamân yüksek sesle:

«Acaba bir daha Ezhar ve Celil otları arasında yatmak nasib olacak mı?

Tüfeyl ve Şame tepelerini görecek ve Mücene suyundan kana kana içecek miyim?» demişti. Yâni Mekke'nin hasretini çekiyorlardı.

Hz. Âişe diyor ki: Vaziyeti Resûl-i Ekrem'e anlattım. Resûl-i Ekrem:

«Allah'ım, Mekke'yi sevdiğimiz gibi ve belki daha da fazla Medine'yi bize sevdir» buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem Mescid-i Nebevî'nin inşâsında taş taşırken:

«Bu hamallık Hayber hamallığına benzemez, ondan çok hayırlı, iyi ve temizdir» şiirini okumuştur.

Yine diğer bir def'a şöyle buyurmuştur:

لَاهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْآخِرَةْ فَارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةْ

«Allah'ım, hayât, âhiret hayâtıdır. Muhâcir ve Ensar'a sen rahmet et» (936). Bu hadisler, Buhârî ile Müslim'dedir. Yine Resûl-i Ekrem Hassan için Mescid'de bir minber hazırlattı. Hassan minbere çıkar ve ayakta Resûl-i Ekrem'i öven veyâ onu müdâfaa eden şiirler söylerdi. Resûl-i Ekrem de:

إِنَّ اللّٰهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانَ بِرُوحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ أَوْ فَاخَرَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ

«Muhakkak ki, Allahü Teâlâ, Resûl'ünü övmek ve müdâfaa etmek husûsunda Hassan'ı Rûhu'l-Kuds ile takviye etmektedir» (937) buyurdu. Nâbiğa, şiirini söylediği zamân, yine Resûl-i Ekrem:

«Dişlerin dökülmesin» (938), diye kendisine duâ etmiştir. Yine Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Resûl-i Ekrem'in Ashâb'ı onun huzûrunda şiir söylerler ve Resûl-i Ekrem de gülümserdi (939). Amr b. eş-Şu-

---

(936) Birinci beyt Buhârî'de, ikinci beyt Buhârî ile Müslim'de, Enes'den rivâyet edilmiştir.

(937) Hadisi, Buhârî muallâk olarak; Ebû Dâvud, Tirmizî ve Hâkim muttasıl olarak Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî ve Hâkim, sahîh olduğunu söylemişlerdir.

(938) Hüseym b. Eva'den, Hâkim de rivâyet etmiştir.

(939) Müslim rivâyet etmiştir.

reyd'in babası Süveyd-i Sakafî'den rivâyetinde, babası diyor ki: Resûl-i Ekrem'e Ümmi b. Ebû's-Salt'ın yüz kafiyeli şiirini okudum. Her beyti okudukça Resûl-i Ekrem: **«Devâm et, nerede ise bu şiirleri ile müslümân olacakdı»** buyurdu. Enes'in (R.A.) rivâyetinde: Resûl-i Ekrem'in seyahatinde de şiirler söylenirdi. Encüşe kadınlara, Berâ b. Âzib de erkeklere şiir söylerdi. Resûl-i Ekrem Encüşe'ye:

يَا أَنْجَشَةُ رُوَيْدَكَ سَوْقَكَ بِالْقَوَارِيرِ

«Ey Encüşe, bardakları kırmadan, yâni bardak gibi kolay kırılan ve gönlü yumuşak olan kadınları fazla incitmemek üzere şiirlerini söyle» (940) buyurmuştur.

Develerin peşinde böyle şiir ve beyitler söylemek Arab âdetlerinden olup, Resûl-i Ekrem ve Sahâbe devrinde mevcûd idi. Bu ise güzel ses ile mevzûn şarkılardan ibârettir. Bunu Sahâbe'den kimse inkâr etmediği gibi, bâzan zevk ve bâzan da develeri coşturup yürütmek için bunu aralardı. Artık vezinli, güzel sesli ve anlayışlı sözlerdir diye harâm olması düşünülemez.

DÖRDÜNCÜ DERECE

Dördüncü derece: kalbi harekete geçirip, kalbe gâlib olan tarafı açığa çıkarması bakımından üzerinde durmaktır. Derim ki: Vezinli nâmelerin rûhlar ile münâsebetinde Allahü Teâlâ'nın bir sırrı vardır. Öyle ki, o nâmeler rûh üzerinde acayib te'sirler meydâna getirir. Bâzı sesler, kalbi neş'elendirir; bâzıları mahzûn eder, bâzıları uyutur, bâzıları da güldürür ve hoplatır. Diğer bâzıları da söylenene uygun şekilde a'zaları hareket ettirir. Bunu şiirin mânâsı anlaşıldığına hamletmek doğru değildir. Çünkü bu, diğer çalgılarda da câridir. Hattâ denildi ki: Bahar ve yeşilliği ûd ve evtâr'ı [keman] kendisini harekete geçirmeyen kimsenin mizacı bozuktur, tedâvisi imkânsız bir rûh hastasıdır. Baharın yeşilliği ve çalgı seslerinde bir mânâ olmadığı meydândadır. Bununla berâber beşikteki çocukta bile güzel sesin te'siri görülen bir gerçektir. Ağlamakta olan çocuğun kulağına giden güzel ses, kendisini susturur ve o sese doğru meylleder. Develer bile katı tabiatleri ile, sürücülerinin na'melerine bayılır da ağır yük, kendilerine

(940) Ebû Dâvud et-Tayâlisî rivâyet etti. Buhârî ile Müslim Encüşe hususunda ittifak etmişlerdir.

hafif ve uzak mesâfe de yakın gelir. Çünkü bu sesden son derece zevk alırlar. Katı tabiatleri ile deve dahi sırtındaki şarkıcının sesinden öyle müteessir olur ki, yükü kendisine hafif gelir, aldığı zevk sâyesinde uzak mesâfeler kendisine kısalır. Kendisini sarhoş ve mest edecek derecede bir zevk alır. Yol uzadığı vakit mahfeler altında kendilerine ağırlık ve yorgunluk gelir. Fakat deve sürücüsünün o na'mesini duydukları zamân, hemen boyunlarını o tarafa uzatır, kulakları na'meden aldığı bu zevk ile, o kadar mest olurlar ki, semeri ve yükü sırtında sallanmağa başlar. Bâzan na'meden aldığı bu zevk ile, o kadar mest olur ki, ağır yük altında bilmeyerek sür'atli hareketi ile ölüme sürüklenir, kendi kendini telef eder. Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud ed-Dinûri şöyle anlatıyor:

«Çölde Arab kabilelerinden bir kabileye uğradım. Zâtın biri beni çadırına alarak misâfir etti. Orada eli ayağı bağlı siyah bir köle ve çadırın etrâfında da yeni ölmüş develer gördüm. Bir deve de henüz ölmemiş bitkin bir vaziyette can çekişiyordu. Köle, bir fırsatını bularak bana:

— Sen misâfirsin, efendimin misâfire hürmeti sonsuzdur. Ne olur bir iltimâs et de beni kurtar, dedi. Akşam olunca ev sâhibi yemeği getirdi. Ben de:

— Kölenin ellerini çözmeden yemeğini yemem, dedim. Adam:

— Bu köle beni mahvetti. Benim bir kaç devem vardı, bunların sırtından geçinirdim. Develeri bu köleye verdim, o da onları yüklettikden sonra şarkı söylemeğe başladı. Sesi çok güzel olduğu için develeri mestetti ve üç günlük mesâfeyi bir günde aldı. Develerin yüklerini alınca, gördüğün gibi hiç biri yerinden kalkamadı ve hepsi öldü, dedi. Fakat mâdem ki siz kıymetli misâfirim olarak iltimâs ettiniz, ben de ellerini çözeyim dedi ve çözdü. Ben, adamın sesini merak ettim ve sesini duymak istedim. Sabâh olunca saka devesi ile su getirmesini ve şiir söylemesini efendisi emretti. Köle şiire başlayınca, deve yerinden sıçrayarak yularını kopardı ve ben de bayıldım düştüm. Gerçekden böyle güzel ses, ömrümde duymamıştım.»

Anlaşılıyor ki, mûsikînin gönül üzerinde te'siri vardır. Bundan müteessir olmayan kimse, hasta ve hâlet-i rûhiyesi bozuktur. Bu adamın, kabalığı kuşlar, develer ve bütün hayvanlardan da fazladır. Çünkü bunların hepsi vezinli na'melerden müteessir olurlar. Nitekim kuşlar bile, güzel sesini dinlemek için Dâvud Aleyhisselâm'ın başı üstünde saf bağlarlardı. Binaenaleyh mûsikînin rûhlar üzerindeki te'siri mutlak sûrette onun mübâh veyâ harâm olmasına sebeb teşkil etmez.

Ancak bu vaziyet ahvâl ve şahıslara göre değişik bir manzara arzeder ki, bu takdirde mûsikînin hükmü, kalbde olanın hükmüne tâbidir. Ebû Süleymân ed-Dârânî diyor ki: Mûsikî, kalbde olmayan bir şeyi kalbe koyamaz. Ancak kalbde olanı harekete geçirir. Seci, kafiye ve vezinli sözleri söylemek bâzı maksadlara gönülleri çevirmek bakımından bir kaç yerde âdettir. Bunlar da yedi yerdir:

Birincisi: Hacıların uğurlanışı esnâsında çalıp söylenenlerdir. Onlar önce kasabalarda davul, şâhin çalıp şiirler söyleyerek memlekette dolaşırlar ki, bu mübâhtır. Zirâ bunların söyledikleri Kâbe, Makam, Hatîm, Zemzem ve diğer mübârek makaamları öven ve Arab çölünü anlatan şiirlerdir. Bunlar insanları Kâbe'yi ziyârete teşvik eder ve insânların gönüllerini teshir ederler. İçerde bir aşk varsa onu ateşlendirirler; yoksa bir heves ve heyecan uyandırırlar. Hac, bir ibâdet ve ona teşvik, güzel bir hareket olduğuna göre, hangi vâsıta ile olursa olsun, ona teşviki sağlayan her şey makbûldür. Nasıl ki vâiz'e, sözlerini süsleyerek vezin hâline getirip yaldızlı cümleler kullanmak ve bu gibi cümlelerle haccın ehemmiyetini ve mükâfatını güzelce anlatıp, Hacca teşvik etmez câiz ise, başkalarını da bu husûsta manzûm şiir ve beyitler okumak sûretiyle Hacca teşvik etmek câizdir. Çünkü seci'li sözler, bir de vezin hâline gelirse te'siri daha da artar. Buna bir de güzel ses eklenirse, te'sir biraz daha çoğalmış olur. Hele buna davul, şâhin ve hareketler eklendi mi bu te'sir son haddine ulaşır. Kötülerin kullandığı nefeali ve telli çalgılar, bu işe katılmayınca, bütün bunların hepsi câizdir. Evet, Hacca çıkması câiz olmayan kimseyi, meselâ Hac farizasını ifa etmiş, tekrâr gitmek istiyor fakat anne ve babası izin vermiyor. bunun Hacca gitmesi harâmdır. İşte bu gibileri çekici sözler ve mûsikî ile Hacca teşvik etmek de harâmdır. Çünkü harâma teşvik de harâmdır. Yine yol emniyeti mevcûd değil ve yolda tehlike var ise, hacca teşvik câiz olmaz.

İkincisi: Hacılarda olduğu gibi, gâzilerin, insânları gazâya teşvik için yaptıkları da câizdir. Fakat onların şarkıları ve okunuş tarzları, hacıların şiir ve okunuş şeklinden ayrı olmalıdır. Zirâ harbe teşvik, korkakları cesârete getirmek, düşmânlara karşı onları harekete geçirmek, kahramanlığı övmek ve cihâd uğrunda mâl ve câna kıymet vermemek gibi şarkılar ve bu şarkıları aynı rûh içinde söylemekle mümkündür. Nitekim Mütenebbî şöyle diyor:

«Kılıçlar altında faziletler tamâmlanmazsa, artık zillet belirir.»
Yine:

«Korkaklar, korkaklığı akıllılık sanır, halbuki bu anlayış alçak tabiatlerin bir hilesidir.» demiştir.

İşte buna benzer korkaklığı yeren, şecaati öven marşlar ve şarkılar söylenmelidir. Vezin ve besteleri teşvik, yollarına göre değişir. Gazânın mübâh olduğu yerlerde böylece gazâya teşvik mübâh, müstehâp olduğu yerlerde de mendûbtur, fakat bütün bu tahrikler harbe çıkabilecek vaziyette olanlara yapılmalıdır.

Üçüncüsü: Düşmân karşısında kahramanların kendilerini öven şiirleridir. Yâni bu şiirleri kendilerini harekete geçirmek, kuvvet almak ve harbe isteklenmek için söylerler. Burada insânın kendi kendini ululuk ve kahramanlıkla övmesi vardır. Bu da hafif ve güzel sesle söylenirse daha çok te'sir eder. Bu, mübâh olan her mühârebede mübâh, mendûb olan her mühârebede ise, mendûbtur. Fakat müslümânlarla, zimmîlerle ve şer'an mahzûrlu olan muhârebelerde günâhtır. Çünkü yasaklara teşvik yasaktır. Böyle muhârebe esnâsında kendisini övmek, Sahâbe'nin şecaatli sımalarından nakledilmiştir. Hz. Ali, Hâlid ve benzerleri gibi. (Allah hepsinden râzı olsun). Bunun için deriz ki:

Harp esnâsında şâhin [bir nevi çalgı âleti] çalınmamalıdır. Çünkü sesi, yumuşatıcı ve hüzün vericidir, cesâret bağlarını gevşetir, harp isteğini zayıflatır, çoluk çocuğu hâtırlatır ve harbe karşı tenbellik uyandırır. Kalbi yumuşatıcı bütün sesler de böyledir. Kalbi yumuşatıp mahzûn edecek sesler, kalbi galeyana getirip tahrik edecek seslerden ayrıdır. Harb esnâsında o gibi sesleri çıkaran kimse, orduyu harpden soğutacağı için, âsi olur. Ancak aslında yapılması yasak olan harbi sabote etmek için yapıyorsa, o zamân âsi olması şöyle dursun, belki itâat etmiş olur.

Dördüncüsü: Ölü için yapılan ağıt ve na'melerdir. Bunun te'siri, insânı coşturup ağlatmasında ve üzüntü içinde bırakmasındadır. Üzüntü ve hüzün, biri makbûl, diğeri mezmûm olmak üzere ikiye ayrılır. Kaybolan şeye üzülmek, mezmûmdur. Zirâ Allahü Teâlâ:

﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ﴾

«Kaybettiğiniz şeye üzülmeyesiniz diye...» (57 — Hadîd : 23) buyurmuştur. Ölülere mahzûn olmak da bu kabildendir. Çünkü buna üzülmek, Allâhü Teâlâ'nın kazâsına küsmek ve telâfisi mümkün olmayan bir şey için boşuna üzülmektir. Bu husûstaki elem ve keder mezmûm olduğuna göre ağlamak sûretiyle buna tahrik etmek de mezmûmdur. Bunun için ağlamak, kat'î sûrette yasak edilmiştir.

Makbûl olan üzüntü, insânın dînî husûsunda işlediği günâhlara üzülmesidir. Bunlar için ağlaması, ağlamağa çalışması ve üzülmesi

makbûldür. Âdem Aleyhisselâm bunlar için ağlamıştır. Bu üzüntüyü tahrîk etmek makbûldür. Zirâ üzülerek tevbe eder ve günâhlarından sarf-ı nazar eyler. Bunun için Dâvud Aleyhisselâm'ın ağlaması da makbûl sayılmışdı. Zirâ onun devâmlı üzüntü ve ağlaması hatâ ve zellelerî sebebiyle idi. Dâvûd Aleyhisselâm ağlar, ağlatır, mahzûn olur ve o dereceye kadar mahzûn ettirirdi ki onun ağlaması sebebiyle meclisinden cenâzeler kalkardı. Yâni ağlayıp ağlatmasına dayanamıyarak ölenler olurdu. O, ağlamasını hem söz, hem de ses ile yapardı. Bu makbûldür Çünkü iyiliğe götürüyor. İyiliğe götüren her şey makbûldür. Bunun için vaiz'e, kürsülerden güzel ses ile, tahrîk edici, hüzün verip kalbi yumuşatıcı şiirler okumak, yasak değildir. Ağlaması ve ağlamağa çalışması ve bu sûretle cemâati ağlatması da yasak değildir.

Beşincisi: Neş'eli zamânlarda neş'eyi arttırmak için mûsikî çalmaktır. Şâyet bu sevinç, mübâh bir şey için ise, ona teşvik de mübâhtır. Bayram ve doğum günlerinde, sünnetlerde, hâfız cemiyetlerinde, düğünlerde ve gurbetten gelen için söylenen şarkı ve mûsikiler gibi. Neş'eyi açıklamak için bütün bunlar mübâhtır. Çünkü bâzı lâhinler [nağme], besteler, neş'e ve sevinci arttırır. Bu hâller de sevinç ve neş'e hâlleridir. O hâlde böyle günlerde neş'eyi arttıran şey de mübâhtır. Resûl-i Ekrem'in Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Münevvere'ye hicret buyurduklarında kadınların dam başlarında def ve sesle şiirler söyleyerek neş'elerini arttırmaları buna delâlet eder (941). Kadınların söyledikleri şiirler:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا ۞ مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعِ
وَجَبَ الشُّكْرُ عَلَيْنَا ۞ مَا دَعَا لِلّٰهِ دَاعِ

«Ay bize seniyyetü'l-vedâ tarafından doğdu. Allah'a dâvet eden bulundukca, bize de şükretmek vâcibtir.»

Kadınların bu hareketi, Resûl-i Ekrem'in gelmesinden doğan sevinç ve heyecanı açıklamaktır. Bu sevinç, makbûl bir sevinçtir. Bunu, şiir, na'me ve raks ile açıklamak da makbûldür. Raks ahkâmında açıklanacağı gibi, Sahâbe'den bir cemâatın, bir sevinçden dolayı tek ayak üzerine kalktıkları da rivâyet edilmiştir. Gelen her misâfir ve mübâh olan her sevinç için bu câizdir. Buhârî ile Müslim'de Hz. Âişe'den (R.A.) rivâyet edilen şu vak'a da buna delâlet etmektedir. Hz. Âişe diyor ki:

---

(941) Bu rivâyet, Beyhakî'nin «Delâilü'n-Nübüvve» de Hz. Âişe'den rivâyetidir.

«Resûl-i Ekrem, ridâsını bana örttü ve Mescid'de Habeşlilerin kalkan oyunlarını seyrediyordum, o dereceye kadar ki, artık usanmıştım. Oyun seyretmeğe hevesli genç bir kızın dahi usanmasından, bu oyunu seyretmenin ne kadar uzadığını takdîr edersiniz.»

Yine Buhârî ile Müslim'de Hz. Âişe'den rivâyete göre: Mina'da bayram günlerinde yanında iki kız def çalıp şiirler söylerken Hz. Ebû Bekir yanlarına girdi. Resûl-i Ekrem de ridâsını başına almış yaslanıyordu. Ebû Bekir onları kovdu. Resûl-i Ekrem yüzünü açarak:

دَعْهُمَا يَا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّهَا أَيَّامُ عِيدٍ

«Ya Eba Bekir, onları bırak, bayram günleridir.» (942) buyurdu.
Yine Hz. Âişe diyor ki:

«Resûl-i Ekrem beni ridâsı ile örttü ve ben mescid'de kalkan oynayan Habeşlileri seyrediyordum. Tam bu sırada Hz. Ömer gelerek onları menedince, Resûl-i Ekrem:

أَمْنًا بَنِي أَرْفِدَةَ

«Emin olduk, ey Erfide oğulları.» (943) buyurdu».

Amr b. Hâris'in İbn Şihab'dan rivâyetinde, şarkı söyleyip sallandıkları da vardır. Ebû Tahir'in İbn Vehb'den rivâyetinde:

«Vallahi Resûl-i Ekrem onun kapusu önünde bakıyor ve Habeşiler harbelerle Mescid-i Resûl'de oynuyorlardı. Onları seyredebilmem için, Resûl-i Ekrem beni ridâsı ile örtüyordu. Sonra ben dönmek istediğimde benim için Resûl-i Ekrem de kalktı».

Yine Hz. Âişe'den rivâyete göre, Hz. Âişe diyor ki:

«Resûl-i Ekrem'in yanında iken oyuncak bebeklerle oynardım. Emsâllerim ve dostlarım, oynamak için bana geldiklerinde Resûl-i Ekrem'den çekinirlerdi fakat Resûl-i Ekrem, bana geldikleri için sevinirdi». Diğer bir rivâyette:

«Bir gün Resûl-i Ekrem bana:

— Bunlar (oyuncaklar) nedir? diye sordu. Ben:

— Bunlar benim kız çocuklarımdır, dedim. Resûl-i Ekrem:

— Şu ortalarındaki nedir? diye sordu. Ben:

---

(942) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(943) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

— O da attır, dedim. Resûl-i Ekrem:

— Şu üzerlerinde takılı olan nedir? diye sordu. Ben:

— Kanatlarıdır, dedim. Resûl-i Ekrem:

— İki kanatlı at olur mu? dedi. Ben:

— Duymadın mı? Dâvûd oğlu Süleymân Aleyhisselâm'ın kanatlı atları vardı, dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem dişleri görülecek şekilde gülümsedi.» (944).

Biz (Şafii) lere göre hadîsdeki oyuncaklar, çocukların, saksı, toprak ve bez parçalarından yarım yamalak yaptıkları oyuncaklar mânasındadır. Nitekim diğer rivâyetlerde, at'ın bezlerden iki kanadı vardı, şeklindedir. Yine Hz. Âişe diyor ki:

«Buas gününün şiirlerini terennüm eden iki küçük kız yanımda iken Resûl-i Ekrem geldi ve ridâsını başına çekerek yatağına yaslandı, yüzünü de arkaya çevirdi. Bu sırada babam Ebû Bekir gelerek: «Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bu şeytan çalgıları nedir?» diye beni azarladı. Resûl-i Ekrem ona dönerek:

«Onları bırak!» buyurdu. Fakat yönünü başka tarafa çevirince, gözümle çocuklara işaret ettim, onlar da çıkıp gittiler. O gün, bayram idi. Sudanlılar kılıç ve kalkan oyunları oynuyorlardı. Ya ben ricâ ettim veyâhut Resûl-i Ekrem; «Görmek ister misin?» dedi, ben de, evet, dedim ve beni arka tarafına aldı, omuzlarına yaslandım, yanaklarım yanaklarına değecek şekilde seyrediyordum. Resûl-i Ekrem:

«دُونَكُمْ يَا بَنِي أَرْفِدَةَ»

«Daha yaklaşın ey Erfide oğulları.» buyurdu. Usandığımda Resûl-i Ekrem:

— Artık yeter değil mi? buyurdu. Ben de:

— Evet, dedim. Resûl-i Ekrem:

— O hâlde gidin, buyurdu.» Sahih-i Müslim'deki rivâyette ise, Hz. Âişe: «Omuzuna yaslanmış bir vaziyette seyrettim ve nihâyet kendi arzûmla ayrıldım.» şeklindedir (945).

Bütün bu hadisler, Buhârî ile Müslim'dedir. Şarkı ve oyunun harâm olmadığına bunlar açık hükümlerdir. Bunlarda bâzı ruhsatlara da delâlet vardır. Onlar da:

1 — Oyuna ruhsattır. Habeşîlerin oyun ve titremeleri kimse için gizli ve kapalı değildir.

---

(944) Buhârî ile Müslim ve bir kısmını da Ebû Dâvud sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

(945) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

2 — Bu işlerin mescid'de yapılması.

3 — Resûl-i Ekrem'in «Birbirinize daha çok sokulun» emri, oyun ve temâs ile emirdir, nasıl harâm olur?

4 — Resûl-i Ekrem, «Bugün bayram, sevinç ve neş'e günüdür» buyurarak, Ebû Bekir ve Ömer'in (R.A.) inkâra kalkışmalarından onları menetmesidir.

5 — Resûl-i Ekrem'in, Hz. Âişe'ye uyarak uzun müddet seyretmesi ve dinlemesidir. Burada ayrıca, oyunları seyretmekte kadın ve çocukların gönüllerini hoş etmek, ahlâk bakımından zühd ve takvâ sertliğine bürünerek onları men'etmekten daha güzel olduğuna da delil vardır.

6 — Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'ye, «Nasıl, seyretmek istiyor musun?» diye sormasıdır. Buradan anlaşılıyor ki: Resûl-i Ekrem bir mecbûriyet karşısında değil idi. İlk teklif kadından gelse, belki Resûl-i Ekrem, huzûrun bozulacağını düşünerek ve istemeyerek müsâade etmiş olabilirdi. Halbuki vaziyet hiç de öyle değil, bizzât kendisi teklif etmiştir.

7 — Yine Resûl-i Ekrem'in, câriyelere, def ile çalgı çalıp şarkı söyleyerek oynamalarına müsâade etmiş olmasıdır. Halbuki bu da kötü insânların kullandığı çalgılara benzer. Bundan anlaşılıyor ki, yasak olan mizmar ve çalgılar, başkalarıdır.

8 — Küçük kızların seslerini, yaşlanmış olduğu hâlde Resûl-i Ekrem'in duymuş ve dinlemiş olmasıdır. Eğer yasak olan telli çalgılardan olsaydı, Resûl-i Ekrem'in orada oturup dinlemesi câiz olmazdı ve oturmazdı. Bütün bunlar, telli çalgılar gibi, kadın sesinin harâm olmadığına delâlet etmektedir. Kadın sesi, ancak fitne korkusu ânında harâm olur.

Bütün bu açık hüküm ve kıyâslar, teganninin, raksın, def çalmanın, kılınç ve kalkan oyunlarının ve neş'e günlerinde Habeşi ve Zencilerin oyunlarını seyretmenin mübâh olduğuna delâlet etmektedir. Bayram günleri neş'e günü oldukları gibi, evlenme, ziyafet, doğum, sünnet, gurbetçinin gelmesi ve her hangi toplantı günleri de neş'e günleridir. Bugünlerde de mûsikî dinlenebilir.

Altıncısı: Gönlü teselli etmek, aşkı heyecanlandırmak ve hevesi arttırmak için âşıkların yaptığı semâ'dır. Mâşûk ile buluştuğu zamân ise gâye, zevki arttırmaktır. Ayrılık zamânında ise, gâye, ona karşı olan iştiyâkını arttırmaktır. İştiyâk her ne kadar acı olsa da vuslat ümidi olunca kendine mahsûs bir zevki vardır. Çünkü ümîd, dâima tatlıdır. Ümidsizlik elem vericidir. Ümîdteki lezzet, iştiyâkın kuvveti nisbetinde çoğalır. İşte şu «SEMÂ'» da, iştiyâkı tahrik ve sevgilisinin güzelliğini uzun uzadıya anlatmakla berâber, umulan mülâkattaki zevki tahsil

ve aşkı heyecanlandırarak iştiyâkı harekete geçirmek vardır. Bu «SEMÂ'», iştiyâkında olan kimseye ulaşmak mübâh ise, helâldir. Meselâ ailesine âşık olan bir kimse, ona mülâkatta fazla zevk almak için onun tegannîlerini dinlemesi gibi... Göz, görmekle, kulak da dinlemekle zevklerini alırlar. Kalb de buluşmanın zevkini ve ayrılmanın elemini bu sûretle anlar ve lezzetlerin sebebleri bir araya toplanmış olur. Bunlar, dünyâlıktan istifâde edilecek zevk çeşitleridir. Zâten dünyâ hayâtı, oyun ve oyuncaktan ibârettir. Bunlar da dünyâ hayâtının bir kısmıdır. Bunun gibi, âilesi ile kendi arasına bir dargınlık veyâ kırgınlık girmişse, semâ' ile şevkini arttırmak ve bu sâyede vuslat talebinde bulunmak da câizdir. Fakat âilesini boşamışsa, artık bu yollara baş vurması harâmdır. Bunun gibi, bakması ve yaklaşması harâm olan yabancı bir kadını aklına alıp mûsikisini onun nâmına söylemek de harâmdır. Zirâ böyle yapmak, nefsi kötü yollara tahrik ve mübâh olmayan işlere teşviktir. Zamânımızın âşıklarının çoğu ve şehvetin galeyânı sırasında gençlerin âdileri, gönüllerine bu gibi şeyleri almaktan hâli değildir. Bu ise, şiddetle yasaktır. Çünkü nefisde saklı bir hastalıktır, yâni bu semâ'ın yasak olması, bu hastalığı canlandırması bakımındandır, yoksa semâ' olduğu için değildir. Bunun için Hakîm'in birine aşktan sorduklarında, o: «İnsânın içinden beynine çıkan bir dumandır. Onu münâsebet yok eder, mûsiki artırır» diye cevâb vermiştir.

Yedincisi: Allah'ı seven ve Allah'a âşık olanların ve Allah'a ulaşmağa iştiyâkı olanların sema'ıdır. O, nereye bakarsa, Allah'ı görür, nereden duyarsa duysun, Allah'tan duyar. Mûsiki bu gibilerin aşkını kuvvetlendirir, şevkini arttırır, kalbinin ateşini alevlendirir ve onu öyle keşif ve taltiflere ulaştırır ki, onlar söz ile ifâde edilemez, tadan bilir; tadını alamayanlar ise inkâr eder. İşte bu hâllere sofîler dilinde «VECD» hâli denir ki, vücud ve tesâdüften alınmadır, yâni kendinde öyle hâller buldu ve öyle şeyler ile karşılaştı ki, semâ'dan evvel böyle bir şey'e rastlamamış ve böyle bir şey bulmamıştı. Sonra bu hâlleri öyle sebebler tâkip eder ki, onlar ateşleri ile kalbi yakar ve kötülüklerden temizlerler. Nitekim yakmak sûretiyle bir cevherin yabancı maddelerden temizlenmesi gibi. Kalb, böylece temizlendikten sonra bir takım gerçekleri müşâhade ve gizli işleri keşfetme hâli başlar. İşte Allahü Teâlâ'yı sevenlerin ulaşmak istedikleri son gâye ve bütün yakınlıkların son meyvesi budur. İnsânı bu mertebeye ulaştıran her şey, yakınlık vâsıtalarından olup, isyân ve mübâhlar cümlesinden değildir. «SEMÂ'» vâsıtasiyle bu hâllerin kalbde hâsıl olması, vezinli nâmelerin ruhlar ile münâsebetinde ve ruhları mûsikîlere teshir etmesi, ruhların mûsikîlerden, aşka gelmek, sevinmek, mahzûn olmak, kendinden geçmek gibi müteessir olmaları, Allah'ın bir sırrıdır. Seslerle gönüllere te'-

şiirin bu sırrına, mükâşefe ilminin inceliklerinde katı kalbli, ahmak ve semâ'ın zevkinden mahrûm olan kimseler, mûsiki dinleyenin bundan zevk almasından vecde gelip hâlinin değişmesi ve renginin solmasından, hayvânların helvadan lezzet almağa şaşmaları ve hunsaların kadınlarla zevk almaktan, çocukların, riyâset ve mevkilerden büyüklerin zevk almasına şaşmaları gibi, câhilin, Allahü Teâlâ'yı, azamet ve celâlini, san'atındaki acâiblerini bilmekte alınan zevke şaşmaları gibi şaşar dururlar. Aslında bütün bunların bir sebebi var, o da, her zevk bir anlayıştır. Anlayışta, anlaşılması gereken bir şey ile anlama kuvveti ister. Anlayış kuvveti olgunlaşmayan kimse, bu zevki anlaması düşünülemez. Çünkü tad alma hâssesini kaybeden kimse yemekten nasıl zevk alsın? Duymayan kimse güzel sesden, aklı olmayan kimse de mâkûlâttan nasıl zevk alabilirler? Mûsikinin zevki de önce sesin kulağa gelmesi ve sonra da kalbin ondan zevk alması iledir. Bu hâsseleri kaybeden, elbette bu zevkten mahrûm olur. Belki Allah'a karşı aşk nasıl düşünülebilir ki, semâ'ın zevki onu tahrik etsin? diye hâtırına bir şey gelirse:

Bilmiş ol ki: Allahü Teâlâ'yı bilen, O'nu sever; bilgisi kuvvetlendikçe sevgisi de artar. Kuvvetli sevgiye aşk denir. Aşkın mânâsı ifrât derecede sevgidir. Bunun için Arablar, Resûl-i Ekrem'i Hira mağarasında ibâdette gördükleri zamân, «Muhammed, Rabbisine âşık oldu» dediler.

Yine bilmiş ol ki: Güzelliği anlayanlar için her güzel sevimlidir. Allahü Teâlâ Cemâl sâhibidir; güzeldir, güzeli sever. Fakat güzellik, kalıp, kıyâfette ve yüz parlaklığında olursa göz ile görülür. Güzellik, celâl ve azamet, ululuk, yücelik, rütbe üstünlüğü, güzel vasıflar, güzel ahlâk, herkes için iyilik dilemek, devâmlı olarak herkese iyilik etmek ve benzeri bâtınî sıfatlardan ise, bu güzellik, kalb hâssesi ile anlaşılır. Cemâl, güzellik kelimesi bâzan bu mânâda da kullanılır. Falan zât, güzel ve cemâl sâhibidir, denir. Halbuki boy güzelliği değil, ahlâk ve iyi vasıflar güzelliği murad edilir. İnsân, endâm güzelliği ile sevildiği gibi, bu bâtınî güzelliği ile de sevilir. Bu sevgi bâzan o kadar ileri gider ki aşk hâlini alır. Şâfiî, Mâliki, Hanefi ve Hanbelî gibi mezheb imâmlarını sevmekte o kadar ileri gidenler olmuştur ki, mâl ve cânlarını uğurlarında fedâ etmişler ve ifrâtta her âşıkı geçmişlerdir. Şâyân-ı hayrettir ki, hâlâ ölü olduğu için kendisini göremediğinden, güzel veyâ çirkin olduğunu bilmediği hâlde; güzel, iyi vasıf, sâlih amel ve benzeri iyi hasletler sâhibi olan bir kimseye âşık olmağı biliyor da, bunca nimetlerine ulaştığı ve belki âlemde sevilen, iyi ve güzel her ne varsa O'nun iyiliklerinden biri, lütûf eserlerinden bir eseri sahâvet deryâsından bir katre olduğunu, belki âlemde, âlemin bidâyetinden

inkırazına kadar, kulak, göz, kalb ve diğer hâsselerle bilinen bütün hüsün ve cemâl, yerin dibinden Arş'ın üstüne kadar her ne varsa O'nun kudret hazinesinden bir zerre ve hazretinin nurlarından bir şem'a olduğunu anlamıyor.

Keşke bilseydim, bütün bu vasıfların sâhibi olan zâtı sevmeğe nasıl akıl erdiremiyor ve bütün bu kemâl sıfatlarını bilen âriflerin gönüllerinde O'nun sevgisi kuvvetlenerek öyle bir dereceye yükselir ki, aşk kelimesi de O'nun sevgisinin derecesini ifâde edemediğinden, o sevgiye aşk adını vermenin zulüm olacağına akıl erdiremiyor.

Her şeyden açık olmasına rağmen açığa çıkmaktan saklanan, nûru, bütün kâinatı aydınlatırken, gözlere görülmeyen Allahü Teâlâ'yı tesbîh ve noksân sıfatlardan tenzih ederim. Eğer nûrdan yetmiş perde ardında saklanmasaydı, O'nun celâlinin nûru, O'nun cemâlini düşünenlerin gözlerini yakardı. Şâyet O'nun son derece açıkta oluşu, gizliliğine sebeb olmasaydı, akıllar hayrete düşer, gönüller şaşırır, beşeri kuvvetler rüsvây ve a'zalar birbirinden ayrılırdı. Eğer kalbler demir ve taştan da olsaydı, O'nun nûrunun tecelliyâtı karşısında param parça olurdu. Yarasa kuşu, güneşin ziyâsına nasıl dayanabilir? Bu işâretlerin tahkîki «Muhabbet Kitâb» ında gelecektir. Orada Allah'tan başkasını sevmenin cehâlet ve kusûr olduğu anlatılacaktır. Belki gerçek mârifet sâhibi, Allah'tan başka kimseyi bilemez. Çünkü gerçekte Allahü Teâlâ'nın zât ve ef'alinden başka bir şey yoktur. Bütün gördüklerini bir iş ve işin eseri olarak anlayan kimse, artık işin sâhibinden başkasını düşünmez. Meselâ, — Allah rahmet etsin — Şâfiî'yi ve onun yüksek ilmini; kâğıt, mürekkeb ve yazı bakımından değil de tasnifatı bakımından onun eserlerini bilen, artık onu bırakıp başkasına bakmaz ve sevgisini başkasına intikal ettirmez. Allahü Teâlâ'nın zât ve sıfâtından başka ne varsa hepsi O'nun eseri ve işidir. Bunu böyle anlayan, — bir kitâbtan sâhibinin faziletini anladığı gibi — bu masnûattan da sâhibinin kudret ve azametini anlar ve bütün mârifet ve sevgisini ancak Allahü Teâlâ'ya hasreder; başkasına bakmaz. Bu aşkın ayırıcı husûsiyeti, ortaklık kabûl etmemesindedir. Bunun dışındaki bütün aşklar, ortaklık kabûl ederler. Zirâ her sevginin bir benzeri olabilir, fakat bu cemâlin bir ikincisi asla düşünülemez. Bunun benzeri ne mevcûd, ne de mümkündür. Onun için başka sevgilere aşk adını vermek, gerçek değil, belki mecazdır. Evet — behâim gibi — kısa görüşlüler, aşktan, kazâ-i şehvet ve münâsebetten ibâret olan zâhirî temâs ve vuslattan başka bir şey anlamayabilirler. Bu gibi yaratıklar ile aşk, şevk, visâl ve üns gibi sözleri konuşmamak; hayvânların nergis ve güzel kokulu otlardan uzaklaştırılıp, kuru yonca ve ot ve ağaç yapraklarına yaklaştırıldıkları gibi, bu gibileri de bu sözlerden uzaklaştır-

mak lâzımdır. Zirâ söylenen sözleri Allahü Teâlâ hakkında zikretmek, ancak Allahü Teâlâ'yı ondan tenzîh etmenin vâcib olduğu bir mânâyı ilham ettirmediği zamân câizdir. Vehimler, anlayış itibâriyle değişir. Bu gibi sözlerde bu ince noktaya dikkat edilmelidir. Hattâ yalnız Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını duymakla berâber kalb damarını koparıp insânı ölüme sürükleyecek şekilde vecde gelmek de mümkündür. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur;

«İsrâil oğullarında, dağ başında yaşayan bir çocuk annesine:

— Anne, şu gökleri kim yarattı? diye sordu. Annesi:

— Allah yarattı.

— Ya şu yerleri?

— Onları da Allah yarattı.

— Ya şu bulutları kim yarattı?

— Onları da Allah yarattı, deyince, oğlu:

— Bu ne büyük Allah'tır, diyerek öyle bir vecde geldi ki, kendisini dağdan aşağı atarak parçalandı» (946).

Zâten bütün semâvî kitâblar, Allahü Teâlâ'yı zikrederek heyecanlansınlar diye nâzil olmuştur. Birisi, İncil'de şöyle gördüm, diyor: «Size teganni ettik, heyecanlanmadınız, çalgı çaldık oynamadınız, yâni Allahü Teâlâ'yı zikretmeğe teşvîk ettik iştiyâk duymadınız» İşte mûsikînin bölüm, sebeb ve iktizâlarından anlatmak istediğimiz bunlardı. Bu açıklamalarımızdan, «SEMÂ'» ın bâzı yerde mübâh ve bâzı yerde de mendûb olduğu anlaşılmıştır.

Şâyet, harâm olduğu yer de var mıdır? diye sorarsan.

Derim ki; beş ârıza dolayısı ile harâm olur. Onlar da:

1 — Dinletendeki ârıza,
2 — Dinletme âletindeki ârıza,
3 — Ses ayarındaki ârıza,
4 — Dinleyicinin kendisinde veyâ devâmındaki ârıza.
5 — Ve dinleyici şahsın avamdan olma ârızasıdır.

Zirâ «SEMÂ'» ın erkânı; **dinleyen, dinleten** ve **SEMÂ' âleti** olmak üzere üçtür.

BİRİNCİ ÂRIZA: Mûsikî çalan, kendisine bakılması helâl olmayan ve mûsikîsinden fitne çıkması korkulan bir kadın olmasıdır. Fitne tehlikesi olan parlak genç de bu hükümdedir. Fitne korkusu olduğu

(946) İbn Hibban rivâyet etmiştir.

için bunların mûsikîsini dinleyip seyretmek harâmdır. Yâni harâm olması, teganni bakımından değildir. Hattâ lâhinsiz ve tegannisiz, düz olarak konuşan bir kadının sesinden ve konuşmasından fitne uyandırma tehlikesi varsa, onunla konuşmak ve — Kur'ân-ı Kerim bile olsa — sesini dinlemek câiz olmaz. Yakışıklı genç de aynı hükümdedir.

Şâyet, bu kapuyu kapamak için, her hâl ü kârda harâmdır veyâ günâhtan korkanlar hakkında yalnız fitne tehlikesi olan yerlerde harâm, diğer husûslarda harâm olmaz, der misin? diye sorarsan:

Derim ki: Bu fıkıh bakımından şüpheli bir meseledir ki, iki asıl ve kaide arasındadır. Bu iki esâs, onu kendine doğru çeker.

Birinci esâs: Yabancı kadınla tek başına kapalı yerde kalmak ve onun yüzüne bakmak — fitne korkusu, olsun olmasın — harâmdır. Zirâ bu, yalnız başına bir fitnedir. Dîn, bu kapuyu kapamak için şekline bakmadan, bunu harâm etmiştir.

İkinci esâs: Fitne korkusu olmadığı zamân genç çocuğa bakmak mübâhtır. Umûmi yasakda erkek çocuk, kadın hükmünde değildir. Ancak vaziyete bakılır ve ona göre hüküm verilir. İşte kadının sesi de bu iki esâs arasında devreder. Şâyet, sesini halvette yüzüne bakmağa benzetecek olursak, o zamân bu kapuyu kapamamız icab eder, yâni yüzüne bakmak gibi, sesini de dinlemek harâm olur. Bu, yakin bir kıyâs olmakla berâber aralarında da fark vardır. Zirâ şehvet, ilk galeyanında sesini dinlemeği değil, bakmayı teşvik eder. Bakmanın şehveti tahrik etmesi, duymanın tahrikinden çok kuvvetlidir. Bununla berâber tegannisiz kadın sesi avret değildir. Zirâ Sahâbe devrinde kadınlar erkeklerle selâmlaşır, onlarla konuşur, sorar, fetvâ ve meşverede bulunurlardı. Fakat şüphesiz, şehveti tahrik bakımından teganni, düz konuşmaktan üstündür. O hâlde kadının tegannisini genç çocukların hâline benzetmek daha uygundur. Zirâ kadınlar, seslerini gizlemekle emrolunmadıkları gibi, çocuklar da gizlemekle me'mûr değillerdir. Lâyik olan, hürmet, fitne yerlerine hamlonulmalıdır ki, bana göre kıyâsa en yakın olanı da budur. Bu kanâatımı Resûl-i Ekrem'in huzûrunda Hz. Âişe'nin evinde iki genç kızın tegannîleri kuvvetlendirmektedir. Zirâ Resûl-i Ekrem onların seslerini duyuyor, fakat men'etmiyordu. Çünkü, fitne korkusu yoktu. Anlaşılıyor ki, bu dâva, kadın ve erkeğin vaziyetine yâni genç ve yaşlı olmalarına göre değişir. Bu gibi hâllerde vaziyetin değişmiş olması akla uzak bir şey değildir. Çünkü yaşlı bir kimsenin ramazan günü oruçlu iken âilesini öpmesine cevâz verilirken, ilerisi tehlikeli olacağı için genç olana bu cevâz verilmemektedir. Semâ' ve mûsikî de bakmağa ve neticede yanaşmağa dâvet eder ki bu, harâm ve aynı zamânda şahısların hâline göre değişir.

İKİNCİ ÂRIZA: İkinci ârıza, mûsikî âletlerindedir. İçki âlemlerinde kullanılan çalgılar gibi. Bunlar da mezâmir [nefesli çalgılar], evtâr [telli çalgılar] ve tablü'l-kibe [küçük davul ve trampet] gibi çalgılardır. Bu üç nev'i çalgılar yasak, diğerleri ise mübâh olarak kalmışlardır. Bunlar da def, — her ne kadar def'de ziller bulunsa bile — davul, şâhîn, kadîb [nay] gibi çalgılardır.

ÜÇÜNCÜ ÂRIZA: Üçüncü ârıza, ses ayarında yâni şiir şeklindedir. Şâyet kötü, çirkin, fâhiş ve hicvedici sözlerle, Allah'a, Resûlüne ve Ashâb'ına karşı yalan sözler varsa — ki Râfizilerin Ashâb-ı Kirâm hakkında uydurdukları yalan şiirler gibi — lâhinli lâhinsiz bunları dinlemek harâmdır. Dinleyen de söyleyen gibi günâhkârdır. Belli bir kadını anlatan söz ve şiirleri dinlemek de harâmdır. Çünkü erkekler arasında bir kadını anlatmak câiz değildir, ancak kâfirleri ve bid'atçileri yermek câizdir. Nitekim Hassan b. Sâbit, şiirleri ile Resûl-i Ekrem'i över, kâfirleri yererdi. Resûl-i Ekrem de bunu ona emretmişdi. Mutlak sûrette kadınların yanak, saç, kıyâfet ve diğer vasıflarını övmekte ihtilâf vardır. Doğrusu, düz ifâde veyâ şiir ile de olsa, bunu anlatmanın harâm olmamasıdır. Ancak dinleyici bu vasıflarla muayyen bir kadını canlandırmamalıdır. Şâyet mutlak birisi hakkında bu vasıfları canlandırmak isterse, herkes kendi helâli, âilesi hakkında bunları düşünmelidir. Yabancı bir kadını böyle düşünmekte günâhkâr olur. Hâli bu olan kimselerin bu gibi meclislerden uzak kalmaları gerekir. Zirâ âşık olanlar, her sözü kendi arzûlarına çekerler — ister yakışsın, ister yakışmasın — zirâ istiâre yolu ile her sözü insân istediği tarafa çekebilir. Meselâ, gönlünde Allah sevgisi yer eden kimseler, yanaklardan aşağı dökülen kâkûllerden küfür karanlığını, parlak yanaklardan imân nûrunu, vuslatı anmaktan Allah'a mülâkat mânâsını, firak ve ayrılıktan reddedilmişler arasında kalıp Allahü Teâlâ'dan uzaklaşmağı, sevgilisiyle kavuşmağa mâni olan sebeblerden de, dünyâ gâilelerini ve Allahü Teâlâ ile ünsiyete engel olan dünyâ meşgalelerini hâtırlar. Bu mânâları anlamak için de uzun boylu düşünmeğe muhtâç değildir. Belki bu sözler, bir yandan söylenirken, bu mânâlar da kalbine doğar. Nitekim şeyhin birinden şöyle rivâyet edilmiştir:

Birgün çarşıda gezerken birisinin «Bir dirheme on salatalık» diye bağırdığını duyar duymaz hemen vecde geldi ve titremeğe başladı. Neden böyle olduğunu soranlara, bir gıda maddesi iken bir dirheme on tâne salatalık olursa, ya hiç bir şeye yaramayan kötü insânların değeri ne olur? dedi. Yine zâtın birisi çarşıda gezerken, adamın biri, «Ey dağlarda kendi kendine yetişen kekik otu» diye seslendi, yâni kekik otu var, alın diye bağırıyor. Adamın bu sözünü duyunca hemen vecde geldi ve titremeğe başladı. «Sana ne oluyor?» diye soranlara, bu adam

burada soranlara sanki o, «koş iyiliğimi görürsün» dediğini işittim cevâbını veriyor. Arabtan başka milletler, Arab nâtı ile nazm edilen beytlerden başka mânâlar çıkarır ve bundan vecde gelirler. Nitekim Arabın biri:

«**Beni gecede ancak hayâli ziyâret etti**» şiirini okuyunca, Arab olmayanın biri hemen vecde kapılarak titremeğe başladı. «Ne oluyorsun?» diyenlere, duymadınız mı? «MÂZÂRİM» dedi. O, «Ma zâreni»den bu lâfzı anladı ve Farscada «zâr» helâke yönelmiş, «mâ» ben, «yim» muzâfunileyhdir, çoğuldur. Yâni «mâzârim» demek, hepimiz helâkdeyiz, demektir. Arab olmayan bunu anlayınca, âhiret helâkini hâtırladı ve bundan vecde geldi, titremeğe başladı. Allah aşkı ile yananların vecdi, anlayışlarına göredir. Anlayışları da tahayyül ettikleri gibidir. Onun hayâlinin şâirin şiiri ve murâdına uygun olması şart değildir. İşte bu vecd, hak ve gerçektir. Âhiret helâkini hâtırlayan kimsenin, şaşkına dönüp tir tir titremek hakkıdır. Görülüyor ki, sözlerin kalıblarını değiştirmekte de uzun boylu fayda yoktur. Belki yaratıklara ifrat derecede âşık olan, hangi ifâde ile olursa olsun, mûsiki'den uzak kalmalıdır. Allah sevgisi gâlip olan kimselere de söz ve ifâde tarzı zarar vermez. Ne ifâde ile olursa olsun, o kimse o sözden kendi âli himmeti ile alâkalı ince mânâlar çıkarabilir.

DÖRDÜNCÜ ÂRIZA: Dördüncü ârıza, dinleyicinin kendisindedir. Gençlik çağında ve şehveti diğer bütün vasıflarına gâlip olan bir kimseye, ister gönlüne muâyyen bir kimsenin sevgisi gâlip olsun, ister olmasın, mûsiki dinlemek harâmdır; çünkü o, kâkül, gülyanak, ayrılık ve vuslat kelimelerini duyduğu zamân şehveti harekete geçer ve bütün bunları belli bir sûret olarak kabûl eder. Şeytân kalbini körükler, şehvet ateşini tutuşturur ve kötülük kapularını açtırır. Bu ise Şeytânın askerine yardım ve Allahü Teâlâ'nın askeri sayılan aklı mağlûb etmek olur. Halbuki gönülde Şeytânın ordusundan sayılan şehvet ile Allahü Teâlâ'nın askerinden olan akıl nûru arasında devâmlı bir mücâdele vardır. Ancak bu iki ordunun biri kalbi fetheder ve tamâmen istilâ ederse, o zamân mücâdele sükût eder. Bu zamân ekseriya kalbleri şeytanlar istilâ etti ve kapladılar. Buna göre yeniden mücâdele kapusunu açmağa muhtâçsın. Nerede kaldı hâlâ Şeytân'ın silâhını çoğaltmak ve kılıncını bilemek? İşte mûsiki, bu gibiler hakkında Şeytân'ın silâhlarını bilemekten başka bir şeye yaramaz. Bu gibiler mûsiki cemâatinden ayrılsın; çünkü onlara zarâr verirler.

BEŞİNCİ ÂRIZA: Beşinci ârıza, mûsiki dinleyicisinin, Allah sevgisi az olan avam tabakasından olmasıdır. O, ancak mûsikiyi sever, bununla berâber şehveti de galeyana gelmez ki, hakkında mahzûrlu olsun. Bu gibiler hakkında musiki, diğer zevkler gibi, mübâhtır. Fa-

kat zamânlarını buna hasrederek mûsikî dinlemeyi âdet hâline getirmek de şehâdetini reddedecek şekilde sefeh [akılsızlık] ve ahmaklık olur. Zîrâ oyun ve eğlenceye dalmak cinâyettir. Küçük günâhlar, ısrâr ve devâmla büyüdüğü gibi, bâzı mübâhlar da devâmla küçük günâha döner. Bu da, Zenci ve Habeşilerin oyunlarını devâmlı seyretmek gibi şeylerdir. Her ne kadar Resûl-i Ekrem'in seyretmiş olmasına binâen, aslında bunları seyretmek yasak değilse de, devâmlı olarak onları tâkip etmek doğru değildir. «Satranç» da bunun gibidir. (Parasız oynamak şartiyle) her ne kadar aslında mübâh ise de, buna devâm etmek şiddetle mekrûhtur. Zîrâ kalbin sıkıntısını teskin, bâzı hâllerde tedâvi sayılır. Gönül sıkıntılarını yatıştırıp diğer vakitlerde dünyâlık için kâr ve kisbinde, din için de namâz ve Kur'ân'ında bulunabilmesi bakımından muâyyen bir zamân için mûsikî dinlemesi mübâh görülmüştür. Din ve dünyâsında daha istekle çalışabilmesi için mûsikî dinlemeyi boş görmek, yanak üzerindeki ben'in güzelliği gibidir. Şâyet o ben, bütün yüzü kaplarsa, yüzü çirkinleştirir ve berbâd eder. Çokluk sebebiyle güzellik, çirkinliğe döner. Her güzelliğin çoğu, güzellik olamıyacağı gibi, her mübâhın çoğu da mübâhlıkta kalamaz. Meselâ, ekmek mübâhtır, fakat çok yemesi harâmdır. İşte bu mübâh da diğer mübâhlar gibidir (947).

HÜKÜM

Şâyet, senin bu açıklamandan mûsikînin bâzı hâllerde mübâh ve bâzı hâllerde mübâh olmadığı anlaşılıyor. Önce nasıl mutlak olarak, mübâhtır, dedin? Hakkında imâmların, mübâhtır, değildir, gibi sözleri varken senin doğrudan, mübâhtır, demen hatâ olmaz mı? dersen:

Bilmiş ol ki: Senin bu düşüncen galattır. Zîrâ benim, mutlak mübâhtır, demem, ne zamân hatâlı olurdu; şâyet bunun aslında, imâmlar arasında bir dedikodu olsa, fakat hâr'ci bir sebeble olan ihtilâf, o şeyin aslında mutlak hüküm vermeğe mâni değildir. Sen baksana, bize, BAL, helâl mıdır, harâm mıdır? diye sorduklarında, biz çekinmeden, mutlak olarak helâldir, deriz. Halbuki mizacı harâretli ve demevî [asabî] olanlara zarar verdiği için, bu gibilere harâmdır. Yine bize şaraptan sordukları zamân, biz, mutlak olarak harâmdır, deriz. Halbuki yediği lokma boğazına tıkanan bir kimse, su ve benzeri başka bir şey

---

(947) Bütün bu beyânât, Gazâlî'nin fikridir. Bir mübâh, ekseriyetle harâm olmaz. Ancak hürmetini ifâde eden bir delil bulunmalıdır. Satranç, mübâh değil belki mekrûhtur; azı da çoğu da mekrûhtur. Sağîre'nin Kebîre olmasına kıyâs da yanlıştır. Çünkü Sağîre'de her dâim terk etmek ve her dâim tevbe etmekle me'murdur. fakat onun devâmı ve ısrârı ve tevbe etmemesi Kebîre olmasına sebebiyet verir.

bulamazsa, şarap ile bu lokmayı aşağı geçirmesi helâldir. Fakat şüphesiz şarap olması bakımından, harâmdır. Mübâh olması, ihtiyâç ve zarûret sebebiyledir. Bal da bal olmak haysiyetiyle helâldir. Bâzı kimselere harâm olması, zarâr vermesi bakımındandır; ârızi hükümlere bakılmaz. Meselâ, alışveriş helâl iken, cuma ezanı vaktinde harâmdır. Buna benzer ârızalar gibi, mûsiki de mânâsı anlaşılan güzel bir ses ve mevzûn olmakla berâber, aslında mübâhtır. Harâm olması, hakikatten hâriç bir ârıza sebebiyledir. Mübâh olduğuna dâir delilin perdesi yırtıldıktan sonra, ki muhâlefete aldırış etmeyiz.

İmâm Şâfiî'ye gelince: Aslında onun mezhebinde teganni harâm değildir. Zirâ İmâm Şâfiî «ÂDÂBÜ'L-KAZÂ MİNE'L-ÜMM» adlı kitâbında tasrih etmiştir ve teganniyi geçim san'atı yapan kimsenin şehâdeti kabûl değildir, demiştir. Zirâ her ne kadar açık bir harâm değilse de, bâtıla benzeyen mekrûh bir oyundur. Onu meslek edinen mürüvvetsiz ve sefih kimsedir. Şâyet teganniyi san'at edinmez ve onun için uğraşmazsa, ancak bâzı zamânlarda teganni etmekle mürüvvetini kaybetmez ve şehâdeti bâtıl olmaz. Ve Hz. Âişe'nin evinde teganni eden iki genç kızla dâvasına delil çekmiştir.

Yunus b. Abdü'l-A'lâ diyor ki: İmâm Şâfiî'ye, Medine halkının mûsikiyi mübâh saydıklarının hikmetini sorduğumda, İmâm: «Değil Medine, Hicâz âlimlerinden hiç birinin mûsikiyi kerih gördüğünü bilmem, ancak şu anlattığımız vasıf sâhibleri müstesnâdır. Ama, deve peşinde şarkı, Etlâl Murabi ve ses güzelleştirerek lâhin yapmak mübâhtır.» İmâm Şâfiî, mûsiki bâtıla benzer mekrûh bir eğlencedir, dedi. Bir de boş bir eğlencedir sözü doğrudur. Eğlence ve oyun olması bakımından harâm değildir. Çünkü Habeşilerin mescid'de oyun ve raks etmeleri bir eğlence idi, fakat Resûl-i Ekrem mekrûh saymadan onu seyretmişdi hattâ boş bir eğlence olduğunu bilerek yapılan lehv ve lağvden, yâni boş eğlence ve boş sözlerden Allahü Teâlâ muâhaze etmez. Ya daha şiir söylemek ve raks etmekle neden muâhaze etsin? İnsân günde yüz kere elimi başıma koyacağım diye karar alsa, bu bir abesdir, faydasız boş bir işdir, fakat harâm değildir. Nitekim Allahü Teâlâ:

«Allahü Teâlâ sizleri yeminlerinizdeki "lâğv" den dolayı mes'ûl tutmaz» (2 — Bakara: 225) buyurmuştur.

Kasıdsız olarak yemin yolu ile, Allahü Teâlâ'nın adına bir şeyi anıp, sonra bir fayda beklemeden ondan ayrılmakla muâhaze edilmediği hâlde, şiir söyleyip oynamakla neden muâhaze edilsin? Bâtıla benzediği hakkındaki sözüne gelince; bu da mûsikiyi harâm itikad ettiğine delâlet etmez. Hattâ «Bâtıldır» dese de yine harâm olduğuna delâlet etmez, ancak faydasız bir şey olduğunu ifâde etmiş olur. Çünkü bâtıl, faydasız şey demektir. Kişinin karısına; «Kendimi sana sattım»,

karısı da; «Ben de seni satın aldım» demeleri, eğer şakacılık ise, boş bir sözdür, harâm değildir. Ancak şerîatın men'ettiği hakîkî alım satımı kasdediyorlarsa, bu harâmdır. Mekrûh olduğu hakkındaki sözüne gelince, bu da anlattığım bâzı hâllerdedir. Veyâhut kerâhet, tenzîhîdir. Çünkü Şâfiî, satranç oyununun mübâh olduğunu kat'î olarak bildirmiştir. Ve yine kendisi: «Hiç bir oyunu sevmem, hepsini mekrûh görürüm» demiştir. Zâten gösterdiği illet de buna delâlet eder. Şöyle ki: Bunlar, diyânet ve mürüvvet sâhibi kimselerin âdetlerinden değildir. Bu illet, ancak tenzîhen mekrûh olduğuna delâlet edebilir. Ayrıca mûsıkîye devâm edenin şehâdetini kabûl etmemesi de harâm olmasına delâlet etmez. Çünkü sokakta yemek yiyenin şehâdeti de reddedilir. Mürüvveti kaybettiren ve hattâ mübâh olan çulhacılık dahi şehâdete mâni olabilir. Çünkü bu, mürüvvet sâhiblerinin san'atı değildir. Hattâ bâzan âdi san'at sâhiplerinin de şehâdetleri reddedilebilir. İmâm'ın bütün gösterdiği illetler, tenzîhen mekrûh olmasına delâlet ederler. Diğer büyük imâmlardan rivâyet edilenlerden de hükmün böyle olduğunu zannediyorum. Şâyet, mutlak harâm olduklarını iddiâ ediyorlarsa, delîllerimiz onlara karşı hüccet olur.

MÛSİKÎNİN HARÂM OLDUĞUNU SÖYLEYENLERİN DELÎLLERİ VE CEVÂBLARI

Âyetten delîlleri: Allahü Teâlâ'nın:

﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ ﴾

«İnsânlardan bâzıları efsâne ve boş sözleri satarlar» (31 — Lokman: 6) buyurduğudur. İbn Mes'ûd, Hasan-ı Basrî ve Nehaî (Allah onlardan râzı olsun), âyet-i kerîme'deki «LEHVÜ'L-HADÎS» in teganni olduğunu söylemişlerdir. Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

Allahü Teâlâ,

﴿ إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى حَرَّمَ الْقَيْنَةَ وَبَيْعَهَا وَثَمَنَهَا وَتَعْلِيمَهَا ﴾

«Kayneyi, satılmasını, parasını ve öğretilmesini harâm etmiştir» (948) buyurdu. Kayne, içki meclislerinde erkeklere şarkı söyleyen câ-

(948) Taberânî «Evsat» ında rivâyet etmiştir.

riyedir. Zâten biz, yabancı bir kadının fitne, kendilerinden korkulan fâsıklara teganni etmesinin harâm olduğunu söylemiştik. Onlar da kayne'den şer'an mahzûrlu olanı kasdederler. Fakat bir câriyenin kendi efendisine şarkı söylemesinin harâm olacağı mânası bu hadisden çıkarılamaz. Hattâ Buhâri ile Müslim'de rivâyet edilen Hz. Âişe'nin evinde iki genç kızın şarkı söylemelerinin delâletiyle, fitne korkusu olmayan hallerde başkalarına da şarkı söylemenin harâm olduğu mânası yine anlaşılamaz.

Ama boş sözler, uydurma yalanlarla dinini satarak insânları yoldan çıkarmağa çalışanın harâm ve mezmûm olduğunda şüphe yoktur. Buna diyecek yok, fakat her teganni, dîni satmak ve insânları azdırıp sapıtmak demek değildir. Âyetten murâd ise, insânları sapıtmak, dîni verip dünyâlığı almaktır. İnsânları sapıtmak maksadı ile Kur'ân dahi okusa, yine harâmdır.

Hikâye edildiğine göre, münâfıklardan birisi imâm olmuş ve imâmlığında dâimâ «Abese» sûresini okurmuş. Çünkü bu sûre'de Resûl-i Ekrem'e bir nevi itâb vardır. Hz. Ömer (R.A.), bu adamın gâyesi sapıtmak olduğu için, okuduğunu dahi harâm kabûl ederek öldürmesine azmetmişdi. Kur'ân ile sapıtmak harâm olunca, şiir ve teganni ile sapıtmanın harâm olması evleviyetle sâbit olur.

Yine Allahü Teâlâ'nın:

أَفَمِنْ هَٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ

«Şu Kur'âna karşı mı istihzâ ederek gülersiniz ve ağlamazsınız. da, onun duyulmaması için teganni edersiniz!» (53 - Necm: 59, 60) âyeti ile delil çekerler. Nitekim İbn Abbas (R.A.): «Semed, Humeyr lügatinde teganni dir.» dedi.

Biz de deriz ki: Kur'ân'ı dinletmemek için gülmek ve ağlamak da aynı hükümdedir. Zirâ âyet, bunlara da şâmildir.

Şâyet, o gülmek müslümân oldukları için müslümânlara karşı gülmelerine mahsûstur, dersen; bu da onların, müslümânlar ile alay etmeleri meyanındaki şiir ve tegannilerine mahsûstur. Nitekim:

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ

«Şâirlere ancak azgınlar uyar» (26 — Şu'ara: 224) âyetindeki «Şâirler» den murâd da küffâr şâirleridir ki, bu da bizâtihi şiir düzmenin harâm olmasına delâlet etmez.

Bir başka delilleri de, Câbir'in Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği şu hadistir:

كان إبليس أول من ناح وأول من تغنى

«İlk ağlayan ve ilk teganni eden şeytândır» (949).

Bu hadiste, ölü üzerine ağlamak, ile teganni etmek birleştirilmiştir. Şüphesiz Dâvud Aleyhisselâm'ın ve günâhkârların hatâları için olan ağlamaları, bu hükmün dışında kalır. Bunun gibi tahrikleri mübâh olan yerlerde hüznü, şevki ve neş'eyi tahrik için yapılan teganniler de istisnâ edilir. Nitekim Hz. Âişe'nin (R.A.) evindeki genç kızların teganniler ile, Resûl-i Ekrem'in Medine'yi teşrîflerinde, Medineli kadınların şiirleri de, bu hükmün dışında kalmıştı.

Yine Ebû Umâme'nin Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği:

ما رفع أحد صوته بغناء إلا بعث الله له شيطانين على منكبيه
يضربان بأعقابهما على صدره حتى يمسك

«Teganni ile sesini yükselten kimseye Allahü Teâlâ iki şeytan musallat eder. Bu şeytanlar, o kimsenin omuzları arasında dururlar ve bitirinceye kadar göğsünü tekmelerler.» (950) hadisi ile delil çekmişlerdir.

Cevâbında deriz ki: Bu hadis, bizim de yukarda anlattığımız gibi, bâzı tegannilerle alâkalıdır. O da şehveti ve insân aşkını harekete geçiren şiirlerdir. Ama Allah sevgisini, hâriçdeki adamın gelme sevgisini veyâ çocuk doğmasının sevincini veyâ bayram neş'esini arttıran teganniler, tamâmen şeytânın arzûlarına uymazlar. Nitekim iki câriyenin şiirleri ve Habeşlilerin oyunları ile Buhârî ve Müslim'den olan rivâyetlerimiz buna delâlet etmektedir. Bir yerde câiz görmek, mübâh olmasına sarahattir. Bir yerde men'edilmesi ise te'vil edilmeğe ve başka mânâlara haml edilmeğe ihtimali olan bir haldir. Ama yapılmış bir iş te'vil kabûl etmez. Zîrâ yapılması harâm olan bir iş ancak icbâr karşısında helâl olabilir. Fakat yapılması mübâh olan bir iş çok sebeblerle harâm olur. Niyet, maksad ve gâyeler gibi...

Yine Ukbe b. Âmir'in Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği şu hâdisle de tegannînin harâm olduğuna delil çekmişlerdir:

---

(949) Firdevs sâhibi Hz. Ali'den rivâyet etmiştir.

(950) İbn Ebi'd-Dünyâ ve «Kebîr»inde Taberânî rivâyet etmişlerdir

«كُلُّ شَيْءٍ يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ فَهُوَ بَاطِلٌ إِلَّا تَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ وَرَمْيَهُ بِقَوْسِهِ وَمُلَاعَبَتَهُ لِامْرَأَتِهِ»

«İnsânın eğlendiği her şey bâtıldır. Ancak atını terbiye etmesi, ok atması ve âilesiyle şakalaşması ve oynaması müstesnâdır» (951).

Bunun da cevâbında deriz ki: «Bâtıl» ifâdesi, harâm olmasını gerektirmez, belki faydasız olduğuna delâlet eder. Bunu biz de kabûl ediyoruz. Bununla berâber Habeşlilerin oyunları bu üçünün de dışındadır ve harâm değildir. Belki sayılmayan bâzı şeylerde sayılanlar arasına katılabilir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in:

«لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ»

«Müslümân kanı, ancak üç şeyin biri ile helâl olur.» (952) buyurduğu hâlde bu hükme dördüncü de beşinci de katılmıştır. Âilesiyle oynamasında da zevkten başka bir şey yoktur. Bunda da insânın bağlara ve kırlara çıkarak kuş sesleri ve insânın eğlendiği çeşitli eğlenceler yapması, her ne kadar bâtıl ise de, hiçbirinin harâm olduğuna delâlet yoktur.

Yine Hz. Osman'ın (R.A.): «Ben teganni etmedim, temenni etmedim. Resûl-i Ekrem'e bi'at ettikden sonra sağ elimle edeb yerimi tutmadım.» sözü ile de teganninin harâm olduğuna delil çekmişlerdir.

Cevâbında deriz ki: O hâlde temenni ve sağ el ile edeb yerini tutmanın da harâm olması lâzım gelir ki, böyle şey olamaz. Sonra kim dedi ki, Hz. Osman yalnız harâmı terk eder, mekrûhları terk etmezdi? Yâni Hz. Osman'ın: «Yapmadım» veyâ «Yapmam» dediği her şeyin mutlak harâm olması lâzım gelmez.

Yine İbn Mes'ûd'un: «Su sebzeleri yetiştirdiği gibi, teganni de kalbde nifak doğurur.» kaydını ilâve etti ve bâzıları da bu sözü Resûl-i Ekrem'e izâfe ettiler ki, bu rivâyet sahih değildir. Yine dediler ki: Abdullah b. Ömer'e ihrâma girmiş bir cemâat uğradı, aralarında teganni eden birisi de bulunuyordu. Abdullah b. Ömer: «Allah sizin semâ'ınızı kabûl etmez.» buyurdu.

Yine Nafi diyor ki: Ben Abdullah b. Ömer ile bir yolda iken, çobanın kaval sesini duydu. Elleri ile kulaklarını tıkayarak yoldan saptı ve:

---

(951) Süneni Erba'a da rivâyet edilmiştir.
(952) Buhârî ile Müslim. İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

— Ey Nafi, hâlâ sesi duyuluyor mu? diye sordu. Ben:

— Artık duyulmuyor, dediğim zamân kulağını açdı ve:

— Resûl-i Ekrem'in böyle yaptığını gördüm, dedi. Fuzayl b. İyaz: «Teganni, zinânın efsûnudur.» dedi. Diğer birisi de, teganni, kötülüğün elçilerinden biridir, dedi. Yezîd b. Velîd (953) de, teganniden sakınınız; zîrâ o hâyâyı azaltır, şehveti çoğaltır, mürüvveti yıkar ve içki yerine geçer. Sarhoşun yaptığı kötülükleri yaptırır. Şâyet mutlaka teganni isteğini duyuyorsanız, kadınları uzaklaştırın; zîrâ teganni, zinâyı teşvîk eder, gibi sözler ile tegannînin harâm olduğuna delîl çekmişlerdir.

Biz de cevâbında deriz ki: İbn Mes'ûd'un, «Teganni nifâkı doğurur» sözü, teganni edenler ve mûsikîciler hakkındadır ve bu doğrudur; çünkü şarkıcının bütün emeli sesini güzelleştirmekle kendisini insânlara arz edip sevdirmektir. Bu husûsta nifakî bir hareket etmiş olur. Bununla berâber teganni yine harâm olmaz. Meselâ, yine gösteriş ve desinler diye, türlü şekilde süslenip iyi vâsıtalara binmek, servet ve sâman sâhibi olmak kalbde nifâk doğurur, fakat buna rağmen bunlara harâm denemez. Nifakın kalbde doğmasına sebeb olan, yalnız mâsiyet değil, belki halkın gözü önünde bulunan mübâhlar da, buna daha çok müessir olabilir. Bunun için Hz. Ömer (R.A.), bindiği rahvan atından inerek kuyruğunu kesmiştir. Zîrâ onun güzel yürümesi kendisinde bir gurûr doğurduğunu duydu. İşte mübâhlardan da nifak olur.

Abdullah İbn Ömer'in: «Allah sizin gösterişinizi kabûl etmez.» sözü de mutlak gınânın [teganni, nağme, şarkı v.b.] harâm olmasına delâlet etmez, belki ihrâmda iken tegannîlerin doğru olmayacağını beyândır. Zâten görünüşlerinden, bu tegannîyi Kâbe'yi ziyâretlerinden şevk'e gelerek vecd içerisinde yapmadıklarını, ancak bir eğlence olarak yapmış olduklarını da anlamışdı. İhrâmda bulunan kimsenin hâline yakışamıyacağı için, onları reddetti.

Diğer zevâtın hâllerini hikâye etmeye gelince, bu husûslarda söz çok uzar. Çünkü bunlarda bir çok ihtimâller mevcûttur. Elini kulağına koymasına gelince, eğer kaval sesini dinlemek gerçekden harâm olsaydı. Nafi'ye de aynı şeyi emretmesi gerekirdi. Halbuki Nafi'ye bir şey söylemedi. Kendisinin öyle yapması, o ân için çalgı sesinin, üzerinde menfî bir te'sir yapabileceğini hesâba katmış olabileceğindendir. Belki o ân için, daha mühim bir şey düşünmüş olabilirdi. Resûl-i Ekrem de aynı şekilde hareket etmiş ve İbn Ömer'i men'etmemiştir.

---

(953) Emevî hükümdârlarından Abdülmelik'in oğlu 12 nci halifedir. Hicrî 126'da ölmüştür.

Bu da yine harâm olmadığına delâlet etmez. Ancak onu dinlememenin evleviyetine delâlet eder. Zâten biz de bir çok hâllerde terkinin evlâ olduğunu söylemekteyiz. Değil bu, kalbe menfî te'sir edecek mübâhların da bir çoklarının terkini daha evlâ görmekteyiz. Nitekim Resûl-i Ekrem namâzı kıldırdıktan sonra Ebû Cehm'in işlemeli elbisesini çıkararak kendisine iâde etti. Yoksa işlemeli elbise giymenin harâm olduğunu mu sanıyorsun? Harâm olsaydı, mâl sâhibinin de onu giymesine müsâade etmemesi lâzımdı. Belki kaval sesi sırasında Resûl-i Ekrem öyle bir hâlde idi ki, o hâlde bu sesi duymak istemiyordu. Çünkü çalgı sesi onu meşgûl edebilirdi. Nasıl ki, cübbedeki işleme kendisini namâzda meşgûl etmişdi... Belki mûsiki aracılığı ile kalbde mânevî zevk uyandırmağa çalışmak, —her ne kadar başkalarına nisbetle bir kemâl olabilirse de— kalbinde hakkı müşâhede hâli devâm edenler için, bir kusûrdur. Bunun için Husrî (954): «İşitici öldüğü zamân, kesilen ve daha duyulamıyan mûsikiyi ben ne yapayım?» demiştir. Bununla berâber devâm edecek zevkin, Allahü Teâlâ'dan gelen mânevî zevk olduğuna işâret etmek istemiştir. Peygamberler devâmlı olarak işitmek ve müşâhede zevkindedirler. Bu zevki tahrik için çâreler aramağa muhtâç değildirler. Bu da bundan ibârettir.

Fuzayl'ın, mûsiki zinânın efsûnudur, büyüsüdür, dediğine ve bu mânâdaki diğer zâtların sözlerine gelince; bu da fâsıkların ve kanları galeyan hâlinde bulunan gençlerin mûsikîsidir. Eğer umûmî olsaydı, Hz. Âişe'nin (R.A.) evinde, Resûl-i Ekrem'in huzûrunda mûsiki sesleri duyulamazdı.

Kıyâsa gelince: Bunun da en sonu, bu mûsikiyi telli çalgılara benzetmektir. Halbuki aralarındaki farkı yukarıda anlattık. Yâhut hepsi de «LEHV» ve «LU'B» yâni oyun ve eğlenceden ibâret şeylerdir. Yâni dervişlerin mûsikisi, semâ'ı da boş, oyun ve eğlenceden ibârettir, deriz. Bunu böyle kabûl edersek de, yine harâm olması lâzım gelmez. Çünkü dünyânın bütünü oyun ve eğlencedir. Nitekim Hz. Ömer (R.A.) âilesine: «Sen ev içinde bir eğlencesin.» dedi. Evlâd yetiştirmek için olan münâsebet hâriç, kadın ile her nevi oynaşma bir eğlencedir. Fuhşiyat bulunmayan her şaka da bir eğlencedir. Halbuki şakalaşmalar, Sahâbe'den rivâyet edildiği gibi, Resûl-i Ekrem'den de mervîdir. İnşâllah «ÂFÂT-I LİSÂn» kitâbında açıklanacaktır. Zâten Zenci ve Habeşlilerin oyunlarından daha üstün eğlence olabilir mi? Bunların oyunlarının mübâh olduğu sarahaten sâbittir. Bununla berâber ben derim ki: Oyun, kalbi rahatlandırır, ağırlık ve sıkıntıyı kaldırır. Gönül ağırlaştığı zamân, körleşir ve tenbelleşir. Onu yatıştırmak, husû-

(954) Aslen Basralı olup Bağdâd'da ikamet eden, zamânının kaal ve hâl ehli şeyhlerinden bir zâttır. Hicrî 371'de ölmüştür. Rahmetullahi aleyh.

ra kavuşturmak ise, yeniden kendisini harekete geçirir. Meselâ, haftanın her günü devâmlı ders okumak insânı yorar ve tenbelleştirir, fakat cum'a günü yapacağı tatil, onu yeniden heveslendirir. Devâmlı olarak namâz kılmak da insânı tenbelleştirir. Bunun için biraz ara vermesi lâzımdır. Bu sebebdendir ki, bâzı vakitlerde namâz kılmak mekrûh sayılmıştır. Bu sûretle biraz dinlenip ara vermek, insânın neşâtını arttırır ve yeniden zevkle ibâdete başlar. Binâenaleyh, oyun ve eğlence ciddî çalışmaya dahi yardımcı olur. Devâmlı bir şekilde mahza ciddiyet üzre olmaya ve acı gerçeklere ancak Peygamberler dayanabilir. Eğlence, yorgunluk ve tenbellik hastalığına karşı kalbin devâsıdır. Ne var ki, bütün şakalar, oyun ve eğlenceler mübâh olmalı ve ifrâta kaçmamalıdır. Diğer hastalıkları tedâvi eden ilâçların fazlası zarar olduğu gibi, kalbi tenbellikden tedâvi edecek olan oyun ve eğlenceler de fazla olmamalıdır. İşte bu maksadla yapılan eğlenceler de ibâdet yerine geçer. Bu da, kalbinden bu zevki bulamayıp bu vâsıtalarla iyi vasıflara ulaşabilmek isteyenler içindir. İşte bu gibiler, bu yollardan gidebilir. Gerçi bu gibiler, olgunluğun yüksek mertebesinde değildirler. Çünkü orada olsalar, Hak'dan başkası ile gönüllerini huzûra kavuşturmağa muhtâç olmazlardı. Bununla berâber bu gâye uğrunda çalışanlara kötü denmez. Her ne kadar o üstün derecelerdekiler için, bu bir kusûr olsa da, bunlar için yine bir kemâldir. Nitekim: «İyilerin sevâpları, daha yakın olanların günâhları gibidir.» denilmiştir. Kalbin tedâvi yollarını ve kalbi Hakk'a sevketmenin çârelerini iyice bilebilenler, bu gibi şeylerle kalbi huzûra kavuşturmanın faydalı bir tedâvi yolu olduğunu kabûl ederler.

İKİNCİ BÂB

MÛSİKÎNİN USÛL VE ÂDÂBI, KALB VE ÂZÂLAR ÜZERİNDEKİ TE'SÎRİ BEYÂNINDADIR.

Bilmiş ol ki: Mûsikînin ilk derecesi, söyleneni anlamak ve dinleyene anlatacak ve te'sir edecek şekilde ifâde etmektir. Demek ki, mûsikîde ilk aranan, fehm [anlamak] dır. Bu anlayıştan sonra vecd [kalbin çoşması] ondan sonra da a'zanın titreşmesi vardır ki, bunlar üç makaamdır:

BİRİNCİ MAKAAM FEHM [ANLAYIŞ] DIR

Bu anlayış, dinleyicilerin hâllerine göre değişir. Dinleyicilerin dört hâli vardır:

Birinci hâl: Dinlemekle yalnız tabiat bakımından zevk almaktır. Yâni beste, ses ve kaafiyesinden zevk alır; bu, mübâhtır ve aynı zamânda en düşük bir derecedir. Zîrâ semâ'ın bu kadar zevkinde develer ve diğer hayvânlar da ortaktır. Her canlı, güzel sesden zevk alır.

İkinci hâl: Mûsikîden anlayarak zevk almak. Fakat söylenen sözleri canlandırarak, belirli veyâ belirsiz bir sûret hâline ifrâğ eder. Bu da gençlerin ve şehvet sâhiblerinin mûsikîsidir. Şehvetlerine ve hâllerine göre duydukları sözleri canlandırırlar. Bu hâl, üzerinde durulmağa değmez. Ancak kötülük ve yasak olması bakımından bundan bahsedeceğiz.

Üçüncü hâl: Duyduklarını kendisinin Allahü Teâlâ'ya karşı olan muâmelesi ile ayarlamaktır. Bâzan hareketlerini uygun bulur, bâzan da özür dileyecek hâlde olur. İşte bu da ilk başlangıçta mürîdlerin hâlidir. Zîrâ elbette mürîdin bir murâdı vardır. Murâdı, maksadıdır. Şüphesiz mürîdin maksadı, Allahü Teâlâ'yı mârifettir. ona mülâkat ve müşâhede yolu ile ulaşmaktır. Mürîd'in maksadına ulaşmak için sülûk ettiği bir tarîk [girdiği bir yol], baş vurduğu muâmele ve işlerinde karşılaştığı hâlleri vardır. İtâb, tekdir, hitâb, kabûl, red, vuslat, hic-

rân, yakınlık, uzaklık, geçip gidene hasret, beklenen şeye iştiyâk, gelene heves, ümid, mahrûmiyet, yalnızlık, ünsiyet, va'de vefâ, muâhedeyi bozmak, korku, firkat, vuslat ile ferah, sevgiliyi hâtırlamak, rakîbi müdâfaa, gözyaşları, hasret karşılaşmaları, uzun ayrılık, vuslat va'di ve benzeri şiir ile alâkalı sözleri duyduğu zamân, bunların bâzısı mürîdin maksadına uygun düşebilir de çakmak taşı gibi kalbinin ateşini tutuşturur ve bu sebeble şevk ve heyecânı artar ve âdete uymayan bâzı hareketler kendisinden sâdır olur ve bu sözleri kendi hâline göre te'vil eder. Çünkü dinleyen kimse, şâirin sözlerini şâirin arzûsuna göre anlamağa mecbûr değildir. Her sözün müteaddit te'villeri vardır. Herkes kendi anlayışına göre mânâ çıkarabilir. Biz bunu bir misâl ile açıklayalım da câhiller ağız, yanak ve kâkül kelimelerinden ancak zâhir mânâ'nın murâd olmayıp başka mânâların da murâd edilebileceğini anlasınlar. Artık bu mânâları nasıl anladığını açıklamağa lüzûm yoktur. Semâ' ehlinin hikâyelerinde bunu açıklayan vak'alar vardır.

Hikâye olunduğuna göre zâtın birisi, başka bir şâir'in:

«(Aradaki) elçi dostu için, seni yarın ziyâret edecek dedi. Ben de, söylediğini biliyorsun dedim». (Yâni doğru diyorsun, dedim). Söylediğini duyunca, hemen vecde gelerek titremeğe başladı ve «Tezûru» da «T» yi «N» okuyarak: «Resûl, yarın ziyâret edeceğiz dedi» şeklinde okuya okuya sevincinden bayıldı düştü. Ayıldığı zamân, ne oldu? Niye vecde kapıldın? diye kendisine soranlara, Resûl-i Ekrem'in:

إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَزُورُونَ رَبَّهُمْ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ مَرَّةً

«Cennet ehli her cum'a günü Rablerini bir kere ziyâret ederler» (955) hadisini hâtırladım da ondan vecde geldim, dedi.

Er-Rakıy (956) İbn Diraç'dan şöyle anlatıyor: İbn Diraç diyor ki: Ben ve İbn Futî, Basra ile Ubelle kasabaları arasında Dicle üzerinden seyahat ediyorduk. Ay ışığında Eyle'ye yaklaştığımızda bir kumandana âit etrâfı manzaralı güzel bir köşkün yanına geldiğimizde, baktık ki, köşkün balkonunda bir adamın yanındaki bir câriye teganni edip duruyor ve bu arada:

«Her gün ayrı bir renge giriyorsun, bu senin için güzel bir hareket değildir» dedi. Bu esnâda köşkün altında, elinde ibrik, sırtında eski bir kaftanı olan bir genç de dinliyordu. Genç, câriyenin bu şiirini

---

(955) Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(956) Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud ed-Dinûri'dir. Şam vilâyetinin büyük şeyhlerindendir. Hicrî 350 yılına kadar yaşamıştır.

duyunca, Allah aşkına şu şiirini bir daha söyle; zirâ benim Allah ile hâlim böyledir, dedi. Câriye de efendisinin müsâadesini aldıktan sonra gence dönerek bu şiirini birkaç def'a tekrâr etti. Genç, işte Allahü Teâlâ'ya karşı benim hâlim budur, diyerek bir sayhâ çekdi ve öldü. Bu manzara karşısında, bize farz terettüb etti, farz ile karşılaştık, dedik. Yâni farz-ı kifâyeden olan cenâzeyi defnetmek işidir. Bekledik; Basra ve Eyle'ye de haber gitti. Köşkün sâhibi hemen câriyeyi âzad etti. Her taraftan cemâat geldi ve cenâzeyi defnettik. Bu sırada köşkün sâhibi; şâhid olunuz, bütün mâlımı Allah rızâsı için fedâ ediyorum. Bütün câriyelerim âzâddır. Bu köşkü de yolculara bırakıyorum, diyerek elbisesini çıkardı attı, sırtına bir gömlek alarak yüzünün istikâmetine gitti. O günden sonra kendisinden bir haber alınamadı. Bundan maksad şudur: Bu genç, her hâlinde Allah ile berâber idi ve muâmelesinde hüsn-ü edebe riâyetten âciz olduğunu biliyor, kalbinin değişmesinden ve bâzan Haktan meyletmesinden üzülüyordu. Binâenaleyh hâl-i pür-melâlini dile getiren bu şiirleri duyunca, bir ân için, Allahü Teâlâ'yı kendisine hitâb ediyormuş gibi farzettiğinden; «Her gün ayrı bir boyaya giriyorsun, bu senin için güzel değildir» itâbını duymuş gibi oldu ve utancının şiddetinden öldü. İşte bu zât da câriyenin şiirinden bu mânâyı anladı.

Kimin semâ'ı Allah'tan, Allah için ve Allah'da olursa, Allahü Teâlâ'nın zât ve sıfatı ile alâkalı ilim kanunlarını iyice bilmesi lâzımdır. Aksi takdirde semâ'dan Allah hakkında muhâl olan bir mânâ çıkarır ve küfre gider. Mübtedi olan müridlerin semâ'ı tehlikelidir. Ancak Allahü Teâlâ'nın sıfâtlarını ilgilendirmeden, duyduğu şiirleri kendi hâli ile tatbik ederse, zarâr vermez. Duyduğu beyitlerden hatâya düşebilmesinin misâli, yine bu beyt olabilir. Şöyle ki: Yukarıda anlattığımız tevcihin aksine olarak hitâb edeni kendisi, muhatabı da Allahü Teâlâ'yı kabûl ederek; âdeta Allahü Teâlâ'ya hitâb edercesine, «Her gün ayrı bir renge bürünüyorsun» diye bir mânâ çıkarırsa küfre gider. Bu şekil bir tevcih, sırf cehâletle olabileceği gibi, kendi anlayışına göre ilmin kendisini sevk ettiği cehâlet de olabilir. O da, kendi hâlinin ve hattâ bütün âlemin değişikliğini Allahü Teâlâ'dan bilmesidir. Bu bir gerçektir. Çünkü her şey Allahü Teâlâ'nın kudretindedir, dilediği tarafa çevirir. Bâzan kalbini açar, her şeyi ona açıklar, bâzan kahri tecelli ederek kalbini kapatır, bâzan kalbini nûrlandırır ve bâzan da karartır. Bâzan tâat ve ibâdâta devâm ettirir, bâzan da hak yoldan ayırmak için Şeytânı kalbine musâllat eder. Bütün bunlar, Allahü Teâlâ'nın halk [yaratma] ve irâdesiyle olduğunda şüphe yoktur. fakat böyle peyderpey, farklı işler kendisinden sâdır olan kimseye, âdeten değişik fikir ve renkler sâhibi denir. Hattâ belki de bu şâir, sevgilisini, kendini kabûl edip reddetmekte, uzaklaştırıp yaklaştırmakla

muhtelif renklere girdiğini kasdetmiştir. Mânâ bu olunca, Allahü Teâlâ hakkında da böyle düşünmek, küfürden başka bir şey değildir. Belki lâyık olan, Allahü Teâlâ'nın kullarının aksine olarak renk verdiği hâlde kendisi renklenmediğini, başkalarını değiştirdiği hâlde kendisinin değişmediğini bilmektir. Mürid bu ilmi, imânı taklid etmekle öğrenebileceği gibi, ârif billâh olanlar da keşf-i hakikî ile bilebilirler.

İşte bu, akılları hayrete düşüren rubûbiyet vasıflarındandır. Ancak O'dur ki, kendisi değişmediği hâlde başkalarını değiştire. Ondan başka her şey kendini değiştirmeden, başkasını değiştiremez. Vecd sâhiblerinden bâzıları âdeta müthiş bir sarhoşluk hâlini alır ve Allah'a itâb edercesine sözler sarfeder. Allahü Teâlâ'nın, kalblere hâkim olmasını ve iyi hâlleri farklı olarak vermesini inkâra da kalkışır. Halbuki sıddıkların kalblerini sâfileştiren ve aldanmışların gönüllerini uzaklaştıran O'dur. Verdiğine kimse mâni olamadığı gibi, vermediğine de kimse veremez. Kâfirlere tevfikini geçmiş cinâyetleri yüzünden kesmediği gibi, Peygamberlere de tevfik ve hidâyet nûrunu geçmiş bir sebebe mebni vermiş değildir. Fakat Allahü Teâlâ:

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ

«Resûl olarak gönderdiğimiz kullarımız için kelâmımız sebkat etmiştir» (37 — Sâffât 171) buyurmuştur. Diğer münkirler hakkında da:

وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

«Lâkin bizden hüküm sâbit oldu ki, elbette Cehennem'i, cin ve insânlarla dolduracağım» (32 — Secde: 13) buyurmuştur. Diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ

«Onlar ki, kendileri için bizden hüsnâ ve iyilik sebkat etmiş. onlar Cehennem'den uzaklaştırılır» (21 — Enbiya: 101).

Şâyet, bütün insânlar kul olmakta ortak oldukları hâlde haklarındaki geçmiş hükümler neden böyle ihtilâf ediyor, diye hâtırına bir

şey gelirse, Allah'tan utan, edebin hudûdunu aşma. Zirâ O, yaptığından mes'ûl değil, fakat kullar mes'ûldür, diye hitâb gelir.

Ömrüme yemin ederim ki; dili ve zevâhiri terbiye etmeğe çokları muktedir olabilir, fakat yaklaştırmak, uzaklaştırmak, saâdet ve şekaavet ebedî olarak kalması ile berâber, başkalarını said etmek ve şaki etmek gibi zâhirdeki ihtilâfları içinde düşünmekten uzaklaştırıp bu husûsta bâtını, kalbini ve sırrını terbiye edebilenler pek azdır. Buna ancak ilimde rusûh bulanların gücü yeter. Bunun için rüyasında semâ' ve mûsikî hakkında Hızır Aleyhisselâm'a soran kimseye Hızır Aleyhisselâm: «O kaypak bir taştır, üzerinde ancak âlimler durabilir» demiştir. Zirâ semâ', kalbin gizli hâllerini ve esrârını harekete geçirir ve edebin zararlarını aşacak şekilde insânı sarhoş eder. Ancak hidâyet nûru ve lütûf ve ismetiyle koruduğu kimseler müstesnâ kalır. Bunun için bâzıları: «Ne olaydı başa baş, yâni ne kâr, ne de zarar, bu semâ'dan kurtarsaydık» demişlerdir. Bu şekilde semâ'da olan tehlike, şehveti tahrik eden mûsikîdeki tehlikeden daha büyüktür. Çünkü şehveti tahrik eden mûsikînin sonu günâhkâr olmaktır. Fakat bu kabilden olan semâ'ın sonu küfürdür.

Bilmiş ol ki: Anlayış, dinleyicinin hâlet-i rûhiyesine göre değişir. Aynı beyti dinleyen iki kimse, anladıkları mânâya göre vecde kapılır; bunlardan birisi doğru, diğeri yanlış anlayabilir yâhut her ikisinin de anladıkları ayrı ayrı mânâlar da doğru olabilir. Her ikisi birbirine zıt ayrı ayrı mânâlar anlamışlar, fakat kendi hâllerine nisbetle tenâkuza düşmemiş olabilirler. Nitekim Utbetü'l-Gulâm'dan rivâyet edildiğine göre; bir şâir'in:

«Yer ve göklere hâkim olan Allah'ı tesbih ederim. Sevenler, mihnet ve meşakkat içindedir».

Söylediğini duyunca, doğru söylüyorsun, dedi. Bu beyti duyanlardan başka birisi de, yalan söylüyorsun, dedi. Buna karşılık bâzı basiret sâhibleri, her ikisinin de isâbet ettiklerini söylediler ki, hakikat da budur. «Doğrudur» sözü, henüz murâdına eremeyen ve vuslat kapuları kendisine kapalı olan âşıkın sözüdür. «Yalandır» sözü de mahabbetle ünsiyet peydâ edip, ifrât derecede sevgisinden zevk alıp da üzülmeyen kimsenin, veyâ bu ânda murâdından men'edilmeyen ve ilerde böyle bir tehlike ihtimâli olmayan kimsenin sözüdür. Çünkü ümid ve hüsn-ü zan kalbini kaplamıştır. İşte görüldüğü gibi, şahısların hâlet-i rûhiyelerinin farklı olmasıyla anlayış, idrâk ve fehmleri de değişiklik arzeder.

Ebû'l-Kaasım b. Mervân'dan hikâye olunduğuna göre: Uzun yıllar semâ'ı terk ederek Ebû Said el-Harraz'a arkadaş olmuştu. Birgün bulunduğu bir dâvette şâir'in biri:

«Susamış olup, su içinde bulunduğu hâlde, kendisine su verilmeze

meâlindeki şiirini okuyunca, oradakilerin hepsi vecde geldi. Bu hâl kendilerinden geçince onlara:

— Bu beytten ne anladınız? diye sordu. Onlar:

— İyi hâllere susamış olduklarını ve sebebler mevcûd iken, ondan mahrûm olduklarını, mânâsını anladıklarını söylediler. Fakat bu izâh Ebû'l-Kaasım'ı tatmin etmedi. Bunun üzerine onlar:

— Ya siz ne anladınız? diye sorduklarında, Ebû'l-Kaasım:

— İnsân hâllerin (957) ortasında olup, kerâmetlerle de tekrim edildiği hâlde, o hâl ve kerâmetlerden kendisine zerrecik nasîb verilmemiş kimsenin hâlini anlatır, dedi. Bu da «Ahvâl» ile «Kerâmet» in ötesinde bir de «Hakikat» ın bulunduğuna işârettir. Şöyle ki: «Hâller» onun sâbıkası, «Kerâmet» de onun mukaddimesidir, «Hakikat» onlardan sonra gelir. Aslında onların anlayışları ile kendi anlayışı arasında bir fark yoktur, fark, susamış olanların kendi hâllerindedir. Çünkü iyi hâllerden mahrûm olan, önce ona susamıştır. Ancak onu elde ettikten sonra diğerlerine geçer. Anlaşılıyor ki, Ebû'l-Kaasım «Hakikat» peşinde; onlar ise, «Hâl» peşindedirler. Aralarındaki ihtilâf mânâları anlamakta değil, kendi rütbelerindedir.

Merhûm Şiblî de çok kere şu beyt okundukça vecde gelirdi:

«Dostluğunuz ayrılık, sevginiz düşmânlıktır; vuslatınız ayrılık, sulhunuz harbdır».

Bu beyti, bâzısı hak, bâzısı da bâtıl olmak üzere muhtelif şekillerde dinlemek ve anlamak mümkündür. En açık mânâsı, bunu insânlar üzerinde, bütün dünyâ varlıklarında ve hattâ Allahü Teâlâ'dan başka ne varsa, hepsi üzerinde tatbik etmektir. Zîrâ dünyâ, sâhibini öldüren hilekâr ve aldatıcı bir varlıktır. Dost göründüğü hâlde esâsında en büyük bir düşmândır. Dünyâlıktan sevinçle dolan bir ev sonunda ağıt ile dolmağa mahkûmdur. Nitekim haberde böyle vârid olmuş ve Salebî de dünyâyı anlatırken şu beyitleri söylemiştir:

تنح عن الدنيا فلا تخطبنها ولا تخطبن قتالة من تناكح

فليس يفي مرجوها بمخوفها ومكروهها إما تأملت راجح

لقد قال فيها الواصفون فأكثروا وعندي لها وصف لعمري صالح

سلاف قصاراها زعاف ومركب شهي إذا استلذذته فهو جامح

وشخص جميل يؤثر الناس حسنه ولكن له أسرار سوء قبائح

---

(957) «Hâl» ve «Makam» tasavvufî tâbirlerdendir.

«Dünyâdan vazgeç sakın onu isteme,

«Ondan umduğun, korkduğunu karşılamaz. Düşünürsen, kötülüğü daha çoktur.

«Onu anlatanlar onun hakkında söyledi ve sözü çok uzattılar. Ben de onun öyle bir vasfı var ki, yemin ederim o yeter.

«O bir içkidir ki, sonu acı ve karışıktır. İştiha edilir, tadını aldığın zamân, seni yolun kenarında yüzüstü bırakır.

«Aynı zamânda insânları hayran bırakan güzel bir şahıs gibidir, fakat onun gizli ve kötü hâlleri vardır».

İkinci mânâ, beyti, Allahü Teâlâ hakkında kendi kendine tenzil etmek, bu beyt ile kendisinin Allahü Teâlâ'ya karşı vaziyetine işâret etmektir. Zîrâ düşündüğü zamân, Allah'ı mârifetinin cehl olduğunu anlar. Çünkü Allahü Teâlâ'yı künhü ile kimse bilemez. Tâati ise riyâdır, hakkıyle müttakilerden değildir. Allahü Teâlâ'yı sevdiğini iddiâ etmesi de mâlûldür. Çünkü Allah sevgisi karşısında şehevî arzûlarının hiç birinden geçmemiştir. Allahü Teâlâ kime hayır dilerse, kendi ayıplarını ona gösterir ve ondan vazgeçirir. Her ne kadar gâfillere nisbetle daha üstün mertebede olsa bile, yine bu beytin tezâhürlerini kendisinde görür. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ ﴾

«Ben Seni gereği gibi mârifetten ve medh u senâdan âcizim. Sen, zâtını tavsif ettiğin gibisin» (958) buyurdu. Diğer hadisde de şöyle buyurmuştur:

﴿ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾

«Ben yirmi dört sâatte yetmiş kere Allah'a tevbe ederim». Şüphesiz onun istiğfârı, her ne kadar arkadakilere nisbetle daha ileride olsalar da, öndekilere nisbetle daha uzakta kalan bâzı hâllerdendir. Zîrâ her yakınlığın ilerisinde daha yakınlık vardır. Zîrâ Allah'a giden yollar nâmütenâhidir. Yakınlığın son noktasına varmak ise muhâldir.

Üçüncü mânâ: sâlik, ilk hâllerine bakarak onlara rızâ olur, sonra neticelerine bakarak onlarda saklı bulunan aldanmaları anlayınca onları hakir görür. Bütün bunları Allah'tan bilerek, Allahü Teâlâ'nın kazâ ve kaderinden şikâyet etmek üzere, beyti Allahü Teâlâ hakkında dinlemiş olmasıdır. İşte bu, yukarıda da anlattığımız gibi küfür-

(958) Yukarıda geçti.

dür. Görülüyor ki, hangi beyt olursa olsun, muhtelif mânâlarla izâh edilir. Bu da dinleyicinin ilmî kaabiliyeti ve kalb sâfiliği nisbetindedir.

Dördüncü hâl: Dördüncü hâl de, hâl ve makaamları geçenlerin semâ'ıdır. Bu adam Allah'tan başka her şeyi kaybetmiş, hattâ nefsinde, nefsinin hâl ve muâmelelerini de kaybetmiş, kendinden geçmiş, müşâhede deryâsına dalmış ve orada her şeyi şaşırmış kalmış bir kimsedir. Bu adam, Yûsuf'un güzelliğine hayran kalarak şaşıran ve ellerini kesdikleri hâlde acısını duymayan Mısır kadınları gibi olmuş ve hissi ibtâl edilmiştir. Sofular buna «Nefsinden geçmiş» kimse derler. Nefsinden geçen, başkalarından haydi haydi geçmiştir. Hattâ şuhûddan da vazgeçerek yalnız vâhid-i meşhûd ile kalmıştır. Zîrâ kalb, şâhide ve nefsine baktığı zamân, meşhûd'dan gâfil olabilir. Bütün varlığı ile görülen şey'e bakan kimse bu istiğraki hâlinde ne kendi bakışına, ne de görme vâsıtası olan gözüne, ne de bu görüşten zevk alan kalbine bakar. Zîrâ sarhoşun sarhoşluğundan ve zevk alan kimsenin zevk almasından haberi olmaz, ancak zevk aldığı şeyden haberi olur. Bunun benzeri, bir şeyi bilmektir, yâni ona ilimdir. Bir şeyi bilmek, onu bildiğini bilmeğe muğâyirdir. Yâni o şeyi bilmek başka ve o şeyi bildiğini bilmek de başkadır. Bir şeye âlim olan kimse, o şey'e âlim olduğuna dâir ilim, kendisine gelirse, o şeyden yüz çevirir. Bu hâl, hem mahlûka, hem de hâlika karşı olur. Lâkin, umûmiyetle fazla devâm etmez, şimşek gibi gelir geçer. Şâyet devâm edecek olsa, beşer kuvveti buna güç yetiremez. Çok def'a bunun ağırlığı altında helâk olur. Nitekim Ebû'l-Hasan en-Nûrî (959) bulunduğu bir mecliste:

«Sana olan aşkımdan, akılların hayran kalacağı derecelere inerim». Şiirini duyunca, hemen vecde gelerek ayaklandı ve yüzüstü, gövdeleri kesilmiş, kökleri bıçak gibi keskin kamışlar üzerine düşdü. Onların üzerinde titreşerek sabâha kadar bu beyti tekrârladı durdu. Vücûdu kan içinde kaldı ve bundan haberi olmadı. Bir müddet sonra da öldü. (Allah rahmet etsin).

İşte bu anlattığımız, vecd ve anlayışın sıddıklar derecesidir ve derecelerin en üstünüdür. Zîrâ hâller üzerinde semâ', kemâl derecesinden düşüktür. Çünkü semâ', beşeri vasıflar ile karışık bir nevi kusurdur. Asıl kemâl, nefsinden ve nefsin hâllerinden tamâmen geçmektedir. Mısır kadınlarının bıçaklar ile kesilen ellerine kıymet vermeyip iltifât etmedikleri gibi, artık o da tamâmen nefsini unutur ve ona aslâ iltifât etmez. Bütün duyduğu Allah'tan, Allah için, ve Allah

(959) Bağdâdlı ve Cüneyd'in emsâli bir zât olup, Hicrî 295'de ölmüştür.

ile olur. İşte bu rütbe, hakîkat derinliklerine dalıp hâl ve ameller sâhilini geçen tevhîdin parlaklığına ulaşan, tâm mânâsı ile ihlâsı gerçekleştiren ve kendisinde hiç bir şey bırakmayıp, beşeriyet vasıflarını kökünden kurutan ve beşerî vasıflara iltifâtı kökünden yok eden kimselerin rütbesidir. Ben, yok olur derken cesedinin yok olmasını değil, kalbinin yokluğunu kasdediyorum. Kalbinin yokluğundan da sol taraftaki et ve kandan ibâret kalbi değil; o kalb ile gizli iltifât, alâka ve râbıtası bulunan ve Allâh'ın emrinden olan kalb-i rûhâniyi kasdediyorum. Onu, bilen bilir, bilmeyen bilmez. İşte o rûhâni kalb dediğimiz sırrın bir vücûdu vardır. O vücûdun sûreti orada yâni kalbde hazırlanan şeydir. Başkası hâzırlanırsa, artık vücûd, bu hâzırlanan şey olur. Bunun benzeri aynadır. Zirâ aynada bir sûret yoktur. Orada kim hâzırlanırsa, onun rengini alır. Bardak da bunun gibidir. O da içinde ne varsa onun rengini alır ve onu gösterir. Haddi zâtında belli bir rengi yok, onun rengi, içine girenlerin rengini kabûl etmeğe elverişlidir. Bu hakîkat yâni kalbe hazırlanana nisbetle kalbin sırrını, Şair'in şu şiiri gâyet güzel ifâde eder:

رق الزجاج ورقت الخمر   فتشابها فتشاكل الامر
فكأنما خمر ولا قدح   وكأنما قدح ولا خمر

«Bardak inceldi, şarap inceldi; birbirine benzedi ve ayrılmaları güçleşdi.

Sanki şarap var, bardak yok; yine sanki bardak var, şarap yoktur.»

İşte bu anlattığımız, mükâşefe ilimlerinin makaamlarından bir makaamdır. Hulûl ve ittihad, vahdet-i vücûdluk bundan neş'et etti de Hallâc-ı Mânsûr: «Ene'l-Hak», Bâyezîd-i Bestami de «Sübhânî mâa'zama şânî» dedi (960). Hıristiyanların teslis akîdesi «Lâhût» un «Nâsût» ile ittihad dâvaları bunun etrâfında döner. Ya onu ona sardırırlar veyâ hulûl ettirirler ki, kendileri de bu husûsta ihtilâf hâlindedirler. Bu, açık bir hatâdır. Aynanın karşısındaki kırmızı rengi aynada görüp aynaya «kırmızıdır» diyenin sözüne benzer. Vaktâki bu husûsta derinlemesine konuşmak muâmele ilmine yaraşmadı ise, biz yine gâyemize dönelim. Duyulan şiirleri anlamaktaki derece ayrılıkla-

---

(960) Mehaz bulunamamıştır.

İKİNCİ MAKAAM

İkinci makaam, şiiri anlayıp bir dereceye yerleştirdikten sonra hâsıl olan vecd makaamıdır. Vecd'in hakikatinde, sofularla, semâ'ın rûh ile münâsebetini inceleyen Hukemâ'nın uzun sözleri vardır. Önce bunların bâzı sözlerini sonra da bu husûstaki hakikatı izâh edelim.

MUTASAVVİFENİN SÖZLERİ

Zünnûn-i Mısrî (Allah rahmet etsin) diyor ki; Semâ', Hak'tan gelir ve kalbi Hakk'a doğru tahrik eder. Hak yönünden ona eğilen, Hakk'ı bulur. Nefis ve şehvet yönünden ona meyleden de zındıklaşır. Demek oluyor ki: Vecd'i, gönülleri Hakk'a çevirmekle târif etti. Kendisi semâ'da bu hâli duyduğu için ona «Vârid-i Hak - Hak'tan gelir» adını vermiştir.

Ebû'l-Hüseyn ed-Dirac da semâ'daki vecd'inden haber vermiş olacak ki; Vecd, semâ' esnâsında bulunan bir hâlden ibarettir, dedi ve devâmla, hâl meydânında semâ' beni oynattı, bahşiş olarak bana Hakk'ı buldurdu, bana hâlis bardaklardan sâfi şerbet içirdi ve bu sâyede rızâ mevkiine yükseldim de beni feza bahçelerinde tenezzühe ulaştırdı, dedi.

Şiblî (Allah rahmet etsin): «Semâ'ın zâhiri fitne, bâtını ise ibrettir. İşâretten anlayan kimseye ibâre dinlemek helâldir. İşâretten anlamazsa fitneyi uyandırabilir ve felâketlerle karşılaşır.» dedi. Diğer birisi: «Semâ, mûsiki mârifet erbâbı için rûhun gıdâsıdır. Zîrâ o, diğer amelleri çeken bir vasıftır. Tabiat yönünden dinleyenler, tabiatın inceliği ile onun inceliğine ulaşır, kalbde sırrın sâfiliği ile onun sefâsına ve ehli katındaki letâfetine ulaşır».

Amr b. Osman-ı Mekkî (961): «Vecd'in keyfiyeti ibâre ile ifâde edilemez. Zîrâ vecd, yakîn sâhibi mü'minlerin kalbinde Allahü Teâlâ'nın bir sırrıdır.» demiştir. Diğer bâzıları da: «Vecd, Hak'tan gelen bir mükâşefedir.» demişlerdir.

Ebû Saîd b. el-A'râbî (962) de: «Vecd, perdelerin kalkması murakıbı - müşâhede duyduklarının mânâsında anlayışın huzûru, gaybi mülâhaza, lisân-ı sır ile konuşmak ve nerede olursan ol etrâfında bulunan mefkûd, gayb ile ünsiyet peydâ etmektir.» demiştir. Yine bu zât şöyle demiştir: «Vecd, havasın ilk derecesidir. Bu, gaybe îmanın

---

(961) Ebû Abdillâh, kavminin şeyhidir. tarikat ve usûlde imâmlarıdır. Hicrî 271 de Bağdâd'da ölmüştür.

(962) Basralı Ahmed b. Muhammed b. Ziyad'dır. Cüneyd'in arkadaşıdır. Harem'de mücâvir kalmıştır. Hicrî 341'de ölmüştür.

neticesidir. Rûhânî kuvvetle bunun zevkine varıp kalblerine nûru akıtıldığı zamân, bütün şek ve şüpheden kurtulurlar». Yine bu zât: «Semâ'da vecd'e mâni olan, nefsin eseri ve diğer münâsebet ve sebeblerle alâkalanmaktır. Zirâ nefis, bütün sebebleri ile Hak'tan mahcûb ve memnûdur. Ne zamân ki, sebebleri kalkar, o zamân zikir hâlis olur, kalb gafletten uyanır, incelir, parlar, vâ'z u nasihat kendisine te'sir eder, gizli münâcattan garib bir makaama yükselir ve orada kendisine hitâb edilir, huzûr-i kalb ve duyduğunu zabteden bir kulak ile o hitâbı dinler ve gaybı müşâhede edebilirse, işte bu ân onun vecd ânıdır. Zirâ o, yok olanı yanında hâzır bulmuştur,» dedi. Yine bu zat şöyle demiştir: «Vecd; Hakk'ı tahrîk eden zikir, rûyete mâni olduğu için, ızdırap veren korku, sâdır olan zelleye tevbih, ince ve tatlı sohbet, bir faydaya işâret, gâibe iştiyâk, kaybettiğine üzülmek, geçmişe nedâmet, veyâ bir vâcibe dâvet veyâ gizli münâcat ânında meydâna gelen bir hâldir. Vecd, zâhiri zâhir ile, bâtını bâtın ile, gaybi gayb ile ve sırrı sır ile karşılaştırmak demektir. Ayrıca geçmiş kazançlarından aleyhinde olan şey ile berâber lehinde olanı meydâna çıkarmaktır. O şey, senden meydâna çıktıkdan sonra, yine senin için yazılır ve senin için ayaksız ayak, zikirsiz zikir yazılır. Her ne kadar nimeti veren bütün işlerin mütevellisi olan O ise, her şey O'na rücû ederse de, vaziyet budur». İşte vecd ilminin zâhiri budur. Vecd hakkında sofilerin buna benzer daha pek çok sözleri vardır.

HUKEMÂNIN SÖZLERİ

Hukemâ'ya gelince: Bâzıları semâ' ve vecd hakkında şöyle diyorlar: Kalbde öyle şerefli bir fazîlet var ki, lisân, onu ifâde etmek sûreti ile açığa çıkaramaz; o ancak lahn ve tegannî ile açığa çıkar; açığa çıkınca nefis, neş'elenir ve oynamağa başlar. Artık o kimse nefsini dinler, onunla konuşur ve zevâhiri terk eder. Diğer bâzıları da şöyle demiştir: «Semâ'ın neticesi, bozulan ve tenbelleşen fikir ve düşüncelerini düzelterek, rey ve fikirlerinde isâbet edip hatâdan ve tenbellikten kurtulmaktır». Diğer birisi; «Fikir ve düşünce, ilmi mâluma doğru çektiği gibi, semâ' da kalbi âlem-i rûhânîye çeker» dedi. Bir başkasına, lahn ve teganniye uygun olarak insân bedeninin hareket etmesinin hikmetinden sorduklarında: «Buna aşk aklı denir. Aklın aşkı, mâşukuna aşkını dil ile ifâdeye muhtâç değildir. Belki gülümseme, göz, kaş oynatması ve buna benzer latif hareket ve işâretlerle ifâde eder. Bunlar daha mükemmel ifâdelerdir. Ancak bunlar rûhânidirler. Aşk-ı behîmiye gelince; bu da merdûd ve zayıf olan aşkının görünüşünü ifâde için mantıkını yâni dilini kullanmak zorundadır» dedi. Diğer birisi de: «Mahzûn olan bir kimse lahn [nağme] ve tegan-

ni dinlesin. Çünkü hüzün, girdiği gönlü dondurur ve nûrunu söndürür. Lahn [teganni] ile râhatlandığı zamân, onun nûru yeniden parlamağa başlar, sevinci tezâhür eder. Kaabiliyeti nisbetinde hüznünü kaldırır. Bu da kalbin mânevî kirlerden temiz ve sâfîliği derecesine göredir.

Semâ' ve vecd hakkında çok sözler vardır. Artık bunları uzun uzun anlatmağa lüzûm yoktur. Biz vecd'in neden ibâret olduğunu anlatmağa çalışalım. Vecd, semâ'ın doğurduğu bir keyfiyettir. Semâ'ın akabinde Hak'tan gelir ve dinleyen onu içinden duyar. Bu hâlet ve keyfiyet iki kısımdan hâli değildir. Ya neticesi müşâhede ve mükâşefeye varır ki, o zamân ilimler ve ikâzlar kabîlinden olur, veya ilimden sayılmayan iştiyâk, korku, hüzün, ızdırap, neş'e, esef, pişmânlık, ferahlık ve sıkıntı gibi bâzı hâller ve değişikliklere sebeb olur. Bu hâlleri semâ' heyecânlandırır ve âdetin hilâfına olarak harekete geçirir. Şâyet, âdete muhâlif olacak şekilde kendini harekete geçirmez, teskin etmez veyâ titremek, sıkıntı duymak ve âdetinin hilâfına konuşmak ve hareket etmek gibi hâller göstermeyecek şekilde zayıf olursa, ona vecd denmez. Şâyet bu hâller görülürse, zûhuru, görünüşdeki değişikliği, hareketindeki kuvvet ve zayıflığı nisbetinde kuvvetli veyâ zayıf, vecd adını alır. Bâzan sâhibi kuvvetli olduğu için vecd kuvvetli olur fakat içinde kalır ve hâriçde te'sirini göstermez. Bâzan da gelen vârideler zayıf olup bağları gevşek olduğu için harekete geçiremez. Birinci mânâya işâret olarak Ebû Said b. el-A'râbi vecd hakkında: «O, rakibi müşâhede, anlayışı hazırlamak ve gaybi mülâhazadır» dedi. Önceden keşfedilmemiş bâzı şeylerin semâ' vâsıtası ile keşfedilmesi uzak bir şey değil, çünkü keşif, muhtelif sebeblerle olabilir.

Onlardan birisi, tenbih yâni uyarmaktır. Semâ' uyarıcıdır.

Diğer birisi de, hâllerin değişmesi ve onları kendisinde bilip anlamasıdır. Onları anlamak, daha önceden bilinmeyen bir takım şeyleri açıklayan bir nevî ilimdir.

Keşfin sebeblerinden birisi de, kalbin cilâlanmasıdır. Semâ', kalbi cilâlandırır. Cilâ da keşfi doğurur.

Keşif sebeblerinin birisi de, semâ'ın yardımı ile kalb neş'esinin uyanmasıdır. Bu sâyede daha önce güç yetiremediği şeyleri müşâhedeye güç yetirir. Nitekim deve, devecinin şarkıları sâyesinde daha önce taşıyamadığı ağır yükleri taşıyabilmesi gibi. Devenin işi ağır yükleri taşımak olduğu gibi, kalbin işi de melekûtun esrârını düşünmek ve keşf yolu ile müşâhede etmektir. İşte bu sebeblerdendir ki semâ', keşfe sebeb olabilir. Belki kalb temizlenip cilâlandığı zamân, basiret gözü ile uyanıklık hâlinde Hakk'ı müşâhede eder veyâ hâfiften [gâlib-

ten] kendisine sesler gelebilir. Uyku hâlinde de rüyâ ile bunlara ulaşabilir. Rüyâ ise nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüzdür (963).

Bu keşfin hakikatini öğreten ilim, muâmele ilmi dışındadır. Nitekim Muhammed b. Mesrûk-ı Bağdâdî şöyle anlatıyor: Gençliğimde çakır keyf bir gece gezintisinde kendi kendime şu şiiri söyleyerek gidiyordum:

«Tûr-i Sinâ'da öyle bağlık var ki, oraya uğradığımda, o üzüm sularını bırakıp su içenlere şaşarım».

Tam bu sırada hâtiften şöyle bir ses duydum:

«Cehennem'de de su var ki, onu boğaz sordukça [yudum yudum içtikçe], bağırsakları ağzına gelir».

İşte benim tevbe ederek ilim ve ibâdetle meşgûl olmama sebeb olan hâdise budur. Şimdi kalbi temizlemekte teganninin te'sirini gör. Hattâ hakikat, vezinli ve mânâsı anlaşılan sözlerle kendisine tecelli ederek kulaklarını çekti ve kendisi de hâlini düzeltti.

Müslim Abadânî diyor ki: Bir def'a Sâlihü'l-Meri, Utbetü'l-Gulâm, Abdülvâhid b. Zeyd ve Müslim el-Esvârî bizim memlekete geldi ve sâhile indiler. Bir akşam kendilerini dâvet ettim. Sofraya oturdukları sırada birisi:

«Ebedî makaam olan Cennet'ten, yemekler ve azgınlığı hiç bir fayda sağlamayan nefis zevkleri seni meşgûl eder» dedi. Bunu duyan Utbetü'l-Gulâm, bir sayhâ ederek bayıldı düşdü. Cemâat da bir lokma yemeden ortada kaldı. Yemeğin tadına bakmadan sofralarını kaldırdım. Kalb, cilâlanmış iken, hâtiften sesler duyulabileceği gibi, Hızır Aleyhisselâm'ın sûreti de müşâhede edilebilir. Hızır, basiret sâhibi kimselere muhtelif şekillerde görünebilir. İşte melekler de bu hâllerde Peygamberlere görünür; ya gerçek sûretleri ile, veyâ bâzı hâlleri temsil ve hikâye edecek kılık ve kıyâfetlerde görünürler. Resûl-i Ekrem (S.A.V.), Cebrâîl Aleyhisselâm'ı iki def'a asıl sûreti üzerinde görmüştür. Resûl-i Ekrem, Ufku doldurmuştu, buyurdu. Allahü Teâlâ'nın:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى

«O vahyi ona öğreten, kuvveti şiddetli Cebrâîl'dir. O akıllı ve me'mûriyetinde müstakimdir. O, ufuk-ı âlâda idi» (53 — Necm: 5, 6, 7)

---

(963) Resûl-i Ekrem'in nübüvveti 23 senedir. Bunun altı ay'ı rüyâ ile geçmiştir. Yirmi üç senenin altı ay'ı ise kırkaltıda bir ay eder. Çünkü yirmi üç senede kırkaltı ay vardır. Bu bakımdan Resûl-i Ekrem'in rüyâ ile Peygamberliği, nübüvvetin kırkaltıda bir cüz'ü olmuştur.

İnsânın kalbi böyle cilâlandığı sıralarda başka gönüllerde saklı olan şeyleri de keşfedebilir ve buna firâset denir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ تَعَالَى

«Mü'minin firâsetinden sakınınız; zîrâ o, Allahü Teâlâ'nın bahşettiği nûr ile bakar» (964) buyurmuştur.

Hikâye olunduğuna göre: Mecûsî'nin biri müslümânlar arasında dolaşarak, Resûl-i Ekrem'in:

«Mü'minin firâsetinden korkunuz...» hadisinden ne demek istendiğini sorar, aldığı cevâblar kendisini tatmin etmez. Nihâyet sôfilerden bir zâta giderek, mânâsını suâl eder. (Tabii Mecûsî, Mecûsiliğini gizlemiştir ve mecûsî olduğunu bilen yoktur). Mezkûr zât cevâbında: «Belinizde gizli kuşandığınız Zunnâr'ı kesmenizdir» diye cevâb verince, Mecûsî tasdik ederek müslümân olur, ve «şimdi senin mü'min olup îmânının hak olduğunu anladım» der.

Yine hikâye olunduğuna göre: İbrâhim el-Havâs şöyle demiştir: Bağdâd câmiinde fakirler ile otururken güzel kokulu, parlak bir genç içeri girdi. Ben yanımdakilere: «Bu gelen gencin Yahudi olduğunu sanıyorum» dedim. Arkadaşlarım bu sözümden hoşlanmadılar. Genç, aleyhinde bir şey söylediğimin farkında idi. Ben oradan çıktım. Genç de arkamdan çıktı ve yine geri dönerek orada bulunanlara benim kendi aleyhinde ne dediğimi sordu. Onlar inkâr ettilerse de o, ısrâr etti. Onlar da, senin Yahudi olduğunu söyledi, dediler. Adamcağız oradan gelerek beni buldu, elime ayağıma kapanarak müslümân oldu. Bu zât şöyle anlatıyor: Bizler, kitâbımızda, sıddıkların, firâsetinde yanılmadıklarını okumuştuk. Ben de «Şu müslümânları bir tecrübe edeyim» dedim. Düşündüm ki, bunlar arasında sıddık denecek bir kimse varsa ancak şu tâife arasında bulunur. Zîrâ onlar Allahü Teâlâ'nın sözünü yerine getirir ve âyetlerini okurlar, dedim. Ve bu maksadla oraya geldim. Şeyh, benim içyüzümü anlayınca bildim ki, bu zât sıddıktır. Sonra da bu genç, hâtırı sayılır sôfiler meyânına girdi. Bu gibi keşiflere işâret ederek Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuşlardır:

لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

(964) Tirmizî Ebû Said'den rivâyet etmiştir.

«Eğer şeytânlar âdem oğullarının gönüllerinde dolaşmasaydı, onlar, göklerin gizliliklerini ve melekût âlemini görürlerdi» (965).

Şeytânların gönüllerde dolaşması, gönüllerin kötü vasıflar ile dolu olması hâlindedir. Kötü vasıflardan kalbini temizleyip sâfileştiren kimselerin kalblerinin etrâfına şeytânlar yaklaşamaz. Allahü Teâlâ'nın:

﴿ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴾

«Yalnız onlar arasından hâlis olan kullarım müstesnâdır» (15 — Hicr: 40) ve yine:

﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ﴾

«Benim kullarımda senin hiçbir tahakkümün yoktur» 15 - Hicr: 42) âyet-i celileleri buna işâret etmektedir.

Semâ', kalbin cilâlanmasına sebeb olur. Kalb de cilâlandıkça, hakkı çeker ve hakka yaklaşır. Zûnnûn-ı Mısrî'den rivâyet edilen şu hikâye de buna delâlet etmektedir. Zûnnûn-ı Mısrî Bağdâd'a gitti. Sofilerden bir cemâat başına toplandı, aralarında bir de şâir bulunuyordu. Onlar şâirin bir şeyler söyletmesi için Zûnnûn'den izin istediler. Zûnnûn müsâade etti ve şâir:

صغير هواك عذبني ۔ فكيف به اذا احتنكا
وانت جمعت في قلبي ۔ هوى قد كان مشتركا
اما ترثي لمكتئب ۔ اذا ضحك الخلي بكى

«Aşkının küçüğü bile beni hasta etti, ya bu aşk kuvvetlendiği zamân, hâlim nice olur?

Sen benim kalbimde müşterek hevâlar ve aşklar topladın.

Elem ve kederden hâli olan kimse güldüğü zamân, tasasından ağlayana acımaz mısın?» deyince, Zûnnûn, vecde kapılarak ayağa kalkarken yüzüstü düşdü. Sonra başka birisi vecde yakalanıp ayağa kalkınca, Zûnnûn: «Kalktığın zamân Allah seni görür» deyince adam oturdu. Zûnnûn, adamın zorla vecde gelmek istediğini anladı ve ona başka maksadla vecde gelenlere, onları gören Allahü Teâlâ'nın

(965) Oruç bahsinde geçti.

hasım olduğunu bildirmek istedi. Eğer adam sâdık olsaydı oturmazdı. İşte vecdin neticesi bir takım hâller ve keşiflere yönelir.

Bilmiş ol ki: Keşifler ve hâller ikiye ayrılır. Bunlardan bir kısmı ifâkat hâlinde ifâde edilebilir, diğer bir kısmı da ifâde edilemez. Kelimeler onları anlatamaz. Belki sen iç yüzünü bilmediğin ve tâbiri olmayan bâzı ilim ve hâlleri inkâr edebilirsin. Fakat sakın böyle yapma ve bunları uzak şeyler sanma. Zirâ sen kendi yakın hâlinde bunun delilini bulabilirsin.

İlme gelince: Fakihin biri görünüşde birbirine benzeyen iki mes'ele ile karşılaşır. Hükümde aralarında fark olduğunu bilir, bunun zevkine varır, bunu açıklamak için uğraşır. Ne kadar fasîh olsa da o ayrılığı ifâde edecek kelimeler bulamaz. Ayrılığın zevkine varır fakat ifâdeden âciz kalır. Bu farkı anlaması kalbinde zevk ile bulduğu bir ilimdir. Elbette kalbinde bu ilmin meydâna gelmesinde bir sebeb ve onun Allah katında bir hakîkati var, fakat onu ifâde etmek mümkün olmaz. Bu imkânsızlık, dilindeki kusûrdan değil, belki ibârenin alamıyacağı, mânâdaki inceliktendir. Böyle ince mes'elelerle uğraşanlar, bu gibi hâllerle dâima karşı karşıyadırlar.

Hâl'e gelince: Nice kimseler vardır ki, sabâhleyin gönlünde huzûr ve bir inşirah duyar, bâzan da bir sıkıntı ve telâş hâlinde olur. Ortada mûcib bir sebeb olmadığı için, hikmetini anlayamaz. Bunun gibi bâzan insân bir şey düşünür ve öyle müteessir olur ki, düşündüğü şeyi unutur ve o te'siri kendisi duyup anlayacak şekilde gönlünde kalır. Bâzan da duyduğu hâl bu sevinç hâli olur. Bu neş'enin sebebini düşünmekle o sevinç kendisinde yerleşir. O husûsta düşündüğünü unuttuğu hâlde acısını duyar. Bâzan da ifâde edemiyeceği garib bir hâl ile karşılaşır. Ne neş'e, ne de hüzün'e benzer. İfâde etmekten âciz kalır. Ancak mevzûn şiir ile ifâde edebilir.

Vezinli şiirlerle mevzûn olmayan şiirler arasındaki farkı, herkes değil, bâzı kimseler anlayabilir. Onu ancak zevk sâhipleri anlar ve düz konuşulan söz ile mevzûn arasındaki farkı bilir. Fakat zevk sâhibi olmayanlara bunu anlatamaz. İşte nefisde böyle garib hâller vardır. Belki, korku, hüzün ve neş'e gibi meşhûr mânâlar, çalgısız olarak söylenilen ve mânâsı anlaşılan teganniler dinlemekten hâsıl olur. Telli çalgılar ve diğer mânâsız nağmeler, insânın nefsinde acâyip bir şekilde te'sir eder, fakat o acâyipliği ifâde mümkün olmaz. Bâzan buna şevk denir, fakat sâhibi neye müştak olduğunu ifâde edemez ki, bu acâyip bir şeydir. Çalgıları dinlemekle kalbi çarpan kimse, kalbinin neye ve ne için çarptığını bilemez. Kendisinde bir şey arıyormuş gibi bir hâl hisseder, fakat ne aradığını bilemez. Bu hal, avamda ve hattâ gönlünde ne Allah, ne de kul sevgisi olan kimselerde de gö-

rülür. İşte bunun da bir sırrı vardır. O da iştiyâkın iki rüknü olmasıdır.

Birinci rükün: İştiyâk sâhibinin sıfatıdır. O da müştak olduğu kimse ile bir nevi münâsebettir.

İkinci rükün: İkinci rükün de, iştiyâk duyduğu şeyi ve ona ulaşmanın yolunu bilmesidir. Şâyet kendisi ile öyle iştiyâk duyduğun sıfatı bulur ve iştiyâk duyduğun şeyin sûretini de bilirsen, iş meydânda ve kolay olur. Şâyet heves ettiğin şeyin ne olduğunu bilmez ve yalnız içinden bir iştiyâk uyanır ve kalbini ateşlendirirse işte bu, insânda çâresiz bir hayret ve dehşet uyandırır. Meselâ, kadın görmeden ve münâsebeti bilmeden bir çocuk kendi başına yetişir, erginlik çağına erer ve şehveti uyanarak galeyana başlar. Bu adam, kendinde bir şehvet ateşinin uyandığını anlar fakat cinsî münâsebetten haberi olmadığı ve kadın yüzü görmediği için, neye müştak olduğunu bilemez. İşte bunun gibi Âdem oğlunun nefsinde âlem-i âlâ ile bir münâsebet, sidre-i müntehâ'da ve Firdevs-i Âla'da vâdedilen zevkler vardır. Fakat o, bunlardan yalnız sıfatları ile isimleri düşünebilir. Hiç bir kadın, insân ve hattâ aynada bile kendisini göremeyen ve yalnız kadın ve münâsebet adlarını duyan kimsenin isim ve sıfatları düşünebilmesi gibidir. Semâ' da böylece şevkini uyandırır fakat aşırı derecede cehâleti ve dünyâ meşgalesi ona, nefsini, Rabbini ve tab'an neye iştiyâk duyduğunu unutturur ve nefsi, anlamadığı şeylere kendini sürükler.

İşte bu ve benzeri hâllerin tâm mâhiyetleri anlaşılmaz ve bunlarla mevsûf olan kimsenin hâlini ifâde etmesi mümkün olmaz. Bu beyânâtımızla vecd'i, izhârı mümkün ve gayri mümkün diye iki kısımda mütâlâa edişimizin doğruluğu anlaşılmış oldu.

VECD'İN KISIMLARI

Yine bilmiş ol ki: Vecd, külfetsiz ve meşakkatsiz gelen ile, külfetli ve meşakkatli bir şekilde gelen olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ikincisine «TEVÂCÜD» yâni vecde gelmeğe çalışmak, denir. Böyle zorlamak sûretiyle meydâna gelen vecdin bir kısmı mezmûm, bir kısmı da makbûldür. Müflis olduğu hâlde riyâ ederek kendisini iyilerden göstermek sûretiyle zorlayarak yaptığı vecd'i mezmûmdur. Fakat kendisini zorlamak sûretiyle iyi hâllere sâhip olabilmek için çalışıyorsa, makbûldür.

Bunun için, Kur'ân-ı Kerim okunurken içinden coşup ağlamayanlara Resûl-i Ekrem:

«Ağlar gibi yapın» buyurmuştur. Bu gibi hâllerin başlangıcı bâzan külfetli olur fakat neticede tabiat hâlini alır. Niçin böyle olma-

sın ki, Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesi de aynı şekildedir. Önce zor ile okur, zorla düşünerek ezberler. İyice ezberledi mi artık meleke kesbeder ve ondan sonra kolaylıkla okur. Hattâ dili Kur'ân'a öyle alışır ki, hâriçde veyâ namâzda aklı başka yerde iken bile, hiç düşünden Kur'an'ı okur ve bir sûreyi bitirdikten sonra aklı başına gelir ve bitmiş olduğunu görür. Kâtip de böyledir; ilk önce zorlukla yazıya alışır, sonra tabiat hâlini alır. Başka şeyler düşünürken hattâ bakmadan sayfalarca yazabilir. Beden âzâlarının ve insânın elde ettiği bütün vasıflarda hüküm budur. Önce zorlayarak bunları öğrenir, sonra da kendisinde tabiat, huy, alışkanlık hâlini alırlar. Bâzılarının: «Âdet, beşinci tabiattır» dediklerinden maksadları bu olsa gerektir. İşte iyi hâller de böyledir. İyi hâllere sâhib olunamadı diye ümid kesilmemelidir. Semâ' ve diğer vasıtalarla bunları elde etmeğe çalışmalıdır. Görüle gelen bir gerçektir ki, bir kimse birine âşık olmak ister de olamaz. Ancak, adamı devamlı olarak anmak, sevilecek vasıflarını düşünmek sûretiyle adamı iyice sevmeğe başlar. Öyle ki, bu def'a aşkı irâdesinin dışına çıkar, bu aşktan kurtulmak isterse de kurtuluş çâresini bulamaz. Allah sevgisi ve Allah'a iştiyâk, âzâbından korkmak ve benzeri iyi hâlleri insân kaybettiği zamân ümidini kesmemeli, onları elde etmeğe çalışmalıdır. Bunları elde etmek için bu gibilerle düşüp kalkmalı, onların iyi hâllerini görmeli, meclislerinde bulunmakla onların güzel hâllerini beğenmeli ve bu iyi hâlin kendisine de nasib olmasını duâ edip Allah'tan dilemelidir. İyi hâllere sâhip olabilmenin sebeblerinden birisi de semâ' ile iyi kimseler, Allah'tan korkanlar, ihsân edenler, Allah'a âşık olanlar ve ibâdetlerinde huşû edenlerle düşüp kalkmaktır. İnsâna, düşüp kalktığı kimsenin vasıfları, farkında olmadan sirâyet eder. Aşkın ve benzeri iyi hâllerin, sebebleri ile de elde edilmelerinin mümkün olduğuna Resûl-i Ekrem'in:

اللهم ارزقني حبك وحب من أحبك وحب من يقربني إلى حبك

«Allah'ım, sevgini ve Seni sevenin sevgisini ve Seni sevmeğe beni yaklaştıranın sevgisini bana nasib et» (966) diye duâ etmesi delâlet eder. Resûl-i Ekrem sevgi talebinde ısrâr etmiştir.

İşte bu anlattıklarımız «VECD» in mükâşefe ve hâllere ve izâhı mümkün olup olmayana ve zorlamak sûretiyle veyâ tabiat iktizâsı olması hakkındaki taksimâtıdır.

Şâyet madem ki vecd Allah'tandır, Allah'ın lütfûdur, şeytânın aldatmasından değildir, o hâlde bunlar Kur'ân-ı Kerim okunurken

(966) Duâ bahsinde geçti.

neden vecde gelmiyorlar da, şâirlerin şiirleri teganni edilirken vecde geliyorlar? dersen:

Deriz ki: Hak olan vecd, aşırı derecede Allah sevgisinden, irâde doğruluğundan ve Allah'a olan aşkından meydâna gelen vecd'dir. Bu vecd, Kur'ân-ı Kerim okunurken de kendini gösterir. Kur'ân-ı Kerim'i dinlemekle vecd'e gelmeyen aşk, yaratıklara olan aşktır. Yoksa yaradana âşık olanlar Kur'ân okunurken de aynı vecd'i duyarlar.

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

«Haberiniz olsun ki, kalbler ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olur, olgunlaşır» (13 — Ra'd: 28),

مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ

«Vahyi dinlediklerinde Rablerinden korkularından derileri titrer, sonra da Allahü Teâlâ'nın rahmet ve mağfiretini zikretmekle derileri ve kalbleri mutmain olur» (39 — Zümer: 23) âyet-i celîleleri buna delâlet etmektedir.

Semâ' akabinde, semâ' sebebiyle insânda hâsıl olan sükûn, tüylerin dikilmesi, derinin ürpermesi, korku ve kalb yumuşaklığı gibi hâllerin hepsi vecd'dir. Kur'ân-ı Kerim okunurken Allah âşıklarında bu hâl görülür. Yine Allahü Teâlâ:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ

«Gerçek mü'minler, Allah anıldığı zamân yürekleri titreyenlerdir» (8 — Enfâl: 2),

لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ

«Eğer şu Kur'ân-ı bir dağ üzerine indirseydik (ve akıl verseydik) o dağı Allah korkusundan alçalmış ve paramparça olmuş görürdün» (59 — Haşr: 21) buyurmuştur. Titremek, korkmak ve huşû, her ne kadar mükâşefe kabîlinden değillerse de, hâl kabîlinden bir vecd'dirler. Fakat mükâşefeye ve uyarmağa sebeb olabilirler. Bunun için Resûl-i Ekrem:

«زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ»

«Kur'ân'ı sesinizle süsleyin» (967) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye de:

«لَقَدْ أُوتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ»

«Âl-i Dâvûd'un mizmârından seslerinden ona da verilmişdi» buyurdu.

Basîret sâhiplerinin Kur'ân-ı Kerîm'i duydukları zamân vecd'e geldiklerine dâir pek çok hikâyeler vardır. Resûl-i Ekrem'in:

«شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَأَخَوَاتُهَا»

«Hûd ve benzeri sûreleri beni kocalttı» (969) hadis'i vecd'den haber vermektedir. Zîrâ kocalmak, hüzün ve korkudan gelir. Hüzün ve korku ise, vecd demektir. Rivâyete göre; İbn Mesûd (R.A.) Resûl-i Ekrem'e Nisâ sûresini okudu da:

«فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا»

«Her ümmetten Peygamberlerini şâhid getirdiğimiz zamân ve seni de o peygamberlerin sıdkına şâhid getirdiğimiz zamân onların hâlleri nice olur?» (4 — Nisâ: 41) âyet-i celîlesini okuduğu zamân, Resûl-i Ekrem'in gözleri yaş ile doldu ve: «Yeter» buyurdu (969). Diğer rivâyette, bizzât Resûl-i Ekrem'in kendisi veyâ huzûrunda:

«إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا»

«Onlar için âhirette hazırladığımız kelepçeler, yakıcı ateşler, boğazda kalan yemekler ve acı verici azâb vardır» (73 — Müzzemmil: 12, 13) âyeti okununca, Resûl-i Ekrem bağırarak yere düştü (970).

---

(967) Tilâvet-i Kur'ân Kitâbında geçti.

(968) Tirmizî Ebû Cuhayfe'den, Hâkim İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen olduğunu, Hâkim de Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.

(969) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(970) İbn Adîy «Kâmil» de, Beyhakî «Şuabü'l İmân» da Ebû Harb'den mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Diğer bir rivâyette Resûl-i Ekrem:

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ

«Onlara azâb edersen şüphesiz onlar senin kullarındır» (5 — Mâide: 118) âyet-i celîlesini okuyunca ağladı (971). Yine Resûl-i Ekrem, rahmet ve duâ âyetlerini okuduğu zamân istibşar ederdi. Böyle sevinmek de bir vecd'dir. Allahü Teâlâ, vecd'e gelenleri Kur'ân-ı Kerîm'de överek şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ

«Resûl'e nazil olan (Kur'ân)'ı duydukları zamân, Hakk'ı bildiklerinden gözyaşı döktüklerini görürsün» (5 — Mâide: 83). Yine rivâyete göre Resûl-i Ekrem namâz kıldığı zamân göğsünden, kaynayan tencereden gelen ses gibi ses gelirdi (972).

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini dinlerken vecd'e gelen Sahâbe ve Tâbiîn, pek çoktur. Kimi sayhâ etti, kimi ağladı, kimi bayıldı; hattâ ölenleri bile oldu. Rivâyete göre: Zuhâre b. Ebî Evfa Tâbiî'nin sikalarından idi. İmâmlık yapar, Kur'ân'ı rikkatle okurdu. Bir gün namâz kıldırırken:

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ

«Sûr'a üfürüldüğü zamân» (74 — Müddessir: 8) âyet-i celîlesini okuyunca öyle bir sayhâ etti ki, hemen mihrâbta, düşerek cân verdi.

Hz. Ömer bir adamın:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ

«Rabbinin azâbı elbette vâkidir. Onu def'edecek (hiç bir şey de) yoktur» (52 — Tur: 7, 8) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca olduğu yerde düşdü, eve götürdüler, bir ay kadar hasta yattı. Tâbi'în'den

(971) Müslim. Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

(972) Ebû Dâvud, Nesei ve Tirmizî «Şemâil» inde Abdullah b. eş-Şıhhır'den rivâyet etmiştir.

Ebû Cerir; çok güzel sesi olan Sâlihü'l-Merî, Kur'ân-ı Kerim okurken bayıldı ve bilâhare öldü. İmâm Şafiî de bir adamın:

﴿ هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴾

«Bu (hepsinin) dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler» (77 — Mürselât: 35, 36) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca bayıldı. Ali b. Fudayl da bir zâtın:

﴿ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾

«O gün insânlar, âlemlerin Rabbi olan Allahü Teâlâ'nın fermanı için, ayakta dururlar» (83 — Muttaffifîn: 6) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca bayıldı ve yere düştü. Babası Fudayl da Allahü Teâlâ senin bu hâline memnûn oldu, dedi. Tâbiînden olan daha bir çok cemâatten rivâyet edilmiştir. Bu hâl sôfîlerden de rivâyet edilmiştir. Şiblî hazretleri Ramazan'da mescidde imâmın arkasında namâz kılarken, imâm:

﴿ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ﴾

«Eğer biz, sana vahyettiğimiz Kur'ân'ı gidermeği, ortadan kaldırmayı dileseydik, sen onu yerine getirecek vekil bulamazdın!» (17 - İsrâ: 86) âyet-i celîlesini okuyunca, öyle bir haykırdı ki, insânlar öldüğünü sandılar. Benzi sarardı, vücûdu titremeğe başladı. Dost ve ahbâblara böyle hitâb edilirse, başkalarına ne yapılır? diyerek âyet-i celîleyi tekrâr tekrâr okudu.

Cüneyd şöyle anlatıyor: Bir gün Seriyyü's-Sakatî'nin yanına gittim, orada baygın hâlde yatan birisini gördüm. «Bu nedir?» diye sorduğumda, Seriyyü's-Sakatî: «Bir âyet-i celîle dinledi ve onun için bayıldı düştü» dedi. Ben: «O âyeti aynen kendisine okuyun» dedim. Onlar da âyet-i kerîme'yi kendisine okuyunca, adam ayıldı. Bunun üzerine Seriyyü's-Sakatî: «Bunu nerden bildin?» diye sordu, ben de: «Yâkub Aleyhisselâm'ın gözleri, bir yaratıktan yâni oğlu yüzünden görmez olmuşdu. Sonra yine onun yüzünden açılmıştı. Eğer Hak'tan dolayı görmez olsaydı, asla yaratıktan ötürü açılmazdı. Bunu da bu âyet-i kerîme'den dolayı bayılmış gördüm. Anladım ki, ayılma sebebi de yine bu âyet olacaktır, dedim ve sözüm hoşuna gitti». Nitekim Cüneyd'in görüşüne şâirin sözü de işâret ediyor·

«Zevkle bir bardak şerbet içdim, sonra ondan içtiğim ikinci bardak ile, önceki içmiş olduğum bir bardak şerbetten peydâ olan hastalığımı giderdim».

Sôfîlerden biri:

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾

«Herkes ölümü tadacak» (3 - Âl-i İmrân: 185) âyet-i celîlesini, bir gece tekrâr tekrâr okuyordum. O sırada gâipten bir ses geldi: «Bu âyet'i daha ne kadar tekrâr edeceksin? Yaratılalıdanberi hâyâlarından ötürü gözlerini yukarı kaldırmayan dört Cinninin ölümüne sebeb oldun» dedi».

Ebû Ali el-Mağâzili, Şibliye:

— Çok def'a bir âyet-i celile duydum mu beni dünyâlıktan çeker, fakat sonra yine eski hâlime ve dünyâya dönerim. Bu hâl bende devâm etmez, dedi. Şibli de:

— Kur'ân'ı duyduğunda dünyâdan alâkanı kesmek istemem, Allahü Teâlâ'nın sana bir lütfûdur. Sonra yine dünyâlığa dönmen, sana acıyıp, merhamet etmesindendir. Çünkü sen, henüz tamâmen dünyâdan alâkanı kesecek hâlde değilsin! Zamân zamân sana o cephenin zevkini tattırır, senin ona iştiyâkın artar ve olgunlaşarak bu mertebeye erersin.

Bir mütasavvif, birisinin:

﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾

«Ey emin ve mütmain olan nefis, sen Allah'tan râzı, Allah da senden razı olduğu hâlde Rabbine dön!» (89 — Fecr: 27, 28) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca, bir daha oku, dedi. O zât da: «O nefis bir def'a Allah'a rücû etti gitti, ben ona bir daha «dön» nasıl diyeyim» deyince, adam bu mânâdan vecde gelerek düştü ve öldü. Bekir b. Muaz, bir zâtın:

﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ﴾

«O (müşrikleri) hemen gelecek olan kıyâmet günü ile korkut. O gün kalbler hüzünle dolup boğazlarına gelerek ağızlarından çıkar» (40 — Mü'min: 18) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca, dehşetle heyecâna kapıldı ve:

— Allah'ım, inzâr ettiğin hâlde hâlâ sana yönelmeyen kuluna acı, diyerek bayıldı ve düşdü.

İbrahim b. Ethem:

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ

«Semâ yarıldığı zamân» (84 — İnşikâk: 1) âyetini duyunca vücûdu titredi.

Muhammed b. Sabîh şöyle anlatıyor: Adamın biri Fırat nehrinde yıkanıyordu. Nehrin kenarından geçmekte olan birisi:

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

«Ey mücrimler bugün siz (bir tarafa) ayrılın» (36 — Yâsin: 59) âyet-i celilesini okudu. Yüzen adam bunu duyunca titreyerek suya battı ve öldü.

Denildi ki: Selmân-ı Farsi, Kur'ân okuyan bir genci gördü, ona yaklaşdı. Genç, bir tehdît âyeti okuyunca, vücûdu sarsıldı. Gencin bu hâli, Selmân'ın hoşuna gitti. Bir ara gencin izini kaybetti, sordu soruşturdu ve hasta olduğunu duydu. Hemen ziyâretine gitti ki, genç ölüm döşeğinde yatıyordu. Selmân'ı görünce: «O titremeler bir güzel sûret şeklinde karşıma çıktı ve senin de duyduğun bu haşyet ve korku sâyesinde, Allahü Teâlâ beni affetti» dedi.

Hülâsa: Basiret sâhibi insânlar, Kur'ân-ı Kerîm okunduğu zamân vecd ve semâ'dan hâli kalamazlar. Şâyet Kur'ân-ı Kerim kendisine hiç te'sir etmiyorsa o, karga gibi veyâ hayvânlara çobanların seslenmesi gibi mânâsız sesler çıkarmaktan başka bir şey yapmaz. Bu gibiler, akılları ermeyen, dilsiz, kör ve sağırlar gibidir. Belki basiret sâhibi insânlar, değil Kur'ân-ı Kerîmi, hikmet ifâde eden bir kelimeyi dahi duydukları zamân, kalblerine te'sir eder (973).

Horasanlı bir adam Cüneyd'in huzûruna girdi ve:

— Medh ile zem insân için ne zamân müsâvi olur, yâni hangi dereceye yükselirse, artık ne medh, ne de zemme aldırış eder? diye sordu. Cüneyd henüz cevâba başlamadan orada bulunan zâtlardan biri:

— Tımarhâneye girip kendisine kelepçe vurulduğu zamân, diye cevâp verdi. Bunun üzerine Cüneyd, cevâp veren zâta:

— Bu söze cevâp vermek senin haddin değil, diyerek soruyu soran zâta döndü ve:

(973) Yukarıdan aşağı Kur'ân-ı Kerim'den, Resûl-i Ekrem, Sahâbe ve Tabiîn'den verilen bu misâllerde, heyecanlanmak, göz yaşarmak, durduğu yerde vücûdun ürpermesi ve bayılıp düşmek gibi hâller vardır. Kalkıp sallanmalar yoktur. Arada göze çarpacak kadar muazzam fark vardır. Keşke sağ olsaydı da bu farkı ne ile telâfi ettiğini kendisinden sorsaydık.

— Mahlûk [yaratılmış, yaratık] olduğunu ne zamân anlarsa, dedi. Sofuyu soran bu cevâbı alınca, öyle bir sayhâ etti ki, cân vererek orada yığılıp kaldı.

Şâyet, mâdem ki Kur'ân-ı Kerim'in vecd üzerinde te'siri var, öyleyse insânlar, neden bu tegannîciler ve okuyucuların başına toplanır da, Kur'ân-ı Kerim okuyanların başına toplanmazlar? Halbuki onlara yakışan, toplantılarını Kur'ân okunan yerlerde yayıp, orada vecde gelmek, tegannîcilerin başına toplanmamak ve gittikleri yerlere şarkıcıları değil, hâfızları dâvet etmektir. Çünkü Allahü Teâlâ'nın kelâmının tegannîlerden efdal olduğu meydândadır, dersen:

Bilmiş ol ki: Teganni, vecdi harekete getirmekte, yedi vecihte Kur'ân-ı Kerim'den daha kuvvetlidir.

BİRİNCİ VECİH

Kur'ân-ı Kerim'in bütün âyetleri, dinleyicinin hâline uygun düşmez ve onu anlayarak kendi hâline tenzile güç yetiremez. Meselâ; hüzün, aşk, nedâmet ve benzeri hâller kendisini istilâ eden bir kimsenin:

﴿ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ ﴾

«Allahü Teâlâ evlâtlarınız hakkında (mirâs olarak) bir erkeğe iki kız kadar verilmesini emreder» (4 — Nisâ: 11).

﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ﴾

«Onlar ki, nâmuslu kadınlara iftirâ ederler» (24 - Nûr: 4) âyet-i celîleri ile hâline nasıl uyar ve bunlardan ne zevk alır. Mirâs, talâk, had ve benzeri ahkâm âyetleri de böyledir. Kalbde olanı harekete geçiren, ona uygun olandır. Fakat şiirleri, şâirler kalbin hâllerini ifâde için söylemişlerdir. Artık hâlin onları anlamasında bir güçlük yoktur. İşte bundan dolayı şiir tercih ediliyor. Evet, kimin kalbini hâller istilâ eder ve başkasını içeri alarak boşluk bırakmazsa, üstelik lâfızların uzak mânâlarını düşünebilecek şekilde zeki ve uyanık bir insân olursa duyduğu her sözden vecde gelebilir. Meselâ:

﴿ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ﴾

«Evlâdınız hakkında Allâh size vasiyyet eder» (4 — Nisâ: 11).

âyet-i celîlesinden de vecde gelebilir. Şöyle ki; bundan vasiyeti gerektiren ölüm olduğunu ve sevdiklerinden birini diğerine bırakacağını ve her ikisinden ayrılacağını düşünerek korku ve dehşete kapılarak vecde gelebilir. Veyâ bu âyet-i celîlede, vasiyyet ve evlâd kelimelerine bakmadan, yalnız «ALLAH» lâfza-ı Celâlinden vecde gelebilir. Yâhut, mâllarının taksimini de kendi üzerine almak sûretiyle, insânların sağlık ve ölüm hâllerini ayarlayan Allahü Teâlâ'nın o büyük rahmetini düşünerek ve ölümümüzden sonra çocuklarımızı düşünen Allahü Teâlâ elbette bizleri bırakmaz diyerek sevinir, heyecânlanır ve vecde gelir. Yâhût:

لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ

«Erkek için iki kadın kadar, yâni kadının iki misli verilir» (4 — Nisâ: 11) âyet-i celîlesinden; erkeği kadından üstün tuttuğunu, âhirette fazîlet, alışverişi kendisini Allah'ı zikirden alıkoymayanların olacağını ve kendisini Allah'tan alıkoyanın gerçek erkeklerden olmayıp ancak kadınlardan sayılacağını, kadınlar meyânında geri kaldığı gibi, kendisinin de âhiret nimetlerinden geri kalacağını düşünerek vecde gelebilir. İşte bunlar, vecd'i uyandırır fakat bu vecd, iki vasfa sâhib olan kimsede uyanır:

Birincisi: Kalbinin her tarafını kaplayan kaahir bir hâl sâhibi olmak.

İkincisi: Uzak mânâları düşünen, bilmek için tâm bir ayıklık ve keskin bir zekâya sâhib olmaktır. Böyle adam da pek az bulunur. Bunun için hâllerine uygun olan tegannîleri dinlerler ki, heyecânlansınlar ve bu sâyede vecde gelmiş olsunlar.

Rivâyete göre: Ebû'l-Hüseyin Nûrî bir cemâat ile bir dâvette bulunuyordu. Ortaya ilmî bir mes'ele kondu. Ebû'l-Hüseyin sukût edip dinliyordu. Sonra birden şu şiirleri okudu:

رُبَّ وَرْقَاءَ هَتُوفٍ فِي الضُّحَى ذَاتِ شَجْوٍ صَدَحَتْ فِي فَنَنِ

ذَكَرَتْ إِلْفًا وَدَهْرًا صَالِحًا وَبَكَتْ حُزْنًا فَهَاجَتْ حَزَنِي

فَبُكَائِي رُبَّمَا أَرَّقَهَا وَبُكَاهَا رُبَّمَا أَرَّقَنِي

وَلَقَدْ أَشْكُو فَمَا أُفْهِمُهَا وَلَقَدْ تَشْكُو فَمَا تُفْهِمُنِي

غَيْرَ أَنِّي بِالْجَوَى أَعْرِفُهَا وَهِيَ أَيْضًا بِالْجَوَى تَعْرِفُنِي

«Güvercin kuşu kuşluk vakti, yumuşak dallar üzerinde hazin hazin ötüşüyor,
Onun eski dostluk günlerinin hasretini çekerek ağlaması, beni de ağlattı.
Benim ağlamam onu uyandırdı, onun ağlaması da beni yumuşattı,
Her ikimiz de ayrılıktan şikâyet ediyoruz, fakat birbirimize anlatamıyoruz.
Ancak iç yangınlarımızla birbirimizi anlayabiliyoruz».

deyince herkes vecde geldi ve ayağa kalkarak sallanmağa başladı. İlim hak ve gerçek olduğu ve ilme daldıkları hâlde bu vecdi bulamamışlardı.

İKİNCİ VECİH

İkinci vecih: Kur'ân-ı Kerîm'i çokları bilir, dâima okur ve düşünürler. İlk duyulan şey'in gönülde te'siri büyük olur. Fakat tekrâr edildikçe bu te'sir azalır, ikinci derecede zayıflar, üçüncü derecede düşecek hâle gelir. Şâyet üstün vecde mâlik olan bir kimse bile bir evde devâmlı olarak sık sık vecde gelmek istese ve bunun için uğraşsa da onun için mümkün olmaz. Evini değiştirmekle de yine vecde gelebilir. Yine bunun gibi, aynı mânâda olsa da, onun daha garib ve başka bir şekilde ifâde etmek nefsi harekete geçirebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in okuyucusu her zamân, Kur'ân'ı garib olarak okuyamaz. Çünkü Kur'ân mahsûr ve mahdûttur, ona ziyâde etmek mümkün değildir. Hepsi ezberlenmiş ve dâima tekrârlana gelmiştir.

Bu anlattıklarımıza işâreten Ebû Bekir es-Sıddik (R.A.), Medîne'ye gelen bedevî Arabların Kur'ân'ı dinlerken ağladıklarını görünce:

— Biz de ilk önce böyle idik. Fakat zamânla kalblerimiz katılaştı, yâni Kur'ân-ı Kerim ile ünsiyet peydâ ettik, dedi. Hz. Ebû Bekir'in, kalbinin, Arabların ayak takımlarından daha katı olduğunu sanma. Onun kalbi, Allah aşkı ve sevgisi bakımından, hepsinin kalbinden daha temiz ve bu sevgi için daha boştur. Fakat çok tekrâr, onunla ünsiyetini sağladı ve te'sirini azalttı. Zîrâ insân oğlunun, ilk duyduğu âyetten ağladığı gibi, yirmi sene devâmlı okuduktan sonra, yine onu okuyup ağlaması ve ilk hâli ile son hâlinin bir olması âdet bakımından muhâl gibidir. Bu, her yeni ve garib olan şeyler için böyledir. Çünkü her yeninin bir tadı ve her yeni gelenin bir te'siri olduğu gibi, her ülfet edilen şeyde de, o te'sirin aksine olarak ünsiyet vardır. Bunun için Hazret-i Ömer, Kâbe'yi fazla tavaftan men'etmeyi kastederek:

— Korkarım ki, çok tavaf etmekle Kâbe'nin heybetini nezdlerin-

de kaybederler, dedi. Yâni onunla ünsiyet peydâ ederek artık hiçe sayacak bir hâl alırlar, demek istedi. Nitekim ilk def'a Kâbe'ye giden kimse, orayı ilk görüşünde dehşetli heyecânlanır, ağladığı, hattâ bayıldığı bile olur. Fakat aradan bir müddet geçtikten sonra, üstündeki bu te'sir kaybolmağa başlar. İşte teganniciler, her ân yeni ve garib buluşları ile piyasaya çıkarlar. Fakat her ân bir garib âyet bulunamaz!

ÜÇÜNCÜ VECİH

Üçüncü vecih: Şiir yolu ile mevzûn sözlerin insân üzerinde te'siri vardır. Vezinli güzel ses ile vezinsiz güzel ses arasında fark vardır. Vezinler ise âyetlerde değil, şiirlerde bulunur. Eğer şâir şiirini düz okusa, yâhut bestesini bozsa dinleyicinin canı sıkılır ve vecd u semâ'ı kaybolur, uygun olmadığı için, ondan nefret duymağa başlar. Tabîat bir şeye nefret edince kalbin de huzûru kaçar. Anlaşıldı ki, vezin müessirdir ve bunun için güzel telâkki edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ VECİH

Dördüncü vecih: Mevzûn bir şiirin lahinler itibâriyle insânlar üzerindeki te'siri değişir. Meselâ, uzatılmayacağı yerde uzatmak, kısaltılmayacağı yerde kısaltmak, durulmayacak yerde durmak ve bâzılarını ayırıp bâzılarını da katmak gibi. Şiirde bu gibi tasarruflar câizdir. Kur'ân-ı Kerim'i ise, ancak nâzil olduğu gibi okumak mecbûriyeti vardır. Tilâvetin hilâfına kasır, med, katı', ve vasıllar bâzan mekrûh, bâzan da harâm olur. Kur'ân-ı Kerim nâzil olduğu gibi okunacağına göre insân üzerindeki te'sirinde, kendi başına bir sebeb olan lahnin te'siri düşmüş olur. Lahn mânâsız olan nefesli ve telli çalgılar ile şâhin ve diğer mânâsız seslerde de kendini gösterir.

BEŞİNCİ VECİH

Beşinci vecih: Mevzûn lahinler, ağızdan çıkmayan diğer def, nay ve benzeri âletlerin sesleri ile de takviye edilir. Zirâ zayıf olan vecd, kuvvetli sebeblerle uyanır, işte şu sebeblerle takviye edilir. Çünkü bunlardan her birinin vecd'i uyandırmakta pay ve te'siri vardır. Hepsi bir araya gelince kuvvet kazanırlar. Kur'ân-ı Kerim'i bu gibi sebeblerden korumak vâcibtir. Çünkü bunlar, görünüşde oyun ve eğlencedir. Kur'ân-ı Kerim ise, hak ve hakîkattir. Onu, avam arasında mutlak lehv; havas arasında her ne kadar lehv diye itibâr edilmese de, yine sûreten lehv kabûl ettikleri bu gibi şeylerden korumak lâzımdır. Hattâ Kur'ân-ı Kerim'i, cenâbet, abdestsiz ve sokak ortaların-

da okumaktan korumalı, onu sâkin yerlerde okumalıdır. Her hâlde Kur'ân-ı Kerîm'e gerektiği gibi saygı yapılamaz. Ancak hâllerini murâkabe ederek okuyanlar, icâbeden hürmeti ona gösterebilirler. Onun için, bu gibi murâkabe ve riâyete zarûret hâsıl olmayan teganniyi tercih eder. Bunun için, nikâh gecesinde de Kur'ân ile def çalınmaz. Halbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿ أَظْهِرُوا النِّكَاحَ وَلَوْ بِضَرْبِ الْغِرْبَالِ ﴾

«Def ile de olsa evlenmeyi ilân ediniz» (974). Şiir ile de def çalınır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm ile çalınmaz. Bunun için Resûl-i Ekrem, teganni eden câriyelerden birinin: «Aramızda yarın ne olacağını bilen bir Peygamber var» demesi üzerine Resûl-i Ekrem Efendimiz:

﴿ دَعِي هٰذَا وَقُولِي مَا كُنْتِ تَقُولِينَ ﴾

«Bu sözü bırak da, neyi söylüyordun ise onu söyle» (975) buyurdu. Bu sûretle onu bu gibi sözlerden men'ederek, kendi sözlerine çevirdi. Çünkü bu, ciddi bir söz, onun yaptığı ise, oyun ve eğlence idi. Ciddi sözler, eğlence arasına giremez (976). Bu câriyeye gerçeklerden ayrılarak oyuncağa dönmesi ihtâr edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'e hürmeten tegannilerde ondan uzak kalmak da vâcibtir.

ALTINCI VECİH

Altıncı vecih: Her söz, her hâle muvâfık düşmediğinden, herhangi bir evde yapılan teganni, bâzı dinleyicilerin hâline uygun gelmiyebilir. Binâenaleyh değişmesini isteyebilirler. Şâyet dâvetlerde Kur'ân okuyucusunun başına toplansalar, okunan âyetler bâzı kimselerin hâline uygun düşmeyebilir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm, hâllerinin ihtilâflarına göre bütün insânlara şifâdır. Meselâ, rahmet âyetleri azâbtan korkana, azâb âyetleri emin ve mağrûr olanlara şifâdır. Tafsilâtı, sözü çok uzatır. Buna göre okunan âyet-i celîle bâzılarının hâline uygun gelmeyebilir ve o ân için, bu âyeti istemeyebilir. Bu sûretle Allahü Teâlâ'nın kelâmına karşı, önlemesi gayri kabil bir kerâhet tehlikesi doğar. Bundan kaçınmak, son derece mühim ve ehemmiyeti

(974) Evlenme bahsinde geçmiştir.

(975) Buhârî rivâyet etti. Evlenme bahsinde geçmiştir.

(976) Resûl-i Ekrem'in bu câriyeyi bu sözden men'etmesinden, gaybı Allahü Teâlâ'dan başka kimsenin bilemiyeceğini de istihraç edebiliriz.

mûcibdir. Zirâ bundan kurtuluş ancak Kur'ân'ı kendi hâline indirerek, o şekil bir te'vil yapmakla mümkündür. Halbuki Allahü Teâlâ-nın kelâmı, ancak kendi murâdına göre, te'vil edilir. Ama şâirin şiirini insân istediği mânâya göre te'vil edebilir. Burada ise, ancak te'vil-deki hatâdan doğma bir kerâhet vardır. Allahü Teâlâ'nın kelâmını bu gibi indî te'villerden korumak vâcibtir. Bundan dolayı vecd için, Kur'ân-ı Kerim üzerinde toplanmazlar. Şeyhlerin, niçin Kur'ân-ı Kerim'i bırakıp da teganniler ile semâ' edip vecde gelmelerine dâir bulduğum sebebler bunlardan ibârettir.

YEDİNCİ VECİH

Burada özür dilemek üzere, Ebû'n-Nasr es-Sirâc et-Tûsi'nin de anlattığı yedinci bir vecih vardır. O da şöyledir: Kur'ân-ı Kerim Allahü Teâlâ'nın kelâmı ve kelâm sıfatıdır. O, haktır, beşer ona güç yetiremez. O, mahlûk olmadığı için mahlûkun vasıfları ona dayanamaz. Onun mânâlarından bir lem'a gönüllere keşfolsaydı gönüller şaşırıp kalırdı. Güzel lâhinler tab'a uygun düşer, lâhinlerin tabiatlere nisbeti, haz ve zevk bakımındandır, hak ve hakîkat bakımından değildir. Şiir de aynıdır. Lâhin ve güzel sesler beyitlerdeki lâtîf işâretlere teallûk ettiği zamân, onlar birbirine benzer ve haz almağa daha yakın ve kalbe daha hafif gelir. Çünkü yaratıklar birbirine benzerler. Beşeriyet devâm edip bizler de, bu vasıflarda oldukça güzel sesler ile kaafiyeli ve mevzûn şiirlerden zevk alırız ve bu gibi kasidelerden duyduğumuz zevk, Kur'ân-ı Kerim'den üstün olur. O Kur'ân ki, Allah'ın kelâmı ve sıfatıdır. Geliş O'ndan ve dönüş de yine O'nadır. İşte o zâtın bu husûsta beyân ettiği mâzeretin hülâsası bundandan ibârettir.

Ebû'l-Hasen ed-Dirac'dan hikâye edildiğine göre diyor ki: Bağdâd'tan Hüseyin Râzi'yi ziyâret etmek üzere yola çıktım. Rey şehrine gittiğimde nerde olduğunu sordum. Her kime sordumsa «O zındığı ne yapacaksın? Onunla ne işin var?» diye beni karşıladılar. O kadar canımı sıktılar ve moralimi bozdular ki, geri dönmeğe karar verdim. Sonra da kendi kendime, bu kadar zahmeti ihtiyâr ile uzak yerden buraya geldiğim hâlde, hiç görmeden geri dönmem uygun olmaz. Ne olursa olsun, mâdem ki geldim bir def'a olsun kendisini görmem lâzım, dedim ve araya araya kendisini mescidde buldum. Önünde rahle, üzerindeki Mushaf-ı Şerif'i okuyordu. Baktım ki sakallı, yüzü güzel ve nûrlu bir insân. Kendisine selâm verdim. Hemen selâmımı aldı ve:

— Nerden geliyorsun? dedi. Ben de:

— Bağdâd'tan geliyorum, dedim. O:

— Hayırola ne iş için geldin? diye sordu. Ben de:

— Sizi ziyâret ve size selâm vermek için geldim, dedim. O:

— Allah'ın selâmı senin üzerine olsun, dedi ve devâmla: Gelirken yolda birisi, sen burada kal biz sana ev alalım, câriye verelim, deseydi kalır mı idin diye sordu. Ben:

— Böyle bir şey ile karşılaşmadım, karşılaşsam bakardım, dedim. O:

— Hâlimize uygun bir şiir söyler misin? dedi. Ben de:

— Söylerim, dedim. O:

— O hâlde söyle bakalım, deyince, ben, günlerinin çoğunun boşa gittiğine işâret ederek:

رَأَيْتُكَ تَبْنِي دَائِماً فِي قَطِيعَتِي ولو كنت ذا حزم لهدمت ما تبني

كأني بكم والليت أفضل قولكم ألا ليتنا كنا إذا الليت لا يغني

«Bakıyorum ki, dâima beni uzaklaştırmak istiyorsun, eğer aklım olsaydı senin bu yaptığını kökünden yıkardım.

«Öyle sanıyorum ki, sözünüzün efdali, "ne olsaydı" sözüdür. Bu sözün fayda vermiyeceği günde acaba hâlimiz nice olur?» dedim. Baktım ki, hemen Kur'ân-ı Kerim'i kapatarak ağlamağa başladı. Öyle ağladı ki, ben de kendisine acıdım. Sonra bana dönerek:

— Oğlum, bu kasaba halkı benim için zındık derler. İşte gördüğün gibi, sabâh namâzındanberi Kur'ân okurken gözümden bir damla yaş çıkmadı. Senin okuduğun şu iki beyit yüzünden kıyâmet başıma koptu. Anlaşılıyor ki, gönüller Allah aşkı ile tutuşursa, böyle garib beyitlerin verdiği heyecân, Kur'ân-ı Kerîm'in verdiği heyecândan fazla olur. Sebebi, şiirin mevzûu olup tabiate uygun olmasıdır. Zâten tabiate uygun olduğu için, insân şiir söyleyebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in nazmı ise, o, beşer sözünün üslûb ve yolundan başka bir üslûbdur. Onun için mûcizdir. Tabiate uygun düşmediği için beşerin ona gücü yetmez.

Rivâyete göre; Zünnûn-ı Mısrî'nin hocası İsrafîl'in huzûruna birisi girdi ve baktı ki, İsrafîl parmağını yere dayamış beyit söylüyor. İsrafîl, gelen adama:

— Sen beyit söyler misin? diye sorar. Adam:

— Hayır, söylemem, diye cevâp verince, İsrafîl:

— O hâlde sen kalbsizsin! dedi. Bununla berâber kalb-i rakik sâhibi bir kimsenin beyit söyleyebileceğine işâret etmiştir. Çünkü o his onu beyit ve nağmeler bakımından harekete geçirir ve kendisini sorlar.

ÜÇÜNCÜ MAKAAM

Burada semâ'nın zâhirî ve bâtınî âdâbı ile vecd'in neticelerinin, mezmûm veyâ makbûl olanlarını anlatacağız.

Semâ'ın âdâbı beştir:

1 — **BİRİNCİ EDEB:** Zamân, mekân ve ihvânları yâni arkadaşları iyi seçmektir. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî:

«Semâ' üç şey'e muhtâçtır. Bu üç şey bulunmazsa dinleme. Onlar da anlattığımız gibi, 1 — **Zamân,** 2 — **Mekân,** 3 — **İhvân**'dır.

Zamânın mânâsı: Yâni yemek esnâsında, kırgınlık vé husûmet anında, namâzda veyâ kalb huzûrunun bulunmadığı bir mâni esnâsında, semâ' faydasız bir şeydir.

Mekâna gelince: Pis sokak kenarlarında, çirkin manzaralı veyâ kalbi meşgûl eden yerlerde de semâ' edilmemeli, çünkü bir te'siri olmaz.

İhvân'a gelince: Aralarında hemcinsleri olmayıp, sûretâ zâhid görünüp, kalb inceliklerinden müflis ve semâ'ı inkâr edenlerin bulunduğu kimseler yanında semâ etmemeli, çünkü bu gibiler ağırlık verir. Bunun gibi hakkına riâyet edilecek dünyâ büyüklerinden biri bulunduğu, veyâ yaka - paça yırtık sûrette, riyâ ederek sahte sôfîlik yapanların bulunduğu meclislerde de semâ' etmemelidir. Çünkü bütün bunlar, fikri karıştıran şeylerdir.

2 — **İKİNCİ EDEB:** Meclisde bulunanların hâline bakmaktır. Etrâfta semâ'ın zarâr vereceği mürîdler varsa onların yanında şeyhin semâ' etmesi uygun olmaz. Şâyet semâ' edecekse onlara başka vazife vermelidir. Semâ'dan üç sınıf insân zarar görür.

Birincisi: Bunlardan en ehveni, tarikatten ancak zâhirî amelleri anlayıp semâ'dan zevk almayan kimselerdir. Bu gibilerin semâ'ı, boş şeylerle meşgûl olmaktan başka bir şeye yaramaz. Çünkü oyun ve eğlence adamı değil ki, eğlensin. Zevk ehli değil ki, semâ'dan faydalansın. Bu gibilerin zikir veyâ yoksullara hizmet ile meşgûl olmaları daha uygundur. Aksi hâlde zamânını kaybetmiş olur.

İkincisi: Semâ'ın zevkini almış fakat şehvetler ve beşerî sıfatlardan henüz tamâmen ayrılamamıştır. Semâ', bu gibilerin şehevî hislerini tahrîk edip tekâmüllerine mâni olacağı için bunların da uzak kalmaları daha doğru olur.

Üçüncüsü: Gerçi şehveti kırılmış, gâilesinden emin olmuş, basî-

reti açılmış, kalbini Allah sevgisi istilâ etmiştir. Fakat ilm-i zâhiri zayıf, Allahü Teâlâ'nın esmâ ve sıfatını, Allahü Teâlâ hakkında câiz ve mumteni, muhâl olan şeyleri bilmez. Bu gibilere semâ' kapusu açıldığı zamân, artık onları kendi kafasına göre Allahü Teâlâ hakkında yorumlar; câiz midir, değil midir? Onu bilmez. Binâenaleyh, o hâtırına gelenlerden göreceği zarar, semâ'dan edineceği kârdan kat be kat büyüktür. Çünkü Allahü Teâlâ hakkında câiz olmayan bir sıfatı, O'na izâfe etmek küfürdür.

Sehl (Allah rahmet etsin) diyor ki: Kitâb ve sünnetin şehâdet etmediği her vecd, bâtıldır. Bu gibi vecdler için semâ' doğru olmaz. Kalbi dünyâ sevgisi, medh u senâ' aşkı ile mülevves olanlarla, nefsâni arzûlarını tatmin etmek isteyenlere semâ' yasaktır. Çünkü bu gibiler artık semâ'ı âdet hâline getirir, ibâdeti ihmâl eder, kalbini düzeltmez, yolu kesilir. Semâ', ayakların kayacağı yerdir. Zayıf kimseleri bundan korumak lâzımdır.

Cüneyd diyor ki: Şeytân'ı rüyâmda gördüm ve kendisine:

— Bizim sôfileri aldatmak için onlara ne zamân yol bulabilirsin? diye sordum. Şeytân da:

— İki vakitte; semâ' esnâsında ve harâma baktıkları zamân onlara nüfûz ederek aldatırım, dedi. Bunu dinleyen şeyhlerden biri:

— Şeytân'ı ben görseydim, ona derdim ki: Ne ahmak imişsin! Semâ' ettiği zamân Allah'dan dinleyen, baktığında ise, Allah'a bakan bir kimseyi sen nasıl olur da aldatabilirsin? deyince Cüneyd:

— Doğru diyorsun, dedi.

3 — ÜÇÜNCÜ EDEB: Sağa sola iltifat etmeden, huzûr içinde söyleyeni dinlemek, dinleyenlere ve onlardaki vecd hâline bakmadan kendi nefsi ile meşgûl olup kalbini düzeltmeğe çalışmak. Allahü Teâlâ'nın, sırrına ifâza ettiği rahmeti murakabe etmek, arkadaşlarını meşgûl edecek hareketlerden sakınmak, etrâfını korumak, esnemek ve öksürükten çekinmek. İstiğrak hâlinde oturduğu gibi, başını önüne eğerek oturmak, titreşme, oynaşma, sun'î ve riyâ olan diğer hareketlerden sakınmak lüzûmsuz sözlerden vaz geçmektir. Şâyed vecd hâli kendisine galebe çalarak ihtiyârsız hareket ederse, mâzûrdur, yerilmez. İrâdesine sâhip olduğu ânda, yine eski sükûnuna döner. Ne çabuk vecd'i geçti, bunun kalbi katıdır diyeceklerinden utanarak vecd'e devâm etmesi uygun olmaz.

Hikâye olunduğuna göre; gencin biri, Cüneyd'in sohbetine devâm etti. Zikir nâmına bir şey duyar duymaz hemen sayhâ ederek rengi değiştirdi. Cüneyd ona:

— Bir daha böyle yaparsan huzûrumdan ayrılacaksın, dedi. O da bu gibi hâllerde vücûdu su içinde kaldığı hâlde, artık kendini sab-

reder ve zabteder oldu. Hattâ bir def'asında kendini fazla sıkarak boğulacak hâle geldi ve nihâyet gayr-ı ihtiyârî bağırarak düştü ve öldü.

Rivâyete göre: Mûsâ Aleyhisselâm va'z ederken aşka gelen biri elbisesini yırttı. Allahü Teâlâ Mûsa Aleyhisselâm'a vahyederek buyurdu ki: O adama söyle, gerçek âşık ise, elbisesini değil, kalbini yırtsın, kalbindeki perdeyi kaldırmağa çalışsın!

Ebû'l-Kaasım en-Nasrabâdi (977) Ebû Amr b. Ubeyd'e:

— Ben derim ki, bir meclisde şiir söyleyeni dinlemek, gıybetten daha hayırlıdır, deyince, Ebû Amr da:

— Semâ' ederken kendinde olmayan bir hâli göstermek sûretiyle riyâ yapmak, otuz sene gıybet etmekten daha kötüdür, dedi.

Şâyet, vecd'in içerde kalıp a'zâlarda te'sirini göstermeyeni ile, a'zâlarda kendisini gösterenlerden hangisinin daha makbûl olduğunu sorarsan:

Bilmiş ol ki: Vecd'in açığa çıkmaması bâzan içdeki zayıflıktan, yâni semâ'dan müteessir olmamaktan doğar ki, bu noksânlıktır. Bazan içde beklenen te'siri yapar fakat a'zâlarını zabtetmeğe muktedir olduğu için hârice çıkmaz, bu bir kemâldir. Bâzan da semâ' dinleyen, her hâlinde vecd içindedir. Semâ,' onun üzerinde fazla bir te'sir icrâ edemez. Bu ise, kemâlin son mertebesidir. Dâima vecd içinde bulunan zât, hakka bağlanmış, şuhûdî değil, yâni perdeyi değil, perdenin içindekini müşâhede ile meşgûldür. Hâllere dokunan şeyler bunun hâlini değiştirmez. Ebû Bekir es-Sıddîk'in (R.A.): «Biz de sizin gibi idik, sonra kalbimiz katılaştı.» sözünün mânâsı: Artık kalblerimiz kuvvetleşdiğinden, her hâlde vecd'e tahammül edebiliyor. Zirâ biz, her ân Kur'ân-ı Kerim'in mânâlarını dinlemekteyiz. Kur'ân-ı Kerim bizim hakkımızda yeni bir şey değil ki, ondan müteessir olalım, şeklinde olması mümkündür. Demek ki vecd'in kuvveti insânı harekete geçirir, akıl ve mücâdele kuvveti de zâhirî hareketten alıkor. Ya fazla kuvvetinden veyâ karşısındakinin zayıflığından, bunlardan biri diğerine gâlib gelebilir. noksân veyâ kemâl de bu bakımdan olabilir. Binâenaleyh kendini yere atan kimsenin vecd'i, sâkin durandan daha fazladır zannetmemelidir. Ne sâkin duranlar var ki onların vecd'i, kendini yere atanlardan daha kuvvetlidir. Nitekim Cüneyd ilk ânlarında semâ'dan hareket ederdi, sonraları hareket etmez oldu. Sebebini soranlara:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ

---

(977) Hadis âlimlerinden olup Şiblî ve daha birçoklarının sohbetinde bulunmuş. Mekke-i Mükerreme'de mücâvir kalarak 367 Hicri'de ölmüştür.

«Dağları gördüğün zamân, yerinde durur gibi zannedersin, halbuki bulutların gitmesi gibi havada sür'atle giderler. (Bu) her şeyi sağlam yapan Allahü Teâlâ'nın san'atıdır» (27 — Neml: 88) âyet-i celîlesini okudu ve bu sözü ile, kalbin muztarib olup, melekût âleminde cevelân ettiğini ve buna karşı bedenin görünüşde sükûnet hâlinde olduğunu ifâde etmek istedi.

Basra'da bulunan Ebû'l-Hasan (doğrusu Ebû'l-Hüseyin) Muhammed b. Ahmed anlatıyor: 60 sene Sehl b. Abdullah'ın sohbetinde bulundum. Zikir veyâ Kur'ândan duyduğu her hangi bir şeyden dolayı kendisinde bir değişiklik görmedim. Ömrünün son günlerinde birisi:

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ

«İşte bu gün sizden fidye alınmaz» (57 — Hadîd: 15) âyet-i celîlesini okuyunca, yıkılacak şeklide sallandığını gördüm. Bu hâlinden kendisine sorduğumda: «Evet dostum, zayıfladık,» dedi. Yine bir def'a:

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ

«O gün mülk, pâdişahlık, hüküm ve kazâ Allah'a mahsûstur.» (25 — Furkan: 26) âyet-i celîlesini duyunca titremeğe başladı. Sohbetinde bulunan İbn Sâlim sebebini sorunca, zayıfladım, dedi. Zayıflığın neticesi bu olunca, ya kuvvetli olmak hâli nedir? diye soranlara. **«Uğrayan her şeyi metânetle karşılamak ve hiç bir şeyden vaziyeti değişmemektir.»** dedi. Vecd'e geldiği hâlde, a'zâlarını hareketten men'e ve zâhirini zabta muktedir olmanın sebebi, devâmlı müşâhede içinde bulunmakla her hâlin müsâvî olmasıdır. Nitekim rivâyet edildiğine göre Sehl diyor ki: «Benim namâzdan evvel ve sonraki hâlim arasında bir değişiklik yoktur, her ikisi de aynıdır». Zîrâ o her halinde kalbini murâkabede ve Allah'ı anmakla meşgûl idi. İşte sema'dan evvel ve sonra da vaziyeti bu merkezde idi. Çünkü kendisi dâima vecd içinde ve aşk susuzluğu devâmlı olup durmadan mahabbet şerbetini içmekte idi. Öyle ki, semâ', onun bu aşkına hiç bir şey katamazdı. Nitekim Memşâd ed-Dinûrî, aralarında şiir söyleyen bulunan bir cemâatın meclisine girince sükût ettiler. Memşâd: «Siz şiir ve sohbetinize devâm edin. Eğer bütün dünyâ çalgıları kulağımın yanında çalınsa, beni himmetimden alıkoyamaz ve içimdeki hastalığa şifâ olamaz», dedi.

Cüneyd, ilim çokluğu ile vecd noksânlığı zarar vermez. Zîrâ ilmin fazîleti, vecd'in fazîletinden üstündür, dedi.

Şâyet, bu gibilerin semâ' yerlerinde ne işi var? dersen:

Bilmiş ol ki: Bunlardan bâzıları ihtiyârladığında semâ'ı terketti. Ancak ihvânlarından birine müsâade veyâ gönlünü hoş etmek için bu meclislere gitmiştir. Bâzan da kuvvetindeki kemâli göstermek için iştirak etmiştir ki, maksadı kemâlin, görünüşdeki vecd'de olmadığını onlara bildirmek ve her ne kadar onun mertebesine yükselemezlerse de, zâhirlerini tekellüften kurtarmalarını ondan öğrenmeleri içindir. Ve şâyet vecd'i inkâr edenlerin meclisinde bulundukları zamân, onların yanında vecd'e kapılmamalarını sağlayabilmek ve görünüşde onlarla fakat bâtınları ve kalbleri ile onlardan uzak kalabilmelerini sağlamak içindir. Nitekim her hangi bir sebeble bu gibilerin meclisinde semâ'sız oturanlar olduğu gibi, sôfîlerden bâzılarının semâ'ı terk ettiği nakledilmiştir. Bu, semâ'ı kerih görmelerinden değil, belki yukarda anlattığımız sebeblerdendir. Bâzıları ise zâhidlerden olduğu hâlde semâ'ın mânevî zevkine varamadığı gibi, lehv ve eğlence adamı olmadığından, boş şey ile uğraşmamak için semâ'ı terk etmiştir. Diğer bâzıları da gerekli ihvânı bulamadığı için semâ'ı terk etmiştir. Hattâ birisine, niçin semâ' etmiyorsun dendiği zamân kime ve kim ile semâ' edeyim, diye cevâb vermiştir.

4 — DÖRDÜNCÜ EDEB: Kendisini zabtedebilecek güçte olan kimsenin, ayağa kalkmaması ve yüksek sesle ağlamamasıdır. Fakat riyâ olmamak üzere ağlar gibi bir tavır takınması ve raks etmesi de mübâhtır. Zîrâ ağlar gibi yapmak, hüznü celbetmek, raks ile neş'e ve sevinci tahrik etmeğe sebeb olur. Mübâh olan her sevinci harekete geçirmek câizdir. Eğer harâm olsa Hz. Âişe, Resûl-i Ekrem ile berâber Habeşîleri seyretmezdi. Halbuki onlar oynuyorlardı. Sahâbe-i Kirâm'dan bir cemâatın bir sevinç dolayısiyle tek ayak üzerine kalktıkları rivâyet edilmiştir. Şehîd Hz. Hamza'nın kızı Umâme'nin terbiyesine bakmakta, Hz. Ali, Câfer ve Zeyd b. Hârise, velhâsıl her biri, çocuğa ben bakacağım diye ayaklandılar. Resûl-i Ekrem Hz. Ali'ye: «Sen bendensin ve ben de sendenim» deyince, Hz. Ali sevincinden hopladı ve tek ayak üzerine kalktı. Hz. Câfer'e: «Ahlâkın da kıyâfetin de bana benzer» deyince, o da hopladı. Zeyd'e de: «Sen bizim kardeşimizsin» demekle o da sevincinden hopladı ve hepsi tek ayak üzerine kalkarak eğlendiler (978). Sonra Resûl-i Ekrem: «Onun terbiyesi Câfer'e âittir. Çünkü teyzesi Câferdedir. Teyze de anne sayılır» buyurdu. Bir rivâyette Resûl-i Ekrem Hz. Âişe'ye: «Habeşîlerin titreşme ve oyunlarını görmek ister misin» buyurmuştur. «Zefen» ve «Hacel» rakse-dip oynamak demektir. Bu da fazla sevinçten veyâ bir şeye iştiyâk-

---

(978) Ebû Dâvud Hz. Ali'den hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

tan doğar. Bunun dîndeki yeri, sebebine bağlıdır. İyi bir şeye sevinip hoplaması bu sevincini arttıracaksa makbûldür. Mübâh olan bir şeye sevinmiş ise oynaması mübâh, kötü bir şeye sevinmiş ise oynaması kötüdür.

Evet, böyle raksetmek, önder olacak büyüklere yakışmayan bir harekettir. Zîrâ bu gibi rakslar ekseriyetle oyun ve eğlenceden doğar. İnsânların nazarında oyun ve eğlence şeklinde olan hareketlerden önderlerin çekinmesi lâzımdır. Çünkü bu hareketlerde bulunmakla gözden ve itibârdan düşerler.

Elbiseyi yırtmağa gelince: İş, irâde ve ihtiyârından çıkıncaya kadar buna müsâade yoktur. Yaka - paçasını yırtacak kadar vecd'e gelmesi de mümkündür. Çünkü vecd'i kendisini sarhoş ettiği için, yaptığından haberi olmayabilir. Yâhut haberi olur. Fakat âdeten mecbûr tutuluyormuş gibi kendisine hâkim olamaz. Görünüşde icbâr edilmiş gibi bir hâl alır. Zîrâ hareket etmekte ve elbisesini parçalamakta kendince bir râhatlık duyar ve bir nefes almış gibi olur. Âdeta hastanın inlemesi gibi ona mecbûr olur. Kendisini zorlasa da sabredemez. Bu, her ne kadar ihtiyârî ise de, insân oğlu irâdesi ile yaptığı hareketlerin bâzan terkine güc yetiremez. Meselâ, nefes almak insanın irâdesi ile iken, bir müddet nefes almasa, içinden nefes almağa mecbûr olur. İşte oynamak ve elbiseyi yırtmak da bunun gibidir. Onun için buna harâm denemez. Seriyyü's-Sakatî'ye ifrâd derecede vecd'den sorduklarında, evet bâzan bilmeyerek kılıncı yüzüne de vurabilir, dedi ise de tatmin olmayarak tekrâr tekrâr kendisine sordular ve her def'asında sözünde ısrâr etti. Yâni bâzı zamânlarda ve bâzı hâllerde bâzı kimselerde böyle de olabilir.

Şâyet, vecd hâli geçtikten ve semâ'dan çıktıktan sonra, yeni elbiselerini parça parça ederek orada bulunanlara dağıtıp buna da «HIRKA» adını verdiklerine ne buyurulur? dersen:

Bilmiş ol ki: O elbiseyi, yırtık elbiseler yama olacak şekilde parçalayıp yoksullara dağıtmak mübâhtır. Zîrâ elbise dikilmek için kumaş parçalanır. Onu parçalamak, zâyi etmek demek değildir. Çünkü bir maksad uğrunda parçalanıyor. Bunun gibi seccâde ve eski elbiseyi yamalamak da küçük parçalar ile olur. İşte gâye budur. Herkes yırtığını yamasın diye, onu bir çok parçalara ayırıp dağıtmak, elbette mübâhtır. Aranılan cihet, bölünen parçaların yırtıklara yama olabilecek şekilde bölünmeleridir. Bizim semâ'da men'ettiğimiz, heder olacak şekilde elbiseyi parçalamaktır. Bunun ihtiyârî olarak yapılması câiz değildir.

5 — **BEŞİNCİ EDEB:** Riyâsız olarak birisi vecd'e gelip ayağa kalktığı zamân, diğerleri de ona uyarak ayağa kalkmalarıdır. Ona arkadaşlık, sohbet âdâbındandır. Yine bunun gibi, vecd hâlinde olan kimsenin baş örtüsü düşerse oradakilerin de ona uyarak başlarını açmak, elbisesini yırtmışsa, onların da elbiselerini çıkarmaları uygun düşer. Bu da hüsn-ü muâşeret âdâbıdır. Zirâ muhâlefet vahşeti doğurur. Her kavmin bir usûl ve âdeti vardır. İnsânların ahlâklarına uymak lâzımdır. Nitekim hadisde böyle vârid olmuştur. Bâhusûs hüsn-ü muâşeret ve gönül hoşluğu hâlinde usûle riâyet daha mühimdir. Efendim, bu bir bid'attir, Sahâbe devrinde yokdu, onun için bu âdete uyulmaz sözü de pek makbûl değildir. Çünkü her mübâh olan şey'in Sahâbe'den menkûl olması şart değildir. Mahzûrlu olan, sünneti bozan bid'ati irtikâb etmektir. Halbuki bunların hiç birinden nehiy nakledilmemiştir. Girene kıyâm, Arabların âdeti değildi. Hattâ Enes'in (R.A.) rivâyet ettiği gibi, bâzı hâllerde Sahâbe-i Kirâm, Resûl-i Ekrem için bile ayağa kalkmazlardı. Fakat bu husûsta umûmi bir şey vârid olmadığı için, gelene ayağa kalkmak âdet olan memleketlerde ayağa kalkmakta beis görmeyiz. Çünkü maksad gelene hürmet, ikrâm ve gönlünü hoş etmektir. Diğer müsâade edilen işlerde de hüküm aynıdır. Maksad gönül almak olup cemâatin âdeti olan bir şeyi yapmakta beis yoktur. Belki te'vil kabûl etmeyen yasaklar dışında bu gibi şeylere müsâade etmek daha güzeldir.

Edeblerden birisi de, eğer hoşlanmıyorlarsa onlarla raksetmemek ve onların huzûrunu bozmamaktır. Gerçi uydurma vecd yapmadan raksetmek mübâhtır, fakat sahte, sûretâ vecd'e gelenler cemiyete ağırlık verir. Fakat doğru olarak kalkan kimse cemiyete ağırlık vermez. Hâzır bulunanlar basiret sâhibi kimseler ise, onların kalbleri doğru vecd ile zorlama yapılan vecd'in mehengidir, onu anlarlar. Nitekim birisinden, vecd-i sahih ne ile bilinir? diye sorulduğunda, hâzırda olanlar aynı gönülde iseler, onların kalblerinin doğruluğuna şehâdet ettiği vecd, doğru, aksi ise yalandır, dedi.

Şâyet, bâzı tabiatlere ne oluyor ki, raks'dan kaçar ve niçin bâzı vehimler raks'ın dine aykırı, bâtıl bir oyun olduğunu sanırlar ve gerçek din adamları onu inkâr ederler? Bunun sebebi nedir? diye sorarsan:

Bilmiş ol ki: Dindeki ciddiyet, Resûl-i Ekrem'in ciddiyetinden fazla olamaz. Habeşîlerin mescidde oynadıklarını gördü ve bunu reddetmedi. Çünkü hem gün neş'e günü idi ve hem de oynayanlar uygun kimseler idi. Yâni Habeşîler idi. Evet, tabiatler ondan nefret edebilir, çünkü görünüşde oyun ve eğlenceden ibâret bir şeydir. Oyun ve eğ-

lencenin mübâh olması da Zenci, Habeşi ve benzerleri kimseler içindir. Mevki sâhibi kimselerin şerefiyle uygun düşmeyeceği için, onlar hakkında mekrûhtur, yâni onlar hakkındaki kerâhet, mevkileri itibâriyledir. Onun için raks'a harâm denemez. Meselâ, bir fakirden bir şey istense, o fakir de bir parça ekmek verse, herkesin kabûl edip güzel göreceği bir tâat sayılır. Fakat bir pâdişahtan istense, pâdişah iki ekmek de verse hoş karşılanmaz. Herkes bunu pâdişaha çok görür ve hattâ pâdişahın aleyhine olarak târih sayfalarına bile geçer. Bununla berâber pâdişahın bu yaptığına «harâmdır» da denemez. Çünkü yoksula ekmek vermekle güzel bir iş yapmıştır. Fakat nisbet itibâriyle çirkin bir harekette bulundu. İşte raks ve benzeri mübâhlar da bunun gibidir. Avam takımı için mübâh olan, ebrâr [İyiler] için günâh sayıldığı gibi, ebrâr'ın hasenesi de onlardan daha ilerde mukarrebler için seyyiedir. Fakat bütün bunlar, şahısların mevkilerine nazarandır. Yapılan işin kendisine bakıldığı zamân onda bir harâmlık olmadığı anlaşılır. Daha doğrusunu Allah bilir.

NETİCE

Buraya kadar verdiğimiz îzâhâttan çıkarılan neticeye göre, semâ' bâzan harâm, bâzan mübâh, bâzan mekrûh ve bâzan da müstehâb olur. Dünyâ şehvetleri gâlib olanlar ve gençlerin çoğu için harâmdır. Çünkü semâ' ancak onların gönüllerini istilâ eden şehvetlerini galeyâna getirir.

Semâ'ı mahlûk sûretine tenzîl etmeyerek, oyun ve eğlence yolu ile âdet hâline getirerek, zamânlarının çoğunu semâ' ile geçirenler için de mekrûhtur.

Yalnız güzel sesden zevk almak için dinleyenlere de mübâhtır.

Allah sevgisi kendisine galebe çalıp iyi vasıflarını harekete geçirenler için de semâ' müstehâbtır.

Yalnız Allah'a hamdeder, Muhammed ve Âline salât u selâm ederim.

(İhyâ — Cilt: 2 — Kitâb: 8'in sonu)

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

DOKUZUNCU KİTÂB:

KİTÂBU'L - EMRİ Bİ'L - MÂRÛF VE'N - NEHY - İ ANİ'L - MÜNKER

(MÂRÛFU EMREDİP, MÜNKERDEN NEHYETME KİTÂBI)

(DÖRT BÂB'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BÂB: MÂRÛFU EMREDİP MÜNKERDEN NEHYETMENİN FARZİYYETİ VE FAZİLETİ BEYÂNINDADIR.

2 nci BÂB: MÂRÛFU EMREDİP MÜNKERDEN NEHYETMENİN ERKÂN VE ŞARTLARI BEYÂNINDADIR.

3 üncü: BÂB: MÂRÛFU EMREDİP MÜNKERDEN NEHYETMENİN YOLLARI VE ÂDETEN ÜNSİYET EDİLEN MÜNKERLER BEYANINDADIR.

4 üncü BÂB: EMİR VE SULTÂNLARIN HALKA MÂRÛFU EMREDİP MÜNKERDEN NEHYETMELERİ BEYÂNINDADIR.

بسم الله الرحمن الرحيم

MÂRÛFU EMREDİP, MÜNKER'DEN NEHYETME KİTABI

Hamd, Allah'a mahsûstur. (O'na hamdederim). O Allah ki, her kitâba O'na mahdetmekle başlanır. Nimet ve atıyyeler ancak O'nun kerem ve in'âmı ile elde edilir.

Salât u selâm, Peygamberlerin ulusu, kulu ve Resûlü olan Muhammed üzerine ve sonra da iç ve dışları temiz olan onun Âl ve Ashâb'ı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Mârûfu emredip münkerden nehyetmek (979) dinde en büyük kutup noktasını teşkil eder. Allahü Teâlâ'nın Peygamberler göndermesinin en mühim sebebi de budur. Şâyet mârûfu emredip münkerden nehyetmek ortadan kaldırılıp, ilim ve amel ihmâl edilseydi, Peygamberlik atâlete, diyânet çöküntüye uğrar, ihtilâf çoğalır, sapıklık yayılır, cehâlet ortalığı kaplar, fesad her tarafa sirâyet ederdi. Her ne kadar bu bataklığa daldıkları için kıyâmete kadar farkında olmasalar da, bozgunluklar çoğalır, memleketler harâb olur ve insânlar helâke giderler. Korktuğumuz da başımıza gelmişdir. Bu husûsta «innâlillâh ve innâ ileyhi râciûn» demekten başka çâremiz yoktur. Zîrâ bu kutbun ilmi ve ameli ortadan kalkmış, hakikat ve âdeti de kaybolmuştur. Halka müdâhene [dalkavukluk, koltuklama] gönülleri kaplamış, hâlıkın murâkabe korkusu ise, gönüllerden silinmiştir. Yaylımdaki hayvânlar gibi, insânlar şehvetlerinin arzûlarına takılmış, yeryüzünde Allah uğrundaki mücâdelede yerenlerin yermesine aldırış etmeyen gerçek mü'minler azalmıştır. İlmini tekeffül edinmek, infâzını üzerine almak, kaybolan bu sünneti yenilemek, isbâtına çalışmak ve yeniden dirilmesine gayret etmek sûretiyle bu boşluğun telâfisine ve bu gediğin kapatılmasına çalışan kimse, insânlar arasında, zamânın öldürdüğü bir sünneti diriltmeğe

---

(979) Aklın kabûl ettiği, tab'ı selim'in uygun gördüğü ve dinin emrettiği şeylere mârûf, Allah'ın râzı olmadığı söz ve işlere de münker denir.

çalışan ve bu sâyede zirvesine yaklaşamayan bütün yakınlıkların fevkine ve böyle büyük bir dereceye yükselmiş olur. İşte biz burada bunun ilmini dört bâbta açıklayacağız.

BİRİNCİ BÂB

MÂRÛFU EMREDİP MÜNKERDEN NEHYETMENİN FAZİLETİ, İHMÂL VE ZIYÂ'ININ YERİLMESİ

Emr-i mârûf ve nehy-i münker'in vücûb ve faziletini akl-ı selîm kabûl edip, üzerinde icmâ bulunduğu gibi, şu âyet-i celileler de bunu açıkca ifâde etmektedir:

Bu Husûstaki Âyet-i Kerimeler:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

«Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki, (onlar herkesi) **hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vaz geçirmeğe çalışsınlar. İşte onlar murâdına erenlerin tâ kendileridirler»** (3 — Âl-i İmrân: 104).

Âyet-i celile, emr-i mârûf ve nehy-i münker'in vücûbunu ifâde etmektedir. Çünkü **«Bulunsun»** bir emirdir. Emrin zâhiri vüçûbtur (980). Ayrıca kurtuluşun emr-i mârûf ve nehy-i münker'e bağlı olduğu ifâde edilmektedir. Çünkü **«İşte onlar, murâdına erenlerin tâ kendileridir»** cümlesinde hasır vardır. Yâni felâha ulaşanlar, ancak bunlardır. Ayrıca emr-i mârûf'un farz-ı ayın olmayıp farz-ı kifâye olduğu da ifâde edilmektedir. Yâni bâzıları vazifeyi yerine getirirse diğerlerinden vebâl sâkıt olur. Çünkü âyet-i celile'de **«Hepiniz bu vazifeyi yapınız»** buyurulmadı, **«Sizden bir kısmınız bu vazifeyi yapsın»** buyuruldu. Bir muhitte bu vazifeyi yerine getirenler bulunursa, felâh bu vazifeyi yapanlara mahsûs olmakla berâber, diğerlerinden de gü-

---

(980) Buradaki «Vücûb» kelimesi, farz mânâsındadır. Usûl âlimleri bu kelimeyi farz makasmına kullanırlar.

nâh sâkıt olur. Bu vazifeyi yapacak bir kimse bulunmadığı takdirde hepsi birden mes'ul olurlar.

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ۝ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَٰئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

«Hepsi bir değildirler. Kitâblıların içinde ayakta dikilen bir ümmet vardır ki, gecenin sâatlerinde onlar secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve Âhiret gününe inanırlar, İYİLİĞİ EMREDERLER, KÖTÜLÜKTEN VAZ GEÇİRMEYE çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarış yaparlar. İşte onlar sâlihlerdendir» (3 — Âl-i İmrân: 113, 114).

Yalnız Allah'a ve Âhirete imanları sebebiyle onların salâhlarına şehâdet etmedi, belki emr-i mârûf ve nehy-i münker'i bu imana izâfe etti. Ancak bu sâyede sâlihlerden olacaklarını bildirdi.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ

«Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirinin velileri (dostları ve yardımcıları) dır. Bunlar (insânlara) iyiliği emrederler (onları) kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar, namâzı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Resûlüne itâat ederler. İşte bunlar, Allah onları rahmetiyle yarlığayacaktır. Çünkü azizdir, hakîmdir» (19 — Tevbe: 71).

Mü'minleri emr-i mârûf ve nehy-i münker etmekle vasıflandırdı. Emr-i mârûf ve nehy-i münker'i terk edenler, bu vasıflarını kaybederler.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ۝ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

«İsrâil oğullarından olup da küfredenlere Dâvud'un da, Meryem oğlu İsâ'nın da dili ile lânet olunmuştur. Bunun sebebi isyân etmeleri ve aşırı gitmeleri idi. Onlar işledikleri herhangi bir fenâlıktan birbirini vaz geçirmeye çalışmazlardı. Hakikat, yapmakta devâm ettikleri ne kötü idi» (5 — Mâide: 78, 79).

Bu âyette son derece şiddet kullanılmıştır. Zirâ lânete hak kazanmalarına sebeb, nehy-i münker'i terk ettikleri gösterilmiştir.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

«Siz insânlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vaz geçirmeye çalışırsınız» (3 — Âl-i İmrân: 110).

Bu âyet-i celîle de emr-i mârûf ve nehy-i münker'in faziletine delâlet etmektedir. Zirâ bu âyette emr-i mârûf ve nehy-i münker edenlerin insânlar arasından seçilmiş hayırlı ümmet oldukları bildiriliyor.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ
ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

«Vaktâ ki, onlar artık edilen va'zları unuttular. Biz de kötülükten vaz geçirmekte sebat edenleri selâmete çıkardık. Zulmedenleri ise yapmakta oldukları fısıklar yüzünden şiddetli bir azâb ile yakaladık» (7 — A'râf: 165).

Allahü Teâlâ bu âyet-i celîle'de, onların kötülükten men'etmeleri kurtuluşlarının sebebi olduğunu beyân buyurmuştur ki, bu âyet-i celîle de emr-i mârûf'un vücûbuna delâlet eder.

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ
وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ

«Onları biz yeryüzüne yerleştirirsek namâz kılarlar, zekât verirler, mârûfu emrederler, münker'den nehyederler» (22 — Hacc: 41).

Allahü Teâlâ mü'min ve sâlih kimseleri anlatırken emr-i mârûfu da iyi vasıflarına eklemiştir.

وتعاونوا على البر والتقوى ولا تعاونوا على الإثم والعدوان ﴾

«İyilik etmek, fenâlıktan sakınmak husûsunda birbirinizle yardımlaşın. Günâh işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın» (5 — Mâide: 2).

Bu kat'i bir emirdir. Yardımlaşmanın mânâsı, imkân nisbetinde kötülük kapularını kapayıp, iyilik yollarını kolaylaştırmak ve buna teşvik etmektir.

لولا ينهاهم الربانيون والأحبار عن قولهم الإثم وأكلهم
السحت لبئس ما كانوا يصنعون ﴾

«Bâri âlimleri, fakihleri onları günâh söylemelerinden ve harâm yemelerinden vaz geçirmeye çalışsalardı ya. Her hâlde yapmakta oldukları bu (san'at) ne kadar kötü!» (5 — Mâide: 63).

Onların, emr-i mârûf'u ve nehy-i münker'i terk etmekle günâha düştüklerini beyân buyurdu.

فلولا كان من القرون من قبلكم أولو بقية ينهون عن الفساد في الأرض.

«Sizden önceki devirlerde (insânları) yeryüzünde fesâd (çıkarmak) dan vazgeçirmeye çalışacak (bu sûretle onları helâkten kurtaracak) faziletsâhibleri bulunmalı değil miydi?» (11 — Hûd: 116).

Allahü Teâlâ bu âyet-i celîle'de de fesâdtan ve bozgunculuktan nehyeden az bir kimseyi kurtarıp diğerlerini helâk ettiğini beyân buyurmuştur.

يا أيها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط شهداء لله ولو على أنفسكم
أو الوالدين والأقربين ﴾

«Ey îman edenler, adâleti titizlikle ayakta tutan (hâkim) ler ve

Allah için şâhidlik eden (insân) lar olsun. (O hükmünüz veyâ şâhidliğiniz) velev ki kendinizin veyâ ana ve babalarınızın ve yakın hısımlarının aleyhinde olsun» (4 — Nisâ: 135).

Bu da, ana-baba ve diğer yakınlara emr-i mârûf ve nehy-i münkerdir.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

«Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Meğer ki, bir sadaka vermeyi, ya bir iyilik yapmayı veyâ insânların arasını düzeltmeyi emredenler ola. Kim Allah'ın rızâsını arayarak böyle yaparsa biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz» (4 — Nisâ: 114).

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا

«Eğer mü'minlerden iki takım birbirleriyle döğüşürlerse aralarını düzeltiniz» (49 — Hücürât: 9).

Islâh, azgınlığı kaldırıp, tâati iâde etmektir. Şâyet azgınlıktan vaz geçmez ve ibâdete dönmezlerse Allahü Teâlâ bu gibilerle mukâteleyi emrederek şöyle buyurmuştur:

فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ

«Eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız» (49 — Hücürât: 9).

Bu Husûstaki Haberler:

Hz. Ebû Bekir (R.A.) bir hutbesinde:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

«Ey îman edenler, siz nefislerinizi (i ıslâh etmiy) e bakınız. Kendiniz doğru yola giderseniz, yolunu şaşırmış kimselerin zararı size do-

kunmaz» (5 — Mâide: 105) âyet-i celîlesini okuyor ve asıl mânâsının hilâfına te'vil ediyorsunuz. **Halbuki** ben Resûl-i Ekrem'den şöyle dinledim: Resûl-i Ekrem buyurdular ki: **«Bir kavim arasında isyân edenleri düzeltebilecek kimseler var iken, buna susarlarsa Allahü Teâlâ'nın, azâbı, hepsine birden göndermesi pek yakındır»** (981).

Rivâyete göre; Sa'lebetü'l-Haşeni Resûl-i Ekrem'e bu âyetin tefsîrinden sordu, Resûl-i Ekrem:

يَا أَبَا ثَعْلَبَةَ مُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ. فَإِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤْثَرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ بِنَفْسِكَ وَدَعْ عَنْكَ الْعَوَامَّ وَإِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ فِتَنًا كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ لِلْمُتَمَسِّكِ فِيهَا بِمِثْلِ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ • (قيل: بل منهم يا رسول الله) قَالَ: لَا. بَلْ مِنْكُمْ لِأَنَّكُمْ تَجِدُونَ عَلَى الْخَيْرِ أَعْوَانًا وَلَا يَجِدُونَ عَلَيْهِ أَعْوَانًا

«Yâ Ebâ Sa'lebe, iyilikleri emret, kötülüklerden vaz geçirmeye çalış. Ne zamân ki, aşırı derecede cimrilik hâkim olur, nefislerin arzûsu peşinden gidilir, dünyâ âhiret üzerine tercîh edilir, herkes kendi görüşünü beğenir, kimse kimseyi tanımaz bir hâle gelirse, o zamân insânlardan vaz geç ve kendine bak. Önünüzde gece karanlığında yol kesenler gibi karanlık günler vardır. O günlerde benim sünnetime sarılanlara, sizlerin bu gün aldığınız mükâfatın elli misli vardır». Ashâb-ı Kirâm, o zamânki insânlara nisbetle elli misli fazla sevâb alırlar diye bir açıklama istedilerse de, Resûl-i Ekrem te'kid ederek: **Hayır, sizin elli misli fazlasını alır. Çünkü siz iyiliklerde yardımcı bulursunuz fakat onlar bulamazlar»** (982) buyurmuştur. İbn Mes'ûd'a bu âyetin tefsîrinden suâl edilince, daha onun zamânı değildir. Çünkü şimdi tam mânâsıyla emr-i mârûf ve nehy-i münker yapılabiliyor. Bir zamân gelecek ki, o zamân emr-i mârûf ettiğiniz vakit, sizi uygunsuz şekilde karşılayacaklar. İşte o vakit, bu âyetin hükmü ile amel eder ve siz hidâyette olursanız, başkasının sapıklıkta olması size zarar vermez, buyurdu.

---

(981) Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesei sahih senedle rivâyet etmişlerdir.

(982) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etti. İbn Mâce hasen olduğunu söyledi.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُسَلِّطَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ
شِرَارَكُمْ ثُمَّ يَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ

«Ya mârûfu emr ve münkerden nehyedersiniz, yâhud Allahü Teâlâ sizin kötülerinizi size musallat eder. Sonra iyileriniz duâ etmeğe kalkışır, fakat duâları kabûl olmaz» (983).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ
عَنِ الْمُنْكَرِ قَبْلَ أَنْ تَدْعُوا فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ

«Ey insânlar, Cenâb-ı Allah buyuruyor: Duâ edip de duâlarınız kabûl olmamağa başlamadan önce emr-i mârûf ve nehy-i münker etmelisiniz» (984) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَا أَعْمَالُ الْبِرِّ عِنْدَ الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ إِلَّا كَنَفْثَةٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ، وَمَا
جَمِيعُ أَعْمَالِ الْبِرِّ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ عِنْدَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ
عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كَنَفْثَةٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ

«Bütün ameller, Allah rızâsı uğrunda Cihâd'a nisbetle büyük denizlerin yanında bir damla su gibi kalır. Allah yolunda Cihâd da dâhil olmak üzere, bütün ameller emr-i mârûf ve nehy-i münker'e nisbetle yine bir damla gibidir» (985).

---

(983) Bezzâr Ömer b. Hattab'tan. Taberâni «Evsat» ında Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(984) Ahmed ve Beyhakî rivâyet etmiştir.

(985) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs» inde birinci kısmını Câbir'den, ikinci kısmını Ali b. Mâbet «Tâat ve Ma'siyet Kitâbı»nda Yahya b. Ata'dan Mürsel veyâ Mu'dal olarak rivâyet etmişlerdir.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ، فَإِذَا لَقَّنَ اللّٰهُ الْعَبْدَ حُجَّتَهُ قَالَ رَبِّ وَثِقْتُ بِكَ وَفَرِقْتُ مِنَ النَّاسِ»

«Allahü Teâlâ, kötülüğü gördüğü hâlde ondan vaz geçirmeye çalışmayan kuluna, niçin men'etmedin? diye soracaktır. Allahü Teâlâ hüccetini kuluna anlattığı vakit, o kul, Allah'ım, sana güvendim ve insânlardan korktum, diyecektir» (986) buyurmuştur.

Yol Hakkı:

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطُّرُقَاتِ، قَالُوا مَا لَنَا بُدٌّ إِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا، قَالَ فَإِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا ذَلِكَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا، قَالُوا وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: غَضُّ الْبَصَرِ وَكَفُّ الْأَذَى وَرَدُّ السَّلَامِ وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ»

— **Yollar üzerinde oturmaktan sakınınız,** buyurdu. Ashâb:

— **Bizim sohbet yerlerimiz yol kenarlarıdır, buralarda oturmak bizim için mecbûri gibidir,** dediler. Resûl-i Ekrem:

— **Mutlaka yol kenarında oturmak zarûreti hâsıl oluyorsa, yolun hakkını veriniz,** buyurdu. Ashâb:

— **Yolun hakkı nedir, Ya Resûlallah?** dediler. Resûl-i Ekrem:

— **Gelip geçene bakmamak, gözlerinizi yabancıdan sakınmak, yolcuya eziyet verecek şeyleri yoldan atmak, verilen selâmı almak ve mârûfu emredip münker'den nehyetmektir,** buyurdu (987).

Yine Resûl-i Ekrem:

«كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ، إِلَّا أَمْرًا بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيًا عَنْ مُنْكَرٍ أَوْ ذِكْرَ اللّٰهِ تَعَالَى»

---

(986) İbn Mâce rivâyet etmiştir.

(987) Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

«Âdem oğlunun konuştuğu her söz lehine değil, belki aleyhinedir. Ancak emr-i mârûf ve nehy-i münker ederek konuştuğu sözler ile Allah'ı zikrettiği lehinedir» (988) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُعَذِّبُ الْخَاصَّةَ بِذُنُوبِ الْعَامَّةِ حَتّٰى يُرَى الْمُنْكَرُ بَيْنَ
أَظْهُرِهِمْ وَهُمْ قَادِرُونَ عَلٰى أَنْ يُنْكِرُوهُ فَلَا يُنْكِرُوهُ »

«Allahü Teâlâ avamın isyâniyle havassa azâb etmez! Ne zamân ki, aralarında isyân açığa çıkar da men'e kaadir iken onu men'etmezlerse, o zamân azâb umûmileşir» (989).

Ebû Umâme el-Bâhilî Resûl-i Ekrem'den (S.A.V.) şöyle rivâyet ediyor. Resûl-i Ekrem:

« كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا طَغٰى نِسَاؤُكُمْ وَفَسَقَ شَبَابُكُمْ وَتَرَكْتُمْ جِهَادَكُمْ
، قَالُوا وَإِنَّ ذٰلِكَ لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ، قَالَ : نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ
مِنْهُ سَيَكُونُ ، قَالُوا وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ، قَالَ : كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ
تَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَلَمْ تَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ، قَالُوا وَكَائِنٌ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ، قَالَ : نَعَمْ
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ ، قَالُوا وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ ، قَالَ : كَيْفَ
أَنْتُمْ إِذَا أَمَرْتُمْ بِالْمُنْكَرِ وَنَهَيْتُمْ عَنِ الْمَعْرُوفِ ، قَالُوا وَكَائِنٌ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ ،
قَالَ : نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ ، يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى :
بِي حَلَفْتُ لَأُتِيحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً يَصِيرُ الْحَلِيمُ فِيهَا حَيْرَانَ »

— **Kadınlarınız azdığı, gençleriniz isyâna daldığı ve sizler de Cihâd'ı terkettiğiniz zamân hâliniz nice olur? buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:**

— **Böyle şey olacak mı, ya Resûlallah? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:**

---

(988) İlim bahsinde geçmiştir.

(989) Ahmed Adiy b. Umeyr'den rivâyet etti.

— **Evet, varlığım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bundan daha kötüsü olacaktır,** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— O hangisidir, ya Resûlallah? diye suâl ettiler. Resûl-i Ekrem:

— **Ya mârûf ile emr ve münkerden nehyetmediğiniz zamân hâliniz nice olur?** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— Bu da mı olacak, ya Resûlallah? diye suâl ettiklerinde, Resûl-i Ekrem:

— **Evet, bu ve bundan daha şiddetlisi olacak,** buyurdu. Ashâb:

— O hangisidir, ya Resûlallah? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

— **Ya kötülük ile emredip iyilikten men'ettiğiniz zamân hâliniz nice olur?** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— Ya Resûlallah, böyle şey de olacak mı? dediler. Resûl-i Ekrem.

— **Evet, nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bunun daha da fenâsı olacaktır. Allahü Teâlâ şöyle buyurur: «Zâtıma kasem ettim; onlara öyle bir fitne ve belâ veririm ki, halîm olanları da şaşırtırım»** (990) buyurdu.

İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لا تقفن عند رجل يقتل مظلوما فإن اللعنة تنزل على من حضره ولم يدفع عنه، ولا تقفن عند رجل يضرب مظلوما فإن اللعنة تنزل على من حضره ولم يدفع عنه »

«Mazlûm olarak öldürülen veyâ dövülen kimsenin yanında bulunmayın. Zirâ mazlûmun yanında bulunup onu müdâfaa etmeyen kimseye lânet iner» (991).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لا ينبغي لامرئ شهد مقاما فيه حق إلا أن تكلم به فإنه لن يقدم أجله ولن يحرمه رزقا هو له »

---

(990) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

(991) Taberânî, Beyhakî «Şuabü'l-Îmân»da hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

«Zulüm yapılan bir yerde bulunmak insâna lâyık değildir. Şâyet bulunursa hakkı müdâfaaya çalışmalıdır. Onun bu hareketi ne ömrünü keser ne de kendisini mukadder olan rızkından mahrûm eder» (992) buyurmuştur.

Bu hadis, islâhına gücü yetmediği zâlimlerin, fâsıkların evlerine ve fenâlıkların görüleceği yerlere girmenin câiz olmadığına delâlet eder. Zirâ bu gibi yerlerde bulunanlara lânet iner. Sudan bahânelerle «Ben âciz idim, onu bozamazdım» diyerek münkerâti müşâhede etmek insâna câiz olmaz. Bu sebebten Selef-i Sâlihinin pek çoğu sokakta, bayram ve toplantı yerlerinde kötülük gördüklerinden ve bozmasına güçleri yetmediğinden uzleti tercih etmişlerdir. İşte bu hâl, insânlardan ayrı yaşamağı gerektirir. Bunun için Ömer b. Abdülaziz (Allah rahmet etsin): «Seyyâhların evlerini ve âile ferdlerini terk ederek seyâhate çıkmalarının belli başlı sebebi bu olsa gerektir. Kötülüğün açığa çıktığını, iyiliğin kaybolduğunu ve söylenen sözü kabûl edenlerin kalmadığını gördüklerinde, önlenmesi mümkün olmayan fitne sebebiyle o kavme azâbın geleceğine kaani oldukları için, yırtıcı hayvânlar arasında yaşayıp nebâtat ile barınmağı, bu gibiler ile komşuluk edip nimetlerden faydalanmak üzerine tercih etmişlerdir» dedi ve sonra da:

فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ

«O hâlde (Habîbim de ki:) **"Hepiniz Allah'a kaçın, hakikat, ben sizi (Allah'ın azâbından) apâşikâr korkutan (bir peygamber) im"»** (51 — Zâriyat: 50) âyet-i celîlesini okudu ve bir kavim bu emre uyarak Allah'a iltica etti. Şâyet Cenâb-ı Hak, nübüvvete sırrını yerleştirmese, Peygamberler bunlardan efdâl değildir, diyecek hâle gelirdik. Çünkü öğrendiğimize göre, melekler bunlarla buluşur, musafahalaşır, bulutlar ve yırtıcı hayvânlar bunların yanına uğrar, bunlar onlarla konuşur, nereden gelip nereye gittiklerini suâl ederler ve cevâblarını da alırlar. Halbuki kendileri Peygamber değildirler.

Ebû Hüreyre (R.A.), Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

---

(992) Beyhaki «Şuabü'l-İmân» da İbn Abbas'dan; Tirmizi de rivâyet etti ve hasendir dedi. Ayrıca İbn Mâce Ebû Said'den başka ifâde ile rivâyet etmiştir.

مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَأَنَّهُ غَابَ عَنْهَا، وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَأَحَبَّهَا فَكَأَنَّهُ حَضَرَهَا »

«Hoşlanmadığı hâlde günâh işlenen bir yerde bulunan, orada değilmiş gibidir, fakat o mâsiyeti sevdiği hâlde uzakta kalan, mâsiyetin içinde bulunmuş gibidir» (993). Hadisin mânâsı, tesâdüfen veyâ bir iş dolayısıyle bu gibi meclislerde bulunanlar hakkındadır, yoksa bile bile bu gibi yerlere girmek, yukarıdaki hadisin delâletiyle memnûdur.

İbn Mes'ûd'un Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَا بَعَثَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ نَبِيًّا إِلَّا وَلَهُ حَوَارِيٌّ فَيَمْكُثُ النَّبِيُّ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ مَا شَاءَ اللهُ تَعَالَى يَعْمَلُ فِيهِمْ بِكِتَابِ اللهِ وَبِأَمْرِهِ، حَتَّى إِذَا قَبَضَ اللهُ نَبِيَّهُ مَكَثَ الْحَوَارِيُّونَ يَعْمَلُونَ بِكِتَابِ اللهِ وَبِأَمْرِهِ وَبِسُنَّةِ نَبِيِّهِمْ فَإِذَا انْقَرَضُوا كَانَ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ يَرْكَبُونَ رُؤُسَ الْمَنَابِرِ يَقُولُونَ مَا يَعْرِفُونَ وَيَعْمَلُونَ مَا يُنْكِرُونَ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَحَقٌّ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ جِهَادُهُمْ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَلَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ إِسْلَامٌ »

«Allahü Teâlâ'nın gönderdiği her Peygamberin Havârileri vardır. O Peygamber, Allahü Teâlâ'nın dilediği kadar onların arasında bulunur, Allah'ın kitâbı ile amel eder ve onunla amel edilmesini emreder. O Peygamber irtihâl ettiği zamân, Havârileri, Allah'ın kitâbı ve Peygamberlerinin sünneti ile amel ederler ve böylece emrederler. Bunlar da öldükten sonra, bir takım kimseler gelir, minberlerin tepesine yükselir, bildiklerini söyler, sözlerinde reddettiklerini kendileri yaparlar. Bunları gördüğünüz zamân, onlarla mücâhede her mü'mine borçtur. Gücü yeterse eliyle mücâdele eder, gücü yetmezse dili ile, buna da

(993) İbn Adiy rivâyet etmiştir.

gücü yetmezse onu kalbi ile buğzeder. Artık İslâmiyette bundan aşağısı yoktur» (994).

İbn Mes'ûd (R.A.) şöyle anlatıyor: «Bir köy halkı isyâna dalmışdı. Bunların arasında dört zât, onların bu hareketlerini aslâ kabûl etmezlerdi. Bunlardan biri köylüye:

— Bu sizin yaptığınız doğru değil, bu çirkin hareketlerden vazgeçiniz, dedi ise de, onu dinlemediler. Münâkaşa neticesinde onu dövdüler. O da aralarından ayrılarak bir kenâra çekilerek:

— Allah'ım! Elinden geleni yaptım, beni dinlemediler, darıldık, dövüştük, beni yendiler, ne yapayım? dedi. Sonra ikincisi kalktı, bu da onları men'etti, dinlemediler, münâkaşa sonunda onlarla dövüşmeden, kenâra çekildi ve:

— Allah'ım! Eğer ben de dövüşmeye kalkışsam, beni de döveceklerdi, dedi. Sonra üçüncüsü kalktı, onları bu kötülüklerden vaz geçirmeye çalıştı, kabûl etmediler; bunun üzerine kenâra çekilerek:

— Allah'ım! Ne yapayım? Bunlara kötü söylesem, bana daha fenâ söyleyeceklerdi. Dövsem beni daha çok döveceklerdi, diye mâzeret diledi. Dördüncüsü de:

— Allah'ım! Görüyorsun, dâvet etsem dinlemeyecekler, bir şey söylesem daha ağırını bana söyleyecekler, dövmeye kalkışsam beni dövecekler, diyerek kenâra çekilmiştir». İbn Mes'ûd (R.A.) Devâmla: «Derece bakımından bunların en zeyıf dördüncüsüdür. Buna rağmen sizde bunun gibileri de az bulunur,» dedi.

İbn Abbâs (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.):

— İçinde iyiler bulunan bir memleket de helâk olur mu? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

قَالَ نَعَمْ

— Evet, helâk olur, buyurdu. Onlar:

— Nasıl olur? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

بِتَهَاوُنِهِمْ وَسُكُوتِهِمْ عَلَى مَعَاصِي اللّٰهِ تَعَالَى

— İsyâna sükût etmeleri ve bu sûretle dine ihânette bulunmaları sebebiyle, buyurdu (995).

---

(994) Müslim de, benzerini rivâyet etmiştir.

(995) Bezzâr ve Taberânî rivayet etmişlerdir.

Câbir b. Abdullah (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَوْحَى اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَى مَلَكٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ أَنِ اقْلِبْ مَدِينَةَ كَذَا وَكَذَا عَلَى أَهْلِهَا فَقَالَ يَارَبِّ إِنَّ فِيهِمْ عَبْدَكَ فُلَانًا لَمْ يَعْصِكَ طَرْفَةَ عَيْنٍ قَالَ اقْلِبْهَا عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ فَإِنَّ وَجْهَهُ لَمْ يَتَمَعَّرْ سَاعَةً قَطُّ

«Allahü Teâlâ bir Melek'e:

— Falan kasabanın altını üstüne çevir, diye vahyetti. Melek:

— Ya Rab, onların içinde Sana bir def'a olsun isyân etmeyen falan zât vardır, dedi. Allahü Teâlâ:

— Onu da, onları da altüst et! Zirâ onun yüzü bir def'a olsun benim rızâm uğrunda onlara ekşimemiştir, buyurdu» (996).

Âişe (R.A.) Resûl-i Ekrem'den (S.A.V.) şöyle rivâyet etmiştir: Resûl-i Ekrem:

«İçinde Peygamberler gibi ibâdet eden onsekizbin kişi bulunan bir memlekete azâb olunmuştur». Dinleyenler:

— Bu nasıl oldu? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

— Çünkü onlar Allah için gazab etmedi, mârufu emredip münkerden nehyetmediler, buyurdu.

Urve, babası Zübeyr'den rivâyetinde, Mûsâ Aleyhisselâm:

— Ya Rab, hangi kulun senin için daha sevimlidir? diye sordu. Allahü Teâlâ:

— Gerges kuşu arzûsunun peşine koştuğu gibi, benim rızâm uğrunda sür'atle koşanları ve çocuk memeyi tâkib eder gibi, sâlihleri tâkib edenleri ve harâmlar karşısında kaplanlar gibi kükreyenleri severim, buyurdu.

Ebû Zer'in (R.A.) rivâyetine göre Ebû Bekir (R.A.) Resûl-i Ekrem'e:

— Müşrikler ile savaştan başka bir savaş var mı? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— Evet yâ Ebâ Bekir, buyurdu ve devâmla:

(996) Taberânî «Evsat»ında ve Beyhakî «Şuabü'l-İmân»ında rivâyet ettiler.

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مُجَاهِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَفْضَلَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَحْيَاءٌ مَرْزُوقِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ يُبَاهِي اللّٰهُ بِهِمْ مَلَائِكَةَ السَّمَاءِ وَتُزَيَّنُ لَهُمُ الْجَنَّةُ كَمَا تَزَيَّنَتْ أُمُّ سَلَمَةَ لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

«Allahü Teâlâ'nın yeryüzünde öyle mücâhidleri vardır ki, bunlar şehidlerden üstündürler. Bunlar diridirler, yeryüzünde gezer, yer içerler. Allahü Teâlâ gökteki meleklere bunlarla iftihar eder. (Resûl-i Ekrem'in zevcesi) Ümmü Seleme Resûl-i Ekrem'e karşı süslendiği gibi, Cennet de bunlar için süslenir» buyurdu. Ebû Bekir:

— Bunlar kimdir? diye sordu, Resûl-i Ekrem:

— Mârufu emredip münkerden nehyeden, Allah için sevişip, Allah için buğzedenlerdir, buyurdu. Sonra devâmla:

«Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bunlar şehidlerden daha üstün köşklerdedirler. Her birinin köşkünün Yakût'tan ve yeşil Zeberced'den yapılmış üçyüzbin kapusu vardır. Her kapuda nûr vardır. Her birinin gözü ve gönlü tamâmen efendisine bağlı üçyüzbin Hurisi vardır. Her ne zamân bunlardan birine iltifat eder ve bakarsa, hemen o, falan vakitte emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiğini kendisine hâtırlatır», buyurdu.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (R.A.) Resûl-i Ekrem'e:

— Allah katında şehitlerin en keremlisi hangisidir? diye sorduğunda, Resûl-i Ekrem:

رَجُلٌ قَامَ إِلَى وَالٍ جَائِرٍ فَأَمَرَهُ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَاهُ عَنِ الْمُنْكَرِ فَقَتَلَهُ وَإِنْ لَمْ يَقْتُلْهُ فَإِنَّ الْقَلَمَ لَا يَجْرِي عَلَيْهِ بَعْدَ ذٰلِكَ وَإِنْ عَاشَ مَا عَاشَ

— Zâlim bir vâliye karşı adamın biri kalkıpta mârufu emredip münkerden onu nehyeder, o da buna karşı bu adamı öldürürse. İşte şehidlerin en keremlisi budur. Şâyet bu adamı öldürmezse, ondan sonra bu adam ne kadar yaşarsa yaşasın, günâhı yazılmaz, (997) buyurdu.

Hasan-ı Basrî diyor ki: Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurdu:

(997) Bezzâr rivâyet etmiştir.

أَفْضَلُ شُهَدَاءِ أُمَّتِي رَجُلٌ قَامَ إِلَى إِمَامٍ جَائِرٍ فَأَمَرَهُ بِالْمَعْرُوفِ وَ
نَهَاهُ عَنِ الْمُنْكَرِ فَقَتَلَهُ عَلَى ذَلِكَ فَذَلِكَ الشَّهِيدُ مَنْزِلَتُهُ فِي الْجَنَّةِ
بَيْنَ حَمْزَةَ وَجَعْفَرَ

«Ümmetimin şehidlerinin en efdali, zâlim hükümdâra emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiği için hükümdâr tarafından öldürülen kimsedir. Bu adam Cennet'te Hamza ile Câfer arasındadır» (998).

Ömer b. Hattâb (R.A.), Resûl-i Ekrem'i şöyle derken dinledim, diyor:

بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لَا يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ وَبِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لَا يَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

«Ne kötü kavimdir o kavim ki, adâletle emretmezler! Ne kötü bir kavimdir o kavim ki, mârufu emredip münkerden nehyetmezler!» (999).

Bu Husûsta Büyük Adamların Sözleri:

Ebû'd-Derdâ (R.A.) diyor: «Ya, iyiliği emreder kötülükten nehyedersiniz, veyâhûd Allahü Teâlâ size, büyüklerinize saygı göstermeyen ve küçüklerinize acımayan zâlim hükümdarları musallat eder. İyileriniz duâ eder, duâları kabûl olmaz, yardım istersiniz yardım olunmazsınız, mağfiret dilersiniz, mağfiret olunmazsınız».

Huzeyfe'ye (R.A.):

— Hayâtta olduğu hâlde ölü sayılan adamlar kimlerdir? diye sorulduğunda, Huzeyfe:

— Gördüğü kötülüğü eli, dili veyâ kalbi ile bozup inkâr etmeyen kimselerdir, dedi.

Mâlik b. Dinar da şöyle anlatıyor: «İsrâil oğullarının dânişmendlerinden biri kadın - erkek insânları evine toplar, onlara va'z u nasihât eder ve Âhiret ile korkuturdu. Bir gün oğullarından birinin ka-

---

(998) Hâkim de sahih isnâd ile bu meâlde bir hadîs rivâyet etmiştir.
(999) İbn Hibban Câbir'den rivâyet etmiştir.

dımlar ile meşgûl olduğunu görünce: «Oğlum, ağır olun ağır olun» dedi ve koltuğundan yere düştü, karısını boşadı. Oğulları savaşda öldü. Allahü Teâlâ zamânının Peygamberine vahyetti ki: Sen o âlime söyle, ben onun sulbünden, asla iyi bir evlâd çıkarmam! Değil mi ki o, Benim için kızmayıp da, oğullarına yumuşak davrandı!

Huzeyfe anlatıyor: «Öyle bir zamân gelecek ki, o zamân insânların yanında bir merkeb lâşesi bulunmak, bir emr-i mâruf ve nehy-i münker edenlerden daha sevimlidir».

Allahü Teâlâ Yuşâ' b. Nûn Aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: «Senin ümmetinden yüzbin kişiyi helâk edeceğim. Bunların kırkbin kişisi iyi ve altmışbin kişisi de kötü insânlardır». Yûşa' Aleyhisselâm:

— Ya Rab, kötüler kötü, iyilerin günâhı nedir? diye sorunca, Allahü Teâlâ:

— Onlar benim için isyân edenlere kızmadı, onlarla berâber düşüp kalktılar, yiyip içtiler, buyurdu.

Bilâl b. Sa'd diyor: «İsyân gizli yapıldığı zamân zararı yalnız sâhibine râcidir. Âşikâre olup ıslâh edilmediği zamân, mazarratı umûma sirâyet eder».

Kâbu'l-Ahbar Ebû Müslim Havlânî'ye:

— Akraba ve komşuların ile aran nasıldır? diye sordu. Ebû Müslim:

— İyidir, dedi. Kâb:

— Tevrat'ta başka türlü yazar, dedi. Müslim:

— Tevrat'ta nasıl yazar? diye sorunca, Kâb:

— Tevrat'ta der ki: Emr-i mâruf ve nehy-i münker eden kimse, kavmi arasında sevilmez, dedi Bunun üzerine Müslim:

— Tevrat doğru diyor, Müslim ise yanlış konuşuyor, dedi.

Abdullah b. Ömer (R.A.) vâlilerin kapusuna gider ve sonra içeri girmeden geri dönerdi. Kendisine:

— Niçin geri döndün? Yanlarına girsen belki nasîhatlerinden ve mübârek sözlerinden istifâde ederlerdi, diyenlere, Abdullah b. Ömer:

— Evet, konuşursam onlar beni olduğumdan başka zannederler. Susarsam günâhkâr olurum korkusu ile girmeden geri dönmeyi tercih ettim, dedi. Bu vak'a, emr-i mâruf ve nehy-i münker edemeyenlerin bu gibi yerlerden uzaklaşmalarına delâlet eder.

Ali b. Ebû Talip'de (R.A.) şöyle diyor: «İlk mağlûb olacağınız mücâhede; el, sonra dil ve daha sonra da kalb ile yapılan mücâhededir. Kalb, mârufu kabûl ve münker'i reddetmezse tersine döner».

Sehl b. Abdullah (Allah rahmet etsin): «Kim dinin emrettiği bir şey ile amel eder ve yasaklarından kaçınır ve milletin ahlâkı bozul-

duğu zamân ise, buna sarılırsa, Allah için emr-i mâruf ve nehy-i münker eden gibidir. Yâni başkalarına emredip nehyeden kimse, başkalarının kötü hâllerini inkâr etmekle, kendi vaz'iyetini düzeltir ve nefsini ıslâh ederse bu vazifeyi yapmış gibi sayılır.»

Fudayl'a:

— Niçin emr-i mâruf ve nehy-i münker etmezsin? diye sorduklarında, Fudayl:

— Çok emredip nehyeden var ki, uğradıkları musibete sabredemedikleri için küfre varmışlardır, dedi.

Sufyân-ı Sevrî'ye:

— Niçin emr-i mâruf ve nehy-i münker etmezsin? diye sorduklarında, Sufyân:

— Deniz akmağa başladığı vakit onu kim durdurabilir, dedi.

Bütün bu izahlardan emr-i mâruf ve nehy-i münker'in farz olduğu ve gücü yetenlerden bu farzın sükût etmiyeceği anlaşılmıştır. O hâlde emr-i mârufun şartlarını ve vücûbunun şartlarını anlatalım:

İKİNCİ BAB

EMR-İ MÂRÛF VE NEHY-İ MÜNKER'İN RÜKÜN VE ŞARTLARI BEYÂNINDADIR

Bilmiş ol ki: Emr-i mâruf ve nehy-i münker'e şâmil olan Hisbe'de yâni hüsn-ü tedbirde dört rükün vardır: Muhtesib, Muhtesebün aleyh, Muhtesebün fîh ve İhtisâb. İşte bunlar dört rükündür ve her rüknün ayrı ayrı şartları vardır.

BİRİNCİ RÜKÜN

Muhtesib'in yâni tedbir sâhibinin [ikâz edenin] bir çok şartları vardır. Bunlar: Mükellef olmak, müslümân olmak ve muktedir bulunmaktır. Mecnûn, çocuk, kâfir ve âcizler hâriçtir. Me'zûn olmasalar da devlet erkânı, fâsık, köle ve kadınlar da bu hükme girerler.

Bu hükme girenlerin nasıl girdiklerini ve çıkanların niçin çıktıklarını anlatalım:

Birinci şart: Teklîftir. Bunun muhtesib'in şartlarından olması gizli değildir. Zîrâ mükellef olmayan bir kimseye emretmek borç değildir. Biz, vücûbun şartlarını anlatıyoruz, bunda şart yok ki vücûb olsun. Bir işin mümkün ve câiz olabilmesi için ise, akıl şarttır. Hattâ erginlik çağına yaklaşan bir çocuk, iyiyi - kötüyü ayırdedebilecek seviyede olduğu için, münker'i inkâr etmek, içkiyi dökmek ve çalgı âletini kırmaya hakkı vardır. Bunu yaparsa mükâfatını alır ve mükellef değil diye ona kimse mâni olamaz. Çünkü bu hareket, namâz ve diğerleri gibi bir ibâdettir. Bu çocuk da buna selâhiyyettardır. Bu bir idârecilik değildir ki, bunda mükellef olmak aransın. İdârecilik olmadığı için, bu vazîfeyi me'mûrlara verdiğimiz gibi, kölelere de verdik.

Evet, bilfiil men'edip kötü işi bozmakta bir nevi velâyet ve saltanat aranır. Fakat bu da iman kuvvetinde vardır. Müşriki öldürmek, şirk'in sebeblerini ibtâl etmek ve silâhını almak gibi zarar göremeyeceği yerlerde bir çocuk da bunları yapabilir. Kötülükten men'etmek, küfürden men'etmek gibidir.

İkinci Şart: İmandır. Bunun şart olmasının sebebi meydândadır. Zirâ emr-i mâruf, dine bir hizmettir. Dini inkâr edip, dine düşmân olan bir kimse dine nasıl hizmet edebilir?

Üçüncü şart: Adâlettir. Bâzıları, emr-i mârufa bu şartı da esâs aldı ve fâsıkın ihtisâbını uygun görmedi ve emrettiğini yapmayanın inkâr ve red edilmesiyle buna delil çektiler. Nitekim âyet-i celile'de:

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ ﴾

«İnsânlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz?» (12 — Bakara: 44).

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴾

«Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah katında büyük hışmı mûcib oldu», (61 — Saf: 3) buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilen şu hadislerle de delil çektiler:

مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِقَوْمٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ نَارٍ فَقُلْتُ مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلَا نَأْتِيهِ وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ ﴾

«İsrâ gecesinde, ateşten makaslarla dudakları kesilen bir kavme uğradım. "Siz kimsiniz" diye sordum. Onlar da: "Biz iyilikle emredip yapmayan, kötülükten nehyedip o kötülüğü yapan kimseleriz" dediler» (1000).

İsâ Aleyhisselâm'a yapılan şu vahyile de delil çektiler:

«Önce kendine va'z et, kendin mütenebbih olursan ondan sonra başkalarına va'z eyle, aksi hâlde benden utan».

Buna kıyas yolu ile de delil çekerek derler ki: İhtidâ asıl, hidâyet

---

(1000) İlim bahsinde geçmiştir.

ise fer'idir. Başkasını doğrultmak fer'î, kendisinin doğrulması asıldır. Başkasını ıslâh, salâh nisâbının zekâtıdır. Kendisi sâlih olmayan başkasını nasıl ıslâh edebilir? Ağaç doğrulmadan gölge nasıl doğrulabilir? Derler ki, bütün aklî delilleri hayâl mahsûlüdür. Gerçek olan şudur ki: Fâsık da olsa ihtisâb etmelidir. Buna delil olarak deriz ki: İhtisâbda muhtesibin her yönden mâsum olması şart mıdır? Eğer, şarttır, derseniz, bu hüküm icmâ'ın hilâfına olduğu gibi, aynı zamânda ihtisâb kapusunu da kapamaktır. Çünkü Sahabe bile mâsum değildir, nerde kaldı diğerleri... Hattâ Peygamberlerin bile hatâlardan ismetinde ihtilâf vardır. Nitekim Kur'ân-ı Azîm, Hz. Âdem'in isyâna nisbet edildiğine delâlet etmekte, bir çok Peygamberin hatâya düştüklerini göstermektedir (1001). Bunun için Said b. Cubeyr (R.A.): «Şâyet va'z u nasihati, hiç bir yönden kusûru olmayan yapacaksa, kimsenin bir şey dememesi lâzım gelir» demiştir. Said b. Cubeyr'in bu sözü de Mâlik'in çok hoşuna gitti. Şâyet küçük günâhlardan kaçınmak şart değil, binâenaleyh ipek giyen bir kimse, zinâ ve içkiden men'edebilir, derlerse, biz de deriz ki: İçki, büyük günâhlardandır. İçki içen kâfirlerle savaşa gidebilir ve onları küfürlerinden men'edebilir mi? Şâyet, hayır, edemez, derlerse, icmâ'ı bozmuş olurlar. Çünkü müslümân orduları arasında iyileri bulunduğu gibi, kötüleri ve içki içenleri, öksüzlere zulmedenleri de vardı. Ne Resûl-i Ekrem devrinde, ne de daha sonraki devirlerde bu gibileri hiç bir sûretle savaş dışı bırakılmamışlardır. Şâyet, edebilir, derlerse, yine biz, içki içen bir kimse başkasını adam öldürmekten men'edebilir mi? diye sorarız. Şâyet, yapamaz, derlerse, biz de, içki içmekle ipek elbise giymenin farkı nedir? deriz. Adam öldürmek içkiden büyüktür. Nitekim içki de ipek elbiseye nisbetle daha büyüktür, arada fark yoktur. Şâyet, evet yapar, derler ve açıklayarak bir şey üzerine mukaddem olan emsâline veyâ mâdûnuna mâni olmaz, belki mâfevkine mâni olur, derlerse, bu da tahakküm ve delilsiz dâvadır. Çünkü içki içen kimsenin zina ve katilden men'etmesi uzak olmadığı gibi, zina eden de içki içeni ve hattâ içki içen kimse için içen emsâlini de men'edebilir, buna bir mâni yoktur. Adam derse ki, benim iki vazifem var, birisi kötülüğü yapmamak, diğeri de kötülükten men'etmektir. Birini yapamıyorsam diğerinden beni kim men'edebilir? Bir yönden isyân ediyorum, öte yönden de mi isyân yapayım? derse, buna ne deriz? Kötülükten men'etmek bana borç olduğuna göre, bu borç benden na-

---

(1001) Nübüvvetten önce Peygamberlerden hatâ sâdır olabilir. Nübüvvetten sonra Allahü Teâlâ onları hatâlardan siyânet eder. Büyük günâhlardan mâsum oldukları gibi hisset getiren âdi şeylerden de münezzehtirler. Bâzı içtihat hatâları olursa hemen vahiy ile ikaz edilirler (Mütercim).

sıl sâkıt olur? Zîrâ şarap içmediği müddetçe şarap içmekten men'etmek vâcibtir, içerse bu borç sâkıttır, denemez.

Şâyet buna itirâz olarak adamın biri kalkıp da, o hâlde abdest ve namâz bana farz değil mi? Ben namâz kılmazsam da abdest alırım. Gece kalkmak da müstehâb, nâfile oruç tutmak da müstehâb değil mi? Oruç tutamazsam da sahura kalkarım, demesi lâzım gelir, halbuki bunu diyemez. Çünkü bu adama denir ki: Bunlar birbirine bağlıdır. O hâlde başkasını ıslâh da bu kabildendir. İnsân önce kendini sonra da başkasını ıslâh etmelidir, denirse:

Deriz ki: Sahurun müstehâb olması oruca bağlıdır. Oruç olmazsa gece yemeğinde bir müstehablık yoktur. Başkası için irâde edilen, ondan ayrılmaz. Yâni oruc sebebiyle müstehâb olan gece yemeği, oruçtan ayrılmaz, ayrılırsa müstehâblık kalmaz. Fakat başkasını ıslâh, kendini ıslâh için değildir. Nitekim kendini ıslâh etmesi, başkasını ıslâh için olmadığı gibi, bunları da oruç ve sahur gibi birbirine bağlamağa çalışmak tahakkümdür.

Abdest ile namâz lâzımdır. Abdest alıp namâz kılmayan kimse, hem abdesti, hem de namâzı terk edene nisbetle daha az cezâ görür. Çünkü hiç olmazsa biri abdest vazifesini ifa etmiştir. O hâlde bir kötülüğü hem yayan, hem de başkasını men'etmeyen kimsenin günâhı, o kötülüğü irtikâb ettiği hâlde başkasını men'edenden çok olmalıdır. Nasıl olmasın ki, abdest bizâtihi maksûd bir ibâdet değil, namâz için şarttır. Namâzsız abdestin bir hükmü yoktur. Halbuki başkasını kötülükten men'etmek, böyle değildir. Aralarında hiç bir benzerlik yoktur. Zîrâ başkasına emredip, onu nehyetmek, kendisinin âmir olup nehyedilmesi için şart değildir.

Şâyet, buna göre yüzü kapalı bir kadının zorla ırzına geçen bir erkeğe karşı yüzünü açan bir kadına bu esnâda o erkek: «Sen cebren zina ediliyorsun, bundan mes'ûl değilsin, fakat yüzünü açmakta serbestsin, ben ise senin mahremin değilim, bana yüzünü açma.» diye nehy-i münker'de bulunması, hem akl-ı selîm ve tab'ı müstakîmin nefret ve inkâr edeceği bir hâl olmaz mı? dersen:

Deriz ki: Bâzan tabiatlere, hak çirkin ve bâtıl güzel görünebilir. Aranan, delildir, vehim ve hayâllerin nefreti değildir. Zîrâ biz deriz ki: O hâlde o erkeğin o kadına, yüzünü ört, diye emretmesi ya vâcib ya mübâh veyâ harâmdır. Şâyet, vâcibtir, derseniz, mes'ele kalmaz. Demek ki, mahrem yeri açmak mâsiyet, bu isyândan men'etmek ise haktır. Şâyet, mübâhtır, derseniz, mübâh olan her sözü konuşabilir. Şâyet bu esnâda kadına, yüzünü ört, demesi harâmdır, derseniz; Vâcib olan bu emir, zinaya mübâşeret ile nasıl haram olur? Başka bir harâmı irtikâb sebebiyle bir vâcibin harâm olmasını kabûl etmek, doğrusu şaşılacak bir şeydir.

Bu hâlde kadına, yüzünü ört, gibi bir emirden tabîatlerin nefret edip, bunu inkâr etmelerine gelince: Bunun da iki sebebi vardır:

Birincisi, ehemmi terkedip mühim ile meşgûl olmaktır. İnsânın mühim olanı terkedip, mâlâyâni yâni boş şeylerle meşgûl olmasından akl-ı selim nefret ettiği gibi, bundan da nefret eder. Devâmlı ribâ yiyen kimsenin, mâl-ı mağsûbden yememesi, yalan şâhidliği yaptığı hâlde gıybetten çekinmesine tabîatlerin nefret etmesi gibidir. Zirâ yalan şâhidliği, gıybetten çok daha ağırdır. Tabîatlerdeki bu çirkin görüş, gıybeti terk etmek vâcib değildir, mânâsına gelmez ve aynı zamânda gıybet edip gasbedilen harâm lokmayı yemesi ile günâhı artmaz mânâsına da gelmez. Bunun gibi, Âhirette kendi günâhından göreceği zarar, başkasının irtikâp ettiği günâhı men'etmediğinden göreceği zarardan daha büyüktür. Büyüğü ile meşgûl olduğu hâlde küçüğü terk etmeği tabîatlerin çirkin görmesi, o küçüğe riâyet etmesi bakımından değil, mühimi terk etmesi bakımındandır. Bu, dizgini ile birlikte atı çalınmış olan bir adamın, atını bırakıp da dizginini aramasına benzer. Tabîatler bundan da nefret eder ve bunu çirkin görürler. Halbuki bu adamın dizgini araması aslında münker değil, çirkin görülen, kocaman atın yanında atı bırakıp da dizginin peşinde dolaşmasıdır. İşte fâsıkın emr-i mâruf etmesini aklın çirkin görmesi bu kabîldendir. Aslında bu adamın emr-i mâruf ve nehy-i münker etmesi bir suç değil, vazifedir. Fakat bundan daha mühimi, kendini ıslâh etmesi idi. Bunu yapmadı diye başkasını kötülükten men'edemez, denemez. O da bir vazifedir.

İkincisi, tabîatlerin bunu inkâr etmelerinin ikinci sebebi de şu olabilir: Hisbe; emr-i mâruf, nehy-i münker, bâzen va'z u nasihat ve bâzan da kahr u galebe yolu ile yapılır. Halbuki söylediği ile amel etmeyenin sözü başkalarına te'sir etmez.

Cevâbında deriz ki: İnsânlar fâsık olduğunu bildikleri için, va'z u nasihat yolu ile yapılan emr-i mâruf ve nehy-i münker'in te'sir edemiyeceğini bilen kimseye bu yoldan yürümek yoktur. Çünkü bu yol, te'sirsizdir. Onun fıskı, sözünün te'sirini kaybettirmiştir. Sözünün te'siri olmadığı yerde konuşmasının vücûbu da sâkıttır. Fısk, emr-i mârûfun te'sirini kaybettiği için, vücûbunu da kaldırmış olur. Fakat hisbe yâni hüsn-ü tedbir, men'etmek ve mâni olmak sûretiyle olacaksa, yâni kötülüğü yayana kahr u galebe çalacaksa ki, bu da fiil ve hüccet ile tamâm olur. Bunu yayacak olan fâsık ise; şâyet fiilen galebe çalarsa sohbet ile mağlûb sayılır. Zirâ ona şöyle bir suâl tevcih edilir: Mâdem ki, bu kötü bir iştir ve beni bundan men'etmek istiyorsun, sen bu işi neden yapıyorsun? Sohbet ile mağlûb olduğu hâlde

fiilen gâlib olan insânlardan tabîatler nefret ederler. Halbuki bu nefret, fiil'i hakîkatten çıkarmaz. Bu, insânları zâlimin şerrinden kurtardığı hâlde zulme uğrayan babasını ihmâl etmesi gibidir. Tabîatler bundan nefret eder, fakat tabîatlerin nefret etmesi diğer müslümânlara yapılan zulmü önlemenin doğru bir hareket olduğuna engel olmaz. Bu beyânâtımızla, fıskı bilinmiş olan bir kimsenin va'z u nasihat yolu ile irşâd etmesi bu hükümden dışarda kaldı. Zîrâ onun va'zının te'siri olmaz. Hattâ şerefinin rencide edileceği ve aleyhinde dedi-kodu yapılacağı yerde de yine va'z ü nasihat yolu ile irşâd etmesi sâkıttır. Şu hâlde ihtisâbın birinci nev'i olan va'z yolu, fâsıktan sâkıttır. Va'z yolu ile irşâdda adâlet şarttır.

Cebir yolu ile kötülüğü önlemeye gelince; burada da adâlet şart değildir. Fâsıkın gücü yettiği zamân, içkiyi dökmek, çalgı âletlerini kırmak ve benzeri kötülükleri önlemesinde beis yoktur. İşte bu mes'elenin açıklanmasında en insâflı yol budur.

Bu husûsta delil olarak öne sürdükleri âyetlere gelince, bu âyetler, mârûfu emrettikleri için değil, mârûfu terkettikleri için aleyhlerine bir delildir. Şu kadar ki, onların mârûfu emretmeleri bilgi sâhibi olduklarına delildir. Âlime yapılacak azâb ise, daha ağırdır. Zîrâ kuvvetli bilgisi yanında artık bir mâzeret öne süremez. Allahü Teâlâ'nın:

لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

«Yapmadığınızı niçin söylüyorsunuz?» (61 - Saf: 2) kavlinden murâdı, yalan söz vermektir.

وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

«Kendinizi unutursunuz» (2 - Bakara: 44) kelâmı ise, başkalarına emrettikleri için değil, kendilerini unuttukları için onları red ve inkârdır. Fakat başkasına emri zikretmek, ilimlerine delil çekmek ve aleyhlerindeki hücceti kuvvetlendirmek içindir. Allahü Teâlâ'nın İsa Aleyhisselâm'a:

«Önce kendine [nefsine] sonra başkalarına va'z et», rivâyetine gelince; bu, va'z yolu ile yapılan irşâdlarda aranır ki, fıskı bilinen fasıkın va'zının faydasız olduğunu ve va'z yolu ile irşâdın kendisinden sâkıt olduğunu yukarda anlattık. Aynı zamânda: «Va'zın kendine te'sir etmiyorsa başkasına va'z etmekte benden utan», sözü de başkasına va'zın harâm olmasına delâlet etmez. Belki «Benden utan» lâfzı,

ehem olanı bırakıp mühim ile meşgûl olma demektir. «Önce babana sonra komşuna bak, yoksa utan!» dendiği gibidir.

Şâyet, zimmi bir gayr-ı müslim'in, bir müslümânı zinâ hâlinde gördüğü zamân, «zinâ etme» diye onu bu kötülükten men'etmesinin câiz olması gerekir. Çünkü, bu söz aslında doğru bir söz olduğu için, gayr-ı müslime harâm olması muhâldir. Belki vâcib ve hiç olmazsa mübâh olması gerekir, dersen:

Deriz ki: Kâfir, fiilen müslümâna engel olmak isterse, bu bir tasallutdur ve bu bakımdan memnûdur. Çünkü Allahü Teâlâ:

﴿وَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾

«Allah kâfirler için mü'minler üzerine yol kılmamıştır, yâni kâfirler mü'minlere tasallut edemezler» buyurmuştur. Fakat lisânen «zinâ etme» demesinde bir mahzûr yoktur. Ancak burada kâfirin müslümâna bir tahakkümü vardır. Tahakküm ise bir zillettir. Her ne kadar fâsık zillete müstahak ise de, kendisinden daha ziyâde zillete müstahak olan kâfirden olmamalıdır. İşte kâfiri hisbeden menettiğimizin tevcihi budur. Yoksa bir kâfir, bir müslümâna «zinâ etme» deyip onu zinâdan men'etmesi ile azâb olunur, demek istemedik. Belki kâfirlerin furû ile mükellef olduklarını kabûl ederek: «Zinâ yapma demediğinde ceza göreceğine hükm ederiz» deriz. Kâfirin furû ile mükellef olup olmadığı ihtilâf mevzûudur. Fıkıh kitâblarında bu husûsa dâir gerekli izahât verilmiştir.

Dördüncü şart, hükümdâr ve vâliler tarafından bu husûsa me-zûn olmasıdır. Bir çokları bunu şart koştu ve gelişi güzel bu selâhiyeti herkese vermediler. Halbuki bu şart fâsittir. Çünkü okuduğumuz âyet ve hadisler, kötülüğü görüp de sükût edenin âsi olduğunu açıkca ifâde etmektedir. Nerde ve ne hâlde olursa olsun, gördüğü kötülüğü men'etmek herkese borçtur. Bunu husûsileştirmek, aslı olmayan bir tahakkümdür.

Rafızilerin bu husûstaki görüşleri de cidden şaşılacak bir şeydir. Zirâ onlar emr-i mâruf ve nehy-i münker için bir şart daha ziyâde ederek derler ki: İmâm-ı mâsum çıkmadıkça emr-i mâruf ve nehy-i münker câiz değildir. Onlara göre hak ve gerçek imâm, gizli bulunan bu İmâm-ı mâsumdur. Bunlar ile münâkaşa edilmeye bile değmez. Bir hak talebinde bulundukları zamân, onlara verilecek en doğru cevâp şöyle olmalıdır: Evet, siz bu mâl ve cân husûsundaki dâvânızda haklısınız, size yardım, emr-i mâruftur. Zâlimlerden hakkınızı almak nehy-i münkerdir. Fakat ne çâre ki bu zamân, hak aramak ve zulüm-

den nehyetmek zamânı değildir. Çünkü dediğiniz mâsum imâm, henüz zuhûr etmemiştir.

Şâyet, emr-i mârûfta saltanatı yerleştirmek ve hükümlüye karşı tahakküm var, bunun hak olduğu hâlde kâfire bu selâhiyet verilmemiştir. O hâlde gelişi güzel herkese değil, bu vazife selâhiyetli mercilerin selâhiyettar kılacağı kimselere verilmelidir, dersen:

Deriz ki: Kâfirin memnû olması, aslında zelîl olduğu için müslümâna tahakküm hakkı olmadığındandır. Fakat müslümânlar din ve bilgileri sâyesinde bu izzete ve tahakküme lâyıktırlar. Öğretip târif etmekte müsâade almasına lüzûm yoktur. Artık bir şeyin harâm olduğunu anlatmak için vâlinin iznine ihtiyâç yoktur.

Bu husûsu şöyle açıklayabiliriz: Hisbe'nin beş mertebesi vardır: 1 — Târif, 2 — Güzel sözlerle va'z u nasihat, 3 — Sert konuşmak, 4 — Müdâhale, 5 — Şiddettir. Bu sertlikten sövüp saymayı kasdetmiyorum. Dördüncüsü fiilen müdâhele edip kötülüğe mâni olmaktır. Çalgı kırmak, içkiyi dökmek, ipek elbiseyi yırtmak, gasbettiği elbiseyi sırtından çıkarıp almak ve sâhibine vermek gibi. Beşincisi de dayak ile korkutmak ve o işten men'etmek için icâbında dayak atmaktır. Meselâ devâmlı gıybet edip kadınlar aleyhinde dedi-kodu yapan kimseyi kötekle yola getirmeye çalışmak gibi. Bu hâl tarafların imdâd istemelerine ve etrâflarına adamlarını toplamalarına ve netîce i'tibâriyle adam öldürmeye kadar gider. Bu beşinci mertebe dışında kalan diğer dört kısmın sultândan müsâade almaya ihtiyâcı olmadığı meydândadır. Beşinci kısımda da nazar vardır ki, yakında izâh edilecektir.

Târif ve va'zın ise, sultânın müsâadesine ihtiyâcı yoktur. Bu gibi adamı techil etmek, yâni câhil, ahmak, Allah'tan korkmaz ve benzeri sözleri söylemek de doğru sözdür. Belki zâlim sultâna karşı hak sözü söylemek, derecelerin üstünüdür. Nitekim hadîste anlatılmıştır. İmâma karşı söylenmesi câiz olan bu gibi hak sözü başkalarına da söylemek için imâmdan izin almaya ne lüzûm vardır? Çalgıları kırmak ve içkiyi dökmekde de hüküm aynıdır. Bunun doğru bir hareket olduğu meydândadır. İmâmdan müsâade almaya lüzûm yoktur. Ama yardımcılar toplayıp silâhları teşhire gelince; bu husûs bâzan umûmî fitneyi gerektirdiği için, sultânın müsâadesine lüzûm hâsıl olup olmadığı hakkında ihtilâf vardır, izâhâtı gelecektir. Sultânlardan müsâade almadan, eskilerin devâmlı sultânlara öğüdler vermeleri, onlardan müsâade almaya lüzûm olmadığının kat'î bir delilidir. Hattâ emredilen mârûfu, vâli ve sultânlar kabûl ederlerse ne güzel; şâyet kendilerine yapılan emr-i mârûfa sultânlar kızarsa, onların kızmaları münker bir harekettir, bunu reddetmek vâcibtir. Sultânın inkâr edeceği husûslarda ondan nasıl istenebilir?

Selefin sultânları red ve inkâr etmeleri husûsundaki âdetleri bunun açık delilidir. Rivâyete göre Mervan b. Hikem (1002) bir bayram namâzında bayram hutbesini namâzdan önce okumak için minbere çıktı. Cemâatten biri Mervan'a:

— Bayram hutbesi namâzdan sonra okunur, dedi. Mervan:

— O hüküm değişti, dedi. Câmide bulunan Said Hudrî, «Bu adam vazifesini yaptı» dedi. Zirâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ

«Sizden biriniz, bir kötülüğü gördüğü zamân, onu eli ile bozsun, gücü yetmezse dili ile bozsun, (buna da) gücü yetmezse kalbi ile buğzetsin. Bu (son kısım) îmanın en zayıfıdır» (1003) buyurdu. Onlar bu umûmi emirlerin şümûlüne sultânların da girdiğini anladılar, daha onlardan izin almaya ne lüzûm vardır?

Rivâyete göre Mehdi (1004) Mekke'ye gitti. Bir müddet kaldıktan sonra tavaf edeceği zamân halkı tavaf yerinden uzaklaştırmak istedi. Bu sırada Abdullah b. Merzûk öne atılarak yakasından yakaladı, onu kendine doğru çekti ve: «Yaptığını görüyor musun? Senin başkalarından ne farkın var ki, onları uzaklaştırmak istiyorsun. Allahü Teâlâ:

سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ

«Yerli ve yabancı orada müsâvidir» (22 — Hacc: 25) buyurmuştur. Sana bu üstünlüğü veren kimdir?» deyince, Abdullah'ın yüzüne baktı. Âzâdlılarından olduğu için onu tanıdı, çünkü onların âzâdlılarından idi. Kendisine:

— Sen Abdullah b. Merzûk musun? dedi. Abdullah:

— Evet benim, dedi. Mehdi, Abdullah'ı Bağdâd'a götürdü. Aleyhinde dedi-kodu yapacağı için, ona ağır cezâ vermeyi uygun bulmadı. Ancak onu hayvân dâmına hizmetçi verdi ve azgın bir atın bakımını da ona yükledi. Maksadı onu at'a ısırtmak idi. Fakat Abdullah atı ıslâh etti, Allah atı ona musahhar etti ve onun yanında ahlâkı

(1002) Emevîlerin dördüncü halifesidir. Hicri 64'de hilâfete geçti, dört ay sonra öldü ve yerine Abdullah b. Zübeyr geçti.

(1003) Müslim rivâyet etmiştir.

(1004) Abbâsi halifelerindendir.

düzeldi. Sonra Abdullah'ı zindâna attılar ve Mehdî, zindânın anahtarını kendi yanına aldı. Üç gün sonra bahçeye çıktı ve oranın bâzı sebzelerinden yemeğe başladı. Bunu Mehdî'ye haber verdiler. Mehdî adamı çağırttı ve;

— Seni mahpûstan kim çıkarttı? deyince, Abdullah:

— Beni mahpûsa koyan çıkarttı, dedi. Mehdî kızdı, bağırdı ve:

— Seni öldüreceğimden korkmuyor musun? dedi. Abdullah:

— Öldürtmek ve diriltmek senin elinde ise, öldür, dedi. Mehdî ölünceye kadar cezâevlerinde süründü, öldükten sonra serbest bırakıldı. Abdullah: «Mahpûstan kurtulursam yüz deve kurban ederim» diye adamıştı. Mekke'ye döndü, orada yevmiyecilik yaparak nezrini yerine getirdi.

Yine Hibban b. Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre, Hârûn Reşid Irak'ta sayfiye yeri olan Devin'e gezmiye gitmişdi. Haşimilerden Süleymân b. Câfer de berâberinde idi. Hârûn Reşid Süleymân'a:

— Senin güzel teganni eden bir câriyen varmış, getir dinleyelim, dedi. Câriye geldi. Fakat Hârûn tegannisini beğenmedi ve:

— Niçin güzel çalamıyorsun? deyince, câriye:

— Bu ud benim değil de ondan, dedi. Bunun üzerine hizmetçiye câriyenin kendi ud'unu getirmesini emrettiler. Hizmetçi elinde ud gelirken yolda çekirdek toplayan bir şeyh'e tesâdüf etti ve: «Yoldan çekil geçeyim» dedi. Şeyh başını kaldırdı, hizmetçinin elinde ud'u görünce, hemen yakalayıp parçaladı. Hizmetçi adamı yakalatıp ev sâhibine gitti ve ev sâhibine: «Mü'minlerin Emîri bunu çağıracak sen bunu kaçırma» dedi. Ev sâhibi: Bağdâd'ta bundan âbid kimse yoktur, Emîr bu adamı ne yapacak» dedi. Hizmetçi: «Bu benim dediğim gibidir, sen bunu kaçırma» diye tenbîh etti ve Hârûn Reşid'in huzûruna girerek vaziyeti anlattı. Hârûn Reşid kızdı ve gözleri kızardı. Bunu gören Süleymân:

— Kızmağa ne lüzûm var, ev sâhibine haber gönder, boynunu vursun ve kendisini Dicle'ye atsın, dedi. Hârûn Reşid:

— Hayır, onu çağırtıp onunla münâzara edeceğiz, dedi. Posta şeyh'i çağırdı. Ve:

— Emirü'l-Mü'minin sizi istiyor, haydi vâsıtaya bin de gidelim, dedi. Şeyh:

— Başüstüne, fakat ben yaya gelirim, dedi ve yürüyerek halifenin bulunduğu evin kapusuna geldiler. Hârûn Reşid'e haber verildi. Hârûn Reşid, yanındakilere: «Bu zâtı bu odaya mı alalım, yoksa böyle kötü şeyler bulunmayan başka bir odaya mı gidelim?» diye sordu ve başka bir odada şeyh'i kabûl etti. Şeyh, içinde çekirdek bulunan torbası ile birlikte içeri girmek istedi. Hizmetçi:

— Torbayı çıkar da öyle içeri gir, dedi. Şeyh:

— Burada benim akşam yiyeceğim var, bunu bırakmam, dedi. Hizmetçi:

— Biz sana yiyecek veririz, dedi ise de, şeyh dinlemedi. Hârûn Reşid de torba ile içeri girmesine müsâade etti. Şeyh içeri girdi, selâm verip oturdu. Hârûn, şeyh'e:

— Bu yaptığın ne idi? diye sordu. Şeyh:

— Ne yaptım? dedi. Hârûn Reşid «Benim çalgımı kırdın» demekten utandı. İsrâr ettikten sonra şeyh:

— Ey halife, senin ataların minberde:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ

«Allah, adâlet, ihsân ve yakınlara vermekle emreder; fuhşiyat, münker ve kötü işlerle azgınlıktan men'eder» (16 — Nahl: 90) âyet-i celilesini her cum'a günü hutbenin sonunda okurlardı. Ben de bu âyet'e uyarak gördüğüm münker'i düzelttim, dedi. Hârûn Reşid: «Vallahi düzeltti» dedi ve başka bir söz söyleyemedi. Şeyh oradan ayrıldı. Halife birisine para dolu bir kese verdi ve şeyh'in ardından gönderdi. Adama:

— Bak bu zât, halife bana böyle söyledi, ben de böyle söyledim, gibi dedi - kodu yapıyor, halka bunu anlatıyorsa kendisine bir şey verme, şâyet bir şey demiyorsa bu parayı kendisine ver, dedi. Adam tâkib etti ve baktı ki şeyh aynı yerde çekirdek toplamakla meşgûl, kimse ile buluşup konuştuğu yoktur, bunu görünce şeyh'e yaklaştı ve:

— Halife bu parayı sana gönderdi al, dedi. Şeyh de:

— Halifeye selâm söyle, benim paraya ihtiyâcım yok, parayı nereden almışsa oraya versin, dedi. Rivâyete göre bu muhâvereden sonra tekrâr yoldan çekirdekleri temizlemeye koyuldu ve:

«Bakıyorum ki, kimin elinde fazla dünyâlık varsa, o nisbette de sıkıntı ve telâşesi vardır!

Dünyâ kendisine ikrâm edenlere durmadan ihânet eder, ihânet edenlere de ikrâm eder.

İhtiyâcın olmadığı şeyi terk et, ancak ihtiyâcın kadarını al» meâlindeki şiiri okudu.

Süfyân-ı Sevrî anlatıyor: «Mehdî Hicri 166'da Hac etmişti (1005).

(1005) Bu yanlıştır. Çünkü Süfyan-ı Sevri Hicri 161'de Basra'da ölmüştür. Tabakat-ı Sa'd.

Cemreleri atarken yollar etrâfındaki halkı kamçılarla sağa sola dağıtıyorlardı. Bunu görünce: «Ey güzel yüzlü adam, Eymam'ın Abdullah'tan rivâyetinde Resûl-i Ekrem bayram günü deve üzerinde cemreleri atarken etrâfı dolu insân idi, kimseyi rahatsız etmiyorlardı. Halbuki senin etrâfında insânlar yerlere seriliyor. Bu yaptığın nedir?» diye sordu. Mehdi:

— Bu adam kimdir? dedi. Sorduğu kimse de:

— Süfyân-ı Sevrî'dir, dedi. Bunun üzerine Mehdi:

— Eğer Mansûr devri olsa, sen böyle konuşamazdın, dedi. Süfyân-ı Sevri de:

— Eğer Mansûr'un Allah katında uğradığı azâbı bilseydin sen bu vazifeyi çoktan terk ederdin, dedi. Bu arada fesâdlardan birisi Mehdî'ye:

— Bu adam sana «Ey güzel yüzlü insân» dedi, «Ey mü'minlerin Emîri» demedi, diye haber verdi. Mehdi:

— Onu arayın, dedi fakat Süfyân-ı Sevrî Mehdî'den saklandı.

Me'mûn'dan (1006) rivâyete göre, adamın biri müsâade almadan sokakta emr-i mârûf ve nehy-i münker ediyor diye bir ihbâr aldı. Adamı çağırttı ve:

— Sen hangi selâhiyete istinâden bu vazifeyi yapıyorsun? Bu selâhiyet bizim (Ehl-i Beytin) dir. Kur'ân-ı Kerîm'de hakkımızda:

ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ

«Onlar (mü'minler) ki, biz onlara yeryüzünde temkin verir, onları yerleştirirsek, onlar namâzlarını kılar, oruçlarını tutar, mârûfu emreder ve münker'den nehyederler» (22 — Hacc: 41) buyurulmuştur ki, Allahü Teâlâ bu vazifeyi bize vermiştir, dedi. Fakat bu arada bakmakta olduğu kitâbı yere düştü ve farkında olmayarak kitâbın üzerine basdı. Vaiz ona:

— Allah'ın adı üzerinden ayağını kaldır ve sonra ne diyeceksen söyle, dedi ve üç def'a tekrâr etti. Me'mûn, bundan bir şey anlayamadı. Nihâyet bu zât:

— Ya, Allah adı yazılı kitâbı ayaklarının altından kaldır veyâ müsâade et kaldırayım da ondan sonra ne diyeceksen söyle, dedi.

(1006) Abbâsi halifelerinden Harûn Reşid'in oğlu Abdullah'tır.

Me'mûn kitâbı ayağının altında görünce utandı ve mahcûb oldu. Sonra adama aynı sözü tekrâr edince adam:

— Evet, ey mü'minlerin Emîri, sen dediğin gibisin, sözünde sâdıksın. Fakat biz de sizin yardımcılarınız ve dostlarınız. Bunun böyle olduğunu, Allah'ın kitâbını inkâr edenden başka kimse inkâr edemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

«Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Mârûfu emreder ve münker'den nehyederler» (9 — Tevbe: 71) buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem de:

اَلْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا

«Mü'min, mü'mine (taşları birbirine bağlayan) bir bina gibidir. Parçalarını birbirine bağlar ve yekdiğerine destek olurlar» (1007) buyurmuştur. Sen yeryüzünde yerleştin, bu da Allah'ın kitâbı ve Resûlünün sünnetidir. Eğer bunlara inkıyâd eder ve bağlanırsan, bunlara saygı göstermekte sana yardımcı olan için Allah'a şükret. Şâyet böbürlenir ve bunlara inkıyâd etmezsen, senin her hâlin izzet ve zilletin elinde bulunan Allahü Teâlâ, kimsenin amelini zayi etmiyeceğini va'd etmiştir. Herkes yaptığının karşılığını bulacaktır. Şu ânda selâhiyettarsın, istediğini söyle, dedi. Adamın konuşması Me'mûn'un hoşuna gitti, onu serbest bıraktı ve:

— Senin gibilere emr-i mârûf ve nehy-i münker câizdir. Bundan sonra da bizim müsâademiz tahtında vazifene devâm et, dedi ve adam da vazifesine devâm etti.

Bütün bu hikâyelerden emr-i mârûf ve nehy-i münker için sultânın iznine ihtiyâç olmadığı anlaşılmaktadır.

Şâyet, babanın evlâdına, efendinin kölesine, kocanın karısına, hocanın talebesine ve sultânın maiyetine emr-i mârûfda bulunması gibi, tamâmen bunun aksine olarak, evlâdın babaya, kölenin efendiye, karının kocaya, talebenin hocaya ve halkın sultâna da emr-i mârûf etmesi arasında bir fark olup olmadığı sorulursa:

Bilmiş ol ki: Bizim anlattığımız, herkesde emr-i mârûf ve nehy-i münker selâhiyetinin bulunmasıdır. Fakat tafsilâtına gelince, elbette

(1007) Buhârî ve Müslim ittifakla rivâyet etmişlerdir.

aralarında fark vardır. Biz, örnek olarak baba ile oğlunu ele alalım. Hisbe'nin hüsn-ü tedbir ile emr-i mârûfun beş derecesi olduğunu anlatmıştık. Babasının zâtını alâkadar edecek, kaba sözler, şiddet kullanmak ve tehdid etmekle veyâ dövmeye kalkışmakla babasına emr-i mârûf edemiyeceği meydândadır. Bunlar üçüncü ve dördüncü derecelerdir. Babasını üzen beşinci derece ile emr-i mârûfta bulunup bulunmayacağı ihtilâflıdır. Çalgısını kırmak, içkisini dökmek, ipek elbisesini sökmek, zorla veyâ hırsızlık sûretiyle aldığı malları sâhibine iâde etmek, köşelerdeki resimlerini silmek, altun ve gümüş kablarını kırmak gibi. Bunları yapmak, babanın şahsını alâkadar eden husûslar değillerdir. Yâni bunlar babasına kötü söylemek, onu korkutmak ve dövmek gibi değildir. Fakat ne de olsa babanın bunlardan canı sıkılır ve oğluna kızar. Bununla berâber oğlunun bu hareketi doğru bir harekettir. Babanın kızması ise, bâtıl ve harâm olan şeyleri sevmesinden doğmadır. Buna göre yine en doğrusu evlâdın bunları yapması ve bunlara selâhiyetli kılınmasıdır. Bununla berâber münkerâtın çirkinlik derecesini, babasına eziyetin ve onu kızdırmanın miktârını da gözönünde bulundurmalıdır. Münker fâhiş olur ve babasını fazla kızdırmazsa bunu muhakkak yapar, içkisini dökmek gibi. Şâyet münker hafif fakat babanın fazla kızmasına sebeb olursa, meselâ babasının billûr veyâ camdan yapılmış hayvân sûreti şeklinde kabları bulunursa ki, bu şarap gibi değildir. Bunlar pahalı oldukları için bunları kırmakta babasının kızmasına sebebiyet vereceğinden bu cihet düşünülür.

Şâyet, mârûfu emretmek, kitâb ve sünnette istisnâsız ve umûmî olarak vârid olmuştur. Bir tahsisi yoktur. Bâtılı terk ettirmek için babasına kötü söz söylemez, onu tehdid edip dövemez istisnâsını nereden buldunuz? Evet, babaya eziyet etmekten ve hattâ «of» bile demekten men'edilmiştir. Fakat bunlar münkerâtın irtikâbı ile alâkası olmayan husûsi hâllerdedir, dersen:

Deriz ki: O umûmi emirler arasında babayı istisnâ eden hükümler de vardır. Meselâ bir cellâd babasını öldüremez. Zinâ ettiği zamân, oğlu ona hadd cezâsı tatbik edemez. Kâfir de olsa babasını öldüremez. Bir a'zâsını kesse kısas edemiyeceği gibi, karşılığında ona eziyet dahî edemez.

Bu husûslarda haberler vârid olmuş ve bâzılarında icmâ vukû bulmuştur. Babanın işlediği cinâyetin karşılığı olan bir eziyeti kendisine yapamazsa, ilerde meydâna gelecek bir cinâyet için şimdiden babaya eziyet etmeye hakkı olmadığı meydâna çıkar. Bu tertib, köle ile efendi ve karı ile koca arasında da aynı şekildedir. Hak ve hukûk bakımından bunlar da evlâd gibidir. Belki kadın daha ilerdedir. Çünkü Resûl-i Ekrem:

لَوْ جَازَ السُّجُودُ لِمَخْلُوقٍ لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا ﴾

«Bir kimsenin bir kimseye secde etmesi câiz olsaydı, kadının efendisine secde etmesini emrederdim» (1008) buyurmuştur. Bu rivâyet, bu hakkı daha da mühimsemesine delâlet eder.

Sultânın mâiyetinde bulunanlarda ise, mes'ele daha nâziktir. Onlar ancak târif ve nasîhat ederler, başka bir şey yapamazlar.

Üçüncü mertebede olan hazînelerinden malları alıp hak sâhiblerine vermek, ipekli elbiselerini yırtmak ve içki kablarını kırmak gibi hareketler; halkın, sultân'ı küçük düşürmesine ve heybetini kaybetmesine sebebiyet vereceğinden, tehlikelidir. Kötülüğe sükût etmekten nehyedildiği gibi, bundan da nehyedilmiştir. Burada da görüldüğü gibi, iki mahzûr mu'ârâza etmektedir. Burada kanâate göre hareket edilir. İrtikâb ettiği münkerât fâhiş olup bu şekilde ikaz, sultân'ın haşmetine fazla te'sir edip etmiyeceğini nazara alarak hareket eder. Bunu bir esâsa bağlamak zordur.

Talebe ile muallime gelince: Buradaki hatt-ı hareket tarzı daha hafiftir. Çünkü talebe tarafından hürmet edilmesi gereken hoca, ilmi ile amel eden ve din bakımından ilminden faydalanılan hocadır. İlminin gereği ile amel etmeyen hoca hürmete şâyân değildir. Talebesi ondan öğrendiği ile onu ikaz edebilir.

Rivâyete göre Hasan-ı Basri'ye, evlâd babasına karşı nasıl emr-i mârûf edebilir? diye sormuşlar, o da, onu kızdırmayacak şekilde nasihatte bulunur, kızarsa sükût eder, diye cevâb vermiştir.

Beşinci Şart: Hisbe'nin beşinci şartı, muktedir olmaktır. Herhangi bir kötülüğü el veyâ dili ile bozmaktan âciz olan kimse, ancak kalbi ile ona buğzeder. Zîrâ Allah'ı seven herkes, ona yapılan isyâna kızar ve onu reddeder. İbn Mes'ûd (R.A.) şöyle buyuruyor: «Kâfirlerle mücâdele ediniz; buna gücünüz yetmez de yalnız onlara kızmağa gücünüz yeterse, bunu yapınız».

Bilmiş ol ki: Yalnız kanâate dayanan acziyet, acziyet sayılmaz. Belki bu ânda veyâ gelecekde kendisine bir zarar geleceğine inanmalıdır. Böyle bir inanca sâhib ise, bu ânda imkânı olsa da, yine âcizdir. Bunun gibi, kendisine bir zarar geleceğinden korkusu olmayan fakat sözünün te'sir etmiyeceğini bilen kimse, burada da iki ciheti nazara alır. Birincisi, muhâtabın kabûl etmeyeceği, onun onu red ve inkârına mâni olamıyacağını; ikincisi de onun kabûl etmemesinden

(1008) Nikâh babında geçmiştir.

kendisine bir zarar geleceğini hesâba katmaktır ki, bu iki cihetî düşünmekten dört vaziyet hâsıl olur:

Birincisi, her iki cihetin mevcûd olmasını düşünmektir. Yâni hem sözüm te'sir etmeyecek, hem de bana kötülüğü dokunacaktır. Bu vaziyet karşısında olan kimseye emr-i mârûf etmesi vâcib değildir. Buna göre bu gibi hâlleri görmemek için evinden çıkmaması ve bu gibi yerlere yaklaşmaması lâzımdır. Ancak zarûrî ihtiyâçları için çıkmalıdır. Bununla berâber içinde bulunduğu ve vatanı olan bu memleketi terk edip oradan göç etmesi kendisine farz değildir. Şu kadar ki, şâyet dinin bozulmasına; münkerât ve zulmünde sultân'a müsâadeye sebebiyet vermiş olacaksa o zamân — gücü yetiyorsa — oradan göç eder. Zîrâ icbârdan kaçıp kurtulabilenler için icbâr ve ikrâh, mâzeret sayılmaz.

İkincisi, iki ihtimâlin de ortadan kalkmış olmasıdır, yâni va'z u nasihati adama te'sir edecek ve ondan bir fenâlık görmeyecektir. Bu, mutlak bir kudret olduğu için, adama emr-i mârûfda bulunması vâcibtir.

Üçüncüsü, va'z u nasihatın te'sir etmeyeceğini, fakat buna karşılık bir zarar da görmeyeceğini bilmesidir. Bu vaziyet karşısında onu îkaz etmesi vâcib değil, fakat dînin şi'ârından olması bakımından, ona emretmesi müstehâbtır.

Dördüncüsü, üçüncüsünün aksidir, yâni hem sözünün te'sir edeceğini, hem de karşılığında kendisine bir zarar geleceğini bilmiş olmasıdır. Meselâ, bu çalgı âletini kırabileceğini veyâ bu içkiyi dökebileceğini biliyor, sonra da karşılığında dayak yiyeceğine inanıyor. Bunun da bu şekilde davranması vâcib değil; belki müstehâbtır. Bunun böyle olduğu; zâlim bir sultân'a karşı hak kelâmı söylemenin fazileti bâbında anlatılmıştı. Zâlim sultân'a hak öğüt vermenin tehlikeli olduğu âşikârdır.

Ebû Süleyman Dârânî'den rivâyet edilen şu hikâye de buna delâlet eder. Ebû Süleymân diyor ki: Bir halifenin yanlış bir sözünü duydum ve onu düzeltmek istedim fakat buna karşı öldürüleceğimi de bildim. Ölümden korkmadım, ancak bu idâm, amme huzûrunda olacaktı. O zamân bana bir gurûr gelecek ve «İşte ben hakkı müdâfaa uğrunda öldürülüyorum» diye bir vehme kapılacak ve son nefesde ihlâsa riâyet edemiyeceğim korkusundan, bu işden vaz geçtim.

Şâyet, madem ki bu kadar tehlikeli işlere girilebiliyorsa, daha Allahü Teâlâ'nın:

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

«Kendinizi tehlikeye atmayın» (2 - Bakara: 195) buyurmasının mânâsı ne olur? denirse:

Deriz ki: Öldürüleceğini bildiği hâlde, tek bir müslümânın düşmân saflarına saldırıp onlarla savaşmasında bir mahzûr olmadığında ihtilâf yoktur. Halbuki bu da görünüşde âyet-i celile'ye muhâlif gibidir, halbuki muhâlif değildir. İbn Abbâs (R.A.): «Tehlike dediğimiz bu değil, belki Allah'a ibâdet edebilmek için muhtaç olduğu nafakayı te'mîn etmemektir. Bunu yapmayan kendini helâk etmiştir. İşte bundan sakınmak lâzımdır» demiştir. Berâ b. Âzib: «Tehlike demek, kişinin bir günâhı işlemesinden sonra Allahü Teâlâ beni bağışlamaz demiş olmasıdır» dedi.

Ebû Abîde (R.A.) diyor ki: «Tehlike demek, yaptığı bir kötülükten sonra daha bir iyilik yapmamak ve bu hâl üzerine ölmek demektir. Öldürülünceye kadar kâfirlerle cihâd câiz olduğuna göre, öldürülünceye kadar da emr-i mâruf etmesi câizdir. Fakat düşmâna saldırmasında bir fayda sağlamayacağını bilenler; meselâ körler ve âcizler gibi, bunların düşmâna saldırmaları kendilerini öldürtmekten başka bir şeye yaramayacağından, bu, harâm ve kendini tehlikeye atmaktır ki, tâm tehlike âyetinin şümûlüne girer. Bu gibi fedâilik, öldürülünceye kadar öldüreceğine ve düşmânın kalbine korku salacağına inanan kimseler için caizdir. Yâni adamın böyle yapması ile diğerlerinin de Allah yolunda şehâdet mertebesine ulaşmak için hayâtlarına hiç kıymet vermediklerini görüp mâneviyâtlarını sarsmak gayesini taşırsa, bu saldırış câizdir. Bunun gibi emr-i mâruf ve nehy-i münkerin kötülüğü kaldırmakta, veyâ kötülerin gönüllerine dehşet salmakda, veyâ iyilerin mâneviyatını takviye etmekte bir dahli varsa, tehlikeli de olsa câizdir. Yoksa zâlim bir adamın bir elinde kadeh, bir elinde kılıç vardır. Ona «kadehi at» dersen, kadehi içecek ve kılıç ile de kelleni koparacak. Bu gibi kimseye nasîhate kalkışıp kendini tehlikeye atmak câiz değildir. Çünkü bu, doğrudan doğruya bir intihardır. Aranılan, dîn nâmına bir fayda sağlamak ve bu uğurda fedâ-i cân etmektir. Hiç bir kârı olmadan kendini tehlikeye atmakta elbette bir mânâ yoktur. Hattâ bu gibi emr-i mârûf harâmdır. Emr-i mârûfun müstehâb olması, münkeri düzeltme imkânı olduğu, veyâ hiç olmazsa bir yönden faydası dokunduğu zamândır. Bu da ancak, o münkeri irtikâb edenin şahsına münhasır olmalıdır. Şâyet, akraba ve yakınlarını da içine alacaksa, o zamân Hisbe harâm olur. Çünkü bir adam bir kabileyi islâh edemez. Bir kötülüğü düzeltelim derken daha

mühim ve bir çok kötülüklerin ortaya çıkmasına sebeb olur. Hattâ va'z u nasîhatle bir kötülüğün önleneceğini ve fakat buna karşılık başka bir kötülüğün doğacağını anlarsa, emr-i mâruf ona helâl olmaz. Çünkü maksadı mutlak olarak şer'an münker olan şeyleri kaldırmaktır. Yoksa yalnız muâyyen kimselerden belirli kusûrları kaldırmak değildir. Bu münkerin yok edilmesi, başka bir münkerin işlenmesine vesile olmasına misâl, bir kimsenin, içilmesi helâl olan bir şerbeti vardır, fakat bu şerbete pislik düştüğü için harâm olmuştur. Şimdi muhtesib, bu şerbeti dökebilir, fakat adam şerbete alışkın olduğu için dökülen bu şerbetin yerine şarap içecektir. Artık pisleşmiş olan bu şerbeti dökmesinde bir mânâ yoktur, denir. Bununla berâber bu zât, pisleşen bu şerbeti döker ve bu sûretle bir münkeri önlemiş olur. Fakat adamın bunun yerine şarap içmesine gelince; bunu men'e muktedir olmadığı için mes'ûlü içenin kendisidir. Öteki adam elinden geleni yapmıştır da denebilir.

Bir kısmı bunu kabûl etmişler ve bu da uzak bir görüş değildir. Bütün bunlar, fıkhî mes'elelerdir. Bunlardaki hüküm kat'î değil zannîdir. Düzeltilen münkerâtın dereceleri arasında bir ayırım yapmak da mümkündür. Meselâ bir adam başkasına âit olan bir koyunu kesip yemek istediği zamân, onu bu işinden men'eder ve yerine bir adam kesip yiyeceğini bilirse, o zamân ona mâni olmaz. Çünkü buna mâni olmanın kârı, zararından büyüktür. Fakat bir insânı öldürmesinden ona mâni olup yalnız malını almasiyle iktifâ ettirmesinin yolu meydandâdır.

Bütün bunlar, üzerinde içtihâd edilmesi gereken ince mes'elelerdir. Muhtesib, bütün bunlarda içtihâdına uymak zorundadır. Bu inceliklerden dolayı deriz ki: Avam kısmının yasak olduğu açıkça bilinen şeylere müdâhele etmekte içtihâd etmesine lüzum yoktur. Mümkün olan müdâheleyi yapar. İçki içmek, zinâ etmek ve namâzı terk etmek gibi... Fakat etrâfında dolaştığı işlere nisbetle mâsiyet olduğu bilinebilen ve içtihâda muhtâç olan husûslarda avamın içtihâda dalıp hükme varmasına gelince, bozduğu düzelttiğinden daha fazla olacağı için, mutlaka vâlinin tâyin edeceği kimselerin bu işi yapmaları görüşü hâsıl olmuştur. Çünkü böyle olmasa, bâzan diyânetinde ve bâzan da bilgisindeki kusûru sebebiyle, her hangi ehil olmayan bir kimse bu işde büyük kusûrlar meydâna getirebilir. İnşâllah yakında bunun yüzünden perdeyi kaldıracağız.

Şâyet, evet kendisine kötülük geleceğini veyâ nasîhatinin te'sir etmeyeceğini bildiği yerde emr-i mâruf ve nehy-i münker'den vaz geçer dediniz. Kat'î olarak bilemez de şüpheli olur ve böyle zannederse bu zanda hüküm nasıldır? diye sorarsan:

Deriz ki: Zann-ı gâlib ile ilmin, burada farkı yoktur. İlim ile zannın arası başka husûslarda ayrılır. Bu da zan ile ilmin karşılaştığı yerlerdir. O zamân kat'î ilim, zan üzerine tercih edilir. Meselâ, sözünün te'siri olmadığını, ancak zayıf bir ihtimâl ile de te'sir edeceğini nehy-i münker kendisinden sâkıt olur. Şâyet, zann-ı gâlibinde sözünün te'siri olmadığını, ancak zayıf bir ihtimâl ile de te'sir edeceğini ümid eder, bununla berâber karşı taraftan bir kötülük de beklemez: bu vaziyet karşısında emr-i mâruf'un vücûbunda ihtilâf edilmişse de zararı olmayıp faydası umulduğu için, yine vâcibtir. Emr-i mâruf ve nehy-i münker hakkında vârid olan umûmî emirler mutlaktır, her hâlde vücûb iktizâ ederler. Bizim istisnâlarımız, faydası olmadığı bilinen yerlerde tahsis yolu iledir. Bu da ya icmâ veyâ zâhirî kıyâs iledir. Bunu da şöyle ifâde ederiz: Emir, bizâtihi murâd değildir, belki, me'mûr içindir. Me'mûrun emre uymasından ümid kesildiği zamân emrin bir faydası kalmaz, fakat ümid kesilmediği yerlerde de vücûb sâkıt olmaz, deriz.

Şâyet, bir kötülük gelmesi kat'iyetle bilinmiyor veyâ zayıf bir ihtimâl ile biliniyor yâhutta zann-ı gâlibi bir kötülük gelmeyeceği tarafında ise —fakat yine de zayıf bir ihtimâl varsa— vücûbu kaldırır mı? diye sorarsan:

Deriz ki: Kötülük gelmek ihtimâli kuvvetli ise, vücub kalkar, zann-ı gâlibinde bir kötülük gelmeyecekse vâcib olur. Yalnız bir ihtimâl, emr-i mâruf'un vücûbunu kaldırmaz. Çünkü ihtimâl, dâima vardır. Şâyet hiç bir tarafını tercih edemiyorsa, burası da düşündürür. Umûmî hükümlere göre vücûb asıldır. Ancak ilim veyâ zann-ı gâlib ile kötülük beklenen yerlerde emr-i mâruf sâkıt olur, denebileceği gibi, asıl olan da budur. Emr-i mâruf'un vâcib olması, zararın gelmeyeceğine dâir ilim veyâ zann olduğu zamândır. Aksi hâlde vâcib değil de denebilir, fakat emr-i mâruf'u mûcib olan umûmî kaziyyelere nazaran birinci şık daha doğrudur.

Şâyet, tehlikeyi beklemek şahsiyetler itibâriyle değişir, meselâ korkak bir insânın, her ân bir tehlike ile karşılaşacakmış gibi ürkek bir hâli vardır. Fakat cesâretli kimseler, dâima tehlikeyi uzak görür ve hattâ vukuuna kadar ona inanmak bile istemez! Bu vaziyet karşısında emr-i mâruf edeceği kimseden kötülük gelip gelmeyeceği hakkında itimâd neredir? dersen:

Deriz ki: Burada ölçü, ne cesûr, ne de korkak kimselerdir. Mûtedil insânların kanâat ve zann-ı gâlibleridir. Söz, sâlim akıl ve mizaç sâhiblerinindir. Korkak kimse, yufka yürekli hasta bir insandır. Sebebi, kuvvet azlığıdır. İtidâlin ifrât ve tefrit tarafları da noksânlıktır. Kemâl, şecâat denen itidâldedir. Korkaklık ve saldırganlık bâzan akıl noksânlığından, bâzan da mizaçtaki aşırılıktandır. Bâzan mizâcı mü-

sâit olanlar da, cehâletleri sebebiyle kötülüğün geleceği yolları, bâzan da kötülüğü önleyeceği sebebleri bilememekten gelir. Bu bakımdan bâzan cür'etin, bâzan da korkaklığın sebebi cehâlet olabilir. Bâzan da tecrübe ve alışkanlığı sâyesinde kötülüğün ve kötülüğü önlemenin yollarını bilir. Fakat kalbinin zayıflığı sebebiyle, tabiatı mûtedil, şecâatli bir kimse hakkında yakın olan kötülüklerin verdiği zararı, bu gibiler hakkında uzak ihtimâli ile olan kötülükler de aynı zararı getirebilir. O hâlde iki tarafa da itibâr yoktur. Korkak bir insân, korkaklığını izâle için gayret göstermelidir. Bunun için de korkaklığın sebeblerini bilmelidir. Onlar da cehâlet ve zayıf kalbdir. Cehâlet tecrübe ile zâil olacağı gibi, za'fiyet de korkulu işlere girip çıkmakla önlenir. Meselâ: Münâzara ve va'z u nasîhate ilk başlayan kimse kalbindeki zayıflık sebebiyle korkak olur. Fakat bunu âdet hâline getirdikten sonra korkaklık zâil olur. Şâyet bu korkaklık kendini istilâ etmiş ve hiç bir sûretle bundan kurtaramıyorsa, hastalar, bâzı vazifeleri yerine getirmekten mâzur sayıldıkları gibi, bu gibiler de mâzur sayılır. Bunun için denizde seyahatten korkan kimselere, deniz yolu ile gitmesi gerekiyorsa, bir reye göre Haccetmek vâcib değildir, deriz. Ancak fazla korkmayanlara vâcibtir. Emr-i mâruf'da da hüküm böyledir.

Şâyet, beklenen kötülüğün haddi ne olmalıdır? İnsân bâzan bir kötü söz ile, bâzan bir tokat ile, bâzan da aleyhinde dedi-kodu yapılmak gibi kötülüklerle karşılaşır. Emr-i mâruf eden herkes mutlak bir eziyet ile karşılaşır. Hattâ bâzan sultân'a şikâyet edilir, acaba emr-i mâruf'u terk etmek için karşılaşacağı kötülüğün derecesi ne olmalıdır? dersen:

Deriz ki: Bunun da tâyini güç, yolları çok ve karışıktır. Fakat biz bunları bir araya toplamağa gayret edelim. Deriz ki: Mekrûh matlûbun zıddıdır. Yâni sevilmeyen şey demektir. İnsânların dünyâda matlûbu dört şeydir:

Bunlar:

1 — Ya zâtındadır. Ki, bu ilimdir.

2 — Ya bedeninde olur. Bu da sıhhat ve selâmet, sağlık ve esenliktir.

3 — Ya malında olur, bu ise servettir.

4 — Veyâ insânların gönlünde olur. Bu da câh, mevki ve mansabdır.

Demek ki, insânların istedikleri ilim, sıhhat, servet ve câh olmak üzere dört şeydir. Servet demek, altun ve gümüşe mâlik olmak demek olduğu gibi, câh da insanların kalbine mâlik olmak ve onların gönlünü fethetmek demektir. Zirâ dirhemler, garazlara ulaşmağa vesile oldukları gibi, insânların gönülleri de maksadlara ulaşmak için

bir vesîledir. «Câh» kelimesinin mânâsını ve insânların ona meyletmesinin sebebini «RUB'UL-MÜHLİKÂT» da anlatacağız. Bu dört şey'i insân, kendi, akrabaları ve dostları için ister. Bu dört şeyde iki husûs sevilmez, mekrûh sayılır. Birisi, elde ettiğinin elden çıkması, diğeri de umduğuna kavuşamamasıdır. Demek ki, zarar, mevcûdun kaybolmasında veyâ istediğinin eline geçmemesindedir. Çünkü beklediği, eline geçmesi mümkün olan şeydir. Mümkün ise, olmuş gibidir. Onun imkânını kaybetmek, kendisini kaybetmek gibidir. Buna göre mekrûh ikiye dönmüştür: Birincisi, umduğu ve beklediği şeyin kaybolup eline geçmemesinden korkmaktır. Bu korku, emr-i mâruf'u terk etmesine müsâit değildir. Şu istenen dört cihette bunun misâlini verelim:

1 — İlimden mahrûm kalır korkusu ile emr-i mâruf'u terk etmek. Meselâ hocası ile alâkalı bir husûsta emr-i mâruf'u terkediyor, korkuyor. Hocasına intikâl eder de, kızar ve kendisini bir daha okutmaz!.

2 — Sıhhat sebebiyle emr-i mâruf'u terk. Gelen hekim, ipek elbise giyiyor veyâ altun-gümüş işlemeli eyere biniyor. Şâyet buna bu münkeri terk hakkında nasîhatte bulunursa, hekim kızıp kendisine bakmayarak korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münker'i terk.

3 — Mâl ümidi sebebiyle emr-i mâruf'u terk. Sultân'a, adamlarına ve kendisine yardımda bulunanlara karşı ilerde bu yardımı yapmazlar korkusu ile emr-i mârûf ve nehy-i münker'i terk.

4 — Câh. İlerde yardım ve mevki beklediği kimselere, bu yardımı yapmaz, bu mevkii vermez veyâ verdirmezler korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münker'i terk etmek gibi.

Bütün bunlar, emr-i mâruf'un vücubunu kaldıramazlar. Zîrâ bunlar mümtenî olan ziyâdeler kabîlindendir. Bu gibi fazlalıklara zarar demek mecazdır. Esâs zarar, eldeki varlığın gitme korkusudur. Bundan hiç bir şey istisnâ edilmez. Ancak ihtiyâcın kendisine dâvet ettiği şey istisnâ edilir. O şey ki, onun kaybolmasında münker üzerindeki sükûtun zararından daha büyük mahzûr doğar. Nitekim sıhhati, hekim'in tedâvisine muhtâç olan şiddetli bir hastalığa yakalanan ve tedâvisinin te'hirinde hastalığın artması, geç iyileşmesi ve hattâ ölüm tehlikesi ile karşılaşacağını bilmesi gibi... Buradaki bilgi, zann-ı gâlibdir. Öyle bir zan ki, zarar vereceği bu kadarcık bir zan sebebiyle bilindiği takdirde, suyu terk edip teyemmüm etmenin cevâzı gibi... İşte vaziyet bu merkezde olduğu zamân, emr-i mâruf'u terk etmekte ruhsat vardır.

İlme gelince: Hayati din mes'elelerinin câhili olup, bunları öğrenmek için muhitinde yalnız bir âlim olur, başka tarafa gitmesine de imkânı yoktur. Emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiği kimsenin bu âlime sözü geçer ondan okumasına mâni olursa, bir yandan dini mes'eleleri öğrenmesi farz öte yandan emr-i mâruf ve nehy-i münker etmesi yine farz. Her ikisini de terk etmesi ise mahzûrludur. Bu takdirde birini tercihe mecbûrdur. Bu da münkerâtın fâhişliği ve muhtâç olduğu dinî mes'elelerin ehemmiyeti bakımından değişir.

Maldaki vaziyete gelince: Kazanmaktan ve dilencilikten âciz olan gibi. Kendisi tâm bir mütevekkil olmadığı gibi, bir kişiden başka kendisine bakan da yoktur. Şâyet bu adama emr-i mâruf ve nehy-i münker yapsa, adam nafakasını kesecek, bu sûretle harâm yemeğe mecbûr kalacak veyâ acından ölecektir. İşte burada da karar vermek zorlaşır. Bu gibi hâllerde sükûta ruhsat vermek uzak değildir.

Câh'a gelince: Fenâ bir kimse kendisine eziyet eder, kötülüğünü önlemek için sultândan bir mevki almadan kendisini bu adamın şerrinden kurtaramaz. Sultâna da ipek elbise giyen veyâ içki içen bir adamdan başkasıyla yol bulamaz. Şâyet bu adama «içki içme» veyâ «ipek elbise giyme» diye nehy-i münker'de bulunsa, adam işini görmeyecek ve bu mevkii elde edemeyecektir. Bu sûretle o kötü insânın kötülüğüne katlanıp duracaktır.

İşte bu cihetler meydâna çıkıp kuvvetlendikleri zamân, emr-i mârûf'da istisnâ uzak görüş değildir. Fakat bu hususta içtihâd, muhtesib'in kendisine vâcibtir. Kalbine danışır ve mahzûrları karşılaştırır. Hevâ ve arzûsu ile değil, dînî görüşü ile bir tarafını tercih eder. Şâyet dinin icabına göre sükûtu tercih ederse, bunun sükûtuna müdârâ denir. Şâyet nefsânî arzûlarına göre sükût ediyorsa, sükûtuna müdâhene denir. Bu da bâtınî bir emirdir, ince bakışla anlaşılır. Fakat Allah-ü Teâlâ her şeyin iç yüzünü bilir. Her din sâhibi kalbini mürâkabe etmeli ve Allahü Teâlâ'nın içinden geçene muttali olduğunu, hevâsı peşine mi yoksa dinin peşine mi gittiğini bildiğini anlamalıdır. Herkes iyilik veyâ kötülük ne yapmışsa, onu Allah katında hâzır bulur. Allah kimseye zulmetmez.

İkinci kısım: İkinci kısım da elde olanı kaybetmektir. Elindeki varlığı kaybolacaksa işte bu mekrûhtur. Yâni sevilmeyen bir harekettir. Buna göre ilimden başka diğer husûslarda sükût etmesi câiz, ilim husûsunda sükût etmesi câiz değildir. Çünkü elindeki ilmi kaybolmaz, sıhhat ve servetini başkasının zâyi etmesi düşünülebilir. Fakat ilim hakkında bu düşünülemez. Zâten ilmin bir şerefi de burada tecellî eder. Dünyâda devâm ettiği gibi, âhirette de sevâbı devâm eder, onun için yok olmak düşünülemez.

Sıhhat ve selâmete gelince: Bu, dayak yemekle yok olur. Kötek yiyeceğini anlayan kimseye emr-i mâruf müstehâb olsa bile, borç değildir. İnsânı acındıran dayakda hüküm böyle olduğuna göre, kesip kırmakta ölüm korkusunda müsâade evleviyetle sâbit olur.

Servet işine gelince: Evini yıkıp yağma edeceklerini veyâ elbisesini alacaklarını bildiği zamân yine vâcib olarak emr-i mâruf kendisinden sâkıttır. Fakat müstehâb olarak hüküm devâm eder. Zirâ dünyâlığını verip dinini almasında beis yoktur. Dayağın da mâl zararının da az ve çokluk bakımından dereceleri vardır. Buna göre değer taşırlar. Dindar olan mümkün olduğu kadar diyânet tarafını tercih etmelidir.

Mansıb ve mevkie gelince: Acı vermeyecek şeklide dövülmek veyâ hakarete uğramak sûretiyle kaybolması veyâ şerefini rencide edecek her hangi bir sûretle vâki hafif taarruzlar, kalbini incitir, şeref ve haysiyetini rencide eder. Bunun da dereceleri vardır. En doğrusu, bunu da derecelere ayırmaktır. Mürüvvetini kaybedecek, baş açık yalın ayak şehir içerisinde dolaştırılmak gibi bir vaziyet ile karşılaşacaksa, mürüvvetini koruması şer'an me'mûr olduğu bir vazife olduğu için emr-i mârûf'dan sükût etmeğe kendisine müsâade edilir. Bu gibi hareketin gönül üzerindeki acı te'siri, dayağın te'sirinden daha büyüktür. Diğeri de bir kaç dirhemciklerinin kaybolmasıdır ki, bu da bir derecedir.

İkincisi, sırf mevkî ve yüksek mertebedir. Kıymetli elbise ile sokağa çıkmak, vâsıta ile yürümek gibi. Şâyet emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiğinde, âdi elbiseleri ile yaya olarak, alışkın olmadığı şekilde gezdirileceğini bilirse, bunlar öyle bir takım meziyetlerdirler ki, bunları korumak makbûl bir şey değil, fakat mürüvvetini korumak makbûldür. Bu gibi tehlikelerle emr-i mâruf ve nehy-i münker'i terk etmesi uygun olmaz. Huzûrunda câhil, ahmak, mürâi ve müfteri gibi sözlerle tahkir edilmesi de aynı hükümdedir. Gıyâbında konuşulan sözlerle emr-i mâruf'un sükûtuna asla vesile teşkil etmez. Zira bunlar zarurî olmayan fuzûlî şeylerdir. Eğer, yerenin yermesi, kötü kimselerin çekiştirmesi, sövüp sayması, kötü sözler söylemesi veyâ kalbinden düşecek korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münker sâkıt olsaydı, emr-i mâruf'un vücûbu ortadan kalkardı. Zirâ emr-i mâruf eden kimse hiç bir zamân, bunlardan kurtulamaz. Ancak nehyedeceği kötülük gıybet olur ve gıybet edeni susturamıyacağını, üstelik kendisini de çekiştirmesine ekleyebileceğini bilirse, o zamân bu nehy-i münker harâm olur. Çünkü nehy-i münker'in bu şekli ile harâma harâm katmış olur. Şâyet adamı başka gıybetten men'edip yalnız kendini gıybet etmekle kalacaksa, yine ona emr-i mâruf etmesi vâcib değildir. Çünkü

gıybette adam değiştirmenin farkı yoktur, ancak müstehabtır. Müstehab olması, başkasını çekiştirmeden kurtarıp bu çekiştirmeye kendini hedef etmesi bakımındandır. Umûmî emirler, emr-i mâruf'un kuvvetli bir vâcib olup ondan sükût etmesinin son derece tehlikeli olduğuna delâlet etmektedir. Bunu terkedebilmek için büyük tehlike ile karşılaşmak lâzımdır. Mâl, cân ve servetin büyüklüğü şer'an sâbit olmuştur. Fakat mevkiin mezlyeti haşmet, süslenme dereceleri ve halkın methini te'min etmek ise o kadar mühim şeyler değildir.

Çocuklarına ve yakınlarına zararı dokunacak korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münker'i terk etmesine gelince: Kendi hakkına nisbetle bu daha düşüktür. Zîrâ kendinin eziyetlenmesi başkasının eziyetlenmesinden daha mühimdir. Ancak diyânet bakımından ise, kendi emr-i mârûf'u ile çocuklarının ve yakınlarının eziyet görmesi daha mühimdir. Çünkü insan kendi hakkında müsâmaha edebilir. Bâzı haklarından feragat ederek, bâzı eziyetlere katlanmak sûretiyle fedâkârlıkta bulunabilir. Fakat bunu başkaları nâmına yapmağa hakkı yoktur. Bu vaziyet karşısında çekinmesi lâzımdır. Zîrâ o isyân yolu ile, onların haklarını çiğnetecekse, dövülme ve mallarının yağmalanması gibi, bu takdirde va'z u nasihat doğru olmaz. Çünkü bir kötülüğü önlemesi, başka bir kötülüğün açılmasına vesile olur. Şâyet mâsiyet yolu ile olmayacaksa, yine müslümâna eziyete sebeb olduğu için, buna da hakkı yoktur. Ancak onların muvafakatiyle bu işi yapabilir. Kavim ve kabilesine eziyet verecek bir hâl vâki olacaksa, emr-i mâruf ve nehy-i münker'i terk eder. Meselâ, serveti bulunmayan bir zâhid'in servet sâhibi akrabaları olur. Bu zâhid, benim neyimi alır diye sultân'a emr-i mâruf ve nehy-i münker etmeğe kalkışır ve sultân'a da zâhid'den intikâmını almak için, akrabasının mâllarını elinden almağa teşebbüs edecekse, bundan vaz geçmelidir. Çünkü münker'e sükût mahzûrlu olduğu gibi, müslümânlara eziyet vermeğe sebeb olmak da mahzûrludur. Şâyet, mâl ve cânlarına zararı dokunmayacak, fakat aleyhlerinde kötü sözler söylenmesine sebeb olacaksa, bu kadar için va'z u nasihati terk etmek biraz düşündürür. Burada da men'edeceği münkerlerin büyüklüğü ve söylenen sözlerin kalbleri fazla rencide etmesi nazar-ı itibâra alınır.

Şâyet, adamın biri uzvunu kesmek istese ve onunla dövüşmeden de bu fikrinden vaz geçmeyecekse, fakat bu dövüşde onu öldürmek tehlikesi de varsa, muhtesib, bu adam ile bu şekilde dövüşmeğe kalkışabilir mi? Kalkışır demek muhâldir; çünkü bir uzvunu kurtaracağım derken ölümüne sebebiyet verir ki, burada o uzuv da telef oluyor, üstelik tamâmen kendisi de gidiyor, dersen:

Deriz ki: Evet, adamı bu uzvunu kesmekten men'eder ve onunla savaşır; çünkü maksad onun bir tarafını korumak değil, belki mün-

ker ve mâsiyet yolunu kapamaktır. Bu uğurda muhtesib tarafından öldürülmesi mâsiyet değil, fakat kendinin bir tarafını kesmesi mâsiyettir. Bu kabil hareket, bir müslümânın malına saldıran kimseyi, ölümüne yol açacak şekilde bir karşılık ile men'etmek gibidir, bu câizdir. Aynı zamânda bir dirhemi kurtarmak için, bir adam öldürmek mânâsında hiç değildir. Fakat onun müslümânların malını almağa kasdetmesi bir mâsiyettir. Onu mâsiyetten men'etmek sırasında öldürmek de mâsiyet değildir; çünkü gâye onu öldürmek değil, belki mâsiyetten korumaktır.

Şâyet, bir adamın ilk fırsatta kendini öldüreceğini bilsek ve bu bilgimize dayanarak onun bu mâsiyetini önlemek için şimdiden bu adamı öldürebilir miyiz? dersen:

Cevâbında deriz ki: Adamın kendi uzvunu keseceği kat'î olarak bilinemez, vehme dayanarak adamın kanını akıtmak helâl olmaz. Fakat bu işe mübâşereti esnâsında kendini men'etmeğe çalışırız. Bu men'etme karşısında ölürse de ölümüne aldırış etmeyiz. Anlaşılıyor ki mâsiyetin üç hâli vardır:

Birincisi: Kendi kendini zararlandırmak için bir uzvunu kesmeğe kalkışmaktır. Buna karşı gerekli cezâyı tertîb edip ona mâni olmak herkesin değil, hükûmetin vazifesidir.

İkincisi: Mâsiyet daha düşük bir şey olup sâhibinin ona mübâşeret etmesidir. İpek giymek, yanında çalgı ve şarap bulundurmak gibi. İmkân nisbetinde bu kötülüğü önlemek vâcibtir, tâ ki daha büyük veyâ benzeri başka bir mâsiyete sebeb oluncaya kadar bu husûsta hükûmet selâhiyettar olduğu gibi, ferdler de selâhiyetlidir.

Üçüncüsü: Ortadaki vaziyetten bir kötülüğün yapılacağını tahmîn etmektir. Meselâ: Oda donanmış, masalar kurulmuş, kadehler hazırlanmış bir vaziyettedir. Artık burada içki içileceği tahmîn ediliyor. Fakat henüz içki ortada yoktur. Bu şüphelidir. Belki bir mâni sebebiyle içki içilmiyecektir. Artık bu vaziyet karşısında herkesin oraya saldırıp ortalığı dağıtması câiz değildir. Ancak ferd olarak va'z u nasihat yolu ile ikaz ve irşâd edilir. Şiddet kullanmak, vurup - kırmak ferdler için câiz olmıyacağı gibi, sultânlar için de câiz değildir. Ancak devâmlı olarak burada içki içdikleri biliniyorsa, bu def'a da elinde olan bütün sebebleri hazırladı ve her hangi bir sebeb dolayısiyle bekliyor. Kadınları görebilmek için, kadınlar hamâmının etrâfında dolanan gençler gibi. Her ne kadar etrâfın geniş olması sebebiyle bunlar yolu daraltmıyorlarsa da, bu maksadla toplanan gençleri, şiddet ve hattâ dayak kullanmak sûretiyle buradan dağıtmak câizdir. Bu toplantının ardında daha büyük mâsiyet olmakla berâber, aslında, bu gibi yerlerde bulunmak da bir mâsiyettir. İlerisi için tehlikeli

olması bakımından yabancı kadın ile bir erkeğin tek başlarına bir arada bulunmaları gibi. Mâsiyete sebeb olacak bir şey yapmak da mâsiyettir.

İKİNCİ RÜKÜN

Hisbe'nin, hüsn-ü tedbirin ikinci rüknü de hisbenin yapılacağı yerler beyânındadır.

Bu da incelemeğe lüzûm göstermeden açıkça görülen münker hareketler olup, münker hareketler olduklarını bilmek için içtihâda lüzûm olmayan şeylerdir ki, bunlar dört şarttır. Şimdi bu şartları araştıralım:

1 — Birinci şart, yapılan işin münker olmasıdır.

Münker demek, yapılması şer'an mahzûrlu olan şey demektir. Bizim mâsiyet demeyip münker dememizin sebebi «münker» kelimesinin «mâsiyet» kelimesinden daha şümûllü olması bakımındandır. Meselâ bir kimse bir sabî'nin veyâ mecnûn'un içki içdiğini gördüğü zamân onu döver. Bir mecnûn'un bir mecnûn veyâ bir hayvan ile zinâ ettiğini gördüğü zamân onu men'eder. Bunlar, borcu olmakla berâber, sabi ve mecnûn hakkında mâsiyet sayılmazlar. Hattâ âşikâre değil, gizli bir hâlde yakalarsa da yine mâni olur. Bunlara mâsiyet denemez: Çünkü âsi olmadan mâsiyet olmaz. Çocuk ile mecnûn mükellef olmadıkları için, onlara âsi denemez. Fakat münker yâni şer'-ân inkâr ve men'edilmiş bir iş olması bakımından buna münker denir. Bu bakımdan «münker» kelimesi «mâsiyet» kelimesinden daha eamm ve şümûllüdür. Küçük ve büyük bütün günâhları «münker» kelimesinde topladık. Artık emr-i mâruf ve nehy-i münker kebâir [büyük günâhlar]a mahsûs değildir. Hattâ sagâir [küçük günâhlardan] oldukları hâlde hamâmda mahrem yerini açmak, yabancı kadın ile bir arada bulunmak ve yabancı kadınlara bakmaktan da men'etmek vâcibtir. Küçük ve büyük günâhları ayırmakta da nazar vardır. «TEVBE KİTÂBI»nda gelecektir.

2 — Hisbe'nin ikinci şartı münker'in o ânda mevcût olmasıdır. Meselâ; içkiyi içtikden sonra onu men'etmeğe kalkışmak, ferdlerin işi değildir. Zâten men'edilecek şey ortadan yok olmuş ve geçmiştir. İlerde olacağına kani olduğu bir kötülüğü şimdiden önlemeğe kalkışamaz! Ancak va'z u nasîhat yolu ile irşâdda bulunabilir. Şâyet, hayır böyle bir fikrim yoktur, diye inkâr ettiği takdirde va'z yolu ile de bir şey söyleyemez. Çünkü hâlâ «Hayır yapacaksın» deyip ısrâr etmekte müslümâna sû-i zan etme kötülüğü vardır. Çok kere bu adam doğru olabilir, çok kere de azmettiği işden her hangi bir sebeble vaz geçebilir.

3 — Hisbe'nin üçüncü şartı, münker'in açıktan işlenmiş olmasıdır. Kapılarını kapamış, evinin içinde gizlice isyân eden kimseyi araştırmak câiz değildir. Allahü Teâlâ bu gibi tecessüsden men'etmiştir. »SOHBET ÂDÂBI KİTÂBI»nda anlattığımız Ömer ve Abdurrahman b. Avf hikâyesi meşhûrdur. Yine hikâye edildiğine göre Ömer (R.A.) adamın birinin evine giderek pencereden içeri girmiş ve adamı kötü hâlde yakalamış ve:

— Bu yaptığın nedir? diye adama çıkışınca, adam:

— Ben bir günâh işledimse, sen üç günâh işledin, diye cevâp vermiştir.

Hz. Ömer:

— Nedir onlar? diye sorunca, adam:

— Allahü Teâlâ:

وَلَا تَجَسَّسُوا

«Gizli kusûrları araştırmayın» (49 - Hücûrât: 12) buyurdu. Sen araştırdın. Allahü Teâlâ:

وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا

«Evlere kapılardan girinîz» (1009) buyurdu. Sen pencereden girdin. Allahü Teâlâ

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا

«İçinde bulunanlara selâm verip onlarla ünsiyet etmeden başkalarının evine girmeyiniz» (24 - Nûr: 27) buyurduğu hâlde, sen selâm vermeden hemen içeri girdin, dedi. Bunun üzerine tevbe etmek şartıyle Hz. Ömer kendisini bıraktı. Bunun için Hz. Ömer minberde iken Ashâbı ile istişâre ederek dedi ki:

— İmam yâni Halife bizzât kendi gözü ile gördüğü bir kötülüğün cezasını verebilir mi? diye sordu. Hz. Ali de (R.A.) bir kişinin şâhidliği mûteber olmayıp, iki âdil şâhidin görmesi şart olduğunu kendisine hâtırlattı. «Sohbet Âdâbı»nda müslümânların hakları bâbında bu haberleri anlatmıştık. Artık onları burada tekrâra lüzûm yoktur.

Şâyet, isyânı gizli yapmak ile âşikâre yapmanın haddi nedir? Yâni hangi şekilde yapılan isyâna gizli ve hangi şekilde yapılanı âşikâre kabûl edelim? dersen:

(1009) Bakara Sûresinin 189'uncu âyet-i kerîmesi.

Bilmiş ol ki: Kapularını kilitleyip evinin duvarları arasında gizlice isyân eden bir kimsenin günâhını araştırmak ve yakalamak için kendisinden müsâade almadan evine girmek yasaktır. Ancak dışardan duyulacak şekilde içerden çalgı ve oyun sesleri yükselirse, bunu duyanların içeri girip çalgıları kırması câizdir.

Yine bunun gibi, yükselen sarhoş nârelerini sokaktakiler duyduğu zamân, neyh-i münker edebilir. Bu da duvar aralarından sızan ses ve koku ile bilinir. Bir kabda bulunan mâiden şarap kokusu geldiği ve bunun mübâh olan şerbetlerden de olmak ihtimâli bulunduğu zamân, onu dökmek câiz değildir. Şâyet o koku, şarabı içmeğe teşvik için ise —ki bu da bir ihtimâldir— o zamân onu men'etmek câizdir. Bâzan şarap kabları ve çalgı âletleri koltuk ve etek altlarına gizlenebilir. Kötü bir kimsenin eteğinde böyle bir şey olduğu zamân, husûsi bir alâmetle belli olmadıkça orada ne olduğunu anlamak için açtırıp bakmak helâl olmaz! Onun kötü bir insân olması, koltuğunda sakladığı şeyin içki olmasına delâlet etmez. Zirâ onun da başka maddelere ihtiyâcı vardır. Sirke veyâ benzeri başka bir şey de olabilir. Artık, bu gizlediği helâl bir şey olsa onu gizlemezdi deyip delil çekilemez. Çünkü gizlemenin daha pek çok sebebleri olabilir. Şâyet, şarap kokusu veriyorsa. İşte bu düşündürür, fakat en doğrusu, ona müdâhele etmektir. Çünkü bir yandan gizlemesi ve bir yandan şarap kokusu zan ifâde eder. Bu gibi husûslarda zan, ilim gibidir. Ud da böyledir. Üzerinde ince bir bez bulunduğu zamân şekli ile bilinir. Şeklin delâleti, koku ve sesin delâleti gibidir. Delilleri belli olan şey gizli sayılmaz. Bizler, Allahü Teâlâ'nın gizlediklerini gizlemekle, açığa çıkan kötülükleri de inkâr ve red etmeğe me'mûruz. Açığa çıkmanın da dereceleri vardır. Bir kısmı duymak, bir kısmı görmek ve bir kısmı da koku almak duyguları ile bilinir. Bir kısmını da temâs ile anlarız Hepsini göz görmesine tahsis etmek mümkün değildir. Maksad ilimdir, yâni bilgi edinmektir. Bu beş hasse de ilim ifâde eder. Demek ki, elbise altında gizlediği şişenin şarap şişesi olduğu hâriçten bilinirse onu kırması câizdir. Fakat: «Aç bakayım içinde ne vardır?» demeğe hakkı yoktur. Bu ise câsusluktur. Câsusluk demek, mârifete vesile olacak emâre ve delilleri aramaktır. Mârifetin delili kendiliğinden ortaya çıkmış ve mârifet ifâde etmişse gereği ile amel olunur. Fakat bu husûsta bilgiye vesile olacak emâreleri araştırmağa müsâade yoktur.

4 - **Dördüncü şart da:** Münker olduğu İçtihâda lüzûm göstermeden bilinmiş olmasıdır. Münker olduğu, içtihâda bağlı olan şeylerde hisbe yâni men'e kalkışmak yoktur. Meselâ Hanefîler, Şâfiîlerin keler ve sırtlan eti yemelerini ve kesilirken kasden Besmelesi terk edilmiş olanı yemekte kınamamaları ve onlara bir şey dememelidir

Çünkü onların mezhebinde câizdir. Bunun gibi Şâfiîler de müskir olmayan hurma suyunu içmekte ve zevi'l-erhâm'ın mirâsını yemekte ve şuf'a sebebiyle aldığı evde oturmakta ve benzeri hâllerde Hanefîleri kınamamalıdırlar. Çünkü bunlar Hanefîlerde helâldir.

Evet bir Şâfiî başka bir Şâfiî'yi hurma suyu içerken gördüğü ve velîsinin izni olmadan nikâh ettiği bir kadın ile münâsebette bulunduğunu gördüğü ânlarda onu red ve inkâr eder. Onu bu hareketinden men'eder. Zîrâ hiç bir müctehid, başka bir müçtehidin sözü ile amel edemiyeceği gibi, hiç bir mukallid, taklîd ettiği, uyduğu mezhep İmâmının sözünün dışına çıkamaz! Çıkar diyen kimse yoktur. Âlimlerin en faziletlisi sayarak İmâm diye tanıdığı bir mezheb kurucusuna bağlandıktan sonra, hoşuna gidenleri başka taraflardan alamaz. Her yönden ona uyması lâzımdır. Uyduğu İmâma muhâlefeti münker bir harekettir ve bu muhâlefeti sebebiyle günâhkârdır. Bundan daha mühim bir mes'ele çıkıyor, şöyle ki: Bir Hanefî bir Şâfiînin, velîsinin izni olmadan evlendiğini görürse, «Bu senin yaptığın aslında doğrudur, fakat senin hakkında doğru değildir. Zîrâ sen doğruluğuna inanarak Şâfiî mezhebini kabûl ettin. Doğruluğuna inandığın bu şeyin aksini yapmak, Allah indinde doğru olsa da, senin hakkında günâhtır» demelidir. Yine bunun gibi, bir Hanefî, Keler etinden veyâ kasden Besmelesi terk edilmiş bir hayvan etinden yerse bunu gören bir Şâfiî «Ya Şâfiî mezhebine girmelisin veya bu etlerden yememelisin!» diye nehyetmelidir. Bu hâl başka bir hüküm daha doğurur. Meselâ, sağır bir kimse zinâ maksadiyle bir kadına yaklaşır. Muhtesib bilir ki, kendisi küçük yaşda iken babası bu kadını kendisine nikâh etmiştir. Fakat kendisi sağır olup dil bilmediği için babası bu kadını kendisine nikâh ettiğini anlatamamıştır. Sağır, bu kadının kendi nikâhlısı olduğunu bilmeyerek zinâ maksadıyle ona saldırdığı için âsidir. Hakîkatte âilesi olduğu hâlde yine muhtesib'in bunu men'etmesi lâzımdır. Bu men', Allah'ın ilminde helâl olması bakımından uzak bir şeydir. Fakat sağır'ın bilmemesi sebebiyle harâm olması bakımından uzak değildir. Şüphesiz bu adam karısını boşamağı bir şey'e bağlasa ve o şey de olsa, bunu muhtesib de bilmiş olsa, fakat adama târif edemese, sonra da bu adamın kadın ile temâs etmek istediğini görse, muhtesib bu adama söz ile mâni olmağa çalışır. Çünkü her ne kadar sağır, kadının boş olduğunu bilmiyorsa muhtesib, sağır'ın karısının boş olduğunu biliyor. Onların boş olduklarını bilmemesi, bu işi münker olmaktan çıkarmaz. Bunların bu hâldeki temâsı, mecnûnların zinâ etmesinden daha aşağı değildir. Halbuki onların da men'edildiklerini anlatmıştık. Her ne kadar bilmediği için günahkâr sayılamıyacağı ve yapan kör'e münker değilse de, Allah katında münker olduğu için bir kötülükten men'etmek lâzım olduğuna göre, Allah katında

münker olmayan ve gerçeği bilmediği için, fâiline nisbetle münker sayılan şeylerden men'edilmemek lâzım gelir de denebilir ve belki de doğrusu budur. En doğrusunu ancak Allah bilir.

Şu izahâtımızdan anlaşıldı ki, velisiz nikâh ediyor diye Hanefiler Şâfiîlere bir şey diyemezler. Ama Şâfiîler Şâfiîlere mâni olur. Çünkü her ikisi de aynı görüşdedir.

Bu anlattıklarımız, fıkhın ince mes'eleleridir. Burada ihtimâller karşılaşmaktadır. Biz şu ândaki içtihâdımıza göre tercihimizi kullanarak fetvâ vermişizdir. Bizim görüşümüze aykırı olanların hatâda olduklarına kat'î olarak hükmetmiyoruz. Meselâ birisi ihtisâb, ancak kat'iyetle bilinen yerlerde olur, derse ona da bir şey demeyiz. Nitekim böyle de diyenler olmuşdur. Dediler ki: Nehiy, ancak kat'î olarak harâm olduğu bilinen şarap ve domuz eti gibi şeylerde olur. Fakat bize göre en doğrusu içtihâdın, müctehid hakkında müessir olmasıdır. Meselâ bir adam kıbleyi aramak için çalışsa bir çok delîller ile kıblenin bir tarafta olduğuna kanâat etse, sonra da başkalarının zannına uyarak kanâatının tam tersi tarafına dönse, bundan men'edilmesi çok uzak bir şeydir.

Her mukallid, istediği mezhepten istediğini alabilir diyenlerin sözü bir değer taşımaz. Belki de bu fikre kimse kapılmamıştır. Böyle bir görüş varsa da bir kıymet taşımaz.

Şâyet, Hanefîler velinin izni olmaksızın evlenmenin câiz olduğuna inandıkları için, Şâfiîlerin Hanefîlere itirâz hakları olmadığına göre. Mûtezîlelerin de «Allah görülmez, hayır Allah'tan, şer ise Allah'tan değildir ve Allah'ın kelâmı mahlûktur» gibi sözlerine ve yine Haşriye'lerin «Allahü Teâlâ cisimdir, sûreti var, Arş üzerindedir» gibi sözlerine, hattâ Felâsife'nin cesedlerin dirilmeyip yalnız rûhları haşrolacağına dâir sözlerine de itirâz edilmemelidir. Çünkü bunların hepsi içtihâdlarının neticelerini bildiriyor ve bu içtihâdlarının gerçek olduğuna inanıyorlar, aynı zamânda bu mezheblerin bâtıl oldukları meydândadır, sahih hadîse muhâlif olanların da bâtıl oldukları meydândadır (1010). Allah'ın görüleceğini isbât eden nâsların zâhirini Mûtezile'nin te'vîl yolu ile inkâr ettikleri gibi, Hanefîler de, velisiz nikâhın câiz olacağı, şuf'a ve benzeri mes'elelerde de nas'ın zâhiri ile sâbit olan bâzı mes'elelere muhâlefet etmişlerdir, dersen:

Bilmiş ol ki: Mes'eleler ikiye ayrılır. Bir kısmında her müçtehidin isâbet ettiği düşünülebilir. — Helâl ve harâm hakkında fiillerin hü-

(1010) Bununla berâber «Nikâh ancak veli ile olur» hadisini kasdetmiştir ki, evlenme bahsinde geçmiştir. Bu hadise Hanefîler muhâlefet eder. Buna karşılık «Allah'ın adı üzerinde anılmayandan yemeyiniz» âyetini de Şâfiîler te'vîl ederler. Tevcihleri, alâkalı bahislerde izâh edilmiştir.

kümleri gibi —. Bu husûslarda müçtehidlere dokunulamaz. Çünkü kat'î olarak hatâları bilinemez, belki zannen bilinir. Diğer kısmı da müçtehidlerden ancak biri isâbet eder, diğerleri hatâda olur. Rüyet, Kader, Kelâm, Sûret, Cismiyet ve İstikrâr'ı Allahü Teâlâ'dan nefyetmek gibi. Bu husûslarda müçtehidlerden hatâ edenlerin hatâları kat'îyetle bilinir.

Artık sırf cehâlet mahsûlü olan hatâsının yolu kalmaz. O hâlde lâyık olan, bütün bid'at kapularını kapamak ve bid'at sâhiblerini red ve inkâr etmektir. —Her ne kadar bid'atlerinin hak olduğuna inansalar bile —. Nitekim Hıristiyan ve Yahûdiler kendi inançlarının doğruluğuna kani oldukları hâlde onları yine de tekfir ediyoruz. Zirâ hatâları kat'îyetle meydândadır. İçtihadî hatâlar ise başkadır.

Şâyet, Kaderiyeci'lerin, «Şer Allah'tan değildir!» dediklerine i'tirâz ettiğin gibi, onlar da senin, «Şer Allah'tandır» sözüne i'tirâz edebilirler. Allah görülür, dediğinde ve diğer ayrılıklarda da mes'ele aynıdır. Zirâ bid'at sâhibi kendi görüşü ile hak üzerindedir. Bir bid'at sâhibine göre bid'at sâhibi hak üzerindedir. Herkes kendisinin hak üzerinde olup, bid'at sâhibi olmadığını iddiâ etmektedir. O hâlde ihtisâb nasıl tamamlanır? dersen:

Bilmiş ol ki: Biz bu karşılaşma sebebiyle deriz ki: Bid'atlerin yayıldığı memlekete bakarız. Bid'at sâhibleri az olup Ehl-i Sünnet ekseriyette ise, sultân'ın izni olmadan Sünnîler onlara emr-i mârûf ederler. Şâyet kalabalık olup onlara taarruz etmekte karışıklığın zuhûrundan korkulursa, o zamân bu gibi mezheb mücâdeleleri sultân'ın müsâadesiyle olur. Sultân, hakkı bulur ve ona yardım etmek isterse içlerinden birisine bid'atçilerle mücâdeleyi emreder ve o da bu vazifeye devâm eder; başkasının bu husûsta selâhiyeti olmaz. Zirâ sultân'ın müsâadesiyle muârazada bulunan zâta kimse bir şey diyemez. Fakat ferdlerden birisi kendiliğinden bu vazifeyi üzerine alırsa, diğerleri karşısına çıkarlar.

Hülâsa: Bid'ati men'etmek, diğer bütün münkerâtı nehyetmekten daha mühimdir. Fakat bid'atleri kaldırmakta yukarıda anlattığımız esâslara riâyet edilmeli ve bir fitneye sebeb olmamalıdır. Şâyet sultân; Kur'ân mahlûktur, Allahü Teâlâ görülmez, Arş üzerindedir ve benzeri sözlerin hepsini mutlak sûrette men'etmeğe emir verirse, herkes inkıyâd eder ve kimse i'tirâz etmezdi. Fakat sultân'ın müsâadesi olmadan bu müdâhele ferdî olursa, elbette karışıklık görülür.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

Üçüncü rükün, kötülükten men'edilecek kimse beyânındadır.

Bunun şartı, muhtesebün aleyh'in yâni kötülükten men'edilecek

olan kimsenin öyle bir vasıfta olması lâzımdır ki, men'edilen şey onun hakkında münkerâttan olmalıdır. Bunun en aşağı derecesi de men'edilen şeyin insân olmasıdır, mükellef olması şart değildir. Erginlik devresinden önce de olsa, bir çocuğun içkiden men'edileceğini yukarıda anlatmıştık. Aklı başında olması da şart değildir. Zirâ mecnûn, mecnûn ile veyâ bir hayvân ile zinâ ederken görüldüğü ân men'inin vâcib olduğunu yukarıda anlattık.

Evet mecnûn hakkında red ve inkâr edilmeyecek bâzı işler de vardır. Namâz kılmamak, oruç tutmamak ve benzeri işler gibi. Fakat biz tafsilâtın ıhtilâfına iltifât etmiyoruz. Zirâ tafsilâtta bundan başka mukim ile misâfir, hasta ile sağlam da birbirinden ayrılırlar. Maksadımız red ve inkârın kendisine müteveccih olması için, aranılan asıl vasıfları bildirmektir. Tafsilâta girişilen vasıfları şerh ve îzâh değildir.

Şâyet, insan olmasını şart koşmağa ne lüzûm var? Emr-i mârûf ve nehy-i münker için hayvân olması yeter; çünkü bir bahçeye bir hayvân girip onu bozduğu zamân, mecnûn'u men'ettiğimiz gibi, o hayvânı da men'ederiz, dersen:

Bilmiş ol ki: O hayvânı bahçeden çıkarmağa hisbe yâni nehy-i münker adını vermek doğru değildir. Zirâ hisbe, men'edilen kimseyi kötülükten korumak için Allah hakkı olarak bir münkerden men'etmekten ibârettir. Mecnûnu zinâdan, sabîyi içkiden men'etmek Allah hakkıdır. Bir kimsenin mahsûlünü, bir insân telef ettiği zamân iki sebebten men'edilir:

Birincisi: Allah hakkıdır; o da yaptığı bu işin bir isyân olmasıdır.

İkincisi: Malı telef olan kimsenin hakkıdır. Bunlar birbirinden ayrı iki illetdir. Şâyet adamın müsâadesiyle bir kolunu kesse, mâsiyet sâbittir. Ancak sâhibinin müsâadesiyle olduğu için, şahıs hakkı düşer. Bu iki illetin yalnız biriyle de hisbe, nehy-i münker sâbittir. Hayvân da birisinin bahçesine girdiği zamân, mâsiyet yönünden değil, adamı zararlandırması bakımından men'edilir. Fakat burada ince bir nokta vardır, şöyle ki: Biz hayvânı bahçeden çıkarırken hayvânı men'etmiyor, bahçe sâhibinin mâlını korumuş oluyoruz. Zirâ hayvânları lâşe yemekten, şarap kabından içmekten men'etmeyiz. Belki hayvânların lâşe yemeleri câizdir. Fakat müslümânın malı ziyâa [kayba] uğrayacak ve bu zararı kolaylıkla önleyecek vaziyette isek, onun malını korumak bize vâcib olur. Hattâ yüksek bir yerden başkasına âit bir ağaç desti düşmekte olsa, altında da başkasına âit bardaklar bulunsa, o bardakları korumak için destinin düşmesine mâni oluruz. Yoksa destiyi düşmekten men'etmek için destiye mâni olmuş değiliz.

Yâni destiyi men'etmiş sayılmayız. Ancak bardakları korumuş oluruz. Fakat mecnûnu zinâdan, çocuğu içkiden men'ederken doğrudan doğruya kendilerine mâni oluruz. Yoksa ne hayvânı sıyânet ediyor, ne de içilen şarabı korumuş oluyoruz. Belki aklı olmasa bile, insân olması hasebiyle muhterem olduğu için, mecnûnu içkiden korumağa çalışıyoruz.

Bunlar çok ince mes'elelerdir, bunları ancak muhakkikler açığa çıkarabilir, bunlardan gaflet edilmemelidir! Sonra çocuk ile mecnûnu men'etmekte de nazar vardır. Çünkü ipek giymek ve benzeri bâzı işlerde bunların men'edilip edilmeyeceğinde ihtilâf vardır. Üçüncü babta buna temâs edeceğiz.

Şâyet, bir kimsenin tarlasına bir hayvânın girdiğini gören herkese, o hayvânı çıkarmak vâcib midir? Veyâ bir müslümânın mâlının zâyi olduğunu gören herkese, o mâlı korumak vâcib midir? Eğer, vâcibtir, derseniz, bu çok ağır bir tekliftir. Artık bir insân ömrü boyunca durmadan başkaları için çalışması lâzım gelir. «Vâcib değildir» dersen, başkasının mâlını gasbeden kimseye mâni olmak vâcibtir dememin mânâsı nedir? Bu nehy-i münker'de başkasının mâlını korumaktan başka ne vardır? dersen:

Deriz ki: Bu ince ve derin bir noktadır. Burada kısa olarak deriz ki: Mâlına, sıhhatine ve mevkiine bir zarar gelmeyecek şekilde, başkasının mâlını korumağa mecbûrdur. Müslümân haklarını korumakta bu kadarı vâcib ve bu miktâr, vâcib olan hakların en aşağı derecesidir. Müslümân haklarını bildiren pek çok deliller vardır, en kısa haddi budur. Bu, selâmı iâde etmekten daha mühimdir. Zirâ müslümâna buradaki eziyet, selâmını almamaktaki eziyetten daha büyüktür. Hattâ bir kimse bir zâlim tarafından zulme uğrasa ve mâlını zıyâa [kayba] uğratsa, bunu da bir adam görse ve onun şehâdetiyle bu mâl sâhibine iâde edilecek olsa, bu adama şehâdet etmek vâcibtir. Hâdiseyi gizlemekten mes'ûldür. Bir zararı önleyene, bu önlemesi zarar vermeyecekse, onu önlememek, aynen bildiğini gizleyip şâhidlik yapmamak gibidir. Fakat servetinde, sıhhatinde ve şerefinde bir zarar melhûz ise, o zamân bu borç kendisinden düşer. Zirâ kendi mâlını, cânını ve mevkiini koruma hakkı en az başkalarının hakkı kadar bâkidir. Başkası uğrunda kendini fedâ etmeğe mecbûr değildir. İsâr yâni başkasının kârını kendi kârı üzerine tercihde serbesttir ve müstehâbtır. Müslümânlar için zorluklara katlanmak borç değil, belki bir kurbet ve ibâdettir. Adamın tarlasında hayvânları çıkarmakta yorulacaksa bundan vaz geçer. Şâyet sâhibine seslenmek veyâ haber vermek gibi, kolay bir sûrette bu işi önleyecekse bu vazîfeyi yapar. Bu kadar bir vazîfeyi ihmâl edip tarla sâhibini ikâz etmemesi, bildi-

ğini gizleyip hâkime söylemeyen gibidir. Buna da cevâz yoktur. Burada az veyâ çoğa riâyet etmek de mümkün değildir. Meselâ bahçe sâhibinin zararı çok olacak ve kendisi o hayvânı bahçeden çıkarmakla meşgûl olurken zararı az olacaksa, bahçe sâhibinin çok olan zararını nazar-ı i'tibâre alarak kendisinin az olan zararını fedâ edip bu hayvânı çıkarır denemez! Zirâ bin dirhemi olan kimsenin, onu koruması nasıl hakkı ise, bir dirhemi olanın da onu koruması hakkıdır. Başkasını çok zarardan kurtarmak için, kendisinin de — az da olsa — zarara katlanmasına mecbûriyet yoktur. Yalnız mâlın kaybolması mâsiyet yolu ile, zorla almak ve çalmak gibi sebeblerle olursa, bu takdirde mâni olmak vâcibtir. Artık kendisinin yorulmasına bakılmaz. Çünkü bu şerîât hakkıdır. Maksad mâsiyeti önlemektir. Mâsiyeti terk etmekte yorulmak borcu olduğu gibi, mâsiyeti önlemekte de yorulmak borçtur. Hangisi olursa olsun, günâhı terketmek zordur. Tâat ve ibâdetler nefsin arzûlarına muhâlefetle olur. Nefsin isteklerini yenmek cidden zordur. Bununla berâber her türlü zarara katlanması da mecbûri değildir. Bunun tafsili yukarıda anlattığımız gibi, bu vazifeyi görecek olanın karşılaşacağı mahzûrları nazar-ı i'tibâre almak sûretiyledir.

Maksadımıza yakın olan iki mes'elede fakîhler ihtilâf etmişlerdir.

Birincisi: Düşüp ortada kalan bir şey kaybolmuştur. Onu almak, onu kaybolmaktan korumak olduğu için, onu almak vâcib midir? mes'elesidir. Bize göre bu husûsta hak olan, bunu şu şekilde izâhtır: Unutulan şey, câmi ve misâfirhâneler gibi, girip çıkanların belli ve emin kimseler olup kaybolma ihtimâli olmayan yerlerde ise — ki bunu ancak bilenler alır — o zamân bu mâlı almak lâzım değildir. Sâhibi gelir mâlını alır. Şâyet kaybolacak bir yerde ise ve üstelik bunu aldığı takdirde kendisine yük olacaksa (meselâ bu bir hayvândır, ot ister, yem ister, ahır ister bin bir türlü telâşesi vardır) yine bunu almak kendisine borç değildir. Zirâ bu düşüğü almak, mâlikinin hakkını korumak içindir. Mâlikinin hak sâhibi olması, bir insân olması hasebiyledir. Çünkü insân muhteremdir. Buna karşılık bu yitiği alacak olan da, aynı şekilde bir insândır, başkasını kendi menfaatı için zahmete sokamıyacağı gibi, kendini zahmete sokmamak da, kendi hâkkıdır. Şâyet düşen şey altun, gümüş ve kumaş gibi, kendisine yalnız bir sene onu ilân edip sâhibini aramak zahmetinden başka bir yük olmayacaksa, burada da iki yol vardır: Bâzılarına göre, onu ilân edip sâhibini araştırmak kendisi için bir meşakkattir. Bu külfeti ona yüklemeğe lüzûm yoktur. Ancak sevâbını kesdederek bu işi üzerine alırsa ne güzel. Diğer bâzılarına göre de, müslümânların haklarına riâyetle bu kadarcık zahmete katlanmak bir şey değildir. Âdetâ hâkim hu-

zuruna çıkıp şâhidlik için verilen bir ifâde gibidir. Bu şâhide ifâde vermek için başka bir memlekete gitmek külfeti yükletilmez, ancak kendi arzûsu ile giderse o daha iyi. Fakat hâkim, bulunduğu memlekette ise, hâkim'in huzûruna çıkmaktaki yorgunluğu, şehâdeti yerine getirmek ve emâneti ifa etmek karşısında bir şey değildir. Şâyet hâkim başka yerde ise, şiddetli sıcak ve soğuklarda oraya gidip hâkim'in huzûruna çıkmak zarûreti varsa, bu içtihâd mevzûudur. Başkasının hakkını korumakta kendisinin karşılaşacağı az bir zarar nazar-ı i'tibâre alınmadığı gibi, karşılaşacağı çok zararı yüklenmesi de lâzım gelmediği âşikârdır. Bu iki tarafın bir de orta derecesi vardır. Bu dâima şüpheli kalan bir şeydir. Bunu çözmek, beşer kudretinde değildir. Çünkü bunun birbirine yakın olan cüzlerini ayırabilecek illet mevcût değildir. Fakat takvâ sâhibi insân kalbine danışır, kalbine ızdırap veren tarafı atar, sükûn vereni yapar. Bu esâsın perdesini kaldırmakta son çâre budur.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

Dördüncü rükün, İhtisâb'ın kendisidir.

İhtisâb'ın da âdâb ve dereceleri vardır. Birincisi taarruf, ikincisi târif, üçüncüsü va'z u nasihat, dördüncüsü unf ve sebb, beşincisi el ile bozmak, altıncısı dayak ile korkutmak, yedincisi dövmek, sekizincisi silâh kullanmak, dokuzuncu derece de yardımcı ve asker toplamakla bu işi başarmaktır.

Birinci Derece:

Birinci derece taarruftur. Yâni münker'i araştırıp öğrenmeğe çalışmaktır. Buna tecessüs derler ki, bu yasaktır. Başkasının evine kulaklarını verip burada çalgı sesi var mı? diye dinlemek veyâ şarap içiyorlar mı? diye koku almağa çalışmak doğru değildir. Bunun gibi, çantası içinde ne olduğunu eli ile yoklamak veyâ ne yapıyor diye komşusundan soruşturmak uygun değildir.

Evet, kendisi hiç soruşturmadan iki âdil şâhid gelerek «Falan adamın evinde içki içiliyor veyâ içilmek için içki hazırlanmıştır» diye haber verirlerse, o zamân müsâade istemeden evine girebilir. Mesken masûniyetine riâyet etmeden içeri girmek, bu kötülüğü önlemek için olmuş olur.

Rivâyetleri kabûl olup da şehâdetleri kabûl olmayan kimselerin ihbârları üzerine adamın evine girmekte de ihtilâf vardır. Evlâ olan, girmemektir. Çünkü müsâade almadan adamın evine girmemek, ev sâhibinin hakkıdır. Müslümânın hakkı, ancak iki şâhidin şehâdetiyle sâkıt olur. Denildi ki: Lokman'ın yüzük taşında şöyle yazılı idi:

«Gördüğünü gizlemek, şüphe ettiğini açıklamaktan daha güzeldir».

İkinci Derece:

İkinci derece târif, yâni lütûf ve mülâyemetle bilmeyene öğretmektir. Zîrâ çok kere insân bilmeyerek münker'i yapar. Münker olduğunu bilseydi, onu yapmazdı. Meselâ bir bedevînin namâzı gibi. Bedevî cehâleti sebebiyle rükû ve sücûdu hakkıyle yapamaz. Şâyet kıldığının dürüst bir namâz olmadığını bilse, asıl namâzı terk ederdi. Binaenaleyh bu adamı yumuşak ve tatlı sözlerle irşâd etmek lâzımdır. Çünkü adama öğretmekte onun câhil ve ahmak olduğuna imâ vardır. Bu adamı teçhil, ona eziyettir. Her işinde ve bilhâssa şer'î mes'elelerde cehâleti çok az kimseler kabûl eder. Bunun için hiddetli kimseler cehâlet ve hatâları üzerine ikaz edildikleri zamân, hemen öfkelenirler ve cehâlet perdelerinin açılmaması için, bile bile hakka karşı direnir dururlar. İnsân tabîati, mahrem yerini örtmekten daha ziyâde cehâletini örtmeğe meyleder. Çünkü cehâlet, insânda mânevî bir çirkinlik ve yüzkaralığıdır. Sâhibi dâîmâ kınanır. Ahlâk bedene sirâyet eder. Rûh ve ahlâk bedenden daha şereflidir. Ahlâk bozukluğu beden çirkinliğinden daha kötüdür. Aynı zamânda vücûdun niçin çirkindir diye kimse yerilmez. Zîrâ, bu, kendi ihtiyârında değildir. Onu değiştirip güzelleştirmek de kendi irâdesi hâricindedir. Ama cehâlet bir çirkinliktir ki, onu ilim ile değiştirmek mümkündür. Bunun için cehâletin meydâna çıkmasından insân son derece üzüntü duyar. İlmi ile şereflenir, sonra ilim güzelliği açığa çıkınca neş'elenir. İnsâna hatâlarını öğretmek, onun cehâlet mahremiyetini açıklamak ve kalbini incitmek olacağından târifin eziyetini kaldırmak için yumuşaklıkla ikaz etmeğe çalışmalıdır.

Bu gibi adam, kimse âlim olarak doğmamıştır. Biz de namâz işlerinde câhil idik, hocalarımız bize öğrettiler. Belki sizin köyde size öğretecek hoca da yoktur, belki de namâz işlerini iyi bilmezler. Rükû ve sücûdda tumâninet, yâni a'zaları hareketten kesip durmak lâzımdır. İşte buna benzer mülâyim sözlerle eziyet etmeden adamı öğretmeğe çalışır. Adamı kötü işde bırakmak ve ikaz etmemek ne derece mahzûrlu ise, müslümâna eziyet de o derece mahzûrlu ve harâmdır. Kanı kan veyâ sidik ile kimse yıkamaz. Kötülüğe, sükûtun mahzûrundan kaçınıp mülâyemet imkânı varken müslümâna eziyet mahzûrunu irtikâb eden kimse, gerçekde kanı sidik ile yıkayan gibidir. Din ile alâkalı olmayan bir hatâsını gördüğün kimseye hemen hatâsını açıklama. O, bir yandan senden ilim öğrenirken öte yandan sana düşmân olur. Ancak bu nevi ikazları ganimet telâkki eden bir kimse olursa onu her hatâsında ikaz edersin. Böylesi de pek ender bulunur.

Üçüncü Derece:

Va'z u nasihat ve Allah'ın azâbı ile korkutmak sûretiyle ikaz etmektir. Bu da bilerek kötülüğü irtikâb eden veyâ münker olduğunu bildikten sonra ona devâm eden kimseye karşı yapılır. Şarap, zulüm, çekiştirme ve benzeri kötülüklere devâm eden kimse gibi. Bu gibi adamlara va'z u nasihatte bulunmak ve onları Allah'ın azâbı ile korkurmak, bu husûstaki korkutucu haberleri bunlara açıklamak, eskilerin âdet ve gidişlerini ve takvâ sâhiblerinin ibâdetlerini bunlara anlatmalıdır. Bütün bunları şiddet ve sertlikle değil, tatlılık ve yumuşaklıkla yapmalı, bu gibi adamlara şefkatle bakmalı ve başkasının isyâna dalmasını kendisi için bir felâket telâkki etmelidir. Çünkü mü'minler yekvücûd gibidir. Burada korunulması gereken mühim bir nokta vardır. Çünkü bu cihet çok tehlikelidir. O da şudur: Va'z u nasihatte bulunan zât kendini ilim sâyesinde izzetli, karşısındakini de cehâleti sebebiyle hor ve hakir görebilir. Çok kere va'z u nasihatiyle kendini bilgisi ile üstün ve karşısındaki adamı cehli sebebiyle küçük ve düşük göstermek ister. Şâyet va'z u nasihatte maksadı bu ise, bunun kötülüğü, va'z u nasihat ettiği kimsenin kötülüğünden daha büyüktür. Bu adam, başkasını ateşten kurtarıp kendini yakan kimseye benzer. Bu hâl, son derece zillet ve en büyük bir cehâlettir. Bunun sâhibi Şeytân'a aldanmıştır. Şeytân, insânları yularlar. Ondan ancak Allahü Teâlâ'nın yardım ettiği hidâyet nûru ile gözünü açıp kendi kusûrlarını görmek imkânlarını bahşettiği kimseler kurtarabilir. Çünkü başkasına tahakkümde nefis için iki yönden büyük zevk vardır. Birincisi ilim, ikicisi de tahakküm ve sulta yönündendir. Bu hâl gösteriş ve mevki talebine sebeb olur. Bu da gizli şehvettir. İnsânı gizli şirke götürür. Bunun da bir mehenk ve miyarı vardır. Muhtesib bu husûsu da denemeli isyân eden kimsenin bu isyânından kendiliğinden veyâ başkasının te'siri ile vaz geçmesi, kendisinin o âsiye te'sir etmesinden daha çok hoşuna gidiyorsa ona va'z u nasihatte bulunmalıdır. Çünkü bu şekil istek diyânet icabıdır. Şâyet günâhkârın ıslâh olmasının kendi ikazı ile yapılmasını seviyorsa, bu nefsânî bir istek ve şehvânî bir arzûdur. Bununla kendi şerefini yükseltmek ister. Bu hâlde olan kimse, önce kendine ve sonra da başkalarına va'z etsin. İşte bu zamân, İsâ Aleyhisselâm'a denilen «Önce kendine va'z et, öğüdü tutuyorsan sonra da başkasına va'z et, yoksa Allah'tan utan!» ona da denir. **Dâvud-ı Tâi'ye** (Allah rahmet etsin), şu emirlere gidip çekinmeden emr-i mârûf ve nehy-i münker eden adama ne dersin? diye sorduklarında, onu kamçı ile dövmelerinden korkarım. Ona da aldırmıyor, dediklerinde, onu öldüreceklerinden korkarım. Ölüme de aldırmıyor, dediklerinde, onu öldürücü olan ucub hastalığından korkarım, dedi.

Dördüncü Derece:

Söz ile hâşin davranmak, tahkir etmek ve ağır konuşmaktır. Bu dereceye, önce tatlılık ve mülâyemetle nasihat yapıldıktan ve te'siri görülmedikten sonra geçilir. Bu da **İbrâhim** Aleyhisselâm'ın:

﴿أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

«Size ve Allah'tan başka taptıklarınıza yuh olsun, yazıklar olsun! Hiç akıl erdirmiyecek misiniz?» (21 — Enbiyâ: 67) buyurduğu gibidir. Biz sert konuşur, derken sövüp sayar demek istemiyoruz, yalan söylemesini de kasdetmiyoruz. Belki onun kusûrlarını ona sayar döker; sen bu hareketinle günâhkârsın, bu hareket ahmaklık ve cehâlet hareketidir, Allah'tan korkmuyor musun? Ey kalbi kararmış adam, ne anlamaz insânsın, senin bu yaptıkların nedir? gibi sözlerle ikaz eder. Her günâhkâr, ahmak ve câhildir. Şâyet ahmaklık ve cehâleti olmasa, Allah'a isyân etmezdi. Kendi muhâsebesini yapmayan her insân ahmaktır. Akıllı adam da Resûl-i Ekrem'in akıllı diye şehâdet ettiği kimsedir. Nitekim hadîste:

﴿الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ الْأَمَانِيَّ﴾

«Akıllı, kendini murâkebe edip ölüm sonrası için çalışan kimsedir. Ahmak da nefsinin arzûları peşinden koşup Allah'a ümid bağlayan kimsedir» (1011) buyurulmuştur. Bu derecenin iki edebi vardır:

Birincisi: Tatlı bir şekilde telkıyn etmekten âciz kalıp zarûret hâsıl oluncaya kadar bu yola baş vurmamaktır.

İkincisi: Ancak doğruyu konuşup sözü fazla uzatmamaktır. Diline sâhib olup lüzûmundan fazla konuşmamaktır. Şâyet bu gibi sert sözlerin adama te'sir etmeyecekse yalnız ona kızdığını göstermekle iktifâ etmelidir. Şâyet böyle tahkir edeceği zamân dövüleceğini fakat kızdığını belirttiği ân dövülmeyeceğini anlarsa, o zaman suratını ekşitmeli, yalnız kalbden buğzetmekle kalmamalı, belki kızdığını belli etmelidir. Suratını ekşitmeli ve bu hareketi tasvîb etmediğini izhâr etmelidir.

(1011) Tirmizi ve İbn Mâce Şeddâd b. Evs'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen olduğunu söylemiştir.

Beşinci Derece:

Beşinci derece de el ile bozmaktır. Bu da çalgıyı kırmak, içkiyi dökmek ve adamın sırtından ipek elbiseyi çıkarmak, ipek üzerine ve başkasının malına oturmaktan onu men'etmek ve gasbettiği evden adamı çıkarmak, cünûb olarak mescidde oturanı mescidden çıkarmak ve benzeri işleri yapmak gibi. Bu, bâzı günâhlarda düşünülürse, bâzılarında düşünülemez. Dil ve kalbi ile işlenen günâhı bu şekilde bozmak mümkün değildir. Günâhların şahsını alâkadar eden ve bâtıni a'zâları ile yapılan günâhları da böyledir. Bu derecede de riâyet edeceği iki edeb vardır:

Birincisi: Gerekli telkıynâtı yapmadan, hemen eli ile bozmağa kalkışmamaktır. Zorla aldığı yerden çıkmasını başka sûretle sağlayabilir ve yaptığı telkıynlarla içkisini kendisine döktürür, çalgısını kendisine kırdırırsa, ipek elbiseyi kendi ihtiyârı ile çıkartabilirse, bütün bunları zorla yaptırmasına lüzûm yoktur. Çünkü kendi eliyle bunları yapmasında zorluk vardır. Bizâtihi bu işleri önleyemezse, yalnız sarfettiği gayreti ile kifâyet eder ve başkasını ona havâle eder.

İkincisi: Bu isyânı bozmakta, ancak muhtâç olduğu nisbette hareket edip taşmamaktır. Adamın ayağından, saçından sakalından çekmek gibi çirkin hareketler yapmamalıdır. Elbisesini yırtmağa kalkışmamalıdır. Fazla eziyete lüzûm yoktur. Meselâ, çalgı âletini de yakmaz, ancak onu çalgı olmaktan çıkarır ve o dereceye getirir ki, onu onarıp yeniden çalgı hâline sokmak yenisini yapmak gibi olur. İçkileri dökerken de mümkün olduğu kadar kabları kırmamaya dikkat eder. Şâyet vaziyet buna müsâit değilse kablarını da kırabilir ve kablarının değeri nazar-ı i'tibâre alınmaz. Şâyet içkisine kendini siper etse kendini döverek içkisini dökmek selâhiyeti olduğuna göre, içki kablarının, adamın kendisinden daha değerli olmadığı meydândadır. Şâyet içki, ağzı dar şişelerde olur ve bunları dökerken zamân kaybına ve bu müddet zarfında, kötü kimselerin yetişip içkiyi kurtaracağına sebebiyet verecekse, işte bu vaziyet karşısında şişeleri kırabilir. Şâyet böyle bir şey yok, ancak içkileri dökmek, sâdece çok zamân alacak ve adamı fazla meşgûl edecekse, yine içki kabını kırabilir. Bu mâzeretler hâricinde içki kabını kırarsa, onu tazmin eder.

Şâyet içkiden men'etmek için kabları kırmak ve yine gasbettiği yerden onu çıkarmak için sakalından veyâ ayağından çekmek niçin câiz değildir? Halbuki böyle yapmak adamı men'etmek bakımından daha faydalıdır dersen:

Bilmiş ol ki: Bir ukûbet, eziyet ve bir de zecr, nehyetmek vardır. Bir şeyden nehyetmek (zecretmek) gelecek içindir. Ukûbet ve eziyet

ise geçmiş ve hâl-i hâzır içindir. Me'mûrların vazifesi ancak bir şeyi önlemektir. Bu da kötülüğü yok etmektir. Bundan fazlası, ya geçmiş günâha cezâ vermek veyâ gelecekten men'etmektir. Bu selâhiyyet, me'mûrların değil, vâlilerindir. Vâli, lüzûm gördüğü takdirde bu selâhiyetini kullanabilir.

Yine derim ki: Zecr olarak içki kablarının kırılması için vali emir verebilir. Bu işin önlenmesi için Resûl-i Ekrem zamânında böyle yapılmıştır. Bu hükmün kaldırıldığına dâir bir delil de mevcût değildir Belki bu husûsa ehemmiyet vermek daha şiddetli olmuştur. İdâreyi uhdesine alan zâtın, kendi kanâatına göre böyle yapması câizdir. Bu şekil hareket bir nevi içtihâd mevzûu olduğu için, yalnız emirin selâhiyetinde kalmıştır.

Şâyet, o hâlde içki içip isyân edenlerin bu kötülüklerini önlemek için, bu kötülüklerine sebeb olan mâl, servet, ev ve eşyâlarını yıkıp yakmağa da sultân selâhiyettar olsun? Buna selâhiyetli olması lâzımdır, dersen:

Bilmiş ol ki: Hakikaten bu husûsta şer'î bir hüküm vârid olsa halkın faydası için uygun olurdu. Biz ise, yeni bir hüküm icad edemeyiz, ancak hükme uyarız. Böyle bir hüküm icad edilmemiştir. Şiddetli ihtiyâç ânında şarap kablarını kırmak ve bu mecbûriyet kalkınca onları kırmamak, bu hükmü değiştirmek ve nesh etmek demek değil, belki illetin kalkması ile hükmün de kalkması demektir. İllet avdet edince hüküm de avdet eder. Bizim bu hükmü imâm, hükümdâr hakkında câiz görmemiz geçmiş hükme uyularak yapılmıştır. Me'mûrları bu işten men'etmemiz bu husûstaki içtihâd yolunun gizli olması bakımındandır. Hattâ şarabı döktükten sonra kabını kırmak câiz değildir. Kabları kırmak şaraba teb'iyyetle câizdir. Boş kaldıkları zamân onları kırmak, mâlı telef etmek demektir. Ancak tekrâr şarap kabı olacaksa ve şarab kabı olmaktan başka bir şeye yaramazsa yine kırması câizdir. Birinci asırda rivâyet edilen şarabı döküp kabı kırma muâmelesi iki mânâya mukarin idi:

Birincisi: Men'etmeğe şiddetle ihtiyâç olması.

İkincisi: İçi şarap dolu olan kabların şaraba tâbi olması idi. Bunlar, içkinin dökülmesi ve içki kablarının kırılmasında müessir olan iki âmildir. Bunları kaybetmeye yol yoktur. Üçüncü bir mânâ daha var, o da zecr'e şiddetli ihtiyâç hâsıl olduğunu bilen Ulü'l-emr'den böyle bir emrin sudûrudur. Bu da müessir sebebtir, bunu da kaldırmağa imkân yoktur. Bunlar fıkhın ince tasarrufâtıdır. Muhtesib'in bunları bilmesi zarûrîdir.

Altıncı Derece:

Korkutmaktır. «Bu işi terk et, yoksa kafanı kırar ve kelleni uçururum» yâhut «Emir veririm, sana şöyle şöyle eziyetler yaptırırım» demek gibi sözlerle korkutmaktır. Bilfiil dövmeden dayak atmadan önce mümkün mertebe bunları söylemek lâzımdır. Bu derecenin edebi de, yapamıyacağı şey ile korkutmamaktır. «Evini yağma ederim, çocuğunu döverim, âileni esir ederim» gibi sözler söylememelidir. Şâyet böyle yapmak azmiyle konuşuyorsa, bu harâmdır. Şâyet böyle bir azmi yoksa, konuştuğu yalandır. Evet, adamın davranışı, dayak atmağa ve hakaret etmeğe müstahak ise, vaziyetinin iktızâ ettirdiği bir dereceye azmetmek Emir'in selâhiyeti dâhilindedir. Bununla berâber kendisi selâhiyetinin aşağı derecesini tatbik edeceği yerde, sözünün müessir olacağını umarsa, kullanmayacağı hâlde, selâhiyetini tamâmen kullanacağını söyleyebilir. Bu, mahzûrlu bir yalan değil, belki bu gibi mübâlağalar mûtad olan mübâlağalardandır. İki kişiyi barıştırmak, ortakların arasını bulmak için bu gibi mübâlağalar câizdir. Bu da aynı mânâdadır. Çünkü gâye, adamı ıslâh etmektir. Bu mânâya işâret edilerek bâzı kimseler, Allahü Teâlâ'nın vermiyeceği cezâ ile korkutmasının câiz olacağını, zirâ korkuttuğunu yapmamanın bir kerem olduğunu söylemişlerdir. Çirkin olan, yapmayacağı şeyleri sayıp dökmektir. Bu ise bize göre doğru değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de hulf, verdiği sözden dönmek ârız olmaz. İster va'd olsun, ister vaid olsun değişmez. Bu ise kullar hakkında düşünülebilir ve tehdid sözünden dönmesi harâm olmaz.

Yedinci Derece:

Yedinci derece de silâh çekmeden el ve ayak ile dövmektir. Bu da yalnız münker'i önleyecek derecede olmak üzere ferdler için câizdir. Kötülük önlenince el ve ayak da çekilmelidir. Kadı, hakkı zimmetine geçiren kimseden hakkı almak için onu bâzan hapsedebilir. Hakkı verebilecek vaziyetde olup da hâlâ vermemekte isrâr ederse, ona tedrici sûrette dayak bile atabilir. Muhtesib de aynı şekilde âhesteliğe riâyet eder. Şâyet silâh çekme zarûreti hâsıl olur ve bu sâyede ancak kötülüğü önlemeğe muktedir olacaksa, fitneyi mûcib olmayacak derecede silâh da kullanabilir. Meselâ; kötü bir insân bir kadına çullanmış veyâ orada çalgısını çalmağa devâm ediyor ve arada ırmak veyâ duvar gibi bir mâni varsa, okunu eline alır ve adama: «Bu işden vaz geç, yoksa seni öldürürüm» der. Şâyet vaz geçmezse öldürmemek şartıyle ayaklarına nişân almak sûretiyle nişânını alır ve bu husûsta da tedrice riâyet eder. Bunun gibi kılıcını da çekerek: «Ya bu kötülükten vaz geç veyâ seni öldürürüm!» der. Bütün bunlar, kötülüğü

önlemek içindir. İmkân nisbetinde kötülüğü önlemek vâcibtir. Burada Allah hakkı ile kul hakları arasında fark yoktur. Mûtezile ise, yalnız Allah hakkı olan kısımlarda ancak söz ve dayakla ihtisâb edilir, bu da ferdlere değil, Emirlere âittir, derler.

Sekizinci Derece:

Sekizinci derecede bizâtihi bu kötülüğü önlemeğe gücü yetmeyip, silâhlı bir kuvvete muhtâç olmasıdır. Bu hâlde çok kere karşı taraf da adamlarını toplayarak silâh kullanır ve karşılıklı bir savaşa yol açar. Burada hükümdârın müsâadesine ihtiyâç olup olmadığı ihtilâflıdır.

Bâzıları, buna ferdler selâhiyetli değildir. Zirâ bu hâl fitne uyanmasına, fesâd kapularının açılmasına ve memleketlerin harâb olmasına sebeb olur, demişlerdir.

Diğer bâzıları da; hayır, hükümdârın iznine ihtiyâç yoktur, dediler ki, kıyâsa uygun olan budur. Zirâ ferdlerle emr-i mârûf câiz olduğuna göre, bunun birinci derecesi ikinciye, üçüncü derecesi dördüncü dereceye ve derken dövüşmeye kadar gidebilir. Bu hâl bile yardıma lüzûm hâsıl olur. Artık emr-i mâruf ve nehy-i münker'in sebeblerini daraltmağa lüzûm yok. Elbette bunun neticesi Allah rızâsı uğrunda mâsiyeti önlemek için ordunun müdâhalesine kadar gider. Biz ferdlerin toplanıp kâfirlerle çarpışmasını tecviz ederken, müfsitleri ıslâh için onlarla dövüşmeyi niçin câiz görmeyelim? Kâfiri öldürmekte beis olmayıp, bu uğurda ölen şehid olduğu gibi, savaşa kalkışan fâsıkı öldürmekte de beis yoktur. Hakkıyle emr-i mâruf ve nehy-i münker eden kimse de bu uğurda mazlûmen öldürülse şehittir.

Hülâsa, emr-i mâruf'un bu dereceye varması çok ender rastlanan bir vaziyet olduğu için kaaideyi bozmaz. Kötülüğü önleyebilen herkes, ister eli, ister silâhı ve isterse yardımcıları ile olsun, kötülüğü önlemelidir, denilmelidir. Görüldüğü gibi mes'ele yine iki ihtimâllidir. İşte hisbe'nin dereceleri bunlardır. Şimdi Allah'ın yardımı ile âdâbını anlatalım:

Muhtesib'in Âdâbı:

Dereceler meydânında mufassalan edebleri anlattık. Şimdi bunları toplu olarak menşe'leri ile birlikte anlatalım. Muhtesib'in bütün edeblerinin kaynağı, muhtesib'deki üç vasıftan ibârettir. Bunlar: İlim, vera' ve güzel huydur.

İlim: Emr-i mâruf'un yapılacağı yerleri, derecesini, yollarını ve engellerini bilmektir ki, bu sâyede şeri'atın haber verdiği çerçeve içerisinde kalabilir.

Vera': (Şüpheli şeylere yaklaşmamak): Bu da bildiğinin dışına çıkmaktan kendini korumak için lâzımdır. Herkes bilgisi ile amel etmez. Çok kimseler emr-i mâruf'da şer'an selâhiyetli oldukları haddi aşıp isrâf ettiklerini bilirler. Bunu bildiği hâlde her hangi bir garazı kendini bu işe sevkeder. İşte kendisini bu isrâftan men'etmek ve sözü dinlenenler için kabûle şâyân görülmesi bakımından vera' sâhibi olması lâzımdır. Zirâ fâsıkın va'z u nasihatine gülünür ve bu hâli, kendine karşı gelinmesine sebeb olur.

Güzel huy: Yumuşaklık ve mülâyemet sâhibi olmaktır. Emr-i mâruf'un esâsı budur. Yalnız vera' yetmez; zirâ ilim ile vera', heyecanlanan, haddini yenmek için kâfi değildir, güzel ahlâka sahib olmak lâzımdır. Esâsen vera', güzel ahlâk olmadan tamâmlanmaz. Şehvet ve gadabı yenmek güzel ahlâk sâyesinde mümkün olur. Muhtesib, güzel ahlâkı sâyesinde Allah yolunda uğradığı musibetlere katlanır. Ahlâkı güzel olmazsa mâlına, şerefine veyâ cânına karşı uğradığı bir zararda hemen va'z u nasihatini unutur, Allah rızâsını hâtırından çıkarır ve kendi nefsi ile meşgûl olmağa başlar. Belki va'z u nasihate Allah rızâsı için değil, bir mevki almak için kalkışabilir.

Va'z u nasihati ibâdetler meyânına sokan bu üç sıfattır. Kötülükler bu vasıflar sâyesinde önlenir, bu vasıflar bulunmazsa kötülükler önlenmez. Hattâ bu vasıflar kendisinde bulunan kimsenin va'z u nasihati de münkerât meyânına girer. Çünkü şerî'atın hudûdunu aşabilir. Resûl-i Ekrem'in şu mübârek sözü buna delâlet etmektedir:

لَا يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا رَفِيقٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ رَفِيقٌ فِيمَا يَنْهَى عَنْهُ حَلِيمٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ حَلِيمٌ فِيمَا يَنْهَى عَنْهُ فَقِيهٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ فَقِيهٌ فِيمَا يَنْهَى عَنْهُ

«Emr-i mâruf ve nehy-i münker'i ancak emrinde yumuşak, nehyinde yumuşak, emrinde mülâyim, nehyinde mülâyim, emrinde anlayışlı ve nehyinde anlayışlı olan kimseler yapabilir» (1012). Bu rivâyet, emr-i mâruf edenin her husûsta anlayışlı ve fakih olmasının şart olmadığına, ancak emrettiği ve nehyettiği husûslarda âlim olmasının kâfi geldiğine delâlet etmektedir. Hilm de aynen böyledir.

Hasan-ı Basri (Allah rahmet etsin) diyor ki: «Emr-i mâruf eden-

(1012) Beyhâkî'nin de: **«Mâruf ile emredenin emri mâruf olsun»** şeklinde bir rivâyeti vardır.

lerden olduğun zamân, ilk önce bu mârufu kabûl edenlerden ol aksi takdirde helâk olursun». Denildi ki:

«Kendin de irtikâb ettiğin bir suç sebebiyle başkasını yerme,
Yerdiği şeyi irtikâb edenin akılsızlığına hükmedilir».

Bunu derken adamın fıskı var diye, emr-i mâruf etmesi memnûdur demek istemiyoruz. Demek istediğimiz fâsıkın insânlar üzerindeki te'siri azalır. Enes'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem'e:

بَلْ مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَإِنْ لَمْ تَعْمَلُوا بِهِ كُلِّهِ وَانْهَوْا عَنِ
الْمُنْكَرِ وَإِنْ لَمْ تَجْتَنِبُوهُ كُلَّهُ

«Hayır, her ne kadar hepsini yapamazsanız da mârufu emrediniz. Her ne kadar bir kötülüğü tamâmen terk edemezseniz de ondan nehyediniz» buyurdu.

Eskilerden birisi oğullarına verdiği öğüdünde: «Oğullarım, emr-i mâruf etmek istediğiniz zamân, önce kendinizi sabra alıştırınız ve Allah'tan mükâfat alacağınıza inanınız. Allah'tan mükâfat alacağına inanan kimse, kendisine yapılan eziyetin acısını duymaz.»

Demek ki emr-i mârufun âdâbından birisi sabra alışmaktır. Bunun için Allahü Teâlâ, sabrı emr-i mâruf'a mukarin kıldı ve Lokman'dan hikâye yolu ile:

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ

«Oğulcuğum, Namâzını dosdoğru kıl, mârufu emret, münkerden nehyet ve sana isâbet eden musibetlere sabret» (31 - Lokman: 17) buyurdu.

Âdâbından birisi de, alâkaları azaltmaktır. Bu sâyede korkuları da azalır, insânlardan ümidi kesilir ve bu sâyede kimseye yaltaklık etmez. Hikâye edildiğine göre: Şeyhin bir kedisi varmış. Her gün komşu kasabdan yiyeceği için bir şeyler alırmış. Bir gün kasabın yanlış bir hareketini görmüş. Hemen eve gelmiş, kediyi salıvermiş, sonra kasaba giderek nehy-i münker'de bulunmuş. Kasabın canı sıkılmış ve:

— Ben sana kedi için daha bir şey vermem, demiş. Şeyh:

— Zâten ben de senden ümidi kesmek için daha önceden kediyi salıverdim, demiş. İşte emr-i mâruf ve nehy-i münker böyle yapılır. İnsânlardan ümidini kesmeyen kimse, onlara emr-i mâruf edemez! Yine bunun gibi insânların kendisini övmelerini ve hakkında iyi söylemelerini arzû eden kimse emr-i mâruf edemez!

Kâbü'l-Ahbar Ebû Müslim el-Havlânî'ye:

— Komşuların ile aran nasıldır? diye sordu Müslim:

— İyidir, dedi. Kâb:

— Tevrât böyle demiyor. Tevrât diyor ki: Emr-i mâruf ve nehy-i münker eden kimsenin komşuları ile arası iyi olmaz! Ebû Müslim:

— Tevrât doğru diyor, Müslim yalan konuştu, dedi.

Me'mun'un bu husûstaki şu delili mülâyemet ve yumuşaklığın vücûbuna delâlet eder. Zâtın biri Me'mun'a sert bir dil ile nasihat etmeğe başladı. Me'mun adama:

— Efendi, tatlı konuş; zirâ Allahü Teâlâ senden daha iyisini, benden daha kötüsüne gönderdiği hâlde ona rıfk ile söylemeği emretti:

﴿ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ﴾

«Ona yumuşak söyleyin, belki hatırlar veyâ korkar» (20 - Tâhâ: 44) buyurdu. İrşâd edecek olan zât Peygamberlere uymalı ve onların açtığı çığırdan yürümelidir. Ebû Umâme'nin rivâyetinde, gencin biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah, zinâ etmek için bana müsâade eder misin? dedi. Oradakiler «Bu ne terbiyesiz bir ifâde» diye bağrıştılar. Resûl-i Ekrem:

— Delikanlıyı bırakın yanıma gelsin, buyurdu. Genç de Resûl-i Ekrem'e yaklaştı. Resûl-i Ekrem:

﴿ أَتُحِبُّهُ لِأُمِّكَ ﴾

— Anan ile başkasının zinâ etmesini sever misin? buyurdu. Genç:

— Canım sana fedâ olsun sevmem, ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Aynı senin gibi, kimse de annesi ile başkasının zinâ etmesini sevmez, buyurdu. Devâmla:

أَتُحِبُّهُ لِابْنَتِكَ

— Kızına zinâ yapılmasını sever misin? buyurdu. Genç:

— Canım sana fedâ olsun sevmem ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem:

كَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُحِبُّونَهُ لِبَنَاتِهِمْ

— İnsânlar da senin gibi, kızları ile zinâ yapılmasını sevmezler, buyurdu. Devâmla:

أَتُحِبُّهُ لِأُخْتِكَ

— Kız kardeşin için bunu sever misin? buyurdu. Genç:

— Canım sana fedâ olsun sevmem, ya Resûlallah, dedi. İbn Avf'ın rivâyetinde, hala ve teyzelerini de saydı, hepsi için de genç aynı cevâbı verdi. Resûl-i Ekrem de aynı karşılığı tekrârladı. Hadisin iki râvisi de yâni İbn Avf ile Ebû Umâme devâmla dediler ki: Resûl-i Ekrem (S.A.V.) mübârek elini delikanlının göğsü üzerine koydu ve:

اَللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبَهُ وَاغْفِرْ ذَنْبَهُ وَحَصِّنْ فَرْجَهُ

— Allah'ım, kalbini temizle, günâhını bağışla, iffetini koru ve kendisine zinâyı her şeyden çirkin tanıt, zinâdan nefret ettir, diye duâ etti (1013). Resûlullah'ın bu mübârek duâsından sonra o gencin nezdinde zinâdan daha fenâ bir şey olmadı.

Fudayl b. Iyaz'a: «Sûfyan b. Uyeyne sultânların hediyelerini kabûl ediyor buna ne dersin?» dediler. Fudayl:

— Onun orda hakkı vardır. Aldı ise de hakkından azını almıştır, diye cevâb verdikden sonra, Süfyân'ı tenhâya çekerek:

— Sultânların hediyelerini kabûl etmek, senin gibilere yakışmaz, dedi. Bunun üzerine Süfyan:

— Biz sâlihlerden değil isek de sâlihleri severiz, dedi.

(1013) Ahmed, isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etti. Ricâli sahîhtir.

Hammad b. Seleme (1014) diyor ki: «Sıla b. Eyşem'e (1015) kibrinden etekleri yerde sürünen bir adam uğradı. Sıla'nın adamları onu tartaklamak istediler. Sıla: «Siz durun, ben onu ikaz ederim» dedi ve adamı yanına çağırarak:

— Yeğenim, benim senden bir dileğim var, dedi. Adam:

— Amca ne istiyorsun söyle, deyince Sıla:

— İzarını biraz kısaltmanı istiyorum, dedi. Adam:

— Başüstüne, diyerek teklifi kabûl etti. Sonra Sıla adamlarına dönerek:

— Şâyet bu adama sert davransak kabûl etmeyecek ve bize karşı cephe alacaktı, fakat yumuşaklıkla hemen kabûl etti, dedi».

Muhammed b. Zekeriya el-Gulâbi diyor ki: «Bir gece Abdullah b. Muhammed b. Âişe'nin akşam namâzını müteakip mescidden çıkıp evine gitmekte olduğunu gördüm. Yolunda Kureyşî'lerden bir genç sarhoş olarak bir kadına saldırdı. Kadın imdâd istedi. Halk, bu genci linç etmek üzere başına toplandılar. Abdullah delikanlıyı tanıdı. Etrâfındakilere «Yeğenimin başından dağılın» dedi. Ve sonra «Gel yeğenim» diye seslenince delikanlı utandı. Abdullah onu kendine doğru çekdi ve «Benimle gel» dedi. Berâber eve gittiler. Hizmetçilerinden birisine: «Bu çocuk senin yanında kalsın ayıldığı vakit yaptığını kendisine söyle ve beni görmeden gitmesine müsâade etme» dedi. Delikanlı ayılıp vaziyeti öğrenince utancından ağladı ve gitmek istedi ise de, hizmetçi bırakmadı, Abdullah'ın huzûruna getirdi. Abdullah:

— Oğlum ayıp değil mi, bu yaptığın senin şerefine yakışır mı? Kureyş'in eşrâfından seni doğuran anne ve babanın şerefini düşünmedin mi? Allah'tan kork ve bu yaptığından vaz geç, dedi. Delikanlı utancından başını önüne eğerek bir müddet ağladıktan sonra başını kaldırdı ve:

— Allah'a söz veriyorum, bir daha içki içmeyecek ve bu çirkin hareketlerde bulunmayacağım, hepsine tevbe ettim, dedi. Delikanlı Abdullah'ın nezdinde bir hadis kâtibi olarak kaldı. Şüphesiz bu, onun mülâyemeti sâyesinde sağlandı. Sonra da insânlar mârufu emredip münker'den nehyederler, halbuki onların mârufları münker olur. Bütün işlerinizde mülâyim davranınız ki, bu sâyede aradığınızı ve umduğunuzu bulasınız.

Feth b. Şuhruf anlatıyor: Adamın biri elinde bıçak bir kadına musallat oldu. Kolu kuvvetli olduğu için kadını elinden kimse alamı-

(1014) Basralı ve sikadan bir zattır. Ebdallerden sayılırdı. Ebdallerin bir alâmeti de çocuğu olmamaktır. Yetmiş kadın ile evlendi, çocuğu olmadı. Hicri 177'de öldü deniliyorsa da en doğrusu Hammad b. Zeyd'dir.

(1015) Tâbiîndendir ve Basra'nın meşhûr adamlarındandır.

yor ve kimse ona yaklaşamıyordu. Kadın ise çırpınıp duruyordu. Tâm bu esnâda oradan geçmekte olan Bişr-i Hâfi adama iyice sokuldu ve birden bire adam yerlere serildi. Bişr oradan ayrıldı, yoluna devâm etti. Kadın da kurtuldu. Yerlerde yatan bu adama halk yaklaştı, baktılar ki adamın soluğu tıkanmış kan ter içinde kalbi çarpıp duruyor. Kendisine:

— Sana ne oldu? diye sordular: Genç:

— Bilmiyorum, bir ihtiyar yanıma gelerek «Senin bu yaptığını Allah görüyor» deyince ayaklarımın bağı çözüldü ve gördüğünüz gibi yere düştüm. Acaba o ihtiyar kim idi? dedi.

Onlar da:

— O, Bişr'dir, dediler. Genç de:

— Eyvâh, ben ona daha nasıl görüneceğim, dedi ve dehşetli bir sıtma hararetine yakalanarak bir hafta içinde öldü.

İşte emr-i mâruf ve nehy-i münker'de selefin âdeti bu idi. «MAHABBET ÂDÂBI KİTÂBI» nın Allah için sevişmek ve Allah için buğzetmek bâblarında bu husûsa dâir geniş haberler verdik. Şimdi onları tekrâr etmek istemeyiz. Hisbe'nin derece ve âdâblarının tamâmı bunlardır.

Keremiyle bizi muvaffak kılan Allahü Teâlâ'dır. Bütün nîmetlerine karşı O'na hamdederiz.

ÜÇÜNCÜ BÂB

ÂDET OLARAK ÜLFET EDİLEN MÜNKERLER BEYÂNINDADIR

Bunların hepsini saymanın imkânı yok. Bâzılarına işâret edelim ki buna kıyâsen diğerleri de bilinsin.

MESCİDLERDE İŞLENEN MÜNKERÂT

Bilmiş ol ki; Münker, **mekrûh** ve **harâm** olmak üzere ikiye ayrılır. Bu münker mekrûhtur dediğimiz zamân, onu önlemek ve ondan men'etmek müstehab, sükût etmek ise mekrûhtur, harâm değildir. Ancak o işi yapan kimse onun mekruh olduğunu bilmez ve bilmeyerek o mekrûhu yapıyorsa, onu bildirmek lâzımdır. Zirâ kerâhet, şeri'âtte bir hükümdür, onu bilmeyene öğretmek vâcibtir. Münker, mahzûr veyâ mutlak olarak münker dediğimiz zamân, gücü yeterken buna sükût harâmdır. Çünkü bu harâm olan bir münkerdir.

Mescidlerde fazlasıyle görülen hatâlardan birisi rükû ve secdelerde tumânineti terk etmekle namâza yapılan ihânettir. Bu ise hadisin sarâhatiyle namâzı bozan bir münkerdir. Bundan nehyetmek vâcibtir. Ancak namâzın sıhhatine mâni olmadığını bilen Hanefîler bundan müstesnâdır. Çünkü onlar, öyle bildikleri için onları ikaz fayda vermez (1016). Namâzında hatâ ettiğini görüp düzeltmeyen kimse bu hatâda ortaktır. Eser'de böyle vârid oldu ve Haber'de buna delâlet eden deliller vardır. Nitekim gıybet, çekiştirme hakkında: «Dinleyen de söyleyenle günâhda ortaktır» buyurulmuştur. Bunun gibi namâz kılan adamın elbisesinde, namâzın sıhhatine mâni necâset gördüğü, karanlık veyâ körlük sebebiyle kıbleden inhiraf ettiğini gördüğü zamân, bunların hepsini düzeltmesi lâzımdır

Mescidlerde görülen hatâlardan biri de, Kur'ân'ın teganni ile okunmasıdır. Bundan da nehyetmek ve doğruyu telkıyn etmek farz-

---

(1016) Namâz kısmının Ta'dil-i erkân bahsine bakınız.

dır. Hattâ itikâfa giren kimsenin zikir ve nâfile ibâdetleri terk edip bu gibi kusûrları düzeltmekle uğraşması daha makbûldür. Şâyet bu kusûrları düzeltmek kâr ve kisbine mâni oluyor ve geçimini sağlayabilecek vaziyette ise, fazla dünyâlık peşinde koşup va'z u nasihati terk etmesi helâl olmaz. Şâyet geçimini sağlamak zarûreti varsa, tabiî ma'zûr sayılır ve bu acziyeti sebebiyle emr-i mâruf vücûbu kendisinden sâkıt olur. Kur'ân'ı teganni ile okuyan kimse, kırâatini düzeltebilecek seviyede ise, düzeltinceye kadar okumaktan sarf-ı nazar eder. Çünkü teganni etmekle günahkâr olur. Şâyet ağzı ve dili müsâit değil, okuduğunun çoğunda lahn ve teganni ediyorsa, Kur'ân okumağı bırakır ve yalnız Fâtihayı usûlüne uygun olarak okumağa gayret eder. Şâyet okuduğunun çoğu düzgün olup tamâmen düzeltmeğe muktedir değilse, o zamân Kur'ân okumağa devamı etmesinde beis yoktur. Fakat başkasına duyurmamak için mümkün olduğu kadar alçak sesle okur, gizli okumasından da men'edilmesinin yolu vardır. Fakat bütün imkânlarını kullanmış ve Kur'ân okumağa hevesli, Kur'ân ile ünsiyet etmiş bir hâlde ise, Kur'ânı okumasında beis görmem. Doğrusunu Allah bilir.

Mescid'deki hatâlardan biri de, müezzinlerin ezândaki teganniler ve ezan okurken göğüslerini kıbleden çevirmeleridir. Hâsseten «Hayye ale's-Salâh» ve «Hayye ale'l-Felâh» larda yâhut ayrı ayrı iki müezzin ezan okurken biri bir cümleyi bitirmeden diğerinin başlayıp birbirine karıştırmalarındadır. Çünkü dinleyenler ezana icâbet edemezler. Bütün bunlar münker ve mekrûh olan şeylerdir. Bunları târif etmek vâcibtir. Şâyet bilerek böyle yapıyorlarsa, yine onları men'etmek müstehabtır. Yine bunun gibi bir mescidde tek müezzin olup sabâh ezanını vaktinden evvel okumuşsa, vakit girdikten sonra ezan okumaktan men'edilir. Çünkü namâz ile orucu karıştırır. Ancak herkes tarafından vaktinden evvel ezan okuduğu bilinirse veyâ başka ses ile vakit girdikden sonra ezan okuyan müezzini varsa zarar vermez (1017).

Mekrûhtan birisi de, sabâh vakti girdikten sonra bir câmi içerisinde bir kaç ezan okumaktır. Artık bir ezan ile cami'de uyuyan kimse kalmadığı gibi câmi içerisinde okunan ezan ve hâriçde kimseyi uyandıramıyacağı için, bu ezanlar Sahâbe'nin ve selefin âdetlerine muhâliftir.

Hatâlardan birisi de, hatibin ibrişim işlemeli siyâh elbise giymesi veyâ elinde altûn kabzeli kılıç bulunmasıdır. Bu hâtib fâsık ve bu-

---

(1017) Resûl-i Ekrem'in iki müezzini vardı. Bunlardan birisi olan Hz. Bilâl sabâh vaktinden evvel ezanı okurdu. Diğeri de Ümmü Mektûm idi ki, vakit girdikten sonra okurdu.

nu inkâr edip reddetmek vâcibtir. Yalnız siyâh elbise giymek mekrûh değil, fakat mahbûb da değildir. Zirâ Allah katında en sevimli elbise beyazdır. Siyah elbiseye mekrûh veyâ bid'at diyen, Resûl-i Ekrem zamânında bilinmediğini kasdetmiştir. Fakat hakkında nehiy vârid olmadığına göre ona mekrûh veyâ bid'at demek uygun olmaz. Bununla berâber giyilmemesi daha sevimlidir.

Mescid'de yapılan hatâlardan biri de, sözlerine bid'atleri karıştıran kıssacılardır. Kıssacı haberlerinde yalan söylüyorsa fâsıktır, onu red ve inkâr etmek farzdır. Bunun gibi bid'at sâhibi vâizleri de reddetmek farzdır. Bu gibi vâizlerin va'zlarına ancak onları reddetmek maksadıyle iştirak edilir. Gücü yeterse bütün cemâate, yetmezse etrâfındakilere mes'eleyi anlatır. Şâyet buna da gücü yetmiyorsa va'zına iştirak etmez. Nitekim Allahü Teâlâ Habîb-i Ekrem'ine:

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ

«Başka söze dönünceye kadar onlardan iraz eyle» (6 - En'am: 68) buyurmuştur. Konuşması insânları kötülüğe tahrik eder mâhiyette ise, Allah'ın af ve rahmetine güvendirerek isyânı teşvik ediyorsa, bu konuşması münkerdir, men'edilmesi vâcibtir. Zirâ bu gibilerin bozgunculuğu büyüktür. Daha doğrusu insân tabîatine uygun düşeni dâimâ korku tarafı ümîd tarafı üzerine gâlip olmaktır. Çünkü insânlar dâimâ korkuya muhtâçtırlar. Adâlet, korku ile ümîdi denkleştirmektir. Nitekim Hz. Ömer (R.A.): «Kıyâmet gününde bir kişiden başka herkes Cehennem'e girsin diye bağırsalar, o bir kişinin ben olmasını ümîd ederim. Eğer bir kişiden başka herkes Cennet'e girsin diye bağırsalar, o bir kişinin ben olmasından korkarım» demiştir. Vaiz efendi genç, süslü elbiseler giymiş, saçını tuvaletini yapmış, bütün vücûdu hareket hâlinde göz ve kaşı oynarsa bu gibi vâizin meclisinde kadınların bulunması münkerdir. Bu vâizi men'etmek farzdır. Çünkü onun bozacağı, düzelteceğinden daha çoktur. Vâizin bu hâli, hâl ve tavrından belli olur. Hattâ vâiz kişi görünüşde ağır başlı, şüpheli şeylerden çekinen sâlih kimselerden olmalıdır. Aksi takdirde vâiz, sapıtmaktan başka bir fayda sağlamaz.

Birbirini görmeyecek şekilde kadınlarla erkekler arasında perde bulunmalıdır. Zirâ birbirlerine bakmak, şüphe uyandıran sebeblerdendir. Âdetler bu gibi münkerâta şehâdet etmektedir. Fitne korkulduğu zamân kadınları câmide namâz kılmaktan ve zikir yerlerinden men'etmek vâcibtir. Hz. Âişe (R.A.) kadınları men'etmiş ve kendisine Resûl-i Ekrem kadınları men'etmezken siz niçin men'ediyorsunuz?

dediklerinde, O: «Resûl-i Ekrem, kadınların sonradan ne hâl aldıklarını bilseydi, o da onları men'ederdi» diye cevâb vermiştir.

Kapalı olarak kadınların mescid içinden geçmelerinde beis yoktur. Bundan men'edilmezler. Ancak mescidi yol edinmemelidir. Vâizlerin karşısında teganni ve Kur'ânın nazmını değiştirerek okumak, şiddetle mekrûh bir münkerdir. Seletin pek çoğu bunu inkâr etmişlerdir.

Mescid'deki hatâlardan biri de, Cumâ günü ilâç, yiyecek ve san'at eserleri gibi şeyleri halkalar hâlinde toplanıp satmak, saflar arasında veyâ kapularda dilencilik etmek, toplanıp şiirler okumak gibi hareketlerin bir kısmı yalan ve uydurma olduğu için harâmdır. Bâzı koca - karı ilâçları ve benzeri sahte ilâçları piyasaya sürenler, bâzı şa'beze ve zekâ oyunları göstermek, çocukları ve köylüleri kandırmak için muskalar ve oyuncaklar satmak gibi şeyleri mescidde ve mescid dışında yapmak, tamâmen harâmdır. Bundan men'etmek farzdır. Yalan ve hile karışan kusûr ve noksânı gizlenmek sûretiyle yapılan her alış - veriş harâmdır.

Bunlardan bir kısmı mescid dışında mübâhtır. Terzilik, araç gereç, kitâb ve yiyecek satmak gibi. Hattâ bunların mescidde harâm olması, ârızi sebebledir. O sebeb de câmii daraltmak ve namâz kılanları şaşırtmaktır. Bunlardan hiç biri olmuyorsa, bunları mescidde de satmak câizdir, fakat evlâ olan terk etmektir. Nâdir hâllerde ve pek belirli zamânlarda olmalıdır. Yoksa mescidi dükkân hâline getirmek harâmdır ve bundan kat'î olarak men'edilir.

Bâzı şeylerin mübâh olması, az olmak şartıyledir, çok olursa küçük günâha intikal eder. Nitekim bâzı günâhlar, isrâr etmemek şartıyle sagire, isrâr edilirse kebire olurlar. Azının kapusunu açmak çoğa sebeb olacaksa onu men'etmek lâzımdır. Câmilerden bu işleri ya vâli yâhud veliyyü'l-emr tarafından tâyin olunan câmi kayyımları men'etmelidir. Zirâ bu dereceyi tâyin etmek içtihâda bağlıdır. Aslında mübâh olan bir şeyden çoğalacak korkusu ile men'etmek herkesin kârı değildir.

Mesciddeki mekrûhlardan birisi de, mecnûnların, çocukların ve sarhoşların mescidlere girmemesidir. Oynamamak şartıyle çocukların mescidlere girmesinde beis yoktur. Bununla berâber çocukların mescidde oynaması harâm olmadığı gibi, onların oynamasına göz yummak da harâm değildir. Ancak mescidi oyuncak hâline getirir ve devâmlı olarak oraya girip oynarlarsa, o zamân men'edilir. İşte bu, azı helâl fakat çoğu helâl olmayan hareketlerdendir.

Azının helâl olduğuna delil, Buhârî ile Müslim'in Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettikleri şu hadîstir: Bayram günü Habeşilerin mesciddeki oyunlarını Resûl-i Ekrem kapu üzerinden Hz. Âişe'ye seyrettir-

miş ve ikisi berâber bakmışlardır. Şüphesiz bu Habeşiler mescidi oyuncak yeri hâline getirseler elbette men'edilirdi. Çok ender olduğu için, Resûl-i Ekrem de onlara baktı ve hattâ Hz. Âişe'nin gönlünü hoş etmek için onlara: «Devâm edin!» diye emretmiştir. Semâ bahsinde bunu anlatmıştık.

Mecnûnlara gelince: Aslında bunların câmiye girmelerinde beis yoktur. Câmi'den men'edilmeleri, câmii telvis etmeleri ve orada lüzümsuz sözler konuşmaları veyâ mahrem yerlerini açmaları gibi çirkin hareketlerde bulunmaları hasebiyledir. Yoksa uslu mecnûnların mescidlerden çıkarılmaları vâcib değildir. Sarhoşlar mecnûnlar gibidir. Kusmak, el ve dili ile eziyet etmek gibi kötü hareketleri düşünülürse ve alkolik hâlde ise mescidden çıkarılması vâcibtir. Tam sarhoş olmasa bile ağzı içki kokanlar da çıkarılır. Nasıl böyle olmasın ki, soğan ve sarmısak kokusu ile gelenler bile Resûl-i Ekrem tarafından men'edilmişlerdir. Biz bu men'i kerâhete hamlettiğimiz takdirde içkinin pis kokusunda bu kerâhetin daha şiddetli olduğu meydândadır.

Şâyet birisi kalkıp da, lâyık olan sarhoşu döverek ve zorlayarak câmi'den çıkarmak lâzımdır, derse:

Deriz ki: Hayır, daha uygunu onu mescidde oturtup ona duâ etmek, şâyet söyleneni anlıyorsa ona, içki içmekten vaz geçmesi için tavsiyede bulunmaktır. Onu dövmek ve zorla men'etmek herkesin kârı değil, vâlilere, hüküm erkânına mahsûstur. Bu da içki içtiğine kendi ikrârı ve iki şâhidin şehâdetiyle mümkün olur. Yalnız ağzının içki kokması bu gibi zecrî tedbir için kâfi değildir. Evet, sendeleyerek yürüyorsa, sarhoşluk eseri kendisinden görüldüğü için, onu bu işden men'etmek, mescid içinde ve dışında dövmek gerekir. Zirâ kötülük izlerinin kendisinde görülmesi kötülüktür. Günâhı terk etmek vâcib olduğu gibi, onu ve onun bıraktığı izleri de gizlemek vâcibtir. Şâyet isyânını ve onun eserlerini gizliyorsa, artık câsusluk ederek onu araştırmağa lüzûm yoktur. Yalnız ağzında içki kokusunun bulunması kat'î olarak içki içtiğine delâlet etmez. Başka vâsıtalarla bu koku kişinin vücûduna sinmiş olabilir.

ÇARŞI VE PAZARLARDA İŞLENEN MÜNKERLER

Çarşı ve pazarlarda âdet hâline gelen münkerlerden birisi alış-verişde yalan konuşmak ve mâlın kusûrunu gizlemektir. Meselâ bir esnâf «Bu malı yüz kuruşa aldım ve yüz on kuruşa veriyorum» derken bu ifâdesi gerçeğe uygun değilse, yalancı ve fâsıktır. Bunu bilen bir kimse orada varsa asıl fiâtını müşteriye bildirmelidir. Şâyet satıcının keyfine sükût edip bildiğini söylemezse, sükûtu sebebiyle kendisi de günaha girmiş ve isyânda satıcı ile ortak olmuştur. Yine bunun gibi

satıcının gizlediği bir kusûru biliyorsa onu da müşteriye haber vermelidir. Bunu haber vermezse din kardeşinin zarar etmesine, göz göre göre ve bile bile râzı olmuş sayılır. Bu ise harâmdır. Ölçü ve tartıdaki hilede de hüküm böyledir. Bunu görüp bilen kimsenin düzeltmesi veyâ alâkalı mercilere haber vermesi vâcibdir.

Çarşı ve pazarda işlenen münkerlerden birisi de, alınıp verilen mâllarda icâb ve kabûlü terk ederek, yâni «Ben verdim, ben de aldım kabûl ettim» demeden yalnız parayı verip mâlı almakla iktifâ etmektir. Fakat bu bir içtihâd mevzûu olduğu için, ancak bunun lüzumuna inanan mezheb mensûbları ikaz edilirler (1018). İnsânlar arasında olan fâsit alış - verişi de düzeltmek vâcibtir. Riba ve diğer alış - veı işleri düzeltmek de borçtur.

Çarşı ve pazarların münker işlerinden birisi de, çalgı satmak ve bayram günlerinde çocuklar için yapılmış hayvan resimli oyuncaklar satmaktır. Bunları da kırmak ve satışlarını menetmek vâcibtir. Altun, gümüş kablarını ve erkekler için altun işlemeli ipek elbiselerini satıştan men'etmek de lâzımdır. Bütün bunlar, mahzûrlu münkerlerdendir. Yine kullanılmış elbiseyi yıkayıp kolalayıp, ütüleyip yeni elbise diye piyasaya sürmek de harâmdır, bundan men'etmek vâcibtir. Elbisenin yırtığını gizlemek ve kötüyü iyiye karıştırıp ayırd edilmeyecek hâle sokmak ve kötüyü iyi yerine satmak, saymakla tükenmeyen bu çeşit hilelerden men'etmek vâcibtir.

SOKAK VE CADDELERDE İŞLENEN MÜNKERLER

Caddelerde yapılan münker işlerden bâzıları: Evlerin çıkıntılarını yollara doğru uzatmak, sofa ve sekiler yapmak, gelip geçene mâni olacak şekilde ağaçlar dikmek, yol tarafına pencere açmak, kol uzatmak, yol üzerine döküntüler bırakmak, yolu meşgûl etmek, eşyâlarını yol üzerlerine yığmak, bütün bunlar yolu daraltıyor, gelene geçene zarar veriyorsa, münker ve yasaktır. Bunlardan men'etmek lâzımdır. Ancak yol geniş ve müsâit olup geçene zarar vermiyorsa, idâre edilir.

Evet, içeri alıp evine yerleştirmek için muvakkat bir zamân eşyâlarını yolu üzerine koyabilir. Çünkü buna herkes muhtâçtır. Bundan men'edilmez. Gelene geçene zararı dokunacak şekilde yol kenârlarında hayvan bağlamak ve vâsıtalar bulundurmak da yasaktır. Ancak inip - binmek için cüz'î bir miktar bu işler olabilir. Bu, amme ihtiyâcıdır, yol da müşterek menfaat içindir. Zarûrî ihtiyâc için kısa bir müddet işgâl edilebilir. Yoksa keyfî ihtiyâçlarda değil.

(1018) Şâfiî'lerde lâzımdır. Hanefîlerde ise yalnız parayı ödemek sûretiyle mâlı almak câizdir (Mütercim).

Sırtında insânların elbiselerini yırtacak yükü bulunan hayvanları sokaklara sokmak da münker bir harekettir. Ancak gideceği başka yolu yoksa kendisine müsâade edilir. Çünkü şehir halkının bu gibi maddelere de ihtiyâcı vardır. Şu kadar ki, bu gibi zararlı maddeler uzun müddet sokak ortasında bekletilemez. Bunun gibi hayvânlara gücünden fazla yük vurmak da münkerdir. Bundan da men'etmek vâcibtir. Sokak aralarında hayvânları, kesip sokakları kirleten kasabları men'etmek lâzımdır. Müsâit bir yerde bir mezbahanın bulunması lâzımdır. Zirâ yollar üzerinde hayvân boğazlamakta, hem yolu meşgûl etmek, hem de yolu kirletmek sûretiyle halkın huzûrunu bozmak vardır. Yollar üzerine ölü hayvânlar, pislikler, döküntüler, çer-çöp atmak da aynı şekilde yasaktır. Lâğım sularını yollar üzerine akıtmak da aynı şekilde yasaktır. Yağmur ve kar birikintilerini yol üzerine bırakmak da münkerdir. Ama bundan muâyyen bir şahıs mes'ûl değildir. Ancak evinin kar'ını yol üzerine yığan mes'ûldür. Çatının oluğunu yola vermek de hatâhdır. Vâliler bütün bu hatâları düzeltmelidirler. Ferdlerin vazifesi ancak va'z u nasîhattır. Saldırgan köpekleri de yola bakan kapularda bulundurmak münkerdir. Men'etmek lâzımdır. Köpek, yol ortasında yatarsa, sâhibini ikaz etmek lâzımdır. Kendisinin yol üzerinde yatıp yolu kesmesi yasak olunca hayvânının yol kesmesi ve pislemesinden evleviyetle men'edilir.

HAMÂMLARDAKİ MÜNKERLER

Hamâmların münkerâtından birisi, hamâmlarda resim bulundurmaktır. Hamâmların kapu içlerinde veyâ içinde resim varsa, hamâma gidenin bu resimleri yok etmesi lâzımdır. Şâyet resimleri yok edemiyorsa hamâma girmesi câiz değildir. Çünkü kötülüğü görmek de câiz değildir. Sûretlerin yüzlerini boyamak sûretiyle yok edilmeleri kâfidir. Canlıların sûretleri yasaktır. Bunun hâricindeki çiçek, ağaç ve manzara şekillerinde mahzûr yoktur.

Mahrem yerini açmak ve başkasının mahrem yerine bakmak da hamâmın münker olan işlerindendir. Hamâmlarda keseciler, göbekten diz kapağının altına kadar el değdirmezler, diğer kısımları ovarlar. Başkasının buralarına bakmak harâm olduğu gibi, çıplak olarak ellemek de harâmdır. Keselenmek için tellâk önünde yüzükoyun yatıp uzanması - peştemal ile de olsa - mekrûhtur, fakat şehvet hissi tehlikesi olmazsa harâm değildir.

Hamâmların münker hareketlerinden birisi de pis el ve kabları az sular içine sokmak, pis elbise ve kabları suyu az olan havuzlarda yıkamaktır. Zirâ bu gibi havuzlar Mâliki mezhebinden başka her mezhebde pislenmiş olur. Mâlikîleri men'etmek doğru değildir, Şâfii ve

Hanefîler men'edilir. Malikî ile Hanefî veyâ Şafii'ler bir hamâmda birleşirler, Malikîleri bu işlerden nezâketle men'etmeğe çalışırlar. Meselâ bize göre buna riâyet mecbûridir, senin için bu küçük havuzlarda yıkamak zarûreti yoktur. O hâlde bizim yaptığımıza riâyet etmen daha uygun olur gibi nâzik îkazlarda bulunur. Yoksa içtihâd yeri olan işlerde şiddet kullanamaz.

Hamâmın münkerlerinden birisi de hamâmın giriş çıkış yerlerinin ve su yollarının pis tutulmasıdır. Su yollarını düzeltmek için hamâmcıyı mecbûr tutmak lâzımdır. Sabun gibi kaygan maddeleri ortalarda bırakmak da hatâlı bir harekettir. Çünkü insân bilmeyerek üzerine basmakla kayıp düşebilir ve eziyet görür. Hattâ görülmeyecek bir yerde olur da oraya basmak sûretiyle düşen kimsenin uğradığı zarar, hamâmcı ile bu sabunu buraya bırakıp giden kimseye ortaklaşa tazmin ettirilir. Daha doğrusu bu tazmin ilk günde ise, bu sabunu oraya bırakan müşteriye, müteakip günlerde ise, hamâmcıya lâzım gelmesidir. Çünkü birinci gün hamâmcı bunu görmeyebilir. Fakat müteakip günler için hamâmcının temizlemek mecbûriyeti vardır. Hamâmın daha bir çok mekrûhları vardır, onları Tahâret kısmında anlattık, oraya bak.

YEMEK YEDİRMENİN VE ZİYÂFET VERMENİN MÜNKERÂTI

Erkekler için ipek minderler hazırlamak, altun ve gümüş kablarda veyâ muhtelif yerleri altun yaldızlı kablarda buhûr ve koku ve su bulundurmaktır (1019).

Bu münkerâttan birisi de üzerinde işleme sûretler bulunan bezler ile köşeleri süslemektir. Çalgı ve teganniler dinlemek de ziyâfetin münkerâtındandır.

Ziyâfet vermenin münkerâtından birisi de, dâvetliler arasında gençler bulunup fitneyi mûcib olacak hâllerde kadınların yüksek bir yerde toplanıp gelen erkekleri seyretmeleridir. Bütün bunlar, mahzûrlu ve harâm olan şeylerdir. Bunlardan nehyetmek vâcibtir. Bunları düzeltmeğe gücü yetmeyen kimsenin münkerâtı göre göre burada oturması câiz değildir, oradan çekilip gider. Döşemeler üzerindeki işleme sûret ve resimlerde beis yoktur. Çanak ve tabaklarda işlenen resimler de bu hükümdedir. Ancak hayvân şeklinde yapılan tabaklar yasaktır. Bâzı buhur ve koku kablarının tepeleri kuş şeklinde olur ki bu harâmdır. O sûret kadarını kırmak vâciptir. Gümüşten yapılmış küçük sürme kabları ihtilâflıdır. Ahmed b. Hanbel, bu yüzden bir

(1019) Bütün bunlar Şâfii mezhebindedir. Hanefi'de yenilip içilmeyen kabların altun veyâ gümüş olmalarında, minderlerin ipekten yapılmış bulunmalarında beis yoktur.

ziyâfet yerinden ayrılmıştır. Yemek veyâ yemeğin yendiği yer veyâ odada döşeli malzemenin harâm olmaları en büyük münkerâttandır. Şâyet tek başına bir içki içen de bulunursa orada durmak câiz değildir. Zirâ içki yerlerine gitmek helâl olmaz. Fıska mübaşereti anında fasıkın yanında bulunmak da câiz değildir. Kötülüğü sona erdiğinde fâsık kimselerin yanında oturmanın câiz olup olmamasında nazar vardır ki, bunu «Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek Kitâbı»nda izah ettik. Yine bunun gibi ipek elbise giyen veyâ parmağında altun yüzüğü bulunan bir kimse meclisde varsa, bu adam fâsıktır. Zârûretsiz onun yanında oturulmaz. İpek elbise henüz bâliğ olmayan bir çocuğun sırtında ise, bu da ihtilâflıdır. Doğru olan, bu elbisenin çocuğa da harâm olmasıdır. Çocuk mümeyyiz ise, bu elbiseyi sırtından çıkartmak vâcib olur. Zirâ Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.): **«İpek ile altun, ümmetimin erkeklerine harâmdır»** sözü umûmidir.

Çocuk mükellef olmadığı hâlde, şimdiden ünsiyet edip sonradan bırakması zor olduğu için, içkiden men'edildiği gibi, ipekli elbise ile süslenmekten de men'edilir. Çünkü çocuklukta ipek elbise ile süslenmek, göğsüne bir fesâd tohumunu eker, bundan da şehvet ağacı doğar. Bu gibi süslere alışır ve sonra bu ağacı gönlünden söküp atmak zor olur. Fakat çocuk daha küçük olup mümeyyiz bir seviyede değilse, ipek elbisesini çıkarmak ihtilâflıdır. Doğrusunu Allah bilir. Mecnûnlar, mümeyyiz olmayan çocuklar gibidir. Evet, ifrâta varmayacak şekilde kadınların altun ve ipek ile süslenmeleri câizdir. Küpe takmak için küçük çocuğun kulağını delmeği uygun bulmuyorum. Çünkü bu, çocuğa eziyettir. Bu gibi şeylere ancak zarûret hâlinde cevâz vardır. Aksi hâlde kısas hakkı mevcûttur. Zarûri olan kan almak ve sünnet olmak gibi hâllerdir. Küpe takmak için böyle bir zarûret yoktur. O aslında o kadar mühim olmamakla berâber, kulağa bağlanmak sûretiyle de takılabilir. Aslında gerdanlık ve bilezikler de bu ihtiyâcı giderir. Çocuklarda bu kulak delme işi her ne kadar âdet hâlinde ise de harâmdır. Bunlardan men'etmek vâcibtir. Bu husûsta adam tutmak doğru değil, verilen para ise harâmdır. Bunu kurtaracak tek yol, bu husûsa dâir bir rivâyetin bulunmasıdır. Halbuki bu âna kadar bunu tecviz eden bir rivâyet bulamadık.

Ziyâfetin münkerâtından birisi de dâvetliler arasında bid'ati hakkında propaganda yapan bir bid'atçinin bulunmasıdır. Onu reddetmeğe gücü yeten kimsenin bu maksatla meclisde bulunması câizdir. Şâyet reddine gücü yetmiyorsa oraya gitmesi câiz değildir. Şâyet, bid'at sâhibi bid'atiyle alâkalı bir konuşma yapmıyorsa, ondan hoşlanmadığını belli etmek şartıyle meclise iştirakı câizdir. Allah için buğzetmek bâbında anlattığımız gibi. Şâyet meclisde bâzı nâdir hikâyeler ve garib şeylerle halkı güldürücü bir kimse varsa, yalan ve fâhiş

sözleri ile güldürüyorsa, meclisine iştirâk câiz değildir. Meclisde bulunmuşsa, onu red ve inkâr etmesi vâcibtir. Şâyet şaka ve latife yolu ile olur, fâhiş tâbirler kullanmaz ve yalan söylemezse, bu gibi meclisde oturmak mübâhtır. Bununla berâber devâmlı olarak bu gibi yerlerde bulunmak mübâh olamaz. Her söz ki yalan olduğu meydândadır ve onunla olduğu gibi kandırmak niyetinde değildir. Bu da münkerâttan sayılmaz. Meselâ: «Sizi yüz kere aradım, size bin def'a tekrâr ettim» ve benzeri sözler gibi. Bunu söyleyenin gerçekten yüz kere aradığını veyâ bin kere tekrâr ettiğini demek istemediği âşikârdır. Bu şekil konuşma adâlete mâni değildir ve bu adamın şehâdeti de reddedilmez. Mübâh olan şaka ile mübâh olan yalanın dereceleri «RUB'-I MÜHLİKÂT» tan olan «ÂFÂT-I LİSÂN» bahsinde gelecektir.

Ziyâfetin münkerlerinden birisi de yemekte ve binâda isrâftır, bu da münkerdir. Belki mâlda iki türlü münker vardır. Birisi mâlı kaybetmek, diğeri de isrâf etmektir. Malı zıya'a [kayba] uğratmak, boş ve faydasız yere onu yok etmektir. Bir maksadla olmayarak elbiseyi yakmak, yırtmak, binâyı yıkmak, malı denize atmak ve bu mânâda olan mâlı, içki, çalgı ve muhtelif fesâd yollarında harcamak gibi. Zîrâ bunlar şer'an harâm olan faydalardır. Şer'ân harâm oldukları için bu faydalar yok sayılır. İsrâf, bâzan serveti kötü yollarda harcamak ve bâzan da mübâh olan yerlerde lüzûmundan fazla sarfetmek mânâsında kullanılır. Buradaki fazlalık vaziyete göre değişir. Meselâ çoluk çocuk sâhibi bir adamın yalnız yüz altunu vardır. Âile efrâdının geçimi bu paraya bağlıdır. Onun bu parayla bir ziyâfet vermesi isrâftır. Onu bundan men'etmek vâcibtir. Nitekim Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

«Elini alabildiğine açup, elinde ve avucunda ne varsa harcama, sonra melûm ve mahsûr kalırsın» (17 - İsrâ: 29). Bu âyet-i celîle, Medine'de bir adam hakkında nâzil olmuştur. Bütün mâlını dağıttı, çoluk çocuğuna bir şey bırakmadı. Onlar da «Bizim geçimimizi ver» diye kendini sıkıştırdılar. Yine Allahü Teâlâ:

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

«Ve fazla isrâf edip malını dağıtma. Zîrâ müsrifler, şeytânların kardeşleridir» (17 - İsrâ: 27) buyurmuştur. Diğer âyet-i celîle'de şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا

«Onlar ki infâk ederken ne isrâf ne de imsâk eder» (25 - Furkan: 67). Bu yollardan birisiyle edilen isrâf inkâr edilir ve kadı'nın (hâkim) onu bu işden men'etmesi vâcib olur. Ancak adamın çoluk çocuğu yok, tek başına yaşayan kimselerden ise, o, hayır yoluna bütün malını harcayabilir. Fakat âile efrâdı olan kimsenin bütün servetini infâk etmesi doğru değildir. Yine bunun gibi, bütün malını duvarların nakışına ve inşâatını süslemeğe harcaması da isrâftır. Zenginler için bu harâm değildir. Zirâ süs, güzeldir. Hattâ câmilerin bile kapu ve tavanları süslenir. Halbuki bu süslemenin bir süs olmaktan başka faydası yoktur. Evler için de hüküm budur. Güzel elbise ile süslenmekte ve yemekleri süslemekte de hüküm böyledir. Kişinin mâlî imkânına göre isrâf olurlar.

Bu gibi münkerler pek çoktur. Hepsini saymak mümkün değildir. Sultânların saraylarını Sôfîlerin tekkelerini, toplantı ve mahkeme yerlerini de bunlara benzetebiliriz. Hiç bir yer mahzûrlu münker ve mekrûhtan hâli değildir. Bütün münkerâtı anlatmak, bütün şer'î hükümleri tafsilâtı ile bilmeyi iktizâ eder. Biz bu kadarı ile iktifâ edelim.

AMME MÜNKERÂTI

Bilmiş ol ki: Bu zamânda hangi memlekette ve ne hâl üzere olursa olsun evinde otursa bile herkes evinde oturup, insânları öğretmediği, onları irşâd edip onlara doğruyu göstermediği için mes'ûldür. Çünkü şehirlerde bile insânların çoğu namâz mes'elelerine dâir şer'î hükümlerin câhilidir. Nerde kaldı ki köylüler... Köylülerin bir kısmı bedevî, bir kısmı kürd ve bir kısmı göçebe türkler ve benzeri kimselerdir. Köylerde ve şehirlerin her mahalle ve mescidinde insânlara dinlerini ve şer'î hükümleri öğretecek bir fakîhin bulunması vâcibtir. Farz-ı ayn'ı yerine getirip, farz-ı kifâye'yi edâ etmeğe hâzırlanan her fakihe, bulunduğu şehir civârındaki köylere gidip oraların halkını irşâd etmek de vâcibtir. Azığını berâberinde götürerek onların yemeklerini yemeden onları dînî hükümlerde irşâd etmelidir. Çünkü bedevî ve benzerlerinin çoğunun yediği, gasbettiği servettir. İçlerinden bir tânesi bu vazîfeyi üzerine alırsa, diğerleri mes'ûliyetten kurtulur. Aksi hâlde bu hâlden herkes mes'ûldür. Âlim çıkmadığı için câhil de öğrenmediği için mes'ûldür. Namâzın şartlarını bilen her avam, bunları bilmeyene öğretmek mecbûriyetindedir. Aksi hâlde o da günâhta ortaktır. Bili-

yoruz ki, insân şer'î hükümlerin bilgini olarak doğmaz. Öğrenmekle yetişir Öğretmek, bilginlerin borcu olduğuna göre, bir mes'eleyi bilen kimse, o mes'elenin âlimidir, onu öğretmesi vâcibtir.

Ömrüme yemin ederim ki, fakîhlerin günâhı daha büyüktür. Zîrâ bu husûsta onların selâhiyetleri daha geniştir. O, mesleki bakımdan bu işe daha lâyıktır. Çiftçi zirâatini yapmasa geçim atâlete uğrardı. Fakihler de bu mesleği seçtiler, bunu atâlete uğratmamak için halkı islâh etmeğe çalışmalıdırlar. Fakihin san'atı da Resûl-i Ekrem'den öğrendiklerini öğretmektir. Âlimler, Peygamber vârisleridir. Onların, evlerinde oturup câmilere gitmemeleri doğru olmaz. Zîrâ o, insânların ibâdetlerini güzelce yapdıkları kanâatindedir. Bunu bilerek evde nasıl durabilir? Bunu bilince emr-i mâruf ve nehy-i münker için çıkması vâcib olur. Bunun gibi sokakta devâmlı veyâ muâyyen saatlerde bir kötülük işlendiğini bilen ve bunu önlemeğe muktedir olan kişinin evde oturmak sûretiyle kendini bu işden iskât etmesi câiz değildir. Evden çıkıp düzeltmesi lâzımdır. Şâyet icrâ edilen kötülüğün ancak bir kısmını düzeltebilecek güçte ise, düzeltemiyeceği kısmını görmemek maksadıyle evinden çıkmaması yine doğru değildir. Çünkü gücünün yettiğini düzeltmek maksadı ile çıktığı zamân, gücü yetmediği kötülüğü görmesinde beis yoktur. Yasak olan, sahîh bir arza dayanmayan münker'i müşâhede için çıkmaktır.

Her müslümâna farz olan, önce harâm olanları terk edip, farzları yerine getirmek sûretiyle kendini islâh etmektir. İkinci derecede âile efrâdı gelir. Onları da irşâd ve islâh ettikten sonra sırasıyla komşularını, mahalle halkını, bulunduğu kasabayı ve sonra şehir civârındaki insânları ve daha sonra da uzakta ve hattâ dünyânın öte ucunda yaşayanları irşâd ve ikaz eder. Yakında olan kimse bu vazîfeyi görürse uzak-yakın herkes mes'ûldür. Yeryüzünde dinî farizelerden bir tânesini bilmeyen bir câhil bulundukça, oraya gidebilenden mes'ûliyet düşmez. Diğer teferruat ile uğraşıp, ilmin derinliklerine dalarak ender lâzım olacak mes'eleler ile zamânını kaybetmesi doğru olmaz. Bu bir vazîfedir ki, bunu ancak farz-ı ayın veyâ daha mühim bir farz-ı kifâye ile uğraşmak durdurabilir.

DÖRDÜNCÜ BÂB

SULTÂNLARA VE ÂMİRLERE EMR-İ MÂRUF VE NEHY-İ MÜNKER BEYÂNINDADIR

Emr-i mâruf'un derecelerini anlatmıştık. Bunlar; târif, va'z, sözde haşin davranmak ve cebir kullanmak sûretiyle yola getirmek olmak üzere dört şeydir. Sultânlara karşı emr-i mâruf'da yalnız bunlardan birinci ve ikinci dereceleri tatbik mümkündür. Onlar da târif ve va'z u nasihattır. Sultânları kahrile men'etmeğe çalışmak, mâlyyetinin kârı değildir. Çünkü bu şekil davranış, fitneyi tahrik eder ve kötülüğü hâzırlar, bunun zararı kârından büyük olur. Sözde haşin davranmak: «Ey Zâlim, Allah'tan korkmaz!» ve benzeri sözleri sarfetmek ise, şâyet fitneyi uyandıracak ve zararı başkasına da sirâyet edecekse, câiz değildir. Yalnız söyleyen için tehlikeli ise câiz ve belki de mendûbdur. Selef, kendi hayâtlarını nazar-ı i'tibâra almadan ve uğrayacakları türlü işkencelere aldırış etmeden, sultânların hatâlarını açıklayarak onları red ve inkâr etmişlerdir. Çünkü onlar bu yolda ölmenin bir şehâdet olduğunu bilirlerdi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

خَيْرُ الشُّهَدَاءِ حَمْزَةُ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، ثُمَّ رَجُلٌ قَامَ إِلَى إِمَامٍ
فَأَمَرَهُ وَنَهَاهُ فِي ذَاتِ اللّٰهِ تَعَالَى فَقَتَلَهُ عَلَى ذٰلِكَ

«Şehidlerin en makbûlü Abdülmuttalib oğlu Hamza'dır. Bundan sonra Allah uğrunda bir hükümdâra emr-i mâruf ve nehy-i münker'de bulunduğu için, hükümdâr tarafından öldürülen kimsedir» (1020) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ

(1020) Hâkim Câbir'den rivâyet etti ve isnâdı sahîhtir dedi.

«En üstün cihâd, zâlim sultân'a karşı hak sözü söylemektir». Peygamberimiz Ömer b. Hattâb'ı (R.A.) tavsîf ederken de şöyle buyurmuştur:

قَرْنٌ مِنْ حَدِيدٍ لَا تَأْخُذُهُ فِي اللَّهِ لَوْمَةُ لَائِمٍ

«Demirden bir kal'a, yericilerin yermesine aldırmaz» (1021). Yalnız Tirmizî'nin zayıf sened ile Hz. Alî'den (R.A.) rivâyetinde: **«Allah Ömer'e rahmet etsin, acı da olsa o doğruyu söyler. Doğruyu söylemesi kendisine bir dost bırakmamıştır»** şeklindedir.

Ne zamân ki, dînde salâbeti olanlar, en makbûl sözün zâlim sultan'a karşı hakkı müdâfaa olduğunu ve bu husûstaki haberlere dayanarak bu uğurda ölenlerin şehid olduklarını bildiler, kendilerini bu yola vererek Allah rızâsı uğrunda türlü azâb ve işkencelere dayandılar.

Sultânlara emr-i mâruf ve nehy-i münker etmenin yolu, seleften rivâyet edildiği gibi olmalıdır. Bunların bir kısmını «Helâl ve Harâm Kitâbı»nda sultânların huzûruna girmek bâbında anlattık. Burada da va'zın ve onları red ve inkârın usûl ve keyfiyetini bildiren bâzı hikâyelerle kifâyet edelim.

Bunlardan biri Kureyş'in Resûl-i Ekrem'i öldürmek istedikleri zamân Ebû Bekir'in bunu önlemesidir. Şöyle ki: Urve'den rivâyet edildiğine göre, Urve, Abdullah b. Amr'a:

— Resûl-i Ekrem'e bu kadar husûmet besleyen Kureyş'in eline hiç fırsat geçti mi? diye sordu. Abdullah:

— Evet, bir gün Kureyş ileri gelenleri Kâbe'de Hicir denen yerde toplanmış oturuyorlardı. Resûl-i Ekrem hakkında söz açarak: Bu nedir? Biz buna yaptığımız sabrı kimseye yapmadık. Bu adam bize akılsız dedi, atalarımız hakkında kötü söyledi. Dinimize dokundu. Bizi birbirimizden ayırdı. İlâhlarımıza kötü söyledi. Bütün bunlara rağmen biz buna karşı büyük sabır gösterdik, dediler. Bunlar böyle konuşurken Resûl-i Ekrem de çıkageldi ve Hacer-i Esved'i selâmlayarak tavafa başladı. Birinci şavt'ın sonunda onların yanına gelince, Resûl-i Ekrem'e kötü sözler söylediler. Râvi diyor ki: Ona kötü söyledikleri, yüzünden bilinlyordu. Resûl-i Ekrem yanlarında durmadan geçti. İkinci dönüşünde de aynı şekilde oldu. Üçüncü dönüşünde yine Resûl-i Ekrem'e dil uzatmaları üzerine, Resûl-i Ekrem: **«İşte geldim, beni öldürün. Beni öldürmeniz için size gelmiş bulunuyorum»** dedi. Bunu de-

(1021) Mehazı bulunamamıştır.

yince hepsinin sanki başları üzerine ağır bir yük binmiş gibi kafalarını yere eğdiler ve en şiddetlileri bile en güzel söz ile Resûl-i Ekrem'i oradan uzaklaştırmak istedi ve: «Yâ Ebe'l-Kasım, biz deli mi olduk, güle güle yoluna devâm et» dedi. Resûl-i Ekrem de oradan ayrıldı. Ertesi gün ben de aralarında bulunduğum hâlde yine aynı yerde toplandılar. Birbirlerine: «Dün ne oldu gördünüz mü? Siz ona ne dediniz, o size nasıl mukabelede bulundu» gibi sözler konuşurken, Resûl-i Ekrem yine çıka geldi. Onu görünce yabancı bir adam gibi etrâfını sardılar ve:

— Bizim büyüklerimiz ve dinimiz hakkında şöyle şöyle söyleyen sen misin, yâni bu sözleri sen söyledin mi? dediler. Resûl-i Ekrem:

— Evet, onları söyleyen benim, buyurdu. Râvi diyor ki, bu arada biri hemen Resûl-i Ekrem'i yakasından yakaladı. Bunun üzerine Ebû Bekir (R.A.) hemen ağlayarak ayağa kalktı ve:

— Yazıklar olsun size, «Rabbim Allah'tır» diyen bir kimseyi öldürmek mi istiyorsunuz? Onu nasıl öldüreceksiniz, dedi. Bu sözü duyunca Kureyşliler hemen etrâfından dağıldılar.

Diğer rivâyette Abdullah b. Amr diyor ki: Biz Resûl-i Ekrem ile Kâbe civârında otururken Ukbe b. Ebû Muayt gelerek Resûl-i Ekrem'in ensesinden yakaladı ve Resûl-i Ekrem'i elbisesi ile boğmağa başladı. Hemen Ebû Bekir (R.A.) adamın eteğinden alarak onu öteye itti ve «Rabbim Allahtır diyen kimseyi öldürmek mi istiyorsunuz? Halbuki o size açık mûcize ve delillerle geldi» dedi (1022).

Yine rivâyete göre Muâviye (R.A.) verilmesi gereken bâzı atiyyeleri sâhiblerine verdi. Bir gün hutbe irad ederken Ebû Müslim el-Havlânî (1023) ayağa kalkarak: «Bu mâl, ana ve babandan sana kalmadığı gibi senin de emeğinle elde ettiğin bir servet değil, bunu hak sâhiblerine vermen lâzımdır» dedi. Bunun üzerine, Muâviye cemâate: «Yerinizden ayrılmayın» diyerek minberden indi ve kısa bir müddet kaybolduktan sonra tekrâr mescide gelerek minbere çıktı ve dedi ki:

«— Ebû Müslim, beni kızdıracak şekilde konuştu ve hakikaten benim cânım da sıkıldı. Halbuki ben Resûl-i Ekrem'den şöyle buyurduğunu duydum:

اَلْغَضَبُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَاِنَّمَا تُطْفَأُ
النَّارُ بِالْمَاءِ فَاِذَا غَضِبَ اَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ »

(1022) Hadis, Buhârî'dedir.

(1023) Muâviye devrinde Şam'a yerleşen, Tâbiî'nin ileri gelenlerinden kerâmet sâhibi bir zattır.

«Gadab ve hiddet şeytândandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateş de su ile söndürülür. Sizden biriniz kızdığı vakit yıkansın» (1024). Ben de gittim yıkandım ve geldim, hiddetim teskin edildi. Doğrusu Ebi Müslim haklıdır. Bu mâl anne ve babamın olmadığı gibi, benim de emeğimin mahsûlü değildir. İnşâllah yarın hakkınızı almağa geliniz» dedi.

Yine Dabbe b. Muhsan el-Anzi'den rivâyete göre, bu zât diyor ki: «Ebû Mûsa el-Eş'ari Hz. Ömer tarafından Basra'da başımıza Emir tâyin edilmiştir. Bu zât hutbe irâd ettiği vakit, Allah'a hamdeder, Resûl-i Ekrem'e salât ve selâm getirir, sonra da Hz. Ömer'i övmeğe başlardı. Bunun bu hâli benim cânımı sıktı. Bir gün hutbesinde:

— Sen ne yapıyorsun? Hz. Ömer'i, Hz. Ebû Bekir'e tafdil ediyorsun, niye onu anmadan Ömer'e geçiyorsun? dedim. O, benim söylediklerimi bir araya toplayarak bir yazı ile beni Ömer'e şikâyet etti ve şikâyetinde; hutbe esnâsında kendisine müdâhale ettiğimi yazdı. Hz. Ömer de beni istetti. Ben de Ömer'in huzûruna gittim. Kapuyu çaldım, bizzât kendisi kapuya geldi ve kim olduğumu sordu. Ben de kendimi takdim edince, Hz. Ömer:

— Sana merhaba etmiyorum ve senin burada ehl-i beytin yoktur, dedi. Ben de:

— Râhatlık, huzûr ve saâdet Allahtandır. Ehl-i Beyt'e gelince; zâten ne mâlım var, ne de çoluk - çocuğum, dedim ve devâmla:

— Hiç bir suç ve günâhım olmadan beni tâ Basra'dan buraya niçin getirttin ve huzurûmu neden selbettin? diye kendisine sordum: O da:

— Sen benim vâlime ne yaptın? diye sordu. Ben de mes'eleyi olduğu gibi anlattım ve:

— Bu adam tavr u hareketi ile seni Ebû Bekir'den (R.A.) üstün göstermeğe çalışıyor, dedim. Mes'eleyi anlatınca, Hz. Ömer ağlayarak yere kapandı ve:

— Vallahi sen haklısın, beni affeder misin? Allah da seni affetsin, dedi. Ben de:

— Allah seni ve bizi affetsin, ey mü'minlerin Emiri, dedim. Yine Ömer (R.A.) ağlayarak yerlere serildi ve:

— Vallahi, Ebû Bekir'in bir gece ve günü Ömer ve Ömer'in bütün âile efrâdından hayırlıdır. İster misin Ebû Bekir'in o gecesini sana anlatayım? dedi. Ben de:

— Anlat' ya Ömer, dedim. Hz. Ömer:

(1024) Hadis «Hilye» de rivâyet edilmiştir.

— Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Hz. Ebû Bekir (R.A.) ile Mekke'den gece vakti ayrılıp Medine'ye göç etmek üzere yola çıktığı zaman, Ebû Bekir bâzan Resûl-i Ekrem'in önüne, bâzan ardına, bâzan sağına ve bâzan da soluna geçerek yürürdü. Bunu gören Resûl-i Ekrem Ebû Bekir'e:

— Niçin böyle yapıyorsun? diye sordu. Hz. Ebû Bekir:

— Yolda pusu kurduklarını düşünür, bunun için öne geçerim, arkadan tâkip ve yine bu gibi sebeblerle sağ ve solunuza dolaşırım ve sizi korumak için böyle yaparım, dedi. Resûl-i Ekrem o gece parmak uçları üzerine yürüdü ve parmakları soyuldu, ezildi ve incindi. Hz. Ebû Bekir bunu görünce Resûl-i Ekrem'i omuzlarına aldı ve mağara kapusuna kadar götürdü, yere koyduktan sonra:

— Seni Hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, mağarayı önce kendim kontrol etmeden sizi içeri koymam! Orada bir şey varsa zararı bana dokunsun, dedi ve içeri girdi. Kontrolünü yaptıktan sonra Resûl-i Ekrem'i mağaraya aldı. Mağara içinde yılan ve benzeri zararlı haşereler bulunan delikler vardı. Ebû Bekir ayaklarını deliklere tıkadı ve haşereler Ebû Bekir'in ayağını ısırdılar ve acısından Ebû Bekir'in akan göz yaşları Resûl-i Ekrem'in yanaklarına dökülüyordu. Resûl-i Ekrem:

— Korkma, Allah bizimledir, buyurdu. Allahü Teâlâ Resûlüne huzûr ve Ebû Bekir'e de sükûnü nasib etti. İşte anlatmak istediğim gece bu gece idi.

Gündüzüne gelince: Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde, kabilelerin çoğu irtidâd etti. Bâzıları, namâz kılarız fakat zekât vermeyiz, dediler. Nasihat maksadıyle Ebû Bekir'in yanına gittim ve «Bunlara karşı yumuşak davran ve vaziyeti idâre et» dedim. Bunlar câhiliyet devrinde cebbâr, İslâmiyette ise korkak, böyle şey olmaz. Resûl-i Ekrem'in irtihâli ve vahyin kesilmesi ile onları azdıran sebeb nedir? Vallahi, Resûl-i Ekrem'e verdikleri bir oğlağı bana vermezlerse onlarla harbederim, dedi. Ve öyle oldu. Kendisi cidden isâbet etmişti. İşte günü de budur, dedi (1025). Sonra Ömer, Ebû Mûsa'ya, kendisini yeren bir mektûb yazdı.

Esma'i (1026) anlatıyor: Ata b. Ebi Rabah (1027), Emevilerden

(1025) Beyhaki «Delâilü'n - Nübüvve» de rivâyet etmiştir. Buhâri ile Müslim'de de daha farklı rivâyet vardır.

(1026) Basralıdır ve garib rivâyetleri vardır. Şafii, güzel bir ifâdeye sâhip olduğunu söyler. Sika'dan ve doğru bir kimse idi. Bir çokları kendisinden rivâyette bulunmuştur. Hicri 213 de Basra'da ölmüştür.

(1027) Ömer b. Hattâb'ın Mekke vâlilerindendir. Bir gözü kör, büyük burunlu, aksak ve kızıl derili bir insan idi. Sonraları iki gözü de kör oldu. Kendisinden bir çokları rivâyette bulunmuştur. Hicri 114 de ölmüştür.

Abdülmelik b. Mervan'ın huzûruna çıktı. Abdülmelik muhteşem bir vaziyette kürsüsünde oturuyor, her kabilenin ileri gelenleri etrâfında toplanmış, bu da Mekke'de Hac mevsimine tesâdüf etmişti. Ata'yı görünce hemen onu yanına alarak köşküne oturttu ve ne istediğini kendisinden sordu. O da:

— Ey mü'minlerin Emir'i, Allah'ın ve Resûlü'nün hareminde Allah'tan kork ve bu Harem-i Şerifleri îmar eyle. Muhâcir ve Ensâr çocukları hakkında da Allah'tan kork. Zirâ sen bu meclisde onların sâyesinde oturdun. Ayrıca serhâdlerde bulunanların da haklarına riâyet et, zirâ onlar müslümânların kal'asıdır. Müslümânların idâresini araştır. Çünkü onlardan yegâne mes'ûl olan sensin. Kapundakilerin hakkına riâyet et. Kapuna gelenlere kapunu kapama, dedi. Abdülmelik:

— Başüstüne, senin dediklerini yerine getireceğim, dedi. Sonra oradan kalktı ve giderken Abdülmelik kendisini yakalayarak:

— Senin bizden istediklerinin hepsi başkaları nâmınadır. Biz bunlara söz verdik, fakat kendi nâmına bir istekde bulunmadın, kendin ne istiyorsun? dedi. O da:

Hayır, ben insânlardan bir şey istemem, dedi ve oradan ayrıldı. Bunun üzerine Abdülmelik:

Zâten seni şereflendiren ve yücelten bu hâlindir, dedi.

Rivâyete göre: bir gün Velid b. Abdülmelik kapucusuna: «Kapuda dur ve oradan ilk geçen zâtı huzûruma getir, onunla konuşalım» dedi Kapucu bir müddet bekledikten sonra oradan Ata b. Rabah'ın geçmekte olduğunu gördü fakat kapucu bunu tanımıyordu. Ona: «İhtiyâr, Emiru'l-mü'minin seni çağırıyor, içeri buyur» dedi ve Ata da içeri girince:

— Ey Velid, sana selâm, dedi. Velid kapucuya kızdı: «Ben sana bir adam gönder sohbet edelim dedim. Sen ise Allah'ın bana revâ gördüğü «Emirü'l-Mü'minin» unvânını bile çok gören bir adamı huzûruma getirdin» dedi. Kapucu da, «Başka bir gelen olmadı, ne yapayım?» dedi. Sonra da Ata ile sohbete başladı. Ata sohbeti esnâsında Velid'e:

— Cehennem'de Hebheb adında bir vadî var, zâlim hükümdârlar orada yanacaklar dedi. Bunu duyan Velid, kapunun eşiği önünde oturuyordu, hemen bayıldı ve yere düştü. Ömer b. Abdülaziz:

— Emir'i öldürdün, dedi. Bunun üzerine Ata, Ömer'in bileğini sıkıca kavradı ve:

— Ey Ömer, iş ciddidir, şakaya gelmez, dedi ve oradan ayrıldı. Ömer diyor ki: «Elimi öyle kuvvetli sıkmıştı ki, bir sene acısı elimden çıkmadı».

Zamânın edebiyatçı, akıllı ve fasihlerinden sayılan İbn Ebi Şümeyle, Abdülmelik b. Mervan'ın huzûruna girdi. Abdülmelik kendisine:

— Konuş, dinleyelim, deyince, O:

— Ne konuşalım? Ben biliyorum ki, Allah için olmayan her sözde vebâl vardır, dedi. Bunun üzerine Abdülmelik, ağlayarak:

— Olsun, insanlar birbirine va'z u nasihatta bulunurlar, sen de bize nasihat et, dedi. Adam da:

— Ey Emirü'l-Mü'minin, kıyâmet acılarını tatmaktan ve eziyetlerinden, ancak nefsinin arzûları hilâfına Allah'ın rızâsını kazananlar kurtarır, başka kimse kurtaramaz, dedi. Abdülmelik, ağlayarak:

— Bu cümleleri bir levha hâlinde ölünceye kadar gözümün önünde bulunduracağım, dedi.

İbn Âişe'den rivâyet edildiğine göre; bir gün Haccac, Basra ve Kûfe fakihlerini dâvet etti, hepimiz huzûruna girdik. En son gelen Hasan-ı Basri oldu. Haccac:

— Hoş geldin, ey Ebû Sa'id, yaklaş bana, dedi ve köşkünün yanında bir koltuğa kendisini oturttu. Haccac ile sohbete başladık. Hz. Ali hakkında söz açtı ve aleyhinde konuştu. Biz de onun keyfine uyarak aleyhinde konuştuk. Çünkü kötülüğünden korkuyordu. Hasan-ı Basri ise elini ısırmış sükût etmiş bir vaziyette duruyordu. Bunun farkına varan Haccac:

— Ya Ebâ Sa'id, sen yine sükût ediyorsun, konuşsana, dedi. Hasan-ı Basri:

— Ne söyleyeyim? diye sordu. Haccac:

— Şu Ebû Turap, yâni Hz. Ali hakkındaki fikrini söyle, dedi. Hasan-ı Basri de:

— Ben Allahü Teâlâ'nın:

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ

وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ

«(Habibim) senin hâlâ üstünde durageldiğin (Kâbe'yi tekrâr) kıble yapmamız, o Peygambere (sana) uyanları (senin izine gidenleri)

ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden (irtidâd edeceklerden ve münâfıklardan) **ayırd etmemiz içindir. Gerçi** (kıblenin bu süretle çevrilmesi) **elbette büyük bir** (mesele) **dir. Ancak bu, Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler hakkında** (asla vârid) **değil. Allah îmânınızı zâyi edecek değildir. Çünkü Allah insânları çok esirgeyicidir, onlara rahmet ve inâyetini râyigân edendir»** (2 - Bakara: 143) buyurduğunu biliyorum. Ali ise, iman ile hidâyet bulan kimselerdendir. Ben derim ki: Resûl-i Ekrem'in amca-zâdesi, damadı, en sevgilisi ve bir çok iyiliklerin sâhibi bir zâttır. Ne sen ve ne de başka biri bu vasıfları ondan kaldırabilir ve aralarına girebilir. Yine derim ki: Şâyet Ali'nin bir kötülüğü varsa, Allah ona yeter, yâni cezâsını verir.. Vallahi, Ali aleyhinde bundan başka bir söz bulup söyleyemem, dedi. Haccac'ın rengi değişti ve suratı ekşidi dargın bir hâlde köşkünden kalkıp arkasındaki evine girdi. Biz de oradan ayrıldık. Amr-i Şa'bi diyor ki: Hasan-ı Basri'nin elinden tuttum ve: «Emir'i kızdırdın» dedim. Hasan-ı Basrî: «Ey Âmir, benden uzaklaş, insânlar seni Kûfe'nin biricik âlimi tanıyorlar. Sen ise insân şeytânlarından birinin yanına geldin, onların keyfine uyarak arzûlarına göre konuşmağa başladın. Yazıklar olsun, hiç mi Allah'tan korkmadın? Her söylediğine «evet» diyorsun, böyle şey olur mu?» deyince, Ebû Âmir:

— Ben mecbûriyet karşısında bilerek böyle söylüyorum, dedi. Hasan-ı Basri:

— Bilerek böyle konuşman, senin için daha kötüdür, dedi. Diğer bir rivâyette; Haccac, Hasan-ı Basri'yi çağırdı ve:

— Allah onları mahvetsin, para uğrunda müslümânları öldürdüler deyen sen misin? deyince, Hasan:

— Evet, ben söyledim, dedi. Haccac:

— Niçin söyledin? diye sordu. Hasan:

— Çünkü Allahü Teâlâ, bildiklerini söyleyip gizlemiyeceklerine dâir âlimlerden söz almıştır, dedi. Bunun üzerine Haccac:

— Sesini kes, diline sâhip ol, bir daha senden böyle sözler duymayayım, yoksa kelleni vücûdundan ayırırım, dedi.

Yine hikâye olunduğuna göre; Hâlid ez-Ziyad'ı (1028) Haccac'a getirdiler. Hacac:

— Hâlid sen misin?

— Evet, benim, ne soracaksan sor, çünkü ben makaam denen mevkide üç husûsta Allah'a söz verdim. Birincisi, sorulana doğru cevâp vereceğim. İkincisi, belâya sabredeceğim. Üçüncüsü de âfiyete şükredeceğim, dedi. Haccac:

(1028) Bu zât, hakkı ve doğruyu söylemekte kimseden çekinmeyen birisi idi.

— Benim hakkımdaki görüşün nedir?

— Sen muhakkak ki, yeryüzünde Allah'ın bir düşmânısın, harâmın perdesini yırtan ve bâtıl töhmet üzerine kan akıtan bir zâlimsin.

— Hükümdâr Abdülmelik b. Mervan hakkındaki görüşün nedir?

— O, senden daha büyük bir mücrimdir. Sen ise onun günâhlarından birisisin. Bunun üzerine Haccac:

— Buna şiddetli bir işkence yapın, dedi. Ve şiddetli işkenceler neticesinde kamışı yukardan aşağı ikiye bölerek etlerini arasına sıkıştırdı ve kamçı ip ile sıkıca bağlayarak vücûdunu didik didik ederek etlerini parça parça kopardılar. Artık nefes saymakta olduğunu Haccac'a haber verdiklerinde, O:

— Atın onu sokağa, dedi. Kendisi bu işkenceye karşı kat'iyyen sesini çıkarmadı. Bu manzarayı haber veren Câfer diyor ki: Yanına gittim, benden bir yudum su istedi ve suyu içince öldü, ki kendisi henüz 18 yaşında idi. Allah rahmet etsin.

Rivâyete göre: Emevilerin Irak vâlilerinden olan Ömer b. Hebire. Basra, Kûfe, Medine ve Şam'ın fakîh ve kurralarını dâvet etti ve onlara bir şeyler sordu. Bütün sorularına Amir-i Şa'bi cevâp verdi ve onun her fenne dâir bilgisi olduğunu gördü. Sonra da Hasan-ı Basrî'ye dönerek ona sormağa başladı. Sonra burada iki kişi var, birisi Kûfeli Şa'bi. diğeri de Basralı Hasan. Bunlar kalsın, diğerleri çıksın diye emretti ve böyle oldu. Bu üç kişi başbaşa kaldı. Vâli Şa'bi'ye dönerek:

— Ben Emîrü'l-Mü'minînin emniyet ettiği bir kimse olup Irak vâlisi bulunmaktayım. Ona itâat ile me'mûrum. Emrimde pek çok me'mûr vardır. Haklarına riâyet borcumdur. Ben onları korumak ve öğütle hâllerini düzeltmek isterim. Etrâftan bana aleyhlerinde şikâyetler gelir. Ben de onların istihkaklarının bir kısmını keser ve hazine de alıkorum. Maksadım onların vaziyetini düzeltmek ve nihâyet haklarını kendilerine vermektir. Mü'minlerin Emir'i bunu duyunca bu kesintilerin kendilerine verilmemesini bana emretti. Ben ise, emir kuluyum. Halifenin emrine isyân edemiyeceğim gibi, bu hükmü yerine getirmek de benim için zor olacaktır. Ne dersiniz? Bu hususta ne yapmalıyım diye sordu ve:

— Niyetimi anlattım, dedi. Şa'bi diyor, ben de dedim ki:

— Allah Emir'i ıslâh etsin. Sultân bir baba, sen de onun evlâdı gibisin. Baba evlâdı hakkında isâbet ettiği gibi hatâya da düşebilir. Yâni sen onun emrine itâat etmelisin, dedi. Bunu duyan vâli sevindi, hoşuna gitti ve yüzünde neş'e eseri gözüktü ve:

— Allah'a hamdederim, dedi. Sonra Hasan-ı Basri'ye dönerek:

— Yâ Ebâ Said, siz ne buyurursunuz? diye sordu. Hasan-ı Basri:

— Ben vâlimizi dinledim, diyor ki; ben mü'minlerin Emiri'nin

emîni ve Irak'ın vâlisiyim, ona itâate me'mûrum. Emrim altında bir çok me'murlar var, onların hakkını korumak, onlara öğüt vermek vazifemdir, doğrudur. Onların hakkına riâyet senin borcun ve onları nasihatle düzeltmek vazîfendir. Zîrâ ben Resûl-i Ekrem'in fetih gününde müslümân olan arkadaşı ve Hz. Osmân zamânında Horasan'a gazâya gidip Sicistan'ı ve Kâbil'i fetheden, sonra Basra'da 50 Hicri'de ölen Abdurrahman b. Samure el-Kureşi'den işittim ki, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنِ اسْتُرْعِيَ رَعِيَّةً فَلَمْ يَحُطْهَا بِالنَّصِيحَةِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

«Kimin emrine me'mûr verilir ve kendisi âmir olur da onlara gerekli nasihatta bulunmazsa, Allah Cennet'i ona harâm eder» (1029). Yine vâlimizin, onları düzeltmek için bâzan maaşlarından keserim, halbuki parayı yine onlara vereceğim; fakat bunu duyan halife paralarını verme diye emretti. Ben, ne halifeye isyân edebilir, ne de bu hükmü yerine getirebilirim, dediğini dinledim. Bilmiş ol ki: Allahu Teâlâ'nın hakkına riâyet, Emirü'l-Mümininin hakkına riâyetten daha mühimdir. Allahü Teâlâ Emir'den daha çok itâate lâyıktır. Yaratana isyân lâzım gelen yerde yaratığa itâat edilmez. Emirü'l-Mü'mininin mektûbunu Kur'ân ile karşılaştır. Allâh'ın kitâbına uygun ise onu kabûl et ve gereğini yap; Allâh'ın kitâbına uymuyorsa ona kıymet verme. Ey Hebîre'nin oğlu, Allah'tan kork, bir gün Azrail seni tepeden yakalar. Bu saltanatından alır, bu geniş sarayından çıkarır, dar bir mezara sokar, senin bu vâliliğin ve dünyâlığın arkada kalır. Rabbına arzedilir ve amelin ile başbaşa kalırsın. Ey Hebîre'nin oğlu, Allah seni Yezid'den korur, fakat Yezid seni Allah'tan koruyamaz. Allah'ın emirleri bütün emirlerin üstündedir. Allah'a isyân lâzım gelen yerde kula itâat edilmez. Ben seni mücrimleri kaplayacak olan Allahü Teâlâ'nın azâbı ile korkuturum, dedi. Bunu dinleyen vâli:

— İhtiyar, kendine gel, mü'minlerin Emir'ine dil uzatma, zirâ o, ilim, hikmet ve faziiet sâhibi bir insândır. Allahü Teâlâ onu ve niyetini bildiği için, onu bu makaama yükseltti, dedi. Hasan-ı Basrî:

— Ey Hebîre'nin oğlu, bir hiddete bir hiddet, bir kamçıya bir kamçı olarak önünde hesâp vereceğin bir gün vardır. Allahü Teâlâ senin yaptığını biliyor. Ey Hebîre'nin oğlu, senin, sana dinin uğrunda öğüt verip seni âhiretin husûsunda ikazda bulunan bir kimseyi dinlemen, seni aldatup Emîr'e düşüreni dinlemenden daha hayırlıdır, dedi. Vâli, rengi bozulmuş ve suratı ekşimiş olduğu hâlde oradan ayrıldı. Şa'bî, Hasan-ı Basrî'ye:

(1029) Beğavi «Sahihu's-Sahâbe»de leyyin isnad ile rivâyet etmiştir.

— Vâliyi kızdırdın ve canını sıktın, bizi de hediyeden mahrûm ettin, niçin böyle yaptın? dedi. Hasan-ı Basrî:

— Başımdan defol, dedi. Ve ben de birçok hediyelerle Hasan-ı Basri'nin gönlünü almağa çalıştım. Bizim ona hürmet etmek vazifemiz idi. O bize hakaaret etti. Ama onu biz hak etmiştik. Âlimler arasında Hasan-ı Basri gibi merd birisini daha görmedim. O ne konuştu ise, Allah için hiç çekinmeden konuştu. Biz de sultânlar için konuştuk, dedi ve devâmla: «Bir daha sultânlar sohbetine gitmemeğe karar verdim» dedi.

Muhammed b. Vasi, Basra kadısı ve vâlisi olan Bilâl b. Ebû Bürde'nin huzûruna girmişdi. Bilâl Muhammed'e:

— Kader hakkında görüşün nedir? diye sordu. Muhammed:

— Etrâfındaki mezarlara bak, onlar kader ile meşgûl değiller, dedi.

İmâm Şâfii'den rivâyete göre, diyor ki: Amcam Muhammed b. Ali bana anlattı ve dedi ki: Abbâsi halifelerinden Ebû Ca'fer Mansûr'un sohbetinde bulunuyordum. Mecliste İbn Ebi Züeyb (1030) de vardı. Hz. Ali'nin torunlarından Hasan b. Zeyd de Medine vâlisi idi. Gıfârilerden bâzıları vâli hakkında şikâyette bulunmak üzere halifeye mürâcaat ettiler. Hasan b. Zeyd:

— Bunları İbn Ebi Züeyb'den sor, ey mü'minlerin Emiri, dedi. Halife de ona:

— Ne diyorsun bunlar hakkında? diye sordu. Bu zât ise:

— Bu adamlar, insânlara eziyet eden ve insânlar için bolca dedikodu yapan kimselerdir, dedi. Bunun üzerine halife Gıfârilere:

— Dediğini duydunuz ya, dedi. Gıfâriler:

— Bir de Hasan b. Zeyd'den ona sor, dediler. Halife ona:

— Hasan b. Zeyd hakkında ne diyorsun? diye sordu. O da:

— Hasan hakkında, haksız hüküm verip nefsinin arzûlarına uyan bir kimse olduğuna şehâdet ederim, dedi. Bunun üzerine halife Hasan'a:

— Söylediğini duydun mu? Bu iyi bir insândır, deyince Hasan halife'ye:

— Bir de kendini ondan sor, dedi. Halife de ona:

— Benim hakkımda görüşün nedir? diye sordu. Bu zât:

(1030) Adı Hişam'dır. Kureyşî'dir. Kendisi birçoklarından rivâyet ettiği gibi kendisinden de birçokları rivâyet etmişlerdir. Sika'dan ve sâdık bir zâttır. İmâm Şâfii'nin, ölümlerinden en çok müteessir olduğu zâtlardan birisidir. Senevî baydan boya oruç tutar, dâima hakkı söylerdi. Hicrî 159'da Kûfe'de öldü. İmâm Ahmed Ebû Züeyb'in, İmâm Mâlik'ten daha âlim olduğunu söylemiştir. O, dâima sultânlara hakkı söyler, Mâlik ise sükût ederdi.

— Beni affet, bunu benden sorma, deyince, halife:

— Allah adına soruyorum, bildiğini söyle, dedi. Bu zât:

— Sanki kendini bilmiyormuş gibi bana Allah adına yemin verdirerek soruyorsun, dedi. Halife de:

— Allah adına bildiğini haber ver, diye ısrâr edince, o da:

— Ben şehâdet ederim ki, kapında zulüm gözle görülecek şekildedir, deyince, Ebû Ca'fer yerinde doğruldu ve kalkarak İbn Züeyb'in kafasına elini koydu ve kendine doğru çekdi ve:

— Ben bu makaamda oturmasam Fars, Rûm, Deylem ve Türk'ün intikâmını senden alırdım, dedi. İbn Züeyb:

— Ey mü'minlerin Emîr'i, Ebû Bekir ve Ömer de (Allah onlardan râzı olsun) bu makaamda oturdu, hakkı aldı ve onu müsâvi olarak taksim ettiler. Fars ve Rûm'un son şehirlerine kadar zabtettiler. Onların burunlarını kırdılar, deyince, Ebû Ca'fer Ebû Züeyb'in başını bıraktı ve:

— Vallahi senin doğru konuştuğunu bilmesem, senin kelleni vururdum, dedi. İbn Ebi Züeyb:

— Ey mü'minlerin Emîr'i, Vallahi ben, oğlun Mehdî'den daha çok senin iyiliğini isteyen bir kimseyim, dedi. İbn Ebi Züeyb oradan ayrıldıktan sonra Süfyân-ı Sevrî ile karşılaştı. Süfyân:

— Senin bu zâlime söylediklerinden çok memnûn oldum, fakat «oğlun Mehdî» sözünden üzüldüm, dedi. İbn Züeyb:

— Allah seni mağfiret etsin, hepimiz hidâyette değil miyiz? diye cevâb verdi.

İmâm Evza'î Abdurrahman b. Amr'dan (1031) diyor ki: Ben Beyrut sâhilinde ikamet ediyordum. Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr beni çağırttı. Huzûruna çıktım, selâm verdim. Oturmamı emretti ve ben de oturdum. Sonra bana:

— Niçin bizden uzakta kaldın? Neden bize uğramıyorsun? dedi. Ben de:

— Benden ne istersiniz ki? dedim. O:

— Sizin gibilerden ilim öğrenmek ve sizi örnek edinmek isteriz, dedi. Ben de:

— Ey mü'minlerin Emîr'i, size söyleyeceklerime dikkat edin ve bunları unutmayın, dedim. O da:

— Nasıl unuturum: Çünkü sizden ben soruyorum ve istiyorum. Bunun için size yöneldim ve sizi buraya kadar getirttim, dedi. Ben de:

(1031) Evza'î fıkıh ve hadiste Şam halkının İmâmı idi. Dımeşk'ın dış mahallesinde otururdu. Sonra Beyrut'a göç etti. İbâdet ve vera'ı hakkıyle bir araya toplayan bir zât idi. Ca'fer Mansûr'un hilâfetinin son günlerinde ve Hicri 157'de öldü.

— Korkarım beni dinlersin, fakat sonra da dediğimi yapmazsın. deyince, muhâfızı bana sertçe bağırdı ve kılıcına sarıldı. Halife ona darılarak: «Burası cezâ meclisi değil, mükâfat sohbetidir» dedi. Benim de gönlüm ferâhladı ve rahatça söze başlayarak dedim ki:

— Ey mü'minlerin Emir'i, Mekhûl'ün (1032), Atıyye b. Bişir (1033) den rivâyetinde. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَيُّمَا عَبْدٍ جَاءَتْهُ مَوْعِظَةٌ مِنَ اللهِ فِي دِينِهِ فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ مِنَ اللهِ
سِيقَتْ إِلَيْهِ فَإِنْ قَبِلَهَا بِشُكْرٍ وَإِلَّا كَانَتْ حُجَّةً مِنَ اللهِ عَلَيْهِ
لِيَزْدَادَ بِهَا إِثْمًا وَيَزْدَادَ اللهُ بِهَا سَخَطًا عَلَيْهِ

«Hangi bir kul ki, ona dini hakkında Allah tarafından bir mev'iza ve bir öğüt gelirse, o, Allah tarafından kendisine gönderilmiş bir nimet ve lütûftur. Onu kabûl eder ve gereğini yerine getirirse ne güzel. kabûl etmezse günâhının çoğalması ve Allah'ın gazâbının çoğalması bakımından onun aleyhinde bir delil olur» (1034). Ey mü'minlerin Emir'i, yine Mekhûl, Atıyye b. Yaşir'den rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

أَيُّمَا وَالٍ مَاتَ غَاشًّا لِرَعِيَّتِهِ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

«Hangi bir vâli mâiyyetine hıyânet ettiği hâlde ölürse, Allahü Teâlâ Cennet'i ona harâm eder» (1035) buyurmuştur.

Ey mü'minlerin Emir'i, hakkı sevmeyen, Allah'ı sevmemiş olur. Zirâ Allahü Teâlâ, açık bir Hak'tır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) e yakınlığın dolayısiyle seni hilâfete seçmek için müslümânların kalbini yumuşatıp sana doğru çeviren Allahü Teâlâ, o müslümânlara şefkat ve merhâmet ederek onları esirger. Kendi Zât-ı Kudretiyle onlara yardımcı olur. Allah ve insânlar katında bunlar makbûl kimselerdir. Bunların hakkına riâyet, senin başda gelen borcundur. Bunlara karşı âdil dav-

(1032) Müslim'in oğlu olup, Şam fakihlerindendir. Dımaşk'da oturur. Tâbiînden dir. Hicri 113 de ölmüştür. Müslim ve diğer dört tanesi kendisinden rivâyet etmişlerdir.

(1033) Mâzini'nin ashâbındandır. Ebû Dâvud ve İbn Mâce kendisinden rivâyet etmişlerdir.

(1034) İbn Ebi'd Dünya «Mevâizu'l Hulefâ» da bu hadisi rivâyet etti.

(1035) İbn Ebi'd Dünya ve İbn Adiy «Kâmil» de rivâyet etmişlerdir. Ahmed b Ubeyd'in tercemesinde.

ranıp, adâletle hükmetmen ve kusûrlarını örtüp düzeltmen vazifendir. Kapılarını onlara kapama, aranıza perde asma, onların elindeki varlıklara sevinmeli, onlara isâbet eden musibetlere üzülmelisin.

Ey mü'minlerin Emir'i, Sen kızıl ve beyaz derili, müslim ve gayr-ı müslim mâliki bulunduğun bütün insânları bıraktın da kendi şahsî işlerinle meşgûl oldun! Halbuki bunların hepsinin sende hakkı var. Hepsine karşı adâletle hükmetmek senin vazifendir. Kaafile kaafile insânlar dirilip de senin onlara getirdiğin belâlardan veyâ onlara yaptığın zulümlerden dâvâcı olarak karşına çıkacakları zamân hâlin ne olur? Bunu düşün!

Ey mü'minlerin Emir'i, Mekhûl'un Urve b. Ruvem'den (1036) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem'in elinde misvâk olarak kullandığı ve münâfıkları korkuttuğu bir değneği vardı. Cebrâil Aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Yâ Muhammed, ümmetinin kalbini kırdığın ve gönüllerini korkuttuğun bu değnek nedir? dedi (1037). Ya derilerini yaralayıp kanlarını akıtan, memleketlerini harâb edip kendilerini sürgün eden ve onları korku ve dehşet içinde bırakanların hâli nice olur?

Ey mü'minlerin Emiri, Mekhûl'un Ziyad b. Cariye'den (1038) o da Habib b. Mesleme'den (1039) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem yanlışlıkla kendisini tırmalayan bir bedeviyi kısasa dâvet etti, yâni ondan hakkını almak istedi. Cebrâil Aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Yâ Resûlallah, ne yapıyorsun? Allahü Teâlâ seni cebbâr ve mütekebbir olarak göndermemiştir, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bedeviyi çağırtarak özür diledi ve kendisinden intikâm almasını emrederek: «Benden kısası al» buyurdu. Bedevi de:

— Anam babam sana fedâ olsun, yâ Resûlallah, ben Senden nasıl kısas alırım? Beni öldürsen bile sana her hakkım helâl olsun, dedi. Resûl-i Ekrem de kendisine hayır duâda bulundu (1040).

Ey mü'minlerin Emir'i, hakkına râzı ol ve nefsin için Rabbinden emân dile! Resûl-i Ekrem'in hakkında:

(1036) Lahmi kabilesindendir. Bâzılarına göre sikadandır. Hicri 135 de ölmüştür.

(1037) İbn Ebi'd Dünya rivâyet etmiştir.

(1038) Ashâb'dan olduğu da söylenir. Sika'dan bir zâttır. Cum'a Namâzının ikindiye kadar te'hirini kabûl etmediği için Velid b. Abdülmelik zamânında boğazlanmıştır.

(1039) Kureşî ve Mekkelidir. Ashâb'dan olması ihtilâflıdır. Fakat küçük yaşta sahâbe bulunduğu kuvvetlidir. Şam'a gitmiştir. Yermuk'de bulunduğu da söylenir. Muâviye'nin vâlisi olarak Erine'de bulunduğu Hicri 42 de ölmüştür.

(1040) Sahih sened ile İbn Ebi'd-Dünyâ Ebû Dâvud ve Nesei rivâyet etmişlerdir.

لَقِيدُ قَوْسِ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

«Cennet'teki yayınızın bir ipi, dünyâ ve dünyâdan olan her şeyden hayırlıdır» (1041) buyurduğu ve genişliği yer ve gökler kadar olan Cennet'e rağbet et.

Ey mü'minlerin Emîr'i, bu mülk senden evvelkilere kalsaydı senin eline geçmezdi. Bunun gibi senin de elinde kalmayacak.

Ey mü'minlerin Emîr'i,

مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا

«Bu kitâba ne oldu ki, küçük büyük hiç bir şey bırakmadı hepsini saydı» (18 — Kehf: 49) âyet-i celîlesinin te'vîlinde deden Abdullah b. Abbâs'ın dediğinden haberin var mı? O, dedi ki: «Sağîre» gülümsemek, «Kebîre» ise gülmektir. Yânî maskaralık olarak gülümsemek ve gülmektir. Ya ellerin işlediği ve dillerin harman ettiği kötülüklerin hâli nice olur.

Ey mü'minlerin Emîr'i, duyduğuma göre Ömer (R.A.): «Fırat kenârında bir oğlak ölse, ondan mes'ûl olacağımdan korkarım» demiştir. Ya senin minderinde oturup adâletten mahrûm olana göre hâlin nice olur?

Ey mü'minlerin Emîr'i,

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ
بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ

«Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde halife kıldık. İnsânlar arasında hak ile hükmeyle, hevâna uyma, o seni Allah yolundan saptırır» (38 — Saad: 26) âyet-i celîlesinin te'vîlinde ne buyurduğunu biliyor musun? Zebûr'da Allahü Teâlâ Dâvud Aleyhisselâma buyurdu ki:

— Yâ Dâvud, huzûruna iki hasım çıkar, bunlardan birisine gönlünden meylin olur. Sakın hak bunun olsa da hasmını yense diye gönlünden bir şey geçmesin. Zîrâ böyle olursan, seni Peygamberlikten ata-

(1041) Buhârî Enes'ten ayrı kelime ile ifâde etti.

rım. Ne halifem ne de bir kerâmete sâhib olursun. Yâ Dâvud, ben Peygamberlerimi insânlara deve güden çobanlar gibi gönderdim. Çünkü onlar hakka riâyeti ve insânları sevk u idâreyi bilirler. Onların vazifesi, kırılanı bağlamak, zayıfı su ve otlağa kavuşturmaktır.

Ey mü'minlerin Emîr'i, sen bir belâyı başına sardın ki, gökler, yer ve dağlara arzedilse, onlar bu yükten kaçınırlardı.

Ey mü'minlerin Emîr'i, Yezid b. Cabir (1042) Abdurrahman b. Umre el-Ensârî'den (1043) rivâyetinde, bana dedi ki: Hz. Ömer (R.A.) Ensâr'dan birisini zekât tahsiline me'mûr etti. Birkaç gün sonra kendisini orada gördü. Kendisine:

— Niçin vazifene gitmedin? Zekâtı toplamakla bir mücahid kadar mükâfat alacağını bilmiyor mu idin? diye sordu. Adam:

— Hayır, bilmiyordum, hem bu nasıl olur? Zirâ ben duydum ki. Resûl-i Ekrem:

مَا مِنْ وَالٍ يَلِي شَيْئًا مِنْ أُمُورِ النَّاسِ إِلَّا أُتِيَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُولَةً يَدُهُ إِلَى عُنُقِهِ لَا يَفُكُّهَا إِلَّا عَدْلُهُ فَيُوقَفُ بِهَا عَلَى جِسْرٍ مِنَ النَّارِ يَنْتَفِضُ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ انْتِفَاضَةً تُزِيلُ كُلَّ عُضْوٍ مِنْهُ عَنْ مَوْضِعِهِ ثُمَّ يُعَادُ فَيُحَاسَبُ فَإِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَجَا بِإِحْسَانِهِ وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا انْخَرَقَ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ فَيَهْوِي بِهِ فِي النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا

«Umûr-i idâreden herhangi bir şeyi üzerine alan bir kimse, onunla berâber eli boynuna bağlı olduğu hâlde kıyâmet gününde mahkemeye gelir. Elini boynundan ancak adâleti çözer. Ateşten bir köprü üzerinde durur. O köprü öyle silkinir ki, adamın bütün a'zası yerinden oynar. Sonra hisâba çekilir. Şâyet iyi bir kimse ise, ihsân ve iyiliği sâyesinde kurtulur. Kötü bir kimse ise, o köprü çöker ve köprü ile berâber Cehennem'e düşer de yetmiş sene orada yanar» (1044) buyurmuştur. Hz. Ömer:

— Bu rivâyeti kimden duydun? diye kendisinden sorar. Adam da:

(1042) [illegible] Abdurrahman'ın kardeşidir. Sika'dandır. Ölüm târihi ihtilaflıdır. 133 Hicri'de öldüğünü söyleyenler vardır.

(1043) Sika'dan olup çok hadis rivâyet etmiştir.

(1044) İbn Ebi'd-Dünyâ ve diğerleri rivâyet etmiştir.

— Ebû Zer ile Selmân'dan duydum, deyince, Ömer (R.A.) bu şâtları çağırır ve onlardan sorar. Onlar da: «Evet, biz bunu Resûl-i Ekrem'den duyduk» deyince, Ömer:

— Vay hâline Ömer!... İçinde bu tehlikeler varken daha idâreciliği kim kabûl eder diye ah!... çekince Ebû Zer:

— Allah'ın burnunu yere sürttüğü ve yanağını yere yapıştırdığı kimseler, dedi.

Adamın bu yollu sözlerini işiten Ca'feri Mansûr:

— Vay başıma gelenlere, der ve mendilini yüzüne alarak ağlamağa başlar. O dereceye kadar inleyerek ağlar ki, hepimizi de ağlatır. Adam diyor, sonra ben dedim ki: «Yâ Ömer, Abbâs Resûl-i Ekrem'den Mekke, Taif veyâ Yemen Emirliğini istemişti. Resûl-i Ekrem:

«يَا عَبَّاسُ يَا عَمَّ النَّبِيِّ نَفْسٌ تُحْيِيهَا خَيْرٌ مِنْ إِمَارَةٍ لَا تُحْصِيهَا»

«Ey Peygamberin amcası Abbâs, ibâdetle ihyâ ettiğin bir nefes, sayamadığım günler Emirlik etmenden daha hayırlıdır» (1045) buyurdu ki bu, amcasına şefkatinden dolayı ona bir nasihat idi. Bununla berâber kendisinin onları kurtaramıyacağına işâret etmiş oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

«وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ»

«Sen yakın akrabanı korkut» (26 — Şuarâ: 214) buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem:

يَا عَبَّاسُ وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّيِ النَّبِيِّ وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ إِنِّي
لَسْتُ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا وَإِنَّ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ

«Ey Peygamberin amcası Abbâs, ey halası Safiyye ve ey Muhammed'in kızı Fatma, ben Allah'ın azâbından sizden hiç bir şey kurtaramam. Benim amelim bana, sizin ameliniz de sizedir» (1046) buyurmuştur.

Yine Ömer b. Hattâb (R.A.) buyurdu ki: İnsânların umûr-i idâresini ancak kuvvetli, akıllı ve sağlam akideye sâhib olanlar üzerlerine

---

(1045) İbn Ebi'd-Dünyâ, Beyhâki de Câbir'den muttasıl olarak rivâyet etmiştir.

(1046) İbn Ebi'd-Dünyâ, ayrıca Buhârî ve Müslim - son fıkrası hariç - muttasıl olarak rivâyet etmişlerdir.

alabilir. Hiç bir kötülüğe sâhib olmaz, kimseye bir zararı dokunmayacağından korkulmayan ve Allah yolundaki çalışmalarında kimsenin yermesine aldırmayan kimselerden olmalıdır.

Yine Ömer (R.A.) şöyle demiştir: «Emirler dört kısımdır. Bir kısmı kuvvetli emirlerdir ki, hem nefislerine, hem de me'murlarına hâkim olur. Onları kötülüklerden korurlar. Bunlar, Allah yolunda cihâd edenler gibidir. Allhü Teâlâ'nın kudreti, rahmeti ile berâber bunların üzerindedir. Bir kısım emirler de zayıftır. Kendisine hâkim, vâlilerine hâkim değildir. Bu emirler, tehlikenin kenârındadır, Allah'ın rahmeti yetişmezse âkıbetleri korkunçtur. Bir kısmı da vâlilerini kötülükten korur fakat kendine hâkim olamaz. Kendisi her türlü fenâlığı irtikâb eder. Bu gibi emirler, haklarında Resûl-i Ekrem'in:

شَرُّ الرِّعَاءِ الْحُطَمَةُ فَهُوَ الْهَالِكُ وَحْدَهُ

«Emirlerin en kötüsü «Hatamalar» dır, yâni kendisine hâkim olamayan emirlerdir ki, bunların yalnız kendileri helâktedir» (1047) buyurduğu emirlerdir. Dördüncü kısmı da, hem kendisi, hem de vâlileri kötülük eden kimselerdir ki, bunların hepsi helâktedir».

Ey mü'minlerin Emir'i, öğrendiğime göre Cebrâil Aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ey Allah'ın Resûlü, Allahü Teâlâ Cehennem'in körükçülerine körüklemelerini emrettiği esnâda sana gelirim, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— Yâ Cebrâil, Cehennem'i bana anlat (1048) buyurdu. Cebrâil de:

— Allahü Teâlâ emretti, Cehennem bin sene yandı, kızdı. Bin sene daha yandı sarardı ve bin sene daha yandı karardı. Hâlâ siyah ve karanlık hâldedir. Köz'ü kızarmaz, alevi sönmez. Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer Cehennem halkının elbiselerinden bir tânesi dünyâya çıkarılsa, onun harâretinden bütün insânlar ölürdü. Eğer onun halkalarından bir halka dağlara konsa, dağlar erir ve akarlardı. Eğer bir insân Cehennem'e atıldıktan sonra dünyâya çıkarılsa, onun pis kokusu ve çirkin manzarasından bütün insânlar helâk olurdu, deyince, Resûl-i Ekrem ağladı. Resûl-i Ekrem'in ağlamasına dayanamayan Cebrâil de ağladıktan sonra:

— Ey Muhammed, geçmiş gelecek günâhların bağışlanmıştır. Böyle olduğu hâlde sen de mi ağlıyorsun? dedi. Resûl-i Ekrem:

(1047) Müslim, Aiz'den muttasıl olarak rivâyet etmiştir.

(1048) İbn Ebi'd Dünyâ senedsiz olarak zikretmiştir.

— Şükredenlerden olmayayım mı? buyurduktan sonra:

— Ya sen, Allah'ın vahyi üzerinde emini olduğun hâlde niye ağlıyorsun? diye Cebrâil'e sordu. Cebrâil de:

— Hârût ve Mârut'un âkibetine uğrarım korkusu ile ağlıyorum. Beni Rabbımın katındaki mevkiime güvenmekten bu hâl men'etmiştir; çünkü mekrinden emin olamam, dedi. Ve her ikisi böylece ağlamağa devâm ettiler. Tâ ki Allah tarafından:

— Yâ Cebrâil ve yâ Muhammed, Allah sizi isyân ve azâbtan emin kılmıştır. Muhammed'in (S.A.V.) diğer peygamberlere üstünlüğü, Cebrâil'in diğer meleklerden üstünlüğü gibidir, dedi.

Ey mü'minlerin Emir'i, duydum ki Ömer b. el-Hattâb (R.A.):

— Allah'ım, iki hasım karşıma oturup bir mâl husûsunda bir talebde bulundukları vakit, benim aldırış etmeyeceğimi bilirsen, bana bu husûsta müsâade etme, demiştir.

Ey mü'minlerin Emir'i, zorlukların en çetini Allahü Teâlâ'nın hakkını getirmektir. En makbûl haslet Allah katında takvâdır. Buna göre davran. Ululuğu, Allah'a kullukta arayanları Allah yüceltir ve aziz eder. Şerefi isyânda arayanları Allahü Teâlâ rezil ve kepaze eder. İşte benim sana nasihatim bundan ibârettir. Sana selâm, diyerek kalkmaya yeltendi. Emir:

— Nereye gidiyorsun? diye sordu. O:

— Müsâade buyurursanız, yurduma ve çoluk - çocuğumun yanına dönmek isterim, dedi. Emir:

— Nasihatine teşekkür ediyorum, kabûl ettim. Allah cümlemizi hayra tevfik etsin ve yardımcımız olsun. O'ndan yardım diler ve O'na güveniriz. O ne güzel koruyucudur ve O bize yeter. Bizi bu gibi nasihatlerinden mahrûm etme. Sen nasihatinde töhmetlenmeyen bir zâtsın. Öğütlerini yerine getireceğime söz veririm, yolun açık olsun, güle güle, dedi ve kendisini uğurladı. Muhammed b. Mas'ab diyor ki: Halîfe kendisine yol harçlığı verilmesini emretti ise de kendisi kabûl etmedi. «Benim ihtiyâcım yok, nasihatimi para ile satan değilim» dedi. Bu sûretle halife onun ne adam olduğunu da anlamış oldu.

İbn Muhâcir (1049) diyor ki: Halîfe Mansûr haccetmek üzere Mekke-i Mükerreme'ye gelmişti. Sabâha kadar Dâru'n-Nedve'den tavafa çıkar, tavafını yapar namâzını kılardı da kendisini kimse bilemezdi. Sabâh olunca da döner yerine giderdi. Müezzinler gider kendisine selâm verirler. Ezân okunur cemâatle namâzı kıldırırdı. Yine bir seher vakti çıkmıştı. Tavaf ederken Mültezem'de adamın birinden:

(1049) Şamlı Muhammed'dir. Kimi sika'dan, kimi de «lâbeis» olduğunu söylediler. Buhârî'den başka bir çokları kendisinden rivâyette bulundular. Hicrî 170 de ölmüştür.

«Allah'ım, yeryüzündeki azgınlık ve bozgunluktan sana sığınırım. Hak ile Hak ehli arasına giren zulüm ve tama'dan sana şikâyet ederim» diye duâ ettiğini duydu. Mansûr koşa koşa adama yaklaştı ve söylediklerini iyice dinledi. Sonra tavaftan çıkarak mescidin bir köşesinde oturdu ve adamı çağırttı. Adam, Hacer-i Esved'i selâmlayarak tavaftan çıktı ve iki rek'at namâz kıldıktan sonra Emir'in huzûruna girdi ve selâm verdi. Emir:

O ne idi? «Yeryüzünde çıkan ve zulüm ve fesâttan, Hak ile Hak ehli arasına giren tama' ve zulümden sana şikâyet ederim Allah'ım» diye söylediğin sözler? Anlat bakalım, deyince, adam:

— Şâyet cânım emniyette ise bütün teferruatiyle anlatayım, değilse kısaca şahsım ile alâkalı husûslarda cevâp veririm, dedi. Halife:

— Emniyettesin, olduğu gibi bütün teferruatiyle anlat; çünkü senin bu sözlerin beni hasta etti, dedi. Adam:

— Tama'ın girdiği ve Hak ile Hak sâhibi arasına girip zulüm ve fesâda sebebiyet veren tamahkâr bizzat sensin, dedi. Mansûr:

— Yazıklar olsun sana, bütün altun ve gümüşler benim elimde, tatlı acı her şey benim emrimde, hâlâ beni tamahkârlıkla nasıl ithâm ediyorsun? dedi. Adam:

— Ey mü'minlerin Emiri, acaba sende olan tama', başka kimsede var mı? Allahü Teâlâ mü'minlerin mallarını korumağa seni me'mûr etti. Sen ise, onların işlerini unuttun da mal toplamakla meşgûl oldun, kendin ile mü'minler arasında horasan'dan kaynama perde yaptın, demirden kapular ve kapulara silâhlı bekçiler diktin. Sonra o horasan binâlar içinde kendini hapsettin, müslümânlardan gizledin. Vâli ve tahsildârlarını mal ve haraç toplamağa gönderdin. Etrâfına öyle zâlim yardımcı ve vezirler topladın ki, unuttuğun vakit sana hâtırlatmazlar, hâtırladığın vakit ise, yardım etmezler! İnsânlara zulümlerinde onlara mal ve silâh vermek sûretiyle yardımcı oldun. Huzûruna muâyyen kimselerden başka kimsenin girmesine müsâade etmedin. Mazlûmun, gasbedilen malına hasret çekenin, aç, çıplak, zayıf ve yoksulların kapuna yaklaşmalarına müsâade etmedin. Halbuki bunlardan her ferdin bu servette hakkı vardır. Senin tercih edip etrâfına topladığın bu zâtlar, sana gelen malları, senin müslümânlara taksim etmediğini gördükleri zamân, bu adam hazîne malında Allah'a karşı ihânet ediyor, o hâlde biz niye duralım, derler. Kendi kafalarında olmayanları da kötüleyerek senin etrâfından uzaklaştırırlar. Vaziyet bu merkezde olup, bu hâl yapılınca, herkesin gözünde bu adamlar büyür ve insânlar bunlardan korkmağa başlar. Önce vâlilerin bunları servet ile etrâfına alır, sonra herkes bir derece aşağısına kötülük edebilmesi için bir derece üstüne rüşvet ve hediye verir. Bu sûretle memleket; tama', azgınlık ve bozgunlukla dolmuş oldu ve senin haberin olma-

dan bütün bunlar saltanatta sana ortak olurlar. Şikâyet için biri geldiği zamân, onu yanına yaklaştırmazlar. Şâyet ortaya çıktığın zamân hâdiseyi sana anlatmak isterse, senin bundan men'ettiğini ve dinlemek istemediğini de görür. Onların işine bakacak bir adam tâyin edersin. Şâyet adam dâvâsını sana yükseltmek isterse, senin tâyin ettiğin vâsıtaya nüfûz ederek şikâyetini sana duyurmağa çalışırlar. Şâyet kendisinden şikâyet edilen kimse hâtırlı bir kimse olup kendisinden korkulursa, mazlûm her ne kadar feryâd ederse de, adamın, mazlûmu bir takım bahânelerle dâvâsından vaz geçirmeğe çalışır. Şâyet imkân bulur ve senin huzûruna çıkarsa, başkalarına ibret olacak şekilde huzûrunda dövülür ve sen buna ses çıkarmazsın! İşte İslâm Âlemi bu hâldedir. Halbuki Emeviler devrinde vaziyet hiç de böyle değildi. Uzak memleketlerden bir mazlûm, sultânın kapusuna gelerek, «Ey müslümânlar!» diye seslendiği zamân, herkes başına toplanarak «Hayır ola ne oldu?» der, kendisiyle alâkalanır, adamı hükümdâra kadar çıkarırlar ve hükümdâr ona gerekli alâkayı gösterirdi.

Ey mü'minlerin Emîr'i, ben seyyâh bir insânım, her tarafı gezerim. Çin diyârına giderim. Oranın bir hükümdârı var. Bir def'a bir iş için bu hükümdârın huzûruna çıkmıştım. Hükümdârın kulakları ağırlaşmış, hiç duymuyorlardı. Buna üzülen hükümdâr ağladı. Etrâfındakiler: «Ne oldu hiç ağlamayan gözlerin şimdi niye ağlıyor» dediler. Hükümdâr: «Duymadığımı anlamıyorum, ancak mazlûm kapuma geliyor da sesini duyamıyorum, hakkını yerine getirmekte geç kalıyorum. İşte buna üzülerek ağlıyorum» dedi ve devâmla: «Şâyet kulağım duymuyorsa gözüm görüyor ya. Zulme uğrayanlar yalnız kırmızı giysin ve ben de onları elbiselerinden tanıyayım» diye emir verdi. Zamân zamân fil'e binerek mahalleler arasında dolaşır ve kırmızı elbiseli gördüğü mazlûmların hakkını korurdu.

Ey mü'minlerin Emîr'i, bu anlattığım müşrik bir kraldır. Müşrik olduğu hâlde milletini nasıl düşündüğünü ve haklarını korumağa nasıl çalıştığını gördün. Sen ise, hem müslümân hem de Resûl-i Ekrem'in amcazâdesisin. Müslümânlarla alâkalanman pek az, kendini düşünüyor, müslümânlara acımıyorsun!

Senin servet edinmen üç sebebten biri içindir:

1 — **Evlâd için.** Şâyet ben çocuklarım için bu serveti biriktiriyorum, dersen, Allahü Teâlâ yeni doğan bir çocuk ile sana ders vermektedir. Çocuk annesinin rahminden dünyâya geldiği zamân hiç bir şeye sâhip değildir. Mevcûd servet üzerine cimrilikle kapanan eller vardır. Buna rağmen Allahü Teâlâ çocuğa lütfeder, insânların kalbine merhamet kor ve ona bakarlar. Aslında veren sen değil, belki Allah'tır. O, dilediğine verir. Senin toplaman bir değer taşımaz.

2 — **Saltanatımı takviye.** Şâyet, ben bu serveti saltanatımı takviye için biriktiriyorum, dersen, Allahü Teâlâ geçmiş sultânlarla sana ibret dersini vermektedir. Onların topladıkları altun ve gümüşler, silâh ve malzemeler, kendilerine bir fayda sağlamadı. Onlara özengenlik bir kuvvet, bir fayda sağlayamadığı ve mukadder âkibetlerine uğradıkları gibi, sana da servetin bir fayda sağlamaz ve yoksulluğundan da bir zarar gelmez.

3 — **Bulunduğun mevkiden daha üstün bir mevki sağlamak için.** Şâyet bu maksadla servet edinmeğe çalışıyorsan, bilmiş ol ki: Bulunduğun mevkiin daha üstünü yoktur. Bundan üstün mevkie mâl toplamakla değil, ancak sâlih amellerle ulaşılır.

Ey mü'minlerin Emir'i adamlarından sana isyân edenlere idâmdan daha büyük cezâ verebilir misin? Melik «Hayır veremem» deyince, ya Allahü Teâlâ'nın seni idâm etmeyip ebediyyen Cehennem ateşi ile azâb edeceği haksız iktisab olarak kazandığın bu dünyâlığı ne yapacaksın? O Allah ki, içinden geçeni ve uzuvlarının gizlediğini bilir. Allahü Teâlâ bu dünyâlığı elinden aldığı ve seni hesâba çektiği zamân ne yapacaksın? Senin bu varlığın seni Allah'ın azâbından koruyabilir mi? Bu cimrilik ve hırsının sana bir faydası dokunmaz, dedi. Bunu dinleyen Mansûr, kendini tutamıyarak hüngür hüngür ağladı ve keşke yaratılmasaydım ve hiç bir şey olmasaydım dedikten sonra:

— Bu kazançtan kurtuluş çâresi nedir? Bu insanların hepsi hâindir, dedi. Bunun üzerine adam:

— Ey mü'minlerin Emir'i, iş başına iyi adamlar, bilgin ve hak üzere olan kimseleri getir, deyince, halife:

— Onlar kimlerdir? diye sordu. Adam:

— İşte onlar âlimlerdir. Halife:

— Âlimler benden kaçıyorlar, dedi. Adam:

— Onların senden uzaklaşması senin bu kusûrların yüzündendir! Yoksa sen herkese kapunu aç. Mazlûmu zâlimden kurtar, herkese hakkını ver, aldığını haklı olarak al ve adâletle ehline taksim et. Şimdi senden kaçan âlimlerin o zamân etrâfına toplanıp sana yardımcı olacaklarına ben kefilim, dedi. Mansûr da:

— Allah'ım! Şu adamın dediği gibi harekete beni muvaffak kıl, diye dua etti. Tâm bu sırada müezzinler; «Namâz vakti geldi ey mü'minlerin Emir'i» dediler ve Mansûr namâzı kıldırıp yerine geçtikten sonra, muhâfıza:

— Çabuk o adamı bul ve bana getir; şâyet getirmezsen senin kelleni uçururum, dedi. Adamcağız bu zâtı köşede namâz kılarken buldu. Bekledi selâm verince:

— Kalk seni Mansûr istiyor, şâyet götürmezsem kellemi uçuracak, dedi. Adam:

— Hayır, ben daha onun yanına gitmem, dedi. Muhâfız:

— Ne diyorsun, benim canıma mı kasdettin, insâf et böyle olur mu, deyince, adam:

— Korkma o seni idâm edemez, okur-yazarlığın var mı? diye sordu. Muhâfız:

— Yok, deyince, adam çantasından yazılı bir kâğıt çıkardı ve:

— Bunu al cebine koy, burada Ferec [kurtuluş duası] vardır. Korkma bu sâyede o sana bir şey yapamaz, dedi. Muhâfız:

— Bu duânın fazileti hakkında bilgi verir misin? dedi. Adam:

— Akşam-sabâh bu duâyı okuyanın günâhları dökülür, hatâları mahvolur, neş'esi devâm eder, duâsı kabûl olur, rızkı genişler, umduğunu bulur, hasmına galebe çalar, Allah katında sıddıklardan yazılır ve şehid olarak ölür. Duâ şudur:

«Ey azamet şânınla bütün lütûf ve kerem sâhiplerinin üstünde lütûf ve kerem sâhibi olan ve ey bütün azamet sâhiblerinin üstünde bir azamete sâhib olan ve ey Arş'ın üstünde olanı bildiği gibi yerin altında olanı da aynı şekilde bilen ve ey azamet ve uluuğu karşısında her şey boyun eğen ve saltanatı karşısında bütün sultânlar dize gelen, dünyâ ve âhiretin bütün işleri kudret elinde olan yüce Allah'ım, içinde bulunduğum bütün sıkıntılardan beni kurtar ve bana genişlik ver.

Allah'ım, kusûrlarımı bağışlaman, günâhlarımdan vaz geçmen ve kötü hâllerimi gizlemen, kusûr ve noksânda bulunduğum husûslarda hakkım olmayarak senden istemeğe beni ümidlendir. Huzûr ve ümid içinde sana yalvarır ve senden yardım isterim. Sen dâimâ bana ihsân ederken ben, benimle aramızdaki husûslarda nefsime karşı ihânette bulundum. Sen bana nimetlerini ihsân etmekle bana dostluk gösterirken ben isyân ile arayı açarım. Fakat sana, senin rahmetine, lütûf ve keremine olan emniyetim, beni bu cür'ete sevketti. Sen fazl u kereminle bana ihsânda bulun. Sana yöneldim. Sen kapuna geleni reddetmeyen, tevbeleri kabûl eden bir merhamet sâhibisin.»

Muhâfız diyor ki: «Kâğıdı aldım, cebime koydum ve doğruca Mansûr'un huzûruna girdim. Selâm verdim. Emir başını kaldırdı. Bana baktı ve gülümseyerek bana:

— Ne oldu? diye sordu. Ben de vaziyeti olduğu gibi kendisine anlattım. Mansûr:

— Kâğıdı getir, dedi. Ben de kâğıdı kendisine verdim okudu, ağladı ve:

— Kurtuldun, dedi. Bana on bin dirhem verdi ve kâğıdı çoğalttı. Sonra da bu adamın Hızır Aleyhisselâm olduğunu söyledi.»

Ebû İmran el-Cuvenî (1050) şöyle diyor: «Hârûn Reşid hilâfete geçtiği zamân (1051) âlimler kendisini tebrike gitti. O da hazinesinin kapusunu onlara açtı, atıyye ve câizeler takdîm etti. Çünkü o, daha önce hocalarla düşer kalkar, kendini zâhidlerden gösterirdi. Süfyân-ı Sevri ile ötedenberi kardeşlik kurmuştu. Bu defa Süfyân ziyâretine gelmedi. Hârûn onu arzûladı ve onunla sohbet etmek istedi fakat Süfyân gelmedi ve Hârûn da Süfyân'ın izini kaybetti. Nihâyet Süfyân'a bir mektub yazmak zorunda kaldı. Mektûbunda:

«Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyle. Allah'ın kulu ve mü'minlerin Emir'i olan Hârûn Reşîd'den, kardeşliği Süfyân-ı Sevrî'ye:

Bundan sonra; kardeşim, biliyorsunuz ki, Allahü Teâlâ mü'minler arasında kardeşlik te'sis etti. Yine bilmiş ol ki: Sevgiyi tüketmeyecek ve aramızdaki dostluk bağını koparmayacak şekilde ben seni kardeşlik edindim. Ben son derece sana bağlıyım, şu hilâfet halkası boynuma geçirilmeseydi —emekleyerek de olsa sana olan sevgimden— ben seni arar bulur ve ziyâret ederdim. Yâ Ebâ Abdullah, bilmiş ol ki: Senin ve benim kardeşliklerimin hepsi beni ziyâret ve tebrikte bulundu. Ben de onlara hazmemin kapularını açtım. Gönül hoşluğu ile bolca hediyeler verdim. Seni çok gözledim fakat gelmedin. Seni son derece özlediğim için şu mektûbu sana yazıyorum. Din kardeşini ziyâret etmenin faziletini biliyorsun. O hâlde mektûbumu alır almaz çok acele teşriflerini intizârdayım.»

Mektûbu yazdıktan sonra etrâfında bulunanlara şöyle bir baktı ve gördü ki, hepsi Süfyân-ı Sevrî'yi tanıyor ve onun sert bir insân olduğunu biliyorlardı. Hârûn: «Bana birisini çağırın» dedi. Ubâd et-Talkani adında birisi içeri girdi, ona: «Şu mektûbu al, Kûfe'ye git. Orada Sevr âilesini ve onların içerisinde Süfyân'ı bul. bu mektûbu kendisine ver ve dediklerini can kulağı ile dinle, her söylediğini iyice ezberle, geldiğin zamân bana söyleyeceksin». Ubad da mektûbu aldı, Kûfe'ye gitti. Dediği şekilde aradı ve mescidde olduğunu öğrenince hemen mescide gitti. Ubad diyor ki: Süfyân-ı Sevrî beni karşısında görünce:

(1050) Ebû İmrân Habib Cuvinî'nin oğlu değildir; çünkü o daha önce ölmüştür. Bağdâd'da oturur. sika'den bir zâttır.

(1051) Bu hikâyenin Mehdi ile cereyânı ihtimâli vardır. Çünkü buna göre hâdise'nin Hârûn'un hilâfetine tesâdüf eden 170 Hicri'den sonra olması lâzım gelir. Halbuki Süfyân Hicri 161 de ölmüştür. O zamân Mehdi halife idi. Aynı zamânda Hârûn'un doğumu 149 dur. Süfyân'ın ölümünde 13 yaşında idi. 80 yaşındaki Süfyân ile nasıl eski dostluk kurabilirdi. Aynı zamânda Süfyân bir seyyâh, Hârûn ise sarayda veliahd bulunuyordu.

— Racim olan şeytândan Allah'a sığınırım. Allah'ım, gelen adamın şerrinden sana sığınırım, dedi. Ubad diyor ki: Onun bu sözünden içime korku düştü ve mescidin kapusuna gelerek onu bekledim. O benim beklediğimi görünce, namâz vakti olmadığı hâlde namâza başladı. Ben de atımı kapuda bağladım. İçeri girdim. Bir de baktım ki, sultânın karşısında hırsızların alacakları cezâ korkusu ile boynu bükülmüş durdukları gibi duruyorlar. Selâm verdim, kimse başını kaldırıp selâmımı almadı ancak parmaklarını kaldırmak sûretiyle selâmımı aldılar. Ayak üzerinde kaldım, kimse buyur ederek beni oturtmadı. Ben de şaşırdım, gözümü onlara diktim ve:

— Şu namâz kılan Süfyân mıdır? dedim. Onlar:

— Evet, o'dur, dediler. Ben de mektûbu önüne attım. Mektûbu görünce âdeta secde mahallinden bir yılan çıkmış gibi vücûdu titredi ve mektûbtan uzaklaştı. Döndü bir secde etti, selâm verdi, elini koltuğunun içine koyarak koltuğu ile mektûbu aldı, elinde sağa sola çevirdi ve arkasına atarak: «Şunu okuyunuz, ben zâlimin eli değdiği şeyi tutmaktan Allah'a istiğfâr ederim» dedi. Birisi mektûbu aldı. İçinden yılan çıkıp kendisini ısıracak korkusu ile zarfı açtı, okudu. Süfyân-ı Sevrî de şaşkın bir adamın gülümsemesi gibi gülümseyerek mektûbu dinledi. Mektûb okunduktan sonra Süfyân: «Arka tarafını çevirin ve yazın!» dedi. Etrâfındakiler:

— Bu bir sultândır, ayrı bir kâğıda yazsak olmaz mı? deyince, Sevrî:

— Zâlime kendi mektûbunun arkasında yazın, şâyet helâl kazancı ise, mükâfatını görür, harâm ise cezâsını çeker. Zâlimin bir şeyi bizim yanımızda olup da dinimizi ifsâd etmesin, dedi. Onlar:

— Ne yazalım? dediklerinde, Sevrî:

— Yazın:

«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, günahkâr kul Süfyân-ı Sevrî'den, emellerine kapılmış îmânın zevkinden sıyrılmış Hârûn Reşîd'e. Bundan sonra bilmiş ol ki: Ben, aramızdaki dostluk bağını kopardım, sevgiyi kestim ve artık benim yanımda senin bir değerin kalmadı. Sen mektûbunda ikrârın ile beni böyle yapmağa mecbûr ettin. Çünkü sen müslümânların hazînesini hakkı olmayanlara verdin ve boş yere Beytü'l-mâl'ı telef ettin. Sonradan da yazdığın mektûb ile, beni de şâhid tuttun. Ben ve dostlarım, yarın, Allah huzûrunda aleyhinde şehâdet edeceğiz.

Ey Hârûn! Müslümânların rızâsı olmadan hazîneye saldırdın. Senin bu yaptığına Müellefetü'l-kulûb râzı mı? Bu parayı toplayanlar, Allah rızâsı için cihâd edenler ve yolcular buna râzı mı? Hâfızlar, ilim erbâbı, dul ve öksüzler buna râzı mıdır? İdâren altında bulunanlar buna muvafakat etti mi?

Ey Hârûn! Sığınacak bir yer ara! Bilmiş ol ki: Yakında âdil bir hâkimin huzûruna çıkacaksın. Başına felâket aldın; çünkü sen, ilim ve zühdün tadını kaybettin, iyilerle düşüp kalkmanın zevkini yitirdin, zulme ve zâlimlere öncü olmağa rızâ gösterdin.

Ey Hârûn! Koltuğa gerildin, ipekleri giydin, kapuna perde astın ve kendini Allah'tan memnû olanlara benzettin. Sonra zâlim askerleri etrâfına oturttun. Onlar insâf etmez, insânlara zulmederler. Kendileri içki içerken, içenlere dayak atarlar. Kendileri zinâ ettikleri hâlde, zinâ edenleri recmederler. Bir yandan kendileri çalar, öte yandan hırsızın elini keserler. Bütün bu cezâi hükümler, başkalarına tatbik edilmeden önce, sana ve senin adamlarına tatbîki gerekmez mi?

Ey Hârûn! Yarın Allah tarafından bir münâdi; «Zâlimleri ve adamlarını haşredin!» diye bağırdığı zamân, onlarla berâber Allah huzûrunda nasıl haşrolacağını düşünür müsün? Ellerin boynuna bağlı olduğu hâlde Allah huzûrundaki hâlini bir düşün! O gün Allah huzûrunda senin ellerini ancak adâlet ve insâf çözer. Zâlimler etrâfını alacak, sen de onların öncüsü olarak Cehennem'e gireceksin.

Ey Hârûn! Boğazına ipi taktın ve Cehennem'e yöneldin. Bütün sevâblarını başkasının mîzânında göreceksin. Başkalarının günâhını da kendi mîzânında bulacaksın. Kendi günâhlarına eğlenecekler, belâ üzerine belâ, karanlık üzerine karanlıklara gark olacaksın. Öğüdümü dinle ve ders al.

Bilmiş ol ki: Ben sana nasîhat ediyorum, elimden geldiği kadar sana öğütte bulunuyorum. Allah'tan kork, elin altında bulunanlara kötülük etme. Resûl-i Ekrem'in ümmetini koru ve onlara güzel muâmelede bulun.

Bilmiş ol ki: Bu hükümdârlık başkasında kalsa, senin eline geçmezdi. Bir gün senden de gidecek. Hattâ bütün dünyâ da böyledir. Teker teker bütün insânlar göçüp gidecek; kimi yarayışlı azık ile gidecek, kiminin de dünyâ ve âhireti hüsrâna uğrayacaktır.

Ey Hârûn, ben seni dünyâ ve âhirette hüsrâna kalanlardan zannediyorum. Sakın bundan sonra bana mektûb yazma, çünkü bir daha sana cevâp verecek değilim. Selâm».

Ubad diyor ki: Mektûbu dürüp mühürlemeden bana attılar. Ben de mektûbu alarak Kûfe sokağına çıktım. Adamın sözleri bana da te'sir etti. Bu te'sir altında çarşı ortasında halka seslendim: «Ey halk, Allah'ın azâbından, Allah'ın rahmetine sığınmak isteyen kimseyi satın alacak kimse yok mudur?» dedim. Hemen altun ve gümüşlerle bana yöneldiler. Ben «para pul istemem, pamuk aba ve kalın bir hırka bana yeter» dedim. Onları bana getirdiler. Ben de sırtımdaki resmî elbiseyi çıkardım ve binitimin yemini vermeğe gittim. Silâhım onun sırtın-

da, yalın ayak ve bu kılık ile halifenin kapusuna gittim. Oradakiler benimle alay ettiler. Müsâade istediler içeri girdim. Hârûn beni görünce, kalktı oturdu ve nihâyet yine ayağa kalktı, başını döverek:

Vay benim, hâlime, elçim istifâde etti de ben edemedim. Ben dünyâlığı ve saltanatı ne yapayım? Bunların hepsi geçici şeylerdir, dedi. Ben de mektûbu nasıl açık olarak aldımsa, öylece kendisine teslim ettim. Hârûn yanaklarından akan gözyaşları içinde hıçkıra hıçkıra mektûbu okudu. Arkadaşlarından biri:

— Süfyân sana karşı başin davrandı, onu tehdid ve tevkif etsen de başkalarına ibret olsa, dedi. Hârûn:

Ey dünyânın kulları! Sizin aldattığınız, şaki de sizin helâk ettiğiniz kimsedir. Süfyân ise, tek başına bir ümmettir. Onu kendi hâli ile başbaşa bırakın, dedi ve mektûbunu yanıbaşına alıkoydu. Ölünceye kadar her namâzı müteakib mektûbunu okurdu. Allah bir kula rahmet etsin ki, o kul ameline baktı ve yarına hâzırladığı amelini Allah'tan korkarak hâzırladı. Çünkü o ameline göre hesâp görecek ve cezâsı da ona göre verilecektir. Allah tevfîk edicidir.

Abdullah b. Mihran anlatıyor: Hârûn Reşid hacca gitti. Dönüşünde bir müddet Kûfe'de istirahat etti. Sonra yola çıkacağı zaman herkes kendisini yolcu etmek için sokağa döküldü. Behlül (1052) de çıkmıştı. Çocuklar onunla berâber oynayıp eğleniyorlardı. Tâm o sırada Hârûn'un develer üzerinde muhteşem Hevdeçleri gözüktü. Çocuklar da Behlül'ü bıraktı ve onun seyrine koyuldular. Tâm Hârûn'un geldiği sırada Behlül yüksek sesle:

— Ey Hârûn, diye seslendi. Hârûn, yüzünden perdeyi kaldırarak:

— Buyur, Behlül, ne istiyorsun? dedi. Behlül:

Ey mü'minlerin Emir'i, Eymen b. Nail, Kuddame b. Abdülâmirî'den bize şöyle haber verdi ve dedi ki: Ben Resûl-i Ekrem'i Arafat'tan dönüşte görmüştüm. Kızıl bir deveye binmişti. Yanında kimse dövülmediği gibi, kimse de kovulmazdı. «Yol verin, yol verin» diyen münâdileri de yoktu. Sen de bu usûle riâyet eyle. Bilmiş ol ki: Tevâzû ile yolculuk etmen, kibir ile seyahatından hayırlıdır, dedi. Bunu dinleyen Hârûn Reşîd ağlayarak yerlere gözyaşlarını dökdü. Sonra da:

— Ey Behlül, biraz bir şeyler daha anlat, dedi. Behlül:

Evet ey mü'minlerin Emir'i, Allahü Teâlâ kime servet ve güzellik verir de o kimse servetini Allah yolunda infâk eder, güzelliği ile nâmus ve iffetini korursa, Allahü Teâlâ'nın divânında iyi kullar meyânında yazılır. Bunun üzerine Hârûn:

(1052) Amr; Sayrefî'nin veyâ Ubeyd'in oğludur. Hicri 192 de ölmüştür.

Çok güzel söylüyorsun, şu hediyemi kabûl et, dedi. Behlül de:

— Onu kimden aldınsa ona ver, benim ihtiyâcım yoktur, diye cevâp verdi. Parayı almayınca Hârûn Reşid:

— Para borcun varsa onu ödeyelim, dedi. Behlül:

— Kûfe'de bir çok ilim sâhipleri vardır. Borc ile borcun ödenemiyeceğinde ittifak etmişlerdir, dedi. Hârûn:

— Bâri nefis nafakanı temin edelim, deyince, Behlül:

— Allahü Teâlâ senin Rabbın olduğu gibi, benim de Rabbımdır. seni hatırlayıp beni unutması muhâldir, dedi. Bunun üzerine Hârûn Reşid yüzüne perdeyi çekerek yoluna devâm etti.

Ebû'l-Abbas el-Haşimî'nin Salih b. Me'mûn'dan anlattığına göre, Sâlih diyor ki: Bir gün Haris-i Muhasibi'nin huzûruna girdim ve:

— Kendini hiç muhâsebe ettin mi? diye sordum. O da:

— Evet bir def'a kendimi hesâba çektim. Ben:

— Şimdi ne yapıyorsun? dediğimde, o:

— Şimdi hâlimi gizliyorum; çünkü ben bir âyet-i celile okudum ki, onu nefsime duyurmaktan çekinirim. Şâyet bu husûsta bana haddinden fazla sevinç gelmeseydi ben bunu açıklamak istemezdim: Bir gece namâz kıldığım yerde oturuyordum. Karşıma güzel yüzlü, güzel kokulu bir genç çıktı. Selâm verdi ve oturdu. Kendisine:

— Sen kimsin? diye sordum. O:

— Ben bir seyyâhım, âbidleri ziyâret ederim. Seni çok âbid görüyorum, senin amelin nedir? diye bana sordu. Ben de:

— Mükâfatını Allah'tan dilemek üzere musibet ve felâketlere katlanırım, dedim. Bunun üzerine delikanlı haykırarak:

— Doğu ile batı arasında böyle bir adama tesâdüf etmedim, dedi. Hâris devâmla: Ona biraz daha bir şeyler anlatmak istedim ve dedim ki:

— Sen biliyor musun, basiret erbâbı hâllerini gizler ve iç yüzlerini kapalı tutarlar ve bunu gizlemesini de Allah'tan isterler, sen onları nerden bileceksin? dedim. Delikanlı bunu duyunca öyle bir âh çekti ki, bayıldı yere düştü. İki gün kadar baygın yattı, üstünü ve başını kirletti. Ayıldığı zamân yıkanmasını ve kefenlik elbisemi giymesini ve yıkanarak namâzlarını kaza etmesini kendisine söyledim. Su istedi ve dediğim gibi yaptıktan sonra, çıkmak üzere hâzırlandı. Kendisine:

— Nereye gidiyorsun? diye sordum. O da:

— Peşimden gel, dedi. Ben de ardından gittim. Tâ halife Me'mûn'un huzûruna girdi, selâm verdi:

— Ey zâlim, şâyet ben sana zâlim demesem, Allah katında kendim zâlimlerden olurdum. Senin hakkında kusûrumdan Allah'a tevbe

ederim. Mâiyyetine karşı Allah'tan kork, diye söze başlayarak birçok sözler söyledi ve çıkmak istedi, Me'mûn:

— Sen kimsin? dedi. Delikanlı da:

— Ben bir seyyâh'ım, eski sıddıkların amellerini düşünürüm, benim onları yapmama imkân yok, düşündüm; size va'z u nasihat etmekle, siz kızar ve belki beni öldürürsünüz, ben de bu sâyede o mertebeye yükselmiş olurum, dedi. Me'mûn boynunun vurulmasını emretti. Benim kefenlik elbiseye sarılı olduğu hâlde dışarıya çıktı. Ben de kapuda bekliyorum. Onu idâm ettiler ve adamları kim ise bunu alsınlar diye ilân edildi. Hâris diyor ki: Ben bir kenâra çekildim. Bâzı yabancı kimseler adamı alıp defnettiler. Ben de onları tâkib ediyordum. Mezarlığın mescidinde gencin ölümüne üzgün bir vaziyette duruyordum. Uyku bastırdı, uyudum. Rüyâmda bu genci hayâtımda hiç görmediğim güzel hûriler arasında gördüm. O bana:

— Ey Hâris, Vallahi sen hâllerini gizleyenlerden ve Rabbisine itâat edenlerdensin. Ben:

— Ne yaptılar? diye kendisinden sordum. O da:

— Şimdi onlar senin yanına gelirler, dedi. Bir de etrâfımda bir takım süvâriler ve:

— Siz kimsiniz? diye kendilerinden sordum. Onlar da:

— Biz sırrı gizleyen kimseleriz, dediler. Şu gencin içinde senin anlattığın hiç bir şey yoktu, fakat sözlerin kendisini tahrik etti. O da emr-i mârûf ve nehy-i münker'e kalkıştı ve bu sâyede bize ulaştı, dediler.

Ahmed b. İbrâhim el-Makrî diyor ki: Ebû'l-Hüseyin en-Nûri az konuşan ve üzerine elzem olmayan şeylerden bahsetmeyen ve sormayan bir zât idi. Muhtâç olmadığı şeyleri araştırmaz, gördüğü kötülüğü hayâtı bahasına da olsa düzeltmeğe çalışırdı. Birgün yıkanmak maksadıyle Dicle kenârına gitmek üzere gemiciler arasına girmişti. Gördüğü bir geminin içinde otuz küp vardı. Zift ile berâber üzerlerinde «Lûtuf» diye yazılı idi. Ticâret ve alış - verişlerde «lûtuf» diye bir şey olmadığı için:

— Bu ne demektir? dedi ve gemiciye küplerde ne olduğunu sordu. Gemici:

— Sana ne, yoluna devâm et, dedi. Gemicinin bu sözünü duyunca, küplerde olan şeyi öğrenmeğe daha çok cân attı ve:

— Bu küplerde olanı bana bildirmeni arzû ediyorum, dedi. Gemici:

— Sana ne? İşine yürü, senin sofuluğun fuzûli. Bunlarda Mûte-

zid'e (1053) âit şarap vardır, meclisini bunlarla tamâmlamak ister, dedi. Bu zât:

— Demek ki bunlarda şarap vardır? dedi. Bekçi:

— Evet şaraptır, dedi. Bu zât:

— O küreği bana verir misin dedi. Gemici de hizmetçisine:

— Ver bakalım ne yapacak? dedi. Küreği eline alır almaz gemiye girerek teker teker bütün küpleri kırdı, yalnız bir tânesini bıraktı. Gemici ise hâkime mürâcaat için harekete geçmişti. O sırada hâkim İbn Bişr-i Eflâh idi. Ebû'l-Hüseyin'i alarak Mûtezid'in huzûruna getirdi. Mûtezid'in kılıcı konuşmasından evvel gelen bir insân idi. Ebû'l-Hüseyin'i öldüreceğinden kimsenin şüphesi yoktu. Ebû'l-Hüseyin diyor ki: Huzûruna çıkarıldığım zamân demir kürsüsünde oturuyor, elinde bir kamçı onu sağa sola çevirip duruyordu. Beni görünce:

— Sen kimsin? diye sordu. Ben de:

— Emr-i mârûf ve nehy-i münker eden bir Muhtesib'im, dedim. O

— Bu vazifeyi sana kim verdi? dedi. Ben de:

— Sana hükümdârlığı veren bana da bu vazifeyi verdi, dedim. Bunun üzerine bir müddet başını eğip düşündükten sonra, yine başını bana doğru kaldırarak:

— Bu küpleri niçin kırdın? diye sordu. Ben de:

— Sana acıdığım için kırdım; zîrâ sen kötülük yapmağı düşündün, ben de seni bu kötülükten kurtarmak istedim, dedim. Yine bir müddet yere eğilip düşündükten sonra başını kaldırdı ve:

— Şu bir küpü niçin bıraktın? diye sordu: Cevâbında dedim ki:

— Onu bırakmamın başka bir hükmü var, müsâade edersen onu açıklayayım. O:

— Açıkla bakalım, dedi. Ben:

— Ey mü'minlerin Emîr'i, ben şu şarap küplerini kırmağa başladığım zamân, Allahü Teâlâ'nın, «Bunları niçin kırmadın» diye benden soracağını düşünerek harekete geçtim. Allah korkusu beni kapladı ve O'nun beni mes'ûl tutacağını düşündüm. İşte o sırada gözüme Allah korkusundan başka hiç bir şey gözükmedi. Bu hâl içerisinde küpleri kırdım. Bu küpe sıra gelince, «Ben hükümdârı hiçe sayarak bütün şarap küplerini kırdım» diye içimden bir duygu uyandı. Âdetâ kendimi beğenir gibi bir hâl aldım. İşte kendimde bu kötü hâli sezince he-

(1053) Mûtezid. Abbasi halifelerinden ve Hârûn Reşîd'in torunlarındandır. Abbâsi halifelerinin 16 ncısıdır. Hicri 245 tarihinde kendisine biat edildi. 47 yaşında iken 289 Hicri'de öldü.

men işimden vaz geçtim ve küp de kaldı. Şâyet ona kadar devâm eden samimî hâlim devâm etseydi daha pek çok küpler kırardım, dedim. Bunun üzerine Mûtezid:

— Serbestsin, git, emr-i mârûf ve nehy-i münker eyle, dedi. Ebû'l-Hüseyin diyor, ben de dedim ki:

— Ey mü'minlerin emiri, artık bu selâhiyeti bana verme: Çünkü şimdiye kadar Allah rızâsı için çalışıyordum, şimdi bir vazifeli olarak çalışacağımdan bu iş bana gelmez, dedim. Halife:

— O hâlde ne istiyorsun? dedi. Ben de:

— Beni sâlimen Bağdad'tan çıkarmanı istiyorum, dedi ve Basra'ya gitti. Orada Mûtezid tarafından kendisine bir soru sorulacak diye korkup dururdu. Mûtezid ölünceye kadar orada kaldı ve sonradan Bağdad'a geldi.

İşte emr-i mâruf ve nehy-i münker'de eski âlimlerin tavrı bu idi. Onlar sultânların satvetlerine aldırış etmezlerdi. Ancak Allahü Teâlâ'nın himâyesine girmeği ve O'nun kendilerini korumasını düşünür ve O'nun vereceği hükme râzı olurlardı ve haklarında şehâdet hükmünü vermesini cândan arzû ederlerdi. Onlar yalnız Allah rızâsını hedef tutan samimî niyete sâhib oldukları için onların hak sözleri katı kalblere te'sir eder ve yumuşatırdı, fakat şimdi âlimlerin dillerini tama'kârlıkları bağladı, onlar susdular. Konuşurlarsa da sözleri ile özleri birbirine uymaz. Bunun için zafere ulaşamazlar. Şâyet doğru konuşup hakkı da müdâfaa etseler elbette sözleri müessir olurdu ve kendileri de felâha ulaşırdı. Me'mûrların fesadı, krallarının fesadı iledir. Hükümdârların fesadı da ulemânın bozulmasıyledir. Âlimlerin bozulması ise, mal ve mevki sevgisi iledir. Dünyâ sevgisi içini kaplayan bir kimse bayağı insânları bile irşâd edemez. Nerede kaldı hükümdârlar ve büyükleri irşâd.

Her hâl u kârda Allahü Teâlâ hepimizin yardımcısı olsun. Âmin.

Allah'ın yardımı ve lütf u keremiyle «Emr-i Mârûf ve Nehy-i Münker Kitâbı» burada sona erdi.

İhyâu 'Ulûmi'd - Dîn (Cilt: 2)

Rub'u'l - Âdât

ONUNCU KİTÂB

KİTABU ÂDÂBİ'L - MAİŞET VE AHLÂKİ'N - NÜBÜVVET

(GEÇİM ÂDÂBI VE PEYGAMBER AHLAKI)

بسم الله الرحمن الرحيم

Kitâbu Âdâbi'l - Maişet ve Ahlâkı'n - Nübüvvet

GEÇİM ÂDÂBI VE PEYGAMBER AHLÂKI

Hamd Allah'a mahsûstur. O'na hamdederim. O Allah ki, yarattığı her şeyi en güzel bir tertib ve şekilde yarattı. Resûl-i Ekrem'i (S.A.V.) en güzel bir şekilde terbiye etti. Onun ahlâk ve vasıflarını tezkiye ederek onu kendisine dost edindi; Ezelde hidâyetini murâd ettiği kimseyi ona uymağa muvaffak kıldı. Hüsrânda kalmasını irâde ettiği kimseleri de onun ahlâkı ile ahlâklanmaktan uzaklaştırdı.

Salât u selâm O'nun sevgili habibi Hz. Muhammed'e (S.A.V.) ve her yönden temiz olan Âl ve Ashâb'ına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Zâhirî edebler bâtınî edeblerin başlangıcıdır. A'zaların hareketleri gönül meyveleri, ameller ise ahlâkın neticeleridir. Edeb ve terbiye mârifetten doğar. Gönüller, içinde sakladığı sevgiler, işlerin menba'ı, menşei ve çıkış mahallidir. Dışarda parlayan, gönüllerde doğan nûrlardır. Bu nûrlar, hârici süsler ve parlatır. Çirkin ve kötü hâlleri iyi hâllere değiştirir, kalbinde huşû'u olmayan kimsenin a'zalarında huşû aranamaz. Göğsü ilâhi nûrların aynası ve tecelligâhı olmayan kimsenin görünen a'zalarına nübüvvet edebinin güzellikleri dökülmez.

Geçim âdâbını, kitâbın tamâmının içerisinden çıkarmak zor olduğu için, İHYÂU ULÛM'un Rub'u'l-Âdât kısmını, geçim edeblerini toplayan kitâb ile sona erdirmeği düşündüm. Sonra baktım ki, bu kısmın her kitâbında âbâba dâir pek çok şeyler anlattım, artık onları tekrâra lüzûm görmüyorum; çünkü tekrâr etmek ağır düşer, gönüller bu gibi şeylerden hoşlanmaz. Bu yüzden, burada yalnız Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) âdâbını ve senedleri ile bildirilen ahlâkını anlatayım ki, bu sâyede bütün edeblerle berâber, imân da tazelenmiş olsun. Onun ahlâkını müşâhede, bunu doğurur. Allahü Teâlâ'nın en keremli yaratığı ve en üstün rütbeyi hâiz bir kulu olduğunu gösterir. Nerede kaldı ahlâkının tamâmını bir arada görmek. Ahlâkının yanında bir de

yaradılışını, sonra doğru olarak rivâyet edilen mûcizelerini anlatayım ki, bu sâyede tabîat ve ahlâkı, fazileti daha iyi anlaşılsın ve nübüvvetini inkâr edenleri susturup ağızlarına gem vurulması için, ahlâk ve diğer hâllerinde peygamberlerin efdali Hz. Muhammed'e uymakta Allahü Teâlâ tevfîk edicidir. Şaşkınları irşâd edip, darda olanların dâvetlerine icâbet eden O'dur.

Buna göre önce, Allahü Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm ile Resûl-i Ekrem'ini nasıl terbiye ettiği, sonra toplu olarak ahlâki faziletlerini, sonra edeb ve ahlâkından bâzılarını, sonra konuşma ve gülmesini, sonra yiyip içmekteki ahlâkını, sonra elbise giymekteki ahlâk ve âdâbını, sonra intikama gücü yeterken bağışlamasını, sonra hoşlanmadığı şeylerden çekinmesini, sonra cömerdliğini, sonra cesâret ve metânetini, sonra tevâzûunu, sonra sûret ve hılkatini ve daha sonra da topluca mûcize ve alâmetlerini anlatacağız.

ALLAHÜ TEÂLÂ'NIN, SEVGİLİ HABÎBİ MUHAMMED SALLÂLLAHÜ ALEYHİ VE SELLEM'İ KUR'ÂN İLE TERBİYE ETMESİ

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) dâimâ Allahü Teâlâ'dan, ahlâki fazilet ve güzel terbiye ile süslenmesini ister ve duâsında:

اللَّهُمَّ حَسِّنْ خَلْقِي وَخُلُقِي

«Allah'ım ahlâk ve hılkatimi güzelleştir» (1054).

اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي مُنْكَرَاتِ الأَخْلاَقِ

«Allah'ım, beni kötü hûylardan uzaklaştır» (1055) diye yalvarırdı. Allahü Teâlâ da:

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

«Bana duâ edin ben icâbet ederim» (40 - Mü'min: 60) va'd-i kerîmince, dâvetine icâbet ederek, Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine inzâl etmek

(1054) İbn Mes'ûd Âişe'den rivâyet etti. Başka rivâyet yolları da vardır.
(1055) Tirmizî Kutbe b. Mâlik'den rivâyet etti ve Hâkim sahih olduğunu söyledi.

sûretiyle onu terbiye etti ki, onun ahlâkı tamâmen Kur'ân-ı Kerim'-den ibâret idi.

Sa'd b. Hişam (1056) şöyle anlatıyor: Birgün Hz. Aişe'nin (R. Anha.) huzûruna girdim ve kendisine Resûl-i Ekrem'in ahlâkından sordum. Hz. Aişe bana:

— Kur'ân okumadın mı? diye sordu. Ben de:

— Evet okudum, dedim. Hz. Aişe:

— İşte Resûl-i Ekrem'in ahlâkı Kur'ân'dan ibârettir, dedi. Kur'-ân-ı Kerim onu şu anlatacağım ve bunların benzeri âyet-i celilelerle terbiye etmiştir:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

«Affa sarıl, mârûfu emret ve câhillerden yüz çevir» (7 - A'râf: 199)

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

«Allah adâlet, ihsân ve yakınlara vermekle emreder. Açık günâhtan, kötü işlerden ve azgınlıktan men'eder» (16 - Nahl: 90).

وَاصْبِرْ عَلٰى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

«Sana isâbet edenlere sabret. Çünkü bunlar kat'i sûretde farzedilen umûrdandır» (31 - Lokman: 17).

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

«Kim, sabreder ve bağışlarsa, işte bu sabır ve bağışlama azimkârlık ve büyük bir hünerdir» (42 - Şûra: 43).

(1056) Medineli ve Enes b. Mâlik'in amca-zâdesidir. Sika'dandır. Bir çoklarından hadis rivâyet etmiştir. Buhâri kendisinden bir hadis, diğerleri de pek çok hadis rivâyet etmişlerdir.

﴿ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴾

«Onları bağışla ve onlara boş ver. Allah iyilik edenleri sever» (5 - Mâide: 13).

﴿ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ﴾

«Affetsin ve vaz geçsinler. Allahü Teâlâ'nın sizi yarlıgamasını sevmez misiniz?» (24 - Nûr: 22).

اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

«Kötülüğü iyilikle karşıla. Bakarsın ki, aranızda düşmânlık bulunan kimse seninle cândan dost imiş gibi olur» (41 - Fussılet: 34).

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Ve gayzini yenip insânları bağışlayanlar, Allah ihsân edenleri sever» (3 - Âl-i İmrân: 134).

اِجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

«Zanların çoğundan kaçının, zirâ bâzı zanlar günâhtır. Câsusluk yapmayın, birbirinize kusûr aramayın ve yekdiğerinizi gıybet etmeyin» (49 - Hucûrat: 12).

Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) Uhud Conginde gül yanağı yarılıp, mübârek fındık dişi şehid edildiği ve yüzünden kanlar aktığı zamân, bir eli ile kanı silerken:

كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ خَضَبُوا وَجْهَ نَبِيِّهِمْ بِالدَّمِ وَهُوَ يَدْعُوهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ

«Kendilerini Allah'a dâvet eden Peygamberlerinin yüzünü kana

boyayan bir millet nasıl felâh bulur?» (1057) buyurdu. Allahü Teâlâ:

﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ﴾

«Senin elinde bir şey yoktur» (3 - Âl-i İmrân: 128) buyurmakla yine Resûl-i Ekrem'ini te'dib etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de buna benzer daha pek çok terbiye âyetleri mevcûddur. İlk önce edeb ve ahlâk, Resûl-i Ekrem'de aranır. Bu nûr, diğer insânlara ondan sirâyet eder. O Kur'ân-ı Kerim ile edeblendi ve halkı onunla edeblendirdi. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»

«Mekârim-i Ahlâkı, (Ahlâki faziletleri) tamâmlamak için gönderildim» (1058) buyurdu. Nefsi terbiye ve ahlâkı güzelleştirme bâbında buna temâs etmiştik, tekrârına lüzûm görmüyorum. Allahü Tealâ Habîb-i Ekrem'inin ahlâkını kemâl derecesine yükselttikten sonra, onu överek:

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾

«Muhakkak sen büyük ahlâk üzeresin» (68 - Kalem: 4) buyurdu. O, ne büyük Allah'tır. O'nun sonsuz lûtfuna ve büyük fazlına bir bak ki, Resûl-i Ekrem'i güzel ahlâkı ile kendisi süslediği hâlde, bu güzel hûyu habibe izâfe ederek: «Sen büyük ahlâk üzerinesin» buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem insânlara: **«Allahü Teâlâ iyi hûyları sever, kötü hâllere buğzeder»** (1059) diye buyurdu.

Hz. Ali'den (R.A.) şöyle demiştir: «Herhangi bir ihtiyâç için kapusuna gelen din kardeşinin yardımına koşmayan ve kendisini bu işe, selâhiyettar görmeyen kimseye şaşarım. Sevâb ve günâh korkusu olmasa bile, insânlık ve güzel ahlâk adına yardımına koşmalıdır; zirâ kurtuluş yolu budur». Bunun üzerine adamın biri:

— Sen bunu Resûl-i Ekrem'den duydun mu? diye sorunca, Hz. Ali:

(1057) Müslim Enes'ten ve Buhârî de ta'lîkan rivâyet etmişlerdir.

(1058) Hadîs yukarda geçmiştir.

(1059) Beyhakî Saîd'in oğlu Sehl'den mürsel olarak rivâyet etmiştir

— Evet duydum. O, bu husûsta en hayırlı davranan kimse idi. Hattâ Tayy Kabilesinin esirleri Resûl-i Ekrem'e arzedildiği zamân, içlerinden genç bir kız Resûl-i Ekrem'e:

— Ey Muhammed, ben kabilenin reisi olan Hatem-i Tâî'nin kızı Sufâne'yim. Babam, hakkı sever, eli altında bulunanlara iyi muâmele eder, esirleri serbest bırakır, açları doyurur, ekmek yedirir, selâm verir, ihtiyâç için geleni boş çevirmez, cömertlik ve sahâvetiyle meşhûr bir zâttır. Benim rezil ve sefil olmamı istemezsen, beni serbest bırak gideyim, dedi. Resûl-i Ekrem:

«يَا جَارِيَةُ هَذِهِ صِفَةُ الْمُؤْمِنِ حَقًّا لَوْ كَانَ أَبُوكِ مُسْلِمًا لَتَرَحَّمْنَا عَلَيْهِ خَلُّوا عَنْهَا فَإِنَّ أَبَاهَا كَانَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الأَخْلَاقِ وَإِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الأَخْلَاقِ»

«— Ey câriye! Bu dediğin doğrudan mü'minin vasfıdır. Eğer baban müslümân olsaydı, ona rahmetle duâ ederdik. Bu kızı serbest bırakın çünkü bunun babası ahlâkî faziletleri sever. Allahü Teâlâ da güzel ahlâkı sever (1060) buyurdu. Tâm bu sırada Ebû Burde b. Niyar (1061) ayağa kalkarak:

— Ey Allah'ın Resûlü, Allahü Teâlâ ahlâki faziletleri sever mi? diye sordu. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا حَسَنُ الأَخْلَاقِ»

«Nefsini kudret elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, Cennet'e ancak hûyu güzel olanlar girer» buyurdu.

Muaz b. Cebel'den (R.A.) rivâyete göre Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«إِنَّ اللّٰهَ حَفَّ الإِسْلَامَ بِمَكَارِمِ الأَخْلَاقِ وَمَحَاسِنِ الأَعْمَالِ»

«Allahü Teâlâ İslâmiyeti güzel ahlâk ve iyi amellerle kuşattı, donattı».

(1060) Tirmizi ve Hâkim «Nevâdiru'l-Usûl» de rivâyet etti.
(1061) Ensâr'dan ve Sahâbî'dir. Hicrî 41 de ölmüştür.

İnsânlarla güzel geçinmek ve onlara iyi muâmelede bulunmak, alçak gönüllü olmak, elinden geldiği kadar herkese iyilik etmek, yemek yedirmek, selâm vermek, kötü adam da olsa, müslümân bir hastayı ziyâret etmek, müslümân cenâzesini teşyi, müslim ve gayr-ı müslim komşuları ile iyi geçinmek, yaşlı müslümânlara saygı göstermek, dâvete icâbet etmek, dâvet sâhibine duâ etmek, bağışlamak, arabulmak, cömertlik, kerem ve semâhat, selâm vermeğe önce başlamak, hiddetini yenmek, insânların kusûrlarını bağışlamak, İslâmın harâm ettiği şeylerden kaçınmak (oyun, kumar, türkü, şarkı vesâire gibi), gıybet, yalan, cimrilik, eziyet, hîle, hıyânet, söz gezdirmek, arabozmak, akraba ile alâkasını kesmek, kötü ahlâk, kibir, böbürlenmek, kendini beğenmek, insânlara karşı sallanmak, dil uzatmak, fazla övmek, fâhiş sözler konuşmak, kusûr araştırmak, kin, çekememezlik, teşe'um, azgınlık, düşmânlık ve zulm gibi kötü hâllerden sakınmak, iyi ahlâktandır.

Enes (R.A.) anlatıyor: «Hiç bir iyilik yok ki, Resûl-i Ekrem bizi ona dâvet edip onu yapmamızı emretmemiş olsun. Hiç bir ayıp, kötü ve çirkin iş yok ki, Resûl-i Ekrem bizi onunla korkutup ondan men'etmemiş olsun. Yâni dâimâ bize her türlü iyilikleri yapmamıza teşvik ve emreder, her türlü kötülükten bizi korkutur ve men'ederdi». Bütün bunları, meâlini yukarıda verdiğimiz:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ....

âyet-i celîlesi bir arada toplar.

RESÛL-İ EKREM'İN TAVSİYE VE ÖĞÜTLERİ:

Muaz anlatıyor: Resûl-i Ekrem bana vasıyyet ederek şöyle buyurdu:

يَا مُعَاذُ أُوصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللّٰهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَالْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَ لِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَحُسْنِ الْعَمَلِ وَقَصْرِ الْأَمَلِ وَ لُزُومِ الْإِيمَانِ وَالتَّفَقُّهِ فِي الْقُرْآنِ وَحُبِّ الْآخِرَةِ وَالْجَزَعِ مِنَ الْحِسَابِ

وَخَفْضِ الْجَنَاحِ . وَأَنْهَاكَ أَنْ تَسُبَّ حَكِيمًا أَوْ تُكَذِّبَ صَادِقًا أَوْ
تُطِيعَ آثِمًا أَوْ تَعْصِيَ إِمَامًا عَادِلًا أَوْ تُفْسِدَ أَرْضًا وَأُوصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللّٰهِ
عِنْدَ كُلِّ حَجَرٍ وَشَجَرٍ وَمَدَرٍ وَأَنْ تُحْدِثَ لِكُلِّ ذَنْبٍ تَوْبَةً السِّرُّ
بِالسِّرِّ وَالْعَلَانِيَةُ بِالْعَلَانِيَةِ

«Ey Muaz, Allah'tan korkmak ve himâyesine girmek, doğru konuşmak, verdiği sözde durmak, emâneti ödemek, hıyânet etmemek, komşu hakkını korumak, öksüze merhamet etmek, tatlı sözlü olmak, herkese selâm vermek, güzel amel ve işlerde bulunmak, uzun kuruntularda bulunmamak, îmânını korumak, Kur'ân-ı anlamak, âhireti sevmek, hesâbın korkusunu taşımak ve herkese şefkat kanadlarını germeği tavsiye eder; hikmet sâhiblerine kötü söz söylemekten, doğruyu yalanlamaktan, günâhkâra itâatten, âdil hükümdâra isyândan ve yeryüzünde bozgunluk çıkarmaktan seni nehyederim. Nerede olursan ol takvâ üzerine olup Allah'tan korkmak ve her günâhın akabinde tevbe etmekle tavsiye ederim. Gizli günâh işledinse gizli, âşikâre isyân ettinse âşikâre tevbe edersin» (1062).

İşte Allah'a karşı kullarının edebi böyledir. Onlar güzel edeb ve ahlâki faziletlere böylece dâvet ederler.

BİR KISIM ÂLİMLERİN BİR ARAYA TOPLADIKLARI RESÛL-İ EKREM'İN GÜZEL AHLÂKINDAN BÂZILARI

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) insânların en yumuşağı, en şecaatlisi, en âdili, en çok iffet ve nâmus sâhibi idi. Mahremi olmayan veyâ nikâhında bulunmayan veyâ câriyesi olmayan hiç bir kadın üzerine el değdirmemiştir.

Resûl-i Ekrem en cömerdi idi. Onun yanında para akşamlamazdı. Şâyet elinde para bulunsa onu dağıtmadan evine gitmezdi. (Bâzı zevceleri nezdinde) a'zamî bir senelikten fazla nafaka bulundurmamıştır. Bu da hurma ve arpa gibi sâde bir yiyecekten ibâret idi. Eline geçen diğer serveti Allah rızası uğrunda infâk ederdi. Kendisinden istenilen ve kendisinde bulunan her şeyi verirdi. Sonra onun nafaka-

---

(1062) Ebû Nuaym «Hilye» de ve Beyhakî «Şuabü'l-İmân»'da anlatmıştır. «Sohbet Âdâbı»ndan geçmişti.

sında te'sirini gösterirdi. Hattâ yıl içinde eline bir şey geçmezse onun ızdırabını çekerdi.

Ayakkabılarını tâmir eder, elbiselerini diker, kadın ve mutfak işlerinde yardımcı olurdu. Kadınlarla et doğrardı. Üstün hayâ sâhibi idi. Gözlerini kimsenin yüzüne dikmezdi. Köle olsun efendi olsun, küçük olsun, büyük olsun herkesin dâvetine katılırdı. Bir yudum süt veyâ bir oğlak paçası da olsa hediyeyi kabûl eder ve karşılık verirdi. Hediyeyi yer, sadakayı yemezdi. Ayak takımının dâvetine gitmekten çekinmezdi. Allah için kızar, kendi nâmına kızmazdı. Kendisine veyâ adamlarına zararı dokunsa da hakkı yerine getirirdi.

Müşriklerden korunmak için yine diğer müşriklerden yardım teklifi gelirdi. Kendisi henüz pek yalnız olup yardıma muhtâç olduğu hâlde: «Ben müşrikten yardım istemem» derdi. Ashâb-ı Kirâm'ının ileri gelenlerinden bâzıları ile Yahûdiler arasında bir adam ölü olarak bulundu. Aleyhlerine hüküm verdi ve haktan ayrılmadı. Ashâbının tek deveye bile, şiddetle ihtiyâcı varken o, onlara yüz deve ödemekle hükmetti.

Bir kere açlıktan karnı üzerine taş bağladığı olmuştur. Hâzırda olandan yer, bulunanı reddetmezdi. Helâl yemekten kaçınmazdı. Hurma bulur ekmek bulamazsa, yalnız hurma ile yetinirdi. Puryan bulursa onu yer, buğday veyâ arpa ekmeği bulursa onu yerdi. Helva veyâ bal bulsa da yerdi. Ekmeksiz bir miktâr süt bulsa onunla da yetinirdi. Kavun, karpuz, tâze sebze ve meyve bulursa onları da yerdi. Yaslanarak, sofra ve masada yemezdi. Mendili ayakkabısının içinde saklardı. Başkalarını kendi üzerine tercih maksadiyle ölünceye kadar üç gün devâmlı olarak birbiri ardınca karnını buğday ekmeğinden doldurmamıştır. Bu, cimrilik veyâ fakirliğinden değildi. Cemiyet ve dâvetlere katılır, hastaları ziyâret eder ve cenâzelerde hâzır bulunurdu. Muhâfızı bulunmadan tek başına düşmânları arasında dolaşırdı. İnsânların en mütevâzii idi. Kendisinde kibirden eser bulunmazdı. Sözü uzatmaz, en üstün belâgate sâhib idi. İnsânların en güler yüzlüsü olup dunyâ husûsunda hiç bir sûretle heyecânlanmazdı. Bulduğunu giyerdi. Bâzan eski elbise ve bâzan Yemen hırkası ve bâzan yün hırkası ve hülâsa giyilmesi mübâh olan elbiseyi giyerdi. Gümüşten yüzüğü olup, bâzan sağ ve bâzan da sol küçük parmağına takardı. Hizmetçisini veyâ başka birisini terkisine alırdı. Deve, at, katır ve merkepten bulduğu vâsıtaya biner ve bâzan da başı açık, yalın ayak ve cübbesiz olarak yürürdü. Şehrin en uzak yerindeki hastaları ziyâret ederdi. Güzel kokuyu sever, pis kokulardan hoşlanmazdı. Fakirlerle düşer kalkar, yoksullarla bir arada yerdi. Ahlâkından fazîlet sâhibi olan insânlara ikrâm eder, şerefli kimselere iyilikte bulunmak sûre-

tiyle onlarla anlaşırdı. Akrabaları ile alâkalanır ve fazilet sâhibi olanları tercih ederdi. Kimseye eziyet etmez, özür dileyenlerin mâzeretini kabûl ederdi. Şakalaşır fakat şakasında da doğruyu söylerdi. Güler fakat kahkahalar savurmazdı. Mübâh olan oyunları seyreder ve onları reddetmezdi. Âilesi ile yarışa kalkardı. Bâzan karşısında yükselen sesleri sabırla karşılardı. Koyun gibi sağmal bulundurur âile efrâdı ile südünden istifâde ederlerdi. Köle ve câriyeleri vardı. Yeyim ve giyimde onlardan ayrılmazdı. Allah için amel etmediği boş vakti geçmezdi. Ya ibâdet veyâ lüzûmlu bir işle meşgûl olurdu. Ashâbının bağ, bahçe ve bostânlarına giderdi. Fakiri, yoksulluğundan ötürü tahkir etmez, zengine, zenginliğinden dolayı saygı göstermezdi. Herkesi müsâvi şartlar altında Allah'a dâvet ederdi.

Bütün güzel hûy ve iyi vasıfları ve mükemmel sûrette sevk u idâreyi Allahü Teâlâ onda toplamıştı. Okur-yazar olmayan bir Ümmî idi. Cehâlet muhîtinde, çölde, ana ve babadan mahrûm, koyun gütmekle yetişti. Allahü Teâlâ bütün ahlâkî faziletleri ona öğretti. İyi vasıflara sâhip kıldı. Geçmiş ve geleceğin haberlerini bildirdi. Âhirette kurtuluş ve saâdet yollarını gösterdi. Dünyâda iken Âhirete heves edip gideceği yolu açıkladı. Boş şeyleri terk edip vâcibleri ifanın lüzûmunu anlattı. O'nun emrini yerine getirip işinde ona uymağı Allahü Teâlâ bize tevfîk etsin, âmin ya Rabbe'l-âlemîn.

RESÛL-İ EKREM'İN ÂDÂB VE AHLÂKINDAN DİĞER BİR KISIM

Ebû'l-Buhturî'nin (1063) rivâyetine göre; Resûl-i Ekrem müslümânlardan kimseye kötü söz söylememiştir. Şâyet sözü ile incittiği bir kimse oldu ise, hemen onun gönlünü almıştır. Hiç bir kadın veyâ hizmetçisini tel'in etmemiştir. Bir savaşda kendisine:

Bunlara lânet etseniz, dediklerinde, o:

«إِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً وَلَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا»

«Ben lânetleyici olarak değil, rahmet olarak gönderildim» (1064) diye cevâp vermiştir. Müslim olsun kâfir olsun, umûmi olsun husûsi olsun, bedduâ etmesi istendiği vakit o, duâ ederdi. Eli ile Allah rızâ-

(1063) Saîd b. Firûz-i Tâî'dir. Sika'dan olup Kûfe'nin ileri gelenlerindendir. Cemacim'de Hicrî 83 yılında ölmüştür.

(1064) Müslim Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

sı dışında kimseyi dövmemiştir. Allahü Teâlâ'nın hakkı hâricinde şahsı adına kimseden intikâm almamıştır. Serbest bırakıldığı husûslarda dâimâ ehvenini tercih etmiştir. Ancak günâh olursa veyâ yakınları ile alâkasını kesmek gibi bir hâl alırsa, oraya yaklaşmazdı. Köle olsun câriye olsun, zengin olsun fakir olsun, kendisine mürâcaat eden herkesin işine koşardı. Azadlı kölesi olan Enes (R.A.) yeminle anlatıyor: «Hoşlanmadığı bir işi yaptığım zaman, «Bunu niçin böyle yaptın» diye bana bir def'a söylememiştir. Zevceleri ne zamân beni yermeğe kalkışsalar onlara mâni olur «O'nun yaptığı kitâp ve kader gereğidir» buyururdu. Bir vakit yatacağı yeri ayıplamamıştır. Bir şey sererlerse üzerinde yatar, sermezlerse yer üzerinde yatardı».

Allahü Teâlâ henüz onu peygamber olarak göndermeden önce Tevrat'ın birinci satırında vasıflayarak: «Muhammed Resûlüm ve tercih ettiğim kulumdur» buyurdu. Haşin ve sert değildi. Sokaklarda fazla dolaşmaz, kötülüğe kötülükle değil, af ile mukabele ederdi. Mekke de doğdu Medîne'ye göçdü. Şam havâlisine mâlik idi. Arab kıyâfeti olarak İzar giyerdi. O ve berâberindekiler Kur'ân-ı Kerîm'e ve ilme bağlanırlar, abdest alırken her tarafını yıkarlardı. Tevrat'ta olduğu gibi İncil'de de böyledir.

Rast geldiğine hemen selâm vermek, bir ihtiyâcı için karşısına çıkan adam ayrılmadan onu bırakıp ayrılmamak, elini tutan bir kimse bırakmadan kendi elini ayırmamak gibi hâller de onun güzel ahlâkındandır.

Resûl-i Ekrem Ashâb'ından birisiyle karşılaştığı zamân, onunla musafahalaşır ve iyice ellerini birbirine geçirerek sıkıştırırdı. Besmele ile oturur ve besmele ile kalkardı.

Namâzda iken birisi içeri girse, namâzını kısaltır ve hemen selâm vererek gelene bir işi olup olmadığını sorar ve tekrâr namâza başlardı (1065).

Ekseriya oturuşu, dizlerini dikip elleri ile dizlerini bağlamak sûretile idi.

Meclisde husûsi bir yeri yoktu, boş bulduğu yerde hemen otururdu.

Kimseye darlık vermemesi için Ashâb'ı arasında ayaklarını uzatıp oturduğu vaki değildir. Ancak meclis müsâit olursa uzatabilirdi. Umûmiyetle kıbleye karşı otururdu. Huzûruna giren misâfirine ikrâm

(1065) Mehazı bulunamamıştır.

eder, çok kere yanına gelen yabancıların altına, sırtındaki elbiseyi serer ve oturturdu.

Misâfirine kendi minderini de verdiği ve oturuncaya kadar ısrâr ettiği de olurdu.

Karşısına çıkan adama öyle samimî davranırdı ki, herkes kendisinin onun katında en sevimli kimse olduğunu zannederdi. Meclisde bulunan herkese ayrı ayrı yönelir ve sohbetten nasibini verirdi. Herkese teveccüh eder, onunla konuşur, ayrı ayrı hâl ve hâtırını sorardı. Oturması, konuşması ve dinlemesi, güzel davranışları çok samimi idi. Bununla berâber meclisi bir hayâ; tevâzû ve huzûr meclisi idi. Nitekim Allahü Teâlâ:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

«Allah'ın rahmetinin eseri olarak onlara yumuşak davrandın. Eğer haşin ve katı yürekli olsaydın etrâfından dağılırlardı» (3 - Âl-i İmrân: 159) buyurmuştur.

Ashâb'ını künyeleri ile çağırır, çocuğu olan kadınlara da künyeleri ile seslenirdi. Çocuğu olmayan kadınlara da bir künye bulurdu. Çocuklara da künye bulur ve onların gönlünü hoş ederdi. Geç kızar ve çabuk memnûn olurdu.

İnsânlara en çok acıyan, en hayırlı ve en faydalı olan idi. Onun meclisinde asla sesler yükselmez ve yüksek sesle konuşulmazdı.

Meclisden kalktığı zamân:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ
وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

«Allah'ım, sana hamdeder ve seni noksân sıfatlardan tenzih ederim. İbâdete lâyık olan ancak sen olduğuna şehâdet eder, Sana tevbe eder ve Senden mağfiret dilerim» der ve: «Bunu bana Cebrâîl öğretti» derdi.

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN GÜLMESİ VE KONUŞMASI

Resûl-i Ekrem, insânların en fasihi ve en tatlı sözlüsü idi. Nitekim bizzât kendisi:

أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ

«Ben Arabların en fasîhiyim» buyurdu. Cennet halkı Resûl-i Ekrem'in şîve ve lehçesi ile konuşacaktır. Fazla konuşmaz, az ve şümûllü konuşur, ipliğe dizilen inciler gibi tâne tane konuşurdu. Nitekim Hz. Âişe (R.A.): «Resûl-i Ekrem sizin gibi birbirine ekleyip durmazdı. O, az ve ağır konuşurdu. Siz, sözü birbirine katıp duruyorsunuz» dedi. Yine dediler ki: «Resûl-i Ekrem en veciz konuşan bir insândı. Kısa cümlede bütün makasıdını ifâde edebilirdi. Cevâmiü'l-Kelim şümûllü cümleler kullanır, ne fuzûlî konuşur, ne de eksik bırakırdı. Sözleri arasında duraklar, fâsıla verir ve dinleyenler konuştuğunu ezberleyebilirdi.

Açık sözlü ve en güzel sesli idi. Lüzûmsuz konuşmazdı. Ekseriyâ sükût ederdi. Kötü söz konuşmazdı. İster hiddetli ister hiddetsiz, her hâlinde hakkı söylerdi. Güzel konuşmayanlara iltifât etmezdi. Konuşulması zarûrî olan bâzı şeylere kinâye yolu ile işâret ederdi.

O sustuğu zamân Ashâbı konuşurdu. Huzûrunda münâzaa yapılmazdı. Va'z u nasîhatinde son derece ciddî idi ve:

لَا تَضْرِبُ الْقُرْآنَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ فَإِنَّهُ أُنْزِلَ عَلَى وُجُوهٍ

«Kur'ân'ı birbirine vurmayınız, onun âyetlerini karşılaştırmakla tekzîbe kalkışmayınız; onun âyetleri birbirini tasdik eder. O, (yedi) vücûh üzere nâzil olmuştur» (1066).

Ashâbının yüzüne en çok gülümseyen bir insândı. Gönüllerini hoş etmek için sözlerini hayranlıkla dinlerdi. İnci dişleri görülecek şekilde gülümserdi. Ashâb-ı Kirâmı da kendisine uyarak sohbetinde yalnız tebessüm ile yetinirlerdi.

(1066) Taberânî Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

Bir gün Resûl-i Ekrem sıkıntılı idi. Bedevinin biri bir şey sormak üzere huzûruna girmek istedi. Ashâb-ı Kirâm bedeviye:

— Bırak, bu gün Resûl-i Ekrem'in canı sıkıntılı, bir şey sorma, dediler. Adam:

— Beni bırakın, ben onu güldürmeden bırakmam, dedi ve Resûl-i Ekrem'e:

— Ey Allah'ın elçisi, duydum ki Deccal insânlara Tirid yedirecek, yemeyen insanlar acından ölecek. Ne buyurursun, ben onunla karşılaşırsam yemeyerek acımdan mı öleyim, yoksa yiyip karnımı doyurduktan sonra, yine onu inkâr ve Allah'a imanım üzerine mi kalayım? dedi. Bunu duyan Resûl-i Ekrem gülümsedi ve dişleri göründü, sonra da:

— Hayır sen ondan yeme, Allahü Teâlâ seni acından öldürmez, buyurdu.

Resûl-i Ekrem insânların en neş'eli ve güleryüzlü olanı idi. Ancak Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlü veya Âhireti hâtırladığı veyâ va'z u nasihat ettiği zamân çehresi değişirdi.

Onun gönül hoşluğu en güzel bir şekilde idi, va'zı ise çok ciddi idi. O yalnız Allah için gazab eder ve gazabı hâlinde bir şey yapmazdı. Bütün işlerinde hal ve tavrı bu idi.

Bir sıkıntı ile karşılaştığı zamân; «Lâhavle velâ kuvvete illâ billâh» der ve işini Allah'a havâle eder, O'ndan kurtuluş dilerdi. Sonra da şöyle duâ ederdi:

اللَّهُمَّ أَرِنِي الْحَقَّ حَقًّا فَأَتَّبِعَهُ وَأَرِنِي الْمُنْكَرَ مُنْكَرًا وَارْزُقْنِي اجْتِنَابَهُ
وَأَعِذْنِي مِنْ أَنْ يَشْتَبِهَ عَلَيَّ فَأَتَّبِعَ هَوَايَ بِغَيْرِ هُدًى مِنْكَ وَاجْعَلْ
هَوَايَ تَبَعًا لِطَاعَتِكَ وَخُذْ رِضَا نَفْسِكَ مِنْ نَفْسِي فِي عَافِيَةٍ وَاهْدِنِي
لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

«Allah'ım bana hakkı hak olarak göster ki, ben ona uyayım. Bana kötüyü kötü olarak göster ve ondan uzak kalmağı nasib et. Senin hidâyetin hilâfına nefsimin arzûsuna uyacak karışıklıklardan beni koru. Arzûlarımı senin tâatine tâbi kıl, rızânı bana nasib et. Beni hakka hidâyet et. Sen dilediğini doğru yola ulaştırırsın»

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN YEMEKTEKİ ÂDÂB VE AHLÂKI

Resûl-i Ekrem bulduğunu yerdi. En çok sevdiği kalabalıkla yemekti. Sofra kurulduğu zamân:

«بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا نِعْمَةً مَشْكُورَةً تَصِلُ بِهَا نِعْمَةَ الْجَنَّةِ»

«Allah'ım, bu yemeği, kendisi ile Cennet nimetlerine ulaşacak şükrü ödenmiş nimetlerden kıl» derdi (1067). Umûmiyetle yemek yerken namâzda olduğu gibi oturdu. Yere diz çöküp, ayakları üzerine oturarak:

«إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ»

«Ben ancak bir kulum, kölenin oturduğu gibi oturur ve yediği gibi yerim» (1068) derdi. Sıcak yemek yemez ve:

«إِنَّهُ غَيْرُ ذِي بَرَكَةٍ وَإِنَّ اللّٰهَ لَمْ يُطْعِمْنَا نَارًا فَأَبْرِدُوهُ»

«Sıcak yemekte bereket olmaz, Allahü Teâlâ bize ateş yedirmez, yemeği soğutunuz» (1069) buyururdu. Dâimâ önünden ve üç parmağı ile yerdi. Bâzan dördüncü parmağını da yardımcı olarak kullanırdı. İki parmağı ile yemez ve:

«إِنَّ ذٰلِكَ أَكْلَةُ الشَّيْطَانِ»

«O, şeytanca bir yemektir» (1070) derdi.

Bir gün Osman (R.A.) Resûl-i Ekrem'e palûze yemeği getirdi. Resûl-i Ekrem yemekten yedikten sonra:

— Bu nedir, bunu nasıl yáparsınız? diye sordu. Hz. Osman:

(1067) Besmele rivâyeti doğru, diğer kısmının aslı bulunamamıştır.

(1068) Bazzar rivâyet etmiştir.

(1069) Beyhakî Ebû Hüreyre'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

(1070) Dârekutnî «El-İfrâd» da İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

— Anam babam size fedâ olsun, ya Resûlallah, yağ ile bal'ı tavaya kor, ateşte eritiriz. Sonra buğday ununun özünü alır tavaya dökeriz. Sonra katılaşıncaya kadar karıştırırız ve gördüğünüz şekilde bir helva olur, dedi. Resûl-i Ekrem:

إِنَّ هٰذَا الطَّعَامَ طَيِّبٌ ـه

«— **Doğrusu bu, güzel bir yemektir»** (1071).

Resûl-i Ekrem elenmemiş arpa unundan pişen ekmeği yerdi. Salatalığı tâze hurma ve tuz ile yerdi.

Meyvelerden en çok sevdiği yaş hurma, üzüm, kavun ve karpuz idi.

Karpuzu şeker ve ekmekle yerdi. Bâzan da tâze hurma ile katarak yerdi. Kavun ve karpuzu iki eli ile yerdi. Bir def'a hurmayı sağ eli ile yedi ve çekirdekleri sol elinde topladı. Oradan geçen bir koyuna seslendi. Koyun gelerek sol elindeki çekirdekleri yedi. Kendisi de sağ eli ile yemeğe devâm etti. Her ikisi de bitirdi ve koyun savuşup gitti.

Bâzan üzümü, salkımı ağzına götürerek yediği de olurdu. Üzüm suyu mübârek sakalından inci daneleri gibi damlardı. Ekseriyâ yemeği, su ile hurma idi. Hurma ile südü bir arada yer ve «En iyi yemeklerdir» derdi.

En çok sevdiği et yemeği idi. Et hakkında:

هُوَ يَزِيدُ فِي السَّمْعِ وَهُوَ سَيِّدُ الطَّعَامِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَوْ سَأَلْتُ
رَبِّي أَنْ يُطْعِمَنِيهِ كُلَّ يَوْمٍ لَفَعَلَ ـه

«**Et, dünyâ ve âhiretin en üstün yemeğidir. O, kulağın işitmesini arttırır. Eğer Rabbimden her gün bana et yemeği nasib etmesini isteseni, nasib ederdi»** (1072) buyurmuştur.

Tirid yemeğini kabak ile yerdi. Kabağı sever ve kabak hakkında:

(1071) İbn Mâce İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Meşhûr olan, Beyhakî'nin Şuabü'l-îmânında Leys'den rivâyet ettiği sarı helvadır.

(1072) Ebû'ş-Şeyh Sem'an'dan rivâyet etmiştir.

«إِنَّهَا شَجَرَةُ أَخِي يُونُسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ»

«O, kardeşim Yûnus Aleyhisselâm'ın sebzesidir» (1073) derdi. Hz. Âişe'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

«يَا عَائِشَةُ إِذَا طَبَخْتُمْ قِدْرًا فَأَكْثِرُوا فِيهَا مِنَ الدُّبَّاءِ فَإِنَّهُ يَشُدُّ الْحَزِينَ»

«Yâ Âişe, tencere kaynattığınız zamân oraya fazla kabak koyun, zirâ kabak kalbi takviye eder» (1074) buyurmuştur. Kendisi avlanmaz, fakat avlanan kuş etini yer ve kendisine avlanan kuşlardan getirilmesini arzû ederdi.

Et yerken başını ete eğmez, belki eti ağzına getirir ve ısırarak koparırdı. Ekmek ile yağ yerdi. Koyun bacak ve budlarını severdi. Tencerede pişen kabağı, sirkeye doğranmış ekmeği Acve hurmasını sever ve bu hurmaya bereket ile duâ ederdi. «Bu hurma Cennet meyvelerindendir. Zehir ve sihire karşı şifâdır» derdi.

Baklagillerden kevinin otu ve semiz otu severdi. Külyeleri sevmez ve bunlardan hoşlanmazdı.

Koyunun yedi a'zasını yemezdi: Zekeri, torba ve içindeki husyeleri, sidik kabını, öd kabını, et ile deri arasında biten bezleri, ferci ve kanı. Soğan, sarmısak ve prasa gibi şeyleri yemezdi. Yemeğe hiç bir sûretle gülmezdi. Hoşuna giden yemeği yer, gitmeyene ses çıkarmazdı. Keler ve dalak yemeklerinden hoşlanmaz fakat bunlara harâm demezdi.

Parmağı ile yemeği sıyırır ve:

«آخِرُ الطَّعَامِ أَكْثَرُ بَرَكَةً»

«Yemeğin sonu daha bereketlidir» (1075) buyururdu.

Parmaklarını temizlemeden elini mendil ile silmezdi. Ve «Bereket yemeğin neresindedir bilinmez» buyururdu. Yemeğin sonunda:

(1073) İbn Mâce Enes'ten rivâyet etmiştir.
(1074) Ebû Bekir-i Şâfiî'nin «Fevâid» inde zikredilmiştir.
(1075) Beyhakî «Şuab» ında Câbir'den rivâyet etmiştir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَطْعَمْتَ فَأَشْبَعْتَ وَسَقَيْتَ فَأَرْوَيْتَ لَكَ الْحَمْدُ غَيْرَ مَكْفُورٍ وَلَا مُوَدَّعٍ وَلَا مُسْتَغْنًى عَنْهُ

«Allah'ım, sana hamd olsun, yedirdin doyurdun, içirdin kandırdın, sana hamdederim, küfrân-ı nimet etmem, hamdi terketmem ve ondan aslâ mustağni kalmam» (1076) derdi. Ekmek ile et yediği zamân, ellerini iyice yıkardı sonra da yüzünü silerdi.

Suyu üç kerede içer, her def'asında Besmele ile başlar ve Hamdele ile bitirirdi. Suyu akıtarak değil, sorarak içerdi.

Ortaklaşa içtikleri süt veyâ suyu —sol tarafında daha hâtırlı kimse bulunsa — sağında bulunan zâta, **«Benim sünnetimde hak senindir. Fakat dilersen onları tercih edeyim»** derdi. (Ve ona da arttırıp yanında bulunana vermenin fazilet olduğunu ve isterse onun da bir miktâr arttırıp sağında bulunana vermesini tavsiye ederdi). Bâzan bir nefesde içtiği de olurdu. İçtiği kaba nefes vermez, bardağı ağzından uzaklaştırdıktan sonra nefesini alırdı. Bir def'a bal ve süt karışımı ile dolu bardağı kendisine takdim ettiler. Kâbûl etmedi. **«İki yemek ve iki şerbet bir arada olmaz»** buyurdu. Sonra da:

لَا أُحَرِّمُهُ وَلَكِنِّي أَكْرَهُ الْفَخْرَ وَالْحِسَابَ بِفُضُولِ الدُّنْيَا غَدًا وَأُحِبُّ التَّوَاضُعَ فَإِنَّ مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ

«Bu harâmdır demiyorum, ancak ben büyüklenmeyi ve dünyânın boş şeyleri ile yarın hesâp vermeyi uygun bulmuyorum. Ben sâdeliği ve tevâzuu severim. Allah için alçak gönüllü olanları Allahü Teâlâ yükseltir» (1077) buyurdu. Ev içinde bir câriye'den daha utangaç idi. Yemek istemediği gibi, isteğini de onlara duyurmazdı. Sofra kurarlarsa yerdi. Yedirdiklerinden yer, içirdiklerinden içerdi. Yiyecek ve içeceğini bizzât kendisinin kalkup aldığı da olurdu.

(1076) Taberânî Hars b. Haris'den rivâyet etti. Buhârî'de buna benzer başka rivâyet yolu vardır.

(1077) Bezzar Talha'dan rivâyet etmiştir.

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN ELBİSEDEKİ ÂDÂB VE AHLÂKI

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) izar, rida, gömlek ve cübbe'den ne bulursa onu giyerdi. Yeşil elbise hoşuna giderdi. Ekseriya beyaz giyerdi. Ve:

« اَلْبِسُوهَا اَحْيَاءَكُمْ وَكَفِّنُوا بِهَا مَوْتَاكُمْ »

«Beyaz elbiseyi dirilerinize giydirin ve ölülerinize kefen yapın.» (1078) buyururdu. Harp için veyâ başka maksadlarla işleme kaftan giyerdi. İnce atlastan kaftanı vardı, beyaz tenine güzel yakışırdı. Bütün elbiseleri topuklarını aşağı geçmezdi. İzarı ise daha yukarda idi. Gömleği ilikli ve bağlı idi. Namâzda ve namâz hâricinde bâzan bağını çözerdi. Za'feran ile boyanmış bir çarşafı vardı. Yalnız bunun içinde de namâz kıldırdığı olurdu. Bâzan da tek bir elbise giyerdi. Keçeden yapılmış elbisesi de vardı. Onu giyer ve:

« اِنَّمَا اَنَا عَبْدٌ اَلْبَسُ كَمَا يَلْبَسُ الْعَبْدُ »

«Ben ancak bir kulum, kölelerin giydiği gibi de giyerim» (1079) derdi.

Cum'a için, diğer elbiselerinden başka husûsi olarak iki elbisesi vardı.

Çok kere tek bir izara bürünür ve uçlarını omuzlarına bağlardı. Cenâze namâzlarını bu kıyâfetle kıldırdığı da olurdu. Evinde de tek bir izar içinde kılardı ve bu izar da münâsebet hâlinde sırtında bulunan izarı olurdu. Geceleri ekseriya tek bir izar içinde kılardı. Bu bir çarşaf demektir. Bir kısmını kendi üzerine bağlar, diğer kenârını kadının üzerine bırakırdı ve böylece kılardı. Güzel siyah bir yün elbisesi vardı. Onu birisine hediye etti. Ümmü Seleme:

— Elbiseyi ne yaptın? Senin beyaz vücûduna o siyah elbise çok yakışırdı, ne oldu diye sordu. Resûl-i Ekrem: **«Onu birisine hibe ettim giydirdim»** buyurdu.

(1078) İbn Mâce ve Hâkim İbn Abbâs'tan rivâyet etti ve isnâdının sahîh olduğunu söyledi. Daha başka rivâyet yolları da vardır.

(1079) Buhârî ile Müslim Ebû Burde'den rivâyet etmişlerdir.

Enes (R.A.), buyuruyor: «İnce kilime bürünerek bize namâz kıldırdığı da vardır. Parmağında yüzük taşırdı. Hâtırlamak için yüzüğüne bir iplik de bağlardı. Yüzüğünün kaşında: «Muhammedü'r-Resûlullah» yazılı idi. Mühür vazifesi görürdü. Onunla yazıları mühürler ve: «Yazıyı mühürlemek, töhmetten hayırlıdır» (1080) derdi. Sargılı ve sargısız olarak başına takke örter ve bâzan da takkesini öne sütre ederek namâz kılardı. Bâzan sarığı bulunmaz ve başına bir baş örtüsü bağlardı.

Peygamber Efendimiz'in Hz. Ali'ye «Sehab» isminde hibe etmiş olduğu bir sarığı vardı. Her ne zamân Ali (R.A.), bu sarıkla Aleyhisselâm Efendimiz'e gittiği zamân: Resûl-i Ekrem:

أَتَاكُمْ عَلِيٌّ فِي السَّحَابِ

«İşte, Ali Sehâb [bulut] ile geldi» (1081) buyurdu.

Elbiseyi dâimâ sağdan giyer ve giydiği zamân:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي كَسَانِي مَا أُوَارِي بِهِ عَوْرَتِي وَأَتَجَمَّلُ بِهِ فِي النَّاسِ

«Mahrem yerimi örteceğim ve insânlara karşı süsleneceğim elbiseyi bana giydiren Allah'a hamdederim» (1082) derdi. Elbisesini çıkarırken de sol tarafından başlardı.

Yeni elbise giydiği zamân eskisini yoksula verir ve:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِمًا مِنْ سَمَلِ ثِيَابِهِ لَا يَكْسُوهُ إِلَّا لِلّٰهِ إِلَّا كَانَ فِي ضَمَانِ اللّٰهِ وَحِرْزِهِ وَخَيْرِهِ مَا وَارَاهُ حَيًّا وَمَيِّتًا

«Eskimiş elbisesini Allah rızâsı için bir fakire giydiren kimse, Allahü Teâlâ'nın hıfz u himâyesinde o elbise ölü olsun diri olsun yâni isterse kefen olarak kullanılsın. Adamın sırtında bulunduğu müddetçe

(1080) Buhârî ile Müslim Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(1081) İbn 'Adiy ve Ebû'ş-Şeyh Câfer b. Muhammed'den, o da babasından rivâyet etmiştir. İbn Nuaym'ın «Delâilü'n-Nübüvve» de Ömer'den böyle bir rivâyeti vardır.

(1082) Tirmizî rivâyet etti. İbn Mâce ve Hâkim Ömer b. Hattâb'tan rivâyet etti ve «sahihtir» dedi.

Allahü Teâlâ'nın hıfz u himâyesinde ve hayır üzerinde olur» (1083), buyururdu. İçi lif dolu tabaklanmış deriden bir döşeği vardı. Boyu iki arşın, eni de bir arşından fazla idi. Gittiği yerde altına serilmek için bir de abası vardı. Kuru bir hasır üzerinde de yatardı. Binitinin, silâh ve eşyâsının isimleri vardı. Bayrağının adı Ikab, savaşlarda yanında bulundurduğu kılıcının adı Zülfikâr, ayrıca Mihzen, Rusub ve Kazb adlarında kılıçları vardı. Kılıçlarının sapı gümüş işlemeli idi. Deriden kayışı vardı. Bu kayışda üç tâne gümüş halka vardı. Oku'nun adı Ketûm, ok ve yay kabının adına da Kâfur derlerdi (1084). Bindiği devenin adı Kasva idi. Buna Gadba da denirdi. Bindiği atının adı Düldül, merkebinin adı Yafur, südünü içtiği koyunun adı Ayne idi. Abdest alıp su içtiği çamurdan mâmul bir matharası vardı. Küçük çocuklar Resûl-i Ekrem'in evine girer ve bu mathara'da buldukları sudan içer, yümn u bereket olmak üzere üst ve başlarına dökerlerdi.

RESÛL-İ EKREMİN İNTİKAAMA GÜCÜ YETTİĞİ HÂLDE AFFEDİP BAĞIŞLAMASI

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) insânların en ağır başlısı olup en hafiften alanı, gücü yettiği hâlde en çok affedenlerden birisi idi. Bir gün, altun ve gümüşten yapılmış bir takım gerdanlıklar Resûl-i Ekrem'e getirilmişti. Resûl-i Ekrem bunları Ashâbı arasında bâzı esâslar dâhilinde taksim etti. Tabiî herkese müsâvî şekilde vermedi. Bu arada Bedevîlerden bir Arab:

— Ey Muhammed, vallahi Allah sana adâleti emrettiği hâlde seni adâlete riâyet eder görmüyorum, diye ağır bir ithâmda bulundu. Resûl-i Ekrem:

وَيْحَكَ فَمَنْ يَعْدِلُ عَلَيْكَ بَعْدِي

— Yazık sana, ben adâlete riâyet etmezsem, ya kim adâlete riâyet eder, buyurdu. Adamcağız oradan ayrıldıktan sonra, Resûl-i Ekrem:

(1083) Hâkim «Müstedrek» inde, Beyhakî «Şuab» ında Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(1084) Rivâyetlerin mehazı bulunamamıştır.

«رُدُّوهُ عَلَيَّ رُوَيْدًا»

— **Biraz sonra onu bana çağırın»** (1085) buyurdu. Ve adamın bu **kadar** kaba ve saygısız davranmasına karşılık onu en tatlı bir dil ile ikaz etti. Biraz sonra çağırtması da adamın korkmaması için idi.

Yine Câbir'in (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem Hayber gününde Bilâl'in elbisesi içinde toplanan gümüşleri taksim ediyordu. Adamın biri:

— Ey Allah'ın Resûlü, taksimâtını adâletle yap, dedi. Resûl-i Ekrem: **Yazık sana! Eğer ben adâlet etmezsem, kim adâlet edebilir? O zamân bu husûsta ziyân etmiş olurum!... Binaenaleyh nasıl adâlet etmezmişim?** buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer (R.A.):

— Bu adam münâfıktır, bunun boynunu vurayım, diye ayağa kalkınca, Resûl-i Ekrem:

«مَعَاذَ اللّٰهِ أَنْ يَتَحَدَّثَ النَّاسُ أَنِّي أَقْتُلُ أَصْحَابِي»

— **Allah korusun, artık insânlar bunu dillerine dolar ve «Muhammed kendi adamlarını öldürüyor» derler,** (1086) buyurdu.

Yine bir savaşda fırsatını bulan bir düşman elinde kılıcı olduğu hâlde Resûl-i Ekrem'e yaklaşarak:

— Şimdi seni benim elimden kim kurtarabilir? dedi. Resûl-i Ekrem:

— Beni Allah korur, derdemez adamcağızın elinden kılıç düştü ve Peygamberimiz hemen kılıcı alarak:

— Ya şimdi seni benim elimden kim kurtarır? buyurdu. Şaşkına dönen adam:

— Sen kılıcı eline alanların iyilerinden ol, yâni beni bağışla, diye yalvardı. Resûl-i Ekrem kendisine:

— Şehâdet getir, buyurdu. Adam:

— Hayır, bunu söyleyemem, ancak senin tarafına geçmiyeceğim gibi seninle savaşanlarla da arkadaş olmam ve seninle artık harbet-

---

(1085) Ebû'ş-Şeyh İbn Ömer'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

(1086) Müslim rivâyet etmiştir.

mem, dedi. Resûl-i Ekrem de kendisini serbest bıraktı. Adamcağız kendi adamlarına döndüğü zamân: «İnsânların en hayırlısının yanından geliyorum» dedi (1087).

Yine Enes'in (R.A.) rivâyetinde; yahudi kadınlarından birisi Resûl-i Ekrem'e zehirli koyun eti getirdi. Resûl-i Ekrem:

— Bu zehirli eti niçin bana getirdin? diye sordu. Kadın:

— Seni öldürmek için getirdim, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Allahü Teâlâ seni muvaffak etmez!** (1088) buyurdu. «Bu kadını katledelim» diyenlere de, «Hayır, bırakın gitsin» buyurdu.

Yine yahûdilerden birisi Resûl-i Ekrem'e sihir yapmıştı. Cebrâil Aleyhisselâm Peygamberimize haber verdi, sihir âletini çıkararak düğümlerini çözdü ve Resûl-i Ekrem kendisine yeğniklik hissetti. Resûl-i Ekrem bunu yahûdiye duyurmak bile istemedi (1089).

Yine Hz. Ali (R.A.) buyuruyor: «Resûl-i Ekrem Zubeyir ve Mikdad ile birlikte beni iki harem arasındaki «HÂH» denen yere gönderdi ve buyurdular ki:

انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا

«**Hâh bahçesine gidin, orada bir kadın vardır, onda bir mektûb var, mektûbu alın gelin**». Biz de gittik, kadını bulduk ve kadına «Mektûbu ver» dedik. Kadın «Bende mektûb yok» dedi ise de biz, mutlaka seni arayacağız, dediğimizde, kadın saçları arasından mektubu çıkarıp verdi. Mektûbu Resûl-i Ekrem'e getirdik. Mektûb Hatıb b. Ebi Belta'a tarafından Mekke müşriklerine yazılmış ve orada Resûl-i Ekrem'e dâir bâzı sırlar aktarılmış bulunuyordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Hatıb'ı çağırarak:

مَا هٰذَا

— **Bu nedir?** diye sorunca, adamcağız:

(1087) Buhâri ile Müslim rivâyet etmiştir.

(1088) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

(1089) Nesei sahih sened ile rivâyet etti. Buhâri ve Müslimde de başka yoldan rivâyet edilmiştir.

— Ey Allah'ın Resûlü hakkımda acele hüküm verme, beni dinle; ben bu hareketimi müslümân olduktan sonra küfre döner şeklinde yapmış değilim. Ancak buraya gelen muhâcirlerin Mekke'de kendi âilelerini koruyacak kuvvetli kabileleri vardır. Benim âilem zayıftır. Bunu yaparken oradaki akrabalarımın da onlar tarafından himâye edilmelerini düşünerek yaptım, dedi. Resûl-i Ekrem:

إِنَّهُ صَدَقَكُمْ

— O size doğruyu söyledi, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer:

— Ey Allah'ın Resûl'ü müsâade et de şu münâfığın kellesini uçurayım, deyince, Resûl-i Ekrem:

إِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدِ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ
فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ

— **Bu adamlar Bedir cengine katılmıştır. Ne biliyorsun? Allahü Teâlâ Bedir halkına «Ne yaparsanız yapın, ben sizi bağışladım» buyurdu,** (1090) dedi.

Yine Resûl-i Ekrem bir ganimet mâlını taksim ediyordu. Ensâr'dan biri:

— Bu taksimât Allah rızâsına uymayan bir taksimdir, dedi. Bunu Resûl-i Ekrem'e haber verdiklerinde, benzi kızardı ve:

رَحِمَ اللهُ أَخِي مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ

— **Allahü Teâlâ kardeşim Mûsâ'ya rahmet etsin, o bundan daha büyüğü ile eziyet edilmiş ve sabretmiştir** (1091) buyurdu.

(1090) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(1091) Buhârî ile Müslim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem:

لَا يُبَلِّغُنِي أَحَدٌ مِنْكُمْ عَنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي شَيْئًا فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَخْرُجَ إِلَيْكُمْ وَأَنَا سَلِيمُ الصَّدْرِ

«Ashâbımın aleyhimde konuştuklarını bana duyurmayın; zirâ gönül hoşluğu içinde aranızda bulunmak isterim» (1092) buyurdu.

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN HOŞLANMADIĞI ŞEYLERE NASIL GÖZ YUMDUĞU

Resûl-i Ekrem'in cildi yumuşak, içi dışı lâtif ve güzel idi. Hiddet ve neş'esi yüzünden belli olurdu. Cânı fazla sıkıldığı zamân sık sık sakalını avuçlardı. Hoşa gitmeyen bir şeyi yüze vurmazdı. Bir gün yüzünde sarı boya bulunan bir adam huzûruna girdi. Resûl-i Ekrem bu sarı boyadan hoşlanmadığı hâlde bu adama bir şey demedi. Adam çıktıktan sonra: **«Buna desenîz de şu boyayı izâle etse daha iyi olurdu»** (1093) buyurdu. Bedevînin biri huzûrlarında mescidin bir köşesinde idrârını yapmıştı. Ashâb onu dövmeye kalkışınca, Resûl-i Ekrem:

لَا تُزْرِمُوهُ

«Sidiğini kesmeyin işini bitirsin» buyurduktan sonra devâmla:

إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنَ الْقَذَرِ وَالْبَوْلِ وَالْخَلَاءِ

«Mescidlere pislik, sidik ve kazâ-i hâcet gibi şeyler yaraşmaz». Diğer rivâyette: **«Nefret ettirmeyin, yaklaştırın»** buyurdu (1094).

Yine bir gün Bedevînin biri gelerek Resûl-i Ekrem'den bir şey istedi. Resûl-i Ekrem istediğini verince, adama:

— **Nasıl memnûn oldun mu?** diye sordu. Adam:

— Hayır, memnûn olmadım, iyi bir şey de yapmadın, dedi. Mec-

(1092) Ebû Dâvud ve Tirmizî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.
(1093) Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesei Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(1094) Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir.

lisde hâzır bulunan müslümânların cânı sıkıldı ve adamı tekdir için davrandıklarında, Resûl-i Ekrem onlara:

— **İlişmeyin,** diye işâret buyurdu. Sonra da meclisten kalkıp hâne-i saâdetlerine girdi. Bir müddet sonra Bedeviyi çağırtarak, daha bâzı ikrâmlarda bulundu ve:

— **Şimdi memnûn oldun mu?** diye sordu. Bedevi:

— Evet şimdi memnûn oldum, sa'yiniz meşkûr olsun dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Orada çirkin konuştun, Ashâbımın sana karşı gönlü kırıldı ve içlerinden sana nefret beslemeğe başladılar. Şimdi bana ifâde ettiğin memnûniyeti onların huzûrunda da ifâde eder misin? Şâyet bu memnûniyetini onların huzûrunda da ifâde edersen, sana karşı, duydukları kin ve nefret ortadan kalkar,** buyurdu. Adam:

— Evet, onların yanında da aynı şeyi ifâde ederim, dedi. Resûl-i Ekrem akşam üzeri veyâ sabâhleyin aynı toplantıya gelerek:

— **Bu Bedevi memnûn değildi, fakat ona biraz fazla ikrâmda bulunduğumuz için memnûniyetini ifâde etti. Sorun bakalım ne diyor** buyurdu. Adam:

— Evet memnûnum, Allah râzı olsun, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Benimle şu Arabın hâli, şöyle bir adamın vaziyetine benzer: Adamın devesi var, deve kendisinden kaçmış, deveyi yakalamak için insânlar devenin peşine düşmüş, fakat insânların hücûmu deveyi daha uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramıyor. Bunun üzerine adam:**

Bırakın peşine koşmayın, ben ona sizden daha merhametli olduğum gibi, hâlini de daha iyi bilirim, dedi ve yerden aldığı bir tutam ot ile devesine huy huy diye seslendi, deve de yavaş yavaş adama yaklaştı ve adam deveyi yakalayarak yükünü vurdu ve sırtına bindi. Şâyet ben de o zamân sizi serbest bıraksaydım adamı öldürseydiniz, adam Cehennem'e gidecekti (fakat şimdi adamı kurtarmış olduk), (1095) buyurdu.

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN CÖMERTLİĞİ [SAHÂVETİ]

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) insânların en cömerd ve en iyilerinden biri idi. Hele Ramazan-ı şerifte esen rüzgâr gibi eline geçen her şey durmadan giderdi. Hz. Ali (R.A.) Resûl-i Ekrem'in anlatırken: «O insânlâ-

(1095) Bezzar ve Ebû'ş Şeyh Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

rın en çok eli açık olanı, sıkıntılara göğüs germe bakımından göğsü en geniş olanı, en doğru sözlüsü, üzerine aldığı işi en güzel ve en iyi şekilde yerine getireni idi. O, en güzel ve yumuşak tabiatlı olup, kabile ve akrabasına en çok ikrâmda bulunan bir zât idi. Onu ilk gören ondan heybet duyar, sohbetinde bulunanlar ise onu severlerdi. Onun vasıflarını anlatan der ki: Ondan önce de, sonra da onun gibisini görmedim. Ondan istenen her şey —varsa— verir, bulmak imkânı varsa söz verir, bunlar mümkün olmadığı takdirde susardı. Bir gün adamın biri kendisinden bir şey istedi. Resûl-i Ekrem de yanında bulunan bir koyun sürüsünü adama verdi. Adamcağız kabilesine dönerek, geliniz müslümân olunuz, zîrâ o Peygamber hiç fakirlikten korkmayan bir kimse gibi atıyyelerde bulunuyor, dedi. Bir def'a olsun kendisinden istenen her şeye yok dediği vâkî değildir. Bir def'a kendisine doksanbin dirhem isâbet etmişti. Bunu hasırın üzerine döktü. Her gelene verdi, tamâmen bitirdi, sonra kalktı (1096). Yine bir adamın biri gelerek Resûl-i Ekrem'den bir şey istedi. Resûl-i Ekrem:

— **Yanımda bir şey yok, biraz bekle, bir şey gelirse sana vereyim**, buyurdu. Orada bulunan Hz. Ömer (R.A.):

— Ey Allah'ın Resûlü, Allahü Teâlâ size güçlükle emir buyurmadı. Siz neden kendinizi zorluyorsunuz? dedi. Resûl-i Ekrem, Hz. Ömer'in bu sözünden hoşlanmamakla beraber cevâp da vermedi. Adam Ömer'e cevâben:

— Sen ver, eksilmez. Arş'ın sâhibinden korkma, diye mukaabelede bulununca, bu söz Resûl-i Ekrem'in hoşuna gitti, gülümsedi ve neş'esi yüzünde belirdi.

Resûl-i Ekrem Huneyn seferinden dönüşünde Bedevî Arablar yoluna çıkarak etrâfını sardı ve durmadan kendisinden istediler. Hattâ Resûl-i Ekrem bir ağaca sığınmağa mecbûr kaldı. O sırada sırtındaki ridâsı dala takıldı. Resûl-i Ekrem durdu ve:

أَعْطُونِي رِدَائِي لَوْ كَانَ لِي عَدَدُ هٰذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهَا
بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذَّابًا وَلَا جَبَانًا

«Ridâm'ı veriniz, eğer şu Ummugaylan ağaçlarının sayısı kadar koyunum olsa hepsini size bölerdim. Bu sözümde, beni ne korkak, ne cimri ve ne de yalancı bulurdunuz» (1097) buyurdu.

(1096) Ayrı rivâyet ve ifâdelerle Buhârî'de de vardır.
(1097) Buhârî Cübeyr b. Mut'ım'den rivâyet etmiştir.

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN ŞECAATİ [KAHRAMANLIĞI]

Resûl-i Ekrem insânların en bahâdır, en cesûr ve yüreklilerinden idi. Bu husûsta Hz. Ali (R.A.) hâtıralarını şöyle anlatıyor: Bedir gününde (bozguna uğradığımız sıkışık bir ânda) Resûl-i Ekrem'e sığınıyorduk. O ise bizden önde ve düşmâna daha yakın idi. O gün orada bulunanların en metini o idi (1098). Yine Hz. Ali: «İki saf birbirine karıştığı, harbin ateşli ânlarında Resûl-i Ekrem'e iltica ediyorduk, düşmâna en yakın olanımız da o idi» (1099).

Denildi ki: Resûl-i Ekrem az söyler, az konuşurdu. Fakat harb ile emredeceği zamân bütün gücü ile harekete geçer ve çok şiddetli bir tavır takınırdı. Düşmâna en yakın yerde bulunduğu için cesûr muhâribler ancak ona yaklaşırdı (1100).

İmrân b. Husayn diyor ki: Resûl-i Ekrem düşmân askerleri ile karşılaştığı zamân, ilk vuran o olurdu. (Resûl-i Ekrem ilâhî ahlâk ile muttasıf olduğu için merhametten ayrılmamakla berâber harb meydânlarında) insânların en şiddetlisi idi. Huneyn cenginde müşrikler onu kuşattığı zamân atından inerek:

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ

«Ben Peygamberim yalan yok, ben Abdülmuttalib'in oğlunun oğluyum,» dedi (1101) ve o gün ondan daha cesûr ve daha metin kimse görülmedi.

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM'İN TEVÂZUU

Resûl-i Ekrem en üstün mevkie sâhip olmakla berâber, insânların en mütevâzi idi. İbn Âmir diyor ki: Hac mevsiminde ak bir deve üzerinde herkes arasında, kimseyi sağa sola itip kakmadan, Resûl-i Ekrem'i de sıradan insânlar gibi cemreler atarken gördüm. Çullu merkebine biner, terkisine adam alırdı. Hastaları ziyâret eder, cenâzelere katılır, kölelerin bile dâvetlerine icâbet ederdi. Ayakkabısını tâmir eder ve

(1098) Dârimî İbn Ömer'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.
(1099) Ebû'ş-Şeyh isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.
(1100) Ebû'ş-Şeyh Sa'd b. İyaz'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(1101) Buhârî ile Müslim Enes'den rivâyet etmişlerdir.

elbisesini yamardı. Evde muhterem zevcelerinin işlerine katılır onlara yardım ederdi. Kendisine kıyâm yapılmasından hoşlanmadığını bildikleri için, geldiği zamân, Ashâb-ı Kirâm, ona kıyâm etmezlerdi.

Çocuklar topluluğuna uğrar ve onlara selâm verirdi. Bir gün Resûl-i Ekrem bir adamın yanına gitti. Adam Resûl-i Ekrem'in heybetinden titremeğe başladı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

«هَوِّنْ عَلَيْكَ فَلَسْتُ بِمَلِكٍ وَإِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ»

«Sâkin ol, ben bir hükümdâr değilim. Ben, Kureyş kabilesinden kurutulmuş et yiyen bir kadının çocuğuyum» (1102) buyurdu.

Resûl-i Ekrem'in husûsî bir mevkii yoktu. Ashâbı arasında onlardan bir ferd imiş gibi otururdu. Gelen bir yabancı onu sormadan bilemezdi. Artık Ashâb-ı Kirâm bunun böyle olamıyacağını anladı ve ona çamurdan yüksek bir yer yaptılar ve orada oturdu.

Hz. Âişe (R.A.) bir gün Resûl-i Ekrem'e:

— Yemeğini yaslanmış olduğun hâlde ye; çünkü bu senin için daha kolaydır, dedi. Resûl-i Ekrem başını uzattı, eğdi nerde ise yere değecekti, sonra da:

«بَلْ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ»

— Hayır ben kulların yediği gibi yer, oturduğu gibi otururum, buyurdu.

Resûl-i Ekrem masada yemediği gibi hazmı kolaylaştıran ve iştahı açan şeylerle süslenmiş sofrada da yememiştir.

Kim olursa olsun, kendisini çağıran herkese «Lebbeyk - buyurun» diye cevâp verirdi. Bir meclise gittiği zamân herkese karşı sevgi ve tevâzuundan onların sohbetlerine iştirak eder: Âhiretten konuşuyorlarsa âhiretten, yemek içmekten konuşuyorlarsa yemek içmekten ve başka bir dünyâ husûsatı için konuşuyorlarsa bu yönden onların sohbetine katılırlardı. Zamân zamân saâdetli huzûrlarında eski devirleri anan şiirler söyler ve gülüşürlerdi. Resûl-i Ekrem de gülümser ve harâm olmayan şeyden onları men'etmezdi.

(1102) Hâkim rivâyet etmiştir.

RESÛL-İ EKREM SALLÂLLAHÜ ALEYHİ VE SELLEM'İN SURET VE HİLKÂTİ [YARATILIŞI]

Resûl-i Ekrem ne çok uzun, ne de çok kısa boylu idi. Yalnız olarak yürüdüğü zamân «Orta boylu» denirdi. Bununla berâber halk arasında gezerken ondan da uzun denecek kimse yoktu. Resûl-i Ekrem hepsinden uzun gözükürdü. Hâriçte uzun görünen iki kimse etrâfına gelse, ancak omuzları hizâsında görülürlerdi. Resûl-i Ekrem:

«İyiliğin hepsi ortada orta boyludadır» buyurdu.

Resûl-i Ekrem'in Rengi:

Resûl-i Ekrem'in rengi parlaktı; ne çok beyaz, ne de çok koyu idi. Buğday renginde yâni esmer idi.

Amcası Ebû Tâlib onu şöyle tavsif eder:

وأبيض يستسقى الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل

«Öyle beyaz bir yüz ki, o yüzün suyu hürmetine bulutlardan yağmur istenir. Öyle bir kerem sahibi ki, yetimler onun eline bakar, dullar ve yoksullar ona güvenir.»

Bâzıları, yüzünün, kırmızı ile beyaz karışımı olduğunu söylediler. Terlediği zamân terleri yüzünden inci dânesi gibi dökülür ve teri misk gibi kokardı. Saçı, erkek saçının en güzeli idi. Fazla kıvırcık olmadığı gibi fazla düz değildi. Taradığı zamân âdete bükülmüş bir ip gibi tarak izleri saçında belli olurdu. Bâzıları saçlarının omuz başlarına kadar indiğini söylerse de ekseriyet kulak yumuşaklarına kadar indiğini söyler. Saçlarını dörde böldüğünü de söyleyenler vardır. Çok kere saçlarını iki yanlarına böler ve zülüfleri yanlardan parlardı. Saç ve sakalında on yediyi geçmeyen beyaz tüy vardı.

Resûl-i Ekrem, insânların en güzel, en çok yüzü nûrlu olanlardan biri idi. Onu anlatanlar; ayın on dördü gibi güzel, derlerdi. Onun neş'e ve üzüntüsü yüzünden belli olurdu. O, arkadaşı Ebû Bekir'in anlattığı gibidir, derlerdi. Ebû Bekir (R.A.) şöyle anlatırdı:

أمين مصطفى للخير يدعو كضوء البدر زايله الظلام

«Mustafâ, hayra dâvet eden bir emin idi, ayın on dördü gibi karanlığı aydınlatırdı».

Resûl-i Ekrem'in alnı geniş, kaşları ince ve uzun idi. İki kaşının arası açık ve gümüş gibi parlaktı. Gözlerinin karası geniş idi. Biraz kızarıntı ile karışıktı. Kirpikleri birbirine karışacak kadar sıkışıkdı, burnu düz, dişleri seyrekdi. Gülümsediği zamân dişleri inci gibi parlardı. En güzel dudaklara sâhip olup ağzı açık kalmazdı. Yanakları yumuşakta ve sarkık değildi. Yüzü uzun olmadığı gibi sakal devirisi gibi parlak da değildi. Sakalını âzâd eder, bıyığının fazlasını keserdi. Boğazı ve boynu kısa olmadığı gibi fazla uzun da değildi. Boynundan açık kalıp güneş ve rüzgârın dövdüğü kısmı altun savatlı gümüş bardak gibi parlardı. Gömlek altında kapalı kalan kısmı ise ay gibi parlakdı.

Resûl-i Ekrem'in göğsü geniş olup etleri sarkmış değildi. Ay gibi beyaz ve ayna gibi düz idi. Göğsü ile göbeği arası yukardan aşağı bir istikâmette kıllı olup başka' taraflarında tüy yoktu. Omuz kemikleri ve kemik başları büyüktü. Sırtı geniş olup iki omuzu arasında Nübüvvet mührü vardı ve sağ omuzu tarafında idi. Ortasında sarıya meyyâl siyah bir gül vardı. At yelesine benzer şekilde etrâfında bâzı kıllar vardı. Kol ve pazuları irice idi. Bilekleri kalın ve elleri geniş idi. Parmakları uzunca ve parlaklıkta gümüş gibi idi. Avucu, parmaktan yumuşak ve misk gibi kokulu idi. Onunla musâfaha eden kimse akşama kadar elinde güzel kokunun izlerini duyardı. Elini hangi çocuğun başına koyup da okşadıysa, akşama kadar o çocuğun başı güzel kokusu ile diğerlerinden ayrılırdı. Baldırları iri idi.

Şişmanlığı orta derecede olup etleri sarkmamıştı.

Resûl-i Ekrem'in yürümesine gelince; sanki bir kayadan çıkar veyâ bir çukurdan iner gibi adımlarını ağır ve çekinerek atar, yürürken sallanmaz ve adımlarını fazla açmazdı. Resûl-i Ekrem: «İnsânlar içinde Âdem Aleyhisselâm'a en çok benzeyen benim. Gerek ahlâk ve gerek yaradılış bakımından da bana en çok benzeyen İbrâhim Aleyhisselâm'dır» buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِي عِنْدَ رَبِّي عَشَرَةَ أَسْمَاءٍ. أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي
الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِيَ الْكُفْرَ وَأَنَا الْعَاقِبُ الَّذِي لَيْسَ بَعْدَهُ أَحَدٌ وَأَنَا الْحَاشِرُ
يَحْشُرُ اللَّهُ الْعِبَادَ عَلَى قَدَمِي وَأَنَا رَسُولُ الرَّحْمَةِ وَرَسُولُ التَّوْبَةِ
وَرَسُولُ الْمَلَاحِمِ وَالْمُقَفِّي قَفَّيْتُ النَّاسَ جَمِيعًا وَأَنَا قُثَمٌ

«Rabbımın katında on ismim vardır. Ben Muhammed'im. Ahmed'im. Mâhî'yim; Allahü Teâlâ benimle küfrü mahvedecektir. Ben Akib'im; benden sonra peygamber yoktur. Ben Hâşir'im. Allah, kullarını beni müteakib haşredecektir. Ben rahmet Resûlüyüm, ben Tevbe Resûlüyüm, ben Melâhim Resûlüyüm, ben Mukaffâ'yım. Herkes bana uyar. Ben Kussem'im, yâni olgun ve bütün iyilikleri câmi bir insânım» (1103).

RESÛL-İ EKREM SALLALLAHÜ ALEYHİ VE SELLEM'İN DOĞRULUĞUNA DELÂLET EDEN MÜCİZE VE ALÂMETLERİ

Bilmiş ol ki: Resûl-i Ekrem'i (S.A.V.) müşâhede eden, ahlâkı ile alâkalı işlerini, hâl ve hareketlerini bildiren haberleri cân kulağı ile dinleyen, âdet ve seciyelerini, muhtelif sınıfları sevk u idâresini ve onları bir araya toplayarak birbiriyle nasıl kaynaştırdığını ve idâresi altına aldığını bilen, ağır ve kapalı sorulara nasıl hayret verecek cevâblar verdiğini öğrenen, halk yararındaki akıllara durgunluk veren muntazam tedbirlerine vâkıf olan, ömürleri boyunca fakih, bilgin ve aklı başında olan kimselerin ömürleri boyunca hayran kaldıkları şer'î hükümleri açıklamaktaki güzel işâretlerini gören herkes, insâf ile düşündüğü takdirde, bunların insân gücünün irâdesinde, hile ve aldatma yolu ile elde edilmiş şeyler olmadığında asla tereddüt etmez ve bunların ancak ilâhî kuvvet ve semâvî kudretin yardımı ile elde edildiğinde asla şüpheye düşmez. Bütün bu meziyyet ve faziletlerin bir yalancıda düşünülmesi mümkün değildir. Onun doğuşundanberi tâkib ettiği hatt-ı hareket tarzı doğruluğunun en kat'î ve müşahhas şâhididir. Halis bir çöl Arabı onu ilk gördüğünde; «vallahi gördüğüm şu sîmâ yalancı olamaz» derdi. Yalnız görünüşü itibâriyle onun doğruluğuna şehâdet ederdi. Nerede kaldı onun ahlâkını ve hareketini bilen... Zâten biz onun ahlâkından bâzısını zikretmekle, güzel huylarının neden ibâret olduğunu anlatmak ve bunlarla berâber Resûl-i Ekrem'in doğruluğuna ve Allahü Teâlâ katındaki büyük mevkiine tenbih etmek istedik. Zirâ bütün bu faziletleri ona bahşeden Allahü Teâlâ'dır. Çünkü, ümmî idi, okumadı, kitâb mütâlaa etmedi. İlim öğrenmek için bir tarafa gitmedi. Yanmış dağlar arasında yaşayan Arablar içinde öksüz ve hakir olarak yetişti. Şâyet Allah'ın yardımı kendisine ulaşmasaydı o bu gibi faziletleri, ahlâki güzellikleri ve bu hükümleri nereden öğrenecekti. Nerede kaldı Allahü Teâlâ'yı, meleklerini, kitâblarını bilmek ve diğer nübûvvet hasseleri. Eğer kendisine açık bir vahiy gelmeseydi.

(1103) Ebû'ş-Şeyh, Abdullah b. Ubeyd'den rivâyet etmiştir. (Müslim Tercemesi. C. 7 Sf: 227).

bunları bilemiyeceği gibi, beşer tâkati bu kadar yüklere de tahammül edemezdi (1104).

Eğer başka bir mûcizesi olmasa bile yalnız bunlar onun nübüvvetinin delili olmak için yeter ve artardı.

Bununla berâber şüpheye mahal bırakmayacak şekilde mûcizeleri de vardır. Tafsilâtına girişmeden ve lâfı fazla uzatmadan sahih kitâblarda bulunup meşhûr olan bâzı mûcizelerini anlatalım. Çok kere Allahü Teâlâ onun elinde âdeti bozmuş ve âdete muhâlif hârikalar göstermiştir. Mekke'de Kureyşîler, kendisinden, peygamberliğinin doğruluğunu gösteren bir mûcize istediklerinde, ay onun için ikiye bölünmüştür (1105).

Hendek Vak'ası esnâsında Câbir ve Talha'nın evlerinde az yemekle çok kişilerin karnını doyurduğu da bir gerçektir (1106). Seksen kişiyi daha doğrusu sekizyüz kişiyi dört mud arpa ekmeği ve bir oğlak ile doyurmuştur. Bir def'a da seksen kişiden fazla aç insânı, Enes'in elinde getirdiği bir parça arpa ekmeği kırıntıları ile doyurmuştur. Bir def'a da Beşir'in kızının getirdiği bir miktâr hurma ile orduyu doyurmuştur (1107).

(1104) Bütün o amansız düşmânlıklara karşı onları bir araya topladı, kendisine bağladı ve ona olan sevgileri uğrunda cânlarını verdi, vatanlarını terkederek ardından gittiler. Bütün bunları ilâhî kuvvetle te'yid edilmeyen bir kimsede toplanması muhâldir.

(1105) Mûcize; peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin âdeti bozan bir hüner göstermesine denir ki bu, o peygamberin hüneri değil, Allahü Teâlâ'nın kudretidir. Onu o peygamberin elinde gösteriyor. Her peygamberin kendi zamânına göre bir çok mûcizesi vardır. Resûl-i Ekrem'in de mûcizesi olduğu muhakkaktır. Ehl-i sünnet buna îmân eder. Ancak bazı rivâyetlerin doğru olup olmadığı üzerinde durulur. Resûl-i Ekrem'in her asırda gözler önünde serili en büyük mûcizesi Kur'ândır. Lafzı, mânâsı, âhenk ve icazı ile bir beşer sözü olmasına imkân yoktur.

Resûl-i Ekrem'in nübüvvetinden evvel rivâyet edilen meselâ Fil kıssası ile olan ilgisi, kolay doğması ve doğduğu anda parlayan bir nur sayesinde Şam'ın köşk ve sokaklarının görülmesi, Basra'da develerin boyunlarının görülmesi, kuşların annelerinin göğüslerine sarılması, Fars'ların ateşinin sönmesi, Sava gölünün kuruması, Kisra saraylarının duvarlarının çatlaması, ufukta tavaf edildiğinin görülmesi, bazı vasıflarını bildiren sesler duyulması, putların yere kapanması, baş üzerinde bulutun sâyeban olması gibi bir çok hârikalar vardır ki, bunlar nübüvvetin mukaddimesi olarak İrhasat adını alır ve bunların pek çoklarına itiraz edilir. Veya bazı tevîller yapılır. Fakat ay'ın ikiye bölünmesi Âyetin zâhiri ve ümmetin icma'ı ile sâbittir ve Resûl-i Ekrem'in mühim mûcizelerindendir. Zirâ hiç bir Peygamberde bu kabil mûcize görülmemişdir, Çünkü o, yaşadığımız bu âlem dışında bir mûcize idi. Sübki ay yarılmasının mütevatir olduğunu tahkik etmiştir. Irakî bu husustaki rivâyetin ittifaklı olduğunu söylemiştir. Hattâ buna da sihirdir diyenler olmuş fakat yolculuktan dönen bazı kimseler de yolculuk hâlinde ayın ikiye bölündüğünü görmüşlerdir.

(1106) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(1107) Bu da Beyhakî'nin rivâyetinde olup, isnadı ceyyiddir.

Yine Tebük Gazvesinde ordu Resûl-i Ekrem'e mürâcaat ederek susuzluktan şikâyette bulundular. Resûl-i Ekrem;

— Hiç su yok mu? diye sordu. Bir matharada bir miktâr su vardı onu getirdiler, avucuna aldı, herkes içdi, hayvânları içirdi, abdest aldı ve su kablarını doldurdular (1108). Hudeybiyye ve Tebük'teki suyu kurumuş kuyulara elinden biraz su dökmekle kuyular su ile doldu ve bütün ordudaki binlerce asker, bu kuyulardan içdi (1109).

Onun mûcizelerinden birisi de çöken bir deve kadar yeri kaplayan hurmadan dörtyüz süvâriyi azıklandırmasını Hz. Ömer'e emretmesidir. Hepsinin azığını verdiği hâlde yine bir miktâr arttı ve onu Hz. Ömer alıkoydu (1110).

Yine onun mûcizelerinden birisi de, Bedir Cenginde eline aldığı bir avuç toprağı düşman ordusuna atarak hepsinin gözlerine girmiş olmasıdır. Huneyn'de de böyle yapmıştır (1111).

Bu husûsta:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ

«Attığın zamân sen atmadın fakat Allah attı» (8 — Enfâl: 17) âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Allahü Teâlâ, Resûl-i Ekrem'i göndermekle kehâneti de ibtâl etmiştir. Daha önce kehânet vardı.

Yapılan minbere çıkması ile daha önce dayanarak hutbe okuduğu hurma kütüğü de bu ayrılığa dayanamıyarak ağladı. Bütün Ashâb da deve sesi gibi ağlamasını duydular ve Resûl-i Ekrem onu kucaklayınca sesi kesdi. Bu da onun mûcizelerinden birisidir (1112). Bir mûcizesi de; Yahûdileri ölümü temenniye dâvet etti ve onların ölümü temenni etmiyeceklerini önceden haber verdi. Gerçekden de böyle oldu ve onları ilzâm etti. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu hâdiseyi açıklayan âyet-i celîle dünyânın her tarafında okunmaktadır (1113).

Resûl-i Ekrem, birçok gaybden de haber vermiştir. Hz. Osman'ın başına felâket geleceğini ve Cennet'e gireceğini haber vermiştir (1114).

(1108) Bu mûcize bir kaç kere tekerrür etti.
(1109) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(1110) Ahmed rivâyet etmiştir.
(1111) Müslim rivâyet etmiştir.
(1112) Buhârî Câbir ve Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.
(1113) Buhârî İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.
(1114) Buhârî ile Müslim Ebû Mûsa el-Eş'arî'den rivâyet etmişlerdir.

Ammarî'de Bâğîlerin öldürüleceğini haber vermiştir. Hz. Hasan'ın, iki İslâm ordusunun arasını bulacağını da bildirmiştir (1115).

Muhârebe meydânında büyük kahramanlıklar gösteren bir kişinin Cehennem'e gideceğini haber vermesi üzerine, adamı tâkib ettiler, baktılar ki aldığı yaralara dayanamıyarak kendi canına kıymıştır. (1116). Bütün bunlar ilâhî vahyin tecellisinden başka hiç bir şekilde bilinemiyen şeylerdir. Ne yıldızlara bakmakla, ne de başka sûretle bilinmelerine imkân vardır. Ancak Allahü Teâlâ'nın vahiy ve bildirmesiyle bilinebilen hakikatlerdir.

Medine'ye göç ederken ardından yetişen Suraka'nın atının kuma batması ve ardından bir duman çıkması üzerine, Resûl-i Ekrem'den yardım dilemesi ve Resûl-i Ekrem'in duâsı ile atının kurtulması ve Kisra'nın bileziklerinin bileğine geçirileceğini Suraka'ya haber vermesi ve Hz. Ömer devrinde bunun tahakkuk etmesi, yine Resûl-i Ekrem'in mûcizelerindendir (1117).

Yalancı peygamberlerden Esved-i Ansî'nin San'a'da öldürüldüğünü ve öldüreni Medine'de — öldürüldüğü gece — haber vermesi de bir başka mûcizesine örnektir (1118). Tertiblenen sû-i kasdı icrâ için evini kuşatmış olan yüz kişinin üzerine bir avuç toprak atmakla aralarından çıkıp gittiği hâlde onu görememişlerdir (1119). Ashâb'ın huzûrunda deve, sâhibinden kendisine şikâyette bulunmuştur (1120).

Yine birgün Ashâbı ile otururken:

— Sizden biriniz Cehennem'e girer. Onun dişi Uhud Dağı gibidir, buyurdu. Gerçekten bunlardan biri irtidad etti ve mürted olarak öldürüldü (1121). Yine bir topluluğa hitâben: «Sizden en son ölecek olan, ateşte yanarak ölecek» buyurdu ve gerçekten de öyle oldu (1122).

İki ağacı dâvet etti, ağaçlar geldi, bir arada toplandılar ve sonra da yerlerine gittiler (1123). Resûl-i Ekrem'in aslında orta boylu olduğu hâlde uzun boylular arasında herkesten uzun görünmesi de onun mûcizelerindendir.

(1115) Buhârî ve Müslim ayrı yollardan rivâyet etmişlerdir.
(1116) Buhârî ile Müslim Ebû Hureyre ve Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.
(1117) Buhârî ile Müslim, Ebû Bekir'den rivâyet etmişlerdir.
(1118) Buhârî ile Müslim'de bununla alâkalı rivâyet vardır.
(1119) İbn Merdûye İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.
(1120) Ebû Dâvud Abdullah b. Câfer'den rivâyet etmiştir.
(1121) Darekutnî Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(1122) Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.
(1123) Ahmed Ali'den sahîh senad ile rivâyet etmiştir.

Hıristiyanları lânetleşmeğe dâvet etti ve şâyet bu teklifi kabûl ederlerse helâk olacaklarını haber verdi. Onlar da ona inanarak buna yanaşmadılar (1124).

Arab süvârilerinden Amir b. Tufeyl ile Erded b. Kays Resûl-i Ekrem'i öldürmek üzere geldiler. Resûl-i Ekrem bir hile ile onlardan kurtuldu ve onlara beddua etti. Amir gudde hastalığına yakalanarak öldü. Erbed'i de yıldırım yakarak yok etti (1125). Yine Ubey b. Halef'i kendisinin öldüreceğini haber verdi ve Uhud Harbinde hafif bir temâs ile onu öldürdü (1126). Zehirli etten berâber yedikleri arkadaşı öldü, fakat Resûl-i Ekrem ondan sonra dört sene daha yaşadı. Zehirli bacak ise, zehirli olduğunu Resûl-i Ekrem'e söylemişdi (1127).

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Bedir gününde Kureyş'in ilerigelenlerinin öldürülecekleri yerleri teker teker haber verdi ve hepsi de Resûl-i Ekrem'in gösterdiği yerlerde öldürüldüler (1128).

Yine Resûl-i Ekrem ümmetinden bir kısmının deniz muhârebesine katılacaklarını haber verdi ve öyle oldu (1129). Yeryüzü dürüldü ve pek çok yerlerini gördü ve gördüğü yere kadar ümmetinin genişleyeceğini haber verdi ve öyle oldu (1130). Çin'den Endülüs'e ve Berberilere kadar ilerlediler.

Sevgili kızı Hz. Fatma'ya, ehl-i beytinden en evvel ölecek olanın o olduğunu haber verdi ve öyle oldu (1131). Muhterem zevcelerine de, eli en uzun olanın ilk önce öleceğini haber verdi ve öyle oldu. Burada eli uzun demekten mecâzi mânâ olarak en cömerdini kasdetti. O da Zeyneb binti Cahş idi ve ilk öleni de o oldu (1132).

Sağılmayan koyunun memesini tutmakla koyun süt verdi ve bu hâdise İbn Mes'ûd'un (R.A.) müslümân olmasına sebeb oldu. Huzaa Kabilesinden Ümmü Mâbed'in çadırında da bu hâdise tekrârlanmıştır (1133).

(1124) Buhârî İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.
(1125) Taberanî «Evsat»ında rivâyet etmiştir.
(1126) Beyhakî «Delâilü'n-Nübüvve»de rivâyet etmiştir.
(1127) Müslim Ömer b. Hattâb'tan rivâyet etmiştir.
(1128) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(1129) Müslim Âişe ve Fatma'dan rivâyet etmişlerdir.
(1130) Buhârî ile Müslim Âişe ve Fatma'dan rivâyet etmişlerdir.
(1131) Müslim Âişe'den rivâyet etmiştir.
(1132) Ahmed İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.
(1133) Ebû Nuaym ve Beyhakî Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

Ashâb'dan birisinin çıkan gözünü yerine koydu ve sapasağlam oldu, eskisi gibi gördü (1134). Hayber gününde Hz. Ali'nin ağrıyan gözlerine tükürmekle gözleri iyileşti ve kal'ayı fethetmek için sancağı onun emrine verdi (1135). Ashâb-ı Kirâm, Resûl-i Ekrem'in önünde yemeğin tesbihini duyarlardı (1136). Yine Ashâb'dan birisinin sancılanan ayağını meshetmekle sancısı geçti (1137). Bir seferde iâşe son derece azalmıştı. Toplanan az bir miktâra bereketle duâ etti. Sonra ordu, kablarını alabildiğine buradan doldurdular (1138).

Birgün Âs b. Vail'in oğlu Hikem, Resûl-i Ekrem'in yürüyüşünü eğlence maksadıyle tenkid etti ve sallana sallana yürümeğe başladı. Resûl-i Ekrem: «İşte öyle ol» buyurdu ve adam ömrünün sonuna kadar ancak öyle yürüyebildi (1139).

Yine bir def'a Resûl-i Ekrem bir adamın kızını istedi. Adam vermemek için onda alatık hastalığı vardır, dedi. Resûl-i Ekrem de: «Öyle olsun bâri» buyurdu ve öyle oldu. Bu kadın Ümmü Şebib b. Bersâ'dır. Buna benzer daha pek çok mûcizeleri vardır.

Biz meşhûr olan mûcizeleri ile iktifâ ettik. Tevâtüre varmayan bu mûcizelerde şüpheye düşen kimse, yine tevâtüre varmayan Hz. Ali'nin kahramanlığında ve Hatem'in cömertliğinde şüpheye düşen gibidir. Bu rivâyetler her ne kadar teker teker mütevâtir değilse de, hepsini birden mütâlaa ettiğimiz zamân, tevâtürlerinde, şüphe edilmez. Bununla berâber Kur'ân-ı Kerim'in tevâtüründe kimse, şüphe etmez. İnsânlar arasında devâmlı sûrette yaşamakta olan en büyük mûcizesidir. Resûl-i Ekrem'den başka hiç bir peygamberin devâm eden mûcizesi yoktur. Zirâ Resûl-i Ekrem Kur'ân-ı Kerim ile bütün Arablara, edib ve beliğlerine meydân okumuştur. Halbuki o zamân Arab Yarımadası fesâhat yatağı idi. Onlar edebiyat ve şiirleri ile övünürlerdi. İşte onların arasında şüphe edenlere, Kur'ân'ın tamâmının veyâ on sûresinin veyâ küçük bir sûresinin benzerini getirin bakalım diye meydân okumuştur. Allahü Teâlâ:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ
لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

(1134) Buhârî ile Müslim Ali ve diğerlerinden rivâyet etmişlerdir.
(1135) Buhârî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.
(1136) Buhârî rivâyet etmiştir.
(1137) Buhârî ile Müslim, Seleme b. Ekve'den rivâyet etmişlerdir.
(1138) Beyhakî Hind b. Hatice'den rivâyet etmiştir.
(1139) İbn Cevzî «Tenkîh» adlı eserinde rivâyet etmiştir.

«De ki, insânlar ve cinler bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya toplansa benzerini getiremezler, hep birbirine yardımcı olsalar da» (17 — İsrâ: 88). Zâten onlara bu meydân okuma, onların bunun benzerini getirmeleri için değil, acziyetlerini onlara bildirmek ve ilzâm etmek içindir. Zâten onlar da ümidlerini kesdi, acziyetlerini anladı ve bundan vaz geçerek kılıca sarılmak sûretiyle Kur'ân'a karşı koymak istediler. Kendilerini öldürttü, mallarını yağma ettirdiler, sonra bu meydân okuma dünyânın her tarafında yayıldı. Aradan beş asır (Gazâlî devrine kadar) geçtiği hâlde hâlâ benzerini getiremediler ve getiremezler. Resûl-i Ekrem'in tavr u hareketini, sözünü, işini, ahlâkını, mûcizelerini, şerî'atinin bu âna kadar yaşamasını, yeryüzüne yayılmasını, kendisi yetimlikten yetişme bir kimse olduğu hâlde zamânındaki hükümdârların ve sonra gelenlerin İslâmiyete nasıl boyun eğdiklerini bildiği ve duyduğu hâlde hâlâ doğruluğunda şüphe edecek kadar ahmaklık olur mu? Hemen onu tasdik edenlere de ne büyük bir tevfîk-i ilâhî yetişmiştir.

Sözünde, işinde, tavr u hareketinde ve her ahlâkında onun izinden gitmeği Allah'tan dileriz.

«Geçim Âdâbı Kitâbı» ve **«Nübüvvet Ahlâkı Kitâbı»** Allah'ın lütf u keremiyle burada tamâm oldu.

Hüccetü'l - İslâm

İMAM GAZÂLÎ

İHYÂU ULÛMİ'D - DÎN

Tercüme

Ahmet SERDAROĞLU

BEDİR YAYINEVİ

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn
RUB'U'L-MÜHLİKÂT

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt: 3)

Rub'u'l-Mühlikât

BİRİNCİ KİTÂB:

KİTÂBÜ ŞERH-İ ACAİBİ'L-KALB

(KALBİN ACÂİB HÂLLERİ)

(MUKADDİME VE ONBEŞ BEYÂN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR.)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsûstur. O Allah ki, O'nun azametinin künhünü idrâkte gönül ve hâtıralar hayrete düşmüştür. O'nun nûrlarının daha ilk pırıltılarında gözler ve bakışlar şaşırıp kalmıştır. O Allah ki, akla geçen hâtıraları ve gönüllerde gizli tutulan her şey'i bilir. Mülkünü sevk u idârede yardımcı ve müşâvire ihtiyâcı olmaz. O Allah ki, gönülleri istediği tarafa çevirir, günâhları bağışlar, ayıb ve kusurları örter, darlıkları giderir, darda bulunanlara genişlik gösterir. Ona sonsuz hamd ederim.

Salât u selâm, Resûllerin efendisi, dinden ayrılanları bir araya toplayan ve dîne karşı gelenlerin kökünü kesen, Hz. Muhammed'e ve içi ve dışı temiz olan onun âl ve ashâbı üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; insânın diğer yaratıklardan üstün olmasını sağlayan, şeref ve fazileti ve Allahu Teâlâ'yı mârifete isti'dâdıdır. Dünyâdaki zînet, kemâl ve şerefi bu mârifet sâyesinde olduğu gibi, Âhiret için hâzırlayacağı azığı da bu mârifete bağlıdır. En üstün mertebe olan bu mârifete, diğer a'zâları ile değil, ancak kalbi ile sâhib olabilir. Allah'ı bilen, Allah'a yaklaşan, Allah için amel eden, Allah'a doğru sa'yeden ve nihâyet Allah katında olanları keşfeden yine bu kalbdir. Diğer uzuvlar kalbe tâbi ve onun hizmetçileridir. Onlar, kalbin çalıştırdığı âlet ve vâsıtalardır. Efendinin hizmetçisini, ustanın âletini çalıştırdığı ve kullandığı gibi, kalb de diğer a'zâları öyle çalıştırır ve kullanır. Mâsivâdan tecerrüd eden kalb, Allah katında en makbûl bir uzuv olduğu gibi, başka şeylere dalan kalb de o nisbette Allah'dan uzak olur. Aranan, muhâtab ve mes'ûl tutulan yine kalbdir. Mâsivâdan temizlendiği zamân, Allah'a yaklaşıp saâdete eren ve felâh bulan bu kalb olduğu gibi, mâsivâyı içine alıp gizlediği zamân da şekaavete yönelip husranda kalan yine bu kalbdir. Gerçekde Allah'a itâat eden, kalbdir. Uzuvlara dağılan ibâdetler onun nûrlarıdır. Gerçekde Allah'a isyân eden de odur. Uzuvlara sirâyet eden kötülükler ise, onun eseridir. Onun zulmette veyâ nûrda kalmasını dışardaki iyilik veya kötülüğü gösterir. Çünkü her bardak içinde ne varsa dışında o gözükür. Kalb öyle bir varlıktır ki, insân onu bildiği zamân nefsini; nefsini bildiği zamân da Rabbini bilmiş olur. İnsân onu unuttuğu ve bilmediği zamân kendini de bilmez; kendini bilmeyen ise, Rabbini hiç bilemez. Çünkü kendisini bilemeyen başkasını nasıl bilebilir? İnsân-

1- NIHAYETINI 7- BELA VE ZILLETTE OLAN
2- GAYRET SARFETME 8- ÇOK BÜYÜK ZIYAN
3- ALLAHDAN GAYRI HERŞEY 9- YAYILMA
4- YÜZ ÇEVIRIB ALLAHA DÖNEN
5- IKINCI ŞAHIS, SOYLENENI DINLEYEN

ların çoğu ise, nefis ve kalblerinin câhilidirler. Kendileri ile nefisleri arasına hâil girmiştir. Zîra Allahu Teâlâ kişi ile kalbi arasına girer. Allahu Teâlânın hulûlü demek, kalbini müşâhede ve murâkabeden, sıfatlarını ve kabza-i kudrette ne şekil döndürüldüğünü görmekten onu men'eder. Kiminin şeytan ufuklarına doğru nasıl eğildiğini ve kiminin en yüksek mertebeye nasıl yükseldiğini ve mukarreb melekleri de ileri geçtiğini göremez olur.

Kalbini murâkabe edip düzeltemiyen ve melekût hazînelerinden oraya dökülen nûrları görüp murâkabe edemeyenler, Allahu Teâlâ'nın:

نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝

«Allah'ı unuttular, Allah da onlara kendilerini unutturdu. İşte fâsıklar bunlardır.» (59 - Haşr : 19) buyurduğu kimselerdir. Kalbi, kalbin hakîkat ve vasıflarını bilmek dînin aslı ve sâlikler yolunun esâsıdır.

İhyâ kitâbının birinci yarısı olup, beden üzerinde cereyân eden ibâdet ve âdetleri içine alan ilm-i zâhir'i bitirdikten sonra, ikinci yarısında kalb üzerinde cereyân eden m ü h l i k â t ve m ü n c i y â t ı - ki bu da ilm-i bâtındır - ele alacağımızı va'd etmiştik. Şimdi ilm-i zâhir kısmını bitirmiş bulunuyoruz. İlm-i bâtının daha iyi anlaşılabilmesi için, bu kısma girmeden önce, iki kitâbı ele almamız uygun görüldü. Bunlardan biri kalbin ahlâkını ve acâyib hâllerini açıklayan, diğeri de riyâzet-i kalb ve ahlâkı güzelleştirme yollarını gösteren kitâblardır. Bundan sonra da, m ü n c i y â t ve m ü h l i k â t'ın tafsîline gireceğiz. Şimdi anlamağı kolaylaştıran bâzı misâllerle kalbin acâyib hâllerini açıklamağa çalışalım. Misâl vermek sûretiyle anlatmağa çalışalım dedim. Çünkü; melekût âlemine dâhil olan kalbin sırlarını ve acâib hâllerini açık bir şekilde ifâde etmeğe kalkışırsak bunları çokları anlayamaz.

1 inci BEYÂN : KALB, RÛH, NEFİS VE AKIL KELİMELERİNİN MA'NÂSI VE BUNLARDAN MURÂD OLUNAN MA'NÂLAR

Bilmiş ol ki: Bu bâblarda şu dört isim kullanılır. Bununla berâber ileri gelen âlimlerin pek azı bunları hakkıyle anlayabilir. Bunların mânâlarının ayrıldığı yerleri, her birinin ayrı ayrı haddini ve bu isimlerin müsemmâlarını çok az kimseler bilebilir. Çok kere bunları birbirine karıştırmanın menşe'i, bu isimlerin mânâlarını ve muhtelif müsemmâlar arasında müşterek olarak kullanıldıklarını bilmemektendir. Biz burada gâyemizle alâkalı olarak bu isimlerin mânâlarını açıklamağa çalışalım.

1-BILGISIZ 2-PERDE 3-GIRIŞ, NÜFUZ 4-KONTROL 5-EL
6-YAKINLAŞMIŞ 7-SÖZ VERME 8-FASIL 9-ISIMLENDIRILMIŞ
10-KÖK 11-MAKSAD

KALB KELİMESİNİN MÂNÂSI

Kalbin Birinci Mânâsı :

Birinci söz, kalb kelimesidir. Bu söz iki mânada kullanılır. Birincisi, insânın sol tarafında sol memenin altına doğru yerleştirilen çam kozalağı şeklinde bir et parçası demektir. Bunun içinde karıncık ve kulakcık diye anılan boşlukları vardır. İçi siyah kan doludur. Rûhun mâdeni ve kaynağı orasıdır. Cismânî olan bu kalb, tabâbeti alâkadar ettiği ve bizim mevzûumuzla alâkası olmadığı için, ondan bahsedecek değiliz. Bu kalb, insânlarda bulunduğu gibi, hayvânlarda da ve hattâ ölülerde de vardır. Biz bu kitâbda kalbden bahsettiğimiz ve **«kalb»** dediğimiz zamân, maksadımız bu kalb değildir. Zîra bir çeşit et parçası olan bu kalb, bizim için mühim sayılmaz. Bu kalb, değil insân, hayvânın bile görebileceği maddi bir varlıktır.

Kalbin İkinci Mânâsı :

Bir lâtife-i Rabbâniye-i rûhâniye olmasıdır. Yâni gözle görülmeyen rûhânî bir varlık olmasıdır ki, o kalb-i rûhâninin kalb-i cismânî ile bir alâkası vardır. İşte insânın hakîkati bu kalb-i rûhânîdir. İnsânda anlayan, âlim ve ârif bu kalbdir. Hitâb edilen, ıkâb ve itâb edilen ve aranan yine bu kalbdir. Bunun cismânî olan kalb ile alâkası vardır. Rûhânî olan kalbin, cismânî kalb ile alâkasını anlamakta çoklarının aklı hayretlere düşmüştür. Bu alâka, arzın cisim ile veyâ vasfın mevsûf ile veyâ âleti kullanan kimsenin âlet ile veyâ bir yerde oturan kimsenin o mekân ile olan alâkası gibi midir? Yoksa bir yolcunun gemi ile veyâ kaptanın gemi ile olan alâkası gibi midir? Bunda şaşırmışlardır. Bu husûsların îzâhını iki sebebe binâen mahzurlu görüyor ve bu yüzden îzâhından sarf-ı nazar ediyoruz.

Birincisi, bu ciheti açıklamanın mükâşefe ilmi ile alâkalı olmasıdır. Hâlbuki biz bu kitâbda mükâşefeden değil, muâmeleden bahsediyoruz.

İkincisi de, bunun hakikatini ortaya çıkarmak, rûhun esrârını açıklamağı gerektirir. Halbuki Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) konuşmadığı rûh hakkında başkasının lâf etmeye hakkı yoktur.

Bu kitâbda **«kalb»** dediğimiz zamân, maksadımız bu rûhânî kalbdir. Gâyemiz de onun haddi zâtında hakîkatini bildirmek değil, belki vasıf ve hâllerini anlatmaktır. Zâten muâmele ilmi, onun hakîkatini anlamağa değil; belki sıfat ve hâllerini anlamağa muhtâçtır.

1- ÇAM
2- HEKİMLİK
3- EZİYET
4- AZARLAMA
5- VASIFLANAN
6- GİZLİN ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA

RÛH KELİMESİNİN MÂNÂSI

Rûhun Mânâsı: İkinci söz «r u h» dur. Rûh kelimesi de bizim garazımızla alâkalı olarak iki mânâda kullanılır.

Birinci mânâsı: Kaynağı, cismânî kalbin boşluğunda bulunan bir lâtif cisimdir. Damarlar vâsıtasıyle bedenin her tarafına yayılır. Görmek, duymak, koku almak ve benzeri hâsselerle hayât nûrunun buradan a'zâlara akması, odanın köşelerinde dolaştırılan lâmbadaki ışığın o köşeleri aydınlatmasına benzer. Zira lâmbayı hangi köşeye getirirsen orayı aydınlatır. Hayât, o köşede meydâna gelen aydınlık gibidir. Rûh ise lâmba gibidir. Rûhun sereyânı [yayılmayla alâkalı] ve bâtınî hareketi, o lâmbanın köşelerde dolaşması gibidir. Lâmbayı elde köşelere dolaştırdıkları gibi, rûhu da damarlar vâsıtasıyle bedende dolaştırırlar. Tabîbler «r u h» dedikleri zamân bu mânâyı kasdederler ki, kalb hararetinin yaktığı lâtif bir buhar demektir. Bunu açıklamak, gâyemizin dışındadır. Bununla alâkadar olanlar, bedenin tedâvisi ile uğraşan tabîblerdir. Allah'a yaklaştırmak için kalbin tedâvisi ile uğraşan dîn tabîblerinin, bu rûhu açıklamakla bir alâkaları yoktur.

İkinci mânâsı: O; insânın, görülmeyen, müdrik ve âlim olan bir parçasıdır. Nitekim kalbi târif ederken bir mânâ olarak bunu anlatmıştık. Allahu Teâlâ'nın:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي •

«Sana rûhdan sorarlar, de ki: Rûh, Rabbımın emrindendir.» (17 - İsrâ : 85) buyurduğundan murâdı da, bu rûhdur. Bu, acâib bir emr-i Rabbânîdir ki, bunun hakikatini akıl ve fehimlerin çoğu anlamaktan âcizdir.

NEFİS KELİMESİNİN MÂNÂSI

N e f i s kelimesinin mânâsı: Üçüncü söz n e f i s sözüdür. Bu da iki mânâda kullanılır. Bizim garazımız her iki mânâ ile de alâkalıdır.

Birinci mânâ: İnsânda gazab ve şehvet kuvvetini toplayan bir mânâda kullanılmasıdır. Nitekim bunu ilerde açıklayacağız. Tasavvuf erbâbı ekseriya bu kelimeyi bu mânâda kullanır. Zira onlar n e f i s demekle insânda kötü vasıfları toplayan bir aslı kasdederler ve nefis ile mücâhede edip onu kırmak lâzımdır, derler. Nitekim R e s û l - i E k r e m (S.A.V.):

أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ

1- MAKSAD
2- HEKİM
3- SICAKLIK
4- YUMUŞAK, NAZİK, GİZLİ
5- ANLAYIŞ
6- SAHİBLER

«Senin en büyük düşmânın, iki koltuğun arasında seni kuşatan nefsindir.» (1) buyurmakla bunu kasdetmiştir.

İkinci mânâ: Kalb ve rûh kelimelerinde anlattığımız ikinci mânâdır ki, insânın hakîkati ve kendisi demektir. Fakat bu, nefis hâllerinin ihtilâfı sebebiyle muhtelif niteliklerle vasıflanır. Meselâ, emir ve irâde altına girip şehvetlere karşı koyabilmesi sâyesinde sükûna kavuştuğu zamân ona «n e f s - i m u t m a i n n e» denir. Nitekim bu gibi nefisler hakkında A l l a h u T e â l â:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۝

«Ey huzûr içinde olan nefis, hoşnûd etmiş ve edilmiş olan Rabbine dön.» (89 - Fecr : 27 - 28) buyurmuştur. Şübhesiz birinci mânâdaki nefsin, Allah'a dönmesi düşünülemez. Zîra o nefis, dâimâ Allah'tan uzaklaştırıcıdır ve aynı zamânda şeytân'ın avanesidir. Ne zamân tam mânasıyle sükûna kavuşmaz ve fakat şehvetlere karşı nefsi müdâfaa eder ve ona karşı direnmeğe çalışırsa, buna da «n e f s - i l e v v â m e» denir. Zîra sâhibinin mevlâsına karşı ibâdetindeki kusûrundan dolayı sâhibini yerer. A l l a h u T e â l â'nın:

وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ۝

«Ve nedâmet çeken nefse yemîn ederim ki,» (75 - Kıyâme: 2) buyurması ile, bu nefis beyân buyurulmuştur. Şâyet şehevî nefis ile muâraza etmez, şehvetlerin arzûlarına ve şeytanat yollarına uyar giderse, buna da «n e f s - i e m m â r e» denir. Nitekim Allahu Teâlâ Y û s u f Aleyhisselâm'dan veyâ A z î z 'in hanımından hikâye yolu ile:

وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ ۝

«Ben nefsimi tezkiye etmem. Zîra nefis kötülükle emreder.» (12 - Yûsuf : 53) buyurmuştur. Bununla berâber kötülüğü emreden nefsin, birinci mânâda anlatılan nefis olduğunu söylemek de câizdir. Şu hâlde birinci mânâdaki nefis, son derece mezmûm; ikinci mânâdaki nefis ise makbûldür. Çünkü Allahu Teâlâ'yı ve diğer mâlûmâtı bilen insânın zâtı ve hakîkati demektir.

---

(1) **Beyhaki «Zühd»** kitâbında İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

1-EMİN
2-ZAMANLAR
3-PIŞMANLIK DUYUP GERİ DÖNEN
4-SÖZLÜ MÜCADELE
5-TEMİZ BİLMEK SANMAK
6-KÖTÜ
7-KÖTÜLER

AKIL KELİMESİNİN MÂNÂSI

Akl'ın mânâsı: Dördüncü söz «a k ı l» dır. Akıl da bunlar gibi, muhtelif mânâlarda müştereken kullanılır. Nitekim bunu ilim bahsinde anlatmıştık. Gâyemizle alâkalı olan, aklın yalnız iki mânâsıdır.

Birincisi: Eşyânın hakikatini bilmekten ibâret olan akıldır ki, kalbde bulunan ilim sıfatından ibârettir.

İkincisi ise, «a k ı l» denmekle, ilimleri anlayan mânâsı murâd olunur ki, o zamân da, kalbin kendisi olur. Halbuki biz biliriz ki, her âlimin, bizâtihî kendisi ile kâaim olduğu bir varlığı vardır. İlim, o varlığa giren bir vasıftır. Sıfat ise mevsûfun aynı değildir. Bâzan akıl denir ve bununla bilen kimsenin vasfı murâd edilir. Bâzan da akıl denilir ve idrâkin mahalli yâni idrâk edenin kendisi kasdedilir. İşte, Resûl-i Ekrem'in:

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلُ.

«Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı akıldır.» (2) buyurduğu akıl budur. Zîra ilim mânasında olan akıl, a r a z ' dır. Araz'ın bir mahalle ihtiyâcı olduğu için, ilk yaratılmasına ihtimâl verilemez. Mahallinin daha önce ve hiç olmazsa kendisi ile birlikte yaratılması iktizâ eder. Aynı zamânda c e v h e r siz araz'a hitâb da mümkün değildir. Bu hadîsin devâmı ilim bahsinde geçmiştir.

Verdiğimiz bu izâhattan şu isimlerin mânâlarının mevcûd olduğu anlaşılmıştır. Onlar da kalb-i cismânî, rûh-ı cismânî, nefs-i şehevânî ilimleridir. Şu dört mânâya da bu dört kelimeyi ıtlak etmek câizdir. Bir de beşinci mânâ var ki, o da insânın müdrik ve âlim olan beşinci bir cüz'ü demektir. Şu dört lâfız bütün mevcûdiyetleri ile bu esâs üzerine devreder. Demek ki, lâfızlar dört olmakla berâber mânâlar beş oluyor. Aynı zamânda her lâfız iki mânâda kullanılıyor. Âlimlerin çoğunu şu lâfızların ihtilâfı ve bu mânâlarda kullanılması şaşırtmıştır. Bakarsın ki, onlar hâtıralardan söz ederken, bu; akıl hâtırası, bu, rûh hâtırası, bu kalb hâtırası ve bu da nefis hâtırasıdır, derler. Fakat bunları gören bu isimlerin mânâlarının farklarını bilemez. İşte bunların yüzünden perdeyi kaldırmak maksadıyle bu isimlerin açıklanmasını öne aldık. Kur'ân ve hadiste kalbden bahsedildiği zamân, murâd olunan mânâ, eşyânın hakikatini insânın anlayıp bildiği mânâdır. Bâzan göğüsde bulunan kalb zikredilir ve kinâye yolu ile bu mânâ murâd edilir. Çünkü o rûhânî kalb ile bu cismânî kalb arasında kendine mahsûs bir irtibat vardır. Her ne

---

(2) Dâvud b. el-Mecd «Kitâbu'l-Akl» de mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1- MAKSAD 2- YALNIZCA 3- MEVCUD 4- VASIFLANAN
5- MEKAN 6- SIFAT 7- LAZIMGELME 8- SALIVERME 9- KELİME
10- KAPALI

kadar rûhânî kalbin bütün beden ile râbıtası varsa da bu râbıta, cismânî kalbin vâsıtasıyledir. İlk râbıta cismânî kalb iledir. Sanki cismânî kalb onun yeri ve memleketidir, onun âlemi ve binitidir. Bunun için Sehl-i Tüsterî, kalbi Arş'a, göğsü de Kürsî'ye benzetmiş ve: **«Kalb Arş, göğüs ise Kürsîdir»** demiştir. Bu sözünden, kalbin meşhûr mânâsıyle onun Arş'ı ve Kürsîsi olduğunu murâd ettiği sanılmamalıdır. Zîra böyle anlamak muhâldir. Belki onun murâdı, buraların, Allahu Teâlâ'nın dilediği gibi tasarruf edeceği memleketi olmasında, tedbir ve tasarrufu için ilk uğrak olmalarındandır. Allahu Teâlâ'ya nisbetle Arş ve Kürsî ne ise, ilk mecrâya nisbetle kalb ve göğüs de odur. Bu teşbih de, ancak bâzı husûslarda doğru olabilir ki, onunla uğraşmak mevzûumuza muvâfık düşmez, bunun için ondan sarf-ı nazar ediyoruz. (3)

2 nci BEYÂN : KALBİN ASKERLERİ

Allahu Teâlâ:

وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ

«Rabbinin askerlerini O'ndan başkası bilmez, ancak O bilir.» (74 - Müddessir: 31) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın kalblerde, rûhlarda ve diğer âlemlerde hakikatlerini ve sayılarını kendisinden başka kimsenin bilemediği pek çok askerleri vardır. Biz burada kalbin bâzı askerlerine işâret edelim. Zâten garazımızla alâkalı olan da budur. Kalbin iki askeri vardır. Bunlardan biri göz ile görülür, diğeri göz ile görülmez. Kalb bir hükümdâr, askerleri ise hizmetçi ve yardımcı hükmündedir. İşte asker denmenin mânâsı da budur.

Göz ile görülen askerler ise; el, ayak, göz, kulak, dil ve diğer a'zâlardır. Bunların hepsi kalbin emrinde ve hizmetindedirler. Bu a'zâlarda kalb dilediği gibi tasarruf eder ve onları istediği istikaamete teveccüh ettirir. Bu a'zâlar fıtraten kalbe itâate mecbûrdur. Ona aslâ muhâlefet ve ona karşı isyân edemezler. Meselâ, göz'e, açılmakla, ayağa adımı atmakla, dile konuşmakla emrettiği zamân, bunlar, asla karşı gelemez ve hemen kalbin emrini yerine getirirler. Diğer a'zâlar da böyledir. A'zâ ve havas'ın kalbe musahhar olmaları, bir yönden meleklerin Allahu Te-

(3) Bâzıları kalb ile rûhdan başka bir de **«sır»** diye bir varlıktan bahsederler. Kur'ân-ı Kerim'de buna dâir bir işâret bulunmadığı gibi, aslı ve esâsı olmayan uydurma bir hadisten başkasında da bir yeri yoktur. Bu **sır**, kalb ile rûhun daha olgunlaşma hâlidir. **Sırr'ı** rûhdan evvel kabûl edenler, kalbin bu cilâlanmasını ayrı bir şey sanarak buna sır demişler. Rûhdan sonra kabûl edenler de rûhun cilâlanmasını ayrı bir şey sanmışlardır.

1-İMKANSIZ 6-YÖNELME
2-KANAL 7-DUYGULAR
3-BENZETME 8-TABİ, BOYUN EYME
5-PARLATMA 9-BİNİK

âlâ'ya musahhar olmalarına benzer. Zira melekler Allahu Teâlâ'ya ibâdetle bağlı olup Ona muhâlefete muktedir değildirler. Belki, onlar, Allahu Teâlâ'ya aslâ isyân etmez ve Allahu Teâlâ'nın bütün emirlerini yerine getirirler. İşte bu bakımdan a'zâların kalbe itâati, meleklerin Allah'a itâatine benzer. Ancak bir noktada ayrılırlar; o da meleklerin itâati bilerek ve şuûr ile olmakta; a'zâların kalbe itâati ise şuûrsuz ve bilmeyerek yapılmaktadır.

Kalbin bu askerlere ihtiyâcı, yolculuk için lüzumlu olan binit ve azığı olmaları bakımındandır. Bu yolculuğu, Allah'adır. Mesâfeleri aşarak O'na ulaşması içindir. Kalb, Allah'a ulaşmak için yaratılmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾

«Ben ins ve cinni, ancak beni bilmeleri ve bana kulluk etmeleri için yarattım.» (51 - Zâriyât: 56) buyurulmuştur. Kalbin biniti bedeni, azığı ise ilimdir. Kalbi azığa ulaştıracak ve ondan istifâdeyi mümkün kılacak olan sebebler de iyi amellerdir. Kişi, beden memleketinde kalıp dünyâdan geçmedikten sonra Allahu Teâlâ'ya ulaşamaz. Enginlerden geçmeden yükseklere çıkılamaz. Dünyâ ise, Âhiretin ekeneği, tarlası ve zirâatgâhıdır, hidâyet menzillerinden bir konaklama yeridir. Buna dünyâ denmesinin bir sebebi, iki konaklama yerinin yakını olması yüzündendir. İnsân, buradan azığını almak mecbûriyetindedir. Bedeni ise, onu bu âleme ulaştıran bir binitidir. Bedenini korumak ve bakmak zorundadır. Bedenin korunması, besin vesâire gibi muhtâç olduğu maddeleri ona ulaştırmak ve kendisine zarar veren şeyleri bedeninden uzaklaştırmakla mümkündür. Bedenin muhtâç olduğu gıdâyı te'min için de, iki askere (kuvvete) muhtâçtır. Birisi bâtınîdir ki, bu şehvettir. Diğeri de zâhiridir ki, o da el ve ayak gibi gıdâyı celbeden a'zâlardır. Bunun için kalbin muhtâç olduğu şehvetler kalbde yaratıldığı gibi, şehvet âletleri olan a'zâlar da vücûdda yaratılmıştır. Tehlikeli şeyleri def' için de, iki kuvvete muhtâç oldu. Bunların birisi bâtınîdir ki, buna gazab ve hiddet denir. Bu sâyede tehlikeli şeylerden korunmuş olur ve düşmânlarına karşı korunarak onlardan intikaamını alır. Zâhirî kuvvet de yine el ve ayak gibi vâsıtalardır. Gazabının muktezâsını bunlar vâsıtasıyle yerine getirir. Bütün bunlar hârici kuvvetlerdir. Bedene nisbetle a'zâlar, silâh gibi kuvvetlerdir. Halbuki gıdâya muhtâç olan, gıdâyı bilmedikten sonra, gıdâya şehvet ve onunla ülfet, kendisine fayda vermez. Bu bilgiyi sağlamak için kalb, iki kuvvete daha muhtâç oldu. Bunlardan birisi bâtınîdir ki, bu da görmek, duymak, temâs etmek, koku ve tad almak gibi beş hâs-

1-İNSANLAR 2-CİNLER 3-AZUQA 4-GENİŞ 5-EKİN YERİ 6-EKİNCİ YERİ 7-CEZB 8-İCAB EDEN 9-ÜNSİYET 10-BECERİKLİ

senin idrâkleri, anlamalarıdır. Diğeri de zâhirîdir. Bu da göz, kulak ve burun gibi a'zâların kendileridir. Bu kuvvetlere ihtiyâcın sebebini ve hikmetlerini açıklamak lâfı fazla uzatır, cildlerle yazılar yazmak gerekir. **Şükür** kitâbında bundan bir nebze bahsetmiştik, bu kadarla iktifâ edelim.

Buna göre, kalbin asker ve kuvvetlerini üç sınıfa hasredebiliriz. **Birinci** sınıfı muharrik ve teşvikçidir. Ya faydalı şeyleri elde etmeğe teşvîk ve tahrîk eder **«şehvet»** gibi veyâ zararlı şeyleri def'e teşvîk eder **«gâzab»** gibi. Bu kuvvetlere irâde de denir. **İkincisi** de, bu arzûları yerine getirmek için a'zâları doğrudan harekete geçiren kuvvettir. Buna **kudret** de denir. Bu kuvvetler, vücûdün bütün uzuvlarına dağılmıştır. Bilhâssa adalelere ve onlardan da dîğer damarlara geçer. **Üçüncüsü** de eşyâyı târîf edip anlayan ve idrâk eden kuvvettir - casuslar gibi -. Bunlar da bildiğimiz görmek, duymak, koku ve tad almak, dokunmak dediğimiz beş hâssa kuvvetidir. Bu kuvvetler de belli a'zâlara yayılmıştır. Bunlara ilim ve idrâk da denir. Bu bâtınî askerlerin herbiriyle zâhirî asker ve kuvvetler de vardır. Bunlar; et, sinir, kan, kemik ve yağ gibi maddelerden meydâna gelen uzuvlardır ki, bunlar o bâtınî kuvvetlerin âletleridir. Meselâ tutmak kuvveti parmaklarla, görme kuvveti göz ile, dîğer kuvvetler de, dîğer a'zâlarla olur. Biz zâhirî kuvvet olan a'zâlardan bahsedecek değiliz. Bunlar görülen varlıklardır. Biz kalbin görülmeyen kuvvetlerinden bahsedeceğiz.

Müdrik olan bu üçüncü kısım ikiye ayrılır. Bir kısmı zâhirî menzillerde konaklar - yukarda anlattığımız görmek, işitmek ve benzerleri olan beş hâsse gibi. - bir kısmı da bâtınî menzillerde iskân eder ki, bu da dimağ boşluklarıdır ve bunlar da beşdir. İnsân bir şey'i gördükten sonra gözlerini yumar ve gördüğü sûreti içinde canlandırır da, aynı sûreti içinden görür. İşte buna **«hayâl»** denir. Sonra o sûret kafasında kalır. Bunu kafada muhâfaza eden kuvvet **«Kuvve-i hâfıza»** dır. Sonra bu kafasında muhâfaza ettiğini düşünür ve onu birbirine katar, yâni parçalar, böler ve birleştirir, üzerinde düşünür. Buna da **«Kuvve-i müfekkire»** denir. Sonra unuttuğunu yeniden hâtırlar, buna da **«Kuvve-i müzekkire»** denir. Sonra bütün duyduklarını bir araya toplar. Buna da **«Hiss-i müşterek»** denir. Bâtında da **hiss-i müşterek, hayâl, tefekkür, tezekkür** ve **hıfz** kuvvetleri vardır. Allahu Teâlâ bu kuvvetleri yaratmasa, el, ayak bu kuvvetlerden hâli kaldıkları gibi, beyin de boş kalırdı. Bunlar da bâtınî kuvvetler olup merkezleri bâtınîdir.

İşte şu anlattıklarımız, kalbin askerlerinin kısımlarıdır. Herkesin anlayabileceği şekilde bunları misâlleri ile açıklamak sözü çok uzatır. Bu gibi kısımlardan maksad, münevver tabakayı ve ileri gelen âlimleri fay-

1-CÜZ'İ 2-KİFAYETLENME
3-AYIRA BİLİRİZ 8-YERLEŞTİRME 14-YADDA SAXLAMA
4-MÜHƏRRİK 9-ZİHİN 15-NURLANMIŞ
5-CESARET VERME 10-DÜŞÜNME 16-BOŞ
6-KIMILDATMA 11-HATIRA GETİREN
12-ORTAK KULLANILAN

dalandırmaktır. Fakat yine herkesin anlayabilmesi için, mümkün olan bâzı misâller ile bunları açıklayalım.

3 üncü BEYÂN: KALBİN BÂTINİ ASKERLERİ İLE MİSÂLİ

Bilmiş ol ki; gazab ve şehvet kuvvetleri bâzan tam mânâsıyle kalbe bağlanırlar da, bu sâyede kalbe, çıktığı yolculukta yardımcı olur ve kendisine güzel arkadaşlık ederler. Bâzan da aksine ve aşırı şekilde kalbe isyân ederler. Hattâ kalbi baskı altına alarak kendi arzûlarına hizmet ettirirler. İşte burada kalb helâke uğrar ve ebedî saâdete kendisini ulaştıracak olan bu yolculuğundan geri kalır. Aşağıda açıklayacağımız gibi, bu saydığımız kuvvetlerden başka kalbin ilim, hikmet ve tefekkür gibi daha başka kuvvetleri de vardır. Bu kuvvetlerden faydalanmak sâlikin başta gelen vazîfelerindendir. Zîra ilim, hikmet ve tefekkür kuvvetleri, gazab ve şehvet kuvvetine karşı ilâhî birer kuvvettirler. Gazab ile şehvet bâzan şeytan tarafına geçerler. Şâyet sâlik; ilim, hikmet ve tefekkür gibi kuvvetlerden yardım almaz da, kendini gazab ve şehvetin kuvvetine kaptırırsa, kat'î olarak helâk olur ve açık bir husrana uğrar. Ekserîsinin hâli budur. Zîra bunların akılları şehvetlerini tatmîn husûsunda onların elinde oyuncak hâline gelmiştir. Lâyık olan aklın şehvete muhtâç olduğu hâllerde şehvetin, aklın irâdesine alınmasıdır. Bunu sana üç misâl ile anlatayım:

Birinci Misâl: Deriz ki: insân bedeninde yukarda anlattığımız **«nefs-i lâtîfe»**, bir şehir ve memleketin hükümdârı gibidir. Beden âlemi nefsin vatanı, memleketi ve şehri gibidir. Uzuvları ve diğer kuvvetleri, san'atçıları ve işçileri gibidir. Akıl ve fikir kuvvetleri yol gösteren müsteşarları ve vezirleri gibidir. Şehvet, yiyecek ve içecek gibi maddeleri te'mîn eden sahtekâr hizmetçi gibidir. Gazab ve gayret, hükümdârların muhâfızları gibidir. Şehvet, erzak taşıyan hizmetçi, hilekâr, yalancı ve aldatıcı gibidir. Görünüşde doğru ve samîmi konuşan bir kimse olmakla berâber, gerçekde korkunç bir hilekâr ve öldürücü bir zehirdir. Onun âdeti dâimâ doğru yol gösteren müsteşarlara itirazda bulunmak ve onlarla münâzaa etmektir. O, muârazasından bir ân bile ayrılmaz. Hükümdâr, akıllı müsteşar ve vezirlerinin istişâreleri ile iktifâ edip, bu hilekâr hizmetçinin öne sürdüğü fikirlerin bozuk olduğunu anlayarak ona boyun eğmediği ve muhâfızlarını bunun terbiyesine me'mûr edip onu ve yardımcılarını hükümdârların emrine boyun eğdirip tam mânâsıyle hükümdârların emri altına aldığı zaman, hükümdârın mülk ve milleti huzûr bulduğu gibi, nefis, akıldan yardım ister, gazabın gayreti ile terbiyelenir, gazabı şehvete musallat eder ve şehvet ile gazabdan karşılıklı yardım görürse, yâni bâzan şehveti gazabın karşısına çıkarır ve şehvetin karşı koymasıyle ga-

1-ÇOK BÜYÜK ZİYAN 2-RAHATLANDIRMA 3-YUMUŞAK
4-MEMUR 5-MÜCAHEDE 6-YARIŞMAK 7-KİFAYƏTLƏNMƏ
8-SATAŞAN, RAHATSIZ EDEN

zabın azgınlığını kırmağa ve bâzan da gazabı şehvetin karşısına dikerek şehvetin davranışını takbih edip onu kırmağa çalışırsa, o zamân nefsin ahlâkı güzelleşir ve kişinin kuvvetleri itidâle ulaşır. Bu yolu tâkib etmeyenler, Allahu Teâlâ'nın:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ

«Ey Muhammed, hevâ ve hevesini ilâh edinen, ilmi olduğu hâlde Allah'ın şaşırttığı...» (45 - Câsiye: 23),

وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ

«O hevesine uydu. Hâli, üstüne varsan da, kendi hâline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan köpeğin hâli gibidir.» (7 - A'râf: 176) buyurduklarından olur. Nefsini hevâsından nehyedenler hakkında da:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

«Amma kim Rabbinin azametinden korkup da, kendini kötülükten alıkoymuşsa, varacağı yer şübhesiz Cennet'tir.» (79 - Nâziât: 40,41) buyurulmuştur.

Bu kuvvetler ile ne şekil mücâdele edileceği ve birini diğerine nasıl musallat edileceği inşâallah «Riyâzet-i Nefis Kitâbı»nda anlatılacaktır.

İkinci Misâl: İnsân bedeni bir şehir, müdrik olan bir akıl da, onu idâre eden bir hükümdâr gibidir. Onun «Kuvve-i müdrike» leri, yâni iç ve dış hâsseleri de askerleri ve yardımcısı gibidirler. A'zâları ise muhâfızları gibidir. Öte yandan şehvet ve gazabdan ibâret olan «Nefs-i emmâre» [kötülüğü emreden nefis] hükümdârın memleketine saldıran ve muhâfızlarını helâke çalışan düşmân gibidir. Bu adamın bedeni sanki bir hudûd şehri, nefsi ise bu şehrin muhâfızı gibidir. Şâyet bu muhâfız düşmâna karşı şehri korur, düşmânları ile çarpışır ve onları mağlûb ederse, hükümdârın huzûruna döndüğü zamân, iltifât görür. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً

«Allah, mâl ve cânları ile cihâd edenleri, mertebece, oturanlardan üstün kılmıştır.» (4 - Nisâ: 95) buyurmuştur.

1-BEĞENMEME
2-İSTEK
3-YASAK EDENLER
4-CEMAATLER

Şâyet nefis bu serhad şehri kaybeder, vazifesini ihmâl ederse, yerilir ve cezâlandırılır. Allahu Teâlâ ondan intikaam alır. Kıyâmet gününde kendisine: «Ey kötü muhâfız, eti yedin, sütü içtin, kaybettiğine aldırış etmedin, kırılanı sarmadın. Bugün senden intikaamımı alırım.» der. İşte bu mücâhedeye işâret etmek üzere, zayıf sened ile rivâyet edilen bir hadis-i şerifte Resûl-i Ekrem:

رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ

«Küçük cihâddan büyük cihâda döndük.» buyurmuştur.

Üçüncü Misâl: Akıl, bir avcı gibidir. Şehveti biniti, gazabı ise av köpeği gibidir. Avcı erbâb, atı emrine muti usta, köpek terbiyeli olursa, avcı avını yakalar; fakat avcı acemi, atı serkeş ve terbiyesiz, köpeği de avdan habersiz olursa helâke hak kazanır. Avcının beceriksizliği, kişinin cehâleti ve dirâyetsizliği gibidir. Atın serkeşliği de şehvetin galeyâna gelmesi gibidir. Kelbin sağa sola lüzûmsuz saldırışları, gazabın taşkınlığı ve insânı kaplaması gibidir.

Lütûf ve keremiyle Allahu Teâlâ'dan güzel yardımlar dileriz.

4 üncü BEYÂN: İNSAN KALBİNİN HUSÛSİYETİ

Kalb ile alâkalı olarak buraya kadar anlattıklarımızın hepsi insânlarda olduğu gibi hayvanlarda da vardır. Yâni bütün bunlar canlılar arasında müşterek vasıflardır. Çünkü insânda olduğu gibi, hayvânda da gazab, şehvet ve benzeri zâhirî ve bâtınî hâsseler vardır. Hattâ koyun, kurdu gözü ile görür, düşmânı olduğunu kalbi ile bilir ve ondan kaçar. İşte bu da, onda bâtınî bir idrâktir. Şimdi biz insân kalbinin husûsiyetinden bahsedelim. Çünkü insânın şerefi bu sâyede yükselir ve Allahu Teâlâ'ya yaklaşmağa liyâkat kesbeder. Bu da ilim ve irâde olmak üzere ikiye râcîdir.

1 — **İlim**, dünyâ ve Âhiret ile alâkalı şeyleri, akıl ile alâkalı gerçekleri bilmektir. Bunlar, duyguların ötesinde olup, diğer hayvânlar bu husûslarda insânlarla ortak değildirler. Belki küllî ve zarûrî olan ilimler, aklın husûsiyetlerindendir. Meselâ insân, bir adamın bir ânda iki mekânda olamıyacağı ile hükmeder. Bu, her şahıs hakkında vereceği bir hükümdür. Hâlbuki his ile ancak bâzı şahısları bilebilir. Bütün şahıslar üzerindeki bu hükmü, hissin idrâki üzerine zâid bir minnettir. Şâyet zarûrî olan ilm-i zâhiride, bunu anlayabildinse diğer nazarî ilimlerde de bunun böyle olduğu meydândadır.

1-MİNİK 2-MAHARET SAHİBİ 3-İTAATLI 4-ETSE
5-TECRÜBESİZ 6-İNATÇI, ASİ 7-COŞMA 8-ZEKA, BİLGİ
9-KAYNAYIŞ 10-İKTİDAR KAZANIR 11-ÜMİTLİ 12-UMUMİ
13-İLAVE OLUNMUŞ, ARTAN 14-KÖTÜLENİR 15-KÖPEK

2 — İ r â d e : İnsân aklı ile bir işin sonunu anlayıp iyilik tarafı nerde olduğunu bildiği zamân, içinden o tarafa yönelir, sebeblerini te'mine çalışır ve onu irâde eder. İşte bu, şehevî ve hayvânî arzûlardan başka bir irâdedir. Hattâ bâzan şehvetin arzûları hilâfına da olur. Meselâ şehvet kan aldırmak istemez, fakat akıl bunu ister, arar ve hattâ bu husûsta masrafa da girer. Şehvet hastalık zamânlarında tatlı ve nefis yemekler ister, fakat akıl, bunların hastalığına zararlı olduğunu bildiği için kendiliğinden bu yemeklerden nefret eder ki, bu, şehvetin arzûsu değildir. Şâyet A l l a h u T e â l â , yalnız bu neticeleri anlayan aklı yaratıp, aklın ve hikmetin gereğince a'zâları harekete geçirecek olan bu muharriki yaratmasaydı, aklın bu hükmü muhakkak boşa giderdi.

Şu verdiğimiz izâhâtla insân kalbinin, diğer hayvânlarda bulunmayan ilim ve irâde ile ihtisâsı anlaşılmış oldu. Hattâ ilk yaşlarında çocuklar bile, bu ilim ve irâdeden mahrûmdurlar. Ancak erginlik çağlarında bu kuvvetlere sâhip olurlar. Fakat zâhirî ve bâtınî hâsseler küçük çocukda da vardır. Çocukta bu ilimlerin bulunması için iki derece vardır.

Birincisi, evveliyât yolu ile elde edilen zarûrî ilimleri bilmiş olmasıdır. Muhâl'in muhâl ve mümkün'ün câiz olduğunu bilmesi gibi. Bu zarûrî ilimler kendisinde bulunduğu zamân - gerçi nazarî ilimlerden mahrûmdur fakat - bu sâyede onları da kolaylıkla ve kısa zamânda elde edebilir. Bunun gibi, adamın diğer ilimlere nisbetle hâli hokka ile kalemi ve bunlarla yalnız harfler yazılacağını bilen kâtibin hâline benzer. Bu kadarını bildiği hâlde henüz yazacak seviyeye gelmemiştir.

İkincisi de tecrübe, düşünce ve kesb sûretiyle elde edilen ilimlerin kendisinde bulunmasıdır. Bu, onun yanında bir hazine gibidir. İstediği zamân ona baş vurabilir. Bu da güzel yazı yazabilen bir kâtib gibidir. Bu adam her ne kadar fiilen yazmakla meşgûl değilse de, yazma kudretinde olduğu için kendisine kâtip denir. İnsâniyet derecesinin gâyesi de budur. Fakat bu derecede de sayılamıyacak kadar mertebeler vardır. İnsânlar bilgilerinin çokluğu ve azlığı nisbetinde birbirinden ayrılırlar. Bildiklerinin ehemmiyeti nisbetinde farklı olurlar. Aynı zamânda bu bilgileri te'min yolları ile de birbirinden ayrılırlar. Zîra bu ilimler bâzı kalblere keşf ve ilhâm yolu ile vahyedilir. Bâzılarına kesb ve öğrenmek sûretiyle verilir. Bir kısmı kolaylık ve sür'atle bu ilimleri elde eder. Bir kısmı ağır, ve zorlukla kazanır. İşte burada bu makaamda âlimler, hakîmler, enbiyâ ve evliyâ'nın dereceleri birbirinden ayrılır. Bu husûstaki yükselme dereceleri sayılamıyacak kadar çoktur. Zîra A l l a h u T e â l â 'nın mâlûmâtı sonsuzdur. Rütbelerin en üstünü nübüvvet rütbesidir. Zîra ona bütün hakîkatler açıklanır. Hem bunlar, iktisab ve güçlük olmadan en serî bir yoldan keşfedilir. İnsân bu saâdet sâyesinde mekân ve mesâfe ile de-

1- İMKANSIZ
2- MÜRƏKKƏB QABI
3- ÇALIŞMA
4- İŞ OLARAK
5- MAKSAD
6- PEYGAMBERLİK
7- KAZANMA
8- ÇABUK

ğil, mânâ, sıfat ve hakîkat bakımından Allah'a yaklaşır. Bu derecelerin mertebeleri Allah'a doğru seyredenlerin konak yerleridir. Onlar da sayılamıyacak kadar çoktur. Her sâlik ancak kendisinin vardığı ve geride bıraktığı menzilleri bilebilir. Öndekileri bilemez, fakat önde daha çok menziller olduğuna inanır. Bizim nübüvvet ve Nebiye inandığımız ve fakat Peygamberliğin hakîkatini bilemediğimiz gibi... Çünkü nübüvvetin hakîkatini ancak Peygamberin kendisi bilir. Bu, anne karnındaki çocuğun, doğan çocuğun hâlini ve doğan çocuğun da büyük çocuğun hâlini bilemediği gibidir. Aklı başında çocuğun, âkıl bâliğ olup nazarî ilimleri elde eden kimsenin vaziyetini bilemediği gibi, aklı başında olan kimse de, Allahu Teâlâ'nın velîlerine ve peygamberlerine açtığı lütûf kapularını bilemez. Allahu Teâlâ'nın insânlara açtığı rahmet kapularını kimse kapayamaz. Bu rahmeti ise, Allahu Teâlâ'nın cûd ve keremi sâyesinde çok mebzûldür Bir kişiye veya bir kaç kişiye mahsûs değildir. Ancak Allahu Teâlâ'nın rahmet nefhalarına arzedilen gönüllerde tecellî eder. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا ٥

«Muhakkak ki, Rabbınızın ömrünüz içerisinde size büyük tecellileri vardır. Ona hâzırlanınız.» (4) buyurmuştur. Ona hâzırlanmak ise, kötü huylardan kalbi arıtmak ve temizlemekle mümkündür. Kötü huylar kısmında buna dâir izâhât gelecektir.

Allahu Teâlâ'nın bu cömerdliğine Resûl-i Ekrem'in:

يَنْزِلُ اللّٰهُ كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ هَلْ مِنْ دَاعٍ فَأَسْتَجِيبَ لَهُ

«Her gece Allahu Teâlâ birinci kat semâya iner (rahmet sıfatı ile tecellî eder) **ve yok mu dâvet eden, ben onun isteğine icâbet edeyim? buyurur.»** (5) Ve yine Resûli Ekrem Allahu Teâlâ'dan hikâye yolu ile bir Hadis-i Kudsî'de:

لَقَدْ طَالَ شَوْقُ الْأَبْرَارِ إِلَى لِقَائِي وَأَنَا إِلَى لِقَائِهِمْ أَشَدُّ شَوْقًا ٥

«Bana mülâkat için iyilerin arzû ve istekleri çoğaldı. Halbuki benim onlara iştiyâkım daha kuvvetlidir.» (6) Ve yine Allahu Teâlâ'nın:

---

(4) Hadis hakkında yukarda izâhât geçmiştir.
(5) Irâkî, «Firdevs» sâhibi Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(6) «Müsned-i Firdevs»de geçmektedir.

1-OLGUN 2-CÖMERTLİK 3-BOL 4-ÜFÜRME 5-KAVUŞMA
6-ÖZLEME

مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا ●

«Bana bir karış yaklaşan kimseye ben bir arşın yaklaşırım.» (7) hadisleri ile işâret edilmiştir. Bütün bu rivâyetler, ilim nûrlarının gönüllere bağlı kalması, bunları in'âm eden Allahu Teâlâ'nın men'edip bahillik etmesi yönünden olmadığını göstermektedir. Allahu Teâlâ bu gibi cimrilikten münezzehtir. Gönüllerin ilim nûrlarına kapalı kalması, gönüllerin diğer kötü şeylerle işgâl edilmesi bakımındandır. Gönüller birer kab gibidir; su ile dolmuş bir kabın içine hava giremiyeceği gibi, Allahu Teâlâ'nın gayrisiyle meşbû olan kalblere de Allahu Teâlâ'nın Celâlinin mârifeti giremez. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) buna işâret olarak:

لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

«Eğer şeytanlar insân oğlunun kalb'erinde dolaşmasalardı, onlar, göklerin melekût âlemine bakar ve onu görebilirlerdi.» (8) buyurmuştur.

Şu kısa izâhdan, insân oğlunun husûsiyetinin ilim ve hikmet olduğu anlaşılmış oldu. Muhtelif ilim dallarının en şereflisi de Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âlini bilmektir. İnsânın kemâlâtı buradadır. İnsânın saâdeti, Celâl ve Kemâl sâhibi olan Allah'a yaklaşması da kemâlâtı sâyesindedir. Şu hâlde beden, kalbin biniti, kalb de ilmin yeridir. İnsânda aranan ve insânın husûsiyeti de ilimdir. Çünkü bunun için yaratılmıştır. Yük taşımakta merkep ile müşterek olan at'ın, düşmâna saldırmakta, kaçmakta ve güzel kalıp ve kıyâfette merkepten ayrılmış olması, atın bu hikmete binâen yaratılmış olduğunu göstermektedir. Bu vasıfları kaybeden at, merkep seviyesine düşeceği gibi, bir çok vasıflarda diğer hayvânlarla müşterek olan insân da kendine has bir çok vasıflarla hayvandan ayrılır. Bu husûsiyetler Allahu Teâlâ'nın mukarreb meleklere verdiği vasıflardır. İnsan, hayvanlarla melekler arasında nev'-i şahsına münhasır bir yaratılışa sâhiptir. İnsân gıdâlanması ve çoğalması bakımından bir nebat; hâsse ve kendi irâdesiyle hareketi bakımından bir hayvân; kalıp ve kıyâfeti bakımından ise, duvardaki bir sûret gibidir. Onun husûsiyeti, eşyânın hakikatini bilmesindedir. Bütün a'zâ ve uzuvlarını ilim ve amelde kullanan kimse, kendisini meleklere benzettiği için onların arasına katılmağı hak etmiş ve melek adını almağa lâyık olmuştur. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de haber verdiği gibi, Y û s u f Aleyhisselâm'ı gören kadınlar:

---

(7) Buhâri ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(8) Ahmed Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

1-DOĞRUYA SEVK
2-HASİS
3-DOYMUŞ
4-AZAMET, HİDDET
5-BİLME, MALUMAT
7-BİNİK
8-EŞEK
9-MAHSUS
10-BİTKİ
11-ŞEKİL

مَا هَٰذَا بَشَرًا إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

«Bu bir insân değil, mükerrem bir melektir.» (12 - Yûsuf: 31) dediler. Bunun aksine olarak bedenî zevklerine düşkün olup, bütün gayretini yalnız yeyip içmeye verenler ise, hayvânât ufkuna düşmüş olurlar. Ya öküz gibi ahmak, ya hınzır gibi boğaz düşkünü, veyâ köpek gibi saldırgan, yâhud da deve gibi kinci veyâ Arslan gibi kibirli, yâhud da tilki gibi hilekâr veyâ bütün bu kötülükleri nefsinde toplayan bozguncu bir şeytân olurlar. **Hâssa ve uzuvlarının herbiri Allahu Teâlâ'ya ulaşmak için birer** vâsıtadır. Nitekim **Şükür Kitâbı**'nda bundan bir nebze bahsedilecektir. Kim, a'zâ ve hâssalarını Allah'a giden yolda yardımcı olarak kullanırsa kurtulmuş, kim, bu yoldan sapmışsa rüsvây ve perişân olmuştur.

Hulâsa olarak, bu husûsta saâdetin özü şöyledir. Allahu Teâlâ'ya ulaşmağı gâye, Âhireti karargâh, dünyâyı ineceği konak yeri, bedenini binit, a'zâları da bedenin hizmetçisi olarak kabûl etmeli ve müdrikin kendisi de, memleketlerinin ortasında oturan hükümdârlar gibi, beden memleketinin ortası demek olan kalbde oturmalıdır. Beynin ön tarafında yerleştirilen «Kuvve-i hayâliye» yi de haber alıcı bir ajan olarak kabûl etmelidir. Çünkü hissedilen haberler hep orada yerleşir. Beynin arka kısmında bulunan «Kuvve-i hâfıza» yı da hazine vekili gibi kabûl etmelidir. Çünkü her şey orada saklanıyor. Dilini de tercüman, hareket eden uzuvlarını da kâtibler, beş hâssayı da câsuslar gibi kabûl etmeli ve bunların her birine ayrı bir vazife vermelidir. Meselâ göz renkleri, kulak sesleri, burun kokuları tarassut vazîfeleri ile vazifelendirilmeli; diğer a'zâları salâhiyetli oldukları işlerde kullanmalıdır. Zîra bu a'zâların her biri müvekkel olduğu bu âlemlerden aldıkları haberleri önce «Kuvve-i hayâliye» ye gönderirler, o da bunları «Kuvve-i hâfıza»-ya teslim eder. Kuvve-i hayâliyye postacı, kuvve-i hâfıza ise hazîne vekili demektir. Bu hazine vekili aldığı bu haberleri hükümdâra (bu hükümdâr ya kalbde veyâ dimâğın ortasındadır) arzeder. Hükümdâr da memleketini sevk u idâre etmekte, gâyesine ulaşmak istediği yolculuğunda ve başına belâ olan düşmânını yenmekte ve yoluna çıkacak, yolculuğuna engel olacak harâmileri def'etmekte muhtâc olduğu miktârı buradan alır. Hükümdâr bu şekilde çalıştığı takdirde, Allah'ın ni'metine şükreden mes'ûd ve bahtiyarlardan olur. Şâyet şu söylediklerimizi ihmâl eder ve bunları gazab, şehvet ve diğer peşin isteklerinde, yâhut yolculuğunda yolunun uğradığı yerlerde imâret yapmak üzere kullanırsa - ki aslında bu adamın vatanı burası değil, belki Âhirettir - işte o zaman rüsvây ve perişân olur. Nankörlük eden, Allah'ın kendisine verdiği askerini, Allahu Teâlânın

1-MUHTEREM 2-DONUZ 3-KİN GÜDEN 4-KENDİNİ BÜYÜK GÖ[...] 5-CÜZ'İ 6-MAKSAT 7-GÖZETLEME 8-VEKİL 9-AKIL 10-HAYDU[T] 11-MEKAN

yardımında kullanmayan ve Allah'ın ordusunu perişân eden kötü bir insân olur ve bu sûretle Allah'ın azâbına uğrar. Allah'ın gazabından yine O'na sığınırız.

Kâ'bü'l-Ahbâr, anlatmış olduğumuz şu misâle işâret ederek der ki: Hz. Âişe'nin (R.A.) ziyâretine gitmiştim. Kendisine dedim ki: Göz insâna yol gösterir, kulak gelecek tehlikeleri duyurur, dil tercümanlık yapar, eller kanat vazifesini görür, ayaklar da posta hizmetlerini yerine getirirler, kalb ise bir hükümdârdır. Hükümdâr huzûr içinde olursa maiyyeti ve ordusu da huzûr içinde olur. Beni dinleyen Hz. Âişe: «Resûl-i Ekrem'in böyle söylediğini duydum.» buyurdu. (9)

Hz. Ali (R.A.) de kalbi şöyle temsil eder: «Allahu Teâlâ'nın yeryüzünde âyineleri yâni sığacağı kablar vardır. (10) Onlar da kalblerdir. Allah katında kalblerin en sevimlisi, en ince ve yumuşak, en sâfi ve en selâbetli olanıdır.» buyurdu ve sonra bu sözleri, dininde selâbetli, imân ve yakinde sâfi, dostlarına karşı yumuşak olan kalbdir, diye açıkladı ve bu açıklama:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

«Kâfirler üzerine şiddetli ve kendi aralarında merhametlidirler.» (48 - Feth: 29).

مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ

«Onun nûrunun benzeri, cam içindeki ışık gibidir.» (24 - Nûr: 35) Âyet-i Celilelerinin işâreti ve bir açıklaması olmuştur.

Ubey b. Kâ'b (R.A.) bu Âyet-i Kerime'nin tefsirinde: «Âyet-i Celile, mü'minin imânının nûru ile dolan kalbini,

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ

«Büyük denizlerdeki karanlıklar gibi.» (24 - Nûr: 40) Âyet-i Celilesi de münâfıkın kalbini temsil eder.» demiştir.

Zeyd b. Eslem, Allahu Teâlâ'nın:

(9) Ebû Nuaym «Tıbb-ı Nebevi»de, Taberânî «Müsned-i Şâmi»de ve Beyhaki «Şuabü'l-İmân»ında rivâyet etmişlerdir.

(10) Bu ifâde temsilidir, yoksa Allahu Teâlâ mekâne hulûl edecek bir cisim ve şekil değildir.

1- AYNA
2- NÜFUZ
3- DURU TEMİZ
4- METANET, SAĞLAMLIK
5- SÜSE

فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ

«Levh-ı mahfûzdadır.» (85 - Bürûc: 22) Âyet-i Celîlesinin tefsîrinde, «Levh-i mahfûz»dan murâd, mü'minin kalbidir.» demiştir.

Sehl-i Tüsteri de: «Kalb ile göğüs, Arş ile Kürsi gibidir.» demiştir. İşte kalbin misâlleri bunlardır.

5 inci BEYÂN: KALBİN VASIFLARININ TOPLANDIĞI YERLERİN BEYÂNI VE MİSÂLİ

Bilmiş ol ki: İnsân, dört unsurun birleşmesinden meydâna gelmiştir. Bundan dolayı ayrı ayrı vasıflardan dört nev'i, insânda toplanmıştır. Bu dört vasıf; yırtıcılık, hayvâniyet, şeytâniyet ve rabbâniyettir. Hiddet ve tehevvür kendisine galebe çalınca, yırtıcı hayvanlar gibi hiddetlenir kızar, dövmek ve sövmekle etrâfındakilere saldırır. Şehvet galebe çalınca, hayvânlar gibi boğaz ve eteğinin düşkünü olur. Rabbânî bir emir olması bakımından da Allahu Teâlâ'nın:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

«De ki: Rûh, Rabbimin emrindendir.» (17 - İsrâ: 85) Âyet-i Kerime'sinde olduğu gibi; kendisi için ulûhiyet, istilâ ve üstünlük iddiâsına geçer, her şeyde müstakıliyeti ve efendilikte tek olmasını, kulluk ve tevâzu'dan uzaklaşmasını arzular, bütün ilimlere heves eder ve her şey'i bildiği iddiâsına kalkışır. Kendisine âlim dendiği zamân sevinir, câhil dendiği zamân canı sıkılır. Halbuki bütün hakikatleri ihâta ve kahr u galebe ile her kuvvetten üstün olmak rubûbiyet vasıflarındandır. İnsân oğlu böyle olmağı candan arzû eder ve buna harisdir. Gazab ve şehvette ortak olduğu hayvândan, anlayış ve düşünce bakımından ayrılan insânda bir de şeytâniyet vasfı vardır ki, bununla kötülük kuvvetine sâhib olmuştur. Akıl ve düşüncelerini kötülük yollarında kullanır, aldatma ve hile yollarına baş vurur ve kötülüğü, iyiliği gibi göstermeğe çalışır. İşte bu da şeytâniyet ahlâkıdır. Her insânda şu dört asıldan bir karışıklık vardır, yâni rabbâniyet, şeytâniyet, sabûiyet ve behîmiyet. Bütün bunlar kalbde toplanır, herkesin şahsiyetine göre vaziyet alır. Bâzılarında dördü de mevcûd, kimisinde biri fazla diğerleri az olur. Demek ki, insân derisi içinde hınzır, it, şeytan ve hükümdâr toplanmış gibidir. Hınzır, şehveti temsil eder. Aslında hınzır; rengi, şekli ve sûreti bakımından yerilmiş değil, haris olması ve düşmânlığı bakımından yerilmiştir. Köpek de gazabdır. Yırtıcı hayvanlar, ısıran köpekler, sûret, renk ve şekil bakımından

1- SONU DÜŞÜNMEDEN KORKUSUZCA HAREKET ETME
2- İLAHLIK 3- HÜKMÜ ALTINA ALMA 4- BİLGİSİZ 5- MAHVETME
6- HER ŞEYİ İDARE VE TERBİYE ETME 7- YIRTICILIK 8- HAYVANİ
9- DOMUZ 10- PİSLENMİŞ, KÖTÜLENME

yırtıcı ve ısırıcı değiller, belki onların rûhlarında yırtıcılık ve ısırıcılık vardır. İnsânın iç hâssalarında da yırtıcı hayvanların saldırganlığı ve ısırmaları ve bunların yanında hınzır'ın şehveti mevcûttur. Hınzır, şehevî hissi ile açık kötülüklere ve çirkin işlere; yırtıcı hayvanlık vasfı, hiddet ve zulme, eziyet etmeğe, şeytâniyet hâli ise hınzır'ın şehvetini, yırtıcı hayvanın hiddetini kamçılayıp harekete geçirmeğe, birini diğeri ile tahrîk etmeğe çalışır. Bunların heves ettikleri şey ile kendilerine ikrâmda bulunur. Hükümdâr dediğimiz akıl da, doğan parlak nûr ve nüfûz eden basîreti sâyesinde şeytan'ın pisliklerini açığa çıkarmakla onun hilesini def'etmeye ve gazabını hınzır üzerine musallat etmek sûretiyle onun şehvetini kırmağa me'mûrdur. Gazab, şehvetin feverânını kırar. Köpeğin saldırganlığı da hınzır'ı ona musallat etmekle kırılır. Bu sûretle her ikisi de aklın sevk u idâresiyle kahrolur. Şâyet akıl dediğimiz hükümdâr böyle yapar, şehveti gazab ve gazabı da şehvetle yener ve buna muktedir olursa, iş adâlete ulaşır, beden memleketinde adâlet tecelli eder ve bütün işler doğru yolda akar gider. Şâyet şehvet ve gazabı yenemezse, o zamân onlar aklı yener ve kendi idârelerine alırlar. Hınzır'ı doyurmak ve kelbi memnûn etmek için her çeşit hile yollarına baş vurur, işi gücü kelb ile hınzır'a hizmet olur. Ekseriyâ insânların hâlı budur. Bütün düşündükleri iki yolları - ağız ve edeb yerleri - ile düşmânlarını çekiştirmekten ibârettir.

Şâyet putperestlerin taşlara tapmalarını red ve inkâr eden bu zâtın basiret gözünden mânevi perde kalksa da keşif ve kerâmet sâhiplerine rü'yâda veyâ aleni olarak gösterildiği gibi, ona da kendi hâli keşfolsa ve vaziyetini görse bakacaktı ki, kendisi ya bir Hınzîr önünde eğilmiş duruyor, bâzan dize gelerek secde, bâzan da rükû ediyor, onun emir ve işâretine âmâde bulunuyor, yemek, içmek ve şehevi arzûlarından ne istiyorsa onu hemen yerine getiriyor; veyâhut saldırgan bir köpeğin karşısında eğilmiş ona tapıyor, emrine âmâde, sözünü dinliyor, emirlerini hassasiyet ve titizlikle yerine getirmeğe çalışıyor. O, bu hâli ile şeytânını sevindirmeğe çalışıyor. Çünkü Hınzîr'ı tahrîk edip ayaklandıran ve bu adamı onların emrine itâate sevkeden o şeytândır. Demek ki nefis ve gazabına itâat eden kimse, aslında şeytâna ibâdet etmiştir.

Şu hâlde herkes kendi işlerini murâkabe etmelidir. Ne maksadla hareket edip ne maksadla durduğunu, niçin kalkıp niçin oturduğunu, niçin konuşup niçin sustuğunu düşünmelidir. Bu adam basiret gözü ve insâfla bakarsa ömrü boyunca bu nefis ve şehveti uğrunda çalıştığını hemen anlar. İşte bu hâl zulmün son haddidir. Zira bu davranışı ile efendiyi köle, pâdişâhı kul ve gâlibi mağlûb hâle getirmiş olur. Efendilik, kahr u galebe ve istilâ aklın hakkıdır. Bu adam aksine olarak aklı; gazab, şehvet

ve şeytâna hizmetçi kılmıştır. Şu üç şey'e itâat etmekle kalbinde bâzı kötü vasıflar toplanacaktır. Öyle ki, bu kötülükler onun kalbinde tabiat hâline gelecek, kalbini karartacak ve öldürecektir.

Hınzır'ı temsil eden şehvete itâat etmekle berâber utanmazlık, pis tabiatlılık, hırs ve tama', zillet, çekememezlik, riyâ, açıklık, maskaralık, boş işler ve benzeri kötülükler de meydâna gelir.

Köpek mesâbesinde olan gazaba itâat etmekle de saldırganlık, mihnet, tehlike, kibir, ucub, kızmak, eğlence, tahkir, kötü şeyleri irâde ile zulüm ve benzeri kötülükler meydâna gelir.

Şehvet ve gazabın emrinde olmakla, aslında şeytâna itâat etmiş olduğu için, bundan da aldatma, hile, cür'et, karıştırmak gibi kötü hasletler meydâna gelir.

Şâyet bunun aksine hareket edip gazab, şehvet ve şeytânı, rabbâni sıfatı olan aklının sevk u idâresi altına alsa rabbâni sıfatlardan olan ilim, hikmet, yakin ve eşyânın hakikatini idrâk, her şey'i olduğu gibi anlamak gibi hasletler kalbinde yerleşir, ilim ve basîret sâyesinde hepsine hâkimiyet sağlar. İlmin kemâli sâyesinde herkesin önüne geçmeğe hak kazanır. Gazab ve şehvete itâat ihtiyâcı kalmaz. Böylece şehveti zabtedip itidâle getirmesinden nâmus, kanâat, huzûr, zühd, vera', takvâ, neş'e ve güzel sûret meydâna gelir. Ayrıca hayâ, zekâ açıklığı, hoş görürlük, müsâmaha ve benzeri güzel huylar meydâna gelir. Yine gazabına hâkim olup onu itidâle sevketmekle şecâat, kerem ve lütufkârlık, nefis hâkimiyeti, sabır, hilim, bağışlayıcı olmak, metânet, vekaı ve benzeri güzel ahlâka sâhib olur.

Kalb, şu müessir vasıfların ihâta ettiği bir ayna gibidir. Bu eserler sıra ile kalbe uğrarlar. Yukarda anlattığımız iyi hasletler kalbe uğrarsa, kalb aynasının cilâsını, nûr ve parlaklığını arttırır. Hakkın cilâları orada parlamağa, dinde matlûb olan umûrun gerçekleri orada keşfolmağa başlar. İşte bu kalbe işâret etmek üzere Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إذا أراد الله بعبد خيرا جعل له واعظا من قلبه

«Allahu Teâlâ bir kuluna hayır murâd ettiği zamân ona kalbinden bir vâiz gönderir.» (11),

من كان له واعظ من قلبه كان عليه من الله حافظ

(11) Ebû Mansûr Deylemî «**Müsned-i Firdevs**»inde Ümmü Seleme'den ceyyid isnâd ile rivâyet etmiştir.

1-DOMUZ 2-AÇ GÖZLÜLÜK 3-RÜTBE 4-GURUR 5-KÜÇÜK GÖRME
6-KUSURLARA GÖZ YUMMAK 7-TEMKİNLİLİK 8-TESİRLİ
9-PARLATMA 10-İSTENİLEN ŞEY 11-İŞLER, EMİRLER 12-NASİHAT
13-YİĞİTLİK

«Kimin kalbinde muhâsebesini yapan bir vâiz bulunursa, Allahu Teâlâ'nın onun üzerinde bir muhâfızı olur.» buyurmuştur.

Zikr-i ilâhînin yerleştiği kalb de bu kalbdir. Nitekim Âyet-i Celîlede:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ۝

«Âgâh olunuz ki, Allah'ı zikretmekle kalb mutmain olur ve huzûr bulur.» (13 - Ra'd: 28) buyurulmuştur.

Kötü huylara gelince; onlar da kara duman gibidir. Gönül aynasına yükselir, aynaya uğraya uğraya onu karartır ve kör bir hâle, ilâhî nûru alamaz vaziyete gelir. İşte bu, kalbin mühürlenmesi ve kalbin kararması demektir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝

«Hayır hayır, fakat onların kazançları kalblerinin üzerine pas bağlamıştır.» (83 - Mutaffifin: 14),

أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ ۝

«Şu hakikat ki, eğer dilemiş olsaydık onların da günâhlarını başlarına çarpardık, fakat kalblerinin üzerine tab'eder mühürleriz de onlar hakkı işitmezler.» (7 - A'raf: 100)

Onların işitip duymamalarını günâh ile kalblerinin mühürlenmesine bağladı. Nitekim işitme ve duymalarını takvâya bağlayarak:

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا ۝

«Allah'tan korkun, takvâ üzerine bulunun ve işitiniz.» (5 - Mâide: 108) Diğer Âyette de:

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ ۝

«Allah'tan korkun ve Allah size bildirsin.» (2 - Bakara: 282) buyurmuştur.

Günâh çoğaldıkça kalb mühürlenir ve bu sırada kalb, hakkı görmekten, dinin iyiliklerini anlamaktan körleşir, Âhirete kıymet vermez, dünyâya ehemmiyet verir ve tamâmen dünyâya bağlanır. Âhiretle alâkalı

1- HESAPLAŞMA
2- EMİN, RAHAT
3- MÜHÜR

sözler bir kulağından girer, diğer kulağından çıkar. Bu sözler kalbinde yerleşmez, kendisini tevbeye ve noksânlarını telâfiye tahrik etmez. İşte bunlar, Âhiretten ümîdsiz kimselerdir.

Kur'ân-ı Kerîm ile hadis-i şeriflerin anlattığı **«günâh ile kalb kararır»** sözünün mânâsı budur. M e y m û n b. M i h r a n diyor ki: İnsân bir günâh işlediği zamân kalbine siyah bir nokta yerleştirilir; tevbe ettiği zamân cilâlanır ve parlar. Şâyet tevbe etmez de kötülüğe devâm ederse nokta nokta kalb tamâmen kararır ve bütün kalbi kaplar. İşte bu **« r â n »**dır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ أَجْرَدُ فِيهِ سِرَاجٌ يَزْهَرُ وَقَلْبُ الْكَافِرِ أَسْوَدُ مَنْكُوسٌ

«Mü'minin kalbi tertemizdir, orada parlayan bir ışık vardır. Kâfirin kalbi ise siyah, kara ve ters dönmüştür.» (12) buyurmuştur.

Şehvetlerin hilâfına olarak Allahu Teâlâ'ya yaptığı itâati, kalbini nûrlandırır ve parlatır; mâsiyet ise kalbi karartır. Her kim isyâna dalarsa kalbi kararır. Kim, yaptığı bir günâhın arkasından, hemen günâhın pasını silecek bir iyilik yaparsa, kalbi kararmaz. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

الْقُلُوبُ أَرْبَعَةٌ قَلْبٌ أَجْرَدُ فِيهِ سِرَاجٌ يَزْهَرُ فَذَلِكَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ
وَقَلْبٌ أَسْوَدُ مَنْكُوسٌ فَذَلِكَ قَلْبُ الْكَافِرِ وَقَلْبٌ أَغْلَفُ مَرْبُوطٌ
عَلَى غِلَافِهِ فَذَلِكَ قَلْبُ الْمُنَافِقِ وَقَلْبٌ مُصْفَحٌ فِيهِ إِيمَانٌ وَنِفَاقٌ
فَمَثَلُ الْإِيمَانِ فِيهِ كَمَثَلِ الْبَقْلَةِ يَمُدُّهَا الْمَاءُ الطَّيِّبُ وَمَثَلُ النِّفَاقِ
فِيهِ كَمَثَلِ الْقَرْحَةِ يَمُدُّهَا الْقَيْحُ وَالصَّدِيدُ فَأَيُّ الْمَادَّتَيْنِ
غَلَبَتْ عَلَيْهِ حُكِمَ لَهُ بِهَا وَفِي رِوَايَةٍ ذَهَبَتْ بِهِ

«Kalbler dörde ayrılır:

1 — Temiz kalb; orada parlayan bir nûr vardır. Bu, mü'minin kalbidir.

2 — Kararmış ve ters döndürülmüş kalb, bu da kâfirin kalbidir.

---

(12) Ahmed ve Taberânî **«Sagîr»** inde Ebû Said'den rivâyet etmiştir. Gelecek hadisin devâmıdır.

1-KIMILDATMA 2-PARLATILMA 3-PAS 4-ISYAN

3 — Kılıflara konmuş ve ağzı bağlanmış kalb, bu da münâfıkın kalbidir.

4 — Terkedilmiş, i'râz edilmiş kalb; orada imân da var, nifak da vardır.

Bu kalbde iman, temiz suyun çoğalttığı bakla, yeşillik gibidir. Nifak ise irin ve cerâhetin arttığı yara gibidir. Hangisi gâlib ise, onunla hükmolunur.» (13) Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor :

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

«Her hâlde Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytândan bir tâife iliştiği zamân bir tezekkür ederler de derhâl basiretlerine sâhib olurlar.» (7 - A'raf: 201) Allahu Teâlâ kalbin parlaklığının ve görmesinin zikir ile, bunun da ancak takvâ ile mümkün olacağını; takvânın zikir kapusu, zikrin keşif kapusu, keşfin de Allahu Teâlâ'ya ulaşmak olan büyük kurtuluş kapusu olduğunu haber vermiştir.

6 ncı BEYÂN : İLME NİSBETLE KALBİN HÂLİ

Bilmiş ol ki: İlmin yeri kalbdir. Kalb derken, bütün a'zâmızı sevk u idâre eden nûrânî ve mânevî benliğimizi kasdediyoruz ki, bütün uzuvlarımızın hizmet ve itâat ettikleri bu kalbdir. Yoksa yürek dediğimiz kalbi kasdetmiyoruz. Bizim maksadımız olan ve bâzan gönül dediğimiz bu mânevî kalb, renklerin sûret ve şekillerine nisbetle ayna ne ise, malûmâtın hakikatine nisbetle bu kalb de aynıdır. O rengin sûreti aynaya aksedip aynaya nakşolduğu gibi, her mâlûmun bir hakikati ve her hakikatin de bir sûreti vardır. İşte bu sûret kalbin aynasına yerleşir ve orada açığa çıkar. Yine âyine başka, şahısların sûretleri başka ve âyineye aksedip orada görülmeleri başka bir şeydir ki, bunlar üç şey olmuş oluyor. Burada da kalb, eşyânın hakîkati ve bu hakikatlerin kalbde husûlü ve huzûru gibi, ayrı ayrı üç şey vardır. Âlim eşyânın hakîkatlerinin hulûl etmiş olduğu kalbden ibârettir. Mâlûm, eşyânın hakîkatlerinin kendisidir. İlim, eşyânın hakîkatlerinin kalb aynasında husûlünden ibârettir.

Ayrı bir misâl olarak kılıcı ele alalım: Kılıç, tutulmak için bir kabze ister, onu tutmak için bir el lâzım, kabza ile el bulunduktan sonra bir de tutulan bir kılıç vardır. Bunun gibi, bilgilerin kalbe ulaşıp yerleşmesine ilim denir. Ortada gerçekler ve bir de kalb var, fakat ilim elde edilmiş değildir. Çünkü ilim, o hakikatlerin kalbe ulaşmasından ibârettir ki, bu

---

(13) Ahmed ve Taberâni Ebû Said'den rivâyet etmişlerdir.

henüz olmamıştır. Meselâ kılıcın kabzesi var, tutacak el var, fakat tutmak yok, çünkü henüz kılıç ele alınmamıştır.

(Burada aklen bilineni hissen bilinen ile anlatmak vardır ki, müşebbeh [benzetilen] ile müşebbehün bih [kendisine benzetilen] arasında tam bir benzerlik olamaz gibi bir itiraz ihtimâlini nazar-ı itibâre alarak musannif der ki:)

Evet tutmak, kılıcın ele alınmasından ve avuca girmesinden ibârettir, fakat ilim de, mâlûm olan şey'in kendisi de kalbe girmez. Bu bakımdan ayrılık vardır. Meselâ, bir ateşi tanıyıp bildiğimiz zamân, ateşin kendisi kalbimize girmez, kalbimizde yerleşen ateşin sûretine uygun olan hakikat ve mâhiyetidir. Bunu kılıç ile değil, ayna ile temsil etmek daha uygundur. Zira kişinin kendisi, aynaya yerleşmez, ancak ona uygun olan bir sûret aynaya yerleşir. İşte bunun gibi, ilmin hakîkatine uygun bir sûretin kalbe yerleşmesine ilim adı verilir. Aynada aşağıda anlatacağımız beş sebepten sûret parlamadığı gibi, kalbde de bu sebeblerden ilim parlayamaz.

Sebebler :

1 — Aynanın sûretinin noksanlığı, demir cevheri gibi. Bu, şekillendirilip cilâlanmadan önce bir şey'i içine alıp gösteremez.

2 — Şekli tâm olsa da, kirli paslı ve pis olması hâlinde yine gösteremez.

3 — Sûretin bulunduğu tarafa aynanın döndürülmemiş olması, sûretin arkada kalması.

4 — Ayna ile sûret arasında bir perde ve mâni'in bulunması.

5 — Aranan sûretin ne tarafta olduğunu bilememesi gibi hâllerdir. Tabîatiyle tarafını bilemediği için o tarafa dönmemekte mâzur görülür.

Kalb de bütün işlerde, her şey'in hakikatinin kendisinde parlamasına istîdâdı olan bir aynadır. Ancak şu beş sebeb yüzünden bu hakikatler kalbde parlayamaz.

1 — Zâtında noksânlık olur, çocuk kalbi gibi. O noksân olduğu için mâlûmât burada parlayamaz.

2 — Kalbin yüzünü günâh kirleri ile kirletmiş olması, şehevî hislerle paslanan gönüller kararmış oldukları için, hakkın zuhûruna engel olurlar. İşte buna işâret olarak Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«مَنْ قَارَفَ ذَنْبًا فَارَقَهُ عَقْلٌ لاَ يَعُودُ إِلَيْهِ أَبَدًا»

«Bir günâh irtikâb eden kimsenin kalbinde izi kaybolmayan bir leke olur.» buyurmuştur. Zira günâhın lekesi silinmek için akabinde bir ha-

1-PARLATILMA 2-İŞLEYEN 3-ARKASINCA 4-HAYIRLI AMEL

sene yapmak gerekir. Şâyet hiç günâh işlemeden hasene yaparsa, kalb daha çok cilâlanır ve parlar. Önce günâh yapıldığı için hasenenin faydası kaybolur, çünkü ancak o lekeyi temizleyebilir. Bununla berâber kalb yine eski hâline dönmüş olur, fakat parlaklığı artmaz. Böyle, bir yandan günâh ile kirlenip akabinde yapılan sevab ile ancak o pisliği temizlemek, açık bir zarar ve muhakkak ki, bir eksikliktir. Elbette kirlendikten sonra, kirini gidermek için cilâlanan ayna ile, hiç kirlenmeden parlaklığını arttırmak için cilâlanan ayna bir değildir. Kalbi cilâlandıran, şehevi arzûlardan uzaklaşıp tâat ve ibâdete teveccüh etmektir. Bunun için Allahu Teâlâ: **«Bizim için mücâhede edenleri elbette bize gelen yola hidâyet ederiz.»** (29 - Ankebût: 69) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ عَمِلَ بِمَا عَلِمَ وَرَّثَهُ اللّٰهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

«Kim bildiği ile amel ederse, Allahu Teâlâ bilmediğini de ona öğretir.» buyurmuştur.

3 — Kalbin, aranılan hakikat yönünden, istikametten ayrılmış olmasıdır. Zira itâat eden sâlih bir kalb, her ne kadar sâf ve temiz ise de, hakkı aramadığı ve aynasını matlûba doğru çevirmediği için, hakkın parlaklığı orada tecellî edemez. Belki ekseriya bedenî ibâdetlerin tafsilâtı ile meşgûl olur veyâ geçim çâreleri ile uğraşır da, mefkûresini rubûbiyeti düşünmeğe ve ilâhi gizliliklerin hakikatlerini aramağa sarfetmezse, ancak düşünmekte olduğu amelin âfetlerinin incelikleri kendisinde parlar ve keşfolmağa başlar. Nefsin ayıp ve noksânlarını düşünmekle meşgûl ise ona, o keşfedilir. Geçim çârelerini düşünüyorsa kalbinde o parlar. Gönlün, amel ve tâatin tafsilâtı ile meşgûl olması, kalbde hakkın parlaklığının inkişâfına mâni olursa, dünyâlık ile alâkalı lezzet ve şehvetlerle meşgûl olan kalb, hakikatın keşfine mâni olmaz mı?

4 — Arada perdenin bulunmasıdır. Zira gâlip gelen şehvetlerine itâat edip, hakîkatleri düşünmeyen bir kalbe hakâik-ı eşyâ keşfedilmeyebilir. Çünkü arada perde vardır. O da daha çocukluğunda, böyle şey olmaz diye kendisine telkin edilen bir te'sîr altında kalmaktır. Bu, büyük bir perdedir. Kelâmcıların taklid yolu ile aşıladıkları mezheb görüşleri gibi. Kelâmcıların ve hattâ sâlihlerin çoğu bu te'sir altındadır. Onların dondurulmuş olan bu inançları hakikatleri keşfe mânidir.

5 — Aranan şey'in hangi yönden elde edileceğini bilmemektir. Meselâ ilim arayan kimsenin bilinmedik bir ilmi araması mümkün değildir. Bu, ancak aradığına uygun ilimleri düşünmekle mümkün olur. Hattâ bu ilimleri düşünür ve kendiliğinden onları îtibâr haysiyetiyle âlimlerin bi-

1- İSTENİLEN ŞEY
2- MAKSAD
3- HERŞEYDE BİRER BİRER TECELLİ, İHSAN, TERBİYE VE İDARE
4- MUSİBET
5- ANLATILMA, NASİHAT

leceği kendine has bir tertîb ile tertîb ederse aradığının tarafına teveccüh etmiş olur ve bu sûretle matlûbun hakikati kalbinde tecelli eder. Zira fıtrî olmayan ilimlerden arananlar, ancak eldeki ilim şebekesi ile avlanabilir ve elde edilebilirler. Hattâ her ilim, kendisinden önce gelen iki ilimden elde edilir. Bu geçmiş olan iki ilim birleşir ve husûsî bir şekilde anlaşarak çiftleşirler. Bunların çiftleşmesinden üçüncü bir ilim doğar. Âdetâ dişi ile erkeğin birleşmesinden üçüncü bir şahsın meydâna gelmesi gibi.

Sonra bir tay elde etmek isteyen kimsenin bunu bir merkeb, bir deve veyâ bir insândan elde etmesi mümkün değildir. Bunun için mutlaka bir aygır ile bir kısrağı birleştirmesi lâzımdır. Bunlar birleşince tay da meydâna gelir. Bunun gibi her ilmin de kendine has iki aslı vardır. Bunlar arasında birleşme usûlü vardır. Bunların birleşmesinden, aranan üçüncü ilim de hâsıl olur.

O iki aslı veyâ bunların birleşme şeklini bilmemek, yeni bir ilme mânidir. Bunun örneği, yukarda anlattığımız gibi, sûretin hangi tarafda olduğunu bilmemektir. Bunu başka bir misâl ile de izâh edebiliriz. Meselâ, ensesini aynada görmek isteyen kimse, aynayı yüzünün hizâsına kaldırırsa enseyi göremez. Şâyet aynayı arkaya doğru kaldırırsa, bu def'a ayna gözünden uzaklaştığı için yine göremez. Ancak ikinci bir ayna daha lâzım; birisi önde diğeri de arkada olursa, işte o zamân enseyi görür. Tabiatiyle aralarında irtibat sağlamak da lâzımdır. Önce ensenin sûreti oradaki aynaya, sonra da onun karşısında ve adamın gözü önünde olan ikinci bir aynaya, tâm karşılıklı olarak aksedecek ki, aynayı tam karşısına alan adam ensesini görebilsin. İlimleri de elde etmenin muhtelif yolları vardır. Orada çeşitli temâyüller ve ayna kısmında anlattığımızdan çok çeşitli tahrifler vardır. Bu temâyüllerdeki hile yollarını bulup seçebilenler, yeryüzünde az kimselerdir.

İşte eşyânın hakikatini, kalbin bilmesine mâni olan bu sebeblerdir. Yoksa yaradılışı itibâriyle her kalb eşyânın hakikatini mârifete salâhiyettardır. Zira kalb, şereflidir, emr-i Rabbânidir ve bu vasfı ile diğer cevherlerden ayrıdır. Allahu Teâlâ buna işâret ederek:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ

«Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar onu taşımaktan ibâ etti [çekindi] ve ondan korktular. Ama insân onu yüklendi.» (33 - Ahzâb: 72) buyurmuştur. Burada, kalbin dağlardan, yer ve göklerden ay-

1-EŞEK 2-ERKEK AT 3-DİŞİ AT 4-PEYSƏR 5-SIRA, SƏF
6-MEYİLLER

rıldığına ve ayrı bir husûsiyet sâhibi olduğuna açık bir işâret vardır. Bu husûsiyet ile ilâhî emânetleri taşımağa güç yetirmiştir. Bu emânetler mârifet ve tevhîddir. İnsân oğlunun hepsinin kalbi bu emâneti taşımağa müsâittir. Fakat onun ağırlığını taşımaktan kalbi alıkoyan ve hakîkatine erdiremiyen, yukarda anlattığımız sebeblerdir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ ثُمَّ أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ

«**Her doğan, İslâm fıtratı üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahûdi, Mecûsî ve Hıristiyan yapar.**» (14) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in:

لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

«**Eğer şeytân insân oğlunun kalbinde dolaşmasaydı, insânlar göklerin melekûtüne, gizliliklerine bakabilirlerdi.**» (15) hadîsi, engel olan bu sebeblerin bâzılarına işârettir. İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet edilen şu hadîsle de buna işâret edilmiştir: «**Resûl-i Ekrem'e :**

— **Allah nerededir, yerde, yoksa gökte midir?** diye soruldu. **Resûl-i Ekrem:**

فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

— **Mü'min kullarının kalbindedir, diye cevâb verdi.**» (16)

Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

لَمْ يَسَعْنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَوَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِيَ الْمُؤْمِنِ اللَّيِّنِ الْوَادِعِ

«**Yer ve göklerim beni istiâb etmedi, ancak yumuşak ve sâkin olan mü'minin kalbi beni istiâb etmiştir.**» (17) Haberde vârid olduğuna göre Resûl-i Ekrem'e:

— **İnsânların hayırlısı kimdir?** diye sordular. Resûl-i Ekrem: «**Kalbi mahmûm olan herkes**» diye cevab verdi. Bunun üzerine, «Mahmûm ne demektir?» diye sordular. Resûl-i Ekrem: «**Her takvâ sâhibi, karışıklıktan**

(14) Buhâri ile Müslim Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(15) Hadis yukarda geçmiştir.
(16) Bu ifâde ile bulunamamıştır.
(17) Aslı bulunamamıştır.

1-KAPLAMA, İÇİNE ALMA
2-ATEŞPEREST

gıll u gış [kin ve hîle] **ve hasedden temiz olan kalb»** demektir, buyurdu. (18)

Bunun için Hz. Ö m e r (R.A.): «Kalbim Rabbimi gördü. Zira takvâ sâyesinde Rabbim ile kalbim arasında perde kalmamıştır.» dedi. Rabbisi ile kalbi arasından perde kalkan kimsenin kalbine mülk ü melekûtun sûreti tecellî eder. Bir kısmı yer ve göklerden çok geniş olan Cennet'i görür. Cennet'in bir parçası yer ve göklerden geniş, tamâmı ise çok daha geniştir. Çünkü yer ve gökler mülk ve şehâdet yâni görülen varlıklardır. Bunlar her ne kadar geniş olsalar da nihâyet tükenirler ve mütenâhidirler. Melekût âlemi ise gözlerden saklı sırlardır. Onları ancak basiretler görür. O âlemin nihâyeti yoktur. Gerçi kalbe hulûl eden miktâr yine mütenâhidir fakat aslında ve ilm-i ilâhide melekût âlemi nihâyetsizdir. Melekût âleminin tamâmını topyekûn ele aldığımız zamân buna **«Hazret-i Rubûbiyet»** denir. Çünkü **«Hazret-i Rubûbiyet»** bütün mevcûdâtı ihâta eder. Zira mevcûdâtta Allah'ın zâtından ve ef'âlinden başka bir şey yoktur. O'nun memleketi ve kulları O'nun ef'âlidir. Bunlardan kalbe tecellî edenler, bâzılarına göre, Cennet'in tam kendisidir. Hak ehli indinde ise, Cennet'e girmenin sebebidir. Onun Cennet'teki genişliği, bu husûstaki mârifetinin genişliği ve Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âlinden kalbine tecellî eden miktârın genişliği nisbetindedir. İtâat ve a'zalar ile amel ise, kalbi temizlemek ve parlatmak içindir. Nitekim **«Nefsini tezkiye eden felâha ulaşmıştır.»** buyurulmuş ve bu tezkiyeden gâye de, imân nûrunun kalbde husûlü ve mârifet nûrlarının orada parlaması olduğu Allahu Teâlâ'nın :

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ

«Hâsılı Allahu Teâlâ her kimi hidâyete erdirmek isterse, İslâma sinesini açar.» (6 - En'âm: 125),

اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

«Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa, o, Rabbi katında bir nûr üzere olmaz mı?» (39 - Zümer: 22) âyetlerinden anlaşılmaktadır.

Evet bu tecellî ve bu îmânın üç mertebesi vardır:

1 — **İnsânlardan avâm olanların îmânı. Bu da sırf taklidden ibâret olan bir îmândır.**

2 — **Kelâmcıların îmânı. Bu da bir nevi delil ile karışmış bir îmân-**

(18) İbn Mâce Abdullah b. Ömer'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.

1-SONU GELEN 2-NÜFUZ 3-İŞLER 4-TEMİZLE
5-HER ŞEYDE BİRER BİRER TECELLİ, İHSAN, TERBİYE VE İDARE ED
ALLAH (C.C.) 6-MAKSAD 7-HASIL OLMA 8-BENZETM

dır. Bu îmân, avâmın îmânından ilerde ve fakat ona yakın bir derecededir.

3 — Âriflerin îmânı, yakîn nûru ile müşâhede edilen îmândır.

Bu üç mertebeyi bir misâl ile açıklayalım: Bu îmân, aynen bir adamın evde olmasına inanmanın üç derecesi olması gibidir.

1 — İnandığın, yalan söylemeyen emîn bir kimsenin «falan adam evdedir» diye sana haber vermesine inandığın gibi. Yalnız duymakla bu adamın haberine inanır ve emîn olursun. İşte bu inancın, avâmın îmânı gibi taklîdî bir îmândır. Zira avam, erginlik çağında, ana ve babalarından Allahu Teâlâ'nın varlığını ilim, irâde, kudret ve diğer sıfatlarını öğrenir ve onlardan duydukları gibi kabûl ederler. Bu îmânda sebat gösterir ve bu inanç ile huzûr bulur, akıllarına bu öğrendiklerinin hilâfı gelmez. Çünkü onlar, ana, baba ve hocalarına tamâmen inanmışlardır. İşte bu îmân onların Âhirette kurtuluşlarının sebebidir. Bu îmân sâhibleri de Ashâb-ı Yemîn'in başlangıcıdır. Bunlar mukarreblerden değiller, zira bunlarda keşif ve yakîn nûrundan meydana gelen basiret ve göğüs genişliği yoktur. Çünkü ferdlerden duyduklarında hatânın bulunması mümkündür. Ferdlerden değil, halkdan bile duyulan itikâdî mes'elelerde hatâ mümkündür. Yahûdî ve Hıristiyanların da atalarından duydukları ile gönülleri mutmaindir. Bununla berâber onların inandıkları hatâdır. Zira onlara yanlış yol aşılanmıştır. Müslümânların avâmı hakk'a inandı ve itikad ettiler, Fakat bu, onların bu gerçeğe ulaşmalarından değil, ancak onlara gerçeğin öğretilmiş olmasındandır.

2 — Duvar arkasından içerde olan adamın sesini duyup sözünü işitmen gibi. Böyle, sesini duyup sözünü dinlediğin kimsenin evin içinde olmasına inanman, o adamın evde olmasını başkasının sana haber vermesinden elbette daha kuvvetlidir. Sana «Ahmed evdedir» dendiği ve sen de dışardan sesini duyduğun zamân, içerde olduğuna inancın elbette daha kuvvetlidir. Çünkü adamın sûretini düşünmekte olan bir kimse onun sesini duyduğu zamân, o ses, o adamın sûretine daha çok delâlet eder. Böylece bu sesin, o adamın sesi olduğuna hükmeder. Bu inanç, delil ile karışmış bir îmândır. Bununla beraber buna da hatâ karışabilir. Zira ses, sese benzer. Her ne kadar dinleyicinin dikkati sâyesinde sesi sesden ayırmak mümkün ise de, bu esnâda kişi duyduğunu o kadar incelemez ve gerekli ayırımı yapmazsa, işi karıştırmış olabilir.

3 — Üçüncü mertebe; içeri girip içerde Ahmed'in kendisini görmendir. Îmânın en kuvvetlisi bu olduğunda şübhe yoktur. Gerçek mârifet ve yakîn ifâde eden müşâhede budur. Bu, mukarrebler ve sıddıkların îmânıdır. Çünkü onlar görerek îmân ederler. Avam ve kelâmcıların îmânı

1- BENZETME
2- KARARLILIK
3- ALLAHA YAKIN OLAN
4- RAHAT, EMİN

da bunların îmânı içindedir. Ancak bunların imânı, hatâ ihtimâli kalmaması bakımından onların imânından ayrılır. Bununla berâber bunlar da bilgi ve keşif dereceleri bakımından ayrılırlar. Bilgi miktârı bakımından ayrılıkları: Meselâ birisi bir kuşluk vakti evin ortasında yakından Ahmed'i görür. Diğeri ise, ya uzaktan veyâ karanlıkta evin bir köşesinde Ahmed'i yarı hayâl vaziyette görür. Elbette bilgi miktârı bakımından bunlar bir değildir. Çünkü ikincisi hayâl olarak bir sûret görmüş, onun eşkâlini iyice tesbit edememiştir. İşte ilâhi emirleri müşâhedede de hüküm aynıdır.

İlimlerin miktârına gelince; bu da değişir. Meselâ birisi evde Ahmed'in yanında bir de Muhammed'i, Ali ve Veli'yi görür. Diğeri ise yalnız Ahmed'i görür. Mâlûmât bakımından ilimlerin miktârı da çoğalmış olur.

İlimlere nisbetle kalbin hâli budur. Doğrusunu ancak Allah bilir.

7 nci BEYÂN: AKLÎ VE DİNÎ, DÜNYEVÎ VE UHREVÎ İLİMLERİN KISIMLARINA NİSBETEN KALBİN HÂLİ

Bilmiş ol ki; yukarda da anlattığımız gibi, kalb, yaradılışı îtibâriyle hakikatleri kabûle müsteiddir. Bununla berâber kalbe hulûl eden ilimler, akli ve şer'i olmak üzere ikiye; akli ilimler de, zarûri ve iktisâbi olmak üzere yine ikiye; iktisâbi ilimler de dünyevi ve uhrevi olmak üzere de yine ikiye ayrılırlar. İşitmek veyâ taklid sûretiyle alınmayıp aklın tabiatiyle bilinen akli ilimler zaruri ve kisbi olarak ikiye ayrılırlar. Çünkü:

Zarûri ilimler, nereden ve nasıl geldiği bilinmeyen ilimlerdir. Bir adamın bir ânda iki yerde bulunmayacağını, bir şey'in hem hâdis ve hem kadim olamıyacağını, bir şey'in bir ânda hem mevcûd ve hem mâdum olamıyacağını bilmek gibi. Bunlar öyle ilimlerdir ki, bu ilimler insânın fıtratında vardır. Aklı başında olan herkes bunu böyle bilir, fakat bu ilimlerin ne zamân ve nereden geldiği bilinemez. Yâni bunun yakın bir sebebini bulamaz. Yoksa bu ilmin Allah'tan geldiğini elbette bilir.

İktisâbi ilim ise, öğrenmek ve delil çekmekle elde edilir. Her ikisine de aklî ilim denir. Birincisine akli, fıtri, zaruri ve bedihi, ikincisine akl-ı mükteseb, nazari ve mesmu' denir. Nitekim Hz. Ali (R.A.):

رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ فَمَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ إِذَا
لَمْ يَكُ مَطْبُوعٌ كَمَا لَا تَنْفَعُ الشَّمْسُ وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعٌ

1-ŞEKİLLER 2-İSTİDADLI 3-NÜFUZ 4-ÇALIŞARAK ELDE ETM
5-KAZANMA 6-DEĞİŞEN 7-EZELİ 8-YOK 9-AŞİKAR
10-KAZANILMIŞ 11-DİNLENİLEN

«Aklı iki çeşit gördüm, biri fıtrî, diğeri de kisbîdir.»
«Fıtrî akıl olmasa, iktisabî akıl bir fayda sağlamaz.»
«Gözü kör olan kimselere, güneşin faydası olmadığı gibi.»
Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.):

مَا خَلَقَ اللّٰهُ خَلْقًا اَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ

«Allahu Teâlâ akıldan daha kıymetli bir şey yaratmamıştır.» (19) hadîsinden murâdı bu birinci yâni fıtrî olan akıldır. Ve yine Resûl-i Ekrem'in :

اِذَا تَقَرَّبَ النَّاسُ اِلَى اللّٰهِ تَعَالٰى بِاَنْوَاعِ الْبِرِّ فَتَقَرَّبْ اَنْتَ بِعَقْلِكَ

«İnsânlar çeşitli iyiliklerle Allahu Teâlâ'ya yaklaşırken, sen de aklın ile yaklaş.» (20) buyurduğu akıl murâdı da bu ikinci akıldır. Çünkü fıtrî ve zarûrî akıl ile Allah'a yaklaşmak mümkün değildir. Ancak iktisabî akıl ile Allah'a yaklaşılır. Fakat ancak Hz. A l i gibi olanlardır ki onlar, âlemlerin Rabbi olan Allahü Teâlâ'ya yaklaşmak için gerekli olan ilimleri elde etmeğe akıllarını kullanırlar. Kalb, bir göz gibidir. Kalbdeki akıl garizesi, gözdeki görme kuvveti gibidir. Görme hâssası körde kaybolup görende bulunan bir lâtîfedir. Gözlerini kapasa da gece karanlığı ortalığı kaplasa da yine bu görme hâssası gözde mevcûddur. Kalbde hâsıl olan ilim, gözdeki idrâk, basar ve şeylerin aynını görme kuvvetindedir. Temyiz ve erginlik çağına varıncaya kadar çocukluk çağında ilimlerin akıl gözünden uzakta kalmaları, âdetâ gece karanlığının ortadan kalkıp güneşin doğuşu ile her tarafı görmeğe benzer. Çocuğun kalbinde, bülûğ ve temyizden önce ilmin hâsıl olmaması, kalbdeki kaabiliyetin henüz gelişmemiş olmasındandır. Kalem, Allah'ın yaratıklarından bir yaratıktır. İnsân kalbine ilimlerin yazılması için Allahu Teâlâ onu bir vâsıta kılmıştır. Nitekim:

اَلَّذٖى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

«O (Allah) **ki kalem ile tâlim etti, insâna bilmediğini öğretti.»** (96 - Alâk: 4,5) buyurulmuştur. Onun vasfı, insânların vasıflarına benzemediği gibi, kalemi de insânların kalemlerine benzemez. O, cevher ve araz olmadığı gibi, Onun kalemi de kamış, ağaç veyâ benzerleri değildir. Kalb gözü ile baş gözü arasında bu yönden muvâzene sağlamak doğru ise de,

---

(19) Hadis ilim bahsinde geçmiştir.
(20) Ebû Nuaym Ali'den rivâyet etmiştir.

1-ASIL, YARATILIŞTAN OLAN
2-DUYGU 3-GÖRME
4-SEZME, AYIRMA
5-ENGİNLİK
6-SIFAT

şeref ve fazilet bakımından aralarında bir münâsebet yoktur. Basiret dediğimiz kalb gözü idrâk eden lâtifenin tâ kendisidir. Bu basiret bir binici, beden ise binit gibidir. Binicinin körlüğü binitin körlüğünden - nisbet kabûl etmeyecek şekilde - daha tehlikelidir.

Kalb gözünün baş gözü ile aralarında münâsebeti olduğu için, Allahu Teâlâ göze verdiği ismi ona da vererek:

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ٥

«Göz gördüğünü gönül yalanlamadı.» (53 - Necm: 11) buyurdu ve kalbin idrâkine «r ü ' y e t» ismini verdi. Yine bunun gibi:

وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ٥

«Biz İbrâhim'e, göklerin ve yerin melekûtünü, gizli sırlarını gösteririz.» (6 - En'âm: 75) buyurdu ve bu r ü ' y e t 'ten rü'yet-i zâhireyi murâd etmedi. Çünkü bu rü'yet, yalnız İbrâhim Aleyhisselâm'a mahsûs değildir ki, onu minnet altına alsın. Yine basiretin idrâkine rü'yet dediği gibi, bunun zıddına da körlük adını verdi ve:

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ٥

«Zira hakikat budur ki, gözler körelmez ve lâkin sinelerdeki kalbler körelir.» (22 - Hacc: 46),

مَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ٥

«Kim bu dünyâda kör olursa, o, Âhirette de kördür, yolca da daha şaşkındır.» (17 - İsrâ: 72) buyurmuştur.

İşte bunlar aklî ilimlerdir.

Dinî ilimlere gelince: Bunlar da taklid yolu ile peygamberlerden alınan ilimlerdir. Bu da Allah'ın kitâbını ve Resûlü'nün sünnetini öğrenmek ve duydukdan sonra mânâlarını anlamakla mümkün olur. Kalbin vasfının kemâli de bununla mümkündür. Kalb, hastalıklardan bu ilim sâyesinde kurtarır. Her ne kadar müsbet ilimlere ihtiyâç varsa da, kalbin selâmete ermesi için yalnız aklî ilimler yetmez. Nitekim bedenin sıhhatini devâm ettirmekte yalnız akıl da kâfi değildir. Tabiblerden öğrenmek sûretiyle ilâçların hâssalarını bilmek lâzımdır. Bitkilerdeki hâssaları yalnız akıl bilemez. Fakat yine de bunları duyduktan sonra akıl anlar. Akıl-

1-DUYGU 2-BİNİK 3-(BATİNİ) GÖRME 4-GÖRME 5-BENZETM
6-YETERLİ 7-DOKTOR

sız işitmek veyâ işitmeksizin akıl kâfi değildir. Aklı nazara almadan yalnız taklîd ile yetinmek cehâlettir. Kur'an ve sünnetin nûrunu atarak yalnız akıl ile yetinmek de aldanmaktır. Akıl, Kur'ân ve sünnetin nûrunu bir arada bulundurmak lâzımdır. Zîra aklî ilimler besinler, şer'î ilimler de ilâçlar gibidir. Hasta bir insân tedâvi edilmeden yediği yemeklerden zarar görür. Kalbi hastalıklar da aynı şekilde şerîattan faydalanılan ilâçlarla tedâvi edilirler. Bu ilâçlar da, kalbi düzeltmek için peygamberlerin tatbîk ettikleri ameller ve ibâdet vazifeleridir. Şer'î ibâdetlerle hasta kalbleri tedâvi etmeyip aklî ilimlerle yetinenler, hastayı tedâvi etmeden ona kuvvetli yemek yedirip daha çok zararlandıranların vaziyetine düşerler. Aklî ilimlerle şer'î ilimlerin birbirini nakzettiklerini ve bunların bir arada toplanmasının mümkün olmadığını sananlarda basiret körlüğü vardır. Hattâ bunlardan bâzıları, şer'î hükümlerin, kendi aralarında da tenâkuz bulunduğunu iddia edecek kadar ileri gidenleri vardır. Dînde tenâkuz var zanniyle hayrete düşerler. İşte bunlar, kılın yağdan ayrılması gibi imân'dan ayrılırlar. Bu adamın kendi acziyeti, dinde tenâkuz olduğu vehmini uyandırır. Bu adam, başkasının evine girip evdeki koltuk ve masalara saplanan körün vaziyetine benzer. Bu kör «Bu mobilyayı neden yerine koymadınız?» diye ev sâhibine çatarken, eşyânın yerinde olup kendi körlüğünden eşyâya girip çarptığının farkında bile olmaz. Buna verilecek cevâp: Yazık sana, kendi körlüğünü düşünmüyor da kusûru başkasında arıyorsun, demektir.

İşte dinî ilimleri aklî ilimlere nisbet böyledir.

Aklî ilimler de dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dünyevî ilimler; tıb, riyâziye, cebir, geometri, hey'et [astronomi] ve diğer teknik ilimlerdir. Uhrevî ilimler; kalbin hâllerini, amellerin âfetlerini, Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatını bilmek gibi ilimlerdir. İlim kitâbında açıkladığımız gibi, bu iki ilim birbirine münâfidir, yâni birisiyle fazla meşgûl olup derinliklerine inen kimse, ekseriyâ diğerini ihmâl etmiş olur. Bu sebebden Hz. Ali, dünyâ ve Âhiret için üç misâl vermiş ve demiştir ki: Onlar terâzinin iki gözü, şark ve garb ve iki kuma gibidirler; yâni bir tarafa kuvvet verirsen o bir taraf yeğnikleşir. Bir tarafta bulunursan, öbür taraftan uzaklaşırsın. Birinin gönlünü yaparken öbürünü darıltırsın. Bunun için tıb, hesab, hendese ve felsefe gibi ilimlerde otorite denecek kadar derinleşmiş bir insân, Âhiret ilimlerinde tamâmen câhildir. Bunun gibi, Âhiret ilimlerinin inceliklerine vâkıf olan kimseler dünyevî ilimlerin câhilidirler. Zira akıl kuvveti, çok kere her ikisini bir araya toplamak için kâfi gelmez. Birisi, diğerinde kemâle mânidir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

1- BİLGİSİZLİKDİR. 7- ZIT
2- GIDALAR 8- YÜNGÜL
3- BOZDUKLARINI 9- BILGISIZ
4- ZITLIK 10- AVTORITET
5- ACİZLİYİ 11- YETERLİ

إِنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ

«Cennet ehlinin çoğu ahmaklardır, yâni dünyâ işlerini anlamayanlardır.» (21) buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî bir konuşmasında, sahâbiyi kasdederek: «Biz öyle adamlara yetiştik ki, siz onları görseniz, bunlar delidir derdiniz. Onlar da sizi görseler, bunlar şeytandır derlerdi.» demiştir.

Bakarsın ki, diğer ilimlerde ihtisâsı olan kimseler, dîn husûsunda duydukları garîb bir hükmü inkâra kalkışır ve «tenâkuz var» gibi sözler sarfederler. Onların bu inkârına aldanma. Zira doğuda yürüyen bir kimsenin batıda bulunan bir şey'i bilmesine imkân yoktur. İşte dünyâ ve Âhiret işleri de aynen böyledir. Bunun için Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا...

«Bizimle karşılaşmayı ummayan ve dünyâ hayâtından hoşnûd olarak ona bağlananlar..» (10 - Yûnus: 7).

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

«Onlar dünyâ hayâtının görülen kısmını bilirler, onlar Âhiretten habersizdirler.» (30 - Rûm: 7).

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

«Ey Muhammed, bizi anmaktan yüz çevirenlere ve dünyâ hayâtından başka bir şey istemeyenlere aldırma. Onların ilimden erecekleri gâye ancak odur.» (53 - Necm: 29,30) buyurdu.

Dünyâ ve dîn ilimlerini bir araya toplamak herkese nasib olmaz. Bu ancak insânların dünyevî ve uhrevî işlerini idâre edecek olan peygamberlere nasîb olmuştur. O peygamberler ki, onlar Cebrâil ile takviye edilmiş, her varlığı genişlendiren ilâhî kuvvetten istimdâd etmiş kimselerdir. Diğer insânlara gelince; onların kalbleri dünyâ işi ile meşgûl olursa, Âhireti ihmâl edip orada kemâle ermemiş olurlar.

---

(21) Bezzâr Enes'ten rivâyet etmiştir.

1-MAKSAD 2-KUVVETLENDİRME 3-YARDIM

8 inci BEYÂN : İLHÂM İLE ÖĞRENMENİN, SOFULARIN KEŞİF YOLU İLE NAZARİYECİLERİN YOLU ARASINDAKİ FARKIN BEYÂNI

Bilmiş ol ki; zarûri olmadığı hâlde kalbde hâsıl olan bâzı ilimlerin meydâna gelmesinde farklı şekiller vardır. Bâzan öyle olur ki, nereden geldiğini bilemeyecek şekilde kalbe doğar, bâzan da istidlâl ve öğrenmek yolu ile kalbe gelir. Delil ve iktisabsız meydâna gelen ilme ilhâm denir. Delil ile elde edilen ilme de **itibâr** ve **istibsar** denir. Öğrenmeden, gayret sarfedilmeden kalbe doğan ilim de nasıl ve nereden geldiğini bilmediği ve sebebini bildiği olmak üzere ikıye ayrılır. Bu ikinci kısım, o ilmi kalbe ilka eden meleği görmekle mümkündür. Birincisine **ilhâm** ve kalbe üflemek, ikincisine ise **vahy** denir ki bu, peygamberlere, birincisi de velilere ve iyilere mahsûstur. Delil ile elde edilen bilgi de bilginlere mahsûstur.

Bu husûsta sözün doğrusu şöyledir: Kalb, bütün eşyânın hakikatlerinin kendisinde tecellisine kabiliyyetlidir. Ancak yukarda anlattığımız beş sebepten birisi bu hakîkatlerin tecellisine mâni olur. Âdetâ kalb aynası ile Levh-ı mahfûz arasında bir perde gibi olur. O levh-ı mahfûz ki, kıyâmete kadar vukûa gelecek mukadderât-ı ilâhiyyenin hepsi orada mevcûttur. Levh-ı mahfûz'un aynasından kalb aynasına ilimlerin hakikatlerinin aksetmesi, bir aynadan karşısında bulunan diğer bir aynaya sûretlerin aksetmesine benzer. İki ayna arasındaki perde el ile kaldırıldığı gibi, bâzan da rüzgâr bu perdeyi kaldırabilir. Bunun gibi bâzan ilâhî lütûf rüzgârları eser, kalb gözlerinden perdeyi kaldırır ve levh-ı mahfûz'daki bâzı yazılar kalbe akseder. Bu tecelli bâzan rü'yâ hâlinde olur. Gördüğü rü'yâ sâyesinde olacak şeyleri bilir. Perdelerin ortadan tamâmen kalkması ancak ölüm ile mümkündür. Ölüm ile perde kalkar. Allahu Teâlâ'nın gizli bir lûtfu ile uyanık iken de, aradaki perde ortadan kalkar ve keşif yapılır. Kalblere gayb perdesinin ardından garîb ilimler ilka olunur. Bâzan eser yel gibi sür'atli ve bâzan da bir noktaya kadar ve ağır ağır olur, devâmı pek azdır. İlhâm ile hâsıl olan ilmin sebebi, mahalli ve ilim olması bakımlarından kesb ile meydâna gelen ilimden ayrı bir şey değildir. Ancak ilhâm, perdenin ortadan kalkmış olması bakımından iktisâba aykırıdır. Çünkü bu perdenin ortadan kalkması kulun irâde ve ihtiyârı dışındadır. Bunun gibi vahiy de bu husûslarda ilhâmdan ayrı bir şey değildir. Ayrıldığı cihet, vahiyde ilmi getiren meleğin görülmesidir. Vahiyde ilim, melek vâsıtasıyle elde edilir. Nitekim Allahu Teâlâ:

1- BIR DELİLE DAYANARAK MUHAKİME ETMEK
2- KAZANMAKSIZIN
3- HESAPLI
4- KOYAN
5- CEREYAN
6- BIRAKILMA
7- YERLİ
8- KAZANMA
9- KADER

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ
رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ

«Allah bir insânla ancak vahiy sûretiyle veyâ perde arkasından konuşur. Yâhut bir elçi gönderir, izniyle ona dilediğini vahyeder.» (42 - Şûrâ: 51) buyurmuştur.

Bunu anladıktan sonra bilmiş ol ki: Tasavvuf erbâbı, öğrenmekle elde edilen ilimden ziyâde ilhâmi ilimlere meylederler. Bunun için ilim okumağı, tasnif edilen eserleri tahsîli ve delîllerden bahsetmeği arzû etmezler. Belki ilim öğrenmek için çâre, nefis mücâhedesi, kötü sıfatları atmak, her şeyden alâkayı kesip bütün mevcûdiyetiyle Allah'a yönelmektir, derler. İnsân bu mertebeye yükseldiği zamân, Allahu Teâlâ kulunun kalbine hâkim olur ve ilim nûrları ile onu nûrlandırmağa kefil olur. Allahu Teâlâ kalbin hâkimiyetini ele aldığı zamân rahmetini o kalbe akıtır ve kalbde nûr parlamağa başlar, göğsü genişler, melekût sırları kendisine açılır, rahmet lûtfu ile berâber kalbin yüzünden izzet perdesi kalkar ve ilâhi esrârın hakikatleri kalbde parlamağa başlar. Kulun yapacağı iş ancak, Allahu Teâlâ'nın açacağı rahmet kapısında kalbi temizlemek ve doğru irâde ile ona hâzırlanmak ve bu rahmete susamış bir şekilde onu gözetlemektir. Peygamberler ve velilere gelince, onlara ilâhi sırlar keşfolmuş, göğüslerine nûr akıtılmıştır, fakat bu, okuyup yazmakla değil, dünyâdan yüz çevirmek ve dünyâ alâkalarından uzaklaşmakla, kalbi bütün meşgalelerden temizleyip bütün mevcûdiyetleri ile Allah'a yönelmeleri sâyesindedir. **«Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur»** dediler.

Sofiler sandılar ki, bu mertebeye ulaşmak için ilk çâre, dünyâdan tamâmen alâkayı kesmek, her şeyden kalbi ayırmak, dost, ahbâb, mâl, evlâd ve vatan sevgisini atmak, ilim, mevki ve mansıbdan ferâgat etmek lâzımdır. Hattâ insân öyle bir hâle gelmeli ki her şey'in varlığı ve yokluğu onun için müsâvî olmalı, sonra yalnız farz, revâtip sünnetlere devâm etmekle yetinip evin bir köşesine çekilmeli, kalb huzûru içinde burada oturmalı, düşüncesini tamâmen Allah'a bağlamalı, Kur'ân tefsiri ve hattâ Kur'ân ile bile meşgûl olmamalı, hadis ve benzeri şeylerle uğraşmamalı, Allah'tan başka bir şey hâtırına getirmemeğe gayret etmelidir. Böylece halvette kalb huzûru ile Allah Allah demeğe devâm etmeli ve öyle bir hâle gelmeli ki, dilini oynatmağı terketmeli ve yine Allah Allah der gibi olmalıdır. Sonra bu hâle devâm etmeli, tâ ki zikir dilinden kalbine intikal etsin. Sonra kalbinden de lâfız, harf ve kelimenin şekli kaybolup yalnız bu kelimenin mânâsı kalıncıya kadar sabretmelidir.

1- SAHİBLER 2- FAZLA 3- SINIFLANDIRMA 4- MEMURİYYET
5- VAZ GEÇMEK 6- DENK 7- VAZİFELİ 8- XALVAT 9- GEÇME
10- KELİME

Bu mertebeye kadar yükselmek ve bunu devâm ettirmek insânın irâdesindedir. Fakat bunun Allahu Teâlâ'nın Evliyâ ve Enbiyâ'ya açtığı rahmeti beklemekten başka çâresi yoktur. Bu zamân irâdesi sâdık, himmeti sâfi ve devâmı güzel olup; şehvetleri kendisini çekmez, dünyâ ile alâkası olan arzûları kendisini meşgûl etmezse hak lem'aları kalbinde parlar ve ilk ânlarında şimşek gibi gelir geçer. Sonra tekrar gelir ve bu hâl bâzan geçer, tekrâr döndüğü zamân, bâzan durur ve bâzan yine tez geçer. Durduğu zamân bâzan uzar ve bâzan duruş kısa olur. Bâzan da ardı ardına benzerleri gelir. Bâzan da bir şekil üzere kalır. Allah'ın velilerinin dereceleri bu husûsta ayrı ayrıdır. Nitekim sûret ve ahlâkları da böyledir.

Nazariyye ve ibret sâhiblerine gelince; bunlar da bu yolun varlığını ve mümkün olduğunu - peygamberler ve velilerde olduğu gibi - nâdir de olsa bu maksada ulaştırdığını inkâr etmezler. Ancak onlar bu yolu güç ve zor bir yol görürler. Çok geç netice vereceğine kaail olurlar. Bütün bu şartların bir araya toplanmasının uzak bir ihtimâl olduğunu öne sürerler ve bu dereceye kadar alâkayı kesmenin mümkün olamıyacağına, bir ân için mümkün olsa da devâm edemiyeceğini, zira küçük bir vesvesenin bile kalbi teşviş edeceğini zannederler. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«قلب المؤمن أشد تقلبا من القدر في غليانها»

«Mü'minin kalbi, kaynayan tencereden daha çok değişikliğe mârûzdur.» (22), ve yine:

«قلب المؤمن بين إصبعين من أصابع الرحمن»

«Mü'minin kalbi Rahmân olan Allahu Teâlâ'nın iki kudret parmakları arasındadır.» (23) buyurmuştur. Aynı zamânda bu mücâhede esnâsında bâzan mizâç bozulur, akıl karışır ve beden hastalanır. Yine bu riyâzet ve tehzib-i ahlâk neticesinde ilmi hakikatlar keşfolmazsa kalbe bir takım fâsid hayâller takılır ve uzun zamân gönül ona bağlı kalır, kurtuluşa ermeden ömrü de sona erer.

Nice bu yola girmiş sofiler var ki, yirmi sene bir hayâl üzerinde kalmışlardır. Şâyet bu yola girmeden önce ilim sâhibi olsa, o hâlin hayâl olduğunu hemen anlar ve kendisini kolaylıkla kurtarırdı. Binâenaleyh ilim ile meşgûl olmak daha kuvvetli ve gâyeye daha yakındır, derler.

Yine bunlar, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) nasıl okumadan vahiy ve ilhâm ile bir âlim ve bir fakih oldu ise, kendileri de riyâzete devâm sâyesinde

(22) Ahmed ve Hâkim Mikdad b. Esved'den rivâyet etmişlerdir.
(23) Müslim, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

1- YÜKSELME ARZUSU 7- AHLAKİ DÜZELTMEK
2- TEMİZ, DURU 8- BOZUK
3- PARILTI 9- BUNDAN DOLAYI
4- İNANMIŞ 10- MAKSADA
5- KARIŞTIRMA 11- FIKIH ALİMİ

bu mertebeye ulaşabileceklerini sanırlar. Böyle sananlar, kendilerine zulmetmiş ve ömrünü boşa geçirmiş kimselerdir. Bu hâl, mutlaka bir hazine bulurum ümidiyle işi gücü terkeden adamın hâline benzer. Gerçi bir hazîne bulmak mümkün fakat çok uzak bir ihtimâldir. Böyle bir ihtimâle dayanarak insân işinden geri kalamaz. İşte bu insân da böyledir; vahiy ve ilhâma mazhar olurum ümidi ile ilim tahsîlinden geri kalamaz. Ancak âlimlerin öğrendikleri ilimleri öğrendikten sonra diğer âlimlere keşfedilmeyen sırların kendilerine keşfedilmesini beklemelerinde beis yoktur. Çünkü mücâhede ile bunu elde etmek mümkündür derler.

9 uncu BEYÂN : İKİ MAKAM ARASINDAKİ FARKIN BİR MİSÂL İLE İZÂHI

Bilmiş ol ki; kalbi anlamak havass'ın salâhiyeti dışında olduğu gibi, kalbin acâyib hâllerini de anlamak, aynı şekilde havass'ın dışındadır. Havass yâni hâssalarla anlaşılmayan şeyler ancak bir misâl ile ifâde edilir. Biz bunu iki misâl ile anlatmağa çalışalım:

1 — Bir havuzu ele alalım. Bu havuza suyun iki yoldan gelme ihtimâli vardır. Birisi yukardan akan derelerden gelen sular, diğeri de havuzun altından kazılan ve toprağı atılıp temizlenen kuyudan çıkarılan sulardır. Bu ikincisi devâmlıdır, suyu da daha iyidir. İşte kalb bu havuz ve ilim de su gibidir. Beş hâssa ise, suyu nakleden dereler gibidir. İlimlerin kalblere nakli, bu hâssalar ile mümkün olduğu gibi, müşâhede ve itibar yolu ile sevkedilmeleri de mümkündür. Taşradan gelen suların havuzu doldurdukları gibi, bu sâyede kalbler de ilim ile dolar. Ayrıca halvet ve üzlet ile, gözü hâriçten çekmekle bu dereleri kapamak, kalbin derinliklerine dalıp onu temizlemek, perde tabakalarını kaldırıp atmak sûretiyle içinden hikmet gözlerini akıtıp kalbi doldurmak da mümkündür.

Şâyet, boş olan kalbden ilim nasıl fışkırır? dersen:

Bilmiş ol ki: Bu hâl kalbin acâyib gizli hâllerindendir. Muâmele ilminde bu incelikten uzun boylu bahsedilmez. Burada ancak şu kadarını anlatabiliriz: Eşyânın hakîkatleri Levh-ı mahfûz'da ve mukarreb meleklerin kalblerinde yazılıdır. Bir mühendis önceden hâzırladığı plâna göre inşâatı yaptığı gibi, yer ve gökleri yoktan vâr eden Allahu Teâlâ da nüsha-i âlemi önceden, evvelinden sonuna kadar Levh-ı mahfûz'da yazdı. Sonra o yazıyı uygun şekilde vücûde getirdi. Vücûd bulan bu âlemin his ve hayâlde bir sûreti vardır. Yer ve göklere bakan bir kimse gözlerini yumduğu an, hayâlde kalan sûretlerini kafasında, onlara bakıyormuş gibi düşünür. Öyle ki, yer ve gök kaybolsalar da onların sûretleri kafasında kalır, sanki onlara bakıyor, görüyor gibi olur. Sonra bu sûret, hayâlinden kalbine intikal eder. His ve hayâle giren eşyânın hakîkati kalbde hâsıl olur. Kalbde meydâna gelen hakikatler hayâldekine, hayâldeki hakî-

katler de hâriçteki hakikate uygun olur. Mevcûd olan âlem de Levh-ı mahfûz'daki nüshâya uygundur. Buna göre âlemin dört derecesi olmuş olur.

1 — Levh-ı mahfûz'daki vücûdu, plân ve projesi. Bu, vücûdundan öncedir.

2 — Hakikî vücûdu.

3 — Hayâldeki vücûdu, yâni oradaki sûreti.

4 — Akılda yâni kalbde kalan sûreti. Saydığımız bu varlıkların bir kısmı rûhânî ve bir kısmı da cismânîdir. Rûhânîlerin bâzısı bâzısından daha ince ve saklıdır. Bu lütûf, ilâhi hikmettendir. Zira o kadar küçüklüğüne binâen göz bebeğini öyle bir keyfiyette yarattı ki, bütün genişliğine binâen yer ve gökleri içine alır. Sonra aldığı bu sûretler hayâle, oradan da kalbe sirâyet eder. Sen ancak sana ulaşanı bilirsin. Şâyet âlemin hepsi için senin zâtında misâl ve mekân yaratmasaydı sen, kendinden başkasını bilemiyecektin.

O Allah'ı noksân sıfatlardan tenzih ederim ki, gözlerde ve gönüllerde bu acâyip hâlleri tedbir eden, sonra da göz ve gönülleri bu hakikatleri anlamaktan kör eden O'dur. Ve hattâ çok kimselerin kalbleri kendilerinden ve kendilerindeki acâyib hâllerden câhil kalmışlardır. Biz maksadımıza döner ve deriz ki:

Bâzan güneşin gözüne ve bâzan da güneşin karşısında olan suya bakmakla, güneşin sûreti gözde düşünüldüğü gibi, bâzan his ve bâzan da levh-ı mahfûz'dan âlemin hakikati ve sûreti kalbde hâsıl olur. Kendisi ile levh-ı mahfûz arasındaki perde kalktığı zamân, oradaki eşyâyı görür ve oradan kendisine ilim fışkırır. His vâsıtasıyle ilim iktibâsından müstağnî olur. Âdetâ yerden fışkırıp havuzu dolduran su gibi olur. Ne zamân hisden meydâna gelen hayâlâtın ardına düşerse, Levh-ı mahfûz'a bakmaktan ona perde olur. Bu hâl, ırmaklardan gelen sular havuzu doldurduğu zamân artık gözeye ihtiyâç kalmadığı gibi ve yine güneşin gölgesi düşen suya bakan, güneşin gözüne bakmış olmadığı gibidir.

Demek ki, kalbin iki kapusu vardır. Biri melek ve melekût âlemine ve levh-ı mahfûza açılan bir kapudur. Bir kapu da beş hâssaya açılır. Bu da şehâdet ve mülk âlemidir. Şehâdet ve mülk yâni görülür âlem bir yönden melekût [görülmeyen] âleme benzer. Kalb kapusunun hâssalara açılmasını herkes bilir. İç kapusunun melekût âlemine açılıp levh-ı mahfûz'u müşâhede etmesine gelince; hâssalara muhtâç olmadan rü'yânın acâyip hâllerini düşünmekle yakın ilmini öğrenmesi ve uyku âleminde olmuş veyâ olacak işleri bilmesi gibidir. Bu kapu yalnız Allahu Teâlâ'yı zikir ve fikir edenlere açılır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

1- YAYILMA 6- HAYAL
2- BİLGİSİZ 7- VARLIK
3- ALINMA 8- GAY
4- İHTİYAÇSIZ
5- ...

سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ الْمُسْتَهْتِرُونَ بِذِكْرِ اللهِ تَعَالَى وَضَعَ الذِّكْرُ عَنْهُمْ
أَوْزَارَهُمْ فَوَرَدُوا الْقِيَامَةَ خِفَافًا ثُمَّ قَالَ فِي وَصْفِهِمْ إِخْبَارًا
عَنِ اللهِ تَعَالَى ثُمَّ أُقْبِلُ بِوَجْهِي عَلَيْهِمْ. أَتَرَى مَنْ وَاجَهْتُهُ بِوَجْهِي
يَعْلَمُ أَيَّ شَيْءٍ أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَهُ .. ثُمَّ قَالَ تَعَالَى. أَوَّلُ مَا أُعْطِيهِمْ أَنْ
أَقْذِفَ النُّورَ فِي قُلُوبِهِمْ فَيُخْبِرُونَ عَنِّي كَمَا أُخْبِرُ عَنْهُمْ ه

— **Yalnız Allah'a kulluk edenler müsâbakayı kazanmışlardır.** buyurdu. Ashâb:

— Kimlerdir onlar yâ Resûlallah? dediler. Resûl-i Ekrem:

— **Yalnız Allahu Teâlâ'yı zikir ile meşgûl olup başka şeylerle uğraşmayanlardır. Zikir onlardan kusûrlarını ve günâh ağırlıklarını kaldırdı, kıyâmete hafif yâni günâhsız olarak gelirler.** Sonra Resûl-i Ekrem Allahu Teâlâ'dan hikâye yolu ile şöyle buyurdu: **Allahu Teâlâ; sonra yüzümle onlara yönelirim. Yüzüm ile yöneldiğim kimseye ne vereceğimi o kimsenin bileceğini mi sanırsınız? Sonra Allahu Teâlâ devâmla: «Onlara ilk vereceğim şey, yine nûrumu kalblerine akıtmaktır. İşte o zamân ben onlardan haber verdiğim gibi onlar da benden haber verirler.»** (24) İşte şu haberlerin kalbe girmesi bu anlattığımız ikinci ve bâtını kapudandır.

Nebiler ile velilerin, âlimler ile hakimlerin ilimleri arasındaki fark: Enbiyâ ve evliyânın ilimleri, kalbin içine melekût âleminden açılan kapudan gelir. Âlim ve hakimlerin ilmi de mülk âlemine açılan hâssa kapusundan gelir. Kalbin böyle âlem-i mülk ile âlem-i melekût [görünür âlem ile görünmez âlem] arasında tereddüdü gibi, bu acâyip hâlini bütün teferruatı ile muâmele kısmında anlatmak mümkün değildir. Ancak iki âlem arasındaki müdâhalesini anlatabilen birinci misâli verdik.

İkinci misâl: İkinci misâl de, âlimlerin ilmi ile velilerin ilmi arasındaki farkı sana anlatır. Âlimler ilimleri kazanmak ve kalbde yerleştirmek için çalışırlar. Veliler ise gönülleri parlatmak, temizlemek için uğraşırlar.

Hikâye edildiğine göre, hükümdârlardan birisinin huzûrunda Çin ve Roma san'atkârları münâkaşaya tutuştu. Romalı; «Benim san'atım daha üstün», Çinli «benim san'atım daha üstün» diye iddiâ edince, hükümdâr:

---

(24) Hadisin birinci bendini Müslim Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Hâkim de rivâyet etti ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söyledi.

1-NEBİLER 2-VELİLER 3-AYRINTILAR

«Şu bir odanın karşılıklı iki köşesinde hünerinizi gösterin bakalım, kimin san'atı daha üstün» dedi ve aralarına bir perde gerdi. Böylece biri diğerinin yaptığından haberdâr değildir. Romalı çeşitli boyalarla süslü işlemeler ve el san'atları yapmağa başladı ve çalıştı. Çinli de durmadan cilâ yaptı. Nihâyet Romalı, işim bitti, deyince, Çinli, benim de işim bitti, dedi. Hükümdâr: «Nasıl olur da senin işin biter. Bu adam bu kadar ince san'atlar gösterdi, çalıştı, masraf etti. Sen ne yaptın?» deyince, Çinli: «Zararı yok, perdeyi kaldırın da bakın» der. Perde kalkar ve Romalının ince san'atına hayranlıkla bakarlar ve güzelliğine şaşarlar. Bir de Çinlinin olduğu tarafa dönünce şaşkınlıkları daha da artar. Çünkü Çinlinin cilâsı sâyesinde Romalının karşıdaki bütün san'atı Çinli'nin köşesine intikal etmiştir. Zira cilâ ayna vazifesi yapmıştır. Aynı zamânda köşe hiç lekelenmeden daha parlak ve daha câzib bir şekilde o san'at beriki köşeye aksedince Çinli birinciliği aldı. İşte velîler de böyle; kalblerini temizler, cilâlandırır ve parlatırlar. Bu sûretle Romalının nakışları Çinlinin köşesinde parladığı gibi, açık hakikatler bütün parlaklığı ile kalbe tecelli eder. Hakîm ve âlimler ise Romalı san'atkârın yaptığı gibi, ilmi öğrenir ve kalblerine nakşederek işlerler.

Hangi şekilde olursa olsun, mü'minin kalbi ölmez, ölüm ânında ilmi yok olmaz ve parlaklığı kaybolmaz. Hasan-ı Basrî: «Toprak îmânın mahallini yemez, belki Allahu Teâlâ'ya yaklaştırmağa vesîle olur.» demekle buna işâret etmiştir. Kişi tahsîl ettiği ilimden ve ilmi kabûl için kalbini parlatıp buna hazırladığı ve bu husûsta verdiği emeklerden müstağnî olamaz. Kişinin saâdeti ilim ve mârifet iledir. Binâenaleyh, mes'ûd olmakda da herkes bir değildir. Nasılki parası olan, zengin ve fakat hazineleri olan daha da zengin ise, saâdette de hüküm böyledir. Malın azlığı ve çokluğu ile zenginlik azalıp çoğaldığı gibi, saîdlerin dereceleri de îmân ve mârifetleri nisbetinde birbirinden farklı olur. Mârifetler nûrlardır. Mü'minler bu mârifet nûrları ile Allah'a yaklaşırlar. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ ،

«Onların nûrları önlerinde ve sağlarında parlar.» (57 - Hadîd: 12)

Haberde şöyle vârid olmuştur:

1- GEÇME 7- BUNDAN DOLAYI
2- PARLATMAK İÇİN OLAN MADDE
3- BERİDE OLAN 8- SAADETLİ
4- PARLATIR.
5- MEKAN, YER

إن بعضهم يعطى نورا مثل الجبل وبعضهم أصغر حتى يكون آخرهم رجلا يعطى نورا على إبهام قدميه فيضيء مرة وينطفئ أخرى فإذا أضاء قدم قدميه فمشى وإذا طفئ قام ومرورهم على الصراط على قدر نورهم فمنهم من يمر كطرف العين ومنهم من يمر كالبرق ومنهم من يمر كالسحاب ومنهم من يمر كانقضاض الكواكب ومنهم من يمر كالفرس إذا اشتد في ميدانه والذي أعطي نورا على إبهام قدمه يحبو حبوا على وجهه ويديه ورجليه يجر يدا ويعلق أخرى ويصيب جوانبه النار فلا يزال كذلك حتى يخلص .

«Bâzılarına dağlar gibi nûr verilir. Bâzılarına daha küçük, derken en az ve en son kendisine nûr verilen kişinin ayaklarının baş parmaklarına bâzan yanan ve bâzan sönen ışık verilir. Işık yandığı zamân adımını atar, söndüğü zamân bekler. Sırat köprüsünü geçmeleri herkesin nûruna bağlıdır. Kimisi göz açıp yumuncaya kadar, kimisi şimşek, kimisi bulut, kimisi yıldız akması, kimisi koşu meydânında seğirten at gibi, sırat köprüsünü geçerler. Yalnız baş parmaklarına ışık verilen adam yüzüstü sürünür, elleri ve ayakları kayar, öbür eliyle yapışır, bâzan bir ayağı kayar, diğer ayağı ile yapışır. Sağdan soldan ateş kendisini haşlar, derken sürüne sürüne kurtulur.» (25)

İşte şu açıklama ile insânların imânda farklı oldukları ve Ebû Bekir'in (R.A.) imânı tartılsa bütün varlıkların (Resûl ve Nebîler müstesnâ) îmânından ağır geleceği anlaşıldı ve bu bütün yıldızların nûru, güneşin nûru ile tartılsa güneşin nûru ağır gelirdi, sözüne benzer. Avâmın îmân nûru lâmba ve mum ışıkları gibidir. Güneş ortalığı aydınlattığı zamân, bütün genişliği ile âlemin her tarafı görünüp, lâmba ışığı ile yalnız lâmbanın etrâfı görüldüğü gibi. Mârifet nûru ile göğsün genişlemesi de böyle farklıdır. Âriflerin kalblerine melekût âleminin genişliği sığar. Bunun için haberde şöyle vârid olmuştur:

---

(25) Taberânî ve Hâkim İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiler. Hâkim, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahihtir, dedi.

أنه يقال يوم القيامة أخرجوا من النار من كان في قلبه مثقال ذرة من إيمان أو نصف مثقال وربع مثقال وشعيرة وذرة .

«Kıyâmet gününde, kalbinde bir miskal, yarım miskal, dörtte bir miskal, bir arpa ve hattâ bir zerre kadar îmânı olanı Cehennem'den çıkarın, denir.» (26) Bütün bunlar imân derecelerinin farklı olduğuna delâlet etmektedir ve imânın bu kadarı Cehennem'e girmesine mâni olamamaktadır (fakat Cehennem'de ebedî kalmasına mânidir). Bunun mefhûm-u muhâlifi, zerre miktârından fazla imânı olanın Cehennem'e girmeyeceğidir. Çünkü Cehennem'e girecek olsa ilk önce onun çıkarılması gerektiği bildirilecekti. (27) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

ليس شيء خيرا من ألف مثله إلا الإنسان المؤمن

«Hiç bir şey mislinin bin tanesinden hayırlı olamaz, yalnız mü'min insan, bin insandan hayırlıdır.» (28) Burada ârif-i billâh'ın kalbini bin avâmın kalbi üzerine tercih etmiştir. Yine Allahu Teâlâ:

وأنتم الأعلون إن كنتم مؤمنين

«Siz eğer gerçekten mü'min iseniz, çok üstünsünüz.» (3 - Âl-i İmrân: 139)

Allahu Teâlâ burada mü'minleri tercih etti ve mü'minlerden murâdı taklidciler değil, ârif-i billâh olan mü'minlerdir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

يرفع الله الذين آمنوا منكم والذين أوتوا العلم درجات

«Allah, içinizden îmân etmiş olanlarla, kendilerine ilim verilmiş bulunanların derecelerini yükseltir.» (58 - Mücâdile: 11) Burada da îmân

---

(26) Buhârî ile Müslim Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

(27) Hanefî mezhebinde asıl imân, artma ve eksiltme kabûl etmez. Çünkü mü'min olmak için altı şey'e kat'î olarak inanmak lâzımdır. Bunların birine inanmayan mü'min değildir, inanan mü'mindir. Ancak Hanefîler kemâl-i îmanda Şâfiîlerle berâberdirler. Amel ile takviye edilen imân elbette kuvvetlidir ve kemâlde herkes müsâvi değildir. Yâni ziyâde ve noksânlık, imânın semere ve nûrunun parlamasındadır, yoksa aslında ziyâde ve noksânlık düşünülemez. (Mütercim)

(28) Taberânî Selman'dan rivâyet etti. Başka rivâyet yolu da vardır.

1- 4.5 gr. kadar 7- FAZLA
2- İŞARE
3- GÖMÜRLEŞMİŞ OLAN
4- BENZEME
5- KUVVETLENDİRME

edenler demekle, ilimsiz tasdik edenleri murâd etti ve onları ilim sâhiblerinden ayırdı. Bu taksim, her ne kadar tasdikleri basiret yolu ile değilse de, taklid yolu ile imân edenlere de mü'min denildiğine delâlet eder. İbn Abbâs (R.A.) :

وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

Âyet-i Celilesini tefsir ederken şöyle dedi :

Allahu Teâlâ âlimi diğer mü'min üzerine yediyüz derece yükseltir. Her derecenin arası yer ve gök genişliği kadardır.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَكْثَرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلْهُ . وَعِلِّيُّونَ لِذَوِي الْأَلْبَابِ

«Cennet halkının çoğu ahmak ve sâf kimselerdir. İlliyyûn makaamı akıl sâhibleri içindir.» (29), yine Resûl-i Ekrem:

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي وَفِي رِوَايَةٍ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ

«Âlimin âbid üzerine üstünlüğü benim, Ashâb'ımın en düşüğü üzerine olan üstünlüğüm gibidir.» Başka bir rivâyette de: **«On dördüncü gecede ay'ın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir.»** (30)

Şu delillerle Cennet halkının mârifetleri nisbetinde derecelerinin de ayrı olduğunu anlamış oldun. Bunun için kıyâmet günü T e ğ a b u n [aldanma] günüdür. Zira Allahu Teâlâ'nın rahmetinden mahrûm olanlar büyük zarar görmüş ve çok aldanmıştır. Mahrûm olanlar, Cennet'deki yüksek dereceleri gördükleri zamân, elinde on kuruş sermâyesi olan kimsenin milyonlara bakışı gibi, hasret ile onlara bakar. Gerçi on kuruşu olan da zengin sayılır, ama aradaki fark çok büyüktür. Cennet'ten nasibini kaybeden veyâ gereği gibi derece alamayan ne büyük kayba uğramıştır. Çünkü Âhıret her şeyden üstün ve faziletlidir.

10 uncu BEYÂN : BELLİ YOLLARDAN OKUYUP ÖĞRENMEDEN TASAVVUF ERBÂBININ İDDİA ETTİĞİ ŞEKİLDE MÂRİFET SAHİBİ OLMANIN MÜMKÜN OLDUĞUNU İFÂDE EDEN ŞER'Î DELİLLER

(29) Hadis yukarda geçmiştir.
(30) Hadis, İlim bahsinde geçmiştir.

1- BÖLME 2- CENNETİN EN YÜKSEK 3- SAHİBLER

Bilmiş ol ki: Bilmediği taraftan kalbine ilka olunmak ve ilhâm yolu ile azıcık bir şey olsun keşfeden kimse, tarikatın gerçekliğini anlar ve bilir. Böyle bir şey ile karşılaşmayan ve kendini bilemiyenlere yakışan da bunu inkâr etmemektir. Zira burada mârifet derecesi cidden nâdir ve nâziktir. Hikâyeler, tecrübeler ve şer'i deliller bunun varlığının şâhididir.

Kur'ân'dan Delili: Allahu Teâlâ buyuruyor:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

«Bizim için mücâhede edenleri, bizim yolumuza hidâyet ederiz.» (29 - Ankebût: 69) (Nefisleri ve diğer düşmânlarına karşı, mâl ve cânları ile mücâhede edip, mâl ve cânlarını fedâ edenleri bize gelen yola hidâyet ederiz. Allah ihsân edenlerle berâberdir. Yâni bunlar iyi mücâhedeleri sâyesinde Allah ile berâber olurlar. Yâni bildiği ile amel edenlere, Allahu Teâlâ bilmediklerini öğretir. İnsânlardan uzaklaşıp Allah'a yaklaşmak için ibâdet ve uzlete ayrılanlara, doğru yolu gösterecek kimseleri Allah gönderir.) Öğrenmeden ibâdete devâm sâyesinde gönülde zâhir olan her hikmet, keşif ve ilhâm yolu iledir. Resûl-i Ekrem:

مَنْ عَلِمَ بِمَا عَمِلَ وَرَّثَهُ اللّٰهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ وَوَفَّقَهُ فِيمَا يَعْمَلُ
حَتَّى يَسْتَوْجِبَ الْجَنَّةَ وَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِمَا يَعْلَمُ تَاهَ فِيمَا يَعْلَمُ وَلَمْ
يُوَفَّقْ فِيمَا يَعْمَلُ حَتَّى يَسْتَوْجِبَ النَّارَ

«Bildiği ile amel eden kimseye Allahu Teâlâ bilmediğini öğretir ve amelinde onu muvaffak kılar da Cennet'ini kazanır. Bildiği ile amel etmeyen kimse, bildiğinde de şaşar, amelinde muvaffak olamaz ve Cehennem'i kazanmış olur.» (31) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

«Müttaki olup Allah'tan korkan kimselere Allahu Teâlâ çıkacak yol verir. Şübhe ve şekillerden onu kurtarır. Ve ummadığı yerden onu merzûk eder [rızıklandırır].**»** (65 - Talâk: 2,3) Öğrenmeden onu âlim eder, tecrübe etmeden onu zeki kılar.

Yine Allahu Teâlâ:

---

(31) Hadis yukarda geçmiştir.

1- BIRAKMAK
2- TAKVALI

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا ۝

«Ey imân edenler, Allah'tan korkarsanız, O sizin için furkan yaratır, yâni hakkı bâtıldan ayıracak kuvvet verir.» (8 - Enfâl: 29) Bir nûr verir ki o nûr sâyesinde hakkı bâtıldan ayırır ve şübhelerden kurtarır. Bunun için Resûl-i Ekrem duâsında Allahu Teâlâ'dan çokca nûr isterdi. Nitekim hadisde:

اللّٰهُمَّ أَعْطِنِي نُورًا وَزِدْنِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي قَبْرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا حَتَّى قَالَ وَفِي شَعْرِي وَفِي بَشَرِي وَفِي لَحْمِي وَفِي دَمِي وَعِظَامِي ۝

«Allah'ım, bana nûr ver, nûrumu artır, kalbimi nûrlandır, kabrimi nûrlandır, kulağımı nûrlandır, gözümü nûrlandır, hattâ saçımı, tenimi, etimi, kanımı ve kemiğimi nûrlandır.» (32) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.):

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ۝

«Allah kimin gönlünü islâm'a açmışsa, o, Rabbi katında bir nûr üzere olmaz mı?» (39 - Zümer: 22) Âyet-i Celîlesindeki **«Şeraha»** kelimesinden sordular. Resûl-i Ekrem:

هُوَ التَّوْسِعَةُ إِنَّ النُّورَ إِذَا قُذِفَ بِهِ فِي الْقَلْبِ اتَّسَعَ لَهُ الصَّدْرُ وَانْشَرَحَ

«O bir genişliktir. Zira nûr kalbe döküldüğü zamân göğüs ona genişler ve açılır.» (33) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) İbn Abbâs'a:

اللّٰهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ ۝

«Allahım, onu dînde fakih anlayışlı kıl ve ona te'vili öğret.» diye duâ etti. (34)

---

(32) Buhârî ile Müslim İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.
(33) İlim bahsinde geçmiştir.
(34) İlim bahsinde geçmiştir.

1-FIKIH ALIM 2-AYETLERİ

Hz. Ali (R.A.): «Resûl-i Ekrem bizim nezdimizde gizli bir sır bırakmamıştır. Ancak Allahu Teâlâ'nın kuluna verdiği fehim ve anlayış, kitâbını anlama kaabiliyeti vardır ki, bu da öğrenmekle değildir, Allah vergisidir. Allahu Teâlâ'nın:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ

«Hikmeti dilediğine verir.» (2 - Bakara: 229) Âyet-i Celile'sinin tefsirinde; hikmet, Allahu Teâlâ'nın kelâmını anlamaktır.» dedi. Yine Allahu Teâlâ:

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ

«Onu Süleymân'a tefhim ettik, anlattık.» (21 - Enbiyâ: 79) buyurdu ve Süleymân'a keşfolunan şey'e **«fehm»** adını verdi.

Ebû'd-Derdâ (R.A.): «Mü'min, ince perde arkasından Allah'ın nûru ile bakar, vallahi o bir gerçektir ki, Allahu Teâlâ onu mü'minlerin kalbine akıtır ve dillerinde söyletir.» demiştir. Eskilerden bir zât: «Mü'minin zannı kehânet gibidir.» demiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ

«Mü'minin firâsetinden sakın; zira o, Allahu Teâlâ'nın nûru ile bakar.» (35) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ

«Bunda görebilen insânlar için ibretler vardır.» (15 - Hıcr: 75)

قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

«Hakikatleri iyice bilmek isteyenlere, âyetlerimizi apaçık göstermişizdir.» (2 - Bakara: 118) Âyet-i Celîleleri buna işâret etmektedir.

Hasan-ı Basri'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

الْعِلْمُ عِلْمَانِ فَعِلْمٌ نَافِعٌ فِي الْقَلْبِ فَذَلِكَ هُوَ الْعِلْمُ النَّافِعُ

(35) Hadis yukarda geçmiştir.

1-KAVRAYIŞ 2- BILDIRME
3-KAHINLIK

«İlim ikidir; birisi kalbe te'sîr eden ilimdir ki, faydalı ilim o ilimdir.» (36) buyurmuştur. Âlimin birine, bâtın ilminin ne olduğundan soruldu. O da: «Bâtın ilmi Allahu Teâlânın sırlarından bir sırdır. Onu dostlarından dilediğinin kalbine akıtır. Ne melek, ne de beşer ona muttali olabilir.» demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مُحَدَّثِينَ وَمُعَلَّمِينَ وَمُكَلَّمِينَ وَإِنَّ عُمَرَ مِنْهُمْ ﴾

«Ümmetimden tahsîs edilmiş, tâlim ve teklîm edilmiş, ilhâm olunmuş, öğretilmiş ve konuşturulmuş kimseler vardır ve Ömer onlardan biridir.» (37)

İbn Abbâs (R.A.):

مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ ﴾

Âyetinin yanında bir de **«Velâ muhdesin»** okumuş ve muhdesden murâd sıddıklardır, demek istemiştir. Muhdes, ilhâm olunmuş kimsedir. İlhâm olunmuş demek, hârici hâssalar sebebiyle değil, iç kısımdan kalbin bâtınının inkişâf etmesi ve açılması demektir. Takvânın, keşif ve hidâyetinin anahtarı olduğunu Kur'ân-ı Kerim açıkca ifâde eder. İşte bu, öğrenmeden elde edilen ilimdir.

Yine Allahu Teâlâ:

وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴾

«Göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı şeylerde sakınacak bir kavim için nice ibretler vardır.» (10 - Yûnus: 6) buyurmuş, yer ve göklerde olan âyetleri anlamağı müttakilere tahsis etmiştir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur.

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴾

«Bu (Kur'ân) **insânlar için bir beyândır. Sakınanlar için de bir hidâyet, bir öğüttür.»** (3 - Âl-i İmrân: 138)

---

(36) Hadis ilim bahsinde geçmiştir.

(37) Buhâri Ebû Hureyre'den ve Müslim başka ifade ile Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

1-VAKIF 2-(BİR GAYE İÇİN AYRILMIŞ) 3-SONRADAN OLUŞ
4-AYIRMA, KULLANMA 5-TAKVALI

Ebû Yezid Bestâmi ve diğer ârifler derler ki: Unuttuğu zamân câhil olacağı için, kitâblardan bir şeyler ezberleyen kimseye âlim denmez. Gerçek âlim, okumadan ve ezberlemeden dilediği ânda Rabbisinden ilim alabilen kimsedir. Âlim buna denir. İşte buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ٭

«Biz ona tarafımızdan ilim öğrettik.» (18 - Kehif: 65) buyurdu. Hâlbuki bütün ilimler Allah'tan gelir. Ancak bâzıları insânların öğretmesi vâsıtasıyle olduğu için, bu kabil ilimlere **«İlm-i ledünni»** denemez. İlm-i ledünni dış te'sirlerden âzâde olarak kalbin derinliklerine yerleştirilen ilimdir. Buraya kadar anlattığımız nakli delillerdir. Eğer nakli delillerin hepsini sıralayacak olsak büyük yekûn teşkil ederdi.

Bu husûsta tecrübeye dayanan müşâhedelere gelince: Bunlar da sayılamayacak kadar çoktur. Sahâbe, Tâbiin ve onlardan sonra gelenlerde görülmüştür. Meselâ:

Hz. Ebû Bekir (R.A.) ölüm döşeğinde iken Hz. Âişe'ye: «Onlar senin iki kardeş ve kız kardeşlerindir.» dedi. Hz. Ebû Bekir vasıyyetinin bir yerinde böyle söyleyince Hz. Âişe: «Hani ortada bir kız yok.» dedi. Hz. Ebû Bekir hâmile olan âilesinin kız doğuracağını bir kerâmet olarak haber vermiştir. Yine bir cum'a hutbesinde Hz. Ömer, İran'a gönderdiği ordu komutanı Hz. Sariye'ye: «Dağa yaslan, dağa yaslan» diye hitâb etti. Sariye ordusu ile mağlûb olmuştu. Hz. Ömer Medîne minberinden bunu gördü ve Sariye'ye dağa yaslanmasını söyledi. Sariye sesi duydu, arkasını dağa verdi ve bir cebheden düşmân ile karşılaşmak sûretiyle zafere ulaştı. Hz. Ömer'in bunu görmesi ve sesini oraya duyurması, onun kerâmetindendir.

Enes b. Mâlik de şöyle anlatıyor: Bir gün yolda bir kadın gördüm. Göz ucu ile ona baktım, güzelliğine hayrân oldum. Bu sırada Hz. Osmân'ın (R.A.) huzûruna girdim. Hz. Osmân: «Gözünüzde zinâ eseri olduğu hâlde yanıma giriyorsunuz. Bilmiyor musun gözün zinası bakmaktır. Ya tevbe edersin, yâhut seni tâzir ederim.» buyurdu. Bunun üzerine: «Resûl-i Ekrem'den sonra sana vahiy mi geldi?» diye sordum. Hz. Osmân: «Hayır vahiy değil, basiret, bürhan ve sâdık ferâset sâyesinde bildim.» dedi.

Ebû Said el-Hazzar (38) şöyle anlatıyor: Bir gün Mescid-i Haram'a girdim. Orada sırtında iki hırkası olan bir adam gördüm. Kendi kendime, bunlar insânlara yük olan kimselerdir, dedim, yâni içimden böy-

---

(38) Bağdad'lıdır. Zu'n-Nûn-ı Mısri'ye yetişti. 277 Hicri'de öldü.

1-BİLGİSİZ
2-CİNS
3-AZARLAMA
4-DELİL

le geçti. Hemen adam bana dönerek: «Allah içinizden geçeni bilir, O'ndan korkunuz.» dedi. Ve ben de hemen bu düşüncemden vaz geçtim. Bunun üzerine adam: «Kulunun tevbesini kabûl eden Allah'tır.» dedi ve yanımdan kayboldu bir daha kendisini göremedim.

Zekeriyya b. Dâvud da şöyle anlatıyor: Mesruk'un oğlu Ebû'l-Abbâs, Hâşimî kabilesinden Ebû'l-Fadl'ın ziyâretine gitti. Ebû'l-Fadl, kendisi hasta, âilesi kalabalık, hiç bir geliri olmayan bir zât idi. Ebû'l-Abbâs diyor ki, ben ziyâretten ayrılırken, bu adamın hiç bir geliri yok acaba ne ile geçinir, diye hâtırımdan geçti. Hemen Ebû'l-Fadl: «Ey Ebû'l-Abbâs, bu âdi düşünceleri kalbinden çıkar. Allahu Teâlâ'nın gizli lütûfları var, dilediğine verir,» dedi.

Ahmed Nakib diyor ki: Bir gün Şiblî hazretlerini ziyârete gittim. O telâşlı bir vazıyette bana seslendi. Ben de:

— Buyur ne istiyorsun? diye sordum. O da:

— Bu sabâh oturdum şöyle düşündüm ve içimden bana «sen cimri bir insânsın» dedim ve «hayır, cimri değilim» diye bu sözü yine kendim reddettim. Sonra tekrâr içimden «hayır sen cimrisin» diye ses geldi. Bunun üzerine ben de kendimi cimrilikten kurtarmak için bugün elime geçen şey'i ilk karşılaştığım yoksula vereceğimi va'd ettim. Ben böyle düşünürken halifenin hizmetçilerinden birisi elinde 50 altun olduğu hâlde yanıma geldi ve:

— Bu parayı al ihtiyâcına sarfet, dedi. Ben de parayı aldım, sokağa çıktım, bir fakirin berber dükkânında traş olduğunu gördüm. Hemen içeri girdim ve parayı fakire verdim. Fakir:

— Parayı berbere ver, dedi. Ben:

— Para çoktur, ne yapıyorsun? dedim. Hemen o fakir:

— Ey biz sana «sen cimrisin» dememiş mi idik? deyince, tutturamadım, parayı berbere verdim. Berber:

— Hayır, biz pazarlık ettik, bu fakirden para almayacağız. Bunun için senin paranı alamayız, dedi. Ben de hemen parayı Dicle'ye attım ve dedim ki: Sana kim kıymet verdi ise Allah onu zelil etmiştir.

Hamza b. Abdullah el-Alevî de şöyle anlatıyor: Ebû'l-Hayr-ı Tiynânî'nin huzûruna girdim. Kendi kendime karar verdim: Selâm vereceğim, oturacağım fakat evinde yemek yemeyeceğim. Hakikaten oturdum ve kalktım. Bir de baktım ki, bu zât elinde bir tabak yemek arkamdan geliyor ve: «Delikanlı artık evimden çıktın, kararın bozuldu, şimdi yiyebilirsin, al şu yemeği ye.» dedi. Ve böylece bir kerâmet göstermiş oldu. Zâten kerâmeti ile meşhûr bir zât idi.

1-HASİS

İ b r â h i m e r - R a k i (39) dedi ki: E b û ' l - H a y r - ı T i y n â n î'yi ziyâreti kasdettim. Akşam vakti, imâm oldu, namâzı kıldık, fâtihayı ağır ağır okudu. Namaz bittikten sonra abdest tâzelemek için çıktım. Bir arslan bana hücûm etti, hemen Tiynânî'ye seslendim. O da koştu geldi ve: «Benim misâfirlerime dokunma, sana demedim mi?» diye arslan'a ihtâr etti. Arslan da çekilip gitti. İşimi bitirip içeri döndüğümde Ebû'l-Hayr: «Siz zâhirinizi düzenlemekle meşgûl oldunuz da arslan'dan korkdunuz. Biz bâtınımızı temizlediğimiz için, arslan bizden korktu.» dedi.

Şeyh efendilerin ferâset yolu ile insânların kalblerinden geçenleri haber vermeleri sayılamıyacak kadar çoktur. Ayrıca H ı z ı r ' ı görmeleri, ondan bir şeyler sormaları, boşluktan ses duymaları ve benzeri çeşitli kerâmet rivâyetleri de vardır. Ne yazık ki, inkâr edene, gözü görmedikçe hikâyeler kâr etmez. Bir şey'in aslını inkâr eden tafsîlâtını da inkâr eder.

Kerâmeti isbât için kimsenin inkâr edemiyeceği kuvvetli iki delil vardır :

1 — Sâdık rü'yânın acâyib hâlidir. Rü'yâ hâlinde gayb tecellî ediyor. Rü'yâda tecellî ederse uyanıklıkta niçin tecellî etmesin? Uyku ile uyanıklık arasında duygu organlarının durgunluğundan başka bir fark yoktur. Rü'yâda olan adam duyu işleri ile meşgûl olmaz. Halbuki nice uyanık kimseler vardır ki onlar da dalgınlıkları sebebiyle duyularından haberleri bile olmaz. Söyleneni de duymaz, yanından geçeni de görmez.

2 — Resûl-i Ekrem'in gaybden ve gelecekten haber vermesi gibi. Nitekim Kur'ân-ı Azîm bunu açıkça ifâde etmektedir. Peygamber hakkında câiz olunca, ümmeti hakkında da buna inanmak câizdir. Çünkü o da bir insândır. Resûl-i Ekrem işlerin hakikatleri kendisine keşfolunan ve halkın ıslâhı ile meşgûl olan bir insândır. Halkın ıslâhı ile meşgûl olmayan bir insâna keşif yapılması niçin muhâl olsun? Elbette bunlara da keşif yapılır. Ancak bu gibilere Nebi değil, veli denilir. Peygamberlere ve sâdık rü'yâlara inanan kimse, kalbinde biri hislere açılan dış kapusu ve biri de melekût âlemine açılan iç kapusu olduğuna inanır. İşte bu kapu ilhâm kapusu ve kalbe üfürülen kapudur. Buradan kalbe vahiy ilhâm olunur. Bunlara da inandıktan sonra ilimleri mutlaka bilindiği gibi öğrenmek sûretiyle elde etmek lâzım geldiğine tahsis etmek mümkün olmaz. Mücâhedenin de ilim yolu olmasını akıl tecvîz eder. İşte bu, bizim anlattığımız kalbin görünür ve görünmez âlemlere açılan kapuları olduğuna tenbîh eder. Tâbire muhtâç bir misâl ile rü'yâda bir şey'in keşfolmasının ve çeşitli sûretlerde meleklerin peygamberlere ve velilere gözükmelerinin se-

(39) Şam ileri gelenlerinden ve Cüneyd'in emsali bir zattır. Hicri 326 da ölmüştür.

1-TENBİH
2-İMKANSIZ
3-KULLANMAK
4-CAİZ GÖRER
5-İFADE

beblerine gelince, bunlar da kalbin acâyib sırlarındandır. Bunlar ancak mükâşefe ilminde açıklanabilir. Burada bu kadarla yetinelim. Çünkü mücâhede ile keşif talebi için bu kadarı kâfidir. Keşif erbâbından birisi şöyle anlatıyor: «Melek bana gözüktü ve, biz senin amellerinden bir şey yazamıyoruz, halbuki seni Allah'a yaklaştıracak amellerinden yazmak isteriz. Ne olur, şu kalbî amellerinden söyle de yazalım,» dedi. Ben de meleğe:

— Farz amellerimi yazmıyor musunuz? dedim. Melekler:

— Evet yazıyoruz, deyince, ben:

— İşte o kadarı kâfidir, dedim.

Bu açıklama kirâmen kâtibîn meleklerinin dahî kalb amellerine muttali' olmadıklarını, ancak dış amelleri bilebildiklerini gösterir. Yine âriflerden birisi şöyle anlatıyor: Ebdâllerden birisine bir mes'eleyi sordum. O, sağına baktı:

— Allah rahmet etsin, ne dersin? dedi. Soluna baktı:

— Allah rahmet etsin, ne dersin? dedi. Ve nihâyet göğsüne bakarak:

— Ne dersin, Allah rahmet etsin, dedi ve sonra hiç duyulmadık şekilde garib bir cevâb verdi. Neticede bu hareketlerinden kendisine sordum. Ebdâl:

— Sorduğun suâlin cevâbını bilmiyordum, solumdaki meleğe sordum, bilmedi. Sağımdaki melek daha âlim, ona sordum, o da bilmedi. Bu sefer kalbime teveccüh ettim ve sana verdiğim cevâbı kalbimden aldım ve kalbim her iki melekden de âlim çıktı, dedi. İşte bu, Resûl-i Ekrem'in:

إن في أمتي محدثين وإن عمر منهم

«Ümmetimden tahdis edilenler var, Ömer de onlardandır.» (40) buyurduğu mübârek sözünün mânâsıdır. Eserde vârid olduğuna göre Allahu Teâlâ şöyle buyurur:

— Hangi kulumun kalbinde benim zikrim gâlib ise, onun idâresini üzerime alır, onun arkadaşı ve yoldaşı olurum.

Ebû Süleymân Dârânî (Allah rahmet etsin) diyor ki: Kalb, çatılı bir kubbe gibidir. Etrâfında kapalı kapuları vardır. Amel ile hangi kapuyu açarsa, işte o kapudan melekût ve Mele-i A'lâ tarafına bir yol açılmış olur. Bu kapu, mücâhede ve şübheli şeylerden çekinerek vera' sâhibi olmak, şehvet ve lezzetlerden kaçınmakla açılır. Bunun için Ömer (R.A.) ordu kumandanlarına: «Allah'a itâat eden zâtların sözlerine dikkat edin. Çünkü onlara Allah tarafından gerçekler tecellî eder ve onu konuşurlar.» demiştir. Yine âlimlerden birisi: «Allah'ın yardımı Hakîmlerin

---

(40) Hadis yukarda geçmiştir.

1- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
2- YETERLİ 3- SAHİBLER 4- VAKIF 5- VELİ 6- ANLATMA
7- DAM, ÇATI 8- TAKVA 9- EN YÜKSEK HEYET

ağzındadır. Onlar, ancak Allahu Teâlâ'nın onlar için hâzırladığı hikmetli hak ve sözleri konuşurlar.», demiştir. Âlimlerden olan başka bir zât da şöyle diyor: «Allahu Teâlâ huşu' edenleri bâzı sırlarına muttali' kılar, diyebilirim.»

11 inci BEYÂN : VESVESE YOLU İLE ŞEYTÂNIN KALBE TASALLUTU, VESVESENİN MA'NÂSI VE GÂLİB GELMESİNİN SEBEBİ

Bilmiş ol ki: Yukarda anlattığımız gibi kalb, ya bir çok kapuları olup bu kapulardan içeriye hâller dökülen bir kubbe veyâ her taraftan oklar yağdırılan bir hedef veyâ çeşitli şekil ve sûretleri içine alan asılı bir ayna, veyâhut muhtelif kanallardan içine su akan bir havuz gibidir. Her ân için değişen bu eserlerin her hâl ve tavırda kalbe akmaları ya dış kuvvetler ile olur ki bunlar beş hâssadır. Veyâ bâtından olur ki, bunlar da, insânın mizacından, yaradılışından meydana gelen ahlâk, gazab, şehvet ve hayâl kuvvetleridirler. İnsan dış hâssalarından birisi ile bir şey anladı mı kalbinde bir eser hâsıl olur. Yine bunun gibi fazla yemek ve mizaçtaki kuvvet sebebiyle şehveti heyecâna geldiği zamân - her ne kadar duyurmak istemezse de - yine kalbıne te'sirini gösterir. İnsân nefsinde hâsıl olan hayâller orada kalır ve hayâl, bir şeyden diğerine intikal eder. Hayâlin intikâli sebebiyle de kalb, hâlden hâle döner. Maksad, kalbin değişmesi ve müteessir olmasının bu sebeblerden olduğunu bilmektir.

Kalbde hâsıl olan en kavî te'sir hâtıralardır. Yâni düşünce ve zikirden hâsıl olan şeylerdir. Bunlardan hâsıl olan şey de, düşünmek veyâ yenilemek sûretiyle ilimleri anlamasıdır. İşte buna hâtıralar denir. Çünkü kalb unuttuktan sonra bunları hâtırlar. İrâdeyi tahrîk eden bu hâtıralardır. Zira niyet, azim ve irâde, bir şey hâtırlandıktan sonra olur. Bütün işlerin başlangıcı hâtıralardır. Hâtıra arzûyu tahrîk eder. Arzû azmi, azim niyyeti, niyyet de a'zâları harekete geçirir ve iş olur.

Arzû ve rağbeti tahrîk eden hâtıralar da ikiye ayrılır. Bir kısmı ileride zararı dokunacak olan kötülüğe, diğer kısmı ise, ilerde faydası dokunacak olan iyiliğe tahrîk eder. Bunlar ayrı ayrı iki hâtıra oldukları için, ayrı ayrı isimler alırlar. İyiliğe dâvet eden iyi hâtıralara ilhâm, kötülüğe dâvet eden kötü hâtıralara da vesvese demişlerdir. Bu hâtıraların hâdis ve sonradan gelme olduklarını biliyorsun. Her sonradan olan şey'in olması için bir sebeb vardır. Hâdisler çoğaldıkça sebebleri de çoğalır.

Bu, müsebbebâtın sebebler üzerindeki tertîbinde Allahu Teâlâ'nın âdet ve sebebinden bilinen bir miktardır. Ateşin ışığı ile evin içi ışıdığı ve dumanı ile tavanları karardığı zamân, kararmanın sebebi başka ve ışımanın sebebi de daha başka olduğunu anlarsın. Bunun gibi kalbin nûr-

1- HAYA EDEN VE RİYAYI SEVMEYENLERİ
2- VAKIF 3- SATAŞMA 9- NETİCELER
4- TABİAT 5- GEÇME 10- IŞILDAMA
6- TESİR ALTINDA KALMA 11- DEĞİŞEN
7- KUVVETLİ

lanması ve kararmasının da iki ayrı sebebi vardır. Hayra dâvet eden hâtıranın sebebine melek, şerre dâvet eden hâtıranın sebebine de şeytân denir. Hayır ilhâmını kabûle kalbi hâzırlayan lûtfa da tevfîk, şeytân'ın vesvesesini kabûle hâzırlayan kuvvete de iğvâ ve huzlân denir. Biliyorsun ki, muhtelif mânâlar, muhtelif isimler ister. Melek, Allahu Teâlâ'nın öyle bir yaratığıdır ki, onun şânı hayrı ifâza etmek, ilmi ifâde etmek, hakkı keşfetmek, hayrı vâdetmek, mârufu emretmektir. Allahu Teâlâ onu bunun için yarattı ve insanlara musahhar kıldı. Şeytân da Allahu Teâlâ'nın yarattığı öyle bir yaratıkdır ki, onun şânı tamâmen meleğin şânının zıddıdır. Yâni şerri, kötülüğü, vâdeder, çirkin şeyleri emreder. Hayır ve hasenât yapacağı zamân yoksulluk ile korkutur. Vesvese ilhâmın, şeytân meleğin tevfîk de huzlânın karşılığıdır. İşte buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ

«Her şeyden çift yarattık.» (51 - Zâriyât: 49) buyurdu. Bütün varlıklar, karşılıklı ve çifttirler. Karşılığı bulunmayıp tek olan yalnız Allah'tır. O, çiftleri yaratan bir tektir. Şerik ve nâziri, eşi ve dengi yoktur. Kalb, şeytân ile melek arasında devreder durur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir mübârek sözünde:

فِي الْقَلْبِ لَمَّتَانِ لَمَّةٌ مِنَ الْمَلَكِ إِيعَادٌ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَلْيَحْمَدِ اللَّهَ. وَلَمَّةٌ مِنَ الْعَدُوِّ إِيعَادٌ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ وَنَهْيٌ عَنِ الْخَيْرِ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى) الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ

«Kalbe iki yönden baskı gelir. Birisi melektendir: hayrı vâdeder, hakkı tasdik eder. Kalbinde bunu bulan, bilsin ki bu, Allahu Teâlâdandır ve Allahu Teâlâ'ya hamdetsin. Diğeri vesvese de şeytândan gelir ve şerri teşvik eder, hakkı tekzib eder ve hayırdan men'eder. Kalbinde bunu bulan, şeytânın şerrinden Allah'a sığınsın.» buyurdu ve sonra: **«Şeytân fakirlik ile korkutur ve fuhşiyat ile emreder.»** meâlindeki Âyet-i Celîle'yi okumuştur. (41)

---

(41) Tirmizî ve Nesei İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

1-İLAHİ YARDIM 2-AZDIRMA 3-BEREKENLENDİRMEK 4-İYİLİK 5-TABİ 6-İYİLİKLER 7-BENZEYEN 8-YALANLAMA 9-GÜNAHL ÇİRKİN ŞEYL

Hasan-ı Basri: «Onlar kalbde cevelân eden iki **«hem»** ve **«kasıd»** dırlar. Birisi Allah'tan, diğeri de düşmândan gelir. Allah o kula rahmet etsin ki, kalbine gelen **«hem»** üzerinde düşündü ve Allah'tan olanı kabûl etti de düşmândan geleni reddetti ve onun üzerine mücâhede ve mücâdele etti.» dedi. Kalb bu iki hâl arasında devrettiği için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ

«Mü'minin kalbi Rahmân olan Allahu Teâlâ'nın iki kudret parmakları arasındadır.» (42) buyurmuştur. Allahu Teâlâ kan, kemik, sinir, et ve damardan mürekkeb parmakları olmaktan münezzehtir. Fakat parmağın gâyesi ve rûhu, sür'atle öteye beriye dönmek ve hareket ettirip sağa sola çevirmektir. Zâten parmağı parmak olduğu için değil, bu işleri gördüğü ve alıp vermek için istersin. Allahu Teâlâ da melek ile şeytânı kalbe musahhar kılmakla dilediğini yapar. Allahu Teâlâ'nın kudreti ile parmakların cisimleri çekip çevirmeğe musahhar oldukları gibi, melek ile şeytân da kalbi sağa sola çevirmeğe musahhardırlar.

Kalb, yaradılışı itibariyle müsâvi bir şekilde meleğin ilhâmı ile şeytânın vesvesesini kabûl edecek hâldedir. Bu taraflardan birini tercîh, şehvetlere uymak ve hevâ ve hevesin peşinden gitmek veyâ bunlardan yüz çevirmek ve bunlara muhâlefetle mümkündür. İnsân şehvet ve gazaba uyarsa, hevâ vâsıtasıyle şeytânın tasallutuna uğrar. Bu sûretle kalb, şeytâna yataklık yapmış olur. Zira hevâ şeytânın ağnağı ve barınağıdır. Şâyet şehveti ile mücâhede eder ve onu nefsine musallat kılmaz da melekler ahlâkına bürünürse, işte onun kalbi de meleklerin dolup taştıkları bir merkez hâline gelir. Vaktâ ki gönül, hevâ ile dolmuş beşeri hasletlerden olan şehvet, gazab, hırs, tama', tûl-i emel ve benzerlerinden hâli olmadı ise, şeytânın da vesvesesiyle kalb sâhasında at oynatmasından kurtaramamıştır. Bunu niçin Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَا مِنْكُمْ إِلَّا وَلَهُ شَيْطَانٌ وَأَنَا إِلَّا أَنَّهُ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ فَلَا يَأْمُرُ إِلَّا بِخَيْرٍ

«Sizden her birinizin bir şeytânı vardır.» Resûl-i Ekrem'e:

— Sizin de şeytânınız var mı? diye sorduklarında,

«Evet, benim de şeytânım var, fakat Allahu Teâlâ bana yardım etti ve şeytânım müslümân oldu, bana yalnız iyiliği emreder.» (43) buyurdu.

(42) Müslim Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.
(43) Müslim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

1- DOLAŞMA 7- ARZU, İSTEK
2- BİRLİKDE 8- SATAŞMA
3- EKSİK 9- NE ZAMAN
4- MAKSAD 10- BİTMEYEN İSTEK
5- TABİ 11- BOŞ

Allahu Teâlâ kime yardım eder de, şehveti îtidâl üzere bulunursa, o kimsenin şehveti kötülüğe dâvet etmez. Bu gibi şehvete bürünen şeytân, ancak iyiliği emredebilir. Ne zaman ki, nefsânî arzûlara uyularak dünyâ sevgisi kalbe galebe çalarsa, şeytân vesvese için çâre bulmuş olur. Ne zaman ki, kalb, Allah'ın zikri ile meşgûl olursa şeytân uzaklaşır ve kalbe hulûl imkânları daralır, yerini hemen melek alır ve ilhâma başlar. Şeytân ve meleğin askerleri arasındaki koğuşturma, kalbin harb meydânında devâm eder. Tâ ki biri galebe çalar ve açılan kapudan içeri girer, orada oturur, mesken tutar ve diğerinin orada dolaşması bir ihtilâstan ibâret kalır.

Nice kalbler var ki, onları şeytân orduları fethetmiş ve onlara mâlik olmuştur. Âhireti arkaya atıp dünyâlığı tercih eden vesveselerle kalbi doldurmuşlardır. Bunların, kalbi istilâlarının ilk yolu şehvet ve hevâya uymaktır. Bundan sonra kalb, ancak şeytânî kuvvetlerden tahliye ile feth edilir. O kuvvetler de hevâ ile şehvettir. Bunları boşalttıktan sonra da, Allah'ı zikretmekle kalbi tâmir etmek gelir. Çünkü melekler buralarda bulunur. C â b i r b. U b e y d e l - A d e v î diyor ki: A l â b. Z i y a d 'a içimdeki vesveseden şikâyet ettim. Alâ dedi ki: Kalb, uğranılan bir ev gibidir. Bir şey varsa alır, yoksa bırakıp gider, yâni hevâ ve heves olmayan gönüle şeytan girmez. Nitekim Âyet-i Celîle'de:

لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ٥

«Benim kullarım üzerine senin sultan yoktur.» (17 - İsrâ: 65) buyurulmuştur. Hevâsına uyanlar ise, Allah'ın değil, hevâsının kullarıdır. Bunun için şeytân onlara musallat olur. Yine Allahu Teâlâ:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ ٥

«Hevâsını ilâh edinenleri görmedin mi?» (45 - Câsiye: 23) buyurmuştur. Bu Âyet-i Celîle'de hevâsını mâbûd edinip, hevâ ve hevesinin peşinden gidenlerin, Allah'ın kulu değil, hevâ ve heveslerinin kulu olduklarına işâret vardır. Bunun için A m r b. e l - Â s (R.A.) Resûl-i Ekrem'e:

— Yâ Resûlallah, şeytan benimle namâz arasına girdi, deyince, Resûl-i Ekrem:

ذَاكَ شَيْطَانٌ يُقَالُ لَهُ خَنْزَبٌ فَإِذَا أَحْسَسْتَهُ فَتَعَوَّذْ بِاللّٰهِ مِنْهُ وَاتْفُلْ

عَلَىٰ يَسَارِكَ ثَلَاثًا

1-NÜFUZ 2-İŞGAL, HÜKMÜ ALTINA ALMA 3-SÜSLENME

«O hanzeb adında bir şeytandır. Onu sezdiğin zamân Allah'a sığın ve sol tarafına üç kere tükür.» (44) buyurdu. A m r :

— Ben de öyle yaptım ve Allahu Teâlâ onu benden uzaklaştırdı, dedi. Yine haberde :

إن للوضوء شيطانا يقال له الولهان فاستعيذوا بالله منه

«Abdest için yâni abdeste musahhar «velhan» adında bir şeytan vardır. Onun şerrinden Allah'a sığınınız.» (45) vârid olmuştur.

Kalbden şeytânın vesvesesini atmak, ancak o vesveseyi veren şeyden başkasını kalbe koymakla mümkündür. Allah'ı zikirden başka da kalbe her ne korsan, şeytânın vesvesesine yardımcı olabilir. Kalbi şeytânın vesvesesinden koruyan, ancak Allah'ı anmaktır. Allah'ı anmakta şeytânın nasîbi yoktur. Şey, ancak zıddı ile tedâvi edilir. Şeytân vesvesesinin zıddı da Allah'ı anmak ve ondan yardım dilemektir. İşte:

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم

sözlerinin mânâsı da budur. Buna ancak kendilerine zikrullah galebe çalan müttakiler yol bulur. Şeytân bunların etrâfında ancak çapulcu bir hırsız gibi dolaşabilir. Nitekim Allahu Teâlâ :

إن الذين اتقوا إذا مسهم طائف من الشيطان تذكروا فإذا هم مبصرون

«Takvâya erenler (yok mu?) **onlara şeytândan her hangi bir ârıza iliştiği zamân, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar, görüp bilmişlerdir bile.»** (7 - A'râf: 201) buyurmuştur.

من شر الوسواس الخناس (114 - Nâs: 4)

Âyet-i Celîle'sinin tefsîrinde M ü c â h i d der ki: Bu h a n n â s kalbe yayılır. Allah'ı zikrettiği vakit toparlanıp kaçar. Kalb gaflete dalınca yine h a n n a s faâliyete geçer. Âdetâ karanlık ile aydınlığın çarpışması gibi çarpışıp dururlar. Aydınlığın gelmesiyle karanlığın gitmesi gibi, Allah'ı hâtırlamakla şeytân uzaklaştır. Bunlar birbirinin zıddı oldukları için Allahu Teâlâ :

---

(44) Müslim rivâyet etmiştir.

(45) İbn Mâce ve Tirmizi Ubey b. Kâ'b'dan rivâyet ettiler.

1-BOYUN EĞMİŞ, TABİ
2-TALANÇI
3-ŞEYTAN
4-DİKKATSIZLIK
5-TAKVALI
6-ALLAHIN ADI ÇƏKİLƏNDƏ QAÇIB GİZLƏNƏN ŞEYTANIN ŞƏRRİNDƏN

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ رَبِّهِمْ

«Şeytân onlara galebe çaldı ve Allah'ı zikri onlara unutturdu.» (58 - Mücâdele: 19) buyurdu.

Enes diyor ki: Resûl-i Ekrem: (S.A.V)

إِنَّ الشَّيْطَانَ وَاضِعٌ خُرْطُومَهُ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِذَا هُوَ ذَكَرَ اللَّهَ خَنَسَ وَإِنْ نَسِيَ اللَّهَ تَعَالَى الْتَقَمَ قَلْبَهُ

«Şeytân hortumunu insân oğlunun kalbi üzerine kor. Allah'ı hâtırlarsa oradan uzaklaşır, Allah'ı unutursa kalbini lokma eder.» (46) buyurmuştur.

İbn Vazzâh rivâyet ettiği bir hadisde: **«İnsânın ömrü kırkına vardığı hâlde günâhlarına tevbe etmezse şeytân eli ile yüzünü mesheder ve «bu iflâh olmayan bir yüzdür», der.»** Şehvetler insân oğlunun et ve kanına karıştığı gibi, şeytânın sultası da insânın etine ve kanına karışır ve etraftan kalbini kuşatır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ فَضَيِّقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ

«Şeytân kanın bedendeki cereyânı gibi insân vücûduna hulûl eder. Onun yollarını açlıkla daraltınız.» (47) buyurmuştur. Çünkü şeytânın insâna hulûl yolu şehvettir. Açlık ise şehveti kırar. Şehvetler her taraftan kalbi koltukladığı için Allahu Teâlâ şeytânın şu sözünü haber vermek üzere:

لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ

«Andolsun ki, (onları saptırmak) **için senin doğru yolunda** (pusu kurup) **oturacağım. Sonra andolsun, onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından kendilerine geleceğim.»** (7 - A'raf: 16,17) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de şöyle buyurdu:

---

(46) İbn Ebi'd-Dünyâ, İbn Adiy ve Ebû Yâlâ el-Musılî rivâyet ettiler.
(47) Hadis yukarda geçmiştir.

إن الشيطان قعد لابن آدم بطرق، فقعد له بطريق الإسلام، فقال له
أتسلم وتترك دينك ودين آبائك؟ فعصاه وأسلم. ثم قعد له بطريق
الهجرة فقال أتهاجر أتدع أرضك وسمائك؟ فعصاه وهاجر. ثم قعد له
بطريق الجهاد فقال أتجاهد وهو تلف النفس والمال فتقاتل فتقتل فتنكح
نساؤك ويقسم مالك؟ فعصاه وجاهد. فمن فعل فمات كان
حقا على الله أن يدخله الجنة

«Şeytân insân oğlunun çeşitli yollarında oturur. Önce islâm yolu üzerinde oturur ve: «Ananın babanın dinini terk edip müslümân mi olmak istersin?» der. İnsân bu husûsta şeytâna isyân ederek müslümân olunca, bu def'a hicret yolu üzerinde oturur ve: «Şu vatanını, şu havayı terk edip nere gideceksin?» der. İnsân oğlu burada da şeytânı dinlemez ve hicret eder. Sonra cihâd yolu üzerinde dikilir ve kişiyi harbden men'-etmek için çalışır ve: «Harb öldürmek ve nihâyet ölmek değil midir? Netîcede âilen ve servetin başkalarına intikal edecek değil mi?» demek sûretiyle insânı cihâddan alıkoymak ister. Bunu da dinlemez ve mücâhedesini yapar. Kim bu şekilde hareket ederek ölürse, Allahu Teâlâ'nın Cennet'ini hak etmiş olur.» (48)

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) vesveseyi, bir mücâhidi cihâddan alıkoymağa çalışan, ölürüm de karımı ve malımı başkaları alır, gibi düşüncelerle açıklamıştır. Bu gibi hâtıralar herkesin bildiği şeylerdır. Buna göre vesvese de müşâhede ile bilinmiş oluyor. Her hâtıranın bir sebebi vardır ve bilinmesi için de bir isme muhtâçtır. Hâtıranın sebebinin ismi şeytân-ı-dır. Şeytânsız insân düşünülemez. Ayrılık, şeytâna itâat ve isyândadır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Her insânın bir şeytânı vardır.»** buyurmuştur. İşte şu açıklamadan vesvese ile ilhâmın, melek ile şeytânın ve tevfik ile huzlânın mânâları anlaşılmış oldu.

Şeytân hakkında, cism-i lâtif midir, cisim değil midir? Cisim ise insânın bedenine nasıl hulûl eder? gibi dedi kodular yayıldı ise de, bu açıklamalardan sonra muâmele bâbında bu husûs üzerinde durmağa ihtiyâç yoktur. Zâten şeytânın zâtı üzerinde durmak, elbisene yılan girdi, diyen adama, yılanın enini, boyunu, rengini ve şeklini sormak gibi olur. Bunu duyan insân, hiç bir şey'e bakmadan elbisesine giren yılandan kurtulmanın çâresine başvurur. Bunun gibi yılandan da daha zararlı olan şeytânı

(48) Nesel Sübre b. Ebi Fâkihe'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

1- GEÇME
2- İLAHİ YARDIM

duyan, onun cisim olup olmadığını düşünmeden hemen izâlesi ile meşgûl olmalıdır. Hâtıraların insâna hücumunun bir sebebi olduğunu ve ilerde mahzurlu olan tehlikelere insânı iten kuvvetin kim olursa olsun düşmân olduğunu bildikten sonra, düşmânı da zarûrî olarak bilmiş olur. Düşmânını bilen kimseye yaraşan onun mücâhedesiyle meşgûl olmaktır. Şeytâna gelince, onun şerrinden korunmak ve tuzağına düşmemek için Allahu Teâlâ kitâbının pek çok yerlerinde şeytânın düşmanlığından bahsetmiştir. Bunlardan bâzıları :

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ

«Şübhesiz şeytân, sizin için büyük bir düşmândır. Siz de onu düşmân tanıyın. Ancak Cehennemlik olmanız için sizi kendi hizbine, tarafına dâvet eder.» (35 - Fâtır: 6)

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

«Ey insân oğulları, ben size, şeytâna tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmândır, diye bildirmedim mi?» (36 - Yâsin: 60)

Kişiye yaraşan, her şeyden önce düşmânı kendisinden uzaklaştırmaktır. Ancak düşmânı kovalamak için kuvvetini ve kullandığı silâhı bilmek lâzımdır. Şeytânın silâhı hevâ ile şehvettir. Âlimler için bu kadarı kâfidir. Şerrinden Allah'a sığındığımız şeytânın hakikatini, sıfat ve zâtını bilmek, meleklerin hakikatlerini bilmek, mükâşefe ilmine dalan âriflerin sâhasıdır. Muâmele ilminde bunu bilmeğe lüzûm yoktur.

Yine bunun gibi hâtıralardan bir kısmının doğrudan ve kat'î olarak dâvet ettiğini ve bunların vesvese olduklarında şübhe olmadığını, bir kısmının hayra dâvet ettiğini ve bunların da ilhâm olduğunu bilmek lâzımdır. Bir de meleğin ilhâmı veyâ şeytânın vesvesesi olması arasında tereddüd eden hâtıralar bulunduğunu da bilmek lâzımdır. Şeytânın hîlelerinden biri de, şerri hayır gibi göstermektir. Bunu ayırabilmek zordur. Çokları buradan tehlikeye düşmüşlerdir. Şeytân bu gibileri açık bir kötülüğe dâvet etmeğe güç yetiremez de kötülüğü iyilikmiş gibi göstermeğe çalışır. Meselâ, halka va'z eden bir âlime, nasîhat yollu «şu insânlara baksana, bunlar gafletten helâk olmuş, cehâletleri kendilerini öldürmüştür. Cehennem'e yönelmiş vaziyettedirler. Allah'ın şu kullarına acımaz mısın? Va'z ve nasîhatla bunları yola getirsene? Allahu Teâlâ sana in'âm etti, basîretli kalb, tatlı dil ve sevimli lehçe vermiştir. Nasıl olur da ilmi yaymaktan susmak sûretiyle küfrân-ı ni'met eder ve doğru yola dâvet etmemekle Allah'ın gazabına uğrarsın?» iddiâyı nefsinde yerleştirir ve

1-GİDERME 2-KISIM 3-ARZU 4-YETERLİ
5-GİZLİN ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 6-HABERSİZ, DİKKATSİ
7-BİLGİSİZLİK 8-İHSAN
9-İLAHİ NİMETE HÜRMETSİZ

çeşitli hîlelerle onu insânlara va'z etmeğe teşvik eder. Sonra da insânlara karşı süslenmesini ve güzel konuşmasını, iyi hayırlı bir insân olarak gözükmesini öğüt verir ve der ki: Kendine böyle çeki düzen vermezsen, sözün cemâate te'sir etmez ve hakkı kabûl etmemiş olurlar. Bunu iyice adamın kafasına yerleştirir. Adamda böylece riyâ kokusu, halk tarafından kabûl görme hevesi, mevkî arzûsu, cemâat ve ilminin çokluğu ile büyüklenme, başkalarını hakir görme duygusu kendisinde uyanır ve nasîhat edeceğim diye helâke gider. Va'z u nasihat ederken hayır yapıyorum zanneder. Hâlbuki maksadı mevkî sâhibi olmak ve hüsn-i kabûldür. İşte bu sebebden helâke gider de hâlâ kendisinin Allah katında bir mevkî sâhibi olduğunu sanır. Bu gibiler hakkında Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِقَوْمٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ ٥

«Allahu Teâlâ bu dini, Âhiretten nasîbi olmayan kimselerle de kuvvetlendirir.» (49) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ لَيُؤَيِّدُ هٰذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ ٥

«Allahu Teâlâ bu dîni fâcir kimselerle de kuvvetlendirir.» (50) Bunun için rivâyet edilmiştir ki; İblis İsâ aleyhisselâm'a gözükerek onu şehâdete dâvet etti ve «Lâ ilâhe illâllah» söyle, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Bu söz hak bir sözdür, fakat senin emrinle ben bunu söylemem dedi. Çünkü onun böyle hayır tavsıyesi altında yine bir mel'aneti olduğunu bilirdi. Şeytânın bu kabîl aldatmaları pek çoktur. Âlimler, âbidler, zâhidler, fakîrler, zenginler, günâhlarının duyulmasını istemeyen ve açık günâhlara dalmayan diğer tabakalar da bu gibi aldatmalarla helâk olurlar. İhyâ'nın dörtte biri olan bu kısmın sonunda **«Gurûr Kitâbı»** nda şeytânın hîlelerinden bir miktar anlatacağım. Zamân müsâade eder, Allah ömür verirse ilerde bu husûsa dâir husûsî bir kitâb yazmağı da düşünüyorum. Bu kitâba **«Telbîs-i İblîs»** adını vereceğim. Zîra şeytânın tezvîrâtı memleketlere ve insanlar arasına yayıldı, mezheb ve i'tikadlara kadar sokuldu. Hattâ hayırların rûhu öldü de yalnız şekil ve resmi kaldı. Bütün bunlar şeytânın aldatmalarından ileri gelmiştir.

İnsâna yaraşan, gelen her hâtıra üzerinde durup düşünmek ve onun meleğin ilhâmı veyâ şeytânın vesvesesi olup olmadığını araştırmaktır. Bu husûsta hevâ ve hevesine değil, tam basiretine dayanarak gerekli araştırmayı yapmalıdır. Bu hâtıranın ilhâm veyâ vesvese olduğunu, ancak

---

(49) Nesei Enes'den ceyyid isnâd ile rivâyet etmiştir.
(50) İlim bahsinde geçmiştir.

1-KÜÇÜK 6-YALAN
2-İYİ KARŞILAMAK 7-İSTEK
3-HAKDAN SAPMIŞ
4-LANETE LAYIK
5-GİZLİ

takvâ nûru, basiret ve ilim kaabiliyeti ile öğrenebilir. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

«Takvâya erenler (yok mu?) onlardan şeytândan bir ârıza iliştiği zamân, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar, görüp bilmişlerdir bile.» (7 - A'raf: 201) Fakat takvâyı benimsemeyen, hevâsına uyan ve bu sebeble tabîatı şeytânın aldatmalarına meyleden kimse şaşırır, şeytânın pençesine düşer ve bilmeyerek helâke sürüklenir. İşte bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

«Yaptıkları amellerin fenâlıkları karşılarına çıkmış ve istihzâ edip durdukları şeyler kendilerini sarmıştır.» (39 - Zümer: 47) Denildi ki; bu, onların hasenât zannettikleri ve gerçekte ise seyyiât olan amelleridir.

Muâmele ilimleri çeşitlerinin en zor olanı nefsin hilesine ve şeytânın aldatmasına vukûftur. Her müslümâna farz olan bu ciheti, insânların çoğu ihmâl etmiş ve vesveseyi çeken şeytânı kendilerine musallat eden, ona düşmanlığı ve ondan kaçmağı unutturan şeylerle meşgûl olmuşlardır. Vesveselerin çokluğundan kurtulmak için tek çâre, hâtıra yollarını kapamaktır. Hâtıraların kapuları beş hâssadır. Bu beş hâssanın kapuları da dünyâ ile alâkalanmanın ve şehvetin içinden gelir. Karanlık bir evde inzivâ, hâssaların kapularını kapar. Âile efrâdından uzaklaşmak, içden gelen vesvese yollarını kapar. Bundan sonra da yine kalbi ile münâzaa ve mücâdele eder. Ve kalbi onu zikirden alıkoymak ister. Bu bakımdan da mücâdele lâzım ve bu mücâdele ölünceye kadar devâm eder. Zîra hayatta olan hiç bir ferd, şeytândan kurtulamaz.

Gerçi, insân, bâzan şeytâna uymayacak şekilde kendisini kuvvetlendirebilir. Şeytânın şerrini müdâfaa ile kendisinden uzaklaştırır. Bununla berâber, kan bedende cereyân ettiği müddetçe kişi mücâhede ve müdâfaadan hâlî kalamaz. Çünkü hayatta olduğu müddetçe kalbinin kapuları şeytâna açıktır. Bu kapular asla kapanmazlar. Bu kapular da; şehvet, gazab, hased, tamâ' ve diğer şer kapularıdır. Kapular açık, düşmân da uyanık olunca kapuları korumak için mücâhede lâzımdır. Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye:

— Yâ Ebâ Said, şeytân uyur mu? diye sordu. Hasan-ı Basrî gülümsedi ve:

— Biraz uyusa râhat ederdik, dedi. Şu hâlde bir mü'min için şey-

1-KÖTÜ 2-ALAY 3-İYİLİK 4-KÖTÜLÜK 5-VAKİF OLMAK 6-RAHATSIZ 7-SÖZ KAVGASI, ÇEKİŞME 8-BOŞ 9-AÇ GÖZLÜLÜK 10-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUM

tândan aslâ kurtuluş yoktur. Ancak onu uzaklaştırmak ve zayıflatmak için çâreler vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem bir mübârek sözünde:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ يُنْضِي شَيْطَانَهُ كَمَا يُنْضِي أَحَدُكُمْ بَعِيرَهُ فِي سَفَرِهِ

«Yolculukta insân, devesini zayıflattığı gibi, mü'min de şeytânını zayıflatabilir.» (51) buyurdu. İbn Mes'ûd: «Mü'minin şeytânı zayıftır.» demiştir. K a y s b. H a c c a c (52) da şöyle demiştir: «Şeytânım bana «senin yanına geldiğim zamân besili hayvanlar gibi idim. Şimdi kuş kadar kalmadım!» dedi. «Neden böyle oldu?» suâlime cevâben de: «Zikrullah ile beni erittin.» dedi.»

Müttakîler için şeytânın kapularını kapamak zor değildir. Zâhirî günâhlara teşvik eden zâhirî kapularını korurlar. Onların sürçtükleri yer, kapalı olan yollarındadır. Zîra o kapuları herkes bilip onları koruyamaz. Âlimler ve vâizlerin aldanmalarında buna işâret etmiştik. İşin zor tarafı, şeytâna açılan kapuların çok ve meleğe açılan kapuların tek olmasıdır. O tek kapu da bu bir çok kapular içerisine karışmıştır. İnsân oğlu bu husûsta, gece karanlığında bir çok tarafa giden yolların ortasında kalmış gibidir. İyice güneş doğup her tarafı açık göz ile görmedikden sonra, gideceği istikaameti kestiremez. Açık göz burada takvâ ile cilâlanmış kalb gözüdür. Parlayacak güneş de yolların bataklıklarını gösteren Kitâb ve Sünnetten istifâde edilen ilimdir. Ancak bu sâyede yolunu bulabilir. Yoksa yollar çok ve hepsi karanlık ve bataklıktır.

A b d u l l a h b. M e s ' û d (R.A) diyor ki: Bir gün Resûl-i Ekrem bize düz bir çizgi çizdi ve: **«İşte bu yol Allah'ın yolu ve Allah'a giden yoldur.»** buyurdu. Sonra sağında solunda bâzı çizgiler çizdi ve: **«Bu yollar yok mu? Bunların herbirinin başında kendisine dâvet eden bir şeytân oturur.»** buyurdu. Daha sonra:

وَأَنَّ هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ

«Şübhesiz ki, bu benim dosdoğru yolumdur. Siz bana uyun. Sakın başka yollara uymayın.» (6 - En'aın: 153) Âyet-i Celîlesini okudu ve yolların çokluğunu anlattı. (53)

Biz kapalı yollarından birine bir misâl verdik. Âlimler, şeyhler, âbidler ve görünen günâhlardan sakınan zâtları dahi aldatan bir yolu açıkla-

(51) Ahmed Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(52) Mısırlı ve Kelâ'î kabilesindendir. Doğru konuşan bir zât idi. Hicri 227 de ölmüştür.

(53) Nesel ve Hâkim rivâyet ettiler. Hâkim, isnâdı sahihtir, dedi.

1- ŞİŞMAN
2- BÜDREDİKLERİ
3- NASİHATÇI
4- PARLATMA
5- TAKVALI

dık. Şimdi de gizli olmayıp açık olan ve fakat yine de insân oğlunun düştüğü ve kendini kurtaramadığı diğer bir yolunu anlatalım. Bu da Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilen şu vak'adır :

كَانَ رَاهِبٌ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَعَمَدَ الشَّيْطَانُ إِلَى جَارِيَةٍ فَخَنَقَهَا وَأَلْقَى فِي قُلُوبِ أَهْلِهَا أَنَّ دَوَاءَهَا عِنْدَ الرَّاهِبِ فَأَتَوْا بِهَا إِلَيْهِ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا فَلَمْ يَزَالُوا بِهِ حَتَّى قَبِلَهَا فَلَمَّا كَانَتْ عِنْدَهُ لِيُعَالِجَهَا أَتَاهُ الشَّيْطَانُ فَزَيَّنَ لَهُ مُقَارَبَتَهَا وَلَمْ يَزَلْ بِهِ حَتَّى وَاقَعَهَا فَحَمَلَتْ مِنْهُ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ وَقَالَ الْآنَ تَفْتَضِحُ يَأْتِيكَ أَهْلُهَا فَاقْتُلْهَا فَإِنْ سَأَلُوكَ فَقُلْ مَاتَتْ فَقَتَلَهَا وَدَفَنَهَا فَأَتَى الشَّيْطَانُ أَهْلَهَا فَوَسْوَسَ إِلَيْهِمْ وَأَلْقَى فِي قُلُوبِهِمْ أَنَّهُ أَحْبَلَهَا ثُمَّ قَتَلَهَا وَدَفَنَهَا فَأَتَاهُ أَهْلُهَا فَسَأَلُوهُ عَنْهَا فَقَالَ مَاتَتْ فَأَخَذُوهُ لِيَقْتُلُوهُ بِهَا فَأَتَاهُ الشَّيْطَانُ فَقَالَ أَنَا الَّذِي خَنَقْتُهَا وَأَنَا الَّذِي أَلْقَيْتُ فِي قُلُوبِ أَهْلِهَا فَأَطِعْنِي تَنْجُ وَأُخَلِّصْكَ فَقَالَ بِمَاذَا؟ قَالَ اسْجُدْ لِي سَجْدَتَيْنِ فَسَجَدَ لَهُ سَجْدَتَيْنِ فَقَالَ لَهُ الشَّيْطَانُ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ فَهُوَ الَّذِي قَالَ اللهُ فِيهِ: كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ ﴿٥﴾

«İsrâil oğullarındaki bir râhibi aldatmak için, şeytan şöyle bir çâre düşünür : Zengin âilenin güzel bir kızını çarpar sar'alandırır ve «çâresi rahibdedir» diye onlara vesvese verir. Onlar rahibe gelir. Rahib kabûl etmezse de, israrlarına dayanamayarak kabûl eder. Bu def'a şeytân rahibe döner vesvese verir ve kızın bikrini izâle eder. Kız hâmile olur. Şeytan rahibe, rezil ve kepâze olacaksın, bunun çâresi bu kızı öldürmendir, der ve rahib kızı öldürür. Bunun üzerine şeytân râhibe, kızı defnet, geldikleri vakit öldü dersin, diye vesvese verir. Rahib aynı şey'i tatbik eder. Bu def'a şeytan kızın anne ve babasına döner, onlara da vesvese verir ve şübhelendirir. Gelir bakarlar ki gerçekten kız ölmüş ve öldürülmüş. Bunun intikaamını rahibden almak üzere iken, şeytan rahibe gelerek,

1-BAYGINLAŞDIRIR 2-BAKİRE 3-MAHV 4-BİABIR

bütün bu işleri yapan benim, sen bana iki secde et ben seni kurtarayım, der ve rahib de şeytana iki secde edince, şeytan, ben senden beriyim, der. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın: «Şeytan gibi, insâna kâfir ol der, insân kâfir olunca, ben senden beriyim, der» buyurduğu gibidir (59 - Haşir: 16) (54)

Şeytânın hilesine ve rahibi nasıl aldattığına bir bak. Bütün bunların başı kızcağızı tedâvi için şeytânın vesvesesini dinleyerek onu kabûl etmesidir. Aslında bu mühim bir şey değil, hattâ sâhibi bir hayır yaptığını da sanabilir. Gizli hevâsının arzûsu ile bu, kalbinde güzel gözükür. Güyâ hayra hevesli gibi bu işe atılır sonra da iş çığırından çıkar ve yavaş yavaş ileriye doğru gider de neticede kurtulamıyacak bir hâl alır. Bu gibi tehlikelerden Allaha sığınırız. İşte buna işâret olarak Resûl-i Ekrem:

«مَنْ حَامَ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ»

«Koru etrafında dolaşanın koruya düşmesi kuvvetle muhtemeldir.» (55) buyurmuştur.

12 inci BEYÂN: ŞEYTÂNIN KALBE MÜDÂHALE YOLLARININ AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki; kalb bir kal'a, şeytân da kal'aya girmek isteyen bir düşmân gibidir. O kal'ayı fethedip ona sâhip olmak ister. Kal'ayı düşmândan korumak, kapularını sağlamlaştırmak ve gediklerini kapatmakla mümkündür. Kapu ve gedik yerlerini bilmeyen kimse elbette kal'ayı muhâfaza edemez. Kalbi şeytânın vesveselerinden korumak borçtur ve herkese farz-ı ayındır. Vâcibe ulaşmak için lâzım olan her şey de vâcibdir. Şeytânı def'etmek de onun giriş yollarını bilmekle mümkündür. Şu hâlde şeytânın giriş yollarını da bilmek vâcibdir. Şeytânın kalbe giriş yol ve kapuları, kişinin vasıflarıdır. Onlar ne kadar çok ise, şeytânın kapuları da o kadar çoktur. Fakat biz burada vâdiler gibi geniş olup şeytânın ordularının geçmesine elverişli olan bâzı büyük kapulardan bahsedelim.

Şehvet ile gazab, şeytânın giriş yollarının en büyüklerindendirler. Gazab, aklı yok eder. Aklın askeri zayıflayınca şeytanın ordusu hücuma geçer. Çocuğun elinde topaç, bir eğlence olduğu gibi, kızan insân da şey-

---

(54) İbn Ebi'd-Dünyâ «Mekâid-i Şeytân»da, İbn Medûye «Tefsir»inde, Ubeyd b. Ebû Rufa'a da mürsel olarak, Hâkim'in de Hz. Ali'ye mevkuf olarak bu husûsda bir rivâyeti vardır ve isnâdının da sahih olduğunu söylemiştir.

(55) Buhârî ile Müslim, Nu'mân b. Beşir'den rivâyet etmişlerdir.

1-TEMİZ, AYRI
2-İSTEK
3-ARALIK
4-HER KESE FARZ OLAN AMEL.MESİ NAMAZ

tânın elinde bir eğlencedir. Rivâyete göre; **İblis**, **Mûsâ** aleyhisselâm'a mülâkî oldu ve:

— Yâ Mûsâ, sen Allahu Teâlâ'nın risâletle seçtiği ve konuştuğu bir peygambersin. Ben ise, Allah'ın yaratıklarından bir yaratığım. Bir günâh işledim, kovuldum. Şimdi tevbe etmek isterim, tevbemin kabûlü için Allah katında bana şefâatçi ol, der ve Mûsâ aleyhisselâm da kabûl eder. Nihâyet **Tûr-i Sinâ**'da Allah ile mükâlemesinden dönerken, Allahu Teâlâ kendisine:

— Emânetini yerine getir, buyurur ve Mûsâ aleyhisselâm da mes'eleyi anlatır. Allahu Teâlâ:

— Âdem'in kabrine secde etsin, dileğini yerine getireyim ve tevbesini kabûl edeyim, buyurur. Mûsâ aleyhisselâm vaziyeti **İblis**'e anlatınca, İblîs:

— Ben onun dirisine secde etmedim, ölüsüne secde eder miyim? diye böbürlenip kibirlendi ve kızdı. Sonra Mûsâ aleyhisselâma:

— Sen ki benim için çalıştın, bana hakkın geçti. Üç yerde beni hâtırla, benden sana zarar gelmez. Birincisi kızdığın zamân. Çünkü o zamân rûhum kalbinde, gözüm gözünde ve kanın damarda cereyânı gibi vücûduna hulûl ederim. İşte kızdığın zamân beni düşün. Zîra insân kızdığı zamân burnunu körüklerim, artık ne yaptığını bilmez olur. Bir de iki ordu karşılaştığı zamân yine beni hâtırla. Çünkü o zamân da ben insânlara yaklaşır; karısını, çocuğunu, komşularını hâtırlatır ve onu harbden soğuturum. Bir de mahremin olmayan yabancı bir kadın ile sakın yalnız olarak bir arada kalma. Zîra ben arada elçilik yapar ve mutlaka fitneyi uyandırırım. O zamân da beni hâtırla.

İblîs bu sözü ile şehvet ve gazab ile hırsa işâret etti. Çünkü harb meydânından firâr dünyâya olan hırsa, Âdem'in kabrine secde etmemesi hasedine işârettir ki, bu, şeytânın en büyük yoludur.

Denildi ki; velîlerden birisi şeytâna:

— Âdem oğluna nasıl gâlib olur ve onu sapıtırsın? diye sorar. Şeytân da:

— Kızdığı, hevâ-i nefsinin galeyâna geldiği zamân aldatırım, der.

Hikâye olunduğuna göre! İblîs bir rahibe gözüktü. Rahib İblîs'e:

— İnsânın hangi huyu sana yardımcı olur? diye sordu. İblîs de:

— İnsân kızdığı zamân, çocuğun elinde oyuncak olan küre gibi bizde de o oyuncak olur, dedi. Denildi ki; şeytân der: «Âdem oğlu bana nasıl galebe çalsın? Zîra keyfi yerinde oldu mu gider kalbine girerim. Kızdığı zamân başı üstüne konarım.»

İblîs'in büyük kapularından diğerleri de, **hased** ve **hırs**'dır. Kul bir şey'e harîs oldu mu artık hakkı görmekten kör ve hakîkati duymaktan sağır olur. Nitekim Resûl-i Ekrem:

1- BULUŞAN 2- PEYGAMBERLİKLE 3- DAĞ 4- MÜZAKERE
5- NÜFUZ 6- KIZIŞTIRIRIM 7- KAÇIŞ 8- ARZU 9- KAYNAMA
10- KAR

حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ

«Bir şey'i sevmen, seni kör ve sağır eder.» buyurmuştur. Şeytânın kalbe giriş yollarını bildiren basîret nûrudur. Hırs ve hased, basîreti körleştirdiği zamân, kul göremez hâle gelir ve işte o zamân şeytân içeri girmeğe yol bulur. Aslında ne kadar çirkin olsa da, arzûsuna ulaştıracak her şey'i harise güzel gösterir.

Rivâyete göre; N û h aleyhisselâm her cinsden birer çift alarak gemiye bindi. Bir gün gemide bir ihtiyâr gördü, tanımadı. Bunun üzerine ihtiyâra:

— Sen kimsin, seni gemiye kim aldı? diye sordu. İhtiyâr:

— Ben şeytânım, senin adamlarının gönüllerini çalmak için gemiye bindim. Kalbleri benimle, bedenleri de seninle olur. Bunun üzerine Nûh aleyhisselâm:

— Çık gemiden ey mel'ûn, deyince şeytân:

— Ben beş şey bilirim, sana üçünü öğreteyim ve gemide kalayım, insânları onlarla aldatırım. Allahu Teâlâ Nûh aleyhisselâma vahyetti ki, sen o üç şey'i bırak da yalnız diğer iki şey'i sana öğretsin, buyurdu ve Nûh aleyhisselâm'da öyle dedi. Bunun üzerine şeytân:

— O iki şey de, beni yalanlamaz ve benden ayrılıp bana hulfetmezler. Ben insânları bu iki şey ile helâk ederim, dedi. Bunlar da hırs ve hased-tir. Zâten hased sebebiyle kendim lânetlenmiş bir şeytân oldum. Hırsa gelince, Allahu Teâlâ Hz. Âdem'e Cennet'te her şey'i mübâh etti yalnız bir ağacı yasakladı. İşte Âdem'in o ağaca haris olması sebebiyle ben de onu aldattım, dedi.

Şeytânın kalbe gireceği büyük kapulardan biri de - sırf helâl olsa bile - doyasıya yemektir. Zîra insân doyuncaya kadar yeyince şehveti takviye eder. Şehvet ise şeytânın silâhıdır. Rivâyete göre; İblîs Z e k e r i y y a aleyhisselâm'a gözüktü. Zekeriyya aleyhisselâm, İblis'in elinde çeşitli çengeller gördü ve:

— Bu çengeller nedir? diye sordu. İblis:

— Bunlar şehvetlerdir, âdem oğlunu bunlara asar ve bunlarla aldatırım, dedi. Y a h y â aleyhisselâm:

— Beni de hiç aldattın mı? Bana da hiç çengel vurabilir misin? diye sordu. Şeytân:

— Evet, karnını iyice doyurduğun zamân, Namâz ve zikirden sana da ağırlık verdiririz, dedi. Bunun üzerine Yahyâ aleyhisselâm:

— O hâlde ben de aslâ karnımı doldurmayacağım, deyince İblîs:

— Ben de daha kimseye öğüt vermeyeceğim, dedi.

1-LANETLENMİŞ
2-VEFASIZLIK ETMEZLER
3-KUVVETLENDİRME

Denildi ki, fazla yemekte altı kötü zarar vardır:

1 — Allah korkusu kalbinden gider.
2 — Yaratıklara karşı merhamet duygusu kalbinden çıkar.
3 — Ağırlık verir, tâat ve ibâdetine mâni olur.
4 — Hikmetli sözleri duysa da kalbi yumuşamaz.
5 — Kendisi hikmetli sözleri konuşsa da başkalarına te'sir etmez.
6 — Mühim bâzı hastalıklara sebebiyet verir.

Şeytânın kalbe açılan kapularından birisi de; ev, mobilya ve elbise ile süslenme sevgisidir. Şeytân insânın gönlünde bu hastalığı görünce, artık o gönülde kuluçkaya yatar ve oradan ayrılmaz. İnsânı ev imâretine, evin kapu bacasının süsüne, geniş binâlar yaptırmağa, binitler ve elbiselerle süslenmeğe teşvîk eder ve ömrü boyunca onu onlara bağlar. Bir def'a onu oraya bağladı mı, artık bir daha yanına uğramağa da lüzûm kalmaz. Çünkü birini yaptı mı diğerini yapmağa gider. Ömrü boyunca böyle devâm eder ve böylece şeytân yolunda olur. Bu gibi adamın son nefesinden korkulur.

Şeytânın kalbe giden büyük kapularından biri de tama'dır. Tama' kalbe galebe çalınca, şeytân buna tama' ettiği şeyleri çeşitli riyâ ve hîlelerle sevdirir. Öyle ki âdeta tama' ettiği şey onun mâbûdu olur. Artık çeşitli hîle yolları ile onu tama' ettiği şey'e sevdirmeğe çalışır ve maksadına vüsûl için her çâreye baş vurdurur. En azından onu medhettirir, emr-i mâruf ve nehy-i münker'den men'ettirir.

Safvân b. Selîm'in (56) rivâyetine göre İblis, Abdullah b. Hanzele'ye gözüktü (57) ve İbn Hanzele'ye:

— Dinle, sana bir şey öğreteyim, dedi. Abdullah:
— Senin öğretmene ihtiyâcım yoktur, diye cevab verdi. Şeytân:
— Dinle de istersen alırsın, istersn almazsın, dedi ve devâmla:
— Ey Hanzele'nin oğlu, Allah'tan başkasından isteme. Her istediğini Allah'tan iste. Kızdığın zamân ne hâl alırsın bak. Sen kızdın mı ben sana hâkim olurum, dedi.

Şeytânın kalbe giden büyük kapularından biri de aceledir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

---

(56) Ebû Abdullah Medenidir, fakihdir. Beni Zuhre'nin âzâdlılarındandır. Sika'dan olup, çok hadis bilen âbid bir zâttır. Ahmed, bu adamın bereketiyle yağmur yağar: Mâlik, gece namâzından ayakları şişerdi, demişlerdir. Yatmamağa yemîn ettiği söylenir. 40 yıl böyle yaşamıştır ve nihâyet Hicri 133 de oturduğu hâlde ölmüştür.

(57) Ebû Amir'in oğludur. Rivâyeti vardır. Kendisini melekler yıkamıştır. Uhud'da şehid olmuştur. Bu babasıdır. Abdullah Yevm-i Harre'de öldü. Ebû Dâvud kendisinden rivâyette bulunmuştur.

1-AÇ GÖZLÜLÜK 2-KAVUŞMAK 3-İYİLİĞİ EMİR ETMEK
4-KÖTÜLÜĞÜ YASAKLAMAK

العجلة من الشيطان والتأني من الله تعالى

«Acele, şeytândan, teenni ise Allah'tandır.» (58) buyurdu. **Allahu Teâlâ** da şöyle buyurmuştur:

خلق الإنسان من عجل

«İnsân aceleden yaratıldı.» (21 Enbiyâ: 37) Diğer âyette:

وكان الإنسان عجولا

«Ve insân pek aceleci olmuştur.» (17 - İsrâ: 11) Resûl-i Ekrem'e:

ولا تعجل بالقرآن من قبل أن يقضى إليك وحيه

«Sana vahyi tamâm edilmeden evvel Kur'ân(ı okumada) **acele etme.»** (20 - Tâhâ: 114) buyurmuştur. Çünkü amel, anlayıp bildikten sonra yapılmalıdır. Anlayıp bilmek de düşünmeğe muhtâçtır. Acele ise bunlara mânidir. Acele zamânında şeytân da vesvese verir.

Rivâyete göre İsâ aleyhisselâm doğduğu zamân, şeytanlar İblis'in etrafına toplandı ve:

— Bu gece putlar yere düştü neden? diye sordular. İblis:

— O hâlde yeni bir hâdise vardır. Şöyle biraz durun, dedi ve etrâfı şöyle bir dolaştı bir şey bulamadı. Sonra İsâ aleyhisselâm'ın doğduğunu ve meleklerin onun etrâfında dolaştıklarını gördü, hemen şeytanların yanına döndü ve:

— Bir peygamber doğdu, dedi. Ve devâmla:

— Her hâmile ve lohusadan haberim var, yalnız bundan haberim olmadı. Artık bundan sonra putlara tapmaktan ümidinizi kesin. Fakat âdem oğullarına bundan sonra acele tarafından giriniz, dedi.

Şeytânın kalbe giden yollarından biri de altun, gümüş ve diğer ticâret maddeleri, apartmanlar ve hayvanlardır. İhtiyaçtan fazla olan bu gibi maddeler şeytânın merkezidir. Yalnız yetecek kadar şey'i olanın kalbinde başka bir şey yoktur. Şâyet bu adam yolda yüz altun bulsa, kalbinde on tâne arzû ve istek uyanır ki, bunların her biri yüzer liraya olur. Bulduğu, arzûlarının ancak onda birine yeter. Hâlbuki bir şey bulmadan rahat dururdu. Bulduğu yüz lira ile zengin olduğunu sanarak bir dâire

(58) Tirmizi Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etti ve, hasendir, dedi.

1-TEMKİNLİLİK
2-YENİ DOĞURMUŞ KADIN

almak için dokuz yüz liraya daha ihtiyâç gösterdi. Câriye, ev eşyâsı, güzel elbise gibi bir çok ihtiyaçları doğdu. Artık bunlar birbirini doğurur ve ardı arası gelmeden ömrü de gider ve Cehennem'i de hak eder; varacağı yer Cehennem olur.

Sâbit-i Bennânî anlatıyor: Resûl-i Ekrem peygamber olarak gönderildiği zaman İblîs şeytânlara:

— Bir şey oldu, bakın nedir? dedi. Şeytânları dünyâyı alt üst etti ve bir şey bulamadılar. Nihâyet İblis:

— Siz durun, ben bakayım, dedi. Gitti geldi ve:

— Muhammed (S.A.V.) peygamber olarak gönderildi, dedi. İblis durmadan şeytanları Resûl-i Ekrem'in Ashâb'ını gönderir, onları azıtmak ister, fakat gidenler boş olarak geri gelir ve:

— Biz böyle insanlar görmedik, biz bunlara hiç vesvese veremiyeceğiz. Bunlara verdiğimiz azıcık bir vesvese de kıldıkları namâz ile mahvolup gidiyor, derler. İblis:

— Sabredin, onlara biraz müsâade ediniz. Yakında onlara dünyâlık açılır, onlar dünyâya meylederler ve o zamân biz, onlara müessir oluruz, dedi.

Yine rivâyete göre; İsâ aleyhisselâm bir gün bir taşa yaslandı. İblîs geldi ve:

— Ey İsâ, sen de dünyâya heves ettin, dedi. Bunun üzerine İsâ aleyhisselâm taşı kaldırıp şeytânın kafasına vurdu ve:

— Al dünyâlık ile berâber senin olsun, dedi. Gerçek şu ki, uykuya yatarken yastık vazîfesi görecek bir taşa sâhib olan kimse dünyâlıktan bir nasîb almış sayılır. Meselâ, gece namâza kalkan bir kimsenin yakınında yaslanabileceği bir taş bulunursa, o taş onu uykuya ve oraya yaslanmağa dâvet eder durur. Şâyet böyle bir taş olmazsa ne yaslanmak ve ne de uyku hâtırına gelecek, hemen ibâdeti ile meşgûl olacaktır. Bu anlattığımız bir sert taş hakkındadır. Yâ mükemmel karyola ve ipek döşeklere mâlik olanın hâli nice olur? Bu adam gece bu karyoladan kalkıp hangi neşat ile Allahu Teâlâ'ya ibâdet edebilir.

Şeytânın giriş kapularının büyüklerinden biri de, cimrilik ve yoksulluk korkusudur. Bu korku infâktan insânı alıkor ve yığmağa dâvet eder ki, neticesi elîm azâbdır. Kur'ân-ı Kerim'in anlattığı gibi elem verici azâb, helâl harâm demeden servet edinip, zekâtını vermeyenlere va'd edilmiştir.

Hayseme b. Abdurrahmân (59) diyor ki: Âdem oğlu şim-

(59) Cafi kabilesindendir. Dedesi ve babası Ashâb'tandır. Sika olduğunu, ayrıca sâlih ve cömerd bir zât olduğunu söyleyenler vardır. 80 târihinden sonra ölmüştür.

1-TESİRLİ 2-SEVİNÇ 3-HASİS 4-ACI, IZDIRAB

diye kadar bana gâlib gelemedi, bundan sonra da üç şeyde bana gâlib gelemez. Bunlar da haksız iktisâb[1], lüzûmsuz infâk ve hak sâhibine vermemektir, dedi.

Süfyân-ı Sevri de: «Âdem oğlunun öldürmek için şeytânın en kuvvetli silâhı yoksulluk korkusudur. Şeytânın âdem oğluna bundan daha kuvvetli silâhı yoktur. Şeytanın bu vesvesesi insân oğlunun kalbine işledi mi, bâtıl şeylere dalar, haktan uzaklaşır, boş şeyler konuşur ve hattâ Rabbisine karşı sû'-i[2] zanna kadar gider. Hâlbukı sokaklar, şeytânların merkez kurdukları yerlerdir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إن إبليس لما نزل إلى الأرض قال يا رب أنزلتني إلى الأرض وجعلتني رجيما فاجعل لي بيتا قال الحمام قال اجعل لي مجلسا قال الأسواق ومجامع الطرق قال اجعل لي طعاما قال طعامك ما لم يذكر اسم الله عليه. قال اجعل لي شرابا. قال كل مسكر. قال اجعل لي مؤذنا قال المزامير قال اجعل لي قرآنا. قال الشعر. قال اجعل لي كتابا. قال الوشم قال اجعل لي حديثا قال الكذب قال اجعل لي مصايد قال النساء

«İblis yeryüzüne indiği zamân Allahu Teâlâ'ya:

— Yâ Rab, beni kovdun ve yere indirdin, O hâlde bana bir mesken ver, dedi.

Allahu Teâlâ :

— Meskenin hamâmdır, buyurdu. Şeytân:

— Bana oturacağım bir toplantı yeri ver.

— Toplantı yerin sokak başları ile çarşı ve pazarlardır.

— Bana yemek ver.

— Yemeğin, Besmelesiz yenen yemeklerdir.

— Bana içecek ver.

— Keyf veren her içki senin içeceğindir.

— Bana bir dellâl[3] ver.

— Bütün çalgılar senin dellâlındır.

— Bana okunacak bir şey ver.

— Şiirler senin okuyacağın şeylerdir.

— Bana kitâb ver.

1- KAZANMA
2- KÖTÜ ZAN
3- İLAN EDİCİ

— Kitâbın dağlatmaktır. [Dağ yapmaktır]
— Benim de hadisim ve sözlerim olsun.
— Senin sözlerin de yalandır.
— Bana av âletleri ve tuzaklar ver,
— Senin tuzakların kadınlardır, buyurdu.»

Şeytânın kalbe hulûl eden büyük kapularından biri de mezheb taassubu ve şehvet arzûları ile hasımlara kin tutmak, onları küçümsemek ve onlara hakaaretle bakmaktır. Bu hâl, fâsıkları olduğu gibi, âbidleri de helâke götürür. Zira insanlara hakaaret edip onlara kusûr aramakla uğraşmak, insânda kötü bir haslettir. Bu tabîatte olan kimsenin hayâline şeytân, bunun güzel bir şey olduğunu yerleştirir. Bu da adamın kalbine yerleşir ve adam da bütün gayretini bu yola sarfeder. Adam, bu hareketi ile dîn nâmına gayret sarfettiğini sanarak kendisini sevinç ve neş'e içinde bulur. Hâlbuki doğrudan şeytân yolundadır. Meselâ, biri kalkar Hz. Ebû Bekir (R.A.) için taassub gösterir, onu bütün ashâb üzerine tercih eder ve hepsinden fazla sever. Öte yandan harâm yemekten çekinmez, boş ve yalan sözlerden kaçınmaz, çeşitli fesad yollarına girer; yalnız Ebû Bekir'i üstün tutmada ısrâr eder ve bununla dindârlık yaptığını zanneder. Hâlbuki bu hâli ile Ebû Bekir kendisini görse, ilk düşmânı o olurdu. Çünkü Ebû Bekir'in (R.A.) dostu, onun yoluna düşüp, onun istikaametini tâkîb eden, ağız ve dilini koruyan kimsedir. Ebû Bekir'in (R. A.) ahlâkı şöyle anlaşılır: O, lüzûmsuz söz sarfetmemek için ağzında taş saklardı. Böyle alabildiğine fuzûlî işlerle uğraşan kimse, Ebû Bekir'e nasıl dost olabilir?

Öte taraftan Hz. Ali'yi tercîh eden başka bir müteassıb görürüz. Onu diğerleri üzerine tercîh eder ve bunu bir ibâdet sayar. Hâlbuki onun yolundan gitmez. Hz. Ali halîfe olduğu hâlde üç dirheme bir gömlek aldı ve uzun gelen kollarını makasla kesmiş ve öyle mütevâzıâne bir şekilde giymiştir. O, böyle bir zâhid iken, onun âşıkı olduğunu iddiâ eden kimse, ipek elbiseleri giymekten kaçınmaz ve harâmdan kazandığı servet ile süslenmekten çekinmez. Buna rağmen Hz. Ali'yi sevdiğini iddiâ eder. Bilmez ki kıyâmet gününde ilk hasmı Hz. Ali'dir.

Büyük bir insânın ciğerpâresi, gönül meyvesi ve iki gözünün nûru olan bir oğlunu, bir başkası dövse, parçalasa, tüylerini yolsa, makasla dilim dilim kesse ve sonra da bu çocuğun babasını çok sevdiğini iddiâ etse, acaba o babanın yanında bu adamın bir değeri olur mu idi? Bilinen bir gerçektir ki, dîn ve şerîat Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ali ve diğer sahâbenin (Allah onlardan râzı olsun) evlâdlarından, âile ve nefislerinden de daha fazla sevdikleri şeylerdir. Şerîate isyân edenler, onu şehvet makası ile kesip parçalayanlardır. Bununla berâber Allah'ın dostları-

na düşmânlık ve düşmânı olan İblis'e dostluk etmiş olurlar. Kıyâmet gününde Sahâbe-i Kirâm ve Allah velileri huzûrunda bunların alacağı manzara meydandadır. Şâyet şu anda perde ortadan kalksa da Sahâbe-i Kirâm'ın, Resûl-i Ekrem'in diğer ümmetlerinden neler beklediklerini görseler, onların bu kötü davranışları karşısında Sahâbeyi ağızlarına almaktan utanırlardı. Ne yazık ki, şeytân bunları aldatır ve bir kısmına Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i sevenlerin etrafına ateş yaklaşamaz diye vesvese verirken, diğerlerini de Hz. Ali'yi severek ölen kimse için korku yoktur diyerek aldatır. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.), kendisinden bir parça olan Hz. Fâtıma'ya:

اِعْمَلِي فَإِنِّي لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا ٥

«Amel et; zîra ben Allah katında senden bir şey kaldıramam.» buyurmuştur. (60)

Hevâ-i nefisden birkaç misâller vermiş olduk.

Mezheb imâmları olan Şâfiî, Mâliki, Hanefi, Hanbelî ve diğerleri hakkında taassub gösterenlerin vaziyeti de böyledir. Bir imâmın mezhebinden olduğunu iddiâ edip onun ahlâkı ile ahlâklanmayanın kıyâmet gününde hasmı o imâmdır. Zîra o zât bu adama: «Benim mezhebim yalnız dil ile konuşmaktan ibâret değil, belki ameldi. Konuşmak, hezeyân yapmak için değil, amel yapmak için idi. Benim mesleğim ve mezhebim olan amel bâbında, bana neden muhâlefet ettin? Sonra da yalancı olarak «ben falanın mezhebindenim» diye ortaya çıktın?» diyerek yakasına yapışır. İşte bu da şeytânın giriş kapularının büyüklerindendir. Âlimlerin çoğu bu noktada helâk olmuştur. Medreseler, Allah'dan az korkan, dînde basiretleri zayıf, dünyâya rağbetleri kuvvetli ve metbû olma ihtirâsları şiddetli olan kimselere teslîm edildi. Bunlar da mevkî ve emellerine ancak mezheb taassubu ile ulaşabildiler. Şeytânın hîlelerinden kimse onları îkâz etmedi, belki bunlar şeytânın hîlelerini infâz edip yerine getirmekte şeytâna vekâlet ettiler. İnsânları bu yolda tuttular ve böylece dînlerinin esâslarını unuttular. Kendileri helâk olduğu gibi, başkalarını da helâke sürüklediler. Allah onları ve bizi afvetsin, âmin.

Hasan-ı Basrî anlatıyor: İblîs'e, ben Muhammed'in (S.A.V.) ümmetine isyânı söyledim, onlar onu süslü gördü ve yaptılar. Fakat akabinde tevbe etmekle benim belimi kırdılar. Buna karşılık ben de onlara öyle günâhlar süsledim ki, onlar onu ibâdet sandılar ve tevbe etmek hâtırlarına bile gelmedi. O da hevâ-i nefislerine uymaktır, dedi ve bunu

---

(60) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

1- ARZU 6- TENBİH
2- SOĞUK ŞAKALAR 7- SERGİLEME
3- KAPI, FASIL 8- VEKİLLİK
4- HÜKÜMDAR 9- ARKASINCA
5- ASIL İSTEK

doğru söyledi. Çünkü onlar bu hareketlerinin isyân olduğunu bilmezler ki, ondan tevbe etsinler.

Şeytânın büyük aldatma yollarından biri de kulu, insanlar arasındaki mezheb ihtilâfları ve bu husûstaki dedikodularla meşgûl edip kendisini unutturmaktır.

Abdullah b. Mes'ûd (R.A.) şöyle anlatıyor: «Bir cemâat, Allah'ı zikretmek üzere bir yere toplandılar. Şeytân bunları dağıtmak ve aralarını bozmak için ne kadar çalıştı ise, muvaffak olamadı. Bu def'a bunlara yakın başka bir cemâate gitti. Bunlar da dünyâ işlerini konuşuyorlardı. Şeytân kolaylıkla bunların arasına fesad tohumu ekti ve bunları birbirine düşürdü. Bunlar da yekdîğerini öldürmeğe kalktılar. Şeytânın maksadı bunlar değil, ötede zikir ile meşgûl olanları dağıtmaktı ve buna da muvaffak oldu. Şöyle ki: Bu döğüş ve kavgayı gören zikir erbâbı, bunları ayırmak için hemen oraya koştular ve ayırdıktan sonra da dağılıp gittiler. İşte şeytânın istediği de bu idi, yâni onları dağıtmak idi.»

Şeytânın kalbe giriş kapularından biri de, cehâletleri sebebiyle akılları ermeyen bâzı kimseleri, Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı üzerinde ve akıllarının alamadığı bu gibi mes'elelerde düşünceye sevkeder, şübheye düşürür ve onları dînin esâsında şaşırtır. Allahu Teâlâ hakkında bâzı hayâlî şeyler hâtırlarına getirir ki, bu gibi hayâller ile ya bid'at sâhibi olur veyâ küfre giderler. Adam da bilmeyerek sevinir, güyâ bir şey buldum zanneder. Akıl ve zekâsı ile bir şey anladığını sanır. İnsânların en ahmağı, zekâsına en çok güvenendir. İnsânların en akıllısı da kendini en fazla töhmetleyen ve durmadan âlimlerden soran kimsedir.

Hz. Âişe (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْتِي أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَكَ؟ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَ اللّٰهَ؟ فَإِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ ذٰلِكَ فَلْيَقُلْ آمَنْتُ بِاللّٰهِ

وَرَسُولِهِ فَإِنَّ ذٰلِكَ يَذْهَبُ عَنْهُ

«Şeytân birinize gider hulûl eder ve vesvese yolu ile:

— Seni kim yarattı, diye sorar. Adam :

— Allah yarattı, deyince, şeytân :

— Ya Allah'ı kim yarattı? der. Sizden biriniz içinizde böyle bir suâl ile karşılaştığı zamân, Allah ve Resûlüne îmân ettim, desin. Zîra bu o

1- BIR BIRINI 2- SAHIBLER 3- BILGISIZLIK
4- DINDE ÇIKAN YENI ŞEYLER (BATIL) 5- NUFUZ

vesveseyi giderir.» (61) Resûl-i Ekrem bu vesvesenin ilâcından bahsetmeği emretmedi. Zîra bu vesveseyi âlimler değil, insânların avâmı bulur. Avâmın hakkı ise, kalbleri ile tasdîk ve vücûdları ile inkıyâd olup, ibâdetle ve aralarında geçimle meşgûl olarak, ilmi, ulemâya terketmektir. Avamdan olan bir kimsenin ilim hakkında konuşması, onun zinâ ve hırsızlık etmesinden daha kötüdür. Zîra ilmi olmadan, Allahu Teâlâ ve dîni hakkında konuşanlar, bilmediği yerden küfre gidebilirler. Bu tıpkı yüzmeyi bilmeyen kimsenin denize girmesine benzer. İtikâd ile alâkalı olan şeytânın hile ve yolları sayılamıyacak kadar çoktur.

Şeytânın kalbe hulûl eden kapularından biri de sû'-i zan [kötü zan]-dır. Allahu Teâlâ :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

«Ey imân edenler, zanların çoğundan sakının, zîra zanların bâzısı günâhtır.» (49 - Hucürât: 12) buyurmuştur. Kim, bir zan ile başkasının kötülüğüne hükmederse, şeytân bu kimseyi o adamın aleyhinde dil uzatmağa ve gıybet etmeğe sevk eder de bu sebeble helâke gider yâhut o adamın hakkına riâyet edemez, ikrâmda kusûr eder, ona hakaaretle bakar ve kendini ondan hayırlı görür. Bunların hepsi tehlikelidir. Bunun için şeriat töhmet yerlerinden men'etmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

اتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهَمِ

«Töhmet yerlerinden kaçınınız.» (62) buyurmuştur. Hattâ bizzât Resûl-i Ekrem töhmet yerlerinden uzaklaşmıştır.

Ali b. Hüseyin'den (R.A.) rivâyet edildiğine göre; Safiyye bint-i Hayy b. Ahtab, Resûl-i Ekrem'in mescidde itikâfda olduğunu öğrendi ve Resûl-i Ekrem'i ziyârete gittiğini söyledi: Bir müddet Resûl-i Ekrem ile konuştuktan sonra ayrılmak üzere kalktım ve Resûl-i Ekrem de kapuya kadar beni yolcu etti. Tam o sırada Ensâr'dan iki genç oradan geçiyordu. Hemen Resûl-i Ekrem onlara seslendi ve: «Bu, Safiyye bint-i Hayy'dır» buyurdu. Onlar da:

— Yâ Resûlallah, biz senin hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

---

(61) Buhâri ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(62) Irâkî, aslını bulamadım, dedi ise de, bu meâlde rivâyetler vardır.

1- İTAATKAR
2- SUÇ İSNAD EDİLEN, KABAHAT
3- İBADETDE

إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ بَنِي آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ مِنَ الْجَسَدِ وَإِنِّي خَشِيتُ
أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْكُمَا

— **Kanın bedende cereyânı gibi şeytân da insâna hulûl eder. Size vesvese vereceğinden korktum da onun için vaziyeti izâh ettim,** buyurdu. (63)

İnsâfla bak ki, Resûl-i Ekrem onları dîn ve diyânetlerinde nasıl korudu. Çünkü Resûl-i Ekrem onlara, sû'-i zannın insânı küfre kadar götürdüğünü, ümmetinin töhmet yerlerinden uzaklaşmalarını öğretti. Hattâ en müttakî bir âlimin bile bu husûsta tesâhül göstermeyecek hâlde olduğunu ve bu gibi âlimin bile «benim hakkımda hüsn-i zandan başka ne yapılabilir?» demesinin doğru olmadığını bildirdi. Zîra en müttakî ve şübheli şeylerden çekinen âlim bir zâta dahî herkes aynı nazarla bakmaz. Bâzıları her yönden rızâ gözü ile bakarsa, bâzıları da kem gözle bakarlar. Nitekim şâir:

وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ ، وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبْدِي الْمَسَاوِيَا

«Rızâ gözü, bütün ayıblara karşı kördür, fakat hışım gözü bütün kötülükleri açıklar.» demiştir.

Onun için kötü zanlardan ve kötülerin töhmetinden uzaklaşmak gerekir. Zîra kötüler, herkesi kötü bilirler. İnsânlara sû'-i zanda bulunan ve kusûr araştıran bir kimseyi gördün mü? Bilmiş ol ki, bu adam kötü bir insândır, o hâl, kendisinden taşan pisliğidir. O, başkasını kendisi gibi görür. Zîra mü'min, mâzeretler arar ve kabûl eder. Münâfık ise kusûr arar durur. Mü'min, bütün insanlar hakkında kalbi temiz olup iyilikten başka bir şey düşünmeyen kimsedir.

Şu anlattıklarımız, şeytânın kalbe giden yollarının bâzılarıdır. Hepsini saymak istesem, ona güç yetiremem. Yalnız bu kadarı diğerlerine de işârettir. Âdem oğlunda bulunan her kötü huy, şeytânın bir silâhı ve kalbe hulûl eden yollarından biridir.

Şâyet, şeytânın def'inde çâre nedir ve yalnız zikrullah kâfi midir? **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** demek yeter mi? dersen,

Bilmiş ol ki; kalbi korumanın çâresi bu yolları kapamaktır. Bu da kalbi bu kötü huylardan temizlemekle mümkündür. Bunları anlatmak

(63) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

1-NÜFUZ 2-DİNDARLIK 3-KÖTÜ ZAN 4-YUMUŞAKLIK 5-İYİ ZAN 6-KÖTÜ 7-DÜŞMANLIK 8-UZÜRLÜ SEBEB 9-YETERLİ

ise, sözü çok uzatır. Hâlbuki bizim maksadımız, kitâbın bu kısmında tehlikeli sıfatların ilâc ve çârelerini anlatmaktır. Yakında açıklayacağımız gibi her sıfat müstakil bir kitâba muhtâçdır. Evet, bu sıfatların kökleri kalbden kesilip kapuları kapandığı zamân da, yine şeytânın kalbe giden bir takım tehlikeli yolları vardır, fakat istikrârlı değildir. Allah'ı anmak, onu kalbe uğramaktan alıkor. Zira gerçek zikir, ancak kalbi takvâ ile tâmir ettikten ve kalbi kötü sıfatlardan temizledikten sonra kalbde yerleşir. Yoksa böyle olmazsa zikir, hadis-i nefisten ibâret kalır, kalb üzerinde bir sultası olamaz ve şeytânın sultasını önleyemez. Bunun için Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

«Takvâya erenler (yok mu?) **onlara şeytândan her hangi bir ârıza iliştiği zaman, iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir bile.»** (7 - A'râf: 201) buyurdu. Bu hâli müttakilere tahsîs etmiştir. Şeytân, aç bir köpek gibidir. Köpek sana yaklaşır, şâyet et ekmek gibi yiyecek bir madde önünde yoksa, köpeğe «def'ol git» demekle köpek uzaklaşır gider, fakat yiyecek maddesi varsa, o yalnız kovalamakla oradan uzaklaşmaz. Şeytân da böyledir. Şâyet kalbde bir kuvveti yoksa, yalnız zikir ile oradan uzaklaşır, şâyet, şehvet kalbe galebe çaldı ise, zikrin hakîkati kalbin kenarlarına doğru iner ve fakat ortasında yerleşemez. Bu sûretle yine şeytân, kalbin merkezine hâkim olur. Fakat hevâ ve kötü sıfatlardan temizlenmiş olan müttakîlerin kalbi ise, şeytânın buraya girmesi şehvet yönünden değil, zikirden hâlî olması bakımındandır. Bu kalb, zikre döndüğü zamân, şeytân geri çekilir. Bunun delîli ise:

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

«Racim olan şeytândan Allah'a sığın.» (16 - Nahil: 98) Âyet-i Celîlesidir.

Ebû Hureyre (R.A.) anlatıyor: Bir gün bir mü'minin şeytânı ile bir kâfirin şeytânı karşılaşırlar. Kâfirin şeytânı yağlı, semiz, parlak ve temizdir. Mü'minin şeytânı ise zayıf, pis, kirli ve çıplaktır. Kâfirin şeytânı mü'minin şeytânına:

— Bu ne hâl? diye sorar. Mü'minin şeytânı:

— Ne yapayım, bir adama düştüm ki, adam yiyeceği zamân Besmeleyi okur, ben aç kalırım. İçeceği zamân Besmele'yi okur, ben susuz kalırım. Giydiği zamân elbiseyi Besmele ile giyer, ben çıplak kalırım. Te-

1- TEKRARLANMAK 7- LANETLENMİŞ
2- DEĞİŞEN
3- NÜFUZU
4- AYIRMA
5- ARZU

mizlendiği zamân Besmele ile temizlenir ben de pis kalırım, dedi. Bunun üzerine kâfirin şeytanı da:

— Ben öyle bir adam ile arkadaşım ki, bunlardan hiç birine Besmele getirmez. Yemesinde, içmesinde ve giymesinde ben kendisine ortak olurum, dedi.

Muhammed b. Vasi her sabâh namâzını müteâkıb şöyle duâ ederdi:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ سَلَّطْتَ عَلَيْنَا عَدُوًّا بَصِيرًا بِعُيُوبِنَا يَرَانَا هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا نَرَاهُمْ اللَّهُمَّ فَآيِسْهُ مِنَّا كَمَا آيَسْتَهُ مِنْ رَحْمَتِكَ وَقَنِّطْهُ مِنَّا كَمَا قَنَّطْتَهُ مِنْ عَفْوِكَ وَبَاعِدْ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ رَحْمَتِكَ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«Allah'ım, sen bize bir düşmân musallat ettin ki, o ve maiyyeti bizi ve kusûrlarımızı görür, fakat biz onu göremeyiz. Allah'ım, onu rahmetinden mahrûm ettiğin gibi bizden de mahrûm et; afvından ümîdini kestirdiğin gibi, bizden de ümîdini kestir, rahmetinle onun arasını uzaklaştırdığın gibi, bizimle de onun arasını uzaklaştır. Zira muhakkak ki, senin gücün her şey'e yeter, sen her şey'e kaadirsin.»

Bu zât bir gün mescide giderken şeytân karşısına çıktı ve:

— Beni tanıdınız mı? diye sordu. Muhammed:

— Hayır bilemedim, kimsiniz? dedi. İblis:

— Ben İblis'im, deyince, Muhammed:

— Ne istiyorsun? diye sordu. İblis:

— Senden ricâm şu, istiâzeni başkasına öğretme, ben de bunun karşılığı olarak sana dokunmam, dedi. Muhammed b. Vasî:

— Andolsun ben bunu herkese öğretirim, sen de elinden geleni yap, dedi.

Abdurrahmân b. Ebû Leylâ'dan (64) rivâyete göre: Resûl-i Ekrem namaz kılarken bir şeytân gelir, ışık yakar ve Resûl-i Ekrem'in önüne tutardı. Resûl-i Ekrem istiâze eder. Kur'ân okur, öyle iken bu şeytân uzaklaşmazdı. Cebrâil aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e gelerek şu duâyı öğretti:

(64) Ensari ve Tâbiî'dir. Babası Ashâb'dandır. Uhud cenginde bulundu. Hz. Ali'nin hilâfeti zamânında öldü.

1- SIRAYLA 2- SATAŞAN 3- ALLAHA SIĞINMA

قُلْ أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَمِنْ فِتَنِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمِنْ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ إِلَّا طَارِقًا يَطْرُقُ بِخَيْرٍ يَا رَحْمٰنُ

(65) Resûl-i Ekrem bu duâyı okuyunca, şeytânın ışığı söndü ve kendisi yüzüstü yere düştü.

Hasan-ı Basri mürsel olarak şöyle rivâyet ediyor: «Bana haber verildi ki: Bir gün Cebrâil aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e geldi ve dedi ki: «Cinlerden bir İfrit sana hile etmek istiyor. Yatağına girdiğin zamân Âyetü'l-Kürsî'yi oku.» (66) Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyuruyor:

لَقَدْ أَتَانِي الشَّيْطَانُ فَنَازَعَنِي ثُمَّ نَازَعَنِي فَأَخَذْتُ بِحَلْقِهِ فَوَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ مَا أَرْسَلْتُهُ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ مَاءِ لِسَانِهِ عَلَى يَدِي، وَلَوْلَا دَعْوَةُ أَخِي سُلَيْمَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَأَصْبَحَ طَرِيحًا فِي الْمَسْجِدِ

«Namaz kılarken şeytân geldi benimle münâzaa üzerine münâzaa etti. Ben de onu gırtlakladım. Beni hak peygamber olarak gönderen Allahu Teâlâ'ya yemin ederim ki, onun boğazını öyle sıktım ki, dilinin suyunun soğukluğu elime değdi ve onu öyle bıraktım. Eğer kardeşim Süleyman peygamberin duâsı olmasaydı, upuzun yattığı hâlde mescidde sabahlayacaktı.» (67)

(Süleymân aleyhisselâm'a cinler musahhar idi. O duâsında: «Rabbim, bana bir mülk hibe et ki, benden sonra kimseye lâyık olmasın.») İşte bu duâsına binâen Resûl-i Ekrem İblis'i bağlamadı. Yine Resûl-i Ekrem:

مَا سَلَكَ عُمَرُ فَجًّا إِلَّا سَلَكَ الشَّيْطَانُ فَجًّا غَيْرَ الَّذِي سَلَكَهُ عُمَرُ

(66) İbn Ebi'd-Dünyâ Mekâidü'ş-Şeytân kısmında mürsel olarak rivâyet etmürsel olarak, İbn Abdülberr Yahyâ'dan vasletti. Ahmed ve Bezzar da Abdurrahman b. Ceyş'den rivâyet etmişlerdir.

(66) İbn Ebi'd-Dünyâ Mekâidü'ş-Şeytân kısmında mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(67) İbn Ebi'd-Dünyâ Mekâidü'ş-Şeytân'da mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1- GÖNDERİLMİŞ
2- ÇEKİŞME, SÖZLE MÜCADELE
3- BOYUN EGMIŞ, TABİ
4- BAGIŞLAMA

«Ömer bir yola girdi mi, şeytân o yolu bırakır başka yola gider.» (68) buyurmuştur. Çünkü şeytanın otlağı olacak ve şeytâna kuvvet verecek şehvetten kalbi temizlenmişti.

Hz. Ömer'in zikri ile şeytân kendisinden uzaklaştığı gibi, senin de mücerred zikir ile İblis'in senden uzaklaşmasını istemen muhâl kabildendir. Bu tıpkı, gerekli diyeti yapıp midesini temizlemeden, içtiği ilâçtan; gerekli diyeti yapıp midesini temizledikten sonra ilâç içenin bulduğu şifâyı beklemesine benzer. Elbette o, onun gibi olamaz. Zikir ilâç, takvâ ise diyettir, yâni kalbi şehvetlerden temizlemektir. Her şeyden temizlenmiş olan kalbe zikir indiği zamân, şeytân oradan uzaklaşır. Temizlenmiş olan mîdeye indirilmiş ilâc ile mîdenin şifa bulması gibi. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ

«Şübhesiz ki, bunda aklı olan, yâhud kendisi huzûr(-ı kalb) **içinde olarak, kulak veren kimseler için elbette bir öğüt ve** (hâtıra) **vardır.»** (50 - Kâf: 37) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ

«(Öyle şeytân ki) **aleyhinde şu** (ilâhi) **hüküm yazılmıştır: «Kim bunu dost edinirse şübhesiz bu, onu sapdırır, onu o alevli ateşin** (cehennemin) **azâbına götürür.»** (22 - Hacc: 4) Kim işi ile şeytânın peşinden giderse, dili ile Allah'ı zikretse de, o, onun dostudur.

Şâyet, hadis mutlaktır, yâni Allah'ı zikir şeytânı uzaklaştırır, kim olursa olsun Allah zikredilince şeytân uzaklaşır der de, bu gibi mutlak olarak zikredilen umumi hükümlerin mukayyede bağlı olup, mukayyed ile meşrût olduğuna dâir âlimlerin söylediklerini bilmezsen, kendine bak. Zira haber, muâyene gibi değildir, yâni duyduğun gördüğün gibi olamaz. Şöyle bir düşün; senin ibâdetin ve zikrinin son haddi namazdır. Kalbini murâkabe et, bak, nasıl sen namazda iken şeytân kalbini sokaklara götürür, âlemin hesablarını gördürür, inatçılara cevablar hâtırlatır ve nasıl seninle ovaları, dağları dolaştırır. O dereceye kadar ki, namaz dışında unuttuklarını sana namaz kılarken hâtırlatır. Şeytân bilhâssa namaz kılarken kalbine hücûm eder. Namaz kalbin mehenk taşıdır. Kalbin iyilik ve kötülüğü namazda belli olur. Dünyâ şehvetleri ile dolu olan kalblerden gelen namaz kabûl olmaz. Görüyorsun ki, namazda da şeytan uzak-

(68) İbn Ebi'd-Dünyâ Şâbi'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1-HALİS 2-İMKANSIZ 3-GİBİ 4-SINIRLI, KAYIDLI 5-ŞARTLI
6-KONTROL 7-ÖLÇÜ

laşmıyor, belki senin vesveselerini arttırıyor. Tıpkı, gerekli diyeti yapmadan içilen bâzı ilâçların verdiği zarar gibi. Şâyet şeytandan kurtulmak istersen her şeyden önce takvâ ile diyet et. İşte o zamân Ömer'den (R. A.) kaçtığı gibi, şeytân senden de kaçar. Bunun için Vehebb. Münebbih (R.A.): «Allahtan kork. Gizlice itâat ve dostluk ettiğin şeytânın aleyhine âşikâre atıp tutma.» demiştir. Başka bir zât da: «İyilik ve ihsânda bulunan kimsenin iyilik ve ihsânını bildikten sonra mel'ûna itâat etmek kadar şaşılacak ne vardır.» demiştir. Allahu Teâlâ:

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

«Bana duâ edin ben size icâbet edeyim.» diye buyurduğu hâlde, duânın şartları bulunmadığı için, bâzı kimselerin duâları kabûl olmadığı gibi, şartları bulunmadığı için bir çok kimselerin Allah'ı zikretmelerinden de şeytan kaçmaz.

İbrâhim b. Edhem'e:

— Allahu Teâlâ «Bana duâ edin ben size icâbet eder ve duâlarınızı kabûl ederim» buyurduğu hâlde, nasıl olur da bizim yaptığımız duâlar kabûl olmuyor? diye sorarlar.

İbrâhim b. Edhem:

— Çünkü sizin kalbleriniz sekiz haslet üzerinde ölmüştür, onun için duâlarınız kabûl olmaz, demiş ve bu sekiz hasleti şöyle anlatmıştır:

1 — Allah'ı bildiniz, fakat emirlerine itâat etmemekle, hakkını yerine getirmediniz.

2 — Kur'ân'ı okudunuz, fakat mûcibiyle amel etmediniz.

3 — Peygamberi sevdiğinizi iddiâ ettiniz, fakat sünneti ile amel etmediniz.

4 — Ölümden korktuğunuzu söylediniz, fakat ölüm için hâzırlanmadınız.

5 — Allahu Teâlâ:

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا

«Şeytân sizin için büyük bir düşmândır, onu düşmân tanıyınız.» (35 - Fâtır: 6) buyurdu, siz ise dilinizle düşmân tanıdığınız hâlde işinizle tamâmen ona uydunuz ve isyân ettiniz.

6 — Cehennem'den korktuğunuzu iddiâ ettiğiniz hâlde bütün kuvvetinizle, işinizle kendinizi Cehennem'e attınız.

1- BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMAK
2- LANETLENMİŞ
3- GEREKEN

7 — Cennet'i sevdiğinizi iddiâ ettiğiniz hâlde, Cennet için hâzırlanmadınız.

8 — Sabahleyin kalkınca kendi kusurlarınızı arkaya attınız ve başkalarının kusûrları ile meşgûl oldunuz. Bu sûretle Rabbinizi kızdırdınız, nasıl duânız kabûl olsun? dedi.

Şâyet, kötülüğe dâvet eden bir mi, bir kaç şeytân mıdır? dersen,

Bilmiş ol ki; bu muâmele kısmında onu bilmeğe pek lüzûm yoktur. Senin vazîfen, düşmânın sıfatını araştırmadan onu uzaklaştırmaktır. Nereden gelirse gelsin, üzümü ye, bağını sorma, fakat basîret nûru ile haber ve müşâhedelerden anlaşıldığına ve açıklandığına göre, onlar birbirine yardımcı bir çok askerlerdir. Her kötülüğün kendine mahsûs ve o kötülüğe dâvet eden bir şeytânı vardır. Sebeblerin ihtilâfı, müsebbiblerin ihtilâfına delildir. Ateşin nûru ve dumanın karanlığı kısmında anlattığımız gibi, basîret cihetinden sana bu kadarı yeter, yoksa lâf çok uzar.

Haberlere gelince :

أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ

«Onu ve zürriyetini dost mu ediniyorsunuz?» Âyet-i Celîlesi'nin tefsîrinde Mücâhid'in anlattığına göre; İblis'in beş evlâdı vardır. Her birini bir işe ayırmıştır. Bunlar Sebür, Aver, Mebsût veyâ Misvat, Dasim ve Zelenbur'dur. Sebür, musîbetlerin sâhibidir. Musîbet ânında, helâk oldum, mahvoldum, diye[2] feryâd ü figân etmek ve yaka paça yırtmağa, yüz-göz yaralamağa, câhiliyet âdet ve an'anelerine teşvik[3] eder. A'ver, zinâ işleri ile uğraşır, insânları zinâya teşvik eder ve zinâyı süsler. Mebsût, yalancılığı teşvik[3] eder. Dasim, insânlarla evlerine girer, onların kusûrlarını ortaya koyar ve âile reisini kızdırır, aralarında kavga çıkartır. Zelenbûr, çarşı ve pazarlarda bulunur. Onun teşvikiyle[3] esnaf hâllerinden şikâyet eder durur. Ayrıca Hunzub adında namaz şeytânı ve Velhan adında abdest şeytânları vardır. (Her ikisi de yukarda geçmiştir.) Bu husûslarda bir çok haberler vârid olmuştur.

Şeytânlar çok olduğu gibi melekler de çoktur. Şükür Kitâbında meleklerin çokluğundaki hikmeti ve her birinin husûsi vazifelerini anlatacağız.

Ebû Umâme el-Bâhilî, Resûl-i Ekrem'den şöyle rivâyet ediyor :

1-ALLAHI TESBİH EDEN 2-BİLGİSİZLİK 3-CESARET VERME

وُكِّلَ بِالْمُؤْمِنِ مِائَةٌ وَسِتُّونَ مَلَكًا يَذُبُّونَ عَنْهُ مَا لَمْ يُقْدَرْ عَلَيْهِ مِنْ ذَلِكَ لِلْبَصَرِ سَبْعَةُ أَمْلَاكٍ يَذُبُّونَ عَنْهُ كَمَا يُذَبُّ عَنْ قَصْعَةِ الْعَسَلِ فِي الْيَوْمِ الصَّائِفِ وَمَا لَوْ بَدَا لَكُمْ لَرَأَيْتُمُوهُ عَلَى كُلِّ سَهْلٍ وَجَبَلٍ كُلٌّ بَاسِطٌ يَدَهُ فَاغِرٌ فَاهُ وَلَوْ وُكِلَ الْعَبْدُ إِلَى نَفْسِهِ طَرْفَةَ عَيْنٍ لَاخْتَطَفَتْهُ الشَّيَاطِينُ

«Her müslümâna yüz altmış melek müvekkeldir. Onlar, insânın güç yetiremediği şeyleri ondan uzaklaştırırlar. Bu cümleden olarak yalnız göz'e müvekkel yedi melek vardır. Sıcak günde bal'a hücûm eden sinekleri kovaladıkları gibi, o melekler de göz'e hücûm eden şeytanları kovarlar. Eğer onları görebilseniz, dağlarda, ve ovalarda nasıl hazır vaziyette beklediklerini ve ağızlarını açmış hücûm vaziyetinde olduklarını görürdünüz. Eğer insân bir ân için kendi başına terk edilseydi şeytanlar onu kapma kaparlardı.» (69)

Eyyûb b. Yûnus b. Zeyd veyâ Eyyûb b. Yezid b. Zeyd (meçhûl bir adamdır) diyor ki: Edindiğimiz mâlûmâta göre, her doğan insân ile bir şeytân doğar ve onunla berâber yetişir.

Câbir b. Abdullah'ın rivâyetine göre; Âdem aleyhisselâm yer yüzüne indiği zamân şöyle dedi :

— Ey Rabbim, aramıza düşmânlık koyduğun şu düşmânıma karşı bana yardımcı olmazsan ben bunu yenemem, dedi. Allahu Teâlâ :

— Ey Âdem, her doğan çocuğuna onu korumak için bir melek müvekkel kıldım, buyurdu. Hz. Âdem :

— Arttır yâ Rabbi, dedi. Allahu Teâlâ :

— Bir kötülüğe bir cezâ, bir iyiliğe en az on ve daha ziyâde mükâfat veririm, buyurdu. Âdem aleyhisselâm :

— Yine arttır yâ Rabbi, deyince, Allahu Teâlâ :

— Rûh bedende olduğu müddetçe tevbe kapusu açıktır, son deme kadar tevbeleri kabûl ederim, buyurdu. Şeytân da aynı şekilde:

— Yâ Rab, bana yardım etmezsen buna üstün gelemem, deyince, Allahu Teâlâ :

---

(69) İbn Ebi'd-Dünyâ **Mekâidü'ş-Şeytân**'da ve Taberânî **Mücem-i Kebîr**'inde rivâyet etmişlerdir.

— Onun doğan her çocuğuna karşılık sana da bir çocuk verdim, buyurdu. Şeytân:

— Arttır yâ Rabbi, deyince, Allahu Teâlâ:

— Kan damarda cereyân ettiği gibi, sen de Âdem oğluna hulûl edersin, onların göğsü senin evin olur, buyurdu. Şeytân:

— Yine arttır, dedi. Allahu Teâlâ:

اَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾ (5)

(17 - İsrâ: 64) buyurdu.

Ebû'd-Derdâ'dan (R.A.) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

خَلَقَ اللّٰهُ الْجِنَّ ثَلَاثَةَ اَصْنَافٍ. صِنْفٌ حَيَّاتٌ وَعَقَارِبُ وَخَشَاشُ الْاَرْضِ وَصِنْفٌ كَالرِّيحِ فِي الْهَوَاءِ وَصِنْفٌ عَلَيْهِمُ الثَّوَابُ وَالْعِقَابُ وَخَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى الْاِنْسَ ثَلَاثَةَ اَصْنَافٍ صِنْفٌ كَالْبَهَائِمِ كَمَا قَالَ تَعَالَى وَلَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ ، وَصِنْفٌ اَجْسَامُهُمْ اَجْسَامُ بَنِي اٰدَمَ وَاَرْوَاحُهُمْ اَرْوَاحُ الشَّيَاطِينِ وَصِنْفٌ فِي ظِلِّ اللّٰهِ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّهُ ﴾

«Allahu Teâlâ cinleri üç sınıf olarak yarattı. Bir sınıf, yılanlar, akrebler ve yer haşereleri sûretindedir. Bir sınıf da, havadaki rüzgâr gibidir. Bir sınıfı da mükelleftir; sevâb ve günâhtan mes'ûldürler. İnsânları da üç sınıf yaratmıştır. Bir sınıfı hayvânlar gibidir. Nitekim Allahu Teâlâ: «Onların kalbleri var, onunla anlamazlar; gözleri var, onunla görmezler; kulakları var onunla duymazlar. Bunlar hayvanlar gibi ve belki de daha aşağıdırlar.» buyurdu. Bir sınıf da insân sûretinde şeytânlardır. Bir sınıfı da Allah'ın gölgesinden başka gölge olmayan kıyâmet gününde Arş-ı A'zam'ın gölgesindedirler.» (70)

Vuheyb b. el-Verd diyor ki: Öğrendiğimize göre şeytân, in-

(70) İbn Ebî'd-Dünyâ Mekâidü'ş-Şeytân'da, İbn Hibban Zu'afa'da rivâyet etmişlerdir. Hâkim de bu meâlde bir hadis rivâyet etti ve isnâdının sahîh olduğunu söyledi.

1-NÜFUZ 2-VAZİFELİ 3-MESULİYETLİ 4-EN BÜYÜK
5-ONLARDAN KİMİ BACARIRSANSA, SƏSİNLƏ (VASVASƏNLƏ) YERİNDƏN OYNAT, ATLI VƏ PİYADANI ONLARA QARŞI SƏFƏRBƏR ET, (ONLARI HARAMA, ZİNAYA SÖVK ETMƏKLƏ) MALLARINA VƏ ÖVLADLARINA ORTAQ OL, ONLARA CÜRBƏCÜR (YALAN) VƏ'DLƏR VER.

sân sûretine girerek Zekeriyyâ'nın oğlu Yahyâ aleyhisselâm'ın karşısına çıktı ve:

— Sana yapacağım nasihat var, dedi. Yahyâ aleyhisselâm:

— Senin nasîhatine ihtiyâcım yok, ancak sen bana âdem oğullarından haber ver, dedi. Şeytân da:

— Onlar bize göre üç sınıftır. Bir sınıfı, bize göre en fenâ bir sınıftır. Çünkü biz binbir mihnet ile onlardan birisine yönelir ve onu aldatırız, o, hemen tevbeye yönelir ve bizim bütün emeklerimizi boşa çıkarır. Tekrâr ona yöneliriz, fakat o tekrâr tevbe eder. Ne ümidsiz oluruz ve ne de ondan faydalanırız. Diğer bir sınıf da, çocukların elindeki topaç gibi bizim emrimizdedir. Onları istediğimiz tarafa çeviririz. Üçüncü sınıf da sizin gibilerdir. Onlar mâsumdurlar. Biz onlara güç yetiremeyiz, dedi.

Şâyet, nasıl olur da şeytân insânların bâzılarına görünür ve bâzılarına görünmez? Aynı zamanda görülen sûret, şeytânın gerçek sûreti veyâ temsilî bir sûreti midir? Şâyet hakikî sûreti ise, nasıl olur da çeşitli sûretlere girebilir ve bir ânda ayrı ayrı iki yerde görülebilir? dersen,

Bilmiş ol ki; melek ile şeytânın gerçek sûretleri vardır, fakat bu sûretler ancak nübüvvet nûru ile müşâhede edilebilir. Hattâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Cebrâil aleyhisselâm'ı aslî sûreti üzerine ancak iki def'a görmüştür. Bu da şöyle olmuştur. Resûl-i Ekrem Cebrâil'i aslî sûretinde görmek istedi. Cebrâil de Baki'de söz verdi ve Hırâ'da kendisine göründü öyle ki fezâyı doldurmuştu. Bir def'a da Sidre-i müntehâ'da Mi'rac gecesinde görmüştür. Ekseriyâ Cebrâil'i insân sûretinde görürdü. (71) Cebrâil, Ashâb'dan Dıhye-i Kelbî sûretine girerdi. Dıhye güzel yüzlü bir insândı. (Ashâb'ın meşhûrlarından olup Muâviye devrinde ölmüştür). (72) Umûmiyetle basiret erbâbından olan keşif sâhiblerine, sûretinin benzeri bir şekilde gözükür. Şeytân bu gibilere uyanık hâllerinde gözükür ve onlar da açık gözleri ile şeytânı görür, sözlerini işitirler. Bu gördükleri de şeytânın gerçek sûreti makaamına kaaim olur. Nitekim rü'yâda sâlihlerin çoklarına böyle keşfedilir. Uyanık iken keşfe gelince; insân bir mertebeye yükselir ki, hâssaların dünyâ işleri ile uğraşmaları, geceleyin rü'yâ âleminde vâkî olan keşfe mânî olmaz, yâni başkalarının rü'yâda gördüklerini, o kimse gündüz görebilir. Nitekim Ömer b. Abdül'aziz'den rivâyet edildiğine göre, biri Allahu Teâlâ'ya yalvardı ve:

— Yâ Rab, bana şeytânın insan kalbindeki yerini göster, dedi. Rü'yâsında billûr gibi şeffaf bir insân cesedi gördü. İnsânın iç kısmı tamâmen görülüyordu. Şeytânı bir kurbağa şeklinde adamın sol koltuğu üzerinde, omuzu ile kulağı arasında oturur gördü. İnce bir hortumu vardı. Hor-

(71) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.
(72) Buhârî ile Müslim, Üsâme'den rivâyet etmişlerdir.

1-KÖTÜ 6-SAHİPLER
2-FIRFIRA 7-MEVCUD
3-BENZERİ 8-VAR
4-PEYGAMBERLİK 9-KRİSTAL
10-CİSİM

tumunu adamın kalbine sokmuş vesvese verip duruyordu. Adam Allah'ı zikredince oradan uzaklaşıyordu.

Bunun benzeri uyanık iken de görülebilir. Nitekim bâzı keşif erbâbı, şeytânı lâşe başında oturup insânları o cifeye dâvet eden bir köpek sûretinde görmüşlerdir. Bu cîfe ve lâşeden murâd da dünyâdır. İşte şu görüş, şeytânı gerçek sûretiyle görmüş gibi sayılır. Zira kalbin melekût âlemine, yâni görülmeyen âleme karşı olan yönünde bir hakîkat zâhir olur. Bu anda o hakikatin eseri, kalbin mülk ve şehâdet, yâni görülen âleme karşı olan yüzünde parlar. Zira bunların birbirine ittisâl ve irtibâtları vardır. Yukarda anlatmıştık ki, kalbin iki yüzü vardır; biri gayb âlemine açılır, bu ilhâm ve vahyin kapusudur. Diğeri de hâssalarla görülen âleme açılır. Şehâdet âlemine açılan yüzünde görülen ancak hayâl olan bir sûrettir. Çünkü şehâdet âleminin hepsi hayâldir. Şu kadar ki hayâl, bâzan hâssalar [beş duygumuz] vâsıtasıyle şehâdet âlemine bakmaktan hâsıl olur. Binâenaleyh, gördüğü sûretin mânâya ve hakikate uygun olmaması da câizdir. Nitekim boyu bosu, şekil ve endâmı çok güzel olan bir insân görürsün ki, içi ve hakikati berbâd ve perişândır. Zira şehâdet âlemi karmakarışık bir âlemdir. Fakat melekût âleminden kalbin iç âlemine parlayan hayâl sûretine gelince, bu sûret ancak sîrete uygun olur ve ondan haber verir. Zira melekût âlemindeki sûret tamâmen sîrete tâbi'dir. Çirkin mânâları, çirkin sûretlerle görülür. Bunun için şeytân, köpek, kurbağa, hınzır ve benzerleri sûretinde gözükür. Melek ise, bunun aksine olarak güzel sûrette gözükür. Sûretler, sîretlerin mânâların esâsını teşkil ederler ve onlardan haber verirler. Bu sebebdendir ki, rü'yâda görülen maymun ve hınzır gibi şeyler kötü insâna, koyun görmek ise halim ve selim insâna delâlet eder.

Rü'yâ ve tâbirinin bütün kapuları böyledir. Bu acâyib bir sırdır ve kalbin acâyib sırlarındandır. Muâmele kısmında bundan bahsetmek uygun olmazdı, ancak maksadımız, basiret sâhiblerine ve şeytânın görülebileceğini anlatmaktı. Melek de böyledir. Bâzan temsîlî olarak görülebilir, rü'yâda gözüktüğü gibi ve bâzan da hakîkî olarak görülür. Umûmiyetle mânâyı temsil edecek şekilde görülür. Bu ise mânânın aynı değil, onun misâlidir. O kadar var ki, melek aynen de müşâhede edilir, ama bunu uyuyanlar değil, gerçek keşif erbâbı olanlar görebilir.

13 üncü BEYÂN : KALBE GELEN VESVESE, HEMM, HÂTIR VE KASID GİBİ ŞEYLERDEN KİŞİNİN HANGİLERİ İLE MUÂHAZE EDİLİP HANGİLERİNDEN BAĞIŞLANACAĞI

Bilmiş ol ki; bu cihet oldukça kapalı ve hâlledilmesi zor bir mes'eledir. Bu husûsta yek diğeri ile muâraza eden âyet ve haberler vardır. Bunları te'lif etmek zordur. Ancak şerîatı bilen dâhilerin ve zekî âlimlerin çözebileceği mes'eledir.

1- LEŞ 2- KOKMUŞ ET 3- BAĞLILIK 4- BUNDAN DOLAYI
5- BUXUN 6- İÇ (ALEMİ) 7- DOMUZ 8- YUMUŞAK HUYLU
9- İŞARE 10- KEDER, GAM 11- NİYET EDEN, İSTEYEN 12- AZARLAY
13- BİRBİRİ 14- YARIŞAN 15- BARIŞTIRMA, ÜNSİYYET

Bu husûstaki Hadîsler :

1 — Buhârî ile Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyetlerinde Resûl-i Ekrem :

عُفِيَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ نُفُوسُهَا مَا لَمْ تَتَكَلَّمْ بِهِ أَوْ تَعْمَلْ بِهِ

«Ümmetim, hâtırına gelen şeylerden, onları konuşmadıkça veyâ mûcibiyle amel etmedikçe mes'ûl değildirler» buyurmuştur.

2 — Yine Buhârî ile Müslim'in rivâyetlerinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَقُولُ لِلْحَفَظَةِ إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً وَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا

«Allahu Teâlâ muhâfız meleklere der ki: Kulum bir günâh yapmağa hemm ettiği zamân, bu hemminden dolayı ona bir şey yazmayın. Şâyet o günâhı işlerse, ona bir kötülük yazın. Kulum bir iyiliği hemmettiği zamân, hemen ona bir sevâb yazın. Şâyet hemmettiği iyiliği yaparsa, onu on misli ile yazın.»

Bu rivâyetler, kalbin kötülüğü hemmetmesinden afvedileceğine delîldir. Diğer ifâde ile:

مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً وَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَعَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ تُكْتَبْ عَلَيْهِ وَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ

«İyiliği hemmedip yapmayana bir sevâb, iyiliği hemmedip yapana yediyüze kadar mükâfat verilir. Kötülüğü hemmedip yapmayana bir şey yazılmaz, yapana ise bir günâh yazılır.» Diğer ifâde ile:

وَإِذَا تَحَدَّثَ بِأَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً فَأَنَا أَغْفِرُهَا لَهُ مَا لَمْ يَعْمَلْهَا

«Bir günâh yapmağı içinden geçirdiği zamân, onu yapmadıkça onu bağışlarım.» Bütün bunlar, bir kötülüğü içinden geçirip yapmayanın bağışlanacağına delîldir.

1- GEREKEN
2- MESULİYETLİ
3- NİYET ETME

Muâhaza edileceğini ifâde eden delillere gelince: Allahu Teâlâ buyuruyor:

وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۝

«Eğer siz içinizdekini açıklar, yâhut gizlerseniz Allah onunla sizi hesâba çeker. Sonra kimi dilerse onu yarlığar, kimi dilerse onu azablandırır.» (2 - Bakara: 284) Yine Allahu Teâlâ buyuruyor:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ۝

«Bilmediğin, anlamadığın bir şey'in ardına düşme; kulak, göz, gönül, bunların hepsi (yaptığından) **sorguya çekilir.»** (17 - İsrâ: 36) **Bu âyet-i kerîme** kalbin de göz ve kulak gibi mes'ûl olduğunu ortaya koymuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ

«Her kim şehâdeti gizlerse onun kalbi günâhkârdır.» (2 - Bakara: 283) Yine Allahu Teâlâ:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ ۝

«Yemindeki lâğv'larınızdan Allah sizi muâhaza etmez, fakat kalblerinizin kesbinden dolayı muâhaza eder.» (5 - Mâide: 89)

Bize göre bu mes'elede hak olan, başlangıcından itibâren a'zâlarda zuhûruna kadar bütün tafsilâtiyle kalbin amellerini bilmeden, bu mes'ele üzerinde durmamaktır. Buna göre deriz ki:

1 — Kalbe ilk gelen ve uğrayan şey'e **«hâtır»** denir. Meselâ birdenbire hâtırına, arkasında gelen bir kadının sûreti canlanır, öyle ki, ardına dönüp baksa kadını görecek. İşte böyle bir şey'in kalbe gelmesine **hâtır** denir. Buna **«Hâdis-i nefs»** de derler.

2 — Heyecân, rağbet ve meyl-i tabi'î, yâni o kadına dönüp bakmağa

1-MUHAKİME EDER 2-İPTAL (SAHVEN İCİLEN ANDI) 3-CEZALANDI
4-ÇALIŞMA, KAZANMA 5-DEĞİŞEN, SONRADAN OLAN

meyletmek tabiatinde olan şehvetin harekete geçmesi demektir. Tabiî bu, birinci derecede olan hâtır'dan doğar.

3 — Kalbin hükmü, yâni kalbin, o arkadaki kadına bakmasına hüküm vermesidir. Tabiat bir şey'e meylettiği zamân, mâniler kaldırılmadıkca himmet ve niyet meydâna gelemez. Çünkü bâzan utandığından ve bâzan da korktuğundan maksadını yapamaz. İşte buna da itikad denir. Önce hâtır, sonra meyil ve daha sonra da itikad gelir.

4 — Bakmak için kat'î karar, azim, cezim ve niyet etmektir. Buna da bilfiil «hemm» niyet ve kasıd denir. Bu hem, başlangıçta zayıf olabilir, fakat kalb, birinci derecedeki hâtıra meylettiği zamân nefsi kendine doğru çeker ve bu sâyede hemmi kuvvetleşerek cezimli bir irâde hâline gelir. İrâde de kat'iyyet kesbedince, bâzan nâdim olup işden vaz geçebilir. Bâzan bir mâni sebebiyle unutur ve yapamaz ve benzerî engeller işi güçleştirebilir.

Demek ki a'zâ ile amel etmeden önce kalbin dört hâli vardır. Hâtır ve hadis-i nefs, meyil, itikad ve hemm. Buna göre deriz ki:

Hâtır ile kalb muâhaza edilmez. Zira bu, kişinin irâde ve ihtiyârında değildir. Bunun gibi meyil, heyecân ve şehvet de ihtiyarî olmadıkları için, onlardan da mes'ûl değildir. İşte Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Ümmetimden hadîs-i nefs afvedildi.»** buyurduğundan murâdı budur. Hadîs-i nefs, nefislerde hâdis olan hâtıralardan ibârettir. «Hemm, azm» bundan ayrıdır. Bunlara «hadîs-i nefs» denmez. Hadîs-i nefs, Osmân b. Mad'un'dan rivâyet edildiği gibi, Osmân Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlallah, nefsim Havle'yi bozmamı bana tahdis ediyor, ne buyurursunuz? dedi. Resûl-i Ekrem:

مَهْلاً إِنَّ مِنْ سُنَّتِي النِّكَاحَ •

— Yok, benim sünnetimden birisi de evlenmektir, buyurdu. Yine Osmân Resûl-i Ekrem'e:

— Nefsim bana erkekliğimi öldürmemi söylüyor, ne buyurursunuz? deyince, Resûl-i Ekrem:

مَهْلاً خِصَاءُ أُمَّتِي دُؤُوبُ الصِّيَامِ •

— Yok, ümmetimin hadımlığı oruca devâmdır, buyurdu. Yine Osmân:

— Nefsim bana ruhbaniyeti söylüyor, deyince, Resûl-i Ekrem:

1- MEYİL, ŞEVK, HEVES 7- SÖYLEME
2- KATİYYET 8- HİZMET
3- NİYET, MEYİL 9- RAHİBLİK
4- İSTEYEN, KASD EDEN 10- UYGULAMAYA GİRMİŞ OLARAK
5- PİŞMAN

مَهْلًا رَهْبَانِيَّةُ أُمَّتِي الْجِهَادُ وَالْحَجُّ •

— **Yok, ümmetimin ruhbâniyeti mücâhede ve Hacc'dır**, buyurdu. Yine Osmân :

— Nefsim et yemememi bana söylüyor, dedi. Resûl-i Ekrem :

مَهْلًا فَإِنِّي أُحِبُّهُ وَلَوْ أَصَبْتُهُ لَأَكَلْتُهُ وَلَوْ سَأَلْتُ اللّٰهَ لَأَطْعَمَنِيهِ •

— **Hayır, zira ben de eti severim, bulsam hemen yerim. Allah'dan istesem, Allah bana et yedirirdi**, buyurdu. (73)

Kendileri ile berâber azim bulunmayan hâtıra'lara «hadis-i nefs» denir. Azim ve hemm bulunmadığı için Resûl-i Ekrem ile istişâre etmiştir.

Üçüncüsü ki, - itikaddır -, yâni «Evet bu işin yapılması uygundur» diye kalbin hükmetmesidir. Bu kısım, ihtiyâr ile ıztırar arasında mütereddittir. Bu husûsta hâller değişir. İhtiyârî kısmından mes'üldür, ıztırârî kısmından mes'ûl değildir.

Dördüncüsü bilfiil hemm'dir. Bundan mes'ûldür. Fakat hemmettiği bu işi yapmadığı zamân bakılır; bu işi yapmaması yâni bu kadına dönüp bakmaması, Allah korkusundan olup bu hemmine pişmân olmasından ileri geldi ise, buna bir sevâb yazılır, zira hemmi bir günâh idi. Nefis mücâhedesi yapıp bu işden çekinmesi bir hasenedir. Nefsin arzûsuna uygun olarak hemmetmek, Allahu Teâlâ'yı unutmaktan doğar. Tabîatın arzûsu hilâfına mücâhede etmek, büyük kuvvete muhtâçtır. Nefsine muhâlefet husûsundaki cehd u gayreti, Allah için bir ameldir. Tabîatın arzûsuna uyarak şeytâna muvâfakat etmeğe gayret etmekten, nefsin arzûsu hilâfına Allah için amel etmek husûsunda mücâhede çok daha zordur. Bunun için bir hasene kazanmış olur. Zira bu adam hemmettiği kötülük işine, terki tercih etmiş ve hemmini oraya sarfetmiştir. Şâyet bir mâni, mâzeret ve başkasından korkması gibi bir sebeble hemmettiği kötülükten vaz geçmiş ve Allah korkusu bahis mevzûu değilse, bu hemminden dolayı defterine bir günâh yazılır. Zira onun bu kötülüğe hemmi, kalbin ihtiyârî fiillerindendir.

Verdiğimiz bu izâhatın delili, Buhârî'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği şu mufassal hadistir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyuruyor:

---

(73) Tirmizî «Nevâdirü'l-Usûl»de rivâyet etmiştir.

1-DEĞİŞEN, SONRADAN OLAN 2-MÜŞAVİRE 3-MECBURİYET
4-KARARSIZ 5-MESULİYETLİ 6-İYİLİK 7-UYMA 8-TAFSİLATL

قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، رَبِّ ذَاكَ عَبْدُكَ يُرِيدُ أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً وَهُوَ أَبْصَرُ بِهِ فَقَالَ ارْقُبُوهُ فَإِنْ هُوَ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِمِثْلِهَا وَإِنْ تَرَكَهَا فَاكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً إِنَّمَا تَرَكَهَا مِنْ أَجْلِي ٥

«Melekler: «Yâ Rab, şu kulun kötülük yapmağı murâd ediyor» derler. Allahu Teâlâ daha iyisini bilir fakat meleklere: «Onu gözetleyiniz, şâyet yapmak istediği bu kötülüğü yaparsa, misliyle yâni bir kötülüğe bir günâh olarak defterine yazınız, şâyet terk eder de yapmazsa, bir hasene yazınız, çünkü o, o kötülüğü benim için terk etmiştir.» buyurur.» «Şâyet bu hemmi[1] yapmazsa» buyurmasıyle, Allah için terk etmesini murâd etmiştir. Fakat bir isyâna azmeder, sonra Allah korkusu dışında her hangi bir mâni sebebiyle onu yapmazsa elbette buna sevâb yazılmaz. Nasıl yazılsın ki, İbn Mâce'nin Câbir'den rivâyetine göre. Resûl-i Ekrem:

إِنَّمَا يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ

«İnsânlar niyetleri üzere haşrolurlar.» buyurmuştur. Hâlbuki yine biz biliyoruz ki, gece vakti sabahleyin adam öldürmeye veyâ zina etmeğe azimli olarak ölen bir kimse, bu günahlara mûsırr[2] olarak ölmüş sayılır ve niyeti üzere haşrolur. Hâlbuki bu adam kötülüğe niyet etti, fakat başka bir mâni sebebiyle bunu yapamadı. Elbette sevâb değil, defterine bu azminin cezâsı yazılır.

Bu husûsta en kat'i delil, Buhârî ile Müslim'in Ebû Bekre'den rivâyet ettikleri şu hadistir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ، هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ، لِأَنَّهُ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ ٥

«İki müslümân (birbirlerini öldürmek için) **kılıçları ile karşılaştıkları zamân, ölen de öldüren de Cehennem'dedir.»** Resûl-i Ekrem'e:

— Bu, kaatil, ya maktûlün[3] suçu nedir? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

— **Zira o, karşısındaki adamı öldürmeği murâd etmişti,** buyurdu. İşte bu hadis, mazlûmen öldürüldüğü hâlde mücerred[4] irâdesi sebebiyle, ki-

1- NİYET, MEYİL
2- DİRENEN
3- ÖLDÜRÜLMÜŞ
4- YALNIZ

şinin Cehennemlik olmasının açık delilidir. Daha nasıl olur da Allahu Teâlâ'nın, niyet ve hemm üzerine muâhaza etmiyeceği düşünülür? Doğrusu kişinin irâde ve ihtiyârında olan her çeşit hemm'den kul mes'ûldür. Nolaki kötülüğe olan bu hemmini bir hasene ile mahvetmiş ola. Binâenaleyh, seyyie olan bu azmini pişmanlıkla bozmak da elbette bir hasene olur. Bunun için Allah korkusundan bu kötülüğü terk eden kimseye bir hasene yazılır, fakat başka bir mâni sebebiyle terk edilirse, elbette hasene sayılmaz.

Hâtir, hadis-i nefs ve rağbet heyecânı ise, bunların hiç biri kişinin ihtiyârında değildir. Bunlarla kulu muâhaza etmek, teklifmâlâyutaktır, yâni gücü yetmediği şey'i ona yüklemek demektir, ki bu câiz değildir. Bu sebeptendir ki, Müslim'in Ebû Hureyre'den beyânına göre:

وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ ،

«İçinizdeki şeyleri ister meydâna koyun, ister gizleyin Allah onunla sizi hesâba çeker.» (2 - Bakara: 284) Âyet-i Celilesi nâzil olduğu zamân, Ashâb-ı Kirâm'dan bir cemâat Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah, gücümüz yetmediği şey ile mükellef tutulduk. Çünkü hâtırımıza öyle şeyler geçer, öyle hadis-i nefisler gelir ki, onların kalbimizde durmasına aslâ râzı değiliz. Üstelik bundan da hesâba çekilirsek hâlimiz nice olur? dediler. Resûl-i Ekrem:

، لَعَلَّكُمْ تَقُولُونَ كَمَا قَالَتِ الْيَهُودُ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا

— Yoksa siz de Yahûdiler gibi, duyduk da isyân ediyoruz mu demek istiyorsunuz? Öyle yapmayın, duyduk ve itâat ediyoruz, deyin, buyurdu ve bir sene sonra genişlik ifâde eden: لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

«Allah, kimseye gücünden fazlasını teklif etmez.» (2 - Bakara: 286) Âyet-i Celilesi nâzil oldu. Bundan anlaşıldı ki, kalb amellerinin insân irâdesi dışında kalan kısımlarından insân mes'ûl değildir. Kim kalbde olan her şey'i «hadis-i nefs» diye kabûl eder ve şu üç kısmı ayıramazsa galet etmiş olur. Kalbin amellerinden olan kibir, ucub, riyâ, nifak ve hased gibi hastalıklardan ve benzeri pisliklerden nasıl muâhaze olmasın? Kulak, göz ve kalb, hepsi de mes'ûldür. Fakat mutlak değil, kendi irâde ve ihtiyarları ile olan işlerindedir. Meselâ kendi irâdesi olmadan birdenbire bir mahremi olmayan kadını görse bundan mes'ûl değil, fakat

1-AZARLAMA 2-MESULİYETLİ 3-İYİLİK 4-BUNDAN DOLAYI
5-KÖTÜLÜK 6-DEĞİŞEN, SONRADAN OLAN 7-VAZİFELİ
8-GURUR 9-MEYL-İ TABİ 10-HATA 11-BÜYÜKLÜK 12-İKİ YÜZLÜ

ondan sonra durur ve yeniden bakar ve kasıtlı olarak bakmağa devâm eder ise, elbette mes'üldür. Çünkü bu ikinci bakış ihtiyâridir. İşte kalbde olanlar da böyledir. Belki kalb, göz ve kulak daha çok muâhazeye lâyıktır. Çünkü kalb, asıldır. Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«Takvâ buradadır.» diyerek kalbine işâret etmiştir. Allahu Teâlâ da:

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ

«(Kurbanların) **ne eti, ne de kanı Allah'a ulaşır, ancak takvâ Allah'a ulaşır.»** (22 - Hacc: 37) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

اَلْاِثْمُ حَوَّازُ الْقُلُوبِ

«Günâh, kalbin çarpmasıdır.» buyurmuştur. Yine Taberânî'nin Ebû Sa'lebe'den rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اَلْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّ اِلَيْهِ الْقَلْبُ وَاِنْ اَفْتَوْكَ وَاِنْ اَفْتَوْكَ

«İyilik, kalbin huzûr bulup rahat ettiği şeydir. Bunun aksine sana cevaz fetvâsı verseler de yine böyledir.» Hattâ biz deriz ki; müftînin kalbi bir şey'in olması ile hükmetse, hatâ olsa da mükâfatı vardır. Meselâ abdest aldığını zanneden namâzı kılmalıdır. Namâzı kıldıktan sonra abdestsiz olduğunu hâtırlarsa da, o kıldığı namâzdan mükâfat alır. Fakat abdestsiz kıldığını hâtırladıktan sonra yeniden abdest alıp kılmazsa günahkâr olur. Bir kimse yatağında yabancı bir kadın bulsa, kendi karısıdır zannıyle münâsebette bulunursa mes'ûl değildir. Yabancı olduğunu zannettiği hâlde onunla yatarsa mes'ûl olur. Bütün bunlar kalbin işidir. Uzuvların işi değildir. Demek ki, kalbe geçenlerin bâzılarında mes'ûliyet vardır. (74)

---

(74) Gazâlî'nin taksimâtı dışında, yâni bu taksimât ile berâber şunu da ilâve edebiliriz: Gerçekten kalbe ilk uğrayan şeyler, ne olursa olsun, insân bundan mes'ûl değil, hattâ üzerinde biraz düşünmekten de mes'ûl değildir. Çünkü bunlar, bir şekere damlayan suyun, şekerde dağılmasına benzer irâde dışı şeylerdir. Hemm ve azm kısımlarında ise, insân mes'üldür. Eğer bu işler; küfür, iman ve benzeri kalb işlerinden ise, tam mânâsı ile mes'üldür. Kalb işlerinden değilse, o işi yapmış gibi değil, yalnız azim ve irâde nisbetinde mes'üldür.

14 üncü BEYÂN — ZİKİR ÂNINDA VESVESELERİN TAMÂMEN KESİLİP KESİLMİYECEĞİ

Bilmiş ol ki; kalbleri murâkabe[1] eden ve kalblerin acâyib niteliklerine bakan âlimler bu mes'elede beş esâs üzerine ihtilâf etmişlerdir.

1 — Bir fırka Allahu Teâlâ'yı zikretmekle berâber vesvesenin tamâmen kesileceğine kaail[2] olmuş; فاذا ذكر الله خنس

«Allah anıldığı zamân şeytân susar.» hadisini delil çekmişlerdir.

2 — Diğer bir fırka, tamâmen kalbden ayrılmaz, fakat kalb üzerindeki te'siri azalır; zira kalb zikir ile kaplandığı zamân vesvesenin te'sirine engel olur. Kendi derdi ile meşgûl olan insan gibi, o, bâzan konuşur fakat ses kulağına gitse bile konuştuğunun farkında olmaz.

3 — Üçüncü fırka, ne vesvese ve ne de eseri kaybolur, fakat kalbi tamâmen istilâ[3] edemez, sanki uzaktan ve te'sirsiz bir şekilde vesvese verir gibi olur.

4 — Bir fırka da, zikredildiği zaman bir anda vesvese kaybolur, sonra bir anda zikir kaybolur, vesvese gelir; böylece birbirini tâkib eder dururlar. Birbirlerine o kadar yakındırlar ki, birbirine ekli[4] gibi zannedilirler. Bu tıpkı bir küre üzerindeki noktalar gibi, kürreyi sür'atle çevirdiğin zamân bu noktalar küre üzerinde bir çizgi hâlini alırlar. Bunların delîli, zikir ânında da vesvesenin vücûdunu müşâhededir. Bundan başka delilleri yoktur.

5 — Beşinci fırka da, zikir ile vesvese birbirini sürdürür tâkib ederler ve bu hâl kesilmeden devâm eder. İnsân, gözü ile iki şey'i bir hâlde gördüğü gibi, kalb de bir ânda iki şey'in mecrası[5] olabilir. Nitekim Ebû Mansur - Deylemi'nin «Müsned-i Firdevs»inde Muaz'dan rivâyet ettiği hadisde, Resûl-i Ekrem:

ما من عبد الا وله اربعة اعين عينان في رأسه يبصر بهما امر دنياه وعينان في قلبه يبصر بهما امر دينه

«Her insânın dört gözü vardır. Bunların ikisi başındadır, bunlarla dünyâ işlerini görür. Diğer ikisi de kalbindedir, bunlarla Âhiret işlerini görür.» buyurmuştur. Muhasibî de bu görüşü tercih etmiştir.

Bize göre en doğrusu, bütün bu görüşlerin hepsinin muvâfık olmasıdır. Buna rağmen vesveseyi hiç biri tamâmen ihâta edememiştir. Her biri

1-KONTROL 2-İNANMIŞ; 3-İŞGAL 4-YEMİŞ (qidalanmaq cəhətdən
5-KANAL

vesvesenin bir kısmını görmüş ve ondan haber vermiştir. Hâlbuki vesveseler bir çok sınıflara ayrılır:

1 — Vesvesenin birincisi, onu hak ile karıştırmaktır. Meselâ, şeytân insâna der ki; devâmlı sûrette ni'metlerin zevkinden kendini nasıl men' ediyorsun? Ömür oldukça şehvetlere sabır zor bir şeydir, biraz şehvetlere dal, fakat bu esnâda insan, Allah hakkını düşünür, onun vereceği büyük mükâfatı ve cezâyı gözönüne alırsa nefsine, hakîkaten şehvetlere sabır zor gelmekle berâber Cehennem âteşine sabrın daha zor olduğunu anlar. Bunun birini tercih etmek gerektiğine göre, elbette şehvetlere sabrı tercih eder, der. Kul, Allahu Teâlâ'nın va'd ve vaîdini düşünür, îmânını yeniler, yakînini takviye ederse, şeytân sükût eder ve kaçar. Zira dayanmak, şehvetlere dayanmaktan daha kolaydır, diyenin dediği gibi, isyân Cehennem'e götürmez de diyemez. Çünkü kişinin Allahu Teâlânın kitâbına îmânı bu gibi iddiâları reddeder ve bu sûretle vesvese kesilir. Yine bunun gibi insâna u c u b ile vesvese verir, yâni kendini beğendirir; «senin gibi kim amel ediyor? Senin gibi Allah'ı kim bilebiliyor? Senin Allah katında ne büyük mevki'in vardır.» Kul bu ânda şöyle düşünmelidir: Allahu Teâlâ'yı bildiği ve elde ettiği ilme sebeb olan kalbi ile amel vâsıtası olan a'zâlarının hepsini Allah yaratmıştır. Daha nasıl kendini beğenir. Bunu düşünen insândan şeytân hemen uzaklaşır. Çünkü artık «Hayır bu vâsıtalar Allah'tan değil» diyecek imkânı yoktur. Bu sûretle îman ve mârifet şeytânı uzaklaştırır. Vesveselerin bu çeşitleri îmân ve mârifet nûru ile görebilen âriflerden tamâmen kesilebilir.

2 — Vesvesenin ikinci sınıfı, şehveti harekete geçirip heyecanlandırmakla olur. Bu da ikiye ayrılır. Bir kısmı kul, bunun isyân olduğunu kat'î sûrette isyân olduğunu bilirse, şeytân, şehveti harekete getirmekte müessir olan heyecânı vermekten ümidini keser, fakat doğrudan ve asıl heyecandan ümidini kesmez. Şübheli ise, şeytanın vesvesesi kalbinde müessir olarak kalabilir ve o zaman mücâhedeye muhtaçtır. Vesvese mevcût, fakat gâlib değil, uzaklaştırılabilir.

3 — Vesvesenin üçüncü sınıfı, mücerred h â t ı r a ve insâna gâlib olan hâller ile namâz dışında bâzı düşüncelerden doğar. Allah'ı zikrettiği zamân, bu vesvese uzaklaşır, zikirden kesilince gelir, böyle birbirini tâkib eder dururlar. İkisinin yâni zikir ile vesvesenin bir arada toplanması da mümkündür. Hattâ insan, hem okuduğu Kur'ân'ın mânâsını ve hem de vesveseyi birden anlayabilir. Sanki bunlar kalbin ayrı ayrı iki yerinde dururlar. Bu kâbil vesvese hiç hâtıra gelmeyecek şekilde tamâmen yok edilmesi çok uzak bir ihtimâldir. Bununla berâber muhâl olan şeylerden değildir. Zîra yukarda namaz bahsinde geçtiği gibi, Resûl-i Ekrem :

1-SÖZ VERME
2-KORKUTMA
3-KUVVETLENDİRME
4-KENDİNİ BEĞENMİŞLİK
5-TESİRLİ
7-GİBİ
8-İMKANSIZ

مَنْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ فِيهِمَا نَفْسَهُ بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

«Dünyâlıktan hâtırına hiç bir şey gelmeden iki rek'at namaz kılan kimsenin geçmiş günâhları bağışlanır.» buyurmuştur. Şâyet böyle bir namaz kılmak mümkün olmasa Resûl-i Ekrem böyle bir şey buyurmazdı. Ancak böyle bir hâl her kalbde değil, ilâhi sevgi ile dolan kalblerde mümkündür. O,[1] aklına mağlûb olmuş gibidir. Zîra biz, eziyet gördüğü bir düşmânın husûmeti ile dolu olan bir kalb sâhibini görürüz ki, iki rek'at değil, bir çok rek'atlar kılacak zaman geçer[1] de bu zamân içinde hâtırına başka bir şey geçirmeden tamâmen hasmı ile mücâdeleyi düşünür. Bunun gibi Allah sevgisi ile dolu, muhabbet deryâsına dalmış gönüller, hâtırına başka bir şey gelmeyecek şekilde içinden sevgilisi ile sohbete dalar, hattâ başkası bir şey söylese de onu duymaz olur. Hattâ önünden bir adam geçse onu da görmez olur. Düşmân korkusunda, mâl ve mevki arzûsunda bu gibi mes'eleler düşünülürse, ya Cehennem korkusunda, Cennet ümidinde neden düşünülmesin ve[2] neden mümkün olmasın? Ne yazık ki, Allah ve Âhirete imânın zâfiyetinden bu gibiler ender bulunurlar.

Vesvesenin bu[3] kısımlarını düşündüğün zamân, yukarda anlattığımız her mezhebin bir tevcihi olduğunu ve fakat her birinin de muayyen yeri bulunduğunu anlarsın.

Hulâsa; şeytândan, bir ân veyâ bir sâat yâni kısa bir müddet uzaklaşmak mümkündür. Fakat ömür boyunca ondan kurtulmak[4] cidden zordur ve varlığında muhâl gibidir. Şâyet bir ferd, şeytânın tehyic, rağbet ve hâtıra yolu ile vesveselerinden kurtulabilseydi Resûl-i Ekrem'in kurtulması gerekirdi. Hâlbuki Namâz bahsinde geçtiği gibi Resûl-i Ekrem namâz kılarken gözü cübbesinin damgasına ilişti. Selâm verince cübbeyi çıkarıp attı ve: **«Bu, beni namâz kılarken meşgûl etti. Bunu Ebû Cehm'e götürün ve onun enbicaniyyesini yâni onun nişansız olan cübbesini bana getirin.»** buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem'in parmağında altun yüzük vardı. Minberde hutbe okurken gözü bu yüzüğe takıldı ve yüzüğü parmağından çıkarıp attı, buyurdu ki: **«Bir ona bir de size bakıyorum.»** Yâni böyle şey olmaz. İşte bu elbisenin damgasına ve altun yüzüğüne bakmağı harekete geçiren kuvvet, şeytânın vesvesesidir. Bu da altun harâm olmadan önce idi. Bunun için altunu kullandı ve sonra da attı. Dünyâ malının, altun ve gümüşünün vesvesesi gönülden, ancak onları atmakla kesilir, onlardan ayrılınca vesvese de kalmaz. İhtiyâcından fazla meta'ı[5] bulunan kimse, bir

1-DÜŞMANLIK 2-ZAYIFLIK 3-YÖNELME 4-HEYECANLANDIRMA
5-KIYMETLİ EŞYA

altun da olsa o altunu düşünmek husûsunda namazda kendisine vesvese vermekten şeytân boş kalmaz. Bu altunu nasıl koruyacak, nereye verecek, başkasının bilmeyeceği şekilde nasıl gizleyecek veyâ bunu nasıl gösterip bununla övünecek gibi çeşitli vesveseler verir durur. Var kuvvetiyle dünyâya sarılıp tırnaklarını dünyâya takan ve sonunda da şeytânın vesvesesinden kurtulmak isteyen kimse, elini bala batırdıktan sonra eline sineklerin konmayacağını sanan kimse gibidir ki, bu olamaz. Dünyâ şeytânın vesvesesi için en büyük bir kapudur. Bununla berâber onun pek çok kapuları vardır, bunları korumak zordur.

Hakîm'in biri şöyle anlatıyor: Şeytân, isyân ettirmek için insân oğluna vesvese verir. Bunda muvaffak olamazsa, [1]ona nasihat yönünden gelir. Ona bid'atleri güzel gösterir ve insânı bid'atlere sürükler. Buna da muvaffak olamazsa, ona güçlük ve zorlukları teklîf eder, hattâ bir çok helâl ve mübâh olan şeyleri kendisine harâm tanıtır. Şâyet bunda da muvaffak olamazsa, abdest ve namâzında kendisini şübheye sokacak şekilde vesvese vermeğe başlar. Şâyet bunda da muvaffakıyete ulaşamazsa bu def'a iyilikleri ona kolay gösterir, her çeşit amelleri sabır ve metânetle yerine getirir. Maksad, insânların kendisini görüp ona meyillerini sağlamaktır. Bu sûretle kendisini ucbe[2] sokar, kendi kendini beğenmiş olur ve burada helâke gider. İnsân oğlu şeytânın bu engelini de aşabilirse Cennet'e gider. (Allah şerrinden muhâfaza buyursun.)

15 inci BEYÂN : [4]KALBİN SÜR'ATLE DEĞİŞMESİ, [5]DEĞİŞİKLİK VE SEBAT YÖNÜNDEN KALBİN TAKSİMİ

Bilmiş ol ki; anlatmış olduğumuz sıfatlar kalbi ihâta eder. Eserler ve hâller ise, anlattığımız kapulardan içeri dökülür. Sanki kalb, her taraftan yağan mermilerin bir hedefidir. Atılan oklardan biri kalbe değdiği zamân, ondan müteessir[3] olur ve onun te'sirinde kalır. Başka taraftan bunun zıddı olan bir şey isâbet ederse bu def'a vaziyeti değişir. Meselâ şeytân gelip kalbi kötülüğe dâvet ettiği zaman, melek gelir onu iyiliğe çeker. Bir şeytân gelir kötülüğe dâvet eder, öbür şeytân gelir başka bir kötülüğe dâvet eder. Bir melek gelir, bir iyiliğe, başka bir melek gelir, başka bir iyiliğe dâvet eder. Bâzan iki melek ve iki şeytân arasında münâzaa olur. Hiç bir vakit boş kalmaz. İşte buna işâret olarak, Allahu Teâlâ: وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ

«Onların kalblerini ve gözlerini çeviririz.» (6 - En'am: 110) buyurmuştur.

1- DİNDE ÇIKAN YENİ (BATIL) ŞEYLER
2- KENDİNİ BEĞENMİŞLİK
3- TESİR ALTINDA KALMIŞ
4- KARARLILIK

Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri, kalbin[1] bu değişikliğine ve Allahu Teâlâ'nın kalb üzerindeki acâyib san'atına muttali olduğu için, kalbin bu hâli ile Allah'a yemin ederek, Buhârî'nin İbn Ömer'den rivâyetine göre:

لَا وَمُقَلِّبِ الْقُلُوبِ •

«Hayır, kalbleri çeviren Allah'a yemin ederim ki, o öyle değil.» buyururlardı. Yine Tirmizî'nin Enes'den ve diğer bir çoklarının da rivâyetine göre Resûl-i Ekrem umûmiyetle:

يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ •

«Ey istediği tarafa kalbleri çeviren Allah'ım, benim kalbimi senin dîninde sâbit kıl.» diye duâ ederdi.

Resûl-i Ekrem'e:

— Sen de korkuyor musun? dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

وَمَا يُؤَمِّنُنِي وَالْقَلْبُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهُ كَيْفَ يَشَاءُ

— **Beni ne şey te'min edebilir? Hâlbuki kalb, Allahu Teâlâ'nın iki kudret parmakları arasındadır. Onu dilediği tarafa çevirir,** buyurdu. Diğer bir ifâde ile:

إِنْ شَاءَ أَنْ يُقِيمَهُ أَقَامَهُ وَإِنْ شَاءَ أَنْ يُزِيغَهُ أَزَاغَهُ •

«Kalbi dosdoğru sâbit kılmak dilerse öyle yapar, kaydırmağı dilerse onu kaydırır.[2] Nasıl emin olayım?.» buyurdu. Resûl-i Ekrem kalb için üç mesel darbetmiş[3] ve (Hâkim'in «Müstedrek»inde Ebû Ubeyde'den ve diğerlerinin başka yollardan rivâyet ettikleri hadisde) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْقَلْبِ مَثَلُ الْعُصْفُورِ يَتَقَلَّبُ فِي كُلِّ سَاعَةٍ •

«Kalb serçe kuşu gibidir, her ân bir tarafa yönelir.» Yine (Ahmed ve Hâkim'in Mikdâd b. Esved'den rivâyetlerine göre) Resûl-i Ekrem:

مَثَلُ الْقَلْبِ فِي تَقَلُّبِهِ كَالْقِدْرِ إِذَا اسْتَجْمَعَتْ غَلَيَانًا •

1- VAKIF 2- ZORBO 3- VURMUŞ

«Titreşiminde kalb, kaynamakta olan tencere gibidir. (O nasıl hareket ederse, kalb de öyle hareket eder.)» buyurmuştur. Yine (Taberânî **«Kebîr»**inde ve Beyhakî **«Şuabü'l-Îmân»**ında hasen isnâd ile rivâyet ettikleri bir hadisde) Resûl-i Ekrem:

مَثَلُ الْقَلْبِ كَمَثَلِ رِيشَةٍ فِي أَرْضٍ فَلَاةٍ تُقَلِّبُهَا الرِّيَاحُ ظَهْرًا لِبَطْنٍ

«Kalb, kırda atılmış bir kuş kanadı gibidir. Rüzgâr nasıl bu kanadı alt üst çevirirse kalb de böyledir.» buyurdu. Bu değişmeler ve Allahu Teâlâ-nın kalbi değiştirmekteki akılları hayrette bırakan sun'-ı acibini, ancak Allahu Teâlâ katındaki hâllerine riâyet eden ve bu hâllerini murâkabe eden kimseler bilebilir.

Kalbler hayır ve şer üzerine sebatta ve bunlar arasında tereddüt etmekte üçe ayrılırlar:

Birincisi : Pisliklerden temizlenip riyâzet ile tezkiye ve takvâ ile tâmir edilen kalbdir. Melekût âleminden ve gayb hazinelerinden hayır hâtıraları bu kalbe akıtılır. Akıl da hayırların inceliklerini anlamak ve faydalarının inceliklerine muttali olmak için, kalbe gelen hâtıraları düşünüp anlamağa yönelir. Basîret nûru ile yüzü kendisine açılır, bu hâtıraları yaymanın lüzûmuna hükmeder ve onları yaymağa teşvik eder. Melek kalbe bakar, kalbi kendi cevherinde temiz, takvâ ile temizlenmiş, akıl ışığı ile aydınlanmış, mârifet nûru ile imâr edilmiş bulur. Melek bu kalbi mesken edinmeği kâfi bulur. İşte bu zamân görülmeyen askerlerle kalbe yardım eder, kalbi daha başka hayırlara irşâd eder ve böyle devâm eder gider. Hayra teşvîk bâbındaki yardımı son bulmaz ve hayır husûsundaki işlerini kolaylaştırır. Buna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor :

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى

«Vergisini (yâni Allah'a itâat eden, hakkını ödeyen, mallarının karşılığını) **verip, Allah korkusu güden ve İslâmı kabûl edene kolaylık vereceğiz.»** (92 - Leyl: 5,6,7) Bu gibi kalblere rubûbiyet penceresinden ışık nûrları parlar. Hattâ gece karanlığında siyah taş üzerinde yürüyen karıncanın ayak şamatasından daha ince olan şirk-i hafînin gizliliği bu kalbde kalmaz. Artık bu ilâhi nûra karşı hiç bir şey gizli kalamaz. Şeytânın hilelerinden hiç bir şey burada revâc bulamaz. Belki şeytân uzakta durur ve yaldızlı sözlerle aldatmağa çalışırsa da bu kalb ona iltifât etmez. Bu kalb, bu gibi mühlikâttan temizlendikten sonra münciyât ile mâmûr olmağa inkılâb eder. O münciyât ki, yakında anlatacağımız şükür, sabır,

1-ÇÖL 9-KAINATDAKI HER ŞEYDE TECELLİ EDEN İHSAN, İDARE VE TERBİYE
2-HAYRET VEREN ESERİNİ
3-KONTROL 7-YETERLİ 10-HAY-KUY 13-SÜSLÜ, PARLAK
4-KARARLILIK 8-KAPI 11-GİZLİ 14-TAMİR
5-TEMİZLENMEK 12-GEÇERLİK 15-NICAT VERƏNLƏR

korku, recâ, fakr, zühd, muhabbet, rızâ, şevk, tevekkül, tefekkür, muhâsebe ve benzerî şeylerdir. İşte Allahu Teâlâ'nın rahmetiyle yöneldiği kalb bu kalbdir. Yine Allahu Teâlâ'nın:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

«Âgâh olunuz, kalbler ancak Allah'ı zikirle sükûn bulur.» (13 - Ra'd: 28) Yine: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ

«Ey nefs-i mutmainne...» (89 - Fecr: 27) buyurduğu da bu kalbdir.

İkincisi: İkinci kalb, heves ile dolmuş rüsvây ve perişân olan kalbdir. Kötü huy ve pis şeylerle kirlenmiş kalbdir. Meleklerin kapuları kapanmış, şeytânların kapuları ardına kadar açılmış olan kalbdir. Bu kalbde kötülük şöyle başlar: Hevâ-i nefsinin hâtıraları kalbe dökülür ve orada kökleşir. Sonra kalb, fetvâ almak ve doğruyu bulmak için aklın hükmüne mürâcaat eder. Halbuki akıl, hevâ-i nefse hizmet etmeğe alışmış ve onunla ünsiyet etmiştir. Devâmlı olarak ona hîleler hâzırlamış ve onun imkânlarına göre çalışmıştır. Bunun için nefis aklı istilâ eder ve ona galebe çalar. Göğüs, hevâ-i nefs ile dolar, genişler ve aklın askerlerinin müdâfaasını köreltmek için hevâ zulmetleri kalbe yayılır. Bu sûretle şeytânın sultası kuvvetleşir. Çünkü hevânın etrafa dağılması ile şeytânın muhiti genişlemiş olur. Böylece kalbe hücûm eder, kötülükleri süsler, ümid ve gurûra kaptırıp aldatır. Bu sûretle va'd ve vaîd ile berâber îmânın sultâsı zayıflar. Âhiret korkusundan meydâna gelen yakîn nûru söner. Zira hevâ ateşinden kalbin içine karanlık bir duman yükselir ve kalbin her tarafını doldurur. Bu sûretle nûr söner. Akıl, kapakları dumanla dolmuş göze benzer, bakmaz hâle gelir. İşte kalbe galebe çalan şehvet böyle yapar ve kalbin durup düşünme imkânı kalmaz. Şâyet bir vâiz ona gerçeği gösterip duyurmak istese de, te'sir etmez, duymaz bir sağır, görmez bir kör hâline gelir. Böylece hevânın arzûsuna uygun olarak şehvet şahlanır, şeytân saldırır ve a'zâlar harekete geçer de Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderi gayb âleminden şehâdet âlemine isyân olarak çıkar. İşte bu gibi kalbe işâret olarak Allahu Teâlâ:

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

1- ÜMİD
2- HESAPLAŞMAK
3- EMİN
4- ARZU, İSTEK
5- HÜKÜM
6- HÜKMÜ ALTINA
7- NÜFUZ
8- SÖZ VERME
9- KORKUTMA
10- NASİHATÇI
11- KAR
12- COŞAR.

«Gördün mü o hevâ (ve heves)ini ilâh edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine (Habîbim) **sen mi bekçi olacaksın? Yoksa onların çoğunu hakîykaten** (söz) **dinlerler, yâhud akıllanırlar mı sanıyorsun? Onlar, başka değil, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Belki yolca daha sapıkdır.»** (25 - Furkan: 43,44)

Yine Allahu Teâlâ:

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

«Celâlim hakkı için söylerim ki, onların pek çoğu üzerine söz yerini bulmuştur, artık (çokları) **onlar inanmazlar.»** (36 - Yâsîn: 7) buyurmuştur:

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

«Onlarca müsâvidir; ha inzâr etmişsin kendilerini ha etmemişsin, onlar inanmazlar!» (2 - Bakara: 6)

Kalblerin bâzı şehvetlere nisbetle hâli budur. Bir kalb bulursun, bâzı kötülüklerden çekinir, onlardan kendini korur ve onlara aldırış etmez, fakat güzel bir yüz gördü mü kendini alıkoyamaz, ne gözüne ve ne de kalbine hâkim olur. Aklı gider, kalbinin cimriliği kaybolur ve ona gönül verir. Diğer bâzısı da mevki', riyâset ve kibir gibi, şeylerde kendine mâlik olamaz. Böyle bir imkân bulunca her çâreye baş vurur, nefis hâkimiyeti kaybolur veyâ bunlara sabreder fakat hiddetini yenemez. Hiddet ânında şeytân elinde oyuncak olur veyâ bunlara sabrı olur da paraya iş gelince şaşkına döner, insânlığı geri iter, hak hukuk gözetmeden paraya hücûm eder.

Bütün bunlar hevâ dumanının kalbi ihâta etmesinden meydâna gelir. Duman kalbi karartır, hayâ, mürüvvet ve îmân nûru kalbde söner, şeytânın arzûsunun peşinden gider.

Üçüncüsü: Üçüncü kalb, hevâ hâtıraları kalbde canlanır ve kalbi kötülüğe çeker. Öte yandan îmân hâtıraları gelir ve kalbi iyiliğe iter. Nefis, şehvet kuvveti ile şer hâtıralarının yardımına koşar. Şehveti takviye eder ve bu gibi gayr-ı meşrû istifâdeleri kuvvetleştirir. Öte yandan akıl, iyilik hâtıralarına doğru gider ve şehveti def'eder, kötü işlerini takbih ve techil eder. Şehveti kötü saldırganlıklarında yırtıcı hayvanlara benzetir. Böylece nefsi aklın nasihatine meyleder. Bu sefer şeytân akla saldırır, hevâ-i nefsin arzûlarını takviye eder. Bu soğuk çekingenlik nedir? der. Neden arzûlarından bu kadar uzaklaşıyor ve kendi kendine eziyet ediyorsun, bir etrafına baksana senin zamânında bu kadar çekingen davranan var mıdır? Şu dünyânın ni'metlerini hep onlara mı bırakalım,

1- DENK 6- İNSANİYET
2- KORKUTMA 7- KUVVETLENDİRME
3- HASİS 8- İZİNLİ
4- REİSLİK 9- ÇİRKİN GÖRME
5- KENDİNİ BÜYÜK 10- BİLGİSİZ SAYMA

kendimizi diyete mi çekelim, her şeyden mahrûm ve perişân hâle mi gelelim? Bu hâline emsâllerin güler. Yoksa sen falan ve falan zâtlardan da daha ilerde olmak mı istersin? İşte onlar da bu işleri yapmışlar ve çekinmemişlerdir. Baksana işte, ortada falan âlim bu işden çekinmedi. Şâyet bu bir kötülük olsa o, senden evvel bundan uzaklaşırdı. Şeytânın bu vesveseleri karşısında nefis şeytâna meyleder ve ona doğru dönmeğe başlar. Bu sefer melek, şeytân üzerine bir hamle yapar ve der ki; helâk olanlar peşin zevklerinin peşine koşup sonunu unutanlardır. Cennet'in ebedî ni'metleri karşısında şurada cüz'i ve geçici bir zevk ile iktifâ eder misin? Yoksa Cehennem âteşine sabır sana ağır gelmiyor da şurada şehvetinin elemine mi dayanamıyorsun? İnsanlardan bâzıları gaflette olup hevâ ve heveslerine tâbi ise, sen de onlara bakıp gaflete mi dalacaksın? Şeytan onlara yol buldu ise, sana da yol bulmasın mı istiyorsun? Hâlbuki başkasının günâhı senin azâbını hafifletmez. Şöyle bir düşün; sıcak bir yaz gününde insanların hepsi güneşin altında kalırken senin bir gölgeliğin olsa, sen, insanlar güneşde yanıyor ben de yatayım, der misin? Elbette demez ve kendini gölgelikte muhâfaza etmek istersin. Bu husûsda hiç çekinmeden onlara muhâlefet etmek istersin. Dünyâ güneşinde hâl böyle olduğuna göre, Cehennem ateşinde öncelikle böyle olması lâzımdır. Bunu dinleyen nefis, meleğin sözüne uyar ve, doğrusu budur, der. İşte böylece iki kuvvet arasında bocalar durur, nihâyet lâyık olduğu tarafa galebe çalar.

Anlattığımız şeytânî sıfatlar kalbde gâlip ise, şeytân galebe çalar ve kalb Allahu Teâlâ'nın ve dostlarının askerlerinden uzaklaşarak şeytânın ordularına meyleder ve kaderine uygun olarak Allah'tan uzaklaşmasına sebeb olan tarafa a'zâları akar gider. Şâyet melekî hasletler kalbde gâlib ise, kalb şeytânın iğvâsına ve peşin zevklere olan teşvîkine meyletmez. Onun Âhireti küçümsemesine değer vermez. Belki Allahu Teâlâ'nın ordusuna meyleder. Kazâ ve kaderine uygun olarak tâat ve ibâdât a'zâlarında görülür. Hulâsa, kalb, Rahmân'ın iki parmağı arasında devreder durur. İki parmak bu iki kuvvettir. Bu iki kuvvetin câzibesi arasında devreder. Kalbde gâlib olan işte budur. Sağa sola döner bir kuvvetten diğerine intikal eder durur. Devâmlı şekilde meleğin veyâ şeytânın irâdesinde bulunmak çok enderdir. Bu tâat ve mâsiyetler kalbin hazînesi vâsıtasıyle gayb âleminden şühûd âlemine çıkar. Zîra bunlar gayb âleminin gizliliklerinden idi. Bunlar açığa çıktıkları zamân basiret sâhiblerinin ezeldeki mukadderâtı bilmelerine alâmet olurlar. Cennetlik olarak yaratılan kimseye tâat sebebleri müyesser olur. Cehennemlik olan kimseye de isyân sebebleri müyesser olur ve kötü arkadaşlar ona musallat olur, şeytan hükümlerini kalbine ilka eder ve çeşitli hile yolları ile ahmak insanları aldatır. Meselâ, aldırma Allah kerîmdir. Şu insanlara baksana

1-BENZER 2-YETİNME 3-ACI 4-İSTEK 5-AZDIRMA 6-CESARET VERME 7-GEÇME 8-İSYAN 9-GÖRÜNEN 10-KADER 11-SATAŞAN 12-KOYMA 13-HABERSİZLİK

Allah korkusu nerde? Ne olursa onlar, sen de öyle olursun! Daha ömrün var, ilerde tevbe edersin, diye aldatır, ümidlendirir. Onun va'di tamâmen uydurma ve yalandır. Tevbeyi va'deder, mağfiret ile ümidlendirir de bu hileleri ile helâklerine sebeb olur. Bu gibi hilelerle kalblerini doldurur, kendi sözünü dinletir, hakkı kabûlden onları uzaklaştırır. Mâamâfih bütün bunlar (kulun irâdesi üzerine kurulan) Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderi iledir. Nitekim Âyet-i Celile'de :

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ

«Hâsılı Allah her kimi hidâyetine erdirmek isterse, islâma sinesini açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklıkta bırakmak isterse onun da kalbini daraltır, öyle sıkıştırır ki, öfkesinden göğe çıkacak.» (6 - En'âm; 125) buyurulmuştur. Yine başka bir âyet-i celilede :

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذٖي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهٖ

[1] **«Eğer Allah size nusret verirse, o vakit size gâlib yoktur ve eğer o sizi yardımsız bırakırsa, kimin haddinedir ki, ondan sonra size yardım etsin.»** (3 - Âl-i İmrân: 160) buyurulmuştur. Hidâyet eden ve sapıklığa düşüren, doğru yolu gösterip sapıtan, hidâyet ve sapıklığı yaratan, istediğini yapıp dilediği gibi hükmeden O'dur. O'nun hükmünü reddedecek, kazâsını bozacak kimse yoktur. Cennet'i yarattı ve adamlarını hazırladı. Onları tâat ve ibâdette[4] kullandı. Cehennem'i ve onun da adamlarını yarattı. Onları da mâsiyette kullandı. Cennet ve Cehennem halkının nişanlarını insanlara bildirdi ve:

اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفٖي نَعٖيمٍ وَاِنَّ الْفُجَّارَ لَفٖي جَحٖيمٍ

«Muhakkak ki, mü'minler Cennet'te ve muhakkak ki, kâfirler Cehennem'dedir.» (82 - İnfitar: 13.14) buyurdu. Sonra bir hadis-i kudside (isnadı muztarib olarak Ahmed ve İbn Hibbân'ın Abdurrahmândan rivâyetinde) şöyle buyurulmuştur:

«Bunlar Cennet'tedir fazla[3] lâf yok. Bunlar da cehennem'dedir yine fazla lâf yok.»[2] O,yaptığından mes'ûl olmayan Allah'dır. Diğerleri yaptıklarından mes'ûldür.

1- ÖYLE OLMAKLA BERABER
2- YARDIM
3- MESULİYETLİ
4- AFV

Biz kalbin acâyib[2] hâllerinden bu kadarı ile iktifâ[1] edelim. Muâmele kısmında teferruâtına inmek iyi olmaz. Bu kadar anlatmamızın hikmeti: Muâmele ilminin sırlarını ve derinliklerini bilmek içindir ki, zâhir ile kifâyet[1] etmeyen bundan faydalansın da, özünü bırakıp kabuğu ile iktifâ etmiş olmasın. Sebeblerin hakikatlerinin inceliklerini de[3] anlamağa heves etsin. Anlattıklarımızın, bu husûs için kâfi olduğu kanâatindeyiz. Tevfik[4] ve hidâyet Allah'tandır.

Kalbin acâyib hâlleri kitâbı burada tamâm oldu. Hamd ve minnet Allah'a mahsûsdur. Yalnız Allah'a hamd eder, sevgili peygamberine salât u selâm ederim.

(İHYÂ - CİLD: 3 - KİTAB: 1'in SONU)

1-YETİNME
2-AYRINTILAR, İNCELİKLER
3-YETERLİ
4-YARDIM

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt:3)

Rub'u'l-Mühlikât

İKİNCİ KİTÂB:

Kitâbü Riyâzeti'n-Nefs Ve Tehzîbi'l-Ahlâk Ve Muâleceti Emrâzi'l-Kalb

(KALBİN HASTALIKLARINI TEDÂVİ, AHLÂKI GÜZELLEŞTİRME VE NEFSİ TERBİYE)

(MUKADDİME VE ONBİR BEYAN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur. O Allah ki, güzel san'atı ile bütün işleri çekip çevirdi. Her şey'i yerli yerine koydu ve her şey'in sûretini en güzel bir şekilde ikaame etti. Yaratıkları arasında insân sûretini en güzel bir kalıp ve kıyâfetle süsledi. Şekil ve miktârında artık ve eksikten onu korudu. Ezelî hikmetine uygun bir şekilde onu yarattı ve ahlâkı güzelleştirmeyi onun paçaları sıvamasına ve sa'y u gayretine terketti. Onu korkutup çekindirmekle, ahlâkını güzelleştirmeye teşvik[1] etti. Kendi tevfik[2] ve yardımı ile sevgili kullarına, ahlâklarını güzelleştirmeyi kolaylaştırdı ve zor olan şeyleri kolaylaştırmakla onlara ikramda bulundu. İşte şu âli vasıfların sâhibi olan Allahu Teâlâ-ya hamdederim.

Salât ve selâm korkutucu, müjdeleyici, ihtiyâr ettiği sevgili peygamberi ve kulu Hz. M u h a m m e d ' e (S.A.V.) olsun; ona salât ve selâm ederim. O peygamber ki, yüzünün çizgilerinden nübüvvet nûrları dökülür, hayâllerinden ve dış görünüşünden hakîkat gerçekleri meydâna çıkar. Salât ve selâm onun âl ve ashâbı üzerine olsun ki, İslâmın yüzünü küfrün koyu karanlıklarından temizledi, bâtılı kökünden kesip attılar, çoğu ile değil azı ile de kirlenmedi ve tamâmen ondan uzaklaştılar.

Bundan sonra bilmiş ol ki; güzel ahlâk, peygamberlerin sıfatı ve sıddıkların en makbûl amelleridir. Aslında güzel ahlâk îmânın yarısıdır. Takvâ sâhiblerinin mücâhedelerinin meyvesidir ve ibâdet edenlerin riyâzetidir. Kötü huy ise, öldürücü bir zehir, insân beynini öldüren bir tehlike, açıkta bir zillet ve rezâlettir. Allah'ın civârından uzaklaştıran bir pislik ve sâhibini şeytân yoluna iten bir kötülüktür. İyi ahlâk, kalben Cennet ni'metlerine açılan ve Rahmân'a yaklaştıran bir kapu olduğu gibi, kötü huy da kalbleri saracak olan ve Allahu Teâlâ'nın yaktığı Cehennem ateşine açılan bir kapudur. Kötü huy, nefsin hastalığı ve kalbin marazıdır. Şu kadar ki, bedenî hastalıklar maddî hayâtı yok eder, kalbî hastalıklar ise ebedî hayâtı mahveder.

Fâni hayâtı sona erdirecek olan cismî hastalıklardan korunmak için ilâç terkîblerini öğrenmekte tabîblerin şiddetle dikkat ve îtinâ göstermeleri gerektiği gibi, ebedî hayâtı mahvedecek olan kalb hastalıklarını tedâvi edecek ilâç terkîbini öğrenmenin daha mühim olduğu meydândadır. Tıbbın bu kısmını öğrenmek, her akıl sâhibine borçtur. Zîra hastalıklar-

1- CESARET VERME
2- İNAYET

dan sâlim bir kalb düşünülemez. Tedâvisi cihetine gidilmez ve kendi başına terk edilirse hastalıklar yığılır, dertler çoğalır ve sâhibine galebe çalarak onu çökertirler. İnsân önce bu hastalıkların menşe'ini, nerden meydâna geldiklerini bilmeğe yâni teşhîsine, sonra da izâlesi için ilâç aramağa muhtâçtır. Kalbi tedâvi ise Allahu Teâlâ'nın:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا ۝

«Kendini arıtan saâdete ermiştir.» (91 - Şems: 9) Âyetinden murâdı budur. Kalbi ihmâline gelince:

وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيهَا ۝

«Onu fenâlıklara gömen kimse de ziyâna uğramıştır.» (91 - Şems: 10) Âyetinden murâdı budur.

Biz bu kısımda kalbin bâzı hastalıklarına işâret edecek ve ihtisar yolu üzerine tedâvi keyfiyetinden bahsedeceğiz. Muayyen hastalıkların tedâvi tafsilâtına girişmeyeceğiz. Çünkü o, bu kısmın sonunda gelecektir. Buradaki gâyemiz, ahlâkı güzelleştirmeye umûmî bir bakış ve yolunu hâzırlamaktır. Biz burada onu anlatacak ve daha kolay anlaşılması için beden tedâvisini örnek alacağız. Bunu da güzel ahlâkın faziletini anlatmakla vuzûha kavuşturacak ve sonra güzel ahlâkın mâhiyetini bildirecek, sonra riyâzetle ahlâkın düzelip düzelmiyeceğini, güzel ahlâkı elde edecek sebebleri bildireceğiz ve daha sonra da bütün tafsilâtiyle ahlâkı güzelleştirmeyi bildirecek yolları açıklayacağız. Nefis terbiyesini anlatacağız. Sonra kalbin hastalıklarını anlatan belirtileri göstereceğiz. Sonra insânın kendi ayıplarını bilmesinin yollarını öğreteceğiz. Sonra kalbi tedâvinin tek çıkar yolunun şehveti terk etmek olduğunu naklî deliller ile bildireceğiz. Sonra güzel ahlâkın belirtilerini anlatacağız ve ilk çağında çocuk terbiyesini açıklayacak, daha sonra da irâde şartları esâslarını bildireceğiz ki, bunlar onbir fasıldır. İnşâallah bu kitabda bunların maksadlarını toplayacağız.

1 inci BEYÂN: GÜZEL AHLÂKIN FAZİLETİ VE KÖTÜ HUYUN FENALIĞI

Allahu Teâlâ sevgili peygamberini övmek ve ona vermiş olduğu ni'meti açıklamak üzere: وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ۝

«Şübhesiz sen büyük ahlâk üzere gönderilmişsin.» (68 - Kalem: 4)

buyurmuştur. Hz. Â i ş e (R.A.): «Resûl-i Ekrem'in ahlâkı Kur'ân idi.» buyurmuştur.

Bu Husûstaki Hadîsler:

Bir kişi Resûl-i Ekrem'e ahlâktan sordu. Resûl-i Ekrem de:

«Afva sarıl, mârûfu emret ve câhillerden yüz çevir.» (7 - A'raf: 199) âyetini okuduktan sonra:

هُوَ اَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ وَتَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ

«O (ahlâk); **gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve zulmedeni bağışlamandır.»** (75) buyurdu.

اِنَّمَا بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ

«Ben ancak ahlâki faziletleri tamamlamak için gönderildim.» (76)

اَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِى الْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَقْوَى اللّٰهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ

«Kıyâmet günü mizana konan iyiliklerin en ağırı takvâ ve güzel ahlâktır.» (77)

Adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ey Allah'ın Resûlü, din nedir, der. Resûl-i Ekrem:

— **Güzel ahlâktır,** buyurur. Adam Resûl-i Ekrem'e sağından gelerek aynı suâli sorar. Resûl-i Ekrem yine:

— **Güzel ahlâktır,** buyurur. Adam Resûl-i Ekrem'e sol taraftan gelir ve aynı suâli sorar, fakat aynı cevâbı alır. Adam Resûl-i Ekrem'e arka tarafından gelir ve aynı suâli sorar. Resûl-i Ekrem adama dönerek:

— **Anlamıyor musun din kızmamak demektir,** buyurur. (78)

Resûl-i Ekrem'e:

— Şûm nedir? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

— **Kötü huydur,** buyurdu. (79)

اِتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَاَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ

---

(75) İbn Mardûye Câbir ve Enes'den hasen senedlerle rivâyet etmiştir.

(76) Ahmed, Hâkim ve Beyhakî Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(77) Ebû Dâvud ve Tirmizî Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmişler; Tirmizî, sahih olduğunu söylemiştir.

(78) Ebû'l-Alâ b. eş-Şıhhır'den Murvuzunî mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(79) Ahmed ve bir çokları Hz. Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

«Adamın biri Resûl-i Ekrem'e :

— Bana vasiyyet et, öğüt ver, dedi. Resûl-i Ekrem :

— Nerde bulunursan bulun Allah'tan kork, buyurdu. Adam:

— Arttır ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem :

— Kötülüğün akabinde bir iyilik yap ki, o iyilik günâhı gidersin, buyurdu. Adam yine :

— Arttır, deyince Resûl-i Ekrem :

— İnsanlarla güzel geçin, buyurdu.» (80)

Yine Resûl-i Ekrem'den hangi amelin daha makbûl olduğu soruldu. Resûl-i Ekrem: «خُلُقٌ حَسَنٌ» **«Güzel ahlâktır.»** buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem :

«مَا حَسَّنَ اللّٰهُ خَلْقَ عَبْدٍ وَخُلُقَهُ فَتُطْعِمَهُ النَّارَ»

«Allahu Teâlâ, ahlâk ve hılkatini güzel yaptığı kimseyi Cehennem'ine yedirmez.» (81) buyurdu.

Fudayl diyor ki: Resûl-i Ekrem'e bir kadın hakkında :

— Gündüz oruçlu ve gece uyanıktır, dâima ibâdet eder. Buna rağmen komşuları ile iyi geçinmez, onlara çirkin sözler söyler, kötü huylu bir kadındır, dediler. Resûl-i Ekrem:

«لَا خَيْرَ فِيهَا هِيَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ» **«Onda hayır yok, o cehennemliktir.»** buyurdu. (82)

Ebû'd-Derdâ (R.A.) da Resûl-i Ekrem'in:

«أَوَّلُ مَا يُوضَعُ فِي الْمِيزَانِ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءُ»

«Mîzana ilk konacak güzel ahlâk ve cömerdliktir.» (83) buyurduğunu söyledi.

Allahu Teâlâ îmânı yarattığı zamân îmân :

---

(80) Tirmizî Ebû Zer'den hasen olarak rivâyet etmiştir.

(81) Taberânî ve diğerleri Ebû Hureyre'den; Hatib Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(82) Ahmed ve Hâkim Ebû Hureyre'den rivâyet ettiler ve Hâkim, sahihtir, dedi.

(83) Ebû Dâvud ve Tirmizî'den aynı meâlde bir rivâyet vardır. Hasen ve sahih olduğunu da Tirmizî söylemiştir.

— Allah'ım, beni takviye et, dedi. Allahu Teâlâ da onu güzel ahlâk ve cömerdlikle takviye etti. Küfrü yarattığı zamân, o da aynı şekilde takviye istedi ve Allahu Teâlâ onu da kötü huy ile takviye etti.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur.

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى اسْتَخْلَصَ هٰذَا الدِّينَ لِنَفْسِهِ وَلَا يَصْلُحُ لِدِينِكُمْ إِلَّا السَّخَاءُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ

«Allahu Teâlâ bu dini (İslâm dinini) kendi zâtı için hâlis kıldı. Sizin bu dininize cömerdlik ve güzel huydan başkası yaraşmaz. Aman, dininizi bu iki hasletle süsleyiniz.» (84)

حُسْنُ الْخُلُقِ خُلُقُ اللّٰهِ الْأَعْظَمُ **«Ahlâk güzelliği Allahu Teâlâ'nın büyük ahlâkıdır.»** (85)

Resûl-i Ekrem'e:

— İmân yönünden mü'minlerin en faziletlisi kimdir? diye soruldu, Resûl-i Ekrem: أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا **«Ahlâkı güzel olandır»** buyurdu. (86)

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّكُمْ لَنْ تَسَعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَسَعُوهُمْ بِبَسْطِ الْوَجْهِ وَحُسْنِ الْخُلُقِ

«Siz mallarınızla insânlara yardımı yetiştiremezsiniz, yardıma malınız yetmez. Hiç olmazsa onları güler yüz ve güzel huy ile hoşnûd etmeğe gayret ediniz.» (87)

Yine Resûl-i Ekrem:

سُوءُ الْخُلُقِ يُفْسِدُ الْعَمَلَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ

(84) Dâre Kutnî ve Harâitî leyyin isnad ile Ebû Said el-Hudri'den rivâyet etmişlerdir.

(85) Taberânî «Evsat» ında Ammâr b. Yâser'den rivâyet etmiştir.

(86) Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesei ve Hâkim Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(87) Bezzar, Ebû Yâlâ ve Taberânî Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

«Sirke balı bozduğu gibi, kötü ahlâk da ameli bozar.» (88) buyurdular.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem Cerir'e:

إِنَّكَ امْرُؤٌ قَدْ حَسَّنَ اللَّهُ خَلْقَكَ فَحَسِّنْ خُلُقَكَ .

«Sen Allahu Teâlâ'nın güzel yarattığı bir kimsesin, o halde ahlâkını da sen güzelleştir.» (89)

Resûl-i Ekrem yüz ve ahlâk bakımından insanların en güzeli idi. (90)

Resûl-i Ekrem duâsında:

اللَّهُمَّ كَمَا حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي .

«Allah'ım, hilkatimi güzel yarattığın gibi, ahlâkımı da güzelleştir.» (91) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem umûmiyetle duâsında şöyle dermiş:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الصِّحَّةَ وَالْعَافِيَةَ وَحُسْنَ الْخُلُقِ

«Allah'ım, senden sıhhat, âfiyet ve güzel ahlâk isterim.» (92)

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

كَرَمُ الْمُؤْمِنِ دِينُهُ وَحَسَبُهُ حُسْنُ خُلُقِهِ وَمُرُوءَتُهُ عَقْلُهُ .

«Mü'minin kerem ve iyiliği dini, haseb ve asâleti güzel huyu, mürüvvet ve insanlığı ise aklıdır.» (93)

Usâme: «Bedevilerin Resûl-i Ekrem'den, kula verilenlerin en hayırlısı nedir? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem'in

خُلُقٌ حَسَنٌ «Güzel ahlâktır», buyurduğuna şâhid oldum.»

dedi. (94)

---

(88) İbn Hibban ve diğerleri İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(89) Harâıti ve diğerleri Cerir'den rivâyet etmişlerdir.

(90) Harâıti «Mekârim-i Ahlâk» da Berâ'dan hasen sened ile rivâyet etmiştir.

(91) Harâıti «Mekârim-i Ahlâk»da İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

(92) Harâıti «Mekârim-i Ahlâk»da leyyin sened ile Abdullah b. Ömer'den rivâyet etti.

(93) İbn Hibban ve Hâkim Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim sahîh olduğunu söyledi. Ayrıca Beyhakî de rivâyet etti.

(94) İbn Hibban Usâme b. Şüreyk'den rivâyet etmiştir.

إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا

«Kıyâmet gününde benim için en sevimliniz ve bana en yakın olanınız, ahlâk yönünden en güzel olanınızdır.» (95)

İbn Abbâs (R.A.) buyuruyor ki: Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ تَكُنْ فِيهِ أَوْ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ فَلَا تَعْتَدُّوا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ، تَقْوَى تَحْجُزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللّٰهِ، أَوْ حِلْمٌ يَكُفُّ بِهِ السَّفِيهَ أَوْ خُلُقٌ يَعِيشُ بِهِ بَيْنَ النَّاسِ

«Kendisinde şu üç haslet veyâ bunlardan biri bulunmayanın hiç bir ameline kıymet vermeyiniz:

1 — İsyândan kendisini alıkoyacak takvâ ve Allah korkusu,

2 — Kötüye karşı susmasını bildirecek hilim, yumuşaklık,

3 — İnsanlarla geçim sağlayacak güzel huy,» buyurmuştur. **(96)**

Resûl-i Ekrem namâza başladığı zamân şöyle duâ ederdi:

اللّٰهُمَّ اهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ

«Allah'ım, bana güzel ahlâk ihsân eyle, zîra senden başka kimse güzel ahlâk ihsân edemez. Allah'ım, beni kötü huylardan koru ve uzaklaştır.» (97)

Enes (R.A.) diyor ki: Bir gün Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bulunurken, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ لَيُذِيبُ الْخَطِيئَةَ كَمَا تُذِيبُ الشَّمْسُ الْجَلِيدَ

«Güneşin donmuş suyu eritmesi gibi, güzel ahlâk da günâhları eritir.» (98) buyurmuştur.

---

(95) Taberânî, Ebû Hureyre ve Câbir'den rivâyet etmiştir.

(96) Harâitî İbn Abbâs'dan, Taberânî Ümmü Seleme'den rivâyet etmişlerdir.

(97) Müslim, Ali'den rivâyet etmiştir.

(98) Harâitî Enes'den, Taberânî ve diğerleri İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

Yine Resûl-i Ekrem: «مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ حُسْنُ الْخُلُقِ» **«Güzel ahlâk, kişinin saâdetindendir.»** (99) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem: «اَلْيُمْنُ حُسْنُ الْخُلُقِ» **«Yümn ü bereket, güzel huydur.»** (100) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem Ebû Zer'e hitâben:

لَا عَقْلَ كَالتَّدْبِيرِ وَلَا حَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ

«Tedbîr gibi akıl, güzel huy gibi asâlet olamaz.» (101) buyurdu.

Enes (R.A.) diyor ki: Mü'minlerin annesi Ümmü Habîbe Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlâllah, bir kadın dünyâda iki kocaya varmış; kadın ve iki kocası da Cennetlik, kıyâmette bu kadın bunlardan hangisine varacaktır? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

لِأَحْسَنِهِمَا خُلُقًا كَانَ عِنْدَهَا فِي الدُّنْيَا. يَا أُمَّ حَبِيبَةَ ذَهَبَ حُسْنُ الْخُلُقِ بِخَيْرَيِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

«Dünyâda kadına göre ahlâkı güzel olana varacaktır, ey Ümmü Habîbe, güzel huy, dünyâ ve âhiretin hayrına muâdildir.» buyurdu. (102)

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمُسْلِمَ الْمُسَدَّدَ لَيُدْرِكُ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ بِحُسْنِ خُلُقِهِ وَكَرَمِ ضَرِيبَتِهِ (وَفِي رِوَايَةٍ) دَرَجَةَ الظَّمْآنِ فِي الْهَوَاجِرِ

«Muvaffak olmuş bir müslümân, güzel ahlâk ve keremiyle gündüz sâim ve gece kaaim mertebesine ulaşır.» diğer rivâyette: **«En sıcak ve uzun günün ortasında susayanların derecesine yükselir.»** buyurmuştur. (103)

(99) Harâıtî ve Beyhakî Câbir'den rivâyet etmişlerdir.
(100) Harâıtî, Alî'den rivâyet etmiştir.
(101) İbn Mâce ve İbn Hibban Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir.
(102) Taberânî ve Harâıtî Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(103) Ahmed Abdullah b. Ömer'den ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur ;

إِنِّي رَأَيْتُ الْبَارِحَةَ عَجَبًا، رَأَيْتُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي جَاثِيًا عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَبَيْنَهُ وَبَيْنَ اللّٰهِ حِجَابٌ فَجَاءَ حُسْنُ خُلُقِهِ فَأَدْخَلَهُ عَلَى اللّٰهِ تَعَالَى

«Dün gece acâyip bir şey gördüm; Ümmetimden birini dizleri üzerine çökmüş, Allahu Teâlâ'nın huzûruna girecek fakat buna mâni bir perdesi var. Bu arada güzel ahlâkı gelerek onu Allahu Teâlâ'nın huzûruna iletmiştir.» (104)

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَبْلُغُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ عَظِيمَ دَرَجَاتِ الْآخِرَةِ وَشَرَفَ الْمَنَازِلِ وَإِنَّهُ لَضَعِيفٌ فِي الْعِبَادَةِ

«Kul, ibâdeti zayıf olduğu hâlde güzel ahlâkı sâyesinde âhiretin yüksek derece ve şerefli menzillerini ihrâz eder.» buyurmuştur. (105)

Hz. Ömer (R.A.) Resûl-i Ekrem Efendimizin huzûruna girmek için izin istedi. İçerde Resûl-i Ekrem'den daha yüksek sesle konuşan kadınlar vardı. Kadınlar, Hz. Ömer'in içeri gireceğini anlayınca hemen kendilerine çeki düzen verdiler ve bir kenâra çekilip sustular. Bu hâle Resûl-i Ekrem gülerken Hz. Ömer içeri girdi. Resûl-i Ekrem'i güler görünce, sebebini sordu ve :

— Anam babam size fedâ olsun, niçin güldünüz? dedi. Resûl-i Ekrem:

عَجِبْتُ لِهٰؤُلَاءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي لَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ تَبَادَرْنَ الْحِجَابَ

— Şu yanımda bulunan kadınlara şaştım. Senin sesini duyar duymaz hemen toplanıp kendilerine çeki düzen verdiler, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer :

— Siz benden ziyâde hürmete lâyıksınız, yâ Resûlâllah, dedikten sonra, kadınlara dönerek :

— Ey nefislerine düşmânlık edenler, Resûl-i Ekrem'den korkmuyor da benden mi korkuyorsunuz? dedi. Kadınlar :

— Evet, ondan korkmuyor ve senden korkuyoruz; çünkü onun tabia-

---

(104) Harâıtî Abdurrahman b. Semure'den rivâyet etmiştir.

(105) Taberânî ve diğerleri isnâd-ı ceyyid ile Enes'den rivâyet etmişlerdir.

tı yumuşaktır, sen ise sert ve ağır tabiatlısın, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَجًّا إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ

— Ey Hattâb'ın oğlu, nefsimi yed-i kudretinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, şeytân herhangi bir yolda seninle karşılaşırsa hemen yolunu değiştirir ve senin gittiğin yoldan başka yola sapar, yâni şeytan bile senden korkar, buyurdu. (106)

Yine Resûl-i Ekrem :

سُوءُ الْخُلُقِ ذَنْبٌ لَا يُغْفَرُ وَسُوءُ الظَّنِّ خَطِيئَةٌ تَفُوحُ

«Kötü huy, bağışlanmayacak bir günâh; kötü zan ise, kokan bir günâhtır.» (107) buyurdu.

Eserler:

Lokman-ı Hakim'in oğlu babasına soruyor :

— Bir insânın en iyi hasleti hangisidir? Lokman :

— Dindir, buyurdu. Oğlu :

— İki kişi olurlarsa? Lokman :

— Din ve mâl, dedi. Oğlu :

— Üç kişi olurlarsa? Lokman :

— Din, mâl ve hayâ, buyurdu. Oğlu :

— Dört kişi olurlarsa? Lokman :

— Din, mâl, hayâ ve güzel huy, dedi. Oğlu :

— Beş kişi olurlarsa? Lokman :

— Din, mâl, hayâ, güzel ahlâk ve cömerdlik, dedi. Oğlu :

— Altı kişi olurlarsa? Lokman :

— Oğlum, saydığım şu beş haslet kimde bulunursa, o zât müttaki, pâk ve temizdir, Allahu Teâlâ'nın dostu olup şeytândan uzaktır.

Hasan-ı Basri anlatıyor: «Kötü huylu olan, kendine eziyet eder.»

Enes b. Mâlik: «İnsân güzel ahlâkı sâyesinde Cennet'in âlî derecelerine yükselebilir. Buna karşılık âbid olsa da, kötü huyu sebebiyle

(106) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(107) Taberânî «Sağîr»inde Âişe'den rivâyet etmiştir.

Cehennem'in derinliklerine yuvarlanabilir.» dedi. Yahyâ b. Muaz: «Rızık hazîneleri ahlâk güzelliğindendir.» dedi. Vehb b. Münebbih: «Kötü huylu insan, kırılmış saksı gibidir; ne saksıdır, ne de çamur.» demiştir. Fuzayl şöyle anlatıyor: «Güzel huylu kötü bir insânın bana arkadaş olması, âbid ama kötü huylu bir insânın arkadaş olmasından daha sevimlidir.»

İbn Mübârek bir yolculuğunda kötü huylu bir insan ile arkadaş olur. Adamın her dediğini yapmağa gayret eder. Eziyetlerine katlanır, onu darıltmamağa çalışır. Yolculuk sona erip ayrıldıkları zamân, İbn Mübârek, sanki iyi bir arkadaşını kaybetmiş gibi ağlar. Ağlamasının sebebini kendisinden sorduklarında şöyle der: «Buna acıdığım için ağlıyorum. Çünkü ben kendisinden ayrıldım, fakat onun kötü huyu hâlâ kendisiyle berâber.»

Cüneyd şöyle anlatıyor: Kişinin ilmi ve ameli az olsa da, dört şey onu üstün mevkîlere yükseltebilir. Bunlar da hilim, tevâzu, cömerdlik ve güzel ahlâktır. Bu dört şey, imânın kemâlidir.

Kettâni şöyle anlatıyor: «Tasavvuf dediğin ahlâktır. Ahlâkını güzelleştirip arıtan tasavvufunu arıtmış olur.»

Ömer (R.A.) da şöyle buyuruyor: «Ahlâk ile insanlar arasına karışınız, fakat amellerinde ayrılınız.»

Yahyâ b. Muâz-ı Râzî: «Kötü huy öyle bir günâhtır ki, onunla berâber işlenen çok günâh zarar vermez.» demiştir.

İbn Abbâs'a:

— Kerem nedir? diye sordular. İbn Abbâs:

— Allahu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقٰيكُمْ «**Allah katında en keremliniz, en çok müttaki olanınızdır.**» (49 - Hucürât: 13) buyurduğu gibi müttakilerdir, dedi. Kendisine:

— Haseb nedir? dediler. O:

— Ahlâkı en güzel olan, hasebi en güzel olandır, diye cevâb verdi ve devâmla:

«Her binânın bir temeli var, İslâm binâsının temeli de güzel ahlâktır.» buyurdu.

Atâ: «Yükselenler, hep güzel huyları sâyesinde yükselmişlerdir. Ahlâkın kemâl mertebesine de ancak Hz. Muhammed Mustafâ (S.A.V.) yükselmiştir.» dedi. Allahu Teâlâ'ya en çok yaklaşanlar, güzel ahlâkı ile Resûl-i Ekrem'in izini tâkib edenlerdir.

2 nci BEYÂN : GÜZEL AHLÂK VE KÖTÜ HUYUN HAKÎKATLERİ

Bilmiş ol ki: İnsanlar güzel ahlâkın hakikati üzerinde konuşmuşlar ve «Ahlâk nedir?» diye sormuşlar, fakat hakikati üzerinde durmayıp, onun semere ve neticesinden bahsettiler. Bununla berâber bütün neticelerini de ortaya koymamışlardır. Belki her biri kendi hâtırladığı neticelerini hâtırlattı, haddini ve hakikatini anlatmakla kimse uğraşmadı ve şümûllü olarak, mufassal bir şekilde hakikat ve mâhiyetini ortaya koyamadı. Meselâ, Hasan-ı Basrî'ye ahlâktan sorulduğunda, Hasan: «Güzel ahlâk, güler yüz, tatlı söz, iyilik yapmak ve kötülük etmemektir.» diye târif etmiştir. Vâsıtî: (108) ahlâkı şöyle târif etmiştir: «Kimseye husûmet etmemek ve kimsenin husûmetine sebebiyet vermemek ve bunu, Allahu Teâlâ'yı daha iyi bildiği için yapmaktır.»

Şah Kirmânî de: «Eziyet etmemek ve güçlükleri kaldırmaktır.» dedi. Başka bir zât: «İnsanlar arasına girmek ve aralarında kendisini görüp tanımaktır.» dedi.

Vâsıtî başka bir yerde de şöyle dedi: «Darlıkta ve genişlikte halkı memnûn etmektir.»

Ebû Osmân Mağribî de şöyle târif etmiştir: «Allah'dan râzı olmaktır.»

Sehl-i Tüsterî'ye güzel ahlâktan sorduklarında şöyle cevâb vermiştir: «En aşağı derecesi eziyyete katlanmak, kötülüğe karşılık vermemek, zâlime merhamet etmek, onun yarlığanmasını dilemek, ona şefkatle muâmele etmektir.» Bir def'asında da: «Rızk husûsunda Allahu Teâlâ'yı töhmet altında bulundurmamak, yâni rızkına kefil olduğuna emin olmak, ona güvenip sükûn ve huzûr bulmaktır. Her husûsta gerek seninle Rabbin arasında ve gerek seninle halk arasındaki hususlarda ona itâat edip isyân etmemektir.» dedi.

Hz. Ali (R.A.) de: «Ahlâk, üç haslette aranır. Onlar da harâmdan uzaklaşmak, helâlı aramak ve âile efrâdına imkân nisbetinde genişlik göstermektir.»

Hüseyin b. Hallâc-ı Mansûr da ahlâkı şöyle târif etmiştir: «Hak'ı düşündükden sonra halkın eziyyetine aldırış etmemendir.»

Ebû Saîd el-Hıraz da: «Allah'tan başka bir düşünce ve telâşen olmamaktır.» diye târif etmiştir.

Bu anlattıklarımız ve benzerleri ahlâk hakkında daha pek çok târifler vardır ki, bütün bunlar güzel ahlâkın kendini değil semere ve neticeleri-

---

(108) Aslı Ferganelidir. Cüneyd'in sohbetinde bulunmuştur. Rey'de ikamet etmiş ve Hicri 331 de ölmüştür.

ni anlatır. Bununla berâber ahlâkın bütün fayda ve neticelerini anlatamamışlardır. Hakîkat perdesini kaldırmak, çeşitli sözleri aktarmaktan daha iyidir.

Buna göre deriz ki; halk [yaratık], hulk [ahlâk] bir arada kullanılan iki kelimedir. Falan adamın hılkati ve halkı [yâni yaradılışı ve ahlâkı] güzeldir, denir ve «halk» kelimesinden dış görünüş ve sûreti, «hulk» kelimesinden de bâtını sûreti murâd olunur. Çünkü insân iki şeyden meydâna gelmiştir. Biri göz ile görülen cisim, diğeri de basiret ile idrâk edilen rûhdur. Her birinin bir hey'et, şekil ve sûreti vardır. Bu sûretler ya güzel veyâ çirkindir. Basiret ile bilinen rûh, göz ile görülen cisimden daha mühimdir. Bunun için Allahu Teâlâ rûhu kendisine nisbet etmekle şerefini yükselterek buyurmuştur:

إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

«Rabbin meleklere şöyle demişti: «Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu yapıp rûhumdan ona üflediğim zaman ona secdeye kapanın.» (38 - Sât: 71,72) Bu Âyet-i Celile'de cesedi toprağa, rûhu ise kendisine nisbet buyurmuştur. Burada rûh ile nefis kelimelerinin mânası birdir. Murâd lâtîfe-i Rabbâniyyedir.

Ahlâk, nefisde yerleşmiş bir şekil ve hey'etten ibârettir. Düşünüp taşınmağa lüzûm görmeden bütün işler suhûlet ve kolaylıkla bundan sâdır olur. Akıl ve şeriat bakımından övülen ve güzel sayılan işler bu hey'etten meydâna gelirse, buna güzel ahlâk, şâyet kötü işler meydâna gelirse ona da çirkin huy denir. Bizim, bu nefisde yerleşmiş bir keyfiyettir, dememizin hikmeti şudur: Her hangi bir sebeble nâdiren malını bir ihtiyâç uğrunda sarfeden kimseye, cömerddir, denemez. Cömerd olması için mâlını infâk etmek keyfiyeti kendisine yerleşmiş, bir tabîat hâline gelmiş olması lâzımdır. Düşünmeden ve zorluk çekmeden kolaylıkla iyi işlerin kendisinden meydâna gelmesini şart koşmamızın sebebi zorlanarak malı veren veyâ kızdığı zamân zorluk ve müşkilâtla kendisini zaptеden kimseye, cömerddir veyâ halîm bir insandır, denemediği içindir.

Burada dört husûs vardır :

1 — İyi ve kötü işler,

2 — Bunları yapmağa güç yetirmek,

3 — İyiyi, kötüyü, güzeli ve çirkini bilmek,

4 — Nefisde yerleşen bir hey'et ile güzel veyâ çirkin tarafına meyl ederek, güzel veyâ çirkinden birini yapmağı kolaylaştırmaktır.

Demek ki ahlâk, işden ibâret değildir. Nice kimseler vardır ki, cö-

merd oldukları hâlde yoksulluktan veyâ başka bir mâni'den dolayı infâkta bulunmazlar. Nice cimriler de vardır ki, ya gösteriş veyâ başka bir sebebden infâkta bulunurlar.

Bunun gibi kuvvetten, yâni işi yapacak kudretten de ibâret değildir. Zira kuvveti, cimrilik veyâ cömerdliğe veyâ iki zıddın ikisine birden nisbet etmek müsâvidir. Yaradılışda her insân vermeğe de vermemeğe de istidâtlıdır. Bunların her ikisine de kuvvet ve kudreti vardır. Bu kuvvet, cimrilik veyâ cömerdlik ahlâkını gerektirmez.

Bunlar gibi, mârifetten ibâret de değildir. Çünkü mârifet ve bilgi, bir yol üzere hem güzele, hem de çirkine taallûk eder, bundan bir şey lâzım gelmez.

Demek ki ahlâk, dördüncü bir mânadan ibârettir. O da, bir hey'et ve keyfiyyettir ki, nefis onunla berâber cimrilik veyâ cömerdlik işlerinin kendisinden sâdır olmasına hâzırlanır. Şu hâlde ahlâk, nefsin hey'etinden ve bâtınî sûretinden ibârettir. Mutlak sûrette dış ve görünüş güzelliği a'zâlardan yalnız birinin güzel olması ile tamamlanmadığı gibi, — meselâ yalnız göz, kaş güzel fakat burun, ağız ve yanaklar güzel olmazsa insân güzel olmadığı ve güzel demek için bütün bu a'zâların hepsinin güzel olması gerektiği gibi — bâtında da dört köşe vardır. Güzel denmek için bunların hepsinin güzel olması şarttır. Şu dört rükün tenâsüb ve îtidâlde olur ve hepsi güzel olursa, o zamân güzel ahlâk meydâna gelir. Bu dört rükün de ilim, gazab şehvet kuvvetleri ile, şu üç kuvvet arasında îtidâli koruma kuvvetidir.

İlim Kuvveti: Bunun güzelliği, iyiliği, sözlerde doğruyu ve yalanı, inançlarda hak ile bâtılı, işlerde güzel ile çirkini kolaylıkla ayırd edebilecek bir hâl almasıdır. İlim sâyesinde bu kuvvetlerin elde edilmesinden meydâna gelen neticeye de h i k m e t denir. Nitekim hikmet hakkında

Allahu Teâlâ: وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا «Kendisine hikmet verilen kimseye büyük ve çok hayırlar verilmiştir.» diye buyurmuştur.

Gazab Kuvveti: Bunun güzelliği, azalıp çoğalmasının hikmete uygun olmasındadır.

Şehvet Kuvveti: Bu da aynıdır. Bunun da güzellik ve salâhı, hikmetin, yâni akıl ve şeriatın işâret ettiği gibi olmasındadır.

İtidâl Kuvveti: Bu da şehvet ve gazabı, akıl ve şeriatın işâretinin altında zabtetmektir. Akıl, öğüt veren bir müsteşar gibidir. Âdil de aklın işâret ettiği şey'i tasdik edip verdiği emri yerine getiren kuvvettir. Ga-

zab da aklın işâreti kendisine nüfûz eden bir kuvvettir. Gazab, av köpeğine benzer; o, terbiyeye muhtâçtır ki, durması ve hareketi verilen işârete uygun olsun da şehvetinin peşinden koşmasın. Şehvet de av peşinde bindiğin ata benzer. Bâzısı terbiyeli olur ve istediğin gibi hareket eder, bâzısı da başı sert olur, alabildiğine gider.

Şu dört haslet kimde toplanır ve mûtedil olursa, bu adam mutlak sûrette güzel huyludur. Fakat yalnız bir kısmı kendisinde bulunan kimse, bulunan hasletleri bakımından ancak güzel ahlâklı sayılır. Meselâ bir adamın yüzündeki a'zâlarından bir kısmı güzel ve bir kısmı çirkin olur. Buna, çok güzeldir, denemez. Ancak, kaşı, gözü güzel, fakat ağzı ve yüzü çirkindir, denir. Gazab kuvvetinin güzellik ve itidâline şecâat, şehvet kuvvetinin güzellik ve itidâline iffet denir. Gazab kuvveti itidâlden ileri meylederse buna tehevvür ve atılganlık, geri kalırsa cebânet ve korkaklık denir. Şehvet kuvveti itidâlden ileri giderse, buna, şereh, geri kalırsa da cumudet denir. Makbûl olan dâima itidâldir. Fazîlet bu orta derecedir. Ortanın altı da, üstü de yerilen rezîletlerdir. Adâlet kaybolunca onun tarafları diye ortada bir şey kalmaz. Ortada tek şey kalır, o da zulümdür. Hikmete gelince, fâsid garazlarda kullanıldığı zamân ifratına, hubus ve cerbeze denir. Tefrîtine [geri ve düşük tarafına] beleh denir. Hikmet adını alan ise orta kısımdır.

Demek ki ahlâkın anası ve esâsı şu dört şeydir: Hikmet, şecâat, iffet ve adâlettir. Hikmet, bir hâl ve keyfiyettir ki, ihtiyârımızla yaptığımız işlerimizde doğruyu yanlıştan onunla ayırd ederiz. Âdil de, gazab ve şehveti hikmete uygun olarak sevk u idâre eden, ne ileri ne de geri bırakan bir kuvvettir. Şecâat da gazab kuvvetinin ileri gidip geri kalmasında akla uyması demektir. İffet demek, şehveti akıl ve şerîat kuvvetleri ile terbiye etmek demektir.

Bütün güzel huylar, şu dört aslın itidâl üzere bulunmasından doğar. Zira akıl kuvvetinin itidâlinden hüsn-i tedbir, iyi düşünce, isâbetli görüş, kabûl edilen fikir, işlerinin inceliklerini anlamak, felâketlerin inceliklerini bulmak gibi hâller meydâna gelir. İfrâtından [aşırılığından] cerbeze [aldatıcılık], mekr [hîle], hud'a [aldatma] ve dehâ [zeyreklik]; tefrîtinden ise ebleh [ahmaklık], gamaret [bönlük] ve cinnet meydâna gelir. Gamaret, hayâl kuvvetinin yerinde olması ile tecrübe edememek demektir. Yâni anlamaz adam, değildir. İnsan bâzı şey'i anlar, bâzı şey'i de anlayamaz olur. Ahmaklık ile cinnet arasındaki fark şöyledir: Kişinin maksadı doğru fakat gittiği yol yanlış olursa buna ahmak denir. Mecnûn ise, maksadı ve ihtiyârı bozuk olan kimsedir. Onun asıl maksad ve tevcîhi fâsiddir.

Şecâat ahlâkına gelince; bundan kerem [iyilik ve ihsân], necdet [cesâret ve şiddet], şehâmet [zeyreklik], âlî himmet sâhibi olmak, taham-

mül, hilim, yumuşaklık ve mülâyemet, sebat ve metânet, hiddeti yenmek, vekar [ağır başlılık], meveddet [sevgi] ve benzeri iyilikler doğar. Şecâat, makbûl bir ahlâktır. İfrâtı ise tehevvürdür. Yâni sonunu düşünmeden işe atılmaktır. Bundan s a l f [aşırı derecede böbürlenme ve husûmet], bezah [büyüklenmek], istişata [sür'atle hiddetlenmek], kibir, ucub [kendini beğenmek] gibi hâller doğar. Tefritinden mehâne [hakaaret], zillet [horluk], ceza' [feryâd ve sabırsızlık], hısset [alçaklık], aşağılık duygusu ve hakkını alamamak gibi kendini küçük görme ve makbûl olmayan bir utangaçlık hâli doğar.

İffet ahlâkına gelince; bundan sehâ [cömerdlik], hayâ [utanmak], sabır [dayanmak], müsâmaha [hoş görürlük], kanâat [az ile iktifâ etmek],vera' [şübheli şeylerden kaçınma], letâfet [yumuşaklık], müsâade, yardım, zarâfet [zeyreklik], tama' azlığı gibi hâller doğar. İfrat veyâ tefrite meylinden; hırs [tama'kârlık], şereh [oburluk], vikahet [yüzsüzlük], pislik, tebzir [isrâf], taksir [cimrilik], riyâ [gösteriş], iç yüzü açığa çıkıp rezil olmak, sonunu düşünmeden yapılan işler, abes [boş işler], temellük [yaltaklanma], hased [çekememezlik], şemâte [başkasının felâketine sevinme], zenginlere karşı zillet, fakirleri horlamak ve benzeri kötülükler meydâna gelir.

Hulâsa; iyi huyların anası ve aslı şu dört fazilettir. Onlar; hikmet, şecâat, iffet ve adâlettir. Diğerleri bunların teferruatıdır. Şu dört husûsda da kemâl mertebesine yükselen, ancak ve ancak Resûl-i Ekrem'dir (S.A.V.) Diğer insanlar buna yakınlık ve uzaklıkta değişiktir. Şu dört vasıfta Resûl-i Ekrem'e kim yaklaşırsa o nisbette Allahu Teâlâ'ya yaklaşmış sayılır. Şu faziletleri toplayan her ferd, yaratıklar arasında itâat edilen bir hükümdâr olmağı ve insanların onun etârfında toplanıp iş ve hareketlerinde onu örnek kabûl etmelerini haketmiş olur. Şu dört faziletten uzaklaşıp bunların zıdları ile vasıflanan kimse de insanlık ve halk arasından çıkarılmağı hak etmiş olur. Zîra bu gibi insan, Allah'ın rahmetinden kovulan ve uzaklaştırılan şeytâna yaklaşmıştır. Birinci sınıftaki insan mukarreb meleklere yaklaştığı için onu araya alıp örnek seçmek uygun olduğu gibi, bu da şeytana uyup ona yaklaştığı için, bunu da halktan uzaklaştırmak uygundur. Nitekim Resûl-i Ekrem'in de buyurduğu gibi, Resûl-i Ekrem mekârim-i ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, mü'minlerin vasıflarını sayarken bu ahlâka işaret ederek buyurmuştur:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

«Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Resûlüne iman ettikten sonra şübheye düşmeyip, Allah yolunda malları ile, canları ile mücâhede etmektedirler.» (49 - Hucürât: 15) Kuşku, reyb, şek ve şübhesiz Allah'a îmân etmek yakîn kuvvetidir. Aklın meyvesi de hikmetin sonu da budur. Mâl ile mücâhede, şehvet kuvvetini zapteden cömerdliktir. Nefis ile mücâhede, gazab kuvvetini aklın emrettiği şekilde kullandıran şecâattir. İtidâlin derecesini Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle açıklamıştır: أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ **«Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise merhametli olurlar.»** (48 - Fetih: 29) Burada şiddet kullanmanın yeri, merhametin de yeri olduğuna işâret buyurmuştur. Herhâlde şiddetli veyâ her hâl ü kârda merhametli olmak kemâl değil, asıl kemâl, merhamet ve şiddeti yerinde kullanmaktır. İşte ahlâkın mânası, güzelliği, çirkinliği, erkânı, meyveleri ve kolları şu anlattıklarımızdır.

3 üncü BEYÂN: RİYÂZET YOLU İLE AHLÂKIN DEĞİŞECEĞİ, DÜZELİP DÜZELEMİYECEĞİ

Bilmiş ol ki: Tenbelliği gâlib olan kimsenin mücâhede ve riyâzetle uğraşması, nefsini terbiye ve ahlâkını düzeltmekle meşgûl olması kendisine ağır gelir de ahlâkını düzeltmeğe çalışmaz ve ahlâkının düzelmediğini kendi kusûr ve noksânında, kalite düşüklüğünde aramak istemez de, ahlâkın değişmesinin düşünülemiyeceğini zanneder ve tabîatlar değişmez, der. Bunu isbât için de iki delil getirir:

1 — HİLKAT, dış sûreti olduğu gibi, ahlâk da iç sûretidir. İnsânın kalb kıyâfetini ve sûretini değiştirmek — meselâ kısayı uzun, uzunu kısa, güzeli çirkin, çirkini güzel yapmak mümkün olamadığı gibi — bâtınî çirkinliği güzelleştirmek ve ahlâkı değiştirmek de mümkün değildir.

2 — Güzel ahlâk, şehvet ve gazabı kahretmekle mümkündür. Halbuki uzun tecrübe ve mücâhedelerimizle sâbit olmuştur ki, şehvet ve gazab tabîatın mizac ve iktizâsındandır. O, hiç bir sûretle âdem oğlundan ayrılmaz. Onunla uğraşmak, boşuna vakit öldürmektir. Çünkü aranan ve istenen, peşin arzûlardan kalbin iltifâtını kesmek ve kalbi bunlardan uzaklaştırmaktır. Bu ise muhâldir.

Biz de deriz ki, şâyet ahlâkta değişiklik olmasa ve değişikliği kabûl etmese idi, o zamân öğüt ve nasîhatlar, va'z ve terbiyeler boşa gitmiş olacaktı ve Resûl-i Ekrem'in: حَسِّنُوا أَخْلَاقَكُمْ **«Ahlâkınızı gü-**

zelleştiriniz.» (109) buyurmasının değeri kalmıyacaktı. Hayvanları bile ehlileştirmek ve terbiye etmek mümkün iken, insan oğlu hakkında bu nasıl düşünülebilir? Doğan kuşu ehlileşiyor, sâhibinden ayrılmıyor. Köpek terbiye ediliyor, avını yemiyor. At terbiye ediliyor, gemi azıya almıyor. Bütün bunlar ahlâk değişikliği değil mi? Hayvanların ahlâk değiştirmesi mümkün oluyor da insanların ahlâk değiştirmesi neden mümkün olmasın?

Bu Husûsun Yüzünden Perdeyi Kaldıracak Gerçek Söz:

Deriz ki: Varlıklar, aslında ve tafsilâtında insân oğlunun hiç bir dahli ve ihtiyârı olmayan, gök, yıldızlar hattâ bedenin iç ve dış uzuvları ve hayvanların diğer parçaları ve hulâsa olarak varlığı ve kemâli sona ermiş tam ve kâmil bir şekilde vâr olan şeylerle, henüz varlığı tamamlanmamış, noksân olarak bulunmuş ve şartları bulunursa olgunluğu kabûl edecek şekilde yaratılmış olan şeyler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu şartlar, bâzan kulun irâde ve ihtiyârında olur. Meselâ hurma çekirdeğini ele alalım: Bu çekirdek, aslında ne elma, ne de hurma ağacıdır. Şu kadar var ki, bu çekirdek, terbiye edildiği zaman, hurma olmak istîdâdında yaratılmıştır. Ama hurma çekirdeği olduğu için hiç bir sûretle elma olamaz. Bir çekirdek kendi ihtiyârı ile müteessir olur da, bâzı değişikliği kabûl eder ve bâzısını kabûl etmez hâlde olursa; insân oğlunun da terbiyeyi kabûl etmesi gerekir. Gazab ve şehvet de böyledir. Hiç eseri kalmayacak şekilde bunları kökünden silip atmağa çalışsak, buna gücümüz yetmez. Şâyet bunları ıslâh edip düzeltmeği ve terbiye etmeği kasdedersek, buna muvaffak oluruz. Zâten emrolunduğumuz da budur. Bizim felâhımız [kurtuluşumuz] ve Allah'a ulaşmamızın sebebi de budur. Evet, tabîatler muhteliftir; bâzısı terbiyeyi kolay ve bâzısı da zor kabûl eder. Tabîatların ihtilâfının da iki sebebi vardır:

1 — Fıtrattaki yaratılış kuvveti ve bu kuvvetin vâr oldukça devâmıdır. Zira şehvet, gazab ve kibir kuvvetleri insanda mevcûttur. Fakat bunlardan en güç şartlar içinde terbiyeyi kabûl eden, şehvet kuvvetlidir. Çünkü bu kuvvetlerden insanda ilk mevcûd olanı şehvettir. Zira daha yeni doğan çocukta şehvet var, gazab ve kibir kuvvetleri ise, daha sonradır.

2 — İkinci sebeb, insanoğlu kendisinde bulunan bir huyunu beğenir ve onu iyi zannederek o huyunun isteklerine uygun hareketlerde bulunur ve bunlara devâm ederse, o huy kendisinde iyice yerleşir ve onu söküp atmak zor olur. İnsanlar ıslâhı kabûl husûsunda dörde ayrılır:

(109) Ebû Bekir b. Lâl, Muaz'dan münkatı' olarak rivâyet etmiştir. Râvileri sikadandır.

1 — Hak ile bâtılı, güzel ile çirkini ayırd edemiyecek derecede gâfil bir insan ki, bütün itikadlar hâli ve yaratıldığı gibi kalmış, şehevî arzûlarının peşinden gitmemiş, kalbi bir cevher-i sâfi olarak bekliyor (yeni doğan çocuklar gibi). Bu, ancak öğretici ve mürebbiye muhtâçtır. Kolaylıkla terbiyeyi kabûl eder. Çünkü onun boş kalbine, ne doldurursanız onu alır.

2 — İkincisi, çirkinin çirkinliğini bilir, buna rağmen sâlih ameller yapmamış, kötülükleri bildiği hâlde kendisine güzel görünmüş, şehvetleri kendini kapladığı için doğrudan ayrılmış ve şehvetlerinin peşinden gitmiş ve fakat kusurlu olduğunu da kabûl etmiştir. Birinciye nisbetle bunun ıslâhı daha güçtür. Zira bunun vazîfeleri çoğalıyor. Önce kalbine yerleşen bu kötülükleri oradan söküp atmak, sonra iyilikleri kalbine yerleştirmek lâzımdır. Bununla berâber bu adam ciddiyetle ele alınırsa ıslâhı mümkündür.

3 — Kötülükleri iyilik tanımış ve onunla perverde olmuş, böylece yetiştirilmiş bir insan, sapıklıklar bunda katmerleştiği için, bu adamın ıslâhı oldukça zor ve güçtür.

4 — Dördüncüsü, doğuşundan beri bu fâsid görüşler üzerinde yetişmiş, bunları yapmakla meşgûl olmuş, fazileti kötülüklerin çokluğunda, adam öldürmekte sanmış, yaptığı kötülüklerle övünmüş ve kötülüğü nisbetinde şeref sâhibi olacağını zannetmiştir. Fazileti rezilette arayan bu gibilerin ıslâhı, en zor olanıdır. Bu gibiler hakkında:

«وَمِنَ الْعَنَاءِ رِيَاضَةُ الْهَرِمِ، وَمِنَ التَّعْذِيبِ تَهْذِيبُ الذِّئْبِ»

«İhtiyârın riyâzeti zor. Kurdun terbiyesi ise azaptır.» denmiştir.

Şu dört kısımdan birincisi yalnız câhildir, ikincisi hem câhil, hem de sapıktır, üçüncüsü hem câhil, hem sapık ve hem de fâsıktır. Dördüncüsü câhil, sapık, fâsık ve şerîrdir.

Diğer hayâllerine gelince; o da şudur: Âdem oğlu yaşadığı müddetçe şehvet, gazab, dünyâ sevgisi ve benzeri diğer kötü huylardan ayrılamaz. Bunun için terbiye boşadır derler. Bu görüş galattır. Bir tâife buna kapılmıştır. Bunlar sanıyorlar ki, mücâhede, bu sıfatları tamâmen kökünden söküp atmak ve yok etmek içindir. Aldanmışlardır. Zâten öyle olamaz. Zira şehvet, bir fayda için yaratılmıştır, insan fıtratında zarurîdir. Şâyet insânın yemek iştihâsı kesilse hemen ölür. Münâsebet arzûsu yok olsa, nesil tükenir. Gazab tamâmen yok olsa, insan gelecek tehlikelere karşı kendini koruyamaz hâle gelir ve helâk olurdu. Şehvetin aslı kaldıkça, şehvete ulaştıracak mâl sevgisi de yaşar ve bu hâl kişinin servet edinmesini, malı korumasını sağlar. Aranan, şehveti kökünden yok et-

mek değildir. Matlûb olan, bu arzûyu itidâle sevketmektir. Ne ifrât, ne de tefrît; ikisi ortası olmaktır. Gazab sıfatında da hâl böyledir. Bunda da aranan, korkaklık ve saldırganlık ortasında güzel bir gayret ve hamiyet sâhibi olmaktır. Hulâsa insan kendi zâtında kuvvetli olmakla berâber aklına uymalı ve onun peşinden gitmelidir. Bunun için Allahu Teâlâ:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ **«Kâfirler üzerine şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler.»** (38 - Fetih: 29) buyurmuştur. Onları şiddetle vasıflandırdı. Hâlbuki şiddet gazabdan doğar. Gazab olmasa cihâd da olamazdı. Daha nasıl olur da gazab ile şehvet kökünden yok edilmek istenir. Peygamberler bile gazab sıfatından kurtulamamıştır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ

«Ben ancak bir insânım, ben de insanlar gibi kızarım.» (110) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, huzûrunda hoşlanmadığı bir söz konuşulduğu zaman kızardı ve yanakları kızarırdı. Bununla berâber hiddeti onu haktan ayırmaz, dâimâ hakkı söylerdi. Yine Allahu Teâlâ :

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

«Hiddetini yenenler ve insanları afvedenler..» (3 - Âl-i İmrân: 134) buyurmuştur. Ve «hiddetini yok edenler» buyurmamıştır. Yâni bunlar kökünden yok olmazlar.

Gazab ve şehveti, aklı yok etmeyecek ve akla galebe çalmayacak, aklın kumandası altına girecek şekilde, itidâle sevketmek, ekseriyâ mümkündür. Ahlâkın değişmesinden murâd da budur. Bâzan şehvet insânı öyle kuşatır ki, akıl, onu fuhşiyâta dalmasından alıkoyamaz da, riyâzetle itidâle döner. Bu da ahlâkın değişmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Tecrübe ve müşâhedeler de bu dâvanın kat'î delillerindendir.

Ahlâkta aranan şey'in orta derecede itidâl olup, sağ-sol, üst-alt, ifrat ve tefrit tarafları olmadığına delil, sehâvet dediğimiz cömerdliktir. Cömerdlik şer'an makbûl bir hasletdir. Cömerdlik ise, isrâf ile cimrilik arasıdır. Demek ki ne isrâf etmeli, ne de cimri olmalı. Zîra hiç biri makbûl

---

(110) Müslim, Enes'ten rivâyet etmiştir. Ebû Hureyre'den de bir rivâyet yolu vardır.

değil, ancak bunların ikisi ortası olan cömerdlik makbûldür. Allahu Teâlâ bu gibi orta yolda gidenleri överek:

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا

«Onlar ki, infâk ettikleri vakit isrâf etmezler, hisset de yapmazlar; ikisi arası denk giderler.» (25 - Fürkan: 67) buyurdu. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ

«Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma.» (17 - İsrâ: 29) Yemekte de makbûl olanın orta derece olduğunu beyân etmek üzere:

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

«Yeyiniz, içiniz fakat isrâf etmeyiniz; şübhesiz Allah müsrifleri sevmez.» (7 - A'râf: 31) Gazab hakkında da:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ **«Kâfirler üzerinde şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler.»** (48 - Feth: 29) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا

«İşlerin hayırlısı ortalarıdır.» (111) Bunun bir sırrı ve hakikati vardır. O da saâdetin, kalbin şu âlemin ârızalarından sâlim olmasına bağlanmış olmasıdır. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ **«Ancak her türlü hastalıklardan sâlim kalb ile Allah'a gelenler fayda görür.»** (26 - Şu'arâ: 89) buyurmuştur. Cimrilik de, israf da dünyâ ârızalarındandır. Kalbin bunlardan arınması şarttır. Yâni kalb mala meyl etmeyecek; ne onu toplayıp istif etmeğe, ne de elinde avucunda olanı döküp savurmağa haris olacak. Çünkü dağıtmağa alışkın olan kimsenin kalbi vermeğe, yığmağa alışkın ola-

---

(111) Beyhakî, rivâyet etmiştir.

nın kalbi de toplamağa haris olur. Halbuki kalbin kemâli her iki taraftan da uzaklaşmaktadır. Vaktâ ki, buna imkân bulunamadı, iki vasfın bulunması için bir çâre aradık, o da vasat yâni orta derecedir. Meselâ fâtir [sistlik] veyâ ılık su, ne sıcaktır ve ne de soğuk, her ikisinden hâlî ve ikisinin ortasında ayrı bir derece imiş gibidir. Sehâvet ve cömerdlik de bunun gibi, isrâf ile cimrilik arasında ayrı ve orta bir derecedir. Şecâat da böyle; korkaklık ile saldırganlık arasında orta bir yoldur. İffet de, şereh ile cümûdet arasında orta derecedir ve diğer bütün huylarda hâl böyledir. Bütün ahlâkın aşırı tarafları mezmûm, orta dereceleri ise makbûldür. Aranan da budur ve bu orta dereceyi bulmak ise mümkündür. Evet, irşâd vazifesini üzerine alan bir mürşid, mürîdine, başlı başına gazabın kötü bir şey olduğunu anlatması ve malı isrâf etmeyi zemmetmesi [yermesi] gerekir. Bu hususlarda hiç bir müsâmaha göstermesi muvâfık düşmez. Zîra şeyh, az da olsa müsâmaha ve müsâade ederse, mürîd gazab ve cimriliğini muhâfazada kendisini mâzur göstermeğe çalışacak ve bunlara ruhsat bulunduğunu sanacaktır. Kötü huyları bütün gücü ile kökünden izâleye çalışır ve ancak itidâle varacak şekilde saldırganlığını önleyebilirse, mürşid için en doğrusu bu gibi huyları kökünden izâleye çalışmaktır ki, bu sâyede itidâl dediğimiz maksada erişmiş olur. Yalnız bu sırrı, mürîdine açmamalıdır. Çünkü burası ahmakların aldandığı yerdir. Zîra kendi kendine gazabının veyâ cimriliğinin hak ve doğru olduğunu zanneder.

4 üncü BEYÂN: GÜZEL AHLÂKA ULAŞTIRAN SEBEBLER

Şu izâhatımızdan anladınız ki, güzel ahlâk, akıl kuvvetinin itidâline, hikmetin kemâline, gazab ve şehvet kuvvetlerinin mûtedil olup akla ve şeriate muttali' olmalarına bağlıdır. İtidâl ise iki cihetten meydâna gelir:

1 — Allahu Teâlâ'nın lûtfu olan yaratılıştaki kemâl ile elde edilir. İnsân akl-ı kâmil olduğu hâlde yaratılır ve doğar. Fıtraten şehvet ve gazabı sultası altına alacak güzel ahlâka sâhib olur. Hattâ şehvet ve gazabı da akıl ve şeriate uyacak şekilde mûtedil olarak yaratılmıştır. Bu zât, mürebbi görmeden, terbiyeli ve okumadan bir âlim olur. İsâ b. Meryem, Yahyâ b. Zekeriyyâ ve diğer peygamberler gibi, salât u selâm onların üzerine olsun. İktisâb ile elde edilecek güzel huylar da tabiatte mevcûd olabilir. Doğuşta doğru sözlü, cömerd ve şecâatli olarak yaratılan nice çocuklar olduğu gibi. Bunun aksine, yaratıldıktan sonra itiyâd ve etrâfından aldığı terbiye ve öğrenmekle ahlâkını düzeltenler eksik değildir.

2 — İkinci tevcih, mücâhede ve riyâzetle bu huyları elde etmektir, yâni istenilen ahlâkın gerektirdiği amellere nefsini sevkeder. Meselâ cö-

merd olmak isteyen kimse için çâre, infâka kendisini zorlamasıdır. Zorlaya zorlaya bu hâl kendisinde tabiatleşir ve nihâyet cömerd bir insân olur da, kolaylıkla infâk edebilir. Bunun gibi mütevâzî olmak isteyen kimse, tabiatleşinceye kadar tevâzu' hareketlerine kendini zorlamalıdır, neticede mütevâzi bir insân olur. Şer'an makbûl olan bütün güzel huylar, bu şekil mücâhede sâyesinde te'mîn edilmiş olabilir. İyi ahlâkın kemâli, yaptığı iyiliklerden zevk almasıdır. Cömerd, infâkından zevk alan kimseye denir. Yoksa zorla veren kimse cömerd olamaz. Diğer huylar da böyle, mütevâzî, alçak gönüllülüğünden zevk alan kimsedir. Güzel âdetleri tamâmen yapmadıkça, dini huylar insanda yerleşmez. İnsan, bütün iyi ahlâkları yapacak, bütün kötülükleri atacak ve iyi işleri gönülden arzû eden bir kimse gibi bu hâline devâm edecek, bundan zevk duyacak, kötülükleri çirkin görüp onlardan üzülecektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S. A.V.) şöyle buyurmuştur:

وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ «Benim gözümün karargâhı namazda kılındı.» (112) İbâdeti zorla yapar, kötülükleri terk etmek kendisine ağır gelirse, bu bir noksânlıktır. Bu hâl ile saâdetin kemâl derecesine yükselemez. Evet, bu şekilde mücâhede, tamâmen terkten daha hayırlıdır, fakat gönül coşarak yapılan ibâdetlerden daha düşüktür. Bunun için Allahu Teâlâ: ﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ «Bu (Namaz), Allah korkusu olmıyanlara ağırdır.» (2 - Bakara: 45) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿أَعْبُدِ اللّٰهَ فِي الرِّضَاءِ فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَفِي الْقَبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ﴾

«Allah'a gönül hoşluğu ile ibâdet et. Şâyet buna gücün yetmiyorsa, hoşlanmadığın şeyde sabret. Zira böyle yapmanda senin için çok hayır vardır.» (113) buyurmuştur. Bununla berâber güzel ahlâka, va'dedilen saâdete ulaşmak için ibâdetten bâzı zamanda zevk almak da kâfi değildir, belki günâhı kerih görmeli, tâat ve ibâdetleri sevmeli ve buna ömrü boyunca devâm etmelidir. Bu sûretle ömür uzadıkça fazîlet de çoğalır ve daha da kemâle erer olgunlaşır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.

---

(112) Nesei, Enes'ten rivâyet etmiştir.
(113) Taberânî rivâyet etmiştir.

V.) şöyle buyurmuştur: «طُولُ الْعُمُرِ فِي طَاعَةِ اللهِ» «Ömrün uzunu, Allah'a itâat yolunda geçen ömürdür» (114) Bunun için Peygamberler ve veliler ölümü kerih görmüşlerdir. Zira dünyâ âhiretin ziraatgâhı ve ekeneğidir. Uzun ömür sâyesinde ibâdet çoğalınca, mükâfat da çoğalır, nefis de daha çok tezkiye edilir ve temizlenir. Ahlâk, daha da kuvvetleşir, kökleşir ve insanda yerleşir. Zâten ibâdetlerden maksad, kalbe te'sir edip kalbi düzeltmektir. Bu da fazla ibâdet sâyesinde daha çok kuvvetleşir. Ahlâkın gâyesi ise, kalbi dünyâ sevgisinden kesip Allah sevgisini kalbe yerleştirmektir. Kalbinde Allah'a ulaşmaktan sevimli hiç bir şey olmamak ve bütün varlığını bu yolda kullanmak lâzımdır. Gazab ve şehveti de kendisine musahhar olan hâllerdendir. Onları da Allah'a ulaşacak şekilde kullanmalıdır. Bu da, bu kuvvetleri kullanırken akıl ve şeriat mîzânına vurmak, sonra buna sevinip bundan zevk duymakla mümkündür.

Namâzın göz karargâhı olmasını ve ibâdetten zevk almasını garîb görmemelidir. Çünkü ibâdet yönünden nefisde bundan daha acâyip hâller vardır. Biz bir çok hükümdâr ve milyonerleri hüzün ve sıkıntı içinde görürüz. Bunun karşısında iflâs etmiş kumarcıyı görürüz ki, bulunduğu işinden son derece neş'eli ve memnundur. Hâlbuki çok kere kumar, malını mahveder, evini harâb eder ve kendini iflâs ettirir. Öyle iken yine kumarı sever ve ondan zevk alır. Çünkü uzun zamân onunla ünsiyet etmiş ve kendini ona vermiştir.

Kuş oynatan da böyledir. Sâatlerce güneşin karşısında ayakları üzerinde durur. Kuşun gök yüzünde yalpa vurup çırpınmasından ve diğer hareketlerinden zevk aldığı için yorgunluğunun farkında bile olmaz. Hattâ kötü bir eşkıya, hırsız ve harâmiyi görürüz ki, yediği dayaklar, uzuvlarını kesmeler ve idâma götürmeler gibi hususlara sabreder ve buna dayandığı için, içinden sevinir, hattâ bunu bir böbürlenme ve övünme vesilesi kabûl eder. Bunlardan bir tânesinin vücûdu dilim dilim kesilir de inkârında yine ısrâr eder, yapılan çeşitli işkence ve eziyetlere aldırış bile etmez. Belki bunu bir erkeklik ve olgunluk sandığı için buna sevinir. Çektiği bu kadar zahmetler onun gözbebeği ve sermâye-i iftihârı olur.

Belki kadınlara benzemek isteyen Muhnis'den daha çirkin ve daha âdî bir şey yoktur. O, kadınlara benzemek için tüylerini yolar, dağlanır, yüzünü iğne ile dövdürür. O, çektiği bu zahmetlere ve kepâzeliklere sevinir ve emsâlleri arasında üstünlük arar. Hattâ âlimler ile hükümdârlar arasında müfâharet cereyân ettiği gibi, süpürgecilerle zebilciler

(114) Deylemî İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

arasında bile müfâharet olur, yâni herkes kendi mesleğini beğenir ve ondan zevk alır.

Bütün bunlar itiyâd ile elde edilen neticelerdir. Bir insan uzun zaman bir şey'e devâm etmekle ona ünsiyet eder ve ondan zevk almağa başlar. Bilişip görüştüğü adamları da hep o işde görünce, o iş onun göz bebeği olur. Böyle itiyâd ile bâtıl şeylerden bile zevk alınır ve onlara temâyül gösterilirse, uzun boylu devâm ettiği hak ve hakikatten niye zevk almasın? Belki bâzı kimselerin toprak yemeği itiyâd hâline getirip ondan zevk aldıkları gibi, insan nefsinin öyle çirkin şeylere temâyülü vardır ki, onlar insan tabîatı dışında kalan şeylerdir. Onlara meylini kabûl edip da iyiliklere meylini kabûl etmemek yanlış olur. Hikmete, Allahu Teâlâ'yı bilmeğe, O'nu sevip O'na ibâdet etmeğe meyletmesi tab'-ı selîmin icâbı olan yemek ve içmeğe meyletmesi gibidir. İbâdete ve benzerlerine meyil, emr-i Rabbânidir. Şehvetin arzûlarına temâyül ise, aslında garîbtir ve insâna ârızidir. Kalbin gıdâsı, hikmet, mârifet ve Allah sevgisidir, fakat kötülüğü itiyâd edenin bundan ayrılması mânevi ve kalbi bir hastalık neticesidir. Nitekim mîdeye bir rahatsızlık gelir de kişinin hayâtının sebebi olan yemek ve içmeği terkeder. Allah'dan başka her hangi bir şey'e meyil gösteren gönül, meyli nisbetinde hastadır. Yalnız Allah sevgisine ve dinine yardımcı olduğu için bir şey'i severse bu, bir hastalığa delâlet etmez.

Verilen şu izahat ve yapılan şu şerhden kat'î olarak anlaşıldı ki, güzel huyları riyâzetle elde etmek mümkündür. Riyâzet, tabiatleşinceye kadar iyi işleri yapmakta kendisini zorlaması demektir. Bu ise kalb ile a'zâlar arasındaki acâyib münâsebetin bir neticesidir. Yâni rûh ile beden arasındaki münâsebetten meydâna gelir. Çünkü kalbde tecelli eden her sıfat, eserini a'zâlarda gösterir. Hattâ a'zâları tamâmen kalbe uygun bir şekilde hareket ederler. A'zâların yaptıkları her işin kalbde te'siri olur. Kalbin a'zâlar, a'zâların kalbe te'siri devreder gider. Bunu bir misâl ile açıklayalım: Kitâbetinde hazâkati, yazı ihtisâsını arzû eden bir kimse, tabiî bir kâtib olabilmesi için kalbinde kâtiblik sıfatı vardır, fakat fiilen kâtib olabilmesi için tek çâre, hâzık bir kâtibin yaptığını eli ile yapmak ve yazmağa uzun müddet devâm etmektir. Bu, güzel yazının bir hikâyesidir. Kendi zorlaması ile kendisini kâtibe benzetir. Sonra buna devam sâyesinde kâtiblik kendisine yerleşir ve ilk önce zorlama ile meydâna gelen kâtiblik, bu def'a tabiî bir hâl olarak kendisinde hâsıl olur. Demek ki adamın yazısını güzelleştiren, yine güzel yazıdır, fakat birincisi zorlama ile idi. Bu zorlamadan kalbe bir eser yükseldi. Sonra da kalbden a'zâlara indi ve tabiatiyle güzel yazı yazmağa başladı.

Fakih olmak isteyen de aynen böyledir. Bu da fakih olabilmek için

fakihlerin yaptıkları gibi fıkhı tekrâr edecektir. Bu sâyede kalbinde fıkıh sıfatı yerleşecek ve fakih olacaktır.

Yine bunun gibi, cömerd, nâmuslu, halim ve alçak gönüllü olmak isteyen kimse, bu hâller kendisinde tabiatleşinceye kadar, önceleri kendini zorlamak sûretiyle devâm etmelidir. Tek çâresi bu devâmdır. Nefsin leh ve aleyhinde olan fıkhı öğrenmek isteyen kimse, bir gece çalışmamakla ümîdini kesmediği ve bir gece çalışmakla buna eremediği gibi, nefsi terbiye edip olgunlaştırmak isteyen ve iyi ameller ile süslemeyi arzû edenler de bir gün ibâdetle buna yetişemez ve bir gün isyân ile bundan mahrum kalamazlar. İşte bizim «Bir kebîre ebedî şekaaveti gerektirmez» sözümüzün iktizâsı budur. Fakat bir gece tenbelleşen, bunu yavaş yavaş itiyâd hâline getirir, tenbelleşir ve tamâmen tahsili terkeder, bu sûretle fakih olma fazîletini kaybetmiş olur. Küçük günâhlar da böyledir. Biri diğerini çeker ve birbirine eklenmekle başlar. Bu sûretle son nefesde imânı kökünden yıkmakla ebedî saâdeti de mahvetmiş olurlar. Yine nasıl ki, yalnız bir gecenin tekrârı fıkhın te'sirini duyurmaz, belki bedenin milim milim büyüyüp yükselmesi gibi, insanda fıkıh azar azar ve âhestelikle yerleştiği gibi, nefsi tezkiye ve temizlemekte de tek bir tâat ve ibâdetin te'siri görülemez. Buna rağmen ibâdetin azına da kıymet vermemek doğru değildir. Evet, ibâdetin çoğu te'sir eder fakat bu çok, azlardan meydâna gelir. Onun için azı da makbûldür. Her birinin az da olsa belli de etmese muhakkak yine bir te'siri vardır. Her ibâdetin karşısında sevab ve her isyânın karşısında cezâ vardır.

Nice fakîhler vardır ki, bir gün bir gecenin ihmâline kıymet vermez ve ilerde yaparım diye günleri geçirir derken fıkhı öğrenmekten soğur ve bunu tabiat hâline getirir, câhil kalır. Küçük günahlara aldırış etmeyen de böyledir. O, ilerde tevbe ederim diye diye küçük günahlara devâm eder, derken âni olarak ölüm bastırır veyâ isyân karanlıkları kalbini kaplar ve artık tevbe edemez hâle gelir. Zira az, çoğu dâvet eder ve nihâyet kalb, şehvet zinciri ile bağlanır, artık şehvetin pençesinden kendisini kurtaramaz hâle gelir. İşte tevbe kapusunun kapanması bu demektir. Allahu Teâlâ'nın :

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا

«Hem önlerine bir sed ve hem de arkalarına bir sed çekmişiz.» (36 - Yâsîn: 9) buyurduğu budur. Bunun için Hz. Ali (R.A.) : «İman kalbe beyaz bir nokta getirir. İman arttıkça beyazlık artar. İman kemâlini bulunca kalb de tamâmen nûrlanır. Nifâk da kalbe siyah bir nokta, bir leke getirir. Nifak arttıkça kalb kararır, nifak kemâle erince kalb de tamâmen karanlık içinde kalır.» buyurmuştur.

İyi ahlâk, bâzan fıtrat ve tabiat ile, bâzan iyi işleri itiyâd hâline getirmekle ve bâzan iyi adamların iyi işlerini görüp onlarla düşüp kalkmakla elde edilir. Çünkü onlar iyi arkadaşlar ve sâlih kardeşlerdir. Sohbet sâri, tabiat sârıktır. İnsân tabiati, arkadaşının hem iyiliğini, hem de kötülüğünü alır. Onun için iyilerle sohbet de ahlâkı düzeltmeğe vesîledir. Bunları anladıktan sonra bilmiş ol ki; şu üç cihet kendisinde tecelli edip tabiat, itiyâd ve öğrenmekle kemâle eren bir kimse, fazîletin zirvesindedir. Fıtrat ve kalitesi düşük olup kötülerle düşüp kalkan, onlardan kötülüğü öğrenen ve kötülük sebebleri kendisine kolaylaşıp kötülükleri itiyâd hâline getiren kimse ise, Allahu Teâlâ'dan en çok uzak olan bir kimsedir. Bu ikisinin arasında muhtelif dereceler vardır. Cihetlerinin ihtilâfına göre dereceleri de ayrılır. Sıfat ve hâlleri neyi gerektiriyorsa dereceleri de odur:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«Zerre kadar iyilik eden mükâfatını, zerre kadar kötülük eden de cezâsını görür.» (99 - Zilzâl: 7,8).

وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

«Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmeder oldular.» (16 - Nahl: 33).

5 inci BEYÂN : AHLÂKI GÜZELLEŞTİRMENİN YOLU

Verilen şu izâhattan anlaşıldı ki, ahlâkta itidâl, kalbin sıhhatli olmasından, itidâlden ileri veyâ geri sapmak ise, kalbin bozukluğundan meydâna gelmektedir. Bu, tıpkı, mizâcın itidâli bedenin sıhhatli olmasından, itidâlden ayrılması bedendeki hastalıktan meydâna gelmesi gibidir. O hâlde biz bedeni, misâl alarak deriz ki:

Âdî ve kötü huyları atıp fazîlet ve güzel huylarla nefsi tedâvi etmek, hastalıkları atıp sıhhatini te'min etmekte aynen bedene benzer. Mizâcda gâlib olan itidâl olup, hava, gıdâ ve değişik şartlardan mîdeye hastalık geldiği gibi, rûh hâleti de böyledir. Her çocuk sağlam bir fıtrate sâhib olarak mûtedil doğar. Sonra anne - babası Yahudi ise onu Yahudi, Hıristiyan ise onu Hıristiyan, Mecûsi ise Mecûsi yapar, yâni öğrenip kazanmakla rezîletlere sâhib olur. Yine beden ilk hılkatinde tâm ve olgun olarak yaratılmayıp zamanla, yemek ve terbiye ile tekâmül ettiği gibi, insân

nefsi de noksân olarak yaratılmıştır. Olgunluğa da kaabiliyeti vardır. Bu da ilim ile beslenmek, terbiye ve tehzîb-i ahlâk ile olgunlaşır.

Yine beden sağlam ise, hekîmin vazîfesi, sağlığı koruma kaaidelerini açıklamak; şâyet hasta ise, hemen tedâviye başlamak olduğu gibi, kalb; temiz, pâk ve cilâlanmış ise, bunu koruma çârelerine ve daha da cilâlandırmağa baş vurmalıdır. Şâyet kalb olgun ve parlak değilse, hemen parlaklığı te'min edip kalbi kemâle erdirmenin çârelerine baş vurmalıdır.

Yine bunun gibi bedene hastalık getiren, bedenin itidâl ve mîzâcını bozan sebebin zıddı ile tedâvisi gerekiyorsa — meselâ hastalık güneş çarpmasından ileri geliyorsa onu buz ile tedâvi etmek, soğuk algınlığı ise sıcaklık yapıp terletmek gibi — kalbin hastalığı olan rezîletler de zıdları ile tedâvi edilir. Meselâ cehâlet ilim ile, cimrilik cömerdlikle, kibir tevâzû ile, aşırı şehvet de itidâl ile tedâvi edilmelidir.

Yine, bedendeki hastalığı gidermek için, diyet, sabır ve ilâçların acılığına dayanmak gerektiği gibi, kalbi tedâvi için kalbin kötü itiyadlarına karşı direnme ve tedâvi edecek ilâçların acılığına tahammül daha mühimdir. Çünkü bedeni hastalıklar nihâyet ölüme kadar devâm eder, ölünce hepsinden kurtulursun, fakat Allah korusun, kalbin hastalığı öldükten sonra da devâm eder, ardı arası gelmez. Onun için bu hastalıktan kurtulmağa ehemmiyet vermelidir.

Yine her soğutucu, harâretten gelen hastalığı izâle edemez. Çünkü onun da bir zıddı vardır. İlâcın azlığına, çokluğuna, devâm veya devâm etmemesine, şiddetine ve hafifliğine göre değişir. Bunların bir ölçü içinde olması gerekir. Hastaya fayda verecek miktârın bilinmesi ve bu miktâra riâyet edilmesi lâzımdır. Çünkü muayyen miktâra riâyet edilmezse vücûd daha çok bozulur. Bunun gibi zıddı ile tedâvi edilecek kalb hastalıklarında kullanılacak ilâçların da bir ölçüsü olmalı ve bunun dışına çıkılmamalıdır.

İlâcın derece ve âyârı bedendeki hastalığa göre değiştiği gibi (nitekim hekim hastayı görüp hastalığını teşhis etmeden tedâvi cihetine gidemez. Çünkü hastalığı teşhis ettikten sonra bünyeye, mevsime, hastanın işine ve yaşına göre tedâvi cihetine gidecektir.) müridlerin kalblerini tedâvi edecek olan şeyh de dondurulmuş bir şekilde «şöyle riyâzet edin, şu zamanda şu işleri, bu zamanda bu işleri yapın» dememeli, herkesin nabzına, mizâc ve bünyesine, hastalığının cinsine göre tedâvi cihetine gitmelidir.

Yine bunun gibi; hekim, her çeşit hastalığı bir ilâç ile tedâviye kalkışsa, çoklarının kaatili olacağı gibi, şeyh de müridlerin hepsine aynı öğüt ve tavsıyede bulunursa, çoklarını helâk eder ve kalblerini öldürür. Belki şeyh'e yaraşan, müridinin hastalığına, vaziyetine, yaşına, mizâcına bakmalı ve ne miktâr riyâzete dayanabileceğini kestirmeli de, ona gö-

re kendisine riyâzet vermelidir. Meselâ mürid, şeriatın hudûdunu bilmeyen ve yeni bu yola sülûk eden câhil bir kimse olursa, önce abdest, gusül ve namaz gibi zâhirî ibâdetleri kendisine öğretmeli; şâyet harâm yemekle meşgûl veya günahkâr ise; önce bunları terketmesini kendisine öğüt vermelidir. Böylece zâhiri [görünür] günahlardan dışını temizler ve ibâdetle süsler. Sonra da adamın vaziyetine göre ahlâkına ve bâtınına bakar, hastalığını teşhis eder. Şâyet ihtiyâcından fazla malı olursa, onu alır, hayır ve hasenâta harcar. Bu sûretle kalbini mâl telâşesinden kurtarır ve artık mala meyli kalmaz. Şâyet ahmaklık, kibir ve izzet-i nefis gibi hâlleri kendisinde gâlib görürse, kibir ve gurûr gibi hâllerini kırmak için gereğini yapar, hattâ bunları kırmak maksadı ile kendisini dilenciliğe de sevkeder. Çünkü kibir ancak zilletle kırılır. Dilencilikten daha aşağı zillet de olamaz. Kibir ve gurûru kırılıncaya kadar buna devâm ettirir. Çünkü kibir, tehlikeli hastalıklardandır. Ahmaklıkta da hâl böyledir. Şâyet beden ve elbise süslemesine fazla ehemmiyet verdiğini kalbinin buna meylettiğini ve bundan zevk aldığını görürse, çöpçülük, aşçılık, süpürgecilik gibi hizmetlerde onu kullanmalıdır. Tâ ki, süs ve püsü kendisinden çıksın. Süs ve püsü sevip rengârenk süslerle kendisini tezyin edip evlerini tefriş edenler, gerdeğe girecek güveyiye benzerler. İnsân oğlunun kendi nefsine uyması ile puta ibâdet etmesi arasında bir fark yoktur. Ne zaman ki, Allah'dan başkasına kulluk ederse, Allah'dan uzaklaşmış olur. Giydiği elbisenin helâl ve necâsetten temiz olmasından başka husûsları üzerine eğilen kimse, kendi ile meşgûl demektir.

Riyâzetin inceliklerinden biri de, mürid mübtelâ olduğu kötülüklerden birini def'aten atıp zıddı ile ünsiyet edemiyorsa, buna daha mülâyim bir tedâvi usûlü tatbik etmektir. Bu sefer itiyâdı olan kötülükten daha ehven bir isyâna intikal ettirilir. Bu, suyun kanı temizlemediği vakit, kanı, önce sidik, sonra da su ile yıkamak gibidir. Çocuk da böyledir... Önceleri top ve benzeri oyunları oynamak için mektebe heves eder. Sonraları güzel elbise giymek, daha sonra mevki sâhibi olmak için çalışır ve daha sonraları da niyetini düzelterek âhirete tergîb [rağbet] eder, müteveccih olur. Bunun gibi üstün bir mevki sevgisini bir anda kalbinden çıkarmayan, bunun biraz daha düşüğünü sevmeği, ona telkin etmeli ve âhestelikle başka şeyleri sevmeği gönlünden çıkarmalıdır. Diğer hususlarda da hüküm böyledir. Meselâ; yemek düşkünü oburları, birden yemekten kesmek mümkün olmaz, fakat tedrîcen [yavaş yavaş] oruç tutturmak, yaptığı yemekleri başkasına yedirmek ve kendisi yememek gibi tekliflerde bulunmak sûretiyle nefis hâkimiyetini sağlar, sabrı öğrenir ve yemek arzûsu azalır. Şehveti gâlib evlenme arzûsu üstün olup vaziyeti evlenmeye müsâit olmayanlar için de hâl aynıdır. Bu gibilere de, oruç ile emreder. Bâzan oruç da şehvetini kırmaz. O zaman sahuru, bâzı gece

yalnız susuz ekmek ile ve bâzı gece de sâde su içmekle yapmağı emreder, yâni gece yemeğini azaltır. Et ve katık gibi şeyler yemekten onu men'eder. Bu sâyede şehvetini kırar ve nefsini teskîn eder. İrâde hâkimiyyetinin başlangıcında açlıktan daha faydalı bir ilâç yoktur. Şâyet gazab ve hiddeti gâlib bulursa, ona hilim [yumuşaklık] ve sükûtu tavsıye eder ve aynı zamanda ağır tabîatli birini ona musallat eder. Ayrıca kötü huylu insana hizmet etmesini emreder. O da bu sâyede hilme alışır. Nitekim zâtın biri, şiddet ve hiddeti atıp halîm ve selîm olmağa çalışırken, halk arasında kendisine kötü sözler söyleyecek bir adam kiraladı. Buna tahammül ede ede halîm bir insan olduğu hikâye edilir. Hattâ bu adam darb-ı mesel olmuştur. Bâzıları kendilerinde tahammülsüzlük ve korkaklık olduğunu anladıkları ve bunu giderip cesûr insan olmak istedikleri için dalgalarla mücâdele etmek üzere kış mevsiminin şiddetli fırtınalı günlerinde kayıklarına biner ve denizde metânetlerini koruyarak dalgalarla mücâdele ederlerdi. Hind âlimleri ibâdete mâni olan tenbelliği gece sabâha kadar bir ayak üzerine dikilmek sûretiyle izâleye çalışırlar. Bâzı şeyhler, ilk müridliklerinde ibâdet husûsunda kendilerine tenbellik geldiği için, ayakları üzerinde durmağı memnûniyetle kabûl edip buna râzı olmaları için uzun müddet kafa üzerinde dikildiler. Bâzıları mâl sevgisini gönüllerinden çıkarmak için, bütün servetini satıp bedelini denize atmışlar, riyâ korkusundan servetini insanlara dağıtmamışlardır.

İşte şu misâller, kalbi tedâvi etmenin yollarını sana gösterir, yoksa maksadımız her hastalığın dermânını burada göstermek değildir, o ilerde gelecektir. Şu andaki gâyemiz, bu âmme yoluna her çeşit nefsânî arzû ve isteklerin mânî olduklarını ve bunları izâlenin gerekli olduğunu bildirmektir. Bütün bunları Allahu Teâlâ şu kısa cümle ile ifâde buyurmuştur:

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى

«Rabbının makaamından korkup, nefsini hevâsından men'edenin varacağı yer, Cennet'tir.» (79 - Nâziât: 40,41)

Mücâhedede en mühim esâs, azmi üzerinde durmaktır. Nefsinin arzûlarından birini terke azmettiği zaman, o isteği yerine getirmenin bütün imkânları ortaya çıkar. Bu, Allah'dan bir imtihân ve ibtilâdır. Ona yaraşan, sebebleri kolaylıkla elde edilen şehvetin peşine gitmeyip sabır ve metânet göstermektir. Şâyet bir def'a, şehvetinin peşine dönerse, azmini bozmuş oluyor. Bu sûretle aldığı kararı bozmağı itiyâd hâline getirir. Şâyet bir def'a azmini bozmuşsa, hemen kendine cezâ vermeli ve kararında sebat göstermelidir. Nitekim **«Muhâsebe ve Murâkabe Kitâbı»**nın «Uku-

bet» kısmında anlatmıştık. Şöyle nefsini bir ceza ile korkutmazsa, o zaman muâhedeyi bozmağa devâm eder ve bu sûretle riyâzeti tamâmen bozmuş olur.

6 ncı BEYÂN : KALB HASTALIKLARI VE BU HASTALIKLARIN KAYBOLDUĞUNU GÖSTEREN DELİLLER

Bilmiş ol ki; bedenin her uzvu, kendine mahsus muayyen bir iş için yaratılmıştır. Hastalığı ise, hangi iş için yaratılmışsa, onu yapamamasıdır. Ya o işi hiç yapamaz veyâ zorla yapabilir. Meselâ, elin hastalığı tutamamak, gözün hastalığı görememek gibi şeylerdir. Bunun gibi, kalbin hastalığı da hangi iş için yaratılmışsa onu yapamamaktır. Kalb; ilim, hikmet, mârifetullah, Allah sevgisi, Allah'a ibâdet, Allah'ı zikr'den zevk almak, Allahu Teâlâ'yı bütün arzûları üzerine tercîh etmek ve bütün şehevî arzûlarına karşı Allah'dan yardım dilemek için yaratılmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونَ •

«Cinleri, insanları, ben ancak bana kulluk etmeleri için yarattım.» (51 - Zâriyât: 56) Her âzânın bir faydası vardır. Kalbin faydası, hikmet ve mârifet sâyesinde insânı hayvandan ayırd etmektir. Çünkü insan; yemek, içmek ve münâsebette bulunmak gibi diğer vasıfları ile hayvandan ayrılamaz. Hayvandan ayrılması, eşyâyı olduğu gibi bilmesi sâyesindedir.

Eşyâyı eşyâ yapan ve onu vâr eden Allahu Teâlâ'dır. İnsân her şey'i bilse de Allah'ı bilmese bir şey bilmemiş sayılır. Allah'ı bilmenin alâmeti onu sevmektir. Allah'ı bilen, O'nu sever. Sevginin alâmeti de hiç bir sevgiliyi O'nun üzerine tercîh etmemektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ... اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ
وَرَسُولِهٖ وَجِهَادٍ فٖى سَبٖيلِهٖ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَاْتِىَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ

«De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesad(a uğramasın)**dan korka geldiğiniz bir ticâret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'tan, O'nun peygamberinden ve O'nun yolundaki cihâd'dan daha sevgili ise; artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleye durun. Allah fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez.»** (9 - Tevbe: 24)

Toprak yemeği, diğer yemeklerden fazla seven mide hasta olduğu gibi, başkasını Allah'dan daha çok seven kalb de hastadır.

Verdiğimiz şu izâhdan, Allahu Teâlâ'nın dilediklerinden başka bütün kalblerin hasta olduğu anlaşılmıştır. Şu kadar var ki, vücûd hastalıklarının bâzılarını da bilemediği gibi, kalbî hastalıkların bâzılarını da sâhibi bilemez. Bunun için gâfil avlanır, tedâvisine bakmaz. Bâzı hastaların acı ilâçlara tahammülü olmayıp hastalığı çektikleri gibi, diğer bir kısmı da kalbin tedâvisindeki zorluğu düşünerek hastalığı çeker. Çünkü onun ilâcı şehvetlere uymamaktır. Bu da oldukça zor ve acıdır. Şâyet ilâcın acılığına katlanmak isterse de tedâvi ettirecek mütehassıs tabîb bulamaz. Çünkü bu hastalığın hekîmi âlimlerdir. Onlar ise, hepsi kalb hastalığı ile mualleldir. Hasta tabîbin reçetesine pek iltifât edilmez. Bunun için hastalık müzminleşti, dert ağırlaştı ve bu ilim ortadan kalktı. Öyle kalktı ki, kalbin tedâvisi ve hattâ hastalığı bile inkâr edildi. Halk dünyâ sevgisine ve görünüşde ibâdet, fakat gerçekde âdet ve riyâ olan ibâdetlere teveccüh ettiler. İşte hastalıkların asıllarının alâmetleri bunlardır.

Tedâviden sonra sıhhate ulaşmanın alâmetlerine gelince; tedâvi ettiği hastalığa bakar. Meselâ, cimrilik hastalığını ele alalım; bu, Allah'dan uzaklaştıran kötü bir hastalıktır. Bunu tedâvi etmişse ki; bunun tedâvisi cömerdlik ve infâktır. Cimriliği tedâvi edilen insan, şâyet sehâvette ileri giderek isrâfa kaçıyorsa ki; bu da aynı şekilde bir hastalıktır. Bu gibi tedâvi soğuk algınlığını sıcaklık ile tedâvi ederken fazla sıcaklık verip yakmak sûretiyle adamı yeniden hasta etmeğe benzer. Halbuki burada aranan, hararet ile burûdet [soğukluk] arasında bir itidâldir. Bunun için sehâvette [cömerdlik], isrâf ile cimrilik arasında her ikisinden müsâvi uzaklıkta olmak lâzımdır.

Şâyet orta dereceyi anlamak istersen, kötü huyun gerektirdiği bir işe bak. Bu kötülük bunun zıddı olan iyilikten daha çok hoşuna gidiyorsa, sende gâlib olan o kötülük huyudur, ona daha yakınsın. Meselâ malı istif etmek, yoksullara vermekten daha çok hoşuna gidiyorsa, sende cimrilik hastalığı vardır. O hâlde durmadan infâka gayret eyle. Şâyet kim olursa olsun, döküp saçmaktan hoşlanıyorsan, sende israf hastalığı gâlibdir. Bu sefer imsâke gayret eyle ve böylece kendini murâkabe et. Kendi ahlâkına, hangi işden daha çok hoşlanıyorsan, onunla delil çek ve mala meyilden kalbini kes; ne isrâfa, ne de imsâke kaç! Mâl ve servete su gibi bak. Onu bir muhtâcın ihtiyâcı için sakla ve bir muhtâcın ihtiyâcı için harca. İsrâfını cimriliğin üzerine veyâ cimriliğini isrâfın üzerine tercîh etme. Ne cimrilik, ne de isrâf, böyle olan her kalb bilhâssa bu yoldan sâlim olarak Allah'a ulaşır. Diğer kötü huylardan da arınması gere-

kir. Dünyâlıktan olan hiç bir şeyle alâkalanmamalı. Nefis dünyâdan alâ**kasını kesmiş olduğu** hâlde göç etmeli. Dünyâya iltifât etmediği gibi, **sebeblerine de iştiyâkı** olmamalıdır. İşte böyle olursa râzıy [rızâ gösteren, **kabûl eden] ve marzıyye** [beğenilmiş, hoşnûd olmuş] olan nefs-i mutmainne gibi Allah'a rücû' eder. Peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlihlerden olan mukarrebler zümresine katılır. Bunlar ne güzel arkadaşdır.

İki tarafın ortası çok kapalı, kıldan ince ve kılıçtan keskin olduğu için, dünyâda bu sırat-ı müstakimde dosdoğru duranlar, yâni hiç bir tarafa meyletmeyip ortayı muhâfaza edenler, Âhirette böylece kıldan ince ve kılıçtan keskin olan Sırat köprüsünü geçerler. Böylece taraflardan ayrılıp ortayı koruyan kalbler pek az bulunur. Muhakkak sûrette az da olsa bir tarafa meyleder. Bunun için, Kıyâmette azabdan kurtulanlar pek az olur. Göz açıp yumuncaya kadar olsa da Cehennem'e uğramadan geçemez. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا

«Hem içinizden hiç biri yoktur ki, mutlak ona varacak olmasın ve bu, Rabbinin uhdesinde vâcib kıldığı bir kazıyye-i muhkeme olmuştur. Sonra mütteki olanlara necât veririz de, zâlimleri dizleri üstü bırakırız.» (19 - Meryem: 71, 72) Yâni sırât-ı müstakîm'e yakın olanlar, uzak olanlardan daha çoktur. İstikâmetin güçlüğünden dolayıdır ki, 24 sâatte 17 def'a: **«Allah'ım, beni sırât-ı müstakîm'e hidâyet et»** diye duâ etmek vâcib olmuştur. Zira her rek'atte fâtihayı okumak vâcibdir. Farz olarak 17 rek'at var. Her rek'atta fâtihada: **«Allah'ım, bizi sırât-ı müstakim'e hidâyet et.»** diye duâ ederiz. Zâtın biri, Resûl-i Ekrem'i rü'yâsında görür ve kendisine şöyle suâl eder:

— **Ey Allah'ın Resûlü, sen «Hûd sûresi beni kocalttı.»** buyurdun, sebebi ne idi? Bu sûrenin nesi sizi kocalttı?

Resûl-i Ekrem :

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ , **«Emrolunduğun gibi istikâmet et.» (11 - Hûd: 112) Âyet-i Celile'si beni kocaltmıştır**, buyurdu. Doğru yolda ve ortada istikâmet çok zordur. Fakat insân tam mânası ile istikâmet edemezse de, istikâmete yaklaşmağa gayret etmelidir. Felâh ve necâtı [kurtuluşu] arzû eden iyi bilmelidir ki, kurtuluş ancak sâlih amellerle mümkündür. Sâlih ameller ise, güzel ahlâktan doğar. Herkes kendi sıfat ve ahlâkını araştırsın ve sıralasın, sonra da teker teker tedâvilerine baksın. Bizi müttekîlerden kılmasını kerem sâhibi olan Cenâb-ı Allah'tan dileriz.

7 nci BEYÂN: İNSANIN KENDİ KUSURLARINI BİLMESİNİN YOLU

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ bir kuluna hayır murâd ettiği zaman, ona kendi kusurlarını gösterir. Basiret sâhibi olanlara kusurları gizlenmez. Kusur bilindikten sonra tedâvisi kolaydır. Ne yazık ki, insanların çoğu kendi kusurlarını bilemezler. Âlemin gözü önünde olan kılı görürken kendi gözü önünde olanı kerantı göremez. Kendi kusurlarını bilmek isteyene dört yol vardır:

1 — **Birincisi**, kalbin kusurlarını bilen, gizli âfetlere muttali' olan bir şeyh'e teslim olup huzûrunda diz çökmek, bu şeyh'i kendine hâkim tanımak ve mücâhedesinde onun işâretine uymaktır. Mürîdin şeyh ile, talebenin hoca ile olan münâsebetleri bundan ibârettir. Hocası ve şeyhi ona kendi kusurlarını bildirir ve tedâvi çârelerini öğretir. Böyle bir mürşidi bu zamanda bulmak cidden zordur. Bu gibiler artık ender bulunmaktadır. (115)

2 — **İkincisi**, sâdık ve sıddıklardan, mütedeyyin ve basiret sâhibi bir zât bulması; iş ve gidişâtını murâkabe etmesi için kendine murâkıb tâyin etmesidir. Bâtıni ve zâhiri hâllerinden hoşuna gitmeyenleri ve çirkin bulduklarını düzeltmek için kendisine gerekli tenbihde bulunmalıdır. Din imamlarının ileri gelenleri ve aklı başında olanları böyle yaparlardı. Hz. Ömer (R.A.): «Bana kusurlarımı söyleyen kimseye Allah rahmet etsin.» derdi. Ve bizzat kendisi Selmân'a, kendi kusurlarından sorardı. Bir def'a huzûruna geldiğinde:

— Söyle bakayım, aleyhimde neler duydun? diye sordu. Selmân:

— Öyle şey olur mu? diye özür diledi. Fakat Ömer ısrâr edince, Selmân:

— Evet, bir sofrada iki çeşit yemek bulundurduğun ve birini gece, diğerini gündüz yediğin, üstelik iki kat elbisenizin olduğu dedikodusu vardır, dedi. Hz. Ömer:

— Onları terkettim, başka bir şey duydun mu? diye sordu. Selmân:

— Hayır, başka bir şey duymadım, dedi. Yine Hz. Ömer, Huzeyfe'ye:

— Sen münâfıklar hakkında Resûl-i Ekrem'in sırdaşı idin, bende nifak alâmetlerinden [belirtilerinden] bir şey var mı? diye sordu.

O, bütün azamet, celâdet ve yüksek mevki'i karşısında kendini böyle töhmet altında bulundururdu. Allah ondan râzı olsun. Aklı daha çok ve mevki'i daha üstün olan herkes kendini daha az beğenir ve daha çok hor görür.

---

(115) Bu, Hicri 500 târihinde ve Gazâli devrindedir. Bizim zamânımıza gelince, onu da, siz kıyâs edin.

Ne yazık ki, böyle bir adam bulmak da güçleşmiştir. Dalkavukluğu terk edip, kusurları olduğu gibi haber veren. çekememezlikten kurtulup da mübalâğa etmeyen kimse pek az bulunur. Gördüğün dostların ya hasûddur, çekemezler veyâ bir garazları var; kusûr olmayan şey'i kusur göstermeğe çalışırlar, yâhud dalkavukluk yapar ve senin bir çok kusurlarını gizlerler. Bunun için, yâni gerçek dost bulamadığı için Dâvûd-ı Tâi uzleti tercih etmişti. Kendisine, niçin insânlar arasına katılmadığı sorulduksda, kusurlarımı benden gizleyen insanlar arasında ne işim var? derdi. Başkalarının ikazı ile kusurlarından vaz geçmek, dindarların en büyük arzûlarındandır. Nihâyet iş, bizim gibilerin derekesine düştü de bizim en büyük düşmânımız, bize kusurlarımızı söyleyip bizlere nasihatte bulunan kimseler oldu. Korkarım ki, bu hâl, iman zayıflığından meydâna gelmiştir. Zîra kötü huylar, zehirleyici yılan ve akrepler gibidir. Biri paltomuzda akrep olduğunu bize haber verse, doğru mu söylüyor, yalan mı söylüyor bakmadan ve akrebin nerede olduğunu araştırmadan, akrebin tehlikesinden kurtulmak için, hemen paltoyu sıyırır, adama teşekkür eder ve ondan sonra öldürmek için akrebi aramağa koyuluruz. Hâlbuki akrebin zararı bedene sirâyet eder ve nihâyet bir kaç gün devâm eder. Kötü ahlâkın zararı ise kalbe ve rûhadır. Bu da öldükden sonra devâm edip gider. Ya uzun yıllar devâm eder, veyâ acı ve sancısının hiç ardı arası gelmez. Vaziyet bu merkezde iken kötü hâllerimizi bize haber verdiler diye sevinmeyiz, haber verene teşekkür etmeyiz, kötü huyların izâlesi ile uğraşmayız. Belki biz de karşılıklı olarak adama nasihat etmeğe kalkışır ve deriz ki; sen de şöyle böyle yapıp durduğun hâlde bize öğüt mü veriyorsun? Onun nasihatinden istifâde edecek yerde adama husûmet göstermeğe başlarız. Bu hâl, çok günahların neticesi olarak kalb katılığından meydâna geldiğinde şübhe yoktur. Daha doğrusu iman zayıflığından meydâna gelir. Bizi doğru yola ilhâm ve hidâyet buyurmasını, kusurlarımızı bize göstermesini ve izâlesi için meşgûl etmesini ve fazl u keremi ile kusurlarımızı bize gösterene minnet ve şükranda bulunmamızı bize nasîb etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz eyleriz.

3 — Üçüncü yol, düşmanlarının dilinden kusurlarını duyup ıslâh olmaktır. Zira gayz ve kin gözlüğünden bakan düşman gözleri dâimâ kötülüğü görür, meydâna çıkarır ve onları ortaya kor. Kusurları öğrenmek bâbında yapmacık öğütlerle kusurları gizlemeğe çalışan Dalkavuk [yağcı] bir dosttan ziyâde, kusurları ortaya koyup teşhîr eden hâin bir düşmândan istifâde edileceği meydandadır. Ne yazık ki, insan tabîatı, düşmânı yalanlamak ve söylediklerini çekememezliğine hamletmek üzere yaratılmıştır. Fakat aklı başında olan kimse düşmânın sözlerinden istifâde etmesini bilir. Çünkü kişinin kusurlarının ağzında dolaşması tabiîdir, görüp duyup düzeltmesi gerekir.

4 — **Dördüncü yol**, insanlara karışmak ve aralarında kötü bulduğu her işde kendini murâkabe edip ayarlamaktır. Mü'min, mü'minin aynasıdır. Başkasının kusurlarında kendi kusurlarını görür ve tabiatlerin hevâ-i nefislerine uymakta birbirlerine yakın olduklarını bilir. Birinde bulunan bir kusurun aynı, daha azı veyâ daha çoğu mutlaka diğerinde de vardır. Kendi kendini araştırmalı ve başkasında görüp hoşlanmadığı şeylerden kendini temizlemelidir. Şâyet insanlar başkalarında gördükleri kusurları kendileri de terk etse, artık başka bir terbiyeciye ihtiyac kalmazdı. İsâ aleyhisselâm'a :

— Seni kim terbiye etti? diye sordular. O:

— Beni kimse terbiye etmedi. Câhillerin cehâletini kötü bulduğum için ben de ondan uzaklaştım, dedi.

Bütün bunlar, insanların kusurlarını görüp, dinde şefkatli ve öğüt veren, kendini ıslâh ettikten sonra, insanları düzeltmekle meşgûl olan, onlara nasihat veren, zeki, ârif bir şeyh'i bulamıyanların baş vuracakları çârelerdir. Yoksa böyle bir zâtı bulan kimse tabibini bulmuştur. Artık ona devâm etmeli. Çünkü hastalığını iyi edecek ve kendisini helâkten kurtaracak olan odur.

3 üncü BEYÂN :
KALB HASTALIKLARININ MENŞE'İ ŞEHVETLERE UYMAK VE BU HASTALIKLARI TEDÂVİ ÇÂRESİNİN ŞEHVETLERİ ATMAK OLDUĞUNA DÂİR ŞERİATIN VE BASİRET ERBÂBININ RİVÂYETLERİNDEN GELEN ŞÂHİD VE DELİLLER

Bilmiş ol ki; anlatmış olduklarımızı ibret nazarı ile düşünürsen basiret gözün açılır, ilim ve yakîn nûru ile kalbin, hastalık ve illetleri ile tedâvi çâreleri sana keşfedilir. Şâyet bu kadarından âciz isen, sana yaraşan, taklîd edilmesi muvâfık görülen zâtı taklîd edip, ona uyarak îman ve tasdîkde zaman kaybetmemendir. Zira ilmin dereceleri olduğu gibi, îmânın da dereceleri vardır. İlim, îmandan sonra hâsıl olur. Zira ilim, îmandan sonradır. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîmde şöyle buyurmuştur :

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ •

«**Allahu Teâlâ, sizden îmân edenleri yükseltir, ilim verilenleri ise kat kat derecelerle yükseltir.**» (58 - Mücâdele: 11) Allah'a giden yolun, şehvetlere uymamakta olduğuna inanır ve fakat bunun yolunu ve sırrını bi-

lemezse de yine bu kimse iman edenlerdendir. Şâyet şu anlattığımız, şehvetin yardımcılarına muttali olur ve bunları bilirse işte o, ilim kendine verilenlerdendir. Bunların her ikisine de Allahu Teâlâ Cennet'i va'd etmiştir. Bu husûsa imânı gerektiren Kur'an âyetleri, hadîsler ve ulemânın pek çok sözleri vardır.

Âyetler :

﴿ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى ﴾ «Ve nefsini hevâsından men'ederse, varacağı yer Cennet'tir.» (79 - Nâziât: 40-41).

﴿ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى ﴾ «Onlar o kimselerdir ki, Allahu Teâlâ onların kalblerini takvâ için imtihân ve ibtilâ etmişti.» (49 - Hucûrât: 3) Denildi ki: Kalblerinden şehvet sevgisini çıkardı.

Hadîsler :

﴿ اَلْمُؤْمِنُ بَيْنَ خَمْسِ شَدَائِدَ مُؤْمِنٌ يَحْسُدُهُ وَمُنَافِقٌ يُبْغِضُهُ وَكَافِرٌ يُقَاتِلُهُ وَشَيْطَانٌ يُضِلُّهُ وَنَفْسٌ تُنَازِعُهُ ﴾

«Mü'min, beş güçlük arasındadır: Karşısındaki mü'min olur kendisine hased eder, münâfık olur buğzeder, kâfir olursa kendisi ile savaşır, şeytân ise kendini sapıtmağa çalışır, nefis de kendisi ile münâzaa eder durur.» (116)

Nefsin, mizâcı bir düşmân olup, onunla mücâdele etmek gerektiğini Resûl-i Ekrem haber vermiştir.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir:

«Yâ Dâvud, adamlarını, şehvetle yiyip içmekten korkut. Zira dünyâ şehvetlerine merbût gönüllerin akılları benden mahcûb ve memnûdur.»

Îsâ aleyhisselâm: «Görmediği vaidler karşısında peşin şehvetlerini terk eden kimseye müjdeler olsun.» demiştir.

Harbden dönen orduya hitâben Resûl-i Ekrem :

﴿ مَرْحَبًا بِكُمْ قَدِمْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ ﴾

---

(116) Ebû Bekir b. Bilâl «Mekârim-i Ahlâk»da Enes'den rivâyet etmiştir.

«Merhabâlar, küçük cihâddan büyük cihâda döndünüz.» buyurdu. Resûl-i Ekrem'e, büyük cihâd nedir? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem :

جِهَادُ النَّفْسِ **«Nefis mücâhedesi.»** diye cevab vermişlerdir. (117)

اَلْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ

«Asıl mücâhid, Allah'ın itâat uğrunda nefsi ile mücâhede edendir.» (118)

كُفَّ أَذَاكَ عَنْ نَفْسِكَ وَلَا تُتَابِعْ هَوَاهَا فِي مَعْصِيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى
إِذًا تُخَاصِمُكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَلْعَنُ بَعْضُكَ بَعْضًا إِلَّا أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ تَعَالَى وَيَسْتُرَ

«Allah'a isyân uğrunda nefsine itâat etmemekle nefsinden sana gelecek eziyyetten korun. Zira nefsinin arzûlarına uyarsan, sonra Kıyâmet günü nefsin seninle husûmete kalkışır ve senin parçaların yekdiğerini tel'in eder. Ancak Allahu Teâlâ'nın mağfiret edip kusurlarını örttükleri müstesnâ.»

Büyüklerin Sözleri :

Süfyân-ı Sevri: «Nefsimden daha zor kimse ile mücâdele etmedim. Mücâdelem, bâzan lehime ve bâzan da aleyhime cereyân etti.» demiştir.

Ebû'l-Abbâs Musıli, nefsine şöyle hitâb etmiştir: «Ey nefis, ne dünyâda zenginler ve hükümdarlar gibi zevk u safâdasın, ne de âhiret için âbidler gibi mücâhede edersin. Böyle giderse, senin yüzünden Cennet ile Cehennem arasında mahbûs kalacağım? Utanmaz mısın?.»

Hasan-ı Basri: «Nefsin terbiyeyi kabûl etmesinden, serkeş atın gem'i kabûl etmesi daha zor değildir.» derdi.

Yahyâ b. Muâz Râzi: «Riyâzet kılıcı ile nefsin ile mücâhede et. Riyâzet de dört şekilde olur. Onlar da, az yemek, az uyumak, az konuşmak ve kimseye eziyet etmemekledir. Az yemekten şehvet ölür. Az uykudan parlak irâde doğar. Az konuşmadan, tehlikelerden selâmet hâsıl olur. Eziyet etmemekten de gâyeye ulaşılır. İnsân için en zor şey, eziyye-

(117) Beyhaki «Zühd»ünde Câbir'den rivâyet etmiştir.
(118) İbn Mâce ve Tirmizi Fudâle'den rivâyet etmişlerdir.

te katlanmak ve hiddetli zamanda mülâyim davranmaktır. Nefisden şehvet ve günâhlara karşı irâde fikri doğduğu ve boş sözler konuşmak istediği vakit, ona karşı teheccüd, az uyku ve az yemek kınından kılıcını çeksin ve bu kılıcı az konuşmak ve tevâzu eliyle ona vursun da zulüm ve intikaam hissi zâil olup, diğer insanlar şerrinden emin oluncaya kadar bu hâle devâm etsin ki, bu sûretle nefsini şehvet karanlığından ve onun âfet ve gâilelerinden korumuş olsun. Böyle yapınca nefis, nazif, nûrânî, hafif ve ruhânî olur da bu sâyede rahvan at gibi, iyilikler sâhasında dolaşır, tâat ve ibâdet yoluna girmiş olur. Bağ ve bahçeler içinde tenezzühe çıkan bir hükümdâr hâline gelir.»

Yine bu zât diyor ki: İnsânın üç düşmânı vardır. Bunlar dünyâ, şeytân ve nefisdir. Bunun için zühd ile dünyâdan, vesvesesine uymamakla şeytandan, şehvetleri terketmekle nefisden korunmağa çalışmalıdır.

Hakîmlerden biri de şöyle diyor: Nefsi kendine hâkim olan kimse, şehvetlerinin bataklığında esir, hevâ-i nefsinin hapishânesinde mahsûr ve zincir-i nefsinin elinde kelepçeli olduğu hâlde makhûr bir vaziyete düşer. Bu gibi adamı, nefsi istediği tarafa çeker ve kalbini basîretten men' eder.

Câfer b. Humeyd diyor ki: Âlimler ve Hakîmler, ni'metin kıymeti ancak ni'metin terki ile bilinebileceğinde ittifâk etmişlerdir.

Ebû Yahyâ el-Varak da: «Arzûlarını, yerine getirmekle âzalarını memnûn eden kimse, kalbinde nedâmet ağacını dikmiş olur.» demiştir.

Vuhayb b. Verd-i Mekkî şöyle demiştir: «Ekmekten başka yenen her şey şehvettir.» Yine bu zât: «Dünyâ şehvetlerini seven kimse, zillete hazırlansın.» demiştir.

Rivâyete göre; Yûsuf aleyhisselâm hazîne vekilliğine getirilip, memleketinin ileri gelenlerinden oniki bin kişilik bir kaafile ile seyâhata çıktığı sırada, Aziz'in hanımı Züleyhâ, Yûsuf'un yoluna çıkarak, isyan sebebiyle hükümdarları köle, itâat sebebiyle de köleleri hükümdâr yapan Allah'ı tesbîh eder ve noksan sıfatlardan tenzih ederim ki, hırs ile şehvet, hükümdarları köle mevki'ine indirir. Sabır ile takvâ ise köleleri hükümdarlığa yükseltir, dedi. Bunun üzerine Yûsuf aleyhisselâm da Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulduğu gibi:

إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

«Hakikat bu: Her kim Allah'tan korkar ve sabrederse, her hâlde Allah, muhsinlerin ecrini zâyi etmez.» (12 - Yûsuf. 90) demiştir.

Cüneyd şöyle anlatıyor: Bir gece uyandım, virdimi [ibâdetimi] yapmak için kalktım. Fakat her zamanki gibi, ibâdetin zevkini alamadım. Uyumak istedim, uyuyamadım; oturmak istedim, oturamadım. İster istemez sokağa çıktım. Bir de sokak kenârında eski hırkaya bürünmüş bir adam gördüm. Adam beni duyunca:

— Ey ebe'l-Kaasım, biraz bana yaklaş, dedi. Ben de:

— Hiç haber vermeden geldin, dedim. O:

— Hayır, ben senin kalbinin bana teveccüh etmesini Allahu Teâlâ'dan istemiştim, dedi. Ben de:

— Allahu Teâlâ isteğini yerine getirdi, söyle bakalım ne istiyorsun? dedim. O da:

— Nefsin derdi ne zaman derman, zehiri ne zaman panzehir olur? diye sordu. Ben:

— Nefis, ne zaman hevâsına muhâlefet ederse, o zaman derdi derman, zehiri de panzehir olur, dedim. Bunun üzerine adam nefsine dönerek: «Dikkat et, yedi kere ben sana bu şekilde cevab verdim, fakat sen duymak istemedin, duydun mu iyi dinle?» dedi ve oradan uzaklaştı. Kim olduğunu bilemedim.

Yezid-i Rakkaşi (119): «Dünyâda soğuk su içmekten sakınınız ki, belki bunu âhirette bulursunuz.» dedi. Adamın biri Ömer b. Abdülâziz'e:

— Ne zaman konuşayım? diye sordu. Ömer:

— Ne zaman konuşmamak ister, sükûtu tercih edersen, o zaman konuş, der. Adam:

— Ne zaman susayım? diye sorunca, Ömer:

— Ne zaman konuşmak istersen, o zaman sus, diye cevab verir.

Hz. Ali (R.A.): «Cennet'i arzûlayan kimse, dünyâda şehvetlerinden uzaklaşır.» buyurmuştur.

Mâlik b. Dinar, bir gün sokakta yürürken canının arzûladığı bir şey'i görür ve kendi kendine «sabret, benim seni bu arzûmdan alıkoymam ve isteğini yerine getirmemekliğim, senin benim katımda kıymetin olduğu içindir.» der.

Anlaşıldı ki, âlimler ve hakimler, âhiret saâdetine ulaşmak için nefsi hevâsından uzaklaştırmak ve şehvetlerine muhâlefet ettirmekten başka yol olmadığında ittifak hâlindedirler. Bu kadarına inanmak vâcibdir. Fakat şehvetlerden ne miktârının terkedileceği ve hangi miktârının terkedilmeyeceği, ancak yukardaki beyânımızdan anlaşılır.

Riyâzetin hulâsası ve sırrı: Mezâra gelmeyecek ve orada bulunmayacak şeylerden ancak zarûret miktarı faydalanmaktır. Zaruri ihtiyâcını

(119) Basralı kassas ve zâhidlerdendir. Hicri 120 de vefât etmiştir.

teskin edecek kadar yemek içmek, giymek, evlenmek gibi muhtâc olduğu diğer hususlardan istifâde eder; fazlasına bakmaz ve yaklaşmaz. Zîra bunlardan fazla miktarda faydalanırsa, onlarla ünsiyet peydâ eder ve ölüm ânında geri dönmek ister. Hâlbuki dünyâya dönüşünü ancak âhiretten nasibi olmayanlar ister. Bundan kurtuluş ise, kalbin Allahu Teâlâ'yı bilmesi ve sevmesi ile mümkündür. Kalb, Allah'ı tefekkür eder, her şeyden kesilerek O'na bağlanırsa, o zaman dünyâya dönmek isteğinden kurtulmuş olur ki, bu hususta yardım ancak Allah'tandır. Bunun gibi dünyâlıktan zikir ve fikre mâni olacak şeyleri izâle edecek miktar ile iktifâ etmeli ve fazlasına gitmemelidir. Riyâzetin sırrına varamayıp bu hakikate eremiyenler, hiç olmazsa buna doğru yaklaşmalıdır. İnsanlar bu hususta dörde ayrılır:

1 — **Birincisi:** Bir adam ki, kalbi Allah'ı zikr ile dolmuştur. Zarurî geçimden fazlası için dünyâya iltifât etmez ve ona aslâ kıymet vermez. Bu adam, sıddiklardandır. Bu mertebeye ancak uzun riyâzet ve devamlı şehvetlere sabır sâyesinde erişilebilir;

2 — **İkincisi:** Dünyâ ve dünyâlık kalbini istilâ etmiş, kaplamıştır. Kalbinde Allah'ı anacak yer ve boşluk kalmamıştır. Onun Allah'ı zikretmesi hadîs-i nefis bakımındandır. O, yalnız dili ile zikreder. bu zikir kalbine inmez. Bu adam helâktedir.

3 — **Üçüncüsü:** Hem dünyâ, hem de din işleri ile uğraşan, fakat kalbinde umûmiyetle din tarafı gaalib olan kimsedir. Bu adam, Cehennem'e uğrıyacak fakat kalbindeki zikrullah'ın galebesi nisbetinde Cehennem'den çabuk kurtulacaktır.

4 — **Dördüncüsü:** Her ikisiyle uğraşan, fakat dünyâlık tarafı kalbinde gaalib olan kimsedir. Bu da er-geç Cehennem'den çıkar. Çünkü kalbinde zikrullah vardır. Fakat uzun zaman Cehennem'de kalır. Allah'ım, perîşanlıktan sana sığınırız, zira sığınılacak ancak sensin.

Bu izahat karşısında adamın biri kalkıp da, mübâh olan ni'metlerden istifâde mübahtır, bunlardan istifâde Allah'tan uzaklaşmağa nasıl sebeb olur? derse, bunun zayıf bir hayâl olduğunu bilmelidir. Çünkü dünyâ sevgisi, bütün hatâların başı ve iyiliklerin mahvolmasının sebebidir. «Dünyâyı Zemm Kitâbı»nda geleceği gibi, ihtiyaçtan fazla olan mübahlar da Allah'tan uzaklaşmanın sebeblerindendir.

İbrâhim Havas şöyle anlatıyor: Bir def'a Şam'ın en yüksek dağlarından olan LÜKAM dağına çıkmıştım. Orada bir nar ağacı gördüm, canım çekti. Bir nar kopardım ve yemek için narı yardım, fakat baktım ki acıdır, onu attım ve yoluma devâm ettim. İlerde başına arılar toplanmış bir adam gördüm. Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı ve adımı da söyledi. Adımı nereden bildiğini kendisinden sordum. O da, Allah kendisini bilenden bir şey'i gizlemez dedi. Ben kendisine:

— Senin Allah katında bir mevki' sâhibi olduğunu görüyorum, duâ etsen de Allahu Teâlâ seni bu arıların sokmasından kurtarsa olmaz mı? dedim. Adam bana:

— Ben de senin Allah katında bir kıymetin olduğunu anlıyorum, sen de duâ etsen de Allahu Teâlâ seni nar hevesinden kurtarsa olmaz mı? Hâlbuki nar meyvesini dünyâda ısırmanın Âhirette hesâbı sorulacak. Arıların ısırmasına gelince, onların mükâfatı görülecektir, dedi ve ben oradan ayrıldım.

Seriyyü's-Sakatî diyor ki: Kırk senedir gönlüm sirkeye batırılmış ekmeği istiyor; ben de ona yedirmiyorum. Demek ki, mübâh olan ni'metlerden kendini çekmedikçe Âhiret yoluna girmek için kalbini ıslâh etmek mümkün olamaz. Zira nefis, bâzı mübahlardan uzaklaştırılmazsa, bu sefer bâzı yasaklara da meyletmeğe başlar. Meselâ dili gıybet ve fuzûlî sözlerden çekmek isteyen kimse, dinde mühim olan şeylerle, zikrullahtan başka her şeyden dilini çekmelidir: Tâ ki, söz söyleme hevesi kendisinde azalır ve konuştuğu zaman ancak hak ve hakikati söyler. İşte bu gibilerin sükûtu da, kelâmı da ibâdet olur.

Bunun gibi, göz her gördüğü şey'e takılıp ve rast geldiği güzel şey'e bakmak isterse, helâl olmayan şeylere bakmaktan kendini alamaz. Diğer şehvetler de böyledir. Zira helâlı arzû eden şey, harâmı da arzû eder. Aslında şehvet birdir. Kişiye farz olan, onu haramdan korumaktır. Şâyet şehvetten lüzûmu kadarı ile kifâyete onu alıştırmazsa, kişiye galebe çalar ve ileri geçer. Mübahların âfetlerinden biri budur. Bunun ilerisinde, bundan da daha büyük tehlikeler vardır. O da şudur: Nefis, dünyâ ni'metlerinden ferahlanır, bunlara meyleder, genişlik ve darlık ânlarında dünyâ ni'metleri ile huzûra kavuşur. Hattâ ayıkmayan bir sarhoş gibi, dünyâ ni'metleri kendisini mest eder. Dünyâlık ile bu derece sevinmek, öldürücü bir zehirdir. Bütün damar ve iliklere işler de, bu sebeple korku, hüzün, ölümü hâtırlama, kıyâmetin şiddetini düşünme gibi hâller, kalbden çıkar. İşte bu hâl kalbin ölmesi demektir. Nitekim Âyet-i Celîle'de: ﴿وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا﴾ «Ve dünyâ hayâtı ile râzı olup onunla mutmain olmuşlardır.» (10 - Yûnus: 7) buyurulmuştur. Diğer Âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ﴾ «Hâlbuki dünyâ hayâtı, Âhiretin yanında bir yol azığından ibârettir.» (13 - Ra'd: 26) Başka bir Âyette:

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ

«Biliniz ki, dünyâ hayâtı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir tefâhur, mâl ve evlâtta bir çokluk yarışından ibârettir.» (57 - Hadid: 20) buyurulmuştur. Bütün bu Âyet-i Celile'ler dünyâyı zemmetmektedir. Allahu Teâlâ'dan selâmet dileriz. Basiret erbâbı, dünyâlık ile neş'elenmiş olan gönüllerini tecrübe etti ve Allahu Teâlâ'yı hâtırlamaktan, Âhiret gününü düşünmekten uzak buldular. Bir de mahzûn olduğu zaman, gönülleri tecrübe etti. O zaman gönülleri sâf, yumuşak, ince ve zikrin te'sirini kabûl eder bir hâlde buldular ve kurtuluşun, ferah ve neş'e sebeblerinden uzak, devamlı hüzün içinde olduğunu bildiler de, kalbi dünyânın zevk ve ni'metlerinden uzaklaştırdı. Helâl olsun, harâm olsun bütün şehvetlere sabretmeyi kalbe alıştırdılar ve dünyâ ni'metlerinin helâlının hesâbı, harâmının azâbı olduğunu, arada kalanların da itâbı yâni sert hitâbı müstelzim bulunduğunu bildiler ki, bu itâb da bir nevi azabdır. Zira mahşer yerinde münâkaşa yolu ile hesâb gören kimse, azâb olmuş demektir. İşte onlar Allahu Teâlâ'yı zikir ve O'na itâatle, şehvetin esiri ve kölesi olmamak sâyesinde, o günün azâbından kurtuldular. Dünyâ ve Âhiretin hürriyetine ve ebedî saltanatına nâil oldular da nefislerine, avcılık için kullanmak istedikleri şâhin kuşuna yaptıkları muâmeleyi yaptılar. Zira şâhin kuşunu av için kullanmak istediklerinde, onu önce ehlileştirip, terbiye etmek lâzım. Bunun için de, önce onu karanlık bir yerde hapseder, göz kapaklarını dikerler, bu sebeble havada uçmaktan ümîdi kesilir ve eski uçuş âdetlerini unutur. Ondan sonra kendisine et takdîm edilir ve bu sûretle sâhibi ile ünsiyet peydâ eder, onunla anlaşılır. O dereceye kadar arayı uydururlar ki, sâhibi onu çağırınca sesini duyar duymaz hemen ona doğru koşar gider. Nefis de böyledir. Terbiye edicisi ile ülfet ve onun zikri ile ünsiyet etmez. Ancak gözünü ve kulağını alıştığı şeylerden korumak için önce onu tenhâ ve kimsenin bulunmadığı yerlerde yaşatıp âdetlerinden ümidini kestirmek, sonra da yine yalnızlıkta zikir, duâ ve senâya onu alıştırmakla mümkün olur. Bu sâyede Allah'ı zikir ile ünsiyet peydâ eder de, diğer dünyâ ve dünyâlıktan uzaklaşır. Bu yol, müride ağır gelirse de, sonra bundan zevk almağa başlar. Mürid bu hâlinde âdeta bir çocuk gibidir. Çocuk memeye alışkındır. Zamânı gelince memeden kesilir. Fakat o, ona alışkın olduğu ve bütün yemeklerin zevkini oradan aldığı için dayanamadan ağlar durur. Meme yerine kendisine takdîm edilen yemeklere şiddetle cephe alır ve onlardan nefret eder. Fakat bir gün, iki gün derken nihâyet sabrı tükenir, aç-

lığa dayanamaz bir hâl alır ve azar azar yemeğe başlar. Neticede yemekle tabiatleşir. Hattâ sonradan memeye çevirilse, bu def'a da memeye cephe alır ve memeyi kabûl etmez. Çünkü artık yemekle ünsiyet peydâ etmiş ve ona alışmıştır.

Hayvanlar da böyledir. İlk önce dizginden, eyerden ve binilmekten nefret eder, hoplar ve zıplar. Ancak cebir ve şiddet kullanmak sûretiyle bunları kabûl eder. Sonra bunlarla tabiatleşince, artık hiç bir kayda tâbi' tutulmadan yerinde durur. Gemi vurulur, eyerlenir ve binilir de sesini çıkarmaz.

İşte nefis de böyle; çocuk, hayvan ve kuşlar gibi terbiye edilir. Nefsin terbiyesi şöyle olur: Önce dünyâ ni'metlerinin zevk u safâsına bakmaktan, onları görüp onlarla ünsiyet etmek ve neş'elenmekten alıkonur. Hattâ ölüm ile yok olup gidecek olan her şeyden uzaklaştırılır. Zira kendisine denir ki; neyi seversen sev, nihâyet ondan ayrılacaksın. Nefis, böyle sevdiği her şeyden, sonunda ayrılacağını ve onun hasretini çekeceğini anlayınca, ayrılığı muhakkak olan her sevgiliye karşı isyân eder ve ayrılığı olmayan bir sevgili ile meşgûl olmak için, araştırma yapar ki, o da Allahu Teâlâ'yı zikir ve tezekkürdür. Bu zikrullah mezarda bile kendinden ayrılmaz ve kendine yoldaş olur. Tabiî bu neticeye varmak zor olsa da, birkaç günlük sabra bağlıdır. Âhiret hayâtına nisbetle dünyâ ömrü çok azdır. Aklı başında olan bir insan, uzun yıllar faydalanacağı herhangi bir şey'i elde etmek için, kısa bir müddet zahmete katlanır. Ebedi olan Âhiret hayâtına nisbetle insan ömrü; dünyâya nisbetle bir aydan da azdır. Onun için, yâni nisbeten çok az olan şu dünyâ yaşayışında, ebedi olan Âhiretin saâdetini kazanmak için, sabır ve mücâhede lâzımdır. Hz. Ali'nin (R.A.) buyurduğu gibi, gece tenbelleşip de, yatıp uyuyanlar sabahleyin pişmân olurlar. Çünkü onlar, oldukları yerde kalmışlar, çölün gündüz sıcağında yol alamazlar, gece gitmeleri lâzımdır. Fakat gece yol alanlar sabâh olunca bu hareketlerine memnûn kalır, gözleri açılır, uyku körlüğü kendilerinden zâil olur.

İnsanların hâl ve gidişâtının değişikliği nisbetinde, mücâhede ve riyâzet yolları da değişir. Burada kaaide, herkes dünyâlıktan nereye bağlanmış ve nereye gönül vermişse onu terketmesidir. Meselâ, insanlardan bir kısmı servete, diğer bir kısmı rütbeye, diğer bir kısmı hitâbetle halkı çekmeğe, bâzıları da mevki' üstünlüğüne, daha başkaları da talebelerinin çokluğuna ve hüsn-i beyâna mâlik olduğuna bağlanır ve bununla övünür. İşte insâna yakışan, bunlardan hangisine daha çok meylediyor ve hangisinden daha çok zevk duyuyorsa, her şeyden önce onu kalbinden çıkarıp atmaktır. Bu saydıklarımdan birine meyli olan bir kimseye, seni sevdiğin şu şeyden mahrûm ediyoruz; fakat mükâfatını Âhirette alacaksın, dendiği vakit; şâyet bu adam bundan üzüntü duyarsa, bu adam dün-

yâlık ile neş'elenen ve dünyâlığa bağlanan bir kimsedir ki, bu hâl kendisi için tehlikelidir. Onun için her şeyden önce, en çok bağlı bulunduğu dünyâlığını terk etmeli, sonra insanlardan uzaklaşıp nefsi ile başbaşa kalmalı ve kalbini murâkabe etmelidir. Allah'ı zikir ve tefekkürden başka hiç bir şey ile uğraşmamalıdır. Nefsinde meydâna gelecek şehvet ve vesveseleri gözetlemeli, görülen her zararlı maddeyi kökünden söküp atmalı. Zira her vesvesenin bir sebebi var. Vesvese, ancak o sebebi ve alâkayı kesmekle yok olur. Bunun için ömrü boyunca böyle devâm etmelidir. Cihâd ve mücâhedenin sonu yoktur. Bunlar ancak ölümle sona erer.

9 uncu BEYAN : GÜZEL AHLÂKIN ALÂMETLERİ

Bilmiş ol ki, herkes kendi kusurlarının câhilidir. İnsan kendi kusurlarını tamâmiyle göremez. Nefsi ile azıcık bir mücâhede edip de fâhiş günahları terkettiği vakit, nefsini temizleyip, ahlâkını güzelleştirdiğini ve artık mücâhededen kurtulduğunu sanır. Halbuki böyle değildir. Bunun için güzel ahlâkın alâmetlerini açıklamak lâzımdır. Buna göre deriz ki; güzel ahlâk, îmandır, kötü huy ise nifaktır. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'de mü'minlerin güzel sıfatları ile münâfıkların kötü hâllerini bildirmiştir. İşte bunlar, güzel ahlâk ile kötü huyun netîcesidir. Güzel ahlâkın alâmet ve nişanlarını bilmek için bunlardan bir kısmını burada anlatalım.

Allahu Teâlâ :

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (إِلَى قَوْلِهِ) أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ

«Mü'minler felâha ermişlerdir. Onlar namazda huşu' içindedirler. Onlar boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar zekâtlarını verirler. Onlar eşleri ve câriyeleri dışında, mahrem yerlerini herkesten korurlar. Doğrusu bunlar zemmedilmezler. Bu sınırları aşmak isteyenler, işte bunlar aşırı gidenlerdir. Onlar emânetlerini ve sözlerini yerine getirirler. Namazlarına riâyet ederler. İşte onlar temelli kalacakları Firdevs Cennet'ine vâris olan mirascılardır.» (23 - Mü'minûn: 1 - 11)

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ (إِلَى قَوْلِهِ) وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

«Ey Muhammed, Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda gezen, rükû' ve secde eden, muvâfık olanı buyurup fe-

nâhığı yasak eden ve Allah'ın buyruklarını koruyan mü'minleri müjdele.» (9 - Tevbe: 112)

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ (إلى قوله) أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا

«Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer. Karşılarında âyetleri okununca (bu) onların imânını artırır. Onlar ancak Rablerine istinâd edip güvenirler. Mü'minler onlardır ki, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden harcarlar. İşte onlar, hakiki mü'minlerin tâ kendileridir.» (8 - Enfâl: 2 - 4)

وَعِبَادُ الرَّحْمَٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

«Rahmân olan Allah'ın kulları yeryüzünde mülâyemetle yürürler. Câhiller kendilerine takıldıkları zaman, onlara güzel sözler söylerler. Onlar gecelerini Rableri için kıyâma durarak ve secdeye vararak geçirirler. Onlar «Rabbımız, bizden Cehennem azâbını uzaklaştır; doğrusu onun azâbı dâimi ve acıdır, orası şübhesiz kötü bir yer ve kötü bir duraktır» derler. Onlar sarfettikleri zaman, ne ısrâf ederler, ne de cimrilik; ikisi arasında orta bir yol tutarlar. Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı tutup O'na yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı câna haksız yere kıymazlar. Zinâ etmezler. Bunları yapan günâha girmiş olur. Kıyâmet günü azâbı kat kat olur. Orada alçaltılarak dâimî kalır. Ancak tevbe eden, inanıp yararlı iş işleyen kimselerin, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah bağışlar ve merhamet eder. Kim tevbe edip yararlı iş işlerse, şübhesiz o, Allah'a lâyıkı vechile teveccüh etmiş olur. Onlar, yalan yere şehâdet etmezler. Faydasız bir şey'e rastladıkları zaman, yüz çevirip vakarla geçerler. Kendilerine Rablerinin âyeti hâtırlatıldığı zaman, onlara karşı kör ve sağır davranmazlar. Onlar; «Rabbımız, eşlerimiz ve çocuklarımız husûsunda gözümüzü aydın kıl, bizi, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara rehber yap» derler. İşte onlar, sabrettiklerinden ötürü Cennet'in en yüksek dereceleri ile mükâfatlandırılırlar. Orada esenlik ve dirlik dilekleriyle karşılanırlar. Orada dâimidirler. Ne güzel bir yer ve ne güzel bir duraktır. Ey Muhammed, de ki: İbâdetiniz olmasa Rabbim size ne diye kıymet versin. Ey inkârcılar, yalanladığınız için azab yakanızı bırakmıyacaktır.» (25 - Furkan: 63 - 77) buyurmuştur.

Hâl ve gidişâtından şübhelenen kimse, kendini bu Âyet-i Celîle'lere arzetsin. Bu sıfatların tamâmının kendinde bulunması güzel ahlâkın alâmetidir. Hiç birinin bulunmaması ise, kötü ahlâkın alâmetidir. Bâzısının bulunup bâzısının bulunmaması ise, ahlâkından bâzılarının güzel, bâzıla-

nun da çirkin olmasının nişânesidir. Buna göre iyiliklerini koruyup kötülüklerini izâleye çalışmalıdır.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.), mü'mini bir çok sıfatları ile vasıflandırdı ve bunların hepsinin güzel ahlâk olduğunu bildirdi. Bunlardan bâzıları:

1 — ﴿ الْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ ﴾ **«Mü'min, kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sever.»** (120).

2 — ﴿ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ ﴾

«Allah'a ve Âhiret gününe iman eden misâfirine ikrâm etsin. Allah'a ve Âhiret gününe imân eden komşusuna ikrâm etsin. Allah'a ve Âhiret gününe imân eden hayır söylesin veyâ sükût etsin.» (121)

Mü'minlerin vasıflarının güzel ahlâk olduğunu, yine Resûl-i Ekrem şöyle ifâde buyurmuştur:

﴿ أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ أَخْلَاقًا ﴾

«İman cihetinden mü'minlerin en kâmili, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.»

3 — ﴿ إِذَا رَأَيْتُمُ الْمُؤْمِنَ صَمُوتًا وَقُورًا فَادْنُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلَقَّنُ الْحِكْمَةَ ﴾

«Sükûtu seven ve vekarlı olan bir mü'mini gördüğünüz zaman ona yaklaşın. Zira ona hikmet telkîn edilmiştir.» (122)

4 — ﴿ مَنْ سَرَّتْهُ حَسَنَتُهُ وَسَاءَتْهُ سَيِّئَتُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ ﴾

---

(120) Buhârî ile Müslim, başka ifade ile Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(121) Buhârî ile Müslim Ebû Şureyh ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(122) İbn Mâce aynı meâlde başka bir ifâde ile Ebû Hallâ'dan rivâyet etmiştir.

«İyiliklerine sevinen, kötülüklerine üzülen kimse mü'mindir.» (123)

5 — «لا يحل لمؤمن أن يشير إلى أخيه بنظرة تؤذيه»

«Din kardeşine eziyet verecek sert bakış ile bakmak, mü'mine helâl olmaz.» (124)

6 — «لا يحل لمسلم أن يروع مسلما» **«Müslümânın müslümânı korkutması helâl olmaz.» (125)**

7 — «إنما يتجالس المتجالسان بأمانة الله عز وجل، لا يحل لأحدهما أن يفشي على أخيه ما يكرهه»

«Bir meclisde oturan iki kişi Allah'ın emâniyle otururlar. Onların birine, arkadaşının aleyhinde bir şey'i ifşâ etmesi helâl olmaz.» (126)

Bâzıları, güzel ahlâkın alâmetlerini şöyle sıralamışlardır: Çok utanır, az eziyyet eder, salâhı çok olur, doğru sözlü olur, az konuşur, ameli çok, sürçmesi az olur. Fuzûli şeylerden sakınır, iyilik eder, yaklaşır, vekarlı olur, sabreder, şükreder, kazâya râzı olur, halîm olur, mülâyim ve yumuşak davranır, nâmuslu ve şefkatli olur, tel'in etmez, kötü söylemez, söz gezdirmez, çekiştirmez, kin tutmaz, cimri olmaz, hased etmez. Güler yüzlü, neş'eli ve tatlı sözlü olur. Allah için sever, Allah için buğzeder, Allah için kızar ve Allah için râzı olur. İşte bunlar güzel ahlâktır.

Mü'min ile münâfıkın alâmetlerinden sorulan Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurdu:

«إن المؤمن همته في الصلاة والصيام والعبادة، والمنافق همته في الطعام والشراب كالبهيمة»

---

(123) Ahmed, Taberânî ve Hâkim Ebû Mûsâ'dan ve başkaları Ebû Umâme'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahîh olduğunu söylemiştir.

(124) İbn Mübârek mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(125) Taberânî Nu'man b. Bişir'den ve Bezzâr İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

(126) Hadîs, ikinci ciltte geçmiştir.

«Mü'minin himmeti; namaz, oruç ve diğer ibâdetlerdedir. Münâfık ise, hayvan gibi yeyip içmek derdindedir.»

Hâtem-i Esamm da, mü'min ile münâfıkı şöyle ayırır ve der ki: Mü'min tefekkür ve ibret nazarı ile meşgûl, münâfık ise hırs ve tûl-i emel ile meşgûldür. Mü'min, herkesden elini çeker ve bütün ihtiyâcını yalnız Allah'tan ister. Münâfık ise herkesten ister, yalnız Allah'tan istemez. Mü'min, yalnız Allah'tan korkar başka kimseden korkmaz. Münâfık herkesten korkar, yalnız Allah'tan korkmaz. Mü'min malını dîni uğrunda fedâ eder, münâfık ise bunun aksine olarak dînini malı uğrunda fedâ eder. Mü'min, güzel işler yaptığı hâlde, yine de Allah korkusundan ağlar, fakat münâfık, kötülük yaptığı hâlde yine güler. Mü'min, (Allah'ı hâtırlamak için) yalnız ve tenhâ yerleri sever, münâfık ise insanlar arasına karışmağı sever. Mü'min, tohumu atar fakat bozulacağından korkar, münâfık ekilen tohumu söker, harmanda mahsûl bekler. Mü'min, nizâm ve huzûru te'min için iyiliği emreder, kötülükten nehyeder, münâfık ise riyâset ve dünyâlık için emreder ve nehyeder de ortalığı karıştırır.

Güzel ahlâkın en mühim tecrübe noktası, eziyetlere sabretmek ve külfete tahammüldür. Başkasının kötü huyundan şikâyet etmek, kendisinin kötü ahlâkının delilidir. Çünkü güzel ahlâk demek, eziyetlere katlanmak demektir. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem Enes (R.A.) ile berâber bir yere gidiyordu. Arkadan bir bedevî Resûl-i Ekrem'e yetişti ve Resûl-i Ekrem'in Necran'dan gelme yaka ve kenarları sert bir bürde [cübbesi] vardı. Bedevi arab, cübbenin eteklerine öylesine asılarak çekti ki, Resûl-i Ekrem'in ensesi kızardı ve kumaş Resûl-i Ekrem'in ensesinde iz bıraktı. Sonra da:

— Ya Resûlâllah, Allahu Teâlâ'nın sana nasib ettiği servetten bana da infâk et, dedi. Resûl-i Ekrem de Bedevî'ye dönüp gülümseyerek iltifât etti ve kendisine bir şey verilmesini emretti. (127) Kureyş'in amansız eziyetleri ve hattâ darbeleri karşısında:

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَاِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

«Allah'ım, kavmimi sen yarlığa, zira onlar bilmezler (bilseler bana bu eziyeti yapmazlar)» buyurdu. (128)

---

(127) Buhârî ile Müslim Enes'ten rivâyet etmişlerdir.

(128) İbn Hibbân ve Beyhakî Sehl'den rivâyet etmişlerdir. Buhârî ile Müslim'de Resûl-i Ekrem'in bunu bir peygamber hakkında söylediği rivâyeti vardır ki, (o peygamberin yine kendisi olması gerekir). Hâdisenin Uhud cenginde cereyân ettiği söylenir. Bunun için Allahu Teâlâ: **«Muhakkak ki, sen büyük ahlâk üzeresin.»** (68 - Kalem: 4) buyurdu.

Rivâyete göre bir gün İbrâhim b. Edhem kır gezintisine çıkmıştı. Bu gezinti esnâsında karşısına bir asker çıktı ve:

— Sen köle misin? diye sordu. İbrâhim de:

— Evet, köleyim, dedi. Asker:

— Kasabanın en şenlik yeri neresidir? dedi. İbrâhim mezarlığı gösterdi. Bunun üzerine askerin canı sıkıldı ve:

— Sana mâmûreden yâni şehirden soruyorum, sen bana mezarlığı gösteriyorsun, dedi. Fakat İbrâhim yine mezarlığı gösterdi. Bunun üzerine asker kamçı ile başına vurdu, başını yardı ve onu şehre götürdü. Dostları kendisini karşılayıp:

— Bu hâl nedir? diye sordular. Asker de başını yardığını söyledi ve aralarında geçen muhâvereyi anlattı. Bunun üzerine halk:

— Sen ne diyorsun, bu, İbrâhim b. Edhem'dir, deyince, asker atından indi, İbrâhim'in eline eteğine sarıldı ve ondan af diledi. Bu arada İbrâhim b. Edhem'e:

— Niçin köleyim dedin? diye sordular. İbrâhim de:

— Adam bana köle misin? dedi, kimin kölesi olduğumu sormadı. Tabiî ben insanların kölesi değil, Allahu Teâlâ'nın kölesi ve kuluyum, dedi. Bununla berâber, o benim başımı yardığı zaman, ben onun Cennet'e girmesini Allah'tan diledim, dedi. Kendisine:

— Nasıl olur? O sana zulmetti, diyenlere de:

— Onun bana yaptığına karşılık mükâfat alacağımı biliyordum. Onun yüzünden mükâfât görmem ve benim yüzümden onun cezâ görmesini muvâfık bulmadım, onun da benden iyilik görmesini arzû ettim, dedi.

Ebû Osmân Hiyeri (129) tecrübe için bir adamı dâvet etti. Dâvet ettiği kimse evine gelince o:

— Şu anda böyle bir dâvetimiz yok, geri dön, dedi. Dâvet ettiği Ebû Osmân da geri döndü. Adam def'alarca aynı muâmeleyi yaptı ve Ebû Osmân hiç birinde bir değişiklik emâresi göstermeden aynı şekilde dâvete icâbet etti. En sonunda üstâdın ayaklarına kapandı ve «Ben seni tecrübe etmek için bütün bunları yaptım. Sen ne üstün ahlâka mâliksin, beni bağışla,» dedi. Fakat Osmân: «Benim bu hareketim nihâyet bir köpeğin hareketinden daha üstün değildir. Çünkü köpekde de aynen bu ahlâk vardır; çağırıldığı zaman gelir, kovulduğu zaman gider.» dedi.

Yine rivâyete göre bu zât, Nisabur sokaklarından birinden geçerken bir kül tenekesi üzerine döküldü. Hemen binitinden inerek secdeye kapandı, Allahu Teâlâ'ya şükretti ve sonra da elbisesinden külünü silkmeğe çalıştı. «Külü neden üzerime döktünüz» diye de kimseye bir şey söy-

(129) Yahyâ b. Muaz Râzî'nin sohbetinde bulunmuş, Şah Kirmânî ile Nisabur'a gitmiş ve Hicri 98 de vefât etmiştir.

lemedi. Kendisine, niçin darılmadın? diyenlere de, ateşte yanmağa müstehak bir kimsenin kül ile sulh olmasına râzı olup itiraz etmemesi ve hiddetlenmemesi lâzımdır, dedi.

Rivâyete göre (Hz. Ali'nin torunlarından henüz 50 yaşına varmadan Hicri 203 de vefât eden) Ali b. Mûsâ er-Rızâ'nın (Allah rahmet etsin) annesi siyâhi olduğu için, bunun da rengi siyâha meyyâl idi. Nisâbur'da evlerinin önünde hamam vardı. Hamama girmek istediği zaman, hamamcı onun için hamamı tahliye ederdi. Yine bir gün bu zât hamama girdi. Hamamcı da başkasını almayacağı için dışardan kapuyu kilitledi ve işine gitti. Bu sırada bir köylü geldi, dışardan kapuyu açtı, içeri girdi, soyundu ve hamama geçti. Ali'yi orada görünce, hamamın hizmetçilerinden biri sandığından: «Kalk, bana su getir» dedi. Ali b. Mûsâ, suyu getirdi ve bu adamın emirlerini yaptı. Hamamcı geri dönüp hamamda olup bitenlerin farkına vardıktan sonra korkusundan oradan uzaklaştı. Ali, hamamdan çıkarken hamamcıyı aradı, fakat korkarak kaçtığını söylediler. Bunun üzerine Ali: «Kabahat hamamcının değil, suyunu siyah câriyeye yerleştirendedir» dedi. (Babasının siyâhi ile evlenmesini kasd etti).

Yine rivâyete göre (sâlihlerden bir zât olan) terzi Ebû Abdillâh'a mecûsi bir komşusu dikiş diktirir ve ücretini kalp para olarak verirdi. Ebû Abdillâh, bildiği hâlde kasden bu parayı kabûl eder ve bir şey demezdi. Bir gün, bir iş için bir yere gidip dükkânda bulunmadığı bir sırada, bu mecûsi dikiş için verdiği elbiseyi almak için dükkâna gelir ve çırağa yine kalp para vererek elbiseyi almak ister. Çırak, kalp paranın farkına vardığından parayı kabûl etmez. Ebû Abdillâh dönünce, mes'eleyi anlatır. Ebû Abdillâh:

— Yanlış yaptın, o, ötedenberi bana hep geçmez akçaları verir, ben de başkasını aldatmasın diye bu parayı alır imhâ ederdim. Fakat kendisine bir şey söylemezdim, dedi.

Yûsuf b. Esbât: «Güzel ahlâkın alâmeti ondur: Arkadaşlara muhâlefet etmemek, insaflı davranmak, kusûr aramamak, görülen kusurları güzel bir şekilde te'vîle çalışmak, özür dinlemek, eziyyete tahammül etmek, kendi kendini zemmetmek, kendi kusurlarını araştırmak, başkasında kusur aramamak, küçük-büyük herkese güler yüzlü ve tatlı sözlü olmaktır.» dedi.

Sehl-i Tüsteri'ye, ahlâktan sorduklarında, en küçük derecesi eziyyete katlanarak intikam peşinde olmamak, zâlime bile merhamet edip onun için istiğfâr etmek ve ona acımaktır, dedi.

Ahnef b. Kays'a (130):

— Güzel ahlâkı kimden öğrendin? diye sordular. O:

— (Teymi kabilesinden olup Basra'da ikaamet eden) Kays b. Asim'den öğrendim, dedi. Kendisine:

— Bu zât nasıl bir ahlâka sâhip idi? diye soranlara, o:

— Bu zât bir gün evinde otururken câriyelerinden biri elinde demir şiş ve şişde püryân olduğu hâlde yanına girdi. Her nasılsa şiş câriyenin elinden düşerek küçük oğlunun başına vurdu ve çocuk hemen öldü. Tabii bu nâzik vaziyet karşısında câriye dehşete kapıldı. Fakat bu heyecanlı anda bile câriyeye: «Üzülme, senin suçun yok, ben seni âzâd ettim.» demiştir, dedi.

Denildi ki: Üveys-i Kareni'yi (131) çocuklar görünce hemen taşa tutarlardı. O ise çocuklara: «Kardeşler, mutlak sûrette beni taş yağmuruna tutmanız gerekiyorsa, hiç olmazsa taşların küçüğünü seçiniz ki, ayağımı kırıp da namaz kılmama mâni olmasın.» der ve onlarla şakalaşırdı.

Adamın biri; Ahnef b. Kays'ın ardına takılmış, kimsenin olmadığı bir yerde Ahnef'e küfretmişti. Ahnef, ona cevab vermedi. Kalabalığa yaklaştıkları sırada, Ahnef adama dönerek: «Söyleyeceğin başka ne gibi sözler varsa söyle, halkın arasına girdiğimiz zaman, yine bu kötü sözlerine devâm edersen, ayak takımlarından sana eziyet edenler olur, ben karışmam.» dedi.

Rivâyete göre Hz. Ali (R.A.) bir gün üç def'a kölesine seslendi, köle aldırış etmedi. Kölenin yanına gitti, köleyi yaslanmış vaziyette gördü ve:

— Sesimi duymadın mı, seni üç def'a çağırdım yine cevab vermedin? dedi. Köle:

— Evet, sesini duydum, bana bir fenâlık yapmayacağından emin olduğum için tenbelleştim, dedi. Bunun üzerine Hz. Ali:

— Haydi seni âzâd ettim, git, buyurdu.

Kadının biri Mâlik b. Dinar'a: Ey mürâî, diye seslenince Mâlik:

— Bu kadın kimdir? Basralıların bilemedikleri ismimi nerden bildi, dedi ve bu sûretle güzel ahlâkın nümûnesini gösterdi.

Yahyâ b. Ziyâd'ın kötü huylu bir kölesi vardı. Kendisine

— Bunu niye saklıyor da satmıyorsun? diyenlere, o:

---

(130) Basra'lı olup Teymi kabilesine mensûbtur. İsmi Dahhâk veya Sahr'dır. Halim bir zât idi. Hicri 67 de Kûfe'de vefât etmiştir.

(131) Tâbiîn'in ileri gelenlerinden bir zâttır.

— Hilim ve yumuşaklığı ondan öğrenmek ve onda tatbik etmek için saklıyorum, bu nefisler riyâzetle düzelir, ahlâkı güzelleşir. Kin, gıll ü gışdan temizlenir. Allahu Teâlâ'nın takdirine rızâ gösterirler. İşte güzel ahlâkın sonu budur. Allah'ın yaptığını beğenmeyip ona râzı olmamak, kötü ahlâkın aşırı derecesidir. İşte şu zâtlar, anlattığımız gibi güzel ahlâk alâmetleri kendilerinde görülmüş kimselerdir. Kendisinde bu alâmetlere rastlamayan kimse, artık kendine mağrûr olmamalı, güzel ahlâk sâhibi olduğunu sanmamalıdır. Bu gibilere lâyık olan, riyâzet ve mücâhede ile meşgûl olup bu derecelere ulaşmaktır. Zira ahlâkın bu mertebesi, üstün derecedir. Buna ancak mukarreb ve sıddîklar erişebilir.

10 uncu BEYÂN : İLK GELİŞME ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARIN RİYÂZET YOLU İLE TERBİYE USÛLÜ VE AHLÂKLARINI GÜZELLEŞTİRME KEYFİYETİ

Bilmiş ol ki; çocukların riyâzet yolu, üzerinde ehemmiyetle durulması gereken işlerden biridir. Çocuk, anne ve babanın yanında ilâhî bir emânettir. Onun kalbi sâfî bir cevherdir. Her türlü nakış ve sûretten boş, nakşedilen her şey'i kabûle müstaîd, kendisine müteveccih, her şey'e meyl eder vaziyettedir. Kendisine iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi bir insân olarak yetişir; dünyâ ve âhirette saâdete ulaşır. Onu böyle yetiştiren anne-baba, muallim ve mürebbî de sevabda ona ortak olur. Kötü işlere itilir ve hayvânât gibi ihmâl edilir, terbiyesine bakılmazsa, işi âzıtır ve helâk olur. Onun bu kötülüğünde ise veli ve murâkıbı ortaktır. Zira Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا

«Ey imân edenler, kendinizi ve çoluk çocuğunuzu Cehennem ateşinden koruyunuz.» (66 - Tahrîm: 6) buyurmuştur. Çocuğu terbiye, dünyâ ateşine yanmaktan kendisini koruduğu gibi, Cehennem ateşinden de evleviyetle korur. Çocuğu sıyânet, onu güzel terbiye edip temizlemek, ona ahlâkî faziletleri öğretmek, kötü arkadaşlardan onu korumak, devamlı sûrette zevk u safâ içinde bırakmamak, refah ve zinet sebeblerini sevdirmemektir. Çünkü zînet ve refaha alışınca büyüdüğü zaman, onları elde edebilmek için ömrünü onların peşinde kaybeder ve ebediyyen helâk olur gider. Bunun için daha ilk günlerinde çocuğun terbiyesine ehemmiyet vermeli, onun terbiyesi için, süt annesi olarak helâl yiyen dindar, sâliha bir kadın bulmalıdır. Zîra haramdan meydâna gelen sütte hayır olmaz. Bu gibi sütten beslenen vücûd pisleşir, pisliklere ve kötü işlere meyl eder. Çocuk, iyiyi kötüden ayırd edebilecek seviyeye geldiği zamân (ki

1-TEMİZ 6-KONTROL EDEN
2-KABİLİYETLİ
3-YÖNELMİŞ
4-TERBİYECİ
5-ÇIĞIRINDAN ÇIKAR

ekseriyâ bu, altı yedi yaşlarında olur) murâkabesine ihtimâm edilmelidir. Bu da utanma hissinin kendisinde başlaması ile belli olur. Çocuğun, utanıp kendini büyüklerden sayarak bâzı işlerini terk etmesi, akıl nûrunun parlamasına delâlet eder. Bu sâyede bâzı şeylerin çirkinliğini farkeder ve onları yapmaktan utanır. Bu fehm ve idrâk hâli Allah'ın bir lûtfudur. Aynı zamanda kalbinin temizliğini, ahlâkının itidâlini müjdeler. Bunun gibi bu hâl, erginlik çağında akl-ı kâmilin müjdecisidir. Utangaç çocuğu ihmâl etmek doğru olmaz. Onun hayâsından faydalanarak terbiyesine dikkat etmek lâzımdır.

Çocuğa ilk ârız olan hâl, yemek hırsıdır. Bu hususta terbiye edilmeli ve meselâ sağ eli ile yemek kendisine alıştırılmalıdır. Yemeğe başlarken Besmele ile başlaması öğretilmeli, önünden yemeği öğrenmelidir. Müşterek sofrada başkasının önüne geçmemesi, herkesten önce yemeğe hücûm etmemesi kendisine öğretilmelidir. Ne yemeğe, ne de başkasının yemeğine gözünü dikmemelidir. Yerken lokmayı iyi çiğnemesi, lokmaları birbirini tâkib etmemesi, yemeği eline ve elbisesine bulaştırmaması, bâzan yalnız ekmek ile kifâyet etmesi ve mutlaka et yemeğini zaruri gibi kabûl etmemesi gibi husûslar öğretilmelidir. Oburluğun çirkin bir şey olduğu anlatılmalı, çok yiyenlerin hayvanlara benzedikleri izâh edilmelidir. Çok yiyen çocuklar yanında kötülenmeli, terbiyeli ve az yiyen çocuklar övülmelidir. Başkasına yedirmenin sevgisi ona aşılanmalı ve sofraya gelen yemek ile iktifâ etmesi, iyisini aramaması gibi, bütün bu hususlar kendisine öğretilmelidir.

Elbise husûsunda da, beyaz elbise giymesi teşvik edilmeli, ibrişim ve renkli elbiseler tavsiye edilmemeli, bu gibi elbiselerin kadın giyeceği oldukları kendisine anlatılmalı ve erkeklerin kadın kıyâfetinden hoşlanmadıkları kendisine aşılanmalıdır. Bu gibi renkli ve ibrişim elbiseleri giyen çocukları görünce çocuğuna onları kötülemeli, zevk u safâya dalan zengin çocuklarından kendi çocuğunu uzaklaştırmalı ve onlara yaklaştırmamalıdır. Kıymetli elbiseler giyip, onlara teşvik eden çocuklarla çocuğunu bırakmamalı. Zira çocuk, ilk yetişme çağlarında ihmâl edilirse ahlâkı bozulur, yalancı, hasûd, hırsız ve benzeri bir çok kötü huylar peydâ eder. Lüzumsuz sözler konuşur, kahkahalar savurur, hileyi öğrenir ve alaycı olur. Bütün bu kötü huylardan, ancak güzel terbiye sâyesinde korunur.

Sonra okula verilir. Burada Kur'an okumayı, geçmiş haberleri, mukarreblerin hikâye ve hâllerini öğrenir. Bu sâyede içinde iyi insanlara karşı sevgi ve muhabbet tohumu ekilmiş olur. Aşk ve mâcera şiirlerinden ve bunların sâhiplerinden uzaklaştırılır ve aşkı, bir tabiat ve kalb yumuşaklığı kabûl eden edebiyatçılardan uzaklaştırılır. Zîra bunlar, çocuğun kalbine fesad tohumu ekerler.

Sonra ne zaman çocuğun güzel ahlâk ile alâkalı iyi bir hareketi görülürse, takdir ve taltif edilmeli, çocuğu sevindirecek şekilde mükâfatlandırılmalıdır. Aynı zamanda halk arasında bile bu iyi hareketlerinden dolayı övülmelidir. Bütün bunlar çocuğu iyiliğe teşvik eder. Şâyet bâzan hatâlı hareketi görülürse, bu hususta da görmemezlikten gelmeli, gizli kusurlarını araştırıp teşhir etmemelidir. Aynı zamanda bu hatâlı hareketi başkalarının yapabileceğini çocuğa ihsâs ettirmemeli, bilhâssa çocuk yaptığı kusûru gizlemek ister ve bu hususta a'zamî gayret sarfederse, bunu tamâmen görmemezlikten gelmek lâzımdır. Aksi takdirde çocuk bu hususta cesâretlenir ve bu kusûrunu tekrâr yapmağa kalkışır, duyulmasına artık aldırış etmez hâle gelir. Şâyet bu hatâlı hareketini tekrâr ederse, gizlice tekdîr edilmeli, bunun zararları kendisine anlatılmalıdır. Artık bir daha bu kötülüğe dönmemesi kendisine tenbîh edilmeli, duyulduğu zaman, insanlar arasında nasıl rezil ve kepâze olacağı hatırlatılmalıdır. Sık sık tekdir ve tâzirden de sakınmalıdır. Çünkü bu hâl, çocuğu bu sözleri dinlememeğe ve kötülükleri yapmağa tahrîk eder. Aynı zamanda nasihatın te'sîrini de azaltır.

Baba çocuğuna karşı ağır davranmalı ve çok seyrek zamanlarda çocuğunu kınamalıdır. Anne ise çocuğunu babası ile korkutmalı, bu sûretle kötülüklerden alıkoymağa çalışmalıdır.

Çocuğu mümkün olduğu kadar gündüz uykusundan alıkoymalıdır. Çünkü gündüz uykusu, tenbellik getirir, fakat gece uykusuna mâni olmamalıdır. Bununla berâber etlerinin pekişmesi, vücûdunun yağlanmaması için yumuşak döşekte yatırılmamalıdır. Aynı zamanda böyle zevk ile büyüyen çocuk, bir daha sert döşeğe yatmak istemez ve zevke dalar. Bunun için yemek, yatak ve giyecekte lükse kaçmamalıdır.

Gizli olarak yapmak istediği her hareketten men'edilmelidir. Çünkü çocuk, gizli yapmak istediği şeylerin kusûr olduğunu bilir. Gizli yapa yapa onunla ünsiyet peydâ eder ve onu âşikâre de yapmağa başlar.

Günün muayyen zamanlarında beden tâlimi ile alâkalı lüzumlu hareketleri yapmalıdır. Aksi hâlde durgunluk, tenbellik getirir. Vücûdunu açmaması, yürürken fazla koşmaması, ellerini fazla sallamaması da kendisine öğretilmelidir.

Anne ve babasının varlığı; yiyeceği, elbisesi, çantası, kalemi ve oyuncağı gibi şeylerle emsâllerine karşı üstünlük taslamaması kendisine öğretilmeli ve bunun aksine olarak alçak gönüllü olmak, arkadaşlarına ikrâmda bulunmak, onlarla tatlı konuşmak hususları telkîn edilmelidir.

Hoşuna giden her hangi bir şey'i çocuklardan istememeli ve almamalıdır. Hele itibarlı bir kimsenin çocuğu ise, buna hiç yaklaşmamalı ve üstünlüğün almakta değil, vermekte olduğu, almanın düşüklük ve zillet olduğu kendisine öğretilmelidir. Şâyet fakir çocuğu ise, başkalarından is-

temek için onlara boyun bükmenin kötü bir şey olduğunu, buna yalnız köpeklerin katlanabildiğini, bir lokma için çeşitli yaltaklanmalarda bulunduklarını, kendisinin bu gibi şeylerden sakınması gerektiğini öğretmelidir.

Hulâsa; çocukları aşırı derecede para sevgisinden uzaklaştırmalı ve bu sevginin yırtıcı ve zehirleyici hayvanlar kadar tehlikeli olduğunu hâtırlatmalıdır. Zira altun, gümüş sevdâsına kapılma hastalığı, zehirin te'sirinden daha şiddetlidir. Bu hâl, çocuklarda olduğu gibi büyüklerde de aynıdır.

Çocuğa toplantılarda oturma âdâbını da öğretmeli, meselâ oturduğu meclisde sümkürüp tükürmekten sakındırmalı, başkasının ağzına doğru esnememeli, meclisde kimsenin önüne geçip onu arkada bırakmamalı, ayaklarını birbirinin üstüne atıp lâubâlilik yapmamalı, elini çenesine dayamamalı, başını bir yere yaslamamalıdır. Bütün bunların tenbellik alâmeti olduğu çocuğa öğretilmeli, en güzel şekilde oturması gerektiği anlatılmalıdır. Oturduğu meclisde çok konuşmaması, bunun ahmaklıktan sayıldığı, başkalarına da söz hakkı tanımak gerektiği kendisine bildirilmelidir. İster yalan, ister doğru olsun, durup dururken yemin etmemeli ve buna daha çocuklukta alışmamalıdır. Bulunduğu meclisde ilk sözü kendisi almamalı, daha çok soruları cevablandıracak şekilde konuşmalı, başkası konuşurken onu dinlemeli, büyüklere kıyâm edip onlara yer vermeli ve onların karşısında hürmetle oturmalıdır.

Çirkin ve lüzumsuz sözlerden, tel'in ve sövüp saymak gibi fenâ lâflardan, bu gibi sözleri konuşanlarla düşüp kalkmaktan sakındırılmalıdır. Çünkü kötülerle düşüp kalkmak, onlar gibi olmak demektir. Esâsen küçük çocuğu terbiye etmenin usûlü, onu kötülerle düşüp kalkmaktan uzaklaştırmaktır.

Muallimi kendisini dövdüğü zaman, muallim ile mücâdele etmiyeceği gibi, fazla ağlayıp durmamalı ve bir şefâatçi de aramaması için, kendisine sabır tavsiye edilmelidir. Yiğit ve cesur çocukların hâli budur. Onlar âh u feryâd etmezler diye kendisine telkinde bulunmalı ve ağıtın köle, kadın işi olduğu anlatılmalıdır.

Dersden sonra bir miktar güzel şekilde oyun oynamak için kendisine müsâade edilmelidir. Çünkü bu oyun sâyesinde mekteb yorgunluğunu gidermiş olur. Fakat oyun, fazla yorucu olmamalıdır. Şâyet çocuk tamâmen oyundan men'edilir ve yalnız derse bağlanırsa, basireti ölür, zekâsı kaybolur, dâimâ dertli ve sıkıntılı bulunur. Hattâ bu esâretten kurtulmak için hile yollarına başvurur.

Anne-babasına, hocasına ve terbiye edicisine itâat kendisine öğretilmelidir. Akrabası olsun olmasın, büyüklere hürmet ve onlara karşı dâi-

ma edebli olmak, onların karşısında oynayıp eğlenmemek kendisine öğretilmelidir.

Altı-yedi yaşlarına geldiği zaman tahâret ve namaz ile emredilmeli, vaziyeti müsâid olduğu sırada alışması için, Ramazanın bâzı günlerinde oruç tutmakla emredilmelidir. (132) İpek ve altun kullanmaktan uzaklaştırılmalı, dini hükümlerden bilmesi gerekli olan şeyler kendisine öğretilmelidir. Hırsızlık yapmak ve haram yemenin kötülükleri, hıyânet, yalan, açık fâhiş ve çirkin sözlerle buna benzer her türlü çirkin hareketlerin zararları kendisine öğretilmelidir.

Bülûğ [erginlik] çağına yaklaştığı zaman, bütün bunların yasak edilmesinin sebebleri kendisine anlatılmalı, meselâ, yemeğin bir gıdâ olduğu, yemekten maksadın Allahu Teâlâ'ya kulluk edebilmek olduğu, dünyânın, aslı olmayan boş bir şey olduğu, zira devam ve bekası olmadığı, ölüm ile bütün dünyâlığın sona erdiği, dünyânın durulacak bir yer olmayıp yolculuk yeri olduğu, devamlı ve asıl makaamın Âhiret olduğu, ölümün her ân gelebileceği, akıllı insânın, dünyâdan Âhiret azığını te'mîn eden kimse olduğu ve bu sâyede Cennet'in bol ni'metlerine kavuşup Allah katında mevki' sâhibi olabileceği kendisine anlatılmalıdır.

Çocuk bu yaşa gelinceye kadar güzel terbiye edilmişse, erginlik ânında bu sözler kendisine te'sîr eder. Oyma yazının taşta iz bıraktığı gibi, bu sözler de çocuğun kalbine yerleşir ve orada iz bırakırlar. Fakat daha önceki yaşlarda çocuk güzel terbiye edilmez, kötü söz ve kötü işlere alışır, gününü oyun ve eğlence ile geçirir, istediğini yer içer, istediğini giyer, har vurur harman savurursa, duvarın kuru toprağı kabûl etmemesi gibi, bu çocuk da bu hakîkatleri kabûl etmez. Asıl mühim olan, daha ilk ânlarında çocuğu ele alıp yaşına ve başına göre terbiyesiyle meşgûl olmaktır. Çünkü onun bir sâfî cevher olarak yaratılan kalbi hayrı da şerri de kabûle elverişlidir. Ancak anne babası onu istedikleri tarafa çevirirler. Nitekim Resûl-i Ekrem:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ وَاِنَّمَا اَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ اَوْ يُنَصِّرَانِهِ اَوْ يُمَجِّسَانِهِ

«Her çocuk fıtrat üzerine doğar. Sonra anne-babası onu (mûsevî ise) **Yahûdi,** (îsevî ise) **Hıristiyan,** (ateşperest ise) **mecûsi yaparlar.»** (133) buyurmuştur.

---

(132) Resûl-i Ekrem: «Yedi yaşında çocuğa namaz kılmakla emredin, on yaşında zorlayın.» buyurmuştur. Oruca gelince; çocuğun büyüme ve gelişme devresi olduğu için oruca zorlanamaz. Çocuk tutmak isterse «Tutma» denmez, fakat oruca da zorlanamaz. Namazda çocuğun gelişmesine bir mâni olmadığı için bu vecibeye zorlanır.

(133) Buhârî ile Müslim Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

Sehl b. Abdullah et-Tüsteri diyor ki: Ben daha üç yaşımda idim, gece kalkardım. Dayım Muhammed b. Suvar'ın kıldığı gece namâzını seyrederdim. Bir gün bana:

— Seni yaratan Allah'ı hâtırlar mısın? diye sordu. Ben de:

— Nasıl zikredip hâtırlayabilirim? dedim. Bunun üzerine bana:

— Yatağa her girişinde dilini oynatmadan kalbinden üç kerre «Allah benimledir, Allah beni görüyor, Allah benim her yaptığımı biliyor» de, yâni bunları kalbinden geçir, dedi. Ben de birkaç gece bunlara devâm ettim ve devâm ettiğimi kendisine söyledim. Bu def'a yirmibir kere söylememi tavsıye etti. Ben de yirmi bir kere söyledim ve bu sözlerin zevkini kalbimden duydum. Bir yıl sonra dayımı göröüm. O bana:

— Oğlum, sana öğrettiklerime ölünceye kadar devâm et, zira bunlar Dünyâ ve Âhirette sana yarar, dedi. Ben de yıllarca buna devâm ettim ve bu sözlerin zevkine vardım. Yine bir gün dayım bana:

— Ey Sehl, kim, Allah'ın kendisiyle olduğuna, kendisini gördüğüne ve onun her yaptığını bildiğine inanıyorsa, bu kimse daha kötülük yapar, yaradana isyân eder mi?. Göreyim seni, sakın günâha yaklaşıp Rabbine âsî olma, dedi. Ben de umûmiyetle kendi başıma kalır, kendi hâlimi düşünürdüm. Zamânı gelince beni mektebe gönderdiler. Ben bu hâlimin kaybolacağından korktum, fakat hoca ile şart koştular. Bir sâat okuyup geri dönecektim. Mektebe gittim, Kur'ân-ı Kerim'i okudum ve ezberledim. Yaşım altı veyâ yedi idi. Yıl boyunca oruç tutardım. 12 yıl nafakam ve gıdâlandığım madde arpa ekmeği idi. 13 yaşlarında idim, bir müşkilim ârız oldu. Bu mes'eleyi öğrenmem için Basra'ya gitmek üzere âilemden müsâade aldım ve Basra'ya gittim. Mes'eleyi Basra âlimlerine sordum, sadra şifâ verir bir cevab alamadım. Abadan'a gittim. Orada Ebû Habib Hamza adında bir zât vardı. Mes'eleyi ondan sordum ve tatmîn edici cevab aldım. Kendisinden istifâde etmek üzere bir müddet yanında kaldım ve ondan terbiye aldım. Sonra Tüster'e geldim. Nafaka olarak, bir dirheme bir mikyal un, altı rıtıl arpa alır bunu öğütür, pişirir, tuzsuz ve katıksız olarak her gece bir (Vakye) sini yer ve bir seneyi böyle geçirirdim. Bir dirhem bir sene beni idâre ederdi. Sonraları üç gecede bir iftar etmeğe başladım. Daha sonra beş ve daha sonra yedi ve daha sonra da yirmi bir günde bir iftar etmekle iktifâ ettim ve yirmi sene böyle devâm ettim. Sonra senelerce seyâhat ettim. Tekrar Tüster'e döndüm. Uzun müddet geceleri devamlı olarak uyanık geçirdim, dedi.

Ahmed diyor ki: Ölünceye kadar bu zâtın tuz yediğini göremedim. İşte küçüklükte alınan terbiye bu zâtı bu hâle yükseltti.

11 inci BEYÂN: İRÂDE VE MÜCÂHEDE MUKADDİMESİNİN ŞARTLARI VE RİYÂZET YOLUNA GİREN MÜRİDİN ÂHESTELİĞİ

Bilmiş ol ki: Kim kalbinden Âhireti yakinen müşâhede etti ve onun varlığına inandı ise, Âhirete iştiyâk ve Âhiret saâdetini kazanmak kendisi için zarurî bir hâl almıştır. O, artık kendini Âhiret yoluna vermiş, Dünyânın lezzet ve ni'metlerini hiçe saymıştır. Çünkü elinde boncukları bulunan bir kimse, kıymetli cevher taşlarını görünce artık o boncuklara kıymet vermez olur, boncuklar gözünden düşer, onları satıp o kıymetli cevherleri almağı düşünür. Âhireti murâd etmeyip Allah'a mülâkatı arzû etmeyen kimse, Âhiret gününe ve Allah'a îmânı olmadığı için böyledir. Ben **«imânı yok»** derken, **«hadis-i nefs»** yâni kalbinden böyle bir şey'in geçmesini ve dilinde tasdîk ve ihlâssız şehâdet kelimesini söylemesini kasdetmiyorum. Bu gibilerin imânı tıpkı; cevherin boncuktan kıymetli olduğunu işitmekle bilip de, cevherin hakîkatinden bir şey anlamıyan adam gibidir. İşte bunun gibi, kalbinden geçip yalnız diliyle şehâdet getirenler, îmânın özünden anlamayan kimselerdir. Bu gibiler, boncuklara alışıp cevherlere kıymet vermeyen kimselere benzerler. Demek ki, Allah'a ulaşmağa mâni olan ilâhi yola girmemek; buna mâni olan irâdesizlik; buna da mâni olan, sağlam itikad ve kuvvetli îmânın bulunmamasıdır. İmansızlığın sebebi ise, bu yola irşâd edecek ve bu neticeyi hâtırlatacak kimselerin bulunmamasıdır. Allah'ı bilen âlimler, insanları Allah'a giden yola hidâyet eder, dünyânın inkırâza uğrayacak hakir bir şey olduğunu bildirirler. Âhiretin ehemmiyet ve devâmını anlatırlar Halkın ekserisi gâfildirler. Şehvetlerine uymuş ve şehvet uykularına dalmışlardır. Buna karşılık din âlimleri arasında kendilerini uyandıracak kimse yoktur. Kendiliğinden bu gafletten uyanan ve bu sapıklıktan ayıkan kimse olursa da, bilemediği için doğru yola giremez. Âlimlerden doğru yolu sormak istese de, onları doğru yoldan ayrılmış nefsânî arzûlarına meyletmiş bulur. Bu sûretle adamın irâdesi zayıflar ve yol gösteren olmadığı için hakiki yolu da şaşırır. Âlimler, arzû ve menfaatlerine göre konuşur. Çünkü Allah yoluna giren kimse yoktur. Aranan bilinmez, delîli bulunmaz. Hevâ gâlib ve arayan gâfil olursa gâyeye varılamıyacağı ve neticeye ulaştıran yolun boş kalacağı meydandadır. Şâyet kendiliğinden mütenebbih olur veyâ başkası tarafından îkaz edilerek Âhiretin zirâat ve kazancına kendisinde bir meyil ve irâde uyanırsa, bunun da ilk önce te'mîn ve takdîm edilecek bir takım şartları, sarılacağı bir takım istinadgâhları, yol kesenlerinden korunmak için girilecek bir takım kal'aları olduğunu ve bu yolculuğunda devâm edeceği bir çok vazifeleri bulunduğunu bilmesi lâzımdır.

İrâdesinde takdîm edilmesi gerekli şartlara gelince; bunlar, kendisi ile Hak arasındaki perdeleri kaldırmaktır. Zira halkın Hak'tan mahrûm kal-

1- FAZLA ARZU 7- ARZU 12- GÜVENECEK KİMSE
2- KAVUŞMA 8- MAKSAD 13- ARZETME
3- DEĞİŞEN, SONRADAN OLAN
4- SÖNME 9- UYANMIŞ
5- KIYMETSİZ 10- TENBİH

malarına sebeb olan, bu perdelerin çoğalması ve yollar üzerinde barikatların bulunmasıdır. Nitekim Âyet-i Celile'de:

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ

«Bir de önlerine bir engel, ardlarına bir engel koyduk, gözlerine de perde çektik; artık onlar görmezler.» (36 - Yâsin: 9) buyurulmuştur.

Mürid ile Hak arasındaki perde dörttür. Bunlar da mâl, câh, taklid ve isyândır.

Mâl ve servet perdesini kaldırmak, bunları mülkiyetinden çıkarmakla mümkündür. Servetten ancak zarûrî ihtiyâcı kadarını bulundurmalıdır. Fazlasını sakladığı müddetçe ona meyleder. Bu sûretle Allah'a ulaşması mümkün değildir.

Câh, mansıb ve mevki' perdesi de, bunlardan uzaklaşmak ve halkın bunlardan nefret ettiğini düşünerek bu arzûdan ayrılmakla mümkün olur.

Taklid perdesini kaldırmak ise, mezheb taassubunu atmak ve bir de: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ Kelime-i tevhidinin mânâsını tam bir imân ile tasdik etmek ve Allah'tan başka her çeşit mâbudları kalbinden söküp atmakla mümkündür. Kişinin en büyük mâbûdu hevâ-i nefsidir. Bunları attığı zaman kör taassub taklidinden kurtulur ve taklid ile elde ettiği itikad esaslarında hakikatler kendisine izâh edilmiş olur. İnsâna yakışan, bu hakikatleri mücâdele yolu ile değil, mücâhede yolu ile aramaktır. Şâyet taklid taassubundan kendisini kurtaramazsa, bu hâl onun için bir perdedir. Zira mürid, muayyen bir mezhebe bağlanmamalıdır.

İsyâna gelince; bu da Allah'a ulaşmağa mâni bir perdedir. İsyandan kurtarmanın şartı, tevbe ve yaptığı haksızlıkları düzeltmek, irtikâb ettiklerini iâde etmek, bir daha kötülük yapmamağa azmetmek ve geçmişe nedâmet edip hasımlarından helâllık almaktır. (134) Samimi tevbe etme-

---

(134) Allahu Teâlâ kulunun her çeşit günahtan tevbesini kabûl eder. Hattâ ölüm ânından önce kâfirin küfründen tevbesini de kabûl eder. Küfür hâlindeki bütün hatâlarını bağışlar. Küfür hâlinde ölen kimseyi bağışlamaz. Bundan başka ne kadar büyük günâhları olursa olsun, imân ile ölmüşse Allahu Teâlâ yine dilediğini afveder, yâni tevbe etmese de bağışlar. Tevbe edenlerin günahlarını afvedeceğini va'd buyurmuş, hattâ bâzılarının günahlarını dahi sevâba çevireceğini bildirmiştir. Allahu Teâlâ'nın, dilediği mü'mini tevbesiz dahi afvedeceğini kabûl ettikten sonra hakiki tevbenin yalnız dilde «Estağfirullah» demekten ibâret olmadığını; şu anda yaptığı isyânı terk, geçmişe nedâmet, günah işlememeğe

1-ENGEL 2-MAKAM 3-BENZETME 4-SEÇİM 5-İSTEK
6-SAVAŞMA, ÇARPIŞMA 7-ÇALIŞMA 8-RÜŞVET ALMA
9-PİŞMANLIK 10-DÜŞMAN

yip zâhirî günahlardan çekinmediği hâlde mükâşefe yolu ile dinin esrârına vâkıf olmak isteyen, henüz Arab lisânını bilmeden Kur'ânın tefsir ve sırrına ermek isteyenin hâline benzer. Hâlbuki Kur'ânın tercemesini yapabilmek için, evvelemirde Arab lisânını bilmek lâzım. Tefsir ve esrârına ise, bundan sonra geçilebilir. Bunun gibi önce şeriatın zâhirî ahkâmı tatbik edilir, sonra bu ahkâm içerisinde onun esrâr ve derinliklerine nüfûz edilir.

Şu dört şartı takdim edip, mâl ve mevki'den uzaklaşan kimse, gusül ve abdesti ile her cihetten temizlenip namaza hâzırlanan kimseye benzer ki, bu adamın bir imâma ihtiyâcı vardır. Bunun gibi, müridin de doğru yola ulaşması için, uyup ardından gideceği bir şeyh ve üstâda ihtiyâcı vardır. Zira dinin yolu kapalı, şeytânın yolları ise, pek çoktur. Şeytân, kendini hidâyete ulaştıracak şeyhi bulamıyan kimseyi, kendi yollarından birine çeker. Muhâfız ve rehbersiz çöl yollarına çıkan kimse ise, kendini tehlikeye atmış sayılır. Onun sonu kendiliğinden biten bir ağacın hâline benzer. Bu ağacı bakıp sulayan olmadığı için çabucak kurumağa mahkûm olduğu gibi, bu adam da aynı vaziyettedir. Hattâ bu ağaç, imkân bulup büyüse de, aşılanmamış olduğu için meyve vermez. Yukarıda saydığımız şartlardan sonra, müridin dayanağı şeyhidir. Irmak kenârında yürüyen bir körün, rehberine sarıldığı gibi, mürid de şeyhine sarılmalı ve bütün mukadderâtını ona teslim etmelidir. Evrâd ve ezkârında hiç bir hususta ona muhâlefet etmemelidir. Kat'î olarak şöyle bilmelidir ki; kendisi isâbet ettirip doğru yolda olsa bile, kendı kendine olan faydası, şeyhi hatâda olsa bile, şeyhinin kendisine olan faydasından daha az ve şeyhinin ona olan faydası ise daha çoktur.

Kendisine güvenilecek böyle bir zâtı bulduğu zaman, o zâta da teveccüh eden bâzı vazifeler vardır. O zât da, bu müridi yol kesicilerin elinden kurtarıp onu kal'a içinde muhâfaza etmesi lâzımdır. Bu da dört şey ile mümkündür:

1 — Halvet; yalnızlık,

2 — Sükût etmek,

3 — Aç kalmak,

4 — Gece uykusundan ferâgat etmektir. İşte bu dört şey müridi yol kesenlerden korur. Çünkü müridin maksadı nefsini ve kalbini ıslâh etmektir. Ancak bu sâyede Allah'a yakınlık peydâ eder. Ancak bu sâyede Rabbini müşâhede edebilir.

---

azim ve hasımlardan imkân nisbetinde helâllık almak olduğunu, ayrıca irtikâb ettiği kusurları yalnız Allah hakkı olup bunlardan yapma dediğini yapmışsa (içki içmek gibi) buna tevbe; yap dediğini yapmamışsa (namaz ve oruc gibi) onları da hemen yapmağa başlamak lâzımdır.

1-GİZLİN ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA İLMİ
2-DİL 3-KADER
4-DUALAR 5-ZİKİRLER
6-TOK GÖZLÜLÜK

Açlık ise, kalbin kanını azaltır ve ağartır. Kan ağarınca kalb nurlanır. Aynı zamanda açlık kalbin yağını arttırır. Yağ artınca kalb yumuşar. Kalbin katılığı perde teşkiline sebeb olduğu gibi, kalbin yumuşaması mükâşefenin anahtarıdır. Kalbin kanı azaldıkça düşmânın yolu daralır, çünkü düşmanın yolu, şehvetle dolu olan kan damarlarıdır. İ s â Aleyhisselâm Havârilerine: «Ey benim Havârilerim, midelerinizi acıktırınız ki, kalbleriniz Rabbinizi görebilsin.» demiştir. S e h l b. A b d u l l a h da: Ebdâl [iyi sâlih kimse] ancak dört haslet ile ebdâl, iyi bir insân olmuştur. Bunlar da açlık, uykusuzluk, sükût ve uzlettir.

Kalbi nurlandırmakta, açlığın faydası meydândadır. Tecrübe bunun şâhididir. «K E S R - İ Ş E H V E T E Y N» bâbında buna dâir îzâhat gelecektir.

Uykusuzluk da; kalbi cilâlandırır, tasfiye eder ve nurlandırır. Bu da açlıktan meydâna gelen parlaklığa eklenir ve kalb yıldız gibi cilâlanıp, ayna gibi parlamağa başlar. Bu sûretle Hakkın Cemâli orada zâhir olur. Âhiretteki yüksek dereceler buradan müşâhede edilir. Dünyânın âfetleri ve ne hakîr bir şey olduğu buradan görülür. Bu sûretle dünyâdan meylini keser ve Âhirete teveccüh etmiş olur.

Az uyku, açlığın neticesidir. Çünkü tok karınla gece kalkmak mümkün değil, çok yiyen mutlaka çok uyur. Aynı zamanda uyku kalbi karartır ve öldürür. Yemek ve uyku zarûret miktârı olmalı ki, ancak bu sâyede gaybın sırları keşfedilmeğe başlanır. Ebdâllerin vasıfları şöyle anlatılır: Ölmeyecek kadar yer, dayanamıyacak kadar uyur, zarûret olmadıkça konuşmaz. İ b r â h i m H a v a s (Allah rahmet etsin) diyor ki: Yetmiş sıddîk, fazla uykunun, fazla su içmekten olduğunda ittifak etmişlerdir.

Sükûte gelince; buna alışmak, yalnız kalmağı kolaylaştırır. Bununla berâber uzlete çekilen kimse yine tamâmen yalnız değildir, onun ihtiyaçlarını te'min eden biri vardır. Onunla da fazla konuşmamalıdır. Çünkü söz, kalbi meşgûl eder. Kalbin söze meyli fazladır. Kalb konuşmağı sever. Zikir ve fikirle uğraşmak ona ağır gelir. Sükût etmek aklı takviye eder. Şübheli şeylerden kaçınmağı sağlar ve takvâyı öğretir.

Halvete, yalnız yaşamağa gelince, bunun faydası da meydandadır: meşgaleyi azaltır, insanın gözünü ve kulağını korur. Zira göz ve kulak, kalbin yoludur. Kalb bir havuz gibidir. Beş hâssa ırmaklarından oraya pis ve bulanık, mikroplu sular dökülür. Riyâzetten maksad, kalbi o pis sulardan ve bunlardan meydâna gelen çamurdan temizlemektir ki, bu sâyede havuzun ana kaynağı temiz, berrak ve pâk suyunu akıtsın da kalb havuzu bu temiz su ile dolsun. Pis suyu akıtan derelerin havuza akan yolları açık iken havuzu temizlemek nasıl mümkün olur? Her ân yeni bir pis su havuzu doldurur. O hâlde ilk önce o pis derelerin yolunu kesmek

1-PARLATMA 2-SAFLAŞTIRMA 3-MÜSİBET 4-KIYMETSİZ
5-İYİ SALİH KİMSELER 6-KUVVETLENDİRME
7-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA

lâzımdır, yâni kalbe müteveccih hâssaların mecrâsını kesmek gerekir, ancak zaruret miktârı açık kalır. Bu da karanlık bir evde yalnız başına yaşamakla mümkün olur. Şâyet böyle karanlık bir yeri yoksa elbisesi ile başını örtmeli, pardesü veyâ paltosunu başına almalıdır. İşte bu hâlinde Hakkın sesini duyar ve Hz. Rubûbiyyetin Celâlini müşâhede eder. Bilmiyor musun? Resûl-i Ekrem bu hâlde iken hitâb-ı ilâhiyi almış ve:

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ، يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ «Ey bürünüp yatan kişi (Muhammed)! (73 - Müzzemmil: 1), «Ey örtünüp yatan (peygamber)!» (74 - Müddessir: 1) diye kendisine hitâb edilmiştir.

İşte şu dört vasıf müridin, yol kesenlerden korunması için bir kal'a ve kalkandır. Bu sâyede yol kesenlerden korunmuş olur. Bu dört vasfı te'mîn ettikten sonra tarîka sülûk ile meşgul olur. Bu sülûk de zorlukları atlatmakla mümkün olur. Allah yolundaki zorluklar ve güçlükler, kalbi dünyâya meylettiren şeylerdir. Bunlar, birbirinden büyük zorluklardır. Bunların kökünü kesmekteki tertîb, evvelâ en kolayından başlamaktır. Bunlar da, ilk irâde ânında kestiği alâkaların sırları ve eserleridir. Yâni servet, mevki, dünyâ sevgisi, halka teveccüh etme ve isyâna meyletme hâlleridir. Zâhirini, bunların zâhirî sebeblerinden temizlediği gibi, bâtınını da bunların eser ve izlerinden temizlemesi lâzımdır. İşte burada mücâhede uzar ve şahısların hâline göre değişir. Öyle kimseler var ki, zâten bu hastalıkların çoğunu atmıştır. Bu gibilerin uzun boylu mücâhedeye ihtiyâcı yoktur. Yukarda anlattığımız gibi, mücâhedenin yolu, müride galebe çalan her sıfatta nefsinin ve şehvetlerinin arzûlarına uymamaktır.

Bu kadarı kifâyet ettiği, veyâhut mücâhede sâyesinde şehvetleri zayıflayıp kalbinde başka şeylere karşı alâka kalmadığı takdirde, kalbini devamlı olarak zikir ile meşgûl eder ve fazla evrâd ile uğraşmaz. Farzlar ve revâtip sünnetleri ile iktifâ eder. Tek bir vird ile uğraşır. O vird, kalbinden mâsivâyı çıkardıktan sonra, bütün virdlerin özü ve neticesidir ki, bu da, kalbinden Allah'ı zikirdir. Kalbi başka şeyler ile meşgul iken zikretmez. Çünkü bunun faydası azdır. Şiblî Hasri'ye (135) dedi ki: Ziyâretime geldiğin hafta sıralarında kalbinden Allah'tan başka bir şey geçerse, ziyâretime gelmek sana harâm olsun.

Bu şekilde mâsivâdan ayrılıp tamâmen Hazret-i Allah'a teveccüh etmek, ancak sağlam irâde ve Allah sevgisinin kalbi kaplaması ile mümkündür. Âdetâ kalbinde tek bir gâyesi olan mütehayyir bir âşık hâline gelir.

---

(135) Hasri, Basralı olup Bağdad'da ikaamet etmiş ve Hicri 371 de vefât etmiştir.

1-YÖNELMİŞ 3-KAİNATI YARATIB YÖNETEN ALLAH HZ.
2-KANA 4-AZAMET 5-YOL 6-GİRME 7-ÇALIŞMA
8-DUALAR 9-ESAS OLAN 10-YETİNME 11-DUA
12-ALLAHDAN GAYRI HER ŞEY 13-NİYET

Bu hâle geldiği zaman, şeyhi onu tek kişilik bir hücreye alır. Yetecek kadar nafakasını helâlden te'min edecek bir adamı onun için vazifelendirir. Zira din yolunun aslı, helâl lokmadır. Bu hâlde kendisine bir zikir öğretir. Kalb ve dilinden bu zikir ile meşgûl olur. Meselâ, «Allah» veyâ «Sübhânellah» veyâ şeyhinin muvâfık göreceği başka bir zikri öğüt verir. Mürid, buna o dereceye kadar devâm eder ki, dili buna alışır ve âdetâ kendi kendine hareket eder gibi olur. Yine devâm eder ve neticede Lâfza-i Celâl dilinden akıp kalbine yerleşir. Yine devâm eder ve sonunda Lâfza-i Celâl de kalbinden silinir, yâni «Allah» Lâfza-i Celâlinin lâfızları kalkar da yalnız mânası ve hakikati kalır. Artık kalbi tamâmen mâsivâdan kesilir ve Allah ile olur. Zira kalb, iyice bir şey'e bağlanırsa, başka her şeyden alâkasını keser. Asıl maksûd ve gâye olan, zikrullah ile meşgûl olunca, elbette başkalarından boşalmış olur.

İşte bu esnâda kalbin vesveselerini, dünyâ ile alâkalı hâtıralarını, eski yaşayışından ve başkalarının yaşayışlarından kalbine gelenleri murâkabe etmelidir. Kısa bir ân da olsa kalbin başka bir şey ile meşgûl olması, o ânda Allah'ı zikir ve tezekkürden boş kalması demektir. Bu da bir noksanlıktır. Bunu da izâleye çalışmalıdır.

Kalbi diğer bütün vesveselerden temizlemeğe muvaffak olduğu zamân, bu def'a da kalbine yeni vesveseler gelmeğe başlar. Meselâ, bu «Allah» Lâfza-i Celâli ve bunun mânası nedir? Ve bu ne bakımdan ilâh ve ma'bûd olmuştur? diye kendi kendine sormağa başlar. Bunu daha başka hâtıralar tâkib edecek ve düşüncelerini o tarafa çevirecektir. Hattâ bâzan küfür ve bâzan bid'at olan şeyler de hâtırına geçer. Ancak bunları kabûl etmeyip kalbinden çıkarıp atmağa çalıştığı müddetçe bu vesveseler kendisine zarar vermez. Bu hâtıralar ikiye ayrılır. Bir kısmı, Allahu Teâlâ'nın onlardan münezzeh olup, şeytânın sokuşturmasından olduğunu kat'i olarak bilmiş olmasıdır ki, bu gibi vesveselere hiç itibar etmemek ve kalbinden bu vesveseleri atması için, Allah'ı zikredip O'na sığınmakla meşgûl olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

«Eğer şeytan bir fit (gelip) seni dürterse, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyle işitici, tam bilicidir.» (7 - A'râf: 200) buyurmuştur. Diğer Âyette:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

«Takvâya erenler (yok mu?) onlara şeytandan her hangi bir ârıza iliştiği zaman (Allah'ın emr veyâ nehy ettiği şeyleri) **iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar** (hakıykatı) **görüp bilmişlerdir bile.»** (7 - A'raf:

1-UYGUN 2-ALLAH KELAMI 3-SÖZ, KELAM 4-MAKSAD
5-NİYET 6-KONTROL 7-ZİKRETMEK 8-GİDERME
9-DİNDE ÇIKAN YENİ (BATIL) ŞEYLER 10-VESVESE VERERSE

201) buyurulmuştur. Bir de kalbine gelen hâtıraların şeytâni veyâ Rahmâni olmasından şübhe etmesidir. Bunları da şeyhine arzetmeli ve vaziyetini ondan öğrenmelidir. Hattâ yalnız bunları değil, tenbellik, neş'e, dünyâya alâka, irâdede sadâkat gibi, kalbine geçen bütün hâlleri yalnız şeyhine açıp, başkalarından saklamalıdır.

Şeyhine düşen vazife, müridin zekâ ve idrâk kaabiliyyetini kestirmektir. Şâyet bu müridi kendi hâline bırakırsa, kendi idrâki ve görüş kaabiliyyetiyle, kendiliğinden hakikati bulabilecek vaziyette ise, kalbine, hakikati açıklayacak bir nûr akıtılıncaya kadar onu düşünce ve tefekküre devâm etmeğe sevkeder. Şâyet bu vaziyet ve kaabiliyette olmadığını anlarsa, onu o gibi vesveselerden uzaklaştırıp, hakiki itikaada getirmek için, kalbinin tahammül edebileceği ve kendisinin anlayabileceği şekilde delîller irâd[1] edip va'z u nasîhatta bulunur. Şeyhine yakışan bu müride yumuşak ve dikkatli davranmaktır. Zira bu hâller, yolu şaşırtacak tehlikeli noktalardır. Nice riyâzet ile uğraşan müridler vardır ki, mâhiyetini anlamağa güç yetiremiyeceği bir takım fâsid[2] hayâllerin kendisini kaplaması sebebiyle asıl yolu şaşırmış, tenbelleşmiş ve «İbâhiyye»[3] yoluna sapmıştır. İşte bu, büyük bir tehlikedir. Hulâsa, kim kalbini, meşgûl edecek diğer alâkalardan uzaklaştırır ve yalnız zikir ile uğraşırsa, bu def'a bu gibi hâtıralar kendisinde eksik olmaz. Bu mürid, tehlikeli deniz yolculuğuna çıkan bir adam gibidir. Şâyet selâmet sâhiline ulaşırsa, dinî bir hükümdâr olur. Rotayı şaşırırsa kaybolur gider. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ . «Yaşlıların dinine (tecrübelerine) uyun.»

buyurmuştur. Yâni hiç olmazsa îmânın aslı ve itikadın zâhirini taklid[4] yolu ile ana ve babalarınızdan alınız ve hayır işlerle meşgûl olunuz. Bundan ayrılmakta büyük tehlikeler vardır. Bunun için şeyhe düşen, müridin hâline bakmasıdır. Şâyet mürid, aklı başında zeki ve müdrik bir insân olmaz ve zâhirî itikad kalbinde yerleşmiş ve kökleşmiş değilse, onu zikir ve fikir ile uğraştırmamalı, belki zâhiri ameller yaptırıp bilinen bâzı evrâd[5] ile onu çalıştırmalı ve hattâ bu adamı yalnız fikir ile meşgûl olanların hizmetine vermelidir ki, onların bereketinden faydalansın. Meselâ, harb sâhasında harb edemiyen kimseye düşen vazife, harb edenlerin hizmetine koşmak, onlara su taşıyıp binitlerine bakmak gibi hizmet ve yardımlarında bulunmaktır. Her ne kadar onların derecesine ulaşamazsa da, bu sâyede Kıyâmet günü onların safında haşrolur.

Zikir ve fikir ile meşgûl olan müridin yolunu kesen bir çok mâniler vardır. Bunlardan bâzıları; ucub[6], riyâ ve iyilik hâllerindeki bâzı keşif ve kerâmetlere sevinip neş'elenmek gibi hâllerdir. Ne zaman bunlardan

1- SÖYLEME
2- BOZUK
3- SEVAB VE GÜNAHI KABUL ETMEYEN FIRKA
4- BENZETME
5- DUALAR

birine teveccüh eder ve onunla meşgûl olursa, yolunda bir tenbellik ve duraklama meydâna gelir. Müride yakışan, ömrü boyunca bütün ırmak ve denizler dahi kendisini kandıramıyan susamış bir adamın hâli gibi, dâimâ ilerisini ve daha fazlasını aramağa devâm etmesidir. Bu müridin sermâyesi, halktan Hakk'a, cem'iyyetten uzlet ve halvete dönmektir. Seyyâhın biri, halktan uzaklaşıp Hakk'a yaklaşan ebdâlin birine:

— Hakikate ulaştıracak yol nasıldır? diye sorar. Ebdâl der ki:

— Kendini dünyâda bir yolcu gibi kabûl etmendir. Seyyâh başka bir ebdâle der ki:

— Bana bir amel öğret ki, bu sâyede devamlı olarak kalbim Allah'a bağlı kalsın. Ebdâl:

— Mahlûkata bakma, zira onlara bakmak Hakk'a ulaşmağa mânidir, der. Seyyâh:

— İmkânım yok, halka bakmak mecbûriyetindeyim. Ebdâl:

— O hâlde sözlerini dinleme; zira onların sözü kalbi katılaştırır. Seyyâh:

— Buna da imkânım yok, sözlerini dinlemek zorundayım. Ebdâl:

— O hâlde onlarla muâmelede bulunma; zîra onlarla her hangi bir muâmele, insânı vahşete düşürür. Seyyâh:

— Ben onların içinde olduğum için onlarla muâmele yapmak zorundayım. Ebdâl:

— O hâlde onların arasında bulunma; zira onlarla düşüp kalkmak insânı helâke sevkeder. Seyyâh:

— (İşte hastalık buradadır veyâ) bu da bir mecbûriyet karşısındadır, dedi. Bunun üzerine ebdâl:

— Ey adam, gâfillere bakar, câhilleri dinler ve tenbeller gibi davranırken, devamlı olarak kalbini Allah ile bulmak mı arzû ediyorsun? İşte bu asla mümkün olmayan bir istektir, dedi.

Demek ki, riyâzetin sonu, devamlı olarak kalbini Allah ile ve Allah'a bağlı bulmaktır. Bu ise, ancak başkalarından alâkayı kesmekle mümkün olabilir. Kalbini başkalarından temizlemek de, uzun mücâhede ile kaabildir. Kalbi tamâmen Allah'a bağlandığı zaman, Hazret-i Rubûbiyyetin Celâli kendisine keşfolmağa başlar, Hak, kendisinde tecelli eder ve izâhı câiz olmayan, belki lisân ile anlatılamayan bir takım ilâhi lütuflara mazhar olur. Buna en büyük mâni, bunu izâh ve va'z u nasîhat yolu ile halka duyurmak olur. Müride bir keşif olduğu vakit o, bu keşifleri halka duyurmak ister. Nefsi bundan son derece zevk alır ve bundan daha zevkli bir şey düşünemez. Bu zevk onu, bu hâli halka intikal ettirecek güzel kelime ve cümlelerle kalıplandırmağa, vak'ayı edebi üslûb ve bir nizâm içinde anlatmağa, bâzı haber, hikâye ve Kur'ân âyetleriyle dâvasını süslemeğe, insanları o tarafa meylettirmek için en üstün ifâde san'atını kullan-

1-YOLCU 2-İYİ / SALİH KİMSE 3-VEHİM 4-HABERSİZ
5-BİLGİSİZ 6-MÜMKÜN OLAN 7-BAX: SAH: 175 N:3
8-AZAMET, HİDDET 9-DİL 10-NAİL 11-GEÇME 12-ŞEKİL
13-MESELE

mağa zorlar. Fakat şeytan kendisine şöyle hayâl ettirir: Senin bu şekil hareketin ve bu keşif ve kerâmetini, halkı sana doğru çekecek tarzda en güzel bir ifâde ile açıklayıp, herkese duyurman, şu gâfillerin ölü kalblerini diriltmek içindir. Zâten sen Allah ile yaratıkları arasında bir vâsıtasın. Allah'ın kullarını, Allah'a dâvet edersin. Senin bu hususta başka bir kârın ve şahsî menfaatin yoktur. Hattâ şeytân, bu adamı aldatmak için, bu adamın emsâlleri arasında kendisinden daha ziyâde hüsn-i beyâna mâlik ve avâmı kendisine çekecek kaabiliyetlerin bulunduğunu örnek verir ve adamın maksadı halk arasında mevki almak ise, içinden o gibilere hased etmeğe başlar ve onları çekemez hâle gelir. Şâyet kendi dâvası Allah için, Allah'ın kullarını doğru yola dâvet ise, bu yolda hizmet gören kendisinden daha üstün bir hatibi bulduğu vakit, buna sevinir. Bu dâva uğrunda benden daha iyi çalışabilen, daha çok muvaffak olan bir arkadaşım var diye sevinir, memnûn olur. (İşte insânı tahrik eden kuvvetin, şeytanî veya Rahmânî olması buradan anlaşılır.) Bu dâva şuna benzer: Bir adam bir cenâze bulur. Cenâzeyi defnetmek kendisine borçtur. Defnetmek için birçok zahmet çekecektir. Tam bu sırada kendisine yardımcı olacak bir adamı bulur. Adam bu hususta kendisinden daha mehâretlidir. Birinci adam böyle bir kimseyi bulduğuna elbette sevinir ve ona hased etme şöyle dursun, ondan memnûn kalır. Bunun gibi, gâfiller de kalbleri ölü olan insanlardır. Vâizler ise onları diriltip ikaz eden kimselerdir. Bunların çokluğunda rahatlık ve müşterek çalışma gibi karşılıklı yardımlaşma vardır. İnsan, kendinden daha iyi bir vâiz arkadaşı bulunca, sevinip memnûn olması icâbeder. Çünkü aynı dâva uğrunda müşterek çalışmadır; fakat bu görüşte olanlar çok azdır. Mürid bu gibi çekememezlikten son derece sakınmalıdır. Zira bu, keşif kapuları açılan kimseye bu yolu kapamak için şeytânın en büyük hile yollarından biridir. Çünkü insan tabîatinde gâlib olan, dünyâ yaşayışını tercihtir. Nitekim

Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

«Belki siz, dünyâ hayâtını (âhiretten) **üstün tutarsınız.»** (87 - A'lâ: 16) buyurmuş ve sonra bunun insan tabiatinde kadîm olduğunu ve bunun eski kitablarda da anlatıldığını beyân etmek üzere:

﴿إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى﴾

«Şübhesiz ki bu(nlar) **evvelki sahifelerde, İbrâhim ile Mûsâ'nın sahîfelerinde de vardır.»** (87 - A'lâ: 18, 19) buyurmuştur.

İşte bu, tedrici bir sûrette Allah'a ulaşmakta müridin riyâzet ve terbiye yoludur.

1-BENZER 7-EZELİ
2-FAZLA
3-GÜZEL
4-KIMILDATMA
5-NASİHATÇI

Her sıfatta riyâzetin tafsîline gelince; bu da yakında anlatılacaktır. İnsâna galebe çalan sıfatları, mîdesi, ferci ve dilidir. Yânî şehvetleri ve sonra da bu şehvetlerin koruyucusu olan gazabıdır. Mide ve ferc şehvetini seven ve onlarla ünsiyyet eden kimse, ister istemez dünyâyı sever. Dünyâyı da ancak mâl ve mevki sâyesinde elde edebilir. Mâl ve mevki peşinde koştuğu zaman, kibir [böbürlenme], ucub [kendini beğenme] ve riyâ hastalıkları kendisinde tezâhür eder. Bu hastalıklar, kendisine sirâyet edince artık bizâtihi dünyâyı terkedemez, dünyâya mağrûr olur ve aldanır.

Bunun içindir ki, şu iki kitâbı takdim ettikten sonra «Rub'-ı Mühlikât»ı inşâallah sekiz kitabda tamamlamak bize borç olmuştur. Bu sekiz kitab, mide ve ferc şehvetlerini kırma kitâbı. Âfât-ı lisân, gazab, kin ve çekememezlik hastalıklarını kırma, dünyâyı zemm ve dünyânın hilelerini izâh, mâl sevgisini kırma ve cimriliği zemm, riyâ ve riyâset sevgisini zemm, kibir ve ucbu yerme ve aldanmak mevki'lerini anlatma kitablarıdır. Bu mühlikâtı anlatmak ve tedâvi çârelerini öğrenmek ile «Rub'-ı Mühlikât»tan maksad hâsıl olmuş olur. Birinci kitabda anlattıklarımız, mühlikât ile münciyâtın merkezi olan kalbin sıfatlarını izahtan ibâret idi. İkinci kitabda anlattıklarımız umûmiyetle ahlâkı güzelleştirme yollarını ve kalb hastalıklarını tedâvi çârelerine işârettir. Tafsilâtı ise, inşâallah önümüzdeki kitabda gelecektir.

*

Allah'ın yardım ve tevfiki sâyesinde, nefis riyâzeti ve ahlâkı güzelleştirme kitâbı tamamlandı. Bunu da «KESR-İ ŞEHVETEYN» kitâbı tâkib edecektir.

Yalnız Allah'a hamd eder, Efendimiz Hazret-i Muhammed aleyhisselâm ve âl'ine salât u selâm ederiz. Yer ve gök ehlinden ihtiyâr edilen her iyi üzerine de salât ü selâm ederiz. Tevfik ve hidâyet yalnız Allah'tandır, O'na tevekkül eder ve O'ndan yardım dilerim.

(İhyâ - Cilt: 3 - Kitâb: 2'nin sonu)

1-TENASÜL UZVU
2-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
3-YAYILMA
4-KENDİLİĞİNDEN
5-DİLİN BELALARI
6-KÖTÜLEMEK
7-HASİS
8-REİSLİK
9-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
10-KENDİNİ BEĞENME

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt: 3)

Rub'u'l-Mühlikât

ÜÇÜNCÜ KİTÂB:

KİTABÜ KESRİ'Ş-ŞEHVETEYN

(İKİ ŞEHVETİ - MİDE VE FERC ŞEHVETİNİ - KIRMA)

(MUKADDİME VE SEKİZ BEYÂN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur. O Allah ki, azamet ve yükselmesinde Celâl sıfatı ile tekleşmiştir. Hamde lâyık O'dur. Noksan sıfatlardan takdis, tesbih ve tenzih O'na mahsustur. Kazâ ve kudretinde hikmet ve takdirinde adl ile kaaimdir. Ni'meti bahşettiği kimselere fazlı çoktur. Her türlü tehlikelerde kuluna kefil olmuş ve kulunu korumağı üzerine almıştır. Kuluna bütün ihtiyaçlarından fazla ve belki umduklarından ve hâtırına geçenlerin de üstünde in'âm eden O'dur. Kulunu irşâd ve hidâyet eden, onu öldürüp diriltecek olan, hastalığına şifâ veren, za'fiyetinde kendisini kuvvetlendiren, tâatine ve rızâsına kendisini muvaffak kılan da O'dur. Helâk olmaktan onu himâyesine alıp koruyan, yemek içmekle hayâtını idâme ettiren, az'a kanâati tevfik eden ve bu sâyede şeytânın yollarını da daraltan O'dur. Bu sâyede nefis şehvetini kıran ve kişiyi nefsin şerrinden koruyup Rabbine ibâdet ettirmekle takvâ mertebesine ulaştıran da yine O Allah'tır. Yine bu sâyede nefis şehvetini kıran, onu nefsin şerrinden koruyup Rabbinden korkutup ona ibâdet ettiren yine O'dur.

Bütün bu ibtilâlar kişiyi bir imtihandır. Daha doğrusu kendini kendine tanıtmaktır. Allah'ın emirlerine sarılıp sarılmayacağı, yasaklarından kaçınıp kaçınmayacağı, Allah'ın emirlerine mi yoksa nefsinin arzûlarına mı uyacağını denemek için bunları vermiş olan Allah'a hamd ederim.

Salât u selâm, O'nun şöhretli kulu ve şerefli Peygamberi olan Hazret-i Muhammed üzerine olsun. Öyle bir salât ki, o salât onu Allah'a yaklaştırır ve Allah katında mevkiini yükseltir, derecesini âlî eder. Salât u selâm, onun neslinden ve akrabâlarından olan iyiler, hayırlı olan Ashâb ve Tâbiîn'in üzerine de olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; insân için en büyük tehlike mide şehvetidir. Âdem ile Havva'yı, karar yeri olan Cennet'ten çıkarıp zillet ve meskenet yeri olan dünyâya indiren mide şehvetidir. Bir ağacın meyvesi-

ni yemekten men'edildiler. Fakat şehvetleri galebe çaldı, ondan yediler ve bu yüzden elbiseleri sırtlarından soyuldu, çırıl çıplak kaldılar. Bütün şehvetlerin, dert ve âfetlerin kaynağının mide olduğunda şübhe yoktur. Zira ferc şehveti ve evlenme arzûsu midenin şehvetine bağlıdır. Yemek ve evlenmek arzûsu da insânı bol yiyecek ve bol kadın elde etmeğe vesile olan mal ve mevki te'minine teşvik eder. Mâl ve serveti çoğaltma arzûsu da muhtelif cehâlet ve ahmaklıklara ve çeşitli çekememezlik ve hasede yol açar. Sonra bunlardan insanlar arasında riyâ, böbürlenme, övünme ve kendini beğenme gibi hastalıklar baş gösterir. Bu hastalıklar kin ve çekememezliği, husûmet ve düşmanlığı doğurur. Sonra bu hastalıklar, insanları taşkınlığa, haksızlığa ve açık günahlara sevkeder. Bütün bunlar mideyi ihmâlin ve bu ihmâlden meydâna gelen mide dolgunluğu ve tenbelliğinin neticesidir. Şâyet insan açlık ile nefsini yense ve şeytânın yollarını daraltsa, Allah'a itâate bağlanırdı da boş gösteriş ve azgınlık yollarına sapmazdı. Dünyâya meyledip onu Âhiret üzerine tercih etmez ve dünyâ için mide şehvetinin bu dereceye vardıracak azgınlıkta olduğunu bildikten sonra bu tehlikeye düşmemek için, onun âfet ve gâilelerini açıklamak ve mide ile ne şekil mücâhede etmek gerektiğini bildirmek, mücâhedeye teşvik için de mücâhedenin fazîletini anlatmak gerekir ve midenin şehvetine tâbi olan ferc şehvetini de şerhetmek icâbeder.

Şimdi biz Allah'ın yardımı ile bütün bunları bir kaç fasılda size izâh edeceğiz.

Birinci fasıl, aç kalmanın fazîletini, ikinci fasıl faydalarını, üçüncü fasıl mide şehvetini kırmakta yemeği azaltmak ve geciktirmekle hâsıl olan riyâzet usûlünü, sonra insanların ihtilâfı sebebiyle açlığın hikmeti ve fazîletinin ihtilâfını, sonra şehveti terketmekte riyâzet usûlünü, sonra göz, mide ve ferc şehvetlerine uymayanların fazîletlerini anlatacağız.

1 inci BEYÂN: AÇLIĞIN FAZÎLETİ VE ÇOK YEMENİN ZARARI

Bu Husûsu İfâde Eden Hadisler:

جَاهِدُوا أَنْفُسَكُمْ بِالْجُوعِ وَالْعَطَشِ فَإِنَّ الْأَجْرَ فِي ذٰلِكَ كَأَجْرِ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَمَلٍ أَحَبَّ إِلَى اللّٰهِ مِنْ جُوعٍ وَعَطَشٍ

«Açlık ve susuzluk ile nefsinize karşı cihâd açın. Zira bu husustaki mükâfat, Allah yolunda cihâd edenin mükâfâtı gibidir. Ve Allah katında açlık ve susuzluktan daha sevimli bir amel yoktur.»

Yine İbn Abbâs'ın (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde;

«لا يدخل ملكوت السماء من ملأ بطنه» **«Midesini dolduran kimse melekût âlemine yükselemez.»** buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem'e, insanların en faziletlisi kimdir? diye soruldukda, Resûl-i Ekrem:

«من قل مطعمه وضحكه ورضي بما يستر به عورته»

«Yemesi, gülmesi az olup setr-i avret ile kifâyet eden kimsedir.» buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

«سيد الأعمال الجوع وذل النفس لباس الصوف»

«Amellerin en üstünü açlık, nefsin zilleti ise sof giymektir.» buyurmuştur.

Ebû Said el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«البسوا وكلوا واشربوا في أنصاف البطون فإنه جزء من النبوة»

«Giyiniz, yiyiniz, içiniz, fakat midenizi yarıya kadar doldurunuz. Zira az yemek nübüvvetten bir cüz'dür.»

Hasan'ın Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«الفكر نصف العبادة وقلة الطعام هي العبادة»

«Tefekkür ibâdetin yarısı, az yemek ise ibâdetin tâ kendisidir.»

Yine Hasan'ın rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

«أفضلكم عند الله منزلة يوم القيامة أطولكم جوعا وتفكرا في الله سبحانه وأبغضكم عند الله عز وجل يوم القيامة كل نؤوم أكول شروب»

«Kıyâmet günü Allah katında en üstün mevkie sâhib olanınız, en çok aç kalanınız ve Allahu Teâlâ'nın azametini tefekkür edeninizdir. Allah katında en sevimsiz olanınız da çok yiyip, çok içen ve çok uyuyanınızdır.»

Beyhaki'nin mu'dal bir isnâd ile Hz. Â i ş e 'den (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) kendi arzûsu ile aç kalır karnını doldurmazdı. İ b n A d i y y 'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللهَ يُبَاهِي الْمَلَائِكَةَ بِمَنْ قَلَّ مَطْعَمُهُ وَمَشْرَبُهُ فِي الدُّنْيَا يَقُولُ اللهُ انْظُرُوا إِلَى عَبْدِي ابْتَلَيْتُهُ بِالطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فِي الدُّنْيَا فَصَبَرَ وَتَرَكَهُمَا اشْهَدُوا يَا مَلَائِكَتِي مَا مِنْ أَكْلَةٍ يَدَعُهَا إِلَّا أَبْدَلْتُهُ بِهَا دَرَجَاتٍ فِي الْجَنَّةِ

«Allahu Teâlâ, dünyâda az yiyip az içen kimselerle meleklere karşı övünür. Allahu Teâlâ meleklere: «Şu benim kuluma bakın, onu dünyâda yemek içmekle ibtilâ ettim, o sabretti ve onları terketti. Şâhid olun, terk ettiği her lokma için Cennet'te ona bir derece veririm.» buyurur.» buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لَا تُمِيتُوا الْقُلُوبَ بِكَثْرَةِ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فَإِنَّ الْقَلْبَ كَالزَّرْعِ يَمُوتُ إِذَا كَثُرَ عَلَيْهِ الْمَاءُ

«Çok yiyip içmekle kalblerinizi öldürmeyiniz. Zira kalb bir ekin tarlası gibidir, fazla su basınca tohumu keser ve çürütür.» Yine Resûl-i Ekrem:

مَا مَلَأَ ابْنُ آدَمَ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ حَسْبُ ابْنِ آدَمَ لُقَيْمَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ وَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ وَثُلُثٌ لِنَفَسِهِ

«Âdem oğlunun doldurduğu kabların en kötüsü midesidir. Mutlak yemek zarûreti hâsıl olunca mideyi üçe bölmeli; bir kısmını yemek, bir kısmını su ile doldurmalı, bir kısmını da dâimâ boş bulundurmalıdır.» (136) buyurmuştur.

H a t i b **«Zühd»**ünde U s â m e b. Z e y d ve E b û H u r e y r e'den rivâyet ettiği uzun bir hadisde açlığın kıymetini şöyle anlattı:

---

(136) Tirmizî Mikdam'dan rivâyet etmiştir.

إن أقرب الناس من الله عز وجل يوم القيامة من طال جوعه
وعطشه وحزنه في الدنيا الأصفياء الأتقياء الذين إذا
شهدوا لم يعرفوا وإن غابوا لم يفتقدوا تعرفهم بقاع الأرض
وتحف بهم ملائكة السماء نعم الناس بالدنيا ونعموا بطاعة
الله عز وجل افترش الناس الفرش الوثيرة وافترشوا الجباه و
الركب ضيع الناس فعل النبيين وأخلاقهم وحفظوها هم تبكي
الأرض إذا فقدتهم ويسخط الجبار على كل بلدة ليس فيها منهم
أحد. لم يتكالبوا على الدنيا تكالب الكلاب على الجيف. أكلوا
العرق ولبسوا الخرق شعثا غبرا يراهم الناس فيظنون
أن بهم داء. ويقال قد خولطوا فذهبت عقولهم وما ذهبت
عقولهم ولكن نظر القوم بقلوبهم إلى أمر الله الذي أذهب عنهم
الدنيا فهم عند أهل الدنيا يمشون بلا عقول عقلوا حين ذهبت عقول
الناس لهم الشرف في الآخرة يا أسامة إذا رأيتهم في بلدة فاعلم أنهم
أمان لأهل تلك البلدة ولا يعذب الله قوما هم فيهم الأرض بهم فرحة
والجبار عنهم راض اتخذهم لنفسك إخوانا عسى أن تنجو بهم وإن
استطعت أن يأتيك الموت وبطنك جائع وكبدك ظمآن فافعل
فإنك تدرك بذلك شرف المنازل وتحل مع النبيين وتفرح
بقدوم روحك الملائكة ويصلي عليك الجبار

«Kıyâmet günü, insanların Allah'a en yakın olanları, dünyâda uzun müddet aç, susuz ve mahzûn kalanlardır. Hakiki âlim ve müttakiler, halk arasına girdikleri zaman, varlıkları, kayboldukları zaman yoklukları bi-

linmez, çünkü aranmazlar. Yerin genişliği onları bilir ve göklerin melekleri onları kuşatır. İnsanlar, dünyâ ni'metinden zevk alırken, onlar Allah'a itâatten zevk alırlar. İnsanlar yumuşak döşekler üzerinde yatarken, onlar alınları ve dizleri üzerinde dururlar. İnsanlar Peygamberin sünnet ve ahlâkını kaybettikleri zaman, onlar onu muhâfaza ederler. Onlardan biri öldüğü zaman, yeryüzü onlara ağlar. Bunlardan bulunmayan bir belde halkına Allah gazâb eder. Köpeklerin leşe hücûmu gibi, onlar dünyâya hücûm etmezler. Yemeğin azını yer, elbisenin yırtığını giyerler. Üst başları tozlu, saç ve sakalları karışıktır. Bunları görenler hasta olduklarını sanırlar, hâlbuki onlarda hastalık yoktur. Bâzıları bunların delirip akıllarını kaybettiklerini sanırlar, hâlbuki akılları başlarındadır. Onlar kalb gözleri ile Allah'ın emirlerine bakıı ve dünyâ sevgisini içlerinden attılar. Dünyâ adamları nazarında onlar, akılsız olarak dünyâda dolaşmakta iseler de, hakikat şu ki; insanlar akıllarını kaybedip hayretlere düşecekleri zaman onların akılları başlarında olacaktır. Âhiret şerefi onlar içindir. Ya Usâme, onları hangi memlekette görürsen, bil ki onlar o belde halkının emânıdır. Onların bulundukları memlekete Allahu Teâlâ azâb etmez. Yeryüzü onlarla ferahlanır. Cebbâr olan Allahu Teâlâ onlardan râzı olur. Onları kardeşlik edin ki, onların sâyesinde kurtulmuş olasın. Şâyet gücün yeterse, aç ve susuz ölmeğe gayret et. Açlık ve susuzluk sâyesinde şerefli mevki'lere ulaşır, Peygamberlerle birleşirsin. Bedeninden ayrılan rûhun ile melekler sevinir ve Cebbâr olan Allahu Teâlâ sana rahmet eder.»

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

اِلْبَسُوا الصُّوفَ وَشَمِّرُوا وَكُلُوا فِى اَنْصَافِ الْبُطُونِ تَدْخُلُوا فِى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

«Yün giyiniz, paçaları sıvayınız, mîdenizi yarıya kadar doyurunuz ki, bu sâyede göklerin esrârına vâkıf olasınız.» (137)

İsâ aleyhisselâm Havârîlerine: «Ey Havârîlerim, mîdelerinizi acıktırın, bedeninizi süslü elbiselerden soyunuz. Ancak bu sâyede kalbleriniz Allah'ı görür.» demiştir. Bu ifâde Resûl-i Ekrem'den de rivâyet edilmiştir. Râvîsi **Tavus**'tur.

Tevrat'ta şöyle yazdığı rivâyet edilir: «Allahu Teâlâ şişman ve semiz papaza buğzeder. Zira yağlılık gaflete ve çok yemeğe delâlet eder. Bunlar ise çirkin şeylerdir. Bilhâssa papazlarda daha çirkindir.» Bunun içindir ki, İbn Mes'ûd (R.A.) «Allahu Teâlâ şişman okuyucularına buğz eder.» demiştir. **İbn Ebi'd-Dünyâ**'nın **Mekâidü'ş-Şeytân**

---

(137) Ebû Mansûr Deylemi «Müsned-i Firdevs» inde Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

adlı eserinde mürsel olarak A l i b. H ü s e y i n ' den rivâyet ettiği bir hadîsde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إن الشيطان ليجري من ابن آدم مجرى الدم فضيقوا مجاريه بالجوع والعطش

«Şeytân Âdem oğluna, kanın damara hulûlü gibi hulûl eder. Onun giriş yollarını açlık ve susuzlukla daraltın.» (138)

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إن الأكل على الشبع يورث البرص

«Tok karnına yemek, baras [miskinlik ve alalık] **hastalığı getirir.»**
Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

المؤمن يأكل في معي واحد والمنافق يأكل في سبعة أمعاء

«Mü'min bir kaptan yer, karnını doyurur. Münâfık yedi kaptan yer.» (139) Yâni münâfık mü'minin yedi misli fazla yer ve yemek şehveti onun yedi mislinde olur ki **«Mia»** şehvetten kinâyedir. Zira kab, yemeği içine aldığı gibi yemeği kabûl eden de şehvettir. Yoksa münâfıkın yemek kabı mü'minin yemek kabından fazladır demek değildir.

H a s a n - ı B a s r i ' nin Â i ş e "den (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem أديموا قرع باب الجنة يفتح لكم **«Cennet'in kapusunu çalmağa devâm ediniz ki, kapu size açılsın.»** buyurmuştur. Hz. Â i ş e : «Bu kapuyu nasıl açalım?» deyince, Resûl-i Ekrem :

بالجوع والعطش **«Açlık ve susuzlukla.»** diye cevab verdiler.

Rivâyete göre henüz bülûğa ermek üzere olan E b û C u h a y f e Resûl-i Ekrem'in meclisine girmişti. Resûl-i Ekrem:

أقصر من جشائك فإن أطول الناس جوعا يوم القيامة أكثرهم شبعا في الدنيا

(138) Mürsel olarak rivâyet edilmiştir.
(139) Buhâri ile Müslim, Ömer ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

«Geyirmeni azalt, yâni az yemek ye. Zira Kıyâmette en çok aç kalacaklar, dünyâda karnı çok doyanlardır.» buyurdu. (140)

Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem bir kere olsun midesini alabildiğine doldurmamıştır. «Onun açlığına dayanamayıp ağladığım da olurdu. Elimle midesini mesheder ve «Anam babam size fedâ olsun, ihtiyâcını def'edecek kadar dünyâlık te'min etsen ne olurdu» derdim. Resûl-i Ekrem :

يَا عَائِشَةُ إِخْوَانِي مِنْ أُولِي الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ قَدْ صَبَرُوا عَلَى مَا هُوَ أَشَدُّ مِنْ هٰذَا فَمَضَوْا عَلَى حَالِهِمْ فَقَدِمُوا عَلَى رَبِّهِمْ فَأَكْرَمَ مَآبَهُمْ وَأَجْزَلَ ثَوَابَهُمْ فَأَجِدُنِي أَسْتَحْيِي إِنْ تَرَفَّهْتُ فِي مَعِيشَتِي أَنْ يُقَصِّرَ بِي غَدًا دُونَهُمْ فَالصَّبْرُ أَيَّامًا يَسِيرَةً أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَنْقُصَ حَظِّي غَدًا فِي الْآخِرَةِ وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ اللُّحُوقِ بِأَصْحَابِي وَإِخْوَانِي

«Ya Âişe, benim kardaşlarım olan ve benden önce gelip geçen büyük Peygamberler bu gördüğünden daha zor vaziyetlere dayandılar. Devamlı sabrettiler ve Rablerine bu hâl üzere ulaştılar. Allahu Teâlâ sevablarını çoğalttı ve gelişlerinde onlara ikrâm etti. Ben bolluk içinde yaşarsam, yârın Allahu Teâlâ'nın derecemi onların derecesinden düşük yapmasından utanırım. Şu sayılı günlerde sabretmek, yârın Âhiret nasîbimin noksân olmasından, benim için daha sevimlidir. Arkadaşlarıma ve kardeşlerime ulaşmaktan daha sevimli bir şey benim için olamaz.» buyurdu. Hz. Âişe devamla diyor ki: «Bu konuşmamızdan sonra bir hafta yaşamamıştı.»

Hz. Fâtıma (R.A.) bir parça ekmekle Resûl-i Ekrem'e geldi. Resûl-i Ekrem :

— **Bu ekmek parçası nedir?** diye sordu. Hz. Fâtıma :

— Kendi pişirdiğim ekmektir, size bir parça getirmeden canım rahat etmedi, dedi. Resûl-i Ekrem :

أَمَا إِنَّهُ أَوَّلُ طَعَامٍ دَخَلَ فَمَ أَبِيكِ مُنْذُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

(140) Beyhakî «Şuabü'l-Îman»ında Ebû Cuhayfe'den; Tirmizî ve İbn Mâce ise, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

— Kızım dikkat et, üç gündenberi babasının ağzına giren ilk lokma, bu senin getirdiğin ekmektir, buyurdu. (141)

Müslim'in Ebû Hureyre'den rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem ebediyete göçünceye kadar devamlı olarak üç gün peşpeşe ehl-i beytini buğday ekmeğiyle doyurmamıştır.

Yine bir hadiste Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَهْلَ الْجُوعِ فِي الدُّنْيَا هُمْ أَهْلُ الشِّبَعِ فِي الْآخِرَةِ وَإِنَّ أَبْغَضَ النَّاسِ إِلَى اللّٰهِ الْمُتَخَمُونَ الْمِلَاءُ وَمَا تَرَكَ عَبْدٌ أَكْلَةً يَشْتَهِيهَا إِلَّا كَانَتْ لَهُ دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ

«Dünyâda açlık çekenler, onlardır Âhirette tok olanlar. Allah'ın en çok buğz ettiği kimseler, midelerini tıka basa doldurup mideleri bozulan kimselerdir. Canı çektiği hâlde bir lokmayı yemeyen kimse için o lokma Cennet'te bir derece olur.» (142)

Bu Hususla Alâkalı Âsâr:

Ömer (R.A.): «Oburluktan sakının; zira çok yemek, hayatta hamallık, öldükten sonra da pis kokudur.» demiştir.

Şakık-ı Belhi: «İbâdet bir san'attır; dükkânı halvettir, âleti ise açlıktır.» demiştir.

Lokman oğluna: «Oğulcağızım, mide dolunca tefekkür uyur, hikmet lâl olur ve a'zâ ibâdetten tenbelleşir.» dedi.

Fuzayl b. Iyâd kendi kendine «Nerden korkuyorsun, yoksa aç kalmaktan mı korkuyorsun? Sen nesin ki Hz. Muhammmed (S.A.V.) ve Ashâbı bile aç kalmışlardır» derdi.

Hasan-ı Basri'nin muâsırı olan Kehmes şöyle derdi: «Allahım, beni aç bıraktın, çıplak bıraktın, gece karanlığında ışıksız bıraktın da beni hangi sebeble bu dereceye yükselttin.» Feth-i Mûsılı'nin hastalığı ve açlığı çoğaldığı zaman şöyle derdi: «Allahım, hastalık ve açlık ile beni ibtilâ ettin. Dostlarına böyle yaparsın. Senin bu in'âmına ben hangi amel ile şükredeyim?.»

Mâlik b. Dinar anlatıyor: Muhammed b. Vasi'a:

— Ya ebâ Abdillâh, başkasına muhtâç olmaktan kendini koruyacak nafakası olana müjde olsun, dedim. O da bana:

---

(141) Hâris b. Ebî Usâme «Müsned»inde Enes'den rivâyet etmiştir.
(142) Taberânî ve Ebû Nuaym «Hilye»de İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.

— Ya Ebâ Yahyâ, Allah'tan râzı olduğu hâlde aç olarak akşamlayan ve yine aç olarak sabahlayan kimseye müjde olsun, diye cevab verdi.

Fuzayl b. Iyaz münâcâtında: «Allahım, beni ve âile efrâdımı aç bıraktın, gece karanlığında ışıksız koydun. Bütün bunları velilerine ve dostlarına yaparsın. Acaba ben hangi cihetten bu mevkie nâil oldum?» demiştir.

Yahyâ b. Muaz: «Allah'a rağbet edenlerin açlığı ikaz, tevbe edenlerin açlığı tecrübe, müctehidlerin açlığı kerâmet, sabredenlerin açlığı siyâset, zâhidlerin açlığı ise hikmettir.» derdi.

Tevrat'ta: «Allah'tan kork ve doyduğun zaman açları hâtırla.» denilmiştir.

Ebû Süleymân Dârânî: «Akşamleyin bir lokma az yemek, benim için bir gece ibâdetten daha sevimlidir. Açlık, Allah'ın hazînelerindendir, Allah dilediği ve sevdiği kimselere açlığı verir.» demiştir.

Sehl b. Abdullah Tüsteri yirmi küsur gün yemediği ve bir dirhem ile yılı dolaştığı olur, açlığa son derece kıymet verir ve: «Kıyâmet günü az yemenin mükâfatını hiç bir amel karşılayamaz.» der ve bu hususta Resûl-i Ekrem'e uyardı. Aklı başında olan kimselerin din ve dünyâ için insâna açlıktan daha faydalı bir şey olmadığını anladıklarını, Âhiret tâlibleri için çok yemekten daha zararlı bir şey olmadığını, hikmet ve ilmin açlığa, mâsiyet ve cehâletin ise tokluğa bağlı olduğunu söylemiştir. Başka bir sözünde de: «Helâlı terk etmekte arzûlarına muhâlefetten daha makbûl bir ibâdet olamaz.» demiştir. Hadisde, midenin üçde biri ancak doldurulmalı, buyurulduğuna göre, fazla yiyenler kendi sevablarından yemiş sayılırlar. Sehl'e «ziyâde»nin alâmetlerinden sordular. O da yememeği yemek üzerine tercih etmeyenler ziyâdeyi bulamazlar, dedi. Yine Sehl, bir gece aç kaldığı zaman Allah'a yalvarır ve iki gece aç kalmasını isterdi ve dediği olduğu zaman ziyâdeyi bulurdu. Yine Sehl, ebdâller; aç, uykusuz, sükût etmek ve yalnız kalmak sâyesinde ebdâl olmuşlardır. Yine gökten yere inen her iyiliğin başı açlıktır. Her kötülüğün başı da tokluktur, dedi. Yine bu zât: «Nefsini acıktıran, vesveselerden kurtulur,» demiştir. Başka bir sözünde: «Allahu Teâlâ'nın kuluna teveccühü açlık, hastalık ve ibtilâ iledir. Bununla berâber yine diledikleri bundan müstesnâdır.» demiştir. Yine bu zât: «Bu zaman öyle bir zamandır ki, bu zamanda kimse necâta ulaşamaz. Ancak açlık, uykusuzluk ve bütün güçleri ile çalışanlar kurtulabilir.» demiştir. Yine bu zât başka bir sözünde şöyle demiştir: «Yeryüzünde akan sulardan kana kana içip de - Allah'a şükretse bile - mâsiyetten kurtulan olamaz. Nerde kaldı bu ni'metlerden tıka basa midesini dolduranlar?»

Bir adam Hakîm'in birine :

— Nefsimi hangi bağlar ile zabt u rabt altına alayım? diye sordu. Hakîm de:

— Açlık ve susuzlukla onu bağla, zikre devâm ve lezzeti terk harareti ile onu yumuşat, Âhiret yolcularının ayakları altına koymakla da onu küçült, dış süsünü terk ile onu kır, onu töhmet altında bulundurmakla kötülükten emin kıl, arzû etmediği kimselere onu arkadaş et ki, bu sûretle nefsinden kurtarmış olasın.

Basralı Abdülvâhid b. Zeyd, Allâh'a yemin ederek derdi ki: «Allahu Teâlâ ihtiyâr ettiği kimseyi ancak açlık sâyesinde ihtiyâr ve tercih eder. Su üzerinde yürümeleri, havada uçmaları, Allahu Teâlâ'nın onları dost edinmesi hep açlık sâyesindedir.»

Ebû Tâlib-i Mekkî de şöyle anlatıyor: «Mide, saz gibidir. Saz, hafif, ince ve içi boş olduğu için güzel ses çıkarır. Mide de boş olduğu vakit daha güzel Kur'ân okur, daha fazla kıyamda durabilir ve az uyku ile iktifâ eder.»

Ebû Bekir Abdullah b. Müzenî: «Allahu Teâlâ üç kimseyi sever. Bunlar: Az yiyen, az uyuyan ve az istirahat edendir,» demiştir.

Rivâyete göre İsâ aleyhisselâm aç, susuz altmış sabah Rabbine duâ etti. Bir gün artık hâtırına çörek vurdu ve duâ'dan vaz geçti. Bir de baktı ki çörek önüne geldi. Ekmeği görünce münâcâtını terkettiği için ağlamağa başladı. Tam o sırada başı ucunda bir ihtiyar gözüktü. İsâ aleyhisselâm bu ihtiyâra: «Ey Allah'ın dostu, ben bir münâcât hâlinde idim, aklıma ekmek vurdu. Münâcattan vaz geçtim, ekmek önüme geldi. Benim için Allah'a duâ et.» dedi. Bunun üzerine bu zât: «Allah'ım, seni bildim bileli hâtırıma ekmek geldi ise beni bağışlama. Hâtırıma bir şey gelmeden önüme geleni yerdim.» demiştir. Yine rivâyete göre, Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'ı sırdâş olarak kendisine yaklaştırdığı zaman, önce otuz, sonra da on gün ilâve etmek üzere kırk gün yemeği terk etmişti.

2 nci BEYÂN: AÇLIĞIN FAYDALARI VE TOKLUĞUN ZARARLARI

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

جَاهِدُوا أَنْفُسَكُمْ بِالْجُوعِ وَالْعَطَشِ فَإِنَّ الْأَجْرَ فِي ذَلِكَ

«Açlık ve susuzlukla nefsinizle mücâhede ediniz, mükâfat oradadır.» buyurmuştur. Şâyet: «Açlığa bu kadar fazilet nerden bahşedildi ve bunun sebebi nedir? Çünkü aç kalmakta yalnız mideye eziyet vardır. Şâyet böyle bir eziyette mükâfat varsa, insânın kendi kendini dövmesi, bir parça

yerini kesmesi, zararlı şeyleri yemesi ve benzerleri gibi her gördüğü sıkıntı ve eziyetten mükâfatlanması da lâzım gelirdi,» dersen:

Bilmiş ol ki; bu senin dediğin tıpkı içtiği ilâçtan fayda gören bir insânın, bu faydayı ilâcın acılığında sanarak, acı bulduğu her şey'in faydası var diye içmesine benzer ki, bu görüş tamâmen yanlıştır. Fayda ilâcın acılığında değil, ilâcın husûsiyetindedir. Onu da ancak tabibler bilir. Bunun gibi, acılığın faydasını da ancak münekkid âlimler bilir. Bir ilâcın hangi cihetten fayda verdiğini bilmediği hâlde, tabîbin: «Bu ilâç sana şifadır.» dediğine inanarak ilâcı kullanan kimse, o ilâçtan istifâde ettiği gibi, açlığın faydasına inanan kimse de, ne bakımdan fayda verdiğini bilmese bile, ondan istifâde eder. Fakat iman derecesinden ilim derecesine yükselmek istersen ben de sana bunu izâh edeyim. Çünkü ilim, her şey'in üstündedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

«Allah imân edenlerinizi yükseltir, ilim verilenleri derecât ile.» (58 - Mücâdele: 11) buyurulmuştur. Bilmiş ol ki, açlıkta on fayda vardır:

1 — **Birinci fayda:** Fazla kanın hücûm etmemesinden hâsıl olan kalbin cilâsı, karihanın parlaması ve basîretinin açılması gibi şeylerdir. Zira tokluk, tenbelliği irâs eder ve kalbi körleştirir. Âdetâ sarhoşluk gibi kafayı dumanlar ve düşünce merkezlerini kaplar. Bu sebeble kalbin fikir sâhasındaki düşünce cereyânı ağırlaşır, sür'atle intikal vasfını kaybeder. Çocuk bile çok yediği vakit, zekâ ve hâfızası bozulur da anlayamaz hâle gelir. Ebû Süleymân Dârânî diyor ki: Açlığa devâm edin; çünkü açlık nefsi terbiye eder, kalbi yumuşatır ve semâvî ilimlerin insanda inkişâfına sebeb olur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَحْيُوا قُلُوبَكُمْ بِقِلَّةِ الضَّحِكِ وَقِلَّةِ الشِّبَعِ وَطَهِّرُوهَا

«Kalblerinizi az gülmek ve az yemekle ihyâ edin, açlık ile temizleyiniz ki, yumuşasın ve parlasın.» buyurmuştur. Denildi ki: Açlık gök gürlemesi, kanâat bulut, hikmet ise yağmur gibidir. Yine Resûl-i Ekrem (S. A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَجَاعَ بَطْنَهُ عَظُمَتْ فِكْرَتُهُ وَفَطِنَ قَلْبُهُ

«Midesini aç bırakan kimsenin düşünce kaabiliyeti terakki kaydeder ve zekâsı açılır.» Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

مَنْ شَبِعَ وَنَامَ قَسَا قَلْبُهُ **«Karnını doyurup uykuya yatan kimsenin kalbi katılaşır. Her şey'in bir zekâtı vardır, bedenin zekâtı da açlıktır.»** (143)

Şibli: «Ne zaman aç kaldımsa kalbimde hikmetten açılmış bir kapu buldum.» demiştir.

Gerçek şu ki ibâdetten maksad, mârifete ulaştıracak fikre sâhib olmak ve basiret gözü ile eşyânın hakikatini keşfetmektir. Tokluk bu kapuyu kapatır, açlık ise açar. Mârifet, Cennet kapularından bir kapudur. Bu kapuyu açabilmek için açlığa devâm etmek lâzımdır. Bunun için Lokman oğluna tavsıyesinde: «Oğlum, mîde dolunca fikir uyur, hikmet ölür ve âzâlar durur.» demiştir. Ebû Yezîd Bistâmi: «Açlık buluttur. Kul acıktığı zaman bulut, yağmuru yağdırdığı gibi kalb de hikmeti yağdırır.» demiştir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

نُورُ الْحِكْمَةِ الْجُوعُ وَالتَّبَاعُدُ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ الشِّبَعُ وَالْقُرْبَةُ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ حُبُّ الْمَسَاكِينِ وَالدُّنُوُّ مِنْهُمْ لَا تَشْبَعُوا فَتُطْفِئُوا نُورَ الْحِكْمَةِ مِنْ قُلُوبِكُمْ وَمَنْ بَاتَ فِي خِفَّةٍ مِنَ الطَّعَامِ بَاتَتِ الْحُورُ حَوْلَهُ حَتَّى يُصْبِحَ

«Hikmetin nûru açlık, Allah'tan uzaklaşmanın sebebi tokluk, Allah'a yaklaşmanın sebebi ise miskinleri sevmek ve onlara yaklaşmaktır. Karnınızı tıka basa doldurmayınız; zira mîdeyi doldurmak kalbinizden hikmet nûrunu söndürür. Az yemekle uykuya yatan kimsenin etrâfında sabâha kadar hûriler dolaşır.» (144)

2 — **İkinci fayda:** Kalb yumuşaklığıdır. Zikirden müteessir olmak, zevk almak ve zikre devâm etmek ancak bu yumuşaklık sâyesinde mümkündür. Nice huzûr-ı kalb ile dilde yapılan zikirler var ki, kalb ondan müteessir olmaz ve zevk almaz. Sanki kalb katılığından arada bir perde hâsıl olmuştur. Bâzı hâllerde kalb yumuşar, zikirden son derece müteessir olur ve münâcattan zevk alır. Bunun başlıca sebebi midenin boş kalmasıdır. Nitekim Süleymân Dârâni: «Benim ibâdetten en çok zevk aldığım zaman, karnımın sırtıma yapıştığı aç zamanlarımdır.» demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî de: «Onlar, azıklarını çantaya kor, gözlerinin önüne alır öyle ibâdet ederlerdi. Maksadları açlıkla mücâdele ede-

(143) İbn Mâce Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(144) Ebû Mansûr Deylemi Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

rek ibâdetin zevkine varmaktır,» demiştir. Yine Ebû Süleymân: «Mide acıkıp ciğerler susadığı zaman, gönül meyleder ve yumuşar. Mide dolduğu zaman, kalb kararır ve katılaşır.» demiştir.

Demek ki kalbin, münâcâttan zevk alarak müteessir olması, fikri inkişaftan ve mârifeti elde etmekten ayrı bir faydadır.

3 — **Üçüncü fayda:** Az yemek inkısar ve zillettir. Aynı zamanda sevinç, neş'e ve böbürlenmenin de yok olmasıdır. Bütün bunlar ise, azgınlık ve Allah'ı unutmanın başlangıcıdır. İnsânın nefsini en çok kıran ve zillete düşüren şey açlıktır. İnsan acıktığı vakit Rabbine teveccüh eder, o'nun karşısında ubûdiyetle eğilir, acziyet ve zilletini anlar. Zira açlık sâyesinde kuvveti azalır ve kaybettiği bir lokmacıktan dolayı hile yolları daralır, bulamadığı bir yudum sudan dolayı gözü dünyâya karşı kararır. Kendi zillet ve acziyetini müşâhede etmeyen kimse, mevlâsının izzet ve kahrını bilemez. Kişinin saâdeti, dâimâ kendisinin acziyet ve zilletini müşâhede etmesi ve mevlâsının izzet, kudret ve kahrını bilmesi ile mümkündür. Bunun için dâimâ aç kalmalı, mevlâsına muhtâç olduğunu hâtırdan çıkarmamalı ve bu ihtiyâcını zevk içinde müşâhede etmelidir. İşte bu sebeptendir ki, Resûl-i Ekrem'e (S.A.V.) dünyâ hazineleri arzedildiği zaman bunları kabûl etmemiş ve:

لا بل أجوع يوما وأشبع يوما فإذا جعت صبرت وتضرعت
وإذا شبعت شكرت

«Hayır (ben dünyâ servetini istemem), **bir gün aç ve bir gün tok olarak yaşar giderim. Acıktığım zaman sabreder ve Allah'a sığınırım. Doyduğum zaman da Allah'ın verdiği ni'mete şükrederim.»** buyurmuştur.

Hulâsa, mide ile ferc, Cehennem kapularından bir kapudur. Bunun aslı da tokluktur. Mide dolunca Cehennem'e doğru bir kapu açılmış olur. Zillet ve inkisar da Cennet kapularından bir kapudur. Bunun aslı da açlıktır. Cehennem'in kapusunu kapayan kimse, Cennet'in kapusunu açar. Bunlar, doğu ile batı gibi birbirinin karşısındadırlar; birinden uzaklaşan kimse, diğerine yaklaşmış olur.

4 — **Dördüncü fayda:** Aç kalmanın dördüncü faydası, Allahu Teâlâ'nın azab ve ibtilâsını unutmamak, aç ve muhtacları hâtırlamaktır. Zira tok, acın hâlinden bilmez. Doyan kimse, açlığı unuttuğu gibi, aç olan insanları da unutur. Akıllı başında zekî insanlar bir felâket ile karşılaştıkları zaman Âhiret azâbını hâtırlar, dünyâdaki susuzluğundan mahşer yerindeki susuzluğu, açlığından da Cehennem'deki açlığı ve bunların

Darî ve Zakkum yiyip Gasak [eriyen kan ve irinlerini] Mühül [erimiş bakır] içeceklerini hâtırlar. İnsân hiç bir ân Âhiretin azâb ve elemlerini hâtırdan çıkarmamalıdır. Çünkü korkuyu harekete geçiren, bu görüş ve düşüncedir. Zillete düşmeyen, hasta olmayan, ihtiyâcı bulunmayan ve bir felâketle karşılaşmayan kimse, Âhiret azâbını unutur, hâtırına gelmez ve kalben bunu düşünemez hâle gelir. Bunun için insan dâimâ ibtilâyı mukaayese ve müşâhede etme hâlinde olmalıdır. Bunun en güzel yolu da açlıktır. Açlıkta Âhiret azâbını hâtırlamaktan başka, daha pek çok faydalar vardır. İşte belâların Peygamberlere ve sonra derecesine göre iyilere musallat olmasının bir hikmeti de budur. Yûsuf aleyhisselâm'a, bir hazîne vekili iken niçin aç kalıyorsun? diye sorduklarında, açları unutmamak için, diye cevab vermiştir. Demek ki, açlığın faydalarından biri de aç ve muhtaçları hâtırlayıp onlara merhamet ve şefkat elini uzatmaktır. Karnı tok olan, acın çektiği ızdırabı bilmez.

5 — **Beşinci fayda:** Bu en büyük faydalardandır. O da bütün isyanların şehvetini kırmak ve kötülüğü emreden nefis hâkimiyyetini sağlamaktır. Zira bütün isyanların başı kuvvet ve şehvetdir. Kuvvet ve şehvetin maddesi de yemek içmektir. Yemeği azaltmak, bütün şehvet ve kuvvetleri zayıflatır. Aynı zamanda saâdetin başı nefis hâkimiyyetini sağlamak olduğu gibi, şekaavetin başı da nefse esir olmaktır. Serkeş bir hayvânı aç bırakmakla zabtedip kumandana alacağın gibi, nefis hâkimiyyetini sağlamak da onu aç bırakmakla mümkündür. Adamın birine: «Kocaman adam olduğun hâlde kendine neden bakmıyor, yiyip içmeni neden muvâfık bir şekilde sağlamıyorsun?» diyenlere, o: «Çabuk neş'elenir sevinir şıltanır ve azgınlığa başlar. Böylece bana galebe çalıp kötülüğe sürüklemesinden korktuğum için ona bakmam. Çünkü benim onu sıkıntı ve ihtiyâç içinde saklamam, onun beni kötülüğe sürüklemesinden benim için çok daha iyidir.» dedi. Zû'n-Nûn-ı Mısrî: «Ne zaman karnım doydu ise, işi azıttım veyâ azgınlığa meylettim.» demiştir. Hz. Âişe (R.A.): «Resûl-i Ekrem'den sonra îcâd olan ilk bid'at, doyasıya yemektir.» demiştir. Yine Hz. Âişe: «İnsanların karnı doyunca nefisleri dünyâya meyleder.» demiştir.

Bu ise yalnız bir fayda değil, belki bütün faydaların kaynağıdır. Bunun için açlık, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın hazinelerinden biridir. En küçük faydası ferc ve söz şehvetini önlemektir. Karnı aç olan kimse dili dönmediği için gıybet, fuhuş, yalan, koğuculuk ve benzeri dilin âfetlerinden kurtulmuş olur. Karnı dolunca dedikodu ihtiyâcını duyar. İnsanları yüzüstü Cehennem'e sürükleyen dillerinin hatâlarıdır.

Ferc şehvetine gelince: Bunun zararları meydandadır. Açlık, onun kötülüğünden insanları korur. Karnı doyan kimse şehvetine hâkim ola-

maz. Şâyet Allah korkusu ve takvâsı buna engel olursa, o zaman gözüne ve şehvetle bakmasına hâkim olamaz. Şâyet takvâsı ile gözlerine de hâkim olabilirse, düşüncelerine hâkim olamaz. Şehvet sebebiyle hâtırına böyle kötü şeyler gelir, hattâ namaz içinde bile hâtırına gelebilir ve huzûrunu bozar.

Biz burada tokluktan meydâna gelen dil ve fercin âfetlerini bir misâl olarak anlattık, yoksa yedi a'zânın bütün azgınlıkları tokluktan hâsıl olan kuvvettendir. Hakîm'in biri şöyle anlatıyor: «Siyâset ve terbiyeye alışmak isteyen bir mürîd bir yıl katıksız olarak sâde ekmek yemeli ve bunu da doyasıya değil, açlığını yarıya indirecek şekilde yemelidir. Böyle yaparsa artık kadın ihtiyâcından kurtulmuş olur.»

6 — **Altıncı fayda:** Uykuyu azaltmaktır. Çünkü çok yiyen çok içer. Çok su içen de çok uyur. Bunun için şeyhin biri sofra başında müridlerine: «Çok yemeyin, çünkü çok yemek çok su içmeğe, çok içmek çok uyumağa sebeb olur. Çok uyku ise büyük zarara yol açar,» demiştir. Yetmiş sıddîk, çok uykunun çok içmekten meydâna geldiğinde ittifak etmişlerdir. Çok uyku ömrü heder eder, gece ibâdet edemez, tabiatı tenbelleşir ve kalbi kararır. Hâlbuki en kıymetli cevher insan ömrüdür. O, kişinin sermâyesidir. Kârını onda yapacaktır. Uyku ise bir nevi ölümdür. Çok uyku ömrü azaltır. Aynı zamanda gece ibâdetinin fazîletini kaybeder. Hattâ uyku bastırdığı zaman, kıldığı teheccüd'de de fayda yoktur. Uykulu olarak yaptığı ibâdetin zevkine varamaz. Aynı zamanda tok karına uykuya yatan bekârlar ihtilâm olurlar. Bu hâl gece ibâdetlerine mâni olur. Çünkü yıkanmak meşgalesini ortaya kor. Soğuk su ile yıkanırsa rahatsızlanır. Gece vakti hamama gidemediği için, gece namazından mahrûm kalır. Hamam parası ister. Hamamda başkalarının mahrem yerlerini görebilir. Bu husustaki tehlikeleri tahâret kısmında anlatmıştık. Bütün bunlar, çok yemenin netîcesidir. **Ebû Süleymân Dârânî:** «İhtilâm, ukûbettir,» demiştir. Çünkü ihtilâm bir çok ibâdetlere mânidir. Zira insan, her zaman kolaylıkla yıkanamaz. Demek ki uyku, âfetlerin kaynağıdır. Tokluk uykuyu çeker, açlık ise uykuyu önler.

7 — **Yedinci fayda:** İbâdete devâmı kolaylaştırmasıdır. Çok yemek, çok ibâdete mânidir. Çünkü zamânın bir kısmını yemek alır, onu satın alıp pişirmek de ayrı bir vakit ister. Elleri yıkamak, ikide bir su alıp içmek, her biri zaman kaybına sebeb olur. Kısa yoldan bir nafaka te'min etse de bu hususta kaybedeceği zamânını ibâdette geçirmesi daha kârlı olurdu. **Seriyyü's-Sakatî** anlatıyor: «**Aliyyü'l-Cürcânî**'nin devamlı çorba içtiğini gördüm. Niçin böyle yaptığını sorduğumda, bana: «Ben kuru lokmayı çiğneyip yutuncaya kadar yetmiş def'a

Allah'ı anarım. Bunun için kırk senedir ekmek çiğnemekle uğraşmadım,» dedi.»

İşte zamânın kıymeti böyle takdîr edilir. Adam, ekmek çiğnemekte bile vakti kaybetmemiştir. Ömürden her nefes, bahâ biçilmez bir cevherdir. İnsâna yaraşan, bu nefes ile sonu olmayan Âhiret hayâtı için sermâye edinmektir. O da ancak o nefesi, zikir ve ibâdete sarfetmekle mümkündür.

Çok yemek sebebiyle zorlaşan ibâdetlerden bâzıları da uzun müddet abdest tutamamak ve devamlı olarak mescidde bulunamamaktır. Çünkü çok yiyen çok içer, çok içen de çok idrâr eder. Bunun için sık sık mescidden çıkması gerekir.

Çok yemekle güçleşen ibâdetlerden biri de Oruç'tur. Çünkü Oruç, açlığa alışanlar için kolaydır, çok yiyenlere zor gelir. Oruç, itikâfa devâm, tahârete devâm, yemek içmekle meşgûl olduğu vakitlerini ibâdette geçirmek büyük kazançtır. Bunları ancak gâfiller küçümser. Onlar din ve diyânetin kadrini bilmezler. Onlar dünyâ hayâtına râzı olup ona bağlanan kimselerdir. Bu gibiler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de:

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

«Onlar dünyâ hayâtından zâhiri bilirler, Âhiret hayâtından ise gâfildirler.» (30 - Rûm: 7) buyurulmuştur.

Ebû Süleymân Dârânî, Tokluğun altı âfetine işâret ederek şöyle demiştir: «Karnını doyuran kimseye altı âfet gelir. Bunlar, münâcâtın zevkinin kaybolması, hikmetli sözleri ezberlemenin güçleşmesi, acıma hissinin azalması - çünkü tok acın hâlinden bilmez -, ibâdetin azlığı, şehvetin artması ve mîdesi boş olan müslümanlar câmi civârında dolaşırken kendisinin mezbelelikte uğraşması gibi âfetlerdir.»

8 — **Sekizinci fayda:** Vücûd sağlığı ve hastalığın izâlesidir. Zîra hastalığın asıl sebebi oburluktur. Mide, bağırsak ve damarları dolduran insan hastalanır. Hastalık ibâdete mâni olur, kalbi yorar, insânı zikir ve fikirden alıkor. Geçim sıkıntısı doğurur. Kan aldırmak gibi çeşitli hastalıklara yol açar. Bütün bunlar, muhtelif nafaka ve zahmetlere muhtaçtır. İnsan oğlu bunları elde etmek için çektiği yorgunluklardan başka bir çok tehlike ve meşrû olmayan hareketler ile de karşı karşıyadır. Hâlbuki az yemekte bunların hiç biri yoktur.

Rivâyet edildiğine göre Hârûn Reşîd, Hind, Rûm, Irak ve Sevat'tan birer mütehassıs tabib getirtir ve onlara:

— Kendisinde dert bulunmayan devâ nedir? diye sorar. Hindli tabîb:

— Kâbili diye tanılan siyah erik'tir, der. Iraklı hekim:

— Reşâd-ı Ebyaz dânesi, olduğunu söyler. Rûm hekim ise:

— Sıcak su'dur, der. En âlimlerinden olan Sevatlı hekim ise:

— Ehlîlic mideyi ekşitir, reşad dânesi mideyi tahrîş eder, sıcak su ise mîdeyi sarkıtır. Bütün bunlar devâ içinde ve şifâ içinde hastalıktır, der. Bunun üzerine:

— O hâlde size göre içinde hiç zararı bulunmayan ilâç, derd karışmayan devâ nedir? diye sorarlar. Adam:

— İyice acıkmadan yememek ve iyice doymadan geri çekilmektir, diye cevab verir. Bu cevab, hepsi tarafından kabûl edilir. Ehl-i Kitâb'ın tabîblerinden olan bâzı feylesoflara Resûl-i Ekrem'in: **«Midenin üçte birini yemeğe, üçte birini suya, üçde birini de kendine ayır.»** hadîsini anlattıklarında, adamlar şaşırır ve az yemeği teşvik hakkında bundan daha hikmetli bir söz bulamadık. Muhakkak bu bir Hakîm'in ifâde üslûbudur, derler. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

البطنة أصل الداء والحمية أصل الدواء وعودوا كل جسم ما اعتاد

«Çok yemek hastalığın anası, diyet ise tedâvinin esâsıdır. Her cisme alışkın olduğu şey'i iâde edin, verin.» Belki o tabîbin şaşıra kaldığı Resûl-i Ekremin o sözünden değil de bu sözündendir.

İbn Sâlim: «Âdâbına riâyetle sırf buğday ekmeği yiyen kimseye ölüm hastalığından başka bir hastalık gelmez.» demiştir. Kendisine: «Âdâbı nedir?» diye soranlara: «Acıktıktan sonra yemek, doymadan yemeği terketmektir.» diye cevab verdi. Tabiblerin ileri gelenlerinden biri de, çok yemeği zemmetmek üzere şöyle diyor: «Mîdeye girenlerin en faydalısı nar ve en zararlısı da tuzdur.» (145)

Buna rağmen çok nar yemek, az tuz yemekten daha zararlıdır. Hadîsde şöyle buyurulur: صوموا تصحوا **«Oruç tutunuz ki, sıhhatli olasınız.»** Oruç'ta, acıkmakta ve az yemekte bedenin sıhhatte kalması, kalbin ağırlık ve azgınlıktan kurtulması vardır.

9 — Dokuzuncu fayda: Geçim kolaylığıdır. Zira az yemeği âdet hâline getiren kimse, az ile geçinebilir. Oburluğa alışan kimse, midesinin esiri olur, dâimâ onu düşünür. Âdetâ midesi her gün adamın boğazına çöker ve «Bu gün ne yiyeceksin?» diye onu sıkıştırır. Bunun için girecek

---

(145) Zira nar, mideyi bozmaz, hazmı kolaylaştırır. Hattâ ekşisi bile yumuşatıcıdır; ne inkıbazlık verir, ne de ishâl. Tuz ise kanı yakar, gözü zayıflatır, beyne ve kanın deverânına zarar verir, meniyi azaltır, uyuz ve kaşıntı hastalığı yapar.

yer arar. Haramdan kazanırsa âsî olur. Helâl kazanayım derse zillete düşer, hattâ bu arada başkalarının kazancına da göz diker. Bu ise, daha büyük zillet ve hakaarettir. Hâlbuki hakiki mü'min, geçimi kolay olan kimsedir. Hakîm'in biri: «Bütün ihtiyaçlarımı, yapmamakla yerine getirmiş olurum. Bu, benim için daha kolay ve rahatlık olur.» demiştir. Başka bir zât da şöyle anlatıyor: «Şehvetim veyâ ihtiyaçtan fazlası için başkasından ödünç bir şey almak istediğim vakit, şehvetimi terkeder ve bu ödüncü kendi nefsimden yaparım. Kendi nefsim, diğer alacaklılardan benim için daha hayırlıdır.» dedi.

İbrâhim b. Edhem (Allah rahmet etsin) arkadaşlarına yiyeceklerin fiatını sordu. Onlar da gıdâ maddelerinin çok pahalı olduğunu söyleyince, İbrâhim b. Edhem: «Onları terkedip almamakla ucuzlatınız.» derdi. Sehl (Allah rahmet etsin) de şöyle anlatıyor: «Obur insân, üç hâliyle de zemmedilmiştir; âbid ise çok yediği için tenbelleşir ibâdet edemez, kazanç sâhibi ise, âfetlerden selâmet bulamaz. Şâyet kazanmadan feyiz alan bir kimse ise, kendi nefsinden Allah'a karşı gerekli insâfda bulunamaz.»

Hulâsa, insanların helâke sürüklenmelerinin belli başlı sebebi, dünyâya harîs olmalarıdır. Hırsın belli başlı sebebleri de mide ve fercdir. Ferc şehvetinin sebebi de mideleridir. Yemeği azaltmakta bütün bu yolları kesmek ve kapuları kapamak vardır. Bütün bunlar, Cehennem'e açılan kapulardır. Bunları kesip kapamakta ise Cennet kapularını açmak vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) **«Açlık ile Cennet'in kapusunu çalmağa devâm ediniz.»** buyurmuştur. Her gün bir çörekle iktifâ eden kimse diğer şehvetlerinde de kanâat sâhibi olur, hürriyetini korur ve insanlardan müstağni olur. Güçlüklerle karşılaşmaz, müsterih olur, huzûr içinde Allah'a ibâdet eder ve Âhiret ticâreti ile meşgûl olur da alış-verişi ve kazancı kendisini Allah'a ibâdetten alıkoymayan kimselerden olur. Çünkü bu adam kanâat sâyesinde bunlardan kurtulmuştur. Ama kanâat etmeyenler lâbüd o dünyâya meylederler.

10 — **Az yemenin onuncu faydası:** Az yemek sâyesinde artırabildiğini öksüz ve yoksullara verebilir. Bu sûretle başkalarına faydalı olduğu gibi, Kıyâmet günü bu sadakalarının gölgesine girmiş olur. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur: «Yiyip içtiği tuvalete gider, sadaka olarak verdiği Allah'ın fazlında saklanır ve çoğaltılır. Kişi için kazandığı servette ancak Allah rızâsı için infâk edip ebedîleştirdiği veyâ yiyip yok ettiği veyâ giyip eskittiği vardır. Şübhesiz arttırdığı kısmı tasadduk etmek, oburluktan çok daha iyidir.»

Hasan, Allahu Teâlâ'nın :

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

«Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onlar onu yüklenmeğe yanaşmadılar, ondan korktular da onu insân yüklendi. O, cidden çok zâlim, çok câhil bulunuyor.» (33 - Ahzâb: 72) âyetini okuduğu zaman:

— Allahu Teâlâ bir bir üstünde ve yıldızlarla süslü bulunan yedi kat gökler ile Arş-ı A'zam'ın hâmillerine:

— Onda olan varlığı ile emâneti yüklenir misiniz? diye sordu. Onlar:

— Emânetlerde ne var? dediler. Allahu Teâlâ:

— İyi korursanız mükâfat, korumazsanız cezâ vardır, buyurdu. Onlar da:

— Biz bu emâneti kabûl edemeyiz, dediler. Sonra aynı şekilde emâneti yere arzetti, yer de kabûl etmedi. Sonra sarp, sert, yüksek ve büyük dağlara arzetti, onlara da aynı şekilde cezâ ve ukûbeti anlattı, onlar da kabûl etmediler. Sonra bu emânetleri insân oğluna arzetti. İnsân bunu kabûl etti. Çünkü o, nefsine karşı zâlimdir, Rabbinin emrine câhildir. Vallahi biz onları gördük, malları ile emânetleri satın aldılar, binlerce kazanç sağladılar fakat bu kazanç ile evlerini genişletti, mezarlarını daralttılar. Binitlerini semizletti, dinlerini zayıflattılar. Gece-gündüz hükümdar kapularında bulunur, çeşitli belâlarla karşılaşırlar. Allah'a karşı ise kayıtsızdırlar. «Şurasını bana sat, şu kadar kâr vereyim» diyen kimseye orayı satar, haksızlıkla edindiği serveti yer ve yan üstü yatar. Sözü maskaralık, malı ise haramdır. Hattâ midesi dolup karnı ağırlaştığı ve sıkıştığı zaman hizmetçisinden yemeğini hazmettirecek ilâç ister. Ey ahmak, sen yemeğini değil, dinini hazmettiriyorsun. Hani Allahu Teâlâ'nın, sana vermekle emrettiği öksüz, dul kadın, yoksul, miskin, niçin onlara bir şey vermedin de şimdi hazım için çâre arıyorsun?

İşte bu anlattığımız, bu faydaya işârettir. O fayda da kendisine azık olması için artanı fakire vermesidir. Fazla yiyerek mideyi yorup hazım için çâre aramak sûretiyle günah kazanmadan ise, bir kısmını fakire vermek çok daha hayırlıdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) göbeği sarkmış, midesi dolu bir adama rast geldi. Göbeğine işâret ederek:

لَوْ كَانَ هَذَا فِي غَيْرِ هَذَا لَكَانَ خَيْرًا لَكَ **«Eğer bu fazlalık buradan (göbeğinden) başka yerde olsa senin için daha hayırlı olurdu.»**

(146) buyurdu. Yâni bu fazlalığı Âhiretin için ayırıp bir fakîre versen senin için daha iyi olurdu.

Hasan-ı Basri şöyle anlatıyor: «Vallahi öyle adamlara yetiştim ki, onlardan her biri ancak kendisine yetecek az bir yemekle akşamlardı. İstese daha çok yiyebilirdi. Buna rağmen vallahi ben bunu hep kendi mideme indiririm, bir kısmını da muhtaçlara veririm diye yemin ederdi.»

İşte buraya kadar saydıklarımız, az yemenin on kadar faydalarıdır. Her birinden sayılamıyacak derecede faydalar meydâna gelir. Demek ki, açlık Âhiret için en zengin bir hazinedir. Bunun için geçmişlerden biri: «Açlık, Âhiretin anahtarı ve zühdün kapusudur. Tokluk ise dünyânın anahtarı ve dünyâya rağbetin kapusudur. Bu, yalnız bu zâtın sözünde değil, yukardan beri anlattığımız haberlerde tasrih edilen hâllerde de vardır. Bu faydaların tafsilâtına vâkıf olmakla, o haberlerin mânaları ilim ve basîret nûru ile anlaşılmış olur. Bu haberlerin mânâsını anlamadığın ve açlığın fazîletini bilmediğin zaman, imandaki taklidciler gibi hareket edersin. Doğrusunu ancak Allah bilir.

3 üncü BEYÂN: MİDE ŞEHVETİNİ KIRMAKTA RİYÂZET YOLU

Bilmiş ol ki; müridin mîdesinde ve yemesinde dört vazifesi vardır:

Birinci vazifesi: Helâl lokma yemektir. Zira haram yemekle ibâdet, deniz dalgaları üzerinde inşâata benzer. **«Helâl ve Harâm Kitâbı»**nda verâ derecelerinden riâyet edilmesi gereken husûsları anlattık. Geride yemeğe mahsûs üç vazife kalmıştır. O da az veyâ çok olması bakımından yemeğin miktârını tâyin, sık veyâ geç yemekte zamânını tâyin, arzû edilen şeyleri yiyip yememekte cinsini tâyinden ibârettir.

Birinci vazife yemeği azaltmak yâni az yemektir. Bu husustaki riyâzet yolu âhesteliktir. Çok yemeğe alışkın olan kimsenin birdenbire yemeği azaltması kendisi için tehlikeli olur. Mizâcı buna dayanamaz, zayıf düşer ve sıkıntısı artar. Bunun için yemeği azar azar azaltma cihetine gitmeli, mûtad olan yemeğini bir ölçü tahtında azaltmalıdır. Günde iki ekmek yiyor ve bunu bir ekmeğe indirmek istiyorsa, ikinci ekmeği yirmi sekiz veyâ otuza bölmeli, her gün o kadar azaltmalı, nihâyet bir ay sonra yiyeceğini bir ekmeğe indirmelidir. Böyle azaltmadan hem zarar görmez, hem de bir noksanlık olmaz. Bunu isterse tartmak ve isterse tahmin sûretiyle yapar. Her gün bir lokma eksiltmek sûretiyle bu işi halleder.

---

(146) Ahmed, Hâkim ve Beyhakî ceyyid sened ile Ca'de'den rivâyet etmişlerdir.

Bu azaltmada da dört derece vardır.

1 — **Birinci ve en üstün derece,** artık ondan daha aşağı inilemiyecek dereceye kadar azaltmaktır. Bu da sıddıkların âdetidir. Sehl-i Tüsteri de bunu tercih etmiş demiştir ki: «Allahu Teâlâ insanları üç şey ile kendisine kul etmiştir. Onlar da hayât, akıl ve kuvvettir. Akıl ile hayâtının kaybolacağından korkan kimse yer. Şâyet oruçlu ise iftar eder. Fakir ise bu tehlikeler karşısında dilenebilir. Şâyet cânına ve aklına bir zarar gelmeyecek ve yalnız kuvvetten düşeceğinden korkarsa, buna aldırış etmemeli, hattâ otururken namaz kılmağa kadar tahammül etmeli. Çünkü açlık sebebiyle otururken namaz kılmak, çok viyip de ayakta kılmaktan daha makbûldür.

Sehl'e, ilk hâlinden ve nafakasından sordular. O da: «Benim senelik nafakam üç dirhem idi. Bir dirhemine yağ, bir dirhemine pirinç unu ve bir dirhemine de pekmez alırdım. Bunları birbirine katar ve üç yüz altmış parçaya bölerdim ve her gece bir parçasını yerdim.» demiştir. Kendisine şimdi nasıl yaptığını soranlara: «Şimdi istediğim gibi yiyip içiyorum.» demiştir. Râhiblerden hikâye edildiğine göre, onlar nafakalarını bir dirheme kadar indirirlermiş.

2 — **Riyâzet** ile berâber yirmi dört saatta bir mudd indirmelidir. Bir mudd, bir çörek ve bir de menn'in dörtte biridir. Bunun miktârı, ekseri avâmın, midesinin üçde biri kadar aldığı yemektir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in buyurduğu gibi, bu miktar bir kaç lokmacığın üstündedir. Zîra «Lukayme» kelimesi cem-u kıllet'in vezinlerindendir. Cem-u kıllet ondan aşağı sayılarda kullanılır. Bu da Hz. Ömer'in (R.A.) âdeti idi. O, yedi veyâ dokuz lokma yerdi.

3 — **Üçüncü derece,** bir müdd miktârı yemektir. O da iki buçuk çörektir. Bu da, çokları hakkında midenin üçde biri kadar yemekten fazladır. Hattâ midenin üçte ikisine yakındır. Buna göre yalnız üçde biri var, o da suya kalır ve zikir için geride boşluk kalmaz. Çünkü bâzı rivâyetlerde: «Üçde birini nefsine bırakır.» yerine «Üçde birini zikir için ayırır.» şeklinde vârid olmuştur.

4 — **Dördüncü derece,** müdd'den menn'e kadar arttırmaktır. Artık bundan fazlasının isrâf ve Allahu Teâlâ'nın: وَلَا تُسْرِفُوا «İsrâf etmeyin.» (7-A'raf: 31) emrine muhâliftir. Biz burada umûmu kasdediyoruz. Yoksa yemek ihtiyâcı, yaş, şahsiyet ve çalıştığı iş itibariyle değişir. Burada beşinci bir yol daha var ki, bunun bir haddi yoktur, fakat burada insan şaşırabilir. En doğrusu iyice acıktığı vakit yemek ve yemek isteği varken çekilmektir. Fakat bir veyâ iki çörek yemeği kendisi için

tâyin ve tahsis etmeyen kimse, hakikî acıkmanın hudûdunu bilemez. Yalancı istekle aldanabilir. Bunun için hakiki açlığın alâmetleri vardır:

Canı et istememeli, hangi ekmek olursa olsun, hiç seçmeden iştahla yemelidir. Şâyet canı başka bir ekmek ister veyâ katık ararsa, bu hakiki açlık değildir.

Tükrüğüne sinek konmamasını da açlık alâmeti saymışlardır. Çünkü öyle acıkmış ki, tükrüğünde yağ eseri kalmamıştır. İşte bu, mîdenin boş olduğuna delîldir. Bunu anlamak da zordur. Doğrusu şudur ki mürid, yapmakta olduğu ibâdette kendisini zayıflatmayacak derecede yemelidir. Bu mertebeye geldiği zaman yemeli ve iştahı devâm ediyorken yemeği terketmelidir.

Hulâsa, yemeğin miktârını tâyin etmek mümkün değildir. Çünkü bu, hâl ve şahıslara göre değişir. Evet bâzan Ashâb'dan bir cemâatın cum'alık nafakası bir sa' buğday olurdu. Hurma yedikleri zaman bunu bir buçuk sa'a çıkarırlardı. Bir sa' buğday dört m u d d ' dur. Demek ki, hurmada her gün yarım m u d d ' a yakın yerlerdi. Bu da mîdenin ortalama üçde birini doldururdu. Hurmada ağırlığı arttırmak, çekirdeğin artmasından ileri gelmektedir. E b û Z e r (R.A.): «Resûl-i Ekrem zamânında cum'alık nafakamız bir sa' arpa idi. Vallahi ben ölünceye kadar böyle idâre ederim ve bu nafaka şeklini değiştirmem. Çünkü ben Resûl-i Ekrem'i şöyle buyururken dinledim:

أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَبُّكُمْ إِلَيَّ مَنْ مَاتَ عَلَىٰ مَا هُوَ عَلَيْهِ الْيَوْمَ

«Kıyâmette bana en yakın olanınız ve benim için en sevimliniz bugünkü hâli üzerine öleninizdir.» Bu zât Ashâb'dan bâzılarının davranışını beğenmeyerek: «Siz sünneti bozdunuz, arpa ununu elerdik de elekten geçmezdi. Kepeğini yüzünden üfler altını alırdınız. Şimdi yufka ekmeği yapar, sofrada iki çeşit yemek bulundurur, çeşitli yemekler yersiniz. Sabah ayrı, akşam ayrı elbiseler giyersiniz. Hâlbuki bunların hiç biri Resûl-i Ekrem zamânında yoktu.»

Ashâb-ı Suffa yemeği az yer ve her iki kişinin nafakası bir m u d d hurma idi. Bunu iki kişi yerdi. Bir m u d d , bir rıtıl ve bir rıtlın da üçde biridir. Yâni (175) dirhemdir. Tabii çekirdek de buna dâhildir. H a s a n - ı B a s r î : «Mü'min, bir koyun veyâ oğlak gibidir. Bir avuç hurma döküntüsü ve bir tutam çorba ile bir bardak dibindeki bir iki yudum su kendisine yeter. Münâfık, yırtıcı hayvan gibidir. Tıka basa boğazını doldurur ve midesine indirir, komşusunu düşünmez ve kardeşine bir şey ayırmaz. Bu bolluktan dîniniz ve gelecek günleriniz için ayırınız.» S e h l diyor ki:

«Şâyet dünyâ sâfi kan olsa, yine mü'minin yediği helâl olurdu. Çünkü mü'min zarûret hâlinde kendisini yaşatacak kadar yer.» demiştir.

İkinci vazifesi: Yemeğin vakti, miktârı ve te'hirindedir. Burada da dört derece vardır:

Birinci derece: En üstün derecedir. Üç gün ve daha ziyâde aç kalmak ve yememektir. Müridlerden bâzıları riyâzeti miktâra değil, uzun zaman yememeğe tahsis ettiler. Aralarında otuz ve hattâ kırk gün yemeyenleri olurdu. Sayıları oldukça kabarık olan âlimlerden de bu yolu tercih edenler vardır. Muhammed b. Amr el-Kureni, Abdurrahman b. İbrâhîm, Haccâc b. Ferafise, Hafs b. Âbid el-Musisi, Müslim b. Said, Züheyr, Süleymân Havas, Sehl b. Abdullah Tüsteri ve İbrâhim b. Ahmed el-Havas bunlardandır.

Ebû Bekir (R.A.) altı gün, Abdullah b. Zübeyr ise yedi gün, İbn Abbâs'ın arkadaşı Ebû'l-Cevzâ'ın yedi gün yemedikleri olurdu. Sevri ile İbrâhim b. Edhem üçer gün ara ile yemek yerlerdi. Bunların hepsi de açlıkla Âhiret yolunu kolaylaştırmak isteyen kimselerdi. Nitekim âlimlerden bir zât (Sehl-i Tüsteri): «Kırk gün Allah rızâsı için yemek yemeyen kimseye melekût kapıları açılır ve bâzı ilâhi sırlar kendisine keşfedilir.» demiştir.

Hikâye edildiğine göre bu yola intisâb eden bir zât bir Râhibe uğrar. Râhib'in müslümân olmasını ve aldandığı bu yoldan vaz geçmesini arzû eder. Bunun için alabildiğine Râhib ile konuşur ve kendisinin uzun zaman yemeden durabileceğini Râhib'e anlatır. Râhib: «Îsâ aleyhisselâm'ın kırk gün yemediği vâkidir fakat bu, onun mûcizesi idi. Mûcize ise, ancak Peygamberlere mahsûstur.» der. Bu zât: «Senin yanında elli gün yemeden içmeden kalırsam, sen bu yanlış yolu terk edip müslümân olur musun?» der. Râhib kabûl edince, tam elli gün yemeden içmeden yanında kalır. Ve Râhib'e: «İstersen on gün daha arttırayım.» der ve bunu altmış güne çıkarır. Râhib şaşırır ve: «Ben kırk günü Peygamberin bir mûcizesi sanıyordum ve Peygamberi kimsenin geçemiyeceğini düşünüyordum.» diyerek İslâmiyeti kabûl eder.

Bu anlattığımız, üstün bir mevkidir. Bu dereceye, ancak mükâşefe erbâbı olup müşâhedesi ile meşgûl iken nefsini unutan, müşâhedâtı ile meşbû olup onun zevkine varan ve bu zevk ile kendi açlık ve ihtiyâcını unutan kimseler yükselebilir.

İkinci derece: İki günden üç güne kadar aç kalmaktır. Bu da pek âdet dışı bir iş değildir. Buna, mücâhede ve cehd u gayret ile erişilir.

Üçüncü derece: En aşağı derecesidir. Bu da yirmi dört sâatte bir öğün yemektir. Bu, en aşağı derecedir. Bundan fazlası isrâftır ve mideyi doldurmağa devamdır. Bu adam açlığı hiç duymaz. Bu şekil hayât,

zevk u safâda olanların işidir ve sünnetten uzaktır. Ebû Said el-Hudrî (R.A.) şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem sabah yemeğini yediği zaman akşamı yemez, akşam yemeğini yediği zaman sabâhı yemezdi. Selef, günde yalnız bir kere yerlerdi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Hz. Âişe'ye:

إِيَّاكَ وَالسَّرَفَ فَإِنَّ أَكْلَتَيْنِ فِي يَوْمٍ مِنَ السَّرَفِ وَأَكْلَةٌ وَاحِدَةٌ فِي كُلِّ يَوْمَيْنِ
إِقْتَارٌ وَأَكْلَةٌ فِي كُلِّ يَوْمٍ قَوَامٌ بَيْنَ ذٰلِكَ وَهُوَ الْمَحْمُودُ فِي كِتَابِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ

«İsrâftan son derece sakın. Her gün iki def'a yemek isrâf, her iki günde bir yemek cimrilik, her gün bir def'a yemek itidaldir. Allahu Teâlâ'nın kitâbında övülen de budur.» (147) buyurmuştur.

Günde bir def'a yiyen kimseye müstehâb olan, sahur vakti sabahtan önce ve teheccüdden sonra yemelidir. Bir yandan Oruç için gündüz açlığı, öte yandan gece namâzı, kalbin huzûru, düşünce yumuşaklığı, aklını başına toplama ve bildiklerine bağlanması ve başka bir şey ile meşgûl olmaması için gece açlığını tatmış olur. Ebû Hureyre (R.A.) «Resûl-i Ekrem'in, her ne kadar gece kıyâmından ayakları şişer ve sızlar idiyse de, sizin gibi devamlı ayakta kalmazdı. Her ne kadar Resûl-i Ekrem'in, akşam yemeğini sahura te'hir ettiği olur idiyse de, sizin gibi böyle öbür vakte kadar aç kalmazdı.» dedi. (148) Hz. Âişe'den (R.A.) gelen rivâyette, Resûl-i Ekrem'in sahura kadar yemediği bildirilmektedir.

Şâyet oruçlunun, akşam olduktan sonra gönlü yemeğe düşer ve bu hâl huzûruna mâni olur kendisini meşgûl ederse o zaman yemeğini ikiye bölmeli; meselâ iki çörek yiyecekse birini akşama, dîğerini sahura yemelidir. Bu sâyede nefsini teskîn eder, bedeni hafifleşir. Sahurda da bir miktar yediği için gündüzleri de acıkmaz. Akşamki bir parça ekmek, teheccüdüne yardımcı olur. Sahur ekmeği ile de orucunu takviye etmiş olur. Bir gün yiyip bir gün oruç tutan kimselerin, yedikleri günün yemeğini öğle vakti yemelerinde beis yoktur. O gün öğle vakti, oruç tutacağı gün ise sahur vaktinde yemeğini yer. Yemek vakıtlerinde ve bu vakitleri uzaltıp kısaltmakta yol budur.

Üçüncü vazife: Üçüncü vazife yemeğin nev'inde ve katığı terketmektedir. Yemeklerin a'lâsı, ipek elekten geçirilmiş buğday ununun özüdür. Ortası ise eleklenmiş arpa unudur. Âdisi ise, elenmemiş arpa unudur. Katıkların en iyisi et ve tatlıdır. En âdîsi de tuz ve sirkedir. Ortası ise nebâtî yağların ihtilâtından [karışımından] yapılan yemeklerdir.

---

(147) Beyhakî Âişe'den rivâyet etmiştir.

(148) Nesaî isnâd-ı ceyyid ile Asım b. Küleyb'den o da babasından, o da Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

Âhiret yolcularının âdeti, devamlı katık yemekten kaçınmaktır. Hattâ bütün iştihâ ettikleri şeylerden uzaklaşmaktır. Çünkü insânın arzû edip yediği her tatlı şey, insâna tenbellik ve kalb katılığı getirir. Dünyâ zevki ile ünsiyet peydâ ettirir de ölümü ve Allah'a mülâkatı kerih gördürür. Dünyâ kendisine Cennet, Âhiret ise Cehennem gibi gelir. Nefsini şehvetlerden men'ettiği ve yollarını daraltıp şehvetlerin zevkini kapadığı zaman, iş tersine döner ve dünyâ kendine hapishâne olmağa başlar. Bunun için nefsi, bir ân önce buradan kurtulmak ister. Bu sûretle ölüm, onun hürriyeti olur. Y a h y â b. M u â z buna işâret ederek şöyle buyurmuştur: «Ey sıddıklar, Firdevs Cenneti'nin ziyâfeti için bugün kendinizi aç bırakınız. Çünkü yemek arzûsu, açlık nisbetindedir.»

Tokluğun ve çok yemenin âfetlerinden anlattıklarımızın hepsi her nevi şehvetlerde ve zevk veren şeylerde câridir. Artık onları yeniden saymakla sözü uzatmağa lüzum yoktur. Bunun için mübâh olan şehvetleri terketmekte büyük mükâfatlar ve bunları yapmaktan büyük tehlikeler vardır. Hattâ Resûl-ı Ekrem (S.A.V.):

«شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ يَأْكُلُونَ مُخَّ الْحِنْطَةِ» «Ümmetimin kötüleri, buğdayın özünü yiyenlerdir.» buyurmuştur. Bu, harâm değil, belki mübâhtır. Yâni bir veyâ iki kere yapmakta mahzûr olmayan şeylerdir. Gerçi devâm eden de günahkâr olmaz, fakat kendini bu dünyâ ni'metleri ile terbiye eder, dünyâ ile ünsiyet eder, zevklerine dadanır ve onu te'mine çalışırken bu hâl onu günâha sürükler ve bu sûretle ümmetlerin kötüsü olur. Zîra buğday ununun özü bir takım hâllere onu sürükler ki, onlar birer günah ve mâsiyettir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُوا بِالنَّعِيمِ وَنَبَتَتْ أَجْسَامُهُمْ وَإِنَّمَا هِمَّتُهُمْ أَنْوَاعُ الطَّعَامِ وَأَنْوَاعُ اللِّبَاسِ وَيَتَشَدَّقُونَ فِي الْكَلَامِ

«Ümmetimin kötüleri, çeşitli yemekler yiyip süslü elbiseleri giymek sûretiyle zevk u safâda maksadını güden, çeşitli ni'metlerle beslenip bedenlerini şişmanlatıran ve ağzını eğip yaymak sûretiyle konuşan kimselerdir.» (149) Allahu Teâlâ M û s â aleyhisselâm'a: «Kabre gireceğini hâtırla, o seni bir çok şehevî arzûlardan alıkor.» buyurmuştur.

(149) İbn Adiyy, Fâtıma'dan rivâyet etmiştir.

Selef, tatlı yemekten, buna alışmaktan son derece sakınır, bunu şekaavet alâmeti ve bundan uzaklaşmağı saâdet alâmeti sayarlardı. Vehb b. Münebbih'den rivâyet edildiğine göre, dördüncü kat gökte iki melek buluştu. Biri diğerine:

— Nereden geliyorsun? diye sordu. O:

— Falan mel'un Yahudi'nin canı balık istedi, onun gölünde balık yoktu, başka taraftan onun gölüne balık sevketmeğe gittim, oradan geliyorum, dedi. Öbürü:

— Ben de falan âbidin canı zeytinyağı istedi onun yağ şişesini kırmakla emrolundum, dedi. Bu bize şunu gösteriyor ki, şehvet sebeblerini kolaylaştıran ve canın arzû ettiğini elde etmek, hayır alâmeti değildir. Bunun için Hz. Ömer (R.A.) bal ile karışmış soğuk suyu içmekten çekindi ve: «Bunun hesâbını ve yükünü benden uzaklaştırın.» buyurdu. Allah için yapılan ibâdetlerde, şehvet ve zevkleri terketmek hususunda nefse muhâlefetten daha üstünü olamaz. Nitekim **«Riyâzet-i Nefis Kitâbı»**nda anlatılmıştır.

Nâfi rivâyet ediyor: «İbn Ömer (R.A.) hastalanmış, canı taze balık istemişti. Aradılar, Medine'de tâze balık bulamadılar. Bir müddet sonra tâze balık geldi, birbuçuk dirheme satın alındı, pişirildi ve bir ekmek üzerinde kendisine takdim edildi. Tam bu sırada kapuda bir sâil yemek istedi. İbn Ömer (R.A.): «Alın bu balığı ekmeğiyle bu adama verin.» dedi. Köle İbn Ömer'e:

— Allah seni ıslâh etsin, ne kadar zamandır balık istiyorsun, bu balığı güçlükle bulabildik, birbuçuk dirhem verdik, şimdi sar ekmeğe ver dilenciye, bu ne demektir? dedi. Fakat İbn Ömer yine ekmeği ile dilenciye verilmesini emretti. Sonra köle dilenciye:

— Bunu bir dirheme bize satar mısın? dedi. Dilenci râzı oldu, bir dirheme balığı geri verdi ve yine balık İbn Ömer'in önüne gelince, o:

— Balığı ekmeğe sar ve adama götür; dirhemi de geri alma; zîra ben Resûl-i Ekrem'in:

أَيُّمَا امْرِئٍ اشْتَهَى شَهْوَةً فَرَدَّ شَهْوَتَهُ وَآثَرَ بِهَا عَلَى نَفْسِهِ غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ

«Kimin canı bir şey arzû eder ve kendi arzûsuna aldırış etmiyerek, başkasını kendi üzerine takdim ederse, Allahu Teâlâ onu mağfiret eder.» (150)

إِذَا سَدَدْتَ كَلْبَ الْجُوعِ بِرَغِيفٍ وَكُوزٍ مِنَ الْمَاءِ الْقَرَاحِ فَعَلَى الدُّنْيَا وَأَهْلِهَا الدَّمَارُ

---

(150) **Ebû'ş-Şeyh İbn Hibbân**'dan rivâyet etti.

«Şiddetli açlığı bir parça ekmek ve bir bardak sâfi su ile giderdiğim vakit, dünyâ ve dünyâ ehli varsın helâk olsun, artık dünyâlığa kıymet vermem.» (151) buyurduğunu işittim, dedi.

Hz. Ömer (R.A.), Süfyân'ın oğlu Ebû Yezid'in çeşitli yemekler yediğini öğrenince, âzadlı kölesine: «Yemek yiyeceği zaman bana haber ver.» dedi. Köle haber verdi ve Ömer (R.A.) Ebû Yezid'in yanına girdi, sofra kuruldu, tirid geldi, berâber yediler. Sonra püryan geldi. Ebû Yezid elini uzatırken Ömer (R.A.) elini tuttu ve: «Utan, Allah'tan kork, yemek üzerine yemek olur mu? Ömer'in nefsini elinde bulunduran Allah'a yemîn ederim ki, eğer Peygamberin sünnetine muhâlefet ederseniz, onun yolundan ayrılmış olursunuz.» dedi. Yesar b. Ümeyr (152) anlatıyor: «Ömer, buğday ununu elekten geçirmemize müsâade etmezdi. Şâyet elesem, haberi olmadan elerdim.»

Rivâyete göre Utbetü'l-Gulam, ununu yoğurur, hamur eder, sonra hamuru güneşde kurutur, yer ve Âhiretin çeşitli ve zevkli yemekleri hâzırlanıncaya kadar burada bir ekmek kurusu ve bir parça tuz kâfidir, derdi. Bardağı alır ve bütün gün güneşin karşısında ısınmış olan küpten bir yudum su alarak içerdi. Âzadlı câriyesi: «Ekmeğini ben pişirsem ve suyunu soğutup versem daha iyi olmaz mı idi?» deyince, o: «Ne olacak açlık ve susuzluğun şiddetini azalttık, bu kadar kâfidir.» derdi.

Şakik b. İbrâhim anlatıyor: «Mekke'de Resûl-i Ekrem'in doğduğu «Sûku'l-leyl» de İbrâhim b. Edhem'i yolun kenârına oturmuş ağlar vaziyette buldum. O tarafa geçtim, yanına yaklaştım ve ağladığının sebebini sordum. Yaramaz bir şey olmadığını söyledi. Üç def'a ısrâr ettim. Üçüncü ısrarda İbrâhim:

— Kimseye söyleme, dedi ve şöyle anlattı: Otuz senedir canımın arzû ettiği ekşili çorbayı yemedim. Geçen akşam oturuyordum, uyku bastırdı. Tam o sırada tepesinde dumanı tüten elindeki yeşil bir bardakla bir genç karşıma çıktı. Bardak, ekşi çorba râyihası veriyordu. Canım çekti. Delikanlı bardağı yaklaştırdı ve:

— Ey İbrâhim! ye, dedi. Ben de:

— Yemem; zira Allah rızâsı için terkettim, dedim. Genç:

— Allahu Teâlâ bunu sana yediriyor, ye, dedi. Ben ağlamağa başladım. O tekrâr:

— Ye, Allah sana rahmet etsin, dedi. Ben de:

— Biz midelerimize bilmediğimiz yemekleri indirmemekle emrolunduk, dedim. Genç:

---

(151) Ebû Mansur Deylemî Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(152) Ömer'in âzadlı kölesidir, sikadandır, Kûfe'ye göç etmiştir.

— Âfiyetle ye; zira bana denildi ki: «Ey Hızır, sen bunu al, İbrâhim b. Edhem'e yedir. Çünkü onun sabredip Allah rızâsı için yemeği yememesinden Allah ona merhamet etmiştir.» dedi. Ey İbrâhim, dikkat et, ben meleklerin şöyle dediklerini duydum: «Yok mu verip almayan? Yok mu isteyip bulmayan?» Ben de:

— İşte ben karşındayım, Allah ile böyle muâhedem var, dedim. Sonra o çekildi ve başka bir genç ile karşılaştım. Ona kabı verdi ve: «Sen yedir onu» dediğini ben de duydum. Uyandığım zaman tadı ağzımda idi. Şakik diyor:

— Avucunu göster, dedim ve elini alıp öptüm de:

— Ey sahih niyetle şehvetlerine hâkim olan kimseleri şehevi açlıklarından yedirip doyuran, ey gönüllere yakîni yerleştiren ve ey sevgisinden dolayı hasta gönüllere şifa veren, bu Şakik'in, senin katında bir değeri var mıdır? dedim ve sonra İbrâhim'in elini semâya kaldırarak:

— Allahım, şu elin sâhibinin senin katındaki kıymeti ve senin sahâvetin hürmetine bu fakir kulunu da rahmetine, ihsân ve fazlına mazhar et. Her ne kadar hakkı değilse de, sen lütfundan ver, diye duâ ettim. Sonra İbrâhim kalktı yürüdü, ben de ardından gittim ve Kâ'be'ye girdik.»

Mâlik b. Dinar'dan rivâyet olunuyor: Canı arzû ettiği halde kırk sene süt içmemiştir. Yine bir gün kendisine tâze hurma takdim edilmişti. Arkadaşlarına: «Siz yiyiniz, ben tam kırk senedir hurma yemedim.» dedi.

Ahmed b. Ebû'l-Havârî de şöyle anlatıyor: «Ebû Süleymân Dârânî'nin canı tuzlu sıcak bir çörek istedi. Ben de kendisine getirdim. O bir ısırdı, sonra ısırdığını atarak ağlamağa başladı ve: «Şehvetimin uğrunda acele ettim. Hâlbuki bu hususta uzun zaman sabrettim ve cahd u gayret gösterdim. Sen beni serbest bırak, ben tevbeye azimliyim.» dedi. Ahmed diyor ki: Ölünceye kadar tuz yediğini görmedim.»

Mâlik b. Zay'am diyor ki: «Basra'da pazara uğradım, tâze bakla gördüm. Nefsim: «Bana bu gece bakla yedirsen iyi olur.» dedi. Ben de kırk gün yedirmemeğe yemin ettim.»

Mâlik b. Dinar elli sene Basra'da kaldı, ne koruk, ne de tâze hurma yedi ve Basralılara hitâben: «Elli senedir ben bir hurma yemedim, buna rağmen ne benden bir şey eksildi, ne de sizde bir şey arttı.» dedi ve: «Tam elli senedir dünyâyı terkettim, kırk senedir canım süt istiyor, fakat ölünceye kadar da kendisine süt vermiyeceğim.» dedi.

Hammâd b. Ebû Hanife (Nu'man b. Sâbit): «Dâvûd-ı Tâi'nin ziyâretine gittim, kapusu kapalı idi. Dinledim ve şöyle dediğini duydum: «Nefsim, havuç istedin havuç verdim! Şimdi hurma istiyorsun,

sana asla hurma yedirecek değilim!» Kapu açıldı selâm verdim, içeri girdim, yalnız oturduğunu gördüm.» dedi.

Bir gün Ebû Hazim pazara çıkar, orada elma görür, canı çeker ve oğluna der ki: «Oğlum, şu elmadan bana biraz satın al, umulur ki memnu' olmayan ve yerinden koparılmış olmayan elmalara da ulaşırız.» Çocuk elmaları satın alıp kendisine getirdiği zaman, kendi kendine: «Nasıl beni aldattın, elmaya baktırdın, heveslendirdin, satın aldım. Fakat yemin olsun ki, sana bu elmaları tattırmam.» dedi. Ve elmaları öksüz ve yoksullara gönderdi.

Mûsâ el-Eşece anlatıyor: «Yirmi senedir canım öğütülmüş tuz istediği hâlde vermedim.»

Ahmed b. Huleyfe: «Yirmi senedir nefsim iştiha ediyor ve benden bolca su içmemi istiyor, buna rağmen ben kanasıya su içmedim.»

Utbetü'l-Gulam anlatıyor: «Yedi sene canım et istedi almadım, nihâyet utandım, bir parça et aldım, kızarttım, ekmeğe koydum, getirirken bir çocuğa tesâdüf ettim. Çocuğa: «Babası ölen sen değil misin?» diye sordum. O da «Evet» deyince eti kendisine verdim.» dedi. Bu hâdiseyi görenler dediler ki:

'وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا'

«Yoksullara, öksüzlere, esirlere de severek yemek verirler.» (76 - Dehr: 8) âyetini okudu ve daha et yemedi. Yine bu zâtın senelerce canı hurma istemişti. Bir gün bir kırat'a hurma aldı ve bunu akşam iftarına bıraktı. Şiddetli bir rüzgâr esti, tozu dumana kattı. İnsanlar paniğe kapıldı. Utbe kendi kendine: «Bu hâl, benim hurma almağa cür'et ettiğim için olduğunu sanırım. Binâenaleyh, senin yüzünden ben mes'ûl olamam. Bunun için de hurmayı yemem.» dedi.

Dâvud-ı Tâî yarım fülüs'e bakla, bir fülüs'e de sirke satın aldı. Bunun üzerine o gece sabâha kadar: «Yazık bana, benim hesâbım ne kadar çoğaldı.» diye kendi kendine vahlandı durdu ve ondan sonra katıksız sâde ekmekten başka bir şey yemedi. Yine Utbetü'l-Gulam bir gün Vahid b. Zeyd'in kölesine: «Falan zât kendini öyle tavsif ediyor ki, bu vasıfları ben kendimde bulamıyorum. Bunun nasıl olduğunu anlayamadım.» dedi. Köle: «Çünkü o, yalnız kuru ekmek yer, siz ise ekmeği hurma ile beráber yiyorsunuz.» dedi. O da: «Şâyet ben hurmayı terkedersem o mevkie yükselebilir miyim?» deyince, köle: «Daha da ileri geçersin.» dedi. Bunun üzerine Utbe ağlamağa başladı. Çevresindekiler:

«Allah seni ağlatmasın, hurma için mi ağlıyorsun?» dedi. Abdülvâhid: «Bırakın ağlasın, çünkü onun nefsi hurmayı terketmekteki azmini anlamıştır. Zîra o terkettiği bir şey'e bir daha dönmez.» dedi.

Câfer b. Nasr diyor: Cüneyd bana zeytin almamı emretti, ben de aldım. İftâr zamânı ağzına bir zeytin aldı ve hemen çıkarıp attı. Sonra ağladı ve: «Bu zeytini kaldır.» dedi. Ben de bu hususta kendisine bâzı sözler söyledim. Bunun üzerine Cüneyd: «Bana hâtiften bir ses geldi ve «Utanmıyor musun, benim için vaz geçtiğin şey'e mi döndün?» dedi. İşte bunun için ben de zeytin yemekten vaz geçtim.» dedi.

Sâlih el-Murî diyor: Atâi Süllemî'ye:

— Sana bir şey teklîf edeceğim, teklifimi reddetme, dedim. Atâ da:

— Olur, ne yaparsan yap, dedi. Ben de:

— Yağ ve bal ile karıştırdığım kavundan yaptığım bir şerbeti oğlum ile kendisine gönderdim ve: «Bunu içmeden ayrılmayacaksın.» dedim. Ertesi gün, aynı şey'i tekrarladımsa da kabûl etmeyip reddetti. Ben de kendisine sitem ettim ve bu hareketini kınadım ve: «Fe sübhânellah, benim ikrâmımı niçin kabûl etmedin?» dedim. Üzüldüğümü görünce beni tesellî etti ve kendisini mâzur görmemi isteyerek:

— Birinci def'a şerbetini içtim. İkinci def'a yine içmek için hazırlandımsa da Allahu Teâlâ'nın : يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ «Yutmağa çalışacak, boğazından geçiremiyecek.» (14 - İbrâhim: 17) âyetini hâtırladım ve içmedim, dedi. Sâlih diyor ki: «Atâi'yi dinledikten sonra kendi kendime: «Ben ne düşüncede, sen ne düşüncede» diye ağladım.» dedi.

Seriyyü's-Sakatî şöyle anlatıyor: Otuz senedir nefsim benden kavurma ile pekmez istedi, fakat ben ona itâat etmedim ve onu vermedim.

Ebû Bekir el-Celâ da şöyle anlatıyor: Bir adam bilirim, nefsi kendisine: «On gün yemeden durayım, fakat on gün sonra arzû ettiğimi bana yedir.» dedi. Adam: «Ben senin on gün sabretmeni istemem. Benim istediğim bu şehvetini terk etmektir.» dedi.

Rivâyete göre âbidin biri ahbablarından birisini dâvet etti ve önüne çörek parçaları doğradı. Adam çöreklerin altına bakıp iyisini seçmek isteyince âbid: «Dur, senin beğenmediğin ekmekte nice hikmetler ve onu meydâna getirmekte kaç kişinn emeği olduğunu biliyor musun? Yağmuru taşıyan buluttan, yeri sulayan sudan, rüzgârdan, topraktan, çift ve gübre hayvanından ve çalışan insanlardan hesab et de kaç kişinin elinden geç-

tiğini düşün. Bütün bunların elinden geçtikten sonra, üstelik sana pişmiş olarak intikal etmiştir. Böyle olduğu hâlde, hâlâ ekmeği alt üst çeviriyor ve beğenmemezlikten geliyorsun.» dedi.

Bir haberde şöyle vârid olmuştur: «Bir çörek pişip sofraya gelinceye kadar 360 ustanın elinden geçer. Bunların başında Allah'ın rahmetinden yağmur sevkeden Mîkâil aleyhisselâm gelir. Bulutları sevkeden melekler, güneş, ay, eflâk, göklerin melekleri, yerin hayvanları ve en sonuncusu da ekmeği pişiren fırıncıdır.»

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا «Allah'ın ni'metlerini saymak isterseniz sayamazsınız.» (14 - İbrâhim: 34)

Zâtın biri anlatıyor: K a a s ı m e l - C û ' i ' ye gittim, kendisine:

— Zühd neye denir? diye sordum. O:

— Senin bu hususta duydukların nelerdir? dedi. Ben de bildiğim bir çok şeyleri anlattım. O, sükût etti. Bunun üzerine:

— Sen ne söylüyorsun? dedim. O:

— Dikkat et, mide, kişinin dünyâlığıdır. Kişi midesine mâlik olduğu nisbette zâhiddir. Midesinin düşkünü olduğu nisbette de dünyâ kendisine mâliktir, dedi.

B i ş r b. H â r i s bir def'asında rahatsızlandı ve tabib A b d u r r a h m â n 'a gitti ve ne gibi yemekler yiyeceğini sordu. Tabib de:

— Bana soruyorsun, fakat tavsıye ettiğim zaman tavsıyeme uymazsın, dedi. B i ş r:

— Hayır, uyacağım, deyince, tabib:

— Sirke ve baldan yapılmış S e k e n c e b i n ' i içer, ayvayı sorarsın, sonra da sıcak çorbanı içersin, dedi. Bunun üzerine B i ş r:

— S e k e n c e b i n ' in yerini tutacak daha ehven bir şey bilmez misin, diye sordu. Tabib: Bilmem, dedi. B i ş r:

— Ben bilirim, deyince, tabib:

— Söyle bakalım nedir? dedi. B i ş r:

— H u r d e b a [göynük otu] sirke ile berâber, dedi. Sonra:

— S e f e r c e l ' in yerini tutacak ondan daha ucuz bir şey bilmez misin? diye tabîbe sordu. Tabib:

— Bilmem, deyince:

— Ben bilirim, dedi ve keçi boynuzunu anlattı. İsfizbaç'tan daha ehvenini sordu. Tabib:

— Bilmem, deyince, ona da nohut suyu ile inek yağını anlattı. Bunun üzerine tabîb A b d u r r a h m â n:

— Sen tıb ilmine benden daha iyi vâkıfsın, o hâlde niçin bana soruyorsun? dedi.

Şu izahdan anlaşıldı ki, bunlar şehvetlerine hâkim olmuş ve doyuncaya kadar yemekten sarf-ı nazar etmişlerdir. Bunu da yukarda anlattığımız faydaları te'mîn için yapmışlardır. Bâzı zamanlarda ise, yiyecek maddesinin helâl olduğunu kat'iyyetle bilemedikleri için zarûret miktârından fazlasını yemezlerdi. Şehevi arzûlar ise, zarûrî ihtiyâçtan değildir. Hattâ Ebû Süleymân, tuzu bile fantazı saymış ve; «Ekmekten hâriçtir, ekmekten başka her şey şehevîdir.» demiştir. Bu da iğnanın son haddidir. Bu dereceye güç yetiremiyenler, kendilerini tamâmen başı boş bırakıp şehvetlere dalmamalıdırlar. Kişiye müsrif diyebilmek için, her arzû ettiğini yiyebilmesi ve her istediğini yapması kâfidir. Et yemeğini devamlı olarak yememelidir. Hz. Ali (R.A.) «Kırk gün et yemeyen kimsenin ahlâkı bozulur. Kırk gün et yemeğe devâm eden kimsenin de kalbi katılaşır.» demiştir. Denildi ki: Et yemeğe devâm eden kimse, içki alışkanlığı gibi alışkanlık peydâ eder.

Aç iken münâsebette bulunmak isteyen kimse, yemeden münâsebette bulunmalıdır. Çünkü yemekle, nefsini daha çok takviye etmiş olur. Canı yemeği arzû etse ona yaklaşmamalıdır.

Tok karına uyumamak müstehabdır. Çünkü tok karına uyku; biri tokluk, diğeri uyku olmak üzere iki gafleti bir araya toplar. Bu ise, tembelliğe alıştırır ve kalbi karartır. Karnı tok olan kimse namaz kılmalı veyâ zikretmelidir. Zira böyle yapması, şükre daha yakındır. Nitekim hadiste Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَذِيبُوا طَعَامَكُمْ بِالذِّكْرِ وَالصَّلَاةِ وَلَا تَنَامُوا عَلَيْهِ فَتَقْسُوا قُلُوبُكُمْ

«Yediğiniz yemeği namaz ve zikir ile eritiniz, sakın tok karına uyumayınız, sonra kalbiniz katılaşır.» (153) buyurmuştur. Bunun da en azı iki rek'at namaz, yüz tesbih veya bir cüz Kur'an okumaktır. Süfyân-ı Sevri yemeği müteâkıb karnı tok olduğu geceyi ibâdetle ihyâ ederdi. Gündüzleri de karnı tok olursa gününü zikir ve namaz ile geçirir ve şöyle derdi: «Köle veyâ merkebin işi, doyurulunca çoğalır.»

Yemek ve meyve çeşitlerinden herhangi birini canı arzû ettiği vakit, onu yerken ekmek yememeli ve ekmeğin yerine o yemeği veyâ meyveyi yemelidir. Böyle yaparsa yediği nafaka olur, aksi hâlde zevk için yemiş olur. İkisini de bir arada toplamamalıdır ki, âdet ve şehveti bir araya getirmiş olmasın. Bir gün İbn Sehl Sâlim'i hurmayı ekmek ile be-

(153) İbn Sinni Âişe'den rivâyet etmiştir

râber yerken gördü ve kendisine: «Ekmeği bırak, hurmayı ye, şâyet hurma yetmezse o zaman da ekmeği yersin; ikisini bir arada yeme.» dedi.

Ne zaman ki, biri hafif ve sulu, diğeri ağır ve kuru iki çeşit yemek bulursa, önce zevkini okşayan hafif ve sulusunu yemelidir. Çok def'a bunu yedikten sonra ağırına ihtiyaç kalmaz. Yâni canı ağırını arzû etmez. Fakat ağır yemeği takdim ederse, hoşa giden zevkli yemeği canı arzû eder. Bâzı kâmil zevât adamlarına şöyle nasihat ederlerdi: «Arzû ettiğiniz çeşitli yemekleri yemeyin. Şâyet yerseniz peşine düşmeyin. Şâyet onları ararsanız da sevmemeğe gayret edin.» Hattâ ekmeğin çeşitlerini aramak da şehvettir ve şehvetin peşinden gitmektir. Abdullah'ın oğlu Ömer (Allah her ikisinden de râzı olsun): «Bize Irak'dan gelen en sevimli meyve, ekmektir.» derdi. Ve bu sûretle ekmeğin bu çeşidini de meyveden sayardı.

Hulâsa, her hâl ü kârda mübâh olan şeylerde nefsinin şehvetini ihmâle imkân yoktur. Bununla berâber ne nisbette şehvetinin arzûlarını yerine getirirse, o nisbette Kıyâmet günü: «İyi şeyleri dünyâda gidertiniz.» diye kendisine söylenmesinden korkulur. Nefsi ile mücâhede edip şehvetlerini terk ettiği nisbette de Âhirette arzû ettiği şeylerden istifâde eder. Basra'lı zâtın biri şöyle anlatıyor: «Yirmi sene canım pirinç ekmeği ile balık istediği hâlde bu isteğini yerine getirmedim.» Bu adam ölünce, biri rü'yâsında gördü. Allahu Teâlâ'nın ne gibi muâmelesine mâruz kaldığını suâl etti. Mezkûr zât verdiği cevabda, «Allahu Teâlâ'nın anlatılamıyacak derecede büyük ni'metler verdiğini ve ilk olarak canının çok arzû ettiği pirinç ekmeği ile balığı takdim ettiğini ve kendisine, helâl ve temiz olarak tam bir zevk içinde hesâb kitâb sorulmadan yiyebildiğin kadar ye denildiğini söyledi.» Nitekim Allahu Teâlâ:

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

«Geçmiş günlerde peşinen işlediklerinize karşılık âfiyetle yiyiniz, içiniz.» (69 - Hâkka: 24) buyurmuştur. Çünkü bunlar zamanında şehvetlerini terketmişlerdi. Şimdi her arzû ettikleri onlar için vardır. Nitekim Ebû Süleymân: «Kalbin cilâlanması için bir şehveti terketmek, bir sene oruç tutmaktan daha faydalıdır.» demiştir. Allahu Teâlâ bizleri rızâsına muvaffak kılsın.

4 üncü BEYÂN: AÇLIĞIN HÜKMÜ VE FAZİLETİNİN İHTİLÂFI İLE İNSANLARIN BU HUSUSTAKİ DAVRANIŞLARININ İ Z Â H I

Bilmiş ol ki: Ahlâkta ve her işde en son aranan şey, itidâl ve orta derecedir. Zira her şey'in hayırlısı ortasıdır. Ortanın her iki tarafı, ifrât, tefrit veyâ sağ ve sol tarafları mezmûm ve zemmedilmiştir. Açlığın ehemmiyetinden bahsederken belki tefrit derecede açlığın matlûb ve makbûl olduğu gibi bir şey akla gelebilir. Fakat hakikat, hiç de böyle değildir. Ancak şeriatın hikmet sırlarındandır ki, insan tabiatının son derece arzû ettiği ve aslında zararı bulunan bir şeyden onu men'ederken şeriat öyle titiz davranır ki, geniş görüşe sâhib olmayanlar, aranan şey'in tamâmen insan tabiatının arzûsunun hilâfında olduğunu sanırlar. Hâlbuki aklı başında olan âlimler, bu titiz davranmaktan maksadın itidâle riâyet ve orta dereceyi bulmak olduğunu kolaylıkla anlarlar. İnsân çok yemeği arzû ettiği zaman, şübhesiz buna mukaabil şeriatın da çok açlığı övmesi gerekir. Nefis bir yandan fazla yemeği ister, şerîat da fazla açlığı överken ortaya bir itidâl çıkar. Çünkü nefsini bütün arzûlarından tamâmen kesmek, çok uzak bir ihtimâldir. Binâenaleyh son noktaya varmak çok zordur. Nefsinin arzûlarına tamâmen cebhe almak da bir kötülüktür. İslâm dini, gündüz oruç tutup gece ibâdetiyle uykusuz kalanları son derece medhederken, Resûl-i Ekrem bâzı kimselerin devamlı olarak oruç tutacaklarını ve bâzılarının da hiç uyumayacaklarını duyunca, bunları bu hareketlerinden men'etmiştir.

Yukarıda söylenenleri anladıktan sonra bilmiş ol ki; efdaliyyet, insan tabiatine nisbetle itidâldedir. İnsan bir yandan midesine ağırlık vermeyecek ve öte yandan da açlığı duyamayacak ve hattâ midesiyle meşgûl olmayacak şekilde yemeğini yemelidir. Çünkü yemekten maksad, yaşamak ve kolaylıkla ibâdet edebilmektir. Tıka basa dolu bir mîde ibâdete mâni' olur. Açlık da insânı meşgûl eder, ibâdetine mâni olur. Şu hâlde ne tokluğun zararını, ne de açlığın elemini duyacak şekilde yemeğini yemeli, bu sâyede açlık ve tokluğu duymayan melekler seviyesine yükselmelidir. Zâten insânın nihâî gâyesi, melekler seviyesine yükselmektir. Mâdem ki, insân, insân olarak yemekten kurtulamıyacak, o hâlde orta dereceyi tercih etmelidir. Birbirine zıt açlık ve tokluk taraflarından kaçıp ortaya sığınmak isteyen adamın hâli, ateş çemberi içine düşen bir karıncanın hâli gibidir. Her tarafı ateş çemberi ile kuşatılan karınca, kenarlara yaklaştıkça ateş kendisini sıkıştırır. Bunun için karınca orta yeri seçer. Çünkü en az hararet oradadır. Kurtulursa oradan kurtulur ve yanarsa orada yanar. O karıncayı kuşatan ateş gibi, şehvetler de insânı çember içine almıştır. Melekler ise bu çember dışındadır. Çünkü onlarda

şehvet yoktur. Meleklere benzemek isteyen insanın bu çember dışına çıkmasına imkân olmadığına göre, onlara en çok benzeyen hâli, şehvetlerden en uzak bulunduğu hâlidir. Şehvetlerden en uzak kalabilmesi de ortada olmakla ve ortayı seçmekle mümkündür. Onun için bütün birbirine zıt olan bu hâllerde aranan ortayı bulmak ve îtidâle riâyettir. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«İşlerin hayırlısı, ortasıdır.»** buyurmuş ve Kur'ân-ı Kerim'de de: **«Yiyiniz, içiniz, fakat isrâf etmeyiniz.»** (7 - A'raf: 31) buyurulmuştur.

Ne zaman insan, tokluğun ağırlığını ve açlığın sıkıntısını duymazsa, o zaman huzûr içinde ibâdet ve tefekkür edebilir. Kendisini hafif bulur. Bu sâyede kolaylıkla amel edebilir. Bu ise, tabîatın îtidâlinden sonradır. Yâni insanın biraz olsun kemâle erdiği zamandır. Yoksa daha başlangıçta nefsin azgınlığı ve şehvetlerin peşinde koşup ifrâta meylettiği zaman, îtidâl buna fayda vermez. Onu açlıkla terbiye edip boşatmak lâzımdır. Nitekim azgın atı, yemini kısmak ve dövmekle terbiye ettikleri gibi, ne zaman teslîm olur, îtidâle dönerse, artık eziyyet etmeğe lüzûm kalmaz. İşte bunun içindir ki, şeyh müridine, önceleri nefsine ağır giden şeyleri emreder. Müridine açlığı emrederken kendisi aç kalmaz. Müridini şehevî şeyleri yemekten men'ederken kendisi yer. Zira o, kendisini terbiye etmiş ve îtidâle getirmiştir. Artık kendine eziyete lüzum kalmamıştır. Ekseriyâ nefsin şehvetlerine düşkün, hattâ azgın ve ibâdetten uzaklaşır bir hâlde olduğu için, ona yaraşan, onu açlıkla terbiyedir. Açlık sâyesinde zabtedilir ve şehvetleri kırılır. Bu açlıktan maksad, onu îtidâle getirmektir. Nefis, îtidâle döndükten sonra, gıdâsı da orta derecede verilir. Âhiret yolcularından aç kalmak istemeyenler yâ sıddıklar veyâ aldanmış ahmaklardır.

Sıddıklar ise, bunlar zâten doğru yolda ve sırât-ı müstakim'de oldukları için, artık açlıkla terbiyelerine lüzum yoktur. Aldanmış ahmaklara gelince; doğru yolda olduğu vehmine kapılarak terbiyeden müstağni olduğunu sanan kimselerdir. Bu hâl, büyük bir aldanış olup, ekseriyet bu kanâattedir. Zira nefis, tam mânasiyle terbiyeyi kabûl etmez. Bu gibiler, hakikî sıddıkların nefislerine karşı müsâmahalarına bakarak kendilerini de onlar gibi sanıp nefis mücâdelesini terketmeleri, tıpkı bir hastanın, sağlam adamlara bakarak onların yiyip içtiklerini yemesi gibidir. Tabîb verilen diyete riâyet etmemesi ölümüne sebeb olur.

Bu ifâdelerden mutlak sûrette yemeği, muayyen zamanda muayyen cinsinden, muayyen miktarda yemek lâzımdır diye bir şey mevzuu bahis değildir. Açlığı tavsiye, halktan ayrılıp kemâl mertebesine yükselmeyen nefis mücâhedesi içindir. Yoksa Resûl-i Ekrem'in bu hususta ne zaman, ne de yemek miktarını tâyin diye bir sözü vardır. Hz. Â i ş e şöyle anlatıyor: «Zaman gelir Resûl-i Ekrem, oruca öyle devâm ederdi ki,

daha bozmayacak sanırdık. Zaman gelir devamlı yerdi. O zaman da artık oruç tutmayacağını sanırdık. Ehl-i beytine gider: «Yiyecek bir şey'iniz var mı?» diye sorardı. «Var» derseler yerdi. «Yok» dedikleri vakit, «Ben de oruca niyet ettim.» buyururdu. (Tabii Ramazan haricinde.) Kendisine yiyecek bir şey takdim edildiği zaman, «Ben orucu murâd etmiştim.» der ve yine de takdim edilen şeyden yerdi. Hattâ bir gün Resûl-i Ekrem çıka geldi ve: «Oruçluyum.» dedi. Hz. Â i ş e : «İyi ama bize H i s [yağ ile kavurulmuş hurma] hediye edildi.» deyince, Resûl-i Ekrem: «Ben orucu niyet etmiştim ama getir yiyelim.» buyurmuştu:.»

Bunun için S e h l 'den şöyle hikâye edilir: Kendisine:

— İlk hâlinde nasıl idin? diye sorarlar. S e h l , çeşitli riyâzetlerinden haber verir, hattâ günlerce sedir ağacının yaprağı ile geçindiğini anlatır. Sonra:

— Şimdi ne hâldesin, ne yapıyorsun? diye sorduklarında, o:

— Hudutsuz ve vakitsiz yiyip içiyorum, diye cevab verir. Bu ifâde artık alabildiğine yiyorum mânâsında değil, yâni şimdi yemek husûsunda bir plânım yok demektir.

M â r û f - ı K e r h i kendisine hediye edilen iyi yemekleri yerdi. Bunu görenler, kendisine:

— Senin kardeşliğin B i ş r , bu senin yediğin yemekleri yemez, dediler. K e r h i :

— B i ş r 'i vera' topladı ve sıkıştırdı. Beni de mârifet açtı ve genişletti, dedi ve devamla: Ben efendimin evinde bir misâfirim, beni yedirdiği vakit yer, aç bıraktığı vakit sabrederim. Ne itiraz ederim, ne de işine karışırım, dedi.

İ b r â h i m b. E d h e m , kardeşliklerinden birine:

— Al şu parayı da git bize kaymak, bal ve beyaz ekmek al gel, dedi. Etrâfındakilere bunlar çok gelmiş ve: «Bunların hepsini alacak mıyız?» dediler. Bunun üzerine İ b r â h i m :

— Yazıklar olsun size, biz bulduğumuz vakit erkekler gibi yer, bulmadığımız vakit yine erkekler gibi sabrederiz, dedi. Yine bir gün çok yemek hazırladı ve az kimseleri dâvet etti. Dâvetliler arasında E v z â 'i ve S e v r i gibi zâtlar da bulunuyordu. Kendisine:

— Ey E b â İ s h a k , bu kadar yemeğin isrâf olacağından korkmaz mısın? dediklerinde, İ b r â h i m :

— İsrâf yemekte değil, elbise ve ev eşyâsındadır, dedi.

İlmi, nakil ve işitmek yolu ile elde edenler, bir İ b r â h i m b. E d h e m 'in bu sözüne bakar, bir de M â l i k b. D i n â r 'ın : «Yirmi senedir evime tuz girmedi.» sözü ile S e r i y y ü 's - S a k a t i 'nin kırk sene canı paça istediği hâlde onu yemediğine bakar da bunların birbirini

nakzettiklerini görerek pusulayı şaşırır veyâ bir tarafın hatâlı olduğuna hüküm verir. Hâlbuki söylenen bu sözlerin sırlarına âgâh olan basiret sâhibleri her iki tarafın da haklı olduğunu bilir. Çünkü kişilerin değişik hâllerine göre haklarındaki hükümler de değişir.

Sonra bu muhtelif hâlleri ya ihtiyât ile hareket eden zeki ve müdrik bir insan veyâ aldanmış bir ahmak duyar. Bunlardan ihtiyatlı hareket eden aklı başındaki insan: «Ben âriflerden değilim ki, nefsime karşı müsâmaha edeyim. Zîra benim nefsim Seriyyü's-Sakatî ve Mâlik b. Dînâr'ın nefislerinden daha mutî bir nefis değildir. Mâdem ki, bunlar iştihâ ettikleri şeylerden kaçındılar. Benim de bunlara uymam gerekir.» der. Aldanmış ahmaklar da: «Benim nefsim, Mârûf-ı Kerhi ve İbrâhim b. Edhem'in nefislerinden daha âsî değil ya. ben de onlara uyar ve onlar gibi bolbol yer içerim. Çünkü ben de onlar gibi efendisinin evinde bir misâfirim. Bana ne oluyor ki, Allah'ın verdiği ni'meti yemeyeyim de ona müdâhale etmiş olayım.» der. Sonra biri, bu adamın hakkına tecâvüz eder veyâ şerefine nakise getirecek şekilde bir harekette bulunursa, bu zât kıyâmeti koparır, çeşitli itirazlara baş vurur. İşte bu, şeytânın ahmakları oynattığı geniş bir meydândır. Aslında oruçda, yemekte ve şehevî isteklerde miktar tâyin etmemek, ancak velâyet ve nübüvvet penceresinden bakanlara mahsustur. Çünkü onların Allah ile aralarında genişlik ve darlıkta alâmetler vardır. Bu da nefsin âdetlerinden ayrılıp hevâsına uymasından kesildikten sonra mümkün olur. O zaman onun orucu, niyet ile olduğu gibi, yemesi de niyet ile olur. Yemesinde de, orucunda da Allah için hareket etmiş olur.

Yakışan, âlicenablığı, Ömer'den öğrenmektir. Ömer (R.A.) Resûl-i Ekremin balı sevip yediğini bilip dururken, kendisini ona benzeterek, ben de yiyeyim, içeyim dememiş, belki kendisine soğuk bir bal şerbeti takdim edildiği vakit, elinde bardağı evirip çevirerek, bunu içersem neticede tadı gider de hesâbı kalır. Beni bunun hesâbı ile meşgûl etmeyin, diyerek şerbeti içmekten vazgeçmiştir. Bütün bu gizlilikleri, şeyh'in müridine açıklaması muvâfık gibidir. Ona ancak açlığı övmekle iktifâ etmelidir. Bir zaman müridini itidâle dâvet etmemeli. Zâten şeyh ne kadar zorlasa, yine mürid onun dediğini harfiyyen tatbik edemez. Onun için dâimâ ona açlığı tavsıye etmelidir ki, bu sâyede itidâle riâyet edebilsin. Ona kâmil bir ârifin riyâzete ihtiyâcı olmadığını bildirmemelidir. Zira şeytân, müridin kalbinde bir şübhe uyandırır ve dâimâ ona: «Sen de ârif ve kâmil bir insansın, neren eksik, mârifet ve kemâline mâni' olacak ne hâlin var?» der ve bu sûretle müridi sapıtır. Bunun için İbrâhim b. Havas, «Şeyhim kendisinin yapmadığı şeyleri bana emrediyor,» diye müridin hâtırına bir şey geçmemesi ve riyâzetten nefret

etmemesi için, müridine emrettiği her riyâzeti onunla berâber yapardı. Kâmil ve kuvvetli kimseler, riyâzetle uğraşıp, başkasını ıslâh ile meşgûl oldukları zaman, onlara benzemek ve onları saâdete ulaştırmakta son derece merhametli davranmak için o zayıfların seviyesine inmek zarûretindedir. Bu hâl Enbiyâ ve Evliyâ'nın en büyük ibtilâlarından birisidir. İtidâl derecesi her şahıs hakkında gizli olduğuna göre her hâl ü kârda ihtiyâtı terketmemek lâzımdır. Bunun için Ömer (R.A.) oğlu Abdullah'ı, yağda kızartılmış eti yerken görünce, onu kamçı ile dövdü ve: «Böyle yapma, bir gün ekmek ile et, bir gün ekmek ile süt, ekmek ile yağ, bir gün ekmek ile zeytin, bir gün ekmek ile tuz ve bir gün de sâde ekmek ye.» dedi. İşte itidâl budur. Devamlı et ve arzû ettiğin şeyleri yemek, ifrât ve israftır. Hiç et yememek ise, fazla cimrilik ve kısmaktır. Bu anlattığımız ise, itidâl ve ikisi ortasıdır. Doğrusunu Allah bilir.

5 inci BEYÂN: ŞEHEVÎ ŞEYLERİ TERK EDİP, YEMEĞİ AZALTMAĞA ÂRIZ OLAN RİYÂNIN ÂFETİ

Bilmiş ol ki: şehvetlerini terkeden kimsenin, arzû ettiği her şey'i yemekten daha büyük iki tehlikesi vardır:

1 — **Birinci âfet,** bâzan insan canının istediği her şeyden kendini alıkoyamaz, fakat bunları arzû ettiğini başkalarına da duyurmak istemez. Bunun için halk arasında yemediği şeyleri gizli olarak yer. Bu ise gizli şirktir. Âlimin birine, zâhidin birini: «Nasıl adamdır?» diye sordular. Âlim sükût etti. Israrları karşısında: «Halk arasında yemediği yemekleri saklı olarak yer.» dedi. İşte bu, büyük bir âfet ve tehlikedir. Hâlbuki insanın cânı arzû ettiği bir şey'i saklı değil, âşikâre yemelidir. Bu, onun samimiyetinin delilidir. Aynı zamanda amel ile kaybettiği yâni amel sâyesinde erişemediği mücâhedenin bedelidir. Amel ile mücâhedede muvaffak olamadı ise, hiç olmazsa hâlinde doğruluğu kaybetmemiştir. Kusûru gizleyip, onun zıddı olan kemâli açıklamak, katmerli iki noksanlıktır. Bir yandan kusûru gizlemek, öte yandan kendisinde bulunmayan bir kemâli varmış gibi göstermekle iki yalan söylemiş olduğundan, iki çeşit buğz u adâveti gerektirir ve bu adamdan râzı olmak, ciddi iki tevbe ile ancak mümkün olur. Bunun için münâfıkların âkıbetini şiddetlendirmiş ve:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ «**Münâfıklar, Cehennem'in en alt tabakasındadırlar.**» (4 - Nisâ: 145) buyurmuştur. Çünkü kâfir, kâfir oldu ve küfrünü ilân etti. Münâfık kâfir oldu ve fakat küfrünü gizledi. Münâfıkın küfrünü gizlemesi ikinci bir küfürdür. Zira o, Allahu Teâlâ'nın kalbini bildiğini hiçe sayarak, insanların gördüğüne ehemmiyet

vermiş ve görünüşden küfrünü kaldırmıştır. Ârifler şehvet ve mâsiyetle ibtilâ olur, fakat riyâ, aldatma ve gizleme gibi şeylerle ibtilâ olmazlar. Bunun aksine olarak ârifin kemâli, Allah için şehvetleri terketmek ve âdeta kendisini şehvetli gibi göstermektir. Hattâ bâzıları aslâ yemedikleri hâlde iştihâ edilen şeyleri alır evde asarlardı. Maksad, kendilerini âlemin dilinden saklamak idi. Zühdün sonu, zıddını göstermekle, zühdünde dahi zühd etmekledir. Yâni bütün zînetleri ile dünyâyı terkeden kimseye zâhid denir. Zühdün son haddi, âdeta dünyâlığa meyli varmış gibi kendini gösterip zühdünü gizlemektir. İşte bu, sıddıklar işidir. Daha evvelkisi iki yalanı toplamak olduğu gibi, bu da iki doğruyu toplamaktır. Çünkü bu adam, nefsinin arzû etmediği iki ağırlığı nefsine yüklemiştir. Bunlardan biri, nefsinin arzû ettiği şey'i yemekten kendisini alıkoymak, diğeri de yine nefsinin arzû ettiği gösterişten, kendini zâhid göstermekten uzaklaşmak ve sabır bardağını iki kere sormaktır. Bir keresinde sabır şerbetini içmekle onu soruyor, diğerinde de içmiyormuş gibi kendini göstermekle sabır bardağından içmiş ve sormuş oluyor. Şübhesiz bu gibiler bu iki sabırları karşısında iki ecir ve mükâfat alacaklardır. Bu hâl, âşikâre alıp gizli dağıtan kimsenin hâline benzer. Âşikâre almak zilletine katlanmış oluyor. Bu hâlde olmayan kimsenin noksânını gizlemesi doğru olmaz ve noksânını gizlemekle doğru hareket etmiş sayılmaz. Bu hususta şeytânın vesvesesine kapılmamalıdır. Şeytan kendisine der ki: Sen bu noksânını gizle, başkaları sana bakıp bunu yapmasınlar, hiç olmazsa onları ıslâh etmiş olursun. İşte bu vesveseye itibâr etmemelidir. Çünkü insana her şeyden önce kendini ıslâh düşer. Böyle yapması sırf riyâdır. Şeytân ise, bunu güya başkasını ıslâh bakımından güzel göstermeğe çalışır. İnsanların bu işde kendisine uymayacağını, hattâ kendisi yapmıyor diye başkaları «Bu yapmıyor biz de yapmayalım» diyeceklerini bildiği hâlde şeytânın bu vesvesesi karşısında insanların, bu hâlini duyması kendisine ağır gelir ki, bu bir değer taşımaz.

2 — **İkinci âfet:** Şehvetleri terketmeğe gücü yettiği hâlde bunun bilinmesine ve iffet sâhibi olması ile şöhret bulmasına sevinmektir. Bu adam, nisbeten zayıf olan yemek şehvetine muhâlefet etmekle, bundan daha büyük olan halk arasında mevki' alma şehvetine uydu ki, bu, Resûl-i Ekrem'in, üzerinde titizlikle durduğu gizli, şehvettir. Kendisinde bu hastalığı sezen kimse, iyi bilsin ki yemek şehveti, bu şehvetten daha hafiftir. Binâenaleyh, canı arzû ettiğini yemesi ve bu şehvete yakalanmaması, onun için daha hayırlıdır.

Ebû Süleymân Dârânî diyor ki: Sana, yemek istemediğin hâlde canının arzû ettiği bir şey takdim edildiği zaman, ondan az bir miktar ye ve fakat nefsinin arzû ettiği kadar yeme. Bu suretle bir yandan

nefsinin şehvetini teskin etmiş, öte yandan tam arzûsunu yerine getirmemekle onu kederlendirmiş olursun.

Câfer b. Sâdık: «Canımın arzû ettiği bir şey bana takdim edildiği zaman, nefsime bakarım; şâyet arzû ediliyorsa, ona bir miktar yedirirım. Çünkü bu, onu tamâmen men'etmekten daha iyidir. Şâyet arzû ettiği hâlde kendisini istemiyormuş gibi göstermeğe çalışıyorsa, ben de cezâ olarak ona yedirmem.» demiştir. İşte gizli şehvet üzerinde nefsi terbiyenin bir yolu da budur.

Hulâsa, yemek şehvetinden kaçıp, riyâ ve gösteriş şehvetine düşenler, akrepten kaçıp yılanın kucağına düşenler gibidir. Zira riyâ şehveti, yemek şehvetinden daha zararlıdır. Tevfîk ve hidâyet ancak Allah'tandır.

6 ncı BEYÂN : FERC ŞEHVETİ HAKKINDA HÜKÜM

Bilmiş ol ki; münâsebet **şehveti, iki faydayı sağlamak** için insâna verilmiştir.

Birincisi, bunun zevkine varmakla, Âhiretteki daha büyük **zevki** hâtırlamak ve ona hâzırlanmaktır. Kısa bir müddet süren münâsebetin zevki devamlı olaydı cismanî **lezzetlerin** en kuvvetlisi de bu olurdu. Âhirette ise bu zevk, temâs hâlinde devamlıdır. Her hangi bir şey'e teşvik ve her hangi bir şeyden **korkutmak**, insânı saâdete ulaştırır? Bu da ancak peşin acısını tatmak veyâ zevkine ermekle mümkündür. Zevkine varılmayan bir şey'e fazla heves edilmez.

İkinci fayda: Neslin bekaası ve varlığın devâmıdır. İşte cinsi münâsebet şehvetinin bu iki **faydası vardır**. Fakat bu faydaların karşısında dünyâ ve âhirette insânı helâke sürükleyecek âfetleri de vardır. Şehvetine hâkim olup onu itidâle götüremezse Dünyâ ve Âhirette perişândır. Allahu

Teâlâ'nın buyurduğu : «رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ» «Ey Rabbımız, güç yetiremiyeceğimiz şeyleri bize yükleme.» (2 - Bakara: 286) âyetinin te'vilinde, güç yetiremiyeceğimiz şeyden murâdın, aşırı şehvet olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs'dan (R.A.) gelen rivâyette :

«وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ» âyetindeki «Gâsık»ın «Vakab»ından murâdı, âletin intişârı olduğu söylenmiş, hattâ bâzıları bu rivâyeti Resûl-i Ekrem'e isnâd etmişlerdir. Ancak bu rivâyette bundan murâdın «zekerin dühûlü olduğunu» söylemişlerdir. Denildi ki, «Zeker intişâr ettiği vakit, aklın üçde ikisi gider.» Resûl-i Ekrem duâsında :

أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَبَصَرِي وَقَلْبِي وَهَنِي وَمَنِيِّي

«Allah'ım, gözümün, kulağımın, edeb yerimin ve menimin şerrinden sana sığınırım.» derdi. Yine Resûl-i Ekrem : اَلنِّسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ.

«Kadınlar, şeytânın âletleri ve vâsıtalarıdırlar.» (154) buyurmuştur. Eğer şehvet olmasaydı kadınların erkekler üzerinde sultası olamazdı.

Rivâyete göre; M û s â aleyhisselâm bir yerde oturuyordu. Karşıda, başında rengârenk işlemelerle süslü burnusu olduğu hâlde (155) biri gözükdü. Yaklaşınca burnusu çıkardı yere koydu ve M û s â aleyhisselâm'a selâm verdi. M û s â aleyhisselâm :

— Sen kimsin? diye sordu. Adam :

— Ben İ b l i s 'im, dedi, M û s â aleyhisselâm :

— Sana selâm yok, buyurdu. Buraya niçin geldin? diye sordu. İblis :

— Senin Allah katındaki mevkiini bildiğim için selâm vermek üzere sana geldim, dedi. Mûsâ aleyhisselâm :

— Başındaki şey nedir? dedi. İ b l i s :

— Burnustur, bununla insanları kendime çekmeğe çalışır ve insanların kalbine girerim, dedi. M û s â aleyhisselâm :

— Ne zamanlar insanlara galebe çalabilirsin? diye sordu. Şeytân :

— İnsan kendini beğendiği, amelini çok gördüğü, günahlarını unuttuğu zaman, ona galebe çalarım, dedi. Ve devamla: Üç şeyden sakın: Mahremin olmayan kadınla bir arada durma; zira o ikinin üçüncüsü ben olur ve onları aldatırım. Yapmayacağın şey'e söz verme, verdiğin sözde de dur. Ayırdığın sadakayı bekletme hemen ver. Şâyet ânında vermezsen, ben araya girer ve onun verilmesine engel olurum, dedi ve eyvah M û s â aleyhisselâm âdem oğullarını nelerden sakındıracağını öğrenmiş oldu, dedi. (156)

S a i d b. M ü s e y y e b anlatıyor: Bizim Peygamberimizden önce hiç bir peygamberden bile, kadın ile aldatmak husûsunda şeytân umûdunu

---

(154) İsfahani **«Tergib ve Terhib»** inde Halid b. Zeyd'den rivâyet etmiştir.
(155) Burnus, ibtida-i İslâmda ruhbânların baş örtüsü idi. Kalensüve gibi.
(156) Bütün bunları Resûl-i Ekrem de mübârek sözleriyle açıklamıştır.

kesmemişti. (157) Benim için en korkunç olan, kadınlardır. Medine'de benim girdiğim iki ev var; biri kendi evim, diğeri de kızımın evidir. Cum'a günü orada gider banyomu alır ve erkenden câmi'e giderim.

Diğer zâtın biri de şöyle anlatıyor: Şeytan kadına: «Benim kuvvetimin yâni ordumun yarısını sen teşkil edersin. Sen, tam hedefe isâbet eden ok gibi bir silâhsın. Benim mahrem yerim ve ihtiyaç ânında elçim sensin.» der. Şeytânın ordusunun yarısı gazab ve diğer yarısı da şehvettir. Şehvetlerin en büyüğü kadın şehvetidir.

Bu şehvetin de diğer şehvetler gibi aşırı tarafları ile itidâli, yâni orta derecesi vardır. Bunun ifrâtı, aklı yenerek, kişinin himmetini ve fikrini kadınlara ve odalıklara sarfettirendir. Bu gibi, şehvetinin esiri olanlar, Âhiret yolunu kaybeder, din ve diyânetini unutur. Artık işi gücü fâhişeler peşinde koşmak olur. Bu aşırı ve taşkın şehvet, bâzı kimseleri çok fenâ olan iki yola sevkeder.

1 — Bu yollardan biri, fazla münâsebette bulunabilmek için şehveti arttırıcı şeyleri istimâl etmektir. Bâzı kimselerin, daha çok yemeleri için iştâh ve hazım ilâçları kullandıkları gibi. Bu gibilerin bu hâli, tıpkı yırtıcı hayvan veyâ zehirli yılanın hücûmuna uğrayıp da, bir ara hayvanlar onu unutup uykuya daldıkları zaman, onları muhtelif yollardan îkaz edip ayaklandırdıktan sonra, yeniden kurtuluş yollarını arayan kimsenin hâli gibidir. Zîra aslında fazla yemek ve münâsebet şehveti, insanda bir hastalıktır. Zevki, bu hastalığı arttırmakta değil, bundan kurtulmakta bulur.

Şâyet garib bir hadisde rivâyet olunduğuna göre, Resûl-i Ekrem (S.A.V.): «**Cebrâil'e** münâsebet za'fiyetinden şikâyet ettim. O da bana **Herise** [Keşkül] yemeği tavsiye etti.» buyurdu. Buna ne dersin, dersen:

Bilmiş ol ki; Resûl-i Ekrem'in nikâhında dokuz kadın vardı. Bunların hakkını ödemek kendisine borç idi. Zâten bunları boşasa da başkası ile evlenmeleri yasak ve harâm idi. Çünkü onlar mü'minlerin anneleri idiler. Resûl-i Ekrem'in kuvvet talebi, şehevî arzûsu için değil, bu hakkı ödemek için idi.

---

(157) Bununla berâber şeytan, hiç bir Peygamberi bu cihetten de aldatamamıştır. Kanâatımca **Saîd**, burada biraz ifrât etmiştir. Çünkü Peygamberler büyük günahların her çeşidinden, zillet ve hisset ifâde edecek küçük günahlardan bile mâsumdurlar. Zâten Peygamberler hakkında bilinmesi gereken sıfatlardan biri de ismettir. Onlar günâha girmez. Ancak Peygamber Efendimiz de dâhil, hepsinden zelle sâdır olabilir. Fakat hemen îkaz edilir ve zellelerinden dönerler. Bunun Kur'ân'dan delili vardır. Onlar aldanmaz. Buna rağmen şeytân da umud kesmeyebilir. Fakat Peygamberimizin şeytanı müslüman olup, böyle bir umud peşinde olmadığı da Resûl-i Ekrem tarafından bildirilmiştir.

(Mütercim)

2 — Bu yollardan diğeri de, bu şehvet bâzan insânı aşk sapıklıklarına sürükler. Bu ise en büyük bir ahmaklıktır. Hattâ hayvanlık derecesini aşmaktır. Zira âşık, şehvetini teskîn ile kalmaz. Aşk, şehvetlerin en çirkini ve en çok utanılacak olanıdır. Ona göre şehveti inkızânın tek yeri onun mâşukudur. Hâlbuki hayvaniyet böyle değildir. Bir yerde şehveti münkazi olunca artık istirahat eder ve onun peşine düşmez. Ama âşık, dâima bir mâşûku tanır ve onun peşinden sürüklenir gider. Ona tapar ve onun uğrunda her çeşit zillete katlanır. Aklını da şehvetine bağlar ve ona hizmet ettirir. Hâlbuki akıl, şehvete hizmet için değil, hizmet olunmak için yaratılmıştır. Aşk, şehvette ifrâtın genişlemesi demektir ki, bu, hiç bir düşüncesi olmayan boş kalbin işidir. Buna düşmemek için bakmak ve düşünmekten sarf-ı nazar edecektir. Yoksa bu mukaddimelerden zamânında ictinâb etmez [kaçınmaz] ise, sonradan yerleşmiş olan aşkı söküp atmak zor olur. Kadına karşı aşkın hükmü bu olduğu gibi, mâl, servet ve mevkiin âşıkı da böyledir. Hattâ kuş oynatmak ve diğer oyunların hükmü de budur. Tamâmıyle dadandıktan sonra ayrılmak zor olur. Bâzı kimseler bunların mübtelâsı olmuş, Dünyâ ve Âhiretleri perişân olmuştur. Bir türlü kendilerini bu kötü alışkanlıklarından kurtaramazlar. Daha ilk başlangıcında aşkın hücûmunu kıran kimse, daha ilk hamlede kapıya dönen atın dizginlerine hâkim olan kimsenin hâline benzer. Onu kapudan geri atmak kolaydır. Bu ibtilâlara yakalandıktan sonra, necât ve kurtuluş çârelerini arayanlar ise, kapuyu geçtikten sonra kuyruğundan yakalayıp onu kendine doğru çekmek isteyenin vaziyetine benzer. Kolaylık ve çetinlik bakımından aradaki fark bu kadar büyüktür. Bunun için, daha ilk sıralarda ihtiyatlı davranmak lâzımdır. İş işden geçtikten sonra çok mücâdele etmek lâzımdır. İnsânı ölüme kadar götürebilir. Şehvetin ifrâtı, bu dereceye kadar akla galebe çalmasıdır ki, çok çirkin bir hâldir.

Şehvetin bir de tefrîti, yâni geri derecesi vardır. O, acziyet ve hiç evlenmemektir ki, o da mezmumdur. Makbûl olan itidâldir. Akıl ve şer'a uygun şekilde münâsebet kurmaktır. Ne zaman ifrâta kaçarsa evlenmek ve açlık ile şehvetini kırmağa çalışsın. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) : **«Ey gençler, evleniniz. Evlenmeğe gücü yetmeyenler ise oruç tutsunlar. Zira oruç şehveti kırar.»** buyurmuştur.

7 nci BEYÂN : EVLENMEYİ VE EVLENME İŞİNİ TERKETMEKTE MÜRİDE DÜŞEN VAZİFELER

Bilmiş ol ki; ilk zamanlarında müride yakışan evlenme işiyle uğraşmamaktır. Zira evlenme işi müridi girdiği yoldan alıkoyacak kadar bir meşgale teşkil eder. Evlenmek, müridi kadın ile alâkalanmaya sevkeder de, onunla ünsiyet peydâ eder. Allah'tan başkası ile ünsiyet kazanan kimse,

elbette Allah'tan ayrı düşer ve Allah ile bir arada olacak zaman bulamaz. Resûl-i Ekrem'in (S.A.V.) zevcelerinin çokluğu müridi aldatmamalıdır. Çünkü onun kalbini dünyâlıktan hiç bir şey, Allah'tan meşgûl edemezdi. Melikler ile demirciler veyâ kapucular arasında fark vardır. Bunun için Ebû Süleymân Dârânî: «Evlenen, dünyâya meyletmiş sayılır. Evlenen hiç bir müridi eski hâlinde bulamadım.» demiştir. Bir def'a kendisine:

— Evlensen de bir hanım ile ünsiyet edip rahat etsen olmaz mı? diyenlere, o:

— Hayır, Allah nasib etmesin; çünkü onlarla ünsiyet Allah'tan uzaklaşmak olur, diye cevab vermiştir. Yine bu zât başka bir yerde, seni Allah'tan alıkoyan; âile olsun, mâl olsun, evlâd olsun hepsi meş'ûm ve kötü şeylerdir. Resûl-i Ekrem ile başkası mukaayese edilemez. Onun, Allahu Teâlâ'nın muhabbet deryâsına dalışı öyle kuvvetli idi ki, rûhunu yakan ve kasıp kavuran bu sevginin cismine intikal edip bedenini yakacak kadar tehlikesi var idi. Bunun için bâzan Hz. Âişe'nin oyluğuna dokunarak: **«Benimle konuş, ey Âişe.»** derdi. Maksadı içinde bulunduğu hâle bedeninin tahammül edemiyeceğini anladığı için Âişe ile meşgûl olmakdı. Onun asıl tabiati Allah ile ünsiyettir. İnsanlarla ünsiyeti ârızîdir. Ve bedenine acıması içindir. Bununla berâber halk ile halk arasında bulunmağa da uzun zaman dayanamazdı. Canı sıkıldığı zaman - Namaz kısmında açıklandığı gibi -: **«Bizi rahatlandır, yâ Bilâl»** yâni gözünün karargâhı olan namaz için ezân oku, buyururdu. Zayıf irâdeli bir kimse kendisini bu zâviyeden ele alırsa aldanır. Zîra Resûl-i Ekrem'in işlerindeki esrârı anlamaktan akıllar âcizdir.

Müride gerekli olan, mârifette kuvvetleninceye kadar evlenmemektir. Bu da şehvetin gâlib olmadığı hâllerdedir. Şâyet şehveti gâlib gelirse, onu uzun açlık ve devamlı oruçla kırmağa çalışsın. Şâyet bununla da şehvetini kıramazsa - meselâ her ne kadar fiilen zinâ etmezse de gözünü nâmahremden çekemez hâlde ise - artık şehveti teskin için evlenmesi daha muvâfık düşer. Yoksa gözünü koruyamayan kimse, düşüncesini de koruyamaz. Kafasını oraya çevirir derken, Allah korusun günün birinde bir felâket ile karşı karşıya gelir. Esâsen gözün zinâsı küçük günah serisinin hâtırı sayılanlarından ve ileri gelenlerinden biridir. Çünkü göz zinâsı insânı gerçek zinâya götürür. Gözünü korumasını beceremeyen kimse, kendini de koruyamaz.

İsâ aleyhisselâm: «Sakın nâmahreme bakmayın; zira o bakış, kalbe şehvet tohumunu eker. Bu da fitne olmak için yeter.» buyurmuştur.

Said b. Cübeyr: «Dâvud aleyhisselâm'a fitnenin gelmesi bakışı

yönünden idi.» dedi. (158) Bunun için oğlu Süleymân'a vasıyyetinde: «Oğlum, arslanların ve yılanların ardından git ve fakat kadının ardından gitme.» demiştir.

Yahyâ aleyhisselâm'a: «Zinânın başlangıcı nedir?» diye sorduklarında, o: «Bakış ve düşüncedir.» diye cevab vermiştir. Fudayl diyor ki: «Şeytân; o bakış benim ok ve yayımdır. Ben onunla dâimâ hedefe isâbet ettiririm.» demiştir.

Resûl-i Ekrem de mübârek bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

النَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفًا مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى أَعْطَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى إِيمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ

«Bakış, şeytânın zehirli oklarından bir oktur. Kim Allah korkusundan dolayı nâmahreme bakmazsa, Allahu Teâlâ ona, kalbinde zevkine varacağı bir îmân nasîb eder.» Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَا تَرَكْتُ بَعْدِي فِتْنَةً أَضَرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ

«Erkek'ere kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.» (159)

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اِتَّقُوا فِتْنَةَ الدُّنْيَا وَفِتْنَةَ النِّسَاءِ فَإِنَّ أَوَّلَ فِتْنَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَتْ مِنْ قِبَلِ النِّسَاءِ

«Dünyânın ve husûsan kadınların fitnesinden sakınınız; zira İsrâil oğullarında ilk fitne kadınlar tarafından oldu.» buyurmuştur. (160) Allahu

---

(158) Dâvud aleyhisselâm'ın böyle bir fitne ile karşılaştığına dâir ne Kur'ân, ne de hadisde bir sarâhat ve hattâ bir işâret bile yoktur. Bu, İsrâiliyattan gelen bir hikâyedir. Dâvud aleyhisselâm'ın ibtilâsı şöyle olmuştur: Dâvâcı: «Bunun 99 koyunu var, benim ise bir koyunum var, onu da elimden almak ister.» der. Daha dâvâlıyı dinlemeden: «Sana hakarzlık ediyor.» diye hüküm vermiş olmasıdır. Hâkim, tarafları ve şâhidleri dinlemeden hükme varamaz. Dâvud aleyhisselâm'ın hükmünde acelesi bir ibtilâdır. Yoksa hâşâ bir kadını almak için kocasını mütcaddit harblere gönderip öldürtmek, değil bir Peygamber'e bayağı bir âmire ve hattâ bir insâna yakışmayan bir harekettir. Peygamberleri, bu gibi ağır töhmetler altında bulundurmak, insânın îmânı bakımından en büyük bir tehlikedir. (Mütercim)

(159) Buhârî ile Müslim, Usâme'den rivâyet etmişlerdir.

(160) Müslim, Ebû Saîd'den rivâyet etmiştir.

Teâlâ : قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ «**Müslümânlara** (erkeklere) söyle ki gözlerini (harâma) kapasınlar.» (24 - Nûr: 30). buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

لِكُلِّ بَنِي آدَمَ حَظٌّ مِنَ الزِّنَا فَالْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ وَزِنَاهُمَا النَّظَرُ وَالْيَدَانِ
تَزْنِيَانِ وَزِنَاهُمَا الْبَطْشُ وَالرِّجْلَانِ تَزْنِيَانِ وَزِنَاهُمَا الْمَشْيُ
وَالْفَمُ يَزْنِي وَزِنَاهُ الْقُبْلَةُ وَالْقَلْبُ يَهُمُّ أَوْ يَتَمَنَّى وَيُصَدِّقُ
ذَلِكَ الْفَرْجُ أَوْ يُكَذِّبُهُ

«Her âdem oğlunun zinâdan nasîbi vardır Gözler zinâ eder, zinâları bakmalarıdır. Eller zinâ eder, zinâları ellemektir. Ayakları zinâ eder, zinâsı azim veyâ temennidir. Ferc de ya tasdik veyâ tekzîb eder.» (161) buyurmuştur.

Mü'minlerin annesi Resûl-i Ekrem'in muhterem zevcesi Ümmü Seleme (R.A.) anlatıyor: Bir gün gözleri a'mâ olan İbn Ümmü Mektûm Resûl-i Ekrem'in huzûruna girmek için müsâade istedi. Ben ve diğer zevcesi Meymûne orada bulunuyorduk. Resûl-i Ekrem bize:

— **Çekilin ve saklanın,** buyurdu. Biz de:

— Bu adamın iki gözü de görmez, niçin çekilelim? dediğimizde, Resûl-i Ekrem :

— **O görmüyorsa siz de görmüyor değilsiniz ya,** buyurdu. (162) Bu hadis-i şerîf, bugün mâtem, düğün ve muhtelif meclislerde görüldüğü gibi, kadınların körleri aralarına almalarının câiz olmadığına delâlet eder. Körün kadınlarla bir arada bulunması ve bir kadının mahremi olmayan bir kör ile bir arada bulunup ona bakması haramdır. Kadınların erkeklerle bir arada bulunup onlara bakarak konuşmaları umumi ihtiyaç karşısındadır. (163)

---

(161) Buhâri ile Müslim, İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.

(162) Hadisi İbn Mâce, Nesei ve Tirmizi rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

(163) Zamânımızda bâzı kadınların, kör bir mevlidhânı, tek başına aralarına alarak ibâdet ediyor ve sevab kazanıyoruz zanniyle onu iyice süzerek ona mevlid okutup dinlemeleri de bu hükümdedir. Yâni Resûl-i Ekrem'in men'ine dâhildir. Ne o kadınlar Resûl-i Ekrem'in muhterem zevceleri kadar nezih, ne de bu günkü körler İbn Ümmü Mektûm kadar temiz olabilirler.

(Mütercim)

Şâyet bu insan, gözlerini kadınlardan koruyabilir, fakat tâze çocuklardan koruyamıyor ve sakınamıyorsa, o zaman evlenmesi daha iyidir. Çünkü çocukların fitnesi, kadınların fitnesinden daha büyüktür. Zira gönlü yabancı bir kadına düşse onu nikâh etmek sûretiyle kendisine helâl edebilir, fakat çocukların yüzüne şehvetle bakmak her cihetçe haramdır. Kim, tüysüz gencin yüzüne baktığı zaman, onunla sakallı arasında fark görüyorsa, o gence bakması haramdır.

Şâyet his sâhibi herkesin güzel ile çirkin arasında fark gözetmemesine, bu tefriki yapmamasına imkân ve ihtimâl yok; üstelik çocukların yüzleri dâimâ açık ve meydândadır, dersen;

Ben de derim ki: Maksad, yalnız gözün güzel ile çirkini tefriki [ayırması] değildir. Elbette göz güzel ile çirkini tefrik eder. Bundan bir şey lâzım gelmez. Ancak bu tefrik, yaş ağaç ile kuru ağacı, yeşil yaprakları üzerinde bulunan ağaç ile yaprakları dökülmüş ağacı, berrak su ile bulanık suyu birbirinden tefrik gibi olmalıdır. İnsan bunların birine tabiatı ve gözü ile meyleder ve bu meyilde şehvet diye bir şey bulunmaz. Bunun için, artık yeşil ağacı, berrak suyu kucaklamak ve öpmek gibi bir şey hâtırına gelmez. Binâenaleyh güzel bir ihtiyar ile çirkin bir yaşlıya insan baktığı zaman, tabiatinden güzel adama meyleder ve aralarında bir fark bulur. Fakat bu fark ediş şehevî değildir. Bu nevi farkediş zarar vermez. Ancak bu da nefsin o çocuğa meyledip etmemesi ve onu kucaklayıp kucaklamamasını isteyip istememesi ile anlaşılır. Ne zaman ki, kalbinde bu temâyülü bulur ve güzel yüz ile, güzel desenler, kumaşlar, altun yaldızlı etekler arasında bir fark gözetiyorsa, bakışı şehevîdir ve haramdır. Bu mes'ele, insanların ihânet ettikleri bir dâvâdır. Bilmeyerek onları helâke sürükler.

Tâbiinden zâtın biri şöyle anlatıyor: Bülûğ çağına ermiş bir genç için parlak çocuk, yırtıcı hayvandan daha tehlikelidir. Süfyân: «Bir erkek, ayak parmakları ile dahi bir oğlan ile oynasa, livata etmiş sayılır.» demiştir. Yine seleften biri: «Bu ümmette üç nevi livatacılar zuhûr edecek. Bunların bir kısmı gözü ile, bir kısmı da tokalaşmakla livata edecek, diğer bir kısmı da fiilen livata yapacaktır.»

Görülüyor ki, parlak çocuklara bakmanın büyük tehlikesi vardır. Ne zaman ki, mürid gözünü çekemez ve düşüncesine hâkim olamaz bir hâle gelirse, artık evlenmekle şehvetine hâkim olması daha doğrudur. Öyle şehvetler var ki, açlık ile teskin olmazlar. Bunların hakkı evlenmektir.

Biri de şöyle anlatıyor: Müridliğimin ilk sıralarında idi. Şehvetime hâkim olamaz bir hâle geldim. Beni kurtarmasını Allahu Teâlâ'ya çok yalvardım. Bir gece rü'yamda bir adam gördüm. Hâlimi sordu. Ben de vaziyetimi anlattım. O da: «Yaklaş.» dedi. Yaklaştım, elini göğsüme koydu. Soğukluğunu kalbimde ve bütün vücûdumda duydum. Uyanınca şehvet di-

ye bir şey bende kalmadı. Bu hâl bir sene devâm etti. Bir sene sonra yine şehvetim galebe çaldı. Yine Allahu Teâlâ'ya teskini için yalvardım. Yine rü'yamda adamı gördüm. Adam bana: «Seni kurtarmak için boynunu vurayım mı?» dedi. Ben de uzattım ve kılıç ile boynumu vurdu. Uyandım, şehvetimden eser kalmamıştı. Bir sene daha öyle devâm etti. Bir sene sonra yine şehvetim galeyâna geldi. Yine Allahu Teâlâ'ya münâcatta bulundum ve aynı adamı bu sefer de rü'yamda gördüm. Adam: «Allahu Teâlâ'nın senden kaldırmak istemediği şehvetin kalkması için niye yalvarıyorsun?» dedi. Bunun üzerine hemen evlendim. Hem şehvetim teskîn oldu, hem de çocuklarım doğdu.

Mürid, evlenme ihtiyâcını duyduğu zaman, evlenirken, ve evlilik hâlinde müridliğin şartlarını terketmemelidir. Evlenirken hüsn-i niyetle evlenmeli, evliliği hâlinde güzel ahlâka sâhip olmalı. Kadın hakkına riâyet etmelidir. Bu hususları nikâh âdâbında açıklamıştık, tekrâra lüzum yoktur. Hüsn-i irâde sâhibi olduğunun delîli, zenginleri aramadan dindâr olan yoksulları tercîh edip onlarla evlenmesidir.

Zâtın biri şöyle anlatıyor: Zengin kadın ile evlenen kimse beş sıkıntı ile karşılaşır: Nikâh parasının çokluğu, evlenmenin gecikmesi (zenginler, şöyle böyle olacak diye bekletirler), kadının kocasına hizmet etmemesi (zengin kadınlar, kendi elleri ile ev işlerini yapmazlar), fazla nafaka te'mîni (çünkü zenginler aza kanâat etmezler), boşamak istediği zaman, mâl gidecek korkusu ile boşayamaması gibi hâllerdir. Hâlbuki yoksul ve dindar bir kadında bunların hiçbiri yoktur. Yine zâtın biri şöyle anlatıyor: Dört hususta kadının erkekten düşük olması daha muvâfık ve geçim için daha elverişlidir. Aksi hâlde kadın erkeği hor ve hakir görür. Bunlar: Yaş, boy, mâl ve asâlettir. Dört yerde de kadın erkekten üstün olmalıdır. Bunlar, güzellik, terbiye, şübheli şeylerden sakınma ve güzel ahlâktır. Zâten nikâhın devâmında irâde doğruluğunun alâmeti güzel ahlâktır.

Müridlerden biri bir kadınla evlendi. Bu adam durmadan kadına hizmet eder, kadın bunun hizmetinde bunalır ve utanır. Annesine vaziyeti anlatır ve der ki: «Tuvalete gideceğim sırada bile benden evvel davranıp suyu oraya götürür. Senelerdir bu hâl böyle devâm ediyor.»

Yine müridlerden bir zât güzel bir kadınla evlendi. Tam zifafa girecekleri zaman, kadının beden güzelliğini bozacak şekilde vücûdunda sivilceler peydâ oldu. Kadın taraftarları bu adam bunu sevmiyecek diye üzüldüler. Bunun farkına varan mürid, onları bu düşünceden kurtarmak için, gözüne ak gelmiş ve sonra da gözü kör olmuş gibi kendisini göstermiş ve bu sûretle gelin-güvey olmuşlar ve onların da bu sıkıntısı zâil olmuş. Bu kadın ile yirmi sene yaşadığı hâlde kendisini kör olarak göstermiş ve kadın ölünce gözünü açmıştır. «Niçin böyle yaptın?» diyenlere, «Onun taraftar-

larının üzüntülerini izâle için bunu yaptım» deyince, arkadaşları: «Sen bu güzel ahlâkınla bizi geçtin.» dediler.

Sofilerden biri kötü huylu bir kadınla evlenir ve onun eziyetine sabreder. Arkadaşları bunun kahrını nasıl çekersin? Boşa gitsin, derler. O ise cevâbında: «Onun kötülüğüne dayanamıyan birinin, onu alarak çok zahmet çekeceğinden korktuğum için, onu boşamıyorum.» der.

Şâyet müridin evlenmesi gerekiyorsa, âilesine karşı böyle davranmalıdır. Şâyet nikâhın fazileti ile, Âhiret yolculuğunun faziletini bir arada toplayamıyacak ve evlenmesi bu yolculuğunda kendisine mâni teşkil edecek ve kendisi bekâr kalabilecek hâlde ise evlenmemesi daha iyidir. Nitekim Basra vâlilerinden ve Hâşim.i kabilesinden Süleymân'ın oğlu Muhammed'in seksenbin dirhem günlük geliri vardı. Kendisine bir âile bulmaları için Basra ileri gelenleri ile âlimlerine mektub yazdı. Hepsi Râbia-i Adviye'yi muvâfık gördü ve bunda ittifak ettiler. (Kadın, asrının zâhidlerinden ve aynı zamanda güzellerinden biri idi.) Muhammed bu kadına şöyle bir mektûb yazdı:

«Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyle. Bundan sonra bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ, günlük gelir olarak beni seksenbin dirheme mâlik kıldı. Bunu yüzbin dirheme çıkarmak için fazla zamâna lüzûm yoktur. Kendi çalışmalarımla bu günlük geliri yüzbin dirheme çıkarırım. Bu kadar servete mâlikim. Sana daha pek çok şeyler veririm. Evlenmek husûsunda bana cevab ver.»

Râbia-i Adviye mektûba şöyle cevab verir:

«Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyle. Bundan sonra bilmiş ol ki; zâhidlik, yâni târik-i dünyâlık, kalb ve bedenin huzûrudur. Dünyâlık peşinde olmak ise, insanın gam ve kederini arttırır. Mektûbumu aldığında azığını al ve ölümün için hâzırlan. Kendine kendin vâsilik et. Mâlını taksîm için başkalarını kendine vâsi tutma. Oruç tut, iftarın ölüm olsun. Bana gelince; eğer Allahu Teâlâ sana verdiği servet gibi ve hattâ iki misli servet de verse kıymeti yoktur. Beni bir sâniye Allah'tan meşgûl edecek hiç bir şey'e değer vermem.»

Râbia-i Adviye'nin bu yazısı, insanı, Allah'ı anmaktan alıkoyacak her şey'in noksanlık olduğuna işârettir.

Mürid, kendi hâline ve kalbine baksın. Şâyet Allaha yakınlığını bekârlıkta bulursa, en iyisi budur. Şâyet bekârlıkta şehveti üstün geliyorsa, evlenmesi daha evlâdır. Şehvet hastalığının üç tedâvi çâresi vardır. Bunlar açlık, nâmahreme bakmamak ve kalbi kaplayacak bir düşünce ile meşgûl olmaktır. Bu üçü de fayda vermezse, o zaman ancak evlenmek bunu önler. Bunun için selef hemen evlenmeğe başvurur ve kız çocuklarını tezden evlendirirlerdi. Said b. Müseyyeb anlatıyor: «Şeytan bir adamı

başka yollardan aldatamayınca, ona kadın tarafından hulûl etmeğe çalışır.» Yine bu Said, yaşı seksen dört ve bir gözü görmez olduğu hâlde: «Benim için en büyük tehlike kadın tehlikesidir.» derdi. Abdullah b. Ebi Vedâe şöyle anlatıyor: «Said b. Müseyyeb'in sohbetine devâm ederdim. Bir müddet yanına gidemedim. Sonra gittiğimde:

— Nerde kaldın? diye benden sordu. Ben de,

— Âilem öldü, onun defni ve mâtemi ile meşgûl olduğumdan gelemedim, dedim. Bunun üzerine:

— Bize haber vereydin, biz de cenâzeye gelirdik, dedi. Bir miktar oturduktan sonra kalkmak istedim. Said:

— Kendine bir eş buldun mu? diye sordu. Ben de:

— Cebimde iki veyâ üç dirhem para var, bana kim kadın verir? dediğimde, Said:

— Ben seni evlendiririm, kızımı sana veririm, dedi. Ben de:

— Ciddi mı söylüyorsun? dedim. Said:

— Evet, ciddi söylüyorum, dedi. Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ etti ve Resûl-i Ekrem'ine salât u selâm getirdi. İki veyâ üç dirheme bana kızını verdi. Abdullah diyor: Ben oradan kalktım fakat sevincimden deliye döndüm ve ne yapacağımı bilemez oldum. Eve geldim. Şimdi evlenmek için kimden borç alırım diye düşünmeğe başladım. Oruçlu idim. Akşam oldu namazı kıldım, ışığı yaktım, iftara oturdum. Yemeğim bir miktar ekmek ile bir miktar zeytinyağı idi. Tam bu sırada kapu çalındı. Ben:

— Kim o, diye seslendim.

— Ben Said, dedi. Ben de Said b. Müseyyeb'den başka ne kadar Saîdler varsa hepsini düşündüm, o, hiç hâtırıma gelmedi. Çünkü kırk senedir câmi ile evi arasından başka yerde görülmüş değildi. Kapuya çıktım ki, bizim yeni kayın peder, Said b. Müseyyeb, aman efendim ne oldu, haber edeydiniz de ben geleydim dedim. O:

— Hayır, senin ayağına gelmek daha iyidir, dedi. Ben:

— Efendim ne emir buyuruyorsunuz? dedim. O da:

— Bekâr bir adamsın, evlendin bu gece yalnız kalmanı iyi bulmadım, işte sana âileni getirdim, dedi. Ve tam kendi boyunda olan kızını ardına aldı kapuya geldi. Sonra kızının elinden tutarak onu içeri aldı. Kadın utancından yıkılıyordu. Yardım ettim, içeri getirdim, fakat gözükmesin diye ekmek ile zeytinyağını karanlığa geçirdim. Sonra kapuya çıkarak komşuları çağırdım. «Ne var?» diye yanıma geldiler. Kendilerine: «Gelin komşular, Said bana kızını verdi.» dedim. «Bugün kızını nikâhladı ve ansızın da eve getirdi.» Komşular: «Ne diyorsun, Said sana kızını mı verdi?» diye tekrâr ettiler. Ben de: «Evet.» dedim. Onlar: «Ey şimdi evde midir?» diye sordular. Ben de: «Evet, evdedir.» diye cevap verdim. Hemen yanıma geldiler. Annem de mes'eleden haberdar oldu, hemen geldi

ve: «Ben bunu üç gün düzeltmedikten sonra buna yaklaşamazsın.» dedi. Ben de üç gün bekledim, sonra gerdeğe girdim. Baktım ki, kadın ayın ondördü gibi güzel. Aynı zamanda kitab ve sünnete âlim, koca hakkını en iyi bilen bir kadın. Tam bir ay bekledim, Said'in yanına gidemedim, o da gelmedi. Bir ay sonra ziyâretine gittim. Kalabalık dinleyicilerinin arasında bulunuyordu. Selâm verdim, selâmımı aldı ve oturdum. Fakat onlar dağılıncaya kadar onlarla meşgûl oldu. Herkes gittikten sonra bana dönerek, kızından sordu. Ben de çok iyi olduğunu söyledim. O: «Sana bir itâatsizliği varsa sopaya sarıl.» dedi. Nihâyet müsâade aldım ve evime döndüm. Arkamdan bana yirmi dirhem harçlık gönderdi.

Bu hikâyeyi anlatanlardan biri olan Abdullah b. Süleymân diyor ki; Said'in bu kızını Abdülmelik b. Mervân veliahd olarak tâyin ettiği oğlu Velid için istedi. Çeşitli çârelere baş vurdu ve fakat alamadı. Hattâ bunun için soğuk bir günde Said'e yüz değnek vurdu, üzerine bir kova su dökdü ve sofu cübbesini kendisine giydirdi.

Said'in hemen o gece kızını damadına getirmesi, şehvetin gâilesini anlatır ve dinde nikâh suyu ile bu ateşin söndürülmesini bildirir. Allah ondan ve cümlemizden râzı olsun ve rahmet etsin.

6 inci BEYÂN: GÖZ VE EDEB YERİNİN ŞEHVETLERİNE UYMAYANLARIN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; şehvetlerin en büyüğü münâsebette bulunma şehvetidir. Heyecâna geldiği zaman aklı dinlemeyen ve akla en çok isyân eden de bu şehvettir. Ancak bunun neticesi çirkin olup, duyulmasında rezil ve perişân olacağından insan korkar. Umûmiyetle insanların buna yaklaşmamaları, ya acziyetlerinden, ya korkularından veyâ utanmalarından, yâhut da beden ve kalblerini muhâfaza bakımlarındandır. Bütün bu sebeblerle bu şehvetten kaçınmakta bir sevâb yoktur. Çünkü bütün bu sebebler nefsin bir arzûsunu diğer arzûsu üzerine tercihten ibârettir. Bununla berâber hangi bir sebeb mâni olursa olsun, bir kötülüğü yapamamakta da fayda vardır. Yukarda saydığımız mâni'lerdeki faydalar meydândadır. Adamı günahtan alıkorlar. Hangi sebeble olursa olsun, zinâyı terkeden, günâhından kurtulmuş olur. Asıl fazilet ve büyük mükâfatı; mâni'lerin kalkıp, bütün maddî imkânlar mevcûd olduğu hâlde sırf Allah korkusundan dolayı terkedilen, vazgeçilen günahlar yüzündendir. Hele bütün sebeblerin hâzırlanıp şehvetin de galeyâna geldiği sırada sırf Allah korkusu hasebiyle zinâyı terketmek, en büyük bir fazilettir. Bu makam, sıddîklar makaamıdır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ عَشِقَ فَعَفَّ فَكَتَمَ فَمَاتَ فَهُوَ شَهِيدٌ

«Âşık olup, iffetinden dolayı bunu gizleyerek akabinde ölen kimse şehiddir.» (164) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.); Kıyâmet günü yedi kimsenin, Arş'ın gölgesinde olacaklarını, bunlardan birisinin de, genç, güzel, asil ve mevki sâhibi bir kadının, kendisini dâvet ettiği hâlde, Allah korkusundan dolayı buna yaklaşmayıp, «Ben Allah'tan korkarım» diyen kimse olduğunu (165) haber vermiştir.

Y û s u f aleyhisselâm'ın Z e l i h a ile olan kıssası; bütün imkânları, arzû ve şehvetleri mevcûd iken nasıl çekilip yaklaşmadığı mâlûmdur. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de onu övmüş ve bu, büyük şehvet husûsunda şeytân ile mücâhede eden herkes için bir örnek teşkil etmiştir.

Rivâyete göre; S ü l e y m â n b. Y e s â r çok parlak bir delikanlı idi. Bir gün hanımın biri yanına sokularak ondan yakınlık istedi. S ü l e y m â n reddetti ve kadını evinde bırakarak kendisi evden uzaklaştı. S ü l e y m â n diyor ki: Bu hâdiseyi tâkib eden gece rü'yamda Y û s u f aleyhisselâm'ı gördüm. Güyâ ben kendisine: «Sen Yûsuf musun?» diye sordum. O da: «Evet, ben azmeden Yûsuf, sen de azmetmeyen Süleymân'sın.» dedi. Ve bu sözü ile Allahu Teâlâ'nın:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ

«İnanınız ki; kadın, ona teveccüh etmiş; Yûsuf da ona teveccüh etmişti, Rabbinin nişânını (ihtârını) **görmeseydi...»** (12 - Yûsuf: 24) Âyet-i Celîlesine işâret etmiş oldu. Yine bu zâttan daha garib bir rivâyet. Şöyle ki: Bu zât Hacca gitmek üzere Medine'den yola çıkmış, bir de arkadaşı varmış. Onunla İ v a denen mevkide konaklamışlar. Arkadaşı kalktı sepetini aldı ve bir şeyler almak için pazara gitti. Kendisi, bütün yakışıklığı yanında kemâl, vera', yâni son derece kötülüklerden çekinen hâliyle çadırında oturuyordu. Tepecikten, çöl kadınlarından biri onu gördü, ona yaklaştı ve başında örtüsü, sırtında çarı olduğu hâlde önünde oturdu. Yüzünden perdeyi kaldırdı. Bir ay parçası ve nur topu gibi güzel bir kadın, yüzünü açar açmaz: «Buyurun.» dedi. S ü l e y m â n yemek istediğini sandı. Kadın: «Hayır, yemek değil, bir erkeğin bir kadın ile olan münâsebetini istiyorum.» deyince, S ü l e y m â n: «Seni şeytan bana gönderdi.» diyerek başını önüne eğdi ve ağlamağa başladı. Kadın bunun üzerine çarını başına alarak uzaklaştı. Bir müddet sonra S ü l e y m â n'ın arkadaşı geldi ve onu ağlar görünce sebebini sordu. S ü l e y m â n çocukları özlediğini söyledi ise de, arkadaşı: «Daha üç gün oldu ayrılalı, on-

(164) Hâkim'in «Târîh»inde Süveyd yolu ile İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyettir.
(165) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

ları özlemiş olamazsın, başından bir mâcera geçmiş olmalı, onu anlat.» dedi. S ü l e y m â n yakasını kurtaramayınca başına geleni anlattı. Bu sefer ikisi birden ağlamağa başladı. S ü l e y m â n arkadaşına:

— Sen niye ağlıyorsun dedi. Arkadaşı :

— Ben olsaydım belki de kendime mâlik olamazdım, işte onun için ağlıyorum, dedi. Yollarına devam ettiler, Mekke'ye gittiler. S ü l e y m â n tavâfını yaptı, elbisesine sarıldı, uykuya yattı. Rü'yâsında güzel yüzlü, uzun boylu, güzel kokulu bir adam geldi. S ü l e y m â n bu zâta:

— Sen kimsin? diye sordu. Bu zât:

— Ben Yâkub'un oğlu Yûsuf'um, dedi. Süleymân :

— Hani A z i z ' in hanımı ile aralarında mâcera geçen Y û s u f mu? deyince o :

— Senin İ v a ' daki kadın ile aranızdaki mâcera daha müdhiştir, dedi.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyuruyor :

انطلق ثلاثة نفر ممن كان قبلكم حتى آواهم المبيت إلى غار فدخلوا
فانحدرت صخرة من الجبل فسدت عليهم الغار فقالوا إنه لا ينجيكم
من هذه الصخرة إلا أن تدعوا الله تعالى بصالح أعمالكم. فقال رجل
منهم: اللهم إنك تعلم أنه كان لي أبوان شيخان كبيران وكنت لا أغبق
قبلهما أهلا ولا مالا فنأى بي طلب الشجر يوما فلم أرح عليهما حتى ناما
فحلبت لهما غبوقهما فوجدتهما نائمين فكرهت أن أغبق قبلهما أهلا
ومالا فلبثت والقدح في يدي أنتظر استيقاظهما حتى طلع الفجر
والصبية يتضاغون حول قدمي فاستيقظا فشربا غبوقهما. اللهم
إن كنت فعلت ذلك ابتغاء وجهك ففرج عنا ما نحن فيه من هذه
الصخرة فانفرجت شيئا لا يستطيعون الخروج منه.

وقال الآخر: اللهم إنك تعلم أنه كان لي ابنة عم من أحب الناس إلي
فراودتها عن نفسها فامتنعت مني حتى ألمت بها سنة من السنين
فجاءتني فأعطيتها مائة وعشرين دينارا على أن تخلي بيني وبين نفسها

فَعَمَلَتْ حَتَّى إِذَا قَدَرْتُ عَلَيْهَا قَالَتْ اِتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تَفُضَّ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ
فَتَحَرَّجْتُ مِنَ الْوُقُوعِ عَلَيْهَا فَانْصَرَفْتُ عَنْهَا وَهِيَ مِنْ أَحَبِّ
النَّاسِ إِلَيَّ وَتَرَكْتُ الذَّهَبَ الَّذِي أَعْطَيْتُهَا، اَللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُهُ
ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرُجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ فَانْفَرَجَتِ الصَّخْرَةُ غَيْرَ أَنَّهُمْ لَا
يَسْتَطِيعُونَ الْخُرُوجَ مِنْهَا. وَقَالَ الثَّالِثُ: اَللّٰهُمَّ إِنِّي اسْتَأْجَرْتُ
أُجَرَاءَ وَأَعْطَيْتُهُمْ أُجُورَهُمْ غَيْرَ رَجُلٍ وَاحِدٍ فَإِنَّهُ تَرَكَ الْأَجْرَ الَّذِي لَهُ
وَذَهَبَ فَثَمَّرْتُ لَهُ أَجْرَهُ حَتَّى كَثُرَتْ مِنْهُ الْأَمْوَالُ فَجَاءَنِي بَعْدَ حِينٍ
فَقَالَ يَا عَبْدَ اللّٰهِ أَعْطِنِي أَجْرِي فَقُلْتُ كُلُّ مَا تَرَى مِنْ أَجْرِكَ مِنَ الْإِبِلِ
وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ وَالرَّقِيقِ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللّٰهِ اسْتَهْزِئُ بِي! فَقُلْتُ لَا أَسْتَهْزِئُ
بِكَ فَخُذْهُ فَاسْتَاقَهُ وَأَخَذَهُ كُلَّهُ وَلَمْ يَتْرُكْ مِنْهُ شَيْئًا. اَللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتُ
فَعَلْتُهُ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَافْرُجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ فَانْفَرَجَتِ
الصَّخْرَةُ فَخَرَجُوا يَمْشُونَ.

«Eskilerden üç kişi yola çıktı. Akşam olunca bir mağaraya girdiler. Mağaranın ağzına bir taş düştü, kapuyu kapadı. Kendileri içerde kaldılar Kendi aralarında: «Yapmış olduğumuz iyi ameller ile Allah'a yalvarmaktan başka hiç bir kuvvet bizi bu taştan kurtaramaz» dediler ve bunlardan birincisi şöyle duâ etti:

Allah'ım, sen bilirsin, benim çok yaşlı anne ve babam vardı. Akşam vakti onların yemeğini verip hizmetlerini yapmadan önce kimseye bakmazdım. Önce onları yedirir, sonra diğerlerine bakardım. Bir akşam ot ve ağaç toplamak üzere mer'ada geciktim. Vaktinde yetişemediğim için onlar uyuya kaldılar. Onların içecekleri akşam südünü sağdım. Onları uykuda bulduğum için, onlardan önce diğer âile efrâdımı yedirmeği muvâfık bulmadım. Sütleri elimde sabâha kadar başları ucunda bekledim. Hâlbuki çocuklar ayaklarıma dolaşıp yemek istiyorlardı. Sabâh olunca onlar uyandı, sütlerini içirdim, ondan sonra diğer işlerime baktım. Allah'ım,

bunu senin rızân için yaptım. Şâyet rızâna muvâfık düştü ise, bizi bu taşın tehlikesinden kurtar, dedi. O anda taş bir miktar aşağı doğru sallandı ve bir ışık deliği açıldı. Ancak çıkmak için kâfi değildi. İkincisi:

«Allah'ım, amcamın çok sevdiğim bir kızı vardı. Onunla münâsebet kurmak istedimse de, o kabûl etmedi. Tâ ki bir kıtlık senesinde darda kaldı ve bana geldi. Ben de, bana teslim olması şartıyle (120) altun verdim. Tam temâsa geçeceğimiz sırada kadın: «Allah'tan kork, hakkın olmadan yâni nikâhsız olarak mühürü bozma,» dedi. Kadın böyle deyince ben de en çok sevdiğim bu kadına yaklaşmaktan vaz geçtim. Allah'ım, bunu senin rızân için yaptım. Rızâna muvâfık geldi ise, bizi bu dehşetten kurtar» dedi ve taş bir miktar daha açıldı. Ancak çıkmalarına kâfi değildi. Üçüncüsü:

Allah'ım, ben ücretle işçiler çalıştırdım. Ücretlerini verdim. Ancak bir tânesi ücretini azımsadı ve almadan gitti. Ben de onun parasını nemalandırdım. Bir çok mal ve metâl onun nâmına çoğaldı. Aradan uzun müddet geçtikten sonra adam geldi ve hakkını istedi. Ben de: «İşte gördüğün şu deve, inek, koyun ve köleler senindir, al götür.» dedim. Adam: «Benimle alay mı ediyorsun, ben hakkımı istiyorum.» dedi. Ben de: «Hayır alay değil, bunlar senin yevmiyenden meydâna gelmiş mallardır, al götür.» dedim ve adam bir tânesini bırakmamak üzere hepsini aldı götürdü. «Allah'ım, bu işim rızâna muvâfık düştü ise, bizi bu tehlikeden kurtar» diye duâ etti ve taş kaydı, kapu açıldı, onlar da çıkıp yollarına devâm ettiler.» (166)

Bu anlattığımız şehvetine mâlik olup iffetine sâhip olanların faziletidir. (Zâten yukarda geçen üç kişi arasında en mühimi ikincisidir. Çünkü en çok sevdiği bir kadına, bütün maddi imkânları hazırlayıp yaklaştığı sırada, Allah korkusu yüzünden geri çekilmiş ve verdiğini de geri almamıştır.) Gözünü yabancıdan koruyan kimse de buna yakındır. Göz, zinânın başlangıcıdır. Bunun için gözü korumak mühimdir. Aynı zamanda bakmaktan ne olur diye aldırış etmemekle neticede büyük tehlike ile karşılaşır. Felâket, bakmakla başlar. Kasdî olmayıp tesâdüfî olan ilk bakışlardan muâheze yoktur. Ama tekrar tekrar bakarsa bundan mes'ûldür. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لَكَ الْأُولَى وَعَلَيْكَ الثَّانِيَةُ «Birinci bakış sana, ama ikincisi aleyhinedir.» (167) A l â b. Z i y a d: «Gözünü kadının elbisesine dikme: Zira o bakış, kalbe şehvet tohumunu eker.» demiştir.

---

(166) Buhârî, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.
(167) Ebû Dâvud ve Tirmizî Beride'den rivâyet etmişlerdir.

Gözünü tekrar tekrar kadına ve oğlana bakmaktan koruyabilenler az olur. Gördüğünün güzelliğini tahayyül ettikce, insan tabiatı bir daha dönüp bakmak ister. İşte bu sırada insan, nefsine şöyle demelidir: «Tekrar tekrar bakman, ahmaklıktır. Çünkü, tekrar bakmakla güzel olduğunu anlarsan, şehvetin harekete geçer ve fakat bir şey de yapamazsın, ancak hasretini çekmiş olursun. Şâyet hoşuna gitmez ve çirkin gelirse, hem zevk alamaz ve hem de tekrar tekrar baktığını güzel olarak görmek isterken, çirkin görmen canını sıkar. Bu sûretle kendi canını sıkacak işi yapmış olursun. Bununla berâber her iki şekilde, dönüp dönüp bakmasından hem günâh kazanacak ve hem de canı sıkılacaktır. Çünkü çirkin görürse nefret duyar, güzel görürse canı çektiği hâlde ona yaklaşamaz. Bu düşünceyle gözünü nâmahremden koruyan kimse, kalbini bir çok âfetlerden muhâfaza etmiş olur. Gözünün hatâlı bakışları karşısında imkânları olduğu hâlde kendisini koruması, büyük bir kuvvete ve sonsuz muvaffakıyet gücüne muhtaçtır.

Ebû Bekir b. Abdullah Müzeni'den rivâyet edildiğine göre, kasabın biri komşularından birinin câriyesini kandırıp güyâ bir iş gördürmek maksadıyle yakın bir köye gönderir ve arkasından tâkib ederek ona yetişir ve müsâit bir yerde ondan vuslat taleb eder. Câriye:

— Sen bu işden vaz geç; zira ben seni, senin beni sevdiğinden fazla seviyorum, fakat ben Allah'tan korkarım, der. Bunu dinleyen kasap:

— Sen Allah'tan korkarsın da meğer ben korkmaz mıyım? diyerek geri döner. Yolda bayılacak derecede kendisine susuzluk harareti gelir. Bu arada Benî İsrâil Peygamberlerinden birine rast gelir ve harâretten ciğerlerinin yanmakta olduğunu söyler. Peygamber:

— Duâ et, Allah bulut göndersin, benim yapabileceğim başka bir şey yoktur, deyince, adam:

— Benim makbûl bir amelim yok, sen duâ et de ben âmin diyeyim, der ve böyle yaparlar. Bir bulut gelir gölge olur ve köye giderler. Köyde herkes kendi istikaametine ayrılır. Fakat bulut kasabı gölgeler ve onun gittiği tarafa gider. Bunu gören Peygamber:

— Senin iyiliğin yok zanniyle duâyı ben ettim, sen âmin dedin. Allah bulutu gönderdi, bize gölge oldu. Buradan ayrılırken bulut senin tarafına geçti. Bunda bir hikmet var, bana anlat, senin hâlin nedir? Kasap, mes'eleyi Peygamber'e anlatır. Peygamber de: «Günahtan tevbe edenin Allah katındaki mevkii herkesin mevkiinden üstündür.» der.

Âbidlerden olan Saîd'in oğlu Ahmed de babasından hikâye ederek şöyle anlatıyor: Babası diyor ki: Kûfe'de iken yanımızda boyu ve endâmı yerinde olan parlak bir genç vardı. Bu genç beş vakıt namazı câmi'de kılar, ibâdetine devâm ederdi. Güzel bir kadın bu gence âşık oldu. Genç câmi'e giderken bu kadın yoluna çıkarak:

— Beni dinle, sana söyleyeceklerim var, sonra gidersin, der. Genç hiç dinlemeden geçer. Câmi'den dönüşde kadın tekrar yoluna çıkar ve aynı şekilde:

— Sana söyleyeceklerim var, beni dinle, der. Delikanlı biraz düşünür ve:

— Benim seninle konuşmam şübhe uyandırır. Böyle töhmetli işlerde bulunmaktan hoşlanmam, der. Kadın:

— Ben seni bilmeyerek burada durmuş değilim, benim tarafımdan da böyle töhmet altında bulunmaktan Allah'a sığınırım. Tek başıma seninle karşılaşmağa beni sevkeden, bu hususta küçük bir şey'i insanların büyüleceğini ve siz âbidlerin billûr gibi olup leke kabûl etmiyeceğini, küçük bir lekenin büyük bir kusûr olarak göze çarpacağını bilirim. Bildiğim için tek başıma seninle karşılaşmağı muvâfık buldum. Seni başka bir maksatla beklemiyorum. Benim diyeceklerim: Bütün vücûdum seninle meşguldür. Senin aşkınla yanıyorum. Seni ve beni Allah'ıma havâle ediyorum, dedi ve bunun üzerine genç evine gitti. Evde namaz kılmak istedi fakat kadının bu sözlerinden şaşırdı ve namazını kılamadı. Hemen oturdu, eline kalem kâğıt alarak Allah adıyle söze başladı ve dedi ki: «Ey kadın, bilmiş ol ki; insan bir def'a Allah'a isyân etti mi Allahu Teâlâ onu hilim ve yumuşaklıkla karşılar. İkinci isyânını da örter açığa çıkarmaz. Fakat isyânı âdet hâline getirdi mi, Allahu Teâlâ ona öyle darılır ki, yer, gökler, taşlar, canlı ve cansız varlıklar sıkışır. Allah'ın gazabına ne dayanır ki? Söylediklerin bâtıl ve boş sözler ise, ben sana bir günü hâtırlatırım. O gün gökler erimiş bakır gibi dökülecek, dağlar hallaç pamuğu gibi atılacak, Allahu Teâlâ'nın azameti karşısında herkes dize gelecektir. Ben kendimi ıslâhtan âcizim, nerde kaldı seni düzeltmek. Şâyet söylediklerin doğru ise seni tedâvi edecek iyi bir tabîb göstereyim. Çünkü o, bütün cerehatli yaraları ve dayanılmaz sancıları tedâvi eder. İşte bu tabîb de Allahu Teâlâ'dır. Sen tamâmen O'na teveccüh et ve O'ndan derdine derman ara. Benden sana fayda yoktur. Zîra ben Allahu Teâlâ'nın buyurduğu:

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ .

«Ey Muhammed, onları, yaklaşan gün ile, yüreklerin ağıza geleceği, tasadan yutkunacakları Kıyâmet günü ile ikaz et! Zâlimlerin ne dostu, ne de dinlenecek şefâatçısı olur. Allah gözlerin hâin bakışını ve gönüllerin gizlediğini bilir.» (40 - Mü'min: 18 - 19) Âyetiyle meşgûlüm. Seninle uğraşamam. Bu Âyetten kaçıp nere gidilir?» diye yazdı ve kadını eski

yerinde buldu, mektûbu verdi ve geri döndü. Bir müddet sonra bu kadın bu âbidin yoluna çıktı. Bu genç âbid kadını görünce yolunu değiştirmek istedi. Kadın:

— Delikanlı dönme, bundan sonra karşılaşmamız Allah huzûrunda ve Kıyâmet gününde olacaktır, dedi. Ve ağladı, devamla: Kalbinin anahtarı elinde olan Allahu Teâlâ'dan senin her işini kolaylaştırmasını dilerim, dedi ve gencin peşini tâkib ederek, bana dâimâ göz önünde bulunduracağım ve onunla amel edeceğim bir öğüt ve nasîhatte bulun, dedi. Âbid delikanlı da şu tavsıyede bulundu:

«Kendini kendinden koru ve Allahu Teâlâ'nın:

هُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ

«O, öyle bir Allah'tır ki, geceleyin sizi uyku ölümüne yatırır, gündüzün de ne yaptığınızı bilir.» (6 - En'âm: 60) Âyetini hâtırla.» Kadın biraz düşündükten sonra eskisinden daha çok ağladı. Sonra kendine gelerek evine döndü ve artık ölünceye kadar ibâdete devâm etti. O genç, o kadını ölümünden sonra dâimâ hâtırlar ve ağlardı. «Niçin ağlıyorsun, onu sen kendinden vaz geçirdin?» diyenlere «Evet ilk ânlarında onun tama'ını boğazladım ve kesilen parçasını benim için Âhiret azığı yaptım. Ben Âhiret için ayırdığım azığı istirdâd etmekte Allah'tan utanırım» dedi.

*

Allah'ın lûtuf ve keremi ile iki şehveti kırma kitâbı tamamlandı. Âfât-ı lisân kitâbı, bunu tâkib edecektir. Evvel ve âhir, zâhir ve bâtın hamd, Allah'a mahsustur.

Salât u selâm, mahlûkatın hayırlısı ve bizim Efendimiz ve yeryüzündeki hayırlılar üzerine olsun.

(İhyâ - Cild: 3 - Kitâb: 3'ün sonu)

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt: 3)

Rub'u'l-Mühlikât

DÖRDÜNCÜ KİTÂB:

KİTÂBÜ ÂFÂTİ'L-LİSAN

(LİSÂNIN ÂFETLERİ)

(MUKADDİME VE OTUZ İKİ BEYÂN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsustur.

O Allah ki, insânı yarattı, en güzel şekilde sûretlendirdi, îmân nû-ru ile onu süsleyip güzelleştirdi. Ona hüsn ü beyânı vermekle diğer ya-ratıklar üzerine takdîm ve tafdîl etti. Kalbine ilmin hazinelerini akıt-makla, onu kemâle erdirdi. Sonra kendi rahmetinden onu örtecek per-de verdi. Sonra hâtırına geçen ve kalbinde doğan şeyleri ifâde edecek ve kapalı olan perdeyi açıklayacak dil verdi. Hakkı söylemeğe onu muktedir kıldı da, verilen ni'metlere şükrü ifâde etti. Allahu Teâlâ'nın eşi, dengi ve ortağı olmayıp tek bir mâbûd olduğuna, M u h a m m e d aleyhisselâm'ın da O'nun tercih ederek yükseltip ikrâm ettiği ve Âyet-lerle tafdîl edilmiş olan Kur'ân-ı Azîm ile gönderilmiş bir Peygamberi olduğuna şehâdet ederim.

Yeryüzünde tekbir ve tehlîl eden bulunduğu müddetçe salât u se-lâm Ona ve O'nun âl ve ashâbı ile bütün geçmiş iyiler üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; dil, Allahu Teâlâ'nın en büyük ni'metlerin-den ve O'nun ince san'atlarının en mühimlerindendir. Dil'in kendisi kü-çük olmakla berâber gerek tâat ve gerek isyânı büyüktür. Cirmi küçük, fakat cürmü büyüktür. Zira kulun küfür ve şehâdeti ancak dilindeki ifâdesinden anlaşılır. Küfür, isyânın; iman, tâatın son haddidir. Aynı za-manda vâr olsun yok olsun, Hâlık olsun mahlûk olsun, hayâl olsun ma-lûm olsun, maznûn olsun mevhûm olsun, ne varsa dil ona şâmil olur. Onu isbât veyâ nefyetmekle ona taarrüz eder. Çünkü ilmin şâmil olduğu her şey'i dil ifâde eder. Ya hak ile konuşur veyâ bâtıl ile. İlmin de şâmil ol-madığı hiç bir şey yoktur. Bu şümûl, dilden başka hiç bir âzada bulun-maz. Meselâ göz, renk ve sûretlerden; kulak seslerden; el cisimlerden başkasını anlayamaz. Diğer âzâlar da böyledir. Ama dil'in sâhası geniştir. Onun bir mânii ve imkânının sonu yoktur. Onun hayır ve iyiliklerde ge-niş meydânı olduğu gibi, kötülüklere de götüren yolu vardır.

Dilini salıverip, dizginlerine sâhip olmayanı, şeytan her sâhada oynatır. Onu büyük bir uçurumun kenârına ileterek helâke sürükler. İnsanları yüzüstü Cehennem'e düşürecek olan, onların dillerinin belâsıdır. Dilin kötülüğünden ancak, onu şeriat dizginine vurup Dünyâ ve Âhirete yarayacak sözlerde kullanan, hâl ve istikbâlde tehlike doğuracak sözlerden tutanlar kurtulabilir.

Dil'i hangi mevzûlarda salıvermenin makbûl veyâ merdûd olduğunu bilmek zor ve dil'i böyle istediği şekilde kullanmak çetindir. İnsâna âzâlarından en çok isyân edeni, dilidir. Çünkü o, kolaylıkla istediği tarafa gider. Onu sallamakta bir zorluk yoktur. İnsanlar, dil'in âfet ve gâilelerinden aldırmaz! Onun hîle ve aldatmalarından çekinmez oldular! Hâlbuki insânı aldatmakta şeytânın en büyük âletlerinden biri dil'dir. Biz Allahu Teâlâ'nın yardımı ve lûtf u keremi ile dil'in âfetlerinin toplandığı ve bulunduğu yerleri açıklayacak, hudûd, sebeb ve gâileleri ile birlikte ele alıp teker teker anlatacak ve ayrıca kurtuluş çârelerini de bildireceğiz. Bunun yanında bu âfetleri zemmeden haberleri de îzâh edeceğiz. Önce sükûtun faziletini, sonra mâlâyâninin, sonra fuzûli sözlerin, sonra bâtıla dalmanın, sonra sırasıyle m i r a , husûmetin âfetleri ile, ağzı eğip bükmekle sözü söylemenin seci'li ve edebi konuşmalara özenmenin âfetleri ile buna benzer yapmacık edebiyatçı hatiblerin âfetleri anlatılacaktır. Bunlardan başka fâhiş sözlerin, sövmenin, dil ile eziyyetin kötülükleri; nebat, canlı ve cansız varlıklar ile insâna lânetin, şiir ile teganninin âfetlerini de anlatacağız. Ancak « S e m a ' » bahsinde teganninin câiz olup olmayan taraflarını anlattığımız için onu tekrâr edecek değiliz. Şakanın, maskaralığın, eğlencenin, sırrı ifşânın, yalan söz vermenin, söz ve yeminde yalanın, yalana târizlerin, gıybet, çekiştirme, koğuculuk, söz gezdirme, yerine göre başka başka konuşmanın âfetleri ile övmenin âfetleri, konuşmadaki hatâların inceliklerinden, gafletin. bilhâssa Allahu Teâlâ'nın sıfatı ile alâkalı dinin esâsına taallûk eden konuşmalardaki hatâların âfetleri, sonra avâmın, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından sormasının ve kelâmının kıdem ve hudûsu üzerinde durmalarının; harfleri kadîm midir, hâdis midir? demelerinin âfetlerini anlatacağız. Hepsi yirmi âfettir. Allah'ın lûtf u kereminden yardım ve tevfîk dileriz.

1 inci BEYÂN : DİL'İN BÜYÜK TEHLİKESİ İLE SÜKÛT ETMENİN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; dil'in tehlikesi büyüktür. Kurtuluş ancak sükûttadır. Bunun için şeriat sükûtu övmüş ve sükûta teşvik etmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.): مَنْ صَمَتَ نَجَا «Sükût eden kurtulmuştur.»

(168) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ «**Sükût hikmettir, fakat insanlar azdır.**» (169)

Abdullah b. Süfyân diyor ki: Babam Süfyân Resûl-i Ekrem'e:

— İslâmiyet hakkında bana öyle bir şey öğret ki, artık başkasına bir şey sormağa lüzum kalmasın, dedi. Resûl-i Ekrem de:

قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ — **Allah'a inandım de ve sonra da istikaamet et,** buyurdu. Süfyân Resûl-i Ekrem'e:

— En çok neyimi sakınayım? diye sordu. Resûl-i Ekrem de eli ile dilini göstererek:

«**Buna sâhib ol,**» buyurdu. (170) Ukbe b. Âmir diyor: Resûl-i Ekrem'e, kurtuluş çâresi nedir? diye sorduğumda, Resûl-i Ekrem:

أَمْسِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَلْيَسَعْكَ بَيْتُكَ وَابْكِ عَلَى خَطِيئَتِكَ «**Dilini tut, evinde otur ve hatâlarına ağla.**» (171) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ يَتَكَفَّلْ لِي بِمَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَرِجْلَيْهِ أَتَكَفَّلْ لَهُ بِالْجَنَّةِ

«**İki çenesi ile bacakları arasında olan hususda bana kefâlet veren kimsenin, ben Cennet'e girmesine kefîl olurum.**» (172) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ وُقِيَ شَرَّ قَبْقَبِهِ وَذَبْذَبِهِ وَلَقْلَقِهِ فَقَدْ وُقِيَ الشَّرَّ كُلَّهُ

«**Midesinin, edeb yerinin ve dilinin şerrinden korunan kimse, bütün kötülüklerden korunmuş olur.**» buyurmuştur. (173) İnsanların ekserisinin helâki, bu üç şehvet sebebiyledir. Bunun için mide ve fercin âfetlerini saydıktan sonra, dilin âfetlerini anlatmağa başladık.

---

(168) Tirmizi Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.
(169) Ebû Mansûr İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.
(170) Tirmizi Abdullah b. Süfyân'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.
(171) Tirmizi Ukbe b. Âmir'den hasen isnad ile rivâyet etmiştir.
(172) Buhâri Sehl b. Sâd-i Saidi'den rivâyet etmiştir.
(173) Ebû Mansûr Deylemi, Enes'den rivâyet etmiştir.

Resûl-i Ekrem, insanların en çok Cennet'e girmelerine yarayacak amelin ne olduğundan sorulduğunda: تقوى الله وحسن الخلق

«Takvâ ve güzel huydur.» buyurdular. İnsanların en çok Cehennem'e girmelerine sebeb olan günahların hangileri olduğu soruldukta da: الأجوفان الفم والفرج **«Ağız ve ferc olmak üzere iki boşluktur.»**

(174) buyurdular. Ağızdan murâdın, mîde olması gibi, dil olması da muhtemeldir. İkisi de mühimdir. Muaz (R.A.) Resûl-i Ekrem'e, konuştuklarımızdan da muâhaze olur muyuz? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

ثكلتك أمك وهل يكب الناس في النار على مناخرهم إلا حصائد ألسنتهم

«Anan ölesi, insanları yüzükoyun ateşe düşürecek olan dillerinin hatâlarıdır.» (175) buyurdular.

Abdullah Sakafi Resûl-i Ekrem'e, bana iyice bağlanacağım bir nasîhatta bulun; deyince, Resûl-i Ekrem: **«Rabbim Allah de de sonra istikaamet et!»** buyurdu. Adam, benim için en çok korktuğun nedir? diye sorunca, Resûl-i Ekrem dilini göstererek: **«İşte budur.»** buyurdu. (176)

Muaz (R.A.) Resûl-i Ekrem'e:

— Hangi amel daha makbûldür? diye sordu. Resûl-i Ekrem dilini ağzından çıkarıp, elini dilinin üzerine koymak sûretiyle dilini göstermiş ve bunu korumanın en makbûl bir amel olduğunu söylemiştir. (177)

Enes b. Mâlik Resûl-i Ekrem'in:

لا يستقيم إيمان العبد حتى يستقيم قلبه ولا يستقيم قلبه حتى يستقيم لسانه ولا يدخل الجنة رجل لا يأمن جاره بوائقه

«Kişinin îmânı müstakîm olmaz kalbi müstakîm olmadıkça, kalbi doğru olmaz dili doğrulmadıkça, komşusu şerrinden emin olmayan kimse Cen-

---

(174) Tirmizi ve diğerleri Ebu Hureyre'den sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

(175) Tirmizi ve diğerleri sahih sened ile Muaz'dan rivâyet etmişlerdir.

(176) Yukarıda geçmiştir.

(177) Taberâni ve İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmişlerdir.

nete giremez.» (178) buyurduğunu rivâyet etmiştir. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْلَمَ فَلْيَلْزَمِ الصَّمْتَ» «Selâmette kalmasını arzû eden sükûte devâm etsin.» (179) Bir başka hadisde de şöyle buyurulmuştur:

«إِذَا أَصْبَحَ ابْنُ آدَمَ أَصْبَحَتِ الْأَعْضَاءُ كُلُّهَا تُذَكِّرُ اللِّسَانَ أَيْ تَقُولُ اتَّقِ اللهَ فِينَا فَإِنَّكَ إِنِ اسْتَقَمْتَ اسْتَقَمْنَا وَإِنِ اعْوَجَجْتَ اعْوَجَجْنَا»

«Âdemoğlu sabâha çıktığı vakit, bütün âzâları lisâna derler ki: Bizim hakkımızda Allah'tan kork; çünkü sen doğrulur, doğruyu söyler, doğru yolda bulunursan, hepimiz doğrulur ve selâmette oluruz. Şâyet sen eğrilir sağa sola kayarsan hepimiz de eğriliriz.» (180)

Ömer b. Hattâb (R.A.), Ebû Bekir es-Sıddik'ı (R.A.) eli ile dilini çekip uzattığını görünce:

— Ne yapıyorsun? diye sordu. Ebû Bekir:

— Başıma gelenler hep bunun yüzünden gelmiştir. Zira ben Resûl-i Ekrem'in:

«لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْجَسَدِ إِلَّا يَشْكُو إِلَى اللهِ اللِّسَانَ عَلَى حِدَّتِهِ»

«Vücûdun her parçası ehemmiyetine binâen dilden Allah'a şikâyet eder.» buyurduğunu işittim, demiştir. (181)

İbn Mes'ûd (R.A.) Safâ tepesinde telbiye ediyor ve diline hitâben: **«Ey dil, hayır söyle ki, faydalan, kötülükten sükût et ki nedâmet etmeden önce selâmet bulasın.»** dedi. Bunu duyanlar kendisine: «Bu söylediklerin kendi sözün mü yoksa bu hususta duyduklarım mı var?» sorduklarında, İbn Mes'ûd: «Evet, Resûl-i Ekrem'in:

---

(178) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

(179) İbn Ebi'd-Dünyâ ve benzerleri Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(180) Tirmizî Saîd b. Cübeyr veyâ Ebû Saîd Hudrî'den merfû olarak rivâyet etmiştir.

(181) İbn Ebi'd-Dünyâ ve benzerleri Ömer'in âzadlı kölesi Eslem'den rivâyet etmişlerdir.

﴿إِنَّ أَكْثَرَ خَطَايَا ابْنِ آدَمَ فِي لِسَانِهِ﴾ **«Âdem oğlunun hatâlarının çoğu dilindedir.»** buyurduğunu işittim,» demiştir. (182)

İbn Ömer (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿مَنْ كَفَّ لِسَانَهُ سَتَرَ اللّٰهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ مَلَكَ غَضَبَهُ وَقَاهُ اللّٰهُ عَذَابَهُ وَمَنِ اعْتَذَرَ إِلَى اللّٰهِ قَبِلَ عُذْرَهُ﴾

«Dilini koruyan kimsenin kusurlarını Allah örter. Gazabına mâlik olan kimseyi Allahu Teâlâ azâbından korur. Allah'dan özür dileyen kimsenin özrünü Allah kabûl eder.» (183) buyurmuştur.

Muaz b. Cebel (R.A.) Resûl-i Ekrem'e, bana öğüt ver, demiş. Resûl-i Ekrem de:

﴿اُعْبُدِ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ وَعُدَّ نَفْسَكَ مِنَ الْمَوْتَى وَإِنْ شِئْتَ أَنْبَأْتُكَ بِمَا هُوَ أَمْلَكُ لَكَ مِنْ هٰذَا كُلِّهِ (وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى لِسَانِهِ) وَقَالَ كُفَّ عَلَيْكَ هٰذَا﴾

«Allah'ı görüyor gibi O'na ibâdet et ve kendini ölülerden say. İsters sen bütün bunları içine alan daha mühimini haber vereyim? Dilini tut.» (184) buyurdu.

Safvân diyor ki; Resûl-i Ekrem:

﴿أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَيْسَرِ الْعِبَادَةِ وَأَهْوَنِهَا عَلَى الْبَدَنِ الصَّمْتُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ﴾

«Size ibâdetin en kolayını ve bedene en hafif geleni haber vereyim mi? O, sükût etmek ve güzel ahlâktır.» (185) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

﴿مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ﴾

---

(182) Taberânî ve diğerleri hasen isnad ile İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

(183) İbn Ebi'd-Dünyâ hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

(184) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.

(185) İbn Ebi'd-Dünyâ ve diğerleri merfû olarak Safvan b. Süleym'den rivâyet etmişlerdir.

«Allah'a ve Âhiret gününe imânı olan, hayır söylesin veyâ sükût etsin.» (186) Bir başka hadis-i şerifde de :

رَحِمَ اللّٰهُ عَبْدًا تَكَلَّمَ فَغَنِمَ اَوْ سَكَتَ فَسَلِمَ

«Allah o kula rahmet etsin ki, konuştuğu vakit sözünden faydalanır veyâhut sükût eder de selâmet bulur.» (187) buyurulmuştur.

İ s â aleyhisselâm'a :

— Cennet'e götürecek bir amele bizi irşâd et, dediler. İ s â aleyhisselâm :

— Hiç konuşmayın, buyurdu. Onlar :

— Buna imkân yok, dediler. İ s â aleyhisselâm :

— O hâlde hayır söyleyin, dedi.

S ü l e y m â n aleyhisselâm: «Sözün gümüş ise sükûtun altundur.» buyurdu.

B e r â (R.A.) diyor ki; Bedevi'nin biri Resûl-i Ekrem'e gelerek :

— Yâ Resûlallah, beni Cennet'e koyacak bir ameli bana öğret, dedi. Resûl-i Ekrem :

اَطْعِمِ الْجَائِعَ وَاَسْقِ الظَّمْآنَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَاِنْ لَمْ تُطِقْ
فَكُفَّ لِسَانَكَ اِلَّا مِنْ خَيْرٍ

«Aç'ı doyur, susuzu sula, mârufu emret, münkerden nehyet. Bunlara gücün yetmezse hayır olmayan sözlerden dilini çek.» buyurdu. (188) Yine Resûl-i Ekrem :

اُخْزُنْ لِسَانَكَ اِلَّا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّكَ بِذٰلِكَ تَغْلِبُ الشَّيْطَانَ

«Hayır olmayan her sözden dilini çek, ancak bu sâyede şeytâna galebe çalarsın.» (189) buyurmuştur.

Bir başka hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur :

اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَ لِسَانِ كُلِّ قَائِلٍ فَلْيَتَّقِ اللّٰهَ امْرُؤٌ عَلِمَ مَا يَقُولُ

«Allahu Teâlâ herkesin dilinin yanındadır, yâni söylenen her sözü bi-

---

(186) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(187) İbn Ebi'd-Dünyâ Hasan'dan rivâyet etmiştir.
(188) İbn Ebi'd-Dünyâ ceyyid sened ile Berâ b. Âzib'den rivâyet etmiştir.
(189) Taberânî ve diğerleri Ebû Said'den rivâyet etmişlerdir.

lir. O hâlde kişi konuştuğu sözde Allah'tan korksun.» (190) Bir başka hadîs-i şerifinde Resûl-i Ekrem :

«إذا رأيتم المؤمن صموتاً وقوراً فادنوا منه فإنه يلقن الحكمة»

«Sükût ve vekarlı gördüğünüz mü'mine yaklaşınız; çünkü onun hâli hikmet telkin etmektedir.» (191) buyurmuştur. İbn Mes'ûd (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

«الناس ثلاثة غانم وسالم وشاحب، فالغانم الذي يذكر الله تعالى والسالم الساكت، والشاحب الذي يخوض في الباطل»

«İnsanlar üç kısımdır. Bir kısmı kârda, bir kısmı selâmette ve bir kısmı da helâktedir. Kârda olanlar, Allah'ı zikredenlerdir. Selâmette olanlar, diline sâhib olanlardır. Helâke gidenler ise, bâtıl ve boş sözlere dalanlardır.» (192) Yine Resûl-i Ekrem :

«إن لسان المؤمن وراء قلبه فإذا أراد أن يتكلم بشيء تدبره بقلبه ثم أمضاه بلسانه وإن لسان المنافق أمام قلبه فإذا هم بشيء أمضاه بلسانه لم يتدبره بقلبه»

«Mü'minin lisânı kalbinin ötesindedir. Bir şey söyleyeceği zaman, önce onu düşünür ve sonra konuşur. Münâfık bunun aksine, kalbi dilinin ötesindedir. Bir şey söyleyeceği zaman, düşünmeden onu söyler.» (193) buyurmuştur.

İsâ aleyhisselâm, ibâdetin on cüz olduğunu, dokuzunun susmakta ve birinin de insanlardan kaçmakta olduğunu söylemiştir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

«من كثر كلامه كثر سقطه ومن كثر سقطه كثرت ذنوبه ومن كثرت ذنوبه كانت النار أولى به»

---

(190) Hatîb ve diğerleri İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.
(191) İbn Mâce rivâyet etmiştir.
(192) Taberânî ve diğerleri Ebû Saîd Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.
(193) Haraitî «Mekârim-i Ahlâk»da Hasan-ı Basrî'den rivâyet etmiştir.

«Çok konuşanın sürçmeleri çok olur. Düşük sözleri çok olanın günâhı çoğalır. Günâhı çok olana yaraşan da ateştir.» (194) buyurmuştur.

Eserde Vârid Olanlar :

Ebû Bekir (R.A.) konuşmamak için ağzında çakıl taşı saklardı. Eli ile dilini gösterir ve: «Başıma gelen bütün felâketler bundan gelmiştir.» derdi. Abdullah İbn Mes'ûd (R.A.) diyor: «Kendisinden başka hak mâbûd olmayan Allah'a yemin ederim ki, dilden daha çok uzun müddet tevkîfe muhtâc olan bir şey yoktur.» Tavus da şöyle anlatıyor: «Dilim bir yırtıcı hayvandır ki, onu bırakırsam beni hemen helâk eder.» Vehb b. Münebbih de Âl-i Dâvud'un «Hikem» inde şöyle anlatıyor: «Akıllı başında olan kimseye, zamânını bilmesi, dilini koruması, kendi hâlini düşünüp düzeltmesi borçtur.» Hasan: «Dilini korumayan kimse dinini anlamamıştır» dedi.

Evzâ'i diyor ki; Ömer b. Abdülâziz bize yazdığı bir mektubda şöyle demiştir: «Bundan sonra bilmiş ol ki, ölümü çokca hâtırlayan kimse, dünyâlığın azı ile iktifâ eder. Sözünün de ameline dâhil olduğunu bilen, az konuşur ve ancak lüzumlu sözleri söyler.» Diğer zâtın biri de: «Az konuşan, iki fazîleti toplar. Bunlardan biri dininde selâmet, diğeri de arkadaşını anlamak ve dinlemek fazîletidir.» Muhammed b. Vasi de, Mâlik b. Dinar'a: «Yâ Ebâ Yahyâ, dili korumak, altun ve gümüşü korumaktan daha zordur.» demiştir.

Yûnus b. Ubeyd (195): «Her kim diline ehemmiyet verirse, diğer amellerinde de salâh hâli görülür.» demiştir.

Hasan-ı Basri şöyle anlatıyor: «Bir gün Muaviye adamları ile konuşuyor ve herkes bir şeyler söyleyip duruyordu. Yalnız bunların arasında bulunan Ahnef b. Kays sükût edip dinliyordu. Bunun farkına varan Muaviye: «Yâ Ebâ Bahr, sen niçin konuşmuyorsun?» diye sordu. Ahnef: «Yalan konuşursam Allah'tan, doğru konuşursam senden korktuğum için sükûtu tercih ettim.» diye cevab verdi.

Ebû Bekir b. Ayyaş (196) şöyle anlatıyor: Bir def'a Hind, Çin, Kisrâ ve Kayser hükümdarları bir yerde buluştular. Sohbet esnâsında birisi :

---

(194) Ebû Nuaym İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Diğerlerinin de Hz. Ömer'e mevkuf rivâyetleri vardır.

(195) Basra'lıdır. Sika'dandır. Çokları kendisinden rivâyette bulunmuştur. Fazl ve verâ sâhibi bir zâttır. Hicri 39 da vefât etmiştir.

(196) Kûfe'lidir. Esed kabilesindendir. Buhâri kendisiyle delil çekmiştir. Ahmed ve İbn Muin sika'dan olduğunu söylerler. Hicri 94 de vefât etmiştir.

— Ben konuşmadığıma değil, konuştuğuma pişmân olurum, dedi. Diğeri de :

— Ben bir söz söylediğim zaman, artık onu kumandam altına alamam, o beni idâreresine alır, fakat konuşmadığım vakit, o söz benim irademdedir, dedi. Üçüncüsü de :

— Ben o konuşana şaşarım ki, sözü geri dönerse kendisine zarar verir, dönmezse bir kârı olmaz. Dördüncüsü :

— Konuşmağı reddetmek, söylediğimi reddetmekten daha kolaydır, demiştir.

Denildi ki Mansûr b. Mûtez (197) kırk sene yatsı namazından sonra konuşmamıştır. Hattâ Rebî b. Haysem'in yirmi sene dünyâ kelâmı konuşmadığı da söylenir. Yanında kalem kâğıt bulundurur, gündüzleri konuştuklarını yazar ve akşam muhâsebesini yapardı (içerisinde dünyâ kelâmı olup olmadığını araştırırdı).

Şâyet, sükûtun bu büyük fazileti nereden geliyor ve sebebi nedir? dersen;

Bilmiş ol ki; bunun sebebi hatâ, yalan. çekiştirme, söz gezdirme, riyâ, nifak, fuhuş, mirâ, tezkiye-i nefis. bâtıla dalma, husûmet, fuzûli konuşma, tahrif, ziyâde, noksan, eziyet, şerefe dokunma gibi, lisân âfetlerinin çok olmasıdır.

Bunlar pek çok âfetlerdir. Bunlar, dilde dolaşır, dile ağır gelmezler, gönlün hoşuna giderler, insân tabiatinden ve şeytânın vesvesesinden bunlara teşvik edilir. Bunlara bir kere dalan kimse, kolaylıkla kendini kurtaramaz. O sevdiklerinde dili serbest bırakır, ancak hoşlanmadıklarından dilini çekebilir. İlerde anlatacağımız gibi, bunlar ilmin kapalı mes'elelerindendir. Bunlara dalmakta tehlike var, sükûtta ise selâmet vardır. Bunun için sükûtun fazileti büyüktür. Bütün bunlarla berâber sükût etmekte aklını başına almak vardır. Vekar vardır. Fikir, zikir ve ibâdet için huzûr vardır. Dünyâda dedi-kodulardan, Âhirette de bunların hesâbını vermekten selâmet vardır. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿ مَا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾ «Her ne söz söylerse, mutlak yanında hâzır bir gözcü vardır.» (50 - Kâf. 18) buyurmuştur.

Şu anlatacağım husus, sükûtun fazîletini ifâde için yeter: Ağızdan çıkan sözler dörde ayrılır:

---

(197) Kûfe'li bir âbiddir. Aynı zamanda Sika'dandır. Hicri 132'de ölmüştür. Bir çokları kendisinden rivâyet etmişlerdir.

Birinci kısım; sırf zarardır. İkinci kısım sırf menfaattır. Üçüncü kısım kâr ve zararı karışıktır. Dördüncü kısım ne kâr, ne de zarardır.

Sırf zarar olan sözlerden ve hattâ hem kârı, hem zararı olup da, kârı zararını karşılamayan sözlerden sükût etmenin lüzumu meydandadır. Ne kâr, ne de zararı olmayan sözlere gelince, bunların kıymetli vakitleri öldürmeleri bakımından aynı husrân ve zarardır. Bunlardan da kaçınmak lâzımdır. Görüldüğü gibi sözlerin dörtte üçü düştü. Kaldı dörtte biri, o da sırf menfaat olan sözlerdir ki, bunlarda da tehlike vardır. Çünkü buna da riyâ ve gösteriş gibi yapmacık sözler, gıybet ve nefsi tezkiye gibi fuzûlî sözler, gizli bir şekilde ve hiç farkında olmadan karışabilir. Bu sebeble insan tehlikeye düşer.

Aşağıda anlatacağımız gibi, lisânın gizli âfetlerini bilen kimse, şübhesiz bilir ki, Resûl-i Ekrem'in: «Sükût eden kurtulur.» sözü, burada kat'î bir hükümdür. Allah ona hikmetin cevherini ve cevâmiü'l-kelîmi vermiştir. Onun kelimelerinin altında yatan derin mânaları ancak ulemânın havassı bilir. Yakında anlatacağımız âfetler ve bunlardan korunmanın zorluğu, bu hakîkatleri inşâallah sana da bildirecektir. İşte biz şimdi lisânın âfetlerini saymağa başlıyoruz ve tertib olarak en hafifinden başlayıp ağırına doğru gideceğiz. Gıybet, nemîme ve yalan gibi mevzûları sona alacağız. Çünkü bunlar üzerinde daha uzun uzadıya durmak icab eder. Bu âfetler, yirmidir. Bunları Allah'ın izniyle bildirelim:

2 nci BEYÂN : BİRİNCİ ÂFET BOŞ SÖZLER HAKKINDADIR.

Bilmiş ol ki, senin hâllerinin en güzeli; anlattığımız gıybet, nemîme, yalan, mirâ, cidâl ve benzeri sözlerden korunarak, sana ve başkalarına zararı olmayan sözleri konuşmandır. Ne yazık ki sen, muhtâç olmadığın lüzumsuz sözlerle meşgûl olursun da bu sûretle kıymetli zamanlarını öldürür ve dilinin ameli üzerine hesâba çekilirsin. Bu sûretle hayırlı olanı atıp kötü olanı almış olursun. Zira sen, kıymetli zamânını Allah'ın azameti ve yaratıkları üzerinde düşünmeğe sarfetsen, bu düşünce sırasında faydası daha büyük olan ilâhî nefhalar sana açılabilir. Veyâ tehlil, zikir ve tesbih etsen, yine senin hakkında daha hayırlı olurdu. Öyle kelimeler olur ki, Allahu Teâlâ onun karşılığında Cennet'te bir köşk verir. Bir hazine almağa gücü yeterken onun yerine faydasız bir boncuk alan elbette aldanmış ve büyük husrandadır. İşte zikrullahı terkedip faydasız mübahlarla meşgûl olan böyledir. Bu adam mübâh ile meşgûl olurken her ne kadar günahkâr olmazsa da Allah'ı zikir sâyesinde yapacağı büyük kâr-

dan mahrûm olduğu için zarardadır. Çünkü mü'minin sükûtu fikir, bakışı ibret, konuşması zikir olur. Resûl-i Ekrem böyle buyurmuştur.

Bilmiş ol ki, kişinin en değerli sermâyesi, vakitleridir. Bunları boş yere harcar ve Âhiret için bir sevab hazırlamazsa, ana sermâyeyi iflâs ettirmiş olur. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ **«Boş ve faydasız işleri terketmek, kişinin İslâmiyetinin güzelliğindendir.»** (198) buyurmuştur. Belki bu hususta bundan daha şiddetlisi vârid olmuştur. E n e s (R.A.) şöyle anlatıyor: Uhud cenginde şehid düşen bir gencin karnı üzerine açlıktan taş bağlanmış olduğunu gördük. Annesi yüzünden toprakları sildi ve :

— Ne saâdet sana oğlum, sana Cennet'le müjde olsun, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

وَمَا يُدْرِيكِ لَعَلَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ وَيَمْنَعُ مَا لَا يَضُرُّهُ

«Ne biliyorsun, belki boş sözler konuşur ve kendisine zararı olmayan şeylerden men'ederdi.» (199) buyurdu. Resûl-i Ekrem bir müddet K â ' b ' ı görememişti. Ne olduğunu sorunca, hasta olduğunu söylediler. Resûl-i Ekrem doğruca K â ' b ' ı ziyârete gitti ve:

— **Ey Kâ'b, sana müjde olsun,** dedi. Kâ'b'ın anası :

— Senin için Cennet hâzır ey Kâ'b, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

— **Kimdir bu Allah üzerine kat'î söz veren?** buyurdu. Kâ'b :

— Annemdir, dedi. Resûl-i Ekrem :

— **Ne bilirsin ey Kâ'b'ın annesi, belki Kâ'b lüzumsuz sözler konuşmuş veyâhut lüzumsuz şeylerden men'etmiş olabilir.»** (200) buyurdu. Yâni Cennet, hesap görmeyecekler için hazırlanmıştır. Bu sözleri konuşanlar, bu sözlerinden de hesaba çekileceklerdir. Her ne kadar konuştukları mübâh olsa da hesabları münâkaşalı geçeceğinden ve münâkaşalı hesablar bir nevî azâb olduğu için, bu gibilere Cennet hâzırlanamaz.

---

(198) Tirmizî ile İbn Mâce Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(199) Tirmizî rivâyet etmiştir.
(200) İbn Ebi'd-Dünyâ Kâ'b'dan rivâyet etmiştir.

Muhammed b. Kâ'b diyor ki; Resûl-i Ekrem bir def'a:

«Şu kapudan ilk girecek olan, Cennet ehlinden biridir.» buyurdu. Ve **Abdullah b. Selâm** biraz sonra içeri girdi. Ashâb-ı Kirâm, Resûl-i Ekrem'in bu müjde haberini kendisine ulaştırdı ve hangi ameli ile bu mertebeye ulaştığını kendisinden sordular. **Abdullah**: «Ben zayıf bir kimseyim. Benim en kuvvetli umûdum, kalb selâmeti, yâni kimseye karşı içimde kötülük beslememek ve boş sözleri terketmiş olmamdır, başka bir fiilim yoktur.» dedi. (201)

Ebû Zer (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem bana:

— **Sana, bedene hafif fakat terazide ağır gelen bir amel öğreteyim mi?** buyurdu. Ebû Zer:

— Evet ya Resûlâllah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **O, sükût etmek, güzel ahlâka sâhib olmak ve lüzumsuz şeyleri terketmektir,** buyurdu. (202)

Mücâhid anlatıyor: **İbn Abbâs**, «Beş hafif şey var ki, bunlar eğerlenmiş binit için bekletilen bir Arab atından benim için daha sevimlidir.» dedi ve bu beş şey'i şöyle anlattı: «Üzerine elzem olmayan ve sana faydası dokunmayan şeylerde konuşma; zira bu fuzûli bir iştir, zararından da emin değilsin. Yerini bulmadıkça lüzumlu olan sözü de konuşma. Çok kere faydalı söz yerini bulmaz da kaybolur gider. Ne halîm, ne de sefih, ahmak kimselerle mücâdele etme! Çünkü halim kalbinden sana buğz eder. Ahmak ve âdi kimseler, dili ile sana eziyyet ederler. Tanıdığın bir kimse yanından ayrıldığı zaman, onun ayrı bir yerde seni nasıl anmasını istersen, sen de onu öye an. Sen, afvedilmeni istediğin husûslarda, onu da afvet. Kardeşinin sana ne şekil muâmele yapmasını istersen, sen de ona o şekilde muâmele et. Suçlu olarak yakalanıp ihsân ile mücâzat görenin ameli gibi amel et.» **Lokmân-ı Hakîm**'e, hikmetin nedir? diye soranlara, o: «Benden gizlenen şey'i araştırmadım. Üzerime elzem olmayan şey'in üzerinde durmadım.» diye cevab vermiştir.

Mevrık el-Aceli (203): «Yirmi senedir bir dâva peşinde uğraştığım hâlde muvaffak olamadım. Bununla berâber ardını da bırakacak değilim.» dedi. Dâvasının ne olduğu kendisinden soruldukda, mâlâyâni'den sükûttur, dedi. Hz. **Ömer** (R.A.): «Üzerine elzem olmayan şey'e karışma, düşmânından uzaklaş, dostundan sakın, ancak emîn bulduğun ile birleş. Emin de Allahu Teâlâ'dan korkan kimsedir. Fâcir ile sohbet etme, kötülüğünden sana da sirâyet eder. Sırrını da ona verme, işinde Allahu Teâlâ'dan korkan kimselerle istişâre et.» demiştir.

---

(201) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(202) İbn Ebi'd-Dünyâ Ebû Zer'den rivâyet etmiştir.
(203) Ebû'l-Mütemer Basra'lıdır. Sika'dandır. Âbiddir. Bir çokları kendisinden rivâyette bulunmuştur.

Mâlâyânî'nin haddi ise, sükût etmekle günahkâr olmadığın ve hiç bir sûretle zarar görmediğin sözleri konuşmaktır. Meselâ, bir mecliste seyâhat hâtıralarını, yolculukta gördüğün orman, dağ, ova, şehir ve ırmak gibi şeyleri, karşılaştığın hâlleri, hoşuna giden ve gitmeyen hususları ve gördüğün bâzı zâtları anlatman gibi. Bunları anlatmasan da bir şey lâzım gelmez. Gördüklerine bir şey ilâve etmemek ve eksik de söylememek. Böyle yerler gördüm diye kendine süs vermemek. Kimseyi gıybet etmemek. Allah'ın yarattıklarını yermemek şartıyle, bunlardan bahsetmek, bir mâlâyânîdir. Bütün bunlara riâyet etmekle, yine kıymetli zamânını kaybetmiş oluyorsun. Vaziyet bu merkezde iken anlattığımız diğer âfetlerden nasıl kurtulmuş olursun?

Üzerine elzem olmayan şey'i başkasından sorman da bir mâlâyânîdir. Çünkü bunu sormakla zamânını kaybediyorsun. Aynı zamanda sorduğun adamdan cevab istemekle yine zaman kaybediyorsun. Zararın bu kadarı, sorulan soruda âfet olmadığı zamandır. Hâlbuki soruların çoğunda âfet vardır. Meselâ, adama tutar da yaptığı ibâdetten sorar ve «Oruçlu musun?» dersen, adam: «Evet, oruçluyum.» diye cevab verirse, ibâdetine riyâ karışmış olabilir. Şâyet riyâ karışmazsa gizlilik ehemmiyetini kaybeder. Hâlbuki gizli ibâdetler âşikâre ibâdetlerden kat kat üstündür. Şâyet oruçlu olduğu hâlde, değilim, derse yalan söylemiş olur. Sorduğun soruyu cevabsız bırakırsa sana hakaaret etmiş olur. Şâyet kaçamaklı cevab verecekse, bunun için de çâreler aramakla yorulmuş olur. Demek ki, adama ibâdeti husûsunda sorduğun bir suâl ile adamı ya riyâya veyâ yalana, yâhut seni tahkîre yâhut da bir sürü zahmete sokmuş olacaksın. İsyânından ve duyulmasını istemeyip gizli tuttuğu her şeyden sorman yine aynı hükümdedir. Başkasının söylediği bir söz hakkında da adama suâl edip, sen ne dersin, senin görüşün nedir? demek de aynıdır. Ayrıca yolda karşılaştığın bir adama, kimsin, nerden geliyorsun? şeklinde suâller tevcih etmek de bu nevidendir. Adam belki bunu açıklamak istemez. Utanıp kaçınacağı sebebleri var, doğrusunu haber vermek istemez. Doğruyu söylemezse yalancı olur ve buna sen sebeb olmuş olursun. Yine bunun gibi, üzerine elzem olmayan bir mes'eleyi adama sorarsın. Kendisine suâl sorulan herkes, bilmediğine «bilmem» demez. Adam kafadan bir cevab verir. Bu mes'ûliyete de sen sebeb olursun. İşte bütün bunlar, kendilerinde âfet bulunan mâlâyânîlerdir.

Benim mâlâyânî sözlerden maksadım bu nevi sözler değildir. Çünkü bu gibi sözlerin hem günâhı, hem de zararı vardır. Mâlâyânî sözlerin misâli, L o k m â n - ı H a k î m, D â v u d aleyhisselâm'ın yanına gider. D â v u d aleyhisselâm ise demirden zırh yapıyordu. L o k m â n böyle bir şey'i hiç görmemiş olduğundan, buna hayret eder. Ne yaptığını bilmediğinden, sormak ister, fakat hikmeti buna mâni olur ve bir türlü so-

ramaz. Dâvud aleyhisselâm işini bitirip yaptığı şey'i giydikten sonra: «Bu, hârb için güzel bir zırh oldu.» deyince, Lokmân: «Sükût hikmettir, fakat susmasını bilenler azdır.» demiştir. Yâni azıcık sabretmekle sormadan ne olduğunu öğrenmiş oldu. Hattâ rivâyete göre, bu imâlâtın ne olduğunu öğrenmek maksadiyle, bir sene Dâvud aleyhisselâm'ın yanına gitti geldi.

İşte bu ve bunun benzeri, zararı olmayan, gizliliği açığa çıkarmağa sebeb de olmayan, riyâ ve yalana insânı sürüklemeyen suâller, mâlâyâni, lüzumsuz ve boş sözlerdir. Bunları terketmek, kişinin İslâmiyetinin güzelliğindendir. Bu anlattığımız mâlâyânidir. (Yâni lüzumsuz sözlerdir.)

Mâlâyâni'nin sebebi, muhtâc olmadığı şeyleri bilmeğe iştiyak, tatlı tatlı sohbet ve faydasız hikâyelerle zaman öldürmektir. Bütün bunların tedâvi ve kurtuluş çâreleri, ölümün gözü ile kaşı arasında olduğunu, ağzından çıkan her kelimeden mes'ûl bulunduğunu, nefeslerinin ana sermâye olduğunu, dilinin Hûrileri avlayabilecek bir tuzak olduğunu bilmesidir. Dilini ihmâl edip başı boş salıvermek, büyük zarara sebeb olur. İşte ilim cihetinden ilâç budur. Bunları bilip ona göre diline hâkim olması icâb eder. Amel cihetinden tedâvisi, dilini korumak için yapılacak şey, yalnız kalmak veya Ebû Bekir (R.A.) gibi ağzında bir şey taşımak, hattâ lüzumlu bâzı şeylerde bile susmağa alışmak ve bu sûretle dilinden mâlâyânîyi kesmektir. Uzlette olmayanların bu şekilde dillerine hâkim olmaları cidden zordur.

3 üncü BEYÂN: İKİNCİ ÂFET FUZULÎ KONUŞMAKTIR

Birinci âfet, lüzumsuz şeyler üzerinde durmak, ikinci âfet fazla konuşmaktır.

Bu da mezmûmdur. Fazla mâlâyâni de bunun içine girdiği gibi, lâzım olan şeylerde lüzûmundan fazla konuşmak da, bu hükme girer. Çünkü maksadını kısa cümlelerle ifâde etmesi mümkün iken onu uzun cümleler ve tekrarlarla ifâde de mümkündür. Bir kelime ve bir cümle ile ifâde edilebilen maksadları iki kelime veyâ iki cümle ile ifâdede ikinciler fuzûlî olmuş olur. Yâni ihtiyaçtan fazla konuşmak olur ki, günah ve zararı mûcib olmasa bile, yukarda anlattığımız sebebler dolayısiyle bu da mezmumdur. Atâ b. Ebî Rıbah şöyle anlatıyor: «Selef fuzûlî sözlerden hoşlanmaz ve onları çirkin görürlerdi. Allah'ın kitâbı, Resûlün sünneti, emr-i mâruf, nehy-i münker ve geçim için muhtâç olduğu sözlerden başka her sözü, fuzûlî kabûl ederlerdi. Siz, sağınızda solunuzda oturup ağzınızdan çıkan her sözü yazan ve sizi koruyan yazıcı melekleri unuttunuz mu? Sizden biriniz, dünyâda ömrü boyunca doldurduğu amel sahîfeleri

Allah huzûrunda açılıp ekserisinin ne dünyâ, ne de Âhirete yarayan kusurlu sözler olduğunun görülmesinden utanmaz mı?

Sahâbeden bir zât şöyle anlatıyor: «Bâzan benden öyle şeyler sorulur ki, hararetli bir adamın soğuk suya olan hevesinden daha hevesli olarak bunu cevablandırmak isterim. Fakat; fuzûlî konuşma olur korkusu ile bu arzûmu yerine getirmem, bu sözü cevablandırmam!»

Mitraf (204) da şöyle anlatıyor: «Allah'ın Celâlini kalbinizde büyütünüz. O'nun adını düşük şeylere katmayınız.»

Bilmiş ol ki, fuzûlî sözler, muayyen değildirler. Ancak mühim olanları Kur'ân-ı Kerim'de anlatılmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ

«Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veyâ bir mârûfu işlemeyi veyâ insanların arasını düzeltmeyi emreden başka.» (4 - Nisâ: 114) Resûl-i Ekrem de:

طُوبَى لِمَنْ أَمْسَكَ الْفَضْلَ مِنْ لِسَانِهِ وَأَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ

«Müjde o kimseye ki, sözünün fazlasını tutmuş ve malının fazlasını infâk etmiştir.» (205) buyurmuştur. Hâlbuki insanlar tamâmen bunun aksini yapmakta; mallarının fazlasını tutup dillerini alabildiğine salıvermektedirler. Yine Mitraf babası Abdullah'tan haber veriyor, Abdullah diyor ki; Âmir oğullarından bir kaç kişi ile Resûl-i Ekrem'in huzûruna çıktık. Bunlar;

— Sen bizim atamızsın, sen bizim efendimizsin, sen bizim en büyüğümüz ve en üstünümüzsün, sen parlak bir kâsesin, sen şöylesin, sen böylesin gibi mukaddimelere başladılar. Resûl-i Ekrem:

قُولُوا قَوْلَكُمْ وَلَا يَسْتَهْوِيَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ

«Söyleyeceğinizi söyleyin, şeytan sizi şaşırtıp durmasın.» buyurdu. Resûl-i Ekremin bu mübârek sözünde, dil bir def'a doğru da olsa övmeğe başlayınca şeytan onu havalandırıp aşırı gitmesine sebeb olabilir.

İbn Mes'ûd (R.A.): «Fuzûlî konuşmalardan sizi korkuturum. Kişi için ihtiyâcı kadar konuşmak kâfidir.» demiştir. Mücâhid de şöy-

(204) Abdullah'ın oğlu Mitraf Basra'lıdır. Sika'dandır ve âbiddir. Hicri 95 de ölmüştür. Bir çok cemâat kendisinden rivâyette bulunmuştur.

(205) Bezzâr Enes'den rivâyet etmiştir.

le anlatıyor: «Ağzından çıkan her söz yazılır, hattâ kul çocuğunu susturmak için: «Dur, ben sana şunu bunu alacağım» der de sonra almazsa yalancılardan yazılır.» Hasan-ı Basrî'; «Ey âdem oğlu, senin için defter hâzırlandı. Kirâmen Kâtibîn adında iki melek vazifelendirildi, yaptıklarını yazıyorlar. İstediğini yap; ister az yap ister çok.» demiştir.

Rivâyete göre Süleymân aleyhisselâm ifritlerinden birini bir yere gönderdi. Arkasından da tâkibçi çıkarıp, bakın bakalım ne yapıyor diye emretti. Tâkibçi geldi ve sokakta başını göklere kaldırdığını, sonra insanlara bakıp başını salladığını haber verdi. İfrit dönünce, Süleymân âleyhisselâm;

— Niçin öyle yaptın? diye sordu. İfrit:

— İnsanların başı üzerinde bulunan meleklerin ne sür'atli yazı yazdıklarına ve altlarında bulunanların sür'atli temâyüllerine şaştım ve onun için kafamı salladım, dedi.

İbrâhim Teymî de şöyle anlatıyor: «Mü'min, konuşacağı zaman sözüne bakar; lehinde ise onu konuşur, aleyhinde ise konuşmaz. Fakat fâcir böyle değil, ağzına her geleni birbiri peşinden salıverir gider.»

Hasan-ı Basrî: «Çok konuşanın yalanı çoğalır. Malı artanın günâhı artar. Kötü huylu olanın nefsi muazzeb olur.» demiştir.

Amr b. Dinar şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem'in huzûrunda adamın biri konuştu ve lâfı uzattı. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

كَمْ دُونَ لِسَانِكَ مِنْ حِجَابٍ — Dilinin önünde kaç perde var?

diye sordu. Adam:

— Dudak ve dişlerim var, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

أَمَا كَانَ لَكَ فِي ذَلِكَ مَا يَرُدُّ كَلَامَكَ — Bunların hiç biri senin

sözlerini durduramadı mı? buyurdu. (206)

Bir rivâyette Resûl-i Ekrem, huzûrunda aşırı derecede kendisini medh

eden bir adama: مَا أُوتِيَ رَجُلٌ شَرًّا مِنْ فَضْلٍ فِي لِسَانِهِ

Dilindeki lâf kalabalığı kadar kötülük kimseye verilmemiştir, yâni kişinin en büyük kötülüğü fazla konuşmasıdır.» buyurdu.

Ömer b. Abdülâzîz: «Kendimi överim korkusu ile bir çok sözlerden sarf-ı nazar ederim.» demiştir. Hakîm'lerden biri: «Sizden biriniz

(206) İbni Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir.

her hangi bir meclisde canı konuşmak isterse, konuşmasın. Sükût ettiği zamân, sükût etmek hoşuna gidiyorsa, işte o zaman konuşsun!» demiştir. Yezid b. Ebû Habib de şöyle anlatıyor: «Âlimin fitnesinden biri de konuşması kendisi için susmasından daha sevimli olmasıdır. Zira dinlemekde ve susmakta selâmet, konuşmakta ise süslenmek, artık veyâ eksik konuşmak vardır.» İbn Ömer (R.A.): «Kişi için en mühim olan, dilini temizlemektir.» demiştir. Ebû'd-Derdâ (R.A.) kaba sözlü bir kadın gördü ve: «Keşke dilsiz olaydı.» dedi. İbrâhim Nehâî: «İnsanları iki haslet mahveder. Biri fazla mâl toplamak, diğeri de fazla konuşmaktır.» demiştir.

İşte fuzûlî sözlerin âfetleri ve sebebleri bunlardır. İlâcı, mâlâyânî sözlerin ilâcıdır.

4 üncü BEYÂN: ÜÇÜNCÜ ÂFET BÂTILA DALMAKTIR.

Bu da günâh olan sözleri anlatmaktır. «Falan kadına şöyle lâf attım, o bana böyle dedi» gibi kadınların hikâyelerini yapmak. «Falan masa başında şöyle arbede oldu» şeklinde içki masalarından, fâsıkların kepâzeliklerinden, zenginlerin zevk u safâsından, hükümdarların ceberût ve mezmûm olan merâsimlerinden bahsetmek gibi. Zira bunların hiç birinden bahsetmek helâl değil, belki harâmdır. Mâlâyâni [lüzumsuz] sözlere, hattâ lüzumlu sözlerin de çoğuna gelince; bunlarla meşgûl olmak haram değilse de terki evlâdır. Çünkü boş sözlerle uğraşan kimse, bâtıla düşmekten emin olamaz. İnsanların ekserisi, lâf etmekten zevk almak maksadıyla toplanır ama, insanlar hakkında dedi-kodu yapmaktan ve bâtıla dalmaktan emin olamazlar.

Bâtılın nevi ve çeşitleri çok olduğu için onları saymak mümkün değildir. Bunun için bâtıl sözlerden kurtulmanın tek çıkar yolu, yalnız din dünyâ husûsunda mühim olan sözlerle iktifâ etmektir. Bâtıla dalan insan, ehemmiyetsiz sandığı öyle sözler konuşur ki, bu sözler onu helâke sürükler. Bilâl b. Hâris'in rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللّٰهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ بِهِ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللّٰهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللّٰهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ بِهِ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللّٰهُ عَلَيْهِ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

«Kişi, bir mükâfat alacağını sanmadığı bir sözü söyler. Hâlbuki bu söz Allah'ın rızâsına muvâfık düşer. Bu sözü ile berâber Allahu Teâlâ

Kıyâmete kadar kendisinden râzı olur. Diğer biri de, hiç mühimsemediği bir söz sarfeder de bu sözü ile Kıyâmete kadar Allah'ın gazabına uğrar.» (207) Alkame: (208) «Bilâl'ın bu rivâyeti beni çok sözlerden alıkoydu.» demiştir. Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ يُضْحِكُ بِهَا جُلَسَاءَهُ يَهْوِى بِهَا أَبْعَدَ مِنَ الثُّرَيَّا

«Muhakkak kişi arkadaşlarını güldürmek için öyle sözler konuşur ki, bu sözleri ile Süreyyâ yıldızından daha uzak mesâfeye düşer.» (209) buyurdu. Ebû Hureyre (R.A.): «Kişi hiç aldırış etmediği bir sözü söyler, hâlbuki bu söz sebebiyle Cehennem'e atılır. Yine kişi hiç kıymet vermediği bir söz sarfeder de bu söz sebebiyle Allahu Teâlâ onu Cennet'in âli makamlarına yükseltir.» demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَعْظَمُ النَّاسِ خَطَايَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ خَوْضًا فِي الْبَاطِلِ

«Kıyâmet günü insanların en büyük hatâda olanları, dünyâda en çok bâtıla dalanlarıdır.» (210) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ: وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ **«Bâtıla dalanlarla biz de dalardık.»** (74 - Müddessir: 45),

فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ

«Başka söze dönünceye kadar onlarla bir arada oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz.» (4 - Nisâ 40) Âyetleri ile buna işâret buyurmuştur. Selmân: «Kıyâmet günü, insanların en çok günahkârları, dünyâda en çok konuşmalarında Allah'a isyân edenleridir.» demiştir. İbn Sîrîn de şöyle anlatıyor: Ensâr'dan bir zât bunların meclisine uğrar ve «Konuştuklarımız abdest bozmaktan çok daha fenâdır.» derdi.

---

(207) İbn Mâce ve Tirmizi rivâyet etmişler; Tirmizi, sahih olduğunu söylemiştir.

(208) Vakkas'ın oğlu ve Medine'lidir. Sika'dandır. Ashâb'dan değildir. Resûl-i Ekrem zamânında doğmuş, Abdülmelik devrinde ölmüştür.

(209) İbn Ebi'd-Dünyâ hasen sened ile Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(210) İbn Ebi'd-Dünyâ Katâde'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricâl-i Sika'dandır. Ayrıca Taberâni de mevkuf olarak sahih sened ile İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

İşte bu anlattığımız bâtıla dalmak ve onun cezâsıdır ki, bu, ilerde anlatacağımız gıybet, nemime, fuhuş ve diğerlerinden hâriçtir. Bu, geçmişte olmuş kötü şeylere dalmak ve onlardan bahsetmektir veyâhut dinî bir zarûret olmaksızın onlara ulaşmak için onları düşünmektir. Bid'at ve fâsid hikâyelerle, âdetâ Sahâbenin bâzısını ta'n edecek şekilde aralarındaki mâcerâları anlatmak da bu kısma girer. Bunların hepsi bâtıl şeyler olduğu gibi bunlara dalmak da bâtıla dalmaktır.

Lûtf u keremiyle bizi bâtıldan korumasını Allahu Teâlâ'dan dileriz.

5 inci BEYÂN : DÖRDÜNCÜ ÂFET MİRÂ VE CİDAL BAŞKASININ SÖZÜNE İTİRAZ VE MÜCÂDELEDİR

Mirâ, söze itirâz etmek ve mücâdele etmektir ki, yasaktır. Resûl-i Ekrem :

« لاَ تُمَارِ أَخَاكَ وَلاَ تُمَازِحْهُ وَلاَ تَعِدْهُ مَوْعِدًا فَتُخْلِفَهُ »

«Kardeşine itirâz etme, onunla lâğiv konuşma ve şaka yapma, ona bir söz verip de sonra ondan cayma.» (211) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

« ذَرُوا الْمِرَاءَ فَإِنَّهُ لاَ تُفْهَمُ حِكْمَتُهُ وَلاَ تُؤْمَنُ فِتْنَتُهُ »

«İtirâzı terkedin; zira onun hikmeti anlaşılmaz ve fitnesinden emin olunmaz.» (212)

Yine Resûl-i Ekrem :

« مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ »

«Haklı olduğu hâlde mücâdeleyi terkeden kimse için Cennet'in ortasında bir köşk inşâ edilir. Haksız olduğu hâlde mücâdeleyi terkeden için ise, Cennet'in kenârında bir beyt binâ edilir.» (213) buyurmuştur. Ümmü Seleme'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

---

(211) Tirmizî İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.
(212) Taberânî Ebû'd-Derdâ ve diğerlerinden rivâyet etmiştir.
(213) İlim bahsinde geçmiştir.

إِنَّ أَوَّلَ مَا عَهِدَ إِلَيَّ رَبِّي وَنَهَانِي عَنْهُ بَعْدَ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ وَشُرْبِ الْخَمْرِ مُلَاحَاتُ الرِّجَالِ

«Putperestlik ve içkiden nehyettikten sonra Rabbimin beni ilk nehy ettiği ve benden aldığı ilk muâhede, dedi-kodu ve mücâdeleden kaçınmaktır.» (214) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ أَنْ هَدَاهُمُ اللّٰهُ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ **«Allah'ın hidâyetinden sonra hiç bir kavim sapıtmamıştır. Ancak sapıtanlar mücâdele edenlerdir.»** (215) buyurmuştur. Diğer hadîsde şöyle buyurulmuştur:

لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَدَعَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا

«Kul, haklı da olsa mücâdeleyi terketmedikçe, îmânını kemâle erdiremez.» (216) Başka bir hadîsde de:

سِتٌّ مَنْ كُنَّ فِيهِ بَلَغَ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ: الصِّيَامُ فِي الصَّيْفِ وَضَرْبُ أَعْدَاءِ اللّٰهِ بِالسَّيْفِ وَتَعْجِيلُ الصَّلَاةِ فِي الْيَوْمِ الدَّجْنِ وَالصَّبْرُ عَلَى الْمُصِيبَاتِ وَإِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَتَرْكُ الْمِرَاءِ وَهُوَ صَادِقٌ

«Altı haslet kimde bulunursa imânın hakikatine ermiştir. Bunlar, yaz aylarında oruç tutmak, düşmanla harb etmek, bulutlu günde akşam namazını vaktinde ve tez kılmak, musîbetlere sabretmek, dar zamanlarda abdesti tam almak ve haklı olduğu hâlde itirâzı ve münâkaşayı terketmektir.» (217) buyurulmuştur.

Z ü b e y r (R.A.) (218) oğluna nasihatinde: «Oğlum, Kur'an hakkında insanlarla mücâdele etme! Sen onlara güç yetiremezsin. Fakat sen sünnete devâm et. Onunla mücâdele edebilirsin.» **Ö m e r b. A b d ü l â z i z** (Allah rahmet etsin): «Dînini mücâdele için hâzırlayan kimse, çok yer değiştirir.» demiştir. **M ü s l i m b. Y e s a r** da: «Mücâdeleden sakınınız;

(214) İbn Ebi'd-Dünyâ, Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.
(215) Tirmizî, Ebû Ümâme'den rivâyet etmiş ve sahihtir, demiştir.
(216) İbn Ebi'd-Dünyâ Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(217) Ebû Mansûr Deylemî, Ebû Mâlik'ten rivâyet etmiştir.
(218) Cennet'le müjdelenen on bahtiyardan biridir.

zira o, âlimin, câhilleştiği bir andır. O zaman şeytân, âlimin sürçmesini bekler.» demiştir. Denildi ki; Allah'ın hidâyet ettiği bir kavim, ancak mücâdele neticesi doğru yoldan sapar. **Mâlik b. Dinâr** da: «Mücâdelenin dinde yeri yoktur.» demiştir. Diğer bir kavlinde de: «Mücâdele, kalbi katılaştırır ve kini uyandırır.» demiştir. **Lokman** da oğluna tavsıyesinde: «Oğulcağızım, ulemâ ile mücâdele etme! Sana kızarlar.» demiştir. **Bilâl b. Sa'd** (219) da: «Muannid, mücâdeleci ve kendini beğenen bir kimseyi gördüğün zaman, bil ki o her cihetce hüsrândadır.» demiştir. **Süfyân-ı Sevri**: «Eğer kardeşim ile, acı değil tatlıdır diye bir nar için mücâdele etsem, o beni hemen hükümdâra şikâyet ederdi.» demiştir. Aynı zât başka bir sözünde: «Dilediğin adam ile istediğin kadar samimiyet kur, sonra bir def'a onunla mücâdeleye giriş, o senin hakkında öyle atar tutar ki, artık bir daha geçim imkânınız kalmaz.» demiştir. **İbn Ebî Leylâ** (220) da: «Ben arkadaşımla mücâdele etmem; çünkü mücâdelede ya o beni yalancı çıkaracak veyâ ben onu kızdırmış olacağım.» demiştir. **Ebû'd-Derdâ** (R.A.) da: «Başka hiç bir kusûrun olmasa bile, kusur olmak için mücâdeleciliğin sana yeter.» demiştir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.): كَفَّارَةُ كُلِّ لِحَاءٍ رَكْعَتَانِ

«Her mücâdelenin keffâreti, iki rek'at namazdır.» (221) buyurmuştur. Hz. **Ömer** (R.A.) de şöyle buyurmuştur: «Üç şey için ilim öğrenme ve üç şey için de ilmi terketme: Mücâdele, övünmek ve riyâ için ilim öğrenme! Öğrenmekten utanarak veya lüzûmu yok veyâ bilmesem de olur demek sûretiyle de ilmi terketme!»

İsâ aleyhisselâm: «Yalanı çok söyleyenin güzelliği, insanlarla mücâdele edenin de mürüvveti gider. Meşgaleyi çoğaltanın vücudu hastalanır. Ahlâkı kötü olanın da, dâimâ canı sıkılır ve sıkıntı içinde kalır.» demiştir.

Ömer b. Abdülâziz'in kâtibi **Meymûn b. Mihran'a**: «Ne oluyor, kardeşinle hiç ayrılmıyor ve hiç de birbirinize küsmüyorsunuz?» diyenlere, o: «Çünkü ben onunla husûmet ve mücâdele etmiyorum.» diye cevab vermiştir.

Hulâsa, itiraz ve mücâdelenin zemmi hakkında vârid olan haberler, sayılamıyacak kadar çoktur.

Mirâ; her ne şekilde olursa olsun, başkasının sözüne itirazdır. Cümlede, telâffuz tarzında, mânada ve maksadda, «Şu kusûr, bu kusûr var,

---

(219) Hişam devrinde ölmüştür. Sika'dan, âlim bir zâttır.

(220) Medine'li ve Ensâr'dandır. Kûfe'ye gitti ve Hicrî 83 de Cemacim vak'asında öldü.

(221) Taberânî Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

öyle değil böyledir.» şeklinde itirazdan ibârettir. Mirâyı terk, her çeşit itiraz ve inkârı terk ile mümkündür. Dinleyip duyduğun her söz doğru ise, onu hemen kabûl et, şâyet din ile alâkalı olmayan yalan ve bâtıl bir söz ise, ona da sükût eyle.

Başkasının sözüne dokunmak, bâzan lâfzına olur. Bu da gramer, lûgat ve edebiyat cihetinden olur. Her ne bakımdan olursa olsun, kişinin kusûrunu ortaya çıkarmaya müsâade yoktur.

Bâzan da mânâsına olur. Konuştuğun bu mânada değildir. Orada şöyle böyle hatâ ettin, gibi konuşmalardır.

Veyâ maksadında olur. «Bu söz doğru, fakat senin maksadın başkadır. Sözün hak, maksadın bâtıldır» şeklinde ve benzerleri gibi. Bu, ilmî bir mes'elede ise buna cedel adı verilir ki, bu da mezmumdur. Burada lâyık olan susmak veyâ inâd ve inkâr yolu ile olmayıp, âdeta istifâde zımnında süâl sorup mes'eleyi vuzûha kavuşturmak hattâ nezâket yolu ile izâhat istemektir.

Mücâdele ise, başkasını ilzâm maksadından ibârettir. Gâye, onu sözlerinde küçük düşürmek, techil etmek ve kusurlu tanıtmaktır. Bunun tezâhürü, bir bakımdan hakkı ortaya çıkarır gibi çalışırken, öte yandan karşısındaki mücâdelecinin kusûrunu ortaya koymak sûretiyle onu küçük düşürmek ve kendini büyük göstermektir. Bundan kurtuluş, susmasında günâh olmayan her mücâdelede susmakla mümkündür.

İnsânı bu kabil mücâdeleye sevkeden, kendi ilim ve faziletini ortaya koymakla bir üstünlük kazanarak, başkasının kusûrunu açığa çıkarmak maksadıyla ona hücûm etmektir ki, bunların ikisi de nefsin gizli ve kuvvetli şehvetlerinden ibârettir. Çünkü faziletini izhâr, kendi kendini tezkiye olur ki bu, böbürlenme ve üstünlük iddiâsının icâbıdır. Hâlbuki kibir ve yükseklik, rubûbiyyet vasıflarıdır.

Başkasını küçük düşürme arzûsu da yırtıcılık tabiatının iktizâsıdır. Zîra insandaki bu yırtıcılık vasfı, başkasını parçalamağı, kırmağı ve eziyeti gerektirir.

Bu iki sıfat da zemmedilen tehlikeli sıfatlardandır. Bunların silâhı, itiraz ve mücâdeledir. İtiraz ve mücâdeleye devâm eden kimse, bu tehlikeli sıfatları kuvvetlendirmiş olur. Bu davranış, kerâhet derecesine ve belki bekasına eziyyet olduğu için, bir isyân ve günâha yükselir. Hâlbuki mücâdelenin başkasına eziyyet vermekten ve hiddetini arttırmaktan ayrılmadığını, itiraz edilen kimseyi hak ve bâtıl olarak müdâfaaya sevkettiği ve bütün imkânları ile hasmını ilzâma çalışacağı, bunun neticesi olarak iki mücâdeleci arasında birbirini boğmak için dalaşan iki köpek gibi münâkaşa ve cedelin galeyana geleceği ve böylece hasmını ilzâma gayret sarfedeceği meydandadır.

Bu hastalığın tedâvisi, üstünlük gösterisine sebeb olan kibri ve başkasını küçük göstermeğe sebeb olan yırtıcılık vasıflarını kırmakla mümkündür. Nitekim bunları, kibri, ucub ve gazabı zem kitablarında ele alacağız. Zira her hastalığın tedâvisi, hastalığın sebeblerini ortadan kaldırmakla mümkündür. İtiraz ve mücâdele hastalıklarının sebebleri de bu mikroblardır. Bunların izâlesi lâzımdır. Mücâdelede ısrâr, onu tabiat hâline getirir. Sonra bundan kurtulmak zor olur.

Rivâyete göre İmâm-ı A'zam, sohbetine devâm eden Dâvud-ı Tâi'ye, inzivâyı niçin tercih ettiğini sormuş, Dâvud-ı Tâi de: «Mücâdeleyi terketmek husûsunda nefis mücâhedesi yapmak için terk ettim.» demiştir. İmâm-ı A'zam kendisine:

— Giriştiğin bu mücâdeleyi kazanmak için tenhâlara kaçmak değil, toplantılara katılmak lâzım, meclislere devâm et, dediklerini dinle ve sen konuşma. Ancak bu şekilde mücâhedeyi kazanırsın, deyince, Dâvûd-ı Tâî:

— Ben de böyle yaptım, kendimi zorla tecrübe ettim ve en şiddetli mücâhedeyi burada buldum. Mes'ele tamâmen sizin değiniz gibi idi. Çünkü düzeltmesine muktedir olduğu hâlde yanlış sözü duyan kimsenin buna susması kadar zor bir şey olamaz, dedi. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Haklı olduğu hâlde mücâdeleyi terkeden kimseye Allahu Teâlâ Cennet'in ortasında bir ev inşâ ettirir.»** buyurmuştur.

Bunun en şiddetlisi de itikad ve mezheb mevzûlarındaki münâkaşa ve cedelde görülür. Zira mücâdele fıtrî bir hâldir. Bir de bunda sevab olduğu sanılırsa, mücâdele hırsı artar. Hem tabiati, hem de şeriat bu mücâdelede kendisine yardımcı olur, kendisini tahrîk eder. Bu ise sırf hatâdır. İnsâna yaraşan, kıble ehlinden dilini çekmektir. Zira mücâdeleye girişmek, karşısındaki adamı şaşırtır, yapılan mücâdelenin bir aldatma olduğu vehmini kendisinde uyandırır ve emsâline üstünlük sağlamak için bunu bir hüner sayar. Bu sûretle mücâdele kendisinde yerleşmiş olur. Bunun için mücâdele yolu ile değil, gizli nasîhat yolu ile îkaza çalışmalıdır. Nasihatın fayda vermiyeceğini anlayınca onu terkedip nefsi ile meşgûl olmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«رحم الله من كف لسانه عن أهل القبلة إلا بأحسن ما يقدر عليه»

«Dilini ehl-i kıbleden çekip, onları ancak gücünün yettiği en güzel şekilde îkaza çalışan kimseye Allah rahmet etsin.» (222)

Hadîsi rivâyet eden Hişam b. Urve (R.A.), Resûl-i Ekrem'in bu sözü yedi def'a tekrarladığını söylemiştir. Mücâdeleyi âdet hâline geti-

(222) İbn Ebi'd-Dünyâ Hişam b. Urve'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

rip insanlar tarafından övülen, bu sebeble izzet ve kabûl gören kimsede bu tehlikeler kuvvetleşir. Gazab, kibir, riyâ, mevki sevgisi, faziletle gururlanmak gibi sultalar kendisinde toplanır ve bunları söküp atmak zorlaşır. Çünkü bu kötü vasıfların yalnız biri ile mücâdele zordur. Hepsi bir araya toplanınca mücâdelenin daha güç olacağı meydandadır.

6 ncı BEYÂN : BEŞİNCİ ÂFET HUSÛMETTİR.

Bu da zemmedilen bir haslettir. Aynı zamanda bu husûmet, itiraz ve mücâdelenin neticesidir. Çünkü İtiraz, adamı herhangi bir kusûrundan dolayı küçük düşürmek ve kendisini üstün göstermek bakımından ona dokunmaktır. Cidâl ise, mezhebini açıklamak ve yerleştirmek için yapılan münâkaşadan ibârettir. Husûmet ise, bir mâl veyâ hak iddiâsı ile alâkalı sözünde inâd ve ısrârdır. Bu ısrâr, bâzan ibtidâen olur, bâzan da karşısındakinin tavır ve davranışlarına itiraz mâhiyetinde olur. **M i r â**, ancak söylenen söze itiraz ile olur, yâni başlangıçta olmaz. Resûl-i Ekrem :

﴿إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَى اللّٰهِ الأَلَدُّ الْخَصِمُ﴾ , «Allah katında en sevilmeyen erkekler, mücâdelede ısrâr edenlerdir.» (223) buyurmuştur. **E b û H u r e y r e**'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿مَنْ جَادَلَ فِي خُصُومَةٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ لَمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللّٰهِ حَتَّى يَنْزِعَ﴾

«Husûmetlerde câhilce mücâdele eden kimse, bu mücâdelesinden vaz geçinceye veyâ ölünceye kadar Allah'ın gazabındadır.» (224) buyurmuştur.

Zâtın biri (Ebû Ca'fer'dir): «Husûmetten sakının, zira husûmet dini mahveder.» demiştir. Denildi ki, dinde vera'ı olanlar, aslâ husûmet etmemişlerdir. **İ b n K u t e y b e** diyor ki; (Meşhûr olan, İbn Kuteybe değil, başka bir zâttır.) **A b d u l l a h**'ın oğlu **B i ş r** bir gün bana uğradı ve :

— Burada ne oturuyorsun? diye sordu. Ben de ;

— Amcazâdemle bir dâvamız var, onun için bekliyorum, dedim. **B i ş r**:

— Babanın bana çok iyilikleri oldu, ben de sana iyilik yapmak isterim, beni dinle; vallahi husûmetten daha ziyâde kalbi meşgûl eden, huzûru bozan, mürüvveti gideren ve dini mahveden bir şey bilmiyorum, dedi. Ben de bu söz üzerine oradan ayrılmak üzere ayağa kalktım, amcazâdem :

— Nereye gidiyorsun? diye sorunca, ben :

(223) Buhârî Âişe'den rivâyet etmiştir.

(224) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Isfahânî rivâyet etmiştir.

— Dâvamdan vazgeçtiğimi kendisine söyledim. O;

— Benim haklı olduğumu anladın da ondan mı vazgeçtin? diye sordu. Ben:

— Hayır, kendi nefsime ikrâm olarak vaz geçiyorum, dedim. Bunun üzerine hasmım, ben de senden bir şey istemiyorum, senin olsun, dedi.

Şâyet, haklı bir kimse haksızlığa uğradığı zaman, hakkını korumak ve aramak için elbette dâvâ açması gerekir. Böyle bir husûmetin hükmü nedir ve bu nasıl zemmedilir? dersen:

Bilmiş ol ki: Bizim yerdiğimiz, haksız ve bilgisiz olan husûmettir. Hakkın nerede olduğunu bilmeden dâvayı üzerine alan bir avukat gibi, o bir şey bilmeden mücâdele eder durur. Bunun gibi, hakkından fazlasını isteyenlere de şâmildir. Bile bile karşısındaki adama eziyyet maksadıyle hakkından fazlasını ister ve bunda ısrâr eder.

Ayrıca hakkını meydâna çıkarmak için muhtâç olmadığı ve yalnız hasmına eziyyet maksadıyle lüzumsuz sözler konuşanlar ve hasmına eziyyet için inâdına dâva açanlar aslında alacağı mala kıymet vermeyip yalnız zahmet vermek isteyenler hakkındadır. Nitekim çokları bunu itirâf eder ve: «Benim maksadım ona eziyyet etmek, onun belini kırmaktır, yoksa malın kıymeti yoktur. Hattâ ben alacağımı suya atsam da benim için bir değeri yoktur.» İşte yasak ve mezmûm olan, bu kabil husûmetlerdir.

Yoksa haksızlığa uğrayan bir kimsenin, haddi aşmamak şartıyle meşrû yoldan muhâsame etmesi, inâd ve eziyyet etmeden hakkını araması haram değildir. Yine de evlâ olan, terkidir. Çünkü husûmet esnâsında dili, ölçülü olarak kullanıp haddi tecâvüz etmemek cidden zordur. Husûmet, göğsü kızdırır, gazabı harekete geçirir. Gazab harekete geçince, asıl istenen şey unutulur da, hasımlar arasında kin ve nefret kalır. Artık her iki taraf, hasmının üzüntüsüne sevinir, sevinince üzülür. Dil ise alabildiğine açılır, ağzına her geleni söyler. Husûmete başlayan kimse bu mahzûrlarla karşı karşıyadır. Artık iş, meşrû hakkın hudûdunu aşar. Bunun için terki evlâdır.

Anlaşılıyor ki; husûmetler, her kötülüğün başlangıcıdır. **Mirâ** ve **cidâl** de böyledir. O hâlde zarûret olmadıkça bu kapılar açılmamalıdır. Zarûret hâlinde ise husûmetin doğuracağı neticelerden kalb ve dili korumak lâzımdır ki, bu da cidden zordur. Husûmetlerde yalnız hakkı üzerinde durabilenler günahtan emindir ve bunun husûmeti zemmedilmez. Ancak hak iddia ettiği şeyden müstağnî ise, evlâyı terketmiş sayılır, yine de günahkâr sayılmaz. Bununla beraber husûmet, **mirâ** ve **cidâl**'de en azından güzel ve tatlı konuşma hâssasını ve bu davranışa va'dedilen mükâfatı kaybeder. Zira tatlı sözün en aşağı derecesi, karşısındaki adama muvafakatını ifâde etmektir. Sözün en kötüsü de karşısındaki adama ta'n ve itirazdır. Çünkü itiraz, karşısındaki adamın ya cehâletini veyâ

yalancılığını açığa çıkarmaktır. İşte mirâ ve mücâdele eden kimse bunu yapmakla güzel konuşma hâssasını kaybetmiş olur.

Resûl-i Ekrem bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

﴿ يُمَكِّنُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ طِيبُ الْكَلَامِ وَاِطْعَامُ الطَّعَامِ ﴾

«Güzel söz ve yemek yedirmek Cennet'e girmenizi kolaylaştırır.» (225) Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

﴿ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا ﴾ **«İnsanlarla güzel güzel konuşun.»** (2 - Bakara: 83) İ b n A b b â s (R.A.): «Sana selâm veren, Mecûsi de olsa selâmını al; zira Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

﴿ وَاِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا اَوْ رُدُّوهَا ﴾

«Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha iyisiyle selâm verin veyâ ayniyle mukaabele edin.» (4 - Nisâ: 86) buyurdu.» demiştir. Yine İbn A b b â s (R.A.): «F i r ' a v n bile bana hayır bir söz söylese, ben de aynen kendisine mukaabelede bulunurdum.» demiştir. Resûl-i Ekrem bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

﴿ اِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا وَبَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا
اَعَدَّهَا اللّٰهُ تَعَالٰى لِمَنْ اَطْعَمَ الطَّعَامَ وَاَلَانَ الْكَلَامَ ﴾

«Cennet'te, içi dışından ve dışı içinden görülen köşkler vardır. Allahu Teâlâ onları yemek yediren ve yumuşak konuşanlar için hâzırlamıştır.» (226)

Rivâyete göre İ s â aleyhisselâm'ın yanından bir domuz geçti. İ s â aleyhisselâm: «Selâm ile geçti.» deyince, yanındakiler: «Domuz hakkında da böyle mi dersin?» dediler. Bunun üzerine Hz. İ s â: «Dilimi kötü söze alıştırmak istemedim.» diye cevab vermiştir. Resûl-i Ekrem de bir hadislerinde: ﴿ اَلْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ ﴾ **«Güzel söz, sadakadır.»** buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(225) Taberânî Câbir'den rivâyet etti.
(226) Tirmizi Enes'den rivâyet etmiştir.

«اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ» .

«Bir hurmanın yarısı ile de olsa, ateşten korunun. Bunu da bulamazsanız tatlı dil ve güzel söz ile korunmağa çalışın.» (227) buyurmuştur.

Hz. Ömer (R.A.): «Aslında iyilik kolay bir şeydir. Güler yüz ve yumuşak söz bunu te'min eder.» demiştir. Hakim'lerden biri: «Yumuşak ve tatlı söz, âzalarda gizlenmiş kin kirini yıkar temizler.» demiştir. Diğer bir Hakim de şöyle demiştir: «Rabbını gazablandırmayıp, arkadaşını memnûn edecek söze cimrilik etme. Böyle bir sözden ihsân edenlerin sevâbını alman muhtemeldir.»

Bütün bunlar, güzel sözlerin faziletleri hakkında rivâyetlerdir. Husûmet, Mirâ, Cidâl ve inâd ise bunların zıddıdır. Zira haşin, kaba ve çirkin sözler, kalbi kırar, geçimi zorlaştırır, hiddete sebeb olur ve göğsü daraltır.

Lütuf ve keremiyle Allahu Teâlâ'dan hüsn-i tevfik dileriz.

7 nci BEYÂN : ALTINCI ÂFET SÖZÜN DERİNLİĞİNE DALMAKTIR.

Ağzı eğip bükerek seci' ve kafiye yapmak, edebiyat yapacağım diye yapmacık hareketlerde bulunmak, maksadına ima ve ta'riz yolu ile varmak şeklinde konuşmalardır. Bütün bu yapmacık hareketler, mevzûya girmeden lüzumsuz mukaddimeler ve mezmûm olan şeylerdir. Bunlara tekellüf denir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

«أَنَا وَأَتْقِيَاءُ أُمَّتِي بُرَآءُ مِنَ التَّكَلُّفِ», **«Ben ve ümmetimin müttakileri tekellüften, böyle yapmacık hareketlerden beriyiz.»** (228) buyurmuşlardır. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«إِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيَّ وَأَبْعَدَكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا الثَّرْثَارُونَ الْمُتَفَيْهِقُونَ
الْمُتَشَدِّقُونَ فِي الْكَلَامِ»

«Benim için en sevimsiz ve meclisimden en uzak olanınız, kendini beğenip ağzını sağa sola yayarak edebiyat yapmağa kalkışan ve lâfı uza-

(227) Buhârî ile Müslim, Adiy b. Hâtem'den rivâyet etmişlerdir.

(228) Dârekutnî Zübeyir b. Avam'dan merfû olarak rivâyet etti. Buhârî'de de bu meâlde bir hadis vardır.

tan kimselerdir.» (229) Hz. F â t ı m a ' nın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُّوا بِالنَّعِيمِ يَأْكُلُونَ أَلْوَانَ الطَّعَامِ وَيَلْبَسُونَ أَلْوَانَ الثِّيَابِ وَيَتَشَدَّقُونَ فِي الْكَلَامِ

«Ümmetimin kötüleri, bol ni'metlerle gıdâlanıp, muhtelif yemekler yiyen, renkli elbiseler giyen ve ağzını eğip bükerek konuşanlardır.» (230) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem bir hadisinde de şöyle buyurmuştur :

هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ , **«Dikkat edin, derin sözlere dalıp lüzumsuz yere lâfı uzatanlar helâk olmuşlardır.»** (231) Peygamberimiz bunu üç def'a tekrâr ettiler.

Hz. Ö m e r (R.A.) de: «Çene çatlatarak deve kükremesi gibi konuşmak, şeytanın gevelemesindendir.» demiştir. S a ' d ' ın oğlu A m r bir şey istemek üzere babası Sa'd'ın yanına gitti ve bâzı mukaddimelerle söze başladı. Bunun üzerine Sa'd: «İhtiyâcına en uzak kaldığın, bugündür. Zira ben Resûl-i Ekrem'in :

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَتَخَلَّلُونَ الْكَلَامَ بِأَلْسِنَتِهِمْ كَمَا تَخَلَّلُ الْبَقَرَةُ الْكَلَأَ بِأَلْسِنَتِهَا

«Bir zaman gelecek, insanlar sözlerini ağızlarında, ineklerin otu gevelemeleri gibi geveleyip duracaklar.» (232) buyurduğunu işittim.» demiştir. Yâni sen de sözünü geveleyip durma, ne diyeceksen onu de, yapmacık sözlerle fuzûlî mukaddimelere lüzum yoktur, demek istedi. Bu şekil konuşmalar da dilin âfetlerindendir. Güçlükle söylenen kafiyeli sözler de bu hükümdedir. Âdet dışı edebiyâtı da böyledir. Karşılıklı konuşmalarda da hüküm aynıdır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir cenînin, anne karnındaki çocuğun düşürülmesi ile alâkalı hükmünü verdiği vakit, cânîlerin taraftarları: «Yemeyen, içmeyen, konuşmayan ve ses vermeyen şey'in diyeti nasıl olur?» dediler ve bu sözleri Arapça ifâde ile edebî bir tarzda konuştular. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

(229) Ahmed, Ebû Sa'lebe'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolu da vardır.

(230) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî «Şuabü'l-İmân»ında rivâyet etmişlerdir.

(231) Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

(232) Ahmed rivâyet etmiştir.

أَسَجْعٌ كَسَجْعِ الْأَعْرَابِ «Arabın kafiyeli sözü gibi var mı?»

(233) buyurdu. Ve bu şekil kafiyeli konuşmağı reddetti. Zira tekellüf ve yapmacık davranış ortada idi. Lâyık olan, sözü maksada inhisar ettirmektir. Çünkü sözdeki gâye, maksadı anlatmaktır. Bunun fazlası uydurma ve yapmacık hareketler oldukları için mezmumdurlar.

Hitâbetteki sözleri düzeltmek, aşırı gitmeden, ifrâta kaçmadan ve garib kelimeler kullanmadan güzel konuşmak bu uydurmalara girmez. Çünkü hitâbet ve tezekkürdeki gâye, kalbleri harekete geçirmek, teşvik etmek, gönülleri yumuşatmaktır. Güzel sözün dahli burada büyüktür. Bu bakımdan hüsn-i beyân, bu makaama lâyıktır. Ama ihtiyaç için karşılıklı konuşmalarda böyle edebiyat yapmağa lüzum yoktur. Bunlarla meşgûl olmak, mezmûm olan tekellüftendir. Bu gibi ahvâlde edebiyâta kaçmak, riyâ, kendi fesâhatini ortaya koymak ve güzel konuşmakla temâyüz etmeğe yeltenmektir ki, bunların hepsi şer'an mekrûh, memnû' ve mezmûm olan davranışlardır.

8 inci BEYÂN: YEDİNCİ ÂFET FUHUŞ, SÖVMEK, PİS DİL VE ÇİRKİN SÖZLÜLÜKTÜR

Bu da yasak ve zemmedilmiştir. Bunun menşei alçaklık ve pis tabîatlılıktır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِيَّاكُمْ وَالْفُحْشَ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى لَا يُحِبُّ الْفُحْشَ وَلَا التَّفَحُّشَ

«Aman aman fâhiş, açık ve çirkin sözlerden kaçının; zira Allahu Teâlâ çirkin sözleri ve fâhiş konuşmaları sevmez.» (234) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem Bedir cenginde öldürülen müşrikler aleyhinde kötü söylemekten men'ederek:

لَا تَسُبُّوا هٰؤُلَاءِ فَإِنَّهُ لَا يَخْلُصُ إِلَيْهِمْ شَيْءٌ مِمَّا تَقُولُونَ وَتُؤْذُونَ الْأَحْيَاءَ أَلَا إِنَّ الْبَذَاءَ لُؤْمٌ

«Bunlara sövmeyin, haklarında kötü söylemeyin; zira sizin söylediklerinizden onlara bir şey gitmiyecektir. Ancak geride kalanlarına eziyyet

(233) Buhârî; Muğire ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(234) Nesai ve Hâkim rivâyet ettiler, Hâkim sahih olduğunu söyledi.

etmiş olursunuz. İyi biliniz ki, fuhş-i kelâm ve kötü söz mezmûmdur.» (235) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلَا اللَّعَّانِ وَلَا الْفَاحِشِ وَلَا الْبَذِيِّ ح

«Mü'min ta'n etmez, kimseye dokunmaz, lânet etmez, fâhiş söz söylemez ve kimseyi yermez.» (236) Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

الْجَنَّةُ حَرَامٌ عَلَى كُلِّ فَاحِشٍ أَنْ يَدْخُلَهَا ح **«Cennet fâhiş ve çirkin söz konuşanlara haramdır.»** (237) Yine Resûl-i Ekrem:

أَرْبَعَةٌ يُؤْذُونَ أَهْلَ النَّارِ عَلَى مَا بِهِمْ مِنَ الْأَذَى يَسْعَوْنَ بَيْنَ الْحَمِيمِ وَالْجَحِيمِ يَدْعُونَ بِالْوَيْلِ وَالثُّبُورِ رَجُلٌ يَسِيلُ فُوهُ قَيْحًا وَدَمًا فَيُقَالُ لَهُ مَا بَالُ الْأَبْعَدِ قَدْ آذَانَا عَلَى مَا بِنَا مِنَ الْأَذَى فَيَقُولُ إِنَّ الْأَبْعَدَ كَانَ يَنْظُرُ إِلَى كُلِّ كَلِمَةٍ قَذِعَةٍ خَبِيثَةٍ فَيَسْتَلِذُّهَا كَمَا يَسْتَلِذُّ الرَّفَثَ ح

«Dört kimsenin Cehennem'de çektikleri azabdan, Cehennem halkı dahi üzülürler. Hamîm ve Cahîm adlarındaki iki Cehennem arasında koşar dururlar: Vay bize mahvolduk, diye bağırırlar. Bunlardan birinin ağzından mütemadiyen kan ve irin akar. Ona şu uzaktaki, hâin herifin hâli nedir ki, bizim çektiğimiz azab bize yetmiyormuş gibi bir de onun sıkıntısını çekiyoruz? der ki, o her fâhiş ve habis söze bakar da cima'dan zevk aldığı gibi, bu gibi sözlerden zevk alır. Bunun için cezâsı budur.» (238) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem Hz. Âişe'ye:

لَوْ كَانَ الْفُحْشُ رَجُلًا لَكَانَ رَجُلَ سُوءٍ ح **«Ey Âişe, fuhuş**

---

(235) İbn Ebi'd-Dünyâ Muhammed Bâkır'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(236) Tirmizi sahih sened ile İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.
(237) İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.
(238) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

erkek olsa, kötü bir insân olurdu.» (239) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

اَلْبَذَاءُ وَالْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنْ شُعَبِ النِّفَاقِ

«Yaramaz ve fâhiş sözler, nifakın dallarından birer daldır.» (240) Hadîsdeki «Beyân» kelimesinden murâdın, izâhı muvâfık düşmeyen şey'i açığa çıkarmak veyâhut tekellüfe varacak şekilde izaha kalkışmak mânalarına ihtimâli olduğu gibi, din işlerinde ve Allahu Teâlâ'nın sıfatlarında açıklamak, izâh etmek ihtimâli de vardır. Çünkü dinî hükümleri ve Allah'ın sıfatlarını mücmel olarak, halka bildirmek daha iyidir. Zira avâmın teferruâta tahammülü yoktur. Tafsilâta kalkışmakla onları şübheye düşürmek ihtimâli vardır. Mücmel olarak anlatılırsa kolaylıkla onu kabûl eder. «Beyân» kelimesinin bütün bu mânalara ihtimâli olmakla berâber, «Bezâ» kelimesinin yanında bunu anmak, açıkça ifâde edilmesinde insânın utandığı sözleri îma yollu konuşacak yerde açıkça konuşmak mânasındadır. Bu gibi yerlerde sözü kapalı geçmek daha muvâfıktır.

Yine Resûl-i Ekrem:

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَاحِشَ الْمُتَفَحِّشَ الصَّيَّاحَ فِي الْاَسْوَاقِ

«Allahu Teâlâ sokaklarda dolaşıp âşikâre fâhiş ve çirkin söz söyleyenleri sevmez.» (241) buyurmuştur. Câbir b. Semure (242) diyor ki: «Babam önde ben arkasında oturuyor ve Resûl-i Ekrem'in sohbetinde bulunuyorduk. Resûl-i Ekrem:

اِنَّ الْفُحْشَ وَالتَّفَاحُشَ لَيْسَا مِنَ الْاِسْلَامِ فِي شَيْءٍ وَاِنَّ اَحْسَنَ النَّاسِ
اِسْلَامًا اَحْسَنُهُمْ اَخْلَاقًا

«Fuhuş ve karşılıklı fâhiş söz sarfetmenin İslâmiyette yeri yoktur. İslâmiyet bakımından insanların en güzeli ahlâkı en güzel olanıdır.» (243) buyurmuştur.

---

(239) İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Lubay'a'dan rivâyet etmiştir.

(240) Tirmizi ve Hâkim rivâyet ettiler. Hâkim, hasen ve sahîh olduğunu söyledi.

(241) İbn Ebi'd-Dünyâ Câbir'den rivâyet etmiştir.

(242) Ashâb'dandır. Sa'd'ın kardeşidir. Kûfe'de Hicrî 76 da ölmüştür.

(243) Ahmed ve İbn Ebi'd-Dünyâ sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

İbrâhim b. Mesîre (244) diyor ki; Ahnef b. Kays: «Size hastalıkların en kötüsünü bildireyim mi?» dedi ve bunların bed lisân ve kötü huy olduklarını anlattı. Bu anlattıklarımız da kötü sözü zemmeden rivâyetlerdir.

Fuhşun haddine ve hakikatine gelince; fuhuş, çirkin şeyleri açık sözlerle ifâde etmektir. Bunlar umûmiyetle cinsî münâsebet ve bunlarla alâkalı sözlerdir. Zira bozuk insanların bu hususta kullandıkları çok çirkin ve çok açık tâbirleri vardır. Hâlbuki sâlih kimseler bunlardan vahşet duyar. Bunları, kinâye, rumûz ve imâ yolu ile anlatırlar. İbn Abbâs (R.A.): «Allah hayâ ve kerem sâhibidir. Afveder ve bir çok şeyleri kinâyeli olarak anlatır. Meselâ, cinsi münâsebeti temâs ile ifâde eder. Mess, lems, duhûl ve sohbet gibi kelimeleri vikaa'dan, münâsebetten kinâye olarak zikreder. Bunlar fâhiş değiller, fakat bunların karşısında fâhiş ve açık kelimeler var ki, onları anmak çirkindir. Bunların çoğu sövüp saymakta ve ayıplamakta kullanılır. Bunlar da kendi aralarında farklıdır. Bâzıları bâzılarından daha fâhiştir. Bu da memleketlerin teâmülüne göre değişir. En hafifleri mekrûh, ağırları ise mahzurludur. Aralarındakiler, mekrûh ile mahzur arasında mütereddittir. Bu fuhş-i kelâm yalnız cima' ile alâkalı değil, idrâr ve kazâ-i hâcette de vardır. Zira kazâ-i hâcet de gizli yapılır. Gizli yapılan her şey'i açık ve sarih kelimelerle ifâde, fuhş-i kelâmdır.»

Bunun gibi, bir kimsenin utandığı bir kusûru varsa, o kusûrunu açıkça anmadansa, şikâyet ettiğim bir husus şeklinde bir ifâde ile anmak daha muvâfık düşer. Aksi ise fuhş-i kelâmdır. Hepsi de dilin âfetlerindendir.

Alâ b. Hârûn diyor ki: Ömer b. Abdülâziz konuşmasına çok dikkat ederdi. Bir def'a koltuğunda bir yara çıktı. Gittik vaziyetini sorduk. Yara nerende çıktı, dedik. O da, koltuğumun altında demedi de elimin içinde çıktı dedi. Burada bile dilinin nezâketini korudu.

Fâhiş söz söylemenin sebebi, ya karşısındaki adama eziyyet etmek veyâ düşüp kalktığı kötü kimselerden alışıp bunu teâmül hâline getirmektir. Çünkü sövüp saymak bu gibi alçak tabiatli insanların âdetidir. Onlar buna aldırış etmezler. A'râbi'nin biri Resûl-i Ekrem'e:

— Bana vasıyyet et, dedi. Resûl-i Ekrem:

عَلَيْكَ بِتَقْوَى اللّٰهِ وَاِنْ امْرُؤٌ عَيَّرَكَ بِشَيْءٍ يَعْلَمُهُ فِيكَ فَلَا تُعَيِّرْهُ بِشَيْءٍ تَعْلَمُهُ فِيهِ يَكُونُ وَبَالُهُ عَلَيْهِ وَاَجْرُهُ لَكَ وَلَا تَسُبَّنَّ شَيْئًا.

(244) Tâif'lidir. Mekke'ye geldi ve Hicrî 132 de vefât etti.

«Allah'tan kork, takvâya devâm et, bir kimse sende bildiği bir kusûrdan dolayı seni ayıplarsa, sen onda bildiğin kusurdan dolayı onu ayıplamağa kalkışma; günâhı onun, sevâbı ise senin olur. Ve kimseye kötü söz söyleme.» (245)

İyâd b. Himar diyor ki: Resûl-i Ekrem'e:

— Bizim akrabadan biri bana kötü söz söylüyor. Hâlbuki benden aşağıdır. Bende aynı şekilde kendisine mukaabelede bulunabilir miyim? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

اَلْمُتَسَابَّانِ شَيْطَانَانِ يَتَعَاوَيَانِ وَيَتَهَاجَرَانِ

«Karşılıklı birbirine sövenler şeytanlardır. Onlar köpek gibi itişir, yalan konuşur ve ayrılırlar.» (246) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

سِبَابُ الْمُؤْمِنِ فِسْقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ **«Mü'mine sövmek fısk, mü'mini öldürmek ise küfürdür.»** (247) buyurmuştur.

Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

اَلْمُسْتَبَّانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِئِ مِنْهُمَا حَتَّى يَعْتَدِيَ الْمَظْلُومُ

«Karşılıklı birbirine sövenlerin günâhı, mazlum taraf başlayıncaya kadar, ilk def'a başlayanadır.» (248)

Diğer hadisde şöyle buyurulmuştur:

مَلْعُونٌ مَنْ سَبَّ وَالِدَيْهِ **«Annesine babasına söven mel'ûndur.»**

Diğer bir rivâyette: مِنْ أَكْبَرِ الْكَبَائِرِ أَنْ يَسُبَّ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ

«En büyük günahlardan biri de kişinin annesine babasına sövmesidir.» buyurulmuştur. «İnsan annesine babasına söver mi?» diyenlere, Resûl-i Ekrem: يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ الْآخَرُ أَبَاهُ **«Kendisi**

---

(245) Ahmed ve Taberânî isnâd-ı ceyyid ile Câbir'den rivâyet etmişlerdir.
(246) Tayâlisî rivâyet etmiştir.
(247) Buhârî ile Müslim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.
(248) Müslim Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

başkasının babasına küfreder, başkası da onun babasına küfreder.» (249) buyurmuştur.

9 uncu BEYÂN : SEKİZİNCİ ÂFET TEL'İNDİR

Lânet, ister insan, ister hayvan ve ister nebâtâta olsun, mezmumdur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) : اَلْمُؤْمِنُ لَيْسَ بِلَعَّانٍ **«Mü'min lânet edici olamaz.»** (250) buyurmuştur. Diğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur: لَا تَلَاعَنُوا بِلَعْنَةِ اللّٰهِ وَلَا بِغَضَبِهِ وَلَا بِجَهَنَّمَ **«Allah'ın gazabı, Allah'ın lâneti ve Cehennem ile lânetleşmeyin.»** (251) Huzeyfe diyor ki: «Bir kavim lânetleşirse, lâneti hak ederler.» İmrân b. Husayn de şöyle demiştir: «Resûl-i Ekrem bir seferde iken Ensâr'dan bir kadın devesine kızarak onu tel'in etti. Resûl-i Ekrem :

خُذُوا مَا عَلَيْهَا وَأَعْرُوهَا فَإِنَّهَا مَلْعُونَةٌ

«Devenin yükünü alın, semerini çıkarın; zira o mel'undur.» (252) buyurdu. Râvî diyor ki: Deve gözümün önündedir, kimse tarafına bakmadan başı boş olarak kaafile arasında gidiyordu.»

Ebû'd-Derdâ (R.A.) diyor ki: Yere kim lânet ederse, yer, kendisine en çok âsi olana, Allah lânet etsin, der. Hz. Âişe (R.A.) anlatıyor: «Hz. Ebû Bekir (R.A.) kölelerinden bâzılarını tel'in ediyordu. Resûl-i Ekrem ona dönerek:

يَا أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقِينَ وَاللَّعَّانِينَ كَلَّا وَرَبِّ الْكَعْبَةِ

«Yâ Ebâ Bekir, hem sıddîklık, hem de lânet edicilik bir arada olur mu? Kâ'be'nin Rabbine yemin ederim ki, olamaz!» (253) buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir kölelerini âzâd etti ve bir daha lânet etmiyeceğine dâir Resûl-i Ekrem'e söz verdi.»

---

(249) Ahmed Ebû Ya'lâ ve Taberânî İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.
(250) Yukarıda geçmiştir.
(251) Tirmizî ve Ebû Dâvud Semure'den rivâyet ettiler.
(252) Müslim rivâyet etmiştir.
(253) İbn Ebî'd-Dünyâ «Kitâbu's-Samt»da rivâyet etmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem :

إِنَّ اللَّعَّانِينَ لَا يَكُونُونَ شُفَعَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Lânet ediciler Kıyâmet günü ne şefâatçi, ne de şâhit olurlar.» (254) buyurdu. E n e s (R.A.) diyor ki: Adamın biri Resûl-i Ekrem ile devesi üzerinde giderken devesini lânetledi. Resûl-i Ekrem :

يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَسِرْ مَعَنَا عَلَى بَعِيرٍ مَلْعُونٍ

«Ey Allah'ın kulu, lânetlenmiş deve ile aramızda gitme.» (255) buyurdu. Bu, onun sözünü reddetmek için idi.

Lânet, Allah'dan kovulmak ve uzaklaştırmak mânâsındadır ki bu, ancak Allah'tan uzaklaşmağı gerektiren sıfatlara sâhip olduğu zamandır. Başka sûretle câiz değildir. O sıfatlar da küfür ve zulüm vasıflarıdır. Meselâ: «Allah'ın lâneti zâlimler veyâ kâfirler üzerine olsun» gibi. Burada şeriatın lâfzına uymalıdır. Çünkü lânette büyük tehlike vardır. Zira lânet, mel'ûnu uzaklaştırdı diye Allah'a karşı bir hükümdür. Bu da gaybdır. Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. Ancak, Allahu Teâlâ bildirmiş ise Peygamberi de bilebilir.

L â n e t i G e r e k t i r e n S e b e b l e r

Lâneti gerektiren sebebler üçtür. Bunlar küfür, bid'at ve fısktır. Her birine lânet de üç mertebeye ayrılır:

Birincisi: Umûmiyetle tel'îndir. Umumi bir ifâde ile, «Allah'ın lâneti kâfirler, bid'at sâhibleri ve fâsıklar üzerine olsun.»

İkincisi: Husûsi vasıfla lânettir. Yahûdilere, Hıristiyanlara, Mecûsilere, Kaderiye, Havâriç, Ravâfiz, zâni, zâlim ve ribâ yiyenlere lânet olsun, gibi. Bunların hepsi câiz olmakla berâber bid'at sâhiplerinin vasıflarını tel'in tehlikelidir. Zira bid'ati bilmek zordur. Çünkü bu husûsta sarîh bir rivâyet yoktur. Lâyık olan, avâmı bundan men'etmektir. Çünkü bu, misli ile karşılaşmağı icâbettirir. Yâni o da seni, bid'at sâhibi kabûl ederek, tel'în eder ve insanlar arasında münâzaalara sebeb olur.

Üçüncüsü : Muayyen şahsı tel'îndir. Bu, çok tehlikelidir. Meselâ, Süleymân'a Allah lânet etsin, o kâfirdir, fâsık veyâ bid'at sâhibidir, sözü gibi. Bunun izâhı şöyledir: Şer'an lâneti sâbit olan kimseyi tel'inde beis yoktur, câizdir. Allahın lâneti F i r ' a v n ve E b û C e h i l üzerine olsun gibi. Bunların küfür üzere öldükleri sâbit ve şer'an bilinmiştir. Fakat zamanımızda muayyen bir şahsa gelince; meselâ Allah'ın lâneti V e l î üze-

---

(254) Müslim Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

(255) İbn Ebî'd-Dünyâ isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

rine olsun; zira o, Yahudîdir. İşte bu korkunçtur. Bir Yahudi müslümân olarak ölebilir. Daha bunun mel'ûn olması ile nasıl hükmedilir?

Şâyet, bu anda kâfir olduğu için tel'in edilir. Nitekim bir müslümânın ilerde dinden çıkma ihtimâli olduğu hâlde, bu anda müslümân olduğu için «Allah rahmet etsin» demek câiz olduğu gibi, bu tel'in de câizdir, dersen;

Bilmiş ol ki; müslümâna «Allah rahmet etsin» demek, rahmete vesile olan İslâm dîninde ve tâatte Allah onu sâbit kılsın demektir. Fakat kâfir hakkında, lânete sebeb olan kötü hâlinde Allah onu sâbit kılsın demek mümkün değildir. Çünkü böyle demek, küfrü istemektir. Küfrü istemek ise küfürdür. Ancak küfrü hâlinde olursa Allah lânet etsin, müslümân olursa lânet etmesin, denir. Bu ise gaybdır. Gaybı ise ancak Allah bilir. Mutlak olan iman ile küfür arasında tereddüttür. O hâlde lânette tehlike var, fakat lâneti terketmekte tehlike yoktur.

Kâfir hakkında bunu böyle bildikten sonra fâsık ve mübtedi hakkında lâneti terketmenin daha evlâ olduğu meydâna çıkar. Şu hâlde muayyen şahıslara lânet, tehlikelidir. Çünkü her an, vaziyetlerinde değişiklik olabilir. Binâenaleyh ancak Resûl-i Ekrem'in bildirdikleri müstesnâdır. Allah dilediklerini ona bildirir. Bunun için Peygamber Efendimiz muayyen kavmi tel'in etmiş, bedduâsında Ebû Cehil ve Utbe'yi zikretmiştir. Onlar da Bedir cenginde küfür üzere ölmüşlerdir. Hattâ Resûl-i Ekrem de âkıbetlerini bilmediği kimseleri tel'inden nehyedilmiştir. Rivâyete göre Bi'ri Maûne'de Ashâbını öldürenlere bir ay Kunut duâsında tel'in etti. Bunun üzerine:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

«Allah'ın, onların tevbelerini kabûl veyâ onlara azâb etmesi işiyle senin bir ilişiğin yok. Çünkü onlar muhakkak zâlim kimselerdir.» (3 - Âl-i İmrân: 128) Âyet-i Celîle'si nâzil oldu. Yâni onlar belki müslümân olurlar, mel'ûn olduklarını nereden biliyorsun? Bunun gibi küfür hâlinde olduğunu sûret-i kat'iyyede bildiğimiz kimseyi tel'in câizdir, fakat müslümân bir yakınına eziyet vermemek şartıyla. Şâyet bir müslümân bundan ağırlanacaksa, yine câiz değildir. Rivâyete göre; Resûl-i Ekrem Tâif'e giderken gördüğü bir mezarın kime âit olduğunu Ebû Bekir'den (R.A.) sormuş. Ebû Bekir de: «Bu mezar, Allah ve Resûlüne âsî olan Sa'd b. Âs'ın mezârıdır.» Said oğlu Ömer'in buna canı sıkıldı ve Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlallah, bu mezar yemek yediren ve Ebû Kuhâfe'nin açlığını gideren bir adamın mezarıdır, dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (R.A.):

— Bu adam bana sataşıyor (çünkü Kuhâfe onun babası idi) deyince, Resûl-i Ekrem Said'e:

— Ebû Bekir'den dilini çek, buyurdu ve sonra Ebû Bekir'e dönerek:

— **Kâfirleri umumi bir şekilde anın, husûsî şekilde tahsis etmeyin; çünkü böyle yaparsanız, evlâtları babaları için kızarlar,** buyurmuşlar ve insanları bundan men'etmişlerdir.

Nuayman adında biri def'alarca içki içti ve her def'asında Resûl-i Ekrem'in huzûrunda cezâlandırıldı. Ashâb'dan biri:

— Lânet olası ne çok içiyor, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Kardeşin hakkında şeytâna yardımcı olma,** diğer rivâyette: **Böyle deme, zira o, Allah ve Resûlünü sever,** buyurmakla içki içen bu adamı tel'inden men'etmiştir. İşte bu hâdise, muayyen bir fâsıkı tel'înin câiz olmadığını bize göstermektedir.

Hulâsa, muayyen şahısları tel'inde tehlike vardır. Bundan kaçınmak lâzımdır. Hâlbuki şeytâna bile lânet etmemekte bir tehlike yoktur, nerde kaldı başkalarına?

Şâyet, Hz. Hüseyin'i katleden veyâ öldürülmesini emreden Yezid'e lânet câiz midir? denirse;

Deriz ki: Evvelâ Yezid'in Hüseyin'i öldürmesi veyâ öldürülmesini emretmesi sâbit değildir. Bunun için o öldürdü veyâ o emretti demek de câiz değildir. Daha lânet nerde kaldı? Çünkü kat'i sûrette bilinmedikten sonra, bir müslümâna büyük bir günâhı isnâd etmek câiz değildir. Evet, İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi ve Ebû Lü'lü'ün Hz. Ömer'i öldürdüklerini söylemek câizdir. Çünkü bunlar tevâtürle sâbittir. Binâenaleyh, tahkik etmeden bir müslümânı fısk veyâ küfürle karalamak câiz değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَا يَرْمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْكُفْرِ وَلَا يَرْمِيهِ بِالْفُسُوقِ إِلَّا ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ
صَاحِبُهُ كَذَلِكَ

«Bir kimse bir kimseyi küfür veyâ fısk ile ithâm eder de ithâm edilen kimse böyle olmazsa bu ithâm, ithâm edene döner.» (256) buyurmuştur. Yine:

(256) Buhârî Ebû Zer'den rivâyet etmiştir.

ما شهد رجل على رجل بالكفر الا باء به احدهما ان كان كافرا فهو كما قال وان لم يكن كافرا فقد كفر بتكفيره اياه »

«Bir kimse bir adamın küfrüne şehâdet ederse, bunlardan biri kâfir olur. Şâyet küfrüne şehâdet ettiği kimseler kâfir ise, dediği gibidir. Kâfir değilse, o zaman onu tekfir edenin kendisi kâfir olur.» (257) buyurmuştur. Yâni müslümân olduğunu bildiği hâlde onu tekfir ederse, kendisi kâfir olur. Şâyet işlediği bid'atler, tavır ve davranışları sebebiyle kâfir olduğunu sanarak onu tekfire kalkışırsa, o zaman kâfir olmaz, belki hatâya düşmüş olur. M u a z (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem bana:

انهاك ان تشتم مسلما او تعصى اماما عادلا » **«Müslümâna kötü söylemekten ve âdil hükümdâra isyân etmekten seni nehy ederim.»** (258) buyurdu.

Ölüler aleyhinde bulunmak, bundan daha ağırdır. M e s r û k diyor ki: Hz. Âişe'nin yanına girmiştim. Hz. Â i ş e:

— Lânet olası falancı ne yapıyor, diye sordu. Ben de:

— O öldü, dedim. Bunun üzerine Â i ş e:

— Allah rahmet etsin, dedi. Ben ise:

— Az evvel lânetledin, şimdi rahmetliyorsun, bu nasıl olur? diye sordum. Hz. Â i ş e:

— Resûl-i Ekrem:

لا تسبوا الأموات فانهم قد افضوا الى ما قدموا »

«Ölüleri aleyhinde konuşmayınız; zira onlar takdim ettiklerine ulaştılar.» (259) buyurdu da, onun için rahmetle andım, dedi. Yine Resûl-i Ekrem:

لا تسبوا الأموات فتؤذوا به الأحياء » **«Ölülere kötü söylemeyin, zira bu sebeble hayattaki yakınlarını incitmiş olursanız.»** (260) Diğer bir hadisde de:

---

(257) Ebû Mansûr Deylemi Ebû Saîd'den rivâyet etmiştir.

(258) Ebû Nuaym «H i l y e»de rivâyet etmiştir.

(259) İbn Mübârek «Z ü h d ve R e k a i k»de rivâyet etmiştir.

(260) Tirmizî Muğîre'den rivâyet etmiştir.

أَيُّهَا النَّاسُ احْفَظُونِي فِي أَصْحَابِي وَإِخْوَانِي وَأَصْهَارِي وَلَا تَسُبُّوهُمْ ،
أَيُّهَا النَّاسُ إِذَا مَاتَ الْمَيِّتُ فَاذْكُرُوا مِنْهُ خَيْرًا »

«**Ey insanlar, Ashâbım, kardeşlerim ve yakınlarım husûsunda beni düşününüz ve onların aleyhinde konuşmayınız. Ey insanlar, biri öldüğü zaman, onun** (kötülüklerini değil) **iyiliklerini anınız.**» (261) buyurmuştur.

Acaba, Hüseyin'i öldüreni veyâ öldürülmesini emredene, Allah lânet etsin, demek câiz midir? dersen;

Deriz ki: Burada en doğrusu, Hz. Hüseyin'i öldüren veyâ öldürülmesini emreden kimse, tevbesiz öldü ise, Allah lânet etsin, demek câiz olur. Belki tevbekâr olmuştur. Tevbe etmişse lânet câiz olmaz. Meselâ Vahşî de kâfir iken Resûl-i Ekrem'in amcası Hz. Hamza'yı öldürüp, sonra küfür ve katilden tevbe ettiği için artık ona lânet câiz değildir. Adam öldürmek, büyük günahlardan olmakla berâber, küfür derecesine yükselemez. Yâni o da tevbekâr olabilir. Binâenaleyh, tevbe etmemişse kaydını koymadan mutlak sûrette Hz. Hüseyin'i öldüren veyâ öldürülmesini emredene lânet olsun, sözü tehlikeli olur. Hâlbuki hiç lânet etmemekte bir tehlike yoktur ve bu daha doğrudur.

Bu misâli burada anmamız ve lânetten bahsetmemiz, insanların, lânet kelimesine ihânet edip, dillerine doladıkları içindir. Hâlbuki mü'min lânetçi değildir. Lânet kelimesini diline dolaması doğru olmaz. Ancak kat'î olarak küfür üzere öldüğü bilinenler ise bu vasıfta olanlara umûmiyetle lânet edilebilir, yoksa muayyen şahıslara lânet yapılmaz. (Şeytâna bile lânet etmediğimizden Allah katında mes'ul olmıyacağımıza ve bâzı lânetlerden mes'ûl olacağımıza göre) lâneti terkedip, Allah'ı zikretmekle meşgûl olmak, daha evlâdır. Bunu da yapamıyorsan sükût et. Zira selâmet sükûttadır. Mekki b. İbrâhim (262) diyor ki: Biz İbn Avn'ın (263) sohbetinde bulunuyorduk. Vâliliği sırasında İbn Avn'a eziyet eden Bilâl b. Ebû Burde'yi tel'in edip duruyorduk. İbn Avn ise hiç sesini çıkarmadan dinliyordu. Bir ara kendisine:

— Bu adam sana eziyet ettiği için onu tel'in ediyoruz, sen ise susuyorsun, dedik. O:

---

(261) Ebû Mansûr «Müsned»inde rivâyet etmiştir.

(262) Mekkî, Belh'li ve Teymî'dir. Sika'dandır. Buhârî kendisinden rivâyet etmiştir.

(263) İbn Avn Irak'ta; sünnette çok büyük bir âlim olup, Tâbiîn'dendir. Hicri 151 de ölmüştür.

— Lâ ilâhe illâllah ile, Allah falanı lânet etsin, sözleri, amel sahifelerimize geçecek iki cümledir. Kıyâmet günü amel defterimden «Lâ ilâhe illâllah» kelime-i tevhidinin çıkması, Allah falana lânet etsin, cümlesinin çıkmasından benim için daha sevimlidir. Onun için tel'în etmiyorum da tevhid ediyorum, dedi. Adamın biri Resûl-i Ekrem'e:

— Bana nasîhat et, deyince Resûl-i Ekrem:

— **Lânetçi olmamağı sana tavsiye ederim,** buyurdu. İbn Ömer (R. A.) de: «Allah katında en sevimsiz insan, şuna buna kötü söyleyip lânet eden kimsedir.» buyurdu. Diğer biri de bir mü'mini tel'în etmenin, onu öldürmek kadar ağır olduğunu söylemiştir. Hammâd b. Zeyd (264): «Bu sözün, Peygamberimize merfû bir hadis olduğunu söylesem, mübalâğa etmiş olmam» demiştir. Ebû Katâde de diyor ki; «Mü'mine lânet eden onu öldürmüş gibi olur.» derlerdi. Bu ifâde merfû olarak Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilmiştir. Bed duâ da lânete yakın bir şeydir. Hattâ zâlime de bed duâ aynıdır. «Allah onu dertten kurtarmasın, ona gün yüzü göstermesin» şeklindeki bed duâlar gibi. Bunlar mezmûmdur. Haberde şöyle vârid olmuştur:

إن المظلوم ليدعو على الظالم حتى يكافئه ثم يبقى للظالم عنده فضلة يوم القيامة

«Mazlûm zâlime öyle bed duâ eder ki, Kıyâmet günü zâlimin zulmünü karşılaştırdıktan sonra, zâlimin kendisinde biraz da hakkı kalır.»

10 uncu BEYÂN: DOKUZUNCU ÂFET TEGANNİ VE ŞİİRDİR

Sema' kısmında teganninin helâl olup olmayan kısımlarını anlatmıştık. Artık onları tekrâr edecek değiliz.

Şiire gelince; şiir bir sözdür; güzeli güzel, çirkini ise çirkindir. Ancak yalnız şiir ile meşgûl olmak da mezmumdur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.): لأن يمتلئ جوف أحدكم قيحا حتى يريه خير له من أن يمتلئ شعرا

«Sizden birinizin içinin gözle görülür şekilde cerahatle dolmuş olması, onun hakkında, içinin şiir ile dolmasından daha hayırlıdır.» (265) buyurmuştur. Mesrûk'a şiir hakkında sorulmuş, o ise bunu kerih görmüş ve: «Benim amel sahifemde şiir bulunmasından hoşlanmam.» demiştir. Zâtın birine yine şiirden sormuşlar, cevâbında, onun yerine Allah'ı zikr eyle, zira Allah'ı zikir, şiirden hayırlıdır, demiştir.

---

(264) Basra'lı Sika'dan bir zâttır. Hicri 96 da 81 yaşında ölmüştür.
(265) Müslim, Sa'd b. Ebî Vakkas'dan rivâyet etmiştir.

Hulâsa: İçinde çirkin söz bulunmazsa şiir söylemek ve onu bestelemek haram değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً **«Şiirden bâzısı ayni hikmettir.»** (266) buyurmuştur. Evet, şiirden maksad, övmek, yermek ve süslemektir. Bâzan şiire yalan da karışır. Resûl-i Ekrem, H a s s a n b. S â b i t'e, kâfirleri yermek için şiir söylemesini emretmiştir. Övmede aşırı gitmek, yalan ise de, harâm olan yalana girmez. Nitekim şâir:

وَلَوْ لَمْ يَكُنْ فِي كَفِّهِ غَيْرُ رُوحِهِ لَجَادَ بِهَا فَلْيَتَّقِ اللَّهَ سَائِلُهُ

«O kadar cömerddir ki, elinde cânından başka bir şey bulunmasa cânını vermekten çekinmiyecektir.»

«O hâlde kendisinden isteyen Allah'tan korksun ve insâf etsin.»

Şâirin bu şiiri cömerdliğin son haddini tavsiftir. Yoksa bunu olduğu gibi inandırmağı kasdetmiyor. Bunun için diğer yalanlarla aynı ölçüde değildir. Resûl-i Ekrem'in huzûrunda nice beyitler okunmuştur ki, bunlar incelendiği takdirde bu kabil sözlerin bunlarda da bulunduğu görülür. Hâlbuki Resûl-i Ekrem bundan men'etmemiştir. Hz. Â i ş e (R.A.) diyor ki: Bir gün Resûl-i Ekrem oturmuş nâlinlerini dikiyor, ben de yün eğiriyordum. Bu sırada Resûl-i Ekremin alnından nûr topu gibi parlayan terlerin aktığını hayretle müşâhede ettim. Bir ara başını bana çevirdi ve: «Ne o şaşırdın kaldın?» dedi. Ben de kendisine: «Ey Allah'ın Resûlü, sana baktım, alnından terlerin aktığını ve terlerinin nur gibi parladığını gördüm. Hâtırıma geçti, eğer şâir E b û K e b i r e l - H ü z e l i sizi görse, söylediği şiire sizin daha lâyık olduğunuzu anlardı.» dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— Yâ Âişe, Ebû Kebir el-Hüzeli ne dedi? diye sordu. Ben de:

— Şu iki şiiri söyledi dedim. Şiir:

«Hayzın her türlü lekesinden, süt bozukluğundan ve cinsi münâsebette bulunan kadının sütünü emmek hastalığından uzak.»

«Yüz çizgilerine baktığın vakit, yağmur damlalarını akıtan buluttan çıkan şimşek gibi parlak.» Ben bunu okur okumaz, Resûl-i Ekrem elindeki işini bırakarak kalktı ve benim alnımdan öptü, sonra da:

جَزَاكِ اللَّهُ خَيْرًا يَا عَائِشَةُ مَا سُرِرْتُ مِنِّي كَسُرُورِي مِنْكِ

---

(266) Semâ' babsında geçmiştir.

«Allah seni hayırla mükâfatlandırsın ya Â i ş e, sen beni sevindirdiğin gibi, ben seni sevindiremedim.» (267) buyurdu. H u n e y n cenginden dönüşünde Resûl-i Ekrem aldığı ganimetlerin müellefe-i kulûb arasında taksimini ve bunlardan âilesinin reisi olan, A b b â s b. M i r d a s'a dört deve verilmesini emredince, A b b â s bunları azımsıyarak, bir şiir söyledi. Şiirin sonu :

«Ebû Uyeyne ve Akra', Mirdas'ın yerini alamazlar! Ben bir vakit onlardan düşük değilim. Senin bugün düşürdüğün daha yükselemez.» dedi. Resûl-i Ekrem: **«Onu susturun.»** buyurdu. Hz. E b û B e k i r (R.A.) kendisine gitti. O da ancak yüz deveye râzı oldu ve memnûn olarak geri döndü. Resûl-i Ekrem: «Nasıl, benim hakkımda şiir söyler misin?» dediği vakit, A b b â s Resûl-i Ekrem'den özür dileyerek: **«Anam babam sana fedâ olsun, ya Resûlallah, ben şiiri dilimde karıncanın yürümesi gibi hafif bulurum. Sonra da karıncanın ısırması gibi beni ısırır. Sonra da şiirden bir fayda görmem.»** dedi. Resûl-i Ekrem:

لاَتَدَعُ الْعَرَبُ الشِّعْرَ حَتَّى تَدَعَ الْاِبِلُ الْحَنِينَ ﻫ **«Deve inlemeği terketmeden Arab şiiri terketmez.»** (268) buyurdu.

11 inci BEYÂN : ONUNCU ÂFET MİZAHTIR.

Mizah ve şaka, aslında **mezmûm** ve yasaktır. Ancak azı müstesnâdır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.): لاَتُمَارِ اَخَاكَ وَلاَ تُمَازِحْهُ ﻫ **«Kardeşinle mücâdele ve şaka etme.»** buyurmuştur.

Şâyet, mücâdelede eziyet, yalanlamak veyâ techîl vardır. Şaka ise gönül hoşluğu ve bir eğlencedir, neden yasak olur? dersen ;

Bilmiş ol ki: Yasak olan, aşırı derecede ve devamlı olan şakacılıktır.

Şakacılığa devâm, oyun ve eğlence ile meşgûl olmaktır. Oyun mübahtır, fakat devâmı mezmûmdur.

Aşırılığına gelince: İfrat [aşırılık], fazla gülmeği gerektirir. Fazla gülmek de kalbi öldürür. Bâzı hâllerde de kin tutmağa sebeb olur. Heybeti kaybeder. Bu bakımlardan mezmûmdur. Bu derecelere varmayan şaka ise mezmûm değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

---

(267) Beyhakî «Delâilü'n-Nübüvve»de rivâyet etmiştir.
(268) Kütüb-i Meşhûre'de yoktur.

إِنِّي لَأَمْزَحُ وَلَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا «Evet, ben de şaka ederim, fakat ancak doğruyu söylerim.» buyurmuştur. Ancak başkaları hem şaka etsin, hem de doğruyu söylesin, buna imkân yoktur. Bu, peygambere mahsûstur. Çünkü başkası şakaya başlarken maksadı her ne şekilde olursa olsun, dinleyicileri güldürmektir. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ يُضْحِكُ بِهَا جُلَسَاءَهُ يَهْوِي بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِنَ الثُّرَيَّا

«Kişi yanındakileri güldürmek için bir şey konuşur (buna aldırış etmez) hâlbuki bu söz sebebiyle Süreyya yıldızından daha uzak mesâfede ateşe atılır.» buyurmuştur.

Hz. Ömer (R.A.) «Gülmesi çoğalanın heybeti azalır, şaka yapan eğlenceye alınır. Bir şey'i çok yapan onunla tanılır. Çok konuşan çok düşer, çok düşenin hayâsı azalır, hayâsı azalan kimse şübheli şeylerden az kaçınır. Şübheli şeylerden az kaçınanın kalbi ölür.» demiştir. Gülmek, Âhireti unutmağa delâlet ettiği için, Resûl-i Ekrem:

لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا

«Eğer benim bildiğimi siz bilseydiniz, az güler çok ağlardınız.» (269) buyurmuştur.

Adamın biri kardeşine:

— Cehennem'e uğrayacağın haberini aldın mı? diye sordu. Kardeşi:

— Evet, aldım, dedi. Adam:

— Cehennem'den çıkacağına dâir bir haber aldın mı? diye sordu. Kardeşi:

— Hayır, almadım, dedi. Adam:

— O hâlde nasıl gülüyorsun? diye sordu. Bundan sonra bu adamın daha gülmediği söylenir. Yûsuf b. Esbât, Hasan-ı Basrî'nin otuz sene gülmediğini söylemiştir. Atâ es-Sulemî'nin de kırk sene gülmediği rivâyet edilir. Vehb b. el-Verd, halkın bayram günü güldüklerini görünce: «Eğer günahlarınız bağışlandı ise, bu hâl şükredenlerin hâli değil! Eğer günahlarınız bağışlanmadı ise bu, korkanların hâli değildir!» demiştir. Abdullah b. Ebî Ya'lâ: «Nasıl gülüyorsun?

(269) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

Belki de kefenin dokunmak üzeredir.» demiştir. İbn Abbâs (R.A.): «Gülerek isyân eden, ağlayarak Cehennem'de yanar.» buyurmuştur. Muhammed b. Vasi' diyor: «Cennet'te duran bir adamın ağlaması ne kadar garib ise, dünyâda henüz gireceği yeri bilmeyen kimsenin gülmesi de o nisbette şaşılacak şeydir.»

İşte bu anlattıklarımız, gülmenin âfetleridir. Gülmede yerilen, alabildiğine gülmektir. Tebessüm ise makbûldür. Tebessüm, ses çıkarmadan dişleri görülecek şekilde olan gülmektir. Buna gülümseme denir. Resûl-i Ekrem böyle gülerdi.

Muaviye'nin âzadlısı Kaasım anlatıyor: «Bedevi'nin biri titiz bir deve üzerinde Resûl-i Ekrem'e dönerek selâm verdi. Bir şey sormak üzere Resûl-i Ekrem'e üç def'a yaklaştı ise de, her def'asında devesi onu uzaklaştırdı. Ashâb-ı Kirâm, ona bakarak gülüşüyorlardı. Nihâyet deve adamı düşürdü ve boğazını ısırarak öldürdü. Ashâb-ı Kirâm Resûl-i Ekrem'i vaziyetten haberdâr edince, Resûl-i Ekrem, «Evet, sizin ağızlarınız da onun kanı ile doldu.» buyurdu.» Bu sözü ile onların gülmelerinin doğru olmadığını söylemek istedi.

Mizah ve şakanın, vekarın kaybolmasına sebeb oluşuna gelince: Hz. Ömer: «Şaka eden kimse ile alay edilir.» demiştir. Muhammed b. Münkedir diyor: «Annem bana dedi ki: «Oğulcağızım, çocuklarla şaka etme seni eğlenceye alırlar.» Sa'd b. Âs oğluna: «Oğlum büyüklerle şaka etme sana kızarlar, âdi kimselerle şaka etme sana hakaaret ederler.» diye vasıyette bulunmuştur.» Ömer b. Abdülâziz: «Allah'tan korkun ve şakadan kaçının; zira şaka, kin tutmağa, kin de kötülüklere sebebiyet verir.» demiştir. Kur'ânı okuyun, sohbetinizi Kur'ân üzerine yapın. Şâyet ağırlanırsanız, dinlenmek için büyük adamların güzel sözlerini anlatın. Arapçada şakanın adı «Mizâh» dır. Mizâhın mânası, uzaklıktır. Bunun için Hz. Ömer: «Şakaya niçin mizâh adı verildi biliyor musunuz? İnsânı haktan uzaklaştırdığı için.» demiştir. Denildi ki, her şey'in bir tohumu var, düşmanlığın tohumu da şakadır. Yine denildi ki; şaka aklı yok eder ve dostluğu bozar.

Şâyet, Resûl-i Ekrem ve Ashâb'ının da şakalaştıkları nakledilmektedir. Sen şakayı nasıl yasak edersin? dersen;

Derim ki: Sen de şaka sohbetlerinde Resûl-i Ekrem ve Ashâbı gibi yalnız hakkı söylemeğe muktedir isen, kimsenin kalbini kırmaz, ifrâta varmaz ve bu esaslar dâhilinde ara sıra şakalaşırsan, senin için de şakacılıkta beis yoktur. Fakat şakacılığı san'at ve meslek hâline getirmek, ona devâm edip aşırı gitmek, sonra da Resûl-i Ekrem'in işidir diye ona sarılmak büyük bir gaflet ve yanlışlık olur. Bu, bütün gün zenciler arasında dolaşıp onların oyunlarını seyreden kimsenin, Resûl-i Ekrem'in bir bayram günü kısa bir müddet Hz. Âişe'ye zencilerin oyunlarını seyretmesine müsâade ettiğini delil olarak göstermeğe benzer. Bu ise hatâdır. Zira ıs-

rar sebebiyle bâzı küçük günahlar büyük günâha döndükleri gibi, mübahlardan da devam sebebiyle günah olmağa intikal edenleri olduğunu unutmamak icâb eder.

Evet, Ebû Hureyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Ashâb Resûl-i Ekrem'e :

— Sen bizimle söz şakası yaparsın, dediklerinde, Resûl-i Ekrem :

﴿ إِنِّي وَإِنْ دَاعَبْتُكُمْ لَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا ﴾ **«Evet, ben her ne kadar sizinle şakalaşırsam da hilâf-ı hakikat bir şey söylemem.»** (270) buyurmuştur.

Atâ diyor ki: «Adamın biri İbn Abbâs'a, Resûl-i Ekremin şaka edip etmediğini sordu. İbn Abbâs (R.A.): «Evet, şaka ederdi.» deyince, adam, nasıl şaka ettiğini öğrenmek istedi. İbn Abbâs da şöyle anlattı: Resûl-i Ekrem bir def'a muhterem zevcelerinden birine geniş bir elbise yaptı ve ona:

الْبَسِيهِ وَاحْمَدِي وَجُرِّي مِنْهُ ذَيْلًا كَذَيْلِ الْعَرُوسِ

«Bunu giy, Allah'a hamdet ve gelin etekliği gibi eteklerini topla.» buyurdu.» Enes (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem zevceleri ile şakacılıkta erkeklerin en önde gelenlerinden biri idi. Hattâ rivâyete göre onlarla çok tebessüm ederdi. Hasan'dan rivâyette; yaşlı bir kadın Resûl-i Ekrem'e geldi. Resûl-i Ekrem : ﴿ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَجُوزٌ ﴾ **«Acûze [yaşlı kadınlar] Cennete giremez.»** (271) buyurdu. Bunun üzerine kadın ağlamağa başladı. Bunu gören Resûl-i Ekrem: **«Sen o gün yaşlı değil, genç olursun.»** buyurdu ve gönlünü aldı. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

﴿ إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴾

«Onları bâkire, eşlerine düşkün ve yaşıtları kılmışızdır.» (56 - Vâkıa: 35,36)

Zeyd b. Eslem anlatıyor: Ümmü Eymen adında bir kadın Resûl-i Ekrem'e gelerek :

— Kocam sizi dâvet ediyor, dedi. Resûl-i Ekrem :

---

(270) Tirmizi rivâyet etti ve hasendir, dedi.

(271) Tirmizi mürsel olarak, İbn Cevzî de Enes'den rivâyet ettiler.

— O kimdir, şu gözünde beyaz olan adam mı? deyince, kadın:

— Hayır, ya Resûlallah, kocamın gözünde beyaz yoktur, dedi. Resûl-i Ekrem ısrarla:

— Evet, onun gözünde aklık vardır, dedi. Kadın yine ısrâr etti. Fakat Resûl-i Ekrem'in maksadı, gözün siyahını çevreleyen aklık idi ki, bu herkesin gözünde vardır. Ve bu şaka doğrudur. Yine başka bir kadın:

— Ey Allah'ın Resûlü, beni bir deveye bindir, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Seni bir deve yavrusuna bindiririm, buyurdu. Kadın:

— Ben deve yavrusunu ne yapayım? O beni taşıyamaz, deyince, Resûl-i Ekrem:

— Her deve, bir devenin yavrusudur, buyurdu. Binâenaleyh bu şakası da bir hakîkatin ifâdesiydi. Enes (R.A.) diyor: Ebû Talha'nın (R.A.) Ebû Umeyr adında bir oğlu vardı. Resûl-i Ekrem Ebû Talha'ya gider ve çocuğa: يَا اَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ «Yâ Ebâ Umeyr, Nugayr ne yapıyor?» diye sorar ve kendisiyle şakalaşırdı. Aslında «Nağre» dir ki, serçe kuşunun yavrusudur. Umeyr'in oyuncağı idi, onunla eğlenirdi. «Umeyr» sözüne uysun diye onu da tasgîr ederek «Nugayr» [serçecik]» demiştir.

Hz. Âişe (R.A.) anlatıyor: Bedir gazâsı için Resûl-i Ekrem ile sefere çıktık. Bir gün bana:

— Gel seninle yarış yapalım, dedi. Ben de gömleğimi iyice belime bağladım. Sonra bir çizgi çizdik, üzerinden koşuya başladık. Yarışmayı Resûl-i Ekrem kazandı ve:

— Yâ Âişe, bu, Zû'l-mecâz'daki koşunun karşılığıdır. Zû'l-mecâz Mekke'de bir yerin adıdır. Hz. Âişe (R.A.) diyor: Ben küçüktüm, babam bana bir şey vermişti. Resûl-i Ekrem peşimden koştu ve bana yetişemedi. Bu def'a beni geçince, «İşte bu, o koşunun karşılığıdır.» dedi. (272) Yine Hz. Âişe anlatıyor: Bir def'a Resûl-i Ekrem ile yarıştık ve ben onu geçtim. Sonra bir yarışma daha tertîbledik fakat ben şişmanladığım için Resûl-i Ekrem beni geçti ve geçince: «İşte bu, o yarışmanın karşılığıdır.» (273) buyurdu.

Yine Hz. Âişe (R.A.) diyor ki: Bir gün Resûl-i Ekrem ile Sevde (274) yanımda bulunuyorlardı. Bir bulamaç pişirdim, getirdim. Sevde'yi buyur ettim. Sevde:

---

(272) Aslı bulunamamıştır.

(273) Nesâî ve İbn Mâce rivâyet ettiler. hadîs yukarda geçti.

(274) Hz. Hatîce'nin ölümünden sonra Resûl-i Ekrem Sevde'yi ve daha sonra da Âişe'yi almıştı. Sevde yaşlandığı zaman, gece nöbetini Âişe'ye bırakmıştı. Hadis rivâyet etmiştir. Hz. Ömer'in hilâfetinin sonlarına doğru ölmüştür.

— Ben onu sevmem, dedi. Ben de :

— Şâyet yemezsen, vallahi yüzüne serperim, dedim. O :

— Tadına bile bakmam, deyince, ben de kenârından bir parça aldım ve yüzüne serptim. Resûl-i Ekrem aramızda oturuyordu. Onu korumak için Resûl-i Ekrem dizini siper etti. Bu sefer ben kendi yüzüme sürdüm. Resûl-i Ekrem de bize bakarak gülümsüyordu, dedi.

Rivâyete göre bodur ve çirkin suratlı bir insan olan Dahhak b. Süfyân Kilâbî müslümân olmak için Resûl-i Ekremin nezdine geldi ve müslümân oldu. Henüz hıcâb âyeti nâzil olmadığı için, Hz. Âişe de orada oturuyordu. Dahhak Resûl-i Ekrem'e Hz. Âişe'yi göstererek :

— Benim bundan çok daha güzel iki karım vardır. istersen birini boşayayım da onu sen al, deyince, Hz. Âişe (canı sıkılmış olacak ki) kısa boylu ve çirkin suratlı olan Dahhâk'a :

— Karıların senden de mi güzel? dedi. Adamcağız:

— Ben daha güzel ve kerem sâhibiyim, deyince, Resûl-i Ekrem de gülümsedi.

Alkame'nin Enes'den rivâyetinde Resûl-i Ekrem torunu Hasan'a dilini çıkarır, Hasan dili görünce sevinir ve ona doğru koşardı. Uyeyne b. Bedre'l-Fezârî : «Vallahi, benim oğlum oldu, büyüdü, evlendi, yüzü sakallandı da bir def'a olsun onu öpmedim.» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem. مَنْ لاَ يَرْحَمْ لاَ يُرْحَمْ «Merhamet etmeyen, merhamet olunmaz.» (275) buyurdu.

Bu şakaların ekserisinin kadın ve çocuklarla geçtiği nakledilmektedir. Bu da onların nâzik olan gönüllerini almak içindir. Yoksa şakaya temâyülü olduğu için değildir. Yine bir gün gözünün biri ağrıyan Suheyb (R.A.) hurma yiyordu. Resûl-i Ekrem :

— Gözün ağrıdığı hâlde hurma mı yiyorsun? diye şaka etti. Suheyb de :

— Ey Allah'ın Resûlü, ağrımayan tarafı ile yiyorum, diye mukaabelede bulundu. Bu cevâba Resûl-i Ekrem gülümsedi. Hattâ bâzıları, azı dişleri görülecek şekilde güldüğünü söylediler.

Yine rivâyete göre; Havat b. Cubeyr Ensarî, Mekke yolunda Kâ'b kabîlesinden bâzı kadınlarla oturuyordu. Nerde ise Resûl-i Ekrem çıka geldi ve Havat'a «— Ne yapıyorsun bu kadınlarla burada?» diye sordu. Havat da :

— Kaçan devemi yakalamam için saçlarından bana ip örüyorlar, dedi. Resûl-i Ekrem geçti. Dönüşte yine onları orada görünce :

(275) Ebû Ya'lâ ve Hatîb rivâyet etmişlerdir.

— Artık o deve daha kaçmağı terketmedi mi? diye sordu. H a v a t :

— Utancımdan sustum, nerde görsem Resûl-i Ekrem'den kaçardım. Medine'ye gittikten sonra bir gün mescidde namaz kılıyordum. Resûl-i Ekrem beni gördü, geldi ve yanımda oturdu. Ben de namazı uzattım. Peygamberimiz :

— Namazı uzatma, ben seni bekliyorum, buyurdu. Hemen selâm verdim ve Resûl-i Ekrem aynı sözü söyledi. Yine utandım ve ses çıkarmadım. Yine bir def'a Resûl-i Ekrem ile karşılaştım, merkebe yan binmiş vaziyette geliyordu. Beni görünce :

— Nasıl artık deve ondan sonra daha kaçmadı, değil mi? diye aynı sözü tekrarladı. Bunun üzerine ben:

— Seni hak Peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki, müslümân olduktan sonra deve daha kaçmamıştır, dedim. Resûl-i Ekrem de : «Allahü Ekber, Allahü Ekber» diye tekbîr aldıktan sonra:

— Allah'ım, sen Ebû Abdillâh'ı (Havat'ı) hidâyet eyle, diye duâ etti ve hakikaten ondan sonra H a v â t iyi bir insân oldu.

N u a y m â n ü ' l - E n s a r i şakacı ve içkici bir insân idi. Medîne'de içki içerken yakalayıp Resûl-i Ekrem'e getirdiler Kendisine içki cezâsı tatbik edilirken biri :

— Allah sana lânet etsin, deyince Resûl-i Ekrem :

— Öyle söyleme, zira o Allah ve Resûlünü sever, buyurmuştur. Medîne'ye davar sürüsü veyâ turfanda ve iyi bir şey geldiği zaman, ondan satın alır, bir miktâr Resûl-i Ekrem'e getirir ve :

— Bunu senin için satın aldım, bu benim sana hediyemdir, der. Sonra mâl sâhibi parayı almağa geldiği zaman, adamı Resûl-i Ekrem'in yanına getirir ve:

— Bu adamın parasını ver, der. Resûl-i Ekrem :

— Hani sen onu bize hediye getirmiştin, şimdi ne parası bu? deyince, adamcağız :

— Ne yapayım, param yoktu, senin bundan yemeni arzû ettim, onun için aldım geldim, şimdi sen parayı ver, deyince, Resûl-i Ekrem gülerek parayı öderdi.

İşte bu anlattığımız şekillerdeki şakalar nâdiren yapılırsa mübâh olur. Devam ve ısrâr ise, hezeldir, mezmûmdur, kalbleri öldüren gülmenin sebebidir.

12 nci BEYÂN : ONBİRİNCİ ÂFET SUHRİYE VE İSTİHZÂDIR

Eğlence ve alaya alma, eziyyet verdiği zaman haramdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَ
لَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ

«Ey insanlar, bir grup, bir diğerini alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler.» (49 - Hucürât: 11) buyurulmuştur. Suhrıyenin mânası, adamı hiçe saymak, ihânet ve tahkirdir. İnsanları güldürecek şekilde kusur ve noksanlarına dokunmaktır. Bu da işini, sözünü hikâye ve taklid etmek suretiyle olduğu gibi, bâzan da işâret ve imâ ile olur. İstihzâ ettiği kimse mecliste ise buna gıybet denmezse de yine gıybet mânası kendisinde vardır. Hz. Â i ş e (R.A.) diyor: Ben bir insandan bahsettim. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

وَاللَّهِ مَا أُحِبُّ أَنِّي حَكَيْتُ إِنْسَانًا وَلِي كَذَا وَكَذَا

«Vallahi, bende şöyle böyle hâller var iken başkasından bahsetmekten hoşlanmam.» (276) buyurdu. İ b n A b b â s (R.A.):

يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا

«Vâh bize, eyvâh bize, bu defter nasıl olmuş da küçük-büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış.» (18 - Kehf: 49) Âyetinin tefsirinde: **«S a - ğ î r e»**, mü'min ile istihzâ ederken yapılan tebessümdür. **«K e b i r e»** ise bu arada atılan kahkahalardır.» demiştir. A b d u l l a h b. Z e m ' a diyor ki: Bir adamın yellenmesine gülenlere nasihat etmek üzere irâd ettiği bir hutbesinde Resûl-i Ekrem: **«Niçin gülüyorsunuz.»** buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمُسْتَهْزِئِينَ بِالنَّاسِ يُفْتَحُ لِأَحَدِهِمْ بَابٌ مِنَ الْجَنَّةِ فَيُقَالُ لَهُ هَلُمَّ
هَلُمَّ فَيَجِيءُ بِكَرْبِهِ وَغَمِّهِ فَإِذَا أَتَاهُ أُغْلِقَ دُونَهُ ثُمَّ يُفْتَحُ لَهُ بَابٌ آخَرُ
فَيُقَالُ هَلُمَّ هَلُمَّ فَيَجِيءُ بِكَرْبِهِ وَغَمِّهِ فَإِذَا أَتَاهُ أُغْلِقَ دُونَهُ فَمَا يَزَالُ
كَذَلِكَ حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ لَيُفْتَحُ لَهُ الْبَابُ فَيُقَالُ لَهُ هَلُمَّ هَلُمَّ فَلَا يَأْتِيهِ

«İnsanlarla istihzâ eden birine, Cennet'ten bir kapı açılır ve «bu-

(276) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.

yur, gel» denir. Adam sıkıntılı ve telâşlı olarak gelir, fakat kapu kapanır. Sonra başka bir kapu açılır. Adam yine sıkıntılı ve üzgün olarak bu kapuya gider, o da kapanır. Bu hâl o kadar devâm eder ki, artık adama «gel» diye seslendikleri hâlde gidemez bir hâl alır.» (277)

Muaz b. Cebel'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ عَيَّرَ أَخَاهُ بِذَنْبٍ قَدْ تَابَ مِنْهُ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَعْمَلَهُ

«Kim din kardeşini tevbe ettiği bir günahından dolayı ayıblarsa, o günâh ile mübtelâ olmadan ölmez.» (278) buyurmuştur.

Bütün bunlar, başkasını tahkir etmenin, ona ihânetle onu küçük görmenin cezâlarıdır. Buna tenbih olarak Allahu Teâlâ: **«Umulur ki onlar sizden hayırlıdır.»** buyurmuştur. Yâni onu küçük görüp ona hakaarette bulunma, belki senden hayırlı olabilir. Bu, yapılan istihzâdan eziyet duyanlar hakkındadır.

Fakat kendini maskara yapan ve maskara edilmekten zevk alan kimse hakkındaki maskaralık bir nevi şakacılık demektir ki, bu şakacılığın zemmedilen ve övülen kısımlarını anlattık. Asıl harâm olan, istihzâ edilen adamı küçümsemek ve ona eziyet vermek sûretiyle yapılanıdır. Çünkü bunda ihânet ve hakaaret vardır. Bu istihzâ, bâzan düşük sözler konuştuğu zaman sözüne gülmek ve bâzan acâyib hareketlerde bulunduğuna gülmek için olur. Yazdığı yazıya, yaptığı işe, kalıp kıyâfetine, kusur ve noksânına gülmek gibi. Bütün bunlar, yasak olan maskaralıkta dâhildir.

13 üncü BEYÂN: ONİKİNCİ ÂFET SIR TUTMAMAKTIR

Başkasına eziyet, dostların hakkına ihânet olduğu için sırrı açıklamak yasaktır. Resûl-i Ekrem:

إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ الْحَدِيثَ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهِيَ أَمَانَةٌ

«Bir adam bir meclisde bir sözü söylerken etrâfına bakındığı zaman, o söz dinleyenlere emânettir.» (279) buyurmuştur. Hasan: «Kardeşinin sırrını başkasına söylemek ona hıyânettir.» demiştir.

Rivâyete göre; Muaviye, Utbe'nin oğlu Velid'e gizli bir

---

(277) İbn Ebi'd-Dünyâ Hasan'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(278) Tirmizi rivâyet etmiştir.
(279) Ebû Dâvud ve Tirmizi Câbir'den rivâyet ettiler. Tirmizi, hasendir, dedi.

şey söyledi. Velid babası Utbe'ye; «Mü'minlerin Emiri bana gizli bir şey söyledi. Senden başkasına söylediği bu sırrı senden gizlemez sanırım. Bunu sana söylemek isterim.» dedi. Babası: «Hayır, sen onu bana söyleme; zira sırrını muhâfaza edenin muhayyerlik kendi lehine olmakla beraber, sırrını ifşâ edenlerin muhayyerlik aleyhlerine olur.» dedi. Utbe: «Fakat bu, evlâd ile babanın arasına giren bir şeydir.» deyince, babası: «Hayır, oğlum, benim senden istediğim, sırrını ifşâ etmek zilletine düşmemendir.» dedi. Utbe diyor ki; Muaviye'ye gittim ve vaziyetten kendisini haberdâr ettim. Muaviye de: «Baban seni hatâ esâretine düşmekten kurtarmıştır.» dedi.

Sırrı ifşâ, hıyânettir. Başkasına zararı dokunursa harâm, zararı olmazsa zemmedilen bir davranıştır. «SOHBET ÂDÂBI KİTÂBI» nda sırrı tutmakla alâkalı hususları anlattık, tekrâra lüzum yoktur.

14 üncü BEYÂN : ONÜÇÜNCÜ ÂFET YALAN YERE SÖZ VERMEKTİR

Dil, va'detmekte yarışır fakat umûmiyetle insanın nefsi verilen sözde durmaz. O zaman, verdiği sözde durmamak olur. Bu ise nifak alâmetidir. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ﴾ «Ey iman edenler akidlerinizi yerine getirin.» (5 - Mâide: 1) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur : ﴿اَلْعِدَةُ عَطِيَّةٌ﴾ «Va'd, atıyyedir, verilmesi gerekir.» (280) Yine Resûl-i Ekrem :

﴿اَلْوَأْىُ مِثْلُ الدَّيْنِ أَوْ أَفْضَلُ﴾ «Va'd borç gibi ve belki borçtan daha mühimdir.» (281) buyurmuştur. Allahu Teâlâ İsmâil aleyhisselâmı övmek üzere: ﴿إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾ «O, va'dinde sâdık idi.» (19 - Meryem: 54) buyurmuştur. Denildi ki: Bir yerde buluşmak üzere biriyle sözleşmişti. Adam unuttu. İsmâil aleyhisselâm yirmi gün adamı orada bekledi.

---

(280) Taberânî «Evsat» ında Kubas b. Eşyem'den rivâyet etti.
(281) İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Luhay'a'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.

Abdullah b. Ömer (R.A.) ölüm döşeğine yatmıştı. Dedi ki: Falanca benden kızımı istedi. Ben de kendisine yarım bir söz vermiştim. Bu münâfıklığın üçte biriyle Allah'a mülâki olmağı istemem. Şâhid olun, kızımı ona nikâh ettim, dedi.

Abdullah b. Ebû'l-Hansâ diyor; Resûl-i Ekrem peygamber olmadan kendisine bir şey vermek için falan gün bir yerde buluşmak üzere söz verdim, fakat ben o gün ve ertesi gün bunu unuttum, ancak üçüncü gün hâtırladım. Gittim baktım ki Resûl-i Ekrem aynı yerde bekliyor. Beni görünce:

يا فتى لقد شققت علي أنا ههنا منذ ثلاث أنتظرك

«Delikanlı, beni yordun, üç gündenberi seni burada bekliyorum.» (282) buyurdu.

İbrâhim'e:

— Bir adam bir adama söz verip gelmediği zaman ne yapmalı? diye sormuşlar. **İbrâhim:**

— Gelecek namaz vaktine kadar bekler, demiştir. Resûl-i Ekrem söz verdiği zaman bunu, kat'î olarak vermezdi. «Belki» kaydını kordu. **İbn Mes'ûd** da bir söz verdiği zaman, «İnşâallah» derdi. Evlâ olan böyle demektir. İnşâallah demek, yâni Allah dilerse demektir. Fakat bundan kat'iyyet mânası anlaşılırsa va'de vefâ lâzımdır. Ancak mâzeret müstesnâdır. Şâyet söz verirken içinden yapmamağa kararlı ise, bu nifakın tâ kendisidir. Nitekim **Ebû Hureyre**'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

ثلاث من كن فيه فهو منافق وإن صام وصلى وزعم أنه مسلم إذا حدث كذب وإذا وعد أخلف وإذا ائتمن خان

«Üç şey kimde bulunursa, namaz kılsa, oruç tutsa ve kendini mü'min sansa da yine münâfıktır: Konuştuğu vakit yalan söyler, va'dettiği vakit va'dini yerine getirmez, itimâd edildiği vakit emânete hıyânet eder.» (283) buyurmuştur. **Abdullah b. Ömer**'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(282) Ebû Dâvud rivâyet etti.

(283) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçti.

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَلَّةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَلَّةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ

«Dört şey kimde bulunursa o münâfıktır. Bunlardan bir tânesi bulunursa, nifaktan bir parça kendisinde vardır - onu terkedinceye kadar - Bunlar, konuştuğu vakit yalan söylemek, va'dettiği vakit hulfetmek, muâhedeye giriştiği vakit gadretmek, husûmet ettiği vakit fücûr etmek. yâni mahkemeye baş vurduğu vakit hakkından fazlasını istemektir.» (284) Bu, yapmamağa azimli olarak söz veren veyâ verdiği sözde mâzeretsiz durmayan kimseler hakkındadır. Ama verdiği sözü yapmağa azimli olup mâzereti sebebiyle yapamayanlar - her ne kadar görünüşde münâfık gibi iseler de - hakikatte münâfık değillerdir.

Buna rağmen görünüşteki nifaktan da sakınmalı, mühim bir zarûret olmadıkça kendini mâzur göstermemeğe gayret etmelidir. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem Ebû'l-Haysem'e bir hizmetçi va'detmişti. Üç esir kendisine getirdiler, ikisini verdi elinde bir esir kaldı. Bu sırada Hz. Fâtıma (R.A.) bir hizmetçi istemek üzere Resûl-i Ekrem'e geldi ve :

— Değirmen çevirmekten elimin hâline baksana. bana bir hizmetçi ver, dedi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

«— Ya Ebû'l-Haysem'e verdiğim söz ne olacak?» buyurdu ve verdiği sözü kızı üzerine tercih etti.

Yine Resûl-i Ekrem Huneyn'de, Havazin'in ganîmetini taksim ediyordu. O sırada adamın biri gelerek:

— Hani senin bana bir sözün vardı, dedi. Resûl-i Ekrem :

— Doğru söylüyorsun, istediğini al, buyurdu. Adam da:

— Çobanları ile berâber seksen koyun istiyorum, dedi. Resûl-i Ekrem :

— İstediğini sana verdim, sen insaflı davrandın ve az istedin. Hâlbuki Mûsâ aleyhisselâm'ın arkadaşı olan koca karı senden daha çok istemişti. Mûsâ aleyhisselâm'a Yûsuf'un Nilde dalgalanan sandukasını gösterdiği vakit, Mûsâ aleyhisselâm :

— Benden ne istersen iste. diye kendisini hakem tâyin edince, o da:

— Beni daha güzel şekilde eski gençliğime çevirip Cennet'te senin

(284) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

civârında olmamı isterim, dedi. (285) Hattâ bu darb-ı mesel oldu. «Çobanı ile seksen koyunu isteyenden daha cimri» derler. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

لَيْسَ الْخُلْفُ اَنْ يَعِدَ الرَّجُلُ وَفِى نِيَّتِهِ اَنْ يَفِىَ (وَفِى لَفْظٍ آخَرَ)
اِذَا وَعَدَ الرَّجُلُ اَخَاهُ وَفِى نِيَّتِهِ اَنْ يَفِىَ فَلَمْ يَجِدْ فَلاَ اِثْمَ عَلَيْهِ

«Niyetinde ifâ etmek olduğu hâlde yapılan va'di yerine getirmemek hulf sayılmaz.» Diğer rivâyette : **«Bir kimse verdiği sözde durmak maksadıyle kardeşine bir şey va'deder, sonra va'dettiğini bulamazsa, va'dine hulfetmiş sayılmaz.»** (286)

15 inci BEYÂN : ONDÖRDÜNCÜ ÂFET YALAN KONUŞMAK VE YALAN YERE YEMİN ETMEKTİR

Bu, en çirkin günah ve fâhiş ayıblardandır. İsmâil b. Vâsıt (287) diyor ki; Resûl-i Ekrem'in irtihâlinden sonra Ebû Bekir es-Sıddîk (R.A.) bir hutbe irâd etti. Hutbesinde: «Geçen sene Resûl-i Ekrem burada aramızda idi ve şöyle buyurdu» dedi ve ağladıktan sonra: **«Yalandan sakının, o, fücûr** [kötülük] **ile berâberdir ve her ikisi de Cehennem'dedir.»** buyurdu. Ebû Umâme de diyor ki; Resûl-i Ekrem :

اِنَّ الْكَذِبَ بَابٌ مِنْ اَبْوَابِ النِّفَاقِ **«Yalan, nifak kapılarından bir kapıdır.»** (288) buyurmuştur. Hasan diyor ki; nifak, iç ile dışın, söz ile işin birbirine uymamasıdır. Nifakın anası yalandır. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

كَبُرَتْ خِيَانَةً اَنْ تُحَدِّثَ اَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ مُصَدِّقٌ وَاَنْتَ لَهُ بِهِ كَاذِبٌ

«En büyük hıyânet, arkadaşına haber verdiğin bir sözde o sana inandığı hâlde, senin ona yalan söylemendir.» (289) İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

---

(285) İbn Hibbân ve Hâkim «Müstedrek»de rivâyet etmiştir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

(286) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmiştir.

(287) Şamlı'dır, sika'dandır. Buhârî kendisinden rivâyet etmiştir. Hicrî 79 da ölmüştür.

(288) İbn Adiy «El-Kâmil»de rivâyet etmiştir.

(289) Buhârî «Edebü'l-Müfred» de rivâyet etmiştir.

«لا يزال العبد يكذب ويتحرى الكذب حتى يكتب عند الله كذابا»

«Kişi yalan söylemek ve yalancılıkla meşgûl olmak sebebiyle Allah katında yalancılardan yazılır,» (290) buyurmuşlar.

Bir def'a Resûl-i Ekrem bir koyun alışverişine tesâdüf etti. Biri: «Şu kadardan eksiğe vermem.» diye yemin ediyor. Diğeri de: «Şu kadardan fazla vermem.» diye yemin ediyor. Sonra baktı ki, adam koyunu almış gidiyor. Bunun üzerine peygamberimiz: **«Birinize günah ve keffâret icâb etti.»** buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem: «الكذب ينقص الرزق»

«Yalan, rızkı azaltır.» (291) Diğer hadisde ise:

«إن التجار هم الفجار» **«Muhakkak ki tüccarlar fâcirlerdir.»** buyurmuştur. Bunun üzerine: «Ya Resûlallah, Allah alış verişi helâl etmedi mi?» diyenlere, Resûl-i Ekrem:

«نعم ولكنهم يحلفون فيأثمون ويحدثون فيكذبون»

«Evet, fakat onlar yemin eder günâha girerler, konuşur yalan söylerler.» (292) buyurdu. Başka bir hadisde:

«ثلاثة نفر لا يكلمهم الله يوم القيامة ولا ينظر إليهم: المنان بعطيته والمنفق سلعته بالحلف الفاجر والمسبل إزاره»

«Üç kişi ile Kıyâmet günü Allah konuşmaz ve onlara bakmaz. Bunlar verdiği sadakayı başa kakan, meta'ını yalan yemin ile satan ve kibirli kibirli ridâsını sallayarak dolaşan kimselerdir.» (293) Yine bir rivâyette

«ما حلف حالف بالله وأدخل فيها مثل جناح بعوضة إلا كانت نكتة في قلبه إلى يوم القيامة»

---

(290) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
(291) Ebû'ş-Şeyh «Tabakât»ında rivâyet etmiştir.
(292) Ahmed ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. İsnâdı sahihtir.
(293) Müslim, Ebu Zer'den rivâyet etmiştir.

«Bir kimse Allah'a yemîn eder ve bu yeminine sivri sineğin kanadı kadar yalan katarsa, kalbinde Kıyâmete kadar devâm eden bir leke olarak kalır.» (294) buyurmuştur. Ebû Zer'in (R.A.) rivâyetinde:

ثَلَاثَةٌ يُحِبُّهُمُ اللهُ رَجُلٌ كَانَ فِي فِئَةٍ فَنَصَبَ نَحْرَهُ حَتَّى يُقْتَلَ أَوْ يَفْتَحَ
اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى أَصْحَابِهِ وَرَجُلٌ كَانَ لَهُ جَارُ سُوءٍ يُؤْذِيهِ فَصَبَرَ عَلَى أَذَاهُ
حَتَّى يُفَرِّقَ بَيْنَهُمَا مَوْتٌ أَوْ ظَعْنٌ وَرَجُلٌ كَانَ مَعَهُ قَوْمٌ فِي سَفَرٍ أَوْ
سَرِيَّةٍ فَأَطَالُوا السُّرَى حَتَّى أَعْجَبَهُمْ أَنْ يَمَسُّوا الْأَرْضَ فَنَزَلُوا فَتَنَحَّى
يُصَلِّي حَتَّى يُوقِظَ أَصْحَابَهُ لِلرَّحِيلِ وَثَلَاثَةٌ يَشْنَؤُهُمُ اللهُ التَّاجِرُ
أَوِ الْبَيَّاعُ الْحَلَّافُ وَالْفَقِيرُ الْمُخْتَالُ وَالْبَخِيلُ الْمَنَّانُ

«Üç kimseyi Allah sever. Bunlardan biri, bir ordu içinde bulunup da öldürülünceye veyâ zafere ulaşıncaya kadar başını bu yola koyup harb eden. İkincisi, bir adamdır ki, kendisine eziyet eden kötü bir komşusu vardır. Oradan göç edinceye veyâ bir taraf ölünceye kadar onun eziyetine sabreder. Üçüncüsü bir adamdır ki, arkadaşları ile yolculuğa veyâ düşmân üzerine çıkmışlar, uzun süren gece yolculuğu kendilerini yormuş, herkesin canı yatmağı arzulamış. Bu esnâda arkadaşları yatıp istirahat ederken kendisi yatmaz, bir kenâra çekilip namaz kılar ve yolculuk için arkadaşlarını uyarıncaya kadar ibâdetle meşgûl olur. Üç sınıf insâna da Allah buğzeder. Birincisi, çok yemîn ile mâl satıp alış veriş eden tüccâr. İkincisi, böbürlenen yoksul. Üçüncüsü de verdiğini başa kakan cimridir.» (295) Yine Resûl-i Ekrem:

وَيْلٌ لِلَّذِي يُحَدِّثُ فَيَكْذِبُ لِيُضْحِكَ بِهِ الْقَوْمَ وَيْلٌ لَهُ وَيْلٌ لَهُ

«Yazıklar olsun o kimseye ki, milleti güldürmek için yalan söyler. Vay ona, vay ona, vay ona.» (296) buyurmuştur. Diğer rivâyette de:

---

(294) Tirmizî ve Hâkim Abdullah b. Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(295) Ahmed rivâyet etmiştir.

(296) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir. Nesaî hasen olduğunu söylemiştir.

رَأَيْتُ كَأَنَّ رَجُلاً جَاءَنِي فَقَالَ لِي قُمْ فَقُمْتُ مَعَهُ فَإِذَا أَنَا بِرَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا قَائِمٌ وَالآخَرُ جَالِسٌ بِيَدِ الْقَائِمِ كَلُّوبٌ مِنْ حَدِيدٍ يُلْقِمُهُ فِي شِدْقِ الْجَالِسِ فَيَجْذِبُهُ حَتَّى يَبْلُغَ كَاهِلَهُ ثُمَّ يَجْذِبُهُ فَيُلْقِمُهُ الْجَانِبَ الآخَرَ فَيَمُدُّهُ فَإِذَا مَدَّهُ رَجَعَ الآخَرُ كَمَا كَانَ فَقُلْتُ لِلَّذِي أَقَامَنِي مَا هَذَا؟ فَقَالَ هَذَا رَجُلٌ كَذَّابٌ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

«Gördüm ki güyâ bir adam geldi ve bana «— Kalk,» dedi. Onunla beraber kalktım. Biri ayakta, diğeri oturan iki kişi ile karşılaştım. Ayakta duran adamın elindeki demirden çengeli oturan adamın ağzının bir kulağı tarafına geçirir, çeker onu kâhiline kadar yırtar. Sonra döner, öte taraftan aynı vaziyette çengeli çeker yine yırtar. Bir tarafı çekip yırtınca öbür taraf iyi olur, oraya geçer ve böylece devâm eder. Beni kaldırana,

— Bu nedir? diye sordum. Adam :

— Bu, yalancıdır. İşte Kıyâmete kadar kabrinde böyle azâb olur, dedi.» (297) Abdullah b. Cerad diyor ki; Resûl-i Ekrem'e :

— Mü'min zinâ eder mi? diye sordum. Resûl-i Ekrem :

— Olabilir, zinâ edebilir, buyurdu. Ben :

— Yalan konuşur mu? diye sordum. Resûl-i Ekrem:

— Hayır, konuşamaz, buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem sözüne şu âyet-i celîleyi ekledi :

«إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللهِ»

«Yalan uyduranlar, ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlardır.» (16 - Nahl: 105)

Ebû Said Hudri (R.A.) de: Resûl-i Ekrem'in şöyle duâ ettiğini işittim, demiştir:

«اَللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِي مِنَ النِّفَاقِ وَفَرْجِي مِنَ الزِّنَا وَلِسَانِي مِنَ الْكَذِبِ»

«Allah'ım, kalbimi nifaktan, edeb yerimi zinâdan ve dilimi yalandan temizle.» (298) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

---

(297) Buhâri Semure b. Cündüb'den rivâyet etmiştir.

(298) Hatib «Tarih»inde rivâyet etmiştir.

ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ
شَيْخٌ زَانٍ وَمَلِكٌ كَذَّابٌ وَعَائِلٌ مُسْتَكْبِرٌ

«Üç kimse vardır ki, Allahu Teâlâ onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları tezkiye etmez. Onlar için elim bir azab vardır. Bunlar: Zinâ eden ihtiyar, yalan konuşan hükümdar ve kibirlenen yoksullardır.» (299) buyurmuştur.

Abdullah b. Âmir diyor ki: Ben küçüktüm, Resûl-i Ekrem evimize gelmişti. Ben oynamağa gidiyordum. Annem bana seslendi: «Abdullah gel, sana bir şey vereceğim.» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

وَمَا اَرَدْتِ اَنْ تُعْطِيَهُ — **Ona ne verecektin?** diye sordu. Annem:

— Hurma vereceğim, dedi.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: اَمَا اِنَّكِ لَوْ لَمْ تَفْعَلِي لَكُتِبَتْ عَلَيْكِ كِذْبَةٌ

«— Dikkat et, eğer bir şey vermeyecek olsan ve bunu aldatmak için söylesen sana bir yalan günâhı yazılırdı.» (300) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem:

لَوْ اَفَاءَ اللّٰهُ عَلَيَّ نَعَمًا عَدَدَ هٰذَا الْحَصٰى لَقَسَمْتُهَا بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي
بَخِيلًا وَلَا كَذَّابًا وَلَا جَبَانًا

«Eğer Allahu Teâlâ bu çakıllar sayısınca bana mal ve servet verse, onları aranızda taksim ederdim. Beni bu hususta ne cimri, ne yalancı ve ne de korkak bulurdunuz.» (301) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

اَلَا اُنَبِّئُكُمْ بِاَكْبَرِ الْكَبَائِرِ اَلْاِشْرَاكُ بِاللّٰهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ
اَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ

(299) Müslim Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(300) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
(301) Müslim rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçti.

«Dikkat edin, size en büyük günahları haber vereyim mi? Allah'a şirk koşmak, anne ve babaya âsî olmak.» Bundan sonra Resûl-i Ekrem oturdu ve: **«Dikkat edin, üçüncüsü de yalan yere şâhidlik etmektir.»** (302) İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde diyor ki:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَكْذِبُ الْكِذْبَةَ فَيَتَبَاعَدُ الْمَلَكُ عَنْهُ مَسِيرَةَ مِيلٍ مِنْ نَتْنِ مَا جَاءَ بِهِ

«İnsan bir yalan söylediği zaman, onun pis kokusundan melek bir mil mesâfe ondan uzaklaşır.» (303) E n e s ' in (R.A.) rivâyetinde:

تَقَبَّلُوا إِلَيَّ بِسِتٍّ أَتَقَبَّلْ لَكُمْ بِالْجَنَّةِ إِذَا حَدَّثَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَكْذِبْ وَإِذَا وَعَدَ فَلَا يُخْلِفْ وَإِذَا ائْتُمِنَ فَلَا يَخُنْ وَغُضُّوا أَبْصَارَكُمْ وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ وَكُفُّوا أَيْدِيَكُمْ

«Benim için altı şey'e kefâlet edin, ben de sizin Cennet'e girmenize kefâlet edeyim: Sizden biriniz konuştuğu zaman yalan söylemesin, söz verdiği zaman sözünde dursun, itimâd edildiği zaman emânete hıyânet etmesin, gözünüzü çekin, edeb yerinizi koruyun. Elinizi haramdan çekin.» (304) buyurmuştur.

Diğer bir hadisde:

إِنَّ لِلشَّيْطَانِ كُحْلًا وَلَعُوقًا وَنَشُوقًا أَمَّا لَعُوقُهُ فَالْكَذِبُ وَأَمَّا نَشُوقُهُ فَالْغَضَبُ وَأَمَّا كُحْلُهُ فَالنَّوْمُ

«Şeytanın, insanın gözüne çekecek sürmesi, kötü sözler söyletmek için ağzına koyup yalatacağı şey'i, koklatmak için burnuna sürecek kokusu vardır. Ağzına süreceği, yalan, burnuna çektireceği gazab, gözüne süreceği uykudur.» (305) buyurdu. Ağzını yalana alıştırır, kendisini haksız yere öfkelendirir ve ibâdetten alıkoymak için uyku verir.

---

(302) Buhârî ile Müslim Ebû Bekre'den rivâyet etmişlerdir.
(303) Tirmizî rivâyet etti.
(304) Hâkim ve Haraitî rivâyet etmişlerdir.
(305) Taberânî ve Ebû Nuaym Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Hz. Ömer (R.A.) bir gün irâd ettiği bir hutbesinde dedi ki: Ben nasıl karşınızda dikiliyorsam, bir def'a Resûl-i Ekrem de böyle kıyâm ederek şöyle buyurdu :

أَحْسِنُوا إِلَى أَصْحَابِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَفْشُو الْكَذِبُ حَتَّى يَحْلِفَ الرَّجُلُ عَلَى الْيَمِينِ وَلَمْ يُسْتَحْلَفْ وَيَشْهَدُ وَلَمْ يُسْتَشْهَدْ

«Ashâbıma ihsân edin, sonra onları tâkib edenlere [Tâbiîn'e] hürmet edin. Sonra yalancılık şâyi' olur. Hattâ yemin teklif edilmeden adam yemin eder, şehâdeti istenmeden adam şehâdette bulunur.» (306) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ

«Kim, yalan olduğunu bilerek benden hadîs rivâyet ederse, o da iki yalancının biridir.» (307) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem :

مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ بِإِثْمٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقٍّ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ

«Kim, bir müslümânın (veyâ her hangi bir kimsenin) **haksız yere malını almak için yalan yemin ederse, Allahu Teâ'lâ kendisinden gazablı olduğu hâlde Allah'a mülâkî olur.»** (308) buyurmuştur.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem, yalan konuşan bir adamın şehâdetini reddettikten sonra :

كُلُّ خَصْلَةٍ يُطْبَعُ أَوْ يَطْوِي عَلَيْهَا الْمُسْلِمُ إِلَّا الْخِيَانَةَ وَالْكَذِبَ

«Her haslet mü'minde bulunabilir, yalnız hıyânet ile yalan bulunamaz.» (309) buyurmuştur.

Hz. Âişe (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem'in Ashâbı arasında yalandan daha kötü huy düşünülemezdi. Resûl-i Ekrem, Ashâb'ından birinin yalan konuştuğunu duyduğu zaman, o adamın tevbekâr olduğunu öğreninceye kadar bu onun içinden çıkmazdı.

---

(306) Tirmizî ve Nesaî İbn Ömer'den rivayet etmişlerdir.
(307) Müslim, Semure b. Cündüb'den rivâyet etmiştir.
(308) Buhârî ile Müslim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.
(309) İbn Ebi Şeybe Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

Mûsâ aleyhisselâm: «Yâ Rab, amel bakımından senin katında kullarının en hayırlısı kimdir?» diye suâl etti. Allahu Teâlâ: «Dili yalan konuşmayan, kalbi kötülük düşünmeyen ve edeb yeri zinâ etmeyen kimsedir.» buyurdu. Lokman oğluna: «Oğlum, yalandan sakın, zira o serçe eti gibi tatlıdır. Ondan az kimseler kurtulabilir.» demiştir.

Doğruluğu övmek üzere Resûl-i Ekrem:

أَرْبَعٌ إِذَا كُنَّ فِيكَ فَلَا يَضُرُّكَ مَا فَاتَكَ مِنَ الدُّنْيَا، صِدْقُ الْحَدِيثِ وَحِفْظُ الْأَمَانَةِ وَحُسْنُ خُلُقٍ وَعِفَّةُ طُعْمَةٍ

«Dört haslet sende bulunduğu takdirde, dünyâlıktan diğer ayıbların sana zarar vermez. Doğru konuşmak, emâneti korumak, güzel huy ve haramdan çekinmektir.» dedi (310)

Resûl-i Ekrem'in irtihâlinden sonra Hz. Ebû Bekir irâd ettiği bir hutbesinde dedi ki: «Geçen sene aynen burada Resûl-i Ekrem bir hutbe irâd etti ve hutbesinde:

عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ فَإِنَّهُ مَعَ الْبِرِّ وَهُمَا فِي الْجَنَّةِ

«Doğruluğa devâm edin, zira doğruluk iyilikle berâberdir, her ikisi de Cennettedir.» (311) buyurmuştur.

Muaz (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem bana:

أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَالْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ

«Allah'tan korkmak, doğru konuşmak, emâneti yerine getirmek, ahde vefâ, herkese selâm vermek ve herkese karşı alçak gönüllü olup merhamet ve şefkat kanatlarını germeği sana tavsiye ederim.» (312) buyurdu.

Bu Husûs İle Alâkalı Eserler:

Hz. Ali (R.A.) buyuruyor: «Allah katında en büyük hatâ, yalan konuşmak ve en büyük pişmanlık Kıyâmet günündeki pişmânlıktır.»

Ömer b. Abdülâziz: «Gömleğimi sırtıma aldım alalı yalan konuşmadım.» demiştir.

---

(310) Hâkim ve Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmişlerdir.
(311) İbn Mâce ve Nesaî rivâyet etmiştir.
(312) Ebû Nuaym «Hilye»de rivâyet etmiştir.

Hz. Ömer (R.A.): «Sizi görmeden bizim için en çok sevimliniz, ismi güzel olanınızdır. Gördükten sonra en sevimliniz, ahlâkı en güzel olanınızdır. İmtihan ettiğimiz zaman, en sevimliniz ise; en doğru konuşanınız, en emin olanınızdır.» demiştir.

Meymun b. Ebi Şebib (313): «Bir kitab yazmak için oturmuştum. Bir mevzû ile karşılaştım. Onu yazacak olsam kitâbımı güzelce süslemiş olacaktım, fakat yalan olduğunu bildiğim için yalancı da olacaktım. Bunun için onu terke karar verdim. Tam bu sırada evin bir köşesinden bir ses geldi. O sesde şu Âyet-i Celîle'yi duydum:

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ

«Allah mü'minleri, Dünyâ hayâtında ve Âhirette sağlam bir söz üzerinde tutar.» (14 - İbrâhim: 27)

Şa'bî: «Yalancı ile cimriden hangisinin, Cehennem'in daha derin kuyusuna atılacağını bilmiyorum.» demiştir.

İbnü's-Semmak da: «Ben yalanı terkettiğimden dolayı mükâfatlandırılacağımı sanmam; çünkü ben onu utancımdan terkediyorum.» demiştir.

Hâlid b. Velid'e (R.A.):

— «Bir adam, yalan bir şey konuşmakla kendisine yalancı denilebilir mi?» diye sorduklarında, Hâlid:

— «Evet denilir.» diye cevab vermiştir.

Mâlik b. Dînâr diyor ki: Bir kitabda okudum: Hatibin hutbesi ameli ile karşılaştırılır. Şâyet muvâfık geliyor ve söylediğini yapıyorsa, tasdik edilir. Hutbesi ameline uymuyorsa, dudakları ateşden makaslarla kesilir ve her kesildikçe yeniden biter ve tekrâr kesilir.

Yine Mâlik b. Dînâr diyor ki: Doğru ile yalan, biri diğerini çıkarıncaya kadar kalbde boğuşur dururlar.

Ömer b. Abdülâziz Velid b. Abdülmelik'e bir şey anlattı. Velid Ömer'e: «Yalan söylüyorsun.» dedi. Ömer: «Yalanın yüz karası olduğunu bildiğimdenberi yalan konuşmuş değilim.» dedi.

16 ncı BEYÂN: YALANA RUHSAT VERİLEN YERLER

Bilmiş ol ki; yalan, harâm liaynihi değil, belki karşısındaki adama veyâ başkasına zararı dokunması bakımından, haramdır. Yalanın en kısa haddi, haber veren adamın, şey'i olduğunun hilâfına bilmesidir ki, bu sebeble

(313) Kûfe'lidir. Buhâri kendisinden rivâyette bulunmuştur.

câhil olmuş olur da, bâzan başkasının zararına sebeb olur. Bâzı cehâletler var ki, bunları bilmemek menfaat ve maslahat iktizâsıdır. Bu gibi menfaati sağlayacak yalana ruhsat vardır. Hattâ bu gibi yalan, bâzan vâcib bile olur. Meymun b. Mihran diyor ki: Bâzı hâllerde yalan konuşmak, doğruyu söylemekten daha hayırlıdır. Meselâ, elinde kılıcı, öldürmek için birini arayan kimse gelip de senden «Falancayı gördün mü?» dediği zaman, sen onu gördüğün hâlde: «Hayır, görmedim, buralara gelmedi» demez misin? Birinin canını, öbürünü de cinâyetten kurtarmak için yalan konuşmak daha makbûl, belki vâcibdir.

Bu hususta biz deriz ki; söz, maksada bir yoldur. Her hangi iyi bir maksad ki; ona hem doğru, hem de yalan söz ile ulaşılabilir, burada yalan harâmdır. Şâyet yalnız yalanla bu iyi maksada ulaşılabilecek ve maksûd mübâh bir iş ise, burada yalan mübâh, şâyet ulaşılacak olan maksad vâcib ise, yalan söylemek de vâcib olur. Bir müslümânın canını korumak gibi. Adamın saklandığı yeri biliyorsun, câni de öldürmek üzere onu arıyor ve senden soruyor, burada yalan söylemek vâcibdir. Harbin gâyeye ulaşması ve arabuluculuk gibi hususlarda, ancak yalanla gâyeye varılacaksa, yine yalan mübâh olur. Buna rağmen mümkün olduğu kadar yalandan sakınmalıdır. Zira böyle zarûret karşısında yalandan bir kapu açmakla yavaş yavaş lüzumsuz yalana düşmesinden de korkulur. Demek ki yalan, aslında haramdır, ancak zarurî ahvâlde mübâhtır. İstisnâî hâllerde yalanın mübâh olduğuna delil, Ümmügülsüm'ün Resûl-i Ekrem'den gelen rivâyetidir. Ümmügülsüm diyor ki; Resûl-i Ekrem'in hiç bir yalana müsâade ettiğini duymadım, ancak üç yerde müsâade etmiştir. Bunlar da arabuluculuk, harb işleri ve karı-koca arasındaki konuşmalardadır. Yine Ümmügülsüm'ün rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

ليس بكذاب من أصلح بين اثنين فقال خيرا أو نمى خيرا

«İki kimsenin arasını düzelten veyâ hayrı söyleyip hayrı yükselten kimse yalancı değildir.» (314) buyurmuştur. Esmâ bint-i Yezid'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

كل الكذب يكتب على ابن آدم إلا رجل كذب بين مسلمين ليصلح بينهما

«Âdem oğlunun her konuştuğu yalan, kendi aleyhine yazılır. Ancak iki müslümân arasını bulmak için konuştuğu yalan yazılmaz.» (315) buyurmuştur.

(314) Müslim rivâyet etmiştir.
(315) Ahmed rivâyet etmiştir...

Ebû Kâhil'den rivâyete göre diyor ki; Ashâb'dan iki zât arasında müşâcere-i kelâmiyye oldu ve araları açıldı. Ben birine gittim: «Sen ona kızıyorsun ama, o durmadan seni medh u senâ ediyor, lehinde konuşuyor.» dedim. Öbürüne gittim, ona da aynı şekilde söyledim ve aralarını buldum, barıştılar. Sonra kendi kendime: «Ben kendimi helâk ettim de onları barıştırdım. Bu nasıl oldu?» diye düşündüm ve mes'eleyi Resûl-i Ekrem'e bildirdim. Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Sen ara bul da nasıl bulursan bul.»** buyurdu.

Atâ b Yesar diyor ki: «Adamın biri Resûl-i Ekrem'e:

— Ey Allah'ın Resûlü; âileme yalan söyliyeyim mi? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Yalanda hayır yok,** buyurdu. Adam:

— Karıma şöyle böyle bâzı şeyler va'dedeyim mi, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Bunda beis yok,** buyurdu.

Rivâyete göre **Ebû Azeretü'd-Düeli**'nin kadınları hul' sûretiyle kendisinden boşanırlardı. Bu yüzden komşular arasında kötü isim yapmış, aleyhinde dedi-kodular olmuş, bunları duydukça canı sıkılırdı. Bir gün **Abdullah b. Erkam**'ı aldı evine götürdü. Karısına yemin verdirerek kendisini sevip sevmediğini sordu. Kadın: «Bana yemin verdirme.» dedi ise de adam yeminde ısrâr etti. Bunun üzerine kadın: «Evet seni sevmiyorum, sana kızıyorum.» dedi. Adam **İbn Erkam**'a: «Duydun mu?» dedi. Ve İbn Erkam'ı alarak doğruca halife Hz. **Ömer**'e gitti ve:

«Ya **Ömer**, siz kadınlara zulmediyor diye benim aleyhimde dedi-kodu yapıyorsunuz, hálbuki kabahat benim değil, kadınlar beni istemiyor. **İbn Erkam**'a sor.» dedi. Hz. **Ömer** İbn Erkam'a sordu, cevab aldı ve **İbn Azere**'nin karısını çağırttı. Kadın amcası ile berâber geldi. Hz. **Ömer**:

— Sen kocana «Seni sevmiyorum» dedin mi? diye sordu. Kadın:

— Ne yapayım bana yemin verdirdi, bunun için yalan söyleyemedim, ey mü'minlerin Emiri, bu hususta yalan söylemeğe müsâade var mı, yalan söyleyeyim mi? diye sordu. Hz. **Ömer**:

— **Evet, yalan söyle, sizden her hangi bir kadın kocasını sevmezse bunu söylemesin. Karşılıklı sevgi çok azdır. Ancak insanlar İslâmiyet ve hisleriyle yaşarlar,** dedi.

Nevvâs b. Sem'âni Kilâbi'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

مَالِي أَرَاكُمْ تَتَهَافَتُونَ فِي الْكَذِبِ تَهَافُتَ الْفَرَاشِ فِي النَّارِ كُلُّ الْكَذِبِ يُكْتَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ لَا مَحَالَةَ إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ الْحَرْبَ خُدْعَةٌ أَوْ يَكُونَ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ شَحْنَاءُ فَيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا أَوْ يُحَدِّثَ امْرَأَتَهُ يُرْضِيهَا

«Nedir kelebeğin ateşe hücûmu gibi yalan için sıraya girdiğinizi görüyorum. İnsânın konuştuğu her yalan mutlak sûrette aleyhine yazılır. Ancak harbde - çünkü harb hiledir - aralarında düşmânlık olan iki kimse arasında, bir de gönlünü hoş etmek için karı-koca arasında konuşulan yalanlar müsteanâdır.» (316) buyurdu. S e v b â n : «Yalanın hepsi günâhtır. Ancak bir müslümâna kârı dokunan veyâ bir müslümândan zararı kaldıran yalan müstesnâdır.» demiştir. Hz. A l i (R.A.) buyuruyor: «Resûl-i Ekrem'den haber verdiğim zamân, yalan söylemek benim için gökten düşmekten ve bana iome inmekten daha kötüdür. Ancak aramızda harb husûsunda konuştuğumuz zaman, harb hiledir.»

Görüldüğü gibi, şu üç yerde yalan konuşmanın câiz olduğuna dâir sarîh istisnâ vardır. Bunların dışında kalıp da sahîh maksad taşıyanlar da bunların hükmündedir.

Mali husussta yalana gelince; zâlimin biri parasını elinden zorla almak istediği zaman ona «para yok» diyebilir. Yâhut pâdişah kendisini sıkıştırır ve Allah'a karşı irtikâb ettiği bir günâhı olup olmadığını sorarsa, onu da inkâr edebilir. Nitekim Resûl-i Ekrem :

مَنِ ارْتَكَبَ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الْقَاذُورَاتِ فَلْيَسْتَتِرْ بِسِتْرِ اللَّهِ

«Kötü şeyler irtikâb eden kimse, Allah'ın yardımıyle onları gizlemeğe çalışsın.» (317) buyurmuştur. Çünkü kötülüğünü ilân edip söylemek de ayrı bir suçtur. Malını, canını korumak insânın hakkıdır.

Başkasını alâkadar eden husûsa gelince: Meselâ birinin gizli bir malını, veya sırrını sorarlarsa, onu inkâr edebilir. Bunun için ara bulmak ve kumalar arasında geçim sağlamak için yalan söylenebilir. Herbirine: «En çok seni seviyorum.» şeklinde konuşmak gibi. Gücünün yetmediği bir şey'i kadın isterse, o; «Alacağım.» diye söz vermek ve bu sûretle gön-

(316) Ebû Bekir b. Lâl «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmiştir.
(317) Hâkim İbn Ömer'den rivâyet etmiş ve hasen olduğunu söylemiştir.

lünü hoş etmek ve özür dilemek maksadı ile yaptığını inkâr hususlarında yalan câizdir.

Bunun da haddi vardır. Meselâ, yalan mahzurludur. Burada doğru söylemek de mahzurludur. Bu vaziyette yalanın günah olması bakımından ortaya çıkacak mahzûru ile, doğru söylemenin meydâna çıkaracağı mahzur karşılaştırılarak, bunlar adâlet ölçüsü ile tartılıp, ehven tarafı tercîh edilir. Bâzan iki taraf denk gelebilir. Bu gibi hâllerde doğruyu tercîh eder. Çünkü yalan, zarûretten veyâ mühim bir sebepten mübâh sayılmıştı. Tercîh sebebi olmayınca iş aslına rücû eder. Aslolan, yalanın harâm olmasıdır. Maksadların derecelerini ölçmek zor olduğu için, imkân nisbetinde yalandan kaçınmalıdır. Kendi şahsını alâkadar eden hususlarda da imkân nisbetinde yalana baş vurmamalıdır. Fakat başkası ile alâkalı ise, başkasını zararlandırmak ve başkası hakkında müsâmha göstermek doğru olmaz.

Ne yazık ki, umûmiyetle insanların yalanları kendi kârları, mâl ve mevkilerinin çoğalıp büyümesi ve eline geçmemesi hâlinde bir mahzûru olmayan şeyler içindir. Hattâ kadın kumasına övünmek için kocası nâmına çeşitli yalanlar da uydurup söyler ki, bu haramdır.

E s m â anlatıyor: Kadının biri Resûl-ı Ekrem'e gelerek:

— Benim kumam var, ben kocam nâmına çeşitli yalan uydurarak onu kızdırırım, bu hususta benim bir günâhım var mı? diye sordu. Resûl-i Ekrem (S.A.V.): الْمُتَشَبِّعُ بِمَا لَمْ يُعْطَ كَلَابِسِ ثَوْبَيْ زُورٍ

«Kendine verilmeyen yemek ile doymağa çalışan ve kendini yalandan doymuş gibi gösteren kimse, yalandan iki elbise giymiş gibidir.» (316) buyurdu.

Diğer bir hadîsde:

مَنْ تَطَعَّمَ بِمَا لَا يُطْعَمْ أَوْ قَالَ لِي وَلَيْسَ لَهُ أَوْ أُعْطِيتُ وَلَمْ يُعْطَ فَهُوَ كَلَابِسِ ثَوْبَيْ زُورٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Yedirilmediğine yedim diyen, kendisinin olmadığına benim diyen, verilmediği hâlde verildi diyen, Kıyâmet günü yalandan iki elbise giymiş gibidir.» buyurulmuştur. Bilmediği mes'elede fetvâ veren de bu hükme girer. Çünkü bu adamın maksadı, kendi fazîletini ortaya koymaktır. Bu maksadla «Ben bilmem» demez. Bu ise harâmdır.

---

(318) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Bu hususlarda çocuklar da kadınlar gibidir. Mektebe gitmek istemeyen çocukları korkutmak ve yalan va'ıdlerde bulunmak da mübahtır. Evet, haberlerde bunun yalan olarak yazılacağını söylemiştik. Mübâh olan yalan da yazılır ve maksadını izah için hesâbı görülür. Sonra da bağışlanır. Zira bu gibi yalanların mübâh olması, ıslâh maksadına mâtuftur, çeşitli aldatmalar da karışabilir. Çünkü bâzan hiç de muhtâç olmadığı garaza binâen yalan söyler ve görünüşde ıslâh maksadıyla yalan konuştuğunu öne sürer. Bunun için mübâh olan yalan da yazılır.

Yalan söyleyen herkes içtihad tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yalan söylemesini gerektiren sebebin şeri'atte doğru söylemekten daha mühim olup olmadığını bilmesi lâzımdır. Bu ise çok güç bir şeydir. Vâcib derecesine varmayan yalanı terk etmek daha evlâdır. Ancak kan dökmek ve günâha girmek gibi hususlarda yalan tercih edilir. Bâzıları, amellerin fazileti ve günahların şiddeti hakkında hadis uydurmanın câiz olduğunu ve bundan maksadın sahîh olduğunu sandılar. Bu ise sırf hatâdır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

«Benim üzerime kasden yalan uyduran, Cehennem'deki yerine hazırlansın.» (319) Yalan, zarûrette irtikâb edilir, hâlbuki burada zarûret yoktur. Zira doğruda yalandan istiğnâ vardır. Âyet ve hadîslerden vârid olanlar kâfidir. Yenilerini uydurmağa ihtiyaç yoktur.

Asıl hadîsler okuna okuna alışıldı, onlarla ünsiyet peydâ edildi ve te'sirlerini azalttılar. Yeni buluş ve yeni icadlar daha müessir olur. Bunun için terğib ve terhibde hadîs uydurulur diyene deriz ki: Senin bu sözün boş ve tehlikeli bir sözdür. Zira bu gerekçe Allah ve Resûlüne isnâd edilen yalanın mahzûrunu ortadan kaldırmaz. Aynı zamanda şer'î hükümleri karıştıran bir takım kapulara da yol açmış olur. Bunun hayrı şerrini asla karşılayamaz. Resûl-i Ekrem'e yalan isnâd etmek hiç bir şey'in karşılıyamıyacağı en büyük günahlardandır. Hepimiz için Allahu Teâlâ'dan af dileriz.

17 nci BEYÂN: TÂRİZ YOLU İLE YALANDAN KAÇINMAK

Seleften menkûldür ki, târiz yolu ile konuşmakta yalandan kurtuluş vardır. Nitekim Hz. Ömer (R.A.): «Târiz yolu ile konuşmakta, insânı yalandan kurtaran bir taraf vardır.» demiştir. Bu söz İbn Abbâs'dan ve diğerlerinden rivâyet edilmiştir. Bundan maksadları, insan yalan söy-

(319) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

lemeğe mecbûr kaldığı vakit, imâ ve târiz yollu sözlerle onu atlatmaktır. Zarûret olmadığı zaman, sarâhaten yalan söylemek câiz olmadığı gibi, târiz yolu ile konuşmak da câiz değildir. Ancak yine târiz, yalandan ehvendir.

Târizin örnekleri: Mitraf Ziyad'ın huzûruna girdi. Ziyâd, geç geldin, diye kendisine dokunmak istedi. Mitraf: «Efendimiz, Allah'ın müsâade ettiği hâriç, sizden ayrılalı rahatsızım, başımı yastıktan kaldıramadım.» dedi. İbrâhim diyor ki: Birinin aleyhinde konuştuğun bir sözü, o adam duyduğu ve buna memnun olmadığı vakit, Arapça deyimi ile: إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا قُلْتُ مِنْ ذٰلِكَ مِنْ شَيْءٍ dersin. Bu ifâdenin iki mânası vardır. Biri: «Benim bu hususta bir şey demediğimi Allah bilir.» Diğeri ise: «Bu hususta ne dediğimi Allah bilir» dir. «Mâkultü»nün başındaki «Mâ» harfi nâfiye olduğu zaman, birinci mânada olur ve adam bir şey demediğini anlar. Söyleyene göre de mevsûle veyâ istifhâmiye olur, yâni «dediğimi bilir» mânasında olur. Bu sûretle iki taraf idare edilmiş olur.

Muaz b. Cebel (R.A.) Hz. Ömer'in âmili idi. Dönüşünde evine eli boş gelince, karısı:

— Hani, diğer âmillerin evlerine getirdikleri şeylerden sende bir şey yok, niçin bir şey getirmedin? diye kendisine çattı. Muaz:

— Ömer bana gözcü koştu, onun için bir şey getiremedim. deyince, kadın:

— Resûl-i Ekrem ve Ebû Bekir devrinde emin olduğun hâlde nasıl olur da Ömer sana gözcü verir? diye söylendi ve bunu kadınlar arasında konuşarak Ömer'den yakındı. Hz. Ömer bunu duyunca Muaz'ı (R.A.) çağırdı ve:

— Ben sana gözcü koştum mu? Niçin böyle söylüyorsun? dedi. Muaz:

— Ne yapayım, karımdan ancak bu şekilde kurtuldum, dedi ve gülüştüler.

İbrâhim Nehâi kızına:

— Ben sana şeker alacağım, diye kat'î bir şekilde söylemezdi. Belki sana şeker alırım, derdi. Çünkü olur da şeker alamaz, sonra da yalancı olur. İbrâhim Nehâi sevmediği bir adam kapıya geldiği zaman, hizmetçisine tenbîh ederdi. «Burada değil deme, dur; mescidde arayayım onu, de.» derdi. Maksadı yalandan korunmaktı. Şa'bi de sevmediği biri kendisini aradığı zaman, hemen bir dâire çizer ve hizmetçisine: «Parmağını bu dâirenin ortasına koy ve burada değildir,» de diye tenbîhlerdi.

Bütün bunlar, ihtiyaç hâlinde baş vurulan sâlim yollardır. Zarûret olmadıkça bunlara baş vurulmaz. Zira bunlar her ne kadar açıkça yalan değillerse de, yalanı arttıran şeylerdir ve hepsi mekrûhtur. Nitekim Abdullah b. Utbe diyor ki: «Babamla beraber Ömer b. Abdülâziz'in huzûruna girdik. Çıktığımız zaman, sırtımdaki yeni entâriyi görenler: «Oo, bunu sana halife mi giydirdi!» diye sorduklarında: «Allah halifeyi mükâfatlandırsın.» dedim. Babam bana: «Yalandan sakın, zira senin bu sözün yalana çok benziyor. Çünkü bu sözünle onları bu zanlarında takviye ediyorsun.» dedi.» Buradaki maksadın da: «Emir bana elbise giydirdi» diye övünmektir. Bu, bâtıl bir garazdır ve bunda bir fayda yoktur.

Evet, târizler açık yalanlar gibi olmadığı için, hafif sebeblerden de mübâh olabilirler. Şaka ile başkasının gönlünü hoş etmek gibi. Nitekim Peygamber Efendimizin, yaşlı kadınların Cennet'e giremiyeceğini söylemesi gibi. Yine Peygamberimizin, bir adam için: «Gözünde beyaz olan adam», diğer birine «Seni bir deve yavrusuna bindireyim.» buyurması hep bu kabîldendir.

Sarih yalana gelince: Nuayman-ı Ensârî'nin Hz. Osman ile geçen Darîr kıssasında yaptığı gibi. (320) Darîr'e yâni gözleri görmeyen Mahreme'ye: «İşte Nuayman namaz kılıyor» deyip namaz kılan Osmân'ı (R.A.) dövdürmesi ve bâzı aklı hafif olan kimselerle insanların eğlenmesi gibi: «Falan kız seni seviyor» şeklindeki şakacıklar da böyledir. Şâyet bunlar kalb kırıcı ve zararlı olursa haramdır. Böyle olmaz da ancak bir gönül eğlendirmek için olursa, sâhibine fâsık denmez. Ancak kâmil iman mertebesinden düşer. Nitekim Resûl-i Ekrem:

---

(320) Hâdise şöyledir: Mahreme b. Nevfel 115 yaşında idi ve gözleri görmez olmuştu. Bir gün görmediği için farkında olmayarak mescid'de idrar etmek istedi. Cemâatın

— Burası mescid, ne yapıyorsun; diye bağırmaları üzerine adam durdu. Nuayman gitti, kolundan tuttu, güyâ kendisini mescidden çıkarıyor bahânesiyle yine mescidin bir kenarına çömeltti. Yine cemâat bağırdı. Adamcağız:

— Beni buraya kim getirdi, oturttu diye sordu. Cemâat:

— Nuayman, dediler. Mahreme:

— Ah o elime geçerse, bu sopam ile ona yapacağımı ben bilirim, dedi. Bir gün Hz. Osmân mescidde namaz kılıyordu. Mahreme de mescidde idi. Tabii Nuayman'ı bilemiyor. Nuayman yanına yaklaştı ve kendisine:

— Sen Nuayman'ı dövecek miydin dedi. O da:

— Elbet, elime geçerse döveceğim, deyince, Nuayman, namaz kılan Hz. Osmân'ı «Nuayman» diye kendisine gösterdi ve:

— İşte Nuayman burada namaz kılıyor, dedi. Hz. Osmân namaz kılarken kat'iyyen bir şey ile alâkalanmazdı. Mahreme, Nuayman'ın tahriki ile, Nuayman'dır diye namaz kılan Hz. Osmân'a sopa ile vurdu.

لا يَكْمُلُ الْمَرْءُ الإِيمَانَ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ وَحَتَّى يَجْتَنِبَ الْكَذِبَ فِي مِزَاحِهِ

«Şakasında yalandan kaçınmadıkça ve kendisi için sevdiğini başkaları için de sevmedikçe insânın imânı kemâl bulmaz.» buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem: «Kişi insanları güldürmek için bir söz söyler de, bu söz sebebiyle Süreyya yıldızından daha uzak mesâfede Cehennem'e atılır.» sözü ile yalnız şaka konuşmaları değil, gıybet veyâ kırıcı olan konuşmaları da kasdetmiştir.

Yalanların bâzıları fıskı gerektirmez. Mübalâğalı konuşmalar gibi. Bir iki def'a arayıp bulamadığın bir adama: «Yüz kere aradım sizi bulamadım.» demen gibi. Çünkü bu sözde mutlak sayı maksûd değil, maksad mübalâğadır. Şâyet yalnız bir def'a aramışsa, bu sözü ile yalancı olur. Şâyet bir kaç def'a yoklamışsa, böyle konuşmasında beis yoktur. Bunların arasında, yalan tehlikesi olan dereceler de vardır.

Yalan konuşmak mûtad olup da, müsâmaha ile karşılananlardan biri de, yemeğe dâvet edilen kimsenin «iştahım yok» demesi gibi sözlerdir. Bunda da sahîh bir garaz yoksa bu da haramdır. Esmâ bint-i Amîs anlatıyor: «Hz. Âişe'yi gerdeğe korken ben yanında idim. Berâberimde başka kadınlar da vardı. Resûl-i Ekrem'in yanında bir bardak sütten başka bir şey yoktu. Resûl-i Ekrem bu sütten bir yudum içti, sonra Âişe'ye verdi. Âişe utandı. Ben: «Resûl-i Ekrem'in elini geri çevirme, al.» dedim. O da utanarak aldı, bir yudum içti. Sonra Resûl-i Ekrem: «Arkadaşlarına ver.» buyurdu. Kadınlar: «Bizim iştahımız yok.» dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: لَا تَجْمَعْنَ جُوعًا وَكَذِبًا **«Açlık ile yalanı bir araya toplamayın.»** (321) buyurdu.

Esmâ diyor ki: «Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'e: «Bizim bir şey'e iştihamız varken, iştihamız yok, dememiz de yalan mıdır?» diye sordum. Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الْكَذِبَ لَيُكْتَبُ كَذِبًا حَتَّى تُكْتَبَ الْكُذَيْبَةُ كُذَيْبَةً

«Yalan, yalan olarak yazılır, hattâ yalancık da yalancık olarak yazılır.» buyurdu.»

(321) Ebû'ş-Şeyh «Tabakat-ı İsfahânî»de rivâyet etmiştir.

Vera' sâhibleri bu gibi yalanlardaki müsâmahadan da sakınırlar. L e y s b. S a ' d diyor ki: «S a i d b. M ü s e y y e b'in gözleri çapaklı idi. «Gözünün çapaklarını silsene.» diyenlere, o: «Tabib bana elini gözlerine değdirme dedi. Ben de söz verdim, sözümden dönmem.» dedi.»

İşte vera' sâhibleri kendilerini bu şekilde murâkabe ederler. Murâkabeyi terkedenlerin dili kendi irâdelerinden çıkar da, farkında olmayarak yalan konuşurlar.

H u v a t - ı T e y m i ' den rivâyet edildiğine göre; R e b i b. H a y - t e m ' in kızkardeşi, R e b i ' nin oğlunu ziyârete geldi. Onu görünce hemen boynuna sarıldı ve: «Oğlum, nasılsın?» diye sordu. R e b i : «Sen bunu emzirdin mi?» diye sordu. Kadın: «Hayır, emzirmedim.» deyince, R e b i : «O hâlde vah kardeşimin oğlu deyip de doğru konuşsan daha iyi olmaz mı idi.» dedi.

İnsanlar arasında bilmedikleri şey'i, Allah bilir, demek de âdettir. Hâlbuki İ s â aleyhisselâm: «Allah katında en büyük günahlardan biri de kendisinin bilmediği bir şey için, onu Allah bilir, demektir.» demiştir.

İnsan oğlu bâzan rü'yâyı anlatmakta yalan söyler ki, bunun da günâhı büyüktür. Zira Resûl-i Ekrem:

إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْفِرْيَةِ أَنْ يُدْعَى الرَّجُلُ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ أَوْ يُرِيَ عَيْنَهُ
فِي الْمَنَامِ مَا لَمْ تَرَ أَوْ يَقُولَ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ »

«En büyük yalanlardan biri, kişiyi babasından başkasına nisbet etmek, yâhut rü'yâda görmediği şey'i gördüm demek, yâhut benim demediğim sözü benim için dedi demektir.» (322) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ كَذَبَ فِي حُلْمِهِ كُلِّفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ يَعْقِدَ بَيْنَ شَعِيرَتَيْنِ
وَلَيْسَ بِعَاقِدٍ بَيْنَهُمَا أَبَدًا »

«Rü'yâsında yalan söyleyen kimseye, Kıyâmet günü iki kılı birbirine bağlaması teklif edilir ve bunlar da aslâ birbirine bağlanmaz.» (323) buyurmuştur.

---

(322) Buhârî Vâile'den rivâyet etmiştir.

(323) Buhârî İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

18 inci BEYÂN : ONBEŞİNCİ ÂFET GIYBETTİR

Gıybeti anlatmak uzun sürer. Biz önce gıybetin kötülüğünden ve bu husustaki şer'î delillerden bahsedelim. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de gıybeti açıkça zemmetmiş ve gıybet edeni ölü etini yiyene benzetmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de :

وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ

«Bâzınız bâzınızı gıybet etmesin. Hanginiz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır? Ondan tiksinirsiniz.» (49 - Hucürât: 12) buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem de:

كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ

«Her müslümânın her müslümâna canı, malı ve ırzı haramdır.» (324) buyurmuştur. Gıybet ise adamın ırz yâni şeref ve haysiyeti ile alâkalıdır. Allahu Teâlâ bunu mâl ve cân ile bir tuttu. E b û B e r z e 'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

لَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ إِخْوَانًا

«Çekememezlik yapmayın, kin tutmayın, alamayacağınız malın fiyatını yükseltmeyin, müzâyedede üzerine vurmayın, birbirinize arka çevirmeyin, birbirinizi çekiştirmeyin, ey Allah'ın kulları kardeş olun.» (325) buyurmuştur. C â b i r ile E b û S a i d 'den gelen rivâyette de Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِيَّاكُمْ وَالْغِيبَةَ فَإِنَّ الْغِيبَةَ أَشَدُّ مِنَ الزِّنَا فَإِنَّ الرَّجُلَ قَدْ يَزْنِي وَيَتُوبُ فَيَتُوبُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ عَلَيْهِ وَإِنَّ صَاحِبَ الْغِيبَةِ لَا يُغْفَرُ لَهُ حَتَّى يَغْفِرَ لَهُ صَاحِبُهُ

«Gıybetten sakınınız; zira gıybet, zinâdan daha şiddetlidir. Çünkü zinâ eden kimse, tevbekâr olur. Allah da kendisini afveder, fakat gıybet

---

(324) Müslim Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.
(325) Buhâri ile Müslim rivâyet etmiştir.

edilen, afvedinceye kadar, gıybet eden afvedilmez.» buyurmuştur. (326)

Yine E n e s ' in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

«مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي عَلَى أَقْوَامٍ يَخْمِشُونَ وُجُوهَهُمْ بِأَظَافِيرِهِمْ فَقُلْتُ يَا جِبْرِيلُ مَنْ هٰؤُلَاءِ؟ قَالَ: هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ يَغْتَابُونَ النَّاسَ وَيَقَعُونَ فِي أَعْرَاضِهِمْ»

«Mi'râca çıktığım gece, tırnakları ile yüzlerini tırmalayan bir takım kimseler gördüm. C e b r â i l ' e :

— Bunlar kimdir? diye sordum. C e b r â i l de :

— Bunlar, insanları gıybet edip gizli hâllerini araştıranlardır, dedi.» (327)

S u l e y m b. C â b i r diyor ki: Resûl-i Ekrem'e gittim ve:

— Bana faydalanacağım bir hayrı anlat, dedim. Resûl-i Ekrem :

«لَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا وَلَوْ أَنْ تَصُبَّ مِنْ دَلْوِكَ فِي إِنَاءِ الْمُسْتَقِي - وَأَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِبِشْرٍ وَإِنْ أَدْبَرَ فَلَا تَغْتَابَنَّهُ»

«Sadakayı hakir görme! Kendi kovandan su isteyenin kabına akıttığın bir miktar su bile olsa. Kardeşini güler yüzle karşıla ve ayrıldığı zaman gıybetini yapma.» (328) buyurdu.

B e r â (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem bize bir hutbe irâd etti, hattâ evlerinde oturan kızlar da bunu duydular. Hutbesinde şöyle buyurdu :

«يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِقَلْبِهِ لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنْ تَتَبَّعَ عَوْرَةَ أَخِيهِ تَتَبَّعَ اللّٰهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ»

---

(326) İbn Ebi'd-Dünyâ «Es-Samt» kitâbında rivâyet etti. Başka rivâyet yolları da vardır.

(327) Ebû Dâvud mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(328) Ahmed «M ü s n e d » inde rivâyet etti. Başka rivâyet yolları da vardır.

«Ey dili ile imân edip kalbleri ile inanmayanlar, müslümanları gıybet etmeyin, onların gizli hâllerini araştırmayın. Kim, din kardeşinin gizli hâllerini araştırırsa, Allahu Teâlâ da onun gizli hâllerini araştırır. Allahu Teâlâ kimin gizli hâllerini araştırırsa, onu evinin içinde de açığa çıkarır ve rezil eder.» (329)

Denildi ki, Allahu Teâlâ M û s â aleyhisselâm'a: «Cennet'e en son girecek olan gıybetten tevbe edenlerdir. Cehennem'e ilk girecekler de gıybette devâm edenlerdir.» diye vahyetmiştir.

E n e s (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem bir gün oruç tutmamızı emretti, sonra da: « لا يفطرن احد حتى آذن له » **«Ben izin vermeden kimse orucunu açmasın.»** buyurdu. Herkes orucunu tuttu. Akşam olunca, teker teker mürâcaat edenlere, iftar müsâadesi verildi. Bu arada bir adam gelerek:

— Ey Allah'ın Resûlü, iki genç kız oruç tuttu ve yoruldular. Zât-ı âlinize gelmeğe utanıyorlar. Müsâade buyurursanız iftar etsinler, dedi. Resûl-i Ekrem müsâade etmedi. Adam iki def'a daha geldi. Sonunda Resûl-i Ekrem:

« إنهما لم يصوما وكيف يصوم من ظل نهاره يأكل لحم الناس اذهب فمرهما إن كانتا صائمتين أن تستقيئا »

«Onlar oruç tutmadılar. Bütün gün insanların etini yiyenler nasıl oruçlu olurlar? Git onlara söyle, oruç tuttularsa istifra etsinler bakalım,» buyurdu. Adamcağız gitti, gerekeni söyledi. Onlar da aynı şey'i yaptı ve kan parçaları kustular. Adam Resûl-i Ekrem'e dönerek vaziyeti bildirdi. Bunun üzerine Peygamberimiz:

« والذي نفسي بيده لو بقيتا في بطونهما لأكلتهما النار »

«Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki, eğer kusmayıp bu kan parçaları midelerinde kalsaydı, onları Cehennem ateşi yerdi.» (330) buyurdu. Başka bir rivâyette, adam ikinci gelişinde:

— **Ya Resûlallah nerde ise ölecekler,** dedi. Peygamber Efendimiz de:

— **Onları bana getir,** buyurdu. Geldiler, Resûl-i Ekrem bir bardak getirtti ve birine: **«Kus bakalım»** dedi. O da kan ve irini karışık şekilde

---

(329) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Ebû Dâvud isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.
(330) Ahmed Ubeyd'den rivâyet etti.

kustu. Hattâ bardağı doldurdu. Öbürü de aynı şekilde kustu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«Bunlar helâl ile oruç tuttu. Fakat harâmı yediler; karşı karşıya geçip gıybet etmek sûretiyle insanların etini yediler.»** buyurdu.

Yine **Enes** (R.A.) anlatıyor: Resûl-i Ekrem bize bir hutbe irad etti. Hutbesinde ribâ yemenin dehşetinden bahsetti ve: **«Bir dirhem ribâ, Allah katında otuz altı zinâdan daha ağırdır. Ribâların en çirkini, müslümânın gizli hâllerini araştırmaktır.»** buyurdu.

Câbir (R.A.) anlatıyor: Bir yolculukta Resûl-i Ekrem ile berâberdik. Yolumuz iki mezara uğradı. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّهُمَا يُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ: أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ يَغْتَابُ
النَّاسَ وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ لَا يَسْتَنْزِهُ مِنْ بَوْلِهِ

«Bunların ikisine de azâb olunuyor. Fakat bunlar (sizin nazarınızda) **büyük sayılmayan günahlardan ötürü azâb olunuyorlar. Biri, insanları gıybet ederdi. Diğeri de idrarından sakınmazdı.»** (331) buyurdu. Resûl-i Ekrem iki yaş dal getirtti, onları kesti, mezarlarına dikerek: **«Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe, bunların azâbı hafifler.»** buyurdu.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) **Maiz**'i zinâ suçundan recmettiği zaman, adamın biri arkadaşına, **Maiz** için: «İşte bu adam it gibi öldü.» dedi. Resûl-i Ekrem oradan geçiyordu. Aynı zamanda bir hayvan leşi de orada bulunuyordu. Resûl-i Ekrem :

— **Şu leşden ısırın da yeyin**, buyurdu. Onlar:

— Bu murdar yenir mi? Ya Resûlallah, dediler. Resûl-i Ekrem :

— **Maiz hakkındaki sözlerinizden kazandığınız günâh, o cifeden daha pis kokuludur**, buyurdu.

Ashâb-ı Kirâm, güler yüzle karşılaşır, ayrıldıkları zaman da birbirlerini çekiştirmezler ve bu davranışı en büyük ibâdet telâkki ederler; bunun aksini de nifak alâmeti kabûl ederlerdi. **Ebû Hureyre** (R.A.) diyor ki: Dünyâda dın kardeşini gıybet eden kimseye Kıyâmet günü, onun sûretinde bir et takdim edilecek ve «Dünyâda bu adamı çekiştirdiğin gibi şimdi de bu eti ye» denecek; etin acılığından suratını ekşitir ve bağırır durur.

Yine merfû olarak **Ebû Hureyre**'nin rivâyetinde; iki zât Mescid-i Harâmın kapularının birinde oturuyordu. Sakalı bıyığı traş edilmiş muhnis bir adam oradan geçti. Bunlar: «Bu adam kendini kadınlara

---

(331) İbn Ebid-Dünyâ «es-Samt»de isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

benzetti, erkeklikten bir şey'i kaldı.» dediler. Sonra Ezân okundu, namaza gittiler. Namazı kılarken, bizim bu konuştuğumuz doğru mu idi diye düşündü ve mes'eleyi Mekke müftüsü Atâ'ya arzettiler. Atâ da yeniden abdest alıp namazlarını iâde etmelerini ve oruçlu oldukları takdirde oruçlarını kazâ etmelerini emretti. (332)

Mücâhid, وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ Âyetinin tefsirinde: «Hümeze», insanlara huzurlarında ta'neden ve onlarla alay eden kimsedir. «Lümeze» de gıybetlerini yapıp etlerini yiyen insandır, demiştir. Katâde diyor ki: Kabir azâbının üç şeyden meydâna geldiği bize bildirildi. Bunun üçte biri gıybet, diğer üçde biri nemime [söz gezdirmek], diğer üçde biri de idrardan sakınmamaktandır. Diğer bâzıları da şöyle derlerdi: «Biz eskiler, Sahâbe'ye yetiştik. Onlar ibâdeti namazda, oruçta değil, insanları çekiştirmekten ve onlara dil uzatmaktan kaçınmakta ararlardı.» İbn Abbâs (R.A.): «Başkasının kusûrunu söylemek istediğin zaman, kendi kusûrunu hâtırla.» demiştir. Bu gibileri zemmetmek, üzere Ebû Hureyre (R.A.) : «Başkasının gözündeki kılı görür, fakat kendi gözünüzdeki kirası görmezsiniz.» demiştir. Yine Hasan şöyle diyor: «Ey âdem oğlu, sende mevcûd olan bir kusur ile insanları kınayıp dururken, kâmil müslümân olamazsın. Kâmil müslümân olmak için önce kendi kusurunu ıslâh etmen, sonra da başkalarının kusurlarını ıslâh ile meşgûl olman lâzımdır. Ancak, bunu yaptığın takdirde, Allahu Teâlâ'nın has kullarından olabilirsin.» Mâlik b. Dinâr: «İsâ aleyhisselâm havârileri ile birlikte bir köpek leşinin yanından geçiyordu. Havâriler:

— Bu ne pis kokuyor, deyince, İsâ aleyhisselâm:

— Ne parlak dişleri var, dedi. İsâ aleyhisselâm, onları kusûr aramak sûretiyle gıybet etmekten alıkoymak, hem de ne olursa olsun, bir şey'in mutlak sûrette iyi bir tarafı olabileceğini, binaenaleyh, kusûr araştıracak yerde iyiliğini bulup söylemenin doğru olacağını tenbih etmek için bu şekilde konuştu.

Hüseyin'in oğlu Ali, birinin gıybet ettiğini görünce: «Gıybetten sakın; çünkü o, köpek yiyeceğidir.» derdi. Hz. Ömer (R.A.) de: «Allah'ı zikre devâm edin. Zira o şifâdır. İnsanlardan dilinizi çekin; zira o, hastalıktır.» buyurdu. İbâdet husûsunda Allah'tan hüsn-ü tevfîk dileriz.

19 uncu BEYÂN : GIYBETİN MÂNASI VE TÂRİFİ

Gıybet, duyduğu zaman, insanın hoşuna gitmeyecek olan bir kusûrunu gıyâbında söylemektir. Buna Türkçede «çekiştirme» derler. Bu kusur, kıyâfetinde, yaradılışında, ahlâkında ve akrabasında, her ne-

(332) Gıybet orucu bozmaz, fakat sevâbını azaltır.

rede olursa olsun fark etmez. Sözünde olsun, dünyâlığında olsun, Âhireti husûsunda, hattâ elbisesinde, evinde ve binitinde olsun hepsi birdir.

Bedenî Gıybet: Gözü şaşıdır, bir gözü kördür, başı keldir, yüzü sivilcelidir, boyu kısa veyâ uzundur, siyahtır, sarıdır gibi, duyduğu zaman, adamın canının sıkılacağı kıyâfetinde ne gibi eksiklik varsa saymak.

Nesebî Gıybet: Babası ameledir, kötü insandır, cimridir, dikicidir ve hoşuna gitmeyecek her hangi bir şey ile onu anmak gibi.

Ahlâkî Gıybet: Kötü huyludur, cimridir, kibirlidir, riyâkârdır, hiddet-mizaçtır, korkaktır, âcizdir, tahammülsüzdür, yüreksizdir, tehevvüre kapılır şeklinde konuşmalar gibi.

Dinî Gıybet: Hırsızdır, yalancıdır, içkicidir, kumarbazdır, hâindir, zâlimdir, namaza ve zekâta tenbeldir, namazı güzel kılmaz, pislikten kaçınmaz, anne-babasına itâat etmez, zekâtı yerine vermez, doğru taksim etmez, orucunu korumaz gibi sözler.

Dünyevî Gıybet: Edebsizdir, insanlara ihânet eder. Milletin hakkına riâyet etmez. Her yerde kendisini haklı görür, çok konuşur, çok yer, çok uyur, vakitsiz uyur, oturacağı yeri bilmez gibi sözlerdir.

Giyinişi Gıybet: Geniştir, dardır, uzundur, kısadır, kirlidir gibi sarfedilen sözlerdir.

Bâzıları: «Din husûsunda gıybet yoktur. Zira insan oğlunun zemmettiği, Allahu Teâlâ'nın da zemmettiği hususlardır.» dediler. Meselâ, adamın günahlarını sayıp, onu, o günahlarla kötülemenin câiz olduğunu söylediler. Nitekim Resûl-i Ekrem'e bir kadının çok namaz kılıp çok oruç tuttuğundan, buna karşılık dili ile komşularına darboğazlık ettiğinden bahsettiklerinde, Resûl-i Ekrem: هِيَ فِي النَّارِ «O Cehennem'dedir.» (333) buyurdu. Yine başka bir kadının ibâdetinden bahsedip de ne var ki cimri olduğunu söylemeleri üzerine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

فَمَا خَيْرُهَا إِذًا «O hâlde onda hayır yok! Hayrı neresinde?» (334) buyurdu. İşte bunlardan delil çekerek dindeki kusurlardan dolayı konuşanlar gıybet değil, dediler. Hâlbuki bu kıyâs fâsiddir. Onların bunu sormaları gıybet için değil, bu husustaki dinî hükümleri öğrenmek

(333) İbn Hibbân ve Hâkim Ebû Hureyre'den rivâyet ettiler. Hâkim, sahihtir, dedi.

(334) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da Ebû Ca'fer'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

içindir. Bu da ancak Resûl-i Ekrem'in huzûrunda olur, başka yerde buna ihtiyaç yoktur. Dini kusurlarını saymanın gıybet olacağına delil, ümmetin icma'ıdır ki, adamın duyduğu vakit canı sıkılacağı ve hoşlanmıyacağı her sözü arkasında söylemenin gıybet olduğudur. Bunda ittifak vardır. Bunlar da Resûl-i Ekrem'in târif ettiği gıybete dâhildir. Bütün bu mevzûlarda doğru olduğu hâlde gıybet eden kimse, Rabbine âsidir ve kardeşinin etini yemiş gibidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

هَلْ تَدْرُونَ مَا الْغِيبَةُ ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُهُ إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ
فَقَدِ اغْتَبْتَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ فَقَدْ بَهَتَّهُ

«Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz? Kardeşinizin hoşlanmayacağı şey ile onu anmanızdır.» buyurdu. Bunun üzerine: «Söylediklerimiz o adamda varsa buna ne buyurursunuz?» diyenlere Resûl-i Ekrem: **«Söylediğiniz kusurlar onda varsa işte o zaman gıybet etmiş olursunuz, yoksa iftirâ edersiniz.»** (335) buyurdu.

Muaz b. Cebel (R.A.) anlatıyor: «Bir gün Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bir adamın çok âciz bir kimse olduğunu söylediler. Resûl-i Ekrem :

— **Kardeşinizi gıybet etmeyiniz,** buyurdu. Onlar :

— O bizim dediğimiz gibidir, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Öyle olmasa, o zaman iftirâ etmiş olursunuz,** buyurdu.»

Hz. Âişe (R.A.) şöyle anlatıyor: «Bir gün Resûl-i Ekrem'e bir kadının kısa boylu olduğundan bahsettim. Resûl-i Ekrem :

«Onu gıybet ettin.» buyurdu.»

Haşan şöyle anlatıyor: «Başkasını anmak üç şekildedir: Gıybet, bühtân ve ifktir. Ve hepsi de Kur'ân-ı Kerim'de mevcuttur. Gıybet, onda olan kusûru söylemek; bühtân olmayan kusûru söylemek, ifk ise duyduğunu söylemektir.»

İbn Sirin bir adamı hâtırladı ve «şu siyah adam» dedi, hemen akabinde istiğfâr ederek: «Böyle söylemekle gıybet etmiş oldum.» dedi. Yine, İbn Sirin, İbrâhim Nehâi'yi hâtırlayınca, bir gözü kör demedi, elini gözüne koydu. Hz. Âişe (R.A.) «Sakın kimseyi gıybet etmeyin, ben bir def'a Resûl-i Ekrem'in yanında bir kadın için: «Bu ne uzun etekli bir kadındır.» dediğimde, Resûl-i Ekrem bana: **«tükür»** dedi ve ben de bir et parçası tükürdüm.» demiştir. (336)

---

(335) Müslim Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(336) Hadisi Ahmed rivâyet etmiştir. Gıybetin, ölü eti yemek gibi olduğunu Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifler haber vermektedir. Ancak maddiyatta bunun tezâhürü ve kan tükürtmek, Peygamberimizin bir mûcizesidir.

20 nci BEYÂN: GIYBETİN YALNIZ DİL İLE DEĞİL HER A'ZA İLE YAPILABİLECEĞİ

Kişiyi dil ile anmanın harâm olması, noksanlarını başkasına anlattığı ve hoşlanmadığı şey ile onu târif ettiği içindir. Bu târif sarih olsun, târif yolu ile olsun, her ikisi birdir. İş, söz, işâret, îma, huzûrunda, gıyâbında, yazı ve hareket ile her ne ile olursa olsun, maksadı ifade ettiğinde gıybete dâhil ve hepsi haramdır. Hz. Âişe'nin anlattığı bunlardan biridir. Diyor ki: «Bir gün bir kadın evimize geldi. Gittiği zaman, elimle kısa boylu olduğuna işâret ettim. Resûl-i Ekrem: «Kadını gıybet ettin.» buyurdu.»

Ayrıca taklid sûretiyle eğlenmek de gıybet ve belki gıybetin en ağırıdır. Çünkü taklid, daha açık bir tasvirdir. Konuşmalarını, yürümelerini, sallanmalarını ve diğer hâllerini tatbik gibi. Bütün bunlar yasaktır. Nitekim Hz. Âişe (R.A.) bu şekilde birinin gıybeti esnâsında: «Bende şöyle şöyle hâller varken başkasının taklidini yapmaktan hoşlanmam.» buyurmuştur.

Yazı ile çekiştirme de böyledir. Çünkü kalem, iki dilin biridir. Bir yazarın muayyen bir şahsı ele alarak aleyhinde yazı yazması gıybettir. Ancak bunu gerektiren sebebler varsa mâzur görülebilir ki, bu sebebleri anlatacağız. Bununla berâber bir yazarın «bâzıları şöyle diyor» şeklinde yazması gıybet değildir. Çünkü gıybet, ölü olsun, diri olsun, muayyen bir şahsa taarruzdur.

Şâyet karşısındaki adam mes'eleyi biliyorsa, «Bugün bize gelenlerden biri» veyâ «gördüklerimizden biri» şeklinde konuşması da gıybettir. Zira mahzurlu olan, gıybet edilen adamı tanıtmaktır, yoksa gıybet âleti değildir. Söylediğin adam, kimin hakkında söylediğini ve kimi kasdettiğini bilmiyorsa, bu şekil konuşmasının zararı yoktur. Resûl-i Ekrem, bir adamın hâlinden hoşlanmadığı zaman, muallâk bir ifâde ile:

مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَفْعَلُونَ كَذَا وَكَذَا «Bâzı kimselere ne oldu ki, şöyle böyle yaparlar.» (337) derdi ve şahsın adını vermezdi.

Gıybetlerin en çirkini, riyâkâr âlimlerin gıybetidir. Onlar; maksadlarını, kendilerini iyilerden göstermek sûretiyle ifâde ederler. Güyâ bir yandan gıybetten sakınırken, öte yandan hem gıybet yapar, hem de riyâkârlıklarını yürütürler. Cehâletlerinden dolayı bu iki vartaya düştüklerinin farkında bile olmazlar. Meselâ, Devlete intisâb etmiş bir insan veyâ bir âlimi yanlarında anlatırlarken: «Allah'a hamd olsun, bizi sultan-

(337) Ebû Dâvud, Âişe'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.

ların, hükümdarların kapularında süründürmekle, bir lokma nafaka için zillete düşürmekle, ibtilâ ve imtihân etmedi.» Yâhut: «Hayâsızlıktan Allah'a sığınır ve bizi korumasını isteriz.» şeklinde konuşur ki, bütün bu gibi konuşmalardan maksadları, kendilerinin temiz ve başkalarının kusurlu olduğunu ortaya koymaktır. Bunun için hamd ve duâ ile söze başlarlar. Bunun gibi, gıybet etmek istediği insan için bâzan övmekle söze başlar: «Falanca ne iyi bir insandır, aslâ ibâdetinde kusûr etmez. Ama ne yazık ki, ibâdetine mağrûrdur.» Veyâhut: «Şu günlerde tenbelleşti ve bizim seviyemize düştü, yâni sabırsızlandı.» Burada kendini öne sürerken, maksadı, onu kötülemek ve zımnen de olsa, kendini iyilerden göstermektir. Böyle yapmakla gıybet, riyâ ve kendini tezkiye gibi kötülükleri bir araya toplamış olur. Bütün bunlara rağmen, kendini sâlih ve gıybetten sakınan kimse diye gösterir. Bunun için, bu gibi câhiller şeytânın elinde oyuncaktır. Onlar cehâletleri ile amele daldıkları zaman, şeytan onlara takılır ve hilesiyle amellerini mahveder. Sonra da onlara güler ve ve onlarla alay eder. Bu gibilerin gıybet şekillerinden biri de, birinin kusurlarını sayar döker, fakat dinleyicilerden bâzıları kimi kasdettiğini bilemez. O: «Sübhânellah, bu adam ne acâyib şey» diyerek hareketleri ile adamı bildirmeğe çalışır. Bu arada Allah'ı anar. Adamın hıyânetini teşhirde Allah'ın adını vâsıta yapar. Yine bunun gibi, dostumuzun eğlenceye alınmasından üzüldük. Allah onu kurtarsın, der. Fakat bu sözünde samimî değildir. Zira maksadı, adamın lehine samimiyetle duâ edecek olsa, tenhâda namazı müteâkıb duâsını yapardı. Bunun gibi üzüntüsü hakîki olsa, kusûrunu yeniden ortaya koymazdı. Yine bunun gibi, yazık zavallı adam, büyük bir âfete mübtelâ oldu, Allah onu da bizi de afvetsin, şeklinde güyâ duâ ediyor gibi konuşur. Aslında gıybet ediyor, içindeki pis düşüncelerini Allah bilir, fakat o, kendi cehâleti sebebiyle nereye düştüğünü anlamaz.

Gıybetin bir çeşidi de, gıybet edenin hevesini arttırıp daha fazla konuşturmak maksadıyle, güyâ şaşkınlık izhâr ederek ona doğru meyil göstermesidir. Bu sâyede gıybet edeni, daha fazla konuşturmuş olur. Meselâ, yâhu şaşılacak şey, ben onu böyle bilmezdim, şimdiye kadar o zâtı hep iyi tanımıştım, ben ondan bu işi hiç beklemezdim. Allah bizi şerrinden korusun, gibi konuşmalar yapar ki, bütün bunlar gıybet edeni ve yapılan gıybetleri tasdik ve teşvikdir. Hattâ değil bu hareketlerle yalnız susarak dinlemek de teşvik ve gıybette ortaklıktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.): «Dinleyen de gıybet edenlerin biridir.» (338) buyurmuştur.

Ebû Bekir ile Ömer'den (R.A.) rivâyete göre: Bunlar bir gün, biri için: «Falanca çok uykucudur.» demişler ve aynı gün Resûl-i Ekrem'den ekmeklerine katık istemişlerdir. Peygamber Efendimiz:

(338) Taberânî İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

قَدْ أَكَلْتُمَا بَلْ إِنَّكُمَا أَكَلْتُمَا مِنْ لَحْمِ أَخِيكُمَا

«Siz katık yediniz.» buyurunca, onlar: «Hayır, böyle bir şey olmadı.» demeleri üzerine, **«Evet, siz kardeşinizin etinden yediniz.»** (339) buyurdu. Bu sûretle gıybet, Ebû Bekir ile Ömer'in (R.A.) ikisini bir arada toplamıştır. Şübhesiz biri söylüyor, diğeri de dinliyordu. Bunun gibi, biri Maiz için arkadaşına: «İt itine öldü» dediği hâlde, her ikisine «Şu cifeden yediniz.» buyurdu ki, söyleyen ile dinleyeni gıybet günâhında bir tuttu. Ancak dili ile reddederse, o zaman kurtulur. Gıybet meclisinde bulunan, dili ile, korkarsa, kalbi ile reddetmeli, gücü yeterse oradan ayrılmalı ve sözü değiştirmelidir. Bunları yapmazsa gıybette ortaktır. Şâyet içinden dinlemeyi cânı arzû ettiği hâlde yapmacık olarak dilinden, konuşma, derse, bu nifak alâmetidir. İçinden gıybeti kerih görmedikçe günahtan kurtulamaz. Yalnız el, baş, kaş ve vücûd hareketleri ile gıybeti redde kalkışmak kendini mes'ûliyetten kurtarmaz. Çünkü bu, gıybeti küçümsemektir. Lâyık olan, gıybetin ehemmiyetini belirtip onu açıkça men'etmektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ أُذِلَّ عِنْدَهُ مُؤْمِنٌ فَلَمْ يَنْصُرْهُ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى نَصْرِهِ أَذَلَّهُ اللهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُسِ الْخَلَائِقِ

«Kimin yanında bir mü'min (aleyhinde konuşulmakla) zillete düşürülür de ona yardıma gücü yettiği hâlde yardım etmez, onu zilletten kurtarmazsa; Kıyâmet günü mahlûkat arasında Allahu Teâlâ onu zelil eder.» (340) buyurmuştur.

Ebû'd-Derdâ'nın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ بِالْغَيْبِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَرُدَّ عَنْ عِرْضِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Gıyâbi olarak din kardeşi aleyhindeki dedi-kodulardan, din kardeşini müdâfaa eden kimsenin, Kıyâmet günü ırz ve şerefini korumağı

(339) Ebû'l-Abbâs Abdurrahman'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(340) Taberânî Sehl'den rivâyet etmiştir.

Allahu Teâlâ üzerine almıştır.» (341) Diğer bir rivâyette şöyle buyurulmuştur:

مَنْ رَدَّ عِرْضَ أَخِيهِ بِالْغَيْبِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ أَنْ يُعْتِقَهُ مِنَ النَّارِ

«Din kardeşine gıyâbında yapılan tecâvüzü reddeden kimse, Allahu Teâlâ'nın Cehennem'den âzâd etmesini hak etmiştir.» (342)

21 inci BEYÂN : GIYBETE SEVKEDEN SEBEBLER

Gıybet etmeye meylin pek çok sebebleri vardır. Fakat bunları onbir maddede toplayabiliriz. Bu onbir sebebin sekizi umûmi olup, herkes hakkında düşünülebilir. Üçü ise, husûsi olarak din adamlarında ve havasda bulunur.

Umûmî Olan Sekiz Sebeb :

1 — Kin'ini yenmek. Bir kimse başka birisine bir sebebden dolayı kızdığı zaman, onun aleyhinde konuşmaktan zevk alır. Kuvvetli imâna sâhib değilse, dili, tabiatiyle adamın aleyhine atar tutar. Bâzan da hiddetini yenemez ve hiddeti, içinde saklanır. Nihâyet kin hâlini alır ve devâmlı olarak adamın aleyhinde dedi-kodu yapar. Hiddet ve kin, gıybetin en belli başlı sebeblerindendir.

2 — Arkadaşlarının kendisini konuşturup dinlemeleri ve kendisinin de onlara uymasıdır. Onlar, onun bu gibi dedi-kodularından zevk alıp, onu hoşlukla dinledikleri zaman, onlardan yüz çevirmesi, sözü değiştirmesi veyâ oradan kalkıp ayrılması, arkadaşlarının ağırına gidip kendisini terkedeceklerinden korkarak onlarla gıybete dalmasıdır. Bunu bir muâşeret âdâbı ve hoş sohbet sanır. Bâzan arkadaşları bir şey'e kızarlar, o da gizli ve âşikâre onlarla berâber olduğunu göstermek için bu hiddete katılır ve onlarla berâber adamın kötülüklerini döküp saymağa başlar.

3 — Bir işin kendi aleyhinde olacağına ve hakkında dedi-kodu yapıp kendisine dil uzatacağına her hangi bir vesile ile kaani olduğu için, ondan önce onun aleyhine geçerek kendi aleyhinde konuşacaklarını çürütmek ister. Burada da, sonundaki yalanlarını, geçer akça olarak piyasaya sürebilmesi için, önce adamın hakkında doğru olarak bildikleri şeyleri anlatır. Bu sûretle yalanını doğru ile karıştırmak sûretiyle mer'iyyete [yürürlüğe] kor. Aynı zamanda yalan konuşmak benim âdetim değil, görüyorsunuz, size haber verdiğim şu şu hâdiseler doğrudur, der.

(341) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

(342) Ahmed ve Taberânî Esma b. Zeyd'den rivâyet etmişlerdir.

4 — Kendisine isnâd edilen şey'i başkasına yüklemek ve bu sûretle kendisini kurtarmak için gıybet etmektir. Meselâ, kendisine bir şey nisbet edildiği zaman öteki adamın yaptığı kötülüklerden bahseder, hâlbuki kendi vazifesi kendini kurtarmaktı. Öteki adamın kusurlarını saymak değildi. Yahut, yükü azaltmak ve kendini mâzur göstermek için, falanca ile berâber yaptık, diyerek onun gıybetini yapmaktır.

5 — Kendisini üstün göstermek ve başkasını küçük göstermek için, o câhildir, aklı ermez, sözü değersizdir, şeklindeki konuşmaları gibi.

6 — Hased, çekememezlik. Bu, bâzan, insanların birini övüp medhetmelerine ve ona saygı göstermelerine dayanamadığından, onu insanların gözünden düşürmek maksadiyle aleyhinde konuşur. Çünkü insanların o adama teveccühüne ağırlanır ve buna dayanamaz. İşte bu, hasedin tâ kendisidir ki, gazab ile kinden ayrıdır. Çünkü hiddet ve kin insanı cinâyetlere sevkeder. Fakat hased bâzan en samimî dostlar arasında olur.

7 — Yedinci sebeb, şakalaşmak, gülüp eğlenmek ve zamânını gülüp eğlenmekle geçirmek için, başkasının kusurlarını sıralamaktan ibârettir ki, bunun sebebi de kendi kendini beğenmektir.

8 — Adamı küçük gördüğü için, hem huzûrunda, hem gıyâbında adam ile alay ve eğlence etmektir. Bunun sebebi de kendini büyük görüp, diğerini küçümsemektir.

Havasdaki gıybetler:

Havasda bulunan gıybetin diğer üç sebebine gelince; gıybetin en derin ve ince noktaları bunlardır. Zira bunlar, şeytanın iyilik dediği bir takım kötülüklerdir. Bunlarda hayır varsa da şeytan bunları şer ile karıştırır.

1 — Birincisinin menşe'i din ve diyânettir. Her hangi bir adamın hatâsına ve bir gerçeği inkârına şaşmasıdır. Falan adamın bu işine şaşıyorum, der. Bunu söyleyen adam, bâzan gerçekçi olur ve inandığını söyler. Fakat buradaki vazifesi, isim vermeden, böyle inananlara ve bu hatâya düşenlere şaşarım, şeklinde konuşmasıdır. Ne yazık ki şeytan adamın adını vermeğe kendisini sevkeder. Bu sûretle bilmeyerek gıybet girdâbına düşer. Meselâ, falancanın falan adam ile düşüp kalkmasına şaşarım, hâlbuki o adam câhilin biridir, demesi gibi, bu, gıybettir.

2 — İkinci sebeb, adama acıyıp merhamet etmesidir. Adamın bu davranışından üzülür de, «Yazık, şu adamın hâli beni üzmüştür» der. Gerçi bu iddiâsında doğrudur, fakat üzüntüsü, adamın ismini vermeğe kendisini sürükler. Bu sûretle yine gıybet etmiş olur. Sıkıntısı acıması, merhamet ve adama şaşması bir hayır olduğu hâlde bilmeyerek, şeytan merhamet ve üzüntüsünün sevâbını gidertmek için adamın ismini zikrettirmekle kendisini gıybete sevkeder.

3 — Üçüncü sebeb de, Allah için gazabdır. Gördüğü veya duyduğu

bir kötülüğe Allah için kızmasıdır. Bu arada hiddetini ifâde ederken, kızdığı adamın adını da söyler. Hâlbuki hiddetini, emr-i mâruf ve nehy-i münker ile ortaya koyacak ve adamın adını anıp onu kötülükle teşhir etmeyecekti.

İşte gıybetin şu üç şekli yok mu? Bunları ayırmak, değil avam, âlimler için de güç bir mes'eledir. Çünkü onlar hayret, merhamet ve gazab Allah için olduğu zaman, adamın adını zikretmekte beis olmadığını sanırlar ve bu sûretle adamın adını izharda kendilerini mâzur görürler. Bu ise hatâdır. İlerde zikredeceğimiz gibi, gıybette ruhsat yapılan işleri anlatmaktadır, adamın adını vermekte değildir.

Amir b. Vâile'nin rivâyetinde; Resûl-i Ekrem'in zamânında adamın biri, bir meclise uğradı ve selâm vererek oradan geçti. Gittikten sonra meclisde bulunanlardan biri :

— Ben bu adama Allah için buğzederim ve bunu sevmem, dedi. Oradakiler :

— Ayıb ettin, niçin böyle konuştun? Yemin olsun ki, bu söylediklerini biz adama söyleyeceğiz, dediler. Ve içlerinden birini adama gönderdiler. Adam, vaziyetten müşârün'ileyhi haberdâr etti. Bunu dinleyen adam doğruca Resûl-i Ekrem'e giderek, aleyhindeki konuşmadan şikâyet etti. Resûl-i Ekrem adamı çağırttı ve :

— Böyle konuştun mu? diye sordu. Adam :

— Evet, konuştum ya Resûlallah, dedi ve inkâr etmedi. Resûl-i Ekrem :

— Niçin buna buğzediyorsun, söyle bakalım? deyince, adam :

— Ben bunun hizmetçisi idim ve bütün hâllerine vâkıftım. Bu adamın, farz olan namazdan başka bir namaz kıldığını görmedim, dedi. Öteki adam :

— Ya Resûlallah, kendisine sorun bakalım, kıldığım namazın abdestinde, vaktinde, rükû ve secdesinde bir eksiklik yaptım mı? dedi. Resûl-i Ekrem sordu, adam:

— Hayır, kusûr etmedi, fakat Ramazan ayından başka da bir gün oruç tutmadı, dedi. Yine öteki adam :

— Ya Resûlallah, sor bakalım, Ramazan orucundan hiç bir şey'i eksilttim mi? dedi. Resûl-i Ekrem sordu, adam :

— Hayır, Ramazan orucunda bir kusûr etmedi, dedi. Ancak farz olan zekât borcundan başka bir kuruş vermedi, dedi. Öteki adam:

— Ya Resûlallah, sor bakalım, zekât borcumda bir kusûr ettim mi? dedi. Resûl-i Ekrem adama sordu, adam :

— Hayır, Zekât borcunda kusûr etmedi, deyince, Resûl-i Ekrem :

— Kalk, belki bu adam senden hayırlıdır, buyurdu. (343)

---

(343) Ahmed, sahih sened ile rivâyet etmiştir.

22 nci BEYÂN: DİLİ GIYBETTEN KORUMA ÇARELERİ

Bilmiş ol ki; bütün kötü huylar ilim ve amel ilâcı ile tedâvi edilir. Her illetin tedâvisi, sebebinin zıddı ile olur. O hâlde biz de tedâvi sebeblerini araştıralım:

Dili gıybetten korumanın, biri mücmel diğeri mufassal olarak iki yolu vardır.

Kısa yolu: Gıybet hakkındaki bu rivâyetlerimizi ve Allahu Teâlâ'nın gıybete gazablandığını bilmiş olmasıdır. Aynı zamanda gıybetin sevabları mahvettiğini, zîra Kıyâmet günü, gıybetin ve adamı teşhirin cezası olarak kendi sevablarının adama verileceğini, şâyet sevâbı yoksa adamın günahlarının kendisine yükletileceğini ve leş yiyene benzetildiğini, bu suretle Allah'ın gazabına uğrayacağını, günahlarının ağır gelmesiyle Cehennem'e gireceğini, hattâ gıybet edilen kimsenin bir günâhını almakla dahi günahlarının ağır geleceğini ve en hafif derece olarak kendi amelinin mükâfatının azalacağını ve bütün bunların karşılıklı muhâkeme, suâl - cevab ve muhâsebe yapıldıktan sonra olacağını bilmesidir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«ما النار في اليبس بأسرع من الغيبة في حسنات العبد»

«Ateşin kuru odunu yakması, insânın sevablarını mahvetmekte gıybetten daha sür'atli değildir.» buyurmuştur. Rivâyete göre adamın biri Hasan-ı Basrî'ye;

— Senin beni gıybet ettiğini duydum, demiş; Hasan-ı Basrî:

— Senin ne kadar gıybetini yapmışsam, sevablarımdan sana o kadar verilmesine bükmediyorum, dedi. Gıybet hakkındaki haberlere inanan kimse bu veidlerden korkarak, dilini gıybet için oynatmaz.

Gıybetten kurtulmanın bir yolu da kendisini düşünmesidir. Kendinde kusur bulan onları düzeltmekle meşgûl olur. Ve Resûl-i Ekrem'in:

«طوبى لمن شغله عيبه عن عيوب الناس» «Müjde o kimseye ki, kendi kusurları, insanların kusurlarını araştırmadan kendini alıkoymuştur.» (344) hadisini hatırlar.

Kendini kusurlu bulan bir insana yaraşan, âlemi zemmetmekten utanıp, kendi kusurlarını düzeltmekle meşgul olmasıdır. Aynı zamanda kendisi, kendi kusurlarını düzeltemediği gibi, başkalarını da mâzur görmeğe gayret etmelidir. Bununla beraber bu anlattıklarımız, başkasının ken-

(344) Bezzâr Enes'den rivâyet etmiştir.

di irâdesiyle meydâna gelen kusurlarındandır. Yoksa yaradılışda bir kusûru varsa, onu gıyâbında zemmetmek, hâlikı zemmetmektir. Zira kusur, nakışta değil, nakkaştadır. Adamın biri Hakim'in birine:

— Ey suratsız insân, diye hitâb edince, Hakim:

— Yaratan güzel yaratmadı, benim suçum nedir? dedi. Şâyet kendisi kusursuz ise, Allah'a hamdetsin ve kendini gıybet çirkâbiyle kirletmesin. Zira insanları ayıblamak sûretiyle ölü eti yemek, en büyük kusurlardandır. Hattâ bu gibi adam biraz insâf ile düşünürse kendisini kusursuz bulmasını, kendi kendini bilmemesinden başka bir şey olmadığını anlar. Bu da en büyük kusurdur. Başkasının kendisini gıybet etmesinden nasıl bunalırsa, kendisinin de başkasını gıybet etmesinden, o başkasının da aynı şekilde canı sıkılacağını bilmesi, gıybet etmesine mâni olabilir. Çünkü kendisi için râzı olmayacağı şey'e başkası için de râzı olmaması gerekir. İşte bunlar, mücmel tedâvi yollarıdır.

Mufassal çâreleri: Yukarda da söylediğimiz gibi tedâvi, hastalığın teşhisini yapmak ve sebebini bulup kaldırmakla mümkündür. Bunun için önce kendisinin hangi sebebe binâen gıybet etmek istediğini araştırmalıdır.

Şâyet kızgınlığından dolayı gıybet ediyorsa «**Gazabın Âfâtı Kitâbı**»nda anlatacağımız çârelerle tedâvisine bakmalıdır. Şöyle ki: «Ben bu adam hakkında hiddetimi devâm ettirir ve durmadan kendisini gıybet edersem, Allahu Teâlâ'nın yasak ettiği gıybeti yapmakla Allah'ın gazabına uğrarım.» diye düşünmelidir. Zira Resûl-i Ekrem:

إنَّ لِجَهَنَّمَ بَاباً لَا يَدْخُلُ مِنْهُ إِلَّا مَنْ شَفَى غَيْظَهُ بِمَعْصِيَةِ اللهِ تَعَالَى

«Muhakkak Cehennem'de bir kapı var ki, bu kapıdan, yalnız, kinin şiddetini, Allah'a isyân ederek başkalarına zarar vermek sûretiyle yenenler girecektir.» (345) buyurmuştur.

Diğer hadisde:

مَنِ اتَّقَى رَبَّهُ كَلَّ لِسَانُهُ وَلَمْ يَشْفِ غَيْظَهُ

«Rabbinden korkanın dili ağırlaşır ve gayzına şifâ olmaz, intikam almağa kalkışmaz.» (346) buyurulmuştur. Yine başka bir hadisde:

---

(345) İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

(346) Ebû Mansûr, Sa'd b. Said'den rivâyet etmiştir.

مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى أَنْ يُمْضِيَهُ دَعَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخَيِّرَهُ فِي أَيِّ الْحُورِ شَاءَ

«Kim gücü yettiği hâlde hiddetini yener ve intikama kalkışmazsa, Kıyâmet günü, mahlûkatın huzûrunda Allahu Teâlâ onu çağırarak hûrilerden dilediğini almakta onu serbest bırakır.» (347) buyurulmuştur. Geçmiş Peygamberlere inen kitabların birinde: «Ey âdem oğlu, sen kızdığın zaman beni an ki, ben de gazab ettiğim zaman seni anayım da terk etmeyeyim.» diye yazılıdır.

Şâyet gıybeti arkadaşlarının hâtırı için yapıyorsa, bundan kurtuluşun çâresi, Allah'ın hiddetini mahlûkatın rızâsında aramakla, Allahu Teâlâ'nın kendisine gazab edeceğini bilmesi ve Mevlâsını hor görüp başkasını büyük gördüğünü ve bu sûretle onların rızâsı uğrunda Allah'ın rızâsını nasıl terkedeceğini düşünmesi ve gazabının Allah için olmasını bilmesiyledir. Bu düşünce, kızdığı kimsenin kötülüğünü anmaktan kendisini alıkoyar. Hattâ arkadaşlarına bile başkasının kötülüklerini andıkları zaman, Allah için kızmalıdır. Zira onlar Rablerine en çirkin bir günâh olan gıybet ile isyân etmektedirler.

Başkasının kendi aleyhindeki dedi-kodusundan kurtulmak için, onu suçlayıp kendini tezkiye maksadiyle gıybet ediyorsa, bunun tedâvisi de, Allah'ın gazabına uğramanın, başkalarının düşmanlığına uğramaktan daha şiddetli olduğunu bilmesidir. Çünkü bir def'a gıybet etmekle peşinen Allah'ın gazabına uğruyorsun. Buna karşı insanların husûmetinden de kurtulup kurtulamadığını kat'i bir şekilde bilemezsin. Yâni dünyâlık hususunda kurtulduğun şübheli, fakat sevablardan da zarar etmek sûretiyle hüsrandasın. Peşinen Allah'ın zemmini kabûl edip veresiye olarak insanların zemmetmesinden kurtulmak istersin ki, bu, en büyük bir ahmaklık ve rüsvâylıktır. Kendi kusurlarını kapatmak veyâ küçük göstermek için başkasını örnek vermek maksadiyle gıybet ediyorsan - meselâ, ben yaptımsa falanca da yaptı, şeklinde konuşman gibi, - bunun tedâvisi, bu şekil müdâfaanın cehâletten başka bir şey olmadığını bilmendir. Çünkü sen bâtılı örnek aldın. Fâsid mekisun aleyh olamaz. Allah'ın emrine muhâlefet edene - kim olursa olsun - uyulamaz. Kendisini ateşe atan bir adam örnek alınmaz. Ona uyup kendisini ateşe atan ahmağın tâ kendisidir. Adamı bu şekilde diline dolamakta hem gıybet, hem de senin kendini mâzur göstermek istediğin günâhı ona nisbet etmekle ayrı bir

(347) Ebû Dâvud ve Tirmizi Muaz b. Enes'den rivâyet etmişlerdir.

günah vardır. Bu sûretle akılsızlığın ve ahmaklığın sebebiyle iki günâhı kendine tescil ettirmiş olursun. Senin o zaman, Teke'ye bakıp kendini dağdan aşağı atan bir koyundan farkın kalmaz. Böyle yapan bir koyunun dili olup da: «Teke benden daha akıllıdır, o kendini dağdan aşağı attığı için ben de attım» dese, elbette onun ahmaklığına gülerdin. Ne yazık ki, sen öyle yaptığın hâlde kendine gülmüyorsun.

Şâyet gıybetten maksadın, başkasını zemmetmekle kendini üstün göstermek ise, bundan kurtuluş çâresi, bu maksadla yaptığın gıybet sebebiyle peşinen Allah katındaki değerinden düştüğünü kabûl etmendir. Buna rağmen insanların da sana değer vereceği şübhelidir. Hattâ bâzan tamâmen bunun tersi de düşünülebilir. Çünkü insanlar senin şuna buna dil uzattığını görünce, sana karşı besledikleri hürmet kaybolabilir. Sen bu maksadla yapmış olduğun gıybet neticesi, peşinen hâlikın nezdindeki kıymetini, vehmî olarak mahlûkatın sana vereceği kıymete fedâ ettin. Yaratıkların bu sûretle sana kıymet vermeleri şübheli olmakla berâber, onların sana vereceği kıymet, seni Allah katındaki hiç bir mes'ûliyetten kurtaramaz.

Hased ve çekememezlik sebebiyle gıybet ediyorsan, bundan kurtuluş, iki azâbı bir araya topladığını bilmenle mümkündür. Çünkü sen ona verilen dünyâlığı çekememekle, dünyâda sıkıntı ve azâb içindesin. Üstelik bununla iktifâ etmiyerek, gıybetini yapmak sûretiyle Âhiret azâbını da buna ekledin. Bu sûretle hem dünyâ, hem de Âhiret hüsrânına uğradın. Hased ettiğin kimseye nişan aldığın hâlde hedef kendin oldun. İyiliklerini Kıyâmette ona ödemek sûretiyle kendinin hasmı ve onun dostu oldun. Çünkü senin gıybetinin ona kârı, sana da zararı dokunmuştur. Hased hastalığına bir de ahmaklık ve cehâleti ekledin. Hattâ çok kere senin bu çekememezliğin, adamın yükselmesine de sebeb olur. Nitekim şâir:

«Allahu Teâlâ bir fazî'etin neşrini murâd ettiği zaman, ona hâsed eden gizli bir dili hâzırlar.» demiştir.

Şâyet gıybetten maksadın istihzâ ise, bundan kurtulmak için, başkasını insanlar nazarında küçük düşürmeğe çalışırken; kendini, Allah, melekler ve peygamberler nezdinde küçük düşürdüğünü bilmen gerekir. Eğer Kıyâmet günündeki hasret, nedâmet ve rezâletini ve istihzâ ettiğin kimsenin nasıl günahlarını yüklenip Cehennem'e düşeceğini düşünecek olursan, adamı küçük düşürmeğe çalışmak seni dehşete düşürürdü. Hemen bu işden vazgeçerdin. Eğer Kıyâmetteki hâlini düşünecek olsan, kendin ondan ziyâde istihzâya hak kazanmış olduğunu anlardın. Zira, sen onunla birkaç kişi yanında eğlendin. hâlbuki Kıyâmet günü bütün yaratıklar huzûrunda hayvan gibi onun günahlarını sırtlanacak ve herkes se-

ninle alay edercesine Cehennem'e gideceksin. Herkes Allahu Teâlâ'nın o mağdûra yardım etmesine ve senden intikam almasına sevinir.

Şâyet günahları sebebiyle kendisine acıdığın için gıybetini yapıyorsan, bu çok güzel. Fakat burada da şeytan sana hased ederek merhametinden alacağın mükâfattan ziyâde sevablarından ona verilecek sözü sana konuşturur ki, bu da adamın adını söylemektir. Böyle yapmanla acınacak hâle kendin bizzât düşmüş olursun. Çünkü senin sevâbın azalıyor.

Allah için gazabın da böyledir. O da isim vermek sûretiyle gıybeti gerektirmez. Allah için olan buğzunun ecrini azaltmış ve seni Allah'ın gazabına uğratmak için sana gıybet yaptırır. bunu bilerek gıybetten sakınmalısın.

Şaştığın ve hayret ettiğin bir hâdise seni gıybete sevkediyorsa, her şeyden önce, başkasının dini veya dünyâsı için kendi kendini nasıl helâke sürüklediğine şaşmalısın. Bununla berâber dünyâ ukûbetinden de emin değilsin. Sen öteki adama şaşarak nasıl onun gizli hâllerini izhâr ettinse, Allahu Teâlâ da senin gizli hâllerini izhâr etmekle seni rezil eder.

Görüldüğü gibi her nev'iyle gıybetin tedâvi çâreleri, mârifet ve imânın esaslarından olan bu hususları tahakkuk ettirmektir. Bütün bu anlattıklarıma sağlam olarak inanan kimsenin elbette dili gıybetten uzaklaşır.

23 üncü BEYÂN : KALB İLE DE GIYBETİN HARAMLIĞI

Dil ve zâhirî a'zâlarla gıybet harâm olduğu gibi, kalb ile ve içden yapılan gıybet de haramdır. Buna «Su'-i zan [kötü zan]» derler. Bu su'-i zan kötü söz gibidir. Dilinde bir adamın kötülüklerini saymak yasak olduğu gibi, kalbin ile, kötü zanda bulunman da yasaktır. Kimseye kötü zanda bulunmak, hakkın değildir. Bu kötü zandan maksadım, kalbe ne sûretle gelirse gelsin demek değil de, adamın kötülüğüne kalbin hükmetmesidir. H â t ı r, h â d i s, n e f s ve hattâ ş e k kısımları bağışlanmıştır. (348) Yasak olan zandır. Zan ise kalbin temâyül ettiği taraftır. Nitekim Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

«Ey îmân edenler, zannın çoğundan sakının; zira zannın bâzısı günahtır.» (49 - Hucürât: 12) buyurmuştur.

Su'-i zannın harâm olmasının sebebi: Herkesin kalbinde olanı, ancak gaybı bilen Allahu Teâlâ bilir. Binâenaleyh, gözünle görüp te'vil kabül

---

(348) Istılahların izâhı «R i y â z e t - i N e f i s» kitâbında geçmiştir.

etmeyen kat'i bir malûmata sâhib olmadıkça, kimse için kötü düşünmeğe hakkın yoktur. Gözünle görmeyip kulağınla duymadığın hususlarda kalbine gelen şübheler şeytandandır. Şeytân ise, en fâsık kimse olduğu için, onu tasdik değil, yalanlaman gerekir. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ

«Ey mü'minler, eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse, onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenâlık edersiniz.» (49 - Hucürât: 6) Artık şeytânı tasdik kat'iyyen câiz değildir. Şâyet hâdisede kötü tarafı hayâllendirecek bir delil var, fakat hilâfına da ihtimâli varsa, yine tasdîkı câiz değildir. Zira fâsık olan kimsenin verdiği bir haberde, sâdık olması düşünülebilse de senin onu tasdik etmen câiz olmaz. Meselâ bir adamın ağzını koklayıp ağzından şarap kokusu almakla, onun hakkında şarap içme cezâsı tatbik edilmez. Zira belki içmeden ağzını çalkalamış, yâhut zorla içirilmiş olabilir. Bütün bunlar, ihtimâl dâhilinde olduğu için, kalben onun içtiğini tasdik doğru değildir. Bu sûretle su'-i zan etmiş olursun ki bu, haramdır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَأَنْ يُظَنَّ بِهِ ظَنَّ السَّوْءِ

«Muhakkak ki, Allahu Teâlâ müslümânın malını, cânını ve kendisine su'-i zanda bulunulmağı harâm etmiştir.» (349) Bir adamın malının, mübâh olması için ne gibi şartlar aranırsa, kötü zanda bulunmak için de, aynı şartlar aranır. Ya gözü ile görecek veyâ âdil şâhid ile tebeyyün edecek. Ortada görgü veyâ şehâdete dayanan bir hâl yokken hâtırına su'-i zan vesvesesi gelirse, hemen onu hâtırdan atmak ve adamın iç yüzünün kendi nazarından kapalı olduğunu, ortadaki tavır ve davranışın şerre ihtimâli olduğu gibi, hayra da ihtimâlini düşünerek su'-i zandan sakınmaktır.

Şâyet, şübheler durmadan dalgalanmakta ve insanın hâtırına muhtelif şeyler gelmekte olduğuna göre, su'-i zanda bulunmak ne ile ve nasıl bilinir, dersen:

Deriz ki; su'-i zan bağlantısının belirtisi, adama karşı içinde olan eski davranışın değişmesi, adamdan nefret etmeğe başlaman. Kendisinden ağırlanman. Artık kendisine hürmet ve saygı göstermekten tenbelleşmen ve bir sıkıntı ile karşılaştığı vakit buna aldırış etmemendir. İşte

(349) Beyhakî İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

bütün bunlar, su'-i zannın sende yerleştiğinin tezâhürleridir. Su'-i zandan kurtuluş husûsunda Resûl-i Ekrem şöyle buyuruyor:

ثَلَاثٌ فِي الْمُؤْمِنِ وَلَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ فَمَخْرَجُهُ مِنْ سُوءِ الظَّنِّ أَنْ لَا يُحَقِّقَهُ

«Üç şey mü'minde bulunabilir. Bunlardan kurtuluş çâreleri de vardır. Su'-i zandan kurtuluş çâresi, şübhelendiği şey'in üzerine düşmemektir.» Yânî ne işi, ne de kalbi ile bunu araştırmamak ve üzerinde durmamaktır. Su'-i zannın kalbde yerleşmesi, sevgisinin nefrete dönmesiyledir. A'zâlarda yerleşmesi ise, su'-i zannın gereğini yapmakladır. Şeytan bâzan en basit bir hayâl ile insanların kötülüklerini kalbe sokar ve yerleştirir. Aynı zamanda adamın bu kötülüklerini ve gizlı hâllerini bulabilmeği kendisi için bir zekâ ve sür'at-i intikal diye kabûl ettirir. Mü'min, Allah'ın nûru ile bakar ve böyle kapalı gerçekleri bulur, meydâna çıkarır, şeklinde vesveselerle insanı aldatır. Gerçekde ise bu tecessüs, Allah'ın nûru ile değil, şeytânın vesvesesiyledir. Onun için buna kıymet vermemek lâzımdır. Şübhesiz âdil bir kaynaktan duyduğunu tasdîka meyletmekte mâzursun. Çünkü onu inkâra kalkışmak adâlete karşı bir cinâyet olur. Zîra âdil kimsenin yalan söylediğini sanmış olursun ki, bu da ayrıca bir su'-i zan olur. Birine hüsn-i zann ederken diğerine su'-i zanda bulunmak muvâfık düşmez. Evet, bunların aralarında bu töhmete sebeb olacak bir husûmetin bulunup bulunmadığını araştırabilirsin. Çünkü şeriat, âdil babanın evlâdı hakkındaki şehâdetini reddetti. Zira bu, töhmet yeridir. Bunun gibi düşmânın şehâdetini de kabûl etmez. Şâhid, düşmân olunca - âdil de olsa - orada duraklamalı, ne tasdik, ne de tekzib etmeli, belki bu adamın hâli, benim hakkımda kapalı idi, şimdi de aydınlanmadı, gene eski hâli üzere kaldı demelisin.

Bâzan insan, görünüşde âdil olur, aralarında bir düşmanlık da olmaz. Ancak kusur araştırmak kendisinde itiyad hâlinde olur. Bu gibi adam her ne kadar âdil görünürse de gerçekde âdil değildir. Böyle insanların kusurlarını araştırıp çekiştiren fâsıktır. Hattâ bunu âdet hâline getirmişse şehâdeti dahî kabûl edilmez. Ne yazık ki, insanların gıybete fazla dalmaları sebebiyle bu gerçekler üzerine fazla eğilememişlerdir.

Bir müslüman hakkında kötü zanna kapıldığın zaman, sana yakışan ona daha fazla ehemmiyet vermek ve onun için hayır duâ etmektir. İşte bu davranışın şeytânı kızdırır ve senden uzaklaştırır. Artık kötü şeyler hâtırına getirmez olur. Çünkü yine adama ehemmiyet verip hakkında hayır duâda bulunacağından korkar.

Bir müslümânın hatâsını öğrendiğin zaman, ona tenhâda nasihat et, fakat gıybet husûsunda şeytan seni aldatmasın. Ona nasîhat ederken de «İşte senin kusurların ortada» demek sûretiyle kendini büyük, onu küçük

gösterme. Maksadın, duyduğun üzüntü ile beraber, onu bu vartadan kurtarmak olsun. Onun hakkındaki üzüntün, kendi hakkındaki üzüntün gibi olsun. Hattâ onun o kusûrunu, senin nasihatın ile değil, kendiliğinden terketmesi senin için daha sevimli olsun. Bu anlattığımız şekilde davranırsan, hem nasihatın, hem de adamın bu kusûru hakkındaki üzüntün ile dininde ona yardımcı olmanın mükâfatlarını alırsın. Su'-i zannın kötü meyvelerinden biri de tecessüs [araştırmak] tır. Zira kalb, yalnız zan ile iktifâ etmez, hakikate varmak ister. Bunun için tecessüs ile meşgûl olur ki, bu da yasaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

وَلَا تَجَسَّسُوا «Câsusluk etmeyiniz.» (49 - Hucürât: 12) buyurulmuştur. Gıybet, su'-i zan ve tecessüsün her üçü de bir âyette yasak edilmiştir. Tecessüs demek, Allah'ın kullarını, Allah'ın örtüsü altında bırakmayıp onların gizli kusurlarını araştırıp açığa çıkarmak ve onları rezil etmek demektir. Hâlbuki o kusurların kapalı kalması hem dinleri, hem de kalb huzûru bakımından, onların hakkında daha selâmetli yol idi. **«Emr-i Mâruf Kitâbı»**nda tecessüsün hakikatini ve hükmünü anlatmıştık.

24 üncü BEYÂN: GIYBETE RUHSAT VEREN MÂZERETLER

Bilmiş ol ki: Başkasının kusurlarını sayıp dökmeğe ruhsat, ancak onları açıklamakla ulaşılması mümkün olan meşrû ve sahîh gareze bağlıdır. Gıybet günâhının yok olması, ancak bu meşrû mâzeretlerle mümkündür ki, bunlar da altıdır.

Birincisi tazallümdür. Yâni uğradığı haksızlıktan alâkalı zevâta şikâyettir. Şikâyetçi her şey'i açıklayabilir. Meselâ, her hangi bir kadıyı, zulüm ve hıyânet etmek ve rüşvet yemekle diline dolarsa, gıybet etmiş ve günâha girmiş olur. Fakat kendisi bizzat kadının zulmüne uğramışsa, onu daha salâhiyetli bir mercie şikâyet edip kendisine yapılan haksızlığı anlatması günah değildir. Çünkü başka sûretle istifâ-i hak mümkün değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا «Hak sâhibi için konuşmak ve anlatmak vardır.» (350). Diğer bir hadisinde: مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ

(350) Buhârî ile Müslim Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir.

«(İşçinin hakkını) zenginin geciktirmesi zulümdür.» (351) buyurmuştur. Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur.

﴿ لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عُقُوبَتَهُ وَعِرْضَهُ ﴾ **«Zenginin her hangi bir hakkı te'hir edip vermemesi** (haddi aşmayacak şekilde) **kendisine sataşılmasını** (ve kadı tarafından) **ukûbet ve tâzir edilmesini helâl kılar.»** (352)

İkincisi: Yapılan kötülüğü düzeltmek ve günahkârı yola getirmek için yardım dilemek. Nitekim rivâyete göre Hz. Ömer (R.A.), Hz. Osman veyâ Hz. Talha'ya uğramış, selâm vermiş, selâmını almamıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, mes'eleyi Hz. Ebûbekir'e anlatmış ve Hz. Ebû Bekir aralarını bulmuştur. Ömer'in (R.A.) bunu bildirmesi, yardım talebi için idi. Bunun gibi yine Hz. Ömer Şam'da Cündül'ün içki içip sarhoş olduğunu duyunca ona:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ حم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ﴾

«Rahmân ve Rahim olan Allah'ın adıyle. Hâ, Mim. Kitâbın indirilmesi, güçlü ve alim olan Allah katındandır. O, günâhı bağışlayan, tevbeyi kabûl eden, cezâsı şiddetli, lütfu bol olandır.» (40 - Mü'min: 1 - 3) Âyet-i Celile'sini yazdı gönderdi ve haber vereni karıştırmadı. Zira maksadı, onu içkiden vaz geçirmekti. Nitekim başkasının nasihatinden ziyâde Ömer'in (R.A.) nasihati kendisine te'sir etti ve içkiyi terketti. İşte böyle sahih maksadla yapılırsa, bu gıybete müsâade var, yoksa harâm olur.

Üçüncüsü fetvâ almak içindir. Meselâ, adamın müftiye gidip, bir kurtuluş yolu bulmak için fetvâ almak maksadiyle müftiye: «Babam, kardeşim veya karım bana kötülük ediyorlar» demesi gibi. Bu kadarı câizdir. Zira Utbe'nin hanımı Hind, Resûl-i Ekrem'e giderek: «Kocam cimri bir insandır, beni ve çocuklarımı doyasıya yedirmiyor.» diye şikâyet etti. Ve: «Gizlice alıp çocuklarımı yedirebilir miyim?» diye sordu. Resûl-i Ekrem de:

«İtidâl yolu ile sana ve çocuğuna yetecek kadarını alırsın.» buyurdu. Hind, burada kocasının zulmünü ve cimriliğini anlattığı hâlde, mak-

---

(351) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(352) Ebû Dâvud, Nesei ve İbn Mâce sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

sadı fetvâ almak olduğu için, Resûl-i Ekrem kendisini bu sözlerinden men etmedi.

Dördüncüsü müslümânı kötülükten korumak içindir. Meselâ, fakih bir insânı, fâsık ve bid'at sâhibi bir kimse ile düşüp kalkar gördüğün ve onun kötü hâllerinden fakihe bir şey sirâyet edeceğinden korktuğun zaman, fakihe, bu adamın hâlini anlatırsın. Böyle bir korku yoksa, anlatmağa lüzum da yoktur. O zaman bu işe hased karışabilir. Şeytan da güyâ insanlara şefkat ediyorsun şeklinde onu süslemeğe çalışır ki, bu aldanmaktır. Bunun gibi, kusûrunu bildiğin bir köleyi satın almak isteyen kimseye de, kölenin kusurunu anlatırsın. Zira buradaki sükût, müşterinin zararınadır. Her ne kadar konuşman kölenin zararına ise de, müşteri temiz olduğu için daha mühimdir. Tezkiyeci de böyledir. Dinlenen şâhidin hâlinden sorulduğu zaman, bildiğini olduğu gibi söylemelidir. Evlenmelerde, emânet vermede, yapılan istişârelerde de hüküm aynıdır. Şâyet: «Alma, bu sana yaramaz» demekle vaz geçecekse bu iyi; eğer vaz geçmeyecekse, bildiği kusûrunu açıkça söylemesi lâzımdır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَتَرْعَوْنَ عَنْ ذِكْرِ الْفَاجِرِ اهْتِكُوهُ حَتَّى يَعْرِفَهُ النَّاسُ اذْكُرُوهُ
بِمَا فِيهِ حَتَّى يَحْذَرَهُ النَّاسُ

«Fâciri anmaktan çekiniyor musunuz? Onun her hâlini açıklayın ki, herkes onu bilsin. Onda olan hâller ile onu anlatınız ki, insanlar ondan kendilerini korusunlar.» (353)

Hattâ üç kişinin gıybeti yok, derlerdi. Bunlar, zâlim hükümdarlar, bid'at sâhibleri ve fıskını açığa çıkaranlardır.

Beşincisi: Gıybetin mübâh olduğu altı kısmın beşincisi de, adamın bir kusûrundan meydâna gelen lâkabiyle meşhûr olmasıdır.

A'rec [aksak], A'meş [domlaç gözlü] gibi. Bunlar bu kusurlarından aldıkları lâkablarla anıldıkları için, bu lâkabı anmak gıybet sayılmaz. Meselâ E b û ' z - Z i n â d - ı A ' r e c 'den veyâ S e l m â n - ı A'meş'den rivâyet etti gibi. Âlimler, adamı anlatabilmek için bu usûlü kabûl etmişlerdir. Hattâ bu öyle bir hâl alır ki, artık sâhibi ondan bunalmaz olur. Çünkü onunla teşehhür etmiştir. Şâyet kendisini tanıtabilmek için bunun muâdili daha muvâfık bir isim varsa, onu tercih etmek muvâfık olur. Bunun için köre, tamâmen zıddı olan görür, diyenler de vardır.

---

(353) Taberânî ve İbn Hibbân «Zu'afâ»da rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

Altıncısı fıskını alenen icrâ etmesidir. Âşikâre içki içen ve kumar oynayan gibi. O, kendisine meyhâr veya kumarbaz diyenlere dahi aldırış etmez. Artık onu bu isimle anmakta beis yoktur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَلْقَى جِلْبَابَ الْحَيَاءِ عَنْ وَجْهِهِ فَلَا غِيبَةَ لَهُ «Hayâ perdesini yüzünden atanın gıybeti olmaz.» (354) Hz. Ömer de: «Fâsıkı gıybet haram değildir.» buyurdu ve bu sözü ile fıskını gizli yapanı değil, açığa çıkaranı kasdetti. Zira kusûrunu gizleyenin hakkına riâyet şarttır. Salt b. Tarif diyor: «Hasan-ı Basri ye, fıskını ilân eden bir adamın gıybeti olur mu? diye sordum. Hasan: «Olmaz, çünkü onda bir hayır yoktur.» dedi.» Yine Hasan-ı Basri diyor ki: Üç kişinin gıybeti olmaz. Bunlar, nefsinin arzûlarına uyanlar, fıskını ilân edenlerle, zâlim hükümdarlardır. Bu vasıflara sâhib olanların, zâten teşhirden zorları yoktur, belki bundan memnûn kalan kimselerdir. Ancak bunların da gizledikleri başka kusurları varsa onu teşhir, yine gıybettir.

Avf anlatıyor: İbn Sirin'in yanına gittim ve Haccâc-ı Zâlim'den söz ettim. İbn Sirin: «Allah âdil bir hâkimdır. Haccâc'dan zulmünün intikaamını alacağı gibi, Haccâc'ı gıybet edenin de cezâsını verecek. Sen yarın Allah'a mülâki olduğun zaman, senin için irtikâb ettiğin en küçük günah, Haccâc-ı Zâlim'in kendisi için irtikâb ettiği en büyük günahtan daha ağırdır.» dedi. Ve gıybet etmemeği tavsiye etti.

25 inci BEYÂN: GIYBETİN KEFFÂRETİ

Bilmiş ol ki; gıybet edene vâcib olan, pişmân olup kendi hâline acımak sûretiyle tevbe etmek ve bu sûretle Allah katındaki mes'ûliyetten kurtulmaktır. Ayrıca gıybet ettiği kimseden de helâllık almaktır ki, ona olan borcundan da bu sâyede kurtulmuş olsun. Gıybet ettiği kimseden helâllık alıp af dilerken içinden üzülmeli ve bu üzüntü ve nedâmetini gıybet ettiği kimseye de duyurmalıdır. İçinden nâdim olmadığı hâlde dışından pişmân görünüp helâllık almağa çalışan, riyâkârlık etmiş olur ki, bu def'a, yeni bir günâhı daha sırtına almış olur. Hasan-ı Basri'ye göre, helâllık almağa lüzûm yok, yalnız tevbekâr olmak da kâfidir. Bu sözüne de Enes b. Mâlik'in (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği

(354) İbn Adiy «Kitâbü's-Sevâbede rivâyet etmiştir.

şu hâdis ile delil çekmiştir: كَفَّارَةُ مَنِ اغْتَبْتَهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُ

«Gıybet ettiğin adamın gıybetinin keffâreti, onun için istiğfâr etmendir.» (355) Mücâhid de: «Din kardeşinin etini yemenin yâni gıybetini yapmanın keffâreti, onu övmen ve onun için hayır duâ etmendir.» demiştir.

Atâ b. Ebi Rebah'a gıybetin tevbesinden sordular. Atâ da, gıybetini yaptığın adamın yanına gider ona, senin gıybetini yaptım, zulm ettim, hattâ yalan söyledim, bu sûretle sana kötülükte bulundum. Şimdi pişmân oldum. Senden helâllık istiyorum. Sen istersen hakkını alırsın, istersen helâl edersin, der ve bu sûretle helâllık ister, demiştir. Sözün doğrusu da budur.

Efendim, söz, mâl gibi değildir. Malın karşılığı var, fakat konuşulan sözün karşılığı olmaz. Bunun için helâllık almağa da lüzum yok, diyen kimsenin sözü zayıftır. Zira dil ile bir adamın veyâ bir kadının ırzına taarruzda ve ona fâhişe demekte kazif cezâsı vardır ve sâhibi bu hakkı arayabilir. Hattâ Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَتْ لِأَخِيهِ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ فِي عِرْضٍ أَوْ مَالٍ فَلْيَسْتَحِلَّهَا مِنْهُ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَيْسَ هُنَاكَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ إِنَّمَا يُؤْخَذُ مِنْ حَسَنَاتِهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ يُؤْخَذُ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهِ فَزِيدَتْ عَلَى سَيِّئَاتِهِ

«Kimin bir kardeşinin ırz, şeref ve haysiyeti ile veyâ malı ile alâkalı bir haksızlığı varsa, paranın pulun bulunmayacağı ve kıymeti olmıyacağı bir gün (Kıyâmet günü) gelmeden, hak sâhibinden helâllık alsın. Zira o gün kendi iyiliklerinden alınır ve hak sâhibine verilir. Şâyet kendi iyiliği yoksa, hak sâhibinin günahları da kendi günahları üzerine eklenir.» (356) Hz. Âişe, başka bir kadın için «Ne uzun eteklidir» diyen kadına, «Gıybet ettin, git ondan helâllık al» demiştir.

Bütün rivâyetler, gıybet edilenden helâllık almanın gerekli olduğunu göstermektedir. Şâyet ölmüş veyâ yeri belli değilse, onun için duâ, istiğfar ve hayır hasenât yapar.

Şâyet, helâllık isteyene hakkını helâl etmesi mecbûri midir? dersen:

(355) İbn Ebi'd-Dünyâ «Es-Samt» adlı eserinde rivâyet etmiştir.
(356) Buhâri ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

Derim ki: Hayır, mecburî değildir. Zira o fazladan bir ikramdır. Ancak helâl etmesi daha güzeldir. Özür beyân edip af dileyene düşen vazife, adama çok yalvarmak, onun gönlünü hoş etmek sûretiyle ondan af dilemektir. Şâyet, bütün yalvarmalarına karşı adam helâl etmezse, bu yalvarmalar kendisi için bir hasene ve sevabdır. Kıyâmet günü gıybet karşılığı olarak mizanına konurlar. Seleften bâzıları haklarını helâl etmezlerdi. Said b. Müseyyeb bunlardan biridir. İbn Sîrîn'e:

— Sana gıybet edene hakkını helâl et, diyenlere, o:

— Onu ben harâm etmedim ki, helâl edeyim, onu harâm eden Allahu Teâlâ'dır, sonuna kadar da haramdır, derdi.

Şâyet, o hâlde Peygamber Efendimizin: **«Lâyık olan onu helâl etmesidir.»** sözünün mânâsı nedir? dersen;

Deriz ki: Resûl-i Ekrem Efendimiz harâmı helâl et demek istemedi, **«Hakkından vazgeçmek muvâfıktır.»** buyurdu. İbn Sîrîn'in sözü, gıybet etmeden önce, gıybeti helâl etmek bakımından doğrudur; çünkü haramdır, helâl olmaz. Fakat gıybet edene hak helâl edilir. Hattâ değil gıybete, her çeşit haksızlığa uğrayan kimse, hakkını helâl edebilir.

Şâyet buna da, öyleyse Resûl-i Ekrem'in:

أَيَعْجِزُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَكُونَ كَأَبِي ضَمْضَمٍ كَانَ إِذَا خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ قَالَ
اللَّهُمَّ إِنِّي قَدْ تَصَدَّقْتُ بِعِرْضِي عَلَى النَّاسِ

«Ebû Damdam gibi olamıyor musunuz? O, evinden çıkarken, Allah'ım, ben, aleyhimde dedi-kodu yapanlara hakkımı helâl ettim, derdi.» (357) buyurduğunun mânâsı ne oluyor? Gıybet yapılmadan nasıl helâl edilir, helâl ederse gıybet mübâh olur mu? Şâyet bir mâna ifâde etmezse, Resûl-i Ekrem'in insanları buna teşvik etmesinin ne mânası kalır? dersen:

Deriz ki: Bunun mânası, yapılacak olan haksızlığı peşînen bağışlamaktır. Kıyâmet günü ben ondan dâvacı olup, hak taleb etmeyeceğim demektir. Yoksa böyle söylemekle gıybet helâl olur, demek değildir. Gıybet ettiği takdirde yaptığı haksızlık da ortadan kalkmış değildir. Çünkü yapılmadan önce bir afvdır. Bununla beraber bu bir vaiddir. Kıyâmet günü dâvacı olmamağa azmetmesi ve va'dinde durması lâzımdır. Şâyet va'dinden döner ve diğerleri gibi hak ararsa; hakkı bâkidir. Bunu fakihler de tasrîh etmişlerdir ki, Âhirette de böyledir.

Uzun sözün kısası, afvetmek daha faziletlidir. Hasan-ı Basrî

---

(357) Bezzâr ve İbn Sünnî «El-Yevm ve'l-Leyle»de. Ukaylî «Zu'afa»da Enes'den rivâyet etmişlerdir. Mürsel olarak başka rivayet yolları da vardır.

diyor ki: «Kıyâmet günü mahlûkat, âlemlerin Rabbi olan Allahu Teâlâ'nın huzûrunda toplandıkları zaman, Allahu Teâlâda alacağı olanlar kalksınlar diye çağırılır. Bu dâvete ancak dünyâda afvedenler katılır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de :

﴿ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴾

«Afva sarıl, mârûfu emret ve câhillerden yüz çevir.» (7 - A'raf: 199) buyurulmuştur. Peygamber Efendimiz de Cebrâil aleyhisselâm'a :

— Ya Cebrâil, bu af nedir? diye sorunca, Cebrâil :

— Allahu Teâlâ sana emrediyor. sana zulmedeni afveyle, sana gelmeyene git ve sana vermeyene ver, dedi. Hasan-ı Basri'den yapılan bir rivâyette: Adamın biri Hasan'a :

— Ya Hasan, falancı seni gıybet etti, deyince, Hasan :

— O adama bir tabak hurma göndererek; işittiğime göre, sen bana amelinden bir miktar hediye ettin, ben de bu hurma ile mukaabelede bulunabildim, beni mâzur gör ve hediyemi kabûl eyle, dedi.

26 ncı BEYÂN : ONALTINCI ÂFET NEMÎMEDİR

Allahu Teâlâ bu gibiler hakkında .

﴿ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ﴾ **«Dili ile iğneleyen, kovuculuk eden, iyiliği dâimâ önleyen, aşırı giden, suç işleyen, çok yemin eden alçak zorba, bütün bunlar dışında bir de soysuzlukla damgalanmış»** ... (68 - Kalem: 11 - 13) buyurdu. Abdullah b. Mübârek diyor ki: «Zenim», sır tutmayan veled-i zinâdır. Bununla berâber sır tutmayan ve bildiğini gezip söyleyenin veled-i zinâ olduğuna işâret etmiştir. Ve bunu yukardaki Âyet-i Celile'de olan «Zenîm» kelimesinden aldı. Yine Allahu Teâlâ : ﴿ وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴾

«Dili ile çekiştirip yüzünden de alay edenin vay hâline.» (104 - Hümeze: 1) buyurmuştur. Denildi ki: «Hümeze», nemmâmlık edendir.

Yine Allahu Teâlâ buyurmuştur : ﴿ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴾

«Odun hammâlı.» (111 - Tebbet: 4) Yine denildi ki: Bu kadın nemmâm idi, lâf taşırdı. Yine Allahu Teâlâ :

فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا **«Onlar, kullarımızdan iki iyi kulun nikâhında iken, onlara karşı inkârlarını gizlemişlerdi de, iki peygamber Allah'tan gelen azâbı onlardan savamamışlardı.»** (66 - Tahrîm: 10) buyurdu.

Rivâyete göre Lût aleyhisselâm'ın karısı eve gelen misâfirleri haber verirdi. Nûh aleyhisselâm'ın karısı da Nûh'un mecnûn olduğunu söylerdi. Resûl-i Ekrem (S.A.V.): لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَّامٌ **«Söz gezdiren Cennet'e giremez.»** (358) buyurdu. Diğer hadiste:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ «Kattât **Cennet'e giremez.»** buyurdu ki, bu «Kattât» kelimesi de nemmâm manasınadır. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَحَبُّكُمْ إِلَى اللَّهِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوَطَّئُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَى اللَّهِ الْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْإِخْوَانِ الْمُلْتَمِسُونَ لِلْبُرَآءِ الْعَثَرَاتِ

«Allah katında en sevimliniz, ahlâkı en güzel olanınız ve halk ile güzel geçinip ülfet eden ve ülfet olunanınızdır. Allah katında en sevimsiz olanınız da, insanlar arasında lâf götürüp getiren, dostların arasını açmak için çalışan ve temiz insanlara kusûr arayanınızdır.» (359) Diğer hadisde:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِشِرَارِكُمْ الْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفْسِدُونَ بَيْنَ الْأَحِبَّةِ الْبَاغُونَ لِلْبُرَآءِ الْعَيْبَ

«Size kötülerinizi haber vereyim mi? Söz gezdirmekle insanlar arasında dolaşıp dostların arasını bozan ve kusursuzlara ayıb arayanınız-

---

(358) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
(359) Taberânî Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

dır.» (360) buyurdu. Ebû Zer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَشَاعَ عَلَى مُسْلِمٍ كَلِمَةً لِيَشِينَهُ بِهَا بِغَيْرِ حَقٍّ شَانَهُ اللّٰهُ بِهَا فِي النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Kim bir müslümânı haksız yerde rezîl etmek için, bir sözü ifşâ eder ise, Allahu Teâlâ Kıyâmet günü bu yüzden onu Cehennem'e atmakla rezîl eder.» (361) Diğer rivâyette:

أَيُّمَا رَجُلٍ أَشَاعَ عَلَى رَجُلٍ كَلِمَةً وَهُوَ مِنْهَا بَرِيءٌ لِيَشِينَهُ بِهَا فِي الدُّنْيَا كَانَ حَقًّا عَلَى اللّٰهِ أَنْ يُذِيبَهُ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Hangi bir adam ki, başka bir kimseyi rezil etmek maksadiyle hiç hayrı olmadığı bir sözü, onun aleyhinde ifşâ ederse, Kıyâmet günü o sözü sebebiyle Allahu Teâlâ'nın bu adamı Cehennem'de eritmesini hak etmiştir.» (362) buyurulmuştur.

Yine Ebû Hureyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«Bir müslümânın aleyhinde yalan yere şehâdet eden, Cehennem'deki yerine hazırlansın.» (363) Denildi ki, kabir azâbının üçde biri söz gezdirmektendir.

İbn Ömer'in (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ لَمَّا خَلَقَ الْجَنَّةَ قَالَ لَهَا تَكَلَّمِي فَقَالَتْ سَعِدَ مَنْ دَخَلَنِي فَقَالَ الْجَبَّارُ جَلَّ جَلَالُهُ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا يَسْكُنُ فِيكِ ثَمَانِيَةُ نَفَرٍ مِنَ النَّاسِ لَا يَسْكُنُكِ مُدْمِنُ خَمْرٍ وَلَا مُصِرٌّ عَلَى الزِّنَا وَلَا قَتَّاتٌ وَهُوَ النَّمَّامُ وَلَا دَيُّوثٌ وَلَا شُرْطِيٌّ وَلَا مُخَنَّثٌ وَلَا قَاطِعُ رَحِمٍ وَلَا الَّذِي يَقُولُ عَلَيَّ عَهْدُ اللّٰهِ إِنْ لَمْ أَفْعَلْ كَذَا ثُمَّ لَمْ يَفِ بِهِ

---

(360) Ahmed, Ebû Mâlik el-Eş'arî'den rivayet etmiştir.

(361) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Taberânî Abdullah b. Meymûn'den rivâyet etmiştir.

(362) İbn Ebi'd-Dünyâ mevkûf ve Taberânî merfû olarak rivâyet etmiştir.

(363) Ahmed ve İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmişlerdir.

«Allahu Teâlâ Cennet'i yarattığı zaman, ona:

— Konuş, dedi. Cennet de:

— Bana giren saâdete ulaştı, dedi. Allahu Teâlâ da:

— İzzet ve Celâlim hakkı için sekiz sınıf insan sana giremez. Onlar: İçkiye devâm edenler, zinâda ısrâr edenler, söz gezdirenler, deyyûslar, şurtiler [kethüdâlar], kendilerini kadınlara benzeten erkekler, akrabaları ile alâkalarını kesenler, ben şöyle böyle yapmazsam Allah'ın ahdi üzerime olsun deyip adadıktan sonra sözlerini yerine getirmeyenlerdir.» buyurdu:

27 nci BEYÂN: NEMÎMENİN TÂRİFİ VE REDDİ VÂCİB KISMI

Bilmiş ol ki: Nemime demek, umûmiyetle birinin aleyhinde konuşulan sözü ona ulaştırmak demektir. Meselâ, falan senin hakkında şöyle böyle dedi, gibi. Bununla berâber nemime yalnız buna mahsûs değildir. Mutlak sûrette hoşa gitmeyen bir şey'i açıklamağa da nemime denir. Bu izah, ister söyleyenin, ister söylenen kimsenin ve ister daha başka birinin hoşuna gitmeyen bir şey olsun, hepsi birdir. Aynı zamanda bu ifşâ; söz, yazı ve işâretten hangisi ile olursa olsun fark etmez. Bunun gibi açıklanan şey'in iş veyâ söz olması ve adamda bir kusûr olup olmaması birdir. Nemîmenin hakikati; açıklanması hoş görülmeyen bir şey'i açıklamaktır. İnsâna yakışan, insanların hâllerinden hoşa gitmeyecek bir şey'i gördüğü zaman ona susmasıdır. Ancak bir müslümâna faydası dokunacak veyâ bir kötülüğü önliyecekse, onu açıklayabilir. Meselâ, birinin bir adamın hakkını yediğini gördüğün zaman, ona şehâdet edersin. Çünkü burada bir hak vardır. Fakat bir adamı, kendi malını gizlerken gördüğün zaman onu demezsin. Zira onu söylemende ortaya bir ayıb ve noksanlık çıkarsa, işte bu, nemîme ve sırrı ifşâ olur. Böyle yapmakla gıybet ve nemîmeyi de bir araya toplamış olursun.

Kendisine söz getirilene düşen vazifeler:

Söz gezdirmenin belli başlı sebebi; ya kimden söz getiriyorsa onun kötülüğünü veyâ kime söz götürüyorsa düşmanları ile birleşerek onun kötülüğü için söylüyor. Bütün bu gibi sözleri kendine getirip söyleyen hakkında bu adama altı vazife düşmektedir.

Birincisi: Bu adama inanmamaktır. Zira nemmâm fâsıktır. Şehâdeti merdûttur. Nitekim Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ

«Ey inananlar, eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse, onun içyü-

zünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenâlık edersiniz de, sonra ettiğinize yanarsınız.» (49 - Hucürât: 6)

İkincisi: Onu bu hareketinden dolayı takbîh edip nasihatle bu işinden vaz geçirmektir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

﴿وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ **«Mârufu emret, münkerden nehyet.»** (31 - Lukmân: 17)

Üçüncü vazifesi: Allah için ona buğzetmektir. Zira bu adam Allah katında sevimsizdir. Allah katında sevimsiz olana buğzetmek vâcibdir.

Dördüncüsü: Bu adamın sözü ile öteki adama su'-i zan etmemektir. Zira Allahu Teâlâ:

﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾

«Zannın çoğundan sakının: Çünkü zannın bâzısı günahtır.» (49 - Hucürât: 12) buyurmuştur.

Beşincisi: Bu adamın bu sözü ile araştırma yapmamaktır. Adamın sözünün doğru olup olmadığını araştırma. Zira Allahu Teâlâ tecessüsden men'etmiştir.

Altıncısı: Nemmâmı men'ettiğin şey'i, kendine revâ görmemek ve onun sözünü kimseye söylememektir. «Falanca bana şöyle böyle dedi» şeklinde konuşma. Bu sûretle nehyettiğin şey'i kendin işler, hem nemmâm, hem de gıybetçi olursun.

Rivâyete göre; Ö m e r b. A b d ü l â z i z'in hükümdarlığı zamânında biri kendisine gelerek:

— Falanca senin için şöyle böyle diyor, dedi. Ö m e r de:

— İstersen bu işi araştıralım, şâyet yalancı çıkarsan:

﴿إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ﴾ **«Bir fâsık size haber getirdiği zaman.»** (49 - Hucürât: 6) hükmüne girersin, şâyet duyduğun doğru çıkarsa:

﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾ **«Dili ile iğneleyen kovuculuk eden...»** (68 - Kalem: 11) hükmüne girersin ki, her iki şekilde de mes'ûlsün. İstersen üçüncü şıkkı tercih edelim, seni afvedelim de bu iş böyle kalsın. Adam:

— Af diliyorum, bir daha böyle bir işe girmem, dedi.

Hakîmin birini, dostlarından biri ziyârete gelir. Ziyâreti esnâsında diğer kardeşliklerinden birinin kendi aleyhindeki sözlerini anlatır. Hakîm ona der ki: «Bu ziyâretin çok kötü oldu. Çünkü ziyâretinde üç cinâyet işledin. Birincisi, kardeşliğimle aramı açtın. İkincisi, kalbimin huzûrunu kaçırdın. Üçüncüsü de sana olan itimâdımı kaybettin.»

Süleymân b. Abdülmelik, Zührî ile bir arada otururken, adamın biri yanlarına geldi. Süleymân adama dönerek:

— Duyduğuma göre aleyhimde şöyle böyle konuşmuşsun, dedi. Adam:

— Hayır, ben öyle bir şey konuşmadım, deyince, Süleymân:

— Ama bunu bana haber veren doğru bir insandır, dedi. Bunun üzerine söze karışan Zührî:

— Hayır, sana haber veren nemmâmdır. Nemmâm ise aslâ doğru ve sâdık olamaz, dedi. Süleymân da Zührî'ye:

— Doğru söylüyorsun, adama da: «Güle güle gidebilirsin.» dedi.

Hasan-ı Basrî: «Senin lehine söz gezdiren adam, hadd-i zâtında aleyhindedir.» demiştir. Yâni her ne şekilde olursa olsun nemmâma ehemmiyet vermemek, ona bağlanmamak ve ona inanmamak lâzımdır. Çünkü bu gibi adamlar bir vakit, gıybet, hıyânet, hased, nifak, hîle ve insanlar arasında bozgunculuk peydâ etmekten kurtulamaz. Aslında bu adam Allah'ın yasak ettiği, yeryüzünde fesad için seyâhatten kurtulamaz. Bugün lehinde ise yarın aleyhindedir. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

﴿إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ﴾

«İnsanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır.» (42 - Şûra: 42) buyurmuştur ki nemmâm, bunlardan biridir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

﴿إِنَّ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ مَنِ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ﴾

«Şerrinden dolayı kendisinden korkulan kimse, insanların kötülerinden biridir.» (364) İşte nemmâm bunlardan biridir. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.): ﴿لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ﴾ «Kesen Cennet'e giremez.» (365) buyurdu. «Bu kesen kimdir?» suâline de: «İnsanların arasını ayı-

---

(364) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(365) Buhârî ile Müslim, Cübeyr b. Mut'ım'den rivâyet etmişlerdir.

ran ve nemmâmlık eden kimsedir.» buyurmuştur. Bununla berâber, akrabası ile alâkasını kesen mânasında da kullanılır.

Rivâyete göre; adamın biri Hz. Ali'ye gelerek biri aleyhinde nemmâmlık yaptı. Hz. Ali adama hitâben :

— İstersen bu söylediklerini inceleyelim; doğru çıkarsa fesadlık yaptığımız için size kızarız, yalan çıkarsa sana ceza veririz, istersen bu işi olduğu gibi bırakırız, deyince, adam :

— Ben vazgeçtim, beni serbest bırak, dedi.

Muhammed b. Kâ'bü'l-Kuradi'ye :

— Hangi huylar mü'mini alçaltır? diye sordular. Muhammed :

— Çok konuşmak, sırrı ifşâ etmek ve herkesin sözünü kabûl etmek insânı küçük düşürür, demiştir.

Basra Emîri Abdullah b. Âmir'e adamın biri gelerek:

— Duyduğuma göre, falanca benim hakkımda size bir şeyler söylemiştir, doğru mudur? diye sordu. Abdullah :

— Evet, doğrudur, dedi. Adam :

— O hâlde neler söyledi ise, bana söyle, ben onları yalanlayayım, dedi. Bunun üzerine Abdullah :

— Ben kendi dilimle kendi aleyhimde konuşmaktan hoşlanmam, görüyorsun ki ben ona inanıp da seninle arayı açmadım, daha ne istiyorsun? dedi.

Sâlihlerden bir zâtın yanında, böyle nemmâmlıkla gezenlerden söz açılınca, o zât: **«Bunlardan ne beklersiniz? Doğru konuşmak herkes tarafından hüsn-i kabûl gördüğü hâlde, yalnız bunlardır ki, doğru konuşsalar da sözleri dinlenmez. Daha bunların ne kıymeti kalır?»** dedi.

Mus'ab b. Zübeyir de şöyle diyor : «Biz, nemmâmın sözlerini kabûl etmeyi nemmâmcılıktan daha kötü biliriz. Çünkü nemmâmlık bir delâlet ve yol göstermektir. Onu kabûl ise, buna müsâadedir. Bir şey'e delâlet edip haber veren, onu kabûl edip de, ona müsâade eden gibi olamaz. Siz nemmâmdan sakınınız. Zira o, sözünde doğru olsa da sırrı muhâfaza etmediği, gizli işleri açığa çıkardığı için, doğruluğu da alçakça bir harekettir.»

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

السَّاعِي بِالنَّاسِ لِغَيْرِ رِشْدَةٍ **«İnsanlar arasında söz gezdirmekle gezmeği âdet eden, meşrû çocuk değildir.»** (366)

Adamın biri Süleymân b. Abdülmelik'in huzûruna girerek:

— Size bir şeyler söyleyeceğim, belki de ilk anda hoşunuza gitmeye-

---

(366) Hâkim Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

cek, fakat ağırına da gitse beni dinlemenizi istirhâm ediyorum Çünkü sonunda sizi memnûn edecek tarafları vardır, dedi. Süleymân:

— Anlat bakalım, dedi. Bunun üzerine adam:

— Ey mü'minlerin Emiri, sizi öyle adamlar kolluk'adı ve etrâfınızı sardı ki, bunlar dinlerini vererek sizin dünyâlığınızı alıyor, sizin rızânızı Allah'ın gazabına tercîh ediyor. Sizden korkuyor fakat Allah'tan korkmuyorlar. Allah'ın size emânet ettiği bu vazifenizde, sakın siz onlara emniyet etmeyiniz. Sakın Allahu Teâlâ'nın sizin için muhâfaza ettiği mahrem şeyleri onlara açıklamayınız. Zîra onlar bu milletin batmasına, emânetin kaybolmasına, şereflerin ayaklar altında çiğnenmesine aldırış etmezler. Onların size en üstün yakınlıkları, azgınlık ve fesadlıktır. En bâriz vasıfları gıybet ve dedi-kodudur. Siz onlardan mes'ûl, onlar ise sizden mes'ûl değiller. Sakın kendi Âhiretinizi ifsâd ile, onların dünyâlığını ıslâha kalkışmayınız. Zîra insanlar arasında en çok aldanan, başkasının dünyâlığı için kendi Âhiretini satandır, dedi.

Adamın biri Süleymân b. Abdülmelik'e Ziyad el-A'mec'i çekiştirdi. Süleyman da bunları karşılaştırdı. Ziyad adama dönerek meâlen şu şiiri söyledi:

«Sen bir adamsın ki, ben sana hiç bir yerde itimâd etmem. Burada da hıyânetini gösterdin ve bir takım yalanlar uydurdun.
Sen aramızda geçen bu mâcerâda hem hıyânet etmiş, hem de günah işlemiş bir vaziyettesin.»

Adamın biri Amr b. Ubeyd'e:

— Temîm kabilesinden Usvârî, sohbetinde durmadan sizin kötülüğünüzden bahsediyor, dedi. Amr o adama hitâben:

— Sen onun sohbetinin hakkını ödemedin. Çünkü onun konuştuklarını bana getirdin. Benim hakkımı da ödemedin, arkadaşımla aramı açacak sözü bana söyledin. Şimdi git ona söyle, ölüm hepimizi yakalayacak, mezar içine alacak, Kıyâmet bir araya toplayacak ve en hayırlı hükmü veren Allahu Teâlâ hesâbımızı görecek ve hükmünü verecektir, dedi.

Gammâzın biri, vezirlerden Sâhib b. Ubad'a bir mektûb gönderdi. Mektûbda, bir adamın ölümüyle öksüz çocuğuna bol miktarda servet intikal ettiği ve bu servetin bir kısmının Sâhib b. Ubad tarafından alınması tenbîh ve işâret edilmekte idi. Mektûbu okuyan Sâhib mektûbun arkasına:

— Doğru da olsa, gammâzlık çok çirkin bir şeydir. Şâyet sen gammâzlığı bir nasihat kabûl edersen, zararın, kârından çok daha büyüktür. Ahmakça bu isteğini yerine getirmekten Allah'a sığınırım. Eğer ben seni aylıkcı olarak yanımda kocalatmayaydım, sana lâyık olduğun cezâyı ve-

rirdim, Ey mel'un, bu gibi utanç verici şeylerden sakın! Allahu Teâlâ aybını bilir. Ölü, Allah'ın rahmetine ulaştı. Çocuk yetim kalmakla beli kırıldı. Allah ise onun malını çoğalttı. Bunun peşinde dolaşan gammâzı da Allah lânet etsin, dedi.

Lokman oğluna nasihatinde: «Oğlum, ben sana bir takım hasletler tavsiye edeceğim. Sen bunları yerine getirirsen mensûb olduğun cemâatin reisi olursun. Yakın uzak kim olursa olsun, herkese tatlı davran, iyiden de kötüden de cehâletini gizle. Dostlarını koru, yakınlarını ziyâret et, gammâzlığa kıymet vermeyeceğine, arayı bozacak azgınların sözünü dinlemeyeceğine dâir onları te'min et. Öyle arkadaş seç ki ayrıldığınız zaman, ne sen onları, ne de onlar seni dillerine dolasınlar.» demiştir.

Diğer biri: «Nemmâmlık, yalancılık, hased ve nifak üzerine kurulmuştur. Bunlar ise, üzerine tencere konan saçayağı gibi zilletin bacaklarıdır.» demiştir. Diğer zâtın biri de şöyle der: «Nemmâmın sözleri doğru olsa bile, aleyhinde bulunandan daha kötüsü, yine bu nemmâmdır. Zira o, gıyâbında konuştuğu sözleri sana söylemez. Yüzüne karşı bu sözleri söyleyen nemmâmın kendisidir.» Hulâsa, nemmâmın ortaya koyacağı kötülük büyüktür. Bunun şerrinden korunmak lâzımdır.

Hammâd b. Seleme bir hikâyesinde şöyle diyor: Adamın biri bir köle satın alacaktır, sâhibine kusûru olup olmadığını sorar. sâhibi:

— Biraz nemmâmlığı vardır, der. Adam:

— Olsun, ben kabûl ediyorum diye köleyi aldı evine getirdi. Bir müddet geçtikten sonra köle, efendinin hanımına giderek:

— Efendi seni sevmiyor, başkası ile evlenecek, fakat ben büyücüyüm, istersen onun saçlarından biraz kes getir, ben bir büyü yapayım da seni sevsin, başkası ile evlenmesin, dedi. Kadını bu sûretle te'min ettikten sonra efendisine giderek:

— Sen bu kadına bu kadar bakıyorsun ama, kadının gözü dışarda seni öldürüp başkasıyla bu serveti yemek ister. Efendisi bu söze inanmak istemeyince, köle:

— İstersen yalandan uykuya yat, dediğimin yanlış veya doğru olduğunu o zaman anlarsın, der. Adam uykuya yatar, efendisinin uykuda olduğunu köle hanıma haber verir. Hanım da usturayı alır ve sakalından kesmek üzere efendisine doğru gider. Bunu gören efendi kölenin doğruluğuna hükmederek kadını hemen öldürür. Köle, kadının ve efendisinin akrabalarına haber verir. Bu sûretle iki kabile birbirlerine girerek helâk olurlar.

İşte fesadlığın ve nemmâmlığın kötü neticeleri.

28 inci BEYÂN: ONYEDİNCİ ÂFET İKİ YÜZLÜ OLUP, İKİ HASIM ARASINA GİREREK HERKESE ARZUSUNA GÖRE KONUŞMAKTIR

Böyle iki hasım ile ayrı ayrı karşılaşıp da her iki tarafın arzûlarına göre söz konuşmayanlar da pek azdır. Bu davranış, nifakın tâ kendisidir. Ammâr b. Yâsir'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ كَانَ لَهُ وَجْهَانِ فِي الدُّنْيَا كَانَ لَهُ لِسَانَانِ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Dünyâda iki yüzlü olanların, Kıyâmet günü ateşten iki dilleri olur.» (367) Ebû Hureyre'nin rivâyetinde:

تَجِدُونَ مِنْ شَرِّ عِبَادِ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ذَا الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِحَدِيثٍ وَهَؤُلَاءِ بِحَدِيثٍ (وفي لفظ آخر) الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَهَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ

«Kıyâmet günü Allah'ın kullarından en kötülerini, iki yüzlü olanları bulursunuz. Onlar bir tarafa ayrı, öbür tarafa ayrı söyler; bir tarafa bir yüz, öbür tarafa diğer yüzleri ile giderler.» (368) buyurmuştur.

Ebû Hureyre (R.A.): «İki yüzlü, Allah katında emin kimse olamaz.» demiştir. Mâlik b. Dinâr da, Tevrat'ta şöyle okudum, diyor:

«İnsan, buluştuğu kimselerle ayrı ayrı dudaklarla yâni ayrı ifâdelerle konuştuğu zaman, emânet bâtıl olur. Allahu Teâlâ, Kıyâmet günü bu iki dudağı da helâk eder.» Nitekim Resûl-i Ekrem:

أَبْغَضُ خَلِيقَةِ اللهِ إِلَى اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْكَذَّابُونَ وَالْمُسْتَكْبِرُونَ وَالَّذِينَ يُكْثِرُونَ الْبَغْضَاءَ لِإِخْوَانِهِمْ فِي صُدُورِهِمْ فَإِذَا لَقُوهُمْ تَمَلَّقُوا لَهُمْ وَالَّذِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ كَانُوا بِطَاءً وَإِذَا دُعُوا إِلَى الشَّيْطَانِ وَأَمْرِهِ كَانُوا سِرَاعًا

«Kıyâmet günü yaratıklar içerisinde Allah katında en mebğuz olanları, yalancılar, kibirlenenler ve dostlarına karşı içlerinde kin besleyenlerdir ki, onları gördükleri zaman yüzlerine karşı onlara yaltaklık eder-

---

(367) Buhârî «Edebü'l-Müfred» de ve Ebû Dâvud hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

(368) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

ler. Allah ve Resûlüne dâvet edildikleri zaman alabildiğine tenbel, fakat şeytan yoluna dâvet edildikleri zaman ön sırada dururlar.» buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (R.A.) diyor ki: «İm'e olmayın, kavak yaprağı gibi rüzgârın her estiği tarafa dönmeyin, yâni her gördüğünüz adama «Senin emrindeyiz» deyip ardından gitmeyin, sağa sola yalpa vurup durmayın. Böyle birbirinin hasmı olan iki kişiye ayrı ayrı görünmenin nifak olduğunda ittifâk edilmiştir. Nifakın pek çok alâmetleri var, bu iki yüzlülük de bunlardan biridir.» Rivâyete göre Huzeyfe (R.A.) Ashâb'dan ölen birinin cenâzesine iştirâk etmedi. Bunu gören Ömer (R.A.) kendisine:

— Bu cenâzeye niçin iştirâk etmedin? diye sordu. Huzeyfe (R.A.)

— O, onlardan (münâfıklardan) idi, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer Huzeyfe'ye yemin verdirerek:

— Bende nifak var mı? diye sordu ve ısrarla bunun üzerinde durdu. Huzeyfe:

— Ama senden başka kimseyi te'min edemem, dedi. (Şübhesiz buradaki maksadı, dindeki nifak değil, ameldeki riyâdır.) (369)

Şâyet, bir adam nasıl davranırsa iki yüzlü sayılır ve bunun haddi nedir? diye sorarsan:

Derim ki: İki hasımdan her birine ayrı ayrı gider, her biri ile güzel konuşur ve aynı zamanda konuştuğu sözde yalancı değilse, bu adam ne münâfık, ne de iki yüzlüdür. Zira bir insan iki hasmın her ikisiyle de ayrı ayrı dost olabilir. Bu ahbablık da kardeşlik derecesine yükselmeyebilir. Çünkü tam mânasıyle dostluk ve kardeşlik tahakkuk ederse, mutlak sûrette taraflardan birine kendisinin de husûmetini gerektirir. Nitekim bunu «SOHBET VE UHUVVET ÂDÂBI» nda anlattık. Ancak, her ikisiyle konuştuğu sözleri birbirine taşırsa, işte o zaman iki yüzlü olur. Bu hâli, nemmâmlıktan kötüdür. Çünkü tek tarafa söz taşıyana da nemmâm denir. İki taraftan söz taşıyan, elbette nemmâmdan kötüdür. Şâyet söz taşımaz, ancak her iki tarafa da «Evet, sen haklısın» derse, yine iki yüzlüdür. İki tarafa da yardım va'deder veyâhut husûmetlerinden dolayı iki tarafı da överse, yine iki yüzlü olur. Yine bunun gibi yüzüne karşı bir tarafa haklısın, deyip, ayrıldığı zaman, haksızdır, diyen de iki yüzlüdür. Bu adama yakışan ya susma veyâ hem huzûrunda, hem gıyâbında haklıya haklı, haksıza haksız demektir. İbn Ömer'e (R.A.):

— Biz emirlerimizin huzûruna girdiğimiz zaman onlarla ayrı konuşur, ayrıldığımız zaman ise başka konuşuruz. Bu nasıl olur? diye sorduklarında, İbn Ömer:

(369) Resûl-i Ekrem Huzeyfe'ye münâfıkları tanıtmıştı. Bunun için Hz. Ömer Huzeyfe'yi tâkib eder ve onun gitmediği cenâzelere katılmazdı.

— İşte biz Resûl-i Ekrem zamânında bunu nifak alâmeti sayardık, demiştir.

Hakikat şu ki, emirin yanına girmek mecbûriyeti olmadığı zaman, böyle yapmak nifak alâmetidir. Az ile kanâat etmek sûretiyle, emirin huzûruna girmek mecbûriyetinde olmadığı hâlde, mevki ve servet edinmek maksadıyle emirin huzûruna girip, onu övmek ve yüzüne karşı ayrı, arkasında ayrı konuşmak elbette nifaktır. Resûl-i Ekrem'in:

حُبُّ الْمَالِ وَالْجَاهِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ

«Mal ve mevki' sevgisi, suların sebzeleri bitirdiği gibi, insanın kalbinde nifak tohumunu bitirir.» (370) buyurduğu sözün mânâsı da budur. Zira bu istek, insanları emirlere muhtaç eder ve onlara karşı riyâkârlığa sevkeder. Fakat mecbûriyet karşısında emir ile ihtilât edip, korkusundan dolayı onlara yaltaklık gösteren mâzurdur. Çünkü şerden korunmak için tedbir almak câizdir. Ebû'd-Derdâ (R.A.) diyor ki: Yüzüne güldüğümüz nice insanlar var ki, kalbimizle onları lel'in ederiz.» Hz. Âişe (R.A.) de şöyle bir rivâyette bulunuyor: Bir gün kapıya biri geldi ve içeri girmek için müsâade istedi. Resûl-i Ekrem:

ائْذَنُوا لَهُ فَبِئْسَ رَجُلُ الْعَشِيرَةِ هُوَ

«Müsâade edin girsin, o kabilesinin ne kötü bir insanıdır.» buyurdu. Adam içeri girince, Resûl-i Ekrem ona gâyet tatlı ve yumuşak davrandı. Ben, bu vaziyet karşısında adam çıktıktan sonra, Resûl-i Ekrem'e hitâben:

— Kötü adamdır dediğiniz hâlde onunla tatlı tatlı sohbet ettiniz! Bu nasıl olur? diye sordum. Resûl-i Ekrem:

يَا عَائِشَةُ إِنَّ شَرَّ النَّاسِ الَّذِي يُكْرَمُ اتِّقَاءَ شَرِّهِ

«Yâ Âişe, insanların kötüsü, şerrinden korunmak için kendisine ikrâm edilen kimsedir.» buyurdu. (371) Fakat bu rivâyet, hüsn-i kabûl gösterip güler yüzle karşılamanın cevâzını ifâde eder. Medh u senâ ise yalan olur. Bu, ancak zarûret icâbı câizdir. Yalanın âfeti kısmında bunu izâh ettik. Yoksa medhetmek, tasdik etmek, her bâtıl sözünü kabûl edercesine kafa sallamak yoktur. Böyle yapan, münâfıktır. Bâtıl sözleri reddetmek lâzım, gücü yetmezse dili ile susup kalbiyle inkâr etmelidir.

---

(370) Ebû Mansûr «Müsned-i Firdevs»de rivâyet etmiştir.

(371) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmiştir.

29 uncu BEYÂN: ONSEKİZİNCİ ÂFET ÖVMEKTİR

Övmek de bâzı yerde zemmetmek gibi yasaktır. Zemmetmenin, adamın gizli hâllerini açığa çıkarma ve gıybet olduğunu yukarda anlattık. Övmenin de altı âfeti vardır. Bunların dördü övende ikisi de övülendedir.

ÖVEN TARAFTAKİ ÂFETLER:

Birincisi: Aşırı övmekle yalana düşmektir. Hâlid b. Mi'dan diyor ki: «Bir hükümdârı veya her hangi bir şahsı kendisinde olmayan vasıflarla öven kimse, Kıyâmet günü dili peltek olduğu hâlde mahşer yerine gelir.»

İkincisi: Övmeğe riyânın karışmasıdır. Çünkü o, medhederken ona olan sevgisini açıklamak ister. Çok kere içinden böyle olmaz ve hattâ söylediklerinin çoğuna kendisi bile inanmaz. O vakit, hem mürâî, hem münâfık olur.

Üçüncüsü: Bâzan, aslında bilmediği ve bilmesine de imkânı olmayan hususlarda övebilir. Rivâyete göre; adamın biri başka birini Resûl-i Ekrem'in huzûrunda övmeğe başladı. Resûl-i Ekrem Efendimiz:

وَيْحَكَ قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ لَوْ سَمِعَهَا مَا أَفْلَحَ «Yazık sana, adamın boynunu kopardın. Eğer bu söylediklerini o adam duysaydı iflâh olmazdı.» buyurdu ve devâmla:

إِنْ كَانَ أَحَدُكُمْ لَا بُدَّ مَادِحًا أَخَاهُ فَلْيَقُلْ أَحْسِبُ فُلَانًا وَلَا أُزَكِّي عَلَى اللهِ أَحَدًا حَسِيبُهُ اللهُ إِنْ كَانَ يَرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ

«İlle de bir adamı övmek istiyorsanız, falancayı böyle sanıyoruz, Allah'a karşı kimseyi tezkiye edecek değiliz. Herkesin murâkıbı Allah'tır. Allah da böyle kabûl ederse iyidir, dersiniz.» (372) buyurdu.

Bu âfetlerin medhe ârız olması, medhin, ancak deliller ile bilinebilen mutlak vasıflar hakkında yapıldığı zamandır. Meselâ, müttakidir, vera' sâhibidir, hayır-hâhdır gibi sözlerde olur. Yoksa, gece namazı kılar, sadaka verir, hacceder gibi sözlerde bu gibi âfetler yoktur. Çünkü bunlar göz ile görülen şeylerdir. Göz ile görülmeyen hususlarda kat'i hükme varmak doğru olmaz. Burada kat'i karara varmak, bâtınî hâlini araştırdıktan

---

(372) Buhârî ile Müslim, Ebû Bekre'den rivâyet etmişlerdir.

sonradır. Hz. Ömer (R.A.) bir adamın bir adamı övdüğünü duydu. Sordu :

— Bu adam ile yolculuğun var mı? Adam:,

— Hayır, dedi. Hz. Ömer :

— Ticari ortaklığınız var mı? diye sordu. Adam:

— Hayır, dedi. Hz. Ömer :

— O hâlde akşam-sabah bir arada bulunan kapu komşu musunuz? diye sordu. Adam bu sefer de:

— Hayır, deyince. Hz. Ömer :

— Vallahi sen onun hakkında bir şey bilmiyorsun, dedi.

Dördüncüsü: Bâzan zâlim ve fâsıkı medhetmekle onu ferahlandırmış olmasıdır. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ «Fâsık övüldüğü zaman, Allah gazab eder.» (373) buyurmuştur. Hasan-ı Basri de: «Zâlime uzun ömürle duâ eden, yeryüzünde Allah'a isyân edilmesini seven kimsedir.» demiştir. Hâlbuki zâlim ve fâsıka karşı yaraşan, ferahlatmak için onu övmek değil, kedere garketmek için onu zemmetmektir.

MEDHEDİLENDEKİ ÂFETLER :

Birincisi: Medhediliyorum diye kendini beğenmektir ki, gerek böbürlenme ve gerekse kendini beğenme; her ikisi de tehlikelidir. Hasan-ı Basri diyor ki: Bir gün Hz. Ömer elinde Turası olduğu hâlde otururken Carud b. Münzir çıka geldi. Orada oturanlardan biri: «Bu zât, Rabia kabilesinin ileri gelenlerindendir.» dedi ve bu sözü, oradakiler, Hz. Ömer ve hattâ Carud da duydu. Carud yaklaşınca, Hz. Ömer Tura ile kendisini dövmeğe başladı. Bunun üzerine Carud :

— Hayır ola ya Ömer, ne oldu, ne geçmişimiz var? diye sorunca, Hz. Ömer :

— Ne olacak, adamın dediğini duydun ya, dedi. Carud:

— Evet, duydum, bana ne? deyince, Hz. Ömer :

— Senin gönlünde bir gurur doğar korkusu ile, gururunu kırmak için sana Turayı vurdum, dedi.

İkincisi: Övülmeğe başlayan insan, ferahlanır ve tenbelleşir de, elinde olanla kifâyete başlar. Kendini beğenen kimse, artık daha fazla yorulmak istemez. Daha çok amel ve ibâdete sarılan, daha ziyâde kendini eksik ve kusurlu gören kimsedir. Artık bir def'a dillere düştü mü, ken-

(373) İbn Ebi'd-Dünyâ ve diğerleri Enes'den rivâyet etmişlerdir.

disi de oldum zannıyla amelini ihmâle uğratır. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Adamın boynunu kırdın, onu duysa iflâh olmazdı.»** buyurmuş ve yine:

اِذَا مَدَحْتَ اَخَاكَ فِى وَجْهِهِ فَكَاَنَّمَا اَمْرَرْتَ عَلَى حَلْقِهِ مُوسَى رَمِيضًا

«Yüzüne karşı medhettiğin adamın boğazına kızgın usturayı çekmiş gibi olursun.» (374) buyurmuştur. Yine bir adamı öven kimseye hitâben Resûl-i Ekrem: عَقَرْتَ الرَّجُلَ عَقَرَكَ اللّٰهُ **«Allah cezânı versin, adamı boğazladın.»** buyurmuştur.

Mıtraf diyor ki: «Ne zaman medh u senâ duydumsa, hemen duymamazlıktan geldim.» Zeyyâd b. Ebû Müslim de: «Kim olursa olsun, övüldüğünü duydu mu, şeytan bunu ona hoş gösterir, fakat mü'min sonra hemen döner.» demiştir. İbn Mübârek, ikisinin de doğru olduğunu ve hiç duymamazlıktan gelen Mıtraf'ın anlattığı kalbin, havassın kalbi, duygulandıktan sonra kendine gelen, Zeyyâd'ın anlattığı kalbin de, avâmın kalbi olduğunu ifâde etmiştir. Yine Resûl-i Ekrem:

لَوْ مَشَى رَجُلٌ اِلَى رَجُلٍ بِسِكِّينٍ مُرْهَفٍ كَانَ خَيْرًا لَهُ مِنْ اَنْ يُثْنِىَ عَلَيْهِ فِى وَجْهِهِ

«İnce keskin bir kılıç ile bir adamın peşine düşmek, onu övmekten daha hayırlıdır.» buyurmuştur. Hz. Ömer (R.A.) de övmeği boğazlamağa benzetmiş ve: «Medhetmek, boğazlamak demektir.» demiştir. Çünkü boğazlanan canlı, nasıl hareketten kesilirse, övülen de tenbelleşir veyâhut övülmek ucub ve kibri doğurur. Bunlar da boğazlanmak gibi tehlikeli âfetlerdir. Bunun için övmek, boğazlamağa benzetilmiştir.

Şâyet övmek, taraflar için saydığımız bu âfetlerden sâlim olursa, o zaman övmekte beis yoktur. Hattâ bâzan mendûb da olabilir. Bu sebebden ötürü Resûl-i Ekrem Ashâb-ı Kirâmını övmüş ve Hz. Ebû Bekir hakkında:

لَوْ وُزِنَ اِيمَانُ اَبِى بَكْرٍ بِاِيمَانِ الْعَالَمِ لَرَجَحَ

«Eğer Ebû Bekir'in îmânı, bütün âlemin îmânı ile tartılsaydı, ağır gelirdi.» (375) buyurdu. Hz. Ömer hakkında da şöyle buyurmuştur:

---

(374) İbn Mübârek Yahya'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(375) İlim bahsinde geçmiştir.

لَوْ لَمْ أُبْعَثْ لَبُعِثْتَ يَا عُمَرُ «Ya Ömer, eğer ben gönderilmeseydim, **sen peygamber olarak gönderilirdin.»** Bunlardan daha üstün övmek olur mu? Fakat Resûl-i Ekrem gerçeği ifâde buyurdukları gibi, onlar da kibir ve ucubdan çok uzak duran kimselerdi. Hattâ kibir ve böbürlenmek olduğu için, insânın kendi kendini övmesi de yasaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem: أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ **«Ben âdem oğlunun efendisiyim, fakat bende aslâ fahretmek yoktur. tahdîs-i ni'met olarak söylerim.»** (376) buyurmuştur. Çünkü Resûl-i Ekrem'in iftihârı, âdem oğulları nezdinde değil, Allah'a ve Allah'a yakınlığındadır. Bu hükümdârın iltifâtına mazhar olan kimsenin kapuculara karşı bir iftihar duygusu hissetmemesi gibidir.

İşte yapılan bu açıklama ile, medhi zemm ve medhe teşvikin te'lifi yapılmış oldu. Ashâb-ı Kirâm'ın bir cenâzenin ardından giderken «İyi bir adam idi, Allah rahmet etsin» demeleri üzerine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

وَجَبَتْ **«Allah'ın rahmetini hakettı.»** (377) buyurdu.

M ü c â h i d şöyle anlatıyor: «Âdem oğullarının çevresinde bir çok melekler vardır. Adamın biri diğerini hayır ile andığı zaman, melekler: «Allahu Teâlâ sana da benzerini versin.» derler. Kötülükle andığı zaman, «Ey gizli hâlleri kapalı olan insan, nefsine dön, kendini düzelt ve kusurlarını gizleyen Allah'a hamdeyle.» derler.»

İşte bunlar, medhin âfetleridir.

30 uncu BEYÂN: ÖVÜLENE DÜŞEN VAZİFELER

Bilmiş ol ki; medhedilen kimse, böbürlenme ve kendini beğenme hastalığına yakalanmaktan ve tenbellik göstermekten son derece sakınmalıdır. Bu hastalıklarından, insan oğlunun ancak kendini bilmesi, riyânın inceliklerini ve amellerdeki âfetleri anlaması ile korunabilir. Zira insan, başkasının bilemediği, kendisinin bir çok kusurlarını bilir. Eğer kendisini medheden, onun kusurlarını bilseydi, onu medhetmesinden çoktan vaz geçerdi.

---

(376) Tirmizi ve İbn Mâce Saîd-i Hudrî'den sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

(377) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmiştir.

Diğer bir vazifesi de, medheden şahsı küçük göstermek ve «O, bilmez ve anlamaz» demek sûretiyle yapılan medh u senâyı kerîh karşılamaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

احثوا التراب في وجوه المداحين «Medhedenlerin yüzüne toprak saçın, yâni onları hakir görün.» (378) buyurmuştur. Süfyân b. Uyeyne: «Kendini bilen kimseyi övmek, ona zarar vermez.» diyor. Sâlihlerden birini övmüşler, o da: «Allah'ım, beni sen bilirsin, bunlar bilemezler.» demiştir. Diğer biri de medhedildiği zaman: «Allah'ım, şu kulun, senin mekrine uğramak sûretiyle bana yaklaşmak istiyor. Ben ona kızdığıma seni şâhid tutarım.» dedi. Hz. Ali de medhedildiğini duyduğu zaman: «Allah'ım, bunların bilmedikleri kusurlarımı bağışla, bunların sözleri ile beni muâhaze etme, onların sandıklarından beni daha hayırlı eyle.» demiştir. Adamın biri Hz. Ömer'i övmeğe başlayınca, Hz. Ömer: «Nedir, hem beni, hem de kendini helâke çalışıyorsun.» dedi. Adamın biri Hz. Ali'yi gıyâbında zemmettiği hâlde, yüzüne karşı övmeğe başlayınca, Hz. Ali: «Söylediklerinden daha düşük ve fakat içinden geçenden daha üstünüm.» dedi.

31 inci BEYÂN: ONDOKUZUNCU ÂFET SÖZÜN GELİŞİNDEKİ HATÂLARIN İNCELİKLERİNDEN GAFLETTİR

Bu âfet, bilhâssa Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatiyle ve din işleri ile alâkalı konuşmalarda olup din husûsunda konuşmak, ancak fasih âlimlerin işidir. İlmi veyâ hitâbeti az olanın sözde sürçmeleri de çoğalır. Fakat Allahu Teâlâ bu eksiklikleri cehâletine bağışlar. Nitekim konuşmadaki hatânın örneği olarak Huzeyfe'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

ما شاء الله وشئت ولكن ليقل ما شاء الله ثم شئت

«Sizden biriniz konuşurken, Allah'ın dilediği ve senin dilediğin şeklinde konuşmasın; Allah'ın dilediği sonra da senin dilediğin, şeklinde konuşsun.» (379) buyurmuştur. Çünkü «Ve» kelimesi, mutlak atıf içindir. Bu ise, Allah'ın irâdesiyle beşerin irâdesi arasında bir müsâvât hâtıra getirir, fakat «Sümme» kelimesi terâhı içindir. Kulun dilemesi geride kalır. İbn Abbâs (R.A.) diyor ki; «Adamın biri Resûl-i Ekrem ile

(378) Müslim, Mikdad'dan rivâyet etmiştir.
(379) Ebû Dâvud ve Nesei sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

bâzı hususları görüştüm. Sonunda: «Allah ve sen dilersen.» dedim. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَجَعَلْتَنِي لِلَّهِ عَدِيلًا بَلْ مَا شَاءَ اللَّهُ وَحْدَهُ

«Beni Allah'a emsâl mi yapıyorsun? Yalnız Allah'ın dilediği de.» (380) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem'in huzûrunda hitâbede bulunan bir kimse: «Allah ve Resûlüne itâat eden hidâyete ulaşır, onlara isyân eden azar.» dedi. Bu ikinci cümlede zamîr irâd etmesi bakımından Allah ile peygamberi bir seviyede gösterir gibi bir anlayış bulunduğundan, Resûl-i Ekrem bu ifâdeyi hoş karşılamadı ve ikinci cümlede de isimlerin tasrihinin daha muvâfık olduğunu bildirmek üzere: «Allah'a ve Resulüne isyân edenler.» şeklinde ifâde et, buyurdu.

İbrâhim Nehâi de:

— Allah'a ve sana sığınırım, şeklinde konuşmaktan hoşlanmaz, ancak Allah'a sığınırım, sonra da sana sığınırım, demeği daha muvâfık bulurdu. Bunun gibi «Evvel Allah sonra da siz» şeklinde konuşulur, fakat «Allah ve siz olmasanız» denmemelidir. Hattâ bâzıları, «Allah'ım beni Cehennem'den âzâd eyle» şeklinde duâyı da muvâfık görmezlerdi. Çünkü âzâd edilmek, Cehennem'e girdikten sonradır. Meselâ, «falan adam âzâd edildi» dendiği zaman, köle idi de hürriyetine kavuştu, mânasına geldiği gibi. Bunun yerine. «Allah'ım, bizi Cehennem ateşinden koru» demeği daha muvâfık bulurlardı.

Adamın biri, «Allah'ım, beni Resûl-i Ekrem'in şefâatine nâil olanlardan eyle» diye duâ edince, Huzeyfe (R.A.) «Allah kulunu Resûl-i Ekrem'inin şefâatinden de müstağni kılar ve doğrudan doğruya afveder.» dedi. Yâni doğrudan Allah'dan af dile demek istemiştir. Resûl-i Ekrem'in şefâati, müslümanların günahkârlarınadır.

İbrâhim Nehâi diyor ki: «Adamın biri bir başka adama «Eşek herif, domuz herif» dediği zaman; Kıyâmet günü ona, bu adamı merkeb veyâ hınzır yap diye söylenir.» İbn Abbâs (R.A.) diyor ki: «İnsan bilmeyerek şirke düşebilir. Hattâ köpeği ile de şirk edebilir. «Bu gece eğer köpek olmasaydı çalınacaktık.» şeklinde konuşmak gibi.

Hz. Ömer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ يَنْهَاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيَصْمُتْ

(380) Nesel ve İbn Mâce hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

«Allahu Teâlâ atalarınız nâmına yemin etmekten sizi nehyeder. Yemin eden, Allah adına yemin etsin veyâ sükût etsin.» (381) Hz. Ö m e r : «Bunu duyduktan sonra, bir daha yemin etmedim.» demiştir. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لاتُسَمُّوا الْعِنَبَ كَرْمًا اِنَّمَا الْكَرْمُ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ

«Üzüm'e «k e r m» demeyiniz! Zira kerm, müslümân adam demektir.» (382)

E b û H u r e y r e ' nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

لَا يَقُولَنَّ اَحَدُكُمْ عَبْدِى وَلَا اَمَتِى كُلُّكُمْ عَبِيدُ اللّٰهِ وَكُلُّ نِسَائِكُمْ اِمَاءُ اللّٰهِ وَلْيَقُلْ غُلَامِى وَجَارِيَتِى وَفَتَاىَ وَفَتَاتِى وَلَا يَقُولُ الْمَمْلُوكُ رَبِّى وَلَا رَبَّتِى وَلْيَقُلْ سَيِّدِى وَسَيِّدَتِى فَكُلُّكُمْ عَبِيدُ اللّٰهِ وَالرَّبُّ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى

«Sizden biriniz kulum, emem demesin. Çünkü her erkek Allah'ın kulu ve her kadın Allah'ın emesidir. Câriyem, hizmetçim, şeklinde konuşun. Köleler de, Rabbim, demesin, efendim, desin. Çünkü hepiniz Allah'ın kulu ve Rab yalnız Allahu Teâlâ'dır.» (383) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

لَا تَقُولُوا لِلْفَاسِقِ سَيِّدَنَا فَاِنَّهُ اِنْ يَكُنْ سَيِّدَكُمْ فَقَدْ اَسْخَطْتُمْ رَبَّكُمْ

«Fâsık kimseye, efendimiz, demeyin. Çünkü fâsık efendiniz olursa, Rabbinizi gazablandırmış olursunuz.» (384) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ قَالَ اَنَا بَرِيءٌ مِنَ الْاِسْلَامِ فَاِنْ كَانَ صَادِقًا فَهُوَ كَمَا قَالَ وَاِنْ كَانَ كَاذِبًا فَلَنْ يَرْجِعَ اِلَى الْاِسْلَامِ سَالِمًا

(381) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
(382) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(383) İbn Ebi'd-Dünyâ «Kitâbü's-Samt» de rivâyet etmiştir.
(384) Ebû Dâvud Bureyde'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.

«Ben müslümanlıktan uzağım, diyen kimse, doğru konuşuyorsa, dediği gibidir. Şâyet yalan söylüyorsa, sâlimen İslâmiyete dönemez.» (385) buyurmuştur.

Bütün bunlar konuşmanın âfetleridir ki, sayılmaları mümkün değildir. Dilin âfetleri hakkında anlattıklarımızı düşünen kimse, dilini serbest bıraktığı zaman, bunlardan selâmet bulamıyacağını anlar ve o zaman Resûl-i Ekrem'in: **«Sükût eden kurtuldu.»** (386) buyurduğunun mânasını anlamış olur. Zira bu âfetlerin hepsi tehlikelidir. Bütün bunlar, konuşan adamın yolu üzerindedir. Bunlardan kurtuluş ancak sükût sâyesindedir. Eğer konuşmasına devâm ederse, kendini tehlikeye atmış olur. Ancak bilgili, hatib ve vera' sâhibi olur ve kendini murâkabe eder de, az konuşursa, belki selâmet bulur. Her ne olursa olsun, yine tehlikeden sâlim değildir.

32 nci BEYÂN: YİRMİNCİ ÂFET AVÂMIN YERSİZ SUALLERİ

Yirminci âfet; avâmın, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından, Kelâmının kadim olup olmadığından sormalarıdır.

Avâma düşen vazîfe, Kur'ân'ın hükmü ile amel etmektir. Şu kadar var ki, bu gerçekler insanlara ağır gelir, boş şeyler hoşlarına gider. Avam da ilimden dem vurmak ister ve bundan zevk alır. Çünkü böylece şeytan ona bilgiçlik taslatır. Ve fazîlet sâhibi olduğu hissini verdirir. Bunu ona o kadar süsler ve sevdirir ki, ilimde küfür olan şey'i konuşmağa kadar kendisini getirir de, kendisinin ondan haberi bile olmaz. Hâlbuki bir avâmın her hangi bir kepâzeliği irtikâb etmesi, ilim nâmına câhilâne dem vurmasından daha sâlimdir. Bilhâssa Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatını alâkadar eden mevzûlarda. Avâmın vazîfesi, teferruata dalmadan Peygamber Efendimizin Allah tarafından getirip haber verdiklerine inanmak ve ibâdetle meşgûl olmaktır. İbâdetle alâkalı olmayan mevzûlarda suâl sormaları edebe aykırıdır. Aksi takdirde Allah'ın hışmına uğrar, küfür tehlikesiyle karşı karşıya gelir. Bu gibilerin bu nevi suâller sormaları, koyun çobanlarının Devlet siyâsetine müdâhale etmelerine benzer. Aklının ermediği, havsalasının almadığı ve ilmi cihetten kavrıyamadığı bu nevi idrâki onlarca güç mes'elelerden soran, makbûl bir insân değildir. Çünkü o, bu gibi mes'elelerin avâmı sayılır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

(385) Nesei ve İbn Mâce Bürcyde'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.
(386) Tirmizi rivâyet etmiştir.

ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّ مَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ
وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ وَمَا أَمَرْتُكُمْ
بِهِ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ

«Sizi terkettiğim şeylerde beni bırakınız (yâni sükût ettiğim hususları araştırmayınız). **Sizden öncekilerin helâk olanları, peygamberlerine çok suâl sormaları ve peygamberlerine ihtilâfları sebebiyledir. Size yasak ettiğim şeylerden kaçınınız, emrettiklerimi de gücünüz yettiği kadar yerine getiriniz.»** (387)

Enes (R.A.) diyor ki: «Bir gün Resûl-i Ekrem'e bir çok suâller sordular. Resûl-i Ekrem'in canı sıkıldı ve bize kızarak:

سَلُونِي وَلَا تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْبَأْتُكُمْ بِهِ

«Sorun bana, (fakat iyi biliniz ki) **nerden sorarsanız size haber vereceğim.»** buyurdu. Bunun üzerine adamın biri kalktı ve:

— Ey Allah'ın Resûlü, babam kimdir? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Senin baban Huzafe'dir.** buyurdu. Sonra iki genç kalktı ve:

— Bizim babalarımız kimdir? diye sordular. Resûl-i Ekrem:

— **Kime nisbet ediliyorsunuz, babalarınız onlardır,** buyurdu. Daha sonra biri kalkarak:

— Ben Cennette' miyim, Cehennem'de miyim? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Hayır, sen Cennet'te değil, Cehennem'desin,** buyurdu. Resûl-i Ekrem'in canının sıkıldığını görenler, sustu ve bir şey sormadılar. Bunun üzerine Hz. Ömer söz alarak:

— Allah'ı Rabbimiz, İslâmı dinimiz, Muhammed aleyhisselâm'ı peygamberimiz olarak kabûl ettik ve buna râzıyız ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Otur, ya Ömer, Allah sana rahmet etsin, sen bildiğinde muvaffak olmuşsun,** buyurdu. (388)

Yine hadisde vârid olduğuna göre, Resûl-i Ekrem, dedi-kodudan, malı israftan ve çok suâl sormaktan men'ederek:

---

(387) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(388) Kısmen Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

يُوشِكُ النَّاسُ يَتَسَاءَلُونَ حَتَّى يَقُولُوا قَدْ خَلَقَ اللهُ الْخَلْقَ فَمَنْ خَلَقَ اللهَ فَإِذَا قَالُوا ذَلِكَ فَقُولُوا : قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ اللهُ الصَّمَدُ حَتَّى تَخْتِمُوا السُّورَةَ ثُمَّ لْيَتْفُلْ أَحَدُكُمْ عَنْ يَسَارِهِ ثَلَاثًا وَلْيَسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

«İnsanların suâl sormakta o kadar ileri gideceğinden korkulur ki, hattâ mahlûkatı Allah yarattı, ya Allah'ı kim yarattı? diyecek kadar ileri giderler. Böyle bir suâl sordukları zaman, İhlâs sûresini okuyun, sonra biriniz üç kere soluna tükürerek şeytânın şerrinden Allah'a sığınsın.» (389) buyurdu. Câbir (R.A.) Mula'ane Âyetinin nüzûlüne, fazla suâllerin sebeb olduğunu söylemiştir.

Mûsâ aleyhisselâm ile Hızır aleyhisselâm kıssasında, yeri gelmeden lüzumsuz suâllerin sorulmamasına işâret edilmiştir. Nitekim Hızır aleyhisselâm:

فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا

«Bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana suâl sorma dedi.»

Sonra Mûsâ aleyhisselâm, gemiyi tahrib edişinin sebebini sorunca, Hızır aleyhisselâm'ın îkazı üzerine:

لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا

«Unuttuğum için bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni mes'ûl tutma, dedi.» Nihâyet sabredemeyip üçüncü suâli de tevcih edince:

هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ **«İşte bu, benimle senin ayrılığımızdır, dedi.»** (390) Ve ayrıldı.

Avâmın bu gibi derin mes'elelerden sormaları, en büyük âfetlerden-

---

(389) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(390) Muğîre b. Şu'be'den Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

dir. Belki suâller fitneyi uyandırır, bunlardan men'etmek lâzımdır. Kur'-ân'ın emirlerini bırakıp da harfleri üzerinde durmak, onlardan bir şeyler çıkarmağa çalışmak, pâdişâhın fermânındaki emirlere riâyet etmeyip de, kâğıdının ve yazısının vasfı üzerinde duran gibidir ki, cezâyı müstelzimdir. Kur'ân'ın emirlerini bırakıp da, «Kur'ân kadîm midir, hâdis midir?» diye uğraşan avâm da bu hükümdedir. Allahu Teâlâ'nın diğer sıfatlarında da hüküm bu minvâl üzeredir.

(İhyâ - Cild: 1 - Kitâb: 4'ün sonu)

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt: 3)

Rub'u'l-Mühlikât

BEŞİNCİ KİTÂB:

KİTÂBÜ ZEMMİ'L-GAZAB VE'L-HIKD VE'L-HASED

(GAZAB, HIKD VE HASEDİN ZEMMİ)

(MUKADDİME VE ONYEDİ BEYÂNDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

O Allah'a hamdederim ki, O'nun af ve rahmetine ancak umanlar nâil olabilir. O'nun gadab[1] ve Celâlinden ancak korkanlar kurtulabilir. O öyle[2] yüce bir Allahdır ki, kullarını yoktan yarattı. Onlara şehveti musallat etti. Sonra da her arzû ettikleri şeylere yaklaşmamalarını emretti. Gadabı verdi ve onu yenmelerini kendilerine teklif etti. Sonra da çevrelerini hoşlanıp hoşlanmayacağı şeylerle kuşattı da, ne yapacaklarını denemek için onlara mühlet verdi. İddiâlarındaki samimiyetlerini bilmek için, bu husustaki sevgi derecelerini imtihân etti. Ve açığa çıkarıp gizli tuttukları hiç bir şey'in kendisine gizli kalmadığını onlara bildirdi. Hiç farkında olmadan beklemedikleri bir anda ölüm pençesinin kendilerini yakalamasiyle onları korkuttu da :

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ

«Çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çığlığı beklerler. O zaman, artık ne vasıyyet edebilirler, ne de âilelerine dönebilirler.» *(36 - Yâsin: 49 - 50) buyurdu.*

Yaratılan ve yaratılacakların sayısı nisbetinde salât u selâm, bütün peygamberlere ve kendi sancağı altında toplanılacak olan Muhammed aleyhisselâm'a,[3] hidâyete erişip hidâyete ulaştıran ve Allahu Teâlâ'nın rızâsına mazhar olan Âl ve Ashâbı üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; gadab[1] ve hışım[4], Allahu Teâlâ'nın yaktığı ve gönülleri saran ateşten bir kıvılcımdır. O, kül altında korunan[5] ateş közleri gibi, kalbin derinliklerinde saklıdır. Onu, muannid cebbârların gönüllerinde gömülü olan kibir meydâna çıkarır ki, bu, demirin kayaya çarpması esnâsında taşın çıkardığı ateş gibidir. Yakîn nûru ile müşâhe-

1-GAZAB
2-RAHATSIZ EDEN
3-NAIL
4-ÖFKE, HIDDET
5-İNADCI

de edenlere, insanın şeytâna doğru uzanan bir damarı olduğu keşfedilmiştir. Hışım ateşi kendisinde dalgalanmaya başlayan kimsede şeytâna yakınlık kuvvetleşir. Nitekim şeytan:

خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

«Beni ateşten onu kuru balçıktan yarattın.» (7 - A'raf: 12) dedi. Toprağın hâli, vekar içinde sükûnettir. Ateşin hâli ise yanmak, dalgalanmak, hareket ve ızdıraptır. Kin ve çekememezlik de gadab ve hışmın neticesidir. Helâk olanlar, hep bu hastalıklardan helâk olmuş, bozulanlar da bu hastalıklardan bozulmuştur. Bunların kaynağı bir et parçasıdır. (Et parçasından ibâret olan kalb-i cismanî ile alâkası bulunan kalb-i ruhânîdir.) O müstakim ve iyi olduğu zaman, bütün cesed de düzelmiş olur.

Mâdem ki h ı k d, h a s e d ve g a d a b insânı helâke götürüyor. Herşeyden önce bunların kötülüklerini ve insânı nasıl helâke sürükledikleri öğrenmek lâzımdır. Ancak bu sâyede bunlar kalbden çıkarılır ve şerlerinden korunmuş olunur. Çünkü kötülüğü bilmeyen kötülüğe düşebilir. Hattâ kötülüklerini bilmek kâfi değil, kurtuluş çârelerini de öğrenmek lâzımdır.

Biz de bu kitabda gadabın zemmi mevzûunda, gadabın kötülüğünü, hıkd ve hasedin âfetlerini anlatacağız. Bunları şu kısımlarda toplayacağız: Önce gadabın zemmi, sonra gadabın hakîkati, sonra gadabın riyâzetle izâle edilip edilemiyeceği, sonra gadabı hazırlayan sebebleri, sonra heyecâna gelen gadabı tedâvi ve teskin yollarını, sonra hiddeti yenmenin fazîletini, sonra hilmin ehemmiyetini, sonra hiddet ânında ne dereceye kadar konuşulacağını, sonra hıkdın mânâ ve neticelerini, sonra af ile rıfkın fazîletini, sonra hasedin zemmi hakkındaki sözleri, hasedin hakîkatini, sebeb ve tedâvi yolları ile izâlesi için icâbeden son çâreleri, sonra hasedin daha ziyâde emsâller, ekranlar, kardeş ve akrabalar arasında bulunduğunun sebebini, başkalarına karşı daha kuvvetli veyâ daha zayıf olmasının sebeblerini, hasedi kalbden çıkarmanın çârelerini ve bunun borç olan derecelerini anlatacağız. Tevfîk ancak Allah'tandır.

1 inci BEYÂN: GADABIN [HIŞMIN] ZEMMİ

Bu husûstaki Âyet-i Celîle:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ

1- TEMKİNLİLİK 2- GAZAB 3- HİDDET 4- DOĞRU 5- KİN
6- YETERLİ 7- KÖTÜLENME 8- BELA 9- GİDERİLME 10- YUMUŞAKLIK
11- FAZLA 12- BENZER 13- TAY 14- YARDIM

«İnkâr edenler, gönüllerindeki câhiliyye çağının asabiyet ateşini ateşlendirdiklerinde, Allah, peygamberine ve inananlara huzûr indirdi; onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı.» (48 - Fetih: 26)

Allahu Teâlâ bâtıla, gadabdan[2], kâfirlerin meydana çıkardıkları gayretten dolayı onları yermişse[1], sekinet, ağırbaşlılık ve vekar[2] dolayısiyle de mü'minleri övmüştür. E b û H u r e y r e ' nin (R.A.) rivâyetinde, adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «Bana çok kısa bir tavsiyede bulun.» demiş. Resûl-i Ekrem (S.A.V).: لَا تَغْضَبْ «Hışım[3] etme.» (391) buyurmuş ve ikinci def'a adam aynı suâli tekrarlayınca, Resûl-i Ekrem aynı tavsiyede bulunmuştur. A b d u l l a h İ b n Ö m e r (R.A.) de şöyle anlatıyor: Bir gün Resûl-i Ekrem'e :

— Benim kavrayabileceğim şekilde bana kısa bir öğüt ver, dedim. Resûl-i Ekrem de: لَا تَغْضَبْ «Hışım[3] etme.» (392) buyurdu. Ben bu suâli iki def'a tekrarladığım hâlde, her def'asında aynı cevâbı aldım, dedi. Yine A b d u l l a h b. Ö m e r ' in (R.A.): «Allah'ın gadabından nasıl kurtulurum?» suâline, Resûl-i Ekrem: لَا تَغْضَبْ «Gadablanma.» (393) şeklinde cevab vermişdir. İ b n M e s ' û d ' un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem : مَا تَعُدُّونَ الصُّرَعَةَ فِيكُمْ «Size göre bahâdırlık[4] ve şecâat[5] nedir?» diye sordu. Ashâb :

— Kimsenin yenemediği kuvvetli bir kimsedir, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

لَيْسَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ

«Kahraman o değil, belki hiddet ânında nefsine hâkim olan kimsedir.» dedi. (394) E b û H u r e y r e ' nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

---

(391) Buhârî rivâyet etmiştir.

(392) Ebû Ya'lâ hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

(393) Taberânî «Mekârim-i Ahlâk»da ve diğerleri hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

(394) Müslim rivâyet etmiştir.

1- KÖTÜLEMİŞSE
2- TEMKİN
3- HİDDET , ÖFKE
4- KAHRAMANLIK
5- YİĞİTLİK

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ

«Kuvvet, pehlivanlık ile değil, kuvvetli, hiddet anında nefsine hâkim olandır.» (395) buyurdu. Yine Abdullah b. Ömer'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

«Hiddetini yenen kimsenin kusûrunu Allah örter.» (396) buyurmuştur.

Süleymân[1] b. Dâvud aleyhimesselâm oğluna hitâben: «Oğlum, sakın fazla celâllenme, zira fazla hiddet, yumuşak ve halîm[2] olan insanların gönüllerini incitir, onları eğlenceye daldırır.» dedi. Allahu Teâlâ'nın:

وَسَيِّدًا وَحَصُورًا Âyet-i Celile'sinin tefsirinde; «seyyid» kelimesinden murâdın, hiddeti gâlib olmayan efendidir, denmiştir. Ebû'd-Derdâ (R.A.) da Resûl-i Ekrem'den, Cennet'e girecek bir amele işâreti istediği zamân, Resûl-i Ekrem: لَا تَغْضَبْ «Celâllanma.» (397) buyurmuştur.

Yahyâ aleyhisselâm İsâ aleyhisselâm'a: «Gadab[3] etme.» deyince, İsâ aleyhisselâm: «Ben bir insânım, insân olarak buna imkânım yok.» dedi. Bunun üzerine, Yahyâ aleyhisselâm: «Servete haris olma.» deyince, İsâ aleyhisselâm: «Bu, mümkündür.» dedi.

Bir hadis-i şerifinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

اَلْغَضَبُ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الصَّبِرُ الْعَسَلَ

«Acı bir otun (sabur otunun) veya sirkenin balı bozduğu gibi, gadab[3] ve hiddet de îmânı ifsâd[4] eder.» (398) Diğer hadisde:

مَا غَضِبَ أَحَدٌ إِلَّا أَشْفَى عَلَى جَهَنَّمَ **«Hiddetlenen herkes kendini Cehennem'e doğru sürüklemiş olur.»** (399) buyurulmuştur. Yine biri, en

(395) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(396) İbn Ebî'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.
(397) İbn Ebî'd-Dünyâ ve Taberânî «Kebîr»inde hasen isnad ile rivâyet etmişlerdir.
(398) Beyhakî rivâyet etmiştir.
(399) Bezzar ve İbn Adiyy rivâyet etmiştir.

1-ÖFKELENME 2-CÖMERT 3-GAZAB 4-BOZMA

ağır şey'in ne olduğunu sorunca, Resûl-i Ekrem غَضَبُ اللهِ

«Allah'ın gadabıdır.» buyurmuştur. «O hâlde Allah'ın gadabından beni ne kurtarır.» diye sorunca, Peygamberimiz: لَا تَغْضَبْ

«Gadab etme.» (400) buyurdular.

Bu husustaki diğer rivâyetler:

Hasan-ı Basrî diyor ki: «Hiddetle yerinden sıçradığın zaman, Cehennem'e düşecek şekilde oturacağından korkulur.» Zü'l-Karneyn'den gelen rivâyete göre; Zü'l-Karneyn bir melekle karşılaşmış ve meleğe:

— İman ve yakînimi kuvvetlendirecek bana bir şey öğret, demiş. Melek de:

— Gadab edip, kimseye kızma, zira şeytanın insâna en çok hulûl edebileceği zaman, insanın hiddetli ânıdır. Bunun için hiddetini sükûnetle yenmeğe çalış. Sakın acele etme, zîra acele ettiğin zaman, nasîbini kaybedersin. Yakın ve uzağına karşı yumuşak ol, muannid zâlimlerden olma, demiştir.

Vehb b. Münebbih'in rivâyetinde, şeytan kilisedeki bir râhibi yoldan çıkarmak için her çâreye baş vurdu, muvaffak olamadı. Nihâyet bir gün şeytân:

— Kapıyı aç, diye seslendi. Râhib:

— Açmam, dedi. Şeytan:

— Aç diyorum sana, sonra pişmân olursun, dedi. Râhib yine açmadı. Bunun üzerine şeytân:

— Ben Mesih'im, dedi. Râhib:

— Mesih ol, dedi. Sen Mesih isen, bize ibâdet ve mücâhede ile emredip, kıyâmetle bizi korkutmadın mı? Eğer şimdi başka bir şey söyleyeceksen, seni dinleyecek değilim, daha seninle ne işim var? dedi. Dıştan seslenen:

— Hayır, ben şeytanım, seni aldatmak istedim, muvaffak olamadım. Bu def'a senin istediğin soruları cevablandırmak üzere geldim, istediğini sor, cevab vereyim, dedi. Râhib:

— Sana sorulacak bir suâlim yok, deyince, şeytan geri dönüp gitmeğe başladı. Bunun üzerine Râhib:

— Beni dinle, diye seslendi. Şeytan:

---

(400) Ahmed, Abdullah İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

1- NÜFUZ
2- İNADCI

— Seni dinliyorum, dedi. Râhib :

— Âdem oğlunu aldatmakta sana en çok yardımcı olan ahlâk hangisidir? Şeytan :

— Gadab ve hiddettir. İnsan kızdığı zaman, çocuk topacını çevirdiği gibi, ben de onu istediğim tarafa çeviririm, dedi.

Hayseme anlatıyor: Şeytan diyor ki: Âdem oğlu beni nasıl yenebilir? Kendisi râzı olup hiddetli bulunmadığı sırada gider kalbine yerleşirim. Kızdığı zaman, uçar kellesi üzerine konarım, dedi. Câfer b. Muhammed: «Bütün kötülüklerin anahtarı hiddettir.» demiştir. Ensâr'dan biri: «Ahmaklığın başı hiddet, onu sevk u idâre eden gadabtır.» demiştir. Cehâlete râzı olan yumuşaklık ve güzel huydan müstağnidir. Hâlbuki güzel huy ve yumuşak tabiatlilik, zînet ve aynı menfaattır. Cehâlet ise çirkinlik ve zararın tâ kendisidir. Ahmağın cevâbı ise sükûttur.

İblis diyor ki: «Âdem oğlu beni çok kere âciz bıraktığı hâlde, yalnız üç yerde beni âciz bırakmamıştır: Sarhoş olduğu zaman, onu yularından yakalar, istediğimiz yere götürür ve istediğimizi ona yaptırırız. Kızdığı zamân ise, bilmediğini kendisine söyletir ve pişmân olacağı şeyleri yaptırırız. Elindekini az gösterir ve gücü yetmiyeceği şeylere kendisini sürükleriz. Hakîm'in birine, birinin nefsine hâkim olduğunu söyleyenlere verdiği cevabda, o hâlde bu adam şehvetin esîri olmamış, arzûları kendisini yenememiş ve gadabı kendisine galebe çalamamıştır, dedi. Yine Hakîm'in biri: «Sakın kızma; zira kızmak, neticede seni özür dileme zilletine düşürür.» demiştir. Denildi ki: «Gadabtan sakının; zira sabur otunun balı bozması gibi, gadab da imânı bozar.» Abdullah b. Mes'ûd (R.A.) da: «İnsânın yumuşak tabiatlı olduğu hiddeti sırasında, emin olması ve emânete riâyeti ile ihtiyâcı sırasında belli olur. Kızmadığı zaman hilmini, ihtiyâcı olmadığı zaman emîn olduğunu bilemezsin.» demiştir.

Ömer b. Abdülâziz vâlisine yazdığı mektubda: «Kızdığın bir adamı hiddet ânında muâkabe etme, onu tevkif et, hiddetin geçtikten sonra suçu nisbetinde cezâsını ver. Onbeş kırbaçtan fazla da sakın vurma!» demiştir. Ali b. Zeyd de şöyle diyor: «Kureyş'den biri Ömer b. Abdülâziz'e ağır bir söz söyledi. Ömer uzun bir müddet sustuktan sonra: «Saltanat gurûru ile şeytânın beni titretip harekete geçirmesini ve yarın senin benden alacağını bugün benim senden almamı istedin.» dedi. Adamın biri de oğluna yaptığı nasihatte: «Oğlum, kızgın tandırda insanın canı tahammül edemiyeceği gibi, gadab ânında da akıl yerinde duramaz.» demiştir.

İnsanların en akıllısı hiddeti en az olanıdır. Şâyet hiddet göstermemesi dünyâlık te'mini hususunda ise, buna zeyreklik ve hile derler. Şâyet Âhiret için olursa buna da hilim ve ilim derler. Gadabın, aklın düşmanı

1-GAZAB 2-BİLGİSİZLİK 3-İHTİYAÇSIZ 4-BOYNA ATILAN İP
5-YUMUŞAKLIK 6-CEZA VERME 7-HAPS

olduğu da söylenir. Hz. Ömer (R.A.) hutbesinde: «Tama'dan, nefsinin arzûlarından ve gadabtan korunan felâha ulaşmıştır.» demiştir. Diğer biri de: «İtâat edilen şehvet ve gadab, sâhiblerini Cehennem'e iter.» demiştir. Hasan-ı Basrî, aşağıdaki hususları müslümanlık alâmeti olarak göstermiştir. Bunlar: Dinde kuvvet, güzel ahlâkta yumuşaklık, îmanda yakîn, bilimde ilim, yumuşaklıkta akıllı davranmak, herkese hakkını vermek, zenginlikte iktisâd, fakirlikte güzellik, kudrette ihsân, arkadaşlıkta tahammül, şiddette sabırdır. Müslümân gadabına yenilmez, gayrette, kıskançlıkta aşırı gitmez. Şehveti irâdesine galebe çalmaz. Midesi kendisini rezîl etmez, tama'ı kendisini perişân etmez, irâdesi düşük olmaz. Mazlûma yardım, âcize merhamet eder. Cimri olmaz, isrâf etmez, intikaam almaz, cehâletle yapılan kusurları bağışlar, kendi kendinden emîn, insanlar kendisinden huzûr içinde olur.

Abdullah b. Mübârek'e, güzel ahlâkı bize bir cümlede hulâsa eder misin? diyenlere, gadab etmemektir, şeklinde cevab vermiştir. Peygamberlerden biri etbâına: «Kızmamak üzere bana söz veren, derece bakımından benimle olduğu gibi sonunda da benim halîfem olur.» dedi. Gencin biri: «Ben varım, bunu en iyi olarak ben yerine getiririm, kimseye kızmam.» dedi ve nihâyet onun yerine geçti. Bu genç, Zü'l-Kifl adındaki peygamberdir. Buna Zü'l-Kifl denmesi, kızmamağa söz verdiği, yâni bu kefâlet altına girdiği ve sonra da sözünde durduğu içindir. Vehb b. Münebbih de, küfrün dört direği var, der. Bunlar; gadab, şehvet, saldırganlık ve tama'dır.

2 nci BEYÂN: GADABIN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ canlıları bozulma tehlikesine ve bir de bedenindeki dâhilî ve hâricî sebeblerle ölüme mâruz bıraktığı için, kendini fesaddan ve muayyen zamâna kadar yaşayamama tehlikesinden koruyacak olan sebebi de kendisine in'âm etmiştir. İnsânın hastalanmasına ve ölümüne sebeb olan, birbirine zıt ve düşmân olan harâret ile rutûbetten terekküb etmiş olmasıdır. Harâret durmadan rutûbete girer ve onu kurutup buhar hâline getirmeğe çalışır. Hattâ buhar olup havaya uçar. Şâyet rutûbet gıdâdan kuvvet almazsa canlının hayâtı bozulur. Bunun için Allahu Teâlâ, hayat sâhibinin bedenine muvâfık düşen gıdâyı yaratmıştır. Bu gıdâyı almak için de insanda istek yarattı. Bu sâyede insân, kendini helâk olmaktan kurtarır. Bu, iç sebebdir.

Sıhhatinin bozulması ve hayâtının yok olması ile alâkalı olan hâricî sebebe gelince; bunlar da muhtelif darbelerle hayâtına saldıran tehlikeli şeyler gibi. Kendini bu dış tehlikelerden korumak için de bir kuvvete ihtiyâç hâsıl oldu. Bunun için de Allahu Teâlâ ateşten olan gadab tabia-

1- AÇ GÖZLÜLÜK 7- BİRLEŞME
2- BİRİKTİRME
3- BİLGİSİZLİK
4- TABİ OLANLAR
5- İHSAN

tini kendisinde yarattı. Onu fıtratında yerleştirdi. Kendi hamuru ile karıştırıp yoğurdu. Maksadına erişemediği anda gadab ateşi parlar. Bundan çıkan alev, kalbin kanını kaynatır. Kaynayan kan, ateşin ve kaynayan suyun yukarı hücûmu gibi, yukarıya beyne hücûm eder, yüze dökülür ve yüz kızarır. Cild, parlak olduğu için şeffâf billûrun içinde olan şey'i göstermesi gibi, içindeki kanın rengini gösterir. Kanın böyle bedene yayılması, gücü yettiği ve kendisinden düşük olan kimselere gadablandığı zamandır. Kızdığı kimse kendisinden üstün olup, gücü yetmediği bir kimse olduğu takdirde, bu sefer kan içeri çekilir ve adama hüzün gelir. Bunun içindir ki, böyle hüzün ve korku anlarında çekilen kan sebebiyle yüzü sararır. Şâyet kendisine denk bir kimseye kızmışsa, bâzan yüzü kızarır ve bâzan solar. Böylece tereddüd içinde olur.

Hulâsa, gadabın yeri kalbdir. Mânası da intikam hırsı ile kanın galeyâna gelmesidir. Bu kuvvet galeyâna geldiği zaman, ilk önce gelecek tehlikeleri önlemeğe kalkar. Tehlikelerin vukuundan sonra ise, onların tedâvisine ve intikam almasına başlar. İşte intikam; gadabın arzû ettiği bir gıdâsıdır. İntikamdan zevk alır ve ancak intikam sonunda sükûnete erer.

Bunu böyle anlattıktan sonra bilmiş ol ki; fıtrat itibâriyle insanlar, gadab kuvvetinde ifrât, tefrit ve itidâl sâhibi olmaları hasebiyle üç zümreye ayrılmışlardır. Tefrit, yâni aşırı gerilik, bu kuvvetin ya tamâmen kaybolması veyâ zayıf kalmasından ileri gelir. Bunun sâhibine hamiyetsiz insân derler ki, bu, mezmûmdur. Bunun için **İmâm Şâfii**: «Kızmağı gerektiren hâllerde kızmayan merkebtir.» demiştir. Gadab ve hamiyyetini kökünden kaybeden, cidden noksandır. Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem'in Ashâb'ını şiddet ve hamiyyetle tavsif ederek:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ «Onlar kâfirlere karşı sert, birbirlerine merhametlidirler.» (48 - Feth: 29) buyurduğu gibi, Resûl-i Ekrem'ine hitâben:

جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ

«Kâfirler ve münâfıklarla harbet; onlara karşı sert davran!» (66 - Tahrîm: 9) buyurmuştur. Gılzat ve şiddet, kuvvet ve hamiyyetin eseridir. Bu da gadabdır. Aşırı gadaba gelince; bu da gadab sıfatının galeyâna gelip, din, tâat ve aklın hâkimiyyetinden çıkmış olmasıdır. Artık bu dereceye düşen insanda basiret, düşünce, irâde ve fikir diye bir şey kalmaz. Bu kimse çâresizler seviyesine düşer. Gadabın bu ifrâtı ya fıtrî olur veyâ itiyâd hâline getirilir. Nice insanlar var ki, yaradılış itibariyle çabuk

1- GAZAB 2- COŞMA, KAYNAMA 3- GAYRET 4- KÖTÜ 5- EŞEK 6- VASIFLANDIRMA 7- İKİ YÜZLÜ 8- ALIŞKANLIK

kızma, istîdâdındadır. Hattâ suratından gadab akmaktadır. Kalbin hararet mizâcı da buna yardımcı olur. Zîra gadab, ateştendir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

وَإِنَّمَا بُرُودَةُ الْمِزَاجِ تُطْفِئُهُ وَتَكْسِرُ شَهْوَتَهُ

«Mizâcın burûdeti, soğukluğu, gadabı söndürür ve şehvetini kırar.» (401)

İtiyâd sebebiyle gadabın galeyâna gelmesine gelince: bu da düşüp kalktığı kimselerden elde ettiği neticedir. Sohbet ettiği insanlar, gadablarıyla öğünür ve bunu bir erkeklik ve şecâat sayarlar. İçlerinden biri: «Ben öyle aldatmalara dayanamam, kimsenin hakaaretine tahammülüm yoktur.» der. Hâlbuki bunun mânası, bende akıl ve ahlâk yok, demektir. O bunu anlamadan, bu sözü övünme vesilesi addeder. İnsan bu gibi sözleri dinleye dinleye, gadabın güzel bir şey olduğunu sanır ve kendini onlara benzetmeğe çalışır. Bu sebeble kendisinde de gadab aşırı dereceye varır. Gadab ateşi kuvvetlenip alevlendiği zaman, her türlü öğüt ve nasihatlerden sâhibini kör ve sağır eder. Artık va'z ve nasihat dinlemez olur, bil'akis daha da hiddetini arttırır. Hattâ bu arada aklının ışığı ile tenvir olmak isteyip düşündüğü zaman, buna da muvaffak olamaz. Zîra aklın nûru, gadabın dumanı ile sönmüş ve mahvolmuştur. Çünkü düşüncenin merkezi beyindir. Şiddetle kızgınlık ânında kalbin kanının kaynaması ile kara bulutlar beyne yükselir ve düşünce sâhasını kaplar. Hattâ his merkezine de sıçrar, duygu organlarımızı bozar, gözünü karartır, gözleri görmez olur. Dünyâ kendisine kapkaranlık gelir. Beyni, içinde ateş yanan bir mağara hâlini alır. Mağaranın etrâfı kararmış, içi kızarmış, her tarafı dumanla dolmuş, ortada ya çok zayıf veyâ ışığı tamâmen sönmüş bir lâmba vardır. Bu mağarada ayak duramaz, söz duyulmaz, hiç bir şey görülmez. Artık ne dâhilden, ne de hâriçten onu söndürmeğe güç yetmez. Burada yapılacak tek şey, yanması mümkün olan her şey'in yanmasını beklemektir. İşte gadabın kalb ve bedendeki tahribâtı da aynen böyledir. Hattâ bâzan gadab ateşi o kadar kuvvetleşir ki, kalbin hayâtı olan rutûbeti tamâmen mahveder. Nitekim bu hâl, mağaralarda yanan ateşlerde de görülür. Ateş kuvvetli olursa mağarayı parçalar, altını üstüne getirir. Çünkü ateş, parçalarını kuvvetini, birbirine ulaştırmıştır, îsâl etmiştir. İşte gadab hâlinde kalb de böyledir. Hakîkat şu ki, deniz ortasında esen şiddetli rüzgârların dalgaları birbirine kattığı sırada, bu dalgalar arasında kalan geminin hâli ne ise, hiddet ve gadab ânındaki insânın hâli de aynen onun gibi olup, belki bu vaziyet karşısında geminin hâli, o insanın

(401) Tirmizî, Ebû Said'den rivâyet etmiştir.

1- HUY, TABİAT
2- HAREKETSİZLİK
3- YİĞİTLİK
4- AYDINLATMA
5- NEM
6- ULAŞTIRMA

hâlinden daha ehvendir. Böyle bir cenderede bulunan kimsenin selâmete ulaşması, gayz u kin ile dalgalanan insânın selâmete ulaşmasından daha umudludur. Zîra her ne kadar gemi dalgalar arasında çalkalanıyorsa da gemide, gemiyi kurtarmak için çalışan ve sevk u idâre eden bir kaptan ve yardımcıları vardır. Beri tarafta ise bu beden gemisinin sâhibi kalb idi. Onu gadab kör ve sağır ettiği için, onun yapacağı bir şey kalmamıştır.

Gadab ve kızgınlığın dıştaki görüntüsü; rengin değişmesi, kükremeler, işlerin çığırından çıkması, söz ve hareketlerin şuursuzca olması, dudakların köpürmesi, gözlerin kızarması, burun deliklerinin açılıp kapanması, suratının ekşimesi gibi hâllerdir. Hattâ insan, kızdığı anda kendi suratını görse, kendi kendine nefret eder, utancından kızgınlığı geçerdi. Hâlbuki bâtınî çirkinliği, surat çirkinliğinden çok daha fazla. Çünkü görünüş, bâtının tezâhürüdür. Önce içi çirkinleşiyor, sonra da dışarı vuruyor. Dışın bozulması, bâtının bozulmasının neticesidir. İşte kızgınlığın görünüşteki alâmetleri bunlardır.

Dilindeki alâmetlerine gelince; sövüp saymak gibi kötü sözler söylemek. Öyle sözler ki, bunları duyan utandığı gibi, söyleyen de hiddeti geçtikten sonra hatırladıkça utanır. Bununla berâber sözler biçimsiz ve âhenksiz olarak ağızdan çıkar.

Diğer âzalardaki te'sirine gelince: hücûm, vurmak, yaralamak ve hattâ hiç aldırış etmeden öldürmektir. Şâyet kızdığı kimse kaçar veyâ her ne sûretle ondan intikaamını alamazsa, bu def'a kendi kendine döner, kızar, köpürür, yaka paçasını yırtar ve yumruğunu sağa sola sallar. Sarhoşun sürçmeleri gibi sağa sola yalpa vurur, hattâ bâzan düşer, hiddetinden yürüyemez hâle gelir. Sağa sola canlı cansız varlıklara saldırır. Elindeki sopayı yere vurur, yemekleri döker, bardakları kırar, hayvanlara söver, onlarla konuşmağa başlar. Önüne gelene çatar ve âdeta bir deli olur.

Kalbindeki te'sirine gelince; kalbi nefret, kin, çekememezlik, onun felâketine sevinmek, sevincine üzülmek, onun hakkında bildiklerini açıklamak ve onu rezil etmek, ezmek, onunla alay etmek ve benzeri bütün kötülüklerle kalbi dolar.

Bu anlattıklarımız aşırı derecede gadab sâhibi olanlardır. Hamiyetsiz kimselerin tavr u hareketine gelince; nâmuslarına, karılarına, hizmetçilerine yapılan hakaaretlere aldırmaz, alçak kimselerin eziyetlerine katlanır, her türlü rezâlet ve kepâzeliklere boyun büker. Bu da makbûl bir haslet değildir. Çünkü bunun neticesi iffetini müdâfaa etmemektir. Bu ise deyyûsluktur. (S a ' d b. U b â d e'nin: «İffetime biri taarruz etse onu

«öldürürüm.» sözünü Resûl-i Ekrem'e naklettikleri zaman) Resûl-i Ekrem (S.A.V.) : ﴿إِنَّ سَعْدًا لَغَيُورٌ وَأَنَا أَغْيَرُ مِنْهُ وَإِنَّ اللهَ أَغْيَرُ مِنِّي﴾

«**Sa'd gayûr ve kıskançtır, ben ondan kıskancım. Muhakkak ki Allahu Teâlâ benden de gayretlidir.**» buyurmuştur. (402) Kıskançlık, nesebin ve neslin muhâfazası için elzemdir. Eğer insanlar bu hususta müsâmaha gösterse nesil kaybolur, karışır giderdi. Bunun için erkeklerinde kıskançlık bulunan bir milletin nesli korunur, denilmiştir.

Görülen kötülüklere susmak da gadab kuvvetinin zayıflığındandır. Nitekim Resûl-i Ekrem : ﴿خَيْرُ أُمَّتِي أَحِدَّاؤُهَا﴾ «**Ümmetimin hayırlısı, dininde keskin ve titiz davrananlardır.**» (403) buyurdu. Kur'ân-ı Kerim'de: ﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ﴾ «**Allah'ın dini husûsunda onlara acımayın.**» (24 - Nûr: 2) buyurulmuştur. Hattâ gadab kuvvetini kaybedenler, nefislerini terbiyeden de âciz derekeye düşerler. Çünkü nefsi terbiye lâzımdır, bu da gadab ile mümkündür.

Görülüyor ki, gadabın tamâmen yok olması, zemmedilen bir davranıştır. Övülen gadab ise, akıl ve dinin işâretini bekleyen gadabtır. İnsân, hamiyyetin icâb ettirdiği yerlerde hiddetini gösterebilmeli, yumuşaklığın icâb ettirdiği yerlerde ise hiddetini yenebilmeli; bu sûretle itidâli, orta dereceyi bulmalıdır. Allahu Teâlâ'nın teklif ettiği istikaamet de budur. Peygamberimiz Efendimizin de: ﴿خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا﴾ «**İşlerin hayırlısı ortalarıdır.**» (404) buyurduğu vasat da zâten budur. Kendisini zillet ve meskenetten muhâfaza için hamiyyet ve gayret göstereceği yerlerde za'fiyet göstermek sûretiyle gadabında durgunluk gören kimse, gadab kuvvetini takviyeye çalışmalı, bunun aksine tehevvüre varan gadaba sâhib olan kimse de, hiddetini azaltmağa çalışmalı ve tecâvüzden kendini muhâfaza etmelidir. Bu sûretle aşırılıktan korunup itidâle riâyet etmelidir. İşte kıldan ince ve kılıçtan keskin olan **sırât-ı**

---

(402) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(403) Taberânî «**Evsat**» ında Ali'den rivâyet etmiştir.

(404) Beyhakî «Şuabü'l-îmân» ında mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1- ÇOK GAYRETLİ
2- GEREKLİ
3- HOŞ GÖRÜLÜK
4- GAZAB
5- HASSAS
7- KÖTÜLENME
8- ORTA
9- TEMBELLİK
10- ZAYIFLIK
11- KUVVETLENDİRME
12- SONUNU DÜŞÜNMEDEN KARAR VERMEK

müstakîm budur. Tamâmen istikaamette bulunamayan, ona yaklaşmağa çalışsın. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ

«Âdil hareket etmeye ne kadar uğraşsanız, kadınlar arasında müsâvât yapamayacaksınız, bâri bir tarafa kalben tamâmen meyletmeyin ki, öbürünü askıdaymış gibi bırakmış olmayasınız.» (4 - Nisâ: 129)

Bütün iyilikleri yapamıyorum diye bütün kötülükleri yapmak doğru olmaz. Mümkün mertebe kötülükleri azaltıp iyilikleri çoğaltmak lâzım. Kötülüklerin bir kısmı diğer bir kısmından ehven, iyiliklerin bâzısı da bâzısından üstündür.

İşte gadabın hakikati ve dereceleri bunlardır. Allahu Teâlâ'dan, rızâsına bizi mazhar kılmasını dileriz. Zira o, dilediği şey'e kaadirdir.

3 üncü BEYÂN: RİYÂZET SURETİYLE GADABIN İZÂLESİNİN MÜMKÜN OLUP OLMAYACAĞI

Bilmiş ol ki; bu hususta görüşler ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı, gadabın tamâmen yok olabileceğine, riyâzetten de maksadın bu olup buna müteveccih olduğuna; diğer bir kısmı ise, hılkat gibi, ilâç ve değişikliği kabûl etmediğine kaaildir, ki, her iki tarafın da görüşleri zayıftır. Bu hususta en doğrusu, bizim anlatacağımızdır. O da, insan oğlunun hoşuna giden ve hoşlandığı şeyler bulunduğu ve hoşuna gitmeyen şeyler de olduğuna göre, hiddet ve gadabdan da hâli kalamaz. Görüşüne muvâfık düşen ve düşmeyen şeyler olduğu müddetçe, muvâfık olanı sevdiği gibi, görüşüne muvâfık olmayanı da sevmez. İşte gadab bundan meydâna gelir. Sevdiğini aldıkları veya hoşlanmadığını kendisine kabûl ettirmek istedikleri zaman, mutlak sûrette kızar. Bununla beraber insanın sevdiği üçe ayrılır:

İnsanların sevdikleri şeyler:

Birincisi, herkesin muhtâç olduğu şeylerdir. Yiyecek, giyecek, mesken ve beden sağlığı gibi. Yiyeceğini, içeceği suyu, elbise ve meskenini elinden almak isteyenlere, kendini dövmeğe kalkışanlara elbette kızması lâzımdır. Bunlar, insan için zarûri ihtiyaçlardır. Bunların alınmasından kimse hoşlanmadığı gibi, bunları almak isteyenlere de herkes kızar.

İkincisi, kimse için zarûri olmayan şeylerdir. Mevki, fazla servet, köleler ve hayvânât gibi ihtiyaçtan fazla varlıklar. Bunlar, âdet cihetinden sevilen şeylerdir. Hattâ altun ve gümüş, bizâtihi sevilen maddelerdendir.

1- EŞİTLİK 2- ASILI VƏZİYYƏTDƏ 3- AŞAĞI 4- NAİL 5- GAZAB
6- MAHV 7- YÖNELMİŞ 8- İNANMIŞ 9- BOŞ 10- KENDİLİĞİNDEN

İnsan oğlu bunları istif etmesini ister. İhtiyâcı olmasa bile, bunları elinden almak isteyenlere kızar. Bununla berâber bu ikinci kısımdan hiddet etmemesi de düşünülebilir. Meselâ, ihtiyâcı olmayan bir evini zâlimin biri yaksa, buna kızmaması câizdir. Çünkü bu adam zâhid ve dünyâya ehemmiyet vermeyen biri ise, «Ne olacak bir meskenim var, bana yeter» deyip kızmayabilir. Hâlbuki umûmiyetle insanların kızdıkları bu ikinci kısımdır. Yâni zarûri olmayan ihtiyaçlaradır. Mevki ve rütbesinden düşürülmek, sandalyasını kaybetmek, ilimdeki mevkiini yitirmek gibi. Bunlara sevgisi gâlib olan kimsenin, bu taraflarına dokunulduğu zaman hemen kızar. Fakat bunlara sevgisi gâlib olmayanlar aldırış bile etmezler. Baş tarafta oturacak yerde kapu diblerinde de otururlar. Bu gibi kıymetsiz şeylere fazla meyli olan kimsenin hiddeti de fazla olur. Şehvetlere temâyül çoğaldıkça, mevki düşer. Zîra ihtiyaç, bir noksanlıktır. İhtiyaç çoğaldıkça noksanlık da çoğalır. Câhilin en büyük emeli, bütün istek ve arzûlarına ulaşmaktır. Hâlbuki bunların birer sıkıntı kaynağı olduklarının farkında değildir. Hattâ bâzı kimseler, âdi kimselerle arkadaş olmak hasebiyle, kendisine, sen iyi oynayamıyorsun, içemiyorsun, fazla yemiyorsun gibi sözlerine de canı sıkılır ve kızarlar. Bu ikinci kısmı sevmek zarûri olmadığı için, bu gibi şeylere kızmak da zarûri değildir.

Üçüncü kısım, bâzıları hakkında zaruri ve bâzıları hakkında zaruri olmayan şeyleri sevmektir. Âlime göre kitab, san'atkâra göre âlet gibi. Bunlar, bu gibi insanların zaruri ihtiyaçları oldukları için. Bunları alıp bozanlara kızarlar. Zarurî ihtiyaçlar ise sevilir. Bu da şahıslara göre değişir. Zaruri sevgi, Resûl-i Ekrem'in :

مَنْ أَصْبَحَ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًى فِي بَدَنِهِ وَلَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا

«Kim ırzında ve malında emin olarak sabahlar, vücûdunda âfiyet ve günlük nafakası bulunursa, bütün dünyâ kendisine bahşedilmiş gibidir.» (405) hadisi ile açıkladığı şeylerdir. Hakîkatlere vâkıf olup, bu üç ni'met kendisine verilmiş olan kimsenin başka şeylere aldırış etmemesi ve kızmaması düşünülür.

Sevilen şeylerde riyâzetin neticeleri :

Işte sevilen üç şey bunlardır. Şimdi bunların her biri hakkında riyâzetin neticelerini îzâh edelim:

Birinci kısım hakkındaki riyâzet: Kalbin hiddetini tamâmen yok etmek için değil, belki gadabını irâdesi altına alıp, şeriat çerçevesi ve akıl

(405) Tirmizî ve İbn Mâce Ubeydullah'dan rivâyet etmişlerdir.

1- SIĞMA 2- MEYLETME 3- SIHHAT

muvâzenesi ile onu kullanmak içindir. Bu da mücâhede ve yumuşaklığı itiyâd hâline getirmeğe çalışmak ve gayret göstermekle mümkündür. Hamiyyet ve gayret sâyesinde bunu tabiat hâline getirebilir. Fakat; gadabın kökünü kalbden söküp atmağa çalışmak, tabiate aykırı olduğu için mümkün değildir. Mümkün olan, onun saldırganlığını azaltmak, ve bu sâyede içinden şiddetli heyecânı ve yüzündeki kızgınlık eserini kaldırmaktır. Bu da cidden zordur. Üçüncü kısmın hükmü de budur. Kendisine lâzım olan bir kitap veyâ âletin başkasına lâzım olmaması kendisini alâkadar etmediği için, başkasına lâzım değil diye hiddetini azaltmaz. Burada da yapacağı riyâzet sâyesinde iç heyecânı azalmış ve sabretmesini sağlamış olur.

İkinci kısma, yâni aslında zarurî olmayan şeylere karşı olan hiddete gelince, riyâzet sâyesinde bu gibi şeylerin kendisinden alınmasına karşı duyduğu gadabtan tamâmen vaz geçmesi mümkündür. Çünkü riyâzet sâyesinde bunların sevgilerini gönlünden çıkarabilir. İnsan oğlu, meskeninin kabir, asıl ebedî kalacağı yerin Âhiret, dünyânın ise, Âhiret için azık te'min edeceği bir geçit yeri olduğunu, buradan ancak yerine gidinceye kadar bir azığa ihtiyâcı olduğunu, fazlasının ise asıl vatanında kendisine bir vebâl olacağını bildikten sonra, artık dünyâdan yüz çevirir, gönlünden dünyâ sevgisini çıkarır. Gadab ve hiddet, sevgiye bağlıdır. Nitekim bir adamın sevmediği bir köpeğini başkası dövse ona o kadar kızmaz. İşte bu hususta riyâzet ve nefsi terbiye, gadabı kökünden söküp atmağa kadar giderse de, bu pek ender görülen şeydir. Bâzan da kızsa bile hiddetinin icâbını yerine getirmez ve sabreder ki, bu birinciden daha kolaydır.

Şâyet birinci kısımdan olan zarurî ihtiyaçların kaybolmasından insan kızmaz, belki acı duyar. Meselâ günlük nafakasının te'mini için bir koyunu olan kimse bu koyunun ölmesinden hoşlanmaz, fakat ölürse kimseye kızmaz, kendi kendine acınır, her hoşlanmadığı şeyde gadab zaruri değil, hattâ insan kan aldırmaktan da acı duyar, fakat kan alıcıya kızmaz. Tevhid kendisine galebe çalan ve tevhidin sırrına eren kimse, her şey'in Allah'ın kudretinde olduğunu ve Allah'dan geldiğini bilir, yaratıkların birer âlet olduklarını bilerek onlara kızmaz. Nitekim hükümdârın idam fermânını yazan kaleme kızmadığı gibi. Nafakasını te'min eden koyununu kesene de kızmaz. Zîra kesmeği de, ölmeği de Allah'dan bilir. Tevhidin galebesi sâyesinde hiddet de ortadan kalkar. Bunun gibi her şey'in Allah'dan olduğunu, belki hakkında hayırlı olan, aç kalmak ve öldürülmek gibi hoşlanmadığı şeyler olduğunu düşünerek, Allahu Teâlâ'ya hüsn-i zann etmek sûretiyle de gadab etmeyebilir, dersen;

Deriz ki: Bu da mümkündür. Fakat tevhidin bu mertebeye yükselmesi muvakkatdir, geçicidir. Şimşek gibi gelir geçer, devâm etmez ve derakab gönül vâsıtalara teveccüh eder. Bu, tabiidir, bundan ayrılmaz. Eğer

1- ALIŞKANLIK 2- GAYRET 3- GAZAB 4- GÜZEL, İYİ

bu hâl devâmlı olarak bir ferdde bulunması düşünülseydi, Resûl-i Ekrem'de düşünülebilirdi. Hâlbuki o da hiddetlenir, mübârek yanakları kızarırdı. Hattâ;

«اَللّٰهُمَّ اِنِّى بَشَرٌ اَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَاَيُّمَا مُسْلِمٍ سَبَبْتُهُ اَوْ لَعَنْتُهُ اَوْ ضَرَبْتُهُ فَاجْعَلْهَا مِنِّى صَلَاةً عَلَيْهِ وَزَكَاةً وَقُرْبَةً تُقَرِّبُهُ بِهَا اِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

«Allah'ım, ben de bir insânım, herkesin kızdığı gibi ben de kızarım. (kızarak) herhangi bir müslümâna kötü söyler, lel'in eder veyâ onu döversem, sen bu hareketimi benden ona bir duâ, tezkiye ve kıyâmet günü sana yaklaştırmağa vesîle kıl.» (406) buyurmuştur. Abdullah b. Amr b. Âs (R.A.) Resûl-i Ekrem'e:

— Hiddetsiz zamanlarınızda olduğu gibi, hiddetli ânlarınızda da söylediklerinizi yazayım mı? diye sorunca, Resûl-i Ekrem:

«اُكْتُبْ فَوَالَّذِى بَعَثَنِى بِالْحَقِّ نَبِيًّا مَا يَخْرُجُ مِنْهُ اِلَّا حَقٌّ»

«Yaz, zira beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, ağzımdan haktan başka bir şey çıkmaz.» (407) buyurdu. Resûl-i Ekrem, ben kızmam, buyurmadı, yalnız kızmak beni haktan ayırmaz, buyurdu. Yâni hiddetime uymam demek istedi. Bir gün Hz. Âişe (R.A.) hiddetlenmiş, söylenip duruyordu. Resûl-i Ekrem.

«مَا لَكِ جَاءَكِ شَيْطَانُكِ» — **Nedir, şeytanın geldi sana,** buyurdu. Hz. Âişe:

— Senin şeytanın yok mu? deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Evet, benim de şeytanım var, fakat ben Allah'a duâ ettim, Allah da bana yardım etti ve şeytanım müslümân oldu, bana iyilikten başka bir şey emretmez,** buyurdu. (408) «Şeytanım yok» demedi de, «Şeytanım var, fakat beni kötülüğe sevketmez» buyurdu. Hz. Ali (R.A.): «Resûl-i Ekrem dünyâlık için kızmaz, hak uğrunda gadab ettiği zamân ise, onu kimse anlamaz ve hiddetine uyarak bir şey yapmazdı. O, her ne kadar hak üzerine kızar ve kızması Allah için ise de, yine vâsıta ve sebeblere isti-

---

(406) Müslim rivâyet etmiştir.
(407) Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
(408) Müslim Âişe'den rivâyet etmiştir.

nâden kızardı. Hattâ kim olursa olsun, dini husûsunda muhtâç olduğu yiyeceğini elinden alanlara kızması, yine Allah içindir ve bundan ayrılması da mümkün değildir.» demiştir. Evet, bâzan zarurî olan şeylerin alınmasında da hiddet kaybolur. Bu da kalbin daha mühim bir şeyle meşgûl olması ile mümkündür. Kalb, o mühim şey ile meşgûl olduğu için, adam bundan kızacak hâlde değildir. Kalbin tamâmen bir yere dalması, başkalarını duymasına mânidir. Selmân'a (R.A.) biri kötü sözler söylemiş, Selmân (R.A.): «Şâyet benim günahlarım ağır ve sevablarım yeğnik gelirse, senin dediğinden de daha kötüyüm. Şâyet sevablarım ağır gelirse, senin söylediklerinden de bana bir zarar gelmez.» demiştir. Onun bütün emeli, Âhiret olduğu için, söylenen kötü sözler kendisine te'sir etmemiştir. Rebi b. Hayseme'ye, biri kötü sözler söylemiş, Rebi: «Söylediklerini Allah duyuyor, şâyet ben Cennet ile aramdaki güçlükleri aşıp Cennet'e girersem, senin sözlerinden bana zarar yoktur. Geçemezsem zâten söylediklerinden de kötü bir insânım.» demiştir. Yine Hz. Ebû Bekir'e (R.A.) adamın biri kötü sözler sarfedince, Ebû Bekir (R.A.): «Senin bilmediğin daha nice kötülüklerim var.» şeklinde cevab vermiş ve kendi nefsi ile meşgûl olduğunu, Hakk-ı mârifetle Allah'ı bilip hakkıyle müttâkilerden olup olmadığını araştırdığını ortaya koymuş ve bu sûretle başkasının kendi aleyhindeki konuşmaları kendisini kızdırmamıştır. Bu da onun yüksek meziyetidir. Kadının biri Mâlik b. Dinâr'a:

— Riyâkâr herif, deyince, Mâlik:

— Senden başka kimse beni bilemedi, diye cevab vermiş ve kadına kızmayarak riyâdan kurtulmak için mücâhede hâlinde olduğunu ortaya koymuştur. Adamın biri Şa'bî'ye kötü söyleyince Şa'bi: «Hakkımdaki bu sözlerin doğru ise, Allah beni afvetsin, doğru değil de yalan söylüyorsan, Allah seni afvetsin.» dedi.

Bütün bu rivâyetler, bunların kalbleri mühim dinî işler ile meşgûl olduğu için kızmadıklarını gösterdiği gibi, kızdıklarında da daha mühimleri ile meşgûl olduklarından buna aldırış etmediklerini gösterir. Görülüyor ki, kalbin mühim şeylerle meşgûl olması, diğer bâzı cihetlerden kalbin heyecânını yatıştırabilir. Bunun gibi tevhidin galebesi de kalbin gadabını yatıştırır. Bir de Allahu Teâlâ, kulunun gadablanmamasını sevdiğini bildiği için, Allah'a olan şiddetli sevgisinden dolayı da gadab etmediği nâdir olarak görülebilir.

Bütün bu izahlardan, gadab ateşinden kurtulmanın yolu, dünyâ sevgisini kalbden çıkarmak olduğunu bildin. Dünyâ sevgisini kalbden çıkarabilmek için de dünyânın felâket ve gâilelerini bilmekle mümkündür. İnşâallah onları da «DÜNYÂNIN ZEMMİ KİTÂBI»nda açıklayacağız. Benlik hislerini gönlünden çıkaran kimse, gadabın pek çok sebeblerin-

den kurtulmuş olur. Tamâmen yok olması mümkün olmayan hususları da kırmak ve azaltmak ve bu sâyede gadabı azaltmak da mümkündür. Lütuf ve keremiyle Allah'tan hüsn-i tevfik dileriz. O, herşey'e kaadirdir ve hamd, yalnız O'na mahsûstur.

4 üncü BEYÂN : GADABI HAZIRLAYAN SEBEBLER

Bilmiş olun ki, her derdin devâsı, derdi teşhis edip sebebini kaldırmakla mümkündür. Bunun için herşeyden önce gadabın sebeblerini bilmek lâzımdır.

Yahyâ aleyhisselâm, İsâ aleyhisselâm'a :

— En şiddetli şey nedir? diye sordu. İsâ aleyhisselâm :

— Allah'ın gadabıdır, dedi. Yahyâ aleyhisselâm :

— Allah'ın gadabına yakın olan hangisidir? dedi. İsâ aleyhisselâm :

— Senin gadab etmen, yâni insanların kızmasıdır, dedi. Yahyâ aleyhisselâm :

— Gadabın kaynağı nedir? diye sordu. İsâ aleyhisselâm :

— Böbürlenmek, bencillik, üstünlük iddiâsı ve kıskançlıktır, dedi.

Evet, gadabı hâzırlayan sebebler kibir, ucub, lâtife, şaka, kusûr aramak, husûmet, zıddiyet, haksızlık, gadirlik, şiddet ve hırs gibi şeylerdir. Bütün bunlar dinî zâviyeden zemmedilen âdî sıfatlardır. Bu sebebler ortada iken gadabdan kurtulmak imkânsızdır. Onun için herşeyden önce zıddı ile bu sebebleri izâle etmek lâzımdır. Kibri tevâzu' ile, ucbu haddini bilmekle yenmek lâzımdır. Nitekim bunlar «KİBİR VE UCUB KİTABLARI»nda açıklanacaklardır. İnsan, kendi kölesi ile bir farkı olmadığını ve hepsinin bir ana ve babanın evlâtları olduğunu düşününce artık üstünlük taşıyacak bir tarafı kalmaz. Âdem oğulları bir cinsdendir. Ancak fazilet bakımından ayrılırlar. Üstünlük taslama, böbürlenme ve kendini beğenme, reziletlerin aslı, başı ve en büyüğüdür. Bunlardan kurtaramadığın vakit, zâten sende faziletten bir şey yok ve aynı zamanda üstünlük de yoktur. Çünkü iç ve dış yapı bakımından kölenden bir farkın yoktur. Daha nasıl ona karşı övünür ve üstünlük taslarsın?

Lâtifeye gelince: Onu da dinî ehemmiyeti mûcib mes'elelerle meşgûl olmak sûretiyle izâleye çalışmak lâzımdır.

Şakaya gelince: Onu da güzel huy ve fazilet talebinde bulunmakla izâle et. Şakayı bırak da seni Âhiret saâdetine ulaştıracak dinî ilimlerle iştigâl et.

Eğlenceye gelince: Onu da insanlara eziyet etmekten kaçınmak ve alay etmekten çekinmek sûretiyle kaldırmağa çalış.

İnsanları ayıplamağa ve kusur aramağa gelince: Acı sözlerden kaçınmakla onu izâleye çalış. Fazla hırsı da kanâatle izâle et. Binâenaleyh, bü-

1- GÜZEL YARDIM
2- TANIMA
3- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
4- KENDİNİ BEĞENME
5- DÜŞMANLIK
8- MAHV, GİDERME
9- GEREKEN

tün bu vasıflar ve güzel huylar, riyâzet, külfetin ağırlığına ve tahammüle muhtaçtır, kolay kolay te'mîn edilmezler. Bu husustaki riyâzet de bunların zararlarını bilmekle mümkündür. Ancak bu sâyede insan, bu kötü huylardan nefret eder ve sonra da güzel huyların kendisinde tabiat hâline gelmesi için uzun zaman bunların zıdlarını yaşatmağa muhtaçtır. Bunları gönülden çıkardığı an, her nevi rezîletten sıyrılmış ve temizlenmiş olduğu gibi, bu rezîletlerden meydana gelen gadabdan da kurtulmuş olur.

Gadabın en mühim sebeblerinden biri de avam tabakasının gadaba şecâat, erkeklik, izzet-i nefis gibi isimler vermeleridir. Verdikleri bu isimlerle gönülleri ona meyleder. Bunu, büyük adamların gadab ve hiddetlerini anlatmakla takviye ederler. İnsanlar, büyüklere benzemeyi ister. Bu sebeble içinden hiddet ve gadaba hâzırlanmış olur. Böyle hiddet ve gadaba, şecâat adını vermek cehâlet, belki bir kalb hastalığı ve aynı zamanda akıl noksanlığıdır. Akıl azlığından ileri gelir. Bunun açık delîli, hasta adamın sağlam olandan daha çok kızması ve kadının erkekten daha çok hiddetlenmesidir. Hattâ çocuk büyükten, ihtiyâr da gençten daha çok hiddetlenir. Bunun gibi kötü huylu insanlar da fazîlet sâhiblerinden daha tez kızarlar. Rezîl olan insan, şehveti yüzünden bir lokmayı kaybettiği için, cimriliği yüzünden de bir dâneyi kaybettiği için, kızar. Hattâ âilesine, çocuklarına ve arkadaşlarına da kızar. Asıl kuvvetli, böyle gadab eden değil, gadab ânında kendine hâkim olandır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ

«Kuvvet ve bahâdırlık güreşçilikte değil, asıl kuvvet, gadab ânında nefsine hâkim olmaktır..» (409) buyurmuştur. Muvâfık olan, bu gibi câhilleri hilim sâhibi ve bağışlayıcıların hikâyeleri ile tedâvi etmeğe çalışmak, onların nasıl hiddetlerini yendiklerini ve hiddeti yenmenin faydalı taraflarını anlatmak lâzımdır. Bu hâller, peygamberlerden, velîlerden, hükemâ ve ulemâdan rivâyet edildiği gibi, fazîlet sâhibi büyük hükümdarlardan da nakledilmiştir. Vuruculuk, kırıcılık, gadab ve hiddet, akıl ve fazîlet sâhibi olmayan kimselerden rivâyet edilir.

5 inci BEYÂN: **HİDDETİ YENMENİN ÇARESİ**

Yukarıda anlattıklarımız, hiç hiddetlenmemek için, gadabın sebebini kesmek ve kökünü kurutmak maksadiyle alınacak çârelerdir. Şimdi de hiddetlendikten sonra takınacağı tavrı anlatalım:

---

(409) Ebû Ya'lâ Ümmüseleme'den rivâyet etmiştir.

1- GAZAB 2- CESURLUK 3- KUVVETLENDİRME 4- BİLGİSİZLİK
5- HASİS 6- YİĞİTLİK 7- BİLGİSİZ 8- YUMUŞAKLIK

İnsan herhangi bir sebeble kızdığı zaman ona terekküb eden, durmak ve hiddetine kapılıp yanlış bir iş yapmamaktır. Demek ki gadab, tezâhür ettiğinde ilim ve amel ile tedâvi edilir. İlim ile tedâvisi altı şekilde olur.

Birincisi, hiddeti yenmenin, afvın, hilmin, tahammülün faziletleri hakkında aşağıda anlatacağımız haberleri düşünerek sevâbını almak maksadıyle intikaam hırsından vaz geçerek hiddetini yenmeğe çalışmaktır. Mâlik b. Evs diyor ki: Hz. Ömer (R.A.) bir adama kızdı ve dövülmesini emretti. Ben de kendisine:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

«Afva sarıl, mârûfu emret ve câhillerden yüz çevir.» (7 - A'raf: 199) Âyetini okudum. Hz. Ömer de bunu tekrar tekrar düşünerek okudu. Zâten kendisine bir Âyet-i Celile okunduğu zaman o, mânası üzerinde böyle düşünürdü. Burada da düşündükten sonra adamı salıverdi. Ömer b. Abdülâzîz de bir adamın kamçılanmasını emretti. Sonra Allahu Teâlâ'nın: وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

«Öfkelerini yenerler, insanların kendilerine karşı olan kusurlarını afvederler.» (3 - Âl-i İmrân: 134) Âyet-i Celîle'sini hâtırlayınca, hizmetçisine, adamı salıverin gitsin, diye emretti.

İkincisi, Allahu Teâlâ'nın ıkâbiyle kendi kendini korkutmasıdır. İnsan şöyle düşünmeli; Allahu Teâlâ'nın benim üzerime olan kudret ve kuvveti, benim bu adam üzerine olan kudret ve kuvvetimden daha üstündür. Şâyet ben bugün hiddetimin icâbını yerine getirirsem, afva en çok muhtâç olduğum yarın kıyâmet gününde nasıl emin olabilirim? demeli ve böylece hiddetini yenmelidir. Nitekim eski kitablarda Allahu Teâlâ: «Ey Âdem oğlu, kızdığın zaman beni hâtırla ki, ben de gadablandığımda seni hâtırlayarak seni cezâlandırmayayım.» buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, Vasi adında birini bir yere gönderdi. Adam geç kaldı. Resûl-i Ekrem (S.A.V.): لَوْلَا الْقِصَاصُ لَأَوْجَعْتُكَ **«Eğer kıyâmet günü kısas olmasa (bugün) senin canını acıtırdım.»** buyurdu.

Denildi ki; İsrâil oğullarının hükümdarlarının yanında birer Hakîm bulunur ve hükümdar kızdığı zaman, Hakîm hemen eline bir kâğıt tu-

1- BIRLEŞDIRME 2- İYİLİK 3- CEZA

tuştururdu. Bu kâğıtta: «Miskinlere acı, ölümden kork, Âhireti hâtırla.» diye yazılı idi. Hükümdar bu kâğıdı okuya okuya hiddeti geçerdi.

Üçüncüsü, kendisini düşmanlığın, intikaamın neticelerinden ve hasmının da aynı şekilde mukaabelede bulunacağını hâtırlatmak sûretiyle korkutmaktır. Âhiret azâbından korkmazsa da dünyada doğuracağı tehlikeli neticelerle kendisini korkutup îkaaz etmelidir. Bu, şehvetini gadabına musallat kılmakla yaptığı bir tedâvi usûlüdür ki, burada bir mükâfat düşünülemez. Çünkü o, peşin arzûları üzerinde duruyor ve bâzısını bâzısı üzerine tercih ediyor. Ancak kaçındığı hususlar ilim ve ameline mâni olacak şeyler olup aradıkları ameline yardım edecek hususlar ise, o zaman mükâfat da görür.

Dördüncüsü, hiddet ânındaki çehresinin çirkinliğini düşünmesidir. Hiddetli bir çehreyi hâtırlayıp kendi kendine gadabın çirkinliğini düşünüp, hiddet ânında saldırgan bir köpek ve yırtıcı bir hayvâna benzediğini, fakat hiddetini yenmek sûretiyle elde ettiği yumuşaklığı ve hilmi ile peygamberlere, velilere, âlim ve hakimlere nasıl benzediğini düşünerek bir tercih yapmaktır. Köpek, yırtıcı hayvan ve âdi kimselere benzemekle, âdetlerinde peygamberlere ve iyilere benzemek arasındaki farkı düşünmekle, zerre kadar aklı varsa bunlara benzemeğe meyletmektir.

Beşincisi de, hangi sebepten intikaam peşinde olup hiddetini yenmek istemediğini düşünmektir. Mutlaka bunun sebebi vardır. Meselâ; şeytân, kendisine, «Bu adam seni hiç beğenmiyor, küçümsüyor, hakîr görüyor, korkak sanıyor ve seni herkesin gözünde küçük düşürmek istiyor» şeklinde insana vesvese vermiş olabilir. Bu hâlde insan kendi kendine, «bugünkü rezâletten kaçmıyorsun da yarın mahşer yerindeki rezâlete aldırış etmiyorsun? Bu adamın elinden yakalayıp seni Allah, melekler, peygamberler huzûrunda küçük düşüreceğine aldır mıyorsun?» demeli ve ne zaman hiddetini yenerse Allahu Teâlâ'nın da kendisini afvedeceğini hâtırlamalıdır. İşte bu düşünce Allah katında kendisini yükseltir, daha insanların ne kıymeti kalır? Burada kendisine kötülük edenin kıyâmet günü uğrayacağı zillet, kendisinin peşin olarak alacağı intikaamdan çok daha şiddetli olacağını düşünmeli ve hiddetini yenmelidir. «Ücreti Allah üzerine olanlar, ücretlerini almak üzere kalksınlar» diye çağırıldığı ve yalnız afvedenlerin kalkacakları kıyâmet günü, kendisinin de bunlar meyânında kalkmasını arzû etmez mi? İşte bu anlattıklarım, îmânın mârifetleridir. Bunları kalbe yerleştirmek lâzımdır.

Altıncısı da, şurasını bilmelidir ki, onun hiddeti, Allahu Teâlâ'nın irâdesi üzerine cereyân eden bir işe şaşmasından başka bir şey değildir. Bu adam burada kendi murâdını Allah'ın irâdesine tercih ediyor, bunu nasıl

1-DÜŞMAN 2-GAZAB 3-SATAŞAN 4-YUMUŞAKLIK 5-ARA

yapabilir? Kimbilir belki bu hususta Allahu Teâlâ'nın kendisine olan gadabı, onun gadabından daha büyük olacaktır. Bunu da böyle bilip düşünmesi ve bu ilimler sâyesinde hiddetinden vaz geçmesi lâzımdır. Bunlar, ilim yolu ile tedâvi usulleridir.

Amel yolu ile hiddetini yenmeğe gelince; dili ile **«Eûzü Besmele»** çekerek Allah'a sığınmaktır. Resûl-i Ekrem böyle buyurmuştur. (410) Hz. Â i ş e kızdığı zaman onun burnundan tutmuş ve:

يَا عُوَيْشُ قُولِي اَللّٰهُمَّ رَبَّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ اِغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَاَذْهِبْ غَيْظَ قَلْبِي وَاَجِرْنِي مِنْ مُضِلَّاتِ الْفِتَنِ

«Â i ş e c i k, «Ey M u h a m m e d 'in Rabbi olan Allah'ım, günahlarımı bağışla, kalbimin kînini gidert ve fitne sapıklıklarından beni koru» meâlindeki bu duâyı oku.» (411) diye tavsiyede bulunmuştur. Bu duâyı okumak müstehabdır.

Şâyet, **«Eûzü Besmele»** ve bu duâ ile hiddetin teskin edilmiyorsa, ayakta isen otur, oturuyorsan yaslan ve yere yaklaş, yaratıldığın topraktır, ona yaklaşmakla zilletini anlamış olursun. Oturup yaslanmakla da sükûnet ara, zîra hiddetin sebebi harârettir. Harâretin sebebi de harekettir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

اِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ تُوقَدُ فِي الْقَلْبِ اَلَمْ تَرَوْا اِلَى انْتِفَاخِ اَوْدَاجِهِ وَحُمْرَةِ عَيْنَيْهِ فَاِذَا وَجَدَ اَحَدُكُمْ مِنْ ذٰلِكَ شَيْئًا فَاِنْ كَانَ قَائِمًا فَلْيَجْلِسْ وَاِنْ كَانَ جَالِسًا فَلْيَنَمْ

«Gadab ve hiddet, kalbde yanan birer ateş parçası ve birer kıvılcımdır. Onun, şâh damarlarının şişmesini ve gözlerinin kızarmasını görmüyormusunuz? Sizden birinize bu hâl geldiği vakit, ayakta ise otursun, oturuyorsa yatsın.» (412) buyurmuştur.

Şâyet bu kadarla da geçmiyorsa, soğuk su ile abdest alsın, hattâ yıkansın. Zîra ateşi ancak su söndürür. Nitekim bir hadis-i şerifte Resûl-i Ekrem:

---

(410) Buhârî ile Müslim, Süleymân b. Sarad'den rivâyet etmişlerdir.
(411) İbn Sünnî «El-Yevm ve'l-Leyle»de rivâyet etmiştir.
(412) Tirmizi Ebû Said'den rivâyet etmiştir.

1- YATIŞMA

إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ بِالْمَاءِ فَإِنَّمَا الْغَضَبُ مِنَ النَّارِ (وفي رواية) إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَإِنَّمَا تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ

«Sizden biriniz öfkelendiği vakit su ile abdest alsın; zira hiddet ateştendir.» Diğer rivâyette: **«Gadab şeytandandır. Şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise su ile söndürülür. Sizden biriniz kızdığı vakit abdest alsın.»** (413) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: إِذَا غَضِبْتَ فَاسْكُتْ **«Kızdığın vakit, sükût et.»** (414) buyurmuştur. Ebû Hureyre (R.A.) de: «Resûl-i Ekrem kızdığı zaman ayakta ise oturur ve oturmuş ise yaslanırdı. Bu sûretle hiddetini teskin ederdi.» demiştir. Ebû Saîd Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«Dikkat edin, gadab, âdem oğlunun içinde yanan bir ateş parçasıdır. Onun şah damarlarının şişmesini ve gözlerinin kızarmasını görmüyor musunuz? Kendisine bu hâl gelen kimse hemen alnını yere koysun.» buyurmuştur. Yâni secde etmekle en şerefli âzasını yerlere sürsün. Bu sebeble kendi zilletini anlayarak, gadabın sebebi olan üstünlük iddiâsını atmış olur.

Rivâyete göre bir gün Hz. Ömer'in bir şey'e canı sıkılmış ve kızmıştı. Hemen bir miktar su getirtti ve suyu burnuna çektikten sonra: «Gadab şeytandandır, su ise gadabı yener.» buyurdu. Urve b. Muhammed de şöyle anlatıyor: «Yemen'e vâli tâyin edilmiştim. Babam bana:

— Vâli oldun değil mi? diye sordu. Ben de:

— Evet, deyince, babam:

— Kızdığın zaman başını kaldır göklere bak, sonra indir yerlere bak, sonra bunları yaratanı düşün ve bu sûretle hiddetini yenmeğe çalış, dedi.»

Rivâyete göre Ebû Zer (R.A.) bir adama kızarak: «Ey kızılderili kadının çocuğu.» diye hitâb etti. Resûl-i Ekrem bunu duyunca Ebû Zer'i çağırttı ve:

---

(413) Ebû Dâvud Atıyye'den rivâyet etmiştir.
(414) Ahmed, Taberânî'den ve diğerleri İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

1- GAZAB 2- RAHATLANDIRMA

يَا اَبَاذَرٍّ بَلَغَنِى اَنَّكَ الْيَوْمَ عَيَّرْتَ اَخَاكَ بِاُمِّهِ

«Ebû Zer, duyduğuma göre sen bugün bir kardeşini kızılderili annesi ile ayıblamışsın öyle mi?» buyurdu. Ebû Zer:

— Evet, öyle oldu, dedi. Ve adamın gönlünü almak üzere tam ayrılmak istediği sırada adam gelerek, Resûl-i Ekrem'e selâm verdikten sonra mes'eleyi anlattı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

يَا اَبَاذَرٍّ اِرْفَعْ رَاْسَكَ فَانْظُرْ ثُمَّ اعْلَمْ اَنَّكَ لَسْتَ بِاَفْضَلَ مِنْ اَحْمَرَ فِيهَا وَلاَ اَسْوَدَ اِلاَّ اَنْ تَفْضُلَهُ بِعَمَلٍ اِذَا غَضِبْتَ فَاِنْ كُنْتَ قَائِمًا فَاقْعُدْ وَاِنْ كُنْتَ قَاعِدًا فَاتَّكِئْ وَاِنْ كُنْتَ مُتَّكِئًا فَاضْطَجِعْ

«Ebû Zer, başını kaldır (bana bak) sonra bilmiş ol ki; sen ne kızıl ve ne de siyah deriliden üstünsün, ancak amelin ile üstünlük elde edebilirsin. Kızdığın vakit ayakta isen otur, oturuyorsan yaslan, yaslanmış isen tam yere yat.» (415) buyurdu.

Mûtemir b. Süleymân anlatıyor: «Eskilerden biri fazla hiddetli olduğu için üç tâne kâğıt yazmış ve maiyyetinde bulunan üç kişiye vermiş ve birine: «Ben fazla kızdığım zaman sen bu kâğıdı bana uzat.», diğerine: «Hiddetim azaldığı zaman sen.», üçüncüsüne de: «Hiddetim tamâmen teskin edildiği esnâda ise sen kâğıdı verirsin.» dedi. Bir gün son derece hiddetlenmişti ki, birinci zât kâğıdı kendisine uzattı. Kâğıtta: «Sen Allah değilsin, bu hiddet nedir? Kendi kendini parçalayacaksın.» diye yazılı idi. Hiddeti biraz azalınca, ikinci zât kâğıdı uzattı. Burada da; «Yerdekilere merhamet et ki, göktekiler sana merhamet etsin.» yazılı idi. Hiddeti geçince, üçüncü şahıs kâğıdı uzattı. Burada da «Hudûdu aşma ve herkese hakkını ver. İnsanlara yaraşan budur.» yazısı vardı. Bir gün Mehdî bir adama hiddetlendi. Orada bulunan Şebîb: «Hiddetlenme, Allah'ın gadâbı senin gadabından daha şiddetlidir.» deyince, Mehdî adamı serbest bıraktı.

6 ncı BEYÂN: HİDDETİ YENMENİN FAZÎLETİ

Allahu Teâlâ bu gibileri medhetmek üzere:

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ «Öfkelerini yenerler.» (3 - Âl-i İmrân:

(415) İbn Ebi'd-Dünyâ sahîh senedle rivâyet etmiştir.

134) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de:

مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ كَفَّ اللهُ عَنْهُ عَذَابَهُ وَمَنِ اعْتَذَرَ إِلَى رَبِّهِ قَبِلَ اللهُ عُذْرَهُ وَمَنْ خَزَنَ لِسَانَهُ سَتَرَ عَوْرَتَهُ

«Gadabından çekinen kimseden Allahu Teâlâ azâbını men'eder. Rabbinden özür dileyenin özrünü Allah kabûl eder. Dilini koruyan kimsenin kusûrunu Allah gizler.» (416) buyurmuştur. Diğer hadîsde şöyle buyurulmuştur: أَشَدُّكُمْ مَنْ غَلَبَ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَأَحْلَمُكُمْ مَنْ عَفَا عِنْدَ الْقُدْرَةِ

«En kuvvetliniz, hiddet ânında nefsine hâkim olanınız ve en yumuşağınız da kudreti yeterken afvedeninizdir.» (417) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَلَوْ شَاءَ أَنْ يُمْضِيَهُ لَأَمْضَاهُ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رِضًا أَوْ فِي رِوَايَةٍ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا

«Hiddetini yürütmek kudretinde olduğu hâlde onu yenen kimsenin kalbini Allahu Teâlâ kıyâmet günü rızâsı ile doldurur.» Diğer rivâyette: **«Kalbini emniyet ve îmân ile doldurur.»** (418) buyurmuştur. İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

مَا جَرَعَ عَبْدٌ جَرْعَةً أَعْظَمَ أَجْرًا مِنْ جَرْعَةِ غَيْظٍ كَظَمَهَا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ تَعَالَى

«Kulun yutkunduğu şeylerde Allah katında en büyük mükâfat kazanacağı, hiddeti ânında Allah rızâsı için yutkunarak hiddetini yenmesidir.» (419) buyurmuştur. İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِجَهَنَّمَ بَابًا لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا مَنْ شَفَى غَيْظَهُ بِمَعْصِيَةِ اللهِ تَعَالَى

---

(416) Taberânî ve diğerleri Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(417) İbn Ebi'd-Dünyâ Ali'den rivâyet etmiştir.
(418) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.
(419) İbn Mâce rivâyet etmiştir.

1- GAZAB

«Cehennem'in bir kapusu var. Bu kapudan, yalnız hiddetini Allah'a isyân ile neticelendirenler girer.» Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«İnfâzına gücü yettiği hâlde hiddetini yenen kimseyi kıyâmet günü Allahu Teâlâ çağırır ve bütün mahlûkatın gözü önünde Hûrilerden beğendiğini almasını ona emreder.»** (420)

Bu Hususta Büyüklerin Sözleri :

Hz. Ömer (R.A.): «Müttakî olan hiddetini yener, Allah'tan korkar, her istediğini yapmaz. Eğer kıyâmet olmasaydı manzara gördüğünüzden çok başka olurdu.» demiştir.

Lokman oğluna tavsiyesinde: «Oğlum, dilencilikle yüzünün suyunu gidertme, hiddetinin peşine düşüp rezil olma, haddini bil ki, geçmişin sana fayda versin.» demiştir. Eyyûb: «Cüz'î bir yumuşaklık, büyük kötülükleri önler.» demiştir. Süfyân-ı Sevri, Ebû Huzeyme ve İbn Iyâd bir araya gelerek «zühd» hakkında konuşuyorlardı. Amellerin en makbûlünün, sıkıntı ânında sabır, hiddet ânında yumuşaklık olduğunda ittifak etmişlerdir. Adamın biri Hz. Ömer'e (R.A.) gelerek :

— Yâ Ömer, yemin ederim ki sen adâletle hükmetmiyor ve herkese hakkını vermiyorsun, demiş. Bunun üzerine Hz. Ömer'in kızdığı yüzünden belli olunca, biri Hz. Ömer'e :

— Yâ Ömer, Allahu Teâlâ'nın :

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

«Afva sarıl, mârufu emret ve câhillerden yüz çevir.» (7 - A'raf: 199) Âyet-i Celile'sini duymadın mı? İşte bu adam câhillerdendir, dedi. Hz. Ömer :

— Doğru söylüyorsun, diyerek kendisinde yanan hiddet ateşi hemen sönüverdi.

Muhammed b. Kâ'b da şöyle demiştir: «Üç haslet sâhibinin, imanı kemâle ermiştir. Bunlar, huzûrda iken bâtıla sapmamak, kızdığı zaman haktan ayrılmamak, gücü yettiği hâlde haddi aşmamaktır.» Adamın biri Selmân'a gelerek :

— Bana öğüt ver, dedi. Selmân da :

— Öfkelenme, dedi. Adam :

— Buna gücüm yetmez, dedi. Selmân :

— O hâlde kızdığın zaman eline ve diline sâhib ol, dedi.

---

(420) Yukarda geçmiştir.

1- YERİNE YETİRMƏ
2-TAKVALI
3-İYİLİK
4-BİLGİSİZ

7 nci BEYÂN: HİLMİN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; hilim, yaratılıştaki yumuşaklık, hiddetlendikten sonra hiddeti yenmekten daha makbûl bir huydur. Çünkü hiddeti yenmek, yumuşaklığa gayret göstermektir. Şübhesiz hiddet mizâç olmayan kimse, hiddetini yenmeğe muhtaç değildir. Hiddetli insanlar, hiddetini yenmeğe çalışır ve muvaffak olmak için büyük mücâhedeye muhtaçtırlar. Fakat bunu âdet hâline getire getire artık tabîatleşir ve kızmaz bir hâle gelir. Şâyet ara sıra kızacak olsa da hiddetini kolaylıkla yenebilir. Hiddeti yenme, tabiî bir hilim ve ahlâk yumuşaklığıdır. Aynı zamanda aklın kemâle ermesinin ve gadab kuvvetinin kırılarak akla boyun bükmesinin de bir delilidir. Fakat bu, başlangıçta zor ve külfetlidir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

إنما العلم بالتعلم والحلم بالتحلم ومن يتحر الخير يعطه ومن يتوق الشر يوقه

«İlim, öğrenmek zorluk çekmekle, hilim de ahlâkı güzelleştirmekte gayret sarf etmekle mümkündür. Hayrı tercîh edene hayır verildiği gibi, kötülükten sakınan da korunur.» (421) buyurmuştur.

Burada ilim zorlukla elde edildiği gibi ahlâkın, hilim ve yumuşaklığın da zorlukla elde edileceğine işâret edilmiştir.

Ebû Hureyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اطلبوا العلم واطلبوا مع العلم السكينة والحلم لينوا لمن تعلمون ولمن تتعلمون منه ولا تكونوا من جبابرة العلماء فيغلب جهلكم حلمكم

«İlim tahsil edin. İlmin yanında ağırbaşlılık ve yumuşak huylu olmağı da öğrenin. Talebeleriniz, muallim ve hocalarınıza karşı yumuşak davranın. Cehâleti hilmine galebe çalan zâlim âlimlerden olmayın.» (422) buyurmuştur. Bununla berâber kibirlenmek ve böbürlenmenin gadabı harekete geçirdiğine işâret buyurdu. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) umûmiyetle şöyle duâ ederdi:

اللهم أغنني بالعلم وزيني بالحلم وأكرمني بالتقوى وجملني بالعافية

«Allah'ım, beni ilimle zenginleştir, hilim ile süsle, takvâ ile ikrâm et, sıhhat ve âfiyetle güzelleştir.» Ebû Hureyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

---

(421) Taberânî Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.
(422) İbn Sinnî rivâyet etmiştir.

1- YUMUŞAKLIK 2- HUY, TABİAT 3- GAZAB 4- BİLGİSİZLİK
5- BÜYÜKLENME 6- ÖVÜNME 7- SELAMET

ابتغوا الرفعة عند الله تصل من قطعك وتعطي من حرمك وتحلم عن جهل عليك

«Allah katında yüksek derece arayın.» buyurdu. «Bu nasıl olur?» diye sormaları üzerine: **«Gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve sana karşı câhilâne davrana da yumuşak davranmanla,»** (423) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

خمس من سنن المرسلين الحياء والحلم والحجامة والسواك والتعطر

«Beş şey peygamberler ahlâkıdır (bunlar): **Hayâ, hilim, kan almak, misvak kullanıp güzel koku sürünmektir.»** (424)

Hz. Ali'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

ان الرجل المسلم ليدرك بالحلم درجة الصائم القائم وانه ليكتب جبارا
عتيدا وما يملك الا اهل بيته

«Müslümân, yumuşaklığı ile, gündüz oruç tutan ve gece ibâdet edenler seviyesine yükselir. Bunun aksine olarak (gadabı sebebiyle) **muannid cebbârlar meyânına da geçebilir ve sözü âile efrâdından başka kimseye geçmez olur.»** (425) Adamın biri Resûl-i Ekrem'e:

— Benim bir takım akrabalarım var, ben onlara giderim onlar bana gelmezler, ben onlara ikrâm ederim, onlar bana ikrâm etmezler, ben iyilik ederim onlar durmadan kötülük ederler, deyince, Resûl-i Ekrem:

انك ان كان كما تقول فكأنما تسفهم المل

«Senin dediğin gibi ise güyâ sen onlara sıcak kül yediriyorsun. Sen bu hâle devâm ettiğin müddetçe, Allahu Teâlâ da senin yardımcındır.» (426) buyurdu.

Adamın biri de: «Yâ Rab, benim kimseye verecek bir şey'im yok, yâni hayır yapacak hâlde değilim. Kim benim aleyhimde bir şey konuşursa, ben ona hakkımı bağışladım, ona bir sadakam olsun.» demiştir. Allahu Teâlâ onun afvedileceğini peygambere haber verdi. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(423) Hâkim ve Beyhakî rivâyet etmiştir.

(424) Tirmizî rivâyet etmiş, hasendir, demiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

(425) Taberânî «Evsat» ında rivâyet etmiştir.

(426) Müslim rivâyet etmiştir.

1-BILGISIZCE
2-INADÇI
3-ZALIM
4-ARA

— **Ebû Damdam gibi olmaktan âciz misiniz?** buyurdu. Dinleyenler:

— Ebû Damdam kimdir ve meziyeti nedir? dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— Sizden evvel geçmiş bir insandır. O, sabahleyin kalkınca: «Allah'ım, bugün benim aleyhimde konuşup bana zulmedenlere hakkımı tasadduk ettim.» derdi, buyurdu. (427) Allahu Teâlâ'nın:

رَبَّانِيِّينَ Âyet-i Celile'sinin tefsirinde; bu kelime, âlim ve halim, diye tefsir edilmiştir.

Allahu Teâlâ'nın: وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

«Câhiller kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel söz söylerler.» (25 - Fürkan: 63) buyurduğu Âyet-i Celile'sinin tefsirinde Hasen: «Onlar halim insanlardır, onlara karşı yapılan câhilâne hareketlere aldırış etmezler.» demiştir. Atâ b. Ebi Rabah da:

يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا, **«Yeryüzünde yumuşak yürürler.»** (3 - Âl-i İmrân: 46) Âyet-i Celile'sinin tefsirinde; hilm ve yumuşaklıkla yürürler, demiştir. İbn Ebi Habib de وَكَهْلًا Âyet-i Celilesinin tefsirinde; hilmin son haddidir, dedi.

وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا, Âyet-i Celile'sinin tefsirinde Mücâhid: «Eziyet edildikleri zaman aldırış etmezler.» demiştir. Rivâyete göre İbn Mes'û'd (R.A.) bir lâğiv meclisine uğradı ve durmadan ayrıldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

أَصْبَحَ ابْنُ مَسْعُودٍ وَأَمْسَى كَرِيمًا, **«İbn Mes'ûd olarak sabahlamış fakat kerem sâhibi olarak akşamlamıştır.»** (428) buyurdu. Hadisi rivâyet eden İbrâhim b. Mesire, bunun üzerine:

(427) Hadis yukarda geçmiştir.

(428) İbn Mübârek **«El-Birr ve's-Sıla»** da rivâyet etmiştir.

1-İYİLİK 2-HARCAMA 3-CÖMERT 4-BİLGİSİZ 5-BİLGİSİZCE 6-NEZAKET, YUMUŞAKLIK

وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا Âyet-i Celile'sini okudu.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

اللَّهُمَّ لَا يُدْرِكْنِي وَلَا أُدْرِكُهُ زَمَانٌ : لَا يَتَّبِعُونَ فِيهِ الْعَلِيمَ وَلَا يَسْتَحْيُونَ فِيهِ مِنَ الْحَلِيمِ قُلُوبُهُمْ قُلُوبُ الْعَجَمِ وَأَلْسِنَتُهُمْ أَلْسِنَةُ الْعَرَبِ

«Allah'ım o günü bana göstermesin, öyle bir zaman gelecek ki, âlimlere uyulmayacak, halim ve vekar sâhibi insanlardan utanılmayacak, onlalara saygı gösterilmeyecektir. Dilleri Arap dili, fakat gönülleri Acem gönlüdür.» (429) Yine Resûl-i Ekrem:

لِيَلِنِي مِنْكُمْ ذَوُوا الْأَحْلَامِ وَالنُّهَى ثُمَّ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ وَلَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ وَإِيَّاكُمْ وَهَيْشَاتِ الْأَسْوَاقِ

«Hilim, iyi ahlâk ve üstün akıl sâhibleri beni tâkib etsin. Onlardan sonra gelenler ve daha sonra gelenler, sakın ihtilâf etmeyiniz ki, gönülleriniz de ayrılır. Sokak fitnelerinden de son derece sakınınız.» (430) Rivâyete göre bir gün Eşec Resûl-i Ekrem'in ziyâretine gitti. Devesini çökertti. Deveden indi ve devesini bağladı. Sonra sırtındaki iki elbiseyi çıkardı, çantadaki iki elbiseyi giydi. Bütün bunları yaparken Resûl-i Ekrem de kendisini seyrediyordu. Sonra Resûl-i Ekrem'in huzûruna çıktı ve selâm verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

يَا أَشَجُّ خُلُقَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللّٰهُ تَعَالَى وَرَسُولُهُ : الْحِلْمُ وَالْأَنَاةُ

— **Ey Eşec**, (sende) **iki haslet** (var ki onlar)ı **Allahu Teâlâ sever. Resûlü de sever**, buyurdu. Eşec:

— Bu iki huy nedir, yâ Resûlallah? dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Hilim ve vekardır**, buyurdu. Bunun üzerine Eşec:

— Bunlar benim edindiğim veyâ bunlarla yaratıldığım iki huy mudur? deyince, Resûl-i Ekrem: بَلْ خُلُقَانِ جَبَلَكَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا

---

(429) Ahmed, Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmiştir.

(430) Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

1- TEMKİNLİLİK

— Hayır, onlar Allahu Teâlâ'nın sende yarattığı iki ahlâktır, (431) buyurdu. Eşec de:

— Allah'a hamdolsun ki, kendisinin ve Resûlünün sevdiği iki ahlâk sâhibi olarak beni yarattı, dedi.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْحَلِيمَ الْحَيِيَّ الْغَنِيَّ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ التَّقِيَّ وَيُبْغِضُ الْفَاحِشَ الْبَذِيءَ السَّائِلَ الْمُلْحِفَ الْغَبِيَّ

«Allahu Teâlâ yumuşak tabiatli ve utangaç olanları, zengin olup iffet sâhibi bulunanları, nüfûsu kalabalık olduğu hâlde fakir olup müttakî olanları sever. Çirkin söz söyleyen, ağır tabiatli, ısrârlı olarak dilenen ahmakları sevmez.» (432) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ تَكُنْ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ، فَلَا تَعْتَدُّوا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ تَقْوَى تَحْجُزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللهِ تَعَالَى وَحِلْمٌ يَكُفُّ بِهِ عَنِ السَّفِيهِ وَخُلُقٌ يَعِيشُ بِهِ فِي النَّاسِ

«Üç şey vardır ki, bunlardan biri kendisinde bulunmayan adamın hiç bir şey'ine itibâr etmeyiniz. Bunlar: Kendisini isyandan koruyacak takvâ, âdi kimselerden kendini koruyacak hilim ve insanlarla geçinecek güzel ahlâktır.» (433) Diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

(431) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
(432) Taberânî Sa'd'dan rivâyet etmiştir.
(433) Ebû Nuaym rivâyet etmiştir.

1-TAKVALI 2-YUMUŞAKLIK

إذا جمع الله الخلائق يوم القيامة نادى مناد أين أهل الفضل فيقوم
ناس وهم يسير فينطلقون سراعا إلى الجنة فتلقاهم الملائكة
فيقولون لهم إنا نراكم سراعا إلى الجنة فيقولون نحن أهل الفضل
فيقولون لهم ما كان فضلكم فيقولون كنا إذا ظلمنا
صبرنا وإذا أسيء إلينا عفونا وإذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلوا
الجنة فنعم أجر العاملين

«Allahu Teâlâ Kıyâmet günü insanları mahşer yerinde topladığı zaman, bir dellâl :

— Fazilet sâhibleri nerede? diye çağırır. Az kimseler kalkar ve sür'atle Cennet'e giderler. Melekler bunları karşılar ve:

— Nedir bu sür'atle geliş? diye sorarlar. Onlar :

— Biz fazilet sâhibi kimseleriz, derler. Melekler :

— Faziletiniz nedir? diye sorduklarında, onlar :

— Zulme uğradığımız zaman sabrederdik, kötülüğü bağışlardık, câhilâne hareketleri de yumuşaklık ve hilim ile karşılardık, derler. Bunun üzerine melekler :

— Girin Cennet'e, amel edenlerin ecri ne güzeldir, derler.» (434)

Bu husûs ile alâkalı diğer rivâyetler: Ömer (R.A.): «İlmi öğrenin, ilmin yanında vekarlı ve yumuşak olmağı da öğrenin.» demiştir. Ali (R.A.): «Hayır, mâl ve evlâd çokluğunda değil; hayır, ilim çokluğunda, yumuşak ahlâkta, Allah'ın kullarına üstünlük taslamakta, iyilik imkânları ele geçince Allah'a hamdetmekte, kötülükte ise istiğfâr etmektedir.» demiştir.

Hasan-ı Basrî: «İlim taleb edin fakat onu hilim ve vekar ile süsleyin.» dedi. Eksem b. Sayfî de: «Aklın direği hilim, işin başı da sabırdır. Öyle insanlara yetiştim ki, dikensiz yaprak gibi idiler. Şimdi ise yapraksız diken hâline geldiler. Onlarla âşinâlık yaparsan seni tenkid ederler. Onları terkedeyim dersen, onlar seni bırakmazlar.» demiş. «Nasıl yapalım?» diyenlere de, «Muhtâç olduğun gün için onlara kendi şerefinden ikrâz edersin, yâni aleyhinde dedi-kodu yapar seni kızdırırlarsa sabreder kıyâmette mükâfâtını alırsın.» demiştir. Hz. Ali (R.A.) de: «Hilim sâhibi

(434) Beyhakî rivâyet etmiştir.

1- BİLGİSİZCE
2- TEMKİNLİLİK
3- BORÇ VERME

insanların ilk mükâfatı, herkesin, sözünü bilmeyen câhillere karşı onu korumalarıdır.» dedi. Hz. M u â v i y e : «Hilmi cehline, sabrı şehvetine üstün gelmeyen kimse, fikir ve düşünce sâhibi olamaz.» demiştir. Bu da ancak ilim sâyesinde elde edilir. M u â v i y e , Ö m e r b. E h ş e m ' e :

— Hangi insan daha şecâatli ve kuvvetlidir? diye sordu. E h ş e m :

— Hilmiyle gadabını yenen kimsedir, diye cevab verdi. M u â v i y e :

— Hangi insân daha cömerddir? diye sordu. E h ş e m :

— Dinini düzeltmek için dünyâsını döküp saçandır, demiştir. E n e s b. M â l i k (R.A.) :

فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

«O zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimsenin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün.» (41 - Fussılet: 34) Âyet-i Kerîme'sinin tefsîrinde; o, öyle bir adamdır ki, başkası kendisine kötü sözler sarfettiği takdirde: «Doğru söylüyorsan Allah beni, yalan söylüyorsan seni afvetsin» der.

Adamın biri diyor ki: «Bir zaman Basra'lı bir adama kötü sözler sarf ettim, o ise bana karşı çok yumuşak davrandı. Bu sebeble uzun zaman onun kölesi, medyûn-ı şükrânı olarak yaşadım ve kendisinden utandım.» M ü â v i y e , kabilesinin reisi olan U r a b e b. E v s ' e :

— Kavmini kendine nasıl bağladın? diye sordu. Adam:

— Câhillerine karşı halîm davranmak, sâillerine vermek ve ihtiyaçlarına koşmak sûretiyle dedi ve devamla benim gibi yapanlar benim gibi olurlar, beni geçenler daha da faziletli olurlar, fakat benden geri kalanlara gelince; ben onlardan hayırlıyım, dedi. Adamın biri İ b n A b b â s 'a (R.A.) küfretti. İ b n A b b â s sesini çıkarmadı. Sonra İ k r i m e 'ye dönerek: «Bu adamın bir ihtiyâcı varsa çâresine bakalım?» deyince, adam utancından başını yere eğdi. Adamın biri Ö m e r b. A b d ü l â z i z ' e :

— Senin fâsık olduğuna şehâdet ederim, dedi. Ömer b. Abdülâziz de:

— Senin şehâdetin makbûl değil, şeklinde cevab verdi. Hz. A l i ' nin (R.A.) torunu H ü s e y i n ' in oğlu A l i ' ye biri sövüp saydı. Ali (R.A.) de sırtındaki sırma işlemeli elbisesini ona attı ve bin dirhem verilmesini emretti. Bu hareketiyle A l i ' nin beş haslete sâhip olduğunu söylediler. **Birincisi,** hilim, kızmadı. **İkincisi,** eziyyeti ortadan kaldırdı. **Üçüncüsü,** adamı, Allah'dan uzaklaşmaktan kurtardı. **Dördüncüsü,** adamı pişmân olup tevbeye sevketti. **Beşincisi** de zemden sonra adamı medhetmeğe başlatmış oldu. Bütün bunları, dünyâlıktan az bir miktâr ile te'min etti. Adamın biri C â f e r b. M u h a m m e d ' e gelerek:

— Akrabalarımla bir ihtilâfım var, ben bundan vaz geçeceğim, fakat

1- BILGISIZ 2- YUMUŞAKLIK 3- BILGISIZLIK 4- YIĞIT 5- GAZAB
6- YUMUŞAK 7- SALDIRAN

bunu benim zilletime sayacaklarından korkuyorum, dedi. Bunun üzerine Câfer:

— Zillet sâhibi sen değil, zâlim olan kimsedir, dedi. Halîl b. Ahmed de: «Kötülüğüne iyilikle mukabele edilen kimseye bu iyilik kendisini kötülükten kurtarmak için bir perde olur ve bir daha kötülüğe dönemez.» demiştir. Ahnef b. Kays: «Aslında ben hâlim değil, fakat hâlim olmağa çalışıyorum» dedi. Vehb b. Münebbih: «Merhamet eden merhamet olunur, susmasını bilen selâmet bulur, câhilâne hareket eden mağlûb olur, acele eden hatâya düşer, kötülüğe haris olan selâmet bulmaz. Mücâdeleyi terketmeyene kötü söylenir, kötülüğü kerih görmeyen günahkâr olur, kötülüğü sevmeyen kötülüğe düşmez, Allah'ın öğüdüne uyan korunur, Allah'tan korkan emin olur, Allah'ın mekrinden emin olan kepâze olur ve Allah'a sığınan zafere ulaşır.» demiştir. Adamın biri Mâlik b. Dinâr'a:

— Duyduğuma göre sen benim aleyhimde konuşmuşsun, dedi. Mâlik b. Dinâr:

— Bu doğru ise, sen benim nazarımda benden daha kıymetlisin, çünkü ben yaptığım iyilikleri sana hediye etmiş oldum, dedi. Âlimlerden biri de: «Hilim akıldan daha üstündür, zira Allahu Teâlâ'nın bir adı da «Halîm» dir» dedi. Adamın biri Hakîm'in birine:

— Sana öyle bir kötü söz sarfedeceğim ki, mezara da seninle berâber gelecek, deyince, Hakîm:

— Hayır, o benim mezarıma değil, senin mezarına gelecek ve seninle mezara girecek, dedi. Îsâ aleyhisselâm bir ara Yahûdiler arasına girdi. Kendisine kötü sözler sarfetmeğe başladılar. O ise bunlara karşı iyi ve tatlı konuştu. Kendisine: «Onlar sana karşı kötü söylüyor, sen ise hâlâ iyi söylüyorsun?» diyenlere de: «Herkes kendi meta'ını satar.» diye cevab verdi. Lokmân: «Üç şey, üç şeysiz bilinmez: Hilim gadab ânında, şecâat harb meydânında, kardeşlik ise ihtiyâc ânında bilinir.» demiştir.

Hakîm'lerden birinin evine arkadaşlarından biri gelir. Hakîm, ona yemek verir. Bu sırada Hakîm'in terbiyesiz kardeşi gelerek, Hakîm'e çatar ve sofrayı alır gider. Hakîm'in arkadaşı da hiddetli hiddetli oradan ayrılır. Hakîm ardından gider ve der ki; falan zaman senin evinde yemek yerken tavuk, yemekleri perişân ettiği zaman bizden hiç birimiz sana kızdık mı? Bunu da aynı şekilde kabûl et ve sen de kızma, dedi. Hakikaten adamın hiddeti zâil oldu ve oradan ayrılırken: «Hakîm doğru konuştu: Hilim, her derdin dermânıdır.» dedi. Adamın biri bir başkasının ayağına vurdu ve ayağını acıttı. Fakat ayağı acıyan zât hiç kızmadı. Soranlara da: «Ayağımın bir kayaya çarptığını farzederek hiddetimi yendim.» dedi.

Mahmûd el-Varak da:

1-BİLGİSİZCE
2-KÖTÜ
3-BİADBIR
4-ÇOK YUMUŞAK OLAN ALLAH (C.C)
5-FAYDA
6-GEÇİCİ

«Her ne kadar cürümleri aleyhimde çoğalsa bile her mücrime karşı aldırış etmemeği nefsime bir vazîfe telâkki ederim.

Zâten insanlar, şerefli, şerefsiz ve ortada olmak üzere üç kısma ayrılır.

Benden üstün olanlardan sakınır, onlara hürmet eder ve haklarına riâyet ederim.

Benden düşük olanların da dediklerine aldırış etmez, onlardan kendimi muhâfaza ederim.

Emsâllerimin de kusurlarını bağışlar âlicenablık gösteririm. Zira hilimde hâkim olan fazîletdir.» demiştir.

8 inci BEYÂN: HAKSIZLIK KARŞISINDA NEFSİ MÜDÂFAA KEYFİYETİ

Bilmiş ol ki; uğradığın her haksızlığa benzeri ile karşı koyman câiz değildir. Meselâ, seni gıybet edeni senin gıybet etmen, senin kusurlarını araştıran kimsenin kusurlarını araştırman, sana sövenin senin de ona sövmen ve benzeri günahlarda misli ile mukaabele etmen câiz değildir. Kısas ve ödemesi borç olan şey, ancak şeriatın tâyin ve tesbit ettiği hususlardadır. Bunları fıkıh kısmında şerhettik. Kötü söz, kötü sözle cevablandırılmaz. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنِ امْرُؤٌ عَيَّرَكَ بِمَا فِيكَ فَلَا تُعَيِّرْهُ بِمَا فِيهِ

«Biri, bir kusûrun ile seni ayıplarsa, sen de, ondaki kusûr ile onu ayıplama.» (435) buyurmuştur. Diğer bir rivâyette ise şöyle buyurulmuştur:

«Karşılıklı kötü söyleyenlerin söyledikleri sözlerin vebâli ilk başlayanadır - karşı taraf haddi tecâvüz etmedikçe -» Diğer bir hadisde:

الْمُسْتَبَّانِ شَيْطَانَانِ يَتَهَاتَرَانِ و «Karşılıklı kötü söyleyenler, birbirinin şerefini zedeleyen iki şeytândırlar.» (436) Bir gün Resûl-i Ekrem'in de bulunduğu bir yerde adamın biri Hz. E b û B e k i r ' e (R.A.) kötü kötü söylüyor, Ebû Bekir (R.A.) de susuyordu. Resûl-i Ekrem ise, Ebû Bekir'e bakıyor ve tebessüm ediyordu. Nihâyet Hz. Ebûbekir'in (R.A.) de

---

(435) Ahmed, Câbir'den rivâyet etmiştir.
(436) Hadis yukarda geçmiştir.

1-KABAHAT, KUSUR 2-SUÇLU 3-KABUL 4-BENZER

sabrı taşıp şahsını müdâfaaya geçince Resûl-i Ekrem oradan uzaklaşmağa başladı. Bunu gören Hz. Ebû Bekir:

— Adam bana söyleyip dururken sükût edip duruyordunuz, ben söze başlar başlamaz niye hemen gidiyorsunuz? deyince. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لأن الملك كان يجيب عنك فلما تكلمت ذهب الملك وجاء الشيطان
فلم أكن لأجلس في مجلس فيه شيطان

«Zira sen sükût ettikçe seni bir melek müdâfaa ediyordu. Sen ise söze başlayınca, melek gitti şeytan geldi. Artık şeytanın bulunduğu meclisde ben oturamam,» (437) buyurdu.

Bir kısımları, yalan olmayan sözlerle mukaabelede bulunmanın câiz olduğunu söyledi ve Resûl-i Ekrem'in yasakladığı, hasmı[1] gibi asılsız sözleri söylemektir ve bu nehiy[2] tahrimî değil, tenzihîdir. Efdal[3] olan mukaabelede bulunmamaktır. Ancak mukaabele etmekle günahkâr olmaz dediler. Ve meselâ, «sen kim oluyorsun? Sen falancanın oğlu değil misin?» şeklinde konuşmasına da müsâade edilmiştir. Nitekim S'a'd (R.A.) İbn Mes'ûd'a (R.A.):

— Sen nihâyet Huzeyl oğullarından değil misin? dedi. İbn Mes'ûd da:

— Sen de Emevî'lerdensin, diye mukaabelede bulundu. «Ahmak herif» de denebilir. Mıtraf diyor ki: Zâten bütün insanlar Rablerine karşı ahmaktır. Ancak birbirlerine nisbetle ahmaklıkları daha az olanları vardır. İbn Ömer'den (R.A.) uzun bir hadîsin sonunda: «Allah'ın zâtına karşı insanların hepsini ahmak görürsün.» şeklinde bir rivâyet vardır.

Bunun gibi, «Câhil[4] herif» de denebilir. Çünkü herkesde bir nevî cehâlet[5] vardır. Bu gibi sözler hem doğru, hem de ona eziyet veren sözlerdir. «Ey kötü adam, utanmaz herif, yüzsüz» gibi sözlerle de karşı koyabilir. Çünkü bu hâller kendisinde vardır.

«Utansan böyle konuşmazdın, bu hareketinle nazarımda zerre kadar kıymetin kalmadı, Allah cezânı versin!» dahi[6] diyebilir. Koğuculuk, çekiştirme, yalan, anne ve babasına sövmek, müttefikan haramdır. Hâlid b. Velîd ile Sa'd arasında küçük bir münâkaşa vâki olmuştu. Adamın biri Sa'd'e; Hâlid'in aleyhinde söz söylemeğe başlayınca, Sa'd; «Sesini kes, Hâlid ile aramızdaki münâkaşa birbirimizi günahla ithâm edecek dereceye varmış değildir. O benden kötü söz duymadı ki, benim hak-

(437) Ebû Dâvud, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

1- DÜŞMAN
2- YASAKLAMAK
3- FAZİLETLİ
4- BİLGİSİZ
5- BİLGİSİZLİK
6- BERABER OLARAK

kımda kötü söz söylesin.» dedi. Zinâya, fuhşa, sövmeğe nisbet edecek şekilde yalan ve harâm olmayan sözlerle mukaabelede bulunabilmenin câiz olduğuna delil, Hz. Âişe'nin şu rivâyetidir: «Resûl-i Ekremin zevceleri Hz. Fâtıma'yı Resûl-i Ekrem'e göndererek, Resûl-i Ekrem'in, zevceleri arasında adâlet etmesini istediler. Hz. Fâtıma Resûl-i Ekrem'e gelerek vaziyeti anlattı ve:

— Ebû Kuhâfe'nin kızı yâni Hz. Âişe hakkında adâlet etmenizi istiyorlar, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Kızım, benim sevdiğimi sevmek ister misin?** diye sordu. Hz. Fâtıma:

— Evet, isterim, deyince, Resûl-i Ekrem:

— O hâlde sen de Âişe'yi sev, buyurdu. Hz. Fâtıma, vaziyetten onları haberdâr edince, onlar:

— Sen bir şey yapamadın, dediler ve Cahş'ın kızı Zeyneb'i gönderdiler. Hz. Âişe diyor ki: O benimle boy ölçüşmek isterdi. Geldi:

— Ebû Bekir'in kızı, Ebû Bekir'in kızı, dedi durdu. Ben susuyor ve Resûl-i Ekrem'den müsâade bekliyordum. Söz sırası bana gelince, ağzım kuruyuncaya kadar kendisine söyledim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Hayır, bu Ebû Bekir'in kızıdır, sen bunu geçemezsin,** buyurdu. Âişe mukaabelede bulundu, ama doğruyu ve hakikati söyledi. Karşı taraf haddi aşmazsa lâf düellosuna tutulanlardan günah, ilk başlayanadır, buyurmakla Resûlüllah, haddi aşmamak şartıyle karşı tarafa müdâfaa hakkı tanımıştır. İşte bunların mübah saydıkları bu kadardır. Bu kadarı ile kendisine eziyet ve mukaabelede bulunur ki, ruhsat muvâfıktır. Ancak terki efdaldir. Çünkü söze başladıktan sonra nerede durulacağı bilinemez. İlk sükût, cevab verdikten sonra şeriatin tâyin ettiği noktada durmaktan daha kolaydır. Fakat insanlardan bâzıları, ilk anda kendilerini zaptedemez, ancak küçük bir müdâfaadan sonra hemen sükût ederler. Bâzıları da ilk önce ses çıkaramaz, fakat içinde kin besler.

İnsanlar gadab ve hiddette dört kısma ayrılır. Bir kısmı çabuk kızar ve çabuk söner. Fitneye varmamak şartıyle bu makbûldür. Bâzıları çabuk tutuşur, buna karşı geç söner, bu da mezmûmdur. Zira haberde:

المؤمن سريع الغضب سريع الرضا «Mü'min çabuk kızar, çabuk barışır.» (438) diye vârid olmuştur. İmâm Şâfii, kızdırıldığı hâlde kızmayan eşektir, gönlü alınmak istendiği hâlde râzı olmayan ise şeytandır, dedi. Ebû Said Hudri'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

---

(438) Hadis yukarda geçmiştir.

1- ÇİRKİNLİK 2- FAZİLETLİ 3- GAZAB 4- KÖTÜ

ألا إن بني آدم خلقوا على طبقات شتى فمنهم بطيء الغضب سريع الفيء ومنهم سريع الغضب سريع الفيء فتلك بتلك ومنهم سريع الغضب بطيء الفيء ألا وإن خيرهم البطيء الغضب السريع الفيء وشرهم السريع الغضب البطيء الفيء

«Bilmiş olunuz ki, insanlar muhtelif tabakalarda yaratılmıştır. Kimi geç kızar, çabuk barışır, kimi çabuk kızar, çabuk barışır. Bunlar birbirine yakındır. Kimi çabuk kızar geç barışır. Bilmiş olunuz ki, bunların en hayırlısı, geç kızıp çabuk barışan; en kötüsü de çabuk kızıp geç barışandır.» (439)

Vaktâ ki gadab, her insâna te'sir eder, onu tahrîk eder oldu. O hâlde hükümdâra vâcib olan, hiddetli ânında hüküm vermemek ve kimseyi cezâlandırmamaktır. Çünkü hiddetle haddi aşabilir ve şahsiyet de güdebilir. Hâlbuki hükümdârın hükmü, yalnız Allah için olmalıdır. Ömer (R.A.) yakaladığı bir sarhoşu cezâlandırmak istediği bir sırada, sarhoş kendisine karşı kötü söz söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer sarhoşu serbest bıraktı. Sebebini soranlara: «Ben ona dînî bakımdan cezâ verecektim, fakat o bana hakaaret edince, araya bir de şahsiyet girdi. Şahsım sebebiyle kimseye eziyet etmek istemem. Bunun için kendisini bıraktım.» dedi. Ömer b. Abdülâziz de birine: «Eğer beni kızdırmasaydın, seni cezâlandıracaktım, fakat beni kızdırdığın için cezâdan vaz geçiyorum.» demiştir.

9 uncu BEYÂN : HIKD [KİN] VE DOĞURDUĞU NETİCELER, AFV VE RIFKIN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; acziyeti sebebiyle hemen intikaam almak gücünde olmayan kimselerin hiddet ve gadabları içlerinde saklanır ve **h ı k d** yâni kin hâlini alır. İçinden ondan nefret eder, ona kızar durur ve bir fırsat gözetler. Bu hâl böylece devâm eder ki, mü'mine yakışmayan kötü bir huydur. Nitekim Resûl-i Ekrem: المؤمن ليس بحقود **«Mü'min kin tutmaz.»** (440) buyurdu. Kin, hiddetten ve intikaam hırsından doğar, kinden de sekiz hastalık meydâna gelir:

---

(439) Hadis yukarda geçmiştir.
(440) İlim bahsinde geçmiştir.

1- NE ZAMAN
2- KIMILDATMA
3- YUMUŞAKLIK
4- ACIZLIK

Kinden doğan hastalıklar :

1 — **Hased** [çekememezlik]. Kin hastalığı, kinleştiği adamın elindeki ni'metin zevâlini ister. Onun her hangi bir ni'mete ulaşması kendisini üzer. Bir felâkete uğraması ise, onu sevindirir. İşte bu, nifâk alâmetidir. Bunun bahsi ileride gelecektir.

2 — Yalnız içinden sevinmekle kalmaz, uğradığı felâketten dolayı diliyle de «o h» oldu, iyi oldu, demektir.

3 — O sana gelse de onu reddeder ve onunla her türlü alâkayı kesersin.

4 — Onu tahkir maksadıyle ondan yüz çevirirsin.

5 — Aleyhinde dînen yasak olan yalan, gıybet, sırrı ifşâ ve gizli hâllerini fâş etmek gibi lâflar edersin.

6 — Eğlence ve maskaralık için onu diline dolar, heryerde dedi-kodusunu yaparsın.

7 — Dövmeğe varıncaya kadar elinden gelen eziyetleri ona yaparsın.

8 — Borç, sıla-ı rahm hak vesâire hususlarında onu mahrûm eder hakkını vermezsin. Bütün bunlar haramdır.

H ı k d 'ın yâni kinin en ehveni bu sekiz kısımdan kaçınmak ve yalnız içinden onu sevmemekde devâm etmendir. Ona güler yüz göstermez, mülâyim davranmaz, yardım etmez, ihtiyâcı ile alâkalanmaz, onunla bir arada sohbet etmez ve hattâ zikir meclislerine bile onunla girmez, menfaatine çalışmaz, lehine duâ etmez ve onu övmezsin. Bütün bunlar senin dînî seviyeni düşüren hâllerdir. Kin sebebiyle büyük fazîlet ve mükâfatlardan mahrûm kalırsın. Hz. Âişe hakkındaki İ f k hâdisesinde dedi-kodu yapan ve ötedenberi Hz. E b û B e k i r 'in beslediği M ı s t a h 'a, Ebû Bekir'in canı sıkılarak, kendisine daha yardım etmeyeceğine dâir yemin etmesi üzerine, Allahu Teâlâ :

وَلَا يَأْتَلِ أُولِي الْفَضْلِ مِنْكُمْ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ

«İçinizde lütuf ve servet sâhibi olanlar, yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermemek için yemîn etmesinler, afvetsinler, geçsinler, Allah'ın sizi bağışlamasından hoşlanmaz mısınız?» (24 - Nûr: 22) Âyet-i Celîle'sine kadar nâzil etti ve Ebû Bekir **(R.A.)**: **«Evet, severim ya Rab,»** dedi ve yine infâkına devâm etti. Bunun için en doğrusu, kızdığı adama karşı yine de eski samimiyyetini yaşatmak, hattâ şeytanı körletmek için daha fazla ihsanda bulunmaktır. İşte bu, sıddîklar makaamı ve mukarreblerin amellerindendir. Hased edilen kimsenin de üç hâli vardır. Birincisi, ziyâde ve noksansız hakkını vermektir, bu adâlettir ve sâlihlerin son derecesidir. İkincisi, hased edene af ve ihsân ile iyi muâmele etmektir. Bu da sıddîklar makaamıdır. Üçüncüsü, hasedine

1-BİTME 2-İKİ YÜZLÜLÜK 3-HAKARET 4-MEYDANA ÇIKMIŞ
5-AKRABAYI ZİYARET 6-AŞAĞI 7-ALLAHA YAKIN OLANLAR
8- FAZLA

karşı kendisine zulüm ve haksızlık etmektir. Bu da rezil kimselerin ihtiyârıdır.

Biz şimdi af ve ihsânın faziletlerini anlatmağa çalışacağız.

10 uncu BEYÂN :
AFV VE İHSÂNIN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; af demek, kısas ve tazminat gibi herhangi hak ettiği bir şey'i almayıp sâhibine bağışlamak demektir ki, bu, hilim ve hiddeti yenmekten başkadır. Bunun için bunu müstakil olarak ele aldık. Afvın fazileti hakkında Allahu Teâlâ :

﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾

«Afva sarıl, mârûfu[1] emret ve câhillerden[2] yüz çevir.» (7 - A'raf: 199) buyurmuştur. Diğer Âyet-i Celîle'de de şöyle buyurulmuştur :

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾ «Sizin bağışlamanız takvâya daha yakındır.» (2 - Bakara: 237)

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

﴿ثَلَاثٌ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كُنْتُ حَلَّافًا لَحَلَفْتُ عَلَيْهِنَّ مَا نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ فَتَصَدَّقُوا وَلَا عَفَا رَجُلٌ عَنْ مَظْلَمَةٍ يَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللّٰهِ إِلَّا زَادَهُ اللّٰهُ بِهَا عِزًّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَتَحَ رَجُلٌ عَلَى نَفْسِهِ بَابَ مَسْأَلَةٍ إِلَّا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ﴾

«Nefsim yed-i kudretinde olan Allah hakkına söylerim :

«Üç şey vardır ki, eğer yemin etme itiyâdında[3] olsaydım, bunların gerçek olduklarına yemin ederdim: Sadaka olarak verdiğiniz şey, malı eksiltmez, sadaka verin. (Malın eksileceğinden korkmayın. Görünürde azalırsa da aslında Allah katında çoğalır.) **Uğradığı haksızlığı Allah rızâsı için bağışlayan bir kimsenin de kıyâmet günü Allah katında izzet ve şerefi çoğalır. Dilencilikten bir kapı açana da Allahu Teâlâ ihtiyaç kapısını açar.»** (441) Diğer bir hadisde :

---

(441) Tirmizi Ebû Kebeşe'den rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

1- İYİLİK
2- BILGISIZ
3- ALIŞKANLIK, HUY

التواضع لا يزيد العبد إلا رفعة فتواضعوا يرفعكم الله والعفو لا يزيد العبد إلا عزا فاعفوا يعزكم الله والصدقة لا تزيد المال إلا كثرة فتصدقوا يرحمكم الله

«Alçak gönüllülük insana yükseklikten başka bir şey arttırmaz. Alçak gönüllü olun ki, Allah sizi yükseltsin. Af ve bağışlama insanın ancak şerefini yükseltir. Afvediniz ki, Allah sizi izzetlendirsin. Sadaka da ancak malı çoğaltır. Sadaka vermekle muhtaçlara merhamet edin ki, Allah da size merhamet etsin.» (442) buyurmuştur.

Hz. Âişe (R.A.), Resûl-i Ekrem'in bir kere olsun, uğradığı haksızlıktan dolayı intikaam almağa kalkıştığını görmedim. Ancak haram irtikâbında en çok kızanlardan biri olurdu. Yine bunun gibi iki şey arasında muhayyer bırakıldığı takdirde, günah olmadıkça, dâima ehvenini tercih ederdi, demiştir. 'Ukbe (R.A.) anlatıyor: «Bir gün Resûl-i Ekrem ile karşılaştım. Ya o benim elimden veyâ ben onun elinden tuttum ve Resûl-i Ekrem:

يا عقبة ألا أخبرك بأفضل أخلاق أهل الدنيا والآخرة تصل من قطعك وتعطي من حرمك وتعفو عمن ظلمك

«Ey Ukbe, dikkat et, sana dünyâ ve Âhiret ehlinin en üstün ahlâkından haber vereyim: Gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve sana kötülük edeni afvetmendir.» (443) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

قال موسى عليه السلام يا رب أي عبادك أعز عليك قال الذي إذا قدر عفا

«Mûsâ aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya: «Yâ Rabbi, senin katında en aziz kulun kimdir?» diye sordu. Allahu Teâlâ da: «İntikaama gücü yeterken afveden kimsedir» buyurdu.» (444) Bunun gibi Ebû'd-Derdâ'ya (R.A.), insanların en izzetlisi kimdir? diye sorduklarında, intikaama gücü yeterken afvedenlerdir, Siz de afvedin ki Allah katında izzet bulasınız, dedi.

---

(442) İsfahânî Enes'den rivâyet etmiştir.
(443) İbn Ebi'd-Dünyâ ve diğerleri rivâyet etmişlerdir.
(444) Harâitî «Mekârim-i Ahlâk»da Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

1-İŞLEME 2-SERBEST 3-AŞAĞI

Adamın biri Resûl-i Ekrem'in huzûruna gelerek uğradığı bir haksızlıktan dolayı şikâyet etti. Resûl-i Ekrem de hakkını alıp kendisine vermek üzere onu oturttu ve bu arada:

﴿إِنَّ الْمَظْلُومِينَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ **«Dünyâda zulme uğrayanlar kıyâmette mutlak sûrette felâha ulaşacaklardır.»** (445) buyurdu. Bunun üzerine adam hakkından vaz geçti.

Hz. Âişe (R.A.) de şöyle anlatıyor. «Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

﴿مَنْ دَعَا عَلَى مَنْ ظَلَمَهُ فَقَدِ انْتَصَرَ﴾ **«Kendisine zulmedene bedduâ eden, hakkını almış ve bedduâsı nisbetinde zâlimdeki hakkını kaybetmiş olur.»** (446) buyurdu.» Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

﴿إِذَا بَعَثَ اللّٰهُ الْخَلَائِقَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ ثَلَاثَةَ أَصْوَاتٍ يَا مَعْشَرَ الْمُوَحِّدِينَ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ عَفَا عَنْكُمْ فَلْيَعْفُ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ﴾

«Allahu Teâlâ kıyâmet günü mahlûkatı mahşer yerinde topladığı zaman, Arş'ın altından bir dellâl üç defa: «Ey imân edenler, Allahu Teâlâ sizi afvetti. Siz de birbirinizde olan hakkınızı bağışlayın» diye seslenir.» (447) buyurmuştur.

Ebû Hureyre (R.A.) rivâyet ediyor; Resûl-i Ekrem **Mekke**'yi fethedip **Kâbe**'yi tavâf ettikten ve iki rek'at namaz kıldıktan sonra, Kâbe kapusunun eşiğini tutarak:

﴿مَا تَقُولُونَ وَمَا تَظُنُّونَ؟ أَقُولُ كَمَا قَالَ يُوسُفُ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾

---

(445) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(446) İbn Ebi Şeybe, Tirmizî ve diğerleri rivâyet etmiştir.

(447) Ebû Saîd Ahmed «Kitâbü't-Tebsıre»de rivâyet etmiştir. Taberânî de Ümmühânî'den başka ifade ile rivâyet etmiştir.

— Ne yapacağımı sanıyor ve benim hakkımda ne düşünüyorsunuz? diye sordu. Onlar üç def'a :

— Siz kardeşimiz, amcazâdemiz, merhametli, halîm[1] selîm[2] bir insansınız, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

— Ben ancak Y û s u f ' un «Sizi bugün kınamak ve tevbîh[3] etmek yok, Allah sizi mağfiret[4] eder. O, merhamet edicilerin en merhametlisidir.» (12 - Yûsuf: 92) **dediğini söylüyorum,** buyurdu. Ebû Hureyre (R.A.) devamla diyor ki: Resûl-i Ekrem'in bu sözünü duyanlar, mezarlarından çıkmış gibi yerlerinden kalkarak İslâmiyeti kabûl etmek üzere Resûl-i Ekrem'e baş vuruyorlardı. (448) S u h e y l b. A m r ' ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem Mekke'ye geldiği zaman elini Kâbe'nin kapusuna koydu. Herkes etrafında toplandı. Resûl-i Ekrem :

لا إله إلا الله وحده لا شريك له صدق وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده (ثم قال) يا معشر قريش ما تقولون وما تظنون ؟ أقول كما قال أخي يوسف عليه السلام (لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين) هـ

«Allah'dan başka ibâdete lâyık kimse yoktur. O'nun ortağı ve benzeri yoktur. Va'dini yerine getirdi. Kuluna yardım etti. Tek başına ortaya çıktı ve bütün hizibleri[5] bir araya topladı.» buyurdu. Sonra devamla: «E y K u r e y ş , benim hakkımda ne der ve ne sanırsınız?» diye sordu. Onlar: «Siz kardeşimiz ve amcazâdemizsiniz, merhametlisiniz. Bugün üstün geldiniz. Sizden, hayırdan başka bir şey düşünmeyiz.» dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: «Ben de kardeşim Yûsuf'un dediği gibi: «Artık bugün sizi muâhaze[3] yok, Allah sizi mağfiret eder.» derim.»

E n e s b. M â l i k ' in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إذا وقف العباد نادى منادٍ ليقم من أجره على الله فليدخل الجنة العافون عن الناس فيقوم كذا وكذا ألفاً فيدخلونها بغير حساب

«Kıyâmet günü insanlar m e v k i f ' te[6] toplandıkları zaman dellâl, «İnsanları afvedip mükâfatları Allah üzerinde olanlar kalksın ve Cennet'e girsinler» diye seslenir. Bunun üzerine binlerce insan kalkar ve

---

(448) İ b n C e v z î rivâyet etmiştir.

1-CÖMERT 2-SAĞLAM 3-AZARLAMA 4-AFV 5-FIRKA 6-DURA

hesab görmeden Cennet'e girerler.» (449) buyurmuştur. Câbir'in (R. A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

ثَلَاثٌ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ مَعَ إِيمَانٍ دَخَلَ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ شَاءَ وَزُوِّجَ
مِنَ الْحُورِ الْعِينِ حَيْثُ شَاءَ مَنْ أَدَّى دَيْنًا خَفِيًّا وَقَرَأَ فِي دُبُرِ
كُلِّ صَلَاةٍ (قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ) عَشْرَ مَرَّاتٍ وَعَفَا عَنْ قَاتِلِهِ

«Üç şey vardır ki, mü'min olduğu hâlde bunları yapan ve bunlar ile gelen kimse, (kıyâmet günü) **hangi kapusundan isterse Cennet'e girer ve istediği kadar Hûrilerden kendisine verilir. Bunlar: Bilinmeyen, şâhidi olmayan ve unutulmuş borcu ödeyenler, her namazı müteâkıb on İhlâs okuyanlar ve kaatilini afvedenlerdir.»** buyurdu. «Bunların birini yapanlara da aynı mükâfat verilir mi?» diye soran Ebû Bekir'e (R.A.) cevab olarak Resûl-i Ekrem: **«Evet birini yapanlara da aynı mükâfat verilir.»** buyurdu. (450)

Bu Hususta Diğer Rivâyetler:

İbn Teymî diyor ki: Bana kötülük edene ben iyilik ederim. Bu hâl afvın da üstüne çıkan bir mevkidir ki buna ihsân denir. Diğer bâzıları da: «Allahu Teâlâ kulunu mükâfatlandırmak istediği zaman, ona, zulmedecek birini musallat eder.» demişlerdir. Adamın biri Ömer b. Abdülâziz'e giderek, birinin kendisine zulmettiğinden şikâyet etti. Ömer b. Abdülâzîz: «Zâlimden intikaamını almış olduğun hâlde Allah'ın huzûruna gitmedense, onda hakkın olarak Allah huzûruna çıkman daha iyidir.» demiştir. Yezîd b. Meysere diyor ki: «Sen, zulmetti diye durmadan bir adama bed-duâ edersen, Allahu Teâlâ, senin zulmettiğin başka birisi de durmadan senin aleyhinde duâ ediyor, istersen her iki duâyı da kabûl edeyim, istersen Âhirete bırakayım da her ikinizi afvedeyim, buyurur.» Müslim b. Yesar, zâlime bed-duâ eden bir adama: «Şu zâlimi zulmü ile başbaşa bırak; zira onun bir ân önce helâk olması için zulme devâm etmesi, senin bed-duândan daha müessirdir. Ancak bir iyilik yaparsa, belki bu iyiliği kendisini kurtarabilir ki, bunu yapmayacağı meydandadır.» dedi. Abdullah b. Ömer'in (R.A.) Abdullah b. Ebû Bekir'den (R.A.) rivâyetinde, diyor ki: «Bize ulaşan habere göre; Kıyâmet günü, kimin Allah'da bir hakkı varsa kalksın hakkını alsın diye

(449) Taberânî «Mekârim-i Ahlâk» da rivâyet etmiştir.

(450) Taberânî «Evsat» ında rivâyet etmiştir.

1-SIRAYLA
2-SATAŞAN
3-TESİRLİ

bir dellâl nidâ eder. Dünyâda afvedip bağışlayanlar kalkar ve bağışladıkları nisbette haklarını alırlar.» Hişam b. Muhammed anlatıyor: «Gassânî'lerden Nu'man b. Münzir'e iki suçlu götürdüler. Birinin suçu büyük, diğerinin suçu küçük. Nu'man birinciyi afvetti, ikinciye de cezâsını verdi. Bunun üzerine şâir:

«Hükümdâr kendi keremiyle büyük günâhı bağışlar, fakat küçük kusûra da cezâsını verir.»

«Böyle yapması bir yanlışlık eseri değil, belki bir yandan afvını gösterirken, öte yandan şiddetini ortaya koymak içindir.»

dedi.

Mübârek b. Fudale diyor ki: «Suvar b. Abdullah Basra'dan bir cemâat ile Abbâsî'lerden Ebû Câfer'in huzûruna girdi, ve beni de berâberlerinde getirdi. Bu arada Câfer'in huzûruna bir adam getirdiler. Câfer onun öldürülmesini emretti. Ben kendi kendime, «Ben burada bakıp dururken bir müslümânı öldürüyorlar» diye düşündüm ve halife Câfer'e:

— Hasan'dan duyduğum bir hadisi size anlatmama müsâade eder misiniz? dedim. Halife Câfer:

— Anlat, deyince, ben:

— Kıyâmet günü Allahu Teâlâ herkesin her söyleneni duyacak şekilde insanları bir araya topladığı zaman, bir münâdi, «Kimin Allah'da hakkı varsa kalksın» diye seslenir ve ancak afvedenler kalkar, dedim. Ben böyle söyleyince Câfer:

— Vallahi ben de bu sözü Hasan'dan duydum, diye yemin etti. Ben de bunu Hasan'dan duyduğumu yeminle tekrâr ettim. Bunun üzerine Câfer: «Şu adamı bırakın gitsin.» dedi.

Muâviye: «Yumuşaklık gösterin ve tahammül edin ki, dâimâ fırsat sizin elinizde olsun. Fırsatı ele geçirdikten sonra dilerseniz hakkınızı alır ve dilerseniz boş verirsiniz.» dedi. Rivâyete göre Rahib'lerden biri Hişam b. Abdülmelik'in huzûruna girer. Hişam Rahib'e:

— Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığı husûsundaki görüşün nedir? diye sorar. Rahib:

— O, peygamber değildi fakat dört haslette o mertebeye yükseldi, dedi ve bunları şöyle anlattı: O, gücü yettiği hâlde afveder, yalan konuşmaz, verdiği sözde durur ve bugünden yarını düşünmezdi, dedi. Diğer biri, zulme uğradığı anda yumuşak davranıp da sonra gücü yettiği takdirde intikaam alan kimseye halim denmez. Halîm, zulme uğradığı zaman sabredip, intikaam almağa gücü yettiği zaman da afvederek bağışlayan kimseye denir, demiştir.

Z i y a d diyor ki: «İntikaam alma gücü, insanın hiddet ve kinini yok eder,» yâni intikaam almağa gücü yeten kimseye yakışan, kızmamak, kin tutmamak ve bu sûretle bağışlamaktır, demek istiyor. Bir kusûrundan dolayı bir adamı H i ş a m ' ın huzûruna çıkarmışlar. Adam durmadan kendisini müdâfaa ediyordu. H i ş a m : «Hâlâ konuşuyor musun?» diye kendisine ihtâr edince, adam: «Ey mü'minlerin Emiri, Allahu Teâlâ:

«O gün herkesin يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا

nefsi için mücâdele edeceği... bir gündür.» (16 - Nahl: 111) buyurduğu ve Allahu Teâlâ ile mücâdeleye girişeceğimiz hâlde sizin karşınızda kendimizi müdâfaa etmiyelim mi?» dedi. H i ş a m : «Haklısın, konuş.» dedi.

Rivâyete göre hırsızın biri, A m m â r b. Y â s i r' in (R.A.) çadırına girer ve yakalanır. A m m â r b. Y â s i r ' e :

— Bu bizim düşmanımızdır, elini kes, diyenlere, o:

— Hayır, ben onun bu kusûrunu gizleyeceğim. Umulur ki, bu sâyede Allahu Teâlâ da kıyâmet günü benim de kusurlarımı gizler, dedi.

İ b n M e s ' û d (R.A.) yiyecek almak için yolun kenârına oturmuş bekliyordu. İstediğini satın aldı. Parayı vermek için elini başındaki sarığın arasına uzattı ve fakat parayı bulamadı. «Canım burada oturduğum zaman param başımın burasında idi, onu çaldılar.» dedi. Etrâftakiler hırsıza bed-duâya başladı: «Allah elini kırsın, Allah belâsını versin» şeklinde konuşuyorlardı. Fakat kendisi: «Allah'ım, şâyet bu adam ihtiyâcından dolayı bu parayı aldı ise helâl olsun. Şâyet bunu san'at olarak yaptı ise bu, son hırsızlığı olsun» diye duâ etti. F u d a y l diyor ki: «K â b e ' de yanımda oturan bir Horasan'lı kadar zâhid insâna hiç rastlamadım. Tavâf etmek üzere kalkmıştı ki, parasını çaldılar. Bunun farkında olunca ağlamağa başladı. Kendisine:

— Paran çalındı diye mi ağlıyorsun? dedim. O:

— Hayır, ona ağlamıyorum, yalnız kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın huzûrunda kendisiyle karşılaştığımızda bana karşı verecek cevab bulamayıp perişân olacağını bildiğim için, ona acıdığımdan ağladım. dedi. B a s r a âbidlerinden M â l i k b. D i n â r diyor ki: «Haccâc'ın amcazâdesi ve Basra vâlisi H i k e m ' in huzûruna bir gece vakti girdik. (H a c c â c ' ın bir karışıklıktan dolayı bir çok kimseyi öldürmesi sebebiyle) H a s a n - ı B a s r î de korku içinde bizimle berâber geldi. Biz Hasan'ın yanında piliçler gibi küçük kaldık. Hasan, Y û s u f aleyhisselâm'ın kıssasını, kardeşlerinin onu kuyuya atıp sattıklarını, babalarını kedere boğduklarını, kadının hilesini ve nihâyet hapsedildiğini anlattı. Sonra da Allahu Teâlâ'nın onu nasıl yücelttiğini, hazîne vekili yaptığını ve daha sonra da kar-

deşlerini nasıl bağışladığı ve: «Artık size muâhaze yok, Allah sizi mağfiret eder. O, merhamet edicilerin en merhametlisidir.» dediğini mufassalan anlattı. Bütün bu sözleri ile, Hikem'in adamları afvetmesine işâret ediyordu. Bunun üzerine Hikem: «Ben de aynı şey'i söylüyorum; artık size muâhaze yok, sizi korumak için hiç bir şey bulamasam bile, bu elbisemin altında sizi korurum.» dedi. İbn Mukaffa' bâzı adamlarının bağışlanmaları için dostlarından birine yazdığı mektûbda: «Falanca, kusûrundan dolayı, senin afvına sığınıyor ve senden sana iltica ediyor.» demiştir.

Bilmiş ol ki; kusûr ne kadar büyük ise, onu bağışlamak da o nisbette bir fazilettir. Abdülmelik b. Mervân'a, esirler arasında Hz. Ali'nin taraftarı olan İbn Eş'as'ı da getirdiler. Abdülmelik oğluna:

— Ne dersin, bu adamı ne yapalım? diye sordu. Oğlu Reca:

— Allah sana sevdiğin zaferi bahşetti. Sen de Allahu Teâlâ'nın sevdiği af işini yap, bunları bağışla, deyince, o da onları salıverdi. Rivâyete göre Ziyâd Havâriç'den bir adamı yakaladıktan sonra elinden kaçırdı. Bunun üzerine adamın kardeşini yakaladı ve:

— Ya kardeşini getirirsin veyâ senin boynunu vururum, dedi. Adam:

— Sana mü'minlerin emirinden bir yazı getirirsem beni bırakır mısın? dedi. Ziyâd:

— Evet, bırakırım, deyince, adam:

— O hâlde ben sana İbrâhim ve Mûsâ aleyhimesselâm gibi iki şâhid göstereceğim. Allah'ın mektûbunu getirdim diyerek:

أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى

«Yoksa Mûsâ'nın ve sözünü yerine getiren İbrâhim'in kitablarında olanlar kendisine bildirilmedi mi ki, kimse kimsenin günah yükünü yüklenmez.» (53 - Necm: 36,37,38) Âyetlerini okudu. Bunun üzerine Ziyâd:

— Bırakın şu adamı gitsin, delîlini bildi, dedi. İncîl'de: «Zulmettiği kimse için istiğfâr eden, şeytânı yenmiştir.» diye yazılıdır.

11 inci BEYÂN: RIFKIN, YUMUŞAKLIĞIN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; rıfk ve yumuşaklık makbûl, şiddet ve hiddet ise merdûddur. Şiddet, gadab ve kızmanın, yumuşaklık ve mülâyemet ise güzel ahlâkın neticesidir. Hiddetin sebebi bâzan gadâb olacağı gibi, bâzan şiddetli hırs ve istilâ arzûsu da olabilir. Yumuşaklık; güzel ahlâkın meyvesidir. Güzel huy da gadab ve şehvet kuvvetini zabt u rabt altına almakla mümkündür. Bunun için Resûl-i Ekrem rıfk'ı yumuşaklığı övdü ve üzerinde ehemmiyetle durdu. Hz. Âişe'ye (R.A.) hitâben:

1- AZARLAMA 2- AFV 3- TAFSİLATLI 4- SIĞINMA 5- NEZAKET
6- REDDOLUNMUŞ 7- GAZAB 8- YUMUŞAKLIK
9- HÜKMÜ ALTINA ALMA

إِنَّهُ مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَ
الْآخِرَةِ وَمَنْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ فَقَدْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

«Yâ Âişe, rıfk ve yumuşaklıktan nasîb alan, dünyâ ve âhiret hayırlarından nasîbini almıştır. Rıfk ve mülâyemetten mahrûm olan da dünyâ ve Âhiret iyiliklerinden mahrûm kalmıştır.» (451) buyurdu. Diğer hadîsde :

إِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ أَهْلَ بَيْتٍ أَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الرِّفْقَ **«Allahu Teâlâ bir hâne halkını sevdiği zaman, onların arasına yumuşaklık ve mülâyemeti sokar da tatlı geçinirler.»** (452) buyurulmuştur. Başka bir hadîsde de :

إِنَّ اللّٰهَ لَيُعْطِي عَلَى الرِّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْخُرْقِ وَإِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا أَعْطَاهُ
الرِّفْقَ وَمَا مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ يُحْرَمُونَ الرِّفْقَ إِلَّا حُرِمُوا مَحَبَّةَ اللّٰهِ تَعَالَى

«Allahu Teâlâ sertliğe vermediklerini yumuşaklığa verir. Bir kulunu sevdiği zaman ona yumuşaklığı nasîb eder. Yumuşaklıktan mahrûm bir âile, Allah sevgisinden mahrûm demektir.» (453) buyurulmuştur. Hz. Âişe'nin (R.A.) diğer rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur : إِنَّ اللّٰهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ وَيُعْطِي عَلَيْهِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ

«Doğrusu Allahu Teâlâ mülâyimdir, mülâyemeti sever ve sert davrananlara vermediğini mülâyim davrananlara verir.» (454)

Yine Hz. Âişe'ye (R.A.) hitâben Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

يَا عَائِشَةُ ارْفُقِي فَإِنَّ اللّٰهَ إِذَا أَرَادَ بِأَهْلِ بَيْتٍ كَرَامَةً دَلَّهُمْ عَلَى بَابِ الرِّفْقِ

«Yâ Âişe, yumuşak davran, Allahu Teâlâ bir ev halkının iyiliğini murâd ettiği zaman, onlara yumuşaklık yollarını gösterir.» (455) Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

---

(451) Ahmed ve Ukaylî «Zuafa»da rivâyet etmişlerdir.
(452) Ahmed ceyyid sened ile, Beyhakî de Âişe'den rivâyet ettiler.
(453) Taberânî «Kebîr»inde Cerîr'den rivâyet etmiştir.
(454) Müslim, Âişe'den rivâyet etmiştir.
(455) Ahmed, Âişe'den rivâyet etmiştir.

مَنْ يُحْرَمِ الرِّفْقَ يُحْرَمِ الْخَيْرَ كُلَّهُ **«Yumuşaklıktan mahrûm edilen, bütün iyiliklerden mahrûm olur.»** (456) Başka bir hadisde de: أَيُّمَا وَالٍ وَلِيَ فَرَفَقَ وَلاَنَ رَفَقَ اللهُ تَعَالَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Her hangi bir kavmin başına geçip de o kavme karşı yumuşak davranıp rıfk ile muâmele eden kimseye, Allahu Teâlâ kıyâmet günü rıfk ile muâmele eder.» (457) buyurulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: تَدْرُونَ مَنْ يَحْرُمُ عَلَى النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ كُلُّ هَيِّنٍ لَيِّنٍ سَهْلٍ قَرِيبٍ

«Kıyâmet günü Cehennem'e girmeyeceklerin kimler olduğunu anlıyor musunuz? Her kolay, yumuşak ve mülâyim olan kimselerdir.» (458) Yine Resûl-i Ekrem: الرِّفْقُ يُمْنٌ وَالْخُرْقُ شُؤْمٌ

«Yumuşaklık bereket, sertlik ise uğursuzluktur.» (459) buyurmuştur. Başka bir hadisinde: التَّأَنِّي مِنَ اللهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ

«Ağır davranmak Allah'dan, acele ise şeytandandır.» (460) buyurmuştur. Rivâyete göre bir adam Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlallah. Allahu Teâlâ senin sâyende bütün müslümanları mübârek kıldı. Ben ise şahsım için senden bir hayır, iyilik isterim, dedi. Resûl-i Ekrem iki veyâ üç kere **«Elhamdülillâh»** dedikden sonra adama dönerek:

— **Bir öğüt mü istiyorsunuz?** diye iki üç kere kendisine sordu. Adam:

— Evet, deyince, Resûl-i Ekrem:

إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَتَدَبَّرْ عَاقِبَتَهُ فَإِنْ كَانَ رُشْدًا فَأَمْضِهِ وَإِنْ كَانَ سِوَى ذَلِكَ فَانْتَهِ

---

(456) Müslim, Cerir'den kısmen rivâyet etmiştir.
(457) Müslim, Âişe'den rivâyet etmiştir.
(458) Tirmizî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.
(459) Taberânî ve Beyhakî Âişe'den rivâyet etmişlerdir.
(460) Ebû Ya'lâ Enes'den, Tirmizî Sehl'den rivâyet etmişlerdir.

1-YUMUŞAKLIK

«Bir şey murâd ettiğin zaman, sonunu düşün; şeriate muvâfık ise onu hemen yap, şeriate muvâfık değil ise ondan hemen vaz geç.» (461) buyurdu. Hz. Âişe (R.A.) den gelen bir rivâyette şöyle demiştir: «Resûl-i Ekrem ile bir seferde yola çıkmıştık. Ben serkeş bir deveye binmiştim. Deveyi sağa sola yorup duruyordum. Beni gören Resûl-i Ekrem:

يا عائشة عليك بالرفق فإنه لا يدخل في شيء إلا زانه ولا ينزع من شيء إلا شانه

«Âişe, yumuşak davran, zîra yumuşaklık girdiği her şey'i süsler, çıkarıldığı her şey'i de ayıp ve kusurlu yapar.» (462) buyurdu.»

Bu Hususta Diğer Sözler:

Hz. Ö m e r (R.A.) maiyyetindeki bâzı erkânın bâzı emirlerden şikâyet ettiklerini duyunca her iki taraftan mülâkat istedi. Onlar toplanıp huzûruna geldikleri zaman, irâd ettiği hutbesinde, Allahu Teâlâ'ya hamd ettikten sonra reâyasına:

«Ey reâya ve ey muhâfızlar, üzerinizde iki hakkımız vardır. Birincisi gıyabda idârecilere nasihat, ikincisi de hayır işlerinde birbirinize yardımcı olmaktır. Ey vâliler ve âmiller, bu muhâfızların, reâyânın da sizin üzerinizde hakları vardır. İyi bilinız ki, Allah katında en makbûl yumuşaklık, bir reisin yumuşak davranmasıdır. Allah katında en sevimsiz cehâlet ve şiddet, imâmın, reisin cehâlet ve şiddetidir. Bilmiş olunuz ki, karşısında bulunana iyilik eden, başkasından iyilik bulur.» dedi.

V e h b b. M ü n e b b i h diyor ki: «Rıfk ve yumuşaklık, alçak gönüllülük neticesidir.» Mevkuf ve merfû olarak gelen bir rivâyette şöyle buyurulmuştur:

العلم خليل المؤمن والحلم وزيره والعقل دليله والعمل قيّمه
والرفق والده واللين أخوه والصبر أمير جنوده

«İlim, mü'minin en samimi dostu, hilim vezîri, yâni güzel huy yardımcısı, akıl delili, öncüsü, doğruyu ona gösterir, amel fayda ve koruyucusu, rıfk tatlılık annesi, mülâyemet ve yumuşaklık kardeşi, sabır ise ordu kumandanıdır.» (463) Biri de şöyle diyor: «İmânı süsleyen ilim, ilmi

(461) İbn Mübârek «Z ü h d» ünde İbn Ca'fer'den rivâyet etmiştir.
(462) Müslim rivâyet etmiştir.
(463) Ebü'ş-Şeyh «K i t â b ü 's - S e v â b» da rivâyet etmiştir.

1-ESASLAR
2-TABİ OLANLAR
3-BİLGİSİZLİK
4-NEZAKET
5-YUMUŞAKLIK

süsleyen amel ve ameli süsleyen de rıfk, ne güzel şeylerdir.» Hilmin ilme nisbeti gibi, hiç bir şey başka şey'e nisbet edilemez. Amr b. Âs (R.A.) oğlu Abdullah'a:

— Rıfk nedir? diye sordu. Oğlu:

— Her işde ağır olup, âheste davranmak ve idârecilere karşı mülâyemetle muâmele etmektir, dedi. Amr:

— Sertlik ve ahmâklık nedir? diye sordu. Oğlu:

— Hükümdâra husûmet beslemek ve sana zararı dokunacak kimse ile muâraza etmektir, dedi. Süfyân arkadaşlarına:

— Rıfkın ne olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Onlar da:

— Anlat bakalım nedir, dediler. Süfyân:

— Her şey'i yerli yerinde yapmaktır. Yumuşaklığı yerinde yapmak, sertliği yerinde göstermek, kılıç ve kamçıyı zamanında kullanmaktır, dedi. Bu anlattığı yumuşaklığın sertlikle karışmış olmasının lüzumlu olduğunu ifâde etmektedir. Kılıç kullanacağı yerde âlicenablık göstermek, âlicenâblık göstereceği yerde kılıç kullanmak zararlıdır. Makbûl olan, diğer huylarda da olduğu gibi, sertlikle yumuşaklığın ortasını bulmaktır. Ne yazık ki insanların tabîatı, hiddet ve sertliğe daha meyyâl olduğu için dâimâ rıfk tarafını tercihe teşvik edilirler. Yine bunun içindir ki, şeriat, şiddet tarafından daha ziyâde yumuşaklık tarafını över. Hâlbuki yerinde gösterilen yumuşaklık güzel olduğu gibi, yerinde gösterilen şiddet de güzeldir. Şiddetin borç olduğu yerde şiddet, arzûya da muvâfık geldiği için beyaz bal ile taze kaymak ihtilâtı [karışımı] gibi tatlı olur.

Ömer b. Abdülâziz'in anlattığına göre; Amr b. Âs (R.A.) Muâviye'nin ağır davranışlarını ve teennî ile hareketini kınayan bir mektûb yazdı. Muâviye cevâbında:

«Bundan sonra bilmiş ol ki; iyi işlerde düşünerek hareket etmek insânı daha doğru neticeye ulaştırır. Hedefine ulaşan, acele etmeyendir. Acele eden husrândadır. İşinde sebât eden isâbet eder veyâ hedefe yaklaşır. Acele eden hatâya düşer, yâhut hatâya yaklaşır. Yumuşaklık kendisine kâr etmeyene hiddet zarar verir. Tecrübelerden ders almayan şeref kazanamaz.» demiştir.

Ebû Avn Ensârî diyor ki: Konuşulan her sert ve ağır sözün yerini tutacak daha yumuşak sözler vardır, insan onları konuşmalıdır. Ebû Hamza el-Kûfî de şöyle diyor: «İhtiyâcından fazla hizmetçi bulundurma, zîra her insânın yanında bir şeytan vardır. Şunu da bil ki; zorakî elde ettiğin her şeyden, yumuşaklıkla daha iyisini elde edebilirsin.» Hasan-ı Basrî de: «Mü'min, teennî ile hareket eden kimsedir. Gece odun toplayıcısı gibi değildir. (Gece odun toplayan, karanlıkta elime yılan gelir diye acele eder).» demiştir.

1-YUMUŞAKLIK 2-DÜŞMANLIK 3-DÜŞKÜN 4-FAZLA
5-TEDBİRLİ DAVRANMAK

İşte bu anlattıklarımız, ilim sâhiblerinin rıfkı övdükleri şeylerdir. Çünkü rıfk makbûl ve umûmiyetle faydalıdır. Şiddete ihtiyaç duyulursa da bu pek enderdir. Olgunluk, rıfk ile şiddeti birbirinden ayırıp hepsine hakkını vermek ve bunları yerinde kullanmaktır. Şâyet bunları ayırd edecek hâlde değilse, mümkün olduğu kadar yumuşaklığa meyletsin; zira zafer daha ziyâde yumuşak ve ağır davranmaktadır.

12 nci BEYÂN : HASEDİ ZEMMİN TÂRİFİ, SEBEBİNİN TEDÂVİSİ VE İZÂLESİNE LÜZUMLU OLAN ŞEYLER

HASEDİN ZEMMİ :

Bilmiş ol ki; h a s e d [çekememezlik] kin tutmanın, kin tutmak da gadab ve hiddetin neticesidir. Yâni hased, gadabın dalının dalıdır. Asl olan gadabdır. Ayrıca hasedin daha bir çok kötü kolları vardır. Bilhâssa hasedi zemmeden pek çok hadisler vardır. Bir hadisinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ

«Ateşin odunu yakıp yokettiği gibi, hased de sevabları yer ve mahveder.» (464) Hasedden, hasedin sebeb ve neticelerinden men'etmek üzere Resûl-i Ekrem :

لَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ اِخْوَانًا

«Çekememezlik yapmayın, birbirinizden ayrılmayın, husûmetleşmeyin, arka çevirmeyin, ey Allah'ın kulları kardeş olun.» (465) buyurmuştur.

Enes b. Mâlik (R.A.) dedi ki :

Resûl-i Ekrem'le berâber oturuyorduk. Buyurdular ki:

«Şimdi size Cennet'liklerden bir adam çıka gelecektir.» Bir de baktık ki, Ensâr'dan, abdest suyu sakalından damlayan ve ayakkabılarını sol eline asmış bir adam çıka geldi. Ertesi gün olunca Resûl-i Ekrem yine evvelki gibi söyledi. Bu adam yine birincide olduğu gibi çıka geldi. Üçüncü gün olunca Resûl-i Ekrem Efendimiz yine aynı sözü tekrâr etti ve yine aynı adam ilk hâli gibi çıkageldi. Resûl-i Ekrem kalkınca, A b d u l l a h b. A m r o adamı tâkib etti ve ona dedi ki :

---

(464) Ebû Dâvud Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(465) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

1- KÜTÜLENME
2- GİDERİLME
3- GAZAB

— Ben babamla münâkaşa ettim, üç gün onun yanına girmeyeceğime yemin ettim. Eğer sen beni bu zaman zarfında yanında alıkoymayı muvâfık görürsen öyle yap. Adam:

— Olur, dedi.

Enes (R.A.) dedi ki: Abdullah sözüne devamla şöyle anlatıyor:

— Üç geceyi onunla bir arada geçirdik. Fakat gece kalktığını görmedim. Ancak sabah namazına kadar uyandıkça Allahu Teâlâ'yı zikretti ve tekbîr getirdi. Abdullah dedi ki:

— Onun, hayırdan başka bir şey söylediğini işitmedim. Üç gün geçince sanki onun amelini küçük görür gibi dedim ki:

— Ey Allah'ın kulu, babam ile benim aramda bir ayrılık ve ihtilâf vâki değildir. Fakat Resûl-i Ekrem'in senin için üç kere (şimdi size Cennetliklerden bir adam çıka gelecektir) dediğini işittim. Üç def'asında da sen çıkageldin. Amelini anlamak için senin yanında kalmak istedim. Böylece sana uymak istedim. Fakat büyük bir amel işlediğini görmedim. Seni; Resûl-i Ekrem Efendimizin söylediği mertebeye ulaştıran nedir? dedim. Dedi ki:

— Şu gördüğünden başkası değildir. Ben dönünce bana seslendi ve dedi ki:

— O senin gördüğün şeyden başkası değildir. Ancak ben müslümanlardan hiç bir kimseye kalbimde bir hile ve kin tutmam ve Allah'ın verdiği her hangi bir hayırdan dolayı hiç bir kimseye aslâ hased etmem. Bunun üzerine Abdullah:

— İşte seni o dereceye ulaştıran budur, dedi. (466)

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثٌ لَا يَنْجُو مِنْهُنَّ أَحَدٌ، اَلظَّنُّ وَالطِّيَرَةُ وَالْحَسَدُ وَسَأُحَدِّثُكُمْ بِالْمَخْرَجِ مِنْ ذٰلِكَ إِذَا ظَنَنْتَ فَلَا تُحَقِّقْ • وَإِذَا تَطَيَّرْتَ فَامْضِ وَإِذَا حَسَدْتَ فَلَا تَبْغِ

«Üç şey vardır ki, bunlardan kimse kurtulamaz. (Diğer rivâyette: «Az kimseler kurtulur» şeklindedir.) Bunlar, kötü zan, uğursuzluk saymak ve hased, yâni çekememezliktir. Şimdi bunlardan kurtuluş çârelerini size öğreteyim: Kötü zanna kapıldığın zaman, üzerinde durup da iç yüzünü araştırma. Uğursuz diye bildiğin bir şey ile karşılaştığın zaman, aldırış

---

(466) Ahmed rivâyet etmiştir.

etmeden işine devâm et. Hased ettiğin kimseye karşı da haddi aşma.» (467) Diğer rivâyette de:

دَبَّ إِلَيْكُمْ دَاءُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمُ الْحَسَدُ وَالْبَغْضَاءُ هِيَ الْحَالِقَةُ لَا أَقُولُ حَالِقَةُ الشَّعْرِ وَلَكِنْ حَالِقَةُ الدِّينِ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا وَلَنْ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِمَا يُثَبِّتُ ذَلِكَ لَكُمْ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

«Geçmiş milletlerin hastalığı size de sirâyet etti. O, çekememezlik ve düşmanlıktır. Bu çekememezlik traş eder. kökünden kazıtır. Ben size saçı sakalı traş eder demiyorum, dini kazıtır. dinin kemâlini gidertir. M u - h a m m e d 'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz mü'-min olmadan Cennet'e giremezsiniz! Birbirinizi sevmeden de mü'min olamazsınız. Sevginin nasıl yerleştiğini size bildireyim mi? Aranızda açıkca selâmlaşın, selâmı açığa çıkarın.» (468) buyurmuştur.

Diğer hadisde şöyle buyurulmuştur:

كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا وَكَادَ الْحَسَدُ أَنْ يَغْلِبَ الْقَدَرَ

«Nerde ise yoksulluk insânı küfre sokacak ve nerde ise hased kadere galebe çalacak.» (469) Yâni hased eden nerde ise. kendisinin Allah'ın takdiri ile bu darlığa düştüğünü unutacak. Başka bir rivâyette Resûl-i Ekrem:

إِنَّهُ سَيُصِيبُ أُمَّتِي الْأَشَرُ وَالْبَطَرُ وَالتَّكَاثُرُ وَالتَّنَافُسُ فِي الدُّنْيَا وَالتَّبَاعُدُ وَالتَّحَاسُدُ حَتَّى يَكُونَ الْبَغْيُ ثُمَّ الْهَرْجُ

«Şurası muhakkak ki, benim ümmetime de geçmiş ümmetlerin hastalığı sirâyet edecektir. (Bu hastalık nedir? diye soranlara:) **Küfrân-ı ni'met, bollukta azgınlık, servet edinmekle övünmek, dünyâlıkta başkasına göz dikmek, birbirinden uzaklaşmak ve hased edişmektir ki, bu sûretle**

---

(467) İbn Ebi'd-Dünyâ Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(468) Tirmizi Zübeyr'den rivâyet etmiştir.

(469) Beyhaki ve diğerleri Enes'den rivâyet etmişlerdir.

1-BAYILMA 2-İLAHİ NİMETE HÜRMETSİZLİK

hudûdu aşarlar, sonra da perişân olurlar.» (470) buyurmuştur. Diğer rivâyette şöyle buyurulmuştur:

لَا تُظْهِرِ الشَّمَاتَةَ لِأَخِيكَ فَيُعَافِيَهُ اللهُ وَيَبْتَلِيَكَ

«Her hangi bir husûmete müsteniden kardeşinin uğradığı musîbete sevinme, Allah onu kurtarır ve seni mübtelâ eder.» (471)

Rivâyete göre M û s â aleyhisselâm Arş'ın gölgesinde bir adamın oturduğunu gördü. Adama heves etti. «Bu adam, Allah katında iyi bir insandır.» dedi. Ve sonra: «Yâ Rab, bu adam kimdir? Adı nedir?» diye sordu. Allahu Teâlâ adını vermedi, yalnız: «Üç amel ile bu mertebeye ulaştığını sana bildireyim.» buyurdu ve bu üç ameli şöyle bildirdi: «Kimseye hased etmedi. Baba ve annesine âsi olmadı. Bir de söz gezdirmedi.» buyurdu. Z e k e r i y y â aleyhisselâm da Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber veriyor: «Hased eden benim ni'metime düşman olan, kazâma kızan, kullarım arasındaki taksimâtıma râzı olmayan bir kimsedir.»

Resûl-i Ekrem de:

أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي أَنْ يَكْثُرَ فِيهِمُ الْمَالُ فَيَتَحَاسَدُونَ وَيَقْتَتِلُونَ

«Ümmetim için en çok korktuğum şey, zenginlikten mütevellid çekememezlikle birbirlerini öldürmeleridir.» (472) Diğer rivâyette:

اسْتَعِينُوا عَلَى قَضَاءِ الْحَوَائِجِ بِالْكِتْمَانِ فَإِنَّ كُلَّ ذِي نِعْمَةٍ مَحْسُودٌ

«İhtiyaçlarınızın te'min edilmiş olduğunu gizlemekle onlara yardım arayın. Çünkü her varlık sâhibi hased edilir.» (473) buyurulmuştur. Başka bir rivâyette şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ لِنِعَمِ اللهِ أَعْدَاءً الَّذِينَ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ

«Allahu Teâlâ'nın verdiği ni'metlerin de düşmanları vardır. Bunlar da Allahu Teâlâ'nın kendi fazlından verdiği kimselere hased eden, onları çekemiyenlerdir.» (474) Resûl-i Ekrem (S.A.V.) başka bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

---

(470) İbn Ebi'd-Dünyâ ceyyid sened ile Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(471) Tirmizi, Vâile'den hasen ve garîb olarak rivâyet etmiştir.
(472) İbn Ebi'd-Dünyâ Âmir'den rivâyet etmiştir.
(473) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Taberâni Muâz'dan rivâyet etmişlerdir.
(474) Taberâni «Evsat»ında İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

1-DÜŞMANLIK 2-DAYANARAK 3-TUTKUN 4-İSYANKAR
5-BÖLME 6-DOĞAN

سِتَّةٌ يَدْخُلُونَ النَّارَ قَبْلَ الْحِسَابِ بِسَنَةٍ الْأُمَرَاءُ بِالْجَوْرِ وَالْعَرَبُ بِالْعَصَبِيَّةِ وَالدَّهَاقِينُ بِالتَّكَبُّرِ وَالتُّجَّارُ بِالْخِيَانَةِ وَأَهْلُ الرُّسْتَاقِ بِالْجَهَالَةِ وَالْعُلَمَاءُ بِالْحَسَدِ

«Altı kimse altı sebebden veya hesâbdan bir sene önce Cehennem'e gireceklerdir. Bunlar; zulm ile hâkim olanlar, cehâletle köylüler, kibir ile ileri gelenler, taassubla Arablar, hasûd âlimler ve hâin tüccarlardır.» (475)

Bu Husûs ile Alâkalı Diğer Rivâyetler :

Eskilerden biri: «İlk hased şeytanda başlar. Şeytan, Âdem'in rütbesine dayanamıyarak ona secde etmediği için çekememezliği kendisini isyâna sevketmiştir.» dedi. Hikâye edildiğine göre; Avn b. Abdullah Mühelleb'in oğlu Fazl'ın yanına girdi. O sırada Vâsıt şehrinde vâli bulunuyordu. Avn kendisine :

— Sana nasihat etmek istiyorum, deyince, Fazl:

— Söyle bakalım, dedi. Bunun üzerine Avn:

— Kibirlenme; zira ilk isyân kibirdendir, dedi. Ve :

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ

«Hani meleklere: «Âdem'e secde edin» demiştik de İblis'den başkası hemen secde ettiler.» (2 - Bakara: 34) âyetini okudu ve devamla: «Haris olma; zira genişliği, eni, yer ve gökler kadar olan Cennet'e Allahü Teâlâ'nın yerleştirdiği Âdem'i, Cennet'ten hırs çıkarmıştır. Allahu Teâlâ'nın yasakladığı bir ağaçtan yedi ve bu sûretle Cennet'ten çıktı.» Sonra :

اهْبِطُوا مِنْهَا «Dedik: Hepiniz oradan inin.» (2 - Bakara: 38)

âyet-i kerimesini okudu. Hased etme; zira Kabil, Hâbil'i hasedi yüzünden öldürmüştür, dedi ve : وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ

«(Yâ Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat!» (5 - Mâide: 27) âyetini okudu ve devamla, Resûl-i Ekrem'in

(475) Ebû Mansûr Deylemî İbn Ömer ve Enes'den rivâyet ettiler.

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRMEK
2- KENDİ DİNİNİ ÇOK ÜSTÜN GÖRMEK
3- HASEDCİ 4- BİLGİSİZLİK

Ashâb'ı anıldığı, kaderden bahsedildiği, nücûm ilminden söz açıldığı yerlerde susmasını bil ve sükût et, dedi.

E b û B e k i r b. A b d u l l a h şöyle bir hikâye anlatıyor: «Zâtın biri bir hükümdâra uğrar, onun karşısına dikilir ve ona öğüt vererek der ki :

— Sen, sana iyilik yapana fazlasını yap, kötülük yapana bir şey yapma, onun kötülüğü mükâfat olarak sana yeter. Bunu gören başka biri, adamın hükümdâra karşı böyle konuşmasını çekemiyerek bir gün hükümdâra :

— Bu adam senin nefesinin koktuğunu söylüyor, der. Hükümdâr :

— Ne biliyorsun? diye sorunca, adam :

— Bir daha yanına yaklaşınca bak nasıl ağzını burnunu tutacaktır, der. Hükümdâr da :

— Pekâlâ öyleyse bir tecrübe edelim, der. Adam oradan çıkar. Bu zât, hükümdârın huzûruna gireceği zaman onu dâvet eder ve sarmısaklı yemek yedirdikten sonra:

— Ağzının kokusu ile hükümdâra fazla yaklaşma, diye tenbih eder. Bu zât yine mûtâdı[2] vechile pâdişâhın huzûruna girer ve karşısına dikilir, aynı tavsiyede bulunur. Pâdişah tecrübe etmek için adama:

— Yanıma yaklaş, deyince, adam da ağzını burnunu tutarak pâdişâha yaklaşır. Hükümdâr kendi kendine, adamın doğru söylediğine inanır ve eline kâğıt kalem alarak bir yazı yazar, buna verir ve :

— Bu mektûbu falan kumandana götür, der. Pâdişâhın kendi eliyle yazdığı fermanlar umûmiyetle birer yardım ve ikrâm edilinmesini âmir yazılar olduğu için, adam kâğıdı alıp dışarı çıkınca, kendisine yemek yediren adama tekrar rastlar. Kendisine :

— Elindeki kâğıt nedir? diye sorar. Adam da :

— Herhâlde pâdişâh bir kaç kuruş atıyye ve ihsân yazmıştır, onu almağa gidiyorum, der. Adam :

— Ne olur, bu kâğıdı bana ver, diye ricâ eder. O :

— Olsun, al der. Adam kâğıdı alıp da doğru kumandana gidince, yazı tamâmen umulanın aksine çıkar. Meğerse pâdişah kızmış ve kâğıda: «Bu kâğıdı getiren adamı boğazla, derisini yüz, içine saman doldur ve bana gönder.» der. Bunu duyan adam: «Aman aman, bunun sâhibi ben değilim, istersen geri çevir, esas sâhibini getireyim, bu şöyle oldu, böyle geldi.» diye anlatırsa da fayda vermez. Emir yerine getirilir. Ertesi gün aynı zât yine hükümdârın huzûruna çıkınca, bu sefer hükümdâr şaşırarak:

— Sana dün verdiğim kâğıt ne oldu? diye sorar. Adamcağız vaziyeti anlatır. Hükümdar sorar :

— Benim nefesimin koktuğunu söylüyorsun, doğru mu? Adam :

— Hayır, böyle bir şey yok, der. Pâdişah :

1- YILDIZLAR 2- ÂDET ÜSLUBUYLA

— Öyle ise neden bana yaklaşınca ağzını burnunu kapadın? deyince, adamcağız:

— O gün o adam beni dâvet etti, bana sarmısaklı yemek yedirdi. Nefesimin kokusu sizi rahatsız etmesin diye ağzımı kapadım, deyince, pâdişâh mes'eleyi öğrenir ve:

— Doğru söylüyorsun, geç otur. Kötülük yapan kötülüğünün cezâsını buldu ve senin yerine geçti, der.

İbn Sîrîn de şöyle diyor: «Dünyâlık husûsunda kimseye hased etmedim; zira dünyâlık kendisine verilen kimse, Cennet'lik ise, bu dünyâlığının Cennet'in yanında ne kıymeti var? Nesine hased edeyim? Şâyet Cehennem'lik ise, hased edilecek neresi var, dünyâlığından ne çıkar?»

Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye:

— Mü'min hiç hased eder mi? diye sordu. Hasan-ı Basrî:

— Yâkub aleyhisselâm'ın oğullarını unuttun mu? Elbette mü'min de hased eder. Ancak içinden geçen bu çekememezliğe dilinle veyâ elinle katılmadıkdan sonra o kadar zararlı olmaz,[1] dedi. Muâviye de: «Herkesi memnûn etmek mümkündür, yalnız hasûd olanı tatmin[2] etmek zordur. Çünkü o, hased ettiği şey'in yok olması ile ancak memnûn kalır.» demiştir. Bunun içindir ki, Şâir şöyle diyor:

«Bütün düşmanlıkların yok olması mümkün,[3] ancak hased düşmanlığının izâlesi mümkün değildir.»[1]

Hakîm'lerden biri de: «Hased, iyileşmeyen bir yara gibidir. Zâten hasûd'un dünyâdaki bu sıkıntısı ve hasedi sebebiyle Âhirette uğrayacağı azab, cezâ bakımından kendisine yeter» demiştir. Bedevî'nin biri de şöyle demiştir: «Hased edici kadar mazlûma benzeyen bir zâlim görmedim. Çünkü o, sana verilen ni'meti kendisine bir nikmet ve gadab[4] olarak görür.» Hasan-ı Basrî: «Ey insân oğlu, niçin kardeşini çekemiyorsun? Ona verilen onun hakkı ise, Allahu Teâlâ'nın ikrâm ettiği kimseye kızmaya ne hakkın var? Şâyet hakkı değilse, Cehennem'e girecek adamın nesine çekememezlik edersin?» demiştir. Diğer biri: «Hased, meclislerde zillet ve meskenet, melekler tarafından lânet, halk tarafından nefret ve sıkıntı, ölüm ânında şiddet ve zorluk, mahşer yerinde ise rezâlet ve azâb ile karşılaşır.» demiştir.

13 üncü BEYÂN: HASEDİN MÂHİYETİ, HÜKMÜ, KISIMLARI VE MERTEBELERİ

Bilmiş ol ki; hased, ancak bir ni'mete olur. Allahu Teâlâ bir kardeşine bir ni'met ihsân ettiği zaman, senin iki hâlin vardır:

Birincisi: Bu ni'meti ona çok görüp onun elinden gitmesini istemektir. İşte buna hased denir. Târifi de budur: Adamın varlığını çok görmek ve yok olmasına sevinmektir.

1- HASED EDEN
2- RAHATLANDIRMA
3- MAHV
4- GAZAB

İkincisi: Ne varlığına sevinmek, ne de yok olmasını istemektir. Buna rağmen adamın varlığı gibi senin de varlığın olmasını istemendir. Buna g ı b t a ve bâzan da m ü n â f e s e denir. Bâzan münâfese'ye h a s e d, hasede münâfese derler. Yâni bu sözler birbirinin yerine konabilir. Mâna anlaşıldıktan sonra isimlerde fark yoktur. Resûl-i Ekrem:

﴿إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَغْبِطُ وَالْمُنَافِقَ يَحْسُدُ﴾ **«Mü'min gıbta, münâfık ise hased eder.»** (476) buyurmuştur.

Birincisi, yâni başkasının elinde olan ni'metten hoşlanmayıp onun yok olmasını istemek, her hâli ile haramdır. Ancak fâcir veyâ bir kâfirin eline geçen servet ile fitne uyandırdığı, bu sebeble ara bozup herkese eziyet ettiği zaman, bu ni'metin zevâlini istemek, bu adamın bu varlığına memnûn olmamak, günah değildir. Çünkü, sen onun yok olmasını, ni'met olması bakımından değil, onu kötülükte kullanması bakımından istiyorsun. Şâyet adam yaptığı fesadlıktan vaz geçseydi elindeki ni'mete üzülecek değildin. Hasedin harâm olduğuna, yukarda anlattığımız rivâyetlerle bu çekememezlik, Allahu Teâlâ'nın taksimâtındaki kazâsına rızâ göstermemek, delâlet etmektedir. Burada ne özür, ne de ruhsat vardır. Sana zararı dokunmadan bir müslümânın rahata ulaşmasına hoşlanmamak kadar günâh ne olabilir? İşte buna işâret olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

﴿إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا﴾

«Size bir iyilik gelse, onların fenâsına gider; başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler.» (3 - Âl-i İmrân: 120) Bu sevinç, belâya sevinmektir ki, hased ile arkadaştır.

Yine Allahu Teâlâ:

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ﴾

«Kitâb ehlinin çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizin, inandıktan sonra inkâr etmenizi isterler.» (2 - Bakara: 109) buyurmuştur.

Onların, iman ni'metinin müslümanlardan zâil olmasını istemelerinin

---

(476) Mehazı bulunamamıştır.

1-İKİ YÜZLÜ 2-BİTME 3-BÖLME 4-İŞARE 5-KÖTÜ 6-GEÇİ[illegible]

hased olduğunu haber vermiştir. Yine Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

﴿ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً ﴾

«Onlar kendileri inkâr ettikleri gibi, keşki siz de inkâr etseniz de müsâvi [eşit] olsanız isterler.» (4 - Nisâ: 89) Allahu Teâlâ Y û s u f aleyhisselâm'ın kardeşlerinin hasedini anlatırken, onların içinden geçenleri şöyle beyân buyurmuştur:

﴿ اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلَى اَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝ اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ ﴾

«Kardeşleri: «Biz birbirimize bağlı bir topluluk olduğumuz hâlde babamız, Yûsuf'u ve kardeşini daha çok seviyor. Doğrusu babamız apaçık bir sapıklık içindedir.» (12 - Yûsuf: 8,9) Babalarının Y û s u f ' u sevmesinden memnûn olmadıkları ve bu ağırlarına gittiği için bu sevgiyi yok etmek maksadıyle Y û s u f ' u babalarından uzaklaştırmışlardır. Yine Allahu Teâlâ: ﴿ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا ﴾

«Onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler.» (59 - Haşr: 9) buyurmuştur. Bunların da hasedleri olmamakla kendilerini övmüştür. Yine:

﴿ اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا اٰتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ ﴾

«Yoksa Allah'ın bol ni'metinden verdiği kimseleri mi çekemiyorlar?» (4 - Nisâ: 54) buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

﴿ كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً ... اِلَّا الَّذِينَ اُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ﴾

«İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi, insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hü-

küm vermek için, onlarla birlikte doğru olan Kitab indirdi. Kitab verilenler, kendilerine vesikalar[1] geldikten sonra, aralarındaki ihtiras[2] yüzünden onda ayrılığa düştüler.» (2 - Bakara: 213) Buradaki «B a ğ y e n» kelimesinden maksadın hased olduğu, müfessirlerce açıklanmıştır. Yine Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

وَمَا تَفَرَّقُوٓا۟ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ

«Kendilerine ilim geldikten sonra ayrılığa düşmeleri, ancak birbirini çekememezlikten oldu.» (42 - Şûra: 14) Allahu Teâlâ onları bir araya toplamak için ilmi inzâl[3] etti. Bu sûretle onları tâatte birleştirmek istedi ve ilim ile ülfet etmelerini emretti. Fakat onlar hasedleşerek ihtilâfa düştüler. Çünkü herbiri müstakil söz sâhibi olmak ve riyâset[4] iddiâsında bulundular. Bunun için birbirini reddettiler. İ b n A b b â s (R.A.) diyor ki: «Peygamberimizden önce Yahudiler, harblerinde; göndermesini va'd ettiğin peygamber ve indireceğini bildirdiğin kitap hürmetine bize nusrat[5] ver, diye duâ ederler ve öyle harbederlerdi. Vaktâ kı[6] peygamber, kendilerinden değil, İ s m â i l aleyhisselâm'ın soyundan geldi, onu bildi ve fakat inkâr ettiler. Bunu beyân etmek üzere Allahu Teâlâ:

وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟

كَفَرُوا۟ بِهِۦ... أَن يَكْفُرُوا۟ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بَغْيًا

«Daha evvel küfredenlerin aleyhine feth istiyorlardı. İşte tanıdıkları o şey kendilerine gelince ona küfrettiler. Artık Allah'ın lâneti o kâfirlerin tepesine. Onlar Allah'ın kullarından kimi dilerse ona fazlından indirilmesini gönüldekileri için... Allah'ın indirdiği şey'i de inkâr etmekle nefslerini ne kötü şey'e değişip sattılar da gadab[7] üstüne gadaba döndüler.» (2 - Bakara: 89 - 90) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in zevcelerinden oldukça aklı başında olanlarından S a f i y y e b i n t - i H a y y (R.A.) - ki bunu H a y b e r ' de esir aldı, âzâd ederek nikâh etti. - Resûl-i Ekrem'e diyor ki: «Bir gün amcam ile babam sizin yanınızdan geldiler. Babam amcama:

— Bu adam hakkındaki görüşün nedir? diye sordu. Amcam:

— M û s â aleyhisselâmın müjdelediği peygamberdir, dedi. Babam:

— O hâlde buna karşı tavır ne olacak? diye sordu. Amcam:

— Ölünceye kadar düşmanlık, dedi.» İşte hasedin harâm olmaktaki hükmü.

1- AÇIK DELİLLER 2- KİN VE HASED 3- NÜZUL 4- REİSLİK
5- ZAFER 6- NE ZAMAN 7- GAZAB

Münâfese'ye gelince: Bu, vâcib, mendûb ve mübâh olabilir. Bâzan münâfese kelimesi ile hased kelimesi birbirinin yerinde de kullanılır. Nitekim Hz. Abbâs'ın (R.A.) oğullarından Kusam ile Fadl zekât âmilliği için Resûl-i Ekrem'e mürâcaat edeceklerini Hz. Ali'ye söylediklerinde, Hz. Ali (R.A.): «Sakın gitmeyin, Resûl-i Ekrem bu işi size vermez. (Zira sadaka malın kiridir, onunla uğraşmağı kendi akrabasına muvâfık bulmaz)» deyince, onlar: «Bu ancak senin nifâsetinden ileri geliyor, yâni hased ediyorsun. Hâlbuki Resûl-i Ekrem sana kızını verdi, biz hased etmedik.» dediler. Burada münâfese kelimesini hased mânasında kullandılar. Aslında münâfese, nifâsetten, temizlik ve pâklıktan alınmadır. Bunun mübâh olduğuna Kur'ân-ı Kerim'in:

فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ «İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar.» (83 - Mutaffifin: 26) âyeti ile, وَسَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ «Genişliği yer ile göğün genişliği kadar olan Cennet'e koşuşun.» (57 - Hadîd: 21) âyetleri delâlet etmektedir. Müsâbaka, fırsatın kaybı korkusu olacağı anındadır. Efendilerinin yanında daha üstün mevki' almak için kölenin müsâbakası gibi. Münâfese'nin cevâzını Resûl-i Ekrem şu hadîste tasrih etmiştir:

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ عِلْمًا فَهُوَ يَعْمَلُ بِهِ وَيُعَلِّمُهُ النَّاسَ

«Münâfese ancak iki kişiye olur. Bunlardan birine Allah servet vermiş, o da bu serveti hak yolunda sarfetmiştir. Diğerine de ilim vermiş, o da ilmiyle amel etmiş ve başkalarına da öğretmiştir.» (477)

Sonra Ebû Kebeşe'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem bunu şöyle açıklamıştır:

---

(477) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir

1- MÜSTEHAB
2- İŞARE
3- BELİRTME
4- (BAŞKA (İKİLİ yarışma) DIR)

مَثَلُ هٰذِهِ الْأُمَّةِ مَثَلُ أَرْبَعَةِ رِجَالٍ: رَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ مَالاً وَعِلْماً فَهُوَ
يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ فِي مَالِهِ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ عِلْماً وَلَمْ يُؤْتِهِ مَالاً فَيَقُولُ
رَبِّ لَوْ أَنَّ لِي مَالاً مِثْلَ مَالِ فُلَانٍ لَكُنْتُ أَعْمَلُ فِيهِ بِمِثْلِ عَمَلِهِ
فَهُمَا فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ. وَرَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ مَالاً وَلَمْ يُؤْتِهِ عِلْماً فَهُوَ
يُنْفِقُهُ فِي مَعَاصِي اللّٰهِ تَعَالَى وَرَجُلٌ لَمْ يُؤْتِهِ عِلْماً وَلَمْ يُؤْتِهِ مَالاً وَ
يَقُولُ لَوْ أَنَّ لِي مِثْلَ مَالِ فُلَانٍ لَكُنْتُ أُنْفِقُهُ فِي مِثْلِ مَا أَنْفَقَهُ فِيهِ
مِنَ الْمَعَاصِي فَهُمَا فِي الْوِزْرِ سَوَاءٌ ه

«Benim ümmetimin hâli dört kimsenin hâli gibidir. Bunlardan birine Allahu Teâlâ hem mâl, hem de ilim vermiş; adam servetini ilminin gerektirdiği şekilde ve meşrû yolda kullanmıştır. Diğerine de Allahu Teâlâ ilim vermiş fakat servet vermemiştir. Bu adam: «Benim de servetim olsa onun gibi meşrû yolda sarfederdim.» der. İşte bunların ikisi de mükâfatta müsâvidir. (Bu adam ötekinin servetine göz dikmiş değil, ancak kendisinin de böyle hayırlı bir servete sâhib olmasını arzû etmiştir.) **Üçüncüsüne de Allahu Teâlâ servet vermiş, fakat ilim vermemiştir. Bu adam da servetini har vurup harman savurur, kötü yollarda harcar. Dördüncüsüne de Allahu Teâlâ ne ilim, ne de servet vermiştir. Fakat bu da: «Benim servetim olsa, şu üçüncü şahıs gibi onu kötü yerlerde kullanırdım.» demiş. İşte bunlar da günahta berâberdirler.»** (478)

Anlaşılıyor ki, başkasının elindekine göz dikmeden onun mahvolmasını istemeden, onun serveti gibi bir servete sâhib olmağı arzû etmekte bir beis yoktur. Hattâ başkasının elindeki ni'met, dinî bakımdan te'mini farz olan îman, namaz, zekât ve benzeri şeylerden ise, o zaman münâfese farz olur; onun gibi olmağı temenni etmek kendisine farz olur. Çünkü bunları arzû etmemek, isyâna rızâ göstermektir, bu ise haramdır. Şâyet adamın elindeki ni'met, malını hayır ve hasenâta sarf etmek gibi faziletlerden ise, burada münâfese mendûbdur. Şâyet elindeki ni'meti mübâh bir şekilde kullanıyorsa, böyle bir ni'meti istemek de, ne sevab, ne de günâh olmak üzere mübahtır. Çünkü burada bir günah yok-

(478) İbn Mâce ve Tirmizi rivâyet etmiştir. Tirmizi, bâzılarına göre hasen ve bâzılarına göre sahih olduğunu söylemiştir.

1-DENK 2-DUA, NİYET 3-İYİLİK 4-MÜSTEHAB

tur. Üstelik, böyle bir servetin iki faydası vardır. Birincisi, sâhibinin huzûra kavuşması, İkincisi de, diğerinin ayarında olmasını istemesidir. Böyle bir servet istemekle müsâvâtı arzûlamış olur. Mübâh işlerde kendisinin geride kalmamasını istemesinde bir zorluk yoktur. Filhakika bu, faziletleri azaltır, zühde, tevekküle, rızâya muvâfık düşmez. Mânevî üstün mevki'lerden de insanı düşürür fakat isyânı gerektirmez. (479) Burada gâyet ince bir nokta vardır: Adam kendisinden üstününü görünce şübhesiz aradaki açığın kapanmasını ister ki, bu da iki şekilde olur. Ya kendisi yükselir, onun derecesini alır, veyâ onun elindeki varlık gider, kendi seviyesine düşer. Yollardan biri kapanınca, gönül öte tarafa döner, yâni kendisi onun seviyesine ulaşamıyacağını anlayınca, bu def'a onun elindeki servetin mahvına teveccüh eder. Kendisi de onun seviyesine çıkamayacağına göre, onun kendi seviyesine inmesiyle rahat eder. Şâyet bu birinci yol kapanınca, bu ikinci yola baş vurursa, bu adam zemmedilen hasûdlardandır. Şâyet her ne kadar hâtırından böyle bir şey geçerse de kendisi bu fikre katılmaz ve bunu takvâsiyle reddederse, içindeki bu cereyandan mes'ûl olmaz. Resûl-i Ekrem'in: **«Hased, sû'-i zan ve teşe'ümden kimse kurtulamaz.»** buyurduğunun ve sonra da kurtuluş yolunu anlatmak üzere, içine hased doğarsa, onun peşinden gitme, buyurduğunun mânâsı da budur. İnsan arzû ettiği seviyeye ulaşamaz. Kendisinden üstün gördüğü kimselere ulaşması cidden zordur. Ulaşamayınca da, adamın servetinin elinden gitmesini ister. Bu, harâm olan hasede katılan; münâfesedir. Bu hususta son derece ihtiyatlı davranmak icâbeder. Zîra bu nokta tehlikelidir. Çünkü herkes, kendi akranlarında kendisinden üstün çok kimseleri görür, onlarla bir olmağı ister ve bu da yasak olan hasede yol açar. Kendini, ancak kuvvetli imânı ve takvâsı kurtarabilir.

Kendini onların seviyesine çıkarmağa tahrik eden sebeb aşağılık duygusu ise, yine kendini harâm olan hasede sürükler de adamın varlığının elinden alınmasına meyleder. Çünkü kendisi o seviyeye çıkamayınca, onu kendi seviyesine indirmek ister. Bunda aslâ ruhsat yoktur, belki harâmdır. Hattâ dünyâlık husûsunda harâm olduğu gibi, dînî cihetten olursa da haramdır. Fakat içindeki bu hissini tatbikat sâhasına koymayıp reddet-

---

(479) Ben de derim ki: Münâfese ferdler arasında olduğu gibi, milletler arasında da olması zaruridir. Beynelmilel [milletlerarası] yarışmadaki görünüş, her ne kadar refaha dayanıyorsa da, aslında zamâna ayak uydurarak, milletler mevcûdiyetlerini muhâfaza etmek için müsâbaka hâlindedirler. Binâenaleyh, zâhiren geri kalmışlıktan kurtulmak için çalışılıyorsa da, hadd-i zâtında gâye, mevcûdiyetlerini muhâfaza olduğundan, dünyâ milletlerine bakarak, onların kat'ettikleri mesâfeyi almak için çalışmamız: hem millî, hem de dînî bir vazifedir. Bu kabîl münâfese elzemdir. Aksi takdirde: inhizâm ve inkıraz neticesinde yokluğa mahkûm olmak mukadderdir.. Âgâh oluna!

1- DERECE
2- EŞİTLİK
3- KÖTÜLENME
4- HASEDCİ
5- KUVVETLENDİRME
6- MESULİYETLİ
7- KÖTÜ
8- KÖTÜYE YORMAK, UĞURSUZ SAYMAK
9- KIMILDATMA
10- ONDAN DOLAYI
11- GİBİ
13- GEREKLİ
14- BASILIP EZİLMEK
15- YOK OLMAK
16- KADER

likçe, yalnız his ile inşâallah muâhaze olunmaz. Bu hâlinden dolayı kendi kendini zemmi ve neden böylesin demesi günâhına keffâret olabilir.

İşte hasedin hakikati ve erkânı bunlardır.

HASEDİN MERTEBELERİ

1 — Hased ettiği kimsenin elindeki ni'metin yok olmasını istemektir. Bu ni'met ister kendi eline geçsin, ister geçmesin, yeter ki onda bulunmasın. Hasedin en berbad olanı budur.

2 — Hased ettiği adamın elindeki ni'metin kendi eline geçmesini istemektir. Meselâ, adamın güzel evi veyâ güzel karısı var, yâhut üstün mevkidedir. Adamın «Bunlar benim olsalar» demesidir. Bunun arzûsu o ni'mete sâhib olmaktır, maksadı o ni'meti kendisi elde etmektir. Yoksa birincisinde olduğu gibi «ne onda, ne de bende olsun» şeklinde değildir. Başkası bu ni'metten neden istifâde ediyor, demiyor. ben neden istifâde edemiyorum. diyor.

3 — Ondaki ni'metin aynının veyâ benzerinin kendisinde olmasını istemesidir. Şâyet kendi eline onun gibisi geçmeyecekse, onda da olmasın diye, arzû etmesidir.

4 — Onda olan ni'met gibi bir ni'metin de kendi elinde bulunmasını arzû etmek ve fakat onun elindeki ni'metin zevâlini istememektir. İşte bu son kısım, dünyâlık husûsunda ise afvedilmiştir. Din husûsunda ise mendûbtur. Üçüncü kısımda zemmedilen var, edilmeyen vardır. İkinci kısım, üçüncüden hafif, birinci kısım ise tamâmen zemmedilen haseddir. İkinci kısma hased adını vermekte biraz genişlik vardır. Fakat bu da mezmûmdur. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ «Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri ummayın.» (4 - Nisâ: 32) Demek ki, «onun varlığı gibi bende de olsa» şeklinde temennî mezmûm değil, fakat, «ondaki bende olsa» şeklindeki temennî mezmûmdur.

14 üncü BEYÂN : HASED VE MÜNÂFESENİN SEBEBLERİ

Münâfesenin sebebi, kendisinde nifâset bulunan bir şey'i sevmektir. Dinî olursa sebebi, Allah sevgisi ve tâat arzûsudur. Dünyevî olursa sebebi, dünyâ ni'metlerini sevmek ve varlıktan zevk almaktır. Biz şimdi mezmûm olan hasedin sebeblerini gözden geçirelim. Hasedi körükleyen pek çok sebebler vardır. Fakat bunları yedi babda hulâsa etmek müm-

1-AZARLAMA 2-KÖTÜLENME 3-ESASLAR 4-GİTME
5-MÜSTEHAB 6-KÖTÜ 7-İSTEK, NİYET

kündür. Bunlar a d â v e t[1], t e a z z u z[2], t e k e b b ü r, t e a c c u b[3], arzû edilen şeyden mahrûm kalma korkusu, riyâset[4] sevgisi ve alçak tabîatlılık ile cimrîliktir[5]. Demek ki bu adam ya düşmânı olur ona hayırlı rü'yâ görmez ve varlıklı olmasını istemez. Burada emsâllik[6] aranmaz, kendisine veyâ adamlarından birine yaptığı kötülük sebebiyle bir hükümdârın hükümdarlığının elinden alınmasını isteyebilir. Yâhut bu varlığa sâhib olan kimse varlığıyla kendisine karşı azamet ve üstünlük taslar, buna dayanamaz, kendisine hased eder. T e a z z u z bu demektir. Veyâhut kendi tabîatındaki böbürlenmesini[7], varlığı sebebiyle karşısındakine gösteremiyor ve ona hased ediyor. İşte t e k e b b ü r de bu demektir. Yâhut da adamın başına büyük bir devlet kuşu konar, buna şaşarak kendisine hased eder. Bu da t a a c c ü b, şaşmaktan hâsıl olan haseddir. Yâhut adamın elindeki servet sebebiyle kendi garazına ulaşamıyacağını bildiği için ona hased eder ki, bu da beşinci sebeptir. Yâhut kendisinde riyâset sevgisi var, fakat karşısındaki adamda olan varlık sebebiyle maksadına erişemediği için adama hased eder, bu da altıncı sebebdir. Yedincisi de, herhangi bir sebeb ortada olmaksızın alçak tabîatlılığı sebebiyle kimsede bir varlık görmek istemez ve varlık sâhiblerine hased etmesidir. Bütün bu sebebleri açıklamamız gerekiyor:

Birinci sebeb : Birinci sebeb düşmanlıktır. Bu, hasedin en mühim sebeblerindendir. Çünkü herhangi bir sebeble kendisine eziyet eden veyâ muhâlefette bulunan kimseye içinden kızmağa başlar ve bu kızmak kin hâlini alır. Kin ise intikaam ile yatışır. Bizâtihi intikaamdan âciz olan, işi zamâna havâle eder. Düşmânına bir felâket geldiği zaman, bunu kendi kerâmetine hamlederek bununla sevinir ve bunu kendi mükâfatı sanır. Düşmânına bunun aksine olarak bir iyilik gelirse, buna da canı sıkılır ve bunu kendisinin Allah katında bir kıymeti olmadığına verir ki, düşmânından intikaam almak şöyle dursun, ni'metini bile arttırmış olur. Uzun sözün kısası, hased, düşmanlığın, husûmetin arkadaşıdır, onlardan ayrılmaz. Burada korunmanın son çâresi, bu hâlinden hoşlanmayıp söz ve hareketleri ile işi azıntıya vermemektir. Yoksa kızdığı bir adamın sevinmesiyle üzüntülü hâlinin kendisince müsâvî[8] olması mümkün değildir. Düşmanlığından doğan hased ile kâfirleri vasfetmek üzere Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur :

وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ

قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۞ اِنْ تَمْسَسْكُمْ

حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ

1- KİN
2- KİBİRLENME
3- ŞAŞKINLIK VE HAYRANLIK, TAACCÜB
4- REİSLİK
5- HASİS
6- BENZER
7- ÖVÜNME
8- DENK

«Onlar sizinle buluştukları zaman «inandık» derler. Aralarında başbaşa kaldıkları zaman ise, size karşı olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki «kininizle geberin». Şübhesiz ki Allah onların sinelerindeki bütün özü hakkıyle bilicidir. Eğer size bir iyilik dokunursa onları tasaya düşürür. Şâyet bir fenâlık gelirse onunla sevinirler.» (3 - Âl-i İmrân: 119 - 120) Hattâ böyle düşmanlık sebebinden meydâna gelen hased, çok kere münâzaa ve vuruşmalara yol açar, hayât boyunca devâm eder, hileli yollardan ni'metin izâlesi cihetine gidilir, adamın şerefiyle oynanır, gizli işlerinin açığa çıkarılmasına çalışılır.

İkinci sebeb : Hasedin ikinci sebebi de t e a z z u z 'dur. Varlık sâhibinin üstünlük taslaması ve bunun da kendi ağırına gitmiş olmasıdır. Emsâllerinden biri mevki, ilim veyâ servet sâhibi olduğu takdirde, kendisine karşı kibirlenecéklerinden, kendisinin bunu müsâmaha ile karşılamıyacağı ve buna dayanamıyacağı için hased etmesidir. Yâni hasedi, kendi kibrinden dolayı değil, karşısındakinin kibrine dayanamıyacağından dolayıdır. Müsâvâtı kabûle râzı, fakat üstünlüğüne dayanamaz da bu bakımdan hased eder.

Üçüncü sebeb : Doğrudan doğruya kendisinin kibirlenmesi, karşısındaki adamı küçük görüp kendine hizmet ettirmesi ve bütün arzûlarında kendi emrinde olması isteğidir. Bu adam bir ni'mete ulaştığı vakıt, artık kendi emrine girmeyeceğinden, kibrine dayanamıyacağından, müsâvat ve hattâ üstünlük iddiâsına kalkışıp, kendisi ona karşı böbürlenirken aksine olarak onun böbürlenmesinden korkarak ona hased etmektir. Kâfirlerin çoğunun Resûl-i Ekrem'e karşı hasedi tekebbür ve teazzüzden, yâni kendi kibirlerinden ve onun kendilerine karşı ululuk iddiâ etmesi korkusundandır. Biz asıl ve ulu kimseler iken bir öksüz nasıl olur da bizim başımıza geçer ve biz ona nasıl boyun eğeriz? demelerindendir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de :

لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

«Bu Kur'ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?.» (43 - Zuhruf: 31) Âyet-i Celilesi bunların bu sözlerini bildiriyor. Yâni demek istiyorlar ki, M e k k e ve T a i f 'in ileri gelenlerinden birine bu Kur'ân nâzil olsa ona râm olmak bizim ağırımıza gitmezdi. Yine bu husûs ile alâkalı olarak K u r e y ş î 'lerin söylediklerini beyân etmek üzere şöyle buyuruluyor : أَهَٰؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا

«Allah aramızdan bunlara mı lûtfunu revâ gördü?.» (6 - En'âm: 53) Böyle dediler ve bu sözleri ile Resûl-i Ekrem'e uyanları hakir gördüler.

1-KAYGI 2-KÖTÜLÜK 3-MÜCADELE 4-MAHV 5-BENZER
6-BÜYÜKLENME 7-HOŞ GÖRÜLÜK 8-EŞİTLİK 9-ÖYÜNME
10-KİBİRLENME 11-KÜÇÜK

Dördüncü sebeb : Dördüncü sebeb de teaccüb, yâni şaşkınlık ve hayranlıktır. Geçmiş ümmetlerin bu mânadaki hasedlerini beyân etmek üzere Allahu Teâlâ : ﴿مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾ **«Siz de ancak bizim gibi birer insansınız.»** (36 - Yâsin: 15),

﴿أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا﴾ **«Bizim gibi iki insâna mı inanacağız?.»** (23 - Mü'minûn: 47),

﴿وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾

«Kendiniz gibi bir insâna itâat ederseniz hüsrâna uğrayacağınızda hiç şübhe yoktur.» (23 - Mü'minûn: 34) buyurmuştur. Kendileri gibi bir insânın risâlet, vahiy ve Allah'a yakınlık gibi mevkie ulaşmasına şaştı ve bu şaşkınlıkları neticesi hased ettiler de peygamberlik ni'metinin onlardan alınmasını istediler. Yaradılışta kendileri gibi olan insânın kendilerinden üstün olacağından korktular. Yoksa tekebbür, riyâset[1] sevgisi, geçmiş bir husûmet[2] veyâ başka bir sebeb mevcûd değildi. Şaşkınlıklarından : ﴿أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا﴾ **«Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?.»** (17 - İsrâ: 94) dediler. Yine :

﴿لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ﴾ **«Bize ya melekler indirilmeli veyâ Rabbimizi görmeliyiz.»** (25 - Furkan: 21) dediklerini Allahu Teâlâ haber verdi. Yine bunların bu şaşkınlıklarının yeri olmadığını beyân etmek üzere Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur :

﴿أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ﴾ **«Kendinizden bir adam vâsıtasiyle Rabbinizden size bir ihtâr[3] geldi diye teaccüb mü ettiniz?.»** (7 - A'raf: 63)

Beşinci sebeb : Hasedin beşinci sebebi, gâyesine[4] ulaşamamak korkusudur. Bu da iki kişinin bir maksatla birbirine üstünlük arzûsuna dayanır. Arzûsuna tek başına ulaşabilmekte kendisine yardımcı olan her ni'mete, öbürü hased eder. Yâni insânın da arzûsu aynı şeydir. Birinin o arzûya erişip diğerinin erişememesi hâlinde birbirine hased ederler. Ko-

1-REİSLİK
2-DÜŞMANLIK
3-HATIRLATMA
4-MAKSAD

calarının sevgisini kazanmakta kumaların yarışması, anne - babanın servetine konmak için anne - babanın sevgisini kazanmaktaki evlâdların yarışması. Talebelerin hocalarının sevgisini kazanmaktaki yarışmaları, hükümdârın arkadaşlarının hükümdârın nezdinde daha üstün mevkie sâhib olmaları için yarışmaları, cemâati kendilerine çekmek için vâizlerin yarışması ve birbirine hased etmelerinin hepsi bu kısımdandır. Bunlar, birbirine bir noktada hased ediyorlar. Her iki tarafın maksadı aynıdır. Maksadlarına ulaşmakta birbirine hased ederler ve her biri maksadına baş vurur, maksadı uğrunda çalışır.

Altıncı sebeb: Böyle bir maksad gütmeden, üstün mevkii sevmek ve riyâseti arzû etmektir. Meselâ, bir adamın, ilmin herhangi bir dalında emsâl kabûl etmez ve parmakla gösterilen tek bir insân olmasını arzû etmesidir. Övülmek sevgisi kendisine galebe çaldığı ve insanların, «İşte bu adam kendi sâhasında zamânının yetiştirdiği tek bir insandır, emsâli yoktur» gibi sözlerle medhedildiği zaman, buna sevinirse, «Falan yerde de bu sâhada üstün bir âlim var» diye duyduğu zaman canı sıkılır. Bu adamın, kendisiyle ortak olan bu varlığının, elinden gitmesini ve hattâ ölümünü bile arzû eder. Bu ortaklık mevkide, ilimde, şecâatte, ibâdette, san'atta, güzellikte, servette ve benzerlerinde, nerde olursa olsun, fark etmez. Cihanda emsâlsiz ve tek kalması sebebiyle sevindiği her hususta vaziyet aynıdır. Burada hasedin sebebi düşmanlık, teazzüz veyâ hased edilene karşı tekebbür olmadığı gibi, tek başına otorite olmak sevdâsından başka herhangi bir maksadın kaybolmasından da değildir. Maksadı, o hususta tek olmaktır. Bu hased ise, ulemâ arasında insanların kalbinde mevki kazanmak sûretiyle riyâsete geçmek sevdâsından da başkadır. Yahûdi âlimlerinin hasedi bu kabildendir. Onlar, Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) in hak peygamber olduğunu bildikleri hâlde, ilimlerinin nesh olması sebebiyle riyâsetlerinin elden gideceğinden korktukları için Peygamberimize hased ile onu inkâr ettiler.

Yedinci sebeb: Hasedin yedinci sebebi de alçak huyluluk ve Allah'ın, kullarına verdiği nî'metlere karşı cimriliktir. Bakarsın, adamın riyâset, tekebbür, mâl sevgisi gibi bir derdi yok. Ona, bu nî'metlere Allah'ın mazhar kıldığı bir kimseyi andığın ve onun iyiliklerinden bahsettiğin zaman, ağırına gider. Bunun karşılığında, insanların sıkıntı, ıztırap, gerileme, maksadlarını elde edememe ve geçimlerinde sıkıntı çekme gibi hâllerini anlattığın zaman, ona da sevinir. Bu adam, dâimâ başkalarının gerilemelerini seven ve Allahu Teâlâ'nın lütfuna cimrilik gösteren bir insandır. Bir de Arabçada «Şahîn» vardır. Bu, başkasının malında cimrilik eden, yâni başkasının malını da başkasına revâ görmeyen kimsedir. Aralarında hiç bir râbıta ve alâka bulunmadığı hâlde, Allahu

1- NASİHATÇI 2- REİSLİK 3- BENZER 4- YİĞİTLİK 5- KİBİRLENME 6- CİMRİ 7- İPTAL 8- HASİS 6- ŞEREFLENDİRME

Teâlâ'nın kullarına verdiği ni'mete cimrilik eder ve onlara hased etmeğe başlar. Bunun alçak huyluluktan başka görünüşde bir sebebi yoktur. Bu da böyle bir yaratıktır ki, bunun tedâvisi ciddçn zordur. Zîra, diğer sebeblerden meydâna gelen hasedin, o sebebleri ârızîdir, onlar muvakkat [geçici] olabilir, fakat bunun hasedinin sebebi fıtrî ve çok fenâdır, izâlesi mümkün değildir.

İşte hasedin asıl sebebleri bunlardır. Bu sebeblerin azı, çoğu ve hattâ tamâmı da bâzı kimselerde toplanabilir. Sebebler çoğaldıkça hased hastalığı da çoğalır ve artık hasedini gizleyecek ve idâre edecek hâlden çıkarak hasedini açıklar. Hasûdların çoğunda bu sebeblerin bir kaçı bulunur. Yalnız tek sebebten dolayı hased etmek enderdir.

15 inci BEYÂN:

EMSÂL, AKRAN, KARDEŞ, AMCAZÂDE VE AKRABALAR ARASINDA HASEDİN DAHA ÇOK BULUNDUĞUNUN VE BUNLAR ARASINDA KUVVETLEŞİP, NİSBETEN DİĞERLERİNDE DAHA AZ VE ZAYIF OLDUĞUNUN SEBEBİ

Şunu bilmiş ol ki; yukarda da anlattığımız sebebler kimler arasında daha çok bulunursa hased de ekseriyâ onlar arasında bulunur. Sebebler bunlar arasında ne kadar çoğalırsa hased de o nisbette kuvvetleşir. Zîra, bir adam, karşısındaki adamın kibirlenmesine dayanamadığı veyâ kendisi kibirli olduğu veyâ aralarında husûmet bulunduğu veyâ bunlara benzer herhangi bir sebeb bulunduğu vakit hased edebilir. Bu sebebler de aralarında râbıta bulunan bir cem'iyyette daha çok göze çarpar. Bunlar dâimâ meclislerde karşılaşır, garazlarına doğru eğilirler. Biri diğerinin görüşüne uymazsa, öteki ondan nefret etmeğe başlar. Ona kızar ve ona karşı kindâr olur. Onu tahkire koyulur. Ona karşı böbürlenmeğe başlar. Gâyesi uğrunda ona da muhâlefet etmekle karşılık verir. Onu, gâyesine ulaştıracak servete sâhib olmasından hoşlanmaz. Böylece bu sebebler karşılaşır. Fakat birbirinden uzak ayrı yerlerde yaşayıp aralarında râbıta bulunmayan kimseler arasında bu gibi şeyler geçmediği için hased de bahis mevzûu olmaz. Ancak bir evde, bir sokakta, bir mektebde veyâ bir câmide buluşur ve fikirleri bir gelmez, birbirine itiraza kalkışırlarsa bundan tenâkuz, nefret ve husûmet doğar. Bunlardan da hasedin diğer sebebleri ortaya çıkar ve hased etmeğe başlarlar. Bunun içindir ki, bakarsın âlim âlime hased eder de âbide hased etmez, âbid de bunun gibidir. O da başka bir âbide hased eder fakat bir âlime hased etmez. Aynı şekilde tüccâr da tüccâra hased eder. Manifaturacının manifaturacıya, bakkalın bakkala, tuhafiyecinin tuhafiyeciye, marangozun marangoza ha-

1- ZATI VE ESASI OLMAYIP SONRADAN HASIL OLAN
2- KÖTÜ 3- GİDERİLME 4- BENZER 5- TAY
6- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 7- DÜŞMANLIK 8- MAKSAD, NİYET
9- KİNLİ 10- ÖVÜNME 11- ZITLIK 12- DÜLGER

sedi gibi, herkes kendi mesleğinden olana hased eder. Başka bir meslek sâhibine hasedi ise meslekinden dolayı değil, başka bir sebebe mebnidir.

İnsan herkesden ziyâde kardeşine ve amcazâdesine hased eder. Kadın kaynana ve görümünden ziyâde kumasına hased eder. Çünkü diğerleri arasında maksadlar ayrılıyor. Manifaturacının maksadı diğer manifaturacı ile birleşir. Aynı zamanda komşu olduğu manifaturacı ile uzaktaki arasında da fark vardır. Bütün bu sebeblerle kendisine yakın olan meslektaşına daha çok hased eder.

Bunun gibi, bir pehlivan bir âlime değil, kendisi gibi bir pehlivana hased eder. Çünkü onun maksadı ilimle değil pehlivanlıkla şöhret kazanmaktır. Yine bunun gibi bir vâizin diğer bir vâize olan hasedi, bir fakihe olan hasedinden daha çoktur. İhtisasları dâhilinde tabibler de aynıdır. Zira, aralarında üstünlük olması müşterek bir noktada birleşiyor.

Bütün bu hasedlerin aslı düşmanlıktır. Düşmanlığın aslı da menfaat çarpışmasının bir noktada birleşmiş olmasıdır. Bu da menfaatleri ayrı olan veyâ uzaklarda bulunanlar arasında değil, menfaatleri müşterek olup birbirine yakın olan kimseler arasında olur. Bu sebeble bunlar arasında hased çoğalır. Evet, üstün tama' kendini kaplayan ve her tarafta tek olarak anılmasını isteyen kimse, kendi sâhasında karşısına çıkacak ve kendisine rekabet gösterecek herkese, nerde olursa olsun hased eder. fakat bu da azdır.

Görüldüğü gibi, bütün bunların kaynağı, dünyâ sevgisidir. Bu gibi bir noktada menfaat ortaklarına dünyâ dar gelir, fakat Âhirette darlık yoktur. Âhiret, ilim ni'meti gibidir. Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatını, melek ve peygamberlerini, mülk ve melekût âlemini bilmeği sevenler, başkası da bunları bildiği zaman onlara hased etmezler. Zira mârifet ârif-lere dar gelmez. Çünkü herhangi bilinebilen bir şey'i milyarlarca insan bilebilir, bu ilmi ile sevinir ve ondan zevk alır. Başkasının da onu bilmesi kendi zevkinden bir şey kaybetmez. Belki ârifler çoğaldıkça ünsiyet, anlaşma, ifâde, istifâde de çoğalır. Bunun için hakiki din âlimleri arasında çekememezlik yoktur. Bunların maksadları Allah'ı mârifettir Bunun ucu bucağı yoktur. Burada darlık diye bir şey düşünülmez. Hepsinin maksadı Allah katında mevki sâhibi olmaktır. Bunda da darlık yoktur. Zira Allah katında ni'metlerin en güzeli O'na mülâkat lezzetidir. Burada da darlık düşünülmez. O'nun cemâlini müşâhedede izdihâm yok. (Bütün dünyâ insanlarının ay'a bakmasında bir izdihâm olmadığı gibi.) Belki bu gibiler çoğaldıkça zevk ve ünsiyet de çoğalır.

Evet âlimler, ilimleri ile dünyâ servet ve mevkiini kasdederlerse onlar da birbirine hased eder ve birbirini çekemezler. Zira servet bir madde ve bir cisimdir. Birinin eline geçti mi diğeri ondan mahrum kalır. Mevki

1-İSNAD 2-FAZLA 3-NASIHATÇI 4-FIKIH ALİMİ 5-DOKTOR
6-AÇ GÖZLÜLÜK 7-SIKINTI

de gönüllerde yer almaktır. Bir adamın gönlünde bir âlime hürmet yer alınca, öbüründen vaz geçer ve ona olan hürmeti azalır. İşte bunlar çekememezliğe sebeb olur. Fakat Allah'ı mârifet sevinci ile kalb dolduğu zaman, başkasının da aynı mârifet sevgisi ile kalbinin dolmasına mâni olmaz. Hattâ onunla sevinir. İlim ile servet arasındaki farka, bir göz atacak olursak görürüz ki; mâl, başkasından ayrılmadıkdan sonra diğerine intikaal etmez, fakat ilim böyle değil, ilim, âlimin kalbinde kaldığı hâlde başkasına öğretmesiyle ona da intikaal eder. Servet maddedir. Madde ise mahduttur, sonu vardır. Hattâ bütün dünyâyı bir adama versek yine mahduttur. İlim ise sonu olmeyan ve ihâtaya sığmayan bir varlıktır. Allahu Teâlâ'nın azamet ve kibriyâlığında, mülk ve melekûtunda insan düşündükçe, o nisbette her ni'metin fevkinde ondan zevk alır, kendisine hiç bir şey mâni olamaz. Bu mülâhazalar hasebiyle kimseye hased etmez. Zira başkalarının aynı şey'i bilip aynı zevke varmaları kendisinden bir şey eksiltmez, belki arkadaşlarının çoğalmasıyle zevki daha da artar. Bunların melekût âlemindeki akıllara durgunluk verecek acâibâtı düşünmekteki zevklerinin devâmı, Cennet bahçelerine, çiçek ve ağaç yapraklarına baş gözü ile bakanların zevkinden daha büyüktür. Zira ârifin ni'met ve Cennet'i, mârifetidir. O mârifet ki zâtının sıfatıdır. Onun yok olmasından emindir. Dâimâ onun meyvelerini toplar. O, rûh ve kalbi ile ilmin meyvelerini tatmakta, o meyveler ki ne sonu gelir, ne de alınması yasaklanır. Belki onlar insâna yakın alınmaları kolaydır. O, baş gözünü yumduğu zaman rûhu devamlı olarak üstün Cennet bahçelerinde dolaşır. Bu gibi âriflerin fazlalığını kabûl etsek bile bunlar arasında hased olmaz. Belki Allahu Teâlâ'nın :

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ

«Biz onların gönüllerinde olan kini çıkardık; artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeştirler.» (15 - Hıcr: 47) buyurduğu gibi olurlar. Bu anlattığımız, onların dünyâdaki hâlleridir. Âhirette ortadan perde kalkıp da sevgililerini müşâhede ettikleri andaki hâllerini ne sanırsın? Artık Cennet'te hased olmadığı meydandadır. Cennet'te hased olmadığı gibi, dünyâda da Cennet'lik insanlar arasında hased olamaz. Zira Cennet'te darlık diye bir şey düşünülmez. Cennet'e ulaşmak da dünyâda darlığı düşünülemiyen Allah'ı mârifetle mümkün olacağından, Cennet'liler hem dünyâ, hem Âhirette hased etmezler. Belki hased, uçsuz bucaksız ve yüksek bir makaam olan Cennet'ten uzaklaşıp siccînin darlığına gidenler içindir. Bunun için şeytân hased ile tanındı ve Âdem aleyhisselâmın tercih edilmesine hased etti de secdeye dâvet edildiği zaman kibir, inad ve ibâ etmek sûretiyle isyân etti.

1- GEÇME
2- BÜYÜKLÜK
3- HAYRET VERENLER
4- (CEHENNEMDE BİR VADİNİN ADI)
5- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME

Buraya kadar yaptığımız izâhattan hasedin, herkese yetmesi mümkün olmayan şeyleri elde etmek için yapıldığını anlamış oldun. Bunun için kimse göklere bakmağa hased etmez, fakat küçük bir bahçe için birbirine girerler. Çünkü gökler geniş, bütün gözlere yeter. Bunun için burada izdihâm[1] ve hased düşünülmez.

O hâlde kendine acıyıp, düşünen, aklı başında bir kimse isen, zahmetsiz ni'met ve kedersiz zevk ara. Böyle bir zevk ve ni'met dünyâda yalnız mârifetullahtır. Onun sıfat ve ef'âli[2] ile mülk ü melekût âlemindeki acâibâtını[3] bilmektir. O'na Âhirette ancak bu mârifet sâyesinde erişilir. Şâyet Allah'ı bilmeği arzûlamaz, bunun zevkini almaz, tenbelleşir ve buna rağbetin azalırsa, yâni içinde böyle bir his ve istek yoksa, sen[4] mâzur sayılırsın. Çünkü sen cinsî münâsebetten zevk almayan Hünsâ, topu kırallık üzerine tercîh eden bir çocuksun. Bunun gibi bu zevkleri de çocuklar ile Hünsâ'lar değil, aklı başında, melekeleri yerinde olan erkekler anlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ

«Onlar o erkeklerdir ki; ne ticâret, ne de alış veriş onları Allah'ı anmaktan alıkoymaz.» (24 - Nûr: 37) buyurulmuştur. Bu zevke başkaları âşık olamaz. Zira heves, zevkten sonradır. Tatmayan bilmez, bilmeyen âşık olmaz, âşık olmayan aramaz, aramayan anlamaz, anlamayanlar da diğer mahrûmlar gibi esfel-i[5] sâfilinde kalırlar.

16 ncı BEYÂN: HASEDİ KALBDEN ATMANIN ÇÂRESİ

Bilmiş ol ki; hased, kalbin en büyük hastalıklarındandır. Kalb hastalıkları ise, ancak ilim ve amel ile tedâvi edilir. Hased hastalığının tedâvisinde fayda sağlayacak ilim, hem dünyâ ve hem de din bakımından hasedin ilk zararının kendine olacağını bilmendir. Ne dünyâlık, ne de dinî cihetten hased edilene bir zararı yoktur. Belki her iki cihette de kârı vardır. Bunu basiret gözü ile düşünüp de kendinin düşmânı, düşmânının dostu olmadığın zaman, mutlak sûrette hasedden vaz geçersin.

Dinindeki zararına gelince; hasedin sebebiyle Allah'ın taksimâtına[6] rızâ göstermiyor ve kazâsına kızıyorsun. Gizli hükümleri ile, mülkü arasında sağladığı adâlet muvâzenesine kızıyor ve bunu çirkin görüyorsun. Bu ise tevhîd'in özüne aykırı ve îmânın gözüne saplanmış bir oktur. Bu kadarı sana yeter. Bu hususta daha başka bir şey aramağa lüzum yoktur. Bütün bu cinâyetlerle berâber, mü'minlerden birini aldatmış, ona nasihatı terketmiş, Allah'ın kullarının iyiliklerini sevmek husûsunda

1-SIKINTI 2-İŞLER 3-HAYRET VEREN ŞEY 4-CİNSİ BELİRSİZ OLAN
5-SEFİLLERİN EN SEFİLİ 6-BÖLME

peygamber ve veliler yolundan ayrılmış, müslümanların belâya uğramaları ve ni'metlerinin ellerinden alınmalarını sevmeleri husûsunda şeytan ve kâfirlerle birleşmiş oldun. İşte bunlar, kalbdeki pisliktir. Ateş odunu yakıp yokettiği gibi bu hastalık da amelleri yok eder.

Dünyâdaki zararına gelince: Adam hased ettikçe içinde bir ateş yanar, kendi kendini kemirir, âdeta rende ile rendelenirsin. Çünkü sen hased ettikçe Allah onun ni'metini arttırır. Onun ni'meti arttıkça senin de hastalığın artar, sıkıntı içinde kıvranır ve karanlıklar içinde bocalarsın. Göğsün daralır, uykun kaçar ve bu hastalık seni ölüme kadar götürür. Zâten düşmânının istediği bunlardır. Sen onun perişanlığını isterken kendin perişanlığa düşmüş olursun. Bununla berâber senin hasedinin onun elindeki ni'mete bir te'sîri olmaz. Hattâ Âhirete ve hesâba îmânın olmasa dahi, seni sıkıntıya düşürdüğü için hasedden vaz geçmen gerekir. Akıl ve mantık bunu gerektirir. Çünkü faydasız bir sıkıntıdır. Üstelik sen, hasedin Âhiretteki cezâsını da biliyorsun, daha nasıl hased edersin? Hiç bir faydasız, Allah'ın gadabına[1] uğramağa çalışmaktan daha büyük şaşkınlık olur mu?

Hasedin, hased edilene ne din, ne de dünyâsında bir zararı olmadığı meydandadır. Çünkü senin hasedin, Allahu Teâlâ'nın ona takdîr ettiği ni'mete mâni olamaz. Hangi vakte kadar ne miktar ni'met ayırmışsa, mutlak sûrette o ni'mete nâil olacaktır. Nitekim peygamberlerden biri, zâlim bir kraliçeden Allah'a şikâyet etti. Allahu Teâlâ, onun[2] günü doluncaya kadar önünden kaçmasını emr buyurdu. Zîra mukadder olan zulmünü icrâ edecektir. O da, o vakte kadar sabretti. Hased, ni'meti izâle[3] edemiyeceğine göre, dünyâlıkta bir zarar görmediği gibi, senin hasedinden de Âhirette bir cezâ görecek değildir. Şâyet sen, hasedin sebebiyle onun ni'metinin zâil[4] olacağını düşünürsen, bu açık bir ahmaklıktır. Çünkü eğer ni'metler hased ile yok olsa hiç kimsede hiç bir ni'metin hattâ iman ni'metinin de kalmaması lâzım gelirdi. Zira kâfirler, mü'minlerin değil servetine, îmânına bile hased ederler. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ
كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ

«Ehl-i Kitâbdan bir çoğu, Hak kendilerince belli olduktan sonra, ruhlarındaki hasedden ötürü, sizi îmânınızdan sonra küfre döndürmek hevesine düştü.» (2 - Bakara: 109) Hasûdun istediği olmaz. Ancak başkasını saptırmak istemesiyle kendisi sapar. Zîra küfrü irâde küfürdür. Kim hâ-

1- GAZAB
2- TAYİN EDİLMİŞ
3- MAHV
4- GEÇİCİ

sedi sebebiyle hased edilenin ni'metinin zâil olmasını arzû ederse, diğer ni'metlerde de olduğu gibi, küffârın hasedi sebebiyle iman ni'metinin zevâlini isteyen gibidir.

Şâyet, senin başkalarına hased etmenle başkalarının ni'metlerinin yok olmasını ve fakat başkalarının sana hased etmesiyle senin elindeki ni'metin yok olmamasını istersen, bu da açık bir ahmaklıktır. Çünkü bütün ahmak hasûdlar bunu böyle ister. Senin diğerlerine karşı bir üstünlüğün de yoktur. Hased ile ni'metin yok olmaması Allahu Teâlâ'nın sana bir lütfu ve ni'metidir. Senin buna şükretmen gerekirken, ahmaklığın sebebiyle bundan hoşlanmıyorsun.

Hased edilenin hasedin karşılığı olarak dünyâ ve Âhirette faydalandığı husûsuna gelince, bu da açık ve meydandadır. Dindeki faydası senin zulmüne uğramasındandır. Bu adam sana karşı mazlûmdur. Hele hasedin taşar da bunu diline dolar, adamın aleyhinde konuşmağa başlar, çekiştirir. kötülükler sayar dökersen, işte bunlar senin ona ayırdığın hediyelerdir. Yâni bu gibi sözlerle amelini ona vermiş olursun ve kıyâmet günü onun karşısında mahrum ve müflis olarak kalacaksın. Aynen dünyâda ni'metten mahrûm olduğun gibidir. Sen onun ni'metinin yok olmasını istedin ve isteğin olmadı. Üstelik senin hasenâtın ona devredildi. Onun ekmeğine yağ sürdün. Kendi kendine zarar üstüne zarar verdin.

Dünyâdaki menfaatine gelince: İnsanların en mühim arzûları, düşmanlarının belâdan belâya uğramalarıdır. Senin hased hastalığı ile yüklendiğin belâ, bütün felâketlerden büyüktür. Düşmanlarının en üstün arzûları kendilerinin refahda, hasımlarının sıkıntı ve ıztırabda olmalarıdır. Sen kendi kendine onların arzûlarına uymuş oldun. Bunun için düşmânın senin ölmeni değil, böylece sürünmeni onun elindeki ni'metlere bakarak hased ateşi içinde kıvranmanı ister. Bunun için şâir :

«Düşmanların ölmesin, yaşasın da sendeki ni'metleri görerek kıvransınlar,

Onlar durmadan sana hased etsinler ki, hased edilenler kemâldedir.»

demiştir.

Senin hased hastalığı ile kıvranmandan düşmânının duyduğu huzûr, elindeki varlığın kendisine sağladığı huzurdan daha büyüktür. Hattâ senin kendisine hased etmekten vaz geçtiğini bilmesi onun en büyük üzüntüsünü teşkil eder. Senin çekememezliğe devâm etmen, düşmânının tamâmen arzûlarına muvâfık düşen bir harekettir.

Bütün bunları düşünebildiğin takdirde, kendi kendinin düşmânı ve düşmânının dostu olduğunu kolaylıkla anlamış olursun. Çünkü tavr-ı ba-

1-GEÇİCİ 2-İNKARCI 3-BİTME 4-HASED EDEN 5-İYİLİKLER

reket ve davranışın, dünyâ ve Âhirette senin aleyhine ve fakat hasmının lehinedir. Zararını sen çekersin, hasmın kârını görür. Herkes yanında menfûr; Allah katında mezmûm ve şimdiki ân ve gelecekte şâkilerden olursun. Bütün bunların yanında istesen de istemesen de hased ettiğin kimsenin ni'meti devâm eder gider. Aynı zamanda yalnız düşmânının arzûsuna hizmetle de kalmaz, ondan da büyük düşman olan **İ b l î s**'i alabildiğine sevindirmiş olursun. Çünkü **İ b l î s** senin sevmediğin kimsede bulunan ilim, vera', mevki ve servet gibi varlıklardan seni mahrum görünce, onu sevmek ve ona saygı göstermekle mükâfatta ona ortak olacağından korkuyordu. Zira müslümanlardaki iyiliği seven, iyilikte onlara ortak olur. Kâmil dindarlar mevkiine yükselemiyenler, onları sevdikleri zaman, onları sevmenin mükâfatından mahrum kalmazlar. İşte **İ b l i s** bundan korkuyordu. Allahu Teâlâ'nın o adama nasib ettiği din ve dünyâ salâhına sevinir de mükâfat kazanırsın. Onun sana düşmanlığı burada ondaki bu seviyelere yükselemediğin gibi, sevgi seviyesine de yükselmemeni isterdi. Sen tam **İ b l î s**'in arzûsunu yerine getirmekle onu sevindirmiş ve memnûn etmiş olursun. Bedevî'nin biri Resûl-i Ekrem'e:

— Yâ Resûlallah, bir kavmi, ve onlardaki varlıkları sevenin hâli nedir? diye suâl edince, Resûl-i Ekrem:

«اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ» «İnsan sevdiğiyledir.» (480) buyurdu. Yine bir gün Resûl-i Ekrem hutbe irâd ederken Bedevî'nin biri:

— Yâ Resûlallah, kıyâmet ne zaman kopacaktır? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Kıyâmete ne hâzırladın?** buyurdu. Adam:

— Fazladan namaz kılmış ve oruç tutmuş değilim, ancak Allah ve Resûlünü severim, deyince; Resûl-i Ekrem:

— **İnsan sevdiğiyle berâberdir,** buyurdu. (481)

E n e s (R.A.) diyor ki: «O gün müslümanların en sevinçli bir günü idi. Çünkü hepsi herşeyden çok Allah ve Resûlünü seviyorlardı.» Yine **E n e s** (R.A.) diyor ki: «Biz, Allah'ın Resûlünü **E b û B e k i r** ve **Ö m e r**'i severiz, fakat onlar kadar amel edemeyiz. Bununla berâber onlarla berâber olmamızı ümid ederiz.»

---

(480) Buhârî ile Müslim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

(481) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

1- DÜŞMAN
2- NEFRET EDİLEN
3- ŞİKAYETÇİ
4- TAKVA

Ebû Mûsâ diyor ki: Bunun üzerine ben de Resûl-i Ekrem'e:

— Yâ Resûlallah, adam namaz kılmaz fakat namaz kılanları sever, oruç tutmaz fakat oruç tutanları sever, bunun gibi bir çok şeyleri saydı ve bunların hâli ne olacak? dedi. Resûl-i Ekrem:

— İnsân sevdiği ile berâberdir, buyurdu. Adamın biri Ömer b. Abdülâziz'e:

— Gücün yeterse âlim ol, âlim olamazsan talebe ol, hiçbirini yapamazsan bâri bunları sev. Şâyet bunu da yapamıyorsan, hiç olmazsa buğz etme, dedi. Ömer b. Abdülâzîz de:

— Allah Allah, demek ki, Allahu Teâlâ bize her işde bir çıkar yol göstermiştir, dedi.

Şimdi; şeytanın sana nasıl hased edip sevginin sevâbından seni mahrûm ettiğine, sonra bununla da kalmayıp ona düşmanlık ettirmekle seni günahkâr ettiğine bir bak. Bunun böyle olduğu meydandadır. Zîra hasedin sebebiyle bir ilim sâhibini çekemeyip dininde hatâya düşmesini, insanlar arasında rezil olmasını, dili tutulup konuşamaz hâle gelmesini, hastalanıp her şey'i unutmasını bile istersin, bundan daha büyük günâh olur mu? Ne olaydı bu kötü huyundan vaz geçip yaptığına pişmân olaydın da hiç olmazsa Âhiret azâbından kurtulaydın. Hadîs-i şerifde:

أَهْلُ الْجَنَّةِ ثَلَاثَةٌ: الْمُحْسِنُ، وَالْمُحِبُّ لَهُ، وَالْكَافُّ عَنْهُ

«Cennet ehli üç zümredir. Bunlar ihsân edenler (ihsân edemezse) ihsân edenleri sevenler, (bunu da yapamıyorsa) dilini onlardan çekenler, yâni aleyhlerinde bulunmayanlardır.» buyurulmuştur. Şeytânın seni bu üç sınıftan da nasıl uzaklaştırdığını görüyorsun, hased etmekle hiç birinden olamıyorsun. İblîs'in sana olan hasedi, sana nüfûz etti, fakat senin hasedinden düşmânına bir şey olmadı, belki zararını yine sen çektin.

Ey hasûd, eğer rü'yâ veyâ keşif yolu ile hâlini görebilseydin korkunç bir manzara ile karşılaşırdın. Hâlin, tıpkı, öldürmek için düşmâna mermi atan ve fakat mermisi geri teperek sağ gözüne isâbet edip gözünü çıkaran ve buna fazla sinirlenerek ikinci mermiyi atan ve ikinci mermi de aynı şekilde geri teperek diğer gözünü çıkaran, buna daha da sinirlenerek attığı üçüncü mermi yine aksine kendi beynine saplanan ve hasmı esenlik içinde bulunan adamın manzarasına benzer. O, durmadan hasmını hedef alıp mermisini atar, mermiler ise geri teperek kendisine isâbet eder. Bunun bu hâline, düşmanları, durmadan kahkahalar savurur. İşte hasûdun manzarası ve şeytânın kendisiyle maskarası böyledir.

Belki hasûdun manzarası bundan da feci'dir. Çünkü bu adamın hasmına atıp tersine dönerek kör olmasına sebeb olduğu gözleri, nihâyet

1-DÜŞMANLIK 2-HASED EDEN 3-DÜŞMAN 4-SIHHAT

ölüme kadar yaşayacak ve ölüm ile onlar da yok olacaklardı. Fakat hasedden meydâna gelen günah, ölüm ile yok olmaz. Belki bu sebeble Allah'ı gadablandırır ve Cehennem'e girer. Gözünün kör olması, Cehennem'e girip Cehennem'in kendisini yakmasından, elbette çok daha ehvendir.

Allahu Teâlâ'nın intikaamına bak! O, hased ettiği kimsenin ni'metinin elinden alınmasını isterken, Allahu Teâlâ o ni'meti almadığı gibi, kendisinin huzûr ve sükûnunu selbetmekle, kötülüğünün cezâsını kendisine çektirmiştir. Nitekim Âyet-i Celîle'de:

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ «Pis pis kurulan düzene ancak sâhibi düşer.» (35 - Fâtır: 43) buyurulmuştur. Çok kere düşmânı için istediği aynen kendi başına gelir. Nitekim Hz. **Âişe** (R.A.) diyor ki: «**Osmân** hakkında ne arzû ettimse aynen benim başıma geldi. Buna o derece şâhid oldum ki, eğer öldürülmesini ben temenni etseydim, ben öldürülürdüm.»

Bu anlattıklarımız bizâtihi hasedin doğurduğu günahlardır. Hased vesîlesi ile meydâna gelen kötülükler, hakkı inkâr, dil uzatmalar, el ile zarar vermeler gibi kötülükler, geçmiş milletleri helâk eden hastalıklardandır.

İşte buraya kadar anlattıklarımız, hasedin ilim ile tedâvisidir. İnsân oğlu basîret gözü ve akl-ı selîm ile düşünürse hased ateşini kalbinde söndürür. Çünkü hasedin, kendini helâk ettiğini, düşmânını sevindirdiğini, hased sebebiyle geçim ve huzûrunun bozulduğunu ve netîcede Allah'ın gadabına uğradığını bilir.

Amel ile hasedi tedâviye gelince: Hasedinin arzûlarının aksini yapmakla hasedini tahakküm altına almaktır. Meselâ, hasedi, hasmını zemmi isterse, o, aksine olarak onu övmeli, kibretmesini isterse tevâzu' göstermeli, adamdan özür dilemeli, şâyet vermemeği teklif ederse vermeğe gayret etmelidir. Bunun zoraki böyle yapmasını farkeden mahsûd [hased edilen] memnûn kalır ve onu sevmeğe başlar, bu sûretle karşılıklı muhabbet başlar ve hased hastalığı da kaybolur. Zîra tevâzu', medh u senâ ve muhabbet izhârı, karşısındaki adamın gönlünü kendine doğru çeker ve aynı şekilde karşılık vermek ister. O da berikine te'sîr eder de önce zoraki yaptığı iyilikler, netîcede tabiat hâline gelir. Tabiatiyle şeytan, buna mâni olmak ister ve senin bu şekil davranmanı, düşmânın senin aczine, korkuna veyâ münâfıklığına hamledecektir! Bu ise senin için bir zillettir, şeklinde göstermek sûretiyle seni bu müsbet davranışından saptırmak ister, sakın buna aldanma! Bu vesvesenin şeytanın hîlesi olduğunu bil. Şu-

1-GAZAB 6-ZORLA HÜKMETME
2-AŞAĞI 7-KÖTÜLENME
3-DUA 8-BÜYÜKLENME
4-KENDILIĞINDEN 9-AÇIĞA ÇIKMA
5-SAĞLAM 10-ACİZLİK

nu da iyi bil ki, yapmacık da olsa tatlılık, tarafların saldırganlığını kırar ve gönülleri birbirine bağlar da bu sâyede kalb, hased hastalığından kurtulur.

İşte hasedin tedâvi çâreleri bunlardır. Bunlar faydalı oldukları kadar insâna ağır gelen şeylerdir. Fakat ilâçlarda da hâl böyledir. Bütün hastalıklar acı ilâçlarla tedâvi edilir. İlâcın acılığına dayanamıyan, şifânın zevkine eremez. Hasedin tedâvisinde kullanılan, düşmâna karşı alçak gönüllülük onu övme gibi hâllerin acılığını, ancak yukarda anlattığımız mânaları bilmek kolaylaştırır. Ayrıca Allahu Teâlâ'nın k a z â sına rızâ ile elde edilecek sevâba iştiyâk, Allah'ın sevdiğini sevmek de bu güçlüğü yener. İzzet-i nefis iddiâsı[1] ve Allah'ın murâdının hilâfına bir şey'in olabileceğini sanmak ise cehâlettir. Bu anlayışda olan, olmayacak şey'i murâd eder. Çünkü Allah'ın takdirinden başka bir şey olmaz. İnsânın murâdına ermemesi ise zillet ve alçaklıktır. Bu zilletten kurtuluş ancak iki şey'in biriyle mümkündür. Ya dilediğin şey olacak, veyâ olacak şey'i dileyeceksin. Birincisi senin elinde olmadığı için, bu hususta uğraşıp yorulmağa hâcet[2] yoktur. İkincisinde senin mücahedenin dahli vardır. Riyâzetle onu elde etmek de mümkündür. O hâlde aklı başında olan, bu ikinci çâreye baş vurur ki, umûmi tedâvi budur.

Hased hastalığının tam mânasiyle tedâvisi için kibir, izzet-i nefis, şiddetli hırs ve benzeri hased sebeblerini araştırmak lâzımdır. Bu da inşâallah yerinde gelecek ve bu hastalığın aslı ve maddeleri orada anlatılacaktır. Hastalığı tamâmen yok etmek için, onun mikrobunu bulup yok etmek lâzımdır. Böyle esâslı tedâvi yapılmazsa yukarıda arzettiğimiz şekiller müsekkin[3] ilâçlardır, tam tedâvi değildir. Bir ara hastalığı susturur fakat yeniden nükseder. Aynı zamanda mikrobu mevcûd iken onu susturmak da zor olur. Şübhesiz içinde mevki sevgisi olan kimse, o mevkie tercih edilene hased eder. Onun o makaama geçmesi kendisini üzer. Bu adamın tek çâresi üzüntüsünü gizlemeğe çalışmaktır.[4] Yoksa esaslı tedâvi görmedikden sonra, bu hastalık içinden çıkmaz. Tevfik ve hidâyet ancak Allah'tandır.

17 nci BEYÂN:

KALBDEN ÇIKARILACAK HASEDİN MİKDÂRI

Bilmiş ol ki; eziyet, tab'an[5] sevilmez. İnsân oğlunun, kendisine eziyet veren kimseye kızmaması mümkün olmadığı gibi, bolluk ve refâh içerisinde olmasından da hoşlanmaz. Adamın iyi ve kötü hâlleri, düşmânının nazarında müsâvi[6] olamaz. Mutlak sûrette aralarında fark gözetir. Şeytan durmadan hased için insânı körükler durur. Hasmın[7] iyiliğine üzülür, kötülüğüne sevinir. Fakat hasedin asıl kuvveti insanın kendisindedir, şeytan yardımcıdır. İçinde olan bu hastalığı söz ve işi ile dışarı çıkarmağa

1- BİLGİSİZLİK 2- İHTİYAÇ 3- RAHATLATAN 4- YARDIM 5- YARATILIŞTA 6- DENK 7- DÜŞMAN

çalışır. Bu da senin hâriçteki ihtiyarî işin ile bilinir. Hasedini hâriçte hiç göstermesen bile, içinden hasmının elindeki ni'metin zevâlini istediğin ve bu hâlini çirkin görmediğin için sen hasedin sebebiyle âsî ve günahkârsın. Zîra hased, aslî îtibârlyle a'zâların değil, kalbin işidir. Nitekim Allahu Teâlâ: وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا

«Onlara verilenlerden içlerinde bir çekememezlik hissetmezler.» (59 - Haşr: 9) Diğer Âyet-i Kerime'de :

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً

«Onlar, kendilerinden küfrettikleri gibi sizin de küfredip onlarla berâber olmanızı arzû ettiler.» (4 - Nisâ: 89) Bir başka Âyette de :

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ **«Eğer size bir iyilik dokunursa onları tasaya düşürür. Şâyet size bir fenâlık gelirse onunla sevinirler.»** (3 - Âl-i İmrân: 120) buyurulmuştur.

Hasedin fi'liyât sâhasındaki kısmına, gıybet ve yalan denir. Bunlar hasedin kendisi değil, hasedden doğan şeylerdir. Bununla berâber yalnız kalbde kalan hased sebebiyle hased edilen kimseden helâllık almağa lüzum yoktur. Çünkü ona karşı işlenmiş bir iş mevcûd değildir. Ancak Allah'a karşı kalbin bir isyânı var, bundan tevbe etmek lâzımdır. Sâhibinden helâllık, hased, söz ve iş sâhalarına intikal ettiği zamandır.

Hasedin te'sîrinden a'zâlarını koruduğun ve başkasının ni'metinin elinden gitmesini istemediğin ve kendisine kızmadığın zamanki hâl, aklının, ahlâk ve tabiatine galebe çalmasından ileri gelir. İşte o zaman, hased hastalığından, kalbinden çıkarılması vâcib olan kısmını çıkarmış, borcunu yerine getirmiş ve vazifeni yapmış olursun. Çok kere bundan ilerisi senin irâde ve ihtiyârın hâricinde kalır ki, buna gücün yetmez. Tabiati kökünden değiştirmek ve iyilik edenlerle kötülük edenleri bir seviyede tutup hiç birinin kötülüğünü istememek, hepsinin aynı seviyede iyiliğini istemek, dünyâ zevkleri peşinde koşanların tabiatlerinin buna itâat etmiyeceği bir husustur. Ancak muhabbet deryâsına dalarak aşk-ı ilâhide hayrân ve bunun sarhoşu olanlardır ki, bu gibilere iltifât etmez, mâsivâdan alâkayı keser. Teker teker ferdler ile meşgûl olmaz da hepsine birden merhamet ve şefkat gözü ile bakar. Hepsini Allah'ın kulları olarak görür. İşlerinin, mukadderât-ı ilâhi ile olduğunu düşünür, herkesin Allah'ın emrinde musahhar bulunduğunu bilir de hepsini bir seviyede tu-

1- BİTME
2- İSYANKAR
3- KÖTÜLÜK
4- İŞLER
5- GEÇME
6- ALLAHDAN GAYRI HERŞEY
7- KADER
8- TABİ

tar. Gerçi bu da bir ân tutar ve şimşek gibi gelir, geçer. Tekrâr kalb tabiatine döner ve düşmânı olan şeytan onu münâzaaya sevkeder. Ne zaman ki bu hâli hoş karşılamaz ve kalbine: «Sen bundan vaz geç.» der de bu arzûnun peşinden gitmezse, işte hased hakkında borç olan vazifesini yapmış olur.

Bâzı kimseler, hasedi a'zâlarına intikaal ettirmedikçe, hasedden mes'-ûl olunmayacağını söylemişlerdir. Rivâyete göre Hasan-ı Basrî'ye hasedden sorduklarında: «Onu izhâr etmedikçe ondan mes'ûl olmazsın.» dedi. Yine Resûl-i Ekrem'den mevkûf ve merfû olarak: **«Üç şeyden kurtuluş yoktur. Ancak bunların da çıkar yolu vardır. Hasedinden kurtuluşun çâresi azgınlık göstermemektir.»** rivâyeti de bunu te'yîd eder. Fakat en doğrusu, bunu yukarda anlattığımıza hamlederek, düşmânın elindeki ni'metin zevâlini arzû etmesi bakımından hem din, hem akıl bakımından bunun da kerâhet olduğunu kabûl etmektir. Zira hasedin zemmi hakkında vârid olan haberlerin hepsi de, hased eden kimsenin günahkâr olduğunu açıkça ifâde etmektedir. Aynı zamanda hased, a'zâların değil, kalbin işidir. Herhangi bir müslümâna bir kötülük gelmesini seven kimse hasûddur. O hâlde fi'liyyât sâhasına intikaal etmeyen hasedin günâh olup olmadığı içtihad mevzûu olabilirse de anlattığımız âyet ve hadîslerle bunların ifâde ettikleri mânalar, hased edenin günahkâr olduğunu göstermektedir. Çünkü hiç çekinmeden bir müslümânın zararlanmasını gönülden arzû etmenin bağışlanacağı çok uzak bir ihtimâldir. Bütün bu anlattıklarımızdan senin sevmediğin adam ile üç hâl üzere bulunduğun meydâna çıkar:

1 — Düşmânın zarara uğramasını tabiatın iktizâsı seversin. Fakat aklınla bunu çirkin görür, kendi kendini zemmeder, bu arzûna yaklaşmak istemezsin. Hattâ bu hastalığının izâlesi çârelerini araştırmağı da ihmâl etmezsin. İnsânın irâdesinde ancak bu kadarı olduğu için, bu kısım afvedilmiştir.

2 — Düşmânın zararlanmasını sevmek ve bir zarara uğradığı zaman buna sevinmek ve bu sevinci söz ve hareketlerinle belli etmektir. Bu kısım sûret-i kat'iyyede mahzûrludur.

3 — Düşmânın zarara uğramasını gönülden arzû edersin. Buna karşı kendini zemmedip, izâlesi için bir tedbîr almadığın gibi, söz ve işinle de bunu belli etmezsin. İhtilâflı olan bu üçüncü kısım olmakla berâber, en doğrusu, adamın zararlanmasını arzû ettiğin nisbette muâhaze olmandır. Doğrusunu Allah bilir.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdederiz. O, bize yeter ve ne güzel bir koruyucudur.

(İhyâ - Cild: 3 - Kitâb: 5'in sonu)

1- SÖZLÜ MÜCADELE 2- GEÇME 3- MESULİYETLİ 4- AÇIĞA ÇIKARMA
5- VAKFEDİLEN 6- KUVVETLENDİRME 7- BİTME 8- MEKRUH
9- KÖTÜLENME 10- HASED EDEN 11- İŞLER 12- GEREKLİ
13- GİDERİLME 14- DARILMA

İhyâu 'Ulûmid-Dîn (Cilt : 3)

Rub'u'l-Mühlikât

ALTINCI KİTÂB

KİTÂBÜ ZEMMİ'D-DÜNYA

(DÜNYAYI ZEMM ETMEK, KÖTÜLEMEK)

(MUKADDİME VE BEŞ BEYÂN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

1 inci BEYÂN : DÜNYÂNIN ZEMMİ.

2 nci BEYÂN : DÜNYÂNIN ZEMMİ VE VASFI HAKKINDA MEV'İZELER.

3 üncü BEYÂN : BENZERLERİ İLE DÜNYÂNIN VASIFLARI.

4 üncü BEYÂN : KUL'A GÖRE DÜNYÂNIN HAKİKAT VE MÂHİYETİ.

5 inci BEYÂN : BİZÂTİHİ DÜNYÂYI VE İNSANLARA KENDİLERİNİ YARATANI, NERDEN GELİP NEREYE GİDECEKLERİNİ UNUTTURMAK SURETİYLE ONLARI KAPLAYAN DÜNYÂ MEŞGALELERİ.

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, O Allah'a mahsustur ki, dostlarına dünyânın gâile ve âfetlerini bildirmiş, dünyânın kusûr ve noksanlarını onlara göstermiştir. Hattâ onlar, buna delâlet eden âyet ve delillere baktı, dünyânın iyilik ve kötülüğünü karşılaştırdı, kötülüklerinin iyiliklerinden çok olduğunu anladı, umdaklarının korktuklarını karşılamadığını ve varlıklarının bozulmağa mahkûm olduğunu bildiler. Ne yazık ki bu dünyâ görünüşde güzel bir kadın gibi güzel yüzü ile insanları kendisine çekmekle berâber, kendisine vuslata heves edenleri, görülmeyen kötülükleri ile helâk etmektedir. Aynı zamanda peşine koşanlardan uzaklaşmakta olup onlara yaklaşmakta cimrilik göstermektedir. Şâyet yönelirse de kötülüğünden emin olunmamaktadır. Bir sâat iyilik ederse, bir sene kötülük etmektedir. Bir def'a kötülük yaparsa bir yılda ondan kurtulmak mümkün olmamaktadır. Onun insâna yönelmesi, helâk ve hüsrânın delilidir. Onun âfetleri devamlı olup dâimâ tâliblerini zillete sokmaktadır. Dünyâya aldanan herkes zillete mahkûmdur. Dünyâlık ile böbürlenen her insânın sonu hasrettir. Kendini isteyenden kaçmak, kaçanın peşinden koşmak onun şiârıdır. Kendisine hizmet edeni atar, kendisine arka çevireni arar. Onun berraklığı, bulanıklıktan kurtulamaz. Onun neş'eleri, kederlerden ayrılmaz. Huzûrunu huzursuzluk, gençliğini ise ihtiyarlık tâkib eder. Bolluk ve bereketi ise hasret ve peşimanlıktan başka bir şey sağlamaz. Aldatıcı bir hilekâr ve uçucu bir sahtekârdır. Tâliblerine karşı durmadan süslenir. Onları kendisine bağladıktan sonra azı dişlerini göstererek sırıtmağa başlar da yollarını karıştırır. İtidâl yolu ile istifâde edemez olurlar. Onlara, şaşıracakları gizliliklerini açıklar. Öldürücü zehirlerini tattırır, isâbetli oklarını onlara yağdırır. Onun adamları bolluk ve neş'e içinde bulundukları sırada bunlar rü'yâda görülen boş şeyler imişler gibi birdenbire onlardan yüz çevirir, sonra bütün şiddet ve ağırlığı ile onlara yönelir ve onları iki taş arasında ezilen buğday gibi öğütmeğe başlar. Sonra da kefenlerine bürünmüş oldukları hâlde onları toprak altına alır da bütün varlıkları yok olur gider. Dostları neş'e beklerken o onları aldatır ve dâimâ mihnet içinde bırakır. Onlar büyük emeller peşinde koşar, ser-

vet toplar, yüksek binâlar inşâ ederler. Hâlbuki günün birinde bu binâlar mezar ve bu servetler yok, emekler ise hebâ, dilekler ise hevâ olur giderler. İşte dünyânın iç yüzü bundan ibârettir. Sonunda Allah'ın takdiri ne ise o olur.

Salât u selâm, âlemlere müjdeci, korkutucu ve parlayan bir ışık olarak gönderilen, kulu ve Resûlü olan M u h a m m e d aleyhisselâm üzerine ve nefislerine zulmedenleri kurtarmakta, dinî hükümleri yerleştirmekte Resûl-i Ekrem'e yardımcı olan Âl ve Ashâb'ı üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; dünyâ, Allah'a, Allah'ın dostlarına ve hattâ düşmanlarına da düşmândır.

Allahu Teâlâ'ya düşmanlığı: Allah'a giden yolları, Allah'ın kullarına kapatmağa çalışmasıdır. Bunun içindir ki, Allahu Teâlâ dünyâyı yarattığındanberi dünyâya bir def'a bakmamıştır.

Allahu Teâlâ'nın dostlarına olan düşmanlığı: Onlara karşı türlü süslerle süslenmesi ve kendi yaldızlı parlaklığı ile onları kuşatması sebebiyle onları aldatmağa çalışıp dünyâdan kurtulmak için ayrılış acılarına onları uğratması iledir.

Allahu Teâlâ'nın düşmanlarına karşı olan düşmanlığı: Çeşitli hilelerle onları aldatarak kendi tuzağına düşürmek ve kendisine itimâd ettirip bağlamakla ciğerleri parçalayan hasretlere onları sokması ve ebedî saâdetlerden onları mahrûm bırakmasıyledir. Onlar saâdet hasretiyle yanacak ve dünyânın hilelerinden kurtulmak için yardım dileyecek fakat kurtaramıyacaklardır. Belki onlara: «Sesinizi kesin, artık konuşmayın.» denecektir. Bunlar ol kimselerdir ki, haklarında Allahu Teâlâ:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ۝

«Onlar o kimselerdir ki, doğru yolu bırakıp sapıklığı satın almışlardır. Demek, alış verişleri onlara kazanç sağlamamış, onlar doğru yolu da bulamamışlardır.» (2 - Bakara: 86) buyurmuştur.

Bu kadar büyük gâile ve kötülükleri olan dünyânın önce mâhiyetini ve neden ibâret olduğunu, bu kadar düşmanlığı karşısında yaradılışındaki hikmetin ne olduğunu, kötülük ve aldatmalarının ne derece dahli olduğunu bilmek lâzımdır. Zîra kötülüğü bilmeyen ondan korunamaz ve belki oraya düşebilir.

Şimdi biz dünyâyı zemmi, misâllerini, dünyânın hakikatini, mânalarının tafsîlâtını, onunla alâkalı meşgalelerin çeşitlerini, bunların asıllarına ihtiyacın yollarını ve bunun fuzulî işleri ile meşgûl olup Allah'tan yüz çevirmenin sebeblerini Allahu Teâlâ'nın izniyle anlatmağa çalışacağız.

1 inci BEYÂN: DÜNYÂNIN ZEMMİ

Dünyâyı yeren âyet ve misâller pek çoktur. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin çoğu dünyânın zemmi, insanları ondan vaz geçirmek ve Âhirete dâvetle alâkalıdır. Hattâ peygamberlerin maksadı ve gönderilmelerinin sebebi de budur. Bu, çok açık olduğu için Kur'ân âyetlerinden şâhid aramağa lüzum göstermiyor da, bu hususta vârid olan bâzı haberleri vermek istiyoruz.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem ölü bir koyunun yanından geçerken:

أَتَرَوْنَ هٰذِهِ الشَّاةَ هَيِّنَةً عَلَى أَهْلِهَا. وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللّٰهِ مِنْ هٰذِهِ الشَّاةِ عَلَى أَهْلِهَا وَلَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ

«Gördüğünüz şu koyun ölüsünün sâhibi nezdinde bir kıymeti var mı?» diye sorunca, oradakiler, kıymeti olmadığı için onu buraya attı, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: «Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, bu dünyâ bu koyunun sâhibi yanında olan kıymetinden ziyâde Allah katında değerli değildir. Eğer dünyânın Allah katında sivri sinek kanadı kadar bir kıymeti olsaydı Allahu Teâlâ ondan kâfire bir yudum su içirmezdi.» buyurdu. (482)

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ **«Dünyâ mü'minin zindânı, kâfirin Cennet'idir.»** (483) Yine Resûl-i Ekrem:

الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا مَا كَانَ لِلّٰهِ مِنْهَا

«Dünyâ mel'ûn, dünyâda olan her şey mel'ûn, yalnız Allah için olan

---

(482) İbn Mâce ve Hâkim Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.
(483) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

müstesnâdır.» (484) buyurmuştur. Ebû Mûsâ el-Eş'ari'nin (R.A.) rivâyetinde yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَحَبَّ دُنْيَاهُ أَضَرَّ بِآخِرَتِهِ وَمَنْ أَحَبَّ آخِرَتَهُ أَضَرَّ بِدُنْيَاهُ فَآثِرُوا مَا يَبْقَى عَلَى مَا يَفْنَى

«Dünyâyı seven Âhiretine zarar eder, Âhiretini seven dünyâsını zararlandırır. Bu böyle olunca, siz bâkîyi fânî üzerine tercih ediniz.» (485)

Diğer bir hadîsde: حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ **«Dünyâ sevgisi bütün hatâların başıdır.»** (486) buyurulmuştur.

Zeyd b. Erkam anlatıyor ve diyor ki: «Ebû Bekir (R.A.) ile bir arada bulunuyorduk. Su istedi. Ona su ile bal getirdiler. Bunu görünce hemen ağlamağa başladı. O kadar ağladı ki, Ashâb'ını da ağlattı. Onlar susdu, o susmadı. Yeniden ağlamağa devâm etti. Oradakiler, istediğini bulamadığına ağladığını sandılar. Nihâyet göz yaşlarını silince, kendisine:

— Ey Allah'ın Resûlünün halifesi, niçin ağladın? diye sordular. Ebû Bekir (R.A.):

— Bir gün Resûl-i Ekrem'in yanında bulunuyordum. Baktım ki Resûl-i Ekrem dil ve hareketleri ile birine: «Def'ol git.» deyip duruyordu. Hâlbuki görünürlerde kimse yoktu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'e:

— Kimi kovuyorsun? diye sordum. Resûl-i Ekrem:

هَذِهِ الدُّنْيَا مَثَلَتْ لِي فَقُلْتُ لَهَا إِلَيْكِ عَنِّي، ثُمَّ رَجَعَتْ فَقَالَتْ إِنَّكَ إِنْ أَفْلَتَّ مِنِّي لَمْ يُفْلِتْ مِنِّي مَنْ بَعْدَكَ

«Bu dünyâ bana temessül edip yaklaşmak istedi. Ben de kendisine benden uzaklaşmasını söyledim. O, gittikten sonra geri döndü ve: «Sen benden kurtuldunsa da, senden sonra gelecekler benden kurtulamıyacak.» dedi.» (487) buyurdu.» Yine Resûl-i Ekrem:

---

(484) Tirmizî ve İbn Mâce Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(485) Ahmed, Bezzâr, Taberânî ve İbn Hibbân rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Hâkim rivâyetinde sahih olduğunu söylemiştir.

(486) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî Hasan'dan mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

(487) Bezzar rivâyet etmiştir. Hâkim de sahih olduğunu söylemiştir.

يَا عَجَبًا كُلَّ الْعَجَبِ لِلْمُصَدِّقِ بِدَارِ الْخُلُودِ وَهُوَ يَسْعَى لِدَارِ الْغُرُورِ

«Ebedî olan Âhirete inandığı hâlde mesâisini aldatıcı olan dünyâlık için harcayanlara alabildiğine şaşarım.» (488) buyurmuştur. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem bir çöplüğe uğradı. Orada bulunan eski bir bez parçası ile çürümüş bir kemiği göstererek : هَلُمُّوا إِلَى الدُّنْيَا هٰذِهِ الدُّنْيَا **«Dünyâya gelin, dünyâyı görün. İşte dünyâ budur. Neticede böyle olacaktır.»** (489) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem :

إِنَّ الدُّنْيَا حُلْوَةٌ خَضِرَةٌ وَإِنَّ اللّٰهَ مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا فَنَاظِرٌ كَيْفَ تَعْمَلُونَ
إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمَّا بُسِطَتْ لَهُمُ الدُّنْيَا وَمُهِّدَتْ تَاهُوا فِي الْحِلْيَةِ
وَالنِّسَاءِ وَالطِّيبِ وَالثِّيَابِ

«Dünyâ tatlı bir yeşilliktir. Allahu Teâlâ sizin ne yapacağınızı görmek için sizi halife olarak bu dünyâya göndermiştir. İsrâîl oğullarının mali vaziyeti düzelip refaha kavuştukları zaman, elbise, koku, ziynet, süs, ev eşyâsı ve kadınlarla zevke daldılar.» (490) buyurdu.

İsâ aleyhisselâm: «Dünyâyı kendinize efendi edinmeyin ki, o da sizi kendisine köle etmesin. Servetinizi kaybolmayacak yerde toplayın. Zira dünyâ hazînelerine sâhib olanların muhtelif âfet ve felâketlerle karşılaşmalarından korkulur. Ama Allah'ın hazînelerine sâhib olanlar için böyle bir korku bahis mevzûu değildir.» demiştir. Yine İsâ aleyhisselâm: «Ey Havârilerim, sizin için dünyâyı ben sırt üstü yere yurdum. Sakın benden sonra onu ayağa kaldırmayın. Dünyânın habis olduğunun bir delili, onda Allah'a isyân edilmesi, diğer delili de Âhiretin ancak onu terk etmekle elde edileceğidir. Dünyâdan geçin, imârına bakmayın ve iyi biliniz ki, bütün kötülüklerin başı, dünyâ sevgisidir. Kısa bir şehvetin, uzun pişmanlık vereceği unutulmamalıdır.» demiştir. Yine İsâ aleyhisselâm şöyle demiştir: «Dünyâ sizin için bir döşek oldu da üzerinde oturdunuz. Hükümdarlar ile kadınlar sizinle bu hususta münâzaa etmesin. Hüküm-

---

(488) İbn Ebi'd-Dünyâ Cerir'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(489) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî Meymûn'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(490) Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

darların dünyâlıklarına karışmazsanız, onlar da size bir şey demezler ve bu sûretle onlardan kurtulursunuz. Kadınlara gelince; onlardan da oruç, namaz ile kendinizi korumağa çalışın.» Yine İ s â aleyhisselâm: «Dünyâ hem aranan, hem de arayan bir varlıktır. Âhireti arayanları o arar ki, rızkını tamamlasın diye. Dünyâyı arayanları Âhiret arar ki, A z r â i l gelsin de canlarını alsın diye.»

M û s â b. Y e s a r (R.A.) Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

إن الله عز وجل لم يخلق خلقا أبغض إليه من الدنيا وإنه منذ خلقها
لم ينظر إليها ».

«Allahu Teâlâ dünyâdan daha sevimsiz bir şey yaratmamış ve onu yarattığındanberi bir kere olsun tarafına bakmamıştır.» (491) Rivâyete göre S ü l e y m â n aleyhisselâm bir seyâhatinde sağında, solunda insanlar ve cinler, ardında orduları olduğu ve kuşlar da başı üzerinde gölge ettikleri hâlde giderken İ s r â i l oğullarından bir âbide uğradı. Âbid:

— Ey D â v u d 'un oğlu, Allahu Teâlâ sana muazzam bir mülk vermiştir, dedi. S ü l e y m â n aleyhisselâm âbidi dinledikten sonra:

— Kıyâmet günü mü'minin defterinde bir tesbîhin yazılı olması, D â v u d 'un oğlu S ü l e y m â n 'a verilen bu mülkten daha kıymetlidir. Zira Süleymân'ın bu mülkü kaybolur gider, fakat o tesbîhin mükâfatı kaybolmaz, demiştir.

Resûl-i Ekrem bir hadisinde:

ألهاكم التكاثر يقول ابن آدم مالي مالي وهل لك من مالك إلا ما أكلت
فأفنيت أو لبست فأبليت أو تصدقت فأبقيت ».

«Servet çokluğu sizi gaflete düşürdü. İnsân oğlu, «malım malım» der durur, hâlbuki senin servetinden senin için ancak yeyip içmek sûretiyle yok ettiğin, giymek sûretiyle eskittiğin (var ki bunların ikisi de yok olup gitmiştir.) **bir de Allah için tasadduk edip ebedîleştirdiğin vardır.»** (492) Yani, geride bıraktığın servet senin olmadığı gibi, yeyip giydiklerin de yok olmuştur. Ancak Allah rızâsı uğrunda harcadıklarından fayda vardır, buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(491) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.
(492) Müslim, Abdullah b. Şıhhir'den rivâyet etmiştir.

اَلدُّنْيَا دَارُ مَنْ لَا دَارَ لَهُ وَمَالُ مَنْ لَا مَالَ لَهُ وَلَهَا يَجْمَعُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ وَعَلَيْهَا يُعَادِي مَنْ لَا عِلْمَ لَهُ وَعَلَيْهَا يَحْسُدُ مَنْ لَا فِقْهَ لَهُ وَلَهَا يَسْعَى مَنْ لَا يَقِينَ لَهُ

«Dünyâ, yeri olmayanın evi, serveti olmayanın malıdır. Aklı olmayan, dünyâlık toplar, ilmi olmayan dünyâlık üzerinde husûmet eder. Anlamayanlar dünyâlık için hased eder, tahkiki, kat'î imâna sâhib olmayanlar onun için uğraşıp dururlar.» (493) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَصْبَحَ وَالدُّنْيَا اَكْبَرُ هَمِّهِ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ وَاَلْزَمَ اللّٰهُ قَلْبَهُ اَرْبَعَ خِصَالٍ هَمًّا لَا يَنْقَطِعُ عَنْهُ اَبَدًا وَشُغْلًا لَا يَتَفَرَّغُ مِنْهُ اَبَدًا وَفَقْرًا لَا يَبْلُغُ غِنَاهُ اَبَدًا وَاَمَلًا لَا يَبْلُغُ مُنْتَهَاهُ اَبَدًا

«En büyük emeli dünyâlık olduğu hâlde sabâha çıkan kimse, Allah katında bir kıymet taşımaz. Aynı zamanda Allahü Teâlâ onun kalbini dört şey ile ilzâm eder: Eksilmeyen, ardı arası gelmeyen telâş, bitmek bilmeyen meşgale, zenginliğine ulaşamadığı fakirlik, asla sonunu getiremiyeceği boş kuruntulardır.» (494)

(493) Ahmed Âişe'den rivâyet etmiştir.

(494) Taberânî «Evsat»ında Ebû Zer'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

Yine Resûl-i Ekrem Ebû Hureyre'ye hitâben:

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَلَا أُرِيكَ الدُّنْيَا جَمِيعَهَا بِمَا فِيهَا، يَا أَبَا هُرَيْرَةَ
هٰذِهِ الرُّؤُوسُ كَانَتْ تَحْرِصُ حِرْصَكُمْ وَتَأْمُلُ آمَالَكُمْ ثُمَّ هِيَ الْيَوْمَ
عِظَامٌ بِلَا جِلْدٍ ثُمَّ هِيَ صَائِرَةٌ رَمَادًا وَهٰذِهِ الْعَذِرَاتُ هِيَ أَلْوَانُ
أَطْعِمَتِهِمْ اكْتَسَبُوهَا مِنْ حَيْثُ اكْتَسَبُوهَا ثُمَّ قَذَفُوهَا فِي بُطُونِهِمْ
فَأَصْبَحَتْ وَالنَّاسُ يَتَحَامَوْنَهَا وَهٰذِهِ الْخِرَقُ الْبَالِيَةُ كَانَتْ رِيَاشَهُمْ
وَلِبَاسَهُمْ فَأَصْبَحَتْ وَالرِّيَاحُ تُصَفِّقُهَا وَهٰذِهِ الْعِظَامُ عِظَامُ دَوَابِّهِمْ
الَّتِي كَانُوا يَنْتَجِعُونَ عَلَيْهَا أَطْرَافَ الْبِلَادِ فَمَنْ كَانَ بَاكِيًا عَلَى الدُّنْيَا فَلْيَبْكِ

«Ey Ebâ Hureyre, **sana dünyâyı bütün varlığı ile göstereyim mi?** buyurdu. (Ebû Hureyre diyor ki: «Ben de, göster ya Resûlallah» dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem elimden tutarak beni Medine çöplerinin döküldüğü bir dereye götürdü, orada insan kelleleri, insan pislikleri, parçalanmış elbiseler ve kemikler vardı. Bunları gösterdikten sonra:) **Gördüğün bu kelleler aynı sizin gibi ihtiras ve uzun kuruntular besleyen kimselerdi. Şimdi etsiz kemik olarak kaldılar ve nihâyet çürüyüp toz hâline geleceklerdir. Bu pislikler, onların yedikleri lezîz yemeklerdir. Nerden kazandı ise kazandı, sonra da midelerine indirdiler. Şimdi ise herkes bunlardan uzaklaşmaktadır. Bu parçalanmış bezler, onların süs elbiseleri idi. Şimdi rüzgâr onları parça parça etmiştir. Bu kemikler onların, üzerlerine binip diyâr diyâr dolaştıkları binitlerinin kemikleridir. İşte dünyânın manzarası ve sonu budur. Şimdi dünyâlık için ağlamak isteyen ağlasın.»** (495) buyurdu. Ebû Hureyre (R.A.): Oradan göz yaşları içinde ayrıldık.» dedi.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâm'ı yeryüzüne indirdiği zaman Âdem'e: «Yıkılmak için inşâ et, ölüm için doğur.» buyurdu. Dâvud b. Hilâl da İbrâhim aleyhisselâm'a inen sahîfelerde şöyle yazılmıştır: «Ey dünyâ, senin yapmacık süslerin, iyiler katında hiç bir kıymet ifâde etmez. Zîra ben onların gönüllerine sana husûmeti ve senden yüz çevirmeyi yerleştirdim. Senden daha hakir bir şey yaratmadım. Senin her varlığın hakir ve yok olmağa mahkûmdur. Seni daha ilk yarattığım ânda kimseye devâm etmemeni ve kimsenin sende dâim olmamasını takdir ettim. İçlerinden bana inanıp beni tasdik eden ve itti-

---

(495) «El-kût» sâhibi benzerini Hasan'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.

kaamet üzere olan iyilere müjdeler olsun. Onlara yine müjdeler olsun ki, onlar mezarlarından kalkıp posta posta bana geleceklеri zaman onların mükâfatları, önlerinde parlayan nurları ve kendilerini kuşatan meleklerle berâber benden umdukları rahmete ulaşmalarıdır.» demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem :

الدُّنْيَا مَوْقُوفَةٌ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ مُنْذُ خَلَقَهَا اللّٰهُ تَعَالَى لَمْ يَنْظُرْ إِلَيْهَا وَتَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا رَبِّ اجْعَلْنِي لِأَدْنَى أَوْلِيَائِكَ الْيَوْمَ نَصِيبًا فَيَقُولُ اسْكُتِي يَا لَا شَيْءُ إِنِّي لَمْ أَرْضَكِ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا أَأَرْضَاكِ لَهُمُ الْيَوْمَ

«Dünyâ yer ile gök arası boşluğundadır. Yaratıldığı gündenberi Allahu Teâlâ ona nazar etmemiştir. Kıyâmet günü, dünyâ: «Yâ Rab, hiç olmazsa en küçük velilerini bende iskân et.» diyecek. Allahu Teâlâ : «Ey hiç bir şey olmayan dünyâ, ben o hayatta onları sana revâ görmedim. Bu hayatta bunu yapar mıyım?» buyuracaktır.» (496) buyurmuştur.

Âdem aleyhisselâm'dan gelen haberlerde rivâyet edildiğine göre, Âdem aleyhisselâm yasak olan ağaçtan yediği zaman, bağırsakları sıkıştı ve dışarı çıkmak istedi. O âna kadar öyle bir şey yoktu, yediği diğer yemeklerden ihrâcât yapıyordu. Bu ağaç bu sebebden yasaklanmıştı. Vaktâ ki sıkıştı Cennet içinde dolaşmağa başladı. Allahu Teâlâ bir melek vâsıtasıyle kendisine sordurdu:

— Niye dolaşıyorsun? Âdem aleyhisselâm :

— Dışarı çıkmak istiyorum, dedi. Kendisine ;

— Hangi minderi, hangi ağacın gölgesini kirletmek istiyorsun? Burada böyle şey olmaz, çık dünyâya, denildi. Bu da dünyânın âdiliğini gösterir.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

لَيَجِيئَنَّ أَقْوَامٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَعْمَالُهُمْ كَجِبَالِ تِهَامَةَ فَيُؤْمَرُ بِهِمْ إِلَى النَّارِ، فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ مُصَلِّينَ؟ قَالَ: نَعَمْ كَانُوا يُصَلُّونَ وَيَصُومُونَ وَيَأْخُذُونَ هَنَةً مِنَ اللَّيْلِ فَإِذَا عُرِضَ لَهُمْ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا وَثَبُوا عَلَيْهِ

(496) Mûsâ b. Yesar'ın rivâyetiyle hadis kısmen yukarda geçmiştir.

«Kıyâmet günü Tihâme dağı gibi ameli olan kimseler Allah'ın huzûruna gelecek ve bunların Cehennem'e girmesiyle emrolunacaktır. «Bunlar namaz da kılarlar mı idi?» diye soranlara, Resûl-i Ekrem: «Evet, namaz da kılar, oruç da tutarlar ve hattâ geceden de ibâdetlerine katarlardı. Ancak dünyâlıktan bir şey kendilerine takdim edildiği zaman, helâl - haram demeden ona uçuşur ve başına çökerlerdi.» (497) Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

المؤمن بين مخافتين بين أجل قد مضى لا يدري ما الله صانع فيه
وبين أجل قد بقي لا يدري ما الله قاض فيه فليتزود العبد من نفسه
لنفسه ومن دنياه لآخرته ومن حياته لموته ومن شبابه لهرمه
فإن الدنيا خلقت لكم وأنتم خلقتم للآخرة والذي نفسي بيده
ما بعد الموت من مستعتب ولا بعد الدنيا من دار
إلا الجنة أو النار

«Mü'min iki korku arasındadır. Biri geçmiş ömrü hakkındadır ki, Allahu Teâlâ'nın geçmişine dâir ne muâmelede bulunduğunu bilmez. Diğeri geri kalan ömrüne dâirdir ki, burada da Allahu Teâlâ'nın, hakkında neyi takdir ettiğini bilmez. O hâlde kul, kendisinden kendisi, dünyâsından Âhireti, hayâtından ölümü ve gençliğinden ihtiyarlığı için azık alsın. Zira dünyâ sizin için, siz ise Âhiret için yaratılmışsınız. Varlığım kudretinin irâdesi altında bulunan Allah'a yemin ederim ki, öldükten sonra afvı mûcib bir amel yapılamıyacağı gibi, dünyâdan sonra ise, ya Cennet veyâ Cehennem olmak üzere iki yer vardır.» (498)

Mûsâ aleyhisselâm: «Ateş ile suyun bir kabta toplanması mümkün olmadığı gibi, hem dünyâ, hem de Âhiret sevgisinin bir gönülde toplanması mümkün değildir.» demiştir. Rivâyete göre Cebrâil aleyhisselâm Nûh aleyhisselâm'a :

— Ey peygamberlerin en uzun ömürlüsü, dünyâyı nasıl buldun? diye sormuş. Nûh aleyhisselâm da ;

— Birinden girip diğerinden çıktığım iki kapılı bir han gibi buldum, demiştir.

---

(497) Ebû Nuaym ve diğerleri rivâyet etmişlerdir.

(498) Beyhaki «Şuabü'l-İmân»ında Hasen'den rivâyet etmiştir.

Îsâ aleyhisselâm'a:

— Hiç olmazsa barınabileceğin kadar bir mesken edinsen, diyenlere,

O:

— Eski harâbeler bize yeter, demiştir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اِحْذَرُوا الدُّنْيَا فَاِنَّهَا اَسْحَرُ مِنْ هَارُوتَ وَمَارُوتَ

«Dünyâdan sakınınız; zira o, **H â r u t** ve **M â r u t**'tan daha büyük bir sihirbazdır.» (499) buyurmuştur. Bir gün Resûl-i Ekrem Ashâb'ının bulunduğu yere giderek:

هَلْ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ اَنْ يُذْهِبَ اللّٰهُ عَنْهُ الْعَمٰى وَيَجْعَلَهُ بَصِيرًا؛ اَلَا اِنَّهُ مَنْ رَغِبَ فِي الدُّنْيَا وَطَالَ اَمَلُهُ فِيهَا اَعْمَى اللّٰهُ قَلْبَهُ عَلٰى قَدْرِ ذٰلِكَ وَمَنْ زَهِدَ فِي الدُّنْيَا وَقَصَّرَ فِيهَا اَمَلَهُ اَعْطَاهُ اللّٰهُ عِلْمًا بِغَيْرِ تَعَلُّمٍ وَهُدًى بِغَيْرِ هِدَايَةٍ اَلَا اِنَّهُ سَيَكُونُ بَعْدَكُمْ قَوْمٌ لَا يَسْتَقِيمُ لَهُمُ الْمُلْكُ اِلَّا بِالْقَتْلِ وَالتَّجَبُّرِ وَلَا الْغِنٰى اِلَّا بِالْفَخْرِ وَالْبُخْلِ وَلَا الْمَحَبَّةُ اِلَّا بِاتِّبَاعِ الْهَوٰى اَلَا فَمَنْ اَدْرَكَ ذٰلِكَ الزَّمَانَ مِنْكُمْ فَصَبَرَ عَلَى الْفَقْرِ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى الْغِنٰى وَصَبَرَ عَلَى الْبَغْضَاءِ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى الْمَحَبَّةِ وَصَبَرَ عَلَى الذُّلِّ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى الْعِزِّ لَا يُرِيدُ بِذٰلِكَ اِلَّا وَجْهَ اللّٰهِ تَعَالٰى اَعْطَاهُ اللّٰهُ ثَوَابَ خَمْسِينَ صِدِّيقًا

«**Mânevi körlükten kurtulup basiret sâhibi olmak isteyen var mıdır? İyi biliniz ki, dünyâya heves edip uzun emeller peşinde koşanların emelleri nisbetinde Allahu Teâlâ kalblerini kör eder ve basiretlerini bağlar. Uzun emeller peşinde koşmayıp dünyâdan yüz çevirenlere ise Allahu Teâlâ öğrenmeden ilim verir ve doğru yola hidâyet eder. Âgâh olunuz! Sizden sonra öyle insanlar gelecek ki, onlar, dünyâlığı ancak cebir ve şiddet kullanarak adam öldürmek sûretiyle ellerinde tutacak; zenginliğe**

(499) Beyhaki Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

cimrilikle sâhib olacak ve serveti iftihâr vesilesi yapacak, sevgiyi hevâ-i nefsine uymakla sağlayacaktır. Sizden bugünlere erişip de bu yollardan servet edinmeğe muktedir olduğu hâlde yoksulluğa sabredenler, hevâ-i nefis yolu ile sevgi te'minine muktedir iken bunu yapmayıp husûmete tahammül edenler, yine böyle gayr-ı meşrû yollardan ululuğa gücü yeterken zillete dayananlar ve bunları yaparken yalnız Allah rızâsını düşünenlere, Allahu Teâlâ sıddiklardan elli kişinin mükâfatını verir.» (500)

Rivâyete göre İsâ aleyhisselâm bir gün gök gürültüsü ve şimşeklerle başlayan şiddetli bir doluya yakalanır. Sığınacak bir yer arar. İleride bir çadır görür ve oraya koşar. Çadırın içinde bir kadın görür, oradan uzaklaşır. Bir mağara görür, kapusuna gider ki, içinde bir arslan var, hemen mağaranın deliğini kapar ve: «Yâ Rab, herkese bu kadar ni'metler verdin, ama bana bir sığınak bile vermedin!» der. Allahu Teâlâ: «Senin sığınağın benim rahmetimdir. Kıyâmet günü seni yüz Hûri ile evlendirir ve her günü dünyânın bir yılına muâdil olan dört bin yıl düğününü sürer. Münâdileri çağırtırım: Nerde dünyâdan i'râz edenler? Bu gün, dünyâdan yüz çeviren Meryem'in oğlu İsâ'nın düğününe gelin, yiyip, için, derler.» buyurur. Yine İsâ aleyhisselâm: «Yazıklar olsun o dünyâlık peşinde koşanlara, nasıl olup da o servetlerinden ayrılacaklardır. Hâlbuki onlar dünyâlığa bağlanmış, ona aldanmışlardır. Onlar ona bel bağlarken, o, onları rezil etmiştir. Yine yazıklar olsun o dünyâya mağrûr olanlara, o dünyâ, nasıl onlara hoşlanmadıkları şey'i gösterecektir. Onları sevdiklerinden ayıracak ve mukadder âkıbetlerine uğratacaktır. Düşüncesi dünyâlık, işi isyân olan kimseye yazıklar olsun ki, yarın günahları ile nasıl rezil ve perişân olacaktır.» demiştir. Denildi ki: Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: «Ya Mûsâ, zâlimlerin yeri olan dünyâdan sana ne var? Orası senin yerin değildir. Sen orayı düşünme ve onu hâtırından çıkar. O, ne çirkin bir yerdir. Ancak iyi amel edenler için güzel bir yerdir. Yâ Mûsâ, zâlimi ben gözetir ve mazlûmun hakkını ondan alırım.»

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) - Aşere-i Mübeşşere'den olan - Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (Basra'nın nâhiyelerinden olan) Bahreyn'e gönderdi. O da külliyetli bir mâl ile oradan döndü. Bunu duyan Ensâr sabah namazında câmie doldular. Namaz bittikten sonra Resûl-i Ekrem'in etrâfını alarak îmâlı şekilde Ebû Ubeyde'den bahsetmeğe başladılar. Resûl-i Ekrem gülümseyerek:

(500) Beyhakî Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

أظنكم سمعتم أن عبادة قدم بشيء؟ قالوا أجل يا رسول الله، قال: فأبشروا وأملوا ما يسركم فوالله ما الفقر أخشى عليكم ولكني أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا كما بسطت على من كان قبلكم فتنافسوها فتهلككم كما أهلكتهم

«Ebû Ubeyde'nin bol bir mâl ile geldiğini duyduğunuzu sanıyorum, buyurdu. Onlar:

— Evet, deyince, Resûl-i Ekrem:

— Sizi sevindiren şey'e müjdelenin ve bundan fayda bekleyin. Allah'a yemîn ederim ki, ben sizin yoksulluğunuzdan korkmam. Sizin hakkınızda benim korktuğum, sizden evvelkilerin sâhib oldukları gibi geniş servetlere sâhib olmak ve onların birbirini çekemeyip helâk olmaları gibi, sizlerin de birbirinize hased edip helâk olmanızdır.» (501) buyurdu. Yine Ebû Said Hudri'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إن أخوف ما أخاف عليكم ما يخرج الله لكم من بركات الأرض (فقيل وما بركات الأرض) قال: زهرة الدنيا

«Hakkınızda en çok korktuğum, Allahu Teâlâ'nın sizin için yerden çıkardığı bereketlerdir.» buyurdu. «Bu bereketler nedir?» suâline, Resûl-i Ekrem: **«Dünyâ ni'metleridir.»** (502) diye cevab verdi.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لا تشغلوا قلوبكم بذكر الدنيا **«Dünyâyı anmak ve düşünmekle kalblerinizi meşgûl etmeyin.»** (503)

Ammâr b. Said'in anlattığına göre İsâ aleyhisselâm Havârileri ile birlikte bir köye uğramış. Köy halkı kimi kapu önlerinde, kimi sokaklarda tamâmen ölü olarak yatmakta idiler. İsâ aleyhisselâm Havârilerine: «Bunlar tabiî şekilde ölseydiler, birbirini defneder ve böyle ortada

(501) Buhârî ile Müslim, Amr b. Avf el-Bedrî'den rivâyet etmişlerdir.
(502) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(503) Beyhakî ve İbn Ebi'd-Dünyâ Ebû'n-Nadr el-Hârisî'den rivâyet etmiştir.

kalmazlardı. Bunlar Allah'ın gazabına uğramış kimselerdir.» dedi. Bunun üzerine Havârîler:

— Bunların günahlarının ne olduğunu bilmeyi candan arzû ederdik, dediler. İsâ aleyhisselâm Allahu Teâlâ'dan bunu diledi. Allahu Teâlâ:

— Karanlık basınca sen onlardan sor, cevab alırsın, buyurdu. İsâ aleyhisselâm da gece vakti bir tepeye çıkıp:

— Ey köy halkı, nedir bu hâliniz, başınıza geleni anlatır mısınız? diye nidâ etti. İçlerinden biri:

— Ey Allah'ın Rûhu, esenlik içinde akşamladık, Cehennem'de sabahladık, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Niçin böyle oldu? diye sordu. Adam:

— Dünyâ sevgisine dalmamız, günahkârlara itâat etmemiz sebebiyle, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Dünyâyı nasıl sevdiniz? diye sordu. Adam:

— Bir çocuğun annesini sevdiği, geldiği vakit sevinip, gittiği vakit ağladığı gibi, biz de sevinir ve ağlardık, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Neden arkadaşlarınız konuşmuyor? diye sordu. Adam:

— Nasıl konuşsunlar? Onlar ateşten zincire vurulmuş, dehşet saçan azâb meleklerinin elindedirler, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Ya sen nasıl cevab verebiliyorsun? diye sordu. Adam:

— Ben onların aralarında bulunuyordumsa da onlardan değildim, onlara azâb gelince beni de içine aldı. Ben de Cehennem'in kenarında askıya alınmış vaziyetteyim, kurtulup kurtulamıyacağımı bilemem, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Dövülmemiş tuz ile arpa ekmeği yemek, yünden yapılmış keçeyi giymek, yerler üzerinde yatıp uyumak ve bu sûretle dünyâda sıhhati korumak Âhirette azabdan emîn olmak, bu servetten çok daha hayırlıdır, dedi.

Enes (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem'in Adba adındaki devesini hiç bir deve geçemezdi. Bir Bedevî'nin devesi Resûl-i Ekrem'in devesini geçince, Ashâb'ın ağırına gitti. Resûl-i Ekrem:

إِنَّهُ حَقٌّ عَلَى اللّٰهِ أَنْ لَا يَرْفَعَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ

«Dünyâlıktan yükselttiği ve yücelttiği her şey'i düşürmek, Allahu Teâlâ'nın kat'î bir hükmüdür.» (504) buyurdu. İsâ aleyhisselâm, dünyâyı deniz dalgaları üzerinde yapılan inşâata benzeterek: «Deniz dalgaları üzerinde kimse inşâat yapmadığı ve bunun temeli olmadığı gibi,

(504) Buhârî Enes'den rivâyet etmiştir.

dünyânın da temeli yoktur. Bunu devamlı bir mesken kabûl etmeyin.» demiştir. Yine İ s â aleyhisselâm:

— Bize Allah sevgisini kazandıracak bir şey öğret, dediklerinde, o:

— Dünyâya buğzedin, Allah sizi sevsin, buyurdu.

E b û ' d - D e r d â 'nın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا وَلَهَانَتْ
عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا وَلَآثَرْتُمُ الْآخِرَةَ

«Eğer benim bildiğimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız da, dünyâ size ehven gelir ve Âhireti dünyâ üzerine tercîh ederdiniz.» (505) buyurmuştur. E b û ' d - D e r d â (R.A.) devamla diyor ki: «Eğer benim de bildiğimi bilseydiniz dağlara çıkar ve kendinize ağlardınız. Zarurî ihtiyacınızdan fazla servetinizin tarafına bakmazdınız. Ama ne yazık ki, kalbleriniz Âhireti hâtırlamaktan gâfil, uzun emeller onu kaplamış ve işiniz gücünüz dünyâlık olmuş, âdeta hiç anlamayan câhiller gibi olmuşsunuz. Hattâ bâzılarınız, sonundaki tehlikeye aldırış etmeyip şehvetinin peşinde koşan hayvandan da daha kötüsünüz. Ne oluyor? Niçin söz dinlemiyor ve sevişmiyorsunuz? Hâlbuki hepiniz din kardeşsiniz. Sizi ayıran kötü düşüncelerinizdir. Eğer iyilik üzerinde ittifak etseniz, birbirinizi severdiniz. Size ne oldu ki, ne dünyâ ne de din husûsunda nasihatte bulunmaz ve hiç biriniz sevip yardım etmek istediği kimseye Âhireti husûsunda nasihatte bulunmazsınız. Bu hâl kalblerdeki iman zayıflığından ileri gelir. Şâyet dünyâya inandığınız gibi, Âhiretin hayır ve şerrine de inansanız, Âhireti tercîh ederdiniz. Zîra o, sizin için daha hayırlıdır. Şâyet peşini sevmek, veresiyeyi sevmenin üstündedir, derseniz, bu dâvanıza da şübhe ile bakarım. Çünkü görüyorum ki, gelecekte umduğunuz ve elinize geçip geçmiyeceği şübheli olan bir servet için peşînen her türlü sıkıntı ve ızdırablara girmekte ve bu hususta yatırımlar yapmaktasınız. Peşin gâlib olsa, bu zahmetleri ihtiyâr etmezdiniz. Cidden siz bedbaht insanlarsınız. Size bildirilen şekilde imânı anlamamışsınız. Şâyet Resûl-i Ekrem'in getirdiklerinde şübheniz varsa, buyurun şübhelerinizi hâlledelim, kalblerinizi sükûna erdirecek delîlleri ortaya koyalım, mes'eleyi vuzûha kavuşturalım. Siz ahmak değilsiniz ki, sizi mâzur görelim. Görüyorsunuz ki, dünyâlıkta isâbetli tedbirler alıyorsunuz, bu akılsızlıkla olmaz. Size ne oluyor ki, elinize geçen dünyânın azıcık ni'metlerine seviniyor, kaybettiğinize üzülüyorsunuz. Hattâ bu hâl yüz ve sözlerinizde tezâhür edi-

---

(505) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

yor. Kaybınıza felâket adını veriyor ve onun için mâtem tutuyorsunuz da ekseriyetiniz dinini ihmâl ediyor ve bunun için bir üzüntü ve değişiklik kendisinde görülmüyor. Bu hâl, Allahu Teâlâ'nın sizden uzaklaştığına delildir. Herbiriniz birbirinizi neş'e ile karşılarsınız. O da aynı ile mukaabele eder, korkusundan dolayı karşılaştığınız adamın hoşuna gitmeyecek hareketlerden sakınırsınız. Zâhiri dostluğunuz kin üzerine kurulmuş, mer'alarınız pislik üzerinde yetişmiş, kazançlarınız harâm, sözleşmeniz muâhedeyi bozmak üzerine kurulmuş, samimiyet nâmına sizde bir şey kalmamıştır. Beni sizden uzaklaştırıp, görmesin. sevdiğim yüce peygamber'e yaklaştırmasını Allah'tan dilerim. Eğer o, bugün hayatta olsaydı, sizin bu hareketlerinize susamazdı. Sizde hayır nâmına bir şey varsa, hakîkatı size duyurmuş oldum. Allah katında olanı aramak isterseniz, onu kolaylıkla bulursunuz. Ben sizin hakkınızda Allah'a sığınır ve O'ndan yardım dilerim.»

İ s â aleyhisselâm Havârilerine: «Ey Havârîler, dünyâlık için çalışanların, dinin azı ile dünyânın selâmetine râzı oldukları gibi, siz de dinin selâmeti ile dünyânın azına râzı olun.» demiştir. Şâir de bu meâlde şöyle demiştir:

«Öyle adamlar gördüm ki, geçim darlığına râzı olmadıkları hâlde, dinî cephenin azlığı ile iktifâ ettiler.»

«Hükümdârlar, dünyâlıkları uğrunda dinlerinden müstağnî kaldıkları gibi, sen de dinin uğrunda dünyâlıktan müstağnî kal.»

Yine İ s â aleyhisselâm: «Ey iyilerden olabilmek için dünyâlık peşinde koşan insan, iyi bil ki senin için iyilik dünyâyı terk etmektedir.» demiştir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَتَأْتِيَنَّكُمْ بَعْدِى دُنْيَا تَأْكُلُ إِيمَانَكُمْ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ

«Benden sonra öyle bir dünyâlık yaşayacaksınız ki, ateşin odunu yakıp yok etmesi gibi, o hayât da îmânınızı kemirecektir.» buyurmuştur.

Allahu Teâlâ M û s â aleyhisselâma: «Ya M û s â , dünyâya meyletme, zira benim huzûruma ondan daha ağır bir günah ile gelmiş olamazsın.» buyurmuştur. Bir gün M û s â aleyhisselâm giderken yol üzerinde ağlar bir adam gördü. Dönüşde de aynı vaziyette ağladığını görünce: «Yâ Rab, senin kulun durmadan senin korkundan ağlıyor.» dedi. Allahu Teâlâ: «Göz yaşları ile beyni de aksa yine onu afvetmem, çünkü onun kalbinde dünyâ sevgisi var.» buyurmuştur.

Eserler :

Hz. A l î (R.A.): «Altı hasleti toplayan kimsenin artık Cennet'e girmek için arayacağı başka bir yer kalmadığı gibi, Cehennem'den kaçmak

için de bir tehlikesi kalmamıştır. Allah'ı bilip Allah'a itâat eden, şeytanı tanıyıp ona isyân eden, Âhireti bilip onu arayan, bâtılı bilip ondan uzaklaşan, dünyâyı bilip onu terkeden, Hakkı bilip ona uyan kimsedir.» demiştir. Hasan-ı Basri: «Dünyânın ellerinde emânet olduğunu bilip onu koruyucusuna teslim edip de usûlce oradan ayrılanlara Allah rahmet etsin.» demiştir.

Yine Hasan-ı Basri: «Din husûsunda sana gıbta edenlere, sen de gıbta et. Dünyâlık husûsunda sana gıbta edenlere ise, sen dünyâlığı onların ırmağına at.» demiştir.

Lokmân aleyhisselâm oğluna: «Oğulcağızım, dünyâ, derin bir deryâdır. Çok kimseler burada boğulmuştur. Bu deryâda boğulmaktan kurtulmak için senin gemin, takvâ ve Allah'a saygı, yatağın imân, yelkenin Allah'a tevekkül olsun ki, batmaktan kurtulabilesin. Yoksa kurtuluş zordur.» demiştir. Fudayl:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا
وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا

«Yeryüzünde olan şeyleri, insanların hangisinin daha iyi iş işlediğini ortaya koyalım diye yeryüzü için süs yaptık. Şüphesiz biz, yeryüzünde olanları kupkuru bir toprak hâline getirebiliriz.» (18 - Kehf: 7,8) âyet-i celilesinin mânasında çok düşündüm, demiştir. Hakîm'lerden biri de şöyle diyor: «Dünyâlıkta eline geçen her şey'in senden önce bir sâhibi olduğu gibi, senden sonra da bir sâhibi vardır. Dünyâlıktan senin için sabah kahvaltısı ile akşam yemeğinden başka bir şey yoktur, yâni senin olan, yiyip içtiğindir. O hâlde dünyâyı yiyeceğim diye boğulma, dünyâlığa oruç tut, Âhiret için iftar et. Dünyânın sermâyesi hevâ-i nefis, kazancı ise ateştir.» Râhiblerden birine:

— Zamânı nasıl buluyorsun? diye sorduklarında, o:

— Bedenleri eskiten, emelleri tâzeleten, ölümleri yaklaştırıp umudları uzaklaştıran bir nesne, demiştir. Kendisine:

— O hâlde zamâna bağlı adamları nasıl buluyorsun? dediklerinde, râhib:

— Ona zafer bulanlar yorulur. Onu kaybedenler dert ve zahmete girerler, dedi. Nitekim şâir:

«Maişet bolluğundan dünyâyı övenler, yakında onu yereceklerdir.»
«Dünyâ ikbâl ettiği vakit, sıkıntısı çok, yüz çevirdiği vakit hasreti büyüktür.»

demiştir.

Hakimlerden biri de şöyle demiştir: «Dünyâ vardı, ben dünyâda yoktum. Dünyâ yok olacağı zamanda da ben dünyâda olmayacağım. O hâlde ben de burada mesken edinmeyeceğim. Zîra bunun yaşayışı sıkıntılı, safveti kederli, yâni parlaklığı bulanık, adamları ondan dâimâ korku içinde, yâ ni'metlerin ellerinden gitmesinden veyâ bir belânın kendilerine gelmesinden korkup dururlar. Hele mukadder olan ölümün her an gelmesi korkusundan hiç kurtulamazlar.» Yine zâtın biri şöyle diyor: «Dünyânın belli başlı kusurlarından biri, bâzılarına az ve bâzılarına da çok vermek üzere kimseye hakkını vermemektir.» Süfyân-ı Sevrî de: «Görmüyor musunuz, sanki ni'metlere kızılmış gibi hep ehli olmayanların ellerine verilmiştir.» demiştir. Süleymân Dârânî de şöyle demiştir: «Dünyâya meyli ve muhabbeti olup dünyâlık isteyenlere, her ne verilirse, onlar yine onun fazlasını, Âhirete de meyil ve muhabbeti olarak Âhiret husûsunda istekde bulunanlara ne verilirse, onlar da yine onun fazlasını isterler ki, bunun sonu gelmez.»

Adamın biri Ebû Hâzim'e, dünyâ sevgisinden şikâyet eder ve bu sevgiden kurtulamadığını söyler. Ebû Hâzim: «Allahu Teâlâ'nın dünyâdan sana verdiğine bak; helâlını al, harâma yaklaşma. Aldığını meşrû yerde kullan. Böyle yaparsan, dünyâ sevgisi sana zarar vermez.» demiştir. Bunun aksini söyleyip adamı muâhazeye kalkışsa, adamı müşkül vaziyete düşüreceği için bu tavsıyede bulunmuştur. Yahyâ b. Muâz: «Dünyâ şeytânın dükkânıdır. Şeytânın dükkânından bir şey çalma, sonra çalınan mâlını ararken seni yakalar.» demiştir. Fudayl: «Dünyâ altundan da olsa fânî, Âhiret çamur çanaktan da olsa bâkidir. Bâki olan, çanak çömlek, fânî olan da altun olsa, bâkîyi tercih etmeliyiz. Ne yazık ki biz, bunun aksine olarak yok olacak olan çanak çömleği, bâkî olan altun üzerine tercih ediyoruz.» Ebû Hâzim de şöyle diyor: «Aman dünyâdan sakının! Zira ben öğrendiğime göre dünyâyı büyültenlere Kıyâmet günü: «İşte bu adam, Allahu Teâlâ'nın hakîr gördüğü şey'e tâzim etmiş ve onu büyültmüştür.» diye söyleyeceklerdir.» İbn Mes'ûd (R.A.): «Dünyâda her insan misâfir ve elindeki servet âriyettir. Misâfir ise yolcu, âriyet ise iâde edilecektir.» demiştir. Nitekim şâir de:

«Mâl ve evlâd emânettir, elbette emânet iâde edilecektir.»
demiştir.

Bir gün Râbi'a-i Adviye'nin ziyâretine gelen dostları, sözü dünyâya getirip dünyâyı yermeğe başladılar. Râbi'a-i Adviye:

— Lütfen sözü kesiniz; zira sizin kalbinizde dünyâlığın mevki'i olmasa, onu sık sık anıp durmazdınız. Çünkü bir şey'i seven onu çok anar. dedi. İbrâhim b. Edhem'e:

— Ne hâldesiniz? diye sormuşlar. İbrâhim:

— Dinimizi parçalamak sûretiyle dünyâmızı yamalamağa çalışıyoruz. Böylece ne dinimiz, ne de yamaladığımız dünyâmız kaldı. Müjde o kimseye ki, Rabbini tercih etti ve umduğu Âhireti için dünyâlığını fedâ etti, dedi. Yine bu hususta şâirin biri:

«İstediği kadar yaşasın, istediği kadar servete nâil olsun, dünyâlık peşinde olan kimse, neticede bir apartman yapıp da içine girmek isterken, apartmanı yıkılan kimsenin hâli gibidir, yâni yaptıkları mahvolup gidecektir.» demiştir. Yine başka biri:

«Hesâb et ki, dünyâ bütün varlığı ile sana teveccüh etmiş, bunun ne kıymeti var, neticesi yokluk değil mi? Aslında dünyâ, çabucak kaybolan bir gölgeden başka bir şey değildir!» demiştir.

L o k m â n aleyhisselâm oğluna: «Oğlum, dünyâyı sat Âhireti al. Bu sûretle bu alış verişinde her iki taraftan da kâr edersin. Sakın Âhiretini satıp dünyâyı alma. Zira bu sûretle her iki taraftan zarar edersin.» demiştir. M ı t r a f b. Ş ı h h i r de: «Hükümdarların yumuşak koltuklarına ve zevk u safâlarına bakma. Onların sür'atle değişen hâllerine ve âkıbetlerine bak!» demiştir. A b d u l l a h b. A b b â s (R.A.) şöyle demiştir: «Allahu Teâlâ dünyâyı üçe böldü. Bir bölümünü mü'minlere, bir bölümü münâfıklara ve bir bölümü de kâfirlere verdi. Mü'minler dünyâlıktan Âhiret için azık alır. münâfıklar süslenir, kâfirler de hayatlarını sağlarlar.»

Zâtın biri de: «Dünyâ bir lâşedir. Bundan faydalanmak isteyen, köpeklerle düşüp kalksın.» demiştir. Nitekim şâir:

«Ey dünyâya tâlib olan, bu talebinden vaz geç ki, selâmet bulasın,
Zira G u d d a r e ' yi kendisine nişanlıyan, yakında mâtem sofrasına oturur.»

demiştir.

E b û ' d - D e r d â (R.A.): «Dünyânın Allah katında hiç bir kıymeti olmadığının delili. Allah'a isyân, ancak burada olduğu ve Allah'ın rızâsını kazanmak, ancak onu terketmekle mümkün bulunduğu içindir.» demiştir. Yine bu hususta şâir'in biri:

«Akıllı başında bir adam dünyâyı tecrübe ettiğinde, onun, dost kılığına bürünmüş bir düşmân olduğunda tereddüt etmez.»

demiştir. Bir başka şâir de:

«Ey gecenin ilk vakti neş'eli olarak uykuya yatan, bilmiş ol ki vak'alar gece yarısı çoğalır.
«Gecelerin tekerrürü nice bolluk zamanlarını yok etmiştir.
«Zamânın değişiklikleri nice mülkleri mahv u perişân etmiştir. Zamanda hem fayda, hem de zarar vardır.

«Ey bekaası olmayan dünyâyı kucaklamak için gece - gündüz seferlerde dolaşan insân!

«Firdevs Cennet'inde bâkireleri kucaklamak için, dünyâlıktan herhangi bir şey'i kucaklamağı terk ettin mi?

«Şâyet Firdevs Cennet'inde iskân olmak istersen, Cehennem'den korunman gerekir.»

demiştir.

Ebû Umâme el-Bâhilî diyor ki: «Resûl-i Ekrem peygamber olarak gönderildiği zaman, şeytanlar İblis'in çevresini sararak, etrâfında ümmeti toplanan peygamberin geldiğinden kendisini haberdâr ettiler. Bunun üzerine İblis:

— Bunlar dünyâyı seviyorlar mı? diye sordu. Onlar da:

— Evet, dünyâyı severler, dediler. İblîs:

— Öyleyse merak edecek bir şey yok! Onları putlara taptırmak kolaydır. Akşam - sabah üç taraftan onlara hulûl ederim. Haksız kazanç, lüzumsuz masraf ve haklı yere sarf ettirmemek! Zâten bütün fenâlıklar da bu üç şeyden neş'et eder, dedi. Adamın biri Hz. Ali'ye (R.A.):

— Dünyâyı bana anlatır mısın? diye sorar. Hz. Ali:

— Sağlamı hasta olacak, emniyette olanı pişmân olacak, fakiri mahzûn, zengini ise, servetinin helâlinin hesâbı, harâmının azâbı ile mübtelâ olacak, şübheli şeyleri için de itâb olunacaktır. Bunun daha neyini anlatayım? demiştir.

Yine bir def'a bu soruyu kendisine sorduklarında:

— Kısa mı anlatayım, uzun mu? demesi ve onların da:

— Kısa anlat, demeleri üzerine, Hz. Ali:

— Helâlinin hesâbı, harâmının azâbı olan bir yerdir, demiştir.

Mâlik b. Dînâr: «Dünyâ bir sâhirdir. O, dünyâ âlimlerini sihreder, onun sihrinden kendinizi koruyun.» demiştir. Ebû Süleymân Dârânî de şöyle demiştir: «Âhiret sevgisi bulunan kalbe, dünyâ baskı yapar, fakat dünyâ sevgisi olan kalbe Âhiret uğramaz. Çünkü Âhiret keremli, dünyâ ise kıymetsizdir.»

Biz, Seyyâr b. Hikem'in rivâyetinin daha doğru olacağını umarız: O: «Dünyâ ile Âhiret mü'minin kalbinde toplanır. Hangisi galebe çalarsa diğeri ona uyar.» demiştir. Mâlik b. Dînâr: «Dünyâlık için ne kadar üzülürsen, o nisbette Âhiret kalbinden çıkar. Âhiret için ne kadar üzülürsen de o nisbette dünyâ sıkıntısı kalbinden çıkar.» demiştir. Bu da Hz. Ali'nin: «Dünyâ ile Âhiret birer kuma gibidir; birisini memnûn ettiğin nisbette diğerini gücendirmiş olursun» sözünden iktibâs edilmiştir. Hasan-ı Basri: «Öyle adamlarla karşılaştım ki, dünyâ onların nazarında, üzerinde yürüdüğümüz toz-toprak gibidir. Dünyâlık gel-

miş gitmiş, nerden gelmiş, nere gitmiş, onlar buna asla aldırış etmezlerdi.» demiştir. Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye:

— Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği servetten tasadduk eden ve akrabalarına yardımda bulunan bir kimsenin, bu servet içinde yaşayıp bundan istifâde etmesi ve bu servet içerisinde kalması uygun mudur? diye sorduğunda, Hasan:

— Hayır, onu tamâmen infâk edip ihtiyâcı kadarını kendisinde bırakması en doğrusudur, dedi.

Fudayl: «Eğer dünyâ bütün varlığı ile helâlinden bana teveccüh etse, ben Âhirette onun hesâbını vermemek ve üzerime bulaşacak bir pislikten kaçar gibi ondan kaçarım.» demiştir. Ömer (R.A.) ilk def'a Şam'a gidişinde halk kendisini karşıladı. Hz. Ömer:

— Benim kardeşliğim Ebû Ubeyde b. Cerrâh nerede? diye sordu. Halk:

— İşte geliyor, dediler ve devesinin liften örülmüş bir ip yuları olduğu hâlde geldi. Selâmlaşdı ve görüşdüler, sonra da doğruca evine gittiler. Evinde kılıç, kalkan ve kupkuru bir meskenden başka bir şey görmedi. Hz. Ömer:

— Ne oluyor, hani hiç bir şey'in yok? deyince, o:

— İstirahatımız için bu kadarı yeter, dedi.

Süfyân: «Dünyâlıktan vücûdun, Âhiretinden de rûhun için al.» demiştir.

Hasan-ı Basrî: «Vallahi İsrâil oğulları Allah'a ibâdet ettikten sonra dünyâ sevgileri sebebiyle putlara kulluk etmişlerdir.» demiştir.

Vehb b. Münebbih de kitâbın birinde şöyle okuduğunu anlatıyor: «Dünyâ, akllı başında olanların fırsat ve ganîmeti, ahmakların da gafletidir. Ellerinden çıkıncaya kadar kıymetini bilmezler. Sonunda geri dönmek isterler ama fayda vermez.»

Lokmân da oğluna: «Oğlum, sen dünyâya geldiğin andan itibâren ona sırtını dönmüş ve Âhirete müteveccih bir hâldesin. Sen, uzaklaşmakta olduğun dünyâdan, yaklaşmakta olduğun Âhirete daha yakınsın. Ona göre hareket et.» demiştir.

Saîd b. Mes'ûd: «Âhiretini azaltmak sûretiyle dünyâsını çoğalttığı hâlde buna memnûn kalan bir kulu gördüğünüz zaman, bilmeyerek kendi kendine alay eden bir aldanmış olduğunu unutmayın.» demiştir.

Amr b. Âs (R.A.) minberde hutbe irad ederken: «Vallahi, Resûl-i Ekrem'in irâz ettiği şey'e sizin kadar rağbet eden kimseyi görmedim. Vallahi, Resûl-i Ekrem'e üç şey uğrasa, bunlardan aleyhinde olanlar, lehinde olanlardan daha çoktur.» demiştir. Hasan-ı Basrî:

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا «Dünyâ hayâtı sizi aldatmasın.» (31 - Lokman: 33) Âyet-i Celîle'sini okuduktan sonra: «Bunu kim diyor? Bunu yaratan söylüyor. O yaratan ki, onu herkesten iyi bilir. Dünyâ meşgalesine dalmaktan sizi sakındırırım. Onun meşgalesi çoktur. Bir meşgale kapusu açarsanız, o kapu sizde on kapunun açılmasına sebeb olur.» dedi. Yine Hasan-ı Basri: «Âdem oğlu ne miskindir ki, helâlinin hesâbı, harâmının azâbı olan dâr-ı dünyâya râzı olmuş; hesâbını vereceği veyâ azâbını çekeceği malı azımsadığı hâlde yaptığı ameli azımsamaz! Dîninde uğradığı felâkete sevinir de dünyâlıktaki felâkete kıyâmeti koparır.» demiştir.

Hasan-ı Basri Ömer b. Abdülâziz'e yazdığı mektubda: «Sana selâm, sen bu dünyâda en son ölümü yazılan ve ölmüş bulunan bir insan gibisin.» demiştir. Ömer ona yazdığı mektûbda: «Sana selâm, sen dünyâda yok olan bir var gibi, Âhirette ise hiç yok olmamış gibisin.» demiştir. Fudayl: «Dünyâya gelmek kolay fakat gitmek zordur.» demiştir. Zâtın biri de: «Ölümün hak olduğunu bilen kimsenin nasıl ferahladığına, Cehennem'in hak olduğunu bilen kimsenin nasıl güldüğüne, dünyânın değişmekte olduğunu gören kimsenin buna nasıl bel bağladığına, kaderin hak olduğuna inanan kimsenin nasıl üzüldüğüne şaşarım!» demiştir.

Necran'dan ikiyüz yaşında bir zât, vâliliği sırasında Muâviye'yi ziyâret etti. Hz. Muâviye, bu uzun ömürlü adama:

— Dünyâyı nasıl buldun? diye sordu. Adam:

— Bâzı yıllar darlık ve bâzıları da bolluk yılları. Geçen her gün ve gecede doğan oluyor, ölen oluyor. Doğanlar olmasa nesil tükenir. Ölenler olmasa dünyâ dar gelirdi, dedi. Hz. Muâviye:

— Benden ne istersen iste, deyince, adam:

— Geçen ömrümü geri çevirir veyâ gelen ecelimi durdurabilir misin? dedi. Muâviye:

— Bunlara gücüm yetmez, deyince, adam:

— O hâlde ben daha ne isterim, demiştir.

Dâvud-i Tâî de şöyle diyor: «Âdem oğlu, ne kadar gaafilsin, emeline ulaşdım diye sevinirsin, hâlbuki ömür sermâyen gitmiş, ondan haberin yok. Bu arada amelini de ihmâl edersin. Sanki amelin başkası için imiş gibi buna aldırış etmezsin!» Bişr b. Hâfî de şöyle diyor: «Allah'dan dünyâlık isteyen kimse, onun huzûrunda uzun boylu hesâb vermek isteyen gibidir.» Ebû Hâzim de: «Dünyâlıkta seni sevindiren her şey'in karşısında seni mahzûn edecek bir şey'i Allah yaratır.» dedi. Hasan-ı Basri: «Âdem oğlunun canı dünyâdan üç şey'e hasretle ay-

rılır. Bunlar, topladığına doymamak, emeline ulaşmamak ve geleceği için hazırlanmamak hasretleridir.» demiştir. Âbidlerden biri, sen zenginleşdin, diyenlere, zenginlik dünyâ köleliğinden âzâd olmaktır, dedi.

Ebû Süleymân: «Dünyâlıktan, ancak kalbinde Âhiret meşgalesi olan kimse sabredebilir.» demiştir. Mâlik b. Dinâr: «Sanki dünyâ sevgisi üzerinde sulha oturmuş ve anlaşmış gibiyiz. Kimse kimseyi ikaz etmez, emir ve nehiyde bulunmaz. Bu hâl böyle devâm etmez. Allahu Teâlâ bizi bu kadar serbest bırakmaz. Allahu Teâlâ'nın hangi azâbıyla muazzeb olacağımızı bilemiyorum.» demiştir. Hasan-ı Basrî: «Dünyâya değer vermeyin, ona ihânet edin. Zira o, kendisine ihânet edenden daha çok ihânet eder.» demiştir. Ebû Hâzim de: «Dünyânın az menfaati, Âhiretin çok menfaatinden bizi alıkoyuyor.» demiştir. Yine Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: «Allahu Teâlâ bir kuluna hayrı murâd ettiği zaman, ona dünyâlıktan bir miktar verir, sonra durdurur. Verdiği tükenince yenisini verir. Şâyet o kul, dünyâlığa kıymet vermezse ona alabildiğine bolluk da verir.» Zâtın biri de duâsında: «Ey yağmuru tutup izni olmadan yağdırmayan Allah'ım, dünyâlığı da benden men'eyle.» derdi. Muhammed b. Münkedir: «Gündüz oruçlu, gece ibâdette olup, malını tasadduk ederek haramdan kaçınan kimse de olsa, Allah'ın küçülttüğü dünyâyı büyük ve Allah'ın büyülttüğü Âhireti küçük görürse, ibâdeti bir kıymet ifâde etmez» dedi.

Ebû Hâzim diyor ki: «Dünyâ ve Âhiretin meşakkat ve zahmeti çoğalmış ve zorlaşmıştır. Âhiret işinin zorluğu, her hangi bir yardımcı bulunmamasındadır. Dünyâ işinin zorlaşması ise, elini nereye uzatırsan, senden evvel kötü bir insanın oraya el atmış olmasındadır.» Ebû Hureyre (R.A.) «Dünyâ, yer ile gök arasında eski bir tulum gibidir. Yaratıldığı andan yok oluncaya kadar Rabbine: «Ey Rabbim, niçin bana buğz edersin?» diye nidâ eder. Allahu Teâlâ da: «Ey hiç bir kıymeti olmayan, sükût et!» buyurur.» demiştir. Abdullah b. Mübârek: «Dünyâ sevgisi ve günahlar, kalbi istilâ etti ve hayırdan uzaklaştırdılar. Daha hayır nasıl beklenir?» demiştir. Vehb b. Münebbih: «Dünyâlık ile kalbi sevinen kimse, hikmeti kaybetmiştir. Şehvetini ayakları altına alan, şeytanı kendinden uzaklaştırmıştır. İlmi, hevâsına gaalib olan, zafere ulaşmıştır.» demiştir. Bişr'e:

— Falanca öldü, dediklerinde, Bişr:

— Dünyâyı topladı, fakat kendini kaybettiği halde Âhirete gitti, dedi. Onlar:

— Canım, şöyle böyle diye muhtelif iyiliklerini saydıkları hâlde, Bişr:

— Hayır, onlar fayda vermez, çünkü o dünyâlık peşinde koşuyordu, dedi.

Zâtın biri de: «Dünyâ bizâtihi bize husûmet ettiği hâlde, biz yine onu seviyoruz. Ya o bizi sevse, hâlimiz nice olurdu?» demiştir. Hakim'in birine de: «Dünyâ kim içindir?» diye sorduklarında, Hakim: «Onu terk eden içindir.» şeklinde cevab vermiştir. «Âhiret kim içindir?» diye soranlara da, «Onu arayanlar içindir» demiştir. Başka bir Hakîm de şöyle demiştir: «Dünyâ, harâbeler yurdudur. En çok harâb olanı da dünyâyı tâmir eden kalbdir. Âhiret ise ma'mûreler diyârıdır. En mükemmel şekilde mâmûr olan da onu arayan kalbdir.» Cüneyd diyor ki: «İmam Şâfii, dünyâda hak lisân ile hakikati konuşan bir mürid idi. Allah için olan bir kardeşliğine va'z u nasîhatte bulundu ve onu Allah ile korkutarak dedi ki: «Kardeşim, dünyâ, ayaklarının üzerinden kaydığı bir dayanak ve zillet yeridir. Mâmûreleri harâbeye dönecek, üzerindeki canlılar mezarları ziyâret edeceklerdir. Toplulukları, ayrılmak zorundadır. Varlığı yokluğa mahkûmdur. Dünyâlık; aslında fakirlik, yokluk ise, zenginliktir. Allah'a sığın ve O'nun taksîmine râzı ol! Ebedî olan Âhiretinden dünyâlık için istikrâz etme! Zîra senin maişetin yok olmağa mahkûm bir gölge ve dayanağın yıkılmağa yüz tutmuş bir duvar gibidir. Amelini çoğalt ve emelini azalt.» demiştir.»

İbrâhim b. Ethem adamın birine:

— Rü'yâda sana verilen bir kuruşa mı daha çok sevinirsin, yoksa uyanık iken sana verilen bir altına mı? diye sordu. Adam:

— Elbette uyanık iken aldığım bir altuna çok sevinirim, deyince, İbrâhim:

— Yalan söylüyorsun, zira senin dünyâlıkta sevdiğin, rü'yâda sevdiğin gibidir. Âhiret için sevmediğin uyanıklıkta sevmediğin gibidir, dedi. İsmâil b. Abbâs diyor ki: «Bizim dostlarımız dünyâya hınzır adını verirler ve «Ey hınzır başımızdan def'ol!» derlerdi. Eğer «Hınzır» kelimesinden daha iğrenç bir kelime bulsalar, dünyâya o adı verirlerdi.» Kâ'b diyor ki: «Dünyâ sizin için o kadar sevimli oldu ki, ona ve onun adamlarına tapmağa başladınız.» Yahyâ b. Muâz er-Râzî de: «Akıl üç şeyde belli eder: «Dünyâ kendisini terketmeden dünyâyı terketmede, eceli gelmeden ölümü için hâzırlanmakta ve mülâkattan önce Rabbini râzı etmekte.» Yine bu zât: «Dünyâ, meş'ûm olmakta o kadar ileri gitmiştir ki, seni Allah'ın ibâdetinden alıkoyacak şeyleri sana temennî ettirir. Daha insan bu dünyâya nasıl dalar?» demiştir. Bekir b. Abdullah: «Dünyâdan, dünyâlık ile müstağni olmak isteyen, ateşi saman ile söndürmeğe çalışan gibidir.» demiştir. Bendar da: «Dünyâya dalanların zühd ü takvâdan bahsettiklerini gördüğün zaman, bil ki onlar şeytânın elinde eğlencedirler.» demiştir. Yine bu zât şöyle demiştir: «Dünyâya teveccüh edenleri dünyâ âteşi sonunda kül eder. Âhirete müteveccih kimseyi de Âhiret ateşi tasfiye ederek faydalı altun hâline getirir.

Allah'a müteveccih olanı da tevhid ateşi yakarak behâ biçilmez bir cevher hâline inkılâb ettirir.»

Hz. Ali (R.A.): «Dünyâ, altı şeyden ibârettir. Bunlar: yenen, içilen, giyilen, binilen, evlenilen ve koklanan şeylerdir. Yemeklerin en tatlısı baldır. O da Arı'nın mâmûl ve yiyeceğidir. İçileceklerin en üstünü su'dur. İyiler de kötüler de bunda müsâvidir. En üstün giyecek ipektir. O da böcek mâmûlüdür. Binitlerin en şereflisi at'tır. Onun üzerinde ise, muhârebe yapılır ve öldürülür. Nikâh edilenler de kadınlardır. Bunlar ise, idrar kabı içinde idrar kabıdır. Kadın en güzel şekilde süslenirken en çirkin şey'i murâd eder. Kokuların en kıymetlisi misk'dir. O da hayvan kanıdır.» demiştir.

2 nci BEYÂN :

DÜNYÂNIN ZEMMİ VE VASFI HAKKINDA MEV'İZELER

Zâtın biri: «Ömür boyunca amel edin, Allah'dan korkun, uzun kuruntulara mağrûr olup eceli unutmayın. Dünyâya meyletmeyin, zira o, hilekâr ve aldatıcıdır. Bâzan yaldızlı şekilde karşınıza çıkar, size ümidler verir, gönülleri kendisine bağlar ve gaafilleri kendisine âşık eder. Nice âşıkları yolunda can vermiş ve ona güvenenler perişân olmuştur. Onu gerçek yüzü ile görmeğe çalış. O, bâdire ve çakışları çok olan bir yerdir. Onun Hâlıkı onu yermiştir. Yenisi eskir, varlığı yok olur, çokluğu azalır, izzeti zillete dönüşür. Meveddeti kaybolur. iyiliği yok olur. «Falan hastalandı» veyâ «zayıfladı» denmeden önce gaflet uykusundan uyanın ki, Allah da size rahmet etsin. Hastalık kapladıktan sonra tabib bulmak veyâ tedâvi olmak zordur. Tabib bulunursa da, şifâ bulunmaz. Sonra «Falanca vasıyyet etti, malını saydı döktü» daha sonra «dili ağırlaştı, dostları ile konuşamıyor, komşularını tanıyamıyor» derler. Bu sırada alnından terler dökmeğe başlar. İniltileri birbirini tâkib eder. Artık ümidi kesilir, gözlerinin feri gider, dili peltekleşir, dost ve ahbâbı ağlamağa başlar. konuşamaz. Dili bağlandı, artık açılmaz. Sonra son nefes gelir. Rûhu âzâlarından ayrılır. Onu göklere çıkarırlar. O zaman dost ve ahbabları toplanır, kefenini hazırlar, suyu koyup sonra yıkar ve kefenlerler. Artık ziyâretçileri kesilir, hased edenleri huzûra kavuşur. Onu mezarına kor ve vereseleri terekesiyle meşgul olurlar. O da amelıyle başbaşa kalır.»

Adamın biri hükümdarlardan birine, dünyâyı en çok yermesi gerekenler, zenginlerdir. Çünkü bunların beklediği; bir âfet gelip mallarını helâk etmesi, veyâ topladıklarını dağıtması, veyâ malına hükmettirilmesi veyâ kendisine inme inerek hastalanması, yâhut kendisinin cimrilik ettiği bir hususta canını yakması gibi hususlarıdır. İşte dünyâdan memnûn

olması sanılan servet sâhibinin vaziyeti budur. O hâlde her ciheti ile dünyâ yerilmeğe lâyıktır. Çünkü o, verdiğini alır, hibesine mürâcaat eder. Böyle olduğu hâlde sâhibine başkası gülerken o da güler. Başkası ağladığı zaman o da ağlar. Bir yandan vermek için elini açarken, öteyandan başını topraklara katar. Geçen ile kalan, o kimse için müsâvidir. Gidenin yerine, gelenlerden başka birini bulur. Her şey'in yerine bedel kabûl eder. Onun için yerilecek dünyâdır.

Hasan-ı Basri Ömer b. Abdülâziz'e yazdığı mektûbda: «Bundan sonra bilmiş ol ki, dünyâ, ikaamet yeri değil, göçmek yeridir. Âdem aleyhisselâm, ukubet için buraya indirilmiştir. Ey mü'minlerin emiri, dünyâdan sakın. Dünyâdan azık almak, onu terketmektir. Zenginlik, dünyânın fakirliğidir. Her an insanları helâk etmektedir. Dünyâyı aziz tutan, zelil olur. Dünyâlık peşinde olan fakir düşer. O, bir zehir gibidir. Bilmeyen onu yer de helâki ondan olur. Sen dünyâlıkta, yarasını tedâvi için ilâcı az kullananlar gibi ol. Hilebaz, aldatıcı ve zâlim olan bu dünyâdan sakın. O dünyâ ki, hilesi ile süslenmiş, aldatması ile gönülleri kendisine çekmiştir. O, boyalı duvaklı bir gelin gibi gözlerin kendisine çevrilmesini, gönülleri kendisine çekmesini ve insanları kendine âşık etmesini bilen bir hilekârdır. O, efendilerinin hepsine buğzeder, geçmiş ile gelecek arasında fark gözetmez, kimse kimseyi ikaz etmez. Ona âşık olanlardan bâzıları maksadına ulaşır, aldanır ve azgınlığa başlar, Âhireti unutur, bütün meşgalesi o olur. Sonra birden ayakları kayar, hasreti artar, pişmanlığı çoğalır, ölümün acı ve sancıları üzerine çöker ve böyle gider. Diğer bâzı tâlibleri de aradıklarını bulamaz, kendini sıkıntıdan kurtaramaz. Bu telâşeler içerisinde azıksız olarak yola çıkar ve yataksız olarak ortada kalır. Ey mü'minlerin Emiri, ondan sakın. Zira dünyâya kıymet verenler ne zaman sevinirlerse, hemen ardından bir sıkıntı ile karşılaşırlar. Onların arasına giren aldanır, ondan faydalanan zarar görür. Onun genişliği belâ ile karışıktır. Devâmı yok, zevâle mahkûmdur. Neş'esi hüzünle karışıktır. Giden gelmez, geleceğin ne olduğu da bilinmez ki ona göre davransın. Ümidleri yalan, emelleri boş, sâfi görünen şeyleri bulanık, yaşayışı mihnet ve meşakkattir. Aklı başında olan insan her ân tehlikede olduğunun farkındadır. Varlıkları dâimâ tehlikede, felâketten dâimâ korkudadır. Eğer onu yaratan Allahu Teâlâ onun bu tehlikelerini haber vermese ve onun hakkında darb-ı meseller ortaya koymasa bile o, bizzât kendisi hâl ve davranışları ile uykudakileri ikaz eder ve gaflettekilere tenbîh ederdi. Hâlbuki bizzât Allahu Teâlâ ondan men'etmiş ve bu hususta mev'izeler vermiştir. Onun Allah katında bir kıymeti yok ve yarattığından itibâren bir def'a olsun Allahu Teâlâ ona nazar etmiş değildir. Bütün hazineleri ve hazinelerinin anahtarları ile yüce Peygamber Hz. Muhammed aleyhisselâm'a arzedildiği hâlde o, onu kabûl et-

memiştir. Zira o Rabbine muhâlefetten ve Allah'ın buğzettiğini sevmekten çekinmiş ve bunu kerih görmüştür. Onu iyi kullarından çekdi de onu, tecrübe için kötülere verdi. Onlar kendilerine verilen dünyâlığı bir ikram sandı ve buna aldandılar. Resûl-i Ekrem'in açlıktan karnı üzerine taş bağladığını unuttular. Resûl-i Ekrem'den gelen bir rivâyette Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a: «Zenginliğin geldiğini gördüğün zaman bu, ukubeti acele edilen bir günahtır, yoksulluğun geldiğini gördüğün zaman da «Merhabâ ey sâlihlerin şi'ârı,» de.» buyurdu. Hattâ istersen İsâ aleyhisselâm'a uy. O: «Elbisem yün, kış mevsiminde sılâm güney yerler, ışığım ay, binitim ayaklarım, yemeğim yeryüzündeki nebâtât [bitkiler]. yokluk içinde yatar ve bir şey'im olmadan sabahlarım. Bu şartlar altında yeryüzünde benden zengin yok.» dedi. Vehb b. Münebbih anlatıyor: «Allahu Teâlâ Mûsâ ve Hârûn aleyhimesselâm'ı Fir'avn'a gönderdiği zaman, onlara, «Onun elbise, tantana, ihtişam ve dünyâlıktan olan nasibi sizi şaşırtmasın. Zira onun kellesi benim yed-i kudretimdedir. Onun konuşması, göz açıp yumması ve nefes alıp vermesi benim iznimledir. Onun varlıkları, muvakkat olan dünyâ yeşilliklerinden ibârettir. İstesem size Fir'avn'ı âciz bırakacak bir süs ve zinet verirdim, fakat ben sizi dünyânın zînetinden vaz geçiririm ve onun için size bu bolluğu vermem. Hattâ bütün dostlarıma aynı muâmeleyi yaparım. Bir çobanın koyunlarını tehlikeden koruduğu gibi ben de sizi dünyâlıktan korurum. Benim dostlarım, kalblerinde, bütün vücudlarında kendini gösteren takvâ, huşu', saygı, korku ve zillet ile benim karşımda süslenirler. Onların giyecekleri elbiseleri yün, süslenecekleri ev eşyâsı ve bürünecekleri yatakları bunlardır. İçlerinde olanlar da bunlardır. Kurtuluş ve umduklarına ulaşma çâreleri de budur. Tanınma nişâneleri ve iftihâr vesileleri de budur. Bu gibilere uğradığın zaman onlara şefkat kanatlarını döşe, kalb ve dilinle onlara karşı yumuşak ve mütevâzi ol. Şunu da bil ki, benim dostlarımdan birini korkutan, bana karşı cephe almış olur ve Kıyâmette hasmı ben olurum.»

Hz. Ali (R.A.) bir hutbesinde: «Bilmiş olun ki, sizler ölecek, sonra dirilecek ve sonra yaptıklarınızın hesâbını verecek, amellerinizin karşılığını bulacaksınız. Dünyâ yaşayışı sizi aldatmasın, zira o felâketlerle kaplıdır, zevâle mahkûmdur. Gadretmekle vasfedilmiştir. Dünyâda her ne varsa yok olacaktır. O bâzan adamlarının lehine ve bâzan da aleyhinedir. Bir hâl üzerine de kalmaz. Oraya gelenler kötülükten emin olamaz. Onun adamları bir ara bolluk ve huzûr içinde iken hemen felâket ve mihnetle karşılaşırlar. Sık sık değişen muhtelif hâller vardır. Burada hayât mezmûm, bolluk ve genişlik muvakkattir, devamsızdır. İnsanları hedef alınmış gaayelerdir. Oklarla onları vurur ve âni ölümlerle onları kırar. Herkesin eceli malûm ve nasibi boldur. Şunu da bilmiş olunuz ki,

siz ve içinde bulunduğunuz bu dünyâ bu zaman, sizden evvel geçen, sizden çok yaşayıp sizden daha kuvvetli olan ve sizden daha ziyâde bu dünyâyı imâr edenlerden farklı değildir. Uzun değişikliklerden sonra onların da sesleri kesildi, cesedleri çürüdü, sarayları boş kaldı ve memleketleri harâb oldu. Kuvvetli binâları, köşkleri ve işlemeli eğerleri, yerlerini mezar taşlarına terketti. Onların meskenleri hayatta olup dünyâ işiyle uğraşanlara yakın fakat kendileri garib, artık mâmûrelere bakmaz, komşuları ile alâkadar olmazlar. Nasıl onlarla buluşup anlaşsınlar ki, onları mukadder âkıbetleri yakaladı. Topraklar onların cesedlerini yedi. Yaşadıktan sonra öldü. O parlak yaşayışdan sonra parçalandılar da dostları onlara acıdı. onlar toprak altında kaldılar. Zannettiler ki, onlar için daha dönüş yok. Heyhât heyhât. Allahu Teâlâ :

كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

«Hayır, bu söylediği sâdece kendi sözüdür. Tekrâr diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten alıkoyan bir engel vardır.» (23 - Mü'minûn: 100) buyurmuştur.

Siz de bir an kendinizi onların yerine koyun, aynı şekilde o mezara gireceğinizi, sonra da bütün gizli işlerin açığa çıkacağı tüyler ürpertici o dehşetli günde yaptıklarınızın hesâbını vermek üzere Allah'ın huzûruna çıkacağınızı düşünün. İşte o günde herkes kazancına göre mücâzât görecektir. Nitekim Allahu Teâlâ :

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى

«O kötülük yapanlara işlerinin karşılığını verir; iyi davrananlara işlediklerinden daha iyisiyle karşılığını verir.» (53 - Necm: 31) buyurmuştur. Yine: وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ

«Amel defteri ortaya konunca, suçluların, onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün.» (18 - Kehf: 49) buyurulmuştur. İşte bunları düşünün de ona göre kendinize çeki düzen verin. Allahu Teâlâ bizi ve sizi Kur'anın hükmüyle amel edenlerden ve dostlarına uyanlardan etsin de, fazlıyle Cennet'ine koysun. Hamid ve Mecid olan O'dur.»

Hakimlerden biri de şöyle diyor: «Günler ok, insanlar hedef, zaman ise atıcıdır. Her gün sana bir ok atar ve her geçen gün ve gece seni yıpratıp tüketmeğe çalışır, hattâ her tarafını istilâ eder. Daha senin selâ-

metle bekan nerede kalır? Geçen günlerin sana verdikleri noksanlığı görebilseydin, gelecek olan her güne nefret eder ve sâatlerin geçmesi senin ağırına giderdi. Fakat Allah'ın takdiri, bütün tedbîrlerin üstündedir. Dünyânın zevki, dünyâ gaailelerinden sıyrılmakla bulunur. Aslında dünyâ Hakîm'in ilâç hâline getirdiği Hanzel ağacından daha acıdır. Onun dış görünüşüyle kusurlarını olduğu gibi anlatmaktan onu tavsif edenler bile âcizdir. Onun acâib hâlleri anlatılanlardan çok daha fazladır. Allah bizi doğru yola hidâyet edip doğru yoldan ayırmasın.»

Hakîm'in biri dünyâyı anlatırken şöyle dedi: «Dünyâ, içinde bulunduğun ândan ibârettir. Zîra geçen geçti, onu bir daha bulmak mümkün değil, «dehr» dediğin gecenin haber verdiği ve gelmekte olan bir gündür. İçindeki vak'alar insan üzerinde devreder durur. Zamân, cemâatleri parçalamak, dostları birbirinden ayırmak, devletleri başka yerlere nakletmekle vazifelendirilmiştir. Ömür ise kısa, emeller çok, bu kısa ömür içine sığmazlar, dönüş Allah'adır.»

Ömer b. Abdülâziz de hutbesinde: «Ey insanlar, siz bir şey için yaratıldınız. Ona inanırsanız ahmak sayılırsınız, inanmazsanız helâke gidersiniz. Siz, bu fâni için değil, ebediyet için yaratıldınız, buradan oraya intikal edeceksiniz. Ey Allah'ın kulları, siz bir yerdesiniz ki, yemeği kursağınıza tıkanır, suyu boğazınızda kalır, iliğinize sizi sevindirecek bir ni'met verirse, hasretini çektirecek başka bir ni'meti elinizden alır. Bunları düşünerek siz, nihâyet varacağınız ve ebedî kalacağınız yer için çalışın.» dedi ve göz yaşlarını tutamadığı için hutbeden indi.

Hz. Ali (R.A.) bir hutbesinde: «Size takvâyı tavsiye eder ve dünyâyı terk etmenizi isterim. O dünyâ ki, siz istemeseniz de sizi terkedecek ve yenilenmesini istediğiniz cisimlerinizi yıpratacaktır. Siz ve dünyâ, yolculuk hâlinde bulunan bir cemâat gibisiniz. Bunlar yola girmiş ve güya yolu bitirmiş en son tepesine ulaşmışlardır. Niceleri buraya ulaşmağı umar. Nice harisler var ki, arzûlarına ermeden bu dünyâdan ayrılırlar. Onun sıkıntı ve mihnetlerinden şikâyet edip durmayın. Zîra onlar tükenmek üzeredir. Varlıkları ile de sevinmeyin, zîra onlar da yok olmağa mahkûmdur. Şaşarım o adama ki, ölüm onu arayıp dururken, o dünyâyı arar, unutulmadığı hâlde kendisi gaflet eder.» demiştir.

Muhammed b. Hasan anlatıyor: «Akıl, ilim, mârifet ve edeb sâhibleri vaktâ ki, Allahu Teâlâ'nın dünyâyı hakîr olarak yarattığını, velîlerine revâ görmediğini, Resûl-i Ekrem'in de ondan yüz çevirip zararından Ashâb'ını korkuttuğunu bildilerse; iktisâd ile ondan yedi, kifâyet miktârını aldı, fazlasını Âhireti için tasadduk etti, setr-i avret edecek kadar giydi, yalnız açlıklarını giderecek yemeklerle iktifâ etti. Dünyâya fânî gözü ile baktılar. Âhirete ise bâkî olduğuna inanarak baktılar. Dün-

yâlıktan, bir yolcu gibi azık aldı. Dünyâyı yıktı, Âhireti yaptılar. Basîret gözü ile Âhirete baktıktan sonra baş gözü ile de onu göreceğine inandılar. İlerde bedenleri ile de gidecekleri bu yere inandıkları için kalbleri ile ona teveccüh ettiler ve az bir sabır neticesinde büyük ni'metlere ulaştılar. Bütün bunlar Allah'ın tevfîkı ile olan şeylerdir. Sizler de Allah'ın sizin için sevdiğini seviniz ve sevmediğini sevmeyiniz.»

3 üncü BEYÂN :

BENZERLERİ İLE DÜNYÂNIN VASIFLARI

Bilmiş ol ki; dünyâ, sür'atle yokluğa doğru gidiyor ve yakında o, sona erecektir. Sana bekaayı va'd eder fakat sözünde durmaz. Onu yerinde sâbit duruyor gibi sanırsın, hâlbuki o şiddetle seyrine devâm ediyor ve sür'atle göçüp gidiyor. Ne yazık ki, ona bakanlar, onun bu sür'atli hareketinin farkında olamaz da ona bağlanırlar. Ancak sonu geldiği zaman farkında olurlar ki, o zaman da iş işten geçmiş olur.

Dünyâ bir gölge gibidir; görünüşde durur vaz'iyyette olan gölge, aslında hareket hâlindedir. Hasan-ı Basri'ye dünyâdan sorulduğu vakit buna şu şi'ri ile cevab vermiştir:

«Uykudaki rü'yâ, veyâ zevâle mahkûm bir gölge gibidir. Aklı başında olanlar buna aldanmazlar.»

Hz. Ali'nin oğlu Hasan da :

«Ey devâmı olmayan dünyâ zevklerine aldananlar, muvakkat [geçici] gölgeye güvenmek ahmaklıktan başka bir şey değildir.»

demiştir.

Denildi ki Hz. Hasan'ın bu şi'ri, bir Bedevî'nin şu beytinden alınmadır. Bedevî bir kabileye uğradı. Karnını doyurdular. Uykusu geldi. Bir çadırın gölgesine yattı uyudu. Bu arada onlar çadırı söktüler. Güneş Bedevî'yi yakınca uyandı ve şöyle dedi :

«Dünyâ, bir çadırın gölgesi gibidir. Elbette bir gün senin gölgen de kaybolur.»

Yine bunun gibi şâirin biri de :

«Gaayesi dünyâlık olan, çürük bir ipe yapışmıştır.» demiştir.

Diğer bir ifâde: Dünyânın aldatıcı hayâllerine kapıldıkdan sonra hayâllerin iflâsiyle ümidsizliğe düşmek, rü'yâdaki hayâlâta kapılmak gibidir. Uyanınca elde bir şey yoktur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

اَلدُّنْيَا حُلُمٌ وَاَهْلُهَا عَلَيْهَا مُجَازُوْنَ وَمُعَاقَبُوْنَ

«Dünyâ, korkulu bir rü'yâ gibidir. Dünyâ ehli bunun üzerine cezâ ve ikab görürler.» Yûnus b. Ubeyd: «Ben kendimi, rü'yâsında hoşuna giden ve gitmeyen şeyleri gören bir adama benzetiyorum. Böyle rü'yâlar gören adam birden uyanıverir. İnsanlar da aynen bunun gibi bir nevi uykudadırlar. Envâ'-i çeşit rü'yâlarla uyanıyorlar. Öldükleri anda uyanırlar ve uykudan uyanan kimsenin rü'yâsında gördüklerinden elinde bir şey olmadığı gibi, onlar da dayandıklarının hepsini kaybetmiş olduklarını görürler.»

Hakîm'in birine, dünyâya en çok benzeyen şey nedir? diye sorduklarında, uyuyan adamın rü'yâsıdır, demiştir.

MENSÛBLARINI HELÂK ETMESİNE MİSÂL:

Bilmiş ol ki; dünyânın tabiatı, önce yaldızlı şeylerle aldatıp sonra helâk etmektir. O, istenmesi için süslenip püslenen, evlendikten sonra da kocasını öldüren bir kadına benzer. Rivâyete göre dünyâ İsâ aleyhisselâm'a, zayıf, yaşlı fakat her çeşit süslerle süslenen bir kadın sûretinde gözüktü. İsâ aleyhisselâm kadına:

— Kaç kere evlendin? diye sordu. Kadın:

— Sayılmıyacak kadar çok, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Ne oldular; hepsi öldü mü yoksa seni boşadılar mı? diye sordu: Kadın:

— Hayır, hepsini ben öldürdüm, dedi. İsâ aleyhisselâm:

— Geçmiş kocalarını teker teker nasıl öldürdüğünü düşünmeyip onlardan ibretlik almadan seninle evlenecek olan yeni kocalara yazıklar olsun, dedi.

İÇİ DIŞINA UYMADIĞINA DÂİR YİNE BAŞKA BİR MİSÂL.

Dünyânın dışı süslü, içi pislik doludur. O çeşitli boyalar ve türlü elbiselerle süslenen yaşlı ve çirkin bir kadın gibidir. Başından duvağı alınıp yüzünün boyaları yıkandığı vakit, onun çirkin hâli meydâna çıkar. Onun peşine takıldıklarına pişmân olur ve dış görünüşüne aldandıkları için rezil olurlar.

Alâ b. Ziyad anlatıyor: «Rü'yamda yaşlı, derisi buruşmuş, fakat üzerinde her türlü süs ve zînet eşyâsı bulunan bir kadın gördüm. İnsanlar etrâfında toplanmış şaşkın şaşkın ona bakıyorlardı. Ben onların yanına geldim ve hayranlıkla ona baktıklarına şaştım. Dayanamadım, kadına:

— Sen kimsin? diye sordum. Kadın:

— Yazık sana, beni bilemedin mi, ben dünyayım, dedi. Bunun üzerine ben:

— Senin şerrinden Allah'a sığınırım, dedim. Kadın:

— Benden kurtulmak istersen paraya kıymet verme, dedi.»

Ebû Bekir b. Abbâs da: «Dünyâyı, yaşlı, çirkin, saçı ağarmış, ellerini birbirine vurarak sesler çıkarıyor. İnsanlar etrafında toplanmış, onlar da el çarparak oynuyorlar şeklinde gördüm. Tam karşıma gelince, durdu bana döndü ve:

— Seni de kandırabilsem, bunları oynattığım gibi seni de oynatırdım, dedi. Ebû Bekir, bunu anlattıktan sonra ağladı ve:

— Bu rü'yâyı, Bağdad'a gelmeden önce görmüştüm, dedi.»

Fudayl b. Iyâd da İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyetinde İbn Abbâs (R.A.) diyor ki: Kıyâmet günü dünyâ, çirkin, kısa boylu, yeşil gözlü, azı dişleri sarkmış berbâd suratlı olduğu hâlde mahşere gelecek, mahşer halkına: «Bunu tanıyor musunuz?» diye sorulacak, onlar da: «Bunu bilmekten Allah'a sığınırız!» dediklerinde, onlara: «İşte onun için birbirinizi kırıp geçirdiğiniz ve boğazladığınız dünyâdır bu.» diyecekler ve sonra da dünyâyı Cehennem'e atacaklar. Bu sırada dünyâ:

— Yâ Rab, hani benim adamlarım! Benim bu kadar etbâım var idi. ne oldular? diye sorunca, Allahu Teâlâ:

— Evet, onun adamlarını da onunla berâber Cehennem'e atın, buyuracaktır.

Fudayl diyor: «Duyduğuma göre adamın biri rü'yâsında yol kenârında oturan bir kadın gördü. Kadın alabildiğine süslenmişti. Yanından geçen herkesi içinden yaralardı. Arkasını döndüğü vakit güzellerin güzeli, yüzünü döndüğü vakit çirkinlerin çirkini idi. Adam:

— Senin şerrinden Allah'a sığınırım, deyince, kadın:

— Hayır, paraya kıymet vermedikçe, benim şerrimden kurtulamazsın, dedi. Adam:

— Sen kimsin? deyince, kadın:

— İşte bildiğin dünyâyım, dedi.

İNSÂNIN DÜNYÂDAN GEÇMESİNİN BENZERİ:

Bilmiş ol ki; insânın üç hâli vardır. Birincisi, varlığından önceki ezele kadar dayanan yokluk hâlidir. İkincisi, öldükten sonra dünyâyı müşâhede edemiyeceği ebedî hâlidir. Üçüncüsü, ezel ile ebed arasındaki hâlidir. Bu da dünyâda yaşadığı günlerdir. Bu yaşayış günlerini ezel ve ebed tarafları ile mukaayese edersen, bu uzun yolculukta bunların ne kadar kısa bir müddet olduğunu anlarsın. Bunun için Resûl-i Ekrem:

مَا لِي وَلِلدُّنْيَا وَإِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رَاكِبٍ سَارَ فِي يَوْمٍ صَائِفٍ فَرُفِعَتْ لَهُ شَجَرَةٌ فَقَالَ تَحْتَ ظِلِّهَا سَاعَةً ثُمَّ رَاحَ وَتَرَكَهَا

«Dünyâ ile aramızda bir münâsebet yok. Zira ben dünyâda, yaz gününde binitiyle yola çıkan bir yolcu gibiyim. Yolcu, yolda bulunduğu bir ağacın gölgesinde bir miktar istirâhat ettikten sonra gölgeyi terkederek yoluna devâm ettiği gibi, ben de yoluma devâm edeceğim.» (506) buyurmuştur.

Dünyâyı bu şekilde düşünebilenler ona meyletmez ve günlerinin darlık veyâ genişlik içinde geçmesine aldırış etmezler, hattâ taş üstüne taş bile koymazlar. Nitekim Resûl-i Ekrem böyle bir şey yapmadan bu dünyâdan göçtü. Ashabdan birinin kireç ile inşâat yaptığını görünce, senin bundan daha mühim işin var, buyurmuş ve bu davranışını tasvib etmemiştir. Buna işâret olarak İsâ aleyhisselâm da: «Dünyâ bir köprüdür. Üzerinden geç, tâmirine bakma.» demiştir. Bu, dünyânın Âhirete giden bir yol olduğunu açıkça göstermektedir. Bu köprünün ilk başı **Beşik**; sonu ise **lâhid** [mezar] dir. Aradaki mesâfe ise, mahduttur. İnsanlardan bâzıları köprünün yarısına, bâzıları üçde birine, bâzıları ise üçte ikisine varmış ve hattâ bâzıları için bir adım bile kalmadığı hâlde kendisinin ondan haberi bile yoktur. Nerede olursa olsun bu köprüyü geçecektir. Durmadan geçmek zorunda kaldığın bu köprü üzerinde inşâat yapmak ve onu süslemek ahmaklıktan başka bir şey değildir.

GİRİŞİ KOLAY, ÇIKIŞI ZOR OLDUĞUNUN BENZERİ :

Bilmiş ol ki; önceleri dünyâ yumuşak ve kolay olarak göze çarpar. Ona dalanlar, girişteki tadının devâm edeceğini sanırlar, nerde? Ona dalmak kolay fakat selâmet sâhiline çıkmak zordur. Hz. Ali (R.A.) Selmân-ı Fârsi'ye yazdığı mektubda dünyâyı şöyle temsil etmiştir: «Dünyâ yılan gibidir, cildi yumuşak fakat zehiri öldürücüdür. Hoşuna giden şeylerden vaz geç ki, sana fazla yaklaşmasın. Kat'i olarak bundan ayrılacağını bildiğin için sıkıntılarını arkaya at. Dünyâda olanlardan uzaklaş, dünyânın lehine olmaktan kaçın. Zira dünyâya meyil bağ-

(506) Tirmizi, İbn Mâce ve Hâkim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Hâkim sahih olduğunu söylemiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

layıp onun varlığına sevinen kimseye mutlak sûrette dünyâdan bir kötülük gelir vesselâm.»

BULAŞTIKTAN SONRA KURTULUŞUN ZORLUĞUNA M İ S Â L :

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّمَا مَثَلُ صَاحِبِ الدُّنْيَا كَالْمَاشِي فِي الْمَاءِ هَلْ يَسْتَطِيعُ الَّذِي يَمْشِي
فِي الْمَاءِ أَنْ لَا تَبْتَلَّ قَدَمَاهُ

«Dünyâya meyleden, suda yürüyen insan gibidir. Suda yürüyen kimse ayaklarını ıslatmadan suda yürüyebilir mi?» (507) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in bu beyânı, bütün mevcûdiyetleri ile dünyâlığa daldıkları hâlde kalblerinin bundan uzakta kaldığını sananların cehâletini ortaya koymaktadır. Bu zan, şeytanın aldatmasından başka bir şey değildir. Hâlbuki bu gibiler, içinde bulundukları servetten uzaklaştırılsalar, en büyük acıyı duyan kimseler olurlar. Su üzerinde yürüyenin mutlak sûrette ayakları ıslanacağı gibi, dünyâlığa dalanların da kalbleri ile dünyâlığa karşı temâyül göstermeleri ve gönüllerinde bu yüzden bir zulmetin bulunacağı muhakkaktır. Kalbin dünyâ ile alâkalanması ise, ibâdetin zevkini almağa mânîdir.

Hz. İ s â : «Size hakîkati söylüyorum; hasta adam, hastalığı sebebiyle yemeğin tadını alamadığı gibi, dünyâlık sâhibi de dünyâ sevgisi sebebiyle ibâdetin tadını alıp zevkine varamaz. Yine size hakîkati söylüyorum; hayvan binilip terbiye edilmediği, serkeşleştiği ve ahlâkını bozduğu gibi, Allah'ı ve ölümü hatırlamakla yumuşatılmaz ve namaz ile terbiye edilmezlerse kalbler kararır ve sertleşirler. Yine hakîkati söylüyorum; deri kesilip dibâğat yapılmadıkça bal kabı olamıyacağı gibi, kalbler de şehvetlerden ayrılmayıp tama'dan korunup maddî ni'metlerden uzaklaşmadıkça hikmetin kabı olamaz. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

إِنَّمَا بَقِيَ مِنَ الدُّنْيَا بَلَاءٌ وَفِتْنَةٌ وَإِنَّمَا مَثَلُ عَمَلِ أَحَدِكُمْ كَمَثَلِ الْوِعَاءِ
إِذَا طَابَ أَعْلَاهُ طَابَ أَسْفَلُهُ وَإِذَا خَبُثَ أَعْلَاهُ خَبُثَ أَسْفَلُهُ

(507) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî H a s a n'dan rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

«Dünyâdan belâ ve fitne kalmıştır. Sizin amelinüz bir kab gibidir. Yüze gelen üst kısmı ve evvel iyi olursa altı ve sonu da iyidir. Üstü bozuk olursa altı da bozuktur.» (508)

GEÇMİŞE NİSBETLE KALAN KISMIN AZLIĞINA MİSÂL:

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَثَلُ هٰذِهِ الدُّنْيَا مَثَلُ ثَوْبٍ شُقَّ مِنْ أَوَّلِهِ إِلٰى آخِرِهِ فَبَقِيَ مُتَعَلِّقًا
بِخَيْطٍ فِي آخِرِهِ فَيُوشِكُ ذٰلِكَ الْخَيْطُ أَنْ يَنْقَطِعَ ـه

«Bu dünyâ, baştan sonuna kadar yırtılıp da sonunda bir iplik ile tutan elbiseye benzer ki, o da nerde ise kopmak üzeredir.» (509) buyurmuştur.

DÜNYA ALÂKALARININ BİRBİRİNİ ÇEKEREK İNSÂNI HELÂKE SÜRÜKLEMESİNE MİSÂL:

İsâ aleyhisselâm diyor ki: «Dünyâlık peşinde koşan, durmadan deniz suyunu içen gibidir. İçtikçe harareti artar ve nihâyet helâk olur.»

DÜNYÂNIN SONUNUN ÖNÜNE UYMADIĞINA MİSÂL

Bilmiş ol ki; mîdeye giren yemeklerin tadı gibi, dünyâ şehvetleri de nefse tatlı gelir. Nefis yemekler, mîdeden bağırsaklara geçtikten sonra insan bunlardan nasıl nefret ederse, insan ölüm ânında da dünyâlıktan bu şekilde nefret eder. Yemekler ne kadar tatlı olursa neticede kokuları o nisbette acı olduğu gibi, nefis'de ne kadar fazla iştiha edilen şey varsa, ölüm ânında ondan nefret, o nisbette daha çoktur. Zâten bunu dünyâ yaşayışında da görüyoruz. Bir adamın elindeki servet kaybolduğu zaman, en çok merâk ettiği, en çok sevdiğidir. Ölüm demek de dünyâdaki varlıklarını kaybetmek demektir. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem Dahhâk b. Süfyân-ı Kullâbi'ye hitâben:

---

(508) İbn Mâce Muâviye'den rivâyet etmiştir. Ricali sikadır.
(509) Ebû'ş-Şeyh, İbn Hibbân ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.

أَلَسْتَ تُؤْتَى بِطَعَامِكَ وَقَدْ مُلِحَ وَقُزِحَ ثُمَّ تَشْرَبُ عَلَيْهِ اللَّبَنَ
وَالْمَاءَ، قَالَ بَلَى، قَالَ: فَإِلَامَ يَصِيرُ؟ قَالَ إِلَى مَا قَدْ عَلِمْتَ يَا رَسُولَ اللهِ
قَالَ، فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ ضَرَبَ مَثَلَ الدُّنْيَا بِمَا يَصِيرُ إِلَيْهِ
طَعَامُ ابْنِ آدَمَ

— **Tuzlu ve baharatlı yemekleri yeyip üzerine süt içen sen değil misin?** diye sordu. D a h h â k :

— Evet, öyledir ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem :

— **Bu yemekler nereye gidiyor, ne oluyorlar?** diye sordu. Dahhâk :

— Sonu malûm yâ Resûlallah. deyince, Resûl-i Ekrem :

— **İşte Allahu Teâlâ dünyânın sonunu âdem oğlunun yediği yemeğin sonuna benzetmiştir,** (510) buyurdu.

U b e y b. K â ' b ' ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الدُّنْيَا ضُرِبَتْ مَثَلًا لِابْنِ آدَمَ فَانْظُرْ إِلَى مَا يَخْرُجُ مِنِ ابْنِ آدَمَ
وَإِنْ قَزَّحَهُ وَمَلَّحَهُ إِلَى مَا يَصِيرُ

«Dünyâ âdem oğluna şöyle temsîl edilmiştir. İnsân oğlundan çıkana bak. O aslında ne kadar baharatlansa ve tuzlansa da (yâni ne kadar nefis olsa da) **nereye gidiyor.»** (511) Dünyânın sonu da budur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّ اللهَ ضَرَبَ الدُّنْيَا لِمَطْعَمِ ابْنِ آدَمَ مَثَلًا وَضَرَبَ مَطْعَمَ ابْنِ آدَمَ
لِلدُّنْيَا مَثَلًا وَإِنْ قَزَّحَهُ وَمَلَّحَهُ

«Allahu Teâlâ dünyâyı âdem oğlunun yemeğine ve âdem oğlunun yemeğini de dünyâya benzetmiştir. Onu ne kadar tuzlasa ve baharatlasa...» (512) buyurmuştur.

H a s a n diyor ki; onları görüyorum, yemeklerini çeşitli süslerle süslüyor, sonunda da gördüğünüz yerlere çıkarıp atıyorlar. Nitekim Allahu

---

(510) Ahmed ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.

(511) Taberânî ve İbn Hibbân rivâyet etmişlerdir.

(512) Birinci şıkkı garib, ikinci şıkkı yukarda geçmiştir.

Teâlâ : فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِهٖ «İnsan yemeğine baksın.» (80 - Abese: 24) buyurmuştur. İ b n A b b â s (R.A.) da, «Yemeğinin neticesine baksın» diye tefsîr etmiştir. Adamın biri İ b n Ö m e r'e (R.A.):

— Bir şey sormak isterim fakat utanıyorum, deyince, İ b n Ö m e r:

— Utanma, sor, der. Adam:

— İnsan, pisliğine bakar mı? diye sorar. İ b n Ö m e r:

— Evet, ona bir melek, «cimrilik ettiğin yemeğinin sonuna bak; ne hâl aldığını gör» der.

B i ş r b. K â ' b da: «Gelin size dünyâyı göstereyim.» der ve mezbelelikde onlara yedikleri çeşitli yemeklerin neticesini göstererek: «İşte dünyânın sonu budur.» der.

ÂHİRETE NİSBETLE DÜNYÂNIN BENZERİ :

Bunu açıklamak üzere Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَا الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا كَمِثْلِ مَا يَجْعَلُ اَحَدُكُمْ اِصْبَعَهُ فِى الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ بِمَ يَرْجِعُ اِلَيْهِ

«Âhirette dünyâ, sizden birinizin parmağını ummâna daldırması gibidir. Dikkat etsin. O parmağıyla neyi geri getirebilir?» (513)

Dünyâlığa dalanların, dünyâ ile meşgûl olup âhireti unutmaları ve bu sebeble büyük zarara uğramalarının diğer bir benzeri de şudur:

Bilmiş ol ki; dünyâlığa dalan kimseler gafletlerinde şöyle bir gemi yolculuğuna benzer. Gemi bir sâhile uğrar. Kaptan yolculara, ihtiyaçlarını te'min için sâhile çıkmalarına müsâade eder. Ancak geç kalmamaları için tenbihde bulunur. Aksi hâlde gemi kalkıp kendilerinin orada kalacakları ihtârını verir. Yolcular karaya çıkar. Bir kısmı ihtiyâcını sür'atle te'min ederek gemiye döner. Gemi boş olduğu için en güzel ve geniş yerleri işgâl ederler. Bir kısmı da sâhilin yeşilliğine, güzel manzaralarına, kuşların ötüşüne şaşkın şaşkın bakar. Onun ağaçları, taş ve toprağı ve mâdenleri üzerinde düşünür. Sonra geminin kalkmak üzere olduğunu hatırlayarak hemen gemiye koşar fakat geç kaldıkları için geminin ayak altında daracık bir yere sıkışırlar.

---

(513) Müslim. Müstevrid b. Şeddâd'dan rivâyet etmiştir.

Diğer bir kısmı da sâhilin muhtelif ve kıymetli taşlarından kendilerini geri alamaz, alabildikleri kadar alır, sonra da gemiye dönerler. Fakat gemide yer kalmadığı için ancak kendisi sıkışık vaziyette gemiye girebilir. Sâhilden getirdiği eşyâyı koyacak yer bulamaz. Aldığı taşlar boynunda asılı kalır. Aldığına pişmân olur, fakat pişmanlık fayda vermez.

Diğer bir kısmı da sâhilin yeşilliğine dalmıştır ki, geminin kalkacağını unutur ve hattâ geminin hareket düdüğünü de duymaz. Sâhilin meyvelerini yemek ve güzel kokularını koklamakla meşgul olur. Bununla berâber elbisesini yırtacak ve ayağına batacak dikenlere de rastlar, yoluna mânialar da çıkar, korkunç sesler de duyar. Nihâyet geminin son hareket kampanasını duyunca topladığı yükü ile berâber gemiye koşar, fakat yer kalmadığı için gemiye giremez, sâhilde kalır ve nihâyet helâk olur.

Diğer bir kısmı da geminin hareketini hiç duymaz. Gemi çeker gider. Bunların bir kısmı yırtıcı hayvanlara yem olurken, bir kısmı da sürünerek ölür. Dünyâ kendisine dar gelir, topladığı çiçekler solar, onlar pis pis burnuna kokmağa ve kendisine eziyet vermeğe başlar, onları denize atmaktan başka çâre bulamaz. Nihâyet perişân vaziyette karadan memleketine gitmek mecburiyetinde kalır. Gemiye geç kalan, her ne kadar sıkışık hâlde ise de, nihâyet memleketine varınca kurtulur. Vaktinde gemiye binenin yolculuğu daha da rahat geçer, huzûr içinde vatanına gider.

İşte dünyâ ehli buna benzer. Dünyânın, peşin ve aldatıcı yeşilliklerine kapılıp, nerden gelip nereye gideceklerinden gaafil olanların hâli budur. Dünyânın nebât [bitki], süs, altun ve gümüşüne mağrûr olup, bunları topladığı için kendisini akıllı sanmak, ne çirkindir. Çünkü ölüm ânında bunların hiç birini berâberinde götüremiyecek, hepsi kendisine vebâl olarak kalacaktır. Aynı zamanda bugün bile onların kaybolma korkusu ile karşı karşıyadır, yâni hayatta da onların sıkıntısı ile meşguldür. Daha akıllılık neredededir? İşte insanların hâli budur. Ancak Allahu Teâlâ'nın koruduklan müsteenâdır.

İMAN ZÂFİYETİ VE DÜNYAYA ALDANMAYA MİSÂL:

Hasan-ı Basri diyor ki: «Bana ulaşan bir habere göre Resûl-i Ekrem Ashâb'ına :

إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ وَمَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ قَوْمٍ سَلَكُوا مَفَازَةً غَبْرَاءَ حَتَّى إِذَا لَمْ يَدْرُوا مَا سَلَكُوا مِنْهَا أَكْثَرُ أَوْ مَا بَقِيَ أَنْفَدُوا الزَّادَ وَخَسِرُوا الظَّهْرَ وَبَقُوا بَيْنَ ظَهْرَانَيِ الْمَفَازَةِ وَلَا زَادَ وَلَا حَمُولَةَ فَأَيْقَنُوا بِالْهَلَكَةِ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ خَرَجَ عَلَيْهِمْ رَجُلٌ فِي حُلَّةٍ تَقْطُرُ رَأْسُهُ فَقَالُوا هَذَا قَرِيبُ عَهْدٍ بِرِيفٍ وَمَا جَاءَكُمْ هَذَا إِلَّا مِنْ قَرِيبٍ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَيْهِمْ قَالَ يَا هَؤُلَاءِ فَقَالُوا يَا هَذَا فَقَالَ عَلَامَ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا عَلَى مَا تَرَى فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ هَدَيْتُكُمْ إِلَى مَاءٍ رَوَاءٍ وَرِيَاضٍ خُضْرٍ مَا تَعْمَلُونَ؟ قَالُوا لَا نَعْصِيكَ شَيْئًا قَالَ عُهُودَكُمْ وَمَوَاثِيقَكُمْ بِاللهِ فَأَعْطَوْهُ عُهُودَهُمْ وَمَوَاثِيقَهُمْ بِاللهِ لَا يَعْصُونَهُ شَيْئًا قَالَ فَأَوْرَدَهُمْ مَاءً رَوَاءً وَرِيَاضًا خُضْرًا فَمَكَثَ فِيهِمْ مَا شَاءَ اللهُ ثُمَّ قَالَ يَا هَؤُلَاءِ قَالُوا يَا هَذَا قَالَ الرَّحِيلَ قَالُوا إِلَى أَيْنَ؟ قَالَ إِلَى مَاءٍ لَيْسَ كَمَائِكُمْ وَإِلَى رِيَاضٍ لَيْسَتْ كَرِيَاضِكُمْ فَقَالَ أَكْثَرُهُمْ وَاللهِ مَا وَجَدْنَا هَذَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّا لَنْ نَجِدَهُ وَمَا نَصْنَعُ بِعَيْشٍ خَيْرٍ مِنْ هَذَا وَقَالَتْ طَائِفَةٌ وَهُمْ أَقَلُّهُمْ أَلَمْ تُعْطُوا هَذَا الرَّجُلَ عُهُودَكُمْ وَمَوَاثِيقَكُمْ بِاللهِ أَلَّا تَعْصُوهُ شَيْئًا وَقَدْ صَدَقَكُمْ فِي أَوَّلِ حَدِيثِهِ فَوَاللهِ لَيَصْدُقَنَّكُمْ فِي آخِرِهِ فَرَاحَ فِيمَنْ اتَّبَعَهُ وَتَخَلَّفَ بَقِيَّتُهُمْ فَبَدَرَهُمْ عَدُوٌّ فَأَصْبَحُوا بَيْنَ أَسِيرٍ وَقَتِيلٍ

— Ben, siz ve dünyânın benzeri, tozlu bir sahrâ yolculuğuna çıkan cemâate benzer. Bunlar henüz yolu yarılayıp yarılamadıklarını bilmeden yiyecek ve içecekleri tükenir. Üst-başları perişân olarak şaşkın bir vaziyette ortada kalırlar. Bunlar, bu şaşkınlık ve perişanlık içinde iken, karşılarına elbisesine bürünmüş, başından sular damlayan bir adam çıkar. Bunlar adamı görünce, bu adam yakın mesâfeden gelen bir adama benziyor, derler. Adam yaklaşır ve :

— Ey cemâat, diye hitâb eder. Onlar da :

— Evet, seni dinliyoruz, derler. Adam :

— Bu hâliniz nedir, nereden gelip nereye gidiyorsunuz? diye sorar. Onlar :

— Gördüğün gibi, perişân vaziyette burada kaldık, derler. Adam :

— Sizi kandırıcı sular ve doyurucu yeşilliklere ulaştırsam ne yaparsınız? Onlar :

— Bundan sonra devamlı sûrette emrine girer, sana asla isyân etmeyiz, derler. Adam :

— Söz veriyor musunuz? diye sorar. Onlar :

— Evet, Allah adına söz veriyoruz, derler. Adam da onları yeşilliği, bağ ve bahçesi, kandırıcı suları bol olan yere götürür ve hayâta ulaştırır. Bir müddet böyle kaldıktan sonra adam :

— Ey halk, der. Onlar :

— Buyurun, derler. Adam :

— Haydi yolculuğa hazırlanın, der. Onlar :

— Nereye gideceğiz? diye sorarlar. Adam :

— Üzerinde yaşadığınız yeşilliklerden daha iyi yeşilliklere, içtiğiniz sulardan daha iyi sulara, der. Onlar :

— Biz bu hayâtı buluncaya kadar neler çektik, hattâ kendimizden ümidi bile kesmiştik, şimdi bu hayâta kavuştuk. Biz bundan daha iyisini istemiyoruz, bu kadarı bize yeter, fazlasını ne yapalım? derler. Diğer bir kısmı :

— Yâhu ne diyorsunuz? Hani isyân etmiyeceğinize dâir adama söz vermiş değil miydiniz? Bu adam ilk va'dinde sâdık çıkmadı mı? Elbette bu va'dinde de sâdıktır, diyerek onunla berâber, yola çıkarlar. Ekseriyet ise geride kalır. Onları düşman yakalar, kimi esir olur, kimi de öldürülür. (514)

DÜNYA Nİ'METLERİNDEN İSTİFÂDE EDİP, AYRILDIKLARINDA ELEM ÇEKMELERİNE MİSÂL :

Bilmiş ol ki; dünyâlıktan kendilerine verilene nisbetle insanların benzeri, şöyle bir adam gibidir: Adam evini süsler, sonra da teker teker herkesi evine dâvet eder. Önce gelen adama, içerisi güzel kokularla dolu bir altun tabak takdim eder. Maksadı, bunu koklatdıktan sonra ondan alıp diğerine vermektir, yoksa ona bırakmak değildir. Fakat tabağı alan, bunun kendisine verilmiş olduğunu sanır, ve tabağı kendi malı bilir. Sonra tabak kendisinden alınıp başkasına verilince üzülür. Fakat

(514) İbn Ebi'd-Dünyâ, Ahmed. Bezzâr ve Taberânî daha kısa olarak bir rü'yâ şeklinde rivâyet etmişlerdir.

bunu böyle bilenler, tabağı alır, koklar ve teşekkür ettikten sonra gönül hoşluğu ile tabağı iâde ederler.

Bunun gibi, dünyâda Allahu Teâlâ'nın âdetini bilenler, dünyânın, devamlı kalacaklar için değil, yolcular için bir ziyâfet yeri olup, ondan azıklanarak yolculuk maksadıyle gerekli istifâdeyi yapmaları için olduğunu bilenler, gönüllerini ona vermez ve sonra da ellerinden alınmalarına üzülmezler.

İşte bunlar, dünyâ ve âfetlerinin benzeridir. Allahu Teâlâ'dan avn u inâyet dileriz.

4 üncü BEYÂN : KULA GÖRE DÜNYÂNIN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; yerilen dünyânın ne olduğu, ne miktar kendisinden kaçınmak ve kaçınmamak gerektiği hususları bilinmeden, yalnız dünyânın mezmûm olduğunu bilmek yetmez. Bunun için önce, yerilen dünyânın ne olduğunu ve Allah'ın yoluna dikilmiş kat'i bir düşman olduğu için ondan kaçınmakla emrolunduğumuz husûsunun mâhiyetinin ne olduğunu bilmemiz lâzımdır. Buna göre deriz ki: Dünyâ ve Âhiret, kalbinin iki hâlinden ibârettir. Bunlardan sana yakın olanına dünyâ deriz ki, ölümden önce olan hâllerdir. Sonraya kalana da Âhiret deriz ki, bu da ölümden sonraki ahvâldir. Ölümden önce senin için olan; zevk, şehvet maksad, haz ve nasibden her şey senin için dünyâdır. Ancak bundan zevk aldığın, meylettiğin ve nasîbin olan her şey mezmûm değildir. Belki bunlar üç kısımdır .

Birinci Kısım : Öldükten sonraya da faydası devâm eden ve Âhirette de sana arkadaş olanıdır. Bu da iki şeydir. Bu iki şey, yalnız ilim ve ameldir. Buradaki ilimden maksad, Allah'ın zât, sıfat ve ef'âli ile meleklerini, kitablarını, peygamberlerini, yer ve göklerdeki melekûtunu, Peygamber Efendimizin şeriatini bildiren ilimdir. Amelden maksad da yalnız Allah rızâsı için yapılan ameldir. Âlim, ilmi ile o kadar ünsiyet eder ki ilim, onun için her zevkin üstünde olur. Hattâ ilmi uğrunda yemesini, içmesini, evlenmesini ve uykusunu da terkeder. Zîra ilim, onun için her şeyden daha zevklidir. Bu bakımdan ilim de dünyânın peşin zevklerinden olur. Fakat biz yerilen dünyâyı ve dünyâlığı sayarken, ilimden alınan bu zevki dünyâlıktan saymadık. Belki o, Âhirettendir, dedik.

Âbid de bunun gibidir. Âbid, ibâdetinden öyle zevk alır ki, ibâdetinden bir ân men'edilse, onun için en büyük bir eziyet olur. Hattâ âbidlerden biri: «Ölümden korkmuyorum, ancak gece ibâdetine mâni olacak diye korkuyorum.» demiştir. Diğeri de : «Allah'ım, mezarımda da bana ibâdet imkânlarını bağışla» diye duâ etmiştir. İşte bu gibiler için de ibâ-

det. peşin bir zevk hâline gelmiştir. Bu gibi peşin zevk verici şeylere, yakın mânasında olan dünyâlık ismi verilebilir. Fakat bu ibâdetin de, verilen dünyâlıktan olduğunu kasdetmiyoruz.

Resûl-i Ekrem :

حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطِّيبُ وَالنِّسَاءُ وَقُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ

«Dünyânızdan bana üç şey sevdirildi (üç şey'i sevdim): Güzel koku, kadın ve gözümün nûru namâz.» (515) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, bu arada n a m a z ı da dünyâlıktan saydı. Bunun gibi his ve müşâhedeye giren her şey, dünyâlıktır. Rükû' ve sücûd ile âzâları hareket ettirmekten zevk almak da dünyâdandır. Bunun için namazı dünyâya izâfe etmiştir. Ancak biz bu kısımda mezmûm olan dünyâlıktan bahsettiğimiz için, bu gibi zevklere dünyâlıktan değildir, diyoruz.

İkinci Kısım: Netice itibâriyle birinci kısmın zıddı, mukaabilidir. Yâni peşin zevki olup Âhirette faydası yoktur. İsyanların her nev'inden zevk almak ve ihtiyâcından fazla olan mübahlara dalmak gibi. Altun, gümüş ve ihtiyaçtan fazla binit, canlı mal, köle, câriye, apartmanlar, kıymetli elbiseler ve lezzetli yemekler gibi. Bütün bunlardan zevk almak, mezmûm olan dünyâlıktır. Zira rivâyete göre Ö m e r b. H a t t â b (R.A.) E b û ' d - D e r d â ' yı Humus vâliliğine göndermişti. Ebû'd-Derdâ (R.A.) orada iki dirheme bir gölgelik yaptırdı. Bunu duyan Ömer şu mektûbu yazdı :

«Mü'minlerin emiri Ö m e r b. H a t t â b ' dan U v e y m i r ' e, senin için F a r s ve R û m binâları kıyâmete kadar sana yeterdi. Seni Dımışk'a naklettim. Mektûbumu alır almaz, âile efrâdınla birlikte oraya git.» Ebû'd-Derdâ oraya gitti ve orada öldü. Demek ki Hz. Ömer, bu kadarını fazla buldu.

Üçüncü Kısım: İki taraf arasında ve ortada olanıdır. Bu da Âhiret ameline yardımcı olan dünyâlıktır. Yetecek kadar yemek, kalın bir gömlek ve insânın sağlığını koruyacak ilim ve amel edinmesi için zarûrî olan sâir ihtiyaçları gibi. Bu kısım, dünyâlıktan olan birinci kısım gibi değildir. Bu ancak birinci kısma yardımcı ve ona bir yoldur. İlim ve amel maksadıyle bunlardan istifâde eden kimse, dünyâlık peşinde sayılmaz. Şâyet bu gibi ihtiyaçları te'min ederken maksadı ilim ve amel olmayıp peşin zevk olursa, o zaman ikinci kısma girer ve dünyâlıktan olur.

İnsan oğlu öldüğü zaman, kendisiyle üç vasıf kalır. Bunlar; kalbin

---

(515) Nesâî ve Hâkim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

safâsı, yâni her türlü kibir ve riyâdan temizlenmiş, Allah'ın zikriyle ünsiyeti ve Allah için sevgisidir. Kalbin temizlik ve cilâsı, dünyâ şehvetlerinden çekinmekle, ünsiyeti Allah'ı çok anmakla, muhabbeti de mârifetle hâsıl olur. Mârifet de ancak devamlı tefekkür ile elde edilir. Öldükten sonra insânı kurtarıp saâdete ulaştıracak **m ü n c i y â t**, bu üç sıfattır.

Kalbi, dünyâ şehvetlerinden temizlemek, münciyâttandır. Zira bu temizlik, kul ile Allah'ın azâbı arasında kalkan ve perde olur. Nitekim haberde şöyle vârid oldu:

إِنَّ أَعْمَالَ الْعَبْدِ تُنَاضِلُ عَنْهُ فَإِذَا جَاءَ الْعَذَابُ مِنْ قِبَلِ رِجْلَيْهِ جَاءَ قِيَامُ اللَّيْلِ يَدْفَعُ عَنْهُ وَإِذَا جَاءَ مِنْ جِهَةِ يَدَيْهِ جَاءَتِ الصَّدَقَةُ تَدْفَعُ عَنْهُ

«Kulun ameli kendisini müdâfaa eder. Meselâ azâb, ayakları tarafından geldiği zaman, gece kıyâmı gelir; (bu ayaklarla kıyâm etti diyerek) **azâba karşı durur ve azâbı def'eder. Azâb, elleri tarafından geldiği zaman, sadaka gelir ve azâbı ondan def'eder.»** (516)

Zikir ile ünsiyet ve Allah için sevgi ise, bunlar da insânı mes'ûd eder. Allahu Teâlâ'ya mülâkat ve O'nun cemâlini müşâhede zevkine ulaştırırlar. Bu saâdet, hemen ölüm ânından başlar ve ebediyyen devâm eder. Onun için kabir, Cennet bahçelerinden bir bahçe olur. Nasıl olmasın ki, onun sevgilisi tek'dir. Ünsiyet ve zikrine mâni olan mânialar, ölümü ile ortadan kalkmıştır. Mevkûf ve mahbûs bulunduğu yerden bağ ve bahçelere intikal etti ve sevgilisi ile başbaşa kaldı. Dünyâyı sevene de öldükden sonra nasıl azâb olmasın? Zira onun tek sevgilisi dünyâ idi. Onu bir daha bulmamak üzere elinden kaçırdı ve oraya dönmek imkânlarını kaybetti. Nitekim şâir:

«Tek bir ümidi olup onu kaybedenin hâli nice olur?» demiştir.

Ölüm, yokluk değil, dünyâ sevgisinin hasreti ve Allah'a teveccühtür. Demek ki Âhiret yolcusu, şu üç sıfata devâm eden kimsedir. Onlar da zikir, fikir ve dünyâ şehvetlerinden kendisini alıkoyacak ve oradan uzaklaştıracak şekilde ameldir. Bütün bunlar, vücûd sağlığı ile mümkündür. Vücûd sağlığı da yemek, içmek, giymek ve mesken ile sağlanır. Bunların her biri de bir çok şeylere muhtaçtır. Âhiret yolculuğu için muhtâç olduğu bu maddelerden lüzumlu ve yetecek kadarını te'min eden kimseye dünyâ adamı denmez. Bu gibiler hakkında dünyâ, Âhiretin bir mezra'ası sayılır. Bunları şehevi his ve zevklenmek maksadıyle

---

(516) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

toplarsa, o zaman bu adam dünyâ adamı olur. Şu kadar var ki, dünyâlık da ikiye ayrılır. Bunlardan biri Âhiret azâbına sebeb olur ki, bunlar harâm olarak toplanan dünyâlıktır. İkincisi, yüksek mevkilere çıkmasına mânî olup, uzun zaman hesâb vermesine sebeb olan dünyâlıktır ki, bunlara da helâl kazanç denir. Aklı başında olan, basiret sâhibleri, uzun müddet mahşer yerinde hesâb vermenin de bir azâb olacağında tereddüt etmezler. Hesâbı münâkaşalı geçene azâb olunur. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadîsinde şöyle buyurdu:

حَلَالُهَا حِسَابٌ وَحَرَامُهَا عَذَابٌ «Helâlının hesâbı ve harâmının da azâbı vardır.» (517) Diğer bir rivâyette ise, helâlının da azâbı müstelzim olduğunu söylemiştir. Ancak bunun azâbı harâma nisbetle hafiftir. Helâlın hesâbı husûsunda azab çekilmese bile, Cennet'teki yüksek mevki'leri ihrâz edememekle çektiği hasretten meydâna gelen azâb, kendisine yeter. Bunu fânî olan dünyâlık ile de kıyaslayabilirsin. Geçici ve sıkıntılı olan dünyâ hayâtında bile bildiğin hâlde emsâlinin senden üstün mevki'lere ulaşmasından üzüntü duyarsın. Ya o ebedî ve sonsuz saâdette akrânından geri kaldığın zaman hâlin nice olur?

Dünyâlıktan bir bardak soğuk su içmek, bir yeşilliğe bakmak veyâ güzel bir kuş sesi dinlemek gibi basît şeylerden de olsa zevk alan kimse, Âhirette bunun kat kat fazlasını kaybetmiştir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Hz. Ömer'e: هَذَا مِنَ النَّعِيمِ الَّذِي تُسْأَلُ عَنْهُ «İşte şu (bir bardak su) sorulacağın ni'metlerdendir.» buyurmuştur. Kıyâmet günü bu gibi suâllerle karşılaşmak, zillet, korku ve tehlikedir; zahmet ve beklemektir. Bütün bunlar, Âhiret nasîbinin noksanlığıdır. Bunun için Hz. Ömer'e (R.A.) susamış bulunduğu bir sırada bir bardak soğuk bal şerbeti takdîm ettiklerinde, bardağı elinde evirip çevirdikten sonra: «Ben bunun hesâbını veremem, alın siz için» diyerek bardağı iâde etmiştir.

Dünyânın azı, çoğu, helâl ve harâmı hepsi mel'ûndur. Ancak takvâya yarayacak kısmı, dünyâlıktan sayılmaz. İnsânın bu husûsları bilmesi nisbetinde, dünyâlıktan uzaklaşması kuvvetli olur. Hattâ İsâ aleyhisselâm bir def'a başının altına bir taş yastık koymuştu. Şeytan ona görünerek: «İşte dünyâlığa meylediyorsun» demesi üzerine, taş yastığı da başından atmıştır. Süleymân aleyhisselâm mâlik olduğu büyük dün-

---

(517) İbn Ebî'd-Dünyâ ve Beyhakî mevkuf olarak Alî'den rivâyet etmişlerdir.

yâlıktan başkalarına çeşitli yemekler yedirirken kendisi kuru ekmekle iktifâ ederdi. Vâr olana sabır, yok olana sabırdan daha mühimdir. Bunun için Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem'e dünyâyı bâzan genişletti ve bâzan da daralttı. Zaman gelir bolluk içinde olur, zaman gelir açlıktan karnı üzerine taş bağlardı. Yine bunun için mihnet ve meşakkatleri Peygamberlere ve velîlerine verdi, sonra da derecesine göre herkesi ibtilâ etti. Bunların hepsi onların Âhiretteki mevki'lerini yükseltmek içindir. Bu, çocuğun sıhhatini korumak için şefkatli bir annenin çocuğundan bâzı yemekleri men'etmesi ve hattâ ona ilâç ve tedâvinin acılığını tattırması gibidir. Yaptığımız bu izahtan, Allah için olmayan her şey'in dünyâlıktan olduğunu ve Allah için olan her şey'in de dünyâlıktan sayılmadığını anlamış oldun.

Şimdi, Allah için olan hangileridir? diye sorarsan:

Derim ki; eşyâ üç kısımdır. Bir kısmı, Allah için olması aslâ düşünülemiyen şeylerdir. Bunlar isyân, şübheli şeyler ve mübâh olan şeylerden zevklenip onlara dalmaktır. Bunlar sûreten ve mânen mezmûm olan dünyâlıktır.

Diğer bir kısmı da görünüşde Allah için olmakla berâber, hakîkatte başkası için de olması mümkün olan şeylerdir. Bunlar da üçtür: Fikir, zikir ve şehvetlerden kaçınmaktır. Bu üçü gizli cereyân edip, Âhiret korkusu ve Allah rızâsından başka hiç bir sebebe dayanmadıkları zaman, dünyâlıktan değil, Allah için olurlar. Şâyet fikir ve düşünceden maksad, halk arasında mevki' sâhibi olmak gaayesine mâtuf ilim tahsili olursa, şehveti terkden maksad sıhhati korumak veya insanlar arasında zâhid diye tanınmak olursa, her ne kadar görünüşde Allah için sanılırlarsa da aslında dünyâlık için olurlar.

Diğer bir kısmı da görünüşde dünyâlık için olmakla, hakîkatte Allah için olması mümkün olan şeylerdir. Bunlar da hayâtın devâmı için zarûri olan yemek, evlenmek ve benzeri şeylerdir. Şâyet maksad nefsin arzûsunu tatmin ise dünyâlıktan, takvâya yardım ise Allah için olan şeylerdendir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا مُكَاثِرًا مُفَاخِرًا لَقِيَ اللّٰهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ

وَمَنْ طَلَبَهَا اِسْتِعْفَافًا عَنِ الْمَسْئَلَةِ وَصِيَانَةً لِنَفْسِهِ جَاءَ يَوْمَ

الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ

«Helâlından olarak dünyâlığı üstünlük ve övünmek için toplayanlar Kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın huzûruna, Allahu Teâlâ onlardan gazablı olduğu hâlde gelirler. Ama ihtiyâcını te'mîn, dilencilikten kurtulma

ve nefsini korumak için mâl kazananlar, Kıyâmet günü yüzleri ayın on dördü gibi parlak olduğu hâlde mahşer yerine gelirler.» (518) buyurmuş ve niyeti ile hâlinin nasıl değiştiğini anlatmıştır.

Anlaşılıyor ki dünyâ, Âhiret ile alâkası olmayan nefsin peşin arzılarından ibârettir. Buna h e v â denir. Allahu Teâlâ buna işâret ederek :

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى

«Amma kim Rabbinin azametinden korkup da kendini kötülükten alıkoymuşsa, varacağı yer şübhesiz Cennet'tir.» (79 - Nâziât: 40,41) buyurmuştur. H e v â , beş şeyde toplanır. Bunlar da Allahu Teâlâ'nın :

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ
فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

«Bilin ki, dünyâ hayâtı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mâl ve çocuk sâhibi olma dâvasından ibârettir.» (57 - Hadîd: 20) buyurmuş ve şu beş şey'i meydâna getiren maddelerin de, yedi tâne olduğunu beyân etmek üzere :

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ
مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

«Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altun ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiraskârâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünyâ hayâtının geçici birer faydasıdır.» (3 - Âl-i İmrân: 14) buyurmuştur.

Verdiğimiz şu izâhattan, Allah için olan şey'in dünyâlık olmadığını anlamış oldun. İhtiyâcı sağlayacak yemek ve meskenden, Allah rızâsı niyet edilmiş ise, Allah içindir. Fazlası ise zevk için olduğundan, Allah için değildir. Zarûrî ihtiyâç ile fazlası arasında bir derece vardır. Buna h â c e t denir. Hâcetin de ileri, geri ve orta tarafları vardır. Geri tarafı, zarûri kısmına yakın olanıdır ki, bunun zararı yoktur. Çünkü tam zarûret miktarını tâyin zordur. İleri tarafı ise, zevk u safâya yaklaşanıdır ki, bundan kaçınmak gerekir. Bir de orta derece vardır ki, bu da

---

(518) Ebû Nuaym ve Beyhakî Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

şübbelidir. Şübheli şeylerden uzaklaşmak lâzım ve imkân nisbetinde takvâya yakın olan zarûretin en dûn derecesi ile kifâyet iktizâ eder. Peygamberlere uymak için böyle yapmak lâzımdır. Zira Peygamberler, dâimâ zarûri derece ile iktifâ etmişlerdir. Ü v e y s - i K a r n i böyle yapmıştır. Adamları onu deli sanırlardı. Hattâ Ü v e y s - i K a r n î (519) fazla sıkıntı çektiği ve ızdıraba katlandığı için, onu deli sanmışlardı. Adamları evlerinin önünde ona bir oda yapmışlardı. Aradan yıllar geçerdi de yüzünü göremezlerdi. İlk sabah ezânında çıkar ve yatsıdan sonra evine dönerdi. Yemeği, topladığı çekirdeklerden ibâretti. Topladığı döküntü hurmaları iftarına ayırırdı. Böyle atılmış hurma bulamadığı takdirde çekirdekleri satar ve nafakasını sağlardı. Giydiği elbise, çöplüğe atılan çürük çaput, yırtık bez parçaları idi. Onları suda yıkar, birbirine ekler ve giyerdi. Çocukların yanından geçtiği zaman, deli diye onu taşa tutarlardı. O ise: «Kardeşler, mutlaka beni taşlamanız gerekiyorsa, küçük taşlar atın, büyük taş atmayın. Çünkü korkarım ayağımı kanatırsınız da abdestim bozulur, tekrar abdest alıp namaza yetişemem.» derdi. Ahlâkı böyle idi. Resûl-i Ekrem onun hâlini büyülterek:

«إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ» «Ben Rahmân'ın kokusunu Yemen tarafından alıyorum.» buyurmuştur.

Hz. Ö m e r halife olunca, bir meclisde: «Iraklı olanlar ayağa kalksın.» buyurdu. Ve Iraklılar ayağa kalktılar. Sonra: «Herkes otursun da yalnız Kûfeliler kalsın.» buyurdu ve öyle yaptılar. Daha sonra da: «Yalnız Murad kabilesinden olanlar kalsın, diğerleri otursun.» buyurdu ve böyle oldu. Bundan sonra: «Karn kabilesinden olanlar kalsın.» deyince tek bir kişi ayakta kaldı. Bunun üzerine Hz. Ö m e r:

— Sen Karni misin? diye sordu. Adam:

— Evet, ben Karni'yim deyince, Hz. Ömer ondan Ü v e y s ' i sordu ve kendisini târif etti. Adam:

— Evet, tanıyorum, onu niye sordun? Bizim kabilede ondan ahmağı ve ondan âdisi yoktur, deyince, Hz. Ö m e r ağlayarak:

---

(519) Âmir'in oğlu meşhur bir zâhiddir. İbn Sa'd «Tabakat»ında Resûl-i Ekrem'in zamânında hayatta olduğunu, Hz. Ömer ve Ali'den rivâyet ettiğini, kendisinden de rivâyet edildiğini, Kûfe'lilerin Tâbiîlerinden ve Sika'dan olduğunu kaydeder. Buhârî, isnâdında nazar olduğunu, İbn Adî ise rivâyetinin bulunmadığını söylemişlerdir. İmam Mâlik, varlığını inkâr etmiştir. Fakat şöhreti ve meşhur haberleri varlığındaki şübheyi bertaraf eder. Abdülgani, bu adam Resûl-i Ekrem'in haber verdiği ve Sıffîn cenginde Hz. Ali'nin safında şehîd olan bir zâttır. Resûl-i Ekrem'in zamânında müslümân olduğu ve sakal ziyâretine gelmediği söylenir.

— Dediğin doğru, fakat Resûl-i Ekrem: «Rabi'a ve Mudar kabileleri kadar insan, onun şefâatiyle Cennet'e girer.» buyurmuştur, dedi.

Herm b. Hibban diyor ki: «Ömer'in bu beyânatını dinledikten sonra onu aramak üzere Kûfe'ye gittim. Bir öğle vakti elbisesini yıkayıp abdestini alırken kendisini Fırat kenârında buldum. Târif ettikleri şahsın bu olduğunu anladım. Hakikaten kendi kaba. başı kabak, tahta sakal, heybetli ve çirkin suratlı bir insan. Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı, bana baktı ve ben de kimle müşerref oldum diyerek musâfaha için elimi kendisine uzattım, fakat o elini vermedi. Ben kendisine :

— Üveys, Allah sana rahmet etsin, ne hâldesin? diye sordum. Sonra görünüşündeki hâlinden ötürü kendisine karşı beslediğim sevgi ve muhabbet ziyâdeleştiği için kendimi tutamıyarak ağlamağa başladım. Bu vaziyet karşısında o da mütehassis oldu, o da ağladı. Ve şu şekilde bir suâl tevcih etti:

— Allah sana da rahmet etsin, ey Herm b. Hibbân, sen ne hâldesin, seni bana kim gönderdi, dedi. Ben de :

— Allah gönderdi, dedim. Bunun üzerine :

— Lâ ilâhe illâllah, sübhânellah, muhakkak Rabbimin va'di yerini buldu, dedi. Daha önce hiç görüşmediğimiz hâlde benim ismimle, bana hitâb etmesine hayret ederek:

— Adımı nereden bildin? diye kendisinden suâl ettim. Cevâben :

— Alîm ve Habîr olan Allah bana haber verdi, dedi. Seninle konuştuğum zaman rûhum, rûhunu bildi. Zira, rûhun da cisimler gibi teşkilâtı vardır. Aynı zamanda mü'minler birbirini bilirler. Buluşmasalar da, Allah'ın rahmetiyle sevişirler ve tanışırlar. Ne kadar uzak mesâfelerde kalsalar da, zarar vermez, dedi. Bunun üzerine kendisine :

— Senden duymak istediğim Resûl-i Ekrem'in bir hadisini bana okur musun? dedim. O da :

— Anam babam kendisine fedâ olan Resûl-i Ekrem'e yetişemedim, onun şeref-i sohbetiyle müşerref olamadım. Ben de senin gibi onun Ashâbı ile buluştum ve onlardan bana Resûl-i Ekrem'in bâzı hadisleri ulaştı fakat ben bu kapuyu açmak istemiyorum. Ne muhaddis, ne müftü ve ne de kadı olmak sevdâsındayım. Benim şahsi meşgalem bana yeter. dedi. Ben :

— O hâlde Kur'ân-ı Kerim'den bir âyet oku, bunu senin ağzından dinlemek isterim. Aynı zamanda bana duâ et ve bir tavsıyede bulun. Zira ben seni Allah için son derece seviyorum, dedim. Bunun üzerine ayağa kalktı, elimden tuttu, Fırat'ın kenârında yürürken :

— Eûzü billâhi's-semî'i'l-alîm-i mine'ş-şeytânirracim, dedi ve ağlayarak: Rabbim şöyle buyurdu, en doğru söz Rabbimin sözüdür diyerek:

«Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler. Doğrusu hüküm günü hepsinin bir arada bulunacağı gündür. O gün dostun dosta hiç bir faydası olmaz, yardım da görmezler. Yalnız Allah'ın merhamet ettiği kimseler bunun dışındadır. O, şübhesiz güçlüdür, merhametlidir.» (44 - Duhân: 38 - 42) meâlindeki âyetini okuyunca, hıçkırıklarla berâber öyle bir âh çekti ki, düşüp bayıldığını sandım. Sonra döndü:

— Ey Hibbân'ın oğlu, baban öldü, sen de yakında öleceksin. Gideceğin yer, ya Cennet veyâ Cehennem'dir. Baban Âdem, annen Havva, Nûh, İbrâhim Halîlü'r-Rahmân ve âlemlerin Resûlü olan Muhammed aleyhisselâm, Ebû Bekir ve Ömer, bunların hepsi öldü, dedikten sonra:

— Âh Ömer, âh Ömer! diye bir hasret çekti. Bunun üzerine ben kendisine:

— Öbürler öldü, fakat Ömer ölmemiştir, dedim. O:

— Onun kara haberini, hattâ senin ölüm haberini de Rabbim bana bildirdi, dedi. Sonra devâmla:

— Sen de artık ölüler arasında sayılırsın dedi. Sonra Resûl-i Ekrem'e salât u selâm getirdi, gizlice duâlar etti ve bana dönerek:

— Sana vasıyetim, Allah'ın kitâbı ve sâlih mü'minlerin yoludur. Ölümü hâtırdan çıkarma, akrabana döndüğün zaman onları Allah'ın azâbının şiddeti ile korkut. Herkese nasîhat et, cemâatten santim ayrılma, sonra dîninden uzaklaşır ve Kıyâmet'te Cehennem'e gidersin. Benim ve senin için duâ et, dedikten sonra: «Allah'ım, bu adam beni senin için sevdiğini ve senin rızân için ziyâretime geldiğini söylüyor. Cennet'te yüzünü bana göster. Dârü's-Selâm'a onu benimle yerleştir. Dünyâda da onu koru, kaybını kendisine buldur, aza kanâat edenlerden kıl. Dünyâlığını kolaylaştır, kendisini şükredenlerden kıl, ona hayırlı mükâfatlar ver.» diye duâ etti. Sonra da:

— Seni Allah'a emânet ediyorum, Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Seni Allah'a emânet ediyorum, artık bundan sonra beni arama, ben şöhreti sevmem, yalnızlıktan hoşlanırım. Hayatta olduğum müddetçe, bu insanlarla çektiğim büyüktür. Seni dâimâ hâtırlar, senin için duâ ederim. Sen de benim için duâ et, dedikten sonra:

— Şimdi buradan ayrıl ki, ben de ayrılayım, dedi. Bir müddet daha kendisiyle yürümek istedimse de, mümkün olmadı, ağlaşarak ayrıldık. Onu tâkip ettim. Bir sokağa saptığını gördüm. Bilâhare ne kadar araştırdımsa da, bir daha kendisine rastlamadım. Allah rahmet etsin.» dedi.

İşte, dünyâdan yüz çeviren Âhiret yolcularının hâli budur. Velhâsıl, dünyânın, yeşilliklerin gölgelediği ve tozların kapladığı varlıktan ibâret

olduğunu Enbiyâ ve Evliyânın siretinden öğrenmiş bulunuyorsun. Dünyânın zıddı Âhirettir. Bu da dünyâdan zarûret miktârı alıp onunla Allah rızâsı murâd olunan şeydir. Bu miktar dünyâlıktan değildir. Bu, şöyle bir misâl ile de îzâh edilebilir: Bir hacı, hac yolunda dünyâlıktan hiç bir şey ile meşgûl olmayıp, yalnız ibâdetle uğraşacağına yemin ettikten sonra, yemesini içmesini tedârik ve muhâfaza ile meşgûl olsa, yemininde hânis olmaz. Çünkü onlar Hac levâzımâtındandır. Bunun gibi, beden rûhun binitidir. Ömür mesâfesi onunla kat'edilir. İlim ve amele yarayacak şekilde dünyâlıktan alıp bedeninin kuvvetini sağlamak dünyâlıktan değil, Âhirettendir. Şâyet bu arada dünyâlık zevki hâtırına gelirse, o zaman Âhiretten inhırâf etmiş olursun. Bu takdirde kalbinin kararmasından korkulur.

Tanafis anlatıyor: «Yedi gün yedi gece aç ve susuz olarak Mescid-i Harâm'da Benî Şeybe kapusunda bekledim. Sekizinci gece uyku ile uyanıklık arasında iken, ihtiyâcından fazla dünyâlık peşinde olanların kalb gözlerini Allahu Teâlâ kör eder, diye bir ses duydum.» İşte sana göre dünyâ, bu anlattıklarımızdır. Bunları iyi bil. Allahu Teâlâ dilerse seni irşâd eder.

5 inci BEYÂN;
DÜNYÂYI, İNSANLARA YARATANINI, NERDEN GELİP NEREYE GİDECEKLERİNİ UNUTTURAN DÜNYA MEŞGALELERİ

Bilmiş ol ki; dünyâ, insân için hazzı bulunan ve insânın ıslâhı ile meşgûl olduğu mevcût maddelerden ibârettir. Bâzılarının sandığı gibi dünyâ, bu üçün birinden yâni yalnız mevcûd maddelerden veyâ insânın nasîbi olan veya insânı meşgûl eden şeylerden ibâret değil, belki bunların hepsinden ibârettir.

Dünyânın, kendisinden ibâret olduğu mevcûd maddelere gelince; onlar, yer ve yer üzerinde bulunan şeylerdir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur;

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

«Yeryüzünde olan şeyleri, insanların hangisinin daha iyi iş işlediğini ortaya koyalım diye, yeryüzü için süs yaptık.» (18 - Kehf: 7) Yer, Âdem oğulları için bir döşek, beşik, mesken ve durulacak şeydir. Üzerindekiler de Âdem oğullarının yemesi, içmesi, giymesi ve evlenmesi için olan şeylerdir. Esâsen yer üzerinde olanlar üçe ayrılır. Bunlar mâdenler, nebâtât [bitkiler] ve canlılardır. Nebâtları, insan oğlu yemek ve tedâvi için

ister. Demir, bakır gibi mâdenlerden bir kısmını kab, âlet ve edevât yapmak için; altun ve gümüş gibi diğer bir kısmını para olarak kullanmak için ve diğer maksadlar için de diğer mâdenleri arar. Canlılara gelince; bunlar da hayvan ve insân olarak ikiye ayrılır. Hayvanların, yemek için etleri, binmek için de sırtları aranır. Süs eşyâsı olarak da kullanılır. İnsan oğlu da köle ve hizmetçi olarak kullanılmak için, kadınlar da kendilerinden istifâde edilmek için aranır. Ayrıca insanların gönülleri fethedilip, kalblerinde saygı sağlamak için de insanlar aranır. İşte dünyâ bu maddelerden ibârettir. Allahu Teâlâ bunları:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ
مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ

«**Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altun ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiraskârâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir.**» (3 - Âl-i İmrân: 14) âyetinde toplamıştır. Bunlardan kadın ve evlâd insanlardan, altun ve gümüş mâdenlerden, at ve koyun hayvandan, hars ise nebâtâttandır.

İşte dünyânın maddeleri bunlardır. Âdem oğlunun bu dünyâ ile iki cihetten alâkası vardır. Bunların biri kalbidir. Dünyâlığı sevmek, âdeta bir köle gibi ona bağlanmak ve onu sevmektir. Kalbin dünyâ ile alâkalı bütün vasıfları, şu şekillerde tezâhür eder. Bunlar kibir, hıyânet, hased, riyâ, kendini beğenme, sû'-i zan, yağcılık, övgüyü sevmek ve üstünlük taslamak gibi vasıflardır. Buna bâtını dünyâ derler. Zâhiri dünyâ ise, daha önce anlattıklarımızdır.

Dünyâ ile olan alâkanın ikincisi bedenidir. Bu ise, kendisine ve başkalarına yararlı olabilmeleri için, mezkûr maddelerin ıslâhı ile uğraşmaktır. Muhtelif san'at kolları gibi. İşte, insan oğlunun kendisini ve yaratanını, nereden gelip nereye gideceğini unutması, bu iki alâkası yüzündendir. Yâni kalbin dünyâyı sevmesi, bedenin dünyâlık ile meşguliyetindendir. İnsan oğlu kendini, kendini yaratanı, dünyânın yaratılışındaki hikmet ve sırrı anlayabilseydi, D ü n y â diye adlandırdığımız bu maddelerin kendini Allah'a ulaştıracak olan binitinin, yâni bedeninin yiyeceğinden ibâret olduğunu anlardı. Hac yolunda bindiği devesi yemsiz, susuz ve çulsuz barınamıyacağı gibi, Allah yolunda bindiği bedeni de yemek, içmek, giymek ve meskensiz barınamıyacağı için, bütün dünyâlık bunun içindir.

Dünyâda insânın kendini ve yaratılışındaki maksadı unutup, dünyâlığa dalması, Hac yolunda adamın bindiği devesini süsleyip yem ve tı-

ması ile meşgul olarak Hac yolunda olduğunu unutup kaafileden geri kalması ve nihâyet çölde kendisinin ve devesinin yırtıcı hayvanlara yem olması gibidir. Aklı başında hacı ise, yolculuk için devenin mübrem ihtiyaçlarını te'mîn eder, aklı Hac'da olduğu için yoluna devâm eder. Âhiret yolcusu da böyledir. Aklı başında ise bedenin yalnız zarûrî ihtiyaçları ile meşgûl olur. Aslında bedene ithâl ile ihrâc arasında bir fark yoktur. Her ikisi de bedenin zarûrî ihtiyaçlarıdır. İhrâcâtı, zarûrî hâllerde yaptığı gibi, ithâlâtta da hüküm aynı olmalıdır. Midesine indirdiğine ne kadar ehemmiyet verirse versin, kıymeti çıkardığıdır. İnsanları Allahu Teâlâ'dan en çok meşgûl eden mideleridir. Çünkü yemek zarûridir. Giyecek ve mesken, mideye nisbetle daha ehvendir. Eğer insanlar, bu maddelere ihtiyâcın sebeblerini bilseydiler ve işi ihtiyaç miktarına hasredeydiler, dünyâ meşgalesi onları kaplamazdı. Dünyâyı ve dünyânın yaratılışındaki hikmeti bilmedikleri için, dünyâ onları kapladı ve tamamen meşgûl etti. Meşgale üzerine meşgale kendilerini istilâ etti ve asıl maksadı unutarak çölde kaldılar. Biz burada dünyâ meşgalesini, neden buna ihtiyâç hâsıl olduğunu ve maksadlarında insanların nasıl şaşırdıklarını bütün vuzûhu ile anlatalım ki, dünyâ meşgalesinin, insanları Allah yolundan nasıl alıkoyduğunu ve âkıbetlerini kendilerine nasıl unutturmuş olduğunu anlatalım.

Dünyâ meşgalesinden olan ticâret, san'at ve insanların bunlara teveccühü, tamâmen bunlarla meşgûl olmalarının sebebi, insanların üç maddeye muhtâç olmalarındandır. İnsan oğlu, yiyecek, giyecek ve meskene muhtaçtır. Yiyecek, bedenin gıdâsı ve vücûdun bekaası içindir. Giyecek, sıcak ve soğuktan korunmak içindir. Mesken, sıcak ve soğuktan korunmakla berâber kendini ve malını diğer tehlikelerden korumak içindir. Allahu Teâlâ bunları hâzır ve doğrudan insana yararlı bir hâlde yaratmadı ki, insan bunları elde edebilmek için san'ata ihtiyâcı olmasın. Bunların bir kısmı hayvânâta elverişli şekilde yaratılmıştır. Hayvan, hiç bir san'ata muhtâç olmadan nebâtâttan yâni bitkilerden gıdâsını alır. Yaratılışı ise sıcak ve soğuğa karşı mukaavemetlidir. Binâenaleyh elbise ve meskene de ihtiyâcı yoktur. Fakat insânın yaradılışı ve bünyesi böyle değildir. Bu bakımdan beş san'ata ihtiyâcı vardır. Bunlar, san'atların esâsını ve dünyâ meşgalesinin temelini teşkîl ederler. Bunlar ise, zirâat, reâyet yâni koruyuculuk, avcılık, dokumacılık ve inşâattır. İnşâat mesken için, dokumacılık giymek için, çiftçilik yemek için, çobanlık mallar için, avcılık hayvan, mâden ve benzeri şeyleri elde etmek içindir. Çiftçi, bitki nev'inden olanları yetiştirir. Çoban, malları korur. Avcı, insan oğlunun te'siri olmadan meydâna gelen varlıkları elde eder ki, mâdencilik ve muhtelif işler bunun içine girer.

Sonra bu san'atlar, muhtelif âlet ve edevâta muhtâçtır. Dokumacılık,

rençberlik ve avcılık, envâ'-i çeşit âletler ister. Bu âletler, nebâtâttan elde edilir, ağaç gibi. Mâdenlerden elde edilir, demir, bakır ve benzerleri gibi, yâhud da hayvan derilerinden elde edilir. Bütün bunları elde edebilmek için de ayrıca üç şey'e ihtiyaç hâsıl olmuştur. Dülgerlik, demircilik ve dikicilik. İşte bunlar da âletlerin âmilleridir. Dülger ve marangozluk, her ne şekilde olursa olsun ağaç işlemesiyle uğraşan kimseleri; demirciden de her nevi' mâdenleri işleyenleri; dikiciden de her nevi' dikiş ve deri işleyicilerini kasdediyor ve bunların teferruâtına girişmiyoruz. İşte bunlar, san'atların aslıdır. Aynı zamanda, insan oğlu fıtraten medenidir, yalnız yaşayamaz. Yaşayışında cem'iyyete muhtaçtır. Bunun da belli başlı iki sebebi vardır. **Birincisi**, insan neslinin bekaasıdır ki, bu, en küçük cem'iyyet olan karı-kocanın bir arada bulunmasından başlar. **İkincisi** yemek, giymek, mesken ve çocuk terbiyesi için karşılıklı yardımlaşma zarûretidir. Eşlerin birleşmesi, çocuğun meydâna gelmesine sebeb olur. Bir kişi hem çocuğa bakmak, hem de geçimi sağlamak işlerini başaramaz. Bu bakımdan âile zarûridir. Fakat bu da yetmez. Çünkü âileler de müstakil olarak yaşayamazlar. Zîra bir adam, yukarda anlattığımız bütün san'atları icrâ edemez. Âlet, zirâat, san'at vesâire, bir âile tarafından, te'min edilemediği için cem'iyyet hayâtı yaşamak zarûridir. Yine bunun gibi açık bir odada toplansalar, sıcaktan soğuktan, yağmurdan ve yırtıcı hayvanlardan korunmak için bu da kifâyet etmez. Binaenaleyh sağlam binâlar, müstakil evlere ihtiyaç vardır. Bunların hepsi karşılıklı iş birliği ile meydâna geldiği için, köyler ve şehirler kurulmuştur.

Bu şekilde insanlar şehir, köy ve evlerde toplandıktan sonra, aralarında husûmetler peydâ oldu. Çünkü önce âilede bir riyâset başladı. Zayıf veya bakıma muhtaç oldukları için, koca, karının; baba, evlâdın velâyetini üzerine aldı. Hayvanlar haksızlığa uğrasa da onlarda husûmet imkânları yoktur. Fakat akıllı insanları velâyet altına almakta bâzı haksızlıkların doğması husûmetlere yol açar. Kadın, kocanın zulmüne uğradığını, çocuklar babalarından haksızlık gördüklerini öne sürdüler de, bu sûretle ev içinde bir riyâset ve bir husûmet hüküm sürmeğe başladı. Âilelerdeki bu husûmet, memleketlere ve şehirlere de sirâyet etti. Şehir halkının, ihtiyaçlarını te'min hususunda uğradıkları haksızlıklardan ötürü aralarında husûmetler zuhûr etti. Eğer bunlar başı boş bırakılsa birbirini öldürür ve yok olurlardı. Bunun gibi, çiftçiler, çobanlar ve diğer san'at erbâbı da sulardan faydalanmak isterdi, tabiatiyle su kâfi gelmeyince aralarında bu yüzden mücâdele başlardı. Aynı zamanda bu san'at sâhibleri muhtelif ârıza ve sebebler dolayısiyle san'atlarını işleyemez hâle de gelebilirler. Bunlar başı boş kalsalar, kendileri de helâk olur, san'atları da ölürdü. İşte bütün bu sebeblerden ötürü daha birçok san'-

atlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı, taksimde adâlet için ölçü san'atı, millet ve memleketi muhâfaza için askerlik san'atı, doğan ihtilâfları önlemek için ise, hüküm verebilme san'atıdır. Bu da muamelâtta Allahu Teâlâ'nın tâyin ettiği hudud ve şartları bilmekle mümkündür. Bunlar zarûrî olan siyasî ve idârî işlerdendir. Bunlarla herkes meşgûl olamaz. Herbirini, o san'atın husûsiyetlerine sâhip âlim ve ehil kimseler sevk u idâre edebilirler. Binâenaleyh bunlar sâir işlerle meşgûl olamazlar. Hâlbuki bunların geçim ihtiyâcı olduğu gibi, memleketin de bunlara ihtiyâcı vardır. Çünkü bütün halk harb işleri ile meşgûl olsa, diğer san'atlar ölür. Ordu, geçim telâşesiyle meşgûl olsa, vatan müdâfaasız kalır. Bütün bu sebeblerden ötürü, ordunun geçimini, ya fazla servetten veyâ ganimet malından te'min etmek mecbûriyeti hâsıl olur. Bu kadarı ile iktifâ etmezlerse, memleket halkının bunları geçindirmesi icâb eder. Bu bakımdan haraç [vergi] toplamak zarûreti hâsıl olmuştur. Bundan da arâzi ve diğer mallardan âdilâne vergi alabilme ilmi doğdu ki, bunlar da tahsildarlar ve hazinedarlarla bu hakları sâhiblerine ödeyecek me'murlardır. Bütün bunlar, gelişigüzel ellerle görülse, nizam ve intizam bozulur. Binâenaleyh, herkese hakkını verecek, âdilâne bir şekilde vazife taksimi yapacak, vatanı muhâfaza ve müdâfaa için lüzumlu tedbirleri alacak, vergileri adâletle toplatıp, adâletle taksim edecek bir hükümdâra ve bunlar için de müteaddit müessese ve teşekküllere ihtiyâç hâsıl olmuştur. Bu bakımdan da san'atta insanlar üç tâife oldu. **Birincisi** çiftçilik, çobancılık ve san'at, **ikincisi** askerlik; **üçüncüsü** de mâliyecilik ve benzeri işlerdir. Bütün bunlar, yemek, içmek, giymek ve meskenden doğma ihtiyaçlardır. Bütün dünyâ işleri böyledir. Bir kapu açılır açılmaz onun sebebiyle başka bir kapu daha açılır ve bu, böyle gider. Âdetâ Cehennem'in h â v i y e kapusu gibi ucu bucağı ve derinliğinin sonu yoktur. Bir vâdisine düşen, oradan diğerine, oradan da başka bir vâdiye intikal eder.

İşte bunlar, zirâat ve san'atla alâkalı işlerdir. Ancak zirâat ve san'at, mâl ile yapılır. Maldan maksad yer ve yeryüzündeki şeylerdir. Bunların en iyisi gıdâ maddeleri, sonra mesken, sonra da geçim için edindiği dükkân, çarşı, arâzi, elbise, mobilya ve mefrûşattır. Sonra bunlar için lâzım olan âletler, sonra bu âletleri imâl için yapılan te'sislerdir. Bu âletler avcılık için köpek, zirâat için öküz ve harb için at gibi bâzan hayvan da olabilir. Bilâhare, mezkûr maddeleri satın alma ihtiyâcı doğar. Ekseriyâ çiftçi köyde oturur. Zirâat âletleri orada bulunmaz. Demirci ve marangoz ise şehirde oturur. Çiftçinin bunlara ihtiyâcı vardır. Aynı zamanda bu san'atkârlar da çiftçiye muhtaçtır. İhtiyaçları, karşılıklı te'min edeceklerdir. Şu kadar var ki, san'atkâr âleti karşılığında yiyecek almak ister. Fakat bâzan onun yiyeceğe ihtiyâcı olduğu zaman

çiftçinin âlete ihtiyâcı olmaz. Böylece işler karışır. Bunun için herkesin mahsûlünü depolayacak pazarlara ihtiyaç hâsıl olur. İhtiyaç sâhibleri ihtiyâç ânında, oradan ihtiyaçlarını alırlar. Bu sebebten dükkânlar ve pazarlar doğdu. Çiftçiler mahsûllerini, san'atkârlar âletlerini buralara getirirler ve müstehlik bulunmadığı takdirde esnâfa gelen zirâat mahsûlünü ve san'at âletlerini değer fiyatı ile alır, dükkâna kor ve kâr etmek üzere ihtiyaç sâhibleri için bekletirler. Her çeşit metâ'da hüküm böyledir. Sonra bu hâl, memleketlere sirâyet eder, ihtiyaç maddelerini te'min için karşılıklı alış-veriş ederler. Çünkü bir memlekette bulunan, diğer memlekette bulunmayabilir. Bu bakımdan milletlerarası ticâret meydâna geldi. Bunun sebebi de, mâl toplama hırsıdır. Bu yüzden başkasının yiyeceğini te'min için, diyar diyar dolaşır, mal toplarlar. Nihâyet bu serveti yâ zâlim hükümdarlar veya yol kesen eşkıyâlar ellerinden alır. Fakat Allahu Teâlâ, onların gösterdikleri bu gafletlerinde, âlemin nizâm ve intizâmını sağlamış olur. Bütün dünyâ nizâmı, işte bu gaflet sâyesinde te'min edilir. Eğer insanlar akıllarını başlarına alıp düşünebilseydiler, dünyâdan yüz çevirirlerdi. Bunu yapsalar geçim zorlaşır, bu sefer de, insanlar ve bu insanların yanında dünyâdan i'râz eden o zâhidler de helâk olurdu.

Aynı zamanda bu ticâret eşyâsını nakletmek için vâsıtaya ihtiyaç vardır. Vâsıta sâhibi ile de, kirâ muâhedesi vardır. Kira da ayrı bir kazanç olur. Sonra bu satış sebebleriyle ortaya para ihtiyâcı çıkar. Çünkü her malın kıymeti muayyen bir para ile ölçülecektir. Verdiği mal şu kadar kuruş, aldığı mal da şu kadar kuruşluktur, diye hesâbı yapılacaktır. Alış-veriş muhtelif mallar arasında yapılabilir. Elbise verip yiyecek alanların hesâbı para ile yapılacaktır. Çünkü elbise ile hayvan, âlet ile yiyecek almak birbirine uymayan şeylerdir. Bunlar arasında muâdelet sağlayacak, her birinin kıymetini ortaya koyacak âdil bir hâkime ihtiyaç vardır. Bu muvâzene, malların maddeleri ve mâliyet değerlerinden sağlanır. Sonra uzun müddet dayanabilecek ve depo edilecek mala ihtiyaç vardır. Çünkü, ihtiyac devamlıdır. En çok dayanan ve uzun zaman devâm eden mâdenlerdir. Bunun için altun, gümüş ve bakırdan para yapılmıştır. Sonra paranın değerini tâyin iktizâ etmiştir. Bunun için de darbhâne ve sarrafa lüzum görülmüştür. Bu sûretle bir ihtiyaç diğerini doğurmuş ve bugünkü hâle gelinmiştir.

İşte bütün bunlar, halkın meşgalesi ve geçim yollarıdır. Bütün bu işleri yapabilmek için ilk önce öğrenmek ve bu hususta emek sarfetmek icâb eder. Küçüklüğünde bir san'at sâhibi olmayanlar, sonunda perişân olurlar. Bu sûretle başkasının emeğiyle geçinmek mecbûriyetinde kalırlar. Bundan da iki âdî haslet doğar. Biri, soygunculuk, diğeri de dilencilikdir. Çünkü bunlar başkasının kazancı ile geçinecekler. İnsanlar bun-

lardan kaçınır ve mallarını korurlar. Bunun için de, bu iki sınıf çâre düşünürler. Eşkıyâlar bir araya toplanır, bir kuvvet hâline gelir ve yol keserler. Bunlardan bu işe gücü yetmeyen âcizler de çeşitli yollardan hırsızlık yapmak çârelerini araştırır ve yankesicilik yaparlar. El açanlar ise kendilerine, siz de bizim gibi çalışın da yiyin, dendiği zaman, onlar da dilencilik için çeşitli hile yollarına baş vururlar. Kimi yalandan veyâ gerçekten kör olur, kimi kendini felçli hasta veyâ deli gösterir ve bu sûretle geçimlerini te'mine çalışırlar.

Bir kısmı da, halkın gönüllerini yumuşatıp mallarını ellerinden almak için, habire diller döker, uydurma hikâyeler, câzibeli sözler, güldürücü fıkralar, garib şiirler, güzel sesle kaafiyeli sözler, mezheb taassubunu körükleyen hikâyeler, ehl-i beyti öven kıssalar, gençleri tahrik eden aşk menkıbeleri söylemek, bir takım çiçekleri ilâç diye satmak, fala bakmak, büyücülük yapmak gibi çeşitli çârelere baş vurarak milletin ceblerinden para sızdırmağa çalışırlar. Çok def'a halk bunlara fazla para verir, sonunda pişmân olsa da, faydası olmaz. Vâizlerin, insanları coşturup paralarını sızdırmak maksadıyla kürsü ve minberlerden yaptıkları coşturucu konuşmalar da bu kabîldendir. Gönülleri çekmek için bini aşkın hile yolları vardır. Bütün bu incelikler, maişet te'mini içindir.

Bütün bunlar, insanların, üzerine eğildikleri meşgalelerdir. İnsanları bütün bu yollara sürükleyen geçim dâvasıdır. Ne yazık ki, bu arada insanlar, kendilerini ve yaradılıştaki maksadlarını, nerden gelip nereye gideceklerini unuttu, çölde kaldı ve sapıttılar. Bu arada bozulan zayıf akılları ile fâsid hayâller peşinde koştular, mezheblere ayrıldı ve çeşitli ihtilâflara düştüler. Bir kısmını cehâlet ve gafletleri kapladı da, gözlerini açıp âfiyetlerini düşünmez oldular. Maksad dünyâ hayâtını sürdürmektir. Maişetimiz için kazanalım, çalışabilmek için yiyelim, yemek için çalışalım dediler. Kazanmak için yedi, yemek için kazandılar. Bu, çiftçi ve san'atkârlar yoludur. Dünyâda varlıklı ve Âhiretten nasîbi olmayanlar da gündüz uğraşır gece yemek için; gece yer gündüz yorulmak için. Bu, kuyudan su çeken saka hayvanının, kuyunun etrâfında durmadan dönmesine benzer ki, ardı arası gelmez, ancak ölüm ile sona erer. Diğer bir kısmı da her şey'i anladıklarını iddiâ ettiler. Maksadın, şekaavetle faydalanmak olmadığını, belki saâdetin mide ve diğer şehevî arzûlarını tatminden ibâret olduğunu sandılar. Bunlar kendilerini unuttu, bütün kuvvetleri ile kadınların peşine düştü ve zevk u safâya daldılar. Hayvanlar gibi yeyip içtiler. Bu emellerine ulaştıkları anda mes'ûd olacaklarını sandılar. Bu hâl, onları Allah'dan ve Âhireti düşünmekten alıkoydu. Diğer bir kısmı da saâdeti servet ve para çokluğunda sandı ve ağır işlere girdi. Toplayıp yığdılar, fakat cimriliklerinden ötürü de doyasıya yiyip içemediler. Ölünceye kadar günleri böyle geçti, bundan zevk

aldı ve böyle yaşadılar. Servetleri ya yeraltında kaybolup gitti veyâ birinin eline geçti de âfiyetle yiyip içti. Fakat vebâli kendilerine âit oldu. Sonradan gelenler, yine aynı yolu tuttu ve onlardan ders almadılar. Bir kısmı da saâdeti, saygı ile anılmakta ve övülmekte sandı, geçim uğrunda bir sürü sıkıntı çekti, yiyip içmedi, servetini güzel elbise ve zinet eşyâsına verdi, gösteriş yaptı. Kapu eşiklerini süsledi, süslü binitler te'min etti. Bütün bunları, «Bu adam zengin ve servet sâhibidir» desinler diye yaptı ve bunu bir saâdet sandılar. Diğer bir kısmı da saâdeti, yüksek mevki' ihrâzında, insanların kendisine saygı gösterip boyun bükmesinde sandı, ihrâz ettiği mevki'ler sâyesinde hükümdarları taklîd ederek insanları emirleri altına almak istedi ve mevkileri büyüdükçe saâdetin en üstün derecesini ihrâz ettiklerini sandılar ve son emelleri bu oldu. Zâten gaafillerin en üstün emelleri budur. Bunların bütün istekleri, insanların Allah'ı bırakıp kendilerine eğilmeleridir.

Bunların dışında daha yetmiş küsûr fırkaya ayrılan ve çeşitli görüşler peşinde olanları vardır ki, hepsi sapmış ve sapıtmış kimselerdir. Bütün bunları bu gibi yollara sevkeden, elbette yemek, giymek ve mesken te'minidir. Bunların peşinde koşarken bunları te'mindeki gaayenin ne olduğunu unuttular. Bunun ne miktârının yeneceğini düşünmedi ve nihâyet bu derekeye düştüler.

Bütün bu meşgale ve sebeblere baş vurmanın hikmetini bilen ve maksadın ne olduğunu anlayanlar, bu gibi meşgalelere dalmaz. O, bunlardan nasîbinin ne olduğunu bilir ve ona göre çalışır. Şübhesiz bütün gaaye, helâk olmaktan kendini korumaktır. Bunu bilen meşgaleden kurtarır, kalbı huzûra kavuşur, Âhireti hâtırlar ve ona hâzırlanır. Şâyet ihtiyâcından fazla dünyâlığa dalarsa meşgalesi artar ve bunlar birbirini tâkip ederek teselsül eder dururlar da bunlardan çeşitli sıkıntılar doğar. Böyle dünyâ meşgale ve sıkıntıları kendini kaplayan insan, Allahu Teâlâ'nın kendisini hangi vâdide helâk edeceğini düşünmez ve buna aldırış etmez. Ne yazık ki, son pişmanlık da fayda vermez. İşte dünya meşgalesine dalanların hâli budur.

İnsanların bir kısmı bunu anladı, dünyâdan yüz çevirdi. Fakat şeytan bunları çekemedi. Bunların peşini bırakmadı ve dünyâdan yüz çevirme husûsunda yine onları sapıtmağa muvaffak oldu, bunlar da kısımlara ayrıldılar. Bir kısmı, dünyânın mihnet ve meşakkat, Âhiretin ise saâdet yeri olduğunu, dünyâda ister ibâdet etsin ister etmesin, Âhirete ulaşanın mes'ûd olacağını sandı ve kurtuluş için bir ân önce ölmenin lüzûmuna inandılar. Bu bakımdan intihâr edenler ve kendini ateşe atıp yakanlar oldu. İşte H i n d û 'lardan bir kısmı böyle yapmıştır; kendilerini ateşe atıp yakmış ve dünyâ sıkıntılarından kurtuluş çâresinin bu olduğunu sanmışlardır.

Diğer bâzıları da, intihârın kendilerini kurtaramıyacağını, belki her şeyden önce beşeri sıfatları öldürmenin gerektiğini, saâdetin, şehvet ve gadabı öldürmekte olduğunu sandı ve şiddetli nefis mücâhedesine giriştiler. Giriştikleri bu ağır riyâzet sebebiyle, kimi hastalandı ibâdetten düştü, kimi de kafayı oynattı, kimi delirdi ve hattâ bir kısmı da helâk oldu. Kötü sıfatları atamayan diğer bir kısmı da şeriatın muhali teklif ettiğini, bu bakımdan aslı olmadığını sandı ve mülhid oldu. Diğer bir kısmı çekilen bütün bu zahmetlerin Allah için olduğunu, hâlbuki Allahu Teâlâ'nın ibâdete ihtiyâcı olmadığını, âsinin isyânı kendisinden bir şey eksiltmeyeceği gibi, âbidin ibâdeti de bir şey'i arttırmayacağına göre, artık ibâdet ve mücâhedeye lüzum yok dedi. Şehvete daldı, şeriat ahkâmını dürerek İ b â h e mezhebine geçtiler. Bu davranışlarını tevhidlerinin sâfiliğinden sanmışlar. Şöyle ki; Allahu Teâlâ'nın ibâdete ne ihtiyâcı var? demişlerdir.

Diğer bâzıları da ibâdetten maksadın, kul, Allah'a ulaşıncaya kadar yapılan mücâhededen ibâret olduğunu, mârifet sâyesinde vuslat hâsıl olduktan sonra ibâdete ihtiyaç kalmadığını sandı ve Allah'ı mârifete ulaştıklarını sanarak tekâlifin kendilerinden düştüğünü, teklifin avâma yapıldığını sandı ve ibâdeti terkettiler.

Bunlar gibi daha bir çok görüşler var ki yetmiş küsur fırkaya ayrılır. Bunları saymak uzun sürer. Bunun için onlardan sarf-ı nazar ederek deriz ki; kurtuluşa eren tek bir fırka vardır. O da Resûl-i Ekrem ve Ashâb'ının yoludur. Bu da, dünyâ ve şehveti tamâmen terk etmemekle mümkündür. Dünyâlıktan yalnız Âhiret azığı olacak miktarını almalı, fazlasını atmalı; şehvetinden de kendisinden akıl ve şeriat yolundan azdıracak kısımlarını atarak, onlara inkıyâd etmemelidir. Bununla berâber şehvetini tamâmen atmağa çalışmaz. Daha doğrusu her işde itidâle riâyet eder. Dünyâlıktan her şey'in peşinde koşmadığı gibi, her şey'i de terketmez. Dünyâlıktan olan her şey'in maksad ve gaayesini bilir, ve kendisini tehlikeden koruyacak, ibâdetine medâr olacak kısmını alır. Böylece kalbi bedeninin meşgalesinden kurtarınca, bütün mevcûdiyetiyle Hz. Allah'a teveccüh eder, ömrü boyunca huzûr içinde Allah'a ibâdetine devâm eder. Şehvetlerini murâkabe ve sevk u idâre eder, vera', ve takvâ sınırlarını aşmaz. Bütün bunların tafsilâtını f ı r k a - i n â c i - y e ' ye uymakla bilebilir. Onlar da Ashâb-ı Kirâm'dır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Ümmetim benden sonra yetmiş üç fırkaya bölünecek, bunlardan yalnız bir fırka kurtulacaktır.»** buyurdu. «Onlar kimlerdir?» diyenlere de: **«Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'tır.»** buyurdu. «Ehl-i Sünnet kimdir?» diye soranlara da: **«Ben ve Ashâb'ımın yolu üzerinde olanlardır.»**

(520) buyurdu. Onlar, yukarda anlattığımız, aranan orta ve açık yol üzerindedirler. Onlar dünyâdan, lüzûmu kadarını dünyâlık için ve esâsını dinleri için alırlar. Onlar ruhbâniyyet yapıp dünyâyı tamâmen terketmezler. Onlar tavır ve davranışlarında dâimâ orta yolu tâkib eder, ne ileri gider, ne de geri kalırlar. İfrât ve tefritten kaçınır İtidâle riâyet ederler. Kitâbın bir çok yerlerinde geçtiği gibi Allahu Teâlâ'nın da sevdiği dâimâ orta derecedir. Her şey'i Allah bilir.

*

Dünyâyı Zemm Kitâbı burada tamâm oldu. Bizi buna muvaffak kılan Allah'a hamd ve Resûlüne salât u selâm ederiz.

---

(520) Tirmizi Abdullah b. Ömer'den rivâyet etti ve hasen olduğunu söyledi. Ayrıca Ebû Dâvud ve İbn Mâce başka yollardan da rivâyet etmişlerdir.

İhyâu 'Ulûmid-Dîn (Cilt: 3)

Rub'u'l-Mühlikât

YEDİNCİ KİTAB

KİTÂBU ZEMMİ'L-BUHL VE ZEMM-İ HUBBİ'L-MAL

CİMRİLİK VE MAL SEVGİSİNİ ZEMM KİTABI

(MUKADDİME VE ONDÖRT BEYÂNDAN MÜTEŞEKKİLDİR.)

242

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur, O'na hamdederim. Kullarına verdiği bol ve geniş rızık ve ümidlerini kestikten sonra sıkıntılarını izâle etmekle hamd'i hak edip hamde müstahak yalnız O'dur. O Allah ki, bütün varlıkları yarattı ve bütün canlılara bol rızıklar verdi. Kendi cömerdliğinin iktizâsı olarak çeşitli ni'metleri kullarına yağdırdı. Verdiği ni'metlerde değişiklikler yapmak, darlık ve genişlik, zorluk ve kolaylık göstermekle onları ibtilâ ve imtihân etti. Yoksulluk, zenginlik, tama', ümidsizlik, servet, iflâs, acziyet, imkân, hırs, kanâat, cömerdlik, cimrilik, varlığına sevinmek, yokluğuna üzülmek, infak, isar, genişlik, darlık, isrâf, aza rızâ, çoğu hakir görme gibi yollarla onları imtihân etti. Bütün bunlar hangisinin iyi amel işlediğini, hangisinin dünyâyı Âhiret üzerine tercih ettiğini, Âhireti bırakıp dünyâya meyl ettiğini tecrübe (herkesi kendisine tanıtmak) içindir.

Salât u selâm, o yüce Peygamber Hz. M u h a m m e d ' e olsun ki, onun getirdiği kitab ve din, bütün şeriatleri neshetti. Onun âl ve ashâb'ına olsun ki, onlar boyun eğerek Rablerinin yoluna girmişlerdir.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; dünyânın ibtilâları muhtelif, geniş ve dal budakları pek çoktur. Fakat en büyük ibtilâsı, en geniş fitnesi servettedir. Servetin fitnesinden kimse kurtulamaz. Kimse ondan müstağnî kalamaz. Servet bulununca da onun şerrinden kimse korunamaz. Zira servetsizlikten küfre yakın olan fakîrlik doğar. Servet bulunduğu zaman, sonu hüsrân olan azgınlık meydâna gelir. Hulâsa, servet, fayda ve zarardan hâlî değildir. Faydası, münciyât, zararı ise mühlikâttır. Hayrını şerrinden, iyiliğini kötülüğünden ayırmak zordur. Onu ancak ilimde rusuh bulan, dinde kuvvetli basîret sâhibi kimseler ayırabilir. Öyle sûretâ âlim addedilip kendine mağrûr olanlar bunu ayırd edemezler. Husûsî bir şekilde bunu îzâh cidden mühimdir. Zira, «DÜNYÂNIN ZEMMİ KISMI»nda anlattıklarımız umûmî bir ifâde idi, hususî bir şekilde servete tahsis edilmiş değildi. Dünyâ, peşin istifâde edilen her şey'i içine alır ki;

mâl, bunların bir kısmı olduğu gibi; mevki', mide ve diğer şehevî ihtiyaçlar, hiddetin gereğini yapmak, hased, kibir, üstünlük iddiâsı da ayrı ayrı dünyâlığın kısımlarıdır. Daha bir çok nevi'leri vardır ki, biz bunlara, insan oğlunun peşînen dünyâda faydalandığı şeyler diyebiliriz. İşte burada, bilhâssa yalnız mâl ve serveti ele alacak ve onu anlatmağa çalışacağız. Zira malın pek çok gaaile ve âfetleri vardır. Servet olmadı mı yoksulluk, varlık olunca da zenginlik vasıfları doğar. Her ikisiyle de insan oğlu tecrübeye tâbi' tutulur. Yoksulların da iki hâli vardır. Yâ hâline kanâat eder veya haris olur. Kanâat makbûl, hırs ise mezmûmdur. Haris olanların da iki hâli vardır; ya insanların elindeki servete gözünü diker veyâ insanlardan müstağni olarak elini kolunu sıvar çiftçilik ve diğer san'atında çalışır. Şübhesiz, başkalarının servetine göz dikmek en kötüsüdür. Servet sâhibinin de iki hâli vardır; ya cimrilik ile serveti üzerinde yatar, kimseye faydası olmaz veyâ infâk eder. Şübhesiz cimrilik mezmûm, infâk ise makbûldür. İnfâk edenin de iki hâli vardır; yâ isrâf eder, veyâ iktisâd üzere hareket eder. Bunlardan da makbûl olanı iktisaddır. Bunlar, birbirine benzeyen şeylerdir. Bunların yüzünden perdeyi kaldırıp herbirini olduğu gibi, herkesin gözü önüne sermek mühimdir.

Bütün bunları Allahu Teâlâ'nın izniyle ondört kısımda izaha çalışcağız. Bunlar; malın zemmi, medhi, fayda ve âfetleri, hırs ve tama'ın zemmi, hırs ve tama'ın tedâvi çâreleri, cömerdliğin fazileti, cömerdlikle alâkalı hikâyeler, cimriliğin zemmi, cimrilikle alâkalı hikâyeler, isar ve isarın fazileti, cömerdlik ve cimriliğin dereceleri, cimriliğin ilâcı, sonra mâl ile alâkalı umûmî vazifeler, zengini zem ve fakiri övme kısımlarıdır.

1 inci BEYÂN : SERVETİN ZEMMİ VE SERVETİ SEVMENİN KERÂHETİ

Bu husustaki âyetler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

«Ey îmân edenler, sizi, mallarınız ve çocuklarınız Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Böyle olanlar, hüsrâna uğrayacaklardır.» (63 - Münâfikûn: 9)

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

«Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız bir sınamadır. Büyük ecir ise Allah katındadır.» (64 - Teğâbün: 15) Mâl ve evlâdını Allah katında olan üzerine tercih eden, büyük zarardadır.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ

«Kim dünyâ hayâtını ve onun zînetini arzû ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamâmen öderiz. Onlar bu hususta bir eksikliğe de uğratılmazlar.» (11 - Hûd: 15)

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى **«Ama insân oğlu kendini müstağni sayarak azgınlık eder.»** (96 - Alâk: 6 - 7) Günâhı terk ve ibâdete koyulmak, ancak Allah'ın kuvvet ve kudretiyledir.

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ **«Çoğunluk olmak iddianız sizi meşgûl etti.»** (102 - Tekâsür: 1)

Mevzû ile alâkalı Hadisler;

حُبُّ الْمَالِ وَالشَّرَفِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ

«Sulanan arâzinin baklayı yetiştirmesi gibi, mâl ve şeref sevgisi de nifâkı geliştirir.»

مَا ذِئْبَانِ ضَارِيَانِ أُرْسِلَا فِي زَرِيبَةِ غَنَمٍ بِأَكْثَرَ إِفْسَادًا فِيهَا مِنْ
حُبِّ الشَّرَفِ وَالْمَالِ وَالْجَاهِ فِي دِينِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ

«Yırtıcı aç iki kurdun salıverildikleri bir koyun ağılına (sürüsüne) verdikleri zarar, şeref, mâl ve mevki sevgisinin, müslümân kişinin dinine verdiği zarardan daha fazla değildir.» (521)

هَلَكَ الْمُكْثِرُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَقَلِيلٌ مَا هُمْ

---

(521) Bezzar, değişik ifâde ile Müslim, Tirmizî ve Nesei Kâ'b b. Mâlik'ten rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

«Serveti çoğaltanlar helâk oldu. Ancak Allah'ın fakir kullarına verip bu servet ile hayır ameli işleyenler müstesnâdır. Ne yazık ki bu gibiler de azdır.» (522) Resûl-i Ekrem'e, ümmetinin en kötüleri kimdir? diye sorulduka, **«Zenginlerdir.»** buyurdu.

سيأتي بعدكم قوم يأكلون أطايب الدنيا وألوانها ويركبون
فره الخيل وألوانها وينكحون أجمل النساء وألوانها ويلبسون أجمل
الثياب وألوانها لهم بطون من القليل لا تشبع وأنفس بالكثير
لا تقنع عاكفون على الدنيا يغدون ويروحون إليها اتخذوها
آلهة من دون إلههم وربا دون ربهم إلى أمرها ينتهون ولهواهم
يتبعون فعزيمة من محمد بن عبد الله لمن أدركه ذلك الزمان
من عقب عقبكم وخلف خلفكم أن لا يسلم عليهم ولا يعود مرضاهم
ولا يتبع جنائزهم ولا يوقر كبيرهم فمن فعل ذلك فقد أعان
على هدم الإسلام

«Sizden sonra öyle insanlar gelecek ki, türlü ve zevkli yemekler yiyecek, renkli ve rahat binitlere binecek, rengârenk ve güzel kadınlarla evlenecek, kat kat ve nefis kumaşlar giyecektir. Onların bir mîdeleri var ki az ile doymaz, onların bir istekleri var ki çoğa da kanâat etmez. Dünyâya bağlanmışlar. Akşam-sabah düşündükleri ve taptıkları dünyâlıktır. Onu, Allahu Teâlâ'nın dışında ilâh ve Rablerinden başka rab kabûl ederler. Bütün çabaları dünyâ içindir. Yalnız hevâ ve heveslerinin peşinde koşarlar. A b d u l l a h ' ın oğlu M u h a m m e d ' in kat'i sözü şudur ki, sizin veyâ onların peşinden, sizden sonra veyâ onlardan da sonra gelenlerden o güne yetişenler, bunlara selâm vermesin, hastalarını ziyâret etmesin, cenâzelerine gitmesin ve büyüklerine hürmet göstermesinler. Zira bunları yapanlar, İslâmiyetin yıkılmasına yardım etmiş olurlar.» (523)

---

(522) Taberânî Abdurrahmân'dan rivâyet etmiştir..
(523) Taberânî Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

«دعوا الدنيا لأهلها من أخذ من الدنيا فوق ما يكفيه أخذ حتفه وهو لا يشعر»

«Dünyâyı ehline bırakın. Zira ihtiyâcından fazla dünyâlık alan, bilmeyerek helâkini satın almış olur.» (524)

«يقول ابن آدم مالي مالي وهل لك من مالك إلا ما أكلت فأفنيت أو لبست فأبليت أو تصدقت فأمضيت»

«Âdem oğlu, «malım malım» der durur. Hâlbuki malından senin için ancak yediğin var ki yok olup gidiyor, giydiğin var ki eskiyip mahvoluyor, ancak sadaka olarak verdiğini ebedileştiriyorsun.» (525)

Adamın biri Resûl-i Ekrem'e :

— Yâ Resûlallah, acaba ben neden ölümü sevmiyorum? diye sordu. Resûl-i Ekrem ;

— **Servetin var mı?** diye sordu. Adam :

— Evet, malım mülküm var, dedi. Resûl-i Ekrem :

— **Malını hayra ver ve kendinden önce gönder. Çünkü mü'minin kalbi malı ile berâberdir. Şâyet kendinden önce servetini gönderirse, o da onun peşinden gitmek ister, şâyet geride bırakırsa kendisi de geride kalmak ister,** buyurdu. Yine :

«أخلاء ابن آدم ثلاثة واحد يتبعه إلى قبض روحه والثاني إلى قبره والثالث إلى محشره فالذي يتبعه إلى قبض روحه فهو ماله والذي يتبعه إلى قبره فهو أهله والذي يتبعه إلى محشره فهو عمله»

«İnsân oğlunun üç dostu vardır. Bunlardan biri, ölünceye kadar kendisine arkadaş olur; ikincisi mezara gidinceye kadar, üçüncüsü de mahşere kadar kendisinden ayrılmaz. Ölünceye kadar kendisine arkadaşlık eden servetidir. (Ölünce mal vereseye intikal eder.) **Mezara kadar gelen**

---

(524) Bezzâr Enes'den rivâyet etmiştir.

(525) Müslim, Abdullah ve Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. Hadis yukarıda geçti.

âile efrâdı ve diğer ahbablarıdır, (onlar da oradan geri döner). Mahşere kadar kendisine arkadaşlık edecek olan amelidir.» (526)

İsâ aleyhisselâm'ın Havârileri kendisine:

— Nasıl oluyor, sen suda yürüyorsun da biz batıyoruz? diye sordular. İsâ aleyhisselâm:

— Sizin nazarınızda altun ile gümüş nasıl şeylerdir? diye sorar. Onlar da:

— Çok iyi ve çok güzel şeylerdir, deyince, İsâ aleyhisselâm:

— Fakat benim nazarımda altun gümüş ile toprak arasında bir fark yoktur, der.

Selmân-ı Farsi Ebû'd-Derdâ'ya yazdığı bir mektûbda: «Kardeşim, sakın şükrünü ödeyemiyeceğin dünyâlık peşinde koşma. Zira ben Resûl-i Ekrem'in:

يُجَاءُ بِصَاحِبِ الدُّنْيَا الَّذِي أَطَاعَ اللّٰهَ فِيهَا وَمَالُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ كُلَّمَا تَكَفَّأَ
بِهِ الصِّرَاطُ قَالَ لَهُ مَالُهُ امْضِ فَقَدْ أَدَّيْتَ حَقَّ اللّٰهِ فِيَّ. ثُمَّ يُجَاءُ
بِصَاحِبِ الدُّنْيَا الَّذِي لَمْ يُطِعِ اللّٰهَ فِيهَا وَمَالُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ كُلَّمَا تَكَفَّأَ بِهِ
الصِّرَاطُ قَالَ لَهُ مَالُهُ وَيْلَكَ أَلَا أَدَّيْتَ حَقَّ اللّٰهِ فِيَّ فَمَا يَزَالُ كَذٰلِكَ
حَتَّى يَدْعُوَ بِالْوَيْلِ وَالثُّبُورِ

«Servetiyle Allah'a itâat eden ve malının hakkını ödeyen mal sâhibi, Kıyâmet günü servetiyle berâber gelir. (Sırat köprüsünden geçerken) **her ne zaman Sırat önüne dikilirse, malı, «geç geç, Zira sen bende olan Allah'ın hakkını ödedin.» der. Sonra da malındaki Allah hakkını ödemeyen gelir. Malı yanında Sırat köprüsü önüne çıkınca, mal, «yazık sana, neden bende olan Allah hakkını ödemedin?» diye onunla alay eder durur. Tâ ki adam: «Vay bana, ben ne yaptım.» deyinceye kadar.»** (527) buyurduğunu işittim,» dedi.

Zühd ve Fakr Kitablarında dünyânın zemmi husûsunda anlattıklarımızın hepsi umûmiyetle malın zemmine de şâmildir. Artık onları tekrâr ile sözü uzatmağa lüzum yoktur. Zira mâl, dünyânın en büyük rüknüdür. Bunun için burada yalnız mâl ile alâkalı hususları anlatmağa devâm edeceğiz. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(526) Ahmed ve Taberâni Nûmân b. Beşir'den cayyid sened ile rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

(527) Irâki, Selmân'ın değil, Ebû'd-Derdâ'nın Selmân'a yazdığıdır, dedi, fakat aksini isbât edenler de vardır. Hadisi Beyhaki «Şuabü'l-İmân»ında rivâyet etmiştir.

﴿إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ وَقَالَ النَّاسُ مَا خَلَّفَ﴾

«İnsân öldüğü zaman melekler, ne getirdi? İnsanlar ise, (vereselerine) neyi bıraktı? derler.» (528) Diğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

﴿لَا تَتَّخِذُوا الضَّيْعَةَ فَتُحِبُّوا الدُّنْيَا﴾ **«Mâl, mülk, arâzi ve servet edinmeyin, dünyâya meyleder onu seversiniz.»** (529)

Bu Husûs İle Alâkalı Diğer Rivâyetler:

Adamın biri **Ebû'd-Derdâ**'ya mâl gönderir. Ebû'd-Derdâ bunu kötülük kabûl eder ve:

— Bana bu kötülüğü kim yaptı? Allah'ım, sen onu sıhhatlı kıl, ömrünü uzun et ve servetini çoğalt, der. Bu duâsıyle, bol servetle uzun ömür ve sıhhatli bedenin insânı azdıracağına işâret eder ve bunu bir beddûa sayar.

Hz. **Ali** (R.A.) Ebû'd-Derdâ'nın avucuna bir dirhem sıkıştırır. Ebû'd-Derdâ:

— Sen benim yanımdan uzaklaşmadıkça bana faydalı olamazsın, der.

Rivâyete göre Hz. Ömer Resûl-i Ekrem'in muhterem zevcelerinden **Cahş**'ın kızı **Zeyneb**'e bir hediye gönderir. Zeyneb, bunun Ömer'den geldiğini öğrenince, Ömer'e duâ eder ve: «Buna, benden daha fazla ihtiyaç sâhibleri vardı. Koyun onu şuraya da üzerini örtün.» der. Sonra kendisinin bir peçesini parçalayarak onu kese yapar ve bu keselerle parayı akrabalarından muhtaç olanlara ve yetimlere dağıtır, sonra da elini kaldırarak: «Allah'ım, bundan sonra bana Ömer'in atıyyesini nasib etme.» der. Ve hakikaten o sene ölür. Resûl-i Ekrem'den sonra Resûl-i Ekrem'in zevcelerinden ilk ölen odur.

Hasan-ı Basrî diyor: «Vallahi, parayı üstün tutan kimseyi Allah zelil eder.»

Denildi ki altun ve gümüş, ilk def'a para olarak kullanıldığı ve darphaneden basılıp çıkarıldığı zaman, **İblis** bunları eline alarak öptü, yüzüne, gözüne sürerek: «Sizi sevenler benim hakiki kullarımdır.» dedi. Basralı **Aclân**'ın oğlu **Sümeyt** de: «Altun ve gümüş, münâfıkların yularıdır, onlarla çekilip Cehennem'e götürülürler.» dedi. **Yahyâ** b.

(528) Beyhakî Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(529) Tirmizî ve sahih olduğunu söylediği hâlde Hâkim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

Muâz: «Para akreb'dir. Panzehirin yoksa onu eline alma. Çünkü seni sokar ve öldürür.» deyince, kendisine: «Paranın panzehiri nedir?» diye soranlara: «Helâlından alıp meşrû olan yerine vermektir.» dedi. Alâ b. Ziyâd da şöyle anlatıyor: «Bütün zinet ve süsü ile dünyâ karşıma çıktı. Ben de:

— Senin şerrinden Allah'a sığınırım, dedim. Dünyâ:

— Benim şerrimden korunmak istersen altun ve gümüşe kıymet verme, dedi. Çünkü dünyâ demek, altun ve gümüş demektir. Altun ve gümüşü olan, dünyâlıktan her istediğine sâhib olabilir. Bunlardan uzaklaşan, dünyâdan korunmuş olur.» Bunun için şâir:

«Ben bildim ki vera', bu dirhemden korunmaktadır. Paraya gücün yettiği hâlde ona kıymet vermezsen, işte senin takvân, müslümanlık takvâsıdır.»

demiştir. Diğer bir şâir de:

«Kişinin yamalı gömlek, kısa entari giymesine, alnında secde eserinin bulunmasına aldanma. Ona altun ve gümüş göster, sevip sevmediğini o zaman anlarsın.»

demiştir.

Mesleme b. Abdülmelik ölüm döşeğinde yatan halife Ömer b. Abdülâziz'in ziyâretine gittiğinde, Ömer'e:

— Sen ne yaptın? Çocuklarını parasız bıraktın, böyle olur mu? dedi. Ömer b. Abdülâziz'in onüç çocuğu vardı. Mesleme'nin bu sözü üzerine Ömer:

— Beni oturtun, dedi. Oturttular ve dedi ki:

— Ben onların hakkından kimseyi mahrûm etmedim, kimsenin hakkını da onlara veremezdim. Çünkü benim çocuğum da diğerlerinin çocuğu gibi bir insandır. Şâyet Allah'a kulluk ederse, Allah onu korur, Allahu Teâlâ sâlihlerin dostudur. Şâyet âsi olursa ne isterse yapsın, dedi.

Muhammed b. Kâ'bü'l-Kurazi'nin eline bol miktarda servet geçti. Kendisine:

— Bunu oğlun için alıkoyuyorsun, diyenlere, o:

— Hayır, servetimi kendim için alıkoyacağım, yâni Allah rızâsı uğrunda sarfedeceğim, oğlumu da Allah'a emânet edeceğim, dedi. Adamın biri: «Sakın kendini kötülüğe sevkedip evlâdını refâha ulaştırma.» dedi. O da yüzbin dirhemi tasadduk etti. Yahyâ b. Muâz da: «Mâl sâhibinin ölümü ânında öyle büyük iki felâketi vardır ki, bunlar gibi felâket kimse duymamıştır. Bu felâketlerin birincisi, ölür ölmez servetinin tamâmının elinden alınması, ikincisi de teker teker hepsinden sorulmasıdır.»

2 nci BEYÂN: SERVETİ MEDHETMENİN VE MEDH İLE ZEMMİN TE'LİFİ

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in bir çok âyetlerinde ma-

la **h a y r** adını vermiştir. Bunlardan biri: ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾

«Eğer mal bırakacaksa...» (2 - Bakara: 180) Âyet-i Kerime'sidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de şöyle buyurmuştur:

﴿نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ﴾ **«İyi mal, iyi adam için ne güzel şeydir.»** (530)

Sadaka ve Hacc'ın fazileti hakkında vârid olan âyet ve hadîsler, malı medhederler. Zira bu mâli ibâdetlere, servet sâyesinde erişilir. Allahu

Teâlâ: ﴿وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ﴾ **«Rabbinden bir rahmeti olarak hazinelerini çıkarmalarını istedi.»** (18 - Kehf: 82) buyurmuştur. Diğer Âyette de şöyle buyurulmuştur:

وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا

«Sizi mallar ve oğullarla desteklesin; sizin için bahçeler vâr etsin, ırmaklar akıtsın.» (71 - Nûh: 12) Resûl-i Ekrem de bir hadîsinde şöyle bu-

yurmuştur: ﴿كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا﴾ **«Nerde ise fakirlik küfür olacaktı.»** (531) Bütün bunlar, serveti övmektedir.

Zemm ile medihden sonra bunları bir araya toplamanın tevcihinde durma, tâ ki, servet edinmenin hikmetini, maksadını, âfet ve gailelerini bilinceye kadar. Bunları öğrendiğin zaman, servetin bir yönden hayır, bir yönden şer; hayır yönü ile makbûl, şer yönü ile mezmûm olduğunu anlarsın. Yâni bizâtihi servet, ne sırf hayır ve ne de sırf şerdir. Belki hayra da şerre de vesîle olabilir. İşte vaziyeti bu olan, yâni hayra da, şerre de sebeb olabilen her şey, bâzan övülür, bâzan da yerilir. Fakat aklı

---

(530) Ahmed ve Taberâni Amr b. el-Âs'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.
(531) Beyhakî «Şuabü'l-imân»ında Enes'den rivâyet etmiştir. Hadîs yukarda geçmiştir.

başında olan, yerilenin başka, övülenin de başka olduğunu anlar. Bunun izâhı, şükür bâbında anlattığımız hayrât ve hasenât, ni'metlerin derecelerinin açıklanması, kanâat edilecek miktârı gözden geçirmekle anlaşılır. Biz orada basiret sâhibi, aklı başında insanların maksadları, ebedi ikaametgâh ve ni'metlerin devam yeri olan Âhiretin saâdeti olduğunu anlattık. İşte makbûl servetten bu saâdeti te'min eden servet kasdedilir ki, aklı başında olanların maksadı budur. Nitekim Resûl-i Ekrem'e:
— İnsanların en akıllısı ve keremlisi kimdir? diye sorulduğunda:

أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَأَشَدُّهُمْ اِسْتِعْدَادًا لَهُ

«Ölümü en çok hâtırlayıp, onun için en fazla hazırlıklı olanıdır.» (532) buyurmuştur. Dünyâda bu saâdete üç vesile ile erişilir. **Birincisi** rûhî fazîlettir ki bu, ilim ve güzel ahlâktır. **İkincisi** bedenî fazilettir ki, bu da bedenin sıhhat ve selâmetidir. **Üçüncüsü** bedenin hâricindeki sebeptir. O da servet ve benzeridir. Bunların en üstünü ruhî, ikincisi bedenî ve en âdisi de hâricî olan sebeblerdir, mâl gibi. Servetin en âdisi de altun ve gümüştür. Çünkü onlar hizmetçidir, onların hizmetçisi yoktur. Onlar bizâtihi matlûb değil, başka şeyler için aranırlar. Zira rûh ve kalb bizâtihi saâdeti arayan bir cevherdir. Kendi zâtının sıfatı olmaları için ilim, mârifet ve iyi ahlâka hizmet eder. Beden de duygu ve diğer uzuvları vâsıtasıyle rûha hizmet eder. Yiyecek ve giyecekler de bedene hizmet eder. Çünkü yemekten maksad, bedenin yaşaması, evlenmeden maksad neslin devâmı, bedenden de maksad rûhu olgunlaştırmak, ilim ve güzel ahlâk ile onu süslemek olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu izâhımızı anlayan, malın kadrini de bilir, nereden şeref kazandığını anlar. Rûhun tekâmülü için, zarurî olan bedenin yaşayabilmesi için muhtaç olduğu yemek, giymek gibi şeyler için zarurî bir ihtiyaç olması bakımından hayır olduğunu öğrenmiş olur. Bir şey'in fayda, maksad ve gaayesini bilip o şey'i o uğurda kullanan, o maksadla ona teveccüh edip ve maksadı unutmayan, güzel yol tutmuş ve güzel bir istifâde etmiş olur. Netice, hakkında makbûl olur. Demek ki, servet, aslında doğru ve dürüst bir maksada vesîle ve bir âlettir. Servetteki gaaye budur. Bununla beraber servet, kötülükte de kullanılabilir. Bu da ilim ve amel kapusunu kapatıp Âhiret saâdetinden alıkoyan yerlerde kullanılan servettir ki, mezmûmdur. Demek ki, servetin iyilik veyâ kötülüğü bizâtihi değil, maksada nisbetledir. Helâlından kazanılır ve ebedî saâdet için harcanırsa makbûl, aksi ise mezmûmdur. İhtiyâcından fazla dünyâlık edinen, bilmeyerek helâkini hazırlamıştır. Nitekim yukarda hadîsde geçti. Tabiatler, insânı Allah yolundan alıkoyan şehvetlere meylettiği, servet de bu-

(532) İbn Mâce İbn Ömer'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

nun âleti olup bunu kolaylaştırdığı için, servetin yeteceği kadarından fazlası mahzûrlu görülmüş ve peygamberler servetin fazlasından Allah'a sığınmışlardır. Nitekim Peygamber Efendimiz:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ قُوتَ آلِ مُحَمَّدٍ كَفَافًا «Allah'ım, Muhammed'in âl'inin nafakasını kifâyet miktârı ver.» (533) buyurmuş ve servetin ancak hayra yarayanını istemiştir. Diğer bir hadisde de:

اَللّٰهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ

«Allah'ım, beni yoksul olarak yaşat, yoksul olarak öldür ve yoksullarla haşreyle.» (534) buyurmuştur. İ b r â h i m aleyhisselâm da duâsında, Allah'a sığınarak: وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ «Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzaklaştır.» (14 - İbrâhim: 35) demiştir. Peygamberler puta tapmayacaklarına göre, buradaki putlardan maksad, altun ve gümüştür. İbâdetten maksad da bunları sevmek ve onlara aldanmaktır. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ تَعِسَ وَلَا انْتَعَشَ
وَإِذَا شِيكَ فَلَا انْتَقَشَ

«Altun ve gümüşün kulu helâk oldu; sürçmedi, tamâmen helâk oldu.» (535) Onları seven kimsenin onlara taptığını ve bu gibilere tapanların putlara tapmış gibi olduğunu, hattâ Allah'dan başka ne olursa olsun tapan, yâni Allah yolundan kendini alıkoyup, Allah hakkını edâya mâni olan her hangi bir şey'in peşinden giden, puta tapmış gibidir. Buna ş i r k denir. Şirk de ikiye ayrılır. Biri gizli, diğeri âşikâre olan şirktir. Hafî dediğimiz gizli şirkin sâhibi ebedî Cehennem'de kalmaz. Bununla berâber bundan kurtulan da çok azdır. Zîra o, karıncanın ayak ṣamatasından gizlidir. Şirk-i celî dediğimiz alenî şirk ise, bunun sâhibi ebedî olarak Cehennem'dedir. Allah ikisinden de bizi korusun.

---

(533) Dokuz hadis önce geçmiştir.

(534) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(535) Tirmizî Enes'den, İbn Mâce ve Hâkim de rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

3 üncü BEYÂN: SERVETİN ÂFET VE FAYDALARI

Bilmiş ol ki; servet, zehir veyâ zehiri bulunan bir yılan gibidir. Gaaileli tarafları zehiri, faydalı tarafları ise panzehiridir. Kâr ve zararını bilenler, zararından kaçınır, kârından faydalanırlar.

Faydalarına gelince; bunlar, dünyâlık için olur, Âhiret için olur. Servetin dünyâ husûsundaki faydalarını saymağa lüzum yoktur. Bunu herkes bilir. Bilmeseler, servet edinmek için kırılıp gitmezlerdi.

DİNÎ FAYDASI ÜÇ KISIMDA TOPLANIR:

Birinci kısım, şahsına faydalı olanıdır. Bu da ya doğrudan ibâdetinde olur, veyâ ibâdetine yardımcı olan işinde olur. İbâdetinde kendisine faydası dokunan, Hac ve cihadda servetinden yararlanmak gibi, bunlar servet ile yapılır. Aynı zamanda bunlar Allah'a olan yakınlığın ana kaynağını teşkil ederler. Yoksul, bu faziletlerden mahrûmdur. İbâdeti takviye ve ibâdete yardımcı olması bakımından servetin faydası yemek, giymek, mesken ve evlenmek gibi geçimin zarurî ihtiyaçlarını te'min etmesidir. Bu ihtiyaçlar te'min edilmediği takdirde, kalb bunlarla meşgûl olur, dinî işler ile uğraşamaz. İbâdet için lüzumlu olan her şey'i te'min etmek için çalışmak da ibâdettir. Demek oluyor ki, dine yardımcı olacak, dünyâlığı te'min de ibâdettir. Fakat ihtiyaçtan fazlası ve zevk için olanı bu kısma girmez. Çünkü o, dünyâlıktır.

İkinci kısım, insanlara sarfettiğidir ki, bu da sadaka, mürüvvet, ırzı koruma veyâ hizmetçi olmak üzere dörde ayrılır. Sadakanın sevâbı açıktır. Sadaka Allah'ın gadabını söndürür. Bunu sadakanın fazileti kısmında anlattık. Mürüvvet ise, yâni dost ve ahbâba ziyâfet çekmek, hediye vermek ve bâzı yardımlarda bulunmak gibi hususlardır. Bunlara sadaka denmez. Sadaka, muhtaçlara yapılan yardımdır. Ancak bunların da dinî faydaları vardır. Çünkü böyle yedirmek ve hediye vermek sâyesinde dost ve ahbâb edinilir, cimrilikten kurtulur ve cömerdler arasına girer. Zira cömerd, hayır ve hasenât yapan ve böyle yedirip içirenlere denir. Bunun da büyük mükâfatı vardır. Hediye ve ziyâfet hakkında çok rivâyetler vardır. Burada fakir farkı da gözetilmez.

Irzı korumaya gelince: Şâirlerin hicivlerinden korunmak ve dillerini susturmak için onlara verilen paralar gibi, (yazarlar da bu hükümdedir.) Resûl-i Ekrem:

ما وقى به المرء عرضه كتب له صدقة «Şerefi korumak için verilen para da sâhibine sadaka yazılır.» buyurdu ve bu gibi

masrafın her ne kadar peşin faydası varsa da, yine dinî sayılmıştır. Nasıl sayılmasın ki bu sâyede, öteki adamı gıybetten koruduğu gibi, aralarında doğacak husûmetleri de önlemiş olur.

İstihdâm işine gelince: İnsânın muhtâç olduğu bir çok işler vardır. Eğer bunların hepsini bizzat kendisi yapmağa kalkışırsa yapamıyacağı gibi, fikir ve zikir gibi makamların en üstünü olan derecelere de yükselemiyecek ve Âhiret yolculuğunu aksatmış olacaktır. Serveti olmayan, kendi işlerini bizzat yapmak mecbûriyetinde kalır. Hâlbuki başkasının yapamıyacağı işlerini bizzat kendin yapacak olursan itâba uğrarsın. Çünkü bizzât senin yapmak mecbûriyetinde olduğun ve başkasının senin hesâbına yapamıyacağı ilim, amel, zikir ve fikir gibi mühim işlerin vardır. Bunları bırakıp başka şeylerle uğraşmak hüsrândır.

Üçüncü kısım, muayyen bir şahıs için harcanmayan ve fakat faydası umûmî olan hayır işlerine sarfedilen maldır. Câmi, köprü, kervansaray, hastahâne, çeşme ve benzeri yerlere sarfedilen paralar ve yapılan vakıflar gibi. Bunlar, öldükden sonra da yaşayan hayırlardır. Hiç bir şey'i olmasa bile, bunlardan istifâde edenlerin duâsı yeter.

İşte bu anlattıklarımız, malın dinî faydalarıdır. Dünyâlıkta dilencilikten, yoksulluk zilletinden kurtarıp insanlar arasında ululuk mevkiine ulaşmak Âhiretin dışında kalan faydalardır. Servet sâyesinde insânın dost, ahbâb ve yardımcıları çoğalır, herkesin nezdinde saygılı olur. Bütün bunlar, servetin icâbıdır.

SERVETİN ÂFETLERİ

Servetin âfetlerine gelince; bunlar da dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî âfetleri üçtür.

Dinî âfetler;

Birincisi, servetin insânı isyâna sevketmesidir. Şehvet taşkındır, fakat acziyyet, şehvet ile kişinin arasına girer ve kendisini korur. Zira insan, ümidsiz olduğu bir günâhın peşine koşmaz. Ümidlendiği zaman, içinden o tarafa bir temâyül duyar. Servet ise iktidar bahşeder, kötülük erbâbının kuvvetlerini harekete geçirir. Şâyet servet sâyesinde arzûlarının peşinden koşarsa helâk olur, sabrederse büyük zahmet çeker. Çünkü gücü yetenin sabrı daha zordur. Gizli fitne, âşikâre fitneden daha büyüktür.

İkincisi: Fazla servet, insânı mübâh olan şeylere sevkeder. Bu da derecelerin ilkidir. Servet sâhibi, Süleymân aleyhisselâm gibi, arpa ekmeği yemeğe, kalın kumaş giymeğe ve zevklerini terketmeğe taham-

mül ederse de, onun en güzel tarafı, dünyadan zevklenmek, dünyâlığa alışmakdır ki, servet ile ünsiyet eder. Servet, ayrılamadığı bir sevgilisi hâline gelir. Onunla fazla ünsiyet edince de bâzan helâl yoldan serveti elde edemeyince şübheli şeylere dalar; riyâkârlığa ve yağcılığa baş vurur. Yalan söyler, içi dışına uymaz ve diğer kötü huylara baş vurmak zorunda kalır. Yâni en azından bu derekeye düşer, ancak bu sâyede servet edinir. Çünkü serveti çoğalan kimsenin insanlara ihtiyâcı çoğalır. İnsanlara muhtâç olan, onlara riyâkârlık etmek zorunda kalır. Onların gönüllerini almak için Allah'a isyân eder. İnsân oğlu, birinci âfetten kendini korursa da bu ikinci âfetten kurtulamaz. Böyle insanlara muhtaç olmaktan, dostluklar ve husûmetler doğar. Hased, kin, riyâ, kibir, yalan, söz gezdirme, gıybet ve benzeri dil ve kalb ile alâkalı hastalıklar meydâna gelir. Bu hastalıklar diğer âzalara da geçebilir. Bütün bunları mal doğurur.

Üçüncüsü, hiç bir servet sâhibinin kurtulamıyacağı bir âfettir ki, o da servetin ıslâhı ile meşgûl olmak sebebiyle Allah'ın zikrinden mahrûm kalmaktır. İnsânı Allah'dan alıkoyan her şey hüsrân ve zarardır. Bunun için İsâ aleyhisselâm: «Servetin üç âfeti vardır: Birincisi, onu helâlinden te'min etmemektir. Helâlinden kazanırsa, diyenlere, meşrû olmayan yerlere sarfetmektir.» dedi. Meşrû olan yere de sarfederse, diyenlere, o malı düzeltmekle meşgûl olmak, onu Allah'tan alıkor, demiştir. İşte bu, kötü bir hastalıktır. Zîra ibâdetlerin aslı, özü ve sırrı, Allah'ı zikir ve O'nun büyüklüğünü tefekkürdür. Bu ise boş bir kalb ister, huzûr ister. Halbuki servet sâhibi, tarlasında çiftçilerle meşgûl, ortaklarının su ve hudud münâzaaları ile meşbûdur. Ayrıca ücretle çalışanların paraları, hükûmete vereceği vergiler, işçilerin hileleri, zarar etmesi, malının helâk olması, hayvanların yiyeceği gibi hususları ile dâimâ kafası meşguldür. Menkul, gayr-ı menkul, canlı ve cansız bütün mallarda bu düşünceler mevcuddur. En az düşündüğü toprak altında gizli sakladığı altun ve gümüştür. Bununla berâber onun kaybolmasından, insanların gözünü ondan nasıl keseceğinden ve bunu daha iyi nasıl koruyabileceğinden bir vakit hâli kalmaz, kafası dâimâ o düşünce ile doludur. Dünyânın düşünce sâhası çok geniştir, sonu gelmez, fakat yalnız günlük nafakası bulunan kimse bu düşüncelerden sâlimdir.

İşte bu anlattıklarımız, dünyâlığın âfetleridir. Bunların yanında daha pek çok âfetler de vardır. Hesâbı, alacağı, vereceği, sıkıntısı, muhâfaza vesâire gibi. Bütün bu zehirlerin panzehiri, servetten günlük nafakayı te'min edecek miktârı alıkoyup fazlasını hayır ve hasenâta sarf etmektir. Günlük nafaka, hayır ve hasenâta sarfedilen servet dışında kalan varlık zehir ve âfettir.

Lütuf ve keremiyle Cenâb-ı Hakk'dan, selâmete ulaşmak için güzel yardımlar dileriz. Zira O'nun buna gücü yeter.

4 üncü BEYAN : HIRS VE TAMA'IN ZEMMİ İLE KANÂAT VE İNSANLARDAN MÜSTAĞNİ OLMANIN MEDHİ

Fakir kitâbında açıkladığımız gibi, yoksulluk dâimâ makbûldür. Ancak yoksulluğun hâline râzı olarak kanâat etmesi ve kimsenin servetinde gözü olmaması lâzımdır. Kimsenin malında gözü olmadığı gibi, haris de olmayacaktır. Bu da ancak zarûretin en düşük derecesinde yemek, giymek, meskene râzı olmakla mümkündür. Yalnız bulunduğu günü ve âzami bir ay'ı düşünmeli, başka günler için gaaile çekmemelidir. Daha ileri giderse kanâat şerefini kaybeder, tama' ve hırs zilletine düşer. Bu iki hastalık kendisini kötülüklere sürükler, mürüvvete uymayan kötü işler irtikâb ettirir. Hırs ve tama', âdem oğlunun fıtratında vardır. O, aza kanâat etmek istemez. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

لو كان لابن آدم واديان من ذهب لابتغى لهما ثالثا ولا يملأ
جوف ابن آدم إلا التراب ويتوب الله على من تاب

«Âdem oğlunun iki dere dolusu altunu olaydı, üçüncüsünü isterdi Âdem oğlunun karnını ancak bir avuç toprak doldurur. Tevbe edenin tevbesini Allah kabûl eder.» (536) Ebû Vâkid el-Leysî diyor : **«Resûl-i Ekrem'e** vahiy nâzil olduğu zaman hemen yanına koşardık, o da gelen vahyi bize öğretirdi. Yine bir gün huzûruna gittiğimizde Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu :

إن الله عز وجل يقول إنا أنزلنا المال لإقام الصلاة وإيتاء الزكاة
ولو كان لابن آدم واد من ذهب لأحب أن يكون له ثان ولو كان
له الثاني لأحب أن يكون لهما ثالث ولا يملأ جوف ابن آدم
إلا التراب ويتوب الله على من تاب

«Allahu Teâlâ buyurur: **«Biz, serveti namaz kılmak ve zekât vermek için indirdik. Hâlbuki âdem oğlunun bir dere altunu olsa, bunun iki de-**

---

(536) Buhârî ile Müslim. İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

re olmasını ister. İki dere dolu altunu olsa, üç olmasını ister. Âdem oğlunun karnını ancak toprak doldurur. Tevbe edeni Allah bağışlar.» (537)

Ebû Mûsâ el-Eş'ari (R.A.): «Berâe sûresi kadar bir süre nâzil olmuş ve sonra ref'olunmuştur. «Allahu Teâlâ imandan nasibi olmayan kimseler ile de bu dini kuvvetlendirir.» meâlindeki âyet ile: «Âdem oğlunun iki dere dolusu serveti olsa, bunun üçüncüsünü isterdi. Âdem oğlunun karnını ancak toprak doldurur ve tevbe edenin tevbesini Allah kabûl eder.» meâlindeki âyetler hâtırımda kalmıştır.» dedi. (538) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ مَنْهُومُ الْعِلْمِ وَمَنْهُومُ الْمَالِ

«İki haris doymaz. Biri ilmin harisi, diğeri de malın harisidir.» (539) buyurmuştur. Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur :

يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ وَيَشِبُّ مَعَهُ اثْنَتَانِ الْأَمَلُ وَحُبُّ الْمَالِ

«Âdem oğlu ihtiyarladıkça iki şey kendisiyle gençleşir. Bunlar tûl-i emel [uzun emel] ve mal sevgisidir.» (540)

Âdem oğlunun cibilliyeti ve tehlikeli tabiatı bu olduğu için, Allah ve Resûlü kanâatı övmüşlerdir. Resûl-i Ekrem bir hadisinde şöyle buyurmuştur : طُوبَى لِمَنْ هُدِيَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَكَانَ عَيْشُهُ كَفَافًا وَقَنَعَ بِهِ

«Müjde ol kimseye ki, İslâm hidâyetine ulaşmış, geçimi yetecek kadar verilmiş ve buna kanâat etmiştir.» (541) Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur :

مَا مِنْ أَحَدٍ فَقِيرٍ وَلَا غَنِيٍّ إِلَّا وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ كَانَ أُوتِيَ قُوتًا مِنَ الدُّنْيَا

«Fakir olsun zengin olsun, Kıyâmet günü herkes, keşke dünyâda ölmeyecek kadar geçimim olsaydı (da fazla olmasaydı), **diye temenni edecektir.»** (542) Yine Resûl-i Ekrem :

---

(537) Ahmed ve Beyhakî sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

(538) Müslim, biraz eksiği ile, Taberânî tamâmını rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

(539) Taberânî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

(540) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(541) Tirmizî, sahihtir, dedi. Ayrıca Fudâle'den rivâyet ettiler.

(542) İbn Mâce Nafi' yolu ile Enes'den rivâyet etmiştir.

لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ إِنَّمَا الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ

«Zenginlik, servet çokluğu değil, gönül çokluğudur.» (543) buyurmuştur.

Mala fazla haris olmak ve peşine düşmekten de nehyetmek üzere, Resûl-i Ekrem:

أَلَا أَيُّهَا النَّاسُ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعَبْدٍ إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ عَنْهَا

«Ey insanlar, istekde güzel davranın (rızkınızı helâldan arayın). Zira kişi için ancak yazılan vardır. (Takdir edilen rızkı ne ise odur.) Kendisi için yazılan rızkı yemeden kimse ölmez. Hoşlanmasa da rızkı kendisine verilecektir.» (544) buyurmuştur.

Rivâyete göre Hz. Mûsâ, Allahu Teâlâ'ya:

— Hangi kulun daha zengindir? diye sordu. Allahu Teâlâ:

— Verdiğime en çok kanâat edeni, buyurdu. Hz. Mûsâ:

— Hangi kulun daha âdildir? dedi. Allahu Teâlâ:

— Nefsine insâf edeni, buyurdu.

İbn Mes'ûd'un rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ

«Cebrâil kalbime üfledi: Rızkını almadan kimse ölmeyecek. Öyle ise Allah'tan kork ve rızkını talebde güzel davran.» (545) Ebû Hureyre de Resûl-i Ekrem'in kendisine şöyle söylediğini anlatır:

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ إِذَا اشْتَدَّ بِكَ الْجُوعُ فَعَلَيْكَ بِرَغِيفٍ وَكُوزٍ مِنْ مَاءٍ وَعَلَى الدُّنْيَا الدَّمَارُ

(543) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(544) Hâkim Câbir'den rivâyet etti ve sahihtir, dedi.
(545) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

«Yâ Ebâ Hureyre, fazla acıktığın zaman bir bardak su ile bir çörek ye de, dünyâ batsın, de.» (546)

Yine Ebû Hureyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

كُنْ وَرِعًا تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ وَكُنْ قَنِعًا تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ
وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا

«Şübheli şeylerden sakın, insanların en âbidi olursun. Kanâatkâr ol, insanların en çok şükredeni sayılırsın. Kendin için sevdiğini başkaları için de sev ki, mü'min olursun.» (547) buyurmuştur.

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (R.A.) rivâyetinde; kendisinden veciz bir mev'ize isteyen bir Bedevi'yi tama'dan men'etmek üzere yine Resûl-i Ekrem:

إِذَا صَلَّيْتَ فَصَلِّ صَلَاةَ مُوَدِّعٍ وَلَا تُحَدِّثَنَّ بِحَدِيثٍ تَعْتَذِرُ مِنْهُ
غَدًا وَاجْمَعِ الْيَأْسَ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ

«Kıldığın vakit, ehline veda' edenin namazı gibi kıl, yârın özür dileyeceğin sözü konuşma, insanların elinde bulunandan tama'ını kes.» (548) buyurmuştur.

Avf b. Mâlik el-Eşcâî de: «Yedi, sekiz veyâ dokuz kişi vardık, Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bulunuyorduk. Resûl-i Ekrem:

— **Siz Allah'ın Resûlüne biat etmez misiniz?** buyurunca biz:

— Meğer sizinle bîatimiz yok mu? dedik. Resûl-i Ekrem:

— **Bana biat etmez misiniz?** buyurdu. Bunun üzerine hemen elimizi uzatarak biat ettik ve bizden biri;

— İşte yine biat ettik, ne buyuracaksın yâ Resûlâllah? dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Hiç bir şey'i ortak koşmamak şartıyle Allah'a ibâdet edin, beş vakit namazı kılın, ülü'l-emr'i dinleyin ve itâat edin.** (Bu arada yavaşça bir şey söyledi:) ve **insanlardan bir şey istemeyin,** buyurdu.» (549) Râvi

(546) Kâmil ve Beyhakî Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(547) İbn Mâce rivâyet etmiştir.

(548) İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdı sahihtir, demiştir.

(549) Müslim'de biraz eksik, fakat Ebû Dâvud ve İbn Mâce'de aynen rivâyet edilmiştir.

diyor ki: «Burada bulunanlardan bâzıları, bu husûsa o kadar ehemmiyet verdi ki, düşen kamçısını dahi kimseye aldırmadı.»

Bu Husustaki Diğer Rivâyetler:

Hz. Ömer: «Tama' fakîrlik, kimsenin servetine göz dikmemek ise zenginliktir. İnsanların servetine göz dikmeyen onlardan müstağni olur. Hakîm'in birisine, zenginlik nedir? diye sorduklarında, ümid azlığı ve kifâyet miktârına rızâ göstermektir, dedi. Nitekim şâirin biri meâlen:

«Geçim dediğin, geçmekte olan bir kaç sâatten ibârettir. Günün hâdiseleri bunları çeker götürür.
Geçimine râzı ol, elindekine kanâat et, arzûlarını terket hür yaşa.
Nice ölüm çeşitleri var ki, onlara altun, gümüş ve elmaslar sebeb olur.»

demiştir.

Muhammed b. Vasi: Kuru ekmekleri ıslatarak yiyen ve buna kanâat eden, kimseye muhtaç olmaz, derdi. Süfyân-ı Sevrî: «Dünyâ meta'ının en iyisi, elinize geçmeyeni, elinize geçenin en hayırlısı da elinizden çıkardığınızdır.» derdi. İbn Mes'ûd (R.A.) da şöyle diyor: «Her gün bir melek: «Ey âdem oğlu, sana yetecek kadar az varlık, seni azdıracak çoktan hayırlıdır» diye seslenir.» demiştir. Sümeyt b. Aclan da: «Ey âdem oğlu, bir karış eninde ve boyunda olan miden neden seni Cehennem'e götürüyor?» demiştir. Hakîm'in birine:

— Servetten neyin var? diye sorduklarında, Hakîm:

— Temiz görünüşüm, gizli iktisâdım ve kimsenin servetinde gözümün bulunmaması vardır, diye cevab vermiştir.

Allahu Teâlâ'nın da şöyle buyurduğu rivâyet edilir: «Ey âdem oğlu, dünyânın hepsi senin olsa, bunlardan yalnız nafakan vardır. Ben, hesâbını başkasının sırtına yüklemek üzere nafakanı te'min ettiğim zaman sana ikrâm etmiş olurum.»

İbn Mes'ûd (R.A.) da şöyle diyor: «Bir ihtiyâc için bir adama gittiğiniz takdirde, «aman sen bilirsin» diye ısrâr edip durmayın. Çünkü onun verebileceği, Allahu Teâlâ'nın kendisine takdîr ettiği miktardır. onu aşamaz.» demiştir.

Emevî'lerden biri Ebû Hâzim'e yazdığı mektubda:

— İhtiyâcını bildir, gönderelim, dedi. Ebû Hâzim:

— Ben ihtiyâcımı Mevlâma yazdım; gönderdiğini kabûl eder, göndermediğine kanâat ederim, diye cevab verdi.

Hakîm'in birine:

— Aklı başında olan adamı en çok sevindiren ve hüznünü yok etmeğe en çok yardımcı olan şey nedir? diye sormuşlar, Hakîm:

— Aklı başında olan adamı en çok sevindiren şey, sâlih ameli, sıkıntısını en çok gideren şey de mukadderâta rızâ göstermesidir, diye cevâb vermiştir. Yine Hakîm'in biri: «İnsanların en çok darda olanı, hased edenleri, en rahat yaşayanları da kanâat edenleridir. Sıkıntılara mâruz kalıp da en ziyâde bunlara katlanmak zorunda olanları, haris ve tama'kârları, en yumuşak ve huzûr içinde geçim sağlayanları da dünyâyı terkedenleri, en çok pişmân olanları da ifrât eden, yâni ilmiyle amel etmeyen âlimleri buldum.» demiştir. Şâir de :

«Yaradana sığınarak kimseye yüz kızartmadan akşama girenden daha huzûr içinde kimse olamaz.»
«Böyle yapmakla hem şerefini korumuş ve hem de alnı açık olur.»

dedi. Diğer bir şâir de :

«Kanâat, sâhayı temizlemek ve helâl ile iktifâdır. Böyle davrananlar, hiç bir zaman sıkıntıya girmezler.»
«Ben, geçim için sağa sola koştuğum ve evimden ayrı bulunduğum sıralarda, uzakta kaldığım için dost ve ahbâbımın benden haberi olmadığı gibi, geçim telâşesiyle ölüm bile aklıma gelmez. Hâlbuki ben kanâat sâhibi olsam, rahatlıkla rızkım ayağıma gelirdi. Kanâat, mâl çokluğunda değil, gönül tokluğundadır.»

dedi.

Hz. Ömer (R.A.): «Allah'ın malından helâl tanıdığımı size bildireyim mi? Biri yazlık ve diğeri kışlık olmak üzere iki elbise ile Hac ve Umre için bir binittir. Bunların dışında nafakam, Kureyş'den her hangi bir adamın geçimi gibidir. Onlardan ne üstünüm, ne de düşük. Buna rağmen bu sarfiyâtımın helâl veyâ harâm olduğunu da bilemem.» demiştir. Yâni bu miktârın, kanâat edilecek dereceden fazla olup olmadığında şübhe etmiştir. Bedevî'nin biri kardeşini, haris olması bakımından azarlayarak: «Kardeşim, sen hem arıyor, hem de aranıyorsun. Kaybedemiyeceğin şey, seni aramakta, sen ise muhtâç olmadığın şey'i aramaktasın. Aradığın şey ortada, sen ise olduğun şeyden uzaklaşmaktasın. Sen, harîsin mahrûm ve zâhidin merzûk olduğunu bilemiyorsun.» dedi. Nitekim şâir :

«Görüyorum ki, ölmeyecekmiş gibi dünyâya daldın, gittikçe hırsın artmaktadır.»
«Acaba artık bu kadarı yeter diyecek bir hedefin var mıdır?.»

dedi.

Şâbi anlatıyor: «Adamın biri küçük bir kuş avladı. Kuş :

— Beni ne yapacaksın? diye sordu. Adam :

— Kesip yiyeceğim, dedi. Kuş :

— Vallahi, ben ne et ihtiyâcını gidertirim, ne de bir acın karnını doyururum Beni kesip yemekten bir şey çıkmaz. Gel, ben sana üç öğüt vereyim ki bunlar beni yemekten çok daha hayırlıdır. Ancak bunlardan birini senin elinde iken sana söylerim. Diğerini uçup dala konduktan sonra, öbürünü de ovaya açıldıktan sonra söylerim, dedi. Adam :

— Söyle bakalım, deyince, kuş :

— Elde edemediğin şey'in hasretini çekme, dedi. Ve adam kuşu salıverdi ve:

— Hadi, ikinciyi söyle, dedi. Kuş, daldan :

— Olmayan bir şey'in olacağına inanma, dedi ve uçup dağın eteğine kondu. Adam :

— Üçüncüyü söyle, deyince, kuş :

— Ey ahmak, beni kesseydin, benim karnımdan her biri yirmi miskal ağırlığında iki tâne inci çıkaracaktın, dedi. Kuş bunu der demez, adam hemen yere yıkıldı ve :

— Eyvâh, diyerek çırpınmağa başladı ve :

— Hadi üçüncüyü söyle, dedi. Kuş :

— Sen daha şimdiden iki öğüdümü unuttun, üçüncüyü söylesem ne kâr. Sana demedim mi? Elde edemediğin şey'in hasretini çekme, mümkün olmayan şey'i de tasdik etme! Ahmak herif, ben kanım, kanadım ve kemiklerimle yirmi miskal gelmem. Yirmi miskal ağırlığında iki taş karnımda nasıl olabilir? dedi ve uçup gitti. İşte bu, âdem oğlunun aşırı derecedeki tama'ının misâlidir. Aşırı tama', hakikati görmekten insanı kör eder de olmayan şey'i olmuş gibi farzeder.

İ b n ü ' s - S e m m â k diyor ki: «Ümid, insânın kalbinde ip, ayaklarında ise bağdır. Ümidi kalbinden çıkar ki, ayakların bağdan kurtulsun.»

E b û M u h a m m e d e l - Y e z î d î de şöyle anlatıyor: «Bir gün H â r û n u ' r - R e ş î d ' in huzûruna girdim. Elinde bulunan bir kâğıda bakıyordu. Kâğıt altun ile yazılmıştı. H â r u n beni gördüğü zaman gülümsedi. Ben de :

— Emîrü'l-mü'minînî, Allah ıslâh etsin, o baktığın nedir? diye sordum. Halife H â r u n :

— Bu iki beyti Emevî'lerin hazînelerinde buldum, hoşuma gittiler. Ben de üçüncü bir beyti buraya ilâve ettim, dedi ve beyitleri okudu :

«Sana bir ihtiyâç kapusu kapandığı zaman, onu terket; zîra sana başka kapu açılır.»

«Zîra bir mide doldurmak ve kötülüklerden kaçınmak da sana yeter.»

«Şerefini ayaklar altına alma, ukûbeti boynunda olan günahları yüklenmekten de sakın.»

Abdullah b. Selâm Kâ'b'e sordu:

— Âlimler ilmi anlayıp kafalarına yerleştirdikten sonra onu oradan söküp atan nedir? Kâ'b:

— Tama', hırs ve ihtiyaç peşinde koşmaktır, dedi. Adamın biri de Fudayl'e: «Kâ'b'ın bu sözünü bana açıklar mısın?» deyince, Fudayl: «Tama', kişinin bir şey'i araması ve mukaddesatını bu uğurda fedâ etmesi demektir. Hırs ise nefsinin her şey'i istemesi ve senin de onun istediklerini yerine getirmendir. Bunun için de şuna buna ihtiyâcın olur. İhtiyâcını yerine getirenler, seni burnundan yakalamış olurlar. İstedikleri yere sürüklerler. Onlara boyun bükersin. Dünyâ sevgisinden dolayı hasta oldukları takdirde ziyâretlerine gider, tesâdüf ettiğin zaman kendilerini selâmlarsın. Verdiğin selâm, yaptığın ziyâret, Allah için değildir. Eğer bunlara ihtiyaç göstermesen senin için çok daha hayırlı olurdu.» Sonra Fudayl devamla: «Bu benim anlattığım, falan ve falancadan yüz hadîs rivâyet etmekten, senin için daha hayırlıdır.» dedi.

Hakîm'in biri: «İnsan oğlunun şaşılacak hâllerinden biri de: «Şâyet «dünyâda ebedî kalacaksın» diye kendisine söylense, bu muvakkat hayâttaki dünyâlık peşinde olmasından daha ileri gidemiyeceğidir.» dedi.

Abdülvâhid b. Zeyd de şöyle anlatıyor: «Bir def'a bir kiliseye uğradım ve Râhibe:

— Nerden yiyip içiyorsun? diye sordum. Rahib:

— Rabbımın harman yerinden yiyip içiyorum. O Allah ki değirmeni yarattı (derken dişlerini gösterdi) onun öğüteceği unu gönderir, dedi.»

5 inci BEYAN: HIRS VE TAMA'IN İLÂCI VE KANAAT ETMENİN ÇÂRESİ

Bilmiş ol ki; bu tedâvi üç esâstan meydâna gelir. Bunlar sabır, ilim ve amel'dir. Bunların hepsi de beş şeydir.

Birincisi, ameldir. Bu da geçimde iktisâd, infâkta itidaldir. Kanâatın yüceliğine ulaşmak isteyen kimse, mümkün mertebe masrafları azaltmalı ve zarûri sarfiyatla iktifâ etmelidir. Masrafları çok olup eli açık olanlar, kanâat edip az ile kifâyet edemezler. Meselâ, yalnız ise kalın bir elbise ile iktifâ etmeli, yemekten de Allah ne verdi ise ona râzı olmalı, mümkün mertebe eti azaltmalı, bunu itiyâd hâline getirmelidir. Çoluk-çocuk sâhibi ise, onları da buna alıştırmalıdır. Artık bu sâyede nafaka te'mini kolaylaşır da geçim sıkıntısı azalır. İşte kanâatte asl olan budur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ

«Allahu Teâlâ her işde yumuşaklığı ve kolaylığı sever.» (550) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) : مَا عَالَ مَنِ اقْتَصَدَ **«İktisâd eden sıkıntı çekmez.»** (551) buyurmuştur. Diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur :

ثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ خَشْيَةُ اللّٰهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَالْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرِ وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ

«Üç şey münciyâttandır, insânı korur. Bunlar, gizli ve âşikârede Allah'dan korkmak, yoksulluk ve varlıkta iktisâda riâyet, hiddetli ve hiddetsiz zamanlarda da adâlettir.» (552)

Adamın biri Ebû'd-Derdâ'nın yerden dâne topladığını görünce, «Geçimdeki kolaylığın fakîhliğindendir.» dedi. İbn Abbâs'ın (R. A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

اَلْاِقْتِصَادُ وَحُسْنُ السَّمْتِ وَالْهَدْيُ الصَّالِحُ جُزْءٌ مِنْ بِضْعٍ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ

«Geçimde, iktisâtta güzel yol tâkib etmek, peygamberliğin yirmi küsûr cüz'ünden bir cüz'dür.» (553) buyurmuştur. Bir başka hadîs-i şerifte de : اَلتَّدْبِيرُ نِصْفُ الْمَعِيشَةِ **«Tedbirli olmak, geçimin yarısıdır.»** (554) buyurulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

---

(550) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

(551) Ahmed ve Taberânî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(552) Bezzâr, Taberânî, Ebû Nuaym ve Beyhakî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(553) Ebû Dâvud, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

(554) Ebû Mansûr ed-Deylemî Enes'den rivâyet etmiştir.

مَنِ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللهُ وَمَنْ بَذَّرَ أَفْقَرَهُ اللهُ وَمَنْ ذَكَرَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَحَبَّهُ اللهُ

«İktisâd edeni Allah zenginleştirir, isrâf edeni fakirleştirir. Aziz ve Celîl olan Allah'ı zikredeni de Allah sever.» (555)

Başka bir hadîsde:

إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَعَلَيْكَ بِالتُّؤَدَةِ حَتَّى يَجْعَلَ اللهُ لَكَ فَرَجًا وَمَخْرَجًا

«Bir şey yapmağı murâd ettiğin zaman, âhestelikle davran ki, Allahu Teâlâ sana ferahlık ve çıkacak kolaylık göstersin.» (556) buyurulmuştur. İnfakta iktisâd, çok mühimdir.

İkincisi, bugünlük nafakası te'min edilen kimsenin, yarın için mukadder olan rızkın kendisini bulacağı inancı, bu hususta en büyük yardımcısıdır. Fazla istek rızkın gelmesine bir sebeb teşkil etmediğini bilmeli ve Allahu Teâlâ'nın va'dine güvenle bakmalıdır. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا

«Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsustur.» (11 - Hûd: 6) Şeytâna aldanmamalı; şeytan insanı yoksullukla korkutur ve fuhşiyât ile emrederek der ki: «Durma, şimdi topla, ne olur ne olmaz, ilerde hastalanırsın, kazanamaz hâle gelirsin de, dilenmeğe mecbûr kalırsın.» Bu sûretle insânı ömrü boyunca meşgûl eder. Sonra da adamın karşısına geçerek güler. Çok kere de aradığını bulamaz. Nitekim şâir:

«Yoksulluk korkusu ile ömrünü servet toplamak peşinde harcamak, fakirliğin tâ kendisidir.»

demiştir.

Hâlid'in oğulları Resûl-i Ekrem'in huzûruna girerler. Resûl-i Ekrem:

لَا تَيْأَسَا مِنَ الرِّزْقِ مَا تَهَزْهَزَتْ رُؤُوسُكُمَا فَإِنَّ الْإِنْسَانَ تَلِدُهُ أُمُّهُ أَحْمَرَ لَيْسَ عَلَيْهِ قِشْرٌ ثُمَّ يَرْزُقُهُ اللهُ تَعَالَى

(555) Bezzâr Talha'dan rivâyet etmiştir.
(556) İbn Mübârek rivâyet etmiştir.

«Başınız hareket ettiği ve sallandığı müddetçe rızıktan ümid kesmeyin. Zira insan, derisiz kızıl bir et parçası hâlinde doğar da Allahu Teâlâ onun rızkını verir.» (557) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَلاَ أَيُّهَا النَّاسُ أَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ فَإِنَّهُ لَيْسَ لِعَبْدٍ إِلاَّ مَا كُتِبَ لَهُ وَلَنْ يَذْهَبَ عَبْدٌ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَأْتِيَهُ مَا كُتِبَ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ

«Ey insanlar, dikkat edin, rızkınızı güzel yollardan arayın. Kul için takdir edilenden fazlası yoktur. Kul, dünyâdan göç etmeden kendisi için takdir edilen rızkı alacaktır.» (558) Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

لاَ يَكْثُرْ هَمُّكَ مَا يُقَدَّرْ يَكُنْ وَمَا تُرْزَقْ يَأْتِيكَ

«Nafakan için fazla üzülme, mukadder olarak tâyin edilen rızkın seni bulacaktır.» (559) Hırsdan kurtuluş, ancak Allahu Teâlâ'nın kullarına takdir ettiği rızkı vereceğine kat'i olarak inanmakladır. Bu da, rızkını meşrû yoldan aramakla mümkündür. Hattâ beklemediği ve ummadığı taraftan bile kulun rızkını Allahu Teâlâ'nın vereceğine inanmakladır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ

«Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu sağlar, ona beklenmediği yerden rızık verir.» (65 - Talâk: 2,3) buyurmuştur. Umduğu rızık kapusunun kendisine kapanmasından ümidsizliğe düşmemelidir. Zira Resûl-i Ekrem:

أَبَى اللَّهُ أَنْ يَرْزُقَ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ

«Allahu Teâlâ olgun mü'min kulunun rızkını ummadığı taraftan verir.» (560) buyurmuştur.

---

(557) İbn Mâce Habbe ve Sevâ'dan rivâyet etmiştir.

(558) On üç hadis önce geçmiştir.

(559) İsfahânî «Et-Tergib ve't-Terhib»de mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(560) İbn Hibbân «Zu'afa»da İbnü'l-Cevzî «El-Mevzu'ât»da rivâyet etmişlerdir.

Süfyân diyor ki: «Sen Allah'a karşı saygılı müttakilerden ol. Ben, takvâ sâhibi olup da ihtiyaç içerisinde terkedilen bir kimseyi görmedim. Allahu Teâlâ onun rızkının kendisine götürülmesini müslümanların kalblerine ilhâm eder.»

Mufaddal diyor ki: «Bedevinin birine :

— Geçimini nasıl sağlıyorsun? diye sordum. Bedevî :

— Hacıların kurban ve sadakalarından, dedi. Ben :

— Hacılar gidince ne yaparsın? diye sordum. Bedevi :

— Eğer ancak bildiğimiz yerden geçinseydik, yaşayamazdık, diyerek ağladı.»

Ebû Hâzım da şöyle diyor: «Dünyâyı iki şey buldum. Bunlardan biri benim içindir. Fakat ben bütün gücümle çalışsam, zamanından önce onu te'min edemem. Biri de benim değildir. Bütün gücümle çalışsam, onu da elde edemem. Çünkü şimdiye kadar ne elde ettim, ne de edebilirim. Benim için olan, başkasına verilmediği gibi, başkası için olan da benden memnûdur. Daha bunların peşinde ömrümü niye yıpratayım.» İşte bu anlayış, bu hastalıkların bir tedâvisidir. Şeytanın, yoksullukla insânı korkutması hâlinde bu silâhı kullanmak lâzımdır.

Üçüncü tedâvi yolu da, kanâatta olan şerefi, hırs ve tama'da olan zilleti bilmektir. Bunu anlayan kimse, kanâate meyleder. Zira hırs, mihnet ve meşakkatten, tama' da zilletten hâli değildir. Kanâatda yalnız şehevi arzûlardan ve fuzulî şeylerden sabretme acısı vardır. Bunu da Allah'dan başka kimse bilmez. Bu sabırda, Âhiret sevâbı da vardır. Ama hırs ve tama'da insanların gözünü çekmek vardır. Bu ise vebâl ve günahtır. Hırs ve tama' sebebiyle insanda izzet-i nefis kalmayacağı gibi, hakka uymak kudretini de kaybeder. Çünkü tama' ve hırsı çoğalan kimsenin, insanlara olan ihtiyâcı da çoğalır, onları hakka dâvet edemez olur. Onlara yağcılık yapmak zorunda kalır. Bu ise dini için tehlikelidir. İzzet-i nefis ve midesinin arzûları üzerinde müessir olamıyan kimse, akıl hastası ve imânı zayıf olan kimsedir. Nitekim Resûl-i Ekrem :

عِزُّ الْمُؤْمِنِ اسْتِغْنَاؤُهُ عَنِ النَّاسِ «Mü'minin izzeti, insanlardan müstağnî kalmasıdır.» (561) buyurmuştur. Kanâatte hürriyet ve izzet-i nefis vardır. Bunun için; kimden müstağnî olursan onun benzeri, kime muhtâç olursan onun esiri, kime de iyilik edersen onun mîri olursun, denmiştir.

---

(561) Taberânî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söylemiştir.

Dördüncü tedâvi yolu, gayr-ı müslim ve ayak takımlarının, ahmak ve hattâ bâzı akılsız ve dinsizlerin nasıl ni'metlere müstağrak olduklarını görmeli, sonra da peygamberlerin, velilerin, Hulefâ-i Râşidîn, Sahâbe ve Tâbiîn'in ahvâlini düşünmeli ve söylediklerini dinlemeli, tavır ve hareketlerini gözden geçirmeli ve daha sonra da kimlere benzemek istediğini tesbit etmelidir. O gibilere mi yoksa peygamber ve taraftarlarına mı? Bu sâyede aza kanâat ve darlığa tahammül eder. Bunu düşünmez de hemen midesini doldurmağı düşünürse, merkebin ondan fazla yediğini, münâsebette bulunmak isterse, domuzun ondan fazla münâsebette bulunduğunu, eğer giyim ve binitinde süslenmek isterse, Yahudîleri geçemeyeceğini düşünsün. Şâyet her şey'in azı ile kifâyet eder ve aza râzı olursa, peygamberler ve velîlere yaklaşacağını düşünsün.

Beşinci çâre, malın âfâtı kısmında anlattığımız gibi, servet edinmenin tehlikelerini düşünmektir. Bunlar kaybolma, çalınma ve yağma edilme gibi tehlikelerdir. Hâlbuki servet olmayınca bu gibi tehlike ve sıkıntılar da ortadan kalkar. Ayrıca yine mâl âfâtı kısmında anlattığımız vechile, Âhiretteki zararlarını, daha beş yüz yıllık mesâfede, Cennet'e girmesine mâni olmak üzere servetinin karşısına çıkacağını düşünmeli. Zîra o, kifâyet miktârı ile kifâyet etmez, fazlasını ararsa, zenginlerden olur, fakirler defterinden çıkarılır. Fakirler defterinde kalabilmek için, dünyâlıkta kendisinden üstün olana değil, dâima kendisinden düşük olana bakmalıdır. Fakat şeytan dâimâ insanın gözünü, dünyâlıkta kendisinden ileri olana baktırır ve «niçin tenbellik ediyorsun, şunların nasıl bolluk ve refâh içinde yaşadıklarını görmüyor musun? Sen neden onlardan geri kalıyorsun, durma çalış» der. E b û Z e r (R.A.) diyor ki: «Sevgili Peygamberimiz bana tavsıyesinde; dünyâlık hususunda dâimâ senden düşük olana bak, senden ilerde olana bakma, buyururlardı.» E b û H u r e y r e 'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَهُ اللهُ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ فَلْيَنْظُرْ
مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِمَّنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ

«Sizden biriniz kendisinden daha üstün servete mâlik olan kimseyi gördüğü zaman, hemen kendisinden düşük olanı düşünsün.» (562) buyurmuştur.

İşte bunları anlayan kimse, kanâat ahlâkını elde edebilir. İşin başı

(562) Buhâri ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

sabır ve kuruntu azlığıdır. Şâyet dünyâdaki sabrının nihâyet sayılı günler olduğunu ve bu sabır sâyesinde ebediyyen istirahate ulaşacağını bilirse, bu, ilâçların acılığına tahammül eden bir hasta gibi olur.

6 ncı BEYÂN : CÖMERDLİĞİN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; elde servet olmadığı takdirde, müslümâna yakışan, kanâat edip haris olmamak olduğu gibi, servete sâhip olduğu takdirde de başkalarını kendi üzerine tercih, cömerdlik, hayrât ü hasenât yapmak, cimrilik ve bahillikten kurtulmaktır. Sehâvet, peygamberlerin ahlâkı ve kurtuluşun ana yollarından biridir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

السَّخَاءُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ أَغْصَانُهَا مُتَدَلِّيَةٌ إِلَى الْأَرْضِ
فَمَنْ أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ إِلَى الْجَنَّةِ »

«Cömerdlik, Cennet ağaçlarından bir ağaçtır. Dalları dünyâya sarkıtılmıştır. Her kim onun bir dalını yapışırsa o dal onu çeker Cennet'e götürür.» (563) Câbir'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

قَالَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى إِنَّ هٰذَا دِينٌ
ارْتَضَيْتُهُ لِنَفْسِي وَلَنْ يُصْلِحَهُ إِلَّا السَّخَاءُ وَحُسْنُ الْخُلُقِ فَأَكْرِمُوهُ
بِهِمَا مَا اسْتَطَعْتُمْ »

«Cebrâil aleyhisselâm dedi ki; Allahu Teâlâ buyurdu: «Zâtım için râzı olduğum din bu (İslâm) dinidir. Buna yaraşan, ancak cömerdlik ve güzel ahlâktır. Gücünüz yettiği kadar, bu iki vasıf ile, bu dine ikrâm ediniz.» (564) Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

«Allahu Teâlâ bütün velîlerini cömerd ve güzel ahlâklı kılmıştır.» (565) Câbir'in (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem'e hangi amelin daha faziletli olduğu sorulduktа :

---

(563) İbn Hibbân «Zu'afa»da ve diğerleri rivâyet etmişlerdir.
(564) Dârekutnî rivâyet etmiştir.
(565) Dârekutnî rivâyet etmiştir

الصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ ﴾

«Sabır ve cömerdliktir.» (566) buyurmuşlardır.

Abdullah b. Ömer'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

خُلُقَانِ يُحِبُّهُمَا اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَخُلُقَانِ يُبْغِضُهُمَا اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا
اللَّذَانِ يُحِبُّهُمَا اللّٰهُ تَعَالَى فَحُسْنُ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءُ وَأَمَّا اللَّذَانِ يُبْغِضُهُمَا اللّٰهُ
فَسُوءُ الْخُلُقِ وَالْبُخْلُ وَإِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا اسْتَعْمَلَهُ فِي قَضَاءِ
حَوَائِجِ النَّاسِ ﴾

«İki haslet var ki Allahu Teâlâ onları sever ve iki haslete de buğzeder. Sevdiği hasletler; cömerdlik ve güzel ahlâktır. Sevmediği iki huy da, kötü ahlâk ve cimriliktir. Allahu Teâlâ bir kulunun iyiliğini dilediği zaman, onu, insanların işlerini görmekte istihdâm eder.» (567) Mıkdam b. Şureyh'ın babasından, onun da babasından rivâyetinde, dedesi Resûl-i Ekrem'e: «Beni Cennet'e koyacak bir ameli bana öğret.» deyince, Resûl-i Ekrem :

إِنَّ مِنْ مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلُ الطَّعَامِ وَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَحُسْنُ الْكَلَامِ

«Bol yemek yedirmek, herkese selâm vermek ve güzel konuşmak, mağfireti gerektiren sebeblerdendir.» (568) buyurdu. Ebû Hureyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

اَلسَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ فَمَنْ كَانَ سَخِيًّا أَخَذَ بِغُصْنٍ مِنْهَا فَلَمْ يَتْرُكْهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ
حَتَّى يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَالشُّحُّ شَجَرَةٌ فِي النَّارِ فَمَنْ كَانَ شَحِيحًا أَخَذَ بِغُصْنٍ
مِنْ أَغْصَانِهَا فَلَمْ يَتْرُكْهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ حَتَّى يُدْخِلَهُ النَّارَ ﴾

«Cömerdlik, Cennet'te bir ağaçtır. Cömerd olan, onun bir dalını ya-

---

(566) İbn Hibbân «Zu'afa»da rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(567) Ebû Mansûr Deylemî rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(568) Taberânî biraz değişik ifâde ile rivâyet etmiştir.

kalamıştır. O dal onu Cennet'e götürmeden bırakmaz. Cimrilik de Cehennem'de bir ağaçtır. Cimri de bu ağacın bir dalına yapışmıştır, o dal, o adamı Cehennem'e götürmeden bırakmaz.» (569) Ebû Said el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem:

يقول الله تعالى اطلبوا الفضل من الرحماء من عبادي تعيشوا في أكنافهم فإني جعلت فيهم رحمتي ولا تطلبوه من القاسية قلوبهم فإني جعلت فيهم سخطي

«Allahu Teâlâ buyuruyor ki; fazileti, kullarımın merhametli olanlarında arayın, onlara sığının. Zira ben rahmetimi onlara yerleştirdim. Katı yüreklilerde fazilet aramayın, zira onlarda da gazabımı yerleştirdim.» (570) buyurmuştur. İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

تجافوا عن ذنب السخي فإن الله آخذ بيده كلما عثر

«Cömerd'in kusûruna bakmayın. Zira o, her sürçtüğü zaman, Allahu Teâlâ onun elinden tutar.» (571) İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

الرزق إلى مطعم الطعام أسرع من السكين إلى ذروة البعير وإن الله تعالى ليباهي بمطعمي الطعام الملائكة عليهم السلام

«Devenin boynuna dayanmış bıçağın kesmesinden daha sür'atli olan, yemek yedirenin rızkının ayağına gelmesidir. Allahu Teâlâ, yediren kimselerle meleklerine övünür.» (572) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إن الله جواد يحب الجود ويحب مكارم الأخلاق ويكره سفسافها

---

(569) Dârekutnî rivâyet etmiştir.

(570) İbn Hibbân «Zu'afa»da, Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmişlerdir. Hâkim Ali'den rivâyet etti ve isnâdının sahîh olduğunu söyledi.

(571) Harâiti rivâyet etmiştir. İbnü'l-Cevzî ise bunu «Mevzûat»ına aldı.

(572) Bu ifâde ile aslı bulunamamıştır. Buna benzer bâzı rivâyetler vardır.

«Allah cömerddir, cömerdliği ve güzel ahlâkı sever, âdi ahlâkı sevmez.» (573) Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) den İslâmiyet adına her ne istense verirdi. Bir def'a adamın biri sadaka istedi. Resûl-i Ekrem de bir sürü koyun kendisine verdi. Adam köyüne gidince: «Ey ahâli, gelin müslümân olun. Zira Muhammed, fakirlik korkusunu yok edecek kadar servet veriyor.» diye bağırdı. (574) İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا يَخْتَصُّهُمْ بِالنِّعَمِ لِمَنَافِعِ الْعِبَادِ فَمَنْ بَخِلَ بِتِلْكَ الْمَنَافِعِ عَنِ الْعِبَادِ نَقَلَهَا اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَحَوَّلَهَا إِلَى غَيْرِهِ

«Allahu Teâlâ'nın bir takım kulları vardır, kamu yararına harcanmak üzere onlara servet vermiştir. Bunlardan cimrilik edenler olursa, o serveti onlardan alır ve başkalarına verir.» (575) Hilâli'nin rivâyetinde; Resûl-i Ekrem'e Anber kabilesinden bir takım esirler getirildi. Resûl-i Ekrem bunların öldürülmesini ve yalnız bir tânesinin âzâd edilmesini emretti. Bunun üzerine Hz. Ali:

— Ya Resûlallah, Allah'ımız bir, dinimiz bir, bunların hepsinin suçu da bir, bu adamı niçin istisnâ ediyorsunuz? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

نَزَلَ عَلَيَّ جِبْرِيلُ فَقَالَ اقْتُلْ هٰؤُلَاءِ وَاتْرُكْ هٰذَا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَكَرَ لَهُ سَخَاءً فِيهِ

— **Bana Cebrâil aleyhisselâm geldi ve «Bunların hepsini öldür, yalnız bu adamı bırak; zira cömerdliğinden dolayı Allahu Teâlâ onu beğendi, Allahu Teâlâ'nın hoşuna gitti.» dedi,** diye cevab verdi.

Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ ثَمَرَةً وَثَمَرَةُ الْمَعْرُوفِ تَعْجِيلُ السَّرَاحِ

«Her şey'in bir meyvesi vardır, ikrâmın meyvesi de onu acele vermektir.» buyurmuştur.

(573) Harâiti «Mekârim-i Ahlâk»da Talha'dan rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır ve sahihtir.

(574) Müslim rivâyet etmiştir.

(575) Taberâni «Kebir» ve «Evsat»ında rivâyet etmiştir.

Ömer'in oğlu Nâfi'den rivâyette; Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

طَعَامُ الْجَوَادِ دَوَاءٌ وَطَعَامُ الْبَخِيلِ دَاءٌ «Cömerdin yemeği şifâ, cimrinin yemeği ise hastalıktır.» (576) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ عَظُمَتْ نِعْمَةُ اللهِ عِنْدَهُ عَظُمَتْ مَؤُنَةُ النَّاسِ عَلَيْهِ

«Allah'ın ni'metleri kimde çoğalırsa, insanların ona yük olması da çoğalır.» (577) buyurmuştur. Bu külfete katlanmayanın elinden bu ni'met alınır. Îsâ aleyhisselâm:

— Ateşin yiyemediği şey'i çoğaltın, dedi. Dinleyenler:

— Bu nedir? diye sordular. Îsâ aleyhisselâm:

— İkrâmdır, diye cevab verdi. Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: اَلْجَنَّةُ دَارُ الْأَسْخِيَاءِ

«Cennet, cömerdlerin yeridir.» (578) Ebû Hureyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

اَلسَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ وَإِنَّ الْبَخِيلَ بَعِيدٌ مِنَ اللهِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ وَلَجَاهِلٌ سَخِيٌّ أَحَبُّ إِلَى اللهِ مِنْ عَالِمٍ بَخِيلٍ وَأَدْوَأُ الدَّاءِ الْبُخْلُ

«Cömerd, Allah'a yakın, insanlara yakın, Cennet'e yakın ve Cehennem'den uzaktır. Cimri, Allah'tan uzak, insanlardan uzak, Cennet'ten uzak ve Cehennem'e yakındır. Allah katında cömerd bir câhil, cimri olan bir âlimden daha sevimlidir. En ağır hastalık, cimrilik hastalığıdır.» (579) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(576) İbn Adî ve Dârekutnî rivâyet etmişlerdir.

(577) İbn Adî ve İbn Hibbân «Zu'afa»da rivâyet etmişlerdir.

(578) İbn Adî ve Dârekutnî rivâyet ettiler.

(579) Tirmizî, garib olduğunu söyledi. Tam metni Dârekutnî rivâyet etmiştir.

اصْنَعِ الْمَعْرُوفَ إِلَى مَنْ هُوَ أَهْلُهُ وَإِلَى مَنْ لَيْسَ بِأَهْلِهِ فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ فَقَدْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ

«Ehli olsun olmasın, sen iyiliğini yap. Şâyet ehlini buldunsa ne güzel, isâbet ettirdin. Şâyet bulamadınsa, sen iyiliğin ehli olursun.» (580) Başka bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ بُدَلَاءَ أُمَّتِي لَمْ يَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِصَلَاةٍ وَلَا صِيَامٍ وَلَكِنْ دَخَلُوهَا بِسَخَاءِ الْأَنْفُسِ وَسَلَامَةِ الصُّدُورِ وَالنُّصْحِ لِلْمُسْلِمِينَ

«Ümmetimin sâlihlerinin Cennet'e girmeleri, namaz ve oruçları sebebiyle değil, cömerdlik, gönüllerinde kimseye karşı gill u gış olmamaları ve müslümanlara nasihatleri sâyesindedir.» (581) Ebû Saîd el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ لِلْمَعْرُوفِ وُجُوهًا مِنْ خَلْقِهِ حَبَّبَ إِلَيْهِمُ الْمَعْرُوفَ وَحَبَّبَ إِلَيْهِمْ فَعَالَهُ وَوَجَّهَ طُلَّابَ الْمَعْرُوفِ إِلَيْهِمْ وَيَسَّرَ عَلَيْهِمْ إِعْطَاءَهُ كَمَا يَسَّرَ الْغَيْثَ إِلَى الْبَلْدَةِ الْجَدْبَةِ فَيُحْيِيهَا وَيُحْيِي بِهِ أَهْلَهَا

«Allahu Teâlâ bir takım insanları iyilik için yarattı, iyiliği onlara sevdirdi ve iyilik ile uğraşmağı da onlara sevdirdi. Yardım ve iyilik isteyenleri de onlara yöneltti. Vermek sebeblerini de onlara kolaylaştırdı. Kıtlık olan kurak yerlere yağmuru gönderip, kurumuş toprakları ve oralarda yaşayanları hayâta kavuşturduğu gibi.» (582) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ مَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى نَفْسِهِ وَأَهْلِهِ كُتِبَتْ لَهُ صَدَقَةٌ

---

(580) Dârekutnî mürsel olarak rivayet etmiştir.

(581) Dârekutnî ve diğerleri rivâyet etmiştir.

(582) Dârekutnî rivâyet etmiştir. Hâkim de Alî'den sahîh olarak rivâyet etmiştir.

«Her iyilik bir sadakadır. Hattâ kişinin kendi nefsine ve âile efrâdına infak ettiği de, kendisi için sadaka olarak yazılır.» (583) Diğer hadisde de:

كل معروف صدقة والدال على الخير كفاعله

«Her iyilik sadakadır, hayra delâlet eden, o hayrı yapmış gibidir.» (584) buyuruldu. Başka bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

كل معروف فعلته إلى غني أو فقير صدقة

«Zengin olsun fakir olsun, yapmış olduğun her iyilik senin için bir sadakadır.» (585)

Rivâyete göre; Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a: «Sâmirî'yi öldürme, zira o, cömerddir.» buyurdu.

Câbir anlatıyor: «Resûl-i Ekrem bir yere bir müfreze gönderdi. Sa'd'ın oğlu Kays'ı da onlara kumandan tâyin etti. Bunlar sıkıştı ve bir ara iyice acıktılar. Sa'd kendi kesesinden bunlara dokuz deve kesdi ve yedirdi. Bunlar dönüşlerinde vaziyeti Resûl-i Ekrem'e bildirdiler. Resûl-i Ekrem: إن الجود لمن شيمة أهل ذلك البيت **«Cömerdlik, o ev halkının tabiatidir.»** (586) buyurdu.»

Diğer Rivâyetler:

Hz. Ali (R.A.): «Dünyâlık sana yöneldiği zaman, sen de vermesini bil. Zira vermek, onu tüketmez. Dünyâlık senden yüz çevirdiği zaman, yine ver. Çünkü o devamlı kalmaz.» buyurdu. Ve şu şiiri söyledi:

«Dünyâ sana yöneldiği zaman cimrilik etme! Zira cömerdlik onu eksiltmez.»

«Dünyâ senden yüz çevirmeğe başlarsa, daha çok cömerdlik et, yüz çevirdiği zaman hamdetmek, ona haleftir.»

Muâviye, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a (Allah hepsinden râzı olsun) mürüvvet, ululuk ve keremden sordu. Hasan: «Mürüvvet, kulun, dînini muhâfaza edip nefsini korkutması, misâfirini iyi karşılaması, münâ-

---

(583) Birinci cümle Buhârî ile Müslim'dedir.
(584) Dârekutnî rivâyet etmiştir.
(585) Dârekutnî rivâyet etmiştir.
(586) Dârekutnî rivâyet etmiştir.

zaalarda güzel davranması demektir. Uluук ise, komşuya eziyet etmemek ve zorluklara göğüs germektir. Kerem de istemeden vermek, yerinde yemek yedirmek, sâile yumuşak davranmak ve bol vermektir.» demiştir.

Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a bir adam bir mektub getirdi. Hz. Hasan mektûbu açmadan; «İsteğin yerine getirilecektir.» dedi. Ve adamı gönderdi. Orada bulunanlar:

— Mektûbu bir kere okuyup baksan da sonra cevab versen olmaz mı idi? dediler. Hz. Hasan:

— Mektûbu okuyuncaya kadar onu karşımda tutsam, onun çekeceği zilletten Allah beni mes'ûl tutar. Bundan dolayı onu bekletmedim, dedi. Semmâk da: «Servetiyle memleketler satın aldığı hâlde yapacağı ikrâm ile gönülleri satın almayan adama şaşarım.» demiştir. Arabın birine:

— Efendiniz kimdir? diye sordular. Arab:

— Kötü sözlerimize dayanan, isteyicilerimize veren, câhillerimize de göz yumandır, dedi. Hz. Hüseyin'in oğlu Ali: «Ben isteyenlere vermem.» diyen adam cömerd sayılmaz. Hakikî cömerd, Allah'a itâat eden kullarına Allah hakkını ödeyen, bunun karşılığında teşekkür beklemeyen ve bunu yalnız Allah için yapan kimsedir.» demiştir. Hasan-ı Basrî'ye:

— Cömerdlik nedir? diye sorduklarında, Hasan-ı Basrî:

— Allah rızâsı uğrunda servetini sarfetmektir, dedi. Kendisine:

— Ya hazm, mala bağlanmak nedir? diye sorduklarında, Hasan:

— Allah için onu vermektir, dedi. Kendisine:

— İsrâf nedir? diyenlere de, Hasan:

— Makam sevgisi yolunda infaktır, dedi.

Câfer-i Sâdık: «Akıldan daha yardımcı bir varlık, cehâletten daha büyük felâket, meşvereden daha büyük yardımcı olamaz. İyi biliniz ki Allahu Teâlâ, «Ben cömerdim, kerem sâhibiyim, cimri ve alçak insanlar bana mücâvir olamaz. Cimrilik ve alçaklık küfürden gelir. Ehl-i küfür Cehennem'liktir. Cömerdlik ve kerem imandandır. İman ehli ise Cennet'tedir.» dedi.» Huzeyfe de: «Nice fâcirler var ki, geçim husûsunda aldırış etmezler, cömerdlikleri sebebiyle Cennet'e girerler.» demiştir. Rivâyete göre Ahnef b. Kays, elinde bir kuruş bulunan bir adam gördü. Adama:

— Bu dirhem kimindir? diye sordu. Adam:

— Benimdir, dedi. Ahnef:

— Hayır, sen onu elinden çıkarmadıkça (bir hayra vermedikçe) senin olamaz, dedi. Şâir bu meâlde şöyle diyor:

«Malını elinde tuttuğun müddetçe, sen malınınsın, onu infak ettiğin zaman, o mâl senin olur.»

Vasıl b. Ata'ya gazzâl [iplik satıcısı] derlerdi. Hâlbuki o öyle değildi. Ancak kendisi iplikçiler arasında oturur ve zayıf bir kadın gördüğü zaman, ona ikramda bulunurdu. Asmâi diyor ki: «Hz. Hasan kardeşi Hüseyn'e bir mektub yazarak, şâirlere para verdiği için kendisini kınamıştı. Hazret-i Hüseyin verdiği cevabda: «Malın hayırlısı, kulun şeref ve ırzını koruması için sarfettiği maldır.» dedi.» Süfyân b. Uyeyne'ye sehâvetten sordular: O da: «Şehâvet, dost ve ahbâba iyilikte ve ikramda bulunmaktır.» dedi. Yine Süfyân şöyle anlatıyor: «Babam, elli bin dirhem miras aldı. Bunları kese kese, avuç avuç, dost ve ahbablarına dağıttı. «Ben dostlarımın Cennet'e girmeleri için duâ edip dururken, dünyâ malını onlardan esirgeyeyim mi?» dedi.» Hasan-ı Basri de: «Bütün imkânlarla mevcûdunu harcamağa çalışmak, cömerdliğin son haddidir.» dedi.

Hakîm'in birine :

— En çok kimi seversin? diye sordular. Hakim :

— Kimin bana daha çok iyiliği dokunursa, dedi. Kendisine :

— Böyle bir kimse bulunmazsa, en çok kimi seversin? dediler. Hakîm :

— Benim iyiliğim en çok kime dokunursa, diye cevab verdi. Abdülâzîz b. Mervân: «Kim bana kendişine iyilik yapma imkânlarını verirse, benim nazarımda onun eli ile benim elim birdir.» demiştir. Mehdi, Şebib'e:

— Benim evime gelen insanları nasıl görüyorsun? diye sordu. Şebîb:

— Ey mü'minlerin emiri, ümid ile giriyor ve memnûn olarak çıkıyorlar, dedi. Şâirin biri Abdullah b. Câfer'in huzûrunda: «İyilik, yerini bulmayınca iyilik sayılmaz. Yaptığın iyiliği Allah için ve yakınların için yap veyâhut terkeyle.» dedi. Abdullah: «Fakat bu iki beyit, insânı cimrileştirir. Bence iyiliği her tarafa yağdır, ehlini bulursa ne güzel, bulmazsa sen ehli olursun.» dedi.

7 nci BEYÂN: CÖMERDLİKLE ALÂKALI HİKÂYELER

Muhammed b. Münkedir anlatıyor: Ümmü Dürre Hz. Âişe'nin (R.A.) hizmetçisi idi. Hz. Muâviye, bin yüz seksen dirhem kıymetinde iki harar dolusu malı Hz. Âişe'ye gönderdi. Hz. Âişe bunları tabakları doldurarak etrâfa dağıttı. Akşam olunca Ümmü Dürre'ye: «Git, biraz ekmek, zeytin al getir de iftâr edelim.» dedi. Ümmü Dürre bunları getirdikten sonra: «Bugün bu kadar şey dağıttın. Ne olurdu o paradan biraz et alaydık da akşam iftarını et ile yapaydık.» dedi. Hz. Âişe : «Vaktiyle davransan bu iş olurdu.» dedi.

Osmân'ın oğlu Ebân anlatıyor: Adamın biri Abbâs'ın oğlu Ubeydullah'ı zarara sokmak ve müşkül mevki'e düşürmek için «Ey Kureyşîler! Abdullah sizi sabah kahvaltısına çağırıyor!» diye nidâ etti. Duyan duymayan Abdullah'ın evine koştu. Tabiî Abdullah'ın bundan haberi yoktu. Gelenlerle ev tıklım tıklım doldu. Abdullah vaziyetten haberdâr olunca, evvelemirde meyveler aldırttı, onlar meyvelerle meşgul olurken, öte yandan, der'akab ekmek ve yemek pişirtti ve yetiştirdi. Herkes yedi ve karnını doyurdu. Sonra misâfirlerine döndü ve: «Her gün sabah kahvaltısına gelirseniz memnûn olurum.» dedi.

Musab b. Zübeyr anlatıyor: Muâviye (R.A.) Hac dönüşü Medine'ye uğramışdı. Hz. Hüseyin kardeşi Hz. Hasan'a: «Sakın bu adamı karşılayıp selâmlama.» dedi. Hz. Muâviye Medîne'den yola çıktığı zaman, Hz. Hasan kardeşi Hz. Hüseyin'e: «Bizim bu adama borcumuz var, borcumuzu vermemiz lâzım.» dedi. Ve hemen binerek arkasından yetişti, selâm verdi ve borcunu bildirdi. Seksen bin dinar olan borcunu zayıf dişi bir deveye yüklenmiş olarak getirdi. Deve, yükü ağır olduğu için yürüyemiyordu. Adamlar deveyi sürerek getirdiler. Hz. Muâviye:

— Bu nedir? diye sordu. Hz. Hasan:

— Borcumuzdur, dedi. Bunun üzerine Muâviye:

— Bu parayı Ebû Muhammed'in borcuna ve ihtiyaçlarına harcayın, dedi.

Vâkid'in oğlu, Muhammed'in oğlu Vâkid anlatıyor ve babasının kendisine şöyle haber verdiğini bildiriyor: Babam, Abbâsî halifelerinden Me'mûn'a bir mektub verdi. Bu mektubda kıtlık sebebiyle borçlandığını, borcunun miktârını ve borca tahammülü olmadığını yazmıştı. Me'mûn, mektûbun arkasına kendi el yazısı ile şöyle yazdı: «Sen sehâvet ve hayâ vasıflarını kendinde toplayan bir insansın. Cömerdliğin, elindeki servetinin tükenmesine, hayân da hâlini bize bildirmemene sebeb olmuştur. Şimdi sana (senin istediğin elli bin dirhem karşılığında) yüzbin dirhem veriyorum. Şâyet tam isâbet ettimse fazlasıyla sehâvetine devâm et. Şâyet ben yanıldımsa, mes'ûlü sensin. Sen Hârûn er-Reşîd devrinde vâli bulunduğun sırada, bana Muhammed b. İshak'ın şu rivâyetini haber vermiştin. Zübeyr b. el-Avvâm'a, Resûl-i Ekrem:

يَا زُبَيْرُ اِعْلَمْ اَنَّ مَفَاتِيحَ اَرْزَاقِ الْعِبَادِ بِاِزَاءِ الْعَرْشِ يَبْعَثُ اللّٰهُ
عَزَّ وَجَلَّ اِلَى كُلِّ عَبْدٍ بِقَدْرِ نَفَقَتِهِ فَمَنْ كَثَّرَ كَثَّرَ لَهُ وَمَنْ قَلَّلَ قَلَّلَ لَهُ

«Ey Z ü b e y r, bilmiş ol ki; kulların rızıklarının anahtarları Arş'ın yanındadır. Herkese masrafına göre Allahu Teâlâ nafaka gönderir. Sarfiyâtını çoğaltanın nafakasını çoğaltır, kısanın da nafakasını kısar» (587) buyurdu ve: «Sen bunu daha iyi bilirsin.» dedi. V a k i d ' i diyor ki: «Bizzât M e ' m û n ' un hadis üzerinde benimle sohbeti, bana verdiği yüzbin dirhemden daha zevkli idi.

Adamın biri Hz. A l i ' nin oğlu Hz. H a s a n ' dan ihtiyaç dileğinde bulundu. Hz. H a s a n :

— İstediğin çok, benim buna gücüm yetmez. Allah'a nisbetle çok da versem yine azdır. Senin ihtiyâcını karşılayacak varlığım yok. Şâyet azı kabûl eder, bana fazla yük yüklemezsen, elimden geldiğini sana vereyim, dedi. Adam :

— Verdiğini memnûniyetle kabûl eder, vermediğinde seni mâzur görürüm, dedi. Bunun üzerine vekil-harcını çağırttı, hesab ettirdi, nafakaları kısdı ve :

— Fazlasını getir, dedi. Vekil elli bin dirhem getirdi. Hz. H a s a n :

— Beşyüz dînar ne oldu? deyince, adam onu da verdi ve altın, gümüşleri adama devretti ve:

— Hamallarını getir, dedi. Adam iki hamal getirdi. Hz. H a s a n kira olarak hamallara sırtındaki cübbesini verdi. Adam gidince, vekil-harç:

— Vallahi meteliğimiz kalmadı, dedi. Bunun üzerine Hz. H a s a n :

— Allah katında büyük mükâfat alacağımızı umarım, dedi.

B a s r a ' nın ileri gelen okurları, B a s r a âmili Abdullah b. Abbâs'ın (R.A.) huzûruna çıktı ve, hepimizin onun gibi olmasını candan arzû ettiğimiz, gündüz sâim, gece kaaim bir komşumuz vardır. Kızını kardeşinin oğluna verdi, fakat çehiz olarak kızına verecek bir şey'i yoktur, dediler. Bunun üzerine A b d u l l a h onları evine getirdi, sandığını açtı oradan altı deri çıkardı ve, bunları götürün, dedi. Sonra biz bu adama iyilik yapmadık, onu zikrinden alıkoyacak işi başına sardık, gelin biz bunları elimizle yerleştirelim ve bu adamı zikrinden meşgûl etmeyelim, zira dünyâlık, insânı zikirden alıkoyacak kadar bir kıymet ifâde etmez. Biz böyle adama hizmetten çekinmeyelim, dedi ve öyle yaptılar.

Hikâye olunduğuna göre; A b d ü l h a m î d b. S a ' d Mısır emîri bulunduğu sırada, M ı s ı r ' da şiddetli kıtlık ve darlık hüküm sürmekte idi. Abdülhamid: «Vallahi ben şu şeytanın düşmânı olduğumu bildireceğim.» dedi ve halkın ihtiyâcını üzerine alarak kıtlık geçinceye kadar yoksulların masraflarını te'min etti. Sonra oradan uzaklaştırıldı. Hâlbuki zenginlerden istikrâz edip fakirlere verdiği paralardan tüccarların kendisinde bir milyon alacağı bulunuyordu. Ayrılırken kadınlarının beş mil-

---

(587) Dârekutni rivâyet etmiştir.

yon tutarındaki zinet eşyâsını tüccarlara rehin bıraktı. Artık onları geri almak imkânı kalmayınca tüccarlara mektub yazdı: Rehinleri satıp kendi paralarını aldıktan sonra geride kalan dört milyonun da daha önce yardımda bulunamadığı kimselere verilmesini emretti.

Şii'lerden olan Ebû Tâhir b. Kesir'e, adamın biri gelerek: «Hz. Ali'nin hürmetine bana falan yerdeki hurmalığımı ver.» dedi. Ebû Tâhir: «Verdim ve hattâ onun hürmetine bu hurmalığın etrâfındaki hurmalığı da oraya kattım.» dedi. Hálbuki kendisinin ilâve ettiği, adamın istediğinden çok daha fazla idi.

Ebû Mersed kerem sâhibi bir insandı. Bir gün şâirin biri, hakkında bir medhiye okudu. Ebû Mersed: «Benim sana verecek meteliğim yok, ancak sen beni mahkemeye ver ve: «Bundan on bin dirhem alacağım var.» de. Ben de kadı'ya: «Evet bu kadar borcum var.» derim. Beni tevkif ederler, fakat adamlarım beni ceza evinde bırakmaz, parayı verir, beni kurtarırlar, bu sûretle sen de hediyeni almış olursun.» dedi ve dediği gibi yaptılar. Hakikaten adamları parayı ödeyerek kendini cezâ evinden çıkardılar.

Muan b. Zâide Basra'da arrâfların, kâhinlerin âmili bulunuyordu. Bir şâir kapusunda uzun müddet bekledi fakat huzûruna çıkmak imkânı bulamadı. Hizmetçilerinden birine: «Bu adam bahçeye gittiği zaman bana haber ver.» dedi. Hizmetçiler haber verdiler. Şâir de şu şiirini okudu:

«Ey Muan'ın cömertliği; sana sesleniyorum, sen benimle berâber ol da ihtiyâcımı Muan'e bildir. Zira senden başka Muan'e şefâatçi olacak kimse yoktur.» bir tahta parçasına yazarak Muan'ın bahçesinden akmakta olan suya attı. Muan kapunun iç kısmında arkın başında bekliyordu. Suda gelen tahta parçasını görünce, tahtayı aldı. Üstündeki yazıyı okudu. Adamı buldurdu ve kendisine on deri verdi. Emîr, bu tahta parçasını minderinin altına koydu. Ertesi gün aynı yazıyı tekrar tekrar okudu ve adamı çağırtarak kendisine yüzbin dirhem verdi. Adam parayı aldı, fakat korktu. Ertesi sabah yine bu yazıyı okuyup adamı çağırtınca, bulamadı ve: «Hiç bir şey'im kalmamak şartıyle neyim varsa buna vermem gerekir.» dedi.

Medâin'li Ebû'l-Hasan anlatıyor: Hz. Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Câfer Hac için yola çıkmışlardı. Yolda eşyâlarını kaybettiler. Acıktı ve susadılar. Yolda çadırda oturan yaşlı bir kadına uğradılar:

— İçecek bir şey var mı? dediler. Kadın:

— Var, deyince, onlar da çadıra yıkıldılar. Kadının tek bir koyunu vardı.

— Koyunu sağın ve sütünü için, dedi. Onlar koyunu sağıp sütünü içtiler. Sonra kadına:

— Yiyecek bir şey var mı? dediler. Kadın:

— Bir koyundan başka bir şey'im yok, bunu kesin de size pişireyim, dedi. Onlar da koyunu kestiler, kadın pişirdi ve yediler, istirâhat edip dinlendiler. Hava serinleyince yola çıktılar. Çıkarken kadına:

— Biz Kureyş'den bâzı kimseleriz, bu tarafa doğru gidiyoruz, yâni Hacca gidiyoruz. Sâlimen Medine'ye dönersek bizi bul. Biz sana bir iyilik yapmak isteriz, deyip gittiler. Kadının kocası gelip de vaziyeti öğrenince:

— Bilmediğin kimselere koyunu yedirdin, diye darıldı, sonra da,

— Kureyş'den bir kaç kişi diyorsun? Böyle adres mi olur, dedi. Bir müddet sonra kadın kocasıyle şehre inmek zorunda kaldı. Etraftan tezek parçaları toplar, götürüp satarak geçimlerini sağlarlardı. Bir gün Hz. Hasan kapunun önünde otururken kadını görerek tanıdı. Kadını çağırttı. Kadın tanıyamadı. Hz. Hasan, kendini tanıttıktan sonra, kadına bin koyun ile bin altın vererek Hazret-i Hüseyin'e gönderdi. Hz. Hüseyin de o kadar verdi, sonra o da Abdullah b. Câfer'e gönderdi. Abdullah her ikisinin verdiği kadar verdi ve: «Önce bana gelseydin, onlar zor vaziyette kalacaklardı.» dedi. Bu suretle kadın dörtbin dinâr ve dört bin koyunla kocasının yanına gitti.

Abdullah b. Âmir, mescidden çıkıp tek başına evine giderken Sakif oğullarından bir delikanlı yanına sokuldu ve onunla berâber yürümeğe başladı. Abdullah delikanlıya:

— Bir isteğin mi var? diye sorunca, delikanlı:

— Senin huzûr ve iyiliğini isterim, seni yalnız görünce sana kimsenin bir zararı dokunmasın diye düşündüm de berâberinde yürüdüm, dedi. Abdullah delikanlının elinden tutarak evine kadar gitti. Sonra bin altın getirerek delikanlıya verdi ve:

— Bu sana hediyemdir, seni annen baban güzel terbiye etmiştir, dedi.

Hikâye edildiğine göre; Arablardan bir cemâat ziyâret için cömerd tanıdıkları bir adamın mezarı başına gittiler. Uzak yoldan geldikleri için orada kaldılar, uyudular. İçlerinden biri rü'yâsında bu zengini görür. Zengin ona: «Senin deveyi benim bırakmış olduğum deve ile değişir misin?» diye sorar. Adam: «Olur.» deyince, zengin: «O hâlde deveyi kesip yiyin, karnınızı doyurun.» der. Adam rü'yâsında deveyi boğazladığını görür. Uykudan uyanınca hakikaten devenin göğsünden kanlar aktığını görünce hemen deveyi keser, yer içer ve karınlarını doyururlar. Sabahleyin yola çıkarlar. Ertesi gün arkadan bir ses, adamı ismiyle çağırır ve kendisini aradığını söyler. Sonra da: «Babam ile böyle bir alış verişiniz oldu mu?» diye sorar. Müsbet cevab alınca: «İşte o, benim babam idi. Bana da rü'yâmda bu alış verişi bildirdi ve bu deveyi size ulaştırmamı söyledi. Ben de deveyi getirdim.» dedi.

Kureyş'den bir zat bir yolculuk dönüşünde, yol üzerinde oturan bir adam gördü. Adam yaşlı ve hasta idi. Kendisinden sadaka istedi. Adam da kölesine: «Artan neyimiz varsa onu şu adama ver.» dedi. Adam. bedevi'nin önüne dört bin dirhem para döktü. Bedevi paraları toplamak için kalkmak istedi ise de kalkamadı ve ağlamağa başladı. Bunun üzerine adam dilenciye:

— Azımsadın mı, niçin ağlıyorsun? diye sordu. Bedevi:

— Hayır, senin ikrâmından toprakların da faydalanacağını düşünerek ağladım, dedi.

Abdüllah b. Âmir Hâlid b. Ukbe'den doksan bin dirheme Medîne'de bir ev satın aldı. Akşam olunca Hâlid'in ev halkının ağlamakta olduklarını duydu. Çocuklarına niçin ağladıklarını sordu. Onlar da, evlerine ağlıyorlar, dediler. Hemen hizmetçisini çağırdı: «Git onlara söyle, parayı da onlara bıraktım, evi de onlara iâde ediyorum.» dedi.

Denildi ki Hârun er-Reşîd Mâlik b. Enes'e beş yüz altın gönderdi. Bunu duyan Leys b. Sa'd Enes'e bin altın gönderdi. Hârun bunu duyunca canı sıkıldı ve Leys'e:

— Sen maiyyetimde çalışan bir insân olduğun hâlde benim gönderdiğim beşyüz altına mukaabil, sen nasıl bin altın verirsin? dedi. Bunun üzerine Leys:

— Ey mü'minlerin emiri, benim, kiralardan her gün bin altın gelirim vardır. Ben de bu zâta yardım etmeği düşündüm ve hiç olmazsa bir günlük gelirimi vereyim dedim ve ondan daha azını vermeğe utandım, dedi.

Yine hikâye edildiğine göre; kadının biri Leys b. Sa'd'dan bir miktar bal istedi. Leys de kendisine bir tulum bal verdi. «Bu kadın daha az ile de kifâyet ederdi.» diyenlere: «O ihtiyâcını istedi, biz de varlığımıza göre verdik.» dedi. Leys, her gün üçyüz altmış yoksula sadaka vermeden kimse ile konuşmazdı. A'meş anlatıyor: «Bir koyunum vardı. O da hastalandı. Hayseme b. Abdurrahmân her gün sabah akşam uğrar, koyunun hâlini sorar; koyun yiyor mu? Çocuklar sütsüz ne yapıyor? der giderdi. Evden çıkarken bana: «Oturduğun keçenin altını yokla.» derdi. Böylece koyunun hastalığı müddetince bana üçyüz altından fazla yardımı oldu. Ben de bu ne iyi şey, keşke koyun devamlı hasta olaydı, dedim.»

Abdülmelik b. Mervân, Esmâ b. Hârice'ye:

— Senin iyi hasletli bir kadın olduğunu duyuyorum, ne gibi hasletlere sâhibsin, bunları bana anlatır mısın? diye sordu. Esmâ:

— Başkalarında benden daha iyi hasletler var, dedi. Abdülmelik:

— Ben bunları senden dinlemek isterim, buna azmettim, dedi. Esmâ:

— Hiç bir arkadaşımın yanında ayaklarımı uzatmadım. Ne zaman yemek pişirdimse insanları o yemeğe dâvet ettim. Bana yüz kızartan kimseyi boş çevirmediğim gibi, istediğinden de fazlasını verdim, dedi.

Sa'd b. Hâlid gaayet cömerd bir insandı. Kendisinden bir şey istendiği takdirde, kendisinde olmayınca avans olarak maaşından aldırır ve isteyiciye verirdi. Bir gün Süleymân b. Abdülmelik'in huzûruna girdi. Süleymân onu görünce şu beyitleri söyledi :

«Ben bu sabah dellâl'ın «ey yardıma muhtâç olan gence yardım eden» diye çağırdığını duydum.»

Sonra da isteğin nedir? diye sordu. Said de: «Borcumun ödenmesini istiyorum.» dedi. «Ne kadar borcun var?» diye sorunca, «Otuz bin altın.» dedi. Süleymân: «Sana borcunu ve ayrıca borcun kadarını veriyorum.» dedi.

Sa'd'ın oğlu Kays hastalandı. Dost ve ahbâbı görünmez oldu. Merak etti. Sebebini sordu. Dediler ki; sana borçları olduğu için gelemiyorlar. Bunu duyan Kays: «Allah kahretsin, dünyâ malı dostlarını ziyâretine de mâni olur.» dedi. Ve hemen bir dellâl çağırtarak: «Kimde alacağım varsa hepsini bahşettim.» dedi. Bunun üzerine ziyâretçileri o kadar çoğaldı ki, evin döşemesi kırıldı.

Ebû Ishâk şöyle anlatıyor: «Küfe'de Eş'as câmiinde sabah namazını kıldım ve bir alacaklımı beklemek üzere oturdum. Bu sırada önüme bir elbise ve bir çift nâlin koydular. Ben bunu görünce :

— Ben buralı değilim, dedim. Bunun üzerine adam :

— Eş'as b. Kays geldi ve mescidde her namaz kılana bir çift nâlin ile bir kat elbise vermemizi söyledi. Bunun için sana veriyoruz, dedi.

Nisâbur'lu Şeyh Ebû Sa'd el-Hurkuşî diyor ki: «Hâfız Muhammed'in oğlu Muhammed, Mekke mücâvirlerinden birinin şöyle anlattığını haber veriyor: Şehirde zâtın biri yoksullara öncülük edip yardım toplamakla şöhret bulmuştu. Adamın birinin bir çocuğu doğmuştu. Hiç bir şey'i olmadığı için bu adama mürâcaat etmiş, adam dönmüş dolaşmış bir şey alamamıştı. Nihâyet kendisinin bir dirhemi vardı. Onu ikiye taksim etti. Yarısını ona vererek: «Bunu sana istikrâz veriyorum, git günlük ihtiyâcını te'min et.» dedi. Sonra da berâberce bir mezar başına gittiler. Adam orada yatana: «Sen böyle hayır işlerini yapardın. Ben bugün bir şey yapamadım.» dedi ve ayrıldılar. Adam önce rü'yâsında o mezarda yatan zâtı görür. Bu zât; «Senin söylediklerini duydum, fakat cevab veremezdim. Sen bizim eve git, ocağı kazdır, onun altındaki küpde beş yüz altın var, onu al bu adama götür.» dedi. Sabahleyin adam doğru eve gitti, mes'eleyi anlattı. Kazma kürek getirdiler, ocağı kazdılar

ve altınları meydâna çıkardılar. Fakat adam: «Bu sizin hakkınızdır. Ölünün bunda hakkı yoktur. İsterseniz parayı vermezsiniz.» dedi. Onlar; «O ölü iken cömerdliğini yapıyor da biz hayatta iken niye yapmıyalım? Götür parayı fakire ver.» dediler. Adam parayı aldı ve fakire götürdü. Fakir bir dirhemi aldı ikiye taksim etti. Yarısını borcuna mukaabil kendisine verdi ve: «Yarısı da bana yeter. Sen bu kalanı fukaraya dağıt.» dedi. Râvi Ebû Saîd: «Bunların hangisinin daha cömerd olduğunu ben de anlayamadım.» demiştir.

Rivâyete göre; İmâm Şâfiî ölüm döşeğine yattığı zaman: «Ben ölünce beni falanca yıkasın.» diye bir vasıyetnâme bırakır ve ölür. Vasıyet edilen adama haber ederler. Adam gelir ve: «Nerde vasıyeti? Göreyim!» der. Vasıyetnâmeyi kendisine verirler. Bakar ki yetmiş bin dirhem borçlu olduğu kâğıtta yazılı. Adam parayı üzerine alarak: «Bunu ben ödeyeceğim.» der ve İmâm'ın «Beni falanca yıkasın» vasıyetinden maksadın bu olduğunu söyler. Ebû Said diyor ki, bunu duymuştum, merak ettim. Mısır'a gittiğim zaman evini araştırdım ve buldum. Tabii kendisi ölmüş, torunları hayatta idi. Çocuklara baktım ki onların simalarında da nûr eseri vardır; fazilet sâhibi kimselerdir. Anladım ki dedelerinin te'siridir. Buna da: وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا

«Babaları iyi bir kimse idi.» (18 - Kehf: 82) Âyet-i Celilesinden delil çekdi.

İmâm Şâfii diyor: «Ben, Hammâd b. Süleymân'ı bir şeyden ötürü severim. Duyduğuma göre bir def'a merkebine binmiş gidiyordu. Merkebi yürütmek istedi. Bu sırada düğmesi koptu. Terziye uğradı, inip onu diktirmek istedi. Terzi, zahmet etmeyin gelir dikerim, dedi. Ve dikti. Bunun üzerine Hammâd terziye bir kesede on altın verdi ve: «Kusûra bakma az oldu.» dedi. İşte bunu duyduktan sonra ona sevgim arttı.» dedi ve:

«Ne olsaydı benim de servetim olup mürüvvetli yoksullara yardım etseydim.»

«Benden isteyenlere «yok» deyip özür dilemek, benim için en büyük felâketlerden biridir.»

meâlindeki şi'ri okudu.

Rebî b. Süleymân diyor: «Bir adam İmâm Şâfii'nin atının üzengisini tutmuştu. İmâm Şâfii, bu adama vermesi için, talebesi Rebî'a hitâben: «Dört altın ver ve az olduğu için de özür dile.» dedi.» Yine Rebî Humeydi'den şöyle hikâye ediyor; Humeydi diyor ki: «İmâm Şâfii San'a'dan Mekke'ye giderken yanına onbinlerce altın

almıştı. Mekke dışında bir çadır kurdu ve bir bez açarak bu paraları o bezin üzerine döktü. Sonra her gelene bir avuç vermek sûretiyle öğleye kadar parayı bitirdi. Bezi sildi ve kaldırdı, içinde bir kuruş kalmamıştı.» E b û S e v r diyor: İmâm Şâfii bol bir servetle Hacca çıkmıştı. Mekke'ye geldiği zaman, kendisine: «Bu parayı sen harcarsın, hiç olmazsa kendine ve çocuklarına yarayacak bir şeyler al.» dedim. Bir müddet sonra kendisini gördüğümde:

— Ne yaptın? diye sorar sormaz:

— M e k k e mallarının çoğunun aslında vakıf olduğunu bildiğim için burada satın alabilecek bir şey bulamadım. Ancak Mekke dışında M i n a'-da bir ev yaptırdım. Hacca gelen adamlarımız burada yatıp kalkarlar, dedi.

M u h a m m e d b. U b a d - i M u h l e b i, Me'mûn'un huzûruna girdi. Me'mûn kendisine yüz bin dirhem yardımda bulundu. Me'mûn'un yanından çıkınca paranın hepsini tasadduk etti. Me'mûn bunu duydu ve ikinci sefer adam Me'mûn'a uğrayınca, Me'mûn onu azarladı. Bunun üzerine adam: «Var olanı vermemek, mâbûda karşı bir sû'-i zan olur. Onun için verdim.» deyince, Me'mûn bu def'a paranın iki mislini kendisine verdi.

Şâir E b û T e m a m, İ b r â h i m b Ş e k e l e'yi öven beyitlerle beraber İ b r â h i m'in yanına girdi, fakat İbrâhim'i hasta buldu. Buna rağmen beyitlerini kabûl etti ve kâhyasına: «Bahşiş ver.» dedi ve: «Şâyet ben iyi olur kalkarsam, seni daha çok mükâfatlandırırım.» dedi. Adam iki ay bekledi, beklemek ona ağır geldi ve İbrâhim'e şu beyitleri yazdı:

«Medhimizi kabûl etmek ve umduğumuz hediyemizi vermek harâm ise, altın ve gümüşü veresiye bırakmak da harâmdır.»

İbrâhim bu iki beyti okuyunca:

— Ne kadar bekledi? diye sordu. H â c i b:

— İki aydır bekliyor, deyince, İbrâhim:

— Kendisine otuz bin dirhem verin, bana da kâğıt kalem getirin, dedi ve şu meâldeki şi'ri yazdı:

«Bizi ivediye getirdin ve acele olarak atıyyemizi sana takdim ediyoruz.»

«Gerçi azdır fakat acele bu kadar olur aynı zamanda biz de hiç vermemiş gibi olalım.»

Yine rivâyete göre; O s m â n'ın T a l h a'da elli bin dirhem alacağı vardı. Bir gün mescidde karşılaştılar. T a l h a:

— Malın hâzır, al götür, dedi. O s m â n da:

— Ben onu sana bağışladım, git ihtiyâcına harca, dedi.

S a ' d da şöyle anlatıyor: «Bir gün Talha'nın huzûruna girdim. Kendisini sıkıntılı gördüm ve:

— Derdin nedir? diye sordum. S a ' d :

— Çok param birikti. bunu ne yapacağımı düşünüyorum. dedi. Ben de:

— Düşünmeğe lüzum yok, akrabanı çağır da onlara dağıt, dedim. O da adamlarını çağırttı ve parasını dağıttı. Paranın miktârını hizmetçisinden sordum, dörtyüz bin dirhem olduğunu söyledi.

Yine adamın biri T a l h a ' ya sokularak merhametini çekecek şekilde davranışlarda bulundu ve kendisinden yardım istedi. T a l h a :

— Sen beni teşhîr ettin, O s m â n ' ın bana verdiği bir hurmalık var, bu hurmalığı mı sana vereyim, yoksa hurmalığı yine O s m â n ' a satıp parasını mı vereyim? dedi. Adam parayı tercih etti. O da hurmalığı Osmân'a sattı ve parayı kendisine verdi.

Denildiğine göre; bir gün Hz. A l i ağladı. Sebebini soranlara, bir haftadır bana misâfir gelmedi. Acaba Rabbime karşı bir hatâ mı işledim de misâfir gelmedi. Bunun için ağlıyorum, dedi.

Adamın birine dostlarından biri gelerek, dörtyüz bin dirhem borcu olduğunu, bunun için para istemeğe geldiğini söyledi. Adamcağız, tartarak dört yüz bin dirhemi kendisine verip gönderdikten sonra ağlamağa başladı. Âilesi:

— Mâdem ki ağlayacaktın, niçin parayı verdin? deyince, adam:

— Benim daha evvel neden haberim olmadı da adamı istemeğe mecbûr ettim diye ağlıyorum dedi.

Allah bu vasıf sâhiblerine rahmet edip mağfiret etsin.

8 inci BEYÂN : CİMRİLİĞİN ZEMMİ

Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

«Nefsinin tama'kârlığından korunan kimseler, işte onlar saâdete erenlerdir.» (64 - Teğâbün: 16) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Allah'ın fazl(u kereminden) kendilerine verdiğini (sarf u infakta) cimrilik edenler, zinhâr bunun, kendileri için bir hayır olduğunu sanmasın(lar). Bil'akis bu, onlar için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri şey Kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır.» (3 - Âl-i İmrân: 180) Yine Allahu Teâlâ:

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

«Onlar, hem cimrilik yapar, hem insanlara cimriliği emrederler, Allah'ın lûtf u inâyetinden kendilerine verdiğini gizlerler.» (4 - Nisâ: 37) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de şöyle buyurmuştur:

«إِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ فَإِنَّهُ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ»

«Aman aman cimrilikten son derece sakının. Zira sizden öncekileri cimrilik helâk etmiştir. Cimrilik, onları kan dökmeğe ve harâmı helâl tanımağa sürüklemiştir.» (588) Diğer bir hadisde de:

«إِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ فَإِنَّهُ دَعَا مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَسَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَدَعَاهُمْ فَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ وَدَعَاهُمْ فَقَطَعُوا أَرْحَامَهُمْ»

«Cimrilikten sakınınız, zira cimrilik, sizden öncekileri dâvet etti; kanlarını akıttılar. Yine kendi tarafına çekti; harâmı helâl ettiler. Onları kendi tarafına çekti; sılâ-ı rahmı, akrabalarla alâkayı kestiler.» (589) buyurulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ وَلَا خَبٌّ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ (وَفِي رِوَايَةٍ) وَلَا جَبَّارٌ (وَفِي رِوَايَةٍ) وَلَا مَنَّانٌ»

«Cimriler, aldatıcılar, hâinler ve kötü huylu insanlar Cennet'e gire-

---

(588) Müslim, Câbir'den rivâyet etmiştir. Başka ifade ile diğer rivâyet yolları da vardır. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

(589) Hâkim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiş ve sahih olduğunu söylemiştir

mezler. Bir rivâyette «zâlimler», diğer rivâyette, «başa kakanlar da» bu hükme dâhildir.» (590) Yine Resûl-i Ekrem :

ثلاث مهلكات شح مطاع وهوى متبع وإعجاب المرء بنفسه

«Üç şey insânı helâke sürükler. Bunlar, itâat ve tatbik edilen cimrilik, nefsin arzû ve isteklerine uymak ve kulun kendi kendini beğenmesidir.» (591) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

إن الله يبغض ثلاثة: الشيخ الزاني والبخيل المنان والمعيل المختال

«Allahu Teâlâ üç kişiye buğzeder. Bunlar yaşlandığı hâlde zinâ edenler, verdiğini başa kakan cimriler ve kibirlenen fakirlerdir.» (592) Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

مثل المنفق والبخيل كمثل رجلين عليهما جبتان من حديد من لدن ثديهما إلى تراقيهما فأما المنفق فلا ينفق شيئا إلا سبغت أو وفرت على جلده حتى تخفي بنانه وأما البخيل فلا يريد أن ينفق شيئا إلا قلصت ولزمت كل حلقة مكانها حتى أخذت بتراقيه فهو يوسعها ولا تتسع

«İnfâk eden ile etmeyen, göğüslerinden göğüs başına kadar zırh giyen iki adam gibidirler. İnfâk eden, infâk ettikçe zırhı parmak uçlarına kadar kendisini sarar. Cimriye gelince, bir şey vermek istediği zaman, zırh yükselir, boğazına gelir ve her halka yerinde sıkışır kalır. Onu genişletmek ister fakat genişlendiremez, yâni demir zırh onu sıkıştırır da bir şey vermez.» (593) Yine Resûl-i Ekrem :

خصلتان لا تجتمعان في مؤمن البخل وسوء الخلق

---

(590) Ahmed ve Tirmizi rivâyet etmiştir. Tirmizi, hasen olduğunu söylemiştir.

(591) İlim bahsinde geçmiştir.

(592) Tirmizi ve Nesei Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

(593) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

«İki haslet vardır ki bunlar bir mü'minde toplanmaz: Cimrilik ve kötü huy.» (594) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem duâsında:

اَللّٰهُمَّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَاَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَاَعُوذُ بِكَ اَنْ اُرَدَّ اِلَى اَرْذَلِ الْعُمُرِ

«Allah'ım, cimrilikten sana sığınırım, korkaklıktan da sana sığınırım, erzel-i ömre düşmekten de sana sığınırım.» (595) buyurmuştur. Diğer hadisde de:

اِيَّاكُمْ وَالظُّلْمَ فَاِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاِيَّاكُمْ وَالْفُحْشَ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَاحِشَ وَلَا الْمُتَفَحِّشَ وَاِيَّاكُمْ وَالشُّحَّ فَاِنَّمَا اَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الشُّحُّ اَمَرَهُمْ بِالْكَذِبِ فَكَذَبُوا وَاَمَرَهُمْ بِالظُّلْمِ فَظَلَمُوا وَاَمَرَهُمْ بِالْقَطِيعَةِ فَقَطَعُوا

«Zulümden sakının; zira zulüm Kıyâmet günü zulmet ve karanlıktır. Fuhşiyâttan sakının, zira Allahu Teâlâ fâhiş ve çirkin sözleri sevmez. Cimrilikten de sakının, zira sizden evvelkileri cimrilik helâk etmiştir. Cimrilik onlara yalancılığı emretti, yalan söylediler, zulmü emretti zulmettiler, sıla-ı rahm yapmayın dedi, yapmadılar (ve bu sûretle helâk oldular).» (596) Yine Resûl-i Ekrem:

شَرُّ مَا فِي الرَّجُلِ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ **«Kişinin en kötü hâli, hırsa teşvik eden cimrilik ve şiddetli korkudur.»** (597) buyurmuştur.

Asr-ı saâdette adamın biri şehid oldu. Bir kadın «Vah şehidim» diye onun için ağlıyordu. Resûl-i Ekrem:

وَمَا يُدْرِيكِ اَنَّهُ شَهِيدٌ فَلَعَلَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ فِيمَا لَا يَعْنِيهِ اَوْ يَبْخَلُ بِمَا لَا يَنْقُصُهُ

«Onun şehid olduğunu nereden biliyorsun. Belki o hayâtında boş sözler konuşur ve belki kendi nafakasını eksiltmeyecek şeylerde cimrilik

---

(594) Tirmizî, Ebû Saîd'den rivâyet etmiştir.
(595) Buhârî Sa'd'dan rivâyet etmiştir.
(596) Hâkim, Abdullah'tan rivâyet etmiştir.
(597) Ebû Dâvud Câbir'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

ederdi.» (598) buyurdu. C ü b e y r b. M u t ' ı m anlatıyor: «Hayber dönüşünde bedeviler Resûl-i Ekrem'den bir şeyler isteye isteye onu öyle sıkıştırdılar ki, m u g a y l a n dikenlerine dayanmak zorunda kaldı. Cübbesi düştü. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem : **«Cübbemi bana verin, Allah'a yemin ederim ki, şu dikenlerin sayısınca koyunum olsa, bunları hep size verirdim. Bu sözümde beni ne cimri, ne yalancı ve ne de korkak bulurdunuz.»** (599) buyurdu.

Hazret-i Ö m e r diyor ki: Resûl-i Ekrem bir taksimât yaptı. Ben : «Şunlar daha çok haklıdırlar.» dedim. Resûl-i Ekrem :

«إِنَّهُمْ خَيَّرُونِي بَيْنَ أَنْ يَسْأَلُونِي بِالْفُحْشِ أَوْ يُبَخِّلُونِي وَلَسْتُ بِبَاخِلٍ»

«Onlar benden fâhiş şekilde istemek veyâ cimrilik yapmak arasında beni muhayyer bırakırlar. Hâlbuki ben aslâ bir defa olsun cimrilik etmem.» (600) buyurdu.

Ebû S a i d e l - H u d r i (R.A.) diyor ki: «İki kişi Resûl-i Ekrem'in yanına girdi ve deve parası istediler. Resûl-i Ekrem kendilerine ikişer dinar verdi ve çıktılar. Yolda Hz. Ö m e r ile karşılaştılar ve Resûl-i Ekrem'e teşekkürlerini ifâde ettiler. Hz. Ö m e r vaziyeti Resûl-i Ekrem'e arzettiğinde, Resûl-i Ekrem :

لَكِنْ فُلَانٌ أَعْطَيْتُهُ مَا بَيْنَ عَشَرَةٍ إِلَى مِائَةٍ وَلَمْ يَقُلْ ذٰلِكَ إِنَّ أَحَدَكُمْ
لَيَسْأَلُنِي فَيَنْطَلِقُ فِي مَسْأَلَتِهِ مُتَأَبِّطُهَا وَهِيَ نَارٌ فَيَأْبَوْنَ
إِلَّا أَنْ يَسْأَلُونِي وَيَأْبَى اللّٰهُ لِيَ الْبُخْلَ »

«Fakat falanca benden istedi, ona on ile yüz arasında verdiğim hâlde o, böyle bir memnûniyet ifâde etmedi. Sizden biriniz benden bir şey ister, onu koltuklayıp çıkar, kimseye de bir şey duyurmaz, memnûniyetini ifâde etmez, o, ateştir. buyurdu. Hz. Ö m e r :

— Mâdem ateştir, niye veriyorsunuz? deyince, Resûl-i Ekrem :

— Onlar durmadan istemede ısrâr eder. Allahu Teâlâ da bana cimriliği yasakladı, mecbûren veririm.» (601) buyurdu.

---

(598) Ebû Ya'lâ Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(599) Buhârî rivâyet etmiştir.
(600) Müslim rivâyet etmiştir.
(601) Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Bezzâr ayrı ifade ve sağlam senedle rivâyet etmişlerdir.

İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

الجود من جود الله تعالى فجودوا يجد الله لكم ألا إن الله عز وجل خلق الجود
فجعله في صورة رجل وجعل رأسه راسخا في أصل شجرة طوبى وشد
أغصانها بأغصان سدرة المنتهى ودلى بعض أغصانها إلى الدنيا
فمن تعلق بغصن منها أدخله الجنة ألا إن السخاء من الإيمان والإيمان
في الجنة وخلق البخل من مقته وجعل رأسه راسخا في أصل شجرة
الزقوم ودلى بعض أغصانها إلى الدنيا فمن تعلق بغصن منها
أدخله النار ألا إن البخل من الكفر والكفر في النار

«Sehâvet, Allah'ın cömerdliğinden gelir. Cömerd olun ki Allahu Teâlâ da size cömerdlik etsin. İyi biliniz ki, Allahu Teâlâ cömerdliği bir insân sûretinde yarattı. Başını Tûbâ ağacının gövdesine yerleştirdi. Dallarını da Sidretü'l-Müntehâ'nın dallarına bağladı. Sonra bir kısım dallarını da dünyâya sarkıttı. Bu dallardan birine yapışanı, o dal çeker Cennet'e götürür. Dikkat edin, cömerdlik, îmandandır. Îman ise Cennet'tedir. Cimriliği buğzundan yaratmıştır ve onun başını Zakkum ağacının gövdesine bağladı, dallarını dünyâya sarkıttı. Bunun dalına yapışanı da o dal Cehennem'e götürür. İyi biliniz ki, cimrilik, küfürdendir, küfrün yeri de Cehennem'dir.» (602)

Yine Resûl-i Ekrem:

السخاء شجرة تنبت في الجنة فلا يلج الجنة إلا سخي والبخل
شجرة تنبت في النار فلا يلج النار إلا بخيل

«Sehâvet, Cennet'te biten bir ağaçtır. Cennet'e ancak cömerdler girer. Cimrilik de Cehennem'de biten bir ağaçtır. Cehennem'e de ancak cimriler girer.» (603) buyurmuştur.

Ebû Hureyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem Benî Lahyan kabilesine:

---

(602) Sâhib-i Firdevs zikretmiştir.
(603) Yukarda geçti.

— **Sizin büyüğünüz kimdir?** diye sordu. Onlar :

— Bizim büyüğümüz, C e d d b. K a y s 'dır, fakat cimri bir insandır, dediler. Resûl-i Ekrem :

— **Bundan daha büyük hastalık olmaz. Sizin Efendiniz A m r b. C e m û h,** diğer rivâyette, **B i ş r b. e l - B e r â 'dır,** buyurdu. (604)

Hz. A l i 'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«إِنَّ اللّٰهَ يُبْغِضُ الْبَخِيلَ فِي حَيَاتِهِ السَّخِيَّ عِنْدَ مَوْتِهِ»

«Allahu Teâlâ' cimriye hayâtında, cömerde ölümünde buğzeder.» (605) Yâni ölümü ile cömerdliği sona erer.

E b û H u r e y r e 'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

«اَلسَّخِيُّ الْجَهُولُ أَحَبُّ إِلَى اللّٰهِ مِنَ الْعَابِدِ الْبَخِيلِ»

«Câhil cömerd, Allah katında cimri olan âbidden daha sevimlidir.» (606) Yine Ebû Hureyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur : «اَلشُّحُّ وَالْإِيمَانُ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي قَلْبِ عَبْدٍ» **«Cimrilik ile iman bir kalbde toplanmaz.»** (607) Bir başka hadisde :

«خَصْلَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ اَلْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ»

«İki haslet var ki, mü'minde toplanmaz. Bunlar, cimrilik ve kötü huydur.» (608) buyurulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem bir hadisinde şöyle buyurmuştur :

«لَا يَنْبَغِي لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَكُونَ بَخِيلًا وَلَا جَبَانًا»

«Hem cimrilik, hem de korkaklık mü'mine yakışmaz.» Diğer rivâyette:

---

(604) Hâkim rivâyet etti, Müslim'in şartlarına göre sahihtir, dedi.
(605) Firdevs sâhibi rivâyet etmiştir.
(606) Tirmizî rivâyet etmiştir.
(607) Nesei rivâyet etmiştir.
(608) Tirmizî Ebû Said'den rivâyet etmiştir.

يقول قائلكم الشحيح أعذر من الظالم أي ظلم أظلم عند الله من الشح حلف الله تعالى بعزته وجلاله لا يدخل الجنة شحيح ولا بخيل •

«Bâzılarınız cimri zâlimden ehven ve daha mâzurdur, der. Cimrilikten daha büyük zulüm olur mu? Allahu Teâlâ kendi İzzet ve Celâline yemin ederek; bahilleri, yâni cimrilik edenleri, şahihleri, yâni kendinden de esirgeyen cimrileri Cennet'e koymayacağını bildirmiştir.» (609)

Rivâyet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem K â ' b e ' yi tavâf ederken, adamın biri Kâ'be'nin duvarlarına asılarak: «Ey B e y t ' in sâhibi, bu beyt'in hürmetine beni afvet.» diye duâ ediyordu. Bunu gören Resûl-i Ekrem :

وما ذنبك صفه لي ويحك ذنبك أعظم أم الأرضون فذنبك أعظم أم الجبال فذنبك أعظم أم البحار فذنبك أعظم أم السموات فذنبك أعظم أم العرش فذنبك أعظم أم الله ويحك فصف لي ذنبك إليك عني لا تحرقني بنارك فوالذي بعثني بالهداية والكرامة لو قمت بين الركن والمقام ثم صليت ألف ألف عام ثم بكيت حتى تجري من دموعك الأنهار وتسقى بها الأشجار ثم مت وأنت لئيم لأكبك الله في النار ويحك أما علمت أن البخل كفر وأن الكفر في النار ويحك أما علمت أن الله تعالى يقول (ومن يبخل فإنما يبخل عن نفسه) (ومن يوق شح نفسه فأولئك هم المفلحون) •

— **Suçun nedir? Anlat bakalım,** buyurdu. Adam :

— **Çok** büyüktür, sana anlatamam, dedi. Resûl-i Ekrem :

— **Yazık sana! Karalardan da büyük ve ağır mıdır?** diye sordu. Adam :

— Evet, karalardan da büyüktür, dedi. Resûl-i Ekrem :

— **Vay sana! Dağlardan da mı ağırdır?** diye sordu. Adam :

(609) Tirmizî bir kısmını rivâyet etmiştir.

— Evet, dağlardan da ağırdır, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Eyvah! Denizlerden de mi büyüktür?** diye sordu. Adam:

— Evet, denizlerden de büyüktür, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Yazık! Göklerden de mi büyüktür?** diye sordu. Adam:

— Evet, evet göklerden de büyüktür, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Vah sana! Arş'dan da mı büyüktür?** diye sordu. Adam:

— Evet, Arş'dan da büyüktür, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Allah'tan, Allah'ın rahmetinden de mi büyüktür?** diye sordu. Adam:

— Hayır, Allah büyüktür, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Yazıklar olsun sana, anlat şu günâhını bakalım,** dedi. Adam:

— Ben zengin bir insanım. Kapuma isteyici geldiği vakit, âdeta ateşle karşıma çıkar gibi olur da ona bir şey vermek istemem, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Yanımdan uzaklaş, senin ateşin beni de yakmasın. Hidâyet ve kerâmetle beni gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer R ü k n ile M a k a a m arasında iki milyon sene namaz kılsan, sonra da göz yaşları döksen, akan yaşlarından ırmaklar meydâna gelse ve bu ırmaklar ağaçları sulasa da ölsen, yine alçak ve yine alçaksın. Allahu Teâlâ seni Cehennem'e atar. Yazıklar olsun sana, sen, cimriliğin ve küfrün yeri Cehennem olduğunu bilmiyor musun? Yazıklar olsun sana, Allahu Teâlâ'nın: «Buhl eden, kendisinden buhleder.»** (47 - Muhammed: 38) **ve yine: «Nefsinin cimriliğini yok edenler ancak felâh bulanlardır.»** (64 - Teğâbün: 16) **buyurduğunu bilmiyor musun?»** buyurdu.

D i ğ e r R i v â y e t l e r :

İ b n A b b â s (R.A.) diyor ki: «Allahu Teâlâ «A d n» Cennet'ini yarattığı zaman, Cennet'e: «Süslen.» diye emretti, Cennet süslendi. «Irmaklarını akıt.» buyurdu. s e l s e b i l, k â f û r ve t e s n i m gözelerini akıttı. Bunlardan Cennet'te şarap, bal ve süt ırmakları meydâna geldi. Sonra «Mobilya, mefrûşat, zinet, ipek eşyalarını ile hûrilerini çıkar.» buyurdu. Sonra Cennet'e bakarak: «Konuş.» buyurdu. Cennet-i Adn: «Ne saâdet bana gireceklere.» dedi. Allahu Teâlâ: «İzzetim hakkı için cimrileri sana sokmam.» buyurdu.»

Ö m e r b. A b d ü l â z i z'in hemşiresi Ü m m ü l b e t i n: «Vay olsun cimrilere, eğer cimrilik gömlek olaydı onu yine sırtıma almazdım, yol olsa üzerinden geçmezdim.» dedi. T a l h a: «Biz de cimriler gibi malımızı esirgeriz fakat buna tahammül ederek dağıtırız.» dedi. M u h a m m e d b. e l - M ü n k e d i r de: «Allahu Teâlâ bir millete kötülük murâd ettiği

zaman, kötüleri başlarına musallat eder, geçimlerini de cimrilerin eline verir.» demiştir.

Hz. Ali (R.A.) bir hutbesinde: «İnsanlara bir ısırganlık zamânı gelir. Zenginler ellerinde olanı ısırır kalırlar; kimseye vermez ve vermeyi tavsıye etmezler. Hâlbuki Allahu Teâlâ: وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ

«Aranızdaki üstünlüğü unutmayın.» (2 - Bakara: 237) buyurdu.» demiştir.

Abdullah b. Ömer (R.A.): «Şuhh, buhulden daha kötüdür. Zira şahih, kendi elinde olanı başkasından ve hattâ kendisinden esirgediği gibi, başkasının elinde olanı kendi eline geçirmek ister. Buhul, yalnız kendi elinde olanı başkasına vermek istemeyendir.» demiştir.

Şa'bi: «Cimri ile yalancılardan hangisinin Cehennem'in daha derin kapusuna atılacağını bilemem.» demiştir.

Hind Hakîm'lerinden biri ile Rûm Feylesoflarından biri Enuşirevan'a uğrarlar. Enuşirevan, Hind'li Hakîm'e:

— Konuş, der, Hakîm:

— İnsanların hayırlısı, cömerd olanı, kızdığı vakit vekarını koruyabileni, teenni ile konuşanı, yükseldiği vakit tevâzu' göstereni ve adamlarına şefkatli davrananıdır, dedi. Rûm Feylesofu kalktı ve şöyle konuştu:

— Cimrinin malına düşmânı vâris olur. Şükrünü bilmeyen netîceye ulaşamaz. Yalancılar dâimâ yerilir. Söz gezdirenler yoksul olarak ölür. Merhamet etmeyene, merhamet etmeyen musallat olur, dedi.

Dahhâk, Allahu Teâlâ'nın: إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا

«Boyunlarına, çenelerine kadar varan halkalar geçirmişizdir.» (36 - Yâsîn: 8) Âyet-i Kerîmesinin tefsirinde, boyunlarındaki halkaları cimrilik ile tefsir etmiştir. Allah uğrunda infaktan, Allahu Teâlâ ellerini tutar ve onlar hidâyeti görmez olurlar, dedi.

Ka'b da: «Her sabah iki melek: «Allah'ım, cimrinin malını tezden elinden al, cömerdin malını da arttır.» diye duâ ederler.» demiştir.

Asmâ'i de şöyle anlatıyor: «Bedevi'nin biri başka biri için: «O, benim nazarımda küçülmüştür, çünkü o, dünyâyı büyültüyor ve kapusuna bir isteyici geldiği zaman onu âdeta Azrâil gibi görüyor.» dedi.»

Ebû Hanîfe de: «Cimrinin adâlete riâyet edeceğini sanmam, zira o, dâima fazlanın kendi tarafına geçmesini ister ve bu sûretle hakkından fazlasını alır. Bu gibi insanlar asla emin sayılamazlar.» demiştir:

Hz. Ali (R.A.): «Vallahi, hiç bir kerem sâhibi hakkını tamâmıyle almış değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde;

عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ «O da bir kısmının yüzüne vurmuş, bir kısmının yüzüne vurmaktan geri durmuştu.» (66 - Tahrîm: 3) buyurulmuştur.

Câhız da şöyle anlatıyor: «Artık zevk alınacak üç şey kalmıştır: Cimrileri yermek, kuru et yemek ve uyuzu kaşımak.»

Bişr b. el-Hâris de: «Cimrinin gıybeti günâh olmaz. Zîra bizzat Resûl-i Ekrem cimrinin birine: «O hâlde sen cimrisin.» dedi. Eğer gıybeti olsaydı Resûl-i Ekrem böyle demezdi.» demiştir. Yine Resûl-i Ekrem'e kadının birini medhettiler: Gündüz sâim, gece kaaimdir, ancak biraz cimridir, dediler. Resûl-i Ekrem: «O hâlde ne hayrı kaldı?» (610) buyurdu.

Bişr diyor ki: «Cimrinin yüzüne bakmak, insanın kalbini katılaştırır. Cimrilerle karşılaşmak mü'minler için belâdır.» demiştir.

Yahyâ b. Muaz: «Kötü kimseler olsalar bile, cömerdler için herkesin kalbinde bir sevgi vardır. İyi olsalar bile, cimrilere karşı herkesin kalbinde yalnız nefret vardır.» demiştir.

İbnü'l-Mu'tez de: «İnsan, malına cimrilik ettiği nisbette şerefinden kaybeder.» demiştir.

Yahyâ b. Zekeriyyâ, İblis ile karşılaştı ve en çok kimi sevdiğini ve en çok kime buğzettiğini kendisinden sordu. İblis: «En çok sevdiğim cimriler, en çok kızdığım - fâsık da olsa - cömerdlerdir. Zîra cimrinin cimriliği, benim için kâfidir. Fakat fâsık da olsa, cömerd olunca, Allahu Teâlâ'nın onu bağışlıyacağından korkarım.» dedi. Sonra da: «Sen Yahyâ olmasan ben bunu sana söylemezdim.» dedi.

9 uncu BEYÂN: CİMRİLERİN HİKÂYELERİ

Basra'lı zengin bir cimriyi komşusu yemeğe dâvet eder, ve misâfirine yumurtalı, etli bir çorba pişirir. Cimri, alabildiğine yer, o derece yer ki midesinden rahatsızlanarak kıvranmağa başlar. Nerde ise ölecek hâle gelir. Hekim çağırırlar. Hekim gelir, muâyene eder ve:

— Mideni temizlemek lâzım. der. Adam:

(610) Âfât-ı Lisân kısmında geçmiştir.

— Ne diyorsun? Yumurtalı etli yemeği mi istifra edeceğim, ölürüm de bunu yapmam, der.

Denildi ki bir bedevî birini arıyordu. Adamın önünde incir vardı. Adam Bedevî'yi görünce hemen baş örtüsü ile incirleri kapattı. Bedevi oturdu. Sohbet esnâsında adam bedevî'ye :

— Kur'ân okumasını bilir misin? diye sordu. Adam ;

— Bilirim, dedi. Ve : وَالزَّيْتُونِ وَطُورِ سِينِينَ

diye okumağa başladı. Adam ;

— Bunun başında: وَالتِّينِ olacaktı, onu niye atladın? diye sorunca, bedevî :

— O, senin fesinin altında kaldı, onu oradan çıkaramadım, dedi.

Cimrinin biri, dostlarından birini evine dâvet der. İkindi olur, hâlâ kendisine yemek vermez. Adamın, açlıktan aklı gidecek dereceye gelir. Bu esnâda ev sâhibi, Ut çalgısını getirir ve misâfirine :

— Söyle bakayım hangi sesden hoşlanırsın? onu çalayım, der. Misâfir de:

— Tava sesinden hoşlanırım, der.

Muhammed b. Yahyâ son derece cimri bir insandı. Adamlarından birine: «Bunun sofrasını bize târif et.» dediler. O da: «Onun sofrası, bir karış eninde ve boyundadır. Çanakları, haşhaş tânelerinden oyulmuştur.» dedi. Kendisine :

— Sofrasını kim kurar? diye sordular. O da :

— Kirâmen Kâtibîn melekleri kurar, diye cevab verdi. Onlar :

— Kendisiyle kimse yer mi? diye sordular. O :

— Sinekler yer, dedi. Onlar :

— Sen bu adamın sevgililerinden olduğun hâlde niçin vaziyetin perişân, elbiselerin yırtık ve söküktür? derler, o :

— Vallahi, Muhammed'in Bağdad'dan Sudan'ın Nube şehrine kadar bir evi olsa, bu evi de iğne ve iplikle dolu olsa, sonra Cebrâil, Mîkâil ve Ya'kub aleyhimüsselâm gelseler ve arkasından yırtık olan Yûsuf'un gömleğini dikmek için iğne iplik isteseler, alamazlar, nerde kaldı benim alabilmem? dedi.

Denildi ki, Ebû Hafsa'nın oğlu Mervân, canı iyice çekmeden et yemezdi. İsteği artınca hizmetçisini gönderir ve bir kelle aldırırdı. Kendisine :

— Ne oluyor? Yaz olsun kış olsun, et yediğin vakit, mutlak bir kelle yediğini görüyoruz, neden kelleyi tercîh ediyorsun? diye sormuşlar, Mervan:

— Evet, öyle oluyor. Çünkü kellenin fiyatını bildiğim için hizmetkârım beni aldatmaz. Aynı zamanda et değil ki pişirirken köle kenarından yesin, yâni bundan köle yiyemez. Çünkü bir gözü, bir kulağı veya bir yanağı eksik olsa hemen onu farkedebilirim. Ve hemen bir kelleden çeşitli gıdâlar alırım; kulağı, dili, gözü, yanağı ve beyni gibi. Aynı zadan pişirmek telâşesinden de kurtulurum. İşte bu kadar faydaları olduğu için, kelleyi tercih ediyorum, dedi. Yine bu zât bir gün halife Mehdi'nin huzûruna çıkar, âileleri; «Hediye ile dönersen bize ne vereceksin?» diye sorarlar. O: «Şâyet yüzbin dirhem alırsam bir dirhem veririm.» diye cevab verir. Mehdi, kendisine altmış bin dirhem atıyye vermişti. O da dört danik yâni bir dirhemin onda altısını onlara verdi. Yine bir def'a bu zâtın kasaptan et aldığı görülmüş, o sırada bir ahbâbı tarafından da dâvet edildiği için, eti iâde etmiş ve: «İsrâfı sevmem.» demişti.

A'meş'in bir komşusu vardı. Kendisini dâimâ yemeğe dâvet eder ve bir miktâr ekmek kırığı ile tuz ikrâm ederdi. A'meş dâimâ bunu reddederdi. Yine bir gün aynı dâvetle karşılaştı. A'meş'in de acıktığı bir zamâna tesâdüf etmişti. Dâvetini kabûl etti ve hakikaten biraz ekmek kırığı ile bir miktar tuz önüne koydu. Tam bu sırada kapuya bir sâil geldi. Üç def'a yemek istedi. Her def'asında kendisini reddetti. Üçüncü def'asında: «Vallahi, değneği alır canına girerim, kapudan def ol.» dedi. A'meş dayanamıyarak dilenciye: «Durma git, bundan ziyade sözünde duran bir insan görmedim. Beni ısrarla dâvet etti ve «Sana ekmek ufakları ile tuz vereceğim» dedi. Hakikaten bunlardan başka bir şey vermedi. Sana da dayak atacağını va'd etti. Bu adam bunu da yapar, iyisi mi sen hemen çekil git.» dedi.

10 uncu BEYÂN — İSAR VE FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; cimrilik ve cömerdliğin dereceleri vardır. Cömerdliğin en üstün derecesi İsâr'dır. İsâr demek, kendisi muhtâç olduğu hâlde başkasını tercih etmektir. Cömerdlik, insânın muhtâç olmadığı şey'i ihtiyâcı olanlara ve olmayanlara vermektir. Kendisi muhtâç olduğu hâlde başkasına vermesi, şübhesiz daha mühimdir. Cömerdlik, kendisi muhtâç olduğu hâlde başkalarını tercîhe kadar yükseldiği gibi, cimrilik de kendisi muhtâç olduğu hâlde kendi ihtiyâcına da sarfetmemek derekesine kadar düşer. Nice cimriler var ki hastalandıkları hâlde paranın üzerine yatar ve tedâvi çârelerini araştırmazlar. Canının istediği pek çok şeyleri

alabileceği hâlde cimriliği sebebiyle bunları almaz, fakat başkası kendisine alsa, ağzının suyunu akıtarak yer. İşte bu, kendisine bile cimri. Öteki ise kendisi muhtâç iken başkasına cömerd, başkasını kendi üzerine tercih eder. Aralarındaki farkı sen düşün. Ahlâk Allahu Teâlâ'nın bir atıyyesidir, onu dilediğine verir.

Cömerdlikte i s â r ' ın üzerinde bir derece düşünülemez. Allahu Teâlâ bu bakımdan Ashâb-ı Kirâm'ı övmüş ve:

وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

«Kendileri zarûret içinde bulunsalar bile, onları kendilerinden önde tutarlar.» (59 - Haşr: 9) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur:

أَيُّمَا امْرِئٍ اشْتَهَىٰ شَهْوَةً فَرَدَّ شَهْوَتَهُ وَآثَرَ عَلَىٰ نَفْسِهِ غُفِرَ لَهُ

«Kim canı bir şey istediği hâlde başkasını kendi üzerine tercîh ederse, günahları bağışlanır.» (611)

Hz. Â i ş e (R.A.): Resûl-i Ekrem dünyâdan irtihâl edinceye kadar üç gün birbiri peşine karnını doyurmamıştır. «Dilesek doyabilirdik, fakat başkalarını kendi üzerimize tercih ederdik.» demiştir. Bir gün Resûl-i Ekrem'e bir misâfir geldi. Yedirecek bir şey'i yoktu. E n s â r ' dan biri misâfiri evine götürdü. Evde yalnız bir kişilik yiyecek vardı. Bir hile olarak âilesine lâmbayı bozdurdu ve karanlıkta misâfir ile yemeğe oturdular. Kendisi yer gibi ağzını kımıldatıyor ve elini sofraya götürüp getiriyordu. Misâfir de bunun farkında değildi. Böylece misâfir karnını doyurdu, kendileri aç kaldılar. Sabahleyin Resûl-i Ekrem ev sâhibine: «Allahu Teâlâ, sizin misâfirinize karşı takındığınız bu tavırdan memnûn oldu.» buyurdu. Bunun üzerine: **«Kendileri zarûret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar.»** (59 - Haşr: 9) Âyet-i Celîlesi nâzil oldu. Cömerdlik ilâhî bir haslet olup, i s â r bunun son haddidir. İ s â r, Resûl-i Ekrem'in tâkib ettiği bir sistemdir. Bu yüzden Allahu Teâlâ onu

A z i m [büyüklük] ünvânını vermiş ve: وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

«Şübhesiz sen büyük ahlâk üzeresin.» (68 - Kalem: 4) buyurmuştur.

S e h l b. A b d u l l a h e t - T ü s t e r i anlatıyor: **«Mûsâ aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya:**

(611) İbn Hibbân «Zu'afa»da rivâyet etmiştir.

— Yâ Rab, Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile ümmetinden bâzılarının Cennet'teki derecelerini bana göster, der. Allahu Teâlâ :

— Ya Mûsâ, sen buna güç yetiremezsin fakat ben büyük derecelerinden bir dereceyi sana göstereyim. Bu derece ile onu senden ve bütün mahlûkattan üstün kıldım. Melekût âleminden kendisine bir kapu açıldı. Onun yerinin nûrunu ve Allah ile olan yakınlığını görünce nerde ise kendinden geçecekti. Bunun üzerine Hz. Mûsâ:

— Yâ Rab, ne ile bunu bu dereceye yükselttin? diye sordu. Allahu Teâlâ :

— Ona verdiğim yüksek ahlâk sâyesinde, buyurdu. Hz. Mûsâ :

— Bu ahlâk hangisidir? diye sordu, Allahu Teâlâ :

— İsâr, başkasının ihtiyâcını kendi ihtiyâcına tercih etmesidir. Bu ahlâk ile bana kim gelirse ben onu hesâba çekmekten hayâ eder ve onu Cennet'in istediği yerinde iskân ederim, buyurdu.

Abdullah b. Câfer bir arâzisine gitti. Yolda bir başkasının hurmalığına uğradı. Orada siyah bir köle çalışıyordu. Köle azığını aldı. O sırada bir köpek de bahçe duvarından içeri sıçradı. Köle üç parça ekmeğini köpeğe attı. Köpek ekmekleri yedi. Abdullah bakıyordu. Köleye döndü ve :

— Her gün ne miktar nafakan var? diye sordu. Köle de :

— İşte bu gördüklerin. dedi. Abdullah :

— O hâlde niçin hepsini köpeğe verdin? dedi. Köle :

— Bu köpek yabancıdır, uzak yerden gelmiş açtır. O aç iken ben karnımı doyuramam, dedi. Abdullah :

— O hâlde sen bugün ne yapacaksın? diye sordu. Köle :

— Ben de bugünü böyle atlatırım, dedi. Abdullah :

— Yahû şu köleyi görüyor musunuz? Bu köle benden çok daha cömerddir, diye kendi kendine söylendi ve bahçe ile köleyi ve içerisindeki malzemeyi satın alarak köleyi âzâd etti ve bahçeyi kendisine hediye etti.

Hz. Ömer anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in Ashâb'ından birine bir koyun kellesi hediye edildi. Bu zât :

— Falanca benden daha açtır, diyerek kelleyi ona gönderdi. Kelle aynı şekilde yedi kişiyi dolaştıktan sonra nihâyet ilk verilene geldi. Çünkü en aç'ı o idi.»

Resûl-i Ekrem gece vakti düşmanları tarafından evi sarıldığında yatağına Hz. Ali'yi yatırarak evinden çıktı. Hz. Ali ölümü göze alarak yatağına girdi. Allahu Teâlâ Cebrâil ile Mîkâil'e :

— Ben sizi kardeş ettim, birinizin ömrünü de diğerinden uzun yapacağım, hanginiz öbürünü tercih eder? buyurdu. Hiç biri öbürünü ter-

cih etmedi Her ikisi de kendisinin yaşamasını istedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ onlara şöyle vahyetti:

— Ali gibi olamadınız. Onları da kardeş ettim. Ali çekinmeden nefsini fedâ ederek onun yatağına yattı ve Peygamberi kendi üzerine tercih etti. Hemen yere ininiz ve onu muhâfaza ediniz, buyurdu. Cebrâil başucunda, Mikâil de ayak ucunda durdu ve Cebrâil Hz. Ali'ye: «Yat, yat var mı senin gibisi, Allahu Teâlâ seninle meleklere övünüyor!» dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

«İnsanlar arasında, Allah'ın rızâsını kazanmak için canını verenler vardır.» (2 - Bakara: 207) buyurdu.

Antakya'lı Ebû'l-Hasan anlatıyor: «Bir def'a otuz küsur kişi etrâfında toplandı. Kendileri Riy şehrinin civârında bir köyde bulunuyordu. Bunların mahdûd çörekleri vardı, hepsine yetmezdi. Onları parçaladı, ışıkları söndürdü ve yemeğe oturdular. Sofra kalktığı vakit ekmeklerin olduğu gibi sofrada durduklarını ve birbirlerini tercih ederek kimsenin yemediğini gördüler.»

Şa'be'ye bir sâil gelmişti. Sâile verecek bir şey olmadığından evin damından bir ağaç parçası sökerek vermiş ve sâilden özür dilemiştir.

Huzeyfe, şöyle anlatıyor: Yermük cenginde yaralılar arasında kalan amcazâdemi aramak üzere çıktım. Yanımda bir miktar suyum vardı. Amcazâdemi buldum. Su isteyip istemediğini sordum. İsterim, dedi. Tam suyu vereceğim sırada öteden biri:

«— Âh su.» diye inledi. Amcazâdem ona gitmemi ve suyu götürmemi işâret etti. Gittim baktım ki, As'ın oğlu Hişam. tam ona su vereceğim sırada öteden biri: «Âh su.» diye inledi. Hişam da beni ona gönderdi. Ona gidinceye kadar o öldü. Hişam'a döndüm, o da ölmüştü. Amcazâdeme geldiğimde, o da vefât etmişti. Velhâsıl su elimde kalmıştı. Allah hepsine rahmet etsin.

Abbâs b. Dehkan diyor ki: «Dünyâya geldiği gibi ölen tek insan, Bişr b. el-Hâris'dir. Dünyâya çıplak geldi ve çıplak gitti. Ölüm döşeğine yattığı sırada biri gelerek ondan bir şey istedi. Onun bir gömleği vardı. Onu da çıkardı, dilenciye verdi ve bir başka kimseden ödünç gömlek aldı ve o şekilde öldü. Yâni ölünce bir gömleği de yoktu. Gömleksiz geldi, gömleksiz gitti. Sofi'lerden biri de şöyle anlatıyor: Tarsus'da bulunuyorduk. Topluca harb kapusuna doğru gittik. Orada kasabadan bir köpek de bize uydu Kapının dışına çıktığımız zaman bir

leş gördük. Oradan geçtik, yüksek bir yerde oturduk Leş'i gören köpek geri çarşıya döndü. Yirmi otuz köpek peşine takarak leşin yanına getirdi. Kendisi bir kenâra çekildi. Onlar leşi parçaladı ve yediler. Onlar yiyip gittikten sonra bu köpek bir miktar kemik yaladı ve geri döndü.

Tercih haberlerini ve evliyâların ahvâlini fakir ve zühd kitablarında anlattık. Burada tekrar etmeğe lüzum yoktur. Tevfik ve hidâyet Allah'-dandır. Onun râzı olduğu her şey'de O'na tevekkül eder ve O'ndan yardım dileriz.

11 inci BEYÂN: CÖMERDLİK VE CİMRİLİĞİN DERECELERİ İLE HAKÎKATLERİ

Bilmiş ol ki; şer'i delillerle cimriliğin mühlikâttan olduğu ma'lûm. fakat cimriliğin târifi nedir? Ve bir insan ne vakit cimri sayılır? Herkes kendini cömerd sanır da başkası cimri olduğunu görür. Bâzan insan, her hangi bir işden dolayı onun hakkında insanlarla ihtilâfa düşebilir. Kimi cimridir, kimi de değildir, diyebilir. Herkes serveti sever. Bunun için serveti tutar ve muhâfaza eder. Şâyet bu cimrilik olursa, o zaman cimrilikten kimse kurtulamaz. Şâyet serveti tutmak cimrilik sayılmazsa, cimriliğin serveti elde tutmaktan başka mânası olmadığına göre, öyleyse helâki gerektiren cimrilik nedir? Cömerdlik sıfat ve mükâfatını kazanan sehâvetin derecesi nedir? diye bir suâl hâtırına gelir.

Buna göre bilmiş ol ki; bâzıları diyorlar ki: Cimriliğin haddi. vâcibi men'etmektir, yâni borcu olan şey'i vermemektir. Üzerine borç olan Zekât vesâireyi veren kimse cimri değildir. fakat bu târif kâfi değildir. Zîra eti kasaba, ekmeği fırıncıya iâde edenin cimriliğinde herkes ittifâk hâlindedir. Bunun gibi Kaadî'nin takdir ettiği nafaka ile kifâyet edip, âilesine fazlasını vermeyen ve onları müzâyakada bırakan da cimridir. Yemek yerken yanına giren ve yiyecek olan adamdan yemeği gizleyen de cimridir.

Diğer bâzıları da, atıyye ve hediyye vermek ağırına ve zoruna giden kimsenin de cimri olduğunu, fakat bunların maksadı her atıyyeyi güç görmek ise, nice cimriler var ki çok azı vermek kendisine zor gelmez, fakat az fazlasını vermek zor gelir. Şâyet bâzı atıyyeler ağırına gelir demek isterse, zâten ne kadar cömerd olursa olsun, bâzan bâzı atıyyeler ağırına gelir. Bununla cimriliğine hükmetmek doğru olmaz.

Cömerdlikle de böylece ileri geri konuştular. Cömerdliğin, karşılık beklemeden vermek, düşünmeden istekleri yerine getirmektir, diyenler olduğu gibi; diğer bâzıları da cömerdliği târif ederken, istemeden vermek ve verdiğini azımsamaktır, dediler. Diğer bâzıları da, mâl Allah'ın, kul

Allah'ın, diyerek fakirliği düşünmeden Allah için Allah'ın kuluna veren cömerddir, dediler. Diğer bir kısmı da, servetinin bir kısmını verip, bir kısmını saklayan cömerd, çoğunu verip azını saklayan c û d , kendisi ihtiyaç çekip başkasını tercih eden de, î s â r sâhibidir. Fazladan hiç bir şey vermeyen de cimridir, dediler.

Bütün bu ifâdeler, cömerdlik ile cimriliğin asıl yüzünü ortaya koyamamışlardır. Bunların hakîkatini bildirmek için biz deriz ki; servet, bir hikmet ve maksad uğrunda yaratılmıştır. Bu da halkın ihtiyâcına faydalı olmasıdır. Serveti yaratıldığı gaaye uğrunda güzelce sarfetmek mümkün olduğu gibi, onu yaratıldığı gaaye uğrunda harcamayıp tutmak da mümkündür. Ayrıca servette âdilâne bir hükme varıp, sarfı gereken yerde sarfetmek ve sarfedilmemesi gereken yerde serveti tutmak da mümkündür. Buna göre sarfı gereken yerde sarfetmemek cimrilik, sarfedilmemesi gereken yerde sarfetmek de isrâftır. Bunların ortasını bulmak ise makbûldür. İşte sehâ ve cömerdlik de bundan ibârettir. Zira Resûl-i Ekrem ancak sehâvet ile emrolunmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de :

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ

«Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma...» (17 - İsrâ: 29),

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا

«Onlar sarfettikleri zaman ne isrâf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar.» (25 - Furkan: 67) buyurulmuştur.

Anlaşılıyor ki cömerdlik, isrâf ile cimrilik, elini tamâmıyle açmak ve tamâmıyle kısmak arasında bir yoldur. O da vermesi ve tutması bir ölçü ve borç nisbetinde olmaktır. Bununla beraber kalbi istemiyerek, yâni içinden hoşlanmıyarak böyle davranmakla da cömerd olamaz. Kalbinde mâl sevgisi olmayacak, ancak malı sarfedeceği yere onu sarfetmek için sevecektir. Bu târifi anlamak için de vâcib olanı bilmek gerekiyor. Buna göre deriz ki; vâcib iki kısımdır: Biri şer'an vâcib, biri de mürüvvet ve âdet bakımından vâcibdir. Cömerd olabilmek için şerîatın borç ettiğini yerine getireceği gibi, vicdân ve mürüvvetin de borç ettiği vâcibleri yerine getirmesi lâzımdır. Bunları yapmayan cimrilikten kurtulamaz. Şu kadar var ki şerîatın borç ettiğini vermeyenler, daha çok cimridirler. Zekâtı vermeyen, çoluk çocuğunun nafakasını te'min etmeyen veyâhut bunları ağırlanarak yapan gibi. Bu gibi adamlar tabiatlerinde

cimridirler. Zoraki cömerd olmağa çalışırlar. Veyâ malının döküntüsünden vermek ister veyâ sevmeyerek orta dereceden vermek isterler ki, bütün bunlar cimriliktir. Mürüvvet bakımından vâcib olan kısmına gelince; bu da darlığı gidermek, âdi şeylere kıymet vermemektir. Çünkü bu çirkindir ve aynı zamanda şahıslara göre değişir. Meselâ, bir yoksulun kıymet verdiği bir malı, bir zenginin de aynı şekilde kıymetli tutması çirkindir. Yine bunun gibi, infakta yabancılara bâzı tavır ve davranışı çirkin sayılmazsa da yakınlarına karşı bu tavrı çirkin sayılır. Uzaktaki insanlara karşı çirkin sayılmaz da komşusuna karşı çirkin sayılır. Muâmelede çirkin sayılmayan hareket, ziyâfet vermekte çirkin sayılır. Bâzan olur ki, yedirmekteki tavır çirkin görülür, fakat giydirmekte çirkin görülmez. Bâzı şeyleri satın almaktaki darlığı çirkin görünmez de diğer bâzı maddelerde çirkin görülebilir. Giyimiyle varlık gösteriyorsa, kardeşin, karın, çocuğun, yakının veyâ uzaktan bir adamın, yâhut da kimden darlık gösteriyorsan çocuktan, karıdan, gençten, ihtiyardan, âlimden, câhilden, fakirden, zenginden, herbirinin ayrı ayrı hükmü vardır.

Cimri demek, şeriat ve mürüvvet ahkâmına göre vermesi gereken yerde vermemektir. Bunun miktarını tâyin zordur. Yalnız şöyle diyebiliriz; cimrilik, malın sarfı, imsâkinden daha mühim olan yerde malı tutup sarfetmemektir. Dini korumak, malı korumaktan mühimdir. Binâenaleyh, Zekâtı ve borçlu olduğu nafakayı vermeyen cimridir. Yine bunun gibi mürüvveti korumak, malı korumaktan daha mühimdir. Ehemmiyeti mûcib olmayan yerlerde müzâyakaya riâyet edemeyen bir kimse ile müzâyakaya girişmek, mâl sevgisi sebebiyle mürüvveti yırtan bir cimriliktir. Burada bir derece daha var. O da, adam, dini borcunu edâ ettiği gibi, mürüvvet hakkını da koruyor. Fakat adamın serveti çok, bu serveti hayır işlerine ve muhtaçlara harcamıyor. Burada ileride geçimine medâr olması için malı koruma gaayesiyle, Âhirette derecesinin yükselmesi için, malı hayır ve hasenâta dağıtma gaayesi toplanmıştır. Şimdi hangi tarafı tercih edilir? Basiret sâhibleri için bu maksadla serveti tutmak, cimriliktir. Fakat avam için cimrilik değildir. Çünkü avam, dünyâya bakar. Zamânın nöbet nöbet gelen çeşitli felâket ve musîbetlerini karşılayabilmek için hazırlıklı bulunmak ister. Hattâ bu düşünce ile cimrilik eseri de gösterebilir. Zekâtımı verdim, fazla vermem, diyebilir. Burada da malının derecesine ve servetinin nisbetine göre hüküm değişir. Her ne olursa olsun, din ve mürüvvet borcunu ödeyenler, cimrilikten kurtulmuş sayılırlar.

Ancak bu miktardan biraz fazla vermedikten sonra, «Cömerd ve sahi kimsedir.» denemez. Şeriat ve mürüvvet borçlarını aşdıktan sonra infâk eden kimselere «C e v a d» denir. Bu, «C û d» un dereceleri de

hududsuzdur. İnsanlar birbirinden daha cömerddir. Az olsun, çok olsun, borcun dışında ikrâm ve yardım cömerdliktir. Ancak bu ikrâmın gönül hoşluğu ile isteyerek yapılması lâzımdır. Başa kakmak ve karşılık beklemek maksadıyle olmayacaktır. Çünkü teşekkür veyâ övülmeyi bekleyen adam, karşılıklı ikrâmda bulunmuştur. Onun infaktan maksadı övülmektir. Hâlbuki cömerdlik, her hangi bir şey'i karşılıksız vermektir ki, bu da ancak Allahu Teâlâda düşünülür. İnsân oğluna «Cûd» vasfını nisbet etmek mecâzidir. Zira o her ne verirse versin mutlak bir garazı vardır. Ancak garaz, dünyâlık olmaz. Yalnız Âhirette derece kazanmak ve cömerdlik fazîletini ihrâz etmek ve nefsi cimrilik pisliğinden temizlemek olursa, buna da «Cevad, cömerd» diyoruz. Şâyet aleyhindeki dedi-kodudan kaçınmak veyâhut verdiği kimseden bir şey beklemek maksadıyle infâk ederse, bu adama «cömerd» denmez. Çünkü bu adam, bu sebeble bu yardımı yapmak mecbûriyetindedir. Onlar ise peşin birer karşılıktır. Bu adam, karşılıklı çalışan bir kimsedir, cömerd değildir. Nitekim rivâyete göre âbide kadınlardan biri Hayyân b. Hilâl'in bulunduğu meclise uğradı. Kadın:

— İçinizde suâllerimi cevablandıracak adam var mı? diye sordu. Onlar:

— İstediğinizi sorunuz, diyerek Hibal'i gösterdiklerinde, kadın:

— Size göre Sehâvet nedir? diye sordu. Adam:

— I'tâ [vermek]tir, fazla vermektir ve îsâr, yâni başkalarını kendi üzerine tercihtir, dedi. Kadın:

— Bu anlattığınız dünyâlıktaki sehâdır, ben size dindeki sehâdan soruyorum, o nedir? deyince, adam:

— Gönül arzûsu ile Allahu Teâlâ'ya ibâdet etmektir, dedi. Kadın:

— Bu ibâdetinizde Allah'tan bir şey ister, bir mükâfat bekler misiniz? diye tekrar suâl edince, bu sefer adam:

— Tabii bekleriz, dedi. Kadın:

— Neden mükâfat bekliyorsunuz? diye sordu. Adam:

— Allahu Teâlâ en azından bire on bize va'detti de ondan, dedi. Kadın:

— Acâyip şey, bire on karşılık beklerken hâlâ kendinizi sahilerden mi sanıyorsunuz? dedi. Adam:

— Ya sana göre Sehâ nedir? diye bu def'a adam bir suâl tevcih edince, kadın:

— İbâdetten zevk alarak hiç bir karşılık beklemeden Allah'a kulluk etmektir. Allah ne isterse onu yapar. Allahu Teâlâ'nın sizin içinizden geçen bire on karşılığa muttali' olduğundan utanmaz mısınız? dedi.

Yine âbide kadınlardan biri: «Cömerdliğin yalnız altın ve gümüşde

olduğunu mu sanıyorsunuz?» dedi. «Ya başka nerde olur?» diyenlere; «Cânını fedâda da olur.» dedi.

M u h â s i b i anlatıyor: «Dinde sehâ, Allah uğrunda cânını fedâ etmektir. Hem bunu yaparken, sevab istemekten müstağnî olamadığın hâlde hiç bir karşılık beklememen, yalnız sehâvet hissi ile yapmandır.»

12 nci BEYÂN: CİMRİLİĞİN TEDÂVİSİ

Bilmiş ol ki; cimrilik, mal sevgisinden doğar. Malı sevmenin de belli başlı iki sebebi vardır.

Birincisi, ancak servet sâyesinde ulaşılabilecek olan şehevî arzû ve isteklerdir. İnsan oğlu yarın, üç gün, beş gün sonra öleceğini bilse belki o kadar cimrilik etmezdi. Zira ihtiyâcı muayyen zaman için idi. Fakat evlâdı varsa onları kendi yerine kor, onların uzun zaman yaşayacaklarını düşünür ve onlar yüzünden imsâk eder, malı tutar. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.): اَلْوَلَدُ مَبْخَلَةٌ مَجْبَنَةٌ مَجْهَلَةٌ «Çocuk, cimrilik, korkaklık ve cehâlet vesilesidir.» (612) buyurmuştur. Yâni çocuğu olan kimse, yoksulluk korkusu ile infâk etmez. Çocuğu öksüz kalır endişesiyle cenge katılmaz. Çocuğa bakacağım diye ilim tahsîlinden geri kalır ve câhil olur. Buna, yoksulluk korkusu ve Allah'a itimâd zayıflığı eklenirse, cimrilik de kuvvetleşir.

İkinci sebeb, bizâtihi serveti sevmektir. İnsanlardan öyleleri var ki, kendilerini ölünceye kadar bakacak ve hattâ daha da artacak servetleri olduğu ve çocuksuz bir ihtiyar bulunduğu hâlde; sırf mala olan sevgisi hasebiyle Zekât borcunu vermediği gibi, hastalandığında kendi tedâvisi için dahi para harcamaz. Altınlara âşıktır, onların varlığı ile sevinir. Kendinin öleceğini ve öldükden sonra orada kaybolup kalacaklarını veyâ başkalarının eline geçeceklerini bildiği hâlde yine onları toprağa gömer ve onlardan vermez. Hattâ kendisi de yiyemez. İşte bu, tedâvisi güç bir kalb hastalığıdır. Hele yaşlılıkta tedâvisi beklenmeyen müzmin bir hastalıktır. Bu adamın hâli: Adamın biri, bir başkasına âşık olduğu için, onun kendisine gönderdiği elçiyi sevmekle, asıl âşık olduğu adamı unutması gibidir. Altın ve gümüş, insanı ihtiyâcına ulaştıran bir vâsıtadır. Bunun için sevilirler. Zira insânı tatlıya ulaştıran her şey tatlıdır. Bu adam da ihtiyaçları te'mîn için gönderilen altını, bizâtihî sevmekle meşgul olup, ihtiyaçları unutmuş olması gibidir. Bu ise büyük bir sapıklık-

(612) Hâkim, Esved'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

tır. Hattâ altın ile taş arasında fark gözeten de câhildir. Ancak fark, ihtiyâcı te'mine vesîle olması bakımındandır. İhtiyâcından fazla altın saklayan ile taş saklayanın bir farkı yoktur.

İşte malı sevmenin bu iki sebebi vardır. Her illetin ilâcı, sebebinin zıddı iledir. Şehvetleri sevmek, aza kanâat ve sabır ile, uzun kuruntuları azaltmak, ölümü çok anmakla, emsâllerin ölmesine bakmak, çocuğu düşünmemek ve rızkına Allahu Teâlâ'nın kefil olduğunu bilmekle, nice çocuklar var ki anadan babadan bir şey bulmadıkları hâlde bulanlardan daha refah yaşayış sürdüğünü bilmekle, aynı zamanda oğluna servet bırakmakla onu hayırlı evlâd yapmağı düşünürken, servetin çocuğu kötülüğe sevkettiğini hâtırlamakla, çocuk sâlih ise Allahu Teâlâ'nın ona yardımcı olacağını, kötü ise bıraktığı servetinin kötülükte ona yardımcı olacağını düşünmekle, cimrilik hakkında vârid olan haberleri fazla okumak ve dinlemekle, cömerdlikle alâkalı övgüleri okumak, cimrilerin uğrayacakları cezâları düşünmekle, cimriliği tedâvi eder.

Ayrıca cimrilere karşı duyulan nefreti düşünmek, kendisinin de halkın nazarında aynı seviyede olduğunu hâtırlamak, maldan maksadın ne olduğunu ve niçin yaratıldığını düşünmek, dünyâlık için ihtiyâcından fazlasını saklamanın bir kârı olmadığını bilerek onu Âhiret için harcamanın daha iyi olacağını hatırlamak gibi hususlar da mârifet ve ilim bakımından cimriliğin tedâvi sebebleridir. Aklı başında olan adam, dünyâ ve âhiret husûsunda, infâkın, imsâktan hayırlı olduğunu anlar ve hemen infâkı tercih eder. Şeytânın kendisini yoksullukla korkutmasına aldırış etmez. Hikâye olunduğuna göre; E b û ' l - H a s a n adında bir zât tuvalette iken hizmetçisini çağırarak, sırtından çıkardığı gömleği birine vermesini söyledi. Hizmetçi :

— Tuvaletten çıkıncaya kadar sabredemedin mi? deyince, E b û ' l - H a s a n :

— Şu anda aklımdan geçti, sonra ne olur ne olmaz. Belki sarf-ı nazar ederim korkusu ile hemen acele ettim, dedi.

Sevgiliden uzaklaşmakla aşkın kaybolacağı gibi, cimrilik vasfı da, vermeğe zorlamakla yok olur. Âşık, mâşuk yola çıkıp birbirinden uzaklaştıkları zaman, artık ister istemez ayrılık külfetine dayanır ve yavaş yavaş aşkı unutmağa başlarlar. Bunun gibi cimrilikten kurtulmak isteyen, önce zoraki servetinden uzaklaşmağa gayret etmeli ve yavaş yavaş bunu tabîat hâline getirmelidir. Bu hususta güzel hîle yollarından biri de: «Yâhu sen verirsen, senin adın cömerd olarak şöhret bulacak, herkes sana saygı gösterecek.» diye kendi kendini riyâ yolu ile de olsa cömerdliğe alıştırmaktır. Bu sûretle cimrilikten kurtulur ve riyâ hastalığına düşer. Sonra da riyâyı tedâvi ederek ondan da kurtulur. Bu, memeden ke-

sılmek istenen çocukları, bir takım oyuncaklarla oyalamak gibidir. Maksad oyuncak değil, onu memeden kesmektir. Memeden kestikten sonra oyuncaklardan da kurtarılır. Burada da maksad, rıyâ değil, onu cimrilikten kurtarmaktır. Cimrilikten kurtarınca riyâdan da uzaklaştırılır. Bu şekil tedâvi de öbür hastalığın kendisinde gaalib olmadığı takdirde faydalıdır. Meselâ, halkın itibârını maldan daha üstün tutan kimsenin cimrilikten kurtulması için, riyâ ile infâk etmesinde bir kâr yoktur. Ancak malı, mevkiden daha çok severse, o zaman riyâ ile de olsa infâk etsin. Çünkü sonunda riyâdan kurtulabilir. Fakat mevkı sevgisi gaalib olanlar riyâdan kurtulamazlar. Bunu da infâkındaki tavr u hareketinden anlarız. Şâyet gösteriş için de olsa vermek kendine ağır geliyorsa, anlaşılır ki, cimrilik vasfı, gösteriş vasfından daha üstündür. Onun için infâka devâm etsin. Aksi hâlde mükemmel bir riyâkâr olacağından infâka alışmasında fayda yoktur.

Bu kötü vasıfların birbirlerini gidermelerinin benzerleri, ölü hakkında söylenenlerdir. Ölü mezarda kurtlanır ve tamâmen kurt hâline gelir. Sonra o kurtlar birbirini yiye yiye beslenir ve sayıları azalır. Bunlar birbirini yeyip tüketmeğe çalışa çalışa en nihâyet ortada iki büyük kurt kalır. Bunlar da birbirini yemek için zorlar dururlar. Nihâyet biri gaalib gelir diğerini yer, fakat bu da tek kaldığı ve ortada yiyeceği başka bir madde bulunmadığı için nihâyet kendisi de ölür. İşte bunun gibi, bâzan kötülükler birbirini öldürür yok ederler. Tek kalan da gıdâsı verilmeyince o da açından ölür.

Bu kötü sıfatların gıdâsını kesmek, onların arzûlarına uymamakladır. O kötü vasıflar bâzı işler ister. Bunlar yapılmayınca donar ve ölürler. Meselâ cimrilik malı elde bulundurmağı ister. Zorlaya zorlaya malı infâk ettikçe cimrilik ölür ve cömerdlik tabîat hâline gelerek artık zorlama ortadan kalkar. Demek ki, cimriliğin tedâvısı ilim ve amel ile olur. İlim, cimriliğin zararlarını ve cömerdliğin faydalarını bilmek, amel de kendini zorlayarak cömerdliğe alıştırmaktır. Fakat bâzan cimrilik, o kadar köklü bir şekilde yerleşmiş olur ki, insanı kör ve sağır eder de mârifete ve ilme mânî olur. İlim olmayınca amel de olmaz. İllet, müzminleşmiş olarak insanda kalır. Teşhîs edilemiyen veyâ ilâcı kabûl etmeyen hastalıklar gibi, bunun çâresi ölünceye kadar beklemektir.

Cimrilik hastalığını tedâvide sofiyye şeyhlerinden bâzılarının tâkib ettiği yol şöyledir: Onlar, mürîdlerinin gönül verdikleri şeylerden onları uzaklaştırır, onları elinden alır ve başkasının malı ile değişmek sûretiyle onları cömerdliğe alıştırır. Meselâ, hoşuna giden odasından onu çıkarır, daha çirkin bir odaya iter. Hoşuna giden elbise veyâ seccâdeyi ondan alır başkasına verir. Bu sûretle ona cömerdliği aşılar. Bu yollarla kendini cimrilikten kurtarmağa çalışmayan, dünyâ ile ünsiyet peydâ

eder ve dünyâlığı sever. Binlerce eşyâsı varsa, binlerce dostu var demektir. Bunlardan biri kaybolduğu takdirde, sevgisi nisbetinde acısını duyar. Kendisi öldüğü zaman, hepsinin acısını birden çeker. Zira hepsini seviyordu ve hepsi de elinden alındı.

Bir gün pâdişâhın birine incilerle işlenmiş piruzeden bir vazo getirmişler. Öyle mükemmelmiş ki, bir eşine daha rastlamak mümkün değil! Bir gün hükümdâr Hakim'lerinden birine:

— Bu vazoyu nasıl görüyorsun? diye sorar. Hakim:

— Bunu musibet ve fakirlik görürüm, der. Hükümdâr:

— Niçin böyle diyorsun? diye sorar. Hakim:

— Canım, kırılırsa yapılmasına imkân yok, onun için bir felâket ve musibettir. Çalınırsa peşine düşecek onu arayıp duracaksın. Onun için de fakirliktir. Çünkü benzeri yoktur, dedi. Hâlbuki bundan önce yâni bu sana gönderilmeden evvel, ne musibet, ne de fakirlik diye bir sıfatın vardı. Bir müddet sonra vazo ya kırıldı veya çalındığı için, hükümdârın canı son derece sıkıldı ve:

— Hakim doğru söyledi, keşke bunu bize hiç göstermeselerdi, dedi. İşte dünyâlığın bütün sebebleri böyledir. Dünyâ, Allah'ın düşmanlarının düşmânıdır, çünkü onları Cehennem'e sürükler. Allah'ın dostlarının da düşmânıdır, çünkü onları dünyâlıktan sabre mecbûr tutar. Allah'ın da düşmânıdır. Zira Allah'a giden yolu keser. Kendi kendinin de düşmânıdır. Zira kendi kendini yer. Çünkü mal ancak hazinelerde ve muhâfızlar sâyesinde korunabilir. Hazîne ve muhâfızlar da mal ile elde edilebilir. O da altın ve gümüş vermekle mümkündür. Mal, kendini yer bitirir. Malın âfetlerini bilen onunla fazla ünsiyet etmez, ona sevinmez. İhtiyâcından fazlasını almaz. İhtiyâcı kadarı ile kifâyet eden cimri olmaz. Zira ihtiyâcı için ayırdığı cimrilik değildir. Muhtâç olmadığının korunması için de kendini yormaz, belki onu verir. O, Dicle ırmağı gibidir. Herkes oradan yalnız ihtiyâcını aldığı için, kimseye cimrilik etmez.

13 üncü BEYÂN: İNSÂNA MALI HUSUSUNDA DÜŞEN VAZİFELER

Bilmiş ol ki; yukarda anlattığımız gibi, servet bir bakıma iyi, bir bakıma da kötüdür. Benzeri, yılandır. Tiryâkicinin eline geçer ondan panzehir yapar. Anlamıyan adamın eline geçer, soktuğu gibi onu zehirleyip öldürür. Servetin zehirinden, ancak beş vazifeye devamla korunmak mümkündür.

Birinci vazife: Maldan maksadın ne olduğunu, malın niçin yaratıldığını, niçin mala ihtiyaç olduğunu, bilmektir ki, onu kazansın. İhtiyacından fazlasını elinde tutmasın ve lüzumsuz yere harcamasın.

İkinci vazife: Kazanç yoluna dikkat edip, sırf haramdan uzakta kalması, umûmiyetle harâm olduğu bilinen sultanların servetine yaklaşmaması. Mekrûh yollara da baş vurmaması, mürüvveti zedeleyici şeylerden uzak kalması, rüşvet kokusu bulunan hediyeler, zillet bulunan isteyicilikler gibi şeylerden uzak kalmasıdır.

Üçüncü vazife: Kazanacağı miktardadır. Onu ne azaltmalı, ne de çoğaltmalıdır. Bunu da herkesin kendi ihtiyâcı tâyin eder. İhtiyaç dediğimiz; yiyecek, giyecek ve meskenden ibârettir. Bunların herbirinin de aşağı, orta ve üstün olmak üzere üç derecesi vardır. En az derece ve zarûret miktârı ile kanâat ettiği müddetçe muhakkıkîn'den sayılır. Şâyet haddi aşarsa derinliğinin sonu olmayan Hâviye Cehennem'ine düşmüş olur. Biz bu derecelerin tafsîlâtını «ZÜHD KİTÂBI»nda anlattık.

Dördüncü vazife: Malın çıkış yerine dikkat etmektir. Verirken de isrâf ve cimrilik taraflarından sakınmalı, helâlinden kazandığı serveti tam yerinde kullanmalıdır. Zira haksız kazanç ile haksız masraf arasında bir fark yoktur. Her ikisinin de cezâsı aynıdır.

Beşinci vazife: Malı alırken, terkederken, infâk veyâ imsâk ederken iyi niyete sâhib olmaktır. Serveti alırken ibâdetine yardımcı olmasını, terkederken zühdünü ve malı hakir gördüğünü niyet etmelidir. Böyle davranırsa servetinin kendisine zararı olmaz. Bunun için Hz. Alî (R.A.): «Bir adam bütün dünyânın servetini eline geçirse fakat bununla berâber Allah rızâsını niyet etse, bu adam yine zâhiddir, bu servet zühdüne zarar vermez.» demiştir. Başka biri de: «Dünyânın bütün servetini fedâ etse, fakat Allah rızâsını niyet etmese zâhid olamaz.» demiştir.

Demek ki, bütün tavr u hareketinde Allah rızâsını niyet edecek, yalnız ibâdet ve âdete yardımcı olacak şey'i düşüneceksin. Görünüşünde ibâdetten en çok uzakta kalan hareket; yemek, içmek ve kazâ-i hâcet için yapılan hareketlerdir. Hâlbuki bunlar da ibâdetin yardımcılarındandır. Binâenaleyh, yerken veyâ abdest bozarken maksadın ibâdete vesîle olmaları ise, bu işler de senin hakkında ibâdet sayılır. Bunun gibi, seni sıcaktan ve soğuktan korumak için giydiğin elbisende, yattığın yatağında ve kaplarında niyetin bu olmalıdır. Zira dinî cihetden bunların hepsine muhtâçsın. İhtiyâcından fazla olarak bulundurduklarından da Allah'ın kullarından birinin bunlardan faydalanmasını niyet etmeli ve ihtiyâç zamânında onu esirgememelidir. Böyle yapan kimse, malının yılanından cevher ve panzehirini alıp da diğerini atan kimsedir. Artık servetin çokluğu buna zarar vermez. Fakat bu şekil davranış ancak dînî iyi anlayan ve dîninde sebât eden kimselere nasib olur. Avam kısmı da,

bu gibilere bakıp servetini çoğaltmağa çalışır ve kendisinin onlara benzediğini sanırsa, işte bu aldanabilir ve âdeten yılanın zehir ve panzehirinden anlayarak yılanı eline alan adama bakarak yılanı eline alan çocuğa benzer. Çocuk sanır ki, adam yılanı yumuşak derisinden göz ve kaşından dolayı ele almıştır. Binâenaleyh yılan kendisini sokarak öldürür. Avam da aynıdır. O havassın, servete ne için, ne şekilde sâhib olduğunu, ne maksadla elinde tuttuğunu bilemez! Servet kendisini zehirleyerek öldürür. Bâzan da yılanın öldürdüğü bilinir, fakat servetin öldürdüğü bilinmez. Şâir dünyâyı yılana benzeterek :

«Her ne kadar Dabak onu yumuşatsa da, dünyâ zehir saçan yılan gibidir.»

dedi. Kör adamın dağın tepesine tırmanmakta, deniz etrâfında dolaşmakta ve dikenli yollarda yürümekte, görenin buralarda dolaşması gibi olamıyacağından avam kısmının da servet edinmekte kâmil bir âlim gibi olması muhâldir.

14 üncü BEYÂN ; ZENGİNİ ZEMM, YOKSULU ÖVMEK

Bilmiş ol ki; insanlar, sabreden yoksul ile şükrünü edâ eden zenginin hangisinin daha üstün olacağında ihtilâf etmişlerdir. Biz bunu, **«Fakir ve Zühd»** kitablarında anlatmış ve hakikatın yüzünden perdeyi kaldırmıştık. Fakat bu kitabda mücmel de olsa, yoksulun zenginden üstün olduğuna temâs etmek isteriz. Bunu yaparken mes'elenin tafsilâtına dalmıyacak, burada **H â r i s - i M u h â s i b i**'nin uzun uzadıya anlattığı bir hikâyesini zikretmekle iktifâ edeceğiz. O, bu hikâyesinde bâzı zengin âlimlerin kendilerini Sahâbe'nin zenginlerine benzettiklerini, **A b d u r - r a h m â n b. A v f**'ın zengin olduğundan bahsetmekle kendilerini ona benzetmek istediklerini reddetmek üzere bu hikâyeyi anlatmıştır. **M u - h â s i b i** ise, muâmele ilminde bu ümmetin en âlimi, kendini korumakta ve amellerin âfetlerinden çekinmekte en üstünü idi. En doğrusu onun sözünü, olduğu gibi anlatmaktır.

Zengin ve fakat kötü âlimlerin reddine dâir yaptığı konuşmasından sonra diyor ki :

«Öğrendiğimize göre **Î s â** aleyhisselâm: «Ey kötü âlimler, namaz kılar, oruç tutar, sadaka verir fakat emrolunduğunuzu yapmazsınız. Buna rağmen bilmediğinizi de öğrenirsiniz. Ne çirkin hükmünüz vardır. Dilinizle tevbe eder, işinizle arzûlarınıza uyarsınız. Kalbleriniz kirli olduğu hâlde bedeninizi yıkamak size bir fayda sağlamaz. İşe yarayan iyi ve temiz incileri kendisinden çıkarıp, işe yaramıyan tortulu, çerçöp ve sa-

manları kendisinde kalan elek gibi olmayın. Siz de aynı şekilde ağzınızdan hikmet akıtırsınız da gıll u gış içinizde kalır. Ey dünyânın kulcağızları, dünyâdan arzûlarını çekmeyen Âhıreti nasıl bulabilir? Size hakîkati söylüyorum. Sizin kalbleriniz işlerinizden ağlar. Dünyâyı dilinizin altına, ameli de ayaklarınızın altına aldınız. Size hakîkati söylüyorum, Âhıretinizi bozdunuz, dünyâyı düzelttiniz ve dünyâyı düzeltmek Âhıreti düzeltmekten size daha sevimli geldi. Sizden daha büyük zararda kim olabilir? Yazıklar olsun size, ne vakte kadar karanlıkta kalanlara yol gösterecek ve kendiniz hayretler içinde bocalayacaksınız? Siz âdeta dünyâyı size bıraksınlar diye dünyâ adamlarını dünyâyı terke dâvet ediyorsunuz. Durun durun, yazıklar olsun size, içerisi karanlık olan bir evin üstünde yanan ışıktan o eve ne kâr vardır? Siz de aynı vaziyettesiniz. Kalbleriniz zulmet içinde kıvranırken, dilinizin ilim nûrundan bahsetmesi size bir fayda sağlamaz. Siz ne müttakiler, ne de hakiki hür insanlar gibisiniz. Siz, dünyânın kullarısınız. Dünyâ, sizin ayaklarınızı yerden kesip sizi yüzükoyun yere düşürerek, burnunuz üzerinde sürüyüp günahlarınızı boynunuza bağladıktan sonra arkadan iterek; teker teker ve çıplak olduğunuz hâlde Allahu Teâlâ'nın huzûruna sevkedip orada hesâbınızı verdikten sonra, kötü amellerinizin cezâsını çektireceğinden korkulur.» dedi.

Hâris-i Muhâsibi, bunu anlattıktan sonra şöyle diyor: «Azîz kardeşim, bunlar kötü âlimler, insan şeytanları ve insanların başında püsküllü bir belâdırlar. Onlar, dünyâya, dünyâlığa rağbet etti. Dünyâyı Âhiret üzerine tercih ettiler. Dünyâ için dini zelil ettiler. Onlar, dünyâda yüz karası, Âhirette ise zebânîlerin maskarasıdırlar. Ne ola ki Allahu Teâlâ fazl u keremiyle bunları afvevleye.

Bundan sonra bilmiş olunuz ki; dünyâyı Âhıret üzerine tercih edip helâke sürüklenen adamın hâline baktım: neş'esi keder ile karışmış, bundan muhtelif sıkıntılar meydâna gelmiş, çeşitli isyanlar hâsıl olmuştur. Son varacağı helâktır. Bu adam bu ümidle ferahlanıyor ki, aslında ne dünyâsı kalmış, ne de Âhireti; dünyâsı da perîşân, Âhireti de perîşân! Bu ne büyük bir hüsrândır. Yazıklar olsun ona, ne çirkin felâketle karşılaşdı. Kendisi için, bu, ne büyük bir musibettir! Azîz kardeşlerim, kendinize geliniz, aklınızı başınıza alın ve Allah'dan korkunuz. Şeytân sizi aldatmasın! Onun dostlarının Allah huzûrunda istinadgâhları yoktur. Onlar dünyâya dalar, sonra da kendilerini mâzur göstermek için, delil aramağa başlarlar. Sahâbe-i Kirâm'ın bol servetlere mâlik olduklarını sanarak onların servetinden bahsederler. Şeytan onları aldatmıştır, onların bundan haberleri bile yoktur. Yazıklar olsun sana ey aldanmış, sen Abdurrahmân b. Avf'ın zenginliğinden bahsedersin. Böyle dav-

ranman, şeytanın seni aldatmasındandır. Senin dilinde bunları sana konuşturur ve seni helâk eder. Zira sen Sahâbe-i Kirâm'ın tekâsür, şeref ve zinet için mal topladıklarını sandığın anda, onları gıybet etmiş, onlara büyük iftirâda bulunmuş olursun. Ne zaman ki helâlinden servet edinmenin, serveti terketmekten daha makbûl olduğunu sanırsan, o zaman Resûl-i Ekrem'i horlamış olursun. Senin ve adamlarının rağbet ettiği bu hayırda onu geri kalmış gibi sanırsın. Senin gibi mal toplama sevdâsında olamadığı için, onu techil etmiş olursun. Ne zaman ki helâlinden mal yığmak daha evlâ olduğuna kaani olursan, Resûl-i Ekrem'in ümmetine nasihat etmediğine hükmedersin. Zira o, mal toplamanın hayırlı olduğunu bildiği hâlde, bundan nehyetmiştir, dersin. Böyle yapmakla, göklerin ve yerin Rabbine yemin olsun ki, yalan söylemiş olursun! Çünkü Resûl-i Ekrem ümmetine nasihat eden, onlara şefkatli ve merhametli davranan bir zâttır. Ne zaman ki, servet edinmek daha hayırlıdır dersen, Allahu Teâlâ servet toplamaktan kulları nehyettiği zaman, onlara rahmetle nazar etmediğini sanmış olursun. Çünkü o mal toplamanın daha hayırlı olduğunu bilerek nehyetmiş olur. Veyâhut Allahu Teâlâ'nın bunu bilememiş olduğunu zannedersin. Sen ise servet edinmekteki hayr u fazileti bildiğin için, malı çoğaltmağa çalışıyorsun. Güyâ ki sen Rabbinden daha iyi fazilet ve hayır yerlerini bilmiş oluyorsun ki, Allahu Teâlâ senin cehlinden münezzehtir. Ey gaafil, Sahâbenin servetiyle seni aldatmağa çalışan şeytânın bu hilesinden aklını başına almak sûretiyle kendini koru. Yazıklar olsun sana, sen Abdurrahmân b. Avf'ın servet edinmesiyle delil çekemezsin. Abdurrahmân bile Kıyâmet günü yalnız bir yiyecek nafakası olup, başka bir şey olmamasını temenni edecektir. Duyduğuma göre Abdurrahmân öldüğü vakit, hayattakiler, onun serveti hakkında dedi-kodu yaptılar ve: «Bu servet Abdurrahmân hakkında iyi değil.» demek istediler. Kâ'b ise müdâhale ederek: «Şaşılacak şey, Abdurrahmân helâlinden kazandı, helâlinden harcadı ve helâlinden bıraktı. Bunda ne var?» dedi. Bunu duyan Ebû Zer evinden hiddetli olarak Kâ'b'e gitmek üzere yola çıktı. Yolda bir devenin alt çenesini buldu, eline aldı. Bunu Kâ'b'e haber verdiler; Ebû Zer elindeki kemikle seni arıyor, dövecek dediler. Kâ'b kaçarak, yardım dilemek üzere Hz. Osmân'ın evine sığındı ve mes'eleyi kendisine anlattı. Arkasından Ebû Zer de Hazret-i Osman'ın kapusuna geldi. Ebû Zer içeri girince Kâ'b Hz. Osman'ın arkasına geçti. Bunun üzerine Ebû Zer Kâ'b'e:

— Ey Yahudi çocuğu, sen Abdurrahmân'ın servetinden, Abdurrahmân'a bir zarar gelmediğini sanıyorsun. Hâlbuki bir gün Resûl-i Ekrem ile Uhud'a doğru gezintiye çıkmıştım. Resûl-i Ekrem:

يَا أَبَا ذَرٍّ الأَكْثَرُونَ هُمُ الأَقَلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ قَالَ هٰكَذَا وَهٰكَذَا عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ وَقُدَّامِهِ وَخَلْفِهِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ يَا أَبَا ذَرٍّ مَا يَسُرُّنِي أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ أُنْفِقُهُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمُوتُ يَوْمَ أَمُوتُ وَأَتْرُكُ مِنْهُ قِيرَاطَيْنِ قُلْتُ أَوْ قِنْطَارَيْنِ قَالَ بَلْ قِيرَاطَانِ ثُمَّ قَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَنْتَ تُرِيدُ الأَكْثَرَ وَأَنَا أُرِيدُ الأَقَلَّ

— **Yâ Ebâ Zer,** diye bana seslendi. Ben de:

— Anam babam sana fedâ olsun, buyur ya Resûlallah. dedim. Resûl-i Ekrem:

— **Serveti çok olanlar, Kıyâmet günü Cennet'e az girecek olanlardır. Ancak sağına soluna, önüne ardına saçarak hayır yapanlar müstesnâdır ki, bunlar da az kimselerdir. Yâ Ebâ Zer, şu Uhud dağı büyüklüğünde altunum olsa da tamâmen Allah rızâsı için dağıtsam, yine de bir veyâ iki kırat ağırlığında borcum için kendime altın ayırmaktan memnûn olmam.** (Ebû Zer diyor ki: Ben dedim ki; iki kırat değil iki kantar) Resûl-i Ekrem: **«Hayır, koca dağdan ancak iki kırat ayırırdım, öbürünü dağıtırdım. Yâ Ebâ Zer, sen çoğu, ben ise azı murâd ediyorum.»** (613) buyurdu. Ebû Zer devamla: «Bizzât Resûl-i Ekrem böyle buyururken, sen ey Yahudî çocuğu, Abdurrahmân'ın bıraktığı servetten «Ona ne var!» diyorsun. Sen ve senin gibiler yalancıdırlar.» dedi. Ebû Zer çıkıncaya kadar da korku içinde idi. Yine öğrendiğimize göre Abdurrahmân b. Avf'ın Yemen'den bir kervanı geldi. Medine halkı öyle bir haykırışla haykırdı ki yer yerinden sarsıldı. Hz. Âişe (R.A.):

— Bu nedir? (Ne oluyor?) diye sorunca:

— Abdurrahmân b. Avf'ın ticâret kervanı geldi, diye cevab verdiler. Bunun üzerine Hz. Âişe:

— Resûl-i Ekrem doğru söyledi, dedi. Bunu duyan Abdurrahmân, Hz. Âişe'ye:

— Resûl-i Ekrem ne buyurdu? diye sordu. Hz. Âişe şu cevâbı verdi:

---

(613) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

«إِذْ رَأَيْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْمُسْلِمِينَ يَدْخُلُونَ سَعْيًا سَعْيًا وَلَمْ أَرَ أَحَدًا مِنَ الْأَغْنِيَاءِ يَدْخُلُونَ مَعَهُمْ إِلَّا عَبْدَ الرَّحْمَٰنِ ابْنَ عَوْفٍ رَأَيْتُهُ يَدْخُلُهَا مَعَهُمْ حَبْوًا»

«Cennet'i gördüm. Muhâcir ve müslümân fakirlerinin koşa koşa Cennet'e girdiklerini gördüm. Zenginlerden kimseyi görmedim. Yalnız Abdurrahmân b. Avf'ın emekleye emekleye onlarla Cennet'e girdiğini gördüm.» (614) Bunu dinleyen Abdurrahmân, kaafileyi, eşyâ ve develeri ve hattâ oradakı köleleri ile birlikte âzâd etti. Hepsini Allah rızâsı için fedâ etti ve: «İnşâallah, bunlarla koşarak Cennet'e girerim.» dedi.

Yine duyduğumuza göre Resûl-i Ekrem (S.A.V.) Abdurrahmân b. Avf'a:

«أَمَا إِنَّكَ أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أَغْنِيَاءِ أُمَّتِي وَمَا كِدْتَ أَنْ تَدْخُلَهَا إِلَّا حَبْوًا»

«Sen yok musun, ümmetimin zenginlerinden Cennet'e ilk girecek olan sensin. Sen de nerde ise emekleye emekleye gireceksin.» (615) buyurdu.

Yazıklar olsun ey aldanmış, ne ile servetin iyiliğine delil çekiyorsun? İşte Abdurrahmân'ın hâli, fazileti, takvâsı, hayr u hasenâtı, Allah uğrunda servetini dağıtması, Resûl-i Ekrem ile sohbeti, Aşere-i Mübeşşere'den olması meydanda olduğu hâlde, iyilik yapmak, infâk etmek, hayır ve hasenâtta bulunmak ve âile nafakasını te'min için helâlinden edindiği servetten dolayı mahşer yerinde durdurulacak, yoksullarla berâber Cennet'e giremiyecek, onlar sıçraya sıçraya giderken, bu arkadan emekleye emekleye gidecektir. Dünyâ fitnelerine dalmış bizim gibiler hakkındaki görüşün nedir?

Bundan sonra şâyân-ı hayrettir ki ey aldanmış, haram ve şübheli şeyler peşine yuvarlanır gidersin. İnsanların kirli mallarına köpek gibi saldırırsın. İftihar, süs ve şehvet peşinde döner durursun, dünyâ fitne-

(614) Ahmed rivâyet etti. Bununla alâkalı bazı ziyâdeler vardır.

(615) Bazı rivâyet yolları vardır. Üstelik Abdurrahmân, Aşere-i Mübeşşere'dendir.

leri arasında yuvarlanıp durursun. Sonra da Abdurrahmân b. Avf ile delil çeker de sen servet edinir, Sahâbenin de senin gibi servet edindiğini sanırsın. Güyâ ki sen, kendini onlara benzetiyorsun. Yazıklar olsun sana, bu senin kıyâsın, şeytânın bâtıl kıyaslarındandır.

Evet ömrüme yemin olsun ki, Sahâbe-i Kirâm'dan bâzıları servet sâhibi idi. Bunlar serveti, kendi nafakalarını te'mim ve infâk maksadıyle edinmişlerdi. Onlar helâlinden kazandı, temizinden yedi, iktisadlı olarak infâk etti ve fazlasını takdim ettiler. Kimsenin hakkını kesmediler. O servetle cimrilik değil, cömerdlik ettiler. Bir kısmı çoğunu, bir kısmı, mevcûdunun tamâmını infâk etti. Sıkıntılı ve darlık ânlarda Allah rızâsını kendi arzûlarına tercih ettiler. Allah hakkı için doğru söyle, sen de böyle misin? Ne arar, sen onlardan ne kadar uzaktasın.

Aynı zamanda Sahâbe'nin ileri gelenleri yoksulluğu tercih eder, fakirlik korkusundan emin olur, geçim husûsunda Allah'a bağlanırlardı. Allah'ın takdirine sevinirlerdi. Belâya râzı olur, darlığa sabır, genişliğe şükür, bolluğa hamdederlerdi. Allah için tevâzu' eder, benlik ve üstünlükten kaçınır, dünyâlıktan mübâh ile iktifâ eder, aza kanâat eder, dünyâya boş verir, sıkıntılara göğüs gerer, açlığa katlanır, ni'met, bolluk bereket ve yeşillikten yüz çevirir, onlara iltifât etmezlerdi. Allah hakkı için söyle bakalım, sen öyle misin? Hattâ duyduğumuza göre bolluğa ulaştıkları zaman, Allah'dan musibet gelecek korkusu ile bolluğa üzülür, darlığa düştükleri zaman bunu gönül hoşluğu ile karşılar ve: «Merhabâ ey sâlihlerin şi'ârı.» derlerdi. Yine duyduğumuza göre evinde nafakası olarak sabahlayanlar buna üzülür, bir şeysiz sabâha çıkanlar da sevinirler, neş'eli olarak sabâha çıkarlardı. O Ashâb-ı Kirâm için herkes ellerinde bir şeyler olduğu vakit sevinir, bir şeyler olmayınca da mahzûn olurlar, dendiği vakit, onlar, bizim için Peygamberimiz Efendimiz en güzel örnektir. Bizim onunla sohbetimiz var. O böyle idi. Elimizde bir şey kalınca onu örnek alamadığımız için üzülürüz derlerdi. Yine öğrendiğimize göre, onlara genişlik kapuları açıldığı vakit, onlar mahzûn olur ve «Ne oluyor, bu dünyâ bize teveccüh ediyor, bizim dünyâ ile ne alâkamız var?» Bir felâket ile karşılaştıkları vakit sevinerek: «Rabbimiz bizi imtihân ediyor!» derlerdi.

İşte selefin vasıfları ve hâlleri, onların faziletleri bizim bu anlattıklarımızın çok üstündedir. Allah aşkına söyle bakalım, sen de böyle misin? Kısaca onların hâlini dinledin, şimdi senin vaziyetini anlatayım da, sen kıyâsını yap.

Sen, zenginleştiğin zaman azar; genişlikte böbürlenir; bollukta rahatlanırsın. Ni'metin şükründen gaflet eder, darlıkta ümidsizliğe düşer, felâket ânında kızar; kazâya râzı olmazsın. Evet sen, yoksulluğa kızar,

miskinliğe cebhe alırsın. Hâlbuki fakirlik, peygamberlerin iftihâr ettikleri şeydir. Sen ise, onların iftihâr ettikleri şeyden utanırsın! Sen yoksulluktan korkarak servet yığarsın ki, bu, senin Allah'a karşı merbûtiyetinin zayıflığından ileri gelir. Yalnız bu kadarı günah bakımından sana yeter de artar bile...

Sen serveti: dünyânın süsü, zinet, zevk ve şehveti için toplarsın. Hâlbuki Resûl-i Ekrem :

شِرَارُ أُمَّتِي الَّذِينَ غُذُّوا بِالنَّعِيمِ فَرَبَتْ عَلَيْهِ أَجْسَامُهُمْ

«Ümmetimin kötüleri (Dünyâ) ni'metleri ile gıdâlanıp göbek büyütenlerdir.» (616) buyurmuştur.

Yine öğrendiğimize göre, Kıyâmet günü bâzı kimseler dünyâda yapmış oldukları iyiliklerinin mükâfatını ararlar. Onlara :

«Dünyâdaki hayâtınızda sizin için güzel olan her şey'i harcadınız, onların zevkini sürdünüz!» (46 - Ahkâf: 20) denir.

Sen hâlâ gaflette yaşıyorsun. Dünyâda nasîbin verilmiş olduğu için, sana Âhirette bir şey yoktur, denir. Adam hasret ve musîbet içinde kalır. Evet, sen serveti üstünlük, övünmek ve dünyâ zineti için topluyorsun. Hâlbuki biz öğrendiğimize göre, bu maksadlarla servet edineni, yârın Allahu Teâlâ gazablı olduğu hâlde huzûruna çağırır. Sen ise, bunu aslâ düşünmedin, servet edinirken buna aldırdığın bile yoktur. Belki dünyâda kalmak, Âhiret ni'metlerinden de daha çok hoşuna gitmiştir. Sen ölümden hoşlanmazsın. Bu hâlinle Allahu Teâlâ senden hiç hoşlanmaz. Senin bundan da haberin yoktur. Hattâ belki de dünyâlıktan eline geçiremediğine üzülürsün. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

وَمَنْ أَسِفَ عَلَى دُنْيَا فَاتَتْهُ اقْتَرَبَ مِنَ النَّارِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ

«Dünyâlıktan bir şey kaybettiğine üzülen kimse, Cehennem'e bir aylık mesâfe yaklaşmış olur.» (617) Hattâ bir senelik mesâfe yaklaştığını rivâyet edenler de vardır. Belki de, senin, farkında olmayarak dünyâlığını çoğaltmak için, dîninden olduğun zamanlar bile olur. Dünyâlığın sana temâyülüne sevinir, ferahlanırsın. Hâlbuki Resûl-i Ekrem :

---

(616) Yukarıda geçmiştir.
(617) Amr İbn Şuayb'den rivâyet edilmiştir.

﴿ مَنْ أَحَبَّ الدُّنْيَا وَسُرَّ بِهَا ذَهَبَ خَوْفُ الْآخِرَةِ مِنْ قَلْبِهِ ﴾

«Dünyâyı sevip, dünyâ ile sevinen kimsenin kalbinden Âhiret korkusu gider.» (618) buyurmuştur. Yine ilim sâhiblerinden biri şöyle anlatıyor: «Sen dünyâlığından kaybettiğinden dolayı çektiğin sıkıntıya ve dünyâlıktan eline geçene sevindiğinden dolayı ferahlanmana karşı hesâb vereceksin. Hâlbuki sen dünyâlığın ile sevindikçe, Allah korkusu kalbinden silinir. Sen, Âhiretin için uğraştığının kat kat fazlasını dünyân için uğraşıyorsun. Sen, isyânındaki felâketini, dünyâlığının azalmasındaki felâketinden daha ehven görürsün. Evet, malının kaybolmasından korktuğun kadar günahtan korkmazsın. Belki de sen topladığın o gayr-ı meşrû' servetini, dünyâlıkta üstünlük sağlamak için insanlara dağıtırsın. İnsanların teveccühünü, Allahın gazabına tercîh edersin. Maksadın halk tarafından ikrâm olunmaktır. Yazıklar olsun sana ki, sen, Kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın seni tahkîr etmesini, insanların seni tahkîr etmesinden daha ehven kabûl ediyorsun. Hattâ belki sen, insanlara karşı kusurlarını gizlemeğe çalışırsın, fakat Allahu Teâlâ'nın, kusurlarını bilmesine aldırış etmezsin. yâni Allah'ın huzûrunda rezîl olmak, insanların huzûrunda rezîl olmaktan sana daha ehven gelmektedir. Cehâletin sebebiyle kullar, Allahu Teâlâ'dan sana daha üstün gelir. Bu kusurlar sende varken akıl sâhiblerinin yanında nasıl konuşursun? Yazıklar olsun sana, pisliklerle mülevves olduğun hâlde iyilerin malları ile kendine delîl çekmeğe çalışıyorsun. Heyhât, sen, selef-i sâlihînden çok uzaktasın! Vallahi, onlar, senin haramdan kaçınmandan daha çok helâldan kaçınırlardı. Sizin aldırış etmediğiniz şeyler, onlar için büyük günah sayılırdı. Onların, küçük bir zelleye karşı gösterdikleri hassâsiyeti, en büyük günahlara karşı göstermiyorsun. Keşki senin servetin temiz ve helâllıkta onların şübheli malları mesâbesinde olsa. Onlar, ibâdetlerinin kabûl olmayacağından korktukları kadar, sen de günahlardan korksan, senin oruçlu hâlin, onların iftarlı hâli gibi olsa, senin ibâdetteki sa'y u gayretin onların tenbel davrandıkları zaman gibi olsa, senin bütün sevabların onların bir günahları gibi olsa. Sahâbelerden birini dinledim, diyor ki, Sıddîkların ganîmeti, dünyâlıktan kaybettikleridir. Bütün himmetleri, dünyâlıktan kendilerine kapalı kalıp verilmeyenidir. Böyle olmayan, ne dünyâ, ne de Âhirette onlarla berâber olur. Arada ne büyük fark vardır? Biri, Allah katında üstün mertebeye erişmiş Sahâbe'nin ileri gelenleri; diğeri de sefâletin önde gelenleri. Hiç bunlar kendilerini ötekilere benzetebilir ve

(618) Hâris-i Muhâsibî'den başka yerde bulunamamıştır.

onları örnek gösterebilirler mi? Ne ola ki Allahu Teâlâ hepimizi fazl u keremiyle afv u mağfiret eyleye!

Aynı zamanda sen, mal toplamakta Ashâb'a uyduğunu sanıyorsun İhtiyâcını gidermek ve Allah uğrunda infâk etmek gibi işlerde serveti kullanacağını sanıyorsun. Bir def'a düşün, onların zamânında olduğu gibi, senin zamânında da helâl mal bulabiliyor musun? Sonra onlar gibi sen ihtiyâtlı davranabiliyor musun? Zîra onlar, harâma düşmemek için, helâlin yetmiş kapısından vaz geçerlerdi. Sen de böyle yaptığını mı zannediyorsun. K â ' b e' nin Rabbine yemin olsun ki, ben seni böyle sanmıyorum. Yazıklar olsun sana, iyi bilki, iyilik yapmak için mâl toplamak, şeytânın aldatmasından başka bir şey değildir. Bu bahâne ile sen, şübheli, nihâyet harâm ile karışık şeylere sokmak ister. Bize kadar ulaştığına göre Resûl-i Ekrem:

مَنِ اجْتَرَأَ عَلَى الشُّبُهَاتِ أَوْشَكَ أَنْ يَقَعَ فِي الْحَرَامِ

«Şübhelere cür'et edenin harâma düşmesinden korkulur.» (619) buyurmuştur.

Ey aldanmış gaafil! Şübheli şeylerden korkarak çekinmen, şübheli şeyleri kazanmaktan ve onu Allah yolunda harcamaktan senin için Allah katında daha kıymetli, daha üstün olduğunu bilmiyor musun? Ehl-i ilimden biri böyle diyor: «Helâl olmaz korkusu ile bir dirhemi almamak, şübheli olan bin dirhemi sadaka vermekten daha hayırlıdır.»

«Şâyet kendini şübhelerden uzakta görüyor, şübheli şeylerden son derece sakındığını sanıyor, serveti helâldan topladığını zannediyor da, bunu Allah yolunda harcayacağını düşünüyorsan yazıklar olsun sana! Sen hakikaten böyle bir adam isen hesâb vereceğinden korkmaz mısın? Sahâbe-i Kirâm bundan korkarlardı. Ashâb'dan biri, cemâatten alıkoymamak şartıyla günde bin altın kazanıp, bunu da Allah rızâsı uğrunda harcamak beni o kadar sevindirmez, dedi. «Niçin?» diyenlere cevâben: «Şu anda hesâbdan huzûr içindeyim. Allah katında hesâbını verecek bir şey'im yoktur. Fakat öyle bir servetim olsa onu nereden alıp nere sarfettiğimin Allah huzûrunda hesâbını vermem gerekiyor da onun için.» dedi. İşte bunlar böyle yaşadı. Zemanlarında helâl kazanç mümkün iken, hesâb korkusundan ona yaklaşmadılar. Sen ise, gaayet emniyetle gözüküyorsun. Hâlbuki senin zamanında helâl bir kazanç kalmamıştır. Köpeğin leşe konması gibi, kirli ve şübheli mallara saldırırsın, sonra da helâldan topladığını sanırsın. Helâl nerde ki onu toplayasın? Kabûl edelim ki, kazancın helâldir. Zenginlik sebebiyle kalbinin bozulmayacağını ne-

(619) Buhârî ile Müslim, Nû'mân b. Bişr'den rivâyet etmişlerdir.

neden bilirsin? Hâlbuki Sahâbe'den bâzıları vâris olduğu helâl malı, kalbini bozar diye almaz ve terkederdi. Sen, kalbinin Sahâbe'nin kalbinden daha kuvvetli olduğunu mu sanıyorsun? Şâyet böyle zannediyorsan, kötülüğü emreden nefsine hüsn-i zann yapıyorsun ki, yanlıştır. Yazıklar olsun sana! Ben sana öğüt veriyorum, nafakana yetecek miktar ile kanâat et! İyilik için dahi olsa, servet edinip başına hesâb meşgalesi alma! Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

﴿ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ ﴾ «Hesâbı münâkaşalı geçen azâb olunur.» (620)

Diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur: «**Kıyâmet günü bir adamı Allah'ın huzûruna getirirler. Kazancı da haram, masrafı da haram. Bunu Cehennem'e götürün denir. Başka birini getirirler, helâldan kazanmış harâma sarfetmiş, onu da Cehennem'e götürün denir. Başka birini getirirler, haramdan kazanmış helâla sarfetmiş, onun da Cehennem'e gitmesi için emrolunur. Başka bir adamı getirirler, helâldan kazanmış helâl ve meşrû yolda harcamıştır. Ona, dur bakalım, belki bu serveti kazanırken farzlardan birini eksik bıraktın, denir. Adam, hayır hiç bir eksiğim yok, hepsini yerine getirdim, der. Belki bu servete birinin hakkını geçirdin, hayvan hakkını vermedin, buna benzer bir eksik bıraktın, denir. Adam, hayır hiçbir eksiğim yok, der. Sonra belki yakınlarından birine vermen gerekirken ona vermedin, denir. Adam, helâldan kazandım, helâl yerde harcadım, Farz'ardan birini kaybetmedim, karıştırmadım, kimsenin hakkını kesmedim, der. Bu sırada adamlar gelir onlarla karşılaştırılır. Bu da bittikten sonra, dur bakalım; verdiğimiz bu ni'mete karşı ne gibi bir şükürde bulundun, diye sorulur.**»

Yazıklar olsun sana! Bu suâlleri bu adam gibi kim cevablandıracaktır? Bütün vazifelerini yaptığı hâlde bu kadar sorgu-suâlle karşılaşmıştır. Acaba dünyâ fitnelerine dalmış olan bizimkilerin hâli nice olur? Şübhe, şehvet ve zinetlerle karışık servetlerin hesâbını Allah huzûrunda nasıl verecektir?.

İşte bu gibi suâllerden dolayı müttakiler, dünyâlıktan çekindi; idâre miktârı ile iktifâ ettiler. Onlar servet edinecek yerde başka hayır işlerinde bulundular. Sen bunları örnek al. Sen vera' ve takvâda onlardan daha ileri gideceğini, serveti helâlden topladığını sanıyorsun! Helâlinden infâk edip iyilikler yaptığına, kalbinin servet sebebiyle bozulmadığına, gizli âşikâre Allah'ı gazablandırmadığına inanıyorsun, öyle de olsan yazıklar olsun sana! Hâlbuki öyle de değilsin! Sen ilk nafile ile bir an önce hesab yerinden geçmeğe bak. Bunun için zarûrî ihtiyâcınla kifâyet et.

---

(620) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivayet etmişlerdir.

Sorgu - suâl için geride kalma. Çünkü selâmetle de geçsen bir sürü hesab verecek, veyâ Rabbinin gazabına uğrayacaksın. Zira bize gelen rivâyete göre; Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

يَدْخُلُ صَعَالِيكُ الْمُهَاجِرِينَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمُ الْجَنَّةَ بِخَمْسِمِائَةِ عَامٍ

«Muhâcirlerin fakirleri, zenginlerden beşyüz yıl önce Cennet'e girecek.» (621) Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

يَدْخُلُ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمْ فَيَأْكُلُونَ وَيَتَمَتَّعُونَ وَالْآخَرُونَ جُثَاةٌ عَلَى رُكَبِهِمْ فَيَقُولُ قِبَلَكُمْ طَلِبَتِي أَنْتُمْ حُكَّامُ النَّاسِ وَمُلُوكُهُمْ فَأَرُونِي مَاذَا صَنَعْتُمْ فِيمَا أَعْطَيْتُكُمْ !

«Yoksul mü'minler zenginlerden önce Cennet'e girer; yer, içer ve istifâde ederler. Diğerleri ise, dizleri üzerine çökmüş olarak dururlar. Onlara: «Sizden istenenler var, siz insanların hâkim ve hükümdarları idiniz. Size verdiklerim ile ne yaptıklarınızı bana gösterin.» denir.»

Yine öğrendiğimize göre; bâzı ilim sâhibleri, dünyâda iyi mallara sâhib olup da, Âhirette, önce giden ve Resûl-i Ekrem'in civârında bulunan kaafileden geri kalmak, bizim hoşumuza gitmez, demişler ve devamla: «Ey millet, yükü hafif Resûller ile ön safta gitmeğe gayret edin. Resûl-i Ekrem'den geri kalmaktan korkun.» demişlerdir.

Yine öğrendiğimize göre, bir gün Hz. E b û B e k i r susadı, su istedi. Kendisine bal şerbeti sundular. Tadına bakınca boğulacak gibi oldu, ağladı; yanında bulunanları ağlattı. Göz yaşlarını sildi, konuşmağa başladı, sonra yeniden ağlamağa başladı. Ağlamağa devâm edince kendisine:

— Bütün bu ağlamalar, şu bir yudum şerbet için mi? diye sordular. O da;

— Evet, onun içindir. Çünkü bir gün, Resûl-i Ekrem'in yanında bulunuyordum. Benden başka da kimse yoktu. Tam o sırada âdeta birine hitâb edercesine: **«Benden uzaklaş.»** diyor ve eli ile onu uzaklaştırıyordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlallah, burada kimse yok, kime hitâb ediyorsun? dedim. Resûl-i Ekrem:

— **Şu dünyâ, boynu ve başı ile bana teveccüh ederek: «Beni al.» dedi. Ben de «Başımdan defol.» dedim. O ise; «Sen benden kurtulabilir-**

(621) Tirmizi ve İbn Mâce Ebû Saîd'den rivayet etmişlerdir. Tirmizi, hasendir, dedi.

sin, fakat senden sonra gelecekler benden kurtulamazlar!» dedi, buyurdu. (622) İşte bundan korkuyorum. İşte bu mübârek sîmâlar, helâl bir şerbet sebebiyle Resûl-i Ekrem'den ayrılacaklarından korkarlardı. Sen ise, şübheli kazançların mahsûlü olan envâ-i çeşit zevk u safâda bulunurken, bir def'a olsun, bu korku hâtırına gelir mi? Yazıklar olsun sana! Ne büyük cehâlet içinde kıvranıyorsun. Şâyet Kıyâmet günü Resûl-i Ekrem'den ayrılır ve geride kalırsan, o vakit meleklerle nebilerin dahi korkudan hayretlere düştükleri Kıyâmetin şiddetini görürsün. Az geri kalırsan, ulaşman çok uzar. Servetin çoğunu istersen, hesâbın da o nisbette zorlaşır. Aza kanâat etmezsen, orada çok beklersin. Şâyet ondan ayrılanların hâline râzı olur, onlara uyarsan; Resûl-i Ekrem ve Ashâb-ı yemîn'den ayrı düşersin. Orada zevk u safâya dalanlardan geri kalırsın. Müttakîlerin hâllerinden ayrılırsan, Kıyâmet gününün dehşetinde mahbûs kalırsın. Dediğimi, iyi dinle, bundan sonra şunu da bil ki, kendini selefin iyileri arasında saymak istersen, aza kanâat et, malını hayra sarfetmekle helâlın azı ile iktifâ et; yoksulluktan korkma, yârını düşünme, rızkına Allah kefildir. Servet yığanlara kız, yoksulluk ve sıkıntılara göğüs ger, zillet ve meskenetle rahatlan, üstün mevki'lerden hoşlanma, kuvvetlen, doğrudan kalbini ayırma, nefsini Allah için muhâsebe et, işlerini Allah'ın rızâsına uydur, suâl için kendini bekletme, müttakîler hesabdan çekinir. Topladığın malı Allah uğrunda infâk için harca. Vay sana ey aldanmış, sonunu düşün, gözünü aç. Mal meşgalesini terketmek, zikir ve fikir için kalbini boş tutmak, dînin için daha selâmetli, hesâbın için daha kolay olduğunu bilmiyor musun? Kıyâmetin sıkıntılarından emîn olmak istemez, büyük mükâfatlar için kalbini yalnız zikir ve fikir ile meşgûl etmenin daha hayırlı olduğunu bilmez misin? Bu sâyede Allah katındaki mevkiin kat kat yükselir.. Sahâbe'nin biri şöyle anlatıyor: «Küpteki altınları Allah yolunda dağıtmaktan Allah'ı anmak, daha üstündür.» Yine ilim sâhiblerinden birine, iyilik için servet edinen hakkında sorduklarında, bunu terketmesi onun hakkında daha iyidir, dedi. Yine Tâbiîn'den birine sormuşlar: İki adam var, bunların biri helâlinden servet kazanıp Allah için bu servetle hayır ve hasenât yapar, diğeri ise bunlardan uzak kalır ve zikirle meşgûl olur. Bunlardan hangisi daha efdaldir? Bu zât: «Aralarındaki fark, şark ile garb kadar açıktır. Serveti terkeden daha makbûldür.» dedi.

Vah sana, sana verilecek bu faziletler; dünyâyı, tâlibierine terketmekledir. Sen burada servet edinme sevdâsından vaz geçersen vücûdun rahatlaşır, sıkıntıların azalır, rahat yaşarsın, hâline râzı olursun. Daha servet edinmekte kendini mâzur gösterecek neyin var? İyilik yapmak

---

(622) Bezzâr ve Hâkim Zeyd b. Erkam'dan rivâyet etmişlerdir.

için servet edinenlerden, serveti terkedenler daha iyi olduğunu bildikten sonra, evet, zikrullah ile meşgûl olmak, Allah yolunda mal infâkından daha makbûldür. Demek ki, servet peşinde olmamakla iki fayda sağlıyorsun. Biri dünyâda huzûr, diğeri de Âhirette fazilettir. Aynı zamanda servet edinmekte büyük faziletler olduğunu kabûl etsen bile, sana yakışan, seni hidâyete ulaştıran Peygamberine uymaktır. O, nasıl dünyâdan uzaklaştı ise sen de uzaklaş.

Yazıklar olsun sana, söylediklerimi iyi dinle ve bilmiş ol ki; kurtuluş, dünyâdan uzaklaşmaktır. Dünyâya boş ver. Resûl-i Ekrem'in sancağı altında bir ân önce M e ' v â Cenneti'ne girmeğe bak. Zira bize ulaşan habere göre; Resûl-i Ekrem: **«Mü'minlerin efendileri Cennet'tedir. Onlar ki sabah kahvaltısını yapsalar, akşama bir şey bulamazlar. İstikrâz etmek isteseler alamazlar, setr-i avretten fazla elbiseleri yok, ihtiyâcını giderecek kadar kazanma imkânları yok. Böylece akşama girer, Rablerinden râzı oldukları hâlde sabahlarlar** (dedikten sonra) **işte bunlar Allahu Teâlâ'nın in'âm ettiği peygamberler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerle berâberdirler. Bunlar ne güzel arkadaşdırlar.»** (4 - Nisâ: 69) meâlindeki Âyet-i Celîle'yi okudu.

Azîz kardeşim! Bu îzâhı duyduktan sonra, daha nasıl servet peşinde koşacaksın? Artık: «Ben fazilet ve iyilik için topluyorum.» şeklinde konuşman boş bir söz olur. Sen ancak yoksulluk korkusu, övünmek ve süslenmekle gösteriş için servet peşindesin. Sonra da iyilik için topladığını sanıyorsun. Yazık sana, Allah'ın seni murâkabe ettiğini hâtırla da, Allah'dan utan! Şâyet mutlak sûrette servet sevdâsında isen, faziletin, bundan uzaklaşmakta olduğunu kabûl et. Bu hususta kusûrunu itirâf et; hesâbından kork. Böyle olmak daha çok kurtuluş yoludur.

Azîz kardeşim! Şunu bil ki, Sahâbe devrinde helâl mevcûd iken, mübahlardan en çok sakınan kimseler idiler. Biz öyle bir asırdayız ki, helâl kaybolmuştur. Biz setr-i avret ile açlığımızı izâle edecek şekilde helâl bulmaktan şübheli iken, fazla servet edinmek nerde kalır? Allah bizi ve sizi korusun!

Aynı zamanda Sahâbe'nin takvâ ve vera'ı gibi, takvâ ve vera' bizde ne gezer? Onların zühd ve ihtiyatlı davranmaları gibi davranmak bizde ne arar? Onların hüsn-i niyyet ve samimiyetleri gibi hüsn-i niyet ve samimiyet bizde nerde? Bizim görüş ve kanâatlerimiz hevâ ve nefis hastalıkları ile bağlanmıştır. Hâlbuki yolculuk yakındır. Kıyâmet günü, yükü az olanlara ne saâdet! Onlar mes'ûddur, fakat helâl - haram demeden servet yığanların hâli ise perişândır. Onlar için, uzun zaman mahzûn kalmak vardır. Size nasihat ediyorum, kabûl edip etmemek size âittir. Bu hitâba kaabiliyetleri olanlar azdır. Allahu Teâlâ sizi ve bizi bütün hayırlı işlere muvaffak kılsın, âmin.»

İşte son bir sözü budur. Bu izahda, yoksulluğu zenginlik üzerine tercih edene kâfi derecede izâhat vardır. Artık ziyâdeye lüzum yok. Dünyânın zemmi, fakirlik ve zühd kitablarında anlattıklarımız, buna şehâdet eder. Ebû Umâme el-Bahili'den rivâyet edilen şu vak'a da, buna şehâdet eder:

Ebû Umâme el-Bahili'nin rivâyetinde: Fakîr bir insân olan Sa'lebe b. Hâtıb Resûl-i Ekrem'e:

— Ya Resûlallah, duâ et de, Allahu Teâlâ bana biraz servet versin, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Şükrünü ödediğin servetin azı, hakkını vermediğin servetin çoğundan daha hayırlıdır, buyurdu. Sa'lebe israr edince, Resûl-i Ekrem:

— Ey Sa'lebe, beni örnek kabûl etmiyor musun? Allah'ın Resûlü ile olmak istemez misin? Eğer dilesem bu dağlar benim için altın ve gümüş olurdu, buyurdu. Sa'lebe ise:

— Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer duâ eder de beni servet sâhibi kılarsan, onun hakkını öder ve şöyle şöyle hayırlar yaparım, deyince, Resûl-i Ekrem bu sefer:

— Allah'ım, Sa'lebe'ye bol servet ver, diye duâ etti. Sa'lebe bir miktar koyun aldı. Onlar sür'atle çoğaldılar. Hattâ Sa'lebe'nin davarı Medîne'de barınamaz oldu. Bunun için Medîne'ye yakın bir vâha'ya çekildi. Bu vaziyet karşısında, ancak öğle ve ikindi namazları için câmie gelebildi. Bir müddet böyle idâre ettikten sonra, burada da barınamadı, daha uzaklara gitmek zorunda kaldı. Bu sebeble, yalnız Cum'a günleri Medîne'ye gelebildi. Zamanla davarı daha da çoğalınca, daha çok uzaklara gitti. Artık cum'aları da gelemez oldu. Hattâ Medîne'de ne var ne yok diye gelen geçen kaafilelerden sormak vaziyetine düştü. Resûl-i Ekrem de aynı şekilde gelen geçen kaafileden Sa'lebe'nin hâlini suâl ederdi. Olup bitenleri Resûl-i Ekrem'e anlattıklarında, Resûl-i Ekrem üç def'a:

— Yazık, Sa'lebe helâk oldu, buyurdu. Bu arada:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ

«Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini (günahlarından) temizlemiş bununla onlar(ın hasenâtını) bereketlendirmiş olasın. Onlara duâ et. Çünkü senin duâu onlar için sükûnettir» (9 - Tevbe: 103) Âyet-i Celîle'si ile Zekât âyeti ve sadakanın vücûbiyeti nâzil olunca, Resûl-i Ekrem, Cüheyne ve Süleym kabilelerinden iki kişiyi zekât âmili, tahsildâr olarak vazifelendirerek;

— Sa'lebe ile Süleym'den falancaya gidin, onların mallarının zekâtını alın gelin, buyurdu. Onlar da Sa'lebe'ye gittiler. Zekât hakkındaki Âyet-i Celîle'yi okuyup, Resûl-i Ekrem'in emrini tebliğ ettiler. Sa'lebe:

— Sizin bu istediğiniz cizye'den başka bir şey değildir, dedi. Aldıkları bu cevab üzerine oradan ayrıldılar. Tekrar Sa'lebe'ye döndüler, fakat Sa'lebe yine dinlemedi.

Süleym kabilesinden olan adama gittikleri zaman, daha yolda giderken, Süleymî duyar duymaz hemen en iyi devesini hazırladı, onları bu şekilde karşıladı. Tahsildarlar:

— Hayır, senin bu kadar borcun yoktur, biz senin en iyi deveni alamayız, dediklerinde, Süleymî:

— Ben bunu gönül hoşluğu ile veriyorum, siz bunu alınız, dedi. Onlar Zekât mallarını topladıktan sonra tekrar Sa'lebe'ye döndüler. Sa'lebe'den zekâtını vermesini istediler. Sa'lebe:

— Verin şu yazınızı bir göreyim, dedi. Onlar da Resûl-i Ekremin yazılı emrini gösterince, Sa'lebe yine:

— Bu, cizyenin kardeşinden başka bir şey değil, diyerek zekâtını vermekten imtina' etti. Onlar da oradan uzaklaştılar. Gözden kayboluncaya kadar arkalarına dönüp baktılar, fakat beyhude. Topladıkları diğer zekâtlar ile Resûl-i Ekrem'e gelirken, Resûl-i Ekrem daha yolda davarları görerek, Sa'lebe'nin zekâtını vermediğini anladı ve:

— Yazık, Sa'lebe helâk oldu, buyurdu. Süleymî'ye ise duâ etti. Bilâhare gelenler, Sa'lebe'nin davranışı ile Süleymî'nin hatt-ı hareket tarzını anlattılar. Bunun üzerine Sa'lebe hakkında:

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فٖي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

«İçlerinde kimi de Allah'a (şöyle) ahdetmişti: Eğer bize lûtf u kereminden ihsân ederse, andolsun, zekâtını vereceğiz, muhakkak sâlihlerden olacağız. Allah kendilerine fazl u inâyetinden verince de onunla cimrilik edip arka çevirdiler. Onlar öyle dönekdirler.» (9 - Tevbe: 75 - 76) Âyet-i Celîlesi nâzil oldu. O sırada Resûl-i Ekrem'in huzûrunda Sa'lebe'nin ak-

rabalarından biri bulunuyordu. Hemen vaziyetten Sa'lebe'yi haberdâr ederek :

— Helâk oldun, Allahu Teâlâ, hakkında Âyet inzâl etti, dedi. Bunun üzerine Sa'lebe Resûl-i Ekrem'e gelerek zekâtını vermek istedi. Fakat Resûl-i Ekrem :

— Allahu Teâlâ senin zekâtını kabûlden beni men'etmiştir, buyurdu. Sa'lebe ne kadar feryâd u figân etti ise de, fayda vermedi. Resûl-i Ekrem:

— Bu senin amelindir, sana emrettim, kabûl etmedin, şimdi benden iş geçti, buyurdu. Sa'lebe ümîdini kesince geri döndü. Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde Hz. Ebû Bekr'e, sonra Hz. Ömer'e baş vurdu ise de, hiç biri zekâtını kabûl etmedi. Sa'lebe, Hz. Osmân'ın hilâfetinden sonra öldü.

İşte malın azgınlığı, kötülüğü budur. Mezkûr rivâyetten bunu anlamış oldun.

Yoksulluğun hayr u bereketini, zenginliğin şu'mu sebebiyledir ki, Resûl-i Ekrem kendisi ve ehli için fakirliği zenginliğe tercîh etmiştir. Hattâ rivâyete göre İmrân b. Hassin şöyle anlatıyor: «Benim Resûl-i Ekrem nezdinde bir mevki'im, sevgim vardı. Bir gün Resûl-i Ekrem :

— Senin bizim katımızda mevkiin var. Gel seninle kızım Fâtıma'yı ziyârete gidelim, dedi. Berâberce ziyârete gittik. Kapıya varınca Resûl-i Ekrem kapuyu çaldı, selâm verdi; içeri girmek için müsâade istedi. Hz. Fâtıma:

— Buyur ya Resûlallah, deyince, Resûl-i Ekrem :

— Yanımda İmrân vardır, buyurdu. Hz. Fâtıma :

— Ya Resûlallah, bir eski çarım var, başka giyecek bir şey'im yok, o da yırtık ne yapmalıyım? deyince, Resûl-i Ekrem :

— Onu şöyle şöyle üzerine sar, buyurdu. Hz. Fâtıma :

— Peki vücûdumu böyle kapattım, başımı ne yapayım? deyince, Resûl-i Ekrem kendisine başını örtecek bir örtü vererek :

— Bununla da başını sararsın, buyurdu. Nihâyet içeri girdik. Resûl-i Ekrem, Hz. Fâtıma'ya :

— Bugün nasılsın? diye hâtırını suâl etti. Hz. Fâtıma :

— Nasıl olayım, bugün bir lokma şey yemedim, iyice acıktım, yiyecek de bir şey'im yok, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ağlıyarak :

— Kızım üzülme, üç gündür ben de yemedim. Allah katında senden daha kıymetliyim. Eğer Rabbimden isteseydim, beni aç bırakmazdı. Fakat Âhireti dünyâ üzerine tercîh ettim, buyurdu. Müteâkıben elini kızının omuzuna vurarak :

— Kızım, sana müjdeler olsun ki, sen Cennet hanımlarının efendisi, en üstünüsün, buyurdu. Bunun üzerine Fâtıma :

— Âsiye ile Meryem varken ben nasıl Cennet'in en üstün kadını olabilirim, deyince, Resûl-i Ekrem :

— Onların her biri kendi âleminin, sen de kendi âleminin seyyidesisin. Siz, huzûr içinde bir kamış evde yaşıyorsunuz, buyurdu. Sonra devâmla:

— Kızım, amcazâden ile geçinip gidin. Ben seni dünyâ ve Âhiretin seyyidine verdim, buyurdu.»

Şimdi, sen, Resûl-i Ekrem'den bir parça olan Hz. Fâtıma'yı düşün, nasıl yoksulluğu zenginlik üzerine tercih ettiğini gör. Sonra Peygamberleri, velîleri, onların yaşayışları ile onlar hakkındaki rivâyetleri fikret! Bunları iyice gözden geçirdiğin takdirde, fakîrliğin zenginlikten hayırlı olduğunda şekk ve şübhen kalmaz. Hattâ hayrât ü hasenâta sarfedilen servetten bile yoksulluk daha iyidir. Çünkü servetin en az zararı, seni Allah'ı zikirden alıkoymaktır. Zira onun ıslâhı, korunması ile meşgûl olacaksın. Meşgale ile zikir yapılamaz. İşte, servetin bütün hakkını ödesen de bu zararı vardır. Cerir'in Leys'den rivâyetine göre; adamın biri Hz. İsâ'ya:

— Seninle arkadaşlık etmek isterim, demiş ve berâberce yola çıkmışlar. Acıkmışlar, bir ırmağın kenârında yemeğe oturmuşlar. Üç tane çörekleri varmış. İkisini yemişler. Hz. İsâ su içmeğe gitmiş. Dönünce bakmış ki çörek yok, sormuş:

— Çörek ne oldu? adam:

— Haberim yok, demiş. Sonra yollarına devâm etmişler. Yolda bir geyik görmüşler, yanında iki yavrusu bulunuyordu. İsâ aleyhisselâm geyiğin yavrularından birini çağırmış. Onu boğazlamış, pişirmiş ve berâberce yedikten sonra, kemiklerini bir araya toplayarak duâ etmiş. Yavru canlanarak tekrar annesine dönmüştü. Bunun üzerine İsâ aleyhisselâm:

— Sana bu kerâmeti gösterdim, sen de çöreğin ne olduğunu bana söyle, demiş. Adam yine:

— Haberim yok, deyince, yola tekrâr devâm etmişler. Önlerine bir ırmak gelmiş, köprü yok, karşıya geçmeleri lâzım. İsâ aleyhisselâm adamın elinden tutarak su üstünde yürümek sûretiyle karşıya geçmişler ve İsâ aleyhisselâm:

— Sana gösterdiğim bu mûcize'yi bana veren Allah aşkına çörek ne oldu? diye sormuş. Adam yine:

— Haberim yok, demiş. Nihâyet bir ovaya inmişler. İsâ aleyhisselâm ovada bir miktar toprak toplamış ve duâ etmiş, toprak altın olmuş. İsâ aleyhisselâm altını üçe taksim etmiş. Adam:

— Niye üçe taksim ettin deyince, İsâ aleyhisselâm:

— Biri benim, diğeri senin, üçüncüsü de çöreği yiyenindir, demiş. Bunun üzerine adam:

— Çöreği ben yedim, demiş. İsâ aleyhisselâm:

— O hâlde bu altınların hepsi senin olsun, demiş ve birbirinden ayrılmışlar. İki kişi bu adama arkadaş olmuş ve altınları elinden almak istemişler. Adam:

— Öyle yapmayın da üçe taksîm edelim, demiş, onlar da râzı olmuşlar. Biri de yiyecek almak üzere kasabaya doğru gitmiş. Yolda düşünmüş; bu paralara onları neden ortak yapayım? Alacağım yiyeceğe zehir katayım, onları öldüreyim! Bu sûretle paralar hep bana kalsın, diye düşünür, dediği gibi de yapar. O ayrıldıktan sonra diğerleri ise: «Bu adamı niye ortak edelim? Adam geldiği zaman onu öldürelim de paralar ikimize kalsın!» diye kararlaştırdılar. Adam gelince, der'akab öldürürler. Fakat zehirli yemeği yeyince kendileri de ölür; altınlar da ortada kalıverir. İsâ aleyhisselâm, diğer havârileri ile oradan geçerken, onların bu hâlini görerek: «İşte dünyâ, gördünüz mü netice ne olmuş? Binâenaleyh bundan sakınınız!» der.

Hikâye edildiğine göre; Zülkarneyn seyâhatinde bir memlekete uğradı. Halkın elinde dünyâ serveti nâmına bir şey yoktu. Geçimlerini sebze ile te'min ediyorlardı. Sebzelerini canlı malı korur gibi koruyorlardı. Kendilerine mezarlar kazmışlar, her gün mezarlarını temizler ve ibâdetlerini buralarda yaparlardı. Zülkarneyn bunların hükümdarlarını çağırttı. Hükümdâr:

— Ben kimseyi istemiyorum, beni isteyen yanıma gelir, dedi. Zülkarneyn bu sözü uygun buldu ve hükümdârın yanına giderek:

— Ben seni dâvet ettim, niye gelmedin? diye sordu. Hükümdâr:

— Sana bir ihtiyâcım olsa gelirdim, dedi. Bunun üzerin Zülkarneyn:

— Bu hâliniz nedir, sizdeki bu hâli kimsede görmedim? deyince, hükümdâr:

— Evet, biz altın ve gümüşe kıymet vermiyoruz! Çünkü baktık ki, bunlardan bir miktar bir kimsenin eline geçerse, bu sefer daha fazlasını isteyecek ve huzûru bozulacak. Onun için dünyâlık peşinde değiliz, dedi. Zülkarneyn:

— Bu mezarlar nedir? Neden bunları kazıyor ve ibâdetlerinizi burada yapıyorsunuz? diye sordu. Hükümdâr:

— Dünyâlık peşinde koşmamak için bunu böyle yaptık. Mezarları görüp de oraya gireceğimizi hâtırlayınca her şeyden vaz geçeriz, dedi. Zülkarneyn:

— Niçin sebzeden başka yiyeceğiniz yoktur? Hayvan yetiştirseniz, sütünden, etinden istifâde etseniz olmaz mı? dedi. Hükümdar:

— Önce midelerimizin canlı hayvanlara mezar olmasını istemedik. Sonra bitkilerle geçimimizi sağlıyoruz. Zâten boğazdan aşağı geçtikten sonra hiç birinin tadını alamayız, dedi. Sonra hükümdâr Zülkarneyn'in önüne kuru bir kelle getirdi ve:

— Bu kellenin kim olduğunu biliyor musun? dedi. Zülkarneyn:

— Bilmiyorum, anlat bakalım kimdir? dedi. Hükümdar:

— Bu adam zâlim bir kıral idi. Allahu Teâlâ ona saltanat ve hükümranlık verdi. O da alabildiğine zulmetti. Allahu Teâlâ onu öldürdü, taş gibi oldu. Kıyâmette amelinin cezâsını bulacaktır. Sonra bir kelle daha getirdi ve:

— Bu da âdil ve dindar bir hükümdârın kellesidir. Bu da öldü. Kıyâmet günü amelinin mükâfatını görecektir, dedi. Sonra Zülkarneyn'in kellesini göstererek: «İşte bu kelle de bunlardan biridir. Bak bakalım; hangi yoldasın?» dedi. Bütün bunları dinleyen Zülkarneyn:

— Benimle gelir misin, seni kendime vezir ederim, servetime ortak olursun, dedi. Hükümdâr:

— Hayır, ikimiz bir arada olamayız, dedi. Zülkarneyn bunun sebebini sorunca, hükümdâr:

— Çünkü herkes senin düşmânın, benim ise dostumdur, dedi. Bunun da sebebini soran Zülkarneyn'e:

— Senin varlığından ve servetinden dolayı herkes sana husûmet eder, fakat benim yokluk ve fakirliğimden ötürü ise, bana kimse husûmet etmez, dedi. Bütün bunları dinleyen Zülkarneyn, bu muhâvereden ders alarak, hem de hayranlık içinde yanından ayrıldı.

Bütün bu hikâyeler ve önce anlattıklarımız, zenginliğin âfetlerini anlatmak için kâfi gelir zannederim.

Tevfik ve hidâyet Allah'dandır. Allah'ın lûtf u keremiyle «Mâl ve Cimriliğin Zemmi Kitâbı» tamâm oldu. Bunu Allah'ın izniyle «Mevki' ve Riyâyı Zemm Kitâbı» tâkib edecektir.

(İhyâ Cilt: 3 - Kitâb 7'nin sonu)

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt:3)

Rub'u'l-Mühlikât

SEKİZİNCİ KİTÂB

KİTÂBU ZEMMİ'L-CAH VE'R-RİYA'

(CÂH VE RİYÂ'NIN ZEMMİ)

(MUKADDİME VE YİRMİBEŞ BEYÂN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur. O Allah ki bütün gaybları en mükemmel şekilde bilir. Kalblere ve gizli tuttuklarına muttali'dir. Dilerse büyük günahlardan da vaz geçer ve onları bağışlar. Sinelerde gizlenen kusurları bilir. Niyyetlerin gizliliklerini ve kalblerin derinliklerinde saklananları görür. O Allah ki, ancak riyâ ve şirk şâibesinden uzak, yalnız kendi rızâsı için yapılan hâlis ve kâmil amelleri kabûl eder. Zira melekût âleminde tek ve ortaklıktan müstağni olan yalnız O'dur.

Salât u selâm O'nun Resûlü olan Muhammed aleyhisselâma, iftirâ ve hıyânetten uzak olan âl ve ashâbı üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde:

إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الرِّيَاءُ وَالشَّهْوَةُ الْخَفِيَّةُ الَّتِي هِيَ أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ النَّمْلَةِ السَّوْدَاءِ عَلَى الصَّخْرَةِ الصَّمَّاءِ فِي اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ

«Ümmetim için en çok korktuğum, gizli şehvet ve riyâdır. Zira riyâ, gece karanlığında siyah taş üzerinde yürüyen kara karıncanın ayak şamatasından daha gizlidir.» (623) buyurmuştur. Bunun içindir ki, âbidler ve müttakiler şöyle dursun, en münekkid âlimler bile riyânın gaailelerini bilmekten âciz kalmışlardır. Riyâ, nefis gaailelerinin en sonlarından ve hilelerinin en gizli taraflarındandır. Ciddi olarak Âhiret yolcusu olan âbidler ve âlimler de bundan kurtulamamışlardır. Zira bunlar mücâhede ile nefislerine galebe çalıp şehvetlerden ümidini kestirdiği ve şübheli şeylerden koruyup çeşitli ibâdetlere mecbûr ettikleri vakit, artık nefisleri dış âzâlarını isyân ettirmekten ümidini keser, ilim ve amel izhârı ile kendisini hayır yolunda göstererek istirahat etmek ister. Halk naza-

---

(623) İbn Mâce ve Hâkim Şeddâd b. Evs'den farklı ifâdelerle rivâyet etmişlerdir. Hâkim sahih olduğunu söylemiştir.

rında mücâhede zorluğundan kurtulmuş olup artık iyilikleri kabûllenmiş, zevkine ermiş olarak gözükür. Halk da onlara saygı ile bakar. Onlar da ibâdete koşar ve yaptıkları ibâdeti yalnız hâlikını bilmesi ile kifâyet etmez mahlûkatın da buna muttali' olmasını isterler. Yalnız Allahu Teâlâ'nın katında aldıkları mevki' ile iktifâ etmez, yaratıkların da kendilerini övmesini isterler. Çünkü o nefis bilir ki insanlar, onun şehvetleri terk edip şübhelerden sakındığını ve ibâdetin meşakkatine tahammül ettiğini bildikleri vakit kendisini övecek, saygı ile anacak ve hattâ biraz da ileri gideceklerdir. Kendisine hürmet ve saygı ile bakacak, kendisiyle mülâkattan yümn ü bereket umacaklardır. Duâsına rağbet edecek, peşinden koşacak, ona hizmet edecek, her yerde onu hürmet ile anacak; bütün muâmelede kendisine kolaylık, öncelik tanıyacak; yemekte giymekte, oturmakta onu öne geçirecek, ona karşı hürmetle eğileceklerdir. Bu sûretle en büyük şehveti tadacak, en büyük zevke varacaktır. Artık günâhı terketmek onun için ehemmiyetsiz bir şey olacak; ibâdetin zorluğu da ortadan kalkmış bulunacaktır. Çünkü halkın nazarındaki itibardan duyduğu zevk, bunların hepsini kendisine unutturacaktır. Öte yandan da ömrünün Allahu Teâlâ'ya ibâdetle, Allah rızâsı uğrunda geçtiğini sanacaktır. Aslında hayâtı, nefsinin bu gizli arzûları peşinde geçmektedir. Nefis ise itâat ve ibâdetinde, haramdan uzaklaşmasında gaayesi halka gösteriş olduğunu, hareketlerinin yapmacık olduğunu gizler. Halkın yanında bulduğu itibar ile sevinir de, yapmış olduğu tâat ve ibâdetlerin sevâbını mahveder. Adam, kendisini Allah'a yaklaşmış kullardan zannederken münâfıklar defterine kaydedilir de, bundan haberi bile olmaz.

İşte bu, şeytanın bir hilesidir ki, bundan ancak sıddîklar kurtulabilir. Bu öyle derin ve dar bir yoldur ki, bu yoldan ancak mukarrebler geçebilir. Bunun için denilmiştir ki, ileri gelen sıddîkların kalblerinden en son çıkan riyâset sevgisidir. Riyâ, şeytanın en büyük şebekesi olan gizli bir dert olduğu için, riyânın sebebini, hakikatini, derecelerini, kısımlarını; tedâvi çâreleri ile riyâdan kaçınmanın sebeblerini izâh etmek icab eder. Bütün bunları izâh edebilmek için, mevzûyu iki kısımda incelemek gerekir.

BİRİNCİ KISIM

1 inci BEYÂN : MEVKİ' VE ŞÖHRET SEVGİSİ

Bu mevzûda şöhretin zemmi, kapalı kalmanın fazileti, mansıbın zemmi, hakîkati ve servetten daha çok sevilmesinin sebebi, mevkiin gerçek kemâl olmayıp vehmî bir kemâl olduğu, mevki' sevgisinden medhedilen ve zemmedilen kısımları, medhedilmeyi sevmenin ve zemmedilmeyi sev-

memenin sebebleri, mevki ve mâl sevgisinin tedâvi çâreleri, medhi ile zemde insanların ayrılıkları anlatılacaktır ki, bunların tamâmı **oniki fasıldır.** Riyâ hastalığı bunlardan doğar. Onun için önce bunları bilmek lâzımdır. Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

2 nci BEYÂN: BİRİNCİ FASIL

ŞÖHRET VE ÜN SALMANIN ÂFETİ

Allah seni ıslâh etsin, bilmiş ol ki; mevki arzûsu, şöhret ve ün kazanmak içindir. Bu ise mezmumdur. Makbûl olan, kapalı kalmaktır. Ancak şöhret peşinde olmaksızın Allahu Teâlâ'nın dînini yaymak uğrunda O'nun meşhûr ettikleri bu hükmün dışındadır. Nitekim E n e s 'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

حَسْبُ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يُشِيرَ النَّاسُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فِي دِينِهِ وَدُنْيَاهُ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ

«Dîninde olsun, dünyâlığında olsun, parmak ucu ile gösterilmek, kula kötülük bakımından yeter, Allahu Teâlâ'nın koruduklari müstesnâ!» (624) buyurmuştur. C â b i r b. A b d u l l a h 'ın (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem :

بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ مِنَ السُّوءِ أَنْ يُشِيرَ النَّاسُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فِي دِينِهِ وَدُنْيَاهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ

«Dîninde ve dünyâsında parmak ile gösterilmek, kötülük olarak kula yeter. Allahu Teâlâ'nın koruduklari müstesnâ! Allahu Teâlâ sûretlerinize bakmaz; niyyetlerinize, amellerinize bakar.» (625) buyurmuştur. **H a s a n - ı B a s r î ,** bu hadîsi rivâyet ettiği zaman, bunu şöyle te'vîl etti: Kendisine sordular, hadîsten, insanlar seni gördükleri zaman parmak-

(624) Beyhakî «Şuabü'l-İmân»ında rivâyet etmiştir.

(625) Bu rivâyet, Câbir'den değil, Ebû Hureyre'den meşhûrdur. Taberânî de rivâyet etmiştir.

ları ile göstermeleri mi murâd olunuyor? O, hayır, dinde bid'at ve dünyâlıkta fısk sâhibi olan murâd olunuyor, dedi. Bu te'vilde de beis yoktur. Hz. A l i de: «Zillete düş, fakat şöhret isteme, anılmaktan kurtulmak için yükselme, bilgili ol, bilgiçlik taslama, sükût etmesini bil ki, selâmet bulasın. Böyle yapmakla iyileri sevindirir, kötüleri kızdırmış olursun.» demiştir.

İ b r â h i m b. E d h e m: «Şöhret peşinde olan, Allah'a inanmamış sayılır.» dedi. S a h t i y â n i de şöyle demiştir: «Vallahi, Allah'a inanan her kul, dâimâ bulunduğu yerin kapalı kalmasını ve bilinmemesini ister.» H â l i d b. S a ' d a n da şöhretten korktuğu için etrâfında toplananlar çoğalınca hemen oradan ayrılırdı. E b û ' l - Â l i y e de meclisine üç kişiden fazlası geldi mi hemen kalkardı. A ş e r e - i M ü b e ş ş e r e '-den olan T a l h a (R.A.), peşinden on kişinin gelmekte olduğunu görünce: «Tama'kâr sinekler ve ışık etrafında dönen kelebekler.» derdi.

S ü l e y m b. H a n z a l e şöyle anlatıyor: «Biz bir cemâat olarak Übeyy b. Kâ'b'ın ardında gidiyorduk. Bunu gören Ö m e r, elindeki tura ile Ü b e y y ' e bir tâne vurdu. Übeyy:

— Ne yapıyorsun, ya Ömer? deyince, Hazret-i Ömer:

— Bu, sana uyanlara zillet; sana bir fitnedir, yâni senin gururunu kırmak, ardından gelenleri ikaz içindir demiştir.

H a s a n - ı B a s r i anlatıyor: Bir gün İ b n M e s ' û d evinden çıkmıştı. Bir cemâat peşine takıldı. Onu tâkib ediyorlardı. O, bunlara dönerek: «Niçin peşimden geliyorsunuz? Yemin ederim ki, eğer benim kapalı taraflarımı bilseydiniz, ardımda iki kişiyi göremezdiniz.» dedi.

Yine H a s a n - ı B a s r i bir gün yola çıkmıştı. Etrâfında toplanan kalabalığı görünce: «Bir işiniz varsa iyi, yoksa bu hâl, insânın ahlâkını bozar.» demiştir.

Rivâyete göre; adamın biri bir yolculukta İ b n M u h a y r i z ' e arkadaş olmuştu. Ayrılacağı zaman:

— Bana bir öğüt ver, demişti. İbn Muhayriz de:

— Mümkünse bil, fakat bilinme. Yürü, fakat peşinden kimse gelmesin. Sor, fakat mes'ûl olma, dedi.

Bir yolculuğa çıkan E y y û b - i S a h t i y â n i ' yi kalabalık bir cemâat teşyi' etmişti. E y y û b: «Benim bu teşyi'den hoşlanmadığımı Allahu Teâlâ'nın bildiğinde şübhem olsa, Allah'ın gazabına uğrayacağımdan şübhe ederdim.» dedi.

M a ' m e r diyor ki: «Eyyûb-i Sahtiyânî'nin uzun entari giymesinden dolayı kendisini azarlamıştım. O da, uzun etekli entari giymek, eskiden yaygın idi, şimdi değildir. Şimdi kısa etek yaygındır, dedi.»

Zâtın biri de şöyle anlatıyor: «Bir gün Ebû Kulabe'nin meclisinde bulunuyordum. Sırtında bir sürü elbise giymiş bir adam içeri girdi. Ebû Kulabe, adamın şöhret için fazla elbise giydiğini kasdederek: «Şu anıran eşek'e bakmayın.» dedi.»

İmâm Sevrî de, büyük zâtların, çok yeni, çok iyi elbise ile, çok eski ve âdi elbise giymekten sakındıklarını, çünkü her ikisinin de ayrı ayrı şöhret vesilesi olduğunu, nazar-ı dikkatleri üzerlerine çektiklerini söylerdi. Adamın biri Bişr b. el-Hâris'e:

— Bana vasıyyet et, dedi. Bişr:

— Şöhretten sakın, temiz lokma yemeğe gayret et, dedi.

Hûşib, adının Basra câmilerinde zikredildiğini duyduğu için, üzülerek ağlamıştır. Bişr el-Hafî de: «Şöhreti sevenin dini gider, rezil olur.» demiştir. Yine Bişr: «Şöhreti seven kimse, Âhıretin zevkine eremez!» demiştir. Allah hepsine rahmet etsin.

3 üncü BEYAN: İKİNCİ FASIL

KAPALILIĞIN VE HALKIN GÖZÜNDEN DÜŞMENİN FAZİLETİ

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ مِنْهُمُ الْبَرَاءُ بْنُ مَالِكٍ

«Nice saçı darmadağınık, toz toprak içinde eski elbiselere bürünmüş, kimsenin kıymet vermediği insanlar var ki; bunlar sözlerinde duran ciddî kimselerdir. Berâ b. Mâlik de bunlardan biridir.» (626)

Yine İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem:

رُبَّ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ لَوْ قَالَ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ الْجَنَّةَ وَلَمْ يُعْطِهِ مِنَ الدُّنْيَا شَيْئًا

«Nice eski elbiseye bürünmüş, kendilerine kıymet verilmeyen insanlar var ki, verdiği sözde durur. Şâyet Allahu Teâlâ'dan Cennet istese, Al-

(626) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

lahu Teâlâ ona Cennet'i verir, fakat dünyâlıktan kendisine bir şey vermez» (627) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

ألا أدلكم على أهل الجنة؟ كل ضعيف مستضعف لو أقسم على الله لأبره وأهل النار كل متكبر مستكبر جواظ

«Size Cennet ehlini bildireyim mi? (İnsanlar tarafından) hakir görülen ve kendisini hakir gören, buna rağmen yemininde sâdık olan, verdiği sözde duran kimsedir. Cehennem ehli de, her kibirlenen, büyüklenen, şişman, süslü püslü ve sallanarak gezen kimsedir.» (628) Ebû Hureyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إن أهل الجنة كل أشعث أغبر ذي طمرين لا يؤبه له الذين إذا استأذنوا على الأمراء لم يؤذن لهم وإذا خطبوا النساء لم ينكحوا وإذا قالوا لم ينصت لقولهم حوائج أحدهم تتجلجل في صدره لو قسم نوره يوم القيامة على الناس لوسعهم

«Şüphesiz Cennet ehli, her saçı sakalı karışık, dağınık, üstü başı toz toprak içinde, eski elbiseye bürünmüş, nazar-ı itibâre alınmayan kimselerdir ki, büyüklerin huzûruna girmek isteseler kabûl edilmezler. Evlenmek isteseler kimse kız vermez, konuşsalar kimse dinlemez. Her birinin ihtiyâcı göğsünde deprenir durur. İşte bunların nûru Kıyâmet halkına taksim edilecek olsa hepsine yeterdi.» (629)

Yine Resûl-i Ekrem:

---

(627) Ebû Mansûr «Müsned»inde rivâyet etmiştir.
(628) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(629) Taberânî «Evsat»ında sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

إِنَّ مِنْ أُمَّتِي مَنْ لَوْ أَتَى أَحَدَكُمْ يَسْأَلُهُ دِينَارًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَهُ دِرْهَمًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَهُ فَلْسًا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهُ وَلَوْ سَأَلَ اللَّهَ الْجَنَّةَ لَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا وَلَوْ سَأَلَهُ الدُّنْيَا لَمْ يُعْطِهِ إِيَّاهَا وَمَا مَنَعَهَا إِيَّاهُ إِلَّا لِهَوَانِهَا عَلَيْهِ رُبَّ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ

«Ümmetimden öyle kimseler var ki, sizden birinizden bir altın, bir gümüş veyâ bir metelik istese, onu vermezdiniz. Allah'dan Cennet'i istese Allah Cennet'i verir, fakat dünyâlık istese onu vermezdi. Dünyâlığı vermemesi, kıymetsiz olduğu içindir. Nice eski elbiselere bürünmüş kıymet verilmeyen kimseler var ki, Allah adına bir söz verse, sözünden dönmez.» (630) buyurmuştur.

Bir def'a Hz. Ömer mescide girdiğinde Muaz b. Cebel'i Resûl-i Ekrem'in kabr-i şerifi başında ağlar vaziyette gördü. Sebebini suâl edince Muaz, Resûl-i Ekrem'in:

إِنَّ الْيَسِيرَ مِنَ الرِّيَاءِ شِرْكٌ وَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْأَتْقِيَاءَ الْأَخْفِيَاءَ الَّذِينَ إِنْ غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا وَإِنْ حَضَرُوا لَمْ يُعْرَفُوا قُلُوبُهُمْ مَصَابِيحُ الْهُدَى يَنْجُونَ مِنْ كُلِّ غَبْرَاءَ مُظْلِمَةٍ

«Riyânın azı da şirktir. Allahu Teâlâ, bilinmeyen, gizli kalan müttakileri sever. Onlar ki, yokluklarında aranmaz, varlıklarında bilinmezler. Onların kalbleri hidâyet nûru saçar. Her karanlık, tozlu yollardan bu sâyede kurtulurlar.» (631) buyurduğunu duymuştum da onun için ağlıyorum, dedi.

Muhammed b. Süveyd anlatıyor: «Bir def'a Medine'de kıtlık; uzun süren bir kuraklık olmuştu. Millet rahmet duâsı yapıyordu. Bu sırada iki eski elbiseye bürünmüş sâlih, fakat kimsenin katında bir kıyme-

---

(630) Taberânî «Evsat»ında sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

(631) Taberânî ve Hâkim rivâyet ettiler. Hâkim, sahîh olduğunu söyledi.

ti olmayan bir adam geldi. Acele olarak iki rek'at namaz kıldı. Akabinde ellerini kaldırarak:

— Ya Rabbi, vallahi, rahmetini yağdırmadan elimi indirmem, dedi ve der'akab gökyüzü bulutlandı, bardaktan boşanırcasına rahmet yağmağa başladı. Hattâ halk bu sefer sel felâketinden endişe etmeğe başladı. Bunun üzerine adam:

— Yâ Rabbi, artık yağmuru kes, dedi. Ve rahmet dindi. Bunun farkına varan cemâat içerisindeki sâlih bir zât, adamı tâkib ederek evini öğrendi. Sabahleyin erkenden adamın kapusunu çaldı. Adam:

— Ne var? diye sordu. O zât:

— Sen dâvet ettin, ben de geldim, dedi. Adam:

— Böyle bir şey yok, ne istiyorsan onu söyle, dedi. O zât:

— Bu mertebeye nasıl erdin, onu öğrenmek istiyorum, dedi. Adam:

— Allah'ın emrini yerine getirdim, yasaklarından kaçındım. O da dileğimi kabûl etti, dedi.»

İbn Mes'ûd (R.A.): «İlmin kaynağı ve hidâyetin ışığı olunuz. Evinizde oturun, gece ibâdetle evinizi nurlandırın, gönüllerinizden mâsivâyı çıkarın, fazla süslenmeyin, iki eski elbise yeter. Böyle yapmakla mülk âleminden saklanır, melekût âleminde bilinmiş olursunuz.» dedi.
Ebû Umâme'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ أَغْبَطَ أَوْلِيَائِي عَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَفِيفُ الْحَاذِ ذُو حَظٍّ مِنْ صَلَاةٍ أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَأَطَاعَهُ فِي السِّرِّ وَكَانَ غَامِضًا فِي النَّاسِ لَا يُشَارُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ ثُمَّ صَبَرَ عَلَى ذَلِكَ (ثم نقر بيده فقال) عُجِّلَتْ مَنِيَّتُهُ وَقَلَّ تُرَاثُهُ وَقَلَّتْ بَوَاكِيهِ

«En çok gıbta edilecek dostlarım, serveti az, namazı çok, âdeti güzel olan kulumdur. Öyle ki ibâdetini gizli yapar, meşhûr olup parmakla gösterilmez. Bu hâle sabırla devâm eder.» buyurduktan sonra eli ile işâret ederek: «Dünyâya karşı alâkasız ve Âhiretle alâkalı olduğu için, ölümü kolay, serveti az ve âile efrâdı, dost ve ahbâbı fazla olmadığı için ağlayanı da az olur.» (632)

(632) Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir.

Abdullah b. Ömer (R.A.) da: «Allah'ın kullarından Allah katında en sevimli ve makbûl olanı gariblerdir.» dedi. «Garibler kimdir?» suâline ise; «Dinleri uğrunda yurdlarından uzaklaşanlardır. İşte bunlar Kıyâmet günü İsâ aleyhisselâmın bayrağı altında toplanacaklardır.» dedi.

Fudayl b. Iyaz diyor ki; Duyduğuma göre Allahu Teâlâ bâzı kimselere; «Ben sana şu ni'metleri vermedim mi, kusurlarını gizlemedim mi, seni insanların gözünden saklamadım mı?» buyuracaktır.

Halil b. Ahmed de: «Allah'ım, katında beni en yükseklerden, kendi nazarımda en alçaklardan, halkın nazarında ise, orta dereceli insanlardan kıl.» diye duâ ederdi.

Sevri de şöyle diyor: «Ben gönlümü, Mekke ile Medine'deki günlük hayât ile geçinenler arasında rahat eder buldum.»

İbrâhim b. Edhem diyor ki: «Bir def'a olsun, gözüm dünyâda huzûr bulmadı. Bir def'a Şam kasabalarından bir kasabanın câmiinde yatıp uyumuştum. Bağırsaklarım bozulmuştu. Ses duyuldu. Hemen müezzin ayağımdan çekerek beni câmiden dışarı attı.»

Fudayl: «Mümkün mertebe meşhûr olmamağa gayret eyle. Zîra bilinmemek senin aleyhinde olmadığı gibi, medh u senâ edilmemek de senin aleyhinde değildir. Hattâ Allah katında kıymetin olduğu zaman, insanlar tarafından zemmedilmekte de sana bir zarar yoktur.» dedi.

Bütün anlatmış olduğumuz bu eser ve haberler, şöhretin âfetini, kapalı kalmanın makbûliyyetini sana anlatmıştır. Şöhretten maksad, insanların kalbinde mevki sâhibi olmaktır. Mevki sevgisi ise her kötülüğün başıdır.

Şâyet, peygamberlerin, Hulefâ-i Râşidîn ve din âlimlerinin şöhretinden daha büyük şöhret olur mu? Bunlar kapalı kalmanın fazîletini nasıl olur da kaybederler? dersen;

Bilmiş ol ki; mezmûm olan, şöhret peşinde koşmaktır. Ama kulun bir dahli olmadan Allahu Teâlâ'nın teşhîri ile meşhûr olması mezmûm değildir. Esâsında şöhrette fitne, zayıf irâdeli olanlar içindir. Yoksa kuvvetli irâdeye sâhib olanlar şöhrete kıymet vermezler. Zayıf irâdeli kimseler, denize düşen ve yüzme bilmeyen zayıf irâdeli insanlar gibidir. Yanlarında daha başkaları da bulunduğu vakit, iyisi onların onu bilmemeleridir. Çünkü onlar, onu kurtarmağa koştukları vakit, onları da zayıflatır ve berâber batarlar. Fakat kuvvetli olanı etrâfındakiler bilmeli ki, o kendi kuvvetiyle onları da kurtarır ve mükâfat kazanır.

4 üncü BEYÂN: ÜÇÜNCÜ FASIL

MANSIB SEVMENİN ZEMMİ

Allahu Teâlâ:

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا

«Bu Âhiret yurdunu, yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu istemeyen kimselere veririz.» (28 - Kasas: 83) buyurdu ve fesad koparmak ile, üstünlük sağlamak için çalışmağı bir tuttu da Âhiretin, bu iki irâdeden hâli olan kimselere verileceğini bildirdi. Diğer Âyet-i Celîle'de de şöyle buyurulmuştur:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ • أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«Kim (yalnız) **dünyâ hayâtını ve onun zînet** (ve ihtişâm) **ını arzû ederse, onların yaptıklarının** (çalıştıklarının) **karşılığını burada tamâmen öderiz. Onlar bu hususta bir eksikliğe de uğratılmazlar. Onlar öyle kimselerdir ki Âhiret'de kendilerine ateşten başkası yoktur.** (Dünyâda) **işledikleri şeyler** (hattâ iyilikler) **orada boşa gitmiştir. Zâten yapageldikleri hep boştur** (onların).**»** (11 - Hûd: 15, 16) Bu Âyet-i Celîle de umumi mânâda mevki sevgisini içine alır. Çünkü dünyâ zevklerinin en üstünü ve zînetlerinin en iyisidir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

حُبُّ الْمَالِ وَالْجَاهِ يُنْبِتَانِ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يُنْبِتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ

«Su, bakliyâtı (topraktan) **bitirdiği gibi, mal ve mevki sevgisi de kalbde nifâkı bitirir.»** (633) Diğer hadîsde de: **«Aç olan iki kurdun saldırdıkları bir koyun sürüsüne verdikleri zarar; mal ve şeref sevgisinin müslümân olan kimsenin dinine verdiği zarar kadar değildir.»** (634) Yine

(633) Yukarda geçmiştir.
(634) Yukarda geçmiştir.

Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«İnsanların helâki, arzûları peşinden gitmek ve medh u senâyı sevmektendir.»** buyurdu. (635)

Allah'tan lütf u keremiyle afv u âfiyet dileriz.

5 İnci BEYÂN : DÖRDÜNCÜ FASIL

MANSIBIN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; câh ve mal dünyânın iki direğidir. Malın mânâsı, kendilerinden istifâde edilen maddelere sâhib olmak. Câh'ın mânası ise, gönülleri hürmetle kendisine rabtedip itâat ettirmektir. Zengin demek, bütün arzû, istek ve maksadlarını yerine getirebilmek için altın ve gümüşe sâhib olan kimse demek olduğu gibi, câh [mevkî ve mansıb] demek de, insanları, maksad ve arzûlarına hizmet ettirmek için, onların gönüllerine mâlik olmak demektir. Servet, çeşitli zirâat ve san'atla elde edildiği gibi, gönüller de çeşitli muâmelelerle teshir edilir. Gönüller, muhtelif ilim ve itikadlarla insanlara bağlanır. Bir gönül bir adamda bir kemâl vasfı bulunduğuna inandığı takdirde, ona ister istemez bağlanır. Bu itikad, bu kemâl nisbetinde merbûtiyet kuvvet kesbeder. Bu kemâlin, bizâtihi bir kemâl ve olgunluk olması şart değildir. O adamın inancına göre kemâl sayılması kâfidir. Hattâ, bâzan aslında kemâl olmayan, adamın kendi inancına göre kemâl sayılabilir de, o vasfa sâhib olana gönlü meyleder. Bu merbûtiyet, bağlanış; kalbin hâllerinden olduğu için, irâde dışı ve zarûridir. Kalbin hâlleri ise, kalbin ilim, itikad ve hayâllerine tâbidir. Servet âşıkları köle edinmek sevdâsında oldukları gibi, mevki âşıkları da hür insanları emirlerine almak, onları irâdeleri tahtında bulundurup, kendilerine rabtetmek, bağlamak isterler. Onların gönüllerini kendilerine çevirmekle, onları irâdelerine almak peşinde koşarlar. Bu bakımdan mevkî sâhiblerinin istedikleri, servet sâhiblerinin istediklerinden daha mühimdir. Çünkü servet sâhibleri, aslında köle olarak sanılan insanları, zoraki emirleri altına almak isterler. Köle, tabîatinden efendisine bağlanmak istemez, fakat kurtulamadığı için zoraki hizmet eder. Eğer köleyi serbest bıraksan, efendisine bir yudum su bile vermek istemez. Fakat mevki sâhibi öyle değil; o, hür olan insanları kendi istek ve ihtiyarları ile kendisine itâat ettirmek ve bunu bir zevk addetmelerini ister. Bu bakımdan mevkî sâhibinin insanlardan istediği, servet sâhiblerinin insanlardan istediklerinden çok daha mühimdir. Demek oluyor ki, câh demek, insanların, gönüllerinde mevkî sâhibi olmak demektir. Yâni insanların onda bir kemâl bulduğuna inanmalarını te'min etmektir.

(635) Yukarda geçmiştir.

İşte câh'ın mânası budur. Bunun meyveleri de vardır. Medih ve medihde mübalâğa gibi. Zira kemâl inancında olan, inandığı şeyden susmaz ve durmadan onu över. Çünkü adam îtikad ve merbûtiyeti nisbetinde, çekinmeden ona hizmet etmek ister. Âdetâ kendi ihtiyaçlarında olduğu gibi, onun da ihtiyaçlarında ona bağlanır. Ayrıca isâr, yâni onu kendisine tercih ve onunla münâkaşa etmemek, ona hürmetkâr olmak, önce selâm vermek, onu öne geçirmek ve bütün maksadlarında onu tercih eder. İşte bunlar, c â h ' ın kalb üzerindeki te'siridir. C â h ' ın kalbde bulunmasının mânası, gönüllerin bir şahısda kemâlin varlığına inanmasıdır. Bu kemâl, ilim, amel, güzel ahlâk, asâlet, velâyet, hüsn-ü cemâl, kuvvetlilik veyâ insanların kemâl saydıkları her hangi bir şey olabilir. Bütün bu vasıflar, hürmeti icâb ettiren şeylerdir ve c â h ' ın kıyâmına sebebdir. Daha iyisini Allahu Teâlâ bilir.

6 ncı BEYÂN: BEŞİNCİ FASIL

CÂH VE MEVKİİN TAB'AN SEVİMLİ OLMASI, BUNDAN ANCAK ŞİDDETLİ MÜCÂHEDE İLE KURTULUNMASI

Bilmiş ol ki; altın, gümüş ve diğer servetleri sevmeyi gerektiren sebeb ne ise, câh'ın da sevilmesinin sebebi odur. Hattâ altın ile gümüş, miktar bakımından müsâvî oldukları zaman, altın tercih edildiği gibi, câh ve mevki de servet üzerine tercih edilirler. Çünkü altın ve gümüş, yenilip içilmediği ve giyilmediği için maddeleri bakımından diğer çakıl taşlarından farklı değildirler. Bunların sevilmesi, insânın bütün arzûlarını tatmîne vesîle olmaları yüzündendir. Câh da bunun gibidir. İnsanların gönüllerini fethetmek, bir netice değildir. Ancak insan altın ve gümüş sâyesinde kendisine yarayışlı bir çok neticelere ulaşacağı gibi, gönülleri fethetmek sâyesinde de, bütün arzûlarına kavuşabilir. Demek ki, her iki tarafta da sebeb aynıdır. Sebebdeki ortaklık, sevgide de ortaklığı gerektirir. Câh'ı mal üzerine tercihi ise, câh'ın maldan sevimli olduğu içindir. Nitekim üç cihetten câh, mal üzerine tercih edilir.

Birincisi: Servet ile mevki sâhibi olmaktan, mevki ile servet sâhibi olmak daha kolaydır. Gönüllere yerleşen bir âlim veyâ zâhidin, arzû ettiği anda servet sâhibi olması kolaydır. Zira ona gönül bağlayan zenginlerin serveti onun emrindedir. Onda kemâl olduğuna inanan zenginler, servetlerini ona fedâ ederler. Fakat cimri bir zengin ne kadar servet sâhibi olursa olsun, mevki sâhibi olamaz. Demek ki mevki, servete de vesîledir. Mevki sâhibi, aynı zamanda servet sâhibidir. Fakat her servet sâhibi mevki sâhibi değildir. Bu bakımdan mevki, servetten daha sevgilidir.

İkincisi: Mal, çeşitli âfetler, sirkat vesâir sebeblerle her ân yok olmağa mahkûmdur. Zâlimler servete göz diker, bunun için korunmağa muhtâçtır. Fakat gönülleri fethettikten sonra bu gibi tehlikeler bahis mevzûu değildir. Bu gönülleri, başka kimse çalamaz, kimsenin eli bunlara uzanamaz. Bununla berâber bâzı değişiklikler sebebiyle gönüller de dönebilir. Fakat bunun ıslâhı mümkündür.

Üçüncüsü: Gönülleri fethetmek, hiç zahmet çekmeden başkalarına da geçer, artar ve çoğalır. Çünkü gönüller bir kimsede ilim, amel veyâ her hangi bir bakımdan kemâl bulunduğuna inandılar mı, diller durmadan bunu konuşur ve bu sözler ağızdan ağıza dolaşır durur. Bu sûretle başka gönüller de adama meyleder. Bunun için insân tabiati, anılıp övülmeyi sever. Zira insan, ün aldıkça gönüller ona bağlanır ve ona saygı duymağa başlarlar. Bu, böylece başkalarına sirâyet eder gider. Muayyen bir yerde kalmaz. Gittikçe yükselir, servet ise yerinde durur. Bunun için bir adam meşhûrlar meyânına girdiği zaman, artık servete ehemmiyet vermez. İşte bütün bunlar, kısaca mevkii mal üzerine tercihin sebebleridir. Bunların îzâhı yapılırsa, tercih sebebleri daha da çoğalır.

Şâyet, mal olsun, mevkî olsun, her ikisinin te'mininde de zorluk vardır. İnsâna yakışan bunların hiç birini sevmemektir. Ancak yiyecek içecek ve tedâvi giderleri gibi zarûri ihtiyâçlarını giderecek, menfaatini sağlayıp zararını önleyecek kadar mevki ve servet edinmek kâfidir. Binâenaleyh bu kadarı sevilir. Çünkü sevgiliye ulaştıran her şey sevilir. Fakat fazlasını sevmeğe lüzûm yoktur. Hâlbuki insanın öyle acâyib bir hâli var ki, dünyânın bütün servet ve hazînelerine sâhib olmak ister. Hattâ bir dere dolusu altını olsa, bunun iki olmasını ister. Ayrıca hiç gidip görmiyeceği yerlere kadar şöhretinin yayılmasını arzûlar. Bundan hiç bir fayda sağlamıyacağı hâlde bunu sever. Böyle, ne dünyâ, ne Âhirette faydası dokunan bir sevgi peşinde koşmak ahmaklıktan başka ne olabilir? dersen;

Deriz ki: Evet doğrudur. Bu sevgi gönüllerde vardır. Bunun da iki sebebi olabilir. Birincisi, herkesin anlayabileceği şekilde açıktır. Fakat ikinci sebeb, en mühim sebeb olmakla berâber, o kadar incedir ki, onu, bayağı insanlar şöyle dursun, dâhiler bile anlayamazlar! Çünkü bu sevgi, insan tabiatindeki çok gizli bir arzûdan meydâna gelmektedir. Bunu ancak, hikmet deryâsına dalanlar anlayabilir.

Birinci sebeb: Korku tehlikesini önlemektir. Zira korkan kimse dâimâ sû'-i zan hâlindedir. İnsan oğlunun, her ne kadar elinde bu an için yetecek serveti varsa da, o, uzun emeller peşindedir. Bu sebeble elindeki servetin tükeneceğinden veya yok olup başkalarına muhtaç olacağından korkar. Bunları hâtırlayınca korkar ve heyecanlanır. Emniyetini ancak

yedek servet te'mininde bulur. İşte, bu giderse o var diye teselli bulur. Kendini düşünmesi, hayâtı sevmesi kendisini bu yollara sürükler. Bu sıkıntısını ancak servet çokluğu ile teskin eder. Bunun içindir ki, serveti sever.

Bu öyle bir korkudur ki, servetten muayyen bir miktar bu sıkıntıyı teskin etmez. Bunun için yeter diyeceği son bir had de yoktur. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«مَنْهُومَانِ لَا يَشْبَعَانِ مَنْهُومُ الْعِلْمِ وَمَنْهُومُ الْمَالِ»

«İki haris kimse var ki, bunlar doymazlar. Bunlar, ilim ve mal harisleridir.» (636) buyurmuştur. İlim ve malda böyle olduğu gibi, câh ve mevkide de hâl böyledir. O, uzak yerlerde de meşhûr olmasını ister. Çünkü ya kendisi kendi memleketinde her hangi bir sebeble sevilmez hâle gelir, o memleketlere gider veya onlar kendi memleketine gelirler ve neticede uzaktakilerin nezdinde de şöhret bulması kendisine fayda sağlar. Bunlar, mümkün olan şeylerdir. Mümkün oldukları için uzaktakilerin gönüllerine girmekten tabiî olarak zevk alırlar. Zira bunda emniyet vardır.

İkinci sebeb ki, en kuvvetli sebebdir. Rûh bir emr-i Rabbânîdir. Nitekim Âyet-i Celîle'de:

«وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي»

«Sana ruhdan sorarlar, de ki rûh, Rabbimin bir emridir.» buyurulmuştur. (17 - İsrâ: 85) Rabbânî olması, izah ve şerhine müsâade edilmeyen mükâşefe ilminin sırlarından olması cihetindendir. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bunu açıklamamıştır. Fakat sen bunu bilmeden önce, şunu bilmen lâzım ki: Kalbinin; yemek, giymek ve münâsebet gibi hayvânî sıfatlara; dövmek, eziyet etmek ve öldürmek gibi yırtıcı hayvan sıfatlarına; hile, aldatma ve teşvik gibi şeytanî sıfatlara; kibirlenmek, böbürlenmek, yükselmek ve üstünlük taslama gibi rubûbiyyet vasıflarına meyli vardır. Zira kalb, tafsilâtı uzun zaman alan muhtelif asıllardan terekküb etmiştir. Kendisinde emr-i Rabbânî bulunduğu için, tabiatiyle rubûbiyyeti sever. Rubûbiyyet demek, kemâlde tekleşmek ve varlıkta istiklâliyettir. Kemâl, rubûbiyet sıfatlarından olduğu için, insan tabiatı bunu sever. Kemâl, varlıkta tekleşmektir. Çünkü varlıkta ortaklık, noksan-

(636) Taberânî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Ayrıca Bezzâr «Evsat»ında, Taberânî İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir. Hz. Ali'ye de izâfe edilmiştir.

lıktır. Güneşin kemâli, tek olmasındandır. Şâyet bir güneş daha olsa, güneşin kemâli düşerdi. Hâlbuki her cihetce tek olan Allahu Teâlâ'dır. Zîra O'nunla berâber kimse yoktur. O'ndan başka her ne varsa, O'nun kuvvet ve kudretinin eseridir. Hiç biri bizâtihî kaaim değildir. Bizâtihî kaaim olan, ancak Allahu Teâlâ'dır. Çünkü Onunla başka bir mevcûd yoktur. Zîra berâberlik, rütbede müşterekliği gerektirir. Rütbede müştereklik, kemâlde noksanlıktır. Kâmil, benzeri, eşi ve dengi olmayandır. Güneşin, âfâkın her tarafında parlaması, güneşde eksiklik olmayıp kemâl olduğu; noksanlık ise, onun benzeri başka bir güneşin bulunması olduğu gibi, âlemde olan herşey'in vücûdu, kudret nurlarının parlamasına tâbîdir. Bu ise, kudret sâhibinin kemâlidir. Fakat âlemde olan nurlar, tâbidir, metbû değildir. Demek ki rubûbiyetin mânası, varlıkta tekleşmektir. Kemâl de budur. Her insan da, bu tekleşmeyi arzû eder.

Bunun için Sofiyeden biri, Fir'avn'ın أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلٰى

«Ben sizin Âli Rabbinizim.» (79 - Nâziât: 24) dediği gibi, her insânın içinde aynı his vardır. Fakat buna yol bulamaz, demiştir ki, bu söz doğrudur. Zîra kulluk, nefsi kahreden nefse bir ezıyettir. Bu bakımdan rubûbiyet, tabii olarak sevimlidir. Bu da Allahu Teâlâ'nın :

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى «De ki: Rûh, Rabbimin emrindendir.» (17 - İsrâ: 85) buyurmakla îmâ ettiği nisbet-i Rabbâniyeden ileri gelmektedir. Fakat insan, kemâlin son haddini idrâkten âciz olduğu için ümîdini kesmez ve dâimâ kemâli arzûlar. Kemâli, kemâlin ardında başka bir maksadla değil, yalnız kemâl olduğu için sever. Her mevcûd, varlığını, varlığının kemâlini sever. Kendisinin ve kemâl sıfatının yok olmasına üzülür. Kemâl, ancak vücûdda tekliği ve bütün mevcûdâtı istilâ etmesinden sonradır. Kemâlin en üstünü de, başkasının varlığı kendinden olmaktır. Şâyet, başkası senden meydâna gelmezse, hiç olmazsa onu istilâ etmen lâzımdır. Bunun için istilâ, herkesin tabiatının sevdiği şeydir. Zîra bu da bir nevi kemâldir. Kendi varlığını bildiren her ferd, zâtını sever, zâtının kemâlini de sever ve bundan zevk alır. Yalnız bir şey'i istilâ, onu kuşatıp emri altına almak, ona te'sîr etmek ve arzûya göre onu değiştirmekle mümkündür. Emrine bağlı olup, istediğin tarafa çekip çevirmen lâzımdır. Bunun için insan, her şey'i emri altına almak ister. Varlıklar ikiye ayrılır. Biri zâtında değişikliği kabûl etmeyendir, Allahu Teâlâ'nın Zât ve sıfatları gibi. Bunlar asla değişmezler. Diğeri de, değişikliği kabûl edendir. Bunlar da ikiye ayrılır; değişikliği kabûl

eder fakat bu değişiklikte mahlûkatın te'siri olamaz, eflâk, yıldızlar, melekût âlemi, melek, cin, şeytan, dağlar, denizler, dağ ve denizlerin altlarında olan şeylerdeki değişiklik gibi. Değişikliği kabûl edenlerin diğer kısmında insanların te'siri olur. Karalar ve kara parçaları ve bunların üzerinde bulunan mâdenler, Nebâtât [bitkiler] ve hayvanlarda olan değişiklikler gibi. Bunlarda insanların dahli vardır. Kulun kudretinde olan değişikliklerden biri de, insanların kalbidir. İnsan ve hayvan cesedleri gibi. İnsan gönülleri de te'sir ile değişikliğe kaabiliyetlidir.

Varlıklar, insan oğlunun tasarrufuna muktedir olduğu yer ve yeryüzündeki şeylerle, tasarrufuna muktedir olamadığı, Allahu Teâlâ'nın Zâtı, melekler ve gökler gibi, ikiye ayrıldığına göre, insan oğlu ilim ile gökleri fethetmeğe ve ondaki esrârı çözmeğe heves etti ki, bu da bir nevi istilâdır. Zira bilinmekle ihâta edilen şey, ilmin altına girmiş ve onun âlimi de onu istilâ etmiş gibidir. Bunun için, insan oğlu Allahu Teâlâ'yı, melekleri, felekleri, yıldızları; göklerin, denizlerin ve dağların sırlarını çözmek istemiştir. Bu sâyede onları da istilâ etmiş olur ki, bu bir nevi kemâldir. Bu, tıpkı acâyip bir san'atı görüp de, ondan âciz olduğu hâlde, o san'at ile ne iş gördüklerini öğrenmek isteyenin hâli gibidir. Meselâ: S a t r a n c gibi, bu oyunu icâd edene şaşar. (637) Bunu icâd edemez, fakat ne için icâd edildiğine ve bununla nasıl oynandığına merak edenin hâli gibidir. Bir de hendesedeki san'at inceliğini gören ve benzeri akıl erdiremiyeceği şeyleri gören kimse, bunları yapamıyacağını bilir, fakat nasıl yapıldıklarına merak eder ve anlamadığına üzülür. Anlayabilirse, anladığına sevinir. İşte bu da bunun gibidir.

İkinci kısım, yâni tasarrufuna insânın gücü yettiği şeylere gelince; bunlarda dilediği şekilde tasarruf etmekle bunları idâresine almağı tab'an sever. Bunlar da cisim ve rûh olmak üzere ikiye ayrılır.

Cisim ve maddeler altın, gümüş ve diğer emtiadır. İnsân oğlu bunlara mâlik olmağı ve bunlarda dilediği gibi tasarruf etmeği ister ki, bu iktidar, bir kemâldir. Kemâl ise, rubûbiyet vasıflarındandır. Rubûbiyet de, tab'an mahbûbtur. Bunun içindir ki, bütün şehevî arzûlarını tatminde hiç ihtiyâcı olmayacağı serveti dahî sever. Bunun gibi köleler edinmeği, kahr u galebe ile de olsa, kendisine hizmet ettirmeyi ister. Hattâ gönüllerini fethedemezse de, şahıs ve cisimlerinde dilediği gibi tasarruf eder. Gönülleri fethedemez. Çünkü bâzan gönüller onda kemâl bulunduğuna inanmaz ki, onu sevsinler. Bununla berâber bunun yerini kahr u galebe

---

(637) Aslı Farsca S a d r e n k 'tir ki, yüz bile demektir. Hind Hakîm'lerinden Samsama b. Dâmir, hükümdârlarından biri için bunu icâd etmiştir.

alır. Zira kahr u galebede iktidar bahis mevzûu olduğu için bunda da zevk vardır.

İkinci kısmı, insanlar ve nefisleridir. Bunlar, yeryüzünde bulunanların en kıymetlileridir. İnsan oğlu bunları istilâ edip, kendi idâresi altına almağı ister. Bunların kendi emrinde olup kendi irâde ve işâreti altında bulunmalarını ve bunlarda dilediği gibi tasarruf etmesini candan ister. Çünkü istilânın kemâli buradadır. Aynı zamanda burada rubûbiyet sıfatına benzerliği vardır. Gönüller ancak sevgi sâyesinde insanlara bağlanır. Sevmek de, sevilende kemâlin bulunması inancına bağlıdır. Her kemâl sevimlidir. Zira kemâl, ilâhi sıfatlardandır. İlâhi sıfatlar ise, tab'an sevilir. Bunu ölüm eskitmez ki, yok olsun, toprak içine alamaz ki, onu yesin. O, îman ve mârifetin mahallidir. Allah'a ulaştıran da odur. Demek ki, câh'ın mânası, gönülleri kendine bağlamak demektir. Gönülleri kendine bağlayabilen insan, gönüller üzerinde dilediği gibi tasarrufa muktedir olur. Kudret ve istilâ, kemâldir. Kemâl ise rubûbiyet vasıflarındandır. Anlaşıldı ki, tabîati bakımından gönüllerin sevdiği, ilim ve kudretteki kemâldir. Mal ve mevkî ise, bu kudretin sebeblerindendir. Mâlûmatın sonu olmadığı gibi, mukadderatın da sonu yoktur. Ortada bilinmeyen malûm ve mukadderat kaldıkça arzûlar da sükûn bulmaz, noksanlık da ortadan kalkmaz. Bunun için Peygamber Efendimiz: «İki haris, yâni ilim ve servet harisleri doymaz.» buyurmuştur. Demek oluyor ki, bağlanmak için gönüllerin aradığı kemâldir. Kemâl de ilim ve kudret ile mümkündür. Bunlar da birbirinden çok farklıdır. Her insanın hazzı ve zevki, kemâlden anlayabildiği nisbettedir.

İşte ilim, mal ve câh'ın sevilmesi bu sebebtendir. Bu ise, bunlarla şehevi arzûlarına ulaşabilmenin ardında başka bir sebeptir. Zira bu illetler, şehvetlerin düşmesi ile de devâm edebilir. Hattâ bir insan maksadına kendisini ulaştırmağa salâhiyeti olmayan ilimleri de öğrenmek ister. Zira ilimde mâlûmu ihâta vardır. Bu da rubûbiyet vasıflarından olan bir nevi kemâldir. Bunun için tabîat bakımından sevilir. Ancak ilim ve kudretin kemâlini sevmekte bir takım muğalâtalar vardır, bunları açıklamak lâzımdır. İnşâallah bunlar da açıklanacaktır.

7 nci BEYÂN : ALTINCI FASIL

HAKÎKÎ KEMÂL İLE VEHMÎ KEMÂL

Yukardaki izâhatımızdan anladın ki, hakîkî kemâl, varlıkta tekleşmektir. Varlıkta tekleştikten sonra kemâl, ancak ilim ve kudretle mümkündür. Hakîkî kemâl, vehmi kemâl ile karışabilir, bunu vuzûha kavuş-

turmak lâzımdır. Bilmiş ol ki: Kemâl-i ilim, Allahu Teâlâ'ya mahsustur. Bunun da üç şıkkı vardır:

Birincisi: Malûmâtının çokluğu ve genişliği bakımındandır. Zira Allahu Teâlâ'nın ilmi, bütün malûmâtı ihâta eder. Bunun için kulun ilmi ne kadar çoğalırsa, o nisbette Allah'a yaklaşmış olur.

İkincisi: İlminin, olduğu gibi malûma taallûk etmesi ve malûmun kendisine tamâmen açık bulunmasıdır. Zira bütün malûmât Allahu Teâlâ'ya en geniş ve olduğu gibi açıktır. Bunun içindir ki, kulun malûmâtı ne kadar açık-seçik ve ilimlerin vasıflarının tafsîlâtında malûma ne kadar muvâfık düşer ve doğru olursa, o nisbette Allah'a yaklaşmış olur.

Üçüncüsü, Allahu Teâlâ'nın ilminin ezeli ve ebedi olup değişmemesidir. Allahu Teâlâ'nın ilminde bir değişiklik düşünülemez. Bunun gibi, kulun ilmi ne kadar değişmez ve sağlam esaslara bağlanırsa, o nisbette Allahu Teâlâ'ya yaklaşmış olur.

Malûmât [bilinenler] **da iki kısımdır:**

Bir kısmı değişir, bir kısmı değişmez, ezelidir.

Değişen malûmât, A h m e d 'in şu anda evde olmasını bilmek gibi malûmu bulunan bir ilimdir. Fakat Ahmed'in evden çıkması mümkündür. Ahmed evden çıktıktan sonra, hâlâ onun evde olduğunu bilmek ise cehâlettir. Bu ise kemâl değil, belki noksanlıktır. Değişen âlemin hepsinde hâl budur. Dağlar, yollar, memleketler ve bunlar arasındaki mesâfeler ile alâkalı bilgiler böyledir. Zamanla değişen diller hakkında önceden bildiklerin de böyledir. Bunların malûmâtı civa gibi yerinde durmaz, değişir durur. Bu bilgi kalbe yerleşse de bunda bir kemâl yoktur.

İkinci kısmı ezeli malûmâttır ki, câiz olanların cevâzı, vâciblerin vücûbu ve müstehil olanların muhal olması gibi. Bunlar değişmeyen ezeli ve ebedi malûmattır. Meselâ bir vakitte vâcib câiz, veyâ câiz muhâl olamaz. Bütün bu kısımlar Allah'ı bilmekte dâhildir. Allah hakkında vâcib olan, sıfatları hakkında muhâl olan, ef'âlinde câiz olan şeyler gibi. Allahu Teâlâ'yı, sıfatlarını, ef'âlini, yer ve göklerin melekûtundaki hikmetini, dünya ve Âhireti tertib etmesini ve bunlarla alâkalı husûsları bilmek gibi. İşte bu ilim, sâhibini Allahu Teâlâ'ya yaklaştıran hakiki bir kemâldir. Bu kemâl, öldükten sonra da devâm eder. Yine öldükten sonra âriflerin önlerinden ve sağlarından parlayan ve: «Allah'ım, bize nûrumuzu tamamla» dedikleri nûr, bu mârifet nûrudur. İşte bu mârifet, ana sermâyedir. Ondan yakılan ve onda saklı bulunan bir ışıkla daha çok aydınlık te'mini mümkün olduğu gibi, o gizli nûr sâyesinde, kulun da nûru tamamlanmış olur. Fakat az da olsa, ışığın aslı kendisinde bulunma-

yan kimsenin, bu fazlalıkta hiç ümidi olamaz. Bunun gibi aslında mârifet-i ilâhiyye kendisinde bulunmayan kimsenin de bu nûrda ümidi olmaz. O, artık karanlık bataklığına saplanıp kalmış gibidir. Daha doğrusu bulutların altında birbirini tâkib eden sert ve yüksek dalgaların derin karanlıklarına gömülmüştür. Karanlık üzerine gelen karanlık içinde boğulup gider. Demek ki saâdet, ancak Allah'ı bilmektedir. Bu mârifet dışında kalan ilimlere gelince; bir kısmının hiç bir faydası yoktur. Şiir ve neseb ilimlerini bilmek gibi. Bir kısmı da Allah'ı tanımakta yardımcı olmak bakımından faydalı olur. Arab dilini, Tefsir ve Fıkıh ilimleri ile diğer haberleri bilmek gibi. Çünkü Arab diline vâkıf olmak, Kur'ân'ın tefsirini bilmekte yardımcıdır. Kur'ân'ın tefsiri ise nefsi tezkiye için Kur'ândaki nefis temizlemesini gerektiren amel ve ibâdet şekillerini öğrenmekte yardımcı olur. Nefis tezkiyesi de, Allah'ı bilmek hidâyetini kabûle nefsi hâzırlar. Nitekim Âyet-i Celile'de: قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيٰهَا

«Nefsi temizleyen felâha erişdi.» (91 - Şems: 9) buyurulmuştur. Diğer Âyette de: وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

«Ama bizim uğrumuzda cihâd edenleri elbette yolumuza ileteceğiz.» (29 - Ankebût 69) buyurulmuştur.

Demek ki, bütün bu bilgiler, Allahu Teâlâ'yı bilmenin gerçekleşmesine birer vesile gibi olurlar. Zâten kemâl de buradadır. Yâni Allahu Teâlâ'yı, Onun sıfat ve ef'âlini bilmektedir. Varlıkları ihâta eden [kuşatan] bütün bilgiler, bu Allah'ı mârifette toplanır. Zira bütün varlıklar Allah'ın ef'âlidir. Onların, Allahu Teâlâ'nın fi'li olduklarını, Allahu Teâlâ'nın kudret, irâde ve hikmetiyle alâkalı bulunduklarını bilmek, Allahu Teâlâ'yı mârifetin kemâlindendir. Çünkü ilimler, malûmatlarının şerefiyle şereflenir. Malûmatların en şereflisi de Allah'ı bilmektir. İşte ilmin kemâlinin hükmü budur. Her ne kadar câh ve riyâ kısımları, bunun yeri değilse de, kemâlin kısımlarını beyân için bunu da burada zikrettik.

Kudrete gelince; burada kulun hakiki kemâli yoktur. Olsa olsa kulun hakiki ilmi olur, yoksa hakiki kudreti olamaz. Hakiki kudret, Allah'a mahsustur. Kulun irâde, kudret ve hareketi akabinde meydâna gelen işler, Allahu Teâlâ'nın yaratması ile hâdis olurlar. Nitekim bunu Rub'u'l-Münciyât'ın, Tevekkül, Şükür ve Sabır kitablarının bir çok yerlerinde anlattık. İlmin kemâli kul ile kalır. Ölümünden sonra da devâm eder ve onu Allah'a ulaştırır. Kudretin kemâli ise, böyle devâm etmez. Evet hâl-i hâzıra nisbetle kulun da kudret cihetinden bir kemâli vardır. Bu kud-

retteki kemâli, onu ilmin kemâline ulaştırmak için bir vesiledir. Bu kudret, imkânların mevcûd olmasıdır. Tutmak için elinin, yürümek için ayağının ve anlamak için de hâsselerinin [beş duygu organı] selâmeti gibi. Zira bu kuvvetler, ilmin kemâlinin hakikatine erebilmek için birer âlettirler. Bâzan bu kuvvetleri kullanmakta servet ve mevkie de ihtiyâcı olur ki, bu sâyede yemek, içmek, giymek ve meskenini te'min eder. Fakat bunların da muayyen bir hudûdu vardır. Eğer bu varlıkları Allah'ı mârifet için kullanmazsa, bunlarda peşin zevkten başka bir fayda yoktur. Bu peşin zevk ise, yakında yokluğa mahkûmdur. Bunu da bir kemâl kabûl eden aldanır.

Mahlûkatın çoğu, bu cehâlet batakhğında helâk olur. Çünkü onlar, cisimleri kahr u irâdeleri altına almağı, bol miktarda servet edinmeği, mevki sebebiyle insanların kendilerine saygı göstermelerini bir kemâl zannederler. Bunu böyle sandıkları için, bunu severler. Sevdikleri için bunu ararlar. Aradıkları için de, onunla meşgul olurlar. Buna hücûm ederler de, Allah'a ve meleklerine yaklaştıran hakiki kemâli unuturlar. Bu hakikî kemâl ise, ilim ve hürriyettir. İlim, yukarda anlattığımız gibi Allah'ı bilmek ilmidir. Hürriyet ise, şehvetin esâretinden ve dünyâ sıkıntılarından kurtulup, meleklere benzeyerek şehvet ve dünyâyı kendi irâdesi altına almaktır. Bu gibilerin ne şehvetleri kendilerini sarsar, ne de gadabları onları şaşırır. Zira şehvet ve gadabın izlerini nefsinden uzaklaştırmak, meleklerin vasıfları olan kemâldandır.

Değişiklik ve her hangi bir şeyden müteessir olmak, Allahu Teâlâ hakkında muhâl olan kemâl sıfatlarından olduğu için, kul ârızalar sebebiyle değişiklik ve müteessir olmaktan, ne kadar uzak kalırsa, o nisbette Allah'a yaklaşmış, meleklere benzemiş ve Allah katında mevkî sâhibi olmuş olur. Bu da ilim ve kudretin dışında üçüncü bir kemâldir. Bunu kemâl kısmında anlatmayışımızın sebebi, aslında bunun bir varlık değil, yokluk ve noksanlık olması içindir. Zira değişiklik, bir noksanlıktır. Çünkü bu, vâr olan bir sıfatın yok olması ve helâki demektir. Helâk ise zâtta ve kemâl sıfatında bir eksikliktir. Demek ki, şehvetler öyle değişmeyip şehvetlere uymamağı da kemâlâttan sayarsak, kemâlât üçe yükselmiş olur. İlim ve hürriyet kemâli gibi. Ancak bu, ilim ve hürriyetin kemâlini kazanmağa bir yoldur. Bu, öldükden sonra da devâm edecek olan kudretin kemâlini kazanmağa yol açmaz. Çünkü kulun maddeyi kullanmağa, gönülleri kendisine bağlayıp bedenleri kendisine hizmet ettirmeğe olan güç ve kuvveti, ölümü ile sona erer. Fakat Allah'ı mârifeti ve nefis hâkimiyetiyle sağladığı hürriyeti ölüm ile yok olmaz. Öldükten sonra da devâm eder. Kendisinde bir kemâl ve Allah'a yakınlığa vesile olarak kalırlar. Bunu bil de câhillerin, körün sürçmesi gibi, nasıl yüzüstü düştüklerini anla. Onlar kudretin kemâlini mevki ve servette aradılar.

Hâlbuki bu, selâmete ulaşmayan, selâmete ulaşsa da, ölüm ile sona eren bir kemâldir. Onlar, sonu gelmeyip ebedî yaşayacak olan, hürriyet ve ilim kemâlinden kaçındılar. İşte bunlar Âhireti satıp dünyâyı alan kimselerdir. Bunların azâbı hafifletilmez ve yardım olunmazlar. Nitekim Allahu Teâlâ'nın :

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا

«Mal ve oğullar, dünyâ hayâtının süsüdür. Ama bâkî kalacak faydalı işler, sevâb olarak da, emel olarak da Rabbinin katında daha hayırlıdır.» (18 - Kehif: 46) buyurduğunu anlamayanlar da bunlardandır. İlim ve hürriyet, bâki kalan sâlihâttır. Nefsin kemâli olarak ebedî yaşarlar. Mal ve mevki ise, yakında yok olup giderler. Nitekim Allahu Teâlâ :

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْاَرْضِ

«Dünyâ hayâtı, gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır.» (10 - Yûnus: 24) buyurmuştur. Ve yine :

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ (الى قوله) فَاَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ

«Onlara, dünyâ hayâtı misâlinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır, ama sonunda rüzgârın savuracağı çerçöpe döner.» (18 - Kehif: 45) buyurulmuştur.

Ölüm rüzgârının savurduğu her şey dünyâ hayâtının suçudur. Ölümün yok etmediği her şey, bâkıyât-ı sâlihâttır. Bütün bu izâhattan, mal ve mevki ile kudretin kemâli, asıl kemâl olmayıp vehmî bir kemâl olduğunu anlamış oldun. Kıymetli vakitlerini bu uğurda harcayan kimse ise ahmaktır. Nitekim şâir Ebû't-Tayyib buna işâret ederek:

«Yoksulluktan korkarak kıymetli vakitlerini dünyâlık peşinde harcayanlar, en büyük yoksulluğa düşmüş olanlardır.» demiştir.

Dünyâlıktan ancak kemâl-i hakikiye vesile olacak mikdârı elde etmek kâfidir.

Allah'ım, bizi hayra tevfik ve lûtfunla hidâyete eriştirdiğin kullarından eyle!

8 inci BEYÂN : YEDİNCİ FASIL

MEVKİ SEVGİSİNDEN ÖVÜLEN VE YERİLENLER

Câh ve mevki demek, gönülleri kendisine bağlayıp onlara hükmetmek demek olduğunu anladıktan sonra, servet sâhibi olmakta hüküm ne ise, câh ve mevkide de hüküm aynıdır. Çünkü o dünyâ varlığıdır. Servet gibi o da ölüm ile sona erecektir. Dünyâ ise Âhiretin ziraatgâhıdır. Dünyânın bütün varlıklarından Âhiret azığı almak mümkündür. Zarûret mikdârı yemek içmek, giymek ve mesken ihtiyâcını te'min için cüz'î bir servete ihtiyâç olduğu gibi, insanlarla geçim sağlamak için, az da olsa mevki sâhibi olmağa ihtiyâç vardır. İnsan yemekten müstağni kalamıyacağı için yemeği sevmesi veyâ yemeğini te'min edecek kadar serveti sevmesi câiz olduğu gibi, kendisine bakacak hizmetçiye, yardım edecek arkadaşa, yol gösterecek hocaya, zâlimin zulmünden kendini koruyacak hükümdâra da ihtiyâcı vardır. Bunun için kendisinin, bir hizmet edeninin bulunmasını, iyi bir arkadaşının olmasını, bir mürşidinin bulunmasını, kendini koruyacak kadar hükümdârın kalbinde kendisine karşı sevgisinin olmasını sevip arzû etmesi mezmûm değildir. Çünkü câh, maksada bir vesile olmakta mâl gibidir, aralarında fark yoktur. Ancak aranan şey, mal ve mevkiin kendi nazarında bizâtihi sevimli olmamalarıdır. Mâl ve mevki sevgisi, evde bir tuvalet yerinin bulunmasını sevmek gibi olmalıdır. Çünkü insân tabîatinde buna ihtiyaç vardır. Fakat içine girdikten sonra da, bir an önce kurtulup çıkmayı ister. Bu, aslında tuvalet sevgisi değildir. İşte mal ve mevki sevgisi de böyle olmalı, ihtiyâcını te'min ettikten sonra ondan kurtulmak peşinde koşmalıdır. Sevilen, sevgiliye ulaştıran vâsıta değil, sevgilidir. Vâsıta, sevgiliye ulaştırmak için aranır. Vüsulden sonra onun kıymeti kalmaz. Bunların arasındaki fark, şu misâl ile de izâh edilebilir:

Bir insan düşünelim: Bu adam, tuvaleti kazâ-ı hâceti için sevdiği gibi, kadını da şehvetini yerine getirmek için seviyor. Bu adam, kazâ-i hâcetini görür görmez yüz numarayı terkettiği gibi, arzûsunu te'min eder etmez kadını da terkeder. Fakat kadını yalnız şehvet için değil, kendine âşık olduğu için severse, şehvetini teskin ettikten sonra da ondan ayrılmaz. İşte sevgi budur, yoksa evvelkisi sevgi değildir. Mal ve mevki de böyledir. Gaayeye ulaşmak için bunları sevmek mezmûm değil, mez-

mûm olan, bunları zâtları için sevmektir. Fakat bu sevgi, insânı yalana, hileye ve günah irtikâbına sevketmedikçe, sâhibini fısk u isyân ile vasıflandırmaz. Ayrıca bu servet ve mevkii ibâdet yolu ile de te'mîn etmeyecektir. Kendini âbid göstermek sûretiyle milleti soymayacak, ibâdetini dünyâ menfaatine âlet etmiyecektir. Zîrâ ibâdetle mal ve mevki peşinde olmak, dîne karşı bir cinâyettir ve haramdır. İlerde zikredeceğimiz gibi, yasak olan riyâ işte budur.

Şâyet, insânın gönlünde, hocasının, arkadaşının, hükümdârının ve kendisi ile alâkalı zevâtın mevki sâhibi olmasını arzû etmesi, her ne sûretle olursa olsun yoksa; muayyen bir hadde kadar mı bu mübâhtır? der isen;

Derim ki: Bu da üç şekilde olur. Bunların ikisi mübâh, biri mahzurludur.

Mahzûrlu olan, kendisinde olmayan bir vasıf ile kendisini onlara tanıtarak sevdirmeğe çalışmasıdır. Bu da kendisinde bulunmayan, ilmi, vera' ve neseb gibi hususlara sâhib olduğunu ve kendisini âlim, şübheli şeylerden ictinâb eden [çekinen] göstermek sûretiyle sevgilerini kazanmağa çalışmaktır. Bu şekil sevgi te'mîni haramdır. Çünkü yalandır. Söz ve işi ile vaziyeti karıştırmaktır.

Mübâhların birincisi: Kendisinde bulunan bir vasıfla mevki talebinde bulunmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ'nın:

اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ

«(Yûsuf): Beni memleketin hazineleri üzerine (me'mûr) et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim.» (12 - Yûsuf: 55) Âyet-i Celîle'sinde haber verdiği Yûsuf'un, kendisinin bilici ve koruyucu, yâni mâlî işlerde mahâreti olduğunu bildirerek hükümdârın kalbinde mevki sâhibi olup, hazîne vekilliğine getirilmesini istemesi gibi. Hükümdârın buna ihtiyâcı vardı. Yûsuf aleyhisselâm da bu hususta doğru söylemişti.

Mübâhların ikincisi: Gözden düşmemesi için kusur ve günahlarından birinin gizlenmesini istemesidir. Bu da mübâhtır. Çünkü kusur ve günahları gizlemek, câizdir. Adamın, gizli kusurlarını araştırıp açığa çıkarmak ve onu teşhir etmek câiz değildir. Burada bir aldatma yoktur. Belki bilinmesinde fayda olmayan bir şey'i öğrenmenin yolunu kapamaktır. İçki içen kimsenin hükümdâra: «İçki içmiyorum.» demesi gibi. Bu, bir kusur değil, ancak: «Ben şübheli şeylerden sakınırım, harâma hiç yaklaşmam, verâ, sâhibiyim.» derse, o zaman aldatmış olur. «İçki içmiyorum» demek, verâ' sâhibiyim demek değildir. Belki içtiğini bilmesini istememektir. Tehlikeli olanlardan biri de, hükümdârın gözüne girmek için onun

yanında ağır ağır namaz kılmaktır. Bu hareket, riyâ ve aldatmadır. Çünkü hükümdâra, ihlâs ve huşû' sâhibi olduğunu göstermek istiyor. Ağır ağır namaz kılmaktaki maksadı budur. Bu adam, bu fi'li ile riyâkârdır. Daha ihlâs nerde kalır? Bu yoldan mevki aramak haramdır. Her nevi isyân ile mevki peşinde koşmanın da hükmü budur. Bu tıpkı harâm mal kazanmak gibidir. Hileli yollarla başkasının servetine mâlik olmak, kendisine câiz olmadığı gibi, hîle yolu ile başkasının kalbine mâlik olmak da câiz değildir. Zira gönülleri fethetmek, servetlere mâlik olmaktan daha mühimdir.

9 uncu BEYÂN: SEKİZİNCİ FASIL

İNSAN TABİATININ VE NEFSİNİN ÖVÜLMEYİ SEVİP ONA MEYLETMESİ İLE YERİLMEKLE KIZIP ONDAN NEFRET ETMESİNİN SEBEBİ

Bilmiş ol ki; medhi sevmenin ve kalbin bundan zevk almasının dört sebebi vardır:

Birinci sebeb - ki en kuvvetli sebebdir -, medihde kemâl anlayışının bulunmasıdır. Yukarda anlattığımız gibi kemâl sevilir. Sevilen her şey'e de ulaşmak zevklidir. Medhin bir kemâl mahsûlü olduğunu bilen, medh edildikçe kemâl sâhibi olduğunu anlar ve bundan zevk duymağa başlar. Medhedildiği vasfı bâriz ve herkesin bildiği bir şey ise, ona o kadar aldırış etmez. Fakat yine de zevkten hâli değildir. Uzun boylu, beyaz tenli sözleri gibi. Bunlar insanda bir nevi kemâldir. Fakat bâzan insan bunlarla meşgul olmayabilir ve zevkinden mahrûm kalır. Fakat bunu hâtırladıkça bundan zevk duymağa başlar ve işte övülme bunu sağlar.

Şâyet övüldüğü vasıf gizli ve şübheli ise, bunu duyunca bundan aldığı zevk daha büyüktür. «Mükemmel âlim ve mükemmel verâ' sâhibidir.» veyâ «cidden güzeldir.» şeklindeki, övmeler gibi. İnsân, bâzan kendi güzelliğinden, ilminden ve verâ'ından şübhe eder ve hattâ bu şübhenin kalkmasını arzû eder. Hakîkaten emsâlsiz bir güzellik, bir bilgi ve vera' sâhibi olduğunu bilmek ister ki, kat'iyyet kesbetmiş olabilsin. Bu evsâfı başkası söyleyince, kendisi de iyice buna inanır ve zevki artar. Şâyet bu başkası, bunları anlayan ve yalnız doğruyu söyleyip boş konuşmayan kimse ise, bu zevki daha da kuvvetleşir. Bir talebeyi, hocasının zekâ, zeyreklik ve fazîletlikle övmesi gibi. Şâyet bunları söyleyen zayıf kimse ise, zevki o nisbette daha az olur. İşte bütün bu sebeblerden dolayı zemmedilmekten de hoşlanmaz; Çünkü zemm, kendisinde noksanlık olduğunu gösterir. Noksanlık ise, aranan kemâlin zıddıdır. O, hiç bir vakit sevil-

mez. Noksanlığını duyması kendisini üzer. Bunun için zemm, basîret sâhibi şâyân-ı itimad kimselerden gelirse daha acı olur.

İkinci sebeb: Medih, medhedenin kalbinin, medhedilene merbûtiyetini gösterir. Gönüllere mâlik olmak ise, sevilen bir şeydir. Bunu sezmek ise, insanın hoşuna gider. Binâenaleyh salâhiyettâr zevâtın medhetmesi ile, zevki de o nisbette ziyâdelik arzeder. Bu sûretle onun kalbini avlamış olmasından istifâde eder; hükümdâr ve büyüklerin medhetmesi gibi. Medh eden nazar-ı itibâre alınmaz ve iktidâr sâhibi olmayan bir kimse olursa, onun medhinden o kadar zevk alınmaz! Çünkü onun kalbine mâlik olmak, uzun boylu fayda sağlamaz. Yine bu sebeblerden ötürü zemmedilmeği de sevmez. Bu zemm büyüklerden gelirse, üzüntüsü daha da fazla olur. Çünkü kaybı daha büyük olur.

Üçüncü sebeb: Medhedenlerin medhi ve övenlerin övmeleri, bunu duyanların gönüllerini de avlamağa sebeb olur. Hele bunu yapanlar hâtırı sayılır kimseler ise, onların sözü daha da müessir olur. Şübhesiz bu, medhin halk arasında yapıldığı zamândır. Medheden sözü dinlenir kimse olup, dinleyicileri de çoğaldıkça medih daha zevkli, zemm ise daha acı gelir.

Dördüncü sebeb: Medih, medhedilenin haşmet ve heybetine ve medh edenin de ya gönüllü veyâ gönülsüz onu medhetmek zorunda kaldığına delâlet eder. Medhedilenin heybet sâhibi olması da, ayrı bir zevktir. Çünkü burada da kahr u galebe mânası vardır. Medheden, söylediğine içinden inanmasa bile, bu zevk vardır. Medhedenin kuvveti ve yaltakcılıktan kaçınması nisbetinde bu medihden zevk alır. Anlattığımız bu dört sebeb, bâzan bir şahsın medhinde toplanmış olabilir ki, o zaman zevk daha çok olur. Bâzan bunlar dağılır ve o nisbette zevk azalır.

Medhi sevmenin birinci illeti olan kemâl hissine gelince; medhedilen kimse kendisinde ilmin, verâ'ın ve asâletin olmadığını bildiği için, medheden kimsenin yalan söylediğini düşünmekle, bu kemâl hissini ortadan kaldırabilir ve zevk diye bir şey kalmaz. Geride bu medih sebebiyle, adamın kalbine ve diline mâlik olmak zevkiyle diğer zevkler kalır ki, kendisinde bu vasıfların olmadığını ve medhedenin de samimî bulunmadığını bildiği zaman, onun gönlüne girme zevki de ortadan kalkar. Geride istilâ ve haşmet zevki kalır. Yâni medheden adamı korkuttuğu ve korku belâsı kendisini medhettiği zevki kalır. Şâyet bu, alay mevzûu oluyorsa, bütün lezzetler ortadan kalkmış olur.

İşte bu anlattıklarımız, insan nefsinin medhedilmekten hoşlanıp zemmedilmekten üzülmesi sebeblerinin perdesini ortadan kaldırmış oldu. Bunu anlatmaktaki maksadımız mevki ve övülme sevgisi ile yerilme korkusu-

nun sebebleri ve bunlardan kurtuluş çârelerinin bilinmesi içindir. Zira teşhis edilmeyen hastalığının tedâvisi zordur.

Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

Salât u selâm, O'nun seçtiği Peygamberlerine olsun.

10 uncu BEYÂN : DOKUZUNCU FASIL

MEVKİ SEVGİSİNDEN KURTULUŞ ÇARESİ

Bilmiş ol ki; mevki sevdasına yakalanan, bütün gayretini insanların gönüllerini avlamağa hasreder. Kendisini sevdirmekle ve takdirlerini kazanmak için riyâ yapmakla uğraşır. Söz ve hareketlerinde halkın gözüne girmek için elden gelen yaltakçılığı yaparlar. Bu davranış, nifak tohumunu saçmanın ve fesâdın esâsını teşkil eder. Bu hâl bâzan ibâdetlerde gevşeklik, bâzan da insânı ibâdete itinâ göstermeğe sevkeder. Gönülleri fethedip avlayabilmek için tehlikeli işlere girer. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.), mal ve şeref sevgisinin dîne olan zararını, koyun sürüsüne saldıran, iki aç kurdun verdiği zarara benzetmiştir. Yine Resûl-i Ekrem: **Mevkî sevgisi, suyun topraktan sebzeyi bitirdiği gibi nifak tohumunu bitirir**, demiştir. Zîra nifak, iş ve sözü ile dışı içine uymamaktır. İnsanların kalbinde yer almak isteyen, mutlak sûrette onlara karşı nifak hastalığına düşer ve kendisinde olmayan hasletlerle onlara görünmek ister ki, bu, nifâkın tâ kendisidir. İşte mevkî sevgisi mühlikâttandır. Onu tedâvi ile kalbden çıkarmak gerekir. O, gönülde mevcûd bir tabiattır. Tıpkı mal sevgisi gibidir. İlâcı, ilim ve amelin terkîbinden meydâna gelir.

İlim; mevki sevgisinin sebebini bilmektir. Bu da insanların şahıs ve kalblerine mâlik olmak içindir. Bunun boş bir şey olduğunu yukarda anlatmıştık. Çünkü bu tahakkuk etse de, ölüm ile berâber sona erecektir. Bâki kalacak sâlih amellerden değildir. Hattâ seneler boyunca bütün insanlar sana secde etseler bile, neticede ne secde edilen, ne de secde eden kalır. Sen de, senden evvelki mevki sâhiblerinin derekesine düşersin. Böyle muvakkat, geçici bir mevki uğruna ebedî hayâtı, saâdete erdirecek olan dîni terketmek, aslâ doğru olamaz! Hakikî kemâl ile vehmi kemâli tefrik edebilenlerin gözünde mevkî sevgisi küçülür. Ancak bu küçülüş daha ziyâde Âhireti düşünenlerde olur. O, Âhireti düşündükçe, dünyâlığı hakir görmeğe başlar. Ölüm kendisi için peşin gibi görülür de, âdetâ H a s a n - ı B a s r i'nin Ömer b. Abdülâziz'e yazdığı şu mektûbundaki davranışı gibi bir hâl alır. Hasan-ı Basrî'nin mektûbu :

«Bundan sonra, güyâ ki sen, ölüm kendisine en son yazılıp da ölenlerden birisin.» dedi. Ve gelecekte olacak ölümü bu anda olmuş gibi gördü. Ömer b. Abdülâzîz'in de verdiği cevabda :

«Bundan sonra, sen de dünyâda hiç yokmuş, Âhiretten hiç ayrılmamış gibisin.» dediği gibi olur. İşte bunlar dünyâ için değil, Âhiret için çalışır ve takvâ ile Âhirete hâzırlanırlar. Çünkü biliyorlar ki, netice müttakilerindir. Artık onlar dünyânın mansıb, mevki ve servetine ehemmiyet vermezler. Ne yazık ki, çoklarının görüş mesâfesi kısa olduğu için, neticeyi müşâhede edemez de, bu dar sâha içinde dolaşır dururlar. Nitekim Allahu Teâlâ :

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى

«Belki dünyâ hayâtını tercih edersiniz. Hâlbuki Âhiret daha hayırlı ve bâkîdir.» (87 - A'lâ: 16,17) Diğer âyette :

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ

«Hayır, hayır; ey insanlar! Sizler, çabuk elde edeceğiniz dünyâ ni'metlerini seversiniz! Âhireti bırakırsınız!» (75 - Kıyâme: 20, 21) buyurmuştur. Hakikî vaziyeti bu olan kimseye yaraşan, ilmi ile dünyâlığın âfetlerini düşünerek mevkî sevgisinden kurtulmağa çalışmaktır. Meselâ, önce mevkî sâhiblerinin dünyâda karşılaşacakları tehlikeleri düşünmektir. Her mevkî sâhibine hased edilir, aleyhinde tertîbler olur. O da mevkiini korumak için dâimâ korkulu yaşar. İnsanların kalbinden düşmekten son derece sakınır. Hâlbuki kalbler, kaynamakta olan tencerenin hareketinden daha ziyâde hareket hâlindedirler. Her ân değişebilirler. Kalbler her hangi bir şey'i kabûl veyâ reddetmekte her an mütereddittir. Gönüller üzerine kurulan sevgi, dalgalar üzerinde kurulan binâya benzer. O, oturamaz, temelsizdir. Gönüller ile uğraşmak, mevkii muhâfaza, hased edenlerin hasedlerini önlemek, gelecek felâketleri karşılamakla uğraşmak, bütün bunlar peşin olan mevkiin zevkini kaçıran sıkıntılardır. Dünyâlıkta bile zevki sıkıntısını karşılamaz. Nerde kaldı ki Âhirette? Bunları düşünerek uzakları göremeyen gözünü tedâvi etmeli, bunların farkına varmağa çalışmalıdır. Fakat kuvvetli imân nûru sâyesinde istikbâli görebilenler dünyâlığa iltifât etmezler. İşte ilim ile, mal ve mevki sevgisi böyle tedâvi edilir.

Amel ile tedâvi; câh ve mevkî sevdâsından amel ile kurtulmanın çâresi de şöyledir: İnsanların gözünden düşecek tavır ve davranışlarda bulunmak, Yalnızlığı tercih edip halka karşı serin davranmak ve yalnız yaratanın kabûlü ile iktifâ etmektir ki, bu da Melâmetiye yoludur. Onlar görünüşde, mahzurlu, çirkin ve kaba davranışlarda bulunurlar.

Maksadları insanların gözünden düşmekle mevki âfetinden kurtulmaktır. Fakat rehber ve örnek diye tanılan din adamları için bu gibi tavr u hareketler câiz değildir. Çünkü onların böyle hareketi müslümanlar nazarında dini küçük düşürür. Hattâ rehber ve örnek olmayanların da halkın nazarından düşebilmek için mahzurlu şeyleri yapmaları doğru olamaz. Ancak insanların gözünden düşmek için mahzurlu olan şeyleri irtikâb değil, mübâh olan kaba davranışlarda bulunabilirler. Zâten bu kadarı da şahıslarına mevki vermekten kendilerini uzaklaştırır. Nitekim hükümdârın biri gündüz sâim, gece kaaim olduğunu duyduğu bir zâhidin ziyâretine gider. Zâhid onun yaklaştığını anlayınca yemeğe başlar. Bu sırada hükümdar gelir. Zâhid iştahlı iştahlı büyük lokmaları yutmağa devâm eder. Bunu gören hükümdâr, bunda iş yok, dedikleri gibi değil, diyerek geri döner. Zâhid de: «Seni benden uzaklaştıran Allah'a hamd ederim.» der.

Hattâ bâzıları, insanların gözünden düşmek için, halka şarap içtiklerini ihâm ettirmek maksadıyle renkli sular içerler. Burada şarap içenlere benzerlik olduğu için böyle yapmak fıkıh âlimlerince câiz değildir. Ancak hâl erbâbı fıkhî hükümler dışına çıkarlar. Maksadları kalblerini düzeltmektir. Sonra da kusurlarını ıslâh yoluna giderler. Nitekim bir tânesi böyle yapmıştır. Zühd ve takvâsı ile şöhret bulmuş, insanlar bunun peşine takılmış, o da bundan kurtulmak için hamâma girmiş ve çıkarken başkasının elbisesini giymiş, hamâmın kapusunda beklemiş, bunu yakalamışlar ve «Bu zâhid değil, bir yankesicidir» demişler ve bu sûretle insanların gözünden düşmüştür. Mevkiden kurtulmak için bu gibi yollar varsa da, en kuvvetli ve en doğru yol, uzlet ile kimsenin bilmediği yere çekilmektir. Zira kendi memleketinde kendi evinde uzlete çekilen kimse, halk tarafından bilindiği için, yine mevki sevgisinden kurtulmuş sayılmaz. Hattâ bu adam mevkiden kaçınmak için uzlet ediyor mânası çıkar ve aldanmış olur. Bunun zararı ihtilâttan daha kötüdür. Çünkü halk bunu böyle tanımaktadır ve o da kendisini böyle bilmektedir. Şâyet insanların kendi hakkında görüşlerini değiştirdiklerini bilse canı sıkılır. Hattâ çok def'a halktan özür dilemeğe ve aleyhinde olan dedikoduları kalblerinden çıkarmağa çalışır ve hiç aldırış etmeden yalana kadar baş vurur. Bu davranışla da mevki sevgisinde olduğu anlaşılır. Mal sevgisi ile mevkî sevgisi berâber ve belki mevki sevgisi daha kötüdür. Çünkü bunun zararı daha büyüktür. İnsanlardan ümîdini kesmedikçe, mevki sevgisinden kurtulamaz. Nafakasını te'minde insanlara ihtiyâcı olmasa, o zaman insanların kendi nazarında bir kıymeti kalmaz. Onların gönlünde mevkii olup olmadığına aldırış etmez. Hiç görmeyeceği insanlara kıymet vermediği gibi olur. İnsanlardan ümidi kesmek, ancak kanâat ile mümkündür. Kanâat etmesini bilen kimse insanlardan müstağnidir. İn-

sanlardan müstağnî olunca da kalbi insanlarla meşgûl olmaz. İnsanların nezdinde mevkii olması kendisi için bir kıymet taşımaz. Demek ki mevki sevdâsından kurtulmak, ancak kanâat ve insanlardan bir şey ummamakla mümkündür. Bütün bunları yaparken, mevkii yeren ve kapalı kalmağı, küçük düşmeyi öven haberleri okumakla onlardan yardım ve kuvvet almalıdır. «Mü'min, zilletten, kılletten ve illetten kurtulmaz.» sözleri gibi. Ayrıca selefin hâl ve davranışlarına göz gezdirmelidir. Onların, nasıl zilleti izzet üzerine, Âhireti dünyâlık üzerine tercih ettiklerini görmeli; buna göre kendisine çekı-düzen vermelidir.

11 inci BEYÂN: ONUNCU FASIL

MEDHİ SEVMENİN VE ZEMDEN HOŞLANMAMANIN TEDÂVİ YOLU

Bilmiş ol ki; insanların çoğu, medhedilmeği sevdiği ve zemmedilmekten korktukları için helâk olmuşlardır. Çünkü bu korku ve sevgi sebebiyle bütün tavır ve davranışlarında insanların rızâlarını almağı ve gönüllerini hoş etmeği hedef almışlardır. Bu işe en büyük bir tehlikedir. Bunu tedâvi etmek, vâcibdir. Bu tedâvinin yolu da medhi sevmenin ve zemden hoşlanmamanın sebeblerini düşünmektir.

Birinci sebeb: Medhedilmekte kemâl olduğunu düşünmektir. Bundan kurtulmanın yolu, aklını başına alıp kendi kendine, «Bu adamların beni medhettikleri bu vasıf bende var mı yok mu?» diye düşünmelidir. Şâyet bu vasıf sende varsa, bu vasıf ya hakîkaten medhe lâyıktır, ilim ve verâ' gibi. Yâhud da medhe lâyık değildir, servet ve mevkî gibi. Şâyet dünyâlık için medhediliyorsa bununla sevinmek, ilk baharda açtığı hâlde son baharda kuruyup yok olacak yeryüzündeki yeşillikler ile sevinmek gibidir. Bugün varsa, yarın yoktur. Yakında rüzgârın önündeki çöp gibi savrulup gidecektir. Bununla sevinmek akılsızlığın bir netîcesidir. Aklı başında olan insân, M ü t e n e b b î 'nin şu beytinde dediği gibi söyler:

«Bana göre en büyük acı, yakında yok olacağını bildiği şey'e sâhibinin sevinmesidir.»

Dünyâ varlığı ile sevinmek insâna yaraşmaz. Sevinirse de, bu husustaki medih ile sevinmesi, hiç de doğru olmaz. Ne dünyâlık ile, ne de bu hususta medhedilmekle sevinmesi lâzımdır. Zâten dünyâlık, medhin sebebi olamaz. Şâyet kendisinde olan vasıf, ilim ve verâ' gibi kendisiyle ferahlanacak bir vasıf ise, yine de sevinmemelidir. Çünkü netice malûm değildir. İlim ve verâ'ın sevilmesi bunların insânı, Allahü Teâlâ'ya yak-

laştırmaları bakımındandır. Hâlbuki son nefesin tehlikesi dâimâ ortadadır. Son nefesin tehlike ve korkusu, dünyâda olan her şey'i unutturur ve insânı her nevi ferahlıktan alıkor. Şâyet imân ile ölmek ümidi ile seviniyorsa, bu sevinmenin, Allahu Teâlâ'nın kendi fazl u kereminden ilim ve takvâyı sana nasîb ettiği için olmalı. İnsanların seni medhetmesi için olmamalıdır. Zîra zevk, kemâlin varlığını anlamaktadır. Bu kemâl ise, insanların medhi ile değil, Allah'ın fazlı ile sende bulunmaktadır. Medih bir şey artırmadığı için ona aldırış etmemen lâzımdır.

Şâyet medhettikleri vasıf sende yoksa, bu medih ile sevinmek, en büyük ahmaklıktır. Bu tıpkı, adamın biri bir başkası ile alay ederken, bunun içinde ne güzel kokular var. Bu adam helâya gittiği zaman ne güzel ve ne nefis kokular çıkarır, der. Adam içinde olan pis kokuları bildiği hâlde ötekinin bu sözlerine sevinmesine benzer. Senin de için kötülük ile dolu olduğu ve bunu Allahu Teâlâ bildiği hâlde, başkasının medhine sevinmen akıl kârı değildir.

Demek ki, seni medheden doğru söylüyorsa, sen, Allahu Teâlâ'nın fazlı ile sana bahşettiği bu iyi vasfa sevinmelisin. Yoksa adamın medhine değil. Şâyet söyledikleri yalan ise, senin buna sevinmen değil, üzülmen gerekir.

İkinci sebeb: Medhetmek, medhedenin kalbinin sana bağlandığına delâlet etmesidir. Buna sevinmek yine insanların kalbinde mevki sâhibi olması esâsına dayanır. Bunun tedâvi şekli yukarda geçti. O da insanlardan ümidini kesmek, Allah'a bağlanmak ve Allah katında mevki sâhibi olmağa çalışmaktır. Bunun için de insanlar nazarında mevki sâhibi olmağı arzûlamanın, Allah katında kıymetini düşüreceğini bilmesi gerekir. Bunu bilen insân buna aslâ sevinemez.

Üçüncü sebeb: Haşmetinden dolayı adamı medhetmek mecbûriyetinde kalmaktır. Buna sevinmek de ârızi ve muvakkat bir kudrete istinâd eder. Bu nevi muvakkat şeylere sevinmeğe değmez. Belki, bu şekilde yapılan medhe kızmalıdır. Nitkim seleften böyle rivâyet edilmiştir. Zîra medhedilene, medhin âfeti büyüktür. Nitekim bunu Âfât-ı Lisân bahsinde anlatmıştık. Seleften biri: «Medhedilmekten dolayı sevinen kimse, şeytânın kendisine hulûl etmesine imkân vermiş olur.» demiştir. Başka biri de: «Bir kimse sana «ne iyi adamsın» dediği zaman, «ne kötü adamsın» dediğinden daha çok sevinirsen, aslında sen kötü insânsın.» demiştir. Şâyet, «Sen ne iyi adamsın» dediği zaman, doğruyu söylüyorsa, senin bel kemiğini kırmış sayılır. Nitekim adamın biri Resûl-i Ekrem'in huzûrunda başka birini övdü. Resûl-i Ekrem :

لَوْ كَانَ صَاحِبُكَ حَاضِرًا فَرَضِيَ الَّذِي قُلْتَ فَمَاتَ عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ النَّارَ

«Senin medhettiğin adam, burada bulunup dediklerini kabûl etse ve bu hâl üzere ölse, Cehennem'e girerdi.» (638) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem medheden bir adama :

وَيْحَكَ قَصَمْتَ ظَهْرَهُ لَوْ سَمِعَكَ مَا أَفْلَحَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

«Yazıklar olsun sana, adamın belini kırdın. Eğer seni duysaydı Kıyâmete kadar iflâh olmazdı.» buyurdu. Başka bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur :

أَلَا لَا تَمَادَحُوا وَإِذَا رَأَيْتُمُ الْمَادِحِينَ فَاحْثُوا فِي وُجُوهِهِمُ التُّرَابَ

«Dikkat edin, birbirinizi medhedip durmayın. Böyle meddahları gördüğünüz zaman, onların yüzüne toprak serpin.» (639)

Bu sebebden Sahâbe-i Kirâm medhetmekten ve bundan doğacak fitneden son derece sakınırlardı. Hattâ Hulefâ-i Râşidîn'den biri başka birine bir şey sordu. Adam :

— Ey mü'minlerin emîri, sen benden daha hayırlı ve daha âlimsin, deyince, halîfe adama kızarak :

— Ben senden tezkiye istemedim, dedi. Yine Sahâbe'den bir zâta :

— Senin vücûdun rahmettir, sen aramızda bulundukça biz hayır içinde oluruz, dediklerinde, Sahâbe kızarak :

— Sen I r a k ' lı mısın? dedi. (Çünkü Irak'lılar böyle medhederler). Yine biri medhedildiği zaman: «Allah'ım, şu kulun seni kızdırmak sûretiyle bana yaklaşmak istedi. Onun kötülüğüne ben seni şâhid tutarım.» dedi. Medhi kerîh görmeleri, Allahu Teâlâ'nın katında kötü oldukları hâlde halkın medhinden hoşlanacakları korkusundan idi. Onlar, Allah katında mevkîlerinin ne olduğunu düşünmekle meşgûl oldukları için, halkın medhine canları sıkılırdı. Zira medhe şâyân-ı hakîkî olan kimse; ancak Allah'a yakın olandır. Zemme şâyân-ı hakîkî olan kimse de kötülerle Cehennem'e atılacak olan ve Allah'dan uzak bulunan kimselerdir. Medhedilen adam şâyet Cehennem'lik ise, başkasının medhi ile nasıl se-

(638) Yukarıda geçmiştir.

(639) «Birbirinizi medhedip durmayın.» hâriç, diğeri yukarda geçmiştir.

vinir? Her şey'in Allah'dan olduğunu bilen kimse, halkın övmesine ve yermesine aldırış etmeden kendi dinî vecîbelerini yerine getirmeğe çalışır. Tevfik ve hidâyet, Allah'tandır.

12 nci BEYÂN : ONBİRİNCİ FASIL

ZEMDEN HOŞLANMAMANIN TEDÂVİSİ

Yukarda anlattığımız gibi, zemden hoşlanmamanın sebebi, medihden hoşlanmamanın sebebinin zıddıdır. Bunun tedâvisi de ondan anlaşılır. Bu hususta sözün kısası; Seni zemmeden üç husustan hâlî değildir. Zemmederken ya doğru konuşur ve şefkatinden dolayı sana nasîhat maksadıyle seni zemmeder. Veyâ doğrudur fakat zemmederken maksadı sana eziyet etmektir, veyâ yalancıdır. Şâyet doğru konuşuyor ve maksadı nasîhat ise, ona kızmak ve aleyhinde bulunmak doğru değildir. Belki söylediklerini kabûl edip, ona teşekkür etmek lâzımdır. Zira kusurlarını sana söyleyen, tehlikeyi sana gösteren kimsedir. Tehlikeden sakınman lâzım ve adamın ikazına sevinerek, imkân nisbetinde kusurlarını düzeltmen lâzımdır. Bundan üzülerek adama kızıp aleyhine geçmen cehâlet ve ahmaklıktır.

Şâyet maksadı seni küçük düşürmek ise, sen onun maksadına aldırış etme. Bilmediğin noksânını veyâ farkında olmayarak yaptığın kusûru söylemekle sen bunları öğrenmiş oldun. Onun maksadına ehemmiyet verme, kendine çeki-düzen vermeğe bak. Meselâ, bilmeyerek elbisende pislik olduğu hâlde hükümdârın huzûruna girerken adamın biri: «Ey kişi, o pislik ile nereye gidiyorsun?» diye seni ikaz etse, bu adama memnûn olman gerekirken, kızman doğru olur mu? Hâlbuki o hâlinle hükümdârın huzûruna girsen, hükümdârın makaamını kirleteceğin için hükümdârın gadabına uğraman da kuvvetle muhtemel idi. İşte bütün kötü huylar Âhiret için birer tehlikedir. İnsan kusurlarını daha çok düşmanlarından duyar ve öğrenir. Çünkü onlar dâimâ kusurlarını araştırıp ifşâ ederler. Bunu ganîmet bilmek lâzım. Fakat onun seni teşhire kalkışmasının zararı daha çok kendi dininedir. O da senin için bir ni'mettir. Onun zararlandığı ve senin istifâde ettiğin sözlerine kızmaya ne hakkın var?

Üçüncü hâl olarak da, sende olmayan bir kusûru sana iftirâ etmiş olmasıdır. Buna da kızmaktansa, üç şey'i düşünmen lâzımdır.

Birincisi: Bu kusûr sende olmamakla berâber onun bilmediği ve bunun benzeri nice kusurların varken, Allahu Teâlâ'ya şükret ki, gerçek kusurlarını ondan gizledi. Sende olmayan kusûru sana iftirâ etmekle onu senden uzaklaştırdı.

İkincisi: Bu iftirânın, senin diğer kusurlarına keffâret olmasını düşünmendir. Yapmadığın bir şey'i sana iftirâ etmekle, yaptığın kusurlardan seni temizlemiş oldu. Çünkü seni çekiştiren, kendi sevablarını sana hediye etmiş sayılır. Seni övenler ise belini kırmış olur. Nasıl olur da belini kıranlara sevinir, sevablarını sana hediye edenlere kızarsın? Hâlbuki seni yerenler, seni Allah'a yaklaştırıyor. Sen de güyâ Allah'a yaklaşmak istersin, daha buna kızılır mı?

Üçüncüsü: Bu miskin herif sana iftira etmekle dînine ihânet etmiş ve Allah'ın gadabına uğramıştır. Allah'ın gadabına uğrayan kimseye kızmağa lüzûm yoktur. Hattâ sana yakışan: «Allah'ım, bunu ıslâh eyle, tevbekâr eyle, buna merhamet eyle.» diye duâ etmektir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِى، اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِى فَاِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

«Allah'ım, kavmimi mağfiret eyle, kavmimi hidâyet eyle. Zîra onlar bilmezler.» (640) diye duâ etmiştir. Bu duâları, amcası H a m z a ' yı (R. A.) şehîd ettikleri, kendi gül yanağını yarıp dişini kırdıkları Uhud cenginde yapmıştır. (Ki Resûl-i Ekrem'in en sıkıntılı ânlarından biri idi.)

İ b r â h i m b. E d h e m de başını yaran bir kimsenin afvedilmesini Allah'dan dilemiştir. Sebebini soranlara: «Bu dayakta benim Allah katında mükâfâtım vardır. Ona sebeb olan da bu adamdır. Onun sebebiyle ben mükâfatlanırken, benim sebebimle onun cezalanmasını muvâfık bulmadım. Bunun için Allah'tan afvını diledim.» demiştir.

Zemmedilmenin ağırlığını sana kolaylaştıran sebeblerden biri de, insanlardan ümidini kesmektir. Zîra müstağni olduğun bir kimsenin seni yermesi sana o kadar te'sîr etmez. Zâten dinde aslolan kanâattır. Kanâat sâyesinde mal ve mevkî arzûsundan insan kurtulur. Tama' bulunduğu müddetçe medih ve mevkî sevgisi gönülden çıkmaz. Dâimâ gönül yapmak ve avlamak istersen, gönülleri yapmanın ancak dîni yıkmakla mümkün olacağını bilmen lâzımdır. Binâenaleyh, dîni selâmette olduğu hâlde, mâl, mevkî ve sevgi te'minine çalışmak doğru değil; çünkü bu çok uzak bir ihtimâldir.

---

(640) Beyhakî «Delâilü'n-Nübüvve»de rivâyet etmiştir. Başka ifâde ile Buhârî'de de vardır.

13 üncü BEYÂN: ONİKİNCİ FASIL

MEDİH VE ZEMDE İNSANLARIN HÂLLERİNDEKİ İHTİLÂF

Bilmiş ol ki; medih ile zemme nisbetle insanların dört hâli vardır:

Birinci hâl: Medhe memnûn olmak, medhedene teşekkür etmek; zemme kızmak, zemmedene kin tutmak, ona aynı şekilde mukabelede bulunmak veyâ bu arzûda olmaktır. Ekseri halkın hâli budur. Bu ise bu husustaki mâsiyetin son haddidir.

İkinci hâl: İçinden onu zemm için hazırlanmak, fakat söz veyâ işi ile bir şey yapmamaktır. Medhedene sevinmek, fakat bunu belli etmemek! Bu hâl bir noksanlık olmakla berâber, birinciye nisbetle yine kemâl sayılır.

Üçüncü hâl: Kemâlin ilk derecesidir. Zemmedilmek de medhedilmek de kendisi için müsâvi olmaktır. Medhe sevinmediği gibi, zemme de aldırış etmez. Bâzı âbidler bunu kendi nefislerinden bilir. Fakat bâzı belirtileri, tezâhürleri ile nefsini tecrübe etmezse bu hususta aldanmış olabilir. Bunun alâmetleri; kendisini medheden ile zemmeden yanında fazla oturdukları takdirde, zemmedenden, medheden kimseden daha fazla ağırlanmamak. İhtiyaçlarını te'minde kendisini medhedeni zemmeden üzerine tercîh etmemek. Medheden ile zemmeden yanına gelmedikleri zaman aralarında fark gözetmemek; medhedene daha fazla üzülmemek, ölüm vukuunda medhedene zemmedenden daha fazla yanmamak, bir felâkette aralarında tefrik yapmamak, medhedenin kusûrunu zemmedenin kusûrundan küçük görmemek, bütün bunlarda müsâvata riâyet edebiliyorsa, hakikaten bu mertebeye yükselmiştir, fakat bu da çok zordur.

Çok kimse var ki, insanlar tarafından medhedilme arzûsu içlerinde saklı olduğu hâlde, onlar bunun farkında bile olmazlar. Çünkü yukardaki alâmetlerle kendilerini tecrübeye tâbi tutmamışlardır. Bâzan âbid, kalbinin zemmedene meyli olmadığı hâlde, medhedene meyli olduğunu sezer. Şeytan da bunu ona güzel bir anlayış olarak göstermeğe çalışır ve: «Bu adam seni zemmetmekle Allah'a isyân etti. Bu da seni medhetmekle Allah'a itâat etmiştir. Bunlar müsâvi olurlar mı? Zemmedene ağırlanman ise sırf diyânetindendir.» der ki, bu, bâriz bir aldatmadır. Âbid, bu hususta biraz düşünse bunun yanlış olduğunu kolaylıkla anlar. Çünkü kendisini zemmedenden daha nice büyük günahkârlar vardır ki, onlardan nefret edip onlara ağırlanmıyor. Bunun gibi kendisini medheden başkasını zemden hâli değildir. Kendini zemmedene kızdığı gibi, ona kızmaz. Hâlbuki günâh olması bakımından zemmin bir farkı yoktur. Ha seni zemmetti, ha başkasını, her ikisi de birdir. Demek ki bu âbid aslında

sevdiğini nefsi için sevdiği gibi sevmediğini de yine nefsi için sevmemiştir. Sonra'da şeytan bunun, dînî bir davranış olduğunu hayâlinde canlandırıyor da, bu sebeble âbid Allah'dan uzaklaşıyor. Şeytânın hîlelerini ve nefsin âfetlerini anlamayanların ibâdetlerinin çoğu yorgunluktan başka bir fayda sağlamaz. Dünyâlığını kaybettiği gibi, Âhirette de hüsranda kalır. İşte bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

«Yâ Muhammed! «Size amelce en çok kayıpda bulunanları haber vereyim mi?» de. Dünyâ hayâtında, çalışmaları boşa gitmiştir. Hâlbuki onlar, sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı.» (13 - Kehif: 103 - 104) buyurmuştur.

Dördüncü hâl: İbâdette sadâkattır. Bu adam medihden hoşlanmadığı gibi, medhedene kızar. Çünkü medhin bir fitne, belini kırmak ve dinine zararı olduğunu bilir. Buna mukaabil kendini zemmedeni sever. Çünkü kusurlarını kendisine hâtırlattığını, yol gösterdiğini veyâ sevablarını kendisine hazırlamış olduğunu bilir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S. A.V.) şöyle buyurmuştur:

رَأْسُ التَّوَاضُعِ أَنْ تَكْرَهَ أَنْ تُذْكَرَ بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى

«Alçak gönüllülüğün başı, iyilik ve takvâ ile anılmaktan hoşlanmamaktır.» Yine rivâyete göre Resûl-i Ekrem:

وَيْلٌ لِلصَّائِمِ وَوَيْلٌ لِلْقَائِمِ وَوَيْلٌ لِصَاحِبِ الصُّوفِ إِلَّا مَنْ
تَنَزَّهَتْ نَفْسُهُ عَنِ الدُّنْيَا وَأَبْغَضَ الْمِدْحَةَ وَاسْتَحَبَّ الْمَذَمَّةَ

«Oruç tutan, namaz kılan ve sofu kılığına girenlere yazıklar olsun! Ancak kendini dünyâdan çeken, övülmeğe buğzeden, yerilmekten zevk alanlar müstesnâdır.» buyurmuştur. Bu şekil davranış cidden zordur.

Bizim gibilerin en son ulaşabileceği ikinci hâldir, yâni medhe sevindiğini, zemme kızdığını gizlemeğe çalışmak, işi veya sözü ile bunu sezdirmemeğe gayret sarfetmektir. Öven ile yereni bir seviyede tutmak olan üçüncü hâle tama'ımız yok. Çünkü bu seviyeye ulaşmak zordur. Hattâ,

biz, ikinci hâlde olup olmadığımızı kontrole kalkışırsak tam alâmetleri kendimizde bulamayız. Nasıl olsa bizi medhedeni zemmeden üzerine tercih ederiz. İkrâm etmekte, işini görmekte ve yardımda ona öncelik tanırız. Zemmedenden ağırlandığımız gibi, öbüründen ağırlanmayız. İçimizde olduğu gibi dışımızda da medhedeni tercih ettiğimizi belli ederiz. Yalnız görünüşde olsun her ikisini bir tutabilen kimse, bu zamanda örnek olabilir.

Şu anlattığımız rütbelerin her birinde de ayrı ayrı dereceler vardır.

Medhin dereceleri: Bâzı insanlar medhedilmeyi, övülmeyi, bu sûretle ün kazanmağı ister. Bunun için mümkün olan her şey'e başvurur. Gönülleri kendine bağlayıp kendini medhettirmek için hiç bir tehlikeden çekinmez; hattâ amelinde bile gösteriş yapar. İşte bunlar helâktedir. Diğer bâzıları, övülmeyi sever fakat bunun için dinen mahzurlu olan işlere girmez. Mübâh olan yollardan kendisini sevdirmeğe çalışır. Bu da tam tehlikenin kenârındadır. Çünkü gönülleri çekici tavır ve davranışların duraklıyacağı bir hudûd yoktur. Övüleceğim diye yasaklara da girebilir. Bu, cidden helâk olanlara çok yakındır.

İnsanlardan bir kısmı övülmek peşinde ve sevdâsında değil, fakat övülünce kalben sevinir. Eğer mücâhede ile bu sevinci önlemeğe çalışmazsa, yukardakilerin safına katılmış olur. Şâyet medhin âfetlerini düşünerek mücâhede ederse yine tehlikededir. Çünkü bâzan nefsine hâkim olur, bâzan da olamaz.

Diğer bir kısmı da övülmek kendisine hiç te'sir etmez, ne sevilir, ne de üzülür. Bunlar hayır üzerinedirler. Bu hâl üzere devâm ederlerse, muhlislerdendir. Diğer bâzıları da medhedilmekten hoşlanmaz. Fakat medhedene kızmaz! Bunun en üstün derecesi samimî olduğu hâlde kızmak ve kızdığını belli etmektir. Bunun aksine içinden sevindiği hâlde dışardan kızmak, riyâ ve nifaktır. Çünkü bu adam ihlâstan iflâs ettiği hâlde, kendisini hâlis ve doğru göstermeğe çalışmaktadır. Bunun zıddı olan zemde de hüküm böyledir. Birinci derecesi kızdığını belli etmek, en son derecesi de zemmedildiğine dâir sevindiğini belli etmektir. Yerilmeğe sevinmek, ancak kendi kendine kızan kimseler hakkında düşünülür. Kendi nefsine hâkim olamadığı bir çok kusurları olur. Bunları düzeltemez, âdetâ hasımca mücâdele eder, muvaffak olamaz. Bu def'a zem edilince, oh iyi oldu, der. Çünkü insan düşmânının yerilmesine sevinir. Bu adamın düşmânı da nefsidir. Onun için sevinir ve zemmedene teşekkür eder. Bu bir intikam gibi olur. Çünkü bu sûretle insanların nazarında küçük düşer, rezil olur. İnsan ömrü boyunca yalnız bu ahlâkını düzeltmekte nefsiyle mücâhede etse, meşgale olarak kendisine yeter ve artardı. Hâlbuki saâdete ulaşması için yapacağı daha pek çok işleri vardır. Hepsi mücâhede ister.

İKİNCİ KISIM

14 üncü BEYÂN: İBÂDETLE MEVKİ VE MANSIB TALEBİ

Bu da riyâdır. Burada; riyânın zemmi[1], hakikati, riyânın ne ile yapıldığı, riyânın dereceleri, gizli riyâ, riyânın ameli mahveden ve etmeyen kısımları, riyânın ilâç ve tedâvi çâreleri, ibâdetleri âşikâr etmekteki müsâade, günahları gizlemekteki ruhsat, riyâ korkusu ile bâzı ibâdetlerin terki, yaptığı ibâdeti herkesin gördüğüne sevinmenin sıhhati ile, itâatten önce ve sonra âbidin takınacağı tavır anlatılacaktır ki hepsi on fasıldır.

15 inci BEYÂN: BİRİNCİ FASIL

RİYÂNIN ZEMMİ

Bilmiş ol ki; riyâ harâm ve mürâî[2] de Allah katında sevimsiz kimsedir. Âyet ve hadisler bunu vâzıhan[3] ifâde etmektedir.

Âyetler:

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ

«Vay o namaz kılanların hâline ki, onlar kıldıkları namazdan gâfil[4]dirler. Onlar gösteriş yaparlar.» (107 - Mâûn: 4 - 6)

وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يَبُورُ

«Kötülük yapmakta düzen kuranlara, onlara, çetin azâb vardır. İşte bunların kurdukları düzenler boşa çıkar.» (35 - Fâtır: 10) Mücâhid bunların riyâkârlar olduğunu söylemiştir.

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا

«Biz sizi ancak Allah rızâsı için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.» (76 - Dehr: 9) Allahu Teâlâ'dan başka her şey'i irâde etmeği nefyetmekle[5] onları medhetti. Riyâ ise tamâmen bunun zıddıdır.

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

1- KÖTÜLENME 2- İKİ YÜZLÜ, RİYAKAR 3- AÇIK OLARAK
4- HABERSİZ 5- SÜRGÜNLEMEKLE

«Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.» (18 - Kehf: 110) İbâdet ve amelleri karşılığında, insanlardan övülmek isteyenler hakkında nâzil olmuştur.

Bu Husustaki Haberler

Adamın biri Resûl-i Ekrem'e :

— Kurtuluş nerededir? diye bir suâl tevcih edince,

أَنْ لَا يَعْمَلَ الْعَبْدُ بِطَاعَةِ اللّٰهِ يُرِيدُ بِهَا النَّاسَ

«— Yaptığı amel ile insanlara gösteriş etmemektedir.» (641) buyurdu. «İHLÂS KİTÂBI»nda anlatılacağı gibi, Ebû Hureyre'nin (R.A.) rivâyetinden gelen hadîsde de: **«Şehidler, malını infâk edenler ve âlimler mükâfat olarak Cennet isteyecekleri zaman, Allahu Teâlâ her birine : «Yalan söylediniz; biriniz desinler diye cömerdlik etti, diğeriniz desinler diye şecâat**[1] **gösterdi; diğeriniz de falanca ne âlimdir desinler diye okudu» buyuracak, hiç biri mükâfat alamıyacaktır.»** Bunların mükâfat alamıyacağını ve gösterişlerinin amellerini mahvettiğini Resûl-i Ekrem haber vermiştir. (642)

İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

مَنْ رَاءَى رَاءَى اللّٰهُ بِهِ وَمَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللّٰهُ بِهِ

«Riyâ edene Allahu Teâlâ riyânın cezâsını, süm'a edene de süm'asının cezâsını verir.» (643) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem uzun bir hadîsinde de: **«Allahu Teâlâ meleklerine; «Bu adam ameli ile beni murâd etmedi; bunu Siccîn**[3]**'e koyun.» buyurur.»** (644) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

---

(641) Fakih Ebû'l-Leys Cebele'den rivâyet etmiştir.

(642) Müslim rivâyet etmiştir. «İhlâs Kitâbı»nda gelecektir.

(643) Buhârî ile Müslim Cündüb'den rivâyet etmiştir.

(644) İbn Mübârek «Zühd»ünde ve İbn Cevzî «Mevzûât»ında rivâyet etmişlerdir.

1- GÖSTERİŞ 2- YİĞİTLİK 3- CEHENNEMDE BİR VADİNİN ADI

إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ، قَالُوا: وَمَا الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ؟ قَالَ: الرِّيَاءُ، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِذَا جَازَى الْعِبَادَ بِأَعْمَالِهِمْ: اذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاءُونَ فِي الدُّنْيَا فَانْظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ عِنْدَهُمُ الْجَزَاءَ

«Sizin için en çok korktuğum, küçük şirktir.» buyurdu. «Küçük şirk nedir?» suâline cevâben de: **«Riyâdır. Allahu Teâlâ herkesi ameline göre mükâfatlandıracağı Kıyâmet günü: «Dünyâda kime gösteriş yapmış idiyseniz gidin bakın, onların yanında sizin için bir mükâfat var mı?» buyuracaktır.»** (645) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اسْتَعِيذُوا بِاللَّهِ مِنْ جُبِّ الْحُزْنِ، وَادٍ فِي جَهَنَّمَ أُعِدَّ لِلْقُرَّاءِ الْمُرَائِينَ

«Hüzün kuyusundan Allah'a sığının. Hüzün kuyusu Cehennem'de riyâkâr okuyucular için hazırlanmış bir vâdidir.» (646) Bir başka hadîsde de:

يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: مَنْ عَمِلَ لِي عَمَلاً أَشْرَكَ فِيهِ غَيْرِي فَهُوَ لَهُ كُلُّهُ وَأَنَا مِنْهُ بَرِيءٌ وَأَنَا أَغْنَى الْأَغْنِيَاءِ عَنِ الشِّرْكِ

«Allahu Teâlâ buyurur: Benim için bir amel işleyip başkasını bu amele ortak eden kimsenin, bu ameli tamâmen kendisi içindir. Ben bu amelden beriyim. Ben ortaklıktan en müstağni olanım.» (647)

Îsâ aleyhisselâm: «Oruç tuttuğunuz gün, oruçlu olduğunuzu belli etmemek için, saçınızı ve sakalınızı yağlayın, dudaklarınızı yıkayın, sadaka verirken sağ elinizin verdiğinden sol elinizin de haberi olmasın. Namaz kılanınız kapıyı iyice kapasın, perdeyi çeksin. Allahu Teâlâ rızkı taksim ettiği gibi, senâyı da taksim eder.» buyurmuştur.

---

(645) Ahmed ve Beyhakî Mahmûd b. Lebid'den rivâyet etmiştir. Ricâli sikadır.

(646) Tirmizî ve İbn Mâce Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

(647) Mâlik Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir, sahihtir.

1-İHTİYAÇSIZ 2-BÖLME

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ عَمَلًا فِيهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ رِيَاءٍ

«Kendisinde zerre kadar riyâ bulunan ameli Allahu Teâlâ kabûl etmez.»

Hz. Ömer (R.A.) Muâz b. Cebel'i (R.A.) ağlar gördüğünde:

— Niçin ağlıyorsun? diye sordu. Muâz:

— Bu kabrin sâhibi Hz. Muhammed aleyhisselâm'ın şöyle dediğini duydum: إِنَّ أَدْنَى الرِّيَاءِ شِرْكٌ **«Riyânın en azı da şirktir.»** (648) işte bunun için ağlıyorum, dedi.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الرِّيَاءُ وَالشَّهْوَةُ الْخَفِيَّةُ

«Sizin için en çok korktuğum riyâ ile gizli şehvettir.» (649) Gizli şehvet de riyâdır. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ رَجُلًا تَصَدَّقَ بِيَمِينِهِ فَكَادَ يُخْفِيهَا عَنْ شِمَالِهِ

«Arş'ın gölgesinden başka gölge bulunmayan Kıyâmet günü, Arş'ın gölgesinde gölgelenecek olanlardan biri de, sağ eli ile verdiğini sol elinden saklayacak kadar gizliliğe riâyet edendir.» (650) Bunun için gizli yapılan amelin, âşikâre yapılan amelden yetmiş derece faziletli olduğu söylenmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem;

---

(648) Taberânî rivâyet etmiştir.
(649) Yukarda geçmiştir.
(650) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

إِنَّ الْمُرَائِيَ يُنَادَى عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا فَاجِرُ يَا غَادِرُ يَا مُرَائِي
ضَلَّ عَمَلُكَ وَحَبِطَ أَجْرُكَ اذْهَبْ فَخُذْ أَجْرَكَ مِمَّنْ كُنْتَ تَعْمَلُ لَهُ

«Kıyâmet günü riyâkâr adama, «ey fâcir, ey gaddâr, nefsine gadreden, ey gösterişçi, amelin mahvoldu, mükâfatın kayboldu! Amelini kime gösteriş için yaptıysan, git ondan mükâfatını al!» denir.» (651) buyurmuştur.

Şeddâd b. Evs (R.A.) diyor ki; Resûl-i Ekrem'i ağlar gördüm, sebebini suâl ettiğimde Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu :

إِنِّي تَخَوَّفْتُ عَلَى أُمَّتِي الشِّرْكَ أَمَا إِنَّهُمْ لَا يَعْبُدُونَ صَنَمًا وَلَا
شَمْسًا وَلَا قَمَرًا وَلَا حَجَرًا وَلَكِنَّهُمْ يُرَاؤُونَ بِأَعْمَالِهِمْ

«Ümmetimin şirke düşmesinden korkuyorum. Gerçi onlar puta, ay'a, taşa tapmazlar. Ancak amelleri ile riyâkârlık yaparlar.» (652)

Yine Resûl-i Ekrem :

لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ الْأَرْضَ مَادَتْ بِأَهْلِهَا فَخَلَقَ الْجِبَالَ فَصَيَّرَهَا أَوْتَادًا لِلْأَرْضِ
فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا خَلَقَ رَبُّنَا خَلْقًا هُوَ أَشَدُّ مِنَ الْجِبَالِ فَخَلَقَ اللّٰهُ
الْحَدِيدَ فَقَطَعَ الْجِبَالَ ثُمَّ خَلَقَ النَّارَ فَأَذَابَتِ الْحَدِيدَ ثُمَّ أَمَرَ اللّٰهُ
الْمَاءَ بِإِطْفَاءِ النَّارِ وَأَمَرَ الرِّيحَ فَكَدَّرَتِ الْمَاءَ فَاخْتَلَفَتِ الْمَلَائِكَةُ
فَقَالَتْ نَسْأَلُ اللّٰهَ تَعَالَى قَالُوا يَا رَبِّ مَا أَشَدُّ مَا خَلَقْتَ مِنْ خَلْقِكَ
قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى لَمْ أَخْلُقْ خَلْقًا هُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ قَلْبِ ابْنِ آدَمَ حِينَ
يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ بِيَمِينِهِ فَيُخْفِيهَا عَنْ شِمَالِهِ فَهَذَا أَشَدُّ خَلْقٍ خَلَقْتُهُ

(651) İbn Ebi'd-Dünyâ Cebele'den rivâyet etmiştir.
(652) İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

«Allahu Teâlâ yeryüzünü yarattığı zaman, yeryüzü çalkandı durdu. Yeryüzünü teskin için kazık vazifesini gören dağları yarattı. Yeryüzü sükûn buldu. Bunu gören melekler, dağlardan kuvvetli bir yaratık yok, dediler. Allahu Teâlâ sonra demiri yarattı, dağları yardı, ateşi yarattı, demiri eritti.. Suyu yarattı ateşi söndürdü. Rüzgârı yarattı suyu çalkalattı. Böyle birbirinden kuvvetli şeyleri yaratınca hangisinin daha kuvvetli olduğunu tâyinde melekler ihtilâf ettiler. Allahu Teâlâ'ya soralım dediler. Allahu Teâlâ: «En kuvvetli yaratığım, sağ elinin verdiğini sol elinden gizleyen âdem oğlunun kalbidir. İşte en kuvvetli yaratığım budur» buyurdu.» (653) buyurmuştur.

Abdullah b. el-Mübârek bir adamdan rivâyet ediyor: Adam Muâz b. Cebel'e, Resûl-i Ekrem'den dinlediğin bir hadisi bana anlat, dedi. Muâz b. Cebel de uzun müddet ağladıktan sonra sustu. Akabinde Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber verdi. Resûl-i Ekrem Muâz'a hitâben :

«Yâ Muâz, ben sana bir şey anlatacağım, bunu muhâfaza edersen, sana faydası dokunur. Muhâfaza etmezsen, Allah katında bir hüccetin olmaktan çıkar. Ey Muâz, Allahu Teâlâ yer ve gökleri yaratmadan önce yedi melek yarattı, sonra gökleri hâlk etti. Her gök için bu meleklerden bir kapucu ayırdı. Onlar her birini azametle bürüdü. Muhâfız melekler, güneş gibi ziyâ saçtığı hâlde, kulun amelini göklere çıkarırlar. Birinci kat göklere çıktıkları zaman, ameli tezkiye ederler, büyültürler, fakat kapucu melek: «Bu ameli götürün de sâhibinin suratına çarpın! Zira ben gıybet ile vazifeli bir me'mûrum. Gıybet edenlerin amelini bundan ileri geçirmememi Rabbim bana emretmiştir» der. Bu böyle gider. Sonra melekler başka birinin amelini getirir, tezkiye edildikten sonra, ikinci kat göklere gider. Oradaki kapucu melek: «Götürün bu ameli sâhibinin suratına çarpın! Zira o, amelinde gösteriş yapardı. Riyâ ile karışık amelleri buradan ileri geçirmememi Rabbim bana emretmiştir» der. Sonra başka birinin daha parlak bir amelini birinci ve ikinci kat göklerden geçirdikten sonra üçüncü kat göğün kapısındaki melek: «Bu ameli götürün sâhibinin suratına çarpın! Ben kibre müvekkel bir meleğim. Kibredenlerin amelini buradan ileri geçirmememi Rabbim bana emretti. Bu adam meclislerde kibreder.» der. Sonra daha parlak başka bir ameli dördüncü kat göklere çıkarırlar. Namaz, oruç, hac ve zekât gibi çeşitli ibâdetler, inciler gibi parlak bir vaziyette gelirler. Fakat buradaki kapucu melek: «Götürün bu amelleri sâhibinin suratına çarpın! Ben ucb'e müvekkel bir meleğim. Bu adam kendini beğenen ucub sâhibi bir kimsedir.» der. Yine Hafaza melekleri başka bir ameli beşinci kat göklere ka-

(653) Tirmizi Enes'den farklı ifâdelerle rivâyet etmiştir.

1- YATIŞTIRMAK 2- PAYA 3- ARKASINCA 4- DELİL 5- IŞIK
6- SAFLAŞTIRMA 7- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 8- VAZİFELİ, VEKİL
9- KENDİNİ BEĞENME

dar geçirirler. Bu amel, süslenmiş bir gelin gibi kapudayken müvekkel melek: «Ben hased meleğiyim, bunun sâhibi hasûd bir insandır. Çekememezliğinden dolayı herkesin yaptığını yapar. Rabbim hasûdun amelini ileri geçirmememi bana emretti, götürün de bu ameli onun suratına çarpın!» der. Başka bir ameli altıncı kat göklere kadar yükseltirler. Oradaki kapucu melek: «Bu ameli götürün de sâhibinin suratına çarpın! Çünkü o, merhametsiz bir insandır. Felâkete uğrayan, darlığa düşen ve sıkıntılara mâruz kalan kimselere aslâ acımaz. Ben rahmet meleğiyim, merhamet etmeyenlerin amelini buradan ileri geçirmememi Rabbim bana emretmiştir.» der. Namaz, oruç, infâk, cihâd ve verâ' gibi amelleri gök gürültüsü gibi ses ve güneş gibi ziyâsı olduğu hâlde üç bin melek yedinci kat göğe kadar yükseltirler. Oradaki kapucu melek: «Götürün bu ameli, onun suratına çarpın, a'zâlarına vurun, kalbini bu ameller ile mühürleyin! Zîra ben Allah rızâsı için olmayan amelleri buradan ileri geçirmemeğe me'mûrum. Bu adam ameli ile Allah rızâsından başka şeyler murâd etti. Fakihler katında mevkî almak, âlimler nezdinde anılmak ve şehirlerde ün salmak maksadı ile amel etmiştir. Bu gibi amelleri geçirmemeği Rabbim bana emretmiştir. Hangi bir amel hâlis olarak Allah rızâsı için yapılmazsa, riyâdır. Mürâînin amelini Allah kabûl etmez.» der. Sonra devâmla: «Başka bir kulun; namaz, oruç, zekât, hac, ömre, güzel ahlâk, tefekkür ve zikir gibi amellerini göklere yükseltirler. Her kapudan geçer, göklerin melekleri onu teşyî eder, uğurlarlar, perdelerin hepsini aşar ve Allahu Teâlâ'nın huzûruna yükselirler, yalnız Allah rızâsı için hâlis amel olduğuna şehâdet ederler. Allahu Teâlâ: «Siz, kulumun amelinin koruyucususunuz, ben ise murâkıbım. O, bu amel ile beni murâd etmedi, başkasına gösteriş yaptı. Benim lânetim onun üzerine olsun!» buyurur. Meleklerin hepsi bu tel'ine iştirâk eder, katılırlar. Yer ve gökler onu tel'în ederler.» (Muâz diyor ki: Resûl-i Ekrem'e :

— Sen Allah'ın Resûlü, ben Muaz'ım, dedim.) Resûl-i Ekrem: «Amelinde noksanlık varsa da bana uy, ey Muâz, hâmil-i Kuran kardeşlerin hakkında dilini koru, günahlarını kendin yüklen başkasına yükleme, başkalarını yermekle kendini tezkiye etme, kendini başkalarından üstün tutma, dünyâ işleri ile Âhiret işini karıştırma, bulunduğun meclisde kibirlenme ki, kötü ahlâkından herkes emîn olsun, yanında biri varken, başkası ile gizli konuşma, insanlara karşı böbürlenme ki, dünyânın hayrını kaybetmeyesin, insanları birbirinden ayırma ki, Cehennem'in köpekleri

seni parçalamasın. Nitekim Allahu Teâlâ : «وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا»

«Canları kolaylıkla alanlara and olsun.» (79 - Nâzi'ât: 2) buyurmuş-

1- HASEDÇİ
2- TAKVA
3- FIKIH ALİMİ
4- İKİ YÜZLÜ
7- LANET
8- KÖTÜLEME
9- ÖVÜNME

tur. Yâ Muâz, bu «N â ş i t â t» ın kimler olduklarını bilir misin? Bunlar Cehennem'de bir takım köpeklerdir, kemik ve et parçalarlar. Yâ M u â z, bu anlattıklarım, Allahu Teâlâ'nın müyesser kıldığı kimseler için kolaydır.» (654) buyurdu. Bu hadisi rivâyet eden zât diyor ki: Bu hadîsden korktuğu için, Muâz'dan daha çok Kur'an okuyanı görmedim, dedi.

Bu Husûstaki Eserler:

Rivâyete göre Hz. Ö m e r, boynunu bükmüş bir adamı görünce: «Ey eğik başlı başını kaldır; huşû, boyun bükmekte değil, kalbdedir.» dedi.

E b û U m â m e e l - B a h i l i mescidde bir adamın ağladığını görünce: «Ey adam, sen sensin, burada ağlamana ne lüzûm var, evinde ağlasan daha iyi olmaz mı?» dedi.

Mürâinin üç nişânı vardır: Yalnız kaldı mı amelinde tenbelleşir, halk içindeyken heveslenir, övüldüğü zaman amelini çoğaltır, yerildiği zaman da amelini azaltır.

Adamın biri U b â d e b. e s - S â m i t'e: «Ben harbederken Allah rızâsını murâd ettiğim gibi, başkalarının beni övmesini de isterim.» dedi. U b â d e: «Sana bundan kâr yok.» dedi. Adam bu suâli üç def'a tekrâr etti, her üçünde de aynı cevâbı aldı ve: «Allahu Teâlâ: «Ben ortaklıktan en çok müstağni olanım.» meâlindeki hadisi okudu.

Adamın biri S a i d İ b n M ü s e y y e b'e:

Bizden biri bir ameli Allah rızâsı için yaparken insanlar tarafından övülmeyi de arzû eder, deyince, S a i d:

— Allah'ın gadabına uğramağı sever misin? dedi. Adam:

— Hayır, istemem, deyince, S a î d:

— O hâlde amelini Allah rızâsı için yap, dedi.

D a h h â k diyor ki: Sakın, hem Allah rızâsı, hem de senin için yapıyorum, demeyin. Bu, Allah rızâsı, bu da mahremlerim için demeyin, Allah'ın ortağı yoktur.

Hz. Ö m e r bir gün bir adamı turası ile dövmüştü. Sonra kendisinden kısas almasını söyledi. Adam: «Hayır, Allah için ve senin için bundan vaz geçtim.» der demez, Hz. Ö m e r: «Bundan bir şey anlamadım! Yâ Allah için vaz geçeceksin, veyâ benim için.» dedi. Adam: «Allah için vaz geçtim.» deyince, Hz. Ömer: «İşte şimdi güzel yaptın.» dedi.

H a s a n - ı B a s r i diyor ki: Öyle adamlara yetiştim ki, şöhret korkusu ile kendisinin ve etrâfındakilerin istifâde edecekleri hikmetli sözlerden vaz geçerlerdi. Yolda giderken kirlenen yerini şöhret korkusu ile temizlemezdi. Mürâi Kıyâmet günü dört isimle çağrılır: Mürâî, gâdir, hâ-

(654) Abdullah b. Mübârek'den rivâyet edilmiştir.

1- KORKU 2- İKİ YÜZLÜ 3- KÖTÜLENME 4- İHTİYAÇSIZ 5- ZULMEDEN 6- AZGIN

sir ve fâcir. Bu isimlerle çağırılarak: «Kim için amel ettinse, git mükâfatını ondan al, bizim nezdimizde senin bir mükâfatın yoktur!» denir.

Fudayl diyor ki: Selef yaptıkları ameller ile riyâ ederlerdi. Şimdiki insanlar yapmadıklarını yapmış gibi göstererek riyâ ediyorlar. İkrime: «Allahu Teâlâ kulun ameline vermediği mükâfâtı, niyyetine verir; zira niyyette riyâ olmaz.» demiştir.

Hasan-ı Basri: «Allah'ın kaderine galebe çalmak isteyen kötü bir insandır. Çünkü o, insanların, kendisi için «iyi adamdır» demesini ister, nasıl desinler, Allahu Teâlâ onu alçaklar sınıfına idhâl etmiştir. Er-geç mü'minler onu tanıyacaktır. Katâde anlatıyor: «Okuyucular üç kısımdır. Bir kısmı Allah için, bir kısmı dünyâlık için, bir kısmı da hükümdârlar için okurlar. Muhammed b. Vasî ise, Allah için okuyanlardandır.» Fudayl da: «Riyâkârı görmek isteyen bana baksın.» demiştir.

Muhammed b. el-Mübârek: «Maksadını gecede açıkla, zira o, gündüzden daha kıymetlidir. Çünkü gündüz, maksadını halka açıklar; gece ise Hâlika arzedersin.» demiştir.

Ebû Süleymân Dârânî: «Amelde takvâ, amelden daha zordur.» dedi.

İbrâhim b. Edhem: «Meşhûr olmayı isteyeni, Allahu Teâlâ tasdik etmez.» demiştir.

16 ncı BEYAN : İKİNCİ FASIL

RİYÂNIN HAKÎKATİ, KENDİSİ İLE RİYÂ YAPILAN ŞEY

Bilmiş ol ki: riyâ rü'yetten [görmekten], süm'a sima'dan [işitmekten] müştaktır. Riyâ demek, iyi görünmekle insanların kalbinde yer almak istemektir. Câh da insanların kalbinde yer almağı istemektir. Fakat bu, ibâdetle olduğu gibi, başka işlerle de olabilir. Ancak riyâ, yalnız ibâdetle insanların gönlünde yer almağı istemektir. Riyânın târifi: Allaha yaptığı ibâdet ile kulları kasdetmektir. Mürâî, ibâdet eden, kendisi için riyâ yapılan da, gönüllerinde yer almak için yaptığı ibâdetleri göstermek istediği kimselerdir. Kendisi ile riyâ yapılan şey de, mürâînin izhâr etmek istediği hasletlerdir. Riyâ da, bunları göstermeği kasdetmektir. Kendisi ile riyâ ve gösteriş yapılabilen şeyler pek çoktur. Bunlar beş kısımda hulâsa edilebilir. Bu beş şey, kulun, insanlara karşı süslenebileceği şeylerdir. Bunlar: beden, elbise, söz, iş ve amel, etbâ ve diğer hâricî eşyâlardır. Dünyâ adamları da, bu beş sebeb ile riyâ ederler. Şu kadar var ki, ibâdet sayılmayan işlerle yapılan riyâ, ibâdetle yapılan riyâdan ehvendir.

1-HAKDAN SAPAN 6-TABİ OLANLAR
2-DAHİL 7-ASAĞI
3-GÖSTERİŞ
4-TUTKUN, İSTEKLİ

Birinci kısım: Dinde beden ile riyâdır. Bu da yüzünde yorgunluk, bitkinlik ve sararıp solma gibi hâller göstermekle; fazla mücâhede ettiğini, dinî hususta son derece telâşeli, Âhiret husûsunda fazla korkulu olduğunu, az yiyip az uyuduğunu, bütün bu sebeblerle benzinin sararıp solduğunu göstermek ister. Saç ve sakalının karışıklığı ile de, riyâkârlık yapar. Güyâ Âhiret işleri ile o kadar meşguldür ki, bu meşgaleden fırsat bulup saç ve sakalını dahi düzeltemiyor! Görülen bu sebeblerden, insanlar bunları anlar. Bunun için, o da kendisini böyle göstermek ister ki, insanlar arasında böyle bilinsin. Sesini alçaltmak, gözünü yummak, dudaklarını soldurmak bunlara yakındır. Zira bununla devâmlı oruç tuttuğunu göstermek ister. Dudaklarının kuruması orucun nişânı, sesini alçaltması dinî bir vakar veyâ açlık sebebiyle kuvvetten düşmenin alâmeti olur. Bunun için İsâ aleyhisselâm: «Oruçlu olduğunuz zaman, saç ve sakalınızı yağlayın, dudaklarınızı silin; oruçlu olduğunuzu belli etmeyin.» demiştir. Ebû Hureyre'den de aynı şey rivâyet edilmiştir. Bütün bu tedbirler, şeytanın riyâ karıştırmakla ameli ifsâd etme korkusundandır. Bunun için İbn Mes'ûd da: «Oruçlu olduğunuz zaman sabahleyin saç ve sakalınızı yağlayın.» demiştir. Bu anlattıklarımız dindarların beden ile yaptıkları riyâdır. Dünyâ ehli ise; semizlik, parlak renk, endâm güzelliği, güzel yüz, temiz beden, sağlam a'zâ ve tenâsüb-i beden ile riyâ ve gösteriş ederler.

İkinci kısım: Kılık, kıyâfet ve kisve ile riyâdır. Hey'etteki riyâ saçını kirli tutmak, bıyıklarını tıraş etmek, yürürken boynunu bükmek, ağır ağır yürümek, secde tozlarını alnında bırakmak, kayış ve yün elbise giymek, paçalarını kısaltmak, kollarını kısaltmak, temizliğe dikkat etmemek, söküklere aldırış etmemek gibi hâllerdir. Sünnete uyduğunu ve sâlihlerden olduğunu göstermeğe çalışmaktır. Yamalı elbise giymek namaz için seccâde taşımak, yeşil elbise giymek de bunlardandır. Kendisi hakiki sofuluktan uzak olduğu hâlde, bütün bu tavır, giyim ve davranışları ile, kendini sofulardan göstermeğe çalışmaktır. Fesinin üzerine başörtüsü almak, başörtüsünü gözlerinin üzerine örtmek; bütün bunları, çok yorgun olduğunu göstermek, nazarları üzerine çekmek için yapar. Ayrıca, câhil olduğu hâlde kendisini âlim göstermek için, ulemâ kıyâfetine bürünerek, ferâce kaftan giymek ve sarık sarmak gibi şeylerdir. Kıyâfetle riyâkârlıkta bulunanlar bir kaç tabakadır.

Bâzıları, iyiler katında mevki alabilmek için kaba, kısa, yırtık ve kirli elbise giyer. Maksadı, dünyâlıkla alâkasını kestiğini göstermek. Şâyet selefin giydiği orta değerde temiz bir elbise kendisine giydirilmek istense, bu, ağırına gider. Korkar ki böyle yaparsa, zühdünden vaz geçti, artık dünyâya döndü, derler de mevkiden düşer. Diğer bâzıları, hem sâlihler, hem vezir ve hükümdarlar, hem de zenginler nezdinde hüsn-i

1-YÜZ 2-BOZMA 3-KÜKLÜK 4-BOY,BUKUN 5-ELBISE 6-BILGISIZ
7-IYI,GÜZEL

kabûl görmek isterler. Hâlbuki kıymetli elbise giyseler fakirlerin; âdi elbise giyseler büyüklerin ve zenginlerin gözlerinden düşerler. Bunun için yün kumaş, yumuşak elbise boyalı ve yamalı kaftan giyerler. Giydiği kumaşlar, kıymet bakımından zenginlerin giydiği, şekil bakımından ise sofuların giydiği şekildedir. Bu sûretle her iki fırkanın teveccühüne mazhar[1] olmak isterler. Bunlar da öbürlerinin aksine, kalın kumaş giymeğe mecbûr edilseler ödleri kopar. Çünkü büyüklerin gözünden düşmekten korkarlar. Eğer ince ve beyaz elbise giymeğe zorlansalar, bunu da kabûl etmezler. Çünkü sâlihlerin gözünden düşerler. Bunların herbiri, kendi hususî kıyâfetleri ile kendilerini tanıtmak ister, diğerlerinin kıyâfetine girmeği kabûl etmezler. Bütün korkuları, gözden düşmektir.

Bunlar, dinî cihetten riyâkârlık edenlerdir. Dünyâlıkta riyâ ve gösteriş yapanlarsa, onlar da ,temiz elbise giymek ve iyi vâsıtaya ehemmiyet verir. Elbise, ev ve ev eşyâsı ile süslenmeğe çalışırlar. Evlerinde âdi elbiseler içinde dururlar. Fakat halk huzûruna böyle çıkmaktan hoşlanmaz, son derece süslenmeğe gayret ederler.

Üçüncüsü: Söz ile riyâdır. Din erbâbının[2] riyâsı, selef-i sâlihînin hâllerine ehemmiyet verdiklerini[3] ve malûmât sâhibi olduklarını göstermek için, hikmetli sözler söyler, nutuklar çeker, vaazlar verirler. Zikre devâm ettiğini göstermek için halk huzûrunda dil ve dudaklarını oynatır dururlar. Emr-i[4] mârûf ve nehy-i[5] münker ederler. Kötülüklere kızar, isyâna[6] teessüflerini gösterirler. Seslerine âhenk verirler. Korku ve üzüntüye delâlet etsin diye, Kur'ân'ın bunlarla alâkalı âyetlerini okurken, seslerini alçaltırlar. Büyük hadîs âlimi olduklarını, büyük kimselerle buluştuklarını iddiâ ederler. Birbirlerini tenkîd eder dururlar. Faziletlerini göstermek için, hadîsin sahîh ve gayr-ı sahîhi üzerinde dururlar. Hasmı[7] ilzâm[8] için, dinî mübâhaselere girerler. Maksadları kendilerini etrâfa âlim göstermektir ki, söz ile yapılan riyânın nevileri sayılamıyacak kadar çoktur.

Dünyâ ehlinin dil ile riyâsına gelince; bunlar da şiir ve darb-ı[9] meselleri ezberlemek, fesâhatle[10] konuşmak, edebî üslûb ve ifâdeler tâkib etmek, gönülleri çekmek için insanlara sevgi ve saygılar sunmak gibi şifâhî [sözlü] hareketlerdir.

Dördüncüsü: Amel ile riyâdır. Namazın rükûnlerini uzatmak, boynunu bükmek, sağa sola bakmamak, huşû[11] içinde bütün âzâlarını her rükûnde yerli yerinde bulundurmak gibi. Oruç, Cihâd, Hac, Sadaka, yemek yedirme, yürümek ve vakar[12] ile konuşmakta da hüküm böyledir. Hattâ riyâkâr insan, bir iş için yolda sür'atle giderken, din adamlarından birini gördüğü zaman, kendisini tenkîd etmesin diye hemen başını eğer, ağır ağır yürümeğe başlar. Adamı savuşturunca hemen eski hâline döner. Tekrâr karşılaşırsa, tekrar kendisine çeki-düzen verir. Bütün bun-

1-NAİL 2-SAHİBLER 3-NITQ 4-İYİLİĞİ EMRETME
5-YASAKDAN SAKINDIRMA 6-İŞARE 7-DÜŞMANLIK EDENİ
8-SUSTURMAK 9-HİKMETLİ MİSAL 10-AÇIK VE GÜZEL
11-KORKU 12-TEMKİNLİLİK

ları yaparken Allah'ı hatırlayıp Allah için huşû[1] etmez, gösteriş için huşû eder. Hattâ bâzıları bunu bildikleri için dâimâ vakar içinde yürür, bu sûretle riyâdan kurtulduklarını sanırlar. Hâlbuki bu adam, bu hareketini Allah için değil, insanlar için yaptığından dolayı yine riyâkârdır. Çünkü bu riyâ ve gösteriş, içinde mevcuttur.

Dünyâcılar ise, sallana sallana ve ellerini sallaya sallaya, kısa adımlarla, sağa sola yalpa vurarak yürürler ki, maksadları kendilerini halkın nazarında büyük göstermektir.

Beşincisi de, arkadaş ve ziyâretçilerinin çokluğu ile riyâkârlık ve gösteriş yapmaktır. «Falan hoca, falanı ziyâret etti» desinler diye âlimlerin, kendisinden yümn ü bereket umuyorlar desinler diye âbidlerin, yine dinde mevkii yüksektir desinler diye hükümdarlar ve vâlilerin kendisini ziyâret etmelerini ister. Ayrıca bir çok şeyhlerle buluşup görüştü desinler diye, bir çok şeyhlerden bahseder. Hattâ başkalarına «Ben diyâr diyâr dolaştım, şu kadar zatlarla görüştüm, şu kadar zatlara hizmet ettim. Onlardan faydalandım» diyerek onlara üstünlük taslar.

İşte riyâkârlar, bütün bunlarla riyâ ederler. Hepsi de bu riyâkârlıkla insanların kalblerinde yer almak isterler.

Bâzıları da riyâkârlıklarında[2] her hangi bir servet peşinde olmaksızın, yalnız insanların kendilerine hüsn-i zan edip, onların kendisini iyi tanımaları ile iktifâ[3] ederler. Nice râhibler var ki, yıllarca bir Manastır'a kapanır kalırlar. Nice âbidler var kı, dağın tepesinde[4] inzivâya çekilir, uzun müddet orada kalırlar. Bunların, bu çileleri iltizâmı, insanların gönüllerini kazanmak içindir. Şâyet oralarda halk tarafından her hangi bir kusûr ile suçlandıklarını bilseler, huzûrları kaçar, «Biz bir şey[5] yapmadık, Allah bizi biliyor» demekle kalmazlar, canları sıkılır, bu sû'-i zan'dan kurtulmak için çeşitli hile yollarına saparlar. Hâlbuki bunların, insanların servetlerinde de gözleri yoktur. Çünkü bunlar, insanlardan uzakta yaşamaktadırlar. Bunların sevdikleri tek şey, insanların kalbinde itibar bulmak, bu sûretle gönüllerde yer almaktır. Bunun çok zevkli bir şey olduğunu, sebebleri ile birlikte yukarda izâh etmiştik. Çünkü her ne kadar ona câhillerin yalnız aldanacağı ve çabuk geçici ise de gönüllerde yer almak bir nevi kudret ve şu anda bir kemâldir. Ne yazık ki, insanların ekserisi[6] câhil olduğu için, onun sür'atle zâil[7] ve geçici olduğuna bakmadan ona aldanırlar.

Riyâkârlardan bir kısmı da, yalnız insanların kalbinde mevki sâhibi olmakla kalmaz, dillerde övülmeyi de isterler.

Bâzıları da, ziyâretçileri çoğaltmak için, her tarafa ün salmağı ister. Diğer bir kısmı da, sözünü dinletebilmek, bir çok işleri kendi vâsıtasıyle yaptırabilmek için, hükümdarların gözüne girmek ister ki, bu sâyede herkesin yanında mevkî sâhibi olabilsin.

1-KORKU, UTANMA VE RİYAYI SEVMEME 2-İYİ, GÜZEL 3-YETİNME 4-GEREKLİ BULMA 5-KÖTÜ 6-BİLGİSİZ 7-GEÇİCİ

Bunlardan bâzıları riyâkârlıkları ile servet edinmek ister. Bu servetin vakıf, yetim malı ve diğer harâm ve gayr-ı meşrû yollardan olmasına aldırış etmezler. İşte bunlar, yukarda anlattığımız yollarla riyâkârlık edenlerin en kötüleridir. İşte riyânın hakikati, ne gibi şeylerle riyâ yapılabileceği bunlardan ibârettir. Şâyet riyâ haram, mübâh veyâ mekrûh mudur yâhut bunda bir tafsilât var mıdır, varsa nedir? diye sorarsan:

Derim ki: Bunun da tafsilâtı vardır. Zira riyâ, mevki arzûsudur. Mevki talebi, yâ ibâdet veyâ başka bir şeyle yapılır. Şâyet ibâdetten başka bir yoldan mâl talebi için yapılıyorsa, bu bakımdan insanların kalbine girmek için yaptığı riyâ harâm değil, fakat bunun ciddi olan başka yollardan da te'mini mümkündür. Bunun için aldatıcı ve tehlikeli yollara baş vurmağa lüzum yoktur. Mevki arzûsu ile insanların gönüllerine girmek için yapılan riyâda da hüküm aynıdır. Muhtâç olduğu serveti te'min için çalışmak makbûl olduğu gibi, kendisini tehlikelerden koruyacak şekilde mevki talebi de makbûldür. Nitekim Y û s u f aleyhisselâm: «Ben bilici ve koruyucuyum.» demiştir. Servetin öldürücü zehiri ve şifa verici panzehiri olduğu gibi, mevkide de vaziyet aynıdır. Servetin çoğu insanı azdırıp Allah'ı unutturduğu gibi, üstün mevki de aynıdır, hattâ daha tehlikelidir. Bununla berâber çok servete mâlik olmağa harım demediğimiz gibi, üstün mevkie sâhib olmağa da haram demeyiz. Ancak biz, bunlara, sâhiblerini azdırıp câiz olmayan şeylere baş vurdukları zaman harâm deriz. Evet, bütün gayretini geniş mevki sâhibi olmağa hasr etmek, bütün emeğini bol servet edinmeğe sarfetmek gibi kötülüğün başlangıcıdır. Aynı zamanda mâl ve mevki âşıkı, kalbini, dilini ve diğer âzâsını isyandan koruyamaz.

Haris olmadığın ve kaybolmasından üzülmediğin büyük mevkie sâhib olmanın sana bir zararı yoktur. Zira Peygamber Efendimizin ve Hulefâ-i Râşidîn'in mevkilerinden daha üstün mevki olmaz. Bunlardan sonra hakîki din âlimleri de böyledir. Fakat bütün himmetini mevki yoluna harcamak, dinde noksanlıktır. Bununla berâber, haramdır, denemez.

Buna göre deriz ki: Halk arasına çıkarken güzel elbise giymek bir riyâdır fakat haram değildir. Çünkü ibâdetle yapılan bir riyâ değildir. İnsanların bütün süslenmelerini buna benzetebilirsin. Bu husustaki delîlimiz, Hz. Âişe'nin şu rivâyetidir: Bir gün Resûl-i Ekrem Ashâbının bulunduğu meclise gideceği için, ayna vazifesi gören su kabına bakarak sarığını, saç ve sakalını düzeltti. Bunu gören Hz. Â i ş e:

— Ya Resûlallah, sende mi süsleniyorsun? deyince, Resûl-i Ekrem:

نعم إن الله يحب من العبد أن يتزين لإخوانه إذا خرج إليهم

1-YÜKSELME ARZUSU

«— Evet, Allahu Teâlâ, dostlarının arasına çıkacak olan kimsenin, onlara karşı süslenmesini sever.» (655) buyurdu. Evet, bu, Resûl-i Ekrem için bir ibâdetti. Zira o, halkı dâvete me'murdur. Onları kendine uymağa tergip ve gönüllerini çekmek için böyle davranması gerekirdi. Eğer gözlerinden düşse, ona uymazlardı. Bunun için onlara karşı temiz olması lâzımdı. Çünkü avam, görünüşe bakar, bâtından anlamaz. İşte Resûl-i Ekrem'in maksadı bu idi. Fakat halk huzûruna çıkarken, onlara karşı süslü görünmek ve saygı kazanmak için süslenirse bu, mübâh olan bir iştir. Zira zemden kurtulmak ve rahat ünsiyet sağlamak için tedbir almak, insanın hakkıdır. Ağırlanacakları ve hoşlanmayacakları kılık ve kıyâfetle bu netice te'min edilemez.

Demek ki, ibâdet dışında yapılan riyâların mübâh ve mezmûm olan kısımları vardır. Bu da riyâdaki niyyete bağlıdır. Bunun için deriz ki: Bir kimse; ibâdet ve sadakayı niyyet etmeden yalnız, bu adam cömerttir, desinler diye servetini zenginlere dağıtsa, bu da harâm olmayan bir riyâdır. Benzerleri de böyledir. Fakat Sadaka, Namaz, Oruç, Gazâ ve Hac gibi ibâdetlerde mürâînin iki hâli vardır.

Birincisi, bir sevab beklemeden yalnız riyâ maksadı ile yapılan ibâdettir. Bu ise ameli ibtâl eder. Çünkü ameller niyyet ile kıymet kazanır, bu ise ibâdet niyyeti ile yapılmamıştır. Hattâ yalnız ibâdetini ibtâl etmekle kalmaz. Çünkü ibâdetin ibtâli, hiç yapılmamış gibi demektir. Hâlbuki bu adam âyet ve hadîslerin de delâletiyle aynı zamanda günahkâr olmuştur. Bunun da iki sebebi vardır:

Birincisi: İbâdetle iyiliktir ki, ibâdetini karıştırdı ve ona hile kattı. Çünkü o, kendini dindar ve ihlâs ile ibâdet edenlerden gösterdi. Hâlbuki öyle değildir. Hattâ bu karışıklık dünyâ husûsunda olsa bile yine haramdır. Meselâ, bir cemâatın borcunu ödemeyi üzerine alsa, bunu yaparken kendisinin cömertliğini göstermek isterse, günahkârdır. Çünkü hîleli yoldan insanların gönüllerini avlamağa çalışmıştır.

İkincisi: Allahu Teâlâ ile alâkalıdır. Çünkü Allah'a ibâdetle, Allah'ın kullarını kandırmağı hedef tutunca, Allah ile alay etmiş gibi olur. Nitekim K a t â d e : «Kul riyâ ettiği zaman, Allahu Teâlâ meleklerine: «Bakın şu adam benimle nasıl alay ediyor?» buyurur.» demiştir. Bu, tıpkı şunun gibidir: Bir adam uzun müddet hükümdârın huzûrunda bulunur ve hükümdâra hizmet eder. Fakat maksadı hükümdâra hizmet değil, onun câriyelerinden birine göz dikmiş, onun için hükümdârın yanında bulunuyor ki, bu adam âdeta hükümdâr ile alay ediyor, demektir. İşte riyâ ile amel de bunun gibi Allah ile istihzâdır. Allah'a itâatle, Allah'ın kulları-

(655) İbn Adiy «Kâmil»de rivâyet etmiştir. Hadîs, yukarda geçti.

1- İSTEKLENDİRME 2- KÖTÜ 3- İKİ YÜZLÜ 4- İŞARE 5- ALAY

nı kasdetmekten daha büyük alay olabilir mi? Bu ise tehlikeli olan büyük günahlardandır. Bunun için Resûl-i Ekrem riyâya «Şirk-i asgar» demiştir.

Evet, riyânın derecelerini açıklarken anlatacağımız gibi, riyânın bâzısı bâzısından daha ağırdır. Zâten kendisiyle riyâ edilen şey itibariyle riyâ, az veyâ çok günahtan hâli değildir. Riyâda başka bir mahzûr olmasa bile, namaz kılarken, Allah'tan başkasına gösteriş için secde etmek günâhı yeterdi. Yemîn ederim ki, eğer secde ederken Allah'tan başkasına tâzîmi kasdetse, âşikâre küfre giderdi. Ne var ki riyâ gizli şirktir. Çünkü riyâkâr, içinden insanlara tâzîmi kasdediyor. Allah'a secde ederken O'na ta'zîmi bırakıp halka ta'zîm edince şirke yakın olmuş olur. Çünkü bu adam görünüşde Allah'a ta'zîm ederken kalbinde insanlara[1] saygı gösteriyor. Bu bakımdan da riyâ gizli şirk oluyor. Bu ise cehâletin son haddidir. Buna ancak şeytânın aldattığı kimseler baş vurur. Şeytan ona yemek, içmek, yaşamak vesâirede insanların sana sağlayacağı fayda, Allahu Teâlânın sana sağlayacağı faydadan daha çoktur, diye vesvese verir. O da Allah'ı bırakır, insanlara teveccüh eder, bu sûretle insanların nazarında mevki sâhibi olmak ister. Onun bu tavr u hareketine karşı Allahu Teâlâ onu insanlarla başbaşa bırakıp dünyâ ve âhiret işlerini insanlara havâle etse, en küçük mukaabelede bulunmuş olurdu. Hâlbuki insanlar değil ona, kendilerine bile bir fayda sağlayamazlar. Dünyâda hâl böyle. Âhirette ise, hiç bir baba evlâdından, hiç bir evlâd babasından bir şey kaldıramaz. Hattâ peygamberler bile «Nefsî nefsî» deyip yerlere kapanırlar. Daha aklı başında olan insan nasıl olur da âhiret sevâbını, Allah'a yakınlığı; yalancı olan dünyâda ellerinden bir şey gelmeyen[2] insanlara dönmekle değişebilir? Riyâkârın bu şekil ameli ile, Allah'ın gadabında olduğunda şübhe etmek bile doğru değildir. Bu anlattığımız, yaptığı ibâdetlerde kat'iyyen sevab beklemediği zamandır. Şâyet hem sevab ümid eder, hem de insanların gözüne girmek maksadıyle ibâdet ederse, bu da ihlâsın zıddı olan bir şirktir. İhlâs bâbında bunun hükmünü anlattık. Bu kimsenin mükâfat alamıyacağı hakkında Said İbnü'l-Müseyyeb ve Ubâde b. Sâmit'ten naklettiğimiz rivâyetler kâfidir.

17 nci BEYÂN : ÜÇÜNCÜ FASIL

RİYÂNIN DERECELERİ

Bilmiş[3] ol ki; riyânın bâzısı bâzısından daha şiddetlidir. Riyânın ihtilâfı, erkânının ihtilâfı ve derecelerinin farklı olması bakımındandır. Bunlar, kendisiyle riyâ yapılan iş, ne maksadla riyâ yapıldığı ve riyâyı kasdetmektir.

1- BILGISIZLIK
2- GAZAB
3- ESASLAR

BİRİNCİ RÜKÜN

Birinci rükün riyâyı kasretmektir. Bu da yapılan ibâdet; ya hiç bir mükâfat beklemeden yalnız gösteriş için yapılır, yâhut hem gösteriş, hem de sevab maksadıyla yapılır. Hem gösteriş, hem de sevab maksadıyla yapılan riyâda, sevâbı irâde tarafı, daha kuvvetli, daha gaalib veyâ daha zayıf veyâ müsâvi olur ki, dereceler dörde yükselmiş olur.

Birinci Derece: - Ki en ağırıdır. - Riyâ ile yaptığı ibâdette hiç sevab niyyeti olmaz. İnsanların yanında hattâ bâzan abdestsiz de namaz kılıp yalnızlıkta hiç kılmayan gibi. İşte bunun kılmış olduğu namaz, yalnız insanlara gösteriş içindir. Bu adam, Allah katında sevilmeyen bir insandır. İnsanlara gösteriş ve insanlardan korktuğu için sadaka veren de böyledir. Çünkü bu adam yalnız kalsa, bir kuruş vermeyecektir. Riyânın en ağır derecesi budur.

İkinci Derece: Yaptığı ibâdette gösterişin yanında bir de Allah rızâsı niyyeti var, fakat bu niyyeti zayıf, yalnızlıkta bunu yapmayacaktı. Hattâ sevab niyyet etmese bile, riyâ ile yine bu ibâdeti yapacaktı. Bu da birinciye yakındır. Bunda da günahtan kurtulamaz.

Üçüncü Derece: Sevâb ve gösteriş tarafları müsâvi olmaktır. Şâyet riyânın yanında bir de sevâb veyâ sevâbın yanında bir de riyâ niyyeti olmasa, bu ameli yapmayacaktı. Ancak ikisinin müsâvi olarak bulunmasıyle bu ameli yapmıştır. Bunun ıslâh ettiği ifsâd ettiğini belki karşılar da başbaşa kurtarır. Ne lehine, ne de aleyhine olur. Yâhut da sevâbı kadar günâhı da olur. «İhlâs Kitâbı»nda anlattığımız gibi, görünüşe göre bu adam da kurtulamaz.

Dördüncü Derece: İbâdetini, insanların duymuş olmasından dolayı, hevesini arttırarak takviye etmesidir. Şâyet kimse duymasa da, ibâdetini yine yapacaktı. Sırf riyâ için yapmış olmıyacaktı. Hakîkatini Allah'a havâle etmekle berâber, bize göre, sevâbının kökünden yok olmayacağı fakat azalmış olacağıdır. Veyâhut riyâsı nisbetinde azâb, ihlâsı nisbetinde sevâb göreceğidir. Resûl-i Ekrem'in: «Allahu Teâlâ'nın, ben ortaklıktan en çok müstağni olanım.» buyurduğu sözü, iki tarafa müsâvi veyâ riyâ tarafı gaalib olduğu hâllerdir.

İKİNCİ RÜKÜN

İkinci rüknü, kendisiyle riyâ yapılan şeydir. Bu da tâat ve ibâdettir. Riyâ bununla yapılır ki, bu riyâ, yâ ibâdetin aslında veyâ vasfında olmak üzere ikiye ayrılır.

1- DENK. EŞİT 2- BOZMA 3- İHTİYACSIZ

BİRİNCİ KISIM

Birinci kısım en ağırıdır, ibâdetin aslında riyânın bulunmasıdır. Bu da üç derecede mütâlea edilir:

Birinci derece: İmânın aslında riyâdır ki, riyâların en ağırıdır. Bunun sâhibi ebedî Cehennem'dedir. Bu, o kimsedir ki, diliyle kelime-i şehâdeti söylerken kalbi ile onu yalanlar. Fakat sûreta müslümân görünür. Kur'ân-ı Azîm'in bir çok yerlerinde Allahu Teâlâ bunları şöyle anlatır:

﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ﴾

«Yâ Muhammed! İki yüzlüler sana gelince: «Senin şübhesiz Allah'ın peygamberi olduğuna şehâdet ederiz.» derler. Allah, senin kendisinin peygamberi olduğunu, bununla berâber Allah, iki yüzlülerin yalancı olduklarını da bilir.» (63 - Münâfıkûn: 1)

Dillerinde söylediklerinin kalblerinde olana delâlet ettiğine yalancıdırlar.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ﴾

«İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, onun bu dünyâ hayâtına âid sözü hoşuna gider ve o, kalbinde olana Allah'ı şâhid getirir. Hâlbuki o, düşmanların en yamanıdır. O, yeryüzünde işbaşına geçti mi, orada fesad çıkarmaya, ekini ve zürriyeti kökünden kurutmaya koşar. Allah fesâdı sevmez.» (2 - Bakara: 204,205) Diğer bir âyetde:

﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾

«Sizinle buluştukları zaman «inandık» derler. Kendi aralarında başbaşa kaldıkları vakit (size karşı olan) kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar.» (3 - Âl-i İmrân: 119) Yine başka bir Âyet-i Kerîmede:

يُرَآءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ

«Onlar insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı ancak birazcık anarlar. Onlar küfür ile îmân arasında bocalayan bir sürü kararsızdırlar.» (4 - Nisâ: 142 - 143) buyurulmuştur.

Bu husustaki âyetler pek çoktur. Nifak, İslâmın ilk devirlerinde pek yaygındı. Onlar çeşitli maksadlarla müslüman gözükürlerdi... Fakat,[1] şimdi nisbeten azalmışlardır. Buna rağmen içinden dinden ayrılan münâfıklar da çoktur. Mülhidlerin[2] sözüne inanarak Cennet ve Cehennem'i inkâr ederler veyahut **İbâhiyeci**'lere uyarak «Şeriatın hükmü ortadan kalkmıştır» der veyâ yanlış bir itikaada kapıldığı[1] hâlde dilinde aksini söyler. İşte bunlar Cehennem'de ebedî kalacak münâfık ve riyâkârlardır. Bunun üstünde riyâkârlık olmaz. Bunlar,[3] âşikâre küfredenlerden daha beterdir. Çünkü bunlar küfr-i bâtını ile nifâk-ı zâhiriyi bir araya toplamışlardır.

İkinci derece: İbâdetin aslında riyâdır. Bu[4] da Allah katında büyük bir günahtır, fakat birinciye nisbetle çok ehvendir. Bu, gizli sakladığı servetinin zekâtını vermeyip başkasının elinde olan ve bilinen servetinin zekâtını veren, yalnızken kılmayıp halk arasında kılan, halk arasında oruçlu olup tenhâda oruç tutmayan, halkın ayıplaması olmasa Cum'aya dahi gitmeyen, insanlardan çekindiği için anne ve babasına bakan ve akrabaları ile alâkalanan, yine aynı maksadlarla Gazâ ve Hac eden kimsenin tavr u hareketleri gibi hâllerdir. Bu adam, inanılması gereken şeylere îmân ettiği; Allah'tan başka kimseye hiç bir sûretle secde etmediği hâlde, yalnızlıkta ibâdeti terkedip, ibâdetten tenbelleşip, halk arasında ibâdete heveslenen bir insandır. Binâenaleyh[5] insanlar nezdinde mevki sâhibi olmasını, Allah katında mevki sâhibi olmak üzerine tercîh eder. Bu davranış, en büyük cehâlet[6] ve ahmaklıktır. Bu adam, her ne kadar itikaad bakımından îmanın aslından ayrılmış değilse de, bu davranışları ile Allahu Teâlâ'nın gazabına uğrar.

Üçüncü derece: İman ve farzları edâ etmekte riyâkâr olmayıp nâfileler ile riyâkârlık eden kimsedir. Hâlbuki bunları aslından terketse, hiç de isyân etmiş sayılmaz. Ancak o, bunları yalnızken yapmaz da halk arasında yapar. Cemâate devam, hasta ziyâreti, cenâze teşyi'i,[7] gece namazı ve muayyen günlerde oruç tutmak gibi. Riyâkâr insan, bütün bunları, ya yerilmekten[8] korktuğu veyâ övülmek istediği için yapar. Hâlbuki yalnızlıkta bunları yapmayacağını Allahu Teâlâ bilir. Bu da günah bakımından büyük olmakla, diğerlerine nisbetle daha ehvendir. Çünkü ev-

1-İKİ YÜZLÜ 2-KAFİR 3-İKİ YÜZLÜLÜK 4-AŞAĞI
5-BUNDAN DOLAYI 6-BİLGİSİZLİK 7-UĞURLAMAK 8-KÖTÜLENME

velkiler, halkın memnûniyetini Hâlikın memnûniyetine tercîh ettiler. Halkın zemminden korkup, Hâlikın zemmine aldırmadılar da, halkın zemmetmesini daha ehemmiyetli buldular. Bu adam böyle yapmadı; çünkü nâfilenin terki ile azâb korkusu yoktu. Bunun suçu evvelkilere nisbetle yarı yarıya olduğundan, cezâsı da onların yarısı nisbetindedir.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım, ibâdetin aslında olmayıp vasfında olan riyâdır, ki bunun da üç derecesi vardır:

Birinci derece: Terkinde ibâdete noksanlık vermeyen bir iş ile riyâ etmektir. Meselâ, kimse görmese rükû', sücûd ve kırâeti fazla uzatmayacak, fakat gördükleri için namazın rükünlerini uzatan gibi. Bu gibiler hakkında İbn Mes'ûd (R.A.): «Bunlar âdeta Allah'ı hafife almış kimselerdir.» demiştir. Yâni yalnızken Allahu Teâlâ'nın kendisini gördüğüne aldırış etmiyerek acele ile Namâzını kılar. Ancak insânlar gördüğü zamân ağır ağır ve güzel Namâz kılar. Bir efendinin yanında ayaklarını birbiri üstüne atıp dururken, hizmetçinin yanına girdiği vakit, ayaklarını indirmek sûretiyle hizmetçiyi efendisi üzerine tercih edenin hâli gibidir. Burada efendiye açıkça ihânet vardır. İşte yalnızken âdâbına riâyet etmiyerek namaz kılan ile, herkesin gözü önünde âdâbına riâyetle namaz kılanın da hâli budur. Zekâtını, sevmediği âdi mallardan verirken; başkasının görmesinden çekinerek iyisini verenin de hâli budur. Oruç ibâdetini tamamlamak için değil de, başkalarına gösteriş için oruç hâlinde gıybet ve kötü sözlerden dilini çekenin hâli de böyledir. Zîra bütün bunlarda mahlûkatı, yaratan üzerine tercih vardır. Ancak bunlardaki riyâ, nâfilelerin aslındaki riyâdan ehvendir.

Şâyet bu hareketleri mürâînin yapması görenleri gıybetinden korumak içindir. Zîra bu adam acele ile onların yanında namaz kılsa, onlar dedi-kodusunu yapacaklar, onları kurtarmak için böyle yapıyor, dersen, derim ki: Bu düşünce, şeytanın aldatmasından başka bir şey değildir. Gerçek böyle değildir. Zira senin riyâ ile namazda yaptığın eksikliğin zararı, başkasının seni gıybet etmesinden daha büyüktür. Eğer sen dindarlığı düşünseydin, kendine daha çok acırdın. Senin bu hâlin, bir kimse bir hükümdardan bir mevki alabilmek için ona kör, sağır ve suratsız bir câriye hediye edip, bu câriyeyi hediye ederken hükümdâra karşı aldırış etmeyip orada bulunan hükümdârın hizmetçilerinden kendisini zemmeder korkusu ile çekinenlerin hâline benzer ki, bu muhâldir. Hizmetçileri göz önünde tutan kimsenin, hükümdârı daha çok göz önünde tutması gerektiği gibi, adamın da mahlûkattan önce yaratanı düşünmesi ge-

1-KÖTÜLENME 2-SECDE
3-KAR 4-İMKANSIZ

rekir. Yalnızken acele ile, halk arasında ise âdâbına riâyetle namaz kılanın iki hâli vardır. **Birincisi**, namazın âdâbına riâyetle yalnız insanlar katında mevkî peşinde koşmaktır ki, bu haramdır. Ben rükû ve sücûdümü[1] çabuk yapsam, yine namazım Allah katında noksânı ile kabûl olur. Fakat insanların dilinden kurtulamam. Bundan kurtulmak için insanların yanında güzel kılıyorum, yoksa bundan sevab beklemiyorum demektir ki, burada sevab kaybolmakla zemden de kurtulur. Bunun üzerinde biraz durulur. Bu hâlde de doğru olanı, niyyetini düzeltip namazını ağır kılmaktır. Şâyet hâlis niyyete sâhib olamıyorsa, yalnızlıkta kıldığı şekilde kılmaktır. Aksi ise Allah ile istihzâ[2] gibidir.

İkinci derece: Terkinde noksanlık olmayıp; ibâdetini tamamlayan, kemâle erdiren bir iş ile riyâ etmektir.. Kıyâm, kırâet, rükû ve sücûdü sünnetten fazla uzatmak gibi. Tekbirde ellerini güzel kaldırmak, imamın ilk tekbîrinde hemen ona yetişmek gibi. Ramazanda fazla uzlet edinmek ve susmak. Zekâtta iyisi üzerine daha iyi ve güzelini tercîh, keffâretlerde en kıymetli kölesini âzâd etmek gibi, yalnızlıkta bunların hiç birini yapmazdı.

Üçüncü derece: Nâfilelerin dışında kalan ibâdetlere daha fazlasını ilâve etmektir. Herkesden ve vaktinden evvel câmie gelip birinci safı, imâmın arkasını veyâ sağını elde etmek ve benzerî hareketlerde bulunmak gibi. Bütün bunlarda yalnız kalsa, yâni bilinmedik bir yerde olsa, bu usûllere riâyet etmiyeceğini ve saf'ın neresinde olursa olsun buna aldırış etmiyeceğini Allahu Teâlâ bilir.

İşte kendisiyle gösteriş yapılan ibâdetlere nisbetle riyânın dereceleri de bunlardır. Hepsi mezmûm[3] olmakla berâber, yıne de bázısı bâzısından daha ağırdır.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

Üçüncü rükün, riyânın niçin yapıldığıdır. Çünkü riyâkârın riyâ ve gösterişinden bir maksadı vardır; ya servet, ya mevkî veyâ bunların benzerlerinden biri için riyâ eder ki, bunun da üç derecesi vardır:

Birinci derece: En ağır ve en büyüğüdür. Maksadı, ibâdetindeki riyâsıyle isyân etmektir. Böyle âdâbına muvâfık bir şekilde namaz kılmak, nâfilelere riâyet ve şübheli şeylerden çekinmekle kendisini tanıtıp emniyyetle şöhret bulduktan sonra vakıf, vasıyyet, yetim malı gibi malî işlerde vazife alıp, onları istediği gibi harcamak. Zekât ve sadaka âmilliği[4] yapıp, onları zimmetine geçirmek; bu sûretle emîn bilinip uhdesine tevdi edilen emânetleri[5] yemek maksadını gütmek gibi. Bâzıları kendilerini sofi kılığında ve huşu' içinde gösterir, hikmetli sözler konuşur, va'z u

1-SECDE 2-ALAY 3-KÖTÜ 4-BIRAKILMA 5-KORKU

nasîhatler eder. Bu sûretle kendini halka sevdirmek ve itimad kazanmak ister ki, maksadı kötülük yapmaktır. Bâzan böyle ilim ve Kur'an meclislerine gelir. Bunları dinlemeğe hevesli görünürler. Hâlbuki asıl maksadları kadın, kız ve oğlanları seyretmek ve bunları elde etmektir. İşte Allah katında en sevimsiz riyâkârlar bunlardır. Çünkü bunlar Allahu Teâlâ'ya ibâdeti mâsiyete vesile kılmışlardır.

Bunlardan daha aşağı olmakla berâber, yine bunlara yakın sayılan riyâkârlar da devamlı sûrette işledikleri, bu sûretle töhmet altında kaldıkları bir suçtan sıyrılmak için, kendilerini takvâ sâhibi göstermeğe çalışanlardır. Kendisine tevdî edilen bir emâneti inkâr ettiği için töhmet altında kalan kimsenin; insanlara, bu adam kendi malını infâk edip dururken, başkasının malını yer mi? demelerini sağlamak için servetinden infâk eden gibi. Gayr-ı meşrû [2] münâsebetinden dolayı töhmet [3] altında kalan bir kimsenin, kendisini müttakî göstermesi de bu kabildendir.

İkinci derece: Riyâkârlığı ile, mübâh olan bir serveti veyâ zengin ve güzel bir kadını elde etmek maksadını gütmektir. Kendini Allah'ın azâbından korkar ve hattâ ağlar gösterir, bol va'z u nasîhatler eder. Maksadı, herkes kendisine hediyeler yağdırsın, istediği kadını alsın. Veyâ âlim ve âbid bir adamın kızını alabilmek için, kendisini de âlim ve âbid göstermek gibi. Bütün [4] bunlar, kaçınılması gereken riyâlardır. Zira Allah'a itâat [5] ile dünyâ meta'ını kasdetmiştir. Fakat bu, birinciye nisbetle daha ehvendir. Çünkü maksadı harâma değil, mübâha kavuşmaktır.

Üçüncü derece: Her hangi bir maddî menfaat gözetmemek, yalnız halkın gözünden düşmemek, âbid ve zâhidlerden bilinmek için, kendisine çeki-düzen vermektir. Meselâ, koşarak yürürken [6] vekar ile yürümek; gülünecek yerde gülmemek; şakacılık yapmamak ve bunların birine istiğfâr ve hüzün göstermek; bu arada insan oğlu ne kadar [7] gaafildir şeklinde konuşmalar yapmak gibi. Hâlbuki yalnızlıkta böyle davranmadığını, insanların gözünde büyümek için böyle davrandığını Allahu Teâlâ bilir. Yine, muayyen günlerde oruç tutup, terâvih ve gece namazı kılanları görüp de kendisine, ibâdette tenbel, dememeleri için onlara uyup bu ibâdetleri yapanlar da böyledir. Yine bâzı muayyen günlerde oruçlu olduğunu göstermek, insanların yemesinden korkmak sebebiyle susamış olduğu hâlde su içmemek veyâ dâvet edildiği hâlde yememek. Üstelik oruçlu olduğunu tasrîh etmiyerek, mâzeretim [8] var, şeklinde bahâneler göstermek gibi. Bu son şekilde olan iki pisliği irtikâb ediyor: Biri oruçlu olmadığı hâlde, oruçluyum diyor, İkincisi de, güyâ orucunda ihlâslı olduğunu ifâde etmek istiyor. Şâyet böyle günlerde halk arasında yiyip içmek zorunda kalır, veyâ oruç tutmadığı bilinirse, hasta olduğum için oruç tutamadım veyâ dâvetin hâtırı için orucu bozdum, şeklinde uydurma mâ-

1-İSYAN
2-TAKVALI
3-CİNS
4-MENFAAT
6-TEMKİNLİLİK
7-HABERSİZ
8-İŞLEME

zeretler göstermekten de geri kalmaz. Bu adam riyâ ediyor demesinler diye, bu nevi mâzeret ileri sürmez, sabreder. Bilâhare bir münâsebet düşürerek, mâzeretini ifâde eder. Meselâ, falan adam dost ve ahbâbı seven ve yemek yedirmekten zevk alan bir insandır. Bugün bana ısrârda bulundu, ben de gönlünü hoş etmek için dâvetine icâbet ettim, şeklinde konuşur. Veyâ annem bana çok düşkün, üstelik bana karşı çok tahammülsüzdür. Bir gün bile oruç tutsam, öleceğimi sanır. Bırakmaz beni ki, bu mübârek günlerde bir def'a olsun oruç tutayım, şeklinde konuşmalar yapar ki, hepsi riyâdır. Bu gibi sözlerin dillerde dolaşması, riyâ tohumunun kalbe kök salmasından ileri gelir. İhlâs sâhibi olanlara gelince, onlar böyle değil, onun Ramazan hâricindeki mübarek günlerde oruç tutmadığını Allahu Teâlâ'nın bildiğini bilir. Bunun için de kimseye aldırış etmez. Şâyet Allah rızâsı için oruç[1] tutma hevesinde ise, yine onu Allahu Teâlâ'nın bildiğini bilir, bununla iktifâ eder. Bu bilgide başkasını ortak tutmak istemez. Bâzan başkaları da bana bakarak orucu yemesinler diye, kendini oruçlu göstermek ister ki, bu da şeytanın aldatmasından başka bir şey değildir. Bunun da tafsîlâtı gelecektir.

İşte[4] riyânın[3] dereceleri ve mürâîlerin sıfatları bunlardır. Hepsi de Allah'ın gadabındadırlar. Riyâ[5], en büyük tehlikelerdendir. Çünkü bunda karıncanın ayak şamatasından daha çok gizlilik vardır.[6] Kalbin gaailelerini, nefsin âfetlerini[7] bilmeyen[8] câhil âbidler şöyle dursun, fazîlet sâhibi ulemânın bile burada ayağı kayar.

18 inci BEYÂN: DÖRDÜNCÜ FASIL

KARINCANIN AYAK ŞAMATASINDAN GİZLİ OLAN RİYÂ

Bilmiş ol ki; riyâ, gizli ve âşikâre olmak üzere ikiye ayrılır. Âşikâre riyâ, insânı amel etmeğe sevkeden riyâdır. Bunun daha açığı riyâ maksadıyle amel etmektir. Bundan az gizli olanı, yalnız riyâ için yapılmayan ameldir. Meselâ, gece teheccüd namazı kılan kimseye, yalnızlıkta bu namaz ağır geldiği hâlde başkasının yanında bunu hevesle yapmak gibi. Yâni bu adam ibâdetini yalnız riyâ için yapmıyor, fakat başkalarının yanında daha neş'eli olarak yapıyor.

Bundan da daha gizli riyâ, başkasının onu görüp görmemesi amelinde hiç bir sûretle te'sîr etmez. Ancak amelinin bilinmesini sever. Nice ihlâs ile amel edip riyâyı reddeden ve ameline bu şekilde devâm eden kimseler var ki, bütün bunlara rağmen amelinin çevrede duyulmasına sevinir ve duyulmasından duyduğu[8] zevkle ibâdetine daha sıkı sarılır. İşte bu[3] sevinmek de, gizli riyâya delâlet eder. Adamın gönlünde insanlara bir temâyül[9] olmasaydı, insanların bunu duyması, neş'esini artırmazdı. Ate-

1- SONRA 2- YETİNME 3- İKİ YÜZLÜ 4- GARAB 5- HAJ-KUŞ
6- SIKINTI 7- BELA 8- İŞARE 9- MEYLETME

şin ağaçta gizlenmesi gibi, riyâ da onun kalbinde saklıdır. İşte halkın duymasından sevinmesi bunun delilidir. Sonra başkalarının duymasına olan sevincini anlar da bunu reddetmezse, gizli riyânın kökünü beslemiş olur ve bu sûretle kendisinde gizli bir hareket başlar. Sarâhaten olmasa da îmâ ve işâret yolu ile ibâdetini duyurma sebeblerini araştırmağa başlar. Bâzan hâlini sözü ile değil; iş, hareket, kılık ve kıyâfetle izhâr etmek ister. Zayıflık, solgunluk, alçak seslilik, dudak sararması, tükrük kuruması, göz yaşlarının izi ve uykusuzluğa delâlet eden çok esnemelerle vaziyetini belli etmeğe çalışır.

Bundan daha gizli riyâya gelince; amelini duyurmak istemediği gibi, hiç bir sûretle duymalarından da memnûn olmaz. Ancak karşılaştığı kimselerin kendisine önce selâm vermelerini, saygı ve güler yüzle kendisini karşılamalarını, övmelerini, ihtiyâcına koşmalarını, alış-verişde kendisine müsâmaha etmelerini ve meclislerde kendisine yer vermelerini ister. Şâyet bu arzûlarında, biri kusur ederse bundan ağırlanır, adamdan hoşlanmaz olur. Âdetâ bu adam, kimsenin duymasını istemediği ve Allah rızâsı için yapmış olduğu ibâdeti sebebiyle insanlardan hürmet bekler. Öyle ki, bu ibâdetleri yapmasa kimseden bu saygıyı beklemezdi. Halk ile alâkalı olarak yapmış olduğu ibâdetin varlığı ile yokluğu müsâvi olmadıkça, yalnız Allah'ın bildiği ile kifâyet etmedikçe; karıncanın ayak şamatasından da gizli olan riyânın gizli şâibelerinden kurtulmuş sayılmaz. Bütün bunların, yapılan ibâdetin sevâbını gidermelerinden korkulur. Bunlardan ancak sıddîklar korunur.

Hz. Alî'den (R.A.) gelen rivâyette; Kıyâmet günü Allahu Teâlâ Kurrâlara:

— Size alış-verişde kolaylık gösterilmedi mi? Sizden önce size selâm verilmedi mi? İhtiyaçlarınız görülmedi mi? Siz mükâfatınızı aldınız, size ecir yok, buyuracaktır, dedi.

Abdullah b. el-Mübârek'in anlattığına göre, Vehb b. Münebbih diyor ki: Seyâhate çıkanlardan biri arkadaşlarına: «Bizim mâl ve evlâdımızdan ayrılmamızın sebebi, onların arasında isyâna dalma korkusu idi. Fakat bu yolculukta daha çok günâha gireceğimizden korkuyorum. Zîra biriyle karşılaştığımız zaman, «dindarız» diye ondan hürmet, alış-verişde ikrâm bekleriz. Böyle şey olur mu?» dedi. Adamın bu sözünü duyan memleketin hükümdârı büyük bir kalabalık ile ziyâretine gider. Seyyâh, kalabalığı görünce, bunun ne olduğunu sorar, öğrenir. Bunun üzerine hemen yemek ısmarlar ve çenelerini oynata oynata sür'atle yemeğe devâm eder. Hükümdâr:

— Adamınız nerde? diye sorunca onu gösterirler. Hükümdâr:

— Ne hâldesin? diye sorar. O da:

1-AÇIK OLARAK
2-AÇIĞA ÇIKARMA
3-HOŞ GÖRÜLÜK
4-DENK EŞİT

— Diğer insanlar gibi, diye cevab verir. Diğer bir rivâyette, iyiyim, der. Hükümdâr bakar ki kaba bir insan:

— Bunun istifâdeli tarafı yok, der ve geri döner. Bunun üzerine seyyâh:

— Allah'a hamdolsun ki, beni zemmeder olduğun hâlde Allah seni benden uzaklaştırdı, dedi.

İhlâs ile amel edenler dâimâ rıyâdan korkarlar. Sâlih, amellerini insanlardan saklamak için gayret sarfeder; insanların kusurlarını gizlemeğe verdikleri ehemmiyet gibi, onlar da amellerini gizlemeğe ihtimâm gösterirler. Allahu Teâlâ da Kıyâmet günü herkesin huzûrunda onlara ihlâslarının mükâfatını verir. Herkes Kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın ancak hâlis amellerini kabûl ettiğini bilir. Mâl ve evlâdın, anne ve babanın fayda sağlamıyacağı Kıyâmet günü, ancak ihlâs fayda verecektir. Bunu bilip buna göre davranmak lâzımdır. O gün başkaları şöyle dursun, sıddîklar bile «nefsî, nefsî» demekle meşguldür. Bunlar, aynı uzaktan gelen Kâ'be ziyâretçileri gibidirler. Bunlar, Hicaz'da geçen akçayı temîne mecbûr oldukları gibi, Kıyâmet günü de ihlâs ile alınan takvâ azığı fayda vereceğinden, aklı başında olanlar onu te'mîne çalışırlar.

Demek ki gizli riyâ şâibeleri sayılamıyacak kadar çoktur. Ne zaman ibâdetinin başkası tarafından duyulmasına memnûn kalırsa kendisinde riyânın dallarından bir dal bulunduğunu anlamalı; küçük çocukların ve hayvanların ibâdetini görüp görmemesini mühimsemediği gibi, ihlâs ile amel edip yalnız Allahu Teâlâ'nın bilmesiyle kalaydı, akıllı insanların da ibâdetini bilip bilmemelerine aldırış etmezdi. Çünkü onların da hayvânât ve çocuklar gibi, ne rızkına, ne eceline, ne sevâbının çokluğuna, ne de azlığına bir te'sirleri olmadığı gibi, onların bilip bilmemeleri kendisi için farketmez. Şâyet bu düşüncede değilse, mutlak kendisinde bir riyâ kokusu var, fakat bu koku ameli bozup ecri mahvedecek şekilde değildir. Bunun da tafsîlâtı vardır.

Şâyet, tâat ve ibâdetinin duyulmasından sevinmeyen bir insân yoktur, sevinmenin hepsi kötü mü, yoksa bâzısı kötü ve bâzısı iyi midir? dersen:

Önce şunu deriz ki: Her sevinç mezmûm değildir. Meserret [sevinç], övülen ve yerilen olmak üzere ikiye ayrılır. Makbûl sevinç ise dört kısımdır:

MAKBÛL MESERRET [SEVİNÇ]

Birinci kısmı: Maksadı, hâlis niyyetle amelini gizlemektir. Halk bunu duyunca, bunu duyuranın Allahu Teâlâ olduğunu ve iyiliklerini açığa çıkardığını anlar. Bundan Allahu Teâlâ'nın kendisine hüsn-i muâmelede

1-KÖTÜLEME 2-CİDDİ GAYRET 3-KÖTÜ 4-KÖTÜLENEN
5-GÜZEL, İYİ

bulunduğuna delil çeker. Çünkü o, hem itâat, hem de isyânını gizlemiş, fakat Allahu Teâlâ kusurlarını örttüğü hâlde iyiliklerini açıklamıştır ki, bundan büyük lütuf olmaz. Buna sevinir. Bu sevinç, insanların duyduğuna değil, Allahu Teâlâ'nın kendisine lütufda bulunduğunadır. Nitekim Allahu Teâlâ :

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا

«De ki: Ancak Allah'ın fazlı ile, rahmetiyle, işte yalnız bunlara sevinsinler.» (10 - Yûnus: 58) buyurmuştur. O, Allah katında makbûl bir insân olduğu kanâatine vararak sevinmiş gibi olur.

İkinci kısmı: Allahu Teâlâ'nın dünyâda kusurlarını gizleyip iyiliklerini açığa çıkardığından, Âhirette de aynı şekilde olacağına delil çekerek sevinmektir. Nitekim Resûl-i Ekrem bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

مَا سَتَرَ اللّٰهُ عَلٰى عَبْدٍ ذَنْبًا فِي الدُّنْيَا اِلَّا سَتَرَهُ عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرَةِ

«Allahu Teâlâ dünyâda kimin kusurlarını gizlerse, Âhirette de onları örter.» (656) Buna göre birinci kısımdaki sevinci bu ân için, ikinci kısımdaki sevinci de Âhiret için olmuş olur.

Üçüncü kısmı: Bunu duyanların da ibâdete heves edeceklerine sevinmektir. Bununla berâber ecri çoğalır. Çünkü burada iki ecir kazanır. Ecrin biri amelini gizlemek mükâfatı, diğeri de ona bakarak amel edenlerin mükâfatıdır. Hâlbuki kendi ecrinden bir şey eksilmez. Bunu beklemek sevinmeğe değer. Zira hayâl ettiği kazanç artışını görmek zevklidir.

Dördüncü kısmı: Onun ibâdetini duyanlar samimiyetle onu över ve Allah'ın itâat edeni sevip, gönülleri Ona meylettirmesinden ötürü, övmelerine sevinir. Çünkü öyle müslümanlar var ki, ibadet ehlini gördükleri zaman ona kızar, hased eder, onu zemmeder, onunla alay eder, onu riyâkârlığa nisbet eder de, kat'iyyen onu övmezler. Bunlar kendisini değil, başkasını da ibâdetinden dolayı samimiyetle övdüklerinde kendi ihlâsı sebebiyle ona da aynı şekilde sevinir.

Beşinci kısım, mezmûm olan sevinmedir.. Bu da insanların gönlünde yer aldığına sevinmiş olmasıdır. İhtiyaçlarında ve diğer husûslarda onların kendisine hürmet göstermelerine sevinir. Bu sevinç ise mekrûhdur.

---

(656) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

19 uncu BEYÂN: BEŞİNCİ FASIL

GİZLİ VE ÂŞİKÂRE RİYADAN, AMELİ MAHVEDİP ETMEYENLER

Bu hususta deriz ki: Kul ihlâs ile amele başladıktan sonra hâtırına riyâ gelirse, bu riyâ, yâ ameli bitirdikden sonra veyâ bitirmeden önce gelir. Şâyet amelini bitirdikten sonra, amelini duyurmaksızın içine bir sevinç gelirse, bunun ameline bir zararı yoktur. Çünkü amel, ihlâs ile tamamlanmıştır. Ameli yaptıktan sonra gelen riyânın zarar vermiyeceğini umarız. Bilhâssa onu duyurmak istemediği, duyulması için çalışmadığı, fakat Allah tarafından duyurulmuş olup bu hususta gönlüne bir sevinç doğmuş ise, bunda bir zarar yoktur. Ancak amelini ihlâs ile bitirdikten sonra onu başkalarına duyurmak sevdâsına düşer ve bunu söylerse, o zaman yine korkulur. Bu amelin mahvedildiğine dâir rivâyetler vardır. Rivâyete göre; adamın biri: «Ben akşam Bakara sûresini okudum.» deyince İbn Mes'ûd (R.A.): «İşte, okuduğundan nasibin budur.» dedi. Rivâyete göre adamın biri de Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Tam bir sene oruç tuttum, deyince, Resûl-i Ekrem:

مَا صُمْتَ وَمَا اَفْطَرْتَ — Ne oruç tuttun, ne de iftâr ettin! (657) buyurdu. Bâzıları, Resûl-i Ekrem'in böyle buyurması, onun bunu söylemesinden; diğer bâzıları da seneyi tamâmen oruç tuttuğundandır, demişlerdir. Her iki rivâyet de, adamların riyâdan hâli olmadıklarını ortaya koymaktadır. Yoksa amelden sonra yaptığını söylemenin amelini ibtâl etmesi, uzak bir ihtimâldir. Burada en uygunu, geçmiş amelinin mükâfâtını göreceği, bilâhare yaptığı riyânın da cezâsını çekeceği husûsunu söylemektir. Fakat daha ameli bitmeden amel içinde riyâkârlık yapmasındaki hüküm ayrıdır. Bu riyâ, bâzan namaz ve ameli ibtâl eder. Meselâ, ihlâs ile başladığı namaz tamâm olmadan önce riyâya teveccüh edecek olursa, bu riyâ; yâ amellere te'siri olmayan, yalnız bir sevinçten ibâret kalır veyâ amel'e tesiri olur. Şâyet riyânın amel'e te'siri olur; ihlâs ile başlanılan amel, riyâ ile neticelenirse ecri mahvolur. Bu, nâfile namaza başlayan bir kimsenin, birden hâtırına parklarda gezmenin, yâhut bir resmi geçit varsa, ona bakmayı, yâhut da bir yerde unuttuğu malını hâtırlayarak hemen onu gidip almayı istemesi gibidir. Şâyet kendini gören olmasaydı, der'akab namazını bozup bu arzûsunu yerine getirirdi. Bütün bunlar muvâcehesinde, o, görenlerden utanarak ibâdetine devâm edenin hâline benzer. Bu adamın kılmakta olduğu namaz, farz bir namaz idiyse, onu iâde etmesi gerekir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

---

(657) Müslim, Ebû Katâde'den rivâyet etmiştir.

1- BOŞ 2- SONRA 3- HEMEN, DERHAL 4- KARŞI

اَلْعَمَلُ كَالْوِعَاءِ اِذَا طَابَ اٰخِرُهُ طَابَ اَوَّلُهُ

«Âmel bir kab gibidir, sonu iyi olursa evveli de iyi olur.» (658) buyurmuş ve itibârı, hâtimeye yâni neticeye bağlamıştır.

Yine bir rivâyette: «Amelinde bir miktar riyâ eden kimsenin, o riyâsı, amelinin evveliyâtını da mahveder.» (659) buyurulmuştur.

Bu anlattığımız, müstakil bir ibâdet olan namazda düşünülebilir. Yoksa sadaka ve kırâatte düşünülemez. Çünkü bunların her cüz'ü müstakil bir ibâdettir. Riyânın geçmişe şümûlü olamaz. Hac ve oruç ise namaz gibidir. Fakat hâtırına geçen riyâ, sevab kasdı ile ibâdeti tamamlamasına mâni' değilse; meselâ, namaza başlamış, bu defa ardına cemâat toplanmış, buna sevinerek gösteriş için namazını daha güzel kılmağa başlamış ve fakat bunlar olmasa da yine namazını kılacaktı. Burada riyâkârlığı, yalnız amelini daha güzel yapmağa kendisini sevketmiştir. Şâyet riyâ galebe çalar, sevab niyyeti kapalı kalır, kaybolacak hâle gelirse, bu niyyetle işlenen rükünlerin de ifsâd olması gerekir. Zira biz, başlangıçtaki niyyeti kâfi gördük ama, bu niyyeti gölgeleyecek başka bir şey'in ârız olmamasını da şart koştuk. Hâlbuki riyâ, o ihlâs niyyetini gölgelemiştir. Bununla berâber ibâdete girişteki niyyete ve sevabda kasdinin devâmına bakarak, ârız olan riyânın ibâdeti bozmama ihtimâli de vardır. Hattâ sonra gelen riyâ o niyyeti zayıf düşürürse de, ihlâs ile başladığı için ibâdeti ifsâd edilmez denebilir.

Fakat **H â r i s - i M u h â s i b i**, bundan daha ehven olan hâllerde bile amelin fâsid olduğunu kabûl etmiş ve demiştir ki: İbâdetini insanların duymasına yalnız sevinen kimsenin bu ibâdetinde insanlar fırkalara ayrılmış ve bir kısmı bu kadarı da amelini mahveder, demiştir. Çünkü o, başlangıçtaki azim ve niyyetini bozmuş, insanların kendisini övmesine meyletmiş, amelini ihlâs ile bitirememiştir. İtibâr, hâtimeyedir. Sonra devamla: «Ben bu adamın amelinin mahvolmasıyle hükmedemiyeceğim gibi selâmette olması ile de hükmedemem. Bu hususta ihtilâf olduğu için, ben sükûtu tercih ederim. Fakat benim temâyülüm, riyâ ile sona eren amelin mahvolması tarafındadır.» demiştir. Sonra devamla: «Şâyet **H a s a n - ı B a s r î**, bunlar iki ayrı hâllerdir, yâni biri ihlâs, diğeri riyâdır. İlki ihlâs olursa sonra gelen riyâ buna zarar vermez, dedi, sen buna ne dersin? Hâlbuki rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem'e:

(658) İbn-Mâce, Muâviye'den rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçmiştir.
(659) Buhârî ile Müslim'in buna yakın rivâyetleri vardır.

1- KAPLAMA
2- BOZMA
3- YETERLİ
4- YAPIŞMIŞ
7- NETİCEYE BAĞLAMAK
8- MEYLETME

— Ya Resûlallah, ben amelimi gizli yaparım, duyulmasını istemem, fakat duyulur. Duyulunca da sevinirim, deyince, Resûl-i Ekrem:

لَكَ أَجْرَانِ أَجْرُ السِّرِّ وَأَجْرُ الْعَلَانِيَةِ — **Senin için iki ecir vardır, biri yapma mükâfâtı, diğeri de duyulmasının mükâfâtıdır,** (660) buyurdu.»

Bunlar amelin mahvolmamasını gösteriyor demek istedi ve sonra haber ve eser üzerinde durarak, Hasan-ı Basrî'nin: «Ona zarar vermez.» sözü, yâni ameli terketmez. Kendisi Allah rızâsını murâd ettiği amelde gelen bu gibi riyâ hâtıraları ona zarar vermez demektir. Yoksa önce ihlâs ile niyyet ettikten sonra ihlâsı bırakıp riyâya dönerse, ona zarar vermez demek istememiştir. Hadîs-i şerîfe gelince; onun hakkında uzun bir tefsir yapmıştır ki, neticesi üç tevcihden mürekkebdir.

Birinci tevcih: İhtimâl ki, amel bittikten sonra duyulmuştur. Bunun aksini ifâde eden bir hâl yoktur. Bu hâlde tabiatiyle geçmiş amele zarar vermez.

İkinci tevcih: Duyulduğuna sevinmesi, kendisine uyulup aynı amelin başkaları tarafından da yapıldığı için, yâhut da yukarda anlattığımız makbûl olan başka sebeblerden dolayı sevinmiş olmasıdır. Yoksa insanlar nezdinde mevkî sâhibi olduğu için sevinmez. Çünkü Peygamber Efendimiz, ona bu hususta da «Bir ecrin var.» buyurdu. Ecir ancak böyle olur. Yoksa insanların övmesine karşı ecir alacağını kimse söylememiştir. Olsa olsa afvı umulur, denebilir. Aksi hâlde ihlâs ile amel edene bir ecir, riyâ ile amel edene iki ecir var demek olur ki, böyle şey olamaz.

Üçüncü tevcih: Hadisin senedi üzerinedir. Ebû Hureyre'den rivâyet edenlerin çoğu hadîsi gayr-ı muttasıl olarak rivâyet etmişlerdir. Çoğu, (sıkadan bir zât olan) sahîh bir zâta mevkûfen rivâyet eder. Bâzıları da ref'eder. Ortada umûmî hükümler mevcûd iken mürseller ile uğraşmağa lüzûm yoktur, der. Hâris-i Muhâsibî'nin anlattığı bunlardır. Ve kat'î hükme varmamakla sonradan ârız olan riyânın ameli mahvedeceği tarafa meyletmiştir. Bize göre en doğrusu, bu kadar riyânın amelde bir te'sir husûle getirmediği ve ameli ihlâs üzerine başladığı niyyet ile devâm ettirdiği takdîrde amelinin fâsid olmamasıdır. Çünkü başladığı hâlis niyyeti devâm etmektedir.

Riyâ hakkında vârid olan haberlere gelince: Yalnız halkı gözönünde bulundurarak yapmış olduğu amellerde tatbik edilir. Şirket ile alâkalı rivâyetlerde her iki tarafın müsâvî olması veyâ gösterişin daha gaalib ol-

---

(660) Beyhakî İbn Mes'ud'dan, Tirmizî ve İbn Hibbân Zekvan'dan rivâyet etmişlerdir.

1- ARALIKSIZ 2- VAKFEDİLEREK 3- LAĞV EDER 4- GÖNDERİLMİŞ 5- TEFSİR 6- TAKILMIŞ 7- MEYDANA GELME 8- BOZUK 9- DENK, EŞİT

ması hâliyle alâkalıdır. Fakat ihlâsa nisbetle riyâ tarafı zayıf olursa, sadaka ve diğer amellerin sevâbını ifsâd edemiyeceği gibi, namâzı da ifsâd etmemesi gerekir. Bununla berâber ona borç olan, yalnız Allah rızâsı için ihlâs ile namaz kılmaktır. Hâlis demek, hiç bir ihtilâtı [karışımı] bulunmayan demektir. Böyle riyâ karışımı ile kılınınca emri yerine getirmiş sayılmaz da denebilir. En doğrusunu Allah bilir. «İHLÂS KİTÂBI»nda kâfi derecede beyânda bulunduk. Oraya da mürâcaat edebilirsin. Buraya kadar anlattığımız, ihlâs ile başlanan ibâdete; yâ ibâdet esnâsında veyâ ibâdet bittikten sonra karışan riyânın hükümleri idi.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Üçüncü kısım, niyyet ânındaki riyâdır. Namaza başlarken riyâ ile başlamaktır. Şâyet sonuna kadar bu riyâ devâm ederse, kıldığı namazın namaz olmayıp iâdesi gerektiğinde ihtilâf yoktur. Şâyet namaz içinde pişmân olup riyâdan vaz geçerse, ihlâsa dönüp ihlâs ile namazı bitirmişse, bunun hakkında da üç görüş vardır:

1. Bir fırka, başlangıç sahîh olmadığı için devâmı sahîh olmaz. Namazı keser ve yeniden ihlâs ile niyyet ederek kılar, dedi.

2. Bir kısmı da, nerede riyâdan vaz geçip ihlâsa dönmüşse oraya kadar kıldıklarını namazdan çıkmadan tekrar kılar, namazı bozmaz, iftitah tekbîri bâkîdir. Zîra tekbîr-i tahrîme bir âkiddir. Riyâ ise kalbde bir hâtıradır ki, tekbîri, âkid olmaktan çıkaramaz. Yâni namaza başlaması, başlamak sayılır. Ancak ikinci rek'atta niyyetini düzeltmişse yeniden o rek'atları kılar, demişlerdir.

3. Diğer bir kısmı da; hiç bir şey lâzım gelmez. Kalbinden istiğfâr ederek namazını tamamlar. Çünkü itibar, hâtimeyedir. İhlâs ile başlayıp riyâ ile bitirdiği amel mahvolduğu gibi, riyâ ile başlayıp ihlâs ile bitirdiği amel de makbûl olur, dediler. Muvakkat, geçici necasetle pislenen beyaz elbise gibi, yıkandığı zaman temizlenir. Namaz, rükû, sücûd, ancak Allah için olur. Başkası için yapılır ve Allah'tan başkasına secde ederse kâfir olur. Fakat bunun vaziyeti böyle değil, ibâdetine bir riyâ ve bir gösteriş eklenmiş, bilâhare de tevbe ve nedâmet ile bundan vazgeçerek, insanların övgü veyâ yermesine aldırış etmemiştir. Binâenaleyh namazı sahîhdir dediler.

Bu ilk iki fırkanın görüşleri tamâmen fıkhî kıyasların dışında kalır. Bunların başında rükû ve sücûdleri iâde eder de iftitâh tekbîrini iâde etmez diyenler gelir. Zîra rükû ve sücûdları sahîh değilse, namazda fazla hareketlerde bulunduğu için, namazı zâten fâsiddir. «Hâtimeye nazaran namazı sahîhtir» diyenlerin sözü de böyledir. Riyâ, niyyeti bozuyor. Asıl riâyet edilmesi gereken, namaza başlarken hâlis niyyettir.

1- BOZMA 6- MÜVAQQATİ 11- BUNDAN DOLAYI
2- YETERLİ 7- PİSLİK 12- SON
3- İLK 8- SECDE
4- DEVAMLI 9- PİŞMANLIK

Hâlbuki fıkhî kıyâsa ittibâen şöyle denilmeli idi: Başlangıçta sırf riyâyı niyyet etmişse, zâten başlangıç sahih değil; başlangıç sahih olmayınca, müteâkıb hareketler de sahih değildir. Meselâ, namaz kılmak niyyeti olmayan bir kimse, insanlar kendisini gördükleri için elbisesi pis de olsa aldırış etmeden namaza başlar. Bu, niyyetsiz namazdır. Çünkü niyyet, dînî bir arzûdan doğar. Burada ne dînî bir sâik var, ne de dînî bir icâbet. Bu, namaz değildir. Fakat namaz kılmak niyyetinde idi de ancak insanlar gördüğü için daha da heveslendi ve övülmesini isteyerek kıldı ise, burada iki sebeb toplanmış oldu. Böyle iki sebebin toplanması, ya tahlîl ve tahrîmesi bulunmayan, yâni giriş ve çıkışı bulunmayan sadaka ve Kur'ân okumakta olur veyâ başlangıcı ve sonu bulunan namaz ve hac gibi ibâdetlerde olur. Şâyet sadakaya riyâ karışmışsa, riyâsı nisbetinde günahkâr, ihlâsı nisbetinde de sevâba nâil olur. Âyet-i Celîle'de: «Zerre kadar iyilik işleyen mükâfâtını bulur, zerre kadar kötülük işleyen de cezâsını görür.» buyurulduğuna göre sahih niyyeti kadar mükâfat, fâsid niyyeti kadar da ikâb görür ve bu ihlâs ile riyâ birbini mahvetmezler.

Şâyet bu ihtilât [karışım], niyyetinde yapılan karışıklık sebebiyle fâsid olan bir namazda ise, o zaman kıldığı namaza bakılır. Namaz ya farz veyâ nâfiledir. Nâfile ise hükmü, aynen sadaka gibidir. Bir cihetden âsî, bir cihetten ise mutîdir. Namazı fâsiddir. «Buna uymak bâtıldır» denemez. Meselâ, terâvih namazı kıldıran bir adamın gerek kırâet, gerek diğer tavır ve davranışından, «Bu adamın maksadı gösteriştir, eğer peşinde cemâat olmasa, evde yalnız kılsa terâvih kılmazdı. Binâenaleyh, buna uymak sahih değildir» diye hüküm çıkarmak doğru olmaz. Bu, çok uzak bir ihtimâldir. Belki her ne kadar bu gibi gösterişleri varsa da, bu adam bu nâfile ibâdetle yine Allah rızâsını kasdetmiştir. Bu kasdı ile namazı sahih, ona uymak ise câizdir. Şâyet böyle bir riyâsı varsa, onun da cezâsını çeker demek en doğrusudur.

Fakat kıldığı, farz bir namaz olup, hem sevab, hem de gösteriş niyyetleri var ve aynı zamanda her biri müstakil değil, yâni her ikisini birden niyyet etmişse, bu niyyetle kıldığı namaz borcuna sayılmaz. Çünkü yalnız Allah rızâsı için kılacaktı, onu yapamadı. Şâyet her sebeb müstakil ise, yâni riyâ olmasa da borcu olan farzını kılacaktı veyâ borcu olmasa da riyâ için bir nâfile namaz kılacak idiyse, şimdi ikisi toplanmış ve böylece bir farz namazı kılmış ise. İşte burası düşündürür. Meselâ, adamdan istenen, yalnız Allah rızâsı için namaz kılmaktı. Bu, riyâyı katmakla ihlâsı ortadan kalktı, kalktığı gibi de namaz sahih değildir denildiği gibi, bu adam müstakil Allah rızâsı için namaz kılacaktı. Bu istiklâliyet var. Her ne kadar buna bir de riyâ karışırsa karışsın farzı düşmez de denebilir. Bu, gasbedilen yerde kılınan bir namaz gibidir. Bu gibi yerde namaz kılmakla âsî olursa da borcunu edâ etmek ve farzı yeri-

1- TABİ TUTARAK 2-SIRAYLA 3-SEVKEDEN 4-İLK TEKBİR
5-BOZUK 6-CEZA 7-İSYANKAR 8-İTAATKAR 9-BUNDAN DOLAYI
10-MÜSTAQİLLİK

ne getirmek bakımından mutî olur. Her iki ihtimâl de bu namazda vardır.

Şâyet riyâ, namazın aslı ile alâkalı olmaz da, başlaması ile alâkalı olursa; meselâ evinde yalnız kılsa, namazı son vakitlerde kılacakken, cemâat olduğu için onlara gösteriş olarak ilk vaktinde kılmak gibi, bu şekil riyâ, namazın sıhhatine mâni değildir. Çünkü namazın aslında riyâ yoktur, vaktini tesbîtte riyâ vardır. Bunun, niyyete te'siri olamaz. Bizim anlattığımız, amele teşvîk eden riyâ hakkındadır. Fakat yalnız insanların duymasıyla sevinmekten meydâna gelen riyânın amel üzerinde te'siri yoksa, namaza zarar getirmez.

Bu anlattıklarımız, fıkıh ölçülerine muvâfık düşen görüşlerimizdir. Aslında mes'ele mühimdir. Fakîhler fıkıh kitablarında müstakil olarak buna temâs etmemişlerdir. Bu hususta konuşanlar, fıkıh kaanunlarını ve namazın sıhhat ve fesâdındaki fetvâları düşünmemişler, ancak kalbleri temizleme ve ihlâs talebindeki hırs ve hevesleri; kendilerini ibâdetleri ifsâda teveccüh ettirdi. Görüşümüze binâen anlattıklarımız en iktisadlı bir yoldur.

Her şey'i olduğu gibi ancak Allah bilir.

20 nci BEYÂN : ALTINCI FASIL

RİYÂNIN TEDÂVİSİ VE KALBİ TEMİZLEME YOLLARI

Buraya kadar yaptığımız izahdan, riyânın amelleri mahvedip, Allah'ın gadabına sebebiyet verdiğini, büyük tehlikelerden bulunduğunu öğrenmiş olduk. Kendisinde riyâ bulunan kimsenin, bunu bir an evvel izâlesi için uğraşması, mücâhede etmesi, hattâ zorluklara katlanması gerekir. Şifâ, çirkin ve acı ilâçları içmektedir. Bu bir mücâhededir ki, bütün insanlar buna mecbûrdur. Zira her çocuk, iyiyi ve kötüyü aramıyacak şekilde zayıf olarak yaratılmıştır. O, gözünü açıp insanlara baktığı zaman, bunların birbirine karşı yapmacık hareketlerde bulunduklarını görür. O da ister istemez onları taklîde koyulur, bu hâl kalbinde yerleşir. Onu kalbinden söküp atmak, şehvet kuvvetine karşı koymak ve şiddetli mücâhede ile mümkün olur. Kimse bu mücâhedeye muhtâç olmaktan kurtulamaz. Fakat bu mücâhede önceleri ne kadar zor ise de, neticesi o nisbette çok kolaydır. Riyânın tedâvisi için iki makam vardır. Birincisi, riyâ ağacının köklerini kalbden söküp atmak, ikincisi şu anda hâtırına geçenleri def'etmektir.

BİRİNCİ MAKAM

Birinci makaam: Riyâyı kökü ile kalbden söküp atmaktır. Riyânın aslı, mevkî sevgisidir. Tafsîlâtına giriştiğimiz zaman, bunu üç asılda toplarız. O da övülmeyi sevmek, zemden kaçınmak ve insanlarda olan şeylere

1- FIKIH ALİMİ.
2-BOZMA
3-GAZAB
4-MAHV, GİDERİLME

tama' etmektir. İnsânı riyâkârlığa sevkeden bunlardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin rivâyetinde; Bedevînin biri Resûl-i Ekrem'e:

— Adam var ki, hamiyet ve gayretinden dolayı harbeder, adam öldürür, yâni mağlûb oldu demesinler diye muhârebe eder; adam da var ki, herkesin gönlünde yer etmek, bir rütbe almak için cenk eder, adam da var ki, nâm salmak için çarpışır, deyince, Resûl-i Ekrem:

«مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ»

— **Ancak i'lâ-yı Kelimetullah** [Allah'ın adını yüceltmek] **için harb eden kimse, Allah yolundadır.** (661) buyurdu.

İbn Mes'ûd (R.A.) da: «İslâm ve düşmân orduları karşılaştığı zamân, melekler iner, herkesi kendi mertebesine göre yazarlar. Meselâ, falanca nâm almak için, falanca mülk edinmek için harbediyor. Vatan için cihâd ise, dünyâ tama'ına işârettir. Bu sûretle onları tezyif ederler.» demiştir. Hz. Ömer (R.A.): «Bakarsınız bir kimse için «Falanca şehid oldu» derler. Hâlbuki araştırırsanız atının terkilerini para ile doldurduğunu görürsünüz.» demiştir. Yine Resûl-i Ekrem:

«مَنْ غَزَا لَا يَبْغِي إِلَّا عِقَالًا فَلَهُ مَا نَوَى» «**Kim gazâ eder de, gazâsından maksadı bir deve bağı olursa, onun için niyyet ettiği vardır.**» (662) buyurmuştur. Yâni herkes niyyetine göre mükâfat alır. Peygamberimiz burada, muhârebe eden kimsenin tama'ına işâret buyurmuştur. Bâzan adam yaptığı iyi işinden dolayı övülmek istemez. Fakat yerilmekten de hoşlanmaz. Zengin cömerdler arasında bulunan cimriler gibi. Cömerd zenginler çok verirler. Bu cimri de yerilmemek için az az verir. Kahramanlar arasında bulunan korkaklar gibi; bu adam zâten övülmez, fakat yerilmekten korktuğu için, harb meydânından kaçmaz. Geceyi sabahlara kadar namaz kılan kimseler arasında bulunan gibi. Zâten övülmesine imkân yoktur, ancak yerilmesin diye o da onlar arasında bir kaç rek'at namaz kılar. Bunun içindir ki, techil edilir korkusu ile bilmediği bir husûsu bilenden sormaz da, bilmeyerek fetvâ verir. Câhil olduğu hâlde kendisini ulemâdan gösterir. Bütün bunlar yalnız yerilme korkusu ile yapılan işlerdendir.

İşte insânı riyâkârlığa sürükleyen şu üç sebebtir, yâni övülmek zevki, yerilmek korkusu ve insanlardan bir şey ummaktır. Bunlardan kurtu-

(661) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(662) Nesâî rivâyet etmiştir.

1-AÇ GÖZLÜLÜK 2-HARP MUHAREBE 3-KÜÇÜK DÜŞÜRME
4-KÖTÜLENME 5-HASİS 6-BİLGİSİZ SAYILMA 7-BİLGİSİZ

luş çâresi ise, bu kitâbın birinci kısmında hulâsaten beyân ettiğimiz hususlardır. Fakat burada da hâssaten riyâ ile alâkalı tedâvi çârelerini zikredelim. Şübhe yok ki, insan oğlunun bir şey arzûlayıp ona heves etmesi, yâ şimdiki hâlde veyâ gelecekte kendisi için faydalı ve zevkli olduğunu zannettiği içindir. Şâyet şu anda tatlı olmakla gelecekte acı olduğunu anlarsa, kolayca ondan vazgeçer. Meselâ, balın tatlı bir şey olduğunu bilir, ona heves eder. Fakat içinde zehir olduğunu anlayınca hemen ondan vazgeçer. İşte zevkli sandığı riyâkârlığın da ilerdeki zararlarını bilmekle kolayca bundan vazgeçebilir.

Mürâî, riyânın zararlarını, kalbini bozduğunu, tevfîk-ı ilâhiden bu anda kendisini uzaklaştırdığını, Âhiretteki azâbını, Allah'ın kendisine olan gazabını, mahşer yerinde, «Yâ gâdir, yâ fâcir veyâ mürâî!» diye çağırılarak, Allah'a ibâdet ile dünyâlık peşinde koşmaktan, yaptığı ibâdetle insanların gönüllerini avlayarak Allah ile alay etmekten, kullarca sevilmeğe çalışmakla, Allah'ı buğzettirmekten, Allahtan uzaklaşmakla onlara yaklaşmaktan, onların övgüsünü Allah'ın zemmi üzerine tercîhden ve onların rızâsını Allahın gazabında aramaktan utanmadın mı? Bir tânesi üzerine de Allah'ı tercîh edemedin mi? diyerek yaratıklar arasında rezil - rüsvây olacağını düşünmedin mi? denecektir. İnsân oğlu bu rezâleti düşündüğü, dünyâlıkta kullardan edindiği istifâde ile Âhiretteki kaybını karşılaştırdığı ve Âhirette kaybettiği mükâfatını, hâlbuki ihlâs ile yaptığı bir amelinin bile sırasına göre bütün günahlarına ağır geleceğini düşündüğü ve riyâ ile yapıldığı için aynı amelin günahlar tarafına geçtiğini ve bu sûretle Cehennem'e sürükleneceğini hâtırladığı takdirde, elbette bundan vazgeçer. Riyâda yalnız ameli mahvetmekten başka bir şey olmasa da, bu kadarının bile kâfi olduğunu düşünmeli, hattâ buna rağmen diğer sevabları ağır gelip Cennet'e gitse bile riyâ ile yapmış olduğu amelini eğer bir niyyet farkı ile ihlâs ile yapsa onun sâyesinde Cennette daha üstün mevki kazanacağını hâtırlamalı, bütün bunlardan riyâ sebebiyle düştüğünü bilmeli ve riyâdan vazgeçmelidir. Bunların hâricinde dünyâda da insanların gönüllerini avlamak için çektiği zahmeti düşünmelidir. Birinin gönlünü alırken diğeri darılır. Bâhusûs Allah'ın gazabında kulların rızâsını arayan kimsenin, ne dünyâ, ne de Âhirette bir fayda görebileceğini düşünerek, onları Allah üzerine tercih etmemelidir.

Maddî menfaat ümidiyle gösteriş yapıyorsa, kulların kalblerinin Allah'ın yed-i kudretinde olduğunu, Allahu Teâlâ irâde etmeden bir şey yapamıyacaklarını, rızkı verenin yalnız Allah olduğunu, insanların eline bakan kimsenin zillet ve meskenetten kurtulamıyacağını, şâyet murâdına erse bile dâimâ onların minneti altında kalıp onlara karşı küçük düşeceğini bilmelidir. Bunları bilen bir insan böyle boş ümide kapılarak Allah katındaki fazîleti terkeder mi?

1- İKİ YÜZLÜ
2- YARDIM
3- ZULMEDEN

6- YETERLİ
7- TEMBELLİK

İnsanların yermelerinden korktuğuna gelince; bundan korkmakta da bir mâna yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ yermedikten sonra, insanların yermesi hiç bir zarar getirmez. Ne ömrüne, ne rızkına, ne de Cennetlik ise Cehennemlik olmasına ve ne de Allahın gazab ve buğzetmesine bir te'siri olur. Mahlûkaatın cümlesi âcizdir. Başkası şöyle dursun, kimse kendisine bile zarar, kâr, ölüm kalım gibi bir şey getiremez.

İşte şu üç sebebin, âfet ve zararlarını iyice idrâk edip, fikrettiği takdirde, riyâdan nefret ederek Hz. Allah'a rücû eder, döner. Zira çalışan adam, zararı çok ve kârı az olan işe heves etmez. İnsanlar onun riyâ ettiğini bilseydi, herkes ondan nefret ederdi. Hâlbuki Allahu Teâlâ onu er-geç rezil-rüsvây edecek, herkes bu rezâleti ile kendisini tanıyacaktır. Riyâdan kaçınmak için yalnız bu kadarı bile kâfidir. Şâyet ihlâs ile amel etse, Allahu Teâlâ onu mahlûkatına teşhir edecek, kendisini onlara sevdirecek, onları kendisine rabt edecek, bağlayacak ve onu medh u senâ edeceklerdir. Her ne kadar onların medhinde bir kemâl olmasa bile, neticede bu, böyle olacaktır. Aslında medihde bir kemâl olmadığı gibi, zemde de bir noksanlık yoktur. Nitekim şâirin biri: «Benim medhim zînet, zemmim ise ayıbdır.» deyince, Resûl-i Ekrem:

كَذَبْتَ ذَاكَ اللّٰهُ الَّذِى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **«Yalan söyledin; o senin dediğin tek olan Allah'a mahsustur.»** (663) buyurdu.

Zira zinet ve süs ancak O'nun medhinde, kusûr ise O'nun zemmettiğindedir. Sen Allah katında fenâ bir insân isen, insanların medhi ne fayda sağlar? Allah katında iyi bir insân isen, insanların zemmi ne zarar getirir?

Âhireti, onun ebedî ni'metlerini ve yüksek mevkilerini hâtırlayan kimse, insanlarla alâkalı şeylerden ömrü boyunca nefret duyar, onların gussa ve kederlerine canı sıkılır ve gönlünü doğrudan doğruya Hz. Allah'a bağlayarak riyâ zilletinden ve insanların kalblerini araştırmaktan kurtulur. İhlâs sâyesinde, kalbi nurlanır, gönlü genişler ve Allah ile olan ünsiyyeti nisbetinde mükâşefe kapuları kendisine açılır. Artık o, halktan uzaklaşır, dünyâyı hakîr görür, Âhireti büyük bilir. Kalbinden halk sevgisi çıkar, riyâ bağları çözülür, ihlâs yolları ona açılır.

İşte buraya kadar dercettiklerimiz, riyâyı kökünden atabilmek için, ilimle olan tedâvi yollarıdır.

Ameli tedâvisine gelince: Fuhşu sevenlerin saklı yerler aradıkları gibi, mümkün mertebe ibâdetleri için gizli yer aramalı ve halka duyur-

---

(663) Hâkim, Ekra' b. Habis'den rivâyet etmiştir.

1-KÖTÜLENME 2-DÜŞMANLIK 3-BELA 4-GERİ 5-YETERLİ
6-GÖSTERME 7-KÖTÜ 8-GİZLİ ŞEYERİ AÇIĞA ÇIKARMA İLMİ
9-KÜÇÜK 10-ÇİRKİN 11-KÖTÜLEME

mak arzûsunu nefsinden kesecek şekilde saklanmalı da, ibâdetini Allah'-tan başka kimse görmediğine emîn olmalıdır.

Rivâyete göre Ebû Hafs el-Haddâdî'nin adamlarından biri, dünyâyı ve dünyâlık peşinde olanları zemmetti. Ebû Hafs: «Gizlemen gereken şey'i ifşâ etmiş oldun! Bundan sonra, artık toplantılarımıza gelme!» dedi. Bu kadarını bile ifşâya müsâade etmedi. Zîra dünyâyı zemmin altında zâhidlik iddiâsı yatar. Riyâdan kurtuluşun en büyük çâresi gizliliğe riâyettir. Gerçi bu gizliliğe riâyet önceleri ağır ve zor gelir, fakat sonraları kolaylaşır. Çünkü Allahu Teâlânın yardımı ve tevfîki ona yetişir. Allahu Teâlâ, bir kavme verdiği ni'meti, onlar kendilerini bozmadıkça, ellerinden almaz. Mücâhede kuldan, hidâyet Allah'dandır. Kuldan, kapuyu çalmak, açmak ise Allah'dandır. Allahu Teâlâ, ihsân edenlerin ecrini zâyi' etmez. Bir hasene de olsa, onu kat kat çoğaltır ve kendi fazlından ziyâdesiyle mükâfat verir.

İKİNCİ MAKAM

İkinci makaam: İbâdet esnâsında ârız olan riyânın önlenmesi hakkındadır. Bunu da öğrenmek lâzımdır. Zîra nefsiyle mücâhede edip, kanâati, tama'ı kesmek, insanların gözüne girmek hevesinden vazgeçmek, medh ile zemme aldırış etmemekle kalbinden riyânın kökünü söküp atmak isteyen kimseyi ibâdet esnâsında da şeytan rahat bırakmaz. Çeşitli riyâ hâtıraları ile karşısına çıkar. vesvesesini ondan ayırmaz, nefsin arzûsu da tamâmen zâil olmaz. Bunun için ârız olan riyâ hâtıralarını da yok etmeğe ehemmiyet vermesi lâzımdır. Bu **hâtıralar** da üç şekildedir. Bâzan tek bir hâtıra gelir, bâzan birbirini tâkib ederler.

Birincisi, ibâdetini insanların duymasını bilmek ve bilmelerini ummaktır. Sonra bunu, insanların yanında mevki sâhibi olma ve övülme sevgisi tâkib eder. Buna meylederek bunu öğrenmek ister. Bunların birincisine mârifet, ikinci hâle şehvet, rağbet, üçüncü hâle ise fiil, yâni azm u tasmîm denir. Birinci hâtırayı, ikinci hâtıra tâkib etmeden ref'etmek için aranan kâmil kuvvet, ne zaman ki, hâtırına ibâdetini halkın bilme isteği veyâ halkın duymasını arzû etmek gelirse, hemen halkın bu ibâdeti bilip bilmemesinden sana ne kâr var? Allah biliyor ya, daha başkasının bilmesinden ne fayda? deyip onu reddetmeğe çalışmaktır. Şâyet halk tarafından övülmeye rağbeti buna eklenirse, daha önce riyânın âfetlerinde zikrettiğimiz hususları hâtırlamalı, Kıyâmet günü Allah'ın mekrine uğrayıp en dar zamanda perîşan olacağını düşünmelidir. Yapmış olduğu ibâdetini insanların bilmesini arzû etmesi kendisini riyâkârlığa sürüklediği gibi, riyânın âfetlerini hâtırlamak da riyâya karşı nefret uyandırır da, o arzû ve isteğe karşı çıkar. Çünkü Allahın mekrine ve ikaabına uğrayacağını düşündükçe riyâdan nefret eder. Şehvet riyâya teş-

1-YARDIM 7-İŞLER
2-İYİLİK 8-ÖNCEDEN KARARLAŞTIRMA
3-FAZLA 9-YÜCELTMEK
4-TAKILMIŞ 10-HİLE

vik ederken bu nefret de riyâdan uzaklaştırır. Nefis ise bunlardan kuvvetli olan tarafa uymak ister.

Demek ki, ibâdet esnâsında ârız olan riyâyı söküp atabilmek için üç şey lâzımdır. Birincisi mârifet, ikincisi, kerâhet ve üçüncüsü de ibâ ve i'razdır. Bâzan insânın, ihlâsla başladığı bir ibâdete sonradan riyâ karışır da, mârifet ve kerâhet onu önlemeden insan bunu kabûl eder. Bunun sebebi, gönlün, yerilmeden hoşlanmayıp övülme aşkı ile dolu olmamıdır. Hırs, gönlünü kaplamıştır. Kalbinde başkasına yer kalmamıştır. Riyânın âfetiyle kalbinde, ibâdete başlarken sakladığı mârifet gider. Çünkü kalbinde övülme aşkı yer almıştır. Bu, gazabı yerip kendini hâlim ve yumuşak huylu göstermek isteyen, sonra da kendisini kızdırdıkları zaman, bu kararını unutup da birden bire kalbi hiddetle dolup gazabın âfetini unutan kimsenin hâline benzer. Bunun gibi, şehvet zevki kalbi doldurur ve mârifet nûrunu kalbden uzaklaştırır. Câbir, şu sözü ile buna işâret etmiştir: «Biz Resûl-i Ekrem ile ağacın altında, kaçmamak üzere muâhede etmiştik, fakat ölüm için biat etmedik, bu hususta söz vermedik. Bunun için Huneyn cenginde bunu unuttuk. Bunun üzerine: «Ey ağaç altında biat edenler» diye çağırıldık ve döndük. Zira kalblerimiz korku ile dolmuştu. Bu sebeble eski muâhedeyi unuttuk, tâ ki bize hâtırlatıldı.» Âni olarak saldıran şehvetlerin çoğunda hâl böyle oluyor. Çünkü onun îman bağına olan zararını bilmek unutuluyor. Bu mârifet unutulunca kerâhet görünmüyor. Çünkü kerâhet mârifetin neticesidir.

Bâzan bu hâlde insan hâtırlar ve bu hâlde gelen hâtıranın Allah'ı gadablandıran bir riyâ olduğunu da anlar. Buna rağmen şiddetli iştiyâkından dolayı yine de riyâsına devâm eder. Nefsâni arzûları aklına galebe çalar da bu peşin zevkini önleyemez ve hemen tevbe edemez. Veyâhut şiddetli arzûsundan dolayı bunun üzerinde durmak istemez de, başka tarafa vurur. Nice âlimlerin hâtırına öyle şeyler gelir kı onları ona ancak riyâkârlık söyletir. O ise, yine bile bile, o sözüne devâm eder. İşte bunun cezâsı iki kat olur. Zira riyânın cezâsını müdrik olduğu hâlde, onu kabûl etmiştir. Kerâhetten hâli olan mârifet, buna fayda sağlamamıştır. Yâni riyânın hem kötü olduğunu bilecek, hem de ondan hoşlanmayacaktır. Bâzan insânda hem mârifet, hem de kerâhet bulunduğu hâlde, kerâhet tarafı zayıf fakat şehvet tarafı kuvvetli olduğu için, yine riyâyı dâvet eden sebebleri kabûl eder ve riyâkârlıkta bulunur. Buna da kerâhet fayda vermiyor. Çünkü riyâyı kerih görüp ondan hoşlanmamak onu yapmamağı gerektirir ki bunu yapamıyor.

Demek ki, ibâdet esnâsında ârız olan riyâyı önlemek için, üç şey'in toplanması lâzımdır: Mârifet, kerâhet, ibâ. Mârifet, riyânın kötülüğünü ve zararlarını bilmek, kerâhet, ondan hoşlanmamak, ibâ ise, ondan uzak kalmaktır. İbâ kerâhetin, kerâhet de mârifetin neticesidir. Mârifetin kuv-

1-TAKILMIŞ 2-İĞRENÇLİK 3-KABUL ETMEMEK, TİKSİNMEK 4-YÜZ ÇEVİRMEK 5-BELA 6-CÖMERT 7-ANDLAŞMA 8-GAZAB 9-BOŞ 10-İĞRENÇ, MEKRUH

veti, îman ve ilim nûrunun kuvveti nisbetindedir. Zayıflığı da gaflet, dünyâ sevgisi, Âhireti unutmak ve Allah katında olanı az düşünmek, dünyâ hayâtının âfetlerini ve Âhiret ni'metlerinin büyüklüğünü, riyânın bütün hatâların başı ve her günâhın kaynağı olduğunu düşünmenin zafiyetindendir. Zîra mevkî, dünyâlık sevgisinin zevki, kalbi karartır, düşünemez hâle getirir, âkıbeti düşünemez, kitâb, sünnet ve ilmin nûrları ile aydınlanamaz.

Şâyet, riyâdan hoşlanmayıp onu kerîh gördüğü, bunun böyle olmasını istediği ve kendi imkânları ile bunu redde çalıştığı hâlde, yine de istemiyerek içinden riyâya bir temâyül uyandığında acaba bu da mürâîlerden sayılır mı? dersen:

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ kullarına güçlerinin yetmiyeceği bir teklifde bulunmaz. Şeytânı kalbinden söküp atmak ve ona vesvese verdirmemek kulun elinde değildir. Tabîatini şehvetlere meyletmekten uzaklaştıramaz. İnsânın yapabileceği, Allah'a ve Âhirete olan îmânı, dini bilgisi ve neticedeki kötülükleri bilmesiyle şehvetlerine karşı koymak ve bunu sevdirmemeğe çalışmaktır. İnsân, bu kadarını yapınca, nihâi vazifesini yapmış olur. Nitekim rivâyete göre Ashâb-ı Kirâm, Resûl-i Ekrem'e:

— Kalbimize öyle şeyler geliyor ki, bunları dilimizde konuşmak, bize göklerden düşüp parça parça olmaktan daha ağır gelir, diye şikâyette bulunduklarında, Resûl-i Ekrem:

أَوَقَدْ وَجَدْتُمُوهُ ذَلِكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ — Siz bu hâli buldunuz mu? İşte açık iman budur, (664) buyurdu. Yâni insânın hâtırına her şey gelebilir, mümkün mertebe kötü şeyleri redde çalışmalıdır. Sarîh îman, buldukları o vesveseleri kerîh görmeleridir. Yoksa vesveseye «Sarîh îman» denemez. Geride vesveseyi kerîh görmeleri kalmıştır. İşte «Sarîh îman», onu kerîh görmek ve ondan hoşlanmamaktır. Riyâ ne kadar ağır olsa da, Allah hakkında hâtıra gelen vesveseden hafiftir. Bu gibi vesveseden hoşlanmamakla zararı kalkarsa, bundan daha ehven olan riyâ sevgisinden hoşlanmamak da onun mes'ûliyetini kaldırır. Yâni riyâ sevgisi, istemiyerek de gelebilir, fakat onu kerîh görmek, onun mes'ûliyetini yok eder.

Bunun gibi, İ b n A b b â s'dan (R.A.) gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَدَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ إِلَى الْوَسْوَسَةِ

«O Allah'a hamdederim ki, şeytânın hilesini vesveseye çevirdi.»

(664) Müslim rivâyet etmiştir.

1- HABERSİZLİK 6- AÇIK
2- ZAYIFLIK 7- EHVEN
3- MEYLETME
4- İKİ YÜZLÜ

(665) buyurdu. İbn Hâzim de: «Nefsinden gelen kötü bir şey'e hoşlanmadığın zaman, ondan sana zarar gelmez. Fakat nefsinden gelen kötü şey'e yine kendi nefsin için râzı olursa, o zaman nefsini itâb et ve kına!» demiştir. Demek ki sen i'râz edip kerâhetle reddettiğin zaman, şeytânın vesvesesi ve nefsin aldatması sana zarar vermez. Riyâyı hâtırlatan ve hâzırlayan bütün sebebler şeytandandır. Bundan sonraki meyil ve heves nefistendir. Riyâdan hoşlanmamak ve onu kerih görmek, akıl ve îmandandır. Ancak şeytânın bu hususta başka bir aldatma yolu da vardır. Sana riyâyı kabûl ettiremediği takdirde, seni mütemâdiyen şeytân ile mücâdeleye dâvet eder. Maksadı, kalbinin huzûrunu selbedip ihlâsın sevâbından seni uzaklaştırmaktır. Zira devamlı şeytan ile mücâdele, Allah ile münâcâtın sırrından insânı uzaklaştırmaktır ki, bu, Allah katındaki mevkiine noksanlık getirir.

RİYÂ HÂTIRALARINI DEF' ETMEKTEKİ MERTEBELER

Riyâdan kurtulanlar, riyâ hâtıralarını def'etmekte dört mertebeye ayrılırlar.

Birinci mertebe: Riyâ şeytandandır deyip onu reddetmekle kalmayıp, daha iyidir zannıyle bu hususta uzun mücâdelelere girişmektir. Bu mücâdele, Allah ile olan münâcâtından ve bulunduğu hayır yolundan kendini alıkoyup âdeta girdiği yoldan sarf-ı nazar ederek yolda karşısına çıkan yol kesenlerin tâkibine koyulmak gibi hakikî bir eksikliktir.

İkinci mertebe: Onunla uğraşmanın yolundan geri kalmak gibi bir eksiklik olduğunu bildiği için, hiç mücâdeleye girişmeden, yalnız bir tekzib ile iktifâ etmektir.

Üçüncü mertebe: Bunu yalanlamak, az da olsa bir meşgale olacağından, yalnız ondan hoşlanmamakla iktifâ edip yoluna devâm etmektir.

Dördüncü mertebe: Riyâ sebeblerinin cereyânı ânında, yine şeytânın kendisine hased edeceğini bildiği için, şeytânın ifsâdı arttıkça, o da inâdına ihlâsa ehemmiyet verir. Allah'ı düşünmek ve şeytânı daha da kızdırmak için sadaka ve ibâdetlerini çok daha gizli yapmağa gayret etmektir. İşte şeytânı kızdırıp ümidini kestiren ve artık bir daha riyâ vesvesesiyle kendine yaklaştırmayan bu davranıştır. Rivâyete göre Fudayl'e:

— Falanca seni çekiştiriyor, dediklerinde, Fudayl:

— Onu, ona yaptırana ben kızarım, dedi. Onlar:

— Kimdir yaptıran? dediklerinde, Fudayl:

— Şeytandır. Allah o adamı afvetsin, ben şeytâna kızar, Allah'a ibâdet ederim, dedi. Yâni ona uymam demek istedi. Şeytân, bir kulun bu şekil davranışını görünce, onu daha fazla Allah'a yaklaştırmamak için ondan vazgeçer.

---

(665) Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

1- AZARLAMA 2- YÜZ ÇEVİRME 3- İĞRENÇLİK 4- KÖTÜ 5- DEVAMLI OLARAK 6- ZORLA ALMA, KAPMA 7- YETİNME 8- BOZMA

İbrâhim-i Teymî diyor ki: Şeytan insânı kötülüğün kapusuna dâvet eder. Bu dâveti sezen insan, ona icâbet etmeyip daha çok ibâdete koyulsun. Bunu gören şeytân, artık ondan uzaklaşır. Şeytân, çağırdığı insânı mütereddit gördüğü zaman ümîdlenir, onun peşini bırakmaz, fakat buna rağmen yine ibâdete devâmını görünce, artık ümîdini keser, adamı terkeder. Hâris-i Muhâsibî şu dört mertebeyi güzel bir misâl ile îzâh etmiştir. Diyor ki:

Bunlar, istifâde edip doğruya ve hidâyete ulaşmak için ilim ve hadis meclisine gitmek isteyen dört kimse gibidir. Bunların hak ve hakîkati anlayacaklarından korkan bid'at sâhibi biri önlerine çıkar.

İlk gelene mâni' olur, onu yolundan alıkor da kendi bid'at meclisine dâvet eder. Fakat yolundan geri kalan adam oraya da gitmez. Bu sefer bid'at sâhibi onunla mücâdeleye başlar. Adam da bid'at sâhibi ile mücâdeleyi bir vazife telâkki ederek onunla mücâdeleye kalkışır. Bid'at sâhibi bunu da bir muvaffakıyet kabûl eder. Çünkü adamı yolundan alıkoymuş, lüzumsuz şeyle oyalamıştır.

İkinci gelenin yoluna çıkar, onu da bir müddet oyalar, fakat adam onunla daha fazla uğraşmadan yoluna devâm eder. Bid'at sâhibi bunu da bir zaman meşgûl ettiği için, yine memnûndur.

Üçüncüsünün yoluna çıkarsa da, üçüncüsü onun tarafına hiç bakmadan yoluna devâm eder. Bid'at sâhibi bundan ümîdini keser.

Bu def'a dördüncü ile karşılaşır. Dördüncü ise hiç tarafına bakmadan yürüyüşüne daha da hız vererek yoluna devâm eder. Bid'atçının tamâmen ümîdini kestiği bu dördüncüdür. İkinci bir karşılaşmada diğer üçünde bir ümîdi olabilir, fakat bunda hiç ümîdi kalmaz. Hattâ daha da sür'atle hedefine doğru gideceğinden korkarak onunla hiç karşılaşmak istemez.

ŞEYTAN'IN VESVESELERİNE KARŞI VAZİYET ALIŞ

Şâyet, şeytânın vesveselerinden emîn olunamıyacağına göre, vesvese vermeden önce onu gözetleyip hâzır olmak mı, yoksa Allah'a tevekkül edip ibâdetle meşgûl olmak sûretiyle şeytânı düşünmemek mi vâcib olur? dersen:

Bilmiş ol ki: Bu hususta üç görüş vardır:

Basralılardan bâzıları, kuvvetli insanların, şeytandan korunmaktan müstağnî olduklarını, onların tamâmen Allah'a bağlanıp onun sevgisiyle meşgul bulunduklarını, şeytânın bunlara bir şey yapamıyacağını bildiği için, onlardan ümîdini kestiğini söylemişlerdir. İhtiyâr, zayıf ve âcizlerin içki içip zinâ etmelerinden ümîdini kestiği gibi. Bu gibilere aslında mübâh olan dünyâlık, şarab ve domuz eti gibi olmuştur. Onlar dünyâ sevgisinden tamâmen râbıtalarını kestiklerinden dolayı, şeytânın bunlarda

1- KARARSIZ 2- DİNDE BATIL OLAN YENİ ŞEY 3- KABUL
4- İHTİYAÇSIZ

ümidi kalmamıştır. Bu bakımdan onların şeytandan çekinecek tarafları yoktur.

Şam âlimlerinden bâzıları da, şeytandan, tevekkül ve yakini az olan kimseler korkar. Allahu Teâlâ'nın tedbirinde ortağı olmadığını yakînen bilen bir kimse, başkasından korkmaz ve şeytânın da hüküm ve irâde sâhibi olmayan âciz bir yaratık olduğunu, ancak Allahu Teâlâ'nın irâdesinin tecellî edeceğini, bunu bilenlerin başkasından korkmakta utanması gerektiğini de bilmelidir. Allahu Teâlâ'nın birliğine kat'î olarak yâni yakînen inanmak, onu, başkasından korkmaktan müstağni kılar.

İlim erbâbından bâzıları da, her ne olursa olsun, şeytandan korunmak lâzımdır, demişlerdir. Basra âlimlerinin; «Kuvvetli mü'minler, dünyâ ile alâkalarını kesmiş, şeytan korkusundan müstağni kalmışlardır.» sözü, şeytânın aldatmasından başka bir şey değildir. Zira Peygamberler bile şeytânın vesvese ve ifsâdâtından kurtulamamıştır. Nerede kaldı ki, başkaları kurtulsun? Zira şeytânın bütün vesvesesi, şehvet ve dünyâ sevgisi tarafından değildir. Allahu Teâlâ'nın sıfat ve esmâsında bid'at ve sapıklıkları güzel göstermekte ve bunlara benzer daha bir çok cihetlerden vesvese verir; aldatmağa, atlatmağa çalışır. Bunun için hiç kimse şeytânın tehlikesinden âzâde olamaz. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ

«Ey Muhammed, senden önce gönderdiğimiz hiç bir elçi ve peygamber yoktur ki, bir şey'i arzûladığı zaman, şeytân onun arzûsuna vesvese karıştırmamış olsun.» (22 - Hacc: 52) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de şöyle buyurmuştur:

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَىٰ قَلْبِي

«Kalbime öyle şeyler gelir ki, günde yüz kere Allah'a istiğfâr ederim.» (666) Onun şeytânı müslümân olmuş ve kendisine hayırdan başka bir şey emretmemiş olduğu hâlde, Resûl-i Ekrem böyle iken, diğer peygamberler ve peygamberimizden daha fazla Allah sevgisi ile meşgûl olduğu için kendisine şeytan bir şey yapamaz iddiâsında bulunanlar aldanmış kimselerdir. Nitekim emniyet ve meserret [sevinç] yeri olan Cennet'te bile Âdem ile Havvâ ondan kurtulamamışlardır. Hâlbuki daha önce Allahu Teâlâ onlara:

---

(666) Hâdis, yukarda geçmiştir.

1-İHTİYAÇSIZ 2-SAHİBLER 3-AZDIRMALAR 4-İSİM
5-DİNDE BATIL OLAN YENİ ŞEY

﴿إِنَّ هَٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ ۝ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ ۝ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ﴾

«Ey Âdem! Doğrusu bu, senin ve eşinin düşmânıdır. Sakın sizi Cennet'ten çıkarmasın, yoksa bedbaht olursun. Doğrusu Cennet'ten ne çıkarsın ne de çıplak kalırsın, orada ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın.» (20 - Tâ-hâ: 117 - 119) buyurmuştur. Bununla berâber bütün Cennet nimetleri karşısında bir ağaçtan men'edilmişti. Buna rağmen yine şeytânın mekrinden kurtulamadı. Emân ve saâdet yeri olan Cennet'te bile bir peygamber şeytânın mekrinden emin olamazsa, mihnet, meşakkat, şehvet ve yasaklar diyârı olan dünyâda başkaları nasıl emin olabilir? Mûsâ aleyhisselâm bile Allahu Teâlâ'nın haber verdiği gibi:

﴿هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ **«Bu şeytanın işidir.»** (28 - Kasas: 15)

demiştir. Bunun için Allahu Teâlâ bütün insanları şeytandan korkutarak:

﴿يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ .... إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾

«Ey Âdem oğulları! Şeytan ana ve babanızı, fenâ yerlerini kendilerine göstermek için, elbiselerini soyarak nasıl Cennet'ten çıkardı ise, sakın size de bir fitne (belâ) yapmasın! Çünkü o da, kabilesinden olanlar da, kendilerini göremiyeceğiniz yerlerden muhakkak sizi görürler.» (7 - A'raf: 27) buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim şeytandan korkutan âyetlerle dolu olduğu hâlde, daha ondan korkmamak nasıl iddiâ olunabilir? Allahu Teâlânın emrettiği şekilde ondan sakınmak, Allahu Teâlâ'nın sevgisi ile meşgul olmağa münâfi değildir. Allahu Teâlâ'nın emrine uymak, O'nu sevmektendir. O da kâfirlerden kaçınmağı ve korunmağı emrettiği gibi, düşmân olan şeytandan da sakınmağı emretmiştir. Nitekim Âyet-i Celîle'de:

﴿وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ﴾

«Silâhlarını yanlarına alsınlar.» (4 - Nisâ: 102), diğer âyette:

1-HİLE
2-TERS , 21T

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

«Siz de onlara (düşmanlara) **karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet, ve bağlanıp beslenen atlar hâzırlayın.»** (8 - Enfâl: 60) buyurmuştur. Bütün bu âyetlerle gördüğün düşmandan sakınman, Allahu Teâlâ'nın emri ile sana borç olduğu gibi, görmediğin ve seni gören düşmandan sakınman evleviyetle sâbit bir borç olur. Bunun için İ b n M u h r i z :

«Senin gördüğün ve seni görmeyen avı avlaman mümkün, fakat seni görüp de senin göremediğin avın tuzağına düşmekten korkulur.» demiştir. Bu sözü ile şeytâna işâret etmiştir. Nasıl görülmeyen düşmandan korkmazsın? Zira görülen düşmânın olan kâfire karşı gaafil[1] davranır ve avlanırsan şehid olursun. Fakat şeytâna karşı ihmâlkâr davranırsan, Cehennem'e ve elîm[2] azâba müstahak olursun. Allahu Teâlâ'nın korkuttuğu şey'e aldırış etmemek, Allah ile meşgûl olmaktan sayılmaz. Yâni Allah ile meşgûl olmaktan sayılmaz. Yâni Allah ile meşgul olduğu için, Allahu Teâlâ'nın korkuttuğu şey ile meşgul olmamıştır, denemez. Bu izâhatımızdan da, şeytandan korkmak tevekküle münâfidir, diyen ikinci görüşün, yanlış olduğu ortaya çıkar. Zira orduyu toplayıp hendek kazmak, silâh kuşanıp kalkan takınmak, Resûl-i Ekrem'in tevekkülüne münâfi[3] olmamış iken, Allahu Teâlâ'nın korkuttuğu ve çekinmeyi emrettiği şeyde korku, tevekküle nasıl münâfi[3] olur? Biz, «TEVEKKÜL KİTÂBI nda, tevekkülün sebeblerden tamâmen sıyrılmak mânasında olduğunu sananların yanılmış olduklarını zikretmiştik. İyiliği ve kötülüğü yaratan, öldüren ve diriltenin, yalnız Allahu Teâlâ olduğunu bildikten sonra, Allahu Teâlâ'nın: **«Siz de düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet, ve bağlanıp beslenen atlar hâzırlayın.»** (8 - Enfâl: 60) buyurması tevekküle münâfi[3] olmadığı gibi, hidâyetin, sapıklığın[4] yaratıcısı Allah olup, vâsıta ve sebeblerin O'nun emrinde musahhar olduğunu bildikten sonra, şeytandan korkutmak ve kendini korumak tevekküle münâfi değildir. İşte H â r i s - i M u h â s i b î 'nin görüşü budur. İlim nûrunun şehâdet ettiği doğru yol da budur. Bunun dışındaki sözler, ilmin derinliğine inemiyenler ve bâzı zamanlarda kendilerine ârız[5] olan vecd[6] ve istiğrak[7] hâlinin devâm edeceğini sanan kimselerin sözüdür ki, bu, uzak bir ihtimâldir.

ŞEYTANDAN SAKINANLARIN İHTİLÂFLARI

Bundan sonra, şeytandan sakınmanın gerektiğini kabûl eden bu görüş de, üç şekilde ihtilâfa düştü.

Bir kısmı, mâdemki Allahu Teâlâ bize şeytânın şerrinden korunmağı emretti, öyle ise en mühim vazifemiz devamlı sûrette şeytânın iğfâlâtından[8] korunmak, bir an olsun bu korkuyu hâtırından çıkarmamaktır.

1-HABERSİZ 2-ACI 3-ZIT 4-TABİ 5-TAKILMIŞ 6-MUHABBET 7-GARK OLMA DALMA 8-KANDIRMALAR

Zira bir anlık ihmâlin bizi felâkete götüreceğinden korkulur, demişlerdir.

Diğer bir kısmı da, devamlı olarak şeytanın şerrinden korunmakla meşgul olmak, bizi Allah'ı hâtırlamaktan alıkor. Zâten şeytânın istediği de budur. Biz, ibâdet ve zikir ile meşgûl olurken şeytânı, düşmanlığını ve ondan korunma ihtiyâcını da unutmamalı, her iki husûsu da nazar-ı itibâra almayı tercih etmeliyiz, dediler. Çünkü şeytânı tamâmen unutursak ummadığımız taraftan gelir, yalnız onunla meşgul olursak Allah'ı anmağı ihmâl etmiş oluruz. En doğrusu, iki tarafı da hesâba katmaktır, dediler.

Muhakkik âlimler ise, iki tarafın da galat ettiklerini söylerler. Çünkü birincisi yalnız şeytan ile meşgul oldu ve zikrullahı unuttu. Bunun bir galet[1] olduğu meydandadır. Zira bizim şeytandan kaçınmakla emrolunmamız, bizi Allah'ı zikirden alıkoymaması içindir. Daha nasıl olur da kalbimizde en çok onu düşünürüz. Zâten onun istediği de budur. Bu ise, kalbimizin ilâhî nûrdan boş kalmasına sebeb olur. Böyle zikir nûrundan mahrûm olan[2] bir kalbe şeytân teveccüh ettiği zaman, bu kalbin, şeytanı men'e muktedir olamıyacağı, şeytânın zafere ulaşacağından korkulur. Hâlbuki biz, ne şeytanı beklemekle, ne de devamlı olarak onu hatırda tutmakla me'mûruz.

İkinci görüş de yanlıştır. Çünkü o da birinci görüşe katılmıştır. Zira Allah'ı zikr ile şeytânı hâtırlamağı kalbde toplamıştır. Hâlbuki kalb şeytânı düşünmekle, ne nisbette meşgûl olursa, o nisbette Allahı zikri azaltmış olur. Gerçek şu ki, Allahu Teâlâ, yalnız zâtını zikretmemizi, şeytan da dâhil, bütün mâsivâyı kalbden çıkarmamızı emretmiştir. Bu hususta en doğrusu, insan, şeytânın düşmanlığını ve şeytandan korkuyu kalbine iyice yerleştirdikten sonra, Allah'ı zikir ile meşgul olup, bütün himmetini[3] ona bağlamaktır. Artık şeytânı düşünmemelidir. Şeytânın düşmanlığını kabûl ettikten sonra Allahı zikir ile meşgul olduğu takdirde, şeytânı hâtırlar hâtırlamaz, aklını başına alır ve hemen onu def'eder. Demek Allah'ı zikir ile meşgul olmak, şeytânın vesvesesini önlemeğe mâni' değildir. Hattâ bir adam mühim bir işi için sabahleyin erkende uyanacağını kararlaştırıp uykuya yattığı zaman, uykuda onu bilmediği hâlde sabâha kadar birkaç def'a uyanır. Çünkü o korkuyu kalbine daha önce yerleştirmiştir. Uykuda hâl böyle olunca Allah'ı zikir hâlinde, daha önce düşmanlığını kalbine yerleştirdiği şeytâna karşı uyanık davranması evleviyetle sâbit olur. Böyle yalnız Allah'ı zikir ile meşgul olup hevâî[4] arzûlarını öldüren, akıl ve nûrunu kalbinde canlandırıp şehvet zulmetlerini söndüren kimsenin kalbi, düşmânı uzaklaştırmakta daha güçlü ve daha kuvvetli olur.

Basîret sâhibi insanlar şeytânın düşmanlığını ve ondan korunmanın lüzûmunu kalblerine yerleştirdi ve artık onunla uğraşmadan Allah'ı zi-

1-HATA 2-KUVVETLİ 3-YÜKSELME ARZUSU
4-İSTEK VE HEVESE AİT

kir ile meşgul oldular da, bu zikir sâyesinde düşmânın şerrinden kendilerini müdâfaa edip zikir nûru ile nurlandı ve düşmânın hâtıralarını kalbden uzaklaştırdılar. Kalb, pis sulardan temizlenip temiz su akıtması istenen bir kuyu gibidir. Şeytân ile meşgul olanlar pis suları kapılardan bırakanlar gibidir. Hem Allah'ı, hem de şeytânı zikir ile meşgul olanlar, kapının bir tarafını pislikten temizlemiş, fakat temizlediği yere öte taraftan pislik akıtmış gibidir. Bu vaziyet karşısında kuyu kolay kolay temizlenmez. Akıllı insan, pislik gelen tarafı kapatır ve kuyuyu temiz su ile doldurur. İşte bu şekilde hâriçten gelen pis suyu daha kolay atar.

21 inci BEYÂN: YEDİNCİ FASIL

YAPILAN TÂAT VE İBÂDÂTI AÇIKLAMAĞA VERİLEN MÜSÂADE

Bilmiş ol ki: Ameli gizli yapmakta riyâdan kurtuluş ve ihlâs faydası vardır. Âşikâre amelde de örnek olmak ve insanları ibâdete teşvik vardır. Fakat burada bir de riyâ korkusu mevcuttur. Hasan-ı Basrî diyor ki: Gizli amelin riyâdan daha sâlim ve fakat açıklamasında da fayda olduğunu müslümanlar bilmektedir. Nitekim Allahu Teâlâ her iki tarafı da övmek üzere:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

«Eğer sadakaları âşikâre verirseniz o, ne güzel. Eğer onları gizler, onları (bu sûretle) fakirlere verirseniz, işte bu, sizin için daha hayırlıdır.» (2 - Bakara: 271) buyurmuştur.

Ameli ifşâ iki şekilde olur. Biri amelini âşikâre yapmak, diğeri de yaptığını söylemektir.

BİRİNCİ KISIM

Birinci kısım: İnsanları teşvik için âşikâre sadaka vermek gibi. Nitekim Resûl-i Ekrem sadakayı teşvik ettiği zaman Ensâr'dan biri elinde kesesi para dolu olduğu hâlde sadaka vermek üzere gelince, Ashâb-ı Kirâm da ona bakarak keselerinin ağızlarını açtılar. Bunu gören Resûl-i Ekrem:

مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَعَمِلَ بِهَا كَانَ لَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنِ اتَّبَعَهُ

«İslâm'da güzel âdet ihdâs edip, onunla amel eden kimseye, amelinin mükâfâtı ve ona bakarak o iyiliği yapanların mükâfâtı (gibi bir mükâfat) verilir.» (667) buyurdu.

Namaz, Oruç, Hac, Gazâ ve benzeri amellerde de hüküm böyledir. Ancak sadakada örnek olmak daha gaalibdir. Çünkü insanlar birbirine bakarak daha çok verirler. Evet, bir gaazinin başkalarını teşvik için herkesten önce meydâna çıkması daha da efdaldir. Zira aslında gazânın gizli olması mümkün değildir. Bir an önce meydâna çıkmak, onu ilân değil belki başkalarını teşvikdir. Gece namazı kılan kimsenin, çevresindekileri de ikaz ederek, ibâdet ettirmek gaayesine mâtûfen âşikâre okumasında da hüküm budur. Gizli yapılması mümkün olmayan, Cum'a ve Cihâd gibi ibâdetleri yapmakta, başkalarını teşvik için öne geçmek makbûldür. Ancak bu hareketinde riyâ kokusu olmayacaktır.

Gizli yapılması mümkün olan sadaka ve namaz gibi ibâdetlere gelince; şâyet sadakayı âşikâre vermekte, başkasını da sadakaya teşvik olduğu gibi, sadakayı alacak olana eziyet varsa - eziyet harâm olduğu için - sadakayı gizli vermesi efdaldir. Şâyet sadakayı alacak olanın izzet-i nefsi rencide edilmiyorsa; bâzılarına göre, her ne kadar âşikâre vermekte örnek olmak varsa da, yine gizli verilmesi daha makbûldür. Diğer bâzıları da, örnek olamıyacağı yerde gizli vermesi, örnek olabilecekse âşikâre vermesi daha makbûldür, dediler. Allahu Teâlâ'nın peygamberlere âşikâre ibâdet etmekle emretmesi, bunların sözlerinin doğruluğunu te'yid eder. Artık bunlar hakkında da «Faziletli amelden mahrûm kaldılar» denemez. Aynı zamanda Peygamber Efendimizin: «Ona (âşikâre verene) kendi mükâfatı verildiği gibi, ona bakarak o ameli yapanların mükâfatı gibi bir mükâfat daha verilir.» buyurması da bunu te'yid eder. Yine hadisde:

«Gizli amel, âşikâre amelden yetmiş kat daha fazla mükâfat alır, fakat âşikâre amelde örnek olursa, bu amel de gizli amel üzerine yetmiş derece faziletli olur.» (668) buyurulmuştur. Bunda ihtilâfa yol yoktur. Gönül, riyâ şâibesinden uzaklaşıp gizli ve âşikâre ihlâs üzere bulunduğu zaman, örnek olduğu ibâdet, elbette daha makbûldür. Ancak riyâ şâibesinden korkulur. Böyle bir şey varsa, başkasına örnek olması kendisini kurtaramaz ve tehlikeye girmiş olur. Bu bakımdan gizli amel de daha makbûl olur. Âşikâre amel edenin iki vazifesi vardır:

Birincisi: Umduğu veyâ kat'i sûrette örnek olabileceğini bildiği yerde amelini âşikâre etmektir. Meselâ, öyleleri var ki, yalnız âile efrâdı kendisine uyar, başkaları uymaz. Öyleleri de var ki, komşularına örnek

(667) Müslim, Cerir b. Abdullah'tan rivâyet etmiştir.

(668) İlk kısmını Beyhaki Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Ömer'den buna benzer bir rivâyeti de vardır.

1-FAZİLETLİ 6-KUVVETLENDİRME
2-TEDBİR 7-LEKE, HATA
3-MAKSAD 8-FERTLER
4-AİT OLARAK

olabilir, fakat kasaba halkı onu nazar-ı itibâra almaz. Ancak meşhûr bir âlim olursa herkes onа uyar. Âlimlerden başkası âşikâre amel etmek istediği takdirde, münâfıklık ve riyâkârlık yapıyor diye kendisini zemmederler ve ona uymazlar. Bu gibilerin lüzumsuz yerde amellerini âşikâr etmelerine lüzum yoktur. Örnek niyyetiyle ameli âşikâre yapmak, örnek olabileceği yerde ve örnek olabileceği kimselere karşı câizdir, aksi hâlde faydasız olur.

İkincisi: Kalbini murâkabe etmektir. Belki kalbinde gizli riyâ bulunur da iktidâ bahânesiyle onu âşikâre amele teşvik eder. Maksadı, amel ile süslenmek ve örnek olabileceğini göstermektir. Amelini âşikâre yapanların ekserisi bu nevi bir riyâ içindedirler. Ancak kuvvetli ihlâs sâhibi olanlar bundan kurtulur ki, bunlar da ekalliyeti [azınlığı] teşkil ederler. Kendi kendini bu şekilde aldatıp helâke sürüklenmek doğru değildir. Bu gibilerin hâli, denize düşmüş zayıf bir yüzücünün hâline benzer. Yüzücülüğü ancak kendini kurtarabilecek kadar iken, daha bir çok kimselerin suya düştüklerini görür, onlara yaklaşır. Güyâ onları kurtarmak ister! Onlar da bunun eline ayağına sarılır ve hepsi birden boğulur giderler. Suda boğulmanın acısı, en çok bir sâat sürer, fakat riyâ ile helâk olmanın azâbı ise çok uzar. İşte burası âbid ve âlimlerin ayaklarının sürçtüğü bir yerdir. Bunu ayırabilmek zordur. Bunlar kalblerinde kuvvetli ihlâs olmadığı hâlde, ameli izharda kendilerini kuvvetli ihlâs sâhiblerine benzettiklerinden amelleri mahvolur. Bu hususta kendini şöyle bir tecrübeye tâbi tutabilir: Kendi kendine, «Sen namazını çabuk kıl, halk bu hareketi görünce seni bırakır ve falan zâtı örnek alırlar» der. Şâyet gönlü buna rızâ gösteriyorsa, riyâsı yok demektir. Şâyet râzı olmuyorsa, o zaman amelini açığa çıkarmakta riyâ kokusunun bulunduğu meydâna çıkar. Bunun maksadı örnek olmak değil, gösteriş yapmaktır. İnsan, nefsinin bu hilelerinden sakınmalı. Zîra nefis hilekârdır. Şeytân ise, fırsat gözetleyicidir. Mevki sevgisi dâimâ kalbe gaalibdir. Âşikâre yapılan ameller riyâdan zor kurtulur. Selâmet, gizliliktedir. Âşikâre yapılan ibâdetlerde, bizim gibilerin önleyemiyeceği tehlikeler vardır. Âşikâre amelden sakınmak, bizim gibi zayıflar için daha doğrudur.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım: Yaptıktan sonra amelinden bahsetmektir. Bu da aynen ameli yaparken âşikâr etmek gibidir. Ancak, bundaki tehlike daha çoktur. Çünkü her şey dilde daha kolaydır. Ballandıra ballandıra yaptığı ameli, daha da büyük gösterebilir. Nefis de bundan zevk alır. Bu bakımdan tehlikeli olmakla berâber bitirmiş olduğu ameli de ifsâd etmez. Bu yüzden ehvendir. Buradaki hüküm şöyledir:

Tam ihlâs sâhibi olup, bu hususta insanlara kıymet vermeyen ve

1-İKİ YÜZLÜ 2-KÖTÜLEME 3-KONTROL 4-BODRAMA
5-AÇIĞA ÇIKARMA 6-HAVASLANDIRA 7-BOZMA 8-AŞAĞI

- 2 1
medih ile zemmi müsâvi tutan bir kimse ise, sözünü dinletebileceği ve iyilik yapmasını arzû ettiği başka bir 1 kimseye amelini açıklaması câizdir. Belki hayra teşvik bakımından mendûbdur. Zira hayra teşvik, hayırdır. Selefin kuvvetlilerinin pek çoklarından bu, rivâyet edilmiştir.

Said b. Muâz: «Müslümân olduğum gündenberi namaz kılarken hâtırıma hiç bir şey getirmedim. Resûl-i Ekrem'in her söylediğini hak olarak kabûl ettim.» demiştir.

Ömer (R.A.): «Hakkımda hangisinin daha hayırlı olduğunu bilemediğim için, darlık ve genişlik günlerimin hiç birine aldırış etmedim.» demiştir.

İbn Mes'ûd (R.A.): «Hiç bir zaman, bu hâlimden daha iyibir hâle sâhib olayım demedim.» dedi.

3
Osmân (R.A.): «Resûl-i Ekrem'in elinden tuttuktan sonra teganni etmedim, hattâ elimle edeb yerimi dahî tutmadım.» dedi.

Şeddâd b. Evs: «Müslümân olduktan sonra, niçin bunu konuşdum, diyecek hiç bir söz söylemedim.» dedi.

4
Ebû Süfyân ölüm döşeğine yattığı zaman âile efrâdına: «Bana ağlamayın; zira ben müslümân olduktan sonra hiç bir günâh işlemedim.» dedi.

Ömer b. Abdülâziz: «Hiç bir zaman, Allahu Teâlâ hakkımdaki takdirini değiştirse de, bunu böyle yapsa daha iyi olurdu,» diye hâtırımdan geçmedi.» demiştir.

Bütün bu konuşmalar, iyi hâllerini ifşâ etmektir. Bunlar, riyâkârlık yapmak isteyenler için en mükemmel vâsıtalardır. Örnek olabilecekler için de iyiliğe en üstün bir teşviktir. Yukarda anlattığımız şartlara riâyet edilmek üzere kuvvetli ihlâs sâhiblerinin örnek olabilme maksadı ile, bu gibi ifşâları câizdir. Bunun için ameli açıklama kapusunu kapamak doğru olmaz. İnsan tabiati, iyileri örnek 1 alıp onlara benzemek ister. Hattâ insanlar farkında olmadığı zaman, mürâinin dahî ameli açıklamasında insanlar için fayda vardır, ancak kendisi için zararlıdır. Nice ihlâs sâhibleri vardır ki, ihlâsına sebeb olan, riyâkârlardır. Hattâ bâzı kimseler sabahlara kadar Basra sokaklarında dolaşır ve gece evinden yüksek sesle okuyanların Kur'ânını dinlerlerdi. Sonra biri riyânın inceliklerine dâir bir eser yazınca, onlar da evlerde âşikâre okumağı, diğerleri de sokaklarda dinlemeği terkettiler. İnsanlar duydukları bu rağbet karşısında: «Keşke o kitab yazılmasaydı.» dediler. Riyâkârın başkalarına fayda sağlaması, riyâ ettiği bilinmediği zamandır. 3 Allahu Teâlâ bu dini, fâcir ve imandan nasibi olmayan kimselerle de te'yid ettiğine dâir 4 Peygamber Efendimizin hadîsleri vardır. İşte kendilerine uyulan bâzı mürâiler de bunlardır. Allahu Teâlâ her şey'i daha iyi bilir.

1-DENK, EŞİT
2-MÜSTEHAB
3-YETERLİ BULMA
4-FERTLER

22 nci BEYÂN : SEKİZİNCİ FASIL

GÜNAHLARI GİZLEMEKTEKİ RUHSAT İLE; İNSANLARIN DUYMASINDAN VE İNSANLARIN ZEMMİNDEN HOŞLANMA

Bilmiş ol ki; ihlâsda aranan, gizli ve âşikârenin müsâvî olmasıdır. Nitekim Hz. Ömer adamın birine :

— Amelin âşikâresine devâm et, deyince, adam :

— Amelin âşikâresi nedir? diye sordu. Hz. Ömer :

— İnsanlar duyduğu zaman onlardan utanmıyacağın ameldir, dedi.

Ebû Müslim el-Havlânî de: «Âilemle münâsebetimden ve kazâ-i hâcetimden başka hiç bir işimin duyulmasına aldırış etmem.» dedi.

Şu kadar var ki, bu hâl, çok üstün mertebedir, herkes bu dereceye yükselemez. Kalbi ile olsun, uzuvları ile olsun, insân oğlu gizleyeceği kusûrdan hâlî olamaz. O, kusûrunu gizler ve insanların duymasından hoşlanmaz. Bilhâssa hâtırına geçen şehevî hislerini hiç duyurmak istemez. Hâlbuki Allahu Teâlâ bunların hepsini bilir. Böyle olunca, bunları insanlardan gizlemenin riyâ olduğu hâtıra gelirse de, böyle değildir. Tehlikeli olan, Allah'ın bildiğini insanlardan saklamak değil, müttâkî olmadığı hâlde kendini takvâ sâhibi göstermek için kusurlarını gizlemektir. Riyâkâr olmayan sâdıklara gelince; sekiz cihetden günahlarını gizlemek doğrudur.

Birinci: Günahlarını Allahu Teâlâ'nın gizlediğine sevinmek ve açıklandığına üzülmektir. Bu üzüntü ile Kıyâmette de rezil olacağından korkmaktır. Zira haberde: **«Allahu Teâlâ dünyâda kimin kusûrunu gizlerse, Âhirette de onu gizler.»** diye vârid olmuştur. İşte bu bakımdan günâhın duyulmasına üzülmek îman kuvvetindendir.

İkincisi: Günahların âşikâre yapılmasından Allahu Teâlânın hoşlanmadığını ve gizlenmesini sevdiğini bildiği için kusurlarını gizlemektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

مَنِ ارْتَكَبَ شَيْئًا مِنْ هٰذِهِ الْقَاذُورَاتِ فَلْيَسْتَتِرْ بِسِتْرِ اللّٰهِ

«Şu günahlardan bir şey irtikâb eden kimse, Allah'ın yardımı ile onları gizlesin.» (669) buyurmuştur. Bu adam her ne kadar günâh ile Allah'a isyân etmişse de, yine Allahu Teâlâ'nın sevdiğini sevmekten hâlî

(669) Müslim rivâyet etmiştir.

1-KÖTÜLEME 2-DENK, EŞİT 3-İHTİYAÇLARI GİDERMEK 4-BOŞ
5-TAKVA 6-İŞLEME

değildir. Bu da isyânın âşikâre yapılmasını Allahu Teâlâ'nın kerîh gördüğüne dâir olan imânın kuvvetinden gelir. Bu hususta samimî olmasının delili, başkasının âşikâre isyân etmesini istememesi ve günâhının duyulmasına üzülmüş olmasıdır.

Üçüncüsü: Kalbini ve aklını Allahu Teâlâ'nın ibâdetinden meşgûl etmesi ve üzmesi bakımından günâhı sebebiyle zemmedilmesinden korkmaktır. Çünkü insân tabiati zemmedilmekten üzülür. Aklı ile münâzaa ederek Allah'a ibâdetten geri kalır. Bu, zemmedilmekte böyle olduğu gibi, kendisini zikir ve ibâdetten alıkoyacak ve kalbini kaplayacak övülmeden de hoşlanmamalıdır. Bu da iman kuvvetindendir. Zira huzûr içinde ibâdeti arzûlamak îmandandır.

Dördüncüsü: Tab'an yerilmekten hoşlanmayıp üzüldüğü için, kusurlarının kapalı kalmasını işter. Zira dayak bedeni incittiği gibi, zemm de kalbi kederlendirir. Zemm ile kalbin üzülmesinden korkmak harâm değildir. İnsan bununla âsî olmaz. Âsî olması, insanların zemminden nefsini sızlandırdığı ve onların zemminden korkarak câiz olmayan şeylere kendini sevkettiği zamandır. İnsanların zemminden üzülmemek ve üzüntü duymamak insâna vâcib değildir. Evet kemâl, zarar ve kârın Allah'tan geldiğini ve bütün kulların âciz olduğunu bildiği için zemm ile medhin kendi nazarında müsâvi olmasıdır. Fakat bu gibiler az bulunur. Çokları, zemde noksanlık olduğunu bildikleri için üzülür. Zemm ile duyulan nice üzüntüler var ki, makbûldür. Bu da zemm eden kimse, dinde basîret sâhibi olduğu zamandır. Zira onlar, Allah'ın şâhidleridir. Onların zemmi, dinde noksanlığına ve Allah'ın da zemmine delâlet eder. Daha buna nasıl üzülmesin? Yerilen keder, takvâlık ile övülmesini kaybettiğine üzülerek kederlenmektir. İtâat ediyor diye insanlar tarafından övülmeyi sevmek câiz değildir. Çünkü bu, Allah'a itâatle başkasından mükâfat beklemektir. Şâyet içinde böyle bir his seziyorsa, onu reddetmesi vâcibdir. Fakat tabiati bakımından isyânı sebebiyle zemmedilmekten hoşlanmaması mezmûm değildir. Bu korkudan dolayı günâhını gizleyebilir. İnsan övülmeyi sevmekle berâber, zemmedilmekten de hoşlanmayabilir. Bu gibilerin maksadı, medhi istemediği gibi, zemmi de istememektir. Nice istemeyerek övülmenin zevkine dayananlar var ki, zemmedilmenin acılığına dayanamazlar. Çünkü övülmek, zevki dâvet eder. Zevkin yokluğu ise, acılık değildir. Bu bakımdan buna tahammül eder. Zemm ise acıdır, buna dayanmak zordur. Yaptığı ibâdeti için medhedilmeği ummak, yaptığı ibâdete peşin mükâfat istemektir. Fakat isyâna karşı zemden hoşlanmamak böyle değildir. Bu bakımdan bu, yalnız bir noktadan mahzurludur. O da Allah'ın bildiğine aldırış etmeyip, insanların bildiklerine üzülmektir. Bu ise, dinde büyük bir noksanlıktır. Lâyık olan, günâhını Allahu Teâlâ'nın bilmesine daha çok üzülmektir.

1- KÖTÜ, MEKRUH
2- SÖZLÜ MÜCADELE
3- YARATILIŞTAN, TABİAT İTİBARİYLE
4- KÖTÜLENME
5- İSYANKAR
7- KÖTÜ

[1] **Beşincisi:** Zemden hoşlanmaması, kendini zemmeden kimsenin bu zemm sebebiyle günahkâr olması bakımındandır. Bu maksadla zemden hoşlanmamak, iman kuvvetinden gelir. Fakat buradaki samimiyetinin nişânı, başkasının zemmedilmesine üzülmektir.

Altıncısı: Günâhını gizlemenin altıncı sebebi, kendisine bir kötülük yapılmasından korktuğu içindir. Bu ise zemmin acısından başkadır. Çünkü bunu duyan adam, bir kötülük yapmıyacak hâlde olsa bile, kendisi için bir alçaklık ve noksanlık olduğunu anlaması bakımından üzüntü vericidir. Şâyet duyan kimse zarar verebilecek gibi ise, zararından kurtulmak için kusûrunu gizlemek lâzımdır.

[2] **Yedincisi:** Yalnız utandığı için kusûrunu gizlemektir ki, bu zemmin eleminden ayrı ve iyi bir ahlâkın neticesidir. Bu hayâ, akıl nûrunun yeni parladığı gençlik çağında başlar. O, duyulan kusurlarından utanır. Bu, güzel bir vasıftır. Nitekim Resûl-i Ekrem : اَلْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلُّهُ

«Hayânın hepsi hayırdır.» (670) buyurmuştur. Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur: اَلْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْاِيمَانِ **«Hayâ, îmânın dallarından bir daldır.»** (671)

Yine Resûl-i Ekrem : اَلْحَيَاءُ لَا يَأْتِى اِلَّا بِخَيْرٍ

«Hayâ ancak hayır getirir.» (672) buyurmuştur. Diğer bir hadisde de اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْحَيِىَّ الْحَلِيمَ **«Allahu Teâlâ utangaç ve yumuşak olanları sever.»** buyurulmuştur. Aşikâre isyân edip günâhının duyulmasına aldırış etmeyen fâsıklar, bu fısklarına bir de açıklığı eklemiş ve hayâyı kaybetmiş kimselerdir. Şübhesiz bu gibiler, gizli isyân işleyenlerden fenâdır. Yalnız bâzan hayâ, riyâ ile karışabilir ve son derece riyâya benzer ki, bunu ayırmak zordur. Bunun için her riyâkâr, utangaç olduğunu ve ibâdetini güzel yapması riyâ için değil de insanlardan utandığı için yaptığını söyler ki bu yalandır. Çünkü hayâ keremli tabiatlerden doğar.

(670) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(671) Buhârî ile Müslim, İmrân'dan rivâyet etmişlerdir.
(672) Taberânî Fâtıma'dan rivâyet etmiştir.

1-KÖTÜLEME 2-ACI 3-KÖTÜ

bunun ardından riyâ veyâ ihlâs sebebleri ortaya çıkar. Böylece hayâ ile ihlâsı düşünüldüğü gibi, riyâ etmesi de düşünülebilir. Bunun îzâhı şöyledir:

Adamın birinden dostu borç para ister, adam işe vermek istemez. Ancak kendisinden utanır. Hattâ başka bir vâsıta ile istese utanmadan reddedebilirdi. Ne riyâ, ne de sevâb için para vermezdi. Şimdi adamın bu vaziyet karşısında üç hâli vardır: Birincisi ne utanmaz adamdır, denilmeğe aldırış etmeden, adamın yüzüne karşı çekinmeden kat'î bir ifade ile reddetmektir. Bu, utanmazların işidir. Çünkü utangaçlar, ya bir takım sebeb ve bahâneler öne sürer veyâhut isteméye istemeye parayı verirler. Bu adam parayı verdiği zaman üç hâli vardır:

a) Riyâyı hayâ ile karıştırmaktır. Önce hayâsı heyecâna gelir ve adamı reddetmeyi hoş karşılamaz. Sonra riyâ da faaliyete geçer; elbette vermen lâzım, adam seni över, sana teşekkür eder, seni herkese cömerd insan tanıtır, der. Veyâhut ver ki seni cimrilikle yermesin der. Bu şekilde verdiği, riyâ ve gösteriştir. Aynı zamanda riyâsını harekete geçiren de hayâsının heyecânıdır.

b) Utandığı için adamı reddedemez. Cimriliği devâm ettiği için vermek de kendisine zor gelir. Bu sefer ihlâs tarafı harekete geçer ve: «Sadakanın bir, ikrâzın ise onsekiz derece mükâfatı var. İkrazda büyük ecir var. Dostun gönlünü hoş etmek var. Bu ise Allah katında makbûldür.» der de bu sebebden adamın sehâveti uyanır ve ikrazda bulunur. Bu adam ihlâs sâhibidir ve bunun ihlâsını hayâ harekete geçirmiştir.

c) Sevâb arzûsu olmadığı gibi, övülmek ve yerilmeği de nazara almaz. Adam başka vâsıta ile istese kendisine verecek değildi. Yalnız utandığı için istikrâz olarak istediğini ona verir. Şâyet utanması olmasa vermezdi. Bu, yalnız bir utangaçlık neticesidir. Bu ise, ancak kötülüklerde olur. Cimrilik ve günâha dalmak gibi. Bu gibi davranışları hayâdan sayarsa da, gerçekde bunlar riyâkârlıktır. Nitekim, hayânın bir kısmı zayıflıktır, denildi ki bu doğrudur. Bundan murâd, çirkin olmayan şeylere utanmaktır. Va'z etmekten ve imâm olmaktan utanmak gibi. Bu utanma, çocuk ve kadınlarda makbûl, büyüklerde ise mezmûmdur. Bâzan yaşlı bir zâtın hatâlı bir hareketi görülür de, yaşlılığından utanılarak kendisine bir şey denemez. Çünkü müslümân yaşlılara hürmet, Allah'a ta'zîm gibidir. Bu utanma ise güzel bir hayâdır. Bundan daha güzeli, Allah'tan utanarak, kim olursa olsun ve kime olursa olsun, emr-i mâruf ve nehy-i münker'i terk etmemektir. Çünkü kuvvetli insanlar Allahu Teâlâdan utanmağı, insanlardan utanmak üzerine tercih ederler. Fakat zayıf olanlar bâzan buna güç yetiremezler. İşte bu sebeblerden kusur ve günahları gizlemek câizdir.

1- HASİS
2- BORÇ VERME, ÖDÜNÇ VERME
3- CÖMERTLİK
4- BORÇLANMA, ÖDÜNÇ ALMAK
7- YASAKDAN SAKINDIRMA

Sekizinci sebeb[1] ise, günahlarının duyulması ile başkalarının da kendisine uyarak isyân etmesidir. Bu bir illettir ki, ibâdeti açıklamakta da câridir[2]. Bu, en üstün bir derecedir. İmamlara ve örnek olabilecek insanlara mahsustur. Bu illet sebebiyle isyankâr insan, kusurlarını kendi âile efrâdından[3] dahi gizlemelidir. Zira onlar, ondan öğrenirler.

İşte bunlar sekiz mâzerettir[4]. İbâdeti izharda[5], yalnız bu örnek olmak mâzereti vardır. Kendisini insanlara âbid göstermek maksadıyle günahlarını gizleyen, riyâ kasdiyle amelini açıklayan gibi mürâidir[6].

Şâyet, âdeti vechile[7] övülmeği ve insanlar tarafından sevilmeği arzû etmek kul için câiz midir? Nitekim adamın biri Resûl-i Ekrem'e:

— Allah'ın ve insanların, beni sevecekleri bir ameli bana öğret, deyince, Resûl-i Ekrem:

ازهد في الدنيا يحبك الله وانبذ اليهم هذا الحطام يحبوك

«— Dünyâdan i'râz[8] et ki, Allah seni sevsin, insanların eline bakma ki, onlar seni sevsin.» (673) buyurdu, dersen:

Deriz ki: İnsanlar tarafından sevilmesini arzû etmek bâzan mübâh, bâzan makbûl, bâzan da mezmûm[9] olur. İnsanlar tarafından sevilmeği, Allah tarafından sevildiğini bilmek için istiyorsan makbûldür. Çünkü Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, onu insanlara da sevdirir. Yapmış olduğu muhtelif ibâdetler karşısında insanlar tarafından sevilmeği arzû etmek ise mezmûmdur. Çünkü bu, yaptığı ibâdete peşin mükâfat istemektir. İbâdetlerin dışında diğer iyi hâllerin için halk tarafından sevilmeği arzû etmen ise mübahtır. Bu, mal sevmek gibidir.

23 üncü BEYÂN: DOKUZUNCU FASIL

RİYÂ VE FELÂKETLERE DÜŞMEK KORKUSU İLE İBÂDETİ TERKETMEK

Bilmiş ol ki; insanlardan bâzıları, riyâ karışır korkusu ile ameli terkederler. Bu görüş yanlış ve zâten şeytânın istediği bu olduğu için, şeytâna uymaktır. Böyle bir korku ile hangi ameli terkedip hangisini yapması gerektiği, bizim anlatacaklarımızdır.

Tâatler bizâtihî[10] zevkli ve zevksiz olmak üzere ikiye ayrılır. Namaz, oruç, hac ve cihâd gibi ibâdetler, bizâtihî zevkli ve lezzetli değildir. Bunlar, insanların övmesine sebeb olmaları bakımından zevklidirler. Bu da

(673) İbn Mâce, Sehl b. Sa'd'dan farklı ifâde ile rivâyet etmiştir.

1- SEBEB, VESİLE 2- AKICI 3- FERTLER 4- KABAHAT 5- AÇIĞA VURMA 6- İKİ YÜZLÜ 7- TARZ, ÜSLUB 8- YÜZ ÇEVİRME 9- KÖTÜ 10- KENDİLİĞİNDEN

bu ibâdetleri insanlar görüp bildikten sonra olur. Bizâtihî zevkli olan ibâdetler, kendi şahsına münhasır olmayıp, halk ile alâkalı olan ibâdetlerdir. Hilâfet, kadılık, vâlilik, idârecilik, imamlık, vâizlik, öğretmenlik, infak ve bunlara benzeyen halk ile alâkalı, âfetleri büyük ve zevkleri olan işlerdir.

BİRİNCİ KISIM

Birinci kısım, yâni şahsına münhasır olup başkasına geçmeyen ve zâtında zevk olmayan namaz, oruç ve hac gibi ibâdetlere riyâ üç şekilde karışır :

1 — Daha amele başlamadan riyânın kendisine girmesidir. Yâni gösteriş için amele başlamağı kasdetmek ve dinî bir sâikin bulunmamasıdır. Böyle sırf gösteriş için yapacağı amelde tâat nâmına bir şey bulunmayıp doğrudan doğruya mâsiyet olacağı için, lâyık olan, onu terketmektir. Çünkü bu, görünüşte tâat, gerçekte ise mevki talebidir. Şâyet kendi kendini «Utanmıyor musun? Allah için amele cimrilik ediyor da gösteriş için amel ediyorsun. Bu yaptığın doğru mudur?» diye kınar nefsini ıslâh ederek, riyâyı atabilirse, o zaman ameline devâm eder.

2 — Allah rızâsı için hâzırlanır, fakat ibâdete başlarken riyâ gelir karışır. Bu hâlde ibâdeti terketmesi doğru olmaz. Zira ortada dinî bir sâik vardır. İbâdetine devâm etmeli ve yukarda anlattığımız tedâvi yolları ile mücâhede ederek riyâyı atıp ihlâsı sağlamağa çalışmalıdır.

3 — İhlâs ile ibâdete başladıktan sonra, ibâdet arasında riyânın ârız olmasıdır. Bu vaziyet karşısında ameli terketmez, mücâhede edip ihlâsa dönmeğe çalışır. Zira şeytan ilk önce insânı ameli terke dâvet eder. Muvaffak olamazsa bu def'a riyâyı sokuşturmak ister. Buna da muvaffak olamazsa, «Bu amelin hâlis değil, riyâ ile karışıktır. Bināenaleyh, emeğin boşadır. Sen bundan vazgeç.» der. Dediğini yaparsan yine onun maksadı hâsıl olur.

Riyâkârlık korkusu ile ameli terkeden kimse, efendisi tarafından yabancı maddelerden temizlenmek üzere kendisine teslim edilen buğdayı nasıl olsa tertemiz yapamıyacağım, iyisi mi bu iş kalsın, diyen hizmetçinin hâline benzer. Bu hareket, ihlâsı amel ile birlikte terketmektir ki, bir kıymet taşımaz.

İnsanlar, bu adam mürâidir, demek sûretiyle isyâna düşecekler korkusu ile ameli terketmek de bu kabildendir. Bu da, şeytânın aldatmasıdır. Çünkü önce burada müslümanları töhmet altında bulundurmak var ki, sû'-i zanna hakkı yoktur. Aynı zamanda onların bu sözlerinden kendisine bir zarar olmayacağını bildiği hâlde yalnız onlar mürâi derler ise,

1-AİT 5-HASİS
2-HAKİMLİK 6-TAKILMIŞ
3-SÜRÜKLEYEN, 7-BUNDAN DOLAYI
8-CİNS

günahkâr olurlar korkusu ile ibâdeti terk, riyâkârlığın tâ kendisidir. Onların yermesinden korkup övmelerini isterse, onların, «Mürâidir» veyâ «Muhlistir» sözlerinin ne kıymeti kalır? «Mürâidir» demelerinden korkarak ameli terk ile, «Muhlistir» desinler diye ameli güzel yapmak arasında ne fark vardır? Ameli terketmek bundan daha fenâdır.

Bütün bunlar, câhil âbidler için şeytânın birer dolabıdır. Sonra ameli terketmekle şeytandan kurtulacağını nasıl umar? Şeytan ardını bırakmaz ve: «Şimdi insanlar senin için, bu muhlis adamdır, denilmek için ameli terketti, şöhret istiyor, derler.» Bu sefer seni insanlardan uzaklaştırmağa sevkeder. Kaçar da bir mağaraya kapanırsan, bu sefer, zühdünden dolayı uzaklaştığını insanların bilmelerini arzû temâyülünü sende uyandırır. Daha şeytânın şerrinden nasıl kurtulursun. Bu hususta şeytandan kurtuluş, riyânın âfetlerini bilmekle mümkündür. Onlar da dünyâda bir faydası olmadığı gibi, Âhirette zararının çok olduğu hususlardır. Böylece riyâyı kerih görür, ona aldırış etmez ve ibâdetine devâm eder. Yoksa şeytânın vesvesesinin ardı arkası gelmez. Ona bakacak olursa tamâmen ibâdeti terketmesi gerekir.

İçinden ibâdete dînî bir sâik bulduğun müddetçe ibâdeti terketme, riyâ ile mücâdele et, insanlar tarafından övülmeyi tercîhe nefsin seni dâvet ettiği zaman, Allah'tan utanmakla onu ilzâm etmeğe çalış. Allahu Teâlâ'nın, içinden geçeni bildiğini hâtırla. Şâyet insanlar kendilerine gösteriş için amel ettiğini bilseler, onlar seni övmek şöyle dursun, sana alabildiğine kızarlar. Hâlbuki Allah senin gösteriş ettiğini bilir. Elinden geldiği kadar amelinde Allah'dan hayâyı kalbine yerleştir. Bu hâlinle şeytan sana «Sen riyâkârsın» derse, artık ona kıymet verme, o, onun bir aldatması olduğunu bil. Senin riyâdan hoşlanmadığını ve kalbinde riyâ olmadığını, Allah'tan korkup utandığını bildiği için seni sapıtmağa çalışır.

Şâyet, kalbinde riyâya karşı bir kerâhet hissi yok, Allah'tan korkmaz ve içinde dînî bir sâik bulunmaz da yalnız riyâ için amel etmek istersen, bu ameli terket. Çünkü bu, amel olmaktan çok uzaktır. İbâdete başlayan kimsede sevâb niyyeti devâm etmelidir.

Şâyet, şöhret korkusu ile çoklarının ameli terkettikleri nakledilmektedir. Nitekim İbrâhim Nahai, Kur'ân okurken yanına bir adam girmek isteyince, hemen Kur'ân-ı Kerîm'i kapamış ve: «Şu adam benim her sâat Kur'an okuduğumu görmesin.» demiştir. İbrâhim et-Teymî de: «Konuşmak hoşuna gittiği an, sükût et; sükût hoşuna gittiği zaman da konuş.» demiştir. Hasan-ı Basrî: «Onlar, şöhret korkusundan eziyyet veren şeyleri yoldan temizlemezlerdi. Yine şöhret korkusundan ağlayacak yerde gülerlerdi.» dedi. Buna benzer daha pek çok rivâyetler vardır. Siz buna ne dersiniz? dersen:

1-İKİ YÜZLÜ 2-HALİS 3-KÖTÜ 4-BİLGİSİZ 5-MEYLETME 6-BELA 7-KÖTÜ, İĞRENÇ 8-SÜRÜKLEYEN 9-İĞRENÇLİK

Deriz ki: Bu, sizin anlattıklarınızla, bu hâllerde amellerini açıklayanlar hakkında vârid olan rivâyetlerle muâraza hâlindedir. Hasan-ı Basrî'nin va'z esnâsında bu sözü açıklaması, ağlamanın ve yolu temizlemenin şöhrete delâletinden daha ziyâde, şöhrete yakındır.

Hulâsa, bu gibi hâllerde nâfileleri terketmek câizdir. Söz, efdaliyyettedir. Yâni hangisi daha iyidir. En iyisini ancak kuvvetli ihlâs sâhibleri yapabilir, zayıflar yapamaz. O da ihlâsa gayret edip ameli terketmeden tamamlamaktır. Bâzı amel sâhibleri fazla telâşa kapıldıklarından, efdalin aksine olarak tedâvi yolu ararlar. Kuvvetlilere uymak, en doğrusudur. İbrâhim Nahaî'nin mushafı kapaması, adam ile konuşup meşgul olacağı sebebden ötürü de olabilir. Bunun için adamın kendisini kırâet hâlinde görmesini istememiştir. Yol temizlemekten vazgeçmeleri, şöhretten kaçınma sebebiyle olacağı gibi, insanların kendisine uyarak daha mühim amelleri terk etmeleri korkusundan da olabilir ki bu, yalnız riyâ korkusu ile değil, daha çok ibâdetleri korumak içindir. Teymî'nin «Sözün hoşuna gittiği zaman.» demesinden maksadı, edebî konuşmalar, hikâye ve kıssalar anlatmalar olabilir. Bunlar ucbu gerektirir. Mübâh olan sükût ile kendini beğenmek de mahzurludur. Bu gibi hâllerde kelâmdan sükûta, sükûttan kelâma geçmek, ucubdan korunmak için bir mübahtan diğer mübâha geçmektir. Mendûb olan hak kelâma gelince; bunun hakkında böyle sarâhat yoktur. O, ikinci kısımda aranır. Bizim sözümüz, insanlarla alâkalı olmayan ve beden ile yapılan ibâdetler hakkındadır.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım, halk ile alâkalı olup, âfet ve tehlikeleri büyük olan işlerdir. Bunların en büyüğü, hilâfet, hükümdârlık, sonra kadılık, sonra vâizlik, sonra müderrislik, sonra müftülük, daha sonra da infak gelir.

Hilâfete gelince; adâlet ve ihlâs ile yapıldığı takdirde bu, ibâdetlerin en faziletlisidir. Zira Resûl-i Ekrem :

ليوم من إمام عادل خير من عبادة الرجل وحده ستين عاما

«Âdil hükümdârın bir günü (bir gün adâletle hükmetmesi) bir adamın kendi kendine altmış sene (nâfile) ibâdet etmesinden daha hayırlıdır.» (674) buyurmuş ve bir günlük ibâdetini altmış yıllık ibâdete denk tutmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

(674) Taberânî ve Beyhakî İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

1- NARIŞMA 6- MÜSTEHAB 11- ADALETLİ
2- İŞARE 7- AÇIKLIK
3- FAZILA 8- BELA
4- FAZİLETLİ 9- HAKİMLİK
10- İYİ SÖZLÜLÜK

أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ ثَلَاثَةٌ الْإِمَامُ الْمُقْسِطُ

«Cennet'e ilk girecek üç sınıf var. (Bunlardan biri de) âdil hükümdârdır.» (675) buyurmuştur.

Ebû Hureyre'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

ثَلَاثَةٌ لَا تُرَدُّ دَعْوَتُهُمْ الْإِمَامُ الْعَادِلُ **«Üç kimsenin duâsı reddedilmez. Bunlardan biri de âdil hükümdârdır.»** (676) buyurmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetinde ise:

أَقْرَبُ النَّاسِ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِمَامٌ عَادِلٌ

«Kıyâmet günü benim meclisime en çok yakın olan âdil hükümdârdır.» (677) buyurmuştur.

Emirlik ve hilâfet en büyük ibâdetlerden olduğu kadar, o nisbette büyük tehlikeleri de olduğundan takvâ sâhibleri ona asla yaklaşmaz ve ondan uzaklaşırlar. Çünkü burada hisleri harekete geçer, mevki ve insanları idâre etmek sevgisi insâna galebe çalır. Zira bunlar dünyâ zevklerinin son haddidir. Bir def'a riyâset sevilmeye başlanınca, artık bu adam nefsinin arzûlarına uyar ve tamâmen nefsine esir olmaktan korkulur da, hak da olsa mevkiine halel getirecek her şeyden uzaklaşır. Bâtıl da olsa mevkiini kuvvetlendirecek her çâreye baş vurur. İşte bu anda helâke gider de zâlim bir hükümdâr olur, zâlim bir sultânın bir günlük hükmü, yukardaki hadisin mefhûm-u muhâlifine göre altmış senelik fısktan daha kötü olur. Bu tehlikelerden ötürü Hz. Ömer: «Bu vazîfeyi kim alır.» derdi. Resûl-i Ekrem de bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ وَالِي عَشَرَةٍ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُولَةً يَدُهُ إِلَى عُنُقِهِ أَطْلَقَهُ عَدْلُهُ أَوْ أَوْبَقَهُ جَوْرُهُ

«Hiç bir aşiret reisi yoktur ki, Kıyâmet günü eli boynuna bağlı olarak mahşer yerine gelmesin. Ya adâleti kendisini kurtarır veyâ zulmü

(675) Müslim, Iyaz b. Hamad'dan rivâyet etmiştir.
(676) Yukarda geçmiştir.
(677) Isfahânî «Et-Tergib ve't-Terhib»de rivâyet etmiştir.

1-ADALETLİ 2-REİSLİK 3-MANA 4-GÜNAH

kendisini helâk eder.» (678) Hadîsi, M i ' k a l b. Y e s a r rivâyet etmiştir. Hz. Ö m e r kendisini B a s r a vâliliğine tâyin edince:

— Bana kötülük mü yapmak istiyorsun? dedi. Bunun üzerine Hz. Ö m e r:

— Otur yerinde, fakat kimseye bir şey söyleme, buyurdu. H a s a n ' ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem,[1] adamın birini vâli tâyin etmişti. Adam:

— Bu benim için bir horluktur, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **O hâlde otur,** buyurdu. (679) Yine A b d u r r a h m â n b. S e m ü r e ' nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem kendisine:

يَا عَبْدَ الرَّحْمٰنِ لَا تَسْأَلِ الْإِمَارَةَ فَإِنَّكَ إِنْ أُوتِيتَهَا مِنْ
غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أُعِنْتَ عَلَيْهَا وَإِنْ أُوتِيتَهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ وُكِلْتَ إِلَيْهَا

«Yâ A b d u r r a h m â n, emirlik isteme, istemeden sana emâret teklif edilirse,[2] yardım görürsün. Eğer istemek sûretiyle bir mevkîye geçersen acziyyet içinde kalırsın.» (680) buyurmuştur.

Hz. E b û B e k i r de bir ara R â f i b. Ö m e r ' e: «İki kişi de olsa, onlara emirlik yapma.» demiştir. Bilâhare Hz. Ebû Bekir halife olunca Râfi,

— Hani bana «iki kişiye de olsa emirlik yapma» diyordun, şimdi nasıl bütün ümmetin emirliğini üzerine aldın? dedi. Hz. E b û B e k i r,

— Evet, ben sana öyle söyledim. Emirlikte adâlet[3] etmeyene Allahu Teâlâ'nın lâneti vardır, dedi. Belki, bâzı kimseler emâretin fazileti hakkında vârid olan hadîslerle, emâretten nehiy hakkındaki rivâyetlerin her birini nakzettiklerini zannederler. Aslında böyle değildir. Burada hak ve hakikat şudur: Dinine bağlı seçkin insanların velâyeti uhdelerine almaktan çekinmemeleri lâzımdır. Fakat zayıfların da buna yaklaşıp helâk olmaları doğru değildir. Burada dinine bağlı, dindarlığı kuvvetli demekteki maksadımız, dünyâya meyletmeyen, tama'ı[4] kendisini sarsmayan, Allah yolunda vazife görürken zemmedenlerin zemmine aldırış[5] etmeyen kimselerdir. Bunlar, insanlara kıymet vermeyen, dünyâdan i'râz eden, halk arasına katılmaktan hoşlanmayan insanlardır. Bunlar, nefislerini kahr u galebeleri altına almışlar, şeytânı ümidsizliğe düşürmüşlerdir. Bunları yalnız hak harekete geçirir ve yalnız hak ve hakikat susturur.

---

(678) Ahmed, Ubâde b. Sâmit'ten rivâyet etmiştir. Muhtelif rivâyet yolları vardır.

(679) Taberânî mevsûlen rivâyet etmiştir.

(680) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

1-AŞAĞILANMAK 5- YÜZ ÇEVİRME
2-ACİZLİK
3-EMİRLİK
4-AÇ GÖZLÜLÜK

Bunlar imâret ve hilâfetin faziletine nâil olmuş kimselerdir. Bu hâl ve vaziyette olmayan kimsenin velâyet peşinde koşması ona haramdır.

Vâli olmadan kendisini tecrübe edip, hak ve adâlet üzere olduğunu, şehevî arzûlarından çekindiğini bildiği hâlde, vâlilik gibi bir mevkî kendisine teklif edildiğinde, belki buraya heves ederek artık ayrılmak istemiyeceğinden ve azledilirim korkusu ile dalkavukluk yapacağından korkan kimsenin bu gibi teklifi kabûl edip etmemesi hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı, bu adam şu anda hakka sarılmakta ve nefsin arzûlarını tercih etmemekte kuvvetlidir. Korkusu, istikbâl içindir. Bunun için peşinen velâyet teklifini reddetmesi doğru değildir, dediler. Fakat doğru olanı, böyle bir adamın böyle bir teklifi kabûl etmemesidir. Çünkü nefis hilekârdır. Hakkı iddiâ eder ve hayrı va'deder. Hâlbuki kat'î olarak hayra söz verse bile, vâliliği ânında bundan dönebileceğinden korkulur. Nerde kaldı tereddüt gösterdiği zaman? Önceden vâliliği kabûl etmemek, vâli olduktan sonra ondan ayrılmaktan daha kolaydır. Çünkü azledilmek insânın ağırına gider. Nitekim: «Azil, erkeğin talâkıdır» darb-ı meseli meşhûrdur. Şâyet böyle bir vazifeyi kabûl ederse, artık nefsi, azli müsâmaha ile karşılamaz. Binâenaleyh riyâkârlık ve dalkavukluğa meyl ederek hakkı ihmâle başlar da Cehennem'in dibini boylar. Ölünceye kadar vâlilikten ayrılmak istemez. Ne ola ki kendisini kahren azletmiş olsunlar.

Burada vâliliği seven herkes için peşin bir azâb vardır. Ne zaman ki, insan vâliliğe temâyül eder, bunun için çâreler araştırmağa başlarsa, işte bu, kötü bir emirliktir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

إنا لا نولي أمرنا من سألنا «Bizden isteyenleri, işimizin başına geçirmeyiz.» (681) buyurmuştur. Şimdi zayıf ile kuvvetli arasındaki hükmün farkını anladınsa, E b û B e k i r ' in (R.A.) Râfi'i velâyetten men'edip kendisinin kabûlündeki hikmeti ve bunların birbirini bozmadığını anlamış oldun.

Kadılığa gelince: Bu, her ne kadar hilâfet ve emâretin dûnunda ise de, yine aynı mânâ ve hükümdedir. Zira her velâyet sâhibi, bir emirdir, hükmü geçen kimsedir. Emirlik tab'an sevilir. Hakk'a uyarak kadılık yapıp hüküm vermekte mükâfât büyük olduğu gibi, Hakk'tan ayrılmak sûretiyle verilen hükümde de azâb büyüktür. Nitekim Resûl-i Ekrem:

---

(681) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.

1- YALTAKLIK 2- GELECEK 3- AZARLAYAN 4- BOŞAMA
5- MİSAL 6- HOŞ GÖRÜLÜK 7- BUNDAN DOLAYI 8- MEYLETME
9- EMİRLİK 10- HAKİMLİK

اَلْقُضَاةُ ثَلَاثَةٌ قَاضِيَانِ فِي النَّارِ وَقَاضٍ فِي الْجَنَّةِ

1

«Kadılar üçtür; bunların ikisi Cehennem'de birisi Cennet'tedir.» (682) buyurmuştur. Diğer bir hadisde ise şöyle buyurulmuştur:

مَنِ اسْتُقْضِيَ فَقَدْ ذُبِحَ بِغَيْرِ سِكِّينٍ

«Kadılık mevkiine getirilen kimse, bıçaksız boğazlanmış gibidir.» (683) Bunun hükmü de aynen emirliğin hükmü gibidir. Zayıf olup dünyâlığa zerre kadar kıymet veren kimseler bundan uzaklaşmalı, hiç bir şey'e aldırış etmeyen kuvvetliler bu vazifeyi der'uhde etmelidirler. Hükümdâr zâlim olur ve bu sebeble kadı adâletle hüküm vermiyeceğinden, bâzı hakları çiğneyip yağcılık yapacağından, zira doğru hükümde bulunsa hükümdârın etrâfındakilerin bunu kabûl etmiyeceğinden korkarsa, kadılığı kabûl etmemelidir. Şâyet kabûl ederse, azledileceğinden korkmadan Hakk'tan ayrılmamalıdır. Hattâ azledilmekle hayâti bir mes'ûliyetten kurtulacağı için, üstelik buna sevinmelidir. Şâyet bunu göze alamıyorsa, o zaman hevâ-i nefsine ve şeytâna uyarak hüküm verdiğinden, bundan kat'iyyen sevab beklemez. Bil'akis zâlimlerle berâber Cehennem'in en alt tabakasında soluğu alır.

Va'z, fetvâ, ders okutma ve hadis rivâyeti işlerine gelince: Bunlar ve bunların benzeri olan âli mesnedler ve mevkiini yükseltmeğe vesile olan her şeyde, vâliliklerde olduğu gibi büyük âfetler vardır. Allah korkusundan, selef mümkün mertebe fetvâdan kaçınarak: **«Haddesenâ»** [falanca bize Resûl-i Ekrem'den haber verdi] deyip söze başlamak, dünyâlıktan bir kapudur. Böyle diyen kimse, «Benim için kapuları açınız» demek istiyor.» derlerdi. Bunun için B i ş r - i H a f i ezberinde olan bir çok hadisleri berâberinde mezâra götürmüş, rivâyet etmemiş, şöyle bir beyânda bulunmuştur: «Beni hadis rivâyetinden alıkoyan, nefsimin hadis rivâyet etmek isteyişidir. Eğer kendimde bu isteği bulmasaydım, hadis rivâyet ederdim.»

Vâiz efendiye gelince: Bu da gayret eder, insanların gönlüne nüfûz etmeğe çalışır, onları coşturup ağlatarak kendine bağlamağa uğraşır ve bundan zevk alır. Zâten bu, en üstün bir zevktir. Buna bir dadandı mı - bâtıl da olsa - avam arasında revaç bulan yaldızlı cümleler kullanmağa başlar. Avamın ağırına gidip hoşlanmıyacağı hakk sözlerden uzaklaşır,

---

(682) Ashâb-ı Sünen Bureyde'den sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

(683) Ashâb-ı Sünen Ebû Hureyre'den sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

1- HAKİM
2- ÜZERİNE ALMA
3- İSTEK
4- ...

onlara yaklaşmaz. Bütün gayretini avâmın kalbini tahrike sarfeder. Onların gönlüne girmeğe ve orada mevki sâhibi olmağa çalışır. Bir hadîs ve hikmetli bir söz duyduğu zaman, bunu ballandıra ballandıra kürsü ve minberlerde cemâate anlatacağı için sevinir. Hâlbuki bu hadis ve hikmetli söze sevinmesi bunun için değil, saâdet yolunu bulduğu ve din yoluna girip gereği ile amel edeceği için sevinmesi gerekirdi. Bundan sonradır ki, Allahu Teâlâ bana bu ni'meti verip bu hikmetle beni faydalandırdığı gibi, ben de bunu faydalanmaları için müslümân kardeşlerime anlatırım diye sevinmesi gerekirdi. İşte bu vâizliğin de, tıpkı vâlilik gibi büyük korku ve tehlikesi vardır. Mevki ve din ile dünyâlık peşinde olmayan bununla övünüp böbürlenmeyen kimselerin hevâ-i nefislerine uymayarak vâizliği terketmeleri gerekir. Ne zaman nefsinden emîn olur ve takvâ sâhibi olursa, o zaman va'zetmelidir.

Şâyet, ilim erbâbı için bu şekilde hüküm verilirse, ilimler kaybolur ve ortalığı cehâlet istilâ eder dersen :

Deriz ki: Bizzat Resûl-i Ekrem emirlik talebinden nehyetti ve bundan korkutarak şöyle buyurdu :

إِنَّكُمْ تَحْرِصُونَ عَلَى الْإِمَارَةِ وَإِنَّهَا حَسْرَةٌ وَنَدَامَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَنْ أَخَذَهَا بِحَقِّهَا

«Siz emirliğe harissiniz. Hâlbuki o, Kıyâmet günü hasret ve nedâmettir. Ancak onu hakkıyle ele alanlar bu hasret ve nedâmetten kurtulurlar.» (684)

Yine Resûl-i Ekrem :

نِعْمَتِ الْمُرْضِعَةُ وَبِئْسَتِ الْفَاطِمَةُ **«Süt annesi ne güzel ve Fâtıme ne çirkindir.»** (685) buyurmuştur. Hâlbuki yine bilinen bir gerçektir ki, hükümdârlık ve emirlik ihmâl edilse, din ve dünyâ ikisi birden mahvolurdu. Halk arasında münâzaalar, adam öldürmeler çoğalır, emniyet kaybolurdu. Memleketler harâb olur ve geçim zorlaşırdı. Vaziyet bu merkezde olduğuna göre, emâretten niçin nehyolunuyor? Ve Hz. Ömer, **U b e y y b. K â ' b '** ı müslümanların efendisi tanıdığı ve Kur'ânını ona dinletirken ardından giden bir cemâat gördüğü zaman, Ubeyy'i,

---

(684) Buhârî Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(685) Buhârî, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. Bir hadisin devâmıdır.

1- KIMILDATMA 2- HƏVƏSLƏNDİRƏ 3- NASIHATÇI 4- ÖYÜNMƏ 5- İSTEK
6- SAHİPLER 7- BİLGİSİZLİK 8- HÜKMÜ ALTINA ALMA 9- YASAK
10- PİŞMANLIK 11- SÖZ KAVGASI 12- EMİRLİK

niçin kamçıladı ve onların, ardından gitmesine engel oldu ve böyle bir cemâatin bir adamın ardından gitmesini onun için fitne ve uyanlar için bir zillet kabûl etmiştir. Diğer taraftan böyle yaptığı hâlde kendisi hutbe okur, va'z eder ve buna aldırış etmezdi.

Yine adamın biri sabah namazını müteâkıb va'z etmek için Hz. Ömer'den izin istediğinde Hz. Ömer bunu men'etti. Adam,

— **Nasihat etmekten mi beni alıkoyuyorsun?** deyince, Hz. Ömer, adamda halkı dinletmek ve va'zda mevki sâhibi olmak sevdâsı gördüğü için, ona karşı sertlenerek; Başının yıldızlara değmesinden korktuğum için, sana mâni' oldum, diye cevab vermiştir. Niçin? Hâlbuki hilâfet ve kadılık; vâizlik, müderrislik ve müftîlik gibi, insanların, dinlerinde muhtâç oldukları şeylerdir. Fitne ve zevk bakımından da aralarında fark yoktur, dersen:

Deriz ki: Va'z u nasihatten men'etmek, ilmin kaybolmasına sebeb olur sözü, galettir. Zira bizzat Resûl-i Ekrem'in kadılıktan nehyetmesi, kazâ ve hüküm işlerini atâlete uğratmamış, riyâset sevgisi insanları buna mecbûr etmiştir. Bunun gibi yine riyâset sevgisi ilmi ortadan kaldırmaz. Hattâ riyâsete vesîle olacak ilim, insanlara yasaklansa, cezâ evine atılıp zincire vurulsalar da zincirleri kırar cezâ evlerinden kaçar ve bu bilgiyi elde etmeğe çalışırlar. Allahu Teâlâ, îmandan nasibi olmayanlarla dahi bu dîni kuvvetlendirmeği vâdetmiştir. Âlemin işini düşünüp durma. Allah herkesi kayırır, sen kendine bak. Bununla berâber derim ki:

Bir beldede bir cemâat va'z işi ile meşgul olduğu zaman, bunun yasaklanması, sebebiyle ancak bir kısmı çekilir, diğerleri riyâset sevdâsı ile ondan ayrılmazlar. Bir beldede tek bir vâiz bulunup, güzel ifâdesi ve görünüşdeki hüsn-i hâliyle cemâate faydalı olursa, onu va'zdan men'etmeyiz. Ona: «Önce nefsini tezkiyeye çalış» deriz. Şâyet o: «Ben buna muktedir olamıyorum» derse, kendisine: «Yine va'zına devâm et ve mücâhede ile meşgul ol» deriz. Çünkü tek olduğu için va'zdan alıkonması insanları helâke sürükler. Şâyet bu tek vâiz, mevki edinme maksadıyle va'zına devâm ediyorsa, va'zları ile halka faydalı olurken kendi kendini helâk etmektedir. Biz âmmenin selâmetine bu adamı fedâ eder, va'zına devâm ettiririz. Bu adam, Resûl-i Ekrem'in:

«Allahu Teâlâ bu dîni îmandan nasibi olmayan kimselerle de te'yîd eder.» buyurduğu kimselerdendir, deriz.

Sonra vâiz dediğin, sözü ve dış görünüşü ile dünyâdan nefret ettirip Âhirete yönelten kimse demektir. Fakat zamânımızda (Gazâlî'nin zamânı) vâizlerin icâd ettikleri muzahref ve şiirle karışık kaafiyeli sözlerinde dînî hükümlere saygı, müslümanları Allah'ın azâbıyle korkutmak gibi

1-SIRAYLA 7-TEMİZLEME
2-HAKİMLİK 8-BECERİKLİ
3-HATA 9-UMUMİ OLAN
4-TEMBELLİK 10-KUVVETLENDİRME
5-[illegible] 11-PARLAK

bir şey bulunmayıp, ancak güzel sözlerle halkı ümidlendirmek ve isyâna cür'et ettirmek hâli bulunduğundan bu gibi vâizlerden memleketi temizlemek bir vazifedir. Çünkü bunlar, D e c c a l ' ın kapucuları ve şeytânın helifeleridirler. Bizim sözümüz, halk tarafından hüsn-i kabûl sevgisini içine gizleyen ve başka bir maksadı olmayıp görünüşü ve va'zı güzel olan vâizler hakkındadır. Aynı zaman İlim Kitâbı'nda kötü âlimler hakkında anlattığımız vaidler de bu gibiler hakkındadır. Nitekim İ s â aleyhisselâm: «Ey kötü âlimler, namaz kılar, oruç tutar ve sadaka verirsiniz fakat emrettiğinizi yapmaz, yapmadığınızı öğretirsiniz. Ne çirkin hüküm veriyorsunuz. Dil ve sözünüz ile tevbe ederken hevâ-i nefsinizin arzûlarına göre hareket edersiniz. Kalbleriniz isyânla kirlenmiş ve kararmış olduğu hâlde vücûdlarınızı sabunla yıkamak size bir fayda sağlamaz. Size hakikati söylüyorum; faydalı unu çıkarıp da çer çöpü içinde kalan elek gibi olmayın. Sizin yaptıklarınız böyledir. Ağızlarınızdan hükümleri savurursunuz, gıll u gış içinizde kalır. Dünyâ kulları, rağbet ve şehvetini dünyâdan kesmeyenler Âhireti nasıl bulabilirler? Size hakikati söylüyorum; kalbleriniz amellerinize ağlar. Çünkü dışınız içinize uymuyor. Dünyâyı dilinize doladınız. Ameli ve Âhireti ise ayağınızın altına aldınız. Size hak olarak söylüyorum; dünyâlığı mükemmel yapacağız diye, Âhiretinizi kaybettiniz. Sizin için dünyâ düzeni Âhiret düzeninden daha sevimli oldu. Sizden daha âdî kim olabilir? Bunu bilseydiniz. Yazıklar olsun size, ne vakte kadar bu karanlık içinde bocalayacak ve bu şaşkınlık içinde kalacaksınız. Sizin dâvetiniz dünyâlığadır. İstediğiniz şey dünyâ halkı, sizin için dünyâlıktan ferâgat etsin ve bütün dünyâ varlıkları ile size kalsın. İçerisi karanlık olan bir evin damına ışık yakmaktan evin içine ne kâr olur, ordan nasıl ışık alabilir? Siz de böylesiniz. Ağzınızdan ilim nurları parlarken kalbleriniz karanlık içinde kıvranıyor. Ey dünyâya tapanlar, dünyânın bir gün sizi kökünüzden koparıp yüzüstü sermesi yakındır. Sonra sizi burnunuzun üzerinde sürter, günahlarınızı boynunuza geçirir. Sonra da ilminiz sizi arkanızdan iter, yalın ayak ve çıplak olarak teker teker sizi Allahu Teâlâ'nın huzûruna sevkeder. Orda kötü amellerinizin cezâsını size çektirir.» buyurdu.

Bu hadisi, H â r i s i M u h â s i b i kitablarının birinde anlattıktan sonra, bu kötü âlimler insan şeytanlarıdır ve insanlara fitnedirler. Dünyânın mevki ve metâına rağbet ve onu Âhiret üzerine tercih ederek dünyâ için dini zelil ve hakir ettiler. Onlar dünyâda yüz karası, Âhirette ise hüsrandadırlar.

Şâyet, bu anlattığın âfetler meydândadır, fakat buna karşı ilim ve va'z hakkında bir çok tergib ve teşvik vârid olmuştur. Hattâ Resûl-i Ekrem:

1- NASIHATÇ 2- İYİ, GÜZEL 3- KORKUTMA 4- İSTEK 5- TOK GÖZLÜL
6- MENFAAT 7- KIYMETSİZ, KÜÇÜK 8- BELA 9- İSTEKLENDİRME

لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

«Allahu Teâlâ'nın seninle bir kimseyi hidâyete ulaştırması, senin için bütün varlığı ile dünyâdan hayırlıdır.» (686) buyurmuştur.

Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

أَيُّمَا دَاعٍ دَعَا إِلَى الْهُدَى وَاتُّبِعَ عَلَيْهِ كَانَ لَهُ أَجْرُهُ وَأَجْرُ مَنِ اتَّبَعَهُ

«Kim hidâyete dâvet eder ve dâvetine uyulursa - kendi sevâbından başka - kendisine uyanların ecri gibi bir ecri vardır.» (687) Buna benzer ilmin faziletini bildiren daha pek çok rivâyetler vardır. Bunlar karşısında yakışan, âlime, ilminle meşgul ol fakat riyâyı terket, demektir. Nitekim riyâ ile namaz kılan kimseye de aynı şey'i söylüyoruz. Yâni: «Nâmâzı terketme kıl fakat riyâyı atmak için çalış.» diyoruz, dersen:

Bilmiş ol ki: Emâret[1] ve hilâfetin fazîleti gibi, ilmin de fazileti büyüktür. Fakat bunun yanında tehlikesi de çoktur. Biz hiç kimseye: «İlmi terket» demeyiz. Zira ilmin kendisinde bir âfet yoktur. Âfet, va'z, okutmak ve hadis rivâyetinde ve onu açıklamaktadır. Aynı zamanda riyâ ile karışmış olsun, yâni riyânın yanında dînî bir sâik[2] de bulunursa, yine bu adama: «İlmini açıklama» demeyiz. Fakat yalnız gösteriş için ilmini açıklamağa çalışırsa, o zaman açıklamaması daha faydalı olur. Nâfile ibâdetlerde de hüküm böyledir. Yalnız riyâ için yapılacaksa, terki vâcibdir. Fakat ihlâs ile başladığı nâfile ibâdetine ibâdeti esnâsında, riyâ karışmak ister ve kendisi bunu hoş karşılamazsa, yine ibâdetine devâm eder. Zira ibâdetteki riyânın âfeti zayıftır. Riyânın asıl hedefi idâre mevkilerinde ve ilim ile yüksek mevkî ihrâz[3] etmek peşinde olmaktır ki, dereceleri üçtür:

RİYÂNIN ASIL HEDEFLERİ

Birincisi Vâliliktir. Bunun âfeti büyüktür. Bu korkudan selefin çoğu bunu kabûl etmemiş ve terketmiştir.

İkincisi Oruç, namaz, hac ve gazâ gibi ibâdetlerdedir. Selefin kuvvetli ve zayıfları bunlarda riyâ ile karşılaştı, fakat âfet korkusu ile kimse bunları terketmedi. Çünkü bunlara karışan âfetler zayıftır. Azıcık gayretle ihlâsa yönelebilir.

Üçüncüsü Birinci ve ikinci derece arasındadır, yâni kuvvetli âfet ile zayıf âfetler arasındadır.

(686) Buhârî ile Müslim, Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

(687) İbn Mâce Enes'den rivâyet etmiştir.

1-EMİRLİK
2-SEVKEDEN, SÜRÜKLEYEN
3-KAZANMA

Bu da va'z, fetvâ, rivâyet ve okutma mansıbı peşinde koşmaktır. Bunun âfetleri, vâlilerin âfetlerinden küçük ve fakat namazdaki âfetten büyüktür. Namazı zayıf olsun, kavi olsun, terketmek doğru olmaz, ancak riyâ hâtıralarını azaltmağa çalışmalıdır. Vâliliği ise zayıfların tamâmen terketmesi ve kuvvetlilerin kabûl etmesi uygundur. İlim mansıbı bunların arasındadır. İlmin âfetlerini tecrübe edenler, bunun vâliliğe daha çok benzediğini anlarlar. Zayıflar için bundan kaçınmak daha sâlim bir yoldur. Doğruyu Allah bilir.

Bu arada bir de dördüncü bir derece vardır, o da muhtaclara vermek için servet edinmektir. Zira infak ve cömerdliği açıklamakta övülmeyi celbetmek vardır. İnsanların gönüllerini sevindirmekte de zevk vardır. Bununla berâber bunun da âfetleri çoktur. Bunun için Hasan-ı Basri'ye:

— İhtiyâcından fazla dünyâlık te'min edip onu tutan ile, onu infâk edenlerden hangisi daha makbûldür? diye sorduklarında, Hasan-ı Basri:

— Evinde duran daha makbûldür, dedi. Çünkü dünyâlıkta huzûr azdır. Asıl zühd, Allah için dünyâyı terketmektedir. Ebû'd-Derdâ: Dımışk mescidinin kapusunda çalışıp her gün elli dinar kazanarak onu tasadduk etmek beni sevindirmez. Gerçi ben, alış-veriş haramdır, demiyorum, fakat ben isterim ki, alış-veriş kendilerini Allah'ı zikirden alıkoyan kimselerden olmayayım, demiştir. Bu hususta âlimler ihtilâf etmişler. Bir kısmı, dünyâdan korunmak ve tasadduk etmek şartıyle helâlinden kazanmak, nâfilelerle meşgul olmaktan daha iyidir. Diğer bir kısmı, devamlı sûrette zikir ile meşgûl olmak daha iyidir, dedi. Zira alış-veriş insânı zikirden alıkor. Nitekim İsâ aleyhisselâm: «Ey iyilik yapmak maksadıyle dünyâlığı arayan, dünyâyı terketmek senin için daha iyidir.» demiştir. Yine İsâ aleyhisselâm: Dünyâlığın en küçük âfeti, onu ıslâh edeceğim diye Allah'ı zikirden meşgûl olmaktır. Hâlbuki, Allah'ı zikir, her şeyden büyük ve fazîletlidir. Bu anlattığımız, riyâ âfetinden selâmet bulanlar hakkındadır. Bir de işin içine riyâ karıştırsa, dünyâlığı terketmesi çok daha makbûldür. Zikirle meşgûl olmanın faziletinde ihtilâf yoktur.

Hulâsa: Halk ile alâkalı olup nefsin zevk aldığı şeyde âfetin bulunması ihtilâfı değildir. En makbûlü, amel etmek ve âfetleri terketmektir. Şâyet âfetleri terketmekten âciz kalırsa, kendisine baksın, kalbine danışsın, gayret etsin, yaptığı işdeki hayır ile şerri muvâzene etsin de tabiatinin meylettiğini değil, ilim nûrunun gösterdiği yolu tercih etsin. Daha doğrusu nefsinin daha çok hoşuna gideni kendisi için daha zararlı olanıdır. Zira nefis, dâima kötülüğü gösterir. Hayra meyledip hayırdan zevk alması pek enderdir. Bununla berâber bu da bâzı hâllerde uzak bir şey

1-BELA 2-ALLAH YOLUNDA HARCAMA 3-ÖLÇME

değildir. Bunlar, müsbet veyâ menfî olarak tafsilâtı üzerinde hüküm verebilmenin mümkün olamıyacağı şeylerdir. Bütün bunlar, kalbinin ictihâdına terkedilmiştir. Dininin selâmeti için kalbine baksın ve kendisine kuşku veren şey'i terkedip sükûn veren şey'i yapsın.

Şunu da söyliyelim ki; bu anlattıklarımızdan bâzan câhiller[1] aldanabilir ve âfet korkusu ile malını elinde tutarak infâk etmeyebilir. Bu ise cimriliğin[2] tâ kendisidir. Sadakalarda şöyle dursun, mübâh olan yerlerde bile malı infâk etmek onu tutmaktan daha hayırlı olduğunda şübhe yoktur. İhtilâf, kazanmağa muhtâç olan bir kimsenin hakkındadır. Bu adamın kazanıp infâk etmesi mi daha makbûl, yoksa mal kazanmaktaki âfetleri gözönüne alarak bundan vazgeçip zikir ile meşgûl olması mı daha makbûldür? İşte ihtilâf buradadır. Fakat elde mevcûd helâl serveti infâk etmesi, onu elinde tutmasından her hâl ü kârda daha makbûldür.

HÂLİS VE SADIK ÂLİMİN ALÂMETLERİ

Şâyet, âlim bir vâizin gösteriş maksadı olmadan hâlis ve sâdık olduğu hangi alâmet ile bilinebilir? dersen, bilmiş ol ki; onun bir takım alâmetleri vardır:

Birincisi: Kendisinden daha âlim, daha güzel ve halkın daha çok rağbet ettiği bir vâiz çıkarsa, ona hased etmeden, ona sevinmiş olmaktır. Yâni bu gibi bir hatîbe[3] hased etmezse, kendisi sâdık bir vâizdir. Hased etmez derken, gıbta da etmez demedik; ben de bunun gibi olabilsem demesinde bir beis yoktur.

Diğeri de cemâatini aynı gözle görmektir. Yâni ileri gelenler geldiği vakit söz ve ifâdelerinde bir değişiklik yapmamaktır.

Bir başka alâmeti de, sokaklarda halkın, kendi peşinden gitmesini arzû etmemektir. Daha bir çok alâmetleri varsa da, bunları saymak sözü fazla uzatacaktır. **Said b. Mervan** diyor ki: Mescidde Hasan-ı Basrî'nin yan tarafında bir yerde oturuyordum. **Haccâc**, bâzı asker ve yardımcıları ile berâber içeri girdi. Mescidin avlusuna geldiği zaman, bindiği erkek atın üzerinde Roma mâmûlü bir eyer vardı. Atından indi, etrâfına bakındı ve en kabalalık **Hasan-ı Basrî**'nin meclisini buldu. O tarafa yöneldi ve benim bulunduğum taraftan gelerek ikimizin arasında oturdu. Hasan ise her gün mûtad[4] olan konuşmasını yapıyordu. Sözünü değiştirmeden ve Haccâc'a iltifât etmeden mevzûuna devâm etti ve bitirdi. Ben kendi kendime: «Bugün Hasan'ı deneyeceğim, bakalım Haccâc geldi diye vaziyetinde bir değişiklik yapacak mı?» dedim. Fakat Hasan yukarda anlattığım gibi hiç bir değişiklik göstermeden mûtad konuşmasını bitirince Haccâc elini Hasan'ın omuzlarına vurarak: «Bu şeyh doğru konuştu ve iyi yaptı. Siz bu gibi meclislere devâm edin. Zira ben Resûl-i Ekrem'in: «Zikir meclisleri Cennet bahçeleridir» dediğini işittim. Eğer

1- BILGISIZ
2- HASIS
3- NASIHATCI
4- ADET

üzerime aldığım âmme işleri olmasa, siz beni bu gibi meclislerde geçemezdiniz. Çünkü ben bunların faziletini bilenlerdenim.» dedi ve, sonra ağzını açarak söze başladı. Hasan'a varıncaya kadar hepimiz hüsn-i beyânına hayran kaldık. Haccâc kalkıp gidince, Şamlı biri gelerek Haccâc'ın yerinde oturdu ve: «Ey Allah'ın kulları, hayret etmez misiniz? Ben yaşlı bir insân olduğum hâlde hâlâ askerlik yapıyorum. Aldığım maaş üçyüz dirhemdir. Buna karşılık at, katır ve çadır bulundurmak mecbûriyetindeyim. Hâlbuki yedi kız çocuğum var, bunları da geçindirmek zorundayım. Hâlime bakın da bana acıyınız.» dedi. Hasan-ı Basrî, adama acıyarak başını ona doğru eğmiş söylediklerini dikkatle dinliyordu. Adam sözünü bitirince, Hasan başını kaldırdı ve: «Allah onları kahretsin, Allah'ın kullarını kendilerine hizmetçi ettiler. Allah'ın malını kendi aralarında bölüp yediler. Altın ve gümüş için insanları öldürdüler. Allah'ın düşmanları, kendileri harbe çıktıkları zaman rahat eyerler ve rahvan atlar üzerinde otururlar. Din kardeşlerini yaya ve aç olarak harb meydânına sürerler.» şeklinde konuştu ve ağzına geleni söyledi. Onların bütün ayıblarını saydı döktü. Bunları dinleyen başka bir Şam'lı oradan kalkarak hemen Hasan-ı Basrî'nin söylediklerini Haccâc'a ulaştırdı. Az sonra Haccâc'ın postası geldi ve: «Haccâc seni çağırıyor.» dedi. Hasan-ı Basri kalkıp gidince, Haccâc'ın aleyhindeki ağır konuşmalarından dolayı ona acıdık; mutlaka Haccâc'dan kendisine bir zarar gelir, dedik. Kısa bir müddet sonra Hasan-ı Basrî gülerek geri döndü. Bu şekilde güldüğü az görülmüştür, o yalnız gülümserdi. Geldi yerine oturdu ve emânetin ehemmiyeti üzerinde durdu. Devamla: «Siz emânetle meclislerde oturursunuz. İhâneti yalnız altın ve gümüşde aramayın. En büyük hıyânet, kendisine güvenilerek yanında konuşulan sözleri, alâkalıya iletmektir. Adam beni bu sebebden çağırdı ve,

— Diline sâhib ol. Bu nasihatinden dolayı sana bir şey demiyorum. Ancak böyle, Allah'ın düşmanları kendileri harbe şöyle çıkar, din kardeşlerini aç-çıplak götürürler şeklinde konuşmalar yapıp halkı aleyhimize tahrik etme, dedi. Kolaylıkla Allah beni şerrinden korudu.» dedi. Bu arada Hasan-ı Basri merkebine binip evine gitmek istediği sırada kalabalık bir halkın peşine takıldığını görünce, dönerek :

— Ne istiyorsunuz, bir şey mi soracaksınız? Şâyet böyle bir şey yoksa dağılın gidin, dedi.

İşte şu anlattıklarımız ve benzeri alâmetlerden kulun iç hâli anlaşılır. Ne zaman ki, âlimler birbirinin aleyhine düşer, birbirini çekemezler ve birbirlerine yardımda bulunmazlarsa, bilmiş ol ki onlar Âhireti satıp dünyâyı satın alan hâsirlerdendirler. Allah'ım, lütf u kereminle bizi bu vartaya düşmekten koru.

1- GEZELİ(?) 2- KIMILDATMA 3- UÇURUM, TEHLİKE

24 üncü BEYÂN: ONUNCU FASIL

HALK GÖRÜYOR DİYE KULUN İBÂDETE HEVESLENMESİNİN SAHÎH OLUP OLMAYAN TARAFLARI

Bilmiş ol ki; insân bâzan teheccüd namazı kılan kimseler arasında geceler. Bunların bir kısmı sabahlara, bir kısmı gecenin yarısına kadar bâzısı da gecenin bir kısmını ibâdetle geçirirler. Kendisi evinde bulunduğu zaman çok az gece ibâdeti yapardı. Fakat bunları görünce, onlara uymağa heves eder ve âdetini aşar veyâhut hiç gece ibâdeti yapmazken, bunların arasında bulunduğu için, o da kalkar kılarsa, bunun gibi, nâfile oruç tutmak mûtâdı değil iken oruç tutanlar arasında bulunduğu için, heveslenerek o da onlarla oruç tutarsa, bâzan bunun riyâ olup onlara uymaması gerektiği sanılır ki bu, mutlak sûrette böyle değil, belki bunun tafsilâtı vardır. Çünkü her mü'min, Allah'a ibâdet etmeği, gündüz oruç tutup gece namaz kılmağı arzû eder, ancak bâzı mâniler buna engel olur. Şehvetine uyar, gaflete kapılır da bu ibâdetleri yapamaz. Fakat başkalarını bu ibâdetlerde görmek, gafletinin zâil olmasına sebeb olur. Yâhut bâzı yerlerde ibâdetine mâni olan engeller ortadan kalkar, hevesi artar da ibâdet eder. Meselâ bir insâna kendi evinde ibâdetine mâni olan hâller doğar ve gece ibâdetine engel olur. Yumuşak döşekte yatmak, âilesi ile münâsebette bulunmak, akraba ve dostları ile sohbet etmek, çocukları ile meşgûl olmak ve diğer işleri ile uğraşmak gibi. Fakat evinden uzaklaştığı zaman, hayra rağbetini köstekleyen bu engeller ortadan kalkar da hayrı teşvik eden sebebler doğar. Bunun gibi dünyâdan i'râz edip ibâdetle Allah'a yönelen kimseleri görmek ve ibâdetle onların onu geçmeleri ağırına gitmek gibi hâller de olur. İşte bu anda gösteriş değil, dinî hüccet kendisini gayrete getirir, yâhut evinden uzaklaşıp yatak değiştirdiği için uyuyamaz, uykusuzluğu fırsat bilerek ibâdet eder. Bunun gibi insân devâmlı olarak evinde bulunur, nefsi de devamlı ibâdeti istemez, bu bakımdan evinde kılamaz olur, fakat yer değiştirmekle gittiği yerde az kalacağı için orada gece namazı kılmağa heves eder. Evinde çeşitli yemekleri varken oruç tutmak zoruna gidebilir. Fakat bunlardan uzaklaştığı zaman, bu engel zâil olur ve dinî arzu ile oruç tutmak ister. Çünkü ibâdetine mâni olan engeller ortadan kalkmıştır. Mâniler kalkınca da dindarlığı onu ibâdete sevkeder. Bütün bu sebebler bulunmakla berâber, ibâdet etmesinin asıl sebebi, insanların arasında bulunması ve herkesin kendisini görmesi de olabilir. Bununla berâber bâzan bu gibi hâller de ameline engel olur ve: «Burada bu ibâdetleri yapma, sonra mürâi olursun. Çünkü sen evinde bu ibâdetleri yapmıyordun.» der. Bâzan bu gibi hâllerde ibâdete heves, insanların görmesinden, onla-

1-ÂDET
2-HABERSİZLİK
3-GEÇİCİ
4-YÜZ ÇEVİRME

nın kendisini yermesinden, husûsan kendisini ibâdet eder diye bildikleri hâlde ibâdet etmediğini görünce, onu tenbelliğe nisbet etmelerinden çekinmekten de olur. Çünkü onların gözünden düşmek istemez ve onların nezdindeki mevkiini korumak ister. İşte bu ahvâlde şeytan faaliyete geçerek: «Sen kıl, artık sen mürâî değilsin, ihlâs ediyorsun. Kıldığın bunlar için değil, Allah içindir.» der. Zâten senin evde kılamadığın çeşitli mânilerden dolayı idi. Şimdi kıldığın gösteriş için değil, o mâniler zâil olduğu içindir. İşte burası bir hayli karışıktır. Bunu ancak basiret sâhibleri aydınlatabilir. İbâdet için kendisini harekete geçiren kuvvetin riyâ olduğunu sezdiği zaman, mûtâdından fazla olarak bir rek'at dahi kılmasın. Zira Allah'a itâat etmekle insanlar tarafından övülmeği arzû ettiği için, Allah'a âsi olur. Şâyet ibâdeti, mânilerin ortadan kalkması ve âbidlere gıbta maksadı ile olursa, onlara uysun. Bunun da alâmeti vardır. Şöyle ki: Şâyet o evde onların göremiyeceği bir yerde olsa da, yine mâniler zâil olduğu ve onlara heves ettiği için namazına devam edecek idiyse, aslında bu bir riyâkârlık değildir. Yok eğer onlar beni göremiyorlar, ben de kılmam derse, onların yanında yaptığı riyâkârlıktır. O zaman bu ibâdeti terketsin.

Yine bunun gibi, Cum'a günü câmide insâna bir heves gelir ki, bu heves başka zamanlar gelmeyebilir. Bu hevesin de iki sebebi vardır: yâ cemâat tarafından övülmeyi arzû eder veyâhut oradaki ibâdetlere heves ederek Allah rızâsı olur. Bâzan hem dinî, hem de övülme arzûsu birleşir. Burada da gaalib olan taraf aranır. Gaalib olan Allah rızâsı ise, ibâdetine devâm eder ve mümkün mertebe gösterişi atmağa gayret eder. Yine bunun gibi orada Allah korkusundan ağlayan insanları görerek bundan haz alıp, kendisi de - gösteriş olmaksızın - ağlar. Gerçi kendisi yalnız olarak yapılan va'zı dinlemekten ağlamıyacaktı. Fakat insanların ağlaması kendisine te'sir ettiği için ağlamıştır. Bâzan da ağlayamaz, fakat kalb katılığından korkarak, ya gösteriş veyâ hakîkaten kendisini ağlar gibi göstermeğe çalışır, bu da makbûldür. Fakat bunun da riyâ veyâ gerçek olmasının alâmeti vardır. Şöyle ki; orada, cemâatın görmiyeceği bir yerde olsa, yine aynı tavır ve davranış içinde olacak idiyse bu, riyâ değil, gerçektir, aksi ise riyâdır. Onun için ne ağlamalı, ne de kendisini ağlar gibi göstermelidir. L o k m a n aleyhisselâm, oğluna nasîhatinde: «Oğlum, kalbin katı olduğu hâlde insanların sana hürmet etmesi için kendini Allah'tan korkar gibi göstermeğe çalışma.» demiştir. Kur'ân ve zikir meclislerinde, bâzı hâllerde âh çekmek, solumak ve inlemekte de hüküm böyledir. Bunlar bâzan gerçek nedâmet, hüzün ve üzüntünün te'siri ile olduğu gibi, bâzan da yanındakilerin te'siri ile olur ki, her ikisi de makbûldür. Bâzan da desinler diye olur ki, bu ise riyâdır. Şâyet samimî üzüntüsüne bir de riyâ karışır ve bunu reddederse yine ağlaması makbûldür. Şâyet

1-İKİ YÜZLÜ 2-GEÇİCİ 3-ADET 4-İSYANKAR 5-PİŞMANLIK

ârız olan riyâya meylederse, o zaman ecri kaybolur ve Allah'ın gazabına uğrar.

Bâzan da mahzûn olması samimî ve fakat sesini yükseltmesi ve hareketleri gayr-ı samimî olur. Bu da korkulu bir riyâkârlıktır. Çünkü bu riyâ ile başlamak gibidir. Bâzan, bu heyecanla düşmediği hâlde gösteriş için düşer, fazla baygın kalmadığı hâlde kendisini baygın gibi gösterir. Kalkabildiği hâlde kalkamıyor gibi kendisini gösterir ve bunlara benzer hareketlerde bulunur. Bütün bu yapmacık hareketler, şeytanın aldatması ve nefsin ifsâdındandır. Bu gibi hâller kendisine ârız olduğu takdirde, kendini toparlamalı, aslında bu hareketinin yapmacık olduğunu etrâfındakiler bilseler, kendisine itibâr şöyle dursun, kendisinden nefret edeceklerini hâtırlamalı, Allahu Teâlâ'nın her şey'i bildiğini, bu davranışında insanlardan daha çok kendisine kızdığını bilmelidir. Nitekim Zûn-Nûn-ı Mısrî bir zikir esnâsında ayağa kalktı ve yıkıldı. Bunu gören bir ihtiyar da aynı şekilde kalktı ve yıkılmak istedi. Kendini zorlayarak bu hareketi yapmak istediğini farkeden Zûn-Nûn:

— İhtiyâr, sen kalktığın zaman ne maksadla kalktığını bilen seni görüyor, deyince, insaflı olan ihtiyâr hemen oturdu. Bütün bunlar nifak işleridir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

تعوذوا بالله من خشوع النفاق

«Nifak huşûundan Allah'a sığının.» (688) buyurmuştur. Nifak huşûu, âzalar huşû' ederken kalbin buna aldırış etmemesidir.

İstiğfâr, Allahu Teâlâ'nın azab ve gazabından O'na sığınmakta da hüküm böyledir. Bunlar bâzan kusurlarını hâtırlayıp nedâmet duyduğu için, bâzan da gösteriş için olur. İşte bunlar kalbe karşılıklı ve birbirine yakın olarak geçen hâtıralardır. Bunun için kalbine geçenleri iyice incele, nerden geldiklerini araştır. şâyet Allah için iseler devâm et, riyâ karışımından ise, kendini koru. Çünkü o, karıncanın ayak şamatasından da gizlidir. İbâdetinin makbûl olup olmayacağı korkusunu da hâtırından çıkarma. İhlâs ile başladığın ibâdete, insan övgü ve sevgisinden kaçın. Zira bu her dâim akla gelebilir. Böyle bir şey'i içinde duyduğun zaman, hemen bunu Allahu Teâlâ'nın bildiğini ve sana kızdığını hâtırla ve E y y û b aleyhisselâmı ziyâret eden üç kişiden birinin söylediklerini düşün. O, Eyyûb'a:

— Ey Eyyûb, kulun kendini aldattığı görünüşte belli etmeyip içinde gizli tuttuğu şey ile cezâ göreceğini bilmiyor musun? Diğer birisinin de: «Allah'ım, insanların beni senden korkar gördüğü hâlde senin bana

---

(688) Beyhaki «Şuabü'l-İmanı»nda rivâyet etmiştir.

1- TAKILMIŞ
2- BOZMA
3- İKİ YÜZLÜLÜK
4- KORKU

gazablı olmandan sana sığınırım.» dediğini düşün. Hz. Hüseyin de şöyle demiştir: «Allah'ım, insanların gözünde güzel görünüp de senin nazarında içimin çirkin olmasından, insanlara karşı görünüşümü korumaktan, senin muttali' olduğun kalbimi kaybetmekten, insanlara kendimi güzel gösterip kötü niyyetimle sana karşı cür'etkâr davranmaktan, insanlara güzel amelimle yaklaşıp kötü niyyet ve hareketimle senden uzaklaşıp gazabını celbetmekten sana sığınırım. Allah'ım, beni bu hâllerden koru.» dedikleri hâtırla.

Bu üç kişiden diğerinin de söylediğini hâtırla. O, şöyle demişti:

Ey Eyyûb, dış görünüşlerini koruyup gizli taraflarını kaybedenlerin Allah'tan ihtiyâç diledikleri zaman, yüzlerinin kararıp rezil olacaklarını bilmez misin?

İşte yukardan beri anlattıklarımız, riyânın âfetleridir. Bunları anlayabilmek için insan dâimâ kalbini murâkabe etmelidir. Haberde vârid olduğuna göre riyânın yetmiş kapısı vardır. Bunların birbirinden daha karanlık, daha kapalı olduğunu, hattâ karıncanın ayak şamatasından daha ince olduğunu öğrendin. Bunu seçebilmek için ne kadar titiz davranmak gerektiğini de anlamış oldun. Nefsin hilelerini araştırıp murâkabe etmeden, kalbini kontrol etmeden bunlar hiç bulunur mu? Allahu Teâlâ'nın ihsân ve keremiyle bizi riyâdan korumasını dileriz.

25 inci BEYÂN

ÂHİRET YOLCULUĞUNU MURÂD EDEN KİMSENİN AMELDEN ÖNCE VE SONRA VE AMEL ESNÂSINDA NEFSİNİ İLZÂM İÇİN NE YAPMASININ GEREKTİĞİ

Bilmiş ol ki; mürîdin, ilk olarak kalbini ilzâm edeceği en iyi hareketi, bütün ibâdetlerini Allahu Teâlâ'nın bilmesiyle iktifâ etmektir. Yalnız Allah'ın bilgisiyle, ancak Allah'dan korkup O'ndan umanlar iktifâ eder. Fakat başkasından korkup umanlar, iyi hâllerini onlara duyurmak isterler. Bu hâlde olanlar, Allah'ın gazabına uğrama tehlikesi ile karşı karşıya bulunduklarından bu arzûnun akıl ve îman cihetinden çirkin bir şey olduğunu kalbe anlatmakla onu ilzâma çalışmalı, başkasının dayanamıyacağı yorucu ibâdetlerde nefsini murâkabe etmelidir. Çünkü böyle mühim bir ibâdeti yapan nefis, onu ifşâ etmek ve duyurmak ister. Senin bu kadar meşakkatli ameli göze alıp yaptığını bu halk bilse, seni baş tâcı yapar, hattâ sana secde ederlerdi. Çünkü bunu senden başka kim yapabilir? Sen bunu gizlemeğe nasıl râzı olursun? İnsanlar senin mevkiini bilemez, seni kabûl edip sana uymazlar, der. İşte bu vaziyet karşısında dimdik durmalı ve yapmış olduğu büyük ameli karşısında alacağı büyük mükâfatı

1-VAKIF 2-BELA 3-KONTROL 4-HAY-KUY 5-HOSSAS
6-SUSTURMA, BAĞLAMA 7-İKİ YÜZLÜ 8-YETİNME

düşünmeli, bunun karşısında Allahu Teâlâ'ya yapılan ibâdetle kullarından mükâfat bekeyenlerin; Allhu Teâlâ'nın gazabına uğrayacaklarını hâtırlamalı, amelini başkasına gösterip ona kendisini sevdirmekle Allah'ın katından düşüp o büyük emeğinin boşa gideceğini bilmeli ve kendi kendine: «Ben bu emeğimi hiç bir şey'e güç yetirmeyen insanlara bildirmekle nasıl kaybederim» deyip nefsini ilzâma çalışmalıdır.

«Ne yapalım bu amel karıştı, ihlâs ancak kuvvetli imân sâhiblerinin kârıdır. Böyle karışık olanlar onun gibi değillerdir» diyerek ümidini kesip de ihlâsdaki[1] mücâhedesini terketmemelidir. Zira amelleri riyâ ile karışanların mücâhedeye daha çok ihtiyaçları vardır. Çünkü takvâ sâhibinin nâfile ameli fesâda giderse de farzları tam olarak kalır. Böyle karışık hâlde olanlar, farzlarını da tam olarak koruyamazlar. Bunun için noksanlarını nâfile ile ikmâl[2] etmeleri lâzımdır. Şâyet bunu yapmazsa, farzları da eksik olur ve bu hususta göreceği cezâ ile helâke gider. Onun için bu gibilerin ihlâsa daha çok ihtiyaçları vardır. Temîm-i Dârî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

يُحَاسَبُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَإِنْ نَقَصَ فَرْضُهُ قِيلَ انْظُرُوا هَلْ لَهُ مِنْ تَطَوُّعٍ؟ فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ أُكْمِلَ بِهِ فَرْضُهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ تَطَوُّعٌ أُخِذَ بِطَرَفَيْهِ فَأُلْقِيَ فِي النَّارِ

«Kıyâmet günü kul hesâba çekilir. Farzlarında eksik varsa, bakın nâfileleri var mı? denir. Varsa, farzları onunla tamamlanır. Yoksa, sağından ve solundan yakalandığı gibi Cehennem'e atılır.» (669)

Riyâ ile karışık amel eden, Kıyâmet günü farzları noksan ve günahları büyük olduğu hâlde Allah'ın huzûruna götürülür. Bunun için farzlarını tamamlamağa ve günahlarını azaltmağa son derece[3] gayret etmelidir. Bu da ancak nâfilelerde ihlâs ile mümkün olur. Müttakilerin çalışması, derecelerinin yükselmesi içindir. Şâyet nâfileleri kabûl olmasa da farz ibâdetleri, Cennet'e girmeleri için kâfidir[4]. O hâlde nâfilelerin kabûlü için, nâfile ibâdetlerini başkasının bilmemesi husûsunda kalbini ilzâm etmeğe çalışmalı, ibâdetten sonra da bunu duyurmamağa gayret etmelidir. Bütün bunları yaptıktan sonra da amelinin kabûl olup olmayacağından korkmamalıdır. Çünkü bilmeden belki yine gizli bir riyâ karışmış olabilir. Allahu Teâlâ'nın kabûl etmeyip reddetme korkusu dâimâ kalbinde bulunmalıdır. Amele başlarken Allah rızâsını kat'î olarak niyyet ettiği-

(669) Ebû Dâvud, İbn Mâciye'den rivâyet etmiştir.

1 – ÇALIŞMA
2.- TAMAMLAMAK
3- TAKVALI
4- YETERLİ

ne kaani[1] olmalı ki, ancak bu sâyede ameli sahih olacaktır. Namaz içinde de gafletle geçirdiği anlarda 'riyâ[2] ve ucub[3] gibi hâtıralardan korkmalı ki, amelinin kabûlüne daha çok müessir[4] olur. Bu sâyede İbâdetin zevkine varır. Çünkü ihlâsı yakın; riyâsı ise şek ve şübhelidir. Bu şübheden korkması, arayerde bilmeyerek geçmiş olan riyâ hâtıralarının yok olmasına vesile olabilir.

İnsanların ihtiyâcına koşmak ve ilim öğretmekle Allah'a yaklaşmak isteyenler de, insanların gönlünü sevindirmesinin sevâb olması ile nefsini[5] ilzâm etmeli, başka bir şey beklememeli, okutmanın da mükâfatı ile iktifâ[6] etmeli, buna karşı teşekkür ve övülme gibi hiç bir karşılık beklememelidir. Çünkü karşılık beklemek, sevâbı giderir. Öğrencisinden hizmet, arkasında gezmek ve her hangi bir işinde bulunmak gibi bir şey beklediği anda ecrini kaybeder. Kendisi ummadan öğrencileri kendi istekleri ile bir hizmette bulunmak isterlerse, bunun, ecrine zarar vermiyeceği umulur. Bununla berâber, âlimler bundan çekinirler. Hattâ biri kuyuya düşmüş, halk toplanmış, ip uzatmışlar, onu çekip yukarı alacakları sırada adam aşağıdan: «Benden bir âyet öğrenen varsa, Allah aşkına, sakın ipime yapışmasın» diye seslendi. Maksadı, emeğinin mükâfatının kaybolmaması idi. Şakîk-ı Belhî: «Süfyân-ı Sevrî'ye bir kat elbise hediye ettim, onları iâde etti. Ben de kendisine:

— Ben senden bir şey öğrenmedim, benim elbisemi niçin iâde ettin? dedim. O da:

— Onu biliyorum, yalnız kardeşin benden öğrenmişti, bu sebepten çekindim, dedi.»

Süfyân'ın çok gidip geldiği dostlarından birinin oğlu, Süfyân'a bir veyâ iki deri veyâ bin veyâ iki bin dirhem para getirdi. Bu ara babasının hâlini Süfyân'dan sorarak:

— Onu nâsıl tanırsın? dedi. Süfyân da:

— Şöyle böyle iyi bir insandı. Allah rahmet etsin, dedi. Adam:

— Bunun servetinin benim elime nâsıl geçtiğini biliyorsun, o hâlde şu hediyemi kabûl et, çoluk çocuğunun geçimine harca, dedi. Süfyân hediyeyi kabûl etti. Adam çıkınca hemen oğlu (690) Mübârek'i peşinden göndererek «Çağır gelsin» dedi. Adam geri döndü. Süfyan hediyeyi - bütün zorlamalarına rağmen - kendisine iâde etti. Onun babası ile olan ahbablığını Allah için bir kardeşlik kabûl ettiğinden bu hediyeyi hoş karşılamıyarak kendisine geri verdi. Mübârek diyor ki: Adam gittikten sonra sabredemedim, Süfyân'ın yanına girerek:

— Niçin böyle yaptın? Diyelim ki senin kimsen yok, bizi düşünmedin mi? diye kendisine çattım. Süfyân da bana:

---

(690) Mübârek, aslında oğlu değil, yeğenidir. Kitabda oğlu diye geçiyor.

1-İNANMIŞ 2-HABERSİZLİK 3-KENDİNİ BEĞENME 4-TESİRLİ
5-SUSTURMA, BAĞLAMA 6-YETİNME

— Ey Mübârek, nasıl, sen âfiyetle parayı ye de mes'ûliyetini ben çekeyim, öyle mi? dedi. Demek ki âlime vâcib olan, insanları hidâyet bâbında mükâfatını yalnız Allah'tan dilemektir. Talebeye de lâzım olan, Allah'a hamdedip O'ndan sevâb dilemek ve O'nun katında mevki sâhibi olmağa gayret etmek, ne muallimінden, ne de halktan bir şey beklememektir. Muallimine karşı amelinde riyâkârlık yaparak onun yanında mevki sâhibi olmağı istemesi de hatâdır. Zîra ilim öğrenmek de Allah'a itâat etmekledir. Allah'dan başkasını kasdetmek hüsrândır. Hâlbuki ilim ya faydalı olur veyâ olmaz. Gelecekteki ilim vehmi ile bu andaki ameli hüsrâna uğratır. Bu ise câiz değildir. Belkî öğrenmesi Allah için olmalı, İbâdeti Allah için olmalı, muallime Allah için hizmet etmelidir. Öğrenmesinden itâati kasdediyorsa böyle davranmalıdır. Çünkü kullar, ihlâs ile amel etmek ve ibâdetleri ile Allah'tan başkasını kasdetmemekle emrolundular.

Yine bunun gibi, anne ve babasına hizmet edenler, onların nezdinde mevki sâhibi olmalarını niyet etmemeli, ancak Allah'ın rızâsının onların rızâsına bağlı olduğunu düşünerek hizmet etmelidir. Yine annem babam beni sevsinler diye onlara gösteriş için ibâdet etmesi de câiz değildir. Çünkü bu niyet, bu anda bir günahtır. Aynı zamanda Allahu Teâlâ, hâlini anne babasına açıklatır ve onların gözünden onu düşürür.

İnsanlardan uzaklaşan ve uzlet eden zâhide gelince; o da kalbini Allah'ı zikre bağlamalı ve ibâdetini yalnız Allah'ın bilmesinin yettiğini kalbine yerleştirmelidir. İbâdetini insanların duyup kendisine saygı göstermelerini hâtırından geçirmemelidir. Çünkü bu istek, kalbinde riyâ tohumunu bitirir ve insanlar kendisini bilip övüyorlar diye kolaylıkla tenhâde ibâdet ederken, diğer taraftan bu niyyetinden dolayı mükâfatını kaybeder.

İbrâhim b. Edhem diyor ki: Ben mârifeti, Sem'an adında bir Rahibden öğrendim. Bir gün kilisesine gittim ve kendisine:

— Ne vakitten beri bu hücrede bulunuyorsun? diye sordum. Râhib:

— Yetmiş senedir buradayım, dedi. Ben:

— Ne yer ne içersin? diye sordum. Râhib:

— Neden soruyorsun? dedi. Ben:

— Öğrenmek istediğim için sordum, dedim. Rahib:

— Her gece nohut yerim, dedi. Ben:

— Bu yemekle nasıl geçiniyorsun? diye sordum. Rahib:

— Karşındaki kiliseyi görüyor musun? dedi. Ben:

— Evet, görüyorum, dedim. Rahib:

— Oradakiler senenin muayyen gününde gelir hücremi süsler, onu ziyâret eder, bana saygı gösterirler. Ne vakit ibâdetten ağırlanırsam, o

günü hâtırlarım ve ağırlık üzerimden kalkar da bir sâatlık zevke bir senelik meşakkati fedâ ederim. Ben bir sâatlık izzet için bir yıllık zahmete katlanırım. Sen de ebedî izzet için bir sâat katlan, dedi ve mârifeti kalbimde büyüttü. Sonra devamla:

Bu kadarı yeter mi daha söyleyeyim mi? dedi. Ben:

— Yetmez, artır, dedim. Râhib:

— Aşağı in, dedi. Berâberce indik. Bana bir bardak doldurdu. İçinde yirmi tâne nohut vardı. Sonra bana:

— Kiliseye gir de sana verdiğimi görsünler, dedi. Kiliseye girince Rumlar etrâfımı çevirdi ve:

— Şeyhimiz sana ne verdi? diye sordular. Ben:

— Kendi yiyeceğinden bana ikrâm etti, dedim. Onlar:

— Sen onu ne yapacaksın, bizim ona daha çok ihtiyâcımız var, dediler. Sonra da:

— Ne istiyorsun? dediler. Ben:

— Yirmi nohuda yirmi altın istiyorum, dedim. Onlar da hemen parayı verip nohudu aldılar. Rahibe döndüm. Rahib:

— Ne yaptın? diye sordu. Ben, olup biteni anlattım ve yirmi altına sattığımı söyledim. Rahib:

— Beceremedin. yirmi bin altın isteseydin alacaktın. İşte bu, ibâdet etmeyenlerin eriştiği ululuktur. Sen ibâdet edenleri buradan kıyasla dedi ve devamla:

— Dostum, Rabbine dön, altın ve gümüşe boş ver, dedi.

Maksadımız şu ki; tenhâ yerlerde bulunan kimse de halk nezdinde sayılıp sevilmesini ister ve bâzan da bunun farkında olmaz. Onun için dâimâ korkulu olmalıdır. Kurtuluş nişânı, insanlarla hayvanları bir seviyede tutmaktır. Kendi hakkındaki görüşleri her ne şekil değişse de ona aldırış etmemeli, azıcık acınmağı da akıl ve îmân nûru ile reddetmelidir. Hattâ yaptığı ibâdetini insanların hepsi görse bile, onlar görüyor diye huşûunda bir değişiklik olmamalı ve buna sevinmemelidir. Azıcık sevinç, zayıflığına alâmettir. Fakat akıl ve îmân nûru ile bunu reddederse perîşan ve sa'yinin hebâ olmaması umulur. Ancak onlar gördüğü vakit, küstahlıklarına uğramasın diye ağır kılarsa, bunda beis olmamakla yine bir nevi aldatma vardır. Zira nefsin gizli arzûsu, bâzan huşûunu açığa çıkarmakta olur da bunu, halkı aleyhine çevirmemek şeklinde göstermeğe çalışır. O vakit maksadının bu olup olmadığını anlamak için nefsi sıkı bir denemeden geçirmek lâzımdır. Şöyle ki; bu adam, sür'atle yürümesinden, çok yemesinden veyâ fazla gülmesinden dolayı halkın kendisinden nefret ettiğini anladığı zaman, bunu müsâmaha ve cömerdlikle karşılıyor mu? Şâyet orada müsâmaha göstermez ve küçük düşmemek için bu hareketlerine düzen verir de, ibâdette küçük düşmemek için on-

1-KORKU, UTANMA VE RİYAYI SEVMEME 2-ÇALIŞMA, GAYRET 3-HOŞ GÖRÜLÜR

ları görünce huşû içinde namaza devâm ederse, buradaki maksadının da görenlerin gözüne ve gönlüne girmek olduğu anlaşılır. Bundan ancak mevcûdatta, hakîkatte Allah'tan başka kimsenin olmadığını kalbine yerleştirenler kurtulur. Bunlar, yalnızlıkda nasıl ibâdet ederlerse, halk içinde de aynı ibâdeti yapar, kimseye aldırış etmezler. Gelen ufak-tefek hâtıraları kolaylıkla reddederler. İnsanların görüşleri ile tavr u hareketlerinde bir değişiklik olmaz. Buradaki samimiyetlerinin nişânesi, bu adamın, biri fakir, diğeri zengin iki arkadaşı olsa; zengin yanına geldiği zaman, zengine fakirden daha çok ikrâm etme arzûsunu içinde duymamaktır. Tabii, zenginin âlim veyâ vera' sâhibi olması hâlleri müstesnâdır. Bu vasıflarından dolayı kendisine hürmet edilir. Kimin canı zenginleri daha çok görmek isterse, o mürâî veyâ tama'kârdır. Yoksa yoksula bakmak, Âhirete rağbeti artırır, kalbe meskeneti sevdirir. Zengine bakmak ise bunun aksinedir. O hâlde daha nasıl fakire değil de zengine bakmaktan hoşlanır?

Hikâye edildiğine göre zenginlerin Süfyân-ı Sevrî'nin meclisinde uğradıkları zillet, hiç bir yerde görülmemiştir. O, fakirleri öne alır ve zenginleri arkada bırakırdı. Hattâ onun sohbetine devâm eden zenginler yoksulluğu temenni ederlerdi. Evet, senin zengine fazla hürmet etmek hakkın var ama; zengin sana daha yakın olur veyâ aranızda hak ve hukuk veyâhut eski bir dostluğunuz bulunduğu zamandır. Şâyet bu şartlar zengin ve fakirde aynı ise, yine zengini takdîm edemezsin. Çünkü fakir, Allah katında zenginden kıymetlidir. Senin zengini takdîm etmen, zenginliğine tama'ın ve ona gösterişin içindir. Sonra mecliste onları bir seviyede tuttuğun zaman, hikmet ve huşûu zengine daha çok göstermenden de korkulur ki, bu da gizli bir riyâ veyâ gizli bir tama'dır. Nitekim İbn Semmâk diyor ki: Câriyeme dedim ki, bana ne oluyor, Bağdad'a geldiğim zaman, hikmet kapuları bana açılıyor; bülbül gibi konuşuyorum. Câriye, tama' adamın dilini açar, dedi ve doğru söyledi. Hakîkaten dil, zenginin yanında açılıp döküldüğü gibi, fakirin yanında açılamaz. Yine bunun gibi zengine gösterdiği saygıyı fakire gösteremez.

Bu hususta nefsin gizli hileleri sayılamıyacak kadar çoktur. Seni nefsinin şerrinden ancak Allahu Teâlâ'dan başkasını kalbinden çıkarmak kurtarır. Ondan sonra da ömrün boyunca nefsin ile uğraşırsın. Bir kaç günlük şehevî arzûlarının peşinde ateşe atılmana râzı olmazsın. Dünyâda, bütün zevk ve şehvetlerini yerine getirme imkânına sâhib ve fakat zevk ve şehvetlerinin peşine koşmakla bedenindeki hastalığı sebebiyle her an ölüme mahkûm olan bir hükümdâr gibi olmalısın. Şehvet ve zevklerinin peşine giderse ölüme mahkûm ve fakat diyet eder tedâvi yollarını araştırırsa yaşar ve saltanatı devâm eder. Bunu anlayan hükümdar artık şehevî zevkleri tatmin edecek vâsıtalardan uzaklaşır ve hekîmlere

1-TAKVA 6-RAHATLANDIRMA
2-İKİ YÜZLÜ
3-AÇ GÖZLÜ
4-DUA İSTEK

yaklaşır. Acı ilâçları içmeğe başlar. Onların acılığına dayanır da bütün tatlılardan uzaklaşır ve bunların hasretine dayanır. Canı arzû ettiği yemekleri yemez, sevmediği zehir gibi ilâçlara devâm eder. Az yiyip az içtiği için her gün kilo kaybına uğrar, zayıflar. Fakat hekîmin tavsıyesine riâyet edip acı ilâçlara devâm ettiği için de hastalığı her gün biraz daha azalır. Canı iyi yemekleri istediği zaman, onlardan bulduğu şifâyı ve bu sâyede sağlam bedene sâhib olup tekrar zevk u safâ içinde hükümdarlığını sürdüreceğine bakarak, bu arzûya iltifât etmiyerek ilâçların acılığına dayandığı gibi. Âhiret yolcusu mü'min de böyle olmalı. Âhiretini tehlikeye uğratacak dünyâ zevklerinden sakınıp onların azı ile kanâat etmeli, tenhâ yerleri tercîh edip, Allah'ın gazabına uğrama korkusundan ihtilâtı[1] terketmeli, korku ve hüzün içinde olup Allahu Teâlâ'nın azâbından korunmağa çalışmalıdır. İşin sonu, bir yandan azabtan kurtarıp öte yandan sayısız ni'metler olacağını düşündüğü zaman bütün bu işler kendisine kolay gelir. Sonra da Allahu Teâlâ'nın kerem ve merhamet sâhibi olup rızâsını arayan kullarına yardımcı olacağını, dilediği zaman, onları her türlü zorluklardan koruyacağını ve fakat onlara kendilerinin doğruluk derecelerini bildirmek için onları bâzı tecrübelerden geçirdiğini bilmelidir. Sonra başlangıçtaki zorluğa tahammül etmesini bilenlere her türlü kolaylığı göstereceğini, onlara sabır ve tahammülü kolaylaştıracağını, tâatın zevkini tattıracağını, münâcâtın zevkine vardırıp şehvetlere karşı koymaktan kendilerini takviye[2] edeceğini bilmelidir. Zîra kerem sâhibi ümîd edenin arzûsunu boşa çıkarmaz, sevgiliyi boş çevirmez. O, öyle bir kerem sâhibidir ki: «Bana bir karış yaklaşana ben bir zira'[3] yaklaşırım.» buyurmuştur. Nitekim Allahu Teâlâ: «İyi kullarımın bana mülâkat[4] şevki arttı. Ben ise onların mülâkatını daha çok arzû ederim.» buyurmuştur. O hâlde kul, ilk hâlinde ciddiyet, sadâkat ve ihlâsını açığa çıkarsın ki, Allahu Teâlâ da kendi keremi, cömerdliği ve merhametiyle onu kendisine yaklaştırsın.

Câh ve Riyâ Kitâbı burada sona erdi.
Hamd Allah'a, salât O'nun sevgili Peygamberine olsun.

(İhyâ - Cilt: 3 — Kitâb: 8'in sonu)

1- KARIŞMA
2- KUVVETLENDİRME
3- (EL, KOL UZUNLUĞU)
4- KAVUŞMA

İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn (Cilt: 3)

Rub'u'l-Mühlikât

DOKUZUNCU KİTÂB

KİTÂBÜ ZEMMİ'L-KİBR VE'L-UCB

(KİBİR VE UCUB KİTÂBI)

(MUKADDİME VE ONBEŞ BEYÂN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur, (O'na hamdederim). O Allah ki Hâlıktır, her şey'i o takdir eder. Bâridir, takdirine uygun şekilde icâd eder. Musavvirdir, yarattığı şeyleri en güzel bir tertibde sûretlendirir Azizdir, saygılıdır. Herkes O'na muhtâçtır, fakat O'na erişmek zordur. Cebbâr'dır, kahr u galebe sâhibidir, dilediğini dilediği gibi yapar ve yaptırır. Mütekebbirdir, zâtına nisbetle her şey hakir, uluIuk üstünlük ancak Ona mahsustur. Mutlak sûrette Âlîdir, Onu ululuk ve üstünlüğünden kimse indiremez. O, öyle bir kahr u galebe sâhibidir[1] ki, bütün Cebbârlar Onun azameti karşısında zelil ve bütün mütekebbirler Onun ululuğu karşısında miskindirler. O, Kahhârdır, dilediğini[2] kahreder ve kimse onu önleyemez. O Gani'dir, öyle bir zengin ve müstağnidir ki, Zât ve sıfâtında hiç bir şey ile alâkası yoktur. Mülkünde ortaklık kabûl etmez. O öyle bir Kâdirdir[3] ki, Onun[4] Celâl[5] ve azameti mahlûkatın gözlerini kamaştırdı. Onun istivâ, istilâ ve isti'lâsı. Arş-ı A'zamı kahretti. Peygamberlerin bile[5] dilleri Onun vasfını ve medhini yapabilmekten âciz kaldı. Onu[6] künhü ile anlamaktan onları bile âciz bıraktı[7] da Onun Celâlinin künhünü[6] anlamaktan melek ve peygamberleri acziyetlerini itiraf etti. Onun kahr u ceberûtu Kisrâların belini kırdı[8]. Onun[9] ululuk ve yüceliği Kayser[11]lerin elini kısalttı. Azamet, Onun izârı; Kibriyâlık ise [10] ridâsıdır. Kibir ve azamette O'nunla münâzaaya kalkışanı, ölüm hastalığı ile kahreder de çâresini bulamaz. Onun şânı âli, kadri yücedir, noksanlıktan münezzehtir.

Salât u[13] selâm, seçtiği ziyâ[12] ile dünyânın her tarafını aydınlatan, nûr-ı mübînin kendisine indirilmiş bulunduğu Hz. ***Muhammed'e*** *ve Allahu Teâlâ'nın sevgili dostları ve seçtiği Ashâbı üzerine olsun.*

*

Bundan sonra, bilmiş ol ki: Resûl-i Ekrem bir hadîs-i kudsîde Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber veriyor:

1- BÜYÜKLENEN 3- KEMALİN SABIT OLMASI 5- YÜCE OLMA
2- İHTİYAÇSIZ 4- HÜKMÜ ALTINA ALMA 6- ÖZ ASIL
7- AĞIRLIK 9- BÜYÜKLÜK, CELAL 11- BÜYÜKLENME

اَلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِى وَالْعَظَمَةُ اِزَارِى فَمَنْ نَازَعَنِى فِيهِمَا قَصَمْتُهُ

«Kibir ve yücelik benim gömleğim, azamet ve ululuk da benim cübbemdir. Bunlarda benimle münâzaaya kalkışanı kırarım.» (691)

Yine Resûl-i Ekrm (S.A.V.) :

ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَاِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ

«Üç şey helâk edicidir: İtâat edilen cimrilik, uyulan hevâ-i nefis, kulun kendini beğenip böbürlenmesidir.» (692) buyurmuştur. Kibir ve ucub, yâni benlik ve böbürlenmek, kendini beğenmek, tehlikeli iki hastalıktır. Kibir ve ucub sâhibleri, hasta ve Allah katında sevimsiz kimselerdir. İhyâu Ulûmi'd-Din'in bu kısmı tehlikeleri açıklamağı gaaye edindiğine göre, en çirkin hasletlerden ve kötü huylardan olan kibir ve ucbu da açıklamak icâb etti. Biz de bunları iki kısım hâlinde ele alıp açıklayacağız. Birinci kısım kibir, ikinci kısım ise ucub hakkındadır.

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ KISIM KİBİR HAKKINDADIR

Burada kibrin zemmi, heybet ve azametle sallana sallana yürümenin zemmi, tevâzuun fazileti, gerçek tekebbür ve âfeti, kimlere karşı kibrin yapılacağı ve kibrin dereceleri, ne ile kibir yapılabileceği, kibrin sebebleri, tevâzu' sâhiblerinin ahlâkı, kibrin nerede açıklanacağı, kibrin ilâcı, kibir ahlâkı ile nefsi imtihan, tevâzudan makbûl ve mezmûm olan kısımları anlatılacaktır.

1 inci BEYÂN : KİBRİ ZEMMETMEK

Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetlerinde kibri, cebbâr ve mütekebbirleri yermiştir. Bunlardan bâzıları :

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِىَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

(691) Hâkim «Müstedrek»inde rivâyet etmiştir. İsnâdı sahihtir.
(692) Bezzâr, Taberani ve Beyhakî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-SÖZLÜ MÜCADELE 3-HASİS
4-İSTEK 5-ÖVÜNME 6-GURUR, KENDİNİ BEĞENME 7-MAKSAT
8-KÖTÜLENME 9-KİBİRLENME 10-BELA 11-KÖTÜ 12 ZALİM
13-KİBİRLENENLER 14-KÖTÜLEMİŞTİR

«Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri âyetlerimden çevireceğim.» (7 - A'raf: 146)

كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ

«Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini mühürler.» (40 - Mü'-min: 35)

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ «(Peygamberler

hep) fütûhât istediler. (Buna kavuştular. Hakka karşı alabildiğine) inâd eden her zorba ise nihâyet hâib ve hâsir oldu.» (14 - İbrâhim: 15)

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ «O. büyüklük taslayanları sevmez.» (16 - Nahl: 23)

لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا

«Andolsun ki, kendi kendilerine büyüklenmişler, azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.» (25 - Fürkan: 21)

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

«Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremiyenler alçalmış olarak Cehennem'e gireceklerdir.» (40 - Mü'min: 60)

Kibri zemmeden âyetler pek çoktur. Bu kadarı ile iktifâ edip bu husustaki hadislere geçelim. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ

«Kalbinde hardal dânesi kadar kibir bulunan Cennet'e giremez. Kalbinde hardal dânesi kadar îmânı olan Cehennem'e giremez.» (693)

(693) Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

1- GALİBİYET
2 MAHRUM
3- HÜSRANDA
4- YETİNME

E b û H u r e y r e ' nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي وَاحِدًا مِنْهُمَا أَلْقَيْتُهُ فِي جَهَنَّمَ وَلَا أُبَالِي

Allahu Teâlâ buyuruyor: «Kibir ridâm, azamet izârımdır. Bunların birinde bana münâzaa edeni, hiç aldırmadan Cehennem'e atarım.» (694) buyurmuştur.

E b û S e l e m e diyor ki: Ömer'in oğlu Abdullah ile Amr'ın oğlu Abdullah Safâ'da buluştu ve görüştüler. Amr'ın oğlu gitti. Ömer'in oğlu Abdullah bulunduğu yerde ağlamağa başladı. Sebebini soranlara şöyle dedi: Şu A b d u l l a h Resûl-i Ekrem'in:

مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرٍ أَكَبَّهُ اللهُ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ

«Kalbinde hardal dânesi kadar kibir bulunanı Allahu Teâlâ yüzüstü Cehennem'e atar.» (695) buyurduğunu söyledi de ona ağlıyorum, dedi.

Yine Resûl-i Ekrem;

لَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَذْهَبُ بِنَفْسِهِ حَتَّى يُكْتَبَ فِي الْجَبَّارِينَ فَيُصِيبُهُ مَا أَصَابَهُمْ مِنَ الْعَذَابِ

«Kul kendini beğenmek sûretiyle cebbârlardan yazılır da onlara isâbet eden azabdan kendisine de isâbet eder.» (696) buyurmuştur.

Bir gün S ü l e y m â n aleyhisselâm yüz binlerce insân, cin ve hayvânâtın huzûrunda öyle yükseldi ki, meleklerin göklerdeki tesbih seslerini duydu. Sonra öyle alçaldı ki, ayakları deniz sularına değmeğe başladı. Bu sırada bir ses duydu: «Eğer S ü l e y m â n ' ın kalbinde zerre ka-

(694) Müslim, Ebû Dâvud'dan rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(695) Ahmed ve Beyhakî sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

(696) Tirmizî rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

1- BÜYÜKLENME 2- ÖRTÜ 3- ELBİSE 4- MÜCADELE 5- ZALIM

dar kibir olsaydı onu yükselttiğim nisbetten daha çok aşağı düşürürdüm.» dedi.

Resûl-i Ekrem :

يَخْرُجُ مِنْ جَهَنَّمَ عُنُقٌ لَهُ أُذُنَانِ تَسْمَعَانِ وَعَيْنَانِ تُبْصِرَانِ وَلِسَانٌ يَنْطِقُ يَقُولُ وُكِّلْتُ بِثَلَاثَةٍ بِكُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ وَبِكُلِّ مَنْ دَعَا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَبِالْمُصَوِّرِينَ

«Cehennem'den bir boyun çıkar; gören iki gözü, işiden iki kulağı ve konuşan bir dili vardır. Der ki; ben üç kimseye gönderildim: Zâlim mütekebbirler, Allah'a ortak koşanlar ve sûret yapanları» (697) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ وَلَا جَبَّارٌ وَلَا سَيِّءُ الْمَلَكَةِ

«Cimri ve cebbârlar ile kötü huy sâhibleri Cennet'e giremez.» (698) Diğer hadisde de :

تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ وَعَجَزُهُمْ

فَقَالَ اللَّهُ لِلْجَنَّةِ إِنَّمَا أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا مِلْؤُهَا

«Cennet ile Cehennem birbirine üstünlük tasladı. Cehennem :

— Bütün kodamanlar, mütekebbir ve cebbârlar bendedir, dedi. Cennet de :

---

(697) Tirmizî, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(698) Yukarda geçmiştir.

— Yâ Rab, bana ne oluyor ki, hep zayıflar, düşükler ve âcizler bana giriyor, deyince, Allahu Teâlâ Cennet'e :

— Sen benim rahmetimsin. Seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim, buyurdu. Cehennem'e de :

— Sen benim azâbımsın, seninle de dilediğime azâb ederim. Her ikinizi de dolduracağım, buyurdu.» (699) buyurulmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

«بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ تَجَبَّرَ وَاعْتَدَى وَنَسِيَ الْجَبَّارَ الْأَعْلَى، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ تَجَبَّرَ وَاخْتَالَ وَنَسِيَ الْكَبِيرَ الْمُتَعَالَ، بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ غَفَلَ وَسَهَا وَنَسِيَ الْمَقَابِرَ وَالْبِلَى بِئْسَ عَبْدٌ عَتَا وَبَغَى وَنَسِيَ الْمَبْدَأَ وَالْمُنْتَهَى»

«Ne kötü kuldur o kul ki, cebbârlık taslar, hudûdu aşar da Cebbâr-ı A'lâ olan Allahu Teâlâ'yı unutur. Ne kötü kuldur o kul ki, kibreder ve sallanır da Kebîr-i Müteâl olan Allah'ı unutur. Ne kötü kuldur o kul ki, gaflete dalar da çürüyüp yok olacağı mezârı unutur. Ne kötü kuldur o kul ki, azar, tuğyân eder de başlangıcı ile sonunu unutur.» (700)

Sâbit'in anlattığına göre Resûl-i Ekrem'e: «Falan adam ne de mütekebbirdir.» denildiğinde, Resûl-i Ekrem : «أَلَيْسَ بَعْدَهُ الْمَوْتُ»

«Önünde ölüm yok mudur?» (701) buyurdu. **Abdullah İbn Amr**'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

(699) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(700) Tirmizî, Esmâ bint-i Amis'den rivâyet etmiştir.
(701) Beyhakî «Şuabü'l-İman»ında mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1- GADDAR, ZALIM 2- KENDINI BÜYÜK GÖRME
3- HABERSIZLIK 3- AZGINLIK, TAŞKINLIK

إن نوحا عليه السلام لما حضرته الوفاة دعا ابنيه وقال إني
آمركما باثنتين وأنهاكما عن اثنتين: أنهاكما عن الشرك والكبر
وآمركما بلا إله إلا الله فإن السموات والأرضين وما
فيهن لو وضعت في كفة الميزان ووضعت لا إله إلا الله في
الكفة الأخرى كانت أرجح منهما ولو أن السموات والأرضين
وما فيهن كانتا حلقة فوضعت لا إله إلا الله عليهما لقصمتهما
وآمركما بسبحان الله وبحمده فإنها صلاة كل شيء وبها يرزق كل شيء

«N û h aleyhisselâm ölüm döşeğine yattığı vakit iki oğlunu yanına çağırarak :

— Oğullarım, size iki şey'i emreder ve iki şeyden nehyederim. Sizi men'ettiklerim: Şirk ile kibirdir. Emrettiklerimin biri «Lâilâhe illallah» demektir. Zira yer ve gökler bütün varlıkları ile terâzinin bir gözüne, kelime-i tevhid de diğer gözüne konsa, kelime-i tevhîd ağır gelir. Yer, gökler ve bunlardaki varlıklar bir araya gelip kelime-i tevhid bunların üzerine konsa, bunları kırar ve çökertirdi. «Sübhânellah ve bihamdihî» demekle de size emrederim. Zira o, her şey'in duâsıdır. Her şey o sâyede merzûk olur.» (702) buyurmuştur.

Î s â aleyhisselâm: «Müjde o adama, ki, Allahu Teâlâ ona kitâbını öğretti de sonra bu adam mütekebbir cebbârlardan olmadı.» demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

أهل النار كل جعظري جواظ مستكبر جماع مناع
وأهل الجنة الضعفاء المغلوبون

«Cehennem ehli, her kaba ve çirkin sözlü, şişman, sallana sallana ve kibirli kibirli yürüyen, arkadaşlarına karşı kibredip böbürlenen, istif

(702) Ahmed, Buhârî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Senedi sahihtir.

1-SAKINDIRMA
2-RIZIKLANMIŞ ,SAADETLİ
3-KİBİRLİ
4-ÖVÜNEN

eden, hakkı mn'eden kimselerdir. Cennet ehli de her zayıf ve aza kanâat eden kimselerdir.» (703)

Yine Resûl-i Ekrem :

إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَيْنَا وَأَقْرَبَكُمْ مِنَّا فِي الْآخِرَةِ أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا وَإِنَّ أَبْغَضَكُمْ إِلَيْنَا وَأَبْعَدَكُمْ مِنَّا الثَّرْثَارُونَ الْمُتَشَدِّقُونَ الْمُتَفَيْهِقُونَ

«Bize en sevimli ve Âhirette en yakın olanınız, ahlâkı güzel olanınızdır. En sevimsiz ve en çok uzak olanınız da çok konuşup hezeyan eden, ağzı zorlayıp yayarak konuşan, konuşmasında kendisini öven ve lüzumsuz sözler söyleyen mütekebbirlerdir.» (704) buyurmuştur. Bir başka hadisde de şöyle buyurulmuştur :

يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي مِثْلِ صُوَرِ الذَّرِّ تَطَؤُهُمُ النَّاسُ ذَرًّا فِي مِثْلِ صُوَرِ الرِّجَالِ يَعْلُوهُمْ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الصَّغَارِ ثُمَّ يُسَاقُونَ إِلَى سِجْنٍ فِي جَهَنَّمَ يُقَالُ لَهُ بُولَسُ يَعْلُوهُمْ نَارُ الْأَنْيَارِ يُسْقَوْنَ مِنْ طِينِ الْخَبَالِ عُصَارَةِ أَهْلِ النَّارِ

«Böbürlenen mütekebbirler Kıyâmet günü zerreler gibi ayak altında haşrolurlar. Herkes onları çiğner geçer. Her küçük, onların üstünde ve onlardan büyüktür. Sonra B o l e s adında Cehennem'in bir zindânına atılırlar. Cehennem ateşi onları kaplar. Cehennem halkının yanıp eriyen cesedlerinden sulanırlar.» (705) E b û H u r e y r e 'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

يُحْشَرُ الْجَبَّارُونَ وَالْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُوَرِ الذَّرِّ تَطَؤُهُمُ النَّاسُ لِهَوَانِهِمْ عَلَى اللهِ تَعَالَى

---

(703) Cinsa' ve menna' ziyâdesi başka bir rivâyettedir. Diğerini Buhârî ile Müslim, Hârise b. Vehb'den rivâyet etmişlerdir.

(704) Ahmed, Sa'lebe'den rivâyet etmiştir.

(705) Tirmizi Amr İbn Şuayb'den rivâyet etmiştir.

1- SOĞUK ŞAKALAR 2- KİBİRLENEN 3- ÖVÜNEN

«Cebbâr ve mütekebbirler Kıyâmet günü zerreler hâlinde haşrolunurlar. Allah'ın, üzerlerindeki horluklarından dolayı herkes onları çiğner geçer.» (706)

Muhammed b. Vâsıf diyor ki: Bilâl b. Ebû Bureyde'nin yanına gittim ve ona dedim ki:

— Senin babanın rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي جَهَنَّمَ وَادِيًا يُقَالُ لَهُ هَبْهَبُ حَقٌّ عَلَى اللّٰهِ أَنْ يُسْكِنَهُ كُلَّ جَبَّارٍ

«Cehennem'de Hebheb adında bir vâdi vardır. Buralara cebbârları yerleştirmek Allah'ın hakkıdır.» (707) Sakın sen bunlardan biri olmayasın.

Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ فِي النَّارِ قَصْرًا يُجْعَلُ فِيهَا الْمُتَكَبِّرُونَ وَيُطْبَقُ عَلَيْهِمْ

«Cehennem'de mütekebbirlere mahsus bir bina var. Onlar oraya konur ve kapu üzerlerine kapatılır.» (708) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبْرِيَاءِ

«Allah'ım, mütekebbirlerin nefeslemelerinden sana sığınırım.» (709)

Bir başka hadîsde de:

مَنْ فَارَقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلَاثٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ الْكِبْرِ وَالدَّيْنِ وَالْغُلُولِ

«Üç şeyden uzak olduğu hâlde ölen Cennet'e girer. Bunlar kibir, borç ve azgınlıktır.» (710) buyurulmuştur.

Bu Husûs İle Alâkalı İslâm Büyüklerinin Sözleri:

Hz. Ebû Bekir (R.A.): «Müslümanlardan hiç kimse hiç kimseyi tahkir etmesin. Zira hakir görülen insanlar, Allah katında büyük olurlar.» demiştir.

---

(706) Bezzâr hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.
(707) Ebû Ya'lâ, Taberânî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.
(708) Beyhakî «Şuabü'l-İman»ında rivâyet etmiştir.
(709) Ebû Dâvud ve İbn Hibbân'ın Cübeyr'den buna benzer rivâyeti vardır.
(710) Tirmizî ve Nesaî İbn Mâce'den rivâyet etmişlerdir.

1- GADDAR, ZALİM
2- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
3- HAKARET, TAHQİR
4- KÜÇÜK

Vehb diyor ki: «Allahu Teâlâ (Adn) Cennet'ini yarattığı vakit ona baktı ve — «Sen mütekebbirlere haramsın, onlar sana giremezler.» buyurdu.»

Ahnef b. Kays, Zübeyr'in oğlu Mus'ab'ın himâyesinde idi. Onunla bir sedirde otururlardı. Bir gün Ahnef geldi ve fakat Mus'ab uzatmış olduğu ayaklarını toplamadı. Ahnef oturdu ama şübhesiz Mus'ab biraz sıkıştı ve suratı kızardı, yâni böbürlenir bir tavır takındı. Bunun üzerine Mus'ab: «İki def'a sidik yolundan meydâna gelen insanların böbürlenmelerine şaşarım.» dedi.

Hasan-ı Basri: «Âdem oğluna şaşarım; günde en az iki def'a eli ile pisliğini yıkadığı hâlde sonra döner de yer ve göklerin Cebbârı olan Allah ile muâraza eder.» dedi. Allahu Teâlâ'nın:

وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ «Kendi içinizde Allah'ın varlığına nice delliller vardır.» (51 - Zâriyât: 21) âyetinden murâdı, kazâ-i hâcet ve idrardır, diyenler olmuştur. Hz. Hüseyin'in oğlu Muhammed: «İnsân kibirlendiğinde aklı azalır.» demiştir. Süleymân'a,

— Kendisiyle iyilik fayda etmeyen kötülük nedir? diye sorduklarında, o:

— Kibirdir, dedi.

Nu'man b. Bişr minberde îrad ettiği hutbesinde: «Şeytânın zinetleri ve âletleri vardır. Onun zinet ve âletlerinden biri, Allah'ın ni'metlerine karşı gösteriş, kullarına karşı kibir ve havâî arzûlara uymaktır.» demiştir.

Allahu Teâlâ'nın dünyâ ve Âhirette fazl u kereminden af ve âfiyet dileriz.

2 nci BEYÂN: GİYİNİŞDE VE YÜRÜYÜŞDE KİBRİN ZEMMİ

Bu husûstaki hadisler:

لَا يَنْظُرُ اللهُ إِلَى رَجُلٍ جَرَّ إِزَارَهُ بَطَرًا «İzârını kibirle çeken kimseye Allahu Teâlâ bakmaz.» (711)

Yine peygamberimiz:

---

(711) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

1-KİBİRLİ 2-ÖVÜNME 3-SÖZLÜ MÜCADELE, YARIŞMA
4-GÜSÜL 5-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 6-BOŞUNA VE ÇİRKİN
7-SELAMET 8-KÖTÜLENME 9-ELBİSE

بَيْنَمَا رَجُلٌ يَتَبَخْتَرُ فِي بُرْدَيْهِ إِذْ أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ فَخَسَفَ اللّٰهُ بِهِ الْأَرْضَ فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

«Kendini beğenerek elbisesi içinde sallana sallana yürüyen kimseyi Allahu Teâlâ yerin dibine batırır ve Kıyâmete kadar orada deprenir durur.» (712)

مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلَاءَ لَا يَنْظُرُ اللّٰهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Kim böbürlenerek elbisesini sürüye sürüye yürürse, Kıyâmet günü Allahu Teâlâ ona bakmaz.» (713)

Zeyd b. Eslem diyor ki: «Abdullah b. Ömer'in huzûruna girmiştim. Oradan Vakıd'ın oğlu Abdullah geçiyordu, sırtındaki yeni izârı sürükleniyordu. İbn Ömer bunu görünce, Abdullah'a:

«— Oğlum, izârını kaldır, yerlere sürünmesin. Zira ben Resûl-i Ekrem'in: لَا يَنْظُرُ اللّٰهُ إِلَى مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ خُيَلَاءَ **«Kibirli kibirli izârını sürükleyene Allahu Teâlâ bakmaz.»** (714) buyurduğunu işittim.» demiştir.

Bir gün Resûl-i Ekrem avucuna tükürdü ve tükrüğünü parmağı ile göstererek şöyle buyurdu:

يَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ابْنَ آدَمَ أَنَّى تُعْجِزُنِي وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ مِثْلِ هٰذِهِ حَتَّى إِذَا سَوَّيْتُكَ وَعَدَلْتُكَ مَشَيْتَ بَيْنَ بُرْدَيْنِ وَلِلْأَرْضِ مِنْكَ وَئِيدٌ جَمَعْتَ وَمَنَعْتَ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ قُلْتَ أَتَصَدَّقُ وَأَنَّى أَوَانُ الصَّدَقَةِ

«Allahu Teâlâ buyuruyor ki: «Ey âdem oğlu, sen beni âciz bırakmağa

---

(712) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.
(713) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
(714) Müslim rivâyet etmiştir.

mı çalışıyorsun? Seni şuna (tükürüğe) benzer şeyden yarattım. Tam insân olarak meydâna geldikten sonra iki elbisene büründün ve böbürlenmeğe başladın. Hâlbuki yerin sende ağırlığı vardır. Servet edindin infâk etmedin. Can boğazına geldiği vakit, dur, sadaka vereyim, dedin. Nerde, sadakanın zamânı çoktan geçmiştr.» (715)

Yine Resûl-i Ekrem:

إِذَا مَشَتْ أُمَّتِي الْمُطَيْطَاءَ وَخَدَمَتْهُمْ فَارِسُ وَالرُّومُ سَلَّطَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

«Ümmetim, sallana sallana yürüdükleri, Fars ve Rûm'u fethedip onlardan aldıkları esirler kendilerine hizmet ettikleri vakit, Allahu Teâlâ onları birbirlerine düşürür.» (716) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَعَظَّمَ فِي نَفْسِهِ وَاخْتَالَ فِي مِشْيَتِهِ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ

«Kendi kendine böbürlenip, sallanarak yürüyen kimse, Kıyâmet günü Allahu Teâlâ kendisinden gadablı olduğu hâlde huzûruna çıkar.» (717)

Bu hususta İslâm büyüklerinin sözleri:

Ebû Bekr-i Hüzeli diyor ki: «Hasan-ı Basrî ile bulunuyorduk. **Amr b. el-Ehtem** geldi ve Emevilerin fesâdı olan mihrâbın yan tarafındaki maksûreye geçmek istedi. Üzerinde topuk döven, sıra ile altın işlemeli bir çarı[3] vardı.[1] Sallana sallana yürüyordu. Hasan-ı Basrî: «Aman aman, bu ne kibir, kibrinden kimseyi görmüyor, kendi sağına soluna bakarak gidiyor. Sen ne[1] ahmaksın, hakkı ödenmemiş gayr-ı meşrû kazancına bakar da böbürlenirsin. Vallahi, sizin bu yürüyüşünüz, delilerin yürüyüşü gibidir. Her uzuvda Allah'ın bir ni'meti ve şeytanın da bir lokması vardır.» dedi. Bunu duyan **İbn Ehtem**, kendisine özür dilemeğe gelince: «Bana özür dileme. Rabbine tevbe eyle. Sen Allahu Teâlâ'nın:

---

(715) İbn Mâce ve Hâkim, sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.
(716) Tirmizi ve İbn Mâce İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
(717) Ahmed, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

1- ÖVÜNME 2- GAZAB 3- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

«İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; Allah, kendini beğenip övünen hiç bir kimseyi şübhesiz ki sevmez.» (31 - Lukman: 18) buyurduğunu duymadın mı?» dedi.»

Yine bir gün güzel kıyâfetle Hasan-ı Basrî'nin yanından geçerken, Hasan-ı Basrî onu çağırarak:

— Ey âdem oğlu, sanki mezârı geride bırakmış amelinin mükâfatını almış gibi gençliğine mağrûr oluyor, şekil ve şemâilin ile neş'eleniyorsun. Bütün bu tehlikeler önündedir. Kalbine dön, kalbini düzelt, Allahu Teâlâ'nın insanlardan istediği bedenlerini değil, kalblerini ıslâh etmeleridir, dedi.

Rivâyete göre Ömer b. Abdülâziz halîfe olmadan önce Hacca gitmişti. Tavus, onun sallanarak yürüdüğünü görünce omuzuna vurarak:

— Oğlum, bu yürüyüş, içi pislik dolu olanların yürüyüşü değildir, dedi.

Muhammed b. Vâsi, oğlunun kibirli kibirli yürüdüğünü görünce onu çağırarak:

— Oğlum, sen neye mağrûr olarak kibrediyorsun, kendini biliyor musun? Annen iki yüz dirheme satın aldığım bir cariyedir. Baban ise, Allah müslümanlar arasında onun gibileri çoğaltmasın, yâni kendisini kasdederek aşağılık bir kimsedir, dedi.

Abdullah b. Ömer, bir adamın eteklerini sürüyerek yürüdüğünü görünce, üç def'a: «Şeytânın da kardeş ve arkadaşları vardır.» dedi. Yine rivâyete göre Mıtraf, Muhalleb'i, işlemeli bir cübbe içinde kibrederek yürürken gördü ve; «İşte bu yürüyüş, Allahu Teâlâ'nın sevmediği bir yürüyüştür.» dedi. Muhalleb:

— Sen galiba beni tanıyamadın, dedi. Mıtraf:

— Tanırım, nasıl tanımam, evvelin nutfe, âhirin ise cife; bu iki hâl arasında ise karnını yarsak bağırsaklarından bir sepet pislik çıkar, dedi. Bunu dinleyen Muhalleb, sallanmayı terkederek normal yürüyüşle oradan ayrıldı.

Mücâhid: ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى «Sonra sallana sallana ehline gitti.» (75 - Kıyâme: 33) âyetinin tefsirinde, «temattâ» sallanarak yürümektir, demiştir. Kibrin zemmini anlattıktan sonra, tevâzuun fazîletini anlatalım:

1- GURURLU, KENDİNİ BEĞENEN 2- GİYİN
3- ÖRTÜ 4- HALEŞ 5- KÖTÜLENMESİNİ

3 üncü BEYÂN: TEVÂZUUN FAZİLETİ

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

مَا زَادَ اللّٰهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللّٰهُ

«Allahu Teâlâ Allah için afvedenin, ancak izzet ve şerefini artırdığı gibi, tevâzu' göstereni de yüceltir.» (718) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَمَعَهُ مَلَكَانِ وَعَلَيْهِ حَكَمَةٌ يُمْسِكَانِهِ بِهَا فَإِنْ هُوَ رَفَعَ نَفْسَهُ جَبَذَاهَا ثُمَّ قَالَا اللّٰهُمَّ ضَعْهُ وَإِنْ وَضَعَ نَفْسَهُ قَالَا اللّٰهُمَّ ارْفَعْهُ

«Her insân ile iki melek vardır. Onun boynunda takılı bir ip var; o ipi tutarlar, kibirlendiği vakit ipi aşağı doğru çekerek:

— Allah'ım, bunu alçalt, derler. Tevâzu' ettiği zaman ise, ipi yukarı doğru çekerek:

— Allah'ım, bu adamı yücelt, derler.» (719) Bir başka hadîsde de:

طُوبَى لِمَنْ تَوَاضَعَ فِي غَيْرِ مَسْكَنَةٍ وَأَنْفَقَ مَالًا جَمَعَهُ فِي غَيْرِ مَعْصِيَةٍ وَرَحِمَ أَهْلَ الذُّلِّ وَالْمَسْكَنَةِ وَخَالَطَ أَهْلَ الْفِقْهِ وَالْحِكْمَةِ

«Zillete düşmeyecek şekilde tevâzu' gösteren, meşrû kazancını meşrû yola sarfeden, düşkünlere acıyan, fakir ve Hakîm'lerle düşüp kalkan kimseye müjdeler olsun.» (720) buyurulmuştur.

Ebû Seleme'nin babası yolu ile dedesinden rivâyetinde, diyor ki: «**Kuba**'da Resûl-i Ekrem oruçlu olduğu hâlde aramızda bulunuyordu. İftar vakti bal ile karıştırılmış bir bardak sütü Resûl-i Ekrem'e verdik. Resûl-i Ekrem tadına bakınca bal zevkini aldı ve:

— Bu nedir? buyurdu. Biz de,

— Bal ile karıştırılmış süttür, dedik. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bardağı yere koyarak:

---

(718) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(719) Ukaylî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.
(720) Beğavî ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME

أَمَا إِنِّي لَا أُحَرِّمُهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللّٰهُ وَ
مَنِ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللّٰهُ وَمَنْ بَذَّرَ أَفْقَرَهُ اللّٰهُ وَمَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللّٰهِ أَحَبَّهُ اللّٰهُ

— Şimdi ben, bu haramdır, demiyorum. Ancak Allah için tevâzu' edeni Allah yüceltir, kibredeni ise alçaltır, iktisâd edeni zenginleştirir, isrâf edeni fakirleştirir, kendisini çok ananı da sever. (721) buyurdu.»

Rivâyete göre; Resûl-i Ekrem evinde Ashâbı ile birlikte yemek yerken kapudan bir sâil seslendi. Resûl-i Ekrem sâili içeri aldı. Sâil kötürüm idi. Resûl-i Ekrem onu dizine alarak :

— **Ye,** buyurdu. Orada bulunan biri, adamın hastalığından hoşlanmadı, onu kerih görüp kibirlendiği için, ölmeden aynı hastalığa yakalandı.

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

خَيَّرَنِي رَبِّي بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا رَسُولًا أَوْ مَلِكًا نَبِيًّا فَلَمْ أَدْرِ أَيُّهُمَا
أَخْتَارُ وَكَانَ صَفِيِّي مِنَ الْمَلَائِكَةِ جِبْرِيلُ فَرَفَعْتُ رَأْسِي إِلَيْهِ فَقَالَ تَوَاضَعْ
لِرَبِّكَ فَقُلْتُ عَبْدًا رَسُولًا

«Rabbim, beni kul ve Resûl olmakla, hükümdâr ve nebi olmak arasında muhayyer kıldı. Hangisini tercih edeceğimi bilemedim. O sırada meleklerden dostum C e b r â i l ' e baktım. O da,

— Rabbin için tevâzu' et, dedi. Ben de kul ve Resûl olmağı tercih ettim.» (722)

Allahu Teâlâ M û s â aleyhisselâm'a: «Ben azametim karşısında tevâzu' edip gündüzleri beni zikrederek benim için şehvetlerinden uzaklaşan kimsenin namaz ve ibâdetlerini kabûl ederim.» buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

الْكَرَمُ التَّقْوَى وَالشَّرَفُ التَّوَاضُعُ وَالْيَقِينُ الْغِنَى

---

(721) Bezzâr ve diğerleri rivâyet etmişlerdir.
(722) Ebû Ya'lâ ve Taberânî, Âişe ve İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir.

1-MUTEDİL, İTİDAL
2-ÇİRKİN
3-SERBEST

«Kerem takvâdır, şeref tevâzu'dur, yakîn ve sağlam îmân ise istiğnâdır.» (723) buyurmuştur.

İsâ aleyhisselâm: «Dünyâda alçak gönüllü olanlara müjdeler olsun ki, Kıyâmet günü onlar kürsü sâhibleridir. Dünyâda ara bulup barıştıranlara müjdeler olsun ki, Kıyâmette Firdevs Cennet'ine onlar vâris olacaklardır. Dünyâda kalbini temizleyenlere müjdeler olsun ki, Kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın cemâline onlar bakacaklardır.» buyurdu.

Bir başkası da şöyle anlatıyor: «Duyduğuma göre Resûl-i Ekrem:

إذا هدى الله عبدا للإسلام وحسن صورته وجعله في موضع غير شائن له ورزقه مع ذلك تواضعا فذلك من صفوة الله

«Allahu Teâlâ bir kimseyi İslâmiyete hidâyet eder, sûretini güzel yapar nesebinde de bir yüz karalığı bulunmaz, bununla berâber tevâzuu da ona nasib ederse, işte bunlar, Allahu Teâlâ'nın ihtiyâr ettiği kimselerdir.» (724) buyurmuştur.» Bir başka hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

أربع لا يعطيهن الله إلا من أحب: الصمت وهو أول العبادة والتوكل على الله والتواضع والزهد في الدنيا

«Dört şey var ki, Allahu Teâlâ bunları ancak sevdiği kimselere verir: Sükût etmek; bu, ibâdetin başlangıcıdır, Allah'a tevekkül, tevâzu' ve dünyâdan meylini kesmektir.» (725)

İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إذا تواضع العبد رفعه الله إلى السماء السابعة

«Kul tevâzu' edince Allahu Teâlâ onu yedi kat göklere kadar yükseltir.» (726) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(723) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(724) Taberânî mevkûf olarak rivâyet etmiştir.
(725) Taberânî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.
(726) Beyhakî rivâyet etmiştir.

اَلتَّوَاضُعُ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ اِلَّا رِفْعَةً فَتَوَاضَعُوا يَرْحَمْكُمُ اللّٰهُ

«Tevâzu' insâna ancak yücelik getirir. Tevâzu' ediniz ki, Allahu Teâlâ da size rahmet etsin.» (727)

Rivâyete göre; Resûl-i Ekrem yemek yiyordu. Bu sırada çiçek hastalığına yakalanmış ve yaraları kabuk bağlamış, iyiliğe yüz tutmuş siyahi bir adam gelip sofraya oturdu. Kimin yanına oturdu ise sofradan kalktı. Resûl-i Ekrem adamı yanına oturttu ve:

اِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي اَنْ يَحْمِلَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ فِي يَدِهِ يَكُونُ مِهْنَةً لِاَهْلِهِ يَرْفَعُ بِهِ الْكِبْرَ عَنْ نَفْسِهِ

«Kulun çoluk çocuğuna yardımı dokunacak bir şey'i bizzât kendi elinde tutup getirmesi ve onunla gurûrunu yenmesi benim hoşuma gider.» (728) buyurdu. Resûl-i Ekrem yine bir gün Ashâbına:

مَا لِي لَا اَرٰى عَلَيْكُمْ حَلَاوَةَ الْعِبَادَةِ! اَلتَّوَاضُعُ

«Ne oluyor, sizin üzerinizde ibâdet zevkini görmüyorum.» buyurdu. Ashâb-ı Kirâm,

— O nedir? diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

— **Tevâzu', alçak gönüllülüktür,** (729) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

اِذَا رَاَيْتُمُ الْمُتَوَاضِعِينَ مِنْ اُمَّتِي فَتَوَاضَعُوا لَهُمْ. وَاِذَا رَاَيْتُمُ الْمُتَكَبِّرِينَ فَتَكَبَّرُوا عَلَيْهِمْ، فَاِنَّ ذٰلِكَ مَذَلَّةٌ لَهُمْ وَصَغَارٌ

«Ümmetimden alçak gönüllü olanları gördüğünüz zaman, siz de onlara tevâzu' gösterin, fakat kibirlileri gördüğünüz zaman, siz de onlara karşı kibredin. Zîra mütekebbire karşı kibriniz, onları hakir ve küçük düşürmektir.» buyurmuştur.

Bu Hususta Büyüklerin Sözleri:

Hz. Ömer diyor ki: «Kul, Allah için tevâzu' gösterdiği zaman, Allahu Teâlâ onun hikmetini artırır ve yükseltir.»

---

(727) Isfahânî ve diğerleri rivâyet etmişlerdir.
(728) Garîb bir rivâyettir.
(729) Bu da garîbdir.

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
2-KİBİRLENEN
3-KÜÇÜK

Yine Hz. Ömer: «Alçak gönüllü ol ki, Allah seni yüceltsin. Kul kibirlenip böbürlendiği zaman Allahu Teâlâ onu alçaltır ve bir melek: «Uzak ol. Allah seni uzaklaştırsın.» der. Kibirli insan kendi kendini büyük görürse de herkesin nazarında düşük, hattâ domuzdan daha âdidir.» demiştir. Abdullah'ın oğlu Cerir anlatıyor: «Bir def'a bir ağacın gölgesine gittim. Baktım ki, bir adam bir dalın gölgesinde yatmış, uyumuş fakat gölge kendisinden ayrılmış. Tuttum dalı yine onun üzerine çektim ve gölgelendirdim. Adamcağız uyanınca baktım ki, Selmân-ı Fârsî Ona gölgelik ettiğimi anlattım. Bunun üzerine Selmân:

— Ey Cerir, dünyâda Allah için tevâzu' et, zira dünyâda tevâzu' edenleri Allahu Teâlâ kıyâmette yüceltir. Ey Cerir, Kıyâmette Cehennem'in zulmetinin ne olduğunu biliyor musun? O, dünyâdaki insanların birbirlerine olan zulmüdür, dedi.

Hz. Âişe: «Sizin mağfiret edileceğiniz en büyük ibâdetlerin başında tevâzu' gelir.» demiştir.

Yûsuf b. Esbât: «Çok amel yerine az vera', çok mücâhede yerine az tevâzu' yeter.» demiştir.

Fudayl'e, tevâzu'dan sorduklarında: «İster câhilden, ister çocuktan olsun, hakkı duyduğun vakit, ona boyun büküp onu kabûl etmendir.» dedi.

İbn Mübârek: «Tevâzuun başı, dünyâlıkta senden daha aşağıda olan kimseler yanında onlardan fazla bir şey'in olmadığını, senden çok servete sâhib olanların karşısında da onların senden fazla bir şeyleri olmadığını gösterir bir tavır takınmandır.» dedi.

Katâde: «Elbise, servet, güzellik ve ilim gibi ni'metler kendisine verilip de tevâzu' etmesini bilmeyenlerin bu varlıkları Kıyâmet günü kendilerine vebaldir.» dedi.

Denildi ki: Allahu Teâlâ Îsâ aleyhisselâma: «Sana bir ni'met verdiğim vakit, onu tevâzu' ile kabûl et ki, ni'metimi sana tamamlayayım.» buyurdu.

Kâ'b diyor ki: «Allah kime dünyâlıktan bir ni'met verdi de, adam bu ni'metin şükrünü ödedi ve tevâzuunu gösterdi ise, Allahu Teâlâ o ni'metin menfaatini dünyâda ona gösterdiği gibi, Âhirette de derecesini yükseltir, fakat verdiği ni'mete şükretmez ve tevâzu göstermezse, Allahu Teâlâ dünyâda o ni'metten ona bir kâr sağlamadığı gibi, Âhirette de ona Cehennem'den bir kapu açar; dilerse afveder, dilerse azâb eder.» Abdülmelik b. Mervân'a:

— Hangi adam daha efdaldir? diye sordular. Abdülmelik:

— Gücü yeterken tevâzu' gösteren, hevesi varken dünyâyı terkeden ve intikam almağa gücü yeterken afveden kimsedir, dedi.

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2- ÖVÜNME 3- AŞAĞI 4- AFV
5- TAKVA 6- BİLGİSİZ 7- FAZİLETLİ

İbnü's-Semmâk, Hârûn Reşid'in huzûruna girerek:

— Ey mü'minlerin emîri, senin bu şerefli mevkiin yanında tevâzu' göstermen, sâhib olduğun şereften daha üstün bir şeref sana bahşediyor, dedi. Hârûn:

— Ne güzel söyledin, dedi. Semmâk:

— Ey mü'minlerin emiri, Allahu Teâlâ her kime hüsn-i cemâl nasib edip onu asil bir âileye mensûb eder ve kendisine bolluk verir de, o kimse güzelliğini örter, bununla övünmez, malından tasadduk eder, asâleti ile iftihâr etmezse, Allah'ın hâlis kulları arasına girer, dedi. Hârûn, kâğıt kalem getirterek bunları kendi eliyle yazdı.

Süleymân aleyhisselâm, sabahleyin kalktığı zaman zenginlerden yüz çevirerek, yoksulların meclisine gider ve: «Miskin, miskinlerin arasına yakışır.» derdi.

Diğer biri: «Zenginlerin seni âdi elbise ile görmelerinden hoşlanmadığın gibi, fakirlerin de seni süslü elbise ile görmelerinden hoşlanma.» demiştir.

Ubeyd'in oğlu Yûnus, Eyyûb-i Sahtiyânî ve Hasan-ı Basri tevâzu' hakkında konuşuyorlardı. Hasan-ı Basri:

— Tevâzuun ne demek olduğunu biliyor musunuz? dedi ve devamla:

— Tevâzu', karşılaştığın her müslümânın senden üstün olduğunu kabûl etmendir, dedi.

Mücâhid anlatıyor: «Allahu Teâlâ Nûh aleyhisselâmın kavmini tûfanda garkettiği vakit, dağlar böbürlendi ve yükseldiler. Buna karşı Cûdi dağı tevâzu' gösterdi. Çünkü onlar yüksek, Cûdi ise alçak idi. Tevâzu' gösterdiği için Allahu Teâlâ onu yüceltti ve Nûh'un gemisini onun tepesine kondurdu.»

Süleymân Dârânî diyor ki: «Allahu Teâlâ bütün insanların kalbini murâkabe etti. En çok mütevâzî Mûsâ aleyhisselâm'ı buldu. Bundan dolayı onu Kelâm ile tahsis etti.»

Yûnus b. Ubeyd, Arafattan döndüğü vakit; «Allah'ın Arafattaki rahmetinde şübhem yok. Ne yazık ki ben kendimi o rahmet edilenler meyânında görmüyorum. Hattâ benim yüzümden onlara rahmet edilmemesinden korkuyorum.» demiştir.

Yine denildi ki: «Allah katında en üstün, nefsinde en alçak olan; yâni kendini en çok hakir görendir. Allah katında en alçak, kendi kendini en üstün gören kimsedir.»

Ziyad diyor ki: «Tevâzu'suz zâhidlik, meyvesiz ağaç gibidir.» Mâlik b. Dinâr: «Mescidin kapusundan biri, en kötünüz mescidden çıksın, diye seslense, benden evvel kapuya çıkan olmazdı. Ancak daha kuvvetli koşabilen bir kimse olursa ona karışmam.» demiştir.

1- GÜZEL SIMA
2- ALLAH YOLUNDA HARCAMA
3- ASILZADELIK
4- KONTROL
6- AYIRMA
7- KÜÇÜK

İbn Mübârek bu sözü duyduğu zaman: «Zâten bu hâli ile, Mâlik, Mâlik olmuştur,» dedi.

Fudayl: «Başkanlığı seven, iflâh olmaz.» demiştir.

Mûsâ b. el-Kaasım diyor ki: «Bir ara zelzele ve kızıl rüzgâr âfetine yakalandık. Muhammed b. Mukatil'e giderek bu belânın kaldırılması için Allah'a duâ etmesini diledik. Muhammed ağlayarak: «Başınıza gelen bu felâket benim yüzümden olmasa daha ne isterdim?» dedi. O gece Resûl-i Ekrem'i rü'yamda gördüm. Resûl-i Ekrem: «Muhammed b. Mukatil hürmetine Allahu Teâlâ bu felâketi sizden kaldırdı,» buyurdu.» Adamın biri; Şibli'nin ziyâretine gelir. Şiblî, âdeti üzere adama:

— Sen kimsin ve nesin? diye sorar. Adam:

— Besmelenin «bâ»sının altındaki bir noktacıktan ibâretim, diyerek tevâzuunu gösterir. Şiblî:

— Allah şâhidini öldürsün, kendine bir mevki mi gösteriyorsun? der. Yine Şiblî: «Allah'a karşı vazîfelerimdeki zilletim, Yahudilerin zilletini geçmiştir.» demiştir.

Denildi ki; kendini bir şey sanan kimsenin tevâzu'dan nasîbi yoktur.

Ebû'l-Feth b. Şuhruf diyor ki: «Hz. Ali'yi rü'yamda gördüm ve kendisine: «Bana bir öğüt ver.» dedim. Hz. Ali: «Allah rızâsı için fakirler arasında zenginlerin tevâzu' göstermesi ne güzel şeydir. Bundan daha güzeli, Allah'a olan itimâdı sebebiyle fakîrlerin zenginlere üstünlük taslamasıdır.» dedi.» Ebû Süleymân: «Kul kendini bilmedikçe tevâzu' etmiş sayılmaz.» dedi.

Ebû Yezîd el-Bistâmî: «Kul, insanlar arasında kendisinden daha kötü kimsenin bulunduğuna inandıkça kibirlidir.» demiştir. Kendisine:

— Bu insan ne vakit tevâzu' sâhibi olabilir? diyenlere, o:

— Kendisinin bir makam ve hâl sâhibi olmadığına inandığı zaman. Her insânın tevâzuu, Allahu Teâlâ'yı ve kendini mârifeti nisbetindedir, dedi. Ebû Süleymân Dârânî: «Bütün insanlar beni alçaltmak için bir araya gelseler, benim kendimi alçalttığım kadar alçaltamazlardı.» demiştir.

Urve: «Tevâzu', şerefi avlamanın vâsıtalarından biridir. Aynı zamanda her ni'met sâhibi hased edilir. Hased edilmeyen tek ni'met tevâzu'dur.» demiştir.

Yahyâ b. Hâlid: «Şerefli insan ibâdet edip yükseldikçe tevâzu' gösterir, fakat âdî insan ibâdet ettikçe böbürlenir.» demiştir.

Yahyâ b. Muaz da: «Sana karşı kibirlenene senin kibirlenmen, ona göstereceğin tevâzuu göstermemenle olur.» demiştir.

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2- ÖVÜNME

Denildi ki; herkesin tevâzuu güzel, zenginlerin tevâzuu daha güzeldir. Herkesin kibirlenmesi çirkin, fakat fakirlerin kibirlenmesi daha çirkindir. Yine denildi ki; Allah için yapılan zilletten üstün izzet ve Allah için tevâzu gösterenden daha üstünlük ve Allah korkusundan daha büyük emniyet, nefsini Allah uğrunda fedâ etmekten daha büyük ticâret olamaz. E b û A l i : «Nefis; kibir, hırs ve hased hamuru ile yoğurulmuştur. Allahu Teâlâ helâkini murâd ettiği kimseden tevâzuu, nasîhati ve kanâati kaldırır. Bir kula da hayrı murâd ettiği zaman, bu hasletleri ona nasîb eder. Kibir ateşi içinde kaynaştığı vakit, Allah'ın yardımı ile tevâzu' suyu onu söndürür. Hırs âteşi galeyâna geldiği zaman ise, Allah'ın yardımı ile kanâat suyu onu söndürmeğe çalışır.

C ü n e y d , Cum'a va'zında cemâatine: «Eğer Resûl-i Ekrem'in,

يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْذَلُهُمْ

«Âhir zamanda milletin başına en rezilleri geçer.» (730) sözü olmasaydı, ben size buradan konuşmazdım.» dedi.

Yine C ü n e y d : «Tevhid ehli nazarında tevâzu', kibirdir.» derdi. Çünkü tevâzu' eden, önce kendinde bir varlık duyar da sonra tevâzu' eder. Hâlbuki gerçek muvahhid hiç bir zaman, kendisinde bir varlık görmez ki, buna karşı alçak gönüllülük göstersin.

A m r b. Ş e y b e anlatıyor: «M e k k e 'de Safâ ile Merve arasında bulunuyorduk. Bir adamın katır üzerinde geldiğini, etrâfındaki hizmetçilerin herkese karşı sert davrandıklarını, adamın heybet ve ihtişâm içinde olduğunu gördüm. Aradan yıllar geçti, deve üzerinde Bağdad'a girdim. Orada başı kabak yalın ayak, uzun saçlı bir adam gördüm. Adamı gözüm ısırdı, tanıyacak gibi oldum. Bunun için dikkatli dikkatli kendisine bakıyordum. Adam, bakışımın sebebini sordu. Ben de kendisine :

— Seni birine benzetiyorum, dedim ve kime benzettiğimi anlattım. Adam :

— İşte o gördüğün benim. Tevâzu' gösterilmesi gereken yerde kibirlendim. Şimdi insanların kibirlendikleri yerde bu hâle düştüm, dedi.»

M u ğ î r e diyor ki: «Biz İ b r â h i m N a h a î 'ye bir hükümdâr gibi saygı gösterirdik. İbrâhim ise,

— Siz bakmayın, ben K û f e nin fakîhi bulunduğum zaman, kötü bir zamân idi, derdi. Yâni benim o zamanki fakihliğim bir kıymet ifâde etmez, bunun için bana saygı göstermeyin, demek istedi.»

(730) Tirmizî, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

1- TEVHID EDEN
1- FIKIH ALİMİ

A t â i S e l i m i, gök gürültüsü duyduğu zaman, doğum sancılarına yakalanan bir kadın gibi karnını tutar, kalkar oturur ve: «Bu, benim isyânımdır. Eğer ben ölsem, insanlar kurtulurdu, der ve ilâve ederdi: «Selâmı terk ile dünyâlık peşinde olanlardan selâmet bulun.» derdi. Adamın biri A b d u l l a h b. e l - M ü b â r e k'e:

— Allah seni umduğuna ulaştırsın, diye duâ edince, A b d u l l a h:

— Ümid, mârifetten sonra gelir. Mârifet nerde ki ümid olsun, dedi.

Bir gün Kureyş, asâletleri ile övünmeğe başladılar. Bunları dinleyen S e l m â n: «Benim övünecek bir tarafım yok. Çünkü nutfeden yaratıldım. Sonunda da kokmuş bir leş hâline geleceğim. Sonra da Kıyâmet günü terâzi başına gideceğim. Sevâbım ağır gelirse iyi insanım, günâhım ağır gelirse kötü insânım.» dedi.

Hz. E b û B e k i r: «Keremi takvâda, zenginliği yakinde ve şerefi tevâzu'da bulduk.» demiştir.

Allahu Teâlâ'dan hüsn-i tevfîk dileriz.

4 üncü BEYÂN: KİBRİN HAKİKATİ VE ÂFETİ

Bilmiş ol ki; kibir, bâtını ve zâhiri olmak üzere ikiye ayrılır. **Bâtını kibir**, nefisdeki bir ahlâktır. **Zâhiri kibir** ise a'zâlarda görülen kibirdir. **Esâsen** içdeki ahlâka kibir demek en doğrusudur. Görünüşdeki hareketler bu iç duygudan meydâna gelir. Zâten bu hareketleri meydâna getiren içdeki kibir ahlâkıdır. Bunun için bu hastalık a'zâlarda kendisini gösterdiği zaman «Kibirlendi» denir. Görünmediği zaman, o, «Kibirlidir» derler. Demek ki, kibrin aslı insan tabiatinde bulunan ahlâktır. Bu da kendisini başkalarına karşı üstün gösterme isteğidir. Demek ki kibir: biri kibirlenecek adam, diğeri de ona karşı kibirleneceği bir adam olmak üzere iki kimse ister ve ucubdan burada ayrılır. Hattâ başka hiç kimsenin bulunmadığı yerde insanlar ucub sâhibi olur, ama kibir sâhibi olamaz. Yâni ucub, mutlak sûrette kendini beğenmek, kibir ise başkasından kendisini üstün görmektir. Her ucub sâhibi mütekebbir olamaz. Çünkü çok def'a insan kendisini beğenir, fakat başkasını da kendisinden üstün görebilir de ona kibretmez. Kibir ise üç şey'in birleşmesinden meydâna gelir. Bunlar da kendisini bir mevkide görür, başkasını da bir mevkide farzeder. Ondan sonra kendi mevkiini ondan üstün görür. İşte bunlardan kibir ahlâkı doğar. Yoksa yalnız başkasını hakir görmekle de mütekebbir olmaz. Bu görüş, kibri nefyeder demek istemiyoruz. Belki bu kendini beğenme hâli genişler, kalbinde taşkınlık, sevinç, ferahlık getirerek inandıklarına meyleder ve kendi kendine gururlanır da bu hâller kendini kibre doğru sürükler. Bunun için Peygamber Efendimiz:

1-GÜZEL YARDIM 2-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 3 BÜYÜKLENME
4-KİBİRLENEN 5-SÜRGÜN EDER

أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْخَةِ الْكِبْرِيَاءِ «Kibre meyilden sana sığınırım.» (731) buyurmuştur.

Hz. Ömer de va'z etmek için müsâade isteyen birine: «Korkarım büyüklenirsin de kendini Merih'de görmeğe başlarsın.» dedi.

İnsân oğlu kendini bu gözle gördüğü vakit, büyür, kibirlenir, şişer ve ululanır. İşte kibir, kendinde bu hâlin meydâna gelmesinden ibârettir. Buna izzetlenmek ve büyüklenmek de denir. Bunun için İbn Abbâs (R.A.) Allahu Teâlâ'nın :

إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ

«Onların gönüllerinde, ulaşamıyacakları bir büyüklenme vardır.» (40 - Mü'min: 56) Âyet-i Celîle'sinin tefsîrinde, «azameti», ulaşamıyacakları ululuk diye tefsîr etmiştir. Sonra bu ululuk taslama iç ve dışda bâzı hareketleri gerektirir ki, buna kibirlenmek denir. Çünkü ne zaman başkasına nisbetle kendini büyük görürse, başkasını kendisinden düşük, hakîr ve alçak görmeğe başlar. Onu yanına yaklaştırmak istemez, meclisine almaz. Onu, karşısında bir hizmetçi gibi görmek ister. Hattâ hizmetçi olarak da kendisini kabûl etmeyebilir ve onu hizmetçi olarak da karşısında görmek istemez. Şâyet kibri biraz daha hafif ise, müsâvî olmasından çekinir, yan yana gidemiyecekleri dar yollarda ve meclislerde öne geçer, onun selâm vermesini bekler. Kendinin ihtiyâcına bakmakta kusûr ederse, neden böyle yaptı diye ona hayret eder. Karşısına çıktığı zaman onu muhâtab almak istemez. Va'z u nasîhatini dinlemez. Kendisine bir şey iâde etse kızar. Muallimlik yaparsa talebelere hoş davranmaz. Onlara hakaret eder. Onlarla alay eder ve kendi işinde çalıştırır. Avâma bakışları, hayvâna bakışlarından farklı olmaz. Hulâsa, kibirli adamın, sayılamıyacak kadar çok çeşitli tavır ve davranışları vardır. Bunları herkes anlayabileceği için, burada sayılmalarına lüzum yoktur.

İşte bu, kibirdir. Kibrin âfetleri büyük, gaileleri pek çoktur. Havassın çoğu kibirden helâke gider. Avam şöyle dursun, âbid, zâhid ve âlimlerin çoğu da kibir hastalığından kurtulamazlar. Kibrin doğurduğu felâket nasıl büyük olmasın ki Resûl-i Ekrem :

---

(731) Yukarda geçmiştir.

1-KÜÇÜK 2-DENK, EŞİT 3-İKİNCİ ŞAHIS 4-BELA 5-MAKSAD 6-DİNDARLAR

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ

«Kalbinde zerre kadar kibri olan Cennet'e giremez.» (732) buyurmuştur. Kibrin Cennet'e girmeğe engel olması, kul ile bütün mü'minlerin arasına girdiği içindir. O ahlâklar ki, onlar Cennet kapularıdır, insâna Cennet yolunu açarlar. Kibir ve izzet-i nefis ise Cennet kapularını kaparlar. Zira kibirli insan, ululuk demek olan, kendisi için sevdiğini başkası için sevme vasfına sâhip olamadığı gibi. Yine ululuk demek olan ve müttakîlerin ahlâkının başı sayılan tevâzu' da kendisinde bulunmaz. Yine terkedilmelerinde izzet ve şeref bulunan; kin, hiddet, çekememezlik gibi hastalıklardan da kurtulamaz. Tatlı nasîhatte bulunamaz. Nasîhati kabûl edemez. İnsanları çekiştirmekten kendini alıkoyamaz. Uzun sözün kısası, kibirli insanlar kibirliliklerini muhâfaza için her kötülüğe baş vurur ve bütün iyi hasletleri kaybeder. Bunun için içinde zerre kadar kibir hastalığı bulunan kimse, Cennet'e giremez.

Âdi huylar birbirini çekerler. Kibrin bir çok çeşitleri olmakla berâber, en kötüsü ilim öğrenmeğe mâni, hakkı kabûl ve inkıyâda engel olan kısımlarıdır. Kibir ve kibirlileri zemmeden âyetler, bunların hakkında nâzil olmuştur. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ (إلى قوله) وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ

«Meleklerin de pençelerini uzatarak kendilerine «Haydi bakalım» canlarınızı kurtarın. Allah'a karşı haksız olanı söyleyegeldiğiniz, Allah'ın âyetlerinden kibirlenerek uzaklaşmış olduğunuz içindir ki, bu gün hakaret azâbı ile cezâlanacaksınız.» (6 - En'âm: 93) buyurmuştur. Sonra da:

ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

«Onlara: «Temelli kalacağınız Cehennem'in kapularından girin; böbürlenenlerin durağı ne kötüdür.» denir.» (39 - Zümer: 72) buyurulmuştur. Sonra da Cehennem'liklerin en şiddetli azâb görenleri, kibirde aşırı gidenler olduğunu beyân etmek üzere:

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا

«Sonra her kavimden Rahmân'a en çok kimin baş kaldırdığını orta-

---

(732) Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti.

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-TAKVALI 3-İMTİNA 4-KÖTÜLE?
5-DYÜNMƏ

ya koyacağız.» (19 - Meryem: 69) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

«Âhirete inanmayanların kalbleri bunu inkâr eder, onlar büyüklük taslarlar.» (16 - Nahl: 22) Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ

«Güçsüz sayılanlar büyüklük taslayanlara: «Siz olmasaydınız biz inanacaktık» derler.» (34 - Sebe': 31) Diğer âyette de:

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

«Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremiyenler, alçalmış olarak Cehennem'e gireceklerdir.» (40 - Mü'min: 60)

Yine Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

«Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, âyetlerimi idrâkten çevireceğim.» (7 - A'raf: 146) Bunun tefsirinde: Kur'ânı anlamağı onun kalbinden kaldırırım, veyâ onların kalblerini melekût âleminin sırlarından mahrûm ederim, denilmiştir. İbn Cüreyc ise; tefekkür ve ibretten onları mahrûm ederim, demektir demiştir. Nitekim İsâ aleyhisselâm: «Mahsûl, ovada, sulu ve yumuşak toprakta yetişir, dağlarda, sert topraklarda yetişmez. Bunun gibi, hikmet de mütevâzî[1] olanların kalblerinde gelişir, kibirlilerin gönüllerinde gelişmez. Görmez misiniz? Başını tavanlara kaldıranların başları tavana değer ve yaralanır, başını eğenlere[2] ise tavan gölgelik yapar ve kendini korur.» İşte bu, mütekebbirlerin hikmetten nasıl mahrûm kaldıklarını gösterir. Bunun için Resûl-i Ekrem, hakkı inkârın kibirde olduğunu beyân etmek üzere:

مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ

«Mütekebbir[2], hakkı inkâr edip insanlara hakaret eden kimsedir.» buyurmuştur.

1- TEVAZULU
2- KİBİRLENEN

5 inci BEYÂN : KİBRİN KİMLERE KARŞI YAPILDIĞI, DERECE VE KISIMLARI İLE NETİCELERİ

Bilmiş ol ki; kibir, Allahu Teâlâ'ya, Peygamberine veyâ diğer insanlara karşı yapılır. İnsân, zâlim ve câhil olarak yaratılmıştır. Bâzan halka ve bâzan da Hâlika kibreder. Demek ki kibir, yapıldığı kimseler itibâriyle üçe ayrılır:

KİBİR KİMLERE KARŞI YAPILIR?

Birincisi: Allah'a karşı yapılan kibirdir. Kibrın en kötüsü budur. İnsânı bu yola sürükleyen, cehâlet ve azgınlıktır. Nitekim N e m r u d , bunlardan biridir. O, kendi kendine göklerin Rabbi ile harbetmeyi düşünmüştür. Diğer câhillerden de buna benzer rivâyetler vardır. Rubûbiyyet iddiâsında bulunan F i r ' a v n ve benzerleri gibi. F i r ' a v n , kibrinden dolayı: أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى **«Ben sizin âli rabbınızım.»** (79 - Nâziât: 24) dedi ve Allah'a kul olmağı kabûl etmedi. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

«Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremiyenler, alçalmış olarak Cehennem'e gireceklerdir.» (40 - Mü'min: 60) Diğer âyette de:

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ

«Ne Mesîh, ne en yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan asla çekinmez.» (4 - Nisâ: 172) buyurulmuştur. Bir başka âyette de şöyle buyurulmuştur:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا

«Onlara: «Rahmân'a secdeye varın» dendiği zaman, «Rahmân da nedir? Ey Muhammed emrettiğine mi secdeye varacağız?» derler. Bu, onların nefretini artırır.» (25 - Fürkan: 60)

İkincisi: Peygamberlere karşı kibirdir. Bu da kendileri gibi bir insâna uymağı kabûl etmemektir. Bu, bâzan körü körüne olur da kibri sebebiyle kendini haklı sanarak peygamberlere uymaz ve cehâlet karanlığında kalır. Bâzan da bilerek olur. Nefsi, onu hakkı kabûle ve peygam-

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-BİLGİSİZ 3-BİLGİSİZLİK
4-HAKİMLİK

bere uymasına engel olur. Nitekim bu gibilerden hikâye yolu ile Kur'ân-ı Kerîm'de Allahu Teâlâ: ﴿أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا﴾

«Bizim gibi iki insâna mı inanacağız.» (23 - Mü'minûn: 47) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا﴾ «Siz ancak bizim gibi insansınız.» (14 - İbrâhim: 10) Bir başka âyette de:

﴿وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ﴾

«Kendiniz gibi bir insâna itâat ederseniz, hüsrâna uğrayacağınızda hiç şübhe yoktur.» (23 - Mü'minûn: 34) buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ
اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا﴾

«Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: «Bize ya melekler indirilmeli, ya da Rabbımızı görmeliyiz» derler. Andolsun ki, kendi kendilerine büyüklenmişler, azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.» (25 - Fürkan: 21) buyurmuştur.

Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ﴾ «Üzerine melek indirilmeli değilmi idi? dediler.» (6 - En'âm: 8) Bir başka âyette de:

﴿أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ﴾ «Veyâ ona yanında yardım edecek melekler gelmeli değil mi?» (43 - Zuhrûf: 53) buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

«O ve askerleri, memlekette, haksız yere büyüklük tasladılar.» (28 - Kasas: 39)

Fir'avn, hem Allah'a, hem de Resûlüne ikisine birden kibretmiş[1] tir. Vehb diyor ki: «Mûsâ aleyhisselâm Fir'avn'a:

— İmân et, mülk ü saltanatın sende kalsın, dedi. Fir'avn da:

— Hâmân ile bir görüşeyim, dedi. Hâmân:

— Nasıl olur, aramızda tanılan bir rab iken şimdi ibâdet eden bir kul mu olacaksın? dedi ve Allah'a kul ve Mûsâ aleyhisselâm'a ümmet olmaktan istinkâf etti.[2]»

Allahu Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de haber verdiği gibi Kureyş:

«Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi? dediler.» (43 - Zuhrûf: 31) buyurulmuştur. İki şehirden murâd, Mekke ile Tâif'dir. Katâde diyor ki: İki şehrin büyük adamı Velîd b. Muğire ile Ebû Mes'ûd es-Sakafî'dir. Müşrikler daha büyük adam istediler. Bu, bir yetimdir, bunu Allah bize nasıl gönderdi? dediler. Allahu Teâlâ: أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ **«Rabbinin rahmetini onlar mı taksim[3] ediyorlar?»** (43 - Zuhruf: 32) buyurdu. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لِيَقُولُوا أَهَٰؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا **«Biz onlardan kimini kimi ile - sırf Allah (buldu buldu da) aramızdan bunlara, bunların üzerine mi lütfunu reva gördü? desinler diye...»** (6 - En'âm: 53) Yâni Peygamber Efendimizi hakir[4] gördü ve onu o makaama lâyık görmediler. Bir gün Kureyş'in ileri gelenleri Resûl-i Ekrem'e,

— Şu ayak takımları senin çevreni[1] almışken biz seninle nasıl otururuz? dediler ve onlarla oturmağa kibirlendiler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ (إلى قوله) مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2- İMTİNA 3- BÖLME 4- KÜÇÜK

«Sabâh akşam Rablerine, sırf O'nun cemâlini dileyerek, duâ edenleri huzûrundan koğma. Onların (kâfirlerin) hesâbından hiç bir şey sana, senin hesâbından hiç bir şey de onlara âid değildir.» (6 - En'âm: 52) buyurdu. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

«Sabâh akşam Rablerinin rızâsını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünyâ hayâtının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma.» (18 - Kehf: 28)

Sonra da Cehennem'e girdikleri vakit, gözlerine hakîr görünen A m m â r, B i l â l, S u h a y b ve M ı k d â d gibi zâtları Cehennem'de göremeyecekleri zamanki şaşkınlıklarını haber vermek üzere Allahu Teâlâ: «Ne oluyor? Dünyâda kötü sandığımız kişileri burada görmüyoruz.» diyeceklerini buyurmaktadır.

Bunlardan bâzılarını kibirleri engellediğinden Resûl-i Ekrem'in hak Peygamber olduğunu düşünememişlerdir. Bir kısmı Resûl-i Ekrem'in hak Peygamber olduğunu bildikleri hâlde kibirleri, onu inanmaktan onları alıkoymuştur. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ **«Vaktâki onlara Allah katından - nezdlerinde bulunan (Tevrât'ı) tasdik edici - bir kitâb geldi ona küfrettiler.»** (2 - Bakara: 89) buyurmuştur. Diğer âyette de:

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا

«Gönülleri kat'î olarak kabûl ettiği hâlde, haksızlık ve büyüklenmelerinden ötürü, onları bile bile inkâr ettiler.» (27 - Neml: 14)

Bu kibir, her ne kadar bir derece aşağıda ise de Allahu Teâlâ'ya olan kibre yakındır. Çünkü bu da Allâh'ın emirlerini kabûl etmemektir.

Üçüncüsü: Diğer insanlara karşı kibirdir. Kendini büyük, karşısındakini küçük görerek ona inkıyâd etmemektir. Bu, birinci ve ikinciye nisbetle küçük ise de, iki cihetten büyüktür:

1- NE ZAMAN Kİ
2- İTAAT

1 — Kibir, izzet, azamet ve üstünlük ancak Allah'a yaraşır. Hiç bir şey'e gücü yetmeyen zayıf bir kula kibirlenmek nereden gelebilir? Kul kibirlendiği vakit, ancak Allah'a yaraşan bir sıfatta Allah ile münâzaaya girişmiş demektir. Bu, tıpkı bir hizmetçinin Pâdişâhın tâcını başına geçirerek onun kürsüsünde oturup hükmetmesine benzer. Bir hizmetçi için bundan büyük cür'et ve bundan büyük bir cinâyet düşünülebilir mi? Şübhesiz bu hizmetçi pâdişâhın en ağır cezâsına uğrar. İşte Allahu Teâlâ'nın: «Azamet benim gömleğim, kibriyâlık benim cübbemdir. Kim benimle bu hususta ortaklığa kalkışırsa ben onun belini kırarım.» buyurduğu ile buna işâret edilmiştir. Yâni bunlar bana has vasıflardır. Bunlar ancak bana yaraşır, bunlarla münâzaa eden, benim sıfatlarımdan biri ile münâzaa etmiş olur. Kibir ancak kendisine lâyık olup, kullarından hiç birine lâyık olmadığına göre, kullarına karşı kibre kalkışanlar, Allah'a karşı cinâyet işlemişlerdir. Nitekim hükümdârın maiyyetine hakaaret edip onlara üstünlük taslayan ve onları kendi idâresine almak isteyen, bir noktada da olsa hükümdâr ile münâzaa etmiş sayılır. Her ne kadar bu hükümdârın tahtına oturmak gibi değilse de ona yakındır. Bütün yaratıklar, Allahu Teâlâ'nın kullarıdır. Onlar üzerinde azamet ve kibriyâlık yalnız O'na mahsûstur. Onlara kibirlenmeğe kalkışan, Allah ile münâzaa etmiştir. Fir'avn ile bunlar arasındaki fark, hükümdârın hükümranlığını elinden almak isteyen ile, hizmetçilerine karşı kötü davrananlar gibidir.

2 — Kendisinin ululuk tasladığı kibir rezileti, bütün emirlerinde Allahu Teâlâ'ya muhâlefete dâvet eder. Zira kibirli bir insan, başka birinden hak ve hakîkatı duysa, onu kabûl etmek istemez, hemen karşısına çıkar. Bunun için dinî mevzûlarda münâzara edenleri görürsün ki, hemen benlikçiler gibi birbirini inkâra kalkışır. Hattâ hakkı, hasmının dilinde duysa hemen çeşitli yollardan bile bile onu çürütmeğe çalışır. Hâlbuki bu hâl kâfir ve münâfıkların vasfıdır. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَٰذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ

«İnkâr edenler: «Bu Kur'ânı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki gaalib gelirsiniz.» (41 - Fussılet: 26) buyurmuştur.

Hakkı, bulduğu yerde almak için olmayıp da üstün gelmek için münâzara edenlerin hepsi bu ahlâkta, kâfirler ve münâfıklara katılmışlardır.

Bunun gibi, bu hâl va'z u nasihatı kabûlden de insânı alıkor. Nitekim Allahu Teâlâ :

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-SÖZLÜ MÜCADELE 3-BÜYÜKLÜK CELAL
4-ÖRTÜ 5-İKİ YÜZLÜ

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ «Ona: «Allah'-dan kork» denildiği zaman, izzeti kendisini günâh işlemeye götürür.» (2 - Bakara: 206) buyurmuştur.

Rivâyete göre Hz. Ömer bu âyeti okudu ve «**İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn**» biri emr-i mâruf nehy-i münker ettı onu öldürdüler. Öbürü kalktı emr-i mâruf nehy-i münker edeni nasıl öldürürsünüz? dedi. Münkir onu da öldürdü. İbn Mes'ûd: «Bir adama: «Allah'dan kork!» dendiği vakit, sen kendine bak bana karışma, dedi mi günâh olarak kendisine yeter.» demiştir.

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) adamın birine:

— **Sağ elinle ye,** buyurdu. Adam:

— Gücüm yetmiyor, becerip yiyemiyorum, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Gücün yetmesin,** buyurdu. (733) Bundan sonra adamın sağ eli muattal oldu ve daha elini sallayamadı.

Demek oluyor ki, insanlara karşı da olsa kıbir, çok yanlış bir yoldur. Çünkü insanlardan başlamak sûretiyle Allah'a kibretmeğe kadar insânı sürükler. İblis'in bu hususta darb-ı mesel olması ve encâmının bildirilmesi, bu vartaya düşmemek içindir. İblis: «**Ben ondan hayırlıyım.**» dedi. Bu kibri, asla nisbetle idi. Zira: «**Beni ateşten yarattın, onu da topraktan yarattın.**» (38 - Sâd: 76) dedi. Bu böbürlenmek, Allahu Teâlâ'nın kendisine yapmasını emrettiği secdeyi yapmamağa kendisini sevketmiştir. Başlangıç, Âdem'e karşı kibir ve onu çekememezlik iken, neticede Allahu Teâlâ'nın emrine karşı gelmekle, ebediyyen helâk olmasına kadar gitti. İşte bu anlattığımız, Allahu Teâlâ'nın kullarına karşı yapılan kibrin büyük âfetlerinden biridir. Bunun için Resûl-i Ekrem'e Sâbit b. Kays:

— **Ya Resûlallah, ben süs ve zineti severim, bu da kibirden midir?** diye sorduğunda, Resûl-i Ekrem:

«— **Hayır, o kibir değil; kibir, Hakk'a karşı böbürlenmek ve insanlara hakaarettir.**» (734) buyurmakla kibri bu iki âfet ile izâh etmiştir.

Diğer hadîsde de: مَنْ سَفِهَ الْحَقَّ «Kibirli, Hakkı küçük görendir.» buyurdu. «Ben hayırlıyım» demek birinci âfet, Hakk'ı reddetmek ise ikinci âfettir.

---

(733) Müslim, Seleme'den rivâyet etmiştir.

(734) Hadis, yukarda geçmiştir.

1- İYİLİĞİ EMRETME 7- BELA
2- KÖTÜLÜKDEN SAKINDIRMA
3- İŞSİZ
4- MİSAL

Kendini başkasından hayırlı görüp başkalarına horluk ve hakaaretle bakan, bile bile onlarda bulduğu hakkı reddedip kabûl etmeyen kimse, yaratıklara karşı kibirlenmiş, Allah'a karşı eğilmeyip O'nun emirlerine saygı göstermeyen de Allah ve Resûlüne karşı kibretmiş olur.

6 ncı BEYÂN: KİBİR NE İLE YAPILIR?

Bilmiş ol ki: İnsân oğlu kendini büyük görmedikçe kibirlenemez. Kendini büyük görmek için de kendisinde kemâl sıfatlarından birinin bulunmasına inanmış olması gerekir. Kemâl sıfatları, dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî kemâl, ilim ve ameldir. Dünyâlıktaki kemâl, asâlet, güzellik, kuvvet, servet ve etrâfındaki adam ve yardımcılarının çokluğudur ki, bunlar yedi sebebdir.

DÜNYEVÎ KEMÂLÂT

BİRİNCİSİ: İlimdir. Kibir, sür'atli olarak ulemâ arasında yayılır. Nitekim Resûl-i Ekrem: آفَةُ الْعِلْمِ الْخُيَلَاءُ «İlmin âfeti, sallana sallana kibretmektir.» buyurmuştur.

Âlim, hemen ilmin şerefiyle şereflenmek ister. İlmin cemâl ve kemâliyle süslendiğine inanır. Kendi kendini büyük görerek insânları hakîr görmeğe başlar. Onları techîl eder, hattâ onlara hayvân nazarı ile bakmağa başlar. Onlardan her yerde hürmet ve saygı bekler. Gördüğü hürmet ve saygıyı kendi hakkı olarak telâkki eder. Onlar onun hakkında iyi dedikleri hâlde o, onlar hakkında iyi demez. Onlar ziyâretine geldikleri hâlde, o gitmez. Onları kendi işinde çalıştırır. Tenbelleşen olursa ona kızar ve onlardan muhtelif karşılıklar bekler. Bu, ilmiyle dünyâlık husûsundaki kibridir. Âhiret ile alâkalı olarak da ilmi sâyesinde kendini herkesten daha ziyâde Allah'a yakın ve kendini üstün kabûl ederek başkaları hakkında daha çok endişeli ve kendini daha çok emniyetli hisseder. Bu gibilere âlim demektense câhil demek daha doğrudur. Gerçek ilim, insânın kendisini ve Rabbini bilip son nefes tehlikesinden korkması, Allah'ın âlimlere hücceti ve ilmin tehlikelerini bilmesidir. Bunlar; ilim ile kibri tedâvi kısmında anlatılacaktır. Bu hakikî ilim, insânın emniyette olmasını değil, kulun Allah'tan korkusunu, tevâzu ve huşûunu arttırır. İlim ni'metinin şükrünü ödemediği ve Allahu Teâlâ'nın: «Bu ilim ile ne yaptın?» diye kendisini sorguya çekeceğini düşünerek herkesi kendinden hayırlı görmesini gerektirir. Bunun için Ebû'd-Der-

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-ASİLZADALIK 3-BELA 4-KÜÇÜK
5-BİLGİSİZ SAYAR 6-KABUL 7-FAZLA 8-BİLGİSİZ 9-DELİL
10-KORKU, HAYA ETME VE RİYAYI SEVMEME

dâ (R.A.): «İlmi çoğalan kimsenin sancıları çoğalır.» demiştir ki bu, dediği gibidir.

O hâlde bâzı kimselerin bilgilerinin çoğalması ile kibir ve emniyetlerinin de artmasının sebebi nedir? dersen:

Bilmiş ol ki; bunun da iki sebebi vardır:

1 — Meşgûl olduğu ilmin asıl ilim olmamasıdır. Asıl ilim, kulun, kendini ve Rabbini bildiği ve Allah'a mülâkat arzû ve korkusunu bildiren ilimdir. Bu ilim, kibir ve emniyeti değil, haşyet ve tevâzuu artırır.

Nitekim Allahu Teâlâ: إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَٰٓؤُا

«Allah'ın kulları arasında O'ndan korkan, ancak ilim sâhibleridir.» (35 - Fâtır: 28) buyurmuştur.

Bunun dışında kalan tıb, matematik, lügat, şiir, gramer, dâvalarda hüküm ve mücâdele ilimlerine gelince; insan yalnız bunlarla meşgul olup kafasını bunlarla doldurursa, bunlar kulun kibir ve nifâkını arttırmaktan başka bir işe yaramazlar. Bunlara ilim demektense, san'at demek daha doğru olur. Gerçek ilim, kulluk, rubûbiyyet ve ibâdet yollarını öğreten ilimdir. İşte bu ilimdir ki çoğunlukla insanlarda tevâzu' hissini uyandırır.

2 — Ahlâkı bozuk ve kalitesi düşük olduğu hâlde ilme dalmaktır. Kula her şeyden önce lâzım olan, nefis mücâhedesiyle ahlâkını güzelleştirmektir. Bu adam çeşitli mücâhede yolları ile nefsini düzeltip kalbini temizlememiş, Allah'a kulluğa râzı olmamış, kalbi pislik içinde kalmış, bu hâl ile hangi ilim ile meşgul olursa olsun, elde ettiği ilim pis bir kaba girer. Bu sebeble iyi bir semere vermez, eseri iyilikte görülmez. Vehb, bunu şöyle bir misâl ile anlatır: Yağmur temiz olarak gökten yağar, ağaçların kökleri bu suyu emer de kendilerindeki vasfa çevirir. Meyvesi acı ise daha çok acı meyve yetiştirir, tatlı ise daha tatlı mahsûl verir. İlim de aslında berrak ve temizdir. Fakat herkes kendi iç bünyesine göre onu geliştirir. Kibirlinin kibrini ve alçak gönüllülüğün de tevâzuunu arttırır. Çünkü gaayesi kibir olan kimse, aslında câhildir. İlim sâhibi olunca kibir vâsıtasını elde etmiş olur ve bu sâyede kibrini arttırır. Câhil kimse, cehâletiyle Allah'tan korkarsa, ilmi arttıkça Allah'ın Celâl ve Kibriyâlığını düşünerek korkusu da artar. Merhamet ve zilleti çoğalır, tevâzuu artar.

Demek ki ilim, kibrin en büyük vesilesidir. Bunun için Allahu Teâlâ Peygamber Efendimize:

1-KAVUŞMA
2-KORKU VE DEHŞET
3-İKİ YÜZLÜLÜK
4-İDARECİLİK
7-MAKSAD
8-BİLGİSİZLİK
9-BÜYÜKLÜK

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

«Sana uyan mü'minlere şefkat ve merhamet kanatlarını ger.» (26 - Şu'arâ: 215), diğer âyette de:

وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

«Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar etrâfından dağılıp gitmişlerdi.» (3 - Âl-i İmrân: 159) buyurmuştur.

Dostlarını tavsif ederken:

أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ

«Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu.» (5 - Mâide: 54) buyurmuştur.

Bunun gibi Hz. Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

يَكُونُ قَوْمٌ يَقْرَؤُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ قَرَأْنَا الْقُرْآنَ فَمَنْ أَقْرَأُ مِنَّا وَمَنْ أَعْلَمُ مِنَّا !

«Bir takım Kur'an okuyucular gelecek ki, okudukları Kur'an hançerelerinden aşağı geçmeyecektir. Onlar: «Biz Kur'ânı okuyoruz, var mı bizim gibi bir okuyucu? Var mı bizim gibi bir âlim?» diyeceklerdir.» Sonra Resûl-i Ekrem Ashâb'ına dönerek:

أُولَئِكَ مِنْكُمْ أَيُّهَا الْأُمَّةُ أُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

«Onlar sizdendir ve onlar Cehennem yakacaklarıdır.» (735) buyurmuştur. Bu sebebden Hz. Ömer (R.A.): «İlminiz cehlinizi karşılamıyacak şekilde âlimlerin cebbârlarından olmayın.» dedi.

Yine bunun içindir ki Temim-i Dârî câmide va'z etmek istediği zaman, Hz. Ömer kendisine müsâade etmek istememiş ve: «O, boğazlanmaktır.» demiştir.

---

(735) İbn Mübârek «Zühd ve Rekâik»inde rivâyet etmiştir.

1- DART 2- BİLGİSİZLİK 3- GADDAR, ZALİM

Başka bir imam da namazı müteâkıb va'z etmek istediği vakit ona da müsâade etmemiş ve: «Korkarım kabarır da Süreyyâ yıldızına kadar yükselirsin.» demiştir.

Bir gün Huzeyfe cemâate namaz kıldırıp selâm verdikten sonra: «Artık bundan sonra ya başka imam bulur veyâ namazınızı münferid kılarsınız. Ben bir daha imamlık yapmam. Çünkü namaz kıldırırken aklımdan: «Bu cemâatte benden daha liyâkatlısı yok» diye bir şey geçti. Bu ise kibir alâmetidir. Binâenaleyh bu vazifeyi bir daha yapmam.» dedi.

Huzeyfe gibi bir zât bu tehlike ile kendini karşı karşıya görürse, ya sonradan gelen bu zayıf karakterli insanların hâli ne olur? Bunlar kibirden nasıl selâmet bulur? Yeryüzünde nerde bulursun öyle bir âlim ki, onun ilmi kibrini kırmış ve tevâzuunu arttırmıştır. Bu, çok ender bulunan bir zâttır. Böyle bir zât bulunursa zamânının «Sıddîkı» dır. Onun ilim ve irfânından istifâde şöyle dursun mübârek sîmâsına bakmak bile ibâdettir. Ahlâkı ile ahlâklanabilmek ve bereketinden istifâde etmek için, Çin'de de böyle bir zât bilsek koşarak ona giderdik. Nerde, bu zamânın cömerdlik edip de böyle bir zât yetiştirmesi çok uzak bir ihtimâldir. Onlar Allah'a teveccüh etmiş, mânevi mevki sâhibi kimseler idiler ki, daha ilk asırlarda yok olup gittiler. Olsa olsa zamânımız âlimlerinden bu mertebeye erişemediklerinin esefini çekenler bulunabilir ki, bunlar da çok azdır. Eğer Resûl-i Ekrem'in:

سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ مَنْ تَمَسَّكَ فِيهِ بِعُشْرِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ نَجَى

«Bir zaman gelecek ki, ümmetim sizin yaptığınızın onda birini yapsalar da kurtulacaklardır.» (736) müjdesi olmasaydı, Allah korusun. ye'se, ümidsizliğe düşmekten başka çâremiz kalmazdı. Keşke biz şimdi onların onda biri kadar olsaydık.

Allah'dan af dileriz.

İKİNCİSİ: Kibrin ikinci sebebi amel ve ibâdettir. Amel ve ibâdet sâhibleri ululuk ve böbürlenme rezîletinden kurtulamaz. Zâhid ve âbidler, insanların gönüllerinden kendilerine meyletmesiyle hem din, hem de dünyâlıkta kibirlenebilirler.

Dünyâlıktaki kibirlenmeleri, kendilerinin ziyâret edilmesini, başkalarının ziyâreti üzerine tercih etmeleri, insanların kendi ihtiyaçlarına koşmaları, saygı göstermeleri, meclislerde yer vermeleri, onları iyilikleri ile anmaları ve her hususta kendilerini takdim etmelerini arzû etmeleridir. Bunlar, ibâdetlerini halka bir minnet olarak göstermektedirler.

---

(736) Ahmed, Ebû Zer'den rivâyet etmiştir.

1 SIRAYLA 6- ÜMİTSİZLİK
2- YALNIZ, TEK 7- ÖVÜNME
3- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
4- BUNDAN DOLAYI

Dindeki kibirlenmelerine gelince: İnsanların helâkte olup yalnız kendilerinin necâtta olduklarını sanmalarıdır. Hâlbuki bunlar bu görüşde oldukları müddetçe gerçekde helâkte olan kendileridir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

إِذَا سَمِعْتُمُ الرَّجُلَ يَقُولُ هَلَكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ

«İnsanlar helâk oldu» diyeni duyduğunuz vakit, asıl helâkte olan kendisidir.» (737) buyurmuştur. Çünkü bu adam bu sözü ile insanları hakir görüyor, kendisi Allah'a mağrûr oluyor, Allah'ın mekrinden emin oluyor, azâbından korkmuyor demektir. Nasıl korkmasın ki, kötülük bakımından başkasını hakir görmesi ona yeter. Nitekim Resûl-i Ekrem:

كَفَى بِالْمَرْءِ شَرًّا أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ

«Kula, din kardeşini hakir görmesi kötülük olarak yeter.» (738) buyurmuştur. Bu âbid ve zâhide ibâdetinden dolayı sevgi besleyip saygı gösteren ve Allah katında alacağı mevkie heves eden halk ile, böyle düşünen bu âbid arasında ne büyük fark vardır. Onlar, ibâdetinden dolayı böyle bir âbide hürmet etmekle Allah'a yaklaşırlarken, bu âbid onlardan kendini üstün görmekle, Allah'ın gazabına uğramaktadır. O âbidi ibâdetinden dolayı sevenler, onun derecesine yükselmeyi; onlara hakaretle bakan âbid de onların derekesine indirilmeyi hak etmişlerdir. Nitekim İ s r â i l oğullarında, biri ibâdetle, diğeri de kötülükle şöhret bulan iki kimse vardı. Hattâ rivâyete göre âbidin başında dâimâ bir bulut bulunur ve onu gölgelendirirdi. Kötü bir insan bir gün bu âbidin yanından geçerken: «Bu adam, iyi bir insan, ben ise kötü bir insânım. Bunun yanında biraz oturayım. Umulur ki, bunun yüzü suyu hürmetine Allahu Teâlâ beni de afveder.» diyerek adamın yanına oturdu. Âbid, bu kötü insan kim oluyor ki, benim yanımda oturuyor, düşüncesiyle adamı kovar. Bunun üzerine Allahu Teâlâ zamânın peygamberine, her ikisinin de geçmişini yok ettim adamı afvettim, âbidin ibâdetini yok ettim. Her ikisi de yeniden ibâdete başlasınlar, diye vahyetti. Hattâ bir rivâyete göre, bulut, kötü insânın başına geçti. Demek ki Allahu Teâlâ insanların kalblerindeki niyyetlerine ve maksadlarına bakar. Câhil, Allah'dan korkarak zillet gösterdi ve kalbinden Allah'a itâati niyyet etti. Bu niyyete sâhib olmak, kibir getiren ilimden ve kendini beğenen âbidden Allah

(737) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(738) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

1- KÜÇÜK 2- GURURLU 3- HİLE 4- BİLGİSİZ 5- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME

katında daha makbûldür. Yine rivâyete göre Beni İsrâil'den biri yolda giderken secdede bulunan bir âbidin boynuna bastı. Âbid:

— Kaldır ayağını, vallahi, Allah seni afvetmez, dedi. Allahu Teâlâ ona:

— Ey benim adıma yemin eden âbid, onu değil, seni afvetmem, (739) buyurdu. Hasan-ı Basrî de bir sohbetinde böyle dedi. Hattâ sof giyen sofilerin kibri, işlemeli kumaş giyenlerin kibrinden daha şiddetlidir. İşlemeli ve kıymetli kumaşlar giyen, kendini sof giyenden üstün görürken, sof giyen de kendini ondan daha üstün görür. Âbidlerin çoğu bu âfetlerden kurtulamaz. Birisi kendisiyle alay ettiği veyâ kendisine eziyyet ettiği vakit: «Benimle alay ve bana eziyyet edenleri elbette Allah afvetmez» der de bu sebeble Allah'ın gazabına uğrar. Çünkü aynı eziyet başkasına yapılsa bunu aynı seviyede görmez. Zira kendisine üstün bir mevki tanımaktadır. Bu ise kibir, ucub ve gururu bir araya toplayan bir cehâlettir. Hattâ bâzılarının ahmaklık ve cehâleti o dereceye yükselir ki, kendisine eziyet edenler hakkında: «Onların başına gelecek felâketi yakında görürsünüz.» diyecek kadar ileri gider. Bu arada adam gerçekten bir felâkete uğrarsa onu kendi kerâmetine hamleder ve Allahu Teâlâ'nın kendi nâmına ondan intikam aldığını sanır. Hâlbuki diğer taraftan Allah ve Resûlüne sövenler, peygamberlere eziyet edenler, hattâ onları dövüp öldürenler olduğu hâlde çoklarına mühlet verip onları dünyâda muazzeb etmediğini ve hattâ bu cürümlerden sonra müslümân olanları afvedip dünyâda cezalandırmadığı gibi, Âhirette de cezâlandırmayacağını görür ve bilir de Allah katında kendisini peygamberlerden üstün saymağa yeltenir. Allah peygamberlerinin intikaamını almadığı hâlde kendi intikaamını aldığını sanır. Bu hâliyle, yâni kibir ve ucbu ile Allah'ın gazabına uğramışken ondan habersiz kalır. İşte aldanmışların hâli budur.

Fakat aklı başında olan âbidler, Atâ-i Selimi'nin gök gürültüsü sırasında: «Bu benim isyânımdandır. Eğer ben ölsem bu halk bundan kurtulurdu.» dediği ve diğerinin de Arafat dönüşünde: «Ben aralarında olmasam, Allahu Teâlâ'nın bunlara rahmet edeceğinde şübhem yoktu.» dediği gibidirler. İşte iki âbid arasındaki farkı mukaayese et. Birisi zâhir ve bâtında Allah'dan korkar. Üstelik bu adam, ameline kıymet vermez. Diğeri ise bâzan içinde riyâ, kibir, hased ve gıll ü gış gibi şeytana gülünç olacak şeyleri gizler de sonra Allah'a karşı amelinden mükâfat bekler. Kim kendini başkasından üstün görürse, cehâleti sebebiyle bütün ameli mahvetmiş olur. Cehâleti, insânı Allah'tan uzaklaştıran en

---

(739) Ebû Dâvud, Hâkim Ebû Hureyre'den hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

1-BELA 7-HEVESLENIR
2-BÜYÜKLENME 8-KIN VE HILE
3-BILGISIZLIK
4-KENDINI BEGENME

büyük bir günahtır. Kendini başkalarından üstün görmesi, en büyük cehâlet ve Allah'ın mekrinden emîn olmaktır. Hâlbuki Allah'ın mekrinden ancak hüsrâna düşenler emin olur. Bunun için Resûl-i Ekrem'e adamın birinin iyiliğinden bahsettiler. Bir gün adam ötedenberi geliyordu. Resûl-i Ekrem'e: «İşte şu adamdır.» dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

إِنِّي أَرَى فِي وَجْهِهِ سَفْعَةً مِنَ الشَّيْطَانِ

«Ben onun yüzünde şeytanî bir leke görüyorum.» buyurdu. Adam selâm verip oturunca, Resûl-i Ekrem:

أَنْشُدُكَ بِاللهِ حَدَّثَتْكَ نَفْسُكَ أَنْ لَيْسَ فِي الْقَوْمِ أَفْضَلُ مِنْكَ

«Allah aşkına sana soruyorum, doğru söyle; şuradan gelirken bu cemâat arasında benden daha faziletlisi yoktur, diye aklına bir şey geldi mi?» diye sordu. Adam da:

— Evet ya Resûlallah, dedi. Resûl-i Ekrem nübüvvet nûru ile bu adamın içinde saklı olanı yüzünde siyah bir leke olarak gördü. Bu bir âfettir ki, bundan ancak Allahu Teâlâ'nın koruduğu kimseler kurtulabilir. (740)

Âlimler ve Âbidler, Kibir Âfetinde Üç Derecedir:

1 — **Kibir** hastalığı kalbinde yerleşip kendini başkalarından üstün gördüğü hâlde, başkalarını kendisinden üstün görenlerin tavır ve davranışları gibi davranıp tevâzu' göstermeğe gayret eden kimsedir. Bu adamın kalbinde kibir ağacı kök saldığı hâlde, dallarını kesen bir insandır.

2 — **Kalbindeki kibrini,** meclislerde başta oturmak, emsâlinin önüne geçmek, kendisine karşı saygısızlık gösterenlere kızmak sûretiyle kibrini izhâra çalışmaktır. Bunun âlimlerde en düşük haddi, insanlara yüz çevirmek; âbidlerde ise suratını ekşitmek ve kaşlarını çatmaktır. Sanki insanlardan uzak ve onları hiçe sayan ve onlara kızgın olan bir tavır takınmaktır. Bu miskin herif bilmez ki vera' elinde değil ki, onu kızıştırsın; suratta değil ki onu ekşitsin; yanaklarda değil ki, onları yana çevirsin; boynunda değil ki, onu sağa sola döndürsün; eteklerde değil ki onu toplasın; vera' kalbdedir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

---

(740) Ahmed, Bezzâr ve Dârekutnî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

1- BİLGİSİZLİK 2- HİLE 3- PEYGAMBERLİK 4- BELA 5- KENDİNİ BÜYÜK GÖR[ME] 6- BENZERİ 7- AÇIĞA ÇIKARMA 8- TURŞUTMA 9- TAKVA

اَلتَّقْوٰى هٰهُنَا «Takvâ buradadır.» (741) buyurarak göğsünü ve göğsündeki kalbini göstermiştir. Resûl-i Ekrem, insanların en keremlisi ve en çok takvâ sâhibi olanı idi. En geniş ahlâklı, en tatlı sözlü ve güler yüzlü olanı da yine o idi. Bunun için Ashâb'dan **Hâris Zebidî**: «Okuyuculardan açık dilli ve güler yüzlü olanlar benim hoşuma gider» demiştir. Sen güler yüzlü olduğun hâlde karşına ekşi suratla çıkan kimse, bilgisi ile sana üstünlük taslamaktadır. Aramızda bu gibileri Allah çoğaltmasın. Eğer Allahu Teâlâ bunların bu davranışlarına râzı olsaydı Habîb-i Ekrem'ine:

«Mü'minlerden sana uyanlara şefkat ve merhamet kanatlarını ger.»

(26 - Şu'arâ: 215) buyurmazdı.

Bu görünüşlerinde kibirleri belli eden kimselerin hâli ilerde anlatacağımız üçüncü derecedekilerin vaziyetinden daha hafiftir. O üçüncü derece kibri dilinde açıklayan, bunu dâva mevzûu yapan, kendini tezkiye ederek üstünlük iddiâ eden, bâzı hâl ve makamlardan dem vuran, ilim ve amelde üstünlük iddiâ edenlerdir.

Meselâ âbid, diğer bir âbide üstünlük taslamak üzere: «O da kim oluyor? Onun ameli ne ki? Onun neresi zâhid?» şeklinde başkalarına dil uzattıktan sonra kendini övmeye başlar: «Ben şu kadar zamandır oruca devâm ediyorum. Şu kadar müddetten beri gece yatmış değilim. Her gün bir hatim yaparım. Falanca gece uyur, fazla Kur'an okumaz.» gibi lâflar eder durur. Bâzan da zımnen kendisini tezkiye eder: «Falanca bana kötülük düşünüyordu fakat Allah belâsını verdi. çocuğu öldü.» veyâ: «Malı mahvoldu, iflâs etti.» veyâ «Hastalandı döşeklere düştü.» şeklinde konuşmalarla âdeta kendi kerâmetini ortaya koymak ister. Bir başka üstünlük taslama şekli de, halk arasında onlara uyarak, hattâ üstün gelmek için fazla namaz kılmak, fazla aç kalmak, falanca daha üstün demesinler diye daha çok ibâdet, meşakkat ve zahmete katlanmak gibi hususlardır.

Âlimin kibrine gelince: O, üstünlük taslar: «Ben bütün ilimlere ve hakîkatlere vâkıfım. Falan ve falan zâtlarla görüştüm, sen kim oluyorsun? Senin kıymetin ne? Sen kiminle görüştün? Kimden öğrendin? Senin öğrendiğin adam kim oluyor?» şeklinde konuşmalarda bulunur. Bütün bunlar, kendini büyük ve karşısındakini küçük düşürmek için söylenen sözlerdir. Diğer üstünlük taslamalarına gelince; münâzaralarda dâimâ üstün gelmek için uğraşır. Toplantı yerlerinde süslenmek, münâza-

(741) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

1-DART
2-SAFLAŞTIRMA
3-AÇIKTAN OLMAYARAK

ra ve cedelde üstün gelmek, güzel ibâre okumak, kaafiyeli konuşmak, dinleyicilerinin hayranlığını celbetmek için, garib şeyler ve hadîsleri senedleri ile ezberlemek gibi. Maksadı hasmını ilzâm ve fazlını izhârdır. Biri hatâ ettiği vakit onu rezil etmek için sevinir, hasmı isâbet edip doğruyu söylediği vakit, daha üstün zannedilir korkusu ile üzülür.

İşte böyle ilim ve amel ile üstünlük taslamak, kibir ahlâkı, kibrin eseri ve meyveleridir. Bunların hepsinden veyâ bir kısmından kurtulabilen var mıdır? Kendisinde kibrin bu dallarından birinin bulunduğunu ve Resûl-i Ekrem'in: **«Hardal dânesi kadar kibir kalbinde bulunan kimse Cennet'e giremez.»** buyurduğunu bildikten sonra, nasıl kendisinde üstünlük iddiâ eder. Ne olaydı bunu anlayabileydim? Resûl-i Ekrem, bunun Cehennem'lik olduğunu haber verdikten sonra daha nasıl başkasına karşı üstünlük taslayabilir? Üstünlük, Cehennem'den kurtulanındır. Cehennem'den kurtulan kimsede de kibir ve üstünlük iddiâsı bulunmaz. Gerçek âlim, Allahu Teâlâ'nın: **«Kendine kıymet vermedikçe, senin bizim katımızda kıymetin var, kendine kıymet verdiğin zaman bizim nezdimizde kıymetin kalmaz.»** buyurduğunu anlayan kimsedir. Bunu anlamayana âlim demek, yalandır. Bunu anlayan ise kendisine kıymet vermeyip, kibirlenmemesi lâzımdır. İşte ilim ve amel ile kibirlenmek böyledir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Asâletle övünmektir. Asil bir âileye mensûb olan, böyle olmayanı hakir görür. Hattâ ilim ve amelde üstün olsa da ona kıymet vermez. Bâzıları insanları köle ve eşyâ gibi görür. Onların arasına girmeğe tenezzül etmez. Bunun dildeki görünüşü, bununla insanlar arasında övünerek: «Ey kıbti, ey Hindli, ey Ermeni sen kim oluyorsun? Senin baban kim? Asâletin ne? Ben, falanzâde falancanın oğluyum. Sen kim oluyorsun ki benimle konuşacak hattâ bana bakabileceksin?» Ve buna benzer sözlerdir. Bu asâlet hastalığı, kökü kalbin derinliklerinde bulunan bir ağaçtır. Sâlih de olsa, aklı da olsa hiç bir asilzâde bundan kurtulamaz. Ancak mûtedil hâlinde bu hastalığı içinde kalabilir. Kızdığı vakit, hiddeti basiret nûrunu söndürür ve asâlet iddiâsını ortaya atar. Nitekim Ebû Zer (R.A.) şöyle anlatıyor: «Bir gün Resûl-i Ekrem'in de hâzır bulunduğu bir meclisde bir adam ile müşâcere-i kelâmiyye yapıyorduk. Bir ara canım sıkıldı. Kendisine: «Ey kara kızın oğlu!» dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem müdâhale ederek :

يَا أَبَا ذَرٍّ طَفَّ الصَّاعُ طَفَّ الصَّاعِ لَيْسَ لِابْنِ الْبَيْضَاءِ عَلَى ابْنِ السَّوْدَاءِ فَضْلٌ

«Yâ Ebâ Zer, ikinizin de ölçeği tam dolu değil, aranızda fark yok,

1-DÜŞMAN 2-SUSTURMA 3-AÇIĞA ÇIKARMA 4-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 5-ASILZADALIK 6-KÜÇÜK 7-DÜŞME 8-SÖZLÜ MÜCADELE 9-CADVA

beyazların siyahlar üzerine bir üstünlüğü yoktur.» (742) buyurdu. E b û Z e r diyor ki: «Bunun üzerine hemen çöktüm ve yaslandım. Adama: «Kalk, benim suratıma bas,» diyerek özür diledim.» Ebû Zer'in beyazlardan olması hasebiyle siyâhilere üstünlük taslamasının hatâ olduğunu, bak nasıl Resûl-i Ekrem, ona müdâhale ederek hemen ikaz etti. E b û Z e r ' in de bu ikaz üzerine nasıl kibirlendiği adama suratına basmasını söylemekle gurûrunu kırmak istediğini düşün! Çünkü izzeti, zilletin kıracağını bilmiştir.

Yine bunun gibi iki kişi Resûl-i Ekrem'in huzûrunda birbirine üstünlük taslayarak, biri: «Ben falancanın oğlu falanım. Sen kimsin? Senin annen bile belli bir kadın değil.» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

افتخر رجلان عند موسى عليه السلام فقال احدهما انا فلان ابن فلان حتى عد تسعة فاوحى الله تعالى الى موسى عليه السلام قل للذي افتخر بل التسعة في النار وانت عاشرهم

«M û s â aleyhisselâm'ın yanında iki adam böyle birbirine karşı övünmeğe kalkıştı. Hattâ biri dokuz batın geriye doğru saydı. Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma vahyetti, ona söyle, iftihâr ettiği dokuz kişi Cehennemdedir. Kendisi de onuncusudur.» (743) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

ليدعن قوم الفخر بآبائهم وقد صاروا فحما في جهنم او ليكونن اهون على الله من الجعلان التي تدوف بآنافها القذر

«Bir kavim, ataları ile övünmeği terketsinler. Hâlbuki onlar Cehennem'de kömür hâline gelmişlerdir. Yâhut bunlar, Allah katında burunları ile pislik karıştırıp duran böceklerden daha ehemmiyetsiz olurlar.» (744) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜSÜ: Güzellikle övünmektir. Bu, daha çok kadınlarda

(742) İbn Mübârek «El-Birr ve's-sıle» de rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(743) Ahmed, «Zevâid-i Müsned»inde Ubeyy b. Kâ'b'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

(744) Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Hibbân, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

görülür. Başkalarını ayıplamağa, küçük düşürmeğe ve gıybete vesile olur. Nitekim Hz. **Â i ş e** (R.A.) diyor ki:

«Bir def'a Resûl-i Ekrem'in huzûruna bir kadın girdi ve çıktı. Ben elimle işâret ederek: «Bunun boyu bu kadarcık» dedim. Resûl-i Ekrem:

— **Onu çekiştirdin,** buyurdu.»

Bu da gizli kibirden doğar. Çünkü kendisi de kısa olsa bu sözü söylemezdi. Kendi kendine kadını küçümsedi ve bu sözü söyledi.

BEŞİNCİSİ: **Servet ile kibirlenmektir**.[1] Bu, hükümdârlar ile zengin tüccarlarda görülür. Hükümdârlar: «Hazinelerim dolu.» der. Tüccarlar da: «Şu kadar sermâyem, bu kadar servetim var.» derler. Köy ağaları arasında olur;[2] «Benim çiftliğim seninkinden çok, benim elbisem daha mükemmel, binitlerim daha kıymetli» gibi sözler. Bu sûretle zengin fakire üstünlük taslar, onu hakir[3] görür ve: «Miskin herif, ben istesem seni toptan satın alırım, hattâ seni hizmetçiliğe bile kabûl etmem. Sen kim oluyorsun? Senin neyin var? Benim yalnız evimin mobilyası seni satın alır. Senin bir yılda yiyemediğini ben bir günde sadaka olarak veririm.» şeklinde hakaretâmiz konuşmalar yapar. Bütün bunlar, zenginliği üstün ve fakirliği düşük gördüğü için yapılır ki, bu da zenginliğin âfeti,[4] fakirliğin faziletini bilememekten gelir. Buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

قَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا

«Arkadaşına dedi: «Ben malca senden zengin, nüfusca da senden daha itibarlıyım.» Adam da kendisine:

إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا فَعَسَىٰ رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا

«Rabbim, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine gökten bir felâket gönderir de bahçen yerle bir olur. Yâhut suyu çekilir bir daha da bulamazsın.» buyurmuş ve bu, mâl ve evlâd ile kibirden ileri gelmiştir. Sonra Allahu Teâlâ onun sonunu beyân ederek:

يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا **«Keşki Rabbime kimseyi ortak koş-**

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2- MİLK 3- KÜÇÜK 4- BELA

masaydım.» (18 - Kehf, 34, 39 - 42) diyeceğini de haber vermiştir.

K a a r u n ' un kibirlenmesi de bundandır. Bunu bildirmek üzere Allahu Teâlâ :

فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ
لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ

«Kaarûn, ihtişâm içinde milletinin karşısına çıktı. Dünyâ hayâtını isteyenler: «Keşki Kaarûn'a verildiği gibi bizim de olsa; doğrusu o büyük bir varlık sâhibidir.» demişlerdi.» (28 - Kasas: 79) buyurmuştur.

ALTINCISI : Kuvvet, şecâat ve kahramanlıkla övünmektir. Kuvveti ile zayıflara üstünlük taslar.

YEDİNCİSİ : Adamlarının, yardımcılarının, öğrencilerinin, köle, kabile, akraba ve çocuklarının çokluğu ile kibirlenmektir. Bu, hükümdarlar arasında ordularının çokluğu ile; âlimler arasında talebelerinin çokluğu ile yapılır.

Hulâsa, aslında kemâl sayılmasa bile, kemâl olduğu zannedilen her nevi ni'met ile kibir yapılabilir. Hattâ kendilerini kadınlara benzeten erkekler bile bunu bir mehâret sayarak arkadaşları arasında: «Bunu ben daha iyi beceriyorum» diye öğünebilir. Aslında alçakça bir hareket olmasına rağmen, o, kendi kendine bunu bir kemâl sayar. Fâsıkda da hâl böyledir.

İşte bu saydıklarımız; insanların kendi aralarında kibirlendikleri şeylerdir. Herkes kendi varlığında kendisinden düşük olan ile kibirlenir. Bâzan Allah katında kendisinden üstün olana karşı da kibirlenir. Bir bilgin'in üstün bir âlime karşı kibirlenmesi gibi.

Lütuf ve keremiyle Allahu Teâlâ'dan afv u mağfiret dileriz.

7 nci BEYÂN : KİBRİ TEŞVİK EDİP ONU HAZIRLAYAN SEBEBLER

Bilmiş ol ki; kibir, gizli bir ahlâktır. Hâriçde onun meyve ve netîcesi görünür. Buna kibirden ziyâde kibirlenmek denmelidir. Kibir ise kendini büyük görme mânasında nefsî bir iç duygusudur. Bu içdeki kibrin tek bir sebebi vardır. İlerde açıklayacağımız gibi, kibirlenen ile alâkası bulunan ucub, kendini beğenme hastalığıdır. İnsan oğlu ilim, amel veyâ her hangi bir sebeble kendini beğendiği vakit, kendi kendini dev aynasında görüp kibirlenmeğe başlar.

1- FAZLA
2- KENDİNİ BEĞENME, GURUR
3- YİĞİTLİK

ZÂHİRÎ KİBRİN SEBEBLERİ:

Dıştaki kibrin üç sebebi vardır. Bu sebeblerden biri kibirlenende; diğeri kibirlendiği kimseye karşı; üçüncüsü de başkalarına karşı olan sebeblerdir.

Kibirlenenin kendisindeki sebeb: **Ucub**, yâni kendini beğenmedir.

Kibirlendiği kimseye karşı olan sebeb: **Kin ve çekememezliktir.**

Başkaları ile alâkalı olan sebeb de: **Riyâ ve gösteriştir.**

Bu bakımdan kibrin sebebleri dörttür. Bunlar da: a) Ucub [kendini beğenme], b) Hıkd [kin], c) Hased [çekememezlik] ç) Riyâ [gösteriş] tir.

a) **Ucub:** Ucbun gizli kibri doğurduğunu, gizli kibrin söz, iş, tavır ve davranışlarda tezâhür ettiğini zikretmiştik.

b) **Hıkd:** Bu, ucubsuz da kendini gösterir. Her hangi bir sebebden dolayı kızdığı zaman, emsâline ve hattâ kendisinden üstün kabûl ettiği kimseye karşı da kibirlenebilir. Hiddet, kin hâlini alır, adama içerler ve bu bakımdan, tevâzua lâyık kimse olduğunu bildiği hâlde ona karşı kibreder. Nice ayak takımları vardır ki, kızdıkları büyük kimselere karşı tevâzu' göstermek için nefisleri kendilerine isyân eder, ona karşı kibirlenir ve hak ondan gelse de onu kabûl etmez, öğütlerini dinlemez. Hakkı olmadığını bile bile onu geçmek ister ve ondan özür dilemez.

c) **Hased:** Bu da hased ettiği kimseye kızar, hattâ onun tarafından hiddetini gerektirecek bir tavır ve davranış olmasa bile yine ona kızar ve bu kızması, onu hakkı inkâra kadar sürükler. Öğütlerini dinlemez, ondan ilim öğrenmez. Nice ilme harîs câhiller vardır ki, bu hususta kendisinden istifâde edebileceği kimseye hased ettiği için ondan faydalanmaz da câhil kalır. Hasedi, ona karşı kendini kibirlendirir. İçinden bunu irtikâb ettiği hâlde, bile bile böyle yapar.

ç) **Riyâ:** Bu da kibri doğurur. Aralarında hased ve kin bulunmayan ve kendini daha üstün kabûl etmediği kimseler ile de münâzara eder. Karşısındakinin daha üstün olduğu söylenmesin diye, ona karşı tevâzu' göstermez ve hakkı kabûl etmez. Bu sûretle kibirlenmeğe başlar. Bu kibrin sebebi riyâkârlıktır. Hattâ yalnız kalsalar, bâzan kendisinin üstün olmadığını bildiği hâlde yalandan asâlet iddiâsında bulunur ve diğerini hakir görür. Bu iddiâsında, yalancı olduğunu bildiği için içinde kibir yoktur. Ancak riyâkârlık, kibirliliğine sebeb olmaktadır. Umûmiyetle bu nevi davranışlarda bulunanlara içindeki kibrinden dolayı mütekebbir denir. Hâlbuki yukarda anlattığımız şekilleri vardır.

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-KENDİNİ BEĞENME 3-KİN 4-BENZER
5-BİLGİSİZ 6-İŞLEME 7-SÖZLÜ MÜCADELE 8-ASILZADELİK
9-KÜÇÜK 10-KİBİRLİ, BÜYÜKLENEN

8 inci BEYÂN : TEVAZU' SÂHİBLERİNİN AHLÂKI VE TEVAZU' İLE KİBRETMENİN TOPLANDIĞI YERLER

Bilmiş ol ki; kibir, kulun şekil ve şemâilinde gözükür. Surat asıklığı, göz ucu ile bakmak, başını dikerek kimseye bakmamak, bağdaş kurup oturmak veyâ yaslanmak gibi. Ayrıca kibir sözde olur; ses tonunda, konuşurken doldurup atmasında olduğu gibi. Ayrıca yürümesinde, oturup kalkmasında, duruş ve hareketlerinde ve bütün işlerinde belli eder. Bütün bu hâllerde kibredenler bulunduğu gibi, bunların bâzılarında kibredip, bâzılarında tevâzu' gösterenler de vardır. Ayrıca kendisine kıyâm edilmesini ve karşısında ayakta durulmasını sevmek sûretiyle kibredenler de vardır.

Nitekim Hz. Ali (R.A.): «Cehennem'liye bakmak isteyen, kendisi oturduğu hâlde başkalarını karşısında ayakta tutan kimseye baksın.» demiştir.

Enes (R.A.) de: «Ashâb nezdinde Resûl-i Ekrem'den sevimli kimse olmadığı hâlde onun, kendisine kıyâm edilmesinden hoşlanmadığını bildikleri için meclislerine geldikleri vakit, ona kıyâm etmezlerdi.» demiştir.

Kibrin şekillerinden biri de, ardından yürüyen bir adamı berâberinde alıp yola çıkmaktır. Ebû'd-Derdâ (R.A.): «Kul, ardında adam yürüttüğü müddetçe Allah'dan uzaklaşır.» demiştir

Abdurrahmân b. Avf (R.A.) şahsiyeti ile tanınmasaydı köleleri arasında hiç belli etmezdi. Hasan-ı Basri de ardında hiç kimsenin yürümesine müsâade etmezdi. Resûl-i Ekrem, bâzan Ashâb'ını öne geçirir ve kendisi aralarında yürürdü. Böyle yapması, onlara bunu öğretmek için olduğu gibi, şeytandan gelen kibir vesvesesini kırmak için de olabilirdi. Nitekim namazı kılarken yeni ebiseyi çıkarıp eskisini giydiği, bu iki sebebden biri için olduğu gibi. Kibrin nevilerinden biri de dinî cihetten başkasına faydalı olsa da onun ziyâretine gitmemektir ki, bu da tevâzuun zıddıdır. Süfyân-ı Sevri Remle'ye gitmişti. İbrâhim b. Edhem :

— Gel de konuşalım, diye kendisine haber gönderdi. Süfyân da geldi ve konuştular. Sonra İbrâhim'e :

— İnsan yalnız konuşmak için Süfyân gibi bir adamı çağırır mı? dediklerinde, İbrâhim :

— Tevâzuunu tecrübe etmek için böyle yaptım, demiştir.

Kibirlenmenin bir şekli de, başkasının kendi yanında değil, tam karşısında oturmasını istemektir. Tevâzu', bunun hilâfınadır. İbn Vehb diyor ki :

«A b d ü l â z i z b. E b û R e v v â d'ın yanına oturmuştum. Omuzum omuzuna değiyordu. Ben çekindim. Bunun farkında olan Abdülâzîz hemen beni kendisine doğru çekerek:

— Niçin bana karşı, cebbârlara karşı davrandığınız gibi davranmak istiyorsunuz? Hâlbuki sizin aranızda benden daha âdî kimsenin bulunduğunu sanmam, dedi.»

E n e s (R.A.) anlatıyor: «Medine'nin çocuklarından her hangi küçük bir kızcağız bile Resûl-i Ekrem'in elinden tutsa, onu istediği yere çeker götürür ve Resûl-i Ekrem ondan elini geri almazdı.»

Kibirlenme şekillerinden biri de, hasta ve sakat kimseler arasında bulunmaktan hoşlanmamaktır. Resûl-i Ekrem Ashâb-ı Kirâmı ile yemek yerken, çiçek hastalığına yakalanmış ve çiçek bozgunları yeni kabuklanmış bir adam sofraya gelip oturdu, fakat herkes ondan çekindi. Resûl-i Ekrem ise onu yanına alıp oturttu. A b d u l l a h b. Ö m e r (R. A.) hiç bir hastalık sâhibinden sofrasını saklamaz, herkesi sofrasına oturturdu.

Evinin işini kendi eliyle görmemek de kibirdendir. Tevâzu' ise bunun aksinedir. Rivâyete göre Ö m e r b. A b d ü l â z î z'e bir misâfir gelmişti. Akşam lâmbanın yağı bittiği için lâmba sönmeğe başladı. Hâlbuki kendisi yazıyordu. Misâfir:

— Ben bunu düzelteyim, dedi. Ö m e r:

— Hayır, misâfire hizmet ettirmek kerem değildir, dedi. Misâfir:

— O hâlde hizmetçiye haber vereyim, dedi. Ömer:

— Hizmetçi yeni uykuya yattı. Onu uyandırmak da doğru değildir, diyerek, bizzat, kendi eliyle lâmbanın yağını koydu ve ışığı yaktı. Misâfir:

— Bizzât bu işi kendin yaptın? deyince, Ö m e r:

— Evet, giderken de Ö m e r, gelirken de yine Ö m e r idim, hiç bir şey değişmedi. İnsanların hayırlısı tevâzu' gösterendir, dedi.

Evinin ihtiyâcını kendi eliyle götürmemek de kibirdendir ve tevâzuun aksidir. Resûl-i Ekrem bizzât kendisi tutar ve evine götürürdü.

Hz. A l î (R.A.) de: «İnsânın bizzât kendi eliyle, evine ihtiyâcını götürmesi, ona bir noksanlık getirmez.» demiştir.

E b û U b e y d e b. e l - C e r r â h emir olduğu hâlde, hamama giderken hamam tasını kendi elinde tutar götürürdü.

S â b i t b. E b û M â l i k anlatıyor: «Ebû Hureyre (R.A.) Medine'de M e r v a n'ın nâibi bulunduğu sırada bir kucak odun ile berâber geliyordu. Beni görünce: «Medine emirine yol verin» diye benimle şakalaştı.»

U s b u ğ b. B e n â n e de: «Hz. Ömer'in bir elinde et ve bir elinde turası olduğu hâlde, sokaklarda nasıl dolaştığını hâlâ görür gibiyim.» demiştir.

1- ÇİMİN 2- ZALIM 3- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME

Diğer biri de: «Hz. Ali'yi torbaya koyduğu et elinde olduğu hâlde, eve doğru giderken gördüm. Kendisine:

— Eti ben götüreyim, dediğimde:

— Hayır, âile sâhibinin yiyeceği taşıması daha doğrudur, diye cevab verdi.»

Elbise de kibrin sebeblerinden biridir. Kibirlilik ve alçak gönüllülük elbise ile de belli eder. Nitekim Resûl-i Ekrem:

الْبَذَاذَةُ مِنَ الْإِيمَانِ «Süslenmek imandandır.» (745) buyurmuştur.

Hârûn diyor ki: «Ma'n'a:

— Bezâzet nedir? diye sordum:

— Âdi elbise giymektir, dedi.»

Zeyd b. Vehb de: «Bir gün Ömer b. el-Hattâb'ı (R.A.) sokakta gördüm. Bir elinde kamçısı ve sırtında bir izârı vardı ki, ondört yaması mevcûttu. Yamaların bir kısmı da deri parçaları idi.» demiştir.

Bir gün Basra'dan Hz. Ali'yi (R.A.) ziyârete gelen bir hey'et, Ali'nin sırtında yamalı elbiseyi görünce:

— Bu nedir? diye kendisine takıldılar. Hz. Ali:

— Hem örnek olur, hem de insanı kibirden uzaklaştırır, dedi.

Hz. İsa: «Güzel elbise gönülde kibri uyandırır.» demiştir.

Tavus: «Ben şu iki elbisemi elimle yıkarım. Bunları yıkadığım zaman, onlar temiz oldukları müddetçe ben kendimi beğenmekten huylanırım.» demiştir.

Rivâyete göre Ömer b. Abdülâziz halife olmadan kendine bin dinara elbise alırdı. «Ömer, elbise çok güzel ama biraz daha yumuşak olsa.» derdi. Halife oldukdan sonra beş dirheme elbise almağa başladı. Bu sefer «elbise çok güzel fakat yumuşak olmasa» derdi. Kendisine:

— Sizin eski kıymetli elbiseleriniz, binitleriniz ve ihtişamlarınız ne oldu? dediler. Ömer:

— Benim her şeyden zevk alan ve dâimâ daha ileriyi isteyen bir arzûm var. En üstün mevki olan hilâfete yükselince, artık maddi zevkler bitti. Bu sefer Allah katında olan zevklere yöneldim, dedi.

Said b. Süveyd anlatıyor: «Bir gün Ömer b. Abdülâziz cum'a namazını kıldırdı. Sırtında, yanlardan yamalı bir elbisesi olduğu hâlde aramızda oturdu. Adamın birisi:

— Ey mü'minlerin emiri, Allahu Teâlâ sana verdi, iyi elbise giysen olmaz mı? dedi. Ömer, bir müddet başını eğdikten sonra kaldırdı ve:

(745) Ebû Dâvud ve İbn Mâce, Sa'lebe'den rivâyet etmişlerdir.

1- ÖRTÜ 2- MİNİK

man; onlar temiz oldukları müddetçe ben kendini beğenmekten huylanı-
— En makbûl iktisad, varlıkta, en faziletli afv da intikaama gücü yettiği zamanki afvıdır, dedi.» Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de :

مَنْ تَرَكَ زِينَةً لِلَّهِ وَوَضَعَ ثِيَابًا حَسَنَةً تَوَاضُعًا لِلَّهِ وَابْتِغَاءً لِمَرْضَاتِهِ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَدَّخِرَ لَهُ عَبْقَرِيَّ الْجَنَّةِ

«Allah için süslenmeği terkeden ve Allah için tevâzu' gösterip güzel elbise giymeyen kimse için Cennet'in en üstün yerini hâzırlamak Allah üzerine bir haktır.» (746) buyurmuştur.

Şâyet, İsâ aleyhisselâm: «İyi elbise kibir alâmetidir.», Resûl-i Ekrem de: **«Hayır, kibirden değil; kibir, hakkı reddedip insanları hakir gördüğü zamân olur.»** buyurduğuna göre, bunlar nasıl te'lif olunur? dersen;

Bilmiş ol ki: İyi elbise, her hâl ü kârda herkes için bir kibir vesilesi olmak mevkiinde değildir. Resûl-i Ekrem'in işâret etmek istediği ve Sâbit b. Kays'ın: «Ben iyi elbiseyi severim. bunda kibir var mı?» diye sorduğu zamân, onun hâlinde kibir olmayıp temiz bir kılık ve kıyâfeti sevdiğini anlayarak: «Bunda kibir yok» dediği budur. Mutlaka iyi ve yeni elbisede kibir var denemez. Ancak kibir vesilesi de olabilir. Nitekim âdi elbiseyi giymek tevâzu' vesilesi olduğu gibi. İyi elbise de kibir alâmeti, başkalarının yanında süslenip yalnız kaldığı vakit kılık ve kıyâfete aldırış etmemektir. Güzelliği sevmenin alâmeti ise, her yerde yâni yalnız da kalsa, kendi kılık ve kıyâfetine itina göstermesidir ki, bu, kibirden değildir.

Demek ki, her iki söz te'lif edilmiş oldu. İsâ aleyhisselâm'ın sözü, bâzı hâller ile kayıtlıdır, yâni iyi elbise bâzan kibre vesile olabilir demektir. Resûl-i Ekrem'in: «İyi elbise kibirden değil.» sözü, yâni mutlak sûrette iyi elbise kibri mûcib değildir, demektir. Bâzı ahvâlde ise kibre vesile olabilir. İşte bu sûretle te'lif edilirler.

Kısaca şunu diyelim ki: ahvâl, şahsiyet itibâriyle değişebilir. Onun için en iyisi, göze çarpmayacak bir kılık ve kıyâfet takınmalı; ne çok pejmürde, ne de çok iyi, vasat bir şekilde giyinmelidir. Nitekim Resûl-i Ekrem :

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَالْبَسُوا وَتَصَدَّقُوا فِي غَيْرِ سَرَفٍ وَلَا مَخِيلَةٍ

«Yiyiniz içiniz, giyininiz ve tasadduk ediniz, fakat bütün bunlarda

---

(746) Ebû Said ve Ebû Nuâym İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

1- TUTUM, İTİDAL 2- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 3- KÜÇÜK
4- DİKKATLİLİK 5- BİRLEŞTİRİP KARIŞTIRMA 6- GEREKTİREN
7- ESKİ PÜSKÜ 8- ORTA 9- HARCAMA

israftan ve kibirden sakınınız.» (747) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى يَدِ عَبْدِهِ

«Allahu Teâlâ kuluna verdiği ni'metin eserini kulunun elinde görmek ister.» (748) buyurmuştur.

Bekr b. Abdullah el-Müzenî, sâlihlerin elbiselerini giyip bunlarla kibirlenmek isteyenlere: «Krallar gibi elbiseler giyiniz fakat kalblerinizi Allah'ın haşyetiyle öldürünüz.» demiştir.

Îsâ aleyhisselâm da: «Ne oluyor size, kalbleriniz yırtıcı kurdların kalbi gibi olduğu hâlde ruhban kılığında karşıma çıkıyorsunuz? Zararı yok, hükümdarlar gibi giyiniz fakat kalblerinizi Allah korkusu ile öldürünüz.» demiştir.

Bunlardan biri de, hakaaret edildiği ve haksızlığa uğratıldığı vakit tevâzu' göstermektir. İşte asıl aranan da budur. Nitekim bu hususta seleften nakledilenleri Gazab ve Hased kısmında beyân etmiştik.

Hulâsa, güzel ahlâk ve tevâzunun toplandığı yer, Resûl-i Ekrem'dir; onun ahlâk ve tevâzuudur. Her işde onu nümûne-i imtisâl etmek [örnek almak] lâzımdır. Ebû Seleme, Ebû Saîd el-Hudrî'ye:

— Şu insanların icâd ettikleri elbise, yemek-içmek ve binitlere ne dersin? diye sordu. Ebû Saîd:

— Yeğenim, Allah için ye, iç, giy. Şâyet bunlara ucub, iftihar, riyâ, süm'a ve israf karışırsa, işte günâh olan budur. Ev işlerinde de Resûl-i Ekrem'in yaptığı gibi yap. O, devesini bağlar, yedirir, evi süpürür, tanzim eder, koyun sağar, ayakkabı tâmir eder ve elbiseyi kaldırırdı. Hizmetçisi ile yer, ona yemek hâzırlar, pazardan malzeme alır, eve getirir, zengin ve fakir ile sohbet eder, küçük - büyük tefriki [ayırımı] yapmazdı. Siyah, beyaz, hür, köle farkı gözetmeden müslümân olan - küçük olsun, büyük olsun - karşılaştığı herkesden önce selâm verirdi. Evinden çıkış ve eve girişlerde ayrı ayrı elbise giymez, dâvete gitmek için süslenmez ve bundan çekinmez, hurma döküntüleri de olsa, dâvet edildiği şey'i küçümsemezdi. Sabah için akşamdan, akşam için sabahtan yiyecek hâzırlamazdı. Geçimi kolay, ahlâkı yumuşak, tabiati keremli, iyi geçimli, güler yüzlü, mütebessim çehreli, asık surata varmayan mahzûn duruşlu, sertliğe varmayan ağırbaşlı idi. Zillete düşmeyen tevâzu'a, israfa varmayan cömerdliğe sâhib idi. Yakınlarına ve bütün müslümanlara karşı merhametli ve yumuşak kalbli idi. Dâimâ önüne bakar, bir vakit midesini tamâmen doldurmaz, tama' ederek elini uzatmazdı, dedi.

(747) İbn Mâce, Amr b. Şuayb'den rivâyet etmiştir.

(748) Tirmizî ve Hassan Amr b. Şuayb'den rivâyet etmişlerdir.

1-KORKU VE DEHŞET 2-MİNİK
3-GURUR, KENDİNİ BEĞENME
4-GÖSTERİŞ 5-SERBEST 6-AÇ GÖZLÜLÜK

Ebû Seleme diyor ki: «Hz. Âişe'ye gittim, Resûl-i Ekrem'in zühdü hakkında Ebû Saîd'in anlattıklarını naklettim. Hz. Âişe:

— Ebû Saîd bir santim yanılmadı, belki biraz da kısa anlattı. Zira o sana, onun hiç yemekten doymadığını, bundan hiç kimseye şikâyet etmediğini, aç yattığı hâlde yiyecek bulamayınca oruca niyyet ettiğini, fakirliğin zenginlikten kendisi için daha sevimli olduğunu, isteseydi dünyânın şarkına ve garbına mâlik olabileceğini anlatmadı. Çok def'a çektiği açlığa dayanamıyarak kendim ağlar, elimle karnını sıvazlardım[1] ve kendisine: «Ne oluyor, hiç olmazsa yetecek kadar dünyâlık te'mîn etsen olmaz mı?» dediğimde: «Peygamber olan kardeşlerim benden çok daha büyük eziyetler çekmişlerdir. Onlar, o hâlleri ile Rablerine ulaşdı ve yüksek mevkiler ihrâz[2] ettiler. Ben dünyâda refâha ulaşıp Âhirette onlardan düşük mevkide kalmaktan utanırım. Ebedî hayatta mes'ûd olmak için şurada bir kaç gün sıkıntı çekerim. Bütün gaayem[3] ve emelim, kardeşlerime vâsıl[4] olmam, ulaşmamdır.» dedi. Hz. Âişe devâm ederek: «Bu muhâvereyi [karşılıklı konuşmayı] müteâkıb bir hafta geçmeden ebedîyyete intikal[5] etmiştir.»

Resûl-i Ekrem'in haber verilen ahlâkı, tevâzuun tamâmını içine almıştır. Alçak gönüllü, mütevâzi olmak isteyenler ona uysunlar. Kendini Resûl-i Ekrem'den üstün görüp onun râzı olduğuna rızâ göstermemekten büyük cehâlet[6] olamaz. Dünyâ ve Âhirette en büyük mevkie sâhib olan O'dur. Ululuk ve üstünlük, ona uymaktır. Bunun için Hz. Ömer: «Biz İslâmiyetle izzet bulmuş bir milletiz. Artık ululuğu başka tarafta aramayız.» demiştir. Bu sözünü, Şam'a giderken giydiği yırtık yamalı elbisesini görenlerin kendisine: «Niçin böyle giyiyorsun?» dedikleri zaman, söylemiştir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.)[7] diyor ki: «Allahu Teâlâ'nın bir takım kulları var ki, bunlara «Ebdâl»[8] denir. Bunlar peygamberlerin halefleri ve yeryüzünün direkleridir. Nübüvvet sona erince, Hz. Muhammed'in ümmetinden bir kavmi onların yerine koydu. Onlar fazla namaz, fazla oruc ve ibâdetlerinden değil, ancak ciddî vera'[9] ve samimi niyyet sâhibi olup herkese iyilik düşünmelerinde ve Allah için nasihat etmelerindedir. Onlar, korkaklığa varmayan sabır, zillete düşmeyen tevâzu sâhibleridir. Onları Allahu Teâlâ seçti. Onlar otuz veyâ kırk kişidirler. Onlar İbrâhim aleyhisselâm'ın kalbi gibi kalbe sâhibdirler. Onlardan biri öldüğü takdirde, Allahu Teâlâ onun yerine başkasını halkeder [yaratır].»

Kardeşim, şurasını da bil ki, onlar kimseyi lel'in[10] etmez, kimseye ezâ[11] vermez, hakaaret etmez, kimseye dil uzatmazlar. Hased etmez, dünyâya haris olmazlar. İyilik bakımından insanların en temizi, en yumuşak ahlâklısı, en cömerdleridir. Alâmetleri sehâvet[12], seciyyeleri güler yüz, vasıfla-

1- SIĞALLARDIM 2- KAZANMA 3- NİYET 4- KAVUŞMA 5- GEÇME
6- BİLGİSİZLİK 7- VELİ 8- PEYGAMBERLİK 9- TAKVA 10- LANETLEMİ
11- EZİYET 12- CÖMERDLİK

n ise selâmettir. Bugün için korkuda, yarın için gaflette değiller. Onlar zâhirlerini [dış görünüşlerini] muhâfaza eder korur, Allah'a olan yakînlerine rüzgâr bile ulaşamaz. İyiliklerde müsâbakada ve Allah'a olan şevkleri bakımından gönülleri Allah'a doğru yükselir. İşte bunlar, Allah'ın ordusudur, gaalib gelen de bunlardır. Râvi diyor ki; E b û ' d - D e r d â ' - ya dedim ki :

— Bundan daha üstün vasıflar duymuş değilim. Bu dereceye nasıl ulaşabilirim? dedim. Ebû'd-Derdâ :

— Dünyâyı terk ile bu seviyeye ulaşabilirsin, zira sen dünyâya buğz ettiğin vakit, Âhirete yönelirsin. Âhireti sevdiğin nisbette dünyâdan yüz çevirirsin. Dünyâdan yüz çevirdiğin nisbette de sana faydalı olanı görür, bulursun. Allahu Teâlâ kulunun iyi talebine karşılık ona doğru yolu gösterir, onu korur. Şunu da bil ki, bu anlattığım Kur'ân-ı Kerimdedir. Nitekim Allahu Teâlâ :

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ

«Muhakkak Allah sakınanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir.» (16 - Nahl: 128) buyurmuştur, dedi.

Y a h y â b. K e s i r : «Biz baktık; Allah ve sevgisi ile Allah ve rızâsı gibi zevkli bir şey bulamadık. Allah'ım, bizi seni sevenlerden kıl. Zira senin sevgine, ancak senin râzı olduğun kimseler ulaşır.»

Salât u selâm, sevgili Habibin Hz. M u h a m m e d ' e olsun.

9 uncu BEYÂN :

KİBRİ İZÂLE İLE TEVÂZUU ELDE ETMENİN YOLU

Bilmiş ol ki; kibir, en büyük tehlikelerden olmakla berâber, yüzde yüz bundan kimse kurtulamaz. Kibri yok etme farz-ı ayındır. Yalnız temennî ve dilek ile zâil olmaz. Onu yok edecek ilâçları kullanmak ve tedâvi etmek sûretiyle zâil olur. Tedâvisi için de iki makaam vardır:

Kibrin Tedâvisinde İki Makaam :

Birinci makam, kökünü kalbden söküp atmaktır. İkinci makam ise, insânın başkalarına karşı kibretmesine yol açan ârızî sebebleri ortadan kaldırmaktır.

BİRİNCİ MAKAM

Kibri kökünden söküp atmaktır ki, bunun ilâcı ilim ve ameldir. Tam şifâ, bunları kullanmaktadır.

1- HABERSİZLİK 3- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 5- FARZ
2- DÜŞMANLIK 4- MAHV, GİDERİLME 6- İSTEK
7- GEÇİCİ

İlim, nefsini ve Rabbini bilmesidir. Kibri izâle için bu iki şey'i bilmek yeter. Kul kendisini bildiği zaman, her şeyden âdi ve her şeyden mahrûm olduğunu anlar. Bu anlayışda olana yaraşan, tevâzu'dur. Kul Rabbini de bildiği takdirde, kibriyâlık ve azametin yalnız O'nun şânı olduğunu idrâk eder, anlar.

Rabbisinin uluOluk ve azametini bilmesini izâh bâbında söz çok fazla uzar. Çünkü mükâşefe ilminin son haddidir. Gerçi nefsini bilmekte de söz uzar, fakat biz tevâzu'u te'minde faydalı olan kısmını anlatalım. Bu hususta da Kur'ân-ı Kerim'den bir âyet yeter. Zira basiret sâhibi olanlar, geçmiş ve geleceklerin ve Âhiretin ilimlerinin Kur'ân-ı Kerim'de olduğunu bilirler.

Âyet-i Celile :

قُتِلَ الْإِنسَانُ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ
ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ

«Canı çıksın insanın, o ne nankördür. Allah onu neden yaratmış? Onu meniden yaratıp merhalelerden geçirerek ona şekil vermiş; sonra, tutacağı yolu kolaylaştırmıştır. Sonra onu öldürür ve kabre koyar. Sonra dilediği zaman onu tekrar diriltir.» (80 - Abese: 17 - 22) Bu Âyet-i Celile insânın hilkatine, neticesine ve bu arada geçirdiği safhalara işâret etmiştir. İnsan bunlara bakmalı ki, âyetin mânasını anlasın. İnsânın evveliyâtı yokluk, yâni hiç bir şey değildi. Uzun zamanlar yoklukta idi. Hattâ yokluğunun başlangıcı bile yoktu. Yokluktan daha âdi bir şey olur mu? Kadîm olmakta da böyledir. Sonra Allahu Teâlâ onu, en âdi ve en pis meniden yarattı. Çünkü topraktan, meniden, kan ve et parçalarından meydâna geldi. Sonra kemiklendirdi. Sonra kemikleri etle sardı. İşte kısaca insânın başlangıcı bu. Buradan itibâren var olmağa başladı. Görülüyor ki, gaayet âdi şeylerden ve düşük vaziyette meydâna geldi. İlk yaradılışında kâmil olarak vâr olmadı. Önce görmez, işitmez, duygusuz, dilsiz, yürüyemez, anlamaz ve bilmez bir ölü olarak vâr oldu. Yâni hayâtından evvel ölümü, kuvvetinden önce zâfiyeti, ilminden evvel cehâleti, gözünden evvel körlüğü, işitmesinden evvel sağırlığı, kudretinden önce aczi ile yaratıldı. İşte Allahu Teâlâ'nın :

مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ **«Allah onu neden yaratmış? Onu meniden yaratmış..»** Ve :

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2- BÜYÜKLÜK
3- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 4- ZAYIFLIK 5- BİLGİSİZLİK
6- KAR 7- ACİZLİK

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا ۝ إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ

«İnsân oğlu, vâr edilip bahse değer bir şey olana kadar, şübhesiz onun bir zaman geçmemiş midir? Biz insânı katışık bir nutfeden yaratmışızdır...» (76 - İnsân: 1 - 2) âyetlerinin mânâsı budur. Onu böyle yarattı. Sonra ona minnet ettirerek;

«Sonra tutacağı yolu kolaylaştırmıştır.» (Bu da ölünceye kadar kendisine müyesser kıldığı şeylerdir).

مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ۝ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

«Biz insânı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır. Şübhesiz ona yol gösterdik; bunu kimi şükreder, kimi de nankörlük.» (76 - İnsân: 2,3) buyurmuştur ki bunun mânası; ölü iken onu topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sağır olduğu hâlde işittirdi. Görmezken görür yaptı. Zayıf iken kuvvetlendirdi. Câhil iken âlim yaptı. A'zaları yok iken a'zâ verdi. Yoksul iken varlıklı kıldı. Aç iken doyurdu. Çıplak iken giydirdi. Sapık iken hidâyete ulaştırdı. Nasıl onu takdir etti, sevk u idâre etti, doğru yolu gösterdi. Allahu Teâlâ'nın bu lütuflarına bak, bir de onun isyânına... Ne câhil[1] bir varlıktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ۝

«İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki, hemen apaçık bir hasım[2] kesilir.» (36 - Yâ Sîn: 77).

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ۝

«Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının âyetlerindendir. Sonra hemen birer insân olup yeryüzüne yayılırsınız.» (30 - Rûm: 20) buyurmuştur.

1- BİLGİSİZ
2- DÜŞMAN

Allahu Teâlâ'nın insâna verdiği ni'metlere bak; nasıl onu zillet, kıllet, hisset ve pislikten kurtarıp bu mevki ve kerâmetlere yükseltmiştir. Aslında hiç bir şey değildi. Hiç bir şey olmakdan daha düşüklük olur mu? Sırf yokluktan daha az bir şey olur mu? Sonra Allah katında bir şey olmuştur. Hiç yokken önce ayak altında çiğnenen topraktan, sonra da pis meni içindeki hayat hücresinden yarattı ki, insân kendi nefsini tanıyıp, ni'metini kendisine tamamlamasında Rabbini, Rabbinin azamet ve celâlini bilip kibriyâlığa ancak O'nun lâyık olduğunu anlaması içindir. Allahu Teâlâ:

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ۝ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ۝ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

«Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak vâr etmedik mi? Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?» (90 - Beled: 8 - 10) buyurmuştur. Önce hissetini bildirmek üzere de:

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى ۝ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً

«O akıtılan bir meni damlası değil mi idi? Sonra kan pıhtısı olmuş...» (75 - Kıyâme: 37 - 38) buyurmuş, sonra da ona karşı lütfunu bildirerek:

فَخَلَقَ فَسَوَّى ۝ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى

«Sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti. Ondan, erkek dişi iki cins yaratmıştı.» (75 - Kıyâme: 38 - 39) buyurmuş ve ihtira' yolu ile meydâna gelen varlığın tenâsül ile devâm edeceğini bildirmiştir.

Başlangıcı ve seyri bu olan kimse, daha nasıl böbürlenip kibirlenebilir? Aslında o, en âdi ve en zayıf bir yaratıktır. Fakat aslında hasis olanların âdeti budur. Hissetten kurtulur kurtulmaz, hemen burnunu yukarı kaldırır. Bu ilk hissetin delilidir. Azamet ve kuvvet ancak Allah'a mahsustur. Evet, şâyet onu kemâle erdirip varlık ve devâmını kendi irâdesine terketse, belki bir dereceye kadar başlangıç ve sonucu unutarak azgınlığına cevâz verilirdi. Hâlbuki hayâtı boyunca çeşitli hastalık ve felâketleri, birbirini nakzeden, birbirinin zıddı olan muhtelif unsurları kendisine musallat etmiştir. Acıkması, susaması, üşümesi, hasta olması ve hattâ ölümü de istemiyerek kendisine gelir. Kâr, zarar, hayır ve şerden kendisine bir fayda sağlayamaz. Her istediği şey'i bilemez. Hatırlamak istediğini unutur. Unutmak istediği şey'i dâimâ gözönünde canlanır. Kendisi gaflet ettiği hâlde gaflet olunmaz. Kalbini bir şey'e bağlamak ister

1-YARATMA 2-ÖVÜNME 3-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 4-BOZAN
5-SATAŞAN 6-HABERSİZLİK

fakat zaruri olarak vesvese ve düşünceler sâhasında dolaşır durur. Kalbi kalbine, nefsi, nefsine mâlik olamaz. Bâzan kendisini helâke sürükleyecek olan şey'i arzûlar. Bâzan da hayâtı, canı arzû etmediği şeylerde olur. Helâki, arzû ettiği yemeklerde, hayâtı ise sevmediği ilâçlarda olur. Hiç bir ân başına gelecek her hangi bir felâketten ve hattâ ölümden emin değildir. Satılmış bir köledir. Hiç bir şey'e mâlik değildir. Daha bundan âdi ne olabilir? Şâyet kendisini bilse daha kibredecek ne hâli olurdu? İşte bu, doğumundan sonra ölümüne kadar olan hayâtıdır.

Sonu ise ölümdür. Nitekim Allahu Teâlâ:

ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ۝ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ «Sonra onu öldürür ve kabre koyar. Sonra dilediği zaman onu tekrar diriltir.» (80 - Abese: 21 - 22) buyurmuştur. Bunun mânası şöyledir: Kulağını, gözünü, kudretini, ilmini, idrâkini, hissini, hareketini ve hayâtını alır da kendisini eskisi gibi cansız bir nebat [bitki] hâline getiririz de, his ve hareketsiz bir sûret ve şekilden ibâret kalır. Sonra toprağa konur. Nutfe hâlinde olduğu gibi, kokmuş bir lâşe hâline gelir. Sonra et kemikten ayrılır, a'zâlar çürür, kurtlanır. Kurtlar yanaklarından ve diğer yerlerinden başlamak sûretiyle bütün uzuvlarını yerler. Kemikleri kül olup havaya uçar. Yenilen kısımları kurtların midelerinde pislik hâline gelir, ki, kurt ve böcekler bile ondan nefret eder. Son olarak da insanların ziráat ve inşâat için, çanak ve çömlek işlerinde kullandıkları toprak hâline gelir. Unutulur. Öyle unutulur ki, hiç yokmuş gibi olur. Fakat böyle kalmaz. Muayyen zaman geldiği vakit, daha büyük belâlarla karşılaşmak için yeniden diriltilir. Dağılmış parçaları toplanarak diriltilir. Kıyâmetin şiddetine hâzırlanır. Kıyâmetin koptuğu, göklerin yarıldığı, yeryüzünün değiştiğini, dağların hallaç pamuğu gibi atıldığını, yıldızların döküldüğünü, güneşin karardığını, Cehennem Zebâni'lerinin şiddetini, Cehennem'in solumasını[2], mücrimlerin[3] hasretle Cennet'e baktıklarını görür de, hasret ve nedâmetler[4] içinde kalır. Amel sahîfelerinin dağıldığını görür ve kendisine: «İşte yaptıkların bu defterde, kitâbını oku» denir. O: «Bu kitab nedir?» diye sorunca, kendisine: «Senin, sevinip ni'metleri ile övünerek böbürlendiğin dünyâ yaşayışında sana tâyin edilen iki meleğin az ve çok iğneden ipliğe konuştuklarını, yaptıklarını, yiyip içtiğini, kalkıp oturduğunu ve senin unuttuklarının hepsini yazdılar. Allahu Teâlâ bunların hepsini senin için zabtettirdiği kitabdır. Şimdi hesâb ve cevâba hâzır ol. Cevâb vermediğin takdirde azâb olunacaksın!» derler. Adam bu hitâbın şiddetinden kendisinin rezil ü rüsvây olacağını düşünerek amel defterini açıp bakmadan önce şaşırıp kalır. Hele bir de kitâbını açıp baktığı ve içindeki kepazelikleri[5] okuduğu zaman: «Vây bana, bu kitâba ne oluyor ki, kü-

1- KƏND TƏSƏRRÜFATI
2- NƏFƏS ALMASINI
3- SUÇLU
4- PİŞMANLIKLAR

çük-büyük her yaptığım burada yazılıdır.» der. İşte sonu bu. Allahu Teâlâ:

ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ áyetiyle buna işâret etmiştir. Encâmı bu olan kimsenin artık bir daha büyüklenip kibirlenmesine, hattâ bir ân olsun ferahlanmasına imkân var mıdır? İlk yaradılışını ve yaşayaşını görüp duruyor. Şâyet son hâlini de görse - Allah korusun - hayvân ile toprak olup yok olabilmek için köpek veyâ hınzır olmasını tercih ederdi de, bu hitâba muhâtab olacak veyâ azâb edilecek insân olmasını istemezdi. Hele Allah katından azâbı hak etmiş kimselerden ise, hınzır olmak onun için her şeyden üstün ve şerefli olurdu. Zira hınzırın evveli de toprak, sonu da topraktır. Azab ve hesabtan uzaktır. Köpek ve domuzdan insanlar kaçmaz fakat eğer günahkâr kulun Cehennem'deki azâbını insanlar görseydi, onun vahşetinden, çirkin sûret ve pis kokusundan helâk olurlardı. Ona içirilen sudan bir damla dünyâ denizlerine dökülse, bütün okyanuslar lâşeden daha fenâ kokardı. Allahu Teâlâ'nın afvedecekleri müstesnâ - ki onun afvedilecekler arasına girip girmeyeceği de şübheli - sonu bu olan kimse, nasıl kendini bir şey zanneder. Kendisinde bir fazilet görür de sevinerek kibirlenip böbürlenmeğe yeltenir. Acaba Allahu Teâlâ'nın fazl u keremiyle afv u mağfireti olmasa, Allah'ın azâbına uğrayacak isyânı işlemeyen kimse olabilir mi? Gerçi Allah'dan ümid kesilmez fakat ümid, O'nun fazl u kereminedir. Kuvvet ve kudret O'na mahsustur. Şöyle bir düşün; yüz kırbaç cezâsına çarptırılmış ve cezâ evine atılmış bir adam, bekliyor, ya afvedilecek veyâ bu kamçıları yiyecektir. Bu vaziyet karşısında cezâ evi mahkûmlarına karşı kibirlenip böbürlenebilir mi? Bütün günahkârlar için dünyâ bir hapishânedir. Suçu işleyip cezâya mahkûm olmuştur. Sonunun ne olacağını bilemeyen bu adama bu sıkıntı yetmez mi? Daha nasıl kibirlenir? İşte bu anlattıklarımız, kibrin aslını kökünden söküp atacak olan ilmi tedâvi yoludur.

Ameli ilâcına gelince; kibrin ameli cihetden tedâvisi, Allah için ve bütün insanlar için tevâzu' göstermektir. Bu da Peygamber Efendimiz ve diğer sâlihlerin hâllerinden hikâye ettiğimiz gibi, onların gösterdikleri tevâzu' ahlâkına devamla mümkündür. Nitekim tevâzu' eseri olarak Resûl-i Ekrem alçakta ve yer üzerinde yemek yerken:

إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ ،

1-SON 2-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 3-DOMUZ 4-İKİNCİ ŞAHIS 5-LEŞ 6-KÖTÜ 7-ÖVÜNME 8-HEVESLENİR 9-AFV

«Ben bir kulum, kölenin yediği gibi yerim.» (749) buyururlardı. Selmân-ı Fârsî'ye:

— Neden hiç yeni elbise giymezsin? diye sorduklarında, Selmân:

— Ben bir köleyim, âzâd edildiğim vakit giyerim, derdi. Şübhesiz bu âzâdlıktan, Âhiretteki azabdan âzâd olmağı kasdetmiştir.

Tevâzu', mârifet ile başlar, fakat ancak amel ile tamamlanır. Bunun için Arabın mütekebbir insanlarına iman ve namaz ile emrolunmuş ve namaz dînin direği olarak kabûl edilmiştir, ki namazda bir çok sırlar vardır. Bu bakımdan direk olmuştur. Bu esrârın bir kısmı da kıyâm, rükû ve sücûd ile tevâzu' göstermektir. Arablar, tevâzu alâmeti, belirtisi olan baş eğmekten son derece çekinirler. Hattâ birinin kamçısı düşse onu eğilip almaz, ayakkabısı çözülse onu eğilip bağlamazdı. Çünkü bunlarda baş eğmek var, onlar bunu yapmazlardı. Hattâ Hakîm b. Hizam (750) diyor ki: «Ben eğilmeden ayakta, secde etmek üzere İslâmıyeti kabûl ettim.» demiştir. Sonra fakih oldu ve îmânı kemâle erdi. Bunlar nazarında secde, zilletin son haddi olduğu için bunların kibir ve gurûrunu kırmak üzere secde ile emrolundular. Bu sâyede tevâzu' gönüllerinde yer etti ve bütün müslümanlar da bununla emrolundular. Çünkü kıyâm, rükû ve sücûd, tevâzu icâbı yapılan hareketlerdir. Bunun gibi, nefsini bilen kimse, kibri gerektiren amel sâyesinde güzel huylar ile ahlâklanabilir. Bu da kalbin beden ile olan gizli münâsebet ve râbıtasından, mülk âlemi ile melekût âleminin gizli irtibâtından ileri gelir. Kalb ise melekût âlemindendir.

İKİNCİ MAKAM

Yukarda anlattığımız yedi sebeb ile kibirden ârız olan şeyler beyânındadır. Nitekim «CÂH VE MEVKİ ZEMMİ KİTÂBI» nda asıl kemâlin ilim ve amel olduğunu, bunlardan başka ölüm ile sona erecek her şey'in vehmi kemâl olduğunu anlatmıştık. Bunun için hakîkî âlim kolay kolay kibretmez. Fakat biz yine şu yedi sebebde ilim ve amel ile kibrin tedâvi yollarını îzah edelim.

1. Birincisi: Neseb, yâni asâletle övünmek idi. Bu yüzden kibirlenen kimse, iki şey'i bilmekle kendisini tedâvi etsin.

---

(749) Maişet Kitâbı'nda geçmiştir.

(750) Hz. Hatice'nin yeğenidir. Hadisde rivâyetleri vardır. Kureyş'in ileri gelenlerindendir. Fetih yılı müslüman olmuş Müellefetü'l-kulûb'dandır. Huneyn cengine katılmıştır. Yüz deve ganîmet almıştır. 120 yıl yaşamıştır. Hicri 50 veya 60 da ölmüştür. Ömrünün yarısı müslim ve yarısı gayr-ı müslim olarak geçmiştir. Bu rivâyette gizli bir mürsellik vardır.

1-KIBIRLENEN
2-SECDE
3-FIKIH ALIMI
4-BÜYÜKLENME
6-MANASIZ KORKU, GELERSIZ FIKIR
7-ASILZADELIK

Bilmesi gerektiği şeylerin birincisi, başkasının kemâli ile övünmenin bir cehâlet olduğudur. Nitekim şâir:

«Şerefli ataların ile övünsen haklısın, fakat yetiştirdikleri evlâda ne dersin.»

denmiştir.

Asâletiyle övünen bizâtihi hasis bir kimse ise, başkasının kemâli ile kendi alçaklığını nasıl kapatabilir? Belki övündüğü kimse, hayatta olsa kendisine: «Evet benim bir şerefim var, fakat sen nesin, sen ancak benim nazarımdan meydâna gelen bir haşeresin. İnsân idrarı ile hayvan idrarından meydâna gelen bir böcek arasında ne fark vardır? Fark ve şeref insanlıktadır. Yoksa şundan veyâ bundan doğmakta değildir.» diyecekti.

İkincisi hakikî asâleti bilmektir. Çünkü onun en yakın aslı meni, en uzağı ise topraktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ
جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ

«Yarattığı her şey'i güzel yaratan, insânı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip rûhundan ona üfleyen Allah'tır.» (32 - Secde: 7 - 8) buyurmuştur.

Aslı, ayak altında çiğnenen ve sonra da çamuru yoğurulup kuru balçık hâline gelen, toprak olan kimse, nasıl kibirlenir? Çünkü intisâb ettiği şey, bütün eşyânın en hasisidir. Nitekim insânı tahkir mâhiyetinde: «Ey topraktan alçak, ey cifeden pis kokulu ve ey balgamdan iğrenç adam.» denir. Şâyet uzağı ile değil, yakini ile övünüyor, dersen, en yakini babası değil, menidir. Bununla övünmek şöyle dursun, insanın kendisini hakir görmesi gelir. Bir yandan toprak, bir yandan meni, bunların hangisi ile övünebilir? Aslı toprak, faslı meni, görüldüğü gibi ne aslı var, ne de faslı. Bu, asâlet için en büyük alçaklıktır. Aslı, ayak altında çiğnenirken, faslından da yıkanmak sûretiyle beden temizlenir. İşte insan oğlunun gerçek nesebi. Bunu bilen elbet asâleti ile övünmez ve bunu öğrenip de perde aradan kalktıktan sonra kibre aslâ yaklaşamaz. Meselâ, bir kimseyi anne ve babası: «Sen Hâşimî'lerden, peygamber sülâlesinden gelmesin.» deyip kandırsalar, bu adam da asâletim var diye övünse, sonra da şübhe götürmeyecek şekilde kendisine güvenilir kimseler: «Sen Hâşimî değil, belki Hind fakirlerinden birisinin çocuğusun.» deseler ve bunu kat'i sûrette isbât etseler, bu adamda kibirden eser kalır mı? Kibir şöyle

1-BILGISIZLIK 2-ASILZADELIK 3-KENDILIĞINDEN
4-HIÇ BIR ÖZELLIĞI OLMAYAN 5-KENDINI BÜYÜK GÖRME
6-MENSUB OLDUĞU 7-HAKARET 8-LEŞ 9-KÜÇÜK.KIYMETSIZ
10-ASILZADELIK

dursun, kendisini insanların en âdîsi olarak görmeğe başlar. Artık kendi alçaklığından başka bir şey düşünmez olur. İşte basîret sâhibi olup da aslının önce toprak, sonra da meniden olduğunu bilen, elbette kibirlenmez.

2. İkinci sebeb: Güzellikle övünmektir. Bunun da tedâvî çâresi, sığır gibi dış görünüşüne değil, aklı başında olan insân gibi iç hâline bakmaktır. Bâtınını araştırdığın vakit güzelliği ile övünmesini gölgeleyecek bir takım çirkinlikler ile karşılaşır. Bütün a'zâlarında çeşitli pislikler vardır. Bağırsaklarında pislik, mesânesinde sidik, burnunda sümük, ağzında balgam, kulaklarında kir, damarlarında kan, yarasında irin, koltuk ve kasığı kıllarla doludur. Günde bir veyâ iki def'a kazâ-i[1] hâcete gider ve pisliğini kendi eli ile temizler. Bütün bunlar kendi hâlini anlaması içindir ve bunlar yaradılışının ortasında yâni yaşama devresindedir. Yaradılışı ise daha berbâd, pislik yolundan gelen nutfe ve hayız kanı, önce babasının belinden koparak sidik yolundan çıkmış ve aynı yoldan hayız kanı akıtan rahme intikal[2] etmiş, sonra da aynı sidik yolundan dışarı çıkmıştır.

Enes (R.A.) diyor ki: «Ebû Bekir bize hutbe irâd eder ve hutbesinde bizi tahkîr ederek: «İki def'a sidik yolundan çıktınız.» derdi.»

Tavus da Ömer b. Abdülâziz'i, hilâfetinden önce sallanarak yürüdüğünü gördüğü vakit: «Bu yürüyüş içi pislik dolu olan kimsenin yürüyüşü değildir.» demiştir.

İşte evveli de ortası da budur. Şâyet bir gün kendisini ihmâl ederek bakmasa da hâli üzere terketse, her tarafından pislik akmağa ve pis pis kokmağa, hattâ hayvanlardan da berbâd olmağa yüz tutardı.

Böyle pislikten yaratıldığını, pislik içerisinde bulunduğunu ve sonunda diğer lâşelerden daha kötü bir hâl alacağını düşünen kimse, elbette güzelliği ile övünemez. Onun güzelliği, pislik üzerinde biten gül çiçeği gibidir. Bir de bakarsın rüzgâr esmiş, har vurup harmanı savurmuş, çer - çöp arasına karışmış gitmiştir. Hattâ güzelliği devamlı, üstelik bu kusurlardan hâli olsa, yine güzelliği ile övünmemesi lâzım gelir. Zira çirkinin çirkinliği kendisinden değil ki, onu kaldırsın.. Güzelin güzelliği kendi hüneri değil ki onu medhetsinler. Bâhusus güzelliğin devâmı da yok, her an hastalık, yara ve benzeri muhtelif sebeblerle güzellik kaybolabilir. Nice güzel yüzler bu gibi ârızalar ile çirkin surata dönmüştür. İşte bunları bilmek, güzellik sebebiyle yapılan kibri gönülden söküp atar.

3. Üçüncü sebeb: Kuvvet ve kudretine güvenerek kibirlenmektir. Hastalıklara karşı duramadığı ve onlara mukaavemet edemediğini, bir sürü sinekle başa çıkamıyacağını, bir karıncanın, hattâ karıncadan çok daha küçük bir yaratığın içine girmesiyle onu öldürebileceğini, bir

1- GÜSL
2- GEÇME
3- BOŞ
4-YUSUŞAN

dikenin bile kendisini âciz bırakacağını, bir günlük sıtmanın bile uzun müddet telâfisi mümkün olmayan bir za'fa kendisini düşürebileceğini düşünmesiyle bu kibrinden vaz geçer. Çünkü bunları men'e kaadir olmayan ve bunlara mukaavemet edemeyen kimse, kuvvet ve kudreti ile nasıl kibirlenebilir? Aynı zamanda deve, aslan ve fil şöyle dursun, bir merkebin kuvveti kadar kuvvete sâhib olmayan hayvanların bile kendisini geçtiği bir sıfat ile nasıl iftihâr eder?

4. **Dördüncü** ve 5. **Beşinci** sebeb: Zenginlik, servet, âile efrâdı, yardımcı ve adamlarının çokluğu ile yapılan kibirdir. Hükümdarlar katında mevki sâhibi olmakla kibirlenmektir. Bunlar, güzellik, kuvvet ve ilim gibi, insânın kendisinde bulunmayan şeylerle kibirlenmektir ki, kibrin en çirkini de budur. Zira varlığı ile kibreden kimse, meselâ malı ve evleri ile kibretmek gibi, bir gün evleri yıkılır, o mal ölür ve kendisi ayazda kalır. Hükümdâra yakınlığı ile övünen kimse; kalbi, tencereden daha kuvvetli kaynayan ve sağa sola hareket edip duran birisine bağlanmıştır ki, aralarında bulunan bağlar bir anda gevşeyip kopabilir, ve o zaman en hakir derekeye düşer.

Demek ki, kendi zâtındaki vasfı dışında bulunan bir şey ile kibirlenmek en büyük ahmaklıktır. Meselâ serveti ile kibirlenen bir müslümân, Yahûdilere baktığı zaman, onları kendisinden daha çok zengin göreceğinde şüphe yoktur. Başkalarının kendisini geçtikleri bir şey ile kibirlenen insâna yazıktır. Aynı zamanda bu serveti bir anda hırsız çalabilir ve diğer âfetlerle mahvolur da, o zaman kendisi perişân olarak ortada kalır. Bunlar kendi zâtında olmayan şeylerdir. Kendi zâtında olan sebeblerin de devâmı olmadığı gibi, Âhirette de vebâli vardır. Bu gibi şeylerle kibirlenmek elbette cehâletten başka bir şey olamaz. Aslında senin tarafından olmayan her şey, senin değildir. Bunların hiç biri senin tarafından değil, sana hibe edenindir. İsterse bunları sende ibkâ eder, isterse alır. Sen, hiç bir şey'e mâlik olmayan bir köle gibisin. Bunu bilen kimse elbette kibirden vazgeçer. Bu adamın hâli, tıpkı, bir adamın; kuvvet, kudret, servet, hürriyet ve istiklâli ile övünüp dururken; iki âdil şâhidin mahkemede, bu adamın, anne ve babasının falan zâtın kölesi olması hasebiyle hem kendisinin hem de servetinin, hadd-i zâtında mezkûr zât'a âid olduğuna şehâdet etmeleri üzerine hâkimin; hükmünü, övünenin mal ve mülküyle aslî sâhiblerine iâdesi şeklinde tecelli ettirdiği kimsenin hâline benzer.

Sonra da sâhibini aramadığı ve servetinde dilediği gibi tasarruf ettiği için, sâhibi tarafından muâheze edileceğinden korkar ve kendisini yılan ve çıyanların bulunduğu bir zindâna atılmış, her an onların taarruz ve saldırısına mâruz kalacak şekilde görür. Artık her şey'i ve

1- ZAYIFLIK 2- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 3- EŞEK 4- FERTLER 5- KÜÇÜK
6- DERECE 7- BELA 8- BAĞIŞLAMA 9- BAKİLEŞTİRME 10- MÜSTAQİLL
11- ADALETLİ 11- ADI GEÇEN 12- AZARLAMA 14- İLİŞME, SATAŞMA

hattâ hürriyeti bile elinden gitmiş olmakla istikbâlinden her an endişe içinde olan adamın hâli gibidir. Bu adam nasıl kibirden uzak kalırsa, aklı başında olan her insan da kendisini bu vaziyette görmeli ve kibirlenmemelidir. Kendine ve hiç bir varlığına mâlik olamadığı gibi, bu arada kendisini helâke sürükleyecek çeşitli tehlikelelerle de karşı karşıyadır. Asıl hüviyyeti bu olan kimse, kuvvet ve kudreti ile övünmez. Çünkü hadd-i zâtında kuvvet ve kudreti olmadığını bilir.

Hâricî sebeblerle yapılan kibrin ilâcı da budur. Aslında bu kibir, ilim ve amel ile yapılan kibirden ehvendir. Zira ilim ve amel, insânın zâtında bir kemâldir. İnsan bunlarla daha çok sevinebilir ve bunlarla daha fazla kibirlenebilir. Şimdi anlatacağımız gibi, bunlarla kibirlenmek de gizli bir cehâletten gelir.

6. **Altıncı sebeb:** İlimdir; ilim ile kibirlenmektir. Bu, âfetlerin en büyüğüdür. Hastalıkların en ağırı ve tedâviyi en zor kabûl edenidir. Bunun tedâvisi büyük cehd ve gayrete bağlıdır. Zira ilmin mevkii, hem Allah katında, hem de insanlar nazarında büyüktür. O mâldan da, servet ve cemâlden de üstündür. Hattâ servet ve cemâlin ilim yanında hiç bir kıymeti yoktur. Ancak bunların ilim sâhiblerinde bulunmaları müstesnâdır.

Bunun için **Kâ'bü'l-Ahbâr:** «Malın azgınlığı gibi ilmin de azgınlığı vardır.» demiştir.

Yine bunun gibi Hz. **Ömer:** «Âlimin sürçmesi ile âlem sürçer.» demiştir.

Âlim, câhile baktığı zaman, kendini, üstün görmekten alıkoyamaz. Zira ilmin fazîletini bildiren pek çok rivâyetler vardır. Âlim, ancak iki şey'i bilmekle kibirden korunabilir:

A) Allah katında âlimin mes'ûliyetinin daha ağır olduğunu ve câhile bağışlayacağının onda birini âlime bağışlamıyacağını bilmesidir. Zira günâh olduğunu bilerek isyân eden ile bilmeyerek o günâhı irtikâb edenin, işleyenin cezâsı elbette bir değildir. Çünkü Allahu Teâlâ onu ilimden mahrûm etmiştir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

يُؤْتَى بِالْعَالِمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فَيَدُورُ
بِهَا كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَا فَيُطِيفُ بِهِ أَهْلُ النَّارِ فَيَقُولُونَ
مَا لَكَ؟ فَيَقُولُ كُنْتُ آمُرُ بِالْخَيْرِ وَلَا آتِيهِ وَأَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَآتِيهِ

1- GELECEK
2- MAHİYET
3- AŞAĞI
4- BİLGİSİZLİK
5- BELA
7- BİLGİSİZ
8- İŞLEME

«Kıyâmet günü bir âlim getirilir ve Cehennem'e atılır. Pisliği, bağırsakları dökülür. Su çeken merkeb gibi onların etrâfında döner durur. Cehennem halkı başına toplanır ve: «Nedir bu hâlin?» derler. O da: «Ben dünyâda hayrı emreder kendim yapmazdım, kötülükten men'eder kendim yapardım. İşte cezâsını çekiyorum.» der.» (751) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ bilip de amel etmeyenleri eşek ve köpeğe benzeterek:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

«Kendilerine Tevrat öğretildiği hâlde, onun gereğini yapmayanların hâli, sırtına kitab yüklenmiş merkebin hâli gibidir.» (62 - Cum'a: 5) buyurmuş ve bunlardan Yahûdi âlimleri, bilhâssa B e l ' a m b. B a ' û r ' a ve bunlar gibi olanların kasdedildiği söylenir. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا ... فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ

«(Habibim!) Onlara o kimsenin haberini de oku ki, biz kendisine âyetlerimizi vermiştik de o, bunlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytân onu arkasına takmış, nihâyet azgınlardan olmuştu. Eğer dileseydik onu bu âyetlerle yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı, hevâsına uydu. Artık onun sıfatı o köpeğin hâli gibidir ki, üstüne varsan dilini sarkıtıp solur, yâhut kendi hâline bıraksan yine dilini uzatıp solur. İşte âyetlerimizi yalan sayanlar gürûhunun sıfatı budur. Artık sen kıssayı anlat, belki iyice düşünürler.» (7 - A'raf: 175 - 176)

İ b n A b b â s (R.A.) diyor ki: «B e l ' a m ' e ilim verildi. O, yeryüzündeki şehvetlere dadandı. İşte o, köpek gibidir. Terkederse de ürer, kovalarsan da ürer, yâni hikmet versen de vermesen de o şehvetini terk etmez.»

İşte âlime bu tehlike yeter. Acaba şehvetine uymayan hangi âlimdir? Yapmadığı iyilikleri emretmeyen bir âlim var mıdır? Ne zaman ki, bir âlim câhile nisbetle kendisini üstün görmeğe başlarsa, içinde bulunduğu şu büyük tehlikeyi düşünsün. Bunu düşününce, câhile nisbetle mevkii üstün olduğu gibi, tehlikesinin de o nisbette büyük olduğunu anlar. Bu âlim, hayâtı tehlikede olan bir hükümdâr gibidir. Hükümdârı yakalayıp

(751) Buhârî ile Müslim, Ebû Usâme'den rivâyet etmişlerdir.

1- EŞEK 2- CEMAAT 3- BILGISIZ

öldürecekleri zaman: «Keşke yoksul bir ayak takımı olaydım da bu tehlike ile karşılaşmayaydım.» der. Allah korusun, nice âlimler var ki Kıyâmet günü karşılaşacağı cezâyı göreceği zaman: «Keşke câhil olsaydım.» diyecektir.

İşte bu tehlike, âlimi kibirden men'eder. Zira Cehennem'lik ise domuz ondan kıymetlidir. Daha nasıl kibredebilir? Bir def'a bir âlim, bir ân olsun, kendini sahâbelerden üstün görmeğe yeltenmemelidir. Hâlbuki sahâbenin bâzıları: «Keşki annem beni doğurmasaydı.», diğeri eline aldığı çer-çöpü göstererek: «Keşki böyle bir çöp olsaydım», başka biri de, «Keşki hiç bir şey olmasaydım.» demiş ve bütün bunlar, âkıbetin tehlikesinden dolayı sarfedilmiştir. Onlar kendilerini hayvânâttan ve topraktan daha âdi görürler. Bir âlim bu tehlikeleri inceden inceye düşünürse, kendiliğinden kibir hastalığından kurtulur. Zira kendisini en âdi bir insan görür. Bu da efendisi kendisine bâzı şeyler yapmasını emrettiği hâlde, bunlardan bir kısmını terkedip, bir kısmını karıştıran, bunları efendisinin emrettiği şekilde yapıp yapmadığını bilemeyen, nihâyet efendisinin kendi hakkında bütün elbisesini soyunarak çıplak bir vaziyette güneşin altında beklemesini emrettiğini haber alan ve uzun zaman böyle bekledikten sonra yaptıklarından hesâba çekilip sonunda işkenceli bir cezâ evine atılan, efendisinin isyân edenlerin bir kısmını afvedip dilediğini cezâlandırdığını bilen ve kendisinin hangi tarafta olduğunu kestiremiyen kölenin hâline benzer. Bütün bunları düşününce, kibri kırılır, kendisi düşünceye dalar, korku ve heyecân içinde kalır. Kibir şöyle dursun, bağışlanırım ümîdi ile alçak gönüllü olmağa başlar. Âlim de böyle olmalıdır. Bâtınî ve zâhirî kusurlarını düşünüp Allah'ın emirlerindeki kendi noksanlıklarını, hatırladığı ve önündeki tehlikeleri düşündüğü takdirde elbette kibrinden vazgeçer.

B) İkinci emre gelince; âlim, kibrin yalnız Allah'a mahsus olduğunu, kibrettiği zaman O'nun gazabına uğrayacağını ve kendisinin tevâzu' göstermesini Allahu Teâlâ'nın sevdiğini bilir. Kendine kıymet vermedikçe Allah katında kıymetli olacağını, kendini beğendiği anda Allah katında kıymeti kalmıyacağını düşünür. Buna göre kendisini ayarlar da, mevlâsının kendisinden sevdiği şey'e nefsini zorlar. İşte bu ilim ve idrâk, anlayış; kibri kalbinden çıkarır. Hattâ hiç günâhı olmadığını, kabûl etse de vaziyet değişmez. Zira bu düşünce ile Peygamberler bile kibirlenmemiştir. Çünkü kibirde Allah ile münâzaaya kalkışanın belini Allahu Teâlâ'nın kıracağını bilmişlerdir. Allahu Teâlâ, kendi katında mevkilerinin yükselmesi için nefislerini küçük görmelerini kendilerine emretmiştir. İşte bu da âlimi tevâzua sevkeder.

Şâyet, kendisi âlim ve âbid olduğu, ilim ve ibâdetin Allah katındaki mevkiini bildiği hâlde, nasıl olur da fâsık ve fâcirden kendisini aşağı gö-

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
2-HEVESLENMEMELİDİR
3-SÖZLÜ MÜCADELE

rerek ona tevâzu' gösterir? Fâsık ve bid'at sâhibinin tehlikesinin daha büyük olduğunu bildiği hâlde ilmin tehlikesi nasıl hâtırına gelir? dersen:

Bilmiş ol ki; bu söylediğimiz, son nefesdeki tehlikeyi düşünmekle mümkün olur. Bunu düşünmekle değil bir fâsıka, hattâ bir kâfire karşı da kibirlenmesi mümkün olmaz. Kâfirin sonradan müslümân olup mü'-min olarak ölmesi, kendisinin de son nefesde îmansız gitmesi mümkün ve muhtemeldir. Büyük, Allah katında büyük olandır. Şübhesiz Cehennem'lik olanlara nisbetle, köpek ile domuz, Allah katında daha kıymetlidir. Bu âlim, bu neticeyi bilemez. İslâmiyetten önce Ömer'i görüp de onu hakir gören nice müslümanlar var ki, Ömer müslümân oldukdan sonra, Ebû Bekir'den (R.A.) başka hepsinden üstün mevkie yükselmiştir. Neticeler, insanlar için kapalıdır. Aklı başında olan neticeye bakar. Dünyâdaki bütün fazîletler, âkıbet için istenir.

Demek ki, kulun vazifesi, kim olursa olsun, kimseye karşı kibretmemektir. Bir câhil gördüğü zaman: «Bu adam cehâletinden isyân etmiş olabilir, ben ise bilerek isyân ediyorum. Bu, benden daha mâzurdur.» demeli. Bir âlim gördüğünde ise: «Bu, benim bilmediklerimi biliyor, ben buna nasıl emsâl olurum?», yaşlı birini gördüğünde: «Bu, benden yaşlı, benden daha çok Allah'a ibâdet etmiştir», kendisinden küçüğünü gördüğünde: «Bu benden genç, bunun günâhı daha az.» demelidir. Bid'at sâhibi veya bir kâfiri gördüğünde: «Bilmiyorum, belki Allah buna hidâyet nasib eder de, benim şimdiki mertebemde olur. Allah korusun, bakarsın beni onun vaziyetine çevirir. Hidâyetin aslı benden olmadığı gibi, devâmı da benim elimde değildir.» demelidir. Bu sûretle, son nefesi düşünmekle kibri kırmağa muvaffak olur. Bütün bunlar, kemâlin, Âhiret saâdeti ve Allah'a yaklaşmakta olup, devamsız olan dünya görünüşlerinde olmadığını bilmekten ibârettir. Yemin ederim ki, bu tehlike, kibir eden ile kibir edilen arasında müşterektir. Fakat herkese düşen vazife âkıbeti için kendi nefsini ıslâh ve kalbini düzeltmekle meşgul olmaktır. Kendisi tehlikede olduğu hâlde başkasına acımak, yalandır. Meselâ bir cemâat idâma mahkûm olarak zindâna atılsa, bunların birbirlerine kibredecek hakları olmadığı gibi, herkes kendi nefsi ile meşgûl ve kendisinin idâm edileceğini düşündüğü gibi olmalıdır.

Şâyet, bir yandan fâsık ve bid'at sâhiblerine buğzetmekle emredilirken, diğer taraftan onlara tevâzu' göstermeyi tavsıye, tenâkuz olmaz mı? dersen;

Bilmiş ol ki; bunlar karışıktır. Bunları herkesin tefrik etmesi, ayırması zordur. Zira bid'at ve fıskı Allah için kızarak reddetmekle, kibirlenerek red ve inkâr etmek birbirine karışabilir. Nice câhil âbidler ve nice aldanmış kendini beğenmiş âlimler var ki, yanında oturan bir fâsıkı gördüğü zaman, ona canı sıkılır ve içindeki kibrinden ötürü ondan uzak-

1- DİNDE BATIL ÇIKAN YENİ ŞEY 2-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
3-KÜÇÜK 4-BİLGİSİZ 5-BİLGİSİZLİK 6-BENZER 7-DÜŞMANLIK
8-ZITLIK 9-AYIRIM 10-HAKDAN AYRILMA 11-BİLGİSİZ

laşır da, güyâ Allah için ona gazab ettiğini sanır. Beni İsrâil'in âbidlerinden biri ile kötü insanlarından biri arasında geçen ve yukarda anlattığımız hikâyede olduğu gibi. Zira muti olan kimseye karşı kibrin kötü bir şey olduğu meydanda iken, ondan kaçınmak mümkündür. Fakat fâsıka karşı kibirlenmek, Allah için gazablanmağa benzer ki, Allah için kızmak bir fazilettir. Çünkü kızan kimse, kızdığı adama karşı kibirlendiği gibi, kibirlenen insan da kibirlendiği kimseye kızar. Bunlar birbirini doğurabilir. Bunlar karmakarışık olduğu için, bunları ancak muvaffak olanlar ayırabilir. Seni bu karışıklıktan kurtaracak ve burada muvaffak kılacak olan, fâsık ve bid'at sâhibini gördüğün veyâ onlara emr-i mârûf ve nehy-i münker yaptığın zaman, kalbinde üç şey'in hâzır olmasıdır. Bunlardan birincisi, geçmiş günahlarını hâtırlayarak kendini küçük görmen; ikincisi, senin temâyüz ettiğin, ilim, sağlam inanç ve sâlih amel gibi varlıkların, Allahu Teâlâ'nın sana bir ni'meti olduklarını, bunun için minnetin tamâmen Allah'a yapılması gerektiğini bilmendir. Bunları Allah'dan bilip nefsini beğenmediğin anda kibir de yapmazsın. Üçüncüsü de, hem kendinin, hem de onun âkıbetini düşünmendir. Neticede onun îman ile - Allah korusun - senin de imansız gitmen ihtimâlini hâtırlaman sûretiyle kibirden uzaklaşmandır.

Şâyet, bu vaziyet karşısında daha nasıl bu gibilere kızabilir? der ise;

Derim ki; kızmağı kendi şahsın adına değil, sana kızmağı emreden Mevlân adına yaparsın. Sen kızarken kendini selâmette, karşındakini helâkte görme. Belki, Allahü Teâlâ'nın senin gizli kusurlarını bildiği için, nefsine karşı olan korkun, onun nâmına olan korkundan daha üstün olsun. Aynı zamanda âkıbetini de bilemiyorsun. Ben bunu bir misâl ile sana açıklayayım ki, Allah için gazab ettiğini, kimseye kibretmenin doğru olmadığını anlayasın da kendini ondan üstün görmeğe lüzûm dahî olmadığını bilesin. Meselâ, efendinin gözbebeği bir oğlu, bir de kölesi olsa, çocuğunun terbiyesini kölesine havâle etse ve; «Buna darıl, kusûr ettiği zaman döv» dese. Bu köle şâyet efendisine muti ise, çocuğa kendi nâmına kızmaz, ancak efendisi adına ona darılır ve çocuğu terbiye etmekle efendisine yaklaşmak ister. Bunun için çocuğun kusurlarına karşı çocuğa kızar ve onu terbiye etmeğe çalışır. Bunu yaparken çocuğa karşı kibirlenmez. Efendisinin yanında çocuğun kıymeti olduğunu bildiği için kendini ondan düşük görür ve ona tevâzu' gösterir.

Demek ki kızmak başka, kibirlenmek başkadır. Kızmak, kibirlenmeği gerektirmez. İşte bid'at sâhibi ve fâsık olan kimselere de bu gözle bakarsın. Zâten içyüzünü bilmiyorsun, belki Allah katında onlar senden daha kıymetlidir. Ezelde her iki taraf için de böyle takdir olmuş ve senin de bundan haberin olmamış olabilir. Bununla berâber Mevlânı sevdiğin için onun kusurlarından dolayı kendisine kızabilirsin ve Kıyâmette

1-İTAATKAR 2-ISILIĞI EMRETMEK 3-BAŞKATAN SAKINDIRMAK 4-BAŞKA VASIFLARLA ÜSTÜN OLDUĞUN

Allah katında senden daha yakın olması mümkün olduğu için tevâzu' gösterirsin.

İşte aklı başında, bâzı âlimler böyledir. Korku ve tevâzuu hiddetlerine katarlar, fakat mağrur olanlar böbürlenir ve âkıbetlerini bilmedikleri hâlde kendilerini başkalarından üstün görmeğe kalkışırlar ki bu, aldanmanın son haddidir. İşte Allah'a karşı isyân edip bid'atlere dalan kimseden uzaklaşmakla berâber ona karşı tevâzu' göstermenin yolu budur.

7. **Yedinci sebeb:** Kibrin yedinci sebebi, amel, ibâdet ve vera' ile kibirlenmektir. Bu da kullar için büyük bir fitnedir. Bundan kurtuluş çâresi, bütün insanlara karşı tevâzuu kalbine yerleştirmeğe çalışmaktır. Meselâ, ilmin fazîletini bildiği için âlime karşı ilmini düşünerek kibretmemelidir. Nitekim Allahu Teâlâ :

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

«Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?» (39 - Zümer: 9) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de :

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي

«Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizin en düşük derecede olanınıza olan üstünlüğüm gibidir.» (752) buyurmuştur.

Bunlara benzer ilmin fazîletini bildiren daha pek çok rivâyetler vardır. Şâyet âbid, o âyet ve hadisde murâd edilen ilimle âmil olan âlimdir, bu ise fâcir bir âlimdir, derse, ona deriz ki; hasenâtın seyyiâtı, iyiliklerin kötülükleri yok edeceğini bilmiyor musun? Aynı zamanda ilim, âlimin aleyhinde delil olacağı gibi, günahlarının bağışlanmasına da sebeb olabilir. Bunların her ikisi de mümkündür. Bu hususlarda haberler vârid olmuştur. İlmin, âlimin lehinde veyâ aleyhinde delil olacağını bilemediği için, âlimi tahkir etmesi câiz değil, belki hürmet edip ona karşı tevâzu' göstermesi vâcibdir.

Şâyet, bu anlattıkların doğru ise, âlimin, kendisini âbidden üstün görmesi gerekir. Peygamber Efendimizin: **«Âlimin âbide üstünlüğü, benim, sizden en aşağı derecede olanınız üzerine olan üstünlüğüm gibidir.»** buyurması da bunu açıkça ifâde eder, dersen;

Bilmiş ol ki; bu iddiân doğru olurdu, eğer âlim neticeyi bilmiş olsaydı. Hâlbuki âkıbet şübhelidir. Bir günâh sebebiyle câhilden daha kö-

---

(752) Tirmizî; Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir.

1-GURURLU 2-ÖVÜNME 3-DİNDE BATIL ÇIKAN YENİŞ ŞEYLER
4-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 5-TAKVA 6-İYİLİKLER 7-KÖTÜLÜK
8-HAKARET 9-BİLGİSİZ

tü bir seviyede de olabilir. Buna göre dâimâ kendisinin korkması lâzımdır. Âlim olsun, âbid olsun, bu tehlike ile karşı karşıya bulunduğu için başkasını değil, kendisini düşünmesi lâzımdır. Umûmiyetle kendisi hakkında korkan; başkaları hakkında ise ümid beslemelidir. Bu ise âbidin kibrine mâni olur. İşte âbidin âlim ile vaziyeti bu merkezdedir.

Âbidin, âlimden başka sâir insanlarla olan vaziyetine gelince; bunların bir kısmının hâlini bilirse de, hepsinin ne olduğunu bilemez. Bilemediği kimselerin mânen kendisinden daha üstün olması ihtimâlini göz önünde bulundurarak ona karşı kibirlenmesi icâb eder. Hâlini bildiği kimselere karşı muâmelesine gelince; mukaayese yapar, ömrü boyunca kendisinin isyânını düşünür de, yine ona karşı kibirlenmez. «Onun günâhı daha çoktur.» diyemez. Çünkü bütün isyânın muhâsebesini yapamaz. Evet, adam öldürmek, içki ve zinâ gibi günahlarını göz önünde bulundurup bir mukaayese yapmak da mümkündür. Bununla berâber yine de kibirlenmemek lâzımdır. Çünkü her ne kadar görünen bu büyük günâhları yapmamışsan da Allah katında yine ağır cinâyetlerden sayılan ve kalb hastalıklarından olan kibir, hased, riyâ, bâtıl inançlar, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından vesvese ve bu hususlarda hatâlara düşmek gibi şeyler içinden geçmiş olabilir ki, bütün bunlarla Allahu Teâlâ'nın gazabına uğramış olabilirsin. Zâhirdeki büyük günahları işleyenin de bâtında, sende olmayan Allah sevgisi, ihlâs, korku ve tâzim gibi hâller bulunabilir de bunlar Allahu Teâlâ'nın onu afvetmesine sebeb olabilirler de perde ortadan kalktığı Kıyâmet günü onu senden daha üstün mevkide görebilirsin. Kendini düşünebiliyorsan; aleyhinde olan, uzak bir ihtimâl de olsa onu yakın görmen doğru olur. Sen başkası hakkında mümkün olanı değil, kendi hakkında tehlikeli olanı düşünmen gerekir. Kimse kimsenin cezâsını çekmediği gibi, başkasının cezâ çekmesi senden bir şey eksiltmez. Bütün bunları düşündüğün takdirde, kendini başkasından üstün görmek ve kibirlenmekten alıkoyacak meşgalen bulunmuş olur. Vehb b. Münebbih anlatıyor: «İnsanda on haslet bulunmadıkça aklı tamâm olmaz.» dedi ve dokuzunu saydıkdan sonra (753); «Onuncusuna gelince; işte bununla berâber yükselir ve kemâle erer,» dedi ve ilâve etti: «Bu da herkesi kendisinden hayırlı ve üstün görmesidir. İnsanları iki fırka hâlinde düşünmeli; bir fırkayı kendisinden üstün, diğer fırkadan da kendini fenâ görerek her iki fırkaya da tevâzu' göstermeli. Kendinden daha iyi olanlarla karşılaştığı zaman, buna sevinmeli ve onlar gibi olmağı temenni

(753) Kibirden emin olmak, rüşd-i me'mûl olmak, dünyalıktan geçim miktârı ile iktifâ etmek, fazlayı infâk etmek, tevâzuu şeref üzerine tercih etmek, zilleti izzetten üstün görmek, ömür boyunca ilim öğrenmekten usanmamak, hayır yollarını araştırmaktan usanmamak, az da olsa verileni çok görmek, çok da olsa verdiğini azımsamak.

1-KÖTÜ 2-İSTEK, NİYET, DUA
3-ÜMİD EDİLEN DOĞRU YOLDA
4-YETİNME
5-AZ HESAB ETMAK

etmeli; kendinden daha kötü olanları gördüğü zaman: «Belli olmaz, belki Allahu Teâlâ bunları bağışlar da ben helâk olurum.» diye düşünmeli, her hâlinde neticeden korkmalıdır. Belki bu adamın gizli iyilikleri var. Allahu Teâlâ'nın kendisinden memnûn olacağı ve benim bilemiyeceğim iyi tavır ve davranışları olabilir demelidir. İşte bu görüşe sâhib olduğu vakit, aklı kemâle erer ve zamânının efendisi olur.» dedi.

Hulâsa, ezelde kötü kimselerden olma ihtimâlini düşünen kimsenin hiç bir sûretle kibirlenmesine[1] yol yoktur. Bu korku kendisine hâkim olduğu zaman herkesi kendisinden üstün görmeğe başlar ki, fazîlet de budur. Nitekim âbidin biri ibâdet etmek üzere dağa çıkar. Bir gece rü'yâsında: «Falan yaşmakcıya git. Senin için duâ etsin.» denir. Âbid dağdan iner, adamı bulur, ne iş gördüğünü sorar. Adam, gündüzleri oruç tutup yaşmak işlerinde çalıştığını, kazandığı para ile âile efrâdını[2] geçindirdikden sonra fazlasını tasadduk[3] ettiğini söyler. Âbid, adamın güzel bir iş yaptığını ve fakat kendisinin dağda sırf ıbâdetle meşgul olmasını daha iyi bulur ve tekrar ibâdetine döner. Yine gece rü'yâsında: «Yaşmakcıya git, ve ona: «Bu yüzündeki sararma nedendir?» diye sor.» denir. Âbid gider yaşmakcıya bunu sorar. Yaşmakcı: «Kimi görürsem, hoş, bu kurtulacak da ben helâk olacağım der ve kendimden korkarım. Yüzümün sararması bundandır.» der. İşte o zaman âbid, yaşmakcının bu korku ile üstünlük kazandığını anlar. Bunun üstünlüğünü ifâde eden âyetler:

يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ

«Rablerine döneceklerinden kalbleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler.» (23 - Mü'minûn: 60),

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

«Onlar ki Rablerinin haşyetinden[4] korkarlardı.» (23 - Mü'minûn: 57).

إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ «Doğrusu bundan önce âilemizin yanında bile korku içinde idik.» (52 - Tûr: 26) Melekler mukaddes, ibâdete devamlı ve günahlardan beri oldukları hâlde, müşfik ve ibâdete devamlı olduklarını bildirmek üzere:

1- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2- FERTLER 3- HARCAMA
4- KORKU VE DEHŞET

﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾ **«Gece gündüz bıkmadan tesbih ederler.»** (21 - Enbiyâ: 20),

«O'nun korkusundan titrerler.» (21 - Enbiyâ: 28) buyurmuştur.

Ne zaman ki, şefkat ve ezeldeki mukadderât korkusu kaybolur, işler son nefesin açıklamasına kalırsa, o zaman kibrin sebebi olan Allah'ın mekrinden emin olmak galebe çalar ve insan helâke sürüklenir. Demek ki kibir, emniyetin delili, emniyet ise tehlikelidir. Tevâzu' ise korkunun delili, korku ise insânı saâdete ulaştıran bir yoldur. Şu hâlde âbidin kibri, insanları hakir görmesi sebebiyle ifsâd ettiği zâhirî amelleri ile ıslâh ettiğinden fazladır.

İşte kibri kalbden çıkaracak yegâne bilgiler bunlardır. Ancak bunları bildikden sonra da nefis bâzan tevâzu' göstermek üzere kibirden uzaklaştığını iddiâ eder ki, yine de yalancı olur. Çünkü yeni bir vak'a karşısında hemen eski hâline dönebilir de verdiği sözde durmayabilir. Bu bakımdan yalnız mârifetle kalmamalı, kibrin heyecanlandığı yerlerde mütevâzilerin nasıl davrandıklarını görmeli ve amel ile bu mârifeti tamamlamağa çalışmalıdır. Gerçi bu hususta nefsini imtihan yolları pek çoktur, fakat içinde olan kibri çıkardığına delâlet eden beş şey ile kendini tecrübeye tâbi tutmalıdır.

KİBRİN İZÂLE OLUP OLMADIĞINI TECRÜBE :

Birinci imtihan : Bir mes'elede emsâli ile kendisini tecrübe etmesidir. Hakikat, akrânından geldiği zaman, bunu ağırlanır ve bunu memnûniyetle kabûl etmezse kendisinde gizli bir kibir var demektir. Bundan Allah'a sığınıp ilim ve amel yolu ile izâlesine çalışmalıdır. İlim yolu ile izâlesi, kendisinin hissetini, ilerdeki tehlikesini ve bu kibrin yalnız Allah'a mahsûs olduğunu bilmesiyledir. Amel ile tedâvisine gelince; hakkı itirâf ağırlığını kendine kabûl ettirmek, dili ile acziyetini izhâr edip bilenlere teşekkür etmek, öğrettiği için memnûniyetini ifâde etmek, zekâ ve ilmini takdir eder mâhiyette konuşmak, hikmet mü'minin kaybıdır, bunu bana gösterdiği için sana müteşekkirim, sa'yin meşkûr olsun, demektir. Biraz zorlama ile olsa dahi, böyle yapa yapa, bunu meleke, tabîat hâline getirir, meleke kesbeder ve bu şekilde hakkı kabûl etmesi kolaylaşır. Böyle vasıflarda bildiği akrânını medh u senâdan çekinirse, kendisinde kibir vardır. Şâyet, yalnızlıkta adamı takdir eder de halk arasında takdir etmezse o zaman kendisinde kibir değil, riyâ hastalığı var demektir. İnsanlara kıymet vermemekle riyâyı tedâvi etmelidir. Şâyet

yalnızlıkta ve halk arasında adamı takdir etmiyorsa, o zaman hem kibri, hem de riyâsı var demektir. Birinden kurtulmadıkça diğerinden de kurtulamıyacağına göre, tehlikeli olan her iki hastalığın tedâvisine baksın.

İkinci imtihan: Emsâl ve akranları ile meclislere gidip yolda onları öne geçirmek ve meclislerde arkada oturmak sûretiyle, kendini tecrübeye tâbi tutmaktır. Şâyet onları öne geçirmek kendisine ağır geliyorsa, kibirlidir. O zaman kendini zorlayarak buna alışmağa ve bu ağırlığı üzerinden atmağa gayret etsin. Bu sûretle kibrini kırmış olur, fakat burada da şeytanın bir aldatma yolu vardır. Kendisi tam kapu dibine çekilir ve bâzı ayak takımlarını, büyükler ile kendi arasında oturtmakla güyâ tevâzu' ettiğini göstermek ister ki, bu, kibrin tâ kendisidir. Çünkü böyle davranmak mütekebbirlerin ağırına gitmez. Güyâ böyle yapmakla hakkı olan üstün makaamı tevâzu' eseri olarak bırakmış olduğu ihamını uyandırır ki, bu da tevâzu libâsına bürünmüş bir nevî kibirdir. Asıl tevâzu' emsâl ve akrânını öne aldıkdan sonra, araya başka ayak takımlarını almadan hemen onları tâkib eden yerde oturmaktır. İşte, kibri kıran bu davranıştır.

Üçüncü imtihân: Yoksulların dâvetine katılmak, arkadaş ve yakınlarının işleri için sokağa çıkmaktır. Bu davranış ağırına gidiyorsa, kendisinde kibir vardır. Bu gibi davranışlar ahlâkî faziletlerden oldukları gibi, bol mükâfatları da vardır. Bunlardan kaçınmak, bâtınî pislikten gelir. Bu işlere devamla içindeki bu pisliği temizlemeğe çalışmalı ve bunu yaparken de kibir hastalığını izâle için bütün anlattığımız bilgileri düşünmelidir.

Dördüncü imtihan: Kendisinin ve arkadaşlarının eşyâlarını bizzât kendisinin sokaktan eve taşımasıdır. Bundan çekinirse, kendisinde ya kibir veyâ riyâ hastalığı vardır. Şâyet tenhâlarda bunu yapmak istemiyorsa, kendisinde bir kibir vardır. Yalnızlıkta yapıp halk arasında yapmak istemezse, riyâkârdır. Bütün bunların, bir an önce tedâvilerine bakılmazsa, tehlikeli kalb hastalıklarındandır. Ne yazık ki insanlar mânevî hastalıkların tedâvisini ihmâl edip, ölüm kendisi için mukadder olan cismin tedâvisi ile meşgul olmuşlardır. Hâlbuki kalblerin saâdeti, selâmetlerine bağlıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de:

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ «Ancak kalb-i selim ile Allah'a varanlar müstesnâ.» (26 - Şu'arâ: 89) buyurulmuştur.

Abdullah b. Selâm bir gün bir bağ odun yüklenmiş gidiyordu. Kendisine:

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-BENZER 3-TAY 4-KİBİRLİ 5-MAHV 6-TASİN OLUNMUŞ 7-SAĞLAM, KUSURSUZ

— Çocuklar ve hizmetçilerin var, bunlar senin bu kadar işini göremiyorlar mı? diye sorduklarında, **A b d u l l a h**:

— Evet, var ve görürler, fakat ben kendimi tecrübe etmek istedim, bakayım nefsime ağır gelecek mi? diye düşündüm, dedi. Ve yalnız azmi ile iktifâ etmedi, bunu fi'len tatbik etmek sûretiyle nefsini tecrübeye tâbi tuttu. Haberde:

مَنْ حَمَلَ الْفَاكِهَةَ أَوِ الشَّيْءَ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الْكِبْرِ

«Meyve veyâ her hangi bir şey'i eliyle evine götüren, kibirden uzaklaşmıştır.» (754) diye vârid olmuştur.

Beşinci imtihan: Eski elbise giymekle olur. Yalnızlıkta bundan hoşlanmazsa kibirli, yalnızlıkta aldırış etmez de halk arasında hoşlanmazsa riyâkârdır. Resûl-i Ekrem de:

مَنِ اعْتَقَلَ الْبَعِيرَ وَلَبِسَ الصُّوفَ فَقَدْ بَرِئَ مِنَ الْكِبْرِ

«Koyun sağan, sof giyen, kibirden kurtulmuş olur.» (755).

Diğer hadîsde:

إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ بِالْأَرْضِ وَأَلْبَسُ الصُّوفَ وَأَعْقِلُ الْبَعِيرَ وَأَلْعَقُ أَصَابِعِي
وَأُجِيبُ دَعْوَةَ الْمَمْلُوكِ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي

«Ben ancak bir kulum, yer üzerinde yemek yerim, sof giyerim, deve sağar ve okşarım. Parmaklarımı sıyırırım, kölelerin dahi dâvetine giderim. Sünnetimden, benim davranışlarımdan yüz çeviren benden değildir.» (756) buyurmuştur.

Rivâyete göre **E b û M û s a e l - E ş ' a r i ' ye**:

— İnsanlar, iyi elbiseleri yok diye Cum'a namazına gelmez oldular, dediklerinde, o da bir kalın abâ giyerek Cum'ayı kıldırmıştır.

İşte âdi ve eski elbise giymek, riyâ ile kibrin toplandığı bir yerdedir. Görünüşle alâkalı olan riyâ, yalnızlıkla alâkalı olanı kibirdir. Bunları bil de korun. Bilmeyen kötülüğe düşer, hastalığı bilmeyen tedâvisine bakmaz.

(754) Beyhakî, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.
(755) Beyhakî, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.
(756) Bâzı kısımları yukarda geçmiştir.

1- YETİNME
2- AMEL OLARAK

10 uncu BEYÂN :

TEVÂZU' AHLÂKINDA RİYÂZETİN SON HADDİ

Bilmiş ol ki; tevâzuun da diğer huylarda olduğu gibi, aşırı tarafları ile orta derecesi vardır. İfrât derecesine, kibirlenmek, tefrît derecesine de hissetlenme ve zillet denir. Orta dereceye de tevâzu' adı verilir. Makbûl olan tevâzu, zillet ve hisset derekesine düşmeyen tevâzu'dur. Zira her şey'in aşırı tarafları mezmûmdur. Allah katında en sevimli olan, orta derecelerdir. Emsâllerinden ileri geçmek isteyen, mütekebbir, geride kalan da mütevâzidir; yâni şey'i hakkı olduğu yerin alt kademesine koymaktır. Âlim, bir yaşmakçı kendisine geldiği vakit, onun için eğilip alçalır ve onu kendi yerine oturtur, sonra ayakkabılarını çevirir ve kendisini kapuya kadar uğurlarsa, zillete düşmüş olur ki, bu, makbûl değildir. Allah katında makbûl olan, adâlet ve itidâldir. Yâni herkese hakkını vermektir. Bu gibi tevâzuu, insan akrânına karşı yapmalıdır. Gelişi güzel insanlara karşı tevâzu, onlara kıyâm etmek, güler yüzlü olmak, suâl ve dâvetlerine icâbette yumuşak davranmak, ihtiyaclarına gitmek ve benzeri şeylerle olur. Ayrıca kendini onlardan üstün görmemek, tahkir etmemek, küçümsememek ve son nefesi bilemediği için kendisini üstün görmemekle olur.

Demek ki, tevâzu' sâhibi olmak için tâkib edeceği yol, emsâline ve kendi mâdûnuna tevâzu' göstere göstere, güzel âdetlerde onu meleke hâline getirmektir. Bu sâyede kibri de yok eder. Şâyet her güzel âdetlerde tevâzu' kendisine kolay geliyorsa, kibirden kurtulmuştur. Şâyet ağırlanarak tevâzu' göstermeğe gayret ediyorsa, bu adam aslında mütevâzî değildir. Her hangi bir şey'e ahlâk denebilmek için, insandan kolaylıkla sâdır olması lâzımdır. Zoraki hareketlere ahlâk denmez. Şâyet tevâzu', kendisini zillete düşürecek derecede kolaylaşmışsa, o zaman kendini bir derece yükseltmeğe gayret etmelidir. Zira mü'mine zillet yaraşmaz. Bunun için sırât-ı müstakim olan itidal ve orta dereceyi bulmağa çalışmalıdır. Orta derece, diğer huylarda olduğu gibi tevâzu'da da kapalıdır. Ortanın altına düşmeğe t e m e l l ü k denir ki, tekebbür tarafından ehvendir. Nitekim malda sehâvetten, israf tarafına meyletmek de, cimrilik tarafına meyletmekten daha ehvendir. Fakat cimrilik ile isrâfın son hadlerinin ikisi de mezmûm ve biri diğerinden daha fâhiştir. Kibir ve zilletin de son hadleri mezmûm, fakat biri diğerinden daha çirkindir. Mutlak sûrette makbûl olan, itidâle riâyet ederek eşyâyı yerine koymaktır. Bu da şeriat ve âdet örfü ile bilinir.

Kibir ve tevâzu' bahsinden bu kadarı ile iktifâ edelim.

1-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 2-KÖTÜ 3-BENZER 4-KİBİRLİ
5-TEVAZUKAR 6-HAKARET 7-AŞAĞISINDAKİNE 8-DOĞRU YOL
9-MÜLK EDİNMEK, SAHİP OLMAK 10-KİBİRLENME 11-AŞAĞI
12-SAHAVET 13-HASİS 14-TERBİYESİZ
15-ADET VE GENELE UYGUN 16-YETİNME

İKİNCİ KISIM

İKİNCİ KISIM UCUB HAKKINDADIR

Burada ucbun zemmi, âfetleri, ucbun ve nazlanmanın hakikati, târifleri, icmâlen ucbun ilâcı, kendisi ile ucub yapılan şeylerin kısımları ve tedâvilerinin tafsilâtı anlatılacaktır.

11 inci BEYÂN: UCBUN ZEMMİ VE ÂFETLERİ

Bilmiş ol ki; u c u b, kitâb ve sünnet ile zemmedilmiştir. Nitekim ucb'u inkâr sadedinde, Allahu Teâlâ:

﴿ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا ﴾

«Huneyn günü çokluğunuz o zaman size ucub vermişti de bu, size bir şey'i gidermiye yaramamıştı.» (9 - Tevbe: 25) buyurmuştur.

Kâfirlerin de kal'alarına ve şevketlerine güvenerek ucublanmalarını reddetmek üzere: ﴿ وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴾

«Hâlbuki onlar, sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı.» (18 - Kehf: 104)

﴿ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا ﴾

«Onlar da kal'alarının kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Amma Allah'ın azâbı onlara beklemedikleri yerden geldi.» (59 - Haşr: 2) buyurmuştur ki, bu da amel ile ucublanmağa râcidir. İnsân oğlu isâbetli amelinde kendini beğendiği gibi, bâzan hatâlı amelinde de kendini beğenir. Resûl-i Ekrem de:

ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ شُحٌّ مُطَاعٌ وَهَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ

«Üç şey helâk edicidir: İtâat edilen aşırı cimrilik, uyulan hevâ-i nefis ve kulun kendini beğenmesidir.» (757) buyurmuştur.

Bu ümmetin sonunu anlatmak üzere S a ' l e b e ' ye hitâben:

---

(757) Buhârî, Kays'den rivâyet etmiştir.

1- GURUR, KENDİNİ BEĞENME
2- KÖTÜLENME 3- BELA 4- ÜMİTLİ 5- HASİS
6- İSTEK

...ذا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ بِنَفْسِكَ

«Peşinden gidilen cimriliği, uyulan nefsâni arzûları ve her re'y sâhibinin kendi re'yini beğendiğini gördüğün zaman, artık kendi başının çâresine bak.» (756) buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (R.A.): «Helâk iki şeydedir. Bunlar; ümidsizlik ve kendini beğenmektir.» demiştir. Bunları bir arada anlatmasının sebebi, saâdete ulaşmanın çâresi sa'y u gayret ve ciddiyetle aramak sâyesindedir. Ümidini kesen kimsede bunlar olmaz. Kendi kendini beğenen de murâdına nâil olup saâdete ulaştığını sanarak sa' y u gayret göstermez. Ucublanan kimse, her şey'in kendisinde mevcûd olduğunu sanır ki, insan, vâr olan şey'i aratmaz. Ümidsizliğe düşen de her şey'i muhâl zanneder ve muhâlin peşine düşmez. Birine göre saâdet mevcûd; diğerine göre ise muhâldir. Bu bakımdan bu iki vasfın sâhibi helâk olmuştur. Allahu Teâlâ da: فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ «Nefsinizi tezkiye etmeyiniz.» (53 - Necm: 32) buyurmakla ucbu yasaklamıştır. Nitekim İbn Cüreyc, bu âyetin tefsirinde: bir iyilik yaptığın zaman, ben bunu yaptım deme, demiştir. Zeyd b. Eslem de: onu bir iyilik sanmayın, onu iyilik olarak kabûl etmek kendini beğenmektir, dedi.

Uhud cenginde Talha (R.A.) kendi hayâtını fedâ ederek Resûl-i Ekrem'i öyle müdâfaa etmişti ki, elinden büyük yara almıştı. Yapmış olduğu işin ehemmiyetini düşünerek biraz kendini beğenir gibi olmuştu. İnce sezişe sâhib olan Ömer (R.A.) Talha'nın (R.A.) bu hissiyâtını sezer sezmez: «Resûl-i Ekrem'i müdâfaa ettiği günden beri Talha'nın yüzünde bir ucub eseri tezâhür ediyor.» dedi. Buna rağmen Talha (R.A.), bu ucbunu ne açıkladı, ne de bu yüzden kimseyi tahkir etti. Şûrâ zamânı İbn Abbâs (R.A.) Ömer'e (R.A.)

— Talha'yı nasıl görürsün? diye sorduğunda, o:

— Onda ucubdan bir miktar koku vardır, dedi. Talha (R.A.) gibi kimseler ucubdan kurtulamazsa, bundan sakınmayan zayıflar kendilerini nasıl koruyabilirler?

---

(756) Bezzâr ve İbn Hibbân Zu'afa'da rivâyet etmiştir.

1-HASİS 2-GURUR, KENDİNİ BEĞENME 3-İMKANSIZ
4-SAFLAŞTIRMA 5-HAKARET

Mıtraf diyor ki: «Gece uykusuna yatıp sabahleyin pişmân olarak kalkmam. Gece ibâdet edip sabahleyin kendimi beğenmemden benim için daha sevimlidir.»

Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

«وَلَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَشِيتُ عَلَيْكُمْ مَا هُوَ أَكْبَرُ مِنْ ذَٰلِكَ الْعُجْبُ الْعُجْبُ»

«Siz hiç günâh işlemeseniz bile ben onun daha büyüğünden sizin için korkardım. O da ucubdur, ucubdur.»

Görülüyor ki, Resûl-i Ekrem ucbu günahların en büyüklerinden addetmiştir.

Bişr b. el-Mansûr, ibâdete fazla devâm ettiği için, onu görenler hemen Allah'ı ve ölümü hâtırlardı. Bir gün namazı fazla uzattı. Ardından adamın biri seyrediyordu. Bunun farkına varan **Bişr**: «Sen benim ağır kıldığıma bakma, aslında bu, mühim bir şey değildir. **İblis** de uzun zaman melekler arasında ibâdet ettikten sonra gideceği yere gitti.» dedi.

Hz. **Âişe'ye**:

— İnsan ne zaman isâet eder? diye sorduklarında, Hz. **Âişe**:

— İhsân ettiğini zannettiği vakit, diye cevâb vermiştir. Nitekim Allahu Teâlâ: وَلَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى **«Menn ü ezâ ile sadakalarınızı ibtâl etmeyiniz.»** (2 - Bakara: 264) buyurmuştur. **Menn** [minnet altına almak], verdiğini büyültmenin, büyük görmenin neticesinde olur. Ameli büyültmek ise ucubdur.

12 nci BEYÂN: UCBUN ÂFETİ

Bilmiş ol ki; kendini beğenmenin âfetleri büyüktür. Yukarda anlattığımız gibi, kibrin sebeblerinden biri ucub olduğuna göre, ucub kibre dâvet eder ve ucubdan kibir doğar. Kibirden ise, sayılamıyacak kadar âfetler meydâna gelir. Bu, ucbun kullar arasındaki kötülüğüdür.

Allah'a karşı kötülüğüne gelince; ucub, günahları unutturur ve onlara karşı ihmâl etmeğe, onları hâtırlayıp araştırmamağa sebeb olur. Çünkü ucub, kendini bu gibi araştırmadan müstağnî kılar, hâtırladıklarına da ehemmiyet vermez olur. Telâfisine çalışmaz. Onların bağışlanmış olduğunu sanır.

İbâdet ve amellere gelince; onları beğenir, ibâdet yapıyorum diye böbürlenir. Allah'ın tevfikıyle ibâdet ettiğini unutur. İbâdetini beğendikçe

1- KÖTÜ İŞ İŞLEME
2- BELA
3- KENDINI BÜYÜK GÖRME
4- İHTIYAÇSIZ

de âfetlerini görmez olur. Amelin âfetlerini araştırmayanın gayretlerinin çoğu boşa gider. Zîra zâhirî amelleri hâlis olmadıkları vakit faydaları azalır. Bu hâlleri, kendini beğenenler değil, korku içinde olanlar araştırır. Ucûb sâhibi kendini ve fikrini beğenir, Allah'ın mekrinden emîn olur, Allah katında mevki sâhibi olduğunu sanır, Allah'a karşı kendini hak sâhibi iddiâ eder. Ucûb, kendini övüp tezkiye etmeğe kadar sürükler. Kendini beğenmek, istişâre, istifâde ve suâlden kendisini alıkor. Hatâ da olsa kendi buluşlarına sevinir, âdeta bir diktatör, müstebit hâline gelir. Söz dinlemez, nasîhata kulak asmaz olur. Herkesi câhil görür, kendi hatâsında ısrâr eder. Bu görüşü dünyâlık ise, onu tahakkuk ettirmeğe çalışır. Akaaid ile alâkalı dinî bir mes'ele ise hatâlı görüşünde ısrâr ettiği için helâke gider. Eğer bu hususlarda kendini tasdik etmezse, Kur'ân'ın nûru ile nurlansa, din âlimlerinden istifâde etse, ilim meclislerine devâm etse de basîret sâhiblerinden müşküllerinin hâlline çalışsa hakkı bulurdu. İşte bunlar ve benzerleri ucbun âfetleridir. Bunun için tehlikelidirler. Artık ben müstağnî oldum, aradığımı ve istediğimi buldum, diyerek sa'y u gayretten tenbellik ile geri kalması, ucbun en büyük tehlikelerindendir. Bu, şübhe getirmeyecek şekilde açık bir helâktir.

Allah'tan yardım dileriz.

13 üncü BEYÂN:

UCUB VE IDLÂLİN HAKÎKATİ VE TÂRİFLERİ

Bilmiş ol ki; ucûb ve kendini beğenme, mutlak sûrette kemâl sayılan bir vasıf ile olur. Bir âlimin; ilim, amel, servet ve diğer vasıflarla kemâl bulmasında iki hâli vardır:

ÂLİMİN KEMALÂTI YOLUNDAKİ İKİ HÂLİ

Birincisi: Bu varlıkların bir anda yok olup gitme tehlikesinden korku üzere olmasıdır ki bu, ucub değildir.

İkincisi: Bütün bu varlıkların yok olabileceğinden korkmaz da, kendi kazancı olmayıp Allahu Teâlâ'nın bir lûtfu olduğunu bilerek bu varlıklar ile sevinmektir. Bu da ucub değildir. Bu iki hâlin dışında üçüncü bir hâl var ki, ucûb odur. O da, bütün bu varlıkların yok olabileceğini hâtırından bile geçirmeyip varlıkları ile sevinmek, onlara bağlanarak bu sevinci, Allahu Teâlâ'nın bir lütuf ve ihsânı olması bakımından değil, mutlak sûrette bu varlığın bir kemâl, ni'met, hayır ve üstünlük olması bakımından bilmesidir. Yâni bunlarla ferahlanması bunların kendi vasfı olması bakımındandır. Ne vakit Allahu Teâlâ'nın lûtfu olduklarını ve dilediği vakit bunları alacağını bilirse; o zaman ucbu kırılır, fakat

1-BELA 2-KENDİNİ BEĞENME 3-HİLE 4-SAFLAŞTIRMA
5-MÜSTAĞİLLİK 6-BİLGİSİZ 7-GERÇEKLEŞTİRME 8-AKİDELER
9-İHTİYAÇSIZ 10 NAZLANMA

bunları kendisinden bildiği müddetçe ucba devâm eder, kendisini beğenir.

Demek ki ucub, verilen ni'meti veren Allahu Teâlâ'ya nisbet etmeden onu kendine mâl edip ona bağlanmaktır. Şâyet ni'metin Allah'dan olduğunu, fakat kendisi amel ve kerâmetiyle buna hak kazandığını ve artık bu vaziyet karşısında bu varlıklarının elinden alınmasının çok uzak bir ihtimâl olduğunu düşünürse buna da İ d l â l [nazlanmak] denir. Yâni ameli ile nazlanıyor: «Bu benim çalışmam karşılığıdır, hakkımdır.» gibi bir davranıştır. Başkasına verdiği şeyi çoğunsayıp onu minnet altına almağa da u c u b denir. Şâyet onu işinde çalıştırır ve zor şeyler teklif ederse, buna idlâl denir. Katâde Allahu Teâlâ'nın :

﴿وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ﴾ «Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.»

(74 - Müddessir; 6) buyurduğu âyetin tefsirinde: «Amelin ile idlâl etme.» demiştir.

Haberde :

﴿إِنَّ صَلَاةَ الْمُدِلِّ لَا تَرْفَعُ فَوْقَ رَأْسِهِ وَلَأَنْ تَضْحَكَ وَأَنْتَ مُعْتَرِفٌ بِذَنْبِكَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَبْكِيَ وَأَنْتَ مُدِلٌّ بِعَمَلِكَ﴾

«Ameli ile nazlananın namazı başından yukarı geçmez, yâni Allah'a yükselmez. Günâhını kabûl ve mûterif olduğun hâlde gülmen, amelinle nazlandığın hâlindeki ağlamandan senin için daha hayırlıdır.» diye vârid olmuştur.

İ d l â l, ucubdan sonra gelir. İdlâl eden, ameli ile nazlanan herkesde ucub vardır. Lâkin her ucub sâhibinde idlâl yoktur. Çünkü ucub, kendini beğenmek ve varlıklarını büyük görmekten ibârettir. Bu adam, yaptığının karşılığında bir mükâfat beklemez, yalnız kendini beğenir, fakat idlâl, yaptığını beğenmekle berâber mükâfat beklemektir. Benim duâmın kabûl edilmesi lâzım, nasıl olur da dileğim kabûl edilmez? Kötü bir insânın dileğinin reddine aldırış etmez de kendi duâsının reddine şaşar. İşte bu, hem ucub, hem de idlâldir. Aynı zamanda kibrin başlangıç sebeblerindendir.

14 üncü BEYÂN : İCMÂLEN UCBUN TEDÂVİSİ

Bilmiş ol ki; her hastalığın tedâvisi, onu, sebebinin zıddı ile karşılaştırmaktır. Ucub hastalığının illeti, sırf cehâlet olduğu için tedâvisi de an-

1- İTİRAF EDEN 2- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME
3- KISACA 4- BİLGİSİZLİK

cak cehâletin zıddı olan ilimdir. Meselâ, ucbu, kulun irâdesi ile yapılan bir işde tatbîk edelim. Bu da ibâdet, sadaka, cihâd ve halkı sevk u idâre gibi, insânın kendi irâdesi altında olan bu gibi işlerle ucublanması, kendi irâdesi dışında kalan güzellik, kuvvet ve neseb gibi şeylerle ucublanmasından daha kuvvetlidir. Buna göre deriz ki:

Kulun, ucublandığı vera', takvâ, ibâdet ve diğer amelleri ile kendini beğenmesi, ya bu amellerin kendisinde yapılması, yâhut da kendisi tarafından yapılması için olur. Şâyet, ibâdetlerin kendisinde yapıldığı için kendini beğeniyorsa, kendisi ibâdetin mahalli oluyor ki, burada kendini beğenecek bir taraf yok. Zira mahall işe musahhardır. İcad ve tahsîl bakımından mahallin bir kıymeti yoktur. Şâyet kendisinden ve kendi kudret ve ihtiyârı ile yaptığına dâir ucublanıyorsa, amelini başlayıp tamamladığı kudret, irâde, a'zâ ve diğer sebebler üzerinde düşünmesi gerekir. Bu ni'metleri karşılıksız olarak Allahu Teâlâ kendisine vermişse, ucbu kendisine değil, Allah'ın cûd ve keremine olmalıdır ki, hakkı olmayan şeyleri kendisine vermiş ve onu başkaları üzerine tercih etmiştir. Hiç bir nitelik gözetmeden ve hiç bir tercih hakkı olmayan bir kimseye bir efendi bir ikramda bulunursa, burada ucublanacak olan, ikrâm olunan değil, ikrâm edendir. İkramda bulunan bir hükümdâr ise, bu, ne âdildir deyip ona ucublanmak lâzımdır. Demek ki burada da bu ni'metleri karşılıksız Allahu Teâlâ verdiği için adam, kendini değil, veren Allah'ın lûtfuna ucub edecektir. Şâyet, benim mânevi bir husûsiyetim var, onun için bana ikrâm etti, dersen, o mânevi husûsiyeti karşılıksız olarak sana veren kimdir? O, değil midir? Bu, hükümdârın biri, sana bir at bahşedip, senin aldırış etmediğin, sonra da sana bir köle verdiği vakit, benim atım olduğu için bana köleyi vermiştir, diye kendini beğenmeğe kalkışmana benzer. Hâlbuki atı da sana veren odur. Sen, onun cûd ve sehâvetine şaşmayıp kendini beğenmen, ahmaklıktır. Mâdem ki hepsi ondandır, onun cömerdlik ve fazîletine hayrân olmalısın, yoksa kendi kendini beğenmemelisin.

Şâyet ucublandığın sıfat başkasından ise, bu sıfat ile ucublanmak uzak bir ihtimâl değildir. Bu, hükümdârlar hakkında düşünülebilirse de, mevsûf ile sıfatı îcâd eden Allah hakkında düşünülemez. Sen kendi ibâdetine ucublanırken, ben Allah'ı sevdiğim için Allah beni muvaffak kıldı, dersen, deriz ki; Allah sevgisini sana veren kimdir? Yine O değil midir? Demek ki, sevgi de ibâdet de Onun ni'metidir, karşılıksız bunları sana vermiştir. Sevgi ve amelin, amel ve sebeblerinin Onun tarafından sana verilmiş olması ile, ucub, kendine değil, Onun cûd ve kereminedir.

O hâlde artık âbidin, ibâdetiyle; âlimin, ilmiyle, güzelin, güzelliği ile ve zenginin de zenginliği ile ucublanmasının bir mânası yoktur. Çünkü bunların hepsi Allahu Teâlâ'nın fazlıdır. Kendisi ise ilâhi fazlın te-

1 BILGISIZLIK 2-KENDINI BEĞEN 3-ŞÜPHELİLERDEN SAKINMA
4-YER 5-TABİ 6-CÖMERTLİK 7-ADALETLİ 8-EL AÇIKLIĞI
9-VASIF

celligâhıdır. Kendisi dahî Onun lûtfundandır. Daha nesine ucublanacaktır. Şâyet: «Ben amelimi unutamam, onu ben yaptım. Ben yaptığım için Allah'dan mükâfatımı beklerim. Yapmasam bir şey beklemezdim. Ameller ihtira' yolu ile Allahu Teâlâ'nın mahlûku iseler, daha ben sevab nasıl bekleyeyim? Şâyet ameller benim kudret ve irâdemle iseler neden kendimi beğenmeyeyim?» dersen;

Bilmiş ol ki; sana verilecek cevâbın yönü ikidir. Birincisi, sarih bir hak, ikincisi müsâmaha yolu iledir.

Birincisi: Sarîh hakka gelince; kudret, irâde ve hareketin hepsi Allahu Teâlânın yaratması ve icâd etmesi iledir. Kaldığını da, yaptığını da andığını da hadd-i zâtında anan ve yapan Allah'dır. İşte bu, baş gözünden daha bâriz bir müşâhede ile basiret erbâbına keşfedilen bir hakikattir. Seni, a'zâlarını, onlardaki kuvvet ve kudreti, senin için akıl, ilim ve irâdeyi yaratan Odur. Bunlardan birini kaldırmak istesen yapamazsın. Sonra a'zâlarında hareketleri yarattı. Bu hususta, senin en ufak bir dahlin olmadı. O, istediği ve dilediği tertib üzere onları yarattı. Meselâ, a'zâlarda kuvveti yaratmadan hareketi yaratmadı. Onun hilkatte tedriciliği seni şübhelendirdi de amelini senin icâd ettiğini hayâl ettirdi. İşte sen, burada aldandın. Bunun izâhı, Allahu Teâlâ'nın halkettiği amele mükâfat vermesi, Şükür Kitâbı'nda ele alınacaktır. Oraya bakarsınız.

İkincisi: Şimdi biz senin müşkülünü ikinci cevâb ile kaldırmağa çalışalım. Biliyorsun ki, bu cevâb müsâmaha yolu ile verilen cevabdır. O da amelini kendi kudretinle yaptığını sanmandır. Kudretin nerden geliyor? Amel, senin varlığına bağlıdır. Varlığın, amelinin varlığı, irâde, Kudret ve diğer amel sebebleri hiç biri senden değil, hepsi Allah'tandır. Amel kudret ile yapılıyorsa, kudret onun anahtarı demektir. Bu anahtar ise, Allah'ın yed-i kudretindedir. Anahtarı vermedikten sonra sen o ameli yapamazsın. İbâdetler, insânı saâdete ulaştıran hazinelerdir. Anahtarları kudret, irâde ve ilimdir. Bunlar da Allah'ın kudret kabzasındadır. Meselâ, bütün dünyâ hazînelerinin bir kal'ada toplandığını ve anahtarının da muhâfaza altında bulunduğunu farzetsen, bin sene onun etrâfında dolaşsan, bir kuruşunu bile göremezsin. Hattâ yalnız anahtarı verip kapuya yaklaştırmakta da vaziyet aynıdır. Hazinedâr, anahtarları sana teslim edip hazîneyi açarak para almağa izin verse, o zaman elini uzatıp parayı alabilirsin, fakat parayı alırken kendi kendini mi beğeneceksin, yoksa bu imkânı sana bahşedenin fazlına mı hayrân olacaksın? Şübhesiz bunu hazînedârın bir lûtfu olarak kabûl etmen lâzımdır. Çünkü eli uzatıp parayı almak kolay, aslolan anahtarı teslim edip para almağa müsâade etmektir. Bunu da yapan Hâzindir. Bunun gibi, irâde ve hareket kudretlerini yaratıp bütün mânileri ortadan kaldırmak sûretiyle amel im-

1-YARATMA
2-AÇIK, KURTARAN
3-HOŞ GÖRÜLÜK
4-ZAHİR AÇIKÇA
6-EL

kânını ve bütün sebebleri sağlayan Allahu Teâlâ'dır. Bunların hiç birinde senin bir dahlin yoktur. Şaşılacak şey, bu imkânları sana bahşedene şükretmeyip kendini beğenmendir. Seni kötüler üzerine tercih eden O'dur. Kötülük sebeblerini senden kaldıran Odur. Kötülük sebeblerini başkalarına musallat edip seni onlardan koruyan da Odur. Onlara bütün kötülük sebeblerini hazırlamış, sana iyilik sebeblerini. Bu sebeblerde onlar kötülüklerine devâm ederken sana iyilikleri müyesser kılmıştır. Bunları yaparken, ne senin geçmiş bir iyiliğin, ne de fâsıkın geçmiş bir kötülüğü vardı. Fazl u keremiyle seni iyiliklere ihtiyâr ve tercih etmiş, adâletiyle fâsıkı bunlardan uzaklaştırmıştır. Bütün bunları bildikden sonra daha nasıl kendi kendine ucublanıp[1] duruyorsun?

Demek ki, mukadderâta[3] senin gücünün yetmesi, Allah'ın sana bahşettiği ve aksine imkânın olmayan sebebler iledir. Âdetâ bu işe seni O mecbûr etmiştir. Bu vaziyet karşısında yaptığın iyiliklere şükür ve minnet sana değil, bu imkânları bahşedenedir. Tevhîd ve Tevekkül Kitâbı'nda sebeb ve müsebbiblerin[4] teselsülü[5]. Allah'tan başka fâil-i[6] hakikî ve Hâlikın bulunmadığı anlatılacaktır.

Şaşılacak şu adamdır ki, Allahu Teâlâ kendisine akıl ve ilim verip de servet vermediği ve serveti câhil[7] ve ahmak kimseye verdiği vakit: «Bu doğru değil, servet bana lâyık idi. Benim bu kadar aklım ve ilmim vâr iken geçinecek ekmek bulamıyorum. Şu câhil[7] ve gaafil[8], ni'metlere garkolmuştur.» diyerek dış görünüşü ile âdeta bunu zulüm gibi göstermeğe cür'et eder. Aldanmış olan bu adam düşünmez ki, ilim, akıl ve serveti, Allahu Teâlâ kendisinde toplayıp câhil[7] ahmağa bir şey vermese, asıl zulme benzeyen bu olabilirdi. Zira câhil fakir; «Yâ Rab, neden hem akıl, hem serveti ona verdin de bana bir şey vermedin. Her ikisini de bana versen veyâ hiç olmazsa birini bana versen olmaz mıydı?» diyebilirdi. Hz. Ali'ye (R.A.):

— Niçin çok akıllı kimseler fakir oluyor? dediklerinde, Hz. Ali:

— Kulun aklı rızkına mahsûb[9] edilir, demekle buna işâret etmiştir. Yine şaşılacak bir cihet, akıllı ve âlim fakir, câhil[7] zengini kendisinden daha iyi görür. Hâlbuki, ver aklını da al onun servetini desek onu da kabûl etmez. İşte bu kendisindeki akıl ni'metinin ahmaktaki servet ni'metinden daha üstün olduğunu bildiğine delâlet[10] eder. Daha bunda şaşılacak ne vardır? Güzel ve fakat yoksul bir kadın süs ve zinetleri çirkin bir kadında gördüğü zaman: «Böyle şey olur mu? Bunlar bana yakışırdı.» der. Hâlbuki bilmez ki, onun güzelliği de rızkına mahsûbdur. Buna rağmen kendisine: «Ver güzelliğini, al incileri.» desen, onu aslâ kabûl etmez. Bu da Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği güzellik ni'metinin incilerden daha kıymetli olduğunu gösterir. Hikmet sâhibi akıllı bir âlimin: «Yâ

1- ŞAŞIRAN 2- GURUR, KENDİNİ BEĞENME 3- KADER 4- VESİLE
5- ZİNCİRLEME 6- İŞ SAHİBİ, İŞİ GÖREN 7- BİLGİSİZ 8- HABERSİZ
9- HESABLANMIŞ, SAYILMIŞ 10- İŞARE

Rab, niçin beni dünyâlıktan mahrûm ettin de onu câhillere verdin.» diye meydâna çıkması, hükümdârın bir at bahşettiği kimsenin: «Benim at'ım var, bana niye köle vermedin?» demesine benzer. Buna karşı hükümdâr: «Ben sana at'ı vermesem, sen böyle bir hak iddiâsında bulunabilecek mi idin?» der. Bunlar câhillerin kurtulamıyacağı bir takım evhâm ve hayâlâttır, hepsinin kaynağı cehâlettir. Bu evhâm, kulun kendisi de dâhil olmak üzere, ameli ve vasıflarının hepsi için bir karşılıksız, Allah tarafından verilmiş birer ni'met olduğunu bilmekte zâil olur. İşte bu ilim, u c û b ve i d l â l ' i ortadan kaldırır. Bunun yerine, huzû ve şükrü getirir de, bu ni'metin yok olmasından dâimâ korkar. Bunu böyle bilen kimsenin ilim ve ameli ile ucba düşmesi düşünülemez. Çünkü hepsinin Allah'tan olduğunu biliyor. Bunun için D â v u d aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya :

— Yâ Rab, hiç bir gece yok ki Âl-i Dâvud'dan ayakta bulunan olmasın. Hiç bir gün yok ki, D â v u d oğullarından oruç tutan bulunmasın, demiştir.

Diğer rivâyette :

— Hiç bir sâat geçmez ki, D â v u d oğullarından sana ibâdet eden bulunmasın. Mutlaka ya namaz kılar, ya oruç tutar veyâ seni zikrederler, deyince, Allahu Teâlâ :

— Yâ Dâvud! Bu imkân onlara nerden verildi? Bu, ancak benim lûtfumdur. Benim yardımım olmasa, kendi nefisleri ile başbaşa kalsalar, bunların hiç birini yapamazlardı. Ben seni kendi başına bırakırım, buyurdu.

İ b n A b b â s (R.A.) diyor ki: «D â v u d aleyhisselâmın ibtilâsı, ameli ile ucublanmasındandır. Zira o, i d l â l yolu ile ameli Âl-i Dâvud'a izâfe etmiştir. Bunun üzerine kendi kendine bırakıldı, kendisinden zelle sâdır oldu. Nâdim ve peşiman oldu ve dedi ki :

— Yâ Rab, İsrâil oğulları, İ b r â h i m, İ s h â k ve Y â k u b adına senden istekte bulunurlar. Allahu Teâlâ :

— Ben onları ibtilâ ve imtihân ettim, onlar sabrettiler, buyurdu. D â v u d aleyhisselâm :

— Ben de ibtilâ olursam, sabrederim ve vaktinden önce amel ederim, dedi. Allahu Teâlâ :

— Ben onları ne ile ve ne zamân ibtilâ edeceğimi kendilerine bildirmedim, fakat sana haber veriyorum: Seni yarın bir kadın ile ibtilâ edeceğim, kendini koru, buyurdu ve Dâvud'un ibtilâsı da böyle başladı.» (759)

---

(759) Dâvud aleyhisselâm mevkiinin yükselmesi için bir belâ ile ibtilâ edilmesini istemişti. Bir çok kitablara girmiş olan Urviyâ macerasının husûle gelmiş olduğu söylenirse de, vasıflarından birisi ismet olan peygamberler hakkında

1-KURUNTULAR
2-HAYAL
3-BİLGİSİZLİK
4-GEÇİCİ
6-TEVAZU
7-BELAYA UĞRAMA
8-İSNAD
9-BÜDRAMA MEYDANA GELDİ

Yine bunun gibi Resûl-i Ekrem'in Ashâbı, H u n e y n cenginde Allahu Teâlâ'nın kendilerine olan fazl u keremini unutarak çokluklarına güvenip kendilerini beğendikleri için mağlûb olmuşlardır. Nitekim Âyet-i Celîle'de:

وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ
الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ

1

«Huneyn günü çokluğunuz size ucub vermişdi de bu, size bir şey'i gidermeye yaramamıştı. Yeryüzü, o genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti. Nihâyet gerisin geri dönüp gitmiştiniz.» (9 - Tevbe: 25) buyurmuştur.

İ b n U y e y n e 'nin rivâyetine göre E y y û b aleyhisselâm:

— Allah'ım, beni bu belâ ile ibtilâ ettin, fakat ben dâimâ senin emr ü irâdeni, arzû ve isteklerim üzerine tercih ettim, dedi. Kendisine:

— Bu şekil davranma kaabiliyeti sana nereden geldi? diye nidâ gelince, Eyyûb aleyhisselâm başına toprak serperek:

— Senden[3] geldi, yâ Rab, demek sûretiyle, bu cihet unuttuğundan ötürü hemen rücû' ederek o imkânı bahşedenin Allahu Teâlâ olduğunu bildi. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا

«Allah'ın size lûtf u merhameti bulunmasa, hemen hiç biriniz ebediyyen temize çıkamazdı.» (24 - Nûr: 21) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem de insanların hayırlısı olan Ashâb'ına hitâben:

مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ يُنْجِيهِ عَمَلُهُ وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ،

---

böyle şeyleri[4] düşünmek en büyük günahlardandır. Allahu Teâlâ bir peygamberi bu şekilde ibtilâ etmez. Meselâ, İbrâhim'i oğlunu kurban kesmekle, Yâkub'u oğlunu kaybettirmekle, İshak'ın göz nûrunu almakla ibtilâ etmiştir. Bunlarla U r y i y a arasında hiç bir benzerlik yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'in bu husûs ile alâkalı âyetinden anlaşıldığı gibi, Dâvud aleyhisselâm'ın zellesi: Dâvâcı: «Bu adamın 99 koyunu ve benim de tek koyunum olduğu hâlde bunu da elimden almak istiyor.» demesi üzerine, dâvalının müdâfaasına lüzum görmeden hemen hüküm verip: «Sana zulmetti» demesidir. İşte zellesi budur. Diğer hikâyeler tamâmen uydurma ve asılsızdır.

1-GURUR, KENDINI BEĞENME 2-BELAYA UĞRAMA 3-VAZGEÇME
4-BUDRAMA

— **Sizden hiç birinizi ameli kurtaramaz,** buyurdu. Kendisine :

— Seni de kurtaramaz mı? diye sormaları üzerine, Resûl-i Ekrem :

— **Beni de kurtaramaz, ancak Allahu Teâlâ beni rahmetine daldırırsa başka,** buyurmuştur. (760) Bunu dinleyen Ashâb-ı Kirâm'ı, o kadar temiz kalbleri ve hâlis amelleri karşısında :

— Keşke saman, çer-çöp ve toprak olaydık, derlerdi. Daha nasıl olur da aklı başında bir insan ameline mağrûr olur, nazlanır da kendi âkıbetinden korkmaz.

İşte bütün bunlar, ucub hastalığını kalbden çıkarmanın belli başlı ilâçlarıdır. Ne zaman insânın kalbine ucub gelirse, hemen bu ni'metin elinden gitme tehlikesini gözönüne alarak, ucubdan vaz geçmelidir. Hattâ kâfirlere bakarak, daha önce bir günâh işlemedikleri hâlde nasıl fâsık ve kâfir olduklarını düşünüp bu âkıbete uğramaktan korkmalı ve hiç bir cinâyeti olmayanı, bu mânevî ni'metlerden mahrûm etmekte aldırış etmeyen ve hiç bir karşılıksız bağışda bulunan Allahu Teâlâ'nın verdiği ni'metlerden de geri döneceğini hâtırlayarak kendine çeki-düzen vermelidir. Nice mü'minler mürted, nice âbidler fâsık olmuşlardır. Bunu fikr eden, düşünen kimsede artık ucub nâmına bir şey kalmaz.

Her şey'i Allah bilir.

15 inci BEYÂN :

KENDİSİYLE UCUB YAPILAN ŞEYLERİN KISIMLARI VE MUFASSAL TEDAVİ ÇARELERİ

Bilmiş ol ki; insan çeşitli şeylerle ucublanabilir. Kibirlendiği şeyler sebebiyle olan ucbunu anlattık. Bâzan da kendileri ile kibirlenmediği şeylerle de ucublanır. Meselâ; cehâletini süsleyen hatâlı görüşü ile de kendini beğenebilir. Bunun için insân oğlunun kendisiyle ucublanabileceği şeyler sekizdir :

İNSÂNIN UCBUNA YOL AÇAN ŞEYLER :

1 — Bedeniyle ucublanmaktır. Boy, bos, endâm, şekil, kılık ve kıyâfet, güzellik, vücûd tenâsübü ve ses güzelliği gibi şeylerle kendini beğenmek gibi. Her an zevâle mâruz kalacağını ve kendisine Allah'ın bir lûtfu olduğunu unutarak güzel tarafı ile övünür ve ucublanır. Bunun tedâvisi, güzellik ile yapılan kibrin tedâvisinde anlattığımız gibi; yaradılışında, yaşayışında ve ölümünden sonraki pislik hâllerini, o güzel endâ-

(760) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir.

mının nasıl çürüyüp herkesin nefret edeceği bir lâşe hâline geleceğini akletmesidir.

2 — Kuvvet ve ceberûttur. Âd kavmi gibi. Nitekim bunlar hakkında Allahu Teâlâ : مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً «Bizden daha kuvvetli kim vardır?» (41 - Fussılet: 15) dediklerini haber vermiştir. «Uc» da kuvvetine güvenerek ucublandı. Mûsâ aleyhisselâmın ordusunu bastıracak bir dağı omuzlandı ve başı üzerine aldı. Hz. Mûsâ beddûa etti de başındaki dağ yarıldı boynuna geçti ve Hudhud kuşu hafif olduğu hâlde gagası ile beynini yardı. Uc kuşa mukaavemet edemiyerek öldü. Mü'min de bâzan kuvvetine güvenebilir. Nitekim Süleymân aleyhisselâm bir akşam: «Ben bugün yüz âilemle temâs ederim ve yüz oğlum olur.» dedi. Bu sözü söylerken «İnşâallah» demediği için umduğunu bulamadı. Dâvud aleyhisselâmın: «Beni imtihân edersen sabrederim» sözü de bunun gibidir. Kendine güvendi, fakat kadına sabredemedi.

Kuvvet ile kendini beğenmek, harblerde saldırganlığa, tehlikeye atılmağa ve kötülük yapan herkes ile vuruşmağa sebeb olur. Kuvvetle ucublanmanın tedâvisi, yukarda anlattığımız gibi, bir günlük sıtma hastalığının kendisini bîtâb düşüreceğini ve onu verenin çeşitli sebeblerle tekrar alabileceğini düşünmektir.

3 — Akıl ve zekâsı ile, din ve dünyâ işlerinde ince ve mühim noktaları anlayabilmektir. Bunun alâmeti de diktatörlük, kendi görüşlerinde ısrâr, istişâreden kaçınmak, görüşlerine uymayanları techîl etmek, âlimlerin huzûruna saygısızca çıkmak ve onlara ihânet etmek gibi hâllerdir.

Bunun tedâvi çâresi, Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği bu akıl ni'metine şükretmek, bunun her hangi beyin ve rûh hastalığı ile sarsılabileceğini düşünüp korkusunu saklamak, aklını ve ilmini küçümsemek, kendine ilimden az miktar verildiğini hâtırlamak, aklını beğenmemek, ahmakların da kendi akıllarını beğendikleri için insanlar nezdinde nasıl gülünç düştüklerini ve bilmeyerek bunların derekesine ineceğini düşünerek bundan kaçınmaktır. Çünkü akılsızlar bir vakit bunu kabûl etmezler. Aklının derecesini kendisinden değil, başkalarından öğrenmesi daha doğru olur. Dostlarından ziyâde düşmanlarından öğrenmelidir. Çünkü etrâfında yaltaklık edenler, onu medhederler, o da aldanıp kendini beğenebilir.

4 — Asâletle övünmektir. Hâşimî'lerin asâletleri ile övünmeleri gibi. Hattâ bâzıları asâletleri sebebiyle herkesin kendilerine köle olduğunu, yine bu sâyede afvedileceklerini sanmışlardır.

1-BÜYÜKLÜK 2- GURUR, KENDİNİ BEĞENME 3- GÜNİNƏ ALDI
3- FAZLA 4- ƏSİLZADƏLİK

Bunun tedâvi çâresi, atalarının yolunda gitmenin, onlardan olmasını sanmanın cehâlet[1] olduğunu, şâyet onlara uyuyor, onların yolundan gidiyorsa onlarda ucub olmadığını, dâimâ korkunun hâkim bulunduğunu, kendilerini yerip herkesi büyük gördüklerini bilmek; onların şerefleri, haseb ve nesebte olmayıp ilim, amel ve güzel ahlâk ile olduğunu bilerek bu vasıflarla şereflenmeğe çalışmaktır. Şurayı da unutmamalıdır ki, aynı kabileden olduğu hâlde, îmansızlığı sebebiyle köpeklerden kötü, domuzlardan âdi derekeye düşenler de vardır. Nitekim Allahu Teâlâ :

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

«Ey insanlar, doğrusu biz, sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler hâline koyduk ki, birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şübhesiz, Allah katında en kıymetliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.» (49 - Hucürât: 13) Yâni bir asılda toplandığınız için neseblerinizde fark yoktur. Nesebin faydasının tanışıp bilişmek olduğunu, sonra da şerefin nesebde olmayıp takvâda olduğunu beyân buyurdu. Resûl-i Ekrem'e :

— İnsanların en akıllısı, en keremlisi kimdir? diye sorulduğundan, Resûl-i Ekrem :

— Benim mensûb olduğum âileye mensûb olanıdır, buyurmadı da :

أَكْرَمُهُمْ أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَأَشَدُّهُمْ لَهُ اسْتِعْدَادًا

«— Onların en keremlisi, ölümü en çok hâtırlayıp onun için en çok hazırlananıdır.» (761) buyurdu.

Allahu Teâlâ'nın : **«En keremliniz, en çok müttaki[2] olanınızdır.»** buyurduğu Âyet-i Celile'nin sebeb-i nüzûlü şöyledir :

Hz. Bilâl ezan okuyup müezzinlik yaptığı vakit, Kureyş'in ileri gelenlerinden Hişam'ın oğlu Hâris, Amr'ın oğlu Süheyl ve Useyd'in oğlu Hâlid: «Şu köle mi bize müezzinlik edecek.» demeleridir. Resûl-i Ekrem de :

إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ كُلُّكُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ

(761) İbn Mâce, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

1-BILGISIZLIK
2-TAKVALI

«Allahu Teâlâ câhiliyyet övünmelerini sizden kaldırdı. Hepiniz Âdem'-in evlâdlarısınız, Âdem ise topraktan yaratılmıştır.» (762) buyurmuştur.

Diğer bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ لَا تَأْتِي النَّاسُ بِالْأَعْمَالِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَتَأْتُونَ بِالدُّنْيَا تَحْمِلُونَهَا عَلَى رِقَابِكُمْ تَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ هٰكَذَا

«Ey Kureyş topluluğu, Kıyâmet günü herkes ameli ile gelirken, siz dünyâyı boynunuza yüklenmiş olduğunuz hâlde gelmeyin. O zaman; «Yâ Muhammed, yâ Muhammed» diye seslenirsiniz, fakat ben de şöyle derim, yâni tarafınıza bakmam.» (763)

Resûl-i Ekrem böyle buyurmakla, dünyâya meylederlerse, nesebleri-nin kendilerine fayda vermiyeceğini bildirdi.

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ **«Önce en yakın hısımlarını korkut.»** (26 - Şu'arâ: 214) Âyet-i Celîle'si nâzil olduğu zaman, Resul-i Ekrem onları isim isim çağırarak:

— **Ey falancanın oğlu falan, ey falanın oğlu falan,** diye çağırarak îkaz etti. Hattâ:

يَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ يَا صَفِيَّةُ بِنْتَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَمَّةَ رَسُولِ اللهِ اعْمَلَا لِأَنْفُسِكُمَا فَإِنِّي لَا أُغْنِي عَنْكُمَا مِنَ اللهِ شَيْئًا

«Ey Muhammed'in kızı Fâtıma ve ey Abdülmuttalib'in kızı, Muhammed'in halası Safiye, kendiniz için amel ediniz; ben Allah katında sizden bir şey önleyemem.» (764) buyurdu.

Bütün bunları anlayıp şerefinin takvâya bağlı olduğunu ve tevâzu'-nun, atalarının âdeti bulunduğunu bilen kimse, takvâ ve tevâzu'da onlara uyar. Aksi hâlde kendi lisân-ı hâliyle kendi esâletine hakaaret etmiş

---

(762) Ebû Dâvud ve Tirmizî, Ebû Hureyreden rivâyet etmiştir. Tirmizî hasen olduğunu söyledi. Fakat «İnsanların en kerendisi» ziyâdesi garîbdir.

(763) Taberânî, İmrân b. Husayn'den rivâyet etmiştir.

(764) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

olur. Kendini onlara nisbet edip takvâ, tevâzu, korku ve şefkatte onlardan ayrılması bu neticeyi verir.

Şâyet, evet Resûl-i Ekrem **F â t ı m a** ve **S a f i y y e**'ye (Allah her ikisinden de râzı olsun): «Ben sizi her şeyden muğni[1] kılamam.» dedikden

sonra: ﴿إِلَّا أَنَّ لَكُمْ رَحِمًا سَأَبُلُّهَا بِبِلَالِهَا﴾

«Ancak sizin bir mahremiyyetiniz var. Onu ben ıslaklığı ve tazeliği ile yaşartırım.» (765) ve yine:

﴿أَتَرْجُوا سُلَيْمٌ شَفَاعَتِي وَلَا يَرْجُوهَا بَنُو عَبْدِ الْمُطَّلِبِ﴾

«S ü l e y m kabilesi şefâatimi umar da M u t t a l i b oğulları ummaz mı?» (766) buyurdu.

Bu rivâyetler, yakınlarına husûsî bir şefâatın yapılmasına delâlet[2] etmez mi? dersen.

Bilmiş ol ki; her müslüman Resûl-i Ekrem'in şefâatını bekler. Asıl olan akrabası da bunu öncelikle bekler, fakat müttakilerden[3] olup, Allah'ın gazabına uğrayanlardan olmamak şarttır. Allahu Teâlâ gazablandığı kimseye şefâat müsâadesi vermez. Zira günahların bir kısmı vardır ki, Allah'ın mekrini, gazabını çeker. Bu hususta şefâate izin verilmez. Bir de şefâat sâyesinde afvolacak kısımları vardır. Âdetâ hükümdâra karşı işlenen suçlar gibi. Öyle suçlar var ki afvettirme cesâreti kimsede görülmez. Günahlarda da hüküm böyledir. Öyle günahlar var ki bunlara şefâat yapılamaz ve şefâat ile bunlar önlenemez. Allahu Teâlâ:

﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ **«Peygamberler Allah'ın hoşnûd olduğu kimselerden başkasına şefâat edemezler.»** (21 - Enbiyâ: 28),

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ **«O'nun izni olmadıkça nezdinde şefâat edecek kim?»** (2 - Bakara: 255),

(765) Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.
(766) Taberânî rivâyet etmiştir.

1- ZENGİN
2- İŞARE
3- TAKVALI

«Allah'ın ﴿وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ **katında, kendisine izin verilenlerden başka kimse şefâat edemez.»** (34 - Sebe': 23).

«Artık onlara, ﴿فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ﴾ **şefâat edicilerin şefâati fayda vermez.»** (74 - Müddessir: 48) buyurmakla bunlara işâret etmiştir.

Günahlar, şefâat kabûl edip etmemek üzere ikiye ayrıldığına göre, korku da borç olmuş olur. Şâyet her günâh şefâati kabûl etse, Resûl-i Ekrem Kureyş'e itâat ile emretmez ve Fâtıme'yi isyandan men'etmezdi. Bizâtihi kâmil olduğu için kendisine şefâat ederdi. Şefâati ummak sûretiyle takvâyı terkedip isyâna dalmak, bir hastanın akrabasından olan bir hekime itimâd ederek kendisini tehlikelere atmasına benzer. Zira tabib, her hastalığı değil, bâzı hastalıkları tedâvi edebilir. Artık tabibe bel bağlıyarak, hastanın zararlı yemekleri yemesi câiz olmaz. Çünkü tabib, her hastalığa müdâhale edemez. İşte peygamber ve sâlihlerin yakınlarına ve mensublarına yapılacak şefâatlerini de bu şekilde anlamak gerektir. Bu idrâk ve anlayış, bir ân korku ve mahzûru ortadan kaldırmaz. Nasıl kaldırsın, peygamberden sonra en hayırlı halefi Sahâbe-i Kirâm olduğu hâlde onlar bile toz-toprak olmağı temennî etmişler. Âhiret korkusundan dolayı hayvân olmağı istemişlerdir. Hâlbuki bunlar kalbleri temiz, amelleri güzel ve olgun takvâ sâhibi insanlardır. Mahzâ kendilerine mahsûs olarak Resûl-i Ekrem'den Cennet'le müjdelendikleri hâlde, sırf peygamberimizin şefâatine bağlanmamışlar, bunun içindir ki, korku ve haşyeti bir ân olsun gönüllerinden çıkarmamışlardır. Sohbet ve öncülükte onlar gibi olmayan, onların seviyesine hiç bir sûretle ulaşamıyanlar, nasıl şefâate güvenebilirler?

5 — Dindarlık ve ilme nisbetle olmayıp zâlim hükümdârlara mensûb olmakla şereflenmek ve ucublenmektir. Bu ucub, sırf cehâletten başka bir şey değildir.

Bunun ilâcı, hükümdarların zulümlerini, dinî ifsâdlarını, Allah katında menfûr olduklarını, bunun neticesi olarak Cehennem'deki korkunç suratlarını ve pis kokularını görecek olsa, onlardan nasıl nefret edeceğini ve uzaklaşacağını düşünerek onlarla övünmemektir. Kıyâmet günü hak sâhiblerinin nasıl yakalarından yapışacağını, meleklerin boyunlarından

1- DOKTOR 2- NİYET, DUA 3- GURUR, KENDİNİ BEĞENME
4- BİLGİSİZLİK 5- BOZMA 6- NEFRET EDİLEN

yakalıyarak onları nasıl Cehenneme sürükleyeceğini görse, onlardan tamâmıyle nefret eder. İt'e, hızır'a intisâbı, onlar üzerine tercih ederdi. Zulümden korunmuş zâlimlerin çocuklarına yakışan onlarla övünmek değil, Allah'a şükredip onlar için istiğfardır. Bunlarla ucublanmak cehâlettir.

6 — Evlâd, akraba, hizmetçi, yardımcı ve adamlarının çokluğu ile ucublanmaktır. Nitekim kâfirlerin söylediklerini haber vermek üzere Allahu Teâlâ: نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا «Malları ve çocukları en çok olan bizleriz.» (34 - Sebe': 35) buyurmuştur. Mü'minler de Huneyn cenginde: «Biz kalabalığız. yenilmeyiz.» diyerek ucublandı ve nihâyet yenildiler.

Bunun da tedâvi çâresi kibir kısmında anlattıklarımızdır. Kendisinin ve adamlarının za'fiyetini ve nihâyet kâr veyâ zarar getiremeyecek âciz yaratıklar olduklarını düşünerek bunlarla böbürlenmemek ve Allah'ın izniyle nice az kuvvetlerin büyük kuvvetleri mahvettiğini gözönünde bulundurmaktır. Sonra öldüğü vakit, onlardan nasıl ayrılıp tek başına zelil bir vaziyette mezâra gireceğini, adamlarından hiç birinin kendisiyle mezâra girmeyeceğini, kendisini yılanlara, akreblere, kurtlara ve nihâyet çürümeğe terkedeceklerini, en şiddetli ihtiyâç anında kendisine bir fayda sağlamıyacaklarını, hattâ Kıyâmet günü kendisinden kaçacaklarını düşünmektir. Nitekim Âyet-i Celîle'de şöyle buyurulmuştur:

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ

«O gün, kul; kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçar.» (80 - Abese: 34 - 36)

En dar zamânında senden ayrılan ve en muhtâç olduğun zaman senden kaçan kimselerden sana ne hayır gelir? Nasıl olur da mezarda, mahşerde ve sıratta sana faydası olmayan şey'e ucublanırsın? Senin hayât ve memâtına mâlik olup, sana her türlü hayır ve zararı irâşe muktedir olan ve fazl u keremiyle amelinin mükâfatını sana verecek olan Allah'ı unutur da, bu gibi faydasız şeylere nasıl bel bağlarsın? demek sûretiyle adamları ile ucublanmamaktır.

7 — Mal ile böbürlenmek ve kendini beğenmektir. Nitekim Allahu Teâlâ iki bahçe sâhibinden haber vermek üzere:

1- MENSUB OLAN 3- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 6- ÖLÜM
2- DOMUZ 4- ZAYIFLIK 5- ÖVÜNME 7- KUVVETLİ

أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالاً وَأَعَزُّ نَفَراً **«Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım.»** (18 - Kehif: 34) dediğini bildirmiştir. Resûl-i Ekrem bir gün bir zenginin yanına fakirin oturduğunu, buna memnûn kalmayan zenginin eteklerini topladığını görünce:

أَخَشِيتَ أَنْ يَعْدُوَ إِلَيْكَ فَقْرُهُ **«Yoksulluğunun sana bulaşacağından mı korktun?»** (767) buyurdu. Adamın bu davranışı, malı ile ucublanmasından idi.

Bunun tedâvi çâresi, servetin âfetlerini, ondaki kul haklarını ve gaailelerini düşünmektir. Yoksulluğun fazîletini, Cennet'e ilk önce yoksulların gireceklerini ve kendisinden daha çok nice zenginlerin bulunacağını düşünerek ucbunu kırmaktır. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in:

بَيْنَمَا رَجُلٌ يَتَبَخْتَرُ فِي حُلَّةٍ لَهُ قَدْ أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ إِذْ أَمَرَ اللَّهُ الْأَرْضَ فَأَخَذَتْهُ فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

«Adamın biri sırtındaki iyi elbiseyi giyip de kendisini beğendiği için sallana sallana gezerken, Allahu Teâlâ yere emretti ve yer onu içine çekti. O adam Kıyâmete kadar her gün yere batmaktadır.» (768) buyurduğunu da hâtırlamalıdır.

Resûl-i Ekrem bu hadisi ile malı ile böbürlenenlerin ukubetlerine işâret etmiştir. Ebû Zer (R.A.) diyor ki: «Resûl-i Ekrem ile mescide girmiştik. Resûl-i Ekrem:

— **Başını kaldır**, dedi. Ben de başımı kaldırdım, iyi elbise giyen bir adam gördüm. Tekrar Resûl-i Ekrem:

— **Başını kaldır**, buyurdu. Kaldırdım, bu def'a da eski elbise giyen bir insan gördüm. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

يَا أَبَا ذَرٍّ هَذَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ قِرَابِ الْأَرْضِ مِثْلَ هَذَا

(767) Ahmed, «Zühd» inde rivayet etmiştir.
(768) Buhârî ile Müslim, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir.

1- KENDİNİ BEĞENME 2- BELA 3- DERT 4- ÖĞÜNME 5- CEZA

— Ey Ebû Zer, şu eski elbiseli o yeni elbiseliden yer dolusu kadar hayırlıdır.» (769) buyurduğunu da düşünsün.

Ayrıca; **Zühd, Dünyânın Zemmi, Malın Zemmi, Kitâbları'nda** anlattıklarımızın hepsi, Allah katında zenginlerin hakirliğini ve fakirlerin şerefini anlatmaktadır. Bunları bildikten sonra daha bir mü'min için serveti ile ucublanmak düşünülebilir mi? Belki bütün bunları bilen bir müslümân, serveti helâlinden kazanarak meşrû' yola sarfedip edemediği ve malın hakkını verip veremediğini düşünerek dâimâ korku içerisinde olur. Ve bilir ki, bunlara riâyet etmeyenlerin sonu hüsrândır. Daha nasıl olur da serveti ile ucublanır?

8 — İsâbetsiz ve yanlış görüşleri ile ucublanmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ: أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا «Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, kötülüğü hiç işlemeyene benzer mi?» (35 - Fâtır: 8), Diğer âyette:

وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا «Hâlbuki onlar, iyi şey yaptıklarını sanıyorlar.» (18 - Kehf: 104) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem bu gibilerin son zamanda çoğalacağını ve geçmiş ümmetlerin bu sebeble helâk olduklarını haber vermiştir. Zira onlar fırkalara ayrıldı, her fırka kendi görüşünü beğendi. Bütün bid'at sâhibleri ve sapıklar kendi adamlarını beğendi. bid'atlerini tasvib ettiler. Bid'at ile böbürlenmek, şehvetin arzûlarını hak ve hakikat sanarak güzel görmektir.

Ucbun bu nev'inin tedâvisi, diğerlerinden daha zordur. Zira hatâlı görüşe sâhib olan, görüşünün hatâ olduğunu bilemez. Çünkü hatâsını bilse, ondan dönerdi. Bilinmeyen hastalığı tedâvi de zordur. Cehâlet de bilinmeyen bir hastalık olduğu için, onun da tedâvisi zordur. Çünkü bilen bir kimse, bilmeyen bir kimseye kusûrunu söyler ve onu düzeltir. fakat bilmediği hâlde bilmez olduğunu bilemeyenlere söz anlatmak zordur. Çünkü o, lâf dinlemez. Kendini helâk edecek bir belâya mübtelâdır. Buna rağmen o, bunu bir ni'met sanır. Artık bunun tedâvisi mümkün olur mu? Bunun tedâvisi, dâimâ kendini hatâda görmeğe çalışmak. kendini beğenmemek; ancak kitab, sünnet ve sahih akla müstenid olanı kabûl etmektir. İnsân, şer'in ve aklın delillerini ve şartlarını, mugalâta edecek yerlerini ancak iyi bir düşünce, tam akıl ve ciddi sa'y u gayretle bilebi-

---

(769) İbn Hibbân «Sahîh»inde rivâyet etmiştir.

1- KÖTÜLENME
2- KÜÇÜK
3- DİNE BATIL OLAN YENİ ŞEY
4- BİLGİSİZLİK
7- ŞERİ NASİHAT
8- DANILTMA

lir. Bununla berâber bâzı husûslarda da galat edebilir. En doğrusu, kendisini ömrü boyunca ilme bağlamayan kimse, mezhebler ile uğraşmayıp Allahu Teâlâ'nın bir olup, ortağı ve dengi olmadığına, benzeri bulunmadığına, işitici ve görücü olduğuna, Resûlünün bütün haber verdiklerinde doğru olduğuna inanmalı; selefin yolunda yürümeli, üzerinde fazla durup teferruâta dalmadan kitab ve sünnete îman etmelidir. Günahlardan kaçınarak, ibâdete devâm etmek ve müslümanlara şefkat etmek üzere takvâ ile meşgul olmalıdır.

Şâyet böyle sathî ma'lûmatla mezheblere, bid'atlere ve akaaidde taassuba saplanırsa, anlamadığı yerde helâke gider. İşte ilimden başka bir şey ile meşgul olacak kimsenin din nâmına yapacağı budur. Fakat tamâmen kendisini ilme veren ve ömrü boyunca ilim ile meşgul olacak olan kimse için, ilk ve en mühim olanı, delîl ve delîlin şartlarını bilmektir. Bu da çok uzun sürer. Bu yoldan yakîn ve mârifete ulaşmak cidden zordur. Buna ancak, Allah'ın nûru ile te'yîd edilmiş kuvvetli kimseler erişebilir. Böyle bir adam ise ender bulunur. Allahu Teâlâ'dan sapıklıktan korunmamız için yardım diler ve cehâletin hayâllerine uymaktan O'na sığınırız.

Kibir ve ucub kitâbı burada tamâm oldu. Yalnız Allah'a hamd ederiz. O'na sığınırız. O, ne güzel muhâfızdır. Havl ve kuvvet ancak O'na mahsustur.

O'na hamdeder, Resûlüne ve âl ve ashâbına salât u selâm ederiz.

(İhyâ - Cilt: 3 - Kitâb 9'un sonu)

1-HATA
2-DİNDE BATIL ÇIKAN YENİ ŞEYLER
3-AQİDƏLƏR
4-TARAFLILIK
5-KUVVETLENDİRME
6-BİLGİSİZLİK
7-KENDİNİ ÜSTÜN GÖRME
8-KENDİNİ BEĞENME
9-GÜÇ

İhyâu 'Ulûmid-Dîn (Cilt : 3)

Rub'u'l-Mühlikât

ONUNCU KİTÂB

KİTÂBU ZEMMİ'L-GURÛR
GURURU ZEMM KİTABI

(MUKADDİME VE İKİ BEYÂNDAN MÜTEŞEKKİLDİR) 811-813

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur (O'na hamdederim). O Allah ki, bütün işlerin anahtarı O'nun elinde, hayır ve şerrin açucakları O'nun kudretindedir. Dostlarını karanlıktan aydınlığa çıkaran ve ezelî ilminde imân etmiyeceklerini bildiği düşmanlarını da, şehevî arzûlarının bataklığı içinde bırakan Odur.

Kıyâmete kadar devâm edecek olan salât ve selâm, insanları şübhe karanlıklarından çıkarıp, nurlu yola hidâyet eden Hz. M u h a m m e d ' e, dünyâ hayâtı ve şeytânın aldatamadığı Âl ve Ashâb'ı üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; saâdetin anahtarı zekâ ve uyanıklık, şekaavetin kaynağı ise, gaflet ve aldanmaktır. Allahu Teâlâ'nın kullarına verdiği ni'metler arasında îmân ve mârifetten daha büyüğü yoktur. Buna da, ancak basiret nûru ile genişleyen kalb sâyesinde erişilir. Küfür ve mâsiyetten de büyük felâket olamaz. Buna da cehâlet zulmetiyle körleşen kalblerden başkası dâvet etmez. Basiret sâhibi kimselerin kalbleri:

كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ

«İçinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, nerde ise yağın kendisi aydınlatacak.» (24 - Nûr: 35). **kalbleri aldanmış olanlar ise:**

1- BELAYA UĞRAMA
2- HABERSIZLIK
3- İSYAN
4- BILGISIZLIK

اَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

«Veyâ engin denizin karanlıklarına benzer. Onu, üstüste dalgalar ve dalgaların üstünde de bulutlar örter; karanlıklar üstünde karanlıklar; insân elini uzattığı zaman, nerde ise onu bile göremez. Allah'ın nûr vermediği kimsenin nûru olmaz.» (24 - Nûr: 40)

Aklı başında olanlar, Allahu Teâlâ'nın hidâyetlerini dilediği ve gönüllerini islâm ve hidâyet nûru ile genişlettiği kimselerdir. Aldananlar da Allahu Teâlâ'nın, kendi irâdeleri üzerine saptırdığı ve kalblerini hakkı kabûlden daralttığı kimselerdir. Aldanmış, hidâyeti kabûl etmeyen, gözü açılmayan, körlükte ve cehâlet karanlığında kalan, nefsâni arzûlarını rehber ve şeytânı kılavuz kabûl eden kimsedir. İmân nûru ile aydınlanmayıp bu dünyâda basiretleri kör olanlar, Âhirette daha kör ve daha sapık yoldadırlar.

Şekaavetlerin anası ve tehlikelerin koynağının gurûr ve aldanma olduğu bilindikten sonra, gururdan korunmak için, gurûrun müdâhalesi ve yollarını açıklamakla, çoğunlukla gurûra nereden ve nasıl düşüldüğünü tafsilâtıyle bildirmek gerekmektedir. Kullardan muvaffak olanlar, âfat ve fesâdın giriş yerini bilip ondan korunan ve basiretli davranan kimselerdir. Şimdi biz gurûr yollarının çeşitlerini, içi çirkin olduğu hâlde başlangıçta güzel görünerek sâlihler, âlimler ve kadılardan aldananları anlatmağa çalışacağız. Onların nasıl gaafil avlanarak aldandıklarını bildireceğiz. Her ne kadar sayılamıyacak derecede çok şekilleri varsa da vereceğim misâller ile, başkasına ihtiyaç kalmayacak şekilde hepsini açıklamış olacağım. Her ne kadar aldananların fırkaları pek çok ise de, bunları dört sınıfda toplamak mümkündür.

Birinci sınıf **ulemâ**, ikinci sınıf **âbidler**, üçüncü sınıf **tasavvufcular**, dördüncü sınıf da **servet sâhibleridir**. Aldanan her sınıfda bir çok fırkalar ve her fırkada da muhtelif aldanma yolları vardır. Bunlardan bir kısmı münker'i mârûf, kötüyü iyi görür. – Harâm servet ile câmi yapıp onları süsleyenler gibi –. Bâzıları da yaptıkları işlerin kendi namlarına mı, yoksa Allah rızâsı için mi olduğunu aramayan kimselerdir. Va'zlarında halkın teveccühüne mazhar olup mevki kazanmak için va'z eden vâizler gibi. Bir kısmının mühim olmayan şey'i ehemm üzerine tercih etmesi, diğer bir kısmının nâfileyi farz üzerine takdim etmesi, bir diğerinin de, özü bırakıp kabuk ile uğraşması gibi. Namazda aranan huzûru bırakıp

1- BİLGİSİZLİK 2-BELAYA UĞRAMA 3-BÜYÜKLENME 4-BELALAR 5 HAKİM 6-HABERSİZ 8- YASAK 9-İYİLİK 10-TOPLAMA 11- NAİL 12- NASİHATÇI 13- DAHA MÜHİM

mahâric-i hurûf ile uğraşmak gibi. Ve daha bir çok çeşitleri vardır ki, bunlar ancak misâlleri ile açıklanır.

Şimdi biz gurûru zemmedip hakikatini ve haddini anlattıktan sonra âlimlerin gurûrunu anlatmağa çalışacağız.

1 inci BEYÂN : GURÛRUN ZEMMİ, HAKİKATİ VE MİSÂLLERİ

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın :

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

«Dünyâ hayâtı sakın sizi aldatmasın. Allah'ın afvına güvendirerek şeytân sizi ayartmasın.» (31 - Lukman: 33).

وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ

«Fakat sizler kendinizi aldattınız, bize pusu kurdunuz. Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şübheye düştünüz; sizi kuruntular aldattı; sizi şeytanlar Allah'a karşı da ayarttı.» (57 - Hadid: 14) Âyet-i Celile'leri, gurûr bâbında yeter de artar da. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur :

حَبَّذَا نَوْمُ الْاَكْيَاسِ وَفِطْرُهُمْ كَيْفَ يَغْبِنُونَ سَهَرَ الْحَمْقٰى وَاجْتِهَادَهُمْ وَمِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ صَاحِبِ تَقْوٰى وَيَقِينٍ اَفْضَلُ مِنْ مِلْءِ الْاَرْضِ مِنَ الْمُغْتَرِّينَ

«Akıllıların uyku ve yemeleri ne güzel şeydir. Onlar nasıl olur da ahmakların uykusuzluğuna ve cehd u gayretlerine aldanırlar. Hâlbuki takvâ sâhibinin bir zerre ameli ve yakini, aldanmışların yer dolusu ibâdetinden hayırlıdır.» (770) Diğer hadisde de :

اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْاَحْمَقُ مَنْ اَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنّٰى عَلَى اللّٰهِ

---

(770) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

1- AĞIZDA HARFLERİN ÇIKTIĞI YERLER
2- KÖTÜLÜK
3- MEVZU

«Akıllı, nefsini deneyip ölümden sonrası için çalışan, ahmak da nefsinin arzûlarına uyup Allah'tan uman kimsedir.» (771) buyurmuştur. İlmin fazileti ve cehlin yerilmesi hakkında vârid olan her rivâyet, gurûrun zemmine bir delildir. Zira gurûr, cehâletin bir çeşitidir. Çünkü cehâlet, şey'e, olduğunun aksine inanmaktır. Gurûr da cehâlettir. Bununla berâber her cehâlet gurûr ve aldanma değildir. Gurûr ve aldanma, birisi aldandığı yer, diğeri de nereye aldanıyorsa olmak üzere iki şey ister. Ne zaman ki, inandığı meçhûlü hevâsına uygun gelir ve cehâletin sebebi şübhe ve hayâl olursa, gerçekte delil olmadığı hâlde o, bunu delil kabûl ettiği anda cehâlet, gurûr adını alır. Demek ki, gurûr, hevâsına uygun olan şeylerde nefsin sükûn bulduğu ve şeytânın aldatması ile tabîatın meylettiği şeylerdir. Fâsid bir şübhe ile şimdi veyâ gelecekte bu gibi şeylerin hayır olduğunu zannedenler, mağrûr ve aldanmışlardır. İnsanların çoğu hatâda oldukları hâlde, kendilerinin hayır üzere olduklarını sanırlar ki, aldanma çeşitlerinin ayrılmasına ve derecelerinin ayrı olmasına rağmen, hepsi mağrûr ve aldanmışlardır. Bunun en açık ve en büyüğü, kâfirlerin, âsilerin ve fâsıkların gurûrudur. Şimdi biz bunları birer misâl ile açıklayalım:

BİRİNCİ MİSÂL

Birinci misâl, kâfirlerin aldanmasıdır. Bunların bir kısmını dünyâlık ve bir kısmını da şeytân aldatmıştır. Dünyâ hayâtının aldattığı kâfirlere gelince; bunlar, «Peşin, dâimâ veresiyeden hayırlıdır. Dünyâ peşin, âhıret ise veresiyedir. Netice, dünyâ Âhiretten hayırlıdır. Bu bakımdan hayırlı olanı tercih etmek lâzımdır.» dediler ve yine: «Yakîn şübheden hayırlıdır. Dünyâ zevkleri kat'î, Âhiret ise şübhelidir. Kat'î bildiğimizi şübheli olan ile değişemeyiz.» derler ki bütün bunlar, İ b l i s'in şu kıyâsına benzeyen fâsid kıyaslardır: Kur'ân-ı Kerim'in beyânına göre İ b l i s :

أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ

«Ben ondan hayırlıyım; beni ateşden yarattın, onu da topraktan yarattın.» (38 - Sâd: 76) dedi. Allahu Teâlâ buna işâret ederek:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

«Onlar âhirete bedel dünyâ hayâtını satın almış kimselerdir. Bundan

(771) Tirmizi ve İbn Mâce Şeddâd b. Evs'den rivâyet etmişlerdir.

1-BILGISIZLIK 2-BÜYÜKLENME 3-KÖTÜLÜK 4-BILINMEYEN 5-ISTEK 6-BOZUK 7-GURURLU 8-ISYANKAR

dolayı kendilerinden azâb kaldırılıp hafifletilmeyecek, onlara yardım da edilmeyecektir.» (2 - Bakara: 86) buyurmuştur. Bu gibi aldanmanın tedâvisi ya îmân veyâ burhan[1]dır.

Yalnız îmân ile tasdika gelince;

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ **«Sizde olanlar tükenir ama Allah katında olanlar sonsuzdur.»** (16 - Nahl: 96)

وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ **«Allah katında olan hayırlıdır.»** (28 - Kasas: 60), وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقٰى **«Âhiret hayırlı ve sonsuzdur.»** (87 - A'lâ 17), وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ **«Dünyâ hayâtı, aldanma metâ[2]ından başka bir şey değildir.»** (3 - Âl-i İmrân: 185),

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **«Dünyâ hayâtı sakın sizi aldatmasın.»** (31 - Lukman: 33) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem bunları bir çok kâfirlere okumuş ve kâfirlerin bir kısmı, hiç delîl aramadan bunları, inanıp tasdîk etmiştir. Diğer bir kısmı da:

— Sen gerçek peygamber misin? doğru söyle, demişler, Peygamberimiz de:

— Evet peygamberim, dedikten sonra inandı ve burhan[1] aramadılar. Avâmın îmânı budur. Bu sâyede aldanmadan kurtulmuşlardır. Bu tasdik, tefrik[3] yapamayan bir çocuğa velîlerinin, «mekteb oynamaktan hayırlıdır,» dediklerine inanması gibidir.

Burhan ve delîl ile mârifete gelince; bu da, şeytânın kalbinde tezvir[4] ettiği bu kıyâsın fesâdının yolunu bilmesidir. Çünkü her mağrûrun aldanmasının bir sebebi vardır. Bu sebeb de delîldir. Her ne kadar herkes âlimler gibi mukaddimeler[5] kurup suğrâ[6] ve kübrâlar[7] yaparak bir neticeye varamazlarsa da, yine her delîl, içinden doğma bir nevi kıyasdan gelir ve bu kıyâsa bağlanır. Şeytânın tanzim ettiği bu kıyâsın iki aslı vardır: Birincisi, dünyânın peşin ve Âhiretin veresiye olmasıdır ki, bu kısım

1- DELİL 7- DAHA BÜYÜK
2- LEZZET
3- AYIRIM
4- YALAN KARIŞTIRMA
5- BAŞLANGIÇ
6- DAHA KÜÇÜK

doğrudur. İkincisi, peşin veresiyeden hayırlıdır, aslıdır ki, burada iltibas vardır. Gerçek böyle değildir. Çünkü peşin, miktar ve maksatta veresiye gibi ise, peşin hayırlıdır. Fakat veresiye daha çok ise, o zaman veresiye hayırlı olur. Zira aldanmış olan bu kâfir, veresiye on dirhem alabilmek için ticâretinde bütün servetini verir.

«Peşin veresiyeden hayırlıdır, malım elimde kalsın.» demez. Tabîb[1] kendisine, sevdiği yemeklerin ilerde zararı dokunacağını haber verdiği anda, hemen onları yemekten vaz geçer. «Peşin veresiyeden hayırlıdır.» deyip bu günkü zevkine bakmaz.[2] Gelecekteki[3] tehlikeyi önlemek için peşin zevklerinden ferâgat eder. Bütün ticâret erbâbı servetlerini eline alır, kara, deniz (ve hava) yolculuklarına katlanır, zahmete girerler. Maksad, peşin paraları ile ilerde ticâret etmektir. Gelecekteki on dirhem, şimdiki bir dirhemden hayırlı olduğuna göre, zaman bakımından dünyânın zevki ile Âhiret zevkini bir karşılaştırsın. Dünyânın ömrü, Âhiret ömrünün milyonda biri kadar değildir. Dünyânın ömrü asır ise, Âhiretin ömrü sonsuzdur. Burada biri terketmekle Âhirette milyarları alacakmış gibidir. Sonsuz ve hudutsuz bir mükâfat alacaktır. Nev'i bakımından bir mukaayese ederse, dünyâ ni'metlerinin çeşitli sıkıntı ve kederlerle dolu olduğunu, Âhiret zevklerinin ise, sâfi[4] ve her türlü karışıklıktan ârî[5] olduğunu görür ki, «Peşin veresiyeden hayırlıdır.» görüşünde galet[6] ettiği ortaya çıkar.[7] Bu,[8] açık bir aldanmadır ki, bunun doğuşu, meşhûr olan «Lâfz-ı âmm»ı ıtlak edip[9] «Hâss»ı[10] murâd etmektir. Aldanmış insan, bunun husûsi mânasından gaflet etmiştir. Zira «Peşin veresiyeden hayırlıdır» diyen ve bu sözü mutlak olarak söyleyen, onun husûsi mânasını murâd etmiştir ki, ikisi bir olduğu zaman «Peşin veresiyeden hayırlıdır» demek istemiştir. Bu def'a da şeytân başka bir kıyâsa baş vurur ve der ki; «Kat'i ve şübhesiz olan şeyler, şübheli olandan hayırlıdır. Dünyâ, şübhesiz[11] ve kat'idir, Âhiret ise şübhelidir.» Bu[12] kıyâs, birinci kıyasdan daha fâsiddir. Zira bunun iki aslı, her iki mukaddimeleri de bâtıldır.[13] Şübhesiz olarak bilinen şey'in şübheli olan şeyden hayırlı olması, ikisi müsâvî olduğu zamandır. Yoksa tüccarın çektiği zahmet kat'i kârında ise şübhelidir. Öğrencinin çektiği zahmet kat'i, fakat müderrisler[14] seviyesine ulaşması şübhelidir. Avcının çektiği zahmet kat'î, avlaması ise şübhelidir. Bütün bunlarda şübhe için kat'i olanı terketmek vardır. Fakat tüccar «Ben ticâret etmezsem büyük zarar eder ve neticede aç kalırım. Şâyet alış-veriş edersem, zahmetim az ve kârım çok olur» der. Hasta da böyledir. Şifâ bulacağı kat'î olmadığı hâlde, bilerek ilâçların acılığına dayanır da, ilerde gelmesi muhtemel olan hastalığa binâen ilâçların peşin acılığı daha ehvendir,[15] der. Bütün bunlar gibi, Âhiret hakkında şübheli olan kimseye de vâcib olan, sabır günleri azdır nihâyet bunlar ömür boyu olan şeylerdir. Âhiret ise uçsuz bucaksızdır. Şâyet Âhiret hakkında dedikleri yalan ise,

1-DOKTOR 2- VAZ GEÇME 3-SAHİPLER 4-TEMİZ 5- UZAK 6- HATA
7-UMUMA AİT KELİME 8-BIRAKMA 9-TEK, HAS 10-HABERSİZLİK
11-BOZUK 12-BAŞLANGIÇ 13- DENK 14-MUALLİM 15-AŞAĞI

yaşayışımda bâzı zevklerimden mahrûm kalacağım ki, ezelden dünyâya gelinceye kadar zâten yokluk ve mahrûmiyet içinde idim. Şimdi de kendimi yoklukta kabûl edeyim. Şâyet dedikleri doğru ise, bunun sonunda Cehennem'de ebedî yanmak vardır. Buna kimse dayanamaz. O hâlde gereğini yapayım, demelidir. Bunun için Hz. Ali (R.A.), bâzı mülhid ve münkirlere hitâben: **«Sizin dediğiniz doğru çıkarsa, siz de kurtuldunuz biz de kurtulduk. Şâyet bizim dediğimiz doğru çıkarsa, (ki doğrudur.) O zaman biz kurtuluyoruz, fakat siz helâk oluyorsunuz.»** demiştir. Şübhesiz Hz. Ali'nin bu sözü Âhiret hakkında her hangi bir şübhesinden değil, fakat mülhidlere kendi akıllarının anlayabileceği şekilde konuşmak ve kat'î olarak Âhirete inançları yoksa, aldanmış olduklarını bildirmek içindir.

Sözlerindeki ikinci asıl ve mukaddime, «Âhiret şübhelidir!» sözüdür. Bu da birinci asıl gibi hatâdır. Âhiretin varlığı mü'minlere göre şübheli değil, kat'idir. Bu kat'î inancın da iki yolu vardır:

Birinci yolu, peygamber ve ulemâyı taklîd yolu ile, imân ve tasdikdir. Bu iman, avam ve havassın da ekseriyetinin îmânıdır. Bu iman da gurûru izâle eder. Bu, derdinin dermânını bilmeyen ve fakat hekimlerin gösterdiği tedâvi usûlüne hiç bir delil aramadan inanan, onların târifesini tatbik eden hastanın hâline benzer. Bunlar, tıbda mâhir ve bu meslekte ihtısas sâhibi kimseler oldukları hâlde, tıbba dâir hiç bir bilgisi olmayan bedevî veyâ bunağın birisi bunları inkâra kalkışır ve onları kabûl etmeyerek kendi görüşüne giderse, bunun aldanmış bir bunak olduğu meydandadır. Bunun gibi, Âhireti ikrâr edip ondan haber verenlere ve onun saâdetine ulaşmanın en faydalı ilâcının takvâ olduğunu haber verenlere baktığı zaman, onların insanların hayırlısı, akıl, mârifet ve basîrette en üstün mertebede olan peygamberler, veliler, hakimler ve âlimler olduğunu ve muhtelif sınıfların onlara uyduğunu gördüğü hâlde şehvetlerine mahkûm olduğu için bunlara muhâlefet edip Âhireti inkâr eden ve peygamberleri yalanlayanlar da, bunlara benzer. Bu yol ile îmân kâfidir. Bu kat'î bir yakîndir, amele teşvik eder ve gurûru kırar.

İkinci yol: Peygamberlere yapılan vahiy ve velilere yapılan ilhamdır. Senin peygamberi taklîd ederek imân ettiğin gibi, Resûl-i Ekrem'in de Âhirete îmânı, Cebrâil'i taklîd yolu ile olduğunu, ve senin mârifetinin de onun mârifeti gibi olduğunu, ve yalnız mukallidin ayrıldığını sanma. Çünkü taklîd mârifet değildir. Taklîd, yalnız sahîh bir imandır. Peygamberler ise, âriflerdir. Yâni eşyânın hakikati, olduğu gibi onlara keşfedilmiştir. Onlar bizim baş gözümüzle gördüğümüz gibi, basîret gözleri ile eşyânın hakîkatini görmüş ve bizlere, duyduklarını değil, gördüklerini haber vermişlerdir. Meselâ, rûhun hakikati ve Allah'ın emrinden

1-İMANSIZ 7-BENZEMEYE ÇALIŞAN
2-İNKAR EDEN
3-BENZETME
4-MAHV

olduğu gösterildi. Buradaki «Emir» den murad, nehyin karşılığı olan emir değildir. Çünkü her hangi bir şey'i emretmek bir sözdür. Rûh, söz değildir. «Allah'ın emrindendir» demek, bir şân ve hâl değildir ki murâd, yalnız Allah'ın yaratmasındadır, mânasında olsun. Çünkü bu mânada yalnız rûh değil, her şey Allah'ın yaratmasıdır. Belki âlem ikiye ayrılır. Biri emir âlemi, diğeri de halk âlemidir. Halk âlemi de, emir âlemi de Allah'ındır. Halk âleminden olan cisimler kemmiyet, keyfiyet ve mikdâr sâhibidirler. Çünkü «halk» lisân kaaidelerine göre takdir, yâni her şey'i bütün hudûdu ile bilip yaratmaktır. Kemmiyet ve mikdârı olmayan her mevcûd, emir âlemindendir. Bunu açıklamak, rûhun sırrını açıklamak olur ki, buna ruhsat yoktur. Çünkü sırr-ı kader gibi, ifşâsından bir çokları mutazarrır olurlar. Rûhun sırrını bilen, kendisinin de sırrını bilir. Kendi sırrını bilen Rabbisini de bilir. İnsân nefsi ile Rabbini bildiği anda kendisinin fıtrat ve tabiatı ile emr-ı Rabbânî olduğunu, âlem-i cismânîde garib olarak bulunduğunu, cisim âlemine intikali zâtının iktizâsı olmayıp, ârızi bir sebeble olduğunu, ârızî ve garib olan bu sebebin Âdem'e uğradığını bilir ki, biz buna mâsiyet diyoruz. Bu mâsiyettir ki, zâtının iktizâsı itibâriyle lâyıkı olduğu Cennet'ten onu uzaklaştırmıştır ki, orası civâr-ı Rabbü'l-Âlemin ve emr-i Rabbânidir. Tabiî ve zâtidir. Kendisini buradan uzaklaştıran, zâtından garib olan âlemin ârızasıdır. O ârıza sebebiyle kendini ve Rabbini unutarak yaptığını yaptı ve nefsine zulmetti. Nitekim bu gibiler hakkında:

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾

«Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar, yoldan çıkmış kimselerdir.» (59 - Haşr: 19) buyurulmuştur. Yâni onlar tabiatlerinin iktizâsından ve istihkaklarından ayrılmış oldular. Nitekim hurmalar bozulup aslî fıtratlarından çıktıkları

zaman Arablar: فَسَقَتِ الرُّطَبَةُ عَنْ كِمَامِهَا derler. Bu öyle bir

sırlara işârettir ki, ârifler onun güzel kokusuna erebilmek için direnip durdukları halde, mârifet derecesinden düşük olanlar da onun lâfını duymaktan canları sıkılır. Kemre böceğinin gül kokusundan bunaldığı gibi, onlar da bundan bunalır ve sıkılırlar. Yarasa güneşe bakamadığı gibi, onlar da buna bakamazlar. Kalbin derinliklerinden melekût âlemine açılan bu kapuya mârifet ve velâyet kapusu, bunların sâhiblerine de velî ve ârif denir. Burası nübüvvetin başlangıç ve velâyetin son noktasıdır.

Şimdi biz yine mevzûumuza dönelim. Maksadımız, şeytânın: «Âhiret

1- DİL 2- KANUN 3- ZARAR GÖRMÜŞ 4- GEÇME 5- GEREKLİ 6- ZATI VE ESASTAN OLMAYIP SONRADAN HASIL OLAN 7- HAK EDİLEN, KAZANILAN 8- VELİLİK 9- PEYGAMBERLİK

şübhelidir» şeklindeki aldatması; ya kat'î taklîd yolu veyâ bâtını olan basîret ve müşâhede yolu ile reddedilir. Mü'minler, itikad ve dilleri ile Allah'ın emirlerini zâyi' edip sâlih amelleri terkettikleri, şehvet ve mâsiyete büründükleri zaman, bu gurûr ve aldanışda kâfirlere arkadaş olurlar. Zîra onlar dünyâ hayâtını Âhiret üzerine tercih etmişlerdir. Bu bakımdan onlar, kâfirlerle birleşmiş olmakla berâber onların asıl îmanları kendilerini ebedî Cehennem azâbından korumuştur. Bununla berâber yine bunlar mağrûr ve aldanmışlardır. Gerçi onlar Âhiret hayâtının dünyâ hayâtından hayırlı olduğunu kabûl etmişler, fakat iş ve gidişleri ile dünyâya meyletmiş ve onu tercih etmişlerdir. Tamâmen kurtulabilmek için kuru bir îman kâfi gelmez. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى

«Doğrusu Ben, tevbe edeni, inanıp yararlı iş işleyerek doğru yola gideni bağışlarım.» (20 - Tâ Hâ: 82),

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ **«Şübhe yok ki, iyi hareket edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.»** (7 - A'raf: 56) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de şöyle buyurmuştur :

الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ **«İhsân, Allah'ı görür gibi O'na ibâdet etmendir.»** (772) Yine Allahu Teâlâ :

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

«Asra kasem olsun ki, insan hiç şübhesiz hüsrân içindedir. Ancak inanıp yararlı iş işleyenler, birbirlerine gerçeği tavsiye edenler ve sabırlı olmayı tavsiye edenler bunun dışındadır.» (103 - Asr sûresi: 1-3) buyurmuştur. Görüldüğü gibi, Kur'ân-ı Kerîm'de mağfireti va'd eden bütün âyetler, yalnız îmâna değil, sâlih amellere makrûn olan îmâna bağlı olduğunu göstermektedir. Dünyâya bel bağlayıp onunla ferahlanan, dünyâ zevkle-

(772) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

1- BENZETME 5- YETERLİ
2- İSYAN 6- YEMİN
3- BÜYÜKLENME 7- AFV
4- GURURLU 8- ULAŞMIŞ

rinden mahrûm kalırım korkusu ile, ölümü sevmeyip hayattan zevk alanların da, Allah'a güvenerek aldanmalarını iki misâl ile açıklayalım:

Kâfirlerin aldanması: Onlar derler ki, şâyet gerçekten öldükden sonra dirilmek varsa, biz orada da daha üstün mevkîler[1] alırız. Çünkü o, bizim hakkımızdır, derler. Nitekim iki kişinin muhâveresini anlatan Âyet-i Kerime'de:

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا

«Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülürsem, andolsun ki, orada bundan daha iyisini bulurum.» (18 - Kehf: 36) buyurulmuştur. Tefsîrlerde anlatıldığı gibi, bunların hâli şöyledir: Bu iki kişiden biri kâfir idi. Bin altın harcayarak bir köşk yaptırdı. Bin altın vererek bir bahçe aldı. Bin altın karşılığında bir köle satın aldı. Bin altın vererek evlendi. Bütün bunları yaparken müslümân arkadaşı kendisine:

— Aldığın bu köşk harâb olacaktır. Eğer Cennet'te bir köşk alsaydın o, ebedî kalırdı. Aldığın bu bostan harâb olup gidecektir. Cennet'te bir bostan almış olsaydın o, ebedî[2] kalırdı. Aldığın bu kadın ve hizmetçiler ölecektir. Şâyet Hûrî ve Gılmanlar almış olsaydın, onlar ölmezlerdi, diye nasîhat verirdi. Fakat her def'asında da kâfir, mü'mini reddederek:

— Burada gördüklerimiz doğru, senin anlattıkların ise, hepsi yalandır, derdi. Şâyet doğru[3] çıkarsa ben orada da buradan daha iyisini alırım. Çünkü ben bu işin erbâbıyım, derdi. Yine Âs b. Vâil:

لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا **«Bana elbette mâl ve çocuk verilecektir.»** (19 - Meryem: 77) dediği zaman, Allahu Teâlâ onu reddederek:

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا كَلَّا

«O görülmeyeni mi biliyor, yoksa Rahmân katından bir söz mü almıştır.» buyurdu.

Hibab anlatıyor: Âs b. Vâil'de alacağım vardı. Parayı istedim alamadım. Bunun üzerine kendisine:

— Ben de Kıyâmette bunu senden alırım, dedim. Âs da:

— Âhirete geldiğin zaman benim orada malım da var, evlâdım da var, sana onlardan veririm, dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

1- KONUŞMA 2- DELİKANLI 3- SAHİPLER

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

«Ey Muhammed, âyetlerimizi inkâr eden ve: «Bana elbette mâl ve çocuk verilecektir» diyeni gördün mü?.» (19 - Meryem: 77) buyurdu.

Diğer âyette de:

وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَٰذَا لِي وَمَا

أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ

«Başına gelen sıkıntıdan sonra, kendisine katımızdan bir rahmet taddırsak: «Bu, benim hakkımdır; kıyâmetin kopacağını sanmıyorum. Rabbime döndürülsem, O'nun katında andolsun ki, benim için daha güzel şeyler vardır,» der.» (41 - Fussılet: 50) buyurulmuştur.

Bunların hepsi aldanmadır.[1] Sebebi, İblis'in fâsid olan kıyaslarıdır. Şerrinden Allah'a sığınırız. Çünkü bunlar dünyâda Allah'ın kendilerine verdiği ni'metleri mukaayese ederek Âhirette de aynı ni'metlere ulaşacaklarını; dünyâda azâb edilmediklerini mukaayese ederek Âhirette de azâb edilmeyeceklerini sanırlar ve:

وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ

«Allah'ın bizi söylediklerimizden ötürü cezâlandırması gerekmez mi idi?.» (58 - Mücâdele: 8) derler. Onlara cevâb olarak:

حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ «Cehennem onlara yeter, oraya girerler, ne kötü dönüştür.» (58 - Mücâdele: 8) buyurulur. Bâzan da mü'minlerin yoksulluk ve perişan hâllerine bakarak onları tahkir[2] eder ve: أَهَٰؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا

«Allah aramızdan bunlara, bunların üzerine mi lûtfunu revâ gördü?»

1- BOZUK 2. HAKARET

(6 - En'âm. 53), لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ «Eğer İslâmiyette bir hayır olsaydı, bu hususta bizden öne geçemezlerdi.» (46 - Ahkaf: 11) derler.

Onların içlerinden tezvîr ettikleri kıyâs şöyledir: Allah bize dünyâda ihsân etti. Her ihsân eden sever. Seven, ilerde de ihsân eder. Nitekim şâir:

«Geçmişde ihsân eden Allah, gelecekde de ihsân eder.» demiştir.

Geleceği geçmişe kıyâs, kerâmet ve sevgi vâsıtası iledir. «Ben kerem sâhibi ve Allah katında sevilen bir insân olmasam, Allah bana dünyâda ihsân etmezdi. Hâlbuki dünyâlık verdi. Demek ki, sevilen ve sayılan bir insânım. O hâlde Âhirette de bana verir.» dedi. Bunun karşılığı, her ihsânın sevgiye müstenid olmasında ve dünyâda kendisine verilen ni'meti, bir ihsân olarak telâkki etmesindedir. Kerâmetine delâlet etmeyen ve aslında boş olan bir delil ile, Allah katında keremli olduğunu sandı ve aldandı. Bu, tıpkı şuna benzer: Ağanın iki küçük kölesi var. Ağa, bunlardan birini fazla sever, bunun için de onun terbiye ve tahsiline ehemmiyet verir. Onu başı boş bırakmaz. Sıhhatı ile alâkadar olur. Acı acı ilâçları kendisine içirir, her türlü baskı ve murâkabe altında bulundurur. Diğerine de aldırış etmez. O, istediği gibi gezer tozar, har vurur harman savurur da o, bunu efendisinden bir lûtuf sanır. İşte bunların da hâli böyledir. Ki, bu, açık bir gurûr ve aldanıştır. Dünyâ ni'metleri de böyledir. Onlar, insânı Allah'tan uzaklaştıran tehlikeli şeylerdir. Allahu Teâlâ'nın sevdiği kullarını dünyâlıktan men'edip koruması, hastayı zararlı yemeklerden korumak gibidir. Resûl-i Ekrem bunu böyle haber vermişlerdir.

Basiret sâhiblerinin ellerine dünyâlıktan bir şey geçtiği zaman üzülür ve servet için: «Ukûbeti peşin olan bir günâhtır.» derler, yâni bu dünyâlığı bir gazab alâmeti görürler. Yoksulluk ile karşılaştıkları zaman: «Merhabâ ey sâlihlerin şi'arı,» derler ve bunu memnûniyetle kabûl ederlerdi. Öte yandan aldanmış insân, dünyâlığı Allah'ın bir keremi olarak karşılar; dünyâlık elinden gitti mi, onu horluk ve hakirlik kabûl eder. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ
وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ كَلَّا

«Rabbın bir insânı denemek için ona iyilik edip, ni'met verdiği zaman, o; «Rabbim beni şerefli kıldı» der. Ama onu sınamak için rızkını bir

1-YALAN KARIŞTIRMA 2-İSNAD 3-KABUL 4-İŞARE 5-DÖVÜLEN
6-CEZA 7-İŞARE, NİŞAN 8-KÜÇÜKLÜK

ölçüye göre verdiği zaman: «Rabbim beni fakir düşürdü» der. Hayır.» (89 - Fecr: 15 - 17) buyurmuştur.

Yâni onların dedikleri gibi değil. O ni'met ibtilâdır[1]. Şerrinden Allah'a sığınır ve Allah'tan hak üzerinde sebat[2] dileriz. Bunun bir gurûr ve aldanma olduğunu haber vermiştir. Hasan diyor ki; «Kellâ» demekle bütünüyle kendilerini yalanlamıştır. Yâni Allahu Teâlâ buyuruyor ki «Hayır, dünyâlığı vermem bir ikrâm, dünyâlığı kesmem ise bir horluk değildir. Asıl kerem, - fakîr olsun, zengin olsun - ibâdeti kime nasîb ettimse odur. Horluk da - zengin olsun, fakir olsun - isyân etmektir.»

Bu aldanmanın ilâcı, kerâmet ve horluğun delilini bilmektir. Bu da ya basiret yolu veyâ taklîd[3] ile olur.

Basiret yoluna gelince; şehvetlere iltifâtın Allah'dan uzaklaştırdığını, şehvetlerden uzaklaşmanın ise, Allah'a yaklaşmak olduğunu ve Allah'a yaklaşmanın, ilhâm yolu ile kişinin ârifler ve veliler mertebesine ulaşacağını bilmektir. Bu, mükâşefe[4] kısmından olduğu için, muâmele kısmında izâhı muvâfık düşmez.

Taklîd ve tasdîk yolu ile kerâmet ve horluğu ayırmağa gelince; Allah'ın kitâbına ve Resûlünün sünnetine inanmakla olur. Nitekim Allahu Teâlâ :

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ

«Kendilerine mal ve oğullar vermekle, iyiliklerde onlar için acele davrandığımızı mı zannederler. Hayır; farkında değiller.» (23 - Mü'minûn: 55 - 56) ve yine :

فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ

بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ

«Üzerlerine her şey'in kapılarını açtık, nihâyet kendilerine verilen o şeyler yüzünden ferahlandıkları vakit de onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümidlerinden mahrum kaldılar.» (6 - En'am: 44) buyurmuştur. Yâni onlar her günah ihdâs[5] ettikçe, onlara yeni ni'metler veririz ki, bununla daha çok aldanmış olurlar. Nitekim

1- BELAYA UĞRAMA
2- KARARLILIK
3- BENZETME
4- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA İLMİ
5- MEYDANA KOYMA

diğer âyette: إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا «Onlara fırsat verişimiz, ancak günahları artırmaları içindir.» (3 - Âl-i İmrân: 178),

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

«O zâlimlerin yapacaklarından Allah'ı gaafil[1] zannetme sakın. O bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o gün gözler şaşkınlıkla belerip kalacaktır.» (14 - İbrâhim: 42) buyurmuştur. Bunlara benzer daha pek çok âyetler ve peygamberimizin hadisleri vardır[2]. Bunlara îmân edenler gururdan kurtulmuş olurlar[3]. Zira bu gururun menşe'i, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarında cehâlettendir. Onu bilen mekrinden[4] emîn olmaz. Fâsid[5] olan bu hayâllere kapılmaz. F i r ' a v n , H â m â n , K a a r û n ve benzeri kırallara ve önceleri Allahu Teâlâ'nın onlara olan ihsânlarına sonra da onları kahr u perişân ettiğine bakmalı ve ondan ders almalıdır. Allahu Teâlâ: هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ **«Şimdi onlardan hiç birini duyuyor veyâ hiç bir sesi işitiyor musunuz?»** (19 - Meryem: 98) buyurmakla mekir[4] ve istidraçtan korkutmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ **«Allah'ın mekrinden ancak, hüsrânı yuvarlanmış olanlar emîn olur.»** (7 - A'raf: 99),

«Onlar bir düzen kurdular, farkettirmeden biz düzenlerini bozduk.» (3 - Âl-i İmran: 54) Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur:

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا

«Gerçekten onlar düzen kuruyorlar. Ben de bir düzen kurmaktayım.

1-HABERSİZ 2-BÜYÜKLENME 3-BİLGİSİZLİK 4-HİLE 5-BOZUK
5-YÜKSELMEYİ İSTEYİŞ

Ey Muhammed, sen inkârcılara mehil ver; onlara mukaabeleyi biraz geri bırak.» (86 - Târık: 15 - 17)

İhmâl edilen kölenin, ihmâlini, efendisinin kendisini sevmesine hamletmesinin doğru olamıyacağı ve bunun aleyhinde olacağından korkması gerektiği gibi, Allahu Teâlâ'nın bu mühletinden dolayı da, korku üzere olmalıdır. Üstelik, efendi, kölesini serbest bırakırken bunun bir istidrâç olabileceğini söylememiş, hâlbuki Allahu Teâlâ, bu mühletin bir istidraç olacağını bildirmiş ve bununla korkutmuştur.

Demek oluyor ki, Allahu Teâlâ'nın mekrinden emin olanlar, mağrûr ve aldanmış kimselerdir. Bu aldanmanın menşe'i, kendisine verilen dünyâlıktan delil çekerek Allah katında kerem sâhibi bir kimse olduğunu sanmasıdır. Hâlbuki bunun bir horluk neticesi olması ihtimâli de mevcûd olduğunu bilir. Ancak insan buna yaklaşmak istemez de, dâimâ kendisinin kerem sâhibi olduğu tarafa meyleder. Şeytânın bu aldatması, gurûrun tâ kendisidir.

İKİNCİ MİSÂL

İkinci misâl: Günahkâr müslümanların, «Allah Kerîmdir, Allah afv eder» diyerek buna bel bağlamak sûretiyle ameli ihmâl etmeleri ve böyle bir ümîde bağlanmanın dinde makbûl olduğu kanâatine vararak, «Allah'ın ni'meti bol, rahmeti geniştir. Allah'ın rahmet deryâsına nisbetle kulların günâhı solda sıfır kalır. Bizler ise, elhamdülillâh mü'min ve muvahhidiz, iman bâbında onun rahmetini umarız.» demeleridir. Hazret-i Ali'nin soyundan gelenlerde olduğu gibi, bunlar bâzan atalarına da güvenirler, fakat takvâ, vera' ve korkuda onlara uymaz ve hattâ bu hâlleri ile kendilerini onlardan da üstün görmeğe çalışırlar. Onlar takvâ ve vera'ları ile berâber, korku üzere oldukları hâlde, bunlar isyânda berâber olmakla kendilerini emniyette görürler. İşte bu aldanmanın son haddidir. Şeytân Ali'nin soyundan gelenler için şöyle bir kıyâs ortaya attı: Atalarını seven, evlâdlarını da sever. Allahu Teâlâ atalarınızı sevdiği gibi, sizi de sevmiştir. Artık sizin tâat ve ibâdete ihtiyâcınız yoktur, der. Hâlbuki buna aldanan düşünemez ki, Nûh Aleyhisselâm oğlu Ken'an'ı gemiye almak istediği hâlde alamamış ve oğlu boğulmuştur. Nitekim Nûh Aleyhisselâm: رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي «Ey Rabbim, şübhesiz oğlum ehlimdendir.» (11 - Hûd: 45) deyince, Allahu Teâlâ:

1- MÜHLET 4- ŞÜPHELİLERDEN SAKINMA
2- GURURLU
3- BİR ALLAHA İNANAN

يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ

«Ey Nûh, o kat'iyyen senin âilenden değildir. Çünkü o, kötü bir iş işlemiştir.» (11 - Hûd: 46) buyurdu. İbrâhim Aleyhisselâm da babasının mağfiretini dilediği hâlde, babasına fayda vermedi. Resûl-i Ekrem de annesinin mezarını ziyâret ve onun için istiğfâr etmek üzere Rabbisinden izin dilediği hâlde, ziyârete izin verildi, istiğfâr için izin verilmedi. O da annesinin mezarı başında oturdu ve ağladı. Hattâ etrâfındakileri de ağlattı. Bu atalara güvenmek de bir gurûr ve aldanmaktır. Allahu Teâlâ itâat edeni sever, isyân edene buğzeder. Âsî olan oğluna buğzettiği için, mutî olan babasına buğzetmediği gibi, mutî olan babaya beslediği sevgi de oğluna sirâyet etmez. Eğer babaya karşı olan sevgi oğluna intikal etse, babaya olan buğzunun da oğluna sirâyet etmesi gerekirdi. Bu hususta gerçek ve hak olan, kimse kimsenin günâhını yüklenmemesidir. Atalarının takvâlılığı ile kurtulacağını zannedenler, babalarının yemesiyle, kendi karınlarının doyacağını, onların içmesiyle kendi susuzluklarının giderileceğini, babasının okumasıyle kendisinin âlim olacağını, babasının hacca gitmesiyle kendisinin de hacı olacağını sanması gibidir. Takvâ, bir farz-ı ayındır. Bu hususta baba ve ana evlâdı için yeterli olamıyacağı gibi, evlâd da anne ve babası için yeterli olamaz. Kişinin kardeşinden, anne ve babasından kaçtığı günde, Allah katında takvâ'nın başkalarına faydalı olması, Allahu Teâlâ'nın şefâat iznine bağlıdır. Bu da kibir ve ucub kitablarında anlattığımız gibi, Allahu Teâlâ'nın fazla gazablanmadığı kimselere şefâate izin vermesi ile mümkündür.

Şâyet, Allahu Teâlâ, «Ben kulumun zannı üzereyim, kulum Beni nasıl zannederse öyle bulur. O hâlde dâimâ bana iyi zanda bulunsun.» buyurduğuna göre günahkârların: «Allah Kerîm'dir. O'nun rahmet ve mağfiretini umarız.» demelerindeki kusurları nedir? dersen:

Bilmiş ol ki; şeytan insânı, görünüşü güzel fakat içi bozuk olan sözlerle aldatır. Zâten görünüşde güzel olmasa, insan ona aldanmazdı. Fakat Peygamber Efendimiz bunun da yüzünden perdeyi kaldırmış ve: **«Akıllı adam, kendini deneyip, ölümden sonrası için hazırlanandır. Ahmak da nefsi, hevâsına tâbi kılıp Allah'tan umandır.»** buyurdu. Buna; temennî, boş bir arzû denirken, şeytan bunun adını değiştirerek, recâ ismini verdi de, câhilleri bununla aldattı. Allahu Teâlâ recâyı açıklayarak şöyle buyurdu:

1-AFV 2-BÜYÜKLENME 3-KÖTÜLÜK, DÜŞMANLIK 4-İSYANKAR 5-İTAATKAR 6-YAYILMA 7-GEÇME 8-FARZ 9-İSTEK, 10-ÜMİT, YALVARMA 11-BİLGİSİZ 12-RİCA, DUA, İSTEK

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ

«Hakikat îmân edenler, bir de Allah yolunda hicret edip de harbedenler (yok mu?) İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar.» (2 - Bakara: 218) Yâni r e c â, bu gibilere lâyıktır. Çünkü Âhiretin sevâbı, amelin ecr ü mükâfâtıdır. Nitekim Allahu Teâlâ:

جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ إِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«İşlediklerine karşılık olarak...» (56 - Vâkıa: 24), **«Ecirleriniz muhakkak kıyâmet günü eksiksiz olarak verilecektir.»** (3 - Âl-i İmrân: 185) buyurmuştur. Şöyle bir düşünelim; kerem sâhibi, va'dini fazlasıyle yerine getiren bir adam, âlet ve edevâtını[1] ücret karşılığı bir işçiye, düzeltmek üzere verir, işçi de bunları düzeltecek yerde bir kısmının tarafına hiç bakmaz, bir kısmını da vurur kırar, ondan sonra da «Mâl sâhibi keremli bir insandır, konuştuğu parayı fazlası ile öder» diyerek beklerse, bu bekleyiş bir aldanış ve muhali[2] ummak mı yoksa recâ mıdır? Elbette boş bir ümittir. Bu, recâ ile temenninin farkını bilememekten gelir.

H a s a n - ı B a s r i 'ye, bâzı kimseler, amel etmedikleri hâlde, «Allah'tan ümîdimizi kesmeyiz,» derler. Bunlar hakkında ne buyurursunuz? diye sorduklarında, H a s a n - ı B a s r i :

— Bu ümidleri çok uzak, o, onların arzûlarıdır. Zira uman arar, korkan kaçar, dedi.

M ü s l i m b. Y e s a r :

— Bu gece uzun uzadıya Rabbime secde ettim, dedi. Adamın biri:

— Allah'tan recâmızı kesmeyiz, fakat bu kadar yorulmağa ne lüzum var? deyince, M ü s l i m :

— Ne uzak bir ümid, korkan korktuğundan kaçar, uman ise umduğunu arar, dedi.

Evlenmeden veyâ evlendiği hâlde münâsebette bulunmadan veyâ münâsebette bulunduğu hâlde inzâl[3] etmeden çocuk bekleyen kimse; bunak sayılacağı gibi, îmân etmeyen, yâhut îmân ettiği hâlde sâlih amel işlemeyen veyâ sâlih amel işlediği hâlde isyânı terketmeyen kimsenin mükâfat beklemesi de ahmaklık, gurûr ve aldanmaktır. Evlenerek münâsebette bulunup inzâl ettikten sonra, çocuğun olmasından ve kusursuz doğmasından korkarak tam bir çocuğun doğmasını uman akıllı olduğu gibi,

1- AVADANLIQ
2- İMKANSIZ
3- MENİ ÇIKMA

îmân edip sâlih amelleri işledikten ve günahları terk ettikten sonra korku ile ümîd arasında olup amelinin kabûl olmasını, ve devâmını ümîd eden ve Allah'tan son nefesde îmân ile göçmesini isteyen de akıllıdır. Bunun dışında kalanlar aldanmışlardır. Yarın azâbı gördükleri zaman, kimin sapık olduğunu anlayacaklardır. O zaman :

رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ

«Rabbimiz, gördük ve duyduk, bizi geri çevir de sâlih ameller yapalım, iyice inandık.» (32 - Secde: 12) diyecekler. Yâni evlenmeden, münâsebette bulunmadan çocuk ve ekmeden biçmek olamıyacağı gibi, Âhirette de sâlih amelsiz sevâbın olamıyacağını anladık. Bizi geri çevir de iyi amellerde[1] bulunalım. Senin: **«İnsân için sa'yinden başka bir şey yok, ilerde ancak sa'yin mükâfatını görecek.»** buyurduğunun gerçek olduğunu öğrendik, diyecekler. Nitekim Allahu Teâlâ :

كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ

«İçine her bir topluluğun atılmasında, bekçileri onlara: «Size bir ikaz edici gelmemiş miydi?» diye sorarlar. Onlar: «Evet, doğrusu bize bir ikaz[2] edici geldi...» (67 - Mülk: 8) buyurmuştur.

Yâni Allahu Teâlâ'nın kulları hakkında düstûrunu size duyurmadık mı? Her nefis kazancı ile ölecek, herkes kazancına bağlı kalacaktır, buyurmadı mı? Bunları duyup anladıktan sonra neye aldandınız? denecek, onlar :

قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ

«Eğer kulak vermiş veyâ akletmiş[3] olsaydık, çılgın alevli Cehennem'likler içinde olmazdık, derler. Böylece günahlarını itiraf ederler. Çılgın alevli Cehennem'likler yok olsunlar.» (67 - Mülk: 10 - 11) derler.

O hâlde recânın[4] umulduğu ve bunun makbûl olduğu yer neresidir? dersen:

Bilmiş ol ki; recâ[4] iki yerde makbûldür :

Birincisi: Günahkâr bir insan pişmân olup tevbekâr olduğu zaman, onu ye'se[5] düşürmek için şeytan ona: «Senin bu kadar günâhınla Allah

1-ÇALIŞMA 2-TENBİH 3-AKLIMIZI BIĞMIŞ 4-ÜMİD 5-ÜMİTSİZLİK

seni nasıl afveder?» diye aldatmağa çalışır. İşte o zaman, Allahu Teâlâ'nın tevbeleri kabûl eden, günahları afveden kerem sâhibi olduğunu, tevbenin de günahlara keffâret bulunduğunu bilerek Allah'tan günahlarının bağışlanacağını ümid etmendir. Bu recâ makbûldür. Nitekim Allahu Teâlâ:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ۝ وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ

«Ey Muhammed, Benim adıma de ki: «Ey nefislerine karşı tutumsuz davranan kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir. Rabbınıza teveccüh edin. Azâb size gelmeden önce O'na teslim olun.» (39 - Zümer: 53 - 54) buyurdu ve günahlarından dönmekle onlara emretti. Yine Allahu Teâlâ:

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى

«Doğrusu Ben tevbe edeni, inanıp yararlı iş işleyerek doğru yola gideni bağışlarım.» (20 - Tâ Hâ: [1] 82) buyurmuştur.

Tevbe ettikten sonra mağfireti umması bir recâdır. İsyânda ısrâr ile mağfireti beklemesi, gurûr ve aldanışdır. Meselâ, cum'a günü farkına varmadan vaktin daraldığını gören bir kimse cum'aya gitmek istediği zaman şeytan: «Yetişemezsin, işine bak» diye kendisine vesvese verir. Adam, şeytanın vesvesesini dinlemiyerek, belki yetişirim, diye yola çıkarsa, işte bu recâdır. Şâyet, hele biraz daha alış-veriş edeyim, belki imam benim hâtırım için veyâ her hangi bir sebebden dolayı namazı te'hir eder, düşüncesine kapılırsa, işte bu gurûr [2] ve aldanıştır.

İkinci yer: [3] Nâfile ve diğer faziletli ibâdetlerden tenbelleşerek yalnız farz ile iktifâ ederken sâlihlere va'dedilen mükâfatları düşünerek yavaş yavaş heveslenip faziletli amelleri de yapmağa başlıyan kimsenin recâ ve ümide kapılmasıdır ki, bu da makbûldür. Bunu yaparken de Allahu Teâlâ'nın:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (إِلَى قَوْلِهِ) أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ۝ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

1-AFV 2-BÜYÜKLENME 3-YETİNME

«Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur. (Öyle mü'minler) ki, onlar namazlarında huşûa riâyetkârdırlar. (Öyle mü'minler) ki, onlar boş ve faydasız şeylerden yüz çeviricidirler. (Öyle mü'minler) ki, onlar zekâtlarını vericidirler. (Öyle mü'minler) ki, onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki, zevcelerine, yâhut sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı (olan hâller) **müstesnâdır. Çünkü onlar bu takdirde kınanmışlar değildir. O hâlde kim bunların ötesini isterse şübhe yok ki, onlar** haddi **aşanlardır. (Öyle mü'minler) ki, onlar emânetlerine ve ahidlerine riâyetkârdırlar. (Öyle mü'minler) ki, onlar namazlarına devam ederler. İşte onlar vâris olanların tâ kendileridir. Ki onlar Firdevs'e vâris olacaklardır. Onlar bunun içinde ebedî kalıcıdırlar.»** (23 - Mü'minûn: 1 - 11) âyetini hâtırlar.

Birinci maddede anlattığımız recâ, tevbeye mâni' olan ümidsizliği kırar. İkinci recâ ise, nâfilelere karşı insanda meydâna gelen tenbelliği öldürür. Tevbe ve ibâdeti teşvik eden her ümid recâdır. İbâdette tenbelleştiren ve insânı atâlete sevkeden her ümîd de gurûr ve aldanmadır. Meselâ, artık günahları terkedip amel ile meşgul olayım diye bir adamın aklına geldiği zaman, şeytan ona: «Ne lüzum var, nefsine bu kadar eziyet ediyorsun. Senin, kerem sâhibi afv ve mağfiret eden bir Rabbin var» demesiyle tevbe ve ibâdetten tenbelleşirse, işte o, aldanmıştır. Bu gibi ahvâlde korku silâhını kullanarak, Allah'ın gazab ve ikaabıyla kendisini korkutmalı ve :«Evet o, günahları mağfiret eden bir pâdişâh olmakla berâber, ikaabı da şiddetlidir. O, keremiyle berâber kendisine hiç zararları olmadığı hâlde kâfirleri de ebedî olarak Cehennem'de bırakacaktır. Yine Rahîm ve keremli olmakla berâber kullarını açlık, yoksulluk, fakirlik, hastalık, mihnet ve meşakkat gibi muhtelif belâlar ile ibtilâ eder. «O beni azâb ile korkutmuştur, ben nasıl yalnız afvına mağrûr olayım?» demelidir. K o r k u ile ü m i d kulu amele teşvik eder. Ameli gerektirmeyen her ümid gururdur. Umûmiyetle insanların recâsı, insanları ibâdetten soğutmağa, dünyâya teveccühe, Allah'tan uzaklaşmağa ve Âhireti ihmâle sebeb olur ki, bu, gurûr ve aldanıştır. Resûl-i Ekrem: «Âhir zamanda insanlar gurûra kapılacaklardır.» buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in bu haberi gerçekleşdi. Eski insanlar gece ve gündüzlerini tâat ve ibâdetle geçirirken, yine de âkıbetlerinden ve Allah'ın ikaabından korkarlardı. Şübhelerden ve şehevî arzûlardan son derece sakınır, tenhâ yerlerde kendi hâllerine ağlarlardı. Şimdiki insanları ise, neş'eli, huzûr içinde, kendilerinden emin bir hâlde görürsün. İsyâna dalıp, dünyâlığa meylettikleri ve Allah'dan uzaklaştıkları hâlde, keyiflerine keder gelmemekte, Allah'ın lütf u keremine mazhar olacaklarını sanmaktadırlar. Allah'ın afv ü mağfiretine mazhar olacaklarını ummaktadırlar. Sanki Allahu Teâlâ'nın fazl u keremi hakkında Enbiyâ, Sahâbe ve geçmiş İslâm büyüklerinin bilmediklerini onlar biliyorlarmış gibi bir davranış içindedirler. Şâyet böyle bir temennî ile berâber, insan, umduklarını bulacak olsa; ya onların kor-

1-KORKU 2-ÜMİT, YALVARMA 3-ISSIZLIK, TENBELLİK 4-BÜYÜKLENME 5-CEZA 6-AFV 7-BELAYA UĞRAMA 8-NAİL 9-RİCA, DUA, İSTEK

ku, hüzün ve ağlamalarının sebebi ne idi? Bunları «HAVF VE RECÂ KİTÂBI»nda[1] tafsilâtlı bir şekilde anlatacağız. Mi'kal b. Yesar'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَخْلَقُ فِيهِ الْقُرْآنُ فِي قُلُوبِ الرِّجَالِ تَخْلَقُ الثِّيَابُ عَلَى الْأَبْدَانِ أَمْرُهُمْ كُلُّهُ يَكُونُ طَمَعًا لَا خَوْفَ مَعَهُ إِنْ أَحْسَنَ أَحَدُهُمْ قَالَ يُتَقَبَّلُ مِنِّي وَإِنْ أَسَاءَ قَالَ يُغْفَرُ لِي

«Bir zaman gelecek ki, insanların sırtındaki elbisenin eskimesi gibi, Kur'ân-ı Kerim de kalblerinde eskiyecektir. Bütün işleri, korkusuz ümiddir.[2] Onlardan birisi bir iyilik yaparsa, o kabûl olur, kötülük yaparsa da mağfiret olur, der.» Resûl-i Ekrem bu sözü ile,[4] Kur'ân'ın korkutan âyetlerine, cehâletleri[3] sebebiyle korkunun yerine tamah koymuşlardır, demek istemiştir. Bunun bir benzeri de Hıristiyanlardan haber verilmiştir. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَٰذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا

«Onlardan sonra - (bir taraftan) bu dünyânın geçici metâ'ını[5] kapıp: "Biz (nasıl olsa) ileride yarlığanırız"[6] demek, (bir taraftan) kendilerine ona benzer bir metâ gelirse onu da (kaçırmayıp) almak (da devâm etmek) üzere o kitâba vâris olan - kötü kimseler gelip onların yerine geçmiştir.» (7 - A'raf: 169) buyurmuştur. Yâni onlar kitâba vâris oldular demek, onlar âlimlerdir, dünyâdan şehvetlerini almışlar, harâm ve helâl dememişlerdir, demektir. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ «Rabbine karşı durmaktan korkan kimseye iki Cennet vardır.» (55 - Rahmân: 46).

ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ «İşte bu benim makaamımdan korkanlara, benim tehdîdimden korkanlara hasdır.» (14 - İbrâhim: 14)

1- DÖRDÜNCÜ CİLDİN 3-ÜNCÜ KİTABI
2- HEV
3- BİLGİSİZLİK
4- AÇ GÖZLÜLÜK
5- MAL
6- AFFOLUNURUZ

Kur'ân, evvelinden âhirine kadar, sakındırma ve korkutma âyetleri ile doludur. Onları gören her düşünür - eğer bunlara inanmışsa - derin düşüncelere dalar ve gittikçe korkusu artar. Bakarsın ki, insanlar kılı yağdan çeker gibi Kur'ân'ı okur, harf mahreçlerine riâyet eder. Çıkış ve inişlerinde, sesi alçaltıp yükseltmelerinde âdeta yarışırlar. Sanki bir şiir okuma yarışmasına girerler de, mânasına ehemmiyet vermez, mânaları üzerinde düşünmez ve gereği ile amel etmezler. Bundan daha büyük gurûr ve aldanma olur mu? İşte bunlar, Allah'a mağrûr olmanın ve recâ ile gurûrun farklarının izâhıdır.

Buna yakın bir gurûr daha vardır, o da hem ibâdet eden ve hem de isyân işleyen ve fakat isyânı fazla olanların gurûrudur. Günahları çok olduğu hâlde sevablarının ağır geleceğini umarlar. Bu, büyük bir cehâlettir. Bakarsın ki bir adam, helâl ve haram karışık olan servetinden bir miktar sadaka verip de buna mağrûr olur. Bin dirhem şübheli ve harâm serveti toplamış, bundan bir dirhemini tasadduk etmiş ve burada muâdelet sağladığını sanmıştır. Bu, on kuruşu terâzinin bir kefesine, yüz kuruşu da terâzinin diğer kefesine koyduktan sonra, on kuruşun ağır geleceğini ummak gibidir. Bu ise açık bir cehâlettir. Bâzıları işledikleri kötülüğün muhâsebesini yapmadıkları hâlde ibâdetlerinin isyanlarından daha çok olduğunu sanırlar. Meselâ, dili ile istiğfâra devâm edip, günde yüz kere Allah'ı tesbîh ederken, öte yandan çekiştirme, insanların gizli hâllerini araştırma ve Allah'ın râzı olmayacağı hareketlerle gününü geçirdiği hâlde, bütün bu hezeyânını unutarak, gözünü, yaptığı istiğfar ve çektiği tesbîhlere dikerek meşgul olan gibi. Hâlbuki bütün bu günahları, Kirâmen Kâtibîn melekleri zabta geçmiş ve Allahu Teâlâ her kelimesi için ikaab edeceği ile korkutmuştur. Nitekim Âyet-i Celîle'de:

مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

«Yanında hâzır birer gözcü olarak söylediği her sözü zabtederler.». (50 - Kaaf: 18) buyurmuştur.

Adam, durmadan yaptığı tesbîh ve tehlîlin sevâbını düşünür de gıybet eden, yalan konuşan, söz gezdiren ve içi dışına uymayan münâfıklar için, hâzırlanan azabları düşünmez. Bu ise, sırf bir aldanmaktır. Yemin ederim ki, bu tesbîhleri karşısında işlediği günahları ücret karşılığı alsa Kirâmen Kâtibîn melekleri bunları yazmak istemezlerdi. Bunun için: değil bu gibi sözlerden, lüzumlu sözlerden bile çekinmeli ve isyânını ibâdetine muvâzi kılmalıdır. Dünyâ metâ'ında bir santim kaybetmemek için en ince hesablara girip, son derece ihtiyatlı olduğu hâlde, ebedî olan Firdevs Cennet'i için buna aldırış etmeyenlere şaşarım. Bu ise, düşünen-

1- BÜYÜKLENME 2- GURURLU 3- ÜMİD 4- BİLGİSİZLİK 5- HARCAM
6- DENKLİLİK 7- HESAPLAMA 8- SAYIKLAMA 9- EZİYET
10- TEVHİD 11- İKİ YÜZLÜ 12- DENK 13- FAYDA

ler için en büyük felâkettir. Biz bir vaziyetle karşı karşıyayız ki, bunda şübhe edersek küfre gideriz, tasdik edersek aldanmış mağrûrlardan oluruz. Hâlbuki Kur'ân'ın getirdiğine inananların hâli bu değildir. Küfür ehlinden olmaktan Allah'a sığınırız.

2 nci BEYÂN: MAĞRÛR OLAN DÖRT SINIF İLE HER SINIFIN FIRKALARI

BİRİNCİ SINIF

Birinci sınıf: İlim erbâbıdır. Bunlardan aldananları da bir kaç fırkadır. Bir kısmı şer'î ve aklî ilimleri toplamış, derinliğine onlara nüfûz etmiş, onlarla meşgûl olmuş iken, a'zâlarını ihmâl etti, onları isyandan koruyup amel ile meşgul etmemiştir. Bunlar ilimlerine aldanmış ve ilimleri sâyesinde Allah katında bir mevkileri olduğunu sanmışlar ve bu sâyede azâb olmayacaklarını düşünmüşlerdir. Hattâ kendilerinin şefâatçi olacaklarını, kerâmetleri sebebiyle günah ve kusurlarından dolayı mes'ûl olmayacaklarını sanmışlardır ki, işte bunlar mağrûr ve aldanmış kimselerdir. Eğer onlar basiret gözü ile bakıp ilmin, muâmele ve mükâşefe ilimleri olmak üzere ikiye ayrıldığını; bilseler ki, mükâşefe ilmi, mârifet ilmi diye adlandırılan, Allah ve sıfatının ilmidir. Muâmele ilmi ise helâl, haram, güzel ahlâk ve kötü huy ilimleri ile bunlardan kurtuluş çârelerini bildiren ilimlerdir. Bütün bu muâmele ilmi, amel için lüzumlu olan ilimlerdir. Eğer amele ihtiyaç olmasaydı, bu ilimlerin bir değeri olmazdı. Kendisiyle amel murâd olunduğu hâlde, kendisiyle amel yapılmayan her ilim bir şey değildir. Bir hasta düşünelim; tabîb, kendisine derdinin dermânını anlatmış ve: «Şu çiçekleri toplayacak, şöyle kurutacak, böyle döğecek ve şöylece hamur edip ayazlatacak, sonra süzdürüp şu zamanlarda içecek ve böylece tedâvi olacaksın» demiş olsun. Hasta da târifeyi güzelce ezberlemiş, gelmiş bu derdin dermânını başkalarına anlatmış, nutuklar çekmiş, konferanslar vermiş, fakat kendisi henüz ilâcı hâzırlayıp kullanmamıştır. Böyle bir hasta şifâ bulur mu? Aslâ, eğer bu hususta bin nüsha yazı yazsa, bin hastaya târif edip, o hastaları târifi üzerine bu hastalıktan kurtarsa, yine kendisi şifâ bulamaz. Ancak ne vakit ilâcı satın alır, tabîbin tavsıyesine göre, muayyen zamanlarda kullanır ve tabîbin diğer tavsıyelerine de riâyet ederse, şifâyı bekleyebilir. Bütün bunları yapmadan yalnız öğrenip başkalarına öğretmekle şifâ bulacağını sanmak, gurûr ve ahmaklıktır.

İbâdetlerin nelerden ibâret olduğunu bildiği hâlde yapmayan, günahların nelerden ibâret olduğunu bildiği hâlde onlardan kaçmayan, iyi ve

1-SAHİPLER 3-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
2-MESULİYETLİ 4-DOKTOR

güzel huyların nelerden ibâret olduğunu bilip de, iyi huyları edinmeyen ve kötülüklerden sakınmayan fakih de böyledir; mağrûr ve aldanmıştır.

Zira Allahu Teâlâ: ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾ «Kendini arıtan saâdete ermiştir.» (91 - Şems: 9) buyurdu ve tezkiye ilmini bilip de yazan, felâh bulur, demedi.

Burada da şeytan seni şu şekilde yanıltabilir. Bu misâl seni aldatmasın. Gerçi yalnız ilâcı bilmek seni tedâvi etmez, fakat senin maksadın Allah'a yaklaşıp sevab kazanmaktır. İlim sevâbı çeker, der ve ilmin fazileti hakkındaki rivâyetleri kendisine okur ve böylece yanılır. Eğer bu adam, bunak ve mağrûr ise, şeytanın bu sözü, arzûsuna uygun düşer, buna bel bağlar ve ameli ihmâl eder. Şâyet aklı başında ise, şeytâna: «Sen, ilmin fazileti hakkında vârid olanları bana okuyarak, fâcir âlim hakkındaki veidleri bana unutturmak istiyorsun!» der. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ﴾ «Onun benzeri köpeğin benzeri gibidir.» (7 - A'raf: 176).

﴿مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾

«Kendilerine Tevrat öğretildiği hâlde, onun gereğini yapmayanların hâli, sırtına kitab yüklenmiş merkebin hâli gibidir.» (62 - Cum'a: 5) Allahu Teâlâ amel etmeyen âlimi, köpek ve merkebe benzetti ki, âlim için bundan daha büyük kepâzelik olur mu? Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

«مَنِ ازْدَادَ عِلْمًا وَلَمْ يَزْدَدْ هُدًى لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللّٰهِ إِلَّا بُعْدًا»

«İlmini çoğalttığı hâlde hidâyetini arttırmayan, Allah'a uzaklıktan başka bir şey'i arttırmış olamaz.» (773) buyurmuştur. Diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur:

«Âlim Cehennem'e atılır, bağırsakları dökülür. Kendisi de değirmen çeviren eşek gibi onların etrâfında döner durur.» (774) Yine Resûl-i Ek-

(773) İlim bahsinde geçmiştir.
(774) Çok kere geçmiştir.

rem: شَرُّ النَّاسِ عُلَمَاءُ السُّوءِ «İnsanların en fenâsı, kötü âlimlerdir.» (775) buyurmuştur. Ebû'd-Derdâ (R.A.) da: «Câhile bir kere yazıklar olsun. Hâlbuki Allahu Teâlâ dilese onu da âlim yapardı. İlmiyle amel etmeyen âlime yedi kere yazıklar olsun.» demiştir. Yâni ilmi onun aleyhine delildir. Ona:

— İlminle ne amel ettin, Allah'a karşı şükür vazifeni nasıl yerine getirdin? denir. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ

«Kıyâmet günü insanların en şiddetli azâb olunanı, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir.» (776)

Burada ve ilim kitâbında, Âhiret âlimlerinin alâmeti hakkında anlattıklarımızdan başka, daha pek çok rivâyetler vardır. Fakat bu rivâyetler, fâcir âlimin işine gelmez. Ama ilmin fazileti hakkında vârid olan rivâyetler işine gelir de, şeytan onu nefsinin arzûlarına çevirir. Bu ise gurûrdur. Zira bu adam basiret gözü ile bakarsa, misâli anlattıklarımızdır. Şâyet imân gözü ile bakarsa, ilmin faziletini haber veren kötü âlimleri de o zemmetmiş ve bunların hâllerinin câhillerden daha fena olduğunu bildirmiştir. Bunları bildikten sonra amelsiz ilimde bir hayır olduğunu sanmak, düpedüz gurûr ve aldanmaktır.

Mükâşefe ilmine sâhib olanın iddiâsına gelince; Allah'ın zâtına, sıfâtına ve isimlerine ilim gibi, bu ilimlere sâhib olduğunu iddiâ etmekle ameli ihmâl eder. Allah'ın emrini yerine getirmez ve hudûdunu aşarsa, bu hepsinden daha mağrûr ve daha çok aldanmıştır. Bu adam sanki, hükümdâra hizmet etmek isteyen şu adamın hâline benzer: Adam hükümdârı tanır, ahlâkını bilir, vasfını, rengini, şeklini, enini, boyunu, âdetini ve oturup kalkmasını bilir, yalnız nereden hoşlanıp nereden hoşlanmadığını, nereye memnûn olup nereye kızdığını bilmez, veyâhut bunları da bilir fakat kendisinde tamâmen hükümdârın hoşlanmadığı tavır ve davranış vardır: Hükümdârın sevdiği kıyâfet, hareket, oturup kalkma, konuşma vasıflarının tamâmen tersi kendisinde mevcût, hükümdârın hoşlandığı hiç bir tavır ve davranışı yok. Bu hâliyle hükümdâra yaklaşıp ona hizmet etmek ister. Hükümdârın nesebini, ismini, memleketini, sûretini, şeklini, hizmetçilerine karşı muâmelesini, maiyyetine karşı tavır

(775) Yukarda geçmiştir.
(776) Yukarda geçmiştir.

ve davranışlarını bilmekle hükümdârı tanısa, hoşlanıp hoşlanmıyacağı şeyleri bilip ona göre davransa, hakkında çok daha hayırlı olurdu ve bu sâyede hükümdâra daha çok yaklaşırdı. Ne yazık ki, mükâşefe ilmine sâhib olduğunu iddiâ eden bu zâtın takvâdaki kusûru ve şehvetlerine uyması, ona, Allah'ı mârifette yalnız isimler keşfedilmiş, isimleri öğrenmiş olup mânalardan habersiz olduğuna delâlet etmektedir. Zira o, hakkı mârifetle Allah'ı bilseydi, Allah'tan korkar ve takvâ üzere olurdu. Çünkü aklı başında olup arslanı bilen bir insanın arslandan korkup çekinmemesi düşünülemez. Allahu Teâlâ Dâvud Aleyhisselâm'a: **«Yırtıcı hayvanlardan korktuğun gibi, Ben'den kork!»** buyurmuştur. Evet, şekli ve ismi ile arslanı bilenlerden bâzıları arslandan korkmayabilir. Çünkü bu, yalnız ismini ve şeklini biliyor, onun ne derece kuvvetli ve yırtıcı bir hayvân olduğunu bilemiyor demektir. Bilen elbette korkar. Allahu Teâlâ'yı bilen, O'nun hiç aldırış etmeden bütün âlemleri helâk eden vasfını da bilir. Dilediğine ebediyyen azâb edeceğini de bilir ve O'ndan korkar. Nitekim Allahu Teâlâ: إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

«Allah'tan kulları içinde ancak ilim sâhibleri korkar.» (35 - Fâtır: 28) buyurmuştur. Zebûr'un başında da: **«Hikmetin başı, Allah korkusudur.»** diye yazılıdır. İbn Mes'ûd (R.A.): «İlim olmak bakımından Allah korkusu, cehâlet bakımından da mağrûr olmak yeter.» demiştir. Hasan-ı Basrî'ye bir şey sormuşlar, o da cevâbını vermiş. Onlar:

— Bizim fakihlerimiz böyle diyorlar, dediklerinde Hasan-ı Basrî:

— Siz hiç fakih gördünüz mü? Fakih, gündüz sâim [oruçlu], gece kaaim [ibâdet eden] olup dünyâdan yüz çeviren kimsedir, dedi.

Murre diyor: Fakih, hiç bir zaman, idârecilik ve yaltaklık yapmaz. Allah'ın hükmünü yayar; kabûl ederlerse hamdeder, reddederlerse yine hamdeder. Demek ki fakih, Allah'tan, emir ve nehyini öğrenen ve Allah'ın sıfatlarından, hangilerinden hoşlanıp hoşlanmadığını öğrenip gereğini yapan kimsedir. Allahu Teâlâ kime hayır dilerse, onu dinde fakih kılar. Bu vasfı hâiz olmayan mükâşefeci, aldanmış bir mağrûrdur.

Diğer bir fırka da, ilim ve ameli toplamış, günahları terk ile zâhiri ibâdetlere devâm etmişlerdir. Ancak bunlar kalblerini araştırmamış, Allah katında mezmûm olan kibir, hased, riyâ, mevki sevgisi ile bunlara benzer hor görme, şehvet peşinde olma gibi kötü hasletlerden kalblerini temizlemeğe çalışmamışlar. Hattâ bâzıları bunların kötü şeyler olduğunu bilmeyerek bunlara fazlasını ekledi ve bunlardan kaçınmadılar da Resûl-i Ekrem'in: **«Riyânın azı da şirktir.»** ve yine: **«Kalbinde zerre miktâr kibir olan Cennet'e giremez.»** buyurduğuna ve yine: **«Ateşin odunu

yediği gibi, hased sevabları yer.» dediğine ve yine: **«Su baklayı bitirdiği gibi, şeref ve mal sevgisi kalbde nifak tohumunu bitirir.»** ve benzeri hadislerine aldırış etmediler. Bunlar dış görünüşlerini düzeltti ve fakat bâtınlarını ihmâl ettiler ve Resûl-i Ekrem'in: **«Allahu Teâlâ sizin görünüşünüze ve servetinize bakmaz, kalbinize ve amelinize bakar.»** buyurduğunu unuttular da, aslolan kalbi ihmâl ederek zâhirî amelier ile meşgul oldular. Bilmediler ki, necat, ancak selim bir kalb ile gelenler içindir.

Bunlar sanki bir bostan kuyusu gibidirler. Kuyunun yüzü parlak ve fakat içi pisliktir. (777) Yâhut ölü mezarları gibidir. Dışardan çiçekli ve süslüdür, fakat içerisinde cesed leş hâlinde kokar. Yâhut damına ışık asılan karanlık bir ev gibidir. Dışarısı parlak, içerisi ise karanlıktır. Yâhut hükümdârı dâvet eden bir adam gibi ki, adam hükümdâr gelecek diye evinin etrâfını temizler ve fakat içerisi pislik içinde kalır. Bunun bir gurür ve aldanma olduğu meydandadır. Bütün bunlardan daha yakın bir benzeri de şudur: Adam bir tohum eker, tohum ile berâber ekilen tohuma zarar veren nebatlar da biter. Ekin arasında bitip, ekini bastıracak olan yabancı maddelerin kökünden temizlenmesi emredildiği hâlde, adam, bunların köküne dokunmadan tepelerini ve yanlarını alır ki, onun bu hareketi âdetâ bir ağaç budama vazifesi görür ve yabancı maddeyi daha kuvvetleştirerek daha gür bir şekilde inkişâfına sebeb olur. Günahların kökü de kalbde yerleşen kötü huylardır. Kalbini bunlardan temizlemeyenin zâhirî ibâdetleri tamâm olmaz. Bir çok âfetlerle karşılaşır. Bu, tıpkı uyuz hastalığına yakalanan bir insan gibidir. Bu adama iki ilâç verilmiş, birini bedenine sürecek ve birini de içecektir. Sürüneceği ilâçla dışardaki kabarcıkları, içeceği ilâçla da ciğerlerini temizleyip hastalığın kökünü yok edecektir. Adam, yalnız sürüneceği ilâçla yetinir ve içeceği ilâcı içmezse, hastalık, yüzünden bir zamân için kesilir, fakat kökü içerde durduğu için dâimâ tâzelenir. İşte kalbini temizlemeyip zâhirî amellerle meşgul olan da böyledir.

Diğer bir fırka da, bu bâtıni hastalıkların şer'an mezmûm olduklarını bilir, fakat kendilerini beğendikleri için, bunlardan kurtulduklarını ve kendilerinin böyle bir vartaya düşmeyeceklerini, bu gibi hastalıkların ilim sâhiblerinde değil, avamda bulunabileceğini, onlar ise, Allah katında üstün mevki sâhibleri oldukları için, bunlardan uzak kaldıklarını sanırlar. Sonra kendilerinde kibir, riyâset sevgisi, üstünlük ve şeref sevgisi görüldüğü zaman, bunun kibir olmadığını, dinin izzetini korumak, ilmin şerefini izhâr, Allah'ın dinine yardım ve bid'at sâhiblerinin burnunu kırmak için olduğunu söylerler. Ve gâyet âdi elbise giysek, meclisin alt

---

(777) Arablar, helâ icâd etmeden önce kazâ-i hâcetlerini bostandaki kuyulara yaparlardı.

tarafında otursak, İslâmiyeti zillete düşürür, düşmanlarını sevindirir ve aleyhde konuşmalarına sebeb oluruz, derler. Hâlbuki bu, aldanmış, mevlâsının kendisini çekindirdiği asıl düşmanının şeytan olduğunu ve bu davranışları ile şeytânın kendisiyle alay ettiğini unutur. Yine Peygamber Efendimizin, dîne ne ile yardım ettiğini, küffârı ne ile kahrettiğini unutmuş. Sahâbenin tevâzuunu, kanâat ve meskenet içerisinde kaldıklarını hâtırlamamış. Hattâ Hz. Ömer Şâm'a gittiği zaman, giydiği eski elbise dolayısıyle itâb edildiğini ve Hz. Ömer'in: «Biz İslâmiyetle izzet bulduk, izzeti başka yerde aramayız.» dediğini düşünmemiştir. Sonra aldanmış olan bu insan, dînin izzetini, ince keten elbiselerde, dînen giyilmesi yasak olan atlas ve ibrişimlerde ve muhtelif binit vâsıtalarında arar. Güyâ bunlarla berâber dînin izzet ve şerefini koruduğunu sanır. Yine bunun gibi, emsâline hased ettiği veyâ sözünü reddedenlere kızdığı zaman, bunun bir hased olduğunu sanmaz da, hak uğrunda gazablandığını, düşmanlık ve zulmünde bâtılı red ettiğini iddiâ eder. Eğer bu adam, kendisine karşı yapılan bu hareketi karşıladığı gibi, aynı muâmele başka bir âlime yapıldığı zaman, onu da aynı şekilde karşılasa, o zaman hak üzere olabilirdi. Hâlbuki tamâmen bunun aksine başka bir âlime yapılan bu muâmeleye, kızmak şöyle dursun belki sevinir de, gazabı, dîni için değil, bâtını habisliğinden ve emsâlini çekemediğinden dolayı nefsi için olur. İlim ve ameli ile de, bu şekilde riyâkârlık yapar. Riyâ hâtıraları kendisinde görüldüğü zaman: «Hayır, bu riyâ değil, maksadım ilim ve amel ile örnek olmak ve halkı Allah'ın ikaabından kurtarmaktır.» der. Hâlbuki, yine hak uğrunda kendisine değil de başkasına uysalar, buna canı sıkılır. Şâyet maksadı, halkın salâhı olsa, hak uğrunda kime uyarsa uysunlar, ona sevinmesi lâzım idi. Bu tıpkı hizmetçileri hasta olan bir efendiye benzer. Efendinin maksadı hizmetçileri tedâvidir. Hizmetçiler iyi olsun da, kim iyi ederse etsin. Bunun da maksadı, insanların ıslâhı ise, kim düzeltirse ona memnûn olması lâzım gelir. Ne yazık ki, bu iddiası samimi değildir. Kendisine: «Niçin canın sıkılıyor, maksad bunları ıslâh değil mi? Islâh olsunlar da kim ıslâh ederse etsin» dendiği zaman, yine şeytân, onun başını boş bırakmaz ve ona gerekli cevâbı hâtırlatır: «Benim maksadım, benim vasıtamla hidâyete ulaşsınlar da, mükâfatını ben alayım. Yoksa maksadım, halkın beni kabûl edip reddetmesinde değildir.» der. Kendisi böyle sanır ve böyle göstermeğe çalışır. Hâlbuki Allahu Teâlâ onun içinden geçeni bilir. Hattâ bir peygamber kendisine: «Senin kapalı kalmanla alacağın mükâfat, böyle açıkta iken aldığın mükâfattan daha çoktur.» diye haber verse de bir yere tevkif edilse, o bütün bunlara rağmen cezâ evinden çıkıp ilmî fazîletini ve mevkiini açıklamağa çalışır. Hükümdarların huzûruna girer ve onlara yaltaklık eder. Zâlim hükümdarlara, tevâzuun harâm olduğunu hâtırladığı za-

man, şeytân: «Bunun harâm olması, hükümdarların malına tama' edildiği zamandır. Hâlbuki senin maksadın, müslümanlara şefâatçi olup, onları zarardan korumak ve düşmanlarının şerrinden kurtarmaktır.» der. Ne yazık ki, emsâllerinden başka birisi bu işleri yapsa, ona canı sıkılır, hattâ onu gözden düşürmek için, pâdişâha karşı onun aleyhinde, her türlü harekette bulunmaktan çekinmeyeceğini yine Allah bilir.

Hattâ bâzı âlimler hükümdarlara karşı yaltaklıkları ile onlardan para da alırlar. Bunun harâm olduğunu düşündükleri zaman, şeytan: «Senin aldığın bu paranın gerçek sâhibi belli değil, âmme maslahatı için sarfedilecek bir paradır. Sen ise müslümanların imâmı ve âlimisin, din, seninle ayakta duruyor. İhtiyâcın kadarını almak niçin helâl olmasın?» der. Bu mugalâta ile üç şeyde aldanmış olur.

Birincisi, bu, mâliki olmayan bir servettir, sözündedir. Çünkü bu paranın haraç, vergi ve cizye olarak alındığını, mal sâhiblerinin veyâ veresalerinin ortada olduğunu bilir. Ancak aldığı paranın hangi şahsa âit olduğunu bilmeyebilir. On kişiden zorla yüz altın alıp bunları birbirine karıştırmakla bunlar helâl olmaz. Bunların hepsinin harâm olduklarında şübhe yoktur. Artık, bunlar sâhibsiz maldırlar, denemez. Her ne kadar bu paralar birbirine karışmış iseler de, on kişiye onar dînar vermek vâcib olur.

İkincisi, sen müslümanların işine yarayan bir adamsın ve din seninle ayakta durmaktadır, sözündedir. Belki dinlerini ifsâd edip sultanların malını helâl gören, dünyâlığa hevesle riyâset peşinde koşup, bu sebeble âhiretten yüz çevirenler, dünyâdan yüz çevirip ondan iraz ederek Allah'a yönelenlerden daha çokturlar. Gerçekte bunlar dînin deccallarıdırlar. Bunlar dînin imamları değil, şeytanın mezhebini ayakta tutanlardır. Zîra imam, dünyâdan yüz çevirip Allah'a yönelmekte örnek olan kimsedir. Peygamberler, Ashâb ve geçmiş âlimler gibi. Deccal da dünyâya yönelip âhiretten iraz etmekte örnek olan kimsedir. Bu gibilerin ölümü isâbet, hayatları ise musibettir. Böyle iken o, hâlâ dini ayakta tuttuğunu sanır. Bu gibiler hakkında İsâ Aleyhisselâm şöyle demiştir: «Bunlar, gözenin ağzını kapayan bir taş gibidir; ne kendisi su içer, ne de suyu bahçeye salar.» Zamânımızda ilim erbâbının aldanma şekilleri sayılamıyacak kadar çoktur. Biz az ile çoğa tenbih etmiş oluyoruz.

Diğer bir fırka da ilim sâhibi oldu, uzuvlarını temizledi ve tâatle süsledi. Zâhirî mâsiyetlerden sakındı, nefsin ahlâkını ve kalbin vasıflarını arındırdı. Riyâ, hased, kin, kibir ve mevkî talebi gibi hastalıklardan kalbini temizledi. Bunlardan uzak kalmak için nefsi ile mücâhede etti, belli ve muhkem olan köklerini kalblerinden söküp attıktan sonra, yine de aldanmış oldular. Zîra kalblerinin kenar köşelerinde şeytânın hile ve

nefsin aldatmalarından kalıntılar vardır. Bunları bulmak zordur. Bunları sezemez ve onları ihmâl eder. Bu da ekinini yabancı maddelerden temizlemeğe kalkışan ve görünürdekileri söküp atan ve fakat kök saldığı hâlde henüz yüze çıkmayıp içerde kalanların farkında olmadığı için daha bir şey kalmadığını zanneden kimsenin hâline benzer. Hiç haberi olmadan onlar büyür ve mahsûlü ifsâd ederler. Bu âlim de böyledir. Her şey'i yapar ve fakat gizli kalan bu hastalıkları görmediği için, onları ihmâl eder. Kendisi, ilimlerin tertibi, lâfızlarını güzelleştirmek ve tasnifatta bulunmak üzere gecesini gündüzüne katarak çalışırken Allah'ın dinini yaymağa ve şeriatini açıklamağa çalıştığını zanneder ki, bununla mevki ve şöhret talebi, gizli arzûsu olabilir. Ziyâretçilerinin çoğalmasını, zühd ve takvâ ile şöhret bulmasını, halkın etrâfında toplanıp sözünü dinlemelerini, konuşurken can kulağı ile kendine bağlanmalarını, müsbet bir şekilde başlarını sallamalarını, sözlerine hayrân olmalarını ve ağlamalarını içinden arzû eder. Adamlarının ve cemâatının çokluğu ile neş'elenir. İlim, vera' ve zühdün zâhiri ile akranlarına üstün geldiğine sevinir ve yanlış yolda olanları irşâda muktedir olduğu için, buna hoşlanır. Fakat bu sevinç, dine yönelen bir musibeti önlemekten ziyâde, kendi imtiyâzı için olur.

Belki de, bu aldanmış miskinin bâtındaki yaşayışı, halkın kendisini üstün tanıyıp kendisine teveccüh etmeleri yönündendir. Eğer halk ondan yüz çevirse ve göründüğü şekilde kendisini tanımasalar, canı sıkılmağa, amelinde karışıklıklar yapmağa başlar. Çeşitli hile yollarını araştırır, kusûrunu örtmek için yalana da baş vurur ve hattâ kendisini inananlara kerâmet sâhibi göstermeğe kadar gider. Kendi derecesini bilenlere de kızar. Adamları arasında tercih yapar; bâzılarını daha üstün gösterir. Onlar da bunu kendi vera' ve faziletlerine verirler. Hâlbuki işin iç yüzü böyle değil, onlar onu daha çok medhedip arzûlarına daha çok uydukları için, onları tercih eder. Hâlbuki belki onların ona hürmetleri onun ilminden istifâde etmeleri için iken, o, bunu kendi sıdk u ihlâsına ve ilminin hakkını ödediğine verir ve halkın menfaatine dilini kolaylaştırdığı için Allah'a hamdeder. Bu hareketinin de günâhına keffâret olacağını sanır, niyyetinin sahih olup olmadığını araştırmaz. Hattâ uzlette ve ilmini gizlemekte aynı sevâbı alacağı kendisine va'd edilse, ona heves etmez. Çünkü halk arasında hüsn ü kabûlden mahrûm kalır. Şeytânın, **Âdem** oğullarından ilmi sâyesinde benden kurtulacağını sananlar, bu cehâletleri ile kolayca benim tuzağıma düşerler, dediğinden murâdı, belki de bu gibi âlimlerdir. Belki de kendisi, cehd ü gayret ederek eser meydâna getirmekle, istifâde için bir ilim meydâna getirdiğini zanneder. Hâlbuki asıl maksadı, güzel eser yapmakla ün almaktır. Şâyet birisi: «Bu eser benimdir» deyip onun ismini silerek eserin başına kendi ismini yaz-

1- BOZMA 2- KELİME 3- SINIFLAŞTIRMAK 4- TAKVA 5- KUVVETLİ 6- FAZLA 7- FARKLILIĞI 8- GÜZEL, İYİ 9- BİLGİSİZLİK

sa, eserin kendisi tarafından tasnif edildiğini, Allahu Teâlâ bildiği için, bu eserden yapılacak mânevi istifâdenin kendisine râci olduğunu bildiği hâlde, bu iş kendi ağırına gider. Belki de eseri tasnif ederken kendisine bol duâlar yapmak veyâ zımnen başkasına dokunmakla kendi kendini övmekten de geri kalmamıştır. Başkasına dokunmaktaki maksadı, onun kendisinden daha düşük ve kendisinin daha üstün olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü başkasına hiç de dokunmayabilirdi. Hattâ bu adamı küçük düşürmek için onun çürük sözlerini kitâbına alarak tenkidini yapar, bâzan başkasının güzel sözlerini kitâbına alır, onları kendisine mal etmek için sâhibinden hiç bahsetmez. Yâhut bir hırsız gibi cümlelerde biraz değişiklik yaparak kendine mâl eder. Sözlerini edebi üslûb ile süslemeğe çalışır. Maksadı daha çok revâç bulup istifâde edilmesidir. Belki de böyle yaparken şu hâdiseden gaafildir. Hakîm'in biri hikmete dâir üçyüz eser yazmış. Allahu Teâlâ'nın zamânın peygamberine: «Ona söyle, yeryüzünü nifakla doldurmuştur. Ben onun nifâkından bir şey kabûl etmem.» diye vahyettiğini bilmemiş olabilir.

Belki de bu sınıftan bir cemâat bir araya geldiği zaman, her biri kalbin gizli hastalıklarından selâmet bulduğunu sanır. Bunlar dağılıp da kendi adamları kendi etrâfında toplandıkları zaman, herkes kendisinin ve karşısındaki adamın cemâatine bakar, hangisinin ardında daha çok olduğunu araştırır. Arkadaşının kendisinden daha çok cemâate bak kazandığını bilse de kendi cemâatinin çokluğu ile sevinir. Sonra bunlar tamâmen ayrılıp herkes bir şey'i öğretmeğe koyulduğu zaman birbirine hased etmeğe başlarlar.

Hattâ bunlardan birisinin cemâati kendisinden ayrılıp diğerine gitse, buna canı sıkılır da içinden ona nefret duymağa başlar ve artık eskisi gibi onun işine bakmaz, eskisi gibi onu övmez olur. Ayrılan adamının maksadının istifâde etmek olduğunu ve o gittiği yerden daha çok istifâde edeceğini bildiği hâlde yine aynı nefreti duyar.

Belki de bunlardan birisi, hasedinin harekete geçtiği başlangıç ânında onu açığa çıkaramaz da çeşitli hileli yollarına baş vurmağa başlar. Hiddetini o yolda teskîn için adamın dînine ve vera'ına dokunmağa başlar: «Benim ona kızdığım şahsım için değil, Allah içindir» şeklinde bahâneler ortaya atar. Hattâ onun kusurları, kendi yanında söylense ona sevinir, övüldüğü zaman canı sıkılır. Bâzan da kusurları söylenirken güyâ hoşlanmıyormuş gibi suratını ekşitir ve fakat içinden memnûn kalır.

Bu ve benzeri kalbin gizli hastalıklarına çok zekî kimseler vâkıf olabilir ve bunlardan ancak yakîni kuvvetli olanlar kurtulabilir. Bizim gibi zayıf insanların bu seviyeye ulaşması çok zordur. Ancak en ehven derece, insan kendi kusurlarını bilip kusurlu olduğunu kabûllenmesi ve ıslâhına harîs olmasıdır. Allahu Teâlâ bir kuluna hayır dilediği zaman,

1- SINIFLANDIRMA
2- AIT
3- AÇIKDAN OLMAYARAK
4- HABERSIZ
5- İKİ YÜZLÜLÜK
6- YATIŞDIRMAK
7- AŞAĞI

ona kendi kusurlarını gösterir. Kim iyiliklerine sevinir ve kötülüklerine üzülürse, onun hayır üzerinde olması umulur ve o, kendini tezkiye edip ilim ve ameli ile Allah'ın hayırlı kullarından olduğunu zannederek gizli kusurlarını bildiği hâlde onları ihmâl edenden daha hayırlıdır. Gaflet ve gururdan Allah'a sığınırız. Bu gurûr, mühim ilimleri tahsil ettiği hâlde, ilimlerinin gereği ile amelde kusûr edenlerin gurûrudur. Şimdi de ilimlerin mühim olmayanlarını öğrenip bunlarla yetinen ve mühim olanlarını ihmâl eden aldanmışları anlatalım. Bunların gurûru, ya mühim ilmi öğrenmekten kendilerini müstağni görmeleri veyâ ehemmiyetsiz ilimlerle yetinmiş olmalarındandır.

Bunlardan bâzıları kamu yararı için, halk arasında geçerli olan dâvaları ayırmağa yarayan fetvâ ilimleri ile meşgul oldu ve buna «F ı k ı h» adını verdiler. Bununla berâber zâhirî ve bâtınî ilimleri ihmâl ettiler. Uzuvlarını murâkabe etmedi; dillerini gıybetten, midelerini harâmdan, ayaklarını hükümdarların huzûruna çıkmaktan ve diğer âzâlarını günahlardan alıkoymadılar. Kalblerini kibir, riyâ, hased ve diğer tehlikelerden temizlemediler. İşte bunlar iki yönden aldanmışlardır. Biri ilim, diğeri de amel yönleridir.

Amel cihetinden aldanmış olduklarını yukarda anlatmıştık. Bunlar, hasta adamın, derdini öğrendiği zaman, onu tekrar tekrar okuyup tatbik etmemesi gibidir. Belki kendisi, bâsur ve sar'a hastalığına yakalanıp nerde ise helâk olmak üzere olduğu hâlde bu hastalığın çârelerini araştıracak yerde İ s t i h â z e hastalığının çârelerini araştıran adamın hâline benzer. Kendisi erkek olduğu için hayız ve istihâze görmeyeceğini bildiği hâlde, durmadan bu hastalıklar üzerinde araştırma yapar. Ve bunu yaparken de: «Bakarsınız, bir kadın istihâze olur da hâlini benden sorar. Ona cevab verebilmek için bununla uğraşıyorum.» der ki, bunun apaçık bir gurûr olduğu meydandadır. İşte fıkıh mes'eleleri ile uğraşan miskin de böyledir. Bâzan dünyâ sevgisi, şehvetlere uyma, hased, kibir, riyâ ve diğer tehlikeli şeyler kendisine musallat olur da, tevbe ile noksanlarını telâfi etmeden beklemediği anda ölüm kendisini yakalar ve gazablı olduğu hâlde Allaha ulaşır. Adam bütün bunları düzeltmeğe aldırış etmeden onları terkedersek s e l e m, i c a r e, z ı h a r, l i a n, c e r a h a t, d i y e t, d â v a l a r, b e y y i n e l e r ile, hayız gibi ömründe muhtâç olmayacağı, muhtâç olsa da bunları halledecek müftilerin bulunduğu şeylerle meşgul olur. Onun bunlarla meşgul olması, mevki, başkanlık ve servet edinmek içindir. Şeytan kendisini aldatıyor da kendisinin bundan haberi olmuyor. Zira bu aldanmış, dinî farîze ile meşgul olduğunu zanneder; farz-ı aynı yapmadan farz-ı kifâye ile uğraşmanın bir günâh olduğunu bilmez. Aslında kendisinin dediği gibi, sahih bir niyyete sâhib olsa ve kabûl etsek ki, onun fıkıh ile meşgul olması Allah rızâsı içindir. Kendisi

için farz-ı ayın olan cevârihini ve kalbini düzeltmeden fıkıh ile meşgul olmasının, amel bakımından bir gurûr ve aldanma olduğu yine meydândadır.

İlim bakımından gurûr ve aldanmasına gelince; din ilmindendir sanarak fetvâ ile meşgul olup Allah'ın kitâbını ve Resûlünün sünnetini terketmesi ve hattâ bâzan hadîs âlimlerine dil uzatarak «Onlar değerini anlamadıkları altın hammallarıdır» demesi ve ahlâk ilmini öğrenmemesi; havf, heybet, huşû' ifâde edip takvâya götüren Allah'ın azamet ve celâlini bildiren ilmi terketmesidir. Buna rağmen kendisini emniyette hissederek Allah'ın afvına mağrûr, mutlak sûrette Allahu Teâlâ'nın kendisine merhamet edeceğine; çünkü kendisinin dini ayakta tuttuğuna inanır ve şâyet kendisi fetvâ ile meşgul olmasa helâl ve harâm ilminin kaybolacağına aldanır. Bu adam kendine ehemm olan ilimleri terkettiği için aldanmış ve mağrûr olan kimsedir. Aldanmasının sebebi de, şeriatte fıkıh ilminin tâzîmine dâir duyduğu şeylerdir. Bu adam, medhedilen gerçek fıkhın, Allah'ın zât ve sıfâtını bildiren, insâna korku ve ümid bahş eden ilim olduğunu bilmez. Nitekim Allahu Teâlâ :

فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

«İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir tâifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerinden çekinirler.» (9-Tevbe: 122) buyurmuştur.

Aynı zamanda kendisiyle inzâr edilen, korkutulan ilm, onun okuduğu fıkıhtan başka bir ilimdir. Zira onun okuduğu fıkıh ilminden maksad, muâmele şartlarına göre mal ve bedeni muhâfazadır. Fıkıh ilmi bunları sağlar. Mâl, Allah yolunda bir âlet, beden ise bir merkebdir. Mühim olan ilim, yola girmeği bilmek ve mezmûm sıfatlardan sayılan kalbin engellerini aşmaktır. Bunlar kul ile Allah arasında birer perdedir. O sıfatlarla mülevves olarak ölürse, Allah'ın cemâlinden mahrûm kalır ve Allah'a ulaşamaz. Fıkıh ilmiyle yetinmesi bakımından bu adam, Hac yoluna çıkmak isteyenin su tulumlarını ve ayakkabı tâmirini öğrenmeğe, kendisini hasredene benzer. Ayakkabı ve susuz Haccın yapılamıyacağında şübhe yoktur, fakat yalnız bunlarla meşgul olan Hac yapmış sayılmaz. Biz bunu tafsilâtiyle **İlim Kitâbı**'nda anlattık. Bunlardan bâzıları da fıkıh ilminde yalnız hılâfiyât ilmiyle meşgul olmuşlardır. Bu gibilerin ehemmiyet verdikleri, yalnız mücâdele yolunu öğrenmektir. Mak-

sad, hasmı ilzâm, susturmak ve üstün gelmek için hakkı önlemektir. O, gece-gündüz mezheb sâhiblerinin münâkaşalarını düşünür ve akranlarının kusurlarını araştırır. Bunlar yırtıcı insanlardır. Tabiatleri eziyet ve bütün davranışları ahmaklıktır. Bunların ilimden maksadı, emsâllerine üstünlüktür. Böyle emsâlleri arasında üstünlüklerini sağlamağa faydalı olmayan kalb ilmi ve yerilen sıfatları övülen sıfatlara çevirerek Allah'ın yoluna götüren ilimleri, zevkli vâiz sözleri diye adlandırır ve bunları küçük görürler. Onlara göre gerçek ilim, mücâdeleciler arasında geçen arbede ilmidir. Bunlar, eskilerin toplamış olduğu fetvâları toplamış ve bu farz-ı kifâye üzerine bir de selefin bilmediği cedel inceliklerini bildiren bid'at bir ilmi, fıkha eklemişlerdir. Mezheb ilminin müştemil olduğu ahkâmın delillerine gelince; bunlar Allah'ın kitâbı ve peygamberin sünneti ile bunların mânalarını anlamaktır. Kesr, kalb, fesâd, vaz', terkib ve tâdiye gibi cedel hileleri ise, hasmı ilzâm ve susturmak için sonradan uydurulmuş bir takım bid'at ve icadlardır. Bunlara pek çok aldananlar vardır. En çirkin aldanış da ilk mûcidlerinindir.

Dîğer bir fırka da, kelâm ilmiyle meşgul olanlardır. Bunlar kendi arzûlarına göre mücâdeleye girişmiş muhâliflerini red ile uğraşmış, onların münâkazalarını araştırmış ve bir çok muhtelif makaleler öğrenmişler, münâzara ve ilzâm yollarını araştırmışlardır. Bu hususta bir çok fırkalara bölünmüşler; iman ve amelin ancak cedel ilmini öğrenmekle mümkün olacağına inanmışlardır. Akaaidlerinin delilleri diye adlandırdıkları ve Allah'ın zât ve sıfâtını kendilerinden başka kimsenin bilemiyeceğini; onların mezheblerini kabûl etmeyenlerin îmânı olamıyacağını sanmışlardır. Bu kelâmcıların her fırkası kendi mezhebine dâvet etmiştir. Sonra bu kelâmcılar da biri D a l l e [sapık] ve diğeri de H a k olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. Fırak-ı dâlle [sapık fırka] Ehl-i Sünnet'in aksi istikaamete, hak fırka da Ehl-i Sünnet'e dâvet ediyor, fakat gurûr ve aldanma her iki tarafı da içine almıştır.

Sapık fırkanın gurûru: Sapıklıklarından haberleri olmayıp, kurtuluşun kendi fırkalarında olduğunu sanmalarındadır. Bu sapıklar bir çok fırkalara ayrılmış ve her fırka kendi aralarında birbirini tekfir edegelmişlerdir. Bunların sapıklıkları, şübheyi delil ve delili şübhe görmeleri bakımındandır.

Hak fırkanın gurûruna gelince; cidâli mühim ve Allah'ın dinine yaklaştırmakta en mühim şey sanmalarındandır. Bunlar, kelâm yolu ile araştırma yapılmadıktan sonra, kişinin dininin tamâm olmayacağını sanmaktadırlar. Hattâ onlara göre delilleri araştırmadan tasdik eden, mü'min değildir. Bu fâsid zanlarından dolayı ömürlerini cedel yolunda harcadı ve bid'at sâhiblerinin hezeyân ve makaaleleri ile uğraştılar da,

1- DÜŞMANINI 2- SÜBUT GETİREREK BAĞLAMAK 3- TAY 4- BENZER
5- KAVGA 6- KONUŞMADA KAVGA ETMEK 7- DİNDE BATIL OLAN YENİ
8- ŞAHİL 9- KIRMA 10- TECAVÜZ ETTİRME 11- ZITLIK TEŞKİL EDEN KELİMELERİN
12- MÜBAHESE 13- BÜYÜKLENME 14- KAFİRLİĞİNE HÜKMETME
15- SÖZLE MÜCADELE 16- BOZUK 17- SAÇMA SAPAN KONUŞMA

nefis ve kalblerini ihmâl ettiler. Kendilerinin zâhirî ve bâtını hatâlarına karşı kör kaldılar. Hattâ onlar kelâm mücâdelesinin Allah katında daha makbûl olduğunu sandılar. Fakat üstün gelme, hasmı ilzâm ve riyâset sevgisi onları dinden uzaklaştırdı, basiretleri kör oldu da, birinci asır müslümanlarına bakmaz oldular. Resûl-i Ekrem, onların en hayırlı insanlar olduklarını haber vermiştir. Onlar bir çok bid'at sâhiblerine yetiştikleri hâlde bu gibi mücâdelelere kat'iyyen girmediler. Onlar, kalb ve âzaları ile meşgul olmaktan başka bir şey ile uğraşmağa bakmadılar. Ancak sapıklara, sapıklıklarını anlatırlardı. Onlar dinlemeyince mücâdeleye lüzum göstermeden ayrılırlardı. Bu gibilere yalnız içlerinden buğz ederlerdi ve: «Hak, sünnete dâvettir, sünnete dâvet de dâvette mücâdeleyi terketmektedir.» derlerdi. Zira Ebû Umâme el-Bahilî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

«مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ»

«Hiç bir kavim hidâyetten sonra sapıtmamıştır, ancak sapıtanlar, cedel sebebiyle sapıtmışlardır.» (778) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem bir gün Ashâbının toplu oturdukları yere uğradı. Orada onların cedel ile uğraşıp husûmetleştiklerini görünce hiddetinden yüzü nar gibi kızardı ve:

«أَلِهٰذَا بُعِثْتُمْ أَبِهٰذَا أُمِرْتُمْ أَنْ تَضْرِبُوا كِتَابَ اللّٰهِ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ اُنْظُرُوا إِلَى مَا أُمِرْتُمْ بِهِ فَاعْمَلُوا وَمَا نُهِيتُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا»

«Bunun için mi yaratıldınız? Bununla mı emrolundunuz? Allah'ın kitâbını birbirine vurun, emrolunduğunuza bakın ve onu yapın, nehyolunduğunuzdan uzaklaşın.» (779) buyurdu. Ve onları mücâdeleden men'etti. Hâlbuki cedel ve sohbette onlardan ilerde kimse yoktu. Sonra onlar Resûl-i Ekrem'i gördüler. Bütün beşeriyyete peygamber olarak gönderildiği hâlde alt edip susturmak maksadiyle hiç kimse ile mücâdele etmemiş, mücâdelesi, onlara nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'i okumakla olmuş ve buna başka bir şey eklememiştir. Zira mücâdele mideyi bulandırır, ve izâlesi güç olan çeşitli şübheleri kalbe getirir. Gerçi Resûl-i Ekrem mücâdeleden âciz olmadığı gibi onu Ashâb'ına da öğretmekten âciz değildi. Fakat aklı başında fazîlet sâhibi insanlar, buna kıymet vermezler ve bütün insanlar kurtulsa da, biz helâk olsak onların kurtuluşu bize bir fayda sağlamaz derlerdi. Biz Ashâbın tâkib ettiği yoldan, Yehûd ve Nasâra ile

(778) Hadis yukarda geçmiştir.
(779) Hadis yukarda geçmiştir.

1- REİSLİK
2- DÜŞMANLIK
3- DÜŞMANLIK LAŞDIKLARINI
4- YASAK
5- MAHV, GİDERİLME

olan mücâdelelerinden daha ileri gidemeyiz derlerdi. Onlar bu gibi mücâdeleler ile kıymetli vakitlerini kaybetmezlerken bize ne oluyor da, kıyâmet gününde hiç faydası olmayan cedel ile ömrümüzü isrâf edelim? Aynı zamanda bid'atçiler yalnız mücâdele ile yetinmez, işi taassub ve husûmete kadar vardırırlar. O hâlde «Nefsim ile mücâhede edip ona dünyâsını Âhireti için terkettirmek benim için daha hayırlıdır.» derlerdi.

Yine bu anlattıklarımız, mücâdeleden men'edilmediğimiz zaman, takınacağımız tavr u harekettir. Üstelik mücâdeleden de men'olunduk. Sünneti terk ile sünnete dâvet, acayib bir şeydir, derler. Evlâ olan, kendi nefislerimizle uğraşmak, onları ıslâh edip Allahu Teâlâ'nın râzı olacağı yöne çevirmektir, derler.

Diğer bir fırka da, va'z u nasîhat ile meşgul oldular. Bunların en üstün mevkide olanları da havf [korku], recâ [ummak], sabır, şükür, tevekkül, zühd, yakîn, ihlâs, sıdk ve benzerleri gibi kalbin vasıfları ve nefsin ahlâkından bahsedenlerdir. Bunların gurûru, bu sıfatlardan bahsedip insanları bu güzel huylara dâvet ettikleri zaman, kendilerinin de bu vasıflar ile mevsûf olduklarını sanmalarındadır. Hâlbuki onlar Allah katında bu vasıflardan çok uzaktırlar. Olsa olsa avamdan farklı değillerdir. İşte bunların aldanmaları, en büyük bir gururdur. Çünkü onlar kendilerini son derece beğenen insanlardır. Onlar kendilerini, mahabbet deryâsına dalan en hâlis insanlar sanırlar ve kendilerini her türlü kusûr ve eksiklikten beri görürler. Kendileri Allah'ın yakın kullarından olmasaydı halka bu yakınlığı ve Allah'a giden yolu gösteremezlerdi, derler. Bu zavallı herif bu sanıları ile kendisini emniyette ve başkalarını tehlikede görür. Kendisini, Allah'ın kazâsına râzı, başkalarını ise küskün, kendisini mütevekkilinden, başkalarını ise izzet ve şerefe dayanandan, kendisini hâlislerden, başkalarını riyâkârlardan görür. İhlâsı anlatır, kendisi ihlâs etmez, riyâyı anlatır ve hâtırlatır da kendisi bunu yaparken riyâ eder. Riyâdan bahsederken: «Bu adam riyâkâr olsa kendisi riyâdan bahsetmezdi» inancını aşılatmak ister. Dünyâya şiddetle harîs ve kuvvetli rağbeti olduğu hâlde zâhidlikten bahseder. Allah'a dâvet ederken açıklar, kendisi ondan uzaktır. Allah'ın celâl ve ikaabından korkuturken kendini emniyette görür. Kendisi Allah'ı unuttuğu hâlde Allah'ı hâtırlatmağa çalışır. Kendisi uzaklaştığı hâlde insanları Allah'a yaklaştırmağa uğraşır. Kendisi muhlis olmadığı hâlde ihlâsa dâvet eder. Kötü sıfatları yerdiği hâlde kendisi onlarla vasıflanır. İnsanları yaratıklardan müstağnî kılmağa çalışırken, kendisi şiddetle insanlara haris olur. İnsanları dâvet ettiği meclisden uzaklaştırılsa yer kendisine dar gelir de, hâlâ halkın irşâdı için çalıştığını sanır.

Şâyet akranlarından birisine halkın teveccüh ettiğini duysa hasedinden çatlar. Kendi ahbablarından birisi, emsâllerinden birisini kendi-

sine övse onun amansız düşmânı kesilir. İşte bunlar en büyük aldanmışlar ve ıslâhları en güç olanlardır. Zira kötü huylardan uzaklaştırıp iyi ahlâka teşvik eden kimse kötülüklerin gaailelerini ve iyiliklerin faydalarını bilen kimsedir. Bu adamın ilmi kendisine fayda vermemiştir. Halkı hakka dâvet etme sevgisi, hakkı amelden kendini alıkoyduğuna göre daha bu adam nasıl tedâvi edilir ve bu ne ile korkutulur? Zühdü iddiâ ettiği ve ona gücü yettiği hâlde kendini bundan alıkoyan nedir? Allah ile ünsiyet iddiâ ettiği hâlde kendini ünsiyetten alıkoyan nedir? Ancak adamları kendini gördükleri zaman, o yola girer, neden? Yalnız kaldığı zaman, Allah'a yaklaşmaz, neden?

İşte aklı başında insanlar, kendilerini bu hâlleri ile tecrübeye tâbi tutarlar. Mağrurlar ise kendilerini iyilerden sanırlar. Âhirette, perde ortadan kalkıp gerçek yüzleri meydâna çıkınca perişân olurlar. Cehennem'e atılır, bağırsakları dökülür, onlar da bağırsaklarının etrâfında döner dururlar. Zira onlar hayrı emretti, fakat kendileri yapmadı, kötülükten men'etti fakat kendileri yaptılar.

Bu fırkanın aldanması, Allah sevgisi, Allah korkusu ve Allah rızâsı gibi esaslardan içlerindeki duyguları zayıf olduğu hâlde, bu mânada yüksek menzilleri anlatabilmeleri, Allah'ın kendilerine bahşettiği ilimle böyle güzel ifâdeleri ve insanların bunlardan istifâde etmeleri, ancak kendilerinin de aynı vasıfla muttasıf olmalarından ileri geldiğini sanmalarındandır. Hâlbuki bir şey'i kabûl edip anlayıp anlatmak başka, o şey ile muttasıf olmak ise başkadır. Bunların: müslümanların diğer ferdlerinden farkları, ancak bunları vasıftaki kudretlerindedir. Bâzan bu sevgi ve korkuda onlardan da aşağıya düşebilirler. Bunlar kendilerini emniyette hisseder ve bu sûretle korkuları azalır, halka temâyülleri artar; Allah sevgisi de kendilerinde azalmış olur. Bunlar, başka hastaların anlatamayacağı şekilde, hastalığı ve tedâvi çârelerini, hastalığın derece ve sebeblerini edebî bir üslûb ve ifâde ile anlatan hastalar gibidir. Bu hususları edebî bir dil ile anlatmak, bunları bu hastalıkta diğer hastalardan ayırmaz. Bunların ayrılıkları tıb ilmine vukufları ve hastalığı teşhis edip tedâvi çârelerini bilmiş olmaları bakımındandır. Yalnız bu bilgi ile kendilerinin gerçek sıhhate kavuştuklarını sanmak, ahmaklık ve cehâletin son haddi olduğu gibi, korku, sevgi, tevekkül, zühd vesâire güzel sıfatları bilmek başka, bu vasıflar ile muttasıf olmak da başkadır. Hakîkatleri anlatmak ile hakikatler ile vasıflanma arasındaki farkı bilemeyenler, mağrûr ve aldanmış kimselerdir.

İşte vâizlerin hâli budur. Onlar ki, ifâde-i merâm etmelerinde kusurları yok, belki va'zlarında tâkib ettikleri yol, Kur'an ve hadis yolu, H a s a n - ı B a s r î ve emsâlinin va'zıdır, fakat tatbîkatları başkadır.

Vâizlerden başka bir fırka daha vardır ki, bunlar tamâmıyle vâcib olan va'z yolundan çıkmıştır ki, bunlar zamânımızın vâizleridir. Şâyet kenar bucakta Allahu Teâlâ'nın koruduğu pek az kimseler bulunabilir. Biz onları bilemiyoruz. Diğerlerinin bir kısmı mantık ve dinin kabûl etmediği bir takım yalan ve uydurma sözlerle halkı oyalar ve halkın vakitlerini kendilerine çekmeğe çalışırlar. Diğer bir fırka da bir takım anlaşılmaz ince nükteler ve kaafiyeli sözlerle edebiyat yapmağa çalışırlar. Maksadları mevzun sözler konuşup sözlerine, ayrılık ve vuslat şiirleri ile delil çekmek, gaayeleri halkı heyecanlandırmak ve fâsid garazlar üzerine de olsa, vecde getirip coşturmaktır. İşte bunlar, cin şeytanlarından da, daha kötü olan insan şeytanlarıdır. Kendi sapıklıkları yanında başkalarını da sapıtırlar. Yukarda anlattığımız diğer sınıf vâizler, her ne kadar kendilerini ıslâh edemedilerse de, hiç olmazsa doğru ve dürüst va'zlarıyla başkalarının ıslâhına çalışırlar. Bunlar ise, kendileri sapıttıkları gibi başkalarını da sözleri ile sapıtmağa çalışan kimselerdir. Bunlar, Âhireti unutturup dünyâya meylettiririler. Bilhâssa sırtlarında kıymetli elbiseleri, altlarında değerli binitleri ile gelip kürsüye çıktıklarında kendileri bütün mevcudiyetleri ile dünyâlık peşinde oldukları sebebiyle halkı da dünyâlığa çekmekten başka bir şey'e yaramazlar. Bunların bozdukları, düzelttiklerinden çok fazladır. Belki de halkı sapıtmaktan başka bir işe yaramazlar. Bu gibilerin aldandıkları meydandadır.

Bunlardan bir kısmı da dünyânın zemmi hakkındaki zâhidlerin sözlerini ezberlemekle iktifâ etmiş, onları oldukları gibi muhâfaza etmişler ve, ne demek istediklerini anlamadan halka aktarmışlardır. Onlar bu ezberlerini câmilerin minber, mihrâb ve kürsülerinde, dost ve ahbabları ile buluştukları yerlerde anlatıp durmuşlardır. Bunların herbiri bu sözleri ezberleyip anlatmakla kendilerinde bir imtiyaz görür ve bu sâyede afv edilip maksadlarına ulaşacaklarını sanırlar. Artık zâhir ve bâtınlarını düzeltmeden bunun kâfi geleceğine inanırlar ki, bunlar daha çok aldanmış kimselerdir.

Diğer bir fırka da vakitlerini hadis dinlemekle geçirir ve bir çok rivâyetleri, senedleri ile ezberlerler. «Falancadan rivâyet etti» desinler diye diyâr diyâr dolaşırlar, adam ararlar ve: «Ben falancadan rivâyet ettim.» derler. Bunlar da bir kaç yönden aldanmışlardır:

a) Kendileri altın hammalı gibi, hadisin mânasını anlamadan ancak onun nakil muâmelesini yapıp sırf bu kadarının kâfi geleceğini sanmış olmalarından.

b) Mânasını anlamadıkları için mûcibiyle amel etmemelerinden, hattâ anlayabildikleri ile de amel etmemelerinden.

c) Herkese farz olan kalbin tedâvisi ile meşgul olmağı bırakıp, hiç lâzım olmayan senedleri çoğaltmak peşinde koşmaları yüzünden.

1-NASİHATÇI 2-NASİHAT 3-KAVUŞMA 4-MAKSAD, NİYET 5-BOZUK 6-MUHABBE
7-KIPLAMA 8-YETİNME 9-FARKLILIK 10-YETERLİ

d) Semâ'ın [işitmenin] şartına riâyet etmemelerinden. Zira işitmek, her ne kadar tek başına bir fayda sağlamazsa da, hadisin isbâtında mühim rolü vardır. Zira tefehhüm [anlamak] isbâttan sonra, amel de anlamaktan sonra gelir. Yâni önce duyulur, sonra anlaşılır, sonra ezberlenir. Muhâfaza edilir, sonra onunla amel edilir ve sonra da neşredilir. Hâlbuki bunlar yalnız işitmekle yetinmişler ve semâ'ın hakîkatini terketmişlerdir. Bakarsınız bir çocuk, yaşlı bir zâtın hadîs dersine oturur. Bu zât hadisi rivâyet ederken bâzan uyuklar, çocuk da bu arada oynar, sonra «Bu çocuk falan şeyhden hadîs dinledi» diye ismi yazılır, büyüdüğü zaman ise, kendisinden hadîs dinlenmeğe başlanır. Hattâ aklı başında bâliğ olduğu hâlde hadîs dinleyen kimse de, bâzan başka tarafa dalar, dinleyemez, şeyhin sözüne kulak vermez. Bâzan da ezberleyemez ve bâzan yazmakla meşgul olur. Şeyhi okuduğunu değiştirirse, o bunun farkında bile olmaz. Bu şekillerdeki hadîs dinlemelerin hepsi gurur ve aldanmadır. Zira hadîsde aslolan, onu Resûl-i Ekrem'in ağzından dinleyip olduğu gibi zabtetmek ve zabtettiği gibi rivâyet etmektir. Demek ki, rivâyet, ezberlemekten, ezberlemek de işitmekten hâsıl olur. Şâyet Resûl-i Ekrem'in ağzından duymadınsa Sahâbe veyâ Tâbiîn'den duymalısın. Bunlardan dinlemen, aynen peygamberden dinlemen gibi olur. Dikkatli dinler, iyice ezberler, sonra da ezberlediğin gibi hiç bir harf değişikliği yapmadan anlatırsın. Hattâ başka birisi bu hadisin bir harfini değiştirirse onu da bilirsin.

Hadîsi senin muhâfaza etmen için iki yol vardır. Birincisi, onu olduğu gibi ezberleyip zaman zaman okumak sûretiyle unutmamandır. İkincisi, dinlediğin hadîsi duyduğun gibi onu eksiksiz olarak kaleme alıp yazıları muhâfaza etmendir. Bâzılarında olduğu gibi, yazdığın yazılara kalem karışabilir. Şâyet duyduğun hadîsi ne ezberler, ne de yazarsan, yalnız bir ses olarak kulağından gelip geçerse, sonra bu hadisin yazılışını gördüğün zaman: «Ben bunu duydum» diyecek hakkın yoktur. Çünkü orada bir değişiklik olup olmadığını bilemezsin. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ «Bilmediğin şey'in ardına düşme.»

(17 - İsrâ: 36) buyurmuştur. Zamânımızdaki şeyhlerin -mezkûr zaman Gazâlî zamânıdır - «Bu hadîsi ben duydum» demeleri - bu şartları hâiz değilse - yalandır. Semâ'ın en küçük şartı, rivâyetin hepsini dikkatle dinlemek ve değişiklikten koruyacak şekilde mühim noktalarını ezberlemektir. Eğer çocuğun, gaafilin ve uykuda olanların duyduklarının yazılışı câiz olsa, mecnûnun ve beşikteki sabînin duyduklarını da yazmak câiz olacaktı. Sonra hepsi büyüdüğü, mecnûn ayıldığı zaman, ona okunurdu ki,

1- İŞİTME
2 OLGUN
3- SÜBÜKLENME
4- ADI GEÇEN
5- HABERSİZ

böyle bir şey olamaz. Zira bu câiz olsa, rahimdeki çocuğun duyduğunu da yazmak câiz olacaktı. Ana rahmindeki çocuk anlayıp ezberlemediği için duyduklarını onun nâmına yazmak doğru olmadığı gibi, oynayan, dalgın olan ve yazmakla meşgul olan bir kimse de anlayıp ezberleyemediği için onların da duydukları kendi namlarına yazılamaz. Câhilin biri, beşikte yatan çocuğun duyduğu, onun nâmına yazıldığı gibi, ana rahmindeki çocuğun da duyduğu yazılır ve aynı zamanda şâyet ana rahmindeki çocuk sesi duymaz, fakat beşikteki çocuk sesi duyar diye aralarında bir fark gözetilmek istenirse, bunun bir faydası olmaz. Çünkü nakledilen ses değil, hadîsdir. O da onu anlamaz, o da anlamaz. Yaşlandığı zaman: «Ben bâliğ olduktan sonra küçük yaşta iken falan şeyhin meclisine gidip rivâyet ettikleri hadisi, duyduğumu bana söylediler, fakat rivâyet edilen hadisin ne olduğunu bilmiyorum» dese, böyle bir rivâyetin sahih olmadığında şübhe yoktur. Buna biraz bir şey katmak ise açık yalandır. Arapçayı bilmeyen Türkün hadis işitip rivâyet etmesi câiz olsaydı, o zamân beşikteki çocuğun da rivâyeti câiz olurdu. Çünkü o da bir ses duymuş, o da... Bu ise cehâletin son haddidir. Semâ'ın senedi Resûl-i Ekrem'in:

نضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها فأداها كما سمعها

«Allah o adamı güzellendirsin ve nurlandırsın ki, makalemi duydu, ezberledi de sonra olduğu gibi başkasına ulaştırdı.» (780) buyurduğu rivâyettir.

Duyduğunu anlamayan, onu duyduğu gibi başkasına intikal ettirebilir mi?

İşte böyle rivâyetler, fâhiş aldanmalardır. Zamânımız bu belâ ile mübtelâdır. Eğer zamânımızın halkı biraz ihtiyatlı davransa, hadis râvîlerini hep bu şekilde çocukluk hâlinde hadisleri dinlemiş olduklarını bulurlardı. Ne yazık ki, hadis âlimlerinin mevki itibârı olduğu için, bu şartları arayamadılar. Çünkü bunlar açığa çıkarılsa râvilerin cemâatleri azalır ve mevkileri düşerdi. Aynı zamanda bütün bu şartlar tahtında duydukları hadislerin adedi de azalmış olur, belki de hiç rivâyet edecek hadis bulamazlardı. Bunun için: «Duysun da ne şekilde duyarsa duysun, farketmez» dediler. Aslında semâ'ın sıhhati hadis âlimlerinin sözlerinden bilinmez. Zira bu onların salâhiyetleri dâhilinde değil, bu, Usûl-i Fıkıh âlimlerinin işidir. Bizim anlattıklarımız Usûl-i Fıkıh kaanunların-

(780) Ashâb-ı Sünen ve İbn Hibbân Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Tirmizi ve İbn Mâce İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiler. Tirmizi hasen ve sahih olduğunu söyledi.

da kat'idir. Bu ise bunların gurûr ve aldanmalarıdır. Zâten sema' şartlarına uygun olarak hadîsi dinleseler de yalnız nakil ile iktifâ etmekte yine aldanmışlardır. Ömürlerini rivâyet ve sened yollarında harcayıp, dinin mühim mes'eleleri ve rivâyet ettikleri haberlerin mânaları ile meşgul olmamaları bakımından yine aldanmışlardır. Aslında hadîsten maksad, Âhiret yolculuğuna başlamaktır. Çok kere tek bir hadîs de bunun için kâfi gelebilir. Nitekim zâtın biri, hadîs rivâyet edilen bir meclise gitmiş, orada ilk rivâyet edilen hadîs, Resûl-i Ekrem'in :

مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ «Kulun, mâlâyâniyi, faydasız sözleri terketmesi, islâmiyetinin güzelliğindendir.» (781) hadîsi idi.

Bu zât, bunu dinleyince meclisden kalktı; «Bu, bana yeter. Hele bunu yerine getireyim de sonra diğer rivâyetlere bakarım.» dedi. İşte gururdan kaçınan akıllı kimseler böyle dinlerdi.

Diğer bir fırka da nahiv, lügat, garib lügat ve şiirle meşgul olarak bunlara aldandılar. Bunlarla uğraşmakla afvedileceklerini sandılar, kendilerini bu ümmetin âlimlerinden zannetdiler. Zîra dînin ayakta durması, kitâb ve sünnet ile, bunların da ayakta durabilmesi lügat ve nahiv iledir, dediler ve ömürlerini nahvin inceliklerinde, şiir san'atında ve garib lügatlerde tükettiler. Bunlar, ömürlerini yazı san'at ve tekniği ile tüketip, ilimlerin mutlak sûrette yazı ile te'min edileceğini, bu bakımdan yazının öğrenilip tashîhinin zarûrî olduğunu sananlar gibidir. Eğer biraz düşünse, okunaklı yazı yazmanın yetişeceğini, diğerinin fazlalık olduğunu anlardı. Edebiyatçı da eğer düşünseydi, Arab edebiyâtının diğer lisan edebiyâtından farklı olmadığını, Arab dili ve edebiyâtı ile uğraşmanın, her hangi bir dilin edebiyâtından farklı bir husûsiyet taşımayacağını anlardı. Aradaki fark, Kur'an ve Sünnetin Arabça olmasındadır.
O hâlde yalnız Kur'an ve sünnetin anlaşılmasına yarayacak kadar edebiyât, lügat ve nahiv kâfi idi. Fazlasının lüzumsuz bir yorgunluk olacağını anlardı. Aynı zamanda yalnız Kur'an ve hadîs ile alâkalı, lügat, nahiv ve edebiyât ile iktifâ etse de, Kur'an ve hadîsin hükümlerini yerine getirmese, yine aldanmıştır. Bu da ömrünü tashîh-i mahâriç ile geçirip Kur'ân'ın hükmü ile amel etmeyen gibidir. Zîra harflerden maksad, mânalardır. Harfler ise mânaların âletleridir. Bu, müshil almak ihtiyâcını duyan kimsenin, iyi bir bardak hâzırlamasıyle meşgul olmasına benzer ki, aldanmış bir câhildir. Nahiv, lügat, edebiyat, kırâet, tashîh-i mahâriç

(781) Tirmizî, garîbdir, dedi. İbn Mâce Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. Mâlik'e göre Hz. Hüseyin'den mürseldir.

ve hurûf ile meşgul olanlar da böyledir. Bunlar, bu ilimlere fazla dalıp meşgul olarak ameli ihmâl ettikçe aynı derekeye düşerler. Zira her şeyde aranan öz, ameldir. Amelin dışında ameli bilmek, daha dışında lâfızları olduğu gibi duyup ezberlemek, daha dışında da lügat ve nahiv bilmek, daha dışında da mahâric-i hurûf gelir. Yâni mahâric-i hurûf, en üst taraftır. Lügat ve nahiv ondan sonra gelir ki, mahârice nisbetle öz ve fakat lügat ve nahivden sonra rivâyetleri ezberlemek gelir ki, lügat ve nahiv buna nisbetle zarf, rivâyetleri ezberlemek öz, rivâyetleri ezberledikten sonra bilmek [ilim] gelir ki, bu ilim, ezberlemeğe nisbetle öz ve ezberlemek de buna nisbetle zarf olmuş olur. En sonra yâni bütün zarfların ortasında asıl öz, ameldir ki, ilimde bunun zarfı kalır. Asıl öz olan amele inmeyip onun zarfları olan bu derecelerin hangisi olursa olsun, birisinde kalıp onunla iktifâ etmek, aldanmaktır.

Ancak bu dereceleri birer konak yeri ve uğrak kabûl edip, muhtâç olduğu kadarını oradan aldıktan sonra diğerine, oradan da diğerine ve nihâyet özlerin özü olan amele geçen kimse, işte bu adam kalb ve âzâları ile asıl ameli arayan kimsedir. Her türlü âfetlerden korunma yolunda olan da, bu adamdır. İşte bütün şer'î ilimlerin hizmet ettiği budur, ameldir. Diğer ilimler, amelin hizmetçisidir, ona birer vesiledir ve onun üzerindeki kabukları ve ona ulaşabilmek için menzillerdir. Maksada ulaşamayan herkes, hâib ve hâsirdir. İster uzak menzilde kalsın, ister yakın menzile gelsin, farketmez. Bu ilimler, şeriat ile alâkalı ilimler oldukları için, bunlarla meşgul olanlar aldandılar. Tıb, hesâb, san'at ilmi ve şeriat ilminden olmadığı bilinen diğer ilimlerin sâhibleri, bu ilimler sâyesinde mağfiret olacaklarını düşünmediler. Bunların aldanması, şer'î ilim sâhiblerinin aldanmasına nisbetle daha azdır. Zira özü muhâfaza eden zar, onu muhâfaza ettiği için makbûl olduğu gibi, şer'î ilimler de öz olan amele ulaştırdıkları için makbuldürler. Fakat bunlar; içlerindeki öze ulaştırmaları bakımından, bilvâsıta makbûldürler. Bizâtihî makbûl olan, özdür. Zarı veyâ dış kabuğu öz gibi muteber kabûl ederek ona sarılıp kalan, elbette aldanmıştır.

Diğer bir fırka da, fıkıh ilminde aldanmışlardır. Onlar, kulun kendisiyle Rabbi arasındaki hükmünün kendilerinin verecekleri hükme tâbi olduğunu sandılar. Hak ve hukuku kaldırmak için, hile yolları uydurdular. Mübhem lâfızları te'vilde aldandılar. Zâhir hâle mağrûr olup, orada hatâya düştüler - fetvâlardaki hatâ ve aldanmalar gibi -. Hakikaten fetvâlarda hatâlar pek çoktur. Buradaki hatâlardan aklı başında olanlar kurtulabilir. Biz bu hususta bâzı misâller verelim: Meselâ, fıkıh âlimlerine göre kadın mihr-i müeccelinden vazgeçerse, artık Allah katında kocasında bir hakkı kalmaz. Bu boşanmada başka bir mes'ûliyet yoktur. Zâhir hâl böyle. Fakat kadın acaba kendi isteği ile boşanmak için mi ni-

kâh parasından vaz geçmiştir, yoksa kocasının kendisine yaptığı tahammül edilmez işkencelerden kurtulmak için mi bundan vaz geçmiştir? Böyle bir baskı neticesi hasebiyle kadın bu haktan vaz geçmişse, bu gönül hoşluğu ile değildir. Hâlbuki Allahu Teâlâ ;

فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا

«Eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa onu da içinize sine sine yiyin.» (4 - Nisâ: 4) buyurdu ve gönül hoşluğunu şart koştu. Hâlbuki gönül hoşluğu ile nefis hoşluğu farklı şeylerdir. Bâzan insân oğlu, nefsinde hoş görmediği şey'i kalbinde murâd edebilir. Meselâ, kalbinden [içinden] kan almağı murâd eder, fakat nefis bundan hoşlanmaz. Nefis hoşluğu demek, bir zarûret karşılığı olmaksızın nefsinin ondan ibrâsını arzû etmesidir. Yoksa ehven-i şerri ihtiyâr, kalbinden olmamaktır. Böyle nefis hoşluğu olmadan baskı neticesinde nikâh parasından vaz geçerek boşanmayı istemek bir müsâderedir, hadd-i zâtında zulümdür. Evet küçük kadı, işin iç yüzüne, garaze muttali' değildir. Zâhirî ibrâya bakar. Bunun, zâhirde bir ikrâh sebebi görülmez, buna göre hükmünü verir, fakat büyük kadı, Kıyâmet günü hükmünü vereceği sırada küçük kadı'nın verdiği bu hüküm bir kıymet ifâde etmez.

Bunun için nefis hoşluğu ile verilmeyen helâl olmaz. Meselâ, birinden tenhâ bir yerde para istese, verdiği parayı alamıyacağını ve onun borcunu ödemiyeceğini bildiği için ona para vermeyeceği halde, halk arasında kendisinden para istese, utanma belâsı bu adam ona bu parayı verse, bu şekilde parayı alan ile müsâdere sûretiyle para alan arasında fark yoktur. Çünkü müsâdere bağırarak adamın bedenini acıtmaktır. Adam beden acısını kalb acısı üzerine tercîh ederek, içinden acına acına parayı verir. Adamın utanacağı ve riyâkârlık yapacağı yerde, kendisinden bir şey istemek de bunun aynıdır. O da kalbe vurmaktır. Kalbe vurmakla kalıba vurmak arasında fark yoktur. Zîra Allah katında kalb ile kalıp ikisi açıktır. Ama dünyâ hâkimi, adamın: «Hîbe ettim» sözünü esâs alır, kalbine karışmaz. Çünkü ona vâkıf olamaz. Dilinin ve elinin şerrinden korkarak verilen de aynı şekilde haramdır.

Bütün bu yollarla alınan da haramdır. D â v u d aleyhisselâm'ın kıssasını biliyor musun? Üzülmesinden sonra uzun müddet secdede kaldı. Nihâyet Allahu Teâlâ :

— Seni afvettim, başını kaldır, deyince, D â v u d :

— Yâ Rab, hasmım ile hâlim ne olacak? dedi. Allahu Teâlâ :

— Ondan da helâllık iste, buyurdu. Tabiî U r i y a ölmüştü. Beyt-i Makdis'deki sahrâ'dan adama D â v u d aleyhisselâm seslendi. U r i y a :

— Buyur, yâ D â v u d , beni Cennet'ten çıkardın, ne istiyorsun? dedi. D â v u d aleyhisselâm :

— Senin bende bir hakkın var, onu hêlâl etmeni istiyorum, dedi. U r i y a :

— Helâl olsun, dedi ve ayrıldı. D â v u d aleyhisselâm vaziyeti C e b r â i l ' e bildirince, C e b r â i l aleyhisselâm :

— Hakkının ne olduğunu izâh ettin mi? dedi. D â v u d aleyhisselâm :

— Hayır, deyince, C e b r â i l aleyhisselâm :

— Ona hakkını izâh et, neden sende hakkı olduğunu bildir ve öyle helâllık al, deyince, D â v u d aleyhisselâm, tekrâr U r i y a' nın rûhuna seslendi ve helâllık istedi, U r i y a :

— Helâl ettim ya, deyince, D â v u d aleyhisselâm :

— Hayır, mes'ele şundan ibârettir, bu husustaki hakkını helâl etmeni istiyorum, deyince, karşı taraftan ses kesildi. D â v u d aleyhisselâm

— Niye cevab vermiyorsun? deyince, U r i y a :

— Hayır, bu iş peygamberlere yakışmaz, seninle Allah huzûrunda hesablaşırız, dedi ve gitti. Bunun üzerine D â v u d aleyhisselâm yeniden ağlamağa başladığından Allahu Teâlâ :

— Âhiret günü aranızı, bizzat Ben bulurum, diye vaidde bulundu. (782) İşte bu kıssa gönül hoşluğu ile yapılmayan hibenin fayda vermiyeceğini, gönül hoşluğu ve nefis hoşluğu ise şey'i bildikten sonra olacağını, ibrâ ve hibede gönül hoşluğu, kulun hârici te'sirlerden âzâde serbest kaldığı zaman kendi irâdesiyle yaptığı zaman olabileceğini, çeşitli yollardan ilzâm edilmekle gönül hoşluğu olamıyacağını göstermiştir. Bu hile yollarından biri de zekât borcundan kurtulmak için senesini doldurmadan malı karısına hibe etmektir. Fakih, malını karısına hibe edip bir yıl elinde kalmadığı için, zekât borcu sâkıttır, der. Şâyet bu zekât, pâdişâhın koyduğu bir vergi ise fakîh doğrudur. Çünkü onun bildiği görünüştür. Görünüşde servet yılını doldurmadan hibe edilmiştir. Şâyet kıyâmette de borçtan kurtulacağını ve âdeta hakîkaten yabancıya temlik etmiş gibi bir vaziyet düşünüyorsa, zekâtın sırrına ve dinî anlayışa karşı çok câhildir. Zira zekâtın sırrı, nefsi cimrilik rezâletinden temizlemektir. Çünkü cimrilik insânı helâke sürükleyen bir hastalıktır. Nitekim Resûl-i Ekrem tehlikeli üç şey'i sayarken bunların birinin de itâat edilen cimrilik olduğunu haber vermiştir. Zekât vermemek için servetini yıl içerisinde

---

(782) Dâvud aleyhisselâm hakkındaki bu asılsız rivâyet, bir çok kitablarda gaayet zayıf ve farklı ifâdelerle zikredilmiş ise de, ulemâ-i muhakkıkîn, bu nevi hikâyelerin aslı astarı olmadığını kat'i bir lisanla ifâde etmişlerdir. Bu tarz hikâyeleri kaale alarak peygamberler hakkında asla sûizanda bulunmamalıyız.
(Mütercim)

âilesine devretmekle cimriliğine itâat etmiş olur. Bunu bir çıkar yol sanmakla da tamâmen helâke gider. Zira Allahu Teâlâ onun kalbine vâkıf, mal sevgisi hırsını bilir. Onun mala olan hırsı, kendisini hile yoluna sevketmiştir. Cehâlet ve aldatması sebebiyle cimrilikten kurtuluş yollarını kendisine kapamış oldu.

Bu hile yollarından biri de, kamu yararına sarfedilen servetten fakih ve benzerlerinin ihtiyaçlarına kadar para almalarının câiz olması şeklidir. Aslında bu mübahtır, fakat mühim olan ihtiyaç derecesini tâyindir. Aldanmış fakîhler, zarûrî ihtiyaç ile şehevî arzûlarını tatminin arasını tefrik etmezler. Onlar canlarının arzû ettikleri her şey'i zarûrî ihtiyaç olarak kabûl ederler ki bu sırf gurûrdur. Aslında dünyâ, kulların, ibâdet ihtiyaçları için yaratılmıştır. Kulun, din ve ibâdetine yardım için aldığı her şey ihtiyaçtır. Bundan başkası fuzûlî ve şehevî şeylerdir. Fakihlerin bu gibi şeylerde aldandıklarının yarısını ele alsak, ciltler dolusu kitablar yazılırdı. Maksad, çeşitli misâller ile bunları bilmeğe tenbihtir, yoksa hepsini saymak değildir.

İKİNCİ SINIF

İkinci sınıf: İbâdet ve amel erbâbıdır. Bunlardan aldananlar pek çoktur. Kimi namaz'da, kimi kırâette, kimi hac'da, kimi gazâ'da, kimi de zühdünde aldanmıştır. Hepsi bir çeşit amel ile meşgul iken gururdan ancak akıllı olanlar kurtulur ki, onlar da pek az kimselerdir.

Bunlardan bir fırka da, farzları ihmâl edip nâfilelere ehemmiyet veren ve hattâ bu hususta isrâfa varan kimselerdir. Abdestte vesvese edip abdest âzalarını haddinden fazla yıkamak, temizliğiyle hükmedilen suların temizliğinde şübhe etmek ve suyun pisliğinde uzak olan ihtimâli yakın görmek gibi. Hâlbuki öte yandan yediği yemeğin harâm olma ihtimâli daha kuvvetli ve daha yakın bir ihtimâl iken, onu uzak görmek sûretiyle bâzan harâm lokma yemeğe kadar gider de aldırış etmez. Hâlbuki bu titizliği yediği lokmada gösterse, Ashâb-ı Kirâm'ın tavır ve davranışlarına daha çok benzerdi. Nitekim Hz. Ömer Hıristiyan bir koca karının bardağı ile abdest alırken bardağın ve suyun pis olması muhtemel iken buna aldırış etmemiş ve fakat harâm lokma yerim korkusu ile nice helâl yemeklerden uzak kalmıştır.

Bunlardan bir kısmı, yasak olduğu hâlde suyu lüzûmundan fazla isrâf eder, abdesti uzatır ve hattâ namazı vaktinden çıkaracak kadar ileri gider. Vakit çıkmasa bile, namazın en fazîletli olan ilk vaktini kaybettiği için yine aldanmıştır. Şâyet ilk vakti kaçırmasa da suyu fazla isrâf ettiği için yine aldanmıştır. Hattâ suyu isrâf etmese de lüzumundan

fazla abdestte zaman kaybetmekle yine aldanmıştır. Ne yazık ki, şeytan insanları sünnet yolu ile de aldatır. Onlara ibâdet süsünü verdirerek onları Allah'tan uzaklaştırır.

Diğer bir fırka da, namazın niyetinde vesvese eder. Sahih bir niyet edebilmek için şeytan onun yakasını bırakmaz. O «Niyet ettim, niyet ettim» diye diye namaz vaktini ona geciktirir veyâ cemâatten onu alıkor, hattâ tekbîri alsa bile hâlâ niyetim oldu mu olmadı mı diye içinden tereddüt eder. Bu vesvese bâzan tekbîrde de olur. Güyâ son derece itinâlı davranacağız diye, tekbiri, tekbîr edâsından değiştirirler. Bütün bu vesveseli itinâlar niyet ve tekbîrde olduktan sonra namazlarında kalblerini hâzırlamaz ve onu, gaflet içinde kılmağa devâm ederler. Namaza girerken gösterdikleri itinânın yeteceğini ve yalnız bu kadar ile hayır üzere bulunduklarını sanırlar.

Başka bir fırka da, namazda Kur'ân'ın tecvîd ve mahâric-i hurûfuna dikkat eder, bütün güçlerini harfleri mahreçlerinden çıkarmağa verirler de bu kadarı ile iktifâ eder ve başka şey'e bakmazlar. Okudukları âyetlerin mânalarını düşünmez, bundan ders almazlar. Bu âyetlerin esrârını anlamağa çalışmazlar. Bu da en çirkin bir aldanıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'i herkes gerçek mahreçlerine riâyetle okuyacak diye bir mükellefiyet yoktur. Herkes kendi imkânları nisbetinde Kur'ân'ı güzel okur. Bu gibiler, tıpkı pâdişâhın fermânını pâdişâhın huzûrunda bütün harf mahreçlerine nokta ve virgülüne riâyetle tekrar tekrar okuyan ve fakat yazı muhtevâsı ile alâkalanmıyan ve burada istenenlere bakmadan, meclisdekilerin hâline riâyet etmeden devamlı olarak bu yazıyı okuyan kimse gibidir. Bu adam bu hareketiyle cezâyı haketmiş bir mecnûn sayıldığı gibi, Kur'ân-ı Kerîm'i de yalnız güzel okumakla kalıp onun istediklerinden gaafil olanlar da aynı şekildedirler.

Diğer bir fırka da, Kur'ân-ı Kerîm'i çok okumakla aldanmışlardır. Hattâ bâzan yirmi dört sâatte bir hatim de indirirler. Dilleri Kur'ân'ı okuyup giderken gönülleri arzûları peşinde dolaşır, okuduklarından gaafil, okudukları âyetlerden ders almak için onun mânalarını düşünmezler. Yasaklarından kaçınmaz, nasihatlarından ders almaz, emir ve yasakları üzerinde durmaz, ibret âyetlerinden müteessir olmazlar. Kur'ân Okuma Kitâbı'nda okumaktan maksadın ne olduğunu anlattığımız hususları nazar-ı itibâre almazlar. Çok okuyoruz diye övünürler. İşte bunlar da aldanmış kimselerdir. Onlar sanırlar ki Kur'ân'ın inzâlinden maksad, yalnız okumaktır. Bu gibiler de, efendisi tarafından kendisine bir yazı yazılan ve bu yazıda kendisine bâzı şeyler emredilip, bâzı şeyler yasaklanan bir hizmetçinin bu yazıdaki emir ve yasaklardan haberi olmayıp, bunlara aldırış etmeyerek kendi bildiğine giden ve fakat devamlı olarak bu

yazıyı okuya okuya ezberlemesine benzer ki, bu adam daha ziyâde ukûbet ve cezâya hak kazanan bir insandır. Bu adam maksadını yalnız okumak olduğunu zannediyorsa aldanmıştır.

Evet, unutulmamak ve ezberlenmek için Kur'ân-ı Kerîm'in okunması lâzımdır. Ezberlenmesi ise mânası için, mânâsı da mûcibiyle amel etmek içindir. Bâzan adamın sesi güzel olur, okudukça zevk alır ve bu zevkine aldanarak bunu Allah'ın kelâmından zevk alması şeklinde yorumlarsa da, aslında kendi sesinin zevkini almaktadır. Nitekim şiir ve şarkı da söylese aynı zevki alacaktır. Bu adam, kalbini araştırıp aldığı zevkin, sesinden mi, yoksa kırâetin güzel nazmı ve mühim mânasından mı geldiğini ayırmadıkça, mağrûr ve aldanmıştır.

Diğer bir fırka, oruçlarına mağrûr olur. Mübârek günleri ve hattâ seneyi boydan boya oruç tutar. fakat oruçlu iken dillerini gıybetten, kalblerini riyâdan, iftar zamanı midelerini haramdan ve bütün gün boyunca dillerini fuzulî sözlerden korumazlar. Vaziyet bu merkezde iken, bu gibiler kendilerini hayırlı bir iş gördüklerini sanırlar. Farzları ihmâl ederken nâfileye devâm ederler. Buna rağmen nâfilenin de hakkını vermezler. Bu, en büyük bir aldanıştır.

Başka bir fırka da, hacca mağrûr olurlar. Borçlarını ödemeyip helâllık almadan, anne ve babalarının muvafakatlarını tahsil etmeden, helâl nafaka te'min etmeden hacca giderler. Bunlar, borç olan haclarını da yaptıktan sonra bu şekilde tekrar hacca gider. Yolda farz olan namazı zâyi eder. Beden, elbise temizliğini gereği gibi yapmaz. Yolda haksız yere para alan vurguncularla karşılaşır. Yolda kötü söz, kavga ve münâzaalardan kaçınmazlar. Bâzan, harâm olarak topladığı parayı gösteriş için hac yolunda döke saça harcar, infâk eder. Böyle yapmakla önce haram kazandığı, sonra da gösteriş olarak infâk ettiği için iki nevi günah kazanır. Parayı helâldan kazanmadığı gibi yerinde de harcamamıştır. Sonra da kötü huylar ile mülevves olan kalbi ve mezmûm sıfatları ile Kâ'be'ye gider. Daha önce bütün bu rezâletleri atayım da temiz olarak Rabbimin Beytine varayım demez. Bu vaziyette hayır yaptığını zannediyorsa aldanmıştır.

Bir fırka da, gûya sevabtır maksadıyle va'z u nasihat, emr-i mâruf ve nehy-i münker eder. İnsanların kusurlarına kızar. Onlara iyiliği emreder, fakat bu arada kendini unutur. Onlara bir hayrı emrederken sert davranır, onlara üstünlük ve şeref iddiâ eder. Kendisi, yaptığı kötülükten dolayı tenkid edildiğinde ona kızar; «Ben yaptığımı bilirim, sen beni nasıl tenkîd edersin» der. Etrâfında toplanan cemâatten biri meclisinden ayrılsa ona kızar, aleyhinde konuşur. Maksadı, gösteriş yapmak, ri-

yâset kapmaktır. Bulunduğu câmide başkası vazîfe yapsa kıyâmeti koparır. Ezan okur, okuduğu ezanı Allah için okuduğunu sanır. Hâlbuki başka birisi kalkıp ezan okusa susuz değirmenleri başına çevirir; «Niye benim mevkiimi aldın, hakkıma tecâvüz ettin» diye ona çatar. Bâzan mescidin imamlığını iltizâm eder de, bir hayır yaptığını zanneder. Hâlbuki maksadı, kendisine imam dedirtmektir. Bu arada kendisinden daha âlim, daha vera' sâhibi bir kimse imâmete geçse, ona ağırlanır, canı sıkılır.

Başka bir fırka da, Mekke veyâ Medîne'de mücâvir kalır ve buna aldanır. Bu arada kalbini murâkabe etmez, iç ve dışını temizlemez. Bu gibilerin, aslında kalbleri, memleketlerine bağlıdır. «Falanca Mekke'de mücâvir kaldı» diye kendi hakkında söylenenleri zevkle dinler. Bâzan bizzât kendisi, kendi kendini övmek üzere; «Ben şu kadar sene Mekke'de mücâvir kaldım» demek cesâretini de gösterir. Fakat bunu açıkça söylemenin çirkin olduğunun farkına varınca, bu def'a kendisi bunu açıkça konuşmaktan vaz geçer, fakat içinden herkesin bunu bilmesini arzû eder. Sonra bu mücâvir bâzan gözünü, malın kiri olan sadaka ve zekâta diker. Bunlardan servet edindiği vakit onu sıkıca kavrar. Ondan bir yoksula bir kuruş vermez. Bu sûretle gösteriş, cimrilik ve tama' gibi kötü hasletleri mücâvirliği sebebiyle kendisinde toplar ki, bunların hepsi tehlikeli şeylerdir. Eğer mücâvir kalmasaydı bütün bu hastalıkların hepsinden uzakta olacaktı. Fakat övgü sevgisi ve mücâvir kaldı dedirtme arzûsu, bu rezâletleri irtikâb ile kendini mücâvirliğe itmiştir. İşte bu da aldanmıştır. Hiç bir amel ve ibâdet yokdur ki, onda âfet ve tehlikeler olmasın. Âfetlerin yollarını bilmeyerek amellere güvenenler aldanmıştır. Bütün bunlar en ince teferruâtına varıncaya kadar **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**'in içine aldığı kitablarda bulunur ve bunlardan bilinir. Meselâ, namazda aldanma yolları, **İhyâ**'nın «NAMAZ KİTÂBI»nda, hacdaki aldanma «HAC KİTÂBI»nda, diğer ibâdetlerdeki âfetler de o ibâdetlerle alâkalı kitablardan anlaşılır. Biz burada hulâsaten onlara işâret etmekteyiz.

Diğer bir fırka da, mâl ve servetten tecerrüd ederek az ile iktifâ etmiş, câmileri mesken kabûl etmiş ve oralara bağlanmıştır. Bu sûretle kendisinin zâhidlik mertebesine yükseldiğini sanır. Hâlbuki öte yandan ilmi, va'zı veyâ yalnız zühdü ile de olsa riyâset ve mevki peşindedir. Bu adam, tehlikesi az olan iki şey'i terkedip iki büyük tehlikeyi kucaklamıştır. Zîra mevki, servetten üstündür. Mevki peşinde olmayıp servet peşinde olsa daha iyi ederdi. İşte bu adam da aldanmıştır. Çünkü bu adam, kendisini dünyâdan yüz çevirmiş zâhidlerden sanıyor. Ne yazık ki, dünyânın ne demek olduğunu anlamamış ve dünya zevklerinin en üstünü riyâset olduğunu ve riyâsete istekli olanın münâfık, hasûd, mütekebbir, mürâî ve bütün kötü huylarla muttasıf olması gerektiğini bilememiştir.

Evet, bâzan riyâseti de terkeder, halvet ve uzleti tercih eder de yine aldanmadan kurtulamaz. Zira bu hâli ile kendisini beğenir, servet sâhiblerine dil uzatır, onlarla ağır konuşur ve onlara hakaaretle bakar. Kendisini üstün görür, amelini beğenir ve bu sûretle kalbin bütün kötü hastalıklarını haberi olmadan taşır. Hattâ bâzan bu adam zühdünden vaz geçti derler korkusu ile kendisine verileni de almaz. Şâyet kendisine: «Bu helâldır, sen bunu görünüşde kabûl et sonra gizlice iâde et» dense, insanların övgüsü peşinde olduğu için, insanlar kendisini yerer korkusu ile bunu da kabûl etmez. Bu adam insanlar tarafından övülmeği seviyor ki, bu da dünyâlığın en zevkli bir tarafı olduğu hâlde hâlâ kendisini zâhidlerden görür ki, aldanmıştır. Bununla berâber zenginleri yoksullar üzerine tercih ederek onlara saygı göstermekten de geri kalmaz. Kendisini övüp kendisine mürid olanları medheder, başka zâhidlere meyledenlerden nefret eder. İşte bütün bunlar şeytanın hile ve aldatmalarıdır. Şerrinden Allah'a sığınırız. A'zâ ile yapılan ibâdette kendilerini fazla zorlayanlar, hattâ yirmi dört sâatte bin rek'at namaz kılanlar, Kur'ân'ı hatmedenleri de vardır. Ne yazık ki bunlar bu kadar zahmetlere girerken kalblerini murâkabe etmezler. Onu riyâ, kibir, ucub gibi hastalıklardan temizlemezler. Hattâ bunların tehlike olduğunu da idrâk etmezler. İdrâk etseler de kendilerinin masûn olduklarını sanırlar. Şâyet kendilerinde böyle bir şey bulunsa da onun mağfiret edileceğini zannederler. Bütün bu zâhirî ibâdetleri yanında onların ehemmiyeti olmadığını, olsa da zâhirî amellerinin kalb hastalıklarına galebe çalacağını sanırlar ki, bu çok uzak bir şeydir. Takvâ sâhibinin bir zerre ameli, akıllıların güzel bir ahlâkı, bu gibilerin a'zâları ile yapılan dağlar gibi amellerinden daha faziletlidir. Aynı zamanda bu adam insanlarla kötü geçimden, haşin davranmaktan, riyâ ve övülme sevgisi gibi bâtıni pislikten kurtulamaz. Kendisine: «Siz yeryüzünün direkleri, Allah'ın velileri ve sevgililerisiniz» dendiğinde, buna sevinirler, adamı tasdik ederler ve böylece aldanışları çoğalır. İnsanların tezkiyesini Allahu Teâlâ'nın rızâsına bir delil sayar, İçlerindeki habâsetlerini bilmeyerek zâhirî hâllerine göre insanların kendilerini övdüklerini bilmezler.

Diğer bir fırka da, nâfilelere haris olur da farzlara aldırış etmezler. Kuşluk ve gece namazları ile benzeri nâfile namazları kıldıklarında buna sevinirler de, farzlardan bu zevki almaz, vaktinin ilk cüz'ünde bunlara koşmazlar. Resûl-i Ekrem'in Allahu Teâlâ'dan hikâye tarikıyla bildirdiği:

مَا تَقَرَّبَ الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَيَّ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ ،

«Bana yaklaşanlar, kendilerine borç ettiğim farz ile olan yakınlıkları gibi hiç bir şey ile yaklaşamazlar.» (783) buyurduğunu unuturlar. Hayırlar arasında tertîbi terketmek, kötülüklerdendir. Belki bâzan insan iki farz ile karşılaşır ki, bunlardan biri kaybolacak, diğeri olmayacak veyâ iki farz ile karşılaşır ki, bunlardan biri kaybolacak, diğeri olmayacak veyâ iki fazilet ile karşılaşır ki, birinin vakti daralmış, diğerinin vakti geniştir. Bütün bunlarda tertîbe riâyet etmezse aldanmıştır. Bunların benzerleri pek çoktur. Gerek isyân ve gerek ibâdet meydandadır. Gizli ve kapalı olan ibâdetlerin bâzılarını bâzıları üzerine takdîmdedir. Meselâ, bütün farzları nâfileler üzerine, farz-ı ayınları farz-ı kifâye üzerine ve edâ edeni bulunmayan farz-ı kifâyeyi, yapanı bulunan farz-ı kifâye üzerine; farz-ı ayınlardan ehemm olanı mühim olan üzerine, kaybolacağı kaybolmayacak üzerine takdîm gibi. Annenin ihtiyâcını babanın ihtiyâcı üzerine takdîmi gibi. Zira Resûl-i Ekrem, anne ve babadan hangisine daha çok ikramda bulunayım, diye sorana cevâben:

أُمَّكَ أُمَّكَ أُمَّكَ ثُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ

«Annene, annene, annene, sonra babana, sonra sırası ile en yakınına...» (784) buyurmuştur. Akraba ile alâkalanmak ve onlara yardımda önce en yakınlarını tercih etmektir. Yakınlıkta müsâvî iseler, en muhtaçlarını, burada da müsâvi iseler en müttaki olanını tercih eder.

Yine bunun gibi, anne ve babasını geçindirecek serveti olmadığı hâlde hacca gidenler var ki, bunlar aldanmıştır. Çünkü bunların hakkını hac üzerine tercih etmesi lâzımdır. İşte bu, ehemm olan farzı, mühim olan farz üzerine takdîmdir.

Yine bunun gibi, bir adama verilmiş bir sözü var. Sözünde durması bir ibâdettir. Fakat Cum'a vakti girmiştir. Bu hâlde verdiği sözde durup Cum'aya gitmemek mâsiyettir. Cum'ayı tercih etmesi lâzımdır.

Yine, elbisesine isâbet eden pislikten dolayı anne babasına ve âile efrâdına ağır söz söylemek gibi. Necâset pisliktir, yıkamakla temizlenir. Ağır sözle kırılan kalb kolaylıkla tâmir edilmez. Bunun için eziyetten kaçınmak necâsetten kaçınmaktan mühimdir.

Böyle mahzurlu şeylerle itâatleri karşılaştıracak misâller sayılamıyacak kadar çoktur. Bütün bunlarda tertîbe riâyet etmeyen aldanmıştır. Bu aldanış da çok kapalıdır. Zira burada aldatan, tâatte aldanıyor. Bu tâat sebebiyle daha mühim olan bir tâatı terketmiş olduğu için bu tâatin mâsiyet olacağını fark edemiyor.

---

(783) Buhârî, Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

(784) Tirmizî ve Hâkim, Zeyd b. Hakîm'den rivâyet etmişlerdir.

Bunlardan biri de; a'zâları ve kalbi ile alâkalı temizliyeceği bir sürü kusurları ve yapacağı bir çok ibâdetleri varken, bunları bir yana iterek fıkhın hılâfiyât ve mezheb kavgaları ile uğraşmaktır. Zira fıkhın maksadı, başkasının muhtaç olduğu hususları ona bildirmektir. Kulun kendi ihtiyâcını bilip onunla meşgul olması elbette bundan önde gelir. Ne yazık ki mevkî ve mansıb sevgisi ile münâzarada hasmı ilzâm edip ona üstün gelme sevgisi kendini körleştirir de bu gibi davranışları ile dininin mühim mes'eleleri ile meşgul olduğunu sanır.

ÜÇÜNCÜ SINIF

Üçüncü sınıf: Mutasavvifedir. Bunların gurûru hepsinden büyük ve bunlarda da aldananlar bir çok fırkalara ayrılır.

Bir fırka, Allahu Teâlâ'nın korudukları müstesnâ olmak üzere zamânımızın mutasavvıfesidir. Bunlar söz ve görünüşlerini, kalıp kıyâfetlerini gerçek sofilere benzetmiş, onların âdâb, merâsim ve ıstılâhlarına, sema', raks, tahâret ve namazda postnişîn olmakta kafalarını eğmekte, konuşurken alçak sesle konuşmakta ve diğer hususlarda kendilerini onlara benzetmek sûretiyle aldanmışlardır. Onlar bütün bu görünüşlerde kendilerini asıl sofilere benzetmekle kendilerini de sofilerden sandı, mücâhede, riyâzet, kalbi murâkaba, bâtın ve zâhirlerini gizli ve âşikâre günahlardan temizlemediler. Hâlbuki bütün bunlar sofilerin ilk yapacakları işlerdir. Bunların hiç birini yapmayana sofî demek ve kendilerini sofilerden saymak câiz değildir. Ne yazık ki bunlar, bu anlattıklarımızın etrafına yaklaşamadılar bile. Bilâkis köpekler gibi hazîne mallarına, şübheli şeylere ve harâma saldırırlar. Ekmek ve para işinde koşuşup dururlar. İğneden ipliğe her şey'i hased ederler. Aralarında küçük bir ihtilâfta bütün gizli işlerini açığa vurur, birbirini parçalar ve rezil ederler. Bunların aldanışları meydandadır. Bunlar tıpkı şu acûze kadın gibidir: Kadın, muhârebelerde ve mübâreze meydanlarında kahramanlıklar gösteren kimselerin isimlerinin kayıtlara geçtiğini ve her birine bir memleketin kumandasının verildiğini duyar. Bunun üzerine kadın da onların kahramanlık menkıbelerinden ve meydânlardaki şecâat sözlerinden bir kısmını ezberler. Nasıl heybetle yürüdüklerini ve nasıl kafa tutup kol salladıklarını öğrenir. Bütün onların teçhizâtı gibi teçhizât kuşanır. Başına miğfer giyer ve ordu kumandanına gider. Bütün bu hareketleri taklid ettikten sonra o da bir vilâyetin kumandanlığını ister. Kumandan bu kıyâfetle bunu hükümdârın huzûruna çıkarır. Mes'eleyi anlatır. Hükümdâr emir verir; soyunsun, iç yüzünü görelim, meydâna çıksın ok ve kılıç oyunlarını göstersin, bir mübâreze yapsın ona göre ona da bir hak tanıyalım. Kendisini soydukları vakit bakarlar ki, ayakta durmaktan âciz yaşlı bir

kadın; «Sen bizimle alay mı ediyorsun? Bunu fillerin önüne sürün, filler bunu ayakları altına alıp ezsinler.» der. İşte burada yalnız kıyâfete bürünmekle tasavvuf iddiasında olanların vaziyeti Kıyâmet günü böyle olacaktır. Onların yüzlerinden perde kalkıp bütün gizli hâlleri açığa çıkarılarak büyük hâkimin huzûruna sevkedildiklerinde, aynı muâmeleye tâbi olacaklardır. Çünkü o, görünüşe değil, kalbe bakar.

Diğer bir fırka, aldanmakta bunları da daha ileri geçenlerdir. Kaba elbiseler giymek ve aza rızâ göstermekle sofulara benzemek bunların ağrına gider ise de sofuluklarını göstermek için bunların kılığına girmek mecbûriyetinde olduklarından, onlar ibrişim ve ipeği terketti. Yerine dikişli ve renkli kumaşlar, dikişli fotalar ve işlemeli seccâdeler kullanmak sûretiyle ipekten daha da kıymetli şeyleri giydi, yalnız bu şekle girmekle sofilerden olduğunu sandılar da, hakîkî sofilerin renkli elbise giymelerinde hikmetin onu her an yıkamakla meşgûl olmamak için olduğunu ve dikişli elbise giymeleri, yeni elbise giymemek için olduğunu unuttular. Kendilerinin parçalayıp dikdikleri yeni kumaşların onların giydikleri ile bir benzerliği yoktur. Bunlar bütün mağrûrlardan daha açık bir şekilde aldanmış kimselerdir. Bunlar nefis kumaşları giyer, lezzetli yemekleri yer, rahat bir hayât sürdürürler. Sultanların mallarından yerler. Bâtınî isyân şöyle dursun, zâhirî isyândan bile kaçınmazlar. Bütün bu tavır ve davranışları ile hayır yolunda olduklarını sanırlar. Bunların kötülükleri, başkalarına da geçen bir kötülüktür. Zira bunlara uyanlar da helâk olur. Uymayanların da sofiler hakkındaki umumî görüşleri bozulur, hepsini böyle sanarak hepsine dil uzatmağa başlarlar. Bütün bunlar, sofilere benzemeğe çalışanların şûmundandır.

Bunlardan bir fırka da mârifet ilmini, hakkı müşâhede, makaam ve hâlleri aşarak aynı şuhûda devâm ettiklerini ve kurb-i Hakka vâsıl olduklarını iddiâ ederler. Hâlbuki bunları ancak isim ve söz olarak bilirler. Çünkü o bir takım aşırı lâflar ezberlemiş, durmadan bunları tekrarlayıp durur da bunları ilk ve son amellerin üstünde görür. Bunlar, avam şöyle dursun, fıkıh, tefsir, hadis ve diğer ilim erbâbına bile horluk ve hakaaretle bakarlar. Hattâ dokumacılar tezgâhlarını, çiftçiler tarlalarını ve işlerini terkederek onlara koşar, bir müddet yanlarında kalır, onlardan bu yaldızlı sözleri ezberler ve tekrar tekrar onları âdeta vahiy imiş gibi okurlar. Artık sırların gizlilerinden haber verirler de bu sûretle bütün âbid ve âlimlere hakaaret etmeğe başlarlar. Âbidler için onlar kendilerini boşuna yoran; âlimler için onlar Allah'dan telâkki etmekten mahrûm olan kimselerdir, derler. Yalnız kendileri Allah'a vâsıl olduklarını ve mukarreblerden bulunduklarını iddiâ ederler ki, aslında fâcir ve münâfıklardan olup basiret erbâbı nezdinde ise câhil ve ahmak kimselerdir.

İlimden, ahlâktan, amelden ve kalb murâkabesinden mahrûm, yalnız hevâ-i nefislerine uymuş; ancak bir takım hezeyanlar ezberlemiş bedbahtlardır.

Diğer bir fırka da ibâhiye olmuş, şeriat sergisini dürmüş, ahkâmı kaldırmış, helâl ve harâmı birleştirmiş kimselerdir. Bâzıları Allahu Teâlâ'nın kendi amellerinden müstağnî olduğunu sanmış, bunun için neye yorulayım demiş; diğer bâzıları da, insanlar kalblerini şehevî hisler ve dünyâ sevgisinden temizlemekle zorlandılar. Bu ise muhâldir, mümkün olmayan bir şey ile tekliftir. Bu iddiâya, bu hususta tecrübeye girmeyenler aldanmışlar, biz ise tecrübe etmek sûretiyle bunun imkânsız olduğunu anladık, dediler. Hâlbuki bu ahmak, yapılan teklifin şehvetleri kökünden söküp atmak olmadığını bilmiyor. Teklif, bunları akıl ve şeriatın hüküm ve idâresi altına almaktan ibârettir. Bu ise mümkündür.

Diğer bâzıları da, a'zâlar ile yapılan amellerin ne kıymeti vardır? Asıl kontrol edilen kalbdir. Bizim kalblerimiz ise Allah sevgisi ile dolmuş ve taşmıştır, hattâ mârifetullaha ulaşmıştır. Biz, bedenlerimizle dünyâdayız, kalblerimiz ile Hazret-i Allah'a bağlıyız. Biz, zâhirî şehvetlerle berâberiz, yoksa bâtınî şehvetlerden müstağniyiz, derler. Bunlar, avam mertebesinden yükseldiklerini, bedenî ameller ile nefsi temizlemekten müstağnî olduklarını, kuvvetli oldukları için şehvetleri kendilerini Allah yolundan alıkoyamayacağını sanır ve kendilerini peygamberlerden üstün görürler. Peygamberler, kendilerinden sâdır olan küçük bir zellenin bile kendilerini Allah yolundan alıkoyduğunu bildikleri için uzun müddet âh u feryâd ettikleri hâlde bunlara bu gibi kusurlar vız gelir. Sofilere kendilerini benzeten bu İ b â h i y y e cilerin aldanan pek çok çeşitli sınıfları vardır. Bütün bunlar, çeşitli mugalata ve şeytanın aldatmasından doğan vesveseler üzerine kurulmuş şeylerdir. İlim edinmeden, iktidâya salâhiyetli, âlim ve müttakî bir zâta uymadan, cehâletle nefis mücâhadesine kalkışmadan bu hâle düşmüşlerdir. Bunların sınıflarını saymak uzun sürer.

Diğer bir fırka daha var ki, bunlar, yukarda anlattığımız fırkaları da geçmiş, amelden, helâl ve haram aramaktan vaz geçmiş ve yalnız kalbini aramakla meşgul olmuştur. Bunlardan bâzıları zühd, tevekkül, rızâ ve muhabbet gibi makamların hakîkî mânalarını, şart, alâmet ve âfetlerini anlayıp bilmeden bu makamlara ulaştıklarını iddiâ etmişlerdir. Bunlardan bâzıları v e c d ' i - beşerî vasıfları mahvetmekle yok olmağı - ve Allah sevgisini iddiâ etti ve kendisinin Allah'a karşı mest ü hayrân olduğunu sandı. Belki de Allah hakkında bid'at veyâ küfür olan hayâller peşinde koştu. Bir şey bilinmeden sevilmediği hâlde o, Allah'ı mârifetten önce Ona olan sevgisini iddiâ etti. Bundan sonra da Allah'ın hoş-

lanmadığı hareketlerden ve nefsinin arzûlarını Allahu Teâlâ'nın emirleri üzerine tercîhden hâli kalmadı. Hattâ insanlardan utanarak bâzı şeyleri yapmadığı hâlde yalnızlıkta bunları yapar da Allah'tan utanmaz ve bu hareketin Allah sevgisine münâfî olduğunu düşünmez.

Bâzıları da kanâat ve tevekküle meylederek tevekkül dâvasını birleştirmek için azıksız olarak çöllere doğru yol alır da, bunun selef ve sahâbeden nakledilmeyen bir bid'at olduğunu anlamaz. Hâlbuki tevekkülü onlar daha iyi bilirlerdi. Onlar böyle yaparken azığa değil, yine Allah'a tevekkül ederlerdi. Bunlardan bâzıları azık almadıkları zaman, Allah'a değil de başka bir sebebe bağlanırlar. Münciyâtın makamlarından hiç bir makam yoktur ki, orada gurûr ve aldanma olmasın ve onlara aldanan bulunmasın. Bu âfetlerin giriş yollarını Rub'u'l-Münciyât-ta anlattık, artık tekrârına lüzum yoktur.

Diğer bir fırka da, nafakasını kısar ve hâlis helâlı ararlar. Yalnız bununla meşgul olur da kalb ve uzuvların diğer hususlarını araştırmazlar. Diğer bir kısmı yemek, giymek ve meskenine aldırış etmez, helâl ve haram ayırmaz da diğer hususlara ehemmiyet verir. Bu miskinler bilmezler ki, Allahu Teâlâ böyle, bir tarafını ihmâl edip bir tarafına ehemmiyet verenden râzı olmaz. Allahu Teâlâ'nın râzı olacağı, zâhir ve bâtını kontrol edip her tarafı düzeltmeğe çalışmaktadır. Bâzılarını ıslâh edip bâzılarını ihmâl etmenin kâfi geleceğini zannedenler aldanmışlardır.

Diğer bir fırka da güzel ahlâk, tevâzû' ve cömerdlik iddiâ ederek, sofilere hizmet eder ve bunun için dernekler kurar, riyâset ve servet edinmek için bir şebeke hâlinde çalışırlar. Maksadları, kibirlenmektir. Tevâzû' sâhibi ve ehl-i hizmet görünerek yükselmek isterler. Kendilerini müşfik göstererek muhit edinmek isterler. Helâl ve haram demeden topladıklarını dağıtmakla isimlerini duyurur ve adamlarını çoğaltırlar. Bâzıları sultanların mallarını alıp sofilere dağıtır. Diğerleri bu paraları hac yolunda sofilere dağıtır ve güyâ bununla ikrâm ve infâkta bulunduklarını gösterirler ki, asıl maksadları riyâ ve süm'adır. Bunun delîli, zâhirî ve bâtınî Allahu Teâlâ'nın emirlerini ihmâl ederek haram serveti toplayıp ondan infâk etmeleridir. Hayır maksadıyle haram malı hac yolunda infâk eden, câmi inşâ edip onu pislik ile sıvayan gibidir.

Diğer bir fırka da, mücâhede, ahlâkı güzelleştirme, nefsi kusurlarından temizlemekle alabildiğine meşgûl olur. Nefsin kusurlarından bahsetmeği ve onun hilelerini bilmeği bir ilim ve san'at hâline getirirler. Bütün iş ve güçlerini nefsin ayıblarını araştırmağa ve âfetleri hakkında ince sözler bulmağa uğraşır ve: «İşte bu da nefsin bir kusûrudur. Bunu kusur bilmemek de bir kusurdur.» derler. Uydurdukları bu uzatmalı söz-

lerle vakitlerini öldürürler. Böylece nefsin ayıb ve kusurlarını araştırıp tedâvi çârelerini bulan ve fakat kendi nefsini düzeltmeyenler, hac ile alâkalı âfetleri ve diğer mes'eleleri inceleyip durduğu hâlde hac yolculuğuna çıkmayan gibidir. Şübhesiz fiilen bir işi yapmadıktan sonra onun kusurlarını araştırıp öğrenmekte bir kâr yoktur.

Başka bir fırka ise bu rütbeyi de geçmiş ve tarikat yoluna girmeğe başlamışlar, mârifet kapuları kendilerine açılmıştır. Mârifet başlangıçlarından her koku aldıkça hayretler içinde kalmışlardır. Buna sevindi ve bu garib hâller kendilerini şaşırttı da, gönülleri hep o tarafa akdı. Başkalarına kapalı olan bu kapıların kendilerine açılmasını düşünür ve ona bağlanırlar. İşte bütün bunlarda kalblerinin buna bağlanması ve buna iltifât etmesiyle aldanmış kimselerdir. Sâlikin seyr ü sülûkünde en büyük perde böyle bir noktada saplanıp kalmaktır. Zira Allahu Teâlâ'ya giden yolun hayranlığının nihâyeti yoktur. Her noktada böyle şaşıp duraklasa adımları kısalır ve maksadına ulaşamaz. Bu, hükümdârın birini görmek için sarayına doğru giderken, sarayın önünde bir meydan, meydân içinde bir bahçede öyle çeşitli çiçekler ve aydınlıklar görür ki, bundan önce böyle şeyler görmemiştir. Hayranlık içinde bunlara baka kalıp da randevu sâatini geçiren gibidir.

Diğer bir fırka bunları da geçti. Yoldaki parlaklıklara ve ikramlara aldırış etmedi, yoluna devâm etti ve kurb-i Hakk'a vâsıl oldu. Ancak bunun tamâmen vuslat olduğunu sandılar. Burada durdu ve işi karıştırdılar. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın nurdan yetmiş bin perdesi vardır. Sâlik bu perdelerden birine yükseldiğinde, tam vuslata eriştiğini sanır. İ b r â h i m aleyhisselâmın sözü ile buna işâret edilmiştir. Nitekim Allahu Teâlâ :

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي

«İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş, «Bu mu benim Rabbim» demiş.» (6 - En'am: 76) buyurmuştur. Bundan murâd, gökte parlayan cisimler değildir. Zira İ b r â h i m aleyhisselâm, onları küçüklüğünde de görüyor ve onların ilâh olmadığını biliyordu. Aynı zamanda gökte parlayan tek değil, daha bir çok cisimler de vardı. Câhil bir Bedevî bile yıldızları ilâh tanımadığı hâlde, yüce mevki ve şerefiyle İ b r â h i m aleyhisselâm, yıldızı Rab kabûl eder miydi? Bunlardan murâd, Allahu Teâlâ'nın nur perdelerinden biridir. Bu perde ki sâlikin yolu üzerindedir. Bu perdeler aşılmadan vusûl olmaz. Bunlar birbirinden büyük nûrâni perdelerdir. En küçüklerine K e v k e b ve en büyüklerine

Şems, aradakilere de Kamer denir. Bu perdelere istiâre olarak yıldız, ay ve güneş adı verilmiştir. İbrâhîm aleyhisselâm'a göklerin melekûtu, gizlilikleri durmadan gösterildi. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Biz İbrâhîm'e kat'î ilme erenlerden olması için göklerin ve yerin mülkünü de öylece gösteriyorduk.» (6 - En'âm: 75) buyurmuştur. Birinden diğerine geçerek yükseldi. Her mülâkî olduğu hicabda vâsıl olduğunu sandı. Sonra ilerde daha büyük hicâb olduğunu görünce, hemen oraya terakkî eder ve orada da aynı şekilde vuslat-ı Hak olduğunu sanır. Sonra daha ilerde başka bir perde görünce o perdeye ve nihâyet en yakın olan son perdeye vardığında bu hicâbı daha da büyük görerek vâsıl olduğunu sandı. Sonra bunda da kemâl derecesinden eksiklik görünce; «Hayır, ben böyle geçici şeyleri sevmem. Yer ve gökleri yoktan var edene yönümü çevirdim.» dedi.

İşte bu yolun yolcusu, bâzı hicablarda aldanabilir. Meselâ, ilk hicabda duraklayabilir ki, bu ilk hicab, kulun kendisi ile Rabbi arasındaki zâtıdır. Bu da Allah'ın nurlarından bir nûr ve emr-i Rabbânidir. Yâni Hakk'ın topyekûn hakîkatinin tecelligâhı olan sırr-ı kalbdir. O, bütün âlemi ihâta eder, her şey'in sûreti orada tecellî eder. İşte o zaman orası alabildiğine parlar. Zîra bütün varlıklar olduğu gibi orada açıklanır. Bu sırr-ı kalb evvelemirde üzerine perde çekilmiş bir pencere gibidir. Allahu Teâlâ'nın nûru kalbde parlayıp perde kalktıktan sonra, bu kalbin sâhibi kalbine bakınca, onun üstün cemâlinden hayretlere düşer ve «ENE'L-HAKK» demeğe başlar. İşte burası ayakların sürçtüğü bir yerdir. Şâyet bunun daha ilerisi kendisine açıklanmazsa buna aldanır, burada kalır ve helâk olur da ilâhî nurlardan olan küçük bir yıldızın tecellisine aldanmış olur. Bundan sonra Güneş şöyle dursun, Ay'a bile yükselemez. Burası, sâlikin aldandığı bir yerdir. Çünkü burada parlayan ile parladığı yer biribirine karıştırılıyor. Aynaya akseden bir rengi aynada gören kimsenin, bunu aynanın kendi rengi sanması ve bardağın içine konan şey ile bardağın renklerinin birbirine karışması gibidir. Nitekim şâir :

«Bardak inceldi, şarap inceldi, birbirine benzediler ve iş karıştı.»
«Sanki şarap var, bardak yok veyâ bardak var şarap yoktur.»

dedi.

İşte Hıristiyanlar da bu göz ile Hz. İsâ'ya baktılar. İlâhî nûrun kendisinde parladığını görünce şaşırdılar. Yıldızı aynada veya suda görenler gibi. Onu aynada veyâ suda zannedip elleri ile almak istediler. İşte bunlar aldanmışlardır.

Allah yoluna sülûk edenlerin aldandıkları yerler, cildlere sığmayacak kadar çoktur. Bunları son haddine kadar açıklamak bütün mükâşefe ilimlerini îzâh ile mümkündür ki, buna da ruhsat yoktur. Hattâ buraya kadar anlattıklarımızı da açıklamağa lüzum yok denebilir. Zira Allah yoluna sülûk eden kimsenin, bunları başkasından duymasına muhtâç olmadığı gibi, bu yola giremeyenlere de bunları duymak bir fayda sağlamaz, belki zarar verir. Çünkü anlamadığı şeyleri duymakla dehşete kapılır. Ancak bunları duymak, içinde bulunduğu gurûr ve aldanıştan kurtarması bakımından faydalı olabilir ve işin kendi zannettiği kısa görüş ve muzahraf mücâdelesinden daha mühim olduğunu anlar da, Evliyâullah'ın mükâşefelerinden hikâye edilenleri tasdik eder. Bununla gurûr ve aldanışı büyük olanlar yine de eskisi gibi inkârlarında ısrâr edebilirler.

DÖRDÜNCÜ SINIF

Dördüncü sınıf: Servet sâhibleridir. Bunlardan aldanmış olanlar da bir kaç fırkaya ayrılır.

Bunlardan bir fırka; câmi, medrese, kervansaray, tekke, köprü ve benzeri herkesin görebileceği hayır işleri yapmağa harîs olurlar. Buralara adlarını yazdırırlar. Öldükten sonra da isimlerinin anılmalarını ister ve bu eserin kendileri tarafından yapıldığını herkese duyurmak sevdasına kapılırlar da bu hayırları ile mağfiret edilmeğe hak kazandıklarını sanırlar ki, bunlar iki cihetten aldanmış kimselerdir:

1. **Birincisi:** Sermâye bakımındandır. Elde ettikleri bu servetin çoğunu şübheli yollardan rüşvet, yağma, zulüm ve haksızlık yollarından toplamış olmalarındadır. Önce böyle gayr-ı meşrû kazançla, sonra da infâkında Allah'ın gazabına uğramışlardır. Birinci vazifeleri gayr-ı meşrû servet edinmemek idi. Böyle yapmakla Allah'a âsi oldular. İkinci vazifeleri, elde ettikleri bu gayr-ı meşrû kazançları sâhiblerine iâde ile tevbe etmek idi. Ya servetinin aynını veyâ bedelini, yâ sâhiblerine veyâ vereselerine iâde edip Allah'a müteveccih olacaklardı. Şâyet bu servetin asıl sâhiblerinden kimse kalmamış ve verese de yoksa, o zaman bu serveti en hayâtî ihtiyâca sarfetmeleri gerekirdi. En hayâti ihtiyaç da aç ve muhtaç olan yoksullardır. Onlar bunu, herkes görüp duymaz korkusu ile böyle yapmadılar da, mezkûr parayı herkesin görebileceği inşâatlarda sarfedip, isimlerini yazdırdı ve hayrın devâmı için değil de, isimlerinin yaşaması için bu binâların devâmını arzû ettiler.

2. **İkincisi:** Bunlar bu hayrı yaparken hâlis niyetle yaptıklarını sandılar. Hâlbuki, birisine bir altın ver, fakat ismin yazılmasın, dense canı sıkılır ve bunu vermek istemez. Eğer bu hayır sâhibi insanların kendisine

teveccühünü düşünmese, isminin yazılıp yazılmamasına hiç bir kıymet vermez. Çünkü ismi yazılsa da yazılmasa da Allah onu bilir. İşte aldandıkları yerler...

Diğer bir fırka da helâlinden kazandığı serveti mescid gibi hayır yerlerine sarfettiği hâlde, yine iki cihetten aldanmıştır:

a) Birincisi riyâ ve övülmeği arzû etmesidir. Zira etrâfında aç ve muhtâç insanlar bulunduğu zaman, onlara infâk etmesi câmi yaptırmaktan ve onu süslemekten çok daha makbûl olduğu hâlde, kimse duymayacağı için, onu yapmayıp, herkesin görebileceği câmi yaptırması bunun bir delilidir.

b) İkincisi, bu serveti câmiin nakış ve yaldızlarına sarfetmektir. Namazdan maksad, huşû ve kalb huzûrudur. Buna mâni olacak her şey yasaktır. Bunun mescidde yaptığı nakış ve işlemeler, namaz kılanın gözünü kendine çeker, namazın huzûrunu bozar, gönülleri meşgûl eder de sevablarını azaltır. Bunun cezâsını da yaptıran çeker. Yaptığı bu kabîl işle günah kazandığı hâlde, sevab yaptım ümidiyle sevinir ki, aldanmıştır. Bir yandan da câmide süslü işlemeler yaparken namaz kılanların gönüllerini dünyâlığa çeker ve evlerinde de aynı şeyleri yapmağa kalkışırlar.

Mâlik b. Dinar anlatıyor: «İki kişi mescidin kapusuna gelmiş. Bunlardan biri, «Benim gibi adam Allah'ın evine giremez.» dedi ve bu sözü ile melekler onu sıddiklar defterine yazdılar.» Mescidlere böyle hürmet gösterilmelidir. Kendisinin mânevî tarafıyla bile mescidi kirleteceğini düşünmelidir. Nerde kaldı yasaklanmış süs ve ışlemeler ile mescidi kirletmek? İsâ aleyhisselâm, Havârileri ile giderken bir ibâdethâneye uğradılar. Havârileri İsâ aleyhisselâm'a :

— Bu mâbed ne güzel bir san'at eseri ve ne güzel tezyinatlı bir şekilde binâ edilmiş, dediklerinde, İsâ aleyhisselâm :

— Aklınızı başınıza alın, size hakikati söylüyorum. Allahu Teâlâ bu mescidde taş üstüne taş bırakmaz, hepsini harâb eder. Sizin hayrân olduğunuz bu taş, altun ve gümüşe Allahu Teâlâ kıymet vermez. Allahu Teâlâ katında en sevimli olan, sâlih kalblerdir. Kalbler sâlih oldukça dünyâ mâmur kalır, kalbler bozulunca da dünyâ harâb olur, dedi.

Ebû'd-Derdâ'nın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

إِذَا زَخْرَفْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ وَحَلَّيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ فَالدَّمَارُ عَلَيْكُمْ

«Câmilerinizi nakışladığınız ve mushaflarınızı yaldızladığınız vakit helâk olursunuz.» (765) buyurmuştur.

(765) İbn Mübârek Zühd'ünde rivâyet etmiştir.

Hasan-ı Basri anlatıyor: Resûl-i Ekrem Medine mescidini inşâ ederken Cebrâil aleyhisselâm: «Bunu yedı zira' yüksekliğinde, işleme ve nakışsız olarak yapacaksın.» dedi. İşte câmii nakış ve çiçeklerle süslemenin aldanması, münkeri mâruf görüp ona bağlanmasındadır.

Diğer bir fırka da, helâl kazancını yoksul ve muhtaçlara verirken, halkın bulunduğu yeri ve fakirlerden, aldığını herkese söyleyeni tercih ederler. Gizli ve saklı yerlerde vermezler ve aldığını söylemeyen fakirleri nankörlükle ithâm ederler. Çok def'a komşularını açlık, sefâlet ve ihtiyâç içinde bilip bırakırlar da, servetlerini tekrar tekrar hacca gitmekle, hac yolunda harcarlar. Çünkü bunu herkes görür ve bilir. Bunun için İbn Mes'ûd (R.A.): Âhir zamanda sebebsiz, yâni farz olmadığı hâlde hacılar çoğalır, yollarda yaptıkları ticâretleri ile hac işi onlara kolay gelir ve kazançları çoğalır. Ecirden mahrûm ve sevabdan soyulmuş olarak geri dönerler. Kumlu ve susuz çöllerde binitleri onları dolaştırır da yanıbaşındaki komşusunun hâl ve hâtırını sormazlar.

Ebû Nasr et-Temâr anlatıyor: «Adamın biri hacca gitmek üzere Bişr b. el-Hâris'e vedâa geliyor ve Bişr'e:

— Ben Hacca gidiyorum, bir emriniz var mı? der. Bişr:

— Ne kadar harçlığın var? diye sorunca, adam:

— İki bin dirhem harçlığım var, diye cevab verir. Bişr:

— Hacca gitmekle zühdü mü, yoksa Kâ'be'ye olan aşkını mı, yoksa Allah rızâsını mı kasdediyorsun? diye tekrar sorunca, adam:

— Allah rızâsını kasdediyorum, der. Bunun üzerine Bişr:

— O hâlde evinde dururken peşin olarak Allah rızâsını kazandıracak bir şey'i sana söylersem, yapar mısın? der. Adam:

— Evet, yaparım, deyince, Bişr:

— O hâlde sen bu iki bin dirhemi, borcunu ödeyemeyen bir fakire, yiyeceği olmayan bir yoksula, nüfûsu kalabalık, geçimi dar olan bir âileye, yetimi sevindiren bir yetim bakıcısına ve bunlar gibi on kişiye yirmişer dirhem ve hattâ istersen hepsini bunlardan birine ver. Zira müslümânı sevindirmek, düşkünlere el uzatmak, sıkıntıyı gidermek ve zayiflara yardım etmek, nâfile olarak yapılan yüz hacdan daha sevabdır. Kalk da dediğim gibi yap. Şâyet böyle yapmak istemiyorsan asıl kalbinde olanı bana söyle, dedi. Adam:

— Doğrusu kalbimde hacca gitmek tarafı kuvvetlidir, dedi. Bunun üzerine Bişr gülümseyerek adama döndü ve:

— Servet, şübheli şeylerden kazanıldığı takdirde, nefis, kendi arzûlarından birinin yerine getirilmesini ister ve sâlih ameller yaptığını göstermek ister. Hâlbuki Allahu Teâlâ, yalnız müttakîlerin amelini kabûl eder, dedi.»

Servet sâhiblerinden diğer bir fırka da, malları ile meşgul olur, onları cimrilikle korur, onlardan infâk etmez, parasız olan namaz, oruç ve Kur'an okumak gibi bedeni ibâdetler ile meşgul olurlar. Bunlar da aldanmış kimselerdir. Zîra öldürücü cimrilik, bunların içini kaplamıştır. Bunlara düşen vazîfe, mallarından ayırıp vermekle bu hastalığı yok etmektir. Ne yazık ki, onlar mükellef oldukları bu vazifeyi yapmazlar da, farz olmayan nâfile ibâdetlerle meşgul olurlar. Bunlar, vücûdunu yılan dolamış bir adamın, safrasını gidertmek için müshil almakla meşgul olmasına benzer. Nerde ise yılan, kendisini zehirleyip öldürecek, bu adam hâlâ müshil almakla meşgûl! Yılanın zehiri ile ölmek üzere bulunan bu adamın safra ilâcına ne ihtiyâcı kalır. Asıl işi yılandan korunmak olduğu gibi, bu zengin de nâfile namaz ve oruçla uğraşmadan bir an önce, yılan gibi kendini dolayan cimrilik âfetinden kurtulmağa bakmalıdır. Bunun için yine B i ş r ' e :

— Falan zengin devamlı bir şekilde namaz kılar ve oruç tutar, dediklerinde, o:

— Yazık zavallı adam, kendi hâlini bıraktı da başkasının yapacağı iş ile meşgûl oldu. Ona düşen vazîfe, yoksulların yardımına koşmak, açların karnını doyurmaktır. Onun böyle yapması, kendisine açlık ve uykusuzluk çektirmesinden daha iyidir, o, dünyâlığı topladı da yoksullardan men'etti, dedi.

Diğer bir fırka da, servetlerinden yalnız zekâtlarını vermekle iktifâ etti ve onu da en âdi mallarından ayırdı ve bunun karşılığında kendisine hizmet edecekleri kimseleri seçdi veyâ her hangi bir garaz güttü veyâ kendisine faydası dokunacak büyüklerden birine verdiler. Bütün bunlar, ameli mahveden fâsid niyetlerdir. sâhibi ise aldanmıştır. Kendisi ibâdet yaptığını zannederken, ibâdeti ile Allah'a isyân ettiği için fâcirdir. Bu ve sayılamıyacak bir çok benzerleri ile servet sâhibleri aldanmışlardır. Biz misâl olarak bu kadarı ile iktifâ ettik.

Servet sâhibi ve fakir olan avamdan bir fırka da zikir ve va'z meclislerine devâm etmekle aldandı ve bunları dinlemenin kâfi geleceğini sanarak bunu ibâdet hâline getirdiler. Mûcibiyle amel etmeden, kuru kuruya yalnız dinlemekle mükâfat alacaklarını sandılar. İşte bunlar da aldanmışlardır. Zira va'z meclislerinin fazileti, hayra teşviki bakımındandır. Hayra teşvik etmeyen dinlemede bir fayda yoktur. Hayrı teşvik eden dinleme makbûldür. Çünkü o, amele sevkeder. Şâyet amele vesile olmazsa, yine hayırsızdır. Demek ki va'z u nasihat dinlemek, ondan ders alıp amel etmek içindir. Başkası için murâd olunan bir şey, murâd olunan şey'i yaptırmazsa, onda hayır olmadığı gibi, amel için dinlenen va'z

neticesi amel yapılmadığı takdirde, bu va'zı dinlemekte de hayır yoktur. Bâzan va'zı dinlemenin ve va'zda ağlamanın faziletini duyar da buna aldanır, hattâ bâzan da kadınlar gibi kalbi yumuşayarak ağlamağa başlar ve bâzan korkunç azab âyetlerini duyduğu zaman: «Allah'ım, sen koru, aman Yâ Rabbi, Sübhânellah,» gibi duâlar sarfederek ellerini ovuşturur, böyle yapmakla bir iyilik işlediğini zanneder! Hepsinde aldanmıştır. Bu da, yakalandığı hastalığı sebebiyle hekimlerin yanına gidip onların bu hastalık hakkındaki sözlerinden üzülen veyâ yanında nefis yemeklerden bahsedilirken buna iştahlanan aç bir adamın hâline benzer. Tâatlerin vasıflarını dinlemek bir fayda sağlamaz. Dinlediğin va'zlardan ders alıp kötü huylarının hepsini veyâ bir kısmını terkedip Allah'a teveccüh etmezsen, o va'z, lehinde değil, aleyhinde bir delildir. Senin onu iyiliğine kabûl etmen gurûr ve aldanmaktır.

Şâyet, senin anlattığın bu gurûr ve aldanma yollarından kimse kurtulamaz. Bunlardan kaçınmak mümkün değil. Bu, doğrudan doğruya ümidsizliğe düşmektir. Zira bu âfetlerin gizliliklerinden kimse korunamaz, dersen:

Derim ki, insan bir şey'e tenbelleştiği zaman, onu büyültür, yolu kendisine zor gelir ve ümidsizliğe kapılır. Fakat gönlü ona meylettiği zaman, onun gizli yollarını araştırır ve muvaffak olur. Hattâ istediği an, havada uçan kuşu indirir, denizlerin dibindeki balığı da çıkarır. Yine dilerse dağların derinliklerinden altın ve gümüşü de çıkarabilir. Ormanlarda ve kırlarda serbest dolaşan yırtıcı hayvanları da avlar; fil gibi büyük ve vahşi hayvanları bile kendi emrine alır. Zehirli yılanları yakalar, onlarla eğlenir, içlerinden tiryâklar elde eder. Renkli ipekler elde etmek istediği zaman, onu dut böceği vâsıtasıyla te'min eder. Yıldızların büyüklük küçüklüğü, en ve boylarını ve adedlerini bilmek istediği zaman ise, kendisi yerde oturduğu hâlde onları da iyice hendese hesabları ile bulur çıkarır. Bütün bunlar, âletler te'min etmek ve hile yollarını düşünmekle te'min edilen şeylerdir. Atı binmek, tazıyı avlamak, şâhini kuş avlamak için emrine alır, balık avlamak için tuzaklar kurar. Bütün bunlar, insân oğlunun dünyâlık için düşündüğü ince hile yollarıdır. Bunlar, dünyâlığa yardımcıdır. Eğer âhiret işini benimsese, bir tek meşgalesi olurdu, o da kalbini takviyedir. Bütün bu işleri düşünüp yapabilen insanın kalbini takviye muhâldir, buna kimin gücü yeter demesi doğru olamaz. Zira himmeti, kalbini takviye olsa, bu ona asla zor gelmez, onun da çıkar yolunu bulur. Nitekim şâir:

«İsteseň, onun da hile yollarını bulurdun.» demiştir.

Bu bizim anlattıklarımız, selef-i sâlihînin, onlara uyanların ve kuv-

vetli irâde sâhiblerinin âciz kalmayıp kolaylıkla yaptıkları şeylerdir. Hattâ bunu yaparken dünyâ işlerini tertîb ve tanzîmde aradıkları hîle yollarının ve geçtikleri zahmetlerin onda biri kadar da yorulmamışlardır.

Şâyet, aldanma yollarını çoğalttıktan sonra da işi kolaylaştırır gibi oldun. O hâlde insanlar bu gurûr ve aldanmalardan nasıl kurtulur? Ne ile kurtulur? Ve kurtuluş yolları nelerdir? dersen;

GURURDAN KURTULUŞ

Bilmiş ol ki; gururdan kurtulmanın üç yolu vardır. Bunlar **akıl, mârifet** ve **ilimdir.** Kurtuluş için bu üç şey lâzımdır.

1. **Akıl:** Yaradılıştaki bir garize ve kendisiyle eşyânın hakikati idrâk edilen asıl bir nûrdur. Zekâ ve zeyreklik, ahmaklık ve gabâvet fıtrîdir. Bunlar, yaradılıştadır. Ahmak ve gabi insan, kendisini aldanmaktan koruyamaz. Akıl ve fehim, insânın yaradılışında olacak. Yaradılışında akıl ve fehimden mahrûm olanlar, bunları sonradan te'mîn edemezler. Ancak bunların asılları kimde varsa, o, tecrübe ve denemelerle bunları inkişâf ettirebilir, geliştirebilir. Demek ki, bütün saâdetlerin esâsı, akıl ve zekâdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

تبارك الله الذي قسم العقل بين عباده أشتاتا إن الرجلين ليستوي عملهما وبرهما وصومهما وصلاتهما ولكنهما يتفاوتان في العقل كالذرة وجنب أحد وما قسم الله لخلقه حظا هو أفضل من العقل واليقين

«Şânı âli olan Allahu Teâlâ, kulları arasında aklı parça parça taksîm etti. İki kişi amelde, iyilikte, oruç ve namazda müsâvi oldukları hâlde akılda, Uhud dağının yanında zerre gibi birbirinden ayrılırlar. Allahu Teâlâ kulları arasında akıl ve yakînden daha efdâl bir şey bölüştürmemiştir.» (786)

Ebû'd-Derdâ'nın (R.A.) rivâyetinde; **Resûl-i Ekrem'e:**

— Adamın biri, mâli ve bedeni bütün ibâdetleri yapar, fakat bunların ne olduğunu ve bunları yapmakla Allah katındaki mevkiinin ne olacağına aklı kesmezse bunun mükâfatı nedir? diye suâl ettiklerinde,

---

(786) Tirmizî «Nevâdir» de rivâyet etmiştir.

1 BÜYÜKLENME 2-HUB 3-ANLAYIŞSIZLIK 4-ANLAYIŞ 5-BÖLM
6-DENK 7-FAZİLETLİ

Resûl-i Ekrem : إِنَّمَا يُجْزَى عَلَى قَدْرِ عَقْلِهِ **«Mükâfatı, aklı nisbetindedir.»** (787) diye cevab verir.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem'in huzûrunda bir adamı övdüler ve çok ibâdet ettiğinden bahsettiler. Resûl-i Ekrem :

كَيْفَ عَقْلُهُ فَإِنَّ الْأَحْمَقَ يُصِيبُ بِحُمْقِهِ أَعْظَمَ مِنْ فُجُورِ الْفَاجِرِ وَإِنَّمَا يَقْرُبُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ

«Aklı var mıdır? (Onlar, biz ibâdetinden bahsediyoruz, siz aklından soruyorsunuz, dediklerinde) Resûl-i Ekrem: **«Ahmak'ın düştüğü günah, fâcirin günâhından büyük olur. Kıyâmet günü insanlar akılları nisbetinde mevki alırlar.»** (788) buyurdu.

Ebû'd-Derdâ (R.A.) anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'e, bir adamın çok ibâdetinden bahsettikleri zaman, onun aklından sorardı. **«Akıllıdır»** derlerse, **«İyi, sevâbı umulur»** buyururlardı. «Aklı yok» dedikleri zaman, **«Kıymeti yok»** derdi. Yine bir adamın çok ibâdetinden bahsetmişler, Resûl-i Ekrem aklından sorup, aklı olmadığı cevâbını alınca :

مَنْ يَبْلُغُ صَاحِبُكُمْ حَيْثُ تَظُنُّونَ **«Anlattığınız adamınız sandığınız derecelere ulaşamaz!»** (789) buyurmuştur.»

Allahu Teâlâ'nın insanlara bahşettiği asıl ni'met, zekâ ve sağlam akıldır. Yaradılışda mevcûd olmayan bu ni'met, sonradan elde edilemez.

2. Mârifet: Mârifetten maksadımız, dört şey'i bilmektir. Bunlar da **nefsi, Rabbi, dünyâsı ve Âhireti** dir.

Nefsini kulluk ve zillet ile ve bu âlemde garîb ve behimî şehvetlerinden kaçınmak ile bilerek tab'an kendisine yaraşan, Allahu Teâlâ'yı bilip yalnız Ona, Onun emirlerine ve rızâsına bakmaktır. Nefsini bilmeyen Rabbini de bilemez.

(787) Hatîb «Târih» inde rivâyet etti.
(788) Dâvud, «Kitâbü'l-Akıl» da rivâyet etmiştir.
(789) Tirmizî ve Hâkim «Nevâdir» de rivâyet etmiştir. Beyhakî de rivâyet etti.

1- HAYVANİ
2- YARATILIŞTAN

Rabbini bilmeyene gelince: O da Mahabbet, Kalb, Tefekkür ve Şükür kitablarında anlattıklarımızdan yardım alarak Rabbini öğrensin. Zira orada nefsin vasıflarına ve Allahu Teâlâ'nın Celâlinin vasfına işâret edilmiştir. Onları okumakla kısa da olsa bir malûmat edinir. Kemâl-i mârifet ise bundan sonradır ve aynı zamanda mükâşefe ilmidir. Biz bu kitabda muâmele ilmi üzerindeyiz.

Dünyâ ve Âhireti bilmek için de, dünyânın zemmi ve ölümün zikri kitablarını okusun. Bunları okumakla dünyânın Âhirete nisbet edilecek bir tarafı olmadığını anlar. Nefsini, Rabbini, dünyâ ve Âhireti bildiği takdirde; Allah'ı mârifetten Allah sevgisi, Âhireti mârifetten de Âhirete heves, dünyâyı mârifetten de dünyâdan nefret hâsıl olur ve en mühim işi Âhirette kendisine faydalı olacak ve kendini Allah'a ulaştıracak olan şey kalır. Burada kalbine hâkim olduğu vakit, her işinde sahih bir niyete sâhib olur. Yemesinde içmesinde ve hattâ kazâ-i hâcetinde bile Âhiret yoluna girmek için imkân sağlamalarını kasdeder. O zaman sahih niyyete sâhib olur da menşe'i dünyâlık olan her nevi gurur ve aldanmadan selâmet bulur. Zira dünyâlık olan her şey, niyyeti bozar. Kendisi için dünyâ Âhiretten daha sevimli olduğu ve nefsinin arzûlarını Allah'ın rızâsına takdim ettiği müddetçe gurur ve aldanmalardan kurtulamaz.

3. **İlim:** Ne zaman ki, kâmil aklı ile Allah ve nefsini bilerek Allah sevgisi kendisinde galebe çalarsa, o zaman üçüncü bir şey'e muhtâç olur ki, o da ilimdir. Yâni Allah'a giden yola nasıl sülûk edilir, onu bilmesi ve Allah'a kendini yaklaştıran ve Allah'tan uzaklaştıran şeyleri öğrenmesi, bu yolun âfet, ukûbet ve gaailelerini anlamasıdır. Bütün bunlar, **İhyâu Ulûmi'd-Din** kitablarında mevcûddur. Meselâ: **Rub'u'l-İbâdât**'tan, bunların şartlarını bilir ve onlara riâyet eder, âfetlerini öğrenir ve onlardan korunur.

Rub'u'l-Âdât'tan, maişetin sırlarını ve zarûri ihtiyaçlarını öğrenerek onları meşrû bir şekilde elde etmeğe çalışır. Lüzumsuz olanları da öğrenir ve onlardan sarf-ı nazar eder.

Rub'u'l-Mühlikât'tan da Allah yolundaki engellerin çıkardıkları güçlükleri öğrenir ki, bunlar da kötü huylardır. Kötü huyları ve onların tedâvi çârelerini öğrenir. Bütün bunları tatbik ettiği vakit, gururdan korunmuş olur. Bütün bunların esâsı, Allah sevgisine dayanır. Dünyâ sevgisini atar, Allah sevgisini kalbine yerleştirirse, irâdesi kuvvet bulur ve niyyeti düzelir. Bu da ancak yukarıda anlattıklarımıza riâyetle mümkündür.

Şâyet, bütün bunları toplayan müttakilerin daha korkacağı bir şey kalır mı? dersen:

1-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 2-KÖTÜLÜK 3-BİLMEK 4-GÜ
5-BÜYÜKLENME 6-GİTME 7-BELA 8-CEZA 9-SIKINTI 10-TAKVALI

Derim ki; evet, yine şeytânın aldatmasından korkulur. Şeytan onu ilim neşrine, halka nasîhat ile Allahu Teâlâ'nın dininden bildiklerini öğrenmeğe dâvete teşvik eder. Zira hâlis bir mürid, nefsini ve ahlâkını güzelleştirip kalbini murâkabe ederek bütün lekelerden temizledikten ve doğru yola girdikten, dünyâyı da küçümsiyerek onu terkettikten ve halktan ümidini keserek artık onlardan bir şey beklemedikten sonra, kalbinde tek bir emeli kalır, o da Allah'tır. Allah'ı zikr ile zevk almak, Ona münâcatta bulunmak ve Ona mülâkâta iştiyaktır. Bu vaziyet karşısında şeytan, aldatmaktan âciz kalmıştır. Dünyâlık ve nefsin şehvetlerinden gelerek, kandıramayınca, bu def'a dinî yönden gelir: «Artık sen kurtuldun, Allah'ın kullarına acı, onlara merhamet et, onlara nasihat etmekle doğru yolu göster, onlar için duâ et.» der. Bu da merhamet ve şefkat dolu bakışları ile onlara bakar, kimi işinde şaşkın, kimi dininde sarhoş, kör ve sağır kalmışlar, hastalık her taraflarını kaplamış ta haberleri yok, hekimi de kaybetmişler, nerde ise helâk olacaklar. Bunları bu hâlde görünce merhamet ve şefkati daha da artar. Hâlbuki onların muhtaç olduğu hakikatler kendisinde mevcûddur. Onların sapıklıklarını açıklayıp saâdete ulaşmalarını te'minde kendisi bir zorluk çekmez. Hiç bir zahmete katlanmadan doğruyu onlara gösterebilir. Âdetâ büyük bir hastalığa yakalanıp gece gündüz uykusuz kalan, yemek-içmekten ve hattâ hareketten kesilen ve sonra parasız-pulsuz ve zahmetsiz olarak bu hastalığın ilâcını bulan ve hiç bir acılığı olmayan bu ilâcı kullanmakla şifâ bulan, artık rahat uyuyup sıhhat ve âfiyetine kavuşan ve sonra da bir çoklarının aynı hastalıktan kıvrandıklarını gören ve onlara acıyıp bu ilâcı tavsıye eden iyileşmiş bir hasta gibidir.

İşte bu mürid de doğru yola girdikten ve kalb hastalığından şifa bulduktan sonra, mahlûkata bakar. Onların kalblerinin bozuk ve müzmin birer hasta olup helâk olmalarının yaklaştığını görerek tedâvilerini de bildiği için, onlara acıyarak nasihat etmeğe başlar. Şeytan durmaz, bu arada daha çok fit vermeğe çalışır. Onu aldatabilmek için durmadan teşvik eder. Artık irşâd işine başlayınca, şeytan gaayet sinsice ona riyâset sevgisini aşılamağa başlar. Bu, karıncanın ayak şamatasından da gizli olduğu için mürid, ilk hamlede bunun farkında olamaz. Bu hareket kalbinde debreşir durur, mürid, yavaş yavaş yapmacık hareketleri, güzel ve uydurma cümleleri, giyinim ve kuşanımı ile halka karşı süslenmeğe başlar. Halk kendisine teveccüh gösterir, ona karşı saygı duyar, hattâ kendisine bir hükümdardan fazla hürmet ederler. Çünkü kendisinde derdlerine dermân bulmuşlar, aynı zamanda bu merhamet ve şefkatte her hangi bir karşılık beklemediği için onu herkesten üstün tutar ve ona bir köle gibi bağlanır, hükümdarlardan da üstün tutarlar. İşte bu anda dünyâ zevki kalbine girmeğe başlar. Dünyâyı terkettiği hâlde bu

1-KONTROL 5-REİSLİK
2-KAVUŞMA 6-HAY-KÛY
3-SIHHAT
4-ESKİMİŞ

def'a en üstün zevk olan riyâset sevdâsına kapılır; şeytan da bulduğu bu fırsatı ganimet bilerek o mevki zevkini koruyacak her şey'i yapmak için elini kalbine atar. İşte tehlike buradadır.

Tabiatın dağılması ve nefsin şeytâna meyletmesinin alâmeti, kendisi düştüğü bir hatâdan dolayı âmme huzûrunda ikaz edilse ona canı sıkılır. Kendi kendine, niçin kızıyorsun? dediği vakit hemen şeytan öne atılarak: «Senin bu asabiyyetin nefsin için değil, Allah içindir» der. Çünkü mürîdlerin ve etrâfında toplananlar senin hakkında hüsn-ü itikadda bulunmazlarsa, Allah'a giden yoldan ayrılmış olurlar. Bu sûretle gurûra düşer, kendini beğenir ve aldanır. Bâzan öyle olur ki, kendisine karşı çıkan adamın aleyhine geçer ve gıybetini yapar. Şübheli olan helâldan kaçınırken, bu def'a şübhesiz olan harâma düşer. Hakkı kabûl edip ona teşekkür edecek yerde, hakkı kabûlden kibirlenir, inâdına hakkı kabûl etmez olur. Yine bunun gibi güldüğü veyâ bâzı ibâdetlerden tenbelleştiği zaman, insanların bunu duyup kendisine olan saygıları azalacağından korkar da bunun için hemen akabinde istiğfâr eder. Hattâ bu sebebden amel ve evrâdını çoğaltır. Bu arada şeytan: «Senin böyle yapman, insanlara gösteriş için değil, seni terkedip Allah yolundan düşmemeleri içindir.» der. Bütün bunlar şeytânın hîle ve desiseleri ile nefsin riyâsetten düşme korkusudur. Bunun için emsâllerinden de böyle hareketlerin duyulmasına memnûn kalır. Şâyet emsâllerinden birinin bir iyiliği ve halka daha çok müessir olduğu duyulsa, buna da canı sıkılır. Eğer nefsi riyâset sevdâsında olmasa ve riyâsetten zevk almasa, başkasının kusurlarına üzülmesi gerekirdi. Bu adam tıpkı, tanıdıklarından bir cemâatın kuyuya düştüklerini ve kuyunun ağzını büyük bir taşın kapattığını, bu sebeble kuyudan çıkamadıklarını görüp de, onları kurtarmak için kuyunun ağzındaki taşı atmakla uğraşıp buna muvaffak olamayan ve bu arada gelen başka birinin yardımı ile kuyunun üstünden taşı atan adamın hâli gibidir. Elbette kuyudakilerin hayâtını kurtardığı için buna sevinir. Zira maksadı, onları kurtarmaktı. Yalnız kurtaramadı da arkadaşı ile kurtardı, maksad hâsıl olduğu için sevinir. Halka nasîhat eden de böyledir. Maksadı, din kardeşlerini ateşten kurtarmak ise, ona bir yardımcı bulunduğu takdirde, buna sevinmelidir. Meselâ, hiç nasîhat almadan o cemâat toptan hidâyete ulaşsa buna canı sıkılacak mı idi? Eğer maksadı onları hidâyete erdirmek ise, bu nereden gelirse gelsin, hangi vâsıta ile ve kim tarafından olursa olsun, buna memnûn olması lâzımdır. Eğer başkasından hidâyeti buldular diye buna canı sıkılıyorsa, şeytan onu kalb ve bedenin büyük günahlarına çekerek helâk etmiş demektir. Hidâyetten sonra kalblerin sapmasından ve doğruluktan sonra nefsin eğilmesinden Allah'a sığınırız.

1-REİSLİK 2-HALK 3-TENBİH 4-İYİ,GÜZEL 5-BÜYÜKLENME 6-ARKASINCA 7-DUALAR 8 OYUN 9-BENZER 10-TESİRLİ

Şâyet, o hâlde insanlara nasîhatle ne zaman meşgul olması doğru olur? dersen:

Derim ki; ne zaman maksadı, onları yalnız Allah'a hidâyet olur, bir yardımcının bulunmasını veyâ kendiliklerinden hidâyete ermelerini ister ve tamâmen onlardan te'mîn edeceği servet ve övmelerinden müstağnî kalır; onların övmesi de, yermesi de kendisi için müsâvî olur ve hiç birine aldırış etmez, yalnız Allah'ın medhini ister, Allah'ın medhine uymayan medihlerinden memnûn olmaz ve onlara, bir yandan İslâm büyüklerine, öte yandan da diğer canlılara baktığı gibi bakarsa, o zaman va'z u nasîhat edebilir. Cemâatini, İslâm büyüklerini gördüğü gibi görmesi ve onlara aynı bakışla bakması, onlara karşı kibir etmemesi ve son nefesi bilemediği için hepsini kendisinden üstün kabûl etmesi bakımındandır. Onları behâim gibi görmesi, onların kalblerinde mevkî sâhibi olmak veyâ kendilerinden bir şey istemek arzûsunda olmaması içindir.

Hayvânâtı gördüğü zaman, tavır ve davranışlarında bir değişiklik yapmadığı ve onlara karşı bir aldırışda bulunmadığı gibi, onlara karşı da aynı şekilde davranmalıdır. Meselâ, çobanın maksadı, koyunu doyurmak ve kurttan korumak olduğu ve koyunlardan başka bir şey beklemediği, onların da kendisine bakmalarını düşünmediği gibi kendisi de insanlara karşı böyle olmalıdır. İnsanları hayvanlar gibi görmeyen, onların ıslâhı ile meşgul olmaktan kurtulamaz. Hâlbuki bâzan onları düzeltirken kendini ifsâd eder. Mum ışığı gibi ki, başkasını aydınlatırken kendisi yanar gider.

Şâyet, bu dediğin mertebeye vâsıl olamadan kimse va'z etmese, dünyâ vâizsiz kalır ve kalbler ölür, dersen:

Derim ki; Resûl-i Ekrem: «Dünyâ sevgisi bütün hatâların başıdır.» buyurmuştur. Eğer insanlar dünyâyı sevmese, âlem helâke gider ve dünyâ harâb olurdu. Geçim yolları bozulur, kalb ve bedenler birden helâk olurdu. Ancak Resûl-i Ekrem, dünyâ sevgisinin mühlik olduğunu ve tehlikeli olmasının, çoklarının kalbinden bu sevgiyi kaldırmayacağını bildi. Bununla berâber nasîhati terketmedi ve dünyâ sevgisindeki tehlikeleri anlatmaktan geri kalmadı. Maksadı, Allahu Teâlâ'nın:

ولكن حق القول مني لأملأن جهنم من الجنة والناس أجمعين

«Fakat Cehennem'i tamâmen cin ve insanlarla dolduracağıma dâir benden söz çıkmıştır.»[5] (32 - Secde: 13) buyurduğunu tasdik için, Allahu Teâlâ'nın kullarına musallat ettiği ve onlarla berâber Cehennem'e sevk edeceği tehlikeli şehvetlerle nefsini başbaşa terketmekten korktuğu için-

1- DENK 2- KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 3- BOZMA 4- NASİHATÇİ
5- ÖLDÜRÜCÜ 6- SATAŞAN

dir. Bunun gibi vâizlerin dilleri durmaz. Her ne kadar riyâset sevgisi için va'z haramdır dense de, yine bundan vaz geçmezler, dâima va'z edenler bulunur. Nitekim Allah ve Resûlü zina, hırsızlık, ribâ, zulm ve benzeri günahlar haramdır dedikleri hâlde, insanlar bunlardan vaz geçmemişlerdir. Sen kendine bak, insanların dedi-kodusuna kulak asma. Allahu Teâlâ bir kulu ifsâd ile çoklarını ıslâh eder. Eğer bâzılarının kusurlarını bâzıları sebebiyle bağışlamasa yeryüzü fesâda giderdi. Allahu Teâlâ imandan nasîbi olmayan kimselerle de bu dîni takviye ve te'yîd eder. Korkulan şey, va'zdan faydalanma yolunun bozulmasıdır. Yoksa ardında riyâset ve dünyâ sevgisi yatarken vâizlerin aslâ dilleri tutulmaz. Ne olursa olsun, onlar va'z etmeğe devâm ederler.

Şâyet, mürîd, şeytânın bu hilesini anlar da, nefsinin ıslâhı ile meşgul olur ve nasihati terkederse veyâ nasihatle berâber sıdk ve ihlâsın şartlarına riâyet ederse; daha korkulacak bir tarafı var mı? dersen:

Bilmiş ol ki; önünde daha büyük bir tehlike kalır. O da şeytan kendisine: «Keskin zekân ve olgun aklın sâyesinde beni atlattın ve âciz bıraktın. Nice velileri ve büyükleri şapıttığım hâlde seni yoldan çıkaramadım. Sen metânetli ve Allah katında ne kadar kıymetli bir insansın ki, beni yendin ve bütün hile yollarımı kapattın.» der. Bu sırada bu adam, evet öyledir, diye şeytânı tasdik eder ve kendini beğenmeğe başlar ki, bu, en büyük bir gurûr ve aldanmadır. En büyük bir tehlikedir. Çünkü ucub [kendini beğenme] en büyük günahlardandır. Bunun için şeytan şöyle der: «Ey Âdem oğlu, ilminle benden kurtulduğunu sanırsan, cehâletinle benim tuzağıma düşmüş olursun.»

Şâyet, bu hâlde de kendini beğenmez, şeytandan korunmasını kendi kuvvetinden değil, Allahu Teâlâ'nın lütfundan bilir, kendisinin âciz olduğunu kabûl ederse, küçük şeylerde âciz olduğunu kabûl eden, böyle mühim dâvalarda Allah'ın yardımı olmadan başarıya ulaşamıyacağını bilir. Bu hâlde ucbu da ortadan kaldırdıktan sonra korkulacak başka bir şey kalır mı? dersen:

Derim ki; evet, Allah'ın fazlına mağrûr olmak, mekrinden emin olmak gurûrundan korkulur. O artık kendisinin sonuna kadar bu hâl üzere kalacağını sanır da, her hangi bir değişikliğe aldırış etmez. Artık tamâmen Allah'ın fazlına dayanır da O'nun mekrinden korkmaz olur. Hâlbuki Allah'ın mekrinden emin olan hüsrândadır.

Ona düşen vazîfe, bütün bu muvaffakıyetlerin, Allah'ın lütfu ile olduğunu bilmek, ondan sonra da dünyâ sevgisi, riyâ ve kötü huylardan her hangisine bilmeyerek düşebilmek ve her an bir değişikliğe ve Allah'ın mekrine uğramak korkusunu taşımaktır. Bu öyle bir korku ve öyle bir tehlikedir ki, sırat köprüsünü geçinceye kadar kimse bundan emin

1-NASİHATÇI 2-REİSLİK 3-FAİZ 4-AZDIRMAK 5-KUVVETLENDİRME 6-SAĞLAMLAŞTIRMA 7-BÜYÜKLENME 8-BİLGİSİZLİK 9-KENDİNİ BEĞENME 10-GURURLU 11-HİLE

olamaz. Bunun için son nefesde şeytan Allah'ın bir velisine giderek: «Benden kurtuldun» deyince, veli, «Yok daha bir nefes var, henüz tamâmen senden kurtulmuş değilim.» dedi. Bu hususta şöyle denilmiştir:

«İnsanlar hep helâktedir, yalnız âlimler helâkten kurtuldu. Âlimler de helâktedir yalnız ilmiyle âmil olanlar kurtulmuştur. İlmiyle âmil olanlar da helâktedir yalnız ihlâs sâhibleri kurtulmuştur. İhlâs sâhibleri de büyük tehlikededir. Mağrûr helâkte, gururdan kaçan muhlis de tehlikededir.» Bunun içindir ki Evliyâullah dâima korku üzerindedir.

Allahu Teâlâ'nın fazl u kereminden hüsn-ü hâtimeler dileriz. Zira itibar neticeyedir.

Zemm ve Gurûr Kitâbı burada tamâm oldu ve bununla Rub'u'l-Mühlikât tamamlandı. Rub'u'l-Münciyâtta bunu Tevbe Kitâbı tâkib edecektir.

Hamd Allah'a, Salât u selâm Onun son peygamberine olsun.

(İhyâ - Cilt: 3 - Kitâb: 10'un sonu)

1-AMEL EDEN
2-İHLASLI
3-KÖTÜLEME

Hüccetü'l - İslâm

İMAM GAZÂLÎ

İHYÂU ULÛMİ'D - DÎN

Tercüme

Ahmet SERDAROĞLU

BEDİR YAYINEVİ

HÜCCETÜ'L-İSLÂM, ZEYNÜ'D-DÎN

İMÂM GAZÂLİ

(Rahmetullahi aleyh)

İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN

TERCÜMESİ

إحياء علوم الدين

Cild: 4 - Rub'u'l-Münciyât

Tercüme eden:

Ahmed SERDAROĞLU

(Diyânet İşleri Başkanlığı Müfettişi)

Bu İhyâu 'Ulûmi'd-Din Tercümesi, eserin Arapça aslına sâdık kalınarak ve onun gibi dört büyük cild hâlinde neşr edilmiştir.

BEDİR YAYINEVİ

Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8 (Valilik Civarı)

Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: 0212 519 36 18 - Fax: 0212 513 06 32

Hat : Yusuf TAVASLI
Tercüme : Ahmed SERDAROĞLU

ISBN : 975-8514-30-X (Takım)
ISBN : 975-8514-34-2 (4. Cilt)

Kapak : Kutup Yıldızı
Baskı : Matsan
Cilt : Türkmen
Baskı Tarihi : Ekim 2002

BEDİR YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8 (Valilik Civarı)
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0212 519 36 18 - Fax: 0212 513 06 32

TAKRİZ VE TEBRİK

Zâhir ve bâtını, ilm ü irfânı, hüsn-i hâli ile cemaatine gerçekten «imam» ve mürşid olan; mihrabın, minberin, kürsünün hakkını veren; nice kimselerin salâh ve felâhına vesile olan muhterem hocamız ve üstadımız İskender Paşa Câmi-i şerîfi imam ve hatibi semahatlû Bursevî Mehmed Zâhid Efendi hazretlerinin lûtfettikleri takriz-i beliğanedir. (Arapça giriş kısmını dest-i mübarekiyle bizzat yazmışlardır.)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين . واصلي واسلم على سيدنا محمد وعلى سائر الانبياء والمرسلين وعلى آلهم وصحبهم اجمعين . واقول سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك انت العليم الحكيم .

Ehl-i Sünnet'in gözbebeği, Âlim-i Rabbânî, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî rahmetullahi'l-Bârî hazretlerinin dünyâlara değer İHYÂ'sının, şirin ifâdeli Türk lisânına tercüme edildiğini görmek ne büyük bir bahtiyarlıktır... Bu eserin dilimize çevrilmesi zaruret derecesinde bir ihtiyac idi. Muhterem mütercim Ahmed Serdaroğlu'nu ve Bedir Neşriyat evini cân u gönülden tebrik ederim.

İhyâu 'Ulûm gerçekten gönülleri canlandırıcı bir kitaptır. Zamanımızın yaşıyan ve yürüyen ölüleri bu esere öyle muhtacdırlar ki...

İslâmiyet en güzel ahlâk üzerine kurulu bir hayat nizâmıdır. Bunu en güzel öğreten din kitâbımız da sanırım ki, İhyâ'dır.

Ümid ederim ki, genç-ihtiyar bir çok vatandaş bu feyizli eserden faydalansın da, iman safları yeni erler kazansın...

Aziz müslüman kardeşlerime tavsiyem şudur ki: Kıymetli vakitlerini, sayılı nefeslerini boşa geçirmesinler, ehlullahın bizlere miras bıraktıkları irşad ve nasihat kitablarını mütâlea ederek zâhir ve bâtınlarını îmar etsinler, âhiret yolculuğu için azık tedârik eylesinler.

İhyâ tercümesi mübarek olsun!

Ve'l-hamdü lillâh, ve's-salâtü 'alâ resûlillâh, ve's-selâmü 'alâ cemîi'l-mü'minîn ve'l-mü'minât...

Bursalı Mehmed Zâhid

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

BİRİNCİ KİTÂB

KİTÂBU'T-TEVBE

(TEVBE KİTÂBI)

(MUKADDİME VE ONÜÇ BEYÂNDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur. (O'na hamdederim). O Allah ki her kitâba, O'na hamdetmekle, her kitâba O'nun zikriyle başlanır. O'na hamd etmekle Cennet ehli Cennet'te bol nimetlere kavuşur. Her ne kadar önlerine perde çekilir ve kendileri ile saidler arasında — saidler tarafı rahmet ve onların tarafı azâb olan ve kapusu bulunan — bir sûr çekilirse de, yine münâfıklar O'nun ismiyle teselli bulurlar. O'na bütün büyüklerin büyüğü ve sebeblerin müsebbibi olduğunu kesin olarak bilenlerin tevbesi gibi tevbe eder, O'na döneriz. Zât ve Sıfâtında herkesden müstağnî, herkesin kendisine muhtâç bir melik ve muhtâçlara rahmetini yağdıran bir Rahîm ve tâm mânâsıyle mağfiret edip yarlığayan, tevbe imkânlarını bahşedip bütün tevbeleri kabûl eden bir Allah olduğunu bilerek O'nun rahmet ve mağfiretini dileriz. O'nun, günâhları mağfiret edici, tevbeleri kabûl edici, buna rağmen ikaabında da şiddetli olduğundan şübhe etmeyecek şekilde, ümîdimize bir de korkumuzu katar, dâimâ korku ve ümîd içinde oluruz.

*O'nun sevgili peygamberi **M u h a m m e d'** e, Âl ve Ashâb'ına; bizi, hesâba çekileceğimiz Kıyâmet gününün şiddetinden koruyacak, Allah katında bize yüksek mevkiler hazırlayacak şekilde, salât u selâm ederiz.*

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; kusurları alabildiğine gizleyen ve ayıpları en iyi şekilde bilen Allahu Teâlâ'ya yönelmekle günahlardan tevbe etmek, sâlikler yolunun ilk başlangıcı, kurtuluşa ermişlerin ana sermâyesi, mürîdlerin ilk adımları, şübheli şeylere meyledenlerin doğrulmalarının anahtarı, Allah'a yaklaşmak isteyenler için tercîh ve ihtiyâr edilmelerinin kaynağı ve ilk babamız **A d e m** aleyhisselâm ve diğer peygamberlere uymanın esâsıdır. Evlâdın atalara uyması ne güzel şeydir. Âdem oğlunun kusur işleyip günahkâr olması, şaşılacak bir şey değildir. Bu, bir tabîattır, bunu **A h z e m** 'den öğrenmiştir (1).

---

(1) Ahzem, Hâtem-i Tâi'nin atalarından Rûbe'nin oğludur. Ahzem, âsi bir evlâd idi, öldü. Onun oğulları dedelerini dövdükleri zaman, dayağı yiyen Ahzem'in babası: «Ne olacak bunu Ahzem'den öğrendiler, yâni babadan kalma bir mirasdır.» dedi.

1– YÜKSELMİŞ 8-İSYANKAR

Babasına benzeyen haddi aşmış sayılmaz. Yâni kusur işlemek, babadan kalma bir mirasdır. Evlâd, babaya benzeyebilir, fakat benzeyiş her yönü ile olmalıdır. Baba kırdığını sardığı ve yıktığını yaptığı gibi, evlâd da aynı yolu tutmalıdır. Müsbet ve menfî yönlerde babaya benzediği gibi, isbât ile vücûd taraflarında da benzemelidir. Nitekim Â d e m aleyhisselâm'dan z e l l e sâdır oldukdan sonra, hemen nâdim oldu, onun ateşi ile yandı ve tevbekâr oldu. Yalnız kusurda Â d e m ' i örnek alıp da, tevbe ve pişmanlıkta ona uymayanlar, ayakları sürçmüş olan kimselerdir. Hatâ, insânın yaradılışında mevcûttur. Hatâsız insân olmaz. Ancak hemen tevbe etmek lâzımdır. Hiç kusur işlememek, meleklerin vasfı; hiç iyilik yapmamak da şeytânın husûsiyetidir. Kötülük işledikten sonra iyiliğe yönelmek de insanlara mahsûs ve onlar için zarûrîdir. Yalnız iyilikle uğraşan, Allah katında mukarreb bir melek; yalnız kötülük için çalışan ise, şeytan, düştüğü kötülükte hayra yönelen de insandır. Allahu Teâlâ insanın tıynetinde iki kusuru (şehvet ile gadab) yerleştirdi ve iki tabiatı (hayvâniyyet ile melekiyyet) ona arkadaş verdi. Her insan kendi nesebini tashîh eder; ya meleğe, ya Â d e m ' e veyâ şeytâna intisâb eder. İşlediği kusurdan tevbe eden, Â d e m ' in evlâdı olduğunu isbatlar. Kusur ve isyânında ısrâr eden, kendini şeytâna uymakla tescîl ettirmiş olur.

Sırf hayır yapmakla meleklere nisbet edilmeğe gelince; bu, imkânsızdır. Zira Â d e m ' in hamuru, sağlam bir şekilde kötülük ve iyilik mâcunu ile mayalanmıştır. Â d e m oğlunu şerden iki ateşin biri kurtarır. Bunların birisi nedâmet, diğeri de Cehennem ateşidir. Yâni şeytan pisliğinden insan cevherini kurtarmak için ateşde yanmak zaruridir. Sana düşen vazîfe, hemen bu iki ateşin ehvenini tercihtir. Ölüm ile, ihtiyarın elinden gitmeden önce iki şerrin ehvenini tercih, yâni tevbe ve nedâmet tarafını tercih et ve bunun ateşine yan. Sonra irâde dışı Âhirete intikâl ettikten sonra artık senin elinde bir şey yok; ya Cennet'e gidersin, veyâ Cehennem'e.

Tevbenin dindeki mevkii bu kadar önemli olduğu için, onu **Rub'u'l-Münciyât**'ın başına alarak; hakikatini, şartlarını, sebebini, alâmetlerini, meyvelerini, tevbeye engel olan âfetleri ve bunları tedâvi eden çâreleri açıklamak gerekti. Bütün bunları dört rükünde açıklayacağız:

BİRİNCİ RÜKÜN: Tevbenin kendisi, târifi, hakikati, isyan akabinde hemen, herkese ve her hâl ü kârda vücûbu ve sahih olan tevbenin kabûlü beyânındadır.

İKİNCİ RÜKÜN: Kendisinden tevbe edilmesi gereken şey'in günahtan ibâret olduğu, günâhın küçük ve büyüğü, Allah hakkı ile kul hakkı arasında taksîmi, derece ve derekelerin hasenât ve seyyiât üzerine tevzii ve sağîrenin, (küçük günahların) kerih olmasının sebebleri beyânındadır.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: Tevbenin şartları, devamı, geçmiş mezâlimin telâfisi, günahları tekfirin keyfiyyeti ve tevbeyi devam ettirmekte tevbe edenlerin bölümleri beyânındadır.

1- YANILMA 2- MEYDANA GELEN 3- PİŞMAN 4- YARADILIŞ
5- AYIRMA 6- MENSUB OLMA 7- SAĞLAMLAŞTIRMA
8- PİŞMANLIK 9- ADİ, AŞAĞI 10- GEÇME 11- BELA 12- ARKASINCA

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN: Tevbeye yönelen sebeb, günahkârların günâha ısrâr düğümünü çözmenin çâreleri beyânındadır. Bu dört rükün ile inşâallah maksad hâsıl olacaktır.

BİRİNCİ RÜKÜN

1inci BEYÂN: TEVBENİN HAKİKATİ VE TÂRİFİ:

Bilmiş ol ki; tevbe, sıra ile üç şey'in birleşme ve intizamından meydâna gelen bir mânadan ibârettir. Bunlar da ilim, hâl ve fiildir. Önce ilim, sonra hâl, sonra da fiil gelir. Birinci ikinciyi, ikinci de üçüncüyü gerektirir ki bu, değişmeyen ilâhî bir sünnettir.

İlim demek, günâhın büyük zararlarını, kul ile sevgilileri arasında bir perde olduğunu bilmektir. Bunu böylece kalbinden kesin olarak bildiği vakit, sevgilisini kaybettiği için, içinde bir elem ve acı duyar. Zîra sevgilisini kaybeden gönül, mutlak surette acınır. Şâyet kusur kendi tarafında ise üzüntüsü daha da çoğalır. Sevgilisini kaybetmesine sebeb olan bu işinden dolayı duyduğu acıya n e d â m e t (pişmanlık) denir. Bu acı iyice kalbi kapladığı vakit bundan yeni bir vaziyet meydâna gelir ki, buna da; hâl, mâzî ve istikbâl ile ilgili olan bir işi kasd ve irâde denir. Hâl ile yâni bu ân ile ilgisi, yapmış olduğu kusuru hemen terketmektir. İstikbâl, yâni gelecek ile ilgili olan işi, sevgilisinden kendisini ayıran bu kötülüğü ebediyyen yapmamağa azmetmektir. Mâzî, yâni geçmiş ile ilgili olan işi de, yitirdiğini iyilik veyâ kazâ etmekle telâfiye çalışmaktır. Bu da hayra kabiliyeti olduğu zamandır. İşte ilim, birincisidir ve o, bu hayırlara muttalidir, onları bilir. Bu ilimden maksadımız da iman ve yakîndir. Çünkü îman, günahların öldürücü bir zehir olduklarını tasdikten, yakîn de bu tasdiki te'kîd, şübheyi ondan uzaklaştırarak kalbe onu yerleştirmekten ibârettir. Bu îmânın nuru kalbde parladığı ân, orada nedâmet ateşini yaktırır. Kalb, iman nûru ile sevgilisinden uzaklaştığını anlayınca, buna üzülür. Karanlıklar içerisinde kıvranan bir kimseye güneşin doğması gibi, veyâ uzaktan sevgilisini tehlikede görür görmez heyecânından âdetâ helâk olacak bir duruma gelen kimse gibi, bunun da sevgi ateşi kalbini yakmalı; bu ateşle kaybettiğini tedârik etmeğe yönelmelidir.

Demek ki **ilim, nedâmet** ile hâl ve istikbâlin terki, geçmişi telâfi ile ilgili maksadın husûlünde birbirini tâkib eden üç mefhumdur, ki hepsine birden tevbe denir. Ekseriyetle yalnız geçmişe pişman olmağa tevbe denir de, ilim onun sâbıka ve mukaddimesi, terk ise onun neticesi ve meyvesi olur. İşte bu mânada Resûl-i Ekrem: اَلنَّدَمُ تَوْبَةٌ

1- İŞ
2- IZTIRAB
3- GEÇMİŞ
4- GELECEK
5- VAKİF
6- ŞÜBHESİZ BİLME

«Pişmanlık tevbedir.» (2) buyurmuştur.

Zira nedâmet; pişmanlığı gerektiren, onu meyvelendiren ilimden, onu tâkib eden azimden hâli olamaz. Yâni nedâmette, yapılan işin zararlarını bildiren ilim ve bunu yapmamakta azim mevcuttur. Demek ki nedâmet, meyveyi veren ilim ve azim ile kaaimdir. İlim ve azimsiz olmaz. Bu itibarla tevbenin târifinde: «Geçmiş hatâların verdiği iç sancısıdır» denilmiştir. Çünkü bu, yalnız içdeki elemle ilgilidir. Bunun için de bâzıları tevbe hakkında: «O, gönülde alevlenen bir ateş, ciğerde iyileşmeyen bir yaradır.» dediler. «Terk» anlamı itibariyle de tevbenin târifinde: «Eziyet veren elbiseyi atıp faydalı elbiseyi giymektir.» denmiştir. Sehl b. Abdullah da tevbenin târifinde: «Tevbe; kötü huyları iyi huylara değiştirmektir.» dedi. Bu da ancak halvete çekilmek, sükût etmek, helâl yemekle tamamlanır.

Tevbenin târifi hakkında pek çok sözler vardır. Şu üç mânayı ve tertibini bildikten sonra, tevbe hakkındaki târiflerin, tevbenin mânasını tamamen kavrayamıyacağı kolaylıkla anlaşılır. Zâten mücerred lâfızları araştırmadansa, eşyânın hakikatini anlamağı araştırmak daha önemlidir.

2 nci BEYÂN : TEVBENİN VÜCÛBU VE FAZÎLETİ

Bilmiş ol ki; tevbenin vücûbu âyet ve hadîslerle sâbit olduğu gibi, îman nûru ile kalbi genişleyip basîret gözü açılan ve önünde parlayan bu nur sâyesinde yardımcıya muhtâc olmadan cehâlet zulmetlerinden sıyrılan için de meydandadır. Yolda giden ya, yardımcıya ihtiyacı olan bir kördür veyâ ilk önce kendisini yola koydukdan, yolu târif ettikten sonra kendi başına gidebilen bir basîret sâhibidir. Din yolunda da insanlar böyledir. Bir kısmı noksandır, adımlarında başkasını taklidi, ileri geçemez. Her adım atışında kitab ve sünnetten bir delil duymak ister. Bunu bulamadığı zaman şaşırır kalır. Bu adam ne kadar uzun yaşasa da, bu yolculukta alacağı mesafe kısadır, çünkü uzun adım atamaz. Ayrıca muvaffak olmuşlar da var ki, Allahu Teâlâ onun kalbini İslâm nûru ile genişletmiştir. O, Rabbinden nûr ve hidâyet üzeredir. Küçük bir işâretle bu çetin yolculuğuna devâm eder, zor geçitleri aşar. Kur'an ve îman nûru onun kalbinde parlar. İçindeki kuvvetli nûr sâyesinde küçük bir işâretle yetinir. Güyâ ki ateş olmasa da onun zeytinyağı parlar, ona ışık tutar. Ateş verildiği vakit nûr üzerine nûr olur ve yoluna devam eder. Allahu Teâlâ dilediğine nûrunu hidâyet eder. Bu gibiler her olay için menkul bir nâss aramazlar.

Hâli bu olan kimse, tevbenin vücûbunu bilmeği murâd ettiği vakit, önce basîret nûru ile tevbeye, tevbenin ne olduğuna; sonra da vücuba, vücûbun mânasına bakar. Daha sonra da vücûb ile tevbenin mânalarını bir araya toplar da, artık tevbenin vâcib olmasında şübhesi kalmaz. O bakar ve görür ki vâcibin mânası, ebedi saâdete vüsûl, ebedî helâkten kur-

---

(2) İbn Hibban, Hâkim ve diğerleri sahih senedlerle rivâyet etmişlerdir.

1- BOŞ 2- PİŞMANLIK 3- MEVCUD 4- ACI 5- HALİS 6- KELİME 7- FARZ 8- BİLGİSİZLİK 9- BENZETME 10- ANLATILAN 11- ÂYET 12- ULAŞMAK

tulmak için borç olan şeydir. Zîra saâdet ve şekaavetin, bir şey'in yapılmasına veya terkine taallûku olmasaydı artık ona vâcib demenin bir mânası kalmazdı. Bir kimsenin: «Bu, kendi icâbı ile vâcibdir.» sözü faydasız bir lâftır. Çünkü şimdi veya gelecekte yapması veya terketmesi ile bizim garazımız olmayan bir şey'i isterse, başkası isterse bize vâcib kılsın, isterse kılmasın, onunla meşgul olmamızda bir mâna yoktur. Vücûbun mânasını, onun saâdet-i ebediyyeye vesile olduğunu anlayıp, ebedî hayatta saâdetin ancak Allah'a kavuşmakta olduğunu ve ondan uzak kalanların şekaavette kaldığını bildikten sonra artık şehevî arzularından uzaklaşır. Ayrılık hasreti ve Cehennem ateşi ile yanar gider de Allah'a kavuşmaktan uzaklaştıran şey'in şehvetler, şu fânî âlemde ünsiyet etmek ve kesin olarak ayrılacağı şeyleri sevmeğe eğilmek olduğunu ve Allah'a yaklaştıran şeylerin de kalbi, şu âlemin muzehrafatından ayırıp bütün mevcudiyeti ile Allah'a bağlanmak olduğunu bilir. Yine kendisini Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıp şeytanın adamlarına ve şeytana yaklaştıran şey'in, günahlar olduğunu bilir de Allah'a yakınlık için, kendisini uzaklaştıran yollardan ayrılmanın vâcib olduğunu anlar. Bu uzaklaştırıcı yollardan, ancak ilim, nedâmet ve azimle tamamen ayrılabilir. Çünkü isyanın, sevgiliden uzaklaştırıcı sebeblerden olduğunu bilmedikçe pişmanlık duymadığı gibi, ayrı ve uzaklaştırıcı yolda olduğu için acı da duymaz ve acı duymadığı yoldan da geri dönmez. Rücû' anlamında olan tevbenin açık mânası, terk ve terkde azimdir. Sevgiliye ulaşmak için bu üç mânanın zarûretinde şübhe yoktur. İşte basiret nûrundan meydâna gelen îman böyledir. Ekseriyetle insanların bulunduğu yerden bu yüksek makamların zirvesine ulaşamıyanların taklid ve başkalarına uymakta geniş imkânları vardır. Bu sâyede helâkten kurtuluşa ulaşırlar. Bu hususta Allahu Teâlâ'nın ve Resûlünün emirleri ile, selef-i sâlihînin sözlerini düşünsün. Allahu Teâlâ:

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

«Ey mü'minler, hepiniz Allah'a tevbe edin. Tâ ki korktuğunuzdan emîn, umduğunuza nâil olasınız.» (24 - Nûr: 31) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا

«Ey mü'minler, nasûh tevbe ile Allah'a tevbe edin.» (66 - Tahrîm: 8) buyurmuştur. Nasûh, nasihattan alınmadır. Her türlü şâibeden uzak olarak Allah'a tevbe edin demektir. Tevbenin faziletine Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

1- BELAYA UĞRAMA

«Muhakkak Allah hem çok tevbe edenleri sever, hem çok temizlenenleri sever.» (2 - Bakara: 222) sözü delâlet etmektedir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de:

التَّائِبُ حَبِيبُ اللهِ وَالتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

«Tevbe eden, Allah'ın sevgilisidir. Günahlardan tevbe eden, hiç günâh işlememiş gibidir.» (3) buyurmuştur.

Diğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

لَلّٰهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ فِي أَرْضٍ دَوِيَّةٍ مُهْلِكَةٍ مَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً فَاسْتَيْقَظَ فَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ فَطَلَبَهَا حَتَّى إِذَا اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللهُ قَالَ أَرْجِعُ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي كُنْتُ فِيهِ فَأَنَامُ حَتَّى أَمُوتَ فَوَضَعَ رَأْسَهُ عَلَى سَاعِدِهِ لِيَمُوتَ فَاسْتَيْقَظَ فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ عَلَيْهَا زَادُهُ وَشَرَابُهُ فَاللهُ تَعَالَى أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ هٰذَا بِرَاحِلَتِهِ

«Kulunun tevbesinden dolayı Allahu Teâlâ'nın sevinci, bir adamın tehlikeli, ıssız bir çölde yanında biniti ve binitinin sırtında yiyecek ve içeceği olduğu hâlde istirâhata çekilip biraz uyuduktan sonra uyandığında azığı ile beraber binitinin kaybolduğunu görüp, onu her tarafta aradıktan ve sıcaklık basıp iyice yorularak susadıktan ve ümîdini kestikten sonra: «İndiğim yere gideyim, orada ölüm uykusuna yatayım» diyerek yerine çekilip başını koltuğunun üstüne koyarak uykuya yatıp bir müddet uyuyup uyandığı vakit, azığı ile devesini yanıbaşında gördüğü zamanki sevincinden daha çoktur. Yâni Allahu Teâlâ, günahlarından tevbe edip kendine yönelen kuluna, çölde azığı ile devesini kaybedip ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kaldıktan ve ümidini kestikten sonra devesini bulanın sevinmesinden daha çok sevinir» (4). Diğer bir rivâyette ilâve olarak: **«Devesini bulan adam, sevinç ve şaşkınlığından Allah'a nasıl şükredeceğini bilemeyip: «Allah'ım, ben Senin Rabbin ve Sen de benim kulumsun» der.»** şeklinde vârid olmuştur.

---

(3) Hadîsin ikinci şıkkını İbn Mâce İbn Mes'ûd'dan; birinci şıkkını ise İbn Ebi'd-Dünya ve diğerleri rivâyet etmişlerdir.

(4) Müslim.

1-İŞARE 2-MİNİK

Hasan-ı Basri'den rivâyet ediliyor: Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâm'ın tevbesini kabûl ettiği vakit, melekler kendisine göz aydınlığına gittiler. Cebrâil ile Mikâil de gitti ve:

— Ey Âdem, Allah tevbeni kabûl etti. Artık huzura erişdin, dediler. Âdem aleyhisselâm:

— Ey Cebrâil, bu tevbeden sonra bir de sorgu-suâl olursa, benim hâlim nice olur? dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâm'a şöyle vahyetti: «Ey Âdem, zürriyetine dört zahmet ve mihnet getirdin. Ayrıca tevbeyi de onlara mîras bıraktın. Senin duâna icâbet ettiğim gibi, onlardan da bana çağıranın çağrısına icâbet ederim. Mağfiret dileyeni yarlığarım ve ona cimrilik etmem. Zîra ben dâvete icâbet eden bir yakınım. Tevbekârları da mezarlarından müjdelenmiş ve gülmüş olarak haşr eder, bütün duâlarını kabûl ederim.» buyurdu. Bu hususta vârid olan haber ve eserler sayılamıyacak kadar çoktur. Tevbenin vücûbunda ittifak vardır. Zira dediğimiz gibi, tevbenin mânası, günah ve mâsiyetin, Allah'tan uzaklaştırıcı tehlikeli bir davranış olduğunu bilmektir. Bunun, îmânın vücûbunda dahli vardır. Fakat gaflet bunu unutturmuştur. İşte bu ilmin mânası da bu gafleti kaldırmaktır. Bu gafleti kaldırmanın vücûbunda da ihtilâf olamaz ve yoktur.

Tevbenin mânalarından birisi de, hemen günâhı terkedip, bir daha yapmamağa azmetmek ve geçmiş noksanları telâfi etmektir ki, bunun vücûbunda şübhe yoktur. Geçmişe nedâmet ve üzülmek de vâcibdir. Çünkü bu, tevbenin rûhudur. Geçmişi telâfi, ancak bununla mümkündür. Tevbe nasıl vâcib olmasın ki, ömrünü Allah'ın gadabında geçirdiğini anlar anlamaz, zarurî olarak içinde bir elem doğar ve bunun ızdırabını çeker.

Şâyet, kalbin üzülmesi, irâde dışı bir hâldir. İnsânın ihtiyârında değil, zaruridir. Böyle zarurî olan şeyler, vücûb ile nasıl vasıflanır ve insâna borçtur, denebilir? dersen,

Bilmiş ol ki: bu elemin sebebi, sevgilini kaybedişinin sebebini araştırmaktır. Bunu araştırmak da kendi elindedir. İşte bu yönden vücub hükmüne giriyor. Yoksa, bu, ilmi kulun halkedip îcad etmesi bakımından değildir. Zira bu, kul hakkında muhaldir. Yoksa ilim, irâde, nedâmet, fiil, kudret ve kaadir hepsi Allahu Teâlâ'nın yaratması ve işidir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ «Hâlbuki sizi de, yapageldiğiniz şeyleri de Allah yaratmıştır» (37 - Sâffât: 96). Âyet-i Kerîme'deki (Mâ) harfi, masdariyye olarak: «Amelinizi de O yaratmış.» demektir. Basîret sâhibi Ehl-i Sünnet görüşüne göre hak olan, budur. Diğer görüşler ise bâtıldır.

Şâyet, kulun, yapmak veya yapmamakta hiç bir irâde ve ihtiyârı yok mudur? dersen, deriz ki: evet vardır ve bu Allahu Teâlâ'nın yaratması ile olmasına aykırı değildir. Kulun o ihtiyârı bile Allahu Teâlâ'nın yaratması

iledir. Kul, kendisi için yaratılan ihtiyâra bağlıdır. Allahu Teâlâ sağlam bir el, zevkli yemek yemeğe istek yarattığı ve yemeğin bu isteği teskin edeceğini akla bildirdiği, bu yemekte bir zararın olup olmadığını araştırma kaabiliyetini verdiği, zararı olmadığına dair bilgiyi yarattığı ve bütün bunlar bir araya toplandığı vakit, yemek iradesi meydâna gelir. Birbirini nakz eden bu hâtıraların kalkmasından ve yemeğe de iştah gelmesinden sonraki irâdeye ihtiyar denilir. Yukardaki sebebler tamamlandıktan sonra bunun meydâna gelmesi zaruridir. Allah'ın bu sebebleri yaratmasıyle irâdede cezim ve kesinlik meydâna geldikden sonra, sağlam olan el, yemeğe doğru uzanır. Zira irâde ve kudretin tamamından sonra iş, zarurî olarak meydâna gelir ve hareket hâsıl olur. Hareket, yine Allah'ın yaratmasıyle olan kudretin husûlü ve irâdenin kesinleşmesinden sonra, yine Allahu Teâlâ'nın yaratması iledir. Yâni iktidar da irâde de, hareket de Allah'ın yaratması iledir. Çünkü kesin irâde, istekten ve engellerin olmadığını bildikten sonradır ki, gerek istek ve gerek bu bilgi, Allahu Teâlâ'nın yaratması iledir. Fakat bu yaratıklar; âdet-i ilâhiyyenin cereyan tarzı üzerine birbirini tâkip eden bir tertip üzeredirler. Allah'ın âdet ve sünnetinde bir değişiklik olmaz. Meselâ Allahu Teâlâ bir elde, yazı yazmak için hareketi yaratmaz. Ve o elde yazı kudreti denen sıfatı yaratmadıkça bu sıfatı yaratmaz. O elde hayatı ve kesin irâdeyi yaratmadıkça, kesin irâdeyi yaratmaz. İnsanda istek ve nefsin temâyülünü yaratmadıkça da, nefsin temâyülünü yaratmaz. O nefse, şimdi veya gelecekte uygun ve faydalı olacağına dair bilgi yaratmadıkça, bu bilgiyi de yaratmaz. Ancak hareket, irâde ve ilme râci' olan diğer sebebler ile yaratır. İlim ve meyl-i tabiî dâima kesin irâdeyi kendilerine tâbi' kılar, kudret ile irâdede hareket tâkip ettirir. İşte her iş böyle bir tertib üzeredir, hepsi de Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyledir. Fakat yaratıkların bâzıları, diğer bâzılarının şartlarıdır. Bunun için bâzılarının öne, bâzılarının da sona kalması vâcibdir. Meselâ, önce ilim, sonra irâde; önce hayat, sonra ilim; önce cisim, sonra hayat gibi. Yâni hayatı yaratmak için önce cismi yaratmak şarttır. Yoksa hayat cisimden doğar demek değildir. Sonra ilim için hayat şart, ancak irâdeyi bilgili ve canlı bir cisim kabûl eder ve irâde bunda bulunur demektir. Vücûda ancak mümkün girer, yâni ancak yaratılması mümkün olanlar vâr olabilir. Mümkinâtın da değişikliği kabûl etmeyen bir tertib ve düzeni vardır. Bunu değiştirmek muhâldir. Bir vasfın şartı bulunduğu vakit, şartın bulunduğu yer, o vasfı kabûle müsteiddir. İşte bu istidat bulunduğu vakit o vasıf, Allahu Teâlâ'nın ezeli kudreti ve cömerdliğinden meydâna gelir. Şartların sebeblerindeki istidâdın tertibi olunca, Allah'ın yaratmasıyle meydâna gelen hâdiselerin de tertibi ve sırası vardır. Kul da birbirini tâkib eden bu olayların cereyan mahalli olmuştur. Bütün bunlar, tek olan Allahu Teâlâ'nın ezelî ilminde değişmeyen umûmî bir tertib ile en sür'atli bir şekilde kazâ edilmiş bir hükm-i Rabbânidir. Ezelde kazâ edilen bu hükmün bu âlemdeki zuhûru, tamamen ona uygun bir şekildedir, onu değiştiremez. Allahu Teâlâ'nın:

1-ÇÖZME 2-KAT'İ KARAR 3-HASIL 4-MEYLETME 5-UMUTLU 6-YERİ

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ **«Şübhesiz Biz, her şey'i bir ölçüye göre yaratmışızdır.»** (54 - Kamer: 49) buyurduğu ile meydâna gelen bu işlerin oluş şeklinden ve:

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ **«Bizim buyruğumuz bir göz kırpması gibi ânidir.»** (54 - Kamer: 50) buyurduğu da ezeldeki kazâ-i külliden[1] ibârettir. Kullar ise kazâ ve kaderin[4] cereyânına bağlıdır. Allahu Teâlâ'nın, idrâk ve mârifetten ibâret olan temâyül edeceği şey'e ilmi, «kasd» dediğimiz kesin ve kuvvetli meyli ve kudret sıfatını yaratmasından sonra, bu tertîb üzere neticede kâtibin elindeki hareketi yaratması, mukadderat[2] cümlesindendir.[3]

Mukadderâtın kahrı altında bulunan kulun cisminde, iç âleminden bu dört şey zâhir olduğu vakit, gayb ve melekût âleminden mahcûb olan mülk ve şehâdet âlemi öne geçerek: «Ey Âdem oğlu, sen hareket ettin, sen attın ve sen yazdın.» der. Fakat gayb âleminin hicablarından ve melekût [gizlilik] âleminin perde arkasından:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ **«Hayır sen atmadın, attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı.»** (8 - Enfâl: 17) hitâbı gelir. Öldürdüğün vakit sen öldürmedin

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ **«Onlarla muharebe edin ki, Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın.»** (9 - Tevbe: 14) nidâsı duyulur da, şehâdet âleminin, yâni görülen bu varlıkların içinde ve ortasında kalanlar şaşırır kalırlar ve bir kısmı yalnız cebre, yâni insan şoförün elinde bir direksiyon gibi, şoför onu istediği tarafa çevirir,[4] kulun[5] elinde irâde ve ihtiyardan hiç bir şey yok dediler. Bunlar, kuldan kesbi[6] nefyeden Cebriye'dir. Bir kısmı da, bunlar tamamen kulun kendi icâdıdır derler ki, bunlar da Kaderiye'cilerdir.[7] Bir kısmı da, her ikisi arasında orta bir yol tutarak,[7] Allah hâlık, kul kâsibdir, derler. Eğer bunlara gök kapuları açılsa da melekût âlemine bir baksalar, her birinde de bir yönden bir hakikat payı olduğunu ve hepsinin de hatâlı olduğunu, hiçbirinin[9] bunun künhünü anlayamadığını görürlerdi. Bu hususta tam bilgiye, melekût âleminden mülk âlemine açılan pencereden sızan nur sâyesinde erilir. Hâlbuki gayb ve şehâdetin âlemi olan Allahu Teâlâ gaybını kimseye açmaz. Onu ancak râzı olduğu peygamberlerine açar. Bâzan peygamberlik mertebesine yükselenler de buna muttali[10] olamaz. Kim ki, sebebler silsilesine yapışır, bu zincirin sebeblerinin sebeblerine bağlılığını bilir ve bilerek bu zinciri tah-[11]

1- UMÛMİ. GENEL
2- KADER
3- EZME
4- ÇALIŞMA
6- YARADAN
7- ÇALIŞAN
8- GİZLİLİK
9- ASLINI
11- KIMILDATMA

rik ederse, kader sırrı ona açılır. Her şey'i Allahu Teâlâ'nın yarattığını ve O'ndan başka yoktan vâr edenin bulunmadığını kesin bir ilim ile bilir.

Şâyet, bunlardan bir kısmına Cebriyeci, bir kısmına muhteri ve bir kısmına da kesbiyeci diye hüküm verdin. Sonra herbiri bir yönden doğrudur dedikten sonra yine de noksandırlar demekle tenakuza düşmedin mi? Bunu anlayabilmek için bir misâl ile açıklayabilir misin? dersen,

Derim ki; ben bunu bir misâl ile açıklayayım. Körler, memlekete Fil adında bir hayvanın geldiğini duymuşlar. Şimdiye kadar görmedikleri ve hattâ adını bile duymadıkları bu hayvanın ne olduğunu bilmek istediler. Gözleri görmediği için tabiî buna dokunmak ve elleri ile yoklamak sûretiyle ne olduğunu ancak anlayabilecekler. Bir kaç kör filin bulunduğu yere gider, bunu elleri ile yoklamağa başlar. Bir kısmı filin ayaklarına, bir kısmı dişine, birisi de kulağına dokunur. Ellerine geçen yerleri yoklarlar. Herkes eline geçen bölümden fili tanıdığını sanır. Geri dönüp de diğer körlerin yanına geldiklerinde körler sorar:

— Anlatın bakalım, fil nasıl bir hayvandır? derler. Bunlardan filin ayağını tutan:

— Kalın bir direk gibidir, ancak dış kısmı o kadar sert değildir, der. Dişlerini tutan:

— Hayır, kat'iyyen yumuşak değil, gayet sert ve kurudur. Aynı zamanda o kadar da büyük değil, küçük bir direk gibidir, der. Kulaklarını tutan da:

— Hayır, ne öyle, ne de öyle; biraz sert olmakla beraber yine de yumuşaktır, der. Bu üçüncüsü, yumuşaklıkta birinciyi tasdik etmekle beraber, ne büyük, ne de küçük direk gibi değil, demekle ikisini de yalanlamış oldu. O, kalın ve geniş bir deri gibidir, dedi. İşte bunların herbiri bir yönden doğrudur. Çünkü herkes tuttuğu tarafı anlattı ve anlattıkları vasıflar, filde vardır. Fakat ayrı ayrı şöyle dursun, bunların hepsi dahi bir araya gelmekle yine fili olduğu gibi anlatamamışlardır. İşte kaderiyye, cebriyye ve kesbiyyeciler de böyledir. Bu misâlden ders al. Zira insanların çoğunlukla ihtilâfı böyledir. Bu arada anlattıklarım mükâşefe ilmini aralayıp, onun deryâlarının dalgalarını harekete geçirdi ise de, maksadımız da bu olmadığı için, yine konumuza dönüyorum.

Konumuz, her üç cüz'ü ile, yâni ilim, nedâmet ve terk tarafları ile tevbenin vâcib olduğu beyânında idi. Yaptığına pişman olmak da borçtur. Çünkü bu da kulun ilmi, irâde ve kudreti arasında bulunan, Allahu Teâlâ ef'âli arasındadır. Vasfı bu olan her şey'e vâcib ismi şâmil olur.

3 üncü BEYÂN: GÜNÂHIN AKABİNDE TEVBENİN VACİB OLDUĞU

Günâhın akabinde hemen tevbe etmenin vücûbunda şübhe yoktur. Zira isyânın, îmânı tehlikeye düşürdüğünü bildikten sonra, tevbenin de akabinde olmasında şübhe edilmez. Bedeni öldürücü zehiri yiyen, onu hemen kusmak sûretiyle çıkarmağa çalışacağı gibi, îmânı öldüren isyânı

1-İCAD EDEN 2-ZITLIK 3-GİZLİN ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 4-PİŞMANLIK 5-İŞLER 6-ARKASINCA 7-FARZ

da hemen tevbe ile atmak lâzımdır. Tevbenin vücûbunda kurtuluş, bu günahtan kendisini alıkoyan mârifettir. Bu mârifete sâhib olan isyân etmez. Bunun için de tevbeye ihtiyâcı kalmaz. Bu mârifet ise, amel ile alâkalı olmayan mükâşefe ilminden değil, belki muâmele ilmindendir. Amel için aranan her hangi bir ilmin uhdesinden ameli yapmadıkça kurtuluş olmaz. Meselâ, günâhı öğrenmek, günâhı terketmek içindir. Onu terketmeyen, îmânın o günâh ile ilgili cüz'ünü kaybetmiştir. İşte Resûl-i Ekrem'in: لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ «Zânî, zinâ ettiği vakit, mü'min olduğu hâlde zinâ etmez» (5) buyurduğu bu mânadadır. Burada îmânı nefyetmekle; Allah'ın varlığına, birliğine, sıfatlarına, kitablarına ve peygamberlerine iman gibi mükâşefe ilmine râci' olan îmânı nefyetmiyor. Zira bunlar, zina ve benzeri günahlar nefyetmez. Buradaki murâdı, zinânın Allah'tan uzaklaştırıcı ve Allah'ın gadabını mûcib olduğuna dâir olan îmânı nefyetmektir. Nitekim tâbib adama: «Bu zehirdir, bunu yeme, seni öldürür» dediği hâlde, bu zehiri yutan kimse için: «İnanmayarak yuttu» dendiği vakit bu adam doktorun varlığına veya doktorluğuna inanmıyarak zehiri yuttu demek değil, yuttuğu şey'in zehir olduğuna inanmıyarak onu yuttu demek olduğu gibi. Onun zehir olduğunu bilen onu asla yutmaz. Şu hâlde isyân edenin zarurî olarak îmânı noksandır. Çünkü iman yalnız bir esas değildir, yetmiş küsur kolu vardır. En üstün derecesi, şehâdet kelimesi, en alt derecesi de, eziyet veren şeyleri yoldan atmak ve yolu temizlemektir. Bu, tıpkı birisinin, insan tek bir parça değil, yetmiş küsur parçadan meydâna gelmiştir. En önemli parçası kalb ve ruh, en aşağı derecesi de cilde rahatsızlık veren şeyleri izâle etmesidir. Diğer hayvanlardan ayrılması için bıyıklarını, tırnaklarını kesmektir, demesi gibidir.

Bu, uygun bir misâldir. İman, insan gibidir. Rûhun yokluğu bütün bedeni yok ettiği gibi, şehâdetin yokluğu da îmânı kökünden yok eder. Yalnız îmânı olup başka ameli bulunmayan, zâhirî ve bâtınî bütün âzalarını kaybeden ve yalnız canlı olan bir kötürüm gibidir. Bu hâlde bulunan kimsenin rûhunun bedeninden ayrılıp ölmesi bir an mes'elesi olduğu gibi, amelsiz kuru bir îmâna sâhib olanın îmânını da, can alıcı meleğin daha ilk gelişinde esen kuvvetli rüzgârların bu kuru îman ağacını kökünden koparıp atması kuvvetle muhtemeldir. Her îman ki onun kökü yakîn üzerine oturtulmamış, dalları amellerle yeşermemişse, ölüm meleğinin görüldüğü anda esen şiddetli rüzgârların dehşetine dayanamaz. Ve ömrü boyunca tâat ve ibâdetle sulanmayan bu iman ağacının son nefesde yıkılmasından korkulur. Günahkâr bir insânın, ibâdetine devam eden diğer birisine: «Ben de senin gibi mü'minim» demesi, kabak asmasının çam ağa-

(5) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

cına: «Ben de senin gibi bir ağacım», demesine benzer. Burada çam ağacının ne güzel bir cevabı vardır: Çam ağacı der ki: «Bu isim benzerliğine aldanmanın ne demek olduğunu güz rüzgârları esdiği vakit anlarsın O vakit kökün kopar, yaprakların dökülür ve o zaman ağaçların yere saldığı köklerden gaafil olarak yalnız bitki ismindeki ortaklığa aldanmanın ne demek olduğunu görürsün.» Nitekim şâir:

«Yakında toz duman açılınca, bindiğin, at mıdır, eşek midir? anlarsın.» demiştir.

Bu, son nefesde belli olur. Âriflerin can damarını koparan ve kalblerini durduran ve pek az kimselerin dayanabileceği, son nefes tehlikesidir. İsyânı sebebiyle sonsuz olarak Cehennem'de kalacağından korkmayan günahkâr, ekseriyetle ölüm hastalıktan sonra geldiği için sıhhatine güvenerek zararlı maddeleri yemeğe devam eden insan gibidir. Zararlı maddeleri yemekle nihayet bu adamın hastalanıp öleceği gibi, isyâna devam edenin de son nefesde îmansız gitmesinden ve îmansız gitmesiyle ebedî olarak Cehennem'de kalmasından korkulur. Demek ki beden için zararlı yemekler ne ise, îman için isyan da aynıdır. Zararlı yemekler midede toplanarak sâhibinin haberi olmadan mideyi ve mizâcı bozup âni olarak adamın hastalanıp ölümüne sebebiyet verdiği gibi, günahlar da yığıla yığıla kişinin îmansız gitmesine sebeb olabilirler.

Şu fânî dünyada ölümden korkan kimsenin zararlı ve zehirli şeyleri her hâlükârda ve bulunduğu anda terkedip yememesi vâcib olduğu gibi, ebedî helâkten korkan kimsenin de günahlara yaklaşmaması öncelikle vâcib olur. Zehiri içen pişman olduğu anda şu ölümlü dünyada biraz daha kalması için bir an önce zehiri içinden çıkarmağa uğraştığı gibi, din zehiri demek olan günahları da bir an önce içinden çıkarıp ebedî helâkten kurtulması için bütün tedbirleri alması, öncelikle vâcib olur. Zira isyan zehirinden korkulmasının sebebi, ebedî olan Âhireti kaybetmektir. O Âhiret ki, onun nimetleri devamlı ve mülkü büyüktür. Onu kaybetmekte Cehennem ateşi ve ardı arası gelmeyen devamlı azab vardır. Zira Âhiret gününün hududu yoktur. O hâlde tabiblerin müdâhalesine imkân bırakmayacak şekilde mâneviyatı harap etmeden önce hemen tevbe ederek günahlar zehirinden sıyrılmağa çalışmak lâzımdır. Sonra iş işden geçer hiç bir şey fayda vermez olur ve Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ۝ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ۝ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

1-PAYIZ 2-HABERSİZ 3-TABİAT 4-DOKTOR

«Boyunlarına, çenelerine kadar varan demir halkalar geçirmişizdir, bunun için başları yukarı kalkıktır. Önlerine ve arkalarına sed çekmişizdir. Gözlerini perdelediğimizden artık göremezler. Ey Muhammed! Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, İnanmazlar.» (36 - Yâ Sîn: 8,9,10) vaîdine girmiş olur. Sakın âyetteki « î m â n » lâfzı seni aldatıp da: «Bunlardan murad kâfirlerdir» demeyesin. Zira îmânın yetmiş küsur şûbesi olduğunu ve zânînin zinâ ederken mü'min olamıyacağını sana anlatmıştık. İmânın kol ve dallarından mahrûm kalan kimsenin son nefesde îmânın aslından da mahrum kalmasından korkulur. Elini, ayağını, gözünü, kulağını ve diğer âzalarını kaybeden kimsenin canını da kolaylıkla kaybedeceği gibi, bu kimse de asıl îmânını kaybedebilir. Asıl olmadan fer' olamıyacağı gibi, fer' olmadan da asıl devam edemez. Asıl ile fer' arasındaki tek fark, fer'in hem vücûdu, hem de devamı aslın bulunmasına bağlıdır. Yoksa aslın vâr olmasında fer'e ihtiyacı yoksa da, devamında fer'e ihtiyacı vardır. Aslın bekaası fer' ile, fer'in vücûdu ise asıl iledir. Mükâşefe ve muâmele ilimleri de fer' ile asıl gibi birbirinin ayrılmaz arkadaşlarıdır. Ayrılıkları; birinin asıl, diğerinin fer' olmasındadır. Muâmele ilmi ameli gerektirmezse, onun yokluğu varlığından hayırlıdır. Zira muâmele ilminin gereği ile amel etmezse, bu ilim, sâhibinin aleyhine delil olur. Bunun için âlim olan fâcirin azâbı, câhil olan fâcirin azâbından daha ağırdır. Nitekim bunu İlim bahsinde açıklamıştık.

4 üncü BEYÂN: TEVBENİN, KİMSENİN KURTULAMIYACAĞI ŞEKİLDE HER ŞAHSA, HER HAL Ü KÂRDA VÂCİB OLDUĞU

Bilmiş ol ki; kitâbın zâhiri, bunu açıkça beyân etmektedir. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

«Ey mü'minler, hepiniz Allah'a tevbe ediniz. Umulur ki felâh bulursunuz.» (24 - Nûr: 31) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ hitâbını bütün mü'minlere tâmim etmiştir. Zâten basîret nûru da bunu gösterir. Zira tevbenin mânası, insânı şeytâna yaklaştırıp Allah'a uzaklaştıran yoldan dönmek demektir. Bu yanlış yola ancak gaafiller sapar. Akıl garîzesinin kemâli, insanları aldatmakta şeytânın yolları olan şehvet, gadab ve diğer kötü huyların tekâmülünden sonradır. Çünkü aklın başlangıcı yedi yaşında, aslı ergenlik ânında, kemâli ise kırk yaşındadır. Şehvetler, şeytânın, akıllar ise meleğin askerleridir. Bunlar karşılaştıkları vakit zarurî olarak aralarında savaş başlar. Zîra bunlar birbirinin zıddı oldukları için, biri diğerini kabûl etmez. Aralarındaki ayrılık, gece ile gündüz ve ışık ile karanlık gibidir. Bir taraf gaalib gelince diğer tarafı ezer. Hâlbuki şehvetler, akıl kemâle ermeden daha çocukluk ve gençlik çağında kemâle ererler. Bu sebeble şeytânın askeri, akıldan önce mer-

kezi zabteder, kalbi istilâ eder ve kalb de şehvetlere uygun âdetlerle ünsiyet eder de şeytan kalbe galebe çalar. O zaman onu oradan söküp atmak zor olur. Allah'ın ordusu olan akıl, sonra harekete geçer. Allah'ın dostlarını düşmânın esâretinden kurtarmak için ağır ağır çalışır. Şâyet akıl, kemâle erip kuvvet bulmazsa, şeytanın ordusunu kalbden atamaz ve şeytan verdiği sözü yerine getirmeğe çalışır. Onun sözü, Allahu Teâlâ'-nın haber verdiği gibi: لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا «Andolsun ki onun zürriyetini, birazı müstesnâ olmak üzere, behemehâl kendime bend ederim.» (17 - İsrâ: 62) dir. Akıl kemâl bulup kuvvetlenirse, ilk vazifesi, şehvetleri kırmak sûretiyle şeytânı kalbden uzaklaştırmak ve kalbi, alışkın olduğu kötü âdetlerden ayırıp ibâdetlere çevirmek olur. İşte tevbenin mânası da budur. Yâni rehberi şehvet ve öncüsü şeytân olan yoldan ayrılıp Allah'a giden yola girmektir. Ne kadar insan varsa hepsinin şehveti aklından öncedir ve şeytânın ordusu olan vasıfları, meleğin ordusu olan hasletlerinden öncedir. Yâni şehvet, gadab ve diğer kötü vasıfları gençlik çağında tekâmül ettiği ve akıl kırk yaşında kemâl bulduğu için şeytanî tarafları melekî yönlerinden öncedir. Şehvetin te'siri ile yapmış olduğu geçmiş kötülüklerden dönmesi, ister avam bir insan ve hattâ ister peygamber olsun, hepsi için zarurîdir. Bu tevbenin yalnız Â d e m aleyhisselâm'a mahsûs olduğu sanılmamalıdır. Nitekim şâir:

«Yalnız H i n d ' in gaddâre olduğunu sanma, asâletiyle övünmek
karakterinde olan her kadın H i n d ' dir.»

demiştir. Belki tevbe, bütün insan nev'ine yazılmış ezelî bir hükümdür. Değişmesine ihtimâl olmayan İlâhî âdetler değişmedikçe bunun aksi düşünülemez. Kâfir veya câhil olduğu hâlde erginlik çağına gelen herkes için cehlinden ve küfründen tevbe etmesi vâcibdir. Anne ve babasına uymakla müslümân olarak bâliğ olan ve fakat İslâmî gerçeklerden gâfil bulunan kimse de İslâmın mânasını anlamak sûretiyle gafletinden tevbe etmesi lâzımdır. Zîra bizâtihî kendisi İslâmiyeti kabûl etmedikten sonra, anne ve babasının İslâmiyeti, ondan bir şey'i uzaklaştırmaz. İslâmiyetin ne demek olduğunu anlar anlamaz, başka hiç bir şey beklemeden, o âna kadar şehvetlerinin peşine gitmek sûretiyle alışkın olduğu açılıp saçılmalarından hemen dönerek Allahu Teâlâ'nın bildirdiği hududlar içerisine girmelidir. Tevbenin en zor olanı, bu kapıdır. Çokları bundan âciz olduğu için, burada helâk oldular. İşte şu anlattıklarımızın hepsi tevbe ve Allah'a rücû'dur.

Demek ki tevbe, kimsenin müstağni kalmayacağı şekilde, herkes için farz-ı ayındır. Nitekim Â d e m aleyhisselâm bile tevbeden müstağnî kalamamıştır. Babanın yaradılışına uymayan ve babanın güç yetiremediği şey'e evlâdı hiç güç yetiremez.

Devamlı olarak ve her hâl ü kârda tevbenin vâcib olmasına gelince;

1- HÜKMÜ ALTINA ALMA 2- İSTER İSTEMEZ 3- GADDAR OLAN 4- TEMİZ SOYLULUK 5- HİND" EBU SUFYAN"IN BACISIDIR 6- BİLGİSİZ 7- BİLGİSİZLİK 8- YETİŞMİŞ 9- HABERSİZLİK 10- HABERSİZLİK

bu da açık ve meydandadır. Çünkü hiç kimse âzaları ile isyandan hâlî olamaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm ve hadîsler peygamberlerin bile zelle ve hatâdan sâlim kalamadıklarını, hatâlarından dolayı ağlıyarak tevbe ettiklerini haber vermişlerdir. Şâyet bâzı hâllerde âzası ile günah işlemezse da kalbinde günah işleme düşüncesinden hâlî kalamaz. Şâyet kendisinin böyle bir meyil olmazsa da, kendini, Allah'ı zikirden alıkoyacak şeytanın çeşitli vesveselerinden hâlî kalamaz. Şâyet bundan da korunursa, Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âline olan ilminde gaflet ve kusurdan kurtulamaz. Bütün bunlar, derecesine göre birer noksanlıktır ve bu noksanlıkların da sebebleri vardır. Sebeblerini atabilmek, onların zıddı ile meşgul olmakla, yâni o yoldan başka yola dönmekle mümkündür. İşte tevbe de budur. Şekil ve derecelerde ayrılmakla beraber, insan oğlunun bu noksanlıklardan tamamen sıyrılması düşünülemez. Bunun için tevbe etmesi lâzımdır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرَ اللّٰهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً»

«Kalbime öyle şeyler gelir ki, her gün ve gece bunlardan yetmiş def'a Allah'a istiğfâr ederim.» (6) buyurmuştur. Bunun için Allahu Teâlâ ona ikrâm etti ve:

﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾

«Geçmiş ve gelecek günâhını Allah'ın bağışlaması için» (48 - Feth: 2) buyurdu. Onun durumu bu olunca, ya başkaları nasıl olur?

Şâyet, kalbe gelen h e m ve h a t ı r ' ların noksan olduğunda, kemâl ise bunlardan kurtuluşda olduğunda şübhe yoktur. Hattâ Allah'ın celâlini anlamaktaki noksanlık da kusurdur. Mârifet çoğaldıkça kemâl de çoğalır. Noksan sebeblerden kemâle intikal de bir rücû'dur. Rücû' ise tevbedir, bunlarda şübhe yoktur. Fakat aslında bu anlattıkların farz değil, fazîlettir. Tevbe, farzlar için farzdır. Siz ise her hâl ü kârda tevbe farzdır, dediniz. Hâlbuki bunlardan tevbe farz değil, kemâle ermek şeriatte farz değildir. Senin, her hâl ü kârda tevbe farzdır, demekten maksadın nedir? der isen,

Bilmiş ol ki; yukarda anlattığımız gibi, insan daha ilk yaradılışında şehvetlerine uymaktan asla kurtulamaz. Tevbe demek, yalnız bu şehevî arzuları terketmek değil, tevbenin tamamı, geçmişi telâfi iledir. İnsan oğlunun peşinden gittiği şehvetinden kalbine bir zulmet yükselir. Nitekim aynaya bakan insânın nefesinden aynanın camı puslandığı gibi, kalb de günahlardan puslanır. Şehvet zulmetleri çoğaldıkça kalb kararır ve körleşir. Bunun için Allahu Teâlâ:

(6) Müslim, Eğarrü'l-Müzeni'den rivâyet etmiştir.

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **«Hayır (hakikat öyle değil), bilâkis, onların kazanmakta oldukları (irtikâb edegeldikleri mâsiyetler) kalblerini yenmiş (paslandırmış) tır.»** (83 - Mutaffifin: 14) buyurmuştur. Aynanın yüzündeki kirler, uzun zaman orada kalınca leke yapıp camı bozdukları ve böylece cam eski cilâsını kaybettiği ve yeniden eski hâlini alamayacağı gibi, gönüldeki bu kara lekeler, orada uzun müddet kalınca orada iz yapar ve yerleşirler. Artık bundan sonra kalbi temizlemek için yalnız şehvetlerin peşinden gitmemek, yeterli değildir. Çünkü orada lekeler vardır. Onları oradan temizleyip atmak lâzımdır. Kalbe, isyan ve şehvetlerin kiri ve karanlığı çöktüğü gibi, şehvetleri terkederek yapılan ibâdetlerin nuru da kalbe yükselir. Tâatın nûru ile mâsiyetin zulmeti kaybolur. Tâat ve ibâdetler kalbi temizler. Peygamber Efendimiz:

أَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا **«Kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki, onu mahvetsin»** buyurmakla buna işâret etmiştir.

Demek oluyor ki kul, hiç bir halde kalbinde bulunan kötülüğün izlerini, onun zıddı olan ibâdetin izleri ile silmekten müstağni olamaz. Bu anlattıklarımız, önce cilâlı ve parlak olduktan sonra bâzı ârızalarla kararan kalbin temizlenmesi hakkındadır. Önceden kara olan kalbi cilâlatmak ise çok daha uzun bir çalışma ister. Çünkü yeniden parlak bir ayna yapmakla, yüzü kirlenmiş aynayı temizlemek bir değildir. Bunlar o kadar uzun meşgalelerdir ki, bunlardan hiç kimse hiç bir zaman kurtulamaz. Hepsi de tevbeye bağlıdır.

Bunlar fezâildendir ve kemâl talebidir. Bu bakımdan bunlardan tevbeye vâcib denmez sözüne gelince; bilmiş ol ki; vâcibin iki mânası vardır. **Birincisi**, şer'î fetvâlardaki vâcibdir, bütün insanlar bunda müşterektir. Bu öyle bir derecedir ki bütün insanlar bununla meşgul olsa, âlemin nizâmına bir zarar dokunmaz. Fakat bütün insanlar gerçek mânasiyle müttaki olmakla mükellef tutulsalar, geçim yolunu terkedip dünyayı tamamen atmaları gerekirdi ki, bunun neticesi takvânın tamamen yok olmasına sebeb olurdu. Çünkü geçim bozulunca herkes ekmek, giymek, mesken derdine düşer ve ortada takvâdan bir şey kalmazdı. Bu bakımdan anlattığımız dereceler, bu mânada vâcib değillerdir.

Vâcibin **ikinci** mânasına gelince; Allah'a yaklaşmak için yapılması lüzumlu olan şeylerdir. Sıddıklar makamını ihraz ve Allah'a vâsıl olmak için, bütün bu anlattıklarımızdan tevbe vâcibdir. Bu, nafile namaz kılmak isteyen için abdest vâcibdir, demek gibidir. Aslında nafile namaz vâcib değildir. Fakat o fazileti almak isteyenler için abdest vâcibdir. Ancak o fazileti almak istemeyenler ne abdest alır ve ne de nafile kılarlar. Yine

1-İŞLEME 2-GÜNAH 3-PARLAKLIK 4-İHTİYAÇSIZ 5-PARLATMAK 6-FAZİLETLER 7-GÜNAHLARDAN KORUNMA 8-VAZİFELİ 9-KAZANMAK 10-KAVUŞMA

bu deyim, insanda el, ayak, göz, kulak şarttır, dendiği gibidir. Yâni tam bir insan olmak için bütün bu âzalara ihtiyaç vardır, fakat canım olsun da bir tulum gibi, ya bir bez parçası gibi olmağa da razıyım diyen, bunlarsız da idare edebilir. Ancak kâmil olmaz. Umumî fetvâlarda geçen vâcibler, hayatın aslı gibi, kurtuluşun aslıdır. Çünkü, kurtuluşa ancak o sayede erilir. Fakat kemâle erdiren ve kurtuluşun da üstünde olan hayat, el, ayak ve diğer âzalar ile tekâmül etmiş vücud gibidir. Peygamberler, velîler ve âlimlerin hâris olup çalıştıkları bu hayattır. Bunun etrafında döndü ve bunun için dünya zevklerini tamamen terkettiler. Hattâ İ s â aleyhisselâm uykuya yatacağı zaman, yastık olmak üzere başının altına taş koymak zorunda kalmış ve buna da şeytan gelerek: «İşte dünyalık peşindesin, rahatın için başının altına taş koydun.» demesiyle Hz. İ s â taşı atarak başını yere koymuş ve taşı atması, kendisi için bir tevbe olmuştur. İ s â aleyhisselâmın, umumî fetvâlarda başı yere koymanın vâcib olmadığını bilmediğini mi sanıyorsun?

Hz. M u h a m m e d , giydiği işlemeli elbisesi namazda kendisini meşgul ettiği için, onu çıkarıp attığı ve yine ayağına giydiği nâlinler kendisini meşgul ettiği için onları eskileri ile değiştirdiği vakit böyle yapmanın umum için meşrû' olan hükümlerde vacib olmadığını bilmiyor mu idi? Bunu bildiği hâlde onları terketmekle neden tevbe etti? Onun böyle yapması, bunların kalbinde iz bırakıp kendisine va'dedilen «Makaam-ı Mahmûd»a ulaşmaktan engel oldukları için idi.

Hz. E b û B e k i r ' i görmez misin ki, sütü içtikten sonra, sütü verenin gayr-ı meşrû' yoldan onu kazandığını öğrenince, hemen boğulacak şekilde parmak salarak onu midesinden boşaltmağa çalışmıştır. O, bilmeyerek içtiği bu kadarcık sütten fıkhî hükümlere göre mes'ul olmadığını ve fıkıh fetvâlarında bunu çıkarmanın vâcib olmadığını bilmiyor mu idi? İmkân nisbetinde midesini temizlemekle niçin tevbe etti? Bu, ancak onun kalbinde yerleştirilen bir sır içindir. O gizli sır, ona âmme fetvâlarının başka ve Âhiret yolculuğunun tehlikelerinin başka şey olduğunu ve bunları ancak sıddıkların bilebileceğini bildirdi.

Sen, Allah'ın yarattıkları içerisinde Allah'ı en iyi bilen bu gibilerin hâllerini düşün. Onlar Allah'ı, Allah'a giden yolu, Allah'ın gadabını ve mağrur olmanın zararlarını herkesten iyi bilenlerdendir. Dünyanın aldatmasından bir kere, şeytânın aldatmasından bin kere sakın. Bunlar öyle sırlardır ki, bunların daha ilk kokularını alan kimse, Allah'ın yoluna giren sâlik, bin sene de yaşasa, her nefesinde nasûh tevbesine devam etmesinin lüzumunu ve hiç vakit geçirmeden tevbenin vücûbunu anlar. S ü l e y m â n D â r â n î çok doğru olarak şöyle söylemiştir: «Aklı başında olan kimse, geleceği için değil de, tâat ve ibâdetsiz geçirdiği günleri için ağlasa da bu hâl, ölünceye kadar devam etse hakkıdır. Ya geleceğini geçmişi gibi cehâlet içinde karşılayanın hâli nice olur?» S ü l e y m â n D â r â n î , bunu şu maksadla söylemiştir. Aklı başında bir insan, kıymetli bir cevhere sâhib olduktan sonra, boşu boşuna onu kaybederse elbette üzülür. Şâyet

1- ELBİSE 3- BİLGİSİZLİK

kaybettiği cevher, kendisinin helâk olmasına sebeb olacaksa, şübhesiz buna acınıp ağlaması daha çok olur. Hâlbuki ömrün her saati hattâ her ânı bahâ biçilmeyen bir cevherdir. Zira seni ebedî şekaavetten kurtarıp ebedî saâdete ulaştırmağa yetkilidir. Daha bundan nefis ve kıymetli bir cevher olur mu? Bunu gafletle kaybettiğin vakit, apaçık bir zarardasın. Günahta harcarsan, açıkça helâke gidersin. Şâyet bu zararına aldırış etmez, üzülmez ve ağlamazsan, bu, senin cehâletinden başka bir şey değildir. Cehâlet hastalığı ise bütün felâketlerin üstündedir. Hattâ o öyle bir felâkettir ki, sâhibi bunun farkında bile olamaz. Çünkü gaflet uykusu, kendisi ile mârifeti arasında perde olur. Ne yazık ki insanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar. O zaman herkese iflâsı ve her felâketzedeye felâketi gösterilir, fakat iş işten geçmiş olur.

Âriflerden birisi şöyle anlatıyor: Ölüm meleği, son nefesde adama gelir ve: «Senin tek bir nefesin kaldı. İşte gidiyorsun, bunun bir sâniye te'hirine imkân yoktur.» dese, adamı sıkıntılar alır, üzülür ve bir saat daha yaşayabilip tevbe etmek ve mümkün olan noksanlarını tamamlamak için bütün dünya kendisinin olsa hepsini fedâ ederdi, fakat buna imkân bulamaz. İşte Allahu Teâlâ'nın : ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ﴾

«Kendileri ile arzû edegeldikleri şeylerin arasına bir sed çekilmiştir.» (34 - Sebe' : 54) buyurduğunun ilk tezâhürüdür. Yine buna işâret olarak Allahu Teâlâ :

﴿مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا اَخَّرْتَنِي اِلَى اَجَلٍ قَرِيبٍ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَاءَ اَجَلُهَا﴾

«Birinize ölüm gelip de: «Rabbim! Beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de, sadaka verip dursaydım, iyi adamlardan olsaydım» diyeceği zaman gelmezden önce, size rızık olarak verdiğimizden harcayın. Hâlbuki Allah hiç bir kimseyi eceli gelince, asla geri bırakmaz.» (63 - Münâfikun: 10, 11) buyurmuştur. Denildi ki; geri bırakılmasını istediği yakın ecel, perde ortadan kalkıp Âhiret alâmeti keşfedildiği vakit, ölüm meleğine, «Bana bir gün müsâade et de, tevbe edip Rabbım'dan afv dileyeyim» der. Ölüm meleği: «Artık saatleri de kaybettin» der. Ve tevbe kapusu üzerine kapanır. Bir yandan can çekişirken öte yandan yaptığı kötülüklerin esefini, ömrünü boşa geçirdiğinin hasretini çekerken, bu hallerin sadmeleri karşısında îmânının aslı da sarsılıp durur. Nefes tükettiği vakit, ezelde mukadder ise, ruhu, tevhid üzerine çıkar ki, buna hüsn-i hâtime denir.

1- BELAYA DÜŞMEK 2- HABERSİZ 3- MUSİBETE DÜŞMÜŞ 4- GÖRÜNME
5 GAM, HÜZÜN 6- VURUŞ 7- TAYİN OLUNMUŞ 8- SONU SELAMETTE OLMAK

Ezelde şekaaveti[1] mukadder ise, canı îmansızlıkla çıkar ki, buna da sû'-i hâtime[1] denir. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ :

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ

«Makbûl olan tevbe, kötülükleri yapıp yapıp da onlardan her hangi birine tâ ölüm gelince: «Ben şimdi gerçekten tevbe ettim» diyenlerin tevbesi değil.» (4 - Nisâ: 18) ve yine :

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ

«Allah indinde makbûl olan tevbe, kötülüğü ancak câhillik[2] sebebiyle yapacakların, sonra da çarçabuk vaz geçip tevbe edecek[3] olanların tevbesidir.» (4 - Nisâ: 17) buyurmuştur. Yâni hemen günâhın akabinde tevbe eder, bir hasene[4] ile günâhın eserini kalbinden siler. Geç kalır da kalbi fazla[3] kararırsa, silinmesi zor olur. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Kötülüğün akabinde bir iyilik et ki kötülüğü mahvetsin»** buyurmuştur. **L o k m a n** aleyhisselâm da oğluna: «Oğlum, tevbeyi geciktirme, ölüm beklemediğin anda gelir. İlerde tevbe ederim diyen, iki büyük tehlike arasında kalır. **Birincisi,** günah işleye işleye kalbi kararır ve bu, tabîat hâline gelir de artık temizlenemez hâl alır. **İkincisi,** hastalık ve ölümün tezden gelmesidir. Öyle ki, kalbini temizlemeğe fırsat bulamamasıdır. Bunun için haberde :

إِنَّ أَكْثَرَ صِيَاحِ أَهْلِ النَّارِ مِنَ التَّسْوِيفِ

«Cehennem halkının azâbının çoğu, tesvifden, tevbeyi geciktirmektendir.» diye vârid olmuştur. Helâk olanların çoğu, tevbeyi te'hirden helâk olmuştur. Çünkü kalbini kirletmeyi peşin yaptığı[3] hâlde, temizlemesini te'hir ediyor. Burada ölüm gelip çatıyor da kalb-i selîmsiz[5] Allah'a mülâkî oluyor. Hâlbuki necât bulacaklar ancak temiz kalb sâhibleridir. Kalb, kulun elinde Allah'ın bir emânetidir. Ömür de aynı şekilde emânettir. Diğer ibâdet vasıtaları da böyledir. Emânete hıyânet edip hıyânetini düzeltmeyenlerin sonu tehlikelidir. Âriflerden birisi diyor ki: Allahu Teâlâ'nın kulunda iki sırrı vardır, ilham yolu ile onları kendisine bildirir. **Birincisi,** anasının karnından çıktığı vakittedir. Allahu Teâlâ buyurur ki: **«Kulum, seni her türlü isyandan temiz olarak dünyaya çıkardım; ömrünü, sana teslim ve emânet ettim. Bakalım bu emâneti nasıl koruyacak, benim huzuruma nasıl çıkacaksın?» İkincisi,** rûhu çıktığı vakittedir. Allahu Teâlâ: **«Ey kulum, emânetimi ne yaptın? Onu korudun ve verdiğin sözde durdun mu? Şâyet sözünde dur-**

1- SONU BELÂDA OLMAK
2- BİLGİSİZLİK
3- ARKASINCA
4- İYİLİK
5- SAĞLAM KALB

dunsa, Ben de sana bol bol karşılığını öderim. Emâneti kaybettin ve verdiğin sözde durmadınsa, Ben de senin cezânı veririm» buyurur. İşte buna

işâret olarak Allahu Teâlâ: أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ

«Ey İsrâil oğulları, tavsıyemi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım.» (2 - Bakara: 40) ve:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ

«(Öyle mü'minler ki) **onlar emânetlerine ve ahidlerine riâyetkârdırlar.»** (23 - Mü'minûn: 8) buyurmuştur.

5 inci BEYÂN:

ŞARTLARINI CÂMİ'[1] OLAN TEVBENİN KABÛL EDİLECEĞİ

Bilmiş ol ki; kabûlün ne demek olduğunu bildikten sonra, sahîh tevbenin makbûl[2] olacağında şübhe etme. Basîret nûru ile bakıp Kur'ân'ın nûrundan istimdâd edenler, her selim kalbin Allah katında makbûl ve Âhirette Allah'ın civârında zevk u safâ edip ebedî gözleri ile Allahu Teâlâ'nın cemâlini müşâhede edeceklerini bilirler ve yine aslında kalbin temiz olarak yaratıldığını, her doğan çocuğun fıtrat üzere doğduğunu, günâhın kir ve zulmetiyle sonradan kalbin bozulduğunu bilirler. Yine bilirler ki nedâmet[3] ateşi kalbin kirini[4] yakar. İyiliklerin nûru kalbin[5] yüzünü saran kara lekeleri temizler ve hasenâtın nûru karşısında mâsiyet zulmetinin dayanamadığını da bilirler.. Bu, gece[6] karanlığının gündüz aydınlığı karşısında direnemediği gibidir. Diğer bir tâbir ile sabunun karşısında elbisedeki kirin dayanamaması gibidir. Hükümdâr, kirli elbiseyi, giymek için kabûl etmediği gibi, günahlar ile kararmış olan kalbleri de Allahu Teâlâ civârında kabûl etmez. Pis işlerde giyilen elbiselerin kirlendiği, sabunlu ve sıcak su ile yıkandığı vakit temizlendiği[3] gibi, şehevî arzûlarla kullanılan kalbin kirleneceğini ve[4] göz yaşları ile nedâmet ateşinin kalbi temizleyeceğini de bilirler.[7] Her tezkiye edilmiş temiz kalb, temiz elbise gibi, makbûldür. Kalbi tezkiye ve temizlemek ise senin elindedir. Sen kalbini temizle. Temizlenen kalbin kabûl edileceği, değişiklik kabûl etmeyen ezelî kazâda tesbit

edilmiştir. Allahu Teâlâ'nın: قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا **«Kendini anlatan[8] saâdete ermiştir.»** (91 - Şems: 9) buyurduğu felâh da budur.

Kim ki gözü ile müşâhede[5] ettiğinden[9] daha kuvvetli[10] olarak, kalbin, birbirine zıt olan tâat ve mâsiyetten müteessir olduğunu, cehâlete zulmet

1- TOPLAYICI, CEM ETMİŞ 2- YARDIM İSTEME 3- PİŞMANLIK 4- İYİLİKLER
5- GÜNAH 6- İFADE 7- TEMİZLEME 8- GÜNAHLARDAN TEMİZLEYEN
9- TESİRLENEN 10- BİLGİSİZLİK

de denildiği gibi, bunların birine zulmet, ilme de bâzan nûr dendiği gibi, diğerine de nûr dendiğini, nûr ile zulmetin birleşemiyecek şekilde aralarında zıddıyet bulunduğunu bilmezse, dinden yalnız kabuğuna sâhip olmuş ve yalnız ismini elde etmiş, kalbi ise dininin gerçeklerinden, hattâ kendi nefsinden ve vasıflarından büyük bir perde içinde kalmış ve bunları anlamaktan âcizdir. Kendini bilmeyen, başkasını hiç bilemez. Bundan, kişinin kalbini kasdediyorum. Kendi kalbini bilmeyen başkasının kalbini nasıl bilebilir? Sahîh tevbenin kabûl olmayacağını zanneden, güneşin doğduğu hâlde ortalığı aydınlatmıyacağını, elbise sabun ile yıkandığı hâlde temizlenmiyeceğini sanan gibidir. Ancak kuvvetli lekeler uzun zaman elbisede kalıp orada iz bıraktıktan sonra,[1] hakikaten sabun da bunları temizlemez. Kalb de böyledir. Günahlar terâküm ede ede kalbi iyice karartıp[2] orada tabiat hâlini aldıktan sonra bu kalbin tevbe etmesi zordur. Bu, itiyadından kolay kolay dönemez.

Belki dili ile, tevbe ettim, der, fakat bu tevbe bir değer taşımaz. Bu, tıpkı çamaşırcının: «Ben çamaşırları yıkadım» sözüne benzer. Elbisedeki kiri çıkarmak için gerekli maddeyi kullanmadıktan sonra lâf ile elbisenin temizlenmeyeceğinde şübhe yoktur. İşte asıl ve gerçek tevbeden kaçınmanın hâli de budur. Tamamen dünyaya yönelip Allah'tan yüz çevirenlerin hâli budur ve çoğunlukla insanlar[3] böyledir. Akıl sâhibleri için tevbenin kabûlünde bu kadar açıklama[4] kâfidir. Fakat biz bu kadarla yetinmeyip bunu âyet, haber ve hadîslerle te'yid edelim. Zira kitab ve sünnetin şehâdet etmediği görüşler kuvvetli sayılamaz.

Tevbe hakkında Kur'an'dan âyetler :

وهو الذي يقبل التوبة عن عباده ويعفو عن السيئات

«O, kullarının tevbesini kabûl eden, kötü hareketlerini bağışlayandır.» (42 - Şûrâ: 25)

غافر الذنب وقابل التوب **«O, günâhı yarlığayan,[5] tevbesini kabûl edendir»** (40 - Mü'min:[6] 3). Ve benzeri pek çok âyetler. Yukarda zikredilen: **«Çölde azığı ile binitini kaybedenin onları bulmasına ferahlanmasından ziyâde,[7] tevbe edenlere Allah'ın ferahlandığı»** hadîsidir. Ferahlık, kabûlden de ileridedir, yâni kabûl etmek şöyle dursun, ona sevinir ve rahatlar demektir. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَبْسُطُ يَدَهُ بِالتَّوْبَةِ لِمُسِيءِ اللَّيْلِ إِلَى النَّهَارِ وَلِمُسِيءِ النَّهَارِ إِلَى اللَّيْلِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا

«Allahu Teâlâ gece günâh işleyene sabâha kadar, gündüz günah işleyene de, tevbe etmesi için akşama kadar elini uzatır, güneş batıdan doğuncaya kadar böyle devâm eder» (7), buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın elini açması, tevbesini istemekten kinâyedir. İstemek, kabûl etmekten de daha ilerdedir. Çünkü kabûl edilen şeyler var ki, aslında istenmezler. Taleb edilen her şey kabûl edilir. Yine Resûl-i Ekrem:

لَوْ عَمِلْتُمُ الْخَطَايَا حَتَّى تَبْلُغَ السَّمَاءَ ثُمَّ نَدِمْتُمْ لَتَابَ اللهُ عَلَيْكُمْ

«Göklere kadar yükselen günâhı işleseniz de sonra nedâmet etseniz, Allahu Teâlâ tevbelerinizi kabûl eder» (8). Diğer hadîsde:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ يَكُونُ نُصْبَ عَيْنَيْهِ تَائِبًا مِنْهُ فَارًّا حَتَّى يَدْخُلَ الْجَنَّةَ

«Kul, işlediği günâh sebebiyle Cennet'e girer.» buyurdu. **«Bu nasıl olur?»** diye soranlara: **«Çünkü işlediği günâha pişman olur ve dâima ondan uzak kalmağa dikkat eder de bu sâyede Cennet'e girer»** (9). Başka hadîsde şöyle buyurmuştur: كَفَّارَةُ الذُّنُوبِ النَّدَامَةُ

«Günâhın keffâreti, pişmanlıktır» (10). Diğer hadîsde de:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ **«Günahtan tevbe eden, sanki hiç günah işlememiş gibidir»** (11) buyurulmuştur.

---

(7) Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmiştir. Biraz farklı ifade ile diğer rivâyet yolları da vardır.

(8) İbn Mâce Ebû Hüreyre'den hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

(9) İbn Mübârek «Zühd»ünde mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(10) Ahmed ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.

(11) İbn Mâce İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

1-KAPALI 2-PİŞMANLIK

Rivâyete göre Bedevi'nin biri Resûl-i Ekrem'e:

— Ben bir çok kötülükler işledim, tevbe edersem kabûl olur mu? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Evet, kabûldür,** buyurdu. Adam gitti, bir müddet sonra geldi ve:

— Bunları yaparken Allah beni görüyor mu idi? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Evet, görüyordu,** buyurunca, adamcağız: **«Eyvâh!»** diye haykırarak yıkıldı ve öldü.

Yine rivâyete göre Allahu Teâlâ İblis'i lânetlediği vakıt, İblis, kendisinden, kıyâmete kadar yaşaması için mühlet istedi. Allahu Teâlâ da kendisine belirli bir vakte kadar mühlet verdi. Bunun üzerine İblis: «Senin ululuğun hakkı için ölünceye kadar Âdem oğlunun kalbinden çıkmam, onu aldatırım» dedi. Allahu Teâlâ da: «İzzet ve Celâlim hakkı için, Ben de, ölünceye kadar ona tevbe kapularını açık tutarım» buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ كَمَا يُذْهِبُ الْمَاءُ الْوَسَخَ

«Suyun kiri gidermesi gibi, sevablar da günahları giderir.» (12) buyurdu. Bu husustaki rivâyetler sayılamıyacak kadar çoktur.

Diğer Rivâyetler:

فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا **«Allah da dâima kendine dönenleri** (ve çok tevbe edenleri) **cidden yarlığayıcıdır.»** (17 - İsrâ: 25) Âyet-i Celîle'sinin, tekrar tekrar günah işleyip pişman olanlar hakkında nâzil olduğu söylenir. Fudayl diyor; Allahu Teâlâ: «Günahkârları müjdele; tevbe ederlerse tevbelerini kabûl ederim. Sıddıkları da korkut; eğer adâletimle onlar hakkında muâmele edersem onlara azâb ederim» buyurmuştur. Talk b. Habîb diyor: «Allah'ın hakkı çok büyüktür, kul onu gereği gibi yerine getiremez. Ne var ki onlar akşam sabah tevbe ederler, Allah da tevbelerini kabûl eder.» Abdullah İbn Ömer diyor: «Günâhını hâtırlayıp ondan acınan ve korkan kimsenin, günâhı defterinden silinir.»

Rivâyete göre Benî İsrâil Peygamberlerinden birisi bir zelle işledi. Allahu Teâlâ: «Bir daha böyle şey yaparsan, elbette seni azâb ederim» buyurdu. Bu peygamber: «Yâ Rabbî, Sen beni korumazsan, ben yine böyle hatâya düşebilirim» deyince, Allahu Teâlâ da kendisini korudu. Diğer birisi de şöyle anlatıyor:

(12) Lâfzân bulunamadı, mânâ bakımından sahihtir.

«Kul işlediği bir günâha karşı devamlı nedâmeti[1] sayesinde Cennet'e girer. Bunun için İ b l i s: «Keşke onu aldatmayaydım» der. H a b i b b. S â b i t anlatıyor: «Kıyâmet günü adamın birine günâhı arzedilir. Adam günâhını görünce; «Ben bu günahtan çok korkardım» der ve böylece günâhı bağışlanır.» Günahtan çok üzülen adamın biri İbn M e s ' û d ' a : «Bunun tevbesi var mı?» diye sordu. İbn Mes'ûd, aldırış etmedi. Adam sorusunu tekrâr etti. İbn Mes'ûd, adama baktı ki gözlerinden yaşlar akıyor, bunu görünce, İbn Mes'ûd: «Cennet'in sekiz kapusu var, bunlar bâzan açılır, bâzan kapanırlar, fakat tevbe kapusu asla kapanmaz. Ona müvekkel[2] bir melek var, dâimâ kapuyu açık tutar. Sen ameline bak, ümidini kesme» buyurdu.

A b d u r r a h m â n b. E b û ' l - K a s ı m diyor: «Abdurrahîm ile, kâfirin tevbesini ve bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ'nın:

﴿إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ «(Habibim), o küfredenlere söyle ki eğer (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse geçmiş (günahları) yarlığanacaktır.[3]» (8 - Enfâl: 38) Âyet-i Celile'si üzerinde konuşuyorduk. A b d u r r a h î m : «Kâfirlerin tevbesi kabûl edilince, mü'minlerin tevbesi öncelikle kabûl edilir, çünkü onlar daha iyidir. Mü'minin tevbesi, müslümanlık üzerine müslümanlıktır. Ben size ancak kitab ve sünnetten haber veririm. Kul, bir günah işleyip de sonra bir an ondan nedâmet duyduğu vakit, der'akab[4] o günah mahvolup gider» dedi. Hz. Ö m e r : «Tevbekârlarla oturun, zira onların kalbleri daha ince ve münkesirdir[5]» dedi. Diğer birisi: «Rabbimin beni ne zaman mağfiret[6] edeceğini ben bilirim» dedi. «Ne zaman mağfiret eder?» diyenlere: «Ne zaman bana tevbeyi nasîb ederse, yâni tevbe ettiğim vakit Allah beni afveder» dedi. Diğer birisi de: «Bağışlanmaktan ziyâde[7], tevbeden mahrum olmaktan üzülürüm» dedi. Çünkü tevbe mağfiret ve bağışlanmanın lâzımıdır.

Rivâyet edildiğine göre, İsrâil oğullarından bir genç, yirmi yıl ibâdetle meşgul oldu. Sonra yirmi yıl da isyân etti. Bir gün aynaya baktı. Saç ve sakalının ağarmakta olduğunu görünce, yirmi senelik isyânına nedâmet ederek: «İlâhi, yirmi yıl Sana itâat ettim, sonra tam yirmi yıldır Sana isyân ediyorum. Acaba Sana yönelir ve tevbe edersem tevbemi kabûl eder misin?» deyince, boşluktan duyduğu sesde: «Bize icâbet ettin, biz seni kabûl ettik. Bizi terkettin, biz de seni terkettik. İsyân ettin, sana mühlet verdik. Ne zaman bize yönelirsen biz yine seni kabûl ederiz» dedi.

Z u ' n - N û n - i M ı s r i diyor: «Allah'ın öyle kulları var ki, onlar günah ağaçlarını gözlerinin önüne diker, tevbe yaşları ile onları sularlar. Bundan pişmanlık ve mahzûniyet meydâna gelir. Onlar akılları gitmeden deli divâne olur, dili tutulmadan lâl olurlar. İşte Allah ve Resûlünü bilen fasîh[8] ve beliğ[9] kimseler onlardır. Sonra parlak şerbetten içer ve bu sâyede kalbleri cilâlanarak[10] mihnet ve meşakkate sabreder, belâlara tahammül ederler. Sonra gönülleri melekût âlemine hayran kalır; fikirleri, ceberût[11]

1-PIŞMANLIK 2-VAKİL OLUNMUŞ 3-AFFEDECEKDİR 4-HEMEN 5-KIRIK 6-AFV 7-FAZLA 8-HATASIZ KONUŞAN 9-BELAGATLI 10-PARLATILARAK 11-BÜYÜKLÜK

perdelerinin esrarına dalar, nedâmet gölgesinin altında, gölgelenir, günâhlarının sayfalarını okur, feryâd u figân ederler de bu vera' ve çekinmeleri sâyesinde zühdün, yüksek mertebesine ulaşırlar. Dünyâyı terketmenin acısını kendilerine tattırırlar. Yatak yerlerinin sertliğini yumuşatmazlar. Bu sâyede kurtuluş ipine ulaşır ve selâmet halkasına yapışırlar. Ruhları en üstün makamlara ulaşır. Cennet bahçelerinin koltuklarında oturur, hayat deryâsına dalar, feryâd hendeklerini kapatır, hava köprülerini geçer, ilmin civarında iner, hikmet havuzlarından içer, akıl ve zekâ gemisine biner, kurtuluş yelkenini selâmet sâhiline doğru açarlar da istirahat, izzet ve kerâmet bahçelerine ulaşırlar. Sahih olan her tevbenin kabûl edileceği hususunda bu kadar açıklamanın kâfi geldiğini sanırım.

Şâyet, sen de Mu'tezile gibi, tevbeyi kabûl etmenin Allah üzerine vâcib olduğunu demek istiyorsun dersen,

Derim ki; hayır, benim sözlerimden, tevbeyi kabûl etmenin Allah'a vâcib olduğu mânası çıkmaz. Ancak, elbise sabun ile yıkandığı vakit kirinin gitmesi vâcib olur. Susamış bir insan su içtiği vakit, susuzluğunun gitmesi vâcib olur. Uzun zaman susuz kalan kimsenin susaması vâcib olur. Susuzluk daha fazla devam ederse ölüm vâcib olur, gibi bir mâna çıkar ki, bunlardan hiç biri Mu'tezile'nin dediği gibi, Allah'a vâcib olur mânasına gelmez. Belki ben derim ki: Allahu Teâlâ, susuzluğu gidermek için suyu yarattığı gibi, tâati, isyânın; sevabları da günahların keffâreti olarak yaratmıştır. Dilese, bunların aksini de yapardı. Allah üzerine hiç bir şey vâcib değildir. Fakat ezelî irâdesinde sebkat ettiği için böyle olması vâcibdir, yâni kendi îcâbiyle vâcibdir. Yoksa, bize vâcibdir, dendiği gibi, Allah'a hiç bir şey vâcib olamaz. çünkü onu mecbûr edecek bir kuvvet yoktur.

Şâyet, her tevbe eden, tevbesinin kabûl olup olmadığında şübheli, fakat susamış bir adamın içtiği su ile harâretinin gideceğinde şübhesi yoktur, yâni bunlar birbirinden farklıdır dersen,

Derim ki; tevbenin kabûlündeki şübhesi, tevbenin sıhhati için aranan şartların bulunup bulunmadığındaki şübhesindendir. Zira yakında anlatacağımız gibi, tevbenin önce şart ve rükünleri vardır. Bütün şartları bulunamazsa, kabûlü de şübheli olur. Bu, tıpkı içtiği müshilin kendisine amel verip vermeyeceğindeki şübhesi gibidir. Bu şübhe, içtiği ilâçta zaman ve hastalık durumu itibariyle ishal şartlarının bulunup bulunmadığındaki şübhesindendir. Bu gibi hâllerde tevbenin kabûl edilip edilmediğinden korkulur.

İKİNCİ RÜKÛN

6 nci BEYÂN : TEVBE EDİLECEK GÜNAHLARIN SAĞÂİR VE KEBÂİR OLDUĞU

Bilmiş ol ki; tevbe demek, günahları terketmek demektir. Bir şey bilinmeden terkedilmez. Tevbe vâcib olduğuna göre, günahları da bilmek vâcibdir. Çünkü vâcibi bildiren her şey'i öğrenmek vâcibdir. Allahu Teâ-

1- KORKU TAKVA

lâ'nın emrinin hilâfına yapılan her şey günahtır. Bu, ister yapmak olsun, ister terk etmek olsun farketmez. Bunu tafsilâtiyle anlatmak, bütün İlâhî teklifleri genişçe açıklamak lâzım gelir ki, bu, bizim gâyemiz dışındadır. Fakat biz bunlara toptan ve aralarındaki râbıta ve bölümleri ile işâret edeceğiz. Tevfik Allah'tandır.

7 nci BEYÂN : KULUN VASIFLARINA NİSBETLE GÜNAHLARIN BÖLÜMLERİ

Bilmiş ol ki: kalbin acâyip hâlleri ve gâileleri bölümünde anlattığımız gibi, insanların çeşitli vasıf ve karakterleri vardır. Fakat günahlar dört vasıftan meydâna gelir. Bunlar rubûbiyyet, şeytâniyyet, behîmiyyet ve sebûiyyettir. Zira insanın hamuru muhtelif karışımlardan meydâna gelmiştir. İnsânın çamuruna karışan bu muhtelif maddelerin her biri kendi eserini göstermek ister. Bu, sekencebin bileşiminin meydâna geldiği, şeker, sirke ve za'feranın, sekencebinde, ayrı ayrı te'sirleri göstermeleri gibidir.

Rubûbiyyet sıfatına insânı yükselten kibir, iftihar, ceberût, övülmeği, medhedilmeği, ululuğu, zenginliği sevmek, adını ebedîleştirmek, «Ben sizin âlî Rabbınızım» diyecek kadar herkese üstün olma arzûsudur. Bir çok büyük günahlar bu vasıflardan doğar da sâhibi bunun farkına bile varamaz. Hattâ bunları günah bile saymazlar. Hâlbuki **Rub'u'l-Mühlikât'ta** anlattığımız gibi bunlar, bir çok günahların anası sayılan büyük tehlikelerdir.

Şeytânî olan ikinci sıfata gelince; bundan hased, azgınlık, hile, aldatma, kötülük ve bozgunculuğu emretmek gibi günahlar doğar. Gıll ü gış, nifak, bid'at ve sapıklıklara dâvet de bunların içine girer.

Behimî olan üçüncü sıfattan da şereh [aşırılık] köpeklik [saldırganlık], yemek ve şehvet düşkünlüğü de bu vasıftan gelir. Zina, livata, hırsızlık, öksüz malı yemek, şehevî arzûlar için nifâk yapmak da bunlara girer.

Sebu'î olan dördüncü vasfa gelince; bundan da gadab, kin, vurup kırmak, öldürmek, sövüp saymak, dövmek gibi kötülükler meydâna gelir ki, bütün günahlar bunlardan ileri gelir.

Bütün bu vasıflar, fıtratta tedrîcen gelişir. İlk önce gelişen ve hepsine gaalib olan behîmiyyet vasfıdır. Bundan sonra sebûiyyet gelir. Bunların ikisi bir araya gelince aklı, hile ve aldatma yolunda kullanırlar ki, bu da şeytânî vasıftır. En son rubûbiyyet vasfı gelir ki, bu, kendini beğenmek, böbürlenmek, kibirlenmek, üstünlük taslamak ve herkesi tahakkümü altına almak isteğidir.

İşte günahların ana kaynakları bunlardır. Bütün âzalara günahlar bu kaynaklardan akar. Günahların bir kısmı özellikle kalbe iner. Bunlar; küfür, bid'at, nifâk ve insanların kötülüğünü istemek gibi günahlardır. Bir kısmı göze, bir kısmı dile, bir kısmı mide ve edeb yerlerine, diğer bir kısmı el ve ayaklarına, bir diğer kısmı da bütün âzalarına akar ki, bunlar herkes tarafından bilindiği için açıklamalarına lüzum yoktur. İkinci bir taksim:

1-MAKSAD 2-YARDIM 3-SIKINTI 4-HAKİMLİK 5-HAYVANLIK 6-YIRTICILIK
7-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 8-BÜYÜKLÜK 9-KİN VE HİLE 10-İKİ YÜZLÜLÜK
11-DİNDE YENİ (BATIL) ŞEYLER İCAD ETME 12-HAYVANİ 13-EŞ CİNSELLİK
14-YIRTICI 15-ZORLA HÜKMETMEK 16-BÖLME

Bilmiş ol ki; diğer bir taksimat ile günahlar, kendisiyle Allah'ı ve kendisiyle diğer yaratıklar arasında olmak üzere ikiye ayrılır. Kendisiyle Allah arasında olan günahlar, namaz kılmamak ve oruç tutmamak gibi, şahsına mahsus olan işlerde kusur yapmaktır. Diğer kul hakları ile ilgili olan günahlar; zekât vermemek, gasbetmek, adam öldürmek ve hakaret etmek gibi şeylerdir. Başkasının hakkı ile ilgili olanlar; canda olur, malda olur, ırz ve nâmusda olur, borç ve mevkide olur. Din ile ilgili olanı iğvalamak, bid'atlere sürüklemek, isyâna teşvik etmek ve Allah'a isyân edecek sebebleri hazırlamaktır. Nitekim bâzı vâizler böyle yaparlar. İnsânın korku ile ümid arasında yaşaması gerekirken bâzı vâizler dâima ümid tarafını tercih ederler ve adamı ümidvâr ederler. En büyükleri kul hakları ile ilgili olan günahlardır. Yalnız kul ile Allah arasında kalan günahlar, şirk derecesine yükselmezse bunların diğerlerine nisbetle afvı daha çok umulur. Nitekim haberde:

الدَّوَاوِينُ ثَلَاثَةٌ: دِيوَانٌ يُغْفَرُ وَدِيوَانٌ لَا يُغْفَرُ وَدِيوَانٌ لَا يُتْرَكُ فَالدِّيوَانُ الَّذِي يُغْفَرُ ذُنُوبُ الْعِبَادِ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ اللّٰهِ تَعَالَى وَأَمَّا الدِّيوَانُ الَّذِي لَا يُغْفَرُ فَالشِّرْكُ بِاللّٰهِ تَعَالَى وَأَمَّا الدِّيوَانُ الَّذِي لَا يُتْرَكُ فَظَالِمُ الْعِبَادِ

«Divanlar, yâni yapılan günahlar üçe ayrılır. Bir kısım günahlar var afvı muhtemeldir. Bir kısım günah da var ki, mağfiret edilmez. Üçüncü bir kısım günah daha vardır ki, terkedilmez. Mağfireti umulan günahlar, kul ile Allah arasındaki günahlardır. Mağfiret edilmeyen günah ise şirktir. Terkedilmeyen ve cezası verilecek olan günah da kul haklarıdır.» (13) diye vârid olmuştur.

Diğer bir taksimat ile de günahlar, küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılır. Bunları tâyinde de insanlar arasında ihtilâf vardır. Bir kısmı, küçük ve büyük diye bir ayırım yoktur. Allah'ın emrine muhalif olan her günah büyüktür, dediler ki, bu zayıftır. Zîra Allahu Teâlâ:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

«Eğer yasak edildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin öbür kabahatlarınızı örter ve sizi şerefli bir mevkie sokarız.» (4 - Nisâ: 31) buyurmuştur.

---

(13) Ahmed ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

Diğer âyette de:

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ ﴿﴾

«(O güzel hareket edenler), ufak tefek suçlar hâriç olmak üzere, **günâhın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlardır.»** (53 - Necm: 32) buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem de:

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ يُكَفِّرْنَ مَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتُنِبَ الْكَبَائِرُ

«Beş vakit namaz ve cum'alar, büyük günahlardan kaçınılırsa, aralarındaki küçük günahları yok ederler» (14) buyurmuştur. Diğer âyette: **«Kebâirden başka, aralarındaki günahlara keffâret olurlar.»** şeklindedir. Yine Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

الْكَبَائِرُ الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَقَتْلُ النَّفْسِ وَالْيَمِينُ الْغَمُوسُ

«Büyük günahlar, Allah'a şirk koşmak, anne ve babaya âsi olmak, adam öldürmek ve yalan yere yemindir» (15) buyurdular.

Büyük günahların sayısında Ashâb-ı Kirâm ihtilâf etmiştir. İbn Mes'ûd dört, İbn Ömer yedi, Abdullah b. Amr dokuz olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs, İbn Ömer'in: «Büyük günahlar yedidir» dediğini duyduğu vakit: «Onlar yediden daha fazla, yetmişe yakındır» demiştir. Başkaları da Allahu Teâlâ'nın Cehennem ile korkuttuğu her günah büyük günahtır, demişlerdir. Seleften birisi de: «Dünyalıkta haddi, yâni peşin cezayı gerektiren her günah büyük günahtır.» demiştir. Diğer bâzılarına göre, kadir gecesinin hangi gece olduğu bilinemediği gibi, günahlar arasında bunlar da kesinlikle bilinemez, mübhemdirler. İbn Mes'ûd'a büyük günahlardan soran bir adama o «Nisâ Sûresinin başından itibaren otuzuncu âyete kadar oku» demiştir. Yukarda geçen 31 inci âyete sıra geldiği vakit: «Allahu Teâlâ'nın bu sûrede buraya kadar yasakladığı her şey büyük günahtır» dedi. Ebû Tâlib-i Mekkî, hadislerden topladığına göre büyük günahların onyedi olduğunu söyledi.

İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, İbn Ömer ve diğerlerinin rivâyetlerinden elde edilen neticeye göre, büyük günahların dördü kalbdedir. Bunlar şirk, mâsiyette ısrar, Allah'ın rahmetinden ümid kesmek ve azâbından emin olmaktır. Dördü dildedir. Bunlar, yalan şâhidliği, nâmuslu kadına iftirâ, hakkı ibtâl eden yalan yere yemindir. Sâhibini Cehennem'e daldırdı

---

(14) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(15) Buhârî rivâyet etmiştir.

1- ZİNALAR 2- BÜYÜK GÜNAH 3- GİZLİ 4- GÜNAH

ğı için bu yemine «G a a m û s» adını vermişlerdir. Bir de sihirdir. Sihir, insânı ve diğer cisimleri hilkatinden değiştiren şeydir.

Üçü midededir; her çeşit sekir verici içki kullanmak, yetim malı ve ribâ yemektir.

İkisi de eldedir; hırsızlık ve adam öldürmektir.

İkisi de edeb yerindedir; zinâ ve livâtadır.

Bir tanesi de ayaklardadır; savaş alanında bir kişinin iki düşmandan, on kişinin yirmi kişiden kaçmasıdır. Büyük günahların birisi de bütün vücuda dağılmıştır. O da anne ve babaya isyandır, dedi ve devamla: «Onların kendisine ayırıp verdikleri şey'e râzı olmaması da, onlara isyan cümlesindendir. Onların isteklerini yerine getirmemek, onların darboğazlıklarına tahammül etmemek, karınlarını doyurmamak da onlara isyandır.»

Buraya kadar anlatılan, E b û T â l i b - i M e k k î 'nin takribî beyânıdır, tam mânasıyle sadra şifâ veremez. Zîrâ büyük günahlar, daha fazla olabilecekleri gibi, daha noksan da olabilirler. Çünkü o, ribâ ile yetim malını yemeyi ayrı ayrı büyük günahlardan saymışsa da bunlar aslında servette cinâyettir. Nefislerle ilgili büyük günahlarda yalnız adam öldürmeyi saydı ki, göz çıkarmak, el kesmek, dayak atmak ve işkence yapmak da büyük günahlardan olduğu hâlde bunlara dokunmamıştır. Yetîme her çeşit işkencenin de, malını yemekten daha büyük günah olduğunda şübhe yoktur. Nasıl büyük günah olmasın ki haberde:

مِنَ الْكَبَائِرِ السَّبَّتَانِ بِالسَّبَّةِ وَمِنَ الْكَبَائِرِ اسْتِطَالَةُ الرَّجُلِ فِي عِرْضِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ

«Bir sövmeye iki mukabele de büyük günahlardandır. Kişinin, müslüman kardeşinin ırz ve şerefine dil uzatması da büyük günahlardandır.» (16) diye vârid olmuştur. Bu, nâmuslu kadına iftirâ etmekten ayrıdır. E b û S a î d e l - H u d r î ve diğer Sahâbeler: «Siz öyle günahlar işlersiniz ki, onlar gözükmezler. Hâlbuki biz onları Resûl-i Ekrem zamanında büyük günahlardan sayardık» demişlerdir.

Diğer bir tâife de: «Allah'ın her yasak ettiği ve kasden yapılan her günah, büyük günahtır» demişlerdir. Bütün bu rivâyetlerden sonra bu husûsun yüzünden perdeyi kaldırıp gerçeği açığa çıkarmağa gelince; meselâ, hırsızlığın büyük günahlardan olup olmadığını anlamak için, önce büyük günâhın ne demek olduğunu ve bundan maksadın ne olduğunu anlamak lâzımdır. Bir adam kalkıp da: «Hırsızlık haram mıdır, değil midir?» diye sorduğu vakit, ona önce harâmı, harâmın ne demek olduğunu anlatmadıktan sonra hırsızlığın harâm olduğunu söylemek bir fayda sağlamaz. Önce harâmı tanıtacaksın, sonra da hırsızlıkta da harâmın varlığını anlatacaksın. K e b î r e , lâfzı itibariyle mübhemdir. Ne lügat, ne de şeriatte özel bir vasfı yoktur. Zîra gerek S â ğ î r e , gerek K e b î r e , izâfî sözlerdendir. Her günah, küçüğüne nisbetle büyük, büyüğüne nisbetle küçüktür.

---

(16) Ebû Mansûr ed-Deylemî Ahmed'den rivâyet etmiştir.

1- SARHOŞLUK 8- İSNADİ

Meselâ, yabancı kadınla kucaklaşıp öpüşmek, yabancı kadına bakmağa nisbetle K e b î r e , fakat zinâya nisbetle S a ğ î r e 'dir. Yine bir adamın kolunu kesmek, dövmeğe nisbetle K e b î r e , fakat öldürmeğe nisbetle S a ğ î r e 'dir. Evet, özel şekilde bu günâhı işleyen kimse Cehennem'e girer, diye korkutulan günahlar da K e b î r e 'dir. Çünkü Cehennem ile azâb, büyük azablardandır. Bunun gibi peşin cezâyı gerektiren, Nassın nehyettiği günahlara da K e b î r e denir. Çünkü bunun özel şekilde zikri, K e b î r e 'liğine delâlet eder. Diğerlerine nisbetle de K e b î r e olduğunda şübhe yoktur. Kur'an'da hakkında Nass vârid olan hükümler de birbirinden farklıdır.

Bu isimleri vermekte bir zorluk yoktur. Sahâbe'den rivâyet edilenler de bunların arasında devreder. Onları da bu ihtimallerden birine kondurmak mümkündür. Asıl önemli olan Allahu Teâlâ'nın: **«Nehyolunduğunuz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin seyyiâtınızı tekfir ederiz.»** meâlindeki Âyet-i Celile'nin mânası ile, Resûl-i Ekrem'in: **«Beş vakit namaz, büyük günahlardan başka diğer günahların keffâretidir.»** buyurduğunun mânalarını anlamak lâzımdır. Zîra bunlar, büyük günâhın hükmünü yerleştirirler.

Burada hak olan, şeriat nazarında günahın üçe ayrılmasıdır. Bir kısmı büyük, diğer kısmı da küçük günahlardır. Bir de bunların aralarında şübheli olanları vardır, büyük veya küçük olup olmadıkları belli olmayanlardır. Kesin bir târif veya efrâdını câmi' ağyârını mâni' muayyen bir sayı bulmağa çalışmak, bulunması mümkün olmayan bir şey'i aramak gibidir. Çünkü bu, ancak Resûl-i Ekrem'den duymak sûretiyle tesbit edilir. Resûl-i Ekrem'den ise böyle muayyen bir sayı yoktur. O, bir def'asında: «Bu üçü büyük günah, şu yedisi büyük günah, bir kötü söze iki misli ile mukabele büyük günahlardandır.» diye ayrı ayrı hadislerde buyurmakla bu sayılarla hasrı kasdetmediği anlaşılmıştır. Şâri'in saymadığını ve hattâ mübhem bırakmak istediğini sayı ile tâyin nasıl mümkün olur? Bu, bütün gecelere önem verilmesi için, kadir gecesini diğer geceler arasında gizlediği gibidir. Evet, biz genel bir yol ile büyük günahların cins ve nevilerini tâyin imkânına sâhibiz. Fakat doğrudan doğruya kendi maddelerini takribi olarak bilemeyiz. Bunun gibi en büyük günahları da bilebiliriz. Fakat en küçük günahları saymağa imkân yoktur.

Bunun açıklanması, biz, basîret nûru ve şeriatın şehâdetiyle biliyoruz ki, bütün şeriatlerdeki gâye, insanları Allah'ın rızâsına ulaştırmaktır. Bu da ancak Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı ile Kitab ve Resûllerini bilmekle mümkündür. Nitekim buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ :

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

«Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım» (51 - Zâriyât: 56) buyurmuştur. Yâni kul olmaları için onları yarattım. Rab-

1- KAT'İ HABER (AYET VEYA HADİS) 2- YASAKLADIĞI 3- İŞARE 4- YASAKLANDIĞINIZ 5- GÜNAHLARINIZI 6- AFFETME 7- FERTLER 8- TOPLAYAN 9- YABANCILAR 10- MEN EDEN 11- BİR ŞEYE MAHSUS KILMA 12- DEFE... 13- CİNLİ 14- MAKSAD

bisini rubûbiyetle, nefsini de ubûdiyetle bilmeyen kul, kul olamaz. Bunun için nefsini ve Rabbini bilmesi lâzımdır. Peygamberlerin gönderilmesindeki asıl hikmet de budur. Fakat bu, ancak dünya hayâtı ile mümkündür.

Resûl-i Ekrem'in de: «الدنيا مزرعة الآخرة» «Dünyâ Âhiretin ziraat yeridir» buyurduğundan maksadı budur. Bunun için gaaye olan Âhirete, vesîle olan dünyâyı korumak da borç oldu. Dünyâlıktan, Âhiret ile ilgili olanı, iki şeydir. Bunlar da can ve maldır. Allah'ı mârifet kapusunu kapayan her şey, büyük günahlardandır. Bunun ardından hayâtın kapusunu kapayan, bunun ardından da hayâtın medârı olan geçim kapusunu kapayan şeyler gelir ki, bunlar üç mertebedir.

Mârifet-i ilâhiyyeyi korumak, kalbin; hayâtı korumak, bedenin; serveti korumak da şahısların borcudur. Bütün şeriatlerin maksadı bunlardır. Bu üç şeyde hiç bir milletin ihtilâfı düşünülemez. Din ve dünyasında halkın ıslâhı için Allahu Teâlâ peygamberler göndersin de sonra kendini ve peygamberini mârifetten, yâhut kendilerini ve servetlerini korumaktan onları men'etsin diye bir şey düşünülemez. Bütün bunlardan; büyük günahların üç mertebe üzere oldukları anlaşılır.

1. **Birinci mertebe:** Allah ve Resûlünü mârifete mâni' olandır. Bu, küfürdür. Küfürden daha büyük günâh olamaz. Zîra kul ile Allah arasında, en büyük perde cehâlettir. Kulu Allah'a yaklaştıran yol ise ilim ve mârifettir. Kulun Allah'a olan yakınlığı O'nu mârifeti nisbetinde olduğu gibi, uzaklığı da cehâleti nisbetindedir. Küfürden sonra gelen cehâlet de, Allah'ın mekrinden emin olmak ve rahmetinden ümidi kesmektir ki, bu da cehâletin tâ kendisidir. Allah'ı bilen kimsenin, azâbından emin veya rahmetinden ümidsiz olması düşünülemez. Bundan sonra da Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'âli ile ilgili olan bid'atler gelir. Bunların bâzısı bâzısından kuvvetlidir. Bunların aralarındaki fark, cehâlet farkı ve Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat, ef'âl, şerâyi', evâmir ve nevâhileriyle ilgili olmaları nisbetindedir. Bunların mertebesi, sayılamıyacak kadar çoktur. Bu da üçe bölünür: **Birincisi,** Kur'anda zikredilen büyük günahlar arasına girdiği bilinen; **ikincisi,** Kur'an'da mezkûr olan büyük günahlar arasına girmediği bilinen; **üçüncüsü** de kendilerinde şübhe edilenlerdir.

2. **İkinci mertebede** nefisler gelir. Nefisleri korumak sayesinde hayat devâm eder ve Allah'ı mârifet hâsıl olur. Bu bakımdan adam öldürmek, küfürden ehven olmakla beraber, küfürden sonra gelen en büyük günahlardandır. Çünkü küfür doğrudan doğruya, maksadı yok ettiği gibi, öldürmek de maksada vesile olan hayâtı yok eder. Zîra dünyâ hayâtı Âhiret için istenir. Âhirete de Allah'ı bilmekle ulaşılır. Hayat olmayınca bu mârifet de yok olur. Onun için adam öldürmek, en büyük günahlardandır.

Adamı helâke sevkedecek her hangi bir uzvunu kesmek veya dövmek de öldürmekten sonra gelir. Bunlar da birbirine nisbetle farklıdır. Zinâ

1- HAKİMLİK 8- İŞLER 14- AŞAĞI
2- KULLUK 9- DİNDE SONRADAN ÇIKAN BATIL ŞEYLER
3- EKİNCİLİK 10- HÜKÜMLER, KANUNLAR
4- SEBEB 11- EMİRLER
5- İNKARLIK 12- YASAKLAR
6- BİLGİSİZLİK 13- ZİKREDİLMİŞ
7- AZAP

ve livâtanın yasaklığı da bu mertebededir. Eğer insanlar şehvetlerini yalnız erkekler ile tatmin yoluna sapsalar, nesil kesilir ve tükenirdi. Bir şey'in vücûdunu önlemek, mevcûdunu yok etmek gibidir. Livâtada da hüküm böyledir. Zinâ her ne kadar nesli yok etmezse de nesebi karıştırır, irsiyyeti ibtâl eder, yardımlaşmayı kaldırır ve bu sûretle dünyâ düzeni bozulur. Değil insanlar, hayvânatta bile düzenin sağlanması için cinsiyyet esâsına riâyet edilir. Bunun için beşeriyyetin ıslâhını hedef alan dinde, zinâ haramdır. Fakat zinâ, adam öldürmekten ehvendir. Çünkü zinâ, vücûdun aslını kesmediği gibi, devâmını da yoketmez, ama nesebi kaybeder ve cinâyetlere sebeb olur. Bununla beraber livâtadan da ağır olması gerekir. Çünkü zinâda şehvet iki taraflıdır. Bu bakımdan zararı daha büyük olur.

3. **Üçüncü mertebe,** servettir. Servet, halkın geçimi içindir. Gelişi güzel, zor, hîle veya hırsızlık sûretiyle servete sâhib olmak câiz değildir. Canlıları yaşatacağı için onun da korunması lâzımdır. Yalnız bunun yukarda sayılanlardan farkı, geri alınmasının veya tazmîn ettirilmesinin mümkün olmasıdır. Bu bakımdan diğerleri kadar önemli değildir. Geri alınması mümkün olmayan ve alınamayan servetleri haksız yere zimmete geçirmek de büyük günahlardandır. Bunun büyük günahlardan olmasının dört yolu vardır:

1 — Hırsızlık yolu ile alınmış olmasıdır. Hırsız bulunamayınca mal da elinde kalır ve büyük günahlardan olur.

2 — Yetim malı yemektir. Bu da gizli yenir. Çünkü yetîmin malını en yakın velileri yer. Bu bakımdan yiyende kalır ve büyük günâh olur. Zira o emîndir, yetimden başka hasmı da yoktur. Yetim ise küçük olduğu için hakkını koruyamaz. Bu bakımdan önemlidir. Zor kullanarak malı almak bunun gibi değildir. Çünkü onu herkes bilir. Emânete hıyânet de böyle değildir. Onun da sâhibi meydandadır, hakkını arayabilir.

3 — Büyük günahlardan olmasının üçüncü yolu da, yalan şâhidliği ile hakkı kaybetmiş olmasıdır.

4 — Yalan yemin ile inkâr yoluna sapmaktır. İşte bu yollarda malı geri almak mümkün olmadığı için, büyük günahlardandır. Bunların harâm olmasında hiç bir şeriatte ihtilâf yoktur. Ancak, servete ihânet, şahsa ihânetten ehvendir. Her ne kadar şeriat bunların bâzısı için peşin bir cezâ tâyin etmemişse de, bu dört sebeble bunların da büyük günahlardan olduğunda şübhe yoktur. Zira bu hususlarda korkutucu pek çok hükümler ve aynı zamanda geçimde büyük rolleri vardır.

Ribâ yemeğe gelince; bu da şer'i vasfını bozmak şartı ve karşısındaki adamın rızâsını almak sûretiyle malını yemekten ibârettir. Bu gibi şeylerde şeriatlerin ihtilâfı uzak bir ihtimâl değildir. Şeriatin ve karşısındaki adamın rızâsı olmadan malını zorla almak, büyük günahlardan sayılmazsa, yalnız şeriatin rızâsı olmadan, adamın rızâsı ile ve ribâ yolu ile malını yemektir ki bunun da kebâirden sayılmaması evleviyetle sâbit olur. Eğer

1- EŞ CİNSELLİK 2-RAHATLANMA 3-SOYDAN GEÇEN BENZERLİK
4- KEFİL OLMA 5-MUHALİF 6-FAİZ 7-ŞERİAT 8-BÜYÜK GÜNAHLAR

şeriat, bundan son derece men'etmiş ve şiddetli azâb ile korkutmuştur dersen; zulüm, gasb ve diğer meşrû' olmayan yollarda servet edinme hakkında da aynı hükümleri koymuş, aynı tehdidleri yapmıştır. Bir «d â n i k» dirhemin altıda birinin büyük günahlardan sayılmasında ise nazar vardır. Bu, şübheli bir şeydir. Çoğunluğun görüşü, bunun büyük günahlardan olmayışı istikametindedir. Yasaklığında şeriatlerin ihtilâf etmediği şeylerin büyük günah olduklarını söylemek, en doğrusudur.

E b û T â l i b - i M e k k î ' nin anlattıklarından geride kalan, k a z f [namuslu kadına iftirâ], içki, sihir, savaş alanından kaçmak ve ana babaya isyân hususlarına gelince; bunlardan:

Şarap ve içkinin, aklı izâle ettiği için, büyük günahlardan olması meydandadır. Şeriatin şiddetli vaîdleri buna delildir. Ayrıca mantık da bunu kabûl eder. Zira hayat, arzû edilen bir şey olduğu gibi, akıl da sevilen ve arzû edilen bir şeydir. Belki akılsız hayâtın bir değeri yoktur. Bunun için aklı izâle büyük günahlardandır. Fakat bu, şarabın bir katresinde düşünülemez. Meselâ, bir bardak suda bir damla şarap olsa, bu büyük günahlardan sayılmaz. Belki neces olan pis suyu içmiş sayılır. Tek başına bir şarap damlasını içmeğe gelince; bu, şübhelidir. Şeriatin bir damla şaraba da cezâ tâyin etmesi, önemini ortaya kor ve dinen bu da büyük günahlardan olur. Şeriatin bütün esrârını çözmek, beşer kudretinde değildir. İcma'-i ümmet, bir şey'in büyük günahlardan olmasına hüküm verince, biz de ona büyük günah deriz. İcma' olmayan yerde de susarız.

K a z f [namuslu kadına iffetsizlik isnâd etmek], bu da malını elinden almaktan ehvendir. Bu gibi dedi-koduların büyüğü, ona zinâyı isnâd etmektir. Şeriatte bunun hakkında ağır vaîdler vardır. Öyle zannediyorum ki Sahâbe-i Kirâm, peşin cezâyı gerektiren her günâhı, büyük günahlardan saymışlardır. Bu itibarla bu günâhı, beş vakit namaz gidermez. Zâten burada büyük günahtan kasdettiğimiz mâna da budur. Fakat şeriatlerin bu hususta ihtilâfının câiz olabilmesi bakımından, yalnız kıyas, onun büyük günâh olmasına delâlet etmeyebilir. Câizdir ki, âdil bir adamın şehâdetiyle, başka şâhid aramadan zinâ edene, şeriatin cezâ tatbik etmesiyle hüküm verilebilir. Şehâdeti kabûl edilmezse, dünyâlık bakımından cezâ tatbiki zarurî değildir, fakat bu hususta tek kişinin şehâdetinin kabûl edilmeyeceğini bilen kişinin bunu söylemesi büyük günahlardandır. Ancak yalnız başına şehâdet edilebileceğini veya başkalarının da şehâdet edeceklerini sanarak bunu söyleyenin, bu sözü, büyük günahlardan sayılmaz.

S i h i r ' e gelince; şâyet sihirde küfrü mûcib bir hâl varsa, büyük günahlardandır. Küfrü mûcib bir hâl yoksa, büyüklüğü, insâna zararı nisbetindedir.

S a v a ş ' tan kaçmağa, anne ve babaya âsî olmaya gelince; bu da kıyâsa bakılırsa, üzerinde durulmağa değer. Zinâ isnâd etmekten, dövmekten, zulümden, zorla servetini almaktan, mesken ve memleketinden kovmaktan, başkalarının, sayılan onyedi büyük günâh arasında anılma-

1-MAHV ETME 2-İŞARE

dıkları için, büyük günahlardan sayılmadığı vakit, burada da duraklamak mümkündür. Fakat bunların büyük günahlardan olduğuna dâir hadîs vârid olduğundan, büyük günahlardandır. Biz büyük günahlar derken, şeriatin hükmüne göre beş vakit namazın keffâret olamıyacağı ve yok edemiyeceği günahları kasdettiğimize göre, bunun taksimâtı şöyledir: Bir kısım büyük günahlar var ki, beş vakit namaz bunları kat'iyyen yok edemez. Bir kısmı da kendilerini beş vakit namazın yok etmesi umulan günahlar ve bir kısmı hakkında da tevakkuf edilen günahlardır. Üzerinde tevakkuf edip durulan günahların bir kısmının afvedileceği sanıldığı gibi, edilmeyeceği de sanılan günahlardır. Bâzısı da tamamen şübhelidir. Bu şübheyi, ancak Kur'an veya sünnetin kesin hükmü kaldırır. Böyle bir kesin hüküm bulunmadığına göre bu şübhenin kalkması ihtimâli de yoktur.

Şâyet, bu senin söylediklerin büyük günahların târifinin muhal olduğuna delil getirmekten başka bir şey değildir, dersen,

Bilmiş ol ki; dünyada kendisiyle ilgili hüküm bulunmayan her şey üzerinde şübhe ile durulması câizdir. Zira teklif yeri dünyâdır. Büyük günah, büyük günâh olmak haysiyyetiyle dünyada özel bir hükmü yoktur. Hâlbuki dünyada peşin ceza verilmesi gereken her çeşit günah özel şekilde isimleri ile anılmışlardır. Hırsızlık, zinâ ve benzerleri gibi. Bunların dünyadaki ayrı ayrı hükümleri ve kendilerine verilecek cezâlar gösterilmiştir. Mutlak sûrette büyük günâhın hükmü ise, beş vakit namazın onu yok edememesindedir. Bu hüküm, Âhiretle ilgili olduğundan, insanlar korkulu hâlde bulunmaları için bunun mübhem kalması daha uygundur. Bu sebeble nasıl olsa namaz bunları yok eder diye küçük günahlara dalmasınlar. Küçük günahları, yalnız beş vakit namaz değil, büyük günahlardan kaçınmak da mahveder. Nitekim Âyet-i Celile'de:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

«Eğer yasak edildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin öbür kabahatlerinizi örteriz» (4 - Nisâ: 31) buyurulmuştur. Fakat büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahları yok etmesi, büyük günahları yapma imkânına sâhip iken kendi irâdesiyle onları terketmesine bağlıdır. Meselâ, bir kadınla meşrû' olmayan münâsebetin bütün imkânlarını te'mîn ettiği hâlde, yalnız ellemek ve öpmekle yetinerek, Allah korkusu sebebiyle kendisini zinâdan alıkoyması gibi. Kalbinden zulmeti izâleye çalışmasından daha ziyâde gayr-i meşrû münâsebetten kendisini men'etmesi, kalbi daha ziyâde nurlandırır. İşte büyük günahlardan kaçınmanın, küçük günahları yok etmesinin mânası budur. Şâyet, erkek olmaz, münâsebetten âciz kalır veya korku ve benzeri engeller sebebiyle münâsebette bulunamazsa, bu, küçük günahları yoketmez. Yine bunun gibi, mübâh olsa da yaradılışta içkiden hoşlanmayan ve bu sebeble içki içmeyen kimsenin, içkiyi içmemesi, içkinin mukaddimesi sayılan çalgı dinlemek gibi küçük günah-

1- BÖLME 2- DURAKLAMA 3- İMKANSIZ 4- GİZLİ 5- FAZLA

larını yok etmez. Evet, içki içmeyi ve çalgı dinlemeyi arzû ettiği hâlde, içki içmemekte nefsi ile mücâhade ederek yalnız çalgı dinlemekle yetinirse, çalgı dinlemekten kalbe yükselen zulmetlerin mahvolmasına sebeb olabilir.

Bütün bunlar, Âhiret[1] ile ilgili hükümlerdir. Bâzıları şübheli olarak[2] kalabilir ki, bunlara m ü t e ş â b i h â t denir. Bunların tafsilâtı[3] ancak nass ile bilinir.[5] Hâlbuki bunlar hakkında ne açık bir nass, ne de[4] efrâdını câmi' ve ağyârını mâni' bir târif yapılmıştır. Bunlar muhtelif lâfızlarla ifâde edilmiş olduklarından, şübheli kalırlar. E b û H ü r e y r e ' nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

الصَّلَاةُ إِلَى الصَّلَاةِ كَفَّارَةٌ وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ كَفَّارَةٌ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: إِشْرَاكٌ بِاللهِ وَتَرْكُ السُّنَّةِ وَنَكْثُ الصَّفْقَةِ

«Bir namaz, diğer namaza kadar aralarındaki günahlara, bir ramazan da diğer ramazana kadar olan günahlara keffârettir. Yalnız üç günah müstesnâdır. Bunlar da, Allah'a şirk koşmak, sünneti terketmek ve muâhedeyi bozarak öldürmek üzere adama saldırmaktır» [9] buyurmuştur. Sünneti terk, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatten ayrılmak; Neks-i safka, aralarında andlaşma yapıldıktan sonra adamı öldürmeğe kalkışmak şeklinde yorumlanmıştır. Bu ve[10] benzeri rivâyetler, her şey'i olduğu gibi ihtivâ edemediği için bir kısmı mübhem kalmaktadır.

Şâyet, şehâdetin kabûlü için yalnız büyük günahlardan kaçınmak aranır, küçük günahlardan da kaçınma diye bir şart aranmaz. Bu ise dünya ahkâmındandır,[11] dersen,

Derim ki;[12] şehâdetin kabûlü için, yalnız büyük günahlardan kaçınma şeklinde bir tahsisi ben kabûl etmem. Zira çalgı dinleyen, ipek giyen, altun yüzük kullanan ve gümüş kaplarda su içen kimsenin de şehâdeti kabûl edilmez. Hâlbuki bunların büyük günahlardan olduğunu kimse söylememiştir. İ m a m[13] Ş â f i î : «Hanefî mezhebinde bir kimse hurma suyu içerse onu hadd eder, peşin cezâ veririm, fakat şehâdetini reddetmem» demiştir. Evvelâ dünyâlıktaki cezâsını vermekle bunu büyük günahlardan saydı, bununla beraber şâhidliğini reddetmedi. Demek ki şehâdetin kabûl veya reddinde, küçük günahlar diye bir ayırım yapılmaz. Belki şehâdette, şâhidin adâletine mâni' olan her türlü günah nazara alınır. Ancak insanlar arasında âdet hâlini[14] alan bâzı günahlar var ki bunlar, aslında adâlete mâni' olsa da teammüm etmeleri sebebiyle nazara alınmazlar. Gıybet etmek ve bunu dinlemek, kusur araştırma, sû'-i[15] zan, bâzı sözlerde yalan; kölelere, çocuklara sövüp sayma, bunları aşırı derecede dövme, zâlim hükümdarlara ikram, kötü kimselerle dostluk kurma, çoluk - çocuğuna dinî bilgileri vermekte tenbellik gibi hususlar. Bunlar öyle günahlar-

dır ki, hiç bir şâhidin bunlardan tamamen kurtulmasına imkân yoktur. Ancak dünyayı terkedip uzlete[1] çekilen ve tek başına nefis mücâhedesiyle meşgul olan kimse bunlardan kurtulabilir. Bu gibiler ise ender bulunurlar. Eğer ancak bu gibilerin şehâdeti kabûl olunacak olsa, şâhidlik müessesesi yıkılırdı. Fakat içki içenlerin meclisinde oturmak, yabancı kadın ile tek başına kapalı bir yerde bulunmak ve benzeri küçük günahlar, gıybet ve benzeri günahlardan olmadıkları için, şehâdet hususunda büyük ve küçük günahlara değil, bu gibi günahlara bakmak ve bunları nazara almak lâzımdır.

Aynı zamanda bu küçük günahlardan her hangi birini irtikâb[2] etmekle şehâdet reddedilmez. Ancak bu günahlara devam ve ısrar, şehâdetin reddinde müessir[3] olur. Devamlı olarak gıybeti âdet hâline getirip insanları yermek[4], devamlı olarak kötü kimselerle düşüp kalkmak gibi hâller şehâdette nazara alınır. S a t r a n ç[5] oynamak ve ırlamak gibi mübâh olan şeyler, devamla küçük günahlar meyânına[6] girebileceği gibi, bâzı küçük günahlar da devam ve ısrarla büyük günahlar meyânına girebilir. İşte küçük günahlarla büyük günahların hükmü budur.

8 inci BEYÂN : DÜNYADA İŞLENEN SEVAB VE GÜNAHLARA ÂHİRETTE VERİLECEK DERECE VE DEREKE[7]

Bilmiş ol ki; dünya, görülen ve bilinen, mülk ve şehâdet âlemidir. Âhiret, görünüp bilinmeyen gayb[8] ve melekût âlemidir. Dünya demekten maksadımız, ölmeden önceki durum, Âhiretten maksadımız da öldükten sonraki hâllerdir. Dünya ve Âhiret, senin sıfat ve hâllerindir. Bunlardan yakın olana dünya, te'hir edilip sona kalana da Âhiret denmiştir. Biz şimdiye kadar dünyadan Âhiretten bahsediyorduk. Şimdi dünyada Âhiretten bahsedeceğiz. Dünyâ mülk âlemi, Âhiret ise melekût âlemi, görülmeyen âlemdir. Mülk âleminde melekût âlemi, yâni görülen âlemde görülmeyen âlem, ancak darb-ı meseller[9] ile ifâde edilebilir. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ

«İşte misâller, biz onları insanlar için îrâd[10] ediyoruz. Âlim olanlardan başkası onları anlamaz» (29 - Ankebût: 43). Zîra mülk âlemi melekût âlemine nisbetle uyku ve rü'yâ âlemi gibidir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

النَّاسُ نِيَامٌ إِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا «İnsanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar» (17) buyurmuştur. Uyanacağın zaman olacak işler, uykuda an-

---

(17) Hz. Ali'nin sözü olduğu da söylenir.

1-YALNIZLIK 2-İŞLEME 3-TESİRLİ 4-KÖTÜLEMEK 5-ŞAHMAT 6-ARA, ORTA 7-DÜŞÜKLÜK 8-GİZLİ 9-MİSAL OLARAK SÖYLENEN SÖZ 10-GETİRME

cak tâbire muhtaç misâllerle açıklanabilir. Bunun gibi dünya uykusunda olanlara Âhiret uyanıklığındaki hayat, ancak tâbir ilminden anlayabilecekleri misâllerle ifâde edilebilir.

Şâyet aklın başında ise vereceğimiz şu üç misâl sana yeter: Adamın biri İbn Sîrîn'e gelerek:

— Rü'yamda elimdeki bir mühür ile erkeklerin ağızlarını ve kadınların da edeb yerlerini mühürlediğimi gördüm, acaba bu nedir? diye sordu. İbn Sîrîn:

— Sen Ramazan'da müezzinlik yaptın ve imsâk vakti sabah ezânı okudun mu? dedi. Adam:

— Evet, doğru söylüyorsun, öyledir, dedi ve rü'yâsının tâbirini yaptı.

Yine adamın biri İbn Sîrîn'e:

— Rü'yamda zeytinyağını zeytinlerin üzerine döktüğümü gördüm, acaba bu nedir? diye sordu. İbn Sîrîn:

— Zeytinyağı zeytinden olmadır, aslına gidiyor. Sen câriyelerini araştır, belki de bunlardan biri genç yaşda esîr edilen annen olabilir, dedi. Adam araştırınca, hakikaten câriyesinin annesi olduğunu gördü.

Yine bir başkası İbn Sîrîn'e:

— Rü'yamda incileri domuzların boynuna astığımı gördüm, acaba bu nedir? diye sorar. İbn Sîrîn:

— Sen, ehli olmayanlara hikmet öğretiyorsundur, der. Adam araştırır ve öyle olduğunu görür.

Bütün bu tâbirler, darb-ı[3] mesellerin yolunu gösterirler. Mesel'den maksadımız, mânâyı bir sûrette edâ etmektir. Mânasına baktığın vakit doğru, sûretine baktığın vakit de yalan olduğunu görürsün. Meselâ, müezzin, gördüğü rü'yânın sûreti, yâni ağız ve edeb yerlerini mühürlemesi yalan, fakat mânasına baktığı vakit doğru olduğunu görür. Zîra mühürlemenin ruhunu ve esâsını yapmıştır. Seherde ezan okumakla insanları yemek ve münâsebetten men'etmiştir. Peygamberler insanlarla ancak darb-ı[3] mesel şeklinde konuşabilirler.[2] Çünkü onlar, insanlara anlayabilecekleri şekilde hitâb etmekle mükelleftirler. Onlar ise dünya uykusundadırlar. Uykuda olan, ancak darb-ı[3] mesel yolu ile ifâde-i[3] merâm edebilir. Ancak öldükleri vakit bu darb-ı[3] meselin doğru olduğunu anlarlar. Bunun için Resûl-i Ekrem:

قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن

«Mü'minin kalbi, Rahmân olan Allahu Teâlâ'nın iki kudret parmağı arasındadır» buyurmuştur. Bu, bir misâldir ki onu ancak âlimler anlar. Câhil[4] ancak misâlin zâhirini anlar. Çünkü o, te'vil ve tâbirden anlamaz da Allah'a el ve parmak izâfe[6] etmeğe kalkışır.

1-İFADE
2-VAZİFELİ

Yine Resûl-i Ekrem'in : إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَىٰ صُورَتِهِ

«Allahu Teâlâ Âdem'i sûreti üzere yarattı» buyurduğu da böyledir. Câhil adam, sûretten renk, şekil ve hey'et anlar da bunları Allah'a isbâta kalkışır. Allahu Teâlâ ise, cisim, hey'et ve şekilden münezzehtir.

İşte Allahu Teâlâ'nın sıfatında hattâ kelâmında sürçenler, buradan sürçmüşlerdir. O'nun sıfatlarını beşer sıfatlarına benzetti, kelâmını harf ve savtten ibâret sandılar. Bunları açıklamak sözü uzatır.

Bunun gibi, Âhiret ile ilgili olarak darb-ı meseller îrâd edilir, fakat münkirler bunları yalanlarlar. Çünkü onların bakışları bu sözlerin zâhir mânalarında donmuş kalmış ve ilerisine geçememişlerdir. Bunun için Resûl-i Ekrem'in :

يُؤْتَىٰ بِالْمَوْتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُورَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ فَيُذْبَحُ

«Kıyâmet gününde ölüm, alaca bir koç sûretinde götürülüp boğazlanır.» buyurduğunu mülhid ve münkirler inkâr ederek, peygamberi yalanlamağa çalışırlar; Allah Allah, ölüm a r a z'dır, koç cisimdir. A r a z nasıl cisim olur? Bu muhaldir, derler. Hâlbuki Allahu Teâlâ bu gibi ahmakları, esrârını anlamaktan men'ederek :

وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ **«Âlim olanlardan başkası onları anlamaz»** (29 - Ankebût: 43) buyurmuştur. Bu miskinler bilmezler ki, adamın biri rü'yâsında, bir koç getirdiklerini ve: «Bu vebâ hastalığıdır» diyerek onu boğazladıklarını gördüğünü tâbirciye anlatınca, tâbirci: «Doğrudur, durum gördüğün gibidir. Vebâ öldürüldü, artık geri dönmez» dedi. Bu sûretle hem rü'yâyı gören, hem de rü'yâyı tâbir eden doğru söylemişlerdir. Aslında bu hastalığın koç ile bir ilgisi yoktur. Fakat, uyku âleminde ruhlara Levh-i Mahfûz'da olanı gösteren, rü'yâya müvekkel olandır. O da onu bir misâl ile anlatır. Çünkü rü'yâda ancak misâli anlayabilir. Misâl de doğru, mâna da doğru olur.

Peygamberlerin de dünyada konuştukları insanlar, Âhirete nisbetle uykudadırlar. Onlara mânaları, ancak misâller ile anlatabilirler. Bu, Allahu Teâlâ'nın bir hikmeti, kullarına lütf ve darb-ı meselsiz anlayamadıklarını onlara kolaylıkla anlatabilmek içindir. Resûl-i Ekrem'in: **«Ölüm, bir koç sûretinde getirilir»** sözü, artık ondan sonra ölümden ümidi kesmek için onu bir misâl ile anlatmaktan ibârettir. Olgun gönüller bu gibi misâlleri daha iyi anlar ve onlara meylederler. Yine Allahu Teâlâ'nın :

1- YANILMA 2- SES 3- MİSAL OLARAK SÖYLENEN SÖZ 4- GETİRME
5- İNKAR EDEN 6- ALA-BULA 7- DİNSİZ 8- SIFAT 9- İMKANSIZ 10- İFADECİ
11- İFADE 12- VEKİL 13- MİSAL OLARAK SÖYLENEN SÖZ

كُنْ فَيَكُونُ «O, «Ol!» dediği vakit, hemen oluverir»

(36 - Yâ-Sîn: 82) buyurması da bu kabîldendir ve kudretin son haddini beyândır. Aslında buna da lüzum yok, dilediği hemen olur, fakat bunu ancak bu misâl ile ifade edip bize anlatır. Resûl-i Ekrem'in: **«Mü'minin kalbi, Allâhu Teâlâ'nın kudret parmakları arasındadır»** buyurmasından maksadı da, sür'atle gönülleri değiştirmesinden kinâyedir. Bu hususta **Rub'u'l-İbâdât'ın** Kavâidü'l-Akaaid bölümünde gerekli izâhatı verdik. Biz, maksadımıza dönelim.

Maksad, derece ve dereke taksimini anlatmaktır. Bu da ancak misâl ile anlatılır. O hâlde vereceğimiz bu misâlden lâfzını değil, mânasını anlamağa bak.

Kıyâmet günü insanlar saâdet ve şekavetlerinde derece ve dereke bakımından sayılamıyacak kadar çok sınıflara ayrılır ve aralarında büyük farklar olur. Nitekim dünyada da bir çok derecelere ayrılmışlardır. Bu bakımdan dünya ile Âhirette bir fark yoktur. Zira mülk ve melekûtu sevk u idâre eden, yâni dünya ve Âhireti idâresi altında bulunduran, eşi ve dengi olmayan bir Allah'dır. Ezelî irâdesinde değişiklik olmaz. Ancak biz teker teker dereceleri sayamazsak da bunların cinslerini açıklayabilir ve deriz ki:

İnsanlar Kıyâmet günü dört kısma ayrılır. Bunlar: h â l i k î n, m u a z z e b î n, n â c î n ve f â i z î n 'dirler. Bunun dünyadaki benzeri şöyledir: Bir memleketi istilâ eden bir hükümdar, o memleketin bâzı adamlarını öldürür. İşte bunlar h â l i k î n 'dir, helâk oldular. Bâzılarına bir müddet işkence ederse de onları öldürmez. Bunlar da m u a z z e b î n, yâni azâb olunan kimselerdir. Diğer bâzılarını da hiç işkence etmeden serbest bırakır, bunlar n â c î n, yâni kurtulmuş, korkudan emîn olmuş kimselerdir. Diğer bâzılarına da mevkî ve servet verir. İşte bunlar da f â i z î n, umduklarını bulmuş olan kimselerdir. Şâyet bu memleketi istilâ eden hükümdar, âdil ise bu taksîmâtı hakkaniyyete dayanarak yapar. Ancak kendini tanımayıp hükümdarlığını kabûl etmeyen ve böylece karşısına dikilen kimseleri öldürür. Serbest bıraktıkları da kendini tanıyıp kabûl ettiği hâlde, isyân etmediği gibi, barbarlık ve fevkalâdelik göstermeyen kimselerdir. Mevki ve rütbe verdikleri de kendisine yardım edip hizmetinde bulunan kimselerdir. Aynı zamanda bu son kısmın da hizmet ve yardımları nisbetinde derecelerinin farklı olması iktizâ ettiği gibi, azâb edeceklerine vereceği cezâlar da suçları nisbetinde değişik olur.

Demek ki bu dört ana bölüm içinde sayılamıyacak kadar dereceler vardır. Herkesin kendi davranışına göre mükâfat veya mücâzâtı değişiktir. Âhirette de insanlar böyledir. Kimi helâkte, kimi bir müddet azâbda, kimi kurtulmuş ve kimisi de yüksek mevkilere ulaşmıştır. Fâizîn dediğimiz, umduğunu bulanlar diye kimisi A d n, kimisi M e ' v â ve kimisi de F i r d e v s Cenneti'nin diğer katlarında bulunurlar. Azâb olanlar da böyle; kimisi kısa bir müddet, kimisi bin ve kimisi de yedi bin yıl gibi uzun müddet

1-MÜMKÜN 3-BİRİNCİ CİLDİN 2-Cİ KİTABI
2-KAPALI 4-DÜŞÜKLÜK 5-BÖLME 6-KELİME
7-MUSİBETE DÜŞMEK 8-HELAK OLANLAR
9-EZİYET ÇEKENLER 10-KURTULANLAR

Cehennem'de kalır. Bu da, haberde vârid olduğu gibi, Cehennem'den son çıkacak olan bir zâtdır. Allah'ın rahmetinden ümidini kesen h â l i k i n ' in de kötülükleri nisbetinde Cehennem'deki derekeleri ayrı ayrıdır. Şimdi biz bu tevziâtı anlatalım :

A) **Birinci mertebe,** helâk olanların mertebesidir. H â l i k î n demekle, Allahu Teâlâ'nın rahmetinden ümîdini kesenleri kasdediyoruz. Zira dünyalıktaki misâlde, idam mahkûmları dediğimiz hükümdârın rızâsından ümîdini kesenler olduğu gibi, misâlin mânalarını unutma. Bu birinci derece, ancak Allah ve Âhireti inkâr eden, yalnız dünya için çalışan münkirlere mahsustur. Zîra Âhiret saâdeti, Allah'a yaklaşmak ve O'nun Cemâline nazardadır. Buna da her şeyden önce ancak iman ve tasdîk ile erişilebilir. Bunları inkâr edip yalanlayanlar, ebediyyen Allah'ın rahmetinden mahrumdurlar. Çünkü bunlar, Allah ve Peygamberi yalanlamış kimselerdir. Bunun için onlar da Allah'ın rahmet ve Cemâlinden ebedî olarak mahrumdurlar. Bu gibilerin vücudlarını Cehennem ateşi dağlarken gönüllerini de hasret ve firâk ateşi yakar. Bunun için ârifler : «Bizim korkumuz Cehennem, ümidimiz Cennet ve Huriler değil, korkumuz, Allah'ın Cemâlinden mahrûmiyet, ümîdimiz ise O'na ulaşmaktır» derler. Yine bunlar: «Cehennem'den korkmak, Cennet ummak gibi karşılık bekleyerek yapılan ibâdet, alçaklıktır. Ârif, Allah'a yalnız Zâtı için ibâdet eder ve Zâtını ister» derler. Cennetin nîmet ve Hurilerine hiç heves etmez ve Cehennem ateşinden korkmazlar. Zîra gönülleri kaplayan ayrılık ve hasret ateşi, çok kere vücûdu saran Cehennem ateşinden daha şiddetli olur. Çünkü ayrılık ateşi, gönülleri kaplayan ve Allahu Teâlâ'nın yaktığı bir ateştir. Gönülleri meşgul eder, Cehennem ateşi ise vücudu yakmakla meşguldür. Gönül ateşi karşısında Cehennem ateşi solda sıfır kalır. Nitekim Şâir ;

«Âşığın gönlündeki hasret ateşi, o kadar şiddetlidir ki, Cehennem ateşi onu soğutacak kadar serindir.»

demiştir. Âhirette de durumun böyle olduğunu bil. Dünyada vecde kapılıp keskin kamış kökleri üzerinde yatanlar, hattâ ateş üzerinde kalanlar olup bunun farkında olmadıkları ve içindeki hasret ateşi gaalib geldiği için vücudlarındaki elem ve ıztırabı duymadıkları ve bu daha ağır geldiği gibi, Âhirette de durum aynıdır. Hattâ hiddetli bir insan savaş ânında aldığı yaralardan haberi bile olmaz. Çünkü kalbinde yanan hiddet ateşi galebe çalar ve acıyı duymaz olur. Nitekim Resûl-i Ekrem :

اَلْغَضَبُ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ «Gadab, ateşten bir parçadır» (18) buyurmuştur. Görülüyor ki gönül ateşi, cisim ateşinden daha kuvvetlidir. Kuvvetli, zayıfı duymayı ibtâl eder. Esasen ateş ve kılıcın öldürmesi, vü-

(18) Tirmizi Ebû Said'den rivayet etmiştir.

1-AYRILIB DAĞITILANLAR 2-İNKAR EDEN 3-AYRILIK 4-MUHABBET 5-ACI 6-GAZAB

cudun parçalarını birbirinden ayırması bakımındandır. Cismin birbirine bağlılığından daha kuvvetli bir bağ ile birbirine bağlı olan sevgilileri ayıran şey'in daha önemli olduğu meydandadır. Evet, basiretsiz ve şuursuz insanlar bu ruhânî elemi farketmeyebilir, ve cismin acısını daha önemli görebilirler. Meselâ, bir çocuk top ve topaç ile hükümdarlık mevkiinden mahrum kaldığı vakit, o, topun elemini çeker, hükümdarlık elemine aldırmaz. Topu hükümdarlık üzerine tercih eder ve hasmıyla karşılıklı top oynamayı, saraylarda köşkler ve kürsüler üzerinde oturmaya tercih eder. Hattâ iştahlı bir insânı keşkül ve helva yemeği ile, düşmanı perişan edecek ve dostları sevindirecek güzel bir iş üzerine tercih ettirseler, helva ile keşkülü bu iş üzerine tercih eder.

Bütün bunlar, mevkiin sevgisini gerektiren durumun yokluğu ve yemeğin zevkini gerektiren durumun mevcud olması sebebiyledir. Bunun sebebi, behimî sıfatların bu gibi insanları istilâ etmesi ve meleki vasıfların bulunmamasındandır. Bu gibiler Allah'tan uzak kalmaktan üzüntü duymadıkları gibi, Allah'a yaklaşmaktan da zevk almazlar. Tad alma yalnız dil, duyma yalnız kulak ve görme yalnız göze mahsus olduğu gibi, bu sıfatlar da yalnız kalbde bulunur. Gözsüz ve kulaksızın, görme ve duyma duygularından mahrûm olması gibi kalbi olmayanlar da bu zevklerden mahrumdurlar. Her insanın kalbi yoktur. Eğer herkesin kalbi olaydı, Allahu Teâlâ'nın إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ «Şübhesiz ki bunda kalbi olan kimseler için öğüt vardır» (50 - Kâf: 37) buyurduğunun sahîh olmaması lâzım gelirdi. Allahu Teâlâ, Kur'andan ders almayanı kalbden müflis olarak göstermiştir. Şübhesiz biz, kalb derken göğsün sol tarafında sol memenin altında cismânî kalb olan et parçasını murâd etmiyoruz. Bizim anlatmak istediğimiz, Allahu Teâlâ'nın emir âleminden yaratıp, Arşı hâlik, kürsüsü göğüs, diğer âzalar ve bütün bedenin kendi âlemi ve memleketi olan ruhânî kalbdir. Nitekim bu sır hakkında Allahu Teâlâ:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي «De ki rûh, Rabbimin emridir» (17 - İsrâ: 85) buyurdu. Emîr ve hükümdâr olan bu kalbdir. Zira Emir, yâni maddesiz ve sebebsiz yaratılan şey ile madde ve sebeble yaratılanlar arasında münâsebet vardır. Emir âlemi, halk âleminin hükümdârıdır. O öyle bir gizlilik ve lâtîfe-i Rabbâniyyedir ki, o salâhda olduğu vakit, bütün cesed salâhda olur. Onu bilen nefsini, nefsini bilen de Rabbini bilmiş olur.

İşte bu vakitte kul, Resûl-i Ekrem'in: «Allahu Teâlâ **Â d e m ' i** sûreti üzerine yarattı» buyurduğunun altında bulunan gizli mânâların kokusunu almağa başlar. Bunun zâhirî mânası üzerinde duranlara ve te'vilinde zorluk çekenlere merhamet gözü ile bakar. Çünkü rahmet ve merhamet, musibet nisbetindedir.

Bu gibiler her ne kadar gerçeği bulamamak felâketinde müsâvî iseler de aralarındaki fark yine büyüktür. Gerçekler, Allah'ın fazlıdır. Gerçeği Allah dilediğine nasîb eder. Allah büyük fazîlet sâhibidir. Bu gibi te'viller Allah'ın hikmetidir. Allâh hikmeti dilediğine verir. Hikmet verilen kimseye büyük hayır verilmiştir.

Şimdi gaayeye dönelim: İpi salıverdik ve nefesi uzattık. Fakat bu uzatma, bu kitabda maksûd olan muâmele ilminden daha iyi bir ilim ile ilgilidir ki, o ilim mükâşefe ilmidir. Verdiğimiz bu izâhattan, helâk mertebesinde ancak Allah ve Resûlünü yalanlayan câhiller bulunur. Bu hususta Kitab ve Sünnetten sayılamıyacak kadar çok deliller olduğu için, Âyet ve Sünnetten delil getirmedik.

B) **İkinci mertebe,** azâb olacakların mertebesidir. Bunların îmânı var fakat îmanlarının icablarını yerine getirmemişlerdir. Zira îmânın başı tevhiddir. Tevhid demek, yalnız Allah'a ibâdet etmek demektir. Hevâ-i nefsinin arzûları peşinden gidenler ise gerçekte hevâlarını mâbud edinmişlerdir. Dillerindeki tevhidleri gerçek değildir. «Lâ ilâhe illâllah» tevhid kelimesinin gerçek mânası, Allahu Teâlâ'nın:

﴿ قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴾

«Allah de geç ve sonra onları bırak ki daldıkları batakda oynayadursunlar» (6 - En'âm: 91) buyurduğunun mânasıdır. Yânî Allah'dan başka her şey'i tamamen terk etmektir. Yine Allahu Teâlâ'nın:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ﴾ **«Onlar ki Rabbimiz Allah'tır dediler, sonra da istikaamet ettiler»** (41 - Fussılet: 30) buyurduğunun mânasıdır.

Kendisiyle tevhidin tamam olduğu istikaamet ve doğru yol, Cehennem üzerindeki sırat köprüsü gibi, kıldan ince ve kılıçtan keskin olduğu vakit, az da olsa bile doğru yoldan ve istikaametten ayrılmamak imkânsızdır. Zira az da olsa insan, nefsinin temâyüllerine uyabilir. Nefsin arzûlarına eğildiği nisbette, tevhidde kemâl mertebesinden düşer. Bu da Allah'a olan yakınlık derecesinde noksanlık meydâna getirir. Her noksanlığın da iki ateşi vardır. Birisi, kaybettiği kemâlin hasret ateşi, diğeri de Kur'ân-ı Kerîm'in anlattığı gibi, Cehennem ateşidir. Demek ki doğru yoldan azıcık sapan kimseye, iki yönden ve iki şekilde azâb olunur. Bu azâbın ağırlık ve yeğnikliği, îmânın kuvvet ve zâfiyetiyle nefsin arzûlarına az veya çok uymak bakımından iki sebebe bağlıdır. İnsan oğlu bu kusurlardan kurtulamayacağı için Allahu Teâlâ:

1- UYGUN 2-MAKSAD 3-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 4-BİLGİSİZ 5-İSTEK 6-TANRI 7-MEYLETME 8-HAFİFLİĞİ 9-ZAYIFLIĞIYLA

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ۝ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

«Sizden hiç biriniz müstesnâ olmamak üzere ille oraya (Cehennem'e) uğrayacaktır. Bu, Rabbinin üzerine kat'î olarak aldığı kazâ ettiği bir şeydir. Sonra takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri ise arada diz üstü düşmüş bir hâlde bırakacağız» (19 - Meryem: 72,73) buyurmuştur. Bunun için seleften, korku hâlinde olanlar: «Bizim korkumuzun asıl sebebi, Cehennem'e gireceğimizi kesin olarak bildiğimiz hâlde, çıkacağımızı kesin olarak bilemediğimizdir. Bir adamın: Yâ Hannân, yâ Mennân diyerek bin sene Cehennem'de yandıktan sonra, Cehennem'den çıkacağına dâir Resûl-i Ekrem'in hadisini duyan H a s a n - ı B a s r î: «Keşke o, ben olaydım» demiştir.

[1] Bilmiş ol ki: Cehennem'de yedi bin sene kalacak olan bulunduğuna delâlet eden haberler vardır. Buna göre Cehennem'de kalmak, bir an ile yedi bin yıl arasında değişmektedir. Hattâ bâzıları, Cehennem'de hiç kalmadan oradan şimşek gibi geçecek, kimisi bir gün, kimisi bir hafta, kimisi bir ay Cehennem'de kalacak ve böylece yedi bin yıla kadar durum değişecektir. Cehennem'de azâb[2] şiddetinin son haddi anlatılamıyacak derecede ağırdır. Kıyâmette en ehven azâb, hesabda münakaşadır. Bu, tıpkı bir hükümdârın bâzı ilgilileri hesapta sıkıştırmasına benzer. Sonra bunlardan bir kısmını bağışlayıp, bir kısmına kırbaç vurması ve bir kısmına da ayrı işkenceler yapması gibidir.

Azâbın müddeti ve şiddeti olduğu gibi, bir de çeşitleri vardır. Meselâ, başkasının yalnız malını zimmetine geçiren[3] ile, hem malına ve hem de canına kasdedenlerin azâbları bir değildir. Irza saldıran, yakınlarına eziyet veren; adam döven; dil, el, burun, kulak ve diğer âzaları kesen kimselerin herbirinin azâbları ayrı ayrıdır. Âhirette cezâların böyle[4] nevilere ayrıldığına delâlet eden kat'î deliller vardır. İmânın kuvvet ve zâfiyeti, ibâdetin çokluğu ve azlığı ile günahların çokluğu ve azlığı nisbetinde cezâlar da değişir.

Azâbın şiddeti, günahların şiddeti, azâbın çokluğu, isyânın çokluğu, azâbın çeşitli olması ise, kötülüklerin çeşitli olmaları nisbetindedir. Bu hususlar Kur'an'ın delilleri ile beraber, îman nûrunun yardımı ile basîret sâhiblerine keşfedilmiştir. Allahu Teâlâ'nın:

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ **«Rabbin kullarına zulmedici değildir»**

(41 - Fussılet: 46,

1-İŞARE 2-AŞAĞI 3-NAMUS 4-ZAYIFLIK

الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ **«Bugün herkes kazandığı ile cezâlanacak»** (40 - Mü'min: 17).

وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ **«Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur»** (53 - Necm: 39).

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor idiyse onun sevâbını görecek, kim de zerre ağırlığınca şer yapıyor idiyse onun cezâsını görecek.» (99 - Zilzâl: 7,8) âyetleriyle, bunlara benzer Kitab ve Sünnette vârid olan, ikab ve mükâfatın, yapılan işlerin karşılığı oldukları hakkındaki delillerden murâdı budur. Bütün bunlar zulüm değil, adâlettir. Bununla beraber dâima afv u mağfiret tarafı gaalibdir. Zira Peygamber Efendimizin Allahu Teâlâ'dan haber verdiği bir hadîs-i kudsî'de : سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي **«Rahmetim, gadabımı sebkkat etmiştir»** (19) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ da :

وَإِن تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِن لَّدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

«Bir iyilik olursa onun sevâbını kat kat artırır. Kendi cânibinden pek büyük bir mükâfat verir» (4 - Nisâ: 40) buyurmuştur. Bütün bu derece ve derekelerin, iyilik ve kötülüklerle ilgili olduğu, şeriatin kat'î delili ve mârifet nûru ile bilinmiştir, fakat tafsilâtı zannîdir. Dayanakları, haberlerin zâhiri ve basiret nûru ile yapılan araştırmalardan elde edilen neticelerdir.

Bütün bu açıklamalardan sonra deriz ki; îmânın esâsını kuvvetlendirip büyük günahlardan kaçınan, İslâmın beş şartını yerine getiren ve ancak ısrarsız bâzı küçük günahları irtikâb eden kimsenin azâbı, hesapta münakaşa şeklinde geçer. Zira hesap sonucu bu adamın sevabları ağır gelir. Çünkü haberde, beş vakit namaz, cum'a ve ramazan, büyük günahlardan kaçınmakla, aralarındaki küçük günahlara keffâret oldukları nâss-ı Kur'ân ile sâbittir. Keffâretin en küçük derecesi, hesabı kaldırmadığı takdirde azâba mâni' olmaktır. Durumu bu olan kimsenin, sevâbı ağır ge-

(19) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

1-CEZA 2-GAZAB 3-GEÇME, AŞMA 4-TARAF 5-DÜŞÜKLÜK
6-ZANNA AIT 7-İŞLEME 8-AYET

lip hesâbı sona erdikten sonra, lâyık olan, râzı olduğu bir maîşette olmasıdır. Evet, Ashâb-ı Yemîn ve mukarrebîn'e katılıp Cennet-i Adn veya Firdevs-i A'lâya inebilir. Çeşitli îman sâhipleri de böyledir. Çünkü îman iki şekildir. Biri avâmın îmânıdır. Buna «Tâklid[1] yolu ile îman» derler. Onlar duyduklarına inanır ve buna devam ederler. Diğeri de keşif yolu ile îmandır. Bu da, Allahu Teâlâ'nın bahşettiği nur sâyesinde keşif yolu ile gerçeği olduğu gibi görerek yapılan îmandır. Her mevcud olduğu gibi buna açıklanır da her şey'in Allah'a rücû'[2] ettiğini anlar. Zîra gerçek mevcud yalnız Allahu Teâlâ'nın Zât ve sıfâtıdır. Bu îmana sâhib olanlar, Firdevs-i A'lâya yerleşen kimselerdir. Mele-i[3] A'lâ'ya en çok yakın olan bunlardır ki, bunlar da kendi aralarında sınıflara ayrılırlar. Bir kısmı Sâbikûn'dur. Hesapsız kitapsız Cennet'e gireceklerdir. Bir kısmı bunlardan biraz geri de. Bunlar arasındaki derece farkı, Allah'ı bilmelerindeki derece farkı nisbetindedir. Allah'ı bilen âriflerin dereceleri sayılamıyacak kadar çoktur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın Celâlini künhü[4] ile idrâk etmek mümkün değildir. Mârifet deryâsı, sâhil ve derinliği olmayan bir denizdir.[5] Dalgıçlar kendi kuvvetleri nisbetinde[6] bu deryâya dalar ve ezelde mukadder olan nisbette bu deryâda cevelân eder. Allah'a giden yolun sonu budur. Onun için bu yola giren sâliklerin derecelerinin de sonu yoktur.

Ashâb-ı Yemîn'den olup tâklid yolu ile îman edenlerin dereceleri ise mukarreblerin derecelerinden daha düşüktür. Bu anlattıklarımız, farzları yerine getirip büyük günahlardan kaçınan kimselerdir. Yâni İslâm'ın beş şartı olan namaz, oruç, hac, zekât ve şehâdet kelimesini yerine getirenlerdir.

Fakat bir veya bir kaç büyük günah işleyen, yâhut İslâm'ın rükünlerinden birini ihmâl edip terkeden kimse, şâyet ölümden önce nasûh[7] tevbe ile tevbe ederse, hiç günah işlemeyenler arasına katılır. Çünkü günahlardan tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir. Kirlenen elbise yıkandığı vakit temizlendiği gibi, o da tevbe sâyesinde tertemiz olur. Şâyet tevbe etmeden ölürse, bu hâl ölüm ânında tehlikelidir. Çünkü onun günâha ısrârı, îmânının sarsılmasına sebeb olabilir de son nefesde îmansız gidebilir. Hele tâklidî îman sâhibleri için bu, daha tehlikelidir. Çünkü tâklid, her ne kadar kesin olsa da, küçük bir hayâl ve şübhe ile çözülme kabiliyetindedir. Ama basîret sâhibi âriflere gelince; bunlar nisbeten son nefesde îmansız gitmeden daha uzaktırlar. İster taklidî îman sâhibi olsun, ister keşif yolu ile îmâna sâhib olsun, işlediği büyük günahlardan tevbe etmeden ölürse, Allahu Teâlâ'nın kendi fazl u kereminden afvettikleri hâriç, diğerleri, münakaşalı geçen hesâbın azâbından daha ağır bir şekilde azâb olunurlar. İkaabın çokluğu, ısrardaki müddete göre; şiddeti ise işlediği büyük günâhın çirkinliğine göre, azâbın nevileri de günahların çeşitlerine göre değişir. Azâbın müddeti sona erince, taklidî îman sâhibleri Ashâb-ı Yemîn'in yanına, ârifler de A'lâ-i[8] İlliyyîn'e yükselirler. Zîra haberde:

آخِرُ مَنْ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ يُعْطَى مِثْلَ الدُّنْيَا كُلِّهَا عَشَرَةَ أَضْعَافٍ •

1-BENZETME
2-GERİ DÖNME
3-EN YÜKSEK HEYET
4-ASIL
5-TAYİN OLUNMUŞ
6-DOLAŞMA
7-HALİS
8-CENNETİN EN YÜKSEK TABAKASI

«Cehennem'den son çıkacak adama, bütün dünyanın on misli gibi (Cennette) yer verilir» (20) diye vârid olmuştur. Bu fazlalığı, yüzölçümü şeklinde değerlendirmeğe kalkışma. Çünkü bunu bu şekilde anlamak, darb-ı meselleri bilmemektir. Meselâ, falan falandan bir deve aldı ve ona on mislini verdi, dendiği vakit, devenin değeri on lira iken yüz lira verdi demektir. Yoksa burada devenin on misli mânası murad olunsa, bunun aslı olmadığı meydandadır. Çünkü verdiği para, değil devenin on misli, devenin binde biri ağırlığında da değildir. Bu değer, madde bakımından değil, mâna bakımındandır. Çünkü deve, ağırlığı ve büyüklüğü bakımından değil, belki mâliyeti bakımından ele alınmıştır. Ruhu mâliyeti, cismi ise eti kemiği ve kanıdır. Yüz dinar, ruhî muvazenesidir, cismî muvazenesi değildir. Bu, altun ve gümüşten mâliyetinin değerini tesbit edebilenler ve bunu bilenler için doğrudur. Hattâ cisim bakımından bir santigram ağırlığında ve fakat değer bakımından yüz dinar değerinde olan küçük bir inciyi verdiği vakit, yine: «On misli değerini verdim.» demesi, doğrudur, fakat bunu ancak sarraflar bilir. Çünkü cevherin ruhu, yalnız bakmakla bilinmez, o, ayrı bir hünerdir. Bunun için çocuk ve bedevî, incinin kıymetini bilemez, inciye nihayet bir taş diye bakar ve «bu, bir santim ağırlığında bir taştır, deve ise bin kilo ağırlığındadır. Bu adam on mislini verdim, demekle yalan söylüyor», der. Gerçekte yalan konuşan o çocuk ve bedevîdir. Çocuğun bu durumu ayırabilmesi için olgunlaşması ve cevherin özelliğini diğerlerinden ayırabilecek seviyeye gelmesini beklemek lâzımdır. O zaman kendisi doğruyu anlar. Ârif de bu muvazenede Resûl-i Ekrem'in doğruluğunu mukallide anlatmaktan âcizdir. Çünkü Resûl-i Ekrem diğer bir hadisde: «الجنة في السموات» «Cennet göklerdedir» (21) buyurdu. Gökler ise dünyadadır. Daha bir adamın yeri dünyanın on misli kadar nasıl olabilir? der. İşte bu, tıpkı cevherden anlayan bir adamın, bir çocuğa cevherin kıymetini anlatamamasına benzer. Bedevî de aynı çocuk gibidir.

Bir sarraf bir bedeviye cevherin kıymetini anlatmakla me'mûr edildiği vakit, acınacak duruma düştüğü gibi, âriflerin de bu muvâzeneyi ahmak bir adama anlatmakla uğraşması, acınacak bir hâldir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

ارحموا عالما بين الجهال وغني قوم افتقر وعزيز قوم ذل

---

(20) Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.
(21) Buhârî Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

1- MİSAL OLARAK SÖYLENEN SÖZ 2- GELİR 3- ÖLÇME, TARTMA
4- CEVHERCİ 5- BENZETEN

«Üç kişiye acıyın: Câhiller arasında âlim, zengin iken fakir düşen ve kabile arasında hâtırlı iken itibarını kaybeden» (22) buyurmuştur.

Hattâ peygamberler bile bu sebeble ümmetleri arasında rahmete muhtaç ve acınacak durumdadırlar. Ümmetlerinin anlayış kısalığı sebebiyle onların mukayeselerde bulunmaları, onlar için Allah tarafından bir ibtilâ ve imtihandır. Allahu Teâlâ'nın ezelî kazâsı ile onlara müvekkel bir belâdır. Resûl-i Ekrem'in :

اَلْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ

«Belâ, peygamberlere müvekkeldir. Sonra velîlere, sonra da derece derece aşağıdakilere müvekkeldir» buyurduğunun mânası budur.

Belânın, yalnız E y y û b aleyhisselâm'ın yakalandığı cisim hastalığı şeklinde olduğunu sanma. Belâ, yalnız cisme değil, ruha da gelir. Meselâ, N û h aleyhisselâmın, uzun yıllar durmadan îmâna dâvet ettiği kavminin îmandan kaçmaları ve buna yaklaşmamaları, N û h için en büyük bir ibtilâ olmuştur. Bunun için Resûl-i Ekrem, aleyhinde konuşan bâzı kimselerin sözlerine canı sıkıldığı vakit :

رَحِمَ اللهُ أَخِي مُوسَى لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هٰذَا فَصَبَرَ

«Allah, kardeşim M û s â ' ya rahmet etsin, ona bundan daha çok eziyet yapıldı, fakat o katlandı ve sabretmesini bildi» (23) buyurmuştur.

Demek ki peygamberler münkirlerle mücahede etmek ibtilâsından kurtulamadıkları gibi veliler ve âlimler de, câhillerle uğraşmaktan kurtulamamışlardır. Bunun için Allah'ın velileri, memleketlerinden sürülmek, hükümdarlara şikâyet edilmek, küfürlerine şehâdet etmek ve dinsizliklerine hükmetmek gibi, çeşitli eziyetler ve muhtelif belâlarla ibtilâ edilmiş ve pek az kimseler bunlardan kurtulmuştur. Cevherin kıymetini anlamayan câhillere göre, küçük bir cevher karşılığında büyük bir deveyi vermenin israf ve serveti imhâ olduğu gibi, mârifet erbabının da câhillere göre kâfirlerden olması görüşü garip karşılanmaz.

Şu incelikleri bildikten sonra artık Resûl-i Ekrem'in: **«Cehennem'den en son çıkan kimseye, Cennet'te bu dünyanın on misli verilir»** buyurduğuna inanman lâzım gelir. Sakın gözünün gördüğü ve diğer duyularının anladığı şekilde bir tasdika yeltenip de, Cennet'te mesâha bakımından bu dünyanın on misli büyüklüğünde yer verilir şeklinde bir mâna anlama. Çünkü o zaman dört bacaklı eşekten tek bir farkın kalır. O da iki bacaklı

(22) Tirmizi, Nesei ve İbn Mâce Sa'd b. Vakkas'dan rivâyet etmişlerdir. Tirmizi sahihtir, demiştir.

(23) Buhârî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

olmaktır. Çünkü diğer beş duyu onda da vardır. Hâlbuki sen merkepten[1] yalnız bacakları değil, yerlerin, dağların ve göklerin tahammül edemedikleri ilâhî bir sırrı kabûl etmekle ayrılmışsın. Beş duyu dışında kalan şeyleri, merkepten ve diğer hayvanlardan ayrıldığın bu sır sayesinde anlayabilirsin. Bu sırdan gaâfil[2] olup bunu ataletе[3] uğratan ve ondan yüz çevirmekle bu sırrı unutan ve hayvânat seviyesinde kalmayı kabûl edip beş duyuyu ileri geçmek istemeyen kimse, nefsini unutup onu helâke sürükleyen kimsedir. Sakın Allah'ı unutup da Allahu Teâlâ'nın da, kendilerine nefislerini unutturan kimselerden olmayın. Yalnız duyularının anladığı ile yetinenler, Allah'ı unutmuş kimselerdir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın zâtı bu âlemde o beş duyu ile bilinmez. Allah'ı unutan herkese, Allahu Teâlâ da nefsini unutturur ve böylece hayvânat derekesine[4] düşer de artık en yüksek ufka yükselemez hâle gelir ve Allahu Teâlâ'nın kendisine tevdi[5] ettiği emânete ihânet etmiş olur. Küfrân-ı nîmet[6] etmekle de Allah'ın gadabına[7] uğrar. Aslında bu gibiler, hayvânattan daha perişân bir durumdadırlar. Çünkü hayvanlar ölmekle kurtulurlar fakat bu gibilerin elinde sâhibine iâde edilecek emânet vardır. Bu emâneti teslim zorundadırlar. Emânet ise parlak bir güneş gibi iken, fânî olan bu kalıba[8] inerek orada batmıştır. Bu kalıp harâb olduğu vakit, o güneş yine doğacak, kararmış veyahut da parlak olarak yaradanına dönecektir. Parlak olarak doğan güneş kabûl edileceği gibi, kararmış olarak doğan da reddedilmeyecektir. Çünkü hepsinin varacağı orasıdır. Ancak kararmış olarak doğan, A'lâ-i İlliyyîne[9] yükselmiyecek, başı eğik olarak aşağıların aşağısına yönelecektir. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

«Günahkârlar, Rableri huzurunda başlarını eğdikleri zaman, sen görsen onları» (32 - Secde: 12) buyurmuş ve onların, Rablerinin huzûrunda olduklarını ancak başları ters vaziyette aşağı dönmüş olarak bulunduklarını açıklamıştır. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın tevfikından[10] mahrum kalanların durumudur. Sapıklıktan ve cahiller[11] derekesine düşmekten Allah'a sığınırız.

İşte bu, Cehennem'den çıkıp dünyanın on misli kadar Cennet'te yer olanların durumudur. Şüphesiz Cehennem'den çıkacaklar, yalnız muvahhidlerdir[12]. Biz, muvahhid derken, yalnız dilinde: «Lâ ilâhe illâllah» diyenleri kasdetmiyoruz. Çünkü dil, mülk âlemi, görülen ve bilinen varlıklardandır. Dildeki tevhidin faydası ancak bu âlemde söker. Dilinde tevhidi getiren öldürülmez ve malı elinden alınmaz. Fakat bu, ölünceye kadar devam eder. Ölüp de beden ve serveti elinden gidince, o zaman yalnız dil ile tevhidin bir faydası olmaz. İşte o zaman aranan, tevhidde sadakattir[13]. Tevhidin kemâli, her işi Allah'dan bilmektir. Bunun alâmeti, hiç bir sûretle kimseye kızmamaktır. Çünkü tevekkül bölümünde anlatacağımız gibi, bu gibiler vasıtaları değil, asıl müsebbibleri[14] görürler. Anlattığımız bu tevhidde insanlar farklıdırlar. İnsanlardan bâzıları dağlar gibi îmâna sâhib iken, bir kıs-

1- EŞEK 2- HABERSİZ 3- TEMBELLİK 4- DÜŞÜKLÜK 5- BIRAKMA
6- İLAHİ NİMETE HÜRMETSİZLİK 7- GAZAB 8- ŞEKİL
9- CENNETİN EN YÜKSEK DERECESİ 10- YARDIM 11- BİLGİSİZ
12- BİR ALLAHA İNANAN 13- DOĞRULUK 14- SEBEB

mı bir miskal, diğer bir kısmı da bir zerrecik îmâna sâhib olurlar. Cehennem'den ilk çıkacak olan, kalbinde bir dînar ağırlığında îmânı olandır. Nitekim haberde:

«Kalbinde bir dînar ağırlığında îmânı bulunanları Cehennem'den çıkarın» (24) diye vârid olmuştur. Cehennem'den en son çıkacak olan da, kalbinde zerre kadar îmânı olandır. Şübhesiz miskal ile zerre arasında da bir çok farklar vardır. Bunların sâhibleri de ağırlık derecesine göre sıra ile Cehennem'den çıkacaklardır. Yukarda açıkladığımız gibi, miskal ve zerre tâbirleri de birer misâldir. İnsanları en çok Cehennem'e sokan, kul haklarıdır. Çünkü bu haklar terkedilmezler. Diğer günahların afvı umulur. Nitekim haberde: «Kul Allah huzûruna getirilir. Amel defterinde öyle bol sevablar vardır ki, bu sevablar kendisinde kalsa, rahatça Cennet'e girer, fakat hak sâhibleri sırada bekler. Birisine sövmüş, birisini dövmüş, diğerinin malını gasbetmiş. Adamın sevablarından herkesin hakkı verilir, öyle ki kendisinde bir şey kalmaz. Hâlbuki daha bir çok alacak sâhibleri beklemektedirler. Melekler durumu Allahu Teâlâ'ya arzederler. Allahu Teâlâ: «Onların günahlarını bunun sırtına yükleyin ve kendisini Cehennem'e atın» buyurur.»

Başkasının günahlarını yüklenmek yolu ile kendisi helâke gittiği gibi, hak sâhibleri de onun sevablarını almakla Cehennem'den kurtulurlar. Hikâye edildiğine göre İ b n C e l â 'ya ahbablarından birisi gelerek, biz seni çekiştirdik, hakkını helâl et, deyince: «Hayır helâl etmem. Çünkü benim amel sahîfesinde en parlak sevâbım odur. Ben onu nasıl mahvederim» dedi. Gerek İ b n C e l â , gerek başkaları: «Dostlarımın günâhı, benim sevâbımdır, onlarla amel sahîfelerimi süslemek isterim» demişlerdir.

Kıyâmet gününde insanların saâdet ve şekaavet derecelerinden anlatmak istediklerimiz bunlardır. Bütün bunlar, görünüşdeki sebeblere göre verilen hükümlerdir. Bu, tıpkı bir tabîbin raporu gibidir. Doktor: «Bu hasta ölür, çâresi yoktur. Bu hasta ise şu ilâçlarla tedâvi edilir» der. Bunlar kesin hüküm değil, birer zandır, ancak çoğunlukla isâbet ederler. Fakat, bu arada doktorun mutlak sûrette ölür dediği ölmeyebilir, iyi olur, dediği de, ölebilir. Bu, insanların ruhlarında Allahu Teâlâ'nın bir sırrıdır. Bunun tamamına ermek beşer kudretinde değildir. Âhirette necat ve kurtuluş da böyledir. Bunların da beşerin muttalî olamıyacağı gizli sebebleri vardır. Biz buna af ve rızâ ile kurtuluşa erişmek, gadab ve intikam ile helâke sürüklenmek deriz. Bütün bunların ardında ezelî olan ilâhî meşiyyetin sırrı yatar ki, buna kimse muttalî olamaz. Bunun için, günâhı ne kadar çok olsa da âsîlerden, Allahu Teâlâ'nın dilediğini afvedeceğini, ibâdeti de ne kadar çok olsa bile (küçük bir kusurundan dolayı) dilediğine azâb edeceğini câiz görmek bize vâcibdir. İtimad, takvâyadır. Takvâ da kalbdedir. Sâhibi için bile buna muttalî olmak zor iken başkaları bunu nasıl bilir? Fakat afvı gerektiren gizli bir sebebden Allahu Teâlâ'nın afvedeceği ve Allah'tan uzaklaştırmağı gerektiren gizli bir sebebden Allahu Teâ-

(24) Hadis, yukarıda geçmiştir.

1-(4.Sat KADAR ÖLÇÜ) 7-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA

lâ'nın azâb edeceği, basiret sâhiblerine keşfedilmiştir. Eğer böyle olmasaydı afv ile gadabın, amel ve vasıf karşılığında olması sahîh olmazdı. Yine bunun gibi, kötülüğe ceza verilmese adâlet tecelli etmezdi. Adâlet

olmasa, Allahu Teâlâ'nın ; ﴿ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴾ **«Rabbin kullarına zulmedici değildir»** (41 - Fussılet: 46),

﴿ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ﴾ **«Şübhesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez»** (4 - Nisâ: 40) buyurdukları sahîh olmazdı. Hâlbuki bunların hepsi sahihtir. İnsan için ancak çalışması vardır ve çalışmasının karşılığını görecektir. Her nefis kazancına bağlıdır. Onlar döndükleri vakit, Allahu Teâlâ da onların kalblerini çevirir. Onlar kendilerini değiştirdikleri vakit, Allahu Teâlâ da onlardaki nimetlerini değiştirir. Nitekim :

﴿ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ﴾

«Bir kavim, özlerindeki (güzel hâl ve ahlâk)ı **değiştirip bozuncaya kadar Allah şübhesiz ki onun** (hâlini değiştirip) **bozmaz»** (13 - Ra'd: 11) buyurulmuştur.

Bütün bunlar, göz ile görmekten daha açık bir şekilde basiret sâhiblerine keşfedilmiştir. Zîra göz bâzan şaşabilir; uzağı yakın, yakını ırak, küçüğü büyük, büyüğü küçük görebilir, fakat, kalb gözü şaşmaz. Hüner, kalb gözünü açmaktadır. Basîret açıldıktan sonra artık şaşmak ve yalan söylemek diye bir şey bahis konusu değildir. Buna işaret olarak Allahu Teâlâ:

﴿ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ﴾ **«Gözün gördüğünü gönül yalanlamadı»** (53 - Necm: 11) buyurmuştur.

C) **Üçüncü mertebe,** necât bulmuş, kurtulmuşlar mertebesidir. Necâttan maksadımız, yalnız selâmete ermektir, yoksa huzur ve saâdet değildir. Çünkü bunlar, hükümdara hizmet edip de hil'atlar ve mevkilere nâil olanlardan değiller, bunlar hizmet etmemiş, fakat cezalandırmayı gerektiren bir kusur da işlememişlerdir. Her halde bunlar da kâfir çocukları ile mecnunlar ve deliler olsa gerektir. Din nâmına bir şey duymayan ve bedevî hayat yaşayanlar da bunlar arasında olabilir. Bunlarda Allah'ı mârifet bulunmadığı gibi, inkâr da yoktur. İbâdet olmadığı gibi, isyan da yoktur. Bunlar ne Cennet, ne de Cehennem ehlidir. Belki iki mevki arasında bir mevkie inerler. Şeriat dilinde buna A ' r a f denir. İnsanlardan bir kısmının buraya gireceği Kur'an ve hadis ile sâbittir, fakat Falancı da

burayo girecek» diye hükmetmek zordur. Meselâ, çocukların burada kalacaklarına hükmetmek çok zordur. Bunu ancak peygamberler bilir. Bir veli, peygamberler derecesine yükselemez. Çocuklar hakkındaki haberler de birbirine uymamaktadır. Hattâ çocuğunun biri öldüğü vakit Hz. Âişe, «Cennet serçelerinden bir kuş» demiş, Resûl-i Ekrem bunu reddederek: وَمَا يُدْرِيكَ «Onu sana kim bildirdi?» (25) buyurmuştur.

Görülüyor ki, bu husus, çok karışık olduğu için kesin hüküm vermek de çok zordur (26).

Ç) **Dördüncü mertebe: Fâizîn**, yâni umduklarını bulanların rütbesidir. Bunlar mukallid değil, ârifler ve sâbikûn'dan olan mukarreblerdir. Zira mukallid her ne kadar Cennet'teki makamına kavuşmuşsa da ancak Ashâb-ı Yemîndir. Fakat bunlar mukarrebler [Allah'a yakın olan] kimselerdir. Bunların mevkilerini anlatmak mümkün değildir. Ancak bunların makamı hakkında açıklanması mümkün olanı Kur'an açıklamıştır. Şübhesiz Allahu Teâlâ'nın açıklaması üzerine başka bir açıklama yapılamaz. Bu âlemde açıklanması mümkün olmayanı, Kur'ân-ı Kerîm kapalı geçmiştir. Nitekim âyette :

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

(25) Müslim, rivâyet etmiştir.

(26) **A'raf ve A'raf'da kalacaklar hakkında :**

A'raf hakkında üç söz vardır. Bunlardan biri, Cennet ile Cehennem arasında bir yer olmasıdır ve en kuvvetlisi bu sözdür. Diğeri, Cennet'in en üstün bir yeridir. Cennet'e ilk girecekler burada yerlerini alır ve sırat köprüsünden geçenleri seyreder, geçmeleri için duâ ederler. Veyahut burada melekler bulunur. Üçüncü söz, Cennet'te perde arkasında bir yerdir. Burada cinniler bulunur, insanlarla karışmazlar. Bu her iki rivâyet de zayıftır.

Birinci tevcihe göre A'raf'da kimler vardır? Bu hususta da birbirini tutmayan bir çok rivâyetler vardır. Meselâ, sevab ve günâhı müsâvi olanlar veyahut anne ve babasının rızasını almadan savaşa katılıp şehid olanlar veya müşrik çocukları gibi.

Aslında kâfir çocuklarının da Cennet'e veya Cehennem'e gireceklerine dâir pek çok rivâyetler vardır. Bütün bu hususlarda sözü uzatmadan çoğunluğun görüşünü şöyle özetleyebiliriz: Evvelâ, kimse kimsenin günâhını yüklenmiyeceğine ve her çocuk İslâm fıtratı üzere doğacağına göre, küçük yaşda ölen kâfir çocukları da Cennet'likdir.

A'raf'a gelince: A'raf'ın, Cennet ile Cehennem arasında bir makam olduğunu kabul ettiğimize göre, yukarda anlattıklarımızdan bâzı kimseler, burada bir müddet hapsedilecek ve sonra Cennet'e gireceklerdir. Çünkü kıyâmette Cennet ile Cehennem'den başka bir makam yoktur.

«Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükâfat olarak, gözlerin aydın olacağı (nîmetlerden) kendilerine neler gizlenmiş olduğunu kimse bilmez» [32 - Secde: 17] buyurulmuştur. Yine Resûl-i Ekrem'in haber verdiği bir kudsî hadîsde Allahu Teâlâ: **«Sâlih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hattâ hâtıra hayâle geçmeyen şeyler hâzırladım»** buyurmuştur. İşte âriflerin de istediği, bu âlemde hâtır ve hayâle geçmeyen şeylerdir. Hûrilere, köşklere, meyve ve yiyecekler ile süs eşyâlarına gelince; onlar bunlara harîs olmadıkları gibi, bunlarla da yetinmezler. Onların tek istekleri, Allahu Teâlâ'nın Cemâline bakmaktır. Saâdet ve zevklerin son haddi budur. Bunun için R â b i a - i A d v i y e ' ye :

— Cennet ile aran ve ona olan hevesin nasıl? diye sorduklarında, o:

— Önce komşu sonra mesken, diye cevab vermiştir. Bunlar öyle kimselerdir ki, Cennet'in sâhibine olan sevgileri, Cennet ve süsünü onlara unutturmuştur. Hattâ yalnız Cennet'i değil, her şey'i ve kendi nefislerini bile unutmuşlardır. Bunların hâli, aşırı derecede muhabbete yakalanan kimsenin durumuna benzer. Onun tek arzûsu sevgilisinin yüzünü görmektir. Bu uğurda çektiği sıkıntılardan haberi olmaz, hattâ bedenî ıztırapları bile duymaz. Buna, kendinden geçmiş, denir. Tek emeli sevgilisidir. Artık başkasına bakacak hâli yoktur. Hattâ kendisinden bile haberi olmaz. İşte bu hâl, dünyada hâtır ve hayâle gelmeyen şeylere, insanı Âhirette ulaştırır. Kör ve sağır insanlar renk ve sesleri göz ve kulakları açılmadan hâtırlayamadıkları ve ancak göz ve kulakları açıldıktan sonra bunları ayırabilecekleri gibi, dünya yaşayışındaki perdenin ardında da bu zevkler hâtır ve hayâle bile geçemez. Bu zevkler, ancak dünya hayâtının ortadan kalkması ile keşfedilir ve o temiz hayâtın zevkine erilir. Eğer bilseydiniz, Âhiret hayâtı, en iyi bir hayattır.

Sevablara verilecek dereceler hakkında bu kadar açıklamayı kâfi görüyoruz.

Tevfik Allah'tandır.

9 uncu BEYÂN : KÜÇÜK GÜNAHLARIN, BÜYÜK GÜNAHLAR MEYANINA GEÇMESİ

Bilmiş ol ki; küçük günahların büyük günahlar meyanına geçmesinin bâzı sebebleri vardır. Bunlardan birisi de ısrardır, yâni küçük günâha devamdır. Devam sebebiyle küçük günah, büyük günahlar arasına girer. Bunun için de: **Devâm ile küçük günah büyür, istiğfâr ile büyük günah yok olur»** denmiştir. Tekerrür etmeyen büyük günâhın afvı, devâm ile küçük günâhın afvından daha çok umulur. Bunun benzeri, bir taş üzerine çokca bir su dökülse, taşda bir iz bırakmadan akıp gittiği hâlde, aynı su damla damla taşa dökülürse, taş üzerinde iz bıraktığı gibidir. Bunun için Resûl-i Ekrem :

1-MÜQƏDDƏS 2-KAR 3-YETERLİ 4-YARDIM 5-ARA, ORTA 6-TEKRARLANMA

﴿خير الأعمال أدومها وإن قلّ﴾ «Amellerin hayırlısı, az da olsa devamlı olarak yapılanıdır» (27) buyurmuştur. Eşyâ, zıddıyle keşfedilir. Buna göre devamlı olmayarak birden yapılan çok amelin kalbi nurlandırmakta te'siri az olup; az da olsa devamlı yapılan amelin kalbi nurlandırmakta te'siri daha çok olduğu gibi, devamlı olarak işlenen küçük günahların da bir def'a yapılan büyük günâha nisbetle kalbi karartmaları daha çok olur.

Ancak, burada önemli olan bir cihet vardır. Çoğunlukla büyük günahların yolu küçük günahlardan geçer. Meselâ, görmek, konuşmak ve ellemek gibi mukaddimeler olmadan zinâ; dedi-kodu, kavga, münâzaa ve husûmetler olmadan da adam öldürmenin olamıyacağı gibi. Demek ki her büyük günâhın da evvelinde ve sonunda küçük günahlar bulunur, onlarla başlar ve onlarla sona erer. Şâyet bunların dışında ânî olarak bir büyük günah işlenir ve buna devam edilmezse bunun afvı, devamlı olarak işlenen küçük günahlardan daha ümidlidir.

Küçük günâhın, büyük günahlar meyânına geçmesinin sebeblerinden birisi de, günâhı küçümsemek ve hiçe saymaktır. Zîra insan oğlu, işlediği bir kusuru büyük gördükçe Allahu Teâlâ onu küçültür, fakat küçük gördükçe Allahu Teâlâ onu büyütür. Çünkü kişinin o günâhı büyük görmesi, ondan nefret edip hoşlanmadığından ileri gelir. Bu durumda o günah kendisine fazla te'sir edemez. Fakat onu küçümsemesi, onunla ünsiyet etmesini ve bu sûretle kalbine daha çok te'sirini sağlar. Hâlbuki aranan, itâat ile kalbin nurlanması ve kaçınılan şey de, isyân ile kalbin kararmasıdır. Bunun için gafletle işlenen günahtan sorumlu tutulmaz. Çünkü bu gibi günahtan kalb müteessir olmaz. Nitekim haberde:

المؤمن يرى ذنبه كالجبل فوقه يخاف أن يقع عليه
والمنافق يرى ذنبه كذباب مرّ على أنفه فأطاره ﴾

«Mü'min günâhını, başı ucunda bir dağ gibi görür ve üzerine yıkılacağından korkar. Münâfık da günâhını, hemen uçurabileceği burnuna konan bir sinek gibi görür» (28) diye vârid olmuştur.

Diğer birisi, Afvedilmeyecek günah, kişinin hiçe sayar vaziyette «Keşke işlediğim her günah bunun gibi olaydı» dediği günahtır» demiştir. Mü'minin günâhı büyük görmesi, Allahu Teâlâ'nın Celâl ve kahrını bilmesin-

(27) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.
(28) Buhârî, Hâris'den rivâyet etmiştir.

dendir. İşlediği günâhı kime karşı işlediğini ve O'nun büyüklüğünü düşündüğü vakit, günah küçük de olsa, onu büyük görür. Nitekim Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: Sana verilen hediyenin küçüklüğüne değil, onu gönderenin büyüklüğüne bak; yapılan hatânın küçüklüğüne değil, kime karşı yapıldığına ve O'nun büyüklüğüne bak» buyurmuştur. Bu itibarladır ki, âriflerden birisi, «Küçük diye bir günah yoktur; her muhalefet büyük günahtır» dedi. Sahâbeden birisi de: «Siz, bugün kıldan ince görddüğünüz ve hiç kıymet vermediğiniz öyle günahlar yapıyorsunuz ki, biz Resûl-i Ekrem zamanında onları büyük günahlardan sayardık» demiştir. Çünkü Sahâbe-i Kirâm Allahu Teâlâ'yı daha iyi bildikleri için, onların nazarında Allahu Teâlâ'nın azametine nisbetle ona karşı işlenen her kusur, büyük günah sayılırdı. Bu sebebtendir ki, câhile nisbetle âlimin kusuru daha büyük görünür ve bu sebeble avam için nazar-ı itibare alınmayan kusurlar, âriflere kat'iyyen bahşedilmez. Zira bilgi nisbetinde kusur da büyür.

Diğer bir sebeb de, yaptığı küçük günâha sevinerek bunu bir nimet saymak ve şekaâvet sebebi olduğunu bilmemektir. Küçük günahtan zevk aldıkça büyümeğe başlar ve kalbi karartmakta te'siri çoğalır. Hattâ çok günahkârlar günâhı ile övünür ve onunla iftihâr eder; onu nasıl perişân ettim, rezil ettim, nasıl kusurlarını ortaya dökerek kepaze ettim, şeb'i şeker yerine yutturdum, nasıl onu aldattım, şeklinde konuşmalar yapar. İşte bu gibi hallerle işlediği küçük günahlar büyür. Günahlar, insânı helâke götürür. İnsan, şeytânın pençesine düşüp de böyle bir kusur işlediği vakit, kendisine lâyık olan, şeytâna yenildiği ve Allah'tan uzaklaştığı için üzülmektir. İlâcının kırılıp döküldüğüne sevinen hasta, şifâ bulamaz.

Küçük günâhı büyük günah yapan sebeblerden birisi de, Allahu Teâlâ'nın onu teşhir etmeyip gizlemesine ve kendisine mühlet vermesine ihânet ederek ona dadanmaktır. Bilmiyor ki bu mühlet, Allah'tan bir lütuf değil, belki bir mekirdir. Bu, günâhının çoğalmasına sebeb olur. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

«Kendi aralarında «Allah bizi söyleyegeldiğimiz yüzünden azablandırmalı değil miydi?» derler. Onlara Cehennem yeter. Oraya girecekler. İşte o, ne kötü dönüş yeridir» (58 - Mücâdele: 8)

Diğer bir sebeb de, gizli işlediği günâhı, toplum arasında anlatmaktır. Bu, Allah'ın onu gizlemesine karşı bir cinâyet ve dinleyenleri kötülüğe teşviktir. Bunlar, kendi cinâyetine eklenen iki cinâyettir. Bu sebeble cinâyeti üç katlı olur. Şâyet başkalarını da teşvik eder ve bu isyânın sebeblerini onlara da hazırlarsa, dört katlı cinâyet olur. Nitekim haberde :

1-BİLGİSİZ 2-BELAYA DÜŞMEK 3-GÖSTERME 4-AZAB, HİLE

كُلُّ النَّاسِ مُعَافًى إِلَّا الْمُجَاهِرِينَ يَبِيتُ أَحَدُهُمْ عَلَى ذَنْبٍ قَدْ سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فَيُصْبِحُ فَيَكْشِفُ سِتْرَ اللَّهِ وَيَتَحَدَّثُ بِذَنْبِهِ

«Herkes afvedilir, ancak günahlarını açıklayanlar müstesnâdır. Gece günâh işleyen kimsenin günâhını Allah fâş etmediği hâlde, sabahleyin kalkınca kendisi yaptıklarını herkese söyler, işte bu, afvedilmez» (29) diye vârid olmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ'nın vasıflarından ve nîmetlerinden birisi de iyilikleri açıklamak ve kötülükleri örtmektir. Bunları açıklamak nîmete nankörlüktür. Nitekim zâtın birisi: Sakın günâh işleme, şâyet bir kötülük işlersen, hiç olmazsa başkasına duyurmak sûretiyle onu da bu günâha teşvik etme. Zîra bu sebeble iki günâh işlemiş olursun. Bunun için Allahu Teâlâ :

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ

«Münâfık erkekler de münâfık kadınlar da birbirinin parçasıdırlar. Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vaz geçirmeye uğraşırlar» (9 - Tevbe: 67) buyurmuştur. Seleften birisi: «Başkasına yapılan en büyük kötülük, isyân için ona müsâit zemin hazırlamaktır» demiştir.

Küçük günâhı büyük günah yapan sebeblerden birisi de, küçük günahları işleyen kimsenin, örnek kabûl edilen bir âlim olmasıdır. Böyle bir kimsenin küçük günâhı büyük olur. Âlimin ipek giymesi, altun işlemeli eyerlere binmesi ve sultanların şübheli mallarından maaş alması, hükümdarlarla anlaşması, onların hatâlarına göz yumması, münâzaralarda istihfaf kasdiyle hasmına hakaret etmesi, cedel ve münâzara gibi mevki sağlayacak ilimlerle uğraşmak gibi işler, hep bu kabilden şeylerdir. Zîra bu gibi günahlarda âlim örnek olabilir. Ona bakarak bu günahları yapanlar bulunur da bu âlim öldüğü hâlde kötü örnekleri devâm eder gider. Ne mutlu o kimseye ki, günahları da kendisiyle ölür gider. Haberde :

مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا

(29) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

1- MEYDANA ÇIKARMA

«Kötü bir âdeti ihdâs eden kimsenin, günâhı kendisine âit olduğu gibi, ona bakarak bu günâhı işleyenlerin, kendi günahlarından bir şey eksilmediği hâlde, günahları gibi bir günah da o adama yazılır» (30) diye vârid olmuştur. Bu, onun örnek olması ve kötülüğü ilk icâd etmesi bakımındandır. Allahu Teâlâ da: ﴿وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ﴾

«Önden gönderdikleri şeyleri ve eserleri de biz yazarız» (36 - Yâ Sin: 12) buyurmuştur. E s e r , â m i l ve a m e l , yâni iş, yapan ve yapılan iş sona erdiği halde geriye kalan izdir.

İ b n A b b â s (R.A.): «Kendisine uyulan âlime yazıklar olsun. Kendisi bir zella işlerse ondan döner, fakat insanlar ona uyarak bu kötülüğü etrâfa yayarlar» demiştir. Diğer zâtın birisi de: «Âlimin hatâsı, bir geminin yara alması gibidir. Yara alan gemi, kendisi battığı gibi; içindekileri de batırır. Âlim de hem kendini, hem de kendine uyanları helâke sürükler» demiştir. İsrâiliyyâtta hikâye edildiğine göre âlimin biri, kendisi bid'atlere saplandığı gibi, bir çok kimseleri de sapıttı. Nihâyet pişman ve tevbekâr olarak halkın ıslâhı için uzun müddet çalıştı. Allahu Teâlâ zamânın peygamberine vahyederek buyurdu ki: «Bu adamın günâhı, yolnız kendisiyle aramızda olsa, onu bağışlardım, fakat azdırıp da Cehennem'e girmelerine sebeb olduğu nice kimseler vardır, onları ne yapalım?» Bütün bu rivâyetlerden, âlimlerin durumlarının tehlikeli olduğu meydâna çıkar. Bunun için onlara iki vazife düşer. Birincisi, günâh işlememek; ikincisi de şâyet günâh işleyecekse onu son derece gizli yapmaktır. İşledikleri günahlara karşı cezâları katmerli olduğu gibi, iyiliklere karşı mükâfatları da, kendilerine uyanlar bulunduğu nisbette fazladır. Dünyalığı, dünya süs ve zînetini terkedip az ile yetinir, günlük nafaka ile idâre edip eski elbise giyer ve bu gibi iyiliklerde örnek olursa ona uyanların sevâbı gibi sevab kazanır. Fakat dünyalığa meylettiği vakit, herkes de onun gibi olmak ister. Bunun için sultanlar kapularına baş vurur, helâl ve haram demeden toplamağa başlar. Bütün bunlara kendisi sebeb olur. Demek ki âlimlerin tutum ve davranışları, eserlerini de çoğaltır. Ya fazla mükâfat alırlar, veya daha çok hüsrâna düşerler.

Kendilerinden tevbe edilmesi için günahlar husûsunda verilen bu tafsilât kâfidir. (yeterlidir)

(30) Müslim, Cerir b. Abdullah'tan rivâyet etmiştir.

1-MEYDANA KOYMA 2-YANLIŞ
3-DİNDE SONRADAN ÇIKAN BATIL ŞEYLER
4-KAT-KAT

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

10 uncu BEYÂN: TEVBENİN TAMAMI, ŞARTLARI VE ÖMRÜN SONUNA KADAR DEVAMI

Tevbenin, azim ve kasdi gerektiren bir nedâmet olduğunu ve bu nedâmetin isyânın kendisiyle sevgilisi arasında perde olduğuna dâir ilmi gerektirdiğini bildirmiştik. İlim, nedâmet ve azmin her birerlerinin devam ve tamamı, tamamının alâmetleri ve devamının da şartları vardır. Bunları açıklamak lâzımdır. İlme bakmak, tevbenin sebebine bakmak demektir ki, bu, yakında anlatılacaktır. Nedâmet, sevgilisini kaybettiğini anladığı anda içinde acı duymaktır. Bunun alâmeti, uzun hasret, hüzün, göz yaşı dökmek ve çok ağlayıp düşünmektir. Âile efradından birisine bir felâket geldiğini duyan kimse, derin üzüntüye daldığı gibi, pişmân olanın da üzülmesi lâzımdır. Zira insâna kendisinden daha aziz kimse olamadığı gibi, ateşte yanmaktan da daha şiddetli azâb olamaz. Felâket ve ukûbetin gelmesine isyan kadar hiç bir şey delâlet etmediği gibi, Allah ve Resûlünden de daha doğru konuşan olamaz. Öte yandan bir tabib, oğlunun bu hastalıktan kurtulmayıp öleceğini haber verse olabildiğine üzülür. Hâlbuki çocuğu kendisinden kıymetli olmadığı gibi, doktor da Allah ve Resûlünden daha bilgili ve daha doğru değildir. Aynı zamanda ölüm de ateşte yanmaktan şiddetli olamaz. Aynı zamanda hastalık, günâh işlemenin, Allahu Teâlâ'nın gadabına delâlet ettiğinden, daha fazla ölüme delâlet etmez. Bütün bunlara göre her şeyden ziyade günâha üzülmek lâzımdır. Pişmanlık acısı ne kadar şiddetli olursa, günahların da o nisbette bağışlanması umulur. Pişmanlığın, doğruluğuna delil, kalb yumuşaklığı ve göz yaşlarının damlasıdır. Nitekim haberde:

جَالِسُوا التَّوَّابِينَ فَإِنَّهُمْ أَرَقُّ أَفْئِدَةً

«Tevbekârlarla sohbet edin, zira onların kalbleri daha yumuşaktır» (31) diye vârid olmuştur.

Diğer alâmeti, günâhı işlerken aldığı zevkin yerine, kalbine onun acısını yerleştirmek, hevesle işlediği günâha nefret etmek ve onu kerih görmektir.

İsrâiliyyâtta hikâye edildiğine göre adamın biri, isyânından tevbe edip uzun müddet ibâdetle meşgul olduğu hâlde, tevbesinin kabûl olduğuna bir alâmet bulamadığı için, zamanın peygamberine mürâcaat ederek afvı için duâ etmesini ister. Allahu Teâlâ o peygambere: «Bu adam hâlâ kalbinde o günâhın zevkini taşıdığı için ben onun tevbesini kabûl etmem» buyurmuştur.

Şâyet: «Günah, insânın tabiati bakımından meylettiği zevkli bir şey-

---

(31) Avn b. Abdullah'ın sözüdür.

dir, böyle olunca bunun acılığını nasıl duyar?» dersen,

Derim ki; bilmeyerek zehirli balı zevkle yedikten sonra, zehirlenip saçı dökülen, felç olup uzun zaman hasta yattıktan sonra iyileşen bir insan, en şiddetli açlık ânında kendisine yine böyle zehirli bir bal takdim edilse, bundan nefret eder mi etmez mi? Şâyet nefret etmez ve yer dersen, müşâhede ve ilm-i zaruriyi inkâr etmiş olursun. Hattâ zehirli bal şöyle dursun, zehirsiz bal getirseler de, zehirliye benzediği için yine ondan nefret eder. Tevbe eden kimsenin, günâhının acılığını duyması da bunun gibidir. Çünkü o biliyor ki, günâhın zevki bal gibi, fakat te'siri zehir gibidir. İşte tevbenin doğruluğu ve sıhhati ancak bu inançla mümkündür. Bu inanç sâhibleri az olduğu için, kabûl olan tevbe ve tevbekârlar da azdır. Herkes Allah'dan yüz çevirmiş, ihânetle isyâna devâm ederler. İşte günahtan pişmân olmanın tamam olmasının şartı budur. Bunun, ölünceye kadar devâm etmesi lâzımdır ve yapıp yapmadığı her günahtan da aynı acıyı duymalıdır. Zehirli bal yiyen, baldan nefret ettiği gibi, soğuk suda dahi zehir olduğunu bilse ondan da nefret etmesi gerektiği gibi, yapmadığı günahtaki zararı düşünerek ondan da nefret etmelidir. Çünkü baldan nefreti, bal olduğu için değil, onda olan zehir için idi. Her maddede de durum aynıdır. Hırsızlık ve zinâdan tevbe edenin zararı, hırsızlık ve zinâdan değil, Allah'ın yasağına uymadığındandır. Bu hâl, bütün günahlarda aynıdır.

Tevbenin kendisinden meydâna geldiği kasd ve niyyete gelince; bu, noksânını telâfiyi irâde etmektir ki, bunun hâl yâni şimdiki ân ile ilgisi var. Bu ilgi, her türlü yasakları hemen terkedip emirleri yerine getirmektir. Geçmiş ile ilgisi vardır. O da bütün eksiklerini tamamlamak, kazâya bıraktıklarını edâ etmektir. Gelecekle de ilgisi var, o da ölünceye kadar isyânı terkedip ibâdete devâm etmektir. Geçmiş ile ilgili olan kısmının sahîh olmasının şartı, ilk erginlik çağına dönerek geçmiş yılları ay ve günleri ile hattâ nefes nefes göz önüne alarak yapmış olduğu günahları ve terkettiği farzları hesap etmeli. Terkettiği veya riyâ ile, yâhut her hangi bir şekilde kusurlu olarak kıldığı namazları ve yaptığı ibâdetleri yeniden yapmaktır. Sayısında şübhe ederse, bâliğ olduğu tarihten itibaren kesin olarak kıldıklarını bırakır da şübheli olanların hepsini kazâ eder. Bununla berâber zann-ı gaalibi ile de amel edebilir.

Oruca gelince; seferde yiyip sonra tutmadığı veya kasden yediği veyâhut niyyetsiz olarak tuttuğu oruçları hesaplayarak onları da yeniden tutmağa çalışır.

Zekâta gelince; burada yaş haddi bahis konusu değildir. Nisâba mâlik olduğu günden itibaren servetini ve ödemediği zekâtları hesap ederek zekâtını öder. Hattâ mezhebinin görüşüne uygun olarak vermediği zekâtları da verir. Meselâ, Şâfiî mezhebinde zekâtını her sınıfa bölecek ve ayn yâni madde olarak verecektir. Bir sınıfa vermiş veya nakid olarak ödemişse, bunları yeniden vermelidir. Zekâtın hesabını yapmak biraz zordur. Bunun için bir bilene baş vurur.

1- YETİŞMİŞ 2- MAL, SERVET

Hacc'a gelince: şâyet bir ara hac kendisine farz olmuş ve yapmamış, sonra da iflâs etmişse, bu hac zimmetinde borçtur, haccetmesi lâzımdır. Yapamıyorsa, yetecek kadar servet te'minine çalışmalıdır. Şâyet bu durumda da değilse, insanlardan haccına yetecek kadar zekât ve sadaka toplayıp farzını edâ etmelidir. Şâyet haccetmeden ölürse, âsî olarak ölmüş olur. Nitekim Resûl-i Ekrem :

مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ فَلْيَمُتْ إِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا وَإِنْ شَاءَ نَصْرَانِيًّا

«(Kendisine hac farz olduğu hâlde) **haccetmeden ölen kimse, ister Yahudi ve isterse Hıristiyan olarak ölsün»** (32) buyurmuştur. Hacca muktedir olduktan sonraki acziyet, hac borcunu düşürmez. İşte böylece ibâdetlerini kontrol ederek eksiklerini tamamlar.

Günahlarına gelince; bâliğ olduğu andan itibaren, gözü, kulağı, dili, midesi, eli, ayağı ve diğer âzalarına varıncaya kadar hepsi ile ömrü boyunca, küçük büyük yapmış olduğu bütün günahları göz önüne alır. Bu günahlar şâyet başkasını ilgilendirmeyip kendisi ile Rabbi arasındaki kusurlarsa, cünüp olarak mescidde oturmak, abdestsiz mushafı tutmak, bid'at şeylere inanmak, içki içmek ve çalgı dinlemek gibi, kul hakkı ile ilgili olmayan günahların hepsinden hasret ve nedâmetle tevbe eder. Bunların, küçük büyük hesabını yapar ve karşılıklarında birer iyilik yapmağa çalışır. Böylece Resûl-i Ekrem'in :

اتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا

«Nerede ve ne hâlde olursan ol, Allah'dan kork ve kötülüğün akabinde bir iyilik yap ki onu yok etsin» (33) buyurduğuna ve belki Allahu Teâlâ'nın : إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ **«Şübhesiz iyilikler, kötülükleri yokeder»** (11 - Hûd: 141) emrine uymuş olursun. Meselâ, dinlediğin çalgı yerine Kur'an dinler ve zikir meclisine devam edersin. Cünüp olarak mescidde bulunduğunun yerine itikâfa girersin. Abdestsiz olarak mushafı tuttuğunun yerine, mushafa saygı gösterir, onu öper ve çokça okursun. İçtiğin içki karşılığında, su dağıtmakla mukabelede bulunursun. Zira hastalık, zıddı ile tedâvi edilir. İsyân sebebiyle kalbi kaplayan her zulmet, ancak onun zıddı olan nûr ile temizlenir. Bunun için her kötülük kendi cinsinden ve zıddı olan bir iyilikle mahvedilmelidir. Meselâ,

---

(32) Hac bahsinde geçmiştir.

(33) Tirmizi, Ebû Zer'den rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

beyazlık, ne sıcaklık, ne de soğukluk ile yokedilir. Aklığı yokeden, karalıktır. Böyle tedricî ve her çeşit ibâdetle günahları yok etmeğe çalışmak, bir çeşit ibâdete devamla onları mahvetmeğe uğraşmaktan daha kuvvetli ve daha doğrudur. İşte kendisi ile Allah arasında olan günahlarını afvettirmek için tâkip edeceği yol budur. Bir şey'in, zıddiyle yok olmasına delil; dünya sevgisi bütün hatâların başıdır. Dünyaya uymanın kalbdeki te'siri, dünyalık ile sevinmek ve ona meyletmektir. Dünyalıktan gelen her sıkıntı müslümânın kalbini dünyâdan soğutur ve dünyâya nefret ettirir. İşte o sevginin zıddı olan bu nefret, sevgiden doğan günâha keffâret olur. Nitekim Resûl-i Ekrem:

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لَا يُكَفِّرُهَا إِلَّا الْهُمُومُ (إِلَّا الْهَمُّ) بِطَلَبِ الْمَعِيشَةِ

«Günahlardan öyleleri var ki, onları ancak geçim hususunda çekilen sıkıntılar yok eder» (34) buyurmuştur.

Hz. Âişe'nin rivâyetinde şöyle buyurulmuştur: **«Kulun günâhı çoğalıp da onu yok edecek ameli bulunmazsa, Allahu Teâlâ ona sıkıntılar verir ve günahlarına keffâret olur»** (35). Denildi ki; kalbe girdiği hâlde insânın bilmediği sıkıntı, yaptığı günâhın ve çekeceği azâbın sıkıntısıdır.

Şâyet, insânın sıkıntısı ekseriyetle malı, evlâdı ve mevkii için olur. Aslında bunlar hatâdır, nasıl olur da günâha keffâret olur? dersen,

Bilmiş ol ki; bunları sevmek hatâ, bunlardan mahrum kalmak ise günâha keffârettir. Onlardan faydalansa, hatâsı tamamlanırdı. Rivâyet edildiğine göre Y û s u f aleyhisselâm zindanda iken, C e b r â i l aleyhisselâm kendisini ziyârete gitti. Y û s u f aleyhisselâm, C e b r â i l aleyhisselâm'a.

— Babam ne hâldedir? diye sordu. C e b r â i l aleyhisselâm:

— Yüz çocuk kaybeden annenin acısı gibi acı çekmektedir, dedi. Y û s u f aleyhisselâm:

— O hâlde mükâfâtı nedir? diye sordu. C e b r â i l aleyhisselâm:

— Yüz şehid sevâbı almıştır, diye cevab verdi. Demek ki keder ve üzüntü, Allah'a karşı yapılan günahları yok eder.

İşte bu anlattıklarımız, kendisiyle Allah'ı arasında olan kusur ve isyanlarındadır.

Kul haklarına gelince; burada hem Allah hakkı, hem de kul hakkı vardır. Çünkü Allahu Teâlâ, zulümden men'etmiştir. Kul hakkı ile karışık olan Allah hakkı, yukarda anlattığımız gibi, hasret, nedâmet ve kötülüklerden ayrılarak onların zıddı olan iyilikleri yapmaktadır. Meselâ, kötülüklere karşı iyilik, gasba karşı helâl servetinden tasadduk, gıybet ve aleyhdeki dedi-kodulara karşı medh u senâda bulunmak ve bildiği iyiliklerini söylemek, adam öldürmek karşısında köle âzâd etmek gibi iyiliklerde bulunmaktır. Bütün bunları yapmakla yalnız Allah'a karşı vazifesini yapmış ve

(34) Taberânî, Ebû Nuaym ve diğerleri Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.
(35) Nikâh bahsinde geçmiştir.

1- PİŞMANLIK 2- HARCAMA (ALLAH YOLUNDA)

fakat kul hakları ise yerinde durmaktadır. Bu hakları iâde etmedikçe kurtulamaz. Kul hakları, can, mal, nâmus ve izzet-i nefisle ilgilidir. Can ile ilgili olanlar, adam öldürmektir. Şâyet hatâ yolu ile adam öldürmüş ise, hemen vereseye diyetini ödemektir. Kasden öldürmüş ise, kısas için vereseye teslim olmaktır. Verese dilerse afveder, dilerse kısas eder. Borçtan ancak bu sâyede kurtulur. Bu cinâyeti gizlemesi câiz değildir. Çünkü bu, zinâ, hırsızlık, yol kesmek, içki içmek ve benzeri haddi gerektiren günahlar gibi değildir. Bu gibi günahlardan tevbe etmekte kendisini teşhir etmesi gerekli değildir. Bu gibi kusurlarını gizlemeli ve kendi kendine riyâzet ve mücâhedeye girişmelidir. Buna rağmen durumu hâkime aksettirip kendisine had icrâ ettirirse de afvedilir. Nitekim Mâiz b. Mâlik Resûl-i Ekrem'e gelerek: «Ben zinâ ettim; cezâmı verin» dedi. Resûl-i Ekrem bunu duymamazlıktan geldi. Maiz üç gün sıra ile aynı şekilde Resûl-i Ekrem'e müracaat etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in emriyle recmedildi. Bâzı kimseler; «Maiz günahları ile beraber gitti», diğer bâzıları da «O, tevbe etti» dediler ve nihayet durumu Resûl-i Ekrem'e arzettiklerinde Resûl-i Ekrem: لَقَدْ تَابَ تَوْبَةً لَوْ قُسِّمَتْ بَيْنَ أُمَّةٍ لَوَسِعَتْهُمْ

«O öyle ciddî bir tevbe etti ki, o tevbe bütün ümmetine taksim olunaydı hepsine yeterdi» (36) buyurdu. Gamide adında bir kadın da Resûl-i Ekrem'e gelerek: «Ben zinâ ettim, cezamı verin ve **beni temizleyin»** dedi. Resûl-i Ekrem kadını dinlemedi. Ertesi gün kadın yine gelerek müracaatta bulundu ve: «Beni de Maiz gibi def'alarca dinlemeyi mi istiyorsun? Ben zinâ ettim ve hâmileyim» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

أَمَّا الْآنَ فَاذْهَبِي حَتَّى تَضَعِي **«Şimdi çocuğu doğuruncaya kadar git»** buyurdu. Kadın çocuğu doğurduğu vakit bir beze sarılı olarak getirdi ve: «İşte çocuk, doğurdum» deyince, Resûl-i Ekrem:

اذْهَبِي فَأَرْضِعِيهِ حَتَّى تَفْطِمِيهِ **«Şimdi git, onu memeden kesinceye kadar emzir ve bekle»** buyurdu. Kadın çocuğu memeden kestiği vakitte, elinde bir parça ekmek olduğu hâlde, çocuğu Resûl-i Ekrem'e getirdi ve: «İşte çocuğu memeden kestim. Baksana ekmek de yiyor» dedi. Resûl-i Ekrem çocuğu bir adama teslim ederek kadını recmettirdi. Bu sırada Hâlid b. Velid büyük bir taş alarak kadının kafasına indirdi. Kadının yüzü gözü kanlar içinde kaldı. Aynı zamanda da kadına fena sözler söyledi. Resûl-i Ekrem bunu duyunca:

---

(36) Müslim, Büreyde b. Hâsıb'den rivâyet etmiştir.

1-GÖSTERME
2-TAŞLAMA
3-BÖLME

مَهْلاً يَا خَالِدُ لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ تَابَهَا صَاحِبُ مَكْسٍ لَغُفِرَ لَهُ •

«Ey H â l i d ! sus, nefsim kabza-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, bu kadın öyle bir tevbe etti ki, eğer haraç ve a'şar toplamak sûretiyle halkın malını yiyenler böyle tevbe etseler, onlar da mağfiret olurdu» (37) buyurdu ve sonra da namazını kıldırtarak cenazesini defnettirdi.

Adam öldürmekteki kısasda ve iftiradaki cezada ise sorumlu şahıs bulmak lâzımdır. Bunun için işlediği sucu açıklayabilir. Şâyet kul hakkı, alış-verişdeki çeşitli hileler, aldatmak, kusuru gizlemek, işçinin ücretini vermemek, hırsızlık ve gasb yolu ile başkasının malını zimmetine geçirmek gibi şeylerde ise, bunu da doğduğu günden itibaren hesaplamalıdır. Çünkü sabînin malında vâcib olanı, bâliğ olduktan sonra servetinden ayırması kendisine vâcibdir. Eğer bu hakkı ödemekte eksiklik varsa, çocuk bâliğ olduktan sonra bunları ödemelidir. Şâyet aldırış etmezse hakka tecavüz etmiş zâlimlerden olur. Çünkü malî haklarda çocuk ile büyük beraberdir. H a b b e ve z e r r e y e kadar kendisini hesaba çekmeli ve bunu, hesaba çekileceği Kıyâmet gününden evvel yapmalıdır. Dünyada kendisini hesâba çekmeyenin Âhirette muhasebesi zor ve uzun olur. Zann-ı gaalib ve içtihâd ile ömrü boyunca zimmetine geçidiklerini ve teker teker hak sâhiblerini tesbit ettikten sonra diyar diyar dolaşarak bunları bulur, haklarını öder veya kendileri ile helâlleşir. Ancak bu kabil tevbe, tüccar ve zâlimler için zordur. Çünkü bunların muamele gördükleri adamlar çok ve dağınık oldukları için bunların her birini ve vereselerini bulamazlar. Fakat mümkün olan her çareye baş vururlar. Şâyet âciz kalırlarsa zulümleri ve zimmetlerine geçirdikleri haklar nisbetinde iyilik yapmağa çalışırlar. Çünkü Kıyâmette kendi sevabları yetişmezse, hak sâhiblerinin günahları sırtlarına yüklenir ve böylece başkalarının günahları ile kendileri helâk olurlar.

İşte zimmete geçirdiği hakları ödemekteki tevbe şekli budur. Ömrü müsait olduğu takdirde kötülük ettiği müddet kadar iyilik etmelidir. Bu, hesap edebildiklerindedir, ya bilemedikleri? Ve ömrünün vefa edip etmiyeceği, bunların hiç biri belli değildir. Bunun için bir an önce faaliyete geçmelidir. Bu anlattıklarımız, önceden zimmetine geçirdiği ve harcadığı hakları ile ilgilidir. Şâyet zimmetine geçirdiği mallar bu anda elinde mevcut olup sâhibini biliyorsa, malı aynen sâhibine iâde eder. Sâhibini bilmiyorsa, onu tasadduk eder ve zimmetinden çıkarır. Şâyet helâl ile haram birbirine karışmış ise, helâl ve haram kitâbında anlattığımız gibi, mümkün olduğu kadar harâmını ayırd eder ve dağıtır.

Gönül yıkma cinâyetine gelince; gerek yüzünde, gerek gıyâbında ağır sözler söylemek ve kalbini kırıcı davranışlarda bulunmak gibi hususlarda da hak sâhiblerini bulup onlardan helâllik alır. Şâyet ölmüş olanları varsa,

---

(37) Müslim, Büreyde'den rivâyet etmiştir.

1-EL 2-VERGİ 3-ZEKAT 4-AFV 5-YETİŞMİŞ, OLGUN 6-HESAPLAMA
7-HARCAMA (ALLAH YOLUNDA)

Kıyâmette onlara verilmek üzere hayır ve hasenât yapar. Kendilerini bulup da gönül hoşluğu ile helâllaştığı kimselerin kendisinde bir hakkı kalmaz. Fakat onun hakkındaki bütün kusurlarını kendisine açıklaması lâzımdır. Yoksa mübhem bir helâllaşma kâfi değildir. Şâyet adama itiraf edemiyeceği ve itiraf hâlinde tehlike ile karşılaşacağı bir durum varsa, o zaman diğer hususları açıklar ve bundan kapalı olarak helâllık alır ve bu borç, daha önce olanlarda olduğu gibi, zimmetinde kalır. Buna karşı çok iyilik yapar. Yapmış olduğu kötülükleri yeniden döküp sayması ve anlatması ayrı bir günah olduğu için bundan da helâllık alması lâzımdır. Adama kusurlarını anlattığı vakit, adam hakkını helâl etmeyebilir. Bu, onun hakkıdır. O zaman adamın gönlünü almak için gerekli çarelere baş vurur. Bu sayede adamın gönlü de yumuşamış olabilir. Şâyet hasmı, hâlâ helâl etmemekte diretiyorsa, bu uğurda sarfettiği gayretler, onun için birer hasene olur. Bunun için adama eziyet ettiği nisbette ona yalvarmalı ve buna sevinmelidir. Hattâ adamın helâllık alma hususunda sarfettiği gayretler, yârın kıyâmet günü, ona yapmış olduğu kötülüklerle karşılaştırılacaktır. Meselâ, dünyada bir adam, bir başkasının malını telef etti. Sonra adama, bu malın benzerini götürdü, adam bunu kabûl etmedi. İş mahkemeye intikal edince, hâkimin vereceği hüküm aynıdır, yâni kaybolan malın bedelini ona hükmetmektir. O, ister kabûl etsin, ister etmesin. Kıyâmette de hâkimlerin hâkimi olan Allahu Teâlâ'nın hükmü böyledir. Nitekim Ebû Said el-Hudrî'den gelen müttefek bir rivâyette, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

1- İYİLİKLER
2- İYİCE BELLİ OLMAYAN
3- YETERLİ
4- MUHALİF
5- İYİLİK
6- SEÇME
7- BİRLEŞMİŞ

كان فيمن كان قبلكم رجل قتل تسعة وتسعين نفسا فسأل
عن أعلم أهل الأرض فدل على راهب فأتاه فقال إنه قتل تسعة وتسعين
نفسا فهل له من توبة قال لا فقتله فكمل به مائة ثم سأل عن أعلم أهل
الأرض فدل على رجل عالم فقال له إنه قتل مائة نفس فهل له من توبة؟
قال نعم، ومن يحول بينه وبين التوبة انطلق إلى أرض كذا وكذا،
فإن بها أناسا يعبدون الله عز وجل فاعبد الله معهم ولا ترجع
إلى أرضك فإنها أرض سوء فانطلق حتى إذا نصف الطريق أتاه الموت
فاختصمت فيه ملائكة الرحمة وملائكة العذاب فقالت ملائكة
الرحمة جاء تائبا مقبلا بقلبه إلى الله وقالت ملائكة العذاب إنه
لم يعمل خيرا قط، فأتاهم ملك في صورة آدمي فجعلوه حكما
بينهم فقال قيسوا ما بين الأرضين فإلى أيتهما كان أدنى فهو له
فقاسوا فوجدوه أدنى إلى الأرض التي أراد فقبضته ملائكة الرحمة

(وفي رواية) فكان إلى القرية الصالحة أقرب منها بشبر فجعل
من أهلها (وفي رواية) فأوحى الله تعالى إلى هذه أن تباعدي وإلى
هذه أن تقربي وقال قيسوا ما بينهما فوجدوه إلى هذه أقرب
بشبر فغفر له »

«Sizden evvelkiler arasında bir adam doksan dokuz kişiyi öldürmüş (sonra pişman olmuş). Yeryüzünün en büyük âlimi kimdir? diye sormuş, kendisine bir Râhibi tarif etmişler. Adam Râhibe gitmiş ve: «Doksan dokuz kişiyi öldürdüğünü, bunun tevbesi olup olmadığını sormuş. Râhib :

«Hayır, tevbesi yoktur» deyince, Râhibi de öldürmüş ve tam yüz kişinin kanına girmişti. Yine yeryüzünün en âlimini aramış ve kendisine bir hocayı salık vermişler. Hocaya: «Tam yüz kişi öldürdüm. Bunun tevbesi var mı? diye sormuş. Hoca: «Var, tevbe ile kul arasına kim girebilir? Ancak sen falan memlekete git, orada âbid insanlar var, onlarla beraber Allah'a ibâdet eyle, sakın memleketine dönme. Zira senin memleketin kötü bir yerdir» demiş. Adam bu memlekete gitmek üzere yola çıkmış, yolun yarısına gelince ölmüş. Rahmet melekleri ile azab melekleri çatışmışlar. Rahmet melekleri: «Bu adam kalbinden tevbe ederek Allah'a yönelmiş» dediler. Azab melekleri ise: «Bu adam hiç bir iyilik yapmadı» dediler. (Her iki taraf da «Bizimdir» iddiasında bulundular). İnsan sûretinde bir melek geldi ve bunu hakem tâyin ettiler. Bu da çıkış yeri ile gideceği yer arasındaki mesafeyi ölçün, hangi tarafa yakın ise o tarafın melekleri onu alsın, dedi. Mesafeyi ölçtüler, gitmek istediği yere daha yakın olduğunu buldular ve rahmet melekleri adamın ruhunu teslim aldılar.» Başka bir rivâyette de: «Gitmekte olduğu iyi köye ancak bir karış daha yakın olduğu hâlde rahmet melekleri onu aldılar.» Başka bir rivâyette de: «Allahu Teâlâ bir tarafa, siz uzaklaşın, diğer tarafa da, siz yaklaşın ve her iki yer arasındaki mesafeyi ölçün buyurdu. Gideceği yere bir karış yaklaştığını buldular ve mağfiret edildi» (38). Bununla beraber, kurtuluşun, sevab tarafının bir zerre de olsa ağır gelmesiyle mümkün olacağı anlaşılmış oldu. Bunun için tevbe eden kimseye sevabları çoğaltmak lâzımdır. Geçmiş ile ilgili olan kasd ve niyyetin hükmü budur.

Gelecek ile ilgili olan azmine gelince; o da bir daha bu veya benzeri her hangi bir günâha dönmeyeceğine dâir Allah'a kesin söz vermesidir. Bu muâhede, hasta bir insânın kendisine zarar verdiğini bildiği bâzı meyveleri, iyileşinceye kadar yememeğe azmedip söz vermesi gibidir. Bu azim, o an için kuvvetlidir. Belki ileride hevesienerek azmini bozabilir. Ancak bu anda onlardan uzaklaşıp ve yapmamağa azmetmedikçe tevbe etmiş sayılmaz. Evvel emirde bu adamın tevbe etmiş sayılması, o işlerden uzaklaşması, susması, az yiyip az uyuması ve helâl nafaka te'mîn etmesi ile mümkündür. Şâyet kendisine mirasdan intikal etmiş helâl malı var veya yetecek kadarı te'min edecek bir san'atı varsa, onunla yetinmelidir. Zira isyânın başı haram lokmadır. Haramda israr eden nasıl tevbekâr olur? Yemek ve giymakte şehvetleri terke muktedir olmayan kimse, şübheli şeyleri terkedip helâl ile yetinemez. Zâtın biri şöyle diyor: «Şehvetlerini terk etmekte sadâkat gösterip yedi def'a mücâhede ile gayret göstererek şehvetinin peşinden gitmezse, artık ondan kurtulmuş olur.» Diğer birisi de: «Bir kimse alışkın olduğu bir günahtan tevbe edip yedi sene o günâhı işlemezse, bir daha o günâha dönmez» demiştir.

Tevbe eden kimse âlim değilse, onun önemli işlerinden birisi de ileride yapacağını öğrenmesi ve müstakîm oluncaya kadar kendisine harâm olan şeyleri bilmesidir. Şâyet uzleti tercih etmezse, mutlak istikaamete

(38) Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.

ulaşamaz. Ancak içki, zinâ ve benzeri bâzı günahlardan tevbe etmiş olur ki bu, mutlak tevbe değildir. Hattâ bâzıları bu tevbenin sahîh olmadığını bile söylemişlerdir. Diğer bâzıları sahîh olduğunu söylemişlerse de, yine bu söz mücmeldir. Biz deriz ki; bu tevbe sahîh değildir, diyenler, şâyet günahların bir kısmını terketmek bir mâna ifâde etmez, bunun varlığı ile yokluğu bir gibidir, demek istiyorlarsa, bu, büyük bir hatâdır. Çünkü günâhın çoğu azâbın çokluğunu, azı ise azâbın azlığını gerektirir. Tevbe sahîhtir, diyenler de, bâzı günahlardan tevbe, insânı kurtuluşa ulaştırır, mânasını kasdetmişlerse, bu da hatâdır. Zâhir hâle göre kurtuluş günahlardan tevbe etmekle mümkündür. Ama Allahu Teâlâ'nın afvının inceliklerine karışmayız.

Şâyet, bu tevbe sahîh değildir, diyen kimse, benim bundan maksadım, tevbe nedâmetten ibârettir. Meselâ, hem hırsız, hem de zânî olan bir insânın, hırsızlıktan, hırsızlık olduğu için değil, günâh olduğu için tevbe ettiğine göre, yine günâh olan zinâdan da tevbe etmesi lâzımdır. Çünkü ikisinin de acısı aynıdır, hastalık ikisine de şâmildir. İkisi de insânı helâke sürükler. Birinden tevbe edip diğerini irtikâb etmesi muhâldir. Meselâ, çocuğunun kılıcı ile öldürülmesine üzülen kimse, bıçak veya başka bir âletle öldürülmesine de aynı şekilde üzülmesi gerekir. Çünkü onun acısı, sevgilisini kaybetmesindedir. Vasıtanın önemi yoktur. Bunun gibi, isyan da sevgilisini kaybettirir. Bunun hırsızlık veya zinâ olması arasında bir fark yoktur. Nasıl olur da bâzısından acı duyar da bâzısından acı duymaz? Nedâmet, isyânın isyân olması hasebiyle sevgilisini kaybettirdiğini bilmesini gerektirir. Bunu top yekûn bütün günahlarda düşünmesi lâzımdır. Bâzılarında düşünüp bâzılarında düşünmemesi doğru olmaz. Eğer böyle tevbe câiz olaydı, iki şarap küpünün yalnız birinden içmemeğe yaptığı tevbenin de sahîh olması lâzım gelirdi. Küpler yalnız birer zarf olup, her iki küpteki şarap da günâhın aynı olması hasebiyle bu tevbe muhâl olduğuna göre, kendileriyle isyân edilen maddeler de aynı küpler gibi mâsiyet âletleridir. Emre muhâlefet bakımından isyan da, her ne çeşit olursa olsun aynıdır, birinden tevbe edip diğerinden tevbe etmemek sahîh değildir. Yâni sahîh değildir demek, Allahu Teâlâ tevbe edenlere rütbeler va'd etmiştir. Bu mevkie ancak nedâmetle ulaşılabilir. Nedâmet ise birbirine benzeyenlerin bâzısında düşünülemez, hepsinde olması lâzımdır. Bu, icab ve kabûle dayanan bir milkiyet gibidir. İcab ve kabûl tamam olmayınca, bağlantı sahîh olmaz ve milkiyet de kalmaz. Bunun esâsı şöyledir: Bir günâhı yalnız terketmenin faydası, terkettiğinin cezâsından kurtarmaktır. Pişmanlığın faydası, geçmiş günahları bağışlatmaktır. Yalnız hırsızlığı terk etmek, geçmiş günahları bağışlatmaz. Geçmişi ancak nedâmet afvettirir. Nedâmet ve pişmanlık da günâh olduğu için yapılır. Günâh ise bütün yasaklara şâmildir. Bunun için yalnız birinden değil, hepsinden tevbe etmekle sahîh olur, dersen,

Bu iddia oldukça mâkul, üzerinde durulup yüzünden perdenin kaldırılması gereken bir konudur. Buna göre deriz ki; günahların bâzısından tevbe etmek; ya küçük günahları irtikâb ettiği hâlde büyük günahlardan

1- MUHTASAR 2- PİŞMANLIK 3- ZİNA EDEN 4- İŞLEME 5- İMKANSIZ 6- KAB 7- GÜNAH 8- AKLA YAKIN

tevbe etmekledir, yâhut büyük günahları bırakır da küçük günahlardan tevbe etmekle veyâ büyük günahların birinden tevbe edip diğerlerini irtikâp etmekle olur. Küçük günahları bırakıp da büyük günahlardan tevbe etmesi mümkündür. Çünkü büyük günahların Allah katında cezâsının daha ağır olduğunu ve küçük günahların daha kolay afvedileceğini bilir. Bu bakımdan küçük günahları bırakıp büyük günahlardan tevbe etmesi muhâl değildir. Meselâ, hükümdârın aile efrâdı ile hayvanlarına karşı sû'-i istimâlde bulunan kimse, aile efradına olan sû'-i istimâli yanında, hayvanlarına karşı işlediği kusurlar solda sıfır kalacağından, o aile efradına karşı işlediği kusurdan korkar ve diğerini hiçe sayar. Nedâmet, günâhı büyümsemek ve Allah'tan kendisini uzaklaştıracağını düşünmek nisbetindedir. Bu ise şeriatte vücûdu mümkündür. Geçmişde nice tevbekârlar var ki, bunların hiç biri bütün günahlardan mâsum değillerdi. Tevbe, tamamen mâsumiyeti gerektirmez. Bâzan doktor bal yemekten şiddetle men'ettiği hâlde, şekeri o kadar önemli tutmayabilir. Çünkü onun zararını daha az görmüş olur. Buna göre hasta, bal yemeğe tevbe eder ve şeker yemeğe tevbe etmez, yâni küçük günahlar dururken büyük günahlardan tevbe etmek mümkündür.

Büyük günahlardan bâzısının irtikâbına devâm ederken, diğer bâzılarından tevbe etmesi de mümkündür. Çünkü büyük günahlardan bâzılarının diğerlerinden daha ağır cezâyı gerektirdiğine inanmıştır. Meselâ, adam öldürmek, gasb ve benzeri kul haklarına tevbe edip de Allah haklarında ihmalkâr davranması gibi. Çünkü kul haklarının terkedilmeyeceğine, Allahu Teâlâ'nın kendi haklarında daha müsamahakâr davranacağına inanmıştır. Bu da büyük günahlarla küçük günahlar gibidir. Zîra büyük günahlar da kendi aralarında farklıdır. Bunun için, hattâ kul hakları ile ilgili olmayan günahlar arasında da ayırım yaparak bâzılarını irtikâb ederken diğerinden tevbe edebilir. Meselâ, içki gibi. İçki, bütün kötülüklerin anası olduğu ve sarhoşluk hâlinde her kötülüğü yapabileceğini bildiği için, yalnız içkiye tevbe eder ki, bu da mümkündür.

Üçüncü şekli de, büyük günah olduğunu bile bile ona devâm edip, küçük günahtan tevbe etmektir. Meselâ, içkiye devâm ettiği hâlde gıybet veya nâmahreme bakmak gibi günahlardan tevbe etmek gibi. Bu da mümkündür. Çünkü her müslüman günahtan korkar. İşlediği günâha ya zayıf veyâ kuvvetli pişmanlık duyar. Fakat şehevî zevki, kalbinin korkusuna galebe çalar. Bu da cehâlet ve gaflet sebebiyle olur. Nedâmet mevcud, lâkin gaalib gelemiyor. Nedâmet tarafı gaalib geldiği günâhı terkeder, fakat içkiye düşkünlüğü kuvvetli olur da onu terkedemez. Gıybet etmeye ve nâmahreme bakmaya bir nevi düşkünlüğü olmakla beraber, Allah korkusu, bu zayıf temâyülüne engel olur da, o kuvvetli temâyülüne engel olamaz. Bu bakımdan içkiye devâm ederken, gıybet ve yabancıya bakmaktan tevbe eder ve bu adam der ki; o yönden şeytan bana galebe çalmışsa, yelkenleri suya indirip tamâmen şeytâna teslim olmak doğru olmaz. Hiç olmazsa gücüm yettiği hususlarda şeytân ile mücâdele edeyim. Umu-

lur ki Allahu Teâlâ bu sayede beni afveder. Eğer bu düşünülmese, fâsıkın namaz kılıp oruç tutmasının da düşünülmesi gerekirdi ve ona, kıldığın namaz, Allah için değilse, namazın sahih değil, Allah için ise diğer kötülükleri de Allah için terketmelisin. Çünkü Allahu Teâlâ'nın emirleri birdir. Kötülükleri terketmek sûretiyle Allah'a yaklaşmadıkça, namaz ile Allah'a yaklaşmak düşünülemez, demek lâzım gelirdi ki bu muhâldir. Çünkü adam, bana Allahu Teâlâ'nın iki emri var. Her ikisine muhâlefet edersem, iki cezam olur. Birinde şeytâna galebe çaldım, onu yerine getiriyorum, diğerinde ise şeytanlar beni yeniyor. Ben gücüm yettiğinde şeytânı kahredevâm eder ve bu sâyede ifrat derecedeki şehvetim dolayısıyle şeytâna mağlûp düştüğüm hususlarda Allah'tan afvımı dilerim, der. Bu ise her müslümânın hâlidir. Çünkü her müslümânın itâati olduğu gibi, kusuru da vardır. Bu dediklerimiz anlaşıldığı takdirde bâzı günahlarda şehvet için korkunun gaalib olması da anlaşılmış olur. Korku geçmişe olursa bundan nedâmet doğar, nedâmet de azmi gerektirir. Nitekim Resûl-i Ekrem: «Nedâmet tevbedir» buyurdu ve tevbe olması için, bütün günahlardan nedâmeti şart koşmadı. Diğer hadîsde: «Günahtan tevbe eden, günah işlememiş gibidir» buyurdu da «günahlardan» buyurmadı.

Bu itibarla şehvet ve Allah'ın gadabına uğramak bakımından birbirine benzeyen günahların bâzısından tevbe edip bâzılarından tevbe etmemenin mümkün olamıyacağı, ancak birbirinin benzeri olmayan günahların bâzılarından tevbenin mümkün olabileceği ve meselâ, hurma suyunu içerken içkiden tevbe etmesinin mümkün olabileceği; çünkü Allah'ın gadabına uğramakta ikisinin bir olmadığı, bunun gibi günahların azını irtikâb edip çoklarından tevbenin de mümkün olabileceği; zira bu meyve yemekten doktorun men'ettiği hastanın, meyvenin çoğunu yemekten kaçınıp azını yediğine benzediğini, bunların dışında birbirinin misli olan günahların bir kısmını irtikâb ederken bir kısmından tevbenin mümkün olmadığını, mutlak sûrette tevbe ettiği günâhın irtikâb etmekte olduğu günahtan, yâ şehvet veyâ şiddetli mâsiyet bakımından ayrılması gerektiğini, tevbe edenin itikadında bu fark hâsıl olduğu vakit, günâhı terkettiği vakitki durumunun değişmesi düşünülür. Bu günâha nedâmeti ve terk üzerine azmindeki vefası ,onu hiç günah yapmamışa çevirir, sözünün sükuta uğradığı görülür. Zira her ne sûretle olursa olsun ve hangi cins günahtan bulunursa bulunsun, ondan usûlüne uygun olarak tevbe eden, o günâhı işlememiş gibidir.

Şâyet, önceleri zinâ ederken, cinsî münâsebetten kaldıktan sonra, eskiden yapmış olduğu zinâya tevbe edenin tevbesi kabûl olur mu? dersen, kabûl olmaz derim. Zira tevbe, yapabildiği şeyleri terke azmetmekten doğan bir nedâmettir. Yapamadığı veya yapmasından kaldığı işler ise, bunları kendisi terketmiş değil, onlar kendisini terketmiştir. Fakat ilâve olarak şunu da demek isterim ki, önceki zinâ işinin kötü olduğunu, münâsebetten kaldıktan sonra öğrenebilmiş ve buna üzülerek hasret ve nedâmet içinde kalmış ve şâyet imkânı olsa da artık bu işi irtikâb etmeyecek du-

1-GÜNAHKAR 2-İMKANSIZ 3-PİŞMANLIK 4-GAZAB 5-İŞLENE 6-GÜNAH 7-İNANÇ

rumda ise, bunun tevbesinin kabûl edileceği umulur. Zîra zinâya muktedir iken ondan tevbe ettikten sonra, yeniden zinâ yapmak imkânları hâsıl olmadan ölen kimsenin tevbesinin makbûl olduğunda şübhe yoktur. Onun için münâsebetten âczi olanın acziyyetinden sonra zinânın kötülüğünü öğrenmesiyle tevbesinin kabûl olması umulur, dedik. Çünkü bu münâsebetten âciz olan, tam öbür adamın durumunda değildir. Zîra her hangi bir şey'e hevesi olmayan kimsenin kolaylıkla ondan kendini çekmesi mümkündür. Allahu Teâlâ onun kalbini ve pişmanlık derecesini bilir. Onun tevbesini kabûl etmesi umulur. Bütün bunlarda hakikat, şuna yöneliyor: İsyan bulutu, kalbden iki şey ile silinir. Bunlardan biri nedâmet hasreti, diğeri de istikbalde o günâhı terk için şiddetli mücâhededir. Hâlbuki erkeklikten düşen adam için bu hususta mücâhede diye bir şey düşünülemez. Fakat, mücâhedesiz pişmanlık, kuvvetli olabilir. Eğer böyle olmasa, tevbesi akabinde, yeniden zinâ imkânları bulmadan ve bu hususta bir denemeden geçmeden ölen adamın tevbesinin makbûl olmamasıyle hükmetmemiz icâb ederdi ki, böyle bir şarta, zâhir şeriatın hiç bir delâleti yoktur.

Şâyet, tevbe eden iki kişiden biri hiç mücâhedesiz günahtan vaz geçmiş, diğeri ise mücâhede hâlindedir. Bunların hangisi daha makbûldür? dersen,

Bilmiş ol ki: bu mevzu', ulemânın ihtilâf ettiği bir mevzu'dur. A h m e d b. E b û ' l - H a v â r î ile S ü l e y m a n D â r â n î 'nin adamları mücâhede hâlinde olan, daha makbûldür, derler. Zîra tevbe ile beraber mücâhede faziletini hâizdir. Basra ulemâsı ise, ötekini daha makbûl tutarlar. Çünkü o, tevbesinde biraz kusurlu olsa da, mücâhede hâlinde olandan selâmete daha yakındır, derler. Her iki tarafın ifadelerinde gerçek payı bulunduğu gibi, tam mânasıyle gerçeği ortaya koymaktan kusurludurlar. Bu hususta hak ve gercek olan şöyledir: Erkeklikten kalan adamın iki hâli vardır.

1. **Birincisi,** şehvetteki ârızadan dolayı münâsebetten acziyetidir. Şehvet sâhibi olup da mücâhede eden tevbekâr bundan daha makbûldür. Zîra bu adamın mücâhedeyi terketmesi, nefsinin kuvvetine ve dîninin, şehvetlerini istilâ edip emri altına almasına delâlet eder. Bu da hem yakîninin ve hem de dînindeki kuvvetinin delîlidir. Dînin kuvvetinden maksadımız, yakînin işâretiyle meydâna gelen irâde kuvvetidir. Aynı zamanda bu kuvvet, şeytânın işâretiyle meydâna gelen şehveti de kırar. Mücâhede, bu iki kuvvete delâlet eder. Zâten istenen de mükellefin, mücâhede ile selâmete ulaşmasıdır. Kuvvet ve garizelerinin kaybolmasıyle selâmete ermesi değildir. Nefsinde kötülük kuvveti kalmayan daha makbûldür. Zîra bu adam mücâhedede tenbellik gösterse de günâha dönmez diyene gelince; günâha dönmez sözü, doğru, fakat daha makbûldür sözü, hatâlıdır. Bu tıpkı, erkeklikten kalmış olan, erkek olandan daha makbûldür, zira o şehvet tehlikesinden sâlimdir. Sabî, ergenliğe erenden daha makbûldür, zîra o daha selâmettedir. Müflis, düşmanlarını kahreden hükümdardan daha makbûldür, zira onun düşmânı yoktur. Hükümdar bir kaç def'a gaalib

gelse de bir def'a mağlûb olabilir, müflisde bu korku yoktur, sözüne benzer ki, bunların hiç biri doğru değildir. Bu görüş, kalbi temiz ve fakat zevâhirden haberi olmayan, izzetin tehlikelerde ve ululuğun korkunç şeylere katlanmakla olduğunu bilmeyen adamın söz ve görüşüdür. Bu, daha çok, köpeği ve binîti olmayan avcının, köpeği ve biniti olan avcıdan daha üstündür. Zîra o, attan düşüp bir yerinin kırılmasından ve köpek tarafından ısırılma tehlikesinden emindir, sözüne benzer ki; açık bir hatâdır. Çünkü at ve köpeğini terbiye etmesini bilen ve onları emri altına alan avcı, dâima bunlara sâhib olmayandan daha üstündür.

2. **İkinci hâli,** münâsebetten âciz olması, her hangi bir ârızadan dolayı olmayıp, geçmiş mücâhedesi ve îmânındaki yakînî sayesinde olmasıdır. Zîra bu sayede öyle bir mevkie yükselmiştir ki, şehvetinin heyecânını kırmış, nefsine hâkim olmuş ve şeriatın edebiyle edeblenmiştir. Dîninin kendisini istilâ etmesi sebebiyle şehvet susar ve ancak dînin işâretiyle heyecâna gelir. Bu mertebeye yükselen insan, bu mertebeye ulaşmak için mücâhede ile meşgul olan insandan daha üstündür. Bunda cihad fazileti yok, nasıl daha üstün olur? iddiasına gelince; bu da yanlıştır. Çünkü mücâhede, bizâtihî aranan bir ibâdet değildir. Mücâhede, nefis hâkimiyetini sağlamak ve düşmânın saldırısını kesmek içindir. Bu adamda bu hâl mevcuttur. Bu kemâle erişmiş düşmânı kahretmiş ve zafere ulaşmıştır. Mücâhede hâli ise bu zafere ulaşmak içindir. Bu bakımdan bu adam daha üstün olur. Bunun benzeri, düşmânını esir almış olan ile, düşmânını esir almak için savaşan gibidir. Öteki işini bitirmiş düşmânını esir almıştır. Berikinin neticesi belli değildir. Yine köpekle atı terbiye edip de yanında uyuyan kimse ile onların terbiyesi ile meşgul olanın durumu gibidir. İşte burada bâzı fırkalar yanıldı ve bizzat maksud olan şey'in cihâd olduğunu sandılar da, cihâdın yoldaki engelleri atmak için olduğunu bilemediler. Bâzıları da maksadın, şehvetleri tamamen kökünden kazıyıp atmak olduğunu sandı. Bu hususta denemeye girdi, muhal olduğunu görünce şeriatı yalanlamağa kalkıştı ve **İ b â h i y y e** yoluna girerek tamamen şehvetlerine uymağa yöneldi. Bunların hepsi cehâlet ve sapıklıktır. Biz bunları **Nefis Riyâzeti Kitâbı**'nda açıkladık.

Şâyet, tevbe eden iki kişiden birisi günâhını tamamen unutmuş ve onunla hiç meşgul olmamıştır. Diğeri ise daima günâhı göz önünde ve onun ateşi ile yanmaktadır. Bunların hangisi daha makbûldür? dersen,

Bilmiş ol ki; bu da, âlimler arasında ihtilâf mevzu'udur. Bâzılar tevbenin hakîkati, günâhını dâima göz önünde bulundurmak ve onun pişmanlık ateşi ile yanmaktır. Diğerleri ise, gerçek tevbe, günâhı unutmaktır, dediler. Bize göre; iki görüş de haktır, fakat iki hâle nisbetle haktır. Ne yazık ki mutasavvıfenin sözleri daima eksiktir. Çünkü onların âdeti, kendi hâllerinden haber vermektir. Başkasının hâllerine önem vermezler. Hâllerin ihtilâfı ile cevaplar da ihtilâf eder. Bu ise ilim derecesine nisbetle noksandır. Zîra eşyâyı olduğu gibi bilmek daha iyi ve daha üstündür. Ancak himmet, irâde ve ciddiyete nisbetle de bir kemâldir. Zîra herkes kendi duru-

1-GÜZELLİKLER 2-MİNİK 3-HÜKMÜ ALTINA ALMASI 4-KENDİLİĞİNDEN 5-MAKSAD 6-MUHAL 7-(SEVAP VE GÜNAHA İNANMAYAN FIRKA) 8-BİLGİSİZLİK 9-TASAVVUFCULAR 10-YÜKSELME ARZUSU

munu açıklar, başkasına kıymet vermez ve onu benimsemez. Çünkü Allah'a giden yolu, kendi nefsi ve menzilleri, konak yerleri de kendi hâlleridir. Hâlbuki bâzan kulun, Allah'a giden yolu ilim olur. Her ne kadar yakınlık ve uzaklık itibariyle ihtilâf ederlerse de Allah'a giden yollar pek çoktur. Hidâyetin aslında müşterek olmakla beraber, daha çok hidâyete ermiş olanı Allah bilir.

Ben de derim ki; günâhı düşünmek ve onun acısını çekmek mübtedî hakkında bir kemâldir. Çünkü mübtedî günâhını unuttuğu vakit, ona fazla üzülmez, irâdesi ve hak yoluna girmesi kuvvetleşmez. Aynı zamanda günâhını unutmak, tekrar o günâha düşmesine mâni olan korkuyu ve hüznü içinden çıkarır. Bu ise Âhiret yoluna giren için bir eksikliktir. Zîra bu, Âhiret yoluna girmeğe mâni olan bir meşgaledir. Hâlbuki Âhiret yolcusuna yaraşan, yolun dışına çıkmamaktır. Şâyet kendisine vuslat[2] başlangıçları görünür, mârifet nurları keşfolur ve gaybın aydınlıkları parlamoğa başlarsa, onlar kendisini kaplar ve artık geçmiş hâline iltifat edemez olur ki, kemâl de budur. Belki bir şehirden diğer şehre geçmesine daha önce köprüsü yıkılmış olan bir nehir mâni olursa, tabiî karşıya geçmek için yolcunun sıkıntısı çoğalır ve uzar. Fakat karşıya geçtikten sonra bu köprü neye yıkıldı da ben bu kadar müşkilâtla karşıya geçebildim diye durup da ağlar ve üzülürse, bu da yolculuğuna ikinci bir engel olmuş olur ki, artık bundan sonra onunla meşgul olmağa lüzum kalmaz, belki yola devâm etmesi gerekir. Ancak gece vakti karşıya geçmiş ve artık oradan yol alamayıp sabâhı beklemek zorunda ise veyâhut ilerde üzerinden geçmek için daha önce köprüsü yıkılmış ve geçmeğe mâni nehirler varsa, o zaman sabâha kadar durup ağlayabilir ve bir daha köprüyü yıkmamak azminde olur. Fakat artık bir daha böyle bir hatâya düşmemek azim ve kararında ise, yoluna devâm etmesi, köprüyü yıkmasını düşünmek ve buna ağlamaktan daha makbûldür. Yâni kesin olarak günahtan kurtulmuş ve bir daha bu gibi günâha düşmek ihtimâli olmayan kimsenin, günâhını düşünüp onunla meşgul olmasına lüzum yok, hemen yoluna devâm etmesi gerekir. Bunu ancak tarîkı, tarîkdan maksadın ne olduğunu ve tarîka mâni olanları bilen anlar. **Rub'u'l-Mühlikât**'ın **İlim Kitâbı**'nda buna işâret ettik. Belki biz deriz ki; tevbe hâlinin devâm etmesinin şartı, hevesinin artması için Âhiret nimetlerini çokça düşünmektir. Fakat şâyet genç kimse ise, dünyâda benzeri olanlar hakkında fazla düşünmeyebilir. Hûriler ve saraylar gibi... Çünkü bunları fazla düşünmekle dünyadaki benzerlerine kapılmak tehlikesi ile karşılaşabilir. Belki ona düşen, yalnız Allahu Teâlâ'nın Cemâlini müşâhededeki zevki düşünmektir. Onun dünyada benzeri yoktur. Bunun gibi, günâhını hâtırlamak da yeniden şehvetini harekete geçirebilir. Ve, mübtedî bundan müteessir olabilir. Bu bakımdan geçmiş günâhını unutmak daha makbûldür.

Sakın Dâvud aleyhisselâm'ın zellesine uzun müddet ağlaması hakkındaki rivâyet, bu gerçeği kabûlden seni alıkoymasın. Zîra kendini peygamberlerle mukaayese, çok yanlış olur. Çünkü onlar, söz ve işleri ile

1- YENİ TALEBE
2- KAVUŞMA
3- GAY
4- YOL
5- BİRİNCİ CİLDİN 4-Cİ KİTABI
6- TESİRLENMİŞ
7- YANLIŞ

ümmetlerine lâyık olan bir seviyeye inerler. Onların vazifesi ümmetlerini uyarmaktır. Ümmetlerin görüp de faydalanacakları kılığa girmek onların vazifesidir. Nitekim mürşidlerden bâzıları, mücâhede ve nefis terbiyesinden kurtulmuş oldukları hâlde müridlerine kolaylık olsun diye onlara emrettikleri riyâzeti, onlarla beraber yaparlar. Bunun için Resûl-i Ekrem :

أما إني لا أنسى ولكني أنسى لأشرع (وفي رواية) إنما أسهو لأسن

«Ama ben unutmam. Unuttuğum olursa, yeni bir hüküm getirmek için-dir.» Diğer rivâyette de: **«Benim sehvetmem, yeniden bir sünnet ihdâs etmem içindir»** (39) buyurmuştur. Buna şaşma, zîra çocuklar anne-babanın, davarlar çobanın şefkatinde oldukları gibi, ümmetler de peygamberlerinin şefkatine terkedilmişlerdir. Görmez misin? Baba çocuğunu konuşturacağı zaman nasıl onun seviyesine iner ve bir çocuk gibi konuşmağa başlar. Nitekim Resûl-i Ekrem Hasan'a, sadaka hurmasını ağzına aldığı vakit «Keh, keh!» demiş de, «Hurmayı at, bu haramdır» dememiştir. Çünkü çocuk ancak keh, keh demeyi anlar. Onun için Resûl-i Ekrem fesâhatle konuşmağı bıraktı ve çocuğun seviyesine indi. Hattâ hayvan ve kuş terbiyesiyle meşgul olanlar da, onların sesleri gibi sesler çıkarırlar. Sakın bu inceliklerden gaflet etme, zîra buralar, gâfiller şöyle dursun, âriflerin bile ayaklarının sürçeceği yerlerdir.

Lütuf ve keremiyle Allah'tan hüsn-i tevfîk dileriz.

11 inci BEYÂN : TEVBENİN DEVAMINDA İNSANLARIN KISIMLARI

Bilmiş ol ki; tevbe edenler dört kısımdır.

1. **Birinci kısım:** Geçmişte tevbe edip ölünceye kadar tevbesinde duranlardır. Bunlar, geçmişteki eksikliklerini tamamlar ve bir daha günâha dönmesini hâtırının kenârından bile geçirmezler. Şübhesiz, peygamberlik mertebesine yükselemeyen insanların, yaratılış bakımından kurtulmaları mümkün olmayan zelle ve sürçmeler bunun dışında kalır. İşte tevbede istikaamet budur ve günahlarını sevablarla değiştirip hayırlarda müsâbaka eden de bu tevbenin sâhibleridir. Bu tevbeye «Nâsûh tevbesi» denir ve böyle sükûn bulan nefse de «Nefs-i Mutmainne» adı verilir ki, kendisi Rabbisinden ve Rabbi de kendisinden râzı olduğu hâlde O'na yönelir. Resûl-i Ekrem de :

(39) Mâlik.

1-MEYDANA KOYMA 2-GÜZEL İFARELİ 3-HABERSİZLİK 4-GÜZEL YARDIM 5-YANLIŞ 6-YANILMA 7-HALİS 8-EMİN

سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ الْمُسْتَهْتَرُونَ بِذِكْرِ اللّٰهِ تَعَالٰى وَضَعَ الذِّكْرُ عَنْهُمْ أَوْزَارَهُمْ
فَوَرَدُوا الْقِيَامَةَ خِفَافًا ✽

«Günahlarından rücû' edip Allah'ı zikirle yarışanlar, yarışı kazanmışlardır. Zikir, onların günah yüklerini sırtlarından attı ve hafif olarak mahşer yerine geldiler» (40) buyurmakla bunu kasdetmiştir. Zîra bu hadîsde, bunların sırtlarından günah yükünü, zikrin indirdiğine işâret vardır.

Şehvetlere temâyülleri bakımından, bu kısımdaki insanlar da bir kaç dereceye ayrılır. Bir kısmının şehveti, mârifetinin kahr u galebesi altında sükûna ermiş ve artık yoluna devâm etmesine engel olacak hâli kalmamıştır. Bir kısmı da hâlâ nefsi ile mücâhede hâlindedir; fakat ona galebe çalmaktadır.

Ayrıca bu mücâhedelerde; çokluk, azlık, zaman ve nevileri bakımından ayrı ayrıdır. Hattâ ömür bakımından da ihtilâf ederler. Bir kısım tevbekârlar, tevbelerinin akabinde ölürler. Şübhesiz bu gibiler selâmete ulaştığı için, bunlara gıbta edilir. Bir kısmı çok yaşar da mücâhede ve sabrı uzun sürer, istikaameti uzar ve iyilikleri çoğalır. Şübhesiz bunun durumu, öbürünün durumundan daha makbûldür. Zîra bu adam, kötülükleri mahveden iyiliklerini çoğaltmaktadır. Âlimin birisi, irtikâb edilen günâhın bağışlanması hakkında şöyle diyor: «Günahkâr, tevbe ettiği bir günâh ile ondan sonra on def'a karşılaşır ve bütün şehvet ve imkânları mevcud olduğu hâlde bu günâhı, yalnız Allah korkusundan dolayı işlememişse, işte onun geçmişi bağışlanır. Her ne kadar bunun te'sîrinin büyüklüğü inkâr edilmezse de bu, çok uzak ve ağır şarttır. Zayıf bir mürîdin böyle bir yola girmesi ve kendini bu şekilde denemeğe kalkışması uygun değildir. Çünkü dadandığı ve sonra tevbe ettiği bir günâhın yeniden bütün sebeblerini hâzırladıktan sonra, bundan ayrılması zor olur. Adamın bu sûretle yeniden günâha düşerek tevbesini bozmasından korkulur. Asıl selâmet yolu, o günâhı kolaylaştıracak sebeblerden uzak kalmaktır. Ancak bu sâyede şehvetini kırar ve nefsinin bu tarafa açılan kapılarını kapamak sûretiyle ümîdini keserek tevbesinde selâmet üzere kalmış olur.

2. **İkinci kısım:** Ana vazîfeleri yerine getirmekte ve büyük günahları terketmekte tevbesinde istikaamet etmiş, ancak kasıdsız olarak bâzı te'sirler altında yine bâzı kusurlar kendisinden sâdir olmuş, fakat her def'asında da işlediği hatâdan dolayı kendisini kınamış ve bir daha bu gibi tehlikelere düşmemeğe azmetmiştir. Bu nefse «**N e f s - i L e v v â m e**» denir. Çünkü bu gibi âdi davranışlarından dolayı sâhibini yerer. Bu adamın böyle hatâlara düşmesi kasıdlı olmayıp kendini yerdiği için, her ne kadar diğerlerine nisbetle düşük ise de, yine bulunduğu mertebe, üstün

(40) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

mertebedir. Tevbekârların çoğunun durumu budur. Çünkü kötülük, insânın mayasındadır. Bundan çok az kimse çok az hâllerde kurtulabilir. Kendisinden en çok beklenen, mîzânının ağır gelmesi için, hayrının şerrinden çok olmasıdır. Yoksa kötülük nefsinin tamamen boş kalması, uzak bir ihtimâldir. Bu gibiler için de iyi va'dler vardır. Nitekim Allahu Teâlâ:

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ

«(O güzel hareket edenler), ufak ufak suçlar hâriç olmak üzere, günâhın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçmanlardır. Şübhesiz ki Rabbin mağfireti bol olandır» (53 - Necm: 32) buyurmuştur. Kasıdsız olarak işlenen küçük günahlar, afvedilen **l ü m m e** 'lerden olmağa lâyıktırlar. Nitekim Allahu Teâlâ;

وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ

«Çirkin bir günah işledikleri, yâhut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hâtırlayarak hemen günahlarının yarlığanmasını isteyenlerdir» (3 - Âl-i İmran: 135) buyurmuş ve nefislerine zulmettikleri hâlde pişmân olup kendilerini kınadıkları için, Allahu Teâlâ bunları övmüştür. İşte bu mertebeye işâret etmek üzere: Hz. **A l i** 'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

خِيَارُكُمْ كُلُّ مُفْتَتَنٍ تَوَّابٍ **«Hayırlınız, her aldanışında tevbe edendir»** (41) buyurmuştur. Diğer rivâyette:

اَلْمُؤْمِنُ كَالسُّنْبُلَةِ يَفِيءُ اَحْيَانًا وَيَمِيلُ اَحْيَانًا

«Mü'min buğday başağı gibidir. Bâzan eğilir (se de kırılmadan) **bâzan doğrulur»** (42) buyurulmuştur. Bir başka rivâyette de şöyle buyurulmuştur:

لَابُدَّ لِلْمُؤْمِنِ مِنْ ذَنْبٍ يَاْتِيهِ الْفَيْنَةَ بَعْدَ الْفَيْنَةِ

«Zaman zaman mü'min kusur işleyebilir» (43)

(41) Beyhakî «Şuabü'l-İman»ında rivâyet etmiştir.
(42) Ebû Ya'lâ ve İbn Hibban «Zu'afâ»da Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(43) Taberânî ve Beyhakî İbn Abbas'dan hasen isnad ile rivâyet etmişlerdir.

1- ÇİRKİNLER 2- AFV 3- ALAMET 4- AFFEDİLME

Bütün bu âyet ve hadîsler, bu kadarcık isyân ile insânın tevbeyi bozup günâha ısrâr etmişlerden sayılamıyacağına kesin delillerdir. Bu gibi kusurlarla insânı tevbekârlar derecesinden düşme ümidsizliğine kaptırmak isteyenler, sağlam bir adamın, devamlı olmayarak arasıra bâzı meyveler ve sıcak yemek yemesiyle sıhhatinin devâm edemiyeceği ümidsizliğine düşüren tabibler ve arasıra tekrardan tenbelleşen ve fakat devamlı olmayan bu tenbellikten dolayı bir fâkihi fâkihlik seviyesinden düşme ümidsizliğine sevkeden diğer fakihler gibidir ki, aslında bu, o tabib ve o fakîhin kendi noksanlığına delâlettir. Zîra gerçek fâkih, bu gibi ufak tefek hatâlardan dolayı bir vakit insânı saâdet derecesinden me'yûs edecek hâle düşürmez. Çünkü Resûl-i Ekrem: **Âdem oğullarının hepsi hatâkârdırlar. Hatâ edenlerin hayırlıları da tevbe ve istiğfâr edenlerdir»** (44) buyurmuştur. Diğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

المؤمن واهٍ راقع فخيرهم من مات على رقعه

«Her mü'min günâh ile eskimiş ve tevbe ile yamanmıştır. Bunların hayırlısı, tevbe hâlinde ölenidir» (45). Allahu Teâlâ da:

أولئك يؤتون أجرهم مرتين بما صبروا ويدرءون بالحسنة السيئة

«İşte bunlara, sabr (ve sebât) ettiklerinden dolayı, mükâfatları iki def'a verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle def'ederler» (28 - Kasasa: 54) buyurmuştur.

3. **Üçüncü kısım:** Tevbe edip, tevbesinde bir müddet sebât ettikten sonra, şehvetlerinin azması üzerine kendi kasıd ve irâdesiyle yine bâzı günahlara dönmesi ve bunun yanında mümkün olduğu kadar diğer günahları terkederek ibâdete devâm etmesidir. Bu günahlara girmesi ise, şehvetine hâkim olamaması bakımındandır. Aynı zamanda bu kötülüğü irtikâb ederken de: «Ne olaydı bu fırsat elime geçmeyeydi» der. Kötülüğü yaptıktan sonra da: «Keşke yapmasam. Ben bundan tevbe edeceğim» diye nedâmet duyar ve nefsini yenmeğe çalışacağını söyler. Fakat bütün bunlara rağmen tekrar tekrar nefsi onu isyâna sürükler. İşte bu nefse, «**N e f s - i m ü s e v v i l e**» denir. Bu gibiler hakkında da Allahu Teâlâ:

وآخرون اعترفوا بذنوبهم خلطوا عملا صالحا وآخر سيئا

«Diğer bir kısmı da günahlarını itirâf ettiler. Onlar iyi bir ameli başka bir kötü ile karıştırmışlardır» (9 - Tevbe: 102) buyurmuştur. Bunun hâ-

(44) Hâkim Enes'den rivâyet etmiştir.

(45) Taberânî ve Beyhakî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

line gelince; ibâdete devâm etmesi ve isyânı kerih görmesi bakımından afvı umulursa da, tevbeyi te'hiri bakımından geleceği korkulu olur. Çünkü tevbe etmeden ölüm gelebilir. O zaman iş, tamamen Allahu Teâlâ'nın dilemesine kalır; dilerse afveder, dilerse azâb eder. Şâyet Allahu Teâlâ lütuf ve keremiyle ona tevbeyi nasib ederse, s â b i k û n meyânına girer. Şekaaveti galebe çalarsa ezeldeki mukadder âkıbetine uğramasından korkulur. Çünkü fıkıh talebesi, tahsiline engel olacak şeylerden devamlı olarak kendisini kurtaramazsa, artık bu, onun fakih olmayıp câhil kalacağının bir delilidir. Bunda ümid azalır. Tahsîl sebebinin kolaylaşması da, muvaffakıyetinin ezelde mukadder olduğunun delilidir. Âhiretin, saâdet ve şekaavetinin de hasenât ve seyyiât ile irtibâtı bunun gibidir. Gıda ve ilâçları yemenin sıhhat ve hastalık ile, yüksek mevkilere ulaşmanın da tenbelliği terk ile ilgisi, bunun gibidir. Kadılık ve riyâset, uzun müddet tahsile ihtiyaç gösterdiği gibi, Âhiretin nimetlerine erişmek de kalbi temizleyip selîm kalbe sâhib olmakla mümkündür. Hükm-i Rabbânî ezelde böyle sebkat etmiştir. Bunun için Allahu Teâlâ :

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا
وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

«Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem sakınmayı ilhâm edene ki, onu tertemiz yapan, kişi muhakkak umduğuna ermiş» (91 - Şems: 7 - 9) buyurmuştur. Kul, ne zaman bir günah işlerse, günah peşin, sevab ise veresiye olmuş olur. İşte bu, rüsvaylık ve aşağılıktır. Zira Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ سَبْعِينَ سَنَةً حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ
إِنَّهُ مِنْ أَهْلِهَا وَلَا يَبْقَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ إِلَّا شِبْرٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ
فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُهَا

«Kul, yetmiş sene cennetliğin ameli gibi amel eder. Hattâ herkes onun cennetlik olduğunu söyler. Öyle ki aralarında mânen bir karış mesafe kalmaz. Sonra mukadderâtı galebe çalar da Cehennem ehlinin işini yapar ve Cehennem'e girer» (46) buyurmuştur.

Demek ki son nefesden korkmak, tevbeden evveldir. Alınan her nefes geçmişin sonudur. O anda ölmesi mümkündür. O hâlde nefeslerini de-

---

(46) Bâzı kelimeleri hâriç, Buhari ile Müslim, Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

1-İĞRENÇ 2-ESKİDEN İŞLENMİŞ SUÇLARIN ARASINA 3-BELAYA UĞRAMA 4-TAYİN EDİLMİŞ 5-BİLGİSİZ 6-İYİLİKLER 7-GÜNAHLAR 8-HAKİMLİK 9-REİSLİK

vamlı sûrette murâkabe etmelidir, yoksa sonu sakıncalı olur da hasret ve nedâmetin fayda vermiyeceği günde hasret ve pişmanlık uzar gider.

4. **Dördüncü kısım;** tevbe edip, bir müddet tevbesi üzerinde durarak istikaamet ettikten sonra, tevbe hâtırından geçmemek şartıyle yeniden günahlara dönenlerdir. Bunlar, tevbe hâtırlarına gelmediği gibi, yaptıkları kötülüklere de üzülmezler. Alabildiğine şehvetlerinin peşine düşerler. İşte bunlar günahda ısrar eden kimselerdir ki, bunların nefsine de «N e f s - i e m m â r e» denir. İyilikten uzaklaştırır ve kötülüğü emreder. Bu gibilerin son nefesinden korkulur. Bunlar Allahu Teâlâ'nın irâdesine kalmışlardır. Eğer sû'-i hâtime ile giderlerse, sonu gelmeyen bir şekaavete düşmüş olurlar. Şâyet h ü s n â ile canları alınır ve îman ile ölürlerse, uzun bir müddet sonra olsa da, Cehennem'den çıkmaları beklenir. Bununla beraber, bizlerin bilemeyeceğimiz gizli bir sebepten de afvedilmeleri mümkündür. Bu, tıpkı bir harâbeye giren bir adamın orada saklı bir hazineyi bulmasına veyâ evde oturduğu hâlde okumadan âlim olmağı bekleyen adamın durumuna benzer. Nitekim peygamberler böyledirler. İbâdetle mağfiret talebinde bulunmak okuyup sa'y u gayret göstermekle ilim talebinde bulunmak, deniz aşırı seyyahatler ve ticaretlerle kazanç aramak gibidir. Amelsiz af talebi, harâbede hazine beklemek ve meleklerin öğretmesiyle hoca olmağı ummak gibidir. Bunlardan vaz geçtik, keşke her okuyan âlim, her ticaret eden zengin ve her namaz kılıp oruç tutan mağfiret olaydı. Buna da râzıyız. İnsanların hepsi mahrumdur, yalnız âlimler mahrum değil; âlimler de mahrumdur, yalnız ilmiyle amel edenler mahrum değil; onlar da mahrumdur, yalnız ihlâs ile amel edenler mahrum değil, onlar da büyük tehlike üzerindedirler.

Servetini döküp-saçıp, yakıp-yıkıp aile efradını aç ve açıkta bırakan kimsenin, yıktığı evin altında bir hazine bulup onunla huzura kavuşacağını ummasını, muhal olmadığı hâlde, aklı başında insanlar ahmaklık saydığı gibi, tâati az, devamlı günah işleyen ve mağfiret yoluna girmediği hâlde Allah'tan af dileyenler de basîret sâhibleri nezdinde ahmaklardan sayılır.

Bu bunağın aklına ve ahmaklığını güzel göstermesine şaşılır. Zira böylece isyâna dalıp tevbe etmeyen bu adam, hâlâ: «Allah kerîmdir, O'nun Cenneti beni de alır, benim günâhım O'na zarar vermez» şeklinde konuşmalarla ahmaklığını tervice çalışır. Âhireti hususunda böyle düşünürken, öte yandan dünyalık için; kara, deniz (ve hava) demeden çaba gösterir durur. Ona: «Ne uğraşıyorsun? Allah kerim, O'nun hazinesi senin gibi niceleri doyurur. Yorulup durma, yat, Allah rızkını nasıl olsa verir» desen, bunu hemen senin ahmaklığına sayarak seninle alay etmeğe başlar ve: «Nedir bu ahmaklık? Gökyüzü altun ve gümüş yağdırmaz, her şey kazanmakla te'min edilir. Allahu Teâlâ her şey'i bir sebebe bağlamış, âdet-i ilâhiyye böyle câri olmuş, O'nun sünnetinde değişiklik olmaz» der de, dünyanın Rabbi ile Âhiretin Rabbinin bir olduğunu, sünnetinin dünyada değişmediği gibi, Âhiret hususunda da değişmeyeceğini ve Allahu Teâlâ'nın :

1-KONTROL 3-DAİMA KÖTÜLÜĞÜ EMREDEN
2-PİŞMANLIK 4-NETİCESİ KÖTÜ BİR HALDE BİTİRME
5-GÜZELLİK 6-BEV 7-AFFEDİLMİŞ 8-SEFERLER 9-İMKANSIZ
10-MÜSAİT KARŞILAMA 11-AKICI

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى **«Hakikaten insân için kendi çalıştığından başkası yoktur»** (53 - Necm: 39) buyurduğunu hâtırlamaz. Dünyada kerim olduğuna inanmadığı hâlde Âhirette kerîm olduğuna nasıl inanır? Öte yandan da Allahu Teâlâ'nın

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ **«Rızkınız ve size va'doluna gelen şeyler göklerdedir»** (51 - Zâriyât: 22) Ayet-i Celile'sini unutur. Basiret körlüğü ve sapıklıktan Allah'a sığınırız. Bu görüş, cehâlet bataklığına dalmaktan ve kafa üstü düşmekten başka bir şey değildir. Bu görüşde olanlar:

وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا

«Günahkârların Rableri huzûrunda başlarını eğerek: «Ey Rabbimiz, gördük, işittik, şimdi bizi dünyaya geri çevir de güzel amel (ve hareketlerde) **bulunalım diyecekleri zaman sen onları görsen»** (32 - Secde: 12) Âyetinin hükmüne girmeğe lâyık kimselerdir. Sen, ancak o zaman Allahu Teâlâ'nın: **«Hakikaten insân için çalıştığından başkası yoktur»** (53 - Necm: 39) buyurduğunu tasdik ediyor ve: «Bizi geri çevir de iyi ameller işleyelim» diyorsun. Hâlbuki o zaman geri dönmek imkânsızdır, azâbı çoktan hak etmiş oldun. Cehâletten, şek ve şübhe dâiyelerinden Allah'a sığınırız.

12 nci BEYÂN: KASITLI KASITSIZ, KÜÇÜK VE BÜYÜK HER NE SURETLE OLURSA OLSUN GÜNAH İŞLEYENE DÜŞEN VAZİFE

Bilmiş ol ki; her ne sûretle olursa olsun, günah işleyenin iki vazifesi vardır. Bunlardan biri hemen işlediği günâhın akabinde pişmân olup tevbe etmek; diğeri ise yapmış olduğu günâhı yok edecek bir iyilikte bulunmaktır. Şâyet nefsi kendisine galebe çalar ve şehvetine mahkûm olarak hemen tevbe edemiyorsa, birinci vazifesini yapamıyor demektir. Fakat buna göre hiç olmazsa ikinci vazifesini ihmâl etmemeli ve günâhın akabinde onu yok edecek bir hasene, bir iyilikte bulunmalıdır ki; böylece kötülükle iyiliği karıştırmış olsun. Zîra gerek kalb ve gerek âza ile yapılan kötülükleri, yine bunlarla yapılan iyilikler mahveder. Bununla bera-

1- BİLGİSİZLİK 2- BAHANE, HIRS ARZU 3- ARKASINCA 4- İYİLİK

ber, yaptığı iyilik, kötülüğünün karşıtı olmalıdır. Yâni kötülüğü ne ile yapmışsa iyiliği de onunla ve hattâ iyiliği bütün âzaları ile yapmalıdır.

Kalb ile yapacağı iyiliğe gelince; Allah'a yalvarmak, O'ndan af ve ve mağfiret dilemek, efendisinden kaçan köle gibi mahcûb olmak, bu mahcûbiyyetini, kibrin zıddı olan zillet ile âzalarında göstermek ve içinden iyilik yapmaya niyyet etmektir.

Dili ile iyiliğine gelince; yaptığını Allah'a itiraf edip Allah'dan af dilemek ve: «Allah'ım, kötülük yaptım, kendime zulmettim. Sen beni bağışla, günahlarımı mağfiret et» diyerek, **Duâ** ve **Zikir Kitabları**'nda anlattığımız çeşitli istiğfar ve duâları okumaktır.

Âzalar ile iyiliğine gelince; ibâdetin miktar ve çeşitlerini çoğaltmak ve bolca sadaka vermektir. Bir günâhın akabinde sekiz iyilik yapıldığı vakit, onun afvedileceğinin umulduğu eserlerde belirtilmiştir. Bunların dördü kalb işidir. Onlar: Tevbe ve tevbeye azim, günahtan uzaklaşmağı arzûlamak, azâb edileceğinden korkmak ve afvı ummaktır. Dördü de âzaların işidir. Bunlar da yapmış olduğu kötülüğün akabinde iki rek'at namaz kılmak, yetmiş kere istiğfâr etmek, yüz kere **«Sübhânellahi'l-azim ve bihamdihi»** demek, bir gün oruç tutmak ve bir mikdar sadaka vermektir. Bâzı rivâyetlerde: «Güzel abdest alır ve iki rek'at namaz kılarsın» diye vârid olmuştur. Diğer rivâyette de: «Dört rek'at kılarsın» şeklindedir. Haberde vârid olduğuna göre:

إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً فَأَتْبِعْهَا حَسَنَةً تُكَفِّرْهَا السِّرُّ بِالسِّرِّ وَالْعَلَانِيَةُ بِالْعَلَانِيَةِ

«Bir günah işlediğin vakit, hemen arkasından bir sevab ve bir iyilik yap ki, onu mahvetsin. Gizli günâha, gizli iyilik, âşikâre günâha da âşikâre iyilik yap» (47) buyurulmuştur.

Sahih haberde; adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Yâ Resûlallah, ben bir kadını kandırdım ve münâsebetten başka kendisine her şey'i yaptım (yâni elledim ve öptüm, şimdi de pişmân oldum). Hakkımda Allah'ın hükmü ne ise onu tatbik eyle, dedi. Resûl-i Ekrem:

أَوَمَا صَلَّيْتَ مَعَنَا صَلَاةَ الْغَدَاةِ؟ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

— **Bizimle sabah namazını kılmadın mı?** buyurdu. Adam:

— Evet, kıldım ya Resûlallah, deyince Resûl-i Ekrem: **«İyilikler kötülükleri giderir»** buyurdu. Kıldığı namazın bu günâha keffâret olması, münâsebette bulunmadan yalnız ellemenin büyük günahlardan değil, küçük günahlardan olduğuna delâlet eder. Nitekim başka bir hadîsde:

---

(47) Beyhakî «Şuabü'l-İman»ında Muâz'dan rivâyet etmiştir.

1-AFV 2-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 3-İSARE

الصلوات الخمس كفارة لما بينهن إلا الكبائر

«Beş vakit namaz, aralarındaki günâha keffâret olur, yalnız büyük günahlar müstesnâdır» (48) şeklinde vârid olmuştur. Her hâl ü kârda her gün kendini hesâba çekmeli, günahlarını bir araya toplayıp onları iyiliklerle mahvetmeye çalışmalıdır.

Şâyet, ısrar düğümünü çözmeden, yalnız geçmişe istiğfarın nasıl faydalı olacağını, hâlbuki hadisde :

المستغفر وهو مصر عليه كالمستهزئ بآيات الله

«Israr ettiği hâlde günahlardan tevbe eden, Allah ile istihzâ etmiş gibidir» (49) buyurulmuş ve hattâ bâzıları: «Yâ Rab, **«Estağfirullah»** sözümden de sana istiğfâr ederim» demişler ve yalnız dili ile tevbenin yalancıların tevbesi olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca R â b i a - i A d e v i y y e: «Bizim tevbelerimiz, yeni bir çok tevbelere muhtaçtır» demiştir. Bütün bunlar muvacehesinde günâha ısrâr edenin tevbesi nasıl makbûl olur? dersen,

Bilmiş ol ki; «EZKÂR VE DAAVÂT» bölümünde anlattığımız gibi, istiğfârın fazîleti hakkında sayılamıyacak kadar çok rivâyetler vardır. Hattâ Allahu Teâlâ, Resûl-i Ekrem'in, onların aralarında bulunmaları ile onlara azâb etmiyeceğini bildirirken, bir de buna istiğfâr ekleyerek :

وما كان الله ليعذبهم وأنت فيهم وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون

«Hâlbuki sen içlerinde iken, Allah onları azablandırıcı değildi. Onlar istiğfâr ederlerken de Allah yine onları azablandırıcı değildir» (8 - Enfâl: 33) buyurmuştur. Hattâ Sahâbe'den bâzıları: «Bizim güvenip dayanacağımız ve bizi emniyette yaşatan iki şey vardı. Bunlardan birincisi Resûl-i Ekrem idi; o gitti. Kaldı istiğfâr; eğer bunu da terkedersek, helâk oluruz» dediler. Biz de deriz ki:

Kalbin iştirâkiyle olmayan, yalnız bir âdet kabilinden, gafletle ve yalnız dilde **«Estağfirullah»** demek, yalancıların tevbesidir. Bu tıpkı, Cehennem'in vasfını duyduğu vakit — kalbinden gelmeyerek — dilinde «Allah'a sığınırım» demesi gibidir. Bu hâllere, yalnız dilin hareket etmesi denir ki, bunda bir fayda yoktur. Fakat buna kalbinden katılır ve içinden gelen bir arzû ve ihlâs ile söylerse, elbette bu da bizâtihi bir hasene ve iyiliktir. Bu-

---

(48) Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

(49) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

4- ALAY 2- KARSISINDA 3- BIRINCI ... 5- HABERSIZLIKLE 6- GENSILIGINDEN ...

nunla da günahlar mahvolabilir. İşte istiğfârın fazîleti hakkındaki rivâyetler buna hamlolunur. Hattâ Resûl-i Ekrem :

مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَلَوْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً

«İşlediği günâha istiğfâr eden — günde yetmiş def'a da o günâha dönse — ısrâr etmiş sayılmaz» (50) buyurmuştur. Bu da kalbi ile olan istiğfardır. Tevbe ve istiğfârın dereçeleri vardır. Başlangıçları, sonuçları gibi olmasa bile, yine de faydadan hâlî değillerdir. Bunun için S e h l : «Kul, her hâlinde Mevlâsına baş vurmalıdır. En güzel hâli, böyle davranması ve kusur yaptığı vakit: «Yâ Rab, bunu ört», günahtan çıktığı vakit: «Yâ Rab, afvet», tevbe ettiği vakit: «Yâ Rab, beni koru» ve nihâyet amel ettiği vakıt: «Yâ Rab, bunu kabûl et» deyip her hâlinde O'na baş vurmalıdır» diyor.

Yine S e h l ' e :

— Günahları yokeden istiğfâr nedir? diye sorduklarında, o:

— Önce isticâbe, sonra inâbe ve sonra da tevbe, diye cevab vermiştir. Sonra da bunları şu şekilde açıklamıştır: İsticâbe, âzalarla amel, inâbe, kalb ile amel, tevbe ise mâsivâyı terkedip Mevlâsına yönelmek ve sonra da içinde bulunduğu noksanlıktan ve kendisine verilen nîmete karşı nankörlükten istiğfâr etmektir, dedi. İşte bu tevbe ile günahları bağışlanır ve varacağı Allah olur. Sonra yalnızlığa çekilir, bundan sonra sebat, daha sonra beyan, daha sonra fikir, daha sonra mârifet, daha sonra münâcât [yalvarmak], sonra musâfât [dostluk], sonra muvâlât [beraberlik ve daha yakın dostluk], sonra muhâdesetü's-sır [gizli anlaşma] gelir ki bu, hullet ve en samimi bir dostluktur. Kişinin kalbinde bu hâlin yerleşmesi için, ilmin kendisine gıda, zikrin kuvvet, rızânın azık ve tevekkülün arkadaş olması lâzımdır. Bu vasıfları topladığı vakit, Allahu Teâlâ ona rahmetle nazar eder, onu Arş'a yükseltir ve makamı, Hamele-i Arş makamı olur, Arş'ı taşıyan meleklerin arasına katılır.

Yine bu zâta Resûl-i Ekrem'in **«Tevbe eden Allah'ın sevgilisidir»** hadisinden sordular. Adam: «Tevbe edenin habib ve sevgili olabilmesi için Allahu Teâlâ'nın :

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ

«Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû' edenler, secde edenler, iyiliği emredenler ve kötülükten vaz geçirmeye çalışanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar» (9 - Tevbe: 112) âyetinde bu-

(50) Duâ bahsinde geçmiştir.

yurduğu bütün vasıfları toplaması lâzımdır. Yoksa seven kimse, sevdiğinin hoşuna gitmeyen hareketlerde bulunmaz» demiştir.

Maksad şu ki, tevbenin iki neticesi vardır. Bunlardan birisi, hiç günâh işlememiş gibi, geçmiş günahlarının bağışlanması, diğeri de tevbe sâyesinde yüksek mevkiler ihrâz edip, Allahu Teâlâ'nın sevgilileri meyanına girmesidir. Günahların bağışlanmalarının dereceleri vardır. Bâzısı, yapılan günâhı kökünden yokeder, bâzısı da onu hafifletir. Tevbenin derece ve şekline göre hükmü değişir. Her ne kadar ilk önce, tamamen israr bağlarını çözemezse de kalb ile istiğfar ve âza ile hasenâtta bulunmak, tamamen faydasızdır, denemez. Yâni bunu hiç yokmuş gibi kabûl etmek doğru olmaz. Belki müşâhede ve basîret sâhibleri kesin olarak bildi ve inandılar ki Allahu Teâlâ'nın: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ

«Kim zerre ağırlığınca hayır yapıyor idiyse onu görecek» (99 - Zilzâl: 7) buyurduğu doğrudur. Bu ise en azından zerre miktarı hayırdan hâlî değildir. Tıpkı bir tüyün hassas teraziye ağırlık vermesi gibidir. Şâyet bir tüyde ağırlık olmasa, ikinci tüy de onun gibidir ki o zaman ağır kelimesi muhâl olur. Bunun için zerreler hesâba katılır. Bir zerre ile sevab tarafı ağır gelebilir. Bunun için, ne kıymeti var deyip zerre kadar küçük olsa da hasenâtı ihmâl etme ve siyyiâta yaklaşma. Bu, bir elbisede küçük bir delik olduğu vakitte onu ihmâl etmeyip hemen dikmek gerektiği gibidir. Adam: «Bunda ne var» deyip ihmâl ederse, neticede büyür ve yama kabûl etmez duruma gelir. Bu bunak adam bilmez ki bütün elbiseler ve hattâ bütün âlem zerrelerden meydâna gelmiştir.

Demek ki yalnız kalb ile de olsa, yalvarıp istiğfâr etmek, Allahu Teâlâ'nın asla zâyi' etmiyeceği bir hasenedir. Hattâ kalb ile şöyle dursun, yalnız dil ile yapılan istiğfâr da hasenedir. Zira bir müslümânı gıybet etmek veya boş sözler ile dili hareket ettirmeden, gaflet ile de olsa yapılan istiğfâr elbette daha hayırlıdır. Bu istiğfâr, sükût etmekten de hayırlıdır. Bunlara nisbetle üstünlüğü meydanda olmakla beraber, kalbden gelen istiğfâra nisbetle de zayıftır.

Mürîdlerden birisi O s m a n M a ğ r i b î 'ye:

— Bâzan kalbim gaafil olduğu hâlde dilimle zikreder ve Kur'an okurum. Bunun hükmü nedir? diye sorar. M a ğ r i b î:

— Âzalarını hayırda kullandıran Allah'a şükret, zikre devâm et ve bu âzaları fuzûlî şeylerde kullanma, diye cevab verir. M a ğ r i b î 'nin bu sözü, bir gerçeğin ifadesidir. Her ne sûretle olursa olsun, âzaları iyilikte kullandırmağa gayret etmek, onu meleke hâline getirir de bu sûretle bir çok günahları önlemiş olur. Meselâ, dilini istiğfâra alıştıran kimse, bir başkasının bir yalan konuştuğunu duyduğu vakit hemen «Estağfirullah» der. Ama buna alışmayan ve boş sözlerle meşgul olan kimse adama: «Niye yalan konuşuyorsun?» diye çatar. İstiâzeye, yâni «Allah'a sığınırım»

1- ÇÖZEMEME 2- ARA 3- İÇİLİKLER 4- BOŞ 5- İMKANSIZ 6- GÜNAHLAR
7- İYİLİK 8- HABERSIZ 9- BOŞU BOŞUNA OLAN 10- HABERSİZLİK

demeğe alışan kimse, bir kötülüğü gördüğü vakit: «Allah'a sığınırız» der, fakat fuzûlî ve boş sözlere alıştığı vakit «Allah lânet etsin» der. Her iki misâlde görüldüğü gibi bir çeşit konuşmasiyle selâmet, diğer çeşit konuşmasiyle de günah kazanmış olur. Selâmette kalması, dilini iyi şeylere alıştırmasının neticesidir. Bu da Allahu Teâlâ'nın:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ «Muhakkak Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez» (9 - Tevbe: 12) ve:

﴿وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾

«(Zerre miktarı) **bir iyilik olursa Allah onun sevâbını kat kat artırır. Kendi tarafından büyük bir mükâfat verir»** (4 - Nisâ: 40) buyurduklarının mânaları cümlesindendir. Allahu Teâlâ'nın, bunu kat kat nasıl mükâfatlandırdığına bir bak. Gaflette olduğu hâlde, istiğfâra dilini alıştırdığı için, onu, gıybet, tel'in ve fuzûlî sözler gibi isyan kötülüğünden korumuş olur. Bu anlattığımız, en zayıf ibâdetin dünyadaki mükâfatıdır. Âhiretteki mükâfatına gelince; anlayanlar için bunun daha büyük olduğunda şübhe yoktur.

Sakın ibâdetlerde yalnız âfetlerden korunma tarafını düşünerek, onlara hevesin azalmasın. Zîra bu, şeytânın bir aldatma yoludur. O der ki: senin gâafil kalb ile yalnız dilinle zikretmende ne kâr olur? Ondan istifade edenler, basîret sâhibi, işin inceliklerine ve gizli taraflarına vâkıf olup kalb ve kalıbı ile birlikte ibâdet edenlerdir. Sen onlar gibi olamıyacağına göre, boş ver, der. Bu aldatma neticesi, insanlar; nefislerine zulmedenler, muktesidler ve sâbık-bilhayrât olmak üzere üç kısma ayrılırlar.

a) **Sâbikûn**: Şeytâna: «Doğru söylüyorsun, fakat hak sözün ile bâtılı murâd ediyorsun» der ve: «Mâdemki böyle yapıyorsun, ben de iki yönden seni sıkıntılara sokar ve burnunu yere sürterim. Sen bu sözünle beni dilimle yaptığım ibâdetten geri almak istiyorsun. Ben ise hem dilimle ibâdetime devâm ederim ve hem kalbimi de buna katarım. Her ikisini birleştiririm» der ve bu sûretle şeytânın yarasına tuz ekmekle onu tedâvi eder. İşte bunlar **Sâbikûn**'dur. Şeytan bunları avlamak isterken kendisi avlanır.

b) **Zâlim ve aldanmışlara gelince**; şeytânın bu vesvesesinin inceliğini düşünür ve anlar, fakat kalbi ile ihlâstan âciz olduğu için, şeytâna uyarak dilindeki zikrini terkeder de bu sûretle aralarında anlaşma hâsıl olur. «Tencere yuvarlandı kapağını buldu» dedikleri gibi, birbiriyle anlaştı ve şeytânın tuzağına düştü. İşte zâlim ve aldanmışlar da bunlardır.

c) **Muktesıd'e gelince**; bu adam durumun farkındadır. Hakîkaten kalbini de ameline katmasını, bütün iyiliklerini kalb ve kalıb ile yapmasının

daha iyi olacağını, yalnız dil ile yapılan zikrin buna nisbetle daha noksân olduğunu bilir, fakat kalbini zikrine ortak etmeğe muvaffak olamaz. Buna rağmen yalnız dili ile zikrin, diğer boş sözlerden ve hattâ sükûttan daha iyi olduğunu bilir ve dili ile zikre devâm etmekle, kalbinin de buna katılmasını Allah'tan diler. İşte bunlar da **m u k t e s ı d**'dır.

S â b ı k û n, çulhacılığı bırakarak kâtipliğe dönen gibidir. Ona çulhacılığı yermişler, o da kâtipliğe başlamış; bunlar da yalnız dil ile zikir makbûl değil diye yerilince kalblerini de buna katmışlar.

Aldanmış zâlime gelince: Mâdem çulhacılığı yeriyorsunuz, ben de çöpçülüğe dönerim, diyen gibidir.

Muktesıd'e gelince: Evet, kâtipliğe nisbetle çulhacılık iyi bir san'at değil, fakat kâtip olamıyorsam da çöpçülüğe dönmem. Çünkü çöpçülük, çulhacılıktan iyi değildir. Yine san'atıma devam ederim, diyen gibidir. Bunun için **R a b i a - i A d e v i y y e**: «Bizim istiğfârımız, daha çok istiğfarlara muhtaçtır» demiş, fakat bunu derken dilinde Allah'ı anmağı değil, kalbi gaâfil olduğunu kasdederek böyle söylemiştir. Yâni dilinin hareketinden değil, kalbinin gafletinden tevbe etmesi lâzımdır, demek istemiştir. Şâyet dili ile de susarsa iki istiğfâra muhtâç olur.

Yerilenin yerilmesini ve övülenin övülmesini bu şekilde anlamak lâzımdır. Yoksa, doğru konuşanın söylediği:

حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ **«İyilerin iyilikleri, mukarreblerin kötülükleridir»** sözünün mânasını anlamış olamazsın. Bunlar izâfidir, birbirine nisbetle değerlenirler. Bu gibi sözleri izâfetsiz ele almak doğru olmaz. Aslında ne iyiliğin, ne de kötülüğün zerresini bile küçümsememek lâzımdır. Bunun için **C â f e r - i S â d ı k**: «Allahu Teâlâ, üç şey'i üç şeyde gizledi: Rızâsını tâatte gizledi. Sakın yaptığınız tâati küçümsemeyin; belki rızâsı sizin bilmediğiniz küçük bir iyiliktedir.

Gadabını musibette gizledi. İsyânın hiç bir zerresini küçümsemeyin, belki gadâbı oradadır.

Velilerini de kulları arasında gizledi. Hiç birine hakaretle bakmayın. Belki hakaretle baktığınız kimse, Allah'ın velîsidir. Bir de icâbetini duâlar içerisinde gizledi. Her duâyı okuyun, belki kabûl olacak duâ odur» demiştir.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

13 üncü BEYÂN: TEVBENİN DEVASI VE İSRAR DÜĞÜMÜNÜ ÇÖZMENİN ÇARESİ

Bilmiş ol ki insanlar iki kısımdır:

A) Birincisi: Nefsinin arzûlarına hiç uymayıp, kötülüklerden kaçınan ve iyiliklere devâm eden gençtir. İşte bu gibi genç hakkında Resûl-i Ekrem: يَعْجَبُ رَبُّكَ مِنْ شَابٍّ لَيْسَ لَهُ صَبْوَةٌ **«Gençlik taşkınlıklarına kapılmadan kendisini tamamen ibâdete verip hiç isyân etmeyen gence Allahu Teâlâ hayranlık duyar»** (51) buyurmuştur. Bu gibiler ender bulunur.

B) İkincisi: Günahtan kurtaramayanlardır. Bunlar da günahda ısrâr ile, tevbekâr olmak üzere ikiye ayrılır. Bizim maksadımız, günâha ısrârın düğümünü çözmek için tedâvi çârelerini anlatmaktır.

Bilmiş ol ki; tevbenin şifası, ancak ilâcı ile hâsıl olur. Ne yazık ki derdi bilinmeyen, hastalığı teşhis edilmeyen, derman bulamaz. Çünkü devâ, derdin zıddı demektir. Her hastalığın bir sebebi vardır. Tedâvisi ise o sebebi çözmekte ve onu kaldırıp yok etmektedir. Şey, ancak zıddiyle yok olur. Bunu böyle bildikten sonra deriz ki; günâha ısrârın sebebi, gaflet ve şehvettir. Gafletin zıddı ilim olduğu gibi, şehvetin zıddı da şehveti harekete geçiren sebebleri yok etmeğe sabırdır. Gaflet, hatâların başıdır. Nitekim Allahu Teâlâ:

أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ

«İşte gaafil olanlar da onların tâ kendileridir. Hiç şübhesiz onlar Âhirette de hüsrâna uğrayanların tâ kendileridir» (16 - Nahl: 108) buyurmuştur. Demek ki tevbenin tedâvisi, ilmin tatlılığı ve sabrın acılığı katılarak yapılan bir mâcundur. Nitekim Sekencebin de şeker ile sirkeden yapılan bir ilâçtır. Safrayı yok etmek için herbirinin ayrı birer görevi vardır. İşte günâha ısrar hastalığından kurtarmak için yapılan kalb ilâcını da böyle düşünmek lâzımdır.

Demek ki kalbin tedâvisi için îmâl edilen ilâç, iki ana maddeden meydâna gelir. Bunların biri sabır, diğeri ise ilimdir. O hâlde bunları açıklamak gerekir.

Şâyet, günâha ısrârı önlemek için her ilim faydalı olur mu? Yoksa özel bir ilme mi ihtiyaç vardır? dersen,

---

(51) Ahmed ve Taberânî Utbe'den rivâyet etmişlerdir.

Bilmiş ol ki; topyekûn ilim, kalbin tedâvisi için ilâçtır. Fakat kalbin çeşitli hastalıkları olduğu için, her hastalığa ilâç olacak özel ilim de vardır, tıb ilmi gibi. Tabâbet, topyekûn bütün hastalıklar içindir. Fakat bunun da ihtisas kolları vardır. Günâha ısrârın tedâvisi de böyledir. Biz de bedendeki hastalığa müvâzi olarak bu özel ilmi anlatalım ki, bu sâyede anlaşılması kolay olsun. Buna göre deriz ki:

Hastanın inanması gereken bâzı şeyler vardır:

a) **Birincisi:** Hastalık ve sıhhat için Allahu Teâlâ'nın yarattığı ve kulun kendi ihtiyârı ile elde ettiği bir takım sebeblerin bulunduğuna inanmaktır. Tabâbeti kabûl etmek, bu inanca bağlıdır. Buna inanmayan, tedâvi ile meşgul olmaz. Tedâviye baş vurmayınca da helâk olur. Bu, üzerinde durduğumuz konunun aynıdır. Yâni Âhirette saâdetin sebebi tâat, şekaavetin sebebi ise mâsiyettir. Bu hususlar, şerîatin aslına îmân ile düşünülür. Bu iman, ya tahkik veya taklid yolu ile olur ki, bunların ikisi de îmandandır.

b) **İkincisi:** Hastanın, mütehassıs, anlayışlı, doğru ve dürüst bir tabîbe inanmasıdır. Böyle, îtimad ettiği bir doktor olmadıktan sonra, yalnız tabâbetin aslına inanmak fayda vermez. İmanda da durum aynıdır. Peygamberi tasdîk etmedikten sonra, yalnız Allah'a îman fayda vermez.

c) **Üçüncüsü:** Doktorun tavsiyelerini dikkatle dinleyip hastalıklardan korunabilmesi için, doktorun zararlı görüp yasakladığı şeylerden uzaklaşmaktır. Bunun dindeki benzeri de takvâyı teşvik ve nefsin arzûlarına uyarak günah irtikâbından korkutan âyetleri dikkatle dinleyip hepsine inanmak sûretiyle onları tatbik mevkiine koymaktır.

c) **Üçüncüsü:** Doktorun tavsiyelerini dikkatle dinleyip hastalıklardan dikkat etmektir. Çünkü her hastanın mutlak sûrette aynı şeylerden çekinmesi şart değil, kendi hastalığına göre tabîbin zararlı gördüğü yemek, içmek ve hareketlerden sakınmak için onu dikkatle dinleyip ve tavsiyelerine uyması lâzımdır. Zîra her hastalığın ayrı bir mütehassısı olduğu gibi, her derdin de ayrı dermânı vardır. Dindeki benzeri de şöyledir: Her insan, her çeşit günâha mübtelâ değildir. Herkesin ayrı ayrı kusurları olabilir. Bunun için önce bunların günah olduğunu, sonra zararlarını, sonra bunlara sabredip korunma çârelerini, sonra da geçmişteki izlerini nasıl temizleyeceğini bilmesi lâzımdır. İşte bunlar da din tabiblerinin ihtisasında olan ilimlerdir. Bu bilgilerin sâhibleri, peygamber vârisi olan âlimlerdir. Günahkâr olan, günâhını bilirse, bu günâhın doktoru olan âlimden ilâcını aramalıdır. Şâyet bu adam, kendi kusurlarının farkında değilse, âlimin onu uyarması gerekir. Bu da her şehir, mahalle, köy, cami ve toplum arasında bir din adamının bulunması ile mümkündür. Onlara dinlerini, dinî yönden faydalı ve zararlı olan şeyleri, saâdet ve şekaavetlerinin sebeblerini öğretecektir. Peygamber vârisi olan bir âlim, halkın sorularını beklemeden onları doğru yola dâvet edecektir. Çünkü peygamberler böyle yaparlardı. Onları sohbetlerine çağırır ve hattâ ilk önce onların

1- [illegible] 2- [illegible] 3- [illegible] 4- GÜNAH, İSYAN
5- İNCELEME 6- BENZETME 7- MÜTEHASSIS 8- DOKTOR
9- BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA 10- [illegible]ME 11- TUTKUN

ayaklarına kadar giderlerdi. Teker teker çağırır, irşâda çalışırlardı. Zîra yüzünde alaîık hastalığı çıkan kimseler, aynaya bakmadıktan veya başkası kendisine söylemedikten sonra, bu hastalıklarının farkında olamadıkları gibi, kalb hastaları da hastalıklarını bilemezler. İşte bunu öğretmek, âlimlere farz-ı ayndır.

Her mahallede insanlara dinlerini öğretecek dindar bir fakîh bulundurmak da hükümdârın görevidir. Çünkü insanlar câhil olarak doğar. Usûl ve fürû'da dinlerini onlara öğretmek lâzımdır. Dünya, âdeta bir hastahanedir. Zîra yerin içindekiler ölü, yüzündekiler de hastadır. Kalb hastaları ise vücud hastalarından daha çoktur. Âlimler ise mânevî doktorlardır. Hükümdarlar da hastahanenin sevk u idârecileridir. Doktorların tedâvisini kabûl etmeyen cinnet veya sârî hastalık sâhibleri, zararlarından korunmak için hükûmete teslim edildiği gibi, âlimlerin tedâvi tavsiyelerine uymayan kalb hastaları da, kötülüklerinden korunmak için hükûmete teslim edilirler. Kalb hastalıklarının vücud hastalıklarından daha çok olması üç sebebdendir:

1 — Kalb hastasının, hastalığını bilemeyişindendir.

2 — Kalb hastalığının neticesi bu dünyada görülemez. Beden hastası böyle değildir. Çünkü onun hastalığı ölümle neticelenir. Ölüm ise sevilmeyen bir şey olduğu için herkes tedâvi çâresini arar. Fakat ölüm ötesi görülmez. Günahların sonu ise kalbin ölmesidir. O da burada bilinemediği için, kalb hastası hasta olduğunu bilse de günahtan nefreti az olur. Bu bakımdan kalb hastalığı hususunda Allahu Teâlâ'nın fazlına dayanır ve fakat dünyalık hususunda tevekküle bakmadan derdine derman aramağa çalışır.

3 — Asıl müzmin hastalık da bu üçüncüsüdür. Bu da tabîb bulamamaktır. Çünkü kalb hastalığının tabîbleri âlimlerdir. Onların kendileri, bu asırda tedâvisi mümkün olmayan hastalığa yakalanmışlardır (52). Artık onlarda hastalık, tabîat hâlini almıştır. Bunun için halkı da bu hastalığa teşvikten başka çareleri kalmamıştır. Zîra onlara sirâyet eden öldürücü hastalık, dünya sevgisi ve dünya peşinde olmaktır. Zaten onların sakındıracakları bu hastalık idi. Fakat halkın: «Siz bize ilâc tavsiye ederken kendinizi unutuyorsunuz» demelerinden çekinerek, halkı irşâd edecek durumları kalmamıştır. İşte bu sebebten ilâç kayboldu ve öldürücü hastalıklar ortalığı kapladı. Hakîkî doktorun bulunmaması halkın helâk olmasına sebeb oldu. Hattâ tedâvi şöyle dursun, halkı ifsâda bile kalkıştılar. Keşke nasîhat etmeseler, hiç olmazsa karışıklıklara sebeb olmazlardı. Keşke islâhata kalkışmasalardı, hiç olmazsa ifsâd etmezlerdi. Keşke sussalar da hiç konuşmasalar. Çünkü onlar konuşmalarında, ekseriyetle avâmın heves edip gönüllerinin meylettiği ve recâ sâyesinde ulaşabilecekleri şeylerden bahsederler. Tabiî bunun için de ümîd sebeblerini ve rahmet delillerini çoğaltmağa çalışırlar. Zîra bunlar dinleyenlerin hoşuna gider ve daha zevkle dinlerler. Bu sûretle va'z dinleyenlerin isyâna cür'eti artar ve Al-

(52) Bu asır, Gazâlî'nin asrıdır. Buna göre var asrımıza kıyâs et.

lah'ın fazlına daha çok bağlanırlar. Tabib, câhil veya hâin olduğu vakit, yanlış tedâvisi ile hastayı öldürür. Gerçi ümîd ile korku, iki ilâçtır. Fakat hastalıkları birbirinin zıddı olan ayrı ayrı hastalar hakkında tatbik edilirler. Meselâ, tamamen kendini dünyalıktan çekip tâkatının yetmediği güçlüklere, sıkıntı ve geçim darlıklarına baş vurarak âdeta ümîdsizliğe düşmüş durumda olanları îtidale çevirmek için onları ümîdle tedâviye çalışırlar.

Bunun gibi, alabildiğine isyâna daldığı ve günahlarını büyük gördüğü için arzû ettiği tevbeden ümidsizliğe düşen bir kimseye de ümîd ve rahmet kapularını hâtırlatmak sûretiyle tevbesinin kabûl edileceği ümîdini kendisine bahşetmekle tedâvi edilmeğe çalışılır.

Fakat alabildiğine isyâna daldığı hâlde hâlâ ümid peşinde koşan aldanmışların tedâvisi, harareti artan hastanın bal yemeğe devâm etmekle şifâ beklemesine benzer. Bu, ahmak ve câhillerin tedâvi yoludur. Anlaşılıyor ki, tabiblerin bozulması, tedâvi kabûl etmeyen bir hastalıktır.

Şâyet, vâizin, halka va'z etmek için hangi yolu tâkip etmesinin daha doğru olacağını bize anlatır mısın? dersen,

Bilmiş ol ki; bu, çok uzun sürer ve tamamen anlatılması da mümkün olamaz. Bununla günahda israr düğümünü çözmek ve insanları günahlardan uzaklaştırmakla ilgili ve bu yönde faydalı olan bâzı bölümlerini sana anlatayım ki, bunlar da dört nevidir:

1. Birinci nevi: Âsî ve mücrimleri korkutan, Kur'an Âyetleri ve bâzı hadîsleri hâtırlatmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ يَوْمٍ طَلَعَ فَجْرُهُ وَلَا لَيْلَةٍ غَابَ شَفَقُهَا إِلَّا وَمَلَكَانِ يَتَجَاوَبَانِ بِأَرْبَعَةِ أَصْوَاتٍ يَقُولُ أَحَدُهُمَا يَا لَيْتَ هٰذَا الْخَلْقَ لَمْ يُخْلَقُوا. وَيَقُولُ الْآخَرُ يَا لَيْتَهُمْ إِذْ خُلِقُوا عَلِمُوا لِمَا ذَا خُلِقُوا، فَيَقُولُ الْآخَرُ إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا لِمَا ذَا خُلِقُوا عَمِلُوا بِمَا عَلِمُوا (وَفِي رِوَايَةٍ لَيْتَهُمْ تَجَالَسُوا فَتَذَاكَرُوا مَا عَلِمُوا وَيَقُولُ الْآخَرُ يَا لَيْتَهُمْ إِذَا لَمْ يَعْمَلُوا بِمَا عَلِمُوا تَابُوا مِمَّا عَمِلُوا

«Sabâhı doğan hiç bir gün ve şafakı kaybolan hiç bir gece yok ki, o gün ve gecede iki melek karşılıklı olarak şu dört sözü konuşmasınlar (yâni her akşam ve sabah iki melek karşı karşıya gelerek şöyle konuşurlar): Meleklerden biri:

1-DOKTOR 2-NASİHATÇI 3-SUÇLU

— Nolaydı şu mahlûkat hiç yaratılmayaydı, der. Diğeri:

— Mâdemki yaratıldı, keşke niçin yaratıldıklarını bilselerdi, der. Diğeri:

— Mâdemki niçin yaratıldıklarını bilemediler, hiç olmazsa bildikleri ile amel edeydiler, der. (Diğer rivâyette) biri:

— Nolaydı bir araya gelip de bildiklerini aralarında müzakere edeydiler, der. Diğeri:

— Mâdemki bildikleri ile amel etmediler, keşke yaptıklarına tevbe edeydiler, der.» (53)

Seleften birisi anlatıyor: İnsan oğlu bir günah işlediği vakit, sol tarafındaki melek sağ tarafındaki meleğe:

— Yazayım mı? diye sorar. Çünkü sevabları yazan sağ taraftaki melek, günahları yazan sol taraftaki meleğin başkanıdır. Sağ taraftaki melek:

— Hayır, altı saat kadar bir müddet yazma, belki pişman olur, tevbekâr olur da yazıp çizmekle meşgul olmayız, der. Tevbe ederse yazmaz, etmezse yazar.

Yine seleften birisi şöyle anlatıyor: Kul bir günâh işlediği vakit, günâhı işlediği yer: «Yarılayım da bunu içime alayım.», gök: «Üzerine yıkılayım» der. Allahu Teâlâ ise: «Kulumdan çekilin, ona müsaâde edin, mühlet verin. Onu siz yaratmadınız. Eğer siz yaratsanız, ona merhamet ederdiniz. Bekleyelim; belki tevbe eder, günahlarını bağışlarım. Belki tevbesine iyilikler ilâve eder de günahlarını sevâba çeviririm» buyurur. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ

«Şübhesiz ki Allah gökleri ve yeri zeval bulmalarından tutmaktadır. Eğer onlar zeval bulurlarsa andolsun ki, ondan sonra kimse bunları tutamaz» (35 - Fâtır: 41) buyurduğunun mânasıdır.

Hz. Ömer'in rivâyet ettiği hadîsde:

اَلطَّابِعُ مُعَلَّقٌ بِقَائِمَةِ الْعَرْشِ فَاِنِ انْتُهِكَتِ الْحُرُمَاتُ وَاسْتُحِلَّتِ الْمَحَارِمُ اَرْسَلَ اللّٰهُ الطَّابِعَ فَيَطْبَعُ عَلَى الْقُلُوبِ بِمَا فِيهَا

«Damga, Arş'ın bir dalında asılıdır. Harâm olan şeyler irtikâb edilip helâl kabûl edildiği vakit, Allahu Teâlâ damgacıyı gönderir ve kalbleri

(53) Bu hadis garibdir.

onunla mühürler» (54) buyurulmuştur. M ü c â h i d ' in rivâyetinde de şöyle buyurulmuştur:

اَلْقَلْبُ مِثْلُ الْكَفِّ الْمَفْتُوحَةِ كُلَّمَا اَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا انْقَبَضَتْ اُصْبُعٌ حَتّٰى تَنْقَبِضَ الْاَصَابِعُ كُلُّهَا فَيُسَدُّ عَلَى الْقَلْبِ فَذٰلِكَ هُوَ الطَّبْعُ

«Kalb, açık bir el gibidir. Kul, her günâh işledikçe bir parmak kapanır. Nihâyet bütün parmaklar kapanınca kalb üzerine perde çekilir. İşte mühürleyip damgalama budur» (55). H a s a n diyor ki: «Kulun, Allahu Teâlâ'ya karşı isyânının bir derecesi vardır. Kul o dereceyi aşınca, kalbi mühürlenir ve artık bir daha hayır işleyemez hâle gelir.»

İsyânı yerip, tevbeyi öven haber ve rivâyetler sayılamıyacak kadar çoktur. Peygamberin vârisi olduğunu iddia eden vâizin bunlardan sık sık bahsetmesi lâzımdır. Çünkü peygamberimizin mirası altun, gümüş ve benzeri servetler değildir. Onun mîrası, ilim ve hikmettir. Her âlim, kendi hissesine düşeni alır ve bu sûretle verâset tahakkuk eder. Vâiz de vâris olduğu takdirde ondan aladığı hikmetli sözleri halka da duyurur.

2. **İkinci nevi:** Peygamberler ve geçmişteki iyi insanların hikâyeleri ile, isyanları sebebiyle başlarına gelen felâketlerdir. Bunların halk üzerinde te'siri büyük ve faydaları çoktur. Â d e m aleyhisselâm'ın zellesi ile Cennet'ten çıkması gibi. Hattâ rivâyete göre Â d e m aleyhisselâm, yasak olan ağaçtan yediği vakit, bütün elbiseleri cesedinden ayrıldı. Yalnız başının tâcı ile yüzünün perdesi, ayrılmaktan utandılar. C e b r â i l aleyhisselâm bunları da aldı ve bu sırada Â d e m aleyhisselâm'a: «Benim civârım ve Cennet'imden inin. Zîra bana isyan Benim civârımda olamaz» diye hitâb-ı izzet gelince, Â d e m aleyhisselâm ağlayarak, H a v v â ' ya döndü ve: «İşte bu, isyânımızın ilk şûm'udur» dedi.

Yine rivâyete göre; S ü l e y m a n aleyhisselâm, evindeki kadınlardan birinin isteği üzerine yaptırdığı babasının resmine, bu kadın kırk gün gizli olarak taptığı ve S ü l e y m a n aleyhisselâm buna sebebiyet verdiği için, itâb edilmiştir. Diğer bir rivâyette; C e r a d adında sevdiği bir âilesi, bir dâvanın kendi akrabaları lehine hükmedilmesini istedi. S ü l e y m a n aleyhisselâm söz verdi, fakat hükmünü öyle vermedi. Diğer bir rivâyette de, bu ailesinin babasının lehine hüküm vermeği içinden geçiriyordu. Bu sebepten cezâya uğradı. Kırk gün mülkünden uzaklaştırıldı. El açar dilenirdi ve fakat kendisine kimse bir şey vermezdi. Hattâ «Ben S ü l e y m a n ' ım, beni yedirin» dediği vakit, kendisini dövüp kovarlardı. Yine bir gün kendi zevcelerinden birinden yemek istedi, o da yüzüne tükürerek

(54) İbn Adî ve İbn Hibbân «Zuafâ»da İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
(55) Mücâhid veya Huzeyfe'nin sözüdür.

1-NASİHATÇI 2-MİRASÇILIK 3-GERÇEKLEŞME 4-BARIŞ
5-UĞURSUZLUK 6-AZARLAMA

kendisini kovdu. Diğer bir rivâyette; yaşlı bir kadından yemek istemiş, kadın da bir leğendeki sidiği suratına serpmiştir. Tâ ki oradan kırk gün geçtikten sonra Allahu Teâlâ balığa yutturduğu yüzüğü kendisine balık ile iade edince; kuşlar hayvanlar, cin ve şeytanlar etrafına toplanmağa ve karşısında eğilmeğe başladılar. Kendisinden özür dilediler. O da: «Bu, Allah'ın takdîri idi. Bunun için geçmişte yaptığınızdan dolayı sizi muâhaze etmiyeceğim gibi, bu andaki özürlerinize de teşekkür edecek değilim» dedi (56).

Yine İsrâiliyyâtta bildirildiğine göre adamın biri, yabancı bir kadın ile evlenmiş. Kadını getirmek için kölesini göndermiş. Yolda kadın köleyi kendisine dâvet etmiş. Köle bu dâveti reddederek kadına yaklaşmaktan kendini korumuş. Kölenin bu nefis hâkimiyyeti karşısında Allahu Teâlâ onu nübüvvet merbetesine yükseltmiştir. Mûsâ aleyhisselâm'ın kıssasında da; Mûsâ aleyhisselâm Hızır'a:

— Ne gibi çalışman karşılığında Allahu Teâlâ sana gayb, ledün ilmini bildirdi? diye sormuş, Hızır da:

— Allah için mâsiyete sabretmem sâyesinde, diye cevab vermiştir.

Rivâyete göre Süleyman aleyhisselâm rüzgârın önünde gidiyordu. Rüzgâr, emrine âmâde idi, onu dilediği tarafa götürürdü. Böyle rüzgâr üzerinde giderken sırtındaki yeni gömleğine baktı ve gömlek hoşuna gitti. Tam bu sırada rüzgâr vurunca gömleği sırtından aldı. Süleyman aleyhisselâm: «Ben sana böyle bir şey emretmedim, sen niçin böyle yaptın?» diye rüzgâra çatınca, rüzgâr: «Biz; sana, sen Allah'a itâat ettiğin zaman itâat ederiz» dedi.

Yine rivâyete göre Allahu Teâlâ Yâkub aleyhisselâm'a:

— Oğlunu senden niçin ayırdığımızı biliyor musun? diye sordu. Yâkub aleyhisselâm:

— Bilmiyorum, deyince, Allahu Teâlâ:

— Sen oğullarına: «Korkarım siz başka şey ile meşgul iken kurt onu yer» dedin de, Beni unuttun. Onların gafletlerini düşündün de Benim onu koruyacağımı hâtırlamadın. İşte bunun için oğlun Yûsuf'u senden ayırdım. Sonra Allahu Teâlâ:

— Niçin iade ettiğimi biliyor musun? diye sordu. Yâkub aleyhisselâm:

— Bilmiyorum, deyince, Allahu Teâlâ:

— Çünkü bu def'a sen ümidini bana bağladın ve:

---

(56) Süleyman aleyhisselâm'a izâfe edilip çeşitli şekillerde ifade edilen, yüzüğünü cinlerden birisinin alıp tahtında hükmetmesi gibi rivâyetler, tamamen İsrâiliyyâtdan alınma, aslı olmayan uydurmalardır. Kur'ân-ı Kerim'de: «Kürsüsüne bir cesed ilkâ ettik.» meâlinde bir âyet vardır. Bunun tefsirinde; Süleyman aleyhisselâm bir gece: «Ben yüz ailemle yatarım, yüz oğlum olur» dedi ve fakat «inşâallah» demediği için yalnız birisinden bir düşük çocuk doğdu ve kürsüsüne oturtuldu, demişlerdir.

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا **«Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir»** (12 - Yûsuf: 83) dedin ve yine:

اِذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ

«Oğullarım, gidin, Yûsuf'la kardeşinden bir haber arayın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin» (12 - Yûsuf: 87) dediğin için iade ettim.

Bunun gibi Y û s u f da hapishane arkadaşına: اُذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ

«Beni efendinin yanında an» deyip Beni unuttuğu için:

فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ

«Fakat şeytan efendisine anmayı ona unutturdu da (bu yüzden Yûsuf) daha nice yıllar zındanda kaldı» (12 - Yûsuf: 42). Bu ve benzeri pek çok hikâyeler vardır. Allahu Teâlâ bunları yalnız birer hikâye olarak anlatmamış, asıl maksad, bunlardan ders almaktır. İnsan düşünmeli; onlar peygamber iken küçük günahlarından Allahu Teâlâ geçmediği hâlde, diğerlerinin büyük günahlarından geçer mi? Bunu hâtırlayarak ders almak lâzımdır. Onların saâdeti, dünyada cezâlarını çekerek, Âhirette suçsuz gitmelerindedir. Kötü insanlara mühlet verilir. Bu mühlet, onların günahlarının artması ve Âhirette şiddetli azâba uğramaları içindir. Bunları da isyan sâhiblerine duyurmak lâzımdır. Çünkü bunlar, insânı tevbeye teşvik eder.

3. **Üçüncü nevi:** Dünyada uğradıkları peşin azâbın ve başlarına gelen felâket ve musîbetlerin hepsinin, günah ve cinâyetleri sebebiyle olduğunu onlara anlatmak ve bunu onların kafalarına yerleştirmektir. Niceleri vardır ki dünyada uğrayacakları, Allah'ın ukubetinden korkar da Âhiretleri için aldırış etmezler. Bu, onların cehâletlerindendir. Vâizin, cemâati bu yönden de irşâd etmesi gerekir. Doğrusu, birçok günahların cezası peşin olarak dünyada da verilir. Fakat bu, cezanın Âhirete kalmasından çok daha ehvendir. S ü l e y m a n aleyhisselâm'ın kıssasında anlattığımız gibi, bâzan kişinin isyânı sebebiyle rızkı daralır, insanlar arasındaki mevkii kaybolur, düşmanları kendisine galebe çalar. Nitekim Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُحْرَمُ الرِّزْقَ بِالذَّنْبِ يُصِيبُهُ **«Kul, işlediği**

1-CEZALAR 2-BILGISIZLIK 3-NASIHATCI 4-AŞAĞI

günah sebebiyle rızkdan mahrûm edilir» (57) buyurmuştur. İbn Mes'ûd da: «Kul işlediği günah sebebiyle bildiğini unutabilir» demiştir ki, bu da Resûl-i Ekrem'in:

مَنْ قَارَفَ ذَنْبًا فَارَقَهُ عَقْلٌ لَا يَعُودُ إِلَيْهِ أَبَدًا

«Bir günâh irtikâb eden kimsenin, bir daha geri dönmemek üzere, aklı gider» (58) buyurduğunun mânasıdır. Seleften birisi: «Lânet, yüz karalığı ve mal noksanlığı değil, bir günahtan çıktıktan sonra onun gibi veya ondan daha kötü bir günâha girmektir» dedi ki, bu, dediği gibidir. Zira lânet, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmaktır. Hayra muvaffak olmayıp kötülükler yapan, rahmetten uzaklaşmıştır. En büyük mahrûmiyet, Allah'ın tevfikından mahrûmiyettir.

Hikâye edildiğine göre ârifîerden biri, çamurlu kaygan bir yoldan giderken eteklerini toplayarak, kayıp düşmemesi için dikkatli adımlarla yürüyordu. Fakat bütün gayretine rağmen kurtaramadı, çamurun ortasına düştü. Tabii her tarafı çamur olduğu için artık aldırış etmeden, bu def'a çamur içinde istediği gibi serbest yürümeğe başladı ve bir yandan da ağlayarak: «İşte günâha düşmeden önce günahlardan sakınan adamın hâli budur. Bir def'a, iki def'a... günâha düştükten sonra, artık aldırış etmeden onun ortasında yürümeğe başlar» dedi. Burada, irtikâb edilen bir günâhın, ikinci bir günâhı çekmesiyle, ukubetinin çabuklaştırıldığına işâret vardır. Bunun için Fuzayl: «Zamanın bozulmasından ve dostlarının eziyetinden hoşlanmadığın her şey günâhının neticesidir» demiştir. Başka bir zat da: «Ben günâhımın cezâsını çektiğimi, merkebimin huysuzluğundan da anlarım» demiştir. Diğer birisi de: «Farelerin evimi istilâ etmesini, isyânımın cezasından bilirim» demiştir. Şam sôfî'lerinden birisi şöyle anlatıyor: «Yakışıklı bir Hıristiyan çocuğu ile karşılaştım. Güzelliğine hayrân olarak ona bakarken Dımışk'lı İbn Cilâ yanıma geldi. Onu görünce utandım. O, elimden tuttu ve beraber yürümeğe başladık. Ben:

— Allahu Teâlâ'nın bu kadar güzel olarak yarattığı bu çocuk nasıl Cehennem'de yanacak? dedim. Cilâ:

— Bir müddet sonra da olsa bunun cezasını çekersin, dedi. Hakîkaten üç yıl sonra cezasını çektim.» Süleyman Dârânî: «İhtilâm olmak, rü'yâlanmak da bir ukûbettir» dedi. Yine Süleyman: «Bir kişinin cemâattan mahrum kalmasına, günâhı sebeb olur» demiştir. Nitekim haberde:

مَا أَنْكَرْتُمْ مِنْ زَمَانِكُمْ فَبِمَا غَيَّرْتُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ

(57) İbn Mâce ve Hâkim Sevban'dan sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.
(58) Yukarıda geçmiştir.

1-İŞLEME 2-EŞEK 3-İŞGAL 4-UYURKEN CENABET

«Zamanınızdan şikâyetinize sebeb olan şeyler, amellerinizin bozukluğundandır» (59) diye vârid olmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

إِنَّ أَدْنَى مَا أَصْنَعُ بِالْعَبْدِ إِذَا آثَرَ شَهْوَتَهُ عَلَى طَاعَتِي أَنْ أَحْرِمَهُ لَذِيذَ مُنَاجَاتِي .

«Kul, şehvetlerini Benim tâatım üzerine tercih ettiği vakit, ona vereceğim cezanın en hafifi, Bana münâcât zevkinden onu mahrum etmektir.»

Uzun bir kıssada Ebû Amr İbn Alvan'dan hikâye edildiğine göre, diyor ki: Bir gün namaz kılıyordum. Kıyâmda iken hâtırıma şehevî duygular geldi. Bu anda hemen yıkıldım, yere düştüm ve vücudum karardı. Üç gün durmadan vücudumu sabunla yıkadım ve ovdum. Fakat her ne yaptımsa vücudumun kararmasını gideremedim. Nihâyet üçüncü gün vücudum normal hâline döndü. Bu sırada Rıkka şehrinde bulunuyordum. Cüneyd'e teveccüh ettim. O beni Bağdat'a çağırdı. Huzuruna girdiğim anda o: «Allah'tan utanmadın mı? O'nun huzurunda dururken nasıl şehevî duygularını galeyana getirirsin? Eğer senin hakkında ben duâ edip bağışlanman için Allah'a yalvarmasaydım, sen yüzün kara olarak Allah'ın huzuruna gidecektin» dedi. Ben Rikka'da, o Bağdat'ta olduğu hâlde bunu nasıl bildiğine şaştım» dedi. Şurasını iyi bil ki, insan oğlunun işlediği her günâh ile kalbinin yüzü kararır. Şâyet iyi bir insan ise kötülükten vaz geçmesi için bu siyahlık dışına vurur. O da bunu görür de kendine gelir. Kötü bir insân ise, bütün kalb karalıkları içinde kalır ve bu sûretle Cehennem'i boylar. Günâh işlemenin, dünya hayatında sebeb olduğu fakirlik, hastalık ve benzeri âfetleri hakkındaki rivâyetler pek çoktur. Günâhın şu'mundan olarak özetle deriz ki; bir günâhı işleyen kimse, o sıfata sâhib olur. Bir felâketle karşılaşırsa o günâhı sebebiyle kendisine bir ukubet olur. Temiz ve güzel rızıktan mahrûm olur da, bu sûretle şekaaveti artar. Şâyet isyân ettiği hâlde bir nîmetle karşılaşırsa o, istidrâc olur, yâni azâbı Âhirete kalır. Nîmete şükürden mahrûm olur da küfrân-ı nîmetin cezasını çeker. İbâdet eden mutî kullara gelince; itâatinin bereketi olarak hakkındaki her nîmet tâatinin mükâfatı olur da nîmetinin şükrünü edâ eder. Her sıkıntı, günâhına keffâret ve derecesinin yükselmesine sebeb olur.

4. **Dördüncü nevi:** Teker teker günahlara verilecek ceza ve yapılacak ukubetleri anmaktır. İçkinin, zinânın, hırsızlığın, adam öldürmenin, çekiştirmenin, kibrin ve çekememezliğin ayrı ayrı günahlarını anlatmak gibi... Hepsini saymak da mümkün değildir. Bununla beraber kaabil-i hitâb olmayana bunları hâtırlatmak, bir hastalığın ilâcını lüzumsuz yere harcamak gibidir. Din âlimi, mütehassıs doktor gibi olmalıdır. Önce hastanın nabzını, hararetini ve iç hastalıkları üzerinde vücudunun hareketlerini kontrol etmeli, hastalığı teşhis ettikten sonra tedâvisine yönelmelidir.

(59) Beyhakî «Zühd»ünde Ebû'd-Derdâ'dan garîb olarak rivâyet etmiştir.

1-COŞMA 2-BELA 3-UĞURSUZ 4-CEZALAR 5-BELAYA DÜŞME 6-YÜKSELMİŞ 7-İLAHİ NİMETE HÜRMETSİZLİK 8-İTAATKAR 9-(KENDİ BÜYÜK GÖRME) 10-HITAB KABUL EDEN 11-MÜTƏXƏSSİS

Adamın tutum ve davranışları ile onun iç vasıflarını anlayarak ona göre işlem yapmak ve ondan sonra Resûl-i Ekrem'e uyarak muvaffak olacağı hususlara dokunmaktır. Nitekim adamın biri Resûl-i Ekrem'e:

— Bana kısa bir tavsıyede bulun, deyince, Resûl-i Ekrem :

لَا تَغْضَبْ — **Gazab etme, kızma,** buyurdular. Öğüt isteyen

diğer birisine de: «**İnsanların elinde olana göz dikme, onlardan ümidini kes ki, en büyük zenginlik budur. Kimseye tamaʻ etme; zira tamaʻ, peşin bir fakirliktir. Namazını, dünyadan ayrılmakta olanın kıldığı gibi kıl. Mâzereti reddetmekten son derece sakın**» buyurmuştur. Adamın biri M u h a m m e d b. V â s i ' a :

— Bana vasıyyet eyle, dedi. M u h a m m e d :

— Dünya ve Âhirette hükümdâr ol, dedi. Adam :

— Bu nasıl olur? deyince, M u h a m m e d :

— Zâhidlerden ol, dünyâlıktan geç. Bu sâyede hem dünyanın, hem de Âhiretin efendisi olursun, dedi. Resûl-i Ekrem, birinci adamın çok asabî olduğunu sezince, ona: «**Kızma**» buyurdu. İkinci adama da tamaʻ ve uzun emel hâllerini sezdiği için ona da bunları yasakladı. M u h a m m e d b. V â s î de, kendisine soran adamın, dünyalık peşinde haris bir insan olduğunu farkettiği için, o da ona zühdü tavsıye etti. Yine adamın biri M u a z b. C e b e l ' e ; «Bana öğüt ver», deyince, M u a z : «Merhametli ol ki, ben de Cennet'e girmene kefil olayım» dedi. M u a z , bu cevâbı verirken, adamda şiddet ve hiddet olduğu kanaatine varmıştır. Başka bir adam da İ b r a h i m b. E d h e m ' den öğüt istediğinde, İ b r a h i m: «İnsanlardan sakın, bununla beraber insanlar arasına gir. İnsanlar sana lâzımdır. Zira insan, insandır, fakat her insan, insan değildir. İnsanların kötülerinden sakınmak ve olgunları ile düşüp kalkmak lâzımdır. Ne yazık ki olgun insanlar gitti de, şimdi insan müsveddeleri kaldı. Bunlara insan diye bakılmaz. Belki de bunlar hayırlarından ümid kesilmiş kimselerdir. Görülüyor ki, bu da muhâtabının durumuna göre tavsıyede bulunmuştur. Soru soranın seviyesine inip, onun hâline göre ona hitâb etmek, cevap verenin kendi durumuna göre konuşmasından çok daha değerlidir. Hz. M u a v i y e , Hz. Â i ş e ' ye bir mektup yazdı ve: «Bana kısa tavsıyelerde bulun» dedi. Hz. Â i ş e de yazdığı cevabda selâmdan sonra, Resûl-i Ekrem'in :

مَنِ الْتَمَسَ رِضَا اللّٰهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفَاهُ اللّٰهُ مُؤْنَةَ النَّاسِ وَمَنِ الْتَمَسَ سَخَطَ اللّٰهِ بِرِضَا النَّاسِ وَكَلَهُ اللّٰهُ إِلَى النَّاسِ

«**Allah'ın rızâsını, insanları küstürmekte arayan kimseye, onu insan-**

lardan korumakta Allah'ın yardımı ona yeter. Fakat insanların rızâsında Allah'ın gadabını arayan kimseyi de Allahu Teâlâ insanlarla başbaşa bırakır» (60) buyurduğunu duydum dedi ve yine selâm ile mektubunu sona erdirdi. Bu cevap, Hz. Âişe'nin ince ve keskin bir zekâsının delilidir. Hükümdarların nerden sorduklarını bildi ve ona göre cevap yazdı. Çünkü onlar, çevrelerindeki vekiller hey'etinin gönüllerini avlamakla meşguldürler. Çok def'a onların gönüllerini avlamak için Allah'ın rızâsını unuturlar. Yine Hz. Âişe Muaviye'ye yazdığı bir mektubu: «Allah'tan kork; zira sen Allah'tan korkar ve takvâ sâhibi olursan Allahu Teâlâ seni insanlardan korur, fakat Allah'ı bırakır da insanlardan korkarsan, onlar Allah'a karşı seni hiç bir şeyden koruyamazlar. Sana selâm» diye bitirdi.

Bütün bunlardan şu sonuca varıyoruz ki, nasihat edecek olan insan, muhâtabının hâline göre konuşmalıdır. Yoksa, bütün şer'î mev'ıza ve hikâyeleri herkese anlatmak mümkün olmadığı gibi, muhâtabın hâline uymayan bir şey ile ona hitâb edip durmak, başına vakit kaybetmekten başka bir işe yaramaz.

Şâyet, vâiz topluma hitâb ediyor veya muhâtabı tek olduğu hâlde onun iç durumunu bilemiyorsa, buna nasıl hitâb etmelidir? dersen, bilmiş ol ki; burada vâizin görevi çoğunluğu ilgilendiren müşterek mevzu'ları seçmek ve onlar üzerinde konuşmaktır. Zîra şer'î ilimler, hem gıda, hem de devâdır. Gıda umuma, devâ ise özel hastalara mahsustur. Bunu şöyle bir misâl ile anlatalım: Adamın biri Ebû Saîd el-Hudrî'ye:

— Bana öğüt ver, dedi. Ebû Saîd:

— Müttâki ol ve Allah'tan kork; zîra bu, bütün iyiliklerin başıdır. Mücâhede et; zira bu, İslâmiyetin ruhbâniyyetidir. Kur'ân'a devâm et; zîra Kur'ân, yeryüzündeki insanlar arasında senin için nur, gök ehli arasında ise zikirdir. Ya hayır söyle veyâ sükût et, bu sâyede şeytâna galebe çalarsın, dedi. Başka birisi de Hasan-ı Basrî'den öğüt istediğinde, Hasan-ı Basrî: «Allah'ın emrini aziz ve üstün tut ki, Allahu Teâlâ da seni izzetli kılsın» dedi. Lokman da oğluna tavsıyesinde: «Oğlum, dizlerinle ulemâyı sıkıştır ve ilim meclisine sokul, fakat onlarla mücâdele edip onları kızdırma. Dünyadan yetecek kadarını al, fazlasını Âhiretin için infâk et. Sıkıntıya düşüp başkasının sırtına yük olacak şekilde dünyayı tamamen arkaya atma. Oruç tut, fakat orucun, şehvetini kırsın. Şehvetini kıracak şekilde oruç tut, namazına zarar verecek şekilde oruç tutma; zira namaz, oruçtan fazîletlidir. Âdi kimselerin meclisine katılma, riyâkârların içine girme» demiştir. Yine Lokman, oğluna yaptığı başka bir tavsiyede: «Oğlum, hayreti mücib olmayan lüzumsuz yerlerde gülme, lüzumsuz yerde gezme, üstüne elzem olmayandan sorma, başkasının servetini koruyacağım diye, kendi servetini mahvetme. Senin malın, kendin için infak edip takdîm ettiğindir. Başkasının malı, veresiye terkettiğindir. Oğlum, merhamet eden merhamet bulur, sükût eden selâmete erer, hayır söyleyen kâr eder, kötü konuşan günahkâr olur, diline hâkim olmayan

---

(60) Tirmizî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

pişmân olur» dedi. Yine adamın biri Ebû Hâzim'e: «Bana öğüt ver» dedi. Ebû Hâzim: «Öleceğini de bilsen, kâr olan şey'i al, öleceğini de bilsen zararlı bulduğun şeyden sakın» dedi. Mûsâ aleyhisselâm, Hızır aleyhisselâm'a: «Bana tavsiyede bulun» dedi. Hızır aleyhisselâm: «Güler yüzlü ol, hiddetli olma. Çok faydalı ol, az da olsa zararlı olma. Bir dâvada ısrar etme. Lüzumsuz gezme, boşuna gülme, kimseyi kusurundan dolayı yerme ve ey İmrân'ın oğlu, günahlarına ağla» dedi. Adamın biri Muhammed b. Kiram'dan öğüt istedi. O da şöyle dedi: «Kendi gönlünü hoş etmek için çalıştığın kadar Allah rızâsı için de çalış.»

Yine adamın biri Hamid Leffaf'dan öğüt isteyince, o: «Kirlenmekten korunmak için mushafa kap kılıf yaptığın gibi, dînini de korumak için ona bir kılıf yap ve onu muhafaza altına al» dedi. Adam: «Dînin kılıfı nedir?» deyince, Hâmid: «Lüzumundan fazla dünyalık peşinde olmamak, lüzumundan fazla konuşmamak ve lüzumundan fazla insanlar arasına karışmamaktır» dedi.

Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülâziz'e yazdığı mektupta: «Bundan sonra, Allahu Teâlâ'nın seni korkuttuğundan kork, Allahu Teâlâ'nın seni çekindirdiğinden sakın, elinde avucunda olanı gelecek için sakla. Kesin haberi ölüm ânında alırsın. Sana selâm» demiştir. Yine Ömer b. Abdülâziz, Hasan-ı Basrî'ye yazdığı bir mektupta, kendisinden öğüt istemesi üzerine, Hasan-ı Basrî: «Büyük güçlükler ve korkunç hâdiseler önündedir. Bunlarla muhakkak karşılaşacaksın; ya kurtulacak veya helâk olacaksın. İyi bil ki,[1] hesâba çekilmeden önce nefis muhâsebesini yapan kazanır, nefsinden gaafil olan zarar eder, sonunu düşünen kurtulur, hevâ[2] ve hevesinin peşinden giden sapıtır, yumuşak ve mülâyim olan kazanır, korkan emin olur. Emîn olan ibretle bakar ve basîret sâhibi olur. Basîret sâhibi olup gören, anlar. Anlayan bilir. Ayağının kaydığı yerden hemen geri çekil, pişman olduğun şey'i at. Unuttuğunu sor ve kızdığın vakit, nefsine hâkim ol» dedi. Abdullah'ın oğlu Mıtraf da Ömer b.[3] Abdülâziz'e yazdığı bir mektupta: «Bundan sonra bilmiş ol ki; dünya, ukubet ve ibtilâ[4] yeridir. Aklı olmayan onun peşine düşer ve ilmi olmayan ona aldanır. Ey mü'minlerin emiri, dünyada, sonundan korktuğu için, yarasının ameliyatındaki acıya dayanan adam gibi ol» dedi.

Ömer b. Abdülâziz de Adiy b. Ertat'a yazdığı mektupta şöyle diyor: «Bundan sonra bilmiş ol ki; dünya, Allah'ın dostlarının düşmânı olduğu gibi, düşmanlarına düşmanlığı ise, onları aldatmasındadır.»

Yine Ömer b. Abdülâziz valilerinden birine yazdığı mektupta: «Allah'ın kullarına zulmetmek imkân ve kudretlerine sâhibsin. Haksızlık etme ve düşündüğün vakit Allahu Teâlâ'nın, senin üzerinde olan kudretini hâtırla ve bilmiş ol ki, insanlara her ne yaparsan onlar için geçicidir, fakat sende devamlıdır. Yine bilmiş ol ki, Allahu Teâlâ mutlak sûrette mazlumların intikamını zâlimlerden alır, vesselâm.»

İşte,[5] adamın özel durumunu bilmeyen[5] veya umuma hitâb eden kimsenin va'zları böyle olmalıdır. Bu kabîl[6] va'zlar, herkesin istifade edeceği

1- HABERSİZ

gıda ve besinler gibidir. Bu gibi vâizler bulunmadığı için, va'z ve nasihatler te'sirsiz hâle geldi, isyan çoğaldı, ortağı fitne ve fesad kapladı ve insanlar yaldızlı sözler ve şiirlerle mahvolup gittiler. Anlamadıkları sözleri konuşmakta kıvranır durur ve kendilerini başkalarına benzetmeğe çalışırlar. Bu gibi davranışları ile halkın gözünden düştüler. Çünkü sözleri kalblerinden gelmiyor ki, dinleyenlerin kalblerine te'sir yapsın. Belki söyleyen mütekebbir, dinleyen ise zoraki bir dinleyicidir. Her biri gerçeklere sırt çevirmiş ve hakikatlerden ayrılmıştır. Daha sözler nasıl te'sir etsin? Demek ki doktora düşen ilk vazife, tedâvi etmekte olduğu hastalığın ilâcını bulmak olduğu gibi, ulemâ tabiblerine de ilk borç olan, karşılarına aldıkları âsîlerin tedâvi çârelerini bulmaktır. Bu anlattıklarımız, tedâvi yollarından birisidir.

İkinci yolu ise sabırdır. Sabra ihtiyacın lüzumu, hastanın, hastalığının uzamasına sebeb olan şeyleri yemiş olmasıdır. Bunları yemesi, ya zararlarını bilmemesinden veya şehvetinin galebe etmesindendir. Demek ki bu sûretle tevbeyi geciktirmenin iki sebebi olmuş oluyor. Bizim burada anlattığımız, gafletin ilâcıdır. Şehvetin tedâvisine gelince: onu «RİYAZET-İ NEFİS KİTABI»nda anlattık. Bunun hulâsası, böyle hastalığına zarar veren şeylere canı çok çektiği vakit onun büyük zararlarını düşünmek ve heves ettiği o şeyleri gözünün önünden uzaklaştırmak, sonra zararı az ve onların benzeri şeylerle kendisini teselliye çalışmak, daha sonra onu terketmekteki eleme sabretmek gibi şeylerdir. Her hâl ü kârda sabrın acılığına dayanmalıdır. Maddî yönde böyle olduğu gibi, şehevî duygularında da durum aynıdır. Meselâ, şehveti galeyâna gelen ve artık nâmahreme bakmaktan gözünü, kalbini ve hattâ ardına düşmekten ayaklarını koruyamaz hâle gelen bir genç, bunun dînine vereceği zararları, Allah ve Resûlünün bu husus ile ilgili korkutucu emirlerini düşünerek kendisine çeki düzen vermeğe gayret etmelidir. Böylece Allah korkusu kalbine galip gelirse, şehveti hazırlayan sebeblerden uzaklaşır. Hariçten şehveti harekete getiren, şehvet edilenin hâzır bulunması ve ona bakmasıdır. Bunun kurtuluş çaresi, ondan uzaklaşmak ve tenhaya çekilmektir. Şehveti tahrik eden iç sebeb de çeşitli ve gıdâî yemeklerdir. Bunun tedâvi yolu, oruç tutmak ve az yemektir. Bunların hepsi de sabır ile tamamlanır. Sabır ise korkudan; korku da ilimden gelir. İlim de basîret ve tefekkür veyâhut duymak ve taklid sûretiyle elde edilir. Buna göre ilk vazife, ilim ve zikir meclislerine devam, sonra diğer meşgaleleri atarak içten dinlemek, sonra da tam mânasıyle anlayabilmek için iyice düşünmek lâzımdır. Bütün bunların tamamından mutlak sûrette korku meydâna gelir. Korku kuvvetleşince, korkunun yardımı ile sabır da kolaylaşır. Bu sefer, ilâç aramak için sebebler çoğalır. Ondan sonra da Allah'ın tevfîkı ve bunu kolaylaştırması gelir. Kim ki kalbinden samimî olarak dinler, korkuyu anlar, takvâya bürünür, sevab umar, Cennet'e inanırsa, Allahu Teâlâ onun işini kolaylaştırır. Kim ki cimrilik eder, kendisini müstağnî sayar ve Âhirete inanmazsa, Allahu Teâlâ onun işini zorlaştırır. Helâk olduğu vakit onun

1-NASIHATÇI 2-KIBIRLI 3-DOKTOR 4-HABERSIZLIK 5-ÇOŞMAYA 6-HAREKETE GEÇİRME 7-BENZETME 8-YARDIM 9-HASİS 10-İHTİYAÇSIZ

dünyadaki meşgalesi ona bir fayda sağlamaz. Peygamberlerin görevi, ancak hidâyet yolunu açıklamaktır. İlk ve son, dünya ve Âhiret, Allah içindir.

Şâyet, bütün bu anlattıkların imâna bağlı şeylerdir; zira günâhı terk, ancak günah işlememeğe sabırla, sabır da ancak büyük korku ile, korku da ancak ilim ile, ilim de ancak günahların büyük zararlarını tasdik ile, günahların büyük zararlarını tasdik de ancak Allah ve Resûlüne inanmakla mümkündür ki, bu da imandır. Sanki günâha ısrâr eden mü'min olmadığı için ısrâr etmiş gibi oluyor, dersen, bilmiş ol ki; bu ısrar, İmansızlıktan değil, İman zayıflığındandır. Zira her mü'min, günâhın, Allah'tan uzaklaştırdığına ve Âhirette cezayı gerektirdiğine inanır. Buna rağmen günâha girmesinin bâzı sebebleri vardır.

a) Bunlardan birisi, verilecek olan cezanın peşin ve ortada olmamasıdır. Hâlbuki insan oğlu mevcuda sevinir ve mevcuttan üzülür. İnsân için peşin olana nisbetle veresiye olan daha zayıftır.

b) İkinci sebeb, günâhı teşvik eden zevkler ve şehvetler hâzır ve insânı gırtlaklamış vaziyette İtiyâd ve ünsiyet sebebiyle kendisini kuşatmıştır. Hâlbuki dört tabiat dışında âdet ve ülfetin beşinci bir tabiat olduğu da söylenir. Geleceğin korkusu ile peşin olan şeyden ayrılmak, cidden zordur. Nitekim Allahu Teâlâ';

﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾

«Hayır hayır, siz çarçabuk geçeni seversiniz, Âhireti bırakırsınız» (75 - Kıyâme: 20 - 21) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ «Belki siz dünya hayatını tercih edersiniz» (87 - A'lâ sûresi). İşin zorluğunu ifade etmek üzere:

«حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ»;

«Cennet, güçlük ve zorluklarla, Cehennem de şehvetlerle kuşatılmıştır» (61) Ve, diğer bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

(61) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

إن الله خلق النار فقال لجبريل عليه السلام اذهب فانظر إليها
فنظر إليها فقال وعزتك لا يسمع بها أحد فيدخلها. فحفها
بالشهوات ثم قال اذهب فانظر إليها فنظر فقال وعزتك
لقد خشيت أن لا يبقى أحد إلا دخلها. وخلق الجنة فقال لجبريل
عليه السلام اذهب فانظر إليها فنظر فقال وعزتك لا يسمع
بها أحد إلا دخلها. فحفها بالمكاره ثم قال اذهب فانظر
إليها فنظر إليها فقال وعزتك لقد خشيت أن لا يدخلها أحد

«Allahu Teâlâ Cehennem'i yarattığı vakit, Cebrâil'e: «Git, Cehennem'i gör» buyurdu. Cebrâil Cehennem'i görünce: «Allah'ım, Senin izzet ve celâline yemin ederim ki, bunu duyanlardan kimse buna girmez» dedi. Allahu Teâlâ Cehennem'in çevresini şehvetlerle süsledi ve: «Şimdi git, Cehennem'e bak» buyurdu. Cebrâil de bu def'a Cehennem'i görünce: «Allah'ım, Senin izzet ve celâlin hakkı için, korkarım bundan kimse kurtulamıyacak, herkes buraya girecektir» dedi. Allahu Teâlâ Cennet'i yarattı ve Cebrâil'e: «Git, Cennet'i gör» buyurdu. Cebrâil Cennet'i gördü ve: «Senin izzet ve celâlin hakkı için bunu duyan herkes buraya girer» dedi. Allahu Teâlâ Cennet'in etrafını bir takım zorluklar ve güçlüklerle kuşattı. Sonra da Cebrâil'e: «Git, Cennet'i gör» buyurdu. Cebrâil bu hâliyle Cennet'i görünce: «Yâ Rab, Senin izzetin hakkı için korkarım buraya kimse giremez» dedi.» (62)

Görülüyor ki, îmânın aslı bulunmakla beraber, şehevî arzûların peşin ve ikaabın veresiye olması, kişinin kendisini isyâna salıvermesinde ayrı ayrı iki sebeb teşkil etmektedir. Şiddetli hararete yakalandığı hastalığı esnasında buzlu suyu içen her hasta, tıbbın aslını ve bunun kendisine zarar verdiğini inkâr etmiş değildir, fakat tahammül edemediği hararetini peşinen bir an için teskin etmesi, gelecekteki zararını göze aldırıyor.

c) Üçüncü sebeb, günâh işleyen hiç bir mü'min yoktur ki, tevbeyi düşünmesin ve yaptığı kötülük karşılığı yapacağı iyilikle onu yoketmeği hâtırından geçirmesin. Ne var ki, uzun düşünceler tabiatlere gaalib gelir de, bugün yârın derken tevbeyi geciktirir. Bununla beraber tevbeyi hâtı-

(62) Ebû Dâvud, Tirmizî ve Hâkim Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim sahih olduğunu söylemiştir.

1- EZİYET 2- YATIŞTIRMA

rından çıkarmaması, yine îmân ile gitmesine ve tevbe etmesine imkân verebilir.

ç) Dördüncü sebeb, gerçek mü'min, yapılan isyânın afvı mûcib olmayan bir şey olmadığını bilir. O, günâh işlerken de Allahu Teâlâ'nın fazlından afvını umar.

İşte asıl îmânın varlığı ile beraber bu dört sebeb günahda ısrârı îcâb ettirir. Bunların dışında beşinci bir sebeble de günâh işlenir. Bu, îmandaki şübheden doğar. Acaba doğru mu değil mi gibi. İşte bu tasdikdeki şübhe ile yapılan isyan, küfürdür. Bu, bir doktorun hastaya bâzı yemekleri yasak ettiği vakit, bu adam doktor mudur, değil midir? diye adam hakkında şübhe etmeğe benzer.

Şâyet, bu sayılan beş sebebin her birinden ve hepsinden kurtuluş çâresi nedir? dersen, derim ki; çâre, tefekkür ve düşünmektir.

İSYANIN SEBEBLERİ

1. **Birinci sebebi:** Peşin ceza görmemesi idi. Bu hususta geleceği bekleyen için, yârının yakın olduğunu, ölümün ise, giydiği ayakkabıdan da daha yakın bulunduğunu, belki kıyâmetin de yaklaştığını düşünmeli, kendi kendine, dünyalıkta geleceği için türlü mihnet ve meşakkatlere katlandığını hesab etmeli ve hattâ müslümân olmayan bir doktor dahi kendisine: «Soğuk su içersen ölürsün» dediği vakit, pek sevdiği soğuk sudan nasıl vaz geçtiğini, hâlbuki sonundan korkmazsa ölümün bir an mes'elesi olduğunu ve nasıl olsa bir gün öleceğini hâtırlamalı ve böylece ebedî saâdetini yok edecek olan isyandan uzaklaşmalıdır.

2. **Zâten dünyaya nisbetle kendisinin dünyadaki varlığı nedir?** Önceden yoktu, sonradan da yoktur. Arada çok az bir müddet vardır. Sıhhatini korumak için, tabâbetinde mûcize göstermeyen gayr-ı müslim bir doktorun tavsiyelerine nasıl uyduğunu düşünmeli ve mûcize ile te'yid edilmiş peygamberlerin tavsiyelerine karşı kayıtsız kaldığının mukaayesesini yapmalıdır. Hastalığın verdiği ıztırabın, kendi nazarında Cehennem ateşinden daha ağır olduğu durumuna düştüğünü farketmelidir. Hâlbuki Âhiretin her günü, dünya günlerine nisbetle ellibin yıldır.

İşte bütün bunları düşünmekle, kendine galebe çalan zevklerini tedâvi etmeli ve onları terketmeğe kendini zorlamalıdır. Şu üç günlük fânî dünyada zevklerinden ayrılamayıp onların düşkünü olduğuna göre, ucu bucağı olmayan ve sonu gelmeyen ebedî hayatta o mahrûmiyetlere nasıl katlanacağını, sabır acısına dayanamadığı halde Cehennem ateşine nasıl dayanacağını düşünmeli ve kendi kendine: «Ben, dünyanın binbir mihnetle karışık yaldızlı şeylerine karşı sabır ve tahammül gösteremediğim hâlde, Âhiretin, her türlü bulanıklıktan sâfî ve dâimî olan zevklerinden mahrum olmağa nasıl dayanacağım?» demeli ve günahtan vaz geçmelidir.

1-GEREKLİ

3. **İlerde tevbe ederim düşüncesine gelince;** çoklarının bu düşünce ile Cehennem'e atılıp feryâd u figan ettiklerini düşünerek tevbeyi öne almalıdır. Çünkü tesvif edenler, yâni ilerde tevbe ederim diyenler, ellerinde olmayan bir şey'e hükmü tâlik etmişlerdir. Bir def'a yârına çıkacağını nereden biliyor? Yârına çıksa bile, bugün terkedemediğini yârın terkedebileceği ne mâlûm? Zâten bugün isyâna dalması, şehvetinin iktizâsıdır. Şehvet ise, ölünceye kadar insandan ayrılmaz. Belki daha da kuvvetlenir ve böylece ilerde tevbe ederim diyenler helâk olurlar. Zira onlar, benzerler arasında ayrılık olduğunu sanırlar. Hâlbuki zamanın cüzleri birbirinin aynıdır. Dün ne idiyse, bugün, bugün ne ise yârın da aynıdır. Dün ayrılamadığın şehvetlerinden bugün ayrılamadığın gibi, yârın da ayrılamazsın. Bu, kuvvetli bir ağacı yıkmağa gidip uğraşan ve yıkamayan, sonra da, bir sene sonra ağacın daha çok dal budak ve kök salmak sûretiyle kuvvetleşeceğini ve kendisinin de ihtiyarlamakla zayıflayacağını bildiği hâlde, «Ağaç böyle dursun da gelecek yıl onu yıkarım» diyen adamın durumuna benzer. Bundan daha büyük ahmaklık olur mu? Çünkü yârına nisbetle bugün kendisi kuvvetli iken, ağaç ise, bugüne nisbetle yârın daha kuvvetlidir. Kendisi kuvvetli olduğu vakit, zayıfa mukaavemet edemediği hâlde kendisinin zayıflayıp, zayıfın kuvvetlendiği zaman ona mukaavemet edeceğini sanmak elbette açık bir ahmaklıktır.

4. **Dördüncü sebeb olan** «Allah afveder, kerimdir» deyip isyâna dalmak hususundaki düşünceye gelince; bunun tedâvi yolu, yukarda geçenin aynıdır. Bu adam da yağmacıların kasabayı basıp her bulduklarını almakta olduklarını, kendi elinde varlığını müsait bir yere gizleyip saklama imkânı olduğu hâlde bunu yapmadan «Allah kerimdir, belki bu yağmacılara belâ verir de evime uğramadan def'olup giderler» diyerek bekleyen gibidir. Nitekim geçmişte böyle olmuştur. Bunun örnekleri yok değildir, diyen adamın durumuna benzer. Gerçi bu adamın bu bekleyişi, mümkün olan bir şeydir. Fakat bu şekilde durup beklemek, en büyük cehâlet ve ahmaklıktır.

5. **Beşinci sebeb olan,** peygamberin haberlerinde, şübhe ederek yapılan ve küfür olan isyandan vaz geçmesi için düşünmesi gereken şeyler, peygamberin doğruluğudur. Bu husus üzerinde durmak, sözü çok uzatır, fakat aklına uygun pek yakın olan bilgi ile onu tedâvi etmek de mümkündür. Ona şöyle sorulmalı: «Size göre mûcize ile takviye edilen peygamberlerin doğruluğu mümkün müdür? Yoksa bir adamın bir anda iki yerde bulunmasının muhal olduğu gibi muhal midir? Şâyet: «Evet, bunun gibi muhaldir» derse, bu adam kaabil-i hitâb olmayan bir bunaktır. Çünkü aklı başında hiç kimse böyle düşünmez. Şâyet, şübheliyim, derse, ona deriz ki; kısa bir müddet yanından ayrıldığın yemeğin için bir adam sana: «Bu yemeğe yılan girdi ve zehirini akıttı» dese, sen de bu adamın sözünden şübhelensen — bu yemek en sevdiğin bir yemek olsa ve hattâ çok acıktığın bir zamana da tesadüf etse — bu yemekten yer misin, yemez misin? Şübhesiz adamın vereceği cevab: «Yemem» olacaktır. Çünkü adam yalan söylemişse ,en çok bana yapabileceği, beni bu yemekten mahrum etmek ve

1- GECİKDİRME 2- GEREKME 3- BİLGİSİZLİK 4- İMKANSIZ
5- HİTAB KABUL EDEN

bir ân için aç bırakmaktır. Fakat şâyet doğru ise, bundan yemek, hayatıma mâl olacaktır. Şübhesiz açlığa sabır, korunarak, ölüme dayanmaktan daha ehvendir. Verdiği bu cevab karşısında adama: «Nasıl olur da bilemediğin bir adamı, bütün peygamberler, veliler, âlimler, hakîmler ve bütün aklı başında olanlar üzerine tercih eder, ona inanırsın da onlara inanmazsın? Hâlbuki bu adam bu sözü her hangi bir maksadla da söylemiş olabilir. Fakat ötekilerin hiç bir maksadı yoktur.[2] Her ne kadar azâbın keyfiyetinde ihtilâf edilmişse de varlığında müttefiktirler. Bütün bunlar doğru söylüyorlarsa, ebedî azabda kalmış olursun. Bir ân için yalan söylediklerini kabûl etsek bile, geçici ve karışık olan bâzı zevklerinden mahrum kalırsın, denmeli. Şâyet biraz aklı varsa bu düşünce karşısında kendisinin yola gelmesi lâzımdır. Zira şu sayılı günler, sonsuz ve ebedi hayat ile mukaayese edilmez. Hattâ dünyanın tümünü zerreler hâlinde kabûl etsek ve bir kuş bir milyon senede bir zerreyi yese, yine bu hayat, bir gün tükenecektir, fakat ebedilikten bir şey kaybolmaz. Aklı başında bir adam ebedi kalacağı hayatının saâdeti için nasıl olur da en çok yüz yıl şehvetlerine sabredemez? Bu hususta E b û ' l - A l â A h m e d b. S ü l e y m a n şöyle diyor:

«Bâzı astronomi ve tıp bilginleri, ölülerin dirilmeyeceğini söylerler. Onlara derim ki:

Sözünüz doğru çıkarsa, benim bir kaybım yok, ben doğru çıkarsam ne yapacaksınız?»

Bunun için Hz. A l i, gerçekleri anlamaktan âciz bâzı sivri akıllı ve şübhe içinde olan kimselere: «Sizin duyduğunuz doğru çıkarsa, hepimiz kurtulduk, ama benim dediğim doğru çıkarsa, o zaman ben kurtuldum ve işte siz helâk oldunuz. Her hâl ü kârda emniyetli yolu seçenden daha akıllısı var mı?» dedi.

Şâyet bunlar açık olmakla beraber, biraz düşünmeğe muhtaç olan şeylerdir. Nasıl olur da gönüller bunlardan uzaklaşır ve bunları düşünmek onlara ağır gelir? Özellikle bütün teferruatiyle İslâmiyete inanmış gönülleri bunları düşünmeğe sevketmek için çâre nedir? dersen,

Bilmiş ol ki; gönülleri bu düşünceden alıkoyan iki şeydir:

A) **Birincisi:** Faydalı düşüncedir. Meselâ, Âhiretin azâbını, güçlük ve zorluğunu, âsilerin ebedî zevklerden mahrûmiyetini ve bunların çekeceği hasretleri düşünmektir. Bu düşünce, kalbi zorlayan ve beyni tırmalayan bir düşüncedir. Bunun için gönül buna yaklaşmak istemez. Dünyadaki zevk u safâyı düşünmek onun hoşuna gider. Bunun için onu düşünmez olur.

B) **İkincisi:** Şu anda bunları düşünmenin peşin zevklere engel[3] olmasıdır. Hâlbuki her insânın her hâlinde ve her nefesinde kendisine musallat olmuş bir şehvet ve arzûsu vardır. Aklını o arzûsuna vermiş, onun çıkar yolunu araştırmaktadır. Bu düşünce, işine mâni' olacağı için, ona yaklaşmamaktadır.

Bu gerçekleri düşünmek için, şu iki engeli ortadan kaldırmanın çâre-

sine gelince; bu adam, içinden kendi kendini yermeli ve kendisine: «Ne ahmak adamsın ki, duyacak olduğun acıyı küçümsemenle beraber, beni üzer diye ölüm ötesini düşünmeğe yaklaşmıyorsun. Düşünmekten duyacağın eleme dayanmak istemediğin ve buna dayanamadığın hâlde, bizzat acının kendisine nasıl dayanacaksın?» demeli ve bu suretle bu düşüncesizlikten kurtulmalıdır.

Dünya zevklerini yok edeceği endişesiyle Âhiret düşüncesinden sarf-ı nazar ettiren ikinci sebebe gelince; burada da dünya zevklerinin geçici ve Âhiret nimetlerinin ebedî ve hâlis olduğunu düşünmek, dünya zevklerinin karışık ve çabuk geçici olduğunu hâtırlamaktır. Hâlbuki günahlardan tevbe edip Allah'a yönelmekte, Onunla münâcâtın zevki ve O'nu mârifetin bahşettiği huzur vardır. O'na itâatle, O'nunla ünsiyet vardır. Eğer itâat eden kimsenin, yalnız itâat ânında aldığı zevkten başka bir mükâfat almasa bile, bu zevk ve ünsiyet ona yeterdi. Üstelik Âhirette alacağı büyük mükâfatlar da kendisine fazladan kalır. Evet, ilk tevbede bu zevki alamaz, fakat devam sayesinde bu zevke nâil olur. Devam ile kötülükten zevk aldığı gibi, ibâdete devamla da ondan zevk almağa başlar. İnsan yaradılışı böyledir. Devam ettiği şeyden zevk alır.

İşte bu düşünceler, zevklere sabır kuvvetini hazırlayan korkuyu harekete[2] geçirir. Bununla beraber bu düşünceleri harekete geçirecek olan, vâizlerin va'z u nasihatleri ve onların bu gibi sayılamıyacak kadar çok olan sebebleri, gönüllere yerleştirmeleridir. Bu sâyede düşünce, tabiate uygun gelir ve kalb de ona meyleder. Tabiat ile düşünce arasında bu uygunluğu yerleştiren şey'e, hayra tevfik denir[3]. Zira tevfik, irâde ile Âhirette faydası olan tâati yerleştirmek demektir. Uzun bir hadisde rivâyet edildiğine göre, A m m â r b. Y â s i r Hz. A l i ' ye :

— Bize, küfrün[4] ne üzerine kurulduğunu anlat, dedi. Hz. Ali :

— Küfür, dört direk üzerine kurulmuştur. Bunlar cefâ [eziyet ve zulüm], körlük, gaflet[5] ve şübhe direkleridir. Eziyet ve zulüm edenler hakkı küçümser, bâtılı açıklar ve âlimlere kızar. Kör olan, zikri unutur. Gaafil olan doğrudan sapar. Şübheye düşen, ümidlerine aldanır da sonra Allah'ın cezası kendisine yöneldiği vakit, hasret ve nedâmet[7] kendini kaplar, fakat fayda vermez.

*

Şu anlattıklarımız, düşünceden mahrûm[6] bâzı gaafillerin âfetleridir[8]. Bununla beraber, tevbe için bu kadarı kâfidir[9]. Sabır, tevbenin devamının bir rüknü ve dayanağı olduğuna göre, sabrı da anlatmamız gerekir. Bunun için Allahu Teâlâ'nın izniyle sabrı da müstakil bir kitapda anlatacağız.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab: 1'in sonu)

1-KÖTÜLEMELİ 2-NASİHATÇI 3-İLAHİ YARDIM 4-İNKARLIK
5-HABERSİZLİK 6-HABERSİZ 7-PİŞMANLIK 8-BELA
9-YETERLİ

İhyâu 'Ulumi'd-Din (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

İKİNCİ KİTÂB

KİTÂBU'S-SABR VE'Ş-ŞÜKR

(SABIR VE ŞÜKÜR KİTÂBI)

(MUKADDİME VE YİRMİALTI BEYÂNDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur (O'na hamdederim). Hamd u senâya ehil, yalnız O'dur. Ulululuk ve azamet ridâsı ile tek olan O'dur. Şeref ve âlicenablık vasfı ile de tek olan yine O'dur Hâlis dostlarını genişlik ve darlıkta sabır kuvveti, belâ ve nimette şükür kuvveti ile te'yîd eden O'dur

Ebediyyen devam edip sonu gelmeyecek şekilde salât u selâm, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'e ve diğer iyilerin efendileri olan Ashâb'ına ve müttakîlere yol gösteren âl'ine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; iman, biri sabır ve diğeri şükür olan iki yarımdan meydâna gelen bir bütündür. Nitekim bunu te'yîd eden eserler vârid olmuş ve buna şehâdet eden haberler verilmiştir. Aynı zamanda bu sabır ile şükür, Allahu Teâlâ'nın vasıflarından iki vasıf ve Esmâ-i Husnâsından iki isimdirler. Zîra Cenâb-ı Kibriyâ bizzat kendisine Sabûr ve Şekûr adını vermiştir. Demek ki sabır ve şükrün hakîkatine cehâlet, îmânın kendilerinden meydâna geldiği iki cüz'e cehâlet ve Allahu Teâlâ'nın vasıflarından olan bu iki vasfa gaflettir. Allahu Teâlâ'ya yaklaştıracak yola girmek, ancak îmân ile mümkündür. İmanın ne ile gerçekleştiğini ve îmânın neden ibâret olduğunu bilemeyen kimsenin îman yoluna girmesi düşünülemez. Sabır ve şükrü öğrenmek istemeyenler, îmânın ne ile gerçekleştiğini ve neden ibâret olduğunu bilmek istemeyenlerdir. Bu sözlerimizden, her ikisinin de açıklamasına şiddetle ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Biz de aralarında bağlantı bulunduğu için, bunların ikisini Allahu Teâlâ'nın izniyle bir kitabda anlatmağa çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 inci BEYÂN : SABIR

Burada Sabrın Fazileti, Târifi, Hakikati, Nasıl İmânın Yarısı Olduğu, İlgileri İtibariyle İsimlerinin Ayrılığı, Kuvvet ve Zayıflık İtibariyle Bölümleri, Sabra Muhtaç Olduğu Yerler, Sabrın İlâcı ve Sabır İçin Baş Vurulacak

1- GEYİM NÖVÜ 2- KUVVETLENDİRME 3- TAKVALI
4- BİLGİSİZLİK 5- HABERSİZLİK

Çareler anlatılacaktır ki yedi faslı içine alıyor. İnşâallah bu yedi bölüm, her yönü ile sabrı açıklayacaktır.

2 nci BEYÂN : **SABRIN FAZİLETİ**

Allahu Teâlâ sabredenleri bir çok iyi niteliklerle vasıflandırmış, Kur'-ân-ı Kerîm'in yetmiş küsur âyetinde sabırdan bahsetmiş; iyilik ve derecelerin çoğunu sabıra bağlamış ve bütün bunları sabrın sonuçları, meyve ve neticeleri kılmıştır.

Bu Husustaki Âyetler :

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا

«İçlerinden de sabrettikleri zaman emrimizle doğru yola sevkedecek rehberler tâyin etmiştik» (32 - Secde: 24)

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا

«Rabbinin İsrâil oğullarına olan o güzel va'di, sabrettikleri sebebiyle, tam yerine geldi» (7 - A'raf: 137)

وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«Muhakkak biz, sabredenlerin mükâfatını, yapmakta olduklarının daha güzeliyle vereceğiz» (27 - Neml: 96).

أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا **«İşte bunlara sabrettiklerinden dolayı, mükâfatları iki def'a verilecektir»** (28 - Kasas: 54)

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

«Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir» (39 - Zümer: 10).

Her iyiliğin belli başlı hududlu bir mükâfatı olduğu hâlde, yalnız sabrın mükâfatının hududsuz olduğu bildiriliyor. Hattâ Allahu Teâlâ'nın orucu diğer ibâdetlerden ayırıp: **«O, bana mahsus bir ibâdettir ve onun mükâfatını ben veririm»** buyurmak sûretiyle onu kendisine nisbet etmesi, orucun sabırdan ve daha doğrusu sabrın yarısından ibâret olması bakımındandır. Yine Allahu Teâlâ, bizzat kendisinin sabredenlerle beraber olacağını

va'detmek üzere: وَاصْبِرُوا إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۞ **Sabredin; çünkü Allah sabredenlerle beraberdir»** (8 - Enfâl: 46) buyurmuştur. Yardım ve zaferi sabra bağlamak üzere de şöyle buyurmuştur:

بَلٰى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلٰئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ۞

«Evet, siz sabreder sakınırsanız, bu(nlar yâni düşmanlar) ansızın üzerinize gelecek olurlarsa Rabbiniz size nişanlı beşbin melekle imdâd edecektir» (3 - Âl-i İmrân: 125). Aynı zamanda diğer hiç bir ibâdete topton va'detmediği bir çok iyilikleri, toplu hâlde sabredenlerde toplamak üzere:

أُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ۞

«Onlar Rablerinden mağfiretler ve rahmet, hep onların üzerinedir ve ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir» (2 - Bakara: 157) Hidâyet, rahmet ve salâvatın hepsi, sabredenlerde toplanmıştır. Sabır ile ilgili bütün âyetleri burada anlatmak zor olacaktır. Onun için biraz da bu husus ile ilgili hadislerden bahsedelim.

Bu Husustaki Haberler:

Bir hadîsde Resûl-i Ekrem: اَلصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ ۞

«Sabır, îmânın yarısıdır» (63) buyurmuştur. Bu, ilerde açıklanacaktır. Diğer hadîsde:

(63) Ebû Nuaym ve Hatib, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. Hadis yukarıda geçmiştir.

مِنْ أَقَلِّ مَا أُوتِيتُمُ الْيَقِينُ وَعَزِيمَةُ الصَّبْرِ وَمَنْ أُوتِيَ حَظَّهُ
مِنْهُمَا لَمْ يُبَالِ بِمَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ وَلَأَنْ تَصْبِرُوا
عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يُوَافِيَنِي كُلُّ امْرِئٍ مِنْكُمْ بِمِثْلِ عَمَلِ جَمِيعِكُمْ
وَلَكِنِّي أَخَافُ أَنْ تُفْتَحَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا بَعْدِي فَيُنْكِرَ بَعْضُكُمْ
بَعْضًا وَيُنْكِرَكُمْ أَهْلُ السَّمَاءِ عِنْدَ ذَلِكَ فَمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ ظَفِرَ
بِكَمَالِ ثَوَابِهِ (ثُمَّ قَرَأَ قَوْلَهُ تَعَالَى) مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

«En az size verilen, yakîn ve sabır azîmetidir. Bunlardan nasibini alan kimse artık (nâfile olarak) gece ibâdetinden ve gündüz orucundan kaybettim, bunları yapamadım, diye üzülmesin. Bulunduğunuz duruma sabretmeniz, benim için, hepinizin ameli kadar amel ile bana gelmenizden daha sevimlidir. Fakat ben şundan korkuyorum ki, benden sonra dünyalık size açılır ve artık birbirinizi tanımaz olursunuz da, o zaman göktekiler de sizi tanımaz olur. Kim ki sabreder ve alacağı mükâfatı hesaplarsa, tam mânasiyle sevâba ulaşmış olur» (buyurdu ve sonra): **«Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın indindeki ise bâkidir. Sabredenlerin mükâfatını elbette vereceğiz»** Âyet-i Celîlesini okudu» (64).

C â b i r ' in (R.A.) rivâyetinde; Resûl-i Ekrem'e îmandan sorduklarında:

هُوَ الصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ «O, sabır ve cömerdliktir» (65) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اَلصَّبْرُ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ «Sabır, Cennet hazinelerinden bir hazinedir» buyurmuştur. Başka bir yerde îmandan sorduklarında, Resûl-i Ekrem: هُوَ الصَّبْرُ «Sabırdır» (66) buyurdu ki, bu, yine Resûl-i Ek-

---

(64) İlim bahsinde muhtasar olarak geçmiştir.

(65) Taberânî ve İbn Hibban rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Taberânî'nin Abdullah b. Ubeyd'den de rivâyeti vardır.

(66) Ebû Mansur Deylemî Yezid-i Rakkâşî'den rivâyet etmiştir.

rem'in: «**Hac, Arafatda vakfedir**» buyurduğuna benzer. Yânî Haccın en önemli rüknü, Arafatda vakfe olduğu gibi, îmânın da en önemli rüknü sabırdır, demek istemiştir. Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ مَا أُكْرِهَتْ عَلَيْهِ النُّفُوسُ ﴾

«**Amellerin en makbûlü, yapmasına insanların zorlandığı amellerdir**» buyurmuştur.

Denildi ki; Allahu Teâlâ D â v u d aleyhisselâm'a:

— Benim ahlâkımla ahlâklan. Ahlâkımdan birisi de mutlak sûrette sabırlı olmamdır, buyurdu. A b b â s ' ın oğlu A t â ' nın rivâyetinde; Resûl-i Ekrem, E n s â r ' ın bulunduğu bir toplantıya gitti ve:

﴿ أَمُؤْمِنُونَ أَنْتُمْ ﴾ — **Siz mü'min misiniz?** diye sordu. Bu soru üzerine herkes sustu. Hz. Ö m e r:

— Evet mü'miniz, ya Resûlâllah, dedi. Peygamberimiz:

﴿ وَمَا عَلَامَةُ إِيمَانِكُمْ ﴾ — **İmânınızın belirtisi nedir?** diye sordu. Onlar:

— Genişlikte şükreder, darlıkta sabreder ve kazâya rızâ gösteririz, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

﴿ مُؤْمِنُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ ﴾ — **Kâ'be'nin Rabbine yemin ederim ki mü'minsiniz,** (67) buyurdu.

Başka bir mübârek sözünde Resûl-i Ekrem:

﴿ فِي الصَّبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ ﴾ «**Hoşlanmadığın şey'e sabr etmende büyük hayır vardır**» (68) buyurdu.

İ s â aleyhisselâm da: «Siz ancak sevdiğinize, sevmediğinize sabretmekle, ulaşabilirsiniz» buyurdu. Yine **Resûl-i Ekrem bir hadîsinde** şöyle buyurmuştur:

---

(67) Taberânî «Evsat»ında Yusuf b. Meymun'dan rivâyet etmiştir.
(68) Tirmizi İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir. Hadis, yukarda geçmiştir.

لَوْ كَانَ الصَّبْرُ رَجُلًا لَكَانَ كَرِيمًا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

«Sabır, bir insan farzedilse, keremli bir adam olurdu. Allahu Teâlâ sabredenleri sever» (69). Bu husustaki haberler de sayılamıyacak kadar çoktur.

Bu Husûs ile İlgili Diğer Rivâyetler:

Ömer b. el-Hattâb'ın Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (Allah her ikisinden de râzı olsun) yazdığı bir mektupta: «Sabra önem ver. Sabır iki şey'e yapılır ki, biri diğerinden daha makbûldür. Meselâ, felâket ve musîbetlere sabır, güzeldir. Fakat bundan daha güzel ve daha makbûlü, Allahu Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere sabırdır. İyi bil ki, îmânı koruyan sabırdır. Zîra iyiliklerin efdâlı, takvâdır, takvâ ise sabırla mümkündür» dedi. Hz. Ali (R.A.): «İman, dört direk üzerine durur. Bunlar da yakîn, sabır, cihad ve adâlet direkleridir» demiştir. Yine Hz. Ali (R.A.): «Bedende baş ne ise îmanda da sabır aynıdır. Başsız beden olamıyacağı gibi, sabırsız da îmân olamaz» demiştir.

Hz. Ömer (R.A.): «İki denk[3]ne güzel şeydir. Bunlar da hayvanın sırtına yükletilen ve birbirine müvâzi olan iki ve bunlar ortasına semerin üst kısmına atılan serbar ki, hayvanın yükünü vurduktan sonra bunu semerin üstüne iki tay arasına korlar» buyurdu ve iki denkten, salât ile rahmeti, iki denk arasına ve üste konan şeyden de hidâyeti kasdetmiştir. Hz. Ömer, bu sözü ile sabredenler hakkındaki:

أُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

«Onlar Rablerinden mağfiretler ve rahmet, hep onların üzerinedir ve Onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir» (2 - Bakara: 157) âyetine işâret etmiştir. Yâni sabır sayesinde Allahu Teâlâ'nın va'd ettiği salât ve rahmet ile bunların üzerine vereceği hidâyet, ne güzel şeydir, demek istedi.

Habib İbn Ebi Habib:

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

«Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu. Gerçekten o, daima Allah'a dönen idi» (38 - Sâd: 44) Âyet-i Celîle'sini okuduğu vakit:

---

(69) Taberânî, Âişe'den rivâyet etmiştir.

1- FAZİLETLİ 2- KENDİNİ BÜTÜN GÜNAHLARDAN KORUMA
3- PARALEL 4- AFV

«Şâyân-ı hayrettir ki, sabır ahlâkını veren kendisi olduğu halde, sabredenleri övüyor» dedi ve ağladı.

E b û ' d - D e r d â (R.A.) da: «İmânın zirvesi, hükme sabır ve kadere rızâdır» demiştir.

İşte nakil yönü ile sabrın fazîleti bunlardır. Akıl bakımından da sabır, faziletli bir şeydir. Fakat bu, ancak sabrın hakikatini ve mânasını bildikten sonra anlaşılır. Zira faziİet ve rütbe, mevsufu bilmeden anlaşılmaz. O hâlde biz de Allah'ın yardımı ile sabrın hakikat ve mânasını anlatmağa çalışalım.

3 üncü BEYÂN : SABRIN HAKİKATİ VE MA'NÂSI

Bilmiş ol ki; sabır, dinin makamlarından bir makam ve sâliklerin uğrak yerlerinden bir konaktır. Dinî makamların hepsi üç şeyden meydâna gelir. Bunlar da **mârifet, hâl ve amel**'dir. Mârifet asıldır. Bu, hâlleri, hâller de amelleri doğurur. Yâni mârifet ve bilgi bir ağaç, hâller ise, ağaçların dalları, ameller de meyveleridir. Bu anlattığımız, Allah'a yönelenlerin değişmeyen menzillerdir. Her Âhiret yolcusu, bu konak yerlerinden geçer. «İ m a n » lâfzı, bâzan yalnız mârifete, bâzan da bunların üçüne birden isim olarak verilir. «KAVAİDÜ'L-AKAAİD KİTABI»nda iman ve islâm isimlerinin ihtilâfında anlatmıştık. Sabır da aynen böyledir. O da bu üç şey ile tamâm olur. Önce bilgi, sonra hâl gelir. Gerçekte sabır, bundan ibârettir. Amel ise bilgi ve hâl'in neticesidir. Bunu anlayabilmek için; m e l e k, i n s a n ve h a y v â n â t arasında tertip keyfiyetini bilmek lâzımdır. Sabır, bu yaratıklardan yalnız insâna mahsustur. Hayvânat ve meleklerde düşünülemez. Hayvânatta düşünülemez; çünkü onlar noksandır. Meleklerde düşünülemez; çünkü onlar kâmildir.

Bunun açıklanması şöyledir: Hayvanların yalnız şehveti vardır ve şehvetine bağlıdır. Onların her türlü hareket ve duruşları, şehvet duyguları iledir. Şehvetlerinin karşılarına çıkacak başka bir kuvvet yoktur ki, o kuvvetle şehvetlerine karşı direnç göstersinler de buna sabretsinler.

Meleklere gelince; bunlar yalnız Allah'a bağlanmak ve O'na kulluk etmek azmindedirler. Şehvetleri yoktur ki, onları başka yola teşvik etsin de onlar ona sabretsinler.

İnsâna gelince; o, önceleri hayvan gibi noksân olarak yaratılmıştır. Şehvetinden başka bir şey'i bilmez. Biraz gelişince kendisinde oyun ve süs şehveti başlar. Sırasıyla evlenme şehvet ve arzûsu kendisinde görülür. Bu sıralarda kendisinde sabır kuvveti yoktur. Zira sabır, zıd görüşlü iki kuvvetin karşılaşması önünde bir kuvvetin metânet gösterip dayanması demektir. Çocukta ise ancak şehvet kuvveti vardır. Fakat Allahu Teâlâ kendi lütf u keremiyle Âdem oğlunu mükerrem yaratıp, derecesini, hayvanlar derekesinden üstün kıldığı için, erginliğe yaklaşınca onun için iki melek görevlendirir. Bunlardan biri, ona doğru yolu gösterir, diğeri de buna yardımcı olur. İşte bu sâyede insan, hayvanlardan ayrılır da iki sıfat ile vasıflanır. Bunlardan biri, Allah ile Resûlünü bilmek, diğeri de âkı-

1- UYGUN, LAYIK 4- BİRİNCİ CİLDİN 2-Cİ KİTABI
2- VASIFLANAN 5- HAYVANLAR
3- KELİME 6- MUHTEREM

beti ile ilgili durumlarını düşünüp anlamaktır. Bunlar, hidâyet meleğinden gelir. Fakat hayvânatta bu mârifet ve âkıbeti[1] düşünme imkânları yoktur. O, ancak bu andaki şehevî duygularının tatmînini bilir. Bunun için zevkinden başka bir şey düşünmez. Meselâ, şu anda acı gelen tedâvinin ilerdeki faydalarını düşünemez. Bu sebebten tedâviyi, ne bilir, ne de arar. İşte bu sayede insan, şehvetlere[2] uymanın acı sonuçları olduğunu bilir. Ancak zararlı şeyleri terke muktedir olmadığı vakit, yalnız bu bilgi de kendisine fazla bir kâr sağlamaz. Çünkü insanoğlunun, zararlı olduğunu bildiği nice şeyler var ki, onlardan kendini koruyamaz — âni olarak gelen hastalıklar gibi —. Bunun için bunları def'edecek bir kudrete ihtiyac hâsıl olur ki, ancak o kuvvetle bu zararlı şeylere mukaavemet edip kendini koruyabilsin. Bu ihtiyaç karşısında Allahu Teâlâ onu ikinci bir melekle takviye etmiştir ki bu melek, görülmeyen askerleri ile onu korur. Bu melek, kendi kuvvetlerine, şehvetin kuvvetleri ile mücadeleyi emreder, bâzan gaalib, bâzan da mağlûb olur. Gaalib gelmesi, Allahu Teâlâ'nın yardımı iledir. Hidâyet nûru da böyledir. Herkesin durumuna göre değişir. O hâlde biz şehvetleri kırmakta insanı, hayvanlardan ayıran bu kuvvete, dinin sevk u îcâbı, şehvetleri çeken kuvvete de hevânın sevk u îcâbı diyelim.

İşte bu iki kuvvet arasında savaş devam eder gider. Bu savaşın alanı da insanın kalbidir. Dînin yardımcısı melekler, şehvetin yardımcısı ise şeytanlardır. Burada sabır, şehvete karşı dînin gösterdiği yolda direnmedir. Bu dayanışmada başarıya ulaşırsa, ilâhî kuvvet galebe çalmış ve sabredenlerden olmuştur. Şâyet mukaavemette metânet gösteremezse, şeytanlar tarafına geçmiş olur.

Bu îzâhattan anlaşılıyor ki, şehevî arzûları terketmek, bir ameldir. Bu ameli meydâna getiren bir kuvvet vardır. İşte o kuvvet de sabırdır. Demek ki sabır, şehvete zorlayan kuvvet karşısında dinin îcablarını[4] yerine getirmekte gösterilen dayanışmadan ibârettir. Din yolundaki sebâtı da şeytanın düşmanlığını bilmek sağlar. Şehvetin, Allah'a giden yolu kesen amansız bir düşman olduğuna yakîni olan, yâni bu hususta kuvvetli bilgi ve îmâna[5] sâhip olan kimsede, dînin îcablarında sebat gösterme kuvvetlenir. Bu sebat kuvvetlendikçe de, şehvetin arzûsunun hilâfına işler yoluna girer. Demek ki şehveti terketmek, şehvetin sebeblerinin zıddı olan, dînin îcablarının kuvvetlenmesi nisbetindedir. Mârifet ve îman kuvvetli, şehvetin âkıbetini takbîh[6] eder. Yukarda anlattığımız iki melek, Allah'ın izniyle bu iki kuvveti tekeffül ederler. Bunlar, amel defterlerini tutan ve «Kirâmen Kâtibîn» dediğimiz iki melektirler ki, her insanda mevcutturlar.

Doğru yolu gösterip hidâyete ulaştıran meleğin, yardımcı olan diğer melekten daha üstün olacağı meydanda olduğuna göre, sağ ve sol taraflarının iyisi olan sağ tarafta bu, sol tarafta da yardımcı melek bulunur. Ve soldaki melek, sağdaki meleğin emrinde olduğu da[7] kolaylıkla anlaşılır. Ayrıca insan oğlunun iki hâli vardır. Bunlardan biri gaflet ve tefekkür, diğeri[3] de kendini salıverip başı boş bıraktığı ve mücahede ettiği hâllerdir. Gaflet ile geçirdiği zamanlarında sağdaki melekten yüz çevirmiş ve ona

1- RAHATLANDIRILMASINI 2- KUVVETLİ 3- KUVVETLENDİRME
4- KARARLILIK 5- MƏNFİ GÖRƏR 6- VEKİL 7- HABERSİZLİK

karşı kusurlu sayıldığı için, bu hâli, kendine bir günah yazılır. Çünkü onun hidâyetine aldırış etmemiştir. Fakat düşünce ile onun hidâyetine yöneldiği için kendisine bir sevab yazılır. Kendini başı boş bırakmakla da, soldaki melekten yardım almadığı için ona karşı kusurludur. Bu da kendi hakkında bir günah olarak yazılır. Fakat mücâhede ile ondan yardım almak isterse, o zaman da kendisine bir sevab yazılır. Bu anlattığımız sevab ve günahlar; o meleklerin teşebbüsleri ile bilinir. Onun için bunlara «Kirâmen Kâtibîn» denilmiştir. K i r â m olmaları, onların keremlerinden insanların faydalanmaları içindir, yoksa aslında, bütün melekler keremli ve iyi yaratıklardır. K â t i b î n olmaları, hasenât ve seyyiatı zabt ve tesbit ettikleri içindir. Onlar, kalbin derinliklerinde ve kalbin sırlarında saklı ve dürülü olan defterlerde sevab ve günahları zabta geçerler. Gözle görülen bu âlemde bu yazıları kimse bilemez. Zira onlar da, yazıları da, sayfaları da ve bunlarla ilgili her vâsıtaları, şehâdet âleminden değil, gayb ve melekût âlemindendir. Melekût âleminden olan hiç bir şey, bu madde âlemindeki gözlerle görülemez. Sonra bu meleklerin yazdıkları sayfalar iki def'a açılır. Biri küçük kıyâmetin koptuğunda, diğeri de büyük ve kızılca kıyâmetin koptuğundadır. «Küçük kıyâmet» sözümüzden maksadımız, kişinin ölümüdür. Zira Resûl-i Ekrem: من مات فقد قامت قيامته

«Ölenin kıyâmeti kopmuştur» (70) buyurmuştur. Bu küçük kıyâmette insan, yapayalnızdır. İşte buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

ولقد جئتمونا فرادى كما خلقناكم أول مرة

«Andolsun, sizi ilk def'a yarattığımız gibi yapayalnız, teker teker huzûrumuza gelmişsinizdir (geleceksiniz)» (6 - En'âm: 94) buyurmuş ve yine burada: كفى بنفسك اليوم عليك حسيبا **«Bugün sana karşı, iyi hesab görücü olarak kendi nefsin yeter»** (17 - İsrâ: 14) buyuracaktır.

Kızılca kıyâmete gelince; artık orada yalnızlık yok, bütün yaratıklar bir aradadır. Hattâ hesab, alenî olarak herkesin huzurunda görülür. İşte o zaman, müttakîler toplu olduğu hâlde Cennet'e, mücrimler de toplu olarak Cehennem'e sevkedilirler. İlk zorluk, küçük kıyâmetin kopmasıyle başlar. Büyük kıyâmetin ne kadar zorlukları varsa, küçük kıyâmette bunların benzeri vardır. Meselâ, kıyâmetin kopacağında zelzele olacak ve yeryüzü çalkalanacaktır. Kişinin ölümü ânında da kendi yeri sarsılacaktır. Meselâ (Türkiye'nin) her hangi bir yerinde bir zelzele olduğu vakit, «Türkiye'de

(70) İbn Ebî'd-Dünya Enes'den rivâyet etmiştir.

1- BELİKLER
2- GÜNAHLAR
3- AÇIK
4- TAKVALI
5- SUÇLU

zelzele oldu» denir, fakat bunun, bütün Türkiye'yi sarstığı mânasına gelmediği meydandadır. Her ne kadar ölen adamın bulunduğu memleket sarsılmazsa da, kendi yeri sarsılır ve bu bakımdan kendi hakkında zelzele tahakkuk[1] etmiş olur. Çünkü kişinin, umumî zelzeleden özel şekilde zarar görmesi, kendi evinin sarsılmasıyladır. Ölümü ile kendisi bol miktarda sarsılmış olur. Şunu da iyi bil ki sen, topraktan en çok râzı olan bir yaratıksın. Topraktan özel nasîbin de bedenindir, başkasının vücudu senin hakkın değildir. Oturduğun yer, sana nisbetle zarfın[2] ve mekânındır. Oturduğun yerin deprenmesinden korkman, sarsılman içindir. Yoksa havâ her an deprenmektedir. Fakat seni sarsmadığı için havanın deprenmesine aldırış etmezsin. Bütün yeryüzünü kaplayan bir sarsıntıdan senin göreceğin zarar, yalnız bedeninin sarsılmasıdır. İşte senin yerin ve özel toprağın bedenindir. Bedenindeki kemiklerin, bu toprağının dağlarıdır. Başın da gök kubbendir[3]. Kalbin de bu yerinin güneşidir. Göz, kulak ve diğer duyu organların da senin gök'ünün yıldızlarıdır. Bedeninden akıttığın terler, ırmakların[4]dır. Anlayışın da yerinin bitkileridir. El ve ayakların ise bu yerinin ağaçlarıdır. Bütün parçaların böyledir. Ölüm ile bedenin yıkıldığı vakit, işte senin yerin sarsılmıştır. Kemikler etlerinden ayrıldığı vakit, yerler ve dağlar parçalanmış olur. Duyuların ibtal edildiği vakit, yıldızlar kararıp dökülmüş olur. Ölüm ânında kalbin kararırsa, güneş kararmış olur. Duyuların ibtal edildiği vakit, yıldızlar kararıp dökülmüş olur. Beynin yarıldığı vakit, gökler yarılmış olur. Ölüm şiddetinden alnından terler döküldüğü vakit, deryâlar akıtılıp boşaltılmış olur. Ayakların birbirine bağlandığı vakit, artık âzalar ta'tîle uğrar. Ruh cesetten ayrıldığı vakit, yer, içinde olanı dışarı atmış olur.

Ben, her hâllerini kıyâmetin her çeşit şiddetiyle karşılaştırarak sözü uzatmak istemiyorum. Fakat şunu anlatmak istiyorum ki, yalnız ölümünle küçük kıyâmetin kopmuş oluyor. Bununla beraber büyük kıyâmetten sana ve hattâ başkalarına has olanlardan bir şey kaybolmuyor. Meselâ, sen öldükten sonra, yıldızların kalmasından sana ne var? Çünkü göremiyorsun. Kör için gece ile gündüzün farkı olmadığı gibi, senin için de aynıdır. Sen öldükten sonra yıldızların, ay ve güneşin parlaması senin[2] için değil, başkaları içindir. Bunun gibi kafası[3] yarılan kimsenin, gök kubbesi yarılmıştır. Baş olmadıktan sonra gök kubbenin ne faydası vardır?

İşte bu ölüm, küçük kıyâmettir. Asıl korku ve şiddetler, bundan sonra büyük kıyâmetin koptuğu zamandır. O zaman hususiyetler ortadan kalkacak, yer ve gökler bozulacak, dağlar hallaç pamuğu gibi atılacak ve zorluklar çoğalacaktır.

Şunu da bil ki, şu küçük kıyâmet hakkında her ne kadar sözü uzatmış gibi görünüyorsak da, gerçekte yüzde bir nisbetinde onu anlatmış değiliz. Bu küçük kıyâmetin, büyük kıyâmete nisbeti, küçük doğumun, büyük doğuma nisbeti gibidir. İnsânın iki doğumu vardır. Birisi babanın belinden annenin rahmine geçişidir. O, belirli zamana kadar orada bekler, olgunlaşmasında bir takım değişikliklere uğrar; meni, kan, et parçası ve-

1-GERÇEKLEŞME 2-MUHAFAZAN 3-GÜMBəZ 4-ÇAY

sâire gibi. Orada tekâmül ettikten sonra ikinci bir doğuşla o dar yerden uçsuz bucaksız olan bu âleme gelir. İşte umumî kıyâmet, husus: kıyâmete nisbetle, bu dünyanın anne rahmine nisbetle olan genişliğine benzer. Aslında kıyas kabûl etmeyecek kadar daha da geniştir. Hattâ bu gelişleri yalnız iki ile de kalmaz. Nitekim Allahu Teâlâ:

﴿ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ **«Sizi bilemiyeceğiniz bir yaratılışta tekrar peydâ edeceğiz»** (56 - Vâkı'a: 61) buyurmuştur.

Küçük büyük diye ayırdığımız şu kıyâmeti kabûl eden, görülen ve görülmeyen âlemlere inanmış, mülk ve melekûte kaanî' olmuş olur. Yalnız ölüme inanıp da öldükten sonra dirilmeğe inanmayan, tek gözlü bir kör gibi âlemlerin yalnız birini, yâni mülk âlemini görebilendir. Bu ise cehâlet, sapıklık ve aynı zamanda bir gözü kör olan Deccâl'e uymaktır. Bu, ne büyük ahmaklıktır. Hepimiz bu ahmaklardanız. Hâlbuki bütün bu güçlükler, önünde seni bekliyor. Şâyet cehâlet ve sapıklığın sebebiyle büyük kıyâmeti göremiyorsan, küçük kıyâmet gözünün önündedir. Onun delâleti kâfi gelmez mi? Resûl-i Ekrem'in: كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا **«Vâiz olarak ölüm yeter»** (71) buyurduğunu ve ölüm döşeğinde yatarken: ﴿ اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَى مُحَمَّدٍ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ ﴾ **«Allah'ım, Muhammed'e ölüm acısını kolaylaştır»** (72) dediğini duymadın mı? Neden gaafiller gibi ölümü ve kıyâmeti uzak görüyorsun? Onların beklediği, âni bir haykırış ve Sûr'a üfürüştür. Onlar alış veriş, iş ve güçlerinde birbirleriyle uğraşırken, âni olarak ölüm ve kıyâmet onları yakalar. Ailelerinin yanına dönmek şöyle dursun, birbirlerine bir tavsıyede dahi bulunamazlar. Ölümün öncüsü olan hastalık kendilerine gelir, aldırış etmezler. İhtiyarlık gelir ibret almazlar. Yazıklar olsun onlara ki, Hakk'a dâvet eden peygamberlerle bile alay ederlerken dünyada ebedî kalacaklarını mı sanırlar? Onlardan önce helâk ettiğimizi ve onlara bir daha dönmiyecek olanları görmezler mi? Yoksa ölümün kendilerinden göç edip gittiğini mi sanıyorlar? Yanılıyorlar, herkes ölecek ve Allah'a yönelecektir. Ne yazık ki onlar, kendilerine gelen ilâhî emirlerden yüz çevirirler. Çünkü onların ardları kapalı, gözleri ise perdelidir, hakkı göremezler. Onları korkutsan da korkutma-

(71) Beyhaki, Âişe'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Taberânî de Ukbe'den rivâyet etmiştir.

(72) Tirmizi rivâyet etmiştir. Neseî ve İbn Mâce'nin Âişe'den aynı meâlde daha kısa ifade ile rivâyetleri vardır.

1- İNANMIŞ 2- BİLGİSİZLİK 3- İŞARE 4- YETERLİ
5- NASİHATÇI 6- HABERSİZ

şan da birdir, onlar îman etmezler. Bunlar, muâmele ilminden daha çok, önemli mevzulara temâs eden bir takım işâretler olduğu için, bunları burada bırakıp biz yine mevzuumuza döner ve deriz ki; yaptığımız bu açıklamadan, sabrın, şehvetin arzûlarına karşı dînin gösterdiği yolda, dayanışmadan ibâret olduğu ve bu mukaavemetin kendilerine müvekkel olan «Kirâmen Kâtibîn» melekleri sâyesinde insanlara mahsus olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu melekler, çocuklar ve mecnunlar hakkında bir şey yazamazlar. Zira hasene, onlara yönelmek ve onlardan istifade etmekte, seyyie ise onlardan yüz çevirmekte olduğunu yukarda anlatmıştık. Çocuk ve delilerin bunlara yönelme veya yüz çevirme gibi halleri düşünülemediği için, onlar hakkında bir şey yazılmaz. Melekler, yönelme ve yüz çevirmeye muktedir olanların iyilik ve kötülüklerini yazarlar. Yemin ederim ki; hidâyet nûrunun pırıltıları, iyiyi ve kötüyü ayırd edecek yaşda başlar ve erginlik çağında olgunlaşır. Bu, tıpkı tan yerinin ağarması ile başlayıp da sabah vaktinde dünyayı tamamen aydınlatan güneş gibidir. Ancak, erginlik çağından önceki aydınlık eksiktir; sade dünyalığın kâr ve zararını gösterebilir. Âhiretin kâr ve zararını gösteremez. Bunun için temyiz derecesine varıp da tam bülûğa ermeyen on yaşındaki bir çocuk, namaz kılmamakla dünyada terbiye için gerekli işlem yapılırsa da, Âhirette ceza görmez ve defterine kusurları yazılmaz. Bunlar, bülûğdan sonra başlar. Şu kadar var ki, aklı başında olan bir velî, çocuğun kusurlarını, kendisi kafasında tutup onların zararlarını çocuğa anlatmalı ve çocuğuna gerekli terbiyeyi vermelidir. Böylece «Kirâmen Kâtibîn» görevini kendisi yapmalıdır. Bu şekilde hareket eden her velî, meleklerin ahlâkı ile ahlâklanmış sayılır da neticede peygamberler, sıddîklar ve mukarrebler ile beraber olur. Buna işâret olarak Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şehâdet parmağı ile orta parmağını göstererek :

أنا وكافل اليتيم كهاتين في الجنة

«Ben ve yetime kefâlet eden, Cennet'te böylece yanyanayız» (73) buyurmuştur.

4 üncü BEYÂN : SABIR İMANIN YARISIDIR.

Bilmiş ol ki; îman, dînin esaslarını tasdik ve inanmağa dendiği gibi, bâzan bu tasdikden meydâna gelen sâlih amellere, bâzan da tasdik ve amellerin hepsine birden denir. Mârifetlerin kapuları olduğu gibi, amellerin de kapuları vardır. İman sözü, bunların hepsine de isim olarak verildiği için, îmânın yetmiş küsûr kapu ve kolu sayılmıştır. Bunlara îman adının verilmesi hakkındaki ihtilâfları «KAVÂİDÜ'L-AKAAİD KİTABI» nda anlat-

(73) Buhârî, Sehl b. Sa'd'den rivâyet etmiştir.
(74) Tirmizî, İbn Abbâs'dan rivâyet etmiştir.

1-VEKİL 2-İYİLİK 3-GÜNAH 4-KUVVETLİ, BECERİKLİ 5-AYIRD ETME 6-ALLAHA YAKIN OLAN 7-BİRİNCİ CİLDİN 2-C KİTABI

tık. Ancak sabrın, îmânın yarısı olmasına gelince; îmânın iki şekilde itibar edilmesi ve iki ismi olması sebebiyledir.

a) Bunların birincisi: İmânın, tasdik ve amelin ikisine birden isim olarak verilmesidir. Bu bakımdan îmânın iki rüknü olmuş oluyor ki, bunların birincisi yakîn, ikincisi sabırdır. Yakînden maksad, Allahu Teâlâ'nın kulunun, dînin esaslarına hidâyetinden meydâna[1] gelen kesin bilgi ve inançtır. Sabırdan maksad da bu yakînin muktezasiyle ameldir. Zîra yakîn: isyânın zararlı, tâatın ise faydalı olduğunu kendisine bildirir. İsyânı terkedip[2] ibâdete devam da ancak sabır sâyesinde mümkün olur. Sabır demek, hevâ-i nefsinin arzûlarını ve tenbelliği kahretmekle dînin isteklerini yerine getirmek demektir. İşte bu bakımdan sabrın, îmânın yarısı olduğu meydâna çıkar. Bu itibarladır ki Resûl-i Ekrem îmân ile sabrı bir araya toplayarak: **«Size en az verilen, yakîn ile sabır azîmetidir»** buyurmuştur.

b) İkinci itibarla îman, mârifetler üzerine bina kılınan amellerden meydâna gelen hâller demektir ki, bu itibarla insan oğlunun bütün hareketleri ikiye ayrılmış olur. Bunlar, dünya ve Âhirette faydalı olan veya her iki tarafta zararlı olan şeylerdir. İnsan oğlunun, zararlı olan şeylerden kaçınması nisbetinde sabır hâli, faydalı olan şeyleri yapması nisbetinde de şükür hâli vardır. Birinci itibarla yakîn, îmânın iki tarafından biri olduğu gibi; bu itibarla da şükür îmânın iki tarafından biri olmuş olur. Bu görüşledir ki İ b n M e s ' û d (R.A.): «İman, iki yarımdan meydâna gelen bir bütündür. Onlar da sabır ve şükürdür» demiştir. Bu rivâyet, Resûl-i Ekrem'e de nisbet edilir.

Sabır,[2] hevâ-i nefsinin arzûlarına karşı[3] dînin emirlerinde dayanma olduğuna, hevânın[1] arzûları[2] da şehvet ve gadab yolundan[5] geldiğine,[6] şehvetin; zevkleri tatmin, gadabın da, tehlikeleri önlemek gaayesine[5] mâtuf olmak üzere[2] ikiye ayrılmış olduğuna, oruç da yalnız mide ve ferc[7] şehvetini önleyip gadab şehvetini önlemediğine göre, Resûl-i[3] Ekrem: **«Oruç, sabrın yarısıdır»** buyurdu. Zîra tam mânasiyle sabır, gadab ve şehvet kuvvetlerine karşı yapılan sabırdır. Yine bu bakımdandır ki, oruç, îmânın dörtte biri olmuştur.

İşte sabrın, îmânın yarısı olduğunu bu şekilde anlamak gerekir. Zîra birçok şeylere iman ismi verilir.

5 inci BEYÂN : KENDİLERİNDE SABREDİLMESİ GEREKEN ŞEYLERE NİSBETLE SABRIN ALDIĞI YENİ İSİMLER

Bilmiş ol ki; sabır ikiye ayrılır.

Birincisi bedenin sabrıdır, zorluklara tahammül etmek gibi. Bu da ya doğrudan adamın kendi teşebbüsü ile olur; yorucu ibâdetlerde bulunmak veya ağır işlerde çalışmak gibi veya başka taraftan gelir, dövülmek ve hastalanmak gibi. Bütün bunlara sabır, İslâmiyete uygun olduğu[2] vakit makbûl olabilirse de, asıl makbûl olan sabır, diğer[7] sabırdır ki bu, hevâ-i nefsinin arzûlarına sabırdır. Bu sabır, mide ve ferc şehvetlerine karşı

1-GEREKEN 3-GAZAB 5-MAKSAD 7-TENASÜL ALETİ
2-İSTEK 4-RAHATLANDIRMA 6-AİT

olursa buna iffet denir. Bir kötülüğe katlanmağa sabır olursa, sabrın hâkim olduğu o kötülüğe nisbetle, sabır değişik isimler alır. Meselâ, bir felâkete karşı tahammül ise, buna doğrudan sabır, bunun zıddına da feryâd u figan ve üzüntü denir. Adam bağırır çağırır, yaka ve paçasını yırtar ,yerlere serilir ve benzeri hareketlerde bulunur. Şâyet bu sabır, zenginliğe karşı olursa, yâni zenginliği ile sevinip hoplayıp zıplamazsa, bu sabıra «zabt-ı nefs», nefis hâkimiyeti, zıddına ise «batar» kibirlenip böbürlenmek ve kendini beğenmek denir. Şâyet bu sabır, savaş alanında gösterdiği metânette olursa, buna ş e c â a t , bunun zıddına c e b â n e t [korkaklık] denir. Şâyet bu sabır, hiddetini yenmekte olursa, buna h i l m [yumuşaklık], v a k a r ve t e e n n i ; zıddına da t e z e m m ü r [saldırganlık], denir. Şâyet bu sabır, zamanın musibet ve felâketlerinden birine olursa, buna g ö n ü l g e n i ş l i ğ i , aksine de gönül darlığı denir. Şâyet bu sabır, görüp duyduklarını muhâfaza bakımından olursa, buna s ı r t u t m a denir. Şâyet bu sabır, geçim sıkıntısından olursa, buna z ü h d , zıddına da h ı r s denir. Şâyet azâ sabrediyorsa, buna k a n â a t , bunun zıddına da ş e r e h [aşırı istek] denir ki, bütün bunlardan, îman ahlâkının çoğu sabırda ve sabrın içinde olduğu görülür. Bunun için Resûl-i Ekrem bir def'a îmandan sorulduğu vakit: «O, sabırdır» buyurmuştur. Zira îmânın en kıymetli ve en çok yapılan ameli, sabırdır. Haccın da en önemli rüknü Arafat vakfesi olduğu için, Resûl-i Ekreme Hacdan sorduklarında: «Hac, arefedir, Arafat vakfesidir» buyurmuştur. Allahu Teâlâ bütün bu bölümleri bir araya toplayarak hepsine birden sabır adını vermiştir:

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

«Sıkıntıda, hastalıkta ve muhârebenin kızıştığı zamanlarda sabr u metânet gösterenler, onlar sâdık olanlardır ve onlar takvâya erenlerin de tâ kendileridir» (2 - Bakara: 177) buyurmuştur.

Demek ki iyilikler itibariyle sabrın bölümleri bunlardır. İsimlerden mâna çıkarmağa çalışanlar, yukarda sıraladığımız ve hepsine birden sabır dediğimiz o hâllerin zât ve hakîkatlerinin ayrı şeyler olduklarını sanmışlardır. Doğru yola girip Allahu Teâlâ'nın nûru ile bakanlar, önce mânaları düşünür, hakikatlerini anlar, sonra isimleri gözden geçirir ve bunların o mânalara delâlet etmeleri için konulduklarını anlarlar. Aslolan mânalardır, lâfızlar mânaya tâbidir. Aslı tâbiden ayıran, eblette aldanır. Bu iki fırkaya işâret etmek üzere Allahu Teâlâ :

أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

«Şimdi yüzüstü, düşe kalka yürümekte olan kimse mi daha çok hidâyete erendir, yoksa doğru bir yol üzerinde düpedüz yürüyen mi?» (67 - Mülk: 22) buyurmuştur. İşte kâfirlerin şaştıkları bu gibi hususlardır.

6 ncı BEYÂN: KUVVET VE ZA'FI BAKIMINDAN SABRIN BÖLÜMLERİ

Bilmiş ol ki; hevâî kuvvete nisbetle, dinî muharrikin üç hâli vardır:

Birinci Hâl: Tamamen hevâî kuvvetini kahredip münâzaa imkânlarından onu mahrûm etmektir. Buna ancak kuvvetli sabır sâyesinde ulaşılır ve işte o zaman: «Sabreden zafere ulaşır» denir. Bu mevkie yükselenler azınlıktadır. Onun için bunlara Allahu Teâlâ'nın: **«Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra istikaamet edenler»** buyurduğu, sıddıklar ve mukarrebler denir. Bunlar doğru yola girmiş, dosdoğru olmuş ve dînin icablarına uyarak huzura ermiş kimselerdir. Kıyâmet günü: **«Ey nefs-i mutmainne sâhibi, sen Rabbinden râzı, Rabbin de senden râzı olduğu hâlde Rabbine dön ve Cennet'e gir»** diye hitâb edilecek olanlar da bunlardır.

İkinci Hâl: Birincinin taban tabana zıddı olarak, nefis ve hevâ kuvvetlerinin galebe çalmasiyle dînî sâiklerin tamamen sukûta uğramasıdır ki, olduğu gibi kendini şeytâna teslîm eder ve ümîdini kestiği için mücâhededen de vazgeçer. İşte bunlar gaafillerdir ve aynı zamanda çoğunluğu teşkil edenler de bunlardır. Bunlar, şehvetleri, kendilerini esir edip, şekaavetleri kendilerine galebe çalan, Allah'ın nûrundan bir nur ve sırlarından bir sır olan gönüllerine Allah'ın düşmânını yerleştiren kimselerdir. Bunlara işâret olmak üzere Allahu Teâlâ:

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

«Eğer biz dileseydik herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fakat benden Cehennem'i bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım, sözü hak olmuştur» (32 - Secde: 13) buyurmuştur. Âhireti verip dünyayı alanlar ve ticaretlerinde zarar edenler de bunlardır. Bu gibileri irşâd için uğraşanlara da:

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

1-MÜCADİLE 2-ALLAHA YAKIN OLANLAR
3-EMİN RAHAT 4-İSTEK 5-HABERSİZ
6-BELAYA UĞRAMA

«Onun için sen bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzû etmeyen kimselerden yüz çevir» (53 - Necm: 29) buyurulmuştur. Bu hâlin belirtisi, Allah'ın rahmetinden tamamen ümidi kesmek ve Allah kerîmdir, deyip şeytâna aldanmaktır. Bu ise en büyük bir ahmaklıktır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Akıllı, kendisini hesâba çekip ölüm sonrası için çalışan, ahmak da nefsinin arzûlarına uyarak Allah'a ümid bağlayandır»** buyurmuştur. Bu gibilere va'z u nasîhat yapıldığı vakit, evet tevbeyi candan arzû ediyorum, fakat ne yazık ki gücüm yetmiyor. Bu benim için çok zordur. Artık benim ümidim kalmamıştır, der veya tevbe hiç aklından geçmeden, Allah kerem sâhibidir, O afveder. Benim tevbeme ihtiyacı yoktur, şeklinde hezeyanlarda[1] bulunur. Bu zavallı adamın aklı şehvetine köle olmuştur. Şehvetinin arzûlarına ulaşmak için aklını hile yolları araştırmakta kullanır. Onun aklı, kâfirlerin eline esir düşen müslüman gibi, şehvetinin esiri olmuştur. Kâfirler o müslümânı alay maksadıyle domuz çobanlığında ve şarap işlerinde kullandıkları gibi, şehveti de aklını kötü işlerde kullanır. Bu gibi adamın Allah katındaki mevkii, bir müslümânı yakalayıp kâfire teslim eden gibidir. Çünkü bu adam açık cinâyetiyle eğlenceye alınmayacak[2] olanı eğlenceye almış ve serbest kalması gerekeni de başkasının tahakkümüne vermiştir. Zîra müslümânın hakkı, hâkimiyet, Allah'ı tanımayanın hakkı mahkûmiyet iken bu işi tersine yapmıştır. Başkası için bu hakka riâyet gerektiği gibi, kendi hakkını koruması daha önemlidir. Ne yazık ki Allah tarafını tutan meleğin askerini, şeytan tarafını tutan orduya teslim etmiştir. Aklını şehvetine esir eden bu adamın bu tutumu, bir müslümânı bir kâfire esir eden veya iyiliğini gördüğü bir hükümdârın en sevimli çocuğunu düşmânına teslim eden gibi ve belki de daha fenâdır[3]. Bu ise en büyük bir nankörlüktür. İşte bu adamın da yaptığı bundan başka bir şey değildir. Allahu Teâlâ'nın, yeryüzünde aziz mahlûku olan aklı, en sevimsiz mahlûku olan hevâ[4] ve şehvetine teslim etmektir.

Üçüncü Hâl: Akıl ve şehvet denen iki kuvvet arasında savaşın eşit şartlar içinde sürüp gitmesidir. Bâzı cepheden o, bâzı cepheden diğeri, bâzan birinin bâzan da öbürünün gaalib gelmesi ve neticede hiç birinin diğerini tamamen mağlûb edememesidir. Allahu Teâlâ'nın:

خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا **«Onlar iyi bir ameli başka bir kötü ile karıştırmışlardır»** (9 - Tevbe: 102) buyurduğunu bu gibiler hakkında tatbik etmek, en doğrusudur. Mutlak sûrette şehvetleri ile mücâdeleyi terkedenler, hayvanlara benzerler ve belki de onlardan âdidirler. Zîra hayvanlar şehvetleriyle mücâdele edecek kudrette yaratılmamışlardır. Bu adam, kendisinde mevcut olan bu mârifeti atâlete uğratmıştır. Bu, gerçek bir noksanlık ve kesin[5] bir geri dönüştür. Bunun için şâir:

«Kemâlâta ulaşmağa muktedir[6] olduğu hâlde noksan kalanların kusûru gibi kusûr olmaz» demiştir.

1- SAYIKLAMA 2- TEKEBBÜR 3- KÖTÜ 4- İSTEK 5- IŞSIZLIK 6- KUVVETLİ, BECERİKLİ

ZORLUK VE KOLAYLIK BAKIMINDAN SABIR

Ayrıca zorluk ve kolaylık itibariyle de sabır ikiye bölünür. Bir kısmı nefse ağır gelir; güçlükle cehd ü gayretle buna güç yetirir ki, bunun adına «t a s a b b u r» zoraki sabır denir. Bir kısmı da nefse ağır gelmez; buna kolaylıkla tahammül eder. Buna da sabır denir. Müttakî olmakta devâm ettiği ve Cennet'e kesin kanâat getirdiği vakit, sabır kolaylaşır. Bunun için Allahu Teâlâ:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ

«Kim verir ve sakınırsa, o en güzeli (Cenneti) de tasdik ederse, Biz de onu en kolaya hazırlarız» (92 - Leyl: 5) buyurmuştur. Bu kısım sabır, güç ve kuvvetli yerinde olan bir kimsenin, zayıf ve âciz olan bir kimseye saldırışına benzer. Hiç yorulmadan kolaylıkla onu saf dışı edebilir. Fakat hasmı da kuvvetli olursa, onu mağlûb edinceye kadar iyice yorulur ve ter döker. İşte dinin muharriki ile hevânın muharriki arasındaki mücâdele böyledir. Gerçekte melekler ordusu ile şeytan ordularının döğüşüdür. Ne yazık ki şehvet tarafı mağlûb olur, din tarafı gaalib gelir ve uzun mücâdeleden sonra sabır kolaylaşırsa rıza meydâna gelir. Nitekim «RIZA KİTABI» nda anlatılacaktır. Rıza makamı ise sabır makamından üstündür. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

اُعْبُدِ اللّٰهَ عَلَى الرِّضَا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَفِي الصَّبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ

«Allahu Teâlâ'ya rızân ile ibâdet eyle. Buna güç yetiremiyorsan, kerih olan şeylere sabırda da büyük hayır vardır» (74) buyurmuştur.

Âriflerden birisi: «Sabredenler üç makam üzeredir. **Birincisi**, şehvetleri terketmek. Bu, tevbe edenlerin derecesidir. **İkincisi**, kazâya rızâdır. Bu, zâhidlerin derecesidir. **Üçüncüsü**, acı ve tatlı Mevlâdan gelen her şey'i hoş ve sevgi ile karşılamaktır. Bu da sıddıklar makamıdır. «MUHABBET KİTABI» nda rızâ makamının sabır makamından üstün olduğu gibi, muhabbet makamının da rızâ makamından üstün olduğunu anlatacağız. Bu taksîmat, belâ ve felâketlere karşı olan özel sabrın taksîmâtıdır.

Sabrın ayrıca hükmü itibariyle de bir taksîmatı vardır. Bu bakımdan da farz, nâfile, mekruh ve harâm olmak üzere dörde ayrılır. Yasak olan şeylerde sabır farzdır. Mekruhlara karşı sabır, nâfiledir. Tehlikeli eziyetlere sabır ise haramdır. Meselâ kendisine veya âile efrâdından birisine, elini kesmek ve benzeri şekilde zarar vereceklere karşı sabır, yasak ve

---

(74) Tirmizi: İbn Abbâs'dan rivayet etmiştir.

1- TAKVALI
2- DÜŞMAN
3- BU CİLDİN 6.CI KİTABI
4- PİS, ÇİRKİN, TİKSINDIRICI
5- BÖLME
6- FERDLER

tehlikelidir. Yâhut âilesine tecavüz edildiği hâlde buna sabır, haramdır. Ancak şeriatte çirkin tanınan diğer bâzı hususlarda kendisine yapılmak istenen eziyetlere sabır da mekruhtur. Demek ki sabrın mehengi şeriattır. Sabır îmânın yarısıdır, diye[1] her yerde sabrın makbûl olduğunu hâtırdan geçirmemelidir. Zillet ve meskenette sabır yoktur. Sabır, muayyen yerlerde makbûldür.

7 nci BEYÂN: SABRA İHTİYAÇ OLDUĞU SANILAN VE HİÇ BİR HÂLDE KİŞİNİN KURTULAMADIĞI HUSUSLAR

Bilmiş ol ki: şu hayat âleminde kişinin karşılaştığı, hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyler olmak üzere ikiye ayrılır. İnsan[3] oğlu her ikisinde de sabra muhtaçtır. O hâlde hiç bir vakit sabırdan vâreste kalamaz.

1. **Birinci nevi,** hoşuna[4] giden şeylerle karşılaşmasıdır. Sıhhat, selâmet, servet, mevki, kabîle, maiyyet ve yardımcı çokluğu ile her türlü genişliklerdir. Bu gibi bütün dünya varlıklarında sabra ihtiyaç vardır. Çünkü şâyet nefsine hâkim olamaz ve alabildiğine başı boş bırakarak bunlara meyleder ve mubâh olan[5] bu varlıklara dalarsa, neticesi azgınlık olur. Zira insanın, kendini müstağni gördüğü zaman, azdığını Kur'ân-ı Kerîm haber vermektedir. Bunun için bolluk içinde iken de sabır içinde olması gerekir ve hattâ bu sabır, yokluğa sabırdan da daha zordur. Nitekim âriflerden birisi: «Felâket ve musibetlere her mü'min sabredebilir, fakat âfiyet[6] ve bolluğa ancak sıddıklar sabredebilirler» demiştir.

Sehl de: «Âfiyete sabır, musîbete sabırdan daha zordur» demiştir. Büyük yoksulluklar geçirdikten sonra kazandıkları zaferler neticesi elde ettikleri bolluklar karşısında Ashâb-ı Kirâm: «Darlık ve sıkıntılarla karşılaştık. Bunlara karşı sabretmesini bildik. Şimdi bollukla karşılaştık, buna sabredemiyoruz» demişlerdir. Bunun için Allahu Teâlâ mal, evlâd ve âile fitnesinden korkutmak üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ

«Ey imân edenler, sizi ne mallarınız, ne de evlâtlarınız, Allah'ı anmaktan alıkoysun» (63 - Münâfikun: 9) Diğer âyette:

إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ

«Ey imân edenler, eşlerinizin, evlâtlarınızın içinde hakikaten size düşmân olanlar da vardır» (64 - Teğabün: 14) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem hutbede iken torunu Hasan'ın gömleğinin dolaşıp takıldığını gördüğü vakit, minberden inerek onu düzeltip çocuğu boynuna doladıktan sonra

1-İLİŞME 2-TEMBELLİK 3-KURTULMUŞ 4-ARKADAŞLIK
5-İHTİYAÇSIZ 6-SIHHAT

tekrar minbere çıkıp hutbe okumağa devâm etti ve: «Allahu Teâlâ çok doğru olarak: إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

«Muhakkak mallarınız ve çocuklarınız fitnedir» (64 - Teğabün: 15) buyurmuştur. Zira ben torunumu o vaziyette görünce dayanamadım, gittim onu düzelttim» (75) buyurdu. İşte burada basiret sâhibleri için büyük ders ve ibret vardır.

Asıl hüner, âfiyet ve bollukda sabretmesini bilmektir. Bunun sabrı, onlara güvenip bel bağlamamaktır. Hepsinin kendi elinde emânet olduğunu ve bir anda alınıp yok olabileceğini bilmektir. Bunun için bu geçici varlıklara sevinmemeli, bunlara dalmamalı ve bunlarda Allah hakkına riâyet etmelidir. Allah hakkına riâyet, servetinin bir kısmını muhtaçlara vermek, bedeniyle yardımda bulunmak, dili ile doğruyu söyleyip öğüt ve tavsiyelerde bulunmaktır. Diğer âzaları ile de bu şekilde hareket etmelidir. Bu sabır, şükre yakın ve onunla beraberdir. Çünkü bu sabır, şükrün hakkını yerine getirmekle tamam olur. [1] Bolluk ve genişliğe sabrın daha zor olması, bu sabrın, kudrete mukareneti bakımındandır. Yokluğa sabır, bir yönden mecburîdir. Fakat varlığa sabır, tamamen bir irâde işidir ve bundan dolayı zordur. Hattâ güç yetmemezlik de bir korunma sebebidir. Başkasının senden kan alması, kendi kendinden kan almasından daha kolaydır. Hattâ yemeğin bulunmadığı sırada açlığa dayanmak, yemek varken açlığa tahammülden daha kolaydır.

2. İkinci nevi, arzûsuna uymayan ve [2] hoşuna gitmeyen şeylerle karşılaşmasıdır. Bu da kişinin irâde ve iltizâmı ile olur — ibâdet ve isyan gibi —. Yâhut irâdesi dışında olur — felâket ve musibetler gibi —. Veyâhut her ne kadar irâdesi ile değilse de onu yoketmekte irâdesi olur. İntikam almak gibi ki, hepsi üç kısma ayrılıyor.

BİRİNCİ KISIM

[3] Birinci kısım, kendi irâde ve ihtiyârı ile olanlardır. Bunlara tâat ve mâsiyet denir. Bunlar da ikiye ayrılmış olur:

A) Tâat: Kul, ibâdetin ağırlığına sabretmeğe muhtaçtır. Bununla beraber tâatın meşakkatine ağırlığına, sabır, zordur. [4] Çünkü nefis, tabiatı itibariyle ibâdet ve kulluktan nefret eder de rubûbiyyet iddiasına koşar. Bunun için ârifIerden birisi: «Hiç bir nefis yoktur ki Fir'avn'ın âşikâre olarak «Ben sizin âlî Rabbınızım» iddiası kendisinde olmasın. Fakat Fir'avn imkânlarını buldu ve gizli sakladığı bu şey'i açıkladı. Kavmini küçümsedi. Onlar da ona itâat ettiler. Bununla beraber herkes kölesine

(75) Ashâb-ı Sünen Büreyde'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen ve garîb olduğunu söylemiştir.

1- BAKINLIK
2- GEREKLİ BULMA, KENDİNE LAZIM KILMA
3- İSYAN
4- SAHİBLİK, İDARECİLİK

karşı aynı tutum ve davranış içindedir. Her ne kadar bunu açıklamazsa da maiyyetine karşı kibirlenip, böbürlenmesi, kusurlarına karşı harekete geçerek böbürlenmesi rubûbiyyet iddiâsının bir delilidir. Demek ki kulluk, mutlak sûrette nefse ağır gelen bir şeydir. Aynı zamanda ibâdetlerden bâzıları tenbellik sebebiyle sevilmez — namaz gibi —, bâzıları cimrilik sebebiyle sevilmez — zekât gibi —, bâzıları her iki sebepten sevilmez — cihad ve hac gibi —. Şu hâlde tâate sabır, zorluklara sabır demektir. Tâate sabır için de üç hâle ihtiyaç vardır :

Birinci hâl, tâatten önce gelir, bu da sağlam niyet, ihlâs, riyâ tehlikelerinden ve diğer âfetlerden kaçınmak, ihlâsa azim ve vefâdır ki, niyet ve ihlâsın hakikatini, riyâ ve şeytanın hîlelerinin âfetlerini bilenler için bu, en zor olan bir sabırdır. Resûl-i Ekrem, buna tenbih etmek üzere: **«Ameller niyet iledir ve herkes için niyet ettiği şey vardır»** buyurduğu gibi, Allahu Teâlâ da :

﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾

«Onlar ancak, Allah'a, Onun dininde ihlâs erbâbı ve muvahhidler olarak, ibâdet etmekle emrolunmuşlardır» (98 - Beyyine: 5) buyurmuştur. Bunun için Allahu Teâlâ sabrı amel üzerine takdim ederek :

﴿إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

«Sabredenler ve sâlih amel işleyenler hâriç» (11 - Hûd: 11) buyurmuştur.

İkinci hâl, amel hâlidir. Amel esnasında Allah'tan gaflet etmeyip, amelin âdâb ve sünnetine riâyetten tenbelleşmemek, amelin sonuna kadar edebin şartlarına riâyet etmektir. Tenbellik geldiği vakit hemen sabretmeli ve ibâdetini tamamlamağa çalışmalıdır. Bu da sabırların en çetinlerindendir. Allahu Teâlâ'nın :

﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا﴾

«Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir ki, onlar sabretmişlerdir» (29 - Ankebût: 58) buyurmasından murâdın bu olduğu muhtemeldir.

Üçüncü hâl, ameli bitirdikten sonradır. Çünkü riyâ ve süm'adan korunmak için amelini duyurmamak maksadiyle sabre muhtaçtır. Ucub ve benzeri amelini mahvedecek her şeyden sabra mecburdur. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿وَلَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾

1-İDARECİLİK 2-HASİS 3-MUSİBET 4-SAHİBLER 5-BİR ALLAH İNANAN
6-HABERSİZLİK 7-GÖSTERİŞ 8-KENDİNİ BEĞENME

«Menn u ezâ ile sadakalarınızı ibtâl etmeyiniz» (2 - Bakara: 264) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

لَا تُبْطِلُوٓا اَعْمَالَكُمْ **(Amellerinizi ibtâl etmeyiniz»** (47 - Muhammed: 33) Sadaka verdikten sonra eziyet etmeğe ve başa kakmağa sabretmeyen, sadakasını ibtâl etmiş olur.

Tâatler de farz ve nâfile olarak ikiye ayrılır. Her ikisinde de sabre ihtiyaç vardır. Allahu Teâlâ bunları:

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَاۤءِ ذِي الْقُرْبٰى

«Şübhesiz ki Allah adâleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder» (16 - Nahl: 90) âyet-i celîle'sinde toplamıştır. Adâlet ile ihsan nâfiledir, akrabaya vermek ise bir fazilettir. Bunların hepsinde sabra ihtiyaç vardır.

B) **Mâsiyettir.** Kişinin en çok muhtaç olduğu, isyâna sabırdır. Allahu Teâlâ kötülüklerin çeşitlerini: وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۤءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

«Taşkın kötülük(ler)den, münkerden, zulüm ve tecebbürden nehyeder» (16 - Nahl: 90) âyet-i celîle'sinde toplamıştır. Resûl-i Ekrem de:

«Muhâcir, kötülüklerden uzaklaşan, mücâhid de nefsiyle cihâd edendir» buyurmuştur. İsyan, nefsin arzûlarına uymaktır. İnsân için sabırların en zoru, alışkın olduğu günahlara sabırdır. Çünkü âdet, beşinci bir tabiattır. Âdet de şehvete eklendiği vakit, Allah'ın askerlerine karşı, şeytânın iki kuvveti belirmiş olur ki, artık din ve diyânetin zorlaması onu söküp atmağa güç yetiremez. Hele âdet yolu ile alıştığı bu kötülüğü kolaylıkla yapabilirse, ona sabır, daha da zorlaşır. Gıybet, yalan, riyâkârlık, târiz veya tasrih yolu ile yağcılık yapmak, kalb kırmak, her türlü şakacılık ve hakaret maksadıyle yapılan darb-ı meseller ve ölüler aleyhindeki konuşmalar gibi. Bunlardan ayrılmak cidden zordur. Bunlarda başkasını düşürüp kendini yükseltmek gibi nefsin iki arzûsu vardır. Zâten rubûbiyetin tamamlandığı bu iki yön, emrolunduğu ubudiyetin zıddıdır. Bu iki isteğin bir arada toplanması, dilin de bunlara kolaylıkla dönmesi ve sohbetlerde ekseriyetle bunların konuşulması, bunlara karşı sabrı, cidden zorlaştırır. Bunlar taammüm edip sık sık tekrarlandıklarından, artık gönüller bunları çirkin görmediği ve kimse bunlara aldırış etmediği için, en büyük tehlikelerdendirler. Bakarsın, ipek giyen bir insan görüldüğü vakit, alabildiğine tenkid edildiği hâlde devamlı olarak milleti diline dolayıp çekiştirenlere kimse bir şey demez. Hâlbuki gıybetin zinâdan daha ağır olduğuna dâir Resûl-i Ekrem'den bir de rivâyet vardır. Sohbetlerde diline hâkim olamayan-

1- MİNNET KOYMAK VE EZİYET ETMEK
2- İSYAN
3- YASAK OLAN
4- BÜYÜKLENMEKDEN
5- SAKINDIRAR
6- KAPALI
7- AÇIK SÖYLEMİŞ
8- YALTAKLIK
9- MİSAL
10- İDARECİLİK HAKİMLİK
11- KULLUK
12- UMUMİLEŞİP

ların tek çâreleri, cemiyete katılmamaktır. Onu başka bir şey kurtaramaz. Yalnızlığa sabır, cemiyet arasında diline hâkim olmağa sabrından daha kolaydır. İsyânı tahrik eden şey'in, kuvvet ve zâfiyeti bakımından, ferdlerde isyâna sabrın güçlüğü de ayrı ayrıdır. Yâni bâzılarında bâzı isyâna tahrik daha kuvvetli, buna sabır ise daha zor olur. Dilin hareket edip konuşmasından daha kolayı da vesvesenin karışmasıyla hâtıraların harekete geçmesidir. Hâlbuki kalbe geçen hâtıralar daima yalnızdır. Bu bakımdan kalbin hâtıralarında sabır, hiç de mümkün değildir. Ancak kalbe daha önemli hâtıra gelirse, o zaman diğerinden vaz geçer. Meselâ, kalbinde daima Allah korkusu taşıyan kimse, artık diğer vesveselerden kendini korumuş olur.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım, karşılaştığı şeylerin kendi irâdesi dışında olanlarıdır. Fakat bunları def'etmekte kendi irâde ve ihtiyârı vardır. Meselâ, söz veya iş ile kendisine hakaret edilmiş, mal veya canına taarruz edilmiştir. Bunların yapılması kendi ihtiyârı ile değil, fakat ihtiyârı ile bunları def'edebilir. Bu gibi eziyetlere sabır, bâzan vâcib ve bâzan da fazilet olur. Sahâbeden bâzıları, eziyetlere sabretmeyen mü'minlerin îmânına kıymet vermezdik, derlerdi. Nitekim âyet-i celile'de :

وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

«Biz, yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler dahi yalnız Allah'a güvenip dayanmakta sebât etmelidir» (14 - İbrâhîm: 12) buyurulmuştur.

Bir def'a Resûl-i Ekrem bir ganimet malını taksîm etti. Müslümanlardan Bedevî Arabın biri: «Bu taksim, Allah'ın rızâsına uyan bir taksim değildir» dedi. Durumu Resûl-i Ekrem'e haber verdiklerinde, mübârek yüzü kızardı ve :

يَرْحَمُ اللَّهُ أَخِي مُوسَىٰ لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَٰذَا فَصَبَرَ

«Allah, kardeşim M û s â ' ya rahmet etsin, ona bundan daha çok eziyet yapıldı da, o bunlara katlandı» (76) buyurdu. Allahu Teâlâ :

وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ **«Onların ezâlarına aldırış etme.**

---

(76) Buhari ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

1-KIMILDATMA 2-ZAYIFLIK 3-SATAŞMA, İLİŞME
4-KARARLILIK 5-BÖLME

Allah'a güvenip dayan» (33 - Ahzâb: 48) buyurmuştur. Diğer âyet-i celîle'-de de şöyle buyurulmuştur:

وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا

«Onlar ne derlerse katlan. Onlardan sızıltısızca ayrıl» (73 - Müzzemmil: 10). Bir başka âyette de:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

«Andolsun, biliyoruz ki, onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor. Sen hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol» (15 - Hıcr: 97 - 98) buyurulmuştur. Bir başka âyet-i kerîme de şöyledir:

وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ
أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

«Sizden evvel kendilerine kitab verilenlerden ve Allah'a eş tanıyanlardan da her hâlde incitici bir çok lâflar işiteceksiniz. Eğer katlanır, sakınırsanız, işte bu, hâdiselere karşı bir azimdendir» (3 - Âl-i İmrân: 186). Yâni karşılık vermez ve sabrederseniz, mükâfatınız büyüktür. Bunun için kısas ve benzeri haklarından vaz geçenleri medhetmek üzere Allahu Teâlâ:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

«Eğer her hangi bir ceza ile mukaabele edecek olursanız ancak size revâ görülen ukubetin misillemesiyle ceza yapın. Sabrederseniz, andolsun ki, bu, tahammül edenler için elbet daha hayırlıdır» (16 - Nahl: 126) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem de:

صِلْ مَنْ قَطَعَكَ وَأَعْطِ مَنْ حَرَمَكَ وَاعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ

«Gelmeyene git, vermeyene ver, sana kötülük edeni afvet» (77) buyurmuştur.

(77) Yukarda geçmiştir.

1-CEZALAR

İ n c i l ' de yazıldığına göre İ s â aleyhisselâm ümmetine hitâben: «Size, kulağa kulak, buruna burun olarak kısas hakkı tanınmıştı. Fakat ben derim ki: kötülüğü kötülükle karşılamayın. Sağ yanağınıza tokat vuran olursa, siz ona solunu da çevirin. Sırtından pardesünü alana, ceketini de ver. Seni yakalayıp bir kilometre mesafeye götürmek isteyen ile sen iki kilometre git» demiştir. Bütün bunlar, eziyetlere karşı sabrı tavsiyedir. İnsanların eziyetlerine sabır, en üstün mertebedir. Zîra bu sırada dînin îcablarını yerine getirmek vardır. Yalnız eziyet vermemek bir hüner değil, asıl hüner, eziyete sabırdır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Üçüncü kısım, ne gelişi, ne de def'i ihtiyârında olan şeylerle karşılaşmasıdır. Musîbet ve felâketler gibi. Adamlarının ölmesi, servetinin mahvolması, hastalanmak, bir âzanın telef olması ve benzeri âfetler gibi. Bunlara sabır, en üstün makamlardandır. Nitekim İ b n A b b â s (R.A.) diyor ki: «Kur'anda sabır, üç şekilde anlatılmıştır. Birincisi farzların ifâsı için onların ağırlıklarına sabır. Bunun üçyüz derece sevabı vardır. İkincisi, haram ve yasaklardan sabırdır. Bunun altıyüz derece sevabı vardır. Üçüncüsü, ilk sarsıntıda musîbetlere sabırdır ki, bunun dokuz yüz derece fazîleti vardır. Musîbetlere sabır, fazîletten olduğu hâlde derecesinin daha üstün olması; haramlara sabır, her mü'minin yapabileceği ve fakat belâya sabır ise ancak peygamberlerin güç yetireceği bir şey olması bakımındandır. Zîra belâ ve ibtilâ, nefse ağır gelen bir imtihandır ve aynı zamanda sıddıkların azığıdır. Bunun için Peygamber Efendimiz:

«أَسْأَلُكَ مِنَ الْيَقِينِ مَا تُهَوِّنُ عَلَيَّ بِهِ مَصَائِبَ الدُّنْيَا»

«Allah'ım, dünya musibetlerini bana kolaylaştıran bir yakini Senden isterim» (78) diye duâ etmiştir. Bu, bir sabırdır ki, dayanağı hüsn-i yakîn olduğu için S ü l e y m a n D â r â n î: «Vallahi, sevdiğimize sabredemiyoruz, ya hoşlanmadığımız şeylere nasıl sabredebiliriz?» demiştir. Resûl-i Ekrem de bir hadîs-i kudsî'de:

«قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا وَجَّهْتُ إِلَى عَبْدٍ مِنْ عَبِيدِي مُصِيبَةً فِي بَدَنِهِ أَوْ مَالِهِ أَوْ وَلَدِهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ ذَلِكَ بِصَبْرٍ جَمِيلٍ اسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ أَنْصِبَ لَهُ مِيزَانًا أَوْ أَنْشُرَ لَهُ دِيوَانًا»

---

(78) Tirmizi ve Nesei, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim de sahih olduğunu söylemiştir.

1-BELA 2-MÜSİBETE UĞRAMA 3-İYİ, GÜZEL

«Allahu Teâlâ buyurdu ki; ben kullarımdan her hangi birine; bedeninde, malında veya evlâdında bir musibet verdiğim vakit, onu güzel bir sabırla karşılarsa, kıyâmet günü onun için mizan ve hesab kurmaktan hayâ ederim» (79) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem;

«انْتِظَارُ الْفَرَجِ بِالصَّبْرِ عِبَادَةٌ» **«Sabırla kurtuluşu beklemek, ibâdettir»** (80) buyurmuştur. Diğer bir hadisde de şöyle buyurulmuştur:

«مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ أُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ كَمَا أَمَرَ اللّٰهُ إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ اَللّٰهُمَّ أْجُرْنِي فِي مُصِيبَتِي وَأَعْقِبْنِي خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا فَعَلَ اللّٰهُ بِهِ ذٰلِكَ»

«Her hangi bir mü'mine bir felâket geldiği vakit, Allahu Teâlâ'nın buyurduğu gibi «Allah'tan geldik, Allah'a gideceğiz» dedikten sonra, Allah'ım, bu felâketten dolayı beni mükâfatlandır ve bundan hayırlısını bana ver, derse, mutlak surette Allahu Teâlâ dileğini yerine getirir» (81)

E n e s ' in (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde, Allahu Teâlâ C e b r â i l ' e;

«يَا جِبْرِيلُ مَا جَزَاءُ مَنْ سُلِبَتْ كَرِيمَتَيْهِ؟ قَالَ سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى جَزَاؤُهُ الْخُلُودُ فِي دَارِي وَالنَّظَرُ إِلَى وَجْهِي»

«Ey C e b r â i l , iki gözü kör olanın mükâfatının ne olduğunu bilir misin? buyurdu. Cebrâil, Allah'ım, Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Biz ancak bize bildirdiğini bilebiliriz, dedi. Allahu Teâlâ, onun mükâfatı, ebedî olarak Cennet'te kalmak ve Benim Cemâlime bakmaktır» (82) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

---

(79) İbn Adiy, Enes'den rivâyet etmiştir.

(80) Kudai ve diğerleri İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî'nin İbn Mes'ud'dan aynı meâlde başka ifâde ile rivâyeti vardır.

(81) Müslim; Ümmü Seleme'den rivâyet etmiştir.

(82) Taberânî «Evsat»ında rivâyet etmiştir. Bu meâlde Buhârînin de rivâyeti vardır.

يقول الله عز وجل إذا ابتليت عبدي ببلاء فصبر ولم يشتك إلى عواده أبدلته لحما خيرا من لحمه ودما خيرا من دمه فإذا أبرأته أبرأته ولا ذنب له وإن توفيته فإلى رحمتي

«Allahu Teâlâ buyuruyor ki; kulumu bir belâ ile ibtilâ ettiğim vakit, sabreder ve ziyâretçilerine beni şikâyette bulunmazsa, ona, etinden iyi et, kanından iyi kan veririm. İyileştiği vakit, günahsız olarak iyileşir. Onu öldürürsem, rahmetime yâni Cennet'ime gider» (83) buyurmuştur.

D â v u d aleyhisselâm: «Yâ Rab, Senin rızan uğrunda musîbetlere sabreden kederli adamın mükâfatı nedir?» diye sorunca, Allahu Teâlâ: «Ondan asla soymayacağım, îman kisvesini ona giydirmemdir» buyurdu. Ö m e r b. A b d ü l â z i z bir hutbesinde: «Allahu Teâlâ bir kuluna verdiği nîmeti alıp da karşılığında sabrı ona nasîb ederse, nîmete mukabil verdiği sabır, o nîmetten daha efdaldir» buyurdu. Ve Allahu Teâlâ'nın:

إنما يوفى الصابرون أجرهم بغير حساب

«Ancak sabredenlere ecirleri hesabsız ödenecektir» (39 - Zümer: 10) âyetini okudu.

F u z a y l ' e sabırdan sorduklarında: «Allah'ın kazâsına rızâdır» dedi. «Bu nasıl olur?» diyenlere: «Râzı olan kimse, bulunduğu hâlden daha üstününü istemez» dedi. Denildi ki; bir def'a Ş i b l î tevkif edildi ve akıl hastahanesine gönderildi. Kendisini ziyârete gelenlere kim olduklarını sordu. Onlar da: «Senin dost ve ahbabların seni ziyârete gelmişlerdir» dediler. Ş i b l î hemen bunları taşa tuttu. Onlar da kaçmağa başladılar. Ş i b l î: «Eğer siz gerçek dostlarım olaydınız, benim bu eziyetime dayanırdınız» dedi. Âriflerden birisinin cebinde küçük bir kâğıt parçası bulunur ve ara sıra bu kâğıdı çıkarır okurdu. Kâğıtta:

واصبر لحكم ربك فإنك بأعيننا

«Rabbının hükmüne sabret. Muhakkak sen bizim gözlerimizdesin» (52 - Tûr: 48) âyeti yazılı idi.

Denildi ki; Feth-i Mûsılî'nin karısı bir def'a düştü, tırnağı yarıldı. Bunun üzerine güldü. Kendisine: «Ayağın ağrımadı mı niye gülüyorsun?» diyenlere: «Bunun sevâbının zevki, acısını bana unutturmuştur» dedi. D â v u d aleyhisselâm, S ü l e y m a n aleyhisselâm'a: «Mü'minin takvâsına üç

(83) Mâlik «Muvatta'sında Atâ'dan rivâyet etmiştir.

1-BELAYA UĞRAMA 2-ELBİSE 3-FAZİLETLİ 4-HAPS

şey ile delil çekilir: Ulaşamadığı şey'e tevekkül, eline geçene rıza ve kaybolana da sabır ile» demiştir. Resûl-i Ekrem:

مِنْ اِجْلَالِ اللّٰهِ وَمَعْرِفَةِ حَقِّهِ اَنْ لَا تَشْكُوَ وَجَعَكَ وَلَا تَذْكُرَ مُصِيبَتَكَ

«Acıya dayanıp uğradığın felâketi kimseye duyurmaman ve şikâyette bulunmaman, Allah'ı tâzim ve O'nu hakkıyle mârifettendir» buyurmuştur. Rivâyete göre sâlihlerden birisi, koltuğunda kesesi ile pazara çıktı. Biraz sonra kesesini kaybetti. Arayıp bulamayınca: «Onu alana Allah mübârek etsin, her hâlde benden daha çok muhtaçdı» dedi. Huzeyfe'nin (R. A.) âzadlısı Sâlim, savaşda yaralılar arasında bulunuyordu ve son ânlarını yaşıyordu. Adamın biri kendisine bir miktar su getirdi. Sâlim: «Sen beni düşmâna doğru çevir; ben oruçluyum. Suyu kalkana dök, akşama kadar yaşarsam, o zaman biraz içerim» dedi. İşte Âhiret yolcularının sabırları böyledir.

Şâyet, musîbetlere sabır, insânın elinde değil, böyle musîbetlere sabr edenlerin derecesine nasıl ulaşılır? Çünkü bu adam dilese de dilemese de acı ve ızdırap içindedir. Bunu kerih görmeyecek, dersen, bu, adamın elinde değildir. Nasıl hareket etsin ki sabredenlerden olsun, dersen,

Bilmiş ol ki; sabredenler mertebesinden düşmesi, yakapaça yırtarak feryâd u figan etmesi ve durmadan sızlanıp şikâyette bulunmasıyladır. Kederini açıklaması, yemek, giymek ve meskendeki âdetini değiştirip mâtem havasına girmesiyledir. İşte bunları kendi ihtiyârı ile yapar. Bunun için bunlardan kaçınıp Allah'ın kazâsına rızâ göstermesi, eski âdetini sürdürmesi ve bütün bunların, elinde birer emânet olup geri alındığını bilmesi lâzımdır. Böyle yaparsa sabredenlerdendir.

Rivâyete göre Süleym'in annesi Rumeysa şöyle anlatıyor: Çocuğum ağır hasta idi. Babası Ebû Talha dışarda idi. Çocuk öldü. Onu güzelce bir odaya yerleştirdim. Talha akşama doğru geldi, oruçlu idi. Çocuğundan sordu. Ben:

— Çocuk rahattır, dedim. Akşam oldu, iftar yemeğini verdim. Ona karşı kadınlığın cilvelerini yaptım. O, daha ileri gitmek istedi. Bu sırada ona:

— Şu komşumuzun yaptığına baksana, dedim. O da:

— Ne oldu? diye sordu. Ben:

— Benden emânet bir şey aldılardı, onu geri aldım diye arkamdan ağlamağa başladılar, dedim. Talha:

— Hiç öyle şey olur mu? deyince, ben fırsat buldum ve:

— İşte Allahu Teâlâ bize verdiği emânetini geri aldı, diyerek çocuğun öldüğünü kendisine bildirdim. O da bunun üzerine Allah'a hamdederek: **«İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn»** dedi. Ertesi gün, durumdan Resûl-i Ekrem'i haberdar ettiklerinde Resûl-i Ekrem:

«Allah'ım, onların bu gecelerini mübârek kıl» diye duâ etmiştir. Râvî diyor ki: «Bir müddet sonra bu âileyi yedi nüfus olarak mescidde gördüm ve hepsi de Kur'ân-ı Kerîm okuyorlardı.» C â b i r ' in rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

ورأيتني دخلت الجنة فإذا أنا بالرميصاء امرأة أبي طلحة

«Rü'yamda Cennet'e girdiğimi gördüm. Bir de baktım ki E b û T a l h a ' nın hanımı R u m e y s a oradaı» buyurdu. Denildi ki; sabr-ı cemîl, bir felâkete uğrayanın o felâkete uğramayanlar gibi tutum takınmasıdır. Bununla beraber içinden acınmak ve gözünden yaş akmak, insanı sabredenlerden ayırmaz. Zîra ölüye herkes acınır ve ağlar. Göz yaşı, merhametin eseridir. Bu ise beşeriyyet iktizâsıdır. İnsan ölünceye kadar bu hâlinden geçmez. Nitekim Resûl-i Ekrem'in oğlu İ b r a h i m öldüğü vakit gözleri yaşardı. Bunu görenler:

— Sen bizi ağlamaktan men'etmedin mi? dediklerinde, Resûl-i Ekrem :

إن هذه رحمة وإنما يرحم الله من عباده الرحماء

— Bu göz yaşı, bir merhamet ve acıma neticesidir. Allahu Teâlâ, kullarından, merhametli olanlara rahmet eder, (84) buyurmuştur. Aynı zamanda bu kabil ağlamak, insânı rızâ makamından da düşürmez. Kan aldırmağa hazırlanan, buna râzıdır. Râzı olmasına rağmen yine de buna acınır. Hattâ bâzan gözünden yaş da gelir. Buna rağmen yine de kan aldırmağa devâm eder. İnşâallah bu bölüm rızâ bahsinde daha geniş şekilde izah edilecektir. İ b n N e c î h , halîfelerden birini kasdederek bir yazısında: «Kendisinden alınanda Allah'ın hakkı olduğunu bilenin en haklısı, Allahu Teâlâ'nın kendisine bıraktığı şeylerde Allah hakkına saygı gösterendir ve bilmiş ol ki; öne geçirdiğin, senin için bâkîdir. Sonraya bıraktığın da senden sonraya kalan da senin için ecirdir. Şunu da bilmiş ol ki; uğradıkları musîbetten dolayı sabredenlerin alacağı mükâfat, ellerinde kalıp da ondan ceza görmeyip afvedilecekleri nîmetlerden alacakları mükâfattan daha büyüktür» dedi. Demek ki Allahu Teâlâ'nın vereceği mükâfatı düşünerek, elindeki varlığının gitmesinden meydana gelen üzüntüyü, arkaya atan kimse, sabredenler derecesine yükselmiştir. Evet, fakirlik ve diğer felâketleri tamamen gizleyip hiç yokmuş gibi göstermek, sabrın kemâlindendir. Nitekim musîbet, sancı ve sadakayı gizlemek, iyiliğin hazinelerindendir, denilmiştir.

---

(84) Buhârî ile Müslim'de ayrı ayrı ifadelerle rivâyet edilmiştir. Taberânî aynı şekilde rivâyet etmiştir.

1-ÇOK GÜZEL 2-TENBİH 3-EBEDİ

Şu yaptığımız taksîmat ile her hâl ü kârda sabrın vâcib olduğu anlaşılmıştır. Bütün şehvetleri terkederek tek başına yaşayan kimse de, zâhiri olarak[2] yalnızlığa sabırdan, bâtınî olarak da şeytânın vesvesesine sabırdan müstağnî kalamaz. Zira durmadan kalbe çeşitli hâtıralar gelir. Ekseriyetle bu[3] hâtıralar, elde edilmesi mümkün olmayan kayıplar veya yapılması mukadder olan gelecekler üzerinde dolaşır. Her ne şekilde olursa olsun bu hâtıralar, zamanı boşa öldürmekten başka bir işe yaramaz. Kişinin âleti kalbi, sermayesi ise ömrüdür. Kalbi bir nefes de olsa kendisini Allah ile ünsiyet ettirecek zikirden veyâhut[4] da Allah'ı bilmek ve bu sûretle O'na muhabbete vesile olacak fikirden hâli kalırsa aldanmıştır. Yâni düşünce ve fikirleri mubâh olan şeylerde bile[5] olsa hüküm böyledir. Hâlbuki[6] ekseriyetle durum böyle değildir. Daha ziyade şehvetinin arzûlarını tatmin için çareler düşünür ve hile yolları arar. Ömrü boyunca arzûlarına uymayanların aleyhinde düşünür. Hattâ bâzı belirtilerinden aleyhinde olma ihtimâli anlaşılan kimselerin de aleyhinde bulunarak onlarla münâzaayı düşünür. Daha da ileri giderek hâlis dostlarının da aleyhine geçebileceklerini düşünür, sonra onları saf dışı etme çârelerini araştırır. Böylece omrü boyunca daimî meşgale içinde olur ki, böyle yapmakla zararı daha da büyük olur. Şeytânın iki ordusu vardır. Bu orduların biri uçar, diğeri yürür. Vesveseler uçan ordusu, şehvet ise yürüyen ordusudur. Çünkü şeytan, ateşten, insân ise kuru balçıktan yaratılmıştır. Burada ateş ile toprak birleşmiştir. Toprağın tabiatı, yerinde durmaktır. Ateşin tabiati ise harekettir. Alevlenen bir ateşin durması düşünülemez, tabiatiyle hareket hâlindedir. Allahu Teâlâ'nın topraktan yarattığı kuluna, ateşten yarattığı mel'un[7] kulunu, hareketten durup ona secde ile mükellef[8] kıldı, o kabûl etmedi, kibirlenerek bu teklifi reddetti ve gerekçe olarak da:

خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ

«Beni ateşten, onu da topraktan yarattın» (38 - Sâd: 76) şeklinde bir[9] ifadede bulundu. Atamız **Âdem** aleyhisselâm'a secde etmeyen mel'ûn'un, **Âdem** aleyhisselâm'ın evlâtlarına secde etmesi, asla beklenemez. Vesvese, düşmanlık, uçuş ve cevelânı, kalbden men'edildiği zaman, boyun eğip râm olmasından anlaşılır ki; bu, onun secdesidir. Secdenin rûhu da budur. Alnı yere koymak bir şekil ve ruhun secdesinin bir belirtisidir. Hattâ alnı yere koymak, bir eğlence alâmeti olarak kabûl edilse, o zaman eğlence olurdu. Nitekim büyük[10] bir adamın huzurunda eğilmek, saygı; fakat yere yatmak hakaret telâkki edildiği gibi.[11]

Cevherin, kabının sadeften; ruhun kalıbının ruhtan; öz'ün kabuğunun öz'den olması seni şaşırtmasın. Şâyet burada hayrete düşersen, görülen âlem görülmeyen âlemden seni tamamen bağlamış olur. Şurayı da iyi bil ki, şeytan, kendisine vakt-i malûma kadar mühlet verilen kimsedir. Kıyâmete kadar sana vesvese vermekten geri kalmaz. Ancak akşam - sabah senin kalbinde Allah aşkından ve Allah sevgisinden başka bir meşgale

1- BÖLME ... 2- LANETLEME ...

olmazsa, o zaman şeytan sana yol bulamaz. Sen de şeytanın sultasından istisna edilmiş hâlis kullardan olursun.

Boş olan bir kalbin ondan kurtulabileceğini hiç sanma. Zîra o, damarlardaki kan gibi seyyâl ve bu seyelânı bardaktaki hava gibidir. Sen bardağı su ile doldurmadan onu havasız bırakmak istersen, aldanırsın. Bardaktaki su boşluğu nisbetinde oraya hava girdiği gibi, şeytan da kalbin boşluğuna girer. Bardak tamamen dolu olduğu vakit artık hava oraya giremediği gibi, tamamen dinî meşgale ile dolmuş olan kalbe de şeytan giremez. Ancak bir an olsun Allah'tan gaflet eden kalbe, şeytan hemen arkadaş olur. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

«Kim O çok esirgeyicinin zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytânı musallat ederiz. Artık bu, onun bir arkadaşıdır» (43 - Zuhruf: 36) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de :

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُبْغِضُ الشَّابَّ الْفَارِغَ

«Allahu Teâlâ boş duran gence buğzeder» buyurmuştur. Çünkü dînine yardımcı olacak her hangi bir amelden bâtını boş olduğu zaman, zâhiri de boş olur. Hâlbuki bu sırada kalbi boş kalmaz, hemen şeytan orada yuva kurar, yumurtlar, kuluçkaya yatar, civciv çıkarır ve onlar da çiftleşerek aynı şekilde çoğalırlar. Böylece şeytan, diğer yaratıklardan daha sür'atli bir şekilde çoğalır. Zira tabiati, nârîdir. Kuru yuva bulduğu vakit nesli çoğalır. Ardı arası kesilmeden ateşten ateş doğar. Belki etrafa da sirâyet eder. Ateş için kuru ot ne ise, gencin şehveti de şeytan için aynıdır. Yakacak odun ve çerçöp bulamadığı zaman ortada ateş kalamayacağı gibi, şehvet de bulunmadığı takdirde şeytânın mecâli kalmaz.

Demek ki inceden düşündüğün vakit, en büyük düşmânının şehvet olduğunu kolaylıkla anlarsın. Şehvet ise nefsin vasfıdır. Bunun için H a l l a c - ı M a n s u r , idam edilirken kendisine tasavvuftan sorulduğu vakit: «Nefsindir, sen onu meşgul etmezsen, o seni meşgul eder» demiştir. Şu hâlde sabrın hakikat ve kemâli mezmûm olan her harekete sabırdır. Bâtınî duyu ve hareketlere sabır daha önemlidir. Çünkü ölünceye kadar bunun ardı arası gelmez, Allah'tan lûtf u keremiyle yardım dileriz.

8 inci BEYÂN : SABRIN İLÂCI VE SABRA YARDIMCI OLAN ŞEY

Bilmiş ol ki; derdi veren Allah, dermânını da vermiş ve şifâyı da va'd etmiştir. Sabır, her ne kadar zahmetli ve zor bir şey ise de ilim ve amel karışımı ile onu elde etmek mümkündür. İlim ile amelin karışımı, bütün kalb hastalıklarının ilâcıdır. Fakat her hasta ayrı bir ilim ve ayrı bir ame-

1-AKICI 2-HABERSİZLİK 3-SATAŞAN 4-DÜŞMANLIK 5-YAYILM
6-KÖTÜ

le muhtaçtır. Sabrın kısımları ayrı ayrı olduğu gibi, sabra engel olan illetler de ayrı ayrıdır. Hastalıklar değişince ilâçlar da değişir. Zira ilâç demek, hastalığın zıddı demektir. Bunları enine boyuna anlatmak lâfı çok demek, fakat biz bâzı misâller ile durumu açıklıyarak deriz ki; gayr-ı meşrû münâsebetten sabra muhtaç olduğu vakit, meselâ edeb yerini koruyamıyacak derecede şehvetı galebe çaldığı veya edeb yerini korursa da gözünü koruyamadığı veya gözünü korursa da çeşitli şehvet yollarını hatırlatmak bakımından, zikir, fikir ve iyi amellere engel olacak şekilde kalbini koruyamadığı ve bunları korumağa muhtaç olduğu vakit, deriz ki; yukarda anlattığımız gibi sabır, dinî duyguların şehevî duygularla çarpışmasından ibârettir. Bunlar birbirini yenmek ister. Burada bizim için çıkar yol, gaalib gelmesini istediğimiz tarafa yardım edip, diğerini zayıf düşürmektir. Buna göre şehvet duygularına karşı, dinî duyguları iltizam ile onları takviye eder ve şehevî duyguları zayıf düşürmeğe çalışırız. Şehevî duygular üç şey ile zayıf düşürülür:

Birincisi, şehveti kuvvetlendiren maddeleri ele almaktır. Bunlar da şehveti tahrik eden kuvvetli, çeşitli ve bol gıdalardır. İftar zamanı şehveti tahrik eden et ve kuvvetli gıdalardan sakınmak ve az yemek sûretiyle oruca devâm ederek şehveti zayıflatmak lâzımdır.

İkincisi, hemen şu anda şehveti harekete geçiren sebebi ortadan kaldırmaktır. Çünkü şehvet, şübheli yerlere bakmakla harekete geçer. Göz görünce kalbi, kalb de şehveti tahrik eder. Bu da şehveti çeken şeylere bakmamak için uzlete çekilmekle mümkündür. Nitekim Resûl-i Ekrem (S. A.V.):

النظر سهم مسموم من سهام ابليس

«Bakış, İ b l i s 'in zehirli oklarından bir oktur» (85) buyurmuştur. Zira bakış, mel'ûnun takviye ettiği bir oktur. İnsânı bu oktan koruyacak yegâne kuvvet, göz kapaklarını kapamak ve ona hedef olmaktan kaçmaktır. Çünkü İ b l î s bu oku, hisarın mazgal deliğinden atar. Onun isâbet alanından uzaklaştığın takdirde atılan oktan zarar görmezsin.

Üçüncüsü, arzû ettiği hususlarda, nefsini mübah olan şeylerle teskîn etmektir. Çünkü nefsin arzû ettiği her şey'in bir mübah ve meşrû tarafı vardır. Meselâ şehvetin taşkınlığını yukardaki sebeblerle önleyemediği takdirde, meşrû şekilde evlenir. Ekseriyetin hakkında en faydalı ilâç budur. Zira gıdayı fazla azaltmak, bedeni zayıf düşürür ve diğer ibâdetlere de engel olur. Aynı zamanda gıdâyı ne kadar azaltsa da şehveti kesmek bakımından bâzıları hakkında te'sirli olamaz. Bunun için Resûl-i Ekrem:

عليكم بالباءة فمن لم يستطع فعليه بالصوم فان الصوم له وجاء

---

(85) Yukarda geçmiştir.

1- SEBEB
2- GEREKLİ BULMA
3- KUVVETLENDİRME
4- KIMILDAATMA
5- LANETLENMİŞ
6- KALE
7- DAR
8- SAKİNLEŞTİRME

«Evleniniz. Buna güç yetiremeyen oruca devam etsin; zira oruçta şehveti kırmak vardır» (86) buyurmuştur. İşte şehvet duygularını zayıflatmak için bu üç çâre vardır.

a) Yemeği azaltmaktır ki bu, yavuz at'ın yemini ve saldırgan köpeğin yalını kesmeğe benzer.

b) Onları görüp hevesleri artmasın diye gözlerini yummaktır. Bu da at'tan arpayı ve it'ten eti uzaklaştırıp onlara göstermemeğe benzer.

c) Onu hâkimiyeti altına alabilmek için meylettiği şeyden az miktarda ona vermek sûretiyle onu teselli etmektir.

Nefsi zayıf düşürmek böyle olur. Dini duyguları takviyeye gelince; bunun da iki yolu vardır:

1) **Birincisi,** din ve dünyada mücâhedenin fayda ve meyvelerini ona tattırmaktır. Bu da sabrın fazileti hakkında anlattıklarımızı, üzerinde fazla düşünmek, sabrın dünya ve âhiretteki sonuçlarını hâtırlamak, uğradığı felâkete yaptığı sabır neticesinde alacağı mükâfatın, kaybettiğinden çok daha fazla olduğunu bilmek, alacağı o büyük mükâfatlar sebebiyle uğradığı sıkıntılarda gıpta edildiğini anlamak gibi hususlardır. Çektiği sıkıntı, ızdırap ve uğradığı felâketin geçici ve alacağı mükâfatın ebedî olduğunu, nefis bir şey karşılığında âdi bir şey'i fedâ eden kimsenin buna üzülmemesi gerektiğini bilmektir. İşte bu anlattığımız, mârifet bölümlerindendir. Mârifet ise îmandandır; bâzan kuvvetleşir ve bâzan da zayıflar. İman kuvvetleştikçe dînî duygular da kuvvetleşir ve dînî duyguları kuvvetle heyecâna getirir. İman zayıflaşınca, dînî duygular da zayıflar. İmânın kuvvetine «y a k î n» denir. İşte sabır azîmetini tahrik eden, bu kuvvettir. Ne yazık ki insanlara en az verilen yakîn ve sabır azîmetidir.

2) **İkincisi,** dînî duygunun hevâî duygulara karşı yavaş yavaş ve azar azar saldırıya geçmesidir. O duygulara galebe çaldıkça, bundan zevk almağa başlar ve saldırılarını yoğunlaştırır. Zor işlere âhestelikle alışmak onları kolaylaştırır. Mümârese sayesinde ünsiyet peydâ eder ve ona heveslenir. Hamallar, çiftçiler ve muhâribler hep böyledir. Ağır işlerde çalışan herkes terzilik, attarlık işleri ile çalışanlardan, fakîh ve âbidlerden daima daha kuvvetlidir. Çünkü bunların mümârese ile bedenî kuvvetleri çoğalmaz.

Dînî duyguları harekete geçirmenin birinci tedâvi yolu, bu mükâfatlardır. Bu, bir kimseye: «Bu saldırında zafere ulaşırsan, sana hil'at giydirececk ve seni mevki sâhibi edeceğiz» demeğe benzer. Nitekim F i r ' a v n , kendi sâhirlerine: « M û s â ' yı yenerseniz :

وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ «O takdirde siz elbet ve elbet en yakınlardansınız» (26 - Şu'arâ: 42) demiştir.

---

(86) Nikâh bahsinde geçmiştir.

1-KUVVETLENDİRME 2-ÇALIŞMA 3-KIMILDATMA 4-YAVAŞLILIK 5-ÇALIŞARAK MAHARET KAZANMA 6-CİHAD EDEN 7-FIKIH ALİ

İkincisi, çocuğu, savaş ve saldırganlığa alıştırmak için onu sıksık bu işlerde çalıştırmağa teşvik edip tahrik etmeğe benzer. Mücâhedeyi terk edenin dinî duyguları zayıflar. Şehveti zayıf olsa da ona güç yetiremez hâle gelir. Fakat nefsinin arzûlarına muhalefeti âdet hâline getiren, dilediği zaman nefsine hâkim olabilir.

İşte sabrın her bölümünde tedâvi çâresi ve çıkar yol budur, tam mânasiyle sabretmek mümkün değildir. Sabrın en zoru da içdeki hâtıraları atmaktır. Bunun da en şiddetli zamanı, zâhirî şehvetleri atıp uzlete çekildiği zaman başlar. Ne zaman ki zâhirî şehvetlerden korunur, uzlete çekilir, murâkabe, zikir ve fikir ile meşgul olmağa başlarsa, işte o zaman vesveseler durmadan onu bir taraftan bir tarafa çeker dururlar. Bunun ilâcı, zâhirini çektiği gibi, bâtınını da dünyalıktan tamamen kesmekle ailesinden, cocuklarından, mevkiinden, servetinden, dost ve ahbablarından tamamen uzaklaşıp günlük zarurî geçimi ile yetinmekle mümkün olur. Aslında bu da yeterli değil, tamamen vesveseden korunabilmek için, kalbinde Allah'tan başka bir düşünce kalmaması lâzımdır. Hattâ bu da kâfi değil, tâ ki gönlünden yer ve göklerdeki sun'i bedîa, bunlardaki esrâra bakarak, bunlardan da diğer mârifet yollarında seyretmeğe mecâli olmadıkça. Bu hâl kalbinde yerleştiği ve bunlarla meşgul olduğu vakit, artık şeytan vesveseye imkân bulamaz. Şâyet bâtında böyle bir seyr u sülûkü yoksa, kendini şeytânın vesvesesinden kurtaracak tek çâre, her an birbirini tâkib eden Kur'an okumak, zikretmek ve salâvat getirmek gibi evrâd ile meşgul olmaktır. Bunları yaparken de kalb huzûrunu sağlamağı zorlayacaktır. Çünkü kalbi kaplayan, zâhirî evraddan ziyâde bâtınî fikirdir. Bütün bunları yerine getirmekle de, bütün vakitlerini korumuş olamaz. Zira daima kendini zikir ve fikirden alıkoyacak hastalık, korku, eziyet ve azgınlığa uğramak gibi olaylarla karşı karşıyadır. Şübhesiz en azından günlük geçimi için olsa da yine bâzı kimselerle karşılaşmak zorundadır. Bu da meşgalenin bir çeşididir.

İkinci nevi', birincisinden daha zarurî olanıdır. Bu da yemek, giymek ve diğer geçim sebebleri gibi şeylerle meşgul olmaktır. Eğer bizzat kendisi bunları üzerine almışsa, bunları hazırlamak da bir meşgaledir. Şâyet başkası vasıtasıyla bunları te'min ediyorsa, o vasıta ile meşgul olmamak da imkânsızdır. Fakat ilgilerini tamamen keserse, her hangi yeni bir olayla karşılaşmadıkça, vakitlerinin çoğunda selâmettedir. İşte selâmette bulunduğu bu vakitlerde kalbini cilâlandırır, tefekkürü kolaylaşır ve bu anda, uzun müddet zarfında yüzde birini dahî elde edemediği yer ve göklerde gizli kalan ilâhî sırlar kendisine tecellî etmeğe başlar. Bu makam, kesb ve gayretle elde edilecek makamların en yükseğidir.

Hâl ve amellerinde Allahu Teâlâ'nın lûtfundan ulaşacağı keşif derecelerinin miktarına gelince; bu, bir avcının avlanmasına benzer. Kısmetinde ne varsa onu avlayabilir. Bâzan az yorulmakla çok av te'min eder. Bâzan çok yorulduğu hâlde az bir şey elde eder. Bütün bu cehd ü gayretin sonunda dayanak ve itimad, ilâhî cezbelere bağlıdır. Bu ilâhî cezbe,

ins ve cinnin amelinin üstündedir. Bununla beraber bu da kulun ihtiyârında değildir. Kulun ihtiyârı ancak, dünya câzibelerini terkederek ilâhî câzibeye girmektir. Zira yer câzibesine giren, göklere yükselemez. Dünya ile meşgul olan herkes, arzın câzibesinde kalır. Resûl-i Ekrem'in: **«Ömrünüz içinde Rabbinizin size bâzı nefhaları olur. Kendinizi ona hazırlayın»** buyurmasından murâdı, diğer câzibelerden kurtarıp ilâhî câzibeye girmektir. Çünkü bu ilâhî nefha ve câzibelerin semâvî sebebleri vardır.

Zira Allahu Teâlâ: وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ **«Rızkınız ve size va'd oluna gelen şeyler göklerdedir»** (51 - Zâriyât: 22) buyurmuştur. Bu ilâhî cezbe ise rızıkların en iyisidir. Semâvî işler bizim için kapalıdır. Buradan rızıklanmanın sebeblerini Allahu Teâlâ'nın ne zaman müyesser kılacağını bilemeyiz. Bizim vazifemiz, rahmete zemin hazırlayıp ilâhî rahmeti beklemektir. Bu, toprağı nadas edip her türlü yabancı maddeden temizleyerek ekdikten sonra yağmuru bekleyenin durumuna benzer. Şübhesiz yağmur yağmadan mahsul alınmaz. Yağmurun ne zaman yağacağı bilinmez. Ancak Allahu Teâlâ'nın fazl u keremine dayanarak bekler. Şübhesiz yağmursuz hiç bir sene geçmez. Bunun gibi ilâhî nefhalar yılda, ayda ve günde bir def'a gelebilir.

Bunun için insan oğluna yaraşan, kalbini şehvet otlarından temizlemekle irâde ve ihlâs tohumunu oraya ekmek ve onu rahmet rüzgârlarına hazırlayarak ilkbaharda ve kapalı havada rahmet beklendiği gibi, arafa, cum'a ve ramazan gibi şerefli vakitlerde ilâhî rahmeti beklemektir. Zira himmet ve nefesler, rahmetin inmesi için Allahu Teâlâ'nın takdirindeki hükmün sebeblerindirler. Bu sayede rahmet-i ilâhiyye dökülür ve maddi yağmurlardan ziyâde bu ilâhî rahmetin te'siriyle melekût âleminin gizlilikleri ve hazineleri keşfedilmeğe başlanır. Daha doğrusu, bütün hâl ve keşifler seninle ve senin kalbindedir. Sen, şehvetinle ilgilenmen sebebiyle ondan meşgul oluyorsun da şehvetin, seninle keşif arasında perde oluyor. Senin asıl ihtiyacın, şehvetleri kırmaktır. Onları kırdığın anda perde kalkar da kalbinin derinliklerinden mârifet nurları parlamağa başlar. Kuyu kazıp su çıkarmak uzak ve engin yerden su getirmekten daha kolaydır. Bu keşif, kalbde mevcut ve fakat meşgalelerle unutulmuş olduğu için Allahu Teâlâ îmânın bütün mârifet yollarına tezekkür adını vererek:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

«Onu (o okunan Kur'an'ı) **Biz indirdik ve onu elbette biz koruyacağız»** (15 - Hicr: 9), diğer âyette:

وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ **«Akıl sâhibleri iyice düşünüp öğüt**

1- İNSAN 2- CİNLER 3- ÜFÜRÜK 4- KOLAY, ASAN 5- DİNLENDİRME 6- FAZLA 7- (YADA SALMAQ)

alsınlar için» (14 - İbrâhim: 52) buyurmuştur. Başka bir âyet-i celîlede de:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

«Andolsun ki Biz Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırmışızdır. O hâlde bir düşünen var mı?» (54 - Kamer: 17) buyurulmuştur.

İşte vesvese ve diğer meşgaleden sabrın ilâcı budur ve bu da sabrın son derecesidir. Maddî alâkalara sabır, hâtıralara sabırdan önce gelir. Nitekim C ü n e y d : «Mü'min için dünyadan Âhirete yolculuk kolay, fakat hakkı sevmekte halkı terketmek zor, nefisden ayrılıp Allah'a yönelmek daha zor. Allah ile beraber olup nefsinin arzûlarına hiç dönmemekteki sabır ise hepsinden daha zordur» demiştir. Önce kalbi diğer meşgalelerden ayırmaktaki sabrın şiddetini, sonra da halktan ayırmaktaki sabrın önemini anlattı. Nefse en ağır gelen ilgi, halk ve mevki ilgisini kesmektir. Zira riyâset, gaalibiyyet ve üstünlük sevgisi, maiyyet çokluğu arzûsu, ukalânın en çok sevdiği bir şeydir. Nasıl sevimli olmasın ki bütün bunlarla Allahu Teâlâ'nın sıfatı istenmektedir ki, o da rubûbiyettir. Rubûbiyet, kalbin tabiati bakımından sevilen ve arzû edilen bir vasıftır. Çünkü burada rubûbiyet emri ile münâsebet vardır. Yâni ruhî bir irtibat ve bir zevk vardır. Bunu ifade etmek üzere Allahu Teâlâ:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي **«De ki ruh Rabbimin emrindendir»** (17 - İsrâ: 85) buyurmuştur.

Kalb, bu mevkii sevdiği için yerilmez. Kalbin yerilmesi, emir âleminden uzaklaştırılmış olan şeytânın aldatmasından meydâna gelen karışıklık sebebiyledir. Zira şeytan, insânın emir âleminden olmasına hased ederek onu aldatıp sapıtmak ister. Rubûbiyet istediği nasıl mezmum olsun ki? Bu adam bu isteği ile Âhiret saâdetine ulaşma peşindedir. İstediği, yokluğu olmayan ölümsüzlük, zilleti olmayan izzet ve ululuk, korkusu bulunmayan emniyet, yoksulluk tehlikesi olmayan zenginlik ve noksanlığı düşünülmeyen kemâldir. Bunların hepsi rubûbiyet vasıflarıdır. Kalb; bunları istemekte bir vakit yerilmez. Hattâ sonu gelmeyen büyük bir mülk istemek herkesin hakkıdır. Böyle bir mülk isteyen, mutlak sûrette âlicenablık, izzet ve kemâl de ister. Fakat iki çeşit mülk vardır. Biri, çeşitli sıkıntılarla dolu, sür'atle zevâle mahkûm ve fakat peşin olarak elde edilen bir mülktür. Bu, dünyalıktır. İkincisi, her türlü elem ve keder şâibesinden uzak, tertemiz ve devamlı olup ardı arası kesilmeyen bir mülktür. Fakat bu, peşin değildir. Ne yazık ki insan aceleci olarak yaradılmış, peşini veresiye üzerine tercih eder durumdadır. Şeytan, insânın fıtratında olan bu acelecilikten yararlanarak, insâna hulûl eder ve peşin ile onu iğvâya ça-

lışır. Mevcudu ona süslü gösterir. Ahmaklığından faydalanarak onu aldatır da: «Âhiretine Allah kerîmdir» der. Dünya mülkü yanında Âhiret mülkünü de ona[1] temenni ettirir. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Ahmak o kimsedir ki nefsini hevâsına uydurur da sonra Allah'tan umar»** buyurmuştur. Böylece şeytânın teşvikiyle aldanır da imkânı nisbetinde dünyalık peşinde koşar ve dünyalığın şerefini arar. Bu arada Allah'ın yardımı yetişen kimseler, onun aldatmasına aldırış etmez, ona kıymet vermezler. Aldananların durumunu beyân etmek üzere Allahu Teâlâ:

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ

«Yok yok, siz çarçabuk geçeni seversiniz, Âhireti bırakırsınız» (75 - Kıyâme: 20),

إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

«Hakikat, bunlar, o çabucak geçen (dünyâyı) severler. Önlerindeki o çetin günü bırakırlar» (76 - Dehr: 27),

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

«Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzû etmeyen kimselerden yüz çevir» (53 - Necm: 29) buyurmuştur.[2]

Şeytânın hilesi bütün insanlara sirâyet ettiği vakit hemen Allahu Teâlâ meleklerini peygamberlere gönderdi ve şeytanın insanları azıttığını onlara vahyederek, onları doğru yola dâvete me'mûr etti. Onlar da mecâzi olan bu mülkten, hakiki olan Âhiret mülküne insanları dâvet ettiler ve insanlara şu şekilde hitâbettiler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ

«Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: «Allah yolunda elbirlik gazâya çıkın» dendiği zaman yere (mıhlanıp) ağırlaştınız. Âhiretten dünya hayatına mı râzı oldunuz. Fakat bu dünya hayatının faydası Âhiretin yanında pek azdır» (9 - Tevbe: 38)

Tevrât, İncil, Zebûr, Kur'an ve diğer peygamberlere inen sahîfeler, insanları ebedî ve dâimî olan mülke dâvet için nâzil olmuşlardır.

1- İSTEK 2- BAYILMA

Bu dâvette insanlardan istenen, hem dünya, hem Âhirette kölelik ve esâretten kurtarıp hâkim ve hükümrân olmaktır. Dünyada kölelikten kurtarıp hükümrân olmaları, dünyalıktan yüz çeviren zâhidlerden olup az ile yetinmektir. Âhiretteki hükümranlıkları, Allah'a öyle bir yakınlık ile yaklaşmaktır ki, burada yokluğu olmayan ebediyet, zilleti olmayan izzet ve bu dünyada gizli kalan göz kamaştırıcı şeylere sâhip olmak vardır. Şeytan ise, Âhiret sultanlığının dünyalık ile yok olacağını bildiği için durmadan insanları dünyalığa dâvet eder. Zira dünya ve Âhiret, birer kuma gibidirler. Yine dünyalıkta da selâmete ulaşamıyacağını bilir. Yoksa selâmete ulaşacağını bilse, ona da dayanamaz. Ne yazık ki dünyalık, bir vakit, sıkıntı, keder ve münâzaalardan hâlî olamaz. Dünya servetinde hüküm bu olduğu gibi, mevkiinde de durum aynıdır. Hattâ her şey yoluna girse de ömrün tükenmesi sıkıntı olarak yeter. Nitekim Allahu Teâlâ :

حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ
عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلاً اَوْ نَهَاراً فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يداً كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ

«Tam yer zînet ve ihtişâmını takınıp süslendiği, sâhibleri de ona her hâlde kaadir olduklarını sandıkları bir sırada geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiştir ki sanki dün de yerinde yokmuş gibi tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir[2] hâle getirmişizdir» (10- Yûnus: 24) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ darb-ı mesel olarak şöyle buyuruyor:

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ
بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يماً تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ

«Onlara dünya hayatının misâlini de irâd et. Gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bununla yer nebatı birbirine karışmış, en nihâyet kuru bir çöp kırıntısı hâline gelip rüzgârlar onu savuruvermiştir» (18 - Kehf: 45)

Peşin bir mülk olan dünyadan yüz çeviren zâhide, şeytan hased eder ve onu yolundan[3] alıkoymak ister. Zâten « Z ü h d » kelimesinin mânası, kişinin şehvet ve gadabına mâlik olarak onları duygularının ve îman işâretinin irâdesine almaktır. Bu hal, kendisinin hak kazandığı bir hükümranlıktır. Çünkü sâhibi bu sayede hürriyetine kavuşmuş olur. Şehveti kendisini te'siri altına alırsa, o zaman midesinin, edeb yerinin ve diğer garazlarının esiri olur. Sâhibinin hayvanı yularından istediği tarafa çekmesi gibi, şehveti de onu istediği yöne sürükler. İnsânın aldanması[4] ne kötü bir şeydir. Köle olmakla hükümdar olduğunu, kul olmakla rubûbiyete yükseldiğini sanır. Bu gibiler dünyada ters düştükleri gibi, Âhirette de yüzü-

koyun Cehennem'e düşerler.

Bunun için hükümdarlardan birisi zâhidlerden birisine:

— Bir ihtiyacın var mı? diye sordu. Zâhid:

— Benim mülküm, senin mülkünden çok daha büyük, ben senden nasıl bir şey isteyebilirim? dedi. Hükümdar:

— Bu nasıl olur? deyince, zâhid:

— Sen kimin kölesi isen, o, benim kölemdir, dedi. Hükümdar:

— Bu da nasıl söz? deyince, zâhid:

— Çünkü sen şehvetinin ve gadabının kulu ve esîrisin. Hâlbuki bunların hepsi benim kölelerimdir, dedi. İşte dünya hükümdarlığı budur ve bu hâl, insânı Âhirette de hükümdar eder. Fakat şeytânın vesvesesine aldananlar dünya ve Âhirette hüsrandadırlar. Doğru yolda kalmağa muvaffak olanlar, dünya ve Âhirette umduklarına ulaşanlardır.

Mülk, rubûbiyet, teshir ve kulluğu, bunlarda galatın karıştığı yeri ve şeytânın nasıl körleştirip karıştırdığını anladığına göre, artık dünya mülkünden, câh ve mevkiinden sıyrılıp kurtulmak ve dünyalığın yok olması için sabretmek, senin için kolaylaşır. Çünkü biliyorsun ki, dünyalık peşinde olmamakla, bu anda bir hükümdar ve Âhirette ise büyük bir mülk sâhibi olursun. Dünyalığın mevki ve ünsiyeti ile ülfet edip âdet yönünden kendisinde bu haller yerleşen bir insânın, yalnız bunları bilmesi, kendini kurtaramaz. Bu ilmine bir de ameli katması lâzımdır. Ameli de üç şeydedir:

Birincisi, mevki ve mansıbın sebeblerini görmemesi için bu gibi yerlerden uzaklaşmasıdır. Çünkü buralarda bulunmakla, bunlara sabretmek zordur. Şehveti gaalib olan kimse, şehveti harekete geçirecek sûretlerden dahi uzak kalmalıdır. O yerleri terkedip kendine uygun bir zemin bulmalıdır. Bunu yapmayanlar, Allahu Teâlâ'nın yarattığı geniş yerlere karşı küfrân-ı nimet etmiş olur. Nitekim Allahu Teâlâ:

﴿أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا﴾

«Allah'ın arzı geniş değil mi idi? Siz de oraya hicret edeydiniz ya?» (4 - Nisâ: 97) buyurmuştur.

İkincisi, teâmül hâline getirdiği kötü alışkanlıkları karşısında iyi amellerde bulunmak üzere kendini zorlamaktır. Kendisini kötülüklere alabildiğine salıvermesinin yerine iyiliklere zorlamak, ihtişam kılığı karşısında tevâzu' kılığına girmek gibi. Kıyâfet, durum, mesken, giyecek, yiyecek ve oturup kalkmak gibi, âdet edindiği her hâlinde değişiklik yapmaktır. Bunların hepsini iyileri ile değiştirmelidir. Buna öyle önem vermelidir ki, kötü işler kendisinde nasıl âdet hâline gelmiş idiyse, bu iyi halleri de aynı şekilde itiyâd hâline getirmelidir. Çünkü tedâvi, ancak her şey'in zıddıyle mümkündür.

1- GAZAB 2- İDARECİLİK 3- HAKİMLİK 4- HATA, YANLIŞ
5- İLAHİ NİMETE HÜRMETSİZLİK 6- MÜNASEBET, BİR-BİRİNİN ARD[ı] GELEN İŞ
7- ADET

Üçüncüsü, bütün bunlarda âhestelik ve mülâyemete riâyet etmektir. Birdenbire bir ucdan öteki uca geçmeğe bakmamalıdır. Çünkü insan tabiatı bunu kabûl etmez. Her şey tedricî ve âhestelikle olur. Alışkanlıklarından bâzılarını atarken, diğer bâzıları ile kendisini teskine çalışmalı, nefsi buna râzı olunca, bu sefer bunların da bir kısmını atmağa çalışmalı, böylece âhestelikle bütün yaramaz hâllerinden tamamen uzaklaşmalıdır. Bu âhesteliğe işâret etmek üzere Resûl-i Ekrem:

إن هذا الدين متين فأوغل فيه برفق ولا تبغض إلى نفسك عبادة الله فإن المنبت لا أرضا قطع ولا ظهرا أبقى

«Muhakkak ki bu din, metin ve kuvvetlidir. Ona yumuşaklıkla yaklaş, yâni güç yetiremiyeceğin şeylere girme. Allah'a karşı ibâdeti nefsine yok ettirme, yâni ağırlanmıyacak şekilde ibâdet et. Zira ayrıldığın bir mesafe değil ki onu almağı düşüneceksin veya geride bırakıp istifade edeceği bir şey yoktur» (87) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur:

لا تشادوا هذا الدين فإن من تشاده يغلبه

«Bu dîni zorlaştırmayın; zira bu dîni zorlaştırmağa çalışana din galebe çalar» (88).

Şimdi mevki, şehvet ve vesveselerden sabrın ilâcı hakkında şu anlattıklarımızı, **Rub'u'l-Mühlikât'ın** Riyâzet-i Nefis kitabında mücâhede yollarının kanunlarından anlattıklarımıza ekle ve bunu bir düstûr kabûl et ki, bütün tafsilâtı ile anlattığımız hususlarda sabrın ilâcını bilmiş olasın. Zira ayrı ayrı teferruatiyle bunları açıklamak mümkün değildir. Tedric ve âhesteliğe riâyet eden kimse, bu sayede zor durumlara da sabr ve tahammül eder. Bu âhestelik sayesinde sevdiği âdetleri sevimsiz hâle gelebilir. Bu da tecrübe ve zevk ile bilinir. Ancak bu durum çocuklarda açıkça görülmektedir. Çocuk, ilk önce zoraki okumağa başlar, alışkın olduğu oyuna sabretmek ağırına gider. Sabır, ilim ile başlar. Gözü açılıp ilimden zevk almağa başladığı vakit, artık oynamaktan canı sıkılır, ona tahammül edemez ve ilimden ayrılmağa bir an sabredemez hâle gelir. Âriflerin birinden rivâyet edilen bir hikâye ile buna işâret edilmek istenmiştir. Âriflerden biri Şiblî'ye sormuş:

— En zor sabır hangisidir? Şiblî:

---

(87) Ahmed, Enes'den; Beyhakî, Câbir'den rivâyet etmişlerdir.

(88) Buhârî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

— Allah'da sabırdır, yâni kötü huyları atıp güzel ahlâk ile ahlâklanmak ve ibâdet etmek sabrıdır, dedi. Ârif :

— Hayır, o değildir, dedi. Şiblî:

— Allah için sabırdır, yâni Allah'tan kalbe gelen her şey'e sabredip rızâ göstermektir, dedi. Ârif :

— Hayır, o da değildir, dedi. Şiblî:

— Allah ile sabırdır, yâni her şeyden ayrılarak yalnız Allah ile kalmağa sabretmektir, dedi. Ârif :

— Hayır, o da değildir, deyince, Şiblî:

— O hâlde en zor sabır sizce hangisidir? diye sordu. Ârif:

— Allah'dan sabırdır, yâni en zor sabır, Allah'a yaklaştıktan sonra, uzaklaştırılmış olmasına sabretmektir, dedi. Bunun üzerine Şiblî öyle bir âh çekti ki nerde ise ölecekti. Allahu Teâlâ'nın :

وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا «Sabredin, sabır yarışı yapın ve nevbet bekleşin» (3 - Âl-i İmran: 200) âyet-i celîle'sinin tefsirinde; Allah'a da sabredin, Allah ile sabır yarışı yapın. Allah ile irtibat kurun, denmiştir. Denildi ki Allah için sabır, meşakkat ve külfettir. Allah'da sabır, O'ndan yardım dilemektir. Allah ile sabır, O'nun imtihanına vefâ[1] göstermektir. Allah'dan sabır, O'ndan uzak kalmak sabrıdır ki, bu cefâdır. Nitekim bu mânada şâir de şöyle diyor: [2]

«Senden sabrın sonu mezmum, fakat senden başka her şeyden sabır makbûldür.»

Diğer şâir de şöyle demiştir:

«Sabır her yerde güzel, ancak senin aleyhinde çirkindir.»

Sabır hakkındaki son sözümüz budur.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKÜR KİTABI

Şükrün de Üç Rüknü Vardır: Birincisi, Şükrün Fazileti, Hakikati, Aksamı ve Ahkâmı Beyânındadır. İkincisi Nimetin Hakikati, Özel ve Genel Bölümleri Beyânındadır. [3]Üçüncü Rüknü de Şükür ile Sabırdan Hangisinin Efdal Olduğu Beyânındadır.

BİRİNCİ RÜKÜN ŞÜKÜR HAKKINDADIR

9 uncu BEYÂN : ŞÜKRÜN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de :

1- SIKINTI, EZİYET 2- KÖTÜ 3-FAZİLETLİ

﴿وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ﴾ **«Allah'ı anmak, elbette en büyük (ibâdet)tir»** (29 - Ankebût: 45) buyurmakla beraber, yine Kur'ân-ı Kerîm'de şükrü zikirle beraber anmış ve:

﴿فَاذْكُرُونِى اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِى وَلَا تَكْفُرُونِ﴾

«Siz Beni anın, Ben de sizi anayım. Bir de Bana şükredin, nankörlük etmeyin» (2 - Bakara: 152) buyurmuştur. Diğer âyette de:

﴿مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ﴾

«Eğer şükreder, iman ederseniz, Allah sizi neye azâba uğratsın» (4 - Nisâ: 147). Bir başka âyette de: ﴿وَسَنَجْزِى الشَّاكِرِينَ﴾

«Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız» (3 - Âl-i İmran: 145) buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ İ b l i s lâinden haber vermek üzere:

﴿لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ **«Andolsun ki, onlar için Senin doğru yolunda oturacağım»** (7 - A'raf: 16), buyurmuştur. Buradaki «doğru yol»dan murad, şükür yoludur, denmiştir. Şükrün üstün mertebesi olduğu için şeytan halka ta'n[2] ederek: ﴿وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾

«Onların çoğunu şükrediciler bulamıyacaksın» (7 - A'raf: 17) demiştir. Allahu Teâlâ da: ﴿وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِىَ الشَّكُورُ﴾ **«Kullarımdan şükreden azdır»** (34 - Sebe': 13) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ şükre, istisnasız ve kesin olarak ziyadeyi va'dederek:

﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ﴾ **«Andolsun şükrederseniz elbette sizi(n nimetinizi) artırırım. Andolsun, nankörlük ederseniz hiç şübhesiz benim azâbım cidden çetindir»** (14 - İbrâhim: 7) buyurmuş ve beş şeyde is-

tisna etmiştir. Bunlar zenginleştirmek, duâyı kabûl, rızık, mağfiret ve tevbedir. Zenginleştirmede:

فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ

«Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir» (9 - Tevbe: 28). Duâda: فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ

«O, kendisine çağırdığınız her hangi bir şey'i dilerse açar» (6 - En'am: 41). Rızıkda: وَيَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ **«Dilediğini hesapsız rızıklandırır»** (2 - Bakara: 212) mağfiretteki istisnası da:

وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ **«Ondan başkasını dileyeceği kimseler için yarlığar»** (4 - Nisâ: 48). Tevbede:

وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ **«Allah kimi dilerse ona tevbe nasib eder»** (9 - Tevbe: 15) buyurmuştur. Şükür, rubûbiyet ahlâkından bir ahlâktır. Nitekim Allahu Teâlâ: وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ **«Allah şekûr ve halîmdir»** (64 - Teğabün: 17) buyurmuş ve Cennet ehlinin ilk sözü şükür olduğunu beyân etmek üzere de:

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ **«Dediler: Bize va'dinde sâdık olan Allah'a hamd olsun»** (39 - Zümer: 74). Diğer âyette de:

وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

«Duâlarının sonu da hamd olsun kâinatın Rabbi olan Allah'adır» (10 - Yûnus: 10) buyurmuştur.

1-AFU 2-AFFEDER 3-HAKİMLİK, İDARECİLİK 4-ŞÜKREDEN
5-YUMUŞAK

Bu Husustaki Haberler:

Resûl-i Ekrem bir mübârek sözünde:

الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الصَّابِرِ

«Yemek yediren ve şükreden, oruç tutup sabreden gibidir» (89) buyurmuştur.

Atâ'dan rivâyete göre diyor ki; bir gün Hz. Âişe'ye gittim ve: «Resûl-i Ekrem'de gördüğün en önemli hâllerden birini anlat» dedim. Hz. Âişe ağlayarak: «Onun her hâli önemli ve akıllara durgunluk verecek mâhiyette idi. Ancak birini sana anlatayım: Bir gece yatağıma geldi, yattı ve hemen bana: «Ey Ebû Bekir'in kızı, bırak beni de Rabbime ibâdet ve kulluk edeyim» dedi. Ben de: «Senin Allah'a yaklaşmanı isterim» dedim. O, hemen kalktı, acele acele abdest aldı ve ağlayarak namaz kılmağa başladı. Kıyamda, rükû'da, secdede ve namazın sonunda göz yaşları devâm etti, yaşları göğsüne kadar indi. Bilâl sabah ezânını okuyuncaya kadar böyle geçti. Bunun üzerine kendisine: «Senin geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmıştır, neden bu kadar üzülüyorsun?» dediğimde, o: «Ben şükredenlerden olmayayım mı? Hâlbuki Allahu Teâlâ:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ... **«Muhakkak yer ile göğün yaradılmasında, gece ve gündüzün ihtilâfında akıl sâhibleri için büyük alâmetler vardır»** (2 - Bakara: 174) **buyurdu»** dedi. Hz. Âişe'nin bu rivâyeti, ardı arası keslimeden ağlamanın devâmının lüzumuna delâlet etmektedir (90). Bir Peygamberden rivâyet edilen şu olay bu sırra işâret eder. Bir Peygamber, uğradığı küçük bir kayadan büyük bir suyun çıktığını görünce, buna şaşırır. Bunun üzerine taş, Allahu Teâlâ'nın:

وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ **«O ateşin tutarağı insanla o taştır»** (2 - Bakara: 24) âyet-i celile'sini duyduktan sonra, böyle ağlarım, dedi. Bu peygamber bu taşın Cehennem'e girmemesini Allahu Teâlâ'dan istedi. Allahu Teâlâ bu peygamberin duâsını kabûl etti. Bir müddet sonra bu peygamber aynı yere uğradı ve yine aynı vaziyette taştan su aktığını görünce: «Artık şimdi niye ağlıyorsun?» diye taşa sordu. Taş da: «O zaman ağladığım korku göz yaşı idi. Şimdi de şükür için göz yaşı döküyorum» dedi. İnsan oğlunun kalbi taş gibi veya taştan da serttir. Kalbin yumuşa-

---

(89) Buhârî muallâk ve Tirmizî hasen olarak, İbn Mâce ve İbn Hibban da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(90) İbn Hibban ve diğerleri rivâyet etti. Müslim, Âişe'den muhtasar olarak rivâyet etmiştir.

ması, ancak korku ve şükür hâlindeki göz yaşları ile mümkündür. Rivâyete göre Resûl-i Ekrem:

يُنَادِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَقُمِ الْحَمَّادُونَ فَتَقُومُ زُمْرَةٌ فَيُنْصَبُ لَهُمْ لِوَاءٌ فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ

«Kıyâmet günü «Hamdedenler kalksın» diye bir münâdî seslenir. Bunun üzerine bir zümre kalkar. Onlar için bir bayrak dikilir ve bayrak altında Cennet'e girerler» buyurdu. «Hammâd kimlerdir?» sorusuna, Resûl-i Ekrem: «الَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللَّهَ عَلَى كُلِّ حَالٍ» **«Her hâl ü kârda Allah'a şükredenlerdir»**, diğer rivâyette de: **«Darlık ve genişlikte şükredenlerdir»** (91) buyurdu. Diğer bir rivâyette Resûl-i Ekrem: الْحَمْدُ رِدَاءُ الرَّحْمٰنِ

«Hamd, Rahmân'ın cübbesidir» buyurmuştur.

Allahu Teâlâ E y y û b aleyhisselâm'a: «Ben, velilerime verdiklerime karşılık bir teşekkürlerine râzıyım» buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ D â - vud aleyhisselâm'a sabredenlerin vasfı hakkında şöyle buyuruyor: «Onların yeri, dârüsselâm olan Cennet'tir. Oraya girdikleri vakit, onlara şükretmeleri ilham edilir. Şükür, sözlerin en güzelidir. Onlar şükrettikçe Ben de nîmetimi onlara artırır ve daha ziyadeyi onlara gösteririm».

Altun ve gümüşü toplayıp yığmak hakkında nâzil olan âyet-i celile nâzil olduktan sonra Hz. Ö m e r:

— Hangi maldan servet edinelim? diye sorunca, Resûl-i Ekrem:

لِيَتَّخِذْ أَحَدُكُمْ لِسَانًا شَاكِرًا وَقَلْبًا ذَاكِرًا

— Siz, zikreden dil, şükreden kalbe sâhib olunuz (92), buyurdu. Yâni servete boş verin de şükre devâm edin, buyurdu. İ b n M e s ' û d da: «Şükür, imânın yarısıdır» demiştir.

---

(91) Taberânî ve diğerleri İbn Abbas'dan başka ifade ile rivâyet etmişlerdir.
(92) Nikâh bahsinde geçmiştir.

10 uncu BEYÂN: ŞÜKRÜN TA'RİFİ VE HAKİKATİ

Bilmiş ol ki: sâliklerin makamlarından bir makamdır. Bu da ilim, hâl ve amelden meydâna gelir.

İlim, asıldır, hâli doğurur. **Hâl** de ameli meydâna getirir. **İlim**, nîmeti vereni ve nimetin O'ndan geldiğini bilmektir. **Hâl**, verdiği nîmete bu anda sevinmektir. **Amel**, nîmeti verenin maksadına ve arzûsuna uygun olarak hareket etmektir. Bu hareket, kalb, dil ve diğer âzalarla olur. Buna göre bunların hepsini anlatmak lâzım ki, şükrün hakikati tamamen meydâna çıkmış olsun. Çünkü yalnız şükür hakkında şimdiye kadar söylenenler, şükrün tamamen mânasını ifade edememiştir.

Birinci asıl, ilimdir. Burada üç şey'i bilmek lâzımdır. Bunlar, nîmetin maddesi, gerek verene, gerek in'âm edene ve gerek kendisine göre nîmet olmasının yolu ve in'âmın kendisiyle tamam olup da in'âm ediciden kendisine in'âmın yapılması ile ilgili olan vasıfları bilmektir. Çünkü ortada üç şey zarurîdir. Birincisi nîmet, ikincisi nîmeti veren, üçüncüsü de kendisine nîmet verilmiş olandır. Aynı zamanda bu nimet, verenin kendi irâdesiyle verilmiş olmaktır. İşte bütün bunları bilmek lâzımdır. Bu anlattığımız, Allahu Teâlâ'dan başkası hakkındadır. Yoksa Allah hakkında, bütün nîmetlerin — nereden gelirse gelsin — Allah'tan olduğunu bilmek lâzımdır. Aslında in'âm edici olup nîmetleri veren O'dur. Diğer bütün vâsıtalar O'nun emrinde müsahhardır. Bu mârifet, tevhid ve takdîsden, yâni Allahu Teâlâ'yı birleyip noksan sıfatlardan tenzih ettikten sonra gelir. Zira tevhid ve takdis de bunun içindedir. Hattâ îman maârifinde birinci kademe takdis, yâni Allah'ı noksan sıfatlardan tenzihtir. Önce böyle mukaddes bir zât tanıdıktan sonradır ki, böyle mukaddes olanın, ancak tek olduğuna inanır ve artık O'ndan başka kimsenin mukaddes olamıyacağını bilir. İşte tevhid budur. Önce takdis, sonra tevhid, sonra da âlemdeki bütün varlıkların, O tekden meydâna geldiğini ve her şey'in O'ndan bir nîmet olduğunu bilir ki, bu da üçüncü derecede gelir. Çünkü bu mârifette takdis, tevhid ve kemâl kudret ile tek başına fâil-i hakikilik vardır. Bunun için Resûl-i Ekrem:

مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ فَلَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَمَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ فَلَهُ
عِشْرُونَ حَسَنَةً وَمَنْ قَالَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَلَهُ ثَلَاثُونَ حَسَنَةً

««Sübhânellah» diyene on hasene, «Lâ ilâhe illâllah» diyene yirmi hasene, «Elhamdü lillâh» diyene de otuz hasene vardır» (93) buyurmuştur. Önce takdis, sonra tevhid ve sonra da şükür. Şükürde, takdis ve tevhid de vardır. Diğer hadîsde de:

---

(93) Duâ bahsinde geçmiştir.

أَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَفْضَلُ الدُّعَاءِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ

«Zikrin efdali tevhid, duânın da en makbûlü hamdetmektir» (94) buyurdu. Ve yine:

لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْأَذْكَارِ يُضَاعِفُ مَا يُضَاعِفُ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ

«Elhamdü lillâh demenin katlı mükâfatı gibi, hiç bir zikrin mükâfatı olamaz» buyurmuştur.

Mânaları kalbde yerleşmedikten sonra, bu kelimelerin yalnız dilde söylenmelerine bu mükâfatların verileceğini sanma. «Sübhânellah» takdise, «Lâ ilâhe illâllah» tevhide, «Elhamdü lillâh» da bütün nimetlerin gerçek bir olan Allah'dan geldiğine delâlet eden kelimelerdir. Mükâfat, iman ve yakîn babından olan bu mârifetleredir. Bunları düşünüp anlamak lâzım.

Yine şunu bilmiş ol ki; bu mârifetin kemâli, ef'âlinde de ortaklığı Allah'tan nefyetmektedir. Meselâ, hükümdarlardan birisinin in'âmına uğrayan kimse, bu in'amda veziri de ortak tanırsa, nîmette hükümdâra şirk etmiş ve nîmetin tamamını hükümdardan bilememiş, bir yönden hükümdardan ve bir yönden de başkasından bilmiş olur. Böylece her ikisine karşı bir sevgi duyar ve hükümdar hakkında muvahhid olamaz. Evet, hükümdârın bu hususu yazdığı kâğıdına ve kalemine teşekkür etmez. Çünkü bunların bizâtihî değer taşımadıklarını bilir. Hâlbuki bu parayı vermekte vezîr ve hâzinin vasıtalığı da kalem ve kâğıdın vasıtalığından farklı olmadığını da bilmesi gerekir. Hattâ bunlar hükümdârın kesin emri olmasa ve hükümdardan korkmasalar, metelik bile vermezlerdi. Bunu böyle bildikten sonra kâğıt ve kalemle bunlar arasında bir fark olmadığını kolaylıkla anlar da nîmeti hükümdâra nisbet etmesinde kimseyi ona ortak etmez. Bunun gibi Allah'ı ve O'nun ef'âlini bilen kimse, güneş, ay ve yıldızların, kâtibin elinde kalem gibi, O'nun emrinde musahhar olduğunu, irâde sâhibi olan hâzin ve vezir gibi canlıların da O'nun emrinde olduğunu, kendi başlarına kalsalar bir kuruş dahî vermiyeceklerini bilirdi. Böyle bir nîmeti sana ulaştıranın postacı gibi bir vasıta olduğunu, zîra irâde ve imkânları bahşeden Allah olduğunu, sana vermesinin, dünya ve Âhirette kendi hakkında hayırlı olduğunu, Allahu Teâlâ'nın kendisine bildirdiğini bu îtikada sâhib olduktan sonra vermemek imkânı olmadığını, verdiğini kendi menfaati için verdiğini; eğer kârı olmasa vermeyeceğini bilir.

O hâlde veren seni değil, kendi kârını düşünüyor. Gerçekte o, sana ikrâm etmiyor, umduğu bir nimete seni vasıta kılıyor. Gerçekte sana in'-

(94) Tirmizi ve diğerleri, Câbir'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen olduğunu söylemiştir.

1-İŞARE 2-İŞLER 3-KOVMAKTIR, SÜRGÜN ETMEK 4-İHSAN 5-BİRLİK OLAN 6-KENDILIĞINDEN 7-TABİ 8-İNANÇ

âm eden, onu sana müsahhar edip, kalbine bu inanç ve iradeyi veren ve onu mecbur tutandır. Bunu böyle bildiğin vakit, Allah'ı ve O'nun fi'lini bilir de muvahhid olur ve O'na şükretmeğe muktedir olursun. Bunun için Mûsâ aleyhisselâm münâcâtında: «İlâhi, Âdem'i kendi kudretinle yarattın, şöyle böyle nîmetler verdin. O, bunun şükrünü nasıl ödedi?» diye sordu. Allahu Teâlâ: «Bütün bunların Benden olduğunu bilmesi şükürdür» buyurdu. Demek ki şükür, bütün nîmetlerin Allah'tan olduğunu bilmektir. Şâyet bu hususda tereddüde düşersen, ne nîmeti, ne de nîmeti vereni bilmiş olursun. O vakit yalnız nîmeti verene değil, başkasına da memnûn olursun. Mârifetteki noksanlığın sebebiyle sevmen azalır; sevgin azaldığı nisbette de amelin azalır. İşte bu aslın, yâni ilmin açıklanması budur.

İkinci asıl, hâldir. Bu da mârifetten sonra devâm eden ferahlık durumudur. Nîmeti verene karşı saygılı ve sevgili olmaktır. Bu da mârifet gibi, bizâtihi bir şükürdür. Fakat, şükür olabilmesi şartlarını ihtivâ etmesi ile mümkündür. Şartları da in'âm ve nîmeti değil, nîmeti vereni sevmektir. Belki bunu kolaylıkla anlayamıyacaksın. Onun için bunu bir misâl ile açıklamak üzere deriz ki; yolculuğa çıkmak isteyen bir kimseye, hükümdar, bir at hediye ettiği vakit, bu adamın üç yönden sevinmesi düşünülür:

a) Birincisi, bir at'a sâhib olduğudur. At'ın bir varlık olup iyi bir nîmet olması bakımından sevinmesidir. Bu sevginin hükümdar ile bir ilgisi yoktur. Hattâ dağın başında veya çölde bu at'ı bulsa, yine aynı şekilde sevinirdi.

b) İkincisi, at'a değil, hükümdarın kendisine olan ikramına ve kendisine verdiği öneme sevinir. Hattâ at'ı başka yerden alsa veya bulsa, ona ihtiyacı olmadığı için, ona hiç aldırış etmezdi. Bunun sevgisi, hükümdârın kalbinde mevki sâhibi olması bakımındandır.

c) Üçüncüsü, bu at ile hükümdârın hizmetinde bulunmak ve ona yaklaşmak için sevinmesidir. Aynı zamanda hükümdarın gönlüne girmekle vezirlik pâyesi verilmesini, bütün bunları düşünürken, bu mevkilere sâhib olmak değil, bu sayede hükümdarın ikramının kendi vasıtasıyle yapılmasını ve her an hükümdarın sohbetinde bulunup, yüzünü görebilme zevkine ulaşması bakımındandır. Hattâ kendisine uzakta bir vezirlik veya pâdişahın huzurunda bulunmak teklif edilse, vezirliği terkederek pâdişahın huzurunda bulunmağı tercih ederdi.

İşte nîmete karşı sevinmek bu üç şekildedir. Bunlardan birincisinin şükür ile münâsebeti yoktur. Çünkü bu adamın gözü at'tadır, at'ı verende değildir. Verilen nîmetin zevkine uygun ve arzûsuna muvafık olması bakımından sevinen herkesin hâli budur ve bu, bir şükür değildir. İkincisi, nîmeti verenden memnun olması bakımından, bir şükür ise de, in'âm edicinin zâtı bakımından değil, yapılan in'âmından dolayıdır. Sâlihlerin durumu böyledir. Onlar azâbından korkup sevâbını umdukları için O'na ibâdet ve şükür ederler.

Tam mânasıyle şükür, üçüncü şekildeki sevinmektedir. Yâni Allah'ın verdiği nîmete sevinmek, o nîmet ile Allah'a yaklaşabilmek, civarına inmek

1- İŞLER 2- BİR OLAN ALLAHA İNANMIŞ 3- KUVVETLİ

ve O'nun cemâlini seyretmek sevgisi olmaktır. En üstün mertebe de budur. Bunun nişanı, dünyalıktan, âhiretine yardımı dokunan ve ancak âhiret için azık edindiği kısmı ile sevinmek, bunun aksine, kendini Allah'tan alıkoyacak her nimete üzülmektir. Zira o at'ı alan kimsenin sevinmesi, at'ın iyi bir hayvan olduğundan olmadığı gibi, bu adamın da sevgisi, eline geçen nîmetin zevkinden değil, onu Allah'a yaklaştırmağa vesile olması bakımındandır. Bunun için Şiblî: «Şükür, nîmeti değil, nîmeti vereni görmektir» demiştir. Havvas da: Avâmın şükrü, yemek içmek ve giymektedir, fakat havassın şükrü, kalbe gelen ilâhî nefhalaradır, dedi.

Bu öyle bir derecedir ki, zevki, midesi ile fercine ve diğer duyularına inhisar ettirip, kalb zevkinden mahrûm olanlar, bunu anlayamazlar. Çünkü sâlim kalb ancak Allah'ı zikir, O'nu mârifet ve O'na ulaşmaktan zevk alır. Başka şeylerden, ancak kötü alışkanlıkla hastalandığı vakit zevk alabilir. Bâzılarının toprak yemekten zevk almaları ve bâzı hastaların tatlıyı acı, acıyı tatlı bulmaları gibi. Nitekim şâir:

«Ağzı çirkin olan hastalar, tatlı suyu acı bulurlar» demiştir.

İşte Allahu Teâlâ'nın nîmeti ile ferahlanmanın şartı budur. Deve olmazsa da varsın keçi olsun, darb-ı meseline göre, bu üçüncü mevkie yükselemiyorsan, hiç olmazsa ikinci dereceye olsun yüksel. Fakat birincinin hiç bir değeri yoktur. Hükümdarlardan at'ı koparırım diye hükümdarı arayan ile, at ile hükümdarın hizmetine koşarım diye hükümdarı arayan arasındaki fark, elbtete büyüktür. Bunun gibi, kendisine in'âm etsin diye Allah'ı arayanlarla, Allah'a ulaşmak için nîmete nâil olmak isteyenlerde de fark aynıdır.

Üçüncü Asıl: Şükrün üçüncü aslı, in'âm edeni bilmekten meydâna gelen sevincin gereğiyle amel etmektir. Bu amel, kalb, dil ve âza ile olur. Kalb ile, iyiliği niyet etmek ve bu niyeti herkesden gizlemektir. Bu amel, şükrü ifade eden kelimelerle hamdetmek ve şükrü açıklamaktır. Âza ile şükre gelince, Allah'ın verdiği nîmetleri yerinde ve O'na itâatta kullanıp isyandan kaçınmaktır. Meselâ gözün şükrü, müslüman kardeşinde gördüğü kusurları örtmek; kulakların şükrü, duyduğu ayıbları duymamazlıktan gelmektir. Bu âzalar ile Allah'ın verdiği nîmete şükür, böyle olur. Dil ile şükre gelince; Allah'tan râzı olduğunu ifade etmesidir. Nitekim Resûl-i Ekrem adamın birine:

— **Nasıl sabahladın?** diye sordu. Adam:

— Hayır üzereyim, dedi. Resûl-i Ekrem aynı soruyu üç kere tekrarladı ve üçüncüde adam:

— Allah'a hamd u senâlar olsun, iyiyim, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **İşte senden bu cevabı bekliyordum, bunun için bu soruyu tekrarladım** (95), buyurdu.

---

(95) Taberânî Fuzayl b. Amr'dan merfû olarak rivâyet etmiştir.

1-ÜFÜRME 2-MÜTEKEBBİRLERE 3-HASR 4-MİSAL 5-İHSAN

Eskiler birbirlerine bu soruyu sorarlardı. Onların maksadı birbirlerini, Allah'a şükrettirmek ve bu sûretle şükrettirenin de, edenin de sevab kazanması idi, yoksa bir riyâ ve gösteriş değildi. Durumundan sorulan herkes ya şükreder, ya şikâyette bulunur veya susar. Şükür itâat, şikâyet ise mâsiyettir. Şikâyet, din erbabından olursa çirkin bir mâsiyettir. Her şey elinde olan Allah'tan, âciz bir kula şikâyet nasıl çirkin olmasın? İnsana yakışan, şâyet uğradığı musîbete dayanamıyorsa, Allah'dan olan şikâyeti, yine Allah'a olmasıdır. Çünkü derdi veren O olduğu gibi, dermânı da yine O verir. Aynı zamanda kulun mevlâsına zillet göstermesi izzettir, başkasına şikâyeti ise zillettir. Kendisi gibi zelil bir kula zilletini göstermek, elbette zillettir. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿ إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ ﴾

«Hakikat, sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız size bir rızık vermeye muktedir olamazlar. O hâlde rızkı Allah katında arayın. O'na ibâdet edin. O'na şükredin» (29 - Ankebût: 17) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurmuştur :

﴿ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ ﴾

«Allah'ı bırakıp taptığınız da sizin gibi kullardır» (7 - A'raf: 194)

Dil ile şükür de şükür cümlesindendir. Nitekim rivâyete göre halife Ömer b. Abdülâziz'i ziyâret etmek üzere bir cemaat gelmiş ve bunlardan bir genç söze başlamıştı. Ömer b. Abdülâziz: «Sen dur, yaşlı olanınız konuşsun» dedi. Bu genç: «Eğer mutlak sûrette her iş yaşlıya verilmesi gerekiyorsa senden daha nice yaşlılar var, hilâfette sana sıra gelmezdi» dedi. Bunun üzerine Ömer: «O hâlde konuş bakalım» dedi. Genç: «Biz her hangi bir şey'i isteyen veya her hangi bir şeyden korktuğumuz için sizi ziyârete gelmiş değiliz. Çünkü senin üstün faziletin isteklerimize cevab vermiş, adâletin bizi korkudan emin kılmıştır. Bizim ziyâretimiz bütün bunlara karşı bir teşekkürdür. Size dilimizle teşekkür etmeğe geldik, hemen geri dönüyoruz» dedi. İşte şükrün bütün hakikatini ihâta eden mânalarının asılları budur. Fakat şükür, in'âm edicinin nimetini saygı ile itiraftır, diyen, kalbin bâzı hâlleri ile dilin işini nazar-ı itibara almıştır. Şükür, ihsânını anmak sûretiyle ihsân edeni övmektir, diyen de yalnız dilin işini nazar-ı itibâra almıştır. «Şükür, hürmeti korumağı devam ettirmekle şuhûd minderi üzerinde oturmaktır» diyen de şükrün bir çok mânalarını bir araya toplayandır ki, yalnız dil ile ameli ortada bırakmıştır. Hamdûn-ı Kassar, nimete şükrü; nefsini şükürde tufeyli gör-

1- İSYAN
2- BECERİKLİ
3- MÜŞAHİDE

mektir, demekle, mârifetin yalnız şükrün mânalarından olduğuna işâret etmiştir. Cüneydî'nin: «Şükür, nefsini o nîmete lâyık görmemendir» demesi, özellikle kalbin hâllerinden birine işârettir. Bütün bu zatların şükür hakkındaki sözleri, kendi hâllerine işâret olduğu için cevabları da ayrı ayrıdır. Aynı zamanda bunlardan birisinin aynı soruya ayrı cevab verdiği de olur. Bu da başka bir hâle intikal etmiş olmasındandır. Zîra onlar, ancak kendilerine galebe çalan hâllerinden konuşurlar. Çünkü onlar ehem olanı mühim olan üzerine tercih ederler. Bâzan da cevabları, soranın hâline göre değişir. Onun ihtiyacı nisbetinde cevab ile yetinirler de muhtaç olmadığı kısımdan bahsetmezler. Bunun için bizim anlattıklarımızın onlara bir dokunmak olduğunu ve bizim anlattıklarımız onlara arzedilse onları inkâr edeceklerini sanma. Aklı başında kimse bunu böyle sanmaz. Ancak lâfız bakımından bir münâzaa ârız olabilir. Meselâ, dil kaidelerine göre, şükür, bu mânaların hepsine şâmil midir, yoksa bâzısına mı şâmildir? Diğer mânalar tâbi ve levâzımat kabîlinden midir? gibi şeyler hâtıra gelebilir. Ne var ki biz bu kitabda kelimenin lûgat mânası üzerinde duracak değiliz. Çünkü âhiret yolculuğunda o, bir değer taşımaz. Tevfik Allah'tandır.

11 inci BEYÂN: ALLAH HAKKINDA ŞÜKRÜN YÜZÜNDEN PERDEYİ KALDIRMAK

Bilmiş ol ki; aklından şöyle bir şey geçebilir: Şükür, nîmetin sâhibine yapılır. Meselâ, biz hükümdarlara şükrederiz. Bu şükür, ya insanlar tarafından daha iyi tanınıp daha çok sevilmeleri ve herkes yanında kadr ü kıymetlerinin takdîri için övmek sûretiyle yapılır, yahut bilfiil onlara hizmet etmek veyahut karşılarında saygı ile eğilmek sûretiyle olur ki, bu onların mevkilerini yükseltir. Bu ise iki yönden Allah hakkında muhaldir.

Birincisi, Allahu Teâlâ böyle maksad ve haz duymalardan münezzeh, hizmet ve yardıma ihtiyaçtan mukaddes, övülmekle ün almaktan çok uzak, hizmetçi ve avene çokluğundan müstağnîdir. Bu düşüncelerle O'na şükretmek, bize in'amda bulunan bir hükümdâra, kendisinin bulunmadığı ve kendisine bir fayda sağlamıyacak şekilde evimizde uyumamak, rükû' ve secde etmekle şükürde bulunmamıza benzer ki, hükümdâra bunun bir faydası yoktur. Bu bakımdan şükür, Allah hakkında muhaldir.

İkincisi, bizim ihtiyarımızla yapmak imkânını bulduğumuz şükür de ayrı bir nîmettir. Zîra âza, kudret, irâde ve diğer bütün hareket sebebleri, Allahu Teâlâ'nın yaratması ve nîmetidir. O'nun nîmeti ile O'nun nîmetine şükür nasıl olur? Meselâ, hükümdar bize bir binit verdikten sonra ikinci bir binit daha verse; bu ikinci binit, bizim tarafımızdan birincinin şükrü olamaz. Belki ikincisi de ayrı bir teşekküre muhtaç olur. Aynı zamanda şükre şükür, başka bir nîmetle mümkündür. Bunun neticesi, Allahu Teâlâ'ya şükrün muhâl olduğunu gösterir. Çünkü her şey O'ndan geliyor. Bunda şübhemiz yoktur. Şeriatte böyle vârid olduğuna göre bunları nasıl te'lif ederiz? dersen,

1- GEÇME 2- ÇOK MÜHİM 3- SÖZ 4- MÜCADELE 5- KANUN 6- YARDIM 7 ZORUNLU OLARAK 8- İMKANSIZ 9- YARDIM EDENLER 10- İHTİYAÇSIZ 11- İHSANDA 12- MİNİK

Bilmiş ol ki; bu düşündüklerin, D â v u d aleyhisselâm'ın hâtırından geçmiştir. M û s â aleyhisselâm da aynı şey'i düşünmüş ve: «Yâ Rab, Sana nasıl şükredeyim? Sana ben ancak başka bir nimet ile şükredebilirim.» Diğer rivâyette: «Sana şükrüm, Senden bana verilen ayrı bir nimettir ki o da ayrı bir şükür ister» dedi. Allahu Teâlâ M û s â aleyhisselâm'a şöyle vahyetti: «İşte bunu bildiğin anda bana şükretmiş olursun». Diğer bir haberde de: «Her nimetin Benden olduğunu bildiğin vakit, Ben de bu bilgini şükür olarak kabûl ederim» buyurdu. Şâyet, soruyu anladım, fakat o peygamberlere vahyedilenin mânasını anlayamadım. Ben, Allah için şükrün muhâl olduğunu biliyorum, fakat şükrün muhâl olduğunu bilmenin nasıl şükür olacağını anlamıyorum. Zira bunu bilmek de O'ndan bir nimettir. Bu nasıl olur da şükür olur? Bu, âdeta şükretmeyen şükretmiş ve hükümdardan ikinci hil'ati kabûl etmek birinci hil'ate şükür olur gibi bir netice doğurur. Akıl, buradaki inceliği anlamaktan âcizdir. Mümkün ise bunu bir misâl ile açıkla, dersen,

Bilmiş ol ki; bu, mârifet kapularından bir kapuyu çalmaktır ki, muamele ilminden çok üstün ve ilerdedir. Fakat biz, bir lemha olarak buna işâret eder ve deriz ki, burada iki görüş vardır. Birisi, sırf tevhîd nazarı ile bakıştır ki, bu bakış, mevcudatta O'ndan başkasının bulunmadığını görenlerin bakışıdır. Bunlara göre O'ndan başka her şey yoktur. Ezelî ve ebedî olarak gerçek budur. Zira gayriyyet, yâni başka olabilmek, bizâtihî kaaim olmağa bağlıdır. Böyle bir varlık yoktur ve zâten muhâldir. Çünkü mevcûd-i hakikî bizâtihî kaaim olandır. Bizâtihî kaaim olamayan, bizâtihî varlığı yok demektir. Çünkü o, başkasıyle kaaim olduğu için, bizâtihî değil, bigayrihî vardır. Başkası olmadan zâtı düşünülemediğine göre elbette mevcud değildir. Hakikî mevcud, bizâtihî kaaim olandır. Bizâtihî kaaim olmak demek, başkasının yokluğu düşünülse de, o yine vardır. Şâyet bizâtihî kaaim olması yanında kendi varlığı ile başkası da vâr olursa, o Kayyûmdur. Kayyûm ise tektir. O'ndan başka birinin Kayyûmluğu düşünülmez. Demek ki mevcûdatta Hayy-ı Kayyûm'dan başkası yoktur. O ise hem vâhid, hem de sameddir. Her yönden tekdir. Kimseye muhtaç değil, herkes O'na muhtaçtır. Bu makamdan baktığın vakit, hepsinin O vâhidden sudûr ettiğini, hepsinin ona yöneleceğini bilirsin. İşte şâkir de O, meşkûr de O'dur. Seven de O, sevilen de O'dur. İşte Basralı E b û H a b i b'in oğlu H a b i b:

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

«Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu. Hakikat, o, daima Allah'a dönen idi» (38 - Sâd: 44) âyetini okuduğu vakit: «Şâyân-ı hayrettir ki, sabrı da veren kendisi, öven de yine kendisidir. Övülen de yine O'dur» dedi. Ş e y h E b û S a î d e l - M i y h e n î de bu yönden bakarak

yanında : يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ **«Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever»** (5 - Mâide: 54) âyet-i celile'si okunduğu vakit: «Ömrüme yemin ederim ki, onları sever; bırak onları sevsin. Gerçekten onları sever, çünkü sevdiği kendi zâtıdır, yâni seven de o, sevdiği de kendisidir». Bu, yüksek bir rütbedir. Bunu ancak kendi seviyendeki bir misâl ile anlayabilirsin. Meselâ, bir eser meydâna getiren bir insan, eserini sevdiği vakit, gerçekde kendisini sevmiştir. Baba çocuğunu, çocuğu olduğu için sevdiği vakit, gerçekde kendisini sevmiştir. Bunun gibi, Allahu Teâlâ'nın zât₁ve sıfatından başka ne varsa hepsi O'nun sun'u ve O'nun icâdıdır. Masnu'unu sevdiği vakit, gerçekde kendisini sevmiştir. Sevmediği vakit yine kendisini sevmemiştir. Bunun için sevdiğini hakkıyle sevmiştir. Bütün bunlar, tevhid gözü₂ile bir bakıştır. Sôfiye ise bunu «Fenâ-i nefs [nefsin yok olması]» ile tâbir ederler. Yâni Allah'tan başkasından ve kendisinden yok olmuş ve öyle bir hâle gelmiş ki, Allah'tan başka bir şey görmez olmuştur. Bunu anlamayanlar bunu reddeder, ve bir doksan boyunda günde kilolarla ekmek yine adam nasıl yok olur? der de₃sözlerini anlamadıkları için onlara gülerler. Zâten âriflerin sözlerinin, câhiller için gülünç olması zaruridir. Buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ :

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ

«Hakikat, günah işleyenler iman edenlerden kimine gülerlerdi. (Mü'minler) **yanlarından geçerlerken birbirlerine kaş göz işâretleri yaparlardı. Ailelerine döndükleri vakit zevk duyarak dönerlerdi. Onları gördükleri vakit «Bunlar muhakkak sapıklardır» derlerdi. Hâlbuki onlar üzerlerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdi»** (83 - Mutaffifîn: 29 - 33) buyurulmuş, sonra da âriflerin, yârın onlara güleceklerinin daha büyük olduğunu beyân etmek üzere :

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ

«İşte bugün de iman edenler o kâfirlere gülüyorlar. (Süslü) **tahtlar üzerinde onlara bakarak»** (83 - Mutaffifîn: 34 - 35) buyurmuştur. Nûh aleyhisselâm da gemiyi yaparken ümmeti gülüyor ve kendisiyle alay ediyorlardı. Nûh aleyhisselâm da :

1- YAPILMIŞ 2- İFADE 3- BİLGİSİZ

إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ

- **«Eğer bizimle eğlenirseniz biz de sizinle, bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz»** (11 - Hûd: 38) buyurmuştur.

Bu anlattığımız, iki görüşden birisidir. İkinci görüş «f e n â» makamına ulaşamıyanların görüşüdür. Bunlar da iki kısımdır.

Bir kısmı, yalnız kendilerini bilir, ibâdet edecek bir Rab tanımazlar. Bunlar karanlıklar içerisinde kalmış iki gözü kör insanlardır. Zîra bunlar, muhakkak olan bir mevcudu nefyetmişlerdir. O mevcut ki hem bizâtihi kaaim, hem de mâsivâyı ayakta tutandır. Her kaaim, O'nunla kaaimdir. Bunlar, yalnız O'nu nefyetmekle yetinmedi, kendi varlıklarını da isbata kalkıştılar. Hâlbuki eğer bileydiler, kendileri, kendileri olmak haysiyetiyle var değiller. Onlar, bulundukları için değil, îcad edildikleri için vardırlar. Mevcud ile mûcid, yâni îcad eden ile îcad olunan arasında fark vardır. Varlıklar içerisinde yalnız bir mevcûd ve bir de mûcid [îcâd eden] vardır. Mûcid hak, îcâd olunan şeyler ise, kendileri kendileri olmak haysiyetiyle, bâtıldırlar. Mûcid hem kaaim, hem de kayyûm'dur, yâni başkasını ayakta tutan da O'dur. Îcâd olunan her şey fâni ve helâktedir. Nitekim Allahu Teâlâ: كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ **«Üzerinde bulunan her canlı fânidir»** (55 - Rahmân: 26) buyurmuştur. Hepsi yok olunca kalacak olan ancak Celâl ve Kerem sâhibi olan Allahu Teâlâ'dır.

İkinci fırka, bir gözü kör olanlardır. Çünkü onlar tek gözleri ile hak olan mevcudun varlığını kabûl eder ve O'nu inkâr etmezler. Diğer gözleri tamamen kör ise hak olan mevcuddan başkasının fâni olduğunu farkedemez de Allah ile beraber başka bir mevcud daha kabûl ederler. Evvelkiler münkir olduğu gibi, bunlar da aslında müşrikdirler. Şâyet bu gözü biraz görüyorsa, iki mevcud arasında ayrılık gözetebilir, yâni mevcudlardan birini kul, diğerini de Rab olarak tanır. Bu kadar bir ayırım yapabilmekle muvahhidlerden olur. Gözünün görmesi nisbetinde Allah'tan başka isbât ettiği varlıklardaki noksanlığını anlar. Şâyet gözünü dört açar ve ileriyi görmeğe doğru giderse o da mevcûdatta Allah'tan başkasını görmez ve bu sûretle tevhîdin kemâline erer. Allah'tan başkalarının varlıklarında ne nisbette noksanlık anlarsa, o nisbette tevhîde girmiş olur.

Tevhîdin en düşük derecesiyle kemâl derecesi arasında büyük ayrılıklar vardır. Peygamberlere indirilen semâvi kitablar, gözleri cilâlandıracak sürmelerdir. Peygamberler ise bu sürmeyi gözlere çekenlerdir. Onlar gerçek tevhide dâvet için gönderilmişlerdir. Tevhîdin özü ise «Lâ ilâhe illâllah» dır. Mânası ise, ancak gerçek bir olanı görmektir. Tevhîdin ke-

1- YOKLUK
2- SÜRGÜN
5- ALLAHDAN GAYRI HER ŞEY
8- BİR ALLAHA İNANAN, TEVHİD EDEN

mâline ulaşabilenler, azınlıktadır. Bunun gibi, sırf inkâr ve şirk edenler de azınlıktadır. Bunlar en geri uçta bulunanlardır. Zira putlara tapanlar bile:

وَمَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى «Biz, bunlara ancak **bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz»** (39 - Zümer: 3) derler. Bunlar, zayıf olsa da tevhidin ilk kapularına girmiştirler. (Şübhesiz bu, kendi hayâllerindedir.) Ortalarda kalanlar, çoğunluğu teşkil edenlerdir. Bunların içerisinde bâzan basiret gözleri açılıp tevhidin gercek tarafları kendilerine parlayanları da olur fakat, bu hâl devâm etmez, şimşek gibi gelir geçer. Bâzılarında ise bir müddet kalır fakat devamlı olmaz, yine geçer. Bu hâlde devâm enderdir. Nitekim şâir:

«Herkes için yükselmeğe doğru bir hareket vardır, fakat o yükselmede sebat, nâdirdir» demiştir.

Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem'ine: وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

«Secde et, yaklaş» (96 - Alâk: 19) âyet-i celîle'si ile yakınlık istemeği emrettiği vakit, Resûl-i Ekrem secdesinde:

اَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ عِقَابِكَ وَاَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا اُحْصِى ثَنَاءً عَلَيْكَ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ

«Allah'ım, Ikaabından afvına, gadabından rızâna ve Senden yine Sana sığınırım. Sana lâyık bir senâ ile ben Seni senâ etmekten âcizim. Sen kendini nasıl senâ ettinse, öylesin yâ Rab» (96) buyurdu.

Resûl-i Ekrem'in: «Ikaabından afvına sığınırım» buyurması, yalnız ef'âl-i İlâhiyyeyi müşâhede etmesinden meydâna gelen bir sözdür. O, sanki Allahu Teâlâ'yı ve O'nun ef'âlini gördü de, fi'linden fi'line sığındı. Sonra daha yaklaştı ve ef'âli değil, fiillerini çıkış yeri olan ilâhî sıfatları gördü ve «Gadabından rızâna sığınırım» dedi. Sonra daha terakkî etti. Tevhidde bunun da noksan olduğunu anladı: sıfatı müşâhede makamından zâtı müşâhede makamına yükselerek: «Senden yine Sana sığınırım» dedi. Artık fiil ve vasıfları geride bırakarak doğrudan doğruya kendisinden yine kendisine iltica' etmiştir. Fakat bu arada kendisini de görmüş ve kendisi için Allah'a sığınmıştır. Bunun da bir noksanlık olduğunu daha fazla yaklaşmakla anladı da: «Ben Seni hakkıyle senâdan âcizim. Sen, kendini senâ

---

(96) Müslim, Âişe'den rivâyet etmiştir.

1-KARARLILIK 2-CEZA 3-GAZAB 4-İŞLER 5-AMEL 6-YÜKSELME
7-SIĞINMA

ettiğin gibisin» demekle kendisini yok kabûl etmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem'in **LÂ UHSÎ** sözü, kendi yokluğundan ve artık kendini görmez olduğundan haber vermektir. «Sen seni senâ ettiğin gibisin» buyurması da, senâ eden ve senâ olunanın Allahu Teâlâ olduğunu, her şey'in O'ndan gelip O'na gideceğini, O'nun zâtından başka her şey'in helâkte olduğunu beyândır. Demek ki Resûl-i Ekrem'in ilk makamı, muvahhidlerin son makamıdır. O, ilk önce ancak Allahu Teâlâ'nın ef'âlini görmüş ve ef'âlinden yine ef'âline sığınmıştır. Nihâyet her şeyden sıyrılmış ve en yüksek makam olan Hakkın zâtını müşâhedeye erişmiştir.

Resûl-i Ekrem bir rütbeden diğer bir rütbeye yükseldiği vakit, ikinciye nisbetle birinci rütbeyi bir uzaklık kabûl eder ve ondan istiğfâr eder ve, sirette bunu bir noksanlık sayardı. Buna işâret olmak üzere Resûl-i Ekrem:

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي، حَتَّى أَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً

«Kalbime öyle şeyler gelir ki, günde yetmiş def'a Allah'a istiğfâr ederim» (97) buyurmuştur. Bu, günde yetmiş derece daha bir üste yükseldiğine işârettir. Bunların ilk derecesi, her ne kadar diğer yaratıkların son makamı ise de, kendisinin ihrâz ettiği son derece karşısında bir eksiklik olduğundan, geride bıraktığı her derece için istiğfâr ederdi. Resûl-i Ekrem'in amansız çalışmalarını gören Hz. Â i ş e:

— Geçmiş ve gelecek günahların bağışlanmış değil mi? Nedir bu cehd ü gayretin? Nedir bu secdedeki ağlaman? deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Şükreden kullardan olmıyayım mı?** diye cevab vermiştir. Yâni yüksek makamlar istemiyeyim mi? demek istemiştir. Çünkü şükür, ziyâdeyi gerektirir. Nitekim Allahu Teâlâ: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

«Andolsun şükrederseniz, elbette sizin nimetinizi artırırım» (14 - İbrâhim: 7) buyurmuştur. Bir nebze de olsa, burada — görülen lüzum üzerine — mükâşefe deryâları içinde dalgalanmış olduk; bu kadarı kâfidir. Şimdi kendimize gelerek mevzuumuz olan muâmele ilmine döner ve deriz ki; peygamberler, yukarda anlattığımız şekilde, insanları îmânın kemâline dâvet için gönderilmişlerdir. Fakat halk ile tevhid arasında büyük ve zor geçitler bulunmaktadır. Şeriatlerin hepsi bu mesafeleri ve bu zorlukları aşmağı göstermiştir. Bunları aşabildikten sonradır ki, makam, başka bir makam ve görüş başka, başka bir görüş olur. Bu makamda: şükür, şâkir ve meşkûr, yâni şükreden, şükrolunan ve şükür meydâna çıkar. Bu da ancak yine bir misâl ile açıklanabilir. Meselâ, hükümdârın biri uzak me-

(97) Tevbe bahsinde geçmiştir.

safede bulunan bir adama binit, giyecek ve yol harçlığı gönderip onu kendisine dâvet eder. Bu dâvet de iki maksadla yapılır; ya hükümdârın o adamdan her hangi bir yönden istifadesi var, onun için dâvet etmiştir veyahut hükümdârın hiç bir faydalanma düşüncesi yok, çünkü gelecek olan zat bir şey sağlıyamıyacağı gibi, hükümdârın da hiç bir ihtiyacı yoktur. Adamı, yalnız taltif için huzûruna çağırmış ve imkânlarını te'min etmiştir. Allahu Teâlâ da uzak mesafede bulunan kullarını, imkânlar bahşetmek sûretiyle kendisine dâvet etmiştir. Allahu Teâlâ müsteğnî olduğu için bu dâvetin yalnız kullarını taltif bakımından yapıldığında şübhe yoktur.

Şübhesiz hükümdar birinci maksadla adamı dâvet etmişse, adamın yalnız gelmesiyle dâvâ bitmez. Mutlak sûrette hükümdâra, hükümdârın istediği şekilde hizmette bulunması lâzım ki teşekkür borcunu ifâ etmiş olsun. İkinci şekilde dâvet edilmişse, hükümdar ondan bir yardım beklememektedir. Fakat buna göre de dâvet edilen adam, ya bu dâvetin şükrünü ödemiş veya nankörlük etmiş olur. Teşekkürü; hükümdârın kendisine bahşettiği imkânları, hükümdârın istediği şekilde kullanıp hükümdâra gelmektir. Nankörlüğü ise, o imkânları kendi arzûlarına göre kullanmak, hattâ hükümdardan daha uzak yerlere gitmektir. Bu imkânları hiç kullanmaz ve olduğu yerde kalırsa yine nankörlük etmiştir. İşte Allahu Teâlâ'nın insanları yaratması da böyledir. Onlar neşv ü nemâ bulmak için ilk yaradılışlarında şehvete ihtiyacları vardır. Ne yazık ki şehvet sebebiyle Allah'tan uzaklaşırlar. Hâlbuki mutlulukları, Allah'a yaklaşmaktadır. Yaklaşmak için gerekli nîmetleri de Allahu Teâlâ onlar için hazırladı. Yakınlık ve uzaklığı anlatmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de ;

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا

«Biz hakikat insânı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik, ancak iman edenler müstesnâ...» (95 - Tîn: 4 - 6) buyurmuştur.

Sonra Allahu Teâlâ, kulunu, aşağıların aşağısından yükseklerin yükseğine yükseltmek için bir takım imkân, vâsıta ve sebebler yaratmıştır. Adamın, bu imkânlardan faydalanıp Allah'a yaklaşmasında Allahu Teâlâ'nın bir istifadesi yoktur. Kul, ister yakın olsun, ister uzak, Allah katında hepsi birdir. Kul, bu imkân ve âletleri yerinde kullanırsa verilen bu nîmete şükretmiş ve Allahu Teâlâ'nın sevgisine hak kazanmıştır. İsyanda kullanırsa, nankörlük eder ve Allah'ın gadabına uğrar. Allahu Teâlâ kulunun küfür ve isyânına râzı değildir. Şâyet bu nîmetleri hiç kullanmazsa yine nankörlük etmiş olur. Dünyadaki bütün mahlûkat, insânı âhiret saâdetine ulaştırmak ve Allah'a yaklaştırmak içindir. Her itâat eden, itâati nisbetinde Allah'ın ni'metine şükretmiş, her tenbel isyân etmiş ve meşrû' olmayan yollarda serveti kullananlar nankörlük etmiş olur. Tâat ile mâsiyet, ezelî dilemesi ile ise de, muhabbet ve kerâhet her ikisine birden

ve aynı şekilde şâmil değildir. İrâde edilen bâzı şeyler mahbub ve bâzıları da mekruhtur. İşte bu ince noktanın arkasında açıklanmasına müsâade edilmeyen sırr-ı kader vardır. Bu açıklama ile birinci şübhe çözülmüş oldu. O da teşekkür edilenin bir hazzı olmazsa şükür nasıl olur da şükür olur şübhesi idi. Aynı zamanda ikinci şübhe de çözülmüş oldu. Çünkü şükürden maksad, Allahu Teâlâ'nın nîmetlerini, Allah'ın sevdiği yolda kullanmaktır. Allah'ın fi'li ile verilen nîmetler aynı yolda kullanılırsa maksad hâsıl olur. Çünkü senin işin, Allahu Teâlâ'nın bir lütfudur. Sen o işin tatbik mahalli olduğun için Allahu Teâlâ seni senâ etmiştir. Allah'ın seni senâ etmesi o da ondan ikinci bir nîmettir. Çünkü veren de O, öven de O'dur. O'nun birinci işi, ikinci işinin kendi sevgisi cihetine sarfına sebeb olmuştur. Her hâlde şükür, O'na mahsustur. Sana şâkir denmesi, senin şükrün mahalli olman bakımındandır. Yoksa senin îcâd ettiğin mânasında değildir. Nitekim sana âlim ve ârif dendiği vakit, ilim ve mârifeti sen îcâd ettin, mânasında değil, belki bu vasıf ile mevsuf olduğun mânasındadır, yâni sen bunların mahalli olmuş oluyorsun. Bunlar ezelî bir kudret ile sende bulundu. Seni şâkirlikle tavsif, sana şey'iyyeti, şey denmesini isbattır, yâni sen bir şeysin, eşyayı yaratan, seni de bir şey ve nesne olarak yarattı. Sen, seni kendi zâtından vâr olmuş bir şey sandığın anda, işte o zaman bir şey değilsin, fakat eşyayı, eşya edene nisbetle bir şeysin. Çünkü O, seni bir şey olarak yarattı. O'nun seni bir şey yapmasını nazara almazsak, o zaman gerçekde bir şey değilsin. İşte buna işâret olmak üzere Resûl-i Ekrem: اعملوا فكل ميسر لما خلق له

«Çalışın, herkes niçin yaratılmışsa ancak onu yapabilir» (98) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'e: «Mâdemki her şey takdîr edildi, biz niçin amel edelim?» diyenlere cevâben böyle buyurmuş ve herkes kendi irâdesiyle ezelde mukadder olandan fazla bir şey yapamaz, buyurmuştur.

Demek ki mahlûkat, Allah'ın kudretinin mecrası ve ef'âlinin mahallidir. Gerçi onlar da yine O'nun ef'âlidir fakat, işlerinin bâzıları, bâzı işlerinin mahalli ve yeri olmuş oluyor. Resûl-i Ekrem'in: «Çalışınız» buyurması, her ne kadar onun dilinde söylendi ise de, aslında Allahu Teâlâ'nın işidir. Bu söz, amelin faydalı olduğunu halkın bilmesine sebebdir. Halkın bunu bilmesi de Allahu Teâlâ'nın bir işidir. İlim de kesin olarak tâate teşvik eder ki, bu da Allahu Teâlâ'nın işidir. Bu teşvik, âzaların harekete geçmesine sebeb olur. Bu da Allahu Teâlâ'nın işidir. Ancak Allah'ın işlerinin bâzıları bâzılarına sebeb olur, yâni birinci, ikincinin şartı gibi olur. Nitekim cisim ve cevherin yaratılması, arazların yaratılmasına sebeb olmuştur. Zira cisimden önce araz yoktu. Hayatın yaratılması, ilmin yaratılmasına, ilmin yaratılması irâdenin yaratılmasına sebeb olmuşdur ki, hepsi birbirine sebeb olan Allah'ın işleridir. Birinci, ikincinin şartıdır deme-

(98) Buhârî ile Müslim, Ali ve İmran'dan rivâyet etmişlerdir.

nin mânası, hayat fi'lini, ancak cevher kabûl eder, ilmi kabûle istî'dad ancak hayat sâhibinde olur, iradeyi ancak ilim sâhibi kabûl eder demektir ki; bu bakımdan birbirinin sebebleri olurlar. Yoksa ef'âlinin bâzısı diğer bâzısını îcâd eder demek değildir. Belki o başkası için zemin teşkil eder demektir. İşte bu tahakkuk ettiği vakit insan, anlattığımız tevhid mertebesine yükselmiş olur.

Şâyet, niçin Allahu Teâlâ «Amel edin, amel etmezseniz hem azâb olunur, hem de isyânınız sebebiyle yerilirsiniz» buyurdu? Hâlbuki bu anlattığına göre bizim elimizde bir şey yok, niçin yerilelim? Hepsi Allah'a râcidir, dersen,

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın bu sözü bizde îtikadın husûlüne sebebdir. İtikad da korkunun heyecanına, korku heyecanı da şehvetleri terk ile dünyadan uzaklaşmağa, bu da Allah'a yaklaşmağa sebeb olur. Müsebbibü'l-esbâb olan ve bu sebebleri tertip eden, Allahu Teâlâ'dır. Ezelde saâdeti sebkat eden için bu sebebler kolaylaşır, böylece birinden diğerine geçmek sûretiyle bu halkalar onu Cennet'e götürür. Bu gibiler hakkında **«Herkes yaratıldığında muvaffak olur»** denmiştir. Ezelde iyiliği sebkat etmeyen, Allah'ın, peygamberin ve ulemânın sözlerini dinlemekten uzaklaşır. Duymayınca da bilmez olur. Bilmediği vakit korkmaz, korkmadığı vakitte de dünyalığı terketmez. Dünyaya meyli terketmedikçe şeytânın tarafına geçer ve varacağı yer Cehennem olur. Bu açıklamayı bildikten sonra zincirleme olarak Cennet'e gideceklere şaşarsın. Herkes sebeblerin silsileleri ile ilim ve korkuyu insâna musallat eder. Ne kadar rüsvây ve kepâzeler varsa onlar da zincirlerle Cehennem'e sevkedilirler. O zincirler, gaflet ve aldanma zincirleridir. Müttakiler lütf ile Cennet'e, mücrimler ise kahr ile Cehennem'e sevkedilir. Kahreden ise vâhid-i kahhâr olan Allahu Teâlâ'dır. Kaadir olan da Melik-i Cebbârdır. Gaafillerin gözlerinden perde kalktığı vakit, durumu böylece müşâhede ederler ve münâdilerin: لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ «Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır» (40 - Mü'min: 16) diye nidâ ettiklerini duyarlar. Aslında her dâim mülk, tek ve kahhâr olan Allah'ındır, fakat gaafiller bu nidâyı ancak o gün duyacaklardır. Bu, gaafillerin yeni keşfettikleri hâlden haber vermektir ki, artık o zaman keşfin bir değeri kalmaz. Helâk sebeblerinin aslı olan cehâlet ve körlükten Allah'a sığınırız.

12 nci BEYÂN : ALLAHU TEALÂ'NIN SEVDİĞİ İLE SEVMEDİĞİNİN BİRBİRİNDEN AYRILMASI

Bilmiş ol ki; küfrü terkedip şükrü yerine getirmek, ancak Allahu Teâlâ'nın hoşlanıp hoşlanmadığı şeyleri bilmekle tamamlanır. Zira şükrün mânası, Allahu Teâlâ'nın verdiği nimetleri sevdiği yerlerde kullanmaktır.

1-İŞ 2-İŞLER 3-GERÇEKLEŞME 4-KÖTÜLENME 5-ÜMİTLİ 6-SEBEPLERİ MEYDANA GETİREN 7-GEÇME 8-SATAŞAN 9-REZİL 10-HABERSİZLİK 11-TAKVALI 12-SUÇLU 13-HABERSİZ

Küfrün mânası ise bunun zıddıdır. Ya o nimetleri hiç kullanmaz veya kötülükte ve Allah'ın hoşlanmadığı yerlerde kullanır. Allahu Teâlâ'nın sevdiğini sevmediğinden ayırd edebilmek için iki kuvvet vardır. Bunlardan birisi işitme organıdır. Dayanağı âyet ve hadîslerdir. Diğeri de kalb basiretidir. Bu da ibret gözü ile bakmaktır. İbret gözü ile bakmak zordur. Zor olduğu için de az bulunur, az bulunduğu için de kıymetlidir. İşte bunun için Allahu Teâlâ peygamberler göndermiştir. Onlar vasıtasıyle halka yolu kolaylaştırmıştır. Bu yol sayesinde kulların işlerindeki bütün hükümler anlatıldı ve açıklandı. Bütün işleri ile ilgili şer'î hükümlere muttali olamıyanlar, asla şükrün hakkını veremez, hakkıyle şükredemezler.

İbret gözü ile bakmak demek, Allahu Teâlâ'nın yarattığı bütün varlıklardaki hikmetini anlamak demektir. Bu hikmet, biri gizli ve diğeri de âşikâre olmak üzere iki kısımdır. Âşikâre ve açık olanı, güneşin yaradılmasındaki hikmet gibi. Güneş, gece ile gündüzü birbirinden ayırması, gündüzün maişet te'mini, gecenin istirahat mahalli olması, göz görünce hareket imkânlarının bulunması, gece olunca saklanıp sükûnete erilmesi gibi hikmetlerdir. Bu anlattığımız, güneşin hikmetlerinden bâzılarıdır. Yoksa bütün hikmetleri bunlar değil, onun daha pek çok ince hikmetleri vardır. Bulutlar ve yağmurdaki hikmetler de böyledir. Bu sayede insan ve hayvan, bütün canlılar için yerden bitkiler biter ve bunlar gıdalanırlar. Kur'an-ı Kerim, herkesin anlayabileceği açık hikmetlerden bâzılarına işâret etmiştir. Nitekim âyet-i celile'de:

﴿أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا ...﴾

«Hakikat biz, o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu suretle onda dâne bitirdik. Üzümler, yoncalar» (80 - Abese: 25-28) buyurulmuştur.

Diğer hareket eden ve duran yıldızlara gelince; bunların yaradılışındaki hikmet, herkesin anlayamıyacağı şekilde gizlidir. Ancak herkesin anlayabileceği yönlerine işâret etmek üzere yine Allahu Teâlâ:

﴿إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ﴾ **«Hakikat biz, en yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla süsledik»** (37 - Sâffât: 6) buyurmakla göklerin zîneti olduklarını beyan buyurmuştur. Âlemin bütün cüzleri, gökler, yıldızlar, rüzgârlar, denizler, dağlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve âzaları hiç bir zerresi hikmetten hâli değildir. Bir hikmetten yirmiye, yüze, bine ve onbinlere varıncaya kadar hikmetleri vardır. Hayvanlardaki âzalar da böyledir; hikmeti bilineni var, bilinmeyeni var. Meselâ, göz görmek içindir; alıp vermek, vurup kırmak için değildir. El, çalışmak içindir, yürümek için değildir. Ayak, yürümek içindir, koku almak için değildir. Bun-

ları herkes bilebilir. Fakat iç âzalara gelince; meselâ, bağırsaklar, dalak, kilye, damarlar, kaslar; bunlardaki boşluklar, birleşme ve ayrılmalar, yumuşak ve sertlikler ve bütün bu iç organlardaki inceliğin sırlarını herkes bilemez. Hattâ bilenler de Allahu Teâlâ'nın ilmine nisbetle yine az bir şey bilirler. Nitekim âyet-i celile'de : ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾

«Size az bir ilimden başkası verilmemiştir» (17 - İsrâ: 85) buyurulmuştur. Demek ki, insanın, bütün bu âzaların yaradılışlarının açık olan hikmetini bilip onları yerinde kullanması lâzımdır. Aksi hâlde nankörlük etmiş olur. Meselâ, el, kendini tehlikeden korumak, yarayışlı şey'i almak ve başkasına faydalı olmak için yaratılmıştır. Bunu, yaradılış hikmetinin dışına çıkarak başkasını dövmekte kullanırsa, nankörlük etmiş olur. Bunun gibi; güneş, ortalığı aydınlatır, göz de görür. Fakat gözün vazifesi, din ve dünyasında kendisine faydalı olan şeylere bakmakla zararlı şeylerden korunmaktır. Bunlarla yabancıya bakarsa, bunlara karşı nankörlük etmiş olur. Çünkü mahlûkatı, dünyayı ve diğer sebebleri yaratmaktan maksad, bunlardan faydalanmak sûretiyle kulların Allah'a ulaşmasıdır. Allah'a vuslat ise[1] O'nu sevmek ve dünyada O'nunla ünsiyet edip dünyanın aldatıcı muzahrafatından uzaklaşmakladır. Allah ile ünsiyet, O'nu zikre devamla; muhabbet ise ,fikirden meydâna gelen mârifetle mümkündür. Zikir ve fikre devam da, bedenin sıhhati ile kaaimdir. Beden de gıdâ ile devâm eder. Gıdâ ise; toprak, su ve havadan gelir. Bunlar da yer ve göklerle, iç ve dışımızdaki organları yaratmakla mümkündür.[3] Demek ki bütün bu yaratıklar bedene hizmet eder. Beden ise[4] ruhun binitidir. Allah'a yükselecek olan da o ruh ve o nefs-i mutmainnedir. Bu da devamlı mârifet ve ibâdetle mümkündür. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ **«Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım»** (51 - Zâriyât: 56) buyurmuştur. Kim ki[5] bir şey'i, Allahu Teâlâ'ya itâatten başka bir şeyde kullanırsa, bu mâsıyette kullandığı bütün sebeblerde Allah'a karşı nankörlük etmiş olur. Şükür veya nankörlükte bulunup bulunmadığını anlamak için, fazla gizli olmayan ve fakat yine de gizli sayılan hikmetlerden birisini bir misâl ile açıklıyalım :

Buna göre derzi ki; Allahu Teâlâ'nın nimetlerinden birisi de altun ve gümüştür. Ticarî hayatın bunlarla kaaim olması bakımından bunlar, dünyayı ayakta tutan maddelerdir. Hâlbuki aslında bunlar, madde olarak[6] hiç bir fayda sağlamayan birer taş hükmündedirler. Fakat kişinin bizatihî muhtaç olduğu yemek, içmek, giymek, mesken ve diğer ihtiyaçları bunlarla te'mîn edilir. Meselâ, bâzan insan, muhtaç olduğu[3] şey'e sâhib olamaz da muhtaç olmadığı şey'e sâhib olur. Adamın binite ihtiyacı varken

1-KAVUŞMA 2-ZİYNET 3-MİNİK 4-EMİN 5-İSYAN 6-KENDİLİĞİN

binitl olmaz da hiç ihtiyacı olmadığı zağferanı (gül yağı) bulunur. Bunların arasında bir münâsebet yoktur. Devesi olan adamın zağferana ihtiyacı yok ki, zağferan versin de deve alsın. O hâlde bunların miktarını, kıymetini takdir edecek bir vâsıta lâzım. Çünkü deveci devesini zağferan karşısında kaybedemez. Aralarında bir münâsebet olmadığı için tartı ile de müvâzene sağlanamaz. Elbise verip ev alacak olan veya ayakkabı verip köle almak isteyen veya un verip merkep alacak olanlarda da durum aynıdır. Bu eşyalar arasında bir münâsebet yoktur. Bir devenin ne kadar zağferan karşılığı olduğu bilinemez. Bunun için birbirine uymayan bu maddeler arasında aracı rolü oynayacak başka bir maddeye ihtiyaç vardır ki, böylece herbirinin değeri bilinsin de alım ve satım ona göre yapılsın. Böyle vasıta bulunduğu vakit herkes ne alıp verdiğini, neyi neye sattığını bilebilir. İşte bu arada hakem rolü oynamak için Allahu Teâlâ altun ve gümüşü yarattı. Bunlarla eşyanın kıymeti takdir edilir. Meselâ, bu deve yüz altun eder. Şu kadar zağferan da yüz altundur, demir ve bu sûretle herkes verip aldığını bilir. Altun ve gümüş ile fiyat takdirinin mümkün olması, bunların kendi maddelerine ihtiyaç olmadığı içindir. Çünkü ne yenilir, ne de giyilirler. Şâyet maddelerine ihtiyaç olaydı, o zaman ihtiyaç nisbetinde bunların da fiyatları değişir ve bunlarda istikrar olmazdı. Demek ki Allahu Teâlâ altun ve gümüşü, değer tâyini için insanların elinde bulundurmak üzere yaratmıştır. Diğer bir hikmet de bunlarla başka şeyler almaktır. Aslında bunlar, az bulunan değerli maddelerdir, fakat diğer maddelere nisbetleri aynıdır, yâni her mala nisbet edilebilirler. Meselâ, altun ve gümüşe mâlik olan, her şey'e mâlik sayılır, çünkü bunlarla istediğini alabilir, fakat bir elbiseye sâhib olan, yalnız o elbiseye sâhib demektir. Şâyet yiyecek maddesine ihtiyacı olsa, yiyecek sâhibi, o elbiseye heves etmeyebilir. O, belki yiyeceği vermekle başka bir şey satın almak ister. Dilediğini alabilmek için öyle bir şey'e muhtaç olmuştur ki, o şey, sûreti bakımından hiç bir şey olmamakla değer bakımından her şeydir. Bir şey'in muhtelif şeylere nisbetinden müsâvi olması, hususiyyetini ifade eden özel bir sûreti olmadığı vakittedir. Meselâ, ayna gibi. Aynanın rengi olmadığı için her rengi kabûl eder. Altun, gümüş ve diğer paralar da böyledir. Bizâtihi bir gâraz taşımazlar, fakat her gaaye ve maksada vesiledirler. Harfler de böyledirler. Bizâtihi bir değer taşımazlar, fakat başkaları için bir sürü mâna ifade ederler. İşte altun ve gümüşün ikinci hikmeti de budur. Daha pek çok hizmetleri vardır, bunları anlatırsak lâf uzar. Bunları, yaratıldıkları hikmetlerinin hilâfında kullanan, bunlara karşı nankörlük etmiş olur. Demek ki bunları tedâvülde bırakmayıp istif eden bunlara haksızlık etmiş ve yaradılışlarındaki hikmeti iptal etmiş olur. Bu tıpkı, hüküm verecek olan bir hâkimi hapsedip hüküm vermekten alıkoymağa benzer. Zira parayı istif edip piyasaya çıkarmadığı vakit hakemliğini iptal etmiş olur. Çünkü altun ve gümüş, muayyen şahıslar için yaradılmış değil, zira bunlar birer taş olmaları bakımından şahıslara bir fayda sağlamazlar. Bunlar, hakem olarak ellerde dolaşmak ve miktar tâyininde alâmet olarak yaradılmışlardır. Kudret kaleminin harfsiz ve ses-

siz olarak kâinata çizdiği satırları anlamaktan âciz, basiret gözünden yoksul olanlara, Resûl-i Ekrem'in dilinden harf ve ses olarak Allahu Teâlâ bu durumu haber verdi ve:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

«Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar, işte bunlara pek acıklı bir azab müjdele» (9 - Tevbe: 34) buyurdu. Bu duruma göre altun ve gümüşten süs eşyaları, kablar ve bardaklar yapanlar nankörlük etmiş olurlar ve hattâ, altun ve gümüşü istif edenden, daha kötü duruma düşerler. Çünkü miyar olarak yaratılan ve tedavülde bulunması gereken altun ve gümüşü kab olarak kullanmak, memleketin hâkimini ayak, işlerinde çalıştırmak gibidir. Bu bakımdan onu habsetmek bundan ehvendir. Bakır, çinko, porselen ve benzeri madenlerin görebilecekleri bir görevde altunu kullanmak elbette nankörlüktür. Bu maddeler kab kacak olarak kullanılmak içindir, fakat piyasaya hâkim olamazlar. İşte bunu anlamıyanlara bu âyetin izahı olarak daha geniş bir açıklamada bulunmak üzere Resûl-i Ekrem:

مَنْ شَرِبَ فِي آنِيَةٍ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ فَكَأَنَّمَا يُجَرْجِرُ فِي بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ

«Altun ve gümüşden mâmul kablardan içen kimsenin midesinde Cehennem'in ateşi, deve böğürmesi gibi böğürür» (99) buyurmuştur.

Altun ve gümüşde riba muamelesi yapan herkes, bunlara karşı zulüm ve nankörlük etmiş olur. Zira bunlar, kendi zatları için değil, başkaları için yaradılmışlardır. Çünkü zatlarında bir garaz yok, kendi maddelerinde ticaret yapılırsa, hikmetin aksine gaaye ve maksad olarak ele alınmış olurlar. Çünkü konulduğu şey'in dışında para beklemek zulümdür. Çok kere elbisesi olup da parası olmayan kimse, bu elbise ile yiyecek ve binecek alamaz. Çünkü çoğunlukla yiyecek ve binit, elbise karşılığında satılmaz. Kâr sağlamak için onu başka bir nakidle satmakta mâzurdur. Zira ancak o sayede maksadına ulaşabilir. İşte altun ile gümüş, bu, başka şeyler içindirler. Kendi zatları için değillerdir. Diğer mallar arasındaki yerleri, harflerin kelimeler arasındaki yerleri gibidir. Nitekim nahiv âlimleri, harfler, başkasındaki mânayı anlatmak için gelmişlerdir, derler. Aynı zamanda renkler de aynanın yeri gibidir. Ayna, kendisi için olmayıp, karşısına geçen renk ve şekiller için olduğu gibi, altun da kendisi için değil, başkaları içindir. Parayı para ile alıp satmak câiz olsa, nakid üzerine, nakdin gaayesi olan teâmül icrâ edilmiş olur ve o zaman nakid, kayıtlanmış olur. Bağlanmış ve âdetâ istif edilmiş gibi olur. Bunun için para, para ile

(99) Buhâri ile Müslim, Ümmü Seleme'den rivâyet etmişlerdir.

1-ÖLÇÜ 2-ELDEN ELE GEZME 3-AŞAĞI 4-MIŞ 5-SINK 6-FARFOR, ÇINI 7-FAİZ 8-MAKSAD 9-USUL 10-SIRALANMA

satın alınmaz. Bu, tıpkı, hâkimi ve posta vâsıtasını tevkif[1] etmek gibi olur. Hâlbuki onlar hüküm vermekte ve pul almakta serbest kalacaklar. Para da muamelede serbest kalacak. Para, para karşılığında alınıp verilirse, muamele sarsılır ve zulüm olur.

Şâyet, o hâlde altunu gümüş ve gümüşü altın ile, bir dirhemi diğer bir dirhemle alıp satmak nasıl câiz olur? dersen,

Bilmiş ol ki; birincide gaayeye ulaşmak bakımından nakidler birbirine uymaz. Meselâ, gümüş daha çok olduğu için onu bölebilir ve azar azar ihtiyaçlarına harcayabilir. Altunu gümüş[8] ve gümüşü altun ile alıp satmaktan men'edilse, o vakit bunların gaayesi olan kolaylıkla maksada ulaşmak kaybolur. Onun için cinsler değişince, alış-verişleri câizdir. Bir dirhemi benzeri bir dirhemle satmanın câiz olması, aklı başında olan adamın buna rağbet etmemesi bakımındandır. Çünkü hiç bir tüccar böyle boş işle vaktini öldürmez. Bu, tıpkı, bir kuruşu yere atıp almağa benzer. Bir kârı yoktur, ancak vaktini öldürmek vardır. Aklı başında olanların böyle yapacaklarını sanmayız. Onun için heves edilmeyen şeyden men'etmeyiz. Zâten böyle bir işlem de düşünülmez. Ancak birisi diğerinden iyi olursa, olabilir ki o zaman iyinin sâhibi de bunu kabûl etmez. Şâyet âdîsinden üstelik isterse, o zaman biz karşısına çıkar ve buna mâni' olarak deriz ki; paranın[2] iyi ve kötüsü arasında fark yoktur.[2] Çünkü[2] iyilik ve kötülük, bizâtihî maksûd olan maddelerde aranır. Bizâtihî maksûd olmayan maddelerin böyle inceliklerini aramağa lüzum yoktur. Böyle bir şey varsa kusur, darbhanede aranır.

Bir dirhemi, veresiye olarak kendi mislî gibi bir dirheme[3] vermeğe gelince; bunun caiz[4] olmaması, bunu ancak iyiliği kasdeden müsamakârlar[5] yapar. Böyle bir ikrazda[7] bulunmak ikramdır ve makbûldür. Sâhibi ise me'-curdur. Fakat bir[8] de muâvaza yolu vardır. yâni ivaz[7] karşılığında vermek vardır. Bu, müsâmahayı kaldırdığı ve haksızlık olduğu için yasaktır. Yemeklerde[8] de hüküm böyledir. Yemekler gıda veya devâ olarak yaratılmıştır. Gaayeleri dışına çıkarılmaları doğru olmaz. Onlarda alış-veriş kapusunu açmak, yâni yemeği yemek ile satmak, onları kayıt altına almak demektir. Ve yenmeleri te'hir edilir. Allahu Teâlâ yiyeceği yemek için yaratmıştır. Bu bakımdan ona kuvvetle ihtiyaç vardır. Bu sebeble bir an önce muhtaç olmayanın elinden çıkıp muhtaç olana ulaştırılması lâzımdır. Yiyeceği, yiyecek karşılığı satan, ona muhtaç olmayandır. Zîra muhtaç ise neden yemiyor da ticaret malı yapıyor? Ticaret malı yaptığına göre, isteyenlere yine yiyecek karşılığında değil, bedeli karşılığında vermesi lâzımdır. Aynen. o yemek karşılığında onu satan[4] gibi, alanın[10] da bu yemeğe ihtiyacı yok demektir. Bunun için şeriatte muhtekir[9] lel'in edilmiş ve hakkında vaidler[11] vârid olmuştur. Nitekim bunları «KESB ÂDÂBI KİTABI»nda anlattık.

Evet, buğdayı hurma karşılığında satabilir. Çünkü bunlar birbirinin yerini tutamaz. ama bir ölçek buğdayı, bir ölçek buğdaya satan, mâzur sayılmaz.Buna abes ile uğraşmak denir. Bu bakımdan bunu men'e de lüzum yoktur. Zîra böyle bir alış-veriş kimse yapmaz. Ancak daha iyi buğdayı bulan bunu yapar ki, iyi buğdayın sâhibi de buna râzı olmaz.

1-HAPS 2-KENDİLİĞİNDEN 3-HOŞ GÖRÜLÜK EDEN
4-BORÇ 5-MÜKAFATA HAK KAZANMIŞ KİMSE
6-MUTEDİL 7-KARŞILIK 8-HOŞ GÖRÜLÜK
9-MAL SAKLAYAN KİMSE 10-LANET 11-KORKUTMALAR

Fakat bir iyi, iki âdi karşılığında verilmek, bâzan arzû edilir. Ancak yemek, zarurî ihtiyaçlardan bulunduğu ve zarurî ihtiyaçların asıl maksadı te'minde müsavi olup, ancak zevk bakımından ayrıldığı için şeriat bu zevke önem vermemektedir. Bunun için ribâyı yasaklamıştır ve ribânın haram olmasındaki hikmet de budur. Bu açıklamayı Bağdat'ta dârü's-selâmdan çıktıktan ve fıkıh ilminden ayrıldıkdan sonra buldum. Bunu da fıkıh bölümüne katalım. Çünkü hilâfiyât bölümünde anlattıklarımızın hepsinden kuvvetli bir buluştur.

Bu açıklama ile, ribâyı, yiyeceklere tahsis edip diğerlerini buna katmamakta Şâfii mezhebinin üstünlüğü ortaya çıkmış olur. Zira kireç de bu hükme gireydi elbise ve binitler öncelikle bu hükme girerlerdi. Eğer işin içine tuz karışmasaydı İmam Mâlik'in mezhebi, bu hususta en kuvvetli mezheb olurdu. Zîra Mâlik tuzu da nafaka arasına katmıştır (100). Fakat şeriatın üzerinde durduğu her maddenin bir hudud içinde zabtı gerekir. Bu ribâyı da, küt [nafaka] ile tahdîd etmek mümkündür. Nitekim Mâlik buna kaail olmuştur. Yenecek maddelerle de tahdit mümkündür, nitekim Şâfiî buna kaail olmuştur. Şeriat, yaşıyabilmek için zarurî olan her şey'i, yenecek cinsinden olan şeylerle tahdidi uygun bulmuştur. Şeriatın koyduğu kayıt ve sınırlar bâzan hükme sebeb olan asıl gaayenin

---

(101) Ribâ, nass-ı Kur'an ile haramdır. Fakat bu husustaki âyet mücmeldir. Bu mücmeli açıklayan Resûl-i Ekrem ribânın altı maddede haram olduğunu tasrih etmiştir. Bu altı madde dışında kalan maddelerde ribânın haram olup olmamasında mezheb imamları ihtilâf etmiştir.

İmâm-ı A'zam, altun ve gümüşde ribanın haram olması için iki sebeb göstermiştir. Birisi, cinslerinin bir olması, diğeri de tartı ile kullanılmalarıdır. Buna göre; cinsi bir olup tartı ile alınıp verilen her maddede ribâ haramdır, demiştir. (Demir, bakır, kalay ve benzerleri gibi).

İmam Mâlik ve Şâfiî: «Altun ve gümüşdeki illet, para olmaları bakımındandır. Bunun için demir ve bakır gibi şeylerde ribâ olmaz» dediler. Yine Ebû Hanife, ezher rivâyette: «Altun ve gümüşden başka diğer dört şeyde illet, ölçü ve cinsiyettir. Buna göre arpa ve buğdayda olduğu gibi, ölçü ile alınıp verilen ve cinsleri bir olan alçı, kireç ve çoğan gibi maddelerde de hüküm aynıdır» demiştir. Ahmed'den ikinci bir rivâyette: «Dört maddede ribâ, yenilip ölçülen veya yenilip tartılan maddelerden olmaları içindir. Bu bakımdan yenildiği halde ölçü veya tartı ile alınıp verilmeyen maddelerde ribâ yoktur. Dane işi satılan nar, ayva, hıyar, kavun ve karpuz gibi, yenilmeyenler ister ölçü, ister tartı ile olsun, onlarda ribâ yoktur. Bundan üçüncü rivâyette; yenir cinsinden oldukları için bunlarda ribâ var. Binâenaleyh, yenen her maddede riba vardır, dedi. İmam Mâlik: «Bu dört maddenin ribâlığı, nafaka olmaları bakımındandır. Bu itibarla ne kadar yiyecek varsa hepsinde riba hükmü câridir» dedi.

İmam Şâfii, kavl-i cedîdinde: «Arpa, buğday, tuz ve hurma gibi maddelerde ribânın haram olması, yiyecek maddeleri olmaları bakımındandır. Buna göre yumurtaya varınca, nar, ayva dahil bütün yiyecek maddelerinde ribâ vardır.» İmâm-ı Ahmed'den buna benzer üçüncü bir rivâyet de vardır.

İmâm-ı Ahmed, kavl-i kadiminde: «Yenecek maddeler ölçülsün, tartılsın hepsinde ribâ vardır, diğerlerinde yoktur» demiştir. (Mütercim)

1-UYGUN 2-FAİZ 3-AŞIRMA 4-İNANMIŞ 5-MAKSAD 6-AYE
7-MUHTASAR 8-BELİRTME 9-MİS 10-SEAFB 11-BUNDAN DOLAYI
12-GEÇMEKTE OLAN

takviye edilmediği etrafındaki bâzı şeyleri de içine alır ve zarurî olarak hudut öyle çizilmiş olur. Eğer hudut böyle etraflı alınmasa, hâller ve şahısların ihtilâfı sebebiyle mânanın asıl özünü bulup ona uymakta insanlar şaşkınlığa düşebilirdi. Bunun için, şahısların ve hâllerin ihtilâfı nazar-ı itibara alınarak ifâde edilen mânanın tamamını ve kemâlini nazara aldığı için her şeyde bir hudut koymuştur. Bu hududu aşmamak lâzımdır. Nitekim Allahu Teâlâ: وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

«Kim Allah'ın hududunu aşarsa kendisine yazık etmiş olur» (65 - Talâk: 1) buyurmuştur. Bu mânaların aslında şeriatlerin ihtilâfı yoktur. İhtilâf, hudut yollarını tâyindedir. Meselâ, İ s â aleyhisselâm'ın dîninde şarap haram, fakat haramlığı sarhoşluk vermesine bağlıdır, yâni İseviyyette şarabın haram olmasının haddi sekir vermesine bağlıdır. Şarap, bizim şeriatimizde de haramdır, fakat bizde haram olması, müskir olması içindir. Sarhoşluk versin vermesin, mâdemki bu madde müskirdir, öyle ise haramdır. Çünkü azı çoğuna dâvet eder. Bu az, mâdemki çokta dahildir, sekir vermese de cinsi itibariyle haramlığın hudutları içindedir ve haramdır.

İşte buraya kadar anlattıklarımız, altun ve gümüşün gizli hikmetlerinden bir misâldir. Nimete şükür veya nankörlüğün bu misâl ile ayarlanması uygun olur. Her hangi bir hikmet ve gâye için yaratılan bir şey'i oradan ve o gâyeden ayırmak doğru değildir. Bunu da ancak hikmetten nasibi olanlar anlar. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

«Her kime hikmet verilirse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir» (2 - Bakara: 269) buyurmuştur. Ne yazık ki şeytan oyuncağı ve şehvet mezbelesi olan gönüllerde hikmet cevherlerine rastlanamaz. Ancak basiret sâhibleri düşünebilir. Bunun içindir ki Resûl-i Ekrem:

لَوْلَا اَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلٰى قُلُوبِ بَنِي اٰدَمَ لَنَظَرُوا اِلَى الْمَلَكُوتِ السَّمَاءِ

«Eğer şeytanlar, insanların kalblerinde cevelân etmeselerdi, insanlar göklerin gizliliklerine bakarlardı» (101) buyurmuştur.

Bu misâli anladınsa, artık durup yürümeni, konuşup susmanı ve bütün tutum ve davranışlarını buna göre ayarla. Neticede ya şükrettiğini veya küfrettiğini görürsün. Bu iki hâlden ayrılmana imkân yoktur. Zâhir ilimlerden olan fıkıh ile meşgul olan avam, bunların bir kısmına kerahet

(101) Oruç bahsinde geçmiştir.

ve bir kısmına mahzûrattandır[1], derler. Basîret[3] erbabına[2] göre hepsi sakıncalı olan şeylerdir. Meselâ, ben sağ el ile tahâret[3] almağa mahzurlu derim. Çünkü burda küfrân-ı nimet[4] vardır. Allahu Teâlâ insanda iki el yarattı ve bunlardan birisini diğerinden kuvvetli kıldı. Elbette kuvvetlinin bir üstünlük hakkı vardır. Zayıfı kuvvetliye tercih ise adâletsizliktir. İki eli yaradan Allah, bu ellerle göreceğin bâzı hizmetlere de seni muhtaç kıldı. Bunlarla göreceğin hizmetlerin bâzısı şerefli, bâzısı da âdî işlerdir. Şerefli olanı, mushaf-ı şerîf[5] tutma ve benzeri işlerdir. Adî işler de necâset[6] temizliği gibi. Sen âdî işlerde kuvvetli elini ve şerefli işlerde de kuvvetsiz elini kullandığın vakit, şerefliyi düşürmüş ve şerefsizi yüceltmiş olursun. Bu ise zulüm ve adâletten ayrılmaktır. Bunun gibi, kıbleye karşı tükürmek ve o yöne dönerek kazâ-i hâcet[7] etmek, Allahu Teâlâ'nın cihet ve yönleri yaratmasındaki nîmete karşı küfürdür. Allahu Teâlâ âlemi geniş olarak yarattı ve cihetler tâyin etti. Bu yönlerin bâzısına şeref verdi ve bâzısını da şereflendirmedi. Meselâ, gönlünü bir noktaya ve oradan da Allah'a bağlamak[8] için Mekke'de Kâbe denen ve kendisine nisbet ettiği bir beyt yarattı. Gaaye, Rabbine ibâdet edeceğin zaman o tarafa huzûr içinde dönmendir. İşlerini de şerefli ve şerefsiz[7] olarak ikiye[8] ayırdı. Meselâ, şerefli[7] işin namaz kılmak,[3] şerefsiz işin kazâ-i hâcet[7] ve sümkürmektir. Sen kazâ-i hâcetinde[7] ve sümkürmende kıbleye yönelirsen, ibâdetinin kemâli için tahsis[10] edilen yöne karşı nankörlük etmiş olursun.

Ayakkabı giymekte de durum budur. Kuvvetli olması ile şerefli olan sağ ayağın dururken solu giydirmek nankörlüktür. Çünkü sağ ayak daha kuvvetli ve daha şerefli olduğu için onu öne almak lâzımdır. Bu gibi mahzurlu şeyler, her ne kadar fakihlere[11] göre mekruh ise de, ârifler nazarında büyük günahlardandır. Hattâ âriflerden birisi bir def'a bir kaç ölçü buğday alıp fakirlere dağıtmağa başladı. Bunun hikmetini soranlara: «Bir def'a yanlışlıkla nâlinlerimi sol ayağımdan başlayarak[11] giydim. Onun keffâreti olarak bu buğdayı[12] dağıtıyorum» dedi. Evet, fakihler bu gibi şeyleri fazla büyütmeğe muktedir değiller.[13] Çünkü onlar, hayvanlardan bir derece farklı olan avâmın ıslâhı ile mübtelâ[13] olmuş zavallılardır. Avam ise öyle karanlık bataklıklar içindedirler ki, o zulmetlere nisbetle bunlar solda sıfır kalmış ve bunları onlara açıklamak imkânsızlaşmıştır. Meselâ, ağıza getirilecek şey, sağ el ile getirilir. Sol el ile yemek içmek, nankörlük olur, fakat sol el ile şarap içen adama; «Sen iki yönden haddi aşdın; birisi içki içmek, diğeri de sol[12] el ile içmek» demek elbette çirkin bir şey olur. Bunun gibi cum'a vakti hür bir insânı veya şarabı satan bir adama: «Sen iki cinâyet işledin; hem şarap veya hür[14] adamı sattın ve hem de bu satışı cum'a namazı vaktinde yaptın» demek, abes ve çirkin olur. Bunun gibi, mescidde su dökünen bir adama; «Sen hem mescidde, hem de kıbleye karşı su dökündün» demek lüzumsuz, abes ve çirkin bir şey olur. Onun için, onlar bu gibi mahzurlarla fazla meşgul olamazlar. Zira günahlar, karanlıklardır. Fakat bunların bâzısı bâzısından büyük olduğu için küçükleri arada görülmez hâle gelir. Meselâ, efendi, bâzan hizmetçisine: «O bıçağı neden kullandın?» diye çıkışabilir, fakat o bıçakla efendi-

1- YASAK OLANLAR 2- SAHİPLER 3- ABDEST 4- ILAHİ NİMETE HÜRMETSİZLİK ETME 5- (KURANIN BİR İSMİ) 6- PİSLİK 7- GÜSL
8- MAKSAD 9- FIRKIRMAK (BURUNLA ALAKALI) 10- AYIRMA
11- FIKIH ALİMİ 12- KUVVETLİ 13- TUTKUN 14- SERBEST

nin sevgili oğlunu keserse, artık iş, «O bıçakla niçin kestin?» demekten çoktan geçmiş olur. Enbiyâ ve Evliyâ'nın riâyet ettiği edeblerden avam hakkında fıkıh kitaplarındaki müsâmahamızın çoğu böyledir ve sebebi bu zarurettir. Yoksa bunların hepsi adâletten ayırmak, küfrân-ı nîmet ve kulu Allah'tan uzaklaştırmaktır. Hattâ bâzıları, insanı yüksek dereceden düşürmeğe müessir olurken, diğer bâzıları da insânı, yakınlık hudutlarından çıkararak şeytânın sâhası olan uzaklıklara atmağa sebeb olur. Yine bunun gibi, zarurî ve önemli bir sebebe dayanmadan ağaç kesen, ağaçlara ve el nîmetine karşı nankörlük etmiştir. Eldeki nankörlüğü, elin boş şeyler için yaratılmayıp, Allah'a itâate yardımcı olacak ameller için yaratılmış olmasındadır. Ağaca gelince; Allahu Teâlâ onu yarattı, gövde, dal ve budak verdi. Su verdi, onda gıda ve nemâ kuvvetini yarattı ki, büyüyüp kemâlini alsın, insanlara faydalı olsun diye. Kemâline ermeden onu heder etmek, hikmete muhalif ve adâletten udûl olduğu içindir. Şâyet kesilmesi uygun bir maksada müstenid ise, bunda beis yoktur. Çünkü gerek bitki ve gerek hayvanlar, insanların menfaati için yaratılmışlardır. Her ikisi de yokluğa mahkûmdur. Bununla beraber âdiyi yok edip şerefliyi biraz daha yaşatmak, her ikisini yok etmekten daha âdilânedir. Buna işâret olarak

Allahu Teâlâ : وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ

«O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini sizin emrinize âmâde kıldı» (45 - Câsiye: 13) buyurdu. Bununla beraber ihtiyacı olsa bile, başkasının mülkünden izinsiz ağaç kesmek zulümdür. Çünkü bir ağaç, herkesin ihtiyacına kâfi gelmez, ancak birisinin ihtiyacını görür. Binâenaleyh hiç bir tercih sebebi bulunmadan bir ağacı kendine mâl etmek zulümdür. Onun sâhibi, onu dikip, sulayan ve koruyarak yetiştiren kimsedir. Bu bakımdan o, bu ağaca hak kazanmıştır. Şâyet ağaç, kendi kendine ormanda yetişiyorsa, o zaman bunu ilk elde eden buna hak kazanır. Adâlet bunu gerektirir. Fakihler buna mâlikiyet ve mülkiyet derler ki, bu söz, sırf mecazdır. Zira mülkiyet, yer ve göklerin mâliki olan Allah'a mahsustur. Kendine mâlik olmayan bir kimse başkasına nasıl mâlik olabilir? Bizzat kendisi bile başkasının mülküdür. Evet, insanlar, Allahu Teâlâ'nın kulları, yer küresi de Allah'ın onlar için hazırladığı bir sofradır ve ihtiyaçları nisbetinde ondan yemekle müsaade edilmişlerdir. Bu, tıpkı, bir hükümdarın hizmetçilerine kurduğu ve yemelerine izin verdiği bir sofra gibidir. Sofradan herkes yiyebilir. Fakat birisinin aldığı lokmayı başkası elinden alamaz. Zira lokma onun mülkü olmuştur. Her ne kadar bunlar hükümdarın kulları iseler de bir lokma hepsinin ihtiyacına cevab vermediği için, adâlet, bunu ilk sâhib olana vermektir. İşte kullar hakkındaki Allahu Teâlâ'nın hükmünü böyle bilmek gerekir. Bunun için deriz ki; ihtiyacından fazla servet toplayıp da, onu muhtaç olanlara infak etmiyen, zâlimdir. İşte bunlar, altun ve gümüşü istif edip Allah yolunda infak etmeyenler zümresindendirler. Allah yolu, Allah'a itâat yoludur. Allah'a itâatte kulların azı-

1- GÖZ YUMMA
2- TESİRLİ
3- GELİŞME
4- SAPMAK
5- DAYANAN, GÜVENEN
6- ADALETLİCE
7- YETERLİ
8- BUNDAN DOLAYI

ğı, dünya malıdır. Zira o sayede[1] zaruretlerini önler ve ihtiyaçlarını te'min ederler. Evet, bu anlattığımız, fakihlerin[1] fetvalarının hükmüne girmez. Çünkü ihtiyaç miktarının belli bir miyarı[2] olmadığı için tâyini güçtür. İnsanların ilerdeki ihtiyaç anlayışları ayrı olduğu gibi ömrün sonu da belli değildir. Avama, ihtiyacından fazlasını infak et, diye teklifde bulunmak, çocukları vakarlı ve saygılı olmağa, lüzumsuz soruları sormamağa zorlamağa benzer. Onların anlayışlarındaki eksiklik sebebiyle onları mağrur görüp, oyun ve eğlencelerinde onları[3] serbest bıraktığımız ve bunu hoş karşıladığımız gibi,[2] bu gibilere de müsamaha ederiz. Aslında çocuklara gösterilen bu müsamahadan, boş[1] oyun ve eğlencelerin[3] doğru bir şey olduğuna delil çekilemediği gibi, fakihlerin bu müsamahasıyla da fazla serveti elde tutmanın doğru olacağına hüküm verilemez. Kur'an-ı Kerim'de buna işâret edilerek: إِن يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا

«Eğer sizden onları ister, bu suretle sizden ileri giderse, cimri[4] olursunuz» (47 - Muhammed: 37) buyurulmuştur. Lekesi olmayan hak, ve zulmü bulunmayan adâlet, herkesin dünyalıktan binitinin yolculuk azığını te'min[5] edecek miktardan fazlasını almamaktır. Allah'a yolcu olan[5] herkesin biniti, bedenidir. Buna yetecekten fazlasını aldığı hâlde onu, biniti olan başka bir yolcuya vermezse, adâletten ayrılmış bir zâlim, hikmetin gaayesinden[6] ayrılmış; Kur'an, peygamber, akıl ve diğer azıktan fazlasını yanında saklamanın vebâl olduğunu bildiren sebeblere karşı küfretmiş olur. Mevcudatın çeşitlerinde[7] Allahu Teâlâ'nın hikmetini anlayan kimse, şükür görevini îfaya muktedirdir. Bunları bütün teferruatiyle anlatmak için ciltler dolusu eserler yazmak gerekir. Bu kadarını açıklamamız Allahu Teâlâ'nın: وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ «Kullarımdan şükredenler azdır» (34 - Sebe': 13) buyurmasındaki doğruluğun sebebiyle İblis'in: وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ «Onların çoğunu şükrediciler bulamıyacaksın» (7 - A'râf: 17) deyip sevinmesindeki hikmeti anlatmak içindir. Bu açıklamalarımızı bilmeyenler, bu âyetlerin gereği gibi mânalarını anlayamazlar. Bu anlattıklarımızın ardında öyle şeyler var ki, bunların yalnız başlangıçlarını[8] anlamak için bile ömürler kâfi gelmez. Fakat âyetin tefsiri ve lâfızlarının[9] mânasını lügat ve Arap edebiyyatına vâkıf olanlar anlıyabilir. İşte buradan mâna ve tefsir farkı anlaşılmış olur. (Tefsir, lâfzın zâhirini, mâna ise bâtınını anlamak ve anlatmaktır.)

Şâyet, senin bu açıklamandan, Allahu Teâlâ'nın[10] her şeyde bir hikmeti olduğu, kulların bâzı işlerini bu hikmetin ikmaline sebeb kıldığı ve

1-FIKIH ALİMİ 2-ÖLÇÜ 3-HOŞ GÖRÜLÜK 4-HASİS
5-MİNİK 6-MAKSAD 7-BECERİKLİ 8-YETERLİ 9-KELİME
10-TAMAMLANMA

bunlardan murâd olan gaayeye ulaştırdığı, diğer bâzı işlerini de hikmetini tamamlamağa mâni kıldığı anlaşılıyor. Hikmete uygun ve hikmetini gaayesine ulaştıran her şey şükür, hikmete uymayan ve hikmeti gaayesine ulaştırmayan her şey, küfrandır. Bunların hepsi anlaşılan şeylerdir. Ancak buna rağmen yine ortada anlaşılmayan bir durum vardır. O da hikmeti tamamlayan ve hikmeti kaldıran kulun işleri de yine O'nun fi'lidir. O hâlde nasıl olur da kul, birinde şâkir, diğerinde kâfir olur? dersen,

Bilmiş ol ki; bu hususta tam mânasiyle gerçeği ortaya koymak, mükâşefe ilimlerinin büyük deryalarının derin dalgalarından istimdad ile mümkündür ki, yukarda bir nebze bunların başlangıçlarına işâret edilmiştir. Şimdi de veciz bir ifade ile sonuna ve gaayesine işâret edelim. Kuş dilini bilen bunları anlar. Melekût âleminin boşluğunda kanad çırpıp yalpa vuran ve cevelân edenler inanır, yeryüzünde daha yürümesini beceremiyenler de bunu inkâr ederler. Buna göre deriz ki:

Allahu Teâlâ'nın celâl ve kibriyalığından meydâna gelen yaratmak ve ihtira vasfı, lûgat vâzı'ının görebilmesinden çok âli olduğu için, O'nun celâlinin künhüne delâlet edecek ibâreden Onu ifade edecek bir ibâre olmadığı gibi, lûgat vâzı'ının o tarafa yönelecek durumdan çok düşük olması, Onun zirvesine gözünün ulaşmasına mânidir. Yarasa kuşunun güneşi görmemesi, güneşdeki bir kusurdan olmayıp kendi gözündeki kusurdan olduğu gibi, bunlar da kendi kusurları sebebiyle o hakikati göremezler. Bu sebebden celâlini düşünmek için gözleri açılanlar, şu konuşanların bu alçaklık âleminde Onun hakikatini başlangıçlarına zayıf bâzı şeyleri anlatacak ifadeler bulmak zorunda kaldılar. Bunun için o sıfata istiare olarak kudret adını verdiler. Biz de bundan cesâret alarak Allahu Teâlâ'nın kudret sıfatı vardır, bu kudretten halk ve îcad meydâna gelir, dedik.

Sonra mahlûkat, varlıklarında bir takım bölüm ve özel vasıflara ayrılırlar. Bu bölümlerin bölünme yeri ve özel sıfatlara ayrılması da ayrı bir sıfattır ki, yukarda anlattığımız zaruret sebebiyle buna da « M e ş i y y e t » adı istiâre olarak verilmiştir. Harf ve seslerle konuşup bunları bilenler, bu meşiyyetten mücmel bir mâna çıkarırlar. Meşiyyet lâfzının, bu sıfatın hakikatine delâletindeki kusuru, kudret lâfzının hakikî sıfata olan delâletindeki kusuru gibidir. Sonra kudretten meydâna gelen işlerden bir kısmı hikmetin gaayesine ulaşır, bir kısmı da gaayesine ulaşmaz. Herbirinin meşiyyet sıfatına nisbeti vardır. Çünkü bunların, kısmet ve ihtilâflarının kendisiyle tamâm olduğu özelliklere dönüşleri vardır. Gaayesine ulaşana nisbet edilene « m u h a b b e t », gaayesine ulaşamayana nisbet edilemeyene de « k e r â h e t » adı verilir. Bâzılarına göre kerâhet ve muhabbet meşiyyete dâhildir. Ancak nisbette herbirinin bir özelliği vardır. Lâfız ve lûgatlerden anlamak isteyenler, mücmel olarak bu kerâhet ve muhabbet sözlerinden bir şeyler anlarlar. Sonra kendi halk ve icâdı ile meydâna gelen kulları da ikiye ayrılır. Bir kısmı hakkında hikmetini, gaayesine ulaştırmakta ezelî meşiyyet sebkât etmiş olandır. Bir kısmı hak-

1- NİYET, MAKSAD
2- NANKÖRLÜK
3- İŞ, AMEL
4- ŞÜKREDEN
5- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
6- YARDIM İSTEM
7- ÇÖZ'İ
8- YIRGALAYAN
9- DOLAŞMA
10- AZAMET
11- KISA
14- ASIL, ÖZ
15- İŞARET
16- SÖYLE
17- GÜNEŞ
18- ARZU, İSTEK, NİYET

kında bâzı hususlarda hikmetini gaayesine ulaştırmak hususunda meşiyyet-i ilâhiyye sebkat etmiş olanlarıdır. Bunların her birinin meşiyyet-i ilâhiyyeye özel nisbetleri vardır. Hikmetini tamamlamağa nisbet edilenlere r ı z â , tamamlamayıp geride kalanlara nisbetle de g a d a b adları istiâre olarak verilmiştir. Hikmet gaayesine ulaştırmadığı için ezelde g a d a b adı verilenlerin işine, küfran adı ist'are olarak verildi ve hemen bu gibilere, azâbın ziyadeleşmesi için lânet ve mezemmet sözü mürâdif kılındı. Ezelde kendilerinden râzı olduğu kimselerden de hikmeti gaayesine ulaştıran kimse için şükür lâfzı istiâre olarak verildi ve buna da s e n â mürâdif kılındı.

Hulâsa, Allahu Teâlâ güzelliği verdi ve onu övdü. Azâbı gerektiren kötülüğü verdi ve onu yerdi. Bu, bir hükümdarın, kölelerinden birini yıkayıp temizleyip, giydirip süsledikten sonra, onu, güzelliği ve temizliği ile övmesi gibidir. Güzelliği veren de kendisi, öven de kendisidir. Buna göre, gerçekte kendi kendini övmektedir. Kul, görünüşde bu övgünün bir hedefidir. İşte ezelde işler böyledir. Ve böyle müsebbibü'l-esbâbın takdîri ile işler böylece teselsül edip gider. Bunlar bir tesadüf veya araştırma mahsûlü değil, belki irâde, hikmet ve hak hükmü ve kesin emri ile meydâna gelen işlerdir ki, âriyet olarak biz bunlara kazâ-i ilâhiyye deriz. Bunlar göz yumup açmaktan daha kısa zamanda olan işlerdir. Ezeldeki kazâya uygun olarak mukadderât, zamanında zuhûr eder. Mukadderâtın sıra ile meydâna gelmesine de kader denir. Yâni kader, ezelde mukadder hükmün zamanında zuhûrudur. Kaza ve kader dışında hiç bir şey cereyân etmez.

Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Allahu Teâlâ mutlak hikmet sâhibidir. Sebebleri düzene koyup müsebbebata yöneltmek, hikmet-i ilâhiyyedir. Mücmel ve mufassal bütün sebeblerin sebebi O'dur. Her şey O'ndan meydâna gelir. Kazâ ve kader O'nun hüküm ve hikmetinden doğar. Müsebbebata yönelmek için sebeblerin asıl vasfını tedbir, O'nun hükmü, bozulmayan ve değişmeyen asıl ve küllî sebebleri ezelde icadı ise O'nun kazasıdır. Yâni kaza., O'nun bilmesi, dilemesi ve yapması ile meydâna gelen ezeldeki bir hükmüdür. Ezeldeki bu Rabbânî hükmün lâyezelde vaktinde ve zamanında azar azar meydâna gelmesi de kaderdir. Bunun için kaza ve kader dışında bir şey kalmaz. Kaza emr-i vâhid-i küllinin karşılığı, kader de sonuna kadar meydâna gelecek işlerin karşılığıdır. Bâzılarının hâtırına kısmet, bu tafsilâtı niçin gerektirdi? Bu ayrılık ve üstünlükle adâlet nasıl teessüs etti? diye bir soru geldi. Fakat bâzıları bunun künhünü anlamaktan âciz oldukları için, bu hususta konuşmaktan men' olundu ve: «O, yaptığından sorulmaz, sorumlu olan sizsiniz» denildi.

Bâzıları da yer ve göklerdeki ilâhî nûrdan lâmbalarını doldurdu. Zaten ateş değmese bile onların yakıtları parlak olduğu için ışık veriyordu. Sonra yakıta kibriti değdirdikleri anda nûr üzerine nûr olarak parladı da Rabbisinin nuru ile beraber yer ve gök aydınlandı. Hattâ melekût âleminin sırları ortaya çıktı ve her şey'i olduğu gibi gördüler. Sonra onlara,

1-MAKSAD 2-İSTEK 3-GAZAB 4-ÖDÜNÇ ALMA 5-NANKÖRLÜK
6-FAZLA 7-KINAMA 8-YOLDAŞ 9-KELİME 10-MEDHETMEK
11-BÜTÜN SEBEBLERİ MEYDANA GETİREN ALLAH (C.C.) 12-ZİNCİRLE
13-EMANET 14-KADER 15-NETİCELER 16-MUHTASAR 17-TAFSİLAT

Allahu Teâlâ'nın edebi ile edeblenerek sükût edin, denildi. Bunun için: Kaderden bahsedildiği vakit sükût edin; zira yerin kulağı var, çevrenizde görüş ve anlayışı zayıf olan insanlar var. En zayıfınızın durumuna göre konuşun. Yarasanın gözünden güneşin perdesini kaldırmayın. Çünkü o, buna dayanamaz, sonra hepiniz helâk olursunuz. Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın. Kendi yüksek ufuklarınızdan, zayıflarınızın seviyesine ininiz ki, güneşin geride bıraktığı izinden istifade eden yarasa kuşu gibi, sizin de parlayan nûrunuzun döküntülerinden geride kalanlar istifade etmiş olsunlar da, bu sayede şahıs ve durumları bakımından tahammül edebilecekleri bir hayat ile yaşamış olsunlar ve şairin:

«İyiler meclisinde iyi şarap içtik, zira iyilerin şarabı iyi olur.»

«İçdik ve bardak artığını yere dökdük, zira büyüklerin bardağından yerin de nasibi vardır»

dediği gibilerden olun.

İşte bu işin ilki ve sonu böyledir. Bunu ancak ehli olduktan sonra anlayabilirsin. Ehli olduğun vakit gözün açılır ve gerçeği görürsün, o vakit daha öncüye ihtiyacın olmaz. Gerçi körü götürmek mümkündür, fakat o da bir hadde kadardır. Yol daralıp kıldan ince kılıçtan keskin olduğu vakit, üzerinden ancak kanadı olan kuşlar geçebilir. Artık körü arkasından taşıyamaz. Kendisinin dermanı olup suyun durgun aktığı ve karşıya geçmek mutlak yüzmekle mümkün olduğu vakit, yüzmesini bilen karşıya geçebilir, fakat çoğunlukla başkasını peşinden sürükleyemez. Bunlar, su üzerinde yürüyen ile yer üzerinde yürüyenlerin birbirine nisbetleri gibi şeylerdir. Suda yüzmek öğrenilebilir, fakat su üstünde yürümek, öğrenmekle te'min edilmez. Ancak îmandaki yakîn kuvvetiyle elde edilir. Nitekim Resûl-i Ekrem'e **İsâ** aleyhisselâm'ın su üzerinde yürüdüğü haber verildiği vakit: لَوْ زَادَ يَقِينًا لَمَشَى عَلَى الْهَوَاءِ **«Eğer daha kuvvetli yakîne sâhib olaydı hava üzerinde de yürürdü»** (102) buyurdu.

İşte bu anlattıklarımız, kerâhet, muhabbet, rızâ, gadab, şükür ve küfre birer remz ve işâretlerdir. Muâmele ilminde daha ileri gitmek uygun olmaz. Daha kolay anlaşılsınlar diye Allahu Teâlâ bu hususlarda darb-ı meseller de vermiştir. Peygamberi vasıtasiyle, ins ve cinni ibâdet için yarattığını haber verdi, bunlar hakkında hikmetin gaayesi ibâdet olduğunu bildirdi. Sonra iki kulu olduğunu ve bunlardan birini sevdiğini haber verdi. Sevdiğinin isimleri **Cebrâil**, **Rûhu'l-Kudüs** ve El-Emîn'dir. Bu, Allah katında sevimlidir, emîndir, itâatkârdır. Diğerine de buğzeder; onun adı da **İblis**'dir. O, mel'ûndur, bilinen vakte kadar yaşayacaktır. Sonra irşâdı **Cebrâil**'e havâle ederek:

---

(102) Bu rivâyet münkerdir. Yalnız İbn Ebi'd-Dünya Bekr b. Abdullah'tan rivâyetinde: Havârîler İsâ'yı su üstünde yürürken gördüklerinde, bizzat **İsâ**: «İnsanlar kuvvetli yakîne sâhib olsalar hava üzerinde de yürürlerdi» demiştir.

1-İŞARE 2-MISALLAR 3-INSAN 4-CINLERİ
5-LANETLENMİŞ

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ

«De ki: «Onu iman edenlere tam bir sebât vermek, müslümanlara bir hidâyet ve bir müjde olmak için Rabbinden hak olarak Rûhu'l-kudüs indirilmiştir» (16 - Nahl: 102),

يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

«O, kavuşma günü ile korkutmak için, kendi emrinden olan vahyi, kullarından kimi dilerse ona ilka eder» (40 - Mü'min: 15) buyurmuştur. İğvâ ve aldatmağı da İ b l i s ' e havâle ederek : لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ

«O'nun yolundan sapıtması için» (39 - Zümer: 8) buyurmuştur.

İ ğ v â , kulları, hikmetin gaayesine ulaşmaktan uzaklaştırmaktır. İşte bunu gadab ettiği İ b l i s ' e nisbet etti. Hayatta bunun benzeri vardır. İrşâd ise, hikmetin gaayesine ulaştırmaktır. Onu da sevdiği kuluna nisbet etti. Hayatta bunun da benzeri vardır. Hükümdar; bir sâki ve bir temizlikçiye ihtiyacı olduğu ve buna karşılık iki de kölesi bulunduğu vakit, elbette kölelerinden çirkin ve âdisini çöpçülüğe, güzel ve kibarını da sâkiliğe ayırır. Sevip hoşlandığına hizmetin güzelini, sevmeyip hoşlanmadığına da hizmetin âdisini verir. Bu, benim işimdir, onun işi benim işimden daha aşağı değildir, diyemezsin. Çünkü bunu kendine nisbet ettiğin vakit hatâya düşmüş olursun. Belki çirkin işi, çirkin şahsa, güzel işi de güzel şahsa tahsis, adâleti tamamlamak içindir. Çünkü O'nun adâleti, bâzan senin hiç bir dahlin olmadan ve bâzan da seninle tamamlanır. Sen ve kudretin de O'nun fi'lindensiniz. İlmin de, amelin de, diğer hareket sebeblerin de hepsi O'nun fi'lindendir. O, onları adâletle tertip etti. O'ndan âdil fiiller sâdır olur. Ne yazık ki sen ancak kendini görebiliyorsun. Âlem-i şehâdette sende görülen işlerin, âlem-i gayb ve melekûtten sebebleri olmadığını sanır ve böylece kendi işlerini kendine nisbet edersin.

Sen gece vakti, hokkabazın kukla oyunlarını seyreden bir çocuk gibisin. Hokkabaz, bir de arkasından çeşitli sûretler çıkarır. Bu sûretleri oynar, bağırır, oturur ve kalkar. Aslında bu sûret bizâtihi hareket edemeyen bir kukladır. Onu hareket ettiren, gece karanlığında görülmeyen ince ipliklerdir. İplerin ucu hokkabazın elindedir. Kendisi çocukların göremediği saklı bir yerde durur. Çocuklar kuklanın hareketine hem sevinir, hem de şaşırırlar. Çünkü onlar; bütün bu hareketleri kuklanın kendisinin yaptığını sanırlar. Fakat aklı başında insanlar, bunun kendiliğinden bir hare-

1-KARARLILIK 2-CEBRAIL 3-NAZIL 4-AZDIRMAK 5-MAKSAD 6-GAZAB 7-SUCU (SULAYAN) 8-AYIRMA 9-İŞLER 9-ADALETL 10-MEYDANA GELEN 11-KENDILIGINDEN

ket olmayıp, başkası tarafından tahrik[1] edildiğini bilirler. Ancak herkes kukla oynatma san'atının tafsilâtını bilmeyebilir. Az baz bilenleri varsa da hokkabaz gibi yine[2] bilemezler.

İşte dünya sıbyanları da böyledir.[4] Âlimlere nisbetle câhiller sıbyan gibidir. Şahıslara bakar ve onları bizâtihi hareket eden birer kuvvet sanırlar ki,[1] çoğunluk böyledir. Âlimler, onların tahrik edildiklerini bilir, fakat nasıl tahrik edildiklerini bilemez. Ekseriyetle âlimler de böyledir. Ancak ârif olup, ilimde rüsuh bulan âlimler, keskin görüşleri ile örümcek ipliği gibi ve belki bundan da ince olup göklere asılı bulunan bu ipleri ve yerdekilerin bu iplere nasıl asılı olduklarını görürler. Ancak bu ipler o kadar incedirler ki, bu baş gözü ile göremezler, onlar mârifet gözlüğü ile görürler. Sonra iplerin uçlarını ve uçlarının da meleklerin elinde hareket edildiklerini sonra da bu meleklerin Hamele-i Arş'a dönük onlara Allah'dan gelen emri nasıl beklediklerini, Allah'ın emrine isyan etmemek için nasıl dikkatli davrandıklarını görürler. Kur'ân-ı Kerîm'de bu müşâhededen tâbir edilmek üzere: وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ «Rızkınız ve size va'd olunagelen şeyler göklerdedir» (Ez-Zâriyât: 22)[5] buyurulmuştur. Gökteki kendilerine inecek ilâhî emirleri ve mukadderatı beklemekte olanlarını da bildirmek üzere:

خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

«**Allah yedi göğü ve yerden de onların mislini yaratmış olandır. Emri, bütün bunların arasında durmadan iner. Allah'ın hakikaten her şey'e kaadir olduğunu, ilmiyle hakikaten her şey'i kaplamış bulunduğunu bilmeniz içindir**» (65[1] Talâk: 12) buyurmuştur ki, bunların te'villerini[4] ancak Allah ve ilimde rusuh bulanlar bilir. İbn Abbâs (R.A.), ilimde rüsuh bulanlar hakkında: «Onların ilimlerini avâmın havsalası almaz» dedi ve Allahu Teâlâ'nın: «**O'nun emri bu ikisinin arasında durmadan iner**» âyet-i celîle'sini okudu. İbn Abbâs[6] (R.A.) devamla: «Eğer[7] bu âyetten anladığımı size anlatsaydım, beni recmeder veya küfür ile ithâm ederdiniz» dedi. Burada da bu kadarla yetinelim. Çünkü bâzan hududu aşıyor ve muamele ilmine başka şeyler karıştırıyoruz. Yine maksada dönerek deriz ki:

Şükrün hakikati, Allahu Teâlâ'nın hikmetini tamamlamakta kulun kullanılması demek olduğuna göre, kullar arasında en çok şükreden, Allah katında en sevimli ve Allah'a en yakın olanları vardır. Allah'a en yakın olanları meleklerdir. Bunların da bir tertip ve sıraları vardır. Herbirinin Allah katında belirli bir yeri vardır. Yakınlık mertebesinde en üstünü, İs-

1- KIMILDATMA 2- KARAMATI... GÖRME

r â f i l, aleyhisselâm'dır. Derecelerinin en üstünlüğü, onların yaradılışda mükerrem olmalarındandır. Allahu Teâlâ peygamberleri onlar vasıtasıyle ıslâh etmiştir. Peygamberler ise, yeryüzünde en üstün mevkie sâhib olanlardır. Bunlar meleklerden sonra gelir. Bunlar da yaradılışda hayırlıdırlar. Allahu Teâlâ diğer insanları da bunlar vasıtasıyle hidâyete ulaştırmıştır (103). **Ve hikmetini onlarla tamamlamıştır. Peygamberlerin en üstünü de** Peygamberimiz Hz. M u h a m m e d M u s t a f a 'dır (S.A.V.) Çünkü Al**lahu Teâlâ, onunla dini kemâle erdirdi. Ve peygamberliği onunla sona er**dirmiştir. Peygamberleri de onlara vâris olan ulemâ tâkib eder. Bunlar, kendi zatlarında sâlih kimseler oldukları gibi, Allahu Teâlâ diğer insanları da onlar vasıtasıyle ıslâh etmiştir. Bunların da herbirinin derecesi, kendisini ve başkasını ıslâh nisbetindedir. Bunlardan sonra âdil hükümdarlar gelir. Zira ulemâ, insanların dini ve mânevî yönlerini düzelttikleri gibi, bunlar da maddî ve dünyevî yönlerini düzeltirler. Zâten Peygamber Efendimizin üstünlüğünün bir hikmeti de din ve dünyâ işlerinin kendi elinde toplanmış olması idi. Allahu Teâlâ onunla insanların hem din, hem dünyalarındaki salâhlarını kemâle erdirmiştir. Ondan başka hiç bir peygambere her iki vazife birden verilmemiştir. Bunlardan sonra da yalnız kendini ıslâh eden âlimler gelir. Çünkü Allah'ın hikmeti bunlarla tamamlanmış değil, yalnız kendilerinde kendi şahıslarında tamamlanmıştır. Bunlardan arta kalanlar ise, değersiz kimselerdir.

Şunu da bilmiş ol ki: dînin ayakta[2] durması, hükümdarlar sayesindedir. **Zâlim ve fâsık olsalar da bunları tahkir, doğru olmaz. Nitekim A m r b. e l - Â s :** «Zâlim imam, devam eden fitneden hayırlıdır» demiştir. Resûl-i Ekrem de:

سيكون عليكم أمراء تعرفون منهم وتنكرون ويفسدون وما يصلح الله
بهم أكثر فإن أحسنوا فلهم الأجر وعليكم الشكر وإن أساؤا فعليهم الوزر

«İlerde başınıza öyle âmirler gelecek ki, bunların[3] kabûl ve reddedeceğiniz tutum ve davranışları olacaktır. Bunlar ifsâdatta bulunacaklardır. Fakat Allahu Teâlâ'nın onlar vasıtasıyle ıslâh edip düzelttiği, onların ifsâd edip bozduklarından daha çok olacaktır. İyilik yaparlarsa ecri onlara,

---

(103) Bizim mezhebimizde beşerin peygamberleri, meleklerin peygamberlerinden, müslümanların avâmı, meleklerin avâmından üstündür. Çünkü melekde nefis ve şehvet olmadığından onun ibâdeti tabiî ve âdeta insânın nefes alıp vermesi gibidir. Bu bakımdan melek yükselemez. Zira ibâdetinde mücâdele yoktur. Fakat beşer, nefis ve şehvet kuvvetiyle mücehhez olup, onlarla daima mücâdele hâlinde olduğu için, mücadelede galebe çalınca, meleklerden ileri geçer. (Mütercim)

1-MUHTEREM 2-TAHQIK 3-AKDIRMA

şükrü de sizedir. Kötülük yaparlarsa cezası onlaradır. Size de düşen sabr etmektir» buyurmuştur.

Sehl de şöyle diyor: «Sultânın imamlığını kabûl etmeyen zındık, sultânın dâvetine icâbet etmeyen mübtedi, dâvetsiz olarak hükümdârın yanına giden ise ahmaktır» demiştir. Yine Sehl'e: «İnsanların hayırlısı kimdir?» diye sorduklarında, sultanlardır, demiştir. Bunun üzerine: «Biz sultanları en kötü insanlar diye tanırız» demeleri üzerine, Sehl: «Durun, ileri gitmeyin. Allahu Teâlâ'nın günde iki bakışı vardır. Birincisi, müslümanın mallarının, diğeri de bedenlerinin selâmetinedir. Hükümdarlar bunları koruduğu için bu sâyede onları mağfiret eder» demiştir. Yine bu zât: «Sultanların kapularında asılan siyah tahtalar, yetmiş kıssacı vâizden hayırlıdır» demiştir.

İKİNCİ RÜKÜN : ŞÜKREDİLECEK NİMETLER

Şükür, nîmete yapılır. Bunun için nimetin hakikatini, bölümlerini, derecelerini, çeşitlerini, özel ve genel olarak toplandıkları yerleri anlatalım. Zira Allahu Teâlâ'nın kullarına verdiği bütün nîmetleri saymak, beşer kudretinin dışındadır. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا **«Allah'ın nîmetini birer birer saysanız, icmâl sûretiyle bile sayamazsınız»** (16 - Nahl: 18) buyurmuştur. Önce nîmetleri bilmekte umumî kanun hükmünde olan bir mukaddime ile söze başlayalım. Sonra da Allah'ın yardımı ile bunları teker teker ele alalım.

13 üncü BEYÂN : **NİMETİN HAKİKATİ VE BÖLÜMLERİ**

Bilmiş ol ki, her iyilik ve zevk ve hattâ aranan faydalı her şey'e nîmet denirse de gerçek nimet, âhiret saâdetidir. Diğerlerine nîmet demek, ya galat veya mecâzendir. Meselâ, âhirette hiç bir kârı olmayan şeylere nîmet demek galattır. Bunun gibi görünüşde bâzı şeylere nîmet denirse de bir veya birkaç vasıta ile âhiret saâdetine ulaştıran şey'e nîmet demek, en doğrusudur. Çünkü gerçek nîmet odur.

Şimdi biz, nîmet adı verilen ve gerçek saâdete ulaştıran sebebleri ve zevkleri bâzı bölümlere ayırmak sûretiyle açıklayalım:

1. **Birinci bölüm,** bize nisbetle eşyanın taksîmatı beyânındadır. Bütün varlıklar bize nisbetle dörde bölünür.

Birincisi dünya ve âhirette faydalı olan şeylerdir; ilim ve güzel ahlâk gibi.

İkincisi, dünya ve âhirette zararlı olan şeylerdir; cehâlet ve kötü huy gibi.

Üçüncüsü, dünyada kârlı ve fakat âhirette zararlı olan şeylerdir; şehvetlerine uyup onlardan zevk almak gibi.

Dördüncüsü, dünyada zararlı ve âhirette kârlı olan şeylerdir: şehvetlerini kırmak ve nefis hâkimiyetini sağlamak gibi.

Evet gerçek nîmet, hem dünya, hem âhirette faydalı olanıdır, — ilim ve güzel huy gibi —. Şübhesiz hem dünya, hem de âhirette zararlı olan, nîmet değil, belki belâdır. Bu da cehâlet ve kötü huydur. Burada faydalı, âhirette zararlı olanı, — her ne kadar cahillere göre nîmet sayılırsa da —, sağduyu sâhiblerine göre bu da sırf belâdır. Bu, tıpkı aç bir insânın eline zehirli bal geçtiği vakit bunu bir nîmet saydığı, fakat zehirli olduğunu ve zehirin zararını bildiği vakit, bunun bir nîmet değil, bir belâ olduğunu bilmesi gibidir. Buna karşı bu anda zararlı amma ilerde kârlı olduğu bilinen de sağduyu sâhiblerine göre yine bir nîmet, ahmaklar için ise bir belâdır. Bu da çirkin ve acı ilâçlar gibidir. Şu anda acı iseler de hastalığı tedâvi edeceklerdir. İlerdeki faydasını bilmeyen çocuklar bu ilâcı içmemekte ısrâr eder ve bunu bir belâ sayar, fakat aklı başında insanlar bunu bir nîmet bilir ve seve seve acılığına dayanır, hattâ onu verenlere teşekkür de ederler. Bunun için anne, çocuğuna acıyarak kan almasına râzı olmaz, fakat baba buna, zorlar bile. Çünkü babanın aklı başındadır, çocuğun âfiyetini düşünür. Çocuk da anlamadığı için annesinden memnun kalır ve babasına kızar. Eğer aklı erse, annesinin bilmeyerek kendisine kötülük yapmakta olduğunu anlardı. Bunun için akıllı düşman, ahmak dosttan iyidir, derler. Gerçi her insan, kendisinin dostudur, fakat çoğu ahmak dosttur. Bu bakımdan başkasının yapamadığı kötülüğü kendi kendine yapar.

II: **İkinci bölüm**: Mal, evlâd, akraba, mevki ve diğer sebebler gibi, dünyâlık sebeblerinin, hayır ve şerlerinin birbirine karışmış olması beyânındadır. Fakat biz bunları da bölümlere ayırabiliriz. Bir kısmının, kârı zararından çok olanıdır; yetecek miktarda olan mal, mevki vesâire gibi.

Bir kısmının bir çokları hakkında zararı kârından çoktur; zarurî ihtiyaçtan fazla olan mal, mevki vesâire gibi.

Bir kısmı da zararı ve kârı müsâvî olanıdır: Şübhesiz bu da şahsiyet itibariyle değişir. Nice iyiler var ki, serveti ne kadar çok olsa da onu Allah uğrunda ve diğer hayrât ü hasenatta harcadığı için, bu gibilerin serveti kendi haklarında bir nîmettir. Niceleri de var ki, bir yandan yokluk içinde iken öte yandan yoksulluktan şikâyet etmek ve gayri meşrû çarelere baş vurmakla, fakirlik, bunlar hakkında zararlı olur, şikâyet eder, servetinin çoğalmasını ister. Bu perişanlıkla serveti kendi hakkında belâ olur.

III. **Üçüncü bölüm**, hayırların taksîmi beyânındadır. Bilmiş ol ki yapılan hayırlı işler birkaç bölüme ayrılır.

Bunlardan bir kısmı, başkası için değil, zâtı için müessir olur, yâni vâsıta değil, gaayedirler. Bir kısmı başkası için ve bir kısmı da hem kendisi, hem de başkası için müessir olurlar. Zâtı için müessir olan, kişiyi,

1- BİLGİSİZLİK 2- BİLGİSİZ 3- SIHHAT 4- DENK 5- İYİLİKLE 6- TESİRLİ 7- MAKSAD

âhiret saâdetine, Allah'ın cemâline ulaştıracak hayırlardır. Bunlar, başka bir gâyeye ulaşmak için vasıta olarak aranmaz, belki doğrudan doğruya gâye ve zâtları bakımından aranırlar.

İkincisi, kendi zâtında bir garaz yok, ancak başka gaye için aranırlar; altun ve gümüş gibi. Zira kişinin ihtiyaçları bunlarla te'min edilmeseydi, bunların taştan farkı olmazdı. Fakat insanın arzû ettiği şeylere ve zevklerine kendisini kolaylıkla ulaştırdıkları için câhiller nazarında zâtları itibariyle sevimli oldular. Hattâ onları toplar yığar, ve onlarla ribacılık yaparlar da ,bunların bizâtihî maksûd olan şeyler olduklarını sanırlar. Bu da bir adamı seven kimsenin, o adamı sevdiği için aralarında vasıta olan şahsı sevmesine benzer. Aslında bu şahsı, sevdiği adama vasıta olduğu için severken, sonra asıl sevdiğini unutup, bu vasıtaya bağlanarak tamamen onunla meşgul olmasıdır ki bu, cehâlet ve ahmaklıktır.

Üçüncüsü, hem zâtı, hem de başkası için aranandır, sıhhat ve selâmet gibi. Sıhhat ve selâmet, insanı Allah'a ulaştıracak zikir ve fikre vesile oldukları için veya onlarla dünyalığı elde edebildiği için aranırlar. Ayrıca zatları bakımından da aranırlar. Çünkü insan, her ne kadar selâmete ulaştıracağı bakımından bir şeyden müstağnî olursa da, selâmet olması bakımından o şey'i ister. Demek ki gerçekte hayır ve nîmet yalnız zâtı bakımından müessir olandır. Hem zâtı, hem de gayri bakımından müessir olan da nimettir, fakat birincisinden düşüktür. Yalnız gayrisi için faydalı olan, altun ve gümüş gibi şeyler bizâtihi nîmet olarak vasıflanmazlar. Ancak onlarsız elde edilemiyecek bir işi kasteden için nîmet olurlar. Maksadı, ilim ve ibâdet olup yalnız zarurî geçime râzı olan için, altun ve gümüş ile çakıl taşlarının farkı olmayacağından, bunların varlığı ile yokluğu kendi hakkında müsavidir. Belki kendisini zikir ve fikirden alıkoyacakları için, nîmet değil, bir belâ olurlar.

IV. Dördüncü bölüm: Hayırların başka bir itibarla taksîmi beyânındadır. Bilmiş ol ki, hayırlar, başka bir itibarla, faydalı, hoş ve güzel olan şeylere de ayrılırlar. Hoş ve tatlı olan, bu anda huzuru ve zevki duyulan şeylerdir. Faydalı olan, gelecekte kârı dokunandır. Güzel olanı da diğer hâllerde beğenilen ve güzel görülenlerdir.

Kötülükler de zararlı, çirkin ve acıklı olmak üzere üçe ayrılır. İyilik ve kötülükler de mutlak ve mukayyed olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mutlak olanı, üç vasıf kendisinde bulunanıdır. Üç vasıf kendisinde bulunan hayır: ilim ve hikmet gibi şeylerdir. İlim ve hikmet sâhiblerine göre, bunlar hem faydalı, hem güzel, hem de zevkli şeylerdir. Üç vasıf kendisinde bulunan kötülük de cehâlettir; hem zararlıdır, hem çirkin, hem de acıdır. Câhil, cehâleti anladığı anda derinden acı ve sancılarını duymağa başlar, kendisinde ilim hevesi uyanır fakat hased, kibir ve diğer bedenî şehvetleri öğrenmesine engel olurlar. İki zıd kuvvet onu o yana, bu yana çekiştirip durdukça elemi daha da artar. İlmi terkederse, cehâlet acısı, ilme sarılırsa şehvet sancısı karşısına çıkar. İşte bu gibiler daima azâb içinde kalırlar.

1- FAİZ 7- ACI
2- KENDİLİĞİNDEN
3- İHTİYAÇSIZ
4- BÖLME
5- SINIRLI

İkinci bölümü, mukayyed olanıdır, yâni bu vasıfların bir kısmı kendisinde bulunduğu halde diğer bir kısmı bulunmayanıdır. Bir çok faydalı olanları var ki, acıdırlar. El ve ayaktaki fazla parmağı ve bedende ârız olan bir ur'u kesmek gibi. Nice faydalı şeyler var ki çirkindir, ahmaklık gibi. Bâzı hâllerde ahmaklık daha kârlıdır. Nitekim: «Aklı olmayan rahattır» demişlerdir. Zîra o, geleceği düşünmediği için bu anda rahattır ve tehlike gelip çatıncaya kadar huzûr içindedir. Nice şeyler var ki, bir yönden faydalı olurken diğer yönden zararlı olurlar. Batma tehlikesi ile karşılaştığı vakit kayıktaki eşyasını ve yükünü denize atmak gibi. Aslında malı denize atmak zararlı, fakat hayatını kurtarmak da kârlıdır.

Faydası dokunan da ikiye ayrılır. Biri zarurîdir, insanı âhiret saâdetine ulaştıracak iman ve güzel ahlâk gibi. Aslında iman ile güzel ahlâk, ilim ile amelin mahsûlüdür. Diğeri zarurî olmıyanıdır. S e k e n c e b i n ' in safrayı yatıştırması gibi. Safrayı yatıştırmak için bu, zarurî değil, çünkü o, başka ilâç ile de yatıştırılabilir.

V. Beşinci bölüm: Nîmetin zevk vermesi bakımından taksimi beyânındadır. Bilmiş ol ki, nimet demek, zevk veren her şey demektir. Zevkler de insâna hâs olması ve başkası ile ortak olması itibariyle insana nisbetle üçe bölünür. Aklî olur; bir kısım veya bütün hayvanlarla müşterek olmak üzere bedenî olur. Aklî zevkler, ilim ve hikmetten alınan zevklerdir. Zîra ilim ve hikmetten; beş duyu bir şey anlamadığı gibi, mide ve ferc de ilimden zevk almaz. İlim ve hikmetten ancak kalb zevk alır. Çünkü akıl sıfatı ile mevsuf olan yalnız kalbdir. Bu lezzet, varlık bakımından en az ve fakat zevk bakımından en üstün ve şerefli olanıdır. Bunların az oluşu meydandadır. Çünkü ilimden ancak âlimler, hikmetten de ancak hakimler zevk alır ki sayı itibariyle bunlar çok azdır. Şerefine gelince, hem dünya, hem âhirette aranan değerler olmaları bakımındandır. İnsan bir vakit bundan usanç getirmez. Ne kadar acıkmış ve iştahlı olsa, ne kadar zevkli yemek yese, doyunca, ondan tenbelleşir, tarafına bakmaz olur. Cinsî münâsebette de durum aynıdır. Fakat ilim ve hikmetten insanın ağırlanıp usanacağı bir vakit düşünülemez. Şerefi devamlı olan bir şey'e gücü yettiği hâlde onu bırakıp da geçici ve âdi olan bir şey'e râzı olan, akıl hastası olan kimsedir. İlim ve aklın önemini bildiren en kısa örnek, ilim ve akıl bir def'a bile korunmağa muhtaç değilken, servet daima korunmağa muhtaçtır. İlim seni korur, fakat sen ise malı korumak mecburiyetindesin. İlim, infâk ile arttığı hâlde, mal vermekle eksilir. Mal çalınır, mevki alınır, fakat ilme hırsızların eli uzanamaz. Hattâ pâdişahların da eli uzanamaz. Seni mevkiinden azlederler amma, ilminden azledemezler. İlim sâhibi daima emniyet ve huzûr içindedir, mal ve mevki sâhibi daima tehlikededir. Aynı zamanda ilim, her hâl ü kârda faydalı, mal ise bâzan insânı tehlikeden kurtarırsa, bâzan da tehlikeye sokar. Bunun için Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in bâzı yerinde servete «hayır» derken, bir çok yerlerinde de malı yermiştir. Çoklarının ilmin zevkine varamamaları, ya zevk almalarındaki kusurdandır. Zira tutmayanlar bilmez ve aramaz. Aramak zevke tâ-

1- BAĞLI, KAYIDLI 2- BÖLME 3- TENASÜL ÜZVÜ 4- VASIFLANMA

bidir. Veyâ mizaç bozukluğundan ve şehvetlere uymaları sebebiyle kalblerindeki hastalıktandır. Tatlıyı acı bulan safra hastası gibi. Yâhut akıl noksanlıklarındandır. Henüz ilimden zevk alma hâssası kendilerinde yaratılmamıştır. Semiz kuş eti ile balın tadını alamayan, sütten başka bir şey bilmeyen meme çocukları gibi. Çocuğun etten, baldan zevk almaması onların tadsızlığına veya sütten zevk alması, en lezzetli şey'in süt olduğuna delâlet etmez. İlim ve hikmetin zevkine varamayanlar üç sınıfdır. Bunların bir kısmı henüz iç güdüleri gelişmeyen çocuklar, bir kısmı da içgüdüleri geliştikten sonra şehvetlerine uymaları sebebiyle iç duyuları ölenler yahut da şehvetlerine uymaları sebebiyle gönülleri hasta olanlardır.

Allahu Teâlâ'nın : فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ «Kalblerinde hastalık vardır» (2 - Bakara: 10) buyurması; akılları hasta olanlara :

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا «Diri olanı korkutması için» (36 - Yâsin : 70) buyurması, bâtınî hayatı olmayanlara işârettir. Gerçi bunların hepsi bedenleri ile hayatta ve fakat kalbleri ile ölü oldukları için — her ne kadar cahiller nezdinde yaşıyorlarsa da — Allah katında ölüdürler. Bunun için şehidler Allah katında diri, merzûk ve rahattadırlar. Buna karşı bedenleri ile ölüdürler.

İkincisi, bedenî zevklerdir ki, insanlar bu zevklerde bâzı hayvanlarla ortaktırlar, kahr u galebe, üstünlük ve riyâset gibi. Bu hâl, arslan, kaplan ve diğer bâzı yırtıcı hayvanlarda mevcuttur. Onlar da bu zevklerde ortaktırlar.

Üçüncüsü, bütün hayvanların müşterek oldukları zevklerdir, mide ve ferc şehvetleri gibi. Bunlar, zevklerin en çoğu olmakla beraber, en âdîleridirler de. Bunun için bütün canlı varlıklar bunda müşterektirler. Bu mertebeyi geçenler, üçüncü mertebeye yükselir ki, en büyük zevkleri, ilim, hikmet ve özellikle Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âline ilim olur. Bu rütbe, sıddîklar rütbesidir. Tam mânasiyle bu mertebeye ulaşmak, riyâset sevgisini kalbden çıkarmakla mümkündür. Zâten en üstün sıddîkların kalblerinden en son çıkan, riyâset sevgisidir. Fakat mide ve fercin taşkınlığını sâlihler de önleyebilir. Riyâset şehveti böyle değil, bunu ancak üstün sıddıklar önleyebilir. Fakat bu arzûyu, hic yokmuş gibi gönülden tamamen söküp atmak, hemen hemen beşer kudretinin dışındadır. Evet bâzı hâllerde mârifet-i İlâhiyye zevki galebe çalar ve her şey'i yok eder, fakat bu hâl devamlı değildir. Bu hâl geçince beşerî vasıflar geri döner de bu istek, yine ortaya çıkar. Ancak bu gibi adamları îtidalden ayıramaz.

Buna göre kalb, dörde bölünmüş oluyor: Bir kalb yalnız Allah'ı sever ve ancak O'nu düşünüp bilmekle ferahlanır. Bir kalb, mârifet ve Allah ile

ünsiyetin zevkini bilmez. O, ancak mevki, riyâset, servet ve diğer bedenî şehvetlerden zevk alır. Bir kalb de çoğunlukla Allah ile ünsiyet hâlindedir. O'nu zikir ve fikirden zevk alır. Fakat bâzan beşerî vasıflara dönebilir. Bir kalb de çoğunlukla beşerî vasıflardan zevk alır fakat bâzan da ilim ve mârifet ile zevklenebilir. Birincisi mümkün olsa da çok uzak bir ihtimaldir. İkincisine gelince; dünya bu gibilerle doludur. Üçüncü ile dördüncü de bulunur, fakat bunlar da azınlıktır. Bunlar azınlıkta olmakla beraber yine kendi aralarında azlık ve çoklukla ayrılırlar. Çoğunlukla asr-ı saâdete yakın zamanlarda bulunurlar. Zaman uzadıkça bu gibiler de azalır ve kıyâmete kadar böyle gider. Bu gibilerin nâdir bulunmalarına gelince; bu, âhiret mülkünün başlangıcıdır. Mülk ise kıymetlidir. Onun için mülûk ve hükümdarlar az olurlar. Mülk ve güzellikte üstün olanlar az olup çoğunlukla insanlar bu vasıfta olamadıkları gibi, âhiret mülkünde de hüküm böyledir. Zira dünya, âhiretin aynasıdır. Dünya şehâdet, yâni görülen, âhiret ise gayb, yâni görülmeyen âlemdir. Şehâdet âlemi, gayb âlemine tâbidir. Nitekim aynadaki sûret, aynaya bakana tâbi' olduğu gibi, gerçekte varlık bakımından aynadaki sûret ikincidir. Çünkü birincisi ve aslı aynaya bakanın kendisidir, fakat buna rağmen görülen aynadaki sûrettir. Sen kendini değil, önce aynadaki sûreti görür, ondan sonra hikâye yolu ile kendini bilirsin.[1] Ayna sana kendini bildirir. Bu sûretle varlıkda sana tâbi, mârifetde metbu' olur. Yâni aynadaki vücûd vâr olmasında sana tâbi' iken, mârifet bakımından sen ona tâbi oluyorsun. Böylece sonra olan, öne geçiyor. Bu, aksetmenin bir nevidir. Fakat aksetmek ve ters dönmek, bu âlemin zarurî icablarındandır. Bunun gibi görülen bu mülk âlemi, görülmeyen gayb âleminin bir hikâyesidir. İnsanların bir kısmı bundan ibret alabilir ve bu mülk âleminde gördüğü her şeyden melekût âlemi için ders alır. Onun bu hâline «ibret - îtibar alma» denir. Cenâb-ı Hak bunun-

la emrederek : فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَلْبَابِ : «Ey basiret sâhibleri, ibret alın» (59 - Haşr: 2) buyurmuştur. Kimisinin de basîreti kapalı olur, ibret alamaz da bu mülk âleminde hapsolur kalır. Onun bu hapishanesine Cehennem kapusu açılır. Onun bu hapishanesi, gönülleri sarmak şânından olan ateş ile doldurur. Ancak şu anda bu ateşin acısını duymağa mâni bir perde vardır. Ölüm ile bu[3] perde aradan kalkar kalkmaz, ateşin acılarını duymağa başlar. Bundan tâbir etmek üzere Allahu Teâlâ Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'den olan cem'iyetin dilinde hakkı söyletti de Cennet ile Cehennem'in el'ân mahlûk ve mevcûd olduklarını ve Cehennem'in bâzan ilmü'l-yakîn yâni kesin delil ve bâzan da ayne'l-yakîn, yâni müşâhede ve keşf ile bilineceğini ve ayne'l-yakîn'in âhirette olacağını ve ilmü'l-yakîn'in dünyada olacağını, fakat bunun da nûrü'l-yakîn'den[4] hazzını alanlara nasib olacağını söylediler. Bunun için Allahu Teâlâ :

1-REİSLİK 2-TABİ OLUNAN 3-SÖZ
4-TAM ŞÜBHESİZ BİLGİ NURU

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ «Sakının. Eğer şübhesiz bir bilgi ile bilseydiniz» (102 - Tekâsür: 5) buyurmuştur. Yâni dünyada idrâk ederler.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ «Yine andolsun, onu ayn-ı yakîn ile mutlak göreceksiniz» (102 - Tekâsür: 7) buyurmuştur. Bu açıklamalardan anlaşılmış oldu ki, âhiret mülküne salâhiyetli olan kalb, dünya mülküne salâhiyetli olan kalb gibi, azîz ve nâdir bulunur.

VI. **Altıncı taksim:** Nîmetlerin toplandığı yeri ihtivâ eder. Bilmiş ol ki, nîmetler, lizâtihi aranan gaayelerle, bu gaayelere ulaştırmak için aranan nîmetler olmak üzere ikiye ayrılır. Lizâtihi aranan gaaye. âhiret saâdetidir. Bunun hulâsası da dört şey'e râcidir. Sonu gelmeyen b a k a , sıkıntısız neş'e, cehâleti olmayan ilim ve fakirliği gelmeyecek olan zenginliktir. Gerçek nîmet bunlardır. Bunun için Resûl-i Ekrem:

لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ «Hayat, âhiret hayatıdır» (104) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, bu sözünü bir def'a en sıkıntılı zamanı olan Hendek vak'asında hendek kazarken kendini teselli için, bir def'asında da Haccetü'l-Vedâ'da insanlar etrafını alıp gözler hep kendisine çevrildiği vakitte — dünyalıkla sevinmemek için — söylemiştir. Adamın biri: «Allahım, nîmetinin tamamını senden isterim» dedi. Resûl-i Ekrem: «Nîmetin tamamının ne olduğunu bilir misin?» buyurdu. Adam: «Bilmem» deyince, Resûl-i Ekrem: «Nîmetin tamamı, Cennet'e girmektir» buyurdu (105).

İnsânı gaayeye ulaştıracak vesileler bir kaç kısma ayrılır. **Birincisi,** çok güzel ve en çok yakın olanıdır, nefsin faziletleri gibi. **İkincisi,** yakınlıkta bunu tâkib edendir, bedenin faziletleri gibi. **Üçüncüsü,** bunu tâkib eden ve bedenin dışına da sarkandır, mal, evlâd ve akrabadan bedeni ihâta eden varlıklar gibi. **Dördüncüsü,** nefis dışında kalan bu sebeblerle nefis için meydâna gelen tevfik ve hidâyet gibi sebeblerin bir araya toplanmasıdır. Demek ki bunlar dört nevi' oluyor:

Birinci nevi' : En özel olanıdır ki, bu da nefsin faziletleridir. Bunun hulâsası, diğer kolları ile beraber, îman ve güzel ahlâka rücû' eder. Îman da Allah'ın zât ve sıfâtiyle, melek ve peygamberlerini bildiren mükâşefe ilmi ile muâmele ilmine ayrılır. Güzel ahlâk da şehvet ve gadabın îcabla-

(104) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(105) Tirmizî Muaz'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.

rını terk ile — ki buna iffet denir —şehvet ve gadaba[1] tamamen uymadığı gibi, tamamen onları atmamak üzere adâlet ve itidâle riâyet etmeğe ayrılır. Bu arada Allahu Teâlâ'nın emrettiği şekilde adâlet mizanına riâyet eder. Nitekim âyet-i celile'de:

أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ

«Tartıda haksızlık etmeyin ve terâziyi adâletle doğrultun, tartıları eksik yapmayın diye» (55 - Rahmân: 8 - 9) buyurulmuştur. Şehveti izâle[2] için kendini buran veya hiç bir mahzûru yokken evlenmeyen veyâhut ibâdet, zikir ve fikirden kendisini alıkoyacak şekilde yemeğini azaltan, adâlet ölçüsünü bozmuş ve onu zarara uğratmıştır. Mide ve ferc[3] şehvetinin ardına bildiğine peşinde olan da mizanda tuğyân[4] etmiştir. Adâlet, muvazeneyi tuğyân ile husran arasında tutmak ve bu sûretle terazinin iki gözünü denk getirmektir.

Şu hâlde, insânı Allah'a yaklaştıracak ve nefse özgü olan faziletler dörde ayrılmış oluyor. Bunlar mükâşefe[5] ve muamele ilimleri ile, iffet ve adâlettir. Bu da çoğunlukla ikinci nevi ile tamamlanır. İkinci nevi de bedenî faziletlerdir ki, bunlar da sıhhat, kuvvet, güzellik ve uzun ömür olmak üzere dörttür. Bunlar da bedeni kuşatan, servet, aile efradı[6], mevki ve akrabanın keremliliğidir. Bunlardan da ancak dördüncü nevi' ile istifade edilir. Dördüncü nevi', dahilî olan nefsani faziletlerle, bütün bunları bir araya toplayan şeylerdir ki, bunlar da Allahu Teâlâ'nın hidâyeti, rüşdü[7], doğru yola isâli[8], te'yid[9] ve yardımı olmak üzere dörttür. Bütün bu nimetlerin toplamı on altı eder. Zira önce hepsini dörde böldük, sonra da herbirini ayrıca dörde taksim[10] ettik ki hepsi on altı eder. Bütün bunlar, ya zarurî veya faydalı olmak bakımından birbirine muhtaçtırlar. Zarurî ihtiyaçları, âhiret saâdetinin îman ve güzel ahlâka olan ihtiyacı gibi[11] şeylerdir. Çünkü âhiret saâdetine ancak bunlarla ulaşılır. İnsan için sa'yinden başka bir şey olmadığı gibi, âhirette de dünyada edindiği azığından başka bir kazancı yoktur. Bunun gibi, nefsin fazilet ihtiyacı bu ilimleri kazanmağa sebeb olur. Ayrıca ahlâkı güzelleştirmenin vücud sağlığına ihtiyacı da zaruridir.

Bunlar, zarurî ihtiyaçlardır. Faydalı ihtiyaçlara gelince: nefsî ve bedenî olan bu nimetlerin, hâricî olan; mal, mevki ve adama duyulan ihtiyaçlarıdır. Bunlar olmayınca, bâzan dahilî nimetler ârızaya uğrayabilir.

Şâyet, âhiret yolculuğunun mal, aile, mevki ve akraba gibi haricî nimetlere ne gibi ihtiyâcı olur? dersen,

Bilmiş ol ki; bu haricî nîmetler, kişiyi, menziline ulaştıracak kanadlar ve maksadını kolaylaştıracak âletler gibidir. Serveti ele alalım; ilim ve kemâl peşinde olup nafakası olmayan kimse, silâhsız savaşa hazırlanan ve kanadsız ava gönderilen şâhin gibidir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

1- GAZAB 2- ORTADAN KALDIRMAK 3- TENASUL UZVU
4- TAŞKINLIK 5- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 6- FERTLER
7- İRŞADI 8- ULAŞTIRMASI 9- KUVVETLENDİRME 10- BÖLME
11- ÇALIŞMA

﴿نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ﴾ **«İyi mal, iyi adam için ne güzeldir»** (106). Ve Diğer hadisde de:

﴿نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى تَقْوَى اللّٰهِ الْمَالُ﴾ **«Allah'a karşı takvâya yardıcı olan mal ne güzeldir»** (107) buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki, geçimi olmayan kimse, bütün zamanını yemek, giymek, mesken ve diğer ihtiyaçları uğrunda harcar. Sonra kendisini zikir ve fikirden alıkoyacak bir çok meşgalelerle karşılaşır. Bütün bunlardan ancak servet silâhı ile korunabilir. Ayrıca Hac, Sadaka, Zekât ve diğer hayırlardan da mahrum kalır. Nitekim Hakîm'in birisine:

— Nîmet nedir? diye sorduklarında, Hakîm:

— Zenginliktir; zîra ben yoksulu huzursuz görürüm, deyince:

— Biraz daha artır, size göre nîmet başka ne olabilir? dediklerinde, Hakîm:

— Emniyyettir, dedi. Zîra korkuda olanın huzuru yoktur.

— Başka nelerdir? demeleri üzerine, Hakîm:

— Âfiyettir, çünkü hastanın huzuru olmaz, dedi.

— Daha artır, demeleri üzerine, Hakîm:

— Gençliktir, zîra ihtiyarlıkta rahatlık yoktur, dedi.

Hakîmin bütün bu anlattıkları, görünüşde dünya nîmetleri iseler de, âhirete yardımcı olmaları bakımından, gerçek nîmettirler. Bunun için Resûl-i Ekrem: **Sıhhati yerinde olarak sabahlayan, can, mal ve nâmusundan emîn olan ve günlük nafakası bulunan kimse, bütün varlığı ile dünyaya mâlik olmuş gibidir»** (108) buyurmuştur. İşte servette durum budur.

Aile ve iyi çocuklara gelince; bunlara olan ihtiyacın gizli tarafı yoktur. Zîra Resûl-i Ekrem:

﴿نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى الدِّينِ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ﴾

«Sâliha bir kadın, dîne ne güzel bir yardımcıdır» (109) buyurmuştur.

(106) Ahmed ve diğerleri Amr b. Âs'dan ceyyid sened ile rivâyet etmişlerdir.

(107) Ebû Mansûr Deylemî Muhammed b. Münkedir'den rivâyet etmiştir. Diğer rivâyet yolları da vardır.

(108) Tirmizî ve İbn Mâce Abdullah'dan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen olduğunu söyledi. Metin yukarda geçmiştir.

(109) Bu meâlde Müslim'in bir rivâyeti vardır.

1-SİHHAT

Diğer bir hadisde de: **«İnsan oğlu öldüğü vakit amel defteri dürülür, yalnız üç şeyden defterine sevab yazılır. Bunlardan birisi de kendisi için hayır duâda bulunan sâlih çocuğudur»** (110) buyurmuştur. Nikâh bahsinde aile ve çocukların faydalarını anlatmıştık.

Akraba çokluğuna gelince; bunlar kişinin gözleri ve elleri gibidir. Bunlar ne kadar çok olurlarsa o nisbette dîni için önemli olan dünyalığı kolaylıkla elde edebilir. Hâlbuki bunlar olmasa, meşgalesi daha da artar, zorlaşırdı. Çünkü her şey'e kendisinin koşması gerekirdi. Dünya meşgalesinden gönlünü kurtaran her şey, dinde sana yardımcıdır. Dinine yardımcı olan her şey de nimettir.

Ululuk ve mevkie gelince; insan, bu sayede zulüm ve zilletten korunabilir. Düşmansız bir insan bulunmadığına ve zulümle karşılaşmamak imkânsız gibi olduğuna göre, bundan kimse kurtulamaz. Çünkü mutlak surette kendisine eziyet edecek bir düşmanı, ilmine, ameline, huzuruna engel olacak ve kalbini meşgul edecek bir zâlim bulunur. Bundan ancak mevki ve ululuk sayesinde korunabilir. Bunun için: «Din ile sultan ateştir» denilmiştir. Allahu Teâlâ da:

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ

«Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmı ile önleyip savmasaydı yeryüzü muhakkak fesâda uğrardı» (2 - Bakara: 251) buyurmuştur. Zâten zenginlik, paraya sâhib olmak demek olduğu gibi, mevki ve câh da gönüllere sâhib olmak demektir. Servet sâhibine gönüller bağlanıp ona kötülük etmedikleri gibi, mevki sâhibi de aynı durumdadır. İnsan yağmurdan korunacak bir örtüye, soğuktan korunacak bir cübbeye, koyununu kurttan koruyacak bir köpeğe ihtiyacı olduğu gibi, kendisine yönelecek kötülüklerden korunmak için de bir kuvvete ihtiyacı vardır. Bunun için mülk ve saltanatları olmayan peygamberler sultanlara iltica eder ve onlardan mevki isterlerdi. Din âlimleri de böyledir. Onlar da sultanlara iltica eder, fakat ilticadan maksadları hazineyi yiyip servet edinmek değil, dini neşirde onlardan kuvvet almak içindir. Resûl-i Ekrem'e Allahu Teâlâ'nın yardım edip onu nusrete ve zafere ulaştırdığı, dinini ikmâl edip, bütün düşmanlarına gaalib getirdiği, sevgisini gönüllerde yerleştirip mevkiini genişlettiği vakit, ona ihsân ettiği nimetin, dövülüp eziyet edildiği ve memleketinden kaçmak zorunda kaldığı vakitki ihsânından daha az olduğunu sanma.

Şâyet, akraba ve aile efradının şerefli olmasının da bir nimet olup olmadığını sorarsan, derim ki; evet bunlar da birer nimettir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

(110) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Hadis, yukarda geçmiştir. vardır.

1- SIĞINMA 2- BAŞARI 3- MÜKEMELLEŞTİRME 4- FERDLER

﴿ الأئمة من قريش ﴾ «İmamlar Kureyş kabilesinden olur»

(111) buyurdu ve yine Âdem'in evlâdlarından en şerefli aileye mensub olduğunu söyledi. Bir hadisde de:

﴿ تخيروا لنطفكم الأكفاء ﴾ «Evlenirken kendinize emsâl seçiniz» (112) buyurmuştur. Başka bir hadîsde de:

﴿ إياكم وخضراء الدمن، المرأة الحسناء في المنبت السوء ﴾

«Çöplük üzerinde biten gülden sakının» buyurdu. «Bu nedir?» diye soranlara: «Kötü âilede güzel kadındır» (113) buyurmuştur.

Bu da nîmettendir. Biz, kadın alırken seçin diyoruz. Zâlim ve dünya erbâbının kızlarını alın demedik. Belki Resûl-i Ekrem'in şeceresine, ilim ve amel ile tanınmış iyiler, sâlihler ve âlimlere intisâb edin demek istiyoruz.

Şâyet, beden faziletinin mânası nedir? dersen, derim ki; sıhhat, kuvvet ve uzun ömre şiddetli ihtiyacın bulunduğunda bir gizlilik ve bunun anlaşılmaz bir tarafı yoktur. Zira ilim ve amel ancak bu sâyede tamamlanır. Bunun için Resûl-i Ekrem:

﴿ أفضل السعادة طول العمر في طاعة الله تعالى ﴾ «Saâdetin en makbûlü, Allah'a itâatte geçen uzun ömürdür» (114) buyurmuştur. Bu arada küçümsenecek olan yalnız güzelliktir. Hastalık olmasın, iyiliklere mâni bir hâl bulunmasın yeter. Böyle olunca, güzelliğin faydası nedir? denebilir. Fakat güzellik de hayırdandır. Dünyalıkta hayır olması meydandadır. Âhirette de iki yönden nîmettir. Birincisi, çirkin sevilmez ve tabiatler ondan nefret ederler. Fakat güzelin her türlü ihtiyacı daha kolaylıkla te'min edilir, gönüllerde daha geniş yer alır. Bu bakımdan güzellik insanda mal ve mevki gibi bir kanad olmuş olur ki bu, bir nevi kudrettir. Çünkü güzel sîmalı bir insânın görebildiği bir çok işleri çirkin suratlılar göremezler. Dün-

---

(111) Nesei ve Hâkim, sahih sened ile Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(112) İbn Mâce Âişe'den rivâyet etmiştir. Nikâh bahsinde geçmiştir.
(113) Yukarda geçmiştir.
(114) Tirmizi'nin Ebû Bekre'den hasen ve sahih olarak bu meâlde rivâyeti vardır.

1- BENZER
2- SAHİPLER
3- SÜLALE

ya ihtiyaçlarının te'mininde yardımcı olan her şey, âhiret ihtiyacını te'-mine de vasıtadır.

Nîmet oluşunun ikinci sebebi, yüz güzelliği, ahlâk güzelliğine delâlet eder. Çünkü ruh güzelliğinin nûru, ekseriyetle bedene de sirâyet eder: İnsânın iki hükmü vardır. Biri vücud yönündendir ki bu, manzarası ve görüntüsüdür. Diğeri de kalbi ve ruhu tarafındandır ki, o da hayrı getirir. Çok kere bunlar birbirinden ayrılmazlar. Bunun için ince sezişli olanlar, kişinin güzel ahlâkını anlamak için vücud uygunluğuna itimad etti ve «yüz, göz, kalbin aynasıdır» dediler. Kişinin neş'esi, kederi ve hiddeti yüzünden okunur. Bunun için güler yüzlülük, bâtının görüntüsüdür, dediler. Denildi ki her şey'in yüzü, ne kadar çirkin olsa da, yine içinden daha güzeldir. Hikâye edildiğine göre; halife M e ' m u n ' a orduyu takdim ettiler. Karşısına gaayet çirkin suratlı bir asker çıktı. Onu konuşturunca kekeme olduğunu da gördü ve hemen onu ordudan uzaklaştırdı ve dedi ki: «Ruh, içde parladığı vakit güzel konuşur. Zâhirde parladığı vakit yüz güzelleşir. Bu adamın ne zâhiri var, ne de bâtını.» Bunun için Resûl-i Ekrem:

اطلبوا الخير عند صباح الوجوه «Hayrı, güzel ve parlak yüzlerde arayınız» (115) buyurmuştur. Hz. Ö m e r: «Bir elçi göndereceğiniz zaman, adı güzel, yüzü güzel ve yakışıklı olsun» demiştir. Nitekim fakîhler de bu usûle riâyet ederek, namaz kılacakların ilim, kırâet, yaş ve takvâ gibi hususlarda müsavi oldukları vakit, yüzü güzel olan imamlığa takdim edilir, demişlerdir. Bu gibilere minnet olarak Allahu Teâlâ:

وزاده بسطة في العلم والجسم «Ona bilgice, vücutca da bir üstünlük vermiştir» (2 - Bakara: 247) buyurmuştur. Biz, yüz güzelliği derken, şehveti tahrik eden güzelliği kasdetmiyoruz. Zîra o, kadınlık güzelliğidir. Biz, vücuduyla mütenâsib, tenâsüb-i endâm dediğimiz güzelliği kasdediyoruz.

Şâyet, bu açıklamanla, mal, mevki, asâlet, aile ve evlâdı nimetler meyânına aldın. Hâlbuki Allahu Teâlâ, Resûlü ve ulemâ bunları zemmetmişlerdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

إن من أزواجكم وأولادكم عدوا لكم فاحذروهم

«Eşlerinizin, evlâdlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlar da vardır. O hâlde onlardan sakının» (64 - Teğabün: 14) buyurulmuştur. Diğer âyette de:

---

(115) Ebû Ya'lâ rivâyet etmiştir.

1-İŞARET 2-YAYILMA 3-FIKIH ALİM 4-DENK 5-KIMILDATMA
6-BEDEN

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ **«Mallarınız da, evlâdlarınız da sizin için ancak bir imtihandır»** (64 - Teğabün: 15) buyurulmuştur. Hz. A l i de asâleti yermek üzere: «İnsanlar, ihsanlarının çocuklarıdır. Herkesin kıymeti, yaptığı ihsandadır» dedi. Yine denildi ki; kişi atası ile değil, şahsiyetiyle insandır. Bunlar böyle yerildikleri hâlde daha nimettirler demenin mânası nedir? dersen,

Bilmiş ol ki; olduğu gibi anlamakta Allahu Teâlâ'nın hidâyet nûru ile aydınlanıp bu hidâyet nûruna[2] göre te'vil veyâ[1] tahsis cihetine gitmeyip bunun dışında te'vil edilmiş lâfızlardan veya tahsis edilmiş umumî hükümlerden bilgi edinenler çoğunlukla aldanırlar. İşte bunların âhiret saâdeti için birer[3] nimet olduklarında şübhe yoktur.[4] Ancak bunlar fitne ve tehlikelerden hâli değildirler. Mal, kendisinde tiryak, panzehir bulunan zehirli bir yılan gibidir. Bu işlerden anlayan kimsenin eline düşerse, zehirinden korunur ve panzehirinden faydalanır da o zaman nîmet olur. Anlamıyan bir adamın eline geçerse, kendini zehirler ve öldürür. İşte servet de böyledir. Yine servet, içinde çeşitli cevherler bulunan deniz gibidir. Yüzmesini, denize dalmasını ve diğer tehlikelerden korunmasını bilen, o cevherlerden istifade eder. Bunları bilmeden suya dalarsa boğulur gider. Bunun için Allahu Teâlâ malı överek ona «hayır» adını vermiştir. Resûl-i Ekrem de:

«Allah'ın takvâsı üzerinde mal ne güzel yardımcıdır» (116) buyurmuştur. Yine bunun gibi Allahu Teâlâ c â h ve izzeti de övmüş ve Resûl-i Ekrem'in bütün dinlere galebe çaldığını ve bütün insanlarca sevildiğini minnetle ona bildirmiştir ki, câh ve mevki bu demektir. Fakat izzet ve mevkiin medhi az, mal ve mevkiin zemmi hakkındaki nakiller çoktur. Nerede riyâ zemmedilmiş ise, orada mevki de zemmedilmiştir. Zîra riyâdan maksad, gönülleri kendisine bağlamaktır. C â h da bu demektir. Bunların çok zemmedilip az medhedilmeleri, insanların çoğunun[5] malın tiryâkini almakta ve mevki deryâsına dalıp cevherini çıkarmakta câhil[4] olmaları içindir. Bunun için onları çekindirmek gerekti. Onlar malın tiryâkini ve[6] panzehirini almadan zehiri ile helâk olur ve cevherlerine ulaşamadan, câh[2] ve mevki timsahları onları parçalar. Şâyet bunlar umuma nisbetle bizâtihî kötü şeyler olaydılar, nübüvvete mülkün[8] nisbeti câiz olmazdı. Nitekim peygamberimizde olduğu gibi, hem risâlet, hem hükümdarlık onda toplanmıştı. Zenginliğin de peygamberlere nisbet edilmemesi icab ederdi. Hâlbuki S ü l e y m â n aleyhisselâm en büyük bir zengin idi.

[4]İnsanların hepsi çocuk,[9] servetlerin hepsi yılandır. Peygamber ve ârifler[4] tiryâk elçileridir.[4] Erbâbının zarar görmediğinden çocuk zarar görebilir. Tiryakçi bir insan, tiryâka ihtiyâcı olup bu maksadla yılan[4] avına çıktığı ve oğlunu da beraberinde götürdüğü vakit, bir yandan tiryâk ihtiyâcı, bir

---

(116) Yukarda geçmiştir.

1- AYIRMA
2- KELİME
3- BOŞ
4- DERMAN
5- BILGISIZ
6- MAKAM
7- KENDİ KENDİNE
8- PEYGAMBERLİK
9- SAHİPLER

yandan yılanın çocuğu zehirleme tehlike ve ihtimali ile karşılaştığı vakit, tiryâka ihtiyâcı ile, çocuğa zarar ihtimâli tehlikelerini karşılaştırır. Şübhesiz çocuğa zarar ihtimâli daha kuvvetli ise, yılan avını terkeder ve hattâ yılanın zararını çocuğa anlatmak için yılanı gördüğü vakit ondan kaçar, çocuğa yılanın panzehirinden hiç bahsetmez, onun zararlı ve korkunç bir mahlûk olduğunu çocuğa anlatır. Dalgıç da aynıdır; denize dalacağı sırada çocuğunun da ardından dalıp boğulacağını anlayınca, denize girmez ve çocuğa denizin tehlikesini anlatır. Çocuk dinlemiyecek durumda ise onu deniz kenarına hiç yaklaştırmaz. Ümmetler de peygamberlerinin etrafında, aklı kesmeyen çocuklar gibidirler. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.): «إنما أنا لكم مثل الوالد لولده» «Ben size karşı babanın evlâdına olduğu gibiyim» (117) buyurmuştur. Diğer bir hadisde de:

«إنكم تتهافتون على النار تهافت الفراش وأنا آخذ بحجزكم»

«Siz yatağa düşer gibi birbiri ardınca ateşe düşersiniz. Ben ise kemerinizden sizi yakalarım» (118) buyurulmuştur.

Peygamberlerin en büyük zevki, ümmetlerini tehlikelerden korumaktır. Onlar bunun için gönderilmişlerdir. Maldan nasibleri, ihtiyaçları nisbetindedir. Onun için yetecek kadarını tutar, fazlasını infâk ederler. Zîra servetin tiryâki, onu infaktır. Onu elde bulundurmak zehirdir. Eğer insanlara kazanç yolunu açıp onları servete teşvik etseler malı elde tutma zehrine meylederlerdi de infak tiryâkinden vazgeçerlerdi. Bu bakımdan servet çirkin gösterildi. Aslında çirkin olan tarafı, servete harîs olup onu çoğaltmak ve ona meyletmektir. Fakat yetecek miktar servete sâhip olup fazlasını hayr u hasenâta sarfetmek, bir vakit yerilmiş değildir. Aslında insanlar yolcudurlar. Yolcuya yaraşan, yolculuğunda yetecek kadar azık almaktır. Ancak arkadaşlarını da düşünürse o zaman fazla azık alması makbûldür. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«ليكن بلاغ أحدكم من الدنيا كزاد الراكب»

«Dünyalıktan nasibiniz, yolcunun azığı gibi olmalıdır» (119) buyurmuştur. Yâni yalnız kendinizi düşünüyorsanız bu kadar olmalı, fakat diğer yoksulları düşünürseniz daha da alabilirsiniz. Nitekim bu hadisi rivâyet

---

(117) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(118) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(119) İbn Mâce ve Hâkim, Selman'dan rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahîh olduğunu söylemiştir.

1-ILAÇ 2-IŞILIK

edenler, bir anda yüzbinlerce dirheme mâlik olmuş ve aynı anda onları dağıtmışlardır. Resûl-i Ekrem, zenginlerin zorluk ve güçlükle Cennet'e gireceklerini anlattığı vakit, Abdurrahman b. Avf (R.A.): «O hâlde ben bütün servetimden ayrılayım» diye Resûl-i Ekrem'den izin istemiş, Resûl-i Ekrem, kendisine müsaade edince, Cebrâil aleyhisselâm gelerek: «Yoksulları yedirmek ve misâfirleri ağırlamak üzere kendisine emir ver» demiştir.

Demek ki dünya nîmetleri karışıktır. Zehiri ile panzehiri, zararı ile kârı birbirine karışmıştır. Bunları, basiret ve bilgisi ile birbirinden ayırabilen ve zehrinden korunup panzehirinden istifadeyi beceren, bunlara yaklaşsın. Fakat buna gücü yetmiyen, elinden geldiği kadar uzaklaşsın. Halkın çoğunluğu böyledir. Ancak Allahu Teâlâ'nın koruduklari müstesnadır.

Şâyet, ya daha hidâyet, rüşd, te'yid ve tesdide râci olan ve insânı muvaffak kılan nimetin mânası nerede kaldı? dersen,

Bilmiş ol ki: tevfikten kimse müstağni kalamaz. Çünkü tevfik, kulun irâdesiyle Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderini birleştirmektir. Bu, hayra olduğu kadar şerre de şâmildir. Fakat âdet-i ilâhiyye, koza ve kader cümlesinden olup, saâdete uygun olanlara, tevfik adı tahsis edilmiştir. Nitekim aslında temâyülden ibâret olan ilhâd kelimesi, sonradan ayrılıp bâtıla meyledenlere tahsis edilmiştir. İrtidât da böyledir. Bunun için tevfika daima ihtiyaç vardır. Nitekim şâir:

«Allahu Teâlâ'nın kuluna yardımı olmadığı vakit, onun Allah'a karşı cinâyetlerinin çoğu kendi içtihadı hatâsındandır»

demiştir.

Hidâyete gelince: saâdete ancak hidâyet sâyesinde erişilir. Zira insan, çoğunlukla âhirette salâha ulaşmasını ister, buna meyleder, fakat âhireti hakkında hayırlısı hangisi olduğunu bilemezse, çok kere âhiretini harâb eden şey'in âhiretini ıslâh edeceğini sanır ve aldanır. Hattâ burada, yalnız kudret ve sebeb dahi kâfi gelmez. Bütün bunlar, hidâyetten sonra fayda verir. Bunun için Allahu Teâlâ:

رَبُّنَا الَّذِىٓ أَعْطٰى كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى **«Bizim Rabbimiz, her şey'e hılkatini veren, sonra da doğru yolunu gösterendir»** (20 - Tâ hâ: 50) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّٖى مَنْ يَشَٓاءُ

«Eğer üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti olmasaydı, içinizden hiç biri ebedi temize çıkamazdı. Ancak Allah'tır ki kimi dilerse temize çıkarır» (24 - Nûr: 21). Resûl-i Ekrem de:

1-DOĞRU YOLA 7-AYRILMA
2-KUVVETLENDİRME 8-MEYLETMEK
3-HAYRA DOĞRU YÖNELME 9-DİNDEN ÇIKMAK, DİNSİZLİK
4-ÜMİTLİ 10-DİN DEĞİŞTİRME
5-YARDIM 11-YETERLİ

مَا مِنْ أَحَدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا بِرَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى

«Cennet'e giren herkes, ancak Allah'ın rahmetiyle girer» (120) buyurmuştur. Yâni Allah'ın hidâyetiyle girer, demektir. Resûl-i Ekrem'e: «Sen de mi?» sorusuna: «Evet, ben de» diye cevab vermiştir. Hidâyetin üç menzili var:

Birincisi: Allahu Teâlâ'nın: وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

«Biz ona iki de yol gösterdik» (90 - Beled: 10) âyetiyle açıkladığı hayır ve şer yollarını bilmektir. Allahu Teâlâ bunu herkese, ya akıl veya peygamberi vasıtasıyle bildirmiştir. Bunun için yine Allahu Teâlâ:

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى

«Semûd'e gelince, biz onlara da doğru yolu gösterdik. Ama onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler» (41 - Fussılet: 17) buyurdu. Hidâyet sebebleri, kitablar, peygamberler ve akıl sâhiblerinin basiretleridir. Bu ise makbûldür. İnsanı bunlardan men'eden hased, kibir, dünya sevgisi ve gözler her ne kadar açıksa da basiret körlüğü veren diğer sebeblerdir. Nitekim Allahu Teâlâ:

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ

«Fakat hakikat şudur ki, gözler kör olmaz, ama sinelerin içindeki kalbler kör olur» (22 - Hacc: 46) buyurmuştur. Basiret körlüğü getirenlerden bâzıları: alışkın olduğu âdetler ve onlara sâhib çıkma sevdasıdır. Nitekim bunlardan haber vermek üzere Allahu Teâlâ:

إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ **«Gerçek biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk»** (43 - Zuhruf: 22) buyurdu. Kibir ve çekememezlikten doğan engellere de:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

---

(120) Buharî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

«Bir de şunu söylediler: «Şu Kur'an iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil mi idi?» (43 - Zuhruf: 31)

﴿ أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ ﴾ **«Bizden bir tek insâna, ona mı tâbi olacağız»** (54 - Kamer: 24) buyurmakla işâret etmiştir. İşte bu körlükler, hidâyet ve ihtidâya mâni olur.

İkincisi : Hidâyetin ikinci menzili de bu birinci hidâyetin ötesinde, Allahu Teâlâ'nın, kullarını hâlden hâle çekmesidir ki, bu mücâhedenin neticesidir. Nitekim Allahu Teâlâ :

﴿ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ﴾ **«Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince; Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz»** (29 - Ankebût: 69) buyurmuştur ki, Allahu Teâlâ'nın ;

﴿ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى ﴾ **«Hidâyeti kabûl edenlere gelince; Allah onların muvaffakıyetini artırmış, onlara kaçınacaklarını ilhâm etmiştir»** (47 - Muhammed: 17) âyetinden murâdı budur.

Hidâyetin üçüncü menzili, bu ikinciden sonra gelir. O da mücâhedenin kemâle ermesinden sonra, nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan bir nûrdur. Kendisiyle teklif yapılan akıl ile ulaşamadığı hidâyete, bu sayede ulaşmış olur. Mutlak ve gerçek hidâyet budur. Bundan başka diğer hidâyetin mukaddime ve perdeleri vardır. Hidâyetin hepsi Allah'tan olmakla beraber, Allahu Teâlâ'nın kendisine nisbet ve tahsis ile şereflendirdiği hidâyet işte budur. Nitekim âyet-i celîle'de :

﴿ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى ﴾ **«De ki: «Allah'ın hidâyeti, ancak o hidâyettir»** (2 - Bakara: 120) buyurmuştur. Ve yine Allahu Teâlâ'nın :

﴿ أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ ﴾

«Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse, içinden çıkamaz bir hâlde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?» (6 - En'âm: 122) âyetindeki hayattan ve :

1-PEYGAMBERLİK 2-ARİFMA

أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ

«Öyle ya, Allah'ın, göğsünde müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse — ki o, Rabbinden bir nûr üzerindedir —» (39 - Zümer: 22) âyetinden de murâdı budur.

Rüşd'e gelince; bundan Allahu Teâlâ'nın inâyet ve yardımını kasdederiz. İnsan, maksadına yöneldiği vakit bundan yardım alır ve hayırlı işlerinde kuvvetlenir. Bu sayede kötülüklerden uzaklaşır. Bu da bâtınî bir kuvvettir. Nitekim Allahu Teâlâ İ b r â h i m aleyhisselâm hakkında:

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ

«Andolsun, ki Biz daha evvel İbrahim'e de rüşdünü verdik ve Biz onu bilenlerdendik» (21 - Enbiyâ: 51) buyurmuştur. Demek ki r ü ş d , saâdet yoluna teşvik eden ve o tarafa yönelten hidâyetten ibârettir. Çocuk malı koruma, ticaret ve artırma çağına geldiği hâlde onu israf yoluna giderse, ona Reşîd denmez. Bu adam, ya hidâyete ulaşmamış veya kendini bu yola sevkedecek kuvvetlerinde kusuru vardır. Nice kimseler var ki, zararlı olduğunu bildiği hâlde yine yanlış yola sapar. Çünkü kendisine rüşd verilmemiştir. Bu bakımdan rüşd, yalnız amel yoluna hidâyetten daha mükemmel büyük bir nimettir.

Tesdîd'e gelince; bu da hareketlerini istenen gaayeye yöneltmek ve en kısa yoldan en doğru hareketi ona kolaylaştırmaktır. Çünkü, yalnız hidâyet ve doğru yolu göstermek yeterli değil, belki bu yola tahrik edecek büyük bir kuvvet lâzım. O da rüşd'dür. Rüşd de kâfi değil, âza ve âletleri hareket ettirme kolaylığı lâzımdır ki maksad hâsıl olsun. İşte tesdîd [doğruya sevketmek], bunu te'mîn eder.

Hulâsa, hidâyet, sırf bir târiftir. R ü ş d , uyanıp harekete geçmek için bir tenbihtir. Tesdîd ise, doğruya hareket ettirip yardım etmektir.

Te'yîd'e gelince; bunların hepsini toplayandır. Çünkü te'yîd, dahilden işini anlayışla; hariçten de gerekli maddî imkânlarla takviyeden ibârettir.

Allahu Teâlâ'nın: إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ **«Hani ben seni Ruhu'l-kudüs ile desteklemiştim»** (5 - Mâide: 110) buyurmasından murâdı da budur. İsmet de buna yakındır. Çünkü ismet, dâhildeki ilâhî kuvvetten ibârettir. Bu sayede insan, hayrı arar ve şerden uzaklaşır. Kötülüklere karşı âdeta gizli bir engel gibidir. Buna işâret olarak Allahu Teâlâ:

1- FERAHLANMA, SEVİNÇLİLİK 2- İRŞAD, HİDAYET
3- HİDAYETE ERMİŞ 4- DOĞRUYA SEVKETME 5- MAKSAD
6- KIMILDATMA 7- YETERLİ 8- KUVVETLENDİRME

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ

«O (kadın) andolsun, ona niyyeti kurmuştu, eğer Rabbinin bürhânını görememiş olsaydı onu kasdetmiş gitmişdi» (12 - Yûsuf: 24) buyurmuştur.

İşte bunlar nîmetlerin toplandığı ve bir araya geldiği şeylerdir. Bunlar, ancak Allahu Teâlâ'nın in'âm ettiği, sâfi anlayış, dinleyip muhafaza eden kulak, mütevâzi ve basîret sâhibi kalb, öğüt verici öğretmen, ihtiyacından fazla olup da din ve diyânetinden kendisini meşgul etmeyen servet ve zâlimlerin zulmü ile alçakların kepazeliğinden kendini kurtaran izzet sayesinde te'mîn edilir. Üstelik saymış olduğumuz şu onaltı sebeb de ayrı sebebler ister. Onlar da yine başka sebebler ister, tâ ki hayrette kalanların delillerine ve darda olanların dayanaklarına varıncaya kadar. O da sebeblerin müsebbibi ve terbiye edicilerin de Rabbi olan Allah'tır. Bu sebebler çok olup tamamını anlatmağa kitabın tahammülü olmadığından,

Allahu Teâlâ'nın : وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا **«Eğer Allah'ın nîmetlerini sayarsanız, onları sayamazsınız»** (14 - İbrâhim: 34) âyet-i celîle'sinin mânasının anlaşılması için bir örnek verelim :

14 üncü BEYÂN : **ALLAHU TEALÂ'NIN NİMETLERİNİN ÇOKLUĞU, BİRBİRİNİ TÂKİB ETMESİ VE SAYILMALARININ İMKÂNSIZ OLDUĞU**

Bilmiş ol ki; biz bütün nîmetleri onaltı bölümde topladık ve vücud sağlığını bunların sonlarından olan nîmetlerden saydık. Yalnız bu beden sıhhatini sağlayan bütün nîmetleri sayacak olsak, buna bile güç yetiremeyiz. Ancak beden sağlığının sebeblerinden birisi olan yemek nîmetinin tamamlayıcı bâzı sebeblerini anlatmağa çalışalım. Şübhe yok ki yemek, bir işdir ve hareket kudretine muhtaçtır. Her hareket bir irâdeye, her irâde de murâd olunan şey'i anlıyacak ilme muhtaçtır. Ayrıca yemek için yenecek bir madde, o maddenin de kendisinden meydâna geleceği ve o aslın da kendini ıslâh edecek bir yapımcıya ihtiyacı vardır. O hâlde biz burada önce idrâk, sonra irâde, daha sonra da kudret sebeblerini anlatalım ve bundan sonra da işâret yolu ile yenenlerin sebeblerini açıklıyalım.

1- DELİL
2- İHSAN
3- TEMİZ
4- BİABIR
5- SEBEB

15 inci BEYÂN: BİRİNCİ TARAF

İDRAK VE ANLAYIŞ SEBEBLERİNİ ALLAHU TEALÂ'NIN YARATMASINDAKİ NÎMET

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın yarattığı bitkiler; taş, toprak, demir ve bakır gibi gıda alamayıp büyümeyen diğer nîmetlerin en mütekâmili ve en üstünüdür. Çünkü bitkiler, toprağa saldıkları kökleri ve damarları vasıtasıyle topraktan gıdayı alır, en uzak dal ve yapraklarına kadar götürür, bu sayede büyür ve çoğalırlar. Ancak diğer varlıklara nisbetle mütekâmil olan bitkiler de yine noksandır. Çünkü gıdayı aldığı toprak kuruyup gıda verecek durumdan çıktığı vakit, başka yerden gıda aramak imkânı olmadığı için kurur gider. Zira aramak, aranan şey'i bilmek ve ona gidebilmekle mümkündür. Bitkiler her ikisinden de mahrumdur. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın sana bahşettiği nîmettendir ki, sende duyu ve gıdayı aramak için hareket âletlerini yarattı. Allahu Teâlâ'nın anlayış âletleri olan beş duyuyu sende yaratmasındaki hikmetin tertibine bak, önce dokunma ve temas duyusu gelir. Bu sâyede ateş ve bıçak gibi şeylerden kaçınırsın. İşte bu, canlılarda yaratılan ilk duyudur. Bütün canlılarda bu duyu mevcuttur. Zira hiç duyusu olmayan, hayvan değildir. Bunun en aşağı derecesi, maddenin vücuda temasından sonra onu duymaktır. Daha uzakta iken onun yapacağı te'siri duymak, daha tekâmül etmiş bir derecedir. İşte bu T e m s duyusu bütün canlılarda hattâ toprak içindeki bir böcekte de mevcuttur. Ona da iğnenin ucunu değdirirsen, hemen büzülür ve korunma çarelerini arar. Fakat bitkiler böyle değildir. Bununla beraber yalnız bu duyu ile kalsan, yine mütekâmil sayılmazsın. Çünkü muhtaç olduğun maddeyi uzaktan arama imkânlarına sâhib değilsin. Ancak sana temas edenden istifade edebilirsin. Bu bakımdan ikinci bir duyuya ihtiyaç hâsıl olmuştur. O da Ş e m m [koku alma] duyusudur. Bu duyu vasıtasıyle koku alırsın, fakat bu da tamam değildir. Çünkü kokusunu aldığın şey'in nerede olduğunu bilemezsin. Bu noksânı da gidermek için Allahu Teâlâ B a s a r [görme] duyusunu yarattı. Kokusunu aldığın şey'in nerede ve ne mesafede olduğunu görürsün. Ancak, yalnız bu kuvvetle kalsan yine eksik kalırdın. Çünkü göz, perde arkasını göremez. Perde arkasındaki gıda veya düşmanını görüp bilemez. Zaman gelir ki düşmanını pek yakın mesafeden görürsün ki, artık ondan kaçıp kurtulma imkânın olmaz. Bunun için Allahu Teâlâ S e m ' [işitme] duyusunu yarattı. Bu sayede perde arkasındaki sesleri duyar ve ona göre tedbîr alırsın. Perde arkasında olup bitenleri ve konuşulanları duyarsın. Bununla beraber Z e v k [tad alma] duyusu olmasa, bunların hiç biri fayda vermez. Bu sebepten Allahu Teâlâ z e v k alma duyusunu yarattı. Bu sayede daha ağzında iken yarayışlısını yarayışsızından ayırır ve zararından korunmuş olursun. Bitki gibi değilsin. Bitki, zevk almadığı için köküne dökülen her sulu maddeyi kendine çeker ve çoğunlukla kurumasına sebeb olur. Eğer, bütün bu beş duyunun toplandığı ve beynin ön tarafında bulunan H i s s - i m ü ş t e r e k denen duyu olmasaydı, bu beş duyunun da bir kârı olmazdı. Allahu Teâlâ bunu ya-

1-HİS 2-KAMİL 3-DOKUNMA

rattı. Bu hiss-i müşterek olmasa, işin uzar gider ve kesin bir karara varamazdın. Çünkü müşterek duyu olmasa, ilk önce tadına bakıp acı bulduğun bir şey'i attığın vakit, ikinci def'a onun acı olduğunu bilemez, tekrar tadına bakmak sûretiyle acı olup olmadığını anlıyacaktın, fakat müşterek duyu, bir def'ada bu neticeyi sana verir de bir daha onu gördüğün vakit, acı olduğunu bilir ve ağzına almazsın. Çünkü göz, onun yalnız renk ve şeklini tâyin eder, zevk tadını anlar. Bunların her ikisini bir araya toplayacak bir hâkim lâzım. İşte o da müşterek duyudur (121). Bu saydığımız duyularda bütün canlılar ortaktır, yâni hepsinde aynı duyular vardır. Sen de yalnız bunlarla kalsan olgun değil, noksan ve eksik kalırdın. Zîra hayvan, hîle ile yakalanır ve düştüğü tuzaktan nasıl kurtulacağını bilemez. Nasıl kurtulsun ki, bağlı olduğu hâlde kendini kuyuya atar ve orada helâk olacağını bilemez. Nitekim hayvan, bir şey'i tatlı buldu mu, onun zehirli olup ilerde kendini öldüreceğini düşünmeden onu yer. Çünkü o, ancak bulduğu ânı bilir, ilerisini anlıyamaz. Allahu Teâlâ, bütün bu duyuların ilerisinde ve üstünde olan a k ı l duyusunu sana vermekle, seni diğer canlılardan ayırdı. Akıl sayesinde yemeğin zararlısını faydalısını birbirinden ayırır. Daha faydalı hâle getirmek için, sıhhatinin sebebi olan türlü yemekleri pişirir ve hazırlarsın.

Bu anlattığımız, aklın en güzel faydalarından biri olmakla beraber, akıl cevherinin insâna verilmesinin en küçük ve en az hikmeti de budur. Aklın asıl hikmeti, Allahu Teâlâ'yı, O'nun ef'âlini ve âlemdeki hikmetini bilmektir. İşte şu beş duyu ancak bu takdirde senin lehine döner de âdetâ senin için birer casus ve beden memleketinin birer habercisi olur ve her biri bir işde görevlendirilir. Meselâ, birisi renklerden, diğeri seslerden, diğeri kokulardan, öbürü tadlardan ve bir diğeri de sıcaklık, soğukluk, sululuk yumuşaklık ve sertlikten haber verir. Bütün bu duyular, beden memleketinden aldıkları haberleri müşterek duyuya iletirler. Müşterek duyu, hükümdârın kapusunda durup etraftan gelen haberleri yazarak zabteden kâtib gibi, beynin ön tarafında durur, bunları zabteder, fakat hakikatlerini anlıyamaz. Olayları kavrayıp hükümdâra arzeden kâtip gibi, o da bunları kapalı olarak akla teslim eder. Hükümdârın bu yazıları inceleyip memleketinin durumundan haberdâr olarak gerekli tedbirleri alıp emirler verdiği gibi, akıl ve beyin de bunları alır, inceler ve hemen gerekli emirleri verir. Onun bu hareketlerini burada tafsilâtiyle anlatmak mümkün değildir. Akıl, vereceği emirlerle ordusunu harekete geçirir. Aklın ordusu, âzâlardır. Verdiği emirler, duruma göre değişir: bâzan geri çekilmeyi ve bâzan aramağı emreder ve bâzan da lüzumlu tedbirlerin alınmasını ister. İşte bunlar, anlayışda Allahu Teâlâ'nın sana verdiği nimetlerdir. Bununla beraber biz, bu nîmetlerin tamamını sana anlattığımızı sanma. Zîra dış duyular, idrâk âletlerinin bâzılarıdır. Görmek, bu duyulardan biridir. Göz,

(121) Bu görüş, M e ş ş â î 'lerin görüşüdür. Fakat E f l â t u n ve onun görüşünde olan bâzı mütekaddimîn, müşterek duyuyu kabûl etmezler; «Dimağda kalan ancak asla uygun bir hayâlden ibârettir» derler.

onun bir âletidir. Hâlbuki bir göz, ayrı ayrı on tabakadan meydâna gelmiştir. Bâzısı râtıp ve bâzısı kapalıdır. Bunların bir kısmı örümcek ağları ve bir kısmı ince zar gibidir. Râtıp olanların bâzısı, yumurtanın ağı ve bâzısı da donmuş gibidir. Bu on tabakanın herbirinin ayrı ayrı vasıfları, sûret, şekil, hey'et, en, boy ve terkibleri vardır. Bunlardan bir tanesi, diğeri ile karışsa yâhut birinin bir vasfı bozulsa, görmek bozulur ve tabibler zor duruma düşerler.

Kısaca bu anlattığımız, bir görmek duyusunun îzâhıdır. Sen diğer duyuları buna kıyâs et. Küçük bir ceviz büyüklüğünde olan göz cismindeki nîmetin çeşitlerini ve buradaki Allahu Teâlâ'nın sayısız hikmetlerini saymağa başlasak, ciltler dolusu kitablar yazılır ve yine onlar tükenmezdi. Diğer âzada ve bütün bedendeki hikmet ve nîmetleri buna kıyâs et. İşte bunlar, idrâki yaratmakta Allahu Teâlâ'nın nîmetlerine birer rumuz ve işârettirler.

16 ncı BEYÂN : İKİNCİ TARAF

İRADEYİ YARATMAKTAKİ ÇEŞİTLİ NÎMETLER

Bilmiş ol ki; yalnız gözün olsa, ve besin maddelerini uzaktan görsen, fakat içinde o maddeleri almağa bir temâyül ve seni harekete sevkeden bir şehvet olmasa, gözünün bu görmesi atâlete uğrar ve boşa giderdi. Nice hastalar var ki, kendisi için en faydalı olan yiyecekleri görür fakat istek ve şehveti olmadığı için onları yemez. Bu yönden hem görmesi, hem de idrâki boşa gitmiş olur. Bunun için arzûna uygun gelen şey'e temâyül gösterme zarureti vardır. Buna da şehvet denir. Bir de hoşlanmadığından nefret etmen lâzım, buna da kerâhet denir. Bu sayede arzû ettiğin şey'i ararsın, hoşlanmadığın şeyden uzaklaşırsın. Bunun için Allahu Teâlâ yemek şehvetini sende yarattı ve onu sana musallat kıldı. Seni yemeğe zorladı ve bu sayede yaşadın. Burada diğer hayvanlar da senin gibidir. Onlar da şehvetleri sayesinde yer içerler, fakat bitkiler ayrıdır.

İhtiyaç miktarı yedikten sonra, bu şehvetin durmasa, haddinden fazla yer ve çatlardın, fakat doymanın akabinde Allahu Teâlâ kerâheti yarattı ve artık fazla yemekten hoşlanmaz oldun. Toprağa ekilen bir mahsul gibi değilsin. O, doymasını bilmeden dibine dökülen suyu kabûl eder ve nihâyet bozulur. Bunun için onun adama ihtiyacı vardır. Onun alacağı su miktarını adam tâyin eder ve ihtiyacından fazlasını vermez. Yaşayabilme için yemek şehveti sende yaratıldığı gibi, neslinin devamı için bir de münasebet şehveti yaratılmıştır.

Eğer biz sana, Allahu Teâlâ'nın, akıllara durgunluk verecek şekilde r a h i m ' i nasıl yarattığını, hayız kanını, çocuğun hayız kanı ile meniden nasıl meydâna geldiğini, husyeleri ve nutfenin merkezi olan bel kemiğinden torbadaki husyelere gelen damarları, damarlar vasıtasıyle kaburga kemiklerinden dökülen kadın suyunun nasıl döküldüğünü, r a h i m ' baş-

1- DOKTOR 2- İŞARE 3- MEYLETME 4- İŞSİZLİK 5- İĞRENME 6- SATAŞAN 7- ARKASINCA

luklarının nasıl kalıplara ayrıldıklarını, nutfenin ayrı ayrı boşluklara girmekle nasıl erkek ve dişinin meydâna geldiğini, nutfe, kan, et parçası, kemik, et ve kan olarak nasıl muhtelif tavırlar geçirdiğini, sonra baş, el, ayak ve diğer âzalara nasıl ayrıldığını, teferruatiyle anlatsaydık, şu gördüklerinden başka, başlangıcından beri geçirdiğin safhaları öğrenmiş olurdun, fakat; biz burada ancak Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden olan yemek nîmetini hedef aldık, maksadımız sözü uzatmamaktır.

Demek ki yemek şehveti, irâde bölümlerinin birisidir. Hâlbuki yemek şehveti de yalnız olarak kâfi değil, eğer arzûna uymayan ve hoşuna gitmeyen şeylere karşı koymak için sende g a d a b kuvveti olmasaydı, her taraftan tehlikeler seni kuşatır, her çeşit felâketlere hedef olurdun. Böylece elde ettiğin her çeşit gıdayı senden kolaylıkla başkaları alabilirdi. Çünkü herkes, senin gibi, senin elinde bulunan şey'e heves eder. Bunları koruyacak gadab kuvvetin olmazsa başkaları tarafından alınırlar.

Şu hâlde, şehvetin yanına gadab ve hiddet de lâzımdır. Fakat yalnız bunlar da yeterli değil, çünkü bunlar, ancak şu anda senin için kârlı ve zararlı olan şeyler için elverişlidirler, gelecekle ilgilenmezler. Bunun için ayrı bir irade ile insanı, geleceği düşünecek olan aklın işâretine musahhar kılmıştır. Bu, tıpkı gadab ve şehveti, hâli hâzırı idrâk eden hissin emrine vermek gibidir. Ancak bu sayede tam mânasıyle akıldan istifade edilir. Çünkü yalnız bu şehvetin zararlı olduğunu bilmek, seni ondan uzaklaştırmak için yeterli değildir. Belki bu bilginin gereğiyle amel etmeğe meylin olmalıdır. İşte onu da bu irade sağlar. Âkıbetleri düşünmekle hayvanlardan ayrıldığın gibi, bu irade ile de diğer canlılardan ayrılmış olursun. Bu ise Allahu Teâlâ'nın âdem oğluna bir ikrâmıdır. Bu irâdeye «Bâis-i Dinî» denir. Sabır kitabında buna dair gerekli açıklama yapılmıştır.

17 nci BEYÂN: ÜÇÜNCÜ TARAF

ALLAHU TEALÂ'NIN İNSANDA YARATTIĞI HAREKET VÂSITALARI VE KUDRET NİMETİ

Bilmiş ol ki; his [duyu] anlayışı, irâde ise aramağa veya korunmağa olan temâyülü sağlar. Bunları te'mine elverişli âletler bulunmazsa, bu duyular, tek başlarına bir işe yaramazlar. Çünkü nice kimseler, hastalıkları veya sakatlıkları sebebiyle arzûlarına ulaşamamaktadırlar. Bunun için hareket edecek âlet ve bu âleti hareket ettirecek kuvvete ihtiyaç vardır. Bu sayede arzû ettiği şey'i arayabilecek ve hoşlanmadığı şeyden korunacaktır. İşte bu maksadla Allahu Teâlâ dış yapılarını gördüğümüz ve içlerini bilemediğimiz âlet ve vasıtaları bizde yarattı. Bu âletlerin bir kısmı aramak ve kaçmak içindir, kuşlarda kanad, insan ve hayvanlarda ayak gibi. Ayrıca savunma vasıtaları da yarattı, insanda silâh, hayvanda boynuz gibi. Bu hususta hayvanların yaşayışları da birbirine uymaz. Bir kısmının düşmanı çok olduğu gibi, nafakası da uzaklardadır. Sür'atli harekete ihtiya-

1- YETERLİ 4- İCABETTİREN, SEBEB OLAN
2- GAZAB
3- TABİ

cı var. Bunun için Allahu Teâlâ onlara kanat vermiştir. Hayvanlardan dört ayaklısı olduğu gibi, iki ayaklı olanı ve hattâ yerde süründeni de vardır. Bunları anlatmak sözü uzatır. Biz, yalnız yemek ile ilgili olan âzaları anlatmağa çalışacağız, diğerlerini bunlara kıyâs et. Buna göre deriz ki; yemeği yiyebilmek için yalnız onu görüp o tarafa gitmek yeterli değildir. Görüp de yanına gittiği yemeği alabilme yeteneği lâzım. Bunun için de Allahu Teâlâ insanda iki el yaratmıştır. Bu eller eşyayı alabilecek şekilde uzun ve fakat kazık gibi olmayıp, uzanıp toplanmak ve istedikleri şekilde hareket edebilmeleri için eklemleri vardır. Ayrıca bu ellerin uçları yassı ve enli olup bunların da uçlarına beş parmak eklenmiştir. Bu parmakların kendilerine has, hareket ve ek yerleri olduğu gibi; bir arada veya karmakarışık şekilde yapılmış değillerdir. Çünkü o zaman maksada elverişli olamazlardı. Dördü bir arada, başparmak ise ayrıdır. Aynı zamanda bütün diğer parmakların etrafında devredecek durumdadır. Bu eller öyle bir düzende yaratılmış ki, açtığın vakit kürek, az yumduğun vakit kaşık, tamamıyle kapadığın vakit düşmana vuracak şekilde bir yumruk ve bir silâhtır. Parmakları korumak ve daha ince şeyleri yerden alabilmek için, bir de uçlarında tırnaklar yaratmıştır. Yine de bu kadarı kâfi değildir. Aldığı yemeği, içerde ve kapalı bulunan mideye indirmek lâzım. Bunun için de ağız boşluğu yaratmıştır. Şübhesiz ağızın da pek çok hikmet ve faydaları vardır. Sonra ağıza konan lokmanın boğazdan aşağı geçmesi zordur. Bu lokmanın un hâline gelmesi için bir değirmene ihtiyaç vardır. İşte bu maksatla Allahu Teâlâ alt üst ve birbirine müvâzi iki çene kemiği yaratmıştır. Lokmaların bâzan kesilmeğe, bâzan da kırılmağa ve bâzan da öğütülmeğe ihtiyaçları olduğu için, kesici, kırıcı ve ufalayıcı olmak üzere üç şekil dişi çene kemiklerine yerleştirmiştir. Öğütme işinin muntazam olması için üst çeneyi sabit ve alt çeneyi ileri geri, sağa ve sola hareket edecek şekilde yaratmıştır. Şimdi bütün bunların da yeterli olmadığını görüyoruz. Çünkü lokmayı dişlerin arasına çekecek ve sağa sola sevkedecek bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Bunun için de diğer bir çok hikmet ve faydaları yanında Allahu Teâlâ dili yaratmıştır. Bütün bu vâsıtalarla lokmanın öğütülmüş ve yutmağa hazır hâle geldiğini kabûl edelim, fakat kuru kuruya yutulamıyacağı meydanda. Bunun için de Allahu Teâlâ bezlerden su çıkarttı. İhtiyaç miktarı su gelerek lokmayı hamur hâline getirdi. Şimdi lokmayı mideye indirmek kaldı. Elin bu işi göremediği gibi, midenin de lokmayı ağızdan alacak bir eli yoktur. Allahu Teâlâ boğazda m e r i [yemek ve su yolu] ile hançereyi yarattı. Bunun ucunu da açılıp kapanacak şekilde yaptı; açılarak lokmayı alır, kapanarak mideye indirir. Bu suretle yutkunma şekliyle yemek mideye iner, fakat bu her hangi bir yemektir. Ne kemik, ne et ve ne de kandır İşte mideyi Allahu Teâlâ bu şekilde yaratmıştır. Yemek mideye girdikten sonra mide kapanır ve faaliyete geçerek yemeği hazmetmeye çalışır. İç âzalardan mideye gelen hararet sayesinde mide yemeği hazmeder ve pişirir. Çünkü midenin sağında ciğer, solunda dalak ve önünde kaburga kemikleri, arkasında da bel kemiği vardır. Bu âzaların ısıtmasından hâsıl olan sıcaklık mideye geçer.

1- SETER... 2- DENK

Midede yemek pişer, birbirine karışır, erir ve damarlara girecek şekilde su hâline gelir. Âdetâ arpa suyunun şeklini alır. Bu şekilde de gıda hâlini almamıştır. Mide ile ciğer arasında bir sürü damarlar vardır. Bu vâsıtalarla bu su ciğerlere gider.

- Ciğer, donmuş kan parçasına benzeyen bir ettir. Burada kılcal damarlar vardır. İncelmiş olan yemek, bu damarlara dökülür ve dağılır. Ciğerin kuvveti onu iradesi altına alır ve bu suyu kan rengine boyar. Burada bir müddet kalır ki, bu, ikinci bir sindirimdir. Burada âzalara gıda olacak şekilde tam kan hâline gelir. Ancak midede fazlalık olup ayrıldığı gibi, burada da ciğerlerin hararetinden iki fazlalık meydâna gelir. Birisi sevdâ, öteki de safra'dır. Eğer ciğer bunları tahlil edip ayırmasa, mizaç bozulur ve vücud hastalanırdı. Bunun için Allahu Teâlâ safra kesesi ve dalağı yarattı. Herbirinin ciğerlere uzanan hortumları vardır. Mirâre safrayı, dalak da sevdayı emirlerine alırlar. Kan ciğerde sâfi olarak kalır. Ancak mayi olması sebebiyle fazla rutubetli ve çok incedir. Zaten böyle olmasa kılcal damarlardan geçemez ve onlardan da diğer âzalara intikâl edemezdi. Bunun için Allahu Teâlâ kilye (böbrek)leri yarattı. Bunların herbirinden ciğere doğru uzayan bir boyun çıkardı. Hâlbuki bu boyunlar ciğerin boşluğuna giremiyorlar. Ciğerden yükselen yumruların ucundaki damarla birleşiyorlar. Ciğerlerdeki kılcal damarlardan çıktıktan sonra buraya gelen kanı emiyorlar. Çünkü daha önce kanı emmiş olsalar kan katılaşır ve damarlara geçemezdi. Bu sûretle su da kandan ayrılıp kan sâfi olarak kalır. Sonra Allahu Teâlâ'nın ciğerlerden çıkardığı ve şu'belere ayırdığı damarlar sâyesinde kan bedenin her tarafına yayılır. Eğer mirare yâni safra kesesi ârızalansa, safra kana karışır ve kan bozulur da bundan safra hastalığı meydâna gelir. Sarılık, sivilce ve kızıllık hastalığı bundan olur. Dalak ârızalansa sevda kana karışır ve bundan cüzzam, malihotya ve benzeri hastalıklar meydâna gelir. Kanın su kısmı tamamen alınmazsa, bundan kusmak ve benzeri hastalıklar doğar. Allahu Teâlâ'nın faydalı şeyleri şu âdi üç şey üzerine nasıl tertip ettiğine bir bak. Safra kesesi boğazı ve boynu ile aldığı safrayı, diğer boynu ile oniki damardan bağırsaklara döker. Böylece mideden geçen yemek artığında kaypak bir yaşlık olur. Ayrıca bağırsaklarda yağ ve bir hareket meydâna gelir ve sıkışır. Bu sûretle dışkı aşağıdan dışarı çıkar. Sarı renk alması da bundandır.

Dalağa gelince; sevda'yı tahlil eder de ondan ekşilik ve burukluk meydâna gelir. Sonra bundan her gün bir miktar midenin ağzına damlatır. Ekşiliği sebebiyle iştahı harekete geçirir. Diğeri de pislik yolu ile dışarı çıkar.

Kilye (böbrek) ye gelince; o da kanın su kısmından gıdasını aldıktan sonra fazlasını mesaneye gönderir.

Allahu Teâlâ'nın yemek için hazırladığı sebeblerdeki nîmetlerinden bu kadarı ile yetinelim. Eğer, ciğerin kalbe ve dimâğa ve bütün âzaların reislerine olan ihtiyaçlarını kalbden bedenin diğer bölümlerine uzanan da-

1-TABİAT 2-DURU 3-BAŞLI MEM 4-GEÇME 5-ZİHİN

marları, bunlarla duyuya nasıl ulaşıldığını, ciğerlerden bedenin diğer bölümlerine giden damarları ve bu vâsıtalarla gıdaya ulaşıldığını, sonra âzanın kuruluş keyfiyyetini, kemiklerinin[1] sayısını, kas, damar, atardamar, sinir, yumuşak kemik ve bunların rutubetlerini anlatmağa kalkışsak söz uzardı. Hâlbuki, diğer ihtiyaç işlerinde olduğu gibi, yemek işlerinde de bütün bunlara ihtiyaç vardır. Âdem oğlunda binlerce kaslar, damarlar ve sinirler vardır. Bunların kimi büyük, kimi küçük, kimi ince ve kimi kalındır. Herbirinde bir, iki, üç, on ve daha fazla hikmet ve vazifeler vardır. Bunların hepsi Allahu Teâlâ'nın sana olan nimetlerindendir. Eğer hareket eden damarlardan biri dursa veya duran damarlardan biri harekete geçse helâk olurdun. Önce Allahu Teâlâ'nın verdiği bu nimetlere bak ki, sonra O'na olan şükrün kuvvetlensin. Sen, Allahu Teâlâ'nın sana verdiği nimetlerden yalnız yemek nimetini bilirsin. Bu ise nimetlerin[2] en âdîlerindendir. Yemeği de ancak acıktığında yersin. Hâlbuki bunu merkeb de bilir. Yorulduğun vakit uyumağı, arzû ettiğin[2] vakit münâsebette[2] bulunmağı, kalkıp oturmağı bilirsin ki, hepsini merkeb de bilir. Merkebden fazla bir şey bilmediğin vakit şükrünü nasıl edâ edersin. Bizim kısaca değindiğimiz bu hususlar, Allahu Teâlâ'nın nimet deryâlarından alınmış bir damladır. Uzatmaktan kaçınarak anlatmak istemediğimiz hususları anlattığımız ile kıyasla.[3] Hâlbuki aslında bütün insanların bildikleri yine bir deryâdan bir katredir. Ancak bunlardan bir şey'i anlayabilen, Allahu Teâlâ'nın :

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا «Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız, sayamazsınız» (16 - Nahl: 18) âyet-i celile'sinin mânasından bir koku almağa başlar. Sonra Allahu Teâlâ bu âzaların kıvâmını, menfaatlerinin kıvamını, idrâk ve kuvvetlerini dört bileşimden meydâna gelen ve can dediğimiz lâtif bir buhar ile nasıl birbirine bağlayıp ayakta tuttuğuna bak. O buhar-ı lâtîfin yeri kalb olmakla damarlar vasıtasıyla bedenin her parçasına sirâyet[5] eder. Sirâyet ettiği her yerde duyu, idrâk, hareket ve diğer kuvvetleri ihdâs eder. Odanın her köşesine ışık veren lâmba gibi, nereye ulaşırsa orayı aydınlatır. Bu aydınlatma Allahu Teâlâ'nın yaratması ile olmakla beraber,[6] yine O'nun hikmeti neticesi olarak, sebebi lâmbadır. Bu lâtîf buhara tabibler r u h derler. Bunun yeri, merkezi kalbdir. Yâni kendisi lâmbada yanan ışık, kalb ise lâmba gibidir. Kalb içindeki siyah kan fitil, gıda ise yanan yağ gibidir. Bu sebeble diğer âzalarda görülen canlılık da lâmbanın etrafa verdiği ışık gibidir. Yağı tükendiği vakit lâmba söndüğü gibi, gıdası tükenen ruh da ölür. Fitil yanıp kül olduğu vakit, yağı olsa da yanmıyacağı gibi, bu buharın bağlandığı kan da kalbin fazla harareti sebebiyle yandığı için — gıdası olduğu hâlde — yine ölür ve yanmaz olur.

Lâmba bâzan içindeki fitil ve yağ ârızaları ve bâzan da hariçten gelen rüzgâr gibi diğer sebeblerle söndüğü gibi, bu ruh dediğimiz lâtîf buhar da bâzan yukarda anlattığımız dâhilden ve bâzan da hariçten gelen

1- NEM, YAŞ 2- EŞEK 3- DAMLA 4- YAYILMA 5- MEYDANA KOYM 6- DOKTOR

sebeblerle[1] sönebilir, öldürülmek gibi. Bununla beraber bütün bunlar, ilm-i ezelîde mukadder sebeblerle ölürler. Lâmbanın sönmesi, varlığının sonu olduğu gibi, adamın ölmesi de ezelde takdir edilen ömrünün sonudur. Lâmba söndüğü vakit ev karardığı gibi, ruh da söndüğü vakit bütün beden karanlıkta kalır, ruhdan istifade ettiği nurdan ayrılır. İstifade ettiği duyu, irâde ve diğer duyulardır.

Bu da Allahu Teâlâ'nın nimetlerinden ve akıllara durgunluk verecek san'at ve hikmetinden olan başka bir âleme kısa bir işârettir. Bununla beraber: «Rabbinin kelimelerine deryalar mürekkeb olsa, o kelimeler tükenmeden, deryalar tükenirdi» mânası anlaşılmış olur. Allah'a küfredene veyl[2], O'na nankörlük edene de yazıklar olsun.

Şâyet, Resûl-i Ekrem: **«De ki ruh Rabbimin emrindendir»** (17 - İsrâ: 85) meâlindeki âyet ile cevab verip ruhu anlatmadığı hâlde, sen rûhu anlatmış oldun, dersen,

Bilmiş ol ki[4], senin bu anlayışın, ruh lâfzının[3] müşterek mânada kullanılmasındaki gafletten meydâna gelmektedir. Ruh, bir çok mânalara gelen müşterek bir lâfızdır. Fakat biz bunları anlatmakla sözü uzatacak değiliz. Bizim açıkladığımız, tabiblerin cism-i lâtîf diye[5] vasıflandırdıkları ruhdur. Onlar bu ruhun sıfatını, varlığını, âzalara hulûl keyfiyyetini, âzalara his ve kuvvet verme durumunu biliyorlar. Hattâ âzaların birinde uyuşukluk olduğu vakit, bu, ruhun mecrasındaki[6] bir tutukluktan ileri geldiğini bilirler. Artık uyuşan yeri değil de sinirlerin köklerini ve tıkanıklık yapan yerleri tedâvi ederler. Çünkü bu ruh, ince olduğu için, karışık olan sinirler arasına girebilir. Bu vâsıta ile kalbden diğer âzalara geçer. İşte anlattığımız, doktorların bildikleri bu ruhdur ki, onların anlıyabildiği bu ruhu anlatmak kolaydır.

Fakat onun bozulmasıyle bedenin de bozulduğu asıl ruha gelince; bu, bizim anlatamıyacağımız, Allah'ın sırlarından bir sırdır. Bunu anlatmağa müsâade yoktur. Ancak: قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى **«De ki ruh, Rabbimin emrindendir»** (17 - İsrâ: 85) buyurulduğu gibi, bir emr-i Rabbânîdir demekle yetiniriz. Emr-i Rabbânî olan şeyleri anlatmağa aklın tahammülü yoktur. Ekseriyetin akılları burada şaşırır kalır. Hele evhâm[7] ve hayâl sâhibleri, gözün sesleri anlıyamıyacağı gibi, bunu anlamaktan tamamen âcizdirler. Cevher ve arazla mukayyed[9] olup bunların arasında sıkışan akıllar emr-i Rabbânînin vasıflarının daha başlangıcında sarsılır ve tezelzüle[10] uğrarlar. Akıl ile onun vasıflarından bir şey bilinemez. Emr-i Rabbânî, akıldan başka ve ondan daha üstün bir nur ile bilinir ki o nur, nübüvvet[11] ve velâyet âleminde parlar. Onun akla nisbeti, aklın vehim ve hayâle olan nisbeti gibidir. yâni vehim ve hayâlin yanında akıl ne ise aklın yanında o nur da aynıdır.

1- TAYİN OLUNMUŞ
2- YAZIK
3- KELİME
4- HABERSİZLİK
5- NÜFUZ
6- KANAL
7- VEHİMLER
8- SIFAT
9- BAĞLI
10- SARSINTI
11- PEYGAMBERLİK

Allahu Teâlâ insanları sekiz tavır üzre yaratmıştır. Çocuklar, duyularla bilinenleri anlayıp o mertebeye yükselmedikleri için,[1] akıl ile bilinenleri anlıyamadıkları gibi, erginlik çağında olanlar da mâkulâtı anlar, fakat onun ilerisine akıl erdiremez. Çünkü o mertebeye yükselmemiştir. Zira orası, yüksek ve zevkli bir makamdır, üstün bir[2] rütbedir. O makamda ancak iman ve yakîn nûru ile Allahu Teâlâ mülâhaza edilir. Bu meşreb, her vârid olan için bir şeriat olmaktan daha üstündür. Buna herkes değil pek az insanlar ulaşabilir. Allahu Teâlâ'ya vâsıl olmak için bir merkez, bu merkezin önünde geniş bir meydan, bu meydânın önünde bir eşik ve bir merdiven vardır. Burası emr-i Rabbânînin merkezidir. Buradaki kapucu ile münâsebet kurmayanlar, bu sâhaya bile giremez, nerde kaldı onun sonundaki müşâhedeler? Bunun için, «Nefsini bilmiyen Rabbini bilemez» denmiştir.[4] Tabiblerin sermayelerinde bu gibi mâlûmat nereden bulunsun? Hattâ tabib bunu nasıl düşünebilir? Bu emr-i Rabbâniye nisbetle tabiblerin ruh dedikleri şey, sâhibinin elindeki comağın döndürdüğü küreye benzer. O küre sâhibine nisbetle ne ise, doktorların ruh dedikleri şey de emr-i Rabbâniye nisbetle aynıdır. Tabiblerin târif ettiği ruhu bilenlerin, emr-i Rabbâniyi bildiklerini sanmaları, dönmekte olan küreyi görüp de onu döndüreni gördüklerini sanmaları gibi fâhiş bir hatâdır.

[6] Dünya maslahatı kendisi ile te'min edilen ve onun varlığı ile sâhibi mükellef tutulan akıl, bu emr-i Rabbânînin bütün mâhiyyetini düşünmekten âciz olduğu için, bu hususta açıklamada bulunmasını Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem'ine müsâade etmemiş ve insanlara ancak anlayabilecekleri nisbette açıklamalarda bulunmasını bildirmiştir. Yine bunun içindir ki Allahu Teâlâ kitabında bu emrin hakikatinden bahsetmemiş, ancak nisbet ve işleminden söz etmiş ve zâtını[7] kapalı geçmiştir. Nisbetini: «Rabbimin emrindendir» ile ifâde buyurmuş, fiil ve işlemini ise:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي

«Ey itmi'nâne ermiş ruh, dön Rabbine, sen O'ndan râzı, O, senden râzı olarak. Haydi gir kullarımın içine. Gir Cennet'ime» (89 - Fecr: 27-30) âyetleriyle beyan buyurmuştur.

Biz bunu da burada bırakarak maksadımıza dönelim. Maksadımız, Allahu Teâlâ'nın yemeğimiz hususunda bize verdiği nimetleri anlatmak idi. Yemek âletlerini sayarken bu husustaki bâzı nimetleri anlatmıştık.

1-AKLA YAKIN OLAN 2-MÜTALAA 3-ÜSLUB, YOL 4-DOKTOR
5-TERBİYESİZ 6-VAZİFELİ 7-AMEL

18 inci BEYÂN : DÖRDÜNCÜ TARAF

YEMEKLERİN MEYDANA GELDİĞİ ESASLAR HAKKINDAKİ ALLAHU TEALÂNIN NİMETLERİ VE ONDAN SONRADIR Kİ İNSANLARIN ONLARI ISLÂH EDEBİLECEKLERİ DURUMA GELDİKLERİ

Bilmiş ol ki; yiyeceklerin çeşitleri çoktur. Bunları yaratmakta, Allahu Teâlâ'nın sayısız ve şâyân-ı hayret hikmetleri ve birbirini tâkib eden sonsuz sebebleri vardır. Her yiyecek hakkında bunları anlatmak sözü çok uzatır. Zîra yediklerimiz, ya ilâç, ya meyve veya gıdadır. Biz, bunların en önemlisi olan gıdayı, besin maddelerini ele alalım. Gıdanın da çeşitleri pek çoktur. Biz bunlardan yalnız buğday dânesi üzerinde duralım. Buna göre deriz ki :

Bir veya birkaç buğday dânesı eline geçtiği vakit, bunları hemen yer tüketirsen, neticede ölüme mahkûm olursun. Bunun için bunları çoğaltmak mecburiyetındesin. Allahu Teâlâ sana gıda almak imkânlarını bahşettiği gibi, bitkilerde de bu kuvveti yarattı. Zîra bitkilerin insanlardan ayrıldığı nokta, his ve harekettir. Yoksa gıda almakta arada fark yoktur. O da kendisinde vâr olan damarlar vasıtasıyle yerden ve sudan gıdasını alır. Biz burada bitkilerin gıda alma vasıtalarını anlatıp lâfı uzatacak değiliz. Yalnız gıdasına işâret ederek deriz ki: insan, odun ve topraktan gıda alamayıp özel maddelerden gıda aldığı gibi, dâneler de her şeyden gıda alamaz. Onların da özel gıdaları vardır. Meselâ, buğdayı amberda bıraksak orada gıda alıp çoğalamaz. Çünkü burada sadece hava alır. Hâlbuki hava gıda işini te'min edemez. Bunun gibi bu dâneyi yalnız suya atsan veya kuru toprağa katsan, yine gıdasını alıp çoğalamaz. Belki sulanmış bir toprağa dikilmesi lâzımdır. Buna işâret olarak Allahu Teâlâ :

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِهِ اَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّا فَاَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَزَيْتُونًا

«O insan yediğine baksın. Hakikat biz, o suyu bol bol dökdük. Sonra toprağı iyiden iyi yardık. Bu sûretle onda dâneler bitirdik. Üzümler, yoncalar, zeytinlikler» (80 - Abese: 24 - 29)

Aynı zamanda yalnız toprak ve su da gıdayı almak için yeterli değildir. Her ne kadar sulu olsa da[1] sert bir toprakta yine gıda alamaz. Havaya ihtiyacı vardır. O hâlde nadas edilmiş gevşek ve[2] hava alacak şekilde sulu bir toprağa ekilmesi lâzımdır. Sonra hava da bizâtihi[3] toprağa işleyemez. Onu kuvvetle toprağa vurup işletecek rüzgâra ihtiyaç vardır.

Buna işâret olmak üzere Allahu Teâlâ : وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ

1- LAYIK, UYGUN
2- DİNLENDİRMEYE BIRAKILMA
3- KENDİLİĞİNDEN

«Biz aşılayıcı rüzgârlar gönderdik» (15 - Hıcr: 22) buyurmuştur. Buradaki ilkah hava, su ve toprağı birleştirmektir. Sonra bütün bunların da yeterli olmadıklarını görürsün. Şiddetli soğuk olursa yine gıda olamaz. Bahar ve yaz sıcaklıklarına ihtiyacı vardır. Demek ki bitkilerin gıda almakta toprak, su, hava ve sıcağa ihtiyaçları vardır. Bitkilerin muhtaç olduğu bu maddelerin herbirini ayrı ayrı ele alırsak, herbirinin de ayrı ayrı bir çok şeylere muhtaç olduklarını görürüz. Meselâ, suların, deniz, ırmak, göze ve bunları sevkedecek şeylere ihtiyacı vardır. Bunun için Allahu Teâlâ denizleri ve gözeleri yarattı. Bunlardan ırmaklar akıttı. Hâlbuki bâzı yerler dağlık ve yüksek oldukları için akan sulardan istifade edemezler. Bunun için de Allahu Teâlâ bulutları yarattı, rüzgârları onlara musallat etti ve onları her tarafa sevketti. Bulutlar ise alabildiğine su ile yüklü bulunmaktadırlar. Sonra ilk ve son baharlarda ihtiyaç nisbetinde onları her tarafa yağdırdı. Suları muhâfaza için dağları yarattı ve devamlı olarak dağlar gözelerini akıttı. Dağlardaki sular birden aksa, memleketleri batırır, ekenek ve malları mahvederdi. Allahu Teâlâ'nın dağlarda, bulutlarda, derya ve yağmurlardaki ni'metleri sayılamıyacak kadar çoktur.

Isıya gelince; bu da su ile toprak arasında meydâna gelmez. Çünkü bunların ikisi de soğuktur. Bunun için Allahu Teâlâ yerden o kadar uzak mesafede güneşi yarattı. Bâzı zamanlarda güneş, yeryüzünü ısıttı. Devamlı ısıtmadı; soğuğa ihtiyacı olduğu zaman soğuk, sıcağa ihtiyacı olduğu zaman sıcaklık vermek için. Bu da, güneşin yaradılışındaki sayısız hikmetlerin birisidir.

Sonra bitkiler yerden yükseldikleri vakit, meyvelerin sertleşip kuvvetlenmeğe ihtiyacı olur. Bunun için de rutubet isterler. Bunun için de Allahu Teâlâ ay'ı yarattı. Güneş ısıtıp kuruttuğu gibi; ay da yaşlık ve rutûbet verir; meyveleri olgunlaştırır ve çeşitli renklerle süsler. Bütün bunlar Allahu Teâlâ'nın takdiri ile olan şeylerdir. Bunun için bitkiler, güneş, ay ve diğer yıldızlardan faydalanmıyacak gölgeli ve kapalı bir yerde olsalar zayıf ve cılız düşerler. Hattâ büyük ağacın gölgesinde küçük ağaç da bozulur. Ay'ın rutubet verdiğini kolaylıkla anlarsın. Geceleyin açıkbaş yattığın vakit, başın nem alır ve zükkâm denen hastalığa yakalanırsın. Bunun gibi meyveler de geceleyin ay'dan rutubet alır ve kuvvetlenirler. Sonunu almaya ümidimiz olmayan bu gibi hususlar ile de sözü uzatmıyalım. Ancak şunu demek isteriz ki; güneşin ısıtıp kurutmak, ay'ın rutubet ve nemi tutmak faydaları gibi, her yıldızın da bu hususta bir faydası ve sayılamıyacak başka pek çok faydaları vardır. Eğer faydaları olmasa, o zaman bunların yaradılmaları boş ve abes olurdu da Allahu Teâlâ'nın:

﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا﴾ **«Ey Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın»** (3 - Âl-i İmran: 191) ve :

1-İLAVE 2-ÇAY 3-SATAŞAN 4-NEM, YAŞ

﴿ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴾

«Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncular olarak yaratmadık» (44 - Duhan: 38) buyurduğu doğru olmazdı. Senin vücudundaki her parçanın bir fayda ve hikmeti olduğu gibi, âlemdeki her parçanın da bir çok fayda ve hikmetleri vardır. Bütün âlem bir şahıs ve parçaları onun âzaları gibidir. Vücuddaki âzaların yekdiğerinin yardımcısı olmaları gibi, âlemdeki parçalar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Bunları açıklamak çok uzun kaçar.

Müneccimleri ve nücûm ilmini tasdîkden nehiy vârid olduğu için, yıldızlar, ay ve güneşin, Allah'ın hikmeti gereğince O'nun emriyle bir takım şeylere sebeb olduklarına inanmanın şeriate aykırı düştüğünü sanma. Çünkü nucum ve ilm-i nücûm hakkında yasak olan iki şeydir.

Birincisi, yıldızların ilâhî emir ve irade altında olmadan bizâtihî tasarrufa muktedir olmalarına inanmaktır ki, zâten bu inanç küfürdür.

İkincisi de çoğunluğun anlıyamadığı hususlarda müneccimlerin verdikleri mufassal haberlere inanmaktır. Zira onlar bilmeden konuşan câhil kimselerdir. Çünkü yıldızların ahkâmını bilmek bâzı peygamberlere (İdrîs veya Danyal aleyhimesselâm'a) verilen bir mûcize idi. Onların ölümü ile bu mûcize ve ilim de kalkmıştır.

Ortada karmakarışık bir şeyler kaldı. Fakat gök cisimlerinin toprak, bitki ve hayvânat üzerinde Allahu Teâlâ'nın yaratması ile müessir sebeb olmalarını kabûl etmenin dinde bir zararı yoktur. Belki bu bir gerçektir. Fakat bütün teferruatiyle bunlara vukufiyet iddia etmek dinde yasaktır. Bunun için yıkadığın bir elbiseyi sıkarak kurutmak istediğin vakit, işte güneş doğdu onu tez kurutur, diyeni inkâra kalkışmağa; bunun gibi, yüzünün kararmış olduğunu gördüğün adama, ne oldu diye sorduğun vakit güneş yaktı demesini yalanlamağa da lüzum yoktur. Diğerlerini de buna kıyâs et.

Şu kadar var ki bunların te'sirlerinin bâzıları bilinen ve bâzıları da bilinmeyen şeylerdir. Bilinmiyeni biliyor gibi davranmak câiz değildir. Bilinenleri de ikiye ayrılır. Bir kısmını herkes bilir. Güneş doğduğu vakit ortalığın aydınlanması ve ısınması gibi. Bir kısmını da bâzıları bilir. gece baş açık yattığın vakit ay'ın verdiği rutubetten zükkâm hastalığına yakalanmak gibi. Demek ki Allahu Teâlâ hiç bir şey'i boş yere yaratmamıştır. Hepsinde sayılamıyacak kadar hikmetler vardır. Bunun için Resûl-i Ekrem gök yüzüne bakıp :

﴿ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴾

1 ASTRONOMİ
2-YILDIZLAR
3-KENDİLİĞİNDEN
4-KUVVETLİ
5-TAFSİLATLI
6-BİLGİSİZ
7-ETKİLİ

«Ey Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen pâk ve münezzehsin. Bizi ateşin azâbından koru» (3 - Âl-i İmran: 191) âyet-i celîlesini okuduğu vakit.

وَيْلٌ لِمَنْ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ ثُمَّ مَسَحَ بِهَا سَبَلَتَهُ **«Yazıklar olsun o kimseye ki, bu âyet-i celîle'yi okudu da sonra sakalını meshetmekle yetindi»** (122) buyurmuştur.

Bu âyeti okuduğu hâlde göklerin esrârı üzerinde düşünmiyen ve yalnız gök kubbenin rengini ve yıldızlarını görmekle yetinene yazıklar olsun, demek istemiştir. Çünkü, bu kadarını hayvanlar bile görürler. Bu kadarı ile yetinen, sakalını sıvazlıyan gibidir. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın, göklerin, âfâkın, enfüsün ve hayvanatın gizliliklerinde saklı hayret verici incelikleri vardır. Allah'ı sevenler, onları bilmek isterler. Zîra bir âlimi seven, onun eserlerini inceler ve onun bilgisinin inceliklerine vâkıf olmağa çalışır. Allahu Teâlâ'nın sun'-ı acibinde de durum aynıdır. Çünkü bütün âlem O'nun eseridir. Hattâ bütün musanniflerin eserleri de, kullarının kalbleri vâsıtasıyle O'nun tasnifidir. Bir musannifin tasnifine şaşarsan, onun musannifine değil de, o musannife bu imkânları bahşeden Allah'ın azametine hayrân olman lâzımdır. Meselâ bir kuklanın, birbirine müvâzi kıvrak ve çeşitli hareketlerini gördüğün vakit, ona değil, onu hareket ettirene hayran olman lâzımdır. Zîra kukla, bizâtihî hareket etmiyor, onu o şekilde imâl edip görünmiyen iplerle kendi irâdesi altına alan bir muharrik vardır.

Hulâsa, bitkilerin gıdası, ancak şu, hava, güneş, ay ve yıldızlarla tamamlanır. Bunlar da bulundukları göklere, gökler de hareketleri ile, hareketleri de göklere müvekkel meleklerle tamamlanır. Böyle böyle daha birbirini tâkib eden nice sebebler vardır. Fakat biz bu kadarı ile yetinelim.

19 uncu BEYÂN : BEŞİNCİ TARAF

YEMEKLERİN SANA ULAŞMASINDAKİ SEBEBLERDE ALLAHU TEÂLÂ'NIN NİMETİ

Bilmiş ol ki; gördüğün bu nimetlerin hepsi bir yerde bulunamaz. Bunların meydâna gelmeleri için özel şartları vardır. Bunun için bâzıları bâzı yerlerde bulunur ve bâzı yerlerde bulunmaz. İnsanlar da yeryüzünde dağılmış vaziyettedir. Bâzı gıdâlar kendilerinden uzaklardadır. Hattâ aralarında aşılamıyacak denizler ve geçilemiyecek çöller vardır. Bu işe de Allahu Teâlâ tüccarları musahhar etmiştir. Çoğunlukla çeşitli sebeblerle zarar ettikleri hâlde kâr sevgisi onları bu işe teşvik etmiştir. En kârlı ta-

---

(122) Salebi İbn Gıyas'dan rivâyet etmiştir.

1- SIĞALLIYAN 2- UFUKLAR 3- YAŞAYANLAR 4- HAYVANLAR
5- HAYRET VEREN ŞEY 6- SINIFLANDIRAN 7- SINIFLARA AY
8- DENK, UYGUN 9- KENDİ KENDİNE, 10- YAPMA

rafları, edindikleri servetlerinin evlâdlarına kalmasıdır. Hâlbuki en büyük düşmanları evlâtlarıdır. Soygun, yangın ve denizde boğulmak gibi bütün tehlikelerden nasıl gaflet ederek bu işe heveslendiklerini düşün. Bunu yaptıran, Allahu Teâlâ'dır. Bir miktar kâr için her türlü zorluk ve tehlikeleri göze alır, deniz ve çöl aşırı mesafelerden gıda maddelerini taşır. Allahu Teâlâ onlara denizde seyri, çölü aşmağı öğretti, yük taşımak ve binmek için hayvanları yarattı. Develer susuzluğa dayanır, atlar sür'atle gider, merkep çileye dayanır. Bütün bunları yaratan ve onlara kara ve deniz seyahat imkânlarını bahşeden, Allahu Teâlâ'dır. Hikmet, insanların ihtiyaçlarını ayaklarına getirtmektir.

20 nci BEYAN : ALTINCI TARAF

YİYECEKLERİN ISLÂHI

Bilmiş ol ki; yerde biten bitkileri ve yaratılan hayvanları, böyle oldukları gibi yemek, mümkün değildir. Herbirini ıslâh edip yenecek hâle getirmek lâzımdır. Yenecek her maddede bu ıslâh şeklini anlatmak mümkün değildir. Çünkü sözü çok uzatırız. Biz yalnız bir çöreği, ekmeği ele alarak onu inceliyelim ve toprağa atıldıktan böyle yenecek hâle gelinceye kadar ne gibi safhalardan geçtiğine bir göz atalım.

Ekmeğin ilk muhtaç olduğu, çiftçidir. Onu ekecek adam ister, sonra öküz, sonra boyunduruk ve saban ister. Bu suretle toprak nadas edilip tohum ekildikten sonra tarlayı sulamak ve yabancı maddelerden temizlemek gelir. Mahsûl yetiştikten sonra onu biçip harman yerine getirmek, orada harman edip sürdükten sonra ekini sapından ayırmak, yıkayıp temizlemek ve sonra öğütmek, sonra yoğurup hamur etmek ve sonra da pişirmek gelir. Kısaca şu saydığımız vasıtalarla bir de saymadıklarımızı düşün. Bununla meşgul olan insanları ve bunun için kullanılan ip, ağaç ve demir âletlerini ve hattâ taşları gözönünde bulundur. Sonra bu âletleri yapacak ustaları hatırla. Yoğurup pişirenleri de hesaba kat. Demircinin demire, bakır ve kalaya olan ihtiyaçlarını da düşün. Sonra da bunları te'min için Allahu Teâlâ'nın, dağları, taşları ve madenleri yarattığını hatırla. Yeryüzünü nasıl muhtelif parça ve kıt'alara ayırdığına bir göz at da neticeye var. Bütün bunları icelediğin takdirde bir ekmeğin yenecek hâle gelmesi için en az bin san'atkârın elinden geçtiğini kolaylıkla anlarsın. Önce yağmur için bulutları sevkeden melekten başla, diğer melekleri say. Ondan sonra insanların işine geç. Ekmek hâline geldiği vakitte yedibin san'atkâr onu arar. Sonra o âletleri yapmakta çalışanları düşün. Elbise dikmeğe yarayan en küçük ve basit bir iğne, yirmibeş def'a bir ustanın elinden geçmeden iğne hâline gelemez. Her def'asında bir çeşit ameliyyesi vardır. Eğer Allahu Teâlâ memleketleri bir araya toplamasa ve insanları birbirine bağlamasa da ekin biçecek en basit bir orak'a ihtiyacın olsa, tek başına ömrün boyunca bunu te'min edemezdin. Allahu Teâlâ'nın büyüklüğüne bak ki, nutfeden yarattığı insâna, bütün bu akıllara hay-

1-HABERSİZLİK 6-XIRMAN
2-EŞEK 7-MIS
3-KIS, SAPAN
4-YERİ DEVRİM ...
5-DİNLENDİRİLMİŞ

rahlık verecek şeyleri bulup icad etme imkânını vermiştir. En basitinden makası ele alalım. Makas, iki kesici parçadan meydâna gelir. Bunlar açılıp örtüldükçe birbirine temas eder ve sür'atle keserler. Eğer bunu, Allahu Teâlâ bizden evvelkilere keşfettirmese, yalnız bu âleti bulmakta veya bunsuz çalışmakta nice zorluklarla karşılaşacaktık. Basîret sâhiblerini körler arasına katan Allahu Teâlâ'yı [1]noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Şöyle bir düşün, memleketinde aletâde san'atlardan olan demircilik ve dokumacılık san'atkârlarından kimse bulunmasa, durumun ne olurdu? İnsanları birbirine bağlayıp da hikmetini tamamlayan Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Burada da sözü kısadan keselim. Çünkü maksadımız nîmetleri enine boyuna anlatmak değil, belki onlara tenbih ve işârettir.

21 inci BEYÂN : YEDİNCİ TARAF

YİYECEK MADDELERİNİ ISLÂH EDENLERİN ISLÂH EDİLMELERİ

Bilmiş ol ki; yiyecek maddelerini ve diğer şeyleri düzelten san'atkârlar, birbirine nefret edip araları açılsa ve birbirinden uzaklaşsalar, birbirlerine fayda ve yardımları dokunmasa, vahşî hayvanlar gibi olurlardı. Bir yerde kalmaz ve bir gaaye[2] uğrunda toplanamazlardı. Fakat Allahu Teâlâ, onların aralarını buldu. Onlarda karşılıklı sevgiyi yarattı ve onları birleştirdi. Nitekim âyet-i celîlede ;

لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مَا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ

«Sen yeryüzünde olan her şey'i toptan harcamış olsan, yine onların gönüllerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı» (8 - Enfâl: 63) buyurmuştur. Bu ülfet ve tanışma sâyesinde toplanıp ittifak ettiler, beldeler kurdular, komşu evler ve meskenler yaptılar. Sokaklar, hanlar, çarşılar ve benzeri durulacak yerler vücude getirdiler. Sonra bu sevgi, menfaatlerin çatıştığı yerde kayboldu. Çünkü kin, hased ve çekememezlik insanın fıtratında vardır. Bütün bunların neticesi[3]nefret ve savaştır. Bunun için Allahu Teâlâ insanlara hükümdarları musallat etti, onları kuvvetlendirdi. Onların heybetini gönüllere yerleştirdi ve onlara boyun eğmek zorunda kaldılar. Sonra bu hükümdarları Allahu Teâlâ memleketlerin ıslâhına yöneltti. Bir kişinin bir parçası imiş gibi, memleketin her tarafını îmar[4] ettirdi. Herkesin faydalanacağı karşılıklı yardımlaşmayı sağladı. Aralarında reisler, kâdılar[5], zâbıta kuvvetleri ve cezaevleri icad ettiler. Halkı âdil kanunlara zorladılar ve birbirine yardıma mecbûr tuttular. Her san'atkâr, diğer san'atkârdan faydalandı. Bütün bunlar, hükümdarların zabt u rabtı ile yoluna girdi.

1- HER ZAMAN GÖRÜLEBİLİR 2- MAKSAD 3- RAHATSIZ EDEN
4- TAMİR 5- HAKİM

Sonra Allahu Teâlâ peygamberler gönderdi. Onlar da halkın ıslâhatçısı olan hükümdarları ıslâh etti. Halk arasında adâleti korumak için şer'î kanunları, halkı zabt u rabt altına almak için siyasî kanunları öğretti. İmâmet ve saltanat ahkâmı ile dünya düzenini sağlamak için lüzumlu fıkhî hükümleri öğrendiler. Dinlerinin ıslâhı hususunda gerekli irşadda bulundular.

Sonra Allahu Teâlâ'nın, peygamberleri melekleri vasıtasıyle, melekleri de birbirleriyle, tâ Allah'a en yakın meleğine varıncaya kadar nasıl ıslâh ettiğine bak. Ekmekçi hamuru pişirir, değirmenci buğdayı öğütür, rençber ekini yetiştirir, demirci ziraat âletlerini yapar, dülger demircinin muhtaç olduğu âletleri hazırlar. Her san'atkâr yiyecek maddelerinin muhtaç olduğu malzemeyi tedârik eder. Pâdişah san'atkârları ıslâh eder. Enbiyâ ulemâyı, ulemâ sultanları, melekler peygamberleri ıslâh eder, böylece Hz. Allah'a kadar uzar. Bütün düzenin, hüsn-i cemâlin, her tertip ve te'lîfin kaynağı orasıdır. Oradan gelirler. Bütün bunlar Allahu Teâlâ'nın fazlı, lütfu ve keremidir. Kur'ân-ı Kerîm'de:

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ **«Bizim için mücâhede edenleri elbette Biz yolumuza hidâyet ederiz»** (29 - Ankebût: 69) buyurulduğu gibi, eğer O'nun lütf u keremi olmasaydı, Allahu Teâlâ'nın nimetlerinden bu kadarcığını dahî bilemiyecektik. Eğer bizi her şey'i bilmekten, kahr u galebe ile azletmeseydi, her şey'i künhü ile bilmeğe kalkışacaktık, fakat O, bizi bundan men'ederek :

﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ **«Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız, sayamazsınız»** (16 - Nahl: 18) buyurmuştur. Eğer biz konuştukso O'nun izniyle açıldık ve konuştuk. Sustuğumuz yerlerde de O'nun kahrı ile sustuk. Zira veren de, men'eden de O'dur. O'na kimse karışamaz. Çünkü biz, ölmeden evvel her an kalb kulağımızla o melik-i cebbâr'ın : ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ **«Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır»** (40 - Mü'min: 16) buyurduğunu duymaktayız.

O Allah'a hamdederiz ki, ömrümüz sona ermeden, bu sözünü bize duyurmakla bizleri kâfirlerden ayırmıştır.

1- EKİNÇİ
2- KƏND TƏSƏRRÜFATI
3- GÖZƏL
4- BARIŞTIRMA
5- ASIL, ÖZ
6- BÜTÜN GÜCLƏRİ YARADAN VƏ HƏR ŞEYƏ GALİB

22 nci BEYÂN · SEKİZİNCİ TARAF MELEKLERİ YARATMAKTAKİ ALLAHU TEÂLÂ'NIN NİMETLERİ

Artık yukarda yaptığımız açıklama ile, peygamberleri ıslâh ve hidâyet ile onlara vahyi tebliğ için melekleri yaratması, Allahu Teâlâ'nın nîmetlerinden olduğunu anlamış bulunuyorsun. Fakat meleklerin işlerinin yalnız bu kadardan ibâret olduğunu sanma. Sayılarının çokluğuna rağmen onlar üç tabakaya münhasırdırlar. Yer melekleri, gök melekleri ve Hamele-i Arş melekleridir. Yemek içmek hususunda sana nasıl müvekkel olduklarını yukarda anlatmıştık. Ayrıca hidâyet ve irşâd gibi daha pek çok görevleri vardır. Bilmiş ol ki; vücudunun her parçasına, hattâ her bitkiye, gıdâ olmak için en az yedi melek müvekkeldir. Bu sayı, ona, yüze ve daha yukarıya da çıkar.

Bunun açıklanması şöyledir: Gıda demek, kaybolan gıdanın cüz'lerinin birine berikisinin geçmesi demektir. O gıda en son kana karışır, daha sonra et ve kemik olur. Et ve kemik olunca gıda tamamlanmış olur. Kan, et, kemik, kudret, mârifet ve ihtiyârı olmayan cisimden ibârettir. Bizâtihî hareket edemez ve kendi kendine değişikliğe uğrıyamaz. Yalnız tabiat, bunu tavırdan tavıra değiştiremez. Nitekim buğday da böyledir. Kendi kendine un, hamur ve ekmek olamaz. Bunları yapacak san'atkârlar ister. Bunun gibi, kan da kendi başına ne et, ne kemik, ne sinir, ne de damar olabilir. Bu da san'atkâra muhtaçtır. Zâhirdeki san'atkârlar, belde halkı olduğu gibi, bâtınî san'atkârlar da meleklerdir. Allahu Teâlâ zâhirî ve bâtınî nîmetlerini sende tamamlamıştır. Artık bâtınî nîmetlerini bilmemezlikten gelmek, senin için doğru değildir. Buna göre derim ki; gıdayı et ve kemiğin etrafına çekmek için bir melek lâzımdır. Çünkü gıdâ kendi başına hareket edemez. Gıdâyı orada tutmak için de başka bir melek lâzım. Gıdâyı kan şeklinden çıkarmak için ayrı bir melek; et, damar ve kemik sûreti vermek için de başka bir melek lâzımdır. İhtiyaç fazlası olan gıdayı atmak için başka bir melek, meydâna gelen eti eski ete, kemiği kemiğe, damarı damara bağlamak için de ayrı bir melek lâzım. Sonra şekillerini bozmıyacak vaziyette kararı kadar yerli yerine ve derecesine göre konmalarını tâyin için de ayrı bir melek lâzımdır. Her âzaya ihtiyâcı kadar verilecektir. Meselâ, bütün gıda çocuğun burnunda toplanırsa, çocuğun burnu büyür ve şekli bozulurdu. Diğer âzalarda da durum böyledir. Aksi hâlde âzaların biri büyür, diğeri küçük kalır ve şekli bozulmuş olurdu. İşte bu riyazi taksimata riâyet de yedinci meleğin görevidir. Kanın kendi kendine bu taksîmatı böyle yaptığını sanmak, cehâlettir. İşte bunlar yer melekleridir. Sen gaflet içerisine daldığın ve uykuda istirahat ettiğin hâlde bu melekler seninle meşguldür. Bâtınî gıdânı ıslâh ettikleri hâlde senin bunlardan haberin bile yoktur. Bu anlattığımız, normal ve birbirine müvâzi olan parçalarındadır. Hele kalb gibi âzalarında, bu sayı yüz'ü de geçer. Sözü uzatmamak için bunların tafsilâtına girişmiyoruz. Yer meleklerinin gök meleklerinden yardım almaları da muayyen bir ter-

1-VEKİL 2-KENDİ KENDİNE 3-BÖLME 4-BİLGİSİZLİK 5-HABERSİZLİK 6-DENK

tib üzeredir. Bunun künhünü ancak Allahu Teâlâ bilir. Gök melekleri de yardımı Arş'ı yüklenen meleklerden alırlar. Hepsine kuvvet ve kudret veren, yer ve gökleri yaratan ve her şey'e kaadir olan Allahu Teâlâ'dır. Yer ve göklere, bitki ve hayvanlara, hattâ her yağmur damlasına ve bulutlara müvekkel melekler hakkındaki hadîsler pek çoktur. Bunun için hadîsden değil göstermedik.

Şâyet, bu işleri niçin bir meleğe bırakmadın da herbirine ayrı ayrı melek görevlendirdin, hâlbuki bir buğday da önce öğütülecek, sonra eleklenecek, sonra suyu dökülecek, sonra yoğurulup hamur olacak, sonra ekmek büyüklüğünde bölünecek, sonra ekmek olarak açılacak ve daha sonra da tandıra vurulacak. Bütün bunları bir kişi de yapabileceği gibi, bu bâtınî işleri de varsın bir melek görsün, bunları niçin yediye çıkardın? dersen,

Bilmiş ol ki: meleklerin yaradılışı, insanların yaradılışına benzemez. Onların bir tanesinin bir vasfı vardır. Ancak tek iş görebilir, başka bir şey yapamaz. Buna işâret olarak Kur'ân-ı Kerim'de :

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ «Bizden kimse müstesnâ olmamak üzere her biri için malûm birer makam vardır» (37 - Sâffât: 164) buyurulmuştur. Bunun için aralarında çekememezlik, kavga ve döğüş gibi bir şey olmaz. Onların yerlerini tâyindeki benzerleri, bizim beş duyumuzdan göz, kulak ve burun duyuları gibidir. Göz, işitmek, kulak görmek ve her ikisi koku almak için birbirleriyle uğraşmazlar. Çünkü bunların üçünün de vazifeleri belli ve ayrıdır. Fakat el ayak böyle değil, nisbeten bunlar birbirinin vazifesini az ve zor da olsa görebilir. El ile tutulduğu gibi, ayak parmakları ile de tutulabilir. Bâzan başın ile de başkasını dövebilirsin. Bir insan gibi de değiller, bir insan bir çok işler görebilir. Bu, eğilip bükülmeden ileri gelir. Sebebi, insan sıfatlarının çokluğudur. İnsan tek vasıflı olmadığı için gördüğü iş de tek değildir. Bunun için, bakarsın bâzan ibâdet eden bir insan, bâzan da isyân eder. Çünkü sebeb ve sıfatlar ayrıdır. Meleklerin tabiatinde bu mümkün değildir. Onlar tâate mecburdur. Onların hakkında isyan düşünülemez. Bunun için emrolunduklarını yaparlar. Gece gündüz tesbîh eder ve yorulmazlar. Onlardan rükû' edenler devamlı rükû'da, secde edenler devamlı secdede, kıyâmda olanlar ise devâmlı kıyamdadırlar. Her birinin muayyen bir makamı var, onu santim ileri geçemez.

Onların, isyâna imkân olmıyacak şekilde Allah'a olan itâatlerini, kendi âzalarının sana olan itâatine benzetebilirsin. Bütün âzaların her ân senin emir ve yasaklarına muntazırdır; neyi emredersen hemen onu yapar, neden men'edersen hemen ondan çekinirler. İsyâna imkânları yoktur. Bir def'a bir göze açıl emrini verdi mi, eğer göz sakat değilse hemen açılır. Bu bakımdan meleklerin Allah'a itâati, âzaların kalbe olan itâatine benzer,

fakat arada fark vardır. Melekler şuurlu olarak itâat ederler, âzaların itâati ise şuursuzdur.

İşte bu, yalnız yiyip içmende kendilerine muhtaç olduğun yer ve gök meleklerinde Allahu Teâlâ'nın sana olan nimetidir. Diğer hareket ve ihtiyaçlarındaki nîmeti şöyle dursun. Biz burada onları da açıklamakla lâfı uzatacak değiliz. Çünkü o da nimet tabakalarından ayrı bir tabakadır. Zâten topluca nimet tabakalarını saymak bile mümkün değildir. Nerde kaldı her tabakada bulunan nimetleri saymak...

Görüldüğü gibi, Allahu Teâlâ açık ve gizli nimetlerini insanda tamamladı ve sonra da: ﴿وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ﴾ «Günâhın açığını da kapalısını da terkedin» (6 - En'âm: 120) buyurdu. Günahların bâtınını terketmeği çoklarının bilmediği, hased, sû'-i zan, bid'at, içinden kötülük plânları hazırlamak gibi kalb günahlarıdır. Bunları terketmek, bâtınî nimetlere, dış âzalarla yapılan günahları terketmek de zâhirî nimetlere şükürdür. Hattâ ben derim ki; göz açıp yumuncaya kadar olsun Allah'a isyân etmek ve meselâ, bu kadar müddet bakılması yasak olan yabancı kadına bakmak, yer ve göklerdeki Allahu Teâlâ'nın sana verdiği bütün nîmetlerine karşı nankörlüktür. Zira Allahu Teâlâ'nın yarattığı her şey, melekler, yer ve gökler, hayvan ve bitkilerin hepsi kullarının her biri için ayrı ayrı birer nîmettir. Herkesin ondan intifaı tamamlanmıştır. Göz kapaklarını her açıp kapamada Allahu Teâlâ'nın, göz kapaklarında iki nimeti vardır. Çünkü her kapağın altında sinir ve kaslar bulunur. Bunlar dimağa bağlıdır. Üst kapağın aşağı, ve alt kapağın yukarı çıkması bu sâyede mümkündür. Her kapakta siyah tüyler kirpikler vardır. Bunların siyah olması, gözün ziyasını toplamak için Allahu Teâlâ'nın bir nimetidir. Zira beyazlık ziyâyı dağıtır, siyahlık ise toplar. Ayrıca hâricten göze bir şey'in girmesinden gözü korumaları için bir hizada dizilmiş olmaları da Allahu Teâlâ'nın ayrı bir nimetidir. Demek ki gözdeki her kılda iki nîmet vardır. Ayrıca kirpiklerin birbirine girmesinde daha büyük bir nîmet vardır. Bâzan havadaki toz, gözün açılmasına engel olabilir. Gözü tamamen kapasa, göremez. İşte kirpiklerin çokluğu sâyesinde toz göze giremez ve onların arasından yolunu görerek gider.

Sonra gözbebeğine toz kaçmasına karşı, Allah göz kapaklarının etrafını göz bebeğine hizmetçi kıldı. Âdetâ aynanın tozunu siler gibi, bir iki def'a onu oğuşturmakla göz bebeğinden tozu uzaklaştırır ve yanlara doğru çeker. Sineğin göz kapakları olmadığı için, Allahu Teâlâ ona da gözlerini temizleyecek iki el yarattı. Durmadan bu elleri ile gözlerini temizler. Kitabın hacmi müsait olmadığı için bu hususta derinliğine tafsilâta girişemedik. Bununla beraber Allah yardım eder ve ömür müsâade verirse bu hususları genişçe açıklayan «Acâibu Sun'illâh» adında bir eser yazmağı düşünüyorum. Şimdi maksada dönelim.

1- KÖTÜ 2- DİNDE YENİ ŞEY İCAD ETMEK 3- MENFAATLANMA
4- ZİHİN 5- IŞIK 6- SAF, SIRA

Yabancı kadına bakan kimse, gözünü açmakla, Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği göz kapaklarına karşı nankörlük etmiş olur. Hâbluki kapaklar gözsüz, göz başsız, baş gövdesiz, vücud da gıdasız, gıda susuz; yer, hava, yağmur, bulut, güneş, ay ve bunların hepsi göksüz, gök de meleksiz olamıyacağına göre, bunların hepsi, bedenin âzalarının birbirine bağlılığı gibi bir kül hâlinde ve yekvücud gibi olduklarına göre, Arş-ı A'zamın altından yedi kat yerin dibine kadar hepsine karşı nankörlük etmiş olur. Artık ne gök, ne bir melek, ne bir hayvan, ne bir bitki ve ne de cansız bir varlık yoktur ki, ona lânet etmiş olmasın, hepsi onu tel'in eder. Bunun için haberlerde şöyle vârid olmuştur: **«İnsanlar toplandıkları yerlerden ayrıldıkları vakit, o yer onları ya tel'in eder veya onlar için istiğfâr eder».** Yine: **«Âlim için, denizdeki balıklara varıncaya kadar, her şey istiğfâr eder. Melekler de âsileri sayılamıyacak sözlerle tel'in ederler»** (123) buyurulmuştur. Bütün bunlar, âsînin bir göz açıp yumması ile melek ve melekût âleminde olan her şey'e karşı cinâyet işlemesiyle kendisini helâke sürüklemesindendir. Ancak kötülüğüne karşılık hemen bir iyilik yaparsa, o kötülüğü mahveder ve tel'ini istiğfâra çevirir de Allahu Teâlâ'nın günahlarından vaz geçerek onu afvetmesi umulur.

Allahu Teâlâ E y y û b aleyhisselâm'a :

«— Yâ E y y û b , âdem oğullarından hiç bir kulum yoktur ki onunla iki melek bulunmasın. Kulum, verdiğim nîmetlere karşı bana şükrettiği vakit, o melekler: «Allahım, bunun nîmetini arttır, Sen hamd ve şükür ehlisin» derler. O hâlde Sen de şükredenlerden ol. Şükredenlere karşı Benim de teşekkürüm, onlar için Benim nezdimde derece bakımından kâfidir. Meleklerim onlar için duâ eder, bulundukları yer onları sever ve eserleri onlar için ağlar» diye vahyetmiştir.

Her göz açıp yummakta bir çok nîmetlerin bulunduğunu bildiğin gibi, her nefes alıp vermekte de iki nîmetin bulunduğunu bil. Zîra her nefes almakta oksijenli havayı içine alıyor, her nefes vermekte karbondioksitli havayı dışarı atıyorsun. Eğer nefes vermeyip kalbinde yanan kirli havayı dışarı atmasan, ölürdün. Eğer nefes almasan, havanın ruhu ve soğukluğu kalbine girmediği için yine ölürdün. Bir gün yirmidört saat ve takrîben her saatte bin def'a nefes alıp vermektesin. Her nefes de on lâhzaya, [ân'a] yakındır. Demek ki her lâhzada bedeninin her parçasında belki âlemin her cüz'ünde senin için milyonlarca nîmetler vardır. Düşün bakalım, bu nîmetleri saymak mümkün müdür?

M û s â aleyhisselâm'a Allahu Teâlâ'nın :

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا **«Allah'ın nimetlerini sayacak**

(123) İlim bahsinde geçmiştir.

1-LANETLEME
2-ISYANKAR
3-YETERLİ
4-AN

olursanız, onları sayamazsınız» (16 - Nahl: 18) buyurduğunun hakikati keşfolduğu vakit, Mûsâ: «İlâhî, ben sana nasıl şükredeyim? Hâlbuki cesedimde bulunan sayısız kılların herbiri için Senin bende iki nimetin vardır O da bunları yumuşak ve uçlarını zararsız hâle getirmendir. Yemek ve içmekten başka hususlarda Allahu Teâlâ'nın nimetlerini bilemiyenlerin bildikleri az; ve azabları hazırdır, denildi. Hâlbuki bizim anlattığımız bütün bu nimetler, yemekle ilgili olan nîmetlerdir. Var diğerlerini sen düşün Zira aklı başında olan kimse, gözünün iliştiği her şeyde kendisi için Allahu Teâlâ'nın bir nimeti olduğunu bilir. Bunun için biz de bu konuyu burada keselim.

23 üncü BEYÂN : İNSANLARI ŞÜKÜRDEN ALAKOYAN SEBEBLER

Bilmiş ol ki; insanları, Allah'ın nîmetlerine şükretmekten alıkoyan, cehâlet ve gaflettir. Nîmetleri bilmemeleri bu iki sebebledir. Nîmete şükür ise onu bildikten sonra mümkündür. Nîmeti bilenler oldu ise de, şükürden maksadın, nîmetle murâd olunan Allah'a ibâdet hikmetini tamamlamaktan ibâret olduğunu bilemedi ve yalnız: «Allah'a hamdolsun, Allah'a şükürler olsun» demekle yetindiler de bunu bir şükür sandılar. Bunları bildikten sonra insanı şükürden alıkoyan diğer bir sebeb de şehvetin galebesi ve şeytânın insanı kuşatmasıdır. Nimetten gaflete gelince, bunun iki sebebi vardır: Birincisi, insanlar cehâletleri sebebiyle umuma âit olan ve kendilerini de selâmete erdiren her şey'i nîmetten saymamalarıdır. Umumî olup yalnız kendine mahsus olmıyan sebebleri nîmetten saymazlar Meselâ, hava nîmetine karşı aldırış etmezler ve bunun şükrünü ödemezler Bilmezler ki, bir ân havasız kalsalar ölürler. Şâyet birisi hamamın sıcak havasında veya kuyunun rutubetli havası içinde bir müddet kalıp sonra hayâtını kurtaracak temiz bir havaya kavuşsa, o zaman havanın ne büyük nîmet olduğunu anlar ve hemen buna şükreder. Bu şekilde şükür, cehâlettir. Zira bunları şükrettirebilmek için önce ellerindeki nîmeti alıp sonra bâzı hâllerde nîmeti iâde etmek lâzımdır. Hâlbuki devamlı olarak elde bulunan nîmete şükür, evleviyetle sâbittir. Meselâ, gözleri gören bir adam bu nîmetin şükrünü ödemez. Ancak gözleri kör olduğu zaman, onun kıymetini takdîr ve şâyet gözü açılsa o zaman şükreder ve onu bir nîmet bilir ki, bu doğru değildir. Doğrusu, devamlı olarak gören göz nîmetine şükretmektir. Allahu Teâlâ'nın rahmeti geniş olduğu için, herkese her hâl ü kârda nîmetini bol olarak vermiş olduğu hâlde, câhiller bunları nîmetten sayamamışlardır. Zaman zaman nîmeti elinden alındığı vakit, nîmetin kıymetini anlıyabilen câhil, kötü bir köle gibidir. Kötü kölenin hakkı daima kötektir. Devamlı dayak yediği için arada bir dayağa fâsıl verildiği vakit, bunu ancak o zaman bir nîmet bilir, fakat tamamen dayağı terkedersen, işi azıtır ve şükrü terkeder. Ne yazık ki insanlar, umumî nîmetleri görmez oldular. Ancak, özel olarak kendilerine verilen servetin azlık veya çokluğu nisbetinde şükrederler. Yâni çok olursa şükreder, az olursa şikâyet ederler de Allah'ın herkese ve bu meyanda kendilerine verdiği umu-

mi nîmetlerin farkında olmazlar. Nitekim adamın birisi, basiret sâhiblerinden bir zâta, yoksulluğundan şikâyet etti ve üzüntüsünü belirtti. Bu zât ona: «Onbin dirhemin olsa da gözün kör olsa veya bu kadar paran olsa da dilsiz olsan veya daha çok servetin olsa da elin ayağın kesik olsa veya daha da çok servetin olsa da aklın olmasa bunlara râzı olur musun?» deyince, adam: «Hayır, hiçbirine râzı olmam» dedi. O zât: «O hâlde bu kadar nîmetleri sana veren Allah'dan utanmadan daha nasıl şikâyet ediyorsun?» dedi.

Hikâye edildiğine göre; hâfızlardan birisi maddi yönden iyice daralmıştı. Bir gece rü'yasında, bütün Kur'ân'ın sûrelerini kendisine sayarak: «Meselâ, Bakara sûresini unutsan da bunun yerine bin altunun olsa bunu ister misin?» dediler. Hâfız: «Hayır, buna râzı olmam» dedi. Böylece bütün sûreleri bir çok para karşılığında kendisine saydılar ve hiçbirini para karşılığı unutmağa razı olmadı. Bunun üzerine: «Baksana, sende yüzbin altun değerinde servet var, daha nasıl utanmıyorsun da fakirlikten şikâyet ediyorsun?» dediler. Adam uykudan uyanınca artık yoksulluk sıkıntısını unuttu.

İbn Semmâk Abbâsi halifelerinden birisinin huzuruna girdi. Halife bir bardak ile su içiyordu. Bu sırada halife İbn Semmâk'a:

— Bana öğüt ver, dedi. İbn Semmâk:

— Sen şiddetli susuzluğa yakalandığın vakit, bu suyu ancak bütün servetin karşılığında sana verecek olsalar, ne yapardın? diye sordu. Halife:

— Bütün servetimi verir, bu suyu alırdım, dedi. Bunun üzerine İbn Semmâk:

— O hâlde bir bardak su değerinde olan servetinle daha ne böbürlenip duruyorsun, dedi.

Burada, lüzumu ânında bir bardak suyun bütün nîmetlerden daha kıymetli olduğu anlaşılmıştır. Nîmete buna göre şükretmek lâzımdır. Ne yazık ki insanlar, böyle umumî nîmetleri değil de özel olarak kendilerine verilen nîmetleri nazara alırlar. Onun için buraya kadar kısaca umumî nîmetlere temas ettikten sonra, şimdi de kısaca özel nîmetlere işâret edelim:

Buna göre deriz ki; kim olursa olsun, biraz düşünürse, başkasında olmıyan veya pek az kimselerde bulunan bir çok nîmetleri Allahu Teâlâ'nın özel olarak kendisine verdiğini görür. Üç hususta herkes bunları itiraf eder. Bunlar da akıl, ahlâk ve ilimdir.

Akl'a gelince; herkes kendi aklına râzı ve herkesten akıllı olduğuna inanmaktadır. Allahu Teâlâ'dan akıl isteğinde bulunanlar az kimselerdir. Aklı olanların da olmıyanların da akıl ile öğünmeleri, aklın bir şerefidir. Herkes «Ben akıllıyım» diye kendini beğenir. Mâdemki herkes kendini en akıllı kabûl ediyor, o hâlde aklına şükretmesi vâcibdir. Çünkü gerçekte akıllı ise elbette bu nîmete şükür vâcib, şâyet akıllı değil de kendini böyle kabûl ediyorsa, bu da bir nîmettir, buna da şükür vâcibdir. Meselâ, bir yerde bir adam para gizlese, burada param var diye sevinir ve parası ol-

duğu için buna şükretmesi lâzımdır. Bu para çalınsa ve fakat kendisi bunu bilmese, yine sevinci bâki olduğu için, yine şükreder.

Ahlâka gelince; kim olursa olsun, herkes, başkasında beğenmediği bir çok kusur, eksiklikler ve kötü huylar görür, onları beğenmez ve yerer. Şübhesiz bunları beğenmemesi, bu kusurların kendisinde olmaması içindir. O hâlde iyi ahlâka sâhib olduğu için Allah'a şükretmesi gerekir. Çünkü Allah ona güzel ahlâkı, diğerlerine de kötü huyu vermiştir.

İlme gelince; herkes kendisinin ne mal olduğunu bilir. İnsan kendisinde öyle gizli kusurlar bilir ki, eğer perde oradan kalkıp bu kusurlar ortaya çıksa, barınacak yeri kalmaz, rezil ve perişan olurdu. Demek ki herkesin kendi hakkında başkalarının bilmediği özel bir bilgisi vardır. İyiliklerini açığa çıkarıp kusurlarını gizleyen ve bu kusurları hakkındaki bilgiyi yalnız kendisine tahsis eden ve başkasında bulunmıyan bu bilgiye karşı nasıl şükretmesin? Elbette şükretmesi lâzımdır.

İşte şu üç nimet özel olarak herkesde bulunan ve herkesin de bunları kabûl ve itiraf ettiği nimetlerdir. Bunlara şükür lâzımdır. Şimdi biz, biraz daha umumî olan nimetlere geçelim.

Kim olursa olsun, Allahu Teâlâ ona, sûretinde, şahsiyetinde, ahlâkında, sıfatında, ailesinde, evlâdında, meskeninde, memleketinde, akrabasında, ululuğunda, mevkiinde veya diğer her hangi bir hususta öyle bir nimet vermiştir ki, o nimetin kendisinden alınıp başkasına verilmesine aslâ râzı olmaz. Meselâ, mü'mindir kâfir değildir, canlıdır ölü değildir, insandır hayvan değildir, erkekdir kadın değildir, sağlamdır hasta değildir, kusursuzdur kusurlu değildir gibi. Bunların hepsi özel vasıflardır. Hiç kimse bunları zıdları ile değiştirmeğe râzı olmaz. Hattâ kendisine hos öyle hâlleri var ki, başkaları ile onları da değiştirmek istemez. Kendi hâlini başkasının hâli ile değiştirmek istemediğine göre, demek ki kendi durumu diğerlerinden iyi ve Allahu Teâlâ'nın ona verdiği bu nimetleri kendisinden başkasına vermemiştir. Şâyet kendi durumunu bâzılarının durumu ile değişip bâzıları ile değişmezse, o zaman da düşük olanlara baksın. Çünkü düşükler sayı itibariyle üstünlerden çoktur. Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetleri küçümsiyerek kendinden daha ilerde olanlara bakması doğru olmaz. Ona ne oluyor ki din ile dünyasını bir tutamıyor? Bir günah işleyip nefsi kendisini yerdiği vakit nasıl falanca benden daha çok günah işliyor diyerek kendinden aşağısına bakıyor da kendinden üstüne ibâdet edenlere bakmıyorsa, dünyalıkta da kendisinden üstün olanlara değil, düşük olanlara baksın. Dinde insanların çoğu, dünyalıkta ise azı hayırlı olduğu hâlde hâlâ elindeki nimete niçin şükretmesin? Hâlbuki daima kendisine yakışan, dinde kendinden üstününe, dünyalıkta kendinden düşüğüne bakmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem :

1- EBEDİ 2-KÖTÜLER 3-AYIRMA

مَنْ نَظَرَ فِي الدُّنْيَا إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ وَنَظَرَ فِي الدِّينِ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ كَتَبَهُ اللّٰهُ صَابِرًا وَشَاكِرًا وَمَنْ نَظَرَ فِي الدُّنْيَا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ وَفِي الدِّينِ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ لَمْ يَكْتُبْهُ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَا شَاكِرًا

«Dünyalıkta kendisinden aşağısına, dinde de kendinden üstününe bakan (ve buna göre davranan) kimseyi, Allahu Teâlâ hem sabreden, hem de şükredenlerden yazar. Fakat dünyalıkta kendisinden üstününe, dinde de kendinden düşüğüne bakanları, Allahu Teâlâ ne sabreden, ne de şükredenlerden yazar» (124) buyurmuştur.

Demek ki kim ki kendini araştırır ve durumunu düşünürse, Allahu Teâlâ'nın kendisine tahsis ettiği bir çok nîmetleri bulur. Hususiyetle sünnet, iman, ilim, Kur'an, huzur, sıhhat, emniyet ve benzerleri kendisine nasîb olan pek çok özel nîmetlere mazhar olmuştur. Bunlara şükretmesi lâzımdır. Nitekim şâir:

«Kim ki din ve dünyasında rahat ve huzûr içinde olmak isterse, vera'[2] bakımından kendisinden üstün ve servet bakımından kendisinden düşük olanlara baksın»

demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem: مَنْ لَمْ يَسْتَغْنِ بِآيَاتِ اللّٰهِ فَلَا أَغْنَاهُ اللّٰهُ

«Allah'ın âyetleri ile müstağni[3] olmayanı, Allah zenginleştirmez» buyurmuştur ki, bu ilim nîmetine işârettir. Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الْقُرْآنَ هُوَ الْغِنَى الَّذِي لَا غِنَى بَعْدَهُ وَلَا فَقْرَ مَعَهُ

«Muhakkak Kur'an bir zenginliktir ki, artık onun üstünde zenginlik olmadığı gibi, onunla beraber de fakirlik yoktur» (125) buyurmuştur. Diğer hadisde de:

مَنْ آتَاهُ اللّٰهُ الْقُرْآنَ فَظَنَّ أَنَّ أَحَدًا أَغْنَى مِنْهُ فَقَدِ اسْتَهْزَأَ بِآيَاتِ اللّٰهِ

---

(124) Tirmizi, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

(125) Ebû Ya'lâ ve Taberânî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

1- NAİL 2- TAKVA 3- İHTİYAÇSIZ

«Kur'an kendisine nasib olan kimse, başkasının kendisinden daha zengin olduğunu sanırsa, Allahu Teâlâ'nın âyetleri ile alay etmiş olur» (126) buyurulmuştur. Diğer bir hadisde de:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ **«Kur'ânı güzel sesle okumayan bizden değildir»** (127) buyurulmuştur. Bir başka hadis-i şerifte de:

كَفَى بِالْيَقِينِ غِنًى **«Zenginlik için yakîn kâfidir»** (128) buyurmuştur. Geçmiş İslâm büyüklerinden birisi diyor ki; Allahu Teâlâ indirdiği bir kitâbında şöyle buyurur: «Kulumu üç şeyden müstağnî kılarsam, ona nîmetimi tamamlamış olurum. Bunlar, hükümdârın adamlarının kapısını çalmasından, tedâvi için doktordan ve geçim için başkasının malına göz dikmekten kendisini kurtarmamdır.» Şâir de bunu şöyle ifade etmiştir:

«Yetecek kadar nafakan, sıhhat ve huzûrun olduğu hâlde hâlâ sıkıntı çekiyorsan, artık sıkıntıdan kurtulma.»

Bu hususta en açık ve en güzel ifade (d a d) harfini en güzel konuşan, Resûl-i Ekrem'in şu mübârek sözüdür: **«Kim ki âile ve servetinden emin, vücudunda âfiyet ve günlük nafakası olarak sabaha çıkarsa, dünya bütün varlığı ile kendisine verilmiş gibidir»** (129). Resûl-i Ekrem böyle buyurduğu hâlde, insanları ele aldığımız vakit çoğu bu üç şey'in dışında kalanları düşünür ve onlardan üzüntü duyarlar da, bu üç şey'e şükretmezler. Aslında aklı başında olan insana yakışan, îman, yakîn ve mârifet ile ferahlanmaktır. Biz, nice âlimler biliriz ki kendisine «İlmini ver de dünyanın bütün varlıkları senin olsun» deseler, bunu kabûl etmez. Çünkü kıyâmette ilmin kendisini Allah'a yaklaştıracağına inanmıştır. Hattâ kendisine: «Ahirette alacakların yine senin, yalnız dünyalıkta ilimden aldığın zevki ver de diğer dünya zevklerini al» deseler, yine buna râzı olmaz. Çünkü bilir ki dünya zevklerinin hepsi eksik, karışık ve devamsızdır. Lezzeti elem ile, sevinci keder ile karışıktır. Fakat ilimden alınan zevk daimîdir, ardı arası gelmez, çalınmaz, gasbedilmez, her türlü karışıklıklardan sâlimdir. Dünya zevkleri daima eksiktir. Böyle geldi ve böyle gidecektir. Çünkü dünya zevkleri, yarım akıllıları kandırıp aldatmak içindir. Onları aldatınca artık onlardan uzaklaşır ve onlara isyân ederler. Dış yapısı güzel, kötü bir kadın gibi, genci aldatmak için ona karşı süslenir. Onu kendisine bağladıktan sonra nazlanmağa ve onu çeşitli sıkıntılara sokmağa başlar. Bü-

(126) Buhâri, Reca-i Ganevi'den rivâyet etmiştir.
(127) Tilâvet Âdâbı bahsinde geçmiştir.
(128) Taberâni Ukbe b. Amir'den rivâyet etmiştir.
(129) Yukarda geçmiştir.

1- YETERLİ 2- İHTİYAÇSIZ 3- SIHHAT 4- ACI

tün bu sıkıntılar ona bir kere bakması ile düşer. Eğer aklını başına alıp gözünü yumsa ve bu âdi zevki hakîr görse idi, ömrü boyunca rahat edecekti. İşte dünya adamları da dünyalığa böyle kapılırlar. Dünyadan yüz çevirenler buna sabretmekle eziyet çekerler dememiz doğru değildir. Çünkü dünyalık peşinde olanlar da onu korumak için aynı sabır sıkıntısı ile karşı karşıyadırlar. Hâlbuki dünyadan yüz çevirenlerin sabır acıları onları âhiret zevkine ulaştırırken, dünyalık peşinde olanları çektikleri sıkıntılar, onları âhiret azâbına ulaştırır. Dünyadan yüz çevirenler kendilerine Allahu Teâlâ'nın:

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ

«(Düşmanlarınız olan) **kavmi aramakta gevşek davranmayın. Siz acı duyuyorsanız, şübhesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar. Hâlbuki siz Allah'tan onların ümid edemiyecekleri şeyleri umuyorsunuz»** (4 - Nisâ: 104) âyetini okusunlar. Demek ki insanlara şükür yolunun kapanması, zâhiri ve bâtını özel ve genel nîmetlerin çeşitlerini bilemediklerindendir.

Şâyet, Allahu Teâlâ'nın nimetlerini bilip şükretmeleri ümidiyle bu gaafil kalblerin tedâvisi ne ile mümkündür? dersen.

Derim ki; basîret sâhibi kalblerin ilâcı, kendilerine işâret ettiğimiz, Allahu Teâlâ'nın bu umumî ve çeşitli nîmetlerini düşünmeleriyledir. Ama yalnız kendisine tahsis edilen nîmeti nimet sayıp, diğerlerine nîmet gözü ile bakmayan veya bir belâ ile karşılaştığı vakit, ancak bunların kadrini bilebilen şaşkın gönüllere gelince: bu gibilere düşen vazife, daima kendilerinden düşük olanlara bakarak bâzı sôfîlerin yaptığı gibi, her gün hastahaneleri, mezarlıkları, cezaevlerini ziyâret etmektir. Hastahaneleri ziyâret etmekle orada çeşitli hastalıkları görüp kendi sıhhatinin kıymetini bilir ve şükreder. Cezaevlerinde cânilerin karşılaştıkları cezaları görür, o zaman kendi nîmetini bilir ve şükreder. Mezarlıkları ziyâret edince, düşünür; bunların en çok ve en candan arzû ettikleri, bir gün olsun dünyaya dönmek, isyân edenler tevbe etmek ve itâat edenler de itâatlerini artırmak arzûsudur. Zira kıyâmet günü aldanma günüdür. İtâat eden, mükâfâtını gördüğü vakit: «Ben bunun daha çoğunu yapabilirdim. Bâzı vakitlerimi boşa geçirmekle de aldanmışım» der. Âsîlerin aldandıkları ise meydandadır. Mezarlığı görüp bunları düşündüğü vakit, ömür nîmetini takdir eder de geri kalan ömrünü ibâdetle geçirmiş olur. Böylece ömür nîmetini takdir ederek şükrünü öder. Şükrü ise âhiret için dünyadan azık almaktır.

İşte gaafil kalbin ilâcı budur. Bu sayede Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği nîmeti takdir ederek şükretmesi umulur. Tam mânasiyle basîret sâhibi olduğu hâlde, R e b î b. H a y s e m , bu yollardan mârifetini artırmağa çalışırdı.. Hattâ evinde bir mezar kazardı. Mezarda yatar uyurdu ve:

1- HABERSIZ
2- AYRILMA
3- CINABETKAR

رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا **«Rabbim beni gönder, tâ ki iyi amelde bulunayım»** (40 - Mü'minûn: 99) âyetini okur, sonra kalkar ve kendi kendine: «Ey R e b i , istediğin reddedilip geri dönemiyeceğin gün gelmeden, fırsatı ganimet bilerek Rabbine ibâdet eyle» derdi. Şükürden uzak kalan kalbleri tedâvinin bir yolu da, şükrü ödenmiyen nimetlerin alınıp geri verilmiyeceğini ona bildirmektir. Bunun için F u d a y l b. İ y a z : «Şükre devâm edin. Bir def'a elden giden nîmetin geri dönmesine pek ender rastlanır» demiştir. Geçmiş İslâm büyüklerinden bir zât da: «Nîmet vahşidir, onu şükür ile kendinize alıştırınız» demiştir. Haberde vârid olduğuna göre; kulun elinde Allahu Teâlâ'nın nimeti ne kadar büyük olursa, insanların ona[1] ihtiyacı o nisbette çoğalır. Bu hususta insanlara ihânet edenin nîmeti zevâle mahkûmdur. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

«Bir kavim özlerindeki güzel hâl ve ahlâkı değiştirip bozuncaya kadar, Allah şübhesiz ki onun hâlini değiştirip bozmaz» (13 - Ra'd: 11) buyurmuştur. İşte bu rüknün tamamı budur.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: SABIR İLE ŞÜKRÜN NEREDE BİRLEŞİP BİRBİRLERİNE BAĞLANDIKLARI

24 üncü BEYÂN : SABIR İLE ŞÜKRÜN BİR YERDE BİRLEŞMELERİ

Senin nimet hakkında anlattıklarına göre, bütün varlıklarda[2] Allahu Teâlâ'nın bir nîmeti vardır. Buna göre ortada belâ diye bir mefhum kalmaz. Daha sabrın anlamı nedir? Şâyet belâ mevcûd ise, belâya şükrün mânası nedir? Bâzı kimseler, nîmet şöyle dursun, belâya da şükrettikleri iddiasında bulunurlar, acaba bu nasıl düşünülür? Sabrettiği şey'e nasıl şükreder? Hâlbuki belâya sabır acınmağı, nîmete şükür ise ferahlığı getirir, bunlar birbirinin zıddıdır. Allahu Teâlâ'nın, kulları için yarattığı her şey nimettir, sözünün mânası nedir? diye bu gibi sorular belki hâtırından geçebilir.

Bilmiş ol ki; nîmetin mevcudiyeti gibi, belâ da mevcuttur. Zâten nîmeti isbat, belâyı isbattır. Bunlar birbirinin zıddıdır. Belânın bulunmaması nîmet, nimetin bulunmaması ise belâdır. Fakat yukarda geçtiği gibi nîmet bölümlere ayrılır. Bunun biri, mutlak sûrette her yönden nîmet olanıdır. Âhirette nîmet olması, Allah'ın civarına inmesiyle kulun saâdete ulaşması bakımındandır. Dünya bakımından nîmet olması iman, güzel ahlâk ve bunlara yardımcı olan şeyler olması bakımındandır. Bir de nîmet mukayyed olur. Yâni bir yönden nîmet, diğer yönden nîmet değildir. Bir

[1]-SON, BİTME [2]-MANA [3]-BAĞLI, SINIRLI

yönden dîni ifsâd ve bir yönden dîni ıslâh eden servet gibi. Belâ da aynı şekilde mutlak ve mukâyyed olmak üzere ikiye ayrılır.

Mutlak olan belâ; âhirette, ya mârifetten veya ebedî olarak Allah'dan uzaklaşmaktır. Dünyada ise, küfür, isyan ve kötü ahlâktır ki, insanı mutlak belâya sürükleyen de budur.

Mukayyed olan belâya gelince; fakirlik, hastalık, korku ve benzeri din ile ilgisi olmayıp dünya ile ilgili olan belâlardır.

Mutlak şükür, mutlak nîmete olur. Dünyadaki mutlak belâya gelince, bâzan buna sabır ile emredilmez. Zira küfür, mutlak bir belâdır fakat buna sabrın bir mânası yoktur. İsyân de böyledir. Belki kâfirin vazifesi küfrü, âsînin vazifesi de isyânı terketmektir. Bâzan kâfir, kâfir olduğunu bilmez, bu, hastalığını henüz bilmiyen insan gibidir. Artık onun hakkında sabır diye bir şey düşünülmez. Asi ise isyân ettiğini bilir, bunun için onu terketmesi lâzımdır. Hattâ insan, sabırla yok etmeğe muktedir olmadığı belâya sabırla me'mur değildir. Susamış olan insanın, suyu varken susuzluğa sabretmesi ile emrolunmaz, belki susuzluğu gidermesi ile emrolunur. Sabır, kişinin izalesine muktedir olmadığı hususlarda aranır. Demek ki sabır, dünyada mutlak belâ olmayan şey'e rücû' etmiş ve hattâ bir yönden nîmet olması da câizdir. Bunun için hem sabır, hem de şükür vazifelerinin kendisinde toplanması düşünülebilir. Meselâ zenginlik, bâzan insânın helâkine sebeb olabilir. Malına göz dikenler kendini ve hattâ çocuklarını bile öldürebilirler. Sıhhat de böyledir, bâzan belâ olabilir. Dünya nimetlerinden olan bu gibi nîmetlerin hepsi şahıslara nisbetle belâ da olabilirler. Bunun gibi her belânın da nîmete dönme ihtimâli vardır. Bu da kişinin hâline nisbetledir. Nice insanlar var ki fakirlik ve hastalık onların haklarında daha hayırlıdır. Eğer sıhhatli ve zengin olsalar azabilirler. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ

«Eğer Allah bütün kullarına bol rızık verseydi, yerde muhakkak ki taşkınlık eder, azarlardı» (42 - Şûrâ: 27) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur : اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى

«Çünkü insan muhakkak azar, kendisini ihtiyaçtan vâreste gördü diye» (96 - Alâk: 6 - 7). Bu husus ile ilgili olarak da Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

اِنَّهُ لَيَحْمِي عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ مِنَ الدُّنْيَا وَهُوَ يُحِبُّهُ كَمَا يَحْمِي اَحَدُكُمْ مَرِيضَهُ

1 - BOZMAK.

«Sizden biriniz hastasını koruduğu gibi, Allahu Teâlâ da mü'min kulunu dünyalıktan korur» (130).

Nîmetin on altı bölümünde saydığımız îman ve güzel ahlâktan başka her ne varsa, bâzıları hakkında belâ olmaları da düşünülebilir. O zaman bu nîmetlerin zıdları onlar hakkında nîmet sayılır. Yukarda anlattığımız gibi mârifet, nîmetin kemâlinden ve Allahu Teâlâ'nın vasıflarındandır. Lâkin bâzı hâllerde bâzı kimseler için belâ olur da yokluğu nîmet yerine geçer — meselâ insanın ölüm ânını bilmemesi gibi —. Bunu bilse canı sıkılacak, her gün üzülüp duracak ve dünya kendisine daralacaktı. Yine bunun gibi, dostlarının kendi aleyhinde düşündüklerini bilmemesi, bilmesinden çok daha hayırlıdır. Onu bileydi, canı daha fazla sıkılacak, daha çok üzülecek ve hattâ intikam peşinde olacaktı. Bunun gibi, başkasının kötülüklerini bilmemesi de kendisi için bir nîmettir. Zîra onları bilse, adama fenâlık ederek vebâl altına girmesine sebeb olurdu. Hattâ başkasının iyi hâllerini bilmemesi de bir nimet olabilir. Çünkü belki bu adam Allah'ın iyi kullarından biridir. Onu çekemiyerek aleyhinde bulunmakla günâha girmiş olur. Zîra bilerek peygamberlere ve velîlere eziyyet eden, bilmiyerek eziyyet edenler gibi değildir.

Kıyâmetin, kadir gecesinin, cum'ada icâbet sâatinin bilinmemesi de bunlardandır. Hattâ bâzı büyük günahları bilmemesi de böyledir. Bunların hepsi onun hakkında nimettir. Çünkü bu gibi cehâlet, insânı cehd ü gayrete sevkeder.

İşte bunlar, cehilde Allahu Teâlâ'nın nîmetleridir, ilimdeki nîmetlerini buna kıyâs et. «Her mevcûd bir nîmettir» sözümüz, herkes hakkında bir gerçektir. Bundan istisna edebileceğimiz, ancak Allahu Teâlâ'nın yarattığı bâzı elem ve kederler gibi şeylerdir. Yine bunlar her ne kadar kendi haklarında nîmet değilseler de acı duyan hakkında nîmet olabilirler — isyandan hâsıl olan elem gibi —. Meselâ, kendi elini kesen veya dağlanan kimse hem acı duyar, hem de böyle yapmakla isyân etmiş olur. Kâfirlerin Cehennem'de acı duymaları da bir nîmettir fakat bu nîmet, kendi haklarında değil, başkalarına göredir. Zîra bir milletin felâketi, diğer millet için faydalı olur. Allahu Teâlâ azâbı yaratmayıp bâzı kimselere azâb etmese, nîmetine garkolanlar, bunun kıymetini bilemezlerdi. Cennet halkının sevincinin artması, Cehennem ehlinin azâbını düşünmeleri iledir. Meselâ, dünyada yaşayanlar şiddetle muhtaç oldukları güneş ile fazla sevinmez. Çünkü güneş herkese aynı şekilde doğar. En güzel şekilde parlayan göklere bakmakla kimse sevinç duymaz. Çünkü herkes ona bakabilmektedir. Demek ki nimet olsun, nikmet olsun, Allahu Teâlâ'nın yarattığı her şeyde bir hikmet ve bir nîmet vardır. Bu nîmet, ya bütün kullarına şâmildir veya bâzılarına mahsustur. Bundan, Allahu Teâlâ'nın yaratmış olduğu belânın da bir nimet olduğu anlaşılmış olur. Bu belâ, ya onunla müb-

(130) Tirmizî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen, Hâkim ise sahîh olduğunu söylemiştir.

1-CENAB-I HAK'KI BİLME 2-BİLGİSİZLİK 3-ACI 4-ŞİDDETLİ CE 5-TUTKUN İSTEKLİ

belâ olan için veya başkaları için bir nimettir. Demek ki mutlak nimet veya mutlak belâ vasıflarını almıyan her şeyde iki vazife, yâni şükür ve sabır vazifeleri toplanır.

Şâyet, sabır ile şükür birbirine zıd olan şeylerdir, bunlar bir arada nasıl toplanır? Çünkü sabır mihnete, şükür ise sevince olur, dersen,

Bilmiş ol ki; insan bir şey ile bâzan sevinir, bâzan da üzülür. Sabrı, üzüntüsü yönünden, şükrü de sevinci yönünden olur. Fakirlik, hastalık, korku ve dünya belâlarının herbirinde beş hâl vardır ki, aklı başında olan insan bunlarla sevinip bunlara şükretmesi lâzımdır.

Birincisi: Bu beş hâlin birincisi, mübtelâ olduğu her felâket ve hastalığın daha da ağırının olduğunu bilmektir. Zîra mukadderât-ı İlâhiyye sonsuzdur. Eğer Allahu Teâlâ bunların daha ağırını verirse, buna kim mâni olabilir? İşte daha ağırını vermedi diye şükretmelidir.

İkincisi, dünyalığında karşılaştığı felâket gibi dîninde de bir felâket ile karşılaşması mümkün idi. Felâketi dünyalık ile ilgili olup dînî ile ilgili olmadığı için şükreder. Nitekim adamın biri S e h l ' e gelerek :

— Evime hırsız girdi ve yiyeceğimi götürdü? deyince, S e h l :

— Allah'a şükret; ya şeytan kalbine girip îmânını çalsa ne yapardın? diye mukabelede bulunmuştur. Bunun için İ s â aleyhisselâm duâsında Allah'a sığınarak; «Allah'ım, felâketimi dînimde yapma» demiştir. Ö m e r (R.A.) de: «Karşılaştığım her felâketle Allahu Teâlâ'nın bana dört nimeti vardır. Birincisi, belânın dînimle ilgili olmamasıdır. İkincisi, daha da büyüğünün bulunmasıdır. Üçüncüsü, rızâsından beni mahrum etmemesidir. Dördüncüsü, de bunun mükâfatını O'ndan beklememdir» dedi. Basîret sâhibi zatlardan birisinin bir dostunu hükümdar tevkif etmiş. O da durumu bu zâta bildirerek hâlinden şikâyet etmişti. Bu zât: «Allah'a şükret» diye haber gönderdi. Hükümdar adamı dövdü. Yine durumu bu zâta bildirdi. Yine bu zât; «Allah'a şükret» dedi. Bu sırada karın ağrısına yakalanmış bir mecûsî'yi ceza evinde adamın yanına getirmiş ve mecûsî ile bunu birbirine bağlamışlar. İpin bir ucundaki halkayı mecûsî'nin ayağına, diğer ucundaki halkayı da bunun ayağına geçirmişler. İş daha da vahâmet kazandığı için yine durumu yazmış ve yine «Şükret» cevabını almıştır. Bağırsakları bozuk olan mecûsî sık sık dışarı çıkacağından o da onunla gidip başında beklemek zorunda kaldığına daha da canı sıkılmış ve yine vaziyeti bu zâta bildirmiş, yine de aynı cevabı almıştır. Bunun üzerine; «Bundan daha büyük belâ olur mu? Şükür de şükür diyorsun, bu ne kadar devâm edecek?» diye o zâta yazınca, bu zât: «Ya o mecûsî'nin belindeki küfür alâmeti olan zünnar'ı senin beline taksalar hâlin nice olurdu?» diye cevab vermiştir. Demek ki her hangi bir belâ ile mübtelâ olan bir insan, Rabbisine karşı olan tutum ve davranışını insâf ile düşünürse, ondan daha büyük belâyı hak ettiğini kabûl eder. Sana yüz değnek vurmayı hak eden bir kimsenin on değnek ile yetinmesine elbette teşekkür lâzımdır. İki elini kesmeyi hak eden bir kimsenin bir elini kesmekle yetinmesine elbette teşekkür edilir. Bunun için şeyhin biri sokakta giderken yu-

...ERT, BELA 6- YAŞAMA BAŞLANAN ... 2- KADER 7- DAB... 3- HAPS

kardan başına bir leğen kül döktüler. Şeyh hemen secdeye kapandı. «Bu secde neden icâbetti?» diye soranlara: «Ben, tepeme ateşin yağacağından korkuyordum. Allahu Teâlâ ateş yerine kül yağdırdı. Buna şükrânen secde ediyorum» dedi. Yine zâtın birisine: «Bizimle yağmur duâsına niye gelmiyorsun? dediklerinde, bu zat: «Siz yağmurun geç yağdığından şikâyet ediyorsunuz, ben de şimdiye kadar nasıl taş yağmadığına şaşıyorum» dedi.

Şâyet, güzel söylüyorsun ama, ben bakıyorum ki benden daha çok günahkârlar bile benim gibi belâlarla karşılaşmıyorlar, ben buna nasıl sevinebilirim? dersen,

Bilmiş ol ki; kâfir için daha büyük belâ hazırlanmıştır. Ona verilen mühlet, günâhının artması ile azâbının çoğalması içindir. Nitekim Allahu Teâlâ: ﴿إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا﴾ **«Onlara fırsat verişimiz, ancak günâhı artırmaları içindir»** (3 - Âl-i İmran: 178) buyurmuştur.

Üçüncüsü: **Âsiye gelince;** insanlar arasında senden daha büyük günahkârın olduğunu nereden biliyorsun? Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı hakkında nice edeb dışı düşünceler var ki, âzalarla yapılan zinâ, içki ve benzeri günahlardan çok daha ağırdır. Bunun için Allahu Teâlâ:

﴿وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ **«Ve bunu kolay sanıyordunuz. Hâlbuki onun günâhı Allah indinde büyüktür»** (24 - Nûr: 15) buyurmuştur. Başkasının senden daha çok günahkâr olduğunu nerden bildin? Sonra daha günahkârın var olduğunu kabûl edelim, fakat belki onun cezâsı âhirete tâlik edilmiştir. Dünya felâketlerinin sonu gelecek diye bir takım teselli yolları vardır, fakat âhiret felâketi devamlıdır. Devâm etmese bile teselli çâresi yoktur, teselli ile hafiflemez. Çünkü âhirette teselli yolları kapalıdır. Dünyada peşin cezaya çarptırılana, ikinci def'a azâb olunmaz. Bunu açıklamak üzere Resûl-i Ekrem:

«إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا فَأَصَابَتْهُ شِدَّةٌ أَوْ بَلَاءٌ فِي الدُّنْيَا فَاللَّهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يُعَذِّبَهُ ثَانِيًا»

«Kul bir günâh işleyip de bunun karşılığında dünyada bir sıkıntı ve felâket ile karşılaştığı vakit, artık ikinci def'a onu azâb etmekten Allahu Teâlâ daha keremlidir, yâni onu bir daha azâb etmez» (131) buyurmuştur.

---

(131) Tirmizi ve İbn Mâce Ali'den rivâyet etmişlerdir.

Dördüncüsü, başına gelen musîbet ve felâket, ezelde takdîr edilmiş ilâhî bir hüküm idi. Binâenaleyh, geldi. Ya hepsinden veya hiç olmazsa bir kısmından kurtulmuş oldu. Bunun için bu bir nimettir, buna şükreder.

Beşincisi, başına gelen bu felâket ve musibetten alacağı sevabın çokluğudur. Çünkü dünya musibetleri iki yönden âhirete giden yollardır.

a) **Birinci yönü,** hastalığı tedâvi eden acı ve çirkin ilâçlar, hasta için bir nimet, çocuğu da sevdiği oyundan ayırmak onun için bir nîmettir. Çünkü çocuğu oyuncakları ile başbaşa bırakmak, ilim ve terbiyeden mahrum olarak yetişmesi demektir ki, ömrü boyunca perişanlıktır. Mal, âile, evlâd, akraba, âza ve bunların en kıymetlilerinden olan göz, bâzan insanın helâkine sebeb olabilirler. Hattâ en kıymetli varlık olan akıl bile bâzan insânı helâke sürükliyebilir. Allah'ı inkâr edenler, kıyâmet günü durumu gördükleri zaman «Keşke deli olsaydık» diye temenni edeceklerdir. Çünkü akıllarını Allah'ı bilmekte kullanmadılar. Bütün bunlara rağmen şu sebeblerden her hangi biri kimde bulunursa, onun hakkında bunların dînî yönden hayırlı olması da düşünülür. Bunun için ona düşen vazife, Allah'a karşı hüsn-i zanda bulunmak, bunlarda hayrı düşünmek ve Allah'a şükretmektir. Allahu Teâlâ'nın hikmeti geniştir. O, kulların ihtiyaçlarını, kendilerinden daha iyi bilir. Dünyada verdiği belâlara âhirette vereceği mükâfatları görenler, ona şükredeceklerdir. Bu tıpkı, aklı başına geldikten sonra, daha önce oyuncaklarından ayrılarak dövülüp okutulup yetiştirilen çocuğun anne ve babası ile hocasına olan teşekkürü gibidir. Belâ, Allah'dan bir terbiyedir. Allahu Teâlâ'nın kullarına yardımı, anne babanın evlâdına olan yardımından daha büyüktür. Rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «Bana öğüt ver» dedi. Resûl-i Ekrem :

لا تتهم الله في شيء قضاه عليك **«Allahu Teâlâ'nın, senin aleyhinde hükmettiği hiç bir şeyde O'nu töhmete kalkışma» (132) buyurdu. Bir gün Resûl-i Ekrem başını kaldırdı, gök kubbeye baktı ve gülümsedi. Sebebini soranlara :**

عجبت لقضاء الله تعالى للمؤمنين إن قضى له بالسراء رضي
وكان خيرا له وإن قضى له بالضراء رضي وكان خيرا له

«Allahu Teâlâ'nın mü'minler hakkındaki hükmüne hayret ettim. Ona genişlik takdîr eder ve kulu buna râzı olursa, kulun hakkında hayırlı olur.

---

(132) Ahmed ve Taberânî Ubade'den rivâyet etmişlerdir.

1- BUNDAN DOLAYI

Şâyet darlık ile hükmeder de yine kulu buna râzı olursa bu da hakkında hayırlıdır» (133) diye cevab verdi.

b) **İkinci yönü**, tehlikeli hatâların başı, dünya sevgisidir. Kurtuluş sebeblerinin başı, kalb ile dünyadan uzaklaşmaktır. Belâ ve musîbetlerle imtizâç etmeden nîmetlerin arzûya uygun olması, kalbin dünyaya bağlanmasını doğurur, dünya ile ünsiyet ettirir. Hattâ kendi hakkında dünya cennet gibi olur. Ölüm ânında dünyadan ayrılması, kendisi için büyük bir felâket hâlini alır. Artık dünya, başına bir zindan kesilir. Dünyadan kurtulmak, hapishaneden çıkmak gibi olur. Bunun için Resûl-i Ekrem:

«Dünya, mü'minin zindanı, kâfirin ise Cennet'idir» (134) buyurmuştur. Kâfir, Allah'dan yüz çeviren, dünya yaşayışından başka bir şey düşünmiyen, dünyaya râzı olup ona bağlanan kimsedir. Mü'min ise, kalbi ile dünyadan ilgisini kesen, bir an evvel oradan ayrılmağı arzû eden kimsedir. Küfrün bâzısı açık, bâzısı kapalıdır. Kalbdeki dünya sevgisi nisbetinde kalbe gizli şirk sirâyet eder. Mutlak ve gerçek muvahhid, Vâhid-i hakikiden, gerçek ve her yönü ile tek olan Allah'tan başkasını sevmez. İşte belâda bu yönden nîmet vardır. Çünkü dünyaya nefret ettirir ve âhirete, Allah'a bağlar. Onun için belâya sevinip şükretmek gerekir.

Felâketten acı duymağa gelince; bu da zarûridir. Böyle, bir yandan sevinmek, bir yandan acınmak; tıpkı parasız ameliyat olmağa benzer. Ameliyattan acı duyar, fakat parasız tedâvi ettiği için sevinir ve kendisine teşekkür edersin. Dünyadaki bütün ibtilâlar bunun gibidir. Bu ânda acı gelir ama ilerdeki mükâfatları büyük olur. Belki güzel şeyleri görmek için hükümdârın sarayına giren ve mutlak sûrette çıkacağını bilen bir insanın, orada kendisi ile beraber çıkmıyacağını bildiği güzel bir sîma ile karşılaştığı vakit, bu onun için bir belâ ve vebaldir. Çünkü öyle bir yerde ünsiyet peydâ ettiği için, orada kalmasına imkân yoktur. Eğer orada aleyhinde pâdişahın duyup kendisini cezalandıracağı bir tehlike olsa ve hoşlanmadığı bir şey ile karşılaşıp oradan çıkarılsa, bu, onun hakkında evvelkinden daha iyi bir nîmet olurdu. İşte dünya bir konaktır. Herkes ana rahminden buraya gelir ve **lâhid**'den çıkar. Bu konakta ünsiyetini gerçekleştiren her şey kendisi için bir vebaldir. Gönlünü rahatsız edip meylini buradan kesen her şey de kendisi için bir nîmettir. Bunu bilenlerin belâya şükretmeleri düşünülür fakat belâ içindeki bu nîmeti bilemiyenlerin şükrü düşünülmez. Zîra şükür, nîmeti bilmeğe tâbidir. Musîbetin mükâfatının musîbetten daha çok olduğuna inanmıyan kimseler için, musîbete şükür düşünülemez.

Hikâye edildiğine göre; Hz. **Abbâs**'ın ölümünde oğlu **Abdullah**'ı herkes tâziye ediyordu. Bu sırada Bedevî'nin biri gelerek:

«Sen sabret ki, biz de sabredelim. Zîra maiyyetin sabrı, reisin sabrından sonradır.

---

(133) Müslim, Suheyb'den rivâyet etmiştir.

(134) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Yukarda geçti.

1-UYUŞMA 2-YAYILMA 3-BİR ALLAHA İNANAN 4-BELAYA UĞR
5-MEZAR 6-TESELLİ

«Sabredersen alacağın ecir, Abbâs'dan hayırlıdır; Abbâs değil, Allah senin hakkında daha hayırlıdır»

meâlindeki şi'rini okudu. Bunun üzerine A b d u l l a h : «Bundan daha güzel bir şekilde, kimse beni tâziye etmemiştir» dedi.

Musîbetlere sabır hakkında vârid olan haberler pek çoktur. Bir hadîsde : مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ **«Allah kime hayır dilerse ona musibet verir»** (135) buyurulmuştur. Diğer kudsi hadîsde de şöyle buyurulmuştur :

قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى اِذَا وَجَّهْتُ اِلَى عَبْدٍ مِنْ عَبِيدِى مُصِيبَةً فِى مَالِهِ اَوْ بَدَنِهِ اَوْ وَلَدِهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ ذٰلِكَ بِصَبْرٍ جَمِيلٍ اسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَنْ اَنْصِبَ لَهُ مِيزَانًا اَوْ اَنْشُرَ لَهُ دِيوَانًا

«Allahu Teâlâ buyuruyor ki: «Kullarımdan herhangi birine; bedeninde, malında veya evlâdında bir musibet tevcih ettiğim vakit, bu musibeti sabr-ı cemil ile karşılarsa, kıyâmet günü onun için mizan kurmak veya defter açmaktan hayâ ederim» (136)

Diğer hadîsde :

مَا مِنْ عَبْدٍ اُصِيبَ بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ كَمَا اَمَرَهُ اللّٰهُ تَعَالَى (اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ) اَللّٰهُمَّ اْجُرْنِى فِى مُصِيبَتِى وَاَعْقِبْنِى خَيْرًا مِنْهَا اِلَّا فَعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ بِهِ

«Kim bir musibetle karşılaşır ve Allah'ın emrettiği gibi (İnnâ lillâh ve innâ ileyhî râciûn) dedikden sonra, Allah'ım, bu musibette beni mükâfatlandır ve bunun ardında bulunan hayırlısını bana ver, derse, Allahu Teâlâ onun istediği gibi yapar.» (137) buyurulmuştur. Bir başka kudsi hadîsde de şöyle buyurulmuştur: Allahu Teâlâ,

«Kimin iki kızını veya iki gözünü alırsam, onun mükâfatı ebedî Cennetimde kalmak ve benim Cemâlime bakmaktır, buyurdu» (138). Rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem'e ;

---

(135) Buhâri, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.
(136) Hâkim ve Deylemî Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(137) Tayâlisi ve Ahmed, Ümmü Seleme'den rivâyet etmişlerdir.
(138) Taberâni Cerir'den rivâyet etmiştir.

«Hem servetim gitti, hem de vücudum hastalandı» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

لا خير في عبد لا يذهب ماله ولا يسقم جسمه إن الله إذا أحب عبدا ابتلاه ه

«Serveti kaybolmıyan ve vücudu haştalanmıyan kulda hayır yoktur. Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit onu ibtilâ eder. İbtilâ ettiği zaman da ona sabretmesini öğretir» (139) buyurdu. Diğer hadisde de şöyle buyurmuştur.

إن الرجل لتكون له الدرجة عند الله تعالى لا يبلغها بعمل حتى يبتلى ببلاء في جسمه فيبلغها بذلك ه

«Kişinin Allah katında bir derecesi olur, o dereceye cisminde bir belâ ile mübtelâ olmadıkça ulaşamaz. Bu ibtilâ sayesinde o dereceye ulaşır» (140) Habbab b. Eret diyor kı; Resûl-i Ekrem Kâbe'nin gölgesinde ridasına bürünmüş olarak duruyordu. Yanına gittik, hâlimizden şikâyet ettik. «Allah'a duâ etsen de bize yardım etse» dedik. Bunun üzerine yüzü kızaran Resûl-i Ekrem oturdu ve: **«Sizden öncekiler, adamı götürür, onun için küçük bir çukur kazar, onu çukura indirirler ve destere ile başını ikiye bölerlerdi de yine dininden dönmezdi»** (141) buyurdu. Yâni size ne olmuş ki şikâyete başladınız da yardım istiyorsunuz? Hz. Ali de: «Haksız yere padişahın hapsedip öldürdüğü veya döverek ölümüne sebeb olduğu kimse şehiddir» dedi. Resûl-i Ekrem de **«Acı ve sancıdan şikâyet etmemen ve musibetini anmaman, Allahu Teâlâ'ya olan saygın ve O'nun hakkını bilmektendir»** (142) buyurmuştur.

Ebû'd-Derdâ (R.A.) diyor: «Ölüm için doğar, harap olmak için imar eder, fâniye harîs olur ve bâkî olanı terkedersiniz. Dikkat edin, sevilmeyen üç şey vardır ki bunlar ne güzeldir. Onlar da yoksulluk, hastalık ve ölümdür.»

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

---

139) İbn Ebi'd-Dünyâ leyyin sened ile Ebû Said el-Hudri'den rivâyet etmiştir.

(140) Ebû Dâvud, Muhammed b. Hâlid'den rivâyet etmiştir.

(141) Hadis yukarda geçmiştir.

(142) Hadis yukarda geçmiştir.

1-BELAYA UĞRAMA 2-TUTKUN 3-TAMİR 4-EBEDİ

إِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا وَأَرَادَ أَنْ يُصَافِيَهُ صَبَّ عَلَيْهِ الْبَلَاءَ صَبًّا
وَثَجَّهُ عَلَيْهِ ثَجًّا فَإِذَا دَعَاهُ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ صَوْتٌ مَعْرُوفٌ وَإِنْ دَعَاهُ ثَانِيًا فَقَالَ
يَا رَبِّ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى لَبَّيْكَ عَبْدِي وَسَعْدَيْكَ لَا تَسْأَلُنِي شَيْئًا إِلَّا أَعْطَيْتُكَ
أَوْ دَفَعْتُ عَنْكَ مَا هُوَ خَيْرٌ وَادَّخَرْتُ لَكَ عِنْدِي مَا هُوَ أَفْضَلُ مِنْهُ فَإِذَا
كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ جِيءَ بِأَهْلِ الْأَعْمَالِ فَوُفُّوا أَعْمَالَهُمْ بِالْمِيزَانِ
أَهْلِ الصَّلَاةِ وَالصِّيَامِ وَالصَّدَقَةِ وَالْحَجِّ ثُمَّ يُؤْتَى بِأَهْلِ الْبَلَاءِ فَلَا
يُنْصَبُ لَهُمْ مِيزَانٌ وَلَا يُنْشَرُ لَهُمْ دِيوَانٌ يُصَبُّ عَلَيْهِمُ الْأَجْرُ صَبًّا كَمَا
كَانَ يُصَبُّ عَلَيْهِمُ الْبَلَاءُ صَبًّا فَيَوَدُّ أَهْلُ الْعَافِيَةِ فِي الدُّنْيَا لَوْ أَنَّهُمْ كَانَتْ
تُقْرَضُ أَجْسَادُهُمْ بِالْمَقَارِيضِ لِمَا يَرَوْنَ مَا يَذْهَبُ بِهِ أَهْلُ الْبَلَاءِ مِنَ
الثَّوَابِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى (إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ)

«Allahu Teâlâ bir kuluna iyiliği murâd edip onu sâfileştirmeği dilediği vakit, onun üzerine alabildiğine belâyı yağdırır. O kimse Allah'a duâ ettiği vakit, melekler: «Bu, bilinen bir sesdir» derler. İkinci def'a duâ edip «Yâ Rab» dediği vakit, Allahu Teâlâ: «Söyle ey kulum, istediğini yapmağa hazırım; ya istediğini veririm, yahut senden şimdi iyiliği kaldırır, kıyâmette daha iyisini veririm. Kıyâmet günü olduğu vakit, namaz kılan, oruç tutan, sadaka verip hacceden amel sâhibleri gelir, sevabları tartılır ve bol bol mükâfatları verilir. Sonra dünyada felâket ve musîbetlerle mübtelâ olanlar gelir, onlar için mîzan kurulmaz, defter açılmaz. Dünyada üzerlerine musîbetler yağdırıldığı gibi bu def'a üzerlerine bol mükâfatlar yağdırılır. Hattâ dünyada bir belâ ile mübtelâ olmıyanlar, keşke bizim de vücudlarımız makaslarla biçileydi de bugün bunların aldıkları sevabı alaydık, derler. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın: «Ancak sabredenlere ecirleri hesabsız ödenecektir» buyurduğunun anlamıdır» (143) buyurmuştur.

İ b n A b b â s (R.A.) anlatıyor: «Peygamberlerden birisi Allahu Teâlâ'ya şikâyette bulundu ve dedi ki: «Yâ Rab, mü'min kulun sana itâat eder, günahtan kaçar. Böyle iken dünyayı başına zindan eder ve onu çeşitli

(143) İbn Ebi'd-Dünya Bekir b. Hanis'den rivâyet etmiştir.

felâketlerle ibtilâ edersin. Kâfir ise Sana itâat etmeyip isyan ettiği hâlde ondan belâyı kaldırır, dünyayı önüne serersin, bu nasıl olur?» «Allahu Teâlâ ona şöyle vahyetti: «Kullar da benim, belâ da bendendir; hepsi beni tesbîh eder. Günah mü'minin aleyhinedir. Ona dünyayı zindan eder, belâyı veririm ki günahlarına keffaret olur da günahsız olarak bana gelir ve sevabı üzerine kendisini mükâfatlandırırım. Kâfirin de bâzı iyilikleri olur. Onun da rızkını genişletir, belâyı kendisinden uzaklaştırırım. İyiliklerinin karşılığını dünyada bulur ve iyiliksiz olarak bana gelir. Ben de kötülüklerinin cezasını veririm. Rivâyete göre:

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ «Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır» (4 - Nisâ: 123) âyet-i celilesi nâzil olduğu vakit, Hz. Ebû Bekir: «Artık bundan sonra ferahlık geçmiştir» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

غَفَرَ اللّٰهُ لَكَ يَا اَبَا بَكْرٍ اَلَسْتَ تَمْرَضُ اَلَسْتَ يُصِيبُكَ الْاَذٰى اَلَسْتَ تَحْزَنُ فَهٰذَا مِمَّا تُجْزَوْنَ

«Allah seni mağfiret etsin, ey Ebû Bekir, hiç hasta olmaz mısın? Hiç bir zahmet çekmez misin? Hiç mahzun olmaz mısın? İşte bütün bunlar senin cezalandığın şeylerdir» buyurmuştur. Geçirdiğin bütün sıkıntı ve ıztıraplar ,günâhına keffârettir.

Ukbe b. Amir'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

اِذَا رَاَيْتُمُ الرَّجُلَ يُعْطِيهِ اللّٰهُ مَا يُحِبُّ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلٰى مَعْصِيَتِهِ فَاعْلَمُوا اَنَّ ذٰلِكَ اِسْتِدْرَاجٌ ثُمَّ قَرَاَ قَوْلَهُ تَعَالٰى فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰى اِذَا فَرِحُوا بِمَا اُوتُوا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً

«İsyâna devam eden bir insâna istediğini Allahu Teâlâ'nın verdiğini gördüğünüz vakit, bunun bir istidrac yâni cezasının kıyâmete bırakılmış olduğunu bilin, buyurdu ve: «Onun için bunlar kendilerine ne hatırlatıldı, öğüt verildi ise onları unutunca üzerlerine her şey'in kapılarını açtık» (6 - En'âm: 44) meâlindeki âyet-i celile'yi okudu» (144) Yâni onlar, emrolundukları şey'i terkettikleri vakit, onlara iyilik kapılarını açarız. Onlar bununla neş'elenirken bir anda kendilerini alır ve lâyık oldukları cezaya çarptırırız.

---

(144) Ahmed, Taberâni ve Beyhaki hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

1- BELAYA UĞRAMA 1- AFV

H a s a n - ı B a s r î anlatıyor: «Sahâbeden bir zat cahiliyyet devrinde tanıştığı bir kadınla karşılaştı. Onunla bir müddet konuştuktan sonra ayrıldılar. Fakat adamcağız kadına baka baka gidiyordu. Tam bu sırada elini bir yere çarptı ve yaralandı. Bunun üzerine doğruca Resûl-i Ekrem'e giderek durumu anlattı. Resûl-i Ekrem :

إِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَجَّلَ لَهُ عُقُوبَةَ ذَنْبِهِ فِي الدُّنْيَا

«Allahu Teâlâ bir kuluna hayır murâd ettiği vakit onun günâhının cezâsını acele ile dünyada kendisine çektirir» (145) buyurdu».

Hz. A l i de : «Kur'an'da en çok ümid bahşeden âyet-i celile'yi size okuyayım mı?» diye sordu. Onlar da, oku, dediler. Bunun üzerine Hz. A l i :

«Size çarpan her musîbet, kendi ellerinizin işleyip kazandığı günahlar yüzündendir. Bununla beraber Allah bir çoğunu da afveder» (42 - Eş-Şûrâ: 30) âyetini okudu. Dünyadaki bütün musibetler, yapılan kötülüklerin cezasıdır. Peşin cezayı verdikten sonra ikinci bir def'a kıyâmette ceza vermek, şân-ı ulûhiyyete sığmaz.

E n e s ' in (R.A.) rivâyetinde de Resûl-i Ekrem : «**Kulun iki yutkunması kadar Allah katında sevimli hiç bir yutkunma yoktur. Bunlardan biri, hiddetini yenmek için yutkunmak sûretiyle yumuşaklıkla reddetmek, diğeri de musîbette yutkunarak onu sabır ile karşılamaktır. Allah uğrunda akıtılan kan ile Allah'tan başka kimsenin görmediği gece karanlığında secdede akıtılan göz damlasından Allah katında daha sevimli damla yoktur. Yine, camie gitmek için attığı adım ile Sıla-i**[2] **rahm için attığı adımdan, Allah katında daha kıymetli adım yoktur**» (146) buyurmuştur.

E b û ' d - D e r d â ' dan (R.A.) rivâyete göre; S ü l e y m a n aleyhisselâm'ın bir oğlu öldü. S ü l e y m a n aleyhisselâm buna çok üzüldü. İki melek insan sûretinde dâvacı olarak yanına geldiler. Meleklerden biri :

— Bu adam davarı ile benim ekinimi bastı, ben bundan dâvacıyım, dedi. Diğeri :

— Ben koyun sürüsü ile yolda gidiyordum, yolum tarlaya uğradı, yâni bu adam yolu tarlasına kattı, mecburdum geçmeğe, dedi. S ü l e y m a n aleyhisselâm :

— Yolun, gelip geçene ait olduğunu, herkesin bu yoldan geçmek zorunda bulunduğunu bilmiyor mu idin? Neden yolu ektin? dedi. Dâvacı melek :

— O hâlde sen, dünyanın bir âhiret yolu olduğunu bilmiyor musun? Elbette gelen bu yoldan geçecek. Oğlunun ölümüne neden bu kadar üzülüyorsun? dedi. S ü l e y m a n aleyhisselâm hatâsını anlıyarak tevbekâr oldu.

---

(145) Ahmed ve Taberânî sahih sened ile rivâyet etmişlerdir.

(146) Ebubekir bin Lâl Ali'den rivâyet etti.

1- CENAB-I HAK

2- AKRABAYI ZİYARET

Ömer b. Abdülâziz, hasta olan bir oğlunu ziyarete gitti ve: «Oğlum, senin, benim mizanımda olman, benim senin mizanında olmamdan, benim için daha sevimlidir. Yâni sen benden önce ölüp senin acını ben çekerek mükâfat almam, benim için daha sevimlidir» dedi. Oğlu da: «Baba, senin sevdiğinin olması, benim sevdiğimin olmasından benim için daha sevimlidir» dedi.

İbn Abbâs'ın (R.A.) bir kız çocuğu öldü. İbn Abbâs **«İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn»** dedikden sonra: «Bu bir avret idi, Allahu Teâlâ bunu örttü, yardıma muhtaç idi himayesine aldı, bizim için de bir mükâfat idi onu önde gönderdi» dedi. Ve iki rek'at namaz kıldıktan sonra, «Allahu Teâlâ'nın: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ **«Hem sabır ile hem namaz ile yardım isteyin»** (2 - Bakara: 45) emrini yerine getirdik» dedi. 1

İbn Mübârek'in bir oğlu öldü. Mecûsi'nin biri, onu şöyle tâziye etti: «Aklı başında olana yakışan, bu gibi olaylarda, cahilin beş gün sonra yapacağını hemen yapmaktır». Yâni cahil bağırır çağırır, beş gün sonra susar. Aklı başında olan ise mukadderata boyun eğerek hemen bugünden susar ve sabreder, demek istedi. İbn Mübârek: «Bu adamın bu sözünü yazın» dedi.

Âlimlerden birisi: «Allahu Teâlâ kuluna belâ üzerine belâ verir de bu sayede yeryüzünde günahsız olarak dolaşır» dedi. 5

Fuzayl: «Bir aile reisi efradının iyiliğini taahhüd ettiği gibi, Allahu Teâlâ da mü'min kulunun ibtilâ edilmesini taahhüd eder» dedi.

Hatem-i Esamm: «Allahu Teâlâ kıyâmet günü dört kişi ile dört sınıf insanlara hüccet çeker, onları delil ve örnek gösterir. Zenginlere Süleyman aleyhisselâm, fakirlere İsâ aleyhisselâm, kölelere Yûsuf aleyhisselâm, hastalara Eyyûb aleyhisselâm ile delil çekecek ve onları örnek gösterecektir» dedi.

Rivâyete göre Zekeriyya aleyhisselâm, Benî İsrâil kâfirlerinden kaçıp ağaca saklandığı vakit, onlar bunu bildi ve destere ile yukarıdan aşağı ağacı biçmeğe başladılar. Destere Zekeriyya aleyhisselâm'ın başına değince, Zekeriyya aleyhisselâm inledi. Allahu Teâlâ: «Eğer bir daha inlersen senin adını peygamberlikten silerim» buyurdu. Bunun üzerine Zekeriyya aleyhisselâm yukardan aşağı ikiye bölündüğü hâlde ses çıkarmadı.

Ebû Mes'ûd Belhî: «Bir musîbetle karşılaşan kimse, yaka ve paçasını yırtmağa kalkışır ve göğsünü dövmeğe başlarsa, âdeta silâhını çekerek Rabbisi ile savaşır gibidir» dedi.

Lokman aleyhisselâm oğluna: «Oğlum, altun ateş ile denendiği gibi, iyi insanlar da belâ ile imtihan edilirler. Allahu Teâlâ sevdiklerini ibtilâ eder. Belâya razı olandan Allah razı olur, kızana da Allah kızar» dedi. 6

Ahnef b. Kays anlatıyor: «Bir gece dişim ağrıdı, sabaha kadar uyu-

1-TESELLİ 2-BILGISIZ 3-KADER 4-FERTLER 5-YÜKLENME
6-BELAYA UĞRAMA 7-DELIL

yamadım. Durumu amcama anlattım ve üç kere tekrarladım. Amcam: «Bir gecelik diş ağrısına dayanamadın, kıyameti koparıyorsun. Hâlbuki otuz senedir benim bir gözüm ağrıya ağrıya kör oldu da bundan kimsenin haberi yoktur» dedi.»

Allahu Teâlâ Uzeyr aleyhisselâm'a şöyle vahyetti: «Ya Uzeyr, senin kusurların bana yükseltildiği vakit, ben meleklerime senden şikâyet etmediğim gibi, ben de sana bir musîbet verdiğim vakit, sen de başkalarına değil, bana şikâyet eyle.» Dünya ve âhirette kusurlarımızı örtmesini Allah'dan dileriz.

25 inci BEYÂN: NİMETİN BELÂYA ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilmiş ol ki; bu anlattıklarımıza bakarak o hâlde dünyada felâket ve musibet, nimet ve ferahlıktan daha iyidir, «Öyleyse Allah'dan belâ mı isteyelim?» gibi bir şey hâtırından geçebilir. Buna göre derim ki:

Hayır öyle değildir, Allah'dan ibtilâ istenmez. Zira bizzat peygamber Efendimiz duâsında, dünya ve âhiretin ibtilâsından Allah'a sığınırdı. Başda peygamberimiz olmak üzere bütün peygamberler duâlarında:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً

«Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hâl ver, âhirette de iyi hâl ver» (2 - Bakara: 201) diye yalvarırlardı. Düşman şerrinden ve diğer her türlü kötülüklerden Allah'a sığınırlardı. Hz. Ali duâsında: «Allah'ım, Senden sabır ve metanet isterim» dediği vakit, Resûl-i Ekrem: **«Sen zımnen belâ istiyorsun, Allah'tan âfiyet dile»** (147) buyurmuştur. Hz. Sıddîk'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

سَلُوا اللّٰهَ الْعَافِيَةَ فَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنَ الْعَافِيَةِ إِلَّا الْيَقِينَ

«Allah'tan âfiyet isteyin. Zira yakîn hâriç, hiç kimseye âfiyetten üstün bir şey verilmemiştir» (148) buyurmuştur. Yakîn gelmesiyle cehâlet, şek ve şüphe hastalıklarından selâmet bulan kalbi kasdetmiştir. Çünkü kalbin âfiyeti bedenin âfiyetinden daha önemlidir.

Hasan-ı Basrî: «Kendisinde kötülük bulunmıyan hayır, şükre mukarin olan âfiyettir» dedi. Nice in'âm edilenler var ki, şükrünü bilmezler. Mıtraf b. Abdullah: «Şükrünü ödediğim âfiyet, benim için sabrettiğim belâdan daha sevimlidir» dedi. Resûl-i Ekrem de duâsında:

(147) Tirmizî, Muaz'dan rivâyet etmiştir. Daha bir çok rivâyet yolları vardır.
(148) İbn Mâce ve Nesei rivâyet etmişlerdir. İsnâdı ceyyiddir.

1- ACIKTAN OLMAYARAK
2- SIHHAT
3- KAYGISIZLIK
4- BAKIN
5- İHSAN

وَعَافِيَتُكَ أَحَبُّ إِلَيَّ «Allah'ım, Senin bana verdiğin âfiyet benim için daha sevimlidir» (149) demiştir.

Bunun böyle olduğuna bir delil ve şâhid aramağa lüzum yoktur. Zîra belânın dünyada nîmet olması daha büyüğüne nisbetledir. Âhirette de oradaki mükâfatına nisbetledir. Fakat şükrü edâ edilen âfiyet, her yönü ile nimettir. Her hâl u kârda nîmete şükür, belâya sabırdan daha kolaydır. Bunun için dünyada belânın def'ini ve nîmetin tamamını, âhirette de nîmete şükrün mükâfatını istemelidir. Çünkü Allahu Teâlâ sabra vermediğini şükre vermeğe kaadirdir.

Şâyet, bâzıları, keşke ben Cehennem üzerinde köprü olsam, herkes geçip kurtulsa da ben yansam ve yine S e m n û n da : «Senden başka hiç bir şeyden zevk almam ve hiç bir hazzım yoktur. İstediğin gibi beni dene» demişlerdir ki, bunlar açıkça belâ ile ibtilâ olmak istemektedirler. Buna ne dersin, dersen,

Bilmiş ol ki; S e m n û n bu şi'rini söyledikten sonra göğüs darlığına yakalandı. Okul kapılarına giderek çocuklara: «Bu yalancı amcanız için duâ edin» derdi. Herkesin yerine Cehennem'e girmesini sevmesine gelince, bu, ukalâda mümkün olmıyan bir şeydir. Bunu kimse istemez, fakat kalbinde muhabbet galebe çaldığı için, bunu da bir muhabbet sanarak böyle bir söz söylemiş olabilir. Çünkü muhabbet bardağını içen, sarhoş olur. Sarhoş olan da ileri geri konuşur. Sarhoşluk kaybolduğu vakit, konuştuğu sözlerin boş olduğunu anlar. Senin bu hususta duydukların, sevgisi ifrata varan âşıkların sözleridir. Âşıkların sözleri zevkle dinlenir, fakat onlara itimad edilmez. Nitekim hikâye edildiğine göre Ö v e y i k kuşu dişisini dâvet etti fakat dişisi kabûl etmedi. Öveyik : «Niçin istemiyorsun? Hâlbuki ben senin için dünyayı — Süleyman aleyhisselâm'ın tahtı da dahil olmak üzere — alt üst ederim» dedi. Süleyman aleyhisselâm bunu duydu, Öveyik kuşunu çağırdı: «Sen kimsin de böyle yapacaksın? Ne cesâretle böyle konuştun?» dedi. Öveyik: «Ey Allah'ın peygamberi, âşıkların sözü nazara alınmaz» dedi ve bu, dediği gibidir. Yine şâirin biri:

«Ben vuslâtı, o ise hicranı arzu ediyor, ben de arzumu, onun arzusu uğruna terkediyorum»

demiştir ki, bu da muhâldir. Çünkü bu, ben murad etmediğimi murad ediyorum, demektir. Böyle şey olmaz. Zîra visâli arzu eden, hicranı arzu edemez. Murad etmediği ayrılığı nasıl murâd edebilir. Belki bu söz, ancak iki te'vil ile kabûl edilebilir.

Birincisi, ilerde visâl ümidiyle şimdilik onun hicret arzûsuna uymaktır ki, ayrılık onun rızasına, rıza da vuslata sebeb olur. Sevgiliye ulaştıran her yol sevimlidir. Bu, tıpkı ilerde alacağı iki dirhem karşılığında şimdi sevdiği bir dirhemi vermek gibidir.

---

(149) İbn İshak ve İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmişlerdir.

1-SIHHAT 2-MÜSİBETE UĞRAMA 3-KAVUŞMA 4-İMKANSIZ

İkincisi, maksadı, yalnız onun rızasını kazanmak olmaktır. Sevgilisinin gönlünü aldığını anlamak onun için bir zevk olur da, ayrılıktan hoşlanmamakla beraber, onun gönlünü hoş etmiş olmasından ayrı bir zevk almış olur. Demek ki burada yine murâd etmediğini murad etmiş sayılmaz, belki sevgilisinin rızasını murad etmiş olur. Bunun için hak âşıkları öyle bir duruma gelmişlerdir ki, Allahu Teâlâ'nın razı olacağını bildikleri belâdan alacakları zevk, Allahu Teâlâ'nın razı olup olmıyacağını bilmedikleri âfiyetten alacakları zevkten çok daha üstündür. Bunlar, Allahu Teâlâ'nın rızasını belâda bildikleri vakit, belâ onlar için âfiyetten sevimlidir. Bu hâl, daha ziyâde sevgisinin galeyana geldiği sıralarda görülür, fakat çok devam etmez. Şayet devam ederse sahih midir, yoksa kalbe vârid olan başka bir hâlin te'siri midir? Bu ihtilâflıdır. Bunun iç yüzünü açıklamak, içinde bulunduğumuz bu makama lâyık değildir. Demek ki daima âfiyet, belâdan hayırlıdır.

Fazl u keremiyle Allahu Teâlâ'dan dünya ve âhirette bize ve bütün müslümanlara afv ve âfiyet dileriz.

26 ncı BEYÂN : SABIR MI, YOKSA ŞÜKÜR MÜ DAHA EFDALDİR?

Bilmiş ol ki; insanlar burada ihtilâf etmiştir. Bir kısmı, sabrın şükürden, diğer bir kısmı da şükrün sabırdan üstün olduğunu söylerlerken, üçüncü bir kısım da her ikisinin müsâvi olduğunu söylemiştir. Dördüncü bir görüşe göre ise hâllerin ihtilâfı ile bunlar da ihtilâf eder şeklindedir. Yâni bâzı hâllerde şükür ve bâzı hâllerde de sabır efdâl olur, demişlerdir. Her fırka dâvalarına anlaşılması güç, çetin deliller çekmişlerdir. Bunları anlatmak suretiyle sözü uzatmanın bir mânası yoktur. En doğrusu bir an önce gerçeği ortaya koymaktır. Buna göre deriz ki, bunu anlatmakta iki makam vardır :

a) **Birinci makam :** Müsâhele [müsâmaha] yoludur. Bu da dış görünüşe bakıp içi araştırmaktır. Yâni mes'ele ağır ve derin olduğu için herkesin anlıyabileceği şekilde durumu açıklamaktır. Zîra bu gibi kapalı şeyleri avam kolaylıkla hazmedemez. Bu şekil izah tarzı, daha ziyade vâizlerin dayanağı olmalıdır. Çünkü onların avâma hitab etmelerinden maksadları, onları ıslâhdır. Bu da onların anlıyabilecekleri seviyeye inmekle mümkündür. Süt annesine yakışan, çocuğu et ve helva gibi şeylerle değil, süt ve mama gibi şeylerle beslemektir. Çünkü ağır gıdaya çocuğun tahammülü yoktur. Bu gibi gıdaları, bünyesi geliştikten sonra çocuğa vermek gerekir. Buna göre deriz ki; bu makam açıklanmağa müsait değil, ancak zâhir şeriatın hükmüne göre, sabır, şükürden efdaldir. Her ne kadar şükrün faziletini ifade eden bir çok açıklamalar varsa da bunları karşılaştırdığımız vakit, sabrın şükürden efdal olduğunu görürüz. Hattâ sabrın üstünlüğünü ifade eden sarîh deliller vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Size verilenlerin efdali, yakîn ve sabır azîmetidir»** buyurdu. Yine haberde :

1- SIHHAT 6- HOŞ GÖRÜLÜK
2- FAZLA 7- NASIHATÇI
3- COŞMA , KAYNAMA
4- FAZİLETLİ
5- DENK

« يؤتى بأشكر أهل الأرض فيجزيه الله جزاء الشاكرين ويؤتى بأصبر أهل الأرض فيقال له أما ترضى أن نجزيك كما جزينا هذا الشاكر فيقول نعم يا رب فيقول الله تعالى كلا أنعمت عليه فشكر وابتليتك فصبرت لأضعفن لك الأجر عليه فيعطى أضعاف جزاء الشاكرين »

«Kıyâmet günü yeryüzünün en çok şükredeni Allah'ın huzuruna getirilir. Allahu Teâlâ ona şükrünün mükâfatını verir. Sonra en çok sabredeni getirilir ve ona: «Şu şükredenin mükâfatı gibi mükâfata razı mısın?» denir. Adam: «Razıyım» der. Allahu Teâlâ: «Asla, ona nîmet verdim şükretti. Sana belâ verdim sabrettin. Sana kat kat fazla mükâfat veririm» buyurur» diye vârid olmuştur. Yine peygamberimiz şöyle buyurmuştur: **«Size verilenlerin en efdali, yakîn ve sabır azimetidir»** (150) Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de:

« إنما يوفى الصابرون أجرهم بغير حساب »

«Ancak sabredenlere ecirleri hesabsız ödenecektir» (39 - Zümer: 10) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem'in: **«Yedirip şükreden, oruç tutup sabreden gibidir»** buyurması da sabrın üstünlüğüne delâlet eder. Çünkü üstün derecesi olan şükrü ona benzetti. Demek ki sabır daha üstündür. Eğer dinde sabır daha üstün olmasaydı, şükürde mübalâğa için sabra ilhak edilmezdi. Bu, Resûl-i Ekrem'in: **«Cum'a yoksulların haccı, kadının cihadı ise kocası ile iyi geçinmesidir» (151) buyurduğuna ve yine:**

« شارب الخمر كعابد الوثن » **«İçki içen, pullara tapan gibidir»** (152) sözüne benzer.

Daima müşebbehün bih müşebbehden üstündür. Meselâ, bir adama, yüzün ay gibidir, dediğimiz vakit, ay müşebbehün bih'dir [kendisine benzetilen], yüz ise müşebbeh'tir [benzetilen]. Ay'ın yüzden parlak olması gerektiği gibi, burada da sabır müşebbehün bih olduğu için, şükürden üs-

(150) Yukarda geçmiştir.

(151) Hâris ve Taberanî rivâyet etmişlerdir.

(152) İbn Mace Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

1-İŞARE 2-HOŞ GÖRÜLÜK 3-İLAVE 4-BENZEYEN
5-KENDİSİNE BENZETİLENDEN

tündür. Yine Resûl-i Ekrem'in: **«Sabır imanın yarısıdır»** buyurması da sabrın üstünlüğünü ifade eder. Çünkü şükrün de sabır gibi olduğuna bir delil yoktur. Bu, Resûl-i Ekrem'in: **«Oruç, sabrın yarısıdır»** buyurması gibidir. Çünkü ikiye bölünen her şey'in — aralarında fark olmasa da — bir parçasına nısıf [yarı] denir. Bu, îman, ilim ve ameldir, amel ise imanın yarısıdır, dendiği vakıt, amelin ilme eşit olması lâzım gelmediği gibidir.

آخِرُ الْأَنْبِيَاءِ دُخُولًا فِي الْجَنَّةِ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ لِمَكَانِ مُلْكِهِ وَآخِرُ أَصْحَابِي دُخُولًا الْجَنَّةَ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَوْفٍ لِمَكَانِ غِنَاهُ

Resûl-i Ekrem'den gelen bir haberde:

«Peygamberlerden en son Cennet'e girecek olan, mülkü sebebiyle S ü l e y m a n aleyhisselâm'dır. Ashâb'ımdan da en son Cennet'e girecek olan, zenginliği sebebiyle A b d u r r a h m a n b. A v f ' dır» (153) diye vârid olmuştur. Diğer bir haberde de:

يَدْخُلُ سُلَيْمَانُ بَعْدَ الْأَنْبِيَاءِ بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا

«S u l e y m a n aleyhisselâm, diğer peygamberlerden kırk kış, yâni kırk yıl sonra Cennet'e girecektir» (154). Diğer bir haberde de:

أَبْوَابُ الْجَنَّةِ كُلُّهَا مِصْرَاعَانِ إِلَّا بَابَ الصَّبْرِ فَإِنَّهُ مِصْرَاعٌ وَاحِدٌ وَأَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُهُ أَهْلُ الْبَلَاءِ أَمَامُهُمْ أَيُّوبُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

«Cennet'in bütün kapuları iki kanattır. Yalnız sabır kapusu tek kanatlıdır. Buradan ilk girecekler, belâ ile imtihan edilenlerdir. En önde ise E y y û b aleyhisselâm bulunacaktır» diye vârid olmuştur.

Fakirliğin fazileti hakkında vârid olan rivâyetlerin hepsi, sabrın faziletine delâlet eder. Zîra sabır fakirlik, şükür ise zenginlik hâlidir. İşte avamın yetineceği, bu makamdır. Onlara bu kadarı kâfidir.

b) **İkinci makam:** Bu bir açıklamadır ki bundan, keşif ve izah yolu ile eşyanın hakikatine vâkıf olan ilim erbabının târifi kasdedilmiştir. Bu hususta deriz ki; mupham olan her iki şey arasındaki müvazene, ancak her birinin hakikatini açıklamakla mümkündür. Bölümlere ayrılan her açıklanmış şeyde de cümle cümle müvazene te'mini yine mümkün değildir. Belki teker teker ferdleri ele alınıp açıklanacak ki müvazene sağlanabilsin. Sabır ile şükrün bir çok kısım ve dalları vardır. İcmal yolu ile bunların

(153) Taberani, Muaz b. Cebel'den rivâyet etmiştir.
(154) Yukarda geçmiştir.

1- YETERLİ
2- SAHİPLER
3- KAPALI

üstünlükleri belli olmaz. Buna göre deriz ki; bu makamların, ilim, hâl ve amel gibi üç makamdan meydana geldiğini yukarda anlatmıştık. Şükür, sabır ve diğer makamlar da böyledir. İlim, hâl ve ameli dengeleştirerek karşılaştırdığımız vakit, ilimlerin hâller, hâllerin de amel için olduğu ve buna göre de amelin bunlardan üstünlüğü anlaşılır. Fakat basiret sâhiblerine gelince, bunlara göre durum tamamen aksinedir. Zira onlara göre ameller hâller için, hâller de ilim için aranır. Efdal olan, sırasıyle hâl ve sonra da ameldir. Çünkü başkası için aranan şey, o başkasından üstün değil, o başkası ondan üstündür. Fakat bu üç tanesinin her birini ayrı ayrı ele alırsak birbirlerine nisbet edildikleri vakit, ameller bâzan birbirine müsavi; bâzan da birbirinden farklı olabilirler. Ahvâllerin ferdleri de böyledir. Bunlar da birbirlerine nisbet edildikleri vakit farklı olabilirler. İlimlerin de efdali, mükâşefe ilmidir. Bu ilim, muâmele ilminden üstündür. Hattâ muamele ilmi, muamelenin kendisinden de düşüktür. Zira muamele ilmi, muamele için aranır, faydası ameli ıslâhtır. Muameleye âlim olanın âbide üstünlüğü, ilminin faydası umumî olduğu zamandır. O zaman şahsî amele nisbetle üstün olabilir. Yoksa amele hasredilen ilim, amelden üstün değildir. Buna göre deriz ki; ameli düzeltmenin faydası, kalbin durumunu düzeltmektir. Kalbi ıslâhın faydası da Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve ef'âlinin kalbde tecellisidir. Mükâşefe ilminin en üstün derecesi, Allahu Teâlâyı mârifettir. Bizâtihî aranan da budur. Çünkü saadete bu sayede ulaşılır, hattâ mârifet-i ilâhiyye saadetin kendisidir. Fakat bâzan gönül, bunun saadet olduğunu dünyada anlıyamaz da âhirette anlar. Bu ise kayıtsız hür bir mârifettir, başka bir şey ile kayıtlanmaz. Bundan başka bütün mârifetler buna nisbet edildiği vakit bunun hizmetçileri sayılırlar. Hepsi, bu mârifete ulaşmak için aranırlar. Bütün mârifetler, Allah'ı bilmek için arandığına göre, aralarındaki fark, bu gayeye ulaştırmak bakımındandır. Çünkü mârifetler birbirini izler. En yakın yoldan Allah'a ulaştıran ilim, en makbul ilimdir. Vasıtalar ne kadar çoğalırsa, ilimlerin derecesi düşer. Mârifet-i ilâhiyyeye en kısa yoldan ulaştıran, en efdal ilimdir. Kalbi dünya şâibesinden, halk meşgalesinden temizleyip cilâlayıp da orada hak ve hakikatın tecelli edeceği durumu meydana getiren hâllere gelince; bunların da en üstünü, mükâşefe ilminin husûlü için kalbde en çok müessir olanıdır. Aynayı cilâlandırmak için cilâya hazırlanmak üzere daha önce yapılması gereken bâzı işleri olduğu ve bu işlerin bâzısı cilâya daha yakın ve bâzısı daha uzak olduğu gibi, kalbin hâlleri de böyledir. Bâzı hâller kalbin cilâlanıp parlamasına daha yakın, diğer bâzıları da daha uzaktır. Şübhesiz cilâya yakın olan hâl, uzak olanından daha makbuldür. Amelde de durum böyledir. Hangisi daha çok kalbe te'sir eder, hâlleri kalbe çekerse o daha makbûldür. Yapılan işler, ya kalbi karartır, mükâşefeye engel olur, dünyaya meylettirir veya dünya ilgilerinden kalbi uzaklaştırarak onu cilâlar ve mükâşefeye hazırlar. Bunların birincisine isyan, ikincisine itâat denir. Günahlar kalbe te'sir edip kalbi karartmaları bakımından aynı birbirinden farklı oldukları gibi, ibâdetler de kalbi nurlandırıp cilâlandırmakta birbirinden farklıdırlar. Şübhesiz kalbe daha

1- DENK 2- FAZİLETLİ 3- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 4- İŞLER 5- BİLMEK 6- KENDİLİĞİNDEN 7- CENAB-I HAK'KI BİLMEK 8- SER 9- MAKSAD 10- PİSLİK 11- MEYDANA GELME 12- TESİRLİ 13 BİR

çok hâller getiren ibâdet daha makbûldür. Biz bu hususta mutlak olarak nâfile namazların diğer nâfile ibâdetlerden; nâfile hacın diğer sadakalardan; gece kıyamının da diğer ibâdetlerden daha üstün olduklarını söyleyebiliriz. Fakat ibâdetler de şahışlar itibariyle fazilet bakımından değişir. Bu hususta gerçek şudur ki, cimri bir zenginin sadaka vermesi, gece ibâdetiyle gündüz orucundan daha makbûldür. Çünkü oruç, fazla yemek düşkünü olanların mide şehvetini kırmak ve mükâşefe ilmine engel olacak mide tokluğundan kurtulmak içindir. Fakat bu adam obur değilse, zâten fazla oruca ihtiyacı yoktur. Onda cimrilik hastalığı vardır, bundan korunması lâzımdır. O, infaktan kaçınır da oruca devam ederse, kendi hâlini bırakıp başkasının hâli ile meşgul olmuş olur. Şübhesiz midesinden şikâyeti olan bir hastanın baş ağrısı ilâcını kullanması doğru olmaz. Bunun şifa bulamıyacağı meydandadır. Yüz sene oruç tutsa, yüz sene gece uyumasa, cimrilikten kurtulamaz. Hâlbuki cimrilik, insanı helâke sürükliyen tehlikelerdendir. Onun için bu adama düşen vazife sadakaya devamıdır. Bu hususta «Rub'u'l-Mühlikât» bölümünde gerekli izahatı verdik, oraya bak.

Demek ki ibâdetlerin fazileti, şahısların durumuna göre değişir. O hâlde mutlak olarak «Bu ibâdet üstündür» demenin hatâ olduğu meydana çıkar. Meselâ, bir adam kalkıp da bize: « Su mu daha makbûl, ekmek mi?» diye sorsa, buna mutlak sûrette cevap vermek doğru olmaz. Vereceğimiz cevab, şahsın durumuna göre değişecektir. Aç ise ekmek, susuz ise su, onun için daha makbûldür. Şâyet hem aç, hem de susuz ise, o takdirde ikisi de makbûl olur. Yine bunun gibi, safra ilâcı mı daha makbûldür, öksürük ilâcı mı? diye sorulsa, yine mutlak cevap veremeyiz, ihtiyaca göre cevap verilecektir. Fakat «Safra ilâcı mı daha makbûl safranın olmaması mı?» diye sorulsa, elbette, hastalığın bulunmaması daha makbûldür, deriz. Çünkü, bu ilâç, bizâtihi matlûb değil, safrayı yok etmek için aranır. Demek ki cimri olan zenginin infak etmesi bir ameldir, kalbde bir hâl meydana getirir. O da cimriliğin kaybolması, bu vesile ile dünya sevgisinin kalbden çıkması ile, kalbin Allah'ı mârifet ve sevgiye hazırlanmasıdır. Zâten efdâl olan, mârifettir. Onun altındakiler, hâller, onların altındakiler de amellerdir. Yâni ameller hâlleri, hâller de mârifeti doğurur. Aranan da Allah'ı mârifettir.

Şâyet, şeriat ameli teşvik ve amelin faziletini önemle ele alarak:

مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا «Allah'a karz-ı hasenle[3] ödünç verecek olan kim?» (57 - Hadid: 11), وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ «Sadakaları alır...» (9 - Tevbe: 104) gibi âyetlerle sadaka vermeyi istedi.

1-HASIS
2-ISTENILEN ŞEY
3-ÖDÜNÇ OLARAK (FAIZSIZ) BORÇ

Daha nasıl olur da fiil ve infak makbûl ve efdal olmaz? dersen, bilmiş ol ki; tabib bir ilâcı övüp o ilâca teşvik ettiği vakit, maksadı o ilâçla meydana gelen sıhhat ve şifadan da üstündür demek değildir. İlâcı övmekte gaaye, hastalığı tedâvi etmesi bakımındandır. Ameller de kalb hastalığını tedâvi içindir. Kalb hastalıkları çoğunlukla bilinemezler. Kalb hastalığı tıpkı aynası olmadığı için, yüzündeki alalığın farkında olmıyan ve söylesen de bunu kabûl etmiyecek olan adamın durumuna benzer. Bu adama gülsuyu alalık hastalığına iyi gelir, bununla yüzünü yıka desen bunu yapmıyacağından, yüzü gülsuyu ile yıkamak çok iyidir deyip onu bu işe teşvik etmeğe benzer.

Bunu daha yakın bir misâl ile açıklıyalım: Oğluna bir ilim öğreten veya Kur'ân'ı ezberleten bir baba, şübhesiz bunun devamlı olarak ezberinde kalmasını ister. Bununla beraber biliyor ki oğluna: «Oğlum, bunu tekrar tekrar oku, sonra unutursun» dese, oğlu öylece hâtırında kalacağını sanarak: «Hayır baba, ben unutmam» diyerek okumıyacaktır. Bunun için kölelerini okutması hususunda oğlunu teşvik eder ve ona vaadlerde bulunur. Fakat çocuk bunu bilmediği için, babasının maksadının köleleri okutmak olduğunu sanır ve âdeta kendisini kölelere bir hizmetçi tutmuş gibi görerek ağırına gider de bunun ne olduğunu sorar: «Ben daha üstün bir insan olduğum hâlde babam beni kölelere hizmetçi tutmuştur. Aslında babamın, değil kölelerin okutmasına, kölelerin kendilerine bile ihtiyacı yoktur. Aynı zamanda istese bunları başkası vasıtası ile de okutabilirdi. Nasıl olsa babam beni bağışlar» diyerek aldığı vazifeye bakmaz ve bu suretle ezberlediğini unutmuş olur. Babasının gaayesinin ona ezberlettiğini unutturmamak olduğunun farkında bile olamaz. İşte Allahu Teâlâ'nın sadaka vermeyi emretmekteki hikmeti de budur, aslı vereni korumaktır.

Ne yazık ki, bu hayâl ile aldanıp İbâhiyye olanlar pek çoktur: «Allah'ımızın bizim ibâdetimize ve kârz vermemize bir ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh: «Allah'a kârz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?» (57 - Hadid: 11) âyetine lüzum yok. Çünkü Allah dilese o miskinleri zengin yapardı ve bizim vermemize ihtiyaç kalmazdı. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerden hikâye yolu ile:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ أَطْعَمَهُ

«Onlara: «Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden (hayra) verin» denilince o küfredenler, iman edenlere şöyle dediler: «Allah'ın, dileseydi, yedireceği kimseye biz mi yedirecek mişiz?» (36 - Yâsîn: 47) buyurulmuştur. Ve yine: لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا

1- İŞ, AMEL 2- FAZİLETLİ 3- DOKTOR 4- MAKSAD 5- ŞEREF, BÜYÜKLÜ
6- BORÇ 7- BUNUN ÜZERİNE, BUNDAN DOLAYI 8- GÜZEL

«Eğer Allah dileseydi ne biz ne atalarımız Allah'a eş koşardık» (6 - En'âm: 147) dedikleri haber verilmiştir. Bunlar görünüşdeki sözlerinde doğru oldukları hâlde bu doğrulukları ile helâke gitmişlerdir. O Allah'ı noksan sıfatlardan tezîh ederim ki, dilediğini doğru söylemesi ile helâk eder ve dilediğini de cehâletiyle saâdete ulaştırır. Dilediğini sapıtır ve dilediğini hidâyete ulaştırır. Bunlar, kendilerinin yoksullar veya Allah için istihdam edildiklerini sandı ve sonra: «Bizim yoksullar ile bir işimiz olmadığı gibi, Allahu Teâlâ'nın da servetimize bir ihtiyacı yoktur. Versek de aynıdır, vermesek de.» dedi ve aynı o çocuk gibi helâk oldular. Çocuk, köleleri okutmak için onların emrine verildiğini sanmıştı. Babanın maksadının, kendisini saâdete ulaştıracak ilim sıfatının kendisinde devam etmesini ve bunu ona karşı olan şefkatinden yaptığını bilemedi. Bu açıklama ile sapıtanların nasıl sapıttıklarını anlamış oldun. Demek ki senin sadakanı alan fakir, cimrilik hastalığını ve dünya sevgisini kalbinden çıkarmağa vesile olması bakımından sana karşılığını bolca ödemiştir. Çünkü cimrilik ve dünya sevgisi seni helâke sürükler. Bu, tıpkı kan alıcıya benzer; kanını alırken içinden hastalığı çıkarır. Şu hâlde hizmetçi sen değil, kan alıcısıdır. Binâenaleyh, içinden hastalığı çıkarmak için senden kan alan kimse, o kanı başka bir işde kullansa da yine sana hizmetçi olmaktan kurtulamaz. Sadakalar insanın içini kötü huylardan temizleyici oldukları içindir ki, Resûl-i Ekrem bunlara malın kiri adını verdi ve kendisi almadığı gibi Ehl-i Beytini de bundan korudu.

Rub'u'l-Mühlikât bölümünde anlatıldığı gibi, ameller kalbi etkiler. Kalb, amellerden etkilendiği nisbette hidâyet ve mârifet nurunu kabûle hazırlanır. İşte amel, hâl ve mârifetlerin faziletlerini bilmekte baş vurulacak genel hüküm ve esas kaideler bunlardır. Şimdi biz, asıl dâvamız olan sabır ve şükre dönelim. Deriz ki; sabır ile şükrün herbirerlerinde mârifet, hâl ve amel vardır. Birindeki mârifetin diğerindeki hâl ve amel ile karşılaştırılması câiz değildir. Ancak birindeki hâl, diğerindeki hâl ile; amel amel ile; mârifet de diğerindeki mârifet ile karşılaştırılır ve bu sûretle nisbet meydâna çıktıktan sonra hangisinin efdal olduğu anlaşılmış olur.

Şükür mârifeti ile sabır mârifeti karşılaştırıldıkları vakit, bâzan ikisi de birleşir. Çünkü şükürden meydana gelen mârifet, nimetin Allah'tan olduğunu, sabırdan hâsıl olan mârifet de aynı şekilde elem ve kederin Allah'tan geldiğini bilmektir. Bunlar, birbirlerine lâzım ve birbirine eşittirler. Bu dediğimiz sabır, felâket ve musîbetler karşısındaki sabırdır. İbâdetin külfetine ve günahtan sakınmağa olan sabrı ele aldığımız vakit, burada şükür ile sabır tamâmen birleşmiş olur. Zira tâate sabır, tâate şükrün aynıdır. Çünkü şükür demek, nimeti ondan maksûd olan hikmete uygun kullanmaktır. Buna sabır ise nefsin arzûları karşısında dînin arzûlarına sabretmektir. Buna göre sabır ile şükür ayrı ayrı itibarlarla bir müsemmânın adı olurlar. Hevâ ve hevesin arzûlarına karşı dînin emirlerine sebât göstermeğe, hevâ-i nefsin arzûlarına nisbetle sabır, dînin arzûlarına nisbetle de şükür denir. Çünkü dînin icabları bu hikmet içindir. Bunlar böyle

bir anlamda olduklarına göre daha birinin diğerinden üstünlüğü nerede kalır? Çünkü o zaman şey'i kendi üzerine tercih etmek gibi bir durum olur. Demek ki, sabrın yolları üçtür. Bunlar, tâat, isyan ve belâdır. Sabrın tâat ve mâsiyetteki hükümleri anlaşılmış oldu.

Belâya gelince; bu da nimetin yokluğundan ibarettir. Nimet ya zarurî olur — göz gibi —, yahut ihtiyaçtan ziyade olur — mal ve servet gibi —. Gözlere gelince, gözleri görmiyenin, buna sabretmesi, kimseye şikâyette bulunmayıp Allah'ın mukadderatına rızâ göstermesi ve körlüğü sebebiyle isyân etmemesidir. Gözleri gören adamın da amel bakımından bunların şükrünü ödemesi iki şekildedir. Birincisi, bunlarla isyân etmemek, ikincisi de bunları tâatte kullanmaktır. Gören göz ile kör olan gözün her ikisinde de sabır aranır. Kör, güzel sûrete bakamaz, çünkü göremez. Gören göz, yabancının güzelliğine sabrederek ona bakmazsa, göz nîmetinin şükrünü ödemiş olur. Şâyet gördüğü güzeli süzmeğe başlarsa, o zaman göz'ün görmesine karşı nankörlük etmiş olur. Demek ki sabır da göz nîmetinin şükrüne girmiş oluyor. Bunun gibi, gözlerini itâatine yardımcı ederse; burada da tâate sabretmesi lâzım. Sonra Allah'ı mârifete ulaşmak için, Allahu Teâlâ'nın şu sun'-ı Bedî'ine bakarak göz nîmetinin şükrünü de ödemiş olur ki, bu şükür, sabırdan da efdâl olur.

Eğer bu olmasaydı, Ş u a y b aleyhisselâm'ın, Hz. M û s â ve diğer peygamberlerden üstün olması gerekirdi. Zira o, gözsüzlüğe sabretti ve fakat M û s â ve diğer peygamberler böyle bir sabır göstermediler. Çünkü onların gözleri kopanmadı. Aynı zamanda insanın kemâli, bütün âzalarının selb olup bir et parçası gibi kalmasında aranacaktı ki, bu asla böyle değildir. Çünkü bu âzalardan herbiri, dînin birer âletidir. Âzalardan birinin yokluğu, dînin bir parçasının yokluğu demektir. O âzanın şükrü, dînin neresinde âlet ise onu orada kullanmakladır. Bu da sabırla mümkündür. Nîmetin ihtiyaçtan fazla olan bölümüne gelince; şâyet verilen servet kifâyet miktarı ise, insan fazlasını ister. İşte buna sabretmek mücâhededir ve buna fakir cihadı denir. İhtiyaçtan fazla ise nîmettir, şükrünün ödenmesi lâzımdır. Şükrü de onu hayır ve hasenatta kullanıp isyanda kullanmamaktır. Şâyet bu nîmeti hayra sarfedip isyâna sarfetmemekteki sabrı şükür ile mukayese edilirse, şükrün daha üstün olduğunu görürüz. Zira bu şükrün içinde sabır da vardır. Ayrıca Allah'ın nîmeti ile sevinmek, yoksulların sıkıntılarını gidermek ve fuzulî israftan kaçınmak vardır. Bunun neticesi, iki şey'in bir şeyden üstün olmasına dayanır, yâni, sabır tarafı tektir, şükür tarafında hem şükür, hem de sabır vardır. Küllün mevkii cüzlerden daha üstündür. Bununla beraber bu karışık bir mes'eledir. Bir arada ve toplu hâlde bulunan şeylerle bunların parçaları arasında muvâzene kurmak doğru değildir.

Fakat servete şükrü, onu yalnız isyâna sarfetmemekte de olur. Ancak serveti mübahlarda istediği gibi harcarsa, burada sabır şükürden üstün olur. Demek ki sabreden yoksul, cimri olup da servetini mübahlarda harcayan zenginden makbûl, fakat servetini hayır ve hasenâta sarfetmek

1-İSYAN 2-FAZLA 3-KAZA, TALEH 4-EŞİ BENZERİ OLMAYAN VE HAYRET VERİCİ ESERLER 5-FAZİLETLİ 6-SOYULMA 7-İYİLİKLER 8-BOŞU BOŞ 9-BÜTÜN 10-PARÇA

sûretiyle şükreden zenginden makbûl değildir. Sabreden yoksulun, servetini mubahlarda sarfeden zenginden üstün olması, fakirin nefsi ile mücâhede edip arzûlarını kırması ve belâya rızâ göstermesi bakımındandır. Şübhesiz bu hâl, bir kuvvet ister. Fakat zengin şehvetlerine uymuş, yalnız harama kaçmayıp mubahlarla yetinmiştir. Hâlbuki mubahlarda da haram tehlikesi vardır. Bununla beraber harama sabır kuvveti vardır. Ancak fakirin yoksulluğa sabrı, onun harama sabrından daha önemli ve daha kuvvetlidir. Şeref, amelin delâlet ettiği kuvvetindir. Zîra ameller, kalbin hâlleri için aranır. Bu kuvvet, yakîn ve îman kuvveti nisbetinde ihtilâf eden kalbin hâlidir. İmanda daha fazla kuvvete delâlet eden elbette daha üstündür.

Gerek Kur'an, gerek hadîsde sabrı şükür üzerine tercih eden bütün haberler bu esasa dayanır. Zîra nîmet dediğiniz vakit akla gelen, mal ve zenginliktir. Şükür denince akla gelen de, insanın «Elhamdü lillâh» deyip o nîmet ile isyân etmiyerek onu tâatte kullanmaktır. Umûmun anladığı mânaya göre sabır, umûmun anladığı mâna ile şükürden efdaldir. C ü n e y d ' e, sabır ve şükürden hangisinin efdal olduğu sorulduğu vakit, özellikle bu mânaya işâret ederek: «Zengin varlığı, fakir de yokluğu ile övülmez. Her ikisinde medih, üzerlerine terettüb eden şartlara riayetledir. Zenginin şartı, o serveti meşrû' yolda kazanıp meşrû' yolda sarfetmek ve bu suretle servetin zevkine varmaktır. Fakirliğin şartı da onun acısına dayanmaktır. Böyle olduğu vakit, yoksulluğa sabretmek daha üstündür» dedi. Bu, onun dediği gibidir. Ve sabır ile şükür bölümlerinin en sonunda anlattıklarımıza uygundur. Zâten C ü n e y d , bundan başkasını murâd etmemiştir. Denildi ki; E b û ' l - A b b â s b. A t â bu hususta Cüneyd'e muhâlefet ederek: «Şükreden zengin, sabreden fakirden üstündür» dedi. Bunun üzerine C ü n e y d ona beddua etti. Oğlunu öldürdüler, servetini aldılar, on yıl kadar aklını kaybetti. «Ben C ü n e y d ' in bedduasına uğradığım için bu felâketlere mâruz kaldım» dedi ve sonunda sabreden fakirleri şükreden zenginler üzerine tercih etti.

Söylediklerimizi düşündüğün vakit, her iki sözün de bâzı hâllerde tevcihi olduğunu anlarsın. Nice sabreden yoksullar var ki, şükreden zenginlerden üstündür. Nice şükreden zenginler de var ki, sabreden fakirlerden daha hayırlıdır. O, bir zengindir ki kendisini fakirler gibi görür. Çünkü zarurî ihtiyacından fazlasını kendinde bırakmaz. Fazlasını ya hayrâta sarfeder veya muhtaçlar için saklar. Verdiğini de bir şey karşılığında vermez, yalnız Allah için verir. Şübhesiz bu, sabreden fakirden kıymetlidir.

Şâyet, böyle zengin olup infak etmek, fakirlik gibi insana ağırlık vermez. Çünkü zenginlikte bir iktidâr zevki vardır. Fakirlikte ise yokluğa sabır acısı vardır. Zengin, malından ayrılma acısını duyarsa da, infak zevki, o acıyı telâfi eder, dersen,

Bilmiş ol ki; gönül hoşluğu ile servetini veren, cimrilik ile verenden daha makbûldür. Tevbe kitabında bunu tafsilâtı ile anlatmıştık. Aslında nefse eziyet, bizatihî aranan bir şey değil, belki nefsi terbiye için yapılır.

1- İŞARE 2- SIRALANMA 3- ŞERİATA UYGUN 4- KUVVETLİLİK
5- HASİS 6- KENDİLİĞİNDEN

Bu, av köpeğini dövmeğe benzer. Şüphesiz terbiye edilmiş köpek, dayağa muhtaç olan köpekten daha olgundur. Dayağı yiyen köpek sabretse de onun seviyesine yükselemez. Onun için başlangıçta dayak yemeğe ve acı duymağa muhtaçtır. Fakat avı öğrenip olgunlaştıktan sonra artık dayağa ihtiyacı kalmaz. Hattâ sonunda duyduğu acıların zevkini tatmağa başlar. Bu, tıpkı dayakla okuyan çocuğun okumağa başladıktan sonra, okumaktan aldığı zevk gibidir. Fakat insanların çoğu başlangıçta çocuk gibi olduklarından, Cüneyd, kendilerine ağır gelen ve acı veren şey'in daha makbûl olduğunu söyledi. Avâm olan halka nisbetle bu doğrudur.

Tafsilâtı aramayıp mutlak surette çoğunluğu kasdedersen, sabrın şükürden efdal olduğunu söyleyebilirsin. Fakat hakikati murâd ettiğin vakit durumu tafsilâtı ile anlatarak deriz ki: Sabrın dereceleri vardır. En küçük derecesi, hoşlanmamakla beraber şikâyeti terketmektir. Bundan sonra rıza gelir. Bu, sabrın üstünde bir makamdır. Bundan sonra belâya şükür gelir ki, bu da rızanın üstündedir. Çünkü sabırda elem vardır. Rızada ne elem, ne de ferahlık vardır. Fakat şükür ancak sevinip hoşlandığı şeyler için düşünülür. Şükrün de bir çok dereceleri vardır. En üstün derecesini anlatmış olduk. Bunun aşağı dereceleri de şükre girer. Allahu Teâlâ'nın kuluna birbirini tâkip eder şekilde verdiği nimetlere karşı kulun utanç duyması da bir şükürdür. Şükürdeki kusurunu bilmesi de yine şükürdür. Şükrün azlığına özür dilemesi de ayrı bir şükürdür. Allahu Teâlâ'nın kendisine hilim ile muâmele edip kusurlarını örtmesini bilmesi de bir şükürdür. Nimetin, Allah'dan geldiğini itiraf etmesi de ayrı bir şükürdür. Şükür ödevini yerine getirmenin Allah'ın bir lütfu olduğunu bilmek de ayrı bir şükürdür. Nimetlere karşı alçak gönüllülük de bir şükürdür. Vâsıtalara şükür de şükürdür. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«İnsanlara şükretmiyen Allah'a şükretmemiş olur»** buyurmuştur. Bunun içyüzünü **Zekât Kitâbı**nda anlattık. Nimeti verene itirazda bulunmamak, karşısında terbiyeli olmak, nimeti güzellikle almak, azını çok görmek de bir şükürdür. Artık sabır ve şükür isimlerinin içine girenler, sayılamıyacak kadar çoktur. Bunlar, ayrı ayrı derecelerdir. O hâlde kısa yoldan, birini diğerinden üstündür demek nasıl mümkün olur? Bu, ancak umumî olan lâfızdan hususî mânayı murad etmekle mümkün olur.

Adamın biri şöyle anlatıyor: «Bir yolculukta yaşlı bir ihtiyarla karşılaştım. Yanında bir de koca karı vardı. Durumunu sordum. Adam şöyle dedi: «Gençliğimde ben amcamın kızına, o da bana âşıktı. Nihâyet evlendik. Gerdeğe girdiğimiz gece ona, bizi birbirimize kavuşturan Allah'a şükretmek üzere gel bu geceyi ibâdetle ihyâ edelim, dedim. O gece ibâdet ettik. Ertesi gece de aynı şey'i kararlaştırdık ve yetmiş seksen yıldır böylece devam ediyoruz.» Hanımına döndü ve: «Öyle değil mi ey koca karı» diye seslendi. Hanım da: «Evet, böyle oldu» dedi. Şimdi bunların bu şekilde şükürleri, ayrılık sabrına dayanmalarından daha üstündür.

Artık gerçekde efdal hangisi olduğunu anlamak için yukardaki tafsilâtı bilmek lâzımdır.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab 2'nin sonu)

1-FAZILETLİ 2-ACI 3-YUMUŞAKLIK 4-KELİME 5-DİRİLTME

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

ÜÇÜNCÜ KİTÂB

KİTÂBU'L - HAVF VE'R - RECA'

(HAVF VE REÇA [KORKU VE ÜMİD] KİTÂBI)

(MUKADDİME VE ONİKİ BEYAN'DAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsusdur. Mekrinden ve ikaabından korkulan, lütfu ve mükâfatı umulan Allah'a hamdederim. O Allah ki dostlarının gönüllerini ümid zevki ile tâmir etti de kendi nîmetlerinin lütfu olarak, onları, düşmanlarının yeri olan uzaklık hasretinden alıp civarına, yakınlık Cennet'ine yerleştirdi. Korku kamçısı ve şiddetli yasağı ile, hasretinden îrâz eden yüzleri, sevab ve kerâmet yeri olan Cennet'e yöneltti. Yermesine mâruz kalmaktan suht ve gazabına hedef olmaktan onları korudu. Bâzan kaahir ve şiddet zinciri ile, bâzan da lütuf ve mülâyemetle onları Cennet'e çekdi.

Salât u selâm, mahlûkatın hayırlısı ve peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'e ve onun âl ve ashâb'ına olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; havf ile reca [korku ile ümid], mukarrebleri makbûl makamlara yükselten iki kanat ve âhiret yolundaki bütün engeller kendileri ile aşılan iki binit gibidirler. Çevresi hoşa gitmiyen şeylerle çevrili ve uzak mesafedeki Cennet zevklerine ve kurb-ı Rahmân'a, ağır yükün altında insanı ancak ümid ulaştıracaktır. Çeşitli zevkler ve şehveti çekici süslü şeylerle etrafı çevrili olan Cehennem ateşinden ve acı veren azâbından insanı ancak korku kamçısı ve şiddet hamleleri kurtaracaktır. O hâlde recâ ile havfın [korku ile ümidin] hakikatlerini, faziletlerini ve bunlar birbirinin zıddı oldukları hâlde bunları bir arada toplamanın yolunu anlamak lâzımdır. Şimdi biz bunları iki şıkkı müştemil olan bir kitabda anlatacağız. Birinci şıkkı **reca,** ikinci şıkkı da **havf** beyânındadır. Birinci şıkda recanın hakikati, fazileti, tedâvisi ve recayı çeken hususlar anlatılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 inci BEYÂN : RECA'NIN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; reca [ümid], sâliklerin makamı ve tâliblerin hâllerindendir. Reca bir vasıftır. Vasıf yerleşip istikrar bulduğu vakit ona m a k a m, sür'atle geçtiği vakitte de ona h â l denir. Demek ki recanın bu isimleri alması bu yönlerdendir. Nitekim sarılık vasfı da böyledir. O da sâbit olur ve devamlı bulunur. — Altunun sarılığı gibi —, sür'atle geçer, yüzünün sararması gibi ikisinin arası olur — hastanın sararması gibi —. Kalbin vasıfları da aynı şekilde bu bölümlere ayrılır; sâbit olmıyana ,h â l denir. Çünkü o, tez hulûl eder, geçer gider. Bu, kalbin bütün vasıflarında cârîdir. Bizim şu anda anlatmak istediğimiz recanın hakikatidir. Reca da dîğerleri gibi, hâl, ilim ve amelden meydâna gelir. İlim, hâli doğurur, hâl de ameli meydâna getirir. Demek ki reca, bu üç şeyden meydâna gelen bir isimdir. Bunun açıklanması şöyledir: Hoşuna gitsin gitmesin, karşılaştığın her şey üçe ayrılır. Ya geçmişe, ya hâle veya geleceğe ait olur. Geçmişte olan bir şey'i hatırladığın vakit, buna, zikir ve tezekkür, düşünüp hatırlama denir. Hâtırına geçen şu anda mevcud ise, buna v e c d ve z e v k denir. Zîra o, kendinde bulduğun bir hâldir. Gelecekte olan bir şey hâtırından geçer ve kalbine yerleşirse, buna da i n t i z a r ve b e k l e m e denir. Beklediğin hoşa gitmiyecek bir şey ise, buna h a v f [korku] denir. Beklediğin hoşa gidecek ve gönlünün arzû ettiği bir şey ise buna da r e c a [ümid] denir. Çünkü; reca, kalbin, hoşlandığı bir şey'i beklemesidir. Fakat, beklenen bu sevgilinin bir sebebi olması lâzımdır. Eğer gerekli sebeblerin çoğu hazırlanmış olduğu için onu bekliyorsa buna r e c a adını vermek doğrudur. Fakat sebebler tamamlanmamış karmakarışık ve bozuk olduğu hâlde sevgiliyi beklemeye r e c a adını vermekten ziyade ona aldanma ve ahmaklık adını vermek daha uygun düşer. Şâyet, beklenen sevimli şey'in sebeblerinin varlığı veya yokluğu bilinmiyor ve karanlığa gidiliyorsa, buna ve bunu beklemeye reca ve ümidden ziyade temenni ve dilek denir. Çünkü bu, sebebsiz bir bekleyiştir. Her hâl u kârda reca ve havf isimleri şübheli ve tereddüt edilen şeylere verilir. Kesin olan şeylere ne reca, ne de havf adı verilir. Meselâ, sabah vakti güneşin doğmasını rica ederim, akşam vakti güneşin batmasından korkarım, denemez. Çünkü bunlar, kat'î olarak böyle olacaklardır; havf ve recaya lüzum yoktur. Fakat yağmurun yağmasını umar ve kesilmesinden korkarım, denebilir. Basîret sâhibleri; dünyanın, âhiretin bir ekeneği, kalbin de bir tarla gibi, îmanın oraya ekilen tohum, tâat ve ibâdetin de toprağı nadas edip temizlemek ve su arklarını açmak gibi olduklarını, dünyaya meyledip dalan kalbin de çorak toprak gibi mahsûl vermediğini, kıyâmet gününün de harman mevsimi olup, herkesin, ekdiği mahsûlü orada biçeceğini, îman tohumunu kalbine ekmiyenin orada bir mahsûl alamıyacağını, kalb körlüğü ve kötü ahlâk ile, îmânın faydasının az olacağını bildiler.

O hâlde bir kulun Allah'dan mağfiret ümidi, tarla sâhibinin mahsûl ümidi gibi olmalıdır. Verimli arâzi bulup nadasını yapan, oraya iyi tohum eken, sonra da su, gübre ve benzeri ihtiyaçlarını te'mîn edip mahsûlün bitmesine engel olacak yabancı maddelerden temizledikten sonra her türlü âfetten korunması için, Allah'a duâ edip ümîd ettiği gibi olmalıdır. Gidip de dağ başında nadas etmeden mahsul vermiyen, suyu olmıyan çorak bir arâziye tohum atıp gerekli bakımını yapmadan ondan mahsûl beklemek, ahmaklıktan başka bir şey olmaz. Bununla beraber suyu olmıyan iyi bir tarlaya tohumu ektikten sonra, ara sıra yağmur yağan bölgelerde mahsûl almak için yağmur beklemeye r e c a değil, t e m e n n i derler.

Demek ki r e c a , insanın iradesinde olan bütün şeyleri hazırladıkdan sonra sevdiğini beklemesine isim olarak verilir, başkasına verilmez. Çünkü geride yalnız kendi iradesi dışında olanlar kalmış, yapabileceği her şey'i de yapmıştır. Artık gerisi Allah'ın fazlına kalmıştır. Diğer mânileri ortadan kaldıracak olan O'dur, O'na ümîd edilir. Kul, îman tohumunu kalbine ekip onu tâat suyu ile suladıktan ve kötü huylardan temizledikten sonra, ölünceye kadar o tohumun kalbde kalmasını ve mağfirete ulaştıracak hüsn-i hâtime ile göçmesini Allah'dan dilemesine gerçek r e c a denir. Bu, bizâtihî güzel olup, kendisini îman sebebleri gereğince ölünceye kadar mağfiret imkânlarını hazırlamaya çalıştırır. Şâyet, tâat ve ibâdetle îman tohumunu beslemez, kötü huylarla kalbi teşviş eder de dünya zevkine dalarsa, bundan sonra mağfiret beklemesi, ahmaklık ve aldanmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem : **«Nefsini hevâsına tâbi' kılıp şehevî arzûlarının peşinde ömrünü tükettikten sonra Allah'tan Cennet istiyen ahmaktır»** buyurmuştur. Bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ da: **«Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar ve şehvetlerine uydular»** (19 - Meryem: 60) buyurmuştur. Diğer âyette de :

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْأَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا ﴿

«Onlardan sonra bu dünyanın geçici meta'ını kapıp: «Biz (nasıl olsa) **ileride yarlığanırız» demek, kendilerine ona benzer bir meta' gelirse onu da** (kaçırmayıp) **almak** (da devam etmek) **üzere o kitâba vâris olan kötü kimseler gelip onların yerine geçmiştir»** (7 - A'raf: 169) buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ, bahçesine girip de bunun yok olacağına ve kıyâmetin kopacağına inanmıyan, kıyâmet kopacak olsa da daha iyisini alabileceğini iddia eden bostan sâhibini de yermiştir.

Demek ki tâat ve ibâdette cehd ü gayret eden ve günahlardan kaçınan kimse, Allahu Teâlâ'nın fazlından, kendisine nîmetinin tamamlanmasını ve Cennet'e girmesini isteyip umması hakkıdır. Günahkâra gelince; o da geçmişe tevbe eder ve eksiklerini tamamlamağa çalışırsa, onun da

tevbesinin kabûlünü umması yine hakkıdır. İstemiyerek nefsine uyan, kötülüğüne kızıp iyiliğine sevinen, kusurlarından dolayı kendisini yeren ve tevbeyi candan arzû eden kimsenin de tevbeye muvaffak olmağı Allah'dan ümidi hakkıdır. Çünkü isyânı sevmeyip tevbeye harîs olması, tevbeye ulaştırıcı sebeblerdendir. İşte r e c a , böylece sebebleri hazırladıktan sonradır. Bunun için Allahu Teâlâ :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ

«Hakikat, iman edenler, bir de Allah yolunda (yurdlarından) **hicret edip de savaşanlar** (yok mu?) **işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar»** (2 - Bakara: 218) buyurmuştur. Yâni Allah'ın rahmetini ummağa hak kazananlar, bunlardır. Bununla beraber r e c a' nın vücudunu bunlara tahsis etmiş değildir. Çünkü başkaları da reca eder. Recayı hak etmeyi bunlara tahsis etmiştir. Allah'ın kerih gördüğü şeylere meyledip kendini yermiyen, tevbe ve rücû'a yönelmiyen kimsenin mağfiret umması, çorak yere tohumu atıp hiç bir suretle tarafına bakmadan ondan mahsûl beklemesi gibi ahmaklıktır. Y a h y a b. M u a z diyor: «Bana göre en büyük aldanmak, hiç nedâmet duymadan günâha ısrar ile Allah'dan mağfiret dilemek, tâatsız Allah'a yakınlık, Cehennem tohumunu ekerken Cennet mahsûlü beklemek, isyan ederken, itâat edenlerin mevkiini istemek, amelsiz mükâfat beklemek ve ifrat derecede Allah'dan temennide bulunmaktır» dedi. Nitekim şâir :

تَرْجُو النَّجَاةَ وَلَمْ تَسْلُكْ مَسَالِكَهَا . إِنَّ السَّفِينَةَ لَا تَجْرِي عَلَى الْيَبَسِ

«Kurtuluşu umar, fakat kurtuluş yoluna girmezsin. Hâlbuki gemi karada yürümez»

demiştir.

Yaptığımız bu açıklamadan recanın hakikatini anladığına göre, sebeblerin çoğunun cereyanı ile ilmin mahsûlü olan bir hâl olduğunu da bilmiş oldun. Bu hâl, imkân nisbetinde diğer sebeblerin de ikmâli için insânı gayrete getirir. Zîra iyi toprağı güzelce ziraat edip buraya iyi tohumu eken ve suyuna mükemmel bakan kimsenin ümidi artar ve fazla mahsûl alacağım diye bu arâzînin içinden çıkmaz. Devamlı olarak onu yabancı maddelerden temizlemeğe çalışır. Harman vaktine kadar bu tarlayı gözetler. Çünkü ümidsizlik, ümidin zıddıdır. Tarlanın çorak, suyun kesad olduğunu ve tohumun bitmiyeceğini anlıyan kimse, artık o tarla ile meşgul olmaz. Bunun için reca makbûldür, insanı tahrik eder. Ümidsizlik mezmumdur, insanı işinden alıkor. Havf [korku] ise reca ve ümidin zıddı değil, belki açıklıyacağımız gibi, onun arkadaşıdır. Reca, rağbet yolu ile tahrik vasıtası olduğu gibi, korku da haşyet yolu ile ayrı bir tahrik aracıdır. Demek ki reca hâli, hâllerin döndüğü tarafa, tâate devamı ve amellerle

uzun mücahedeyi gerektirir. Recanın eserlerinden birisi, devamlı olarak Allah'a yönelmekten zevk almak, O'na yalvarmaktan hoşlanmak, O'na saygı ve O'nun lütfunu bilmektir. Hükümdarlardan birini veya herhangi bir şahsı uman kimsenin, bu hâller ile hâllenmesi zarurîdir. Daha Allahu Teâlâ hakkında bu hâllere nasıl sâhib olmasın? Bu hâlleri gösteremiyen kimsenin, reca makamından mahrum olup aldanma ve temenni alçaklığına düştüğüne delil çekebilirsin. İşte bu, r e c a ' nın hâlini ve meydâna getirdiği ilmi ve ilmin semeresi olan ameli açıklamaktır. Reca'nın bu amelleri doğurduğuna Z e y d - i H a y l ' in şu rivâyeti delâlet etmektedir. Zeyd Resûl-i Ekrem'e giderek :

— Sana, Allahu Teâlâ'nın murâd edip etmediği kimselerin alâmetlerini sormağa geldim, dedi. Resûl-i Ekrem :

— **Ne hâlde sabahladın?** diye sordu. Adam :

— Hayrı ve hayır adamlarını sever olduğum hâlde sabahladım. Sevâbını düşünerek elimden geldiği kadar iyilik yapmak isterim. Yapamadığıma üzülür, hasretini çekerim, deyince, Resûl-i Ekrem : — **İşte bu, Allahu Teâlâ'nın murâd ettiği davranıştır. Eğer hakkında başka şey murâd etse, seni ona hazırlar ve sonra hangi derede helâk olacağına aldırış etmezdi»** (155) buyurdu. Resûl-i Ekrem, hayrı irâde edilenin alâmetini anlattı. Bu alâmetler dışında hayrın irâde edildiğini sanan aldanmıştır.

2 nci BEYÂN : RECA VE RECAYA TERĞİBİN FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; ümid ile amel etmek, korku ile amel etmekten daha makbûldür. Zira Allah'a en yakın olan kullar, Allah için en sevimli olanlardır. Sevgi ise korkuyu değil, ümidi çoğaltır. Bunu, korktuğun için birine, sevdiğin için de diğerine hizmet ettiğin iki hükümdar ile ölçebilirsin. Sevdiğin için hizmet ettiğin hükümdar yanındaki mevkiin, korkudan dolayı hizmet ettiğin hükümdar katındaki mevkiinden daha üstündür. Bunun için ümid ve hüsn-i zan hakkında terğîb ve teşvik vârid olmuştur. Özellikle ölüm ânında — ister günahkâr olsun, ister olmasın — ümidlenmelidir. Nitekim Allahu Teâlâ : لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ **«Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz»** (39 - Zümer: 53) buyurmuş ve bu emri ile ümidsizliği yasaklamıştır. Y â k u b aleyhisselâm'dan gelen haberlerde Allahu Teâlâ Y â k u b aleyhisselâm'a :

— Oğlun Y û s u f' u senden niçin ayırdığımı biliyor musun? Sen onun kardeşlerine: «Korkarım siz boş bulunursunuz da kurt onu yer» dedin. Kurttan korkup bana ümid bağlamadığın, kardeşlerinin gaafil olacağını düşünüp benim koruyacağımı düşünmediğin için, onu senden ayırdım, buyurdu. Resûl-i Ekrem de bir hadîsinde :

(155) Taberâni «Kebîr»inde İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

﴿لا يموتن أحدكم إلا وهو يحسن الظن بالله﴾

«Sizden her hangi biriniz ölürken mutlak sûrette Allah'a hüsn-i zan ederek ölsün» (156) buyurmuştur. Yine bir kudsi hadisde Resûl-i Ekrem:

﴿يقول الله عز وجل أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي ما شاء﴾

«Allahu Teâlâ buyurur ki: «Ben kulumun zannı üzereyim. (Beni nasıl sanırsa öyle bulur) **dilediği gibi beni sansın»** (157) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem ölüm döşeğinde yatan bir hastanın ziyâretine giderek, ona, kendisini nasıl hissettiğini sorar. Adam: «Günâhımdan korkuyor ve fakat Allah'ın rahmetinden ümidimi kesmiyorum» deyince, Resûl-i Ekrem:

ما اجتمعا في قلب عبد في هذا الموطن إلا أعطاه الله ما رجا وأمنه مما يخاف.

«Mü'minin kalbinde korku ile ümid toplandığı müddetçe Allahu Teâlâ o kuluna umduğunu verir ve onu korktuğundan emin kılar» (158) buyurmuştur.

Günahlarının çokluğu kendisini ümidsizliğe düşüren bir adama Hz. A l i : «Allah'ın rahmetinden ümidini kesme, ümidsizlik, günahlarından çok daha büyüktür» dedi. S ü f y â n - ı S e v r î de: «Bir kimse günah işlediği vakit Allahu Teâlâ'nın onu afva kaadir olduğunu bilip mağfiret edeceğini umarsa, Allahu Teâlâ onu mağfiret eder. Zira Allahu Teâlâ bir kavmi kınayarak haklarında:

﴿وذلكم ظنكم الذي ظننتم بربكم أرداكم﴾ **«Rabbınıza karşı beslediğiniz şu zannınız** (yok mu?) **işte sizi o helâk etti»** (41 - Fussılet: 23) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿وظننتم ظن السوء وكنتم قوما بورا﴾

---

(156) Müslim, Câbir'den rivâyet etmiştir.

(157) İbn Hibban Vâsile'den rivayet etmiştir. **«Ben kulumun zannı üzereyim»** rivâyeti Buhâri ile Müslimde vardır.

(158) Tirmizi garib olarak rivayet etmiştir. İbn Mâce Enes'den ceyyid isnâd ile rivayet etmiştir.

«Kötü zanda bulundunuz. Bu yüzden helâke mahkûm bir kavim oldunuz» (48 - Feth: 12)

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ؟ فَإِنْ لَقَّنَهُ اللَّهُ حُجَّتَهُ قَالَ رَبِّ رَجَوْتُكَ وَخِفْتُ النَّاسَ قَالَ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى قَدْ غَفَرْتُ لَكَ

«Allahu Teâlâ kıyâmet gününde kuluna: «Kötülüğü gördüğün vakit onu önlemekten seni alıkoyan neydi?» diye sorar. Allahu Teâlâ ona huccetini telkin ederse adam: «Yâ Rab, sana ümid ettim ve onlardan korktum» diye cevab verir. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Ben de seni mağfiret ettim» buyurur» (159) buyurmuştur.

Sahih bir haberde yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ رَجُلًا كَانَ يُدَايِنُ النَّاسَ فَيُسَامِحُ الْغَنِيَّ وَيَتَجَاوَزُ عَنِ الْمُعْسِرِ فَلَقِيَ اللَّهَ وَلَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مَنْ أَحَقُّ بِذَلِكَ مِنَّا؟

«Adamın biri insanlara ödünç para verir; vakti müsait olanlarına müsamaha eder, eli dar olanlara da alacağını bağışlardı. Adam öldü. Bundan başka da bir iyiliği yoktu. Allahu Teâlâ: «Buna bizden ziyade hak sâhibi kimdir? buyurur» (160) buyurmuştur.

Tâat yönünden iflâs ettiği hâlde hüsn-i zannı ve ümidi sebebiyle Allahu Teâlâ onu afveder.

Yine Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ

«Hakikat Allah'ın kitabını okumaya devam edenler, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden gizli ve âşikâr infak edenler kat'iyyen kesad bulmayacak bir kazanç umabilirler» (35 - Fâtır: 29) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem:

---

(159) İbn Mâce Ebû Said el-Hudri'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.
(160) Müslim, Ebû Mes'ûd'dan rivayet etmiştir.

لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلا ولبكيتم كثيرا ولخرجتم إلى
الصعدات تلدمون صدوركم وتجأرون إلى ربكم

«Eğer benim bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız ve dağlara çıkar, göğüslerinizi döver ve Rabbınıza tazarrû' ederdiniz» (161) buyurduğu vakit, C e b r â i l aleyhisselâm gelerek: «Allahu Teâlâ: «Niçin kulları ümidsizliğe düşürdün? Çık onlara ve onları ümidlendir ve teşvik et» buyuruyor» dedi.

Yine haberde vârid olduğuna göre, Allahu Teâlâ D â v u d aleyhisselâm'a:

— Ey D â v u d , beni sev, beni seveni sev ve beni kullarıma sevdir; kullarım beni sevsinler, buyurdu. D â v u d aleyhisselâm:

— Bunu nasıl yapayım? deyince, Allahu Teâlâ:

— Sen beni güzel bir şekilde an, benim nimet ve ihsanlarımı onlara hatırlat, onlar benden ancak iyilik bilsinler, buyurdu.

E b a n b. E b û İ y a ş , halka daima reca ve ümid kapusunu açar ve bundan bahsederdi. Öldüğü vakit, birisi kendisini rü'yasında gördü. Eban ona:

— Allahu Teâlâ beni huzuruna aldı ve daima ümidden bahsetmemin sebebini benden sordu. Ben de:

— Yâ Rab, kullarının seni sevmelerini sağlamak için böyle yaptım, dedim. Allahu Teâlâ:

— Ben de seni afvettim, buyurdu.

Y a h y a b. E k s e m de öldükten sonra, onu birisi rü'yasında gördü ve:

— Allahu Teâlâ sana ne işlem yaptı? diye sordu. Y a h y a :

— Allahu Teâlâ beni huzuruna aldı ve: «Ey fena ihtiyar, niçin şöyle böyle yaptın?» buyurdu. Bu sırada beni bir dehşet aldı ve ben:

— Ya Rab, bana senin hakkında böyle anlatmadılar, dedim. Allahu Teâlâ:

— Nasıl anlattılar? diye sordu. Ben:

— A b d ü r r e z z a k ' ın E n e s yolu ile gelen rivayetinde, Resûl-i Ekrem'in Cebrâil'den verdiği haberde, sen: «Ben kulumun zannı üzereyim, beni nasıl zannederse öyle bulur, istediği gibi sansın» dedin. Ben ise senin beni azâb etmiyeceğine inanmıştım, dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

— C e b r â i l , peygamber ve diğer râviler doğru söylediler, sen de doğru söylüyorsun, buyurdu.

Yine haberde; İsrâil oğullarından birisi, dâima insanları ümidsizliğe

---

(161) İbn Hibban rivayet etmiştir.

düşürür ve onlara zorluk gösterirdi. Kıyâmet günü Allahu Teâlâ bu adama: «Sen nasıl kullarımı benim rahmetimden me'yûs ediyor idiysen, ben de seni bugün rahmetimden mahrum ederim» buyuracaktır.

Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ رَجُلًا يَدْخُلُ فِي النَّارِ فَيَمْكُثُ فِيهَا أَلْفَ سَنَةٍ يُنَادِي يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى لِجِبْرِيلَ اذْهَبْ فَأْتِنِي بِعَبْدِي قَالَ فَيَجِيءُ بِهِ فَيُوقِفُهُ عَلَى رَبِّهِ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى كَيْفَ وَجَدْتَ مَكَانَكَ؟ فَيَقُولُ شَرَّ مَكَانٍ قَالَ فَيَقُولُ رُدُّوهُ إِلَى مَكَانِهِ فَقَالَ فَيَمْشِي وَيَلْتَفِتُ إِلَى وَرَائِهِ فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى أَيِّ شَيْءٍ تَلْتَفِتُ؟ فَيَقُولُ لَقَدْ رَجَوْتُ أَنْ لَا تُعِيدَنِي إِلَيْهَا بَعْدَ إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنْهَا فَيَقُولُ اللهُ اذْهَبُوا بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ،

«Adamın biri Cehennem'de bin sene kalır ve: «Yâ Hannân, yâ Mennân» tesbihine devam eder. Allahu Teâlâ C e b r a i l ' e :

— Git onu bana getir, diye emreder. C e b r a i l adamı alır, Allahu Teâlâ'nın huzuruna getirir. Allahu Teâlâ ona:

— Yerini nasıl buldun? diye sorar. Adam:

— Yerlerin en kötüsü, diye cevab verir. Allahu Teâlâ:

— Onu yerine götürün, buyurur. Adam giderken geriye döner bakar ve baka baka gider. Allahu Teâlâ ona:

— Nereye bakıyorsun? diye sorar. Adam:

— Beni Cehennem'den çıkardıktan sonra bir daha oraya iade etmiyeceğini umuyordum da onun için geri dönüp bakıyorum, der. Allahu Teâlâ:

— O hâlde bunu Cennet'e götürün, buyurur» (162). Böylece adamın bu ümîdi, Cennet'e girmesine sebeb olur.

3 üncü BEYÂN : **RECA VE ÜMİDİN TEDAVİSİ VE RECAYI ARTTIRICI SEBEBLER**

Bilmiş ol ki; iki sınıf insan, ümîd ve reca bakımından tedâviye muhtaçtır. Bunlardan birisi ümidsizliğe düşüp tamamen ibâdeti terkeden, diğeri de fazla korkuya kapılıp kendini ve ailesini rahatsız edecek şekilde ibâdete dalandır. Bunların ikisi de itidalden ayrılmış olup, biri tefrit ve

---

(162) İbn Ebi'd-Dünya ve Beyhakî Enes'den rivâyet etmişlerdir.

diğeri de ifrâta kaçmıştır. Onun için bunları îtidale sevkedecek tedâviye ihtiyaçları vardır. İsyâna dalıp ibâdete yüz çevirmek suretiyle Allah'a ümid bağlıyan kimselere gelince; bu gibiler hakkında ümid tedâvisi zehir olur. Bu gibi aldanmışlar, ancak korku ile tedâvi edilir ve korkuyu harekete getirecek sebebler onlara hatırlatılır. Bunun için vâizin görevi, bütün eksiklik ve illetli taraflarını göz önüne alarak, illeti, arttırıcı şekilde tedâvi ile değil, zıddı ile tedâviye çalışmaktır. Zira bütün vasıf ve ahlâkta aranan, iktisad ve itidaldir. İşlerin hayırlısı da orta derecesidir. İster ileri, ister geri olsun, ortadan ayrılan hiç bir taraf makbûl değildir. Ortadan ayrıldığı vakit onu ortaya getirmek çareleri aranır. Yoksa temayül ettiği tarafa teşvik doğru olmaz. Aslında bu zamanda ümid kapularını fazla açmamak lâzımdır. Korkutmakta da fazla mübalâğa etmemelidir. Çünkü her iki hâl de insanı doğruya ve ortaya yaklaştırmıyabilir. Fazla korkutmakla adam tamamen ümidsizlik ve ye'se düşeceği gibi, fazla ümidlendirmek de insanları tamamen helâke sürükliyebilir. Fakat ümid, gönüllere hafif ve nefse zevkli geldiği gibi, vâizin aradığı, gönülleri kendine çekmek ve ne bahasına olursa olsun halk arasında iyi bir ün kazanmak olduğundan, ümid tarafını tercihe yönelir ve bozulan şey'in daha fazla bozulmasına sebeb olur. İsyâna dalanlar, vâizin verdiği bu ümide kapılarak isyan ve azgınlıklarına devam ederler. Bunun için Hz. A l i : «Gerçek âlim, cemâatini Allah'ın mekrinden emîn kılmayıp rahmetinden de ümidsizliğe düşürmiyen kimsedir» dedi.

Biz kitab ve sünnete uyarak, ümidsizliğe düşeni ve fazla korkanı bu vartadan kurtarmak için reca ve ümid sebeblerini anlatalım. Kitab ile sünnet, havf ile recayı içine almıştır. Çünkü onlar, her çeşit hastalar hakkında şifa sebeblerini toplamışlardır. Maksad, peygamber vârisi olan âlimlerin ihtiyaca göre halkı bunlarla tedâvi etmeleridir. Fakat reçeteyi verirken, her ilâcın her hastalığa şifa olduğunu sanan câhiller gibi değil, mütehassıs doktorlar gibi olmalıdır.

Reca hâli iki şey ile galebe çalar. Birincisi ibret almak, ikincisi de âyet, hadîs ve haberleri okumaktır.

İbret almağa gelince; Şükür Kitâbı'nda anlattığımız çeşitli nîmetleri düşünmektir. Allahu Teâlâ'nın kullarına verdiği sayısız nîmetleri, insan fıtratında göz önünde bulundurduğu, şâyân-ı hayret hikmetleri, vücudunun devamında zarurî olan gıdâ âletleri gibi şeyleri kendisine nasıl bahşettiğini, muhtaç olduğu parmak ve tırnakları nasıl verdiğini, ayrıca süs olarak ;yay gibi kaşlar, çeşitli göz renkleri, kızıl dudaklar ve benzeri asıl maksadı bozmayıp güzelliği kaybeden şeyleri onda yarattığını bildiği vakit, şöyle düşünebilir: Bütün bu ihtiyaç âletlerini ayrıca süs ve zinetleri insana veren Allahu Teâlâ bunların ebedî helâkine nasıl râzı olur? Hattâ insan tam mânasiyle düşündüğü vakit, insanların çoğunun dünya saâdeti için gerekli sebebler hazırlanmış olduğundan hiç dirilmiyeceği veya hiç azâb olmıyacağı kendisine haber verilse bile, ölümü yine istemez. Ölümü istememesi, yalnız yok olmaktan hoşlanmadığı için değil, dünyadaki nî-

met sebeblerinin çokluğundandır. Ölümü temenni edenler, çok az kimselerdir. Bunlar da pek ender hâllerde ve garib vak'alarda ölümü isterler.

Dünyada çoğunluğun huzur ve refahda olduğuna, Allahu Teâlâ'nın sünnet ve âdetinde de değişiklik olmıyacağına göre, âhiretin de böyle olması kuvvetli bir ihtimaldir, der. Zira dünya ve âhireti sevk u idâre eden birdir. O da kullarını esirgeyen, bağışlayan, onlara karşı son derece merhametli olup yarlığayan bir Allahu Teâlâ'dır. Bütün bunları insan, gerçek bir şekilde düşündüğü vakit, ümit tarafı kuvvetlidir. İbret alma taraflarından birisi de dünya düzenini sağlamak ve kulları için bir rahmet vesilesi olmak üzere teşrî hikmetini düşünmektir. Hattâ âriflerden biri, Bakara sûresindeki «müdâyene» âyetini ümid sebeblerinin en kuvvetlilerinden birisi olarak görmektedir. Ona: «Bu âyette ümide sebeb ne vardır?» diye sorduklarında, o: «Dünyanın hepsi azdır. Şübhesiz az olan dünyadan, insanın rızkı da azdır. Din ise rızkından azdır. Bak bu sûrede nasıl Allahu Teâlâ en uzun âyetini indirdi. Maksadı, kulunu, dinini korumakta ihtiyat yoluna hidâyet etmektir. Ya daha ne dünya ve ne de âhirette bir ivazı olmayan dinini nasıl korumasın?» demiştir.

İkinci fen, âyet ve haberleri araştırmaktır. Reca hakkında vârid olan haberler sayılamıyacak kadar çoktur.

Reca Hakkında Vârid Olan Âyetler :

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ إِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

«De ki: «Ey kendilerinin aleyhinde (günahda) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları yarlığar. Şübhesiz ki O, çok yarlığayıcıdır, çok esirgeyicidir» (39 - Zümer: 53). Resûl-i Ekrem bu âyeti okuduğu vakit: **«Aldırış etmez, O, gafûr ve rahîm'dir»** buyurdu.

وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ

«Melekler Rablerine hamd ile tesbih ediyorlar. Yerdeki kimselerin de yarlığanmalarını istiyorlar» (42 - Şûrâ: 5)

Cehennem'i, düşmanları için hazırlayıp, onunla dostlarını korkuttuğunu beyân etmek üzere :

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللهُ بِهِ عِبَادَهُ

«Onların üstlerinde tabakalar, altlarında ateşten tabakalar vardır. İşte Allah, kullarını bununla korkutuyor» (39 - Zümer: 16) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴾

«Kâfirler için hazırlanmış olan o ateşten sakının» (3 - Âl-i İmran: 131) Başka bir âyette de:

﴿ فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴾

«İşte ben size alevlendikçe alevlenen bir ateş(in tehlikesin)i haber verdim ki, ona en bedbaht olandan başkası giremez. (Öyle bedbaht ki) o, hakkı yalanlamış, (imandan) yüz çevirmiştir» (92 - Leyl: 15, 16). Bir başka âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ ﴾ **«Hakikat Rabbin, zulümlerine rağmen, insanlar için mağfiret sâhibidir»** (13 - Ra'd: 6)

Denildi ki Resûl-i Ekrem durmadan, ümmetinin afvını Allah'tan dilerken kendisine: «Bu âyet nâzil olduğu hâlde hâlâ râzı olmadın mı?» denildi. Allahu Teâlâ'nın: ﴿ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى ﴾ **«Muhakkak ki Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın»** (93 - Duhâ: 5) âyetinin tefsirinde Resûl-i Ekrem: **«Ümmetinden bir kişi Cehennem'de iken Muhammed râzı olmaz»** buyurmuştur.

Ebû Câfer Muhammed b. Ali, Iraklılara hitâben: «Siz Iraklılar Kur'an'da en büyük ümid âyetinin:

﴿ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ ﴾

«De ki: «Ey kendilerinin aleyhinde (günahda) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günahları yarlığar» (39 - Zümer: 53) âyet-i celile'si olduğunu sanırsınız. Hâlbuki biz, Ehl-i Beyt olarak en büyük ümid âyetinin: **«Muhakkak ki Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın»** (93 - Duhâ: 5) âyeti olduğunu biliriz» dedi.

Haberlere Gelince :

E b û M û s â 'nın rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ عَجَّلَ اللّٰهُ عِقَابَهَا فِي الدُّنْيَا الزَّلَازِلَ وَالْفِتَنَ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَقِيلَ هٰذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ

«Ümmetim, rahmet olunmuş, bir ümmettir. Âhirette onlar için azâb yoktur. Allahu Teâlâ onların cezalarını, deprem ve kargaşalıklar gibi şeylerle acele olarak dünyada verir. Kıyâmet günü olduğu vakit, ümmetimden her birinin yerine Yahudîlerden biri getirilir ve: «Bu, Cehennem'de senin fidyendir» denir» (163) buyurmuştur. Diğer ifade ile :

يَأْتِي كُلُّ رَجُلٍ مِنْ هٰذِهِ الْأُمَّةِ بِيَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ إِلَى جَهَنَّمَ فَيَقُولُ هٰذَا فِدَائِي مِنَ النَّارِ

«Bu ümmetten her biri, bir Yahudî veya Hıristiyan ile Cehennem'e gider ve «İşte bu, Cehennem'den benim fidyemdir» der de, o, Cehennem'e atılır» (164) buyurulmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

الْحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ وَهِيَ حَظُّ الْمُؤْمِنِ مِنَ النَّارِ

«Sıtma, Cehennem'in kaynama ve sıcaklığındandır. Mü'minin Cehennem'den nasibi budur» (165) buyurmuştur.

يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

«O gün Allah peygamberini ve imân edip onunla beraber olanları rüsvây etmeyecek» (66 - Tahrîm: 8) âyet-i celîle'sinin tefsîrinde rivâyet edildiğine göre Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem'e: **«Ümmetinin hesabını sana vereyim»** buyurdu. Resûl-i Ekrem: «Yok yâ Rabbi, Sen benden daha

(163) Ebû Dâvud, bâzı eksiklikleri ile rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Mâce Enes'den rivayet etmiştir.

(164) Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivayet etmiştir.

(165) Ahmed, Ebû Sâlih'den rivayet etmiştir.

merhametlisin» dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Ben de ümmetin hususunda seni rüsvây etmem» buyurdu. E n e s ' in rivâyetinde Resûl-i Ekrem ümmeti hakkında : **«Yâ Rabbi, ümmetimin kusurlarını başkasının duymaması için, onların hesabını bana ver»** dedi. Allahu Teâlâ: «Onlar senin ümmetin ise Benim de kullarımdır. Ben onlara senden daha merhametliyim. Onların hesablarını yalnız ben göreceğim. Ne başkaları, ne de sen onların kusurlarını bilmemen için hesablarını kimseye verecek değilim» buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu :

حَيَاتِي خَيْرٌ لَكُمْ وَمَوْتِي خَيْرٌ لَكُمْ أَمَّا حَيَاتِي فَأَسُنُّ لَكُمُ السُّنَنَ وَأَشْرَعُ لَكُمُ الشَّرَائِعَ وَأَمَّا مَوْتِي فَإِنَّ أَعْمَالَكُمْ تُعْرَضُ عَلَيَّ فَمَا رَأَيْتُ مِنْهَا حَسَنًا حَمِدْتُ اللَّهَ عَلَيْهِ وَمَا رَأَيْتُ مِنْهَا سَيِّئًا اسْتَغْفَرْتُ اللَّهَ تَعَالَى لَكُمْ

«Hayâtım da sizin için hayırlıdır, ölümüm de hakkınızda hayırlıdır. Hayâtımın hayırlı olması, size şeriatler ve sünnetler getirmem bakımındandır. Ölümümün hayırlı olması, sizin amelleriniz bana gösterilir; iyi amellerinizi gördüğüm vakit Allah'a hamdederim, kusurlarınızı gördüğüm vakit sizin için Allah'tan mağfiret dilerim» (166).

Yine Resûl-i Ekrem : يَا كَرِيمَ الْعَفْوِ dedi. C e b r a i l aleyhisselâm :

«— Bunun ne demek olduğunu biliyor musun. Bu, günahları rahmeti ile afveder, keremi ile de sevaba çevirir, demektir» dedi. Yine bir gün Resûl-i Ekrem bir adamın: «Allah'ım, Senden nimetinin tamamını isterim», dediğini duydu ve adama: «Nimetin tamamının ne olduğunu biliyor musun?» diye sordu. Adam: «Bilemiyorum» deyince, Resûl-i Ekrem: «Cennet'e girmektir» (167) buyurdu. Âlimler ise: «Allahu Teâlâ bizim için İslâm dînine razı olmakla bize nimetini tamamladı» dediler. Nitekim âyet-i celîle'de :

وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

«Sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak müslümanlığı (verip ondan) **hoşnûd oldum»** (5 - Mâide: 3) buyurulmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur :

(166) Bezzar Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etmiştir.
(167) Yukarıda geçmiştir.

إِذَا أَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا فَاسْتَغْفَرَ اللّٰهَ يَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَلَائِكَتِهِ انْظُرُوا
إِلَى عَبْدِي أَذْنَبَ ذَنْبًا فَعَلِمَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ
أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُ

«Kul bir günah işleyip akabinde tevbe ettiği vakit, Allahu Teâlâ meleklerine: «Kuluma bakın, günah işledi, günâhının cezasını veren ve mağfiret eden bir Rabbi olduğunu bildi ve tevbe etti. Şâhid olun, onu mağfiret ettim» buyurur» (168). Yine haberde:

لَوْ أَذْنَبَ الْعَبْدُ حَتَّى تَبْلُغَ ذُنُوبُهُ عَنَانَ السَّمَاءِ غَفَرْتُهَا لَهُ مَا اسْتَغْفَرَنِي
وَرَجَانِي

«Eğer kulum göklerdeki bulutlara kadar yükselecek günah işlese, benden ümidini kesmeyip mağfiret diledikçe, ben onu mağfiret ederim» (169) diye vârid olmuştur. Diğer haberde de şöyle vârid olmuştur:

لَوْ لَقِيَنِي عَبْدِي بِقِرَابِ الْأَرْضِ ذُنُوبًا لَقِيتُهُ بِقِرَابِ الْأَرْضِ مَغْفِرَةً

«Kulum bana yer dolusu günâh ile gelse, ben ona yer dolusu mağfiret ile mülâki olurum» (170). Hadisde:

إِنَّ الْمَلَكَ لَيَرْفَعُ الْقَلَمَ عَنِ الْعَبْدِ إِذَا أَذْنَبَ سِتَّ سَاعَاتٍ فَإِنْ تَابَ
وَاسْتَغْفَرَ لَمْ يَكْتُبْهُ عَلَيْهِ وَإِلَّا كَتَبَهَا سَيِّئَةً

«İnsan bir günâh işlediği vakit, altı saatlik bir süre melek günâhı yazmadan bekler; adam tevbe ederse onu hiç yazmaz. Tevbe etmezse bir günâh olarak yazar.» Diğer bir ifade ile:

---

(168) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.
(169) Tirmizî Enes'den rivayet etmiştir.
(170) Müslim, Ebû Zer'den rivayet etmiştir.

فَإِذَا كَتَبَهَا عَلَيْهِ وَعَمِلَ حَسَنَةً قَالَ صَاحِبُ الْيَمِينِ لِصَاحِبِ الشِّمَالِ وَهُوَ أَمِيرٌ عَلَيْهِ أَلْقِ هٰذِهِ السَّيِّئَةَ حَتَّى أُلْقِيَ مِنْ حَسَنَاتِهِ وَاحِدَةً تَضْعِيفَ الْعَشْرِ وَأَرْفَعَ لَهُ تِسْعَ حَسَنَاتٍ فَتُلْقَى عَنْهُ السَّيِّئَةُ

«Soldaki melek günâhı yazdıktan sonra, adam bir iyilik yaparsa, reis olan sağdaki melek soldaki meleğe: «Sen o günâhı hesabdan düş» der. Soldaki de bunun bir iyiliğinin karşılığı olan on mükâfatın birini düşürür dokuzunu yazar ve böylece günâhı düşmüş olur» (171) buyurulmuştur.

Yine Enes'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Kul bir günâh işlediği zaman aleyhine olarak defterine yazılır»** buyurdu. Bedevî'nin biri:

— Tevbe ederse ne olur? deyince, Resûl-i Ekrem:

— **Defterinden silinir,** buyurdu. Adam:

— Tekrar günah işlerse ne olur? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— **Tekrar yazılır,** buyurdu. Adam:

— Tekrar tevbe ederse? Resûl-i Ekrem:

— **Tekrar silinir,** buyurdu. Adam:

— Defterden günâhın silinmesi ne zamana kadar devam eder? dedi. Resûl-i Ekrem: — **Tâ tamamen tevbe edip Allah'a yönelinceye kadar devam eder,** buyurduktan sonra devamla: **«Kul istiğfardan usanmadıkça, Allahu Teâlâ da mağfiretten usanmaz. Bir kul bir haseneyi niyyet ettiği vakit, daha onu yapmadan sağdaki melek, hemen defterine bir sevab yazar. Niyyet ettiği bu iyiliği yaptığı vakit, bire on nisbetinde artırarak yazar, sonra yediyüz dereceye** (ve daha fazlaya) **yükseltir. Kötülük yapmağı niyyet ettiği vakit, yapmadan bir şey yazılmaz. Niyyet ettiği bu kötülüğü yaptığı vakit defterine bir günâh olarak geçirilir. Bununla beraber ilerde Allahu Teâlâ'nın af ve mağfireti vardır»** (172) buyurmuştur.

Adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Yalnız Ramazan orucunu tutar ve yalnız farz olan beş vakit namazı kılarım, bunlara bir şey ilâve etmem. Zekât, sadaka verecek ve haccedecek de bir şey'im yoktur. Öldüğüm vakit neredeyim? diye sorar. Resûl-i Ekrem adamın bu sorusunu gülümsiyerek karşılar ve:

«Evet, benimle berabersin, eğer, kalbini iki şeyden, gıll u gış ve hasedden; dilini iki şeyden, gıybet ve yalandan; gözünü de iki şeyden, yabancıya bakmaktan ve müslümana hakaretle nazar etmekten.. İşte bunları yerine getirirsen, benimle beraber yanyana olursun» (173) buyurdu.

---

(171) Beyhakî, Ebû Umâme'den rivayet etmiştir.

(172) Beyhakî «Şuabü'l-iman»ında rivayet etmiştir. Bir çok rivâyet yolları vardır.

(173) Hadis yukarda geçmiştir.

Enes'in rivâyet ettiği uzun bir hadisde; Bedevî'nin biri Resûl-i Ekrem'e: «Bütün bu insanların hesabını kıyâmet gününde kim tâkib edecek» dedi. Resûl-i Ekrem: «Allahu Teâlâ tâkib edecek», buyurdu. Bedevî: «Bizzat kendisi mi?» diye tekrar etti. Resûl-i Ekrem yine: «Evet» deyince, bedevî güldü. Resûl-i Ekrem bedevî'ye: «Niçin güldün?» buyurdu. Bedevî: «Kerem sâhibi, gücü yettiği vakit afveder, hesab gördüğü vakitte de müsamaha eder» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«Bedevî doğru söyledi. Allah'dan daha keremli kimse olamaz. O, bütün keremlilerden keremlidir»** dedikten sonra: **«Bedevi fakih oldu»** buyurdu. Bu uzun hadisde yine: «Allahu Teâlâ Kâ'be'yi şereflendirdi ve yüceltti. Eğer bir kul taş taş Kâ'be'yi yıksa, sonra da yaksa, Allah'ın velîlerinden birisine hakaret edenin günahı gibi günah işlemiş olmaz» buyurdu. Bedevî: «Allah'ın velîleri kimlerdir?» diye sorunca, Resûl-i Ekrem: **«Mü'minlerin hepsi Allah'ın velîleridir. Allahu Teâlâ'nın: «Allah iman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıklardan nûra çıkarır»** (2 - Bakara: 257) **sözünü duymadın mı?»** buyurdu.

Bâzı haberlerde: اَلْمُؤْمِنُ اَفْضَلُ مِنَ الْكَعْبَةِ **«Mü'min Kâ'be'den üstündür»** (174). اَلْمُؤْمِنُ طَيِّبٌ طَاهِرٌ **«Mü'min, temiz ve tâhirdir»**, اَلْمُؤْمِنُ اَفْضَلُ عَلَى اللّٰهِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ **«Mü'min, Allah katında meleklerden efdaldir»** (175) diye vârid olmuştur. Yine haberde:

خَلَقَ اللّٰهُ جَهَنَّمَ مِنْ فَضْلِ رَحْمَتِهِ سَوْطًا يَسُوقُ اللّٰهُ بِهِ عِبَادَهُ اِلَى الْجَنَّةِ

«Allahu Teâlâ Cehennem'i kendi fazl u rahmetinden bir kamçı olarak yarattı, o sayede Allahu Teâlâ kullarını Cennet'e sevkeder» (176) diye vârid olmuştur. Diğer bir haberde de şöyle vârid olmuştur: **«Allahu Teâlâ buyuruyor ki; mahlûkatı benden yararlanmaları için yarattım, yoksa ben onlardan yararlanmak için değil».**

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

---

(174) İbn Mâce İbn Ömer'den ayrı ifade ile rivayet etmiştir.
(175) İbn Mâce Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.
(176) Bu ifade ile bulunamamıştır. Buhârî'de benzeri vardır.

مَا خَلَقَ اللّٰهُ شَيْئًا إِلَّا جَعَلَ لَهُ مَا يَغْلِبُهُ وَجَعَلَ رَحْمَتَهُ تَغْلِبُ غَضَبَهُ

«Allahu Teâlâ'nın yarattığı hiç bir şey yoktur ki ona gaalib geleni yaratmış olmasın. Rahmetini de gadabına gaalib kılmıştır» (177) buyurmuştur. Meşhur bir haberde de:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي

«Allahu Teâlâ mahlûkatı yaratmadan önce rahmeti kendine yazdı ve: «Muhakkak rahmetim gadabıma gaalibdir» buyurdu» (178) diye vârid olmuştur.

Muaz ve Enes'in rivâyetlerinde Resûl-i Ekrem: **«Lâ ilâhe illâllah» diyen Cennet'e girer»** (179) buyurmuştur. Ve yine:

مَنْ كَانَ آخِرُ كَلَامِهِ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ لَمْ تَمَسَّهُ النَّارُ

«Son sözü «Lâ ilâhe illâllah» olan kimseye Cehennem ateşi temas edemez» (180) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَقِيَ اللّٰهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا حُرِّمَتْ عَلَيْهِ النَّارُ

«Allah'a ortak koşmadan O'na mülâki olan kimseye Cehennem ateşi harâm olur» (181). Yine Resûl-i Ekrem: **«Kalbinde zerre kadar îmânı olan Cehennem'e girmez»** (182) buyurmuştur. Diğer bir haberde de:

لَوْ عَلِمَ الْكَافِرُ سَعَةَ رَحْمَةِ اللّٰهِ مَا أَيِسَ مِنْ جَنَّتِهِ أَحَدٌ

«Eğer kâfir Allah'ın geniş rahmetini bilse, Cennet'ten hiç biri ümidini kesmezdi» (183) diye vârid olmuştur. Resûl-i Ekrem:

---

(177) Ebû'ş-Şeyh ve İbn Hâtem rivayet etmişlerdir.
(178) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.
(179) Taberânî «Dua» bahsinde rivayet etmiştir. Hadis yukarda geçmiştir.
(180) Ebû Dâvud ve Hâkim rivayet etmişlerdir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.
(181) Buhârî ile Müslim, Enes'den rivayet etmişlerdir.
(182) Ahmed, Sehl'den rivayet etmiştir. İsnâdı sahihdir.
(183) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.

﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ **«Muhakkak o sâatın zelzelesi büyük bir şeydir»** (El-Hacc: 1) âyet-i celile'sini okuduğu zaman :

أَتَدْرُونَ أَيَّ يَوْمٍ هَذَا؟ هَذَا يَوْمٌ يُقَالُ لِآدَمَ قُمْ فَابْعَثْ بَعْثَ النَّارِ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ فَيَقُولُ كَمْ؟ فَيُقَالُ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةٍ وَتِسْعُونَ إِلَى النَّارِ وَوَاحِدٌ إِلَى الْجَنَّةِ

«Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz? Bugün öyle bir gündür ki, o günde (atamız) **Â d e m aleyhisselâma: «Kalk, soyundan Cehennem'e girecekleri ayır ve Cehennem'e sevket» denecek. Â d e m aleyhisselâm: «Ne kadarını?» diye sorunca, her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzunu Cehennem'e ve birini de Cennet'e, denilecektir»** buyurdu. Bunu duyan ashab şaşırdı, o gün iş ve güçlerinden vaz geçip, ağlayıp sızlamağa başladılar. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bunların yanına giderek :

مَا لَكُمْ لَا تَعْمَلُونَ **«Ne oldu size, neden çalışmıyorsunuz?»** diye sordu. Ashab: «Verdiğin bu haberden sonra daha kim çalışabilir» dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

كَذَا أَنْتُمْ فِي الْأُمَمِ؟ أَيْنَ تَاوِيلُ وَتَارِيسُ وَمَنْسِكُ وَيَاجُوجُ وَمَاجُوجُ أُمَمٌ لَا يُحْصِيهَا إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى إِنَّمَا أَنْتُمْ فِي سَائِرِ الْأُمَمِ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ وَكَالرَّقْمَةِ فِي ذِرَاعِ الدَّابَّةِ

«Te'vil veya Bâdil, Sâris, Mensik, Ye'cuc ve Me'cuc gibi sayılamıyacak kadar çok olan milletler nerede? Bunlara nisbetle siz siyah öküzün sırtında beyaz kıllar ve hayvanın kolundaki bir nişan gibisiniz» (184) buyurdu.

Düşün ve bir bak ki, önce korku kamçısı ile insanları nasıl sevkediyor? Sonra da ümid ipi ile onları Allah'a nasıl çekiyor? Önce onları korku kamçısı ile sevketti. Burada itidalden ümidsizlik aşırılığına kapıldıkla-

---

(184) Tirmizi İmran b. Husayn'den rivayet etmiş, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

rını görünce, ümid ilâcı ile onları tedâvi etti, iktisad ve i'tidâle sevketti. İkincisi, birinciyi bozmuş değildir. Fakat birinci de onların şifâyab olmalarına sebeb gördüğü şey'i onlara anlattı ve bununla yetindi. Lâkin ümid ile tedâviye muhtaç olduklarını görünce hâdisenin tamamını anlattı. İşte vâizlere düşen vazife, vâizlerin efendisi olan Resûl-i Ekrem'in yolunu tutarak, bâtınî hastalıkları göz önünde bulundurmak sûretiyle ihtiyaç nisbetinde korku ve ümid vâsıtalarını kullanmaktır. Buna riâyet etmiyen vâizin, daima ifsâdı, ıslâhından çoktur.

Yine haberde:

لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَلَقَ اللّٰهُ خَلْقًا يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ (وفي لفظ آخر) لَذَهَبَ بِكُمْ وَجَاءَ بِخَلْقٍ آخَرَ يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

«Eğer siz günah işlemeseniz, Allahu Teâlâ başka mahlûk yaratır, onlar isyân eder ve Allahu Teâlâ onları mağfiret ederdi». Diğer bir ifade ile: «Sizi helâk eder, başka mahlûk yaratır, onlar isyân eder ve onları mağfiret ederdi. Çünkü o fazlası ile mağfiret edici ve büyük rahmet sâhibidir» (185) diye vârid olmuştur. Yine haberde:

لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَخَشِيتُ عَلَيْكُمْ مَا هُوَ شَرٌّ مِنَ الذُّنُوبِ الْعُجْبُ

«Eğer günah işlemeseniz günahdan daha fenâsı olan ucubdan sizin için korkardım» (186). Başka bir haberde: **«Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, Allahu Teâlâ kuluna, şefkatli bir annenin yavrusuna olan merhametinden çok daha şefkatli ve merhametlidir»** (187) diye vârid olmuştur.

Yine Peygamberimiz (S.A.V.):

لَيَغْفِرَنَّ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْفِرَةً مَا خَطَرَتْ عَلَى قَلْبِ أَحَدٍ حَتَّى إِنَّ إِبْلِيسَ لَيَتَطَاوَلُ لَهَا رَجَاءَ أَنْ تُصِيبَهُ

«Allahu Teâlâ kıyâmet günü, kimsenin hâtırına gelmiyecek şekilde büyük bir umumi af ilân edecek, hattâ şeytan bile bu afdan kendisine bir şey isâbet eder mi diye ümidlenecektir» (188) buyurmuştur.

---

(185) Müslim, Ebû Eyyûb'dan rivayet etmiştir.
(186) Bezzar ve İbn Hibban «Zuafa»da Enes'den rivayet etmişlerdir.
(187) Buhâri ile Müslim, Ömer'den rivayet etmişlerdir.
(188) İbn Ebi'd-Dünya, İbn Mes'ûd'dan rivayet etmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مِائَةَ رَحْمَةٍ اِدَّخَرَ مِنْهَا عِنْدَهُ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً وَاَظْهَرَ مِنْهَا فِى الدُّنْيَا رَحْمَةً وَاحِدَةً فَبِهَا يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ فَتَحِنُّ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا وَتَعْطِفُ الْبَهِيمَةُ عَلَى وَلَدِهَا فَاِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ضَمَّ هٰذِهِ الرَّحْمَةَ اِلَى التِّسْعِ وَالتِّسْعِينَ ثُمَّ بَسَطَهَا عَلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ وَكُلُّ رَحْمَةٍ مِنْهَا طِبَاقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قَالَ فَلَا يَهْلِكُ عَلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ اِلَّا هَالِكٌ

«Allahu Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Doksandokuzunu nezd-i İlâhisinde alıkoydu ve dünyaya bir rahmeti indirdi. Halkın birbirine merhameti, annenin evlâdına şefkati, hayvanların yavrularına acımaları hep bu bir rahmetin te'siridir. Kıyâmet günü olduğu vakit O, bir rahmeti de doksan dokuz rahmetine ekler ve yüz rahmet olarak halka açar. Her rahmeti, yer ve gökler genişliğindedir. Artık o günde ancak tam mânasıyle helâke hak kazananlar helâk olur» (189).

Yine haberde Resûl-i Ekrem: **«Sizden hiç birinizi, ameli, ne Cehennem'den kurtarabilir, ne de Cennet'e koyabilir»** buyurdu. Ashâb: «Seni de koyamaz mı?» deyince, Resûl-i Ekrem: **«Evet, beni de koyamaz, ne ola ki Allahu Teâlâ rahmeti ile kusurlarımı bağışlaya»** (190) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Amel edin ve amelinize sevinin, fakat iyi biliniz ki kimseyi ameli kurtaramaz»** (191) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

إِنِّي اخْتَبَأْتُ شَفَاعَتِي لِاَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ اُمَّتِي اَتَرَوْنَهَا لِلْمُطِيعِينَ الْمُتَّقِينَ ؟ بَلْ هِيَ لِلْمُتَلَوِّثِينَ الْمُخَلِّطِينَ

«Şefâatimi, ümmetimin büyük günah sâhibleri için sakladım. Siz onu itâat eden müttakiler için mi sanıyorsunuz? Hayır, o, sevab ve günâhı karıştıran mülevvesler içindir» (192) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

(189) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.
(190) Buharî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.
(191) Yukarda geçmiştir.
(192) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ السَّهْلَةِ **«Ben, hak, kolay ve âsân bir din ile gönderildim»** (193). Yine Resûl-i Ekrem:

أُحِبُّ أَنْ يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابَيْنِ أَنَّ فِي دِينِنَا سَمَاحَةً

«Dinimizde müsâmaha ve cömerdlik bulunduğunu, Yahudi ve Hıristiyanların bilmelerini isterdim» buyurmuştur. Buna, mü'minlerin:

وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا **«Ey Rabbimiz, üstümüze ağır bir yük yükleme»** (2 - Bakara: 286) duâlarına Allahu Teâlâ'nın icâbeti ve yine:

وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ

«Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor o» (7 - A'raf: 157) âyeti delâlet eder. Muhammed b. Hanefiyye'nin Ali'den rivâyetinde: فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ **«Şimdilik sen aldırış etme.** (onlara karşı) **güzel ve** (tatlı muamelede) **bulun»** (15- Hıcr: 85) âyeti nâzil olduğu vakit, Resûl-i Ekrem Cebrâil'e, bunun mânasını sordu. Cebrâil de «Sana kötülük edeni afvettiğin vakit, artık ona sitem etme, demektir» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«Ey Cebrâil, Allahu Teâlâ afvettiğini itabdan daha keremlidir»** dedi ve Cebrâil ile ağlamağa başladılar. Hemen Allahu Teâlâ Mîkâil aleyhisselâm'ı göndererek: **«Elbette afvettiğimi itâb etmem, benim keremime yakışmaz»** buyurdu.

Reca hakkında vârid olan haberler sayılamıyacak kadar çoktur. Bu husustaki diğer rivâyetlere gelince:

Hz. Ali: «Dünyada kişinin günâhını gizleyen Allahu Teâlâ, âhirette de onu açığa çıkarmaz. Zira onu âhirette açıklamak, O'nun keremine yakışmaz. Dünyada günâhının cezasını çekene, âhirette ikinci def'a ceza çektirmez» demiştir.

Sevrî: «Hesâbımın, anne ve babamın dahi eline verilmesini istemem. Çünkü Allahu Teâlâ onlardan da daha merhametlidir» demiştir. Selefden bir zât: «Mü'min gizli bir günâh işlediği vakit, defterine yazılmasın diye Allahu Teâlâ onu meleklerin gözünden de saklar» dedi. Muham-

(193) Ahmed Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir.

med b. Sa'd Esved b. Salim'e kendi eliyle yazdığı mektupta: «Günahkâr bir kul, elini kaldırıp: «Aman yâ Rabbi», dediği vakit üç def'aya kadar melekler onun sesine perde olur ve onu Allahu Teâlâya duyurmak istemezler. Dördüncüde Allahu Teâlâ meleklere: «Ne vakte kadar kulumun sesini benden saklıyacaksınız. Kulum, benden başka günahlarını afvedecek kimsenin bulunmadığını bildi ve bana iltica' etti. Siz de şâhid olun, ben onu afvettim» buyurur» demiştir.

İbrâhim b. Edhem anlatıyor: «Karanlık ve yağmurlu bir gecede tavafta tek başıma kalmıştım. Kâ'be'nin kapusu önüne ve Mültezem'in yanında durdum, Allah'a duâ ettim ve: «Yâ Rabbi, beni günahlardan koru» dedim. Bu arada bir ses işittim: «Herkes benden bunu ister, ben herkesi korursam, neyi afvedip bağışlıyacağım» dedi.» Hasan-ı Basrî: «Mü'min günah işlemeseydi, göklerin gizliliklerinde seyrederdi. Fakat Allahu Teâlâ günâhı sebebiyle onu bundan alıkoydu» dedi.

Cüneyd-i Bağdâdî: «Allah'ın kereminden bir kere gözün perdesi açılaydı, kötüler iyilere katılırdı» dedi. Mâlik b. Dinâr Eban ile karşılaşdı ve: «Ne zamana kadar insanlara ruhsatlardan bahsedeceğiz» dedi. Eban: «Bana bak, kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın öyle büyük afvını göreceksin ki, sevincinden sırtındaki hırkanı parça parça yırtacağını sanır ve umarım» dedi. Rebî b. Hiraş'ın, Tâbiin'in büyüklerinden olup öldükten sonra konuştuğu söylenen kardeşinden rivâyetinde, diyor ki: «Kardeşim öldüğü vakit, onu elbisesine sardık. Yüzü açıldı, kalktı oturdu ve: «Ben Rabbime ulaştım. Rabbim gadablı olmıyarak beni karşıladı. Cennet'in nimetleri ile beni müjdeledi ve işi, sizin sandığınızdan çok kolay gördüm. Allah'a iftira etmeyin. Ben yanlarına gidinceye kadar Resûl-i Ekrem ve ashâbı beni beklediler» dedi ve sonra da, kendisini bir taş parçasının testiye düşmesi gibi yere attı. Götürüp mezarına defnettik» dedi.

Bir hadîsde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَوَاخَيَا فِي اللّٰهِ تَعَالَى فَكَانَ أَحَدُهُمَا يُسْرِفُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ الْآخَرُ عَابِدًا وَكَانَ يَعِظُهُ وَيَزْجُرُهُ فَكَانَ يَقُولُ دَعْنِي وَرَبِّي أَبُعِثْتَ عَلَيَّ رَقِيبًا حَتَّى رَآهُ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى كَبِيرَةٍ فَغَضِبَ فَقَالَ لَا يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكَ قَالَ فَيَقُولُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيَسْتَطِيعُ أَحَدٌ أَنْ يَحْظُرَ رَحْمَتِي عَلَى عِبَادِي اذْهَبْ أَنْتَ قَدْ غَفَرْتُ لَكَ ثُمَّ يَقُولُ لِلْعَابِدِ وَأَنْتَ قَدْ أَوْجَبْتُ لَكَ النَّارَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَهْلَكَتْ دُنْيَاهُ وَآخِرَتَهُ صلى الله عليه وسلم

«İsrâil oğullarından iki kişi Allah için kardeşlik olmuşlardı. Bunlardan birisi nefsine zulm ile isyân eder. Diğeri ise ibâdet eder. İbâdet eden, durmadan isyân edeni îkaz eder, günahtan men'e çalışır. Âsi olanı da: «Sen bana murâkıb mı tâyin oldun? Beni Allah aşkına rahat bırak» der. Bir gün âbid, bu adamı büyük bir günah işlerken görünce, buna kızarak: «Allah seni afvetmez, afvetmesin» der. Kıyâmet günü olunca Allahu Teâlâ bunları hesâba çeker: Âsiye: «Benim rahmetimi kim men'edebilir? Ben seni afvettim» buyurur. Âbide de: «Bu sözün karşılığı olarak seni Cehennem'e atıyorum» buyurur. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, âbid bir sözü ile hem dünya, hem de âhiretini mahvetti» (194).

Rivâyete göre; İsrâil oğullarından birisi kırk sene eşkıyâlık yapmıştı. Bir gün yanında Havârîlerinden birisi olduğu hâlde Hz. İsâ ile karşılaştı. Adamcağız: «Bu İsâ peygamber, bu da Havârîlerinden bir zat, artık ben bunlara katılırım» der ve ardlarına takılır. Fakat Havârî'nin yanında giderken: «Benim gibi âdî bir adam böyle bir zâtın yanında gidebilir mi?» diye kendi kendini yerer. Dîğer taraftan Havârî, bu yol kesici de kim ki benim yanımda yürüyecek diye Hz. İsâ'ya sokulur. Bunlardan biri kendini hakîr, diğeri ise büyük görür. Bunun üzerine Allahu Teâlâ İsâ aleyhisselâm'a şöyle vahyeder: «İkisine de söyle, ikisinin de geçmişlerini mahvettim, yeniden amele başlasınlar. Kendini beğendiği için Havârînin ibâdetini mahvettim. Kendini küçük gördüğü için de eşkıyânın günahlarını afvettim» buyurur. İsâ aleyhisselâm durumu onlara bildirir ve eşkıyâyı Havâriler arasına alır.

Mesruk'dan gelen bir rivâyette: Benî İsrâil peygamberlerinden birisi secdede iken âsîlerden birisi başına öyle bir bastı ki yerdeki çakıllar alnında yer etti. O peygamber kızmış bir hâlde başını secdeden kaldırdı ve: «Def'ol, Allah seni afvetmesin» dedi. Allahu Teâlâ o peygambere: «Benimle kulum arasına girmek mi istiyorsun? Ben onu mağfiret ettim» (195) buyurdu. Buna benzer bir rivâyet de İbn Abbâs'dan (R.A.) gelmektedir. Resûl-i Ekrem müşriklere kızıp onları namazında tel'în ettiği vakit: لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ **«Kullarımın işinden hiç bir şey sana âit değildir»** (3 - Âl-i İmran: 128) âyet-i celîle'si nâzil oldu ve Resûl-i Ekrem bedduâsından vazgeçti. Bunun üzerine onlar da topluca müslüman oldular.

Yine eserde vârid olduğuna göre; ibâdetlerini beraber ve eşit olarak yapan iki arkadaşı Kıyâmet günü Allahu Teâlâ Cennet'e koyacak, fakat birisinin derecesi çok üstün olacaktır. Derecesi düşük olan: «Yâ Rab, ibâdetlerimiz bir olduğu hâlde buna daha üstün dereceyi niye verdin?» diye

---

(194) Ebû Dâvud, Ebû Hüreyre'den ceyyid isnâd ile rivâyet etmiştir.
(195) Hammâd b. Vakd rivâyet etti.

sorunca, Allahu Teâlâ: «Sen ibâdetinde Cehennem'den kurtulup Cennet'e girmeni, o ise Cennet'te üstün dereceler almayı istiyordu. Binâenaleyh, herkese istediğini verdim» buyuracaktır. Bu rivâyet, ümid ile yapılan ibâdetin daha makbûl olduğuna delâlet eder. Zira umanda, korkandan daha çok sevgi bulunur. Cezalandırmasından korkarak hükümdarlara itâat eden ile, in'am ve ikrâmını umarak hizmet edenler arasındaki fark büyüktür. Bunun için Allahu Teâlâ hüsn-i zannı emretti. Resûl-i Ekrem de:

«سَلُوا اللّٰهَ الدَّرَجَاتِ الْعُلٰى فَاِنَّمَا تَسْأَلُونَ كَرِيمًا»

«Allah'tan yüksek dereceler isteyin, zira istediğiniz zât, kerem sâhibidir» (196) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

«اِذَا سَأَلْتُمُوا اللّٰهَ فَاَعْظِمُوا الرَّغْبَةَ وَاسْئَلُوا الْفِرْدَوْسَ الْاَعْلٰى فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى لَا يَتَعَاظَمُهُ شَيْءٌ»

«Allah'tan istediğiniz vakit rağbeti yükseltin ve Firdevs-i A'lâyı isteyin. Zira Allahu Teâlâ'ya hiç bir şey büyük ve güç gelmez» (197) buyurdu.

Ebû Bekir b. Süleym diyor: «Ölümü sırasında Mâlik b. Enes'in huzuruna girdik ve durumunu sorduk. O da: «Size nasıl anlatacağımı bilemiyorum. Ancak siz de yakında Allah'ın ne büyük afvedici bir kerem sâhibi olduğunu göreceksiniz» dedi ve öldü.

Yahya b. Muaz da münâcâtında: «Yâ Rab, nerde ise günah işlerken Sana olan ümidim, amelimdeki ümidimden daha üstün olacaktır. Çünkü amelde ihlâsa güveniyorum. Hâlbuki bu kadar âfetlerle karışık olan amelde ihlâs çok zordur. Günahda ise afvına dayanıyorum. Sen cömerdlikle mevsuf olduğun hâlde nasıl onu mağfiret etmezsin» demiştir. Denildi ki: İbrâhim aleyhisselâm'a Mecûsî'nin biri misafir olmak istedi. İbrâhim aleyhisselâm: «Müslüman olursan seni misafir ederim» deyince, adam bırakıp gitti. Allahu Teâlâ İbrâhim aleyhisselâm'a:

— Neden onu misafir etmek için dinini değiştirmesini şart koştun? Bana bakmadın mı? Yetmiş senedir Beni tanımadığı hâlde ben ona bakıyorum. Onu misafir etsen hakkında hayırlı olurdu, buyurdu. Bunun üzerine İbrâhim aleyhisselâm adamı buldu, evine getirdi ve misafir etti. Mecûsî: «Nasıl oldu?» diye sorunca, İbrâhim aleyhisselâm durumu anlattı. Mecusi: «Allahu Teâlâ benim hakkımda böyle mi muâmele etti. O hâlde bana İslâmiyeti öğret, ben müslümân olacağım» dedi.

Üstad Ebû Sehl El-Sa'lûkî, Ebû Sehl Ez-Zücâc'ı rü'yâsında

(196) Taberânî ve Müslim'in buna benzer rivâyetleri vardır.
(197) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

gördü. Ez-Zücâc daima cemâatini korkuturdu. Kendisine: «Durum nasıl?» diye sorunca: «Korktuğumuzdan ehven bulduk» diye cevab vermiştir. Başka birisi de Ebû Sehl Es-Sâ'lûki'yi rü'yasında çok güzel bir şekilde görünce: «Bu dereceye nasıl eriştin?» diye sordu. O da: «Hüsn-i zannım sayesinde eriştim» dedi.

Hikâye edildiğine göre; Ebû'l-Abbâs b. Şureyh ölüm hastalığı sırasında kıyâmet koptuğunu ve Allahu Teâlâ'nın: «Âlimler nerede?» diye seslendiğini ve bu sırada âlimlerin toplandığını, Allahu Teâlâ'nın da: «İlminizle ne amel ettiniz?» diye kendilerine sorduğunu, âlimlerin: «Kusur ve isâet ettik» dediklerini, fakat Allahu Teâlâ bu cevabı yeterli bulmayıp başka bir cevab bekler gibi soruyu tekrarladığını, ben de bu arada: «Yâ Rab, defterimde şirk diye bir şey yoktur. Sen de diğerlerini afvedeceğini va'd ettiğini söyledin» dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Hepiniz geçin, sizi afvettim» dediğini gördüm, dedi ve üç gün sonra da öldü.

Denildi ki içkici bir adam vardı. Günün birinde adamlarını topladı ve meyve almak için kölesine dört dirhem vererek pazara gönderdi. Köle yolda Mansûr b. Ammâr'ın bir yoksul için yardım toplamakta olduğunu gördü. Mansûr:

— Bu fakire kim dört dirhem verirse, ona dört tane duâm var, dedi. Bunun üzerine köle parayı verdi. Mansûr:

— İşte, istediğin duâyı sana yapacağım, dedi. Köle:

— Benim bir efendim var, ondan kurtulup hürriyete kavuşmak isterim, dedi. Mansûr gerekli duâyı yaptıktan sonra, ikinci isteğini söyle, dedi. Köle:

— Bu dört dirhemin yerine dört dirhem isterim, dedi. Mansûr, yine duâsını yaptıktan sonra:

— Üçüncü dileğini söyle, dedi. Köle:

— Efendimin tevbekâr olmasını isterim, dedi. Mansûr buna da gerekli duâyı yaptıktan sonra:

— Dördüncü isteğini söyle, dedi. Köle:

— Allahu Teâlâ'nın; beni, efendimi, sizi ve bu kavmi afvetmesini dilerim, dedi. Mansûr bu hususta da gerekli duâsını yaptı. Köle eve döndüğü vakit, efendisi geç kalmasının sebebini kendisinden sordu. Köle, Mansûr ile geçen durumu anlattı. Efendisi:

— O, ne gibi duâlarda bulundu, sen neler istedin? dedi. Köle:

— Kendi âzadlığımı istedim, buna duâ etti, dedi. Efendisi:

— Seni âzâd ediyorum. Başka ne istedin ve o ne gibi duâ etti? dedi. Köle:

— Dört dirhemin halefini istedim, o da bana duâ etti. Efendisi:

— Al sana dört bin dirhem, başka ne istedin? dedi. Köle:

— Senin de tevbekâr olmanı istedim, dedi. Efendisi:

— İşte ben de tevbe ettim, dördüncü dileğini söyle, dedi. Köle:

— Allahu Teâlâ'nın hepimizi afvetmesini istedim, dedi. Efendisi:

— İşte bu, benim elimde değildir, dedi. Ve o gece rü'yasında kendisine: «Sen, elinde olan üç tanesini yaptın da ben elimde olan bir taneyi

yapmaz mıyım? Ben de seni, köleyi, Mansûr'u ve meclisinizde bulunanları afvettim» dedi.

Abdülvahab Sakafî'den rivâyet edildiğine göre, diyor ki: «Bir gün üç erkek ve bir kadının bir cenâzeyi omuzlarında götürdüklerini gördüm. Hemen kadının yerini aldım, mezar başına gittik. Kadına :

— Bu cenâze senin neyin olur? diye sordum. Kadın :

— Oğlumdur, dedi. Ben :

— O hâlde komşunuz yok mu idi? dedim. Kadın :

— Vardı, fakat cenâzeye gelmediler, dedi. Ben :

— Kusuru ne idi? dedim. Kadın :

— Gevşek bir insandı, ona kimse kıymet vermezdi, dedi. Kadına acıdım, onu evime getirdim; bir kaç kuruş para, yiyecek ve giyecek verdim ve gitti. O gece rü'yamda yüzü ay gibi parlayan ve beyaz elbise giyen birisi karşıma çıkarak bana teşekkür etti. Kim olduğunu sorduğumda: «Bugün defnettiğiniz adam» dedi. İnsanların beni hakîr görmesiyle Rabbım bana rahmet etti» dedi.

İbrâhim Atrûş diyor: «Bağdat'ta Mâruf Kerhî ile Dicle'nin kenarında oturuyorduk. İçki içen, çalgı çalan bir kafile yanımızdan geçti. Yanımızdakiler Mâruf Kerhî'ye: «Bunların açıkça isyan ettiklerini görmüyor musun? Bunlara bedduâ et», dediler. Kerhî ellerini kaldırarak: «Allah'ım, bunları burada rahatlandırdığın ve zevklendirdiğin gibi âhirette de huzûr ve zevke kavuştur» diye duâ etti. Onlar: «Biz sana bedduâ et dedik, sen duâ ettin, bu nasıl oldu?» dediklerinde, Kerhî: «Âhirette onları ferahlandırmak, onları afvetmesi, günahlarına pişman etmesiyle mümkündür» dedi.

Seleften birisi duâsında: «Yâ Rab, Sana isyân edilmiyen hiç bir asır olmadığı hâlde, Sen yine herkese bol bol nîmetlerini verir ve rızkını gönderirsin. Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Sen ne büyük hilim sâhibisin. Hiç gadab etmezcesine sana isyân edenlere nîmetlerini akıtırsın» derdi.

İşte bütün bunları okuyup, duyup öğrenmek de insanı ümide kaptırır, ümidsizliğe düşenleri ümidvâr eder. Fakat aldanmış ahmakların bunları duymaları doğru değildir. Bu gibilerin havf [korku] hakkında anlatacaklarımızı duyup öğrenmeleri lâzımdır. Çünkü insanların çoğu ancak korku ile yola gelir. Kötü köle ve azgın çocuğun dayak ile yola gelmeleri gibi... Bunun zıddı ise dünya ve âhiretin salâh kapılarını onlara kapamak olur.

———— o ————

İ K İ N C İ   B Ö L Ü M

KİTABIN İKİNCİ BÖLÜMÜ KORKU BEYANINDADIR

Burada Korkunun Hakikati, Dereceleri, Korkulan Şeylerin Kısımları, Korkunun Fazileti, Korku ile Recadan Hangisinin Daha Efdal Olduğu, Korkunun Tedâvisi, Sû'-i Hâtimenin Mânası, Peygamberler ve Sâlihlerden Olup da Korkanların Hâlleri Anlatılacaktır. Allah'dan hüsn-i tevfik dileriz.

4 üncü BEYÂN : KORKUNUN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; korku, gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşma düşüncesiyle kalbin yanıp üzülmesi demektir. Bu mâna, ümîdin hakikatini açıklarken anlaşılmıştı. Allah ile ünsiyyet edip kalbini Allahu Teâlâ'ya bağlayan ve vaktini devamlı olarak Hakk'ın Cemâlini müşâhede ile geçiren kimse, geleceği düşünecek vakit bulamıyacağı için, korku ve ümid diye bir şey kendisinde kalmaz. O, bunlardan daha müreffeh bir hayata kavuşur. Çünkü korku ve ümid, nefsin sükûna ulaşmasına engel olan birer köstek gibidirler. V â s ı t î buna işâret ederek: «Korkunun, kul ile Allah arasında bir perde olduğunu ve Hakkın tecelli ettiği gönüllerde korku ve ümid diye bir şey kalmaz» demiştir. Hulâsa, seven adamın sevgilisini müşâhedede ayrılık korkusu ile meşgul olması müşâhedede noksanlıktır. Müşâhedenin devamı ise makamların en üstünüdür. Biz, burada makamların başlangıçlarından söz etmek üzere deriz ki :

Korku hâli de diğerleri gibi, ilim, hâl ve amelden meydâna gelir. İlim, hoşlanmadığın şey'e seni sürükliyecek sebebi bilmektir. Bu, tıpkı hükümdâra karşı cinâyet işleyip sonra eline düşen bir adam gibidir. Bu adam afvedilip kurtulmak ümidinde olduğu gibi, suçu nisbetinde ceza görüp idam olacağından da korkar. Fakat kendisinin ölüm cezasına çarptırılacağı sebeblerin ne derece kuvvetli olduğunu bildiği nisbette korkusu da fazlalaşır. Şübhesiz bu sebebler, ağır bir cinâyet işlemiş olması, hükümdârın kindar, hiddetli ve intikamcı olması gibi şeylerdir. Aynı zamanda bir şefâatçisinin bulunmayıp herkesin hükümdârı kendi aleyhine tahrik etmesi ve cinâyetinin te'sirini yok edecek hiç bir iyiliğinin bulunmaması gibi hâllerdir. Bütün bunları bilmesi, korkusunun çoğalmasına ve içden acı duymasına sebebdir. Bu sebebler zayıfladıkça korku da azalmış olur. Bâzan bu korku, işlediği cinâyetten değil de korktuğu şey'in vasfı yüzünden olur — Arslan'ın pençesine düşen insan gibi —. Arslan'ın, yırtıcı ve parçalayıcı bir mahlûk olduğunu bildiği için ondan korkar. Korku, bâzan korktuğu şey'in fıtrat ve cibilliyetinden olur. Sel ağzına ve yangın civarına düşen adam gibi. Akan sudan korkulur. Çünkü insanı sürükleyip boğmak, onun işidir. Ateşten de korkulur. Çünkü onun şânı, yakmaktır.

İşte ilerdeki tehlike sebeblerini bilmek, kalbin yanıp üzülmesine sebeb olur. Korku da bu iç yangınıdır. Allahu Teâlâ'dan korku da böyledir. Bâzan Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtını bildiği ve o, bütün âlemi dilediği anda helâk edip kimse O'na mâni olamıyacağı için O'ndan korkar. Bir de fazla isyâna dalması sebebiyle O'nun vereceği cezayı düşünerek O'ndan korkar. Bâzan hem O'nun azametini, hem de ikaabını düşünerek her ikisi sebebiyle O'ndan korkar. Kendi kusurlarını ve Allahu Teâlâ'nın azamet sâhibi olması hasebiyle kendi yaptığından sorumlu olmıyacağını bildiği nisbette O'na karşı korkusu da çoğalır ki, Allah'dan en çok korkan, O'nu en çok bilendir. Bunun için Resûl-i Ekrem:

أَنَا أَخْوَفُكُمْ بِاللّٰهِ «Ben, Allah'tan en çok korkanınızım»

(198) buyurduğu gibi, Allahu Teâlâ'da:

إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ «Allah'tan kulları içinde ancak âlimler korkar» (35 - Fâtır: 28) buyurmuştur. Mârifet tekâmül ettikçe, kalbin yangın ve korkusu da çoğalır. Sonra kalbin ateşi, kalbden bedene, diğer âza ve sıfatlara intikal eder de orada te'sîrini gösterir.

Bu yangının bedeni kaplaması; erimek, sararmak, hayranlık, feryâd u figan ve ağlamak şeklinde olur. Bâzan ödü çatlar da kan beynine vurur, kendisini delirtir veya ölümüne sebeb olur. Yahut bu korku ateş ile kuvvetleşir ki, kendisini tamamen ümidsizliğe düşürür.

Bu ateşin âzalara intikali ise; onları isyandan çekmek, geçmişi telâfi için tâat ve ibâdete bağlamak ve geleceğe hazırlamakla olur. Bunun için, korku, göz yaşlarını akıtıp silmekte değil, korku, ikaabı gerektiren şeylerden kaçınmaktır, denildi. Hakîm Ebû'l-Kasım da: «Herkes korktuğundan kaçar, yalnız Allah'dan korkan O'na yaklaşır» demiştir. Zu'n - Nûn-ı Mısrî'ye: «Kul ne zaman Allah'dan korkar?» diye sordukla-rında, o: «Hastalığının uzamaması için kendisini her şeyden koruyan hastanın durumuna geldiği vakit» diye cevab vermiştir.

Bu korku ateşinin sıfatlardaki tecellisine gelince; şehvetleri kırmak, zevkleri atmak, balda zehir olduğunu bilen kimsenin balı kerih gördüğü gibi, sevdiği kötülükleri çirkin görmek durumuna yükselmekle olur. Şehvetleri, bu korku ateşi ile yakar, âzalarını terbiye eder, gönlünde hüzün, huşû, zillet ve meskenet duygularının hâsıl olması, kibir ve çekememezlik gibi hastalıklardan ayrılmış olması, bütün gayretini korkuya ve âkıbeti-

---

(198) Hadisi Buhârî Enes'den ve yine Buhârî ile Müslim Âişe'den aynı meâlde ve fakat başka kelimelerle rivâyet etmişlerdir.

ne yönelterek başka şey ile meşgul olmamasıdır. Bütün didinmesi; nefsini murâkabe, muhâsebe, mücâhede, vakit ve zamanını değerlendirme, her türlü iş, söz ve hareketleri ile nefsini muâhaza etmek olmalıdır. Tıpkı yırtıcı hayvanların eline düşüp de, acaba bir boşluk bulup kaçabilecek miyim, yoksa hemen parçalanacak mıyım? diye bütün dikkatini oraya topladığı gibi, burada da daima korktuğu ile meşgul olmalıdır. İşte korku kendisine galebe çalıp kendini kaplayanın hâli budur. Sahâbe ve Tâbiîn bu durumda idiler. Murâkabe, muhâsebe ve mücâhedenin kuvveti, kalbin elem ve ateşi olan korkunun kuvveti nisbetindedir. Korkunun kuvveti ise Allahu Teâlâ'nın Celâl, Sıfat ve Ef'âli ile kendisinin kusurlarını, karşılaşacağı tehlike ve güçlükleri bilmesi nisbetindedir. Korkunun en kısa derecesi, te'sirini amelde göstermesi ve kendisini şübheli şeylerden çekmesidir. Bu gibi şübheli şeylerden çekinmeğe «V e r â '» denir. Korkusu daha da arttığı vakit en şübheli olan şeyden de çekinir. Buna da «T a k v â» denir. Zira takvâ, şübheli şey'i atıp şübhesizini almaktır. Takvâ, insanı bâzan beis olan şeylere düşmemek için beis olmayan şeylerden de uzaklaştırır. Bu hâl, takvâda sadâkattır. Buna bir de yalnız Allah'a hizmet eklenirse, artık bunun sâhibi, oturmayacağı evi yapmaz, yemeyeceği malı toplamaz, ayrılacağı dünyaya iltifat etmez ve nefeslerini Allah rızasından başka yerlerde harcamaz. Bunun sahibi s ı d d î k adını almağa lâyıktır. Demek ki sıdk olduğu yerde takvâ, takvâ olduğu yerde vera' ve vera'ın bulunduğu yerde de iffet vardır. Çünkü iffet, şehvetin arzûlarından çekinmektir. Demek ki korku, kötülüklerden çekinmek ve iyilikleri yapmak sûretiyle âzalar üzerinde te'sirini gösterir ve kötülüklerden sakınması sebebiyle, şehvetinin arzûlarından uzaklaşması bakımından iffet adını alır ki, bundan üstünü vera'dır. Bu, iffetten daha umumîdir. Yâni her iffet bulunduğu yerde vera' bulunmıyabilir. Fakat vera'ın bulunduğu yerde mutlaka iffet vardır. Çünkü vera', iffetten sonra gelir, bir üst kademe ve aynı zamanda her türlü yasaklardan sakınmaktır. Vera'dan da üstünü takvâdır. Bu da sakıncalı şeyler yanında şübheli olanlardan da çekinmektir. Takvâdan sonra sıdk ve mukarreb gelir. Bunların en sonu bir öncekine nisbetle eam, birinciye kadar, en evveli bir sonrasına nisbetle daha özeldir. Yâni mukarreb ve sıddık nerde varsa, arkadaki vasıfların hepsi onda mevcuttur. Fakat her iffet sâhibinde vera' veya her vera' sâhibinde takvâ veya her takvâ sâhibinde sıdk ve mukarreblik olamaz. En özeli olan, sıdk ve mukarrebliği andığın vakit, hepsini içine almış olursun. Meselâ, insan ya Arap veya Acemdir. Arap ise ya Kureşî'dir veya değildir. Kureşî ise ya Hâşimî veya Alevîdir. Alevî ise ya Hasenî veya Hüseynî'dir. «Hasenî'dir, yâni H a s a n' ın neslindendir» dediğin vakit; bütün bu saydıklarımızın hepsini içine almış olur. Yalnız «Alevî'dir» dersen, Hasenî veya Hüseynî olduğu belli olmaz. Bunun gibi, Sıddîktır dediğin vakit, iffetli, vera' sâhibi ve müttakî olduğunu da ifade etmiş olursun. Bu, çok isimlerin ayrı ayrı mânalara geldiğini sanmak doğru olmaz. Böyle sanmakla işi karıştırmış olursun.

İşte bu anlattıklarımız, korkunun toplandığı yerlerdir.

5 inci BEYÂN : KORKUNUN DERECELERİ, KUVVET VE ZAYIFLIK BAKIMINDAN İHTİLÂFI

Bilmiş ol ki; aslında korku, makbûl olmakla beraber, bâzılarının sandığı gibi, ne kadar çok korkarsa o nisbette makbûl olur görüşü de galattır. Esasen korku, Allah'a yaklaşmak için insanı ilim ve amele sevkeden ilâhî bir kamçıdan ibârettir. Hayvâniyyet için en doğrusu, kırbaçsız kalmamaktır. Çocuk da böyledir. Fakat bu, fazla dövmenin daha makbûl olduğuna delâlet etmez. Her şeyde olduğu gibi korkunun da ifrat, tefrit ve îtidal tarafları vardır. Makbûl olan, îtidal derecesindeki korkudur. Az korku, kadının yumuşaklığına benzer. O müessir bir va'z duydu ve korkunç bir manzara gördü mü hemen ağlar da yaşları dökülmeğe başlar. Fakat bu hâl kaybolunca hemen eski durumuna döner. Bu gibi korku, faydası az olan eksik bir korkudur. O, çürük bir odun parçası gibidir. Onunla ne kadar hayvana vursan hayvanı acıtıp onda bir te'sir meydâna getiremez ve riyâzete vesile olamaz. Ne yazık ki çoğunluğun korkusu bu kabîldendir. Ancak âlimler ve ârifler bundan müstesnâdır. Âlimler derken, âlim ismini alan ve sûretâ âlim olan şahısları kasdetmiyoruz. Zîra bunlar korkudan çok uzaktırlar. Biz, âlim derken, Allahu Teâlâ'ya, O'nun âyet ve ef'âline vâkıf olanı kasdediyoruz. Asrımızda bu gibi âlimlerin vücudu enderdir. Bunun için «Allah'dan korkar mısın?» diye soranlara F u d a y l : «Sükût et, zîra korkmam demek küfür olacağı gibi, korkarım demekle de yalancı olabilirsin» demiştir. F u d a y l bu sözü ile, korkunun, âzaları kötülüklerden uzaklaştırıp iyilikleri yaptırmak anlamında olduğunu ifade etmek istemiştir. Âzalar üzerinde te'siri olmayan korkunun değeri yoktur. Buna korku adını vermek, doğru olmaz.

İfrat derecede korkuya gelince; bu, îtidali aşmak sebebiyle insânı ye'se ve ümidsizliğe düşürür ki, bu da yerilmiştir. Çünkü aşırı korku, insanı amelden de alıkor. Bâzan sâhibini zayıflatır ve hasta eder, şaşkına çevirir, hattâ delirmesine sebeb olur. Hâlbuki kamçıdan maksad ne ise korkudan maksad da odur. O da amele teşviktir. Maksad amel olmasa, korku bir kemâl olamazdı. Çünkü aslında korku, bir noksanlıktır. Zîra korkunun menşei cehâlet ve acziyettir. Cehâleti, sonunu bilmemesi bakımındandır. Eğer sonunu bileydi korkmazdı. Çünkü korku, tereddüd edilen şeyde olur. Acziyyetine gelince; def'ine muktedir olamadığı kaçınılacak bir şey ile karşılaşması bakımındandır. Âdem oğlunun kusuruna nisbetle bu da makbûldür. Fakat bizâtihî makbûl olan, acziyyet ve cehâlet değil, ilim, kudret ve Allahu Teâlâ'nın vasıflanması câiz olan nitelikler ile ilgili olan korkudur. Allahu Teâlâ'nın vasıflanması câiz olmıyan her şey noksanlıktır. Bu gibi şeylerin makbûliyyet, kendilerinden daha düşüklerine nisbetledir. Her şekil hastalığın ölüm hastalığından ehven olması gibi... İnsânı ümidsizliğe düşüren her çeşit korku, mezmûmdur.

Yukarda anlattığımız gibi, korku, insanı akılsızlığa ve ölüme varıncaya kadar her çeşit tehlikelere sürükleyebilir. Çocuğu ölüme, hayvânı he-

lâke götüren dayak gibi. Korkunun bu çeşidi de mezmûmdur. Resûl-i Ekrem'in, ümid sebebleri üzerinde durması, ümidsizliğe veyâ bu sebeblere düşüren korkudan kurtarmak içindir. Her hangi bir maksad için aranan bir şeyden umulan, onun o maksada ulaştırmasıdır. Maksaddan ileri geçen veya maksada yetmiyeni makbûl değildir. Korkunun faydası, çekinmek, vera', takvâ, mücâhede, ibâdet, fikir, zikir ve diğer Allah'a yaklaştıran sebeblere ulaşmaktır. Bütün bunlar; hayat, vücud sağlığı ve akıl isterler. Bunlara zararı dokunan her şey mezmumdur.

Şâyet, Allah korkusundan ölen şehiddir, nasıl olur da bu korku mezmûm olur? dersen,

Derim ki; onun şehid olması, korkudan ölmüş olması sebebiyle onun bir mevkii vardır ki, o anda başka sûretle ölse, o mevkii alamazdı, demektir. İşte korku ile ölüm, korkusuz ölüme nisbetle bir fazîlettir. Fakat fikir, mücâhede ve maârif bakımından terakkî etmek sûretiyle Allah yolunda olanlar, her an şehidler mertebesini ihrâz etmektedirler. Eğer böyle olmasaydı öldürülen veya yırtıcı hayvanların parçaladığı çocuk veya delilerin peygamberler ve şehidlerden efdal olması gerekirdi ki bu muhaldir. Böyle sanmak doğru olmaz. Saâdetlerin efdali, Allah'a ibâdetle geçen uzun ömürdür. Ömrü, akıl ve sıhhati ibtâle sebeb olan her şey, her ne kadar bâzı hususlara nisbetle fazîlet ise de, diğer hususlara nisbetle hüsran ve noksanlıktır, şehâdet gibi. Şehâdet, mâdûnuna nisbetle fazîlet ve fakat müttaki ve sıddıklara nisbetle fazîlet değildir.

Demek ki amelde te'siri olmıyan korku, hayvanı yürütmiyen kamçı gibi bir değer taşımaz, varlığı ile yokluğu birdir. Te'sîr ederse, te'siri nisbetinde değeri vardır. Şâyet, şehvetin gerektirdiği şeylerden çekinmek anlamında olan yalnız iffeti te'mîn ediyorsa, bunun bir derecesi vardır. Vera'ı da sağladığı vakit bir derece daha üstünlük almış olur. En üstün derece de sıddıklar mertebesidir ki, zâhir ve bâtınını, Allah'ın gayrisinden kesip bütün mevcudiyyetiyle Allah'a yönelmektir. İşte en makbûl korku da budur. Bu da akıl ve sıhhat ile mümkündür. Şâyet akıl ve sıhhati izâleye varırsa, bu, tedâvisi gerekli olan bir hastalıktır. Eğer güç yeterse tedâvi edilmesi lâzımdır. Eğer makbûl olsa, reca ve benzeri ilâçlarla tedâvisine gidilmesi vâcib olmazdı. Bunun için S e h l, uzun müddet açlık riyâzetine giren müridlere: «Dikkat edin, aklınızı koruyun, zîra aklı kısa olanlardan Allah'ın velîsi yoktur» demiştir.

6 ncı BEYÂN : KORKULAN ŞEY'E NİSBETLE KORKUNUN KISIMLARI

Bilmiş ol ki; korku, hoşlanmadığı bir şey ile karşılaşacağını düşünmekten doğar. Hoşlanmadığı şey, ya bizâtihî korkunçtur — ateş gibi — veyahut onun mekruh ve hoşlanmayan bir şey olması bizâtihî değil de her hangi bir kötülüğe ulaştırması bakımındandır. Âhirette insanı hoşlanmadığı şeyle karşılaştırmağa vesile olan günahları gibi. Bu, tıpkı ölüme

sürükliyecek şeyleri yemekten hasta adamın çekinmesine benzer. Her korkan kimse bu iki kısımdan hangisi için korktuğunu düşünmesi gerekir ki; bu sayede o korku kuvvetleşip kalbini yakmağa başlasın. Bunun için korkanların dereceleri farklıdır. Çekindikleri şeylere nisbetle korkuları da değişir. Zâtî bakımdan değil de başka sebeble kendisinden korkulan, meselâ tevbe etmeden ölmekten, tevbeyi bozmaktan, Allah'a karşı vazifelerini hakkıyle yerine getirmek imkânlarından mahrum olmaktan, kalbinin kararıp katılaşmasından, istikametten ayrılmasından, alıştığı şehvetlere uymasından, Allahu Teâlâ'nın onu kendi iyilikleri ile başbaşa bırakmasından ve bununla kendini beğenmesinden, kibre kapılmasından, başka şeylerle meşgul olmasından, istidraçtan, insanların her ne şekilde olursa olsun aleyhinde bulunmasından, ileride ne hâl alacağından, peşin cezaya uğrayacağından, dünya varlıklarına kapılıp onlara aldanacağından, gafletine Allah'ın muttali' olacağından, sû'-i hâtimeden veya ezelde hakkında yazılan yazıdan korkması gibi. Bütün bunlar âriflerin taşıdıkları korkulardır ve her birinin özel faydaları vardır.

Âdetlere kapılıp onların kendisini istilâ edeceğinden korkan kimse, âdetlerden ayrılmağa gayret etsin. Kalbine geçenlere, Allahu Teâlâ'nın muttali' olduğundan korkan kimse, kalbini vesveselerden temizlemeğe gayret etsin. Her korktuğunu böylece düzeltmeğe çalışsın.

Bu korkuların en büyüğü, son nefes korkusudur. Çünkü burası önemlidir. Fakat en üstünü, kemâl ve mârifete en çok delâlet edeni, geçmişin korkusudur. Çünkü gelecek, geçmişe tâbi ve aynı zamanda araya giren bir çok sebeblerden sonra onun fer'idir. Son nefes, ezeldeki mukadderatın tecellî ve tezâhürüdür. Son nefesten korkan kimse, ezeldeki mukadderattan korkan kimseye nisbetle, anlatacağım şu iki adamın birine olan nisbeti gibidir. Hükümdar, bu iki adam hakkında birer yazı yazmıştır. Bunlar bunu duydular fakat ne yazıldığını bilmiyorlar. Belki idamlarını ve belki de vezir olmalarını yazmıştır. Bunlardan biri acaba bu yazıyı açsak ve bir baksak ne yazılmıştır? diye düşünür. Diğeri de acaba hükümdar ne yazdı, yazdığı vakit hiddetli mi idi, değil miydi? Bunu düşünür. İşte onlar bu iki adam gibidir. Ancak bu iki adamın düşüncelerinden ikincisinin, yâni acaba hükümdar ne yazdı ve yazdığı vakit ne halde idi? diye düşünenin düşüncesi daha üstündür. Çünkü burada sebebe yönelmek vardır. Bunun gibi ezeldeki hükme yönelmek, istikbâldekini beklemekten daha önemlidir. Buna işâret olmak üzere Resûl-i Ekrem minberde iken sağ elini yumarak :

هٰذَا كِتَابُ اللّٰهِ كَتَبَ فِيهِ أَهْلَ الْجَنَّةِ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ

لَا يُزَادُ فِيهِمْ وَلَا يُنْقَصُ (ثُمَّ قَبَضَ كَفَّهُ الْيُسْرَى) هٰذَا كِتَابُ اللّٰهِ كَتَبَ فِيهِ

أَهْلَ النَّارِ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ لاَ يُزَادُ فِيهِمْ وَلاَ يُنْقَصُ وَلَيَعْمَلَنَّ
أَهْلُ السَّعَادَةِ بِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ حَتَّى يُقَالَ كَأَنَّهُ مِنْهُمْ بَلْ هُمْ هُمْ ثُمَّ
يَسْتَنْقِذُهُمُ اللهُ قَبْلَ الْمَوْتِ وَلَوْ بِفُوَاقِ نَاقَةٍ وَلَيَعْمَلَنَّ أَهْلُ الشَّقَاوَةِ
بِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ حَتَّى يُقَالَ كَأَنَّهُ مِنْهُمْ بَلْ هُمْ هُمْ ثُمَّ يَسْتَخْرِجُهُمُ اللهُ
قَبْلَ الْمَوْتِ وَلَوْ بِفُوَاقِ نَاقَةٍ اَلسَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ بِقَضَاءِ اللهِ وَالشَّقِيُّ
مَنْ شَقِيَ بِقَضَاءِ اللهِ وَالأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ »

«**İşte bu, Allahu Teâlâ'nın kitâbıdır. Burada kendi adları ve babalarının adları ile Cennet'likleri yazdı. Bunlarda artık ve eksik olamaz. Sonra sol elini yumarak: Bu da Allahu Teâlâ'nın, Cehennem'likleri yazdığı kitabıdır. Onları kendi adları ve babalarının adları ile yazmıştır. Bunlarda da artık ve eksik düşününülemez. Sizden biriniz şakilerin ameli gibi amel işler, tâ ki bu da sanki onlardan olur; hattâ sankisi yok, o da tamamen onlardandır, denir. Sonra Allahu Teâlâ velevki bir devenin birinci def'a sağılmasından ikinci def'a sağılmasına kadar geçen zaman olsun, yâni kısa bir müddet de olsa, ölümden önce onları bu kötü durumdan kurtarır. Bunun gibi, şakiler de iyilerin ameli gibi amel ederler, tâ ki bunlar da onlardan sayılır, hattâ bunlar tam bunlardandır, denir. Sonra Allahu Teâlâ, velevki bir devenin ikinci sağımı arasındaki zaman kadar olsun, onları ölümden önce bunların arasından çıkarır. Said, Allah'ın kazâsı ile saâdete ulaşandır. Şaki de Allah'ın kazâsı ile şekaavete ulaşandır. Amelde itibar, hâtimeyedir**» (199) buyurmuştur. Bu, korkanları ikiye ayırmak gibidir. Bir kısmı işlediği günahtan dolayı Allah'tan korkar, diğer kısmı da Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Cemâlinden, heybet ve azametinden korkar. Şübhesiz bu ikincinin mevkii daha üstündür. Bunun için bu adam sıddıklar mertebesine yükselse de yine korkusu devâm eder. Diğeri ise aldanmak tehlikesi ile karşı karşıyadır. İbâdete devâm ederken günahtan korkmak, sâlihler korkusu; Allah'ın azametinden korkmak, muvahhid ve sıddıklar korkusudur ki, Allah'ı mârifetin semeresi de budur. Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtını bilen herkes, günah işlemese de Allah'tan korkması gerektiğini bilir. Hattâ günahkâr bile Allah'ı gereği gibi bilse, günâhından değil, Allah'ın azametinden, heybet ve celâlinden korkardı. Eğer Allahu Teâlâ bizâtihi korkulmasa, ona günah yaptırmaması ve günah imkânları-

---

(199) Tirmizi, Abdullah İbn Amr İbn el-Âs'dan rivayet etmiştir. Tirmizi, hasen, sahih ve garib olduğunu söylemiştir.

nı vermemesi lâzım gelirdi. Günan sebeblerini kolaylaştırmak, onu uzaklaştırmak demektir. Hâlbuki günahtan önce günah işlememişdi ki bunu haketmiş olsun. Âbide, ibâdet yolunu kolaylaştırmak da aynıdır. Çünkü ibâdetten önce ibâdet etmemişdi ki buna hak kazanmış olsun. İsyân edenin, — kabûl etse de etmese de — ezelde isyânı ile hükmedildi. İtâat edenin de aynı şekilde itâati ezelde takdîr edilmiş ve kendisi itâat edecektir. M u h a m m e d aleyhisselâm'ı, yaratılmadan önce en üstün makama yükselten, E b û C e h i l ' i de yaratmadan ve hiç günah işlemeden yerin dibine batıran kimdir? Elbette ki Allah'dır. Bu işleri yapan Allah olduğuna göre her şeyden önce O'nun Celâlinden korkmak gerekir. Allah'a itâat eden, Allahu Teâlâ'nın onda yarattığı irâde ve ona verdiği kuvvetle itâat eder. İsyân eden de Allahu Teâlâ'nın onda yarattığı kesin irâde kuvveti ve isyân kudreti sebebiyle isyân eder. İrâde ve kudretten sonra fiil, zarurî hâle gelir. Ne olaydı, ona itâat irâdesini bahşetmekle ikramda bulunan, ona da isyan irâdesini vermekle onu uzaklaştıran sebebin ne olduğunu bileydim? Bunları kula havâle, daha önce hiç bir sebeb olmadan ezelî kazâya râci olduğuna göre, dilediği gibi takdir ve istediği gibi hükmedenden, elbette, aklı başında olanlar korkarlar ki, bu, zâtî itibariyle olan korkudur. Bunun ardında, açıklanması câiz olmayan, kader sırrı yatar.

Allahu Teâlâ'nın sıfatından korkmağı anlamak, ancak bir misâl ile mümkün olabilir. Eğer bu hususda Şâri'in izni olmasa buna da kimse cür'et edemezdi. Haberde vârid olduğuna göre, Allahu Teâlâ D â v u d aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir:

«Ey Dâvud, yırtıcı hayvanlardan korktuğun gibi Benden de kork». Bu misâl, her ne kadar bu mânanın sebebini sana anlatmazsa da bu mânadan hâsıl olan şey'i anlatır. Çünkü sebebini anlamak, kaderin sırrını anlamak demektir. Bu da ancak ehline açıklanır.

Bunun özeti şöyledir: Yırtıcı hayvanlardan korkmak, onun sana karşı olan geçmiş bir cinâyetinden dolayı değil, kendisinde; kuvvet, kudret, kibir, heybet ve saldırganlık vasfı ile, dilediğini yapabilme imkânlarına sâhib olup, yaptığına aldırış etmemesi bakımındandır. Seni parçalarsa, zerre kadar keyfine keder gelmez. Şâyet salıverirse, seni acıyıp sana merhamet ettiği için değil, seni beğenmediği ve senin ölüne veya dirine iltifat etmediği içindir. Onun nazarında senin gibi bin kişi ile bir karınca öldürmek arasında fark yoktur. Zîra yırtıcılıkta bunların önemi yoktur. Allahu Teâlâ'nın böyle üstün misâlleri vardır. Bunu böyle dış görünüşü ile bilen, dış görüşten daha kuvvetli olan bâtınî müşâhede ile, Allahu Teâlâ'nın: «Bunlar Cennet'e, buna aldırış etmem; bunlar da Cehennem'e, buna da aldırış etmem» buyurduğunun doğruluğunu anlar. İşte onun her şeyden müstağnî ve hiç bir şey'e aldırış etmediğini bilmen, kendisinden korkuyu gerektirdiğini anlamak için sana yeter. Bu korku, zâtı için Allah'dan korkmaktır.

Korkanların ikinci tabakası, hoşlanmadıkları bir şey'i düşünerek korkanlardır. Ölüm ânı ve ölüm acısı, Münker Nekir meleklerinin soru ve ce-

vabları, kabir azâbı, kıyâmetin şiddeti, Allah huzurunda hesab vermenin dehşeti, gizli işlerinin açığa çıkarılmasındaki utancı, iğneden ipliğe sorumlu olması, Sırat ve Cehennem korkusu, Cennet'ten mahrûmiyet hasreti, derece düşüklüğü ve Allah'ın cemâlinden mahrûm olmak gibi şeyleri düşünmekten meydâna gelen korkudur.

Bunların hepsi hoşa gitmeyen şeylerdir. Bunun için korkunçturlar. Bütün bunlarda korkanların dereceleri birbirinden farklıdır. Korkunun en üstün derecesi, Allah'ın Cemâlinden mahrûmiyet korkusudur ki, bu, ârif-lerin korkusudur. Bundan aşağı dereceler: âmiller, zâhidler, sâlihler ve avam halkın korkusudur. Kemâli mârifetle bilmeyip basîreti açılmıyanlar, vuslatın zevkini ve ayrılığın elemini bilemezler. Hattâ bu gibilere, ârif, Cehennem ateşinden değil, müşâhedeye engel olan perdeden korkar, denildiği vakit, buna şaşırır ve bunu boş bir görüş telâkki ederler. Hattâ eğer Şeriat onu yasaklamasa, müşâhedenin zevkini inkâra kadar yeltenirdi. Onun bunu dili ile kabûl etmesi, taklid zarûretinden doğar, yoksa içinden bunu tasdik de etmiyebilir. Çünkü onun bildiği, hayvanların da ortaklaştığı, mide ve şehvet zevkleri gibi şeylerdir. Âriflerin zevkine gelince; onu yine ârifler anlar, başkaları anlıyamaz. Bunu, ehli olmıyana açıklamak yasak, ehli ise açıklamağa muhtaç değildir.

İşte korkanların korkusu bu bölümlere ayrılır.

Lütuf ve keremiyle Allah'dan hüsn-i tevfik dileriz.

7 nci BEYÂN : KORKUNUN FAZİLETİ VE KORKUYA TEŞVİK

Bilmiş ol ki; korkunun fazileti, bâzan düşünce ve ibret almakla, bâzan da âyet ve haberlerle bilinir.

Düşünce ve ibretin yolu şöyledir: Bir şey'in fazileti, âhirette Allah'a kavuşmak saâdetine ulaştırmaktaki faydası nisbetindedir. Zîra aranan tek şey, mutluluktur. Kulun en büyük mutluluğu, Allah'a yaklaşmak ve O'na ulaşmaktır. Buna yardımcı olan her şeyde fazilet vardır. Fazileti de neticeye ulaştırma nisbetindedir. Hâlbuki âhirette Allah'a kavuşmak mutluluğuna ancak dünyada O'nun sevgisini ve O'nunla ünsiyeti kazanmakla ulaşılacağı meydandır. Sevgi ise mârifet ile, mârifet de ancak devamlı tefekkür ile hâsıl olur. Ünsiyet de sevgi ve devamlı zikir ile, zikir ve fikre devam da dünya sevgisini gönlünden çıkarmakla, dünya sevgisini atmak da zevk ve şehvetleri terketmekle, bunları terketmek de şehveti kırmakla, şehveti kırmak da en çok korku ateşi ile mümkündür. Demek ki korku, şehvetleri yakan bir ateştir. Bunun fazileti de şehvetleri yaktığı ve günahdan uzaklaştırıp ibâdete yaklaştırdığı nisbettedir. Bu da yukarda anlattığımız gibi, korkunun dereceleri nisbetinde değişir. Korku nasıl faziletli olmasın ki, Allah'a yaklaştırıcı en makbûl ameller olan iffet, vera', takvâ ve mücâhede korku sâyesinde te'mîn edilir.

Âyet ve Haberlerden iktibas yolu ile alınan korkunun faziletine gelince; bunlar sayılamıyacak kadar çoktur. Bu hususta sana yetecek ve hat-

tâ fazla bile gelecek delil, Allahu Teâlâ'nın korkanlar için, Cennet ehlinin bütün makamlarını ihrâz eden; hidâyet, rahmet, ilim ve rıdvân gibi faziletleri onlarda toplamasıdır. Nitekim âyet-i celîle'de:

﴿ هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴾

«Hidâyet ve rahmet o kimselere mahsustur ki, onlar Rablerinden korkarlar». (7 - A'raf: 154), ﴿ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ﴾

«Allah'tan kulları içinde ancak âlimler korkar» (35 - Fâtır: 28),

﴿ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ﴾

«Allah bunlardan râzı olmuştur, bunlar da O'ndan hoşnûd olmuşlardır. İşte bu, Rabbinden korkana mahsustur» (98 - Beyyine: 8) buyurulmuştur.

İlmin faziletine delâlet eden her şey, korkunun faziletine de delâlet eder. Zîra korku, ilmin mahsûlüdür. Bunun için M û s â aleyhisselâm'dan gelen rivâyette, korkanlar için başkalarının ortak olamıyacağı üstün makamlar vardır. Refik-ı A'lâda yâni en üstün makamda yalnız onlardır. Çünkü onlar âlimlerdir. Âlimler ise peygamberlerin vârisleri olmaları bakımından peygamberlerle beraberdir. Refik-ı A'lâda arkadaşlık, peygamberler ve onlara katılanlara mahsustur. Bunun için ölüm hastalığında Resûl-i Ekrem, ebedî dünyada kalmakla Allah'a kavuşmak hususlarında serbest bırakıldığı vakit: ﴿ أَسْأَلُكَ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى ﴾ **«Allah'ım, Senden Refik-ı A'lâ'yı isterim»** (200) demiştir. Demek ki korkuyu doğuran şey'e baktığımız vakit onun ilim, korkunun neticesine baktığımız vakitte de onun vera' ve takvâ olduğunu görürüz. Bunların faziletleri ise hiç de gizli değildir. Hattâ o dereceye kadar açıktır ki, hamd Allah'a, salât Resûlüllah'a mahsus olduğu gibi, sonuç da takvâya bağlıdır. Nitekim: «Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur, âkıbet müttakîlerindir, salât u selâm, M u h a m m e d aleyhisselâm'a ve onun âl'ine mahsustur» denir. Allahu Teâlâ takvâyı kendi zâtına izâfe ile tahsisliyerek:

﴿ لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ ﴾

---

(200) Buhârî ile Müslim, Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

«Onların ne etleri, ne kanları hiç bir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na takvâ ulaşır» (22 - Hacc: 37) buyurmuştur. Takvâ ise, yukarda anlattığımız gibi, korku gereğince korunmak ve çekinmekten ibârettir. Bunun için yine: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ

«Allah katında en ekreminiz, O'ndan en çok korkanınızdır» (49 - Hucürât: 13) buyuruldu ve yine bunun için Allahu Teâlâ geçmiş ve geleceklere takvâyı tavsiye ettiğini beyân etmek üzere:

وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ

«Andolsun ki biz sizden evvel kendilerine kitab verilenlere de, size de «Allah'tan korkun» diye tavsıye etmişizdir» (4 - Nisâ: 131), yine:

وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ **Öyle ise siz onlardan değil, benden korkun, eğer iman etmişlerseniz»** (3 - Âl-i İmran: 175) buyurdu ve korkuyu emrederek, onu îmânın şartından kıldı. Bunun için zayıf olsa da hiç bir mü'min korkusuz olamaz. Korkunun za'fiyeti, îman ve mârifetin za'fiyetinden ileri gelir.

Takvânın Fazileti Hakkında Hadîs-i Şerifler:

Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِذَا جَمَعَ اللّٰهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ فَإِذَا هُمْ
بِصَوْتٍ يُسْمِعُ أَقْصَاهُمْ كَمَا يُسْمِعُ أَدْنَاهُمْ فَيَقُولُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ
إِنِّي قَدْ أَنْصَتُّ لَكُمْ مُنْذُ خَلَقْتُكُمْ إِلَى يَوْمِكُمْ هٰذَا فَأَنْصِتُوا إِلَيَّ الْيَوْمَ
إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ تُرَدُّ عَلَيْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قَدْ جَعَلْتُ نَسَبًا وَجَعَلْتُمْ
نَسَبًا فَوَضَعْتُمْ نَسَبِي وَرَفَعْتُمْ نَسَبَكُمْ قُلْتُ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ
وَأَبَيْتُمْ إِلَّا أَنْ تَقُولُوا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ وَفُلَانٌ أَغْنَى مِنْ فُلَانٍ فَالْيَوْمَ أَضَعُ
نَسَبَكُمْ وَأَرْفَعُ نَسَبِي أَيْنَ الْمُتَّقُونَ!

«Allahu Teâlâ muayyen olan kıyâmet günü için bütün canlıları mahşer yerine topladığı vakit, yakındakiler olduğu gibi, uzaktakiler de aynı şekilde duyacakları bir sesle karşılaşırlar. Bu sesde: «Ey insanlar, sizi yarattığımdan bugüne kadar hep ben susdum da sizi dinledim. Bugün siz susun ve beni dinleyin. Bugün size amellerinizin karşılığı verilecektir. Ey insanlar, Ben sizin aranızda bir neseb, asâlet koydum, siz de kendi aranızda bir neseb tâyin ettiniz. Benim koyduğum nesebi düşürdünüz ve kendi nesebinizi yücelttiniz. Ben, en keremliniz, en çok müttaki olanınızdır, dedim. Fakat siz buna yaklaşmadınız da, falan zâde falan, dediniz. İşte bugün Ben de sizin koyduğunuz asâlet unvânını düşürür ve Benim koyduğum asâleti yüceltirim. Müttakiler nerede». Hemen bunlar için bir sancak çekilir. Onlar bu bayrağın ardına takılır, yerlerini alır ve hesabsız olarak Cennet'e girerler» (201) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللّٰهِ **«Hikmetin başı Allah korkusudur»** (202) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem İbn Mes'ûd'a (R.A.) hitâben:

إِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَلْقَانِي فَأَكْثِرْ مِنَ الْخَوْفِ بَعْدِي

«Bana kavuşmağı istersen, benden sonra korkunu çoğalt» buyurmuştur.

Fudayl diyor: «Allah'dan korkan kimseyi, korkusu her türlü hayra delâlet eder.» Şiblî: «Allahu Teâlâ'dan ne zaman korkdumsa daha önce görmediğim ibret ve hikmetten bir kapu gördüm» demiştir. Yahya b. Muaz: «Günah işliyen her mü'mini iki iyilik tâkib eder. Birisi Allahu Teâlâ'nın ikaabından korkmak, diğeri de rahmetini ummaktır. Bu, tıpkı iki arslan arasında kalan bir tilki gibidir.»

Mûsâ aleyhisselâm'dan gelen bir haberde; Allahu Teâlâ: «Herkesin hesabı zor geçecek ve bütün varlıklarından sorumlu tutulacaktır. Ancak vera' sâhiblerini hesaba çekmekten hayâ ederim» buyurmuştur. Vera' ve takvâ; şartı, korku ifade eden bir takım mânalardan alınmış isimlerdir. Korku olmazsa bunlar bu isimleri alamazlardı. Bunun gibi, zikri de korkanlara mahsus kılmıştır. Nitekim âyet-i celilede:

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى **«Allah'dan korkacak olan öğüdü kabûl eder»** (87 - A'lâ: 10).

---

(201) Taberânî «Evsat»ında, Hâkim «Müstedrek»inde rivâyet etmişlerdir.
(202) Ebû Bekir b. Lâl ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ **«Rabbinin huzûrunda durmaktan korkan kimseler için iki Cennet vardır»** (55 - Rahmân: 46) buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem bir kudsî hadîsde şöyle buyurmuştur:

قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَعِزَّتِي لَا أَجْمَعُ عَلَى عَبْدِي خَوْفَيْنِ وَلَا أَجْمَعُ لَهُ أَمْنَيْنِ فَإِنْ أَمِنَنِي فِي الدُّنْيَا أَخَفْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَإِنْ خَافَنِي فِي الدُّنْيَا أَمَّنْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Allahu Teâlâ buyuruyor: «İzzet ve Celâlim hakkı için, kulumun lehinde iki emniyet ve aleyhinde iki korkuyu bir arada toplamam. Dünyada Benden emin olursa âhirette onu korkuturum. Dünyada Benden korkarsa kıyâmet günü onu emniyette kılarım» (203).

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ خَافَ اللّٰهَ تَعَالَى خَافَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَمَنْ خَافَ غَيْرَ اللّٰهِ خَوَّفَهُ اللّٰهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

«Allah'dan korkandan her şey korkar. Allah'dan başkasından korkanı Allahu Teâlâ her şeyden korkutur» (204)

Dîğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

أَكْمَلُكُمْ عَقْلًا أَشَدُّكُمْ خَوْفًا لِلّٰهِ تَعَالَى وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظَرًا

«En akıllınız, Allah'dan en çok korkanınız, emir ve yasaklarına en güzel şekilde riâyet edeninizdir».

Yahya b. Muaz diyor: «Âdemoğlu ne miskindir? Yoksulluktan korktuğu gibi Cehennem'den korksaydı (mutlak sûrette) Cennet'e girerdi». Zû'n-Nûn da: «Allah'dan korkan kimsenin kalbi erir, Allah'a olan sevgisi artar ve akl-ı selîm sâhibi olur» demiştir. Yine aynı zât şöyle söylemiştir: «Korkunun ümidden daha fazla olması gerekir. Çünkü ümid tarafı galebe çalınca, kalb bozulur». Ebû'l-Huseyn ed-Darîr de: «Saâdetin alâmeti, şekavetten korkmaktır. Zîra korku kul ile Allah arasında, kul için bir köstektir. Bu köstek koparsa helâkde olanlarla beraber helâk olur» demiştir.

Yahya b. Muaz'a:

---

(203) İbn Hibban ve Beyhakî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

(204) Ebû'ş-Şeyh ve İbn Hibban Ebû Umâme'den rivâyet etmişlerdir.

— Kıyâmet günü insanların en emîn olanı kimdir? diye soranlara, o:

— Dünyada en çok korkanıdır, diye cevab vermiştir. S e h l de: «Helâl lokma yenmedikçe korku bulunmaz» demiştir. H a s a n - ı B a s r î ' ye sormuşlar:

— Nasıl yapalım? Öyle kimselerle sohbet ediyoruz ki, kalbimiz yerinden kopacak şekilde bizi korkutuyorlar, dediklerinde, H a s a n :

— Vallahi, emniyet gelinceye kadar sizi korkutanlarla oturmak, korku gelinceye kadar sizi emniyette bulunduranlarla oturmaktan daha iyidir, dedi. E b û S ü l e y m a n D â r â n î : «Korkunun bulunmadığı kalb, harâb olur» demiştir.

Hz. Â i ş e Resûl-i Ekrem'e:

الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ «Rablerinin huzuruna dönecеklerinden korkarak vergilerini verenler» (23 - Mü'minûn: 60) âyetindeki «Kalbleri korkan» dan sordu ve: «Bunlar hırsız ve zâniler midir?» dedi. Resûl-i Ekrem:

لاَ بَلِ الرَّجُلُ يَصُومُ وَيُصَلِّي وَيَتَصَدَّقُ وَيَخَافُ أَنْ لاَ يُقْبَلَ مِنْهُ خَيْرٌ

«Hayır, bu, namaz kılıp oruç tutan ve sadaka veren kimsedir, amelinin kabûl olup olmıyacağından korkar» (205) buyurmuştur. Allah'ın mekrinden ve azâbından emîn olmak hakkındaki vaîdler sayılamıyacak kadar çoktur. Bütün bunlar korkuyu överler. Çünkü bir şey'i yermek, onun zıddını övmektir. Ümidin zıddı ümidsizlik olduğu gibi, korkunun zıddı da emniyettir. Ümidsizliği yermek, ümidin faziletine delâlet ettiği gibi, emniyeti yermek de onun zıddı olan korkunun faziletine delâlet eder. Hattâ reca'nın fazileti hakkında vârid olan bütün rivâyetler, korkunun fazîletine de delildir. Zîra bunlar lâzım-melzûm kabîlindendir, birbirinden ayrılmazlar. Çünkü sevdiğini ümid eden, onun kaybolmasından korkar. Şâyet kaybolmasından korkmazsa onu sevmiyor demektir.

Demek ki korku ile reca birbirinden ayrılmazlar, ancak biri diğerinden fazla olabilir de kalb, biri ile meşgul iken diğerine iltifat etmiyebilir. Çünkü korku ile ümidin şartı, şübheli olan şeylerle ilgili olmalarıdır. Zîra, kat'î olan bir şeyden ne korkulur, ne de bir şey umulur. Çünkü olacağı muhakkaktır.

Şu hâlde sevdiğinin olması mümkün olduğu gibi, olmaması da mümkündür. Onun olacağını düşünmek, kalbi rahatsızlandırır ki, işte bu ümiddir. Yokluğunu düşünmek ise kalbi sızlandırır ki, bu, korkudur. Artık durum

(205) Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, sahih olduğunu söylemiştir.

şübheli olunca, bunların birbirinden ayrılmadıkları meydandadır. Bununla beraber bâzı sebeblerle şübhelerin bir tarafı daha kuvvetli olabilir ki, buna zan denir. Bu zan, bir ihtimâlin diğerinden daha kuvvetli olmasına sebeb olur. Sevdiğinin olması zann-ı gaalibi olursa, reca tarafı kuvvetleşir ve ona nisbetle korku tarafı zayıflar. Aksi de böyledir. Her hâl u kârda bunlar birbirinden ayrılmazlar. Bunun için Allahu Teâlâ :

يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا **«Umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi»** (21 - Enbiyâ: 90), diğer âyette :

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا **«Korku ve ümidle Rablerine duâ ederler»** (32 - Secde: 16) buyurmuştur. Bunun için Araplar recayı korku mânasında kullanmışlar ve Allahu Teâlâ da :

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا **«Ne oluyor size ki Allah'ın, sizi bir vekar (ve şeref sâhibi yapmasını) emel etmezsiniz»** (71 - Nûh: 13) buyurdu ki, burada reca, korku mânasınadır. Size ne oluyor ki korkmuyorsunuz? demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in çok yerinde reca, korku mânasında kullanılmıştır. Çünkü bunlar birbirinin lâzımıdırlar. Bir şeyden lâzımı ile tâbir etmek, Arapların âdetindendir.

Hattâ ben derim ki; Allah korkusundan dolayı ağlamanın fazileti hakkında vârid olan her haber, haşyetin faziletini izhâr eder. Çünkü ağlamak, haşyetin semeresidir. Nitekim Allahu Teâlâ :

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا **«Az gülsünler, (fakat buna karşılık) çok ağlasınlar»** (9 - Tevbe: 83), yine :

يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا **«Ağlıyarak çeneleri üstüne kapanıyorlar ve bu onların derin saygısını artırıyor»** (17 - İsrâ: 109),

أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ

«Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz? Ve gülüyorsunuz, ağlamıyorsu-

nuz. Siz gaafil ve oyuna meclûb (adam)**larsınız»** (53 - Necm: 59 - 61) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem de:

مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ يَخْرُجُ مِنْ عَيْنَيْهِ دَمْعَةٌ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ رَأْسِ الذُّبَابِ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى ثُمَّ تُصِيبُ شَيْئًا مِنْ حَرِّ وَجْهِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ عَلَى النَّارِ

«Her hangi bir mü'min ki Allah korkusundan — sivrisineğin başı kadar da olsa — gözünden bir damla yaş çıkar, sonra sıcaklığı yüzüne değerse, Allahu Teâlâ onu Cehennem'e haram kılar» (206). Ve yine:

إِذَا اقْشَعَرَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُ خَطَايَاهُ كَمَا يَتَحَاتُّ مِنَ الشَّجَرِ وَرَقُهَا

«Allah korkusundan mü'minin kalbi ürperdiği vakit, ağacın yaprakları düşer gibi günahları dökülür» (207) ve yine:

لَا يَلِجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ

«Allah korkusundan dolayı yaş akıtan hiç bir kimse, süt, çıktığı memeye girmedikçe Cehennem'e girmez» (208) buyurmuştur.

U k b e b. Â m i r (R.A.) Resûl-i Ekrem'e:

— Kurtuluş çâresi nedir? diye sorunca, Resûl-i Ekrem: **«Dilini koru, evinde otur ve hatâlarına ağla»** (209) buyurmuştur. Hz. Â i ş e de Resûl-i Ekrem'e: «Ümmetinden hesab görmeden Cennet'e girecek var mı?» diye sorunca, Resûl-i Ekrem: **«Evet, günahlarını hatırlayıp ağlayanlar»**, buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

مَا مِنْ قَطْرَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللّٰهِ مِنْ قَطْرَةِ دَمْعٍ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى أَوْ قَطْرَةِ دَمٍ أُهْرِيقَتْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ تَعَالَى

---

(206) Taberânî ve Beyhakî, Enes'den rivâyet etmişlerdir.
(207) Taberânî ve Beyhakî, Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.
(208) Tirmizî, Nesei ve İbn Mâce Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.
(209) Hadis yukarda geçmiştir.

«Allah katında, Allah korkusundan akan göz yaşı damlası veya Allah rızası uğrunda akıtılan kan damlasından daha kıymetli damla yoktur» (210).

Yine:

اللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي عَيْنَيْنِ هَطَّالَتَيْنِ تَشْفِيَانِ بِذُرُوفِ الدَّمْعِ قَبْلَ أَنْ تَصِيرَ الدُّمُوعُ دَمًا وَالْأَضْرَاسُ جَمْرًا

«Allah'ım, göz yaşları kan ve dişler köz parçası olmadan önce bana, yaşları ile kalbe şifa veren sel gibi akıcı iki göz nasib et» (211) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem, yedi sınıf insanın Arş-ı A'zam'ın gölgesinde gölgeleneceğini bildirdi ve Allah korkusundan göz yaşı akıtanları da bunlar arasında saydı.

Hz. Ebû Bekir: «Gücü yeten ağlasın. Ağlamıyan da ağlar gibi yapsın» demiştir. Muhammed b. Münkedir ağladığı vakit göz yaşını sakalına, yüzüne ve gözüne sürer ve göz yaşının değdiği yeri Cehennem ateşinin yakmıyacağını duyduğum için, bunu böyle yapıyorum, derdi.

Abdullah b. Amr b. el-Âs (R.A.): «Ağlayın, ağlıyamazsanız ağlar gibi yapın. Eğer gerçeği bilseydiniz sesiniz kesilinceye kadar ağlar ve beliniz kırılıncaya kadar kılardınız» demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî: «Akıttığı yaş ile gözünde gargara eden, yâni yaşı yalnız gözünün içini ıslatan gözün sâhibi kıyâmet günü zilletle karşılaşmaz. Şâyet yaşı akarsa, ilk damlası ile Allahu Teâlâ Cehennem deryâsını söndürür. Eğer bir cemâat hakkında ağlasa, o cemâat azâb olunmaz» demiştir.

Ebû Süleyman diyor: «Ağlamak korkudandır. Ümid ve neş'e şevkten gelir».

Kâ'bu'l-Ahbâr diyor: «Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah korkusundan ağlayıp, yaşımın yanaklarıma dökülmesı, benim için bir dağ kadar altun tasadduk etmekten daha sevimlidir.»

Abdullah b. Ömer de: «Allah korkusundan dolayı bir damla yaş akıtmak, benim için bin altun sadaka vermekten daha sevimlidir» demiştir.

Rivâyete göre Hanzala diyor ki: «Bir def'a Resûl-i Ekrme'in huzûrunda bulunuyorduk. Bize öyle bir öğütte bulundu ki, kalblerimiz yumuşadı, gözlerimiz yaşardı ve kendimizden geçtik. Eve döndüm, ailem bana yaklaşdı. Onunla dünya sohbetine daldık ve Resûlüllah'ın huzurunda bulunduğumuz o durumu unuttum. Sonra hemen o durumu hatırladım, der-

(210) Tirmizi, Ebû Umâme'den rivâyet etti ve garib olduğunu söyledi.

(211) Taberâni ve Ebû Nuaym, İbn Ömer'den hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

1- HARCAMA

hâl sokağa çıkarak: «Hanzala münâfık oldu» diye bağırmağa başladım. Tam bu anda Ebû Bekir ile karşılaşdım. Ebû Bekir (R.A.): «Hayır, Hanzala hiç bir vakit münâfık olmaz» dedi. Ben bu sözü tekrar eder olduğum hâlde Resûl-i Ekrem'in huzuruna girdim ve durumu anlattım: «Senin huzurunda böyle ağlarken eve gidince hepsini unuttuk» dedim. Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

يَا حَنْظَلَةُ لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ اَبَدًا عَلَى تِلْكَ الْحَالَةِ لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلَائِكَةُ وَ
الطُّرُقِ وَعَلَى فِرَاشِكُمْ وَلَكِنْ يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً وَسَاعَةً د ر

«Ey Hanzala, eğer siz devamlı olarak o durumu koruyabilseydiniz, sokakta ve yataklarınızda melekler sizinle musâfaha ederdi. Fakat hâliniz değişir, ara sıra öyle olursunuz» (212) buyurdu.

Demek ki ümid, ağlama, takvâ, vera' ve ilmin faziletiyle emniyet içinde olmanın yerilmesi haklarında vârid olan her şey, korkunun faziletine delâlet eder. Zîra bunların hepsi korku ile ilgilidir.

8 inci BEYÂN: **KORKU VE ÜMİDDEN HANGİSİNİN GAALİB VEYA HER İKİSİNİN MÜSAVİ OLMASININ DAHA EFDAL OLDUĞU**

Bilmiş ol ki; havf ile recanın fazileti hakkında ayrı ayrı o kadar rivâyetler var ki, insan, ilk bakışda hangisinin efdal olacağını kestiremez hâle gelir. Aslında su mu üstün ekmek mi üstün? sorusu gibi, adamın ümid mi daha makbûl yoksa korku mu daha makbûl sorusu da boş bir sorudur. Su ile ekmekde, aç için ekmek, susamış için su daha makbûldür. Şâyet her ikisi de varsa, en çok ihtiyacı nere ise o daha makbûl, her ikisine ihtiyacı müsavi ise her ikisi de makbûl dediğimiz gibi, bunlarda da hüküm aynıdır. Zîra her hangi bir maksad için istenen bir şey'in zâtına değil, istendiği gaayeye bakılır. Korku ile ümid de kalbi tedâvi eden birer ilâç gibidirler. Birbirine üstünlükleri kalbdeki hastalığa göredir. Şâyet kalbde Allah'ın mekrinden emîn olmak hastalığı gaalib ise korku ilâcı daha makbûl, şâyet Allah'ın rahmetinden ümidsizlik hastalığı gaalib ise o zaman ümid tedâvisi daha makbûl olur. Bunun gibi, isyan tarafı gaalib olan için de, korku daha makbûldür.

Bununla beraber, ekmek sekencebinden efdaldir, zîra sekencebin safrayı, ekmek ise açlığı tedâvi eder. Safra ise az rastlanan bir hastalık, fakat açlık ise daima karşılaşılan bir hastalıktır. Ekmeğe ihtiyaç daha çok olduğundan ekmek daha makbûldür dediğimiz gibi, insanlarda isyan ve aldatma daha çok olduğu için bunu gözönünde bulundurarak, korkunun daha makbûl olduğunu da söyliyebiliriz. Şâyet reca ile korkunun do-

(212) Müslim, Hanzala'dan rivâyet etmiştir.

1-İKİ YÜZLÜ 2-SEVGİSİNİ BİLDİRME 3-KORKU
4-İŞARE 5-KORKU 6-ÜMİD 7-FAZİLETLİ 8-DENK

ğuş yerlerini nazar-ı îtibara alırsak, o zaman reca ve ümidin daha makbûl olduğunu da söyliyebiliriz. Zîra reca, rahmet deryasından, korku ise gadab deryasından sulanır. Kim Allahu Teâlâ'nın sıfatlarından lütuf ve rahmet gerektirenleri düşünürse, onun Allah'a olan sevgisi daha çoktur. Hâlbuki muhabbetin üstünde bir makam yoktur. Korkunun dayanağı, unf ve şiddeti gerektiren sıfatları hatırlamaktır. Ümidde olan sevgi burada düşünülemez.

Hulâsa; başkası için aranan bir şeyde efdaliyyet kelimesi değil, eslahiyyet kelimesi kullanılmalıdır. Yâni, hangisi daha üstündür, şeklinde değil, hangisi daha yarayışlıdır, şeklinde olmalıdır. Buna göre deriz ki, çoğunlukla insanların hâline uygun olan, korku tarafının ümit tarafından daha faydalı olmasıdır. Çünkü ekseriyette isyan tarafı gaalibdir. Günahkâra yaraşan, ümid değil, korkudur. Günâhın gizli ve âşikâresini, zâhir ve bâtınını terkeden müttakîye gelince; ona da yaraşan, korku ve ümid taraflarının eşit olmasıdır. Bunun için, mü'minin korkusu ve ümidi tartılsa, müsavi gelirlerdi denmiştir. Rivâyete göre Hz. A l i evlâtlarından birisine: «Oğlum, Allah'tan öyle kork ki, bütün insanların yaptıkları iyiliklerle huzuruna çıksan da onları kabûl etmez, san. Allah'a öyle bir ümidle bağlan ki, bütün insanların günahları ile O'nun huzuruna çıkacak olsan da hepsini afvedeceğini düşün» demiştir. Bunun için Hz. Ö m e r : «Eğer dense ki, bir kişiden başka herkes Cehennem'e girecektir. O bir kişinin ben olmasını ümid ederim. Eğer dense ki bir kişiden başka herkes Cennet'e girecek, o bir kişinin ben olmasından korkarım» demiştir. İşte bu anlattığımız, havf ile recanın aşırı derecesidir. Hz. Ö m e r gibilere yaraşan, korku ve ümidinin müsavi olmasıdır. Fakat günahkâr bir insanın, kıyâmet günü Cehennem'e girecekler arasında bulunmıyacağını sanması, aldanmadır.

Şâyet, hayır, Ö m e r gibilerin korku ve ümidinin eşit değil, bu konunun başında geçtiği gibi, ümid taraflarının fazla olması, ümid kuvveti de, sebeblerin kuvveti nisbetinde olması gerekir. Nitekim tarlayı ziraat edip tohum ekmekle bunun temsili yapılmıştı. Meselâ, verimli bir arazinin gerekli ziraat işlerini yapıp, ilâçlanmış iyi tohumu mevsiminde eken, arazinin gübre ve suyunu zamanında veren ve yabancı maddelerden temizlemek sûretiyle bütün maddi imkânları yerine getiren kimsenin elbette ki ümid tarafı, korku tarafına gaalibdir. Müttakîlerin de böyle olması gerekir, dersen,

Bilmiş ol ki; ilmi, söz ve misallerden alan kimselerin sürçmeleri de çok olur. Biz bu durumu her ne kadar bir misâl ile irâd etmişsek de, o misâl, durumu bütün açıklığı ile ortaya koymuş değildir. Zîra ümîdin gaalib olmasının sebebi, tecrübeye dayanan bir ilimdir. Çünkü toprağın elverişli, tohumun sağlamlığı, havanın uygunluğu ve burada sel ve benzeri tehlikelerin azlığı hep tecrübe ile bilinen şeylerdir. Hâlbuki bizim üzerinde durduğumuz ibâdetlerle ilgili bir tecrübe henüz yapılmamıştır. Cinsi bilinmeyen ve muhiti tanınmayan bir toprağa atılan bir tohum gibidir. Böyle bir ziraat her ne kadar bütün maddî imkânları yerine getirilmiş olsa da he-

nüz deneme safhasında olduğu için, buna tam mânasiyle bel bağlanamaz, ümidi kadar da korkusu vardır. Bizim dâvamızdaki tohum, îmandır. Bunun sıhhatinin şartları incedir. Toprak da kalbimizdir. Onun riyâ, nifak ve şirk gibi gizli pislikleri vardır. Onun hâlleri çok kapalıdır. Âfetleri de şehvetler ve dünyanın yaldızlı şeyleridir. Gönül şu anda bunlardan uzak olsa bile ilerde bu âfetlere iltifat edip etmiyeceği ve böyle bir felâkete uğrayıp uğramıyacağı henüz belli değildir. Bunlar tecrübe ile bilinmiyen şeylerdir. Onun gök gürültüsü, seller; yıldırımları da ölüm sancıları ve o sıradaki îtikad sarsıntılarıdır. Bunlar tecrübe edilemeyen şeylerdir. Mahsûl alması da Cennet'e girmektir ki, bu henüz tecrübe edilmemiştir.

Bu gerçekleri olduğu gibi bilen kimse, kalbi yumuşak ve korkak bir kimse ise elbette korkusu ümîdine galebe çalar. Nitekim sahâbe ve tâbiîn'den, korkanların durumları yakında hikâye edilecektir. Şâyet metîn ve tam bilgiye sâhib ise, ancak reca ile korkusu müsavi olabilir. Yoksa ümîdinin korkusundan üstün olması gibi bir şey yoktur.

Hz. Ömer gibi bir zat daima inceden inceye kalbini yoklar ve hattâ Huzeyfe'ye, kendisinde nifaktan bir şey olup olmadığını sorardı. Çünkü Resûl-i Ekrem, yalnız Huzeyfe'ye münâfıkları tanıtmıştı. Hz. Ömer bu korku içinde olduğu hâlde, daha kalbinin nifak şâibesinden uzak olduğunu kim iddia edebilir? Uzak olduğunu kabûl etsen bile Allah'ın mekrinden emîn olmağı kim te'mîn edebilir? Bunun gibi, son nefesden kim emîn olabilir?

Hâlbuki Resûl-i Ekrem: **«Bir kimse elli yıl Cennet ehli amelini işler, öyle ki kendisi ile Cennet arasında bir karış veya bir devenin ikinci def'a sağılmasına kadar bir mesafe kalır. Asli şekaaveti galebe çalar da îmansız gider»** (213) buyurmuştur. Zâten bu arada bir şey yapamaz. Daha son nefesden emîn olabilir mi? Demek oluyor ki, mü'minin en ileri gidebileceği, korku ile ümidinin eşit olmasıdır. Ümid tarafının fazlalığı aldanmaktan başka bir şey değildir. Bunun için Allahu Teâlâ korku ile ümîdi bir arada toplayıp övmek üzere: **«Umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi»** (El-Enbiyâ: 90) buyurmuştur. Örnek, Hz. Ömer'dir. Şâyet, Ömer gibisi nerde bulunur? dersen,

Zamanımızdaki (Gazâlî devridir) insanlar için en uygunu, ümidsizlikle ameli terketmeğe varmayan korku tarafının gaalib olmasıdır. Çünkü böyle mağfiretten ümîdi kesmek, insanı amelden tenbelleştirir ve tamamen isyâna daldırır. Buna korku değil, ümidsizlik derler. Korku, insanı şehvetlerden, kalbi dünyaya meyletmekten alıkoyup amele teşvik eden bir hâldir.

Yahya b. Muaz: «Sırf korku sebebiyle Allah'a ibâdet eden, düşünce deryasına batmış; sırf ümid ile ibâdet eden de şaşkınlık çölüne düşmüş olur. Fakat korku ve ümid ile Allah'a ibâdet eden dâvasında istikamet etmiş olur».

---

(213) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Aynı meâlde yine aynı misâlde başka rivâyet yolları da vardır.

Mekhûl-i Dımışkî diyor: «Yalnız korku ile ibâdet eden Cerûrî, yalnız ümid ile ibâdet eden Murcie, yalnız sevgi ile ibâdet eden Zındık veya Cehmiye; korku, ümid ve muhabbet ile Allah'a ibâdet eden ise muvahhiddir.»

Öyle ise ibâdette bu üç vasfı toplamak lâzımdır. Bununla beraber ölüm zamanına kadar korku tarafı gaalib olmalıdır. Fakat ölüm döşeğinde ümid ve hüsn-i zan tarafına gaalib olması daha uygundur. Zîra daha önceki korku, insanı amel etmeğe kamçılar. Ölüm ânında ise amelden iş geçmiştir. Korku, canını daha da sıkmaktan ve kendini üzmekten başka bir işe yaramaz. Fakat ümid kalbini takviye eder. Allah'a sevdirir ve Allah'a daha çok bağlar. Bunun için ölüm ânında ümid telkîn edilir ve Allah'ın sonsuz rahmeti hatırlatılır.

Herkese yaraşan, Allah sevgisiyle dünyadan ayrılmaktır. Zîra Allahu Teâlâ'ya ulaşmayı seven kimsenin mülâkatını Allahu Teâlâ sever. Sevgi ise ümidle bulunur. Keremi umulan sevilir. İlim ve amelden maksad mârifettir. Mârifet ise muhabbeti doğurur. Hâlbuki ölüm ile yolculuk ve rücû' O'na oluyor. Sevgilisine giden kimsenin sevgisi nisbetinde sevinci artar. Sevgilisinden ayrılanın ise ıztırap ve sıkıntısı çoğalır.

Ölüm ânında daha ziyade âile, evlâd, mesken, dost ve ahbablarını seven kimsenin bütün sevdikleri dünyada bulunuyor demektir ki, dünya, onun Cennet'i sayılmış oluyor. Zîra Cennet, sevilen bütün şeylerin toplandığı yerdir. Bu gibilerin ölümü, Cennet'ten çıkmak ve kendisiyle arzularının arasında perde olmak demektir. Artık sevdiği şeylerden ayrılmanın ne demek olduğu gizli değildir.

Ne zaman ki sevdiği, yalnız Allah, Onu zikir, fikir ve mârifet olur, dünya ve dünya ilişkileri sevgilisinden kendisini alıkoyarsa, o vakit dünya onun hapishanesi olur. Çünkü cezaevi, insanı dost ve ahbablarından tecrid demektir. Binâenaleyh, bu gibi adamın ölümü, hapisten kurtulması demektir. Cezaevinden kurtulup âilesinin yanına giden adamın sevinci meydandadır.

İşte bu anlattığımız durum, yâni bütün sevgilerini dünyada bırakıp da âdeta cezaevine gider gibi, ölenin durumu ile bütün sevgisini Allah'a bağlayan kimseye dünyanın bir cezaevi olup ölümle beraber bu cezaevinden kurtulup sevgilisine ulaşması durumu, ölümü müteâkıp ilk karşılaşacağı mükâfat veya mücâzat durumudur. İyiler için hazırladığı gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hattâ hâtır ve hayâle gelmeyen nîmetlerle, dünya hayâtını âhirete tercih edip ona razı olan ve ona bel bağlayan kötüler için hazırladığı kelepçe, bukağı, zincir ve çeşitli kepazelikler de ayrı şeylerdir.

Bizi müslüman olarak öldürüp sâlihlere ilhak etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz.

Yapmış olduğumuz şu duâya ümid, ancak Allah sevgisini kazanmakla olur. Allah sevgisi de dîğer sevgileri gönülden çıkarıp mâsivadan ilgiyi

kesmekle, mevki, mal ve mesken sevgisini gönülden çıkarmakla mümkün olur. Buna göre en iyisi, Resûl-i Ekrem'in :

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ اَحَبَّكَ وَحُبَّ مَا يُقَرِّبُنِي اِلٰى حُبِّكَ وَاجْعَلْ حُبَّكَ اَحَبَّ اِلَيَّ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ

«Allah'ım, Seni sevmeyi ve Seni seveni sevmeyi ve Senin sevgine beni yakiaştıracak şey'i sevmeyi bana nasib et ve Senin sevgini (sıcak ve hararetli günde) **soğuk suyu sevmekten bana daha sevimli kıl.»** (214) diye duâ ettiği gibi duâ etmektir.

Maksadımız ölüm ânında ümidin daha uygun olduğunu bildirmektir. Çünkü ümid, sevgiyi daha çok çeker, ama ölümden önce kişinin hakkında korku daha uygun düşer. Çünkü korku, şehveti daha çok yakar. Dünya sevgisini gönülden daha çok izâle eder ve ibâdete kamçılar. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Ölürken mutlak Rabbınıza hüsn-i zann ederek ölün»** (215) demiş ve Allahu Teâlâ da: **«Kulum beni nasıl zannederse öyle bulur. İstediği gibi beni zannetsin»** buyurmuştur. Süleyman Teymî ölüm döşeğine yattığı vakit, oğluna: «Oğlum, bana Allahu Teâlâ'nın ruhsatlarından ve O'na olan ümidlerden bahset ki, ben bu zann üzerine Allah'a ulaşayım» demiştir. Sevrî de sancılarının şiddetlendiği sırada âlimleri etrafına topladı. Hepsi Allahu Teâlâ'nın geniş rahmetinden bahsetmek sûretiyle onu ümidlendiriyorlardı. Ahmed b. Hanbel de ölüm döşeğinde oğluna: «Bana hüsn-i zanna vesîle olacak ümid verici haberleri hatırlat» demiştir.

Bütün bunlardan maksad, Allah'ı kendisine sevdirmektir. Bunun için Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Beni kullarıma sevdir» diye emretmiştir. Dâvud aleyhisselâm: «Bunu nasıl yapayım?» deyince, Allahu Teâlâ: «Onlara verdiğim nimet ve ihsanlarımı hatırlatmakla» buyurmuştur.

Anlaşılıyor ki, saâdetin gaayesi, Allah'ı severek ölmektedir. Allah'ı sevmek de onu bilmek ve dünya sevgisini gönülden çıkarmakla mümkündür. Âdetâ dünya kendisine, sevgilisiyle buluşmasına engel olan bir cezaevi gibi olmalıdır.

Sâlihlerden bir zat, bir gece rü'yasında Süleyman Dârânî'yi uçar hâlde gördü ve :

— Hayır ola, bu hâlin ne? diye sordu. O :

— İşte şimdi cezaevinden kurtuldum ve serbest kaldım, dedi. Bu zât sabahleyin uyandı, merak etti ve: «Bu zât ile gidip görüşeyim» dedi ve adamı sorunca, «Size sağlık, o, geçtiğimiz gece öldü» dediler.

---

(214) Tirmizi, Muaz'dan rivâyet etmiştir.
(215) Müslim, Câbir'den rivâyet etmiştir.

9 uncu BEYÂN : KORKU HÂLİNİ TE'MİN EDEN ÇARE

Bilmiş ol ki; Sabır ve Şükür Kitablarındaki îzâhatımız ve sabrın tedâvisinde anlattıklarımız, bu soruyu cevablandırmak için yeterlidir. Çünkü sabır, ancak korku ve ümidden sonra gelir. Zîra dînin ilk makamı, Allah'a ve altı esasa kuvvetli inançtan ibâret olan yakîndir. Bu yakînde Cennet ve Cehennem de vardır. Binâenaleyh, bu kuvvetli îman, Cehennem'den korkup Cennet'i ummağı harekete geçirir. Bu korku ve ümid, sabrı kuvvetleştirir. Zîra Cennet'in etrafı kolaylıkla aşılamayan engellerle çevrilidir. Bu engelleri aşmanın zorluğuna ancak kuvvetli ümid sayesinde tahammül edilir. Cehennem'in etrafı da şehevî şeylerle süslenmiştir. Bu şehvetlere düşmemek için sabır ve metânet göstermek de kuvvetli korkuya bağlıdır. Bunun için Hz. A l i : «Cennet'i arzulayan, şehvetlerle münâsebeti keser. Cehennem'den korkan da haramdan sakınır» demiştir. Sonra korku ve ümidden meydâna gelen sabır makamı mücâhede makamına intikal ederek devamlı olarak zikir ve fikre dalar. Çünkü devamı, ünsiyyete vesîle olur. Fikrin devamı, mârifete vesîle olur da bu, tam mânasıyle elde edilen ünsiyyet ve mârifetten sevgi hâsıl olur. Sevgi ve muhabbeti de sırasıyla rıza, tevekkül ve dîğer makamlar tâkib eder. İşte din yolundaki konaklamaların tertibleri böyledir. Demek ki yakînin aslından sonra havf ile reca'dan başka makam yoktur. Bunlardan sonra da sabırdan başkası yoktur. Sabırdan sonra da mücâhede, zâhir ve bâtını ile Allah'a yönelme makamı gelir. Allahu Teâlâ kime yolu açmışsa mücâhededen sonra da hidâyet ve mârifetten başka makam yoktur. Mârifetten sonra da muhabbet ve üns makamı gelir. Sevgilinin işine rıza, muhabbet makamının zarûretlerindendir. Onun yardımına dayanmak da bu makamın zaruretidir. Bu da tevekküldür. Demek ki sabırda anlattıklarımız bu konuyu aydınlatmak için yeterlidir. Fakat yine de biz havfı müstakil olarak ele alır ve deriz ki;

Korku, biri dîğerinden daha iyi olan, ayrı ayrı iki yollardan gelir. Bunu şöyle bir misâl ile açıklıyalım :

Yılan veya Arslan'ın ne olduklarını bilmiyen bir çocuk evde dururken bunlardan birisi yanına girse, bunlardan korkmak şöyle dursun, bunlarla oynamak ister. Fakat yanında anne ve babası olsa, ki bunlar bu hayvanların ne derece korkunç ve zararlı olduklarını bilirler. Bunun için onları bir korku ve dehşet kaplar da sağa, sola kaçmağa başlarlar. Anne ve babanın hâlini gören çocuk da onlardan müteessir olarak, onları taklid etmek sûretiyle korkmağa başlar. İçeri giren bu yaratıkların tehlikeli olduklarını anlar, fakat ne yönden tehlikeli olduklarını bilemez.

İşte bunun gibi, Allahu Teâlâ'dan korkmanın da iki makamı vardır; biri azâbından, dîğeri de kendi zâtından korkmaktır. Zâtından korkmak ise, âlimlerin ve basîret sâhibi âriflerin korkusudur. Onun Celâlinin iktizâ ettiği heybetinden korkarlar. Onlar; Allahu Teâlâ'nın :

وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ **«Allah size kendisinden sakınmanızı emrediyor»** (3 - Âl-i İmran: 28). اِتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ **«Allah'tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkun»** (3 - Âl-i İmran: 102) buyurduğu âyetlerinin sırlarına vâkıftırlar.

Birincisi, yâni azâbından korku ise, bütün mahlûkatın korkusudur. Bu da ilerdeki Cennet ve Cehennem'e ve bunların tâat ve mâsiyetinin karşılığı imânın hâsılıdır. Bu korkunun azlığı, gaflet ve imânın za'fiyeti sebebiyledir. Gaflet, tezkir, hatırlatma, va'z u nasihatle, kıyâmetin dehşetini ve çeşitli azabların şiddetini düşünmekle ve yine korkanlara bakmak, onların sohbetinde bulunmak ve onların hâllerini görmekle giderilebilir. Şâyet gözü ile göremezse haberlerini dinlemek de fayda verir.

İkincisi, yâni Allah'ın zâtından korku ise, korkunun en üstün derecesidir. Kişinin en çok korkacağı, Allahu Teâlâ'nın zâtı olmalıdır. Ondan uzak kalmaktan ve araya perde girmekten korkmalı ve Ona yaklaşmağı ummalıdır. Z û ' n - N û n - ı M ı s r î: «Allah'dan ayrı kalmak korkusuna nisbetle, Cehennem'den korkmak, dalgalı denizin yanında bir damla sudan korkmak gibidir». İşte bu korku, âlimler haşyetidir. Nitekim Allahu Teâlâ : **«Allah'tan, kulları içinde ancak âlimler korkar»** (35 - Fâtır: 28) buyurmuştur. Âlimlerin olduğu gibi, bütün mü'minlerin de bu korkudan nasibleri vardır. Avâmın korkusu, yukarda anlattığımız çocuk gibi, taklid yolu iledir, basiretle değildir. Bunun için zayıftır ve zevâle mahkûmdur, tez gelir geçer. Hattâ anne babasının yılandan korktuğunu görerek ondan korkan çocuk, bu def'a yılan avcılarını görünce o korkuyu unutarak kendisi de yılanı tutmağa başlar. Böyle taklid yolu ile elde edilen inançlar, ekseriyetle zayıftır. Ancak devamlı olarak onu te'kid eden, sebebleri görüp gereğince amel etmek ve uzun müddet günahtan çekinmek sûretiyle bu taklidini takviye edebilir.

Şu hâlde mârifetin zirvesine ulaşıp Allahu Teâlâ'yı, Allahu Teâlâ'nın kendisini tavsif ettiği gibi bilen, artık zarurî olarak Ondan korkar. Ona bu korku için başka çare aramağa lüzum yoktur. İstese de istemese de o, korkar. Bunun için Allahu Teâlâ D â v u d aleyhisselâm'a: «Arslanlardan korktuğun gibi, Benden de kork» buyurmuştur. Yırtıcı hayvanlardan korkmak için, bunların yırtıcılıklarını bilmekten başka çare aramağa lüzum yoktur. Allahu Teâlâ'yı ve hiç aldırış etmeden O'nun dilediğini yaptığını ve dilediği gibi hükmettiğini, hiç bir geçmişleri olmadan melekleri kendine yaklaştırdığını ve hiç bir geçmişi olmadan şeytanları uzaklaştırdığını bilen ve belki «Bunlar Cennet'e, benim için hiç değeri yok; bunlar da Cehennem'e, Benim için hiç değeri yok» durumunda olduğunu bilen kimse,

elbette Allah'dan korkar. Şâyet Allahu Teâlâ, cezayı yalnız isyâna, sevabı da yalnız itâate verir, diye hatırına bir şey geçerse, o zaman düşünmen gerekir ki, Allahu Teâlâ itâat edene, itâat sebebleriyle onu salıvermedi ki, isterse itâat etsin, isterse etmesin. Günahkârı da isyan sebebleriyle salıvermedi ki, o da isterse isyan etsin, isterse etmesin. Allahu Teâlâ'nın gafleti, şehveti ve şehveti yerine getirme imkânlarını insana vermekle bu işleri yapması kendiliğinden hâsıl oldu. Şâyet âsîyi uzaklaştırması, onun isyanından ötürü ise, onu isyâna sevkeden kim? Bu isyânı geçmiş bir günahtan dolayı mıdır ki, böyle geriye doğru teselsül edip gitsin? Yoksa kul tarafından hiç bir illeti bulunmıyan bir noktada kalsın mı? Belki bu, ezelde mukodder bir hükm-i Rabbânîdir.

İşte bunu anlatmak üzere Resûl-i Ekrem :

احْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عِنْدَ رَبِّهِمَا فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامَ. قَالَ مُوسَى أَنْتَ آدَمُ الَّذِي خَلَقَكَ اللّٰهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَأَسْجَدَ لَكَ مَلَائِكَتَهُ وَأَسْكَنَكَ جَنَّتَهُ ثُمَّ أَهْبَطْتَ النَّاسَ بِخَطِيئَتِكَ إِلَى الْأَرْضِ. فَقَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللّٰهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ وَأَعْطَاكَ الْأَلْوَاحَ فِيهَا تِبْيَانُ كُلِّ شَيْءٍ وَقَرَّبَكَ نَجِيًّا فَبِكَمْ وَجَدْتَ اللّٰهَ كَتَبَ التَّوْرَاةَ قَبْلَ أُخْلَقَ! قَالَ مُوسَى بِأَرْبَعِينَ عَامًا قَالَ آدَمُ فَهَلْ وَجَدْتَ فِيهَا «وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى»؟ قَالَ نَعَمْ. قَالَ أَفَتَلُومُنِي عَلَى أَنْ عَمِلْتُ عَمَلًا كَتَبَهُ اللّٰهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أَعْمَلَهُ وَقَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي بِأَرْبَعِينَ سَنَةً؟ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

«Â d e m aleyhisselâm ile M û s â aleyhisselâm Rablerinin huzurunda tartıştılar. Â d e m aleyhisselâm M û s â aleyhisselâm'a üstün geldi.

Mûsâ aleyhisselâm, Âdem aleyhisselâm'a :

— Sen, Allahu Teâlâ'nın kendi kudret eliyle yaratıp kendi (ilminde mâlûm olan) rûhundan nefhettiği ve melekleri sana secde ettirdiği ve seni Cennet'te yerleştirdiği hâlde sonra bir hatân sebebiyle bütün insanları yeryüzüne indiren Âdem değil misin? dedi. Â d e m aleyhisselâm :

— Sen, Allahu Teâlâ'nın, risâlet ve kelâmı ile ihtiyâr ettiği, sonra her

şey'i açıklayan levhaları verdiği ve kendisine yaklaştırıp sırdaş ettiği M û s â değil misin?

Mûsâ, evet, dedi. Âdem aleyhisselâm :

— Allahu Teâlâ beni yaratmadan kaç yıl önce Tevrat'ı yazdığını biliyor musun? dedi. M û s â aleyhisselâm :

— Tam kırk yıl önce yazdı, dedi. Â d e m aleyhisselâm :

— Orada: «Âdem Rabbine isyân etti ve azdı» yazısını buldun mu? dedi. M û s â aleyhisselâm :

— Evet, buldum, deyince, Â d e m aleyhisselâm :

— Ben yapmadan hattâ yaratılmadan kırk yıl önce Allahu Teâlâ'nın aleyhimde «yaptı» diye yazdıktan sonra, yaptığım bir işden dolayı beni kınamağa mı kalkışıyorsun? dedi. Resûl-i Ekrem :

— Âdem böyle söylemekle Mûsâ'ya galebe çaldı» buyurdu (216).

Hidâyet nûrundan meydâna gelen bir mârifet ile bu husustaki sebebleri bilen, kaderin sırrına vâkıf olan âriflerdendir. Yalnız işitmek sûretiyle bunlara inananlar da mü'minlerin avâmındandır. Bununla beraber her iki fırka için de korku mevcuttur. Zayıf bir çocuğun yırtıcı hayvanların pençesine düşmesi gibi, her kul, Allah'ın kabze-i kudretindedir. Arslan bâzan boşda bulunup çocuğun bundan faydalanarak kaçıp kurtulacağı gibi, bâzan da pençesinde parça parça olabilir. Bu, gelişi güzel bir davranıştır. Bu gelişi güzel davranışın da muayyen miktarda mürettep sebebleri vardır. Fakat bu sebebleri, bilmiyen adama nisbet ettiğimiz vakit, buna gelişi güzel deriz. Ancak Allahu Teâlâ'ya izâfe edildiği zaman, buna gelişi güzel demek câiz olmaz. Aslında Arslan'ın pençesine düşen kimsenin mârifeti kemâl bulsa, Arslan'dan değil, Arslan'ı ve Arslan'da parçalayıcı vasfını yaratandan korkardı. Zira Arslan, fıtratına bağlıdır. Acıkmışsa avını parçalar. Gaflet musahhar olmuşsa avını terkeder. Bunu söylerken, Allah'dan korkmak, Arslan'dan korkmak gibidir, demek istemiyorum. Belki aradan perde kalktığı vakit anlaşılacağı gibi, Arslan'dan korkmak, aynen Allah'dan korkmaktır. Zîra Arslan vasıtasıyle gerçekde insanı helâk eden, Allahu Teâlâ'dır.

Şurasını da iyi bil ki, âhiret arslanları, dünya arslanları gibidir. Allahu Teâlâ azab ve sevab sebeblerini yarattığı gibi, hepsinin adamlarını da yarattı. Ezelî kazâdan meydâna gelen mukadderatları, herkesi yaratıldığı şey'e doğru iter. Cennet'i yarattı, adamlarını da yarattı. Dileseler de dilemeseler de oraya doğru giderler. Cehennem'i yarattı, onun da adamlarını yarattı. Onlar da dilese de dilemese de o tarafa doğru giderler. Kendisini kader dalgaları arasında çırpınmakta gören herkes zarurî olarak korkar. İşte bu, âriflerin, sırr-ı kaderden olan korkularıdır. Kim bu hususta tam bir basîret görüşüne yükselemezse o, bu husus ile ilgili haber ve eserleri dinlemek ve korkan âriflerin hâl ve sözlerini düşünmek sûretiyle

---

(216) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Başka ifade ile de Buhârî ile Müslim, müştereken rivâyet etmişlerdir.

kendisini iyice tedâvi etmeğe çalışmalı ve ümide kapılan aldanmışlarla onları mukaayese edip onlara uymanın daha doğru olacağında asla tereddüt etmemelidir. Zira onlar, peygamberler, veliler ve âlimlerdir. Kendilerini emniyette hissedenler ise Fir'avnlar, câhiller ve ahmak kimselerdir. Bütün yaratıkların efendisi olan Peygamberimiz ise en çok korkanlardandır. Hattâ bir çocuğun cenâze namazını kılarken bir rivâyette duâsında: **«Allah'ım, Sen bunu kabir ve Cehennem azâbından koru»** (217) diye duâ ediyordu. Diğer rivâyette adamın birisinin: «Ne mutlu sana, Cennet serçelerinden bir serçe» dediğini duyunca, Resûl-i Ekrem hiddetlenerek:

وَمَا يُدْرِيكِ أَنَّهُ كَذَلِكَ وَاللَّهِ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَمَا أَدْرِي مَا يُصْنَعُ بِي إِنَّ اللَّهَ
خَلَقَ الْجَنَّةَ وَخَلَقَ لَهَا أَهْلاً لاَ يُزَادُ فِيهِمْ وَلاَ يُنْقَصُ مِنْهُمْ

«Öyle olduğunu ne biliyorsun? Allah'a yemin ederim ki, ben peygamber olduğum hâlde Allahu Teâlâ'nın hakkımda ne muâmele yapacağını bilmem. Allahu Teâlâ Cennet'i yarattı, adamlarını da yarattı. Bunlar ne artar, ne de eksilirler» (218) buyurmuştur. Diğer rivâyete göre Resûl-i Ekrem ilk muhâcirlerden olan Osman b. Maz'un'un cenaze namazını kılıyordu. Osman'ın annesi: «Sana Cennet'le müjde olsun» demesi üzerine, Resûl-i Ekrem yukarda geçen sözü söyledi. Ümmü Seleme: «Artık ondan sonra kimseyi tezkiye etmedim» dedi.

Muhammed b. Hûle el-Hanefiyye: «Vallahi, Resûl-i Ekrem'den başka babam da olsa kimseyi tezkiye etmem» dedi. Ve bunun üzerine Şiiler ona hücuma kalkışdı. O da bu durum karşısında Hz. Ali'yi övdü ve menkıbelerini anlattı.

Yine rivâyete göre: Resûl-i Ekrem ile ilk hicret edenlerden ve Ashâb-ı Suffa'dan olup bir savaşda şehid düşen bir zât için annesi: «Ne mutlu sana, Resûl-i Ekrem ile hicret ettin ve şimdi de şehid oldun. Uçarak Cennet'e gittin» deyince, Resûl-i Ekrem: **«Ne biliyorsun? Belki lüzumsuz sözler konuşur ve zararsız şeyleri önlemeğe kalkışırdı»** buyurdu. Diğer bir rivâyette de Resûl-i Ekrem malûl olan Ashâb'ından birinin yanına girdi. Bu sırada kadının biri: «Senin için Cennet hazırdır» dedi. Resûl-i Ekrem: **«Böyle Allah'a karşı peşin hüküm veren kimdir?»** diye sorunca, hasta «Annemdir» dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«Ne biliyorsun? Belki boş sözler konuşur ve müstağni kalmadığı şeylere cimrilik ederdi»** buyurdu.

Bütün mü'minler nasıl korkmasınlar ki, Resûl-i Ekrem:

---

(217) Yukarıda geçmiştir.
(218) Buhâri Ümmü Alâ'dan rivâyet etmiştir.

شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُودٍ وَأَخَوَاتُهَا سُورَةُ الْوَاقِعَةِ وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ

«Hûd ve onun kardeşleri olan Vâkıa, Tekvir ve Amme sûreleri beni kocaltmıştır» (219) buyurdu.

Âlimler: «Belki de bu sûredeki uzaklaştırma âyetleri Resûl-i Ekrem'in kocalmasına sebeb olmuşlardır. Onlar :

أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ **«Gözünüzü açın ki, Hûd'un kavmi olan Âd'e** (Allah'ın rahmetinden ebedî olarak) **uzaklık** (verildi)» (11 - Hûd: 60),

أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ **«Gözünüzü açın ki Semûd'a** (Allah'ın rahmetinden) **uzaklık** (verilmiştir)» (11 - Hûd: 68),

أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ **«Haberiniz olsun ki Semûd** (kavmi) **Allah'ın rahmetinden nasıl uzaklaştı ise Medyen** (kavmine) **de öylece bir uzaklık** (verildi)» (11 - Hûd: 95) âyetleridir. Bununla beraber Resûl-i Ekrem: «Allahu Teâlâ dilese onlar şirk koşmazlardı» buyurdu».

Vâkıa sûresinde de :

لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ «(Hiç bir nefs) **onun vukuunda** (Allah'a karşı artık) **yalancı değildir. O,** (kimini) **alçaltıcı,** (kimini) **yükselticidir»** (56 - Vâkıa: 2,3) buyurmuştur. Yâni her şey olacağı gibi takdir edildi, kalem kurudu da vâki' olan erdi. Ya dünyada yüksek olanları alçaltıcı veya dünyada alçak olanları yükseltici olarak indi.

Tekvir sûresinde de kıyâmet gününün zorluğu ve neticenin açığa çıkması ile ilgili olan da :

وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ

---

(219) Tirmizî, İbn Abbâs'dan rivâyet etti ve «hasendir» dedi. Hâkim de sahih olduğunu söyledi.

«O alevli ateş, daha ziyade kızıştırıldığı zaman, Cennet (mü'minlere) **yaklaştırıldığı zaman. Her nefs ne hazırlamışsa** (artık hepsini görüp) **bilmiştir** (silecektir)» (81 - Tekvîr: 12 - 14) âyetleridir.

Amme sûresinde de:

يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ **«O gün herkes iki elinin önden yolladığı ne ise ona bakacak»** (78 - Nebe': 40) ve

لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا **«Rahmeti umuma yaygın olanın kendilerine izin verdiğinden başkaları konuşamazlar»** (78 - Nebe': 38) dediler.

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri üzerinde inceden inceye düşünülürse, hepsinin korkutucu olduğu görülür. Esasen Kur'ân-ı Kerîm'deki yalnız:

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى

«Şübhesiz ki Ben tevbe ve iman edenleri, iyi iyi amelde bulunanları, sonra da doğru yolda sebat edenleri elbette çok yarlığayacağım» (20 - Tâ Hâ: 82) âyet-i celile'si korkutmak için kâfidir. Çünkü burada mağfiret, dört şarta bağlanmıştır ki, yalnız birini bile tam mânasıyle yerine getirmekten insan âcizdir. Bundan daha şiddetlisi:

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ

«Amma tevbe ve îmân edip de iyi amelde bulunan kimseler muradlarına erenlerden olacaklarını umabilirler» (28 - Kasas: 67) âyet-i celilesi ile

لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ **«Tâ ki (Allah) o sâdıklara sadakatlarını sorsun»** (33 - Ahzâb: 8),

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ **«Ey ins ve cin, ilerde sizin** (hesabınızı görmeye) **yöneleceğiz»** (55 - Rahmân: 31), أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ

«Onlar artık (Allah'ın) ihmâlinden mi emin oldular?» (7 - A'raf: 99),

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ

«Rabbının yakalayışı — (Ahâlisi) zulmeder hâlde bulunan memleketleri yakaladığı zaman — işte böyle (olur). Şübhesiz ki O'nun çarpması (cezası) pek acıklıdır, pek çetindir» (11 - Hûd: 102),

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا «Müttakiler O çok esirgeyici (Allah'ın) huzuruna (süvari elçiler gibi) toplayacağımız...» (19 - Meryem: 85), وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا «Sizden hiç biriniz müstesnâ olmamak üzere ille oraya (Cehennem'e) uğrıyacaktır» (19 - Meryem: 71),

اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ «Siz dilediğinizi yapın» (41 - Fussılat: 40),

وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ

«Kim âhiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız» (42 - Şûrâ: 20),

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor idiyse onun sevabını görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyor idiyse onun cezasını görecek» (99 - Zilzâl: 7,8), وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ «Biz onların her hangi bir amel yaptılarsa onun önüne geçtik» (25 - Fürkan: 23) âyetleri ile

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

«And olsun asra ki, muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak imân edenlerle güzel güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsıye, sabrı tavsıye edenler böyle değil» (103 - Asr sûresi, 1 - 3) sûre-i celîle'si yeter ve artardı. Çünkü burada, ziyandan kurtulması, dört şarta bağlanmıştır.

Kendilerine en büyük mevki verilmişken peygamberlerin korkması, Allah'ın mekrinden emîn olmamaları içindir. Çünkü Onun mekrinden ancak hüsranda olanlar emîn olur. Hattâ rivâyete göre; Peygamber Efendimiz ve C e b r â i l aleyhisselâm Allah korkusundan ötürü ağlarlarken Allahu Teâlâ onlara:

— Niçin ağlıyorsunuz? Hâlbuki Ben sizi emniyette kıldım, buyurması üzerine onlar:

— Yâ Rab, Senin mekrinden kim emin olabilir? dediler. Ve Allahu Teâlâ'nın bütün gizlilikleri bildiğini bildikleri ve kendilerinin sonuçtan haberleri olmadığı için, Allahu Teâlâ'nın:

— Ben sizi emîn kıldım, buyurduğunun bir imtihan ve bir ibtilâ olmasına emîn olmadıklarını ifade etmişler ve şâyet emîn olsalar, sözlerinde durmamış oldukları mânasını taşıdığını ifade etmek istemişlerdir.

Nitekim İ b r â h i m aleyhisselâm mancınık ile ateşe atılırken: **«Allah bana yeter»** dedi. Havada giderken kendisine C e b r â i l aleyhisselâm gelip: «Ne istiyorsun?» demişti. O, ilk sözünde durarak: «Senden bir şey istemem» demekle va'dinde vefa göstermiştir ve zaten: «Allah bana yeter sözü en büyük bir duâdır. Allahu Teâlâ bunu haber vermek üzere:

وَاِبْرٰهٖيمَ الَّذٖى وَفّٰىۙ **«İbrâhim, vazifesini tastamam ifâ etti»** (53 - Necm: 37) yâni, «Allah bana yeter» sözünde durdu, buyurmuştur.

Bunun benzerini M û s â aleyhisselâm'dan da haber vermek üzere:

اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَٓا اَوْ اَنْ يَطْغٰى قَالَ لَا تَخَافَٓا اِنَّنٖى مَعَكُمَٓا اَسْمَعُ وَاَرٰى

«Dediler ey Rabbimiz, doğrusu onun bize karşı aşırı gitmesinden, yahut tuğyânını artırmasından endişe ediyoruz biz. Buyurdu: Korkmayın, çünkü Ben sizinle beraberim, Ben her şey'i işitir ve görürüm» (20 - Tâ Hâ: buyurmuştur.

Sâhirlerin sihir âletleri karşısında Allah'ın mekrinden emîn olmıyarak korkar gibi olunca; emniyetini yenilemek üzere Allahu Teâlâ: **«Korkma! Muhakkak sen âlâsın»** (20 - Tâ Hâ: 68) buyurdu.

Bedir savaşında mü'minlerin heybet ve azameti za'fa düşünce, Resûl-i Ekrem:

اَللّٰهُمَّ اِنْ تَهْلِكْ هٰذِهِ الْعِصَابَةُ لَمْ يَبْقَ عَلٰى وَجْهِ الْاَرْضِ اَحَدٌ يَعْبُدُكَ

«Allah'ım, şu toplum da helâk olursa, artık yeryüzünde Sana ibâdet edecek tek kimse kalmaz» (220) buyurduğu vakit, E b û B e k i r : «Yalvarmağa lüzum yok, Onun sana olan va'di yeter» dedi. Sıddık'ın makamı, Allahu Teâlâ'nın va'dine îtimad makamı idi. Resûl-i Ekrem'in makamı ise, Allah'ın mekrinden korkma makamı idi ki, bu, daha uygun bir makamdır. Zîra bu makam, ancak Allahu Teâlâ'nın esrarını, ef'âlinin gizliliklerini ve mekir diye ifade edilen verdiği bâzı sıkıntılarının mânalarını kemâliyle bilmekten gelir.

Her şey'i olduğu gibi mârifetten âciz olduğunu bilen kimsenin, çaresiz olarak korkusu çoğalır. Bunun için İ s â aleyhisselâm'a :

ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ
مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ
مَا فِى نَفْسِى وَلَا اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ

«İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin? dediği zaman o, şöyle söyledi: Seni tenzih ederim (yâ Rab), hakkım olmadık bir sözü söylemekliğim bana yakışmaz. Eğer onu söyledimse elbette bunu bilmişsindir. Benim içimde olan her şey'i Sen bilirsin. Ben ise Senin zâtında olanı bilmem» (5 - Mâide: 116).

اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«Eğer kendilerine azâb edersen, şübhe yok ki onlar Senin kullarındır, eğer onları yarlığarsan mutlak gaalib, yegâne hüküm ve hikmet sâhibi olan da hakikaten Sensin» (5 - Mâide: 118) demiş ve işi Allahu Teâlâ'nın dilemesine havâle ederek kendisi tamamen aradan çekilmiştir. Çünkü kendi elinde bir şey olmadığını ve her şey'in Allahu Teâlâ'nın meşiyyetinde olup akıl ile anlaşılamıyacağını, kıyas ile ona hükmedilemiyeceğini biliyordu. Nerde kaldı gerçek yakîn yolu ile hüküm?

İşte, âriflerin gönüllerini yıkan da burasıdır. Zira Damme-i Kübrâ [büyük kıyâmet günü] senin gibi nicelerini dünyada çeşitli hastalık ve ızd rabla perişan ve içlerini küfür ve nifakla doldurdktan sonra ebedî olarak azâb eden ve seni de helâk ederse buna hiç kıymet vermiyen Allahu Teâlâ'nın elindedir. Bundan haber vermek üzere :

---

(220) Buhârî, İbn Abbâs'dan başka ifade ile rivâyet etmiştir.

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

«Eğer biz dileseydik herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fakat bundan (sâdır olan şu:) **«Cehennem'i bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım» sözü hak olmuştur»** (32 - Secde: 13).

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ **«Rabbının şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: «And olsun ki, ben Cehennem'i bütün insan ve cinden dolduracağım»** (11 - Hûd: 119) buyurmuştur.

Daha nasıl olur da ezelde tahakkuk eden hükümden korkulmaz ve onun tedârikine bakılmaz. Eğer hüküm yeni ve açık olsa bir çaresi umulurdu, fakat bu vaziyette teslim olmaktan ve ezelde hükmedilen gizliliği bugün âza ve gönülde tecelli eden açık sebeblerde aramaktan başka çâre yoktur. Kime kötülük sebebleri kolaylaştırılır, iyilik kapıları kapatılır ve dünya alâkaları kuvvetleştirilirse, hakkında mukadder olan gizli hükmün şekavet olduğunu kesinlik ve kolaylıkla anlıyabilir. Çünkü herkes ne maksadla yaratılmışsa, o maksada yönelir. Kime hayır kapıları açılmış, kalbinden dünya ilgileri kesilmiş, zâhir ve bâtını ile Allah'a yönelmişse, devamını kesin olarak bilebilse, bu hâli, korkusunun azalmasına vesîle olabilirdi. Fakat hâtime tehlikesi ve bu hâlde sebat zorluğu, korku ateşinin parlamasını daha da artırır ve onu söndürmek imkânı olamaz. Nasıl, hâlinin değişmiyeceğinden emin olabilir? Hâlbuki gönüller, Allahu Teâlâ'nın kabza-i kudretindedir ve ateşte kaynıyan tencerenin hareketinden daha sür'atli hareket hâlindedir. Nitekim gönülleri dilediği tarafa çeviren Allahu Teâlâ : إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ **«Onlar, Rablerinin azâbından garantili değildirler»** (70 - Meâric: 28) buyurmuştur. O (Allahu Teâlâ) emin olmaktan korkutmakla bağırıp durduğu hâlde, Ondan emin olmağa yeltenmek, en büyük cehâlettir. Eğer Allahu Teâlâ lûtf edip de âriflerin gönüllerini, ümid huzuru ile rahatlandırmasaydı, onların gönülleri korku ateşinden yanardı. Demek ki ümid sebebleri, has kullarına Allahu Teâlâ'nın rahmeti olduğu gibi, gaflet sebebleri de bir yönden halkın avâmına rahmettir. Zîra perde ortadan kalkıp gerçek, olduğu gibi herkesin gözü önüne serilseydi, gönülleri istediği tarafa çeviren Allahu Teâlâ'nın korkusundan kalbler parça parça olur ve insanlar yok olur giderdi. Nitekim âriflerden biri: «Kırk yıl muvahhid olarak tanıdığım bir adam

ile aramıza bir ân için perde girse, o ân için onu görmeden ölse, kesin olarak onun muvahhid olduğuna hükmedemem. Çünkü o anda ne gibi değişikliklere uğradığını bilemem» demiştir. Yine birisi: «Odamın kapısı önünde iken orada müslüman olarak öleceğimi ve fakat evin kapısına çıkarsam şehid olacağımı bilsem, odamın önünde müslüman olarak ölmeyi tercih ederdim. Çünkü evin kapısına çıkıncaya kadar ne durum olacağımı, kalbimden neler geçeceğini bilemem» demiştir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.) yeminle şöyle diyor: «Kim son nefesde îman ile öleceğinden emin olursa, îmansız gider.»

Sehl anlatıyor: «Sıddıkların korkuları her adım ve her hareketlerinde son nefesde îmansız gitme tehlikeleridir. Allahu Teâlâ'nın:

وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ «Yürekleri korkar» (23 - Mü'minûn: 60) diye vasıflandırdığı da bunlardır.»

Süfyân-ı Sevrî ölüm döşeğine yattığı vakit hüngür hüngür ağlıyordu. Etrafındakiler:

— Ümidini kesme, Allah'ın afvı senin günahlarından büyüktür.; O, günahlarını afveder, ümidli ol, dediklerinde, Süfyân-ı Sevrî:

— Meğer ben günahlarıma mı ağlıyorum, ben îmânıma ağlıyorum. İman ile öleceğimi bilsem, günahlarım dağlar kadar büyük olsa da onlara aldırış etmem, demiştir.

Allah'dan korkanların birisinden şöyle hikâye edilmiştir: «Dostlarından birine vasıyyet etmiş ve vasıyyetinde: «Ben ölürken başım ucunda dur; îman ile öldüğümü görürsen hemen bütün servetimi al. Onunla badem içi ve şeker al da bu kasabanın çocuklarına dağıt ve: «Bu, falancanın berâet ziyâfetidir» de. Şâyet İslâmın gayrı üzere ölürsem, bunu herkese duyur ve cenâzeme hücûm etmesinler. Bu da ölümüm de ayrı bir riyakârlık olmasın.» Adamcağız:

— Bunu ben nasıl bilirim? diye sorunca, o kendisine bir takım alâmetler öğretti ve adam da dediği gibi yaptı ve son nefesinde aynı alâmetleri görünce, badem içi ve şeker satın alarak çocuklara dağıttı.»

Sehl de şöyle anlatıyor: «Mürid, isyân ile, ârif de küfür ile ibtilâ edileceğinden korkar.» Ebû Yezid Bistâmî diyor ki: Mescide yöneldiğim vakit, sanki beni kiliseye götürecek bir zünnâr'ın bulunduğunu sanırım. Mescide girdiğim vakit, o zünnâr belimden kırılır. Bu hâl, günde beş vakit bende böyle devam eder.

Yine rivâyete göre İsâ aleyhisselâm, Havârîlerine: «Siz isyandan, biz ise küfürden korkarız» demiştir. Ahbâr-i Enbiyâ'da rivâyet edildiğine göre; peygamberlerden birisi uzun yıllar açlık, bit ve çıplaklıktan Allah'a şikâyet etti durdu. Giydiği elbise yün idi. Allahu Teâlâ: «Ey kulum, kalbini küfürden koruduğuma razı olmadın da, Benden dünyalık istemeye mi başladın?» buyurunca, bu peygamber toprakları başına serperek: «Allah'ım, râzıyım îmânımı sen koru» demiştir.

Kuvvetli îmanları ve sâbit kademleri ile ârifler son nefesten korktukları hâlde, ya zayıf irâdeliler nasıl korkmaz?

Son nefesde îmansız gitmenin ölümden öncesi ile ilgili olarak bir takım sebebleri vardır. Bunlar; bid'at, nifak ve kibir gibi kötü vasıf ve huyladır. Bunun için sahâbe-i kirâm, nifaktan son derece korkarlardı. Bundan ötürü Hasan-ı Basri: «Nifaktan uzak olduğumu bileydim, bu, benim için, güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha sevimli olurdu» demiştir. Şübhesiz bu nifaktan, îmânın zıddı olan nifak değil, îmân ile birleşen nifak kasdediliyordu ki, hem müslüman, hem de münafık olmaktır. Bunun da pek çok alâmetleri vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Dört vasıf kimde bulunursa — Namaz kılıp Oruç tutsa ve kendini müslüman bilse de — hâlis münafıktır. Kendinde bu vasıflardan bir tanesi bulunursa, onu terkedinceye kadar kendisinde nifaktan bir parça var demektir. Bunlar, konuştuğu vakit yalan söyliyen, va'd ettiği vakit sözünde durmıyan, emniyet edildiği vakit emânete ihânet eden, hasımlaştığı vakit haksızlığa kaçmaktır»** (221).

Sahâbe ve Tâbiîn, nifakı öyle geniş tefsir ettiler ki, ondan ancak sıddıklar korunabilir. Zira Hasan-ı Basri, içi dışına, sözü kalbine, girişi çıkışına uymamak gibi hâlleri hep nifaktan saymıştır. Bunlardan kim korunabilir? Kurtuluş şöyle dursun, bunlar insanların ünsiyet ettikleri ve münker olduklarını unutup âdet hâline getirdikleri şeylerdir. Asr-ı saâdete yakın bir zamanda durum bu merkezde iken, ya şimdi nasıl olur? Nitekim Huzeyfe (R.A.), «Resûl-i Ekrem'in zamanında bir sözünden ötürü adamı münafık saydığımız hâlde, şimdi bu sözü her birinizden günde on def'a duyarsak durum nasıl olur?» demiştir. Yine Resûl-i Ekrem'in Ashâbı, Sizin gözünüzde kıl kadar önem vermediğiniz öyle işleriniz var ki asr-ı saâdette biz bunları büyük günahlardan sayardık derlerdi.

Yine bunlardan bâzıları, senin yaptığını, başkalarına reva görmemek, nifak alâmetidir. Ayrıca zulümden bir miktarını sevip ve haktan az miktarını da olsa kerih görmek te nifak alâmetidir. Yine kendisinde bulunmıyan bir vasıfla medhedilip hoşuna gittiği vakit, bu da nifak 'alâmeti sayılmıştır.

Adamın biri İbn Ömer'e: «Biz âmirlerin huzuruna girdiğimiz vakit, konuştukları bâzı sözleri onların huzurunda tasdik ederken, ayrıldığımız vakit aleyhlerinde konuşuruz, bu nasıl olur?» diye sorunca, İbn Ömer: «Biz, Resûl-i Ekrem'in zamanında bunu nifak alâmeti sayardık» dedi.

Yine rivâyete göre İbn Ömer, bir adamın Haccac'ın aleyhinde konuştuğunu duydu ve kendisine:

— Haccac burada olsa böyle konuşabilir miydin? diye sordu. Adam:

— Hayır konuşamazdım, deyince, İbn Ömer:

— İşte biz Resûl-i Ekrem zamanında bunu münafıklık sayardık, dedi.

---

(221) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Bundan daha ağırı şu rivâyettir: Bir kaç kişi Huzeyfe'nin kapusunda oturmuş, Huzeyfe'yi bekliyor ve hakkında bir şeyler konuşuyorlardı. Tam bu sırada Huzeyfe çıkagelince, onlar sustular, Huzeyfe: «Konuşun, sözünüze devam edin» dedi ise de, onlar sustular. Bunun üzerine Huzeyfe: «İşte biz bunu Resûl-i Ekrem zamanında nifak alâmeti sayardık» dediğidir.

Bunun daha ağır olduğunu söylememizdeki hikmet, işin içine Huzeyfe'nin karışmış olmasıdır. Çünkü nifak sebeblerini ve münafıkları Resûl-i Ekrem yalnız Huzeyfe'ye anlatmıştı. O, bu hususta yetkili bulunuyordu. Yine Huzeyfe diyor ki: «Bir zaman gelir insanın kalbi îman nuru ile öyle dolar ki nifak için orada iğne ucu kadar boşluk kalmaz. Bir zaman da gelir nifak ile öyle dolar ki, îman için iğne ucu kadar boşluk kalmaz.»

Yaptığımız bu açıklamadan, âriflerin son nefesde îmansız gitmekten korktuklarını ve bunun sebebinin daha önce hazırlanmış bir takım şeyler olduklarını, bunlardan bâzılarının bid'at, isyan ve nifak gibi kötülükler olduğunu öğrenmiş oldun. Bütün bunlardan selâmet bulduğun vakit «Nifaktan kurtuldum» dersen, bu da nifak olur. Çünkü «Nifaktan emîn olan münafıktır» denilmiştir. Yine adamın biri, âriflerden birisine: «Ben münafıklıktan çok korkuyorum» deyince, ârif «Eğer münafık olsan, nifaktan korkmazdın» demiştir. Ârif, ezeldeki mukadderat ve geçmiş kusurları ile son nefes arasında durmadan devreder, her ikisinden korkar. Bunun için Resûl-i Ekrem:

«Mü'min, iki korku arasındadır. Birisi, geçmişinedir; Allahu Teâlâ'nın geçmişine dâir ne muâmele yaptığını bilmez. Diğeri de geleceğinedir; Allahu Teâlâ'nın hakkında neyi takdir ettiğini bilmez. Rûhum kabza-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, öldükten sonra itab veya rıza aranacak ve dünyadan sonra durulacak, Cennet ile Cehennem'den başka bir yer yoktur» (222).

10 uncu BEYÂN: SU'-İ HÂTİMENİN MA'NASI

Şâyet, bunların çoğunlukla korkuları, sû'-i hâtimeye yöneliyor, sû'-i hâtime nedir? dersen,

Bilmiş ol ki: sû'-i hâtime, biri diğerinden büyük olmak üzere iki mertebededir.

En büyük ve korkunç olanı, can çekişme ıztırabı ânında gönülde şübhe veya inkârın galebe çalması ve bu vaziyette ölmekle, bu hâlin ebedî olarak Allah ile kendi arasında perde olmasıdır. Çünkü bu, ebedî ve dâimî azâbı gerektiren, küfür ve inkârdır.

---

(222) Beyhakî «Şuabü'l-îmanında Hasan'dan rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçti.

İkincisi bundan ehvendir. Ölüm ânında dünyalıktan ve dünya zevklerinden bir şey'in gönlüne galebe çalması ve gözünün önünde canlanarak onu düşünmesidir. Bu, gönlünü öyle kaplar ki, artık başka bir şey almaz olur. Böylece ölürse, kalbi tamamen dünyaya dönük ve himmeti dünyaya meyyâl olarak ölmüş olur ki, gönül, Allah'dan ayrıldığı anda araya perde girer. Perde girince de azâb başlar. Allah'ın yaktığı ateş, Allah'dan mahcûb olan gönülleri kaplar. Kalbi, dünya sevgisinden sâlim, himmeti Allah'a dönük olan mü'mine ise Cehennem: «Geç ey mü'min, senin nûrun, benim nârımı söndürüyor» der.

Dünya sevgisinin galebe çaldığı sırada ölen bir adamın durumu tehlikelidir. Zira kişi, yaşadığı gibi ölür. Öldükten sonra başka durum almasına, kalbin imkânı yoktur. Zira gönüllerde tasarruf, âzaların ameli ile mümkündür. Hâlbuki ölüm ile âzalar atâlete uğradığından, artık amel imkânı ve hattâ geriye dönüp yeniden amel etme fırsatı kalmamıştır. İşte bu anda hasret çoğalır.

Ancak şu kadar var ki, imanın aslı ve Allah sevgisi uzun müddet gönülde kalıp yerleşir ve sâlih amel ile kuvvetleşir ise, ölüm ânında doğacak olan bu hâli siler atar. Şâyet kalbindeki îmânı bir miskal kuvvetinde ise, onu tezden Cehennem'den çıkarır. İmânı daha az ise, azlığı nisbetinde Cehennem'de daha uzun kalır. Bir habbe ağırlığı kadar îmânı varsa da eninde sonunda — ve binlerce yıl sonra da olsa — yine Cehennem'den çıkar.

Şâyet, senin bu anlattığına göre, ölür ölmez hemen Cehennem'e girmesi lâzımdır, hâlbuki kıyâmete kadar bekliyor. Bu nasıl olur? dersen,

Bilmiş ol ki; kabir azâbını inkâr eden herkes bid'at sâhibi, Allah'ın, Kur'ân'ın ve îmânın nûrundan mahrumdur. Basiret sâhiblerine göre doğrusu, sahih haberlerde vârid olandır. Bu da «Mezarın, ya Cehennem çukurundan bir çukur veya Cennet bahçelerinden bir bahçe olması» ve «Azab gören adamın mezarına Cehennem'den yetmiş kapunun açılması» husûsunda vârid olan haberlerdir. Şâyet, sû'-i hâtime sebebiyle şekavet erbâbı ise, ölür ölmez hemen belâ başına konar. Azab çeşitlerinin ihtilâfı, vakitlerin ihtilâfı sebebiyledir. İlk mezara konduğu vakit, Münker ve Nekir meleklerinin sorgusu başlar. Bunu azab tâkib eder. Sonra kıyâmet günü hesabda münakaşa başlar ve mahlûkat içerisinde rezil olur. Sonra sırat tehlikesi gelir, daha sonra da Zebânîler'in şiddeti gelir ve böyle gider. Demek ki şakî, her an çeşitli azâb ile karşı karşıyadır. Allahu Teâlâ'nın rahmetine daldırdığı müstesnâ, o her an azabdadır.

İmanın mahalli olan ruhu toprağın yediğini sanma. Toprak, insanın ancak diğer âzalarını yer ve parçalar. Muayyen vakti gelince de parçaları bir araya toplanır, ruh kendisine iâde edilir. Ölüm ânından dirilinceye kadar saîd ise Arş'ın altında asılı yeşil kuşların kanadında, şakî ise bunun tersi olan bir hâl üzerinde bulunur. Allah korusun.

Şâyet, sû'-i hâtimeye sebeb olan nedir? diye sorarsan,

Bilmiş ol ki; bunun, tafsilâtiyle anlatılamıyacak kadar çok sebebleri

vardır. Lâkin özet olarak bunlara işâret etmek de mümkündür. Buna göre deriz ki, şübhe ve inkâr üzerine ölmenin iki sebebi vardır:

Birincisi, tam mânasiyle zühd, vera' ve amelde salâh ile de düşünülebilir. Meselâ, zâhiddir amma bid'at sâhibidir. Ameli iyi olsa bile, bunun sonu çok ciddî olarak korkunçtur. Bid'at sâhibi derken her hangi bid'at olan bir mezhebi kasdetmiyorum. Çünkü bu yönü ele alırsak söz uzar. Bid'at derken, Allahu Teâlâ'nın, zât, sıfat ve ef'ali hakkında gerçeğe uymıyan bir inanca sâhib olmağı ve bununla hasmı ilzâma kalkışmağı kasdediyorum. Bu inancı, kendi görüş ve kanâatine bağlı olup, ona aldanmasıyle veya kendisi gibi bir bid'at sâhibini taklid etmekle olur. Ölümün yaklaştığı, ölüm meleğinin görüldüğü ve içinde olanı ile kalbi çırpınmağa başladığı vakit, çoğunlukla cehâleti sebebiyle inançlarının bâtıl olduğunu anlar. Çünkü ölüm, perdenin aradan kalkma hâlidir. Ölüm sancıları da ölümün başlangıcı olduğu için, bâzı şeyler kendisine keşfedilebilir. Kendi kafasına göre kesin olarak inandığı şeylerin boş ve bâtıl olduğunu anlayınca, inandığı her şey'in aslı olmadığını sanır. Çünkü ona göre Allah ve Resûlüne inancı ve dîğer sahih itikadları ile fâsid inançlarının farkı yoktur. Cehâleti sebebiyle yanlış olarak edindiği bâzı inançlarının bâtıl olduğunu görünce bu hâl, doğru inançlarının da bâtıl veya şübheli olmasına sebeb olur.

İmânın aslına dönmeden bu hâtıralar içinde ölürse, işte sû'-i hâtime ile ölmüş ve Allah korusun, ruhu, şirk üzere bedeninden ayrılmış olur.

Allahu Teâlâ'nın : وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

«Hâlbuki o gün onlar için Allah'tan hiç de zannetmiyecekleri (nice) **şeyler zuhura gelmiştir»** (39 - Zümer: 47).

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

«De ki: «Yaptıkları işler bakımından en çok ziyâna uğrıyanları, kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanarak dünya hayatında sa'yleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?» (18 - Kehf: 103) buyurduklarından muradı, bunlardır. Dünya meşgalesinin azlığı sebebiyle bâzan rü'yada, gelecekteki işlerin bâzıları açıklandığı gibi, ölüm sancıları önünda da bâzılarına bâzı şeyler gösterilebilir. Çünkü dünya meşgalesi ve bedenî şehvetler, melekût âlemine bakmağa ve oradakileri olduğu gibi görmeğe engeldir. Fakat ölüm öncesi keşfin sebebi, keşifde geri kalan inançlarda şübhenin sebebi olabilir.

Gerek kendi kanâati ve gerek taklid yolu ile olsun, Allahu Teâlâ'nın zât, sıfat ve ef'âli hakkında yanlış bir îtikada sâhib olan, bu tehlike ile karşı karşıyadır. Yalnız zühd ve salâh, bu tehlikeyi önlemek için yeterli değildir. Bu tehlikeden insânı, ancak gerçeğe dayalı sağlam îtikad kurtarabilir. Saf, ebleh insanlar, yâni kısa ve kesin olarak Allah'a, âhirete ve inanılması gereken şeylere inananlar, bu tehlikeden korunmuşlardır. Bedeviler, köylüler ve diğer halkın avâmı gibi.. Bunlar bu hususlarda münakaşalara girmez, söz sâhibi olduklarını iddia etmezler, kelâmcıların çeşitli sözlerini taklide yeltenmezler. Bunun için bu gibiler hakkında Resûl-i Ekrem: **«Cennet halkının çoğu bülh'ler, yâni saf ve gönlü temiz kimselerdir»** buyurmuştur.

Yine bu sebebden selef, kelâm ilmine dalmaktan ve bunları araştırmaktan men'ederler ve topyekûn Allahu Teâlâ'nın indirdiklerine îmânı emrederlerdi. Peygamber Efendimizin Allah tarafından getirdiği her şey'e inanın, Allah'ı bir şey'e benzetmeyin, te'vîl ile uğraşmayın, derlerdi. Zira Allah'ın sıfatlarından bahsetmekte tehlike büyük, yolları sarp ve Allahu Teâlâ'nın Celâlini idrâk etmekten akıllar kaasır ve noksandır. Yaradılışı itibariyle dünya sevgisine bağlı olan gönüller, Allah'ın hidâyeti olan yakîn nûrundan mahcub ve memnûdurlar. Mübâhasecilerin kendi kısa ve dar görüşleri, anlattıkları muztariptir, yâni kesin değil, kuşku içindedir, birbirine uymazlar. Gönüller ise ilk olarak duydukları ile ünsiyet ederler, ona bağlanırlar. İlk olarak öğretmenlerinden duyduklarına taassupla bağlanırlar. Sonra gönüller dünya sevgisi ile meşgul ve ona dönüktürler. Dünya şehvetleri, onları boğazlarından yakalamış ve fikir olgunluğundan alıkoymuştur. İnsanların görüş ve tabiatlerindeki ihtilâf ve herbirinin, hakkın künhünü anlamakta iddiacı olarak ortaya atılmaları ile beraber, Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı hakkında re'y ve akıl ile söze başladığı zaman, her birinin dili çözülür ve alabildiğine konuşur. Dinliyenlerin gönülleri onlara bağlanır. Onların arasında uzun zaman bulunmakla onlarla ülfet eder ve kurtuluş yolu tamamen onlara kapanır. O hâlde bu gibiler için selâmet yolu, güçlerinin yetmediği bu işlere girmemek ve yalnız sâlih amellerle meşgul olmaktır.

Ne yazık ki şimdi dizginler gevşedi, boyunlar uzadı, boş lâflar aldı yürüdü. Her câhil, kendi görüşüne uygun olanın doğru ve gerçek îman olduğuna kaani oldu. Kendi tecrübe ve tahminlerinin gerçek olduğunu sandı. Fakat ilerde gerçeği anlıyacaklardır. Perde aradan kalktığı vakit onlara :

«Güzel olduğu için gündüzlere hüsn-i zann ettiniz, da mukadder âkıbetinize uğrıyacağınızdan korkmadınız.
«Geceler sizi selâmete ulaştırdı ve onlarla aldandınız, hâlbuki karanlıklar aydınlandığı vakit, kederler başlayacaktır»

meâlindeki şi'ri okumak lâzımdır.

Yine kesin olarak şunu bil ki; Allah'a ve Resûlüne olan, sâde ve sâf îmandan kim ayrılır da bu hususta mübâhoselere dalarsa, bu tehlike ile karşılaşır. Bu gibi Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı ile ilgili münâzaralara giren adam, deniz ortasında gemisi parçalanıp dalgaların kucağına düşen adam gibidir. Bu dalgaların, birbirine devretmek sûretiyle adamı selâmet sâhiline atmaları imkânı varsa da bu pek az bir ihtimaldir. Fakat dalgalar arasında boğulup gitmeleri daha kuvvetlidir.

Kısa akılları ile, ya kendi taassublarına bürünerek topladıkları delillerle veya delilsiz olarak öne sürdükleri fikirleri onlardan alan kimse, eğer bunlarda şübheli ise, inancı fâsiddir. Bunlara tam mânasiyle inanmış ve bağlanmışsa, kendi kısa görüşü ile aldanmış ve kendini Allah'ın mekrinden emin sanmıştır. İşte yalnız akıl yolu ile mübâhase edenlerin durumu budur. Ancak nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan mükâşefe nûruna geçebilirse, o zaman gerçeği bulur. Böylesinin vücûdu nâdirdir. Bu tehlikeden avâmın bülh ve beleh olanları Allah'ın azâbından korkup ibâdetle meşgul olan ve bu gibi şeylere dalmıyanlar kurtulabilir. İşte sû'-i hâtimenin tehlikeli sebeblerinden biri budur.

İkinci sebeb : Aslında îmânın zayıflığı ve dünya sevgisinin kalbi kaplamasıdır. İman zayıfladıkça Allah sevgisi de zayıflar ve dünya sevgisi öyle kuvvetleşir ki, bir hâtıradan başka Allah sevgisi nâmına kalbde bir şey kalmaz olur. Nefsin arzûlarına uymamak ve şeytanet yollarından ayrılmak gibi bir şey'i düşünmez olur. İşte bu, şehvetlere uymak meylini ortaya kor. Böylece kalb, kararır ve katılaşır. Nefsin zulmetleri kalbde terâküm eder ve zayıf da olsa kalbdeki iman nûrunu tamamen söndürür. Artık bu, kendisinde bir tabiat hâlini alır. Ölüm sancıları başladığı vakit, Allah sevgisi daha da azalır. Çünkü en büyük sevgilisi olan dünyalığından ayrılma hasretine dalar ve bunun acısını duyar. Sevdiği dünyasından ayrılmağı, Allah'tan bildiği için, ölümün mukadder olmasına canı sıkılır ve Allah'tan geldiği için O'ndan hoşlanmaz olur. Sevgi yerine, içinde Allah'a karşı bir kin doğmasından korkulur. Bu, çocuğunu az ve fakat malını daha çok seven bir adamın durumuna benzer. Çocuk, malını mahvettiği vakit, çocuğuna olan az sevgisi husûmete döner. Şâyet bu hâl içerisinde ölürse, sû'-i hâtime ile ölür ve ebedî helâkte kalır. İnsanı bu helâke sürükleyen sebeb, Allah sevgisinin zayıflamasına sebeb olan îman zayıflığı ile beraber, dünyaya temayül, dünyalık ile sevinmek ve dünya sevgisinin üstün gelmesidir. Dünyayı sevmekle beraber, Allah sevgisinin kalbinde daha çok olduğuna kaani olanlar bu tehlikeden uzaktırlar.

Dünya sevgisi, bütün hatâların başıdır. O, müzmin bir hastalıktır. Ne yazık ki Allah'ı mârifet azlığından bütün halka sirâyet etmiştir. Zîra Allah'ı, bilen sever. Bunun için Allahu Teâlâ :

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَاۤؤُكُمْ وَاَبْنَاۤؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌۨ

اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا اَحَبَّ

إِلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ

«De ki: «Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesada uğramasından korkageldiğiniz bir ticâret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'dan, O'nun peygamberinden ve O'nun yolundaki bir cihaddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinciye kadar bekleye durun» (9 - Tevbe: 24) buyurmuştur. Demek ki ölümü ânında aklından bu gibi inkâr şeylerini geçiren ve içinden Allahu Teâlâ'nın kendisini çoluk çocuğundan ve diğer dünya varlıklarından ayırdığı için kızan kimsenin ölümü, sevmediğine gitmek ve sevdiğinden uzaklaşmak olur da, efendisinden kaçtığı hâlde, zorla yakalanıp efendisinin huzuruna getirilen bir kölenin durumuna düşer. Artık uğrıyacağı rezâlet ve kepazelik ortadadır.

Fakat sevgi üzere ölenler ise, efendisini candan arzulayan iyi bir kölenin efendisi ile buluşması gibi bir hâl alır. Yalnız efendisine bir daha kavuşmuş olduğuna sevinci ona yeter ve artar. Efendisinden alacağı mükâfatlar da fazla.

Bu ikinci sonuç, birincisinden ehvendir. Çünkü bu hâl, ebedî olarak Cehennem'de kalmasını gerektirmez. Bunun da iki sebebi vardır. **Birincisi**, îmânı kuvvetli olsa da günah çokluğu; **ikinci** sebebi, günah azlığı olsa da îman zayıflığıdır. Çünkü isyâna dalmak, ülfet ve âdet sebebiyle şehvetin üstün gelmesi ve kalbde yerleşmiş olmasıdır. İnsan, ömrü boyunca ne ile ünsiyet ederse, ölümü ânında da aklına o gelir. Meyli, daha çok tâat ve ibâdete ise hâtırına o gelir. Daha çok isyana temayül ederse, son nefesde daha çok aklına gelecek olan da odur. Çoğu kere canı çıkarken dünyevî şehvetlerden ve günahlardan biriyle meşgul olur da Allah'tan mahrum kalır. Pek seyrek isyân eden, bu tehlikeden uzaktır. Hiç günah işlemiyen ise tamamen kurtulmuştur. Günâhı ibâdetinden çok olup, günahdan zevk alan kimsenin tehlikesi, çok ciddî ve çok daha büyüktür.

Bunu bir misâl ile açıklıyalım: Herkesin bildiği bir gerçektir ki, insan, çoğunlukla rü'yasında gündüzleri meşgul olduğu şey'i görür. Hattâ rü'yasında ancak uyanık iken gördüğü şeyleri görebilir, görmediğini göremez. Erginlik çağına yeni ermiş bir delikanlı ihtilâm olup rü'yalandığı vakit, ona uyanık iken temas şeklini görüp düşünmesi sebeb olur. İlim ile uğraşan, çoğunlukla rü'yasında ilmi, ticaretle uğraşan da ticâret işlerini görür. Çünkü rü'yasında gündüzleri uğraşmak sûretiyle kalbinde hâsıl olan şeyleri görebilir.

Ölüm de uykunun bir benzeridir. Bununla beraber ondan daha ağırdır. Ancak ölüm öncesi, uykuya daha yakındır. O da ünsiyet ettiği şeyleri hatırlamasını gerektirir. Herhangi bir şey'in kalbde yerleşmesinin sebeblerinden birisi de uzun ülfettir. Uzun müddet tâat veyâ isyâna alışmak, kalbde yerleşmenin tercih sebebidir. Bunun gibi, sâlihlerin rü'yaları ile fâ-

sıkların rü'yaları da birbirine uymaz. Alışkanlık kalbde yerleşir ve gönül ona meyleder. İşte kötülüğe alışıp onunla ünsiyet eden, son nefesinde o kötülük gözünün önünde canlanır. Her ne kadar bundan kurtulması ümid edilecek şekilde îmânın aslı bâki ise de, bu hâli, bir nevi sû'-i hâtimeye sebeb olur.

Uyanık olan insânın hâtırına gelen şeyler, Allahu Teâlâ'nın bildiği özel bir sebeble hâtırından geçtiği gibi, rü'yada görülenlerin de Allah katında çeşitli sebebleri vardır. Bir kısmını bilebilirsek de bir kısmını bilemeyiz. Meselâ, biz hâtıralarımızın, bir şeyden, ona uygun olan başka bir şey'e geçtiğini biliyoruz. O uygunluk, ya benzerlik, ya zıddiyet veya mukarenetle olur da hemen birinden diğerine intikal edebilir.

Benzerlikle intikal, bir güzeli gördüğün vakit, başka bir güzeli hatırlamak gibi...

Zıddiyetle intikal, bir güzeli görünce, çirkini hâtırlayıp aralarındaki kuvvetli ayrılığı düşünmek gibi.

Mukarenet, yakınlıkla olan zihnin intikaline gelince; önceden bir atın üzerinde bir insan gördükten, bir müddet sonra yalnız o atı görür görmez, hemen eski binicisini hâtırlamak gibidir.

Bâzan da hâtıralar, aralarındaki münâsebetin ne olduğu bilinemiyen bir şeyden diğerine intikal edebilir. Bu, ya bir veya iki vasıta ile olur. Meselâ, bir şeyden diğerine, oradan da üçüncüsüne geçerek ikinci vâsıtayı unutmak gibi. Üçüncü ile birinci arasında bir münâsebet bulunmıyabilir, fakat üçüncü ile ikinci ve ikinci ile birinci arasında münâsebet vardır. İşte bunun gibi, rü'yada ve ölüm anında hâtıraların birinden diğerine geçmesinde bu kabîlden bâzı münâsebetler vardır.

Gerçeği Allahu Teâlâ bilir. Buna göre deriz ki; san'atı terzilik olan kimse çoğunlukla rü'yasında elbise ölçmek, biçmek, dikmek, iğneyi almak, iplik geçirmek, makası eline almak gibi hareketler görür.

Ölüm anında hâtıralarını günah ve şehevî arzularından uzak tutmak istiyen için tek yol, şehveti gönlünden çıkarmak ve nefsini bunlardan uzak tutmakla uzun müddet mücâhede etmektir. Zâten kendi irâde ve ihtiyarında olan da budur. Böylece günahlardan uzaklaşıp iyiliklere devam etmek ve aklından kötülükleri çıkarmakla, ölüm anı için bir hazırlık yapmış olur. Çünkü insanlar yaşadıkları gibi ölür ve öldükleri gibi de haşrolurlar.

Bunun için hikâye edildiğine göre; bakkalın biri ölürken yanındakiler ona şehâdet kelimesini telkin ettikleri hâlde o, üç-beş demek sûretiyle ötedenberi alışkın olduğu alış-verişteki hesap ile meşgul oldu da şehâdet kelimesini getiremedi.

Âriflerden birisi şöyle diyor: «Arş, nur gibi parlayan bir cevherdir. İnsan ne hâl üzerinde ise o hâli Arş'da sûretlenir. Ölüm anında Arş'daki sûreti kendine keşfedilir ve çok kimseler kendilerini o isyan sûretinde görür. Kıyâmette de bu hâl kendisine görününce rüsvay ve perişan olur.» Ârif'in bu sözü doğrudur.

Sâdık rü'ya da buna yakındır. Uyuyan adam, Levh-i Mahfûz'u görerek gelecekte olacakları anlıyabilir. Bunun için rü'ya, nübüvvetin bölümlerindendir.

Demek ki son nefes tehlikesi, kalbin hâllerine ve hâtıraların karışmasına bağlıdır. Hâlbuki her ne kadar uzun ülfet ve alışkanlığın, hâtıralar üzerinde etkisi varsa da, kötü hâtıraları kökünden söküp atmak, tamamen kulun irâde ve ihtiyârında olmayıp, gönülleri tam mânasiyle istediği tarafa çeviren Allahu Teâlâ olduğuna göredir ki, âriflerin, son nefesten korkuları büyük olmuştur.

Çünkü insan, rü'yâsında, sâlihlerin tâat ve ibâdetleri ile onların iyi hâllerini görmek istese de bu, ona zor gelir. Her ne kadar iyi hâl ve buna devam bu gibi rü'yâları görmekte etkili olur ve çoğunlukla gündüz meşgul olduğunu rü'yada görürse de, hayâllerin çalkantıları tamamen inzibat altına alınamaz. Çoğunlukla gündüz meşgul olduğunu rü'yada gördüğünü anlatmak üzere deriz ki; Şeyh Ebû Ali el-Farmzî: «Mürîdin, şeyhine karşı dili ile saygılı olması gerektiği gibi, söylediğini içinden de reddetmemelidir» dedi ve devamla: «Hattâ ben, şeyhim Ebû'l-Kasım el-Kirmânî'ye bir rü'yâmı anlattım ve ona: «Senin bana rü'yamda şöyle böyle dediğini gördüm ve niçin böyle yaptığını» sorduğumu söyledim.» Şeyhim bunun üzerine bir ay benimle konuşmadı ve: «Eğer içinde benim söylediklerimi reddetmek duygusu ve cevap almak arzusu olmasa, rü'yanda bana bunu bu şekilde sormazdın» dedi. Hakikaten bu, böyledir. Çünkü çoğunlukla insan, gündüz kalbinden geçirdiğini gece rü'yasında görür. Bunun aksini çok az görür. Muâmele bölümünde hâtimenin esrârından bu kadarını anlatmak kâfidir. Bundan fazlası mükâşefe ilmine aittir.

Bütün bu anlattıklarımızdan, sû'-i hâtimeden emin olmak için, eşyayı olduğu gibi görmen ve ömrünü isyân etmeden itâatle geçirmen lâzım olduğunu anlamış oldun. Şâyet bu, sana zor geliyor ve böyle davranmakta zorlukla karşılaşıyorsan, ârifler gibi sen de korkmalı, hattâ bu sebebden uzun uzun ağlamalı ve üzüntün devam etmelidir. Bu husus ile ilgili olarak peygamberler ve geçmiş büyüklerin hikâyelerini sana anlatalım da bunlar senin kalbinde korku ateşini hazırlıyan sebeblerden olsunlar.

Yukardaki açıklamamızdan, son nefes selâmeti olmayınca, ömür boyu yapılan amellerin hiç bir faydası olmadığını, dünya hâtıralarının çalkantıları içinde de son nefesde iman selâmetinin cidden zor olduğunu anlamış oldun. Bunun için M i t r a f, «Ben helâk olana şaşmam. Son nefesde selâmete ulaşanın hayranıyım» dedi. H a m i d b. E l - L e f f a f da: «İslâm dînini koruyarak hayır ve selâmet üzere ölen mü'minin ruhunu melekler göklere yükselttikleri vakit, gök melekleri bunun hayrânı olur ve bizim ileri gelenlerimiz bile bozuldukları o dünyada nasıl korundular diye şaşarlar» dedi (223). Bir gün S e v r î ' yi ağlar görenler, sebebini kendisinden

(223) Burada H â r u t ve M â r u t ' a işâret edilmek istenmişse de, bunlara izâfe edilen hikâyenin aslı yoktur. (Mütercim)

sorduklarında, Sevrî: «Şimdiye kadar günahlarımıza ağlıyorduk. Şimdi de İslâmiyet üzerine ağlıyoruz. Acaba dinimizi son nefesde koruyabilecek miyiz?» demiştir.

Hulâsa, deniz ortasında esen şiddetli rüzgârlarla kabaran deniz dalgaları arasında kurtuluş imkânları, helâk olmaktan daha uzaktır. Hâlbuki mü'minin kalbi, gemiden daha çok sarsıldığı gibi, hâtıra dalgaları da deniz dalgalarından çok daha kuvvetlidir. Ölüm anında en çok korkulan, son nefes tehlikesidir. Bunun hakkında Resûl-i Ekrem: **«Kişi, elli yıl Cennet ehli amelini işler. Hattâ kendisi ile Cennet arasında bir devenin iki sağımı arasındaki mesafe gibi mesafe kalır ve şekavet-i asliyesi galebe çalarak son nefesde imansız gider»** (224) buyurmuştur. Devenin iki sağımı arasındaki mesafe ve zaman, şekaveti gerektiren işi yapmak için yeterli değil, asıl bu hususa müessir olan şimşek gibi kalbe gelip geçen hâtıralardır.

Sehl: «Rü'yamda Cennet'e girdim. Orada üçyüz Nebi gördüm. Onlara: «Dünyada en çok neden korkardınız?» diye sordum. Onlar da: «Son nefesden» diye cevab verdiler. Bu büyük tehlikeden dolayı, son nefesde şehid olarak dünyadan göçmeğe imrenilir, âni ölüm ise çirkin görülür.»

Mevt-i mufâcaa, füc'eten ve âni ölüme gelince; bunun hoş karşılanmaması, çoğunlukla kalb, kötü hâtıralarla dolu olduğu içindir. İnsan onları zorluk veya mârifet nûru ile def'edebilir. Kalb bu kötü hâtıralarla meşgul iken, âni olarak ölümün gelmesi, tabiî tehlikelidir.

Şehid olarak ölüm ise, artık gönlünden mal, evlâd ve bütün şehevî arzuların silinip çıktığı ve gönülde Allah sevgisinden ve O'na olan ümidden başka bir şey kalmadığı bir ândır. Bunun için şehidlik daha makbûldür. Çünkü savaş alanında taarruza kalkan kimse, yalnız Allah sevgisi ve Allah rızası için dünyasını satıp âhiretini almak üzere savaşır. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ

«Şübhesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını — kendilerine Cennet vermek karşılığında — satın almıştır» (9 - Tevbe: 111) buyurmuştur. Yâni bunlar, dünyayı, âhiret için satmışlardır. Elbette satıcı, sattığından hevesini kesmiş ve onun sevgisini kalbinden çıkarmıştır. Ancak bütün sevgisi, verdiğinin yerine aldığında veya alacağındadır. Gerçi bu hâl, çok kere savaş dışında da insânın kalbinde olabilir. Fakat ölüm ânına kadar orada kalmıyabilir. Yalnız savaş alanı böyle değildir. Savaş, bu duygu içinde ölüme sebebdir. Onun için de makbûldür. Fakat bu makbûliyyet, rütbe, kahramanlık ve ganimet için savaşanlara değildir. Bu gibi maddî maksadlarla savaşanların — savaş alanında ölseler de — bu rütbeden uzak olduklarını, bu husus ile ilgili haberler bize bildirmiştir.

---

(224) Hadis, yukarda geçmiştir.

Demek ki sû'-i hâtime, son nefesde ya îmansız veya dünya sevgisi ile meşbû olduğu ve dünya hasretini çektiği hâlde ölmektir.

Sû'-i hâtimeyi ve bunun korkunç sonuçlarını anladıktan sonra, artık buna göre hazırlan, kalbinden dünya sevgisini çıkar, kötü düşünceleri at, âzalarını isyandan koru, hattâ günahkârlardan ve isyan yerlerinden uzaklaş. Çünkü onlar, yine seni o tarafa çeker ve düşündürür. Kalbini zikir ve fikirle, bedenini de sâlih amellerle meşgul et.

Sakın, biraz daha keyfime bakayım da ilerde tevbe ederim, deme. Çünkü alıp verdiğin her nefes, senin için bir hâtimedir. Zîra o anda ölmen mümkündür. Uyanıklığında böyle hâzır olacağın gibi, uykuya yatarken de abdestini ihmâl etme, iç ve dış temizliğini yap. Allah'ın zikri kalbine galebe çaldıktan sonra uyu. Dikkat et ki, dilin zikirde iken uyu, demiyorum. Gerçi dilde zikrin de faydası var, fakat bu fayda azdır. Aslolan, kalbini zikrullah ile uyutmaktır. Şunu da iyi bil ki, uykudan önce çoğunlukla aklında ne varsa, uyku ânında da aklına o gelir. Uyku âleminde de durum aynı, uyandığın zamanda da yine aynıdır. Uykudan önce, uyku ânında ve uyuduktan sonra kalbin ne ile meşgul idiyse, o meşgale ile uyanırsın. Bunun gibi, insan, yaşadığı gibi ölür ve öldüğü gibi dirilir. Şunu da kesin olarak bil ki, ölmek ve dirilmek, uyumak ve uyanmak gibi, senin iki hâlin vardır. Basîret nuru ve yakîn gözü ile bunları göremiyorsan, dediklerime kesin olarak inan.

Her an ve nefesini yokla. Bir an Allah'ı unutma. Bütün bunlara dikkat ettiğin hâlde yine büyük tehlikede olduğunu bil. Ya bu dediklerime riâyet etmezsen, işte onu sen düşün? Ne yazık ki insanlar hep helâktedir. Yalnız âlimler kurtulmuştur. Âlimler de helâktedir, yalnız ilmiyle amel edenler kurtulmuştur. Bunlar da helâktedir, yalnız ihlâs ile amel edenler kurtulmuştur. Bunlar da yine büyük tehlikededir.

Şunu da bil ki, dünyalıktan zarûret miktarı ile yetinmedikçe, bu hususta başarıya ulaşamazsın. Zarûret miktarı ise yemek, giymek ve meskenindir, diğerleri fuzulidir. Yemekten zarurî olanı, belini doğrultacak ve hayatını devam ettirecek miktardır. Yemeği, zoraki ve mecburî bir zaruretmiş gibi yemelisin. Zâten yemeği içeri almakla dışarı çıkarmak arasında bir fark yoktur. Bunlar yaradılışın icablarıdır. Kazâ-i hâcet, himmet ve maksadın olmadığı gibi, yemek de gaye ve maksadın olmasın. Şurayı da iyi bil ki, gaayen, midene indirmek olursa, kıymetin de bağırsaklarından çıkan olur.

Kazâ-i hâcetten maksadın temiz olarak Allah huzuruna çıkmak olduğu gibi, yemekten de maksadın, Allah'a ibâdette kuvvet ve kudret olmalıdır. Bunun da üç alâmeti vardır. Bunlar, yemeğin vaktini, miktarını ve cinsini tâyindir.

Yemek vakitlerine gelince; en azı, yirmidört saatte bir kere yemek ve böylece bir iftar ile oruca devam etmektir.

Miktarına gelince; midenin üçde birini doldurmakla yetinmektir.

Cinsine gelince; nefis yemekler peşinde olmayıp mevcud ile yetinmektir. Şâyet bu üç şey'e riâyet edebilirsen, o zaman şübheli şeylerden korunmuş ve helâl lokma yemiş olursun. Yoksa bütün şehevî arzularını yerine getirirken helâl lokma te'mini zordur.

Elbisene gelince; elbiseden maksadın da setr-i avret ile sıcak ve soğuktan korunmak olmalıdır. Bu ihtiyacını karşılıyacak elbiseden fazlasını aramak fuzulî ve boşdur, vakitlerini öldürür ve seni meşgul eder. Onları te'min için zahmete, şübheli şeylere ve harâma kadar sürükler. Artık seni sıcak ve soğuktan koruyacak elbise ile yetinmez, daha kıymetlisini daha fazlasını aramak sevdasına kapılırsan, o zaman yeter deyip duracağın bir nokta kalmaz. Dâima ilerisini istiyeceksin ve senin karnını ancak toprak dolduracaktır.

Meskende de durum böyledir. Eğer asıl maksadla yetinmek istersen, örtü olmak için gök, üzerinde durmak için de yer sana yeter. Soğuk ve sıcaktan bunaldığın vakit, mescidlere sığınırsın. Zira mescidler yoksulların yeridir. Şâyet, özel bir meskenim olsun dersen, o zaman iş uzar. Zaten mahdud ve ana sermayen olan ömrünün çoğu bu yolda harcanır gider. Şâyet yağmurdan korunacak ve gözükmekten muhafaza olacak dört duvar bir örtü arasına gireyim der ve bunu başarırsan, bu sefer de duvarları ve örtüyü süslemiye başlar ve böylece çıkılması güç sarp bir yokuşa saplanmış olursun.

İşte bütün ihtiyaçlarında zarurî miktar böyle takdir edilir. Eğer zaruret miktarı ile yetinirsen, Allah ile başbaşa kalır ve âhiretin için çalışır da sû'-i hâtime için hazırlıklı olursun. Şâyet zaruret miktarını aşarsan, sıkıntıların çoğalır ve o zaman hangi vâdide seni helâk edeceğine Allahu Teâlâ aldırış etmez. O hâlde, senden daha çok nasihate muhtac olandan, bu nasihati kabûl et.

Şunu da bilmiş ol ki; bütün tedbir, azık ve ihtiyatın sıkışacağı zaman, şu kısa ömürdür. Onu da yârın olur, öbürgün olur diye diye gaflette geçirirsen, beklemediğin bir anda yakalanırsın da, o zaman hasret ve nedâmetten kurtulamazsın. Şâyet bu anlattıklarımız, sû-i hâtime için seni korkutmakta kâfi gelmez de korkunun azlığı sebebiyle hâlâ sana anlattığım bu şekilde davranamıyorsan, senin kalbinin kasvetini kaldırabilmek ümidiyle son nefesden korkanların bâzı hâllerini sana açıklıyayım. Elbette peygamberler, veliler ve âlimlerin akıl, ilim ve amelleri ile Allah katındaki mevkîleri, senden daha az olmadığını kabûl edersin. Gözünün ışığının kısalığı ve basîret gözünün körlüğü ile onların hâllerini, neden fazla korkup uzun müddet mahzun olup ağladıklarını düşün. Hattâ bâzıları şaşırdı, bâzıları bayıldı ve bâzıları da ölü olarak yerlere serildi. Artık bunlar da kalbine te'sir etmezse, o zaman bunda şaşılacak bir şey yok, çünkü câhillerin kalbi taş gibi ve belki taştan da daha katıdır. Zira taşların öylesi var ki içinden nehirler kaynıyor, öylesi var ki çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor ve öylesi var ki Allah korkusundan yerlerde yuvarlanıyor. Sizin yaptığınızdan Allah gaafil değildir.

11 inci BEYÂN: KORKU HUSUSUNDA PEYGAMBER VE MELEKLERİN HÂLLERİ

Hz. Âişe'nin rivâyetinde; hava değişip rüzgârlar esmeğe başladığı vakit, Resûl-i Ekrem'in benzi değişir, evin içinde sağa sola gezinir ve içeri dışarı girer çıkardı. Bütün bu tutum ve davranışları Allah'ın azâbından korktuğu için idi. Resûl-i Ekrem bir def'a Vâkı'a sûresinden bir âyet okudu ve bayıldı. Allahu Teâlâ da: وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا

«Mûsâ baygın yere düştü» (7 - A'raf: 143) buyurmakla, Mûsâ aleyhisselâm'ın bayıldığını haber vermiştir. Resûl-i Ekrem de Cebrâil'i Ebtah'da görünce bayılmıştır. Resûl-i Ekrem namaza başladığı vakit göğsünden kazan kaynaması gibi ses duyulurdu.

Resûl-i Ekrem:

مَا جَاءَنِي جِبْرِيلُ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ يَرْعَدُ فَرَقًا مِنَ الْجَبَّارِ

«Cebrâil bana her ne zaman geldi ise Allah korkusundan vücudu titrerdi» (225) buyurmuştur.

Denildi ki; İblis'in başına gelen felâketi gören Cebrâil ve Mîkâil ağlamağa başladılar. Allahu Teâlâ:

— Niçin ağlıyorsunuz? buyurunca, onlar:

— Yâ Rab, Senin mekrinden emin değiliz de ondan ağlıyoruz, dediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

— İşte böyle olun, hiç bir vakit Benim mekrimden emin olmayın, buyurdu.

Muhammed b. Münkedir diyor: «Allahu Teâlâ Cehennem'i yarattığı vakit meleklerin ödü koptu. İnsanları yaratınca melekler rahatladılar.»

Enes'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem Cebrâil'e:

مَا لِي لَا أَرَى مِيكَائِيلَ يَضْحَكُ — **Ey Cebrâil, ne oluyor, Mîkâil'i hiç güler görmüyorum,** diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

— Evet, Cehennem yaratılalıberi Mîkâil gülmemiştir, dedi. Denildi ki; Allahu Teâlâ'nın öyle melekleri vardır ki, Cehennem yaratılalı, Allah bizi orada azâb eder korkusundan, gülmemişlerdir.

---

(225) Kıyâmette Cebrâil'in böyle olacağına dair bir rivâyet vardır.

Abdullah b. Ömer anlatıyor: «Resûl-i Ekrem ile Ensar'ın hurma bahçelerine girmiştik. Resûl-i Ekrem, yere dökülen hurmalardan alıp yiyordu. Bana: «يا ابن عمر ما لك لا تأكل» — Ne oluyor sana ey **İbn Ömer**, niye yemiyorsun, diye sordu. Ben de:

— İsteğim yok, ya Resûlâllah, dedim. Resûl-i Ekrem:

«لكني أشتهيه وهذه صبح رابعة لم أذق طعاما ولم أجده ولو سألت ربي لأعطاني ملك قيصر وكسرى فكيف بك يا ابن عمر إذا بقيت في قوم يخبئون رزق سنتهم ويضعف اليقين في قلوبهم»

«Fakat ben arzu ediyorum. Çünkü bugün dördüncü sabahtır ki, yiyecek bir şey tatmış ve bulmuş değilim. Eğer Rabbimden istesem, Kayser ve Kisra'nın mülk ve saltanatı gibi bana da verirdi. Ey Ömer'in oğlu, gönüllerde iman kuvvetinin zayıfladığı (ve bu korku ile) bir yıllık nafaka yığdıkları zamanki insanların arasında kaldığın vakit ne yapacaksın?» buyudru. **İbn Ömer** devamla diyor ki, yerimizde iken kısa bir müddet geçmeden:

وكأين من دابة لا تحمل رزقها الله يرزقها وإياكم وهو السميع العليم

«Nice canlı mahlûk vardır ki, rızkını kendisi taşımıyor. Onu da, sizi de Allah rızıklandırıyor. O, hakkıyle işiten, kemâliyle bilendir» (29 - Ankebût: 60) âyeti nâzil oldu.» Yine Resûl-i Ekrem:

«إن الله لم يأمركم بكنز المال ولا باتباع الشهوات من كنز دنيا يريد بها حياة فانية فإن الحياة بيد الله ألا وإني لا أكنز دينارا ولا درهما ولا أخبأ رزقا لغد»

«Allahu Teâlâ size, şehvetinize uymak ve mal yığmakla emretmemiştir. Fâni olan şu hayat için altın yığanlar (bilsinler ki) hayat, Allahu Teâlâ'nın elindedir. İyi bilin ki ben ne altın, ne de gümüş yığarım, hattâ yarın için nafaka bile saklamam» (226) buyurmuştur.

---

(226) İbn Merdeveyh «Tefsir» inde ve Beyhakî «Zühd»ünde rivâyet ettiler.

Ebû'-Derdâ (R.A.) diyor: «İbrâhim aleyhisselâm namaza durduğu vakit, kalbinin cızırtısı bir mil mesafeden duyulurdu.»

Mücâhid diyor: «Dâvud aleyhisselâm başını secdeden kaldırmamak üzere kırk gün ağladı. Başı su içinde kaldı ve göz yaşlarından yeşillikler bitti. Bunun üzerine: «Ey Dâvud, acıktın da yemek mi istiyorsun, yoksa susadın da su mu istiyorsun? Yoksa çıplak kaldın da elbise mi istiyorsun?» diye bir ses geldi. Bunun üzerine Dâvud aleyhisselâm âh çekdi, onun korku ateşinden yakındaki ağaç kurudu. Sonra Allahu Teâlâ tevbesini kabûl edip kendisini mağfiret etti. Dâvud aleyhisselâm: «Yâ Rab, hatâlarımı elime, avucuma yaz» dedi ve hatâları eline yazıldı. Elini, yemek içmek veya her hangi bir iş için kaldırsa, orada hatâlarını görür ve ağlardı. Su içmek için üçde ikisi dolu su bardağı kendisine takdim edilirdi. Bardağı dudaklarına kaldırdığı vakit, oradan hatâlarını görür görmez hüngür hüngür ağlamağa başlar ve gözlerinden boşalan yaşlar hemen brdağı doldururdu.»

Hattâ rivâyete göre, hatâsından utanarak ölünceye kadar başını gök yüzüne kaldırmamış ve münâcâtında: «İlâhî, hatâlarımı hatırladıkça, bu geniş dünya bana dar gelir, Senin rahmetini andığımda ruhum Sana yönelir. Allah'ım, Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, kullarının doktorlarını hatâlarımın tedâvisi için gönderdin fakat hepsi de sizi gösteriyorlar. Senin rahmetinden ümidini kesenlere yazıklar olsun» demiştir.

Fudayl anlatıyor: «Dâvud aleyhisselâm, yine bir gün günahlarını hâtırlayarak şaşkına dönmüştü. Elini başına koyarak dağlara çıktı. Bütün yırtıcı hayvanlar etrafını aldılar. Dâvud aleyhisselâm: «Siz başımdan def'olun, ben sizi ne yapayım? Bana, günahları için ağlıyan arkadaş lâzım ki, o da beni ağlamakla karşılasın. Günahkâr olmıyanları, günahkâr Dâvud ne yapsın?» demiştir. Hattâ haddinden fazla ağladığı için kınanmıştır. Fakat kendisi: «Bırakın da ağlama günü geçmeden, et kemikten ayrılmadan, azab melekleri beni yakalamadan önce ağlıyayım» demiştir.

Abdülâziz'in oğlu Ömer'in oğlu Abdülâziz diyor ki: «Dâvud aleyhisselâm'ın, hatâsından sonra sesi kısıldı. Dâvud, «İlâhî, sıddikların gür sesleri yanında benim sesim kısıldı» dedi. Yine rivâyete göre Dâvud aleyhisselâm, uzun ağlamasının kendisine bir fayda sağlamadığını görünce, göğsü daraldı ve üzüntüsü daha da artarak: «İlâhî, benim bu ağlayışıma merhamet etmiyecek misin?» dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Ey Dâvud, günâhını unuttun da ağladığını mı hatırlıyorsun?» buyurdu. Dâvud aleyhisselâm: «İlâhî, günâhımı nasıl unuturum? Hâlbuki ben Zebûr'u okuduğum vakit, akan sular durur, rüzgâr kesilir, kuşlar beni gölgeler, vahşî hayvanlar benimle ünsiyet ederken Seninle aramızdaki bu ayrılık nedendir?» dedi. Allahu Teâlâ: «Yâ Dâvud, o, tâat ünsiyeti, bu ise isyan vahşetidir. Ey Dâvud, Âdem, benim bir yarattığımdır. Onu, kendi kudretimle yarattım. Kendimce mâlûm olan ruhdan üfledim. Melekleri kendisine secde ettirdim. Kerâmet hil'atini kendisine giydirdim. Vekar tâcını başına örttüm. Yalnızlıktan bana şikâyet etti, onu Havvâ ile evlendirdim. Cen-

net'ime koydum. Bana isyân etti. Çıplak ve zelil olarak onu civarımdan uzaklaştırdım. Ey D â v u d, Beni iyi dinle, Ben, ancak gerçeği söylerim. Bize itâat ettin, Biz de sana itâat ettik. Bizden istedin, biz de sana verdik. Bize isyân ettin ,Biz de sana mühlet verdik. Olup bitenlerden vaz geçip Bize yönelirsen, yine seni kabûl ederiz» buyurdu.

Y a h y â b. K e s î r anlatıyor: «Dâvud aleyhisselâm ağlıyacağı vakit, bir hafta yemez içmez ve zevcelerine yaklaşmazdı. Sonra kırda bir kürsü kurdurur ve oğlu S ü l e y m a n aleyhisselâm'a dellâl olarak, bütün ormanlar, tepeler, dağlar, kırlar ve kiliselere doğru bağırmasını emreder ve Dâvud'un kendisi için ağlıyacağını söyletirdi. S ü l e y m a n aleyhisselâm'ın dâveti üzerine kırlarda, dağlarda ve ormanlardaki bütün vahşî hayvanlar, yuvalarındaki kuşlar ve bütün insanlar toplanırdı. Bunun üzerine Dâvud aleyhisselâm da kürsüsüne çıkar, İsrailoğulları etrafını aldıkları gibi, her cins mahlûk da kendi aralarında ve Dâvud'un etrafında toplanırlardı. Süleyman aleyhisselâm da başı ucunda durur, Dâvud aleyhisselâm Allah'a hamd ile ve O'nu övmekle söze başlar. Herkes feryâd u figan ederek ağlamağa başlar. Sonra Cennet ve Cehennem'i anlatmağa koyulurdu. Bunu anlatırken haşere, vahşî hayvan ve insanlardan ölenler olurdu. Sonra kıyâmetin dehşetini anlatır ve kendisi için ağlamağa başlardı. Bu sırada her nevi'den ölenler olurdu. Ölüler çoğalınca, Süleyman aleyhisselâm babasına :

— Dinliyenlerin yüreklerini parça parça ettin. İsrâiloğullarından, haşere ve vahşî hayvanlardan bile ölenler oldu, der. Bu sırada Dâvud aleyhisselâm kendisi için duâya başlardı. Benî İsrâil âbidlerinden bâzıları :

— Ey Dâvud, Rabbinden ceza istemekle acele ettin, derlerdi. Bunu duyan Dâvud aleyhisselâm bayılarak yere düşerdi. Süleyman aleyhisselâm durumu görünce bir sedye getirir, onu sedyeye kor. Sonra dellâl çağırtır: «Kimin burada yakını ve akrabası varsa bir sedye ile onu alsın. Zira Dâvud'un Cehennem'i anması, çoklarının ölümüne sebeb oldu» derdi. Herkes sedyeyi getirir ve adamını alırdı. Adamını almak üzere bir kadın geldi ve «Ey Cehennem ateşinden ve Allah korkusundan ölen eşim» diyerek adamını aldı. Sonra Dâvud aleyhisselâm ayılıp ayağa kalkınca, elini başına kor, ibâdethanesine girerek kapatır. Burada: «Ey Dâvud'un İlâhı! Dâvud'a dargın mısın?» der ve afvı için yalvarırdı. Süleyman aleyhisselâm, elinde bir parça arpa ekmeği olduğu hâlde kapıya gelir, izin alır, içeri girer ve: «Baba, şu ekmek ile kendini takviye et» der. Dâvud aleyhisselâm ekmeği yer ve sonra İsrâiloğulları arasına çıkardı.»

Y e z î d - i R a k k a ş î ' nin anlattığına göre; bir def'a D â v u d aleyhisselâm kırkbın kişi ile sahraya çıkıp onlara va'z u nasihatte bulundu. Yaptığı bu va'zın te'sirinden otuzbini öldü ve yalnız onbin kişi ile geri döndü. Y e z î d devamla diyor ki: «Dâvud aleyhisselâm'ın yanında bulundurduğu iki câriyesi vardı. Allah korkusundan bayılıp düştüğü vakit, kendisine bir zarar gelmemesi için biri başı, diğeri de ayakları ucunda durur ve onu korurlardı.

Abdullah İbn Ömer'in anlattığına göre; Hz. Zekeriyya'nın oğlu Yahya aleyhisselâm sekiz yaşında iken Beyt-i Makdis'e girdi. Orada bulunan hizmetçilere baktı. Bunlar dar kollu kıl ve yün elbiseler giyiyorlardı. Sonra onların mücâhidlerine baktı. Bunlar, boyun kemiklerini delerek oradan zincirleri geçirmek sûretiyle kendilerini Beyt-i Makdis'e bağlamışlardı. Daha önce böyle bir şey görmediği için hayretler içinde kaldı. Oradan anne babasının yanına döndü. Yolda oynıyan çocukları gördü. Çocuklar, gel oynıyalım, dedilerse de, Yahya, ben oynamak için yaratılmadım, dedi. Anne ve babasının yanına giderek kendisine kıldan bir elbise yapmalarını istedi. Onlar da yaptılar. Elbiseyi giydi ve hemen Beyt-i Makdis'e döndü. Gündüzleri temizliği, geceleri de kandillerini yakmakla meşgul oluyordu. Onbeş yaşına kadar böyle yaptı. Sonra oradan çıkarak dağlarda ve vâdilerde dolaşmağa başladı. Anne ve babası bunu aramağa çıktı ve nihâyet Beyt-i Makdis'e bir kaç mil mesafede bir yerde kendisini buldular. O, ayaklarını suya sarkıtmış ve «Allah katındaki mevkiimi bilmeden su içmem» diye yemîn etmiş ve nerde ise susuzluktan helâk olacak duruma gelmişti. Babası, getirdiği ekmeği yemesini ve suyu içmesini kendisine söyleyince, o, onlara itâat ederek yedi içdi, yemînini bozdu ve keffâretini ödedi. Anne ve babasına itâat ettiği için de iyilikle övüldü. Anne ve babası kendisini tekrar Beyt-i Makdis'e getirdiler. Namaz kılmağa başlayınca öyle ağlardı ki, ağaçlar da onunla ağlar, babası da ağlamasına dayanamıyarak ağlar ve hattâ bayıldığı bile olurdu. Yahya aleyhisselâm o kadar ağlamıştır ki, gözyaşları yanaklarını yaktı ve dişleri meydâna çıktı. Annesi: «Oğlum, müsaade et de dişlerini örteyim, görünmesinler» dedi. O da müsaade etti ve kadın, kuşun iki göğsünü alarak yanaklarına yapıştırdı. O, namaza başladığı vakit, yine yaşlar akar ve onları gevşetirdi. Kadın ise yine onları yapıştırırdı. Annesi onları yapıştırmakla meşgul iken, kendi gözyaşlarının annesinin eline damladığını gören Yahya: «Yâ Rab, bunlar göz yaşlarım, bu da annem ve ben de senin kulunum. Sen ise Erhamü'r-Râhiminsin» derdi. Bir gün Zekeriyya aleyhisselâm ona: «Oğlum, ben seni Rabbimden diledim. Seni bana bağışlamasını ve seninle huzura ermemi istedim, yâni artık ağlamaktan vaz geç» demek istedi. Yahya babasına: «Baba, Cebrâil bana haber verdi ki, Cennet ile Cehennem arasında bir boşluk vardır. Burasını ancak göz yaşı akıtanlar geçebilir, ben de onun için ağlıyorum» deyince, Zekeriyya aleyhisselâm da: «Oğlum, ağla» demiştir.

İsâ aleyhisselâm Havârîlerine: «Ey Havârîlerim, Allah korkusu ve Firdevs sevgisi, zorluklara sabretmeyi gerektirir ve dünyadan uzaklaştırır. Size gerçeği söylüyorum. Firdevs Cennet'ini elde edebilmek için yalnız arpa ekmeği ile yetinip çöplüklerde köpeklerle bir arada bulunmak yine azdır» demiştir.

Denildi ki; İbrâhim aleyhisselâm hatâlarını hâtırladığı vakit bayılır ve kalbinin hışırtısı bir mil mesafeden duyulurdu. Bir gün Cebrâil aleyhisselâm kendisine gelerek: «Allahu Teâlâ'nın sana selâmı var ve buyurur

ki; hiç dost, dostundan korkar mı?» İ b r â h i m aleyhisselâm: «Ben hatâlarımı hâtırladığım vakit dostluğu unuturum» diye cevab vermiştir.

İşte peygamberlerin hâli. Kendine gel de bu hususta düşün. Onlar senden ziyade Allahu Teâlâ'yı ve sıfatını bilirler. Salât u selâm onlara ve bütün mukarreb kullara olsun. Allah bize yeter. O, ne güzel muhâfızdır.

12 nci BEYÂN : KORKUNUN ŞİDDETİNDE SELEF-İ SÂLİHİN, SAHÂBE VE TÂBİİN'İN HALLERİ

Rivâyete göre; bir def'a Hz. E b û B e k i r bir kuşa bakarak: «Keşke insan olmasaydım da senin gibi kuş olsaydım» demiştir.

E b û Z e r ve T a l h a (R.A.): «Keşke ağaç olsaydık da insan olmasaydık» demişlerdir.

O s m a n , öldükten sonra tamamen yok olup gitmeyi, Hz. Â i ş e ise, tamamen unutulmuş olmağı candan arzû ederdik, demişlerdir.

Hz. Ö m e r ' in, Kur'an'dan bir âyet duyduğu vakit bayılıp düştüğü ve günlerce ziyâret edildiği söylenir. Hattâ bir gün yerden bir çöp alarak: «Keşke bunun gibi olsaydım, anılır hiç bir şey olmasaydım, tamamen unutulup yok olup gideydim, annem beni doğurmasaydı» derdi. Gözyaşlarından Hz. Ö m e r ' ın yüzünde iki siyah çizgi hâsıl olmuştu. O: «Allah'tan korkan, intikam peşinde olmaz. Allah'tan korkan, arzû ettiği her şey'i yapmaz. Eğer kıyâmet olmasaydı, her şey, gördüğünüzün aksine olurdu» der idi.

Hz. Ö m e r : ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ sûresinden okumağa başlayıp : ﴿وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ﴾ «Amel defterleri açılıp yayıldığı zaman» (81 - Tekvîr: 10) âyet-i celîle'sine geldiği vakit bayılarak düşmüştür. Bir gün bir adamın evinin önünden geçerken adamın içerde namaz kılıp Tûr sûresini okumakta olduğunu duydu. Durdu ve dinledi.

Adam : ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾

«Rabbinin azâbı hiç şübhesiz vâki'dir, onu def'edecek hiç bir şey de yoktur» (52 - Tûr: 7) âyet-i celîle'sine gelince, binitinden indi, bir müddet duvara yaslanarak dinledi. Sonra bu âyetin te'siriyle evinde bir ay hasta yattı. Herkes ziyaretine gitti geldi fakat hastalığının sebebini anlıyamadılar.

Hz. Ali (K.V.) bir sabah namazını kıldıktan sonra, üzüntüsünden yüzünün rengi değişmiş olduğu hâlde elinin içini dışına çevirerek: «Resûl-i Ekrem'in Ashâb'ında gördüklerime benziyen bir tavır bugün görmüyorum. Onlar sabâha, saç ve sakalları karışmış, secdelerinden alın ve yüzleri tozlu olduğu hâlde çıkarlardı. Onlar geceyi Kur'an okumak ve namaz kılmakla geçirir, yüzleri ayaklarının arasında olduğu hâlde sabahlarlardı. Sabahleyin Allah'ı zikrettikleri vakit rüzgârın ağacı sallaması gibi titreşirler, gözlerinin yaşından elbiseleri bile ıslanırdı. Şimdi nedir bu, sanki gaafiller arasında bulunuyorum» dedi ve ondan sonra İbn Mülcem onu öldürünceye kadar daha gülmedi.

İmran b. Husayn da: «Keşke şiddetli bir fırtınada rüzgârın savurduğu toz olsaydım» demiştir.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da: «Sâhiblerimin beni kesip yiyecekleri ve çorbamı içecekleri bir koç olsaydım» demiştir.

Hüseyin'in oğlu Ali abdest aldığı vakit rengi sararırdı. Ehl-i Beyti, nedir bu hâl? diye kendisinden sorduklarında: «Kimin huzuruna çıkacağımı bilir misiniz?» derdi.

Mûsâ b. Mes'ûd: «Biz, Sevri'nin sohbetinde bulunduğumuz vakit, onun Cehennem'den çekinen durmunu görür ve sanki Cehennem etrafımızı kuşattığını sanırdık» dedi. Nazr el-Karî bir gün:

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ **«Karşınızda hakkı söyleyip duran bu kitab, bizim kitâbımızdır»** (45 - Câsiye: 29) âyetini okuyordu. Bunu dinleyen Zeyd'in oğlu Abdülvâhid hemen düşüp bayıldı. Ayıldığı vakit: «Söz veriyorum yâ Rab, bundan sonra asla sana isyân etmiyeceğim. Sen de ibâdetimde bana yardımcı ol» dedi.

Müsevvir b. Mahreme, fazla korktuğundan Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini dinlemeğe tahammül edemezdi. Yanında Kur'an'dan bir âyet okunsa hemen bir nâra atar ve bir müddet şuursuz dolaşırdı. Hattâ bir gün Has'am kabîlesinden birisi bunun yanında:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا

«Müttakîleri o çok esirgeyici Allah'ın huzuruna süvari elçiler gibi toplıyacağımız, günahkârları ise susuz olarak Cehennem'e süreceğimiz gün» (19 - Meryem: 86 - 87) âyet-i celîle'sini okuduğu vakit: «Ben, mücrimlerdenim, müttakîlerden değilim. Sen onu bir daha oku» dedi. Adam da tekrar okuyunca, derin bir nefes alarak yıkıldı ve öldü.

Yahya el-Bekkâî'nin yanında:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ «Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman, sen onları bir görsen» (6 - En'am: 30) âyet-i celile'si okunduğu vakit, bir sayha çekerek yıkıldı, dört ay hasta yattı. Basra'nın civarındakiler bile ziyâretine geldiler.

Mâlik b. Dînâr anlatıyor: «Bir def'a Kâ'be'yi tavâf ediyordum. Baktım ki küçük bir kızcağız, Kâ'be'nin astarına yapışmış: «Yâ Rab, nice şehvetler var ki, zevkleri gitti, eserleri kaldı. Yâ Rab, Senin Cehennem azâbından başka bir terbiye sistemin yok mudur?» diyerek ağladığını ve sabâha kadar bu hâl üzere feryâd ettiğini gördüm. Elimi başıma koydum, anan ölesi Mâlik, helâk oldun, dedim».

Rivâyete göre; Arefe günü Arafat'da hacılar duâ ederken, Fuzayl, çocuğunu kaybetmiş, annenin ağlaması gibi acıklı acıklı ağlamağa devâm etti. Akşama yakın sakalından tuttu. Başını göklere kaldırdı ve: «Afvolsan bile vay sana!» dedi ve sonra da hacılar arasına karışarak gitti. Abdullah İbn Abbâs'a, korkanların durumundan sorulduğunda: «Onların kalbleri korku hançeri ile yaralı, gözleri ise yaşlıdır. Onlar, ölüm bizi beklerken, mezar önümüzde iken, kıyâmet toplanacağımız yer, Cehennem yolumuz üzerinde iken ve Rabbımız olan Allahu Teâlâ'nın huzûrunda cevab verecek durumda iken nasıl ferahlanalım?» demişlerdir.

Bir meclisde bir delikanlı bol bol kahkahalar savurup dururken, Hasan-ı Basrî oraya uğradı ve delikanlıyı çağırdı:

— Oğlum, sırât'ı geçtin mi?

— Hayır.

— Gideceğin yerin Cennet veya Cehennem olduğunu biliyor musun?

— Hayır.

— O hâlde bu kahkaha nedir? dedi. Delikanlı bundan sonra artık gülmedi.

Hammâd b. Abdu Rabbih oturduğu vakit, âdeta hemen kalkacakmış gibi muvakkat bir vaziyette otururdu. Kendisine: «Rahat otursana» diyenlere, «Öyle rahat oturmak, emin adamlara mahsustur. Ben ise âsî bir kulum, öyle oturamam» dedi.

Ömer b. Abdülâziz: «Allahu Teâlâ, bu gafleti, korkudan ölmemeleri için kullarına vermiştir» dedi. Mâlik b. Dînâr da: «Karar verdim ki, vasıyet edeyim de öldüğüm vakit adamlarım beni bağlasınlar, bukağılasınlar da efendisinden kaçan köle gibi Rabbime teslim etsinler» dedi.

Hâtem-i Esamm: «Bulunduğun mevkiin şerefine güvenme. Cennet'ten daha şerefli bir makam olmasın. Âdem'in başına gelenler ortada. İbâdet çokluğuna aldanma, İblis'in başına gelenler belli. İlminin çokluğuna bel bağlama, Bel'am İsm-i A'zam'ı bilirdi, âkıbetini düşün. Sâlihlerle görüşüp onlarla düşüp kalkmağa aldanma. Peygamberimizden üstün zât ve sîma olmasın. Akrabaları dahî ondan yararlanamadı.»

Seriyyü's-Sakatî: «Yüzümün kararmasından korkarak günde bir kaç def'a gözümün ucu ile burnuma bakarım» demiştir.

Ebû Hafs diyor: «Kırk yıldır yaptığım işlerime bakıyorum da Allahu Teâlâ'nın bana dargın olduğuna kanâat getiriyorum.»

İbn Mübârek bir gün arkadaşlarının aralarına girmiş ve onlara: «Geçtiğimiz gece bir cesarete gelerek Rabbim'den Cennet istedim» demiştir.

Kâ'b el-Kuradî'nin oğlu Muhammed'in annesi, oğlu Muhammed'e: «Oğulcağızım, ben seni küçüklüğünde ve büyüklüğünde iyi ve temiz tanırım. Nedir, gece gündüz ibâdete sarılıp sanki bir günah işlemiş gibi uğraşıp duruyorsun?» dedi. Muhammed annesine: «Anneciğim, ben bir kusur işleyip de Allahu Teâlâ'nın bana darılıp beni azâb etmiyeceğinden nasıl emin olabilirim?» dedi. Fuzayl: «Ben hiç bir sâlih kula, hattâ meleklere ve hattâ peygamberlere bile imrenmem. Çünkü değil mi ki bunlar kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıkacaklardır, bu yeter. Benim asıl imrendiğim, hiç yaratılmıyanlardır» demiştir.

Rivâyete göre Ensar'dan bir genci Cehennem korkusu yakaladı. Hattâ bu korkudan sokağa da çıkmaz oldu. Bunu duyan Resûl-i Ekrem bu gencin ziyâretine gitti ve genci kucakladı. Tam bu sırada genç de öldü. Resûl-i Ekrem:

جَهِّزُوا صَاحِبَكُمْ فَإِنَّ الْفَرَقَ مِنَ النَّارِ فَتَّتَ كَبِدَهُ

«Bunun techiz ve tekfinine bakın, zira Cehennem korkusu onun ödünü çatlatmıştır» (227) buyurdu.

Rivâyete göre İbn Meysere akşam yatağına girince: «Keşke annem beni doğurmasaydı» derdi. Bir gün annesi:

— Oğlum, Allah sana ikrâm etti, seni İslâmiyete hidâyet etti, daha ne istiyorsun? deyince, o:

— Evet bu doğru, fakat yine Allahu Teâlâ hepimizin Cehennem'e uğrıyacağımızı bize haber verdi, ama oradan geçip kurtulacağımızı bildirmedi, dedi.

Firkadü's-Sabahî'ye:

— İsrâiliyyâttan duyduğun en hoşa giden bir şey'i bize anlat, dediler. O da:

— Duyduğuma göre kalın yün elbise giyen beşyüz bâkire kız bir arada toplanarak Beyt-i Makdis'e girdiler. Burada Allahu Teâlâ'nın sevab ve ikaabını aralarında müzâkere ede ede hepsi de öldüler, dedi.

Korkanlardan birisi de Atâ'i Süllemî'dir. Bir vakit Allah'tan Cennet'i istememiş, yalnız O'ndan af talebinde bulunmuştur. Hastalığında, canın bir şey arzû etmiyor mu? diyenlere, Cehennem korkusu bende iş-

(227) İbn Ebi'd-Dünyâ Huzeyfe'den, Beyhakî Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

tah mı bıraktı? diye cevab vermiştir. Denildi ki, bu zat kırk yıl ne güldü, ne de başını göklere kaldırdı. Bir def'a başını kaldırır kaldırmaz hemen bir feryâd ile yere düşdü, fıtık oldu. Bâzı geceler uyanınca eli ile kendisini yoklar ve mesh-i sûret olmasından korkardı. Memleketine rüzgâr, şimşek, kıtlık gibi bir musîbet gelse, «Bu, benim günâhımdır, eğer ben ölsem komşularım huzura kavuşur» derdi.

Atâ anlatıyor: «Utbetü'l-Gulâm ile seyahata çıktık. Aramızda yaşlı, genç bir çok kimse vardı. Bunların hepsi de sabah namazını yatsı abdesti ile kılardı. Gece namazından ayakları şişmiş, başlarındaki gözleri içeri batıp kaybolmuş, derileri kemiklerine yapışmış, kemikleri birer kazık gibi belli olurdu. Sabâha çıktıkları vakit derileri karpuz kabuğu gibi olurdu. Sanki mezardan çıkmış gibi, itâat edenlere Allahu Teâlâ'nın ikrâmından, isyân edenlere de vereceği cezalardan haber verip dururlardı. Bu hâl üzere giderken arkadaşlarından birisi bir yerde bayılıp düştü. Herkes soğuktan titrerken onun alnından terler dökülüyordu. Etrafında bir müddet ağlaştıktan sonra su getirtti yüzüne döktü ve adamı ayılttılar. Adama, ne oldu? diye sorduklarında, adam: «Bir def'a burada bir günah işlemiştim. O aklıma geldi de onun için bayıldım» dedi.»

Sâlihü'l-Merî diyor: «Âbidlerden birisine:

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللّٰهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا

«O gün yüzleri ateşde evrilip çevrilirken: Eyvâh bize, keşke Allah'a itâat etseydik, peygambere itâat etsiydik» diyeceklerdir» (33 - Ahzâb: 66) âyet-i celile'si okundu. Âbid bayıldı. Ayılınca: «Ben bu âyetten etkilendim, biraz daha okuyun» dedi. Ben de:

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا «Ne zaman oradan çıkmak isterlerse yine içerisine iade olunurlar» (22 - Hacc: 22) âyetini okuyunca, adam düşüp öldü» dedi.

Rivâyete göre Zerâre b. Evfâ sabah namazını kılıyordu.

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ «Boruya üfürüldüğü vakit» (74 - Müddessir: 8) âyet-i celile'sini okuduğu vakit düşüp öldü.

Yezid-i Rakkaşî Ömer b. Abdülâziz'in huzuruna girdi. Ömer Yezîd'e:

— Bana öğüt ver, dedi. Yezîd:

— Ey mü'minlerin Emiri, ilk ölen halife sen değilsin, yâni diğerleri gibi sen de öleceksin.

Ömer ağladı ve:

— Devâm et, dedi. Yezîd:

— Âdem'den sana gelinceye kadar hiç bir baban hayatta değil, hepsi de ölmüşlerdir, dedi.

Ömer yine ağlayarak:

— Devâm et, dedi. Yezîd:

— Cennet ile Cehennem'den başka varılacak yer yoktur, deyince, Ömer düşüp bayıldı.

Meymûn b. Mihrân anlatıyor:

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ «**Şeksiz şübhesiz onların topuna va'd olunan yer Cehennem'dir**» (15 - Hıcr: 43) âyeti nâzil olunca, Selmân-ı Fârsî bir sayha ederek elini başına koydu, üç gün dağlara çıktı, kendisini zabtedemediler.

Dâvud-ı Tâî, bir kadını oğlunun mezarı başında ağlar gördü. Kadının: «Ey ciğerpârem, böceklerin ve kurtların hangi yanağından yemeğe başladığını bileydim» diye acındığını duyunca, olduğu yere düşüp yığıldı.

Denildi ki; Süfyân-ı Sevrî hastalandı. Gayr-ı müslim bir doktor getirdiler. Doktor: «Bu, ciğerlerini korkunun parçaladığı bir hastadır» dedi. Sonra da nabzını yokladı ve «Böyle bir adam görmedim» dedi.

Ahmed b. Hanbel diyor: «Allah'tan, bana bir korku kapısını açmasını istedim. Allahu Teâlâ bana öyle bir korku kapısı açtı ki, aklımın kaybolacağından korktum. Bunun üzerine: «Yâ Rab, dayanabileceğim kadar bana korku ver» dedim ve kalbim sükûn buldu.»

Abdullah b. Amr b. el-As: «Ağlayın, ağlıyamazsanız, ağlar gibi olun. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, gerçeği bileydiniz, sesiniz kesilinceye kadar ağlar ve beliniz kırılıncaya kadar kılardınız» dedi. Böyle demekle, Resûl-i Ekrem'in: «**Eğer benim bildiğimi bileydiniz, az güler ve çok ağlardınız**» (228) buyurduğuna işâret etmiştir.

Anberî anlatıyor: «Bir gün sohbet adamları Fuzayl b. Iyâd'ın kapısına toplandılar. Fuzayl pencereden gözüktü; yaşı akıyor ve sakalları titreşip duruyordu. Onlara hitaben: «Kur'an okumağa ve namaz kılmağa devâm edin. Yazıklar olsun size, bu zaman sohbet zamanı değildir. Bu zaman ağlamak, yalvarmak ve yakarmak zamanıdır. Denize düşüp boğulmak üzere olan adamın duâsı gibi duâ etmek zamanıdır. Bu zamanda dilini koru, yerini hafiflet, kalbini tedâvi et, işine geleni al ve işine gelmiyeni at» dedi.

Yine Fuzayl bir gün sokakta gözüktü. Nereye gittiğini soranlara, bilmiyorum, diye cevab verdi ve hakikaten korkusundan şaşkın şaşkın dolaştığı belli oluyordu. Zerr b. Ömer babası Ömer'e: «Kelâmcılar konuştukları vakit hiç biri ağlamadığı hâlde sana ne oluyor ki, konuşma-

---

(228) Yukarda geçmiştir.

ğa başlar başlamaz her taraftan ağladığın duyuluyor?» diye sorunca, babası: «Oğlum, böylece icâre verilen adamın ağlaması, çocuğunu kaybeden annenin ağlamasına benzemez» dedi.

Yine hikâye edildiğine göre; bir cemaat, ağlayan bir âbidin etrafına toplandı ve :

— Allah sana rahmet etsin, niçin ağlıyorsun? diye kendisinden sordular. Âbid de :

— Beni ağlatan, gönlümde açılan bir yaradır. Bu yaranın acısını korkanlar duyar, dedi. Onlar:

— Bu yara nedir? diye sorduklarında, Âbid :

— «Gelin Allah huzurunda hesab verin» diye bağırılan sesin verdiği yaradır, dedi.

Ebû İshak el-Havas duâsında ağlıyarak: «Allah'ım, ihtiyarladım, vücudum sana kulluktan zayıfladı, beni âzâd eyle» dedi.

Sâlih el-Mûrî diyor: «Bir def'a İbn Semmâk Bağdat'tan Basra'ya yanımıza geldi ve :

— Sizin âbidlerin bâzı acayip hâllerinden bana birşey göster, dedi. Onu beraberime alarak kamıştan yapılmış bir eve getirdim. İzin alarak içeri girdik. Baktık ki bir adam hurma liflerinden ip yapıyor. Bunu görünce ben :

إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ .

«Boyunlarında lâleler, zincirler bulunduğu zaman ki, onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar» (40 - Mü'min: 71) âyetini okudum. Hemen bir sayha ederek bağırıp düştü ve biz de yanından çıkıp başka birisine daha gittik. Ona da aynı âyeti okudum. O da aynı şekilde bayıldı, onu da bıraktık, üçüncü birisine gittik. O da: «Eğer Rabbimden beni meşgul etmezseniz buyurun» dedi. Ben de :

ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ **«İşte bu, Benim makamımdan korkanlara, Benim tehdidimden korkanlara mahsustur»** (14 - İbrâhim: 14) âyetini okudum. Adam öyle bir sayha çıkardı ki, burnunun iki deliklerinden kan fışkırdı ki, adam kanlar içinde kaldı. Onu da öyle bırakarak yanından ayrıldık. Böylece onu altı kişiye getirdim ve hepsini de aynı vaziyette bıraktık. Sonra yedinci bir kapıya gittik. İzin istedik, içeri girdik ki, kamıştan yapılmış binada karşımıza bir kadın çıktı ve, buyurun, dedi. İçerde seccadesinde oturmuş bir ihtiyar gördük, selâm verdikse de farkında olamadı. Yüksek sesle kendisine: «Yarın insanların bir makamı var» dedim. O: «Kimin huzurunda?» diye sordu ve gözlerini bir noktaya diktiği hâlde ağzı açık kaldı. Sonra zayıf sesiyle âh çekmeğe

başladı ve sesi tükeninceye kadar devam etti. Karısı: «Artık bundan bir istifadeniz olmaz, buyurun gidin» dedi, oradan da ayrıldık. Bir müddet sonra adamların durumunu soruşturdum; üçünün ayıldığını ve üçünün de öldüğünü öğrendim. İhtiyar da üç gün mest-i lâ ya'kıl olarak kaldı ve sonra ayıldı.»

Ebdallerden sayılan Yezîd b. el-Esved, hiç gülmemeğe, yatarak uyumamağa ve et yememeğe yemîn etmişti. Sonra da ölünceye kadar yemîninde sâdık kalmıştı. Haccac, Saîd b. Cübeyr'e: «Senin hiç gülmediğini duydum, doğru mudur?» diye sordu. Saîd: «Önümüzde Cehennem hazırlanmış, bukağılar yayılmış, Zebâniler emre âmâde beklerken nasıl gülerim?» dedi. Adamın biri Hasan-ı Basrî'ye:

— Sabaha nasıl çıktın? diye sorunca,

— Hayır üzere sabahladım, dedi.

— Hâlin nasıldır? diye sorana, Hasan-ı Basrî gülümsiyerek:

— Sen bana hâlimden soruyorsun, ne sanıyorsun? Denizin ortasında gemileri parçalanıp herbiri bir tahtaya sarılanın durumları nasıl olur? dedi. Adam:

— Zor durumda olurlar, dedi. Hasan-ı Basrî:

— İşte benim hâlim de onların hâlinden daha zordur, dedi.

Ömer b. Abdülâziz'in âzadlı câriyesi yanına girdi, selâm verdi. Sonra evindeki namaz odasına girerek iki rek'at namaz kıldı. Uykusu geldiği için uyuya kaldı. Sonra uyandı ve halifeye: Vallahi, acayip bir rü'ya gördüm, dedi. Ömer b. Abdülâziz:

— Anlat bakalım ne gördün? deyince, kadın:

— Rü'yamda Cehennem'i gördüm, Cehennemlikler üzerine kükreyip duruyordu. Sonra sırat köprüsünü götürüp Cehennem'in üzerine uzattılar, dedi. Ömer:

— Devâm et, dedi. Kadın:

— Abdülmelik b. Mervan geldi, köprüye bindi, bir kaç adım gidince, köprü yıkıldı ve Cehennem'e düştü, dedi. Ömer:

— Devâm et, dedi. Kadın:

— Sonra Velid b. Abdülmelik geldi, o da aynı vaziyette köprünün üzerinde biraz yürürdükten sonra Cehennem'e düştü, dedi. Ömer yine:

— Devâm et, deyince, kadın:

— Sonra Süleyman b. Abdülmelik getirildi o da aynı şekilde Cehennem'e yuvarlandı, dedi. Ömer yine:

— Devâm et, dedi. Kadın:

— Sonra da vallahi seni getirdiler, der demez, Ömer bir sayha atarak bayılıp düştü. Kadın Ömer'in kulağına bağıra bağıra: «Vallahi, senin selâmetle karşıya geçtiğini gördüm» diye söyleyip dururken, Ömer hâlâ çırpınıp duruyordu.

Hikâye edildiğine göre; Üveys el-Karanî, bir kıssacıyı dinliyor ve sözlerine gülüyordu. Adam Cehennem adını anınca Üveys bir nâra atarak oradan kalktı çıktı. İnsanlar peşine takıldı ve «delidir» dediler.

Muaz b. Cebel (R.A.) diyor: «Sırat köprüsünü geçinceye kadar mü'minin huzuru olmaz.» Tavus döşeği serildiği vakit yaslanır ve tencerede baklanın deprenmesi gibi hareket ederdi. Sonra yatağı toplıyarak sabâha kadar kıbleye döner ve: «Cehennem'i hatırlamak, korkanların uykusunu unutturmuştur» derdi. Hasan-ı Basrî: «Bin yıl yattıktan sonra Cehennem'den bir adam çıkarılır. «Keşke o adam ben olsaydım» demiştir. Bunu, sû'-i hâtime sebebiyle Cehennem'de ebedî kalmaktan korktuğu için söylemiştir. Bu zâtın kırk yıl gülmediği söylenir. O, oturduğu vakit sanki boynu vurulacakmış gibi, konuştuğu vakit, âhireti görmüş ve ondan haber verir gibi konuşur, sükût ettiği vakit ,sanki Cehennem gözünün önünden geçiyormuş gibi olurdu. Böyle son derece üzgün ve korkulu olmasından dolayı kendini kınayanlara, «Allahu Teâlâ'nın benim bütün gizli kusurlarımı bildiği hâlde bir def'a bana kızıp «seni afvetmiyorum» demesinden beni ne şey emin kılabilir ki, ben de mahzun olmayayım ve korkmıyayım?» demiştir.

İbnü's-Semmâk anlatıyor: «Bir gün bir meclisde va'z ediyordum. Cemâatten bir genç kalkarak: «Bugün bize öyle bir va'z ettin ki artık başkalarını dinlemeğe ihtiyacımız kalmadı» dedi.» İbn Semmâk diyor ki, bu gence:

— Allah sana rahmet etsin, ne dedim? diye sordum, genç:

— İki ebedilik; biri Cennet'te diğeri Cehennem'de ebedî kalmak korkusu, korkanların yüreğini parçaladı, sözüdür, dedi ve ortadan kayboldu. Onu, diğer sohbetlerimde de aradım bulamadım. Soruşturdum; hasta olduğunu ve ziyâretine gidildiğini söylediler. Ben de ziyâretine gittim ve kendisine:

— Bu hâlin nedir? diye sordum. Genç:

— İşte senin o sözün beni bu hâle düşürdü, dedi ve sonra da öldü. Allah rahmet etsin. Kendisini rü'yamda gördüm ve:

— Allah sana ne muâmele etti? diye sordum. O:

— Allahu Teâlâ beni o söz sebebiyle afvetti ve Cennet'e koydu, dedi.

İşte enbiyâ, ulemâ, evliyâ ve sâlihlerin korkusu. Onlar böyle korkarsa bizim daha çok korkmamız lâzımdır. Lâkin korku, fazla isyân ile değil, safâ-i kalb ve kemâl-i mârifetle olmalıdır. Yoksa bizim emniyetimiz, günahımızın azlığında ve ibâdetimizin çokluğunda değildir. Belki emniyetimiz, şehvetimizin bizi peşinden sürüklemesi, şekaavetimizin bize galebe çalması ve hâllerimizi ,gaflet ve kasvetimizi düşünmekten bizi alıkoyması iledir. Ne yazık ki, ne yolculuğumuzun yaklaşması bizi uyardı, ne de günah çokluğu bizi harekete geçirdi. Hattâ ne korkanların hâlini müşâhede bizi korkuttu, ne de son nefes tehlikesi bizi rahatsız etti.

Allahu Teâlâ'dan fazl u keremiyle hâlimizi düzeltmesini dileriz. Eğer fiilen hazırlığa geçmeden dilde söylemek fayda verirse, bunu Allah'tan istiyoruz.

Şaşılacak bir cihet, biz dünyalık peşinde olduğumuz vakit, eker biçer, ağaç diker, ticaret eder, karaları ve denizleri aşar, çeşitli tehlikelere atı-

lırız. İlim peşinde olduğumuz vakit uykusuz kalır, zahmet çeker, tekrar tekrar okuruz. Rızkımıza Allahu Teâlâ'nın kefil olduğuna güvenmez, onun için çeşitli sıkıntılara katlanır, evlerimizde durmaz, diyar diyar dolaşır ve sonra «Allah'ım, bizi rızıklandır» deriz. Sonra Allah huzurunda gözlerimiz kapandığı vakit, yalnız dilimizde: «Allah'ım, bizi afvet, bize merhamet et» demekle yetinir ve O'na güveniriz. Hâlbuki O:

﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ﴾ «İnsan için ancak çalışması vardır» (53 - Necm: 39) buyurmuştur. Diğer âyette:

﴿وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾ «Dünya hayatı sizi mağrûr etmesin» (35 - Fâtır: 5) buyurmuştur. Başka bir âyetle de şöyle buyurulmuştur: ﴿مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ «Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?» (82 - İnfitar: 6).

Bütün bunları bildiğimiz hâlde yine de aldanma ve boş ümidden kurtulamayız. Bu hâl, bizim için tehlikeli bir perdedir. Eğer Allahu Teâlâ fazl u keremiyle lütfetmez ve bize nasûh tevbesini nasîb edip ayıpları telâfiye yardım etmezse işimiz tehlikedir. Allah'tan, bizi afvetmesini ve hattâ gönülden tevbe etmeyi bize nasîb etmesini dileriz. Yoksa yalnız dilde tevbe ile bizi bırakmamasını umarız. Böyle söyleyip de yapmıyanlardan, işitip kabûl etmiyenlerden, va'zı dinlerken ağlayıp, amel vakti geldiği vakit isyân edenlerden olmamağı dileriz. Çünkü rüsvâylığın bundan daha açık bir alâmeti olmaz. Lütuf ve keremiyle yardımını Allah'tan dileriz.

*

Artık korkanların hikâyelerini anlatmak hususunda bu kadarla yetinelim. Çünkü bunların azı dahî, kabiliyetli kalb ile karşılaşırsa yetişir. Fakat kalb gaafil olursa — ne kadar çok olsa da — gaafil kalbe te'sir etmez.

İsâ b. Mâlik'in Râhib'den rivâyet ettiği hâdisede, Râhib doğruyu söylemiştir. Kendisi âbidlerin ileri gelenlerinden idi. Beyt-i Makdis'in kapısında Râhibi şaşkınlık içinde ve üzgün bir hâlde gördü. Çok ağlıyor ve göz yaşları akıyordu. **İsâ** diyor ki; Râhib'in görünüşü beni etkiledi ve ona:

— Bana bir tavsiyede bulun, bunları da senden öğreneyim, dedim.

Râhib:

— Sana ne diyeyim; vahşî hayvanlar arasına girip onların pençesine düşmekten korkan bir adam gibi olabilirsen böyle yap. Bu adam daima korku içindedir. Kendini böyle kabûl eden bir insan, — her ne kadar aldanmışlar emîn olsalar da — gecesi korku, gündüzü ise üzüntü ile geçer, dedi ve benden ayrılmak istedi. Ben :

— Biraz daha anlat, dedim. Adam ;

— Susamış kimseye bir yudum su da yeter, dedi ve doğru söyledi. Zira selim ve sâf olan kalbi, azıcık bir korku da harekete geçirebilir. Donuk kalbe ise hiç bir şey te'sir etmez.

O yırtıcı hayvanlar arasında bulunan insan gibi ol. derken bunu farazî olarak değil, gerçek olarak söylemiştir. Zira eğer sen basiret nûru ile içini yoklarsan, onun çeşitli yırtıcı hayvan ve haşereler ile dolu olduğunu görürsün. Bunlar, gadab, şehvet, kin, hased, kibir, ucub, riya ve benzeri hastalıklardır. Bunlar durmadan sana saldırırlar. Bir ân gaafil olursan seni parçalarlar. Ne yazık ki, senin gözlerin bunları görmez. Perde aradan kalkıp mezara konduğun vakit, onları mânalarına uygun olarak sûret ve şekilleri ile görürsün. İşte bütün bunlar, senin şu andaki vasıflarındır. O zaman sûretleri sana açıklanır. Ölmeden evvel onları öldürmek istersen ve buna gücün yeterse, hemen onu yap. Bunu yapmazsan, bedenini ve kalbini ısırmalarına kendini hazırla, vesselâm.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitâb: 3'ün sonu)

İhyâu 'Ulumi'd-Din (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

DÖRDÜNCÜ KİTÂB

KİTÂBU'L-FAKR VE'Z-ZÜHD

(FAKR VE ZÜHD KİTÂBI)

(MUKADDİME VE ONDÖRT BEYANDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, kumlara varıncaya kadar, her şey O'nu tesbih eder ve gölgelere varıncaya kadar her şey O'na secde eder. Heybetinden dağlar paramparça olup yerlere serilir.

O Allah ki, insânı kuru balçıktan yarattı. Sonra da onu en güzel sûretle süsledi ve tam itidâle erdirdi. Hidâyet nûru ile, sapıklık bataklığına düşmekten kalbini korudu. Akşam - sabah hizmet kapısını çalma, kulluk ve ibâdet imkânlarını kendisine bahşetti. Sonra da hâlis kulunun basiretini öğüt alma nûru ile sürmeledi de bu sâyede ibâdetinde şirkten korundu ve bu nûrun aydınlığı sayesinde Hz. Allah'ın celâlinden başka bir şey düşünmez ve görmez oldu. Yine bu nûrun yardımı ile kendisinde öyle bir hüsün, cemâl ve kemâl tecelli etti ki, bundan önce gördüğü her şey kendisine çirkin geldi. Bu kemâli müşâhededen ve buna devamdan engel olacak her şey ağırına gitti.

Dünya, dış görünüşü ile cilveli bir kadın gibi bürgüsü içinde kırıta kırıta karşısına çıktığı hâlde, onun iç yüzünün çirkin ve buruşuk suratlı, dişleri dökülmüş, hamuru zillet çamuru ile yoğurulmuş, azâb tabiatinde âdi bir yaratık olup, bütün çirkinliği, hile çarına bürünmekle gizlediği kendisine keşfedilmiştir. Yine bu sâyededir ki onun, erkeklerin yoluna av tuzaklarını kurup çeşitli hilelerle onları avlamak istediğini, sonra da vuslat va'dindeki hulfu, verdiği sözde durmaması ile yetinmeyip, öteyandan onları tamamen zincir ve kelepçelere vurup çeşitli sıkıntı ve belâlarla ibtilâ ettiğini bilmiştir. Onun bu gizli hâllerini ve gerçek yaptıklarını gören ârifler, tel'in eder şekilde ondan uzaklaştı, mal ve evlâd çokluğu ile övünmekten vazgeçti de hiç ayrılığı olmayıp vuslatı sona ermiyen ve müşâhedesinin devamından emin oldukları hâlde bütün güç ve varlıkları ile Hz. Allah'a yönelmişlerdir.

Salât u selâm, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e, âl ve Ashâb'ın hayırlısı olan onun âl ve ashâb'ına olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; dünya, Allah'ın düşmanıdır. Doğru yoldan sapıtanlar, ona aldanmak sûretiyle sapıttı. Ayakları kayanlar, onun aldatması ile kaydılar. Onu sevmek, hatâların başı olduğu gibi, ona buğzetmek de tâatlerin anası ve yakınlığın esasıdır. **Dünyâyı Zem Kitâbı**'nda dünyanın vasfı ve dünyayı sevmenin zemmi hakkında tafsilâtlı malûmat verdik. Şimdi de dünyaya buğzun ve ondan yüz çevirmenin faziletinden bahsedelim. Çünkü münciyât ve kurtuluşun esası budur. Kurtuluş ümidi, dünyadan ayrılıp uzaklaşmağa bağlıdır. Fakat bu uzaklaşma, ya dünyayı kuldan uzaklaştırmakla olur ki, buna **«Fakr»** veya insânı dünyadan uzaklaştırmakla olur ki buna da **«Zühd»** denir. Saâdete ulaşmakta her birinin dereceleri vardır.

Şimdi biz, fakr ile zühdün hakikatlerini, derece ve kısımlarını, şart ve hükümlerini anlatacak ve kitâbın bir bölümünde fakrı, diğer bölümünde de zühdü açıklayacağız. Şimdi fakrı ele alarak deriz ki:

BİRİNCİ BÖLÜM

Burada Fakrın Hakikatini, Mutlak Sûrette Fakrın Faziletini, Fakirlerin Özel Faziletini, Fakrın Zenginlik Üzerine Faziletini, Fakrın Fakirlikte Edebini, Atıyyeyi Kabûldeki Edebini, Zaruretsiz Dilenmenin Harâm Olduğunu, Dilenciliğe Mâni olan Zenginliğin Miktarını ve Dilencilerin Hâllerini Anlatacağız. Lütuf ve Keremiyle Doğruya Muvaffak Kılan Ancak Allah'tır.

1 inci BEYÂN: **FAKRIN HAKİKATİ, FAKİRLERİN HÂLLERİNİN İHTİLÂFI VE İSİMLERİ**

Bilmiş ol ki; fakirlik, muhtaç olunan şey'in yokluğu demektir. Biz buna yoksulluk deriz. İnsânın, muhtaç olmadığı bir şey'i bulamamasına fakirlik denmez. İhtiyacı olduğu şey mevcud olup, onu almağa gücü yeterse, buna da fakirlik denmez. Bunu böyle anladıktan sonra, artık Allah'tan başka herkesin fakir ve yoksul olduğunda şübhe etmezsin. Çünkü her mevcud, varlığının ve vücudunun devamına muhtaçtır. Bu da Allahu Teâlâ'nın fazlından ve cömerdliğinden istifade edilir. Ortada, varlık ve devâmında, başkasına muhtaç olmıyan bir mevcud varsa bu, Ganiyy-i mutlaktır, yâni başkasına muhtaç olmayan gerçek bir varlıktır. Böyle bir varlık ise tek olur. Demek ki başkalarından müstağni olan ,ancak bir tektir. O'ndan başka hepsi O'na muhtaçtır. Onlar, varlıklarını devâm ettirebilmek için O'na muhtaçtırlar. Başkasına muhtaç olmıyan varlığın tek olduğuna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ: وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ

«Allah ganidir, siz ise fakirlersiniz» (47 - Muhammed: 38) buyurmuş-

tur. Bu anlattığımız fakirlik, mutlak olan fakrın anlamıdır. Fakat bizim burada maksadımız, mutlak fakrı anlatmak değil, mal ihtiyacını anlatmaktır. Yoksa çeşitli ihtiyaçlarını ele alırsak, insânın ihtiyaçları sayılmakla tükenmez. Zira onun ihtiyaçlarının sonu gelmez. İnsânın ihtiyaçlarından bir kısmı, kendisiyle servet edineceği şeylerdir. Şimdi biz yalnız bunları anlatmak üzere deriz ki:

Malını kaybeden bir kimse, kaybettiği mala muhtaç ise, o mala nisbetle bu adama fakir denir. Bu adamın bu fakirlik içinde beş hâli düşünülebilir. Şimdi biz bu beş hâli ayrı ayrı isimlerle birbirinden ayıralım ki, hükümlerini de ayrı ayrı ortaya koyabilmiş olalım.

Fakirin birinci hâli, muhtaç olduğu bu mal kendisine verilse de ondan hoşlanmaz, onu çirkin karşılar. Ve kendisini meşgul edeceğini düşünerek şerrinden korunmak için ondan kaçınır. En üstün hâl budur ve buna **«zühd»**, sâhibine de **«zâhid»** denir.

İkinci hâli, bu mala heves etmediği gibi, eline geçmekle ne sevinir, ne de üzüntü duyar. Buna da **«rıza»** ve sâhibine de **«râzı»** denir.

Üçüncü hâli de, malın varlığı, kendisi için yokluğundan daha sevimli olmaktır. Bu mala rağbeti olduğu için, peşinden koşmaz, fakat kendiliğinden gelirse buna da sevinir ve memnun kalır. Bunun sâhibine **«kaani'»** derler. Zira mevcudu ile yetinmiş ve zayıf bir hevesi olmakla beraber ihtiyacının peşinden koşmamıştır.

Dördüncü hâli, muhtaç olduğu serveti aramaması acziyetinden ötürü olanıdır. Yoksa servete hevesi olup, imkânı olsa zahmetine katlanarak onun peşinden gidecek ve araması ile meşgul olacaktır. Bunun sâhibine **«haris»** denir.

Beşinci hâl, elinde olmıyan servete muhtaç olma hâlidir. Onu te'mini, zaruridir. Ekmeği olmıyan aç, ve elbisesi bulunmıyan çıplak gibi. Bunun sâhibine de **«muztar»** denir. Bunun te'minine hevesi kuvvetli olsa da, zayıf olsa da fark etmez. Fakat buna heves etmemek pek enderdir.

İşte bunlar fakirin beş hâlidir ve en üstünü **«zühd»** dünyâyı terk etmektir. Zâhidlik, muztar kaldığı ekmek ve giyecek gibi maddelerde de kendini gösterirse, ilerde açıklıyacağımız gibi, bu hâl, zühdün en üstün derecesi olur.

Bu beş hâlin ötesinde bir hâl daha var ki, o da malın varlık ve yokluğunun müsavi olması hâlidir. Malın yokluğuna üzülmediği gibi, varlığına da sevinmemektir. Hz. **Âişe**'ye bir def'asında yüzbin dirhem atıyye gelmişti. Hemen oturup hepsini dağıttıktan sonra hizmetçisine: «Git, biraz ekmek al da iftar edelim» dedi. Hizmetçi: «İsteseydin o paralardan hiç olmazsa bir miktar et parası ayırırdın da şimdi bir et yemeği yerdik» deyince, Hz. **Aişe**: «Bana hatırlatsaydın olurdu» dedi. Bu durumda olan kimseleri dünya varlığı meşgul edemez. Bütün dünya onlara yönelse bile, onlar katında bir değer taşımaz. Çünkü onlar bu serveti, kendi malı değil, Allah malı olarak görürler. Bu gibilerin nazarında servetin kendi ellerinde bulunması ile başkalarının elinde bulunması arasında bir fark yoktur. Bu

hâl sâhibine, **«müstağnî»** demek en doğrusudur. Çünkü varlıkla yokluk onlar için birdir.

Burada müstağnî derken, **«mutlak ganî»** diye Allahu Teâlâ'ya verilen isimle, bol servete sâhib olup başkalarına muhtaç olmıyan zenginden ayrı bir anlam taşıdığı bilinmelidir. Çünkü bol servete sâhib olup onunla ferahlanan kimse, servetinin elinde kalmasına muhtaç ve bunun fakiridir. Onun zenginliği, malın eline geçmesindedir, devamında değildir. Bu bakımdan yine fakirdir. Fakat müstağnî dediğimiz bu zât yanında, servetin eline geçmesi, elinde kalması ve elinden çıkması hâllerinin hepsi aynıdır, kimseye ihtiyacı yok, zengindir. Çünkü bu servetten üzülmüyor ki, onu elinden çıkarmağa muhtaç olsun; servete sevinmiyor ki, onu elinde tutmağa muhtaç olsun; onu kaybetmiş değil ki, eline geçmesine muhtaç olsun. Bu sıfatlar, Allah'a yakın olanların vasıflarıdır. Zîra kulun Allah'a yakınlığı, mekân ve mesafe itibariyle değil, sıfat yakınlığı iledir. Bu adam da her şeyde ginâ gösteriyor.

Fakat biz bu hâlin sâhibine ganî değil, müstağnî deriz. Ganî, ancak Ganiyy-i Mutlak'ın adı olarak kalır. Çünkü bu adam, her ne kadar malın varlık ve yokluğunda ganî sayılırsa da, bunlardan başka bir çok şeyler var ki onlardan müstağnî olamaz. En başda Allahu Teâlâ'nın, bu adamın kalbini süslediği istiğnâsının devamında Allahu Teâlâ'nın yardım ve tevfîkından müstağnî olamaz. Zîra mal sevgisi ile mukayyed olan gönül, köledir. Bundan kurtulan, hürdür. Onu bu kölelikten kurtaran, Allahu Teâlâ'dır. O, bu hürriyetin devamına muhtaçtır. Gönüller ise hürriyet ile kölelik arasında tereddüt eder durur. Çünkü gönüller Allah'ın kudret elleri arasında devreder. Bunun için bu adam bu kemâle sâhib olduğu hâlde, bu adama mutlak sûrette ganî denmez de mecâz olarak ganî denir.

Bilmiş ol ki; zühd, ebrârın kemâl derecesidir. Fakat anlattığımız bu hâl sâhiblerine **«Mukarreb»** denir. Bunun için bu gibi mukarrebler hakkında zâhidlik, bir noksanlıktır. Çünkü ebrarın hasenesi, mukarreblerin seyyiesi olduğu söylenmiştir. Zîra dünyayı kerih gören, dünyadan hoşlanan gibi, dünya ile meşgul sayılır. Allah'tan başkası ile meşgul olmak, Allah ile arasında bir perdedir. Zîra arada perde olmasa, Allah ile uzaklık düşünülemez. Çünkü Allah, insâna şah damarından daha yakındır. Allahu Teâlâ bir mekânda değil ki, yerler gökler O'na perde olsun. Aradaki hicab, ancak meşgaledir. Kendi nefsin ve şehvetinle meşgul olmak da başkasıyla meşgul olmaktır. Hâlbuki sen devamlı olarak nefis ve şehvetinle meşgulsün. Bunun için de devamlı olarak Allah'tan meşgul kalırsın. Nefsinin sevdiği ile meşgul olan, Allah'tan meşgul olduğu gibi, nefsine buğz ile meşgul olan da, Allah'tan meşguldür. Allah'tan başka her şey, âşık ile mâşuk arasına giren ve hazır bekleyen bir gözcü gibidir. Âşıkın kalbi, ister sevgi bakımından, ister ona kızıp ona ağırlanmak bakımından olsun, bu gözcü ile meşgul olursa, mâşûkunu ve asıl sevdiğini görüp ondan zevk almaktan meşgul demektir. Eğer gönlünü tamamen sevgilisine bağlasaydı, araya girmek istiyenlerin hiçbirinin farkında olmazdı. Sevgili-

sinden başka birisini sevdiği için ona bakmak, sevgide bir şirk ve ortaklık olduğu gibi, kızdığı için başkasına bakmak da aynı şekilde sevgiliye karşı bir eksikliktir. Şu kadar ki, ikincisi, birincisinden daha ehvendir. Fakat gerçek kemâl, ne sevdiği, ne de kızdığı için, sevgilisinden başkasına iltifat etmemektir. Bir gönülde bir anda iki sevgi toplanamadığı gibi, yine hem sevgi, hem de husûmet bir gönülde bir anda toplanamaz.

Dünyaya buğz ile meşgul olan, dünya sevgisi ile meşgul olan gibi, Allah'tan gaafildir. Ancak dünya sevgisi ile meşgul olanın bu gafleti, kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Çünkü o, o yola girmiştir. Dünyaya buğz ile meşgul olan gaafil ise bu gafleti ile Allah'a yakınlık yoluna girmiştir. Bu gafletin de ortadan kalkıp müşahede ile meşgul olması umulur ve kemâli beklenir. Çünkü dünyaya buğz, insânı Allah'a ulaştıracak bir binittir.

Dünyayı seven ile dünyaya buğzeden, Hac yolunda bir konak yerinde karşılaşan ve binitlerinin bakımı ile meşgul olan, fakat birisi Kâbe'ye yönelen, diğeri de aksi istikamete gidecek olan iki adam gibidirler. Bunlar, bu andaki hâllerine nisbetle ikisi de müsavidir. Çünkü ikisi de Kâbe'den başka bir işle meşguldürler. Binitlerinin bakımını yapıyorlar. Fakat bunlardan birinin geleceği, diğerine nisbetle makbûldür. Çünkü öbürünün yolu başka tarafadır, kendisinin ise Kâ'be'ye ulaşması muhtemeldir. Bununla beraber Kâ'be'de bulunana nisbetle makbûl değildir. Çünkü o, Kâbe'den ayrılmış değildir ki, oraya gidebilmek için vasıtaya ve vasıtanın bakımına muhtaç olsun.

Dünyaya buğz etmenin bizatihî maksûd olduğu sanılmamalıdır. Gaaye, Allah'a vuslattır. Dünya da buna engeldir. Onun için dünyaya buğzedilir. Bundan ötürü S ü l e y m a n D â r â n î: «Dünyadan yüz çevirip bu kadarla yetinen kimse, rahata ulaşmakta acele etmiştir» demiştir. Dünyadan yüz çeviren kimseye düşen vazife, hemen âhirete yönelip âhiret için çalışmaktır. Demek ki âhiret yoluna girmek, zâhidlikten sonra gelir. Nitekim Hac yoluna girmek de bu yola engel olacak şeyleri kaldırdıktan sonradır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan elde edilen neticeyi şöyle özetliyebiliriz :

Zâhidlikten, yâni dünyalığı terketmekten maksad, Hazret-i Âişe'de olduğu gibi varlığı ve yokluğu müsâvi olup, varlığına aldırış etmemek, yokluğuna üzülmemek ve hiç birine kıymet vermeyip hiçbiri ile ilgilenmemek mânası kasdedilirse, bu, mukarrebler makamı ve en büyük bir kemâldir. Şâyet dünyalığın varlığına üzülür ve yokluğu tarafı tercih edilir mânası murâd edilirse, bu hâl, rıza, kanâat ve hırs derecelerine nisbetle kemâl, fakat yukarda anlattığımız müstağnî'ye nisbetle noksanlıktır. Gerçek kemâl, servet ile suyun müsavi olmasıdır. Meselâ denizin kenârında bulunan bir adama denizin büyüklüğü bir eziyet vermediği ve ihtiyacı kadarı bulunduğu vakit, azı da zarar vermediği gibi, servette de durumun aynı şekilde olmalıdır. Çünkü servete ve suya olan ihtiyaç aynıdır. İnsan, suyun fazlasından kaçmayıp ona buğz da etmediği ve ihtiyacım kadarını içer, fazlasını muhtaçlara veririm, dediği gibi, servette de aynı durumu

korumalıdır. Çünkü ihtiyaçda su ile ekmek aynıdır. Ayrılık, bunlardan birinin bol, diğerinin kesad olmasındadır.

Allahu Teâlâ'yı ve Allahu Teâlâ'nın kulları üzerindeki tedbir ve tasarrufunu bildiğin vakit, hayatta olduğun müddetçe muhtaç olduğun nafakanın mutlak sûrette sana verileceğine inanmış olursun. **Tevekkül Kitâbı'n**da bunu açıklıyacağız, inşâallah.

Ahmed b. Ebû'l-Havârî diyor: «Mâlik b. Dînâr'ın Muğîre'ye: «Eve git de bana hediye ettiğin ibriği al. Zira o benim huzurumu bozuyor. Onun sebebiyle şeytan bana, ibriği çaldılar ve çalıyorlar, diye vesvese veriyor» dediğini, Ebû Süleyman Dârânî'ye söyledim. Ebû Süleyman: «İşte bu, sofiyyenin kalb zayıflığından gelir. Onlar aldıkları dünyalıktan aleyhlerinde olanlarından yüz çevirirler. Yâni ibriğin evde bulunmasından hoşlanmaması, za'fiyet ve noksanlığından dolayı ona iltifat etmesi bakımındandır. Yoksa tam kemâle erse, ibrik evde olsa da olmasa da, çalınsa da, çalınmasa da kendisi için farketmezdi.

Şâyet, o hâlde peygamber ve velîlere ne oldu ki alabildiğine mal ve servetten kaçıyorlar, dersen,

Derim ki; onların maldan kaçmaları, sudan kaçmaları gibidir. Yâni onlar sudan, ihtiyaçları kadarını için fazlasını kaplarında taşımadıkları gibi, servetten de ihtiyaçları kadarını aldı ve fazlasını attılar. Yoksa senin sandığın gibi, mal, gönüllerini meşgul eder endişesiyle maldan uzaklaşırlar demek değildir. Bahreyn dönüşünde Resûl-i Ekrem'e, sonra Ebû Bekir ve daha sonra Ömer'e (R.A.) dünyanın hazîneleri arzedildi. Onlar bunları kabûl etti ve yerlerine koydular; onlardan kaçmadılar. Çünkü onlara göre mal, servet, altun ve gümüş ile su müsâvidir. Verilen serveti kabûlden imtina' edenlere gelince; bunlar, ya nisbeten zayıf kimselerdir. Mal kendilerini meşgul eder korkusu ile ona yaklaşmamışlardır .Binâenaleyh bu gibiler hakkında maldan kaçmak bir kemâldir. Bütün mahlûkatın hükmü böyledir. Çünkü peygamberler ve veliler hâriç, hepsi zayıf kimselerdir. Veyâ kemâl mertebesine ulaşmış kimselerdirler. Ancak örnek olmak için daha zayıflar derecesine inmişlerdir. Çünkü bu kemâl mertebesine yükselemiyenler, onları örnek kabûl ederler. Onların servetten kaçmamasını görüp onlar da kaçmamağa kalkışsa tehlikeye düşerlerdi. Bunun için onların seviyesine iner ve onların hâline uygun bir şekilde örnek olurlar da bu sebebten maldan kaçınırlar. Bu, tıpkı yılan avcısının, çocuklarının yanında yılandan kaçmasına benzer. Bu kaçış, kendi za'fiyet ve korkaklığından değil, ancak onun yılanı yakaladığını gören çocuklarının «Biz de yakalarız» diye onu taklide kapılıp yılandan zehirlenmemelerini te'mîn için onların seviyesine inmiştir. Böyle, kendilerinden zayıfların seviyesine inmek, peygamberlik, velilik ve ilim zaruretindendir. Bunlar, zaman zaman avam seviyesine inerler.

Demek ki bu hususta altı mertebe vardır. En üstünü, müstağnîlerin mertebesidir. Sonra zâhidlik, sonra rıza, sonra kanâat ve sonra da hırs gelir. Zarurette olan kimse hakkında da zühd, rıza ve kanâat gibi hâller

düşünülebilir. Bunun da derecesi, bu hâllerin ihtilâfı nisbetinde değişir. Şu beş kimseye fakir denir :

Müstağni'ye gelince; bu mânada ona fakîr denmez. Ancak Allahu Teâlâ'nın rahmetine muhtaç olması bakımından ona fakîr denir. O vakit bu adama fakir demek, kendini kullukla tanıyıp bunu ikrâr eden kimseye kul denmesi gibidir. Çünkü o, kulluk adını gaafillerden daha çok kazanmış kimsedir. Kendisinin Allah'a muhtaç olduğunu bilen kimse, fakir ismini almağı daha ziyâde hak etmiş kimsedir. Demek ki fakir kelimesi bu iki mâna arasında ortaktır. Fakir kelimesinin bu iki mâna arasında ortak olduğunu bildiğine göre Resûl-i Ekrem'in : **«Fakirlikten sana sığınırım»** sözü ile **«Az kalsın fakirlik küfür olacaktı»** sözünün mânasının, **«Beni miskin yaşat ve miskin öldür»** buyurduğuna aykırı düşmediğini anlarsın. Zîra onun Allah'a sığınması, darda kalanın fakirliğidir. Duâsında istediği ise, Allah'a karşı meskenet, zillet ve O'na ihtiyaç olduğunu itiraftır.

2 nci BEYÂN : MUTLAK SURETTE FAKRIN FAZİLETİ

Bu Hususdaki Âyetler :

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ

«Yurdlarından ve mallarından çıkarılmış olan hicret eden fakirlere aittir» (59 - Haşr: 8).

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ

«(Sadakalar) Allah yolunda kendilerini vakfetmiş fakirler içindir ki onlar yeryüzünde dolaşmıya muktedir olmazlar» (2 - Bakara: 273) âyet-i celîle'lerin sevki, medih sadedindedir. Burada da hasır ve hicretten önce fakirliği ele aldı ki, bu fakrın önemini açıkça ifade eder.

Fakrı öven haberler sayılamıyacak kadar çoktur. Bunlardan bâzıları :

Abdullah İbn Ömer'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem Ashâb'ına :

— **İnsanların hayırlısı hangisidir?** diye sordu. Ashâb :

— Nefsinde ve malında Allah hakkını ödeyen zengindir, dediler. Resûl-i Ekrem :

— **Bu, çok güzel bir adam, fakat dediğim o değildir,** buyurdu. Ashâb:

— Ya insanların hayırlısı kimdir, ey Allah'ın Resûlü? dediklerinde, Resûl-i Ekrem :

— **Zorlukla kazandığından infak eden fakirdir,** buyurdu (229)

Yine Resûl-i Ekrem Hz. Bilâl'e hitâben :

---

(229) Ebû Mansur Deylemî kısmen rivâyet etmiştir.

ألق الله فقيرا ولا تلقه غنيا **«Allah'a fakir olarak mülâkî ol, zengin olarak mülâkî olma»** (230) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

إن الله يحب الفقير المتعفف أبا العيال **«Allahu Teâlâ ailesi kalabalık iffet sâhibi fakiri sever»** (231) buyurmuştur. Diğer meşhûr bir haberde de şöyle vârid olmuştur:

يدخل فقراء أمتى الجنة قبل الانبياء بخمسمائة عام

«Ümmetimin yoksulları, zenginlerden beşyüz yıl önce Cennet'e gireceklerdir» (232). Diğer rivâyette de: بأربعين خريفا

«Kırk kış, yâni kırk yıl önce gireceklerdir» (233) şeklindedir. İkinci hadisden murad, harîs olan fakir ile harîs olan zengindir. Yâni harîs bir fakir, harîs bir zenginden kırk yıl önce Cennet'e girecektir. Birinci hadisden murad da zâhid olan fakir ile servete rağbet eden zengindir. Zâhid olan fakir, servete rağbet eden zenginden beşyüz yıl önce Cennet'e girecektir. Fakirlik arasında yaptığımız ayırımdan, fakirler arasındaki derece farkı anlaşılmış olur. Şimdi kırk seneyi beşyüz sene ile mukayese ettiğimiz vakit, harîs olan fakir ile zâhid olan fakir arasında yirmibeş derecede iki nisbette fark olduğu görülür.

Resûl-i Ekrem'in bir yerde «Beşyüz», bir yerde «Kırk» sene fark göstermesini gelişi güzel bir konuşma sanma. Resûl-i Ekrem her ne söylerse gerçeği söyler. Zira o, havadan konuşmaz. Onun her konuştuğu vahy'e müsteniddir. Bu, Resûl-i Ekrem'in: **«Sâlih rü'ya, nübüvvetin kırk altı cüz'ünde bir cüz'dür»** (234) buyurması gibidir. Bu, şübhesiz bir gerçeğin ifadesidir. Fakat bu nisbeti başkaları tahminlerle yorumlıyabilir, yoksa hakikatini bulamazlar. Çünkü nübüvvet, Nebî'nin kendisiyle özelleştiği bir keyfiyettir. Burada başkaları kendisinden ayrılır. O, bir çok özelliklerle ayrılır.

---

(230) Hâkim, Bilâl'den, Taberânî Ebû Said'den rivâyet etmişlerdir.

(231) İbn Mâce İmrân b. Husayn'dan rivâyet etmiştir.

(232) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(233) Müslim, Abdullah b. Amr'dan, Tirmizî, Câbir ve Enes'den rivâyet etmişlerdir.

(234) Buhârî Ebû Said'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

Birincisi, Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtı ile ilgili olan gerçekleri, melekler ve âhiret günü ile ilgili hakikatleri başkalarının bilemediği, daha geniş bilgi, daha ziyade yakîn ve keşif yolu ile bilmesidir.

İkincisi, her ne kadar gerçekde kudret ve makdûr Allah'ın fi'li ise de, bizim irâde ihtiyârımıza mukaarin olan hareketlerimizi kendisiyle tamamladığımız kudret sıfatımız bulunduğu gibi, peygamberlerin de âdete muhalif olan hârika ve mûcizelerini tamamlamak için özel vasıflarıdır.

Üçüncüsü, bizim, eşyayı görebilmek için kör'den ayrılan görme vasfımız olduğu gibi, onların da melekleri görmek için kendilerine mahsus özel vasıfları vardır.

Dördüncüsü, ya uyanık veya uykuda iken Levh-i Mahfûz'a bakarak ilerde olacakları görme özellikleri vardır.

Bu kemâl vasıflarının peygamberlerde bulunduğu ve bunların bir çok bölümlere ayrıldığı bilinmektedir. Bunların herbirini kırk, elli, altmışa ve daha ince bir taksimle kırk altıya bölebiliriz ve böylece sahih bir rü'ya, nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'ü olabilir. Fakat mümkün olan taksimat yollarından birini kesin tâyin, bizim için mümkün değildir. Biz ancak tahmini olarak konuşuruz. Resûl-i Ekrem böyle buyururken hangisini murâd edip hangisini etmediğini bilemeyiz. Bizim bildiğimiz, nübüvvetin kendisiyle tamamlandığı vasıfların peygamberlerde bulunduğu ve bunların ana taksimatlarıdır. Bu ise illeti tâyinde bir rehber olamaz.

Bunun gibi yine biliriz ki, fakirlerin dereceleri vardır. Nitekim yukarda anlatmıştık. Fakat şu harîs olan fakîrin, zâhid fakîre nisbetle neden altıda birin yarısı nisbetinde derece aldığını ve zâhid, harîs zenginden beş yüz yıl önce Cennet'e girdiği hâlde onun ancak kırk yıl önce girebileceği hikmetini biz bilemeyiz, ancak tahmini konuşuruz. Bütün bunları yalnız peygamberler bilirler.

Maksadımız, bu gibi hususlarda takdir yollarına bir tenbihtir. Çünkü îmânı zayıf olanlar, bu gibi sözlerin, Resûl-i Ekrem'in ağzından gelişi güzel çıktığını sanır ve aldanırlar. Peygamberlik rütbesi, böyle gelişi güzel lâkırdıdan uzaktır. Biz yine bu husus ile ilgili haberleri anlatmağa devam edelim.

Yine Resûl-i Ekrem:

خير هذه الأمة فقراؤها وأسرعها تضجعا في الجنة ضعفاؤها

«Bu ümmetin hayırlısı, fakirleri ve en sür'atli Cennet'e girip yerleşecekleri de zayıflarıdır». Diğer hadisde de:

إن لي حرفتين اثنتين فمن أحبهما فقد أحبني ومن أبغضهما فقد أبغضني الفقر والجهاد

«Benim iki san'atım var. Bunları seven beni sevmiş, bunları sevmiyen beni sevmemiştir. Onlar da fakirlik ve cihaddır» buyurdu.

Rivâyete göre Cebrâil aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ey Allah'ın Resûlü, Allahu Teâlâ'nın sana selâmı var, istersen bu dağları senin için altun yapsın da nereye gidersen onlar da beraberinde gelsinler, dedi. Resûl-i Ekrem kısa bir müddet başını eğip düşündükten sonra Cebrâil'e:

يَا جِبْرِيلُ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ مَنْ لَا دَارَ لَهُ وَمَالُ مَنْ لَا مَالَ لَهُ وَلَهَا يَجْمَعُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ

— Ey Cebrâil, bu dünya, evi olmıyanların evi, malı olmıyanların da malıdır. Dünyalığı, ancak aklı olmıyanlar toplar» (235) buyurdu. Cebrâil:

— Ya Muhammed, Allahu Teâlâ sana gerçeği söyletti ve doğruda sâbit kıldı, dedi.

Rivâyete göre Mûsâ aleyhisselâm bir seyahatinde yolun kenârında bir adamın paltosuna sarılıp uyumakta olduğunu görünce, ona dokunarak uyandırdı ve:

— Ey uykuda olan adam, uyan da Allah'ı zikret, dedi. Adamcağız uyanınca:

— Benden ne istiyorsun, ben dünyayı ehline terkettim ve dünyalıktan geçtim, dedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhisselâm:

— Aziz dostum, o hâlde uykuna devam et, dedi. Yine rivâyete göre Mûsâ aleyhisselâm bir seyahatinde yolun kenârında bir kerpiçi yastık edip paltosuna sarılan ve sakalı toprakda sürünen bir adamın yatıp uyuduğunu görünce:

— Yâ Rab, bu kulun dünyada kayboldu gitti, dünyalıktan tamamen mahrumiyet içinde kaldı, dedi. Allahu Teâlâ:

— Ey Mûsâ, Ben, tamamen teveccüh ettiğim kulumun dünyalığını tamamen ondan aldığımı bilmez misin? buyurdu.

Ebû Râfi'nin rivâyetinde; bir def'a Resûl-i Ekrem'e bir misâfir geldi. Onu ağırlıyacak bir şey yoktu. Beni Hayber Yahudilerinden birisine gönderdi ve dedi ki: **«Ona de, Muhammed diyor ki, Receb ayına kadar, ya selem veya satış yolu ile bana bir miktar un versin»**. Ebû Râfi' diyor: «Yahudiye gittim, durumu anlattım. Yahudi, rehin almadan vermem» dedi. Bunun üzerine geldim, durumu Resûl-i Ekrem'e haber verdim. Resûl-i Ekrem: **«Dikkat et, Allah'a yemin ederim ki, ben gök ehli arasında da eminim, yer halkı arasında da eminim. Eğer istediğim şekilde onu bana vereydi, elbette ben onu öderdim.** (Fakat) **al şu zırhımı rehin olarak ona götür»** (236) buyurdu. Ben zırhı alıp yanından çıkınca:

---

(235) Bu rivâyet, iki hadisden meydâna gelmiştir. Tirmizi'nin Ebû Ümâme'den ve Ahmed'in de Âişe'den rivayetleridir.

(236) Taberânî rivâyet etmiştir.

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

«Onlardan bir sınıfa verdiğimiz dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme» (20 - Tâhâ: 131) âyeti nâzil oldu ki, bu âyet-i celile Resûl-i Ekrem'e bir taziye mahiyetini taşır. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

الْفَقْرُ أَزْيَنُ لِلْمُؤْمِنِ مِنَ الْعِذَارِ الْحَسَنِ عَلَىٰ خَدِّ الْفَرَسِ

«Fakirlik mü'min için, atın yanağındaki dizgin ve alnındaki beyazdan daha süslüdür» (237) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«Sizden her kim sıhhat ve âfiyetle sabahlar, nâmus ve hayâtından emin olur ve o günkü yiyeceği bulunursa, dünya, bütün mevcudiyetiyle ona bahşedilmiş gibidir»** (238)

Kâ'b'l-Ahbâr anlatıyor: «Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a:

— Ya Mûsâ, fakirliğin sana yöneldiğini gördüğün vakit, «Hoş geldin ey sâlihlerin şi'ârı» diyerek onu karşıla, buyurmuştur.»

Atâ-i Horasânî de şöyle anlatıyor: «Peygamberlerden birisinin yolu deniz kenârına uğrar. Adamın birisi orada balık avlıyor, «Bismillâh» diyerek oltayı denize atar, fakat ağına balık düşmez, boşa çıkar. Biraz ötede başka birisini görür, o, «Bismi'ş-şeytan [şeytânın adıyle]» der ve ağını atar. O kadar balık çıkar ki adam onları toplamaktan usanır. Buna şaşan peygamber:

— Ya Rab, bunların hepsi senin kudretinde, bu nasıl oluyor? diye sorar. Allahu Teâlâ meleklere:

— Bu peygambere, her ikisinin mevkiini gösterin, buyurur. Mûsâ aleyhisselâm ağına balık düşmiyen avcının Allah katındaki mevkiini görünce:

— Yeter ya Rab, buna râzıyım, der.»

Yine Resûl-i Ekrem: **«Cennet'e muttali' oldum; halkının çoğunluğunu fakırlerden gördüm. Cehennem'e de muttali' oldum; ehlinin çoğunu zenginlerden ve kadınlardan gördüm»**, diğer bir rivâyette: **«Zenginler nerde? diye sordum, bana cevab olarak: Onları, ululuk ve kendilerini beğenme alıkoydu, denildi»** (239) buyurmuştur. Diğer ifade ile: **«Cehennem ehlinin çoğunluğunu kadınlar olarak gördüğümde, bunların durumları ne idi? di-**

---

(237) Taberânî, Şeddat'tan rivâyet etmiştir.

(238) Hadis yukarda geçmiştir.

(239) Hadis, Nikâh bahsinde geçmiştir.

ye sordum. Altun ve güzel kokularla süslenmek onları meşgul etti, dediler» (240). Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ فِي الدُّنْيَا الْفَقْرُ **«Mü'minin dünyadaki hediyesi yoksulluktur»** (241). Yine haberde: **«Peygamberlerden en son Cennet'e girecek olan, zenginliği sebebiyle S ü l e y m a n aleyhisselâm; ashâbımdan da yine zenginliği sebebiyle en sona kalacak olan A b d u r r a h m a n b. A v f'dır»** diye vârid olmuştur. Diğer rivâyette: **«Onu, emekliyerek Cennet'e girer gördüm»** (242) buyurmuştur. Hz. İ s â da: «Zengin, zorlukla Cennet'e girer» demiştir. Ehl-i Beyt'inden gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem:

إِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا ابْتَلَاهُ فَإِذَا أَحَبَّهُ الْحُبَّ الْبَالِغَ اقْتَنَاهُ لَا يَتْرُكُ لَهُ أَهْلًا وَلَا مَالًا

«Allahu Teâlâ bir kulunu sevdiği vakit, onu belâ ile ibtilâ ve imtihân eder. Sevgisi son haddine vardığı vakit, âile, mal ve evlâd diye kendisinde hiç bir şey bırakmaz» (243) buyurmuştur. Yine haberde: **«Fakirliğin sana yöneldiğini gördüğün vakit, «Hoş geldin ey sâlihlerin şi'ârı» diye onu karşıla; zenginliğin teveccüh ettiğini gördüğün vakit, ikaabı acele edilmiş bir günahtır, de»** (244) diye vârid olmuştur.

M û s â aleyhisselâm:

— Yâ Rab, kulların arasında sevdiklerin kimlerdir? Onları bana bildir ki ben de onları senin için seveyim, dedi. Allahu Teâlâ iki def'a:

— Her fakir, her fakir, buyurdu. İkinci fakîr kelimesi, birinciyi te'kîd edeceği gibi, daha da fakir olanıdır, anlamında da olabilir.

Hz. İ s â: «Ben meskeneti severim, bolluktan hoşlanmam» derdi. Onun en çok sevdiği isim «Ey miskîn!» ismi idi.

Arabın zengin ve ileri gelenleri Resûl-i Ekrem'e, B i l â l, S e l m a n, S u h a y b, E b û Z e r, H a b b a b, A m m â r, E b û H ü r e y r e ve diğer Ashâb-ı Suffa gibi fakirleri kasdederek: «Biz bunlarla bir arada bulunamayız. Çünkü bunlar kokuyorlar, kalın elbiseler içinde terleri kerih ko-

(240) Muhammed b. Hafîf eş-Şirâzî ve Ebû Mansûr ed-Deylemî Muaz b. Cebel'den rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Ebû Mansûr da İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

(241) Taberânî «Evsat»ında rivâyet etmiştir.

(242) Yukarda geçti.

(243) Taberânî, Ebû Utbetü'l-Havlânî'den rivâyet etmiştir.

(244) Ebû Mansûr «Müsned-i Firdevs»inde Ebû Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

ku yapıyor. Bunlar için bir gün, bizim için de bir gün ayır. Biz geldiğimiz vakit onlar gelmesin, onlar geldiği vakit biz gelmiyelim» dediklerinde — ki bunların arasında Ekra' b. Habis et-Temimî, Uyeyne b. Hasn el-Fezârî, Abbâs b. Merdas es-Sülemî gibi adamlar bulunuyordu —. (Bunları kendi tarafına almak için) Resûl-i Ekrem bunlara böylece söz vermişti. Bunun üzerine:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا

«Sabah akşam Rablerine (sırf) **O'nun cemâlini diliyerek, duâ edenlerle beraber candan sabret. Dünya hayâtının zinetini arzû edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uymuş işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme»** (18 - Kehf: 28) ve,

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ

«De ki; O Kur'an Rabbinizden gelen bir haktır. Artık dileyen îmân etsin, dileyen gâvur olsun» (18 - Kehf :29) âyetleri nâzil oldu.

Yine bir def'a Resûl-i Ekrem Kureyş'in güzide simaları ile otururken, İbn Ümm-i Mektûm Resûl-i Ekrem'in huzûruna girmek istedi. Resûl-i Ekrem buna ağırlanır gibi olunca:

عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى

«Yüzünü ekşitip çevirdi. Kendisine o a'mâ geldi diye. (Onun hâlini) **sana hangi şey bildirdi? Belki o** (senden öğrenecekleri ile) **temizlenecekdi. Yâhut öğüd alacakdı da senin bu öğüdün kendisine fayda verecekdi»** (80 - Abese: 1 - 4) âyetleri nâzil oldu.

Yine bir rivâyette Resûl-i Ekrem:

يُؤْتَى بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَعْتَذِرُ اللهُ تَعَالَى إِلَيْهِ كَمَا يَعْتَذِرُ الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ فِي الدُّنْيَا فَيَقُولُ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي مَا زَوَيْتُ الدُّنْيَا عَنْكَ لِهَوَانِكَ عَلَيَّ وَلَكِنْ لِمَا أَعْدَدْتُ لَكَ مِنَ الْكَرَامَةِ وَالْفَضِيلَةِ اخْرُجْ يَا عَبْدِي إِلَى هَذِهِ الصُّفُوفِ فَمَنْ أَطْعَمَكَ فِيَّ أَوْ كَسَاكَ فِيَّ يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهِي فَخُذْ بِيَدِهِ فَهُوَ لَكَ وَالنَّاسُ يَوْمَئِذٍ قَدْ أَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ فَيَتَخَلَّلُ الصُّفُوفَ وَيَنْظُرُ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ بِهِ فَيَأْخُذُهُ بِيَدِهِ وَيُدْخِلُهُ الْجَنَّةَ

«Kıyâmet günü bir kul, Allahu Teâlâ'nın huzuruna götürülür. Dünyada bir adamın bir diğerine özür dilediği gibi, Allahu Teâlâ da bu adamdan özür diler ve buyurur ki: «İzzet ve Celâlim hakkı için Benim, dünyalığı senden men'etmem, senin bana hor davranmandan değil, belki senin için burada hazırladığım fazilet ve mevkilerden dolayıdır. Çık şu saflar arasına da bak; Benim rızâm için sana yediren veya seni giydiren kimseleri bulursan onları sana verdim». İnsanlar o gün mahşer yerinde terlerine boğulmuş vaziyettedirler. Adam safları yarar. Kendisine bakan kimseleri bulur ve Cennet'e götürür» (245) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem :

أَكْثِرُوا مَعْرِفَةَ الْفُقَرَاءِ وَاتَّخِذُوا عِنْدَهُمُ الْأَيَادِي فَإِنَّ لَهُمْ دَوْلَةً إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ قِيلَ لَهُمُ انْظُرُوا مَنْ أَطْعَمَكُمْ كِسْرَةً أَوْ سَقَاكُمْ شَرْبَةً أَوْ كَسَاكُمْ ثَوْبًا فَخُذُوا بِيَدِهِ ثُمَّ امْضُوا بِهِ إِلَى الْجَنَّةِ

«Fakirlerle âşinâlığı çoğaltın. Onlara yedirin. Zira onların devleti vardır. Kıyâmet günü olduğu vakit onlara, «Bakınız, size bir ekmek kırığı, bir yudum su verenin veya bir elbise giydirenin elinden tutup onu Cennet'e götürünüz denecektir.» (246) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

---

(245) Tirmizi, Âişe'den rivâyet etmiştir.

(246) Eş-Şeyh Kitabu's-Sevab'da Enes'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَسَمِعْتُ حَرَكَةً أَمَامِي. فَنَظَرْتُ فَإِذَا بِلَالٌ وَنَظَرْتُ فِي أَعْلَاهَا فَإِذَا فُقَرَاءُ أُمَّتِي وَأَوْلَادُهُمْ وَنَظَرْتُ فِي أَسْفَلِهَا فَإِذَا فِيهِ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ وَالنِّسَاءِ قَلِيلٌ فَقُلْتُ يَا رَبِّ مَا شَأْنُهُمْ؟ قَالَ أَمَّا النِّسَاءُ فَأَضَرَّ بِهِنَّ الْأَحْمَرَانِ الذَّهَبُ وَالْحَرِيرُ وَأَمَّا الْأَغْنِيَاءُ فَاشْتَغَلُوا بِطُولِ الْحِسَابِ وَتَفَقَّدْتُ أَصْحَابِي فَلَمْ أَرَ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ عَوْفٍ ثُمَّ جَاءَنِي بَعْدَ ذٰلِكَ وَهُوَ يَبْكِي فَقُلْتُ مَا خَلَّفَكَ عَنِّي؟ قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَاللّٰهِ مَا وَصَلْتُ إِلَيْكَ حَتَّى لَقِيتُ الْمُشَيِّبَاتِ وَظَنَنْتُ أَنِّي لَا أَرَاكَ فَقُلْتُ وَلِمَ؟ قَالَ كُنْتُ أُحَاسَبُ بِمَالِي

«Cennet'e girdim. Önümde bir hareket duydum. Bir de baktım ki Bilâl; onun üst tarafına baktım, ne göreyim? Ümmetimin fakirleri ve onların çocukları, aşağı baktım, orada da bâzı zenginlerle bâzı kadınlar gördüm. «Ya Rab, bunlara ne oldu?» dedim. Allahu Teâlâ: «Kadınlara gelince; onlara zarar veren, altun ile ipek onları meşgul etti. Zenginlere gelince; onları da uzun hesap meşgul etti. Ashâbıma bir göz attım; A b d u r r a h m a n b. A v f ' ı aralarında göremedim. Bir müddet sonra ağlıyarak yanıma geldi. Kendisine: «Niçin benden geride kaldın?» diye sordum. A b d u r r a h m a n : «Vallahi ya Resûlâllah, insânı kocaltacak şeylerle karşılaştım da ancak ondan sonra sana yetişebildim, hattâ seni göremiyeceğimden korktum» dedi. Ben de: «Niçin böyle oldu?» diye sorunca, servetimin hesabını veriyordum, dedi» (247). Bu nokta üzerinde biraz dur. A b d u r r a h m a n , peygamberimizle ilk hicret eden ve Cennet'le müjdelenmiş on kişiden birisidir. Bu, zengindir ama öyle zengindir. Bu gibiler hakkında Resûl-i Ekrem: **«Ancak malını şöyle böyle hayır ve hasenata dağıtanlar müstesnâdır»** buyurmuştur (248). O bile servetinden bu derece müteessir olmuştur.

Resûl-i Ekrem fakir bir adamın yanına gitti, hiç bir şey'i olmadığını gördü. Ve :

---

(247) Ebû Nuaym, Hüseyin'den rivâyet etmiştir.

(248) Taberânî Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

لَوْ قُسِّمَ نُورُ هٰذَا عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ لَوَسِعَهُمْ

«Eğer bunun nûru, yer halkına bölüneydi onlara yeterdi» (249) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِمُلُوكِ أَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُسْتَضْعَفٍ أَغْبَرَ أَشْعَثَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُ

«Dikkat edin, Cennet'in hükümdarlarını size haber vereyim mi? Her hakîr görülen zayıf, tozlu, topraklı, saçı sakalı karışık, eski iki elbiseye bürünmüş, kendisine kıymet verilmiyen ve nazara alınmıyan, Allah adına yemîn etse sözünde duran kimselerdir» (250) buyurmuştur.

İmran b. Husayn anlatıyor: «Resûl-i Ekrem nezdinde benim bir kıymet ve değerim vardı. Bir gün bana:

— **Sen bizim sevdiğimiz ve katımızda mevki sâhibi olan adamımızsın. İstersen gel, kızım Fâtıma'nın ziyâretine gidelim,** buyurdu. Ben de:

— Anam babam sana fedâ olsun, dedim ve beraberce Fâtıma'nın kapusuna gittik. Resûl-i Ekrem kapuyu çaldı, selâm verdi ve içeri girmek için Hz. Fâtıma'dan izin istedi. Hz. Fâtıma:

— Buyur, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Arkadaşım da var, dedi. Hz. Fâtıma:

— Kimdir? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— İmran'dır, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Fâtıma:

— Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemîn ederim ki, sırtımda bir abâ'dan başka bir elbisem yoktur, dedi. Resûl-i Ekrem ona eli ile işâret ederek:

— Onu şöyle şöyle vücuduna dola, buyurdu. Hz. Fâtıma:

— Hadi vücûdumu kapadım, başım ne olacak? dedi. Resûl-i Ekrem, yanında bulunan eski bir çar parçasını ona verdi ve:

— Bununla da başını ört, buyurdu. Sonra müsaade etti ve içeri girdik. Resûl-i Ekrem kızına yeniden selâm vererek:

— Kızım nasılsın, sabâha ne hâlde girdin? diye sordu. Hz. Fâtıma:

— Vallahi aç olarak sabahladım, sancılandım ve yiyemez hâle geldim, dedi. Resûl-i Ekrem ağlıyarak:

— Kızım aldırma, ben ise üç gündür bir şey tadmadım. Hâlbuki benim mevkiim Allah katında daha üstündür. Eğer Rabbimden dilesem, O,

---

(249) Buhârî ile Müslim, Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir.

(250) Buhârî ile Müslim, Hârise'den rivâyet etmişlerdir. Başka rivâyet yolları da vardır.

beni yedirirdi, fakat ben âhireti dünya üzerine tercih ettim, buyurdu ve sonra elini kızının omuzlarına koyarak:

— Sana müjdeler olsun, sen Cennet kadınlarının efendisisin, buyurdu.

Hz. Fâtıma:

— Fir'avn'ın karısı Âsiye, İmran'ın kızı Meryem varken bana sıra gelir mi? deyince, Resûl-i Ekrem:

— Âsiye, kendi âleminin efendisi, Meryem de kendi âleminin efendisi, sen de senin âleminin efendisisin. Siz kamışdan bir ev içindesiniz ki, orada bir eziyet, bir karışıklık ve bir dert ve zahmet yoktur. Amcazâdenle iyi geçin. Seni dünya ve âhiretin efendisi ile evlendirdim, buyurdu» (251)

Hz. Ali'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«İnsanlar fakirlerine husûmet edip dünyanın tâmirine daldıkları, köpeğin ete saldırdığı gibi paraya hücûm ettikleri vakit, Allahu Teâlâ onları dört belâ ile ibtilâ eder: Zamanda kahtlık, sultanda zulüm, vâli ve hâkimlerde hıyânet, düşmanda heybet ve azamet»** buyurmuştur.

Bu Husustaki Eserler:

Ebû'd-Derdâ (R.A.): «İki dirhemi olanın azâb ve hesâbı, bir dirhemi olandan daha şiddetlidir» demiştir. Hz. Ömer Saîd b. Âmir'e bin altun gönderdi. Parayı alan Saîd perişan bir vaziyette evine gelince, ailesi:

— Hayır ola bir şey mi oldu? diye sordu. Saîd:

— Evet, bir şey oldu ve hem çok fena bir şey oldu, dedi ve sonra:

— Eski çarını bana ver, dedi. Çarı küçük parçalara bölerek keseler hâline getirdi. Sabâha kadar ağladı ve namaz kıldı. Sonra Resûl-i Ekrem'in: **«Ümmetimin fakirleri zenginlerinden beşyüz yıl önce Cennet'e gireceklerini ve hattâ zenginlerinden birisi onların arasına girer, fakat elinden tutularak aralarından çıkarılır»** dediğini duydum» dedi ve bu parayı tamamen dağıttı.»

Ebû Hüreyre de, üç kişinin hesabsız olarak Cennet'e gireceklerini, bunlardan birisi, giydiği elbiseyi yıkamak istediği vakit, başka elbisesi olmıyan, diğeri de ateşe iki tencere koyacak mâlî güce sâhib olmıyan ve içecek istediği vakit «Hangi kabı istiyorsun? diye sorulmayan, yâni tek kabdan başka kabı bulunmıyan kimsedir, dedi.

Denildi ki; Sevri'nin meclisine bir fakir geldi. Sevrî adama:

— Yaklaş; eğer zengin olsan seni yaklaştırmazdım, dedi. Fakirleri fazla yaklaştırıp zenginleri uzakta oturttuğu için, sohbetinde bulunan zenginler fakir olmağı temenni ederlerdi.

Mü'mil: «Sevri'nin meclisinde olduğu kadar fakirlerin izzetini ve zenginlerin zilletini başka hiç bir toplulukta görmedim» demiştir.

Hakîm'lerden birisi de şöyle diyor: «Âdem oğlu ne miskindir; fakirlikten korktuğu kadar Cehennem'den korksa, her ikisinden kurtulurdu. Zen-

(251) Hadis yukarda geçmiştir.

gınliğe heves ettiği gibi Cennet'e heves etse, her ikisine birden ulaşırdı. Aşikâre Allah'ın kullarından korktuğu gibi, gizli olarak Allah'tan korkaydı, dünya ve âhiret saâdetine ulaşırdı.»

İbn Abbâs (R.A.): «Zengine ikrâm edip fakîre ihânet eden mel'undur, demiştir. Lokman oğluna: «Sakın, kesesi eskidir diye kimseye hakaret etme. Çünkü onun da, senin de Rabbınız birdir» demiştir.

Yahya b. Muaz: «Fakîrleri sevmek peygamberler ahlâkı, onların sohbetini tercih sâlihler alâmeti, onların sohbetinden uzaklaşmak ise nifak alâmetidir» dedi. Geçmiş kitablardan gelen haberlerde; Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: «Sana öfkelenmemden sakın, o zaman gözümden düşersin de dünyayı alabildiğine sana akıtırım» buyurdu. Hz. Âişe, Hz. Muaviye, İbn Amir ve diğerleri tarafından gönderilen paraları hemen dağıtırdı. Çarı yamalı olduğu hâlde kendisine gönderilen yüzbin dirhemi tamamen dağıtmıştı. Câriyesi:

— Biraz para ayırsan sana et alırdım da onunla iftar ederdin, deyince, Hz. Âişe:

— Hatırlasaydım olurdu, dedi. Resûl-i Ekrem Hz. Âişe'ye:

إِنْ أَرَدْتِ اللُّحُوقَ بِي فَعَلَيْكِ بِعَيْشِ الْفُقَرَاءِ وَإِيَّاكِ وَمُجَالَسَةَ الْأَغْنِيَاءِ وَلَا تَنْزِعِي دِرْعَكِ حَتَّى تُرَقِّعِيهِ

«Bana ulaşmağı istersen, fakir hayatı yaşa, zenginlerle düşüp kalkmaktan sakın, yamalayıp dikmeden çarını sırtından atma» (252) diye tavsiyede bulundu.

Adamın biri İbrâhim b. Edhem'e onbin dirhem getirdi. İbrâhim kabûl etmedi. Adam ısrar edince: «Onbin dirhemle fakirler defterinden ismimi sildiremem» dedi.

3 üncü BEYÂN: **TAKSÎME RÂZI VE MEVCÛDA KANAAT EDEN SADIK FAKİRLERİN ÖZEL FAZÎLETİ**

Resûl-i Ekrem bir hadîsde: **«İslâma hidâyet olunup yetesiye nafakası olan ve buna kanâat eden kimseye müjdeler olsun»** (253) buyurmuştur. Diğer hadîsde şöyle buyurulmuştur:

---

(252) Tirmizî rivâyet etti ve garîb olduğunu söyledi. Hâkim ise sahih olduğunu söyledi.

(253) Müslim rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçti.

يَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ أَعْطُوا اللّٰهَ الرِّضَا مِنْ قُلُوبِكُمْ تَظْفَرُوا
بِثَوَابِ فَقْرِكُمْ وَإِلَّا فَلَا

«Ey fakirler topluluğu, Allah'ın taksimatına kalbinizden rızâ gösteriniz ki, fakirliğin mükâfatını göresiniz. Böyle yapmazsanız mükâfat alamazsınız» (254)

Birinci hadîsde kanâat edenin, ikinci hadîsde de fakirliğine râzı olanın durumu anlatılmıştır. Bu hadîsin mefhum-u muhâlifi, harîs olan fakîrin mükâfat alamıyacağı anlamında ise de, diğer umumî rivâyetler göz önüne alındığı takdirde, harîs olsa da, yine fakîrin mükâfatı olacağı anlaşılır. Nitekim bu husustaki gerçeği yakında anlatacağız. Buradaki râzı olmamaktan murâdın, Allahu Teâlâ'nın onu fakîr yaratmasını, kerih görmüş olması olabilir. Nice hâris fakirler var ki zengin olmak ister, fakat Allahu Teâlâ'nın taksimatına kızmaz. İşte sevabı yok eden, bu taksimata küsmektir.

Ömer b. Hattâb'ın (R.A). rivâyetinde Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مِفْتَاحًا وَمِفْتَاحُ الْجَنَّةِ حُبُّ الْمَسَاكِينِ وَالْفُقَرَاءِ لِصَبْرِهِمْ
هُمْ جُلَسَاءُ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Her şey'in bir anahtarı var, Cennet'in anahtarı da fakir ve miskinleri sevmektir. Onlar sabırları sebebiyle kıyâmet günü Allahu Teâlâ'nın (mânevi) civarında bulunacaklardır» (255) buyurmuştur. Hz. Ali'nin (R. A.) rivâyetinde ise Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الْفَقِيرُ الْقَانِعُ بِرِزْقِهِ الرَّاضِي عَنِ اللّٰهِ تَعَالَى

«Allahu Teâlâ'nın en çok sevdiği kulu, rızkına kanâat edip, Allahu Teâlâ'nın taksimâtına râzı olan fakirdir» (256). Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Allah'ım, Muhammed'in âl'inin nafakasını yetecek kadar kıl»** (257). Diğer hadîsde de:

---

(254) Ebû Mansûr ed-Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

(255) Dâre Kutnî «Garâib»de rivâyet etmiştir.

(256) Bu meâlde bir rivâyet vardır.

(257) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

مَا مِنْ أَحَدٍ غَنِيٍّ وَلَا فَقِيرٍ إِلَّا وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ كَانَ أُوتِيَ قُوتًا فِي الدُّنْيَا

«Zengin olsun, fakir olsun, herkes kıyâmet gününde, «Keşke dünyada ölmiyecek kadar nafakam olaydı» (fazlası bulunmasaydı) **diye temenni edecektir»** (258) buyurulmuştur.

Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Beni, kalbi mahzun olanların yanında ara» buyurdu. Dâvud aleyhisselâm, onların kimler olduğunu sorunca, Allahu Teâlâ: «Sâdık fakirlerdir» buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

لَا أَحَدَ أَفْضَلُ مِنَ الْفَقِيرِ إِذَا كَانَ رَاضِيًا **«Hâline râzı olduğu vakit, fakirden efdal kimse yoktur»** buyurmuştur. Diğer hadisde:

يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيْنَ صَفْوَتِي مِنْ خَلْقِي؟ فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ وَمَنْ هُمْ يَا رَبَّنَا؟ فَيَقُولُ: فُقَرَاءُ الْمُسْلِمِينَ الْقَانِعُونَ بِعَطَائِي الرَّاضُونَ بِقَدَرِي أَدْخِلُوهُمُ الْجَنَّةَ فَيَدْخُلُونَهَا وَيَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَالنَّاسُ فِي الْحِسَابِ

«Kıyâmet günü Allahu Teâlâ:

— Benim hâlis ve güzîde kullarım nerede? diye sorar. Melekler:

— Kimdir onlar? yâ Rab, derler. Allahu Teâlâ:

— Verdiğime kanâat edip, taksimatıma râzı olan fakir kullarımdır. Onları Cennet'e koyun. Onlar da Cennet'e girer, yer, içer ve zevk u safâlarına bakarlar. Hâlbuki insanlar öte yanda hesab vermekle uğraşıp dururlar» (259) buyurulmuştur.

Bu mükâfat, fakirliğe kanâat edip, kadere rıza gösterenlerindir. Zâhidlerin faziletini kitabın ikinci bölümünde — inşâallah — anlatacağız.

Rızâ ve kanâat hakkında diğer haberlere gelince: bunlar anlatılamıyacak kadar çoktur. Şübhesiz kanâatın zıddı tama'dır. Bu hususta Hz. Ömer (R.A.): «Tama'kârlık fakirliktir, istiğna ise zenginliktir. İnsanların elinde olanlarda gözü olmayıp kanâat eden, insanlardan müstağnî olur» demiştir. İbn Mes'ûd (R.A.): «Her gün bir melek Arş'ın altından: «Ey Âdem oğlu, sana yetecek az miktar, seni azdıracak çoktan hayırlıdır» diye seslenir» demiştir. Ebû'd-Derdâ (R.A.): «Aklında eksiklik olmıyan hiç kimse yoktur. Çünkü herkes dünyalıktan eline bir şey geçtiği vakit sevinir, fakat ömrünün eksildiğine üzülmez» demiştir.

(258) İbn Mâce Enes'den rivâyet etmiştir. Yukarda geçmiştir.
(259) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde rivâyet etmiştir.

Yazıklar olsun sana ey Âdem oğlu, ömrün azalıp dururken, malın artmasından sana bir kâr yoktur. Hakîm'in birisine, zenginlik nedir? diye sorduklarında, az temennide bulunmak ve yetecek miktara razı olmaktır, demiştir.

Denildi ki; İbrâhim b. Edhem'in Horasan'da çok sarayları vardı. Bir gün bir köşkünden etrafa bakınırken, köşkün bir köşesinde bir fakirin bir parça ekmek yiyip uykuya yattığını gördü. Yanındakilere: «Şu adam, uyanınca onu bana getirin» dedi. Adam uyandı ve onu getirdiler. İbrâhim adama:

— Ekmeği yemeden evvel aç mı idin? Ekmek seni doyurdu mu? diye sordu. Adam:

— Evet, aç idim, ekmeği yedim ve doydum, dedi. İbrâhim:

— Ekmeği yiyip doyduktan sonra tatlı tatlı uyuyabildin mi? diye sordu. Adam:

— Evet, tatlı tatlı uyudum, dedim. İbrâhim kendi kendine: «Mâdemki bu kadarı bu işi hallediyor, daha ben şu fazla serveti ne yapayım?» dedi.

Adamın biri Amir b. Kays'a uğradı. Baktı ki, Amir bir miktar baklayı tuzlayarak yiyor. Bunu görünce: «Bu kadarına razı oldun mu?» diye sordu. Amir: «Bundan daha azına razı olanı sana bildireyim mi?» deyince, adam: «Evet, bildir» dedi. Bunun üzerine Amir: «Âhiretini terkedip dünyalığa razi olanlardır» dedi.

Muhammed b. Vasi, kuru ekmeği suda ıslatır ve tuz ile beraber yerdi ve: «Dünyalıktan bu kadarına razı olan, kimseye muhtaç olmaz» derdi. Hasan-ı Basri: «Allah'ın taksimatına razı olmayan kimselere Allah lânet etsin» dedi ve:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ

«Rızkınız ve size va'd oluna gelen şeyler göklerdedir. İşte o göğün ve yerin Rabbine and olsun ki, va'd olunduğunuz o şeyler tıpkı sizin konuştuğunuz gibi şübhesiz ve kat'i bir gerçektir» (51 - Zâriyât: 22, 23) âyetlerini okudu.

Ebû Zer (R.A.) bir gün bir meclisde oturuyordu. Ailesi geldi ve: «Evde yiyecek içecek bir şey yok, sen hâlâ burada oturuyorsun?» dedi. Ebû Zer (R.A.): «Önümüzde öyle bir geçit var ki oradan ancak yükü hafif olanlar geçer» deyince, ailesi geri döndü.

Zû'n-Nûn-ı Mısri: «Küfre en çok yakın olan tahammülsüz fakirdir» dedi. Hakîm'in birisine: «Servetten neyin var?» dediklerinde, zâhirde güzellik, bâtında iktisad ve insanların elinde olanlara göz dikmemek vardır» dedi. Rivâyete göre eski kitabların birisinde Allahu Teâlâ: «Ey âdem oğlu, dünyanın tamamı senin olsa, senin için ancak nafakan vardır. Dünyalıktan sana nafaka te'min edip hesabını başkasından sor-

duğumda (yâni başkası seni yedirdiği vakit) sana ihsân etmiş olurum» buyurdu.

Kanâat hakkında Şâir şöyle diyor:

«Allah'a karşı zillet göster, insanlara zillet gösterme, insanlardan bir şey isteme. İzzet, insanlardan müstağni olmaktadır.»
««Yakın ve mahremlerinden de müstağni o!. Zira zenginlik, insanlardan müstağni olmaktadır.»

4 üncü BEYÂN: FAKİRLİĞİN ZENGİNLİK ÜZERİNE FAZİLETİ

Bilmiş ol ki; insanlar bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Cüneyd, havas ve diğer pek çokları, fakirliğin zenginlikten efdal olduğunu; İbn Atâ, meşrû yoldan kazanıp meşrû yoldan harcayan ve şükrünü ödeyen zenginlerin, sabreden fakirlerden daha makbûl olduklarını söyledi. Bu husus da görüş ayrılığı olduğu için, Cüneyd'in İbn Atâ'ya bedduâ ettiği ve o da bunun cezasını çektiği söylenir. Nitekim sabır bölümünde bunu anlatmıştık. Mutlak olarak fakirlik ile zenginliği ele aldığımız takdirde, bu husus ile ilgili haber ve eserleri okuyan kimsenin fakirliğin daha üstün olduğunda şübhe etmiyeceği meydandadır. Bunun için bu hususta tafsilât vermek lâzımdır. Buna göre deriz ki;

Şübhe, iki makamda düşünülür:

BİRİNCİ MAKAM: Harîs olmayıp servetini hayır ve hasenata sarfeden zengine nisbetle, harîs olmayıp kanâat eden ve hâline râzı olup sabr eden fakir arasındadır.

İKİNCİ MAKAM: Harîs olan fakir ile, harîs olan zengin arasındadır. Yoksa malını hayır ve hasenatta infak eden zenginin, harîs olan fakirden; kanâatkâr olan fakirin, cimri olan zenginden efdal olduklarında şübhe yoktur.

Birinciler, yâni harîs olmayan ve servetini hayır ve hasenata harcıyan zengin ile, yine harîs olmayıp kanâat eden ve hâline râzı olan fakîrin hangisinin daha efdal olduğuna gelince; bâzıları, ikisinde de hırs olmadığı ve üstelik fakirin âciz olduğu, hayır ve hasenat yapması bakımından, bu zenginin efdal olduğuna kaanilerdir ki, İbn Atâ bunlardandır. Mübahlarda da olsa bile malından istifadeye bakan ve ona sarılan zenginin, kanâat eden fakîre üstünlüğü düşünülemez. İnfak eden zenginlerin, malına razı olup sabreden fakirlerden üstün olduklarına şu haber şehâdet etmektedir:

Fakîrler Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlâllah, zenginler sadaka, Hacc, Zekât ve benzeri bizim yapamıyacağımız iyiliklerle bizi geçmektedirler, diye şikâyette bulundular. Resûl-i Ekrem onlara namazdan sonra «Sübhânellah, Elhamdülillâh, Allahü Ekber» demeleri gibi bâzı tesbihleri öğretti ve bunları söylemekle onlardan üstün mevki alacaklarını bildirdi. Onlar da bu tesbihlere devam ettiler, fakat zenginler de bu tesbihleri öğrenerek onlar da bunlara de-

vam etti. Bunu gören fakirler, tekrar Resûl-i Ekrem'e mürâcaat ederek :

— Bu tesbihleri zenginler de söylüyor, dediklerinde, Resûl-i Ekrem :

﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ **«O, Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir»** (260) buyurdu. Yine İbn A t â ' ya sorduklarında, o: «Karşılıksız vermek, Hakk'ın vasfı olduğu için şükreden zenginler, sabreden fakirlerden efdaldir» dedi.

A t â ' nın birinci delilinde nazar vardır. Zira bu haber, onun iddiasının aksini isbat edecek şekilde daha tafsilâtlı olarak vârid olmuş ve orada, tesbihlerde fakîrin alacağı sevâbın, zenginin alacağı sevabdan daha çok olduğu ve onların daha çok sevab alması, Allahu Teâlâ'nın bir fazlı olduğu bildirilmektedir. Nitekim Z e y d b. E s l e m ' in E n e s b. M â - l i k ' den rivâyetinde: fakirler bir adamı Resûl-i Ekrem'e gönderdiler ve adam :

— Ben, fakirlerin sana gönderdikleri bir elçiyim, deyince, Resûl-i Ekrem : ﴿مَرْحَبًا بِكَ وَبِمَنْ جِئْتَ مِنْ عِنْدِهِمْ قَوْمٌ أُحِبُّهُمْ﴾

— **Sana ve seni gönderenlere merhaba, hoş geldin, onlar benim sevdiğim kimselerdir,** buyurdu. Adam söze başlıyarak :

— Fakirler, zenginler hac ve benzeri hayırları yapar, ölmeden hayır ve hasenatta bulunurlar, biz ise bunları yapamayız, bu bakımdan bizim mükâfatımız az oluyor, diyorlar, dedi. Resûl-i Ekrem :

﴿بَلِّغْ عَنِّي الْفُقَرَاءَ أَنَّ لِمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ خِصَالٍ لَيْسَتْ لِلْأَغْنِيَاءِ أَمَّا خَصْلَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِنَّ فِي الْجَنَّةِ غُرَفًا يَنْظُرُ إِلَيْهَا أَهْلُ الْجَنَّةِ كَمَا يَنْظُرُ أَهْلُ الْأَرْضِ إِلَى نُجُومِ السَّمَاءِ لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا نَبِيٌّ فَقِيرٌ أَوْ شَهِيدٌ فَقِيرٌ أَوْ مُؤْمِنٌ فَقِيرٌ وَالثَّانِيَةُ يَدْخُلُ الْفُقَرَاءُ الْجَنَّةَ قَبْلَ الْأَغْنِيَاءِ بِنِصْفِ يَوْمٍ وَهُوَ خَمْسُمِائَةِ عَامٍ وَالثَّالِثَةُ إِذَا قَالَ الْغَنِيُّ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ وَقَالَ الْفَقِيرُ مِثْلَ ذَلِكَ لَمْ يَلْحَقِ الْغَنِيُّ بِالْفَقِيرِ وَلَوْ أَنْفَقَ فِيهَا عَشَرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ﴾

---

(260) Buhârî ile Müslim Ebû Hüreyre ve diğerlerinden rivâyet etmişlerdir.

— Fakirlere benden tebliğ et; sizden, alacakları mükâfatları hesab ederek yoksulluklarına sabredenlerin, zenginlerde olmayan üç hasleti vardır. Birincisi, Cennet'te öyle köşkler vardır ki, dünyada insanlar yıldızlara baktıkları gibi, Cennet halkı da onlara öyle bakar. Bu köşklere ancak fakir olan peygamberler, fakir olan şehidler ve fakir olan mü'minler girer. İkincisi, fakirler, zenginlerden yarım gün önce Cennet'e girerler. Bu yarım gün, beşyüz yıldır. Üçüncüsü, zengin, «Sübhânellahi ve'l-hamdüllilâhi ve lâilâhe illâllahü va'llahü ekber» dediği vakit, buna bir de onbin dirhem sadaka ilâve etse, yine fakirin aynı tesbihleri yaptığı vakit, alacağı mükâfatı alamaz. Diğer bütün iyilik işlerinde de durum aynıdır. (261) buyurdu.

Bu rivâyet, «O, Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir» buyurduğu yoksullara, bu tesbihlerinde fazla mükâfat verileceğinin ifadesi olur.

«Gınâ ve Zenginlik, Hakk'ın vasfıdır» sözüne gelince, zâtın biri buna: «Meğer Allahu Teâlâ garaz ve sebeblerle mi zengindir?» demekle onun bu sözünü çürüttü ve onu ilzâm etti. (Çünkü zenginin gınâsı, garaz ve sebeblerledir. Allahu Teâlâ'nın ganî olması hiç bir sebeb ve garaza dayanmaz. Allah'ın zenginliğine uygun düşen, yalnız iman sayesinde müstağnî olan fakirin vasfıdır.) Başka birisi de Hak Teâlâ'nın her vasfı ile vasıflanmak, daha üstünlüğü iktiza etmez. Meselâ, kibir, Allahu Teâlâ'nın bir vasfıdır. Buna göre mütekebbirler mütevazilerden üstündür, denemez, belki hüküm tamamen aksinedir. Bunun için Allahu Teâlâ: **«Kibriyâ ridâm, azamet ise izârımdır. Bunların birinde benimle münâzaaya kalkışanın belini kırarım»** (262) buyurmuştur. S e h l de: «İzzet ve beka sevgisi, rubûbiyyette şirk ve onda ortaklık iddiasıdır. Çünkü bunlar Allah'ın vasıflarıdır» dedi.

İşte fakir ile zenginin birbirinden üstünlükleri hakkında böyle konuştular ki, herbiri çeşitli te'viller kabûl eden ve birbirini nakzeden bir takım sözlerdir. Bu dâvanın yüzünden perdeyi kaldıran, bizim **Sabır Kitâbında** anlattıklarımızdır. Şöyle ki; bizâtihî matlub olmayıp başkası için murâd olunan şeyde maksada bakılır; onun fazileti, maksadı ile ölçülür. Dünya bizâtihî tehlikeli ve kaçınılması gerekli bir şey değildir. Ancak Allah'a ulaşmağa engel olması bakımındandır. Fakirlik de bizâtihî aranan bir şey değildir. Ancak Allah'a ulaşmağa engel olan perdeleri ve meşgaleleri kaldırması bakımından aranır. Nice zenginler var ki, zenginliği onları Allah'tan alıkoymamıştır — S ü l e y m a n aleyhisselâm gibi, O s m a n ve Abdurrahman b. Avf gibi —. Nice fakirler var ki, yoksullukları maksaddan onları alıkoymuştur. Dünyada en son maksad, Allah sevgisi ve Allah ile ünsiyettir. Bu da ancak Allah'ı mârifetle mümkündür. Hâlbuki diğer meşgalelerle mârifet yoluna girmek de mümkün değildir. Zenginlik, meşgale sebeblerinden olduğu gibi, fakirlik de meşgale sebeblerinden olabilir. Aslında

---

(261) İbn Mâce'nin, İbn Ömer'den: «Fakirlerin zenginlerden yarım gün, beş yüz yıl önce Cennet'e gireceklerinine dair bir rivâyeti vardır.

(262) Bir çok yerde geçmiştir.

gerçek meşgale dünya sevgisidir. Dünya sevgisi ile Allah sevgisi bir kalbde toplanmaz. Bir şey'i seven, onunla meşguldür. Bu meşgale isterse onun ayrılığında ve isterse buluşmasında olsun, fark etmez. Hattâ bâzan ayrılıkta meşgale, buluşmaktan daha çok olur. Bâzan da bunun aksine, buluşmakta meşgale daha çok olur. Dünya, gaafillerin mâşukudur. Dünyalığı olmayan yoksullar, onu elde etmeğe uğraşırken dünyalığını te'min edenler de onu korumakla meşguldürler.

Şimdi, mal sevgisi ile ilgileri olmayan ve servet ile su kendileri için müsavi olan biri zengin, diğeri fakir iki adamı ele alalım; her ikisi de zaruret miktarı ile yetiniyorlar, zaten zaruret miktarı bulunması efdaldir. Çünkü ihtiyacı kadarını bulamıyan, mârifet yoluna değil, ölüm yoluna sürüklenmiş olur. Bu iki adamdan fakir olanı zengin olanından makbûldür. Çünkü bolluğun fitnesi, darlığın fitnesinden daha zordur. Yokluk hâlinde sabır, varlık hâlindeki sabırdan daha kolaydır. Nitekim Hz. Ali (R.A.) «İmkânsızlık da bir nevi ismettendir» demiştir. Yine sahâbe-i kirâm: «Yoksulluk ile mübtelâ olduk, fakat sabretmesini bildik. Şimdi zenginlikle ibtilâ oluyoruz da sabredemiyoruz» demişlerdir. İnsan fıtratı böyledir; bulduğu vakit azar. Azmayanlar pek az ve pek ender bulunan kimselerdir. Şeriat, yalnız o ender bulunanlara değil, umuma hitâb ettiği ve varlığın — o azınlık müstesnâ — çoğunluğa daha faydalı olduğu için, zenginlikten men'etti ve onu yerdi; fakirliği üstün tuttu ve onu övdü. Hattâ İ s â aleyhisselâm: «Zenginin servetine bakmayın. Zira onların çekici ve parlak serveti, sizin îmânınızın nurunu giderir» demiştir. Âlimlerden birisi de: «Mala meyletmek, îmânın tadını emer» demiştir. Yine haberde: **«Her ümmetin taptığı bir buzağı putu var. Benim ümmetimin putu ve taptığı da altun ve gümüştür»** (263) diye vârid olmuştur. Zâten M û s â aleyhisselâm'ın, kavminin yaptığı ve put olarak taptığı buzağının maddesi altun ve gümüş idi. Servet ile suyun, taş ile altunun müsavi olması, peygamber ve velîler hakkında düşünülebilir. O da bir çok mücahededen sonra Allah'ın fazlı ile tamamlanır. Zira Resûl-i Ekrem, süslenen dünyaya: **«Başımdan def'ol, benden uzaklaş»** (264) derdi. Hz. A l i (R.A.): «Ey sarı altun, benden geç, başkasını aldat. Ey beyaz gümüş, benden geç, başkasını aldatmağa bak» demiştir. Bunu, Rabbisinin delilini görmese, ona aldanma tehlikesinden korkarak söylemiştir. Mutlak zenginlik de budur. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Zenginlik, servet çokluğundan değil, gönül tokluğundandır»** (265) buyurmuştur.

Fakirlik, meşgaleden daha uzak olduğuna göre umum insanlar hakkında — hayra sarfedilse bile — zenginlikten daha makbûldür. Zira umum halk servete sâhib olunca dünya ile ünsiyetten, ondan istifadeden ve ra-

---

(263) Ebû Mansûr Deylemî Huzeyfe'den rivâyet etmiştir.
(264) Hâkim rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçmiştir.
(265) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Metin yukarda geçmiştir.

hatlığın onun sarfında olduğunu anlamaktan kolaylıkla ayrılamazlar. Bütün bunlar bu âlemle ünsiyeti gerektirir. Kişi dünya ile ünsiyet ettiği nisbette de âhiretten uzaklaşır. Dünya ile ünsiyet sebebleri kesildikçe gönül de dünyadan uzaklaşır. Gönül, Allah'a îman ettiği hâlde mâsivâdan uzaklaşınca mecburi olarak Allah'a yaklaşır. Zîra boş gönül olmaz. Vücudda hem Allah, hem de başkası olamaz. Başkasına yönelen Allah'tan uzaklaşmış, Allah'a yönelen ise başkasından uzaklaşmış olur. Birine yaklaşması, diğerinden uzaklaşması nisbetindedir. Yakınlığı da aynı şekildedir. Bunlar, doğu ile batı gibidir. Yâni ayrı ayrı ve birbirinin karşıtı olan cihetlerdir. Ortada bulunan ne tarafa meylederse ,o nisbette o tarafa yaklaşmış olur. Birine yaklaşmak, diğerine uzaklaşmanın aynıdır. Yâni dünyayı sevmek, aynen Allah'a buğz etmektir. Buna göre ârife yaraşan, dünyadan uzaklaşıp Allah'a yaklaşmağı amaç edinmektir.

Demek oluyor ki, zengin ile fakirin faziletleri, yalnız gönüllerinin mala meyilleri nisbetindedir. Eğer fakirin de zenginin de mala temayülleri aynı nisbette ise, dereceleri de aynı nisbettedir. Yalnız burası, ayakların sürçtüğü ve insanların aldandığı bir noktadır. Çünkü çok kere zengin mala meyli olmadığını sanırken, mal sevgisi, kalbinin derinliklerine gömülmüş olur ve kendisinin bundan haberi bile olmaz. Ancak servet elinden gittiği vakit bunun farkında olur. Buna göre malın bir kısmını ayırmakla kendisini denesin. Malı her ne sûretle olursa olsun kaybolduğu vakit, gönlü o tarafa yönelirse ,aldandığını bilsin. Nice kimseler vardır ki, gönlü ondan geçti diye cariyelerini satar. Alış-veriş işi bitip cariyeleri teslim ettikten sonra, içindeki gizli aşkı ve ateşi tutuşmağa başlar da aldanmış olduğunu ve kül'ün altında saklı olan köz gibi, aşkın gönlünde saklı bulunduğunu anlar. İşte, peygamberler ve veliler hâriç, bütün zenginlerin durumu budur.

Mal sevgisini gönlünden çıkarmak zor olduğu için, herkes hakkında fakirliğin daha faydalı ve daha efdal olduğu anlaşılır. Zira yoksulun dünya ile ilgisi ve dünyaya sevgisi azdır. Az olduğu nisbette de ibâdet ve tesbihlerinin sevabı çoğalır. Çünkü aslında yalnız dilin hareketi matlub değil, dilin hareketi ile yâni tesbih ile oranan, Allah ile ünsiyettir. Hâlbuki dilinde ettiği zikri kalbinde düşünmezse, o ünsiyet hâsıl olmaz. Bunun için seleften birisi, dünyalık peşinde olanın Allah'a ibâdeti, ot ile ateşi söndürmeğe ve et ile kirlenen eli balık ile temizlemeğe benzer, diye bildirmiştir.

Ebû Süleyman diyor ki: «Fakirin canı çekip alamadığı şey'in ardından solumosı, zenginin bir senelik ibâdetinden makbûldür». **Dahhak** da şöyle diyor: «Bir kimse pazarda canının arzû ettiği şey'i görüp de alamadığı ve bunun mükâfatını Allah'tan beklediği vakit, onun bu durumu, Allah yolunda bin altun infak etmesinden daha makbûldür». Adamın biri **Bişr b. el-Hâris'e**:

— Çoluk çocuğum beni rahatsız ediyor, Allah'a benim için duâ et, dedi. Bişr :

— Çocukların sana, «un yok, ekmek yok» dedikleri vakit, sen, «benim için duâ et, o anda senin duân, benim duâmdan daha makbûldür, dedi. Yine B i ş r : «Zenginin âbidi, çöplükte biten gül; fakirin âbidi ise güzel kadının göğsünde asılı incisi gibidir» demiştir.

Eskiler, mârifet ilmini zenginlerin ağzından duymaktan hoşlanmazlardı. E b û B e k i r e s - S ı d d i k : «Allah'ım, nefsimden intikam almak istediğim vakit, Senden zillet, ve kifâyet miktarını aşan servetten de zühdü isterim» derdi. Kemâlin zirvesine ulaşmış Sıddîk gibi bir insan, dünyadan ve dünya varlığından böyle korkarsa, ya daha servetin yokluğunun varlığından daha iyi olduğunda nasıl şübhe edilir? Zenginin en iyi hâli, helâldan kazanıp iyi yerlere harcamaktır. Bu durumda olan bir zenginin en azından hesabı ağır ve beklemesi uzun olur. Hesabı münâkaşalı geçene, azâb olunmuştur. Bunun için A b d u r r a h m a n b. A v f Cennet'e girmekte geri kalmıştır. Çünkü hesâb ile meşgul idi. Bu sebebden E b û ' d - D e r d â : «Câmiin kapusunda bir dükkânım olsa, beş vakit namazımı câmide kılsam ve her gün elli altun kazansam da bunu Allah uğrunda infak etsem, diye bir istekte bulunmam ve hattâ bundan hoşlanmam» demiştir. Sebebini soranlara, sonunda hesab zorluğu var, diye cevab vermiştir.

Bunun için S ü f y a n diyor ki; «Fakirler üç şey'i, zenginler de üç şey'i tercih etmişlerdir. Fakirler rahatlığı, kalb huzurunu ve hesab azlığını, zenginler ise yorgunluğu, gönül meşgalesini ve hesab zorluğunu tercih etmişlerdir.»

İ b n A t â ' nın «Ganîlik, Hakk'ın vasfı olması bakımından daha üstündür» sözü doğrudur. Ancak, bu istiğna, servetin varlığı ve yokluğu arasında fark gözetmemek şartıyledir. Servetin varlığında gani, ve fakat devamına muhtaç ise bunun istiğnası, Allahu Teâlâ'nın müstağni olmasına benzemez. Zira Allahu Teâlâ bizâtihî ganîdir. Yok olması mümkün olan bir şey'in varlığı ile ganî değildir. Servet ise çeşitli âfetlerle yok olmağa ve çalınmağa mahkûmdur. A t â ' ya verilen cevabda; Allahu Teâlâ garaz ve sebeble ganî değildir ki, O'nun sıfatına benzesin, sözü de malının devamını istiyen ganiyi zem hususunda doğrudur. Fakat Allahu Teâlâ'nın sıfatları kullara lâyık olmaz sözü ise doğru değildir. Çünkü ilim, Allahu Teâlâ'nın sıfatı ve kulun da en makbul varlığıdır. Hattâ kulun en üstün derecesi, Allahu Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Şeyh'in birisinin şöyle dediğini işittim: «Allah'a giden yola giren kimse, mesafeyi aşıncaya kadar Allahu Teâlâ'nın doksandokuz güzel isimleri onun için birer vasıf olur, yâni her isimden nasîbini alır.»

Kibrin kula lâyık olmasına gelince; hak etmeyene karşı kibirlenmek, ilâhî haslet olması bakımındandır. Fakat müstehak olana karşı kibirlenmek; mü'minin kâfire, âlimin câhile, itâat edenin isyân edene karşı kibirlenmesi gibi, mü'mine lâyıktır. Evet, bâzan kibirden, bâtıl ve yalan yere kibirlenmek, haddini aşmak ve eziyet etmek gibi mânalar murâd edilir ki, bu mânalarda kibir, Allahu Teâlâ'nın vasfı değildir. Allahu Teâlâ'nın kibri her şeyden büyük olup her şey'in O'nun kulu olmasıdır. Kul ise gücü yet-

tiği nisbette en üstün dereceye ulaşmakla me'murdur. Fakat bâtıl ve aldatıcı hareketlerle değil, tam mânasıyle buna hak kazanmak sûretiyledir. Kula borc olan, mü'minin kâfirden, itâat edenin isyân edenden, âlimin câhilden, insânın hayvan ve dîğer bitkilerden üstün ve büyük olduğunu ve hepsinden daha çok Allah'a yakın bulunduğunu bilmesidir. Kendisinde kesin olarak bu sıfatları görürse, kibir sıfatı kendisinde de hâsıl olmuş ve hattâ ona lâyık olmuştur. Aynı zamanda bu, hakkında bir fazîlettir. Fakat o, bunu bilemez. Çünkü bu, son nefese bağlıdır. Son nefesinde ne olacağını bilemez. Bunun için kendisinde kâfirden daha üstünlük olduğu inancında olmamalıdır. Çünkü kâfirin îman ile, kendisinin de küfür ile ölme ihtimâli vardır. Âkıbetini bilemediği için kibirlenmesi uygun olmaz.

Bir şey'i olduğu gibi bildiğini düşündüğümüz vakit, o ilim, hakkında bir kemâldir, çünkü bu Allah'ın sıfatındandır. Fakat bâzı şeyleri bilmesi kendi zararına olduğu için o ilim, onun hakkında bir noksanlıktır. Zîra zararlı bir ilme sâhib bulunması, Allahu Teâlâ'nın vasfından değildir. Allahu Teâlâ'nın sıfatından olup kulda bulunması düşünülen, kulun, kendine zararı olmayan şeyleri bilmesidir. Bu bakımdan bu ilim, faziletin son derecesidir. Peygamberler, velîler ve âlimlerin fazileti de buradadır.

Demek ki malın varlığı ile yokluğu kendince müsâvi olması, Allahu Teâlâ'nın vasfı olan zenginliğe benzemesi bakımından ,insanda bir fazilettir. Yoksa yalnız servetin bulunması ile müstağnî olmakta bir fazilet yoktur.

İkinci makam, bu da haris olan fakiri, haris olan zengin ile karşılaştırma makamıdır.

Biz bunu bir adamda düşünelim; bir malın peşine düştüğü hâlde onu kaybettikten bir müddet sonra da bulan adamı düşünelim. Şimdi acaba bunun malı kaybettiği hâli mi daha efdal, yoksa bulduğu hâli mi? Buna göre deriz ki; aradığı ve kaybettiği ve sonra da bulduğu bu mâl, şâyet günlük nafakasını te'min ve bu nafaka ile de Allah yoluna girmek maksadını güdüyor idiyse, o zaman onu bulmak hâli, efdaldir. Çünkü ihtiyaç, onu aramakla sâhibini meşgul eder, nafaka peşinde olan da fazla zikir ve fikir ile uğraşamaz. Ama nafakası te'mîn edilen, zikir ve fikre daha çok muktedirdir. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Allah'ım, Muhammed'in âl'inin nafakasını yetecek kadar ver»** buyurmuştur. Diğer hadîsde de: **«Fakirlik küfre yakın oldu»** buyurmuştur.

Şâyet arayıp bulamadığı ve fakat sonradan elde ettiği bu servet ihtiyacından fazla ise veya bu servetle ibâdetini kuvvetlendirmek maksadını gütmüyorsa, bu serveti kaybetme hâli kendi hakkında elde etmesinden daha makbûldür. Zîra bu iki hâl, hırs ve mal sevgisi bakımından müsavi oldukları gibi din yoluna girmek hususunda yardımcı olmaları bakımından da müsâvidirler. Ayni zamanda, fakirlik ve zenginlik sebebiyle isyan maksadı güdülmediği için bu yönden de birleşmektedirler. Ancak servet sâhibinin serveti ile ünsiyeti ve bu sebeble ona sevgisi ve ona bağlanması kuvvetleşir. Fakat aradığını elde edemeyenin kalbi dünyaya karşı soğur

ve âdeta dünya kendisine, kurtulmak istediği bir hapishane gibi gelir. Demek ki her yönden müsavi olduğunu kabûl ettiğimiz bu durumdaki iki adam dünyadan göç ettikleri vakit, birisinin dünyaya meyli daha fazla olduğu için, onun durumu daha zordur. Çünkü dünya ile ünsiyeti nisbetinde, gönlünden dünyaya meyleder ve âhiretten hoşlanmaz olur. Hâlbuki Resûl-i Ekrem: «**Cebrâil kalbime şöyle üfledi: Kimi seversen sev, mutlak sûrette ondan ayrılacaksın**» (266) buyurmakla, sevgiliden ayrılmanın zorluğuna işâret etmiştir. O hâlde insan, bunlardan hiç ayrılmayacağını ve onsuz yapamıyacağını sevmelidir ki o da Allahu Teâlâ'dır. Mutlak sûrette ayrılacağını sevmemelidir. O da dünyadır. Sevgilisinden ayrılan adamın acısı, sevgi ve ünsiyeti nisbetindedir. Şübhesiz, dünyalığı te'mîn eden kimsenin dünyayı sevmesi, — haris olsa da — dünyalıktan mahrum olan kimseden daha çoktur. Demek ki iki husus istisnâ edilirse, fakirliğin zenginlikten efdal ve şerefli olduğu anlaşılmış olur. Müstesnâ olan bu iki yerin biri, Hz. Âişe'nin zenginliği gibidir. Onun nazarında servetin varlığı ile yokluğu birdir, belki varlığı daha faydalıdır. Çünkü servet sâyesinde miskin ve yoksulların duâsını alır ve himmetlerini kendisinde toplar. İkincisi de zaruret miktarını aşan ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç, insânı küfre götüren tehlikeli bir şeydir. Hiç bir yönü ile bunda hayır yoktur. Ancak, yaşayabilir ve küfre galebe çalarsa, bunun pek zararı yoktur. Şâyet aç olarak ölürse, günâhı daha az olur. Bunun için başka bir isyân yoluna sapmadan ölmesi, hakkında hayırlıdır.

İşte zenginlik ve fakirlik hakkındaki açıklama bundan ibârettir. Şimdi bir cihet kaldı. O da hırs ile dünyalık peşinde koşan ve dünyalıktan başka bir şey düşünmiyen fakir ile, malı korumakta bunun kadar harîs olmayan ve kaybolmasında fakirin yoksulluktan acınması kadar acınmayan zengindir. Bunların hangisinin daha efdal olduğu şübhelidir. En doğrusu, Allah'a uzaklıkta, bunlardan malın yokluğunda en çok acıyanı, yakınlığında da en az sızlananı gelir. Daha doğrusunu Allah bilir.

5 İnci BEYÂN: FAKİRLİK HÂLİNDE YOKSULUN RİAYET EDECEĞİ HUSUSLAR

Bilmiş ol ki; fakirin bâtında, zâhirde, insanlarla ihtilâtında ve işlerinde riâyet etmesi gerekli olan bir takım edebleri vardır.

Bâtınî edebi, Allahu Teâlâ'nın kendisine ayırdığı yoksulluğu kerih görmemek, yâni, «Allah beni yoksullukla niçin ibtilâ etti?» deyip Allah'ın bu işini çirkin görmemektir. Yoksa fakirlikten hoşlanmıyabilir. Ameliyat olan bir adam gibi, acı çektiği için ameliyattan hoşlanmıyabilir, fakat kendisini ameliyat edene darılmaz, belki ona teşekkür eder. İşte bâtınî edebinin en kısa derecesi budur. Buna riâyet vâcib, bunun aksi ise haram olduğu gibi, fakirlikten beklenen mükâfatı da yok eder. İşte Resûl-i Ekrem'in: «**Ey fakirler topluluğu, gönüllerinizden, Allah'tan razı olunuz ki, bu sayede**

---

(266) Hadis yukarda geçmiştir.

fakirlik sevabını almış olasınız, aksi hâlde alamazsınız» sözünün mânası budur.

Bunun daha üstünü, yoksulluktan hoşlanıp ona razı olmaktır.

Bundan daha üstün derecesi, zenginliğin gaailelerini bildiği için yokluğu tercih edip ona sevinmek ve bâtınında Allah'a tevekkül etmektir. Rızkına kefil olduğuna bağlanmak ve zaruretten fazla olan servetten hoşlanmamaktır. Hz. A l i (R.A.): «Allahu Teâlâ'nın, fakirlikle ukubet ve mükâfatlandırması vardır. Fakirlikten sevab kazandığının belirtisi, ahlâkını güzelleştirmek, Rabbine itâat etmek, hâlinden şikâyet etmeyip, fakrından dolayı Allah'a şükretmektir. İkaabının belirtisi, ahlâkının kötüleşmesi, Rabbine isyânı, şikâyetinin çoğalması ve Allah'ın kazasına küsmesidir.

Demek ki her yoksul makbûl değildir. Makbûl olan fakir, kızmayan, kadere rıza gösteren ve hattâ neticede alacağı mükâfatı bildiği için fakirliğine sevinendir. Zira denildi ki: «Dünyalık kendisine verilen kimseye, bunu üç şey ile al denir. Bunlar, meşgale, sıkıntı ve uzun hesabdır.»

Zâhiri edebine gelince; tok gözlü olmak, yokluğu belli etmemek ve fakirlikten şikâyette bulunmamaktır. Hadisde: **«Allahu Teâlâ kalabalık aileye sâhib, tok gözlü fakiri sever»** buyurulmuş ve Allahu Teâlâ da bunları medhetmek üzere: يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

«Câhil olan, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder» (2 - Bakara: 273) buyurmuştur. S ü f y a n: «Amellerin efdali, sıkıntısını duyurmamaktır» demiştir. Diğer birisi de: «Yoksulluğu gizlemek, iyilik hazinelerindendir» demiştir.

Amelindeki edebine gelince; zengine, zenginliğinden ötürü tevâzu göstermeyip ona karşı vakarını korumaktır. Hz. A l i (R.A.): «Allah'tan sevab ummak için zenginin fakire tevâzu' göstermesi ne güzeldir. Bundan daha güzeli ise, Allah'a dayanarak yoksulun zillet göstermemesidir. Bu, üstün bir rütbedir. Bunun bir aşağısı, zenginlerle düşüp kalkmamak ve onların arasında bulunmağı arzû etmemektir. Zira onların arasına sokulmak, tama'ın başlangıcıdır» demiştir. S e v r î diyor: «Fakîrin zenginler arasına sokulması, riyakârlıktır. Şâyet fakir, hükümdarlar arasına sokulursa, onun bir hırsız olduğunu bil». Âriflerden birisi de: «Fakir, zenginler arasına karıştığı vakit, onun halkası kopmuş olur, yâni fakirliğine bağlılığı çözülmüş olur. Onlara tama' ettiği vakit, mâsumiyyeti kaybolur. Onlar arasında oturup onlarla sükûn bulduğu vakit sapıtmış olur» demiştir.

Zenginlere yağ çekerek, onların atıyyelerine ümîd ile hakkı söylemekten susmamalıdır.

İşlerinde riâyet edeceği edebine gelince; fakirliği sebebiyle ibâdetine tenbelleşmemeli, az da olsa, artırabildiğini vermekten çekinmemelidir. Zira o, onun el emeğidir. Böyle ihtiyaç karşısında ve zorlukla te'min ettiği

şeyden ne kadar, az da olsa vermek, zenginin kolaylıkla te'mîn ettiği çoğu vermekten daha makbûldür. Z e y d b. E s l e m ' in rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

— **Bir kuruş sadaka, yüzbin kuruş sadakadan efdaldir,** buyurdu. Ashâb :

— Bu nasıl olur? deyince, Resûl-i Ekrem :

— **Zenginin bol miktardaki servetinden yüz bin dirhemini ayırıp vermesinin, maddî hayatına bir te'siri olmaz. Fakirin güçlükle sağladığı iki dirhemin, başka bir şey'i olmadığı hâlde bir dirhemini gönül hoşluğu ile çıkarıp vermesi, Allah katında mevkiinin, diğerinden daha üstün olmasını sağlar»** (267) buyurdu.

Yine kendisine lâyık olan hiç servet yığmayıp, ihtiyacından fazlasını hemen harcamaktır. Çünkü malı yığmakta üç derece vardır :

a) Birincisi, yalnız yirmi dört saatlik nafaka yığmaktır. Bu ise, sıddîklar mertebesidir.

b) İkincisi, kırk günlük nafaka yığmaktır. Zîra bundan fazlası, istifçilik ve tûl-i emele [uzun kuruntulara] girer. Âlimler bunu, Allahu Teâlâ'nın M û s â aleyhisselâm'a verdiği kırk günlük ruhsattan anlamışlardır. Yâni kırk günlük amele müsaade edilmiş gibidir. Bu da müttakîler derecesidir.

c) Üçüncüsü, bir yıllık nafaka te'minidir. Bu da sâlihler mertebesidir. Bundan daha fazla servet edinen kimse, umum insanlar meyânına girmişlerden olur. Zayıf olan sâlihlerin kalbi, ancak bir yıllık nafakayı te'mînde sükûn bulur. Havassın, kırk günlük, ehassülhavassın ise yirmi dört saatlik nafaka ile kalbleri sükûn bulur. Resûl-i Ekrem zevce-i muhteremeleri arasında bu tertibe riâyet etmiştir. Bâzılarına yıllık nafaka te'mîn ederken, diğer bâzılarına kırk günlük, Hz. Â i ş e ' ye ise bir günlük nafaka te'mîn etmiştir.

6 ncı BEYÂN : İSTEMEDEN GELEN ATIYYEYİ KABULDE FAKİRİN VAZİFESİ

Kendisine yapılan ikramda fakirin, üç şey'i düşünmesi gerekir. Bunlar, verilen malın, ne maksadla verildiğini ve kendisinin ne maksadla aldığını düşünmektir.

Verilen malda düşüneceği şeyler: Bu malın her türlü şübhelerden uzak ve helâl olmasını araştırmaktır. Şâyet malda şübhe varsa onu almamalıdır. Şübhenin derecelerini **«Helâl ve Haram Kitâbı»**nda anlattık.

Verenin maksadına gelince; ya, gönül almak ve sevgi te'mîni maksadıyle verir ki buna **«Hediye»** denir; ya sevab ümidiyle verir ki, bu da **«Sadaka ve Zekât»** olur; veya şöhret ve desinler diye verir veyahut da karışık maksadlarla verir.

---

(267) Nesei, Ebû Hüreyre'den muttasıl olarak rivâyet etmiştir. Metin, Zekât bahsinde geçti.

Birincisi, hediyedir. Bunu kabûlde beis yoktur. Zîra hediyeyi kabûl, Resûl-i Ekrem'in sünnetidir. Fakat bu hediyyede minnet altına alma şâibesi olmamalıdır. Şâyet böyle bir durum varsa, hediyyeyi almamak daha doğrudur. Şâyet gelen hediyyelerin bir kısmında minnet kokusu olup dîğerinde olmadığını anlarsa, böyle minnet kokusu olanı iade eder. Resûl-i Ekrem'e yağ, keş ve bir koç hediye edilmişti. Yağı ve keşi kabûl etti, koçu iade etti. Bâzan da Resûl-i Ekrem bâzılarından kabûl ettiği hediyyeyi tutar başkalarına verirdi. Ve:

لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَتَّهِبَ إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ دَوْسِيٍّ

«Artık Kureşi, Sakafî, Ansari ve Dusi kabilelerinden başka kimseden hibe kabûl etmemeğe azmettim» (268) buyurdu. Tâbiînden bir çokları da böyle yapar ve herkesin hediyyesini kabûl etmezlerdi.

Fethü'l-Mûsılî'ye içinde elli dirhem bulunan bir keseyi takdim ettiler. O da bunun üzerine, Atâ'nın rivâyetinde gelen Resûl-i Ekrem'in hadisini anlattı. Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ آتَاهُ رِزْقٌ مِنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ فَرَدَّهُ فَإِنَّمَا يَرُدُّهُ عَلَى اللَّهِ

«İstemeden kendisine bir rızık geldiği hâlde onu reddeden, Allah'a karşı reddetmiş gibi olur» (269). Bunu anlattıktan sonra keseyi açtı, içinden bir dirhem aldı ve diğerini iade etti. Hasan-ı Basrî de aynı hadîsi rivâyet ederdi. Fakat bir def'a kendisine bir yük çuval dolusu ince dokunmuş Horasan kumaşları takdim edildiği vakit bunları iade ederek: «Benim sohbetimde bulunup da bu kabîl hediyyeleri kabûl eden, kıyâmet günü hiç bir nasîbi olmadan Allah'a ulaşır» dedi. Bu rivâyet, âlim ve vâizlerin atıyye kabûlünde durumlarının daha zor olduğuna delâlet eder. Hâlbuki Hasan-ı Basrî, kendi arkadaşlarının hediyyelerini kabûl ederdi.

İbrâhim Teymî de kendi ahbablarından bir veya iki dirhem isteyip alırken başkalarının kendisine vermek istediği bol miktardaki parayı kabûl etmezdi. Yine bu zâtlar birisine dostlarından biri bir hediyye verdiği vakit, ona: «Bu hediyye senin yanında dursun. Kalbine bak, şâyet bunu kabûl ettikten sonra, senin nazarında, kabûlden önceki hâlimden daha üstün isem, bana haber ver, hediyyeni alayım. Şâyet değilsem, hediyyeni almam» derdi. Bunun da belirtisi, verdiği hediyyeyi reddetmekte canının sıkılması ve kabûlünden memnun olmasıdır.

---

(268) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti. Râvîleri Sika'dan ve itimade şâyan kimselerdendir.

(269) Bu meâlde ve bunu te'yid eder mahiyette başka ve sağlam rivâyetler vardır.

Şâyet verdiği hediyyede aynı zamanda minnet altına alma şâibesi olduğunu anlıyorsa, bu hediyyeyi kabûl etmesi câiz olmakla beraber, sâdık fakirler için mekruhtur.

Bişr diyor: «Seriyyü's-Sakatî'den başkasından bir şey istemiş değilim. Onun zâhidliğini ve dünyalıktan olan bir malın elinden çıkmasına memnun kalacağını ve elinde kalmasına üzüleceğini bildiğim için ondan istemek sûretiyle bu hususta kendisine yardımcı olurdum» dedi. Horasanlı'nın biri Cüneyd-i Bağdâdî'ye gelerek, yemesi için kendisine bir miktar servet getirdi ve:

— Bu malı yemeni istiyorum, dedi. Cüneyd:

— Bunu yoksullara dağıtsam olmaz mı? deyince, Horasan'lı:

— Hayır, onu arzû etmiyorum; bu serveti senin yemeni istiyorum, dedi. Cüneyd:

— Getirdiğin bu malı yiyinceye kadar yaşıyabilir miyim? dedi. Horasanlı:

— Bununla, sirke ve bakla gibi ucuz şeyleri alıp yemeni istemiyorum, dedi. Cüneyd:

— Ya ne istiyorsun, nasıl yapmamı arzû ediyorsun? diye sordu. Horasan'lı:

— Bununla etli ve tatlı şeyler alıp yemeni istiyorum, dedi. Bunun üzerine Cüneyd de hediyyeyi kabûl etti. Horasan'lı:

— Hediyyemi bu şekilde kabûl etmekle beni büyük minnet altına aldın. Bağdat'da senin kadar minnet duyacağım kimse yoktur, dedi. Cüneyd:

— İşte senin gibi adamın hediyyesi kabûl edilebilir, dedi.

Yapılan hediyyelerin ikincisi, yalnız sevab kasdiyle yapılandır. Bu da ya sadaka veya zekât olur. Alacak adam, bunda kendisini düşünmeli; bu zekâta müstehak mıdır, değil midir? Şâyet şübhe ediyorsa, şübheli şeylerin durumunu, Zekât'ın Esrârı Kitâbı'nda anlattık. Oraya baksın. Şâyet verilen sadaka olup, sadakayı diyânetinden ötürü adam kendisine veriyorsa, kendini yoklasın. Eğer bu sadakayı veren adam durumunu bileydi kendisinden nefret eder ve kat'iyyen sadaka vermezdi, şeklinde gizli bir kusuru varsa, bu gibi sadakayı alması haramdır. Meselâ, kendisine âlim veya Hz. Ali'ye mensub sâdâttan bir zât sanarak sadaka verilse ve kendisinde de bu vasıflar bulunmazsa, bu sadakayı kabûl etmesi, kesinlikle haramdır.

Üçüncüsü, atıyyeyi verenin maksadına bakmaktır. Şâyet gösteriş, şöhret ve riyâ ise, en doğrusu bunun atıyyesini kabûl etmemektir. Çünkü verdiğini kabûl etmekle kötü maksadında kendisine yardımcı olmuş olur. Süfyân-ı Sevrî kendisine verilen bâzı atıyyeleri reddeder ve: «Eğer onların bunu iftiharla anmıyacaklarını bileydim, reddetmez, kabûl ederdim» derdi. Verileni reddettiği için kınanan zâtın biri: «Onların yaptıkları yardımı reddetmemin hikmeti, onlara karşı duyduğum şefkatin neticesi olan bir öğüttür. Çünkü onlar, bu yardımlarının söylenip duyulmasını sevi-

yorlar. Bu sûretle malları da ecirleri de kaybolur gider. İşte bunu hatırlatmak için yardımlarını kabûl etmiyorum» dedi.

Almaktaki garazına gelince; burada düşüneceği, evvelâ bu verilene zarurî ihtiyacının olup olmadığını araştırmasıdır. Şâyet mübrem ihtiyâcı var ve yukarda anlattığımız şübhe ve âfetlerden sâlim ise, hediyyeyi kabûl etmelidir. Zira Resûl-i Ekrem:

«Varlığı hâlinde veren kimse, yokluğu hâlinde bunu kabûl edenden daha çok me'cur değildir» (270) buyurmuştur. Diğer bir hadîsde de şöyle buyurmuştur:

«Her kime, istemeden ve ummadan bir şey verilirse, o, Allahu Teâlâ'nın kendisine gönderdiği bir rızkıdır». Diğer ifade ile: **«Onu reddetmesin»** (271). Âlimlerden birisi: «Verileni kabûl etmeyen, istediği hâlde kendisine verilmeyen gibidir» demiştir. Hattâ Seriyyü's-Sakatî Ahmed b. Hanbel'e yardımda bulunurdu. Bir def'asında Ahmed onun yardımını reddedince, Seriyyü's-Sakatî: «Ey Ahmed, reddetmenin âfetinden kaçın. Zira onun âfeti, kabûlün âfetinden daha ağırdır» dedi. Ahmed b. Hanbel: «O söylediğini bir daha tekrarlar mısın?» dedi. Seriyyü's-Sakatî, aynı sözü tekrarlayınca, Ahmed b. Hanbel: «Benim onu iade etmemin sebebi, elimde bir aylık nafakamın bulunmasıdır. Onu bir ay yanında tut ve sonra bana gönder» dedi. Âlimlerden birisi: «İhtiyacı olduğu hâlde verileni iade edenin, tama' ile ibtilâ edilmesinden veya şübheli şeylere düşmesinden korkulur» dedi.

Kendisine gönderilen şey ihtiyacından fazla ise, bu adamın iki hâli olur:

Birinci hâl: Yalnız kendisi için meşgul olur veya tabiatinde ve damarlarında vâr olan acıma ve cömerdlik sebebiyle yoksulları da düşünür ve onlarla meşgul olur. Şâyet yalnız kendini düşünürse, artık âhiret yolcusu olan bir insânın bunu alıp tutmasında mâna yoktur. Çünkü muhtaç olmadığı şey'i alıp saklaması, hevâsına uymaktır. Allah yolunda olmayan her şey, şeytan yolunda veya o yola dâvet eder mâhiyettedir. Yasakların etrafında dolaşanların, yasaklara düşmesinden korkulur. Bu gibi adamın iki hâli vardır; ya âşikâre kabûl eder ve gizlice iade eder, yâhut âşikâre kabûl eder ve gizlice onu yoksullara verir. Bu ise sıddîklar makamıdır. Nefse ağır gelir. Buna ancak, nefsini riyâzetle terbiye edip nefs-i mutmainne sâhibi olanlar katlanabilir.

İkinci hâl sâhibi, onu, kendisinden daha çok muhtaç olana verilmesi için terkeder kabûl etmez. Yahut gizlice alır ve gizlice muhtaçlara dağıtır. Gizli veya âşikâre almakta hangisinin efdal olduğunu **«Zekâtın Esrârı Kitâbı»**nda anlattık, oraya müracaat edilsin.

Ahmed b. Hanbel'in, Seriyyü's-Sakatî'nin atıyyesini kabûl etmemesi, bir aylık nafakasının elinde bulunması sebebiyle ona ihtiyacı olma-

---

(270) Taberânî, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir. Metin, Zekât bahsinde geçmiştir.

(271) Aynı meâlde bundan bir önceki hadisde geçti.

dığından ve onu alıp başkasına dağıtmakla meşgul olmak istemediğindendir. Çünkü burada da bâzı âfet ve tehlikeler vardır. Esâsen vera' tehlikesi bulunduğu sanılan şeylerden kaçınmaktır. Zîra kimse şeytanın hîlesine düşmekten emîn olamaz.

Mekke-i Mükerreme'de mücavir kalanlardan birisi: «Elimde bulunan bir kaç dirhemi yoksullara vermek için ayırmıştım. Tavâfını bitiren fakîrin biri alçak sesle (ve farsca): «Yâ Rab, gördüğün gibi, ben hem çıplak ve hem de acım. Ey gördüğü hâlde görülmeyen, görülen şu hâlime ne dersin?» dediğini duydum. Adama baktım, hakikaten perişan, nerde ise yırtık elbisesinden bedeni görülecek durumdadır. Kendi kendime, bundan muhtacı olmaz, dedim ve bu paraları kendisine verdim. Adam paralara baktı, beş dirhemini aldı ve gerisini iade etti. Ben: «Hepsini al» dedim. Adam: «Dört dirheme elbise alırım, bir dirhemle de üç öğünlük nafakamı te'min ederim, daha fazlası bana lâzım değil» dedi. Ertesi gün aynı sâatte aynı adamı aynı yerde gördüm. Gerçekten adamın sırtında iki yeni gömlek vardı. Ona karşı içimde bir sû'-i zan doğdu. Adam elimden tuttu ve yedi def'a dönmek üzere bir tavaf yaptık. Tavâf ederken ayaklarımız topuklara kadar altun, inci ve elmas gibi kıymetli taşlara bata bata döndük. Kimse bunların farkında değildi. Tavaf bitince adam: «Rabbim bana bunları verdi, fakat bunların bir fitne ve imtihan olduklarını bildiğim için, bunları kabûl etmedim de insanların elinden nafakamı alıyorum. Çünkü burada insanlar için rahmet ve nimet vardır» dedi.

Bunu anlatmaktaki maksadımız, ihtiyacından fazla sana gelen her şey seni denemek ve imtihan içindir. İhtiyacın ise sana acıdığından sana verilir. Acımakla imtihan arasındaki farkı düşün. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

«Biz yer üzerinde olan şeylere, onlara mahsus zinet verdik, hangisinin ameli daha güzel, onları imtihan edelim diye »(18 - Kehf: 7) buyurdu. Resûl-i Ekrem de:

لَا حَقَّ لِابْنِ آدَمَ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ طَعَامٍ يُقِيمُ صُلْبَهُ وَثَوْبٍ يُوَارِي عَوْرَتَهُ وَبَيْتٍ يُكِنُّهُ فَمَا زَادَ فَهُوَ حِسَابٌ

«Âdem oğlunun ancak üç şeyde hakkı vardır: Belini doğrultacak kadar yemekde, avret yerini örtecek kadar elbisede, ve kendini saklayacak evde. Fazlasının ise hesabı vardır» (272) buyurmuştur.

---

(272) Tirmizî, Osman b. Affan'dan bâzı yerinde kelime değişikliği ile rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

Demek ki şu üç taneden ihtiyacı kadarını almakla sevab işlemiş olursun. Fazlasına gelince; onunla isyan etmezsen, hesabını vereceksin; isyan edersen cezanı çekeceksin. Denemelerden birisi de nefsin azgınlığını kırmak ve Allah'a yaklaşmak için dünya zevklerinden uzaklaşmağa azmetmektir. Aklının ölçüsünü denemek için dünya, bol ve parlak olarak sana teveccüh eder. Burada evlâ olan, ondan uzaklaşmaktır. Çünkü bir def'a nefsinin dizginlerini gevşetirsen o, alışır ve sonra zabtı güç olur. Bunun için bu kabîl dünyalığı reddetmek önemlidir. Zâten **«Zühd»**de budur. Şâyet alır muhtaçlara dağıtırsan bu daha makbûl ve **«Zühd»**ün de gaayesidir. Buna ancak sıddıkların gücü yeter.

Şâyet, cömerdliği, muhtaçlara saçıp dökmeği, yoksulların hâli ile ilgilenmeyi, bâzı sâlihlerin iaşesi ile meşgul olmayı şiar edinmişsen, o zaman, ihtiyacından fazlasını da al. Çünkü aldığın senin ihtiyacından fazla ise de, fakirlerin ihtiyacından fazla değildir. Onu elinde tutma, hemen onlara dağıt. Zîra onu — bir gece olsa bile — evinde saklamakta, çeşitli sakıncalar vardır. Bunu saklayayım diye gönlüne geçebilir ve o zaman senin için bir fitne olur.

Bâzı kimseler, kendilerinin bol yiyip içmeleri için, yoksulların bakımını üzerlerine almıştır ki bu, helâk olmak demektir. Maksadı, yoksulları acıyıp onlara yardım olan kimse, zâlimlere değil de Allah'a dayanarak onlar için istikraz da edebilir. Şâyet Allahu Teâlâ helâlinden rızkı verirse, borcunu öder. Ödiyemeden ölürse, Allahu Teâlâ ona yardımcı olur. Fakat bu gibi borcu yaparken adama durumunu bildirmek lâzımdır. Onu aldatmamak ve ona göre para vermesi için durumu olduğu gibi bildirmek lâzımdır. O zaman bu gibi adamın borcu, hazineden ödenir. Nitekim Allahu Teâlâ: وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللّٰهُ **«Rızkı kendisine daraltılmış bulunan** (fakir) **de nafakayı Allah'ın ona verdiğinden versin»** (65 - Talâk: 7) buyurmuştur. Bu mânada, «Elbisesinin birini satsın» veya «Mevkii ile istikraz etsin, zîra onu ona Allahu Teâlâ verdi» denildi. Birisi de: «Allahu Teâlâ'nın öyle kulları var ki onlar mevcudları nisbetinde infak ederler. Öyle kulları da var ki, Allah'a olan hüsn-i zanları nisbetinde infak ederler. Bunlardan birisi ölürken malını, kuvvetliler, cömertler ve ganîler olmak üzere üç sınıfa vasıyyet etti. Onların kim oldukları kendisinden sorulduktda, «kuvvetliler, Allah'a tevekkül edenler, sahîler, Allah'a hüsn-i zanda bulunanlar, ganîler de Allahu Teâlâ'ya tamamen yönelen ve mâsivâ ile ilgilerini kesen kimselerdir» dedi. Demek ki kendisinde, verende, verilen malda aranan bu şartları bulan kimse, verileni almalı ve bunu verenden değil, Allah'tan bilmelidir. Zîra veren, vermeğe me'mur bir vasıtadır. O, Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği îtikad, irâde ve diğer sebeblerle onu vermeğe mecburdur.

Hikâye edildiğine göre; adamın birisi Ş a k î k ' i, adamlarından elli

kişi ile birlikte yemeğe dâvet etti. Sofra kuruldu ve sofraya nefîs yemekler kondu. Tam bu sırada Ş a k î k , adamlarına dönerek: «Dâvet sâhibi, bu yemeği benim hazırlayıp size yedirdiğimi kabûl etmiyen varsa ona bu yemek haramdır, diyor» dedi. Bunun üzerine kırk dokuzu sofradan kalktı ve yalnız bir genç kaldı. Bunu gören ev sâhibi :

— Niçin böyle yaptın? diye sorunca, Ş a k î k :

— Biz vasıtayı da kabûl etmekle her şey'i Allah'tan biliriz. Adamlarımı denemek için bunu yaptım. Yalnız bu genç onların seviyesine ulaşamadığı için bu ince noktayı sezmemiş ve yemeği senin yapıp getirdiğine inanarak sofradan kalkmamıştır, dedi.

M û s â aleyhisselâm: «Yâ Rab, rızkımı İsrâiloğullarının eline verdin. Onlar da bâzan akşamları, bâzan da sabahları benim nafakamı verirler» dedi. Allahu Teâlâ: «Yâ M û s â , Ben dostlarıma böyle yaparım. Onların rızkını âsilerin elin everirim ki, bu sâyede ecir kazansınlar» buyurdu. Demek ki kendisine vereni, bu vermeğe musahhar ve me'cur bir insan olarak tanımalıdır.

7 nci BEYÂN : ZARURETSİZ DİLENCİLİĞİN HARAM OLDUĞU VE BUNA MECBUR OLAN FAKİRİN DİLENME ÂDÂBI

Önce şunu bil ki; dilencilik hakkında şiddetli va'idler, yasaklar ve tehditler vârid olmuş iken, dilencilik ruhsatına delâlet eden rivâyetler de vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem :

للسائل حق ولو جاء على فرس «At üzerinde de gelse, dilenci için hak vardır» (273) buyurmuştur.

Diğer hadisde de : ردوا السائل ولو بظلف محرق

«Haşlanmış bir paça kemiği de olsa, dilenciye verin» (274) buyurulmuş-

(273) Hadisi Ebû Dâvud Hüseyin b. Ali'den ve Ali'den rivâyet etmiştir. Hüseyin b. Ali'den gelen rivâyetteki râviler arasında Yâlâ b. Ebû Yahya vardır ki, Ebû Hâtem bunun meçhûl; İbn Hibban ise mevsûk olduğunu söyler. Ali'den gelen rivâyette, adından bahsedilmiyen bir şeyh vardır. Ebû Dâvud her iki rivâyet hakkında da sükût etmiştir. İbn Salâh'ın «Ulûmü'l-Hadis» de Ahmed b. Hanbel'den rivâyetinde, Ahmed diyor ki: «Milletin ağzında dolaşan dört hadis vardır ki, aslında bunlar hadis değildir. Birisi de bu hadistir. Fakat Ahmed b. Hanbel «Müsned»inde bu hadisi Hüseyin b. Ali'den rivâyet ettiğine göre, İbn Salâh'ın bu rivâyeti çürüğe çıkar.

(274) Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen ve sahîh olduğunu söylemiştir. Nesei de Ümmü Becit'ten rivâyet etmiştir.

tur. Eğer dilencilik mutlak sûrette haram olsa, isyan yapana, yardım caiz olmazdı. Hâlbuki dilenciye vermek, ona bir yardımdır. Bunun yüzünden perdeyi kaldırmağa gelince; aslında dilencilik haramdır. Ancak ya gerçek zaruret veya zarurete yakın hâllerde mübah olabilir. Yoksa zaruretsiz, mutlak sûrette haramdır.» Dilencilikde aslolan haram olmasıdır» sözümüze gelince; dilenciliğin, haram olan üç şeyden kurtaramaması içindir.

Birincisi, Allah'a olan şikâyetini açıklamaktır. Zîra dilencilik; yoksulluğu açıklamak, Allahu Teâlâ'nın da kendisine in'âmında kusur ettiğini ifade etmektir. Bu, tam mânasıyla şikâyetin kendisidir. Kölenin dilencilik yapması, efendisine hakaret olduğu gibi, insanların da dilenmesi, Allah'a karşı çirkin bir hareket ve ayaklanmadır. İşte bunun içindir ki, dilencilik haramdır, helâl olamaz. Ancak zarurette ölü hayvanın eti yenilebildiği gibi, dilencilik de öyle mübrem ve zarurî hâlde câiz olabilir.

İkincisi, dilencinin, kendisini Allah'tan başkasına karşı küçük düşürmesidir. Hâlbuki İslâmiyette, müslümanın, kendisini Allah'tan başkasına karşı küçük düşürmesi yoktur, ancak mevlâsına karşı kendisini küçük görebilir. Çünkü Mevlâsına karşı kendisini zelil görmek, aslında kendisi için bir izzettir. Diğerleri ise kendisi gibi âciz birer kuldurlar. Onlara karşı zillet, ancak zaruret hâlinde olur. Dilencilikde, dilendiği adama karşı zillete düşmek vardır.

Üçüncüsü, dilencilikde çoğunlukla dilendiği adama eziyet vermesi vardır. Çünkü bâzı hâllerde adam, gönül hoşluğu ile vermek istemez; verse de utanarak veya gösteriş olarak verir ki, bu da alan için haram olur. Şâyet reddederse, cimrilerden olacağı korkusu ile, bu da işine gelmez. Verse, elindeki azalacak; vermese şerefine nakîse gelecek. Her iki sûrette de adam eziyet görecektir. Buna da sebeb olan dilencidir. Zaruretsiz bir müslümana eziyet ise haramdır.

Şu üç sakıncayı anladıktan sonra, Resûl-i Ekrem'in :

مَسْأَلَةُ النَّاسِ مِنَ الْفَوَاحِشِ مَا أُحِلَّ مِنَ الْفَوَاحِشِ غَيْرُهَا

«İnsanlardan dilenmek, fâhiş günahlardandır. Fâhiş günahlarda, bundan başkası helâl olmuş değildir» buyurduğunun mânasını da anlamış olursun. Görüldüğü gibi, Resûl-i Ekrem buna fâhiş [açık yaramaz ve çirkin şey] adını vermiştir. Lokması boğazına tıkanıp boğulacak hâlde olan ve şaraptan başka su bulamıyan kimsenin, boğulmaktan kurtulmak için lokmayı geçirecek kadar şarap içmesi caiz olduğu gibi, dilencilik de böyle zaruret hâlinde câizdir. Yine Resûl-i Ekrem :

مَنْ سَأَلَ عَنْ غِنًى فَإِنَّمَا يَسْتَكْثِرُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ

«Müstağnî olduğu hâlde dilencilik eden, Cehennem korlarını çoğaltmış olur» (275). Yine Resûl-i Ekrem :

«وَمَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَالٌ يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَوَجْهُهُ عَظْمٌ يَتَقَعْقَعُ وَلَيْسَ عَلَيْهِ لَحْمٌ»

«Geçinecek kadar malı olduğu hâlde dilenen kimse, kıyâmet günü yüzünde hiç eti olmadığı ve yüzünün kemikleri birbirine değerek ses çıkardıkları hâlde mahşer yerine gelir» buyurmuştur. Diğer rivâyette :

«كَانَتْ مَسْأَلَتُهُ خُدُوشًا وَكُدُوحًا فِي وَجْهِهِ»

«Dilenciliği yüzünde cerahat ve yara olur» (276) buyurmuştur ki, bu ifade dilenciliğin haram olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Resûl-i Ekrem bâzı kimseler ile İslâmiyet üzerine biat alırken mutlak sûrette itâat etmelerini şart koştuktan sonra: **«İnsanlardan bir şey istemeyin»** (277) tavsiyesinde bulunmuştur. Resûl-i Ekrem çoklarını dilencilikten men'etmek üzere :

«مَنْ سَأَلَنَا أَعْطَيْنَاهُ وَمَنِ اسْتَغْنَى أَغْنَاهُ اللَّهُ وَمَنْ لَمْ يَسْأَلْنَا فَهُوَ أَحَبُّ إِلَيْنَا»

«Bizden isteyene veririz, müstağni olanı Allah zenginleştirir. Bizden istemiyen ise, bizim için daha daha sevimlidir» (278) buyurmuştur. Diğer hadîsde :

«اسْتَغْنُوا عَنِ النَّاسِ وَمَا قَلَّ مِنَ السُّؤَالِ فَهُوَ خَيْرٌ»

«İnsanlardan müstağnî olun. Dilenciliğin azı çoğundan daha hayırlıdır. (Senden de mi? sorusuna, evet benden de)**»** buyurmuştur (279).

---

(275) Ebû Dâvud ve İbn Hibban Sehl b. Hanzele'den rivâyet etmişlerdir.

(276) Sünen sâhibleri İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

(277) Müslim, Avf b. Mâlik El-Eşcâî'den rivâyet etmiştir.

(278) İbn Ebi'd-Dünyâ «Kanâat» bölümünde, İbn Ebî Üsâme «Müsned»inde Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.

(279) Bezzar ve Taberânî İbn Abbas'tan sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

Akşamdan sonra bir dilencinin dilenmekte olduğunu duyan Hz. Ömer (R.A.) birisine:

— Bunun yemeğini ver, dedi. Biraz sonra adamın hâlâ dilenmekte olduğunu gören Hz. Ömer, öbür adama:

— Sen onu yedirmedin mi? diye sordu. Adam:

— Yedirdim, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer dilencinin yanına giderek torbasının ekmek dolu olduğunu görünce:

— Sen dilenci değil, bir tüccarsın, diyerek torbayı elinden aldı, içindeki ekmekleri Zekât develerine yedirdi ve elindeki kamçı ile adamı döverek «Haddini aşma» diye de tenbihde bulundu. Onun dilenciliği haram olmasa, Hz. Ömer onu ne döver, ne de elindeki ekmeğini alırdı. Belki havsalası dar, zayıf görüşlü bir fakîh Hz. Ömer'in bu tutumunu eleştirirken, adamı kamçılamasını bir terbiye olarak kabûl eder ve şeriatte ta'zîrin varlığını bildiği için buna bir şey demez. Ancak malını elinden almak hakkında şeriatte bir şey vârid olmadığına göre, bunu müsadere sayar ve «Bunu nasıl yaptı?» der. Bu ise onun zayıf bilgisinden ileri gelir. Elbette herkes Ömer gibi olamaz. Onun, dînin esrarına ve kulların haklarında hayırlı olana vukufu gibi, onlar vâkıf olamazlar. Yoksa müsâderenin câiz olmadığını onun bilemediğini mi, yoksa bilerek adamın malını gasbettiğini mi sanırsın? Yoksa peygamberin gösterdiği yoldan başka bir yol tâkip ettiğini mi düşünürsün? Hâşâ, hiç biri değil. Burada Hz. Ömer'in gördüğü gerçek şudur ki; bu adam muhtaç olmadığı hâlde dileniyordu. Hâlbuki ona veren, ihtiyacı var diye veriyordu. Kendisi ise yalan söylemişti. Böyle hîle ile aldığı mal, onun olmadı. Sâhiblerini bulmak da zor olduğu için ortada sâhibsiz mal kaldı. Böyle bir mal, ancak kamu yararına harcanır. Elindeki Zekât develeri âmme maslahatı için olduklarından, bu ekmekleri onlara yedirdi ve şeriate uygun harekette bulundu.

Bâzan dilenci, ihtiyacı olduğunu anlatırken yalan da söyler. — Ben Ali'nin neslindenim diyerek istemesi gibi —. Bu yalanı ile aldığı eşya kendi hakkı olmaz. Ayrıca kendisi isyankâr olduğu hâlde sahte sofu görünüp aldatmak sûretiyle toplar. Onun bu şekillerde topladığının kendi malı olamıyacağını bir çok bölümlerde anlattık. Böyle hîlelere baş vurarak aldıkları her şey, onlara haram olduğu için, bunları sahiblerine iade etmek kendilerine borçtur. Bütün bunlara, bu tutumunu yanlış gören bâzı cahillerin anlattıkları ile değil, gerçeği gören Ömer'in (R.A.) hareketiyle delil çekmelisin.

Dilenciliğin ancak zarurî hâllerde mübah olduğunu bildikten sonra, yine bilmşi ol ki; insan, ya zarurî olarak bir şey'e muhtaç olur veya önemli bir ihtiyacı olur, yahut da ihtiyacı hafif olur veya tamamen müstağnî bulunur. Bunların hepsi dört hâl ediyor.

Zarurî ihtiyaca gelince; hastalanmak ve ölmekten korkan bir aç'ın ekmek istemesi ve çıplak kalan bir adamın elbise dilenmesi gibi hâllerdir. Bu hâlde adam, kazanmaktan âciz. İstediği mal, aslında ve sâhibinin elinde helâl kazanç ise, istediği adama eziyet vermiyorsa, dilenciliği mubah-

tır. Çünkü çalışabilen bir adamın dilenciliği haramdır. Ancak okumakla meşgul olup, kazanacak vakit bulamıyorsa, bu da dilenebilir. Eli kalem tutan da dilenemez, kaleminden istifade eder.

İhtiyacı olmayana gelince; yâni istediği şey'in benzeri elinde bulunan kimsenin dilenciliği haramdır. Bunlar, kişinin açık olan iki taraflarıdır.

Önemli ihtiyaç karşısında kalana gelince; ölüm tehlikesi açık olmayan bir hastalıktan tedâvi veya elbisesi varsa da kışın soğuklarına karşı kifâyetsiz olması ve yaya yürüyebilirse de fazla zorlanacağı için binitinin kirasını dilenmesi gibi hususlarda da yine dilenmesine müsâade edilir, fakat sabredip dilenmemesi evlâdır. Bu adam dilenirse, evlâyı terketmiş olur. Fakat dilenciliğinde yalan konuşmazsa dilenmesi mekruh olmaz. Meselâ, içerden gömleğim yoktur, belki dayanırım ama kışın üşürüm ve soğuktan bunalırım, bunun için istiyorum, diye doğruyu söylerse bu sözü, dilenciliğinin keffâreti olması umulur.

Hafif olan ihtiyacına gelince; sırtında yırtık bir gömleği var, fakat cemiyet arasına çıktığında, bu yırtıkların görülmemesi için yeni bir gömlek giymesi maksadıyle dilenmesi ve ekmeği olduğu hâlde katık istemesi, merkebe yetecek kadar kira parası olduğu hâlde at için kira parası dilenmesi gibi. Eğer bu maksadlar için başka ihtiyaçlar ileri sürerek işi karıştırmak sûretiyle dinlenir ve zillete düşmek, başkalarına eziyet etmek ve alacağı şey şübheli olmak gibi bir durum varsa, dilenciliği haramdır. Bunların hiç biri olmayıp, bu maksadların birisi için dilendiğini söylerse, bu da kerâhetle câizdir.

Şâyet, dilenciliği bu sakıncalardan kurtarmak nasıl mümkün olur? dersen,

Bilmiş ol ki; Allah'tan şikâyeti, Allah'a şükrü ve insanlardan müstağnî olduğunu açıklamak ve bir muhtacın dilenmesi gibi istemeyip, «Ben varlığımdan memnunum, bende olan bana yeter. Fakat canımı korumak için elbise üzerine elbise giymemi ister, bu ise benim ihtiyacımdan fazla ve nefsin fuzûlî arzusundan ibârettir» derse bu sayede Allah tan şikâyet etmiş olmaktan kurtulur.

Zillete gelince; kendini hakîr düşürmeyecek olan yakınlarından, dostlarından ve cömerd insanlardan istemekle bundan da kurtulabilir.

Eziyete gelince; bundan da kurtuluş çâresi, muayyen bir adamdan istemeyip genel olarak ihtiyacını anlatmaktır. Bu sûretle artık veren, gönül hoşluğu ile verir; vermeyen de vermez. Fakat muayyen bir şahıstan isteyecekse, onu da kinâye yollu ifade etmeli ve adama açık kapu bırakmalıdır. İcabında adam, duymamazlıktan gelebilmelidir. Böyle bir imkânı varken kaçamak yolu aramadan verirse, artık bunda eziyet yoktur. Yine mümkün mertebe reddetmekte kendisinden utanmayan kimseden istemelidir. Çünkü dilenen adamdan utanmak, bir eziyettir. Şâyet veren adamın, etrafındakilerden veya kendinden utanarak verdiğini bilerek, aldığı helâl mıdır, yoksa şübheli midir? dersen, bilmiş ol ki; bunun haram olduğunda kimsenin şübhesi yoktur. Bu, başkasının malını zorla almak hükmünde-

dir. Çünkü bir adamın sırtını döverek malını almakla, kalbini döverek malını almak arasında bir fark yoktur. Belki, kalbine vurarak malını almak daha önemlidir. Efendim bu adam görünüşde rızası ile vermiştir, zorla alınan gibi değildir. Zîra Resûl-i Ekrem: **«Ben zâhire hükmederim, kalbdekileri Allah bilir»** buyurmuştur, denemez. Çünkü bu, hâkimlerin verecekleri hükümlerle ilgilidir. Zîra onlar içyüzünü bilemezler. Her ne kadar çok def'a dil, yalana tercüman olursa da, söylenene bakarak hüküm verirler. Bizim üzerinde durduğumuz, Allah ile ilgili hükümdür. Allah ise hâkimlerin hâkimidir. O'nun katında dil ile kalbin farkı yoktur. Diğer hâkimler nazarında dil ne ise, O'nun katında gönül de aynıdır. Bu gibi hususlarda müftüler sana fetvâ verseler de, sen kalbine bak. Çünkü müftü, kadı ve hükümdar şehâdet âlemine, görülen âleme göre hüküm vermeyi öğretir. Asıl âhiret âlimleri, kalb âlimleridir. Fakihlerin fetvasiyle dünya hükümdarlarının sultasından korunduğu gibi, âhiret sultanının sultasından da ancak O'nun fetvasiyle kurtulmuş olur.

Demek ki böyle zoraki aldığı şeylere Allah katında mâlik olamıyor. Bunları iâde etmesi lâzımdır. Şâyet bunu aynen iade etmekten utanıyorsa, zimmetten kurtarmak için aldığının değerinde bir hediye ile ona mukabelede bulunsun. Şâyet adam hediyesini kabül etmezse bunu vereselerine ödemelidir. Şâyet aldığı elinde kalır ve kaybolur da bedelini ödemezse, Allah katında o adama borçlu, ona verdiği eziyetten sorumlu ve bu aldığını kullanmakta günahkârdır.

Şâyet, bu kapalı bir şeydir, bunu anlamak zordur. Çok kere dilenci istediği adamın gönül rızası ile verdiğini sanır. Bundan kurtuluş nasıl olur? dersen,

Derim ki; işte bu sebebdendir ki, müttakîler kimseden bir şey istememiş ve almamışlardır. Meselâ B i ş r, yalnız S e r i y y ü ' s - S a k a t î ' den alır ve: «Onun gönül hoşluğu ile verdiğini bilirim. Ben ondan alırken ona yardımcı olurum »derdi. İşte dilenciliğin bu kadar önem kazanması ve bu kadar şiddetle yasaklanması, bu gibi sebeblerdendir. Çünkü başkasına eziyet ,ancak zaruret karşılığında olur. Zaruret ise ölüm tehlikesi ile karşı karşıya gelmekte düşünülür. Bu duruma düşüp başka kurtuluş çaresi olmayan ve gönül hoşluğu ile verecek adam bulamadığı vakit buna mecbur kalır. Bu, başka hiç bir yiyecek bulamayıp ölüme mahkûm olan bir adamın ölmeyecek kadar domuz eti yemesine mecbur kalması gibidir. Bunun için bu gibilerden almamak, vera' sâhiblerinin yoludur. Basîret sâhibi insanlardan bâzıları, bâzı karînelerle, karşılarındaki adamların durumlarını anlar ve buna göre bâzılarından alırsa da diğer bâzılarından almazlar. Onlardan bâzıları yalnız kendi dostlarından alırlardı. Bâzıları da verilenin bir kısmını alır ve bir kısmını iâde ederlerdi. Nitekim Resûl-i Ekrem'e verilen hediyelerin bir kısmını, yâni yağ ile keş'i almış ve fakat koçu iade etmiştir. Bu hüküm istemiyerek gelen hediyelerde idi ki, çoğunlukla bu hediyeler, gönül hoşluğu ile verilir. Bâzan da mevki talebi ve gösteriş maksadı ile verildikleri için onlar bundan son derece sakınırlardı.

İstemeğe gelince; iki hâl müstesnâ, diğerinden tamamen kaçınırlardı.

a) Birincisi zarurettir. Böyle sıkışık duruma düşen Süleyman, Mûsâ ve Hızır aleyhimüsselâm gibi zatlar bile istemişlerdir. Şübhe yok ki, bunlar da vermeğe rağbet gösterdiğini tahmin ettikleri kimselerden istemişlerdir.

b) İkincisi, dost ve ahbablardan istemektir. Hattâ hiç sormadan da dostlarının evlerinden alırlardı. Çünkü onlar dilin muvafakatine önem vermez, gönül hoşluğunu ararlardı. Bu dostlarının memnun olacaklarını bildikleri için, hiç sormadan da alabilirlerdi. Şübhelendikleri vakit sorarlardı. Şübheleri olmadı mı sormağa lüzum göstermezlerdi.

İstemenin mübah olmasının haddi şöyledir: Kendisinden istediğin adam, eğer senin durumunu bileydi hiç istemeden sana vereceğini bilmendir. O vakit, senin istemen, durumunu ona bildirmek kabilinden olur. Fakat onu utandıracak şekilde hîleli yollara baş vurmak istemek olamaz. Aynı zamanda isteyen kimse, bu adamın kendi rızası ve gönül hoşluğu ile verdiğinde şübhesi olmayacaktır. Bu da durumdan anlaşılır. Anlattığımız **birinci** hâlde almak, mutlak sûrette helâl, **ikinci** hâlde yâni utandıracak şekilde hîleli yollara baş vurarak istemek ise haramdır. Bunların arasındaki durum şübhelidir. Bu takdirde kalbine baksın. Kalbi, almasına hükmediyorsa alsın, yok eğer muztarip ve mütereddit ise ondan vaz geçsin. Zekâsı kuvvetli ve hırsı az olanlar için bunu anlamak kolaydır. Şâyet hırsı kuvvetli, zekâsı zayıf olursa, istediğini yapar da kerâhetine delâlet eden karinelere aldırış etmez olur. İşte bu incelikler sayesinde Resûl-i Ekrem'in: **«Kişinin yediğinin en helâl ve temizi, kendi kazancından olanıdır»** (280) buyurduğunun mânası anlaşılmış olur. Hâlbuki Resûl-i Ekrem'e cevâmiü'l-kelîm adı verilmiştir. Az kelime ile çok mâna ifade eden veciz konuşmağa sâhibdi. Çünkü kendi kazancı olmayan ve mûrislerinden kendisine bir şey intikal etmeyen kimse, mutlaka insanların elinden yiyecektir. Şâyet istemeden kendisine verilirse diyânetinden ötürü verilir. Şâyet sanıldığı gibi diyânet sâhibi değilse, veren adam da iç yüzünü bilse kendisine vermeyecek durumda idiyse, aldığı haramdır. Şimdi dilencilikle nafakasını te'mîn edenlere öyle gönül hoşluğu ile veren kim? Bunun gibi ,isteyenlerden, yalnız ihtiyaçları kadarı ile yetinen de kimdir?

Böyle, geçimini insanların boynuna bağlayıp istemekle geçim sağlayanların durumunu incelediğin vakit, yediklerinin çoğunun haram olduğunda şübhe etmezsin. Helâl ve temiz olan, kendi emeğinle elde ettiğin veya murislerinden sana intikal eden maldır. Artık şübhe götürmez bir gerçektir ki, insanların elinden yerken bir de vera' sâhibi olmağı iddia etmek, bir arada bağdaşamaz.

Tama'ımızı başkasından kesmesini ve nafakamızı kendi fazlı ile helâlinden verip bizi başkasına muhtaç etmemesini Allah'tan dileriz.

---

(280) Hadis, yukarda geçmiştir.

6 inci BEYÂN: DİLENCİLİĞİ HARAM KILAN ZENGİNLİK

Bilmiş ol ki; Resûl-i Ekrem'in: **«Mali durumu müsait olup dilencilik eden, Cehennem'in kızarmış közlerini istemiş olur. İsteyen azaltsın, isteyen çoğaltsın»** buyurması, zengin için dilenciliğin haram olmasının açık delilidir. Fakat zenginliğin miktarını tâyin güç ve zordur. Bu hususta belirli bir had tâyini bizim elimizde değildir. Bu tayin, şeriate mevkuftur. Hadisde ise: **«Allah'ın sizi gani kılması ile başkalarından müstağnî olun»**, buyurmakta ve miktarı sorulunca: **«Yirmi dört saatlık nafaka»** (281) diye tasrih edilmektedir. Diğer bir hadîsde: **«Elli dirhem veya bunun karşılığı altunu olduğu hâlde dilencilik eden, dilencilikte ilhah ve ısrar edenlerdendir»** (282) buyurulmuş ve başka bir rivâyette« elli dirhem» yerine, «kırk dirhem» şeklinde vârid olmuştur. Takdîr ihtilâf edip, haberin sıhhati tahakkuk ettiği vakit, muhtelif hâller üzerine vârid olduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü hak haddi zatında bir, takdir ise mümteni'dir. Mümkün olan te'vil, bunları takribî kabûl etmektir. Bu da ancak muhtaçların hâllerini kaplayacak bir taksim ile mümkün olur. Buna göre deriz ki:

Resûl-i Ekrem: **«Âdem oğlunun ancak üç şeyde hakkı var. Bunlar; belini doğrultacak kadar yemek, mahrem yerini örtecek kadar elbise ve barınacağı kadar bir meskenden ibârettir, fazlasının hesabı vardır»** buyurmuştur. Biz de cinslerini açıklamak, cinsi, miktar ve vakitlerini tâyin için bu üçünü aslî ihtiyaç kabûl ederiz.

Hâcet-i asliyyenin cinsi; bu üç tanesi ve bunların anlamında olanlardır. Gezmeğe gücü yetmeyen yolcunun kira masrafı ve yolculuk ihtiyaçları ile, geçimi kendine borç olan aile ve çocuklarının nafakası da bu hükme girer. Hattâ hayvanının masrafı da böyledir.

Bunların miktarına gelince; elbisede miktar, dindar adamlara yakışan kıyafettir. Bu da bir gömlek, bir elbise, bir şalvar, bir mendil ve bir çift ayakkabıdır. Her cinsden iki kata gelince; buna ihtiyaç yoktur. Ev eşyalarını da buna göre kıyasla. Kaba kumaş dururken ince kumaş aramamalı, toprak kablarının yettiği yerde bakır ve sâire kablar istememelidir. Çünkü onlara ihtiyacı yoktur. Sayı bakımından bir takım, nevi bakımından da en âdîsi ile yetinmelidir. Ancak âdeten kullanılmayan âdî şeylere iltifat etmemelidir. Yemeğe gelince; bu da günde, bir müdd miktarıdır. «M ü d d», bâzılarına göre bin kırk dirhemin dörtte biridir. Şeriatın tâyini budur. Nev'i ise, muhitte yenen ne ise odur. Arpa ise arpa, buğday ise buğdaydır. Devamlı olarak katık fazla geldiği gibi, tamamen katığı kesmek de zararlıdır. Bâzı hâllerde katık istemesine de müsâade vardır. Bu, yiyecek, giyecek ve mesken husûsunda bu ândaki ihtiyaçları için dilenmesinin helâl

---

(281) Hadis Zekât bahsinde geçmiştir; Sehl b. Hanzele hasen isnâd ile Ali'den rivâyet etmiştir.

(282) Zekât bahsinde geçmiştir.

olmasında ihtilâf yoktur. Gelecek ihtiyaçları için dilenmesinde de üç hâli vardır:

1. **Birincisi**, yarınki ihtiyacıdır.
2. **İkincisi**, kırk veya elli günlük ihtiyacıdır.
3. **Üçüncüsü**, yıllık ihtiyacıdır.

Şimdi kendisinin ve varsa aile efradının bir yıllık ihtiyacı te'min edilen kimsenin dilenciliği kesinlikle haramdır. Çünkü bu miktar, zenginliğin son haddidir. İşte hadisdeki elli dirhemlik takdir, bu esas üzerinedir. Çünkü iktisadlı bir adamın yıllık nafakası için beş dinar altun yeterlidir. Fakat ailesi kalabalık olana yetmez. Şâyet sene içerisinde ona muhtaç ise ve ihtiyaç ânında dilenme imkânları varsa, bu anda ihtiyacı olmadığı için, şimdilik dilenciliğe ihtiyacı yoktur. Çünkü yarın ölmek ihtimali mevcut olduğuna göre, muhtaç olmayacağı şey'i istemiş olur. Onun için yirmi dört saatlık nafaka kendisine yeter. Haber de bunun üzerine vârid olmuştur.

Şâyet ilerde dilenemiyecek ve kendisine verecek kimse bulunmazsa, o vakit dilenmesi yine mübahtır. Zîra bir yıl yaşama ümidi, uzak bir ihtimal değildir. Şimdi dilenmeyi te'hîr ederse, yarın müşkül duruma düşeceğinden korkulur.

Şâyet, ilerde istemekten âciz kalması zayıf bir ihtimal ise, bu zayıf ihtimâle dayanarak dilenmesi kerâhetten hâli değildir. Kerâhetin derecesi, zaruretin zayıflığı nisbetinde çoğalır ve azalır.

Bütün bunlar bir kaide içerisine giremez. Kişinin şahsî görüşüne ve kendisi ile Allah arasındaki durumuna bağlıdır. Gerçek âhiret yolcusu ise kalbine danışır ve ona göre hareket eder. Kimin îmânı daha kuvvetli ve rızkının geleceğine daha emîn ve günlük nafaka ile kanâate râzı ise, Allah katındaki mevkii daha üstün olur. Günlük nafakaya Allahu Teâlâ kefil olduktan sonra gelecek korkusu, iman zayıflığından ve şeytana temayülden gelir. Hâlbuki Allahu Teâlâ :

فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

«Onlardan korkmayın, Benden korkun, eğer îmân etmişlerseniz» (3 - Âl-i İmran: 175) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur :

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

«Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size cimriliği emreder. Allah ise kendisinden bir yarlığama ve bir fazl va'dediyor» (2-Bakara: 268).

Dilencilik ise zaruret hâlinde mubah olan fuhşiyyatındır. Yıl içerisinde muhtaç olmasa da, günlük nafakası mevcud iken geleceği günleri için dilenmek suretiyle nafaka yığan kimsenin durumu, mirasa konup onu gelecek seneleri için alıkoyanın durumundan daha kötüdür ki, aslında her

ikisi de mübahtır. Fakat gerçekte bunlar, dünya sevgisinden, uzun kuruntu ve Allah'ın fazlına güvensizlikten doğar. Bu haslet, tehlikelerin esasını teşkil eder.

Lütûf ve keremiyle Allahu Teâlâ'dan hüsnü tevfik dileriz.

9 uncu BEYÂN : DİLENCİNİN DURUMU

Bişr diyor: «Fakirler üç kısımdır. Bir kısmı istemez, istemeden verseler de almaz. İşte bunlar A'lâ-i İlliyyîn'de Ruhâniyyûn ile beraberdirler. Bir kısmı da istemez, fakat istemeden geleni reddetmez. Bunlar da Firdevs Cennet'inde Mukarrebler iledir. Bir kısmı da ihtiyaç ânında ister, başka vakit istemez. Bunlar da Ashâb-ı Yemîn'den olan sıddıklarla beraberdir.» Görülüyor ki herkes dilenciliği yermiş ve bu yermede ittifak etmişlerdir. İhtiyaç hâlinde de olsa dilencilik, mevki ve mertebenin düşüklüğüne sebeb olur.

İbrâhim b. Edhem, varlığını terkederek Horasan'dan ayrılıp Belh'e ve orada Şakîk'in yanına gittiği vakit, Şakîk ona:

— Dostlarının yoksullarını ne hâlde bıraktın? diye sordu. İbrâhim:

— Kendilerine verildiği vakit şükreder, verilmediği zamanda sabrederler, dilencilik etmezler, dedi ve Şakîk tarafından takdirle karşılanacaklarını sandı. Şakîk:

— Bizim Belh'in köpekleri de aynen böyle yaparlar, dedi. İbrâhim:

— Ya sizdeki fakirler nasıl yapar? deyince, Şakîk:

— Bizim fakirlerimiz verilmediği vakit şükreder, verildiği vakit daha muhtaçları kendi üzerlerine tercih ederler, dedi. Bunun üzerine İbrâhim, Şakîk'in başını öptü ve:

— Doğru söylüyorsun, dedi.

Demek ki hâl ehlinin rızâ, sabır, şükür ve istemekteki dereceleri muhteliftir. Âhiret yolcusunun bunları, bölmelerini ve derecelerinin ihtilâfını bilmesi lâzımdır. Çünkü bunları bilmeyen, aşağı derecelerden yukarı hâllere ve aşağıların aşağısından yukarıların yukarısına yükselemez. İnsan oğlu en güzel sûrette yaratıldı, sonra esfel-i sâfiline indirildi. Sonra da a'lâ-i illiyyîne yükselmesi kendisine emredildi. Alt kademe ile üst kademeyi aramıyanlar kesin olarak yükselemezler. Şübhe, bunları ayırabilenlerdedir. Onlar bile bâzan yükselemezler.

Hâl erbâbından öyleleri var ki, onların derecelerinin yükselmesine dilencilikleri vesîle olur. Bütün bu gibi işlerde aranan, niyyet ve gaayedir. Nitekim rivâyete göre adamın biri Ebû İshak en-Nûrî'yi bâzı yerlerde avuç açmış dilenirken görünce, bu, ağırına gitti ve onun bu tutumundan hoşlanmadı. Adam diyor: «Durumu Cüneyd'e anlattım. Cüneyd: «Bu ağırına gitmesin, zira Nurî, onlara vermek için onlardan dilenir» dedi.» Onlardan dilenmesi, onların âhirette mükâfat kazanmaları

içindir. Bununla beraber Resûl-i Ekrem'in : «يد المعطي هي العليا»

«Yukarda olan, verenin elidir» (283) hadisine işâret etmişti.»

Diğer bâzıları da: «Verenin eli, malı alanın elidir. Çünkü o, sevab veriyor, sevabın verilmesine sebeb oluyor, kıymet ondadır» demişlerdir. Sonra Cüneyd teraziyi getirin dedi. Yüz dirhem para tarttı ve buna bir avuç daha kattıktan sonra adama: «Al bunu Nûrî'ye götür» dedi. Ben kendi kendime: « Bir şey tartmak, miktarını bilmek içindir. Bu adam Hakîm'in birisidir. Yüz dirhemi tarttıktan sonra bir avuç daha içine kattı ve miktarı belirsiz oldu» dedimse de utancımdan kendisine bir şey soramadım. Keseyi aldım, Basra'ya Nûrî'ye gittim. Nûrî teraziyi aldı, yüz dirhemi tarttı iade etti: «Bunu ona götür ver» dedi ve fazlasını aldı. Buna şaştım ve :

— Niçin böyle oldu? dedim. Nûrî:

— Cüneyd, hikmet sâhibi bir insandır. İpin ucunu kendi tarafına çekmek istedi. Yüz dirhemi, kendi sevabı için tarttı, diğerini de Allah rızası için verdi. Allah için verdiğini aldım, kendi nefsi için verdiğini iade ettim, dedi. Adam geri dönüp durumu Cüneyd'e bildirince, Cüneyd ağladı ve :

— Onun için olanı aldı da, bizim için olanı iâde etti; dedi.

Bunların kalblerinin sâfîliğine ve amellerinin yalnız Allah için olduğuna bak. Hattâ bunlar, hiç konuşmadan birbirinin kalbinden geçenleri bile bilirler. İşte bu, helâl yemenin neticesi. Kalbin, dünya sevgisinden arınıp bütün varlığı ile Allah'a yönelmesi sâyesindedir.

Bunun yollarını denemeden inkârı tarafına giden, câhildir. Tecrübe etmeden inkâr, ilâcı içmeden müshil olduğunu inkâr gibidir. Tecrübe edip muvaffak olmadıktan sonra inkâr ise, amel ilâcını içtiği hâlde başka bir ârıza sebebiyle kendisine te'sîr etmiyen, bu ilâcın müshil olmasını inkâr gibidir. Bu ikincisi, birinciye nisbetle her ne kadar hafif ise de yine cehâletten hâlî değildir. Basîret sâhibi ancak şu ikiden biridir. Meselâ birisi âhiret yoluna girmiş ve onlara keşfedilen hâller kendisine de keşfedilmiş olandır. Bu adam, zevk ve mârifet sâhibidir. Aynı zamanda ayne'l-yakîn'e de varmıştır. Diğeri de hiç bu yola girmemiş veya girmiş, fakat vâsıl olamamış, ancak vüsûlün gerçek olduğuna inanmıştır. Bu da her ne kadar ayne'l-yakîn'e varamamış ise de ilme'l-yakîn sâhibidir. İlme'l-yakîn'in de kendine göre dereceleri vardır. Ayne'l-yakîn ve ilme'l-yakîn'den hâlî olanlar, mü'minler zümresinden hâriçtir. Kıyâmet gününde kibreden münkirler arasında haşrolacaktır. İlimde rüsuh bulanlardan olmamızı Allah'tan dileriz.

(283) Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti.

İKİNCİ BÖLÜM

Burada Zühd'ün Hakikati, Fazileti, Zâhidlerin Dereceleri, Bölümleri, Yemek, Giymek, Mesken ve Ev Eşyasında Zühd'ün Tafsilâtı ile Geçim Çeşitleri ve Zühd'ün Alâmetleri Anlatılacaktır.

10 uncu BEYÂN : ZÜHDÜN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; zühd, dünyada âhiret yolcularının şerefli makamlarından bir makamdır. Bu makam da diğerleri gibi, ilim, hâl ve amelden meydâna gelir. Çünkü selefin dediği gibi, imânın bütün kapuları inanç, söz ve amele râcidir. İmanda söz, hâl makamına kaaimdir. Çünkü söz ve itiraf ile bâtının hâli zâhire çıkar. Yoksa bizâtihî söz, maksud değildir. Eğer söz ve ikrar hâl'den meydana gelmeyeydi, ona îman değil, islâm adı verilirdi. Hâlde sebeb olan ilim, meyve veren ağaç gibidir. Amel de bu ağacın meyvesidir. Şimdi biz ilim ve amel tarafları ile hâli anlatmağa çalışalım.

Zühd adını alan hâl, bir şey'e olan rağbeti, ondan daha iyisine çevirmekten ibârettir. Bir ivaz karşılığı satış ve diğer her hangi bir sebeble bir şeyden vazgeçmek, ona rağbet etmemekten; onun yerine başkasını almak ise, o aldığı şey'e rağbettendir. Vaz geçtiği şey'e nisbetle kendisine zâhid, yöneldiği şey'e nisbetle de rağbet ve sevgi adı verilir.

Buna göre zühd demek, herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha iyi ve daha güzeline dönmek demektir. Bununla beraber i'râz edip yüz çevirdiği şey'in de heves edilecek bir yönünün bulunması şarttır. Çünkü heves edilir bir tarafı bulunmayan taş, toprak ve kum gibi şeyleri terkedene zâhid denmez. Zâhid, altun ve gümüş gibi, rağbet ve heves edilen şeyleri terkedene denir.

Zâhidlikte diğer bir şart da rağbet edilen şey'in, yüz çevrilen şeyden kendine göre daha hayırlı olmasıdır ki, bu sâyede ona daha çok rağbet etmiş olsun. Bir şey'i satan, kendine göre, aldığı şey, sattığı şeyden hayırlı olmazsa onu satmaz. Adamın, sattığı şey'e nisbetle durumu zühd, aldığına nisbetle durumuna rağbet ve muhabbet denir. Bunun için Allahu Teâlâ :

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ

«Onu değersiz bahâya, bir kaç dirheme sattılar. Onlar bunun hakkında rağbetsizdiler» (12 - Yûsuf: 20) buyurmuştur. Allahu Teâlâ Yûsuf'un kardeşlerini burada zühd ile tavsif etti. Onların istedikleri, Yûsuf'u, babalarının görmemesi idi. Onlar için bu, Yûsuf'dan daha sevimli idi. Bu karşılığa heves ederek Yûsuf'u sattılar. Demek ki dünyayı satıp âhireti alan herkes, dünyaya nisbetle zâhid, âhireti satıp dünyayı alan herkes

de âhirete nisbetle zâhiddir. Fakat âdeten zâhidlik adı, dünyayı terkedenlere verilmiştir. Nitekim ilhatta da durum böyledir. Aslında ilhad, her hangi bir tarafa meyil anlamında iken, özellikle bâtıla temâyül anlamında kullanılmaktadır.

Zühd, tamâmen sevgiliden yüz çevirmek olduğuna göre, bu, ancak o sevgiliden daha sevimli bir şey'e yönelmekle mümkündür. Yoksa daha kuvvetli bir sevgili bulmadan bir sevgiliyi terketmek mümkün değildir. Allah'tan başka Cennet ve her türlü zevkler dâhil, her şey'i arkaya atıp yalnız Allah'ı seven kimse, mutlak sûrette zâhiddir. Yalnız dünya zevklerini terkedip, âhiret zevklerini atamıyan da zâhiddir, fakat birinciye nisbetle mevkii daha düşüktür. Dünyanın bâzı zevklerini terkedip bâzılarını terkedemiyen meselâ serveti terkedip mevkii terkedemiyen, çeşitli yemekleri terkedip süslenmeyi terkedemiyen kimse, mutlak zâhidlik mevkiini ihraz edemez. Bunun zâhidler arasındaki mevkii, günahkârlar arasında bütün günahlarından tevbe eden ile bâzılarından tevbe eden gibidir. Günahlarının bâzısından tevbe edenin tevbesi sahih olduğu gibi, dünyalığın bâzı şeylerini terkedenin de yine zühdü sahihdir. Çünkü tevbe, sakıncalı olan şeylerden ibâret olduğu gibi, zühd de nefsin arzûları olan mübahları terkden ibârettir. Sakıncalı şeylerden bâzılarını yaparken bâzılarını terke muktedir olduğu gibi, insan, mübah olan şeylerden de bâzılarını terkedebilir. Yalnız sakıncalı şeyleri terketmekle bunlara karşı zühd etmiş olduğu hâlde buna zâhid denmez. Âdet yönünden zâhid, yasaklarla beraber mübahları da terkedene tahsis edilmiş bir isimdir. Demek ki zühd, dünyadan rağbetini kesip, âhirete yönelmek veya her ikisinden rağbetini kesip Hz. Allah'a yönelmektir ki, en üstün derece budur. Rağbet ettiği şey'i, kendi nazarında heves edilen ve kendisi için hayırlı olacağı gibi, vazgeçtiği şey'e de gücünün yetmiş olması şarttır. Bir yandan gücü yetmediği şey'i terketmek muhal olduğu gibi. Öte yandan rağbetin kalkması da terke bağlıdır. Terki mümkün olmayan şeyden rağbetin yok olması da mümkün olmaz. Bunlar tamâmen iradesi dışında kalır. Bunun için İbn Mübârek'e «Zâhid» diye hitâb ettiklerinde: «Zâhid ben değil, Ömer b. Abdülâziz'dir. Dünya ona teveccüh ettiği hâlde o onu terketmiştir. Ben nereden zâhid olayım? Dünya bana teveccüh etmiş değildir ki onu terk ile zâhid olayım?» dedi.

Zâhidlik hâlini tevlid eden ilme gelince; bu da tüccarın, aldığının verdiğinden daha iyi olduğunu bilip de ona heves etmesi gibi, aldığının terk ettiğinden iyi olduğunu bilmesidir. Bu bilgiye sâhib olmayanın terkettiğinden hevesinin geçtiği düşünülmez. Mutlak aldığının verdiğinden daha iyi olmasını bilmesi şarttır. Cevher'in kar'dan daha kıymetli olduğunu bilen gibi, bu adam için kar'ı verip cevher'i almak kolaydır. Dünya, güneşin karşısında eriyen kar gibi, âhiret ise yok olmayan bir cevher gibidir. İşte Allah katında olan her şey'in bâki, dünyanın fânî, âhiret nîmetlerinin devamlı olduğunu bilen de böyledir. Bu bilgiye sâhib olunca, âhireti ve Allah rızâsını tercih için dünyalığı fedâ eder.

Îmânının, dünya ve âhiret arasındaki farkı bilmesinin kuvveti nisbetinde dünyayı satıp âhireti alma hevesi takviye edilmiş olur. Hattâ yakîni kuvvetli olanlar, âhireti kazanmak için değil mallarını, canlarını dahî fedâ ederler. Nitekim Allahu Teâlâ:

﴿إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾

«Şübhesiz Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını Cennet karşılığında satın aldı» buyurduktan sonra, onların alış-verişlerinin kârlı olduğunu beyân etmek üzere:

﴿فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ﴾ **«Yaptığınız bu alış-verişten dolayı sevinin»** (9 - Tevbe: 111) buyurmuştur.

Zühd için bu kadar bilgi yeter. O da âhiretin, hayırlı ve bâkî olmasıdır. Bâzan bunu, dünyayı terke muvaffak olamayanlar da bilir. Bile bile dünyayı terk edemezler. Bu da ya ilim ve yakîninin zayıflığından veya şu anda şehvetlerinin kendisini istilâ etmiş olup şeytânın elinde esir olmasından ve şeytânın ilerde tevbe edersin şeklinde aldatmalarına kapılarak beklemediği ölümün gelip çatmasından ileri gelir. O zaman hasret ve nedâmetten başka bir çaresi kalmaz.

Dünyânın âdiliğine işâret etmek üzere Allahu Teâlâ:

﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ﴾ **«De ki dünyanın fâidesi pek azdır»** (4 - Nisâ: 77) buyurmuştur. Âhiretin nefâsetini târife işâret etmek üzere:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ﴾

«Kendilerine ilim verilenler de dedi: «Yazıklar olsun size, Allah'ın sevâbı daha hayırlıdır» (28 - Kasas: 80) buyurmuş ve cevherin nefasetini bilmenin, ücreti karşılığında onu almağa insânı teşvik ettiğine tenbih etmiştir.

Zühd, ancak sevdiğini, daha çok sevdiği bir şeyle değiştirmekten başka sûretle düşünülemediği için adamın biri duâsında: «Allah'ım, dünyayı sen nasıl görüyorsan bana öyle göster» dediği vakit, Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

لَا تَقُلْ هٰكَذَا وَلٰكِنْ قُلْ أَرِنِي الدُّنْيَا كَمَا أَرَيْتَهَا الصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكَ

«Böyle deme, belki, «Allah'ım, dünyayı sâlih kullarına gösterdiğin gibi bana da öyle göster» de» (284) buyurmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ, olduğu gibi, dünyayı hakir görür. Hattâ bütün yaratıklar, Allahu Teâlâ'ya nisbetle hakîrdirler. Kul onu kendi hakkında hayırlı olana nisbetle hakir görür. Meselâ, bir insan at'ından hevesi geçtiği için onu satsa bile, at'ını diğer haşerat gibi görmez. Çünkü o, aslında haşerelerden müstağnîdir, onlara ihtiyacı yoktur, fakat hiç bir vakit at'tan müstağnî kalamaz. Allahu Teâlâ ise bizâtihî bütün mâsivâdan müstağnîdir. Kendi zâtına nisbetle hepsini aynı seviyede görür. Ancak fark, başkalarına nisbetledir. Zâhid ise farkı, başkalarına nisbetle değil, kendine nisbetle görür.

Zâhidin hâlinden meydâna gelen amele gelince; kendi hakkında hayırlı olanı alıp hayırlı olmayanı terketmektir. Alış-verişde satılan malı elden çıkarıp karşılığını aldığı gibi, zühd de i'râz ettiği şeyden tamamen uzaklaşmaktır. İ'raz ettiği şey ise bütün mukaddime, sebeb ve mevcudiyetiyle dünya ve dünya alâkasıdır. Kalbinden dünya sevgisini çıkarır, tâat sevgisini yerleştirir. Kalbinden çıkarıp attıklarını göz ve ellerinden de atar. Göz, el ve diğer âzalarını da tâat işleriyle meşgul eder. Yoksa dünyayı ve dünyalığı attıktan sonra âhirete ve Allah rızâsına yarayacak işlerle meşgul olmazsa, malını satıp bedelini almayan esnafa benzer. İki tarafın şartlarına riâyet ettiği, yâni dünyalığı tamamen satıp âhireti aldığı ve âhirete sarıldığı vakit, alış-verişindeki ticaretiyle müjdelenir. Veresiye karşılığında peşin malını veren ve veresiyesinin peşine düşen kimse, alış-veriş ettiği adam sağlam kimse ise elbette sözünde durur ve va'desinde borcunu öder. Dünyaya sıkı sıkıya sarıldığı müddetçe zühdü sahih değildir. Her ne kadar diğer kardeşleri, «Yûsuf aleyhisselâm ve kardeşi Bünyamin babamız katında bizden daha sevimlidir» dedi ve onu da Yûsuf gibi uzaklaştırmak istedilerse de, kardeşlerden birisinin şefâatiyle onu geri bıraktıkları için, Allahu Teâlâ Yûsuf aleyhisselâm hakkında olduğu gibi, Bünyamin hakkında da Yûsuf'un kardeşlerini zühd ile vasıflamadı. Çünkü onu ayırmadılar. Hattâ Yûsuf aleyhisselâm'ı ayırmağa karar verdikleri zaman, onları zühd ile vasıflamadı. Ne zaman on dirheme sattılar, o zaman onları zühd ile vasıfladı, yâni ondan tamamen yüz çevirdiler. Demek ki rağbet ve hevesin belirtisi, bir şey'i elde tutmak; zühdün alâmeti ise onu elden çıkarmaktır. Dünyalığın bir kısmını elinden çıkarır da bâzısını çıkarmazsan, yalnız çıkardığının zâhidi olursun, yoksa mutlak sûrette zâhid olamazsın. Şâyet dünya sana yönelmemiş ve elinde bir şey yoksa, sana zâhid denmez. Çünkü elde edemediğin şey'i terke de muktedir değilsin. Ancak ona sâhib olduktan sonra terkedersen zâhid olursun. Bâzan şeytan seni böyle de aldatabilir ve, «Dünya sana yönelmedi ise de sen zâhidsin, sen onu terketmiş sayılırsın» diyebilir. Fakat sen buna iltifat etme. Gücün yettiği vakit tecrübe edilmedikçe, gücün yetmediğini terkedeceğin belli olmaz. Nice eline fırsat düşmeyen insanlar var ki, fırsat düşse isyan etmeyeceklerini sanırlar. Hâlbuki ellerine fır-

(284) Firdevs sâhibi bunun ikinci bendini Ebû'l-Kusayr'den rivâyet etti.

sat ve imkân düştüğü vakit her kötülüğü yaparlar. Böyle yasak olan şeylerde nefis aldanırsa, mübahlardaki şeytanın aldatmasına da sakın kapılma. Fırsat ve imkânlarda tekrar tekrar kendini dene, sonra hükmünü ver. Bununla beraber her an, her çeşit değişikliğe uğrayacağını unutma. Çünkü nefis, ahdini sür'atle bozup tabiatinin icâbını yerine getiren bir yaratıktır.

Hulâsa; nefisden kurtuluş, ancak terkettiğin anda, terkettiğin günaha nisbetledir. Bu da gücün yettiği anda olan terke bağlıdır. İbn Ebî Leylâ İbn Şibrime'ye, İmâm-ı A'zam'ı kasdederek:

— Şu çulhanın oğluna baksana, hangi mes'elede fetva veriyorsan onu reddediyor, dedi. İbn Şibrime:

— Onun, çulhanın oğlu olup olmadığını bilmem, bildiğim tek şey varsa, dünyalık onun önünde sabahladı ve o, ondan uzaklaştı. Bize gelince; dünyalık bizden kaçtığı hâlde biz onun peşinden koşuyoruz, dedi. Resûl-i Ekrem'in zamanındaki bütün müslümanlar, biz Rabbimizi severiz, O'nun sevgisini nereden kazanacağımızı bilsek, hemen onu yapardık, derdiler. Bunun üzerine:

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِن دِيَارِكُم مَّا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِّنْهُمْ

«Hakikat biz onlara: «Kendinizi öldürün, yâhud yurdlarınızdan çıkın» diye yazsaydık, içlerinden birazı müstesnâ olmak üzere, bunu yapmazlardı» (4 - Nisâ: 66) âyeti nâzil oldu.

İbn Mes'ûd (R.A.) diyor ki: «Resûl-i Ekrem bana:

— **Sen onlardansın** (285), yâni o azlıktansın, buyurdu. Hâlbuki ben aramızda dünyayı sevenlerin bulunduğunu bilmiyordum. Tâ ki:

مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الْآخِرَةَ

«İçinizden kimi dünyayı istiyor, içinizden kimi de âhireti diliyordu» (3 - Âl-i İmran: 152) âyeti nâzil oldu.

Şunu da iyi bil ki; serveti cömerdce gönülleri çekecek şekilde harcamak zâhidlikten değildir. Çünkü bunların hepsi ancak âdet bakımından güzel olan şeylerdir, yoksa ibâdetle bir alâkaları yoktur. Zühd, âhiretin nefâsetine nisbetle dünyanın hakir olduğunu bilerek dünyayı terketmektir. Yoksa dünyayı terkeden herkes zâhid değildir. Çünkü bu, Âhirete îmânı olmayanlarda da düşünülebilir. Mürüvvet icâbı, cömerdlik ve güzel ahlâkın icâbı olarak dünyayı terkeder, fakat zâhid olmaz. Zira hayır ile ibka-i nâm etmek, gönülleri kendine bağlamak gibi gaayeler, yine dünyalıktır.

---

(285) Beyhakî «Delâilü'n-Nübüvve»de hasen isnad ile rivâyet etmiştir.

Hattâ bu, maldan da daha zevklidir. Selem yolu ile malı terketmek, zühdden olmadığı gibi, anılmağı, övülmeği ve cömerdlikle ün almağı ve aynı zamanda malı korumada zorluk çekmeyi hedef alan gaaye ile serveti dağıtmak, zühdden değildir. Belki bu, nefsin dîğer arzûsunu peşînen yerine getirmektir. Asıl zâhid, kendisine dünyâlık teveccüh ettiği ve bunu kullanmakta hiç bir zorluk çekmediği ve peşin bir gaaye düşünmediği hâlde yalnız o mâl ile ünsiyet edip onu sevmekten, Allah'tan ve Allah sevgisinden uzaklaşmaktan ve bu sûretle Allah sevgisinde ortaklıktan korkarak veya âhiret mükâfatını umarak onu terkedendir. Böylece âhiret şerbetlerine heves ederek dünya şerbetlerini, Hûrîlere heves ederek dünya câriyelerini terkeden; Cennet bağlarında teferrüce heves ederek dünyanın bağ ve bahçelerini, Cennet'in zînetlerine tama' ederek dünyanın süslerini, Cennet meyvelerine tama' ederek dünyanın zevkli yemeklerini terkedenler zâhiddir. Bunlar âhirette:

﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا﴾ **«Siz bütün zevkleri dünya hayâtınız içinde bitirdiniz»** (46 - Ahkaf: 20) diye hitâb edilmesinden korktu. Bütün bunlarda kendisine peşin olarak dünyada verilenler üzerine âhirettekileri tercih etmiştir. Çünkü oradakilerin hayırlı ve bâki, diğerlerinin ise faydasız ve fâni olduklarını bilmiştir.

11 inci BEYÂN: **ZÜHDÜN FAZİLETİ**

Allahu Teâlâ: ﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ﴾ **«Derken zîneti içinde kavminin karşısına çıktı»** âyet-i celîle'sinden:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ﴾

«İlim kendisine verilenler dedi: «Yazıklar olsun size, îmân edenler için Allah'ın sevâbı daha hayırlıdır» (28 - Kasas: 79 - 80) buyurduğu beyânâtında, zâhidliği ulemâya nisbet etti ve zâhidleri ilim ile tavsîf buyurdu ki, bu övmenin son haddidir. Diğer âyette:

﴿أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا﴾ **«İşte bunlara sabrettiklerinden dolayı, mükâfatları iki def'a verilecektir»** (28 - Kasas: 54) buyurmakla dünyadan zâhidliği anlattı. Yine Allahu Teâlâ:

﴿ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴾

«Biz yer üzerinde olan şeylere, onlara mahsus bir zinet verdik, hangisinin ameli daha güzel onları imtihan edelim diye» (18 - Kehf: 7) buyurdu. Âyetin tefsirinde; hangisi daha zâhiddir? denildi ve zühdü, en güzel amellerden diye vasıflandırdı. Diğer âyette:

﴿ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴾

«Kim âhiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız. Kim de dünya ekimini isterse ona da bundan veririz. Âhirette ise onun hiç bir nasibi yoktur» (42 - Şûrâ: 20) buyurulmuştur. Diğer âyette de:

﴿ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴾

«Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için, faydalandırdığımız dünya hayatına âit zinetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme. Rabbının rızkı hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir» (20 - Tâ Hâ: 131) buyurulmuştur. Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur:

﴿ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ ﴾ «Ki onlar dünya hayâtını âhiretten üstün severler» (14 - İbrâhim: 3). Kâfirleri de bunun ile vasıflandırmıştır. Bundan anlaşılan, kâfirler bu vasıfta olduklarına göre, mü'minler ise bunun zıddı ile mevsûfdurlar. Yâni mü'minler de âhireti dünyaya tercih edenlerdir.

Bu Husustaki Haberler:

Dünyanın zemmi hakkında vârid olan haberler pek çoktur. Bunların bir kısmını, dünyanın zemmi kitâbında anlattık. Çünkü dünya sevgisi insânı tehlikeye düşüren sebeblerdendir. Burada da dünyaya buğzun faziletinden bahsedelim: Çünkü dünyaya buğz, münciyattandır. Zâten zâhidlikten maksad da budur. Nitekim Resûl-i Ekrem:

مَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ الدُّنْيَا شَتَّتَ اللّٰهُ عَلَيْهِ أَمْرَهُ وَفَرَّقَ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ وَمَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ الْآخِرَةُ جَمَعَ اللّٰهُ هَمَّهُ وَحَفِظَ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَجَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ

«Kim dünyalık peşinde olarak sabahlarsa, Allahu Teâlâ onun işini zorlaştırır, malzemesini dağıtır, kendisini aç gözlü kılar, yoksulluğu gözünün önünde canlanır, dünyadan da nasibinden fazla bir şey kendisine verilmez. Ama âhiret düşüncesiyle sabahlayan kimsenin işini Allahu Teâlâ kolaylaştırır, varlığını korur, kalbini zenginleştirir, kendisi yüz çevirdiği hâlde dünyalık da kendisine teveccüh eder» (286) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِذَا رَأَيْتُمُ الْعَبْدَ وَقَدْ أُوتِيَ صَمْتًا وَزُهْدًا فِي الدُّنْيَا فَاقْتَرِبُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ يُلَقَّى الْحِكْمَةَ

«Kendisine susmak ve zühd verilen kimseyi gördüğünüz vakit ona yaklaşın. Zira o, hikmet telkin eder» (287)

Allahu Teâlâ da:

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

«Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir» (2 - Bakara: 269) buyurmuştur. Bunun için denildi ki: «Kırk gün dünyadan yüz çeviren zâhidin kalbine, Allahu Teâlâ hikmet kaynaklarını akıtır ve dilinde hikmetli sözler söyletir» Ashâb'dan biri şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'e:

— İnsanların hayırlısı kimdir? diye sorduk. Resûl-i Ekrem:

— **Kalbi mahmûm, dili doğru olan kimsedir,** buyurdu. Biz:

— Kalbi mahmûm ne demektir? diye sorduk. Resûl-i Ekrem:

— **Takvâ sâhibi, gıll u gışşı, azgınlık ve çekememezliği bulunmayan temiz kalbdir,** buyurdu. Bunun üzerine biz:

— Bundan sonra hayırlı olan kimdir? diye sorduk. Resûl-i Ekrem:

—**Dünyayı kötüleyip âhireti sevendir, buyurdu»** (288). Bunun maf-

(286) İbn Mâce Zeyd İbn Sâbit'ten sened-i ceyyid ile, Tirmizi Enes'den rivâyet etmiştir.

(287) İbn Mâce Ebu Hallad'tan rivâyet etmiştir.

(288) İbn Mâce sahîh sened ile Abdullah b. Amr'dan biraz eksik olarak rivâyet etti. Metin yukarda geçmiştir.

hûm-ı muhâlifi ise. İnsanların kötüsü de dünyayı sevendir. Yine Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ'nın seni sevmesini istersen, dünyadan yüz çevir»** (289) buyurmuş ve zühdü, sevilmenin sebebi kılmıştır. Zühd Allah'ın sevdiği en üstün derecededir. Bunun için zâhidliğin en yüksek makamlardan olması gerekir.

Ehl-i Beyt'ten gelen bir haberde:

﴿ الزُّهْدُ وَالْوَرَعُ يَجُولَانِ فِي الْقُلُوبِ كُلَّ لَيْلَةٍ فَإِنْ صَادَفَا قَلْبًا فِيهِ الْإِيمَانُ وَالْحَيَاءُ أَقَامَا فِيهِ وَإِلَّا ارْتَحَلَا ﴾

«Zühd ile vera', her gece gönülleri dolaşırlar. İman ve hayâ bulunan kalbe rastlarlarsa, orada ikaamet ederler. Böyle bir kalb bulamazlarsa geçer giderler» buyurulmuştur.

H â r i s e Resûl-i Ekrem'e: «Hakka mü'minim» dediği vakit, Resûl-i Ekrem:

— **İmânın hakikati nedir?** diye sordu. H â r i s e:

— Dünyadan sarf-ı nazar ettim. Benim için taş ve altun müsavi oldu. Ha Cennet'teyim, ha Cehennem'deyim. Güyâ ki ben açıkça Rabbımın Arş'ındayım, dedi. Resûl-i Ekrem:

﴿ عَرَفْتَ فَالْزَمْ عَبْدٌ نَوَّرَ اللّٰهُ قَلْبَهُ بِالْإِيمَانِ ﴾ — **Bildin, buna devâm et. Allahu Teâlâ'nın kalbini imanla nurlandırdığı bir kul** (290), buyurdu. Bak nasıl imânın hakikatini, önce kendisini dünyadan çekmekle ifade etti ve sonra da yakîni kesin kanâati ona ekledi ve Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ'nın, kalbini iman ile nurlandırdığı bir kul»** diye onu tezkiye etti.

Resûl-i Ekrem:

﴿ فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ﴾

«Allah kime doğru yolu gösterir, imâna muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm için açar» (6 - En'âm: 125) âyetindeki « Ş e r h » kelimesinden soruldukda;

﴿ إِنَّ النُّورَ إِذَا دَخَلَ فِي الْقَلْبِ انْشَرَحَ لَهُ الصَّدْرُ وَانْفَسَحَ ﴾

«Nûr kalbe girdiği vakit, göğüs açılır ve onun için genişler» buyurdu

(289) İbn Mâce Sehl'den rivâyet etmiştir. Metin yukarda geçmiştir.

(290) Bezzâr, Enes'den rivâyet etmiştir.

«Bunun bir alâmeti var mı?» dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

التجافي عن دار الغرور والإنابة إلى دار الخلود والاستعداد للموت قبل نزوله

«Evet vardır. Aldanma yeri olan dünyaya arka çevirip, ebedî hayat olan âhirete dönmek, gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır» (291) buyurdu. Zâhidliği İslâm için nasıl şart koştuğuna bir bak. Zâhidlik ise, aldanma yeri olan dünyadan yüz çevirmektir. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.):

استحيوا من الله حق الحياء ليس كذلك تبنون ما لا تسكنون وتجمعون ما لا تأكلون

«Allah'tan hakkıyle hayâ edin», buyurdu. Ashâb: «Hayâ ediyoruz» deyince, Resûl-i Ekrem: **«Öyle değil, oturmayacağınız evleri yapar, yemeyeceğiniz serveti toplarsınız»** (292) buyurdu ve bunların hayâya münâfî olduğunu açıkladı.

Resûl-i Ekrem'i ziyârete gelen bir kabile;

— Biz mü'miniz, dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

— **İmânınızın alâmeti nedir?** diye sordu. Onlar:

— Kazâya rıza gösterir, darlıkta sabreder, zenginlikte şükrederiz. Düşmanlarımıza bir felâket geldiği vakit onlara husûmeti terkederiz, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Öyle iseniz yemeyeceğinizi toplamayın, oturmayacağınız meskenleri yapmayın, bırakıp gideceğiniz şey'e göz dikmeyin** (293), buyurdu.

C â b i r (R.A.) diyor: «Resûl-i Ekrem îrad buyurduğu bir hutbesinde:

من جاء بلا إله إلا الله لا يخلط بها غيرها وجبت له الجنة

«Kelime-i tevhid ile gelip, buna başka bir şey karıştırmayan kimseye Cennet vâcib olur» buyurdu. Bunun üzerine Hz. A l i (R.A.) ayağa kalkarak:

— O karıştırmayacağınız şey'in ne olduğunu bize açıklar mısın? deyince, Resûl-i Ekrem:

حب الدنيا طلبا لها واتباعا لها وقوم يقولون قول الأنبياء ويعملون عمل الجبابرة فمن جاء بلا إله إلا الله ليس فيها شيء من هذا وجبت له الجنة

---

(291) Hâkim, rivâyet etti. Hadis, yukarda geçmiştir.

(292) Taberâni Ümmü Veled'den rivâyet etmiştir.

(293) Hatib ve İbn Asâkir, Câbir'den rivâyet etmişlerdir.

— **Dünyaya uymak ve dünyayı aramak sûretiyle dünya sevgisidir. Öyle insanlar var ki, peygamberler gibi konuşur, zâlimler gibi iş görür. İşte bütün bunlardan sâlim olarak kelime-i tevhid ile gelen kimseye Cennet vâcib olur,** buyurdu (294).

Yine haberde:

اَلسَّخَاءُ مِنَ الْيَقِينِ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مُوقِنٌ وَالْبُخْلُ مِنَ الشَّكِّ وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ شَكَّ

«Cömerdlik, îman sağlamlığından gelir. İmânı sağlam olan Cehennem'e girmez. Cimrilik de şek ve şübheden gelir. Şübhe içinde olan Cennet'e giremez» (295). Diğer hadîsde: **«Cömerd, Allah'a yakın, insanlara yakın ve Cennet'e yakındır. Cimri ise, Allah'tan uzak, insanlardan uzak ve Cehennem'e yakındır»** (296), buyurulmuştur. Cimrilik, dünyaya olan hevesin mahsûlü, cömerdlik ise zühdün neticesidir. Şübhesiz meyveyi övmek, meyve vereni övmektir. İbnü'l-Müseyyeb'in Ebû Zer (R. A.) yolu ile Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde: **«Dünyadan yüz çeviren kimsenin kalbinde Allahu Teâlâ hikmeti yerleştirir, dilinde konuşturur, dünyanın derd ve dermânını ona bildirir ve onu sâlim olarak dünyadan çıkarıp dârü's-selâm'a ulaştırır»** (297) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem bir gün Ashâb'ı ile otururken on aylık gebe develer geldi. Arapların en kıymetli malları bunlardır. Çünkü sırtından, sütünden, etinden, tüyünden ve yavrusundan istifade edilen bir hayvandır. Araplar nazarında büyük değere sâhib oldukları için âyette:

وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ **«Gebe develer salıverildiği zaman»** (81 - Tekvir: 4) buyurulmuştur. Bu kadar kıymetli olan bu deveye Resûl-i Ekrem dönüp bakmadı. Araplar:

— Bu bizim en kıymetli malımızdır, niçin bakmıyorsun? dediklerinde, Resûl-i Ekrem:

— **Rabbim beni bunlara bakmaktan nehyetti,** buyurdu ve:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا **«Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için ve faydalandırdığımız dünya hayatına ait**

---

(294) Tirmizi ve Hâkim «Nevâdir»de Câbir'den değil, Zeyd b. Erkam'dan rivâyet etmişlerdir.

(295) Firdevs sahibi, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

(296) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Metin yukarda geçti.

(297) İbn Ebi'd-Dünyâ Safvan'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

zinetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme» (20 - Tâ Hâ: 131) âyet-i celîle'sini okudu. »

Mesruk'un rivâyetinde Hz. Âişe (R.A.) diyor ki: «Resûl-i Ekrem'i aç gördüğüm vakit ağladım ve kendisine:

— Allah'tan istesen de rızkını verse, dediğimde, Resûl-i Ekrem:

يا عائشة والذي نفسي بيده لو سألت ربي أن يجري معي جبال الدنيا
ذهبا لأجراها حيث شئت من الأرض ولكني اخترت جوع الدنيا
على شبعها وفقر الدنيا على غناها وحزن الدنيا على فرحها، يا عائشة
إن الدنيا لا تنبغي لمحمد ولا لآل محمد يا عائشة إن الله لم يرض لأولي العزم
من الرسل إلا الصبر على مكروه الدنيا والصبر عن محبوبها ثم لم يرض لي
إلا أن يكلفني ما كلفهم فقال (واصبر كما صبر أولوا العزم من الرسل)
والله ما لي بد من طاعته وإني والله لأصبرن كما صبروا وأجهد ولا قوة إلا بالله

— Ya Âişe, hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki; eğer Rabbimden bu dağların altun olup, gittiğim her tarafa benimle akıp gitmelerini istesem, Rabbim bunu yapardı. Fakat ben, dünyanın açlığını tokluğu üzerine, yoksulluğunu bolluğu üzerine, sıkıntısını huzuru üzerine tercih ettim. Ey Âişe, dünya Muhammed'e ve onun Ehl-i Beytine yaraşmaz. Ey Âişe, Allahu Teâlâ büyük peygamberlerinden dünyanın mihnetine karşı sabrı istediği gibi, dünyanın sevimli şeylerinden de sabredip uzak kalmağı istemiştir. Benim hakkımda da buna razı olmuş ve onlara neyi teklif etti ise bana da onu teklif ederek «Azim sâhibi peygamberlerin sabrı gibi sen de sabret »buyurmuştur. Vallahi ben O'na itâate devam eder ve diğer peygamberler gibi ben de sabretmeğe gayret ederim. Kuvvet ve Kudret Allah'tandır» (298).

Rivâyete göre; İslâm fütuhâtı genişleyip, İslâmiyet etrafa yayıldığı ve Hazine ganimet malları ile dolup taştığı vakit, Halife Hz. Ömer'in kızı Hafsa babasına:

— Böyle etraftan ziyâretçilerin geldiği vakit, güzel ve ince kumaşlar giy, emret de nefis yemekler yaptır; sen de ye, misafirlerine de yedir, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (R.A.):

---

(298) Ebû Mansûr Deylemî; «Müsned-i Firdevs»inde Abdurrahman Süllemî yolundan başka ifade ile rivâyet etti.

— Kızım, insanlar arasında kişinin hâlini en iyi bilenin, yine kendisi olduğunu bilmez misin? Sana Allah aşkına yemîn verdiriyorum, söyle bakalım; Resûl-i Ekrem bu kadar yıl kavmi arasında bulundu, hiç bir vakit hem akşam, hem sabah karnı doydu mu? Akşam buldu ise sabah bulamadı, sabah buldu ise akşam bulamadı, öyle değil mi? Yine Allah aşkına soruyorum; Hayber fethedilinceye kadar Resûl-i Ekrem ve onun Ehl-i Beyti hurma yiyip doydular mı? Yine Allah adına and vererek sana sorarım, hâtırlar mısın, Resûl-i Ekrem'e yüksek bir sofra getirdiğiniz vakit, ağırına gitmiş rengi değişmişti. Sonra sofranın kaldırılmasını ve yemeğin daha alçak bir şey üzerine konmasını, yâhut da yer üzerine konmasını emretmemiş mi idi? Yine sana yemîn verdiririm, Resûl-i Ekrem geceleri bir abâ üzerinde yatarken, bir gece bu abâ dört kat yapıldığı vakit sabaha kadar uyanamayınca: «Beni gece ibâdetimden alıkoydunuz, bunları ikiye indirin» demedi mi? Yine sana yeminle sorarım, Resûl-i Ekrem sırtındaki elbiseyi yıkatmak için çıkardığı sırada B i l â l gelip de «Namaz» diye seslendiği vakit, giyecek başka elbisesi olmadığı için, kuruyuncaya kadar o elbiseyi beklediğini bilmez misin? Yine yemîn verdirerek sana sorarım, Zafer kabîlesinden bir kadın Resûl-i Ekrem'e bir gömlek ve bir izar hazırlamıştı. Bunların biri henüz dikilmediği için yalnız birini önce gönderince, Resûl-i Ekrem sade ona bürünerek namaz kıldırdığını ve başka giyeceği olmadığı için onu omuzlarına bağladığını bilmiyor musun? Bilmiyor musun? diye böyle böyle kızını ağlatıncaya kadar sayıp döktü ve kendisi de ağlayarak yere düştü, nerde ise canı çıkacaktı (299).

Diğer rivâyetlerde Hz. Ö m e r kızı H a f s a 'ya:

— Benim iki arkadaşım vardı, onların da tâkip ettikleri bir yol vardı. Şimdi ben onlardan başka yol mu tutayım? Vallahi ben onların geçim darlığına dayanırım ve bu sayede onların yaşantılarına ulaşmamı ümîd ederim, dedi.

E b û S a i d e l - H u d r i 'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

لقد كانت الأنبياء قبلي يبتلى أحدهم بالفقر فلا يلبس إلا العباءة وإن كان أحدهم ليبتلى بالقمل حتى يقتله القمل وكان ذلك أحب إليهم من العطاء إليكم

«Benden önceki peygamberler yoksullukla mübtelâ olmuş, giyecek bir abâdan başka bir şey bulamamışlar. Haşerelerin kendilerine verdikleri eziyete, size yapılan atıyyeye sevindiğinizden daha çok memnun kalırlardı» buyurdu.

---

(299) Toplu olarak bulunamamıştır. Bezzar, Tirmizi ,Buhârî ve Müslim'in parça parça rivâyetlerinde bir kısmı vardır.

İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

لَمَّا وَرَدَ مُوسَى مَاءَ مَدْيَنَ كَانَتْ خُضْرَةُ الْبَقْلِ تُرَى فِي بَطْنِهِ مِنَ الْهُزَالِ

«Mûsâ aleyhisselâm, Medyen ırmağına uğradığı vakit, zayıflıktan midesindeki fasulyelerin yeşilliği belli olurdu» (300) buyurdu. İşte bu hayat, peygamberlerin tercih ettiği hayattır. Hâlbuki onlar herkesten ziyâde Allah'ı ve âhirette kurtuluş yolunu bilenlerdir.

Hz. Ömer'den gelen bir rivâyette:

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

«Altını ve gümüşü yığıp biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar» (9 - Tevbe: 34) âyeti nâzil olduğu vakit, Resûl-i Ekrem:

تَبًّا لِلدُّنْيَا تَبًّا لِلدُّنْيَا وَالدِّرْهَمِ **«Dünya kahrolsun, dünya kahrolsun, altun ve gümüş kahrolsun, bunların sâhibi kahroldu»** buyurdu. Ashâb-ı Kirâm:

— Allahu Teâlâ altun ve gümüş yığmaktan bizi men'etti, ne yığalım? diye sordular. Resûl-i Ekrem: — **Sizden herbiriniz zikreden dil, şükreden kalbe sâhib olsun. Bir de âhireti hususunda kendisine yardımcı olacak bir kadın elde etsin** (301), buyurdu.

Huzeyfe'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

مَنْ آثَرَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِثَلَاثٍ هَمًّا لَا يُفَارِقُ قَلْبَهُ أَبَدًا وَفَقْرًا لَا يَسْتَغْنِي أَبَدًا وَحِرْصًا لَا يَشْبَعُ أَبَدًا

«Dünyayı âhiret üzerine tercih eden kimseyi Allahu Teâlâ üç şey ile ibtilâ eder: Kalbinden hiç çıkmayan sıkıntı, hiç kurtaramadığı fakirlik ve doymak bilmeyen hırs» (302) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(300) İbn Mâce rivâyet etmiştir.
(301) Taberânî «Evsat»ında rivâyet etmiştir. Hadis, Zekât bahsinde geçti.
(302) Taberânî'nin İbn Mes'ûd'dan buna benzer bir rivâyeti vardır.

لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ أَنْ لَا يُعْرَفَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يُعْرَفَ
وَحَتَّى يَكُونَ قِلَّةُ الشَّيْءِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ كَثْرَتِهِ

«Kişi imânını kemâle erdiremez, tâ ki, bildiğinden daha sevimli bir şey'in varlığını bilmedikçe ve o şey'in azı, kendisi için çoğundan daha sevimli olmadıkça» (304). İsâ aleyhisselâm: «Dünya bir köprüdür. Onu onarmağa değil, ondan geçmeğe bakın» demiştir. Bir def'a Hz. İsâ'ya: «Müsâade et de bir mâbed yapalım» diyenlere, «Gidin, denizin üstünde böyle bir mâbed yapın» dedi. Onlar: «Su üstünde binayı nasıl tuttururuz?» dediklerinde, «Dünya sevgisi ile ibâdet nasıl kabul olur?» diye cevab vermiştir.

Resûl-i Ekrem:

إِنَّ رَبِّي عَرَضَ عَلَيَّ أَنْ يَجْعَلَ لِي بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا فَقُلْتُ لَا، يَا رَبِّ
وَلَكِنْ أَجُوعُ يَوْمًا وَأَشْبَعُ يَوْمًا فَأَمَّا الْيَوْمُ الَّذِي أَجُوعُ فِيهِ فَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ
وَأَدْعُوكَ وَأَمَّا الْيَوْمُ الَّذِي أَشْبَعُ فِيهِ فَأَحْمَدُكَ وَأُثْنِي عَلَيْكَ

«Aziz ve Celil olan Rabbim, Mekke vâdisini altun yapıp emrime vermesini bana arzetti. Ben dedim ki: «Ey Rabbim, bunu istemem. Bir gün aç, bir gün tok olarak yaşayayım, bu bana yeter. Acıktığım gün, Sana tazarrû' ve niyazda bulunurum. Doyduğum gün de Sana hamdeder ve Sana senâda bulunurum» (305) buyurdu.

İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde; Cebrâil ile Safâ'ya doğru giderken, Resûl-i Ekrem: **«Ey Cebrâil, seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in Ehl-i Beyt'inde bir avuç kavut veya un akşamlamamıştır»** der demez, gökten korkunç bir ses duyuldu. Resûl-i Ekrem: — **Yoksa Allahu Teâlâ kıyâmetin kopmasını mı emretti?** diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

— Hayır, öyle bir şey yok. Senin sözünü duyan İsrâfil, işte burada sana geldi, dedi. İsrâfil aleyhisselâm söze başlayarak:

— Allahu Teâlâ sizin söylediğinizi duydu ve yerin hazinelerinin anahtarları ile beni sana gönderdi. Bunları sana arzetmemi ve istersen Tihame dağını gümüş, yâkut ve zümrüt yaparak peşinde gezdirmemi emretti.

---

(304) Firdevs sâhibi mürsel olarak Ali b. Talha'dan benzeri bir hadîsi rivâyet etmiştir.

(305) Ahmed, Tirmizi, Taberânî, Beyhakî, Ebû Ümâme'den rivâyet etmişlerdir.

İstersen hükümdâr bir peygamber, istersen kul olarak bir peygamber kal, dedi. C e b r â i l aleyhisselâm, kul bir peygamber olarak kalmasını kendisine işâret etti ve Resûl-i Ekrem üç def'a: — **Kul bir peygamber**, dedi (306) Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.): **«Allahu Teâlâ bir kuluna hayır murâd ettiği vakit, onu dünyadan i'râz ettirip âhirete teşvik eder ve kusurlarını kendisine gösterir»** (307) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem: **«Dünyadan yüz çevir ki Allah seni sevsin. İnsanların eline bakma ki, onlar seni sevsin»** (308) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«Öğrenmeden ilim sâhibi olmak, rehbersiz hidâyete ulaşmak isteyen, dünyadan i'râz etsin». Başka bir hadîsde de şöyle buyurulmuştur: **«Cennet'i arzû eden hayırlara koşar. Ateşten korkan, şehevî arzûlarından vaz geçer. Ölümü bekleyen, dünya lezzetlerini terkeder. Dünyaya meyledene ise musîbetler yağar»** (309). İ s â aleyhisselâm ve Peygamber Efendimizden rivâyet edildiğine göre: **«Dört şey zorlukla elde edilir: Susmak, ibâdetin başlangıcıdır. Tevâzu', çok zikir ve az varlık (ile yetinmek)»** (310) buyurmuşlardır.

Dünyaya buğzu medheden ve dünya sevgisini yeren bütün haberleri burada sıralamak mümkün değildir. Zaten peygamberlerin gönderilmesindeki gaaye, insanları dünyadan âhirete yöneltmektir. Bunun için insanlarla konuştuklarının çoğu buna râcidir. Her hâlde anlattıklarımız ile durum yeteri kadar açıklanmıştır. Kendisinden yardım istenen, yalnız Allah'tır.

Bu Husus İle İlgili Eserler:

Eserde vârid olduğuna göre: «İnsanlar dünyalıklarından eksik kalanı istemedikleri müddetçe **«Lâ ilâhe illâllah»** kelime-i tevhidi, insanlardan Allahu Teâlâ'nın gadabını uzaklaştırır.» Diğer bir ifâde ile, «dünyayı dinleri üzerine tercih etmedikçe» şeklindedir. Dünyalığı tercih ederken kelime-i tevhidi söyledikleri vakit Allahu Teâlâ: «Bu iddianız doğru değil, yalancısınız» buyurur. Ashâbdan birisi şöyle anlatıyor: «Bütün amelleri araştırdık. Âhiret hususunda, dünyadan yüz çevirmekten iyisini bulamadık.» Yine Ashâb'dan bir zât Tâbiînin önde gidenlerinden birisine: «Siz, Resûl-i Ekrem'in ashâbından çok amel ettiğiniz hâlde onlar sizden hayırlı idi.» Adamcağız sebebini sorunca, çünkü onlar dünyâda sizden daha zâhid idiler» dedi.

Hz. Ö m e r (R.A.): «Dünyada zühd, kalb ve cismin selâmetidir» buyurdu. B i l â l b. S a 'd da: «Allahu Teâlâ bizi dünyadan yüz çevirmeğe

(306) Muhtasar olarak yukarda geçmiştir.

(307) Ebû Mansûr «Müsned-i Firdevs»inde rivâyat etmiştir.

(308) Yukarda geçmiştir.

(309) İbni Hibban «Zuafa»da Ali'den rivâyet etmiştir.

(310) Taberânî ve Hakim, Enes'den rivâyet etmişlerdir. Yukarda da geçmiştir.

dâvet ettiği hâlde, bizim dünyaya rağbet etmemiz, günah olarak bize yeter» demiştir. Adamın biri Süfyân-ı Sevrî'ye:

— Zâhid bir âlim görmek istiyorum, deyince, Süfyân:

— Yazıklar olsun ki o, bulunmayan bir bitkidir, dedi. Vehb b. Münebbih şöyle anlatıyor: «Cennet'in sekiz kapusu vardır. Cennet'likler bu kapulara vardıkları zaman, kapucular: «Rabbimizin ululuğuna yemin ederiz ki, zâhidlerden, dünyadan i'râz edip Cennet'e âşık olanlardan önce bu kapulardan içeri kimse girmez» derler. Yûsuf b. Esbât da: «Ben, Allah'tan, üç haslete sâhib olmamı isterim. Birincisi hiç param olmadığı hâlde ölmek. İkincisi, hiç borcum olmadığı hâlde ruhumu teslim etmek. Üçüncüsü de kemikte et kalmamak şartıyle âhirete intikal etmektir» dedi ve hakîkaten dediği gibi de öldü.

Rivâyete göre Abbâsî halifelerinden birisi fakihlere câizeler gönderdi. Onlar da bu hediyyeleri kabûl ettiler. Fudayl'e onbinlerce para gönderdi, fakat Fudayl bunları kabûl etmedi. Evlâtları: «Fakîhler kabûl ettikleri hâlde sen niye kabûl etmiyorsun? Hâlbuki ihtiyacın var» dediklerinde, Fudayl ağladı ve: «Benimle siz neye benzersiniz biliyor musunuz? Adam uzun müddet öküzünü çalıştırır, sonra ihtiyarlayıp zayıflayınca derisinden istifade etmek için onu boğazlar. Siz de bu ihtiyarlığımda beni boğazlamak istiyorsunuz. Ey âile efrâdım, iyi biliniz ki, beni boğazlamadan aç olarak ölmeniz sizin için daha hayırlıdır» dedi. Ubeyd b. Umeyr'ın anlattığına göre; Meryem oğlu İsâ aleyhisselâm, kıl kumaş giyer ve bitkilerle geçinirdi. Ölecek çocuğu, yıkılacak evi olmadığı gibi, yârın için bir yiyeceği de yoktu. Nerede gecelerse orada kalırdı. Ebû Hâzım'ın hanımı, kocasına:

— Kış geliyor, kışlık yiyecek ve yakacak ihtiyacımız var, deyince, Ebû Hâzım:

— Bunların hiçbiri önemli değil, önemli ve mutlak olan ölüm, dirilmek, Allah'ın huzurunda hesab vermek, sonra da ya Cennet veya Cehennem'e gitmektir, dedi.

Hasan-ı Basrî'ye, elbiseni niçin yıkamazsın? diyenlere, ondan daha önemli ve acele işim var, dedi.

İbrâhîm b. Edhem: «Kalblerimiz üç perde ile kapanmıştır. Bu perdeler kalkmadıkça kişi, yakîn kuvvetine ulaşamaz. Bunlar, mevcûd ile sevinmek, rağbet olana üzülmek, övülmeğe sevinmektir. Mevcûd ile sevindiğin vakit harîs, rağbet edilen şey'e üzüldüğün vakit muazzeb, övülmeğe sevindiğin vakit de kendini beğenmiş olursun ki, buna ucub derler. Bu da ameli mahveder» demiştir.

İbn Mes'ûd (R.A.) diyor: «Zâhidin iki rek'at namazı, zâhid olmayanların ömür boyunca zahmet ve meşakkatle yaptıkları ibâdetlerden makbûldür.»

Seleften bir zât: «Allahu Teâlâ'nın bizden aldığında bize olan in'âmı, bize verdiğindeki in'âmından daha makbûldür» sözü ile, Resûl-i Ekrem'in yukarda geçen: «Zarar verdiği için hastayı yemek, içmekten koruduğunuz

gibi, Allahu Teâlâ da mü'min kulunu dünya varlıklarından korur» buyurduğuna işârettir. Bu anlaşıldığı vakit, sağlığa zararlı olan şey'i vermemek, hastalığa götüren şey'i vermekten daha önemli olduğu bilinmiş olur.

Sevrî de: «Dünya doğruluk yeri değil, eğrilik yeridir. Ferahlık yeri değil, sıkıntı yeridir. Onu bilen bolluğu ile sevinmez, varlığı ile de üzülmez» dedi.

Sehl diyor: «Dört şey'e bürünmedikçe âbidin ameli hâlis olamaz. Bunlar, açlık, çıplaklık, fakirlik ve zillettir.»

Hasan-ı Basrî anlatıyor: «Öyle zatlar ile karşılaşırım ki, onlar dünyalıktan kendilerine yönelen hiç bir şey'e sevinmez ve gidene de üzülmez. Altun ve gümüş, onların nazarında topraktan âdi idi. Elli altmış yıl yaşar, onun için bir elbise dürülmez, onun için ocağa tencere konmaz. Altına bir hasır dahî serilmez. Evinde olan kimselere yemek pişirmekle emretmezdi. Gece olunca ayakları üstüne kalkar, alın ve yüzünü yerlere sürer, yanaklarından aşağı yaşlar akardı. Cehennem'den âzâd olmaları için Allah'a yalvarırlardı. Bir iyilik yaptıkları vakit hemen onun şükrünü ödemeğe çalışır ve kabûlünü Allah'tan dilerlerdi. Bir kötülük ve bir kusur yapsalar ona üzülür ve bağışlanmasını Allah'tan dilerlerdi. Bunlar bu hâlde iken yine isyandan korunamaz ve yine kurtuluşu, Allah'ın mağfiretinde ararlardı. Allah rahmet etsin.»

12 nci BEYÂN: ZÜHDÜN DERECELERİ, KENDİ NEFSİNE İZAFETLE BÖLÜMLERİ İLE ZÜHD HUSUSUNDA RAĞBET EDİLECEK ŞEYLER VE KAÇINILACAK HUSUSLAR

Bilmiş ol ki; bizâtihî zühd, kuvveti itibariyle üç derecedir:

I. **Birinci derece,** en düşük derecedir. Nefsi dünyaya iltifat edip kalbi ona meyleder ve kendisi de dünyalığı arzû ederken, mücahede ile dünyadan i'râz etmektir. Buna Mütezehhid denir ki, sa'y u gayret ile zühde ulaşana nisbetle, zühdün başlangıcı sayılır. Mütezehhid önce nefsini artır, sonra heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır, fakat zâhid, evvelâ heves ettiği şeyleri gönlünden çıkarır ve sonra da onu ibâdetle artır. İşte zâhid ile, mütezehhid arasındaki fark budur. Zâhid, artık ayrıldığı şeylere sabır üzerinde durmaz. Bunun için mütezehhid, nefsi galebe çalıp şehvetleri kendisini çekebilir de az çok dünyaya meylederek dünyadaki istirahatine dönebilir.

II. **İkinci derece,** umduğu Cennet'e nisbetle dünyayı hakir görerek, gönül hoşluğu ile dünyalığı terk etmektir. İki kuruş için bir kuruşu seve seve fedâ eden gibi, her ne kadar biraz beklemesi gerekirse de bu, insanın ağırına gitmez. Fakat bu ikinci derecedeki zâhid de mutlak alış-veriş eden tüccar gibi, zühdünü görüp ona meyledebilir, kendini ve zühdünü beğenme temâyülüne düşebilir. Kendi kendine kendisi için tahsis edilen şey'i daha büyüğü için terkettiğini düşünmez. Cevhere nisbetle çakıl taşı ne ise, dünya da Allahu Teâlâ'ya ve O'nun âhirette vereceklerine nisbetle aynı şey olduğuna inanır. İşte çakıl taşını verip cevheri alan kimsenin

bu ticaretinden dönme ihtimâli olmadığı gibi, bu zâhidin de zühdünden dönme ve dünyaya meyletme ihtimali yoktur. Zâhidlikte kemâl budur ve bunun sebebi de mükemmel bilgidir.

Ebû Yezîd Bistâmî, Ebû Mûsâ b. Abdurrahîm'e:

— Ne üzerine konuşacaksın? diye sordu. O da:

— Zühd hakkında konuşacağım, dedi. Ebû Yezîd:

— Nerden zühd? deyince, o da:

— Dünyadan zühd, diye cevab verince, Ebû Yezîd:

— Ben de sandım bir şeyden bahsedeceksin. Dünya nedir ki, ondan yüz çevirmekten bahsedeceksin? dedi.

Mükâşefe ve müşâhede yolu ile kalbleri mâmur olan mârifet erbâbına göre, âhireti için dünyasını terkedenler, tıpkı hükümdarın kapusunda kendisinin içeri girmesine mâni olan bir köpeğe bir parça ekmek atıp onu ekmek ile oyaladıktan sonra, içeri girip işini görenler gibidir. Şimdi bu adam hükümdârın huzuruna girip gördüğü bu kadar iş karşılığında, ben köpeğine bir lokma verdim, diye hükümdârı minnet altına alabilir mi?

Şeytan da Allah'ın kapusunda bir köpektir. Kapu açık, perdeler kalkmış olduğu hâlde insanların içeri girmesine engel olur. Dünya ise bir ekmek lokması gibidir. Onu yersen, çiğnerken biraz tadını alabilirsin, fakat sonra ağzından kaybolur gider. Onun hamuru mideye iner ve sonra da dışarı çıkacak yola girer de onu çıkarmak zorunda kalırsın. Hükümdârın îzaz ve ikrâmına uğramak için onu terkeden, daha ona iltifat eder mi?

Yüz yıl da yaşasan, dünyanın bütün varlığı âhirete nisbetle bir lokmadan azdır. Çünkü sonu gelen şey'in, sonu olmayan şey'e nisbeti yapılamaz.

Hâlbuki dünya sona erecektir. Aradan milyonlarca sene de geçse, mâdemki yok olacaktır, hiç yok olmayana nisbetle yine bir değer taşımaz. Demek ki zâhid, zühdüne, ancak, terkettiği şey'e iltifat ettiği zaman bakar. Terkettiğini de bir şey sandığı vakit ona bakar. Terkettiği dünyalığa dönüp bakması ise mârifetteki noksanlığındandır. O hâlde zâhidin zühdündeki noksanlığı, mârifetteki noksanlığındandır.

İşte bunlar, zâhidlerin derece farklarıdır. Her üç derecenin de kendi aralarında ayrı ayrı farkları vardır. Zira mütezehhid'in sabır zorluğuna dayanması, sabırdaki güçlüğü nisbetinde ayrı ayrıdır. Bunun gibi zühdünde ucbe düşenlerin de zühdlerine iltifatları nisbetinde derecelere ayrılır. Kendisine rağbet edilmesi bakımından da zühd, üç derecedir:

En aşağı derece, zühdünde heves ettiği şey'in, Cehennem azâbından ve diğer üzücü şeylerden; kabir azâbı, hesab zorluğu, sırat tehlikesi ve benzeri zorluklardan korunmak için heves edilen zâhidliktir ki, bu güçlükler hakkında rivâyetler vardır. Meselâ, «Bir adam hesâba çekilir, öyle terler ki, yüz deve gelse terinin suyundan içer ve kanarlar» denilmiştir. Bu zühd, korkanların zühdüdür. Acıdan kurtuluş, ancak yoklukla mümkün olacağı için, bunlar yok olmağa da razı gibidirler.

Bunun bir üst derecesi, Allah'ın vereceği mükâfata, Cennet'teki Hûrî ve dîğer nîmetlere heves ederek zühd etmesidir. Bu da umanların zühdüdür. Bunlar yalnız yokluğa kanâat ederek dünyayı terketmiş değiller, belki sonu gelmeyen ebedî nîmetlere tama' ederek zâhidlik etmişlerdir.

III. Üçüncü ve en üstün derece, ne elem ve kederlerden kurtulmak, ne de zevklere ulaşmak için değil, ancak Allah için ve Allah'a ulaşmak için yapılan zâhidliktir. Bunun bütün emeli, Allah ve O'nun rızâsıdır. Bu, Allah'dan başkasına meyletmeyen gerçek muvahhiddir. Çünkü Allah'tan başkasını isteyen, O'na kulluk eder. Her aranan mâbuddur. Her arayan, aradığının kuludur. Allah'tan başkasını aramak, gizli bir şirktir. Bu zâtlarda bunların hiç biri yoktur. İşte bu da muhiblerin zühdüdür. Gerçek ârifler de bunlardır. Zira yalnız Allah'ı seven, Onu bilendir. Altun ile gümüşü seven ve her ikisini toplayamıyacağını bilen kimsenin gümüşü bırakıp altunu tercih edeceği gibi, Allah'ı ve Onun cemâline bakmanın zevkini bilen ve bunun hûriler, köşkler ve ağaçlara bakıp onlardan zevk almakla bir araya toplanmasının mümkün olmadığını anlayan, bunların hepsinden vaz geçerek Allah'ın cemâline bakmağı tercih eder.

Sakın, Cennet halkının, Allahu Teâlâ'nın Cemâline nazar ettikleri vakit, Cennet zevklerinden hâtırlarında bir şey kaldığını sanma. Allah'ın Cemâli karşısında Cennet'in zevkleri, dünya hâkimiyyeti karşısında bir kuş oynatmak gibi kalır. Basîret sâhiblerine göre Allah'ın Cemâlini bırakıp da Cennet'in zevklerine tâlib olanlar, saltanat koltuğunu bırakıp da kuş oynatmayı tercih eden çocuklar gibidirler. O çocuk, hükümdarlık mevkiini bilemediği için kuştan aldığı zevki, ona tercih ediyor. Nefret ettiği şey'e nisbetle zühdün taksimine gelince, bu hususta fazla dedi kodu vardır. Hattâ yüz'ü aşkın görüşler mevcuttur. Biz onları nakletmekle uğraşacak değiliz. Ancak bütün tafsilâtı içine alan bir söze işâret edelim ki, bu sâyede söylenenlerin mevzuu ihâtada kusurlu oldukları anlaşılmış olsun. Buna göre deriz ki:

Zühd ile kendisinden yüz çevrilen şeylerin icmâl ve tafsîli vardır. tafsîli için de mertebeler mevcuttur. Bunların bâzısı teker teker bütün kısımlarını daha geniş ve bâzısı da daha mücmel şekilde açıklar.

Birinci derecede mücmel olanı, Allah'tan başka her şey'i hattâ kendi nefsini de terketmektir.

İkinci derecedeki icmâl, nefse fayda veren bütün sıfatlardan ayrılmaktır. Gadab, kibir, riyaset, mevki ve mal sevgisi gibi bütün şehevî arzûları içine alır.

Üçüncü derecedeki icmal; mal, mevki ve bunların sebeblerinden zühd etmektir. Zira nefsin bütün arzûları bunlara râcidir.

Dördüncü derecedeki icmâl; ilim, kudret, altun, gümüş ve mevki gibi şeylerden zühd etmektir. Zira malın her ne kadar çok çeşitleri varsa da, onları altun, gümüş ve mevki bir araya toplayabilir. Bunları te'mîn için bir çok sebebler varsa da, ilim ve kudret bu sebebleri içine alabilir. Buradaki ilimden, gönüllere hâkim olmak maksadıyle elde edilen ilmi kasdediyo-

nız. Çünkü mansıb ve mevki demek, gönüllere hâkim olmak ve onları emrine almak demektir. Nitekim mal demek de maddelere sâhib olmak ve onları irâdesine almak demektir.

Şâyet daha fazla tafsilâta girecek olursak, terkedilmesi gereken şeylerin yine de çoğunun hâriçte kalacağından korkulur. Allahu Teâlâ bir âyette bunların yedi tanesini anlatmak üzere :

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

«Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altun ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiraskârâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar dünya meta'ıdır» (3 - Âl-i İmran: 14) buyurmuştur. Sonra bir başka âyette bunları dörde indirerek :

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

«Bilin ki dünya hayâtı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süsdür, aranızda bir öğünüştür. Mallarda ve evlâtlarda bir çoğalıştır» (57 - Hadîd: 20) buyurdu. Başka bir âyette bunları ikiye indirerek :

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ **«Dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir»** buyurdu. Sonra başka bir âyette, bunları bire indirerek :

وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

«Kim Rabbinin makamından korktu, nefsini hevâ ve hevesinden alıkoyduysa, işte muhakkak ki Cennet onun varacağı yerin tâ kendisidir» (79 - Nâzi'ât: 40 - 41) buyurmuştur. Hevâ, nefsin dünyada bütün arzûlarını toplayan bir sözdür. Hepsinden yüz çevirmek lâzımdır.

Bunun icmâl ve tafsîl yollarını bildikten sonra, bâzılarının birbirine muhalif olmadıklarını anlarsın. Ayrılık, bâzan tafsilât, bâzan icmâlden hâsıl olur. Hulâsa, zühd, nefsin bütün arzûlarından uzaklaşmaktır. Nefsin

arzûlarından uzaklaşırsa dünyaya hevesi kalmaz, uzun emellere dalmaz. Zîra onun dünyada kalmoğı arzû etmesi, dünyadan faydalanması için, devamlı istifadeyi de dünyada devamlı kalmak için ister. Çünkü bir şey'i arzû eden ,onun devamını da ister. Yaşamayı istemek demek, bu hayatta vâr olan veya vâr olması mümkün olan şeylerin devamını istemekten başka bir şey değildir. Onlardan uzaklaştığı vakit, dünyayı da istemez olur. Bunun için bu gibilere savaş borç olduğu vakit ogılar:

رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ

«Ey Rabbimiz, üzerimize muhrabeyi niye yazdın? Bizi yakın bir zamâna kadar geciktirmeli değil miydin?» (4 - Nisâ: 77) dediler. Allahu Teâlâ da:

قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ **«De ki: «Dünyanın faidesi pek azdır»** (4 - Nisâ: 77) buyurdu. Yâni siz, dünya hayâtını, dünyadan faydalanmak için istiyorsunuz. Hâlbuki o azdır. İşte o anda zâhidlerin hâli ile münâfıkların durumu açıklanmış oldu.

Allah'ı seven zâhidler, bir binayı birbirine bağlayıp ayakta tutan tuğlalar gibi, zayıf hâlinde savaşdı ve iki iyiliğin birini beklediler. Onlar savaşa çağırıldıkları vakit, Cennet kokusu alır ve susamış adamın suya hücumu gibi savaşa hücum ederler. Maksadları, İslâmiyeti zafere ulaştırmak veya şehid olmaktır. Hattâ bunlardan başı yastıkta ölenler, şehâdet mertebesini kaybettiklerine üzülürlerdi. Bunlardan biri de H a l i d b. V e l i d'dir. Ölüm döşeğine yattığı vakit: «Şehid olurum ümidiyle nice düşman saflarına saldırdım, nice savaşlara girdim, çıktım ve nihâyet başım yastıkta ölüyorum» diye hasret çekmiştir. Öldüğü vakit cesedinde sekiz yüz yara izi bulunmuştur. İşte sâdık mü'minlerin hâli budur. Allah onlardan ve bizden râzı olsun.

Münâfıklara gelince; onlar ölüm korkusu ile savaş alanlarından kaçarlardı. Bunlar hakkında Allahu Teâlâ:

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ **«De ki: «Sizin hakikaten kaçıp durduğunuz ölüm** (yok mu?) **o, size elbette gelip çatıcıdır»** (62 - Cüm'a: 8) buyurmuştur. Onların, yaşamağı şehâdet üzerine tercihleri, âdîyi iyi ile değiştirmektir. Hidâyeti verip sapıklığı alanlar ve ticâretinde kâr etmeyip hidâyete ulaşamayanlar da onlardır.

Hâlis kullara gelince; Allahu Teâlâ Cennet karşılığında onların mal ve canlarını satın almıştır. Farazî olarak onlar yirmi-otuz senelik ömürlerini ebedî hayatları için fedâ ettiklerinden, bu alış-verişlerinde müjdelenmişlerdir. İşte kendisinden zühd edinilenin beyânı budur. Bu söylediklerimi anladıktan sonra kelâm âlimlerinin zühd hakkındaki târifleriyle ancak

zühdün bazı kısmına işâret etmiş olduklarını anlarsın. Herkes kendinde veya hitâb ettiği kimsede gaalib olanı anlatmış oldu.

Nitekim Bişr: «Dünyada zühd, insanlardan zühd demektir» demekle yalnız mevkideki zühde işâret etmiştir.

Kasım el-Cû'î: «Dünyada zühd, midede zühddür. Midene mâlik olduğun nisbette zâhidsin» demiştir. Bu da şehvetin bu bölümündeki zühdüne işârettir. Yemîn ederim ki en üstün şehvet ve bir çok şehvetleri harekete geçiren midedir.

Fudayl: «Zühd, kanâattır» demekle, maldaki zühde işâret etmiştir.

Sevrî: «Zühd, emeli kısaltmaktır». Dedi ki, bu, bütün şehvetleri içine alır. Şehvetlere meyleden, dünyada kalmağı ister ve uzun kuruntular peşinde olur. Emeli azalan kimse, şehvetlerden yüz çevirmiş demektir.

Üveys: «Zâhid, bir şey'i aramak için çıktığı vakit zühdü kaybolur» demekle zühdü târif etmiş değil, zâhidlikte tevekkülü şart koşmuştur. Yine Üveys: «Zühd, tekeffül edilen şey'in peşinden gitmemek demektir» demekle rızık için uğraşmamağı kasdetmiştir. Hadîs âlimleri de: «Dünya, re'y ve akıl ile amel etmektir. Zühd ise ilim ve sünnete uymaktır» derken bununla beraber dünyalıkta mevki te'mîn için fâsid re'y ve akıl ile amel edeni kasdetmişlerse, bu, doğrudur. Bu da mevkiin sebeblerinden bâzısına işârettir. Çünkü öyle ilimler var ki, bunların âhirette bir faydası yoktur. Buna rağmen insânın ömrünü meşgul edecek şekilde onları uzatıp durdular. Zâhidliğin birinci şartı ,fuzulî şeyleri terk etmektir. Hasan: «Zühd, herkesi kendinden üstün görmektir» demekle zühdün tevâzu' olduğunu kabûl etmiş ve bununla beraber mevki ve ucbun nefyine işâret etmiştir ki, bu da zühdün bir bölümüdür.

Diğer bâzıları da: «Zühd, helâl aramaktır» dedi. «Zühd, hiç aramamaktır» diyenlere nisbetle bu zühd, çok geride kalır. Şübhesiz bunu söyleyen Üveys, helâlı taleb etmemeği kasdetmiştir.

Yûsuf b. Esbât da: «Eziyyetlere katlanıp şehvetleri terkeden ve helâl lokma yiyen, zühdün esâsını bulmuştur» dedi.

Zühd hakkında söylediklerimizden başka daha pek çok sözler vardır. Bunların naklinde bir fayda ummamaktayız. Eşyânın hakikatini insanların sözlerinden anlamak isteyen, birbirine uymayan sözlerle karşılaşır ve şaşırıp kalır. Kendi zâtında, hak kendisine tecellî eden ve kalbinin müşâhedesi ile hakikati göre, hakka ve gerçeğe sarılmış ve basîret noksanlığından ötürü, kusur işleyenlerin hatâlarına ve kemâli mârifete sâhib olduğu hâlde hâcet miktarı ile yetinenlerin kusurlarına muttali' olur. Bizim, görüşlerini açıkladığımız bu zatlar hepsi kusur etti, fakat kusurları kemâllerindeki eksiklikten değil, o andaki ihtiyaç miktarı ile yetinmiş olmalarındandır. Kelimelerdeki ihtilâfları ihtiyaçlarındaki ayrılıktandır.

İktisarın sebebi, bâzan kulun kendi makamından haber vermesi bakımından da olur. Hâller ihtilâf ettiği için, haberler de ihtilâf eder. Yoksa bizâtihî hak birdir, o ihtilâf etmez. Bütün bu sözleri bir araya toplıyan ve her ne kadar mufassal değilse de nefsinde kâmil olan Süleyman

Dârânî'nin sözüdür. Süleyman Dârânî: «Zühd hakkında pek çok sözler duyduk. Bize göre zühd, seni Allah'tan meşgul edecek her şey'i terketmektir» dedi. Bir def'a biraz daha açıklıyarak şöyle dedi: «Kim evlenir, geçimi için yola çıkar veya hadîs yazarsa, işte bu adam dünyaya meyletmiştir» demekle, bütün bunları zühdün zıddı olarak kabûl etmiştir. Ebû Süleyman Allahu Teâlâ'nın:

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ «Kalb-i selim ile Allah'a varanlar başka» (26 - Şuarâ: 89) âyetini okudu ve: «Bu, içinde Allah'tan başkası bulunmıyan kalbdir» dedi. Ve bu da dünyadan zühd etmeleri, kalblerinin âhiret için dünya meşgalesinden fâriğ olmaları sebebiyledir» dedi. İşte bu, yüz çevirmesi gereken şeylere nisbetle zühdün taksîmidir.

Ahkâmına nisbetle zühdün taksîmi; bu bakımdan farz, nafile ve selâmet bölümlerine ayrılır. Nitekim İbrâhim b. Edhem: «Harâma karşı farz olan zühd, haramdan kaçınmak, nafile olan zühd helâldan kaçınmak, selâmet olan zühd ise şüpheli şeylerden sakınmaktır. Zîra Mâlik b. Enes'e zâhidlikten sorulduktа, takvâdır, demiştir. Terk ettiklerindeki gizliliklere nisbetle zühdün nihâyeti yoktur. Çünkü hâtıralarla nefsin faydalandığı şeylerin sonu yoktur. Özellikle riyânın gizliliğini, ancak gerçek âlimler bilir. Hattâ bu gizli duygular şöyle dursun, âşikâre olanlarda da zühdün sonu yoktur.

Zühdün en son haddi, İsâ aleyhisselâm'ın zühdüdür. Zîra o, taşı yastık yapıp yattığı vakit, şeytan kendisine, «Dünyalığa meylettin» deyince, hemen taş yastığı kaldırıp atmıştır.

Rivâyete göre; Yahyâ b. Zekeriyyâ aleyhimesselâm kıldan elbise giyerdi. Hattâ bu elbise vücudunu delik deşik etmişti. Maksadı, dünya nimetlerine dalmamak ve o zevki terketmekti. Annesi kendisine yün elbise giymesini söyledi. O da annesine uyarak yün elbise giydi. Allahu Teâlâ: «Dünyayı benim üzerime tercih mi ediyorsun?» deyince, hemen eski elbisesine döndü.

Ahmed b. Hanbel: «Zühd, Üveys'in zühdü idi. Çünkü o, hurma sepetinde otururdu» dedi. Bir gün İsâ aleyhisselâm bir adamın duvarının gölgesine oturdu. Adam gelip onu oradan kaldırdı. İsâ aleyhisselâm: «Beni kaldıran sen değilsin. Beni kaldıran, senin duvarının gölgesinde gölgelenmeme râzı olmayan Allahu Teâlâ'dır» dedi.

Görülüyor ki; zâhirî olsun, bâtınî olsun, zühdün sayılamıyacak kadar dereceleri vardır. En küçük derecesi, sakıncalı ve hattâ şübheli olan şeylerden kaçınmaktır. Hattâ bâzıları, zühd, şübheli şeylerde değil, helâlda olur, demişlerdir. Yoksa şübheli şeylerde zühd, aslında zühdden sayılmaz. Şimdi dünya mallarında helâl kalmadığı için artık zâhidlik diye de bir şey ortada kalmamıştır, dediler.

Şâyet, zühd, Allah'tan başka her şey'i terketmek anlamında olduğuna göre; yemek, içmek, giymek, insanlar arasına karışmak ve onlarla konuşmak sûretiyle zâhidlik nasıl düşünülebilir? Çünkü bunların hepsi, Allahu Teâlâ'dan başkası ile meşgul olmaktır, dersen,

Bilmiş ol ki; zikir, fikri ve bütün mevcuyetiyle dünyadan ayrılıp Allah'a yönelmek, ancak yaşamakla mümkündür. Yaşamak da zarurî ihtiyaçları te'min sayesindedir. Allah'a ibâdet maksadıyle yaşayışına zararlı olan şeyleri def'edip, yaşayışı için zarurî olan ihtiyaçlarını te'mîn etmek, Allah'tan başkası ile meşgul olmak anlamına gelmez. Bir şey'e ulaşmak için lâzım olan madde de o şeydendir. Meselâ, Hac yoluna giren bir adamın, devesinin ihtiyacı ile meşgul olması, Hac yolundan ayrılmış anlamına gelmez. Bunun gibi, yâni Hac yolundaki binitin ne ise, Allah yolundaki bedenin de aynı olmalıdır. Hac yolunda seni Kâ'be'ye ulaştırabilmesi için devene baktığın gibi, Allah yolunda da Allah'a ulaşabilmek için bedenine bakmalısın. Yalnız bu bakışta zevki değil, Allah'a ulaşmak için zarurî ihtiyaçları te'min ile yetinmelisin. Bunun zühde münâfi olması şöyle dursun, aslında bu, zühdün şartıdır.

Şâyet, acıktığım vakit yediğim ekmekten mutlak sûrette zevk alırım. Zevkten kurtulmanın çaresi yoktur, dersen, derim ki, maksadın zevk olmadığı vakitte bunun sana zararı yoktur. Meselâ, soğuk su içen, içtiği sudan zevk alır, fakat maksadı, susuzluğu gidermektir. İhtiyacını te'mîn eden herkes bundan zevk alır, fakat maksad zevk değil, ihtiyacı gidertmektir. Bunun için gönül o zevke dönmez. Meselâ, gece havasını teneffüs ve kuş seslerini duymaktan gönül hoşlanır. Gece ibâdetinde bu zevk de vardır. Fakat maksadı gece ibâdeti olduğu için, bu zevk ona zarar vermez. Hattâ öyle korkanlar var ki gece ibâdetlerine böyle bir zevk karışmasın diye havasız yerleri seçerler. Bunun için D â v û d - ı T â î 'nin açık bir yalağı, su kuyusu gibi bir yeri vardı. Buraya koyduğu suyun ağzını kapatmaz, güneşin karşısında tutardı. Susadığı zaman ondan içer ve: «Soğuk suyu içip zevkine varan kimsenin dünyadan ayrılması zor olur» derdi. İşte, ihtiyatlı olanlar böyle davranırdı. Hepsinde aranan, ihtiyatı elden bırakmamaktır. Her ne kadar ihtiyata riâyet güç ise de, nihâyet ebedî nîmetlere karşı bu sabır ve metanet kısa bir müddet demek olduğundan o ebedî nimetlere karşı mârifet erbâbı için hiç de güç sayılmaz. Allah onlardan râzı olsun.

13 üncü BEYÂN: **HAYATIN ZARURÎ MADDELERİNDEN OLANLARDA ZÜHDÜN TAFSİLÂTI**

Bilmiş ol ki; insanların, üzerine eğildikleri şeyler, fuzûlî ve önemli olmak üzere ikiye ayrılır.

Fuzulî olanlar, yürümeğe gücü yeterken, keyf için süslü atlar beslemek gibi, önemli olanı da yemek ve içmek gibi şeylerdir. Biz bunların tafsilâtını bildirmeğe muktedir değiliz. Çünkü onlar, sayılmakla tükenmez-

ler. Ancak zarurî ve önemli olanlar sayılabilir. Hattâ önemli olanların da vakit, cins ve miktar bakımından fuzulî olanları vardır. İşte bunlarda zühdün yolunu anlatmak gerekir.

Mühim olanlar; yemek, giymek, mesken ve ev eşyası, evlenmek, mal ve bâzı maksatlarla istenen câh ve mevki olmak üzere altıdır. Mevki ve insan sevgisini sağlamanın sebeblerini ve bunlardan nasıl korunulacağını **Riyâ** bölümünde anlattık. Şimdi mühim olan bu altısını açıklamaya çalışalım.

a) **Birincisi**, yiyecek te'mînidir. İnsânın belini doğrultacak kadar helâl lokmanın te'mîni zarurîdir. Fakat bunun eni boyu var. Enini - boyunu kısaltmak lâzım ki, zühd onunla tamamlanabilsin. Uzunluğu, ömür boyuna nisbetledir. Çünkü yalnız bir günlük nafaka te'mîn eden, bununla yetinmez. Genişliği ise, miktar, cins ve yemek vakitleridir.

Uzunluğundan kurtulmak, uzun düşüncelerden vaz geçmekle mümkündür. Burada zühdün en son derecesi, ölüm tehlikesi ile karşılaşılacak şekilde acıktığı vakit, ölmeyecek derecede yemektir. Bu durumda olanlar, sabah yemeğini bulursa akşamı, akşam yemeğini bulursa sabahı düşünmez. Zühdün en üstün derecesi budur.

b) **İkinci derece**, bir aylık veya kırk günlük nafaka te'mînidir.

c) **Üçüncü derece**, bir yıllık nafaka te'mînidir. Bu da zayıf olan zâhidlerin derecesidir. Bundan fazla nafaka te'mîn edene zâhid demek, çok zordur. Zîra bir yıldan fazla yaşamak emelinde olan, cidden uzun kuruntu sâhibidir. Bunun zâhid olabilmesi için başka bir kazancının bulunmaması ve insanların eline bakmağı istememesi gereklidir. Dâvûd-ı Tâî gibi... O, yirmi altun mîrasa kondu. Bu parayı yanında alıkoydu ve yirmi yılda harcadı. Bu, zühdün aslına münâfi değildir. Ancak tevekkülü, zühdün şartı olarak kabûl edenler için zühde münâfi olabilir.

Miktarına nisbetle uzunluğuna gelince; yirmi dört saatte en az derecesi yarım rıtıl, orta derece bir rıtıl, 130 dirhem, en üstün derecesi bir müdd'dür. Müd, yemîn ve Oruc keffâretlerinde, Allahu Teâlâ'nın bir fakîrin iki öyün doyması için tâyin ettiği miktardır. Bundan fazlası ise, mide genişliği ve mide ile meşgul olmaktır. Bir müdd ile geçinemiyenin, midesi bakımından zâhidlikten nasîbi yok demektir.

Cinsine nisbetle uzunluğuna gelince; en azı, ayakta durabilecek kadar yemektir. İsterse kepek ekmeği olsun. Orta derecesi, arpa ve darı; üstün derecesi elenmiş buğday ekmeğidir. Kepeği alınıp elendikten sonra lüks olur ve zühdün en üstün derecesi şöyle dursun, en aşağı derecesinden de düşer.

Katığa gelince; en ehveni tuz, bakla ve sirkedir. Orta derecesi, zeytinyağı ve nebatî yağlardır. En üstünü — her hangi cins olursa olsun — ettir. Bu da haftada bir veya iki def'a yenmelidir. Şâyet haftada ikiyi geçerse, zâhidlikten çıkmış olur. Bunun sâhibi, midesi bakımından zâhid sayılmaz.

Vaktine nisbetle uzunluğuna gelince; en azı, yirmi dört saatte bir kere yemektir. Böylece bir akşam iftarı ile oruç tutmak olur. Orta derecesi,

akşam vakti yalnız su ile yetinip yememektir. Veya yemek yeyip su içmemektir. A'lâ derecesi, üç günde veya haftada bir iftardır. Daha da uzayabilir. Yemek ve iştahı azaltma usûlünü **Rub'u'l-Mühlikât** bölümünde anlattık.

Yemek ve katıkta Resûl-i Ekrem ve Ashâb'ının durumuna bir göz atmak lâzımdır. Hz. Âişe diyor: «Resûl-i Ekrem'in evinde kırk gün gelir geçerdi de ışık yanmadığı ve aş pişmediği olurdu.» O hâlde nasıl geçinirdiniz?» diye soranlara «iki kara şey ile —hurma ve su ile— geçinirdik» dedi. Katık ve çorbayı terketmek böyle olur (311).

Hasan-ı Basrî anlatıyor: Resûl-i Ekrem merkebe biner, kaba yün kumaş giyer, ayakkabılarını diker, parmaklarını sıyırır, yer üzerinde yer ve: **«Ben bir kulum, kölelerin yediği gibi yer, oturdukları gibi otururum»** (312) buyururdu.

İsâ aleyhisselâm kavmine: «Size gerçeği söylüyorum: Firdevs Cennet'i isteyenlere arpa ekmeği ve mezbelelik bile çokdur» derdi.

Fudayl: «Resûl-i Ekrem Medine'ye gittikten sonra üç gün buğday ekmeğinden yeyip doymamıştır» (313) demiştir.

İsâ aleyhisselâm: «Ey İsrâiloğulları, sâfî su içiniz, kara bakla ve arpa ekmeği yeyiniz. Buğday ekmeğine yaklaşmayın. Zîra siz onun şükrünü ödeyemezsiniz» derdi.

Resûl-i Ekrem Mekke'den Medine'ye gelirken Kuba'ya geldiği vakit, Kubalılar, kendisine bal ile karışmış bir bardak süt takdîm ettiklerinde, Resûl-i Ekrem: **«Gerçi ben bu haramdır demiyorum, fakat Allah için tevâzu' göstererek içmiyorum»** (314) dedi.

Hz. Ömer'e sıcak bir yaz gününde bir bardak bal şerbeti takdim ettiklerinde, Hz. Ömer: «Bunun hesabını benden uzaklaştırın» dedi.

Yahyâ b. Muaz er-Râzî de: «Gerçek zâhid, nafakası bulduğu; elbisesi, vücudunu örten şey; meskeni ise bulunduğu yer olandır. Dünya onun hapishanesi; mezar varacağı ve yatacağı yer; yalnızlık meclisi; İbret almak, düşüncesi; Kur'an, konuşması; Allah, dostu; zikir, arkadaşı; zâhidlik, yoldaşı; hüzün, şânı, hayâ, şi'ârı; açlık, katığı; hikmet, kendi sözü; toprak, döşeği; takvâ, azığı; sükût, kazancı; sabır, dayanağı; tevekkül, güvenci; akıl, delili; ibâdet, san'atı olmalıdır ki Allah'ın izniyle varacağı yer de Cennet olsun.

Önemli olan ikinci şey'i giyecektir. Bunun en azı avret yerini örtüp sıcak ve soğuktan kişiyi koruyan miktardır ki, bu da baştan aşağı giyeceği bir elbisedir. Bunun orta derecesi, gömlek, baş örtüsü ve nâlinlerdir. Üstün derecesi, bir de şalvar ve mendilin bulunmasıdır. Miktar bakımından bunlardan fazlası, zâhidliğin hududunu aşar. Zâhidliğin şartı, bir elbisey' yıkadığı vakit, ikinci bir elbisesi bulunmadığı için kuruyuncaya kadar ev-

---

(311) İbn Mâce Hz. Âişe'den rivâyet etmiştir.
(312) Yukarda geçmiştir.
(313) Yukarda geçmiştir.
(314) Maişet Âdâbı bölümünde geçmiştir.

de beklemesidir. İki gömlek, iki şalvar ve iki mendile sâhib olan, miktar bakımından tevâzuun bütün hududunu aşmıştır.

Cinsine gelince; en azı sert kıldan olmaktır. Ortası kaba yün, en üstünü de kalın keten olmaktır.

Müddetine gelince; en kısası, bir gün yetecek durumda olmak, en uzunu ise bir seneyi aşmamaktır. Hattâ bâzıları ağaç yapraklarına bile bürünerek elbise giymeyi kaldırmışlardır. Orta derecesi bir ay civarında dayanacak durumda olmaktır. Bir yıldan fazla dayanacak elbiseyi aramak ise, zühde aykırı düşer ve uzun kuruntu olur. Ancak kalın ve sert kumaş bulmak maksadıyle alır ve bu kumaş da fazla dayanıklı olursa onun zararı olmaz. Bundan fazlasını bulan kimseye yaraşan, onu hemen tasadduk etmektir. Yoksa zâhidlikten çıkar da dünyayı sevenler arasına girer.

Burada da peygamber ve ashâbını örnek alsın. Onların giysileri nasıl terkettiklerini görsün. Ebû Burde diyor: «Resûl-i Ekrem'in ruhu hazret-i Âişe'nin getirdiği kalın ve kaba iki elbise arasında çıkmıştır» dedi. Resûl-i Ekrem de:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُبْتَذِلَ الَّذِى لَا يُبَالِى مَا لَبِسَ

«Allahu Teâlâ, giydiğine aldırış etmeyen mübtezel insanları sever» (315) buyurmuştur. Amr b. Esved el-Ansî de: «Aslâ iyi kalite kumaş giymem, döşek üzerine yatmam, rahvan ata binmem ve asla midemi yemekle doldurmam» demiştir. Hz. Ömer de: «Resûl-i Ekrem'in güveylik kıyâfetini görmek arzû eden, Amr b. el-Esved'e baksın» demiştir (316).

Yine haberde:

مَا مِنْ عَبْدٍ لَبِسَ ثَوْبَ شُهْرَةٍ إِلَّا أَعْرَضَ اللّٰهُ عَنْهُ حَتَّى يَنْزِعَهُ وَإِنْ كَانَ عِنْدَهُ حَبِيبًا

«Kim süslü elbise giyerse — Allah'ın sevdiği kimse olsa da — o elbiseyi çıkarıncaya kadar, Allahu Teâlâ ondan i'râz eder» (317) diye vârid olmuştur. Resûl-i Ekrem dört dirheme bir elbise almıştı. İki elbisesi de on dirhem değerinde idi. İzârı, yâni iç gömleği üzerine giydiği entari dört buçuk zira' boyunda idi. Üç dirheme bir şalvar almıştı. Yünden iki beyaz şemlesi vardı. Bir cinsden iki elbise oldukları için bunlara «Hulle» denirdi. Yemen mâmûlü iki bürdesi vardı. Yine haberde Resûl-i Ekrem'in gömleği, zencinin gömleği gibi idi. Bir def'asında sündüs'den işlemeli yüz

(315) Ahmed İsnad-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.
(316) Maişet âdâbı bölümünde geçmiştir.
(317) İbn Mâce Ebû Zer'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

dirhem kıymetinde bir elbise giydi. Ashâb-ı Kirâm elbiseyi eller ve onun güzelliğine hayrân olarak: «Bu Cennet'ten mi geldi sana?» diye söylerlerdi. Bu, Mukavkıs'ın hediyyesi idi. Sonra Resûl-i Ekrem onu sırtından çıkararak bir müşrike verdi ve ipek ve dibaç giymeyi erkeklere yasakladı. Bunun gibi, bir def'a bir altun yüzük taktı ve sonra onu çıkararak erkeklere haramdır, dedi. Hz. Â i ş e de kendisine hizmet eden B ü r e y d e 'yi satın alıp âzâd edeceği zaman bir kabîlenin cariyesi bulunuyordu. O kabîle «Velâ»nın bize ait olması şartıyle bunu veririz» dediler. Hz. Â i ş e Resûl-i Ekrem'e sordu. Resûl-i Ekrem de: «Olsun, bu şartla al onu» dedi ve sonra da velâyı yasakladı. Yine bunun gibi, üç gün mut'a nikâhını serbest bıraktı ve sonra yasakladı.

Yine bir def'a Resûl-i Ekrem işlemeli bir elbisede namaz kıldı, selâm verdiği vakit: «Bu işlemeler beni meşgul etti. Bunu E b û C e h m ' e götürün de onun kaba elbisesini bana göndersin» dedi. Nâlinlerinin kayışı eskidi ve yenilerini aldı. Namaz kıldıktan sonra: «Benim eski kayışları getirin. Bunlar namazda beni meşgul ettiler» buyurdu. Yine bir gün altun yüzük taktı. Minberde gözü ona ilişti. Bu yüzük beni meşgul etti diye yüzüğü parmağından çıkarıp attı. Bir def'a yeni nâlinler giydi, hoşuna gittiler, hemen secdeye kapandı ve: «Bunlar hoşuma gitti. Rabbim bana kızar korkusu ile secdeye kapandım» dedi ve sonra onları ayağından çıkararak ilk karşılaştığı yoksula verdi (318).

S a ' d ' ı n oğlu S i n a n anlatıyor: «Enmar yününden Resûl-i Ekrem'e bir cübbe dokudum. Astarını da siyah bezden yaptım. Resûl-i Ekrem onu giyince: «Bakın ne güzel ve ne yumuşak yaptı» buyurdu. O sırada Bedevî'nin biri kalkarak:

— Ya Resûlâllah, onu bana hediye et, dedi. Resûl-i Ekrem ise kendisinden bir şey istendiği vakit kat'iyyen ona cimrilik etmezdi. Hemen sırtından çıkarıp cübbeyi adama verdi ve bir yenisini yapmasını emretti. O yenisi dokunurken Resûl-i Ekrem ebedî âleme intikal etti» (319).

C â b i r ' in rivâyetinde bir gün Resûl-i Ekrem kızı F â t ı m a ' yı ziyârete gitti. F â t ı m a (R.A.) sırtında deve yününden mâmul bir çar olduğu hâlde el değirmeninde un öğütüyordu. Resûl-i Ekrem onu görünce ağladı ve: **«Ebedî nimetler için dünyanın acılığını tad»** (320) buyurdu. Bunun üzerine: **«Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın»** (Ed-Duhâ: 5) âyeti nâzil oldu. Yine Resûl-i Ekrem:

---

(318) Resûl-i Ekrem'in elbise, mut'a, yüzük, velâ olayı ile ilgili olarak yukarda anlatılanların hepsi sağlam kaynaklarla metin halinde daha evvelki bölümlerde geçmiştir.

(319) Ebû Dâvud ve Taberânî Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir, fakat «Yenisini ısmarladı »ilâvesi bu rivâyette yoktur.

(320) Ebû Bekir b. Lâl «Mekârim-i Ahlâk»da rivâyet etmiştir.

إِنَّ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي فِيمَا أَنْبَأَنِي الْمَلَأُ الْأَعْلَى قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللّٰهِ تَعَالَى وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ مُؤْنَتُهُمْ عَلَى النَّاسِ خَفِيفَةٌ وَعَلَى أَنْفُسِهِمْ ثَقِيلَةٌ يَلْبَسُونَ الْخُلْقَانَ وَيَتْبَعُونَ الرُّهْبَانَ أَجْسَادُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَأَفْئِدَتُهُمْ عِنْدَ الْعَرْشِ

«Mele-i A'lâ'dan bana haber verildiğine göre, ümmetimin hayırlılarından öyle kimseler var ki, Allah'ın rahmetinin genişliğine dayanarak toplum arasında gülerler, azâbından korkarak da gizli gizli ağlarlar. İnsanlara külfetleri hafif, kendilerine ağır, eski giyerler, ruhban kılığına bürünürler. Vücudları yerde, gönülleri ise Arş'dadır» (321) buyurdu.

İşte Resûl-i Ekrem'in giyimi bu idi. Bütün ümmetine de buna uymasını tavsiye etti. Nitekim hadisde:

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ

«Benim ve benden sonra gelen Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uyun ve onlara bütün gücünüzle sarılın» (322) buyurmuştur. Diğer bir hadîsde de:

مَنْ أَحَبَّنِي فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِي **«Beni seven benim sünnetime uysun»** (323) buyurmuştur. Allahu Teâlâ da:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ

«De ki: «Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin». (3 - Âl-i İmran: 31) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem özel olarak Hz. Â i ş e ' ye: **«Bana ulaşmağı arzû edersen, zenginlerle düşüp kalkmaktan sakın. Elbisen iyice eskimedikçe onu sırtından çıkarma»** (324)buyurdu. Hz. A l i, Hz.

---

(321) Hâkim ve Beyhakî rivâyet ettiler.

(322) Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, sahîh olduğunu söylemiştir.

(323) Nikâh bahsinde geçmiştir.

(324) Tirmizî garîb, Hâkim sahîh olduğunu söylemiştir .

Ö m e r ' in gömleğinde, bâzısı sahtiyan olmak üzere on iki yama saymıştır.

Hz. A l i halife olduğu esnada üç dirheme bir elbise aldı ve kollarının dirseklerinden aşağı gelen kısmını kesti de: «Allah'a şükürler olsun ki, bu nefis elbiseyi bize giydirdi» dedi. Hâlbuki aldığı, üç dirhem değerinde bir entâri idi.

S e v r i ve diğerleri de: «Âlimler yanında seni meşhûr etmiyecek, yâni göze çarpmıyacak, câhiller yanında da hakarete uğratmayacak şekilde elbise giy» demiştir. Yine S e v r i : «Ben namaz kılarken önümden bir fakir geçmek istese namazı bozar ve ona yol veririm, fakat zengin ve parlak kumaş giyen gelse, ona kızar ve geçmesine müsâade etmem» dedi.

Yine birisi S ü f y â n - ı S e v r î ' nin elbise ve ayakkablarını bir tam dirhem ve dirhemin üçte ikisi nisbetinde kıymetlendirdim. İ b n Ş i b r i m e de: «Elbisenin hayırlısı, bana hizmet edeni, kötüsü de benim kendisine hizmet ettiğimdir» dedi.

Seleften birisi de: «Herkesin sana bakacağı (ya çok iyi veya çok kötü) elbiseyi değil, sokak arasına karışıp gideceğin elbiseyi giy» derdi. E b û S ü l e y m a n D â r â n î : «Üç çeşit elbise var; birisi Allah için, bu da setr-i avret edecek elbisedir. Diğeri kendisi için, kendini sıcak ve soğuktan koruyacak yumuşak elbisedir. Bir üçüncüsü de insanlar için, göz alıcı ve parlak kumaşlardır» demiştir. Diğer birisi de: «Elbisesi incelenin dîni de incelir» demiştir. Tâbiîn devri âlimlerinin çoğunun elbiselerinin değeri yirmi-otuz dirhem arasında idi. Havass'ın elbisesi, gömlek ve izar olmak üzere ikiyi geçmezdi.

Seleften birisi: «İbâdetin başlangıcı kisvedir» dedi. Yine haberde: «Âdî elbise giymek, îmandandır» buyurdu. Yine haberde: «Gücü yettiği hâlde yalnız Allah için tevâzu' ederek güzel kumaşlar giymeyen kimseye, incilerle işlemeli, Cennet'in en üstün kumaşlarından giydireceğini Allahu Teâlâ iltizam etmiştir» diye vârid olmuştur.

Allahu Teâlâ peygamberlerinden birisine şöyle vahyetmiştir: «Dostlarıma söyle, düşmanlarımın giydiği gibi giymesin, düşmanlarımın girip çıktığı yerlere girip çıkmasınlar. Sonra onlar düşmanım olduğu gibi, bunlar da düşmanım olurlar». M e r v a n ' ın oğlu B i ş r , Kûfe câmiinin minberinde va'z ederken, R a f i b. H a d i c ona baktı ve sırtında ince kumaş görünce: «Ey cemâat, Emîrinize bakın, sırtında fâsıkların elbisesi olduğu hâlde size va'z etmeğe kalkışıyor» dedi. Bir gün Â m i r ' in oğlu A b d u l - l a h , sırtında kumaş elbise olduğu hâlde E b û Z e r ' in (R.A.) huzurunda zâhidlikten dem vurmağa başladı. E b û Z e r , avucunu ağzına koyarak dudaklarından nefes çatlatıp sesler çıkarmağa başladı. Buna kızan Âmir, onu Hz. Ö m e r ' e şikâyet etti. Hz. Ömer: «Buna sen sebeb oldun, Ebû Zer'in karşısında bu kıyâfetle zâhidlikten bahsedilir mi?» dedi.

Hz. A l i (R.A.): «Allahu Teâlâ hidâyet imamlarından (peygamberlerinden), insanların en aşağıdakilerin seviyesine inmeleri için söz aldı. Bu sayede hem zenginler onlara uyar, hem de fakirler aşağılık duygusun-

dan kurtulmuş olurlar». Hz. Ali'yi kaba elbisesinden dolayı kınadıkları vakit: «Bu kıyafet hem tevâzu'a yakın, hem de müslümanların bana uymasına uygundur» dedi.

Resûl-i Ekrem zevklenmekten men'etmiş ve buyurmuştur ki : **«Allah'ın öyle kulları var ki, onlar kat'ıyyen süs, zevk ve safâya dalmazlar» (325).**

Mısır valisi Ubeyd'in oğlu Fuzale'yi toz içerisinde başı kabak, yalın ayak görüp sen Mısır valisi olasın da bu hâlde bulunasın? diyenlere, «Resûl-i Ekrem süslenmekten bizi men'etmiş ve bâzan yalın ayak gezmemizi emretmiştir» dedi.

Hz. Ali Hz. Ömer'e:

— Arkadaşlarına (Resûl-i Ekrem ve Ebû Bekir'e) ulaşmak istersen, yamalı gömlek giy, elbisenin yakası düşük olsun, nâlinlerin eski olsun ve yemek yediğin vakit doyuncaya kadar yeme, buyurdu.

Hz. Ömer: «Kaba kumaşlar giyin, sakın Acem, Kayser ve Kisra kılıklarına girmeyin» demiştir.

Resûl-i Ekrem: **«Türlü nimetleri yiyip zevklenenler, çeşitli kumaşlar giyenler ve ağızlarını eğip bükerek konuşanlar, ümmetimin şerlilerindendir»** (326) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem :

إِزْرَةُ الْمُؤْمِنِ إِلَى أَنْصَافِ سَاقَيْهِ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ فِيمَا بَيْنَهُ
وَبَيْنَ الْكَعْبَيْنِ وَمَا أَسْفَلَ مِنْ ذٰلِكَ فَفِي النَّارِ وَلَا يَنْظُرُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
إِلَى مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ بَطَرًا

«Mü'minin elbisesi, diz kapağı ile şemik kemiklerinin yarısına kadardır. Topuklara kadar uzanmasında da beis yoktur. Yerleri sürüyecek şekilde daha aşağı sarkıtırsa, işte o, Cehennem'dedir. Elbisesini kibirlenerek yerlere kadar sürüyen kimseye kıyâmet günü Allahu Teâlâ bakmaz» (327) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Ümmetimden kıl elbiseyi, ancak ahmak veya riyâkâr olanlar giyer»** buyurmuştur.

Evzâî diyor: «Yolculukta sof giymek sünnet, bunun dışında bid'attir.»

Muhammed b. Vasî sırtında sof bir cübbesi olduğu hâlde Müslim oğlu Kuteybe'nin yanına girdi. Kuteybe:

— Bu sof kaftanı giymeğe seni mecbur eden nedir? diye sordu. Muhammed sustu ve cevab vermedi. Kuteybe:

---

(325) Ahmed, Muaz'dan rivâyet etti. Metin yukarda geçmiştir.
(326) Taberânî Ebû Ümâme'den rivâyet etmiştir.
(327) Mâlik, Ebû Dâvud, Nesâî ve diğerleri Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

— Sana bir şey soruyorum, niye cevab vermiyorsun? deyince, Muhammed:

— Kendimi tezkiye olduğu için, zühdümden dolayı giyiyorum desem işime gelmiyor. Rabbim'den şikâyet olacağı için, yoksulluktan ötürü bunu giydim demek de işime gelmiyor. Bu bakımdan sükûtu tercih ettim, dedi. Ebû Süleyman Dârânî diyor: «Allahu Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâm'ı halîl edindiği vakit, ona: «Mahrem yerini yerden de ört» buyurdu. İbrâhîm aleyhisselâm'ın da bir takım elbisesi vardı. Yalnız bir hâl geldiği vakit avret yeri görünmesin diye iki şalvar bulundururdu. Birini yıkadığı zaman diğerini giyerdi.

Selmân-ı Fârsî'ye:

— Niçin iyi elbise giymezsin? dediklerinde, o:

— Kölenin güzel ve iyi elbise ile ne münâsebeti vardır? Âzâd olduğu vakit vallahi eskimiyecek elbise giyer, dedi. Rivâyete göre; Ömer b. Abdülâziz'in kıl elbiseleri vardı. Gece namazına kalktığı vakit onları giyerdi. Hasan-ı Basrî Firkadü's-Sabhî'ye: «Bu elbisenle insanlar arasında bir üstünlük mü taslarsın? Cehennem halkının çoğunluğu bu kıyafetteki insanlar olduğuna dair bana haber verilmiştir» dedi. Yahyâ b. Maîn, Ebû Muaviye el-Esved'in, çöplüklerden eski parçaları toplayarak onları yıkayıp birbirine eklediğini gördüm ve kendisine: «Sana bunlardan daha iyi giyiş lâyıktır» dedim. O da: «Onların dünyada çektikleri onlara zarar vermez. Her musîbetleri karşılığında Allahu Teâlâ onlara Cennet verecektir» dedi. Yahyâ b. Maîn bunu söyler ve ağlardı.

Mühim olanların üçüncüsü meskendir. Burada da zühdün üç derecesi vardır.

En üstün derecesi, hiç mesken edinmeden Ashâb-ı Suffa gibi câmi kapularında, şurada burada barınmaktır.

Orta derecesi, penceresiz, kamıştan bir meskendir.

En aşağı derecesi de, inşâ edilmiş binaya sâhib olmak veya kiralamaktır. Şâyet meskeni kendisine yetecek kadar olup içinde süs ve zinet bulunmazsa, zühdün en düşük derecesinden çıkmış sayılmaz. Şâyet binayı sıvar, badana eder, evi geniş tutar, altı zira'dan daha yüksek inşâ ederse, mesken bakımından zühdün sınırını aşmış olur.

Binanın cinsinin kireçten, çamurdan, kerpiçten, kamıştan olması bakımından, geniş ve dar olması yönünden ihtilâf etmesinde, zâhidliğin dahli vardır.

Hulâsa, zarurî ihtiyaç için yapılan her şeyde zaruret haddini geçmemek lâzımdır. Dünyadan zaruret miktarı, dîne âlet ve vesile olacak miktardır. Bundan fazlası, din ve diyânete aykırıdır. Meskenden maksad, soğuktan, sıcaktan, yağmurdan, görünmekten ve tehlikeden korunmaktır. Bunun en kısa derecesi malûmdur. Daha çoğu fuzulîdir. Fuzulî olan her şey de dünyalıktır. Bu gibi fuzulî şeyler peşinde koşanlar, zâhidlikten de ciddî olarak uzaklaşırlar.

Resûl-i Ekrem'den sonra tûl-i emel olarak ilk zuhûr eden, elbise dikmek ve sağlam binalar yapmaktır. Nitekim haberde: «Bir zaman gelecek ki, elbiselerini Bürd-i Yemânî gibi işleyecekler» diye vârid olmuştur. İbn Abbâs'ın yaptırdığı yüksek bir çardağı Resûl-i Ekrem yıktırmıştır. Resûl-i Ekrem bir def'a bir yere uğradı ve orada yüksek kubbeli bir bina gördü. Kimin olduğunu sorup öğrendi. Ashâb'dan olan bu zât Resûl-i Ekrem'in huzuruna geldiği vakit, peygamberimiz ona eskisi gibi iltifat buyurmadılar. Adamcağız merak edip sebebini öğrenince, binayı yıktı. Bir müddet sonra Peygamber Efendimizin yolu o tarafa düştü. Binayı göremeyince, «Bu bina ne oldu?» diye sordu. Yıkıldığını haber verdiler. Resûl-i Ekrem de sâhibine duâ etti.

Hasan-ı Basrî diyor: «Resûl-i Ekrem öldü gitti de kendisi için taş üstüne taş koymadı». Bir hadîsinde de:

إِذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ شَرًّا أَهْلَكَ مَالَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ

«Allahu Teâlâ bir adama şerri murâd ettiği vakit onun servetini çamur ve suda mahveder» (328) buyurmuştur. Abdullah b. Ömer anlatıyor: «Bir gün biz bir kamış binanın tâmiri ile uğraşıyorduk. Resûl-i Ekrem çıka geldi ve: «Yaptığınız nedir?» diye sordu. Biz de: «Bozulan bu kamış binayı tâmir ediyoruz» dedik. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«Bundan daha önemli işinizin olduğunu sanırım»** (329) buyurdu». Nûh aleyhisselâm, kamıştan bir ev yaptırıyordu. Kendisine: «Sağlam bir inşaat yapsan?» diyenlere, «Ölecek olan için bu çok biledir» dedi. Hasan-ı Basrî anlatıyor: «Yıkılır durumda olan bir evde oturan Safvan b. Muheyriz yanımıza geldi. Orada bulunanlar: «Evin yıkılıyor, onu yaptırsan iyi olur» dediklerinde, o: «Ev böyle yıkılır durumda iken nice sağlam adamlar öldü gitti. O ise hâlâ öyle duruyor» dedi.

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ بَنَى فَوْقَ مَا يَكْفِيهِ كُلِّفَ أَنْ يَحْمِلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«İhtiyacından fazla inşaat yapana, kıyâmet gününde, «Bunu sırtına al» diye teklif edilir» (330) buyurmuştur. Yine haberde şöyle vârid olmuştur:

كُلُّ نَفَقَةٍ لِلْعَبْدِ يُؤْجَرُ عَلَيْهَا إِلَّا مَا أَنْفَقَهُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ

---

(328) Ebû Dâvud, Âişe'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

(329) İbn Mâce, Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmiştir. Tirmizî sahîh olduğunu söylemiştir.

(330) Taberânî, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

«Âdemoğlu'nun her nafakasında ecri vardır, yalnız toprak - su harcına sarfettiği paranın mükâfatı yoktur» (331).

Allahu Teâlâ'nın:

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا

«İşte âhiret yurdu, biz onu yeryüzünde ne tagallüb, ne fesad arzûsuna düşmeyeceklere veririz» (28 - Kasas: 83) âyetindeki «f e s a d», riyâset ve yüksek inşaatlardır, denilmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem:

كُلُّ بِنَاءٍ وَبَالٌ عَلَى صَاحِبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا مَا أَكَنَّ مِنْ بَرْدٍ أَوْ حَرٍّ

«Bütün inşaatlar kıyâmette sâhiblerine vebâldir, ancak sıcak ve soğuktan koruyan inşaat müstesnadır» (332) buyurmuştur. Evinin darlığından şikâyet edene Resûl-i Ekrem: اِتَّسِعْ فِي السَّمَاءِ **«Cennet'te genişlik ara»** (333) buyurdu. Hz. Ö m e r (R.A.) Şam yolunda kireç ve tuğladan yapılmış bir saray gördü ve: «Sübhânallah, bu ümmette H â m â n'ın F i r' a v n' a yaptığı bina gibi binanın yapılacağını hiç sanmıyordum» dedi. Bununla: فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ **«Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak»** (28 - Kasas: 38) âyetini kasdetti. Denildi ki, tuğla ve kireç ile ilk inşaat F i r' a v n' da başladı ve sonra diğer hükümdarlara sirâyet etti.

Seleften bir zât, bir şehirde bir câmi gördü ve dedi ki: «Ben bu câmiin hurma dalından ve yaprağından yapıldığına yetiştim. Sonraki gelişimde âdi duvardan yapıldığını gördüm. Bu def'a da tuğla ile yapıldığını görüyorum. O âdi duvar sâhibleri bu tuğlacılardan, hurma dalı sâhibleri de âdi duvarcılardan daha hayırlıdırlar» dedi.

Seleften bâzıları, evlerini gaayet basit yaptıkları için ömürleri boyunca evlerini bir kaç def'a yıkıp yaparlardı. Hattâ içlerinde öyleleri var idi ki, Hacca gittikleri zaman evini ya yıkar veya bir komşusuna hibe ederdi. Dönüşde yapar veya geri alırdı. Onların evleri çerçöpten ve derilerden

(331) İbn Mâce Habbab'dan isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.
(332) Ebû Dâvud, Enes'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.
(333) Ebû Dâvud, «Merâsil»de isnâd-ı leyyin ile rivâyet etmiştir.

yapılmıştı. Arapların âdeti bu idi. Hattâ hâlen Yemen taraflarında bu çeşit evler vardır. Binalarının yüksekliği ve eni bir adam boyunda idi. Hasan-ı Basrî diyor: «Ben Resûl-i Ekrem'in evini ziyârete gittiğim vakit, elim tavanına değerdi.» Amr b. Dînâr diyor: «İnsanoğlu, altı zira'dan daha yüksek ev yaptığı vakit, bir melek, «Ey fâsıkların fâsıkı, daha nereye gidiyorsun?» diye kendisine seslenir.

Süfyân-ı Sevrî, sıvalı binaya bakmaktan men'etmiştir. «Eğer buna bakmasanız, sâhibi bunu böyle süslemezdi. Ona bakmak, bu işe yardımda bulunmaktır» dedi.

Fudayl: «Ben inşaat edip onu bırakana değil, ona bakıp da ondan ibret almayana şaşarım» demiştir.

İbn Mes'ûd: «Bir millet gelecek, çamuru yükseltecek ve fakat dinlerini düşüreceklerdir. Geniş sâhaları kullanacaklardır. Sizin kıblenize dönüp namaz kılacaklar, fakat başka dinde öleceklerdir» demiştir.

Dördüncü önemli olan, ev eşyasıdır. Burada da zühdün dereceleri vardır. En üstün derecesi İsâ aleyhisselâm gibi olmaktır. Onun bir tarak ve bir bardağından başka bir şey'i yoktu. Bir adamın, sakalını eli ile taradığını görünce, tarağı da attı. Bir başkasını da avucu ile su içtiğini görünce bardağını da attı. Hiç bir şey'i kalmadı. Çünkü eşya, bir maksad için aranır. Maksad, başka sûretle hâsıl oldukdan sonra, o eşya, dünyada bir telâşe ve âhirette vebâl olmaktan başka bir şey'e yarayamaz. Mutlak muhtaç olduğu şeylerde en azı ile yetinmelidir. Meselâ, toprak kabların idâre ettiği yerde onlarla yetinmek, hattâ maksada kâfi geldiği vakit kırığına aldırış etmemektir. Orta derece, yeteri kadar sağlam kab kacak bulundurmaktır. Fakat bir kabı muhtelif işlerde kullanmalıdır. Meselâ, bir çanakta îcabında yemek yemeli, îcabında su içmeli ve îcabında yiyeceğini muhafaza etmelidir. Selef, böyle yapmağı severdi. En aşağı derecesi, kıymetsiz kablardan ihtiyacı için her çeşidini bulundurmalıdır. Şâyet sayı bakımından ihtiyacından fazlasını veya kıymet bakımından değerlisini bulundurursa, zühdün bütün kapularından çıkmış ve fuzulî şeylere dalmış olur.

Bu hususta da Resûl-i Ekrem ve ashâb-ı kirâm'ın tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Hz. Âişe (R.A.) Resûl-i Ekrem'in yaslandığı yatağının sahtiyandan mâmul bir deri olup içinin lîf ile dolu olduğunu söylemiştir.

Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in yanına girdi. Hurma liflerinden örülmüş bir hasır üzerinde uyuyordu. Hasır, vücudunda iz bırakmıştı. Bunu görünce gözleri yaşardı. Resûl-i Ekrem :

— Ey Hattâb'ın oğlu, seni ağlatan nedir? diye sordu. Hz. Ömer:

— Kisrâ'yı, Kayser'i ve onlarda olan mülk ve saltanatı düşündüm. Bir de senin Allahu Teâlâ'nın sevgilisi ve Resûlü olduğun hâlde bu hasır üzerinde yatıp uyuduğunu gördüm de ağladım, dedi. Resûl-i Ekrem :

— Dünyanın onlara, âhiretin de bize olmasına razı değil misin? dedi. Hz. Ömer:

— Evet, razıyım, ya Resûlâllah, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **İşte o odur, yâni bu böyledir** (334), buyurdu.

Adamın biri Ebû Zer'in (R.A.) evine girdi. Sağa sola baktı ve ev eşyasına ait hiç bir şey göremedi. Adamcağız:

— Bakıyorum da evinde hiç bir şey göremiyorum, deyince, Ebû Zer:

— Ben bütün eşyaları öteki evime (Âhirete) gönderdim, dedi. Adamcağız:

— Canım ne de olsa bâzı şeylere ihtiyacın olur, deyince, Ebû Zer:

— Evin sâhibi müsaade etmiyor, dedi.

Humus Emîri Umeyr b. Saîd, dönüşünde Hz. Ömer'e uğradı. Hz. Ömer:

— Dünyalıktan neyin var? diye sordu. Umeyr de:

— Bir değneğim var; yürürken ona dayanırım, bir yılanla karşılaşırsam onu öldürürüm. Ayrıca azığımı taşıyacak bir dağarcığım; yiyeceğim ve içinde elbisemi ve başımı yıkayacağım bir kabım, içip temizlik etmem için bir mataram vardır. Bundan fazlası lüzumsuzdur, dedi. Hz. Ömer de:

— Doğru söylüyorsun, Allah senden râzı olsun, dedi.

Resûl-i Ekrem bir sefer dönüşünde Hz. Fâtıma'nın (R.A.) evine uğradı. (Zaten yolculuk dönüşünde ilk önce ona uğrardı) Kapusunda asılı bir perde ve elinde gümüş iki bilezik görünce hemen geri döndü. Bu arada Resûl-i Ekrem'in âzadlılarından Ebû Râfî Hz. Fâtıma'nın yanına geldi. Fâtıma'yı ağlar gördü. Sebebini sorunca, Hz. Fâtıma: «Resûl-i Ekrem'in kapuya kadar gelerek içeri girmeden geri döndüğüne ağladığını» söyledi. Ebû Rafî durumu Resûl-i Ekrem'e sordu. Resûl-i Ekrem, perde ve bilezikler yüzünden içeri girmediğini söyleyince, durumu Hz. Fâtıma'ya bildirdi. Fâtıma hemen perde ve bilezikleri Hz. Bilâl ile Resûl-i Ekrem'e gönderdi ve: «Ben bunları sadaka ediyorum, nasıl istersen öyle harca »dedi. Resûl-i Ekrem Hz. Bilâl'e: «Bunları sat ve paralarını Ashâb-ı Suffa'ya ver» buyurdu. O da onları iki buçuk dirheme satıp paralarını onlara verdi ve bundan sonra Resûl-i Ekrem Hz. Fâtıma'nın evine girerek: «Kızım, çok güzel yaptın» buyurdu (335).

Yine Resûl-i Ekrem Hz. Âişe'nin kapusunda bir perde asılı görünce, onu kopardı ve:

كُلَّمَا رَأَيْتُهُ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا أَرْسِلِي بِهِ إِلَى آلِ فُلَانٍ

«Bunu gördükçe dünyalığı hatırlıyorum. Onu al ve falancalara gönder» (336) buyurdu.

---

(334) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Yukarda geçmiştir.

(335) Ebû Dâvud ve İbn Mâce'nin Sefine'den buna benzer isnâd-ı ceyyid ile bir rivâyeti vardır. Benzeri başka rivâyetler de vardır.

(336) Tirmizî ve Nesei rivâyet etmişlerdir. Nesei, hasen olduğunu söylemiştir.

Yine bir gece Hz. Âişe Resûl-i Ekrem'in altına yeni bir döşek serdi. Hâlbuki Resûl-i Ekrem iki katlı bir abâ üzerinde yatardı. Bu def'a sabaha kadar uyanamadı. Sabahleyin :

أَعِيدُوا الْعَبَاءَةَ الْخَلَقَةَ وَنَحُّوا هَذَا الْفِرَاشَ عَنِّي قَدْ أَسْهَرَنِي اللَّيْلَةَ

«Benim eski yatağımı getir ve bunu kaldır. Zira beni sabaha kadar uyandırmadı» (337) buyurdu.

Yine bunun gibi, bir gece Resûl-i Ekrem'in eline beş veya altı altun geçti. Onları sabaha yakına kadar dağıtmadan uyuyamadı. Hz. Âişe diyor: «Paranın bittiğini duyunca rahat bir uykuya yattı ve hattâ uyku esnasındaki nefes alıp vermesini duyuyordum. Maksadı, bir emr-i Hak vukuunda yanında dünya malının bulunmaması idi» dedi.

Hasan-ı Basrî diyor: «Sahâbelerden yetmiş kişiye yetiştim ki, bunların sırtlarındaki elbiselerinden başka bir şeyleri yoktu. Otururken altlarına bir şey sermezlerdi. Yatacakları vakit yere uzanır ve elbiselerini sırtlarına alırlardı.»

Önemlilerin beşincisi, evlenmektir. Bâzıları evlenmenin ve hattâ bir kaç evlenmenin zühd üzerinde bir etkisi olmadığını söylemişlerdir. Sehl b. Abdullah bunlardandır. O: «Zâhide olan kadınları severim, bunlardan nasıl çekinirim» demiştir. İbn Uyeyne de buna uydu ve dedi ki: «Sahâbe'lerin en zâhidi, Hz. Ali olduğu hâlde dört ailesi ve yirmi civarında da câriyesi vardı.»

En doğrusu, Ebû Süleyman Dârânî'nin dediğidir. O diyor ki: «İster mal, ister evlâd ve isterse âile olsun, seni Allah'tan meşgul eden her şey, senin için meş'umdur. Bâzan kadın da insânı Allah'tan alıkoyabilir.»

Burada gerçek şudur ki; nikâh bahsinde geçtiği gibi, bâzı hâllerde bekârlık daha üstün olur da bu hâllerde evlenmemek zâhidlikten sayılır. Şâyet, evlenmek ve evlenmemek tarafları müsavi olur ve bir mahzur ortaya çıkmaz da yalnız gönüllerin kadınlara meyledip onlarla meşgul olarak Allah'ı zikirden uzaklaşma korkusu ile evlenmeyi terkediyorsa, bu da zâhidliktendir. Şâyet, kadının, kendisini Allah'tan meşgul etmeyeceğini bildiği hâlde, yalnız kadın zevkinden mahrum kalmak için evlenmeyi terkediyorsa bu, zühd sayılmaz. Çünkü neslinin devamı için çocuğa ihtiyaç ve evlenip çocuk yapmakta peygamberin ümmetini çoğaltmak vardır. Bu gaaye ile meydana gelen münâsebet zevki, zâhidliğe zarar vermez. Çünkü maksadı yalnız zevk değildir. Bu, tıpkı yemek içmekten zevk alırım diye yemeyi içmeyi terketmeye benzer ki, bunun zühd ile bir münâsebeti yoktur. Belki yememek, içmemekten beden zarar gördüğü gibi, evlenmemekten de nesil zarar görür.

---

(337) İbn Hibban Âişe'den rivâyet etmiştir.

Başka bir korku olmadan yalnız zevkten kaçınmak için evlenmemek câiz değildir. İşte S e h l ' in maksadı da budur. Resûl-i Ekrem de bunun için evlenmiştir.

Bunu böylece bildikten sonra durumu Resûl-i Ekrem gibi olanlar, yâni nafaka ve ıslâhları için telâşe çekmediği ve kendisini Allah'tan meşgul etmedikleri vakitte bir ve birden ziyade evlenebilir. Fakat bu hâl, Nebî ve velîlerden başkası için düşünülemez. İnsanların çoğunu, kadınların çokluğu meşgul etmiştir. Şâyet kendisini meşgul edecekse evlenmeyi tamamen terketmesi daha uygun olur. Şâyet kendisini bir tanesi meşgul etmeyecek ve fazlası meşgul edecekse veya güzelliği kendisini oyalayacaksa, o vakit, pek de güzel olmayan tek bir kadınla evlenmeli ve kalbini korumalıdır.

E b û S ü l e y m a n diyor ki: «Kadınlar hususunda zühd, ayaktakımı ve öksüz bir kadını asaletli ve güzel kadın üzerine tercihtir.»

C ü n e y d diyor ki: «Âhiret yoluna giren müridin üç şey ile meşgul olmamasını severim. Bunlar ticaret, hadis öğrenmek ve evlenmektir. Hattâ sofunun okuyup yazmasından da hoşlanmam» dedi. Evlenmenin zevki, yemeğin zevki gibi olduğunu bildikten sonra her ikisinin de Allah'tan meşgul edeni mahzurludur.

Önemlilerin altıncısı, şu beş tanenin te'minine vesile olan mal ve mevkidir.

Aslında c â h ve mansıb, işlerinde yardım görmek için gönüllerde yer almağı arzû etmek ve başkaları tarafından sayılmağı istemektir. Bütün ihtiyaçlarını kendi başına te'mîn edemeyen herkes, kendisine hizmet edecek olanın gönlünde mevki sâhibi olmağı arzû eder ve sayılıp hürmet edilmeyi ister. Çünkü saygı görmezse hizmetine bakılmaz. İşte gönüllerde mevki sâhibi olmak « c â h » dır. Bunun bir başlangıç noktası vardır, fakat sonu, insânı H â v i y e Cehennem'ine kadar sürükleyebilir. Korunun etrafında dolaşanın koruya düşmesi ihtimali kuvvetlidir. Gönüllere hulûl etmeğe, ya menfaat te'mîni veya zararın def'i veya bir zulümden korunmak için ihtiyaç vardır.

Faydaya gelince; servet, bundan insânı korur. Çünkü adamın yanında bir mevkiin olmasa da para ile herkese hizmet ettirirsin. Ancak ücretsiz hizmetlerde « c â h »a ihtiyaç vardır.

Zararın def'ine gelince; buna, adâletin tam mânasıyle tecelli etmediği veyahut kendisine zulmeden komşularının bulunduğu ve bizâtihî bunları önlemeğe muktedir olmayıp ancak onların gönüllerinde veya hükümdar katında mevkî sâhibi olmakla önleyebileceği yerlerde aranır. Bunun belirli miktarını tâyin güçtür. Özellikle korku ve sû'-i zan da buna karışırsa artık bunun yeter miktarını bulamaz. Bunun için mevki peşinde koşanlar, helâk yoluna girmiş olurlar. Zâhide yakışan, gönüllerde mevki almak için uğraşmamaktır. Zira onun diyânet ve ibâdetiyle uğraşması, kâfirler arasında olsa bile, kendisine yapılacak eziyetten kendini koruyacak şekilde onların gönlünde te'sîrini gösterir, nerde kaldı müslümanlar

arasında, kazanmadan, yorulmadan mevki peşinde dolaşmanın mümkün olacağını düşünmek, yalan bir vehimdir. Çünkü mevki peşinde olan, bâzı hâllerde eziyetten hâli kalamaz. O hâlde mevki te'mîni için karşılaşacağı eziyete katlanacak yerde, hiç mevki talebinde olmadan çekeceği eziyete katlanması, daha iyidir. Demek ki gönüllerde mevki aramak için müsaade yoktur. Çünkü azı, insânı çoğuna çeker. Bunun sarhoşluğu ise, içkinin sarhoşluğundan daha çoktur. Bunun için mevkiin çoğundan da azından da kaçınmalıdır.

Mala, servete gelince; bu, geçim için şarttır. Yâni yetecek miktar, ticaretle iştigal ediyorsa, günlük ihtiyacını te'mîn ettiği vakit, onunla yetinmelidir. Hattâ bâzılar iki habbe kazandıkları vakit, sepetlerini toplar kalkıp giderlerdi. İşte bu, zühdün şartıdır. Şâyet bir senelik ihtiyacından fazlasını kazanırsa, zâhidliğin zayıf derecelerinden de çıkmış olur.

Şâyet varlığı olur da kuvvetli yakîn ve tevekküle sâhib olmadığı için, bundan bir yıllık ihtiyacını alıkorsa — bir yıldan fazla olanı tasadduk etmek şartıyle — zâhidlikten çıkmaz. Ancak kuvvetli zâhidlerden değil, zayıf zâhidlerden olur. Çünkü Ü v e y s - i K a r a n i ' nin zâhidlikte şart koştuğu tevekküle göre, bu adam zâhid sayılmaz. Bizim, «Bu adam zâhidlikten çıktı» dediğimiz, bir seneden fazla nafaka yığanlara nisbetle değildir. Onlara nisbetle yine buna zâhid denebilir. Ancak zâhidlere va'dedilen Makam-ı Mahmûd'a ulaşamaz. E b û S ü l e y m a n diyor ki: «Kişinin aile efradını zâhidliğe zorlaması, uygun olmaz. Onları güzellikle zâhidliğe dâvet eder; kabûl ederlerse ne âlâ, etmezlerse onları zorlamaz da kendi zâhidliğine devam eder. Yâni zâhidliğe başkasını değil, kendini zorlar. Aile efradına karşı bunu tatbika mecbur değildir. Bununla beraber îtidâli aşan isteklerine de uymaz». Hz. F â t ı m a ' nın (R.A.) kapusunda perdeyi ve kollarında bilezikleri gören Resûl-i Ekrem'in evine girmediğini düşünsün. Çünkü bunlar ihtiyaç değil, süs eşyası idiler.

Demek oluyor ki insânın ihtiyâcı olan mal ve mevki, mahzurlu değildir. İhtiyaçtan fazlası ise öldürücü bir zehirdir. İhtiyaç miktarı ise faydalı bir ilâçtır. Bunların arasında şübheli dereceler vardır. Zarûret miktarının üstünde ve ona yakın olan, bir devâ olamazsa da zararı azdır. Zehiri içmek, yasak, ilâcı içmek farzdır. Arada kalanlar şübheli olan şeylerdir. İhtiyata riâyet eden kendisi için, aldırış etmeyen de yine kendisi için aldırış etmemiş olur. Kim diyâneti nâmına kendisini çeker ve kendisine kuşku vereni atıp vermeyeni alır da geçim darlığını tercih ederse, o, akıllıca hareket etmiş ve mutlak sûrette kurtulanlardan olur.

Artık zarûret miktarı ile yetinip fazlaya gitmeyene, dünyalık peşindedir, denemez. Dünyalığın bu kadarı, diyânetin kendisidir. Çünkü dinlere bu kadar dünyalık şarttır. Şart ise meşrût cümlesindendir. Buna, İ b r â - h i m aleyhisselâm'dan rivâyet edilen şu olay delâlet eder.

İ b r â h i m aleyhisselâm bir gün önemli bir ihtiyaç ile karşılaştığı için çok sıkıştı. Dostlarından ve güvendiği adamlardan birisine gitti, fakat

adam ona borç vermedi. İ b r â h i m aleyhisselâm üzüntülü olarak geri dönünce, Allahu Teâlâ: «Halil'inden istesen sana verirdi» buyurdu. İ b r â h i m aleyhisselâm: «Yâ Rab, isteyeceğim dünyalık idi. Buna kızacağını bildiğim için korkudan istemedim» dedi. Allahu Teâlâ: «O, dünya ihtiyacı değildir» buyurdu.

Demek ki ihtiyaç miktarı dünyalık, dindendir. Bunun fazlası ise âhirette vebaldir. Hattâ dünyada da böyledir. Zenginlerin hâllerini araştıran, servet edinmekte ve onu muhafazada karşılaştıkları zorluk ve zilletleri görenler bunu anlamakta gecikmezler. Servet sâhibinin en büyük saâdeti, servetini verene ulaştırmaktır. Hâlbuki çoğunlukla onlar ona düşman olur, bu serveti isyanda harcar ve o da onlara yardımcı olmuş olur. Bunun için dünyalığı toplayanlar, ipek böceğine benzetilmişlerdir. O, durmadan kendisi için ipeği hazırlar, sonra çıkmak ister ama boğulmadan çıkamaz. Dokuduğu ipek içinde kendisi ölür, faydasını başkası görür. Dünya şehvetleri peşinde koşanlar da böyledir. Onların gönülleri istek zincirleri ile bağlanır, sonra mal, mevki, evlâd ve düşmanın husûmeti ile dostların yalanları ve dünya hazları onları bağlar. Bu arada hatâda olduklarını anlasalar da dünyalıktan çıkamazlar. Kalblerinin sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve bu bağları koparmağa muktedir bulunmadıklarını görürler. Sevdiği bir şeyden ayrılmak, kendisini helâke kadar sürükler. Ancak ölüm meleği geldi mi onları hepsinden ayırır. Yalnız gönülleri, kaybettikleri dünyalığa sıkı sıkıya bağlı kalır. O bağ, onları dünyaya çeker. Ölümün pençesi ise onları âhirete çeker. Ölüm ânındaki en hafif ve ehven hâlleri, yukardan aşağı ortadan destere ile ikiye bölünmenin hâli gibidir. Bir tarafı onu dünyaya, diğer tarafı ise onu âhirete çeker. Bunun acı ve sancısı önce bedenine, oradan da kalbine sirâyet eder. Sen bir de doğrudan doğruya kalbden başlayacak olan sancıyı düşün.

Bu, A'lâ-i İlliyyîn'e ulaşamadığı hasretinden önce, ilk olarak karşılaşacağı azâbdır. Artık yükseklerin en yükseğine ulaşamıyacağı, Allah ile arasına perde gireceği ve bu sırada Cehennem ateşinin kendisini kaplayacağı azâbın acısını sen düşün. Çünkü Cehennem ancak Allah'ın Cemâlinden mahrûm olanları kaplar. Nitekim âyet-i celîle'de:

كَلَّا إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ

«Hayır, şübhesiz ki onlar o gün Rablerinden kat'iyyen mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli Cehennem'e gireceklerdir» (83 - Mutaffifîn: 15, 16) buyurdu ve Cehennem ateşini hicâb-ı elîmden sonraya bıraktı. Hâlbuki hiç Cehennem ateşi olmasa da hicâb-ı elîm kâfi gelirdi. Bir de buna Cehennem azâbı eklenince vay hâline. Resûl-i Ekrem'-in kalbine ilka olunan: «Kimi seversen sev, ondan ayrılacaksın» sözlerini dinleyip anlamağı Allah'tan dileriz.

İpek böceğine benzetmekte şâir:

كَدُودٌ كَدُودِ الْقَزِّ يَنْسِجُ دَائِماً وَيَهْلِكُ غَمّاً وَسْطَ مَا هُوَ نَاسِجُهُ

«Mihnet, meşakkattir, ipek böceği gibi daima dokur durur. Sonra da gam ve gussa ile dokuduğu ipek arasında ölür gider» demiştir.

Allah'ın dostlarına, insanların nefislerinin arzûlarına yaptıkları işlerle, ipek böceği gibi helâk olacakları keşfedildiği anda, onlar tamamen dünyayı arkaya attılar. Nitekim H a s a n - ı B a s r î : «Bedir savaşına katılanlardan yetmiş kişi gördüm. Siz haramdan kaçtığınız gibi, onlar helâldan kaçarlardı» demiştir. Diğer bir deyişle de: «Siz bolluğa sevindiğiniz gibi, onlar ibtilâ ve darlığa sevinirlerdi. Onları görseniz, bunlar delidir derdiniz. Onlar sizin hayırlı olanlarınızı bile görseler, bunların nasibleri yok derlerdi. Kötü olanlarınızı görseler, bunlar hesab gününe inanmamışlardır, derlerdi. Onlara helâldan mal verildiği vakit, kalbimi bozmasından korkarım, der ve o malı almazlardı.»

Öyle ya, kalbi olan bir kimse, onun bozulmasından mutlak sûrette korkmalıdır. Kalblerini dünya sevgisi öldürenlerin durumundan haber vermek üzere Allahu Teâlâ :

وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ

«Dünya hayâtına râzı olan ve onunla sükûna dalan kimselerle bunca âyetlerimizden gaafil olanlar (yok mu?)» (10 - Yûnus: 7) buyurmuştur. Diğer âyette de ;

وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

«Kalbine Bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme» (18 - Kehf: 28) buyurmuştur. Bir başka âyette de :

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

«Bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayâtından başkasını arzû etmeyen kimselerden yüz çevir. Onların ilimden erebildikleri işte budur» (53 - Necm: 29,30) buyurmuştur. Bütün bunları, gaflet ve cehâlete havâle etti. Bunun için adamın biri, **İ s â aleyhisselâm**'a: «Seyahatlerinde beni de beraberine al» dedi. **İ s â aleyhisselâm**: «Dünyalığından ayrıl, servetini at, seni beraberimde götüreyim» dedi. Adam: «Ben bunu yapamam» deyin-

ce, İsâ aleyhisselâm: «Zengin, zorlukla Cennet'e girer» buyurmuştur. Güneşi insanlar üzerine doğan her günün sabâhında ikisi batıda, ikisi doğuda olmak üzere dört melek âfâka dört sesle seslenirler. Doğuda olanların biri: «Ey hayra karşı tuğyân eden, hayra gel; ey kötülükle işini azıtan, kötülüklerini azalt» der. Diğeri de: «Yâ Rab, verenin malını artır, vermeyenin malını mahvet» der. Batıda olanların birisi, «Ölüm için doğun ve yıkılmak için inşâ edin» der. Diğeri de: «Hesabınızın uzaması için yiyip içiniz» der.

14 üncü BEYÂN: ZÜHDÜN ALÂMETLERİ

Bilmiş ol ki; bâzan dünyalığı terkedenlerin zâhid olduğu sanılır, hâlbuki öyle değildir. Zîra zâhidlikle övülmeyi sevenlerin, serveti terkedip geçim darlığını tercih etmeleri kolaydır. Nice Râhibler vardır ki, ölmeyesiye yemek yer, penceresiz, kapusuz hücrelerde kalırlar. Onları sevindiren, insanların onları bilip övmeleridir. Bu, kesin olarak onların zühdüne delâlet etmez. Zühd, mal ve mevkiden, insanların gönlünde yer almaktan çekinmekle mümkündür. Bu sayede ancak dünyalıktan uzaklaşmış olabilir. Kıymetli yün kumaşlar ve değerli elbiseler giymekle de zühd iddiasında bulunanlar vardır. Nitekim Havvas bu gibiler hakkında: «Bir kısım insanlar kıymetli kumaşlar giydikleri hâlde, zâhidlikten söz ederler. Hâlbuki kıyâfetleri ile insanlara gösteriş yapar ve kendilerine o nisbette hediyeler verilmesini isterler. Yoksullara baktıkları gibi, onlara bakmalarına râzı olmadıkları için bu kılığa girerler. Yoksullara verildiği gibi, onlara da bol bol hediyeler gelir. İlme uyup ve sünnet yolunda olduklarına delil çekerler. Bu eşyaların kendiliğinden geldiğini, kendilerinin bunlardan müstağnî olduklarını, gönül kırmamak için bu hediyeleri kabûl ettiklerini söylerler. Bu sözleri de sıkıştırıldıkları ve gerçekler kendilerinden sorulduğu vakit mecburiyet karşısında söylerler. Bütün bunlar, din ile dünyayı yiyen kimselerdir. Onların maksadları içlerini temizlemek ve huylarını düdüzeltmek değil, kendi sıfatları kendilerine galebe çalınca onu bir «Hâl» telâkki ederek ele aldılar. Bunlar, dünyaya meyleden, hevâlarına uyan kimselerdir» dediler.

Demek ki zâhidliği anlamak zor olduğu gibi zâhid için de kendi zühd hâlini anlaması zordur. Bunu anlayabilmek için bâtınındaki üç alâmete dayanmalıdır.

Birinci alâmet, varlığa sevinmemek ve yokluğa üzülmemektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ

«Elinizden çıkana tasalanmayasınız, onun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye» (57 - Hadîd: 23) buyurmuştur. Belki tamamen bunun aksine olmalı, varlığa üzülüp yokluğa sevinmelidir

İkinci alâmet, zem ile medhi müsavi görmektir. Birincisi, malda zühdün, ikincisi de c â h ve mevkideki zühdün alâmetidir.

Üçüncü alâmet, çoğunlukla tâatın zevkine varmak ve Allah ile ünsiyyet etmektir. Zira gönül, sevgi zevkinden hâli olamaz. Ya dünyayı veya Allah'ı sevecektir. Bunlar gönülde, bardakdaki su ile havâ gibidir. Su varsa hava yok, su yoksa hava vardır; ikisi bir arada olamaz. Allah ile ünsiyet eden, başkası ile değil, yalnız O'nunla meşgul olur.

Bunun için birisine: «Zühd, zâhidleri nereye kadar götürür» diye sorduklarında, o: «Allah ile ünsiyyete» diye cevab vermiştir. Hem dünya, hem Allah ile ünsiyyet bir arada toplanmaz. Bunun için mârifet erbabı: İman kalbin dışına takıldığı vakit, insan, dünya ve âhiretin ikisini birden sever ve her ikisi için çalışır. Fakat îman, kalbin derinliğinde yerleşirse, o zaman dünyaya buğzeder. Onun tarafına bakıp da onun için amel etmez. Bunun içindir ki Â d e m aleyhisselâm duâsında: «Allah'ım, Senden, kalbime karışan îmânı isterim» demiştir. E b û S ü l e y m a n : «Nefsi ile meşgul olan, insanlarla meşgul olmaktan, Rabbisiyle meşgul olan da nefsiyle meşgul olmaktan kurtulur» diyor ki, bu, ârifler makamıdır. Zâhid de bu iki makamdan biri ile meşgul olması gerekir. Birinci makam, nefsini, nefsi ile meşgul etmek makamıdır ki, artık medih, zem, varlık, yokluk onun için müsâvidir. Bu gibilerin bir miktar mal alıkoymaları zâhidliklerinin kaybolmasına asla delâlet etmez.

İ b n E b î ' l - H a v â r î diyor ki: «Süleyman Dârânî'ye D â v u d - ı T â î'nin zâhid olup olmadığını sordu. Ebû Süleyman: «Evet, zâhidlerden idi» dedi. Bunun üzerine ben:

— Ona babasından yirmi altun isâbet etti. Onları yanında alıkoydu ve yirmi yılda infak etti. O, nasıl zâhid olur? dedim ki, maksadım zühdün hakikatini, gaayesini anlamak idi. Çünkü nefsin sıfatları çok olduğu için zühdün de gaayesi, sonu yoktur. Zühd, bütün bu sıfatları atmakla mümkündür. Elde etmesi mümkün olduğu hâlde kalbine ve dînine korkarak dünyalıktan her hangi bir şey'i terkeden herkesin, terkettiği nisbette zâhidlikten nasîbi vardır. En son haddi ise, Hz. M û s â ' nın yaptığı gibi, taş yastığı da başının altından atıp mâsivâyı tamamen terkedip, Hz. Allah'a yönelmektir.

Başlangıcından da olsa, bize de zâhidlikten bir miktar nasîb etmesini Allah'dan dileriz. Çünkü bizim gibilerin, zühdün gaayesine ulaşması mümkün değildir. Bununla beraber, Allah'ın fazlından bir vakit ümid kesilmez. Allahu Teâlâ'nın bize verdiği sayısız nîmetleri düşündüğümüz vakitte, Allahu Teâlâ'nın hiç bir şey'i çoğunsamadığını anlar ve her kemâlin üstünde olan Hak Teâlâ'dan büyük şeyleri istemekten de çekinmeyiz.

Demek ki zühdün alâmeti; zâhid Allah ile ünsiyet ettiği için ona göre varlığın, yokluğun, izzet ve zilletin, övülme ve yerilmenin, müsavi olmasıdır. Bunlardan başka, dünyalığı terkedip bunu kimin aldığına aldırış etmemesi gibi alâmetleri de vardır. Zühdü başka şekilde târif edenler de olmuştur. Meselâ :

Yahyâ b. Muâz: «Zühd, elde olanı vermektir» dedi. Şeyh-i Kebir ve Bekriye tarîkatının kurucusu Muhammed b. Hafif: «Zühd, varlığından ayrılmakta rahatlık duymaktır». Diğer bir ifade ile de: «Nefsin kolaylıkla dünyalıktan ayrılmasıdır» dediler. Ebû Süleyman: «Sof, zühd alâmetidir. Ancak beş dirhem değerindeki sofa heves edip dururken üç dirhem değerindekini giymemelidir» dedi.

Ahmed b. Hanbel ve Süfyân-ı Sevrî (Her ikisine de Allah rahmet etsin): «Zühdün alâmeti, kısa emel sâhibi olmaktır» dediler.

Seriyyü's-Sakatî: «Nefsiyle meşgul olmaktan ayrıldığı vakit, zâhidin, nefsiyle meşgul olduğu vakitte de ârif'in yaşayışı iyi olmaz» demiştir.

Nasr Abâzî: «Zâhid dünyada, ârif de âhirette garibdir» dedi. Yâni dünyada zâhidler, âhirette ise ârifler azınlıktadır.

Yahyâ b. Muaz da: «Zühdün üç alâmeti var: Hiç karşılık beklemeden Allah için amel, karşılıksız söz ve riyâsetsiz izzettir. Yâni insanlara karşı zillete düşmemektir» dedi.

Yine Yahyâ: «Allah için zâhid olan kişi, sana sirke ve hardal koklatır. Çünkü dünyayı hakir görür. Ârif ise seni de âlî makamlara ulaştırmak için sana misk ve anber koklatır» demiştir.

Adamın biri Yahyâ'ya:

— Ne vakit tevekkül dükkânına girebilir, zühd elbisesine bürünür ve zâhidlerle düşüp kalkabilirim? diye sordu. Yahyâ:

— Ne zaman riyâzetle, üç gün aç kalır ve buna aldırış etmezsen o zaman bunların yanına gidebilirsin. Bu duruma gelmeden zâhidlerle oturup kalkman cehâlet olur. Bundan sonra da bu durumu koruyacağından emin olamam, dedi.

Yine Yahyâ: «Dünya bir gelindir. Onu arayan, onun tarakcısıdır. Onu güzelleştirmeğe çalışır. Fakat dünyadan i'râz edip yüz çeviren zâhid, onun yüzünü karartır, saçını yolar ve elbisesini yırtar. Ârif ise, onun tarafına hiç bakmadan Allah ile meşgul olur.»

Seriyyü's-Sakatî: «Zühdün her çeşidi ile ünsiyyet ettim ve istediğime nâil oldum. Ancak insanlardan zühde muvaffak olamadım» dedi.

Fudayl: «Allahu Teâlâ bütün kötülükleri bir evde topladı ve bu evin anahtarını dünya sevgisi kıldı. Bütün iyilikleri de bir evde topladı ve bu evin anahtarını da zâhidlikle dünyadan uzaklaşmakta kıldı.»

*

İşte, zühdün hakikat ve ahkâmından anlatmak istediğimiz bunlardır. Zühdün tamamlanması tevekküle bağlı olduğundan biz de Allah'ın izniyle tevekkül'ün ahkâmını anlatmağa başlayalım.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitâb: 4'ün sonu)

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

BEŞİNCİ KİTÂB

KİTÂBU'T-TEVHÎD VE'T-TEVEKKÜL

(TEVHÎD VE TEVEKKÜL KİTÂBI)

(MUKADDİME VE ONBİR BEYANDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, mülk ve melekût — görünen ve görünmeyen — âlemleri sevk u idâre eden, İzzet ve Ceberût [kahr u galebe] ile tekleşen. Direksiz olarak gökleri yükselten, kulların rızkını oradan veren de O'dur. O Allah ki, basiret sâhiblerinin gönüllerini vasıtalardan çevirip[1] kendine bağlayan, kendisinden başkasına iltifat ve itimaddan himmetlerini ayırıp da yalnız[2] kendisine ibâdet ettiren O'dur. Çünkü onlar, O'nun her şeyden müstağni, tek bir mâbud olduğunu, diğer bütün varlıkların kendileri gibi âciz birer yaratık olup onlardan rızkın beklenemediğini, her zerreyi Allahu Teâlâ'nın yarattığını, bütün canlı varlıkların rızıklarının Allah üzerine olduğunu bildiler. Kulun rızkına Allahu Teâlâ'nın kefil olduğuna iyice kanâat getirdikten sonra, Allahu Teâlâ'ya tevekkül ederek: حسبنا الله ونعم الوكيل *«Allah bize yeter, O ne güzel koruyucudur» dediler*

Salât u selâm, bâtılı kökünden kazıyan, yolun doğrusuna hidâyet eden Hz. M u h a m m e d ' e ve O'nun âl ve ashâbı üzerine olsun.

•

BİRİNCİ BÖLÜM

Bundan sonra bilmiş ol ki; tevekkül, dînin menzillerinden[3] bir menzil, yakîn sâhiblerinin makamlarından bir makam ve belki mukarreblerin en üstün derecelerindendir. Tevekkül, ilim bakımından kendi nefsinde zor ve kapalı, amel bakımından ise meşakkatlidir. Anlayış bakımından kapalı olması, sebebleri düşünüp, onlara dayanmanın tevhidde şirk olması ve bunlardan[4] ağırlanıp tamamen uzaklaşmak ise, sünnete dokunmak ve şeriate taarruz olması bakımındandır. Hâlbuki, sebeb[5] kabûl etmeden sebebe itimad etmek, akıl yönünden bir değişiklik ve cehâlet batakığına dalmak

1- YÜKSELME ARZUSU
2- İHTİYAÇSIZ
3- ALLAHA YAKIN OLAN
4- SATAŞMA
5- BİLGİSİZLİK

olur. Şeriat, nakil[1] ve tevhid anlamına uygun olarak tevekkülün gerçek anlamını ortaya çıkarmak cidden zordur. Bu kadar gizliliği karşısında tevekkülün yüzünden perdeyi kaldırmağa ancak, gözleri hakikat nurları ile sürmelenip[2] basîret sâhibi[4] olan ve gördüklerini açık şekilde ifadeye muktedir olan hâzık[3] ve münekkid âlimler muvaffak olabilir. Şimdi biz bir takdîm olarak tevekkülün fazîletinden biraz bahsedelim, sonra kitâbın birinci bölümünde ve bunun ardında tevhidden, kitâbın ikinci bölümünde de tevekkül hâlinden ve amelinden söz edelim.

1 inci BEYÂN: TEVEKKÜLÜN FAZÎLETİ

Âyetler:

﴿ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ **«Ancak Allah'a güvenip dayanın, eğer îmân etmiş iseniz»** (5 - Mâide: 23).

﴿ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴾ **«Tevekkül edenler dahi yalnız Allah'a güvenip dayanmakta sebât[5] etmelidir»** (14 - İbrâhim: 12).

﴿ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ﴾ **«Kim Allah'a güvenip dayanırsa, O kendine yetişir»** (Et-Talâk: 3).

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴾ **«Allah tevekkül edenleri sever»** (3 - Âl-i İmrân: 159).

Sâhibinin, Allahu Teâlâ'nın sevgisi ve Allahu Teâlâ'nın ona kifâyetiyle anılan bir[6] makam, ne büyük bir makamdır. Kime ki, Allahu Teâlâ yeter ve ona kâfîdir, onu sever ve onun hakkına riâyeti üzerine alırsa, elbette bu kimse büyük kurtuluş ve zafere ulaşmıştır. Zîra sevilen, azâb edilmez, uzaklaştırılmaz, Rahmet ve Cemâl'den mahrûm edilmez.

﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ ﴾ **«Allah kuluna yetmez mi?»** (39 - Zümer: 36). Binâenaleyh[7], kifâyeti, Allah'tan başkasında arayan, tevekkülü terketmiş ve bu âyeti yalanlamıştır. Zîra âyet, hakkı söyletmek mi'razında bir sorudur. Nitekim diğer âyette Allahu Teâlâ:

1- NAKLEDEN, AKTARAN 2- BECERİKLİ 3- MEHARETLİ
4- TENKİD EDİCİ, IŞIĞI KÖTÜDEN AYIRAN 5- KARARLILIK
6- YETERLİ 7- BUNDAN DOLAYI

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا

«İnsânın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki, o, anılmaya değer bir şey bile değildir» (76 - İnsân: 1) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

«Kim Allah'a dayanıp güvenirse, hiç şübhesiz Allah mutlak gaalibdir, tam hüküm ve hikmet sâhibidir» (8 - Enfâl: 49) buyurmuştur. Azîzdir; eman dileyenleri zelil etmez, himâyesine girip O'na ilticâ[1] edenleri mahrûm etmez. Hikmet sâhibidir; tedbîrinde kendisine dayanana kusur etmez. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ

«Allah'ı bırakıp taptığınız da sizin[2] gibi kullardır» (7 - A'raf: 194). Zâtından başkasının kendi emrinde musahhar olduklarını, onların da herkes gibi muhtaç bulunduklarını, daha onlara nasıl bağlanılacağını bildirmiştir.

Yine Allahu Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ

«Hakikat, sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size bir rızık vermeye muktedir olamazlar. O hâlde rızkı Allah katında arayın. O'na ibâdet edin» (29 - Ankebût: 17) buyurmuştur. Diğer âyette de:

وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ

«Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat o münâfık[3]lar ince anlamazlar» (63 - Münâfikun: 7) buyurulmuştur. Bir başka âyette de şöyle buyurulmuştur:

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ

1-SIĞINMA
2-TABİ
3-İKİ YÜZLÜ

«O, her işi tedbir edegelendir. (O'nun indinde) **hiç bir kimse şefâatçı olamaz. Meğer ki kendisinin izninden sonra olmuş ola»** (10 - Yûnus: 3)

Kur'ân-ı Kerîm'de tevhidi ifâde eden her âyet, başkalarından mülâhazayı[1] kesmeye ve Vâhid-i Kahhâr olan Allah'a tevekküle tenbihtir.

Bu Husustaki Haberler:

İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أُرِيتُ الْأُمَمَ فِي الْمَوْسِمِ فَرَأَيْتُ أُمَّتِي قَدْ مَلَؤُا السَّهْلَ وَالْجَبَلَ فَأَعْجَبَتْنِي كَثْرَتُهُمْ وَهَيْئَتُهُمْ فَقِيلَ لِي أَرَضِيتَ؟ قُلْتُ نَعَمْ. قِيلَ: وَمَعَ هَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ ، الَّذِينَ لَا يَكْتَوُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ

«Mi'rac'da ümmetler bana gösterildi; ümmetimin, ovaları ve dağları doldurduklarını gördüm. Çoklukları ve durumları hoşuma gitti. «Râzı oldun mu?» diye benden soruldu. Ben de «Evet, râzıyım» dedim. Bana «bunlardan yetmiş bin kişi hesabsız olarak Cennet'e girecek» denildi.»[2] **Bu arada,**[3] **«onlar kimlerdir?» diye soranlara cevaben, «bunlar dağlanmayanlar, şûm tutmayanlar, efsûn ettirmeyip Rablerine tevekkül edenlerdir» buyurdu. Tam bu sırada Ukâşe ayağa kalkarak:**

— Ya Resûlâllah, duâ buyur da ben onlardan olayım, deyince, Resûl-i Ekrem :

— Allah'ım, bunu onlardan eyle, diye duâ etti. İkinci bir adam daha kalkıp aynı dilekde bulununca, Resûl-i Ekrem : Ukâşe seni geçti, buyurdu» (338).

Yine Resûl-i Ekrem :

لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللّٰهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا

«Eğer siz hakkıyle Allah'a tevekkül edeydiniz, kuşların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi. Onlar sabâha aç çıkarlarken, akşama tok olarak dönerler» (339) buyurmuştur.

Diğer hadisde de :

---

(338) İbn Muni isnâd-ı hasen ile rivâyet etmiştir. Ayrıca Buhârî ile Müslim, İbn-i Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

(339) Tirmizî ile Hâkim, Ömer'den rivâyet etmiş ve sahih olduğunu söylemişlerdir.

1- MÜTALAA, TEFEKKÜR 2- (ürəyə) DAĞ ÇƏKMƏK 3- UĞURSUZ

مَنِ انْقَطَعَ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفَاهُ اللّٰهُ كُلَّ مُؤْنَةٍ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنِ انْقَطَعَ إِلَى الدُّنْيَا وَكَلَهُ اللّٰهُ إِلَيْهَا

«Allahu Teâlâ'ya yönelen kimseye Allahu Teâlâ her hususta yeter ve ummadığı yerden onu merzuk eder. Fakat dünyaya yönelen kimseyi de dünyâya havale eder» (340).

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ أَغْنَى النَّاسِ فَلْيَكُنْ بِمَا عِنْدَ اللّٰهِ أَوْثَقَ مِنْهُ بِمَا فِي يَدِهِ

«Kimi insanların en zengini olmak sevindirirse, kendi elinde olandan ziyade, Allah'ın indinde olana bağlansın» (341) buyurmuştur.

Rivâyete göre; Resûl-i Ekrem'in Ehl-i Beyt'ine yoksulluk çöktüğü vakit:

قُومُوا إِلَى الصَّلَاةِ بِهٰذَا أَمَرَنِي رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ (وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا)

«Namaza kalkın, Rabbim bana böyle emretti ve: «Ehline namazı emret. Kendin de ona sebât ile devâm eyle» buyurdu» (342) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem: لَمْ يَتَوَكَّلْ مَنِ اسْتَرْقَى وَاكْتَوَى **«Rukye, efsûn ettirip dağlanan, tevekkül etmemiştir»** (343) buyurmuştur.

Rivâyete göre; İbrâhim aleyhisselâm, Nemrud'un ateşine atılırken Cebrâil aleyhisselâm gelerek:

— Bir ihtiyacın var mı? diye sordu. İbrâhim aleyhisselâm, daha önce «Allah bana yeter, o ne güzel koruyucudur» demişti. Bu sözünde vefa göstererek:

— Senden bir şey istemem, dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

---

(340) Taberânî ile İbn Ebi'd-Dünya ve Beyhakî Hasan'dan rivâyet etmişlerdir.

(341) Hâkim ve Beyhakî, İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

(342) Taberânî «Evsat»ında Muhammed b. Hamza'dan rivâyet etmiştir.

(343) Tirmizî, Nesei ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى «**İbrâhim vazifesini tastamam ifâ etti**» (53 - Necm: 37) buyurdu.

Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Kim diğer yaratıklara bakmaz ve bana dayanırsa, — yer - gök ona hîleye kalksa da — Ben ona çıkacak yol bulurum» diye vahyetti.

Bu Husustaki Eserler:

Saîd İbn Cübeyr (R.A.) anlatıyor: «Bir def'a beni Akrep ısırdı. Annem ilâç yapacağım diye tutturdu. Ben de sağlam elimi gösterdim ve tiryâkini oraya sürdü.»

Havass, Allahu Teâlâ'nın: «وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ

«**Ölmek şânından olmayan O Bâkiye dayan**» (25 - Fürkan: 58) âyet-i celîle'sini sonuna kadar okudu ve: «Artık bu âyetten sonra kimsenin, Allah'tan başkasına sığınması doğru olmaz» dedi.

Âlimin birisine rü'yâsında: «Kim Allah'a îtimad ederse, artık kuvvetini ihrâz etmiştir» dendi.

Yine âlimin birisi, kefâlet altına alınan rızkın, sana farz olan amelinden seni meşgul etmesin. Çünkü böyle yaparsan dünyalıkta ancak, hakkında takdîr edileni alırken, âhiretini kaybetmiş olursun.

Yahyâ b. Muaz diyor: «Kulun, aramadan rızkını bulmasında, rızkını sâhibini aramasına delâlet vardır.» İbrâhim b. Edhem diyor: «Râhiblerden birisine:

— Nereden yiyorsun? diye sordum. Râhib:

— Ben bilemem, sen onu Rabbimden sor, dedi.

Herm b. Hayyan, Üveys-i Karenî'ye:

— Nerede ikametimi emredersin? diye sorunca, Üveys Şam'ı tavsiye etti. Herm:

— Orada hayat şartları ve geçim nasıldır? diye sordu. Üveys:

— Şübhe karışıp öğüt te'sîr etmeyen şu gönüllere yazıklar olsun, dedi.

Yine zâtın birisi: «Ne zaman Allah'ın vekâletine râzı olursan, bütün iyiliklere yol bulursun» dedi. Allah'tan hüsn-i edeb dileriz.

2 nci BEYÂN: TEVEKKÜLÜN ASLI OLAN TEVHİDİN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; tevekkül de îmânın kapularından bir kapudur. İmânın bütün kapuları ancak, ilim, hâl ve amel ile intizâma girer. Tevekkül de böyledir. O da ilimden meydâna gelir ki, ilim asıldır. Amel de bunun meyvesidir. Hâl ise, tevekkül isminden murâd olunan şeydir.

1-İLAÇ 2-KAZANMA 3-İŞARE 4-İYİ, GÜZEL

Önce asl olan ilmi ele alalım. Aslında buradaki ilimden maksad îmandır. Zîra îman, tasdiktir. Kalb ile tasdik edilen her şey ilimdir. Bu, kuvvetleştiği vakit, buna yakîn denir. Fakat yakînin pek çok kapuları vardır. Biz bunlardan ancak tevekkül üzerine kuracağımız yakîne muhtacız. O da senin: **«Lâ ilâhe illâllahu vahdehû lâ şerike leh»** sözünün tercümân olduğu tevhiddir. Allah'ın kudretine olan îmânına tercümân olan da **«Lehül mülk»** sözüdür. Cûd ve hikmetine îman edilene delâlet eden sözün de **«Lehül hamd»**dir. Kim :

لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شئ قدير

«Allah'tan başka ibâdete lâyık kimse yoktur. O, tek'dir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O'nun gücü her şey'e yeter» derse, tevekkülün aslı olan îmânı tamamlanmış olur. Yâni tam mânasıyle bu söze inanıp bağlandığı zaman böyle olur.

Tevhid, asıldır. Bunun üzerinde durmak sözü uzatacağı gibi aslında, mükâşefe[1] ilmine âittir. Fakat hâller vâsıtasıyle bâzı mükâşefe ilimleri amellerle de ilgili olur ve muâmele ilmi ancak onunla tamamlanabilir. Buna göre biz de burada ancak muâmele ilmi ile ilgili olan kısmına değineceğiz. Yoksa tevhîd, sâhili bulunmayan uçsuz bucaksız bir deryadır. Buna göre deriz ki :

Tevhidin dört mertebesi, aşaması vardır: Öz, öz'ün özü,[2] kabuk, kabuğun kabuğu. Biz bunu görüşü zayıf olanlara bir ceviz ile temsil[3] edebiliriz. Cevizin iki kabuğu ve bir özü vardır. Özünün de yağı var ki, öz'ün özü budur.

Tevhidin birinci mertebesi, gaafil[4] veya inkâr eden kalb ile dilde **«Lâ ilâhe illâllah»** demektir. Münâfıklar[5] böyledir.

Tevhidin ikinci mertebesi, dilindeki tevhidinin mânasını kalbinde tasdik etmektir. Umum müslümanların ve avâmın itikadı böyledir.

Tevhidin üçüncü mertebesi,[6] keşif yolu ve Hak nûru ile gerçeği müşâhede etmektir. Bu da mukarrebler makamıdır. Bir çok varlıkları görür fakat bunların hepsinin Vâhid-i Kahhâr'dan meydâna geldiklerini bilir.

Tevhidin dördüncü mertebesi, mevcûd olarak yalnız bir'i görür ki, bu sıddîklar görüşüdür. Sôfiyye, buna **«Fenâ fi't-Tevhîd»** [tevhidde yok olma] makamı derler. Yalnız bir'i gördüğü için, kendini de görmez olur. Tevhide müstağrak[7] olması hasebiyle kendisini göremediği için tevhidinde kendisi yok olur. Yâni, kendisini ve diğer yaratıkları görmekten yok olur.

Birinci tevhid sâhibi, yalnız dili ile muvahhid[8]dir. Kalbe inmeyen dildeki bu tevhid, sâhibini ancak kılıçtan korur ve dünyada İslâm ahkâmının üzerine tatbik edilmesini sağlar.

1- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
2- ÖZ
3- BENZETME
4- HABERSİZ
5- İKİ YÜZLÜ
6- ALLAHA YAKIN OLAN
7- GARK OLMUŞ, DALMIŞ
8- TEVHİD EDEN

İkincisi, yâni dilinde söylediğini kalbi ile tasdîk eden, muvahhiddir, yâni dilindeki tevhidine inanıyor, onun kalbinde yalanlamıyor demektr. Bu, kalbde bir bağdır. Bunun açılıp genişleme imkânı yoktur. Şâyet isyân ile îmânı zayıflamaz ve bu îman üzerinde ölürse, sâhibini âhiret azâbından korur. Bu îman düğümünü zayıflatıp çözmek için bir takım hile yolları vardır. Bunlara bid'at denir. Tevhidi zayıflatıp çözecek olan bid'atlerden kalbi koruyup oradaki tevhidi kuvvetlendirmek için de çareler var ki, buna «İlm-i Kelâm», sâhibine de «Mütekellim» denir. Bunun maksadı, bid'at sâhibinin, avâmın kalbinde gevşetip çözmek istediği îman bağını kuvvetlendirmek ve bid'at sâhibini reddetmektir. Avâmın kalbindeki tevhid akîdesini, bid'atçıların şerrinden koruması bakımından «Mütekellim»e «Muvahhid» denir.

Üçüncüsüne de muvahhid denir, fakat; bu anlamda değil de, Hak, olduğu gibi kendisine tecelli ettiği için Fâil-i Hakikî'yi yalnız bir olarak müşâhede etmiş olması bakımındandır. Yoksa avamın yaptığı gibi, yalnız hakikat sözünün mânasına inanmağa kalbini zorlaması bakımından değildir. Bu kâbil îman, avam ve kelâmcıların îman ve tevhîdidir. Zîra kelâm âlimi, tevhidinde avamdan ayrılamamıştır. Onun yapabildiği, bid'atçıların hîlelerini kaldırmaktan ibârettir.

Dördüncüsü, müşâhedesinde bir'den başkasını hazırlamamış; küll'i çok olarak ele almış değil, onu bir olarak mütâlea etmiştir. İşte tevhidde son nokta burasıdır.

Birincisi, cevizin dış kabuğu gibidir ki, bunda bir hayır yoktur. Yenecek olursa ağzı buruşturur, içine bakılırsa çirkin görüşlüdür. Yakılmak istense ateşi söndürür ve dumanı çoğaltır. Evin bir kenarında alıkonulursa evi meşgul eder. Ancak cevizi korumak için bir müddet cevizin üstünde kalır, sonra atılır. Tasdiksiz yalnız dildeki tevhid de böyledir; kârı yok, zararı çok, iç ve dışı çirkindir. Yalnız ölüm ânına kadar ikinci kabuk olan kalb ve bedeni korur. Çünkü dilinde şehâdet getireni, gaaziler öldürmekten memnu'dur. Onun kalbini yarmakla me'mur değillerdir. Zâten kılıç, dış kısmı keser. Ölünceye kadar bundan faydalanır. Öldükten sonra bu tevhidin bir faydası kalmaz. İkinci kabuğun, birinci kâbuğa nisbetle faydası meydanda olduğu gibi, — ki özü muhafaza eder. Ayrıca özden ayrıldığı vakit odun olarak yanar. Bu gibi faydaları olmakla beraber — öz'e nisbetle yine faydası azdır. Bunun gibi, keşifsiz kalb ile tasdîkın, tasdiksiz yalnız ikrâra nisbetle faydası çok olmakla beraber, göğsün genişleyip açılması ve Hak nûrunun orada parlaması ile meydâna gelen keşif ve müşâhedeye dayanan îmana nisbetle yine faydası azdır. Allahu Teâlâ'nın:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ

«Allah kime doğru yolu gösterir, îmâna muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm için açar» (6 - En'âm: 125) âyetiyle :

1-TEVHİD EDEN 2-DİNDE BATIL ÇIKAN YENİ ŞEY
3-SÖYLEYEN, KONUŞAN 4-CİNS 5-BÜTÜN, UMUM 6-ÖZ
7-YASAK 8-AÇIKTAN SÖYLEME

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

«Allah'ın göğsünde müslümanlık için inşirah verdiği bir kimse — ki Rabbinden bir nûr üzerinedir — (kalbini mühürlediği kişi gibi) midir?» (39 - Zümer: 22) âyetlerinden murâdı budur.

Öz, kabuklarına nisbetle nefis olduğu ve tamamı[1] maksûd olup yalnız onun da yağına nisbetle tortusu bulunduğu gibi, fiilî tevhid de sâlikler için âlî bir maksaddır. O da başkalarını düşünmek, Vâhid-i Hakîkî'den başkası bir şey'i görmeyenlere nisbetle yine çokluğa iltifattan hâli değildir.

Şâyet, yalnız bir'i görmesi nasıl düşünülebilir? Hâlbuki gökleri, yer'i ve bunlardaki ayrı ayrı pek çok varlıkları görüyor. Bunlar nasıl bir tek olurlar? dersen,

Bilmiş ol ki; mükâşefe[4] ilminin sonu ve sırrı buradadır. Bunu satırlara aktarmak câiz değildir. Nitekim ârifler: «Rubûbiyyetin sırrını ifşâ etmek küfürdür» demişlerdir. Aynı zamanda bu mevzû, muâmele ilmiyle ilgili değildir. Buna rağmen, senin bunu uzak ve muhal[6] gibi görmeni yok edecek kadarını da açıklamak mümkündür. Bunun îzâhı şöyledir: Bir şey, bir nevi görüş ve itibariyle çok ve başka bir nevi görüş itibariyle tek olabilir. Meselâ, bir insânın bütün parçalarını ayrı ayrı ele alırsan pek çok olur. Fakat insan olarak düşünür ve ele alırsan tek olur. Bu, insanlık bakımından tektir, diyebilirsin. Nice kimseler vardır ki, insânı gördüğü vakit onu bir tek olarak görür ve onun sayısız parçalarına kıymet vermez. Onun bakışı toptandır. Parçalarını düşünenin bakışı da o parçaları nazara almak sûretiyledir.

Bunun gibi, mevcûd olan her şey'in — ister Hâlık olsun, ister mahlûk olsun — bir çok itibar ve görüntüleri vardır. Bir itibarla tek, başka bir itibarla çok olurlar. Bâzısı da bâzısından daha çok olabilir. Bunun misâli, yine insandır. Her ne kadar garaza uygun gelmiyorsa da, çoğu bir olarak görme hususunda maksada tenbih eder.

Bu sözle anlayamadığın ve erişemediğin makamı inkâra kalkışmanın doğru olmayıp îman-ı tasdikî ile ona inanman gerektiği anlaşılmış oldu. Her ne kadar inandığın senin sıfat ve makamın değilse de, bu tasdik ile yine bu tevhidden nasîbini alırsın. Sen, peygamber olmadığın hâlde peygamberliğe inandığın vakit, îmânın nisbetinde ondan nasîbin olduğu gibi, bundan da nasîbin olur.

Bu, bütün eşyada yalnız Vâhid-i Hakîkî'yi müşâhede hâli bâzan devâm eder, bâzan da şimşek gibi gelir geçer. Çoğunluk böyledir. Devam hâli nâdirdir. Buna işâret olmak üzere **Hallac-ı Mansur**, Havassı seyahat eder gördüğü vakit:

— Niçin dolaşıyorsun? diye sordu. **Havass** da:

— Tevekkül hâlini düzeltmek için dolaşıyorum, dedi. Çünkü o da mütevekkilinden[7] idi. **Hallac**:

1-MAKSAD 4-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
2-İŞLER 6-İMKANSIZ
3-BOŞ 7-TEVEKKÜL EDENLERDEN
5 İDARECİLİK
SAHİBLİK,
HAKİMLİK

— Bâtınını tâmir için ömrünü tükettin. Tevhidde «F e n â» nerde kaldı? dedi. Hâlbuki H a v a s s ' ın yaptığı, tevhîdin üçüncü makamını düzeltmek idi. O ise onu dördüncü makam adâvet etti. İşte bu, icmâl yolu ile muvahhidin tevhiddeki makamlarıdır.

Şâyet, tevekkülü, üzerine oturatacak kadar anlaşılaşacak şekilde bu makamı açıklaman gerekir, dersen, derim ki :

Tevhîdin dördüncü derecesinin beyânına girişmek câiz değildir. Aynı zamanda tevekkül de bunun üzerine kurulmuş değildir. Tevekkül hâli, tevhidin üçüncü şeklinde hâsıl olur. Birinci şekli ise münâfıklıktır. Bu da meydandadır, açıklamak istemez.

Tevhidin ikinci şekline gelince, bu, îtikaddır. Bütün müslümanlarda mevcuttur. Bunu takviye yolları kelâm ilmindedir. Bid'at sâhiblerini reddetmek de bu kelâmda mevcuttur. **«El-İktisad Fi'l-İ'tikaad»** bölümünde önemli kısımları anlattık.

Kendisi üzerine tevekkülün bina kılınanı, üçüncü kısmıdır. Zira yalnız îtikad ile tevhid, tevekkül hâlini gerektirmez. Biz, tafsilâttan sarf-ı nazarla yalnız tevekkülün bu tevhid ile olan irtibatı kadarını anlatalım. Zaten fazlasına kitabın hacmi müsâid değildir.

Bunun hulâsası, her şeyde Fâil-i Hakîkî'nin Allah olduğunu bilmendir. Yaratıklar rızık, âtâ, men', hayat, ölüm, zenginlik, yoksulluk ve benzeri kendisine isim verilen her mevcûdun îcad ve ihtira'ı ile tekleşen, Allahu Teâlâ'dır. O'nun bu işlerde ortağı yoktur. Bu hâl sana keşfolup açıklandığı vakit, artık başkasına bakma. Korkun O'ndan, ümidin O'na olsun. O'ndan kuvvet al ve O'na dayan. Çünkü tek başına gerçek yapıcı O'dur, başkaları değildir. O'ndan başka her şey O'nun emrine musahhardır. O'nun irâdesi olmadan kimsenin bir zerre kımıldama imkânı yoktur. Mükâşefe kapusu sana açıldığı vakit, gözünle gördüğünden daha açık ve net bir şekilde bu gerçeği anlarsın.

Şeytânın, seni bu makama yükselmeden alıkoyması, iki yönden kalbine şirk şâibesi koymağı umduğu içindir.

a) **Birinci sebeb,** canlıların ihtiyar ve irâdelerine, ikinci sebeb de bitkilerin ve cansıza iltifat ve meylettirmek içindir.

Cansızlara îtimadın, bitki ve ekeneklerinin büyüyüp yetişmeleri için, yağmura olan îtimadın, yağmurun yağması için buluta olan güvenin, bulutun toplanması için soğuğa olan ümidin, geminin normal seyri için rüzgâra olan îtimadın gibi. İşte bütün bunlar, eşyanın hakikatine cehâlet ve tevhidde şirktir. Bunun için Allahu Teâlâ :

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ

«Gemiye bindikleri zaman — dini yalnız kendisine (yâni Allah'a) **tahsis etmek sûretiyle muhlisler olarak — Allah'ı çağırırlar. Fakat biz onları**

1-YOKLUK 2-TEVHİD EDEN 3-İKİ YÜZLÜ 4-KUVVETLENDİR
5-DİNDE ÇIKAN YENİ ŞEYLER (BATIL) 6-İŞ SAHİBİ
7-LÜTUF 8-DURDURMA 9-BOYUN EĞMİŞ

selâmetle karaya çıkarınca da hemen Allah'a eş katanlar onlardır» (29 - Ankebût: 65) buyurmuştur.

Denildi ki: «Bunun bir mânası, eğer rüzgâr durulmayaydı biz kurtulamazdık demeleri idi.» Yâni şirkleri, kurtuluşu rüzgârın durmasına bağlamalarıdır.

Âlem olduğu gibi kime keşfedilirse, rüzgârın havadan ibâret olduğunu, havayı harekete geçiren bir muharrik olmayınca kendi başına hareket edemeyeceğini anlar. İlk muharrike varıncaya kadar muharriki de aynı durumdadır. Artık onun başka bir muharriki yoktur. Muharriki olmadığı gibi, bizâtihî müteharrik de değildir. (Çünkü hareket cisimde düşünülür, o ise cisimden münezzehtir.) Kişinin kurtuluşta rüzgâra iltifatı, tıpkı îdam mahkûmunun afvını irâde eden hükümdârın emrini alıp da, «Âh işte bu kalem kâğıt olmayaydı ben îdamdan kurtulamazdım. Beni[1] idamdan kurtaran bu kalem ve bu kâğıttır» demesine benzer.[1] Bu ise cehâlet ve ahmaklıktan başka bir şey değildir. Kim, kalemin bizâtihî bir değeri olmayıp yazarının emrinde olduğunu bilirse, kaleme değil, yazana teşekkür eder. Hattâ kâtip ve hükümdâra nasıl teşekkür edeceğine şaşırarak, kalem ve kâğıt aklına bile gelmez. Güneş, ay, yıldız, yağmur, bulut, yer, canlı ve cansız bütün varlıklar kâtibin elindeki kalem[2] gibi, onun emrine musahhardır. Belki bu da senin hakkında bir temsildir. Çünkü sen, bu af fermânını yazanın pâdişah olduğunu sanıyorsun, hâlbuki gerçekde onu da yazan Allah'tır. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ **«Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı»** (8 - Enfâl: 17) buyurmuştur.[2]

Ne zaman ki senin, her şey'in Allah'ın emrinde musahhar olduğunu bildiğini şeytan görür, artık tevhidini bu şirk ile karıştırmaktan ümidini keserek senden ayrılır. İşte aldatmak için üçüncü mertebeye çıkarmak istemeyişinin birinci sebebi budur.

b) İkinci sebebi, ihtiyarî işlerinde canlılara iltifat etmen içindir. Şeytan der ki: sen hepsini Allah'tan nasıl biliyorsun? Bak işte şu adam kendi arzûsu ile senin nafakanı te'mîn ediyor. İsterse verir, istemezse vermez. Buna kim karışabilir? Bu adam da boynunu vurmağa yetkilidir. İsterse vurur isterse afveder.[3] Bundan nasıl korkmaz ve nasıl ummazsın? Görüyorsun ki mukadderatın, Onun elindedir. Bunda şübhen de yoktur ve yine evet, kalem kâtibsiz bir şey yapamaz diyebilirsin, fakat kalemin, elinde bulunan kâtibi nasıl görmeyebilirsin? der.

İşte çoklarının ayağı burada kayar. Ancak şeytanın sultası[4] bulunmayan[3] hâlle kullar bundan kurtulur. Zayıf görüşlülerin, kalemin, kâtibin elinde musahhar olduğunu görebildikleri gibi, onlar, kâtibin de bir emir altında musahhar olduğunu bilirler. Ve yine onlar bilirler ki, bu zayıfların şaşması, karıncanın şaşması gibidir. Kâğıt üzerinde yürüyen karınca, kâğıdı

1-KENDİLİĞİNDEN
2-BENZETME
3-KADER, TALEH
4-NÜFUZ

karalayan kalemin ucunu görür. Ne parmakları, ne de elin sâhibini görür. Beyaz kâğıdı karartanın kalem olduğunu sanır. Göz çukurlarındaki kusurundan ötürü daha ilerisini göremez.

Göğsü Allahu Teâlâ'nın nûru ile İslâmiyet için genişlemeyenin hâli de böyledir. Yer ve göklerin Cebbârını mülâhaza ve her şey'i O'nun kahrettiğini müşâhededen âciz kalır. Yolda yalnız kâtibe kadar yükselir ve orada kalır ki, bu, sırf cehâlettir. Bilgi ve basîret sâhiblerine gelince; Allahu Teâlâ onlar hakkında yer ve göklerde olan her zerreyi kendi kudreti ile konuşturdu. Onlar bu zerrelerin Allah'ı tesbihlerini ve fasîh bir dil ile kendi acziyetlerine şehâdet ettiklerini duydular. Bu zerreler, harf ve sessiz konuştukları için, bu kulaktan mahrûm olanlar, onları duyamaz oldular. Şübhesiz, kulak derken, merkebde de bulunan başdaki kulağı kasdetmiyoruz. Biz, harfsiz, sessiz söylenenleri duyan kulağı kasdediyoruz.

Şâyet, bu senin dediğin, aklın kabûl etmeyeceği ucûbeden başka bir şey değildir. Onun konuşma şeklini, nasıl konuştuğunu, ne ile konuştuğunu, nasıl tesbih ve takdis ettiğini ve kendi acziyyetine nasıl şehâdette bulunduğunu bize açıkla, dersen,

Bilmiş ol ki; yer ve göklerdeki her zerrenin basiret sâhibleri ile gizli münâcâtı vardır. Bunun sonu yoktur. Bunlar, Allahu Teâlâ'nın kelâm deryâsından alınan kelimelerdir ki, bunların nihâyeti yoktur. Nitekim Allahu Teâlâ :

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي

«De ki: «Rabbimin sözleri için deniz mürekkeb olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilâve etsek, Rabbimin sözleri tükenmeden o deniz tükenir» (18 - Kehf: 109) buyurmuştur. Sonra, bunlar, mülk ve melekûtun sırları ile konuşurlar. Sırrı açıklamak ise mezmumdur. Belki erkeklerin göğüsleri sırların mezarıdır. Sen hükümdârın, sırdaşının çıkıp da hükümdârın kendisine gizli olarak söylediklerini bağırarak halka duyurduğunu hiç gördün mü? Eğer bizim için her sırrı açıklamak câiz olsaydı, Resûl-i Ekrem: **«Benim bildiğimi bileydiniz, az güler, çok ağlardınız»** buyurmaz, belki bildiklerini onlara da açıklar ve onlar da az güler çok ağlarlardı. Yine Resûl-i Ekrem, kader sırrını açıklamaktan bizi men'etmek üzere: **«İlm-i nücûmdan bahsedildiği vakit susun. Kaderden bahsedildiği vakit susun. Ashâbımdan bahsedildiği vakit susun»** (344) buyurmaz ve bâzı sırlarını özellikle H u z e y f e ' ye bildirmekle yetinmez, herkese söylerdi.

Demek ki mülk ve melekût âlemindeki zerrelerin münâcâtını müşâhede eden basîret sâhiblerinin bunları açıklamasına iki mâni vardır.

a) **Birincisi,** sırrı açıklamanın yasaklığıdır.

---

(344) Metin yukarda geçmiştir. Hadisi, Taberânî ve İbn Hibban «Zuafa»da zikretmişlerdir.

1-TEFEKKÜR, MÜTALAA 2-BILGISIZLIK 3-AÇIK VE GÜZEL 4-ACİZLİK 5-EŞEK 6-TAACCÜB OLUNACAK ŞEY 7-KÖTÜ 8-YILDIZLAR

b) İkincisi, kelimelerinin sayılamıyacak kadar çok olmasıdır. Fakat bizim anlatmakta bulunduğumuz kalemin hareketi misâlinde onların münâcâtından bir miktar onlatalım ki, tevekkülün, üzerine nasıl kurulduğu icmâlen anlaşılsın ve onların kelimeleri her ne kadar harf ve ses değilseler de onları harf ve sese çevirelim ki, durumu açıklığa kavuşmuş olsun.

Buna göre deriz ki:

Allahu Teâlâ'nın bahşettiği nûr ışığı ile kâğıda bakan bâzı kimseler kâğıdın yüzünün mürekkeb ile karardığını görünce, «Sana ne oldu, yüzün o kadar parlak iken niye karardın?» diye sordular. Kâğıt:

— İnsâf et, ben kendi kendime yüzümü karartmadım. Onu boyadan sor. O, kendi kutusunda toplu hâlde duruyordu. Vatanından ayrıldı, benim yüzümün sahasına yayıldı ve yüzümü karattı, dedi. Adam:

— Doğru diyorsun diyerek durumu mürekkebden sordu. Mürekkeb:

— İnsaf et, beni suçlama. Zira ben hokka içinde iken, oradan çıkmamağa kararlı idim. Kalem bana bastı ve beni yuvamdan ayırdı, memleketimden uzaklaştırdı. Beni parça parça ederek gördüğün gibi beyaz kâğıdın üzerine yaydı Benim ne suçum var? Soracaksan ondan sor, dedi. Adam:

— Doğru söylüyorsun, diyerek kaleme döndü ve:

— Niçin haksızlık ettin, boyayı şişesinden çıkarıp beyaz kâğıt üzerine yayarak kâğıdı kararttın? dedi. Kalem:

— Onu benden sorma, beni tutan el ve parmaklardan sor. Zira ben, su kenarında yetişen bir kamış parçasıyım. Yeşil ağaçlar arasında vakit geçirirken bıçaklı bir el bana uzandı, beni kökümden kesdi, yapraklarımdan ayırdı, yoldu ve ucumu keserek ortadan yardı. Sonra da beni siyah mürekkebe daldırdı ve beni kâğıt üzerinde, dikine olarak dolaştırdı durdu. Sen benden bunu sormakla yarama neşter vurdun. Benden vaz geç de beni bu hâle getirenden durumu sor, dedi. Adam:

— Haklısın, dedi ve el'e dönerek kaleme yaptığı haksızlıktan ve onu kendi keyfine kullandığının sebebinden sordu. El:

— Gördüğün gibi, ben, et, kemik ve kandan meydâna gelmiş bir varlığım. Hiç etin zulmettiğini veya kendiliğinden hareket eden bir cismin bulunduğunu gördün mü? Ben, binicisinin elindeki bir merkeb gibiyim. Kudret denen bir binici bana bindi. Beni sağa sola çevirip yerin her tarafında dolaştırdı. Baksana, ot, ağaç ve taş gibi şeylerden hiçbiri bir tarafa gidiyor mu? Çünkü onlara böyle bir kudret binmemiştir. Ölülerin elini görmez misin? El olmak bakımından onların da benden bir farkı yoktur. Kalem ile de hiç bir ilişkileri yoktur. Ben de ben olmam haysiyetiyle kalem ile bir işim yoktur. Sen bunu benden değil, bana binip rahatsız eden binicimden sor, dedi. Adam:

— Doğru söylüyorsun, dedi ve durumu kudretten sordu:

— Niçin eli böyle fazla kullandın? diye sordu. Kudret:

— Beni rahat bırak, nice yerenler var ki asıl yerilen onlardır ve nice yerilenler var ki onların kusuru yoktur. Niçin benim hâlimi anlamıyorsun? Ben el'e bindim diye ona haksızlık ettiğimi nerden çıkarıyorsun? Hâlbu-

1- (DOKTOR BIÇAĞI)
2- MİNİK

ki ben hareket ettirmeden el'e binmiştim. Onu ben, ne hareket ettirdim, ne de kendime musahhar kıldım. Ben, sâkin ve uykuda idim. Hattâ görenler, beni yok veya ölü sanırlardı. Çünkü ben ne hareket ediyor, ne de hareket ettiriyordum. Ancak bir güç olarak kalıyordum. Bana müvekkel olan birisi geldi. Beni rahatsız etti ve gördüğün işleri yaptırdı. Benim kuvvetim, ancak ona itâate yeterdi. Muhalefet edecek güçde değildim. Benim başıma musallat olan varlığa da «İ r â d e» derler. Ben de bunu ancak isminden ve hücûmundan tanırım. Beni rahatsız etti, uykumdan uyandırdı. Gördüğün işleri bana yaptırdı. Durumu, benden değil, ondan sor, dedi. Adam:

— Doğru söylüyorsun, diyerek irâdeye döndü ve:

— Böyle yerinde uslu uslu duran kuvveti neden harekete geçirdin de bu işleri yaptırdın? diye sordu. İrâde:

— Acele etme, dur bakalım. Belki benim de bir mâzeretim var, hemen beni yermeğe kalkışma. Zîra ben kendiliğimden harekete geçmedim. Beni de harekete geçiren kesin bir emir ve kahir bir kuvvet var, dedi. O kuvvet gelmeden ben sâkin sâkin duruyordum. Fakat kalbin huzûrundan ilmin elçisi, aklın dili ile bana gelerek kudretimi harekete geçirmemi emretti. Ben de zarurî olarak emrine uydum. Çünkü ben, ilim ve aklın kahr u galebesi altında ezilen, bunlara bağlı olan bir zavallıyım. Hangi cürmümden dolayı bu işe düştüğümü, niçin bunlara musahhar olduğumu ve niçin itâate mecbur bulunduğumu bilemem. Ancak benim bildiğim tek bir şey varsa o da, bu kahredici kuvvet, bana uğramadıkça ben sükûnet içerisinde bulunurum. Bu hâkim, ister âdil, ister zâlim olsun, ben bunun emrine verildim. Her hangi bir hükmünde ona muhalefetim yoktur. Emîn ol ki o kendisiyle meşgul olduğu müddetçe ben sükûnet içinde durur ve fakat onun emrini beklerim. Hükmü kesinleşince tabii olarak onun kahrına girer ve ona itâat ederim. Bunun için beni bırak da durumu akıldan sor. Lüzumsuz yere beni muâhaze etme. Ben, Şâirin:

«Ne vakit bir toplumdan uzaklaşmak istedimse, onlar ayrılmamamı takdîr etti. Hâlbuki ayrılan onlar oldu» dediği gibiyim, dedi.

Adam:

— Doğru söylüyorsun, diyerek, ondan da ayrıldı ve ilim ile akla yöneldi. «Niçin irâdeyi kudrete musahhar kıldınız» diye onlara çıkıştı. Akıl:

— Ben bir ışığım, kendi başıma parlayamam, beni yakarlar da parlarım, dedi. Kalb:

— Ben bir levhayım, kendi başıma açılamam, beni açarlar da açılırım, dedi. İlim:

— Ben, aklın ışığı parlayınca kalbin beyaz yerine nakşedilen nakışım. Kendi başıma o kalbin beyaz yerine nakşedilemem. Çünkü kalbe işlenebilmem için kaleme ihtiyaç vardır. Beni oraya kalem nakşetti, dedi.

Bu anda, soran titremeğe başladı ve verilen cevab ile yetinmedi, dedi ki:

1-TABİ, BOYUN EĞMİŞ 2-VEKİL 3-RAHATSIZ EDEN
4-ÜSTÜN GELEN 5-KABAHAT 6-ADALETLİ 7-AZARLAMA

— Bu yolda o kadar yorulduğum ve çok mesafe aldığım hâlde kimden işin esasını öğrenmek istedimse, o, beni başkasına havâle etti. Fakat bu havâleler benim de hoşuma gidiyordu. Çünkü, her birinden mâkul sözler dinliyor ve kendilerinden sorulmaması hususunda meşrû mâzeretler alıyordum. Ey ilim, senin, «Ben bir hat ve nakıştan ibâretim, beni kalem yazdı» sözünden bir şey anlamıyorum. Çünkü ben kalemi kamıştan ve levhayı da demir veya tahtadan bilirim. Yazının, boya ile, ışığın da ateş ile yandığını bilirim. Burada ise, levha, ışık, yazı ve kalem gibi şeylerin adını söylüyor ve fakat kendilerini göremiyorum. Değirmen gürültüsünü duyuyor ve fakat onu göremiyorum, dedi. İlim :

— Söylediğinde doğru isen, sermayen kısa ve azığın az, merkebin ise zayıftır. Hâlbuki yöneldiğin bu yolda büyük tehlikeler vardır. Senin için en doğrusu, bu sevdadan vaz geçmektir. Bu, senin işin değil, sen bundan vaz geç; herkes niçin yaratılmış ise ona muvaffak olur, dedi.

Şâyet bu yolda netice almak istersen, kulağını bana ver, cân ü gönülden dinle ve bilmiş ol ki; senin düştüğün bu yolda üç âlem vardır :

Birincisi, mülk ve şehâdet, yâni görülen madde âlemidir. Senin bildiğin kâğıt, mürekkeb, kalem, el, bu âlemdendir. Bunları kolaylıkda aşdın.

İkincisi, melekût, görülmeyen rûh ve mâna âlemidir. O da benden sonra gelir. Ne zaman beni geçersen, işte o zaman oraya varırsın. İşte, geniş çöl ve sahralar, yüksek ve sarp dağlar, dağlar gibi yüksek dalgalı denizler oradadır. Onlardan nasıl kurtulup onları geçeceğini bilemem, dedi.

Üçüncüsü, ceberût âlemidir. Bu, mülk ile melekût âlemi arasındadır. Bunun ilk üç konaklık mesafesini geçmiş bulunuyorsun. Onlar da kudret, irâde ve ilim menzilleridir. Bunlar, görülen madde âlemi ile görülmeyen rûh âlemi arasında vâsıtadır. Mülk âleminin yolu kolay, melekût âleminin yolu ise sarpdır. Ceberût âlemi, mülk ve melekût âlemi arasında, bir tarafı karada ve bir tarafı denizde olup hareket hâlinde bulunan gemiye benzer. Suların akıntısına kapılıp tam mânasıyle hareket hâlinde olmadığı gibi, tamamen karada oturup sükûne ermiş de değildir. Yeryüzünde dolaşan herkes madde âleminde dolaşır. Buradan ilerleyip de hareket ânında olan gemiye binen gibi bir kuvvete sâhib olursa, ceberût âlemine geçmiş olur. Şâyet gemisiz ve sarsılmadan sular üzerinde seyre başlarsa, işte o zaman melekût âlemine intikal etmiş olur.

Demek ki bu işin içyüzünü anlamak için su üzerinde gemisiz yürümek şart. Şâyet bunu beceremiyeceksen geri dön, bu dâvadan vaz geç. Karayı geçtin, gemiyi arkada bıraktın. Önünde sâfi sudan başka bir şey kalmadı. İşte melekût âleminin evveli, kalbin levhasına, kendisiyle ilim yazılan kalemi görmek ve kendisiyle su üzerinde yürümek yakîninin hâsıl olmasıdır. Resûl-i Ekrem'in İ s â aleyhisselâm hakkında: **«Eğer yakîni daha da kuvvetli olsaydı hava üzerinde de yürürdü»** (345) buyurduğunu duymadın mı?

---

(345) Hadis, metin olarak yukarda geçti ve tenkidi de yapıldı.

1-AKLA YAKIN
2-MİNİK
3-BÜYÜKLÜK
4-GEÇME
5-TEMİZ

Bu yola giren sâil :

— Senin anlattığın bu tehlikelerden şaşırdım ve korktum. Bu çölleri aşıp aşamıyacağımı kestiremiyorum. Bu engelleri aşabilmenin bir alâmeti var mı ?diye sordu. İlim :

— Evet, nişanı var. Gözünü aç ve dikkatle bana bak. Şâyet kalb locasına yazdığım kalemi görebilirsen, bu yolun ehli olmağa benzersin. Zira ceberût âlemini geçip melekût âleminden bir kapuyu çalan kimseye kalem keşfolur ve kalemi görür. Baksana, daha ilk emrinde Resûl-i Ekrem'e kalem keşfedilerek :

اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

«Oku, Rabbın nihâyetsiz kerem sâhibidir. Ki, O, kalemle öğretendir. İnsâna bilmediğini O, öğretir» (96 - Alâk: 3 - 5) âyetleri kendisine nâzil oldu. Sâlik :

— Gözümü dört açtım fakat ne kamış, ne de ağaç görebildim. Hâlbuki ben kalemi ancak bunlardan bilirim, dedi. İlim :

— Sen aradığını uzaklaştırdın. Sen bilmiyor musun? Evin eşyası evin sâhibine benzer. Bilmiyor musun? Allahu Teâlâ'nın Zâtı diğer zatlara benzemez. Bunun için el'i de diğer ellere, kalemi de diğer kalemlere benzemez. Söz ve yazısı da, başka söz ve yazılara benzemez. Bunlar, melekût âleminden ilâhî emirlerdir. Allahu Teâlâ zâtında cisim değil, bir mekânda mütemekkin de değildir. Başkaları ise bunun aksinedir. O'nun el'i de et, kan ve kemikten değildir. Diğer eller bunun aksinedir. O'nun kalemi de kamıştan değil, levhası tahtadan değil, kelâmı ses ve harf değil, yazısı şekil ve rakam değil, mürekkebi de bildiğin boyalardan değildir. Şâyet bunları böyle göremezsen, seni erkek ile kadın arasında bir h u n s a gibi ne ordan ve ne de ordan diye bir varlık görürüm. Ya daha nasıl Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatlarını diğer zât ve sıfatlardan ayırdın, kelâmını harf ve sesden ayırdın? Şimdi de tutturdun, elinde, kaleminde, kâğıdında ve yazısında tereddüt mü ediyorsun? Eğer Resûl-i Ekrem'in :

إن الله خلق آدم على صورته **«Allahu Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine yarattı»** buyurduğundan, göz ile görülen zâhir sûret mânasını anlarsan, mutlak sûrette M ü ş e b b i h e olursun. Nitekim Yahûdî'ye: «Doğru ve sırf Yahûdî olacaksan ol, yoksa Tevrât ile oynama» denmiştir. Şâyet b a s a r ile değil de basîret ile anlaşılan bâtınî sûreti anladınsa, o vakit Allahu Teâlâ'yı tenzih ve takdis ederek yoluna devâm et. Çünkü sen mukaddes vâdîdesin. Vahyolunanı kalbinin derinliğinden dinle. Belki ateşe, gördüğün ışığa hidâyet olunursun. Ve belki Arş'ın suradikalarından, pencere perdelerinin ardından M û s â aleyhisselâm'a denildiği gibi :

1-SORAN 2-HUSUSİ YER 3-BÜYÜKLÜK 4-YERLEŞEN
5-CİNSİYYETİ MALUM OLMAYAN 6-(BATIL BİR İNANIŞ MEZ...
7-GÖRME 8-PADİŞAHIN PERDELERİNDEN

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ «**Muhakkak ben senin Rabbinim**» diye hitab edilirsin.

Yolcu, ilimden bunları duyduğu vakit, kendi kusurunu anladı ve hakikaten teşbîh ile tenzîh arasında kaldığını bildi. Kendini kusurlu görmesinden kendisine kızarak kalbi ateş gibi yandı, şûle verdi. Kalbinin lâmbasındaki yağı ateşsiz olarak parlayacak hâle geldi. Bu hiddetle elim kalbine üfleyince, hemen oradaki yağ ateş aldı ve nûr üzerine nûr olarak parlamağa başladı. İlim :

— İşte şu fırsatı ganimet bil ve gözünü dört aç. Belki gördüğün ateşe ulaşırsın. Gözünü açtı ve bu ateşin ışığı ile kalem-i ilâhîyi gördü ki, tamamen tenzih ve takdîsde ilmin târif ettiği gibi idi. O, ne ağaçtan idi, ne de kamıştan. Onun ne başı vardı, ne sonu. O, devamlı olarak bütün insanların kalbine çeşitli ilimleri yazmakta, kalemin ucu olmadığı hâlde her kalbde bir ucu vardı. Buna şaşan adam :

— Şu ilim ne güzel arkadaştır. Allah onun hayrını versin. Kalemi târif ettiği vasıfların doğruluğunu ancak şimdi anlayabildim. Çünkü o, kalemlere benzemeyen bir kalemdir, dedi.

İşte bu sırada ilme teşekkür ile vedâ etti ve,

— Sizin yanınızda fazla kaldım, sizi meşgul ettim. Ben şimdi kaleme gidip onun hâlinden sormak isterim, dedi. Ve kaleme doğru yol aldı. Kaleme :

— Ey kalem, sana ne oldu ki, durmadan mukadderatın zuhuru için irâdeleri harekete geçirecek yazıları yazıp duruyorsun? Niçin böyle yapıyorsun? deyince, melekût âlemindeki bu kalem :

— Mülk âlemindeki kalemin söylediklerini ne çabuk unuttun? Benim sana vereceğim cevab, onun verdiği cevabın aynıdır, dedi. Yolcu:

— Nasıl aynı olur? Sen o kaleme benzemezsin ki, dedi. Kalem :

— Allahu Teâlâ'nın, Âdem'i sûreti üzerine yarattığını duymadın mı? dedi. Yolcu :

— Evet, duydum, dedi. Kalem :

— O hâlde sen beni sağ elinde oynadığım hükümdardan sor. Ben onun emrindeyim. İlâhî kalem ile insânî kalemin farkı yoktur. Fark, zâhirî sûrettedir, deyince, yolcu :

— Bu mülkün sağ el'i kimdir? diye sordu. Kalem :

— Allahu Teâlâ'nın : وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ «**Gökler de onun sağ eli ile dürülmüşlerdir**» (39 - Zümer: 67) buyurduğunu duymadın mı? dedi. Yolcu :

— Evet, duydum, deyince, kalem :

1-BENZETME
2-ALEV
3-KADER

— İşte her şey gibi kalem de O'nun kabza-i yemînindedir. O, kalemi istediği tarafa oynatır.

Bunun üzerine yolcu, kalemden yemîn'e doğru göç etti, hattâ yemîni müşâhede etti. Kalemden daha şâyân-ı hayret bir şekilde olduğunu gördü. Öyle ki hiç bir vasfını açıklamak câiz değildir. Hattâ bir çok ciltler onun vasfının binde birine yetmez. Hulâsa olarak, O, ellere benzemeyen bir yemîn ve bir el'dir. Parmakları da parmaklara benzemez. Hakikaten kalemi kabzasında dolandırdığını gördü ve kalemin özür dilemesinde haklı olduğunu anladı. Bu def'a yolcu yemîn'e, kalemi niçin tahrik ettiğinden sordu. Melekût âlemindeki bu sağ el:
mülk âlemindeki maddi el'in cevabı gibi cevab verdi. Yâni kudrete havâle etti ve bizâtihî bir şey yapamıyacağını kendisini harekete geçirenin kudret olduğunu söyledi.

Yolcu, kudret âlemine yol aldı. Orada da şimdiye kadar gördüklerini küçümseyecek acayip hâllerle karşılaştı ve:

— Niçin yemîn'i tahrik ettin? diye kudretten sordu. Kudret:

— Ben bir sıfatım, beni mevsûfumdan yâni Kaadir'den sor, dedi. Çünkü itimad, vasfa değil, mevsûfadır. Nerde ise şaşırıp durumu Kaadir'den sorma cür'etini gösterecek idi ki, perde arkasından:

لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ **«O, yapacağından mes'ûl olmaz, fakat onlar mes'ûl olurlar»** (21 - Enbiyâ: 23) hitâb-ı ilâhisi geldi ve ilâhî heybet kendisini bürüyerek bayılıp düştü. Ayıldığı vakit:

— Allah'ım, Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Senin şânın yücedir. Sana tevbe eder, Sana tevekkül eder ve Senin Melik-i Cebbar ve Vâhid-i Kahhâr olduğuna inanır, Senden başkasından korkmam, Senden başkasından ümid etmem, Senin azâbından ancak afvına, gadabından rızâna sığınırım. Benim için Senden istemek ve Sana sığınmaktan başka çâre yoktur. Sana bakarak derim ki; Allah'ım, Seni bilmek için kalbimi genişlet, Seni senâ için dilimden ukdeyi kaldır, dedi.

Bir de arkasından şöyle nidâ edildi: «Sakın senâda tama'a kapılıp seyyidü'l-enbiyâ'nın senâsı üzerine ziyâde edeyim deme. O'na dön, sana verdiğini al, yasakladığından uzaklaş. Sana neyi söyledi ise sen de onu söyle. Zira o, yalnız:

سُبْحَانَكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

«Allah'ım, ben seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben, seni sana lâyık bir senâ ile senâ etmekten âcizim. Sen, seni senâ ettiğin gibi ulusun» demişti. Sen de böyle de». Adam:

— İlâhi, eğer seni övmeğe dilin cür'eti olmazsa, ya seni bilmeğe kalbin ümîdi nasıl olur? dedi ve şöyle nidâ olundu:

1-EL 2-UYGUN, LAYIK 3-KIMILDATMA 4-KENDILIĞINDEN
5-VASIFLANAN 6-MESULIYETLI 7-GAZAB 8-DÜĞÜM
9-BITMEYEN İSTEK, AÇ GÖZLÜLÜK 10-FAZLA

— Sakın sıddikların boyunlarına basıp geçeyim deme. En büyük sıddîk olana git de ona uy. Zîra onlar peygamberin ashâbıdır. Peygamberin ashâbı yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete ulaşırsınız. Sen, Sıddîk-ı Ekber'in : «En büyük idrâk; idrâkin idrâksizliğini idrâktir. [Anlamadığını anlamak bir anlayıştır]» dediğini duymadın mı? Bizim hazretimizden nasîb olarak sana, hazretimizden mahrûm olduğunu, Cemâl ve Celâlimizi mülâhazadan âciz olduğunu bilmek yeter, buyuruldu.

İşte bu sırada yolcu geri döndü, soru ve kınamalarına özür diledi. Yemîn'e, kalem'e, irâde'ye, kudret'e ve ondan sonrakilere :

— Özür dilerim, beni mâzur görün. Çünkü ben bu memlekete yeni geldim. Her acemi olan şaşırabilir. Benim sizi inkâra kalkışmam, cehâletimdeki kusurdandır. Şimdi, sizin mâzeretlerinizin doğruluğunu anladım, mülk ve melekût, izzet ve ceberût âleminde tekleşen zâtın, Vâhid-i Kahhâr olduğunu bildim. Siz hepiniz O'nun kahr u kudretinde musahhar, kabza-i kudretinde istediği tarafa dönen yaratıklarsınız. Evvel, âhir, zâhir ve bâtın olan ancak O'dur.

Maddî âlemde durumu anlatınca, bunu uzak gördüler ve bir varlık, hem evvel, hem âhir, nasıl olabilir? Bunlar birbirini nakzeden şeylerdir, dediler. Nasıl olur da hem zâhir, hem bâtın olur? Evvel, âhir olamadığı gibi; zâhir de bâtın değildir, dediler. Adam :

— Mevcûdata nisbetle evveldir. Her şey tertîb ve sıra üzerine teker teker O'ndan sâdır olmuştur. Her şey'in O'na rücû' etmesi bakımından da âhirdir. Çünkü onlar, merhalelerden [aşamalardan] yüksele yüksele nihâyet O'na varacaklar ve yolculukları O'nda son bulacaktır. Vücudda evvel, müşâhedede ise âhirdir.

Maddî âlemine dalıp da beş duyunun birisiyle onu bilmek isteyenlere, bâtındır.

Zâhirdir, bâtınî basîretle kalbinde yanan ışık sâyesinde melekût âlemine nüfûz ederek onu arayanlar için. Fâil-i Hakikî'nin tek olduğunu keşfeden sâliklerin tevhidi böyledir.

Şâyet, bu tevhid, melekût âlemine inanmak esasları üzerine kurulmuş oldu. Bu âlemi anlayan veya inkâr edenin durumu ne olacak? dersen,

Derim ki; münkirler için çare yoktur. Ancak onlara : «Sizin melekût âlemini inkârınız, S u m e n î ' lerin ceberût âlemini inkârlarına benzer. Onlar ilmi beş duyuya bağlamış ve beş duyu ile idrâk edilemeyen kudret, irâde ve ilmi inkâr etmişlerdir. Onlar böylece beş duyu ile madde âleminin alçaklarına dalıp gittiler.

Şâyet bu adam: «Ben de bunlardanım, zîra ben beş duyu ile ancak madde âlemini görüyorum ve başka bir şey bilemiyorum» derse, ona da deriz ki; beş duyu dışındaki müşahedelerimizi inkâra kalkışma, s o f i s t ' - lerin beş duyuyu inkârına benzer. Onlar: «Biz, şu gördüklerimize inanmıyoruz, belki rü'yâ görmüş gibiyiz» derler.

Şâyet bu adam, «evet, ben de onlardan birisiyim, ben de mahsûsatta şübheliyim» derse, bunun mizâcı bozuk ve tedâvisi kaabil olmayan bir

1-TEFEKKÜR, MÜTALAA
2-BİLGİSİZLİK
3-BÜYÜKLÜK
4-TABİ, BOYUN EĞMİŞ
5-BOZAN
6-MEYDANA GELEN
7-GERİ DÖNME
8-İŞ SAHİBİ
9-İNKAR EDEN
10-HUY, TABİAT
11-MÜMKÜN

hasta olduğu hükmünü verir ve[1] onu bir[2] müddet kendi hâline terkederiz. Çünkü her hastalığı tedâviye tabibler muktedir değildir. Bu, inkâr edenin hâlidir.[3]

Münkir olmadığı hâlde anlayamayana gelince; bununla âhiret yolcularının yapacakları şey, melekût âlemini müşahede edebileceği basîret gözünü kontrol etmektir. Şâyet aslında sağlam olup sonradan ârızalanmış ve tedâvisi kaabil ise, yalnız gözlerini tedâvi eden göz doktorları gibi, basîret gözünün tedâvisine çalışırlar. Gözü tedâvi edildiği vakit, gireceği yolu kendisine gösterirler. Nitekim Resûl-i[4] Ekrem Havass Ashâbı için böyle yapmıştır. Şâyet basîreti tedâviye kaabil değilse, o zaman tevhidde anlattığımız yola girmek, mülk ve melekût âlemindeki zerrelerin tevhid şehâdetini duymak kendisi için mümkün olmaz. O vakit onlarla harf ve seslerden meydâna gelen kelimelerle konuşun ve tevhidin zirvesinden vaz geçerek onun anlayabileceği en aşağı derecesine ininiz. Zîra şehâdet âleminde de tevhid vardır. Çünkü herkes, iki sâhibi olan bir evin, iki hükümdârı olan bir memleketin harâb olacağını bilir. Onun anlayacağı şekilde ona, âlemin ilâhı ve âlemi sevk u idâre edenin bir Allah olduğu anlatılır. Zîra iki ilâh olsaydı, yer ve gökler fesâda giderdi, denir. Bu, tam onun görüş ve zevkine uygun gelir de onun aklına uygun bir şekilde tevhîd akîdesi kalbinde yerleşir. Zîra Allahu Teâlâ, herkese anlayışı nisbetinde hitab etmeyi teklif etmiştir.[5] Bunun için Kur'ân-ı Kerim, Arapların muhaverelerindeki üslûb üzerine ve Arap dilinde nâzil olmuştur.

Şâyet, bu gibi îtikadî tevhidin, tevekkülün aslı ve dayanağı olmağa salâhiyeti var mıdır? dersen,

Derim ki; evet, vardır. Zîra îtikad, kalbde kuvvetleşip yerleştikten sonra, hâlleri yerinden hareket ettirmekte,[6] keşif ameli işler. Ancak çoğunlukla bu îtikad zayıflar, sarsılır ve tezelzüle uğrayabilir. Bunun için bu îtikadın sâhibi, kendisini koruyacak bir kelâmcıya ihtiyacı vardır. Yahut bizzat kendisinin kelâm ilmini bilmesi lâzımdır. Bunu, hocasından, anne babasından veya memleketinde birisinden öğrenmesi gerekir. Fakat hidâyet nûru ile yolu keşfeden kimsenin bunlara ihtiyacı yoktur. Bu gibi kimsenin gözünden perde kalksa da yakınında değişiklik olmaz. Ancak biraz daha açık olarak her şey'i görmüş olur. Bu, sabaha yakın gördüğü insânı, sabahtan sonra görmesi gibidir. Onun insan olduğunda şübhesi yoktu. Ancak sabahtan sonra daha açık şekilde onu görmüştür. Keşif sâhibleri ile îtikad sâhibleri arasındaki fark, Fir'avn'ın sâhirleri ile, Sâmirî'nin adamları arasındaki fark gibidir. Fir'avn'ın sâhirleri, uzun tecrübe ve müşahedeleri sebebiyle sihrin son haddine vâkıf oldukları için, Mûsâ aleyhisselâm'ın gösterdiği mûcizenin sihrin hududunu aştığını bildiler ve işin gerçek tarafı kendilerine keşfedildi de Fir'avn'ın:

فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ **«Ben de el-**

1-DOKTOR 2-BECERİKLİ 3-İNKAR EDEN, DİNSİZ 4-MÜMKÜN
5-KONUŞMA 6-SARSINTI

betta sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim» (20 - Tâ Hâ: 71) dediğine aldırış etmedi, belki ;

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

«(Sihirbazlar) dediler: «Seni bize gelen (şu) apaçık mu'cizelere, bizi yaratana kat'iyyen tercih edemeyiz. Artık neye hâkim isen hükmünü ver. Sen hükmünü ancak bu dünya hayatında geçirebilirsin» (20 - Tâ Hâ: 72) dediler.

S â m i r î'nin adamlarına gelince; onların îmânı, Hz. M û s â'nın asâsının yılana dönmesinin görünüşüne bağlı olduğu için, S â m i r î'nin yaptığı buzağıyı ve onun çıkardığı sesi görünce, kolaylıkla ona dönerek, S â m i r î'nin: هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى «İşte sizin de, M û s â'nın da tanrısı budur» (20 - Tâ Hâ: 88) sözünü duydu ve ona yöneldiler de, bunun kendilerine bir kâr veya zarar getiremiyeceğini düşünemediler. Yılana bakarak îman eden herkes, buzağıya baktığı zaman da küfredebilir. Çünkü ikisi de görülen madde âlemindendir. Madde âleminde ayrılık ve zıddiyetler pek çoktur. Melekût âlemi ise Allah'tan olduğu için orada ne ihtilâfa, ne de zıddiyete asla tesâdüf edilmez.

Şâyet, senin anlattığın, vâsıta ve sebeblerin tamamen Allah'ın emrinde musahhar oldukları vakit doğrudur ki, bu meydandadır ve insandan başka her şeyde durum aynıdır. İnsâna gelince; o, irade sâhibidir; isterse hareket eder, isterse durur. İnsânı da nasıl musahhar kabûl ediyorsun? dersen,

Bilmiş ol ki; bu dediğin böyle olmakla beraber, eğer kul, dilemek istediği vakit dilese, veyahut dilemeği istemediği vakit dilemese, yâni meşiyyeti tamamen kendi elindedir dersek, işte burası ayakların kaydığı bir galet yeri olur. Fakat ortada bilinen bir gerçek var ki, o, isteyerek de istemeyerek de dilediğini yapar. Yâni meşiyet ve dileme tamamen kendi elinde değildir. Bir çok şeyleri istemeyerek ister ve yapar. Zira meşiyet ve dileme kendi elinde olsa, o meşiyet başka bir meşiyete ve derken teselsüle vardı ki, bu, bâtıldır. Meşiyet ve irâde kendisinden olmadığına göre, kudreti makdûruna, yâni gücünü, gücü yettiği şey'e sarfederek harcayarak meşiyet bulunduğu vakit, kudret zarurî olarak oraya sarfedilir ve adamın buna muhalefete imkânı olmaz. Demek ki, kudrete zarurî olarak hareket lâzım. Meşiyet kesinleştiği vakit, kudret zarurî olarak harekete geçer, meşiyet de zarurî olarak kalbde hâsıl olur. İşte bunlar, birbirini tâkib eden zarurî şeylerdir. Bundan sonra kul, meşiyetin varlığını

yok edemez, kudreti, makdûrundan başka yere sarfedemez. Bunların hepsinde kul, muztar ve mecburdur.

Şâyet, senin bu anlattığın «Cebr-i mahz»dır. Cebr ise ihtiyâra münâfidir. Hâlbuki sen ihtiyârı kabûl ediyordun. Bir insan nasıl hem mecbur, hem de ihtiyar sâhibi olur? dersen,

Derim ki; eğer perde ortadan kalksa, onun ihtiyar ânında mecbur olduğunu sen de anlardın. Bu adam gerçekde ihtiyar hâlinde mecburdur. Fakat ihtiyârî bilen bunu anlayamaz. Bunun için önce vecîz bir şekilde kelâmcıların dilinden ihtiyarı anlatalım. Çünkü bu kitabdan maksad muâmele ilmini bildirmektir. Buna göre derim ki;

Fiil lâfzı [iş sözü] üç şekilde konuşulur. Zîra insan, parmakları ile yazar, nefes boruları ile nefes alır, suya girdiği vakit suyu böler, denir. Suyu yarmak, nefes almak ve yazı yazmak, insâna nisbet edilir. Hâlbuki insan bunların üçünde de mecbur ve muztardır. Bu bakımdan hepsi birdir. Bunun dışında bâzı hususlarda birbirinden ayrılır ki, bunları üç ifade ile sana anlatayım. Suyun içine girdiği vakit, suyun yarılmasına tabiî iş, nefes alıp vermesine fi'l-i irâdî, yazı yazmasına da fi'l-i ihtiyârî deriz.

Tabiî olan işinde cebir meydandadır. Yâni suyun içine düşmekle suyun yarılması mecburîdir.

Teneffüs de aynıdır. Zira hançerenin hareketinin, teneffüs-i irâdiye nisbeti, suyun yarılmasının, suya giren cismin ağırlığına nisbeti gibidir. Cisimde ağırlık mevcut olunca, mutlak sûrette su yarılır. Hâlbuki ağırlık kendisinden değildir. İrâde de bunun gibi kendi elinde değildir. Bunun için insânın gözüne iğne batırmak istese, zarurî olarak göz kapakları kapanır. Açık tutmak istese de buna gücü yetmez. Hâlbuki zarurî olarak gözleri yummak da ihtiyârî bir iştir. Fakat iğneyi gördüğü vakit, zarurî olarak kendi irâdesiyle gözleri kapanır, açık bırakayım dese de ona muktedir olamaz. Hâlbuki bu, kudret ve irâde işidir. Öyle iken zarurî olan fi'l-i tabiîye iltihak etmiştir.

Üçüncüsüne gelince; bu, ihtiyârîdir ve benzerlik buradadır. Yazmak ve konuşmak gibi. İşte burada, isterse yazar ve konuşur, isterse yazmaz ve konuşmaz, denir. Bâzan ister ve bâzan da istemez de, denir. İşte bunun tamamen kendi elinde olduğunu sanır ki, bu da ihtiyârın mânasını anlamamaktan gelir. O hâlde bunu açıklayalım:

İrâde, bir şey'in, senin için uygun olmasını hükmeden akla tâbidir. Eşya ikiye bölünür. Bir kısmı hiç tereddüd göstermeden zâhirî ve bâtınî müşahedelerin sana uygun olduğuna hükmeder. Diğer kısmında ise akıl, bâzan tereddüd eder. Aklın tereddütsüz ve kesin olarak hüküm verdiği, göze iğne batırmak ve vücuda bıçak saplanmak istendiği vakit, bunları önlemenin hayırlı ve muvafık olmasıdır. Böylece irâde ilimden, kudret de irâdeden meydâna gelir ve göz kapakları da korunmak için harekete geçerler. Eller de kılıca karşı savunma tedbîri alırlar. Fakat bu savunma, düşünmeden hemen irâde ile hâsıl olur.

1-GÜÇ 2-ZORLANMIŞ 3-HALİS 4-ZABTETME 4-ZABTETME, KUV[VET]
5-TERS, ZIT 6-MUHTASAR, KISA 7-İŞ 8-KARIŞMA, BİTİŞM[E]

Bâzı şeyler var ki onları ayırmakta akıl durur. Muvafık olup olmadıklarını birden kestiremez. Bunun için düşünmeğe muhtaçtır. Hayır, yapmasında mı, hangisinde olduğunu düşünür. Düşündükten sonra hangi tarafın daha iyi olduğunu anlarsa artık tereddütsüz o tarafa katılır ve irâde oraya yönelir. İşte akıl, iyi gördüğü şey'i yaptığı vakit bu irâdeye «İ h t i - y a r» adı verilir. İhtiyar, hayırdan alınmadır, yâni aklın hayırlı gördüğü tarafa meylidir ki, bu, irâdenin kendisidir. Aralarındaki fark, birisi düşünmeden, diğeri de düşündükten sonra bilinendir.

Demek ki ihtiyar, özel bir irâdeden ibârettir. O da aklın işâretiyle anlaşılmasında tevakkuf edilen hususlardaki ihtiyardır. İşte bunun için akıl, iki hayrın daha hayırlısını ve iki şerrin daha kötüsünü bilmek için buna aklın ihtiyacı var, denilmiştir. İrâdenin harekete geçmesi, his ve hayâlin veya aklın kesin hükmü ile ancak meydâna gelir. Bunun için insan, kendi boynunu kesmeği murâd etse, bu, kendisi için imkânsızdır. İmkânsızlık, elindeki kudretsizlikten veya bıçağın bulunmadığından değil, müşahhas olarak kudreti dâvet eden irâdenin bulunmamasıdır. Çünkü irâde, yapılan işin uygun olmasına akıl ve hissin hükmetmesindendir. Hâlbuki kendini öldürmek işi muvafık değil, kendini öldürmek gücü vâr iken bu işi yapmak mümkün olmuyor. Ancak tahammül edilemiyecek bir azâb karşısında ise, akıl, bu hususta hüküm vermekte tereddüd eder. Çünkü bu iki şerden hangisinin daha şer olduğunu araştırır. Şâyet düşündükten sonra hayatta kalması daha ehven gelirse, kendini öldüremez. Şâyet ölümü daha ehven-i şer bulur ve buna da kesin hüküm verirse, irâde ve kudret doğar da kendini öldürür. Artık kendini tehlikeye atmak imkânı olmaz. Şâyet uçurumun kenârına gittiği vakit vurmanın, kendini aşağı atmadan daha ehven olduğuna hükmederse, kendini aşağı atamaz. Çünkü irâdenin sevk u idâresi, aklın ve hissin hükmü altındadır. Kudret, bu dâiyenin teshîrindedir. Hareket de kudrete musahhardır. Hepsi de bilinmeyen bir zaruretten dolayı mukadderdir. Bunları sevk u idâre eden ve bu işlerin mecra ve mahalli burasıdır. Bu ise bunların dışındadır.

İşte insânın ihtiyarî işlerinde mecbur olması, bütün bunların kendisinden değil, başkasından hâsıl olması demektir. Muhtar olması, işin hayırlı ve uygun olmasına akıl hüküm verdikten sonra mecburî olarak meydâna gelen irâdenin mahalli olması bakımındandır. İrâde mecburî olduğu gibi, hükmün hâdis olması da mecburîdir. Böylece ihtiyârına mecbûr olduğu meydâna çıkmış olur. Meselâ, ateşin yakıcılık işi, «Cebr-i mahz», Allah'ın işi ise sırf ihtiyârîdir. İnsânın işi, cebr-i mahz ile ihtiyâr-ı mahz arasındadır. O da ihtiyar üzere cebirdir. Ehl-i Hak, bunun için üçüncü bir ifade aramışlardır. Çünkü bu, üçüncü bir fendir. Zira burada da Allah'ın kitâbına uyarak ona «k e s b» demişlerdir. Bu isim, cebre de, ihtiyâra da münafî değildir. Belki anlayana göre her ikisini bir arada toplamıştır.

Ef'âl-i İlâhiyyeye «İhtiyar» adını vermek, tereddütsüz olan ihtiyar anlamınadır. Yoksa tereddüt ve tahayyürden sonra tercih anlamında ihtiyarı, Allah'a izâfe etmek câiz değildir. Bu, Allah hakkında muhaldir. Lûgat-

1- DURAKLAMA, DURMA
2- NEV'İ, CİNSİ ANLAŞILMIŞ OLAN
3- AŞAĞI 4- HIRS 5- BÜYÜLEME
6- TABİ 7- TAYİN OLUNMUŞ
9- KANAL 10- YER MEKAN
11- SERBEST 12- HALİS
13- ÇALIŞMA, KAZANMA
14- İŞLER
15- ŞAŞIRMA
16- İSNAD
17- İMKANSIZ

larda kullanılan her sözü Allah hakkında ancak bir nevi isti'âre mecaz yollu kullanmak câizdir. Onları açıklamak, bu makama münâsib değildir.

Şâyet, ilim irâdeyi, irâde kudreti, kudret de hareketi doğurur. Her sonraki, bir evvel gelenden meydâna gelir der misin? Bunu dersen? Al-lah'ın kudreti olmadan bir şey'in hâdis olması ile hükmetmiş olursun. Eğer bunu kabûl etmezsen, daha birbirinden meydâna gelirler sözünün mânası nedir? dersen,

Derim ki; bunların birbirinden meydâna gelmesini kabûl etmek, sırf cehâlettir. İster tevlid yollu olsun, ister başka sûretle olsun, bunların hepsini ezeli kudrete havâle etmek gerekir. Bu bir asıldır ki, bunu ancak ilimde rüsûh bulanlar anlar. Onlar bunun mânasının künhüne vâkıf olmuşken avam, ancak bir nevi bizim kudretimize benzetmekle yalnız lâfzı üzerinde durmuşlardır. Avâmın bu anlayışı, gerçekten çok uzaktır. Bunun izâhı çok uzar. Fakat takdîr edilmiş bâzı şeylerin meydâna gelmekte, meşrûtun şarta terettübü gibi, birbirine müretteb ve bağlıdırlar. Ezelî kudretten irâdenin sudûru ilimden, ilim ise hayattan, hayat ise hayatın mahallinden sonradır. Hayat, hayatın şartı olan cisimden meydâna geldi demek câiz olmadığı gibi, diğer tertib derecelerinde de hüküm aynıdır. Fakat şartların bâzısı avâm için âşikâre olduğu hâlde, bâzıları âşikâre değildir. Ancak keşif sâhibi olan havass onları hak nûru ile bilir. Yoksa takaddüm ve teahhur, öne geçme ve sonraya kalma ancak hak ve lüzum iledir. Ef'âl-i İlâhiyye hep böyledir. Eğer böyle olmasaydı, takdîm ve te'hir, delilerin işi gibi abes olurdu ki, Allahu Teâlâ bundan münezzehtir. İşte buna işâret olmak üzere: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

«Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım» (51 - Zâriyât: 56) buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ

«Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncular olarak yaratmadık. Biz bunları hakkın ikaamesine sebeb olmaktan başka bir hikmetle yaratmadık» (44 - Dühân: 39 - 40).

Yer ve gökler arasında ne varsa hepsi hak ve lüzumlu bir tertîb üzerine sonradan yaratılmıştır. Ancak yaratıldığı gibi olacaktı, başka şekilde olmaları düşünülemezdi. Sonraya kalan, ancak şartını beklemek üzere sonraya kalmıştır. Çünkü şarttan önce meşrûtun bulunması muhaldir. Muhâlin makdûriyyeti düşünülemez. İlmin nutfeden sonraya kalması, ancak hayat şartının yokluğu ile düşünülebilir. İlimden sonra gelen irâde makdûrden sonraya kalmaz. Ancak ilmin şartı bulunmadığı vakit kalır. Bütün bunlar V â c i b ' in çıkar yolları ve hakkın tertîbidir. Hiç birisi ne oyun,

1-BORÇ 2-BILGISIZLIK 3-DERINLIĞE DALIP MEHARET 4-OZ
5-KELİME 6-ŞARTLI 7-GEREKME, SIRALANMA 8-TERTIB ED
9-MEYDANA GELMESİ 10-MAHAL 11-DINDARLAR 12-ÖNDE BUL

ne de gelişi güzel bir tesâdüfün mahsûlüdür. Hepsi bir hikmet ve tertîbin sonucudur.

Bunu anlatmak zordur. Fakat kudret varken makdûrün, şartın vücuduna bağlı olduğunu bir misâl ile anlatalım ki, görüşü zayıf olanlara bunu biraz açıklamış olalım.

Abdestsizliğin zâil olması için bütün abdest âzalarının yıkanması şart olduğuna göre, boğazına kadar suya dalmış ve fakat henüz yüzü ıslanmamış abdestsiz bir insânı ele alalım. Suyun kendisini kuşattığı bu adamın abdestsizliğinin gitmesi, sona kalan abdest âzalarından yüzünün ıslanmasına bağlı olduğu gibi, ezelî kudretin takdiri, makdûrâtı yâni takdîr edilmiş şeyleri kuşatmış ve bunların meydâna gelmesi için şartların tamamlanmasını bekliyor. Son âza olan yüzün de yıkanması ile abdestsizlik zâil olduğu gibi, son şartın husûlü ile makdûrat da meydâna gelir.

Suyun ve diğer abdest âzalarının vasıflarının değişmediklerini nazara alarak bâzı kimselerin diğer âzalardan da abdestsizliği, yüzün ıslanması kaldırır diye sandıkları, tıpkı hareketin kudret, kudretin irâde ve irâdenin de ilim ile meydâna geldiğini sanmaları gibi yanlış ve bâtıl bir görüştür. Doğrusu yüzden abdestsizlik kalktığı anda diğer âzalardan da kalkmış olmasıdır. Yâni, ellerden abdestsizliğin gitmesi, yüzün yıkanması ile değildir, elleri yıkayan su iledir. Çünkü yüzü yıkamakla su değişmediği gibi, eller de değişmemiştir. Ancak şartın bulunmasıyle illetin de te'siri bulunmuş olur.

İşte, mukadderâtın ezelî kudretten sudûrunu böyle bilmek lâzımdır. Kudret kadîm, makdûrât ise hâdistir. Bu da mükâşefe ilimlerinden olan başka bir ilmin kapusunu çalmaktır. Biz, bütün bunları bir yana bırakalım da maksadımıza dönelim. Çünkü maksadımız; tevekkülün, üzerine kurulduğu fiildeki tevhid yoluna tenbihtir. Gerçekte fâil birdir. Umulan ve korkulan Odur. Kendisine tevekkül ve îtimad edilen de O'dur. Biz, tevhid deryâsından bahsetmeğe muktedir değiliz. Ancak tevhidin makamlarının üçüncüsünden bir katre anlatacağız. Bunu hakkıyle anlatmağa çalışmak, Hz. N û h kadar yaşayanlar için de muhaldir. Bu, damla damla su almakla denizi kurutmağa benzer ki, olamaz. Bütün bunlar **«Lâ ilâhe illâllah»** Kelime-i Tevhidinin altında toplanmıştır. Bu söz, hem dilde kolay, hem de mefhumuna inanmak için kalbde kolaydır. İlimde rüsuh bulmuş âlimler için de hakikati ve özü aziz ve kıymetlidir.

Şâyet, tevhid ile şeriati birleştirmek nasıl mümkün olur? Tevhidin mânası, fâil ancak Allah'tır, şeriat ise kullara bir takım fiiller isbat etmektedir. Kul fâil ise Allah nasıl fâil olur? İki fâil arasında bir mef'ûl — yâni bu işi hem Allah yaptı ve hem de kul yaptı demek — nasıl olur? dersen,

Derim ki; bu, anlaşılmaz, fakat bunun anlaşılmaması, fâil sözünün bir anlamı olduğu vakittedir. Fâilin iki anlamı olur da mücmel olan bu isim her iki mâna arasında tereddüd ederse tenakuz olmaz. Bu, tıpkı, cellâdın, boynunu vurduğu bir adam için: «Hükümdar falancayı öldürdü» demesi gibidir. «Hükümdar öldürdü» dendiği gibi, cellâd öldürdü de denir. Her ikisi de doğrudur. Çünkü adamı, irâde ve emir bakımından hükümdar

öldürmüştür. Fi'len[1] öldürmek[2] bakımından da bu işi cellâd yapmıştır. Bunun gibi,[2] kul bir mânada fâildir, Allahu Teâlâ başka mânada fâildir. Allah'ın fâil olması, onu yaratması, îcad ve ihtira' etmesi bakımındandır. Kulun fâil olması, o işe mahal olması[3] bakımındandır. İlmi, irâdeyi[4] halk ettikten sonra kudretin yaratıldığı mahal olmasındandır. Şartın meşrûta bağlanması[5] gibi, kudret irâdeye, hareket de kudrete bağlandı. Kudret de mâlûlün illete bağlanması gibi, Allah'a bağlandı. Kudret ile irtibat[7] bağlantışı olan her şeyde, irtibat ne şekilde olursa olsun, kudretin mahalline fâil denir. Cellâd'a da ,hükümdâra da kaatil dendiği gibi.. Zîra katlin, her ikisinin kudretiyle de irtibatı vardır. Fakat bu[9] irtibat, ayrı ayrı yönlerdendir. Bunun için de her ikisinin fi'li[8] oluyor ki, makdûratın iki kudrete irtibatı da böyledir.

İşte bu uygunluktan ötürü, Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de işleri, bâzan meleklere ve bâzan da kendi zâtına nisbet etmiş ve şöyle buyurmuştur: ﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ﴾

«De ki: «Size müvekkel[10] olan ölüm meleği canınızı alacak» (32 - Secde: 11). Ve: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا﴾ «Allah (ölenin) ölümü zamanında ruhlarını alır» (39 - Zümer: 42). Bize nisbet etmek üzere de: ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ﴾ «Şimdi bana ekmekte olduğunuz (tohumu) haber verin» (56 - Vâkı'a: 63) buyurmuştur. Sonra:

﴿أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا﴾

«Hakikat biz o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu sûretle onda daneler bitirdik. Üzümler yoncalar» (80 - Abese: 25 - 28) buyurulmuştur.

﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ «Biz ona rûhumuzu göndermiştik de, o, kendisine hilkati tam bir beşer şeklinde görünmüştü» (9 - Meryem: 18). Sonra: ﴿فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا﴾

1-AMEL (İŞ) OLARAK 2-İŞ SAHİBİ 3-MAHAL 4-ŞARTLI YA 5-SEBEBLİ 6-SEBEB 7-YER, MEKAN 8-İŞ, AMEL 9-TAKDİR EDİLENLER, ELDEN GELENLER 10-VEKİL

«Biz ona rûhumuzdan üfürdük» (66 - Tahrîm: 12) buyurulmuştur. Hâlbuki üfüren Cebrâil idi. Yine Allahu Teâlâ :

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ **«Biz onu okuduğumuz vakit sen onun kırâetine uy»** (75 - Kıyâme: 18) buyurmuştur. Bunun tefsîrinde «Bunu sana Cebrâil okudu» dediler. Yine Allahu Teâlâ :

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ **«Onlarla muhârebe edin ki Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın»** (9 - Tevbe: 14) buyurmuştur. Burada, öldürmeyi onlara, azâb etmeyi de kendi zâtına izâfe[1] etti ki, azâb etme ve öldürme ikisi de birdir. Belki bunu tasrih ederek:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللّٰهَ رَمَىٰ

«Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı» (8 - Enfâl: 17) ve :

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ **«Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü»** (8 - Enfâl: 17) buyurulmuştur. Bunun ise nefy[3] u isbâtı birleştirmek olduğu meydandadır. Fakat bunun mânası, «Sen Allah'ın attığı mânada atmış değilsin, ancak kulun atabileceği şekilde attın» demektir ki, bunlar ayrı ayrı iki mânadır. Yine Allahu Teâlâ :

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

«O, kalemle öğretendir. İnsâna bilmediğini O, öğretir» (96 - Alâk: 4,5).

الرَّحْمَٰنُ ۝ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۝ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

«Kur'ân'ı, O, çok esirgeyici Allah öğretti. İnsânı O, yarattı. Ona beyânı O, tâlim etti» (55 - Rahmân: 1 - 2) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ :

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ **«Sonra onu açıklamak da bize âiddir»** (75 - Kıyâme: 19),

1- İSNAD
2- AÇIK ANLATMA
3- SÜRGÜN

﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ﴾

«O hâlde dökmekte olduğunuz o meni nedir? Bana haber verin. Onu siz mi (düzgün bir insan) **sûretine getiriyorsunuz? Yoksa yaratanlar biz miyiz?»** (56 - Vâkı'a: 58 - 59) buyurmuştur.

Sonra Resûl-i Ekrem rahime müvekkel meleği şöyle anlatır:

﴿يَدْخُلُ الرَّحِمَ فَيَأْخُذُ النُّطْفَةَ فِي يَدِهِ ثُمَّ يُصَوِّرُهَا جَسَدًا فَيَقُولُ يَا رَبِّ أَذَكَرٌ أَمْ أُنْثَى أَسَوِيٌّ أَمْ مُعْوَجٌّ؟ فَيَقُولُ اللَّهُ مَا شَاءَ وَيَخْلُقُ الْمَلَكُ (وَفِي لَفْظٍ آخَرَ) وَيُصَوِّرُ الْمَلَكُ ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ بِالسَّعَادَةِ أَوْ بِالشَّقَاوَةِ﴾

«Melek rahme girer nutfeyi eline alır cesed olarak sûretlendirir. Sonra «Ey Rabbim, erkek mi, dişi mi, sağlam mı, kusurlu mu?» diye sorar. Allahu Teâlâ nasıl emrederse öyle sûretlendirir. Sonra ona ruh üfler, saîd veya şakî olduğunu yazar» (346).

Selefden bir zât: «Ruh adındaki melek, cenîne ruhu üfler. O, kendi hâline göre üfürür ve her nefes bir ruh olur. Bu bakımdan bu melek ruh adını almıştır» dedi. Bu zâtın anlattığı doğrudur. Çünkü basiret sâhibleri bunu müşâhede etmişlerdir. Ancak, ruhun, onun nefeslerinden ibâret olması, nakil ile bilinir. Bu hususta bir menkûl bulunmadığına göre bu, mücerred sözden ibâret kalır.

Yine bunun gibi Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de yer ve göklerdeki âyet ve delillerinden bahsederek:

﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ **«Rabbinin her şey'e hakkıyle şâhid olması sana kâfi değil mi?»** (41 - Fussılet: 53).

﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾ **«Allah şu hakikati açıkladı: Kendinden başka hiç bir tanrı yoktur»** (3 - Âl-i İmran: 18) buyurmuş, kendi zâtına kendisinin delil olduğunu beyân buyurmuştur. Burada tenâkuz yoktur. Çünkü delil çekme yolları ayrı ayrıdır. Nice tâlibler var ki, Al-

---

(346) Bezzar ve İbn Asâkir, Âişe'den rivâyet etmişlerdir. Bâzı değişikliklerle bu hususta geniş rivâyet, Buhârî ile Müslim'dedir.

1-VEKİL 2-SAADETLİ 3-ŞİKAYETÇİ 4-İLETEN, AKTARAN, NAKİL 5-NAKLEDİLEN 6-HALİS 7-YETERLİ 8-ZITLIK

lahu Teâlâ'yı mevcûdât ile bildikleri gibi, niceleri de var ki mevcûdatı Allah ile bilmişlerdir. Nitekim birisi: «Rabbimi, Rabbimle bildim. Rabbim olmasa, Rabbimi bilemezdim» dedi. İşte bu, yukarda okuduğumuz: **«Rabbinin her şey'e hakkıyla şâhid olması sana kâfi değil mi?»** (Fussılet: 53) âyet-i celîle'sinin mânasıdır.

Allahu Teâlâ kendi zâtını, öldüren ve dirilten, diye vasıflandırdıktan sonra, ölüm ile dirimi ayrı ayrı iki meleğe havâle etti. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur: **«Ölüm ile hayat meleği münâzara ettiler. Ölüm meleği: «Hayattakileri ben öldürürüm» dedi. Hayat meleği de: «Ölüyü ben diriltirim» dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Siz, size verilen işinize bakın. Öldüren de benim, dirilten de benim. Benden başka kimse ne öldürebilir ne de diriltebilir».**

Görülüyor ki, bir iş muhtelif yönlerde kullanılır ve tenâkuz olmaz. Bunun için Resûl-i Ekrem hurmayı almakta olan kimseye:

خُذْهَا لَوْ لَمْ تَأْتِهَا لَأَتَتْكَ

«Onu al. Eğer sen onun peşine gitmezsen, o sana gelecektir» (347) buyurdu ve gitmek işini adama nisbet ettiği gibi, hurmaya da nisbet etti. Hâlbuki hurmanın insan gibi yürüyemiyeceği meydandadır. Yine tevbe edenin birisi: «Muhammed'e değil, Allah'a tevbe ederim» deyince, Resûl-i Ekrem: «Ehlini bildi ve hakkı ehline verdi» buyurdu.

Her şey'i Allah'a izâfe eden herkes, hak ve hakikati bilip, hakkı sâhibine vermiştir. Başkasına izâfe eden ise, sözünde mecaz ve istiare yolunu tutmuştur. Hakikatın yolu olduğu gibi, mecazın da yolu vardır. Vâzı', ism-i fâili icad edene isim vermiştir. Fakat insânın kendi kudreti ile muhteri olduğunu sanarak onun hareketine baktı ve ona f â i l dedi. Tıpkı, cellâdı fâil-i hakikî ve hükümdârı fâil-i mecâzî kabûl ettiği gibi, kulu fâil-i hakikî, Allah'ı da fâil-i mecâzî yaptı. Hak, ehline keşfedildiği vakit işin aksine olduğunu bildi ve dedi ki: «Ey lügat koyucu, sen fâil-i muhteri'e, icad edene isim verdin. Gerçekde Allah'tan başka fâil yoktur. Allah'a fâil demek hakikat, başkasına ise mecazdır. Mânanın hakikati, bilerek veya bilmeyerek bâzı Arapların dilinde söylendiği vakit, Resûl-i Ekrem onu tasdik etti ve:

أَصْدَقُ بَيْتٍ قَالَهُ الشَّاعِرُ قَوْلُ لَبِيدٍ: أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللّٰهَ بَاطِلٌ

«Şâirlerin söyledikleri sözün en doğrusu, Lebid'in: «Allah'tan başka her şey bâtıldır» sözüdür» (348) buyurdu.

---

(347) İbn Hibban ve Taberâni Huzeyl'den rivâyet etmiştir. Ricâli sahihtir.
(348) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

1-MÜZAKİRE
2-İSNAD
3-BORÇ
4-NASIHATI
5-İŞ SAHİBİ
6-İCAD EDEN

Yâni bizâtihî kaaim olmayıp başkası ile kaaim olan her şey, nefsi îtibariyle bâtıldır. Onun hakkıyet ve hakikati bizâtihî değil, başkası iledir.

O hâlde gerçek hak, benzeri olmayan Hayy u Kayyûmdur. O, bizâtihî kaaimdir. Ondan başkası ise Onun kudreti ile kaaimdir. Hak olan, O'dur. Bunun için S e h l «Ey miskin, O, vardı sen yoktun. O, vâr olacak, sen yok olacaksın. Bugün varsın diye, ben, benim deyip piyasaya çıkma. Sen bu anda da yok gibi ol. Zîra o, nasıl idiyse yine öyledir».

Şâyet, her şeyde gerçek fâil Allah olduğuna göre, insânın her şey'e mecbur olduğu anlaşılır. Daha, sevab, ikab, gadab ve rızânın mânaları nedir? Bunlar mânasız şeylerden ibâret kalır. Allahu Teâlâ kendi işine nasıl kızar? dersen,

Bilmiş ol ki, biz bu hususta **Şükür Kitâbı**'nda gerekli açıklamayı yaptık. Onu yeniden ele alıp sözü uzatmak istemeyiz. Burada tevekkül hâlini meydâna getirecek olan tevhîdin bir kısmına işâret etmekle yetinelim. Bu tevekkülü doğuran tevhiddir. Rahmet ve hikmet îmân ile tamamlanır. Çünkü tevhid müsebbibü'l-esbâba bakmağı gerektirir. Rahmet ve rahmetin genişliğine îman ise ona îtimadı gerektirir. Tevekkül hâli ilerde anlatacağımız gibi vekile îtimad ve tamamen ona bağlanmakla kemâlini bulur. Bu inanç ise îmânın kapularından büyük bir kapudur. Bu husustaki keşif erbâbının hikâye yolları çok uzun gider. Biz, bunların hulâsasını anlatalım ki, tevekkül makamını arayanlar, kesin olarak buna inanmış olsunlar. Bu da önce şübhesiz ve kesin şekilde aşağıda anlatacağım îmâna sâhib olmakla mümkündür. Şöyle ki: Eğer Allahu Teâlâ bütün insanları en akıllı ve en bilgilinin durumunda yaratsa ve onlara alabildiğine ilim verse, anlatılamıyacak şekilde hikmet akıtsa, sonra da hepsi kadar yeniden onlara akıl, ilim ve hikmet verse, sonra geleceklerini onlara açıklasa, melekûtun sırlarını onlara bildirse, lûtfunun ve ukûbetinin inceliklerini onlara açıklasa, hattâ bu sâyede hayır ve şerre muttalî olsalar, sonra kendilerine verilen ilim ve hikmetle, mülk ve melekût âleminin tedbîrini onlara verse, onların tedbiri Allah'ın tedbirini sivrisineğin kanadı kadar ne artırabilir, ne de eksiltebilir. Bir zerreyi kaldırıp birini değiştiremezler. Kimsenin ayıp, kusur, hastalık ve fakirlik gibi durumlarını kaldıramaz; sıhhat, kemâl, zenginlik ve faydalı olan ve Allahu Teâlâ'nın verdiği nîmetlerin değiştirilmesine imkân bulamazlardı. Hattâ Allahu Teâlâ'nın yer ve göklerde yarattığı şeylere bütün imkânları ile baksalar da bir kusur bulamazlardı. Allahu Teâlâ'nın kullarına taksîm ettiği rızık, ecel, huzur, sıkıntı ,kudret, acziyyet, îman ,küfür, tâat ve mâsiyet gibi her şey'in tamamen âdilâne olup asla zulüm olmadığını ve gereği gibi lâyık olduğu şekilde yapıldığını anlarlar. Bundan daha güzel ve tamam bir taksîmâtın mümkün olamıyacağını bilirlerdi. Şâyet daha güzel ve iyisi olsa da Allahu Teâlâ bunu yapmasa, o vakit Ulûhiyyete münâfi olan acziyyet olurdu. Belki dünyalıktaki her eksiklik, âhirette bir kemâldir. Bir şahsa nisbetle âhiretteki noksanlık, dîğerine nisbetle nîmettir. Zîra gece olmasa, gündüzün; hastalık olmasa, sıhhatin; Cehennem olmasa Cennet'in kadri bilinmezdi.

1-KENDİLİĞİNDEN 2-MEVCUD 3-İŞ SAHİBİ 4-CEZA 5-GAZAB
6-BÜTÜN SEBEBLERİ MEYDANA GETİREN ALLAH (C.C.)
7-SAHİBLER 8-CEZALAR 9-VAKIF 10-ACİZLİK 11-İSYAN
12-ADALETLİ BİR ŞEKİLDE 13-BÖLME 14-İLAHLIK 15-ZIT, TERS

Hayvanları insanlara fedâ edip, onları kesmeğe insanları musallat etmek, bir zulüm olmayıp kâmili nâkıs üzerine takdîm bakımından bir adâlet olduğu gibi, Cehennem halkına büyük azab yapılırken Cennet halkının nimetlerini büyütmek, küfür ehlini îman ehline fedâ ederek Cehennem'e koymak da aynı adâlettir. Noksan olmadan kemâlin kadri bilinmez. Hayvanlar yaratılmasa, insânın şerefi belli olmazdı. Zîra kemâl ve noksanlık, birbirine nisbetle belli olurlar. Noksan ve kemâli yaratmak, cûd ve hikmet iktizâsıdır.

Kâmil için nâkıs fedâ olduğundan, hayâtı kurtarmak için kangren olan eli kesmek adâlet olduğu gibi, dünya ve âhiret taksîmâtındaki ayrılık da adâlettir. Bu da ayrı etrafı geniş, dalgaları sert, genişlikte tevhid deryasına yakın bir deryadır. Çokları bu denizde boğulmuştur. Onlar bunun derinliğini bilemediler. Çünkü bunun derinliğini ancak âlimler bilir. İşte bu denizin sonunda, çoklarının hayret ettiği ve kâşiflerinin açıklamada bulunmadan men'edildiği kader sırrı vardır.

Hulâsa, hayır ve şer hükmedilmiştir. Meşiyyet-i ilâhiyye sebkat eden ve ezelde takdîr edilen hayır ve şer ne ise olacaktır. Onun hükmünü reddedecek, kazâ ve kaderini değiştirecek bir kuvvet yoktur. Küçük-büyük her ne takdîr edilmiş ise olacaktır. Sana isâbet eden etmeyecek ve etmeyen de edecek değildi.

*

Tevekkül makamının asılları olan mükâşefe ilminin bu kadarına işâret etmekle yetinelim de yine Allah'ın izniyle muâmele ilmine dönelim. O, bize yeter ve ne güzel bir koruyucudur.

İKİNCİ BÖLÜM

Burada Tevekkülün Hâli, Tevekkülün Târifinde Şeyhlerin Dedikleri. Tek Başına Yaşıyan veya Aile Olan Tevekkül Erbâbının Ticâreti, Nafaka Yığmakla Tevekkül, Zararlı Şeylerin Def'inde Tevekkül ve Nihâyet Tedâvide Tevekkül Anlatılacaktır.

3 üncü BEYÂN : TEVEKKÜLÜN HÂLİ

Tevekkül makamının ilim, hâl ve amelden meydâna geldiğini ve bunlardan olan ilmi yukarda anlatmıştık.

H â l ' e gelince; gerçekde tevekkül, hâl'den ibârettir. İlim aslı, amel de onun meyvesidir. Tevekkülün haddini anlatmak isteyenler, sözü çok uzattı, çeşitli sözler söyledi ve herkes kendi makamından bahsetti de buna göre târif etti. Zâten tasavvuf erbâbının hâli budur. Bunları anlatıp lâfı uzatmakta bir fayda yoktur. Biz, bunun yüzünden perdeyi kaldırmak üzere deriz ki; tevekkül, vekâletten alınmadır. Falan zat işine falanı tev-

1-SATAŞAN
2-NOKSAN
3-CÖMERTLİK
4-GEREKLİ
5-İRADE, DİLEME
6-KARARLILIK
7-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
8-VEKİLLİK

kîl etti, işini ona havâle etti ve ona güvendi, denir. Kime vekâlet verdi ise, ona vekil, vekâlet verene de müvekkil denir. Ona inanır, onu bir kusur ile ithâm etmez ve onda kusur ve acziyyet bulunmadığına kanâat getirdiği müddetçe bu hâl devâm eder.

Demek ki tevekkül, yalnız vekile îtimaddan ibârettir. Biz, dâvalardaki dâva vekilleri ile bunu açıklamağa çalışalım. Aleyhinde haksız dâva açılan bir adam, bu haksızlığı kaldırmak için bir vekil arar. Vekile güvenebilmesi için de onda dört şart ister. Bunlar, son derece doğruluk ve gerçeği kavramak, son derece bilgi, son derece fesahat ve son derece şefkattir.

Son derece hidâyet, karıştırdıkları yeri iyice bilip hîle yollarından hiç bir şey'in kendisine kapalı kalmamasıdır.

Kudret ve kuvvete gelince; yağcılık yapmayıp cesaretle gerçeği ortaya koymak, korkmamak ve utanmamaktır. Çünkü çok def'a hasmın hatâlı tarafını bulur fakat korkusundan veya utancından veya her hangi başka bir sebepten bunu açıklamayabilir.

Fesâhata gelince; bu da bir iktidardır, fakat dili de kudrettir. Söylemek istediği bir şey'i en güzel şekilde ifade edip ortaya koymaktır. Her âlim, bulduğu her hatâyı açıklayabilecek kudrette değildir.

Şefkatinin son haddine gelince; işi baştan savma tutmayıp müvekkilinin bütün haklarını savunmak için elden gelen gayreti sarfetmektir. Şâyet aldırış etmez olursa yalnız iktidar kâfi gelmez. Hak sâhibinin hakkını korumağı ona görev olarak kabullenmesi şarttır.

Şâyet şu dört vasıfda veya birinde şübheli olur ve hasım tarafını daha kuvvetli görürse, vekiline îtimadı azalır, kalbi sıkıntı içinde kalır. Vekilinin kusurunu önlemek için çeşitli hîle ve tedbirlerle meşgul olur. Vekiline îtimadı nisbetinde durumu değişir. İşte böylece müvekkillerin hâlleri değişir, tâ ki tam mânasiyle vekile îtimad edinceye kadar. Meselâ, vekilin, müvekkilin oğlu olması gibi. Ona helâl ve haramdan da topladığı için, onun şefkatinden, elden gelen bütün imkânları kullanmasından emîn olur ve bu sûretle dört vasfın biri te'minat altına alınmış olur. Diğer vasıflarda da kesinlik muhtemeldir. Tecrübe edilmiş olması, fesahatle şöhret bulup hüsn-i beyâna mâlik bulunması, hakka yardımcı ve hak ile bâtılı birbirinden ayırd edecek durumda olması gibi.

Bu misâldeki tevekkülü anladıktan sonra, Allah'a olan tevekkülü de buna benzetebilirsin. Eğer gönlünde keşif veya kesin bir îtikad ile, yukarda anlattığımız gibi, gerçek fâilin Allah olduğuna inanır ve kullarına karşı ilim ve kudretinin tam bulunduğuna îtikad eder, sonra toplum ve ferd olarak herkese karşı merhamet, âtıfet ve yardımını kabûl eder ve O'nun kudretinin üstünde kudret, O'nun ilminin üstünde ilim, O'nun inâyet ve rahmetinin üstünde rahmet olmadığına kesin kanâat getirirse, kalbinden yalnız O'na dayanır ve başkasına iltifat etmez. Hattâ kendi kuvvet ve kudretine de kıymet vermez. Çünkü havl ve kuvvet ancak Allah'a mahsustur.

1-VEKİLLİK 2-TEVEKKÜL EDEN 3-SUÇ İSNAD ETME 4-ACİZLİK 5-DOĞRU VE DÜZGÜN SÖYLEYİŞ 6-MUHALİF 7-YETERLİ 8-GÜZEL, İYİ 9-İŞ SAHİBİ 10-ŞEFKAT, KORUMA 11-YARDIM 12-GÜÇ

Şâyet kendinde bu hâli bulamazsan, bunun iki sebebi vardır. Birincisi şu anlattığımız dört haslette kesinlik zayıflığı, ikincisi de kalb zayıflığı, korkaklığın evhâm ve hayâlâtın kalbi istilâ edip onu hastalandırması sebebiyledir. Çünkü kalb, yakînde kusuru olmadığı hâlde bâzan vehmine uyup ona inkıyâd etmek sûretiyle rahatsız olabilir. Zîra balı, pisliğe benzeten bir insan, bal olduğunu bildiği hâlde ondan nefret edip yemesi kendisine zor gelebilir. Hattâ aklı başında bir insan ölü ile beraber yatmağa zorlansa, kesin olarak onu ölü olup hiç bir şey'e muktedir olmadığını ve sünnet-i ilâhiyyede böyle bir ölünün dirilmesi gibi bir şey'in olmadığını bildiği hâlde onunla bir odada bile yalnız kalmak istemez. Ve bu teklifi kabûl etmez. Diğer cansızlardan çekinmez de ondan çekinir. Bu, kalbdeki korku ve bir nevi zâ'fiyettir ki, az da olsa insan tamamiyle bundan sıyrılamaz. Bu vehim bâzan öyle çoğalır ki, kapuları kilitli olduğu hâlde tek başına bir evde bile yatamaz olur.

Demek ki tevekkül, hem kalbin, hem de yakînin kuvvetiyle tamamlanır. Çünkü kalbin huzûr ve sükûnu, ancak bu ikisi ile tamamlanır. Kalbde sükûn ayrı, yakîn de ayrı bir şeydir. Nice yakîn var ki, sükûn ve tumanînet orada yoktur. Kalb, sükûna ermemiştir. Nitekim İbrâhim aleyhisselâm ile ilgili olarak Allahu Teâlâ :

أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

«(Allahu Teâlâ) inanmadın mı yoksa demiş, o da: «İnandım fakat kalbimin yatışması için» demiş» (2 - Bakara: 260) buyurmuştur. Ölünün dirileceğine yakîn ve kesîn olarak inanmıştı. Ancak hayâlinde yerleşmesi için onu gözü ile görmek istedi. Çünkü nefis, hayâle uyar ve onunla yatışmış olur. Nefs-i mutmainne [yatışmış nefis] mertebesine varmadıktan sonra ilk hâlinde yakîn ile mutmain olamaz. O, başlangıçta olamaz. Nice mutmain olanlar var ki onların da yakîni yoktur. Diğer millet ve mezheblerde olduğu gibi. Hıristiyanlar hıristiyanlıklarında, Yahûdiler yahûdiliklerinde mutmaindir fakat kat'iyyen yakînleri yoktur. Onlar, zanlarına ve nefislerinin hevalarına uyarlar. Gerçi yakînin sebebi olan hidâyet Rabblerinden onlara geldi, fakat onlar ondan yüz çevirdiler. Demek ki korkaklık ve yakîn, fıtrîdir. Bunlarla beraber yakînin faydası yoktur. Dört hasletteki yakînin za'fiyeti, tevekküle münafi sebeblerden biri olduğu gibi, tevekküle münafi olan sebeblerin birisi de budur. Bu sebebler toplandığı vakit ise Allah'a îtimad kuvvetleşir. Denildi ki Tevratta: «Kendi gibi insandan izzet bekleyen mel'undur» diye yazılmıştır. Resûl-i Ekrem Efendimiz de: مَنِ اسْتَعَزَّ بِالْعَبِيدِ أَذَلَّهُ اللهُ «Kullarla izzetlenip onlara karşı ululuk taslayanı Allah zelîl kılar» (349) buyurmuştur.

(349) Ukayli «Zu'afa»da, Ebû Nuaym «Hilye»de Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Tevekkülün mânasını ve tevekkül adı verilen hâli bildikten sonra, bilmiş ol ki; o, tevekkül hâlinin kuvvet ve za'fiyeti bakımından üç derecesi vardır:

a) **Birincisi,** Allah ile olan tevekkül hâlidir. Bu, dört hasleti toplayan vekiline karşı olan hâli gibi olmaktır.

b) **İkincisi** ki, bu daha kuvvetlisidir. Allah'a karşı îtimadı, küçük yavrunun annesine olan îtimadı gibi olmaktır. Zira o çocuk başkasını bilmez. Annesinden başkasına güvenmez. Annesini bulduğu vakit bütün kuvveti ile onun eteklerine sarılır ve ondan ayrılmak istemez. Annesi bulunmadığı vakit canı sıkılırsa, «öf anam» der. Kalbi dâima annesine bağlıdır. Ona kaçar, ona güvenir. Onun kefaletine, kifâyet ve şefkatine öyle bağlanır ki bu bağlanış onun bir nevi ayırma idrâki ile ilgilidir ki, bunları gereği gibi kafasında toplayıp ifade edemez. Kimin aklı Allah'a, bakışı Allah'a, îtimadı O'na olursa, çocuğun annesine güvenip bağlanması gibi, ona da öylece Allah'a güvenip bağlanması teklif olunur da ancak o zaman hakkıyle tevekkül edenlerden olur. Çünkü çocuk, tam mânasıyle annesine tevekkül edenlerdendir. Aralarındaki fark da şöyledir: Annesine bağlanan çocuk, kalbindeki tevekkülden haberi yoktur, yalnız annesini bilir. Artık onu başka şey'e değiştirmeğe imkânı yoktur. O, o tevekkül içinde yok olmuştur. Fakat Allah'a tevekkül eden böyle değildir. Zira onun tevekküle yönelmesi var ve tevekkülü şuurludur. Bu şuur, yalnız tevekkül ettiğini düşünmekle kalmaz kendi tevekkül hâlini de düşündürür. Tevekkülün en aşağı derecesi nedir, diye S e h l ' e sordukları vakitte, buna işâret etmek üzere S e h l : «Düşünce ve boş ümidleri terketmektir» dedi. Orta derecesinden sorduklarında, ihtiyârı terketmektir, dedi. En üstün derecesinden soranlara da, onu ancak orta dereceye yükselenler anlayabilir, diye cevab verdi.

c) **Üçüncüsü:** Tevekkülün üçüncü ve en üstün derecesi, hareket ve sükûnunda Allahu Teâlâ'nın önünde, yıkayıcısının önünde bulunan ölü gibi olmalıdır. Cenâzeyi, yıkayanın eli hareket ettirdiği gibi, kendisini de hareket ettiren, ezelî kudret olduğuna inanmasıdır. Bu hareketinin, kudretinin, iradesinin ve diğer vasıflarının mecrası Allah'tan olduğuna yakîni kuvvetleşen kimse artık cereyan edeni bekler ve burada, küçükten ayrılır. Çünkü küçük, annesine kaçar, peşinden koşar ve eteklerine sarılır. Fakat bu tevekkül sâhibi her şey'i bekler ve durur. Daha ziyade biraz daha aklı başında olan çocuk gibi olur. Çünkü o çocuk bilir ki, annesi'in peşinden koşmasa da annesi onu arayacak, eteğine yapışmasa da onu taşıyacak, meme istemese de annesi göğsünü açıp onu emzirecek. Onun için o ,aldırış etmez. İşte bu adam da bu makamda öyle olur. Tevekkülün bu makamı, Allahu Teâlâ'nın kerem ve inâyetine îtimadı sebebiyle duâ ve talebi terk makamıdır. Bu hâl, bunu doğurur. O, bilir ki, Allah, ona istediğinden daha çok verir. Çünkü istemeden ve hakkı olmadan kendisine verdiği nîmetleri görüyordur. İkinci makam ile üçüncü makam arasındaki fark şöyledir: İkinci makamda olan, duâ ve talebden ayrılmaz. Şu kadar

1-ZAYIFLIK 2-KANAL 3-FAZLA 4-YARDIM

ki başkasından değil, yalnız Allah'tan ister. Üçüncü makamda olan, hiç talebde bulunmaz.

Şâyet, bu anlattığın hâllerin varlığı düşünülebilir mi, yâni böyle insan olur mu? dersen,

Bilmiş ol ki; anlattığım muhal[1] değil, ancak ender bulunan bir izzettir. İkinci ve üçüncü makam, en aziz makamdır. Birincisi ise imkâna daha yakındır. Sonra ikinci ve üçüncü makam bulunsa da bu makamda devam, çok uzak bir ihtimaldir. Hele üçüncü makamda devam, korkan adamın benzinin solması gibidir, çabuk geçer. Çünkü kuvvet ve kudreti düşünmeğe kalbin açılması tabiîdir. Bunun aksi, ârızîdir[2]. Korkaklık, kanın dış deriden içe kaçmasıdır. Böylece yüzden kırmızılık kaybolur ve tenden gözükmez olur. Zira cild, yumuşak bir perdedir. Onun ardından kanın kızıllığı görülür. Kan çekilince yüz solar fakat bu hâl devâm etmez. Bunun gibi kalbin de kuvvet, kudret ve benzeri zâhirî sebeblerden tamamen çekilmesi çok devam etmez. İkinci makam: Sıtmalının[3] yüzünün kızarmasına benzer. Bâzan bir ve hattâ iki gün de devam edebilir. Birinci makam ise, hastanın yüzünün sararmasına benzer ki, bunun devâm etmesi de, tez kaybolması da mümkündür.

Şâyet, bu hâllerde olan insanda sebeblere baş vurma ve tedbir alma gibi bir durum bulunur mu? dersen,

Bilmiş ol ki; üçüncü makam devâm ettiği müddetçe her türlü tedbiri baştan keser. Sâhibi şaşkına döner. İkinci makam da her tedbiri önler. Ancak çocuğun annesine olan ilticası[4] gibi, Allah'a ilticadan geri kalmaz. Birinci makam ise tedbîrin ve ihtiyârın aslını nefyetmez[6]. Ancak müvekkilin, dâvayı vekiline havâlesinden[5] sonra başka bir tedbir almayışı gibi, bâzı tedbirleri nefyeder. Çünkü müvekkil, vekilden başkasından gelen tedbirleri nefyeder. Fakat vekilin işâret ettiği, yâhut âdeti olup da tasrîh[7] ve işâret etmediği bâzı tedbirleri de alır. İşâret yolu ile vekilinden bildiği, vekilinin, müvekkili olmadan konuşmayacağını öğretmesi gibi, bunu öğrenince hâzır bulunmak için tedbir alır. Bu ise tevekküle münâfi[8] değildir. Çünkü bu ne başkasına, ne de kendi kuvvetine yönelmek değildir. Belki vekiline tam itimadından ötürü, onun isteğine uymaktır. Zira ona güven ve itimadı olmasa, onun sözü ile hâzır bulunmazdı. Âdet ve sünnet yolu ile bildiklerine gelince; vekilinin, dosya mevcud olmadan hasmıyle[9] mücadeleye girişmeyeceğini bilmiş olmasıdır. Eğer ona tam mânasiyle tevekkül etmişse, bu bağlantının icâbı olarak vekilin istediği dosyayı mahkeme esnasında kendiliğinden vekile getirmiş olmasıdır.

Demek ki müvekkil[6], vekilinin huzurunda bulunmaktan veya dosyayı hazırlamaktan müstağnî[10] kalamaz. Bunlardan birini terketse, tevekkülünde kusur etmiş sayılacağından, bunları yapmak tevekkülde kusur sayılmaz. Evet, işâret veya bilmek sûretiyle vekilin isteklerini yerine getirdikten sonra artık huzurunda ikinci ve üçüncü makama yükselmiş gibi dili tutulmuş vaziyette bekler ve kendisinden, başka bir kuvvet aramaz. Çünkü istenenleri yerine getirmiştir. Ancak vekile güvenerek huzûr içinde işin

1- İMKANSIZ
2- ZATI VE ESASI OLMAYIP SONRADAN HASIL OLAN
3- MALYARIYA (KASTALIK NÖVÜ)
4- SIĞINMA
5- SÜRGÜN
6- TEVEKKÜL EDEN
7- BELİRTME
8- ZIT, TERS
9- DÜŞMAN, MUHALİF
10- İHTİYAÇSIZ

seyrini tâkib eder. Bu söylediklerimi düşündüğün vakit, tevekkül hakkındaki bütün müşkillerin hallolur ve her tedbiri terketmenin tevekkülün şartlarından olmadığı gibi, her tedbire baş vurmanın da tevekkülden olmadığını anlarsın .Ameller[1] bölümünde bunu açıklayacağız.

Demek ki mütevekkilin, dosyayı te'minde ve kendisinin[2] mahkemede hâzır bulunmasında gerekli tedbiri alması, tevekkülüne münafi değildir. Çünkü o biliyor ki, eğer vekil olmasa, orada hâzır bulunmak ve dosyayı te'min etmek bir fayda sağlamazdı. Kendi kuvvet ve kudreti bakımından bu işlerin bir kârı yoktur. Belki vekil, onun[3] hâzır bulunmasını ve dosyayı te'mîn etmesini[4] dâvaya bakmakta bir mesned kabûl etmiş, işâret ve âdetiyle bunu müvekkiline duyurmuştur. Bütün kuvvet ve kudret ancak vekilindir. Ancak bu sözün mânası, her vekil hakkında uygun değildir. Çünkü o dâva vekili, kuvvet ve kudreti yaratan kimse değildir. Belki bu vekil, kuvvet ve kudreti faydalı hâle getirmiştir. Bu iddia vekili hakkında sâdıktır ki, o da Allahu Teâlâ'dır.

Zira kuvvet ve kudreti yaratan O'dur. Nitekim tevhid bölümünde açıklanmıştır. Onları faydalı olarak yaratan O'dur. Zira o sebeb ve vâsıtaları, onlardan sonra yaratacağı maksad ve gaayelere faydalı olarak yaratmıştır.

Demek ki gerçek kuvvet ve kudret Allah'a mahsustur. Bütün bunlarda olduğu gibi şehâdet edene büyük mükâfatlar vardır. Nitekim hadîslerde: **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh** diyene büyük mükâfat var» buyurulmuştur. Bâzıları bunu uzak görerek, «Bu kadar kolay kelimelere o kadar mükâfat nasıl verilebilir?» derler. Bilmezler ki, o mükâfat, tevhidde anlattığımız bu müşâhedenin karşılığıdır. Bu kelimenin **«Lâ ilâhe illâllah»** kelimesine nisbetle sevabı, mânalarının birbirine nisbetle[4] olan farkları gibidir. Zira bu kelimede yalnız kuvvet ve kudreti Allah'a izâfe etmek vardır. Kelime-i tevhidde ise her şey'i Allah'a nisbet etmek vardır. Her şey ile iki şey arasındaki farkı düşün de kelime-i tevhidin farkını anla.

Yukarda anlattığımız gibi, tevhidin iki kabuğu ve iki özü bulunduğu gibi, bu **«Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh»** kelimesinin ve benzeri kelimelerin de aynı şekilde iki kabuk ve iki özü vardır. İnsanların çoğunluğu kabuklarda takıldı kaldı. Resûl-i Ekrem'in: **«Kim ki kalbinden sadâkat ve ihlâs ile «Lâ ilâhe illâllah» derse, ona Cennet vâcib[5] olur»** (350) buyurmasıyle işâret ettiği özlere geçemediler. Bu hadîs, «Sadâkat ve[5] ihlâs» kaydı olmadan, mutlak olarak anıldığı vakit ,o mutlak ile bu mukayyed[6] murad-[7] dır, yâni onda da bu kayıdlar[8] var demektir. Nitekim bâzı âyetlerde mağfireti, îmanı ve sâlih amele muzaf kıldığı hâlde, bâzılarında yalnız îmâna bağlamışsa da, yine sâlih amel ile kayıdlı olan îman muraddır. Lâf ile mülke sâhib olunmaz.[9] Dilin hareketi, lâf ve[5] sözdür. Kalbin inancı da bir sözdür, fakat buna «Hadis-i nefs» denir.[10] Sadâkat ile ihlâs, bunlardan sonra gelir. Mülk saltanatı, ancak mukarrebiere açılır, döşenir ve bezenir ki,

---

(350) Taberânî, Zeyd b. Erkam'dan, Ebû Ya'lâ, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Hadis, yukarda geçmiştir.

1-TEVEKKÜL EDEN 2-ZIT, TERS 3-DAYANACAK YER, MAKAM
4-ISNAD 5-DOĞRULUK 6-SINIRLI, KAYIDLI 7-AFV 8-BAĞLI
9-DEĞİŞEN 10-ALLAHA YAKIN OLAN

bunlar muhlisler, hâlis insanlardır. Evet, rütbece bunlara yaklaşan ashâb-ı yemîn için de Allah katında dereceler vardır. Fakat bunlar mülke ulaşacak derecede değildir. Sen baksana Allahu Teâlâ Vâkıa sûresinde, mukarrebîn ve sâbikûnu zikrettikten sonra melek döşeğine dokunarak :

عَلَىٰ سُرُرٍ مَّوْضُونَةٍ مُّتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ

«Onlar cevherlerle örülmüş tahtlar üzerindedirler. Üstlerinde karşı karşıya yaslananlar olacak» (56 - Vâkı'a: 15 - 16) buyurmuştur. Fakat ashâb-ı yemîn'i anlattığı vakit, su, gölge, meyve, ağaç, hûr-i ıyn ve görülen, yiyilip içilen ve evlenme zevklerinden başka bir şeyden bahsetmedi. Hâlbuki bunlar devamlı olarak hayvanlarda da düşünülen zevklerdir. Fakat hayvanlar mülk âleminden, A'lâ-i İlliyyîne inip Allah'ın cemâli ile müşerref olmaktan bir şey anlamazlar. Eğer şu zevklerin bir değeri olaydı hayvanlara verilmezlerdi ve meleklerin dereceleri onlardan üstün olmazdı.

Hayvânâtın hâllerine bakmaz mısın? Onlar binit olarak kullanılır, bahçelerde dolaşır, su içer, ağaç gölgelerinde durur, çeşitli gıdaları yerler, en mükemmel şekilde ihtiyaçlarını te'mîn ederler. Bunların bu hâli, meleklerin hâlinden de daha zevkli midir dersin? Çünkü meleklerde bunların hiç biri yoktur. Ancak melekler A'lâ-i İlliyyîn'de, Allah'ın yakınındadırlar. İnsan, nasıl olur da Cebrâil'i bırakıp, kendisini merkep seviyesine düşürmeğe kalkar?

Şurası gizli değil ki, her şey'in kendi benzeri, kendisine câzib görünür. Kâtipleri bırakıp da yaşmakçılara yaklaşan kimsenin tıynet ve cevherinde ona temayül vardır. Bunun gibi, meleklerin zevkleri üzerine behimî zevkleri tercih eden kimsede de hayvaniyet tarafı gaalibdir. Onlar meleklerden daha çok hayvanlara benzerler. İşte bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ : **«İşte bunlar hayvanlar gibidir, belki de onlar daha da sapıktırlar»** (7 - A'raf: 179) buyurmuştur. Hayvanlardan da düşük ve sapık olmaları, hayvanların yaradılışında kemal derecesini arama imkânları bulunmadığı içindir. Yâni onun kemâli aramaması, aczlyyetinden dolayıdır. İnsanda tekâmül imkânları mevcuttur. Tekâmül imkânları mevcut olduğu hâlde bunları çalıştırmayan kimse, yerilmeğe daha lâyıktır.

Araya şu cümle-i mûterizeyi koyduktan sonra yine maksada dönelim. **«Lâ ilâhe illâllah»** ve **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** kelimelerinin mânalarını ve müşâhede edilen bunları söylemeyenin tevekkül hâli ile ilgili olmasının düşünülemiyeceğini anlattık.

Şâyet, **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** sözünde, Allahu Teâlâ'ya ancak iki şey nisbet var ve bunun da böyle mükâfatı var, dediğine göre, acaba başka iki şey'i Allah'a nisbette ve meselâ, «Yeri de gökleri de Allah yarattı» demekte yine aynı sevab var mıdır? dersen,

Derim ki; hayır, o, bu mükâfatı alamaz. Çünkü sevab, nisbet edilen şeylere göre değişir. Hâlbuki o dereclele bu dereceler müsâvî değillerdir.

1-İHLASLI 2-KEÇMİŞDƏKİLƏR 3-QIZIL, GÜMÜŞ
4-HURİLER 5-CENNETİN EN YÜKSEK MAKAMI 6-ŞEREFLİ
7-MİNİK, EŞEK 8-HUY, YARADILIŞ 9-MEYLETME 10-HAYVANCA
11-ACİZLİK 12-DENK EŞİT

Göklerin ve yerin büyüklüklerine ve şâyet mecazi olarak tâbir câiz ise hâvl ile kuvvetin küçüklüklerine bakma. Eşyanın değeri cesametinde değildir. Herkes, yer ve göklerin insanlar tarafından değil, Allah tarafından yaratıldığını bilir. Ama kuvvet ve kudretin durumu ayrıdır. Buhususta Felâsife ve Mûtezilenin ve hattâ kılı kırk yardığı iddia edilen bâzı kimselerin görüşleri başkadır. Burası tehlikeli ve ayakların sürçüp kayacağı yerdir. Kendilerine de hisse ayıran gaafiller burada helâk olmuşlardır. Çünkü bu görüş, tevhidde şirktir. Allah'tan başka yaratıcı isbat etmektir. Allah'ın tevfikı ile bu sarp yeri aşabilen kimsenin rütbesi, âlî ve derecesi büyük olmuştur. İşte, **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** sözünü tasdik eden budur. Tevhidde iki sarp yol olduğunu bildirmiştik. Bunların biri, yer ve göklere, güneşe, aya, yıldıza, buluta, yağmura ve diğer bitkilere; diğeri de hayvanların, canlıların irâde ve ihtiyarlarına bakmaktır. Bu ikincisi en muhâtaralı ve en tehlikeli olanıdır. İşte bu iki sarp yolu aşmakla tevhidde kemâle erişilebilir. Bu kelimelerin sevablarının büyük olması da bu bakımdandır.

Demek ki tevekkül hâli, kuvvet ve kudretten uzaklaşıp, Vâhid-i Hakka bağlanmaktır. Tevekkül amelleri hakkında tafsilât verirken bunu açıklayacağız.

4 üncü BEYÂN : TEVEKKÜL HÂLİ İLE İLGİLİ OLARAK ŞEYHLERİN SÖZLERİ

Bunları anlatmaktaki maksadımız, onların söyledikleri, bizim söylediklerimizden başka bir şey olmadığını açıklamak içindir. Şu kadar ki onların her biri ayrı bâzı hâllere işâret etmişlerdir. Ebû Mûsâ Ed-Deylemî (Ed-Debili) veya (Ed-Deybilî) şöyle diyor: «Ebû Yezîd'e tevekkülden sordum. Ebû Yezîd:

— Sen ne dersin? dedi. Ben de:

— Bizimkiler tevekkülü târif ederken, etrafını yırtıcı hayvanlar sarsalar da hiç aldırış etmemektir, derler, dedim. Ebû Yezîd:

— Güzel, bu da tevekküle yakındır. Fakat asıl tevekkül, eğer Cennet'lik Cennet'de zevk u safâda, Cehennem'lik Cehennem'de azabda olsa da sen bunların arasında bir fark gözetsen (bir tarafı tercih etsen) tevekkülden çıkmış olursun, dedi. Ebû Mûsâ'nın bu anlattığı, tevekkülün üçüncü ve en üstün derecesidir. Ebû Yezîd'in anlattığı, tevekkülün aslını ifade eden ilimlerin en aziz ve en üstünüdür. Bu, hikmete ilimdir ve Allahu Teâlâ'nın yaptığı kendi îcabiyle olduğunu, asıl adâlet ve hikmete nazarla, Cennet'lik ile Cehennem'lik arasında fark olmadığını bilmektir. İlimlerin nevilerinin en zor ve en derin olanı budur. Bunun ardından açıklanması yasak olan kader sırrı gelir. Ebû Yezîd ise daima üst perdeden, üstün makamlar ve son derecelerden konuşur.

Gerçi birinci makamda yılanlardan korunmağı terketmek, tevekküle münafi değildir. Hz. Ebû Bekir (R.A.) mağarada yılanlardan çekinmiş-

1-İFADE, SÖZ 2-GÜÇ 3-İRİLİK 4-HUSUSİYLE 5-FELSEFECİLER
6-HABERSİZ 7-YARDIM 8-ZIT, TERS

tır. Yılanların deliklerini kapamıştır. Fakat bunu ayağı ile yapmıştır. Sırrında bir değişiklik olmadı. Yahut da bunu Resûl-i Ekrem'e acıdığı için yaptı. Tevekkülün kaybolması, kendi nâm-ı hesâbına sırrının harekete geçmesine bağlıdır, dediler. Bunun üzerinde durulabilir, fakat ilerde anlatacağımız gibi bu kadarı ve hattâ daha fazlası da tevekküle münâfi değildir. Çünkü sırrın, yılanlardan harekete geçmesi, bir korkudur. Tevekkül eden insânın, yılanların kendisine musallat olmasından korkması hakkıdır. Zîra yılanların da kuvvet ve kudreti Allah'tandır. Kaçınması, kendi tedbir, kuvvet ve kudretine dayanması demek değildir. Belki Allahu Teâlâ'nın, kuvvet, kudret ve tedbirine dayanması bakımındandır ki sakıncalı değildir. Zûn-Nûn-ı Mısrî'ye tevekkülden soruldu. O da: «Hal'-ı erbâb ve kat'-ı esbabdır, yâni Allah'tan başka Rab tanımamak ki bu, tevhide işârettir ve sebebleri kesmektir ki, bu da amele işârettir» dedi. Her ne kadar bu sözden aynı şey anlaşılıyorsa da açıkça «Hal» e bir taarruz yoktur. Yâni tevekkül ile aranan ilim ve ameli bildirdi ve fakat hâli bildirmedi. «Biraz daha açıkla» demeleri üzerine, o: «Nefsi, kulluk yerine koyup rubûbiyet iddiasından çıkarmaktır» dedi. Bu da yalnız kuvvet ve kudretten uzaklaşmağı ifade eder. Hamdûn el-Kassar'a tevekkülden soruldu. O da: «Onbin dirhem sermayen ve bir dirhemden az borcun olsa, bu borç nedir, ben bunu öderim, diye emîn olmamaktır. Bunun aksine olarak hiç bir karşılığı olmadan, onbin dirhem borcun olsa da, bunu ödeyemem, diye ümidini kesmemektir» dedi. Bu ifade de, mücerred İlâhî kudretin genişliğine ve mukadderatta görünüşdeki sebeblerden başka, gizli sebeblerin bulunduğuna işârettir.

Ebû Abdullah el-Kureşî'ye tevekkülden sorulduktà, her hâlde Allah'a bağlanmaktır, dedi. «Bunu biraz daha açıkla» diyenlere, Hakk'ı mütevelli kabûl etmek için, sebebe ulaştıran her kazancı terketmektir, dedi. Bu, tıpkı İbrâhim aleyhisselâm'ın Nemrud'un ateşine atıldığı sırada Cebrâil aleyhisselâm'ın gelip de «Bir şey ister misin?» demesine, senden bir şey istemem, demesi gibidir. Çünkü onun sorması, bir sebebe ulaştırıyordu. O da Cebrâil'in kendisini koruması idi. Ona iltifat etmedi. Çünkü Allah'a îtimadı vardı. Allah dilese Cebrâil'i ona musahhar eder. İtimadı Allah'a olduğu için ona bakmadı. İşte bu, kendinden geçen mütehayyir insânın hâlidir. O, artık Allah'tan başkasını görmez. Bu, çok önemli bir hâlidir. Ender bulunur, bulunsa da devâm etmez.

Ebû Saîd el-Harraz: «Tevekkül, hareketsiz sükûn ve sükûnsuz harekettir» dedi. Her hâlde bu sözü ile tevekkülün ikinci makamına işâret etmiştir. Izdırapsız sükûn, kalbin Allah'a bağlanması ile huzur bulması, sükûnsuz ızdırap, Allah'a ilticasından yalvarmasından ibârettir. Âdetâ çocuğun annesi karşısında depreşmesi ve onun tam şefkatinde sükûn bulması gibidir.

Ebû Ali ed-Dekak: «Tevekkülün üç derecesi vardır. Birincisi, tevekkül, ikincisi, teslim olma, üçüncüsü tefviz, yâni her işi O'na havâle etmektir. Mütevekkil Allah'ın va'dine bağlanır. Kendini Allah'a teslim eden,

1-SATAŞAN
2-İLİŞME
3-HAKİMLİK, İDARECİLİK
4-HALİS
5-KADER
6-İDAREÇİLİĞİ ÜHDESİNE ALMAĞI
7-TABİ, BOYUN EĞMİŞ
8-HAYRETTE KALMIŞ
9-SIĞINMA
10-TEVEKKÜL EDEN

müsellim, onun ilmine râzı olur. Tefvîz sâhibi de hükmüne râzı olur. Bu da tevekkülün, bakılana nisbetle, bakış derecelerinin farklı olduğuna işârettir. İlim, asıldır. Va'd onu, hüküm de va'di tâkib eder. Tevekkül eden kimsenin, çoğunlukla bunlardan bir şey'i düşünmesi uzak bir ihtimal değildir. Şeyhlerin tevekkül hakkında daha pek çok sözleri vardır. Artık onları anlatmakla lâfı uzatmayalım. Zira keşif yolu ile bunları öğrenmek, nakil ve rivâyetten daha faydalıdır. İşte tevekkül hâli ile ilgili olan bunlardır. Allah'tan tevfîk dileriz.

5 inci BEYÂN : TEVEKKÜL EDENLERİN AMELLERİ

Bilmiş ol ki; ilim, hâli, hâl de ameli gerektirir. Tevekkülün, beden ile kesbi, kalb ile tedbîri terkedip bir paçavra gibi yere atılmak ve bir et parçası gibi tablaya konmak anlamında olduğu sanılır ki, bu, cehâlet görüşüdür ve dinimizde haramdır. Hâlbuki dînimiz, tevekkül edenleri övmüştür. Dînî sakıncalarla dînin üstün makamlarına yükselmek olamaz. Onun için bunun yüzünden perdeyi kaldırarak deriz ki;

Tevekkülün eseri, kulun sa'y u hareketinde maksadlarını bilmekle tecellî eder. Kişinin kendi ihtiyârı ile sa'y u hareketi, ya elinde bulunmayan faydalı bir şey'i te'mîn etmek, yahut o faydalı şey'i korumak veya henüz karşılaşmadığı hırsız ve yırtıcı hayvanlardan korunmak için tedbir almak yâhut mübtelâ olduğu hastalık gibi her hangi bir sıkıntıdan kurtulmak içindir. Demek ki kulun hareketi, şu dört şeyden hâli değildir: Menfaatli şey'i celbetmek, onu korumak, zararlı şey'i gelmeden önlemek veya geldikten sonra yok etmesine çalışmaktır. Şimdi bunların her birerlerinden şer'î delillere dayanarak tevekkülün şart ve derecelerini anlatalım.

BİRİNCİ FEN, FAYDALI ŞEY'İ CELBETMEKTİR.

Bu hususta deriz ki: Faydalı şeylerin kendileri ile te'mîn edileceği sebebler üç derecedir. Birincisi, kesin, ikincisi zann-ı gaalib, kuvvetli sanı ve üçüncüsü de nefsin tam mânasiyle bağlanamayıp mutmain olamıyacağı mevhum bir şeydir.

1. **Birinci derece**, kesin olandır. Allahu Teâlâ'nın takdir ve dilemesinin, hiç değişmeyecek şekilde bâzı şeylerin sebeblerine bağlanması gibi. Aç bir adamın önüne yemek konduğu vakit, bunu alıp ağıza getirmek, çiğnemek ve yutmak, bir sa'y u gayret ve bir hareket mahsulüdür. Hâlbuki tevekkül, sa'yi terketmektir, deyip bu yemeği yememek, ahmaklıktan başka bir şey değildir. Uzaktan, yakından bunun tevekkül ile bir ilişiği yoktur. Şâyet, sen yemeden doymağı, yahut yemeğin sana doğru hareket etmesini veya bir melek tarafından çiğnenip ağzına aktarılmasını beklersen, Allah'ın adetini bilmiyorsun demektir. Bunun gibi ekmeden biçmek ve münasebette bulunmadan — Meryem gibi — çocuk doğurmak ümîdine kapılırsan, bütün bunlar, cinnet alâmetinden başka bir şey değildir.

1-VEREN 2-İŞİNİ ALLAHA HAVALE ETMEK 3-SÖZ VERME 4-NAKLEDEN 5-YARDIM 6-KAZANMA, ÇALIŞMA 7-CİNDİR 8-BİLGİSİZLİK 9-TUTKUN 10-EMİN, RAHAT 11-ASLI OLMAYAN

Bunun benzerleri sayılamıyacak kadar çoktur. Bu gibi hususlarda tevekkül amelde değil, ilim ve hâlde aranır.

İlimdeki tevekküle gelince; yemeği, yemek vasıtalarını ve bunların hareket imkânlarını bahşeden Allahu Teâlâ'nın olduğunu, gerçekde seni yedirip içirenin O olduğunu bilmendir.

Hâl'e gelince; kalbinin huzur ve bağlantısı yemeğe ve el'e değil, Allahu Teâlâ'nın fi'line olmaktır. Elinin sağlamlığına nasıl güvenebilirsin ki bir anda felc olabilir. Kudretine nasıl güvenebilirsin ki, onu başkası önünden kapabilir. Bir zehirli veya yırtıcı hayvan seni o yemekten uzaklaştırabilir. Bütün bunlar ve benzerleri ihtimâl dâhilinde olup, Allah'ın fazlından başka seni başarıya ulaştıracak bir imkân olmadığına inanmandır. Öyle ise Allah'ın fazlına güven, Onunla sevin ve Ona dayan. Bu durumda olan bir adamın yemeğe elini uzatması tevekkülüne mâni değildir. Bunlar kesin olan şeyler ve onlar hakkındaki hükümlerdir.

2. **İkinci derece**, sebebleri kesin olmamakla beraber çoğunlukla sebebsiz meydâna gelmeyen ve gelse de çok uzak bir ihtimâl ile meydâna gelen şeylerdir. Arkadaşsız ve azıksız olarak nâdiren insanların uğradıkları çöllerde seyahate çıkmak gibi. Tabiî bu kâbil tevekkül de olamaz. Böyle ıssız yola çıkan bir adamın azığını yanında taşıması zarurîdir. Bu, geçmişlerin bir sünnetidir. Azığını beraberine alır fakat güveni azığına değil, Allah'a olur. Fakat azığı almadan böyle bir sefere çıkmak da câiz ve hattâ bu, tevekkülün üstün makamlarındandır. Havvas böyle yapardı. Şâyet böyle insanların ender uğrayacağı bir yola azıksız çıkmak, doğrudan doğruya kendini tehlikeye ve ölüme atmak olur, dersen,

Bilmiş ol ki; böyle azıksız olarak ıssız bir çöle yola çıkmanın helâl olması iki şarta bağlıdır.

Birincisi, riyâzet ve mücahede ile nefsini terbiye edip bir hafta ve buna yakın bir müddet darlanmadan açlığa dayanabilmiş olmasıdır. Öyle ki ne kalbine bir darlık ve ne de aklına karışıklık gelecek ve ne de Allah'a kullukda zorlanacaktır.

İkincisi de bitki ve benzeri şeyleri yiyebilecek durumda olmaktır. Bu iki şart bulunduktan sonra ne kadar ıssız bir çöl olursa olsun, haftada bir def'a bir insan ile karşılaşması veya bir mahalle ve köye uğraması ihtimâli kuvvetlidir. Demek ki tevekkülün dayanağı mücâhededir. Havvas da buna güvenir ve bu sâyede ona, tevekkül eden adam diye bakarlardı.

Bunun delili, Havvas daima yanında iğne, makas, ip ve iplik bulundururdu. Ve: «Bunlar tevekküle münafi değildir» derdi. Çünkü çöllerde akar suyun bulunmadığını, kovasız ve ipsiz kuyulardan su alınamayacağını, çöllerde ip ve kovanın bulunamıyacağını, her gün bir kaç def'a suya ihtiyacı olduğunu, her gün veya iki günde bir def'a su içmek zorunda olduğunu, çölde susuz yürünemiyeceğini bilirdi. Sırtında bir elbisesi vardı. Bunun da yırtılabileceğini, çölde iğne, iplik ve makas bulamıyacağını bilirdi. Bu dört tanesi gibi olan her şey ikinci derecede gelir. Çünkü bunlar yüzde yüz kesin olmayıp şübheli olan şeylerdir. Elbisesinin eskime-

1-İŞ 2-GİBİ 3-DİNDARLAR 4-YER 5-ZIT, TERS

mesi veya başka birisinin kendisine elbise vermesi, kuyu başında su çeken bir adamın bulunması muhtemeldir. Fakat hâzır lokmanın midesine ineceği düşünülemez. O, kesin, bu ise şübhelidir. Aralarında oldukça fark olmakla bu ikinci kısım da birinci kısmın anlamındadır.

Bunun için deriz ki; bir mütevekkil kalkıp da otu, suyu bulunmayan ve kimsenin uğramıyacağı bir dağın tepesine çıkıp da gûya tevekkül içinde orada otursa, kendini tehlikeye attığı için günahkârdır. Nitekim hikâye edildiğine göre zâhidin biri dağa çekilmiş, herkesden uzak bir yerde bir hafta aç susuz kalmış. Tehlike kapuyu çalınca: «Yâ Rab, yaşamamı murâd ediyorsan rızkımı ver, yoksa canımı al» dedi ve kasabaya döndü. Adamcağız kasabaya inince kimisi bir kab yemek, kimisi bir bardak su getirdi. Adam da yedi, içti ve rahat etti. Fakat hâtırına bir şeyler gelmeğe başlayınca Allahu Teâlâ: «Sen zühdünle benim hikmetimi gidertmek istedin. Benim, kulumu, kullarımın eliyle yedirmek, kendi kudret elimle onu yedirmekten benim için daha sevimli olduğunu bilmiyor musun?» buyurdu. Demek ki bütün sebeblerden uzaklaşmak, hikmete aykırı ve Allah'ın sünnetine cehâlettir. Sebeblere değil, Allah'a tevekkül ile beraber Allah'ın sünnetine uyarak hareket etmek, tevekküle münafi değildir. Nitekim bunun misâlini vekâlet mes'elesinde anlatmıştık. Fakat sebebler açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Tevekkülün mânası, sebebe değil, sebebin müsebbibine bağlanmakla, zâhirî sebeblerden ayrılıp gizli sebeblerle yetinmektir.

Şâyet, şehirde oturup hiç işle meşgul olmamak haram mıdır, mubah mıdır, mendub mudur? dersen,

Derim ki; haram değildir. Çölde dolaşan nefsini tehlikeye atmadığı vakit, bu dolaşması haram olmadığına göre evde oturmak niçin harâm olsun? Ummadığı yerden rızkı gelebilir. Bâzan da zamanında gelmeyebilir. Gelinceye kadar beklemesi de mümkündür. Fakat kimseyi içeriye almayacak şekilde kapuyu kilitlerse, işte o zaman harâm olur. Şâyet kapuyu açar ve fakat bu orada ibâdetle meşgul olmaz boşu boşuna durursa, çıkıp kazanması kendisi için daha makbûldür. Fakat ne olursa olsun, ölüm tehlikesi ile karşılaşıncaya kadar böyle boş durması harâm olmaz. Bu duruma düştüğü vakit, çıkıp çalışması veya dilenmesi gerekir. Şâyet kalbi Allah ile meşgul olur, insanlara bakmaz, girip çıkanları bilmez, yemeğini getirenlere aldırış etmez de bunu Allah'ın fazlında bilirse, o vakit bu hâl daha makbûldür. Bu da tevekkülün makamlarındandır. Yâni tamamen kendisini Allah'a bağlayıp rızkı ile meşgul olmaktır. Elbette onun rızkı gelecektir. İşte bu zamandadır ki bâzı âlimlerin, «Kul rızkından kaçsa da rızkı onu bulur» dedikleri sözü doğru olur. Nitekim ölümden kaçan adama ölümün yetiştiği gibi. Hattâ bu adam, «Ya Rab, bana rızk gönderme» diye duâ etse, bu duâsı kabûl olmayacağı gibi, bununla beraber günahkâr olur ve Allahu Teâlâ: «Ey câhil, ben seni yarattığım hâlde nasıl rızkını vermem» buyurur. Bunun için İ b n A b b â s (R.A.) diyor: «İnsanlar her şeyde ihtilâf etti yalnız rızk ile ömürde ittifak ettiler. Rızkı verenin de, insanları öldürenin de Allah olduğunu bildiler. Resûl-i Ekrem

1-TEVEKKÜL EDEN 2-BİLGİSİZLİK 3-ZIT, TERS 4-VEKİLLİ
5-VÜCUDA GETİREN 6-MÜSTEHAB

«Eğer hakkıyle Allah'a tevekkül edeydiniz, kuşların rızkını verdiği gibi, sizin de rızkınızı verirdi. Onlar, sabaha aç çıkar amma akşam tok olarak yuvalarına dönerler. Aynı zamanda duânızla dağlar yerinden oynar» (351) buyurmuştur.

İ s â aleyhisselâm: «Kuşlara bakın, ne eker, ne de biçerler. Allahu Teâlâ onların rızıklarını verir. Şâyet, onların kursakları küçüktür, derseniz, diğer hayvanlara bakın» dedi.

E b û Y â k u b e s - S û s î : «Mütevekkillerin nafakaları, hiç yorulmadan kullar tarafından te'mîn edilir. Diğerleri ise nafakalarının te'mîninde yorulurlar» dedi. Diğer birisi: «Bütün insanların rızkını Allah taahhüd etmiştir. Bâzısı rızkını zillet yollarından te'mîn eder — dilencilik gibi —, bâzısı da şerefiyle te'min eder — sofular gibi —. Allah'ı bilir, vâsıtayı nazara almazlar. Bâzıları da zorlukla te'min eder — san'atkâr gibi —. Diğer bâzısı da yorgunluk ve bekleyişle te'min eder, — ticaret gibi —. Mihnet ve zorlukla te'mîn eder — san'atkâr gibi —.

3. **Üçüncü derece,** görünürde kesin olmayan ve fakat müsebbebâta ulaştırması tevehhüm edilen sebeblere sarılmaktır. Geniş kazanç yolları için ince tedbirlere baş vurmak gibi. Bu davranış, insânı tamamen tevekkülden çıkarır. İnsanların çoğunluğu bu durumdadır. Çeşitli hile yolları ile mübah mal elde etmeğe çalışırlar. Şübheli şeylere baş vurmak veya şübheli yollardan kazanç sağlamak ise, dünyaya son derece haris olmak ve tamamen sebeblere bağlanmaktır. Bunun, tevekkülü ibtâl edeceği meydandadır. Bunlar öyle sebeblerdir ki, menfaat te'mînine onları nisbet etmek Afson'î — fâl'-i hayrı ve dağlanmağı — zararlı şeyleri def'etmeğe nisbet etmek gibidir. İşte bunlardan meded beklemek tamamen tevekküle münafidir. Zîra bunlar vehmî şeylerdir. Resûl-i Ekrem tevekkül edenleri anlatırken, bu gibi şeyleri yapmayanlar, demiştir. Yoksa kazancı terk edenler veya şehirde oturmayanlar veya insanlardan bir şey almayanlar, diye vasıflandırmamıştır. Belki, mütevekkilleri bu sebeblere baş vururlar diye vasıflamıştır. Bu gibi vehmî olarak güvenilen sebebler pek çoktur. Bunlar saymakla tükenmezler.

S e h l ' e tevekkülden sorduklarında, «Tedbîri terketmektir» dedi ve devamla: «Allahu Teâlâ mahlûkatı yarattı ve fakat onları kendisinden mahcûb etmedi. Ancak onlar kendi yanlış tedbirleri ile perde arkasında kaldılar dedi. Belki de bu sözü ile uzak olan sebebleri düşünerek meydâna çıkarmağı kasdetmiştir. Zâten tedbîre muhtaç olan da bu sebeblerdir. Yoksa açık sebeblerin tedbîre ihtiyâcı yoktur. Demek ki sebebler ikiye ayrılmış oluyor. Bir kısmı ile ilgilenmek insânı tevekkülden çıkarır ve fakat diğer kısmı ile ilgilenmek insânı tevekkülden çıkarmaz. İnsânı tevekkülden çıkaran sebeblerin biri kesin ve diğeri şübheli olarak tevekkülden çıkarmak üzere ikiye bölünür. Tevekkülün hâli ve ilmi bulunduğu

(351) Son cümle hâriç, hadis yukarda geçmiştir. Beyhakî **«Zühd»** ünde son bölümü rivâyet etmiştir.

1-ÜSTLENME 2-SEBEPLE MEYDANA ÇIKANLAR, NETİCELER
3-AZ TEHLİKE İHTİMALİ OLSA ÇOK KORKMA
4-BAHT, UĞUR 5-ASLI OLMAYAN

vakit, insânı tevekkülden çıkarmayan sebeb, sebebleri yaratan Allahu Teâlâ'ya bağlanmaktır. Burada tevekkül, amel ile değil, hâl ve ilim ile olur. Şübheli olanlar ise hâl, ilim ve amel ile yapılan tevekküldür. Bu sebeblere bağlanmakta mütevekkiller üç makamdadırlar.

Birincisi, havvas ve benzerlerinin makamıdır. Allah'ın fazlı ile bir hafta ve daha ziyade açlığa sabredebileceği, yahut bitkilerden nafaka te'mîn edeceği veyahut bunlardan hiç birini bulamazsa ölüme râzı olacağından, azıksız olarak dolaşmaları gibi. Azık taşıyan azığını ve hattâ binitini de kaybedebilir ve azığı olmayanın ölüm ihtimâli olduğu gibi, bunun da ölümü mümkün olabilir.

İkinci makam, şehir veya köydeki evinde veya mescidde ikamet edip oturmaktır. Bu, birincisinden zayıf olmakla beraber, kazancı terkedip Allahu Teâlâ'nın yaratacağı gizli sebeblere bağlanmış olması bakımından yine tevekkül edenlerdendir. Gerçi bu adam şehirde ve meskûn yerde oturmakla bir nevi rızkın sebebine bağlanmışsa da, belde halkına değil, halkı kendisine bağlayan Allah'a baktığı vakit, şehirde durmak tevekkülüne mâni' değildir.

Üçüncü makam, kazanç âdâbının üçüncü ve dördüncü bablarında anlattığımız şekilde kazanç ile meşgul olmaktır. Kendi mevkiine kuvvet ve kudretine dayanmaz ve bunların hepsini bir anda Allah'ın alacağına inanır, belki bütün bu imkânları kendisine veren, sebebleri bahşeden Allah'a bağlanır, sebeblerin, kâtibin elinde bir kalem gibi olup, kaleme değil, kalemin yazarına bağlandığı gibi, sebebleri bahşeden Hz. Allah'a güvenirse, bu çalışmak onu tevekkülünden çıkarmaz.

Aynı zamanda kazancı, aile efradı ve başka yoksullar için olursa, bedeniyle kazanırken kalbiyle maldan uzak kalması bakımından evinde oturup hâzırı bekleyenlerden daha makbûldür.

Yukarda anlattığımız gibi, hâl ve mârifet ile beraber şartlarına riâyet edildiği vakit, yapılan kazancın tevekküle münâfi olmadığına delil, Hz. Ebû Bekir'in durumudur. Hz. Ebû Bekir halife seçildiği akşamın sabâhında pürtüyü omuzuna, entareyi eline alarak sokağa çıktı. Müslümanlar bu hâli hoş karşılamadı ve «Nasıl olur, sen âmme idâresini der'uhde ettin?» dediklerinde, Hz. Ebû Bekir (R.A.): «Beni çoluk çocuğumdan meşgul etmeyin. Ben aile efradıma bakamazsam, milletimin hakkını hiç koruyamam» dedi. Onlar, çoluk çocuğu için nafaka takdîr ettiler. O da huzûr içinde âmmenin işi ile meşgul oldu. Sıddîk, tevekkül edenlerden değildi, demek doğru olmaz. Bu makama ondan daha lâyık olan kimdir? Onun tevekkülü kazanç itibariyle değil, varlığına iltifat etmemekle, ticaret imkânlarını kendisine bahşedenin Allah olduğunu bilmesiyle, ticarette ihtiyacı kadarı ile yetinmesiyle, öğünmemesi, kendi parası ve kazancı, başkasının parası ve kazancından kendisine daha sevimli gelmemesi, yâni kendi kârı gibi başkasının kârını da sevmesiyle tevekkülünü göstermiştir. Kim çarşıda kendi parasını başkasının parasından daha çok severse, o adam dünyaya harîsdir. Tevekkül, zühd ile mümkündür. Tevekkül, zâ-

hidlikten sonra geldiği için, tevekkülsüz zâhidlik olur, fakat zâhidlik olmadan tevekkül olamaz.

Tevekkül erbabından olan Cüneyd'in şeyhi Ebû Câfer el-Heddad: «Yirmi sene tevekkülümü gizledim. Sokaktan, çarşı ve pazardan ayrılmadım. Her gün bir altun kazanırdım, akşam olunca kendimde bir kuruş bırakmamak üzere hepsini dağıtırdım» demiştir. Cüneyd, onun huzûrunda tevekkülden hiç bahsetmezdi. Onun bulunduğu yerde onun makamı olan tevekkülden bahsetmeğe Allah'tan utanırım, derdi. Bilmiş ol ki; belirli bir parası veya tahsis edilmiş bir vakfı bulunan tekke ve mescidlerde oturmak, tevekkülden uzaktır. Şâyet böyle bir tahsisatı olmaz ve fakat nafaka te'mîni için hizmetçiyi bir şey toplamağa gönderirse, bunun tevekkülü zayıftır. Bununla beraber kazanan adamın tevekkülü gibi olur. Hâl ve ilmini kuvvetleştirir. Şâyet geliri olmayan bir tekke veya mescidde bekler, bir şey toplatmaz, ancak kendiliğinden gelen ile yetinirlerse, bu, tevekkül bakımından daha kuvvetlidir. Fakat şöhret bulduktan ve o halkın bu tekkeye mutlak sûrette baktıklarını bildikten sonra orada kalmak, çarşı ve pazara girip kâr ve kesbe karışmak gibidir. Bu gibilerin tevekkül edenlerden olabilmeleri için yukarda anlattığımız gibi bir çok şartları vardır.

Şâyet, evde durup beklemesi mi yoksa çarşıya çıkıp kazanması mı daha makbûldür? dersen,

Bilmiş ol ki; eğer ticareti, zikir, fikir, ihlâs ve bütün vaktini ibâdetle geçirmek için terkediyor ve kazancı buna engel oluyorsa, aynı zamanda evinde dururken kim ne getirecek diye gözü kapıda olmaz. Sabır ve Allah'a îtimadda kalbi kuvvet bulmuş ise evde durması daha makbûl. Şâyet evde dururken canı sıkılır ve, acaba ne getirdi, bir şey getiriyorlar mı, diye gözü ve aklı gelip geçende olursa, o zaman çıkıp kazanç sağlaması daha makbûldür. Zîra içinden insanları beklemek, kalbden dilenmek demektir. Onu terketmek, kazancı terketmekten daha önemlidir. Hattâ asıl mütevekkiller, şöyle gönüllerinin bekleyip arzû ettikleri şeyleri almazlardı.

Ahmed b. Hanbel, arkadaşı Ebû Bekir el-Mervezî'ye fakirin birisine ücretinden fazla bir sadaka vermesini emretti. Adam bunu verdi, fakat fakir kabûl etmedi. Çıkınca, Ahmed, Mervezî'ye:

— Arkasından git ver, şimdi onu alır, dedi. Hakikaten ikinci sefer fakir parayı aldı. Ebû Bekir, durumu Ahmed b. Hanbel'den sordu. Ahmed:

— Birincide hâtırından böyle bir şey geçmiş, yâni canı böyle bir atıyyeye meyletmişti, onun için almadı. İkinci sefer ümîdini kesmişti. İçinden de böyle bir ümid beslemediği için verileni aldı, dedi.

Havvâs, bir adamdan umduğu veya âdet hâline gelmesinden korktuğu vakit verileni kabûl etmezdi. Yolculuklarında en çok hoşuna giden bir olaydan soruldukda, Havvâs: «Bir def'a Hızır ile karşılaştım. benimle sohbete râzı oldu, fakat ben ona bağlanırım ve tevekküle noksanlık gelir korkusu ile onunla konuşmadım», dedi. Demek ki kazanç ve kesb kitâbında anlatıldığı gibi, kazancın âdâb ve şartlarına riâyet ederek, ser-

1- AYIRMA
2- ÇALIŞMA

vetini artırmağı kasdetmeden ve servete îtimad etmeden Allah'a bağlanmak sûretiyle kazanç te'mîninde bir sakınca yoktur.

Şâyet, servete bağlanmamanın nişanı nedir? diye sorarsan, derim ki; elindeki serveti çalınsa veya her hangi bir sûretle yok olsa, bunu hoş karşılayıp kalbindeki Allah'a bağlılığı sarsılmaz ve durumunda bir değişiklik olmazsa bu servete bağlanmadığının delilidir. Çünkü bir şey'e bağlanmayan, onun yokluğu ile muztarip[1] olmaz. Bir şey'in yokluğuna üzülen ona bağlanmış demektir. B i ş r, iğcilik yapardı, sonra bunu terketti. Çünkü B e â d i[2] kendisine yazdığı bir mekubda: «Duyduğuma göre sen, rızkın için iğciliğe güveniyorsun. Allah gözünü alır, kulağın duymaz, gözün görmez bir duruma düşersen rızkını kim verecek?» dedi. Bu mektub kendisine te'sîr etti ve san'atı bıraktı. Bu san'atı terketmesinin başka bir sebebi olarak da, «B i ş r'in iğleri» diye şöhret yapmasıdır. Diğer bir rivâyette de; ailesi öldükten sonra bu san'atı bırakmıştır. Nitekim S ü f y a n da böyle idi. Onun elli altunu vardı. Bu para ile ticâret yapardı. Ailesi ölünce ticâretten vaz geçti ve parayı yoksullara dağıttı.

Şâyet, sermayesiz ticâretin yapılamıyacağını bildiği hâlde, elinde sermâyesi bulunan adamın buna güvenmesi nasıl olur? dersen,

Derim ki; sermayesiz de, Allahu Teâlâ'nın nice insanları barındırdığını, sermayenin bir anda yok olabileceğini ve şâyet felâkete uğrar da serveti mahvolursa, belki bu servet sebebiyle ahlâkını bozacağından, servetin yok olması kendi hakkında daha hayırlı olduğunu ve bunun en sonu açlıkla ölüm olduğunu, kendi kusuru olmadan Allah'ın takdîri ile acından ölmesinin daha hayırlı olabileceğini bilip inanmakla mümkün olur. İşte bunlara böyle inandığı vakit, servetin varlığı ile yokluğu onun hakkında müsâvi[3] olur. Nitekim haberde:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَهُمُّ مِنَ اللَّيْلِ بِأَمْرٍ مِنْ أُمُورِ التِّجَارَةِ مِمَّا لَوْ فَعَلَهُ لَكَانَ
فِيهِ هَلَاكُهُ فَيَنْظُرُ اللهُ إِلَيْهِ مِنْ فَوْقِ الْعَرْشِ فَيَعْرِفُهُ عَنْهُ فَيُصْبِحُ كَئِيبًا
حَزِينًا يَتَطَيَّرُ بِجَارِهِ وَابْنِ عَمِّهِ مَنْ سَبَقَنِي مَنْ دَهَانِي! وَمَا هِيَ
إِلَّا رَحْمَةٌ رَحِمَهُ اللهُ بِهَا هـ

«Kul, geceleyin, dünya vė ticâret işlerinden öyle şeyler düşünür ve öyle plânlar peşinde dolaşır ki, eğer onları yapacak olsa helâk olurdu. Fakat Allahu Teâlâ Arş'ının üzerinde ona rahmetle nazar eder ve onu bu düşüncelerinden vaz geçirir de gam ve gussa içinde sabahlar. Komşusunu, amcasının oğlunu araştırır ve «kim beni geçti, kim benden akıllı çıktı?» diye bakar. Bu ise, Allahu Teâlâ'nın ona olan rahmetinden başka bir şey değildir» (352) diye vârid olmuştur. Bunun için Hz. Ö m e r (R.A.): «Ben

---

(352) Ebû Nuaym «Hilye»de İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-SIKINTILI 2-(PAMBIQDAN İP DÜZƏLTMƏ) 3-EŞİT, DENK

zengin veya yoksul olarak sabaha çıkmama üzülmem. Çünkü hangisinin hakkımda hayırlı olacağını bilemem» demiştir.

Bunlardaki kesin kanâat ve kemâli ile yakîne ermeyen kimsede tevekkül diye bir şey düşünülemez. Bunun için Süleyman Dârânî, Ahmed Havârî'ye: «Benim her makamdan bir nasîbim var, fakat şu mübârek tevekkülden yoktur. Ben bundan bir koku bile alamadım» demiştir.

Tevekkülün elde edilebilmesi mümkün olan makamlardan olduğunu kabûl ettiği hâlde kendisinin buna ulaşamadığını îtiraf etmiş ve belki de bu îtirafı ile en üstün derecesine yükselemediğini kasdetmiştir.

Fâil-i hakîkînin Allah olup, O'ndan başka rızık verenin bulunmadığını, kulun hakkında takdîr ettiği fakirlik, zenginlik, ölüm ve kalımın, kendisinin bilmeyeceği şekilde, hakkında umduklarından daha hayırlı olduğuna inanmak sûretiyle îmânı kemal bulmadıkça tevekkül hâli de kemâle eremez. Tevekkül, bu anlattıklarımıza olan kuvvetli îman üzerine kurulur. Dînin, söz ve amel gibi diğer bütün makamları da böyledir. Onlar îmânın aslı üzerine kurulurlar.

Hulâsa, tevekkül, kalb ve yakîn kuvveti isteyen belli bir makamdır. Bunun için Sehl: «Kazanca dil uzatan, sünnete dil uzatır. Kazancı terk edene dil uzatan da tevhide dil uzatır» demiştir. Şâyet, kalbi zâhirî sebeblere meyilden alıkoyup gizli sebebleri kolaylaştıracağı hususunda Allah'a hüsn-i zanna bağlayacak bir tedâvi çaresi var mıdır? dersen,

Derim ki; evet vardır. O da sû'-i zannın [kötü sanının] şeytânın, hüsn-i zannın ise Allah'ın telkîni ile olduğunu bilmektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

«Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size cimriliği emreder. Allah ise size kendisinden bir yarlığama ve bir bolluk va'dediyor» (2 - Bakara: 268) buyurmuştur. Zîra insan, tabîati îtibariyle şeytanın korkutmasını dinlemeğe harisdir. Bunun için, sû'-i zanna meyleden harîsdir, denmiştir. Bir de bu sû'-i zanna korkaklık ve kalb zayıflığı eklenir ve zâhirî sebeblere bağlananları görürse sû'-i zannı galebe çalar ve tevekkül tamamen ortadan kalkar. Hattâ yalnız zâhirî sebeblerden değil, rızkı gizli sebeblerden de bilmek, yine tevekkülü ibtâl eder. Hikâye edildiğine göre, âbidin biri hiç bir geliri bulunmayan bir mescidde i'tikâfa girer. Mescidin imâmı kendisine:

— Bir şey kazansan daha iyi yapardın, der. Âbid bu söze cevab vermez. İmam bunu üç def'a tekrar edince âbid:

— Bu civarda bir Yahudî bana günde iki ekmek getireceğini taahhüd etti, der. Bunun üzerine imam:

— Eğer Yahudî sözünde durursa câmide i'tikâf etmen, daha hayırlıdır, der. Bunun üzerine âbid imâma:

— Ey adam, bu zayıf tevhîdinle milletinin önüne geçip namaz kıldırmadan ise, kazanç ile meşgul olman daha hayırlıdır. Çünkü sen, Yahudî'-

1- BAĞIŞLANMA

nin va'dini, Allahu Teâlâ'nın rızka kefil olduğu va'di üzerine tercih ediyorsun, diye cevab verir.

Yine imamın biri, namaz kılanlardan birisine:

— Sen nerden yiyip içiyorsun? diye sorunca, adam:

— Ey şeyh, dur. Şu senin ardında kıldığın namazı iade edeyim de sonra konuşuruz, diye cevab verir. Gizli sebeblerle Allahu Teâlâ'nın insânın rızkını vereceğine hüsn-i zann etmek için, rızkın insâna ulaşmasında Allahu Teâlâ'nın şaşılacak san'atları ile dolu hikâyeleri ve Allahu Teâlâ'nın zenginlerin servetlerini mahvedip onları nasıl açlıktan öldürdüğünü dinlemekte fayda vardır.

Bu cümleden olarak; İbrâhim b. Edhem'e hizmet eden Huzeyfetü'l-Mera'şî diyor ki: Kendisine: «Gördüğün acayib şeylerden bize anlat» dediler. O, şöyle anlattı: İbrâhim b. Edhem ile Mekke yolunda uzun bir müddet aç kaldık. Nihâyet Kûfe'ye gittik. Orada harap hâlde bulunan bir mescide girdik. İbrâhim bana baktı ve: «Seni acıkmış görüyorum» dedi. Ben de: «Evet, gördüğün gibi acım» dedim. Bunun üzerine İbrâhim: «Bana kâğıt kalem getir» dedi. Ben de getirdim ve İbrâhim şu şiirleri yazdı:

«Ben hamdederim, ben şükrederim, ben zikrederim, ben acım, ben gabiyim ve ben çıplağım.
Bunların hepsi altıdır, üçüne ben kefilim, üçüne de sen kefil ol ey Bârî.
Senden başkasını övmem, içine girdiğim bir ateştir, kulunu ateşe girmekten sen koru.»

Bunları yazdıktan sonra: «Bu kâğıdı al, kalbini Allah'tan başka kimseye bağlama. Sokağa çık ve ilk karşılaştığın adama bu kâğıdı ver» dedi. Ben de çıktım, katır üzerinde giden bir adam ile karşılaştım. Adama mektubu verdim, okudu ağladı ve: «Bu mektubun sâhibi nerededir?» diye sordu. Ben harâbe olan şu mescidde olduğunu söyledim. Adam, içinde altı yüz altın bulunan bir keseyi bana verdi ve gitti. Orada karşılaştığım başka birisine bu zâtın kim olduğunu sordum ve bir Hıristiyan olduğunu öğrendim. Geldim durumu İbrâhim'e anlattım. İbrâhim: «Keseye hiç dokunma, o nerde ise gelecektir» dedi. Hakikaten bir saat sonra adam gelerek İbrâhim'in dizlerine kapandı ve müslümân oldu, diye hikâyesini anlattı.

Ebû Ya'kub-i Basrî anlatıyor: «Bir def'a Haremde on gün aç kaldım. Artık tâkatten düştüm. Şöyle bir dolaşayım, belki yiyecek bir şey bulurum dedim. Yolda dolaşırken atılmış bir ok buldum. Oku aldım fakat bundan hoşlanmadım. İçimden bir ses bana: «On gün aç kaldın, nihâyet nasîbin paslı bir ok» dedi. Oku attım ve hemen döndüm mescide girdim. Tam bu sırada yabancı bir adam elinde bir bohça olduğu hâlde içeri girdi, selâm verdi ve:

1-GÜZEL, İYİ 2-ANLAYIŞSIZ

— Bu bohça senindir, dedi. Ben de:

— Niçin benim olsun? diye sordum. Adam:

— Biz deniz yolculuğunda idik. On gün fırtınaya yakalandık, nerde ise batacaktık. Nezrettim: «Şâyet kurtulursam bu bohçayı ilk gördüğüm mücavire vereceğim» dedim ve ilk karşıma çıkan mücavir de sen olduğun için bunu sana veriyorum, dedi. Ben de:

— Aç bakalım içinde ne var? dedim. Adam açtı, bohçanın içinde hâlis buğday unundan mısır simidi, badem içi, şeker ve yağ vardı. Her birinden birer miktar aldıktan sonra:

— Nezrini kabûl ettim. Ben alacağımı aldım. Artık sen geride kalanları götür adamlarına dağıt, dedim. Sonra da kendi kendime: «Senin rızkın on günlük yoldan gelip dururken sen çıktın da çölde rızkını arıyorsun» dedim.»

Memşâdü'd-Dînûri de: «Bir def'a borçlandım. Borcumdan dolayı sıkılmağa başladım. Rü'yamda: «Ey cimri, ödenmesi bizim üzerimize olmak üzere şu kadar borç aldın. Şimdi al, senden almak, bizden vermek» dedi. Ondan sonra ben de daha ne bakkalı düşündüm ve ne de kasabı.»

Benan-ı Hammal diyor ki: «Mısır'dan kalktım, Mekke'ye geliyordum. Azığım da vardı. Bu sırada bir kadın karşıma çıkarak: «Ey Benan, Allahu Teâlâ'nın, senin rızkını vermeyeceğini sanarak rızkını hammal gibi taşıyorsun» dedi. Bunun üzerine ben de hemen azığımı sırtımdan attım. Sonra üç gün aç kaldım. Yolda bir bilezik buldum. Kendi kendime: «Bunu alıp sâhibine vereyim, o da bana belki yiyecek bir şey verir» dedim. Tam bu sırada yine aynı kadınla karşılaştım. Kadın bana: «Ne o, ticâret mi yapıyorsun?» dedi. Ve bana bir kaç kuruş atarak: «Al, bunlarla geçin» dedi. Ben de Mekke'nin yakınına kadar onlarla idâre ettim.»

Yine hikâye edildiğine göre Benan'ın bir hizmetçi cariyeye ihtiyacı oldu. Durumu dostlarına anlattı. Onlar da aralarında cariyenin parasını topladı, götürüp kendisine verdiler ve: «İşte para, sende dursun, cariye satıcıları geldiği vakit alırız» dediler. Cariye satıcıları geldi. Bunlar da bir cariyeyi beğendiler ve satın almak istediler. Sâhibi, onların beğendiği cariyenin satılık olmadığını söyledi. Onlar israr edince: «Yâhu zorlayıp durmayın, onu Semerkant'tan bir kadın Bennan-ı Hammal'e gönderdi, bunu ona getirdim» dedi. Bunun üzerine cariyeyi ona götürdü ve hikâyeyi anlattılar.

Hikâye edildiğine göre eski zamanlarda adamın biri yola çıktı. Bir tek çöreği vardı. «Bunu yersem sonra acımdan ölürüm» dedi. Allahu Teâlâ ona bir melek müvekkel kıldı ve: «Çöreği yerse nafakasını bol ver, yemezse bir şey verme» buyurdu. Adam çöreği yemedi ve acından öldü. Çörek de ortada kaldı.

Ebû Saîd el-Harraz anlatıyor: «Bir def'a azıksız çöle çıktım. Çok acıktım. Uzaktan bir kervanın gelmekte olduğunu gördüm ve sevindim. Sonra kendi kendime: «Baksana, sen Allah'tan başkasına güveniyor ve onlarla seviniyorsun. Bu olamaz. Ben bu kervana katılmam. Nola

1-YURDUNU TERK EDİB ÖMRÜNÜ KABEDE İBADETLE GEÇİREN
2-VEKİL

ki beni kervana almış olalar» dedim ve onların gözünden saklanmak için yarı bele kadar kuma gömüldüm. Gece yarısı idi ki yüksek bir ses: «Ey kervan, Allah'ın bir dostu kendisini şu kumlarda hapsetmiştir» dedi. Hemen adamlar gelip beni kumdan çıkararak aldı ve götürdüler.»

Rivâyete göre adamın biri bir müddet Hz. Ö m e r ' in (R.A.) kapusuna devâm etti. Bir def'asında bir ses duydu: «Ey adam, Ömer'e mi baş vuruyorsun, yoksa Allah'a mı? Git Kur'ân'ı öğrenmeğe çalış. O, seni Ömer'in kapusundan kurtarır» dedi. Bu sesi duyan bu zat Hz. Ö m e r ' - in (R.A.) kapusundan ayrıldı. Hz. Ö m e r kendisini aradı. Sonra baktı ki bir kenarda ibâdetle meşguldür. Yanına giderek :

— Yahu merak ettim, nerde kaldın? Gözüm seni aradı, deyince, adam :

— Ben Kur'ân'ı okudum, o, beni Ömer'den ve neslinden kurtardı, dedi. Hz. Ö m e r :

— Allah razı olsun, Kur'an'da ne buldun? diye sordu. Adam :

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

«**Rızkınız ve size va'd olunagelen şeyler göklerdedir**» (51 - Zâriyât: 22) âyetini buldum ve kendi kendime: «Benim rızkım gökte iken ben onu yerde arıyorum» dedim, dedi. Bunu dinleyen Hz. Ö m e r ağlayarak ayrıldı. Zaman zaman adamı ziyârete giderdi.

E b û H a m z a e l - H o r a s a n î : «Bir sene Hacca gitmiştim. Yolda giderken bir kuyuya düştüm. Çıkmak için yardım istiyeyim dedim. Sonra, kendi kendime «Vallahi kimseden yardım istemem» dedim. Tam bu kararı vermiştim ki, başımın ucunda iki adam belirdi. Biri arkadaşına : «Yahu gel, şu kuyunun ağzını kapatalım. Bir insan görmeden bu kuyuya düşebilir» dedi. Getirdikleri taş parçaları ile kuyunun ağzını kapadılar. Bağırıp beni kurtarmalarını söyleyeyim diye düşündümse de sonunda : «Hayır, kime bağıracaksın? Sana yardım edecek olan, sana onlardan da, senden de daha yakındır» dedim. Onlar gitti. Ben bir müddet daha kuyuda kaldım. Bir ara birisi geldi, kuyunun ağzını açtı ve kovayı aşağı sarkıttı. Âdeta bu, kovaya sarıl demek istercesine kovayı başımın ucunda salladı durdu. Ben de kovanın koluna sarıldım. Çekerek beni dışarı çıkardı. Çıktım baktım ki, beni dışarı çekip çıkaran gidiyor. Dikkat ettim, ne göreyim, bir kaplan. Bu sırada boşluktan bir ses: «Seni tehlikeden tehlike ile kurtarmamız, daha güzel olmadı mı?» Ben de yürüyerek oradan ayrıldım.

Bu gibi olaylar pek çoktur. Allah'a îman kuvvetlenip bir hafta açlığa dayanmak tarafı sağlamlaştığı ve şâyet bu hâlde ölürse ölümün kendi hakkında daha hayırlı olduğuna inancı kuvvetleştiği vakit, bir de bu hâlleri müşâhede etmekle tevekkülü tamamlanır, aksi hâlde tamamlanmaz.

6 ncı BEYÂN : AİLE SAHİBİ OLANLARIN TEVEKKÜLÜ

Bilmiş ol ki; tek başına olan ile aile sâhibi olanın tevekküldeki durumları bir değildir. Münferid bir adamın tevekkülü ancak iki şey ile sahîh olur :

Birincisi, daralmadan, bunalmadan ve sağdan soldan yardım beklemeden, bir hafta açlığa dayanabilmek.

İkincisi de yukarda anlattığımız kesin îmâna sâhib olmaktır. Meselâ, hiç bir taraftan kendisine yiyecek gelmeyip ölüme mahkûm olsa bunu hoşlukla karşılamaktır. Çünkü artık onun rızkının kalmadığını, son rızkının açlıktan ölmek olduğuna, bu ölüm, dünyalıkta bir noksanlık ise de âhirette kemâl olduğuna inanmaktır. Ona iki rızıktan, yâni dünya ve âhiret rızkından hayırlı olanı, yâni âhiret rızkı nasîb olmuştur. İşte tek başına olan insânın tevekkülü böyle kemâl bulur.

Hâlbuki aile sâhibi olan böyle değildir. O, ailesini açlığa zorlayamaz. Bu anlattığımız tevhid îmânını onlarda yerleştiremez. Nâdiren gelen açlıktan hâsıl olan ölümün aranan bir ölüm olduğunu anlara anlatamaz. İmânın diğer hususlarında da onları ikna' edemez. Bunun için evli olanlar, ancak kazanan, ticâret eden mütevekkillerden olabilirler ki bu, Hz. Ebû Bekir'in (R.A.) tevekkülü gibi, tevekkülün üçüncü makamıdır.

Ailesi hakkında tevekkül edip çöllere gitmek veya onların geçimi için çalışmamak haramdır. Çünkü böyle yapması onların ölümüne kadar gidebilir de sorumlusu kendisi olur. Doğrusu, kendi nefsi de ayâli gibidir. Şâyet öyle üç beş gün ve bir hafta açlığa tahammülü yoksa, kalbi muztarib olup ibâdeti karışırsa, tevekkül etmesi câiz değildir. Bununla beraber aile efradı da aynı şekilde açlığa tahammül edebilir ve aynı tevhide sâhib kimseler olup ölümü bir ganimet kabûl ederlerse onlar hakkında da tevekkül etmesi câizdir.

Bunun için rivâyete göre Ebû Turâb en-Nahşâbî, üç gün aç kalan bir sofunun karpuz kabuğunu yemek için elini uzattığını görünce: «Sana sôfîlik yaraşmaz. Sen sokağa çık iş ara. Zîra sofîlik ancak tevekkül ile olur. Tevekkül de üç günden fazla açlığa dayanamıyana yaraşmaz» demek istedi. Ebû Alî er-Revzbârî:« Bir fakir beş gün yemek yemedi diye, «Acım» demeğe başlarsa onu sokağa dâvet edin; gitsin kendisine iş arasın» demiştir.

Demek ki bedeni de iyâlidir. Kendi bedeninde zarar veren şeyde tevekkülü, ailesine zarar veren şeyde tevekkülü gibidir. Yalnız bir noktada ayrılır. Kendisini açlık riyâzetine zorlayabilir fakat ailesini zorlayamaz.

Yukardan aşağı yaptığımız bu açıklamadan, tevekkülün, sebeblerden ayrılmak olmadığını anladın. Belki uzun müddet açlığa dayanmağa alışmak ve neticede icâbında ölüme râzı olmak, köy ve şehirlerde durmak, bitkisi bulunan çöllerde dolaşmak, bir nevi eziyetli şeyler olmakla beraber, yine yaşayabilmenin birer sebebleridir. Çünkü tevekküle devam, ancak açlığa sabırla mümkündür. Meskûn yerlerde tevekkül, çöllerdeki te-

1-TEK BAŞINA
2-TEVEKKÜL EDEN
3-GEÇINDIRMEĞE BORÇLU
4-SIKINTILI
5-FERTLER

vekküiden, sebeblere daha yakındır. Hepsinde de birer sebeb vardır, yâni tevekkül, hiç bir sûretle sebebden ayrılmış değildir. Ancak insanların îmanlarının zayıf ve kuvvetli ihtirasa sâhib olmaları sebebiyle bunları sebeb saymamış da daha açık sebeblere yönelmişlerdir. Onlar âhiret için dünya eziyetlerine fazla dayanamıyor, sû'-i zan ve tûl-i emel sebebiyle gönüllerini korku kaplamış bulunuyor.

Yer ve göklerin esrârına bakan kimse bunları Allahu Teâlâ'nın sevk u idare ettiğini ve bu tedbirde — çalışmasa bile — herkese rızkını verdiğini, kimsenin rızkının kesilmediğini, âciz olanların da rızkının verildiğini anlar. Her türlü hareket ve imkânlardan âciz olanların da rızkının verildiğini anlar. Her türlü hareket ve imkânlardan âciz olan anne rahmindeki yavruya, Allahu Teâlâ'nın göbek vasıtasiyle nasıl rızkını te'mîn ettiğine bakmaz mısın? Bu, rahimdeki çocuğun bir buluşu değildir. Sonra dünyaya geldiği vakit hiç bir şey'e mâlik değil iken anne ve babaya verdiği şefkat ve merhamet sâyesinde onu anne ve babaya nasıl baktırdığını görmez misin? Zaten bünyesi zayıf olduğu için sert yemekleri de hazme muktedir değildi. Bu bakımdan dünyaya gelir gelmez annesinin göğsüne sütü akıtmıştır. Bütün bunlar çocuğun mu yoksa annesinin mi hünerleridir. Çocuk kuvvetleşip sert yemekleri hazmedecek duruma gelince, ona kesici ve öğütücü dişler vermesi, büyüyüp istiklâliyet kazanınca, öğrenme ve âhiret yolunu bulma imkânlarını kendisine bahşetmiştir. Bütün bunlar doğrudan doğruya Allah'tan olduğuna göre, artık büyüyüp tekâmül ettikten sonra rızkı hususunda korkaklık göstermesi, cehâletinden başka bir şey değildir. Zira büyümekle rızkı azalmış değil, belki çoğalmıştır. Eskiden gücü yetmezken şimdi gücü kuvveti yerindedir. Evet küçük iken Allahu Teâlâ'nın anne ve babasına verdiği şefkat sayesinde bir iki kere kendisini yedirirlerdi, diye bir şübhe ortaya çıkarırlarsa, o zaman kendisine şefkat eden bir veya iki kişi karşısında, bu def'a Allahu Teâlâ, dostluk, sevgi, merhamet ve kardeşliği, müslümanların ve bütün memleket halkının kalbine vermiş, hattâ bunlardan her biri, bir ihtiyac sâhibini duyar duymaz hemen onun ihtiyacına koşarlar. Allahu Teâlâ birin yerine bin tane yardımcı buldurur. Çocuğu anne ve babasının himâyesinde gördükleri için ona aldırış etmezler. Fakat öksüz olduğunu görünce, Allahu Teâlâ bir veya bir kaç kişiye merhamet ve şefkat kanadlarını açtırarak onu himâyelerine aldırır. Bugüne kadar âciz olduğu hâlde, acından ölen hiç bir yetim görülmemiştir. Onun özel bir bakıcısı ve hâmisi yoksa da, Allahu Teâlâ onu himâyesine almıştır. Kulları vasıtasıyle onu korur. Küçüklüğünde meşgul olmadığı rızkı için büyüdükten sonra neden sıkıntı çeksin? Küçüklükte kendisine acıyan bir kişi idiyse, şimdi bin kişidir. Bunların ayrı ayrı şefkatleri anne ve babanın şefkatine ulaşamazsa da hepsinin şefkati anne ve babanın şefkatini geçebilir. Nice öksüzler var ki durumları anne ve babalı çocuklardan daha iyidir. Hepsinin merhametinin bir araya toplanmasıyla eksiklik giderilmiş olur. Nitekim Şâir:

«Kazâ ve kader kalemi olacakları yazmıştır. Hareket ve sükûn, bunları değiştirmemekte müsâvidir.

1-KÖTÜ 2-BİTMEYEN İSTEK
3-KUVVETLİ 4-MÜSTAQİLLİK 5-BİLGİSİZLİK 6-DENK, EŞ

Rızık için çabalamak, ahmaklıktır. Rahm-i mâderde çocuğun rızkını veren Allah, seni de merzûk edecektir» demiştir.

Şâyet, evet, yetim hakkında dediğin doğrudur. Çünkü insanlar onu âciz görür ve ona acırlar. Fakat yaşını başını almış bir adama gelince, bu da bizim gibidir. Bunun nesine acıyalım, çalışsın, derler, dersen,

Derim ki; gücü kuvveti yerinde olan bu insan, şâyet boşu boşuna oturuyorsa, bu sözün doğrudur. Atâlet ile tevekkülün bir münâsebeti yoktur. Fakat câmide devamlı, ilim, zikir ve ibâdetle meşgul ise, insanlar buna karşı senin dediğin gibi davranmazlar. Niçin kazanmıyor diye onu yermez ve ondan bunu da beklemezler. Belki ilim, zikir ve ibâdetle meşgul olması gönüllerin sevgisini kazanır ve ona ihtiyacından fazlasını verirler. Ona düşen tek vazife, kapıyı millete kapamamak ve dağlara kaçmamaktır. Şimdiye kadar ilim ve ibâdetle meşgul olup da meskûn yerlerde bulunan bir insânın acından öldüğü görülmemiştir. Hattâ yalnız kendini değil, bir cemaati yedirmek istediği vakit bile onu civarındaki halk seve seve yaparlar. Zîra Allah, Allah için olan kimse iledir. Allah ile meşgul olan kimsenin sevgisini Allahu Teâlâ gönüllere yerleştirir. Anneyi evlâdına bağladığı gibi, insanların gönüllerini de ona bağlar. Allahu Teâlâ yer ve gökleri, yer ve gök halkına yetecek şekilde yaratmıştır. Bu tedbîri görebilen artık tedbir sâhibine güvenir de onunla meşgul olur. Sebebe değil, müsebbibe inanarak ona bağlanır. Evet, öyle her gün helva, kuş eti, kaliteli kumaşlar, nefis binitler bulamaz. Bununla beraber ara sıra bunları da bulabilir. Fakat yalnız kendisine kulluk ile meşgul olanlara mutlak sûrette haftada bir arpa ekmeği veya bitkiler buldurur. Şübhesiz çoğunlukla daha fazlasını da verir. Tevekkülü terketmekte tek sebeb, nefsin devamlı olarak zevk arzûsudur. Nefsin iyi yemek ve iyi elbise arzûsu, insânı tevekkülden alıkor ki, bu, âhiret yolculuğu için iyi bir davranış değildir. Şübhesiz bu şekil zevk u safâ, çalışmadan te'mîn edilmez, hattâ bâzan çabalamakla da elde edilmezken, az çalışmakla da elde edilir. Böyle nâdir hâllerde çalışmadan da te'min edilir. Basîreti açık olanlara göre çabalamanın te'sîri zayıftır. Bunun için harekete değil, kâinâtı tedbîr eden ve herkesin rızkını durduğu yerde de veren, Allahu Teâlâ'ya bağlanmak lâzımdır.

Rızkı vermediği pek nâdirdir ki; bu, çalışıp gayret gösterenlerde de gözükebilir.

Bunları iyice anladıktan, kalbinde ve nefsinde şecâat kazandıktan sonra Hasan-ı Basrî'nin sözleri meyvelerini vermeğe başlar. Hasan-ı Basrî diyor ki: «Bütün Basra halkının nafakasının üzerime olmasını, buna karşılık da bir dânenin bir altuna olmasını arzû ederim.»

Vüheyb b. el-Verd de: «Gök bakır, yer de kalay olsa böyle bir durumda bile rızkım için telâşe çeksem, müşrik olduğumu sanırım» demiştir.

Bütün bunları anladıktan sonra, tevekkülün kendi başına bir makam olduğunu ve buna ancak nefsini kahredenlerin yol bulacağını ve yine tevekkülün aslını ve mümkün olmasını inkâr edenlerin, bunu cehâletlerin-

1-ANA 2-RIZIKLANMIŞ 3-KÖTÜLEME 4-İNSANLAR OLAN YER
5-VÜCUDA GETİREN 6-MİNİK 7-YİĞİTLİK

den yaptıklarını anlamış olursun. İki yönlü iflâsdan seni men'ederim. Birisi doğrudan doğruya tevekkül makamının zevkine varamamaktan, diğeri de ilmî olarak tevekküle inanma iflâsındandır.

O hâlde elindeki az ile yetin, ölmeyecek derecedeki nafakana râzı ol. Sen kaçsan da nasıl olsa bu sana gelecektir. Bu tutum ve davranışda olduğun vakit, ummadığın yerden rızkını göndermek, Allah üzerinedir. Takvâ ve tevekkül ile meşgul olursan, tecrübe ile Allahu Teâlâ'nın:

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

«Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yeri ihsân eder. Onu, hâtır u hayâline gelmeyecek bir cihetten de rızıklandırır» (65 - Talâk:[1] 2 - 3) buyurduğunun doğruluğunu anlarsın. [2]Şübhesiz zevkli yemekleri[3] tekeffül etmemiştir. İdâre şeklinde nafakasını taahhüd etmiştir. Bu ise mebzuldür. Allahu Teâlâ'nın, nafaka için hazırladığı gizli sebebler, görülen açık sebeblerden çok daha fazladır. Bunların kaynakları bilinemez. Çünkü bunların zuhûru yerde ise de sebebi göklerdedir. Nitekim:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

«Rızkınız ve size va'd olunagelen şeyler[4] göklerdedir» (51 - Zâriyât: 20) buyurmuştur ki, göklerin esrârına herkes muttali olamaz. Bunun için bir cemaat Cüneyd'in huzuruna girdi ve Cüneyd:

— Ne istiyorsunuz? diye sorduğunda, onlar:

— Rızkımızı istiyoruz, dediler. Cüneyd:

— Nerde olduğunu bilirseniz, arayın, dedi. Onlar:

— Allah'tan istiyoruz, dediklerinde, Cüneyd:

— Allah'ın sizi unuttuğunu sanıyorsanız, hâtırlatın, dedi. Onlar:

— O hâlde evde oturup tevekkül edelim ve ne olacağını bekleyelim, dediler. Cüneyd:

— Tecrübe etmek üzere tevekkül, şübhedir, dedi. Onlar:

— O hâlde çare nedir? dediler. Cüneyd:

— Çare arama ve hîle yollarını terketmektir, dedi.

Ahmed b. İsâ el-Harraz diyor: «Bir def'a çölde iyice acıktım.[5] Allahu Teâlâ'dan yemek istemeği düşündüm. Sonra bunun tevekküle münâfi olduğunu gördüm ve sabrı tercih ettim. Tam bu sırada boşluktan bir ses geldi ve:

«Bize yakın olduğunu sanır, hâlbuki biz, bize gelenleri kaybetmeyiz. Varlıkta bizden yemek ister, sanki ne o bizi ve ne de biz onu görüyoruz» dedi.

Anladım ki nefsi kırılan, kalbi kuvvetlenen, korkaklık kendisini za'fa[6] düşürmeyen, Allah'ın tedbîrine îmânı kuvvetleşen, daima emniyet ve Allah'a güvenç içinde olur. Çünkü en korkunç netice açlıktan ölmektir ki

1-KEFİL OLMA 2-YÜKLENME 3-BOL, UCUZ 4-VAKIF
5-ZIT, TERS 6-ZAYIFLIK

bu, Allah'a bağlananın başına geldiği gibi, emin olmayanın da başına gelebilir.

Demek ki tevekkülün tamamı, bir yandan kanâat, bir yandan da ödenmiş olana vefa göstermektir. İstersen, kanâat eden kulların rızkına bu sebeblerle kefil olan Allahu Teâlâ'yı kanâat ile tecrübe et. Ummadığın ve beklemediğin acayip yerlerden senin rızkını nasıl te'mîn edeceğini göreceksin. Kâtibin kalemine değil, kâtibin kafasına bağlandığın gibi, tevekkülünde de sebeblere değil, sebebleri yaratana bağlan. Bütün bunları ilk harekete geçiren, tek olan Allahu Teâlâ'dır. Her işinde O'na bak. Azıksız çöle çıkan veya şehirde oturup insanlardan kaçan için tevekkülün şartı budur.

İlim, ibâdet ve zikir ile meşgul olan adama gelince; eski ve kaba elbiseye razı olur, yirmi dört saatte bir yemeğe kanâat ederse, bu, umduğu ve ummadığı yerden devamlı olarak fazlasıyla kendisine gelir. Tevekkülü terkedip, rızkının üzerinde önemle durması, za'fiyet ve kusurun son haddidir. Zâhirî sebeble bile şöhret bulmak, rızkı te'minde, gözden düşmüş bir adamın şehirde çalışmasından daha çok müessirdir.[1] Bundan dolayı dindar adamların rızık için fazla telâşeye kapılmaları çirkin ve âlimler için daha da çirkindir. Zîra kanâat, onların şartıdır. Kanâat eden âlimin ve hattâ yanında bir cemaat da bulunsa, o cemaatın da rızkı kendilerine gelir. Ancak insanlardan almayıp kendi el emeğini yemeği murâd eden âlim, müstesnâdır. Bunun ilm-i bâtıne girmeyip zâhiri ilimlerle meşgul olan âlim için yolu vardır. Fakat ilm-i bâtına sülûk edenler, kâr ve kisb[2] ile meşgul olamazlar. Bu gibilerin, ibâdetle meşgul olup, Allah rızâsı için verenlerden nafakalarını sağlamaları daha makbûldür. Böyle yapmakla hem devamlı olarak ibâdetle meşgul olmuş olur, hem de kendisine bakanın sevab kazanmasına sebeb olur.

İlâhî sünnetin cereyan tarzına bakanlar, rızkın, sebeblere göre olmadığını görürler. Bunun için K i s r a ' lardan birisi, Hakîm'in birisine: «Ahmak adamın bol rızıklar içinde, akıllı adamın darlık içinde olduğu hikmetinden» sorduğunda, Hakîm:[3] «Allahu Teâlâ kendisini bildirmek için böyle yapmıştır. Zîra her akıllı merzuk ve her ahmak mahrum olsa; herkes, akıllıyı, aklının rızıklandırdığı kanâatine varacaktı. Bunun aksini görünce, rızkı verenin başkası olduğunu bildi ve zâhirî sebeblere îtimadları kalmadı. Nitekim Şâir :

> «Eğer rızıklar akıl üzerine akaydı, akılsızlıkları sebebiyle hayvanlar helâk olurdu» demiştir.

7 nci BEYÂN : SEBEBLERE BAĞLANMAKTA MÜTEVEKKİLLERİN[4] HÂLLERİNİN DARB-I[5] MESELLERLE AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki; insanların Allah ile durumu, yemeğe muhtaç olan dilencilerin, hükümdârın kapısının açıldığı geniş bir meydanda, ondan yemek beklemeleri gibidir. Hükümdar bir çok çöreklerle kölelerini onlara gönderir. Bâzısına bir ve bir kısmına da ikişer ekmek vermesini emreder.

1-TESİRLİ
2-ÇALIŞMA KAZANMA
3-RIZIKLANMIŞ
4-TEVEKKÜL EDEN
5-HİKMETLİ MİSAL

Ayrıca dikkatli davranıp hiçbirini ihmâl etmemelerini de tenbih eder. Bu arada bir de dellâl çağırtır: «Yerinizde oturun, kölelere saldırmayın. Herkes yerinde beklesin. Köleler hepinizin ayağına gelecek ve ekmeğinizi verecektir. Kölelere kim sarılır ve bir yerine iki ekmek almağa kalkışırsa, alanın kapusu açılıp çıktığı vakit ona ayırdığım bir kölem onu tâkib eder. Târihini benim bildiğim ve gizli tuttuğum ceza gününe kadar ondan ayrılmaz, başında muhâfız olarak kalır. Kim bir ekmeğe kanâat eder ve eziyete kalkışmazsa, durduğu yere köle gelir ekmeği verir. Sonra öteki adama ceza vereceğim günde, ona, bunun yerine bir hil'at giydiririm. Yerinde sâkin olarak durduğu hâlde kendisine iki çörek verilene ise, ne hil'at, ne de ceza vardır. Kimi kölelerim şaşırır, onu bulup ekmek veremezler de, kölelere kızmadığı hâlde aç olarak akşamlar ve, «Nasıl oldu da bana ekmek vermediler» diye sızlanmazsa, yarın ben onu vezir yapar ve mülkümü ona veririm» dediği gibidir. Burada isteyiciler dörde bölünmüştür. Bir kısmı midesine fazla düşkün olduğu için, «Biz bugün acız, yarına Allah kerîm» diyerek kölelere saldırdı ve ikişer ekmek aldılar. O, belirli günde ceza kendilerine tatbik edildi. Pişmân oldular ama, iş işten geçti. Diğer bir kısmı cezadan korkarak kölelere saldırmadı amma, ikişer ekmek aldılar. Bunlar ceza görmedikleri gibi, hil'at da alamadılar. Diğer bir kısmı, köleler kendilerini şaşırmasın diye kölelerin gözleri önünde oturdu ve yârın bir hil'at sâhibi olmak için bir ekmekle idare ederiz dedi ve böyle yaptılar da mükâfat günü hil'atlerini giydiler. Dördüncü kısım, alan'ın köşe bucaklarına dağıldı, kölelerin gözünden uzaklaşmağa çalıştılar ve, «Şâyet bizi bulurlarsa bir ekmeği alır onunla kanâat ederiz. Şâyet bizi şaşırırlarsa,₁ bu gece yine açlıkla kavruluruz amma bu sâyede hükümdârın gadabından kurtulur, belki de hükümdâra yaklaşır ve vezirlik rütbesine yükseliriz» dediler. Fakat bu fayda vermedi. Köleler bunları aradı buldu ve her birine birer ekmek verdiler.

Bu hâl her gün böyle devâm etti. Ancak üç kişi gözden saklanabildi. Köleler ne kadar aradı ise de bunları bulamadılar. Akşam, dehşetli bir açlık içinde kıvranmağa başladılar. Bunlardan ikisi, «Keşke kölelere gözüküp ekmeğimizi alaydık, açlığa tahammülümüz kalmadı» dediler. Diğeri ise sustu ve sabaha kadar ses çıkarmadı. Yalnız bu susmasını bilen, hükümdâra yaklaştı ve vezirlik mertebesini aldı.

İşte dünya hayatındaki insanlar, o hükümdârın kapusu önündeki meydanda₂ bekleyen dilenciler gibidir. Meydânın kapusu ölümdür. Mükâfat ve mücâzat günü meçhuldür₃ ki, bu da₄ kıyâmet günüdür. Vezirlik va'di ise şehidliktir. Allah'a tevekkül edenin mukadderatına râzı olarak acından ölmesidir. Belirli kıyâmet gününü beklemeden ona vezirlik rütbesi verilir. Zira şehidler diridir ve Allah katında rızıklandırılır.

Kölelere sarılıp₅ fazla ekmek almağa çalışan, sebeblere yapışanlardır. Bunlara musahhar olan köleler ise sebeblerdir.

Köşe bucakta saklananlar, tevekkül edip sahra ve çöllere çıkanlardır. Sebebler onları izler. Rızıkları da nâdir olarak onları tâkib eder. Bun-

1- GAZAB 2- CEZA 3- BİLİNMEYEN 4- KADER
5- TABİ, BOYUN EĞMİŞ

lardan birisi kaderine râzı olarak ölürse şehâdet mertebesini alır ve Allah'a yaklaşır.

İşte insanlar şu dört kısma ayrılmışlardır. İnsanların yüzde doksanı, geçim sebebleri peşindedir. Geriye kalan yüzde onun yedisi de şehirlere iltica etmiştir. Bunlar da yalnız şehirde bulunmak ve şöhret bulmak gibi sebeblerle yetinmişlerdir. Diğer üçü de çöllerde dolaşmakta, fakat bunların ikisi hemen hemen pişmân olmuş durumdadır. Ancak biri sebat göstererek mevki alabilmiştir. Gösterdiğim bu rakam, belki geçmiş asırlarda bulunabilirdi. Şimdi (Gazâlî devri) belki onbinde bir bulunabilir (353).

İKİNCİ FEN: YIĞMAK VE TOPLAMAK SEBEBLERİNE DOKUNMA

Mîras, kazanmak, dilenmek veya her hangi bir sebeble elde edilen servetin saklanmasında üç hâl vardır:

Birinci hâl: Eline böyle bir servet geçen insan, o andaki ihtiyacı için yiyecek, giyecek ve içeceğini alır. Oturacak yeri yoksa ihtiyacı kadar bir mesken alır, artanını hemen dağıtır, yanında hiç bir şey alıkoymaz. Ancak bâzı hak sâhiblerine vermek için alıkoyabilir. İşte bu, tevekkülü yerine getiren insandır ve tevekkülün en üstün derecesidir.

İkinci hâl: Tamamen bunun karşılığı olarak tevekkül hududlarını aşmaktır. Bir yıl ve daha fazlası için yığmak gibi. Bu adam asla tevekkül edenlerden değildir. Denildi ki, böyle ilerisi için istif eden, ancak hayvanlardan üç sınıftır. Bunlar fare, karınca ve insandır.

Üçüncü hâl: A'zamî kırk günlük nafaka yığandır. Bunun, âhirette mütevekkilîne va'dedilen makam-ı mahmûd'dan mahrumiyyeti gerektirip gerektirmeyeceği hakkında ihtilâf edilmiştir. S e h l , bu adamın tevekkül derecesini aştığını; H a v v â s ise kırk günden fazla nafaka yığmakla da tevekkülden çıkılmayacağını ve bir def'a nafaka yığmağı kabûl ettikten sonra bunun mânasız bir ihtilâf olduğunu söylemiştir. Evet, aslında ne kadar olursa olsun, nafaka yığmanın tevekkülü bozduğu sanılabilir. Fakat nafaka yığmanın aslı tevekküle münâfi olmadığına göre, had ve miktarını tâyin zor olur. Bir rütbeye va'dedilen her mükâfat, o mertebenin, o derecenin kademelerine göre tevzi edilir. O derecenin bir başlangıç ve

---

(353) Ben de derim ki: şimdi milyonda bir de bulunmaz. Aslında çok ince eleyip sık dokuyan büyük insan Gazâli merhumun görüşlerine sonsuz saygımız olmakla beraber, biz ne böyle bir tevekkül yapabiliriz ne de asrımızın insânına böyle bir tevekkül tavsiye edebiliriz. Ne ashâb-ı kirâm'dan, ne de mezheb imamlarımızdan böyle bir tavsiyede bulunan olmuştur. Bunun için biz, kimsenin bilerek çöllere çıkıp acından ölmesine müsâade edemeyiz.

Bizim müsâade ve tavsiye edebileceğimiz tevekkül, Allahu Teâlâ'nın: «Bir işe azmettin mi artık Allah'a tevekkül et» fermanıyle, Resûl-i Ekrem'in: «Deveni bağla, sonra tevekkül et» buyurduğu tevekküldür. Gerçi Gazâli'nin ifadesinde de bu mânalar bulunabilir. Fakat onun dediği gibi bir hafta veya daha fazla açlığa dayanacak ve ot ile geçinecek adamı bulmak zordur. (Mütercim)

1-SIĞINMA
2-KARARLILIK
3-EN BÜYÜ
4-TEVEKKÜL EDEN
5-EN YÜKSEK ŞEFAAT MAKAMI
6-ZIT, TERS
7-AYRILA BİLİR

bir de son kademesi vardır. O derecenin son kademesine yükselenlere, «Sâbikûn», ilk kademelerinde olanlara da, «Ashâb-ı Yemîn» denir. Gerek Ashâb-ı Yemîn ve gerekse Sâbikûn'un da kendi aralarında birbirinden ayrı kıdem farkları vardır. Ashâb-ı Yemîn'in en üstün kademesi, sâbikûn'un en alt kademesine tekâbül eder. Bu gibi yerlere takdîr ve tâyin mânasız olur. Burada gerçek şudur ki, nafaka yığmakla tevekkülün tamam olması, uzun düşüncelerden sıyrılmakla mümkündür. Fakat ben fazla yaşamıyacağım diye bir düşünceye sâhib olmak ve hayattan ümîdi kesmek diye bir şart yoktur. Çünkü bu, mümkün olmayan bir şeydir. İnsanlar uzun ve kısa emellerde birbirinden farklıdırlar. Bunun en kısa derecesi, yirmi dört saat ve ondan aşağı olanıdır. En üstünü ise vasatî bir insânın ömrüdür. Bu arada muhtelif dereceler vardır. Bir aydan fazla yaşamasını ummayan bir yıl yaşamasını umandan, maksada daha yakındır. M û s â aleyhisselâm'ın mîadı olan kırk güne bakarak bunu kırk gün ile kayıtlamak, uzak bir ihtimaldir. Çünkü o olay ile, emelde ruhsat verilen miktar kasdedilmemiştir. Ancak M û s â aleyhisselâm'a mahsus olarak maksadına ulaşması kırk güne bağlanmıştır. Bu da âhestelikdeki Sünnet-i İlâhiyyeye bağlıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem :

إِنَّ اللّٰهَ خَمَّرَ طِينَةَ آدَمَ بِيَدِهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا

«Allahu Teâlâ Âdem'in hamurunu kendi eliyle kırk gün yoğurmuştur» (354) buyurmuştur.

Demek ki bir yıldan fazlası için nafaka yığmak, kalb zayıflığından ve zâhiri sebeblere bağlanmaktan ileri gelir ki, tevekkül makamından hâriç ve gizli sebeblere gerçek vekilin tedbirine îtimadsızlıktandır. Zîra yükselme ve kemâlde te'siri olan sebebler, yılların tekrarlanmasıyle tekrarlanırlar. Bir yıldan azı için nafaka yığan kimsenin, az emeli nisbetinde tevekkülde derecesi vardır. İki aylık emel peşinde olan, bir aylık emel sâhibi olanın derecesinde değildir. Emel azaldıkça mevki yükselir. İnsânı nafaka yığmaktan, ancak emel ve istikbâl düşüncesinin azlığı men'eder. En makbûlü, kalbi zayıf olsa da hiç nafaka yığmamaktır. Çünkü ne kadar az nafaka yığarsa o kadar derecesi yükselir. Rivâyete göre yoksul olarak ölen bir adamı yıkamak üzere Resûl-i Ekrem Hz. A l i (R.A.) ve Ü s â m e'ye (R.A.) emretmiş. Cenâzeyi yıkayıp kendi bürgüsüne sarıp defnettikten sonra, Resûl-i Ekrem : **«Bu adam kıyâmet günü, yüzü, ayın ondördü gibi parlak olarak mahşer yerine gelecektir. Bunun bir hasleti vardı. Eğer o haslet de olmasa, kuşluk güneşi gibi yüzü parlak olduğu hâlde mahşer yerine gelirdi,** buyurdu. Bu haslet nedir?» diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem: **«Bu adam, devamlı olarak gece kılar, gündüz oruç tutar ve Allah'ı bol bol zikrederdi. Ancak kış geldiği vakit yaz elbisesini, yaz geldiği**

(354) Ebû Mansûr Deylemi, İbn Mes'ûd (R.A.) ve Selmân (R.A.) dan rivâyet etmiştir.

1-GEÇMİŞDƏKİLƏR 2-DERECELİ YÜKSEKLİK 3-KARŞILAMA
4-ORTA HALDE 5-MÜSADE EDİLEN ZAMAN 6-GELECEK

vakit de kış elbisesini saklardı» buyurdu ve devamla: **«En az size verilen, yakin ve sabır azimetidir»** (355) buyurmuştur.

Bardak ve bıçak gibi devamlı olarak muhtaç olduğu şeyler bu hükümde değildir. Bunları saklamak, tevekküle münâfi olmaz. Fakat kış elbisesine yazın ihtiyacı yoktur. Bu, bir şey'i yanında bulundurmamakla kalbi rahatsız olmayan ve insanların eline bakmayan, yalnız Hak vekile itimad edenler hakkındadır. Şâyet, zikir, fikir ve ibâdetine engel olacak şekilde, kalbinde bir huzursuzluk olursa, onu yanında alıkoyup saklaması daha evlâdır. Hattâ kalbini huzura ulaştıracak kadar yığması daha iyidir. Çünkü maksad, kalb huzûru ile ibâdet etmektir. Niceleri var ki onları, zikir ve ibâdetten servetleri alıkor. Niceleri de var ki, yokluk onların huzûrunu selbeder. Sakıncalı olan, kendisini Allah'tan alıkoyandır. Yoksa bizâtihî dünyanın ne varlığı, ne de yokluğu sakıncalı değildir. Bunun için Resûl-i Ekrem peygamber olarak gönderildiği tüccar, san'atkâr ve çifti gibi çeşitli sınıf insanların hiç birini işlerinden men'etmemiş, aynı zamanda bunlarla meşgul olmayanları da yapmak için zorlamamıştır. Bunların hepsini birden Allah'a dâvet etti ve kurtuluş çarelerinin tevekküllerini dünyalıktan çekip Allah'a bağlamakta olduğunu bildirdi. Allah ile meşgul olacak olan da kalbdir. Zayıf görüşlü insanlar için en doğrusu, ihtiyaç kadarını yığmak, kuvvetliler için ise hepsini terketmektir. İşte tek başına olan adamın hükmü budur.

Fakat aile sâhibi olan bir insan, ailesinin za'fiyetini telâfi ve gönüllerini huzura erdirmek için bir yıllık nafakasını yığmakla tevekkülden çıkmaz. Fakat bir yıldan fazlasını yığmakla tevekkülden çıkar. Zira sebebler, yılların geçmesiyle tazelenir. Bir yıldan fazlası için nafaka yığmanın sebebi, kalb zayıflığıdır. Bu ise tevekkülün kuvvetine münâfidir. Mütevekkil demek, kalbi kuvvetli, Allah'ın fazlına bağlanmış, O'nun tedbîrine güveni tamam, zâhirî sebeblere iltifat etmeyen insan demektir. Bizzat Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bile aile efradından bâzıları için bir yıllık nafaka yığmıştır. Amma Ümmü Eymen'i kendisi için sabaha nafaka bırakmasından men'etmiş; Hz. Bilâl'i de iftar için ekmek kırığı bırakmaktan men'etmiş ve:

أنفق بلالاً ولا تخش من ذي العرش إقلالاً **«Ey Bilâl, infak et; Arş sâhibinin senin rızkını azaltacağından korkma»** (356) buyurmuştur. Diğer bir hadisde de şöyle buyurmuştur:

إذا سئلت فلا تمنع وإذا أعطيت فلا تخبأ **«Senden istendiği vakit men'etme, sana bir şey verildiği vakit ondan da kaçınma»** (357).

(355) Son kısmı ise yukarda geçmiştir.
(356) Bezzâr, İbn Mes'ûd (R.A.) ve Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(357) Taberânî ve Hâkim, Ebû Saîd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- ZIT, TERS
2- İYİ
3- KENDİLİĞİNDEN
4- ZAYIFLIK
5- TEVEKKÜL EDEN
6- FERTLER

Tevekkül edenlerin efendisi olan Peygamberimiz (S.A.V.), su uzak olmadığı hâlde abdestini bozar bozmaz hemen teyemmüm eder ve:

مَا يُدْرِينِي لَعَلِّي لَا أَبْلُغُهُ «Ne bileyim? Belki suya yetişe-

mem» (358) buyururdu. Resûl-i Ekrem nafaka yığsa da bu, onun tevekkülüne zarar vermezdi. Çünkü o, nafakaya değil, Allah'a güvenirdi. Fakat buna yaklaşmaması, yakîni, ümmetine öğretmek için idi. Çünkü onlar ne kadar kuvvetli olsalar da ona nisbetle yine zayıf idiler.

Resûl-i Ekrem'in, bâzı[1] zevceleri için bir yıllık nafaka yığması, kendisinde ve ailesindeki za'fiyetten değil, ümmetinin zayıf olanlarına örnek olmak için idi. Hattâ, Allahu Teâlâ'nın, azîmet ile ameli sevdiği gibi, ruhsat ile de ameli sevdiğini haber vermiştir. Bundan maksadı zayıf gönülleri ye'se[2] düşürmemek ve onları memnun etmekti. Zira Resûl-i Ekrem, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Sınıf ve derecelerinin ihtilâfı ile beraber yine hepsine rahmettir.

Bu söylediklerim anlaşıldıktan sonra, nafaka yığmak, bâzıları için zararlı ve bâzıları için zararlı olmadığı[3] ortaya çıkmış olur. E b û Ü m â m e e l - B â h i l î 'nin şu rivâyeti buna delâlet etmektedir. Ashâb-ı Suffa'dan birisi öldü. Arandı ise de kefen bulunamadı. Resûl-i Ekrem: **«Sırtındaki elbiseyi yırtın ve kefen yapın»** buyurdu. Elbiseyi yırttıklarında yakasından iki altun çıktı. Resûl-i Ekrem: **«Dağlanmak için iki dağ»** (359) buyurdu. Hâlbuki nice servet sâhibleri ölmüş ve Resûl-i Ekrem hiç birisi için böyle söylememişti. Bu adam için böyle buyurmasının iki sebebi olabilir: Çünkü adamın iki hâli vardır; yâ zâhidliği, fakirliği ve tevekkülü izhâr[4] ettiği hâlde bunlardan müflis ve aldatmıştır. O zaman Allahu Teâlâ'nın:

فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ

«O gün onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak» (9 - Tevbe: 35) buyurduğu gibi, ateşten iki def'a dağlanmak anlamındadır. İkinci hâli de, halkı aldatmak değil, fakat iki altunu da yedek olarak bulundurmuştur ki, kemâlden iki derece eksikliktir. İki çizgi, yüzün güzelliğini bozduğu gibi, bu iki altun da onun kemâlini bozmuştur, demek olur. Çünkü dünyalıktan ne kadar verilirse, o nisbette âhiret eksilir.

Kalbin mala temâyülü[5] olmadığı vakit, nafaka yığmanın[3] tevekküle zarar vermediğinin îzâhına gelince; B i ş r ' in şu sözü buna delâlet etmektedir. B i ş r ' in ashâbından olan H ü s e y i n e l - M e g â z î diyor ki: «Bir

---

(358) İbn Ebî'd-Dünya, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(359) Ahmed, Taberânî ve Beyhakî, Ümmü Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1-ZAYIFLIK 2-ÜMITSIZLIK 3-İŞARE 4-AÇIĞA ÇIKARMA
5-MEYLETME

kuşluk vakti, B i ş r ' in yanında bulunuyordum. Esmer, kuru suratlı, orta yaşlı ve karışık sakallı bir adam yanına geldi. Hiç kimseye ayağa kalkmadığını bildiğim B i ş r , ayağa kalktı, adama yer verdi ve bana da bir avuç para vererek: «Git, en nefîs yiyeceklerden bir şeyler al gel» dedi. Böyle davrandığını da hiç görmemiştim. Gittim, bir şeyler aldım geldim, beraberce yediler. Hâlbuki o âna kadar başka kimse ile yediğini de görmemiştim. Adam :

— İhtiyacımız kadarını yedik, dedikten sonra artanı toplayıp aldı gitti. Buna şaştım ve daha doğrusu bu iş hiç de hoşuma gitmedi. B i ş r , bana dönerek :

— Belki bu olanı beğenmedin, dedi. Ben de :

— Evet, hiç sormadan artan yemeği alıp götürmesi hiç de doğru değildi, dedim. B i ş r :

— O, bizim kardeşimiz F e t h - i M û s ı l î ' dir. Musul'dan buraya bizim ziyâretimize gelmiştir. Burada bize, doğru tevekküle sâhib olanlar için nafaka yığmakta beis olmadığını anlatmıştır, dedi.

ÜÇÜNCÜ FEN : KORKU İÇİN ÂRIZ OLAN ZARARLARI DEF'İN SEBEBLERİNE BAŞ VURMA

Bilmiş ol ki; korku, bâzan mala ve bâzan da cana olur. İnsan bâzan malından ve bâzan da canından korkar. Bu gibi tehlikelere karşı tedbir almamanın tevekkül ile bir ilgisi yoktur. Bu gibi hâllerde tedbire baş vurmak, tevekküle münâfi değildir. Bu gibi tehlikeler, yırtıcı hayvanların bulunduğu yerlerde veya sel ağızlarında veyahut yıkılmak üzere olan duvarların gölgesinde yatmak gibi şeylerdir. Aslında bunlar yasaktır. Bunlara önem vermeyen, kendisini faydasız yerde tehlikeye atmış olur. Bununla beraber bu gibi tehlikeler kesin, şübheli ve mevhum olmak üzere üçe ayrılır. Zayıf ihtimal ve mevhum olan şeylere itibar etmeyip onları terketmek, tevekkülün şartındandır. Bu gibi mevhum şeylerden korunmağa çalışmak, efsûn ve dağlanmak ile tedâviye benzer. Efsûn ve dağlanmak, bâzan gelmesi muhtemel sakınca için önceden yapılır ve bâzan da sakınca geldikten sonra yapılır ki, faydaları, vehmi öteye geçmez. Resûl-i Ekrem ise tevekkülü; efsûn, dağ, teşe'üm ve tetayyur gibi şeyleri terk ile tavsif etmiştir. Fakat soğuk memlekete gittikleri vakit cübbe giymezler, buyurmamıştır. Hâlbuki cübbe ilerde üşüyeceği için giyilir. Bu anlamda olan her sebeb böyledir. Yâni bunlara sarılmak, tevekküle mâni değildir. Evet, kış mevsiminde yola çıkacak olan kimse, içerdeki hararet kuvvetini harekete geçirmek için soğandan yardım umarak, soğan yemek, sebeblerin derinliğine dalmak ve onlara güvenmek olması bakımından dağlanmağa benzer gibi bir şey olursa da cübbe giymek böyle değildir.

Kesin de olsa, önleyici sebebleri terketmenin de bir yolu vardır. Yâni kesin olduğu hâlde bâzan bu sebebleri de terkedebilir. Meselâ, bir insandan kendisine bir zarar geldiği vakit, hem intikam almağa, hem de

1-TAKILMIŞ
2-ZIT, TERS
3-VEHİM, ASLI OLMAYAN
4-SİHİR
6-UĞURSUZLUK
7-VASIFLANDIRMA

sabretmeğe muktedir[1] ise, tevekkülün şartı sabretmektir. Nitekim Allahu Teâlâ: ﴿فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾ **«Güvenek ve dayanak olarak onu tut. Onlar ne derlerse katlan»** (73 - Müzzemmil: 9, 10) ve,

﴿وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾

«Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler dahi yalnız Allah'a güvenip dayanmakta sebat[2] etmelidir» (14 - İbrâhim: 12).

﴿وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾ **«Onların ezâlarına[3] aldırış etme. Allah'a güvenip dayan»** (33 - Ahzâb: 48).

﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾

«Peygamberlerden azim sâhiblerinin sabrettikleri gibi sen de sabret» (46 - Ahkaf: 35). Ve yine:

﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾

«Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir. Ki, onlar sabretmişlerdir ve yalnız Rablerine dayanıp güvenmektedirler» (29 - Ankebût: 58 - 59) buyurmuştur. Bütün bunlar, insanların eziyetlerini sabırla karşılamak hakkındadır.

Yılan, akreb gibi zehirli ve yırtıcı hayvanların saldırı ve eziyetlerine sabrın tevekkül ile hiç bir münâsebeti yoktur. Çünkü bu[4], faydasız bir sabırdır. Hareket etmek veya durmak bizâtihi değil, bir gaayeye[5] yönelmeleri bakımından değer taşırlar. Burada aranan, diyâneti takviyedir[6]. Bu husustaki sebeblerin tertibi, kâr ve kisbdeki[7] gibidir. Artık onu tekrar edip sözü uzatmak istemiyoruz.

Bunun gibi, serveti korumak için sebeblere baş vurmak da tevekküle münâfi değildir. Meselâ, evden çıkarken kapıyı kilitlemek ve hayvanı bağlamak gibi. Zira bunlar, öyle sebeblerdir ki, ya kesîn veya şübheli olan ilâhî âdetle bilinmişlerdir. Bunun için Arabın, deveyi salıverip, «Allah'a tevekkül ettim» demesi üzerine, Resûl-i Ekrem: **«Deveni bağla sonra tevekkül et»** (360) buyurmuştur. Allahu Teâlâ da:

---

(360) Tirmizi, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İbn Huzeyme «Tevekkül»de ve Taberâni Amr b. Ümeyye'den (R.A.) isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

1-KUVVETLİ 2-KARARLILIK 3-EZİYET 4-KENDİLİĞİNDEN 5-MAKSAD 6-KUVVETLENDİRME 7-ÇALIŞMA, KAZANMA

خُذُوا حِذْرَكُمْ «Bütün ihtiyat tedbirlerini alın» (4 - Nisâ: 102) buyurmuştur. Korku namazında da: وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ

«Silâhlarını yanlarına alsınlar» (4 - Nisâ: 102) buyurmuştur. Diğer âyette de: وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ

«Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihâd için) bağlanıp beslenen atlar.. hazırlayın» (8 - Enfâl: 60) buyurulmuştur. Hz. Mûsâ aleyhisselâm'a da: فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا «Kullarımı geceleyin götür» (44 - Duhan: 23) buyurmuştur.

Gece gitmek, düşmânın gözünden saklanmak ve bir nevi sebebe baş vurmaktır. Resûl-i Ekrem'in de mağarada saklanması, düşmanların zararından korunmak içindir. Namaz kılarken silâhlı bulunmak, zararlı hayvandan korunmak tedbiri gibi kesin olmamakla maznun[1] ve şübhelidir.[2] Şübhelinin de kesin hükmünde olduğunu yukarda anlatmıştık. Mevhûm ise bir şey olmadığından, tevekkül onun terkini gerektirir.

Şâyet, bâzı kimselerin koltuklarına arslan pençesini koyduğu hâlde hiç aldırış etmedikleri ve kendilerini savunmadıkları rivâyet ediliyor. Buna ne dersin? dersen,

Derim ki; çoklarının da arslanı emirlerine alıp bindikleri rivâyet edilir. Bu gibilerin makamına aldanmak doğru değildir. Bunlar, kendi haklarında doğru olmakla beraber, onlardan öğrenmek sûretiyle yola girmek doğru olmaz. Bunlar kerâmetin üstün dereceleridir. Tevekkülde bu gibi şeyler şart değildir. O makamın zevkine ve esrârına, ancak o makama ulaşabilenler erebilir.

Şâyet, o makama ulaşmağı bildiren bir alâmet var mı? dersen,

Derim ki; o makama ulaşanın alâmet aramağa ihtiyacı yoktur. Fakat bu makama ulaşmadan önce bâzı alâmetler vardır. Bunlardan biri, beraberinde olan ve gadab[3] adını alan köpeğinin emrine musahhar[4] olup seni ve başkasını ısırmamasıdır. Şâyet bu köpek senin emrine bağlanır ve ancak kendi işâretinle hareket ederse, işte o zaman, arslanın da emrine musahhar olması ihtimâli vardır. Şübhesiz kendi teninin içinde bulunan köpeğin sana itâati, kapu önündeki köpeğin sana itâatından önce gelir. Kapunun köpeği de çöllerdeki hayvanlardan önce gelir. Kendindeki köpeğin sana itâat etmedikçe çöllerdeki vahşî hayvanların sana itâatini ümid etmen boş olur.

1- ZAN ALTINDA BULUNAN
2- ASLI OLMAYAN, VEHİM
3- GAZAB
4- TABİ, BOYUN EĞMİŞ

Şâyet, mütevekkil, düşman korkusundan silâhına sarılır, hırsız korkusundan kapıyı kilitler ve kaybolur korkusu ile devesini bağlarsa daha tevekkül nerede kaldı? dersen, derim ki; ilim ve hâl bakımından mütevekkildir.

İlim bakımından tevekkülü, hırsız evine girmemişse, onu kapunun kilitli olmasından değil, Allah'ın korumasından gelmediğini bilmektir. Çünkü nice kilitli kapular vardır ki, bir fayda sağlamazlar. Nice bağlı develer vardır ki, bağları onları kurtarmaz. Nice silâh kullananlar vardır ki, ya vurulur veya mağlûb olurlar. Mütevekkil sebeblere değil, dâvalarda tutulan vekillerde anlattığımız gibi, müsebbibü'l-esbâba bağlanır. Meselâ, mütevekkil, vekilin yanında bulunup veya sicili hazırlamakla kendisine değil, vekilin kuvvet ve kudretine güvendiği gibi, adam da bu sebeblere başvurmakla sebeblere değil, müsebbibü'l-esbâba güvenir. İşte ilim bakımından tevekkül budur.

Hâl ile tevekkülüne gelince; evinde ve canında Allahu Teâlâ'nın takdîrine râzı olup, «Allah'ım, evimde bulunan eşyayı almağa birini musallat ettinse, ben senin hükmüne razıyım. Zîra bana verdiğin bu varlık, geri almayacağın hibe cinsinden veya geri alacağın emânet cinsinden olup olmadığını da bilemem. Her ne şekilde ise ben senin hükmüne razıyım. Kapuyu, senin kazâ ve gadabından korumak için kapamış değilim. Belki sebebler silsilesine riâyet etmekte senin sünnet ve âdetine uymaktayım. Yoksa güvenim anahtara değil, sanadır» der. İşte hâl ile tevekkül budur. Hâli bu, ilmi de yukarda anlattığımız olursa, artık kapu kilitlemek, deve bağlamak ve silâha sarılmakla tevekkül hududlarını aşmış sayılmaz. Evine dönüp de eşyâsını tamam olarak bulduğu vakit onu Allahu Teâlâ'dan yeni bir nimet telâkki etmelidir. Şâyet evi çalınmış ise, hemen kalbine bakmalı, gönlünden buna razı olur ve âhirette de rızkını artırmak için servetini aldığına inanarak buna sevinirse, işte tevekküldeki makamı yerleşmiş ve doğruluğu anlaşılmış olur. Şâyet gönlünde üzgünlüğü bulur ve fakat kendinde sabır imkânları olursa, tevekkül iddiasında sâdık olmadığını anlamış olsun. Zîra tevekkül, zâhidlikten sonra gelen bir makamdır. Zâhidlik ise, dünya varlığına sevinmeyip yokluğuna üzülmemektir. Hâlbuki bu adam varlığa seviniyor, yokluğa da üzülüyor. Daha dün zâhid olamadı, nerde kaldı bugün tevekkül? Ancak buna, sabır makamı kalır. Eğer bu elemini gizler, şikâyet etmez, uzun boylu hırsızı arayıp taramazsa, bu adam sabredenlerden olur. Şâyet buna da dayanamaz, gönlünden üzülür, dilinde feryâd ü figana başlar, bedeniyle de hırsızı aramağa koyulursa, bu hırsızlık olayı, bütün makamlarda kusurlu ve bütün iddialarında yalancılığını ortaya koymakla günâhını artırır. Artık bundan sonra nefsinin, bu gibi makamları ihrâz ettiği iddiasına inanmayıp, elinden gelen gayreti sarfetmeli ve onun aldatma ipine sarılmamalıdır. Zîra nefis, hayrı iddia ederken kötülüğü emreden bir hîlekârdır.

Şâyet, mütevekkilin malı nerde var ki alınsın? dersen, derim ki, mütevekkilin evi, tamamen boş değildir. Yemek yiyeceği kabı, içeceği su ka-

1-TEVEKKÜL EDEN 2-BÜTÜN SEBEBLERİ MEYDAN GETİREN ALLAH
3-DOSYA 4-SATAŞAN 5-GAZAB 6-KABUL 7-ACI 8-KAZAN

bı, abdest alacağı ibriği, azık dağarcığı, asâsı ve benzeri zarurî ve mübrem ihtiyacını sağlayacak eşyası vardır. Bâzan da eline bir yerden mal geçer ve bunu muhtâc olana vermek için yanında alıkoyduğu olur. Bu maksadla eşyayı yanında bulundurması, tevekkülünü ibtâl etmez. Devamlı olarak kullanacağı kablarını atması, tevekkül ile ilgili değildir. Tevekkül, yiyecek ve lüzumsuz eşyalarda aranır. Zira âdet-i İlâhiyye, tevekkül edip, zâviye ve mescidlerde oturanlara yardım edilmek ile cârî olmuştur. Fakat her gün veya her hafta bardak ve çanak gibi şeylerin te'mîn edileceğine dâir bir sünnet-i ilâhiyye yoktur. Allah'ın sünnetinden çıkmak tevekkülde şart değildir. Bunun için Havvâs, yolculukta; ip, bardak, makas ve iğnesini yanında götürür ve fakat azık almazdı. Çünkü Allah'ın sünneti bunlarda birbirinden farklıdır.

Şâyet, muhtaç olduğu meta'ı alındığı vakit nasıl ona üzülmez? Eğer ihtiyacı yok idiyse, niçin evinde saklayıp kapusunu kilitledi? Şâyet ihtiyacından sebeb sakladı ise, çalındığına nasıl üzülmesin? Zira arzû ettiği şey'i kaybetmiştir, dersen,

Derim ki; onu saklaması, diyânetine yardımı olmak maksadı ile idi. Zira o, sanıyordu ki, hakkında hayırlı olan o malı muhafaza etmektir. Eğer hayırlı olmasa, Allahu Teâlâ onu ona nasîb etmezdi. Allah'ın onu ona müyesser kılması ve Allah'a olan hüsn-i zannı ile, o meta'ın diyâneti bakımından kendi hakkında hayırlı olacağını sanmıştı. Bununla beraber kesin bir hükme de varmış değildi. Belki de hakkında hayırlısı, o malın elinden kaybolması idi. Çalındığı gibi kanâatini değiştirdi. Çünkü onun, her hâlinde Allah'a îtimadı vardır. Şimdiye kadar yanında kalmasında hayır sandığı bu malın çalınması ile hakkında hayırlı olanın, bu malın elinden çıkmasında olduğunu anladı ve böylece üzülecek bir tarafı kalmadı. Çünkü o, sebebe değil, sebeblerin sâhibine bağlandı. Sâhibi, hakkında bunu hayırlı gördüğü için onu memnûniyetle karşıladı. Bu adam, doktorun önündeki bir hasta gibidir. Doktor, kendisine yemeğe müsaade ederse, kendisine faydalı olacağına inanarak bunu memnûniyetle karşılar. Şâyet yemeği keserse, bunu da memnûniyetle karşılar. Çünkü doktorun kendisine yarayışlı tarafı tercih ettiğine emîndir. Babası mütehassıs bir doktor olan hastanın, babasına olan güveni kadar, Allah'ın lütfuna güvenmeyen kimsenin tevekkülü asla doğru olamaz. Allahu Teâlâ'yı ve O'nun ef'âlini bilen, kulunun hâlini düzeltmekteki sünnet ve âdetini bilir de sevinmesi sebeblerle olmaz. Çünkü hangi sebebin kendi hakkında daha hayırlı olacağını bilemez. Nitekim Hz. Ömer: «Ben fakir veya zengin olarak sabahlamağa aldırış etmem. Çünkü hangisinin hakkımda hayırlı olacağını bilemem» demiştir. Bunun gibi, tevekkül eden insan da elindeki varlığının çalınıp çalınmamasına aldırış etmemelidir. Çünkü gerek dünya ve gerek âhirette, hakkında hangisinin hayırlı olacağını bilemez. Nice dünya malı var ki, insânı helâke götürür. Nice zenginler var ki, zenginliği sebebiyle öyle ibtilâlarla karşılaşır ki, «Keşke yoksul olaydım» der.

1-GEREKLİ OLAN
2-KÜÇÜK TEKKE
3-AKICI
4-MENFAAT, FAYDA
5-DİNDARLIK
6-NASİB
7-GÜZEL, İYİ
8-İŞLER
9-BELAYA UĞRAMA

8 inci BEYÂN : MÜTEVEKKİLİNİN[1] MALLARI ÇALINDIĞI VAKİTTEKİ ÂDÂBI

Tevekkül eden insânın evinden ayrılırken, o eşyasına karşı bâzı edeb ve vazifeleri vardır.

Birincisi, kapuyu kilitlemektir. Bu hususta fazla ileri gidip, komşusuna göz-kulak olması için tenbih etmemek ve fazla anahtar kullanmamaktır. M â l i k b. D î n â r , bir yere gideceği zaman kapuşunu kilitlemez, yalnız bir ip ile bağlar ve «Kedi köpek olmasa, bunu da yapmazdım» derdi.

İkincisi, hırsızın göz dikeceği eşyayı evinde bulundurmamaktır. Evinde bu gibi eşyayı bulundurması, hırsızların oraya göz dikmesine ve böylece onların günâha girmelerine sebeb olur. Bunun için M â l i k b. D î n â r'a bir bardak hediye edildiği vakit, sâhibine, «Bunu al götür. Burada kalmasını istemiyorum. Çünkü bunu hırsız çalar diye gönlümde vesvese uyandırıyor» dedi ve bu sebeble hırsızın günâha girmesinden ve şeytânın vesvesesi ile kalbinin meşgul olmasından kaçındı. Yine bu sebebdendir ki, E b û S ü l e y m a n : «İşte bu, sôfîlerin kalb zayıflığından ileri gelir» demiştir. Çünkü zâhid olup dünyadan yüz çeviren adamı ilgilendirmez. Kim isterse onu çalsın der ve aldırış etmez.

Üçüncüsü, evinde bırakmak mecburiyetinde kaldığı eşyası hakkında Allah'ın hükmüne rıza göstermeyi niyyet etmektir. Şâyet bunu hırsız çalarsa ona helâl olsun, yâhut Allah rızası için olsun veya «Hırsız fakir ise, benim sadakam olsun» demeli ve en doğrusu fakirliği şart koşmamalıdır. O zaman, malını zengin veya fakir çalarsa iki niyyeti olmuş olur. Birincisi, malı sebebiyle adam günâha girmiş olur. Belki bu çaldığı ona yeter de hırsızlıktan vaz geçer. Kendisi de zengin - fakir ayırımı yapmadan helâl ettiğine göre, hırsız bu malı yemekle günâha girmemiş olur. İkincisi de, başka bir müslümâna eziyyet etmemiş olur. Kendi malı, onu başkasına zulmetmekten korur. Kendi malını fedâ etmekle başkasının malını korumağı veya hırsızdan günâhın kaldırılmasını, yâhut hafiflemesini niyyet ettiği zaman müslümanlara nasihat etmiş ve Resûl-i Ekrem'in: **«Zâlim olsun mazlûm olsun, kardeşine yardım et»** (361) öğüdüne uymuş olur. Zâlime yardım, onu zulümden men'etmekledir. Onu afvetmek ise onu zulmünden vaz geçirmek için en güzel bir harekettir. Şurayı da iyi bil ki, onun böyle niyyet[2] etmesi, kendisine hiç bir sûretle zarar vermez. Zira bu niyyeti, ezelî mukadderatı[3] değiştirip de hırsızı evine yöneltmez. Fakat bu niyyeti ile zâhidliği tahakkuk eder. Şâyet malı çalınırsa, bire yediyüz mükâfatını alacaktır. Zira o, gerçekde bunu kasd ve niyyet etmiştir. Şâyet malı çalınmazsa yine mükâfat alır. Nitekim rivâyete göre, Resûl-i Ekrem: «Azli, yâni çocuk yapmamak için önleyici tedbiri terkedip nutfeyi

---

(361) Hadis metin olarak yukarda geçmiştir. Enes'den (R.A.) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

1-TEVEKKÜL EDEN 2-KADER 3-GERÇEKLEŞME

mahalline ilka eden kimseye, evlâd ister olsun, ister olmasın, doğmuş, büyümüş, Allah uğrunda savaşmış ve şehîd olarak ölmüş bir evlâd mükâfatı verilir. Çünkü onun vazifesi, ancak nutfeyi yerine ilka etmek idi. Yoksa yaratmak, can vermek, rızık takdîr etmek ve yaşatmak Allah'ın takdîrindedir, onun elinde değildir. Eğer yaradılsa idi adam işinin mükâfatını alacaktı. İşi ise yapılmıştır, yine mükâfatını alır, buyurmuştur. Hırsızlıkta da durum aynıdır. Bu niyyetle malı çalınsa, niyyetinden dolayı mükâfatını alacaktı. Çalışmak adamın işi olmadığı için, kendisine düşen vazifeyi yaptığından mükâfatını alacaktır.

Dördüncüsü, şâyet malı çalınırsa ona üzülmemek ve mümkünse sevinerek, «Eğer hayırlısı bu olmasa, Allahu Teâlâ bu malı benden aldırmazdı» demektir. Şâyet ayrılırken, «Çalınırsa Allah rızası için olsun» dememişse, artık üzerine fazla düşmemeli. Bunun için şuna buna sû'-i zanna kalkışmamalıdır. Şâyet, «Allah rızası için olsun» demişse, hiç aramamalıdır. Çünkü daha önce onu âhiret azığı olarak ayırmıştı. Hattâ çalınan mal kendisine iade edilse de, en doğrusu onu kabûl etmemesidir. Eğer kabûl ederse de zâhirî hükme göre, bu mal kendisinindir. Çünkü mal sade bir niyyet ile mülkünden çıkmaz. Fakat artık bu mal tevekkül edenler için sevimli değildir.

Rivâyete göre Abdullah İbn Ömer'in (R.A.) bir devesi çalındı. Deveyi araya araya yoruldu. Nihâyet, «Allah rızası için olsun» dedi ve aramaktan vaz geçerek mescide girdi iki rek'at namaz kıldı. Bu sırada bir adam gelerek:

— Deven falan yerde, diye haber verdi. İbn Ömer (R.A.) ayakkablarını giyip çıkmak üzere iken:

—Estağfirullah, diyerek geri döndü. Adam:

— Ne yapıyorsun, deveni almağa gitmiyor musun? deyince, İbn Ömer (R.A.):

— Ben, «Allah rızası için olsun» dedim, artık onu almam, dedi.

Şeyhin birisi kardeşliklerinden birisini ölümünden sonra rü'yâsında görmüş ve durumunu sormuştur. Adam:

— Allah'ım beni mağfiret etti ve Cennet'e koyarak oradaki yerimi bana gösterdi, dedi. Fakat buna rağmen yine adamın mahzun ve kederli olduğunu farkederek sebebini sordu. Adam:

— Evet, ben kıyâmete kadar mahzûnum, bu elem benden gitmez, dedi. Sebebini sorunca adam:

— Benim yerim bana gösterildi fakat orada daha kıymetli ve daha üstün mevkiler gördüm. Oralara girmek istediğimde birisi, «Onu geri çevirin orası onun yeri değildir. O makam, bir şey'i, «Allah rızası için olsun» dedikten sonra sözünden geri dönmeyenler içindir. Hâlbuki o, verdiği bu sözde durmamıştır» dedi.

Âbidin birinden hikâye edildiğine göre; Mekke'de bir adamın yanında uyudu. Uyandığı vakit kemerini bulamadı ve yanındaki adama:

— Kemeri sen aldın? dedi. Adam:

1-YER, MEKAN
2-KOYMA
3-KÖTÜ
4-AFV
5-ACI

— Kemerinde ne kadar paran vardı? diye sordu. Ve eve giderek o kadar parayı saydı kendisine verdi. Sonra âbidin adamları gelerek:

— Biz sana oyun ettik, kemerini aldık ,demeleri üzerine, öteki adama gitti ve özür dileyerek parayı iade etmek istediler. Adam:

— Ben Allah rızası için verdiğimi geri almam, demesi üzerine, onlar ısrar ettiler. Adam da oğlunu çağırttı, iade ettikleri parayı kese kese yoksullara dağıttı. İşte eskilerin ahlâkı bu idi. Evinden, fakire vermek için bir ekmek aldıkları vakit, o fakiri bulamayınca, onu geri götürerek, başka bir yoksula verirlerdi. Altun, gümüş ve diğer sadakalarda da durumları aynı idi.

Beşincisi — ki bu da en düşük derecedir —, hırsıza beddua etmemektir. Şâyet bedduaya kalkışırsa, tevekkülü bâtıl olur ve kaybettiğine üzüntüsü olduğuna delâlet eder ki, zâhidliği de kaybolur. Fazla ısrar ederse mükâfatı da gider. Nitekim haberde: **«Zâlime bedduâ eden, ona yardım etmiş olur»** (362) diye vârid olmuştur.

Rebi' b. Haysem, namaz kılarken yirmi bin dirhem değerindeki atının çalındığını gördü ve fakat ne namazı bozdu ve ne de üzüldü. Adamları:

— Nasıl oldu, yazık oldu? şeklinde kendisini teselli ediyorlardı. O:

— Atımın yularını çözerken adamı gördüm, dedi. Onlar:

— O hâlde niçin mâni olmadın? demeleri üzerine, o:

— Atımdan daha sevimli olan bir şey ile (namaz kılmakla) meşgul idim, onu kaçıramazdım da ondan, dedi. Adamlar hırsıza bedduâ etmeğe başlayınca, Rebi':

— Hayır, beddua etmeyin, ben onu, ona sadaka ettim, dedi.

Yine eşyası çalınan bir adama:

— Hırsıza niçin bedduâ etmiyorsun? diyenlere:

— Ben şeytâna yardımcı olmak istemem, dedi. Onlar:

— Peki malı sana iade ederse ne yaparsın? dediler. O:

— Almam ve tarafına bakmam, çünkü onu ben ona helâl ettim, dedi.

Malı çalınan başka birisine:

— Sana haksızlık edene bedduâ et, dediklerinde, o:

— Bana kimse haksızlık etmedi. Hırsızlık eden kendine zulmetmiştir. Onun belâsı kendine yetmiyormuş gibi bir de ben onu artırayım mı? dedi. Birisi, selefden bir zâtın huzurunda, Haccâc-ı Zâlim'e fazla attı tuttu. Bu zat:

— Öyle fazla atıp tutma. Zira Allahu Teâlâ, mal ve cana taarruz edenlerden intikam aldığı gibi, Haccâc'a da kötü söyleyenlerden intikam alır, dedi. Nitekim haberde: «İnsan, kendisine zulmedene sövüp saymakla, o kadar zulmeder ki, hakkı kaybolduğu gibi, asıl zâlimin üstelik kendisinde alacağı kalır da ondan alınıp kendisine verilir» (363) diye vârid olmuştur.

(362) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.
(363) Hadis metin olarak yukarıda geçmiş ve tenkidi yapılmıştır.

1-İŞARE 2-SATAŞMA

Altıncısı, hırsızın isyânından ve azâbından, hırsızın nam ve hesâbına üzülmektir. Hırsızın zâlim, kendisinin mazlûm olduğuna, dünyalığındaki bu noksanlığın âhirette üstünlük olacağına şükretmektir. Adamın biri, âlimin birisine, yolunun kesilip servetinin alındığından şikâyet etmiş. Âlim:

— Müslümanlar arasında senin malını helâl kabûl ederek çalan adamın tasası, senin tasandan büyüktür. Sen onlara nasîhat et, demiştir. Fazl'ın oğlu Ali'nin tavaf esnasında bir miktar altunu çalınmıştı. Babası onun ağladığını görünce:

— Altunlara mı ağlıyorsun? diye sordu. Oğlu:

— Hayır, altunlara değil, çalana ağlıyorum; kıyâmet günü bundan sorulduğunda cevab verecek durumu olmayınca hâli nice olur? diye ona acıyarak ağlıyorum, demiştir. Yine malı çalınan bir adama:

— Hırsıza bedduâ et, dediklerinde, adam:

— Ben ona acımakla meşgulüm, ona bedduâ edecek vaktim yoktur, dedi.

İşte eskilerin ahlâkı. Allah onlardan râzı olsun.

DÖRDÜNCÜ FEN: ZARARIN İZALESİNE ÇALIŞMAK BEYANINDADIR.

Bilmiş ol ki; hastalığı izâle eden sebebler de kesin, maznun ve mevhum olmak üzere üçe ayrılır. Kesin olanı, suyun, susuzluğu; yemeğin açlığı gidermesi gibi. Maznun olanları, müshil ve diğer tıbbî ilâçlar ile, soğuğu sıcak, sıcağı soğuk ile tedâvi gibi. Bunlar tıbda zâhirî sebeblerdir. Mevhum olanı da efsûn ve dağlanmak gibi şeylerdir.

Kesin olanını terketmek, tevekkülden değil, belki ölüm tehlikesi karşısında terki haramdır.

Mevhum kısmına gelince; tevekkülün şartı, onu terketmektir. Zîra Resûl-i Ekrem, tevekkül erbabını böyle vasıflamıştır. Mevhumun en kuvvetlisi dağlanmaktır. Efsûn, muska sonra gelir. En sonu ise teşe'üm ve tetayyur ve bunlara güvenmektir.

Maznun, şübheli olan dereceye gelince; bu da tabiblerin tedâvileridir. Tedâvi, mevhum olan şeyler gibi, tevekküle münâfî değildir. Terkederse de kesin olan şey'i terketmek gibi günahkâr değildir. Bâzı hâllerde bâzı kimseler hakkında terki, daha doğru olabilir. Bu, orta derecedir. Tedâvinin tevekküle münâfî olmadığına Resûl-i Ekrem'in sözü, işi ve emri delâlet etmektedir.

Resûl-i Ekrem'in sözüne gelince:

مَا مِنْ دَاءٍ إِلَّا وَلَهُ دَوَاءٌ عَرَفَهُ مَنْ عَرَفَهُ وَجَهِلَهُ مَنْ جَهِلَهُ إِلَّا السَّامُ ،

1-GİDERME
2-ŞÜBHELİ
3-ASLI OLMAYAN, VEHİM
5-SAHİPLER
7-DUALI KAĞIT PARÇASIN SUYA BATIRIB İÇME
8-KÖTÜYE YORMA
9-UĞURSUZLUK
10-TOKTORLAR

«Her derdin bir dermânı vardır. Bilen bildi, bilmeyen bilemedi. Yalnız ölümün çâresi yoktur» (364). Diğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur:

تَدَاوَوْا عِبَادَ اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى خَلَقَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ

«Allah'ın kulları, tedâvi olun. Allahu Teâlâ derdi yarattığı gibi dermânı da yaratmıştır» (365). Tedâvi ve rukyenin, Allah'ın kaderinden bir şey'i değiştirip değiştirmeyeceği kendisinden sorulduk da, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: هِيَ مِنْ قَدَرِ اللّٰهِ تَعَالَى **«Onlar da Allah'ın takdiri iledir»** (366). Yâni bunlar da takdir edilmişse yapılabilir, takdîr edilmemişse yapılamaz. (Takdirde bunların şifa vereceği varsa verirler, yoksa vermezler. Mukadderatta değişen bir şey yoktur.

Meşhûr bir haberde:

مَا مَرَرْتُ بِمَلَإٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِلَّا قَالُوا مُرْ أُمَّتَكَ بِالْحِجَامَةِ

«Mele-i A'lâda hiç bir melek görmedim ki, ümmetine kan almağı emret, dememiş olsunlar» (367) diye vârid olmuştur. Yine Resûl-i Ekrem kan almakla emrederek:

اِحْتَجِمُوا لِسَبْعَ عَشْرَةَ وَتِسْعَ عَشْرَةَ وَإِحْدَى وَعِشْرِينَ لَا يَتَبَيَّغْ بِكُمُ الدَّمُ فَيَقْتُلَكُمْ

«Arabi ayların 17. 19 ve 21 nci günlerinde kan alın. Kan, gaalib gelip sizi öldürmesin» (368) buyurmuştur. Kan galebesinin, Allah'ın izniyle insânı öldürebileceğini ve kanı aldırmanın kurtuluş çâresi olduğunu haber vermiştir. Zîra öldürücü olduktan sonra deri altındaki kanı çıkarıp atmakla, elbisedeki akrebi atmak arasında bir fark yoktur. Bunları terket-

(364) «Ancak ölüm» kaydı hâriç, Ahmed ve Taberâni İbn Mes'ûd'dan (R.A.) hasen rivâyet ile rivâyet etmişlerdir. Bu kayda yer verip, diğer kısımları almayan başka rivâyet yolları da vardır.

(365) Tirmizi ve İbn Mâce Üsâme'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, sahih olduğunu söylemiştir.

(366) Tirmizi ve İbn Mâce Ebû Huzame'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Sahihdir.

(367) Tirmizi, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Hasen ve garib olduğunu söyledi. İbn Mâce de Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(368) Bezzâr, İbn Abbâs (R.A.)dan hasen sened ile mevkuf olarak rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

1-KADER 2-CENNETİN EN YÜKSEK MAKAMI

mek, tevekkülün şartı değildir. Bu tedbirler, yanmakta olan şey'i su ile söndürmek gibidir. Allah'ın âdet ve sünnetinden ayrılmak sûretiyle yaptığı tevekkül, tevekkülden olamaz. Kesin haberde şöyle vârid olmuştur:

مَنِ احْتَجَمَ يَوْمَ الثُّلَاثَاءِ لِسَبْعَ عَشَرَةَ مِنَ الشَّهْرِ كَانَ لَهُ دَوَاءٌ مِنْ دَاءِ سَنَةٍ

«Arabi ayın 17 nci salı günü kan aldıran kimsenin, bir senelik hastalığı şifâ bulur» (369). Resûl-i Ekrem yalnız bir kişiye değil, bir çoklarına tedâvi ve perhîz ile emretmiştir. Sa'd b. Muaz'ın (R.A.) damarından kan aldırmış ve Sa'd b. Zurare'yi (R.A.) dağlatmıştır. Gözü ağrıyan Hz. Ali'ye de, hurma yememeği ve rafadan yemesini tavsiye etmiştir (370). Suhayb'in de gözü ağrırken hurma yediğini görünce — **Gözün ağrıdığı hâlde hurma mı yiyorsun?** buyurmuş, Suhayb de işi şakaya dökerek:

— Ağrımayan tarafı ile yiyorum, deyince Resûl-i Ekrem de buna gülümsemiştir (371).

Resûl-i Ekrem'in işine gelince; Ehl-i Beyt'ten gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem her gece gözüne sürme çeker, her ay kan aldırır, her yıl da sinamaki içerdi. Akreb ve benzeri zehirli haşerelerin ısırmasından bir kaç def'a tedâvi olmuştur. Rivâyete göre kendisine vahiy geldiği vakit başı ağrır ve kına ile başını sarardı. Diğer bir haberde, vücudunda bir yara çıktığı vakit, oraya kına veya toprak kordu.

Tedâvi hususundaki emir ve tavsıyeleri sayılamıyacak kadar çoktur. Bu hususta **«Tıbb-ı Nebi»** adı ile bir kitab da yazılmıştır. Âlimin biri İsrâiliyyâtdan verdiği bir haberde; Mûsâ aleyhisselâm rahatsızlanmış. Etrafındakiler ziyâretine gelmiş ve hastalığını teşhis etmişler ve:

— Bu hastalığın bizde ilâcı var, tecrübelidir, seni tedâvi edelim, Allahu Teâlâ'nın izniyle iyi olursun, dediler. Mûsâ aleyhisselâm:

— Ben ilâçsız Allah'tan şifâ bekliyorum, dedi. Hastalık iyileşmedi. Adamlar tedâvi olması hususunda israr ettiler ise de Hz. Mûsâ dinlemedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a:

— Onların tedâvilerini kabûl etmedikçe sana şifa vermem, buyurdu. Hz. Mûsâ da onları çağırıp kendisini tedâvi ettirdi ve şifa buldu. Fakat Hz. Mûsâ, bundan biraz korkar gibi oldu. Allahu Teâlâ da:

— Bana tevekkülünle hikmetimi değiştirmek istedin. Hâlbuki benden başka şifa hâssasını o maddelere verip yaraları tedâvi ettiren kimdir? buyurdu.

Başka bir rivâyette; peygamberlerden birisi hastalıktan şikâyet etti. Allahu Teâlâ yumurta yemesini tavsiye buyurdu. Diğer bir peygamber de zayıflıktan şikâyet etti, Allahu Teâlâ, et ve süt yemesini vahyetti. Rivâyete

---

(369) Bezzâr, İbn Abbâs'dan (R.A.), Taberânî, Mi'kal'den (R.A.), İbn Hibbân da «Zu'afa» da rivâyet etmişlerdir.

(370) Tirmizî ve İbn Mâce, Usâme b. Şerik'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(371) Âfât-ı Lisan'da geçmiştir.

göre bir kabile çocuklarının çirkinliğinden peygamberlerine şikâyetçi oldular. Allahu Teâlâ peygamberlerine, onların, hanımlarına tatlı ve ayva yedirmelerini tavsiye buyurdu. Zîra bu yemekler çocuğu güzelleştirir. Daha çok bunlara gebeliğin üçüncü ve dördüncü aylarında devam edilmelidir. Çünkü çocuk bu aylarda sûretlenir. Onlar da buna devam ettiler. Demek ki Allahu Teâlâ sünnetlerini çeşitli hikmetlere binâen zâhirî sebeblere bağlamıştır. İlâçlar da diğer sebebler gibi, Allah'ın hükmüne musahhardır. Ekmek açlığın, su susuzluğun ilâcı olduğu gibi. Sekencebin safranın, sakomanya da ishalin ilâcıdır. İki şey'in biriyle bunlar müessir olmayabilir.

a) **Birincisi,** açlığın yemek, susuzluğun su ile tedâvisi açıktır. Bunu bilmeyen yoktur. Diğer safranın tedâvisini özel mütehassıslar bilir. Tecrübe ile bunu deneyen için aynı yemek içmek hükmündedir.

b) **İkincisi,** bedenin bâzı mizacları göz önüne alınmak şartıyle, bâzı ilâçların ishal vermesi ve bâzılarının da safrayı durdurmasıdır. Bedenin mizâcındaki bütün şartları herkes bilemez. Bâzan şartın biri bulunmaz da müshil te'sîrini göstermez. Fakat hararetin gitmesi, sudan başka uzun boylu şartlar aramaz. Bâzan öyle hastalık olur ki devamlı olarak su içtiği hâlde yine susuzluğu gitmez, fakat bu, ender raslanan bir hastalıktır.

İşte sebeblerin bozulması bu iki şeydendir. Yoksa sebebin şartları tamam olunca müsebbeb, sebebi tâkib eder. Bütün bunlar, doktorun ve ilâcın te'sîri değil, sebebleri yaratan Allah'ın tedbîri iledir. O'nun hikmetinin hükmü ve kudretinin kemâli ile meydâna gelirler. Tabibe ve devâya değil, bunlara bu imkânları bahşeden Allah'a güvenerek ilâçları kullanmak, tevekküle münâfi değildir. Rivâyete göre M û s â aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya :

— Ya Rab, derd ve derman kimdendir? diye sorar. Allahu Teâlâ :

— Bendendir, buyurur. M û s â aleyhisselâm :

— O hâlde doktorlar ne yaparlar? deyince, Allahu Teâlâ :

— Paranızı alır gönüllerinizi hoş ederler, tâ ki benim hükmüm gelinceye kadar. Benim hükmüm ya iyi olmanız, yâhut da ölmenizdir, buyurdu. Demek ki tedâvi ile beraber tevekkülün mânası, celb-i menfaat ve def'-i mazarrat bölümünde anlatıldığı gibi, ilim ve hâl ile tevekkülden ibârettir. Yoksa baştan tedâviyi terketmek, tevekkülde şart değildir.

Şâyet, dağlanmak da menfaati açık olan sebeblerdendir, dersen, ben de bunun böyle olmadığını söylerim. Zîra zâhir sebebler kan almak, müshil içmek, hararetli adama soğuk su vermek gibi şeylerdir. Dağlanmanın da bunlar gibi faydası açık olsa bütün memleketler dağlanırdı. Hâlbuki dağlanmağı âdet edinen pek az memleketler vardır. Bu dağlanmak, bâzı Türkler ve Bedevîlere mahsustur. Dağ, efsûn gibi vehmî bir tedâvidir. Ancak dağlanmak, iki yönde efsundan ayrılır. Birincisi, şu anda ihtiyaç ve mecburiyet yok iken ateş ile yanmaktır. Ateş ile yanmak, bünyeyi tahrib eder. Bu bakımdan sakıncalıdır. Hâlbuki dağlanmakla yapılmak istenen tedâvinin daha başka tedâvi yolları vardır. İlâçla da tedâvi edilir. Aynı za-

1-TABİ, BOYUN EĞMİŞ 2-TESİRLİ 3-TABİAT, HUY 4-İLAÇ
5-SEBEB İLE MEYDANA GETİRİLMİŞ OLAN 6-DOKTOR 7-...
8-ZARARLAR 9-SİHİR 10-ASLI OLMAYAN 11-VÜCUD 12-...

manda dağlanmanın, bedenin diğer taraflarına da zararı dokunabilir. Hâlbuki kan almak böyle değildir. O, başka tarafa sirâyet etmez ve onun yerini başkası tutmaz.

Aynı zamanda Resûl-i Ekrem dağlanmaktan da men'etmiş, fakat efsûndan men'etmemiştir. Bununla beraber her ikisi de tevekkülden uzaktır. Rivâyete göre İmran b. Husayn, hastalanmış, dağlanmasını tavsiye etmişler, kabûl etmemiş, ısrar etmişler ve nihâyet dağlanmış. Dağlandıktan sonra: «Ben daha önce sesler duyar, meleklerin selâmını işitir ve nûr görürdüm. Şimdi bunlar kayboldu» dedi. Dâima şöyle söylerdi: «Dağlandık fakat ne iflâh olduk ne de iyileştik. Sonra bu yaptığına tevbe etti. Allah'tan af diledi ve nihâyet eski hâline yükseldi, yine melekleri görmeğe başladı. Bunu haber veren Mıtraf b. Abdullah'dır.

Demek ki, dağ ve benzeri mevhum şeyler mütevekkile yaraşmaz.

9 uncu BEYÂN : BÂZI HALLERDE TEDAVİYİ TERKETMENİN MAKBÛL OLUP, PEYGAMBERİN Fİ'LİNE MÜNAFİ OLMADIĞI VE TEVEKKÜLÜN KUVVETİNE DELÂLET ETTİĞİ

Bilmiş ol ki; eskilerden tedâvi görenler pek çok olmakla beraber, tedâvi olmayanlar da az değillerdir. Tedâviyi terketmenin bir noksanlık olduğu, zîra terkinde kemâl olsa Resûl-i Ekrem'in de tedâviyi terketmesi gerekirdi. Çünkü tevekkülde ondan kâmil kimse olamaz, diye sanılabilir. Hâlbuki Ebû Bekir (R.A.) rahatsızlandığı vakit, «Doktor çağıralım» dediklerinde, «Tabib bana baktı ve ben dilediğimi yaparım» dedi diye cevab verdi. Ebû'd-Derdâ'ya (R.A.) hastalığında: «Şikâyetin nereden?» diye sorduklarında, günahlarımdandır, şeklinde cevab verdi. «Ne arzû edersin?» sorusuna da, «Rabbimin beni mağfiret etmesini arzû ederim» dedi. «Doktor çağıralım?» diyenlere, «Beni hasta eden doktordur» dedi. Gözleri çapaklanan Ebû Zer'e, (R.A.) «Gözlerini tedâvi ettirseydik?» diyenlere, «Meşgulüm» demiştir. Kendisine: «Allah'a yalvarsan?» diyenlere de, «Daha önemlisini yalvarıyorum» demiştir. Rebi b. Haysem, felc oldu. Kendisine: «Tedâvi olsaydın?» diyenlere, «Evet, bunu düşündüm, sonra Âd, Semûd, Ashâb-ı Ress ve bunların aralarında geçenleri hâtırladım. Onların da doktorları vardı. Kendileri ile beraber doktorları da helâk olduğunu düşünerek bu işten vaz geçtim» dedi. Ahmed b. Hanbel de: «Tevekküle inanıp o yola girenlerin tedâviyi terketmeleri benim için daha sevimlidir» dedi. Bizzat kendisi rahatsız olduğu hâlde hastalığını doktordan sakladı. Sehl'e, «Kişinin tevekkülü ne zaman sahih olur?» diye sorduklarında, «Malında, bedeninde bir zarar ile karşılaştığı vakit, kendi hâliyle meşgul olup onlara iltifat etmezse o zaman tevekkülü tamam olur» dedi.

Demek ki onlardan bir kısmı tedâviyi terketmiştir. Bir kısmı da çirkin görmüştür. Bunların bu tutum ve davranışları ile Resûl-i Ekrem'in tedâvi-

1-YAYILMA 6-AFV
2-TEVEKKÜL EDEN
3-İŞ, AMEL
4-İŞARE
5-DOKTOR

sini te'lif, ancak tedâviden vaz geçirecek şeyleri saymakla mümkün-kündür.

TEDAVİYİ TERKİN SEBEBLERİ

Buna göre deriz ki; tedâviyi terketmenin bâzı sebebleri vardır:

Birinci sebeb, hastanın keşf-i kerâmet sâhibi olmasıdır. Bu yoldan, ömrünün sona erdiğini ve artık tedâvinin kendisine fayda vermiyeceğini bilmiştir. Bunu, bâzan rü'ya, bâzan tecrübe ve zan ve bâzan da gerçek keşif ve müşâhede ile bilebilir. Sıddîk-ı Ekber'in tedâviyi terketmesi, bu kabîlden olabilir. O, keşif ve kerâmet sâhibi idi. Ölürken Hz. Âişe'ye mîras için: «Onlar senin kızkardeşlerindir» dedi. Hâlbuki o zaman Hz. Âişe'nin bir tek kızkardeşi vardı, yalnız annesi hâmile idi. Annesi kız çocuk doğurunca, Hz. Ebû Bekir'in (R.A.) bunu haber verdiği ve bunu keşif yolu ile bildiği anlaşıldı. Onun gibi, bu hastalıktan öleceğini de keşif yolu ile bilmiş olabilir. Yoksa Resûl-i Ekrem'in tedâvi edildiğini ve tedâvi ile emrettiğini bilip dururken, tedâviyi terketmesinin başka bir mânası olamaz.

İkinci sebeb, hastanın, kendi hâli ile meşgul olup sonundan korkmasının, hastalık acısını kendisine unutturmasıdır. Hastâ, âkıbetine o kadar dalmıştır ki, tedâviyi düşünecek zaman bulamamıştır. Ebû Zer'in: (R.A.) «Ben onlardan meşgulüm», Ebû'd-Derdâ'nın (R.A.): «Günahlarımdan şikâyetçiyim» sözleri de buna delâlet etmektedir. Günah korkusundan meydâna gelen kalb sızıları, hastalıktan meydâna gelen bedenî sancılardan daha acı gelmiştir. Bu, kıymetli adamlarından birisini kaybeden veya idam edilmek üzere hükümdar huzuruna çıkarılan aç bir adamın durumuna benzer. Adama: «Niye yemiyorsun?» dendiği vakit, «Benim yiyecek hâlim yok, daha önemli şeyle meşgulüm» demesi gibidir. Bu adamın bu davranışı, yemeğin açlığa faydası olduğunu inkâr veya ona taarruz demek değil, belki kendi durumunun buna müsait olmamasıdır.

Sehl'in meşgalesi de buna yakındır. Sehl'e:

— Azık nedir? diye sorduklarında, Sehl:

— Hayy u Kayyûm olan Allah'ı anmaktır, dedi. Onlar:

— Biz sana kıvamdan, insânı ayakta tutabilecek şeyden soruyoruz, dediklerinde, Sehl:

— O da ilimdir, dedi. Onlar:

— Biz sana gıdadan, besin maddelerinden soruyoruz, dediklerinde, Sehl: — Gıda, zikirdir, dedi. Onlar:

— Biz sana cesedin yemek ve zevklerinden soruyoruz, dediklerinde, Sehl:

— Size ne var? Onu, evvel ve âhir ona sâhib olana bırakın. Kusurlandığı vakit onu sâhibine iade edin. Yapılan bir işde kusur olduğu vakit, onu sâhibine, yapana verip düzelttiklerini görmüyor musunuz? demiştir.

Üçüncü sebeb, hastalığın müzmin, tavsiye edilen ilâcın mevhum olmasıdır. Âdetâ dağlanmak ve efsûn gibi bir şey, elbette tevekkül eden

1- CİNS 2- İŞARE 3- İSİLŞME 4- ESKİMİŞ 5- ASLI OLMAYAN, VEHİ
6- SİHİR

adam buna yaklaşmaz. Rebî b. Haysem'in: «Aralarında tabibleri de bulunduğu hâlde Âd ve Semûd kavmini hâtırladım, hepsi de ölüp gittiler» dediği de buna delâlet etmektedir. Ki o da, ilâcın faydasız oluşudur. Bu, aslında bâzı hastalıklar için böyle olduğu gibi, bâzan da hastanın kendi görüşüne göre böyle olur. Çünkü hastanın bu gibi ilâçlarla pek mümâresesi yoktur, tecrübesi azdır. İlâcın kendisine fayda vereceğine zann-ı gaalibi yoktur. Şübhesiz tecrübeli bir tabibin bu husustaki inancı daha kuvvetlidir. Demek ki kesin olarak ilâcın tedâvisine güvenmek veya şübheli olmak, inanca göre değişebilir. İnanç da tecrübe ile kuvvetleşir.

Âbid ve zâhidlerden, tedâviyi terkedenlerin çoğunluğu bu kabîldendir. Onlara göre ilâç, mevhum bir şeydir. Aslında bu görüş, tıp ilmini bilenlere göre, bâzı tedâvi çârelerinde doğru ve bâzılarında yanlıştır. Fakat doktor olmayan, hepsine bir gözle bakar. Tedâviyi, dağlanmak ve efsûn gibi, boş sebeblere saplanmak gibi kabûl eder ve tevekkülünden ötürü onu terkeder.

Dördüncü sebeb, Allahu Teâlâ'nın verdiği belâya güzelce sabrettiği için hastalığın mükâfatını almak maksadıyla hastalığa katlanmak ve tedâviyi terketmekle mükâfat almaktır. Veyâhut da sabırdaki derecesini denemek maksadiyle tedâviyi terketmektir. Çünkü hastalığa verilecek mükâfatlar hakkında pek çok rivâyetler vardır. Bir hadîsinde Resûl-i Ekrem:

نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ يُبْتَلَى الْعَبْدُ عَلَى قَدْرِ إِيمَانِهِ فَإِنْ كَانَ صُلْبَ الْإِيمَانِ شُدِّدَ عَلَيْهِ الْبَلَاءُ وَإِنْ كَانَ فِي إِيمَانِهِ ضَعْفٌ خُفِّفَ عَنْهُ الْبَلَاءُ

«Biz peygamberler topluluğu, insanların en çok ve en şiddetli belâ ile mübtelâ olanlarıyız. Sonra derecesine göre gider. İmânı kuvvetli olanların ibtilâları şiddetli, îmânı zayıf olanların ise belâları hafif olur» (372) buyurmuştur. Bir haberde de şöyle vârid olmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى لَيُجَرِّبُ عَبْدَهُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يُجَرِّبُ أَحَدُكُمْ ذَهَبَهُ بِالنَّارِ فَمِنْهُمْ مَنْ يَخْرُجُ كَالذَّهَبِ الْإِبْرِيزِ لَا يُرْبَدُ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ وَمِنْهُمْ مَنْ يَخْرُجُ أَسْوَدَ مُحْتَرِقًا

«Siz, altunlarınızı ateşle denediğiniz gibi, Allahu Teâlâ da kullarını belâlarla tecrübe eder. Kimisi, tam ayar hâlis altunun aynı parlaklıkta

(372) Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Hâkim, Sa'd b. Ebî Vakkas'dan (R.A.) rivâyet etmişler. Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahihdir. demişlerdir.

1-DOKTOR
2-MEHARET KAZANIŞI
3-RAHATSIZ
4-BELAYA UĞRAMA

ateşten çıktığı gibi, parlak çıkar, denemeyi kazanır; kimisi biraz karışık ve bir kısmı da yanmış ve kararmış olarak tecrübeden çıkar» (373)

Ehl-i Beyt'ten rivâyet edilen bir hadîsde:

إِنَّ اللّٰهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا ابْتَلَاهُ فَصَبَرَ اجْتَبَاهُ وَإِنْ رَضِيَ اصْطَفَاهُ ۱

«Allahu Teâlâ bir kulunu sevdiği vakit onu ibtilâ eder; sabrederse onu korur, razı olursa onu tercih eder» (374) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem: **«Siz vahşî hayvanlar gibi ne hasta olup ne de üzüntüye düşmemeği mi istiyorsunuz?»** (375) buyurmuştur. İ b n M e s ' û d (R.A.) diyor: «Mü'minin kalbi sağlam, vücudu hastadır. Münâfık ise bunun aksine, vücudu sağlam ve fakat kalbi hastadır.» Hastalık ve ibtilâlara fazla mükâfat va'dedildiği için, çokları hastalanmağı sevdi ve bunu bir ganimet bildiler. Maksadları, sabırla onun mükâfatına erişmektir. Hattâ bâzıları hastalıklarını doktorlardan gizledi, Allah'ın hükmüne râzı oldu ve Hak ile meşgul olmağı hastalık ile uğraşmadan daha önemli buldular. Zira hastalık ancak âzalarını meşgul edebilir. Fakat Hak, hastalıktan daha çok kalbini meşgul edeceğini bildi. Onlar yine hastalığa sabretmekle beraber, otururken namaz kılmak, sağlam olarak ayakta kılmaktan efdâl olduğunu bildiler. Nitekim haberde: **«Allahu Teâlâ** (hasta için) **meleklerine: «(Sağlam** iken yaptığı gibi) **sâlih amel olarak amelini yazın. Çünkü o, benim bağım altındadır. Onu bırakır ve geri çevirirsem, erittiğim etinden daha iyi et ve kanından daha iyi kan kendisine veririm. Onu öldürürsem, rahmetime Cennet'ime alırım»** (376) diye vârid olmuştur.[2] Yine Resûl-i Ekrem bir hadîsinde şöyle buyurmuştur: **«Amellerin en efdali, zorlanarak yapılanlardır»** (377). Yâni hastalık ve musibetlerle yapılan ameldir. Buna işâret etmek

üzere Allahu Teâlâ: عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۱

«Olur ki sizin kerih gördüğünüz şey, sizin için daha hayırlıdır» buyurmuştur.

S e h l de: «Amelden zayıflasa bile tedâviyi terketmek,[3] amel için tedâvi edilmekten daha makbûldür» demiştir. S e h l'in bir illeti vardı, ondan tedâvi olmazdı, fakat kendisi başkalarını aynı hastalıktan tedâvi

---

(373) Taberânî, Ebû Ümâme'den (R.A.) zayıf sened ile rivâyet etmiştir.

(374) Firdevs sâhibi, Alî'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(375) İbn Âsım «Âhad ve Mesânî» de, Ebû Nuaym ve İbn Abdurrahman «Sahâbe»de, Beyhâki «Şuabü'l-İman»ında Ebû Fâtıme'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(376) Taberânî, Abdullah b. Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçmiştir.

(377) Yukarda geçti.

1-BELÂYA UĞRAMA 2-FAZİLETLİ 3-HASTALIK

ederdi. Yine Sehl, «Otururken ibâdet edip ayakta durmayan hastaların, ayakta ibâdet edebilmeleri için tedâvi edildiklerini gördüğü vakit onlara şaşar ve: «Hâline rıza gösterip oturarak namaz kılmak, tedâvi ile ayakta kılmaktan daha makbûldür» derdi.

İlâç kullanmaktan kendisine soranlara: «Tedâviye baş vurmak, Allahu Teâlâ'nın zayıf kalblilere bir genişlik ve müsaadesidir. Fakat bu yola girmeyen, Allah katında daha makbûldür. Zira tedâvi için bir soğuk su dahi içse, bundan da sorulacaktır. Ama içmese sorumlu değildir» derdi. Onun ve Basra'lıların tâkip ettikleri yol, açlık ve şehvetleri kırmakla nefsi zayıflatmak idi. Onlara göre zerre kadar da olsa, kalb amellerinden olan sabır, rıza ve tevekkül gibi ibâdetlerin, dağlar gibi de olsa bedeni ibâdetlerden daha makbûldür. Hastalık son derece şiddetli olmadıkça, kalbe te'sir edemez. Yine Sehl: «Bedenî hastalıklar rahmet, kalb hastalıkları ise ukûbettir» demiştir.

Beşinci sebeb, düşündüğü ve keffâretinden âciz olduğu geçmiş günahlarından korkmasıdır. Hastalığının uzaması günâhına keffâret olacağını düşünerek tedâviyi terketmektir. Resûl-i Ekrem:

لَا تَزَالُ الْحُمَّى وَالْمَلِيلَةُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ كَالْبُرْدَةِ مَا عَلَيْهِ
ذَنْبٌ وَلَا خَطِيئَةٌ

«Sıtma ve hararet, insânın günahlarını eritir ve bir bürde gibi günahsız olarak yeryüzünde dolaşır» (378) buyurmuştur. Yine haberde:

حُمَّى يَوْمٍ كَفَّارَةُ سَنَةٍ **«Bir günlük sıtma, bir yıllık günâha keffârettir»** (379) diye vârid olmuştur. Çünkü bir senelik kuvveti zayıflatır denmiştir. İnsânın üçyüz altmış ek yeri vardır. Sıtma bunların hepsine girer ve bütün eklemlerinde sıtmanın acısını duyduğu için, üçyüz altmış günlük keffâretine sebeb olur, denilmiştir. Resûl-i Ekrem, sıtma hastalığının mükâfatını anlattığı vakit, Zeyd b. Sâbit, sıtmadan kurtulmamak için Allah'a duâ etti ve ömrü boyunca sıtma hastalığından kurtulmadı. Bunu Ensâr'dan bir çokları da istedi ve onlar da ölünceye kadar bu hastalıktan kurtulamadılar.

Resûl-i Ekrem: **«Kimin iki gözünü Allahu Teâlâ alırsa, ona, Cennet'ten başka bir sevab verilmesine râzı olmaz»** (380) buyurduğu vakit, En-

---

(378) Ebû Ya'lâ ve İbn Adiy, Ebû Hüreyre'den (R.A.), Taberânî, Ebû'd-Derdâ ve Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(379) Kudâ'i «Müsned» inde İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(380) Merfû olan kısmı yukarda geçmiştir. Yalnız, «Ensar'dan bunu temenni edenler vardı» ilâvesi yoktur.

1-MALYARİYA, AĞCAQANADIN VASİTƏSİLƏ ƏMƏLƏ GƏLƏN XƏSTƏLİK
2-İLAVƏ

sâr'dan bir çokları kör olmağı temenni ettiler. İ s â aleyhisselâm, malına ve vücuduna hastalık ve felâket geldiği vakit buna sevinmeyen, âlim olamaz. Çünkü bunda günahlarına büyük keffâret var, demiştir. Rivâyete göre M ûs â aleyhisselâm büyük bir felâket ile karşılaşan bir adama baktı ve Allahu Teâlâ'ya dönerek: «Allah'ım, buna merhamet et» diye duâ etti. Allahu Teâlâ da: «Bundan daha büyük rahmet ve merhamet olur mu? Verdiğim bu belâ ile günahlarını mahvediyor ve derecesini yükseltiyorum» buyurdu.

Altıncı sebeb, sıhhatli iken tenbellik ve azgınlıkta geçirdiği günlerini hatırlayarak, hem günahına keffâret olmak, hem de iade-i sıhhat etmekle tekrar gaflete, tenbelliğe ve azgınlığa dalma korkusu ile tedâviyi terketmektir. Sıhhat, insanda mevcud sıfatların kuvvetlenmesi demektir. Hevâ ve şehvet, bu vasıflardan meydâna gelir de insânı kötülüğe götürür. Bunların en ehven derecesi, mübâhlar ile meşgul olup kıymetli vakitlerini öldürmektir. Allahu Teâlâ kuluna hayrı murâd ettiği vakit, onu hastalık, felâket ve musîbetlerden boş bırakmaz. Bunun için «Mü'min, illet, killet ve zilletten hâli kalmaz» denmiştir.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ: «Yoksulluk benim ceza evimdir. Rahatlık ise kelepçemdir. Kullarımdan sevdiğimi kelepçeye vurur ve hapishaneme atarım» buyurmuştur. Hastalık, azgınlık ve isyandan men'etmek olduğuna göre, bundan daha hayırlı ne olabilir. İyileştiği vakit isyana dalacağından korkan, daha bunun tedâvisi cihetine gider mi? Asıl âfiyet, günahları terketmektedir.

Ârifierden birisi adamın birine:

— Görüşmeyeliberi ne hâldesin? diye sorar. Adam da:

— Âfiyetteyim, der. Ârif:

— Allah'a isyân etmedinse hakikaten âfiyettesin, fakat günah işledinse, bundan daha büyük hastalık olur mu? İsyan eden âfiyette değildir, dedi. Hz. A l i (R.A.) bir Bayram günü Irak fellâhlarının süslenip püslenmelerini görünce, bunun sebebini sorar. Onlar da, bunların bayram günü dür, derler. Hz. Ali de: «Bizim Bayramımız, Allah'a isyan etmediğimiz günümüzdür» dedi. Allahu Teâlâ da:

مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ **«Sevmekte olduğunuz zaferi size gösterdikten sonra...»** (3 - Âl-i İmrân: 152) buyurdu ve bunun âfiyet ve zenginlik olduğunu söyletti. Yine:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى **«Çünkü insan muhakkak azar, kendisini ihtiyaçtan vâreste gördü diye»** (96 - Alâk: 6, 7) buyurdu. Âfiyetle müstağni olmak da böyledir.

1-HABERSİZLİK 2-İSTEK 3-AŞAĞI 4-HASTALIK 5-KITLIK 6-BOŞ 7-SIHHAT 8-KURTULMUŞ 9-İHTİYAÇSIZ

Bâzıları da F i r ' a v n ' ın : ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ **«Ben sizin en yüce Rabbinizim»** (79 - Nâziât: 24) demesi, uzun müddet sıhhatli yaşamasındandır. Zira dörtyüz sene başı dahî ağrımadan yaşamıştır. Sıtmaya yakalanmamış ve hattâ terlememiştir. Bunun için rubûbiyyet iddiasına kalkışmıştır. Eğer bir gün bir yarım baş ağrısı dahî kendisine ârız olsa, onu, rubûbiyyet iddiâsı şöyle dursun, fuzûlî işlerden bile alıkordu.

Resûl-i Ekrem de : أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ

«Lezzetleri yok eden (ölümü) **çok anın»** (381) buyurmuştur. Denildi ki; sıtma, ölümün öncüsüdür, onu hâtırlatır ve iyilikleri sonra yaparım fikrini önler. Allahu Teâlâ da :

﴿أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾

«Görmüyorlar mı ki onlar her yıl ya bir, ya iki kere çeşitli belâlara çarpılıyorlar da yine tevbe etmiyorlar ve onlar ibret de almıyorlar» (9 - Tevbe: 126) buyurmuştur. Tefsirinde; çeşitli hastalıklarla mübtelâ olur ve onlarla denenirler, demektir, dediler.

Denildi ki; bir kul iki def'a hastalanıp da tevbe etmediği vakit, ölüm meleği ona: «Ey gaafil, sana benden elçi üzerine elçi geldi, neden icâbet etmedin? Bunun için bir yıl içinde sıhhat veyâ servette herhangi bir musîbete uğramayan selef, bunu hoş karşılamaz ve bir mü'min kırk günde bir def'a sıkıntısız olamaz, derlerdi. Hattâ rivâyete göre A m m â r b. Y â s i r , evlendiği kadını, hiç hasta olmadığı için boşamıştır. Hattâ Resûl-i Ekrem'in evleneceği bir sırada bir kadının iyi meziyetlerini kendilerine anlattıklarında, onunla evlenmeğe karar vereceği vakit, bir de kadının hiç hasta olmadığını meziyyetini ortaya koymaları üzerine, Resûl-i Ekrem: **«Benim ona ihtiyacım yok»** (382) buyurdu ve evlenmekten vaz geçti.

Resûl-i Ekrem bir gün hastalık ve sancılardan bahsediyordu. Adamın biri :

— Baş ağrısı da nedir? Ben bunu hiç bilmem, deyince, Resûl-i Ekrem :

---

(381) Tirmizi ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen ve garib olduğunu söylemiştir.

(382) Ahmed, Enes'den (R.A.) ceyyid isnâd ile rivâyet etmiştir.

1-MALYARİYA AĞCAQANADIN VASİTƏSİLƏ ƏMƏLƏ GƏLƏN XƏSTƏLİK
2-HAKİMLİK
3-BOŞU BOŞUNA
4-RAHATSIZ
5-İYİLİK

﴿إليك عني من أراد أن ينظر إلى رجل من أهل النار فلينظر إلى هذا﴾

«Yanımdan kalk, Cehennem'liğe bakmak isteyen, bu adama baksın» (383) buyurdu. Çünkü haberde:

﴿الحمى حظ كل مؤمن من النار﴾ **«Sıtma hastalığı, her mü'minin ateşten nasibidir»** (384) diye vârid olmuştur. E n e s (R.A.) ve Hz. Âişe (Radıyallahü anhâ) dan gelen bir rivâyette, Resûl-i Ekrem'e, «Kıyâmet günü şehidlerle başka kimseler de bulunabilir mi?» diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

﴿نعم من ذكر الموت في كل يوم عشرين مرة (وفي لفظ الحق) الذي يذكر ذنوبه فتحزنه﴾

«Evet, günde yirmi kez ölümü hâtırlayan», diğer rivâyette: **«Günahlarını hâtırlayıp ona üzülen»** buyurdu. Şübhesiz ölümü hâtırlamak, hasta için daha kuvvetlidir. İşte hastalığın bu gibi faydaları olduğu için, bâzıları hastalığı izâle etmek üzere tedâvi yoluna gitmemişler ve hastalığı kendileri hakkında daha yararlı bulmuşlardır. Yoksa bizzat Resûl-i Ekrem'in baş vurduğu tedâvi yolunu bir noksanlık kabûl ettikleri için böyle yapmış değillerdir.

---

(383) Ebû Dâvud, Âmirü'l-Berrâm'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. (Hastalığın günâha keffâret veya derecenin yükselmesine sebeb olacağında şübhe yoktur. Ancak râvileri arasında bilinmeyen bir adam bulunan bu hadis, bence, senedinden ziyade lâfzî bakımından muallelдir. Bir adamın başının hiç ağrımaması, onun Cehennem'lik olmasını gerektirmediği gibi, âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber Efendimizin de böyle ümid kapılarını kesin olarak kapatır şekilde konuşması, onun mübârek ağzına yakışmaz bir ifade olduğu kanâatindeyim. (Mütercim)

(384) Bezzâr, Ahmed ve benzerleri Enes'den (R.A.); Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde İbn Mes'ûd'dan (R.A.) hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

1-MALYARİYA, AĞCAQANADIN VASİTƏSİLƏ ƏMƏLƏ GƏLİR
2-MAHV 3-FAZLA 4-KELİME 5-EKSİK

10 uncu BEYÂN : HER HAL Ü KÂRDA[1] TEDAVİYİ TERKETMENİN EFDAL OLDUĞUNU SÖYLİYENLERİ RED

Eğer adamın biri kalkar da, Resûl-i Ekrem'in tedâviye baş vurması, başkalarına örnek olması içindir. Yoksa aslında tedâvi, zayıf görüşlülere mahsustur. Kuvvetli olanların derecesi, tedâviyi terk ile tevekkül etmektedir, derse, buna deriz ki; buna göre kanın galeyanı[2] sırasında da kan almamak gerekir. Şâyet, evet bu da tevekkülün şartıdır derse, o zaman ona o hâlde akreb ve yılan gibi zehirli hayvanların da sokup ısırdıkları zaman, onlara müdahale etmemek gerekir. Zîra kan, iç kısmı ısırır. Akreb ve yılan ise dış kısmı sokarlar. Bunların aralarında ne fark vardır? denir. Şâyet evet, bu da tevekkülün şartındandır, derse, o zaman ona; o hâlde acıkan adamın yememesi ve susayanın da içmemesi gerekir, denmeli, artık buna da evet diyecek kimse bulunamaz. Hâlbuki bunların hiç birinin arasında bir fark yoktur. Hepsinde ilâhî adâlet, sebeblere baş vurmakla câri[3] olmuştur.

Tevekkülde tedâviyi ve tedbiri terketmek şart olmadığına, Hz. Ömer'-in (R.A.) tâun hakkındaki şu olayı delâlet[4] etmektedir: Hz. Ö m e r , ashâbı ile beraber Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Câbiye'ye geldikleri vakit, Şam'da şiddetli veba ve tâun'un ölüm saçtığını haber aldılar. Ashâb, kendi aralarında iki görüş üzerinde ayrıldılar. Bir kısmı, «Kendi kendimizi tehlikeye atamayız. Bunun için de Şam'a gidemeyiz» dedi. Diğer bir kısmı da, «Allah'a tevekkül ederek gideriz. Allah'ın kaderinden kaçmayız. Ölümden korkup da Allahu Teâlâ'nın :

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ

«(Habîbim, sayıları) **binlerce olduğu hâlde ölüm korkusu ile yurdlarından çıkanları görmedin mi?»** (2 - Bakara: 243) buyurduklarından olamayız» dediler. Aralarındaki bu ihtilâfı halletmek üzere Hz. Ö m e r ' e baş-vurdular. Hz. Ömer: «Vebâ salgının bulunduğu bu yere giremeyiz, geri döneriz» dedi. Karşı taraf:

— Allah'ın kaderinden mi kaçacağız? demeleri üzerine, Hz. Ömer:

— Evet, Allah'ın kaderinden kaçıp yine Allah'ın kaderine sığınacağız, dedi. Ve bunu şöyle bir misâl ile açıkladı : «Sizden birinizin bir koyun sürüsü olsa, bu sürüyü bir vâdiye indirse, iki kolu olan bu vâdinin bir kolu otluk ve yeşillik, diğeri de ıssız ve kuru olsa, her ikisinde de koyununu yayan, Allah'ın kaderi ile yaymaz mı? Ama elbette otu bol olan tarafa sürüyü götürür. Bizim durum da aynıdır. Biz bir tedbir alıyoruz. Allah'ın mukadderatından[5] kaçma diye bir şey yoktur» dedi ve bu arada görüşünü almak üzere A b d u r r a h m a n b. A v f ' ı (R.A.) aradı. Abdurrahman, akşam bulunamadı. Sabahleyin gelince, Hz. Ö m e r fikrini sordu. A b d u r - r a h m a n (R.A.): «Bende bu hususta Resûl-i Ekrem'in hadîsi var» der de-

1-FAZİLETLİ
2-KAYNAMA
3-AKICI
4-İŞARE
5-KADER

mez. Hz. Ö m e r : «Allahü Ekber» dedi. A b d u r r a h m a n (R.A.) devamla: «Ben Resûl-i Ekrem'in:

إِذَا سَمِعْتُمْ بِالْوَبَاءِ فِي أَرْضٍ فَلَا تَقْدُمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ فِي أَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ

«Bir yerde vebâ hastalığının çıktığını duyduğunuz vakit, oraya gitmeyin. Bulunduğunuz yerde vebâ görüldüğü vakit, kaçarcasına oradan çıkmayınız» (385) buyurduğunu duydum» dedi. Hz. Ö m e r , tedbirinin sünnete uygun olduğuna sevindi ve hemen Câbiye'den geri döndüler. Eğer tedbir almamak, tevekkülün şartı olsaydı, ashab bunda nasıl ittifak ederlerdi?

Şâyet, vebânın bulunduğu yerden çıkmağı Resûl-i Ekrem niçin yasaklamışlardır? Hâlbuki tıbba göre, vebânın sebebi pis havadır. Tedâvinin en açık yolu, zararlı şeylerden uzaklaşmaktır. Burada da zararlı olan o bölgedeki havadır. O hâlde Resûl-i Ekrem niçin çıkmak müsaadesini vermemiştir? dersen,

Bilmiş ol ki; zarar olan şeyden kaçınmanın yasak olmadığında ihtilâf yoktur. Zira kan almak, zararlı kandan kaçınmaktır. Bu gibi hususlarda tevekkülü terketmek de mubahtır. Bununla beraber bu ifade maksada kâfi gelmiyor. İşin içyüzünü Allahu Teâlâ bilmekle beraber, sebebinde deriz ki; havanın yalnız bedene temas ile bir zararı olmaz. Asıl zararı, devamlı olarak nefes alıp vermektedir. Havada ufûnet [mikrop] bulunduğu vakit nefes alıp vermek sûretiyle iç organlara ve ciğerlere geçmesiyle oralarda tahrişat yapar. Fakat bu, birden kendini göstermez. Bir müddet geçtikten sonra hastalık belirmeğe başlar. Bunun için oradan çıkmanın, kendisini hastalıktan koruyacağı, mevhum ve zayıf bir ihtimaldir. Eğer sebeb yalnız bu olsa, o vakit yalnız tevekküle münâfi olmakla kalır ve yasak olmazdı. (Bunun yanında daha önce aldığı ve farkında olmadığı bu hastalığı gittiği yere götürmek ihtimali de vardır. Bu hastalıkla oranın da havasını kirletip orada bulunanları da hastalandırabilir. (Mütercim) Fakat buradan ayrılmamanın başka bir sebebi daha vardır. O da hastaların bakımıdır. Şâyet sağlam olanların çıkmasına müsaade edilirse, o vakit hastaların hizmetini yapacak kimse kalmaz ve hastalar tamamen kendi mukadderatları ile başbaşa bırakılıp ölüme terkedilmiş olurlardı. Çünkü onlar, kendi hizmetlerini yapamadıkları gibi, bakacak da kimse kalmadığına ve muhtaç oldukları yiyecek, içecek vesâireyi verecek kimse bulunmadığına göre, sonu ölümdür. Hâlbuki sağlamlar gibi, onların da hayatlarından ümid kesilmiş değildir. Ama sağlamların hastaları bırakıp gitmesi, onları mutlak bir ölüme terketmektir. Hâlbuki müslümanlar birbirine bağlanan bir binanın tuğlaları gibidir. Aslında bütün mü'minler bir cesed gibidir. Bir vücudun her hangi bir organı ârızalandığı vakit bütün vücud ona hizmet ettiği gibi, mü'minler de birbirinin derdi ile ilgilenir ve yardım ederler.

---

(385) Hadisi, Buhârî rivâyet etmiştir.

1-YETERLİ 2-KAŞINDIRMALAR 3-ASLI OLMAYAN, VEHİM 4-Zİ[...]
5-KADER

Buraya kadar anlattığımız, hastalık yerinden çıkmanın yasak olması ile ilgili kanâat ve görüşlerimizdir. Hâriçte olanlara gelince; onlar bu kirli havayı teneffüs etmemiş ve bu belde halkı ile bir işleri kalmadığı ve belde halkının da onlara ihtiyacı olmadığı için, artık oraya girmelerine lüzum kalmaz. Ancak bakıcıları kalmayan hastalara bakmak için girmeğe müsaade edilir. Burada zarar mevhûm, fayda ise kesindir. Bunun için tercih edilir. İşte bundan dolayı tâundan kaçmak, savaş alanından kaçmağa benzetilmiştir. Çünkü oradakileri ümidsizliğe düşürmek ve helâke mahkûm etmek vardır. Bunlar öyle ince şeylerdir ki,[1] bunları düşünmeden, zâhirî haber ve sebeblere bakan, bunları,[2] birbirini nakzeder gibi görür. Âbid ve zâhidlerin bu gibi hususlarda mugalâtaları çok olur. İşte ilmin şeref ve fazileti bunun içindir.

Şâyet, senin bu ifadelerinde tedâviyi terketmekte fazilet olduğu anlaşılıyor. Resûl-i Ekrem tedâviyi terkedip de fazileti niçin ihrâz[3] etmedi? dersen,

Deriz ki; tedâviyi terketmekteki fazîlet, günâhı çok olup da onların mahvolmasını istemek veya sıhhati sebebiyle şehvetlerine uyup azmasından korkmak veya gafletinin çokluğu sebebiyle[4] bir ölümü hâtırlatıcıya muhtaç olmak veyâhut da râzîler ve mütevekkiller makamından düşük olduğu için hiç olmazsa bu sâyede sâbirler derecesine ulaşmak için olabilir. Yâhut Allah'ın ilâçlara verdiği şifa yeteneğini bilmez, tedâvi onun için mevhum bir şey olur da bu bakımdan tedâviyi terkeder. Veya kendi hâli ile meşguldür, tedâvi ile uğraşacak vakti yoktur. Aynı zamanda hem tedâvi, hem de hâlini koruma kuvvetinde değildir, zayıftır. İşte tedâviye engel olan sebebler bunlardır. Bunların her biri bâzı kimselere nisbetle kemâl, ve fakat Resûl-i Ekrem'in derecesine nisbetle noksanlıktır. Resûl-i Ekrem'in makamı, bütün bu makamların üstündedir. Onun hâli, sebebler bulunsa da bulunmasa da, bulunduğu ve bulunmadığı vakitlerde de bir yol üzerindedir, aynıdır ve hiç değişmez. O, hâllerde sebeblere değil, müsebbibü'l-esbâbe[5] bakar. Bu makamda bulunana sebebler zarar vermez. Meselâ heves, bir noksanlıktır. Hoşlanmadığı için maldan yüz[6] çevirmek bir kemâl ise de, servetin varlığı ile yokluğu kendi nazarında müsavi olanlara nisbetle bu da bir noksanlıktır. Meselâ, altun dünya malıdır, diye altundan kaçıp çakıl taşlarından kaçmayanlardan, altunu da çakıl taşı gibi görüp ona kıymet vermeyenler daha üstündür. İşte Resûl-i Ekrem'in nazarında altun ve kum aynı seviyededir. Onun, altunu zimmetinde bulundurmaması, ümmetine tâlim içindir. Sebeblere baş vurmak ve vurmamak onu için eşittir. Onun tedâviyi terketmemesi, sünnet-i ilâhiyyeye uymak ve sancıyan yerlerini söylerdi. A h m e d b. H a n b e l de şikâyetini anlasat bakımındandır. Mal yığmak, böyle değildir. Onun zararı büyüktür. Hattâ tedâvinin de zarar vermemesi, devâyı Allahu Teâlâ'nın yarattığına inanmakladır. Yoksa şifâyı ilâçtan veya doktordan bilmek tehlikelidir. Aslında bunlar ancak birer vasıtadır. Bu gibi tedâviden ve isyan için istenen sıhhate ulaşmak bakımından yapılan tedâviden men'edilmiştir ve yasaktır. Mü'min, çoğunlukla bunları düşünmez ve şifayı Allah'tan bilir. Nitekim

1-BOZAR 2-HATALI VE YANLIŞ SÖZ 3-KAZANMA
4-TEVEKKÜL EDEN 5-BÜTÜN SEBEBLERİ MEYDANA GETİREN ALLAH
6-DENK, EŞİT

harareti kesmeyi sudan, doymağı ekmekten bilmediği gibi, bunları birer vasıta ve sebeb kabûl eder. Kandıran ve doyuranın Allah olduğuna inanır. Gaayesi bakımından tedâvinin hükmü, kazancın hükmü gibidir. Kazanç sağlarken onu ibâdete veya isyâna yardımcı olarak kazanır. Hükmü, niyyetindeki hükmüdür. Zevk ve mübah için kazanıyorsa, kazancı da mübahtır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan, bâzı hâllerde tedâvinin ve bâzı hâllerde de terkinin daha iyi olduğu anlaşılmıştır. Bu üstünlük, hâl, şahıs ve niyetlerle değişir. Aslında her hangi bir işi yapmak veya terketmek diye bir şey tevekkülde aranmaz. Aranan, dağlanmak ve efsûn gibi mevhum şeylere yaklaşmamaktır.

11 inci BEYÂN: HASTALIĞI AÇIKLAYIP GİZLEMEKTE TEVEKKÜL EDENLERİN HÂLLERİ

Şunu bil ki; hastalık, yoksulluk, çeşitli sıkıntı ve felâketleri gizlemek, iyilik hazinelerinden ve makamların en üstünlerindendir. Zîra kazaya rızâ ve belâya sabır, kul ile Allah arasında bir muâmeledir. Bunları gizlemek, âfetlerden daha sâlimdir. Bununla beraber, açıklamalarında bir beis ve sakınca yoktur. Yeter ki niyyet ve maksadı sahih olsun. Zâten bu gibi hâlleri açıklamanın üç sebebi vardır:

Birincisi, şikâyet sadedinde değil, tedâvi olabilmek için hastalığını tabibe anlatması gibi. Buna göre doktor tedâvi yoluna girecek ve Allahu Teâlâ da şifayı verecektir. Bişr, Abdurrahman'a derdini anlatır ve sancıyan yerlerini söylerdi. Ahmed b. Hanbel de şikâyetini anlatır ve anlatırken de Allahu Teâlâ'nın bedenimdeki kudret ve tasarrufunu anlatıyorum, derdi.

İkincisi, derdini bir öğüt almak için doktor olmayan bir zâta anlatmaktır. Maksadı, sabır ve şükür hakkında ondan bir şey öğrenip hastalığa tahammül etmektir. Allah'ın verdiği nîmetleri anlattığı gibi, dertlerini de anlatır. Nitekim Hasan-ı Basrî: «Bir adamın, Allah'a hamdedip şükrettikten sonra derdini anlatması bir şikâyet değildir» demiştir.

Üçüncüsü, Allah'a olan ihtiyacını ve şu andaki acziyyetini ifade etmek maksadiyle hastalığını anlatmaktır. Kendisinden kuvvet ve şecaat beklendiği yerde hastalığı sebebiyle bunu gösteremiyeceği için, hastalığını öne sürüp anlatabilir. Nitekim Hz. Ali'yi hastalığı hâlinde ziyârete gelenler, «Nasılsın?» diye sorduklarında, «İyi değilim» demiş ve bu cevab ziyâretçilerin hoşuna gitmemişti. Hz. Ali: «Hâlimi Allah'a arzediyorum. O'ndan kuvvet ve celâdet istiyorum» dedi. Hz. Ali'yi kuvvet ve cesâretle tanıdıkları için, durumunu onlara da duyurmak istedi. Aynı zamanda bu sözü ile Resûl-i Ekrem'in öğüdüne uymuş oldu. Nitekim yine bir def'a Hz. Ali hastalanmıştı. Onun: «Allah'ım, bana belâya sabır ver» dediğini duyan, Resûl-i Ekrem: **«Sen bu duân ile Allah'tan belâ istiyorsun, Allah'tan âfiyet iste»** buyurdu.

İşte bu niyyetlerle hastalığı açıklamağa ruhsat vardır. Bu niyyetlerin şart koşulmasındaki hikmet, bunların dışında hastalıktan bahsetmek, şikâyettir. Şikâyet de hastalığı verene, hastalığı verenin de Allah olduğuna göre, Allah'tan şikâyet haramdır. Nitekim bunu, zarûretsiz olarak fakirlerin dilenme bölümünde anlatmıştık.

Böylece hastalığı açıklamak, Allah'ın işine razı olmamak ve O'na kızmağı açıklamak gibi olur ki, haram olan budur. Şâyet böyle bir karine bulunmaz ve yukardaki niyyetler de olmazsa, yine hastalığını anlatmak haram olmaz. Fakat anlatmaması daha iyi olur. Zira bu, şikâyeti andırdığı gibi, bâzan da yapmacık söz ve hareketlerle az olan hastlığı çok göstermiş de olur. Tevekkül için tedâviyi terkedenin, hastalığını anlatmasının yolu yoktur. Zira tedâvi ile istirahat, hastalığı ifşâ ile yapılan istirahattan efdaldir. Nitekim bâzıları: «Hastalığını yayan, sabretmiş sayılmaz» demişlerdir. فَصَبْرٌ جَمِيلٌ «Sabr-ı cemil» (12 - Yûsuf: 83) âyet-i celile'sinin mânasında, hiç şikâyeti bulunmayan sabır, demektir demişlerdir. Y a ' k u b aleyhisselâm'a, gözlerinin görmemesine sebeb nedir? diye sorduklarında, uzun üzüntü ve uzun zamandır, dedi. Allahu Teâlâ ona, «Beni kullarıma şikâyete başladın» diye vahyedince, «Allah'ım, Sana tevbe ederim» dedi. T â v u s ile M ü c â h i d «Hastanın, hastalığı hâlindeki inlemesi defterine yazılır» dediler ve onlar hastanın inlemesini hoş görmediler. Çünkü bunda bir nevi şikâyeti açıklamak vardır. Hattâ denildi ki E y y û b aleyhisselâm'ın hastalığından, şeytânın nasîbi, yalnız inlemesi olmuştur. Haberde şöyle vârid olmuştur: **«Kul hastalandığı vakit Allahu Teâlâ iki melek gönderir; «Gidin bakın, ziyaretçilere ne diyor. Eğer Allah'a hamdediyor ve «iyiyim» diyorsa, siz de ona iyilikle duâ edin. Şâyet şikâyet ediyor ve fenalığından bahsediyorsa, «öyle olasın» deyin» buyurur.»**

Bunun için, yâni hastanın «fenayım, iyi değilim» diye şikâyet etmesinden korkarak, hasta ziyâretine gitmeyenler vardır. Bâzıları da hasta oldukları vakit kapuları kapatır ve iyileşinceye kadar ziyaretçi kabûl etmezlerdi. F u d a y l, V ü h e y b ve B i ş r bunlardandır. Fudayl: «Ziyaretçisi bulunmayan bir hasta olmağı arzû ederim. Hastalığı, ziyâretçilerimin gelmesi yüzünden sevmem» demiştir.

•

Allah'ın lûtuf ve keremiyle Tevhid ve Tevekkül Kitâbı burada tamâm oldu. Allahın izniyle bunu, Muhabbet, Şevk ve Üns kitâbı tâkib edecektir. Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab: 5'in sonu)

1- FAZİLETLİ
2- ÇOK GÜZEL
3- KÖTÜ
4- ÜNSİYET

İhyâu 'Ulumi'd-Din (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

ALTINCI KİTAB

KİTÂBU'L-MAHABBET VE'Ş-ŞAVK VE'L-ÜNS VE'R-RIZA

(MAHABBET, ŞAVK, ÜNS VE RIZA KİTÂBI)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, dostlarının gönüllerini, dünyanın aldatıcı pisliklerine iltifât edip meyletmekten uzaklaştırdı. Sırlarını kendi zâtından başkasını düşünmekten tasfiye[*] etti ve temizledi de o sırları kendi izzet ve ululuğu önünde diz çöküp o kapuya devâm etmeleri için hâlis kıldı. Sonra onların sırlarını, Esmâ ve Sıfâtiyle tecelli etti de orada mârifet nurları parladı. Sonra azamet ve celâlini o sırlara keşfetti[2] de, onlar muhabbet ateşiyle yanıp tutuştular. Sonra Celâlinin[3] künhü ile o sırlardan saklandı da, o sırlar, O'nun azamet ve kibriyâlık sâhasında hayran kaldılar. Her ne zaman O'nun celâlinin künhünü[1] anlamak için harekete geçti ise, dehşet ve hayretten akıl ve basiretin yüzünü solduracak bir perde ile o esrârı bürüdü. Her ne zaman o hâli mülâhazadan me'yûs olarak geri dönmek[4] isterse, Cemâl suradikalarından, [5] sofalarından, perdelerinden: «Ey cehâlet ve acelesi sebebiyle Hakk'a vâsıl olmaktan ümidsizliğe[8] düşen insan, sabret!» diye çağırılır da red ile kabûl, engel ile vüsûl arasında mârifet deryasına dalmış ve muhabbet ateşiyle yanmış bir vaziyette kalır.

Salât u selâm, Nübüvveti[6] kemâline erdirmekle peygamberlerin sonuncusu[7] olan Hz. Muhammed'e, insanların efendisi ve imamları, Hakkın kaaidi ve koruyucusu olan âl ve ashâbı üzerine olsun.

•

Bundan sonra bilmiş ol ki; Allah için muhabbet, makamların sonu ve derecelerin en üstünüdür. Muhabbet makamına yükseldikten sonra, ki her makam muhabbetin eserlerinden ve onun tâbilerindendir. Bunlar da şavk, üns, rıza ve bunların benzeri makamlardır. Muhabbetten evvelki her makam da muhabbetin mukaddimelerinden bir mukaddimedir. Tevbe, sabır, zühd ve benzeri makamlar gibi.

Ender bulunan üstün makamlar olmakla beraber akıl bunların varlığını kabûl eder ve kalb bunlara inanır. Allah sevgisine gelince: buna inananlar pek azdır. Hattâ bâzı âlimler imkânını bile inkâr etmişler ve: «Allah

*- SAFLAŞTIRMA
1- ASIL, ÖZ
3- BÜYÜKLÜK
4- BİLGİSİZLİK
5- KAVUŞMA
6- PEYGAMBERLİK
7- SEVKEDEN
8- ÜNSİYET

sevgisi demek, O'na ibâdet[1] etmek demektir. Gerçek anlamda[2] muhabbet ve sevgi, Allah hakkında muhâldir. Sevgi, ancak cinsler ve emsâller arasında olur, derler. Bunlar, muhabbeti inkâr ettikleri gibi, ünsü, şavkı[3], münâcâtın zevkını ve diğer sevginin bütün levazımatını da inkâr etmişlerdir. Bu sebeble bunun yüzünden perdeyi kaldırmak lâzımdır.

İşte biz bu bölümde, sırası ile muhabbet hakkındaki şer'î şâhid ve delilleri, muhabbetin hakikat ve sebeblerini, muhabbet ve sevgiye ancak Allahu Teâlâ'nın lâyık olduğunu, en büyük zevkın, Allahu Teâlâ'nın Cemâline bakmak olduğunu, âhirette Allahu Teâlâ'nın cemâlini sık sık müşâhedenin sebebinin dünyadaki mârifet olduğunu, Allah sevgisini kuvvetleştiren sebebleri, sevgide insanların farklı oluşunun hikmetlerini, Allahu Teâlâ'yı bilmekteki anlayış kusurunun sebeblerini, şavkın[3] mânasını, Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesini, kulun Allahu Teâlâ'yı sevmesinin alâmetlerini, Allah ile ünsün[4] mânasını, ünsiyyette inbisatı[5], sonra rızânın mânasını ve faziletini, hakikatini, duâ ve mâsiyeti[6] kerih[7] görmenin ve isyandan kaçmanın rızâya münâfi olmadığını ve bu husus ile ilgili hikâyeler ve sevenlerin müteferrik sözlerini anlatacağız. İşte bu kitapta bütün anlatacağımız bunlardır.

1 inci BEYÂN : KULUN ALLAH'I SEVMESİNE DAİR ŞER'Î DELİL VE ŞÂHİDLER

Bilmiş ol ki; Hz. Muhammed'in ümmeti, Allah ve Resûlünü sevmenin farz olduğunda ittifak etmişlerdir. Vücudu olmayan bir şey nasıl farz olur? Sevgiye bağlı olup onun meyvesi olan tâat, sevgi ve muhabbet ile nasıl tefsir edilir? Bunun için önce sevginin, sonra da itâatın bulunması gerekmektedir.

Muhabbeti İsbât Eden Âyetler :

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ **«Allah onları, onlar da Allah'ı severler»** (5 - Mâide: 54).

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ **«İmân edenlerin Allah'a sevgisi ise sağlamdır»** (2 - Bakara: 165).

Bu âyet-i celile'ler muhabbeti ve muhabbetin farklı olduğunu isbat eden delillerdir. Birçok hadîslerinde Resûl-i Ekrem, muhabbeti, îmânın şartı olarak bildirmiştir. E b û R e z î n - i U k a y l î, Resûl-i Ekrem'e imandan sorduğunda :

1-İMKANSIZ 2-BENZER 3-ŞEVK 4-ÜNSİYET 5-GENİŞLEME
6-İSYAN 7-ÇİRKİN

أَنْ يَكُونَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِمَّا سِوَاهُمَا

«Allah ve Resûlü, senin için başka her şeyden daha sevimli olmaktır» (386) buyurmuştur. Diğer hadisde de şöyle buyurmuştur:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتّٰى يَكُونَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا

«Allah ve Resûlü, kişiye başkalarından daha sevimli olmadıkça, iman etmiş olmaz» (387). Başka bir hadisde de:

لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتّٰى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

«Kul iman etmiş olmaz, tâ ki ben ona, ehlinden, malından ve bütün insanlardan (bir rivâyette de) **kendi nefsinden daha sevimli olmadıkça»** (388) buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki, Allahu Teâlâ:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ...

«De ki: «Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesada uğramasından korka geldiğiniz bir ticaret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'tan, O'nun peygamberinden ve O'nun yolundaki bir cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleye durun» (9 - Tevbe: 24) buyurmuştur.

Âyet-i celile, tehdid ve inkâr mi'rezinde vârid olmuştur. Allah'ı sevmeği emretmek üzere Resûl-i Ekrem:

أَحِبُّوا اللّٰهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعْمَةٍ وَأَحِبُّونِي لِحُبِّ اللّٰهِ إِيَّايَ

«Allahu Teâlâ'nın size verdiği sayısız nimetler için onu seviniz. Beni de Allah sevdiği için seviniz» (389) buyurmuştur.

Rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «Ben seni seviyorum» deyince, Resûl-i Ekrem:

---

(386) Ahmed rivâyet etmiştir.
(387) Buhârî ile Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(388) Buhârî ile Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(389) Tirmizî, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

«اِسْتَعِدَّ لِلْفَقْرِ» «**Yoksulluğa hazır ol**» buyurdu. Adam: «Allah'ı da seviyorum» deyince, Resûl-i Ekrem: «اِسْتَعِدَّ لِلْبَلاَءِ»

«**O hâlde belâya da hâzır ol**» (390) buyurdu. Hz. Ö m e r 'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem, M u s ' a b b. U m e y r ' e (R.A.) yönelerek ona baktı. Sırtında, kuşak gibi sardığı bir koç derisi vardı. Resûl-i Ekrem:

«اُنْظُرُوا إِلَى هٰذَا الرَّجُلِ الَّذِي نَوَّرَ اللّٰهُ قَلْبَهُ لَقَدْ رَأَيْتُهُ بَيْنَ أَبَوَيْهِ يَغْذُوَانِهِ بِأَطْيَبِ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فَدَعَاهُ حُبُّ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إِلَى مَا تَرَوْنَ»

«**Kalbini Allahu Teâlâ'nın nurlandırdığı şu adama bakın. Onu anne ve babasının arasında onların en iyi yiyecek ve içecekle buna kahvaltı verirken gördüm. Allah ve Resûlünün sevgisi onu gördüğünüz hâle getirmiştir**» (391) buyurdu.

Meşhûr haberde İ b r â h i m aleyhisselâm, ruhunu kabzetmeğe gelen ölüm meleğine: «Hiç dostun, dostunu öldürdüğünü gördün mü?» diye sorar. Allahu Teâlâ da ona: «Hiç dostun, dostuna ulaşmasını kerih gördüğünü duydun mu?» diye vahyeder. Bunun üzerine İ b r â h i m aleyhisselâm: «Şimdi canımı al» der. diye vârid olmuştur. Bu dereceyi, ancak bütün mevcudiyyetiyle Allah'ı sevenler bulur. Ölümün mülâkat sebebi olduğunu bilince, gönlünden o tarafa meyleder. Zaten başka sevgilisi yok ki, ona iltifat etsin.

Resûl-i Ekrem duâsında: «**Allah'ım, bana, sevgini, seni sevenin sevgisini, sevgine beni yaklaştıracak şey'in sevgisini nasib et ve senin sevgini, soğuk sudan benim için daha sevimli kıl**» (392) demiştir. Bedevî'nin biri Resûl-i Ekrem'e gelerek, kıyâmetin ne zaman kopacağını sorar. Resûl-i Ekrem:

— **Kıyâmet için ne hazırladın?** deyince, adam:

— Öyle fazla namaz kılmış ve oruç tutmuş değilim, ancak Allah ve Resûlünü severim, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **Kişi sevdiği ile beraberdir** (393), buyurdu. E n e s (R.A.) diyor: «Müslümanlar, müslüman olduktan sonra duydukları bu hadîs ânındaki sevinçleri kadar sevinçli olduklarını daha görmedim. Yâni müslümanlar,

(390) Tirmizî, Abdullah b. Miğfel'den (R.A.) rivâyet etti.
(391) Ebû Nuaym «Hilye»de hasen isnad ile rivâyet etmiştir.
(392) Yukarda geçmiştir.
(393) Buhârî ile Müslim, Enes, Ebû Mûsâ ve İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1-MEKRUH, ÇİRKİN 2-KAVUŞMA

en çok bu anda sevinmişlerdi. Ebû Bekir (R.A.): «Allahu Teâlâ'ya olan hâlis sevginin zevkine varan, dünyalıktan vaz geçer ve bütün insanlardan yüz çevirir» demiştir.

Hasan-ı Basri: «Rabbini bilen, O'nu sever. Dünyayı bilen, O'ndan yüz çevirir. Mü'min gaafil olmadan boş işlerle uğraşmaz, düşündüğü vakit üzülür» dedi. Ebû Süleyman Dârânî de: «Allah'ın öyle kulları vardır ki, Cennet ve nîmetleri onları, Allah'tan alıkoyamamış, nerde kaldı ki dünya nîmetleri alıkoysun.

Rivâyete göre İsâ aleyhisselâm üç kişiye rast geldi. Bunların bedenleri ve yüzleri solgun idi. Onlara: «Derdiniz nedir?» diye sorunca, onlar, Cehennem korkusu, dediler. İsâ aleyhisselâm, korkanları Cehennem'de yakmamağı Allahu Teâlâ va'd etti, dedi ve geçti. İlerde daha başka üç kişiye rastladı ki, bunlar evvelkilerden perîşan, onların da dertlerini sordu ve, Cennet aşkı, dediler. İsâ aleyhisselâm: «Umduğunuzu Allah size va'd etmiştir» dedi. Bunları da geçti. İlerde daha perişan durumda, yüzleri nur kesilmiş üç kişiye daha rastladı. Onlara da durumlarını sordu. Onlar da: «Allah sevgisinden bu hâle geldik» dediklerinde, Hz. İsâ üç def'a: «İşte mukarreblersiniz» dedi.

Abdülvahid b. Zeyd anlatıyor: «Bir def'a kar üzerinde duran bir adam gördüm. Kendisine:

— Üşümüyor musun? dedim. O:

— Allah sevgisi ile meşgul olan, soğuğu duymaz, dedi. Seriyyü's-Sakati diyor: «Kıyâmet günü ümmetler peygamberlerinin adıyle çağrılacaklardır. Meselâ, ey İsâ'nın, ey Mûsâ'nın ve ey Muhammed'in ümmeti, diye sesleneceklerdir. Yalnız Allah'a muhabbet edenlere, **«Ey Allah'ın velileri, Allahu Teâlâ'ya** buyurun» diye seslenecek ve bunlar neş'e ve heyecandan çıldıracak hâle geleceklerdir. Herm b. Hayyan: «Mü'min, Rabbini bildiği vakit onu sever, sevdiği vakit O'na yönelir. O'na yönelmenin zevkine vardığı vakit, hevesle dünyaya bakmadığı gibi, âhirete de inkisar ve zayıf gözle bakmaz. Bu hâli, kendisini dünyada hasrete, âhirette de istirahata ulaştırır.

Yahya b. Muaz: «O'nun afvı, bütün günahları içine alırsa, ya rızası nasıl olur? O'nun rızası bütün emel ve arzûları içine alırsa, ya sevgisi nasıl olur? O'nun sevgisi akılları hayrete düşürür. Meveddeti ise hepsini unutturur. Ya lûtfu nasıl olur? dedi.

Bâzı kitablarda Allahu Teâlâ: «Kulum senin hakkın için ben seni seviyorum, sen de benim hakkım için beni sev» buyurmuştur.

Yahya b. Muaz: «Allah'ım, ben küçük iken senin kapunda durup, seni senâ ile meşgul olan bir insanım. Beni sana aldın, mârifetini bana nasib ettin. Lûtfundan bana imkân verdin. Beni hâlden hâle naklettin. Beni amellerde istediğin gibi çektin çevirdin. Tevbe, zühd, şavk, rıza, muhabbet makamlarına ulaştırdın. Havzından içirdin. Bahçende yerleştirdin. Emrine devâm ettim. Kuluna harîs oldum. Ne zaman ki bıyıklarım bitmeğe başladı ilmim zâhir oldu. Şimdi büyümüş iken senden nasıl ayrılırım? Da-

ha küçüklüğümde bunları âdet hâline getirmiştim. Senin etrafında kaldığım müddetçe gizli hareketime devam eder ve gizli sesle sana yalvarırım. Zira ben seni seviyorum. Her seven, sevgilisine âşık, dîğerlerinden sarf-ı nazar eder» dedi.

Yine Y a h y a b. M u a z : «Muhabbet ile bir hardal danesi kadar ibâdet, sevgisiz yetmiş senelik ibâdetten, benim için daha makbûldür» dedi.

Allah sevgisi hakkında sayılamıyacak kadar çok eser ve rivâyetler vardır. Bu, meydandadır. Asıl kapalı olan, sevginin anlamıdır. Biz bunu açıklıyalım.

2 nci BEYÂN : MUHABBETİN HAKİKATİ, SEBEBLERİ VE KULUN ALLAH'I SEVMESİNİN MAHİYETİ

Bilmiş ol ki; bu bölümde aranan, ancak bizâtihî[1] muhabbetin hakikatinin ne olduğunu, sonra şart ve sebeblerini, daha sonra da Allah hakkındaki anlamının hakikatini bilmekle mümkündür.

BİRİNCİ ASIL

İlk önce bilinmesi gereken asıl, mârifet ve idrâksiz, yâni bilip anlamadan sevginin tahakkuk[2] edemiyeceğidir. Çünkü insan, ancak bildiğini sever. Bunun için cansız bitkilerin sevgi ile vasıflanması mümkün değildir. Sevgi, canlı ve anlayışlı olanların özelliğidir. Bu idrâk edilen eşyada, idrâk edip anlayanın tabiatine uygun hoşuna gidip zevk aldığı ve tabiatine uymayıp hoşuna gitmiyen, canını sıkan ve bir de ne zevk, ne de elem[3] veren olmak üzere üçe ayrılır. Anladığı, zevk ve rahatlık duyduğu her şey idrâk sâhibi için sevimlidir. Anlayışında acı duyduğu her şey de onun için sevimsizdir. Lâkin ne zevk, ne de üzüntü duymadığı şeylere gelince; bunlar mahbub ve mekruh olarak vasıflanmazlar. Demek ki zevk alınan her şey, zevk alan için sevimlidir, demek, gönül ona meyleder demektir. Sevimsizdir demek, gönül ondan nefret eder demektir. Demek ki sevgi, gönlün zevk aldığı şey'e meyletmesi demektir. Bu meyil kuvvetleşirse, buna aşk derler. Buğz da, eziyet edici ve zorluk veren şeylerden tabiatın nefret etmesidir. Kuvvetleşdiği vakit buna M a k t derler. İşte, bilinmesi gereken muhabbet ve sevginin aslı budur.

İKİNCİ ASIL

İkinci derecede bilinmesi gereken husus, sevgi bilip anlamağa bağlı olduğu için, bilgi ve anlayışın bölünmesi nisbetinde muhabbetin de bölümleri olduğunu bilmektir. Her duyu, anlaşılabilen şeylerden birini anlıyabilir ve anladığı şeyden zevk alır da fıtraten ona meyleder ve onu sever. Meselâ gözün zevki görüp hoşlandığı şeylerdedir.. Kulağın zevki, duyduğu güzel seslerde, burunun zevki, aldığı güzel kokularda, dilin zevki yemeklerin tadında, tutmanın zevki de yumuşaklık ve zevkini okşayan şey-

1-KENDİLİĞİNDEN 2-GERÇEKLEŞME 3-ACI

lerdedir. İşte duyular vasıtasıyle anlaşılan bu şeyler hoşa gittikleri için sevilirler, yâni zevk-ı selîm onlara meyleder. Hattâ Resûl-i Ekrem: **«Dünyanızdan üç şey'i sevdim: Güzel koku, kadın ve gözümün karargâhı namazda kılındı»** (394) buyurdu. Güzel kokuya, sevimli, dedi. Hâlbuki göz ile görülmeyip, kulak ile duyulmayan yalnız burun yolu ile alınan bir zevktir. Kadınlara, sevimli, dedi. Bunları da ancak göz ve ellemekle idrâk eder. Namazı göz karargâhı ve en üstün derece sevilenlerden saydı. Hâlbuki o, beş duyunun hiç biri ile bilinmez. Belki altıncı bir duyu ile bilinir ki, bunun da kalb olduğu söylenir. Bu duyuyu ancak kalb sâhibleri anlar. Beş duyu ile elde edilen zevkte hayvanlar da ortaktır. Onlar da bu zevkleri alırlar. Eğer sevgiyi beş duyuya bağlar ve Allahu Teâlâ bu beş duyunun hiç biri ile idrâk edilmeyip hayâlde tasavvur edildiği için sevilmez, dersen, o vakit altıncı hissi ibtal etmekle insanlığın özelliğini kaybetmiş ve insânı hayvanlar derekesine düşürmüş olursun. İnsan, akıl, nur, kalb veya hangi ifade ile olursa olsun bir özellikle hayvandan ayrılır. İnsânı hayvânat derekesine indirmek çok yanlıştır. Çünkü bâtınî basîret zâhirî basardan, yâni baştaki gözden çok daha kuvvetlidir. Kalb, gözden daha çok anlar. Hâlbuki aklın mânalardan anladığı güzellik, gözün gördüğü sûretlerden anladığı güzellikten daha büyüktür. Buna göre beş duyu ile idrâk edilmekten çok üstün olan ve kalb ile idrâk edilen ilâhî ve şerefli şeylerin zevki, daha büyük olur. Bu bakımdan dürüst tabiat ve sağ duyu buna daha çok meyleder. Zaten sevgi, anlaşılan şeyden alınan zevke, gönlün meylinden başka bir anlam taşımaz. Bunun tafsilâtı aşağıda gelecektir. Buna göre Allah sevgisini ancak insanlık derecesinden hayvanlık derekesine düşen ve beş duyudan başka bir şey bilmiyenler inkâr edebilirler.

ÜÇÜNCÜ ASIL

Üçüncü asıl, insânın kendisini sevdiği gibi, kendisi için başkasını da sevdiğinde şübhe edilmemesidir. Fakat acaba o başkasını, kendisi için değil de başkası için sevebilir mi? İşte zayıf görüşlü insanları zor duruma düşüren burasıdır. Bunlar, bir insânın, başkasını, o başkasının zâtı için sevdiğini kabûl etmezler. Onun zâtından hâriç sevene bir faydası olmadıktan sonra, o, sevilmez, derler. Hâlbuki gerçek olan, bunun aksidir. Her hangi bir şeyden sevene bir fayda gelmediği hâlde, yalnız zâtı için de sevilebilir. Şimdi biz muhabbetin sebeb ve kısımlarını anlatalım ki, bu da anlaşılmış olsun.

MUHABBETİN SEBEB VE KISIMLARI

Birinci sebeb: Her canlı için ilk sevilen şey kendi nefsi ve zâtıdır. Kişinin kendi kendini sevmesi demek, varlığının devamına meyli ve yok olmasına nefreti demektir. Zira tabiat bakımından sevilen şey, sevenin hâ-

(394) Nesei, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçti.

line uygun düşendir. Seven için varlığının devamından daha uygun ve yokluğundan daha nefret ettiği ne olabilir? Bunun için insan yaşamağı sever ve ölümden hoşlanmaz. Yâni ölümden hoşlanmaması, yalnız ölüm acısından veya ölümden sonraki hâllerden ibâret değil. Hattâ hiç acı görmeden ölecek ve sonunda ikâb da görmiyecek olsa, yine ölüme râzı olmaz. Aynı zamanda bir ân için ölümü sevdiğini kabûl etsek, bu sevgi, yok olmak hevesinden değil, hayattaki ızdırap ve elemlerinden bir ân önce kurtulmak içindir. Ağır bir belâ ile karşılaştığı vakit, onun sevdiği o belâdan kurtulmasıdır. Ölümü değildir. Demek ki helâk ve yokluk, kızılıp nefret edilen, varlığın devâmı ise sevilen şeydir.

Varlığın, devâmı sevildiği gibi, kemâli de sevimlidir. Zîra noksanlıkta derecesine göre kemâli kaybetmek vardır. Kaybettiği nisbetteki noksanlık, yokluk demektir ve aynı zamanda helâktır. Helâk ile yokluk, zâtında eksiklik olduğu ve nefret edildiği gibi, vücudun kemâlinde de nefret edilen şeydir. Mutlak varlığın devamı sevildiği gibi, kemâl sıfatlarının bulunması da sevilir. Bu, Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyla tabiatlerde fıtrî olarak mevcut olan bir hâldir. İlâhi sünnet böyle câri oldu, bu değişmez.

Nitekim âyet-i celilede: وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا

«Allah'ın âdetini değiştirmeye ise asla imkân bulamazsın» (33 - Ahzâb: 62) buyurulmuştur. Şu hâlde insan oğlunun ilk sevdiği kendi zâtı, sonra âzalarının selâmeti, sonra malının, evlâdının, akrabasının ve dostlarının selâmetidir. Âzaların sevimli ve sâlim olmaları istenir. Zîra vücudun kemâl ve devamı âzalara bağlıdır. Malı da sever; çünkü mal, vücudun kemâl ve devâmına âlettir. Diğer sebeblerde de durum aynıdır. İnsan oğlunun bunları sevmesi, zâtları bakımından değil, belki vücudunun devam ve kemâlinde bunlardan faydalanacağı içindir. Evlâdını sevmesi de böyledir. Ondan hiç bir fayda görmese de onu sever. Çünkü kendisinden sonra yerine o geçecek ve bu sûretle nesli yaşıyacaktır. Neslinin yaşamasında da bir nevi bekâ vardır. Kendisinin bekasına fazla iştiyâkından ötürü, kendi yerinde kaaim olanın da bekasını sever. Ebedî olarak kendisinin kalmasından ümîdini kesince, kendi cüz'ünün kalmasını ister ve sever. Evet, kendi sıhhati, kuvvet ve kudreti yerinde iken, oğlunun veya kendisinin öldürülmesinde serbest bırakılsa oğlunu öne sürer. Çünkü oğlunun kalması, bir yönden kendisinin kalmasına benzerse de, kendisi ise her yönü ile kalmış olur. Oğlunun kalması, gerçek kendisinin kalması gibi değildir. Akraba ve aşiretini sevmesi de kendindeki kemâli sevmesi içindir. Onların çokluğuna güvenerek kendini kuvvetli görür. Zira akraba, mal ve hâricî sebebler, insan için mükemmel birer kanad gibidir. Vücudun devam ve her yöndeki kemâli sevilen bir şeydir. Demek ki her canlının ilk sevdiği, kendi zâtı, zâtının kemâli ve bunların devamıdır. Sevmediği ise bunların zıddıdır.

1-CEZA 2-ACI 3-AKICI 4-DEVALILIK 5-MEVCUD

İkinci sebeb : Sevmenin ikinci sebebi, ihsandır. İnsan, iyiliğin kölesidir. Gönüller kendilerine iyilik yapanları severler, kötülük yapanlara da kızarlar. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Allah'ım, kötü insânın kalbimin kendisini seveceği bir iyiliği bana yapmasını nasîb etme»** (395) diye duâ etmiştir. Burada, Resûl-i Ekrem, iyiliğe karşı sevginin, insanda zarurî olup bunu izâleye muktedir olmadığına işâret etmiştir. Bu hâl fıtrîdir, değişmesine imkân yoktur. Böyle bir iyilik sebebiyle de insan oğlu hiç bir münâsebeti olmayan yabancıyı sevebilir. Bunu da inceledik mi yine birinci sebebe döndüğünü görürüz. Zîra iyilik eden, her ne şekilde olursa olsun yaptığı iyilik, vücudunun devamına, kemâline ve vücudunun yararınadır. Yalnız iyilik eden senin âzaların gibi değildir. Çünkü âzaların, kemâlin kendisidir. Fakat ihsân eden başkasıdır. Aradaki fark budur. Fakat doktorların yaptığı gibi, bâzan âzalarını kurtarmağa da sebeb olurlar. Yine de sıhhati sevmek ile sıhhate sebeb olan doktoru sevmek arasında fark vardır. Zîra sıhhat, bizâtihî aranır. Doktor ise sıhhat için aranır. Bunun gibi, ilim de sevilir, hoca da sevilir. Fakat ilim, zâtî bakımından, hoca ise ilmi öğretmesi bakımından sevilir. Yemek, içmek ile altun ve gümüş de böyledir. Altun ve gümüş, yiyecek ve içecek için, yemek ve su ise yiyip içmek için sevilirler. Biri bizâtihî, diğeri ise vasıta olarak sevilir. Demek ki sevgi, aralarındaki rütbe farkına göre değişir. Yoksa aslında bunların hepsini insan kendisi için sever. İyiliğinden dolayı bir adamı seven, onu zâtı için değil, onun iyiliği için sevmiştir. İyilik ise onun işlerinden birisidir. İyilik kalkınca sevgi de kalkar. İyilik azalırsa, sevgi de azalır.

Üçüncü sebeb, şey'i zâtından ötürü sevmektir. Yâni her hangi bir iyiliğinden dolayı değil, zâtından hoşlandığı için onu sevmesidir. İşte eksilip artmıyan, yok olup tükenmiyen gerçek sevgi budur. Bu da hüsn-i cemâli sevmektir. Güzelliği anlıyan herkes güzeli sever. Güzelliği sevmesi de güzelliğin zâtındandır. Zîra onda güzelliği anlamak, zevkin kendisidir. Bu, başka sebebden değil, yalnız güzelliği ve zâtı için sevilir. Güzel sûretin yalnız kazâ-i şehvet için sevildiğini sanma. Kazâ-i şehvet, ayrı bir zevktir. Güzel, sırf güzel olduğu için de sevilir. Hattâ güzeli anlamak da bir zevktir. Bunun için zâti bakımından da sevilmesi câizdir. Bunu inkâra lüzum yoktur. Akar sular ve yeşillikler, mutlak sûrette yemek-içmek için değil, güzel oldukları için sevilirler. Sırf gözün onları güzel görmesinden ötürü seviliyorlar. Akar su ve yeşillikler Resûl-i Ekrem'in hoşuna gider ve onları severdi. Sâlim tabiatler, aydınlıklara, yeşilliklere, uçan renkli kuşlara, güzel nakış ve mütenasib şekillere bakmaktan zevk aldığına, hattâ bunların kederi dağıttığına hükmederler.

Bu sebebler zevklidir. Zevkli olan her şey ise sevimlidir. İdrâk edilen her hüsn-i cemâlde bir zevk vardır. Bunu kimse inkâr edemez. Şimdi, Allahu Teâlâ'nın da güzel olduğu sâbit olursa, onu da sevmemek imkânsızdır. O ise güzellerin güzelidir. Nitekim Allahu Teâlâ hakkında Resûl-i

---

(395) Ebû Mansur Deylemi «Müsned-i Firdves»inde **Muaz'dan (R.A.) rivâyet** etti. Bu rivâyet metin olarak yukarda geçmiştir.

Ekrem: صلى الله عليه وسلم إِنَّ اللهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ «Allah güzeldir, güzeli sever»

(396) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ ASIL

Dördüncü asıl, hüsün ve cemâlin anlamı beyânındadır.

Bilmiş ol ki; hayâl ve his âleminin varlıklarında sıkışan, güzelliğin; endam ve tenasübü, şekil ve sûret güzelliğinden ibâret olduğunu sanır. Renk güzelliği, beyaz kırmızı karışımı, boy güzelliği ve benzeri şeyleri güzellik zanneder. Çünkü çoğunlukla insanlara göre güzellik, gözün güzel gördüğü şeylerdir. Onlar çoğunlukla şahısların sûretlerine iltifat eder. Görülmeyen, tahayyül edilmiyen, şekil ve renk almayan her hangi bir şey'in güzelliğinin düşünülemiyeceğini sanırlar. Güzelliği düşünülemiyen bir şey'i anlamakta zevk yoktur. Zevk olmadığı gibi sevilmek de yoktur, dediler. Bu, açık bir hatâdır. Zira güzellik, yalnız gözün anlamasına bağlı değildir. Bunun gibi boy bos ve renge de bağlı değildir. Meselâ, şu yazı güzel, şu ses güzel, bu at güzeldir, deriz. Hattâ şu elbise ve bu kab da güzeldir, deriz. Güzellik yalnız sûrette aranırsa, daha ses, yazı ve diğer şeylerin güzelliklerinin ne anlamı kalır. Hâlbuki gözün güzel yazıdan zevk aldığı, kulağın güzel nağmelerden hoşlandığı herkesin bildiği bir gerçektir. İdrâk edilen her şey ya güzel veya çirkindir. Daha bu şeylerin müşterek oldukları güzellik ve çirkinliğin anlamı ne olur? Bütün bunları açıklamak lâzım, fakat muâmele ilminde sözü uzatmak doğru olmıyacağı için hakkı açıklıyarak deriz ki; her şey'in güzelliği, kendisinde bulunması mümkün ve kemâline lâyık olan şeylerin kendisinde bulunması demektir.

Kendisinde bulunması mümkün olan bütün kemalâtı kendisinde topladığı vakit, güzelliğin zirvesine ulaşmış demektir. Şâyet bir kısmı bulunursa, bulunduğu nisbette güzeldir. Güzel at dediğimiz vakit, bir at'ta bulunması gereken hey'et, şekil, renk, güzel burun ve onunla kaçma ve kaçana ulaşabilme imkânları gibi, bütün vasıfları kendisinde toplamış bir at demektir. Güzel yazı dediğimiz vakitte de, yazı tekniğinin gerektirdiği, harf uygunluğu, müvazene, istikamet, tertib, hüsn ü intizam, nokta, cümle ve satırbaşı gibi vasıfları toplıyan yazı demektir. Demek ki güzel denmesi için kendisine lâyık olan her vasfı toplamış olacaktır. Bâzan birinde aranan, diğerinde tamamen aksine de olabilir. Her şey'in güzelliği, kendisine lâyık olan kemâlindedir. Meselâ, at'ı güzelleştiren, insânı güzelleştirmez. Diğer eşyada da hüküm böyledir. Yazıyı güzelleştiren sesi güzelleştirmez, elbiseyi güzelleştiren kabları güzelleştirmez. Herkesin kendine has bir özelliği vardır.

---

(396) Müslim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-GÜZEL 2-BEDEN 3-UYGUNLUK 4-HAYAL

Şâyet, senin anlattığın bu eşyanın hepsinin güzellik ve çirkinlikleri göz ile bilinmezse de yine duyuların bu işde rolü vardır. Diğer duyu organları aracılığı ile biliniyorlar. Bütün bunlar, his ve duyularla bilinen şeylerdir, dersen,

Bilmiş ol ki; hüsn ve cemâl, duyularla bilinmeyen şeylerde de vardır. Meselâ, «şu güzel ahlâk, bu güzel ilim, bu siret-i hasene, bu ahlâk-ı cemîle» dendiği gibi, ahlâk-ı cemîleden ilim, akıl, iffet, şecâat, takvâ, kerem, mürüvvet ve diğer iyi hâller murâd edilir ki, bunların hiç biri beş duyu ile bilinmezler. Ancak bâtınî olan basîret nûru ile bilinirler. Bu güzel hâllerin hepsi sevimli ve bunlarla tavsif edilen insan da sevilen bir insandır. Bunun böyle olduğu, tabiatlerin, peygamberleri ve sahâbeleri sevmelerinin cibillî olması ile de anlaşılır. Mezheb imamlarını sevmeleri de bu kabîldendir. Görmedikleri hâlde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve diğer imamları öyle severler ki, peygamberlerine ve bunlara olan sevgileri, aşka kadar yükselir de bağlı bulunduğu mezhebin tervîci için bütün servetini fedâ eder ve hattâ imamı için vuruşmaya kadar gider. Nitekim bu mezheb ihtilâfları uğrunda pek çok kanlar dökülmüştür. Meselâ, acaba İmam-ı Şâfiî'yi hiç tanımadan ve görmeden onu niçin sever? Belki görse hoşuna gitmiyecek ve vücud tenâsübünü beğenmiyecektir. Fakat onu aşk derecesine varan sevgiye yükselten sûreti değildir. Çünkü o, çürümüş toprak olmuştur. Belki onun bâtınî sîreti, ilmi, dîni, takvâsı, dinî bilgileri ihâta etmesi, şer'î ilimleri ifade ve onları âleme yayması içindir.

İşte bunlar güzel vasıflardır. Bunların güzelliği duyularla değil, basîret nûru ile bilinir. Zira duyular, bunları anlamaktan âcizdir. Ebû Bekires-Sıddîk'ı (R.A.) sevip herkesden üstün kabûl edenler, Hz. Ali'yi (K.V.) sevip onun için tâassub derecesine varanlar da böyledir. Bunlar onları beş duyuları ile değil, ilim, din, takvâ, şecâat, kerem ve benzeri bâtınî sîretlerinden ötürü sevmişlerdir. Meselâ, Ebû Bekir'i (R.A.) seven, onu etinden, kemiğinden, derisinden, şeklinden, saçından ve sakalından dolayı sevmediği herkesin bildiği bir gerçektir. Zira bunların hepsi yok olup gitti, fakat Sıddîk'ı sıddîk yapan vasıfları kaldı. İşte güzel sîret ve makbûl vasıflar da bunlardır. Bu sıfatlar devâm ettiği için sevgi de devâm ediyor. O sıfatların hepsi, gerçekleri bilip şehvetlerini kırmak sûretiyle kendini o tarafa çevirmeğe muktedir olan ilim ve kudrete dayanır. Bütün iyilik yolları bu iki vasıftan ayrılır. Bu iki vasıf da his ile bilinmiyen vasıflardır. Bunların yeri, bedende bölünmeyi kabûl etmiyen her parçadır. Gerçekde sevilen de budur. Parçalanmağı kabûl etmiyen cüz'ün sûret, şekil ve rengi yoktur ki göz onu görsün de gördüğü için sevilmiş olsun. Demek ki sîrette güzellik vardır. İlim ve basîretsiz güzel ahlâk meydâna gelse de bu, sevgiyi gerektirmez. Sevilen güzellik, sîret-i cemîleden meydâna gelen güzelliktir. Bu güzel huy ve şerefli faziletlerdir ki bunlar, ilim ve kudretin kemâline râcidir. Bunlar his ile bilinemediği hâlde tabiî olarak sevilir. Hattâ tabiat ve yaradılışı ile başbaşa kalmış, henüz dış etkilerden âzâde bir çocuğa her hangi bir adamı sevdirebilmek için tek

1- İYİLİK YOLU
2- ÇOK GÜZEL
3- YİĞİTLİK
4- İNSANİYET
5- VASIFLANMA
6- GRUP
7- CİNS
8- YÜKSELMESİ
9- TARAFLILIK
10- AHLAK
11- KUVVETLİ
12- ÜMİTLİ

çâre, onun kereminden, ilminden, şecâatinden ve diğer iyi hâllerinden uzun uzadıya anlatmakla mümkündür. O, bu iyiliklere kanâat getirdiği vakit, artık onu sevmemek imkânı kalmaz. Sahâbeyi sevmek, Ebû Cehil ve şeytâna buğzetmek, onların kötülüklerini uzun uzadıya anlatmak sâyesindedir ki bunların hiç biri his ile bilinmez. Hâtem-i Tâî'yi cömerdlikle, Hâlid b. Velîd'i şecâat ve kahramanlıkla anlatmak sayesinde bu vasıflardan dolayı gönüller zaruri olarak onları sevmiştir. Bu sevginin sebebi, ne duyular vasıtasıyle adamı bilmek, ne de adamların bize bir faydalarının dokunmuş olması iledir. Hattâ hiç bir kârı ve faydası dokunmayan uzak memlekette ve geçmiş tarihlerdeki bir hükümdârın adâlet ve ihsânından bahsedildiği vakit, yine gönül onu sever. Demek ki insan sevgisi, yalnız kendisine ihsân edene bağlı değildir. İhsân eden adam kim olursa olsun, kime ihsanda bulunursa bulunsun, sevilen bir insandır. Çünkü her hüsn ve cemâl sevilir. Sûret ise zâhirî de olur, bâtınî de olur. Hüsn ve cemâl ise her ikisine şâmildir. Dış görünüş, baş gözü ile görüldüğü gibi, bâtınî sîret de basîret ile gözükür. Basîretten mahrum olan bunları ne görür, ne de bunlardan zevk alır; ne sever, ne de bunlara meyleder. Basîreti baş gözünden üstün olanlar ise bu gibi bâtınî mânaları zâhirî sûretlerden çok daha fazla sever. Küşedeki işlemeyi güzelliğinden ötürü seven ile, bâtınî sîretinden dolayı peygamberi seven arasında büyük fark vardır.

BEŞİNCİ ASIL

Beşinci asıl, seven ile sevilen arasındaki gizli münâsebettir. Zîra nice adamlar vardır ki, güzellik ve yarar sağlama dışında aralarında ruhî bir münâsebet olur, bu sebeble birbirini severler. Nitekim Resûl-i Ekrem:

«"Bezm-i Elestü"de tanışan ruhlar dünyada buluşacak, tanışmıyanlar da ayrılacaktır» (397) buyurmuştur. Sohbet Âdâbı Kitâbının Allah için sevgi bölümünde bu hususta gerekli açıklama yapılmıştır. Oraya bakılsın. Çünkü o da sevginin acayip sebeblerinden biridir. Demek ki sevginin sebebleri beştir. Bunlar da, insânın kendi varlığını, kemâlini, devâmını, vücudunun devam ve bekası hususunda kendisine yardım edip tehlikeleri önliyeni ve kendisine yapmasa bile başkalarına iyilik edeni, ister zâhirî sûretinde, ister bâtınî sîretinde olsun, zâtî bakımdan güzel olanı ve aralarında gizli münâsebet bulunanları sevmesidir. Bütün şu beş vasıf bir arada toplansa, sevgisi kat kat fazla olur. Meselâ bir insânın; sûreti ve ahlâkı güzel, üstün ilme ve hüsn-i tedbîre sâhib, herkese iyilik eder, anne ve babasına da ikramda bulunur bir oğlu olsa, elbette bu evlâdına olan sevgi son haddine yükselir. Bütün bu vasıflar kuvvetlendikçe sevgi de o nisbette kuvvetlenir. Şâyet bu vasıflar kemâlin zirvesine ulaşmışsa, sevgi de en üstün dereceye yükselmiş olur.

---

(397) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Hadis yukarda geçmiştir.

1-YİĞİTLİK 2-DÜŞMANLIK 3-GÜZELLİK 4-SOHBET MECLİSİ

Bütün bu vasıfların hepsi, Allahu Teâlâ'dan başka kimsede kâmil olarak toplanamaz. Tam ve kâmil olarak yalnız Allahu Teâlâ'da bulunur. Buna göre gerçek sevgiye de ancak Allahu Teâlâ lâyıktır. Şimdi biz bu hususu açıklıyalım:

3 üncü BEYÂN: **SEVGİYE LÂYIK OLAN YALNIZ ALLAH'TIR**

Allah'tan başkasını seven ve bu sevgisi Allah için olmıyanların sevgileri, cehâletlerinden ve Allah'ı bilmekteki kusurlarındandır. Peygamberi sevmek mahbubtur. Çünkü onu (Allah için) sevmek Allah'ı sevmek demektir. Âlimleri, takvâ sâhiblerini sevmek de böyledir. Zîra sevilenin, sevgilisi de sevilir. Sevilenin elçisi de sevimlidir. Sevleni seven de sevilir. Bunların hepsi bir asla rücû eder ve başkasına geçmez. Basiret erbabına göre gerçekde sevilen yalnız Allahu Teâlâ'dır. O'ndan başka sevgiye hak kazanan yoktur. Bunun açıklanması, yukarda anlattığımız sevginin beş sebebine dönmekle mümkündür. Çünkü sevginin sebebleri olan beş şey'in hepsi de tam mânasıyle Allahu Teâlâ'da vardır. Bunlar, başkasında bulunamaz. Bu beş sebebin Allah'da bulunması hakikat, başkalarında bulunması vehim ve hayâldir, mecazdır, hakikat ile bir ilgisi yoktur. Bu gerçek böyle anlaşıldıktan sonra her basiret sâhibine, zayıf gönül ve zayıf akıl sâhiblerinin gerçek olarak Allah sevgisinin muhal olduğu hayalî görüşlerinin zıddı keşfolur ve hakikatte Allah'tan başka kimsenin sevilmiyeceği gerçeği ortaya çıkmış olur.

Meselâ, birinci sebebi ele alalım: O da, kişinin kendi varlığını, kemâlini ve devâmını sevmesi; yokluğunu, noksanlığını, kemâlinin azlığını sevmeyip ondan nefret etmesidir. Bu, canlının yaradılışında mevcûd olan bir özelliktir. Bundan ayrılması düşünülemez. İşte bu birinci ve tamamen zâtî olduğu sanılan sebeb, son derece Allahu Teâlâ'yı sevmeği gerektirir. Çünkü kendisini ve Rabbisini bilen, varlığının devam ve kemâlinin kendisinden değil, Allahu Teâlâ'dan olduğunu kesin olarak anlar. Onu yoktan vâr eden, yaşatan, kemâl sıfatlarını yaratmakla kendisini olgunluğa ulaştıran ve olgunluğa ulaşma sebeblerini yaratan, bu sebebleri kullanmağa hidâyet edenin, Allahu Teâlâ olduğunu bilir. Yoksa kendi başına insânın ne varlığı, ne de devam ve kemâli olabilir. Belki Allah'ın fazlı olup onu vâr etmese sırf yokluk idi. Eğer yaşatmak için de Allah'ın lûtfu olmasa, vâr olur olmaz yine yok olacaktı. Eğer Allahu Teâlâ onun hilkatinin kâmil olmasını, kendi fazlı ile murâd etmeyeydi, noksân olacaktı.

Hulâsa; varlıklar arasında bizâtihî kaaim olan, yalnız Allahu Teâlâ'dır. Ondan başka her şey O'nun kuvvet ve kudreti ile vardır. Başkasından meydâna gelen kendi zâtını seven bir ârif, onu meydâna getireni ve inanıyorsa onu yoktan vâr edip yaşatan ve bizâtihî kaaim olup başkalarını da yaşatanı elbette sever. Onu sevmemesi, kendine ve Rabbine olan cehâletinden ileri gelir. Muhabbet, mârifetin meyvesidir, mârifetten sonra gelir. Mârifet olmazsa muhabbet olmaz. Mârifet zayıf olursa muhabbet de

1- BILGISIZLIK 6- MEVCUD, EBEDİ
2- DÖNME
3- SAHİPLER
4- İMKANSIZ
5- KENDİLİĞİNDEN

zayıf olur. Mârifet ne nisbette kuvvetli olursa muhabbet de o nisbette kuvvetleşir. Bunun için Hasan-ı Basri: «Rabbini bilen O'nu sever, dünyayı bilen ondan nefret eder» demiştir. Zâten insanoğlunun kendisini sevip, kendisini yaratanı sevmemesi düşünülemez. Güneşin yakıcı sıcağı ile karşılaşan gölgeyi sever. Gölgeyi seven, zarurî olarak gölge veren ağaçları da sever. Mevcûdatta ne varsa hepsi Allah'a nisbetle gölgenin ağaca, aydınlığın güneşe nisbeti gibi, hepsi O'nun kudretinin eseri ve hepsinin varlığı O'nun varlığına bağlıdır. Gölgenin varlığı, ağacın varlığına, aydınlığın varlığı da güneşin varlığına bağlı olduğu gibi. Daha doğrusu bu misâl, avâmın vehmî görüşlerine nisbetle doğru olabilir. Çünkü onlar, aydınlığı güneşin eseri ve ondan aktığını sanırlar. Bu ise basîret sâhibleri[1] için açık bir hatâdır. Zîra onlara göre gerçekde güneşin karşısına kesif cisimler çıktığı vakit, Allahu Teâlâ'nın kudretinden hâsıl olan o cismi aydınlatır. Yoksa güneşin kendisinde bir hüneri yoktur. Nitekim güneşin kendisi, şekli ve sûreti de yine Allahu Teâlâ'nın kudretinden meydâna gelmiştir. Gerçek budur. Verdiğimiz misâlden maksad, hakîkati açıklamak değil, durumu aydınlığa kavuşturmaktır. Demek ki insânın kendisini sevmesi, zarurî ise, kendisini yaratan, devâm ettiren, zâhiri ve bâtınî vasıflarını tamamlayan, cevher ve arâzını[2] meydâna getirene inanıyorsa, O'nu sevmesi zarurîdir. Bu sevgi[3] dışında kalıp nefis ve şehvetleri ile uğraşan, Rabbinden ve Hâlikından gaflet etmiş ve O'nu gereği gibi bilememiş,[4] görüşleri, hayvanların da ortak olduğu madde ve şehvet, şehvetlerinin tatmîni peşinde meleklere yaklaşamıyanın üzerinde yürümeyeceği melekût âleminden mahrum kalmış kimsedir.

İkinci sebebi ele alalım: O da kendisine, malını korumak, kendisiyle tatlı konuşmak, yardımda bulunmak, düşmanlarına karşı savunmak, kendisine, ailesine, çoluk çocuğuna iyilik yapmak ve ihsanda bulunmaktır. Böyle bir insan elbet kendisi için sevimli olur. İşte bütün bunlar olduğu gibi, yine de yalnız Allah'ı sevmeği gerektirir. Çünkü bu adam, gerçeği olduğu gibi bileydi, bütün bu iyilikleri kendisine yapan ve yaptıranın Allah olduğunu bilirdi. Bu özel işlerde hüküm böyle olduğu gibi, umumî olarak sayılmasına imkân olmayan her çeşit nîmetleri de yine Allahu Teâlâ vermiştir. Nitekim âyet-i celilede: وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا

«Allah'ın verdiği nîmetleri[5] sayacak olsanız, bitiremezsiniz» (16 - Nahl: 18) buyurmuştur. «ŞÜKÜR KİTABI»nda buna bir nebze işâret etmiştik. Fakat burada da, yapılan iyiliklerin[6] gerçek yapıcısı Allah olup insanlara nisbetinin mecaz olduğuna bir nebze dokunmağı uygun buluyoruz. Meselâ, kabûl edelim ki bir zengin veya hükümdar, bütün hazinelerinde dilediğin gibi tasarruf yetkisini sana vermiştir. Senin bu ihsânı ondan bilmen yanlıştır. Evvelâ onun yaptığı, sâhibi bulunduğu malın tasarrufunu senin emrine vermesinden ibârettir. O adamı ve o malı yaratan kim? O malda ta-

1-SERT 2-SIFAT 3-HABERSİZLİK 4-RAHATLAMA
5-BU CİLDİN 2-Cİ KİTABI 6-CÜZ'İ

sarrufun kudret ve irâdesini o adama nasib eden kim? Seni o adama sevdirip, onu sana meylettiren ve sana ihsân etmenin din ve dünyası hakkında onun için hayırlı olduğunu ona bildiren kim? Eğer bunlar olmasa, sana bir habbe verir miydi? Cenâb-ı Allah'ın bu sebebleri onda yaratması ve malını sana vermesinin hakkında hayırlı olmasını bildirmekle onu bu işi yapmağa mecbûr etmiş ve adamın muhalefet imkânı kalmamıştır. Demek ki asıl sana ihsanda bulunan onu bu işe mecbur edendir. Onun eli ise ihsânı sana ulaştırmakta bir vasıtadır. Elin sâhibi, suyun mecrasında akması gibi, buna mecburdur. Şâyet kendiliğinden ihsân ettiğini ve bir vasıta olmadığını düşünerek ona teşekkür ediyor ve onu seviyorsan işin içyüzünü bilmiyorsun demektir. Çünkü insânın, ancak kendine ihsânı düşünülür. Başka her hangi bir yaratığa ilgi ise muhaldir. Zira onun malını vermesinde ya peşin veya veresiye bir menfaat düşünür. Şübhesiz en veresiyesi, âhirette mükâfat almasıdır. Peşin olanı da adamı minneti altına almak, onu kendine bağlamak, övdürmek, cömerdlikle ün almak, gönülleri kendisine bağlayıp kendisine hizmet ettirmek, sevdirmek ve saydırmak gibi sebeblerdir. İnsan malını ateşe, suya atmıyacağı gibi, boşu boşuna da başkasına vermez, ancak bir gaayesi için verir. İşte onun maksadı, o gaayesidir. Yoksa malını sana verirken, maksadı sen değilsin. Sen, onun maksadını yerine getirmek için bir vasıtasın. O sayede anılmak ,övülmek, teşekkür edilmek ve sevab kazanmak gibi şeyleri sağlamış olur. Maksadına ulaşmak için seni almağa musahhar kıldı. Demek ki sana iyilik yapan, kendisine yapmış olur ve aynı zamanda verdiğinden fazlasını bekliyor. Eğer o fazlalık ümidi olmasa sana bir şey vermezdi. O hâlde bu adam, iki yönden teşekkür ve sevgiye müstahak değildir :

a) **Birincisi,** Allah'ın hükmü ile o, buna musahhardır. Muhalefet imkânı yoktur. O, sultânın hazine vekili gibidir. Onun hıl'at giydirmesi, sultânın emriyle olduğu için, mecburdur, muhalefet imkânı yoktur. Eğer kendi başına kalaydı hiç kimseye bir şey vermezdi. İhsân eden herkes de böyledir. Eğer Allahu Teâlâ onları kendi başlarına bırakaydı, onlar hiç kimseye bir şey vermezlerdi. Fakat Allahu Teâlâ onların gönlüne, bu malı vermek; hem dünya ve hem de âhiret için senin hakkında daha hayırlı olur, diye yerleştirdi ve ona göre bu malı verdi. Hâl böyle olunca onun medhedilip sevilecek nesi kalır?

b) **İkincisi,** o, bu verdiğini, bir esnaf gibi, sevdiği daha kârlı bir şey ile değiştirmek için veriyor. Satıcı kârı ile bir malı sattığı için sevilip övülecek bir yönü olmadığı gibi, sevab, teşekkür, övgü ve başka bir karşılık bekleyen kimsenin sevilip övülecek bir hakkı yoktur. İhsan, cömerdliktedir. Cömerdlik de hiç bir karşılık gözetmeden malı infaktır. Bu da Allahu Teâlâ'dan başkası için muhaldir. O'dur ki ihsân olmak üzere, kendisi için değil, insanlar için insanlara in'âm etmiştir. Çünkü O, garez ve gaayelerden münezzehtir. Gerçek anlamdaki bu cömerdlik ve ihsan, O'ndan başkası için yalan veya mecazdır. Gerçek mânasıyle cömerdlik ve ihsânı başkasında aramak, siyah ile beyazı bir arada toplamak gibi muhal ve müm-

1-KANAL 7-İMKANSIZ
2-İMKANSIZ
3-MAKSAD ,NİYET
4-TABİ
5-HAK ETMİŞ

teni'dir. Şâyet, tabiatlerde ihsân edenleri sevmek diye bir şey varsa, ârif olanın, yalnız Allahu Teâlâ'yı sevmesi lâzımdır. Çünkü gerçek ihsân eden O'dur. Başkasını sevenler, ihsânın hakîkatini ve gerçek sâhibini bilmiyenlerdir.

Üçüncü sebebi ele alalım: Sevginin üçüncü sebebi, sana faydası dokunmasa bile ihsân ile şöhret bulan iyi bir[1] insânı sevmektir. Bu sevgi, tabiatlerde de vardır. Âdil olup iyi insanlara rıfk ile muâmele eden, mütevâzi bir hükümdar duyduğun ve bunun aksine olarak zâlim gaddar bir hükümdar duyduğun vakit, her ikisi de sana kâr ve zararı dokunmıyacak şekilde uzak memleketlerde olsalar bile, bunlardan birine kalbinden nefret eder ve diğerine sevgi duyar ve zarurî olarak bu ayırımı yaparsın. Bu sevgi, ihsanda bulunan kimseyi sırf ihsânı yüzünden sevmektir ki, bu sevgi ihsandan bir fayda görmeyende görülür. İşte bu üçüncü sebeb de yalnız Allah'ı sevmeyi gerektirir. Başkası ise sebeb ile ilgisi olması bakımından sevilir. Zîra gerçekte ihsân eden Allahu Teâlâ'dır. O, kendi fazlından ilk önce bütün mahlûkatı yarattı. Onların zarurî ihtiyaçları olan âzalarını tamamladı. Sonra zarurî olmadığı hâlde ihtiyaç olduğu sanılan sebebleri yaratmakla onları nîmet ve refaha ulaştırdı. Sonra zarurî ve ihtiyaçlarından fazla olan bir takım[2] süs ve zînetlerle onları güzelleştirdi. Âzalardan zarurî olanları baş, kalb, dalak gibi organlardır. Muhtaç olduğu âzalar ise göz, el ve ayak gibi âzalardır. Süs ve zinet âzaları ise yay gibi kaşlar, kırmızı dudaklar, renkli gözler gibi âzalardır. Bunlar olmasa da bunlara ihtiyaç hâsıl olmazdı. İnsânın bedeni dışında kalan zarurî ihtiyaçları, su ve besin maddeleri gibi şeylerdir.[3] Hâricten muhtaç olduğu şeyler, ilâç, et ve meyvelerdir. Fazladan olan meziyetler renkli taşlar,[4] yeşillik ve aydınlıkların güzel şekilleri, meyvelerin ayrı ayrı tadları, mübrem ihtiyacı olmayan çeşitli yemeklerdir. Bu üç kısım, şu canlılar ve hattâ bitkiler için de mevcuttur. O hâlde gerçek ihsân eden ve bütün bunları veren Allahu Teâlâ'dır. Daha başkası nasıl ihsân edebilir? Çünkü başkasının ihsânı O'nun kudretinin tecellisidir. Hüsnü de ihsânı da, ihsân edeni ve ihsan sebeblerini[5] de yaratan O'dur. Durum bu iken O'nu bırakıp başkalarını sevmek cehâlettir. Bunları bilen, bu sebeblerle Allahu Teâlâ'yı sever.

Dördüncü sebebi ele alalım: Sevmenin dördüncü sebebi, bir yarardan değil, yalnız güzelliğinden ötürü, güzeli sevmektir ki, yukarda anlattığımız gibi, tabiatler böyle yaratılmış ve güzellik, baş göz ile görülen dış güzelliği, kalb gözü ve basîret ile idrâk edilen bâtın ve ahlâk güzelliğine ayrılmak üzere ikiye bölünür. Birinci, yâni dış güzelliğini çocuklar ve hattâ hayvanlar bile farkeder. İkinci güzelliği ise, basîret sâhibleri anlar. Dünya hayatının dış görünüşünden başka bir şey bilmiyenler, bunu anlıyamazlar. Güzellikten anlayan için her güzellik sevimlidir. Şâyet kalb ile güzelliği bilinirse, gönülden sevilir. Bunun görünürdeki benzeri; peygamberleri, âlimleri ve güzel ahlâk sâhiblerini sevmektir. Bu vasıflardan birine sâhib olan insânın suratı çirkin ve âzaları bozuk olsa da yine sevilir. Çünkü bunun güzelliği bâtınîdir ki, bu güzellik, beş duyu ile bilinmez. An-

1-YUMUŞAKLIK 2-TAKIM 3-İYİLİK 4-VAZGEÇİLMEZ OLAN 5-BİLGİSİZLİK

cak, kendisinde bulunan bu iyi hasletlere delâlet eden eserleri ile bilinir de gönül bunları anlayınca, adama meylederek onu sever. Resûl-i Ekrem'i, Ebû Bekir es-Sıddîk'ı (R.A.) veya İmâm-ı A'zam'ı seven, onları, anladığı güzelliklerinden dolayı sevmiştir. Bu sevgi, onların[1] güzel süretlerinden veya güzel işlerinden değil, belki o güzel işlerinin delâlet ettiği ve güzel işler yapmalarına sebeb olan güzel[1] vasıflarındandır.[2] Zîra güzel iş, güzel[3] vasıftan doğar ve güzel vasfa delâlet eder. Bir musannıfın güzel tasnifini, bir şairin güzel şi'rini, bir nakkaşın güzel nakışını ve bir mimarın güzel inşaatını gören, bu işlerinden, özü ilim ve kudrete dayanan bâtındaki güzel vasıfları kendisine keşfedilir.

İlmin şerefi, malûmâtının şerefine bağlıdır. Malûmâtı ne kadar şerefli olursa ilim de o nisbette[4] şerefli ve güzel olur. Takdîr edilen şeylerde de hüküm aynıdır. Mukadderat ne kadar büyük ve önemli olursa, ona olan kudret de o nisbette büyük ve şerefli olur. Malûmâtın ve bilinen şeylerin en üstünü ve en şereflisi, Allahu Teâlâ'dır. Buna göre ilimlerin en şereflisi de Allah'ı bildiren ilimdir. Bundan sonra da şerefte ona yakın olanı gelir.

Demek ki tabiî olarak gönüllerin sevdiği sıddıkların cemâl sıfatları üç şey'e râcidir[5]:

A) **Birincisi,** Allah'ı, melekleri, kitabları, resûlleri ve resûllerin şeriatlerini,

B) **İkincisi,** kendilerini ıslaha ve Allah'ın kullarını irşâda muktedir[6] olduklarını,

C) **Üçüncüsü,** insânı hayırdan alıkoyacak, şehvet, pis ve rezil şeylerden uzak kalmalarını bilmeğe râcidir.

İşte peygamberler, âlimler, halifeler, adâlet ve kerem sâhibi hükümdarlar bu vasıflarla sevilirler. Onların bu vasıflarını Allahu Teâlâ'nın vasıfları ile mukayese et. Meselâ, ilmi ele alalım :

Allah'ın her şey'i ihâtadan, yer ve göklerde zerre kadar, hiç bir şey'i hâriçte kalmıyan ilmi ile kulların ilmini ele alırsak, Allah'ın ilmine nisbetle kulların ilmi hiç kalır. Nitekim bizzat Allahu Teâlâ :

﴿ وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ **«Size pek az bilgi verilmiştir»**

[17 - İsrâ: 85) buyurmuştur. Hattâ bütün insanlar bir araya toplanıp bir karıncayı ele alarak onu incelese, onun yaradılışı ile ilgili hikmet ve tafsilâtı araştırmağa kalkışsa yüzde birini dahi bilemez ve bulamazlar. İnsanlar, ancak Allahu Teâlâ'nın bildirdiğini bilebilirler. Bildikleri az şey'i dahi onlara bildiren Allahu Teâlâ'dır. Nitekim âyet-i celîlede :

﴿ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴾ **«Allah insânı yarattı ve**

1- İŞARE
2- SINIFLANDIRAN
3- SINIFLANDIRMA
4- KADER,
5- AİT
6- KUVVETLİ

ona beyânı öğretti» (55 - Rahmân: 3,4) buyurmuştur. İlmin, güzellik ve şerefi, sevilen bir şey ve bizâtihi ilim kimde bulunursa, onun için bir şeref sayılırsa, artık ilim sebebiyle başkasını değil, doğrudan doğruya Hz. Allah'ı sevmek lâzımdır. Çünkü âlimlerin ilmi, Allah'ın ilmine nisbetle cehâlettir. Bir adam, zamanının en âlim ve en câhil iki adamını bildiği hâlde, ilim sebebiyle en iyi bileni bırakıp da hiç bir şey'i bilmiyeni sevmesi muhaldir. Gerçi en câhili de geçimini te'min edecek kadar br şeyler bilir, fakat en âlimi varken en câhili sevmek doğru olamaz. İşte insanların Allah'a nisbeti, en câhilin en âlime nisbeti gibi ve çok daha faklıdır. Çünkü en çok bilenin en cahile üstünlüğü, aslında hududlu olan bilgisi sayesindedir. O en câhilin de bu ilmi elde etmesi mümkündür. Fakat Allahu Teâlâ'nın ilmi, hem hududsuz, hem de ona başkasının erişmesi muhaldir. Çünkü onun malûmatı sonsuz, mahlûkatın malûmatı ise sonludur.

Kudret sıfatına gelince; bu da bir kemaldir. Acziyyet ise noksanlıktır. Her çeşit kemâl, olgunluk, azamet, ululuk ve yükseklik sevilir ve ona ulaşmak istenir. Hattâ insan, Hz. A l i ve H â l i d (R.A.) gibilerin menkıbelerinde kahramanlık, merdlik ve şecâat dolu hikâyelerini kuvvet ve kudretlerini, emsâllerine galibiyyetlerini okuyup duyduğu vakit görmediği hâlde yalnız bunları duymasıyle kalbi çarpmağa ve zarurî olarak gurur ve neş'e duymağa başlar. Bu hâl zarurî olarak içinden onlara karşı bir sevgi uyandırır. Çünkü bu, bir nevi kemâldir. Şimdi bir an için bütün insanların kuvvet ve kudreti ile Allahu Teâlâ'nın kuvvet ve kudretini karşılaştır. İnsanlardan en büyük kuvvete sâhib, en geniş mülke hükmeden, en şiddetli ve en ziyade şehvetini kahredebilen, nefis habâsetini en çok önleyebilen, kendini ve başkalarını en iyi sevk u idâre edenin de kudreti mahdud ve sınırlıdır. Netice olarak, nefsinin bâzı sıfatlarına ve bâzı hususlarda insanlardan bâzılarına hâkim olmaktan ileri gidemez. Bununla beraber ne ölüm ne de kalımı için bir şey'e müessir olamadığı gibi, kendine kâr ve fayda da sağlıyamaz. Zarar ve ziyandan bir şey önliyemez. Belki gözünü körlükten, dilini tutukluktan, kulağını sağırlıktan ve vücûdunu hastalıktan koruyamaz. Artık kudreti, elinde olduğu hususlarda da âciz kaldığı kısımları bile saymağa lüzum yoktur. Nerde kaldı kudreti dışında olanları? Göklerin esrarı, eflâk, yıldızlar, yer ve dağlar, denizler, rüzgârlar, yıldırımlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve bunların bütün cüzleri olan şeyler gibi, bunların bir zerresine bile gücü yetmez. Bununla beraber kendisinin gücü yettiği şeylerde bile, o güç, kendisinden değildir. O güç ve kudreti, sebeblerini ve yapılması kendisi için mümkün olanların hepsini Allahu Teâlâ yaratmıştır. En büyük hükümdar ve en kuvvetli bir canlıya bile bir sivrisinek musallat olsa, onu helâk eder. Kulun kudreti, Allahu Teâlâ'nın bahşettiği imkân nisbetindedir. Nitekim yeryüzünün en büyük hükümdarlarından olan Z û ' l - K a r n e y n hakkında: إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ

«Biz onu yeryüzüne yerleştirmiştik» (18 - Kehf: 84) buyurmuştur.

1- KENDİLİĞİNDEN 2- BİLGİSİZLİK 3- BİLGİSİZ 4- İMKANSIZ
5- ACIZLIK 6- YİĞİTLİK 7- BENZER 8- FAZLA 9- KÖTÜLER
10- TESİRLİ 11- FELEKLER 12- SATAŞAN

Onun bütün mülk ve saltanatı, yerin muayyen bir parçasında ancak Allahu Teâlâ'nın onu mümkün kılması ile olmuştur. Yeryüzünün tümü, âlemin cisimlerine nisbetle bir toprak keseği gibidir. İnsanların faydalandıkları bütün vilâyetler, o kesekten bir toz gibidir. Aynı zamanda bu toz da Allahu Teâlâ'nın fazlından ve bahşettiği imkânlardandır. O hâlde kudret, siyaset, üstünlük ve kuvvetinden dolayı Allah'ın kulunu sevip Allah'ı sevmemek muhaldir. Hâlbuki kuvvet ve kudret ancak Allah'a mahsustur. Cebbâr, Kahhâr, Alîm ve Kaadir olan O'dur. Gökler yemininde dürülmüş, yerler ve yerlerde olan her şeyler ve hattâ bütün mahlûkatın boyunları O'nun kudret kabzasındadır. Onların hepsini helâk etse, mülkünden bir şey eksilmez. Onlar gibi bin mislini yaratsa bir zorluk, yorgunluk ve acziyyet ile karşılaşmaz. Bütün kudretler O'nun kudretinin eseri; güzellik, azamet ve kibriyâlık, kahr u galebe O'na mahsustur. Şâyet kudretindeki kemâlinden dolayı bir kaadirin bir gücü yetenin sevilmesi gerekiyorsa o da yalnız Allah'tır.

Sıfatına gelince; yâni vasıfındaki noksanlardan münezzeh olması, rezîlet ve pislikten mukaddes olmasının ve bâtınî sıfatındaki hüsn-i cemâli, sevilmesinin gerekçelerinden biri olmasına gelince, her ne kadar peygamber ve sıddıklar ayb ve pisliklerden münezzeh iseler de, tam mânasıyle tenzih ve takdîs, ancak bir olan, Celâl ve kerem sâhibi Hazret-i Allah'a mahsustur. Yaratıklar kusur ve noksandan hâli kalamaz. Onlar âciz birer yaratıktır. Musahhar ve muztardır, meburdur. Bu musahharlık ve ıztırar, tamamen ayb ve noksanlıktır. Kemâl, yalnız O'nundur. Diğerlerindeki kemâl, onun onlara verdiği nisbettedir. Her kemâlin başkasına verilmesi mukadder değildir. Çünkü kemâlin en aşağı derecesi, kulun başkasına musahhar olmamasıdır ki, bu da Allah'tan başkası için muhaldir, olamaz. Bütün noksanlıklardan münezzeh ve mukaddes olmasını açıklamak, lâfı uzatır. Aynı zamanda mükâşefe ilmi ile ilgili olduğu için onu burada açıklıyacak değiliz.

İşte bu vasıf da sevilen bir kemal ve güzellik olduğuna göre, bunun hakikati de ancak Allahu Teâlâda bulunur. Diğerlerinin kemâli ve kusurlardan münezzeh olmaları mutlak değildir, izâfîdir, yâni kendilerinden düşük olana nisbetle daha kâmildirler, demektir. Merkebe nisbetle at'ın, ata nisbetle insânın daha kâmil olması gibi. Aslında hepsinde noksanlık vardır. Fakat nisbet itibariyle birinde daha az, diğerinde daha çoktur.

Demek ki güzel sevilir. Mutlak sûrette de güzellik, ortağı, eşi, benzeri ve dengi bulunmıyan, kimseye ihtiyacı olmayıp dilediğini yapan, dilediği gibi hükmeden, hikmeti reddedilmiyen, muakkibi bulunmıyan, yer ve göklerde ilminden hâricde zerre bile kalmıyan zâlim ve cebbarların boyunları elinde bulunan, kimse kendi kudretinden, kahr u galebesinden kurtulamıyan, ezelî olup varlığının evveli olmıyan, ebedî olup sonu gelmiyen, varlığının nihâyeti olmıyan, bizâtihi kaaim olduğu gibi bütün yaratıkları ayakta tutan, yer ve göklerin mutlak hâkimi, canlı ve cansız bütün varlıkların yaratıcısı, izzet ve ceberutla tekleşmiş, mülk ve melekûtu yaratmakla her

yönden bir olmuş, fazl ve celâl, parlaklık ve cemâl, kudret ve kemâl sâhibi olup, celâlini anlamakta akılların şaşırıp hayrete düştüğü, vasfını anlatmakta[1] dillerin tutulduğu, âriflerin O'nun hakkındaki mârifetlerinin kemâli, acziyyetlerini itirafdan ibâret olduğu, peygamberlerin son mertebesi, vasfını anlatmakta kusurlu olduklarını söylemek olduğu, bir Allah'tır. Nitekim Resûl-i Ekrem: «Gereği gibi Seni senâ etmekten âcizim. Sen, kendini senâ ettiğin gibi yücesin» buyurmuş, Sıddîk-ı Ekber de: «Anlamadığını anlamak bir anlayıştır» demiştir. O Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim ki, mahlûkat için kendini bilmeğe, yol olarak ancak acziyyetlerini göstermiştir.

Ne olaydı bileydim, hakikat olarak Allah'ın sevgisini inkâr edip de bunu mecâz olarak kabûl eden, acaba Allah hakkındaki bu cemâl ve övünme vasıfları[2] ile kemâl ve güzellik niteliklerini mi, yoksa Allahu Teâlâ'nın bunlarla mevsuf olduğunu mu, yoksa kemâl ve azametin, bunları anlıyanlar için tabiî olarak sevimli olduğunu mu inkâr eder? Bunlardan hangisini inkâr ettiğini bilemiyorum. Çünkü hiç birini inkâra imkân yoktur. O, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim ki, Cehennem ateşinden uzaklaşıp kendileri için hüsnâ[3] Cennet va'dedilenlerden başkalarına güvenmemek için kör basîretlerden saklanmış ve hüsrandaki[4] insanları körlük zulmetinde terkederek, hayvanların[5] toplandığı ve behimî şehvetlerin dalgalandığı his âleminde onları mütereddit[6] bırakmıştır. Onlar dünyanın dış görünüşünden bilirler fakat âhiretten gaafillerdir. Hattâ çokları âhireti bile bilmezler.

Bu sebeble hâsıl olan sevgi ,ihsan karşılığındaki sevgiden daha kuvvetlidir. Zira ihsan azalıp çoğalabildiği için, bu husustaki sevgi de azalıp çoğalır. Bunun için, Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Benim en çok sevdiğim yalnız rubûbiyyet[7] hakkını yerine getirip karşılıksız olarak bana ibâdet edendir» diye vahyetmiştir. Yine Zebûr'de: «Cehennem'den kurtulmak veya Cennet'e girmek için bana kulluk edenden daha zâlim kim olabilir? Acaba Cennet veya Cehennem'i yaratmasam, ben itâate hak kazanmış ve bunun ehli değil mi idim?» buyurmuştur. Îsâ aleyhisselâm bir gün ibâdet eden ve ibâdetten zayıflayıp benizleri solan bir topluluğa uğradı ve sordu. Onlar da: «Cehennem'den korktuğumuz ve Cennet'i umduğumuz için bu hâldeyiz» dediler. Îsâ aleyhisselâm: «Yaratıktan korkup yaratığı umduğunuz için çalışıyorsunuz» dedi. Aynı şekilde ibâdet eden başka bir topluluğa uğradı. Onların durumunu sorunca, «Sevip saydığımız için Allah'a ibâdet ediyoruz» dediler. Îsâ aleyhisselâm: «İşte siz Allah'ın dostlarısınız. Ben sizin yanınızda bulunmakla emrolundum» dedi.

Ebû Hâzım: «Ben sevab ümidi veya ikab[8] korkusu ile ibâdet etmekten utanç duyarım. Zîra o zaman ya korkmasa çalışmıyan veya para vermese çalışmıyan kötü bir köle durumuna düşerim» dedi. Haberde şöyle vârid olmuştur :

1-ACIZLIK 2-VASIFLANAN 3-EN GÜZEL 4-HAYVANİ 5-TEREDDÜD
6-HABERSIZ 7-İDARECİLİK, HAKIMLİK 8-CEZA KALAN, KARAR

لَا يَكُونَنَّ أَحَدُكُمْ كَالْأَجِيرِ السُّوءِ إِنْ لَمْ يُعْطَ أَجْرًا لَمْ يَعْمَلْ وَ
لَا كَالْعَبْدِ السُّوءِ إِنْ لَمْ يَخَفْ لَمْ يَعْمَلْ

«Sakın almadan çalışmıyan kötü işçi veya korkmadan çalışmıyan kötü köle gibi olmayın».

Beşinci sebebi ele alalım: Sevginin beşinci sebebi, aralarında bir münâsebet ve bir benzerlik olmaktır. Çünkü insan benzediği şey'e meyleder. Bunun için çocuk, çocuk ile, büyük de büyük ile ünsiyyet eder. Kuş bile kendi cinsinden olan kuş ile ünsiyyet eder de diğerlerinden kaçar. Âlimin âlim ile ünsiyyeti, bir san'atkâr ile ünsiyyetinden daha çoktur. Dülgerin dülger ile ünsiyyeti, bir çiftçi ile ünsiyyetinden daha fazladır. Tecrübe, haber ve eserler bunun şâhididir. Nitekim «SOHBET ÂDÂBI»nın, «ALLAH İÇİN KARDEŞLİK» bölümünde bunu anlattık. Oraya mürâcaat oluna.

Münâsebet, sevginin sebebi olduğuna göre, çocuğun çocuk ile kurduğu münâsebet gibi zâhirî mânada olduğu gibi, herkesin anlayamıyacağı gizli bir sebeble de olabilir. Güzellik, istifade ve benzeri hiç bir sebeb olmaksızın iki kişi arasında görülen samimiyet gibi. Buna işâret olarak Resûl-i Ekrem: **«Ruhlar birbirine yardımcıdır. Onlardan birbirine münâsebeti olanlar buluştu, münâsebeti olmıyanlar ise ayrıldılar»** buyurdu.

İşte bu sebeb de Allah'ı sevmeği gerektirir. Çünkü her ne kadar sûret ve şekil bahis konusu değilse de, kul ile Allah arasında bâtınî bir münâsebet vardır. Bu münâsebetin bir kısmını kitablarda yazmak caiz ise de bir kısmının kaleme alınması caiz değildir. Belki o, toz perde altında kalır, tâ ki üzerinden geçen yolcular, sülûkün şartını tamamlayıp üstün makamlara, kurb makamına vâsıl olduklarında onu anlarlar. Yazılması caiz olan münâsebetler, insanların da vasıflanmaları ile emrolundukları ilâhî vasıflardır. Nitekim: **«Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanı»** buyurulmuştur. Bu da övüleni ve ilâhî olan ilim, iyilik, ihsan, lûtuf, hayırda bulunmak, insanlara merhametli olmak, onlara öğüt verip onları doğru yola getirmek, bâtıldan uzaklaştırmak ve benzeri dinî faziletlerdir. Bunların hepsi insanı Allah'a yaklaştırır. Fakat yaklaştırması, mekân ve mesafe bakımından değil, belki vasıflar bakımındandır. İşte bunlarda Allah ile gizli bir münâsebet vardır.

Yalnız insanlara mahsus özel münâsebetlerden olduğu hâlde satırlara yazılması câiz olmıyan, Allahu Teâlâ'nın :

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

«Ey Muhammed, sana ruhdan sorarlar. De ki: «Ruh, Rabbimin emrindendir» (17 - İsrâ: 85) buyurduğudur. Bu âyet ile ruhun bir emr-i Rabbânî

olup, insan havsalasının idrâki dışında kaldığını haber vermiştir. Bundan daha açığı, Allahu Teâlâ'nın :

﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ **«Onu yapıp ruhumdan üflediğimde...»** (15 - Hicr: 29) âyet-i celîle'sidir. İşte bunun için melekleri ona secde ettirmiştir. Buna da :

«Muhakkak biz seni yeryüzüne halife yaptık» (38 - Sâd: 26) âyetiyle işâret[1] etmiştir. Â d e m 'in, Allah'ın halifesi olması, ancak bu gizli münâsebetledir. Buna remzetmek üzere Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine yarattı»** (398) buyurdu da bunun üzerine kısa görüşlüler, sûretleri duyu vasıtası ile görülebilen zâhirî sûretlerden ibâret sanarak, kimi Müşebbihe, kimi Mücessime ve kimi Musavvire oldu. Yâni Allah'ı her hangi bir şey'e benzetti, cisim ve sûrettir, dedi ki, Allahu Teâlâ bunlardan münezzehtir. Allahu Teâlâ buna da işâret etmek üzere M û s â aleyhisselâm'a: «Ben hasta oldum, niçin beni ziyâret etmedin?» buyurunca, M û s â aleyhisselâm: «Bu nasıl olur?» diye sordu. Allahu Teâlâ: «Falan kulum hastalandı ,ziyâretine gitmedin. Eğer ziyâretine gitseydin beni orada bulurdun» buyurdu (399). Bu münâsebet, ancak farzları kuvvetlendirdikten sonra nafilelere devamla anlaşılır. Nitekim bir Hadîs-i Kudsî'de Allahu Teâlâ :

«Kulum, nafile ibâdetlerle durmadan bana yaklaşır ve ben de onu severim. Onu sevdiğim vakit, işiten kulağı, gören gözü ve konuşan dili olurum» (400) buyurmuştur.

Burası, kalemin[2] dizginlerini toplamanın vâcib olduğu bir[3] yerdir. İnsanlar burada hiziblere ayrılmıştır. Bâzı kısa görüşlüler zâhirî teşbihe kapılmıştır. Bir kısım aşırı ve azgınlar ise münâsebet hududunu aşarak ittihad[4] ve hulûle[5] kâil[6] olmuştur. Hattâ bâzıları, **«Ene'l-Hakk»** diyecek kadar ileri gitmiştir. Hıristiyanlar da İ s â aleyhisselâm'a ilâh demekle sapıtmışlardır. Diğer bâzıları Nâsût'a, lâhût'a[3] bürünmüştür. Diğer[4] bâzıları da[5] Nâsût,[4] Lâhût ile birleşti demişlerdir. Teşbih ve temsilin, ittihad ve hulûlün muhâl[7] olduğu kendilerine keşfolan ve bu sırrın hakikati kendilerine açıklanmış olanlar azınlıkta kalmışlardır. E b û 'l - H a s a n e n - N û r î 'nin[8] bunlardan olması muhtemeldir. Kendisine vecd hâli galebe çaldığı vakit, Şâirin :[9]

«Senin meveddetinden öyle menzillere iniyorum ki, o menzilde akıllar hayrette kalırlar»

sözüne bakar ve kesilen kamışların sivri kökleri üzerinde vecdine devâm ederdi. Nihâyet ayakları yarıldı ve aldığı bu yaralardan öldü. İşte bu, sev-

(398) Metin olarak yukarda geçmiştir.

(399) Hadis, yukarda metin olarak geçmiştir.

(400) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivayet etti ve metin olarak yukarda geçti.

1-İŞARE ETMEK 2-FIRKA 3-BENZETME 4-BİRLEŞME 5-NUFUZ 6-İNANMIŞ 7-İMKANSIZ 8-SEVGİ 9-DOSTLUK, MUHABBET

ginin en kuvvetli ve en büyük sebeblerindendir. Bu, en enderi, en uzak ve en az bulunanıdır.

İşte, sevginin sebeblerinden bulunanı bunlardır. Hepsi de mecaz değil, hakikat olarak Allah hakkında açık ve hattâ, en üstün derece de meydandadır. Basîret sâhibi insanlara göre en mâkul ve makbûl olan, yalnız Allah sevgisidir. Nitekim basîretleri kör olanlara göre en mâkulü de Allah-tan başkasını sevmektir. Sonra şu beş sebebden biri ile insanlardan her hangi birini seven kimse, aynı sebeblerle başka birisini de sevebilir. Bu sûretle sevgiye ortaklık ve noksanlık gelir. Hangi sevilir vasıf olursa olsun, o niteliğe sâhib başka niceleri bulunabilir. Ancak Allahu Teâlâ'dır ki, O'nun gibisi bulunamaz. Zira O, celâl ve kemâlin nihâyeti olan bu vasıflarla mevsuftur. O'nun bu hususlarda mevcud bir ortağı ve benzeri olmadığı gibi, ilerde bulunması da düşünülemez. Buna göre O'nun sevgisinde ortaklık yoktur. Tam mânasiyle sevgi de O'na mahsustur. Onda da ortaklık yoktur.

4 üncü BEYÂN : ZEVKLERİN EN ÜSTÜNÜ VE EN İYİSİNİN ALLAH'I BİLMEK VE O'NUN CEMALİNE BAKMAK OLDUĞU, BU ZEVKTEN MAHRUM OLANLAR MÜSTESNA, O'NUN ÜZERİNE HER HANGİ BİR ZEVKİN TERCİH EDİLMESİNİN DÜŞÜNÜLEMİYECEĞİ

Bilmiş ol ki; zevkler, anlayışlara bağlıdır. İnsan ise bütün kuvvet ve garîzeleri kendisinde toplamıştır. Her kuvvet ve garîzenin bir zevki vardır. Her birinin zevki, yaradılış tabiatine uygun olan şeylere ulaşmasındadır. Bu garîze ve tabiatler boşu boşuna değildir. Her kuvvet ve garîze, tabiatinin gereği olan bir şey için yaratılmıştır. Meselâ, gadab garîzesi intikam için yaratılmıştır. Onun tabiatinin zevki, intikam almakta ve gaalib gelmektedir. Yemeğe şehvet garîzesi, yaşayabilmesi için insâna lâzım olan gıdayı almak içindir. Onun da zevki, tabatinin îcabı olan bu gıdayı almaktır. Bunun gibi, kulak işitmekten, göz görmekten, burun da koku almaktan zevk alır. Çünkü bunların tabiatlerinin îcabı bunlardır. İşte garîzelerden hiç biri anladıkları şey'e nisbetle zevk veya elemden hâli değillerdir. Kalbde de ilâhî nûr adını taşıyan bir garîze vardır. Zira Allahu Teâlâ :

أَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

«Allah kimin kalbini İslâm'a açmışsa, o, Rabbi katından bir nûr üzere olmaz mı?» (39 - Zümer: 22) buyurmuştur. Buna, akıl, basiret, îman ve yakîn nûru da denir. İsimler üzerinde durmağa lüzum yoktur. Çünkü terimler muhteliftir. Zayıf görüşlü insanlar, ihtilâfın mânalarda olduğunu sanırlar. Zira zayıf görüşlüler, mânaları lâfızlardan anlamak isterler. Hâlbuki bu, vâcibin aksidir.

1- AKLA YAKIN
2- VASIFLANMIŞ
3- HUY, YARADILIŞ
4- GAZAB
6- ACI
7- KELİME

Kalb, hayâl ve his ile bilinmiyen mânaları anlamak vasfı ile bedenin diğer cüzlerinden ayrılır. Âlemin mahlûk olduğunu ve kadîm müdebbir, hikmet sâhibi, ilâhî vasıflarla mevsuf bir Hâlika muhtaç olduğunu anlaması gibi. Bu garîzeye «Akıl» adını verebiliriz. Fakat münâzara ve mücâdele yollarının kendisiyle anlaşılan mânadaki «Akıl» demek değildir. Aklın meşhûr olduğu bu mânasını anlamamak şarttır. Akıl bu mâna ile şöhret bulduğu için sôfilerden bâzıları aklı yermişlerdir. Yoksa insânı hayvanlardan ayıran ve Allah'ın kendisiyle bilindiği akıl, en aziz sıfatlardandır. Onu yermek doğru değildir. Bu akıl garîzesi, eşyanın hakikati kendisiyle bilinmek için yaradılmıştır. Onun tabiatinin iktizası, mârifet ve ilimdir. O, bunlardan zevk alır. İlim ve mârifette, bilip anlamakta zevkin bulunduğu gizli değildir. Hattâ ilim ve mârfiete nisbet edilen şey âdi şey de olsa insan onunla ferahlanır. Aynı vaziyette hakîr şeyde de olsa cehâlete nisbet edilince insan üzülür. İnsan oğlu âdi şeylerde bile ilimden dem vurmak ve onunla övünmek ister. Hattâ satranç ve benzeri âdi oyunları bilen bile bu hususlaki bilgisini göstermek ve başkasına öğretmek ister. Bütün bunlar, ilmin, bilginin son derece zevkli olmasından ve bununla olgun anlayıştan ileri gelir. İlim, rububiyyetin özel niteliklerindendir ve kemâlin son haddidir.

Bunun için tabiat, zekâ ve anlayış ile övüldüğü vakit sevinir. Çünkü böyle övülmeği duyduğu vakit kendisinde bir kemâl hisseder, ilim sâhibi olduğunu anlar, kendini beğenip zevk almağa başlar.

Sonra, ziraat ve san'at ilmi, halkı sevk u idâre edecek siyasî ilim kadar zevkli olmadığı gibi, sarf, nahiv ve lûgate olan ilim de, Allahu Teâlâ'nın sıfatına, meleklerine ve göklerine, melekûtuna, esrârına olan ilim gibi zevkli değildir. İlmin zevki, ilmin şerefi nisbetindedir. İlmin şerefi de malûmun şerefi nisbetindedir. Hattâ insanların içyüzlerini bilip ondan haber vermek daha zevkli olur. Şâyet bunu bilemezse ağırlanır ve araştırmağa koyulur. Bununla beraber gelişi güzel bir çiftçinin veya bir dokumacının esrârını bilip açıklamaktan, bir belde reisinin sözlerini bilip açıklaması, onun yapacağı işlerden haber vermesi daha zevkli, bir vezirin esrârını bilmesi bundan da zevkli, hükümdârın sırlarını bilip açıklaması ise hepsinden zevklidir. Bundan söz edip bununla övünmesi ve buna olan hırsı hepsinden fazla bunu sevip bundan zevk alması hepsinden daha çoktur.

İşte bu açıklamadan, mârifetlerin en zevklisinin, en şereflisi olduğu, ilmin şerefi de malûmun şerefine bağlı bulunduğu anlaşılmıştır. Malûmatta ne kadar şeref, kemâl ve yücelik varsa, ilim de o nisbette şerefli ve yüce olur. Acaba mevcudatta, bütün eşyayı yaratıp en mükemmel şekilde meydâna getiren, yoktan vâr eden, süsleyen, tedbîr eden, tertîb eden, Allah'a ilminden daha yüce, daha âlâ, daha şerefli, daha olgun ve daha büyük ilim ne olabilir? Mülkte, kemâlde, güzellikte, değerde, celâl ve kibriyâlıkta Allah'tan daha üstün malûm ne olabilir?

Şâyet bunda şübhe etmiyorsan, artık rububiyyetin sırlarına muttali' olmakta, bütün varlıkları kaplıyan ilâhî emirlerin tertibine ilim, mârifetle-

1- EZELİ 2- TEDBİR GÖREN 3- VASIFLANMA 4- HUY, YARATILIŞTA OLAN
5- MÜBAHESE 6- KÖTÜLEME 7- GEREKLİ 8- KÜÇÜK
9- BİLGİSİZLİK 10- ŞAHMAT 11- İDARECİLİK

rin en üstünü, en zevklisi, en güzeli ve en çok arzû edileni ve bunu bilmekle insânın en çok sevineceği şey olduğunda asla şübhe etmez.

Şu açıklamadan, ilmin lezzetli olduğu ve en zevkli ilmin de Allahu Teâlâ'nın sıfat, ef'al ve Arş'ının üstünden, yerin dibine kadar mülkündeki tedbirini bilmek olduğu anlaşılmıştır. Şu hâlde bilgi zevki, şehvet, gadab ve diğer duyularla te'mîn edilen zevklerden çok daha zevklidir. Zevkler, önce nevileri itibariyle birbirinden ayrılır. Meselâ, münâsebet zevki duyma zevkinden, bilgi zevki riyâset zevkinden ayrı ayrı şeylerdir. Kimisi daha zayıf, kimisi daha kuvvetlidir. Şehveti gaalib olan ile olmıyanın münâsebet zevki ile, çok güzel ile güzele bakmak arasındaki zevk de farklıdır. Zevklerin en kuvvetlisi, başkasını etkilemesi ile bilinir. Meselâ, güzele bakıp ondan zevk almakla, güzel kokular koklamak arasında muhayyer olan insan, güzele bakmağı tercih ettiği vakitte onu, güzel kokular üzerine tercih ettiği anlaşılır. Bunun gibi, yemek hazırlandığı vakit, hâlâ satranç başından ayrılmak istemiyen kimsenin satrancı yemek üzerine tercih ettiği ve ondan daha çok zevk aldığı anlaşılır. Zevkleri tercihde miyar budur. Şimdi konuya dönerek deriz ki :

Zevkler, zâhiri ve bâtıni olmak üzere ikiye ayrılır. Zâhirî zevkler, beş duyu organları ile elde edilen zevklerdir. Bâtınî zevkler; başkanlık, üstünlük, kerâmet, ilim ve benzeri zevklerdir. Zira bu zevkler ne gözün, ne kulağın, ne burunun, ne tad almanın, ne de dokunmanın zevkleridir. Bâtınî mânalar, kemâl sâhibleri için dış zevklerden daha üstündür. Bir adam, semiz bir tavuk ve badem ezmesi ile başkanlık etme ve düşmâna galebe ile istilâ arasında muhayyer bırakılsa; eğer bu adam, âdî, hasis, ölü ruhlu bir kimse ise, et ile badem tatlısını tercih eder. Şâyet âlî himmete sâhib, aklı başında bir insân ise, uzun müddet aç kalmağa razı olmakla beraber başkanlığı tercih eder. Onun başkanlığı tercih etmesi, zevkli yemeklerden daha çok ondan zevk aldığına delildir. Evet, henüz mânevî duyguları gelişmemiş çocuklar veya bu duyguları kaybetmiş bunaklar yemeği, riyâset üzerine tercih ederler. İç güdüleri gelişen ve bunamıyan insanlar için en büyük zevkin, riyâset ve kerâmet olacağı meydanda olduğu gibi, mânevî yönden olgunlaşanlar için de Allah'ı bilmek, O'nun cemâlini mütalâa etmek ve ilâhî umurun esrârına erişmek, zevklerin en büyüğüdür. Bunun en son ifade şekli; artık nefis, onlar için gizlenen göz aydınlığını bilemez. Onlar için göz görmediği, kulak duymadığı ve hattâ hâtıra gelmiyen zevkleri vardır.

Bunu ancak bu anda her iki zevke birden varabilen bilir. Bu zevk, halktan ayrılıp yalnız kalmakta, fikir ve zikirde insan üzerine te'sîr eder, mârifet deryâsına dalar. Artık o, başkanlık sevgisinden geçer, başkanlıklarının sona ereceğini bildiği için başkanları dahi hakir görür. Başkanlıklarının karışık olup sıkıntılardan kurtulamıyacaklarını bilir. Ölümün kesin olarak geleceğini ve o zaman hiç bir şey'e muktedir olamıyacaklarını bildikleri için buna kıymet vermez ve bunları düşündükçe Allah'ı mârifet, sıfatlarını düşünmek, A'lâ-yı İlliyyin — en yüksek makamlar — den, esfel-i

1-İŞLER 7-BADAM
2-GAZAB 8-HÜKMÜ ALTINA ALMA
3-REİSLİK 9-YÜKSELME ARZUSU
4-SERBEST 10-KÜÇÜK
5-ÖLÇÜ 11-KUVVETLİ

sâfilin — en aşağı derece — e kadar her şey'i çekip çeviren, yaratıp idâre eden ve bunlarda hiç bir zorluk çekilmediğini ve bir eksiklik bulunmadığını, böylece yer ve gökleri ve bunlardaki kudretine delâlet eden ef'âlini düşünmenin zevkini, bütün zevklerin üstünde görür. Hele daha ileri vardığı vakit artık onun eninin bile hududu yoktur. Ârif bu düşünceye vardığı vakit yalnız onu yer ve gökler kadar Cennet bahçelerine dalar, meyvelerini toplar. Havızlarından içer. Bunların sona ereceğinden korkusu olmaz. Zîra bu Cennet'in meyveleri sonsuz ve serbesttir, ebedîdir. Ölüm ile sona ermezler. Çünkü ölüm, Allah'ı bilen şey'i yok edemez. Çünkü bu mârifetin mahalli ruhtur. O ruh ki emr-i Rabbânîdir. Ölüm, hâlini değiştirir, meşgale ve gaailelerini sona erdirir ve onu beden kafesinde mahbus kalmaktan kurtarır. Yoksa ölümle yok olması gibi bir şey yoktur. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ

«Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, bilâkis Rableri katında diridirler. Allah'ın, bol nimetlerinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere, kendilerine korku olmadığını ve kendilerinin üzülmiyeceklerini müjde etmek isterler» (3 - Âl-i İmran: 169 - 170) buyurmuştur. Bu mevkiin, yalnız savaş alanlarında ölenlere mahsus olduğunu sanma. Zira ârifin her nefesinde bin şehid derecesi vardır. Nitekim haberde: **«Şehid olarak ölenler, şehâdetin yüksek mevkiini gördükleri için, tekrar dünyaya gelip ikinci def'a şehid olarak ölmeği temenni ederler. Ayrıca şehidler, âlimlerin yüksek mevkilerini gördükleri vakit, kendilerinin de âlim olmalarını temenni ederler»** (401) diye vârid olmuştur.

Demek ki yer ve göklerin her köşesi, âriflerin at oynattıkları bir sâhadır. Şahsı ve cismi ile yükselmeğe ve ayrılmağa lüzum görmeden yerinde dururken istediği yerde mekân tutabilir. O, eni, yer ve gökler kadar geniş olan Cennet âleminde melekût âlemini müşâhede eder durur. Birbirini sıkıştırmamak üzere her ârifin böyle geniş sahası vardır. Şu kadar var ki, bunların da sayılamıyacak kadar ayrı ayrı mevki ve dereceleri vardır.

Bu ifâdelerimizden şu anlaşılmış oldu ki, bâtınî olan riyâset zevki, zâhirî olan beş duyunun zevkinden, kemâl sâhiblerine göre daha üstün-

---

(401) Buhârî ile Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Hadis metin olarak yukarda geçti. Ancak, «Âlim olmağı temenni ederlerdi» ilâvesi yoktur.

1-İŞARE 2-İŞLER 3-YER 4-DUA 5-REİSLİK

dür. Bu zevk, hayvanlarda, çocuk ve bunaklarda yoktur. Fakat kemâl sâhiblerinde bütün bu maddi zevkler olduğu hâlde riyâseti onlar üzerine tercih ederler.

Allahu Teâlâ'yı, sıfat ve ef'âlini, göklerin melekûtunu, mülkünün sırlarını bilmenin riyâsetten de daha zevkli olmasının mânası ise, ancak mârifet mertebesine yükselip o zevke varanlar içindir. Bunu kalb ve basîret sâhibi olmıyanlara anlatmak mümkün değildir. Zira bu kuvvetin merkezi kalbdir. Çocuklara, cinsî münâsebetin, top oynamaktan daha zevkli olduğunu anlatmak mümkün olmadığı gibi, bu kalbe sâhib olmayanlara da bunu anlatmak mümkün değildir. Çünkü tatmıyan bilmez. Bu, zevk işidir, zevkine varmak gerekir, lâf ile olmaz. Ancak her türlü âfetlerden sâlim olup bu mertebeye yükselebilenle riki zevk arasındaki farkı anlarlar. Tadan bilir, tatmıyan bilmez.

Ömrüme yemin ederim ki, ilim talebinde bulunanlar, her ne kadar ilâhî umûrun mârifetini aramakla meşgul olmasalar da çözümlenmesinde harîs oldukları müşkillerini hallettikleri vakit, bu zevkin kokusunu alırlar. Çünkü her ne kadar malûmatları, ilâhî olan malûmatlar kadar şerefli değilse de, yine ilim ve mârifet olduklarından, şereflidirler. Fakat Allahu Teâlâ'yı mârifet için uzun tefekkür ve düşüncelerde bulunan ve az da olsa ilâhî sırlardan kendisine bir şey keşfolunan, bu keşfin husûlü ânında büyük bir zevke ulaşır ve hattâ bu neş'eye dayanabilmesi bakımından kendi kendine şaşar. İşte bu, ancak zevk ile bilinir. Bu hususta hikâyeler fazla bir fayda sağlamazlar.

Bu kadar açıklama, Allah'ı mârifetin en büyük zevk olup, bunun üstünde bir zevkin bulunmadığını sana anlatsa gerektir. Bunun için Ebû Süleyman Dârânî: «Allah'ın öyle kulları var ki, Cehennem korkusu veya Cennet aşkı, onları Allah'tan meşgul etmez, nerde kaldı dünya» demiştir. Mâruf-ı Kerhî'nin kardeşliklerinden birisi kendisine:

— Seni ibâdete sevkeden sebeb nedir? diye sorar. Kerhî cevab vermeyince, adam:

— Ölümü hatırladığın mı? diye sordu. Mâruf-ı Kerhî:

— Ölüm nedir? diye sordu. Adam:

— Mezar ve berzah âlemi, dedi. Mâruf-ı Kerhî:

— Bunlar nedir? diye sordu. Adam:

— Cehennem korkusu ve Cennet ümidi, diye cevab verince, Mâruf-ı Kerhî:

— Bunlar da nedir? Ortada bir hükümdar var. Bunların hepsi O'nun elindedir. O'nu seversen bunların hepsini sana unutturur. Aranızda tanışma olursa, O, sana yeter ve seni bunlardan korur, demiştir.

İsâ aleyhisselâm'dan gelen haberlerde: «Bir genç Allahu Teâlâ'yı aramağa harîs olursa, bu hırs onu başkalarından alıkor» denilmiştir. Şeyhin birisi Bişr b. el-Hafî'yi rü'yasında görmüş ve Ebû Nasr et-Timâr ile Abdülvehhab el-Varrak'ın ne olduklarını ondan sormuş, o da: «Şu anda onları Allah'ın huzurunda bıraktım, yiyip içmekle meşguldürler» dedi. Kendisine: «Ya sen ne oldun?» diye sordu. O: «Benim ye-

1-BELA
2-SAĞLAM
3-HASIL OLMASI

mek içmekte fazla hevesim olmadığını Allahu Teâlâ bildiği için bana da cemâlini vermiştir» dedi.

Ali b. el-Muvaffak anlatıyor: «Rü'yamda Cennet'e girdiğimi gördüm. Adamın birini sofra başında oturmuş, sağında ve solunda duran iki meleğin kendisini çeşitli yemeklerden yedirmekte olduklarını gördüm. Cennet'in kapusunda bir adamın durup insanların yüzlerine bakarak onları inceledikten sonra kimisini içeri aldığını ve kimisini de geri çevirdiğini gördüm. Sonra Hazîre-i Kuds'e doğru ilerledim. Baktım ki Arş'ın pencerelerinden bir adam, gözünü kırpmadan Allahu Teâlâ'ya bakıp duruyor. Cennet'in reisi bulunan Rıdvan'a :

— Bu kimdir? diye sordum. O da :

— Mâruf-ı Kerhî, dedi. Çünkü onun Allah'a olan ibâdeti, Cehennem korkusu veya Cennet ümidi için değil, yalnız O'nu sevdiği için idi. Bunun için Allahu Teâlâ da kıyâmete kadar kendisine bakma imkânlarını bahşetmiştir, dedi. Öbür gördüğü iki kişinin de Bişr b. el-Hâris ile Ahmed b. Hanbel olduklarını söyledi. Bunun için Süleyman Dârânî: «Burada nefsiyle meşgul olan, kıyâmette de Rabbi ile meşguldür» demiştir. İmâm-ı Sevrî de Râbia'ye: «İmânının hakikati nedir?» diye sorunca, Râbia: «Kötü bir işçi gibi, Cehennem korkusu veya Cennet ümidi ile Allah'a ibâdet etmiş değilim. Allah'a ibâdetim, O'nu sevmem ve O'na aşkım bakımındandır» dedi ve muhabbet anlamında manzum olarak :

أُحِبُّكَ حُبَّيْنِ حُبَّ الْهَوٰى ، وَحُبًّا لِأَنَّكَ أَهْلٌ لِذَاكَا

فَأَمَّا الَّذِى هُوَ حُبُّ الْهَوٰى ، فَشُغْلِى بِذِكْرِكَ عَمَّنْ سِوَاكَا

وَأَمَّا الَّذِى أَنْتَ أَهْلٌ لَهُ ، فَكَشْفُكَ لِى الْحُجُبَ حَتّٰى أَرَاكَا

فَلَا الْحَمْدُ فِى ذَا وَلَا ذَاكَ لِى ، وَلٰكِنْ لَكَ الْحَمْدُ فِى ذَا وَذَاكَا

«Seni iki sevgi ile seviyorum; biri sana olan aşkım, diğeri de senin bu sevgiye lâyık olmandır.
Hevâmın[1] ve gönlümün sana meylederek seni sevmem, başkasını bırakıp senin zikrinle meşgul olmamdır.
Senin ehli olduğun sevgi ise, perdeyi kaldırıp cemâlini göstermendir.
Her iki sevgimde de övülmeğe ve teşekküre lâyık ben değilim. Her ikisinde de hamd, Sana mahsustur» dedi.

Belki «Hevâ»[1] sevgisinden, Allahu Teâlâ'nın kendisine ihsan ve in'âm[2] peşin zevk ile, Allah'ı sevmesini ve ehli olduğu için O'nu sevmesinden de ve kendisine keşfedilen celâl ve cemâli için olan sevgisini kasdetmiştir. Bu ikincisi en kuvvetli ve en üstün bir sevgidir. Rubûbiyyetin[3] cemâlini mütâlea ve müşâhede zevki ise, işte bu zevkten Resûl-i Ekrem Allahu Teâlâ'dan hikâye olarak :

1-İSTEK 2-İSTEK 3-HAKİMLİK

اعددت لعبادى الصالحين ما لا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر

على قلب بشر

«Sâlih kullarım için, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve beşerin hâtırına geçmiyeni hazırladım» (402) diye haber vermiştir. Kalbinin cilâsı son haddine varan bâzı kimseler için, bu zevk dünyada da peşin olarak verilmiştir. Bunun için zâtın biri: «Ben, ey Rabbim ve ey Allah'ım derken, bunu kalbimde dağlardan daha ağır bulurum. Zira benim bu çağrım, perde arkasındandır. Hiç beraber oturanlar birbirine böyle seslenirler mi?» dedi ve devamla: «Kul, bu ilimde gaayeye[1] ulaştığı vakit, herkes onu taşlamağa başlar. Çünkü onun dediğini anlıyamadıkları için onu deli veya kâfir sanırlar.

Bütün âriflerin maksadı, yalnız O'na ulaşmaktır. Kimsenin bilemediği haz ve zevk-i mânevî buradadır. Bu maksada ulaştıkları vakit, sıkıntı ve istekler mahvolur da kalb bu nîmetin zevki ile meşgul olur. Hattâ ateşe bile atılsa, o sevgi deryasında olduğu için bundan haberi bile olmaz. Cennet nîmetleri kendine arzedilse taraflarına dönüp bakmaz. Çünkü o, üzerinde başka nîmet ve başka zevk bulunmıyan zevk ve nîmetlerin zirvesine ulaşmıştır. Yalnız duyu organları ile anladığı zevkten başka bir zevke inanmıyan, sûret ve şekli olmıyan, Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmaktan alacağı zevke nasıl inandığını bilebilirim. Mahsusattan[2] başka bir zevk vasıtası olduğunu kabûl etmiyene göre, Allahu Teâlâ'nın en büyük nîmet ve en üstün zevk olan cemâlini arzetmekten ne anladıklarını bileydim. Gerçek şu ki, Allahu Teâlâ'yı bilen, muhtelif şehvetlere ayrılan bu zevklerin hepsi bu ilâhî zevkin altında dürülü kaldığını bilir. Nitekim birisi: «Daha önce dağınık sevgilerim vardı. Seni bulup gördüğüm vakit hepsi bir araya toplandı. Kalbim bütün mevcudiyetiyle sana yöneldi ve başkalarını bana unutturdun. Bu def'a benim heves ettiğim, bana hased etmeğe başladı. Sen mevlâm olunca ve seni yalnız Mevlâ kabûl edince, ben başkalarının mevlâsı oldum. Din ve dünyalarını insanlara bıraktım. Yalnız senin zikrinle meşgul oldum, ey hem dînim, hem de dünyam olan Allah'ım» demiştir. Bunun için başka bir şâir de:

«O'nun ayrılığı Cehennem'den büyük, vuslatı ise Cennet'ten güzeldir» demiştir.

Bunların böyle konuşmaları, Allah'ı bilmekteki kalbin zevkini, bütün maddî zevkler üzerine tercih etmiş olmalarındandır. Zira Cennet,[3] duyuların faydalandığı yerdir. Kalbin zevki ise, ancak Allah'a mülâkattadır.

---

(402) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- MAKSAD
2- GÖZLE GÖRÜLEN
3- KAVUŞMA

Zevklerinde insanların hâli, yukarda anlattığımızdır. Meselâ, çocuk ilk neşv ü nemâ çağında, eğlenmek ve oynamaktan zevk alır. Bunlardan aldığı zevk ona göre bütün zevklerin üstündedir. Sonra yavaş yavaş oyuncaklarından uzaklaşıp süslenmeğe, vasıtalara binmeğe heves eder. Sonra erginlik çağında münâsebet zevkine dalar, kadınlara yönelir ve ondan önceki zevklerini atar. Sonra bolluk, üstünlük ve riyâset sevdasına düşer. Dünya zevklerinin en sonu, en üstünü ve en kuvvetlisi bunlardır. Nitekim Allahu Teâlâ:

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ

«Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalama, süslenme, aranızda övünme ve daha mal ve çocuk sâhibi olma dâvasından ibârettir» (57 - Hadîd: 20) buyurmuştur. Bundan daha ileride bir gârîze daha belli eder ki, bununla Allahu Teâlâ ve O'nun ef'âli bilinir de, o zaman bundan önceki bütün zevkleri hakîr görür. Her sonra gelen bir evvelinden kuvvetli, bu ise en sonu ve zevklerin en üstünüdür. Zira daha ilk anlayış çağında oyun ve eğlence zevki, erginlikte süs ve kadın zevki, yirmi yaştan sonra riyâset sevgisi, kırk yaşına yakın ise ilim ve mârifet sevgisi başlar ki, bunun üstünde başka bir şey yoktur. Çocuk, oyuncakları bırakıp da kadınlar peşinde dolaşanlara güldüğü gibi, riyâset sevgisinde olanlar da riyâseti bırakıp mârifetullah ile uğraşanlara güler ve onlarla alay ederler. Gerçek âlim ve ârifler ise, «Siz bugün bizimle eğleniyorsunuz. Bir gün gelecek biz de sizinle eğleneceğiz. Yakında bunu göreceksiniz» derler.

5 inci BEYÂN: ÂHİRETTEKİ FAZİLETİN DÜNYADAKİ MÂRİFETE ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilmiş ol ki; anlaşılan şeyler, hayâle girebilmek ve girememek sûretiyle ikiye ayrılır. Hayâle girebilenler, düşünülebilen sûretle, renkli cisimler, canlı ve cansız varlıklardan meydâna gelen şahıs ve şekiller gibi şeylerdir. Hayâle sığmayanlar da Allahu Teâlâ'nın zâtı ve cisim olmayan her şey'idir. İlim, kudret, irâde ve benzerleri gibi. Bir insânı gören adam, gözünü yumduğu vakit, onu hayâlinde görüyormuş gibi olur. Fakat gözünü açtığı vakit görüşü farklıdır. Gerçi sûretler arasında ihtilâf yok ama gözü açık olarak adama baktığı vakit, onun daha bir çok inceliklerini açıkça müşahede eder. Bu tıpkı sabahın alaca karanlığında görülen ayanı adamın her hâli olduğu gibi açıkça belli etmemesi, fakat güneş ortalığı aydınlatınca adam daha açık ve daha net olarak görüldüğü gibidir.

Demek ki hayâl, idrâkin, anlamanın evveli, başlangıcıdır. Rü'yet, yâni göz ile görmek ise hayâldeki anlayışı kemâle erdirmektir. İşte keşfin sonu budur ve sonu olduğu için de buna rü'yet denmiştir. Yoksa gözde olduğu için bu ismi almış değildir. Hattâ vücudun her hangi başka bir organı bu vazifeyi görse ona da rü'yet derlerdi.

1-BÜYÜME VE YETİŞME 2-REISLIK 3-HUY, YARADILIŞ 4-İŞLER
4-KÜÇÜK 5-ALLAHI BİLME 6-(BATINI) GÖRME

Tahayyül edilen şeylerde bunu böylece anladıktan sonra, anlaşılması ve bilinmesi için hayâle girmeyen şeylerin de iki dereceye ayrıldığını bil. Birincisi başlangıç, ikincisi de onu kemâle erdirmektir. Daha ziyâde açık ve net olma bakımından birinci ile ikinci arasındaki fark, hayâl ile açık görme arasındaki fark gibidir. Birinciyi kemâle erdiren ikinci dereceye müşâhede, mülâkat ve rü'yet isimleri de verilebilir. Rü'yet demek, doğrudur. Çünkü rü'yet, açıkça görmek olup keşfin son haddi olduğu için bu ismi almıştır. Sünnet-i İlâhiyye olarak gözleri kapamak, görmekle hâsıl olan tam keşfe engel ve göz ile bakılan şey arasında göz kapakları perde olduğu gibi, burada da rü'yetin mümkün olabilmesi için perdenin ortadan kalkması lâzımdır. Perde kalkmayınca idrâk, hayâlden ibâret kalır. Aslında gözün kapakları görmeğe perde oldukları gibi dünya hayatı da o rü'yete engel bir perdedir. Hayatın perde olmasının sebebini açıklamak çok uzun kaçar. Ve aynı zamanda bu muâmele ilmine yaraşmaz. Bunun için Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a : لَنْ تَرَانِي

«Elbette beni göremezsin» (7 - A'raf: 143) ve:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ **«O'nu gözler idrâk edemez»** (6 - En'am: 103) buyurmuştur. Yâni, dünyada görmezler, demektir. Aynı zamanda sahih olan da Resûl-i Ekrem'in, Mirac gecesi Allahu Teâlâ'yı görmemesidir.

Ölüm ile beraber aradan perde çekildiği vakit, ruh, dünya kirleri ile mülevves olarak kalır ve tamamiyle ondan sıyrılamaz. Bununla beraber herkes bu lekelerde farklı dereceler alır. Bir kısmını öyle leke ve paslar kaplar ki, cevherini kaybetmiş, paslanmış bir ayna gibi olur; ne cilâ, ne de parlaklık kabûl etmez. İşte ebedî olarak Allah'ın cemâlinden mahrum olacaklar bunlardır. Böyle olmaktan Allah'a sığınırız. Bâzıları da böyle tam mânasiyle kalbleri kararmış ve mühürlenmiş olmayıp temizliği kabûl eder durumdadırlar. Bunların kir ve paslarını temizletmek için ateşe tutulurlar. Cehennem'de yanmaları, temizlenmelerine bağlıdır. En azı, bir andır. En çoğu da mü'minler hakkında yedi bin yıl olduğu rivâyet edilmiştir (403). Bu âlemden ebediyyete göç eden herkesde, dünya lekelerinden az çok bir leke vardır. Bunun için Allahu Teâlâ :

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا
وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

(403) Hakim-i Tirmizi, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet ettiği bir hadisde bunu ifâde etmiştir.

1-HAYAL
2-FAZLA
3-ULAŞMA
4-BULAŞMIŞ

«Sizden Cehennem'e uğramıyacak yoktur. Bu, Rabbinin üzerine yapmayı aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız» (9 - Meryem: 71 - 72) buyurmuştur. Herkes, Cehennem'e uğrıyacağını kesin olarak bildiği hâlde, kesin olarak oradan çıkacağını bilememektedir. Allahu Teâlâ kulunu temizlediği, vaktini tamamladığı ve Şeriatin haber verdiği hesab, arz ve benzeri işlerin bittiği ve Cennet'i hak ettiği vakit ki, bunun da zamanını kimse[1] bilemez. Ancak bunlar kıyâmetten sonra olacaktır. Kıyâmetin vakti ise meçhuldür. O vakit kulunu temizler, pislikten, toz ve topraktan kendisinde eser kalmaz. Çünkü burada Allahu Teâlâ'nın tecellisi vardır. İşte o zaman Cehennem'den çıkar Cennet'e girer de, Allahu Teâlâ öyle bir tecelli ile kendisine tecelli eder ki, kul, hayâl ettiği şeyleri[2] açıkça aynada gören insan gibi olur. İşte bu müşâhede ve tecelliye rü'yet adı verilir.[2]

Demek ki rü'yet-i ilâhiyye haktır, fakat bu rü'yetten, hayâlde yerleşen özel bir sûretin cihet veya mekânda görülmesi gibi bir şey[3] anlamamak da hakdır. Çünkü[4] Allahu Teâlâ bundan münezzeh ve müberradır. Belki dünyada nasıl tahayyülden, düşünceden sûret, şekil ve miktardan, cihet, mekân ve mesafeden münezzeh olduğuna inandığın gibi, âhirette de o şekilde tecelli edecektir. Dünyadaki bu mârifet, aynen âhirette de kemâl şeklini alacaktır. Keşif ve açıklık[2] kemâle erecek ve müşâhede hâline dönecektir. Bu tıpkı hayâl ile rü'yeti anlattığımız gibidir. Dünyada Allahu Teâlâ'yı mârifet etmekte sûret ve cihet düşünülmediği gibi, âhirette de bu mârifet kemâle erdirilirken durum aynıdır. Zira O, burada anlatılanın aynıdır. Ancak perdenin kalkması ile keşif, açık olacaktır. Tıpkı bir sûreti hayâlde düşünmekle açık olarak ona bakmak gibidir. Buna işaret etmek üzere Allahu Teâlâ :

يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا

«Işıkları önlerinde ve defterleri sağlarından verilmiş olarak yürürler ve «Rabbimiz, ışığımızı tamamla» derler» (66 - Tahrîm: 8) buyurmuştur. Zira nûrun tamamı, ancak keşfin artmasında etkili olur. Bunun için bakmak ve görmek derecesine, ancak dünyadaki ârifler ulaşabilir. Zira dünyada mârifet olarak ekilen, âhirette müşâhede olarak yetişen bir tohumdur. Bu, bir buğday tohumunun buğday mahsûlü, ve bir çekirdeğin bir ağaç olarak yetişmesi gibidir. Bahçesine hurma çekirdeğini dikmiyen, hurma ağacını nerde bulur? Tohum ekmiyen, hangi ekini biçebilir? Bunun gibi, dünyada Allah'ı bilmeyen, âhirette O'nu nasıl görür?

Dünyada Allah'ı mârifet, muhtelif derecelere ayrıldığı gibi, âhiretteki ilâhî tecelli de farklıdır. Mârifetin ihtilâfına nisbetle tecellînin ihtilâfı, tohumların ayrılmasına nisbetle[5] mahsûlün ayrı olması gibidir. Mârifet, çokluğu, azlığı, kuvveti ve za'fiyeti bakımlarından mutlak sûrette farklı olur. Bunun için Resûl-i Ekrem : **«Allahu Teâlâ insanlara, genel, Ebû Be-**

1-BILINMEYEN 2-(BATINI) GÖRME 3-TEMİZ 4-HAYAL
5-ZAYIFLIK

kir'e de özel olarak tecelli eder» (404) buyurmuştur. Artık, mevkii Hz. E b û B e k i r ' den (R.A.) düşük olanların tecelli-i ilâhiden aldıkları zevkin, Hz. E b û B e k i r ' in zevkiyle eşit olduğunu sanmak uygun olmaz. Herkes, zevkini, dünyadaki mârifet nisbetinde alır. Hz. E b û B e k i r , göğsüne ilka edilen bir sırla insanlar üzerine tercih edildiği için, özel bir tecellî ile tâltif edilmiştir. Dünyada riyâseti, evlenmek ve yemek üzerine tercih edenler olduğu gibi, âhirette de Allah'ın cemâline bakmanın zevkini bütün Cennet nîmetleri üzerine tercih ederler. Zîra Cennet'in nîmetleri maddî zevk u safâdan, evlenmek, yemek ve giymekten ibârettir. Bu ,tıpkı dünyada ilim, mârifet ve rububiyyet sırlarına muttali' olmağı, yemek, içmek ve diğer zevkler üzerine tercih edenler gibidir. Bunun için R â b i a - i A d v i y e ' ye, Cennet hakkında ne dersin? diye sorduklarında, önce komşu, sonra mesken, diye cevab vermiş ve bu sözü il ekalbinde Cennet'e değil, Cennet'in Rabbisine iltifatı olduğunu ifade etmiştir.

Dünyada Allah'ı bilemiyen, O'nu âhirette göremiyecektir. Dünyada mârifet zevkine varamıyan, âhirette müşahede tadını alamıyacaktır. Zîra kişi, dünyada sâhib olmadığı şey'e, âhirette yeniden sâhib olamaz. Burada herkes neyi ekmişse âhirette onu biçecektir. Herkes yaşadığı gibi ölecek ve öldüğü gibi dirilecektir. İşte dünyada mârifetten ne kadarına sâhip olmuşsa âhirette onun nimetine ulaşacaktır. Yalnız perde ortadan kalkmakla, mârifet, müşâhedeye dönecektir. İşte fark buradadır. Gördüğü sûretten zevk alan âşıkın, bu sûretin sâhibini bulmakla zevki daha da artacağı gibi, perde aradan kalkıp sağlanan müşahede sâyesinde zevki son haddine varacaktır. Cennet'in güzelliği, herkesin arzû ettiği şey'i orada bulmasındadır. Allah'tan başkasını arzû etmiyen kimse için başka şeylerde bir zevk yoktur, belki onlardan eziyet de görebilir.

Demek ki Cennet'in nîmetleri, Allah'ı sevmek derecesindedir. Ne nisbette Allah'ı seviyorsa, o nisbette nîmete sâhib olur. Allah'ı sevmek de O'nu bilmek ve mârifet nisbetindedir. Buna göre saâdetin aslı, şeriatin îman diye tâbir ettiği, Allah'ı mârifet ve bilmektir.

Şâyet, rü'yetin zevki, mârifete nisbet itibariyledir, dersen, onun kat kat fazlası olsa da yine zayıftır. Çünkü mârifetin dünyadaki zevki zayıftır. Onun kat kat fazlası da ona yakındır. Böyle olunca bu ifade, Cennet zevklerini küçük düşürücü mâhiyettedir, dersen,

Bilmiş ol ki; mârifetin bu zevkini hakir görmek, mârifeti bilmemekten gelir. Mârifeti olmıyan, elbette onun zevkine varamaz. Şâyet kalbinde bir miktar mârifet var ve fakat kalbi dünya ilgileri ile dolu ise bu adam mârifetin zevkine varamaz. Ârifler için mârifet, fikir ve Allah ile olan münâcatlarında öyle zevkler vardır ki, eğer şu dünyada bunu Cennet ile değiştir dersen, yine Cennet'i kabûl etmezler. Aynı zamanda hayâlden alınan zevkin, gerçek mâşuktan alınan zevke nisbetle bir değeri olmadığı

(404) İbn Adiy, Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Bu yoldan bâtıldır. Diğer rivâyet yolları da mevzuata alınmıştır.

1-KOYMA 6-İFADE
2-İLTİFAT
3-REİSLİK
4-HAKİMLİK
5-VAKIF

gibi, bir de güzel yemeklerin râyihalarından[1] alınan zevkin, o yemekleri yemekten alınan zevke nisbetle bir değeri olmadığı gibi, bu dünyadaki mârifet zevki üstün bir zevk olmakla beraber, âhiretteki mülâkat ve müşâhede zevkine nisbetle bir değeri yoktur. Aralarında kıyas kabûl etmiyecek derecede bir fark vardır. Bu, elleyip öpmekten alınan zevkin, münâsebette bulunmaktan alınan zevke nisbetle sahda sıfır kalması gibidir. Aradaki büyük farkı açıklamak ancak darb-ı meseller[2] ile mümkündür. Buna göre deriz ki:

Sevgilinin yüzüne bakmanın zevki, dünyada, bâzı sebeblerle birbirinden farklı olur.

a) **Birinci sebeb**, sevgilinin güzelliğidir; güzelliğinin azlığı ve çokluğudur. Güzelleştikçe, ona bakmanın zevki de o nisbette büyük olur.

b) **İkinci sebeb**, sevgi, şehvet ve aşkın derecesidir. Bunlar ne kadar kuvvetli olursa zevk de o nisbette kuvvetli olur. Zayıf ise zevk de zayıf olur.

c) **Üçüncü sebeb**, sevgiliyi görebilmektedir. Ne kadar iyi görürse o nisbette fazla zevk alır. Karanlıkta, perde arkasında veya uzaktan sevgiliyi görmekle, gündüz gözü ile karşı karşıya gelip yakından görmekten alınan zevk bir değildir. Hattâ elbiseli iken alınan zevk ile çıplak olarak alınan zevk de bir değildir.

ç) **Dördüncü sebeb**, kalbi meşgul edecek elem[3] ve kederlerin ve karışık durumların kalbi kaplamasıdır. Sağlam ve huzur içinde hiç bir korku ve sıkıntısı olmadan sevgilisine bakmağa hazırlanan ile, sıkıntı ve telâşe içerisinde olup, hasta hâlinde ve korku ile sevgilisine bakanın alacağı zevk de bir olamaz.

Şimdi aşkı zayıf olan bir âşıkı ele alalım: Uzaktan ve ince bir perde arkasından sevgilisine bakıyor. Manzara öyle hazin ki, tam tamına perde kalkıp sevgilisini açıkça görecek olsa, arı ve akrebler ona hücum edecek ve onu sokup zehirliyeceklerdir. Aşkı zayıf olan bu adam, bu engeller arasında sevgilisine bakmaktan yine bir miktar zevk almaktadır. Ama birdenbire bu engeller ortadan kalksa, zarar verecek bir şey kalmasa, perde kalksa, güneş doğsa ve sevgilisi ile karşı karşıya gelse, kuvvetli şehvet ve aşkı ona hücûm edip onu son mertebeye nasıl yükseltir? Ve şimdiki aşkı ile eski aşkı arasında bir münâsebet kalmıyacak derecede aradaki fark hemen ortaya çıkarsa, işte mârifet zevki ile bakış zevkinin arasındaki nisbet ve fark da böyledir. İnce örtü bedendir. Akreb ve arılar, insana musallat[4] olan açlık, susuzluk, öfke, gam, hüzün ve şehvet düşkünlüğü gibi şeylerdir. Sevgi azlığı da nefsin dünyada Mele-i A'lâ'ya[5] olan hevesindeki kusur ve noksanı demektir. Aşağıların aşağısına ve âdî şeylere iltifatı, çocuğun oyuncaktan zevk alıp riyâset[6] hevesindeki kusuru gibidir.

Ârife gelince; onun da mârifeti ne kadar kuvvetlense bile, bu karışıklıklardan tamamiyle kurtulması düşünülemez. Evet, bâzan bu mâniler zayıflar. İşte o zaman, kendisine Allah'ın cemâlini mârifetten akılları hay-

1-KOKU 2-MİSAL 3-ACI 4-SATAŞAN 5-EN YÜKSEK HEYET 6-REİSLİK

rete düşüren tecelliler olur da zevki o kadar çoğalır ki, O'nun azameti karşısında kalbi parçalanacak hâle gelir. Fakat bu hâl devâm etmez; şimşek gibi gelir geçer. Daha çok hâtıra ve meşgaleler kalbe gelir ve kalbi karmakarışık hâle getirirler. Şu fâni hayatta zarurî olarak durum, böyle devam eder gider. Bu zevkten, ölünceye kadar mükedder olur. Temiz hayat ise ölümden sonra başlar. Onun için yaşayış, âhiret yaşayışıdır. Nitekim âyet-i celîle'de :

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

«Asıl hayat, âhiret yurdundaki hayattır, keşke bilseler» (29 - Ankebût: 64) buyurulmuştur. Yine bunun içindir ki, bu merbeye yükselen herkes, Allah'a kavuşmağı sever, ölümü arzû eder ve ölmekten hoşlanır. Ancak mârifette daha çok kemâl bulmak için yaşamak ister. Çünkü mârifet bir tohum gibidir. Tohum ne kadar kuvvetli ve ne kadar çok olursa mahsûl de o nisbette bol olur. Zâten mârifet, sâhili bulunmıyan bir deryâdır. Allahu Teâlâ'nın celâlini ihâta ve onu tam mânasiyle anlamak muhaldir. Allahu Teâlâ'nın zâtını, sıfatını, ef'âlini ve mülkünde sırlarını bilmek, ne kadar çoğalır ve kuvvetlenirse, âhiret nîmetleri de o nisbette büyür ve çoğalır. Bu, tohum iyi ve çok olduğu vakit, mahsûlün çoğalması gibidir. İşte bu tohum ancak dünyada te'mîn edilir ve ancak temiz gönüllere ekilir. Mahsûl ise ancak âhirette alınır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

أفضل السعادة طول العمر في طاعة الله **«Saâdetlerin efdali, Allah'a itâat yolunda geçen uzun ömürdür»** (405) buyurmuştur. Zira mârifetin çoğalıp kemâle ermesi, fikir ve mücâhedeye devâm ile dünya iyiliklerinden uzaklaşmak ve yalnız onu aramakla geçen uzun ömür sâyesinde te'mîn edilir.

Ölümü, yalnız mârifetin son haddine varan sever. Ölümden hoşlanmıyan da uzun ömrü sâyesinde mârifetini artıracağını ümid eder. İşte mârifet erbâbına göre ölümü sevip sevmemenin sebebleri bunlardır. Diğerlerine gelince; refahları yerinde ise yaşamalarını, değilse ölmelerini isterler ki her iki tarafı da hüsrandır. Çünkü onlar hep dünya şehvetlerine bakıyorlar. Bunun kaynağı, cehâlet ve gaflettir. Cehâlet ve gaflet her fenalığın anasıdır.

Yaptığımız bu açıklamadan, muhabbetin mânasını ve aşkın da ifrat derecede kuvvetli muhabbet olduğunu, mârifetin zevkini, rü'yetin mânasını, rü'yetin zevkinin mânasını, her ne kadar kısa görüşlüler için öyle değilse de, akıl ve kemâl sâhiblerine göre bütün zevklerin üstünde olduğunu öğrendik.

---

(405) İbrâhim Harbî, Luhay'a'dan rivâyet etmiştir. Bu mealde sahih ve hasen rivâyetler vardır.

1-KEDERLİ
2-İMKANSIZ
3-İŞLER
4-FAZİLETLİ
5-SAHİPLER
6-BİLGİSİZLİK
7-HABERSİZLİK
8-KÖTÜ
9-(BATINI) GÖRME

Şâyet, kıyâmette rü'yet ve görgünün mahalli göz müdür, yoksa kalb midir? diye sorarsan,

Bilmiş ol ki; burada ihtilâf edilmiştir. Basiret sâhibleri böyle ihtilâflara önem vermezler ve hattâ tarafına bile bakmazlar. Akıllı adam, üzümü yer bağını sormaz. Sevgilisini görmeği arzû eden, ona olan aşkından dolayı gözü ile mi gördü, alnı ile mi gördü ona aldırış etmez. Görsün de ne ile görürse görsün. O, ne ile gördüğünün derdinde değil, görmekten aldığı zevk ile meşguldür. Burada gerçek olan şudur ki, ezelî kudret geniştir. Hiç bir yönden ona kusur ile hükmetmek câiz değildir. Ehl-i Sünnete göre Allahu Teâlâ kıyâmette rü'yeti yine göze verecektir. Zâten lâfzın zâhirî mânası budur. Zâhirden udûl, zaruretsiz caiz değildir.

6 ncı BEYÂN : ALLAH SEVGİSİNİ TAKVİYE EDEN SEBEBLER

Bilmiş ol ki; âhirette en çok mes'ûd olanlar, Allah'ı en çok sevenlerdir. Çünkü âhiret demek, Allahu Teâlâ'ya yönelmek ve Ona kavuşmak saâdetine ermek demektir. Uzun iştiyaktan sonra ebediyyen sevgilisine ulaşıp hiç bir engel olmadan sevgili ile devamlı olarak baş başa kalmaktan daha büyük sevinç ne olabilir? Ancak bu nimetler, sevginin kuvvetiyle ölçülür. Sevgi ne kadar kuvvetli olursa zevk de o nisbette artar. Kul, Allah sevgisini ancak dünyada kazanır.

Esasen, sevginin aslından mü'min ayrılmaz. Zira mü'min, mârifetin aslından hâli değildir. Fakat aşk derecesine yükselen kuvvetli sevgiye gelince, çokları bundan ayrılabilir. Bu da iki sebeble hâsıl olabilir :

I. **Birincisi,** dünya iyiliklerini kesmek ve Allah'tan başkasının sevgisini gönülden çıkarmaktır. Zîra kalb, içi su dolu olan bir bardak gibidir. Su çıkmadan sirkeyi almaz. Nitekim Allahu Teâlâ :

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ **«Allah insânın içine iki kalb koymamıştır»** (33 - Ahzâb: 4) buyurmuştur.

Sevginin kemâli, bütün mevcudiyetiyle kalbin Allah'ı sevmesidir. Gönül başkasına iltifat ettiği nisbette başkası ile meşgul olan bir boşluğu var demektir. Sirke konmak istenen bir bardakda su bulunduğu vakit, ne kadar su varsa o nisbette az sirke alacağı gibi, başkası ile meşgul olan kalb de o meşgale nisbetinde Allah sevgisi azalır. Bardağı tamamen sirke ile doldurabilmek için suyunu tamamen boşaltmak gerektiği gibi, kalbi de tamamen Allah sevgisi ile doldurmak için başka her şeyden temizlemek lâzımdır. Buna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ :

قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ **«Allah'tır de sonra da onları daldıkları sapıklıkta bırak oynasınlar»** (6 - En'am: 91) ve yine:

1-(BATINI) GÖRME 2-YER 3-KELİME 4-VAZGEÇME 5-KUVVETLEN
6-BOŞ

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا **«Muhakkak onlar ki, Rabbimiz Allah'tır, dediler, sonra da istikamet ettiler»** (46 - Ahkaf: 13) buyurmuştur. Daha doğrusu bu, senin, **«Lâ ilâhe illâllah»** sözünün mânasıdır. Çünkü sen, bu sözünle, ibâdet ve sevgiye lâyık olan, ancak Allah'tır, diyorsun. Sevilen her şey mâbuddur. A b d [kul] bağlıdır. Bağlandığı da mâbudu, ibâdet edip tanıdığıdır. Her seven, sevdiğine bağlıdır. Bunun için Allahu Teâlâ : أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ

«Hevâsını kendine ilâh edineni gördün mü?» (25 - Fürkan: 43) buyurmuş, Resûl-i Ekrem de : أَبْغَضُ إِلَٰهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ الْهَوَى

«Yeryüzünde ibâdet edilip tapılan en sevimsiz ilâh, kişinin hevâsıdır» (406) buyurmuştur. Yine bunun içindir ki Resûl-i Ekrem (S.A.V.) : **«İhlâs ile «Lâ ilâhe illâllah» diyen, Cennet'e girer»** (407) buyurmuştur. İhlâs demek, kalbinde Allah'tan başkasına yer bırakmamak, kalbini Allah'a ortaklık şâibesinden uzaklaştırıp hâlis etmek. Kalbinin sevgilisi, maksudu ve mâbudu, yalnız Allah olmak demektir.

Bu durumda olan kimse için dünya, bir hapishanedir. Zîra dünya, sevgilisini görmesine mânidir. Ölümü ise bu cezaevinden kurtarıp sevgilisine yönelmek demektir. Şimdi son derece âşık olduğu sevgilisi bulunan ve hapisde olması sebebiyle uzun müddet sevgilisinden uzak kalan ve nihâyet hapishaneden kurtulup sevgilisine yönelen adamın hâlini bir düşün. O, her şeyden önce ona ulaşmak istemez mi? Ve bu sevincin hudûdu var mıdır?

Allah sevgisini zayıflatan sebeblerden birisi, dünya sevgisidir. Aile, evlâd, akraba, mal, akar, hayvan, bağ - bahçe ve bostan sevgileri de böyledir. Hepsi Allah sevgisini azaltır. Hattâ kuşların güzel seslerinden ve sabah rüzgârından zevk almak, Allah sevgisini azaltmağa vesile olan dünya varlıklarına yönelmektir. Dünya ile ünsiyyet ettiği nisbette Allah sevgisi azalır. Âhiret ile dünya, doğu ile batı ve iki kuma gibidir. Doğuya yaklaşanın batıdan uzaklaşması gibi, dünyalıktan yararlanan kimse de yararlandığı nisbette âhiretten uzaklaşır ve âhiret nasîbi azalmış olur. Kumalardan birinin gönlünü hoş ettiği nisbette diğerinin gönlünü kırdığı gibi, dünya ile âhiretten birini memnun ederken mutlak sûrette diğerini küstürmüş olur, yâni birinden nasîbini alırken diğerinden nasîbi azalmış olur. Bu hâl, basîret sâhiblerine, göz ile görülenden daha açık bir şekil-

(406) Taberânî, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.
(407) Yukarda geçmiştir.

de tecellî etmiştir. Dünyayı gönlünden söküp atmanın yolu, zühd, sabr'a devam,[1] korku ve ümîd ile bunlara bağlanmaktadır. Tevbe, sabr, zühd, korku, recâ gibi, anlattığımız makamlar, muhabbetin kollarından birini elde edebilmek için bir takım mukaddimelerdir. O da kalbi Allah'ın başkasından temizlemektir. Bunun da başlangıcı Allah'a, âhirete, Cennet ve Cehennem'e inanmaktır. Bu îmandan korku ve ümid doğar. Korku ile ümidden tevbe ve sabır doğar. Sonra da mal, mevki, mansıb ve bütün dünya varlıklarından uzaklaşmağa kadar gider. Kalbinde Allah'tan başka olan her şey'i çıkarır atar da artık kalb, tamamen Allah'ı bilmek ve O'nu sevmek için[2] hazırlanmış olur. Demek ki bütün bunlar kalbi temizlemek için mukaddime, kalbi temizlemek ise, muhabbetin dallarından biridir.

«Tahâret îmanın yarısıdır» hadîsi ile Resûl-i Ekrem buna işâret etmiştir.

II. **İkinci sebeb;** muhabbetin kuvvetlenmesinin ikinci sebebi, Allah'ı[3] bilmenin, her yönü ve kuvveti ile tamamen kalbi kaplamasıdır. Kalbi, mâsivadan temizledikten[4] sonra mârifet ve muhabbeti kalbe yerleştirmek, toprağı temizleyip nadas ettikten sonra tohumu atmağa benzer ki, bu, ikinci bölümdür. Bu tohumdan muhabbet ve mârifet ağacı doğar. Bu da Allahu Teâlâ'nın :

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى السَّمَاۤءِ

«Allah'ın hoş bir sözü, kökü sağlam, dalları göğe doğru olan hoş bir ağaca benzeterek nasıl misal verdiğini görmüyor musun?» (4 - İbrâhim: 24) âyetiyle darb-ı[5] mesel ettiği kelime-i[6] tayyibe ve :

اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

«Güzel sözler O'na yükselir. O sözleri de yararlı iş yükseltir» (35 - Fâtır: 10) âyetiyle işâret ettiği husûstur. Kelime-i tayyibe [güzel söz] mârifet, amel-i sâlih ise bu mârifetin biniti ve hizmetçisi gibidir. Amel-i sâlih, önce kalbi dünyalıktan temizlemek, sonra bu temizliği devam ettirmek içindir. Demek ki amel-i sâlih, ancak Allah'ı mârifet içindir. Amel keyfiyyetini bildiren ilim de amel için aranır. Demek oluyor ki her şey'in evveli ve sonu ilme dayanır. Birinci ilim, muâmele ilmidir. Bileceğiz ki ona göre amel edeceğiz. Yâni birinci ilimden doğan, ameldir. Amel ve muâmeleden garaz da tecelliyât-ı ilâhiyyenin kalbde parlaması ve[7] mârifet ilmi ile süslenmesi için kalbi temizleyip parlatmaktır. İşte mükâşefe ilmi dediğimiz ilim, bu mârifet ilmidir ve aynı zamanda son ilimdir. Bu mârifet ilmi[8] hâsıl olduğu anda zarurî olarak muhabbet bunu tâkib eder. Bu tıpkı, mizâcı mûtedil olan kimsenin, gözleri ile gördüğü güzelliği sevip ona meyletmesi gibidir. İnsan, sevdiği şeyden zevk aldığı vakit, zevk muhabbete, muhabbet de mârifete tâbi olur. Dünya meşgalelerini kalbden

1-ÜMİT 2-BAŞLANGIÇ 3-ALLAHDAN GAYRI HER ŞEY
4-DİNLENDİRME 5-MİSAL 6-GÜZEL SÖZ 7-MİNİK
7-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 8-TABİAT

attıktan sonra bu mârifete ancak, sâfi[1] düşünce, devamlı zikir ve Allahu Teâlâ'nın zâtında sıfatında, göklerin esrârında ve diğer yaratıklarında devamlı olarak düşünmek ve ciddi bir araştırma neticesinde ulaşılabilir.

Bu merhaleye ulaşanlar, kuvvetli ve zayıf olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kuvvetliler, önce Allah'ı, sonra Allah'tan diğer varlıkları bilirler. Zayıflar ise fiilden[2] fâile[3], masnû'dan[4] Sâni'a[5] geçerler. Önce eşyayı bilir, sonra Allah'a yükselirler. Allahu Teâlâ :

﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ «Rabbinin her şey'e şâhid olması yetmez mi?» (41 - Fussılet: 53), ve :

﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾ «Allah, O'ndan başka tanrı olmadığına şâhidlik etmiştir» (3 - Âl-i İmran: 18) buyurmakla birincisine işâret etmiştir. Bunun için bâzılarına :

— Rabbini ne ile bildin? diye sorduklarında,

— Rabbimi, Rabbimle bildim. Rabbim olmasaydı, Rabbimi bilemezdim, diye cevab vermiştir. Yine :

﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾

«Gerçeği anlamalarına kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz» (41 - Fussılet: 53),

﴿أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

«Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şey'i düşünmezler mi?» (7 - A'raf: 185),

﴿قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ «Göklerde ve yerde olana bakın de» (10 - Yûnus: 101),

﴿الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ
فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِنْ فُطُورٍ﴾

«Gökleri yedi kat üzerine yaratan O'dur. Rahman'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir aksaklık görebilir

1-TEMİZ 2-İŞ 3-İŞİ GÖREN 4-SANAT ESERİ 5-SANATKAR

misin? Bir aksaklık bulmak için gözünü tekrar tekrar çevir bak; ama göz umduğunu bulamayıp bitkin ve yorgun düşer» (67 - Mülk: 3 - 4) âyetleri ile de ikincisine işâret etmiştir. Çoğunluk için bu yol daha kolaydır. Kur'ân-ı Kerîm çoğunlukla insanları bu yoldan düşünmeğe dâvet etmiştir.

Şâyet, bu iki yol da kapalıdır. Önce mârifeti elde etmeğe, sonra da mârifet ile muhabbete ulaşmağa yardımcı olan kısmını bize açıklar mısın? dersen, bilmiş ol ki; bu ikisinden en üstünü, Hak'tan halka delil çekmektir ki, bu, cidden kapalı ve bu hususta söylenecekler, çoğunluğun anlayışından uzak olduğu için bundan bahsetmeğe lüzum yoktur. Kolay anlaşılıp ve aşağı derecede bulunan ikinci şekline gelince; bunu herkes anlıyabilir. Ancak buna engel olan, bu hususta düşünmeyip nefsin arzuları ve dünya istekleri ile meşgul olmaktır. Bunu da açıklamağa sebeb, konunun genişliği, çokluğu, sayılıp sona ermiyecek derecede kollara ayrılmasıdır. Zîra her zerrede Sânî'in kudretinin kemâline, hikmetinin olgunluğuna ve azametinin sonsuzluğuna delâlet eden pek çok deliller vardır. Nitekim âyet-i celîle'de:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي [1]

«De ki: «Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkeb olsa, bir o kadarını da katsak, Rabbimin sözleri tükenmeden[2] denizler tükenirdi» (18 - Kehf: 109) buyurulmuştur. Buna dalmak, mükâşefe ilminin deryalarına batmak demektir. Muâmele ilminde tufeylî olarak bunu anlatmak mümkün değildir. Fakat cinsine tenbih olmak bakımından îcaz yolu ile bir misâle işâret etmek mümkün olduğu için deriz ki;

Bu iki yolun en kolayı, Allah'ın işlerine bakmaktır. Biz de bununla ilgili olarak konuşalım. Bununla beraber Allah'ın işleri pek çoktur. Biz bunların en hakîr, en küçük ve en azını ele alarak ondaki şaşılacak hâlleri inceliyelim. Gökler ve göklerin melekût ve mülklerine nisbetle yaratıkların en azı yer ve yeryüzünde olanlardır. Zîra sen, gökte olanlara cisim ve şahsiyetleri itibariyle baktığın vakit, güneşi küçücük bir cisim olarak görürsün. Hâlbuki bu cisim, üzerinde yaşadığımız yerden yüz altmış küsur def'a daha büyüktür. Şimdi ona nisbetle[3] yerin küçüklüğünü hesab et. İş, bu kadarla bitmez. Güneş de kendi mihverine nisbetle kıyâs kabûl etmiyecek kadar küçüktür. Güneş dördüncü katta bulunuyor. Dördüncü kat, beşinci kata nisbetle küçük, beşinci altıncıya, altıncı yedinciye nisbetle küçük. Yedi kat gökler kürsüye nisbetle boşluğa atılmış bir halka gibi, kürsü de Arş'a nisbetle böyledir. Bu, küçüklük ve büyüklük, yalnız cisimleri bakımındandır. Değerleri ayrı bir özellik taşır. Yeryüzü de denizlere nisbetle küçüktür. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Denize nisbetle kara parçaları, yeryüzüne nisbetle bir ağıl gibidir»** buyurmuştur. Bütün bunlar, tecrübe ve denemelerle bilinen şeylerdir. Yine yeryüzünde keşfedilen kısım, keşfedilmiyene nisbetle bir ada gibidir. (Tabiî Gazâlî devrinde).

1-İŞARE 2-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA 3-ÇARK

Sonra yerin bir cüz'ü olan topraktan yaratılan, diğer canlılara ve yere nisbetle onların küçüklüklerine bir bak. Bütün bunlara da boş vererek canlılardan en küçük olarak gördüğümüz sivrisinek ve benzerlerini ele alalım. Şöyle bir düşünürsek, küçüklüğü ile beraber, sivrisineği Allahu Teâlâ'nın, en büyük hayvan olan Fil sûretinde yaratmış olduğunu görürüz. Tamamen fil sûretinde yaratılmıştır. Aynı hortumu da onda halketti ve üstelik iki kanat verdi. El, ayak, göz ve kulak verdi. Dış organlarını bu şekilde yarattığı gibi, iç organlarını da diğer canlılarda iç organlar gibi yemek ,içmek, hazmetmek, ihraç etmek gibi imkânları kendisine verdi. Bu şekil ve yaratılıştır. Sonra Allahu Teâlâ, gıdasının kan olduğunu ve gıdayı almak için canlılar üzerine konabilmek için kendisine nasıl kanat verdiğini ve başının önünde kendisine içi boş bir hortum yarattığını, mesâmatı nasıl bilip hortumu ortaya yerleştirdiğini ve hortumu bastırmak için nasıl kuvvet verdiğini, oradan ince kanı nasıl sorarak midesine indirdiğini düşün.

Sonra insânın, düşmânı olduğunu ona nasıl bildirdiğini, insânın eli ile onu avlamak istediğini, koruma âlet ve çârelerini nasıl öğrettiğini düşün. Uzaktan harekete geçen elin hareketini duyar, hemen kan emmeği bırakarak kaçar, el durduğu vakit tekrar geri döner. Sonra yüzünün küçüklüğüne rağmen gıdasını görebilmesi için kendisinde göz bebekleri yaratmış, sonra büyük canlılarda gözlerini korumak için göz kapakları olduğu hâlde, sineğin gözü küçük olup kapağa tahammülü olmadığı için, gözlerini tozdan korumak üzere kendisinde iki el yarattığını ve bu elleri ile devamlı olarak gözlerini sildiğini düşün. İnsan ve büyük hayvanlarda ise gözleri için alt-üst iki kapak yaratmıştır. Bu kapaklar, uçları ile göze gelen tozları kirpiklerin etrafına atarlar. Allahu Teâlâ gözün ışığını toplamak, görmeğe yardım etmek ve yüzü güzelleştirmek için göz kapaklarının uçlarında siyah kirpikler yaratmıştır. Toz hücûm ettiği vakit onları yumar ve aralarından bakar, onların yumulması tozların girmesine engel olur, görmeğe mâni olmaz. Fakat sineğe gelince; ona kapaksız gözler vermiş ve elleri ile onları temizlemesini öğretmiştir. Görüşü zayıf olduğu için ışık etrafında döner, gündüz ışığını arar. Lâmba ışığını görünce, kendisinin karanlık bir evde olduğunu ve ışığın da bir pencere olduğunu sanır. Hemen kendini ışığa atar, pencere bulamaz, yanıldığını sanarak tekrar kendisini ışığa atar ve böylece ışık etrafında dönmekle yanmağa mahkûm olur.

Belki bunu, sen onun bir eksiklik ve bilgisizliği sanırsın. Hâlbuki senin cehâletin onun cehâletinden çok daha büyüktür. Belki insan oğlunun şehvetlerinin üzerine düşmesi kelebeğin pervane hâlinde ateşin etrafına düşmesi gibidir. Zira insan oğluna şehvet ışıkları parlar. Ardında öldürücü zehir olduğunun farkında olmadan kendisini şehvet bataklığına atar ve orada helâ k olur. Bu helâki, ebedî olarak devam eder. Keşke pervaneler gibi olaydı? Çünkü pervanelerin son tehlikesi yanıp kurtulmaktır. İnsan oğlu ise şehvetlerinin peşine gitmekle ya uzun müddet, yahut da ebedî olarak Cehennem'de kalır. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

إِنِّي مُمْسِكٌ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ وَأَنْتُمْ تَهَافَتُونَ فِيهَا تَهَافُتَ الْفَرَاشِ

«Ben sizi Cehennem'den korumak için bileğinizden tuttuğum hâlde siz pervaneler gibi kendinizi ateşe atıp duruyorsunuz» (408) buyurmuştur.

İşte bu anlattığımız, küçük hayvanlarda Allahu Teâlâ'nın yarattığı acayip hâllerden bir nebzedir. Onlar da öyle acayip hâller var ki, bütün insanlar bir araya toplansa, onun yalnız dış görünüşünü tamamıyle anlamaktan âciz kalırlar. Kapalı durumlarına gelince: onları Allah'tan başka kimse bilemez.

Sonra her canlı ve cansız bitkilerde kendilerine mahsus ve başkasında bulunmayan özel hâller vardır. Meselâ, arıyı ele alalım, ondaki acayip hâlleri düşünelim. Allahu Teâlâ ona nasıl vahyetti de dağ ve ağaçlardan toplu oldukları hâlde kendilerine barınak yaptılar. Tükrüğünden nasıl mum ve bal yapar? Mum, ışık ve bal ise şifa olarak kullanılır. Sonra onun çiçek ve yeşillikleri yiyip pisliklerden kaçınmasındaki hâlleri bünye bakımından kendilerinden büyük olan bir tanesine hepsinin itâat etmeleri, onu âmir kabûl etmeleri ve onun da adâlete riâyet etmesini düşün. Hatât daha kapuda iken, pisliğe düşeni içeri koymadan öldürdüğünü ve bütün bunları düşündüğün vakit, eğer mide ve şehvetinin düşkünü olmaz ve doğru dürüst düşünürsen, onda son derece hayrete şâyân hâller görürsün. Bütün bunları bir kenâra bırakalım da inşâ ettiği petekleri ele alalım. Onları mumdan ve altı köşe şeklinde mühendisleri bile şaşırtacak özellikte yaptığını düşün. Dört köşede boşluk kalır ve kaybolur. Şekillerin en genişi, değirmi olanıdır. Arı, boşluk kalmasın diye dört köşeyi terkettiği gibi, değirmi şekli de terketmesi, onun dış tarafında boşluk kalmaması içindir. Çünkü durumu şekiller toplatınca dış kısımlarında boşluk kalır. Hiç boşluk bırakmayan, altı köşedir. Sen, yerlerin ve göklerin acayip hâllerini bırak da şu küçük hayvanın bu en basit hareketinden ibret al. Bizim kısa görüşümüzle anlatabileceklerimize bile ömrümüz kâfi gelmez. Hâlbuki bizim anladıklarımız, âlimler ve peygamberlerin anlayışı ile, bütün insanların anladıkları ise Allahu Teâlâ'nın ilmi ile mukayese kabûl etmez. Aslında yaratıkların bildiklerine, Allah'ın ilmine nisbetle, ilim denmez.

İşte bu anlattıklarımız ve benzerlerine bakmakla, kolay yoldan Allah'ı bilmek hâsıl olur. Mârifet çoğaldıkça sevgi de çoğalır. Şâyet, Allah'a ulaşma saâdetini arıyorsan dünyayı arkaya at, ömrünü zikir ve fikir ile geçir. Umulur ki bu sayede bundan bir miktar zevk alır ve âhirette büyük mevkilere ulaşırsın.

---

(408) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

7 nci BEYÂN : **SEVGİDE İNSANLARIN FARKLI OLMALARININ SEBEBİ**

Bilmiş ol ki; insanlar îmânın aslında müşterek oldukları gibi, sevginin aslında da müşterektirler. Fakat Allah'ı mârifette ve dünya sevgisinde farklıdırlar. Zira şeyler arasındaki ayrılık, sebebler arasındaki ayrılıktandır. İnsanların çoğunluğu, Allahu Teâlâ hakkında ancak duydukları bâzı sıfat ve isimleri bilirler; onları öğrenir ve ezberlerler. Bâzıları, Allahu Teâlâ'nın münezzeh olduğu bir takım mânaları bunlardan çıkarır. Bâzıları ise hakikatlerini anlıyamamakla beraber fâsid[1] mânalar da düşünmez, olduğu gibi îmân ettik der ve amel ile meşgul[2] olurlar. Bunlar, Ashâb-ı Yemîn'in selâmete erenleridir. Fâsid[1] mânalar[3] tahayyül edenler ise sapıklar; hakikatleri olduğu gibi bilenler ise mukarreblerdir. Bu üç sınıfın hâlini Allahu Teâlâ :

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ

«Eğer ölen o kişi gözdelerden ise, rahatlık, hoşluk ve nimet Cennet'indedir» (56 - Vâkı'a: 88 - 89) âyetleri ile beyan buyurmuştur. Şâyet anlıyabilmen için mutlaka bir örnek istiyorsan, sevginin farklı olduğunu bir örnekle size anlatayım:

Meselâ, İmâm-ı Şâfiî'nin mensublarından olan fakîh[4] ve avâmın hepsi, İmama karşı sevgilerinin aslında ortaktırlar. Çünkü hepsi, onun[5] faziletini mârifette[6] müşterektir. Fakat avam, onun fazîlet ve ahlâkını mücmel, fakîh ise mufassal olarak bilir. Bu bakımdan fakîhin sevgisi, avâmın sevgisinden fazla olur. Meselâ, bir âlimin güzel bir eserini bir adam gördüğü vakit, ona gönlünden meyleder ve onu sever. Onunla, onun faziletine delil çeker. Ondan daha güzel bir eserini gördüğü vakit sevgisi daha da çoğalır. Çünkü onun ilmini daha iyi bilmiş olur. Yine bunun gibi, güzel şiirler söylediğini bildiği bir şâiri insan sever. Fakat yeniden kendisinden daha güzel şiirler duyduğu vakit sevgisi daha da artar. Diğer[7] san'at ve fazîletlerde de durum aynıdır. Avam kısmı, falan zat iyi bir musanniftir diye duyar, fakat eserinde ne olduğunu bilmez. O, mücmel bir bilgi ile onu sever. Fakat basîret sâhibi bilgin bir insan, eseri tedkik edip oradaki inceliklere vâkıf olunca, şübhesiz bunun sevgisi daha[8] fazla olur. Çünkü yazı ve şiir san'atındaki incelikler, onun kemâline delâlet eder. O, incelikleri bildikçe sevgi de çoğalır. Kâinat, bütün varlıkları ile Allahu Teâlâ'nın san'atıdır. Avam kısmı bunu böyle bilir ve buna inanarak Allah'ı sever. Fakat basîret sâhibi, Allahu Teâlâ'nın bu san'atının ince teferruatına vâkıf olur. Bir sivrisinekde akıllara durgunluk verecek incelikleri görür de bu sebeble sevgisi kat kat fazlalaşır. Allahu Teâlâ'nın san'atının inceliklerini bildiği nisbette sevgisi de çoğalmış olur. Allahu Teâlâ'nın san'atının ince-

1-BOZUK 2-MAŞAL 3-ALLAHA YAKIN OLAN 4-FIKIH ALİMİ
5-KISA 6-TAFSİLATLI 7-SINIFLANDIRAN 8-İŞARE

liğini bilmek, sahili bulunmıyan bir deryaya dalmaktır. Bunun için mârifet erbabının sevgisi, ayrı ayrıdır. Fazla bilen fazla sever.

Yukarda anlattığımız sevginin beş sebebinin ihtilâfı da sevginin azalıp çoğalmasına vesiledir. Meselâ, Allahu Teâlâ'yı zâtı için değil de, in'âm ettiği nimetlerden dolayı seven kimse, ihsânındaki değişiklik sebebiyle sevgisi de değişir. Meselâ, bolluk ve refahdaki sevgisi ile, darlık ve belâ ânındaki sevgisi bir olmaz. Fakat kemâl, cemâl, ululuk ve azamet bakımından sevgiye lâyık olan ancak Allah'tır, diyerek O'nu in'âm ve ihsânından sebeb sevenlerin sevgilerinde değişiklik olmaz. İhsan etse de sever, etmese de sever.

İşte sevginin farklı olmasının sebebleri bunlardır. Binâenaleyh, sevgideki ayrılık da âhiretteki saâdet farklarına sebeb olur. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

«Doğrusu âhirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır. (17 - İsrâ: 21) buyurmuştur.

8 inci BEYÂN : ALLAH'I MÂRİFETTE HALKIN ANLAYIŞ KUSURLARININ SEBEBİ

Bilmiş ol ki; mevcûdâtın en açık ve en parlak olanı, Allahu Teâlâ'dır. Bunun için en kolay, ilk bilinmesi ve anlaşılması gereken de Allahu Teâlâ'dır. Fakat durum bunun tersine olduğuna göre bu hususu açıklamak gerekir. O'nun, bütün varlıkların en açık meydanda ve parlağı olduğunu söylemiştik. Bunu bir misâl ile açıklıyalım. Meselâ, bir adamı yazı yazar veya dikiş diker gördüğümüz vakit, bu adamın canlı, yazı veya dikişe ilmi, bunları yapmağa kudreti ve iradesi olduğunu, diğer bütün sıfatlarından daha açık bir şekilde anlarız. Onun bâtını sıfatları olan şehvet, gadâb, ahlâk, sağlamlık ve hastalık gibi diğer hâllerini bilemediğimiz gibi, zâhirî sıfatlarının bâzısını da bilemez ve bâzılarında da şübhe ederiz. Boyu kaç santim, cildinin rengi nasıldır gibi... Fakat kendisinin canlı, bilgin, kudret ve irâde sâhibi olduğunda şübhemiz kalmaz. Çünkü kendi irâdesiyle yazdığını veya diktiğini görüyoruz. Adamın yazdığını görmekle, hayat, kudret ve irâdesini göremediğimiz hâlde buna delil çekiyoruz. Zâten bunlar beş duyunun yiç birisiyle bilinmezler. Onun hayat, kudret ve irâdesini ancak elinin yazı yazmak veya dikiş dikmek gibi hareketlerinden anlıyoruz. Bundan başka bütün âleme baksak, o âlem ile onun bir sıfatını bilemeyiz. Ona bir delil vardır ve bununla beraber açık ve meydandadır.

Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın vücud, kudret, ilim ve diğer sıfatlarına iç ve dış duyularımızla müşâhede ettiğimiz taş, yağmur, bitki, ağaç, hayvan, gök, yer, yıldız, kara, deniz, ateş, hava, cevher, a'raz ve her şey'i zarurî

1-SAHIPLER 2-IHSAN 3-BUNDAN DOLAYI 4-GAZAB 5-SIFAT

olarak varlığına delâlet etmektedir. Hattâ varlığının ilk delili, kendimiz, kendi varlığımız, cismimiz, vasıflarımız, hâllerimizin ve gönüllerimizin değişmesi, tutum ve davranışlarımız, duruş ve hareketlerimizdir. En açık bildiğimiz, önce kendimiz, sonra da duyularımızla müşâhede ettiklerimiz ve daha sonra da akıl ve basîretle idrâk ettiğimiz şeylerdir. Bütün bu bildiklerimizin her birinin bir anlayıcısı ve şâhidi vardır. Hâlbuki âlemde olan her zerre, Hâlikının varlığının delil ve şâhididir. Onu sevk u idâre eden, onu yerinde kullanan, hareket ettiren ,ilim, kudret, lûtuf ve hikmetine delâlet eden birer şâhid ve delildir. Anlaşılan mevcudatın ise sayısı yoktur. Yalnız elini hareket ettirmeği görmemizle — ki bu bir şâhiddir — bu şâhid ile kâtibin canlı olduğu bizim için açık olduğuna göre, bizim bütün iç ve dış bünyemiz ve her şey'in varlığına delil olduğu bir şey'i bizim için neden açık ve parlak olmasın? Her zerre lisân-ı hâliyle, varlığının ve hareketinin kendi zâtı bakımından olmadığını, bir îcad edici ve hareket ettiriciye muhtaç bulunduğunu açıkça haykırmaktadır. Buna ilk delil, kemik, et, âsab ve bütün âzalarımızın bir araya gelip teşekkül etmesi ve meydana gelmesidir. Kâtibin elinin kendiliğinden hareket etmediğini bildiğimiz gibi, bunların da kendi başına olmayacağını biliriz. Fakat varlıklar arasında idrâk edilip hissedilen ve düşünülen, hazır olan ve olmıyan her şey, O'nun varlığının şâhid ve delili olduğu için, akıllar onu anlayıp bilmekte, hayrete düşmüşlerdir. Çünkü bizim anlıyamamızın iki sebebi vardır:

1. **Birincisi,** anlaşılması gereken şey'in çok gizli olmasıdır. Bu, meydandadır, misâl istemez.

2. **İkincisi** de çok açık olanıdır. Yarasa kuşunun gece görüp gündüz görmemesi gibi. Onun gündüz görmemesi, gündüzün kapalılığından değil, çok açık oluşundandır. Yarasa'nın göz ışığı zayıf olduğu için güneş onun ışığını alır ve göremez hâle gelir. Güneşin kuvvetli açıklığı, öteyandan Yarasa'nın göz nurunun zayıflığı görmesine mâni olur. Ancak güneş, karanlıkla karıştığı vakit görebilir.

Bunun gibi, bizim akıllarımız zayıf, Allah'ın cemâli ise son derece parlak olduğu için, yarasa kuşu gibi onu göremiyoruz. Nurunun parlaklığı ile beraber göz ve basîretlerden saklanan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim.

Çok açık olması sebebiyle gizlenmiş olmasına şaşılmamalıdır. Çünkü her şey zıddı ile açığa çıkar. Zıddı olmıyan şey'i anlamak zordur. Eğer eşya ihtilâf etse de biri delâlet edip diğeri delâlet etmese, o zaman, ayrılık kolaylıkla anlaşılırdı. Fakat hepsi birden bir hedefe delâlet ettiği için anlamak da zorlaşmıştır. Bunun örneği, güneş aydınlığının yeryüzünde parlamasıdır. Bu aydınlığın yerde, sonradan meydâna gelmiş bir araz olduğunu ve güneşin kaybolması ile onun da kaybolduğunu biliyoruz. Eğer güneş hiç batmasa ve cisimlerdeki hey'etin yalnız onun rengi, siyah, beyaz ve benzeri renkler gibi olduğunu bilsek, o zaman biz, siyahda ancak karalığı, beyazda da ancak aklığı müşâhede edebilirdik. Tek başına güneşin ziyasından haberimiz olmazdı ve onu bilemezdik. Fakat güneş batıp ziyalanan yerler kararınca, bu iki hâl arasındaki ayırımı fark edebili-

1-İŞARE
2-HAL DİLİ
3-ŞEKİLLENME
4-IŞIK

yoruz. Bu sâyede biliyoruz ki cisimler, güneşin ziyasiyle parlar ve güneş battığı zaman, ziyası gittiği için onlar kararırlar. Güneşin doğup batması sayesinde ziyasının varlığını bilmiş oluruz. Çünkü batınca ziyâ yok olur. Şâyet güneş hiç batmasaydı, ziyanın ondan geldiğini çok zorlukla anlardık. Çünkü o zaman cisimleri değişik renklerle değil, aynı şekilde müşâhede etmiş olacaktık. Görüldüğü gibi, diğer varlıklar kendisiyle bilinen ve en açık olan ziyâ ve aydınlıkta durum budur. Güneşin ışığından daha açık bir şey yoktur. Böyle iken o da zıddıyle biliniyor.

Kendiliğinden açıkta olan, başkasını da açığa çıkarır. Bu böyle iken eğer batması olmasaydı, kendisinin bile anlaşılması zor olacaktı. Allahu Teâlâ ise her şey'in en açığıdır. Bütün eşya, O'nunla açığa çıkmaktadır. Eğer O'na yokluk ârız olaydı veya kaybolsa veyahut da bir değişikliğe uğrasa, yer ve gökler yıkılır, mülk ve melekût âlemi yok olurdu da, ancak o zaman iki hâl arasındaki ayrılık anlaşılırdı. Eğer eşyanın bir kısmı O'nunla ve bir kısmı da başkasıyle mevcud olaydı, delâlette iki şey arasındaki fark ortaya çıkardı. Fakat onun delâleti bir yol üzerinde bütün eşyada umumîdir. Her hâl ü kârda varlığı dâim ve bunun aksi muhaldir. İşte onun son derece açıklığı bu gizliliği îrâs etmiştir. Fehimlerin kusurundaki sebeb budur. Fakat basîreti kuvvetli olup zayıf olmıyanlar, mûtedil hâllerinde yalnız Allah'ı görür ve O'ndan başkasını bilmezler. Gerçek vâr olanın yalnız Allah olduğunu, bütün bu varlıklar ve ef'âli O'nun kudretinin eseri bulunduğunu, hepsi O'na bağlı olup, Allah'ın varlığına nisbetle onların varlığının bir değeri olmadığını, gerçek varlık, bütün bunların kendisinden sâdır olan Vâhid-i Hakikînin olduğunu bilir. Bu durumda olanlar, işde işi yapanı görür ve işe önem vermez. Bu göktür, bu yerdir, bu hayvandır ve bu ağaçtır gibi sözlerle uğraşmaz. Bunlara ancak Vâhid-i Hakikînin işi diye bakar. Onun bakışları, Allahu Teâlâ'dan başkasına geçmez, O'nda kalır. Bu tıpkı, şiir, yazı ve tasnif edilmiş eserlere bakıp da Şâiri, Kâtibi ve Musannifi düşünen ve eserlerine O'nun eserleri olarak bakan ve onların mürekkep, divit, siyah mürekkep olarak beyaz kâğıt üzerine yazdıklarına bakmaz, ancak onları tasnif edene bakar.

Kâinat olduğu gibi Allahu Teâlâ'nın tasnifidir. Allah'ın işidir diye onlara bakan, Allah'ın işi olarak onları bilen ve Allah'ın işi oldukları için onları seven, onlarda onlara değil, onları yaratan ve tasnif eden Allah'a bakar, Allah'ı bilir ve Allah'ı sever de, O'ndan başka kimseyi görmiyen gerçek bir muvahhid olur. Hattâ kendisine de kendisi olduğu için değil, Allahu Teâlâ'nın kulu olduğu için bakar. İşte nefsinde yok olmuş, tevhidde yok olmuş dediğimiz budur. Buna işâret olmak üzere: «Bizim için olduk, bizden kaybolduk ve yok olduk. Biz, bizsiz kaldık» denilmiştir (*).

(*) Bu bölümde kuvve-i vâhimeye hulûl, ittihad ve vahdet-i vücud gibi bâzı asılsız şeyler gelmek ihtimâli gözönüne alınarak, aşağıdaki açıklamanın nota alınması zarûreti hâsıl olmuştur. Şöyle ki:

1-IŞIK 2-İŞARE 3-İMKANSIZ 4-SEBEB OLMA 5-ANLAYIŞ 6-İŞLE 7-MEYDANA GELME 8-SINIFLANDIRMA 9-SINIFLANDIRAN 10-MÜREKKEB KABI 11-TEVHID EDEN 12-NÜFUZ 13-BİRLEŞME

Bunlar, basîret sâhibleri için bilinen açık şeyler olmakla, anlayışı kıt olanlar için zorluk arzeden hâllerdir.

İşte Allahu Teâlâ'yı mârifette fehimlerin kusurunda sebeb bunlardır. Allahu Teâlâ'nın varlığına şehâdet eden bütün şeyleri, daha çocukluğu ve aklın kemâl bulmadığı bir sırada insânın bunları anlamış olmasını da buna ekleyebilirsin. Sonra akıl garîzesi, âhestelikle kendisinde gelişirken, kendisi şehvetleri ile meşguldür. Anlayıp bildiği şeylerle ünsiyyet ve onlarla ülfet etmiştir. Uzun ünsiyyet sebebiyle onların kalbindeki te'sîri azalmıştır. Bunun için hiç görmediği bir hayvan, bir bitki veya hâriku'l-âde bir işle ânî olarak karşılaştığı vakit, tabiî olarak dili mârifetle açılır ve hemen «Sübhânellah» der. Hâlbuki öteyandan Allah'ın varlığına kesin olarak delâlet eden ve devamlı olarak görüp ünsiyyet ettiği kendisini ve diğer hayvanları görmekle bu delili çekmez. Çünkü onlarla ünsiyyet etmiştir. Gözsüz olarak doğup erginlik çağına geldikten sonra gözleri açılan bir adam kabûl edelim. Bu adam, yer ve göklere, ağaç, bitki ve hayvanlara birden ve âni olarak baktığı vakit, gördüğü bu acayip varlıklara şaşarak aklını oynatacağından korkulur.

İşte bunlar ve benzeri sebeblerle bir de şehvetlere dalmak, insanlara mârifet nûru ile aydınlanmak kapusunu kapamıştır. İnsanlar, Allah'ı

Sa'dü'd-dîn-i Taftâzânî, Makasıd şerhi Hey'et kitabında, hulûl, ittihad ve vahdet-i vücudu reddettikten sonra, burada yine hulûl ve ittihadı iham ettiren, başka iki mezheb daha var ki bunların hülûl ve ittihad ile bir ilgileri yoktur.

a) **Birincisi,** âhiret yolcusu seyr-i sülûkünde Allah'a vâsıl olduğu vakit, tevhid ve mârifet deryasına garkolur. Zâtı, Allah'ın zâtında, sıfatı, Allah'ın sıfatında muzmahil olur ve bütün mâsivadan sıyrılarak mevcudat içerisinde yalnız Allah'ı görür ve O'ndan başkasını görmez. İşte buna «**Fenâ fi't-tevhîd** [tevhidde yok olma] denir ki, bir kudsî hadîsde: «Kulumu sevdiğim vakit, onun duyan kulağı, gören gözü..... olurum» buyurulmakla buna işâret edilmiştir. İşte bu hâlde hulûl ve ittihad kokusu veren bir takım sözler kendisinden sâdır olabilir. Bu da o hâli açıklamadaki ifade kusurundan ve lâf ile onu açıklamanın güçlüğünden gelir ki, bunun hulûl ve ittihad ile bir münâsebeti yoktur.

b) **İkincisi, Vâcibü'l-Vücûd** olan Allahu Teâlâ mutlak olarak tek olan bir varlıktır. Çokluğu asla kabûl etmez. Çokluk izâfidir ki, bunlar birer hayâl ve serap gibidir. Gerçkde hepsi birdir. Zâhire göre tekerrür ederler. Görünüşde çok iseler de bu çokluk, taksimat itibariyle değildir. Başkalık ve ikilik olmadığı için hulûl ve ittihad da yoktur.

Sıddîkların bâzıları: «Neyi gördümse Allah'ı orada veya ondan evvel gördüm» şeklinde konuşmalar yapmışlardır. Musannif merhum, «Mişkâtü'l-Envâr» kitabında, bâzı zayıf kimseler bu sözlerimizi belki anlıyamaz. Biz, güneşin nûru gibi, Allahu Teâlâ da her şey ile beraberdir, dediğimiz vakit, hâşâ, Allahu Teâlâ'nın her mekâna hulûl ettiğini sanırlar. Hâlbuki biz deriz ki, O, her şeyden evvel vâr idi ve kudret itibariyle her şey'in üstündedir. Her şey'i açığa çıkaran O'dur. Mekân, cihet, mesafe, hulûl ve ittihaddan münezzehtir. O'nun, izhâr ettiği şeylerle beraber olması, onları bilmesi, sevk u idâre etmesi demektir. Bunu anlamayanlar bu iş üzerinde durmamalıdır. (Mütercim)

1-ÇÖKMÜŞ 2-ALLAHDAN GAYRI HERŞEY 3-İSNAD 4-TEKRARLANMA 5-BÖLME 6-AÇIKLAMA 7-ANLAYIŞ 8-ASIL, HUY 9-YAVAŞLILIQ 10-ÜNSİYET 11-İŞARE

mârifeti aramakta, merkebine bindiği hâlde onu arayan sarhoşlar gibidir. İşte bu işin sırrı budur. Bunun için Şâir :

«Sen açıksın ,iyi görmeyen körden başkası için gizli değilsin. Ancak açıkladığın perdeler ardında saklandın. Örfü bilmeyen seni nasıl bilebilsin?» demiştir.

9 uncu BEYÂN : ALLAHU TEALÂ'YA ŞAVKIN VE İFRAT DERECEDEKİ AŞKIN MÂNASI

Bilmiş ol ki; Allah'ı sevmenin hakikatini inkâr eden, şavkın hakikatini de inkâr eder. Çünkü şavk, ancak sevilene yapılır. Biz, Allah'a olan şavkın varlığını ve ârifin basîret nûru, ibret bakışı, hayır ve îsâr yolu ile buna mecbur olduğunu isbat edelim:

İbret alma yolu ile şavkı isbât için, muhabbeti isbat etmekte gösterdiğimiz deliller yeterlidir. Her sevilen şey, gıyâben aranır ve arzulanır, fakat yanında ise artık bu iştiyâka lüzum kalmaz. Çünkü şavk, bir şey'i arayıp istemektir. Mevcûd olan aranmaz. Fakat aslında şâvk, bir yönü ile bilinip diğer bâzı yönleri ile bilinmeyen şey'e olur. İştiyak bunadır. Hiç bilinmeyen, arzû edilmez. Meselâ, bir adamı görmemiş, vasıflarını da duymamış olan kimse o adamı görmeyi arzû etmez. Bunun gibi her yönü bilinende iştiyak kalmaz, çünkü bilinmiştir. Bir şey'i tam mânasıyle anlayabilmek, onu görmekle mümkündür. Sevgilisini devamlı olarak gören kimsenin, artık iştiyak diye bir şey'i kalmaz. Şavk ve iştiyak, bir yönü ile bilinip diğer yönü ile bilinmeyen şeyde olur. Bunu bir misâl ile açıklayalım: Sevgilisi ortadan kaybolup hayâlini gönlünde yaşayan kimse. Bu hayâlini, görmekle kemâle erdirmeği arzûlar. Şâyet hayâli de kalbinden silinmiş ve tamamen kendisini unutmuşsa, artık ona müştakdır demenin bir mânası kalmaz. Hattâ görse bile gördüğü vakitte de arzû ve iştiyâkı olmaz. Şavk demek, hayâlini kemâle erdirmek arzûsu demektir. Bunun gibi sevgilisini bâzan karanlıkta görür ve bütün teferruatiyle onu anlayıp kavrayamaz. İşte bu gördüğünü kemâle ulaştırmak ister ki, bu da ortalığın aydınlanması ile mümkündür.

İkincisi, meselâ, sevgilisinin her ne kadar yüzünü görebilmişse de saçlarını ve diğer güzelliklerini görememiş olmasıdır. Her ne kadar onları görmemiş ve hayâl etmemişse de onları görmeyi arzû eder. Çünkü onun güzel saçları ve güzel uzuvları olduğunu bilir. Fakat görmediği için teferruatını bilemez. Böylece onları görmeğe müştak olur.

Her iki cihet de Allahu Teâlâ hakkında düşünülebilir. Belki bunlar, ârifler için lâzım ve melzum kabilindendirler. Zîra âriflere ilâhî umurdan açıklanan, her ne kadar apaçık ise de yine ince bir perde arkasında olmuş gibidir. Bunun için tam mânasıyle açık değildir. Bir takım hayâl şâibeleri ile karışıktır. Zîra bu âlemde hayâlin karışmasından kurtulmuş yoktur. Dünya meşgalesini de buna ekleyebiliriz. Buna göre açıklığın kemâli ve tecellinin parlamasının tamamı, müşâhede iledir. Bu da ancak

âhirette olur. İşte bu, zarurî olarak şavkı gerektirir. Âriflerin sevdiklerinin sonu da budur. İşte bu anlattığımız, şavkın iki nev'inden biridir. O da açıkça bildiklerini tam ve kâmil bir şekilde müşâhede edebilmek arzûsudur.

İkincisi, ilâhî umûrun nihâyeti yoktur. Kulların herbirine bunların bâzısı tecelli eder. Sonsuz umurlar kapalı kalır. Hâlbuki ârif, bunların Allah katında malûm ve var olduklarını ve hattâ bilmediklerinin, bildiklerinden çok daha fazla olduklarını da bilir. Bunun için, bilmediklerini bilmeği arzû eder.

Birinci şavk, rü'yet, lika ve müşâhede adı verilen mâna ile âhirette sona erer. Dünyada sona ermesi mümkün değildir. İ b r â h i m b. E d h e m bunlardan birisidir. Bir gün Allahu Teâlâ'ya: «Yâ Rab, sana mülâkattan önce, eğer Seni seven bir kimseye kalbini sükûna uğratacak bir şey verdinse bana da onu ver. Zîra sabırsızlık beni rahatsız etti» diye duâ ettim. Gece rü'yamda beni huzuruna alarak, «Ey İbrâhim, bana kavuşmadan sükûn ve huzûr istemekte benden utanmıyor musun? Sevgiliye ulaşmadan hiç huzura erilebilir mi?» buyurdu. Bunun üzerine ben: «Ya Rab, senin sevgin beni şaşırttı da söyleyeceğimi bilemedim. Beni bağışla ve ne diyeceğimi bana öğret» dedim. Allahu Teâlâ: «Sen, «Allah'ım, beni kaza ve kaderine râzı olanlardan, belâna sabredenlerden ve nîmetine şükredenlerden eyle» diye duâ et. Zîra bu arzû ve iştiyak ancak âhirette sona erer» buyurdu, dedi.

İkinci iştiyâka gelince; bunun dünyada sonu gelmediği gibi, âhirette de sonu gelmeyecektir. Çünkü bunun sonu, Allahu Teâlâ indinde malûm olan celâl, sıfat, hikmet ve ef'âlinin tamamen kuluna açıklanması demektir ki, bunların sonu olmadığı için bunu açıklama da muhaldir. Bir kula ne kadar tecelli yapılsa da o kul, yine Allahu Teâlâ'nın celâl ve cemâlinden kapalı kalanların olduğunu bilir de şavk ve iştiyâkı hiç sükûn bulmaz. Hele kendisinden daha üstün derecelerde olanı gören, vuslatın aslı kendisinde mevcud olduğu hâlde, vuslatın kemâlini arzû eder. Bunun için zevkli bir iştiyâk içinde olur. Keşif ve nazar lûtufларının sonsuz olarak devam etmesi uzak bir ihtimal değildir. Durmadan nîmet ve zevkler artar. Her yeni tecellide hâsıl olan zevk, henüz hâsıl olmayan ikinci zevki düşünmekten kendini meşgul eder. Dünyada keşif sâhibi olmayan için de bu keşif mümkündür. Her ne kadar mebzûl olmasa da devam eder. Allahu Teâlâ'nın: **«Işıkları önlerinde ve defterleri sağlarından verilmiş olarak yürürler ve: «Rabbımız, nûrumuzu tamamla» derler»** (Et-Tahrîm: 8) âyet-i celîle'sinin bu mânaya delâleti muhtemeldir. Nurunun aslını dünyadan getirenin nûrunu, Allahu Teâlâ orada tamamlar. Dünyadaki nûrundan başka ve daha olgun bir nûra ulaşmasına da ihtimâl vardır. (Birinciye ihtimâli daha kuvvetlidir). Allahu Teâlâ'nın :

انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا ﴿

1-(BATINİ) GÖRME
2-KAVUŞMA
3-İŞLER
4-İMKANSIZ
5-ULAŞMA
6-BOL
7-İŞARET

«İki yüzlü erkek ve kadınlar mü'minlere, «Bizi de gözetin; ışığınızdan faydalanalım» dedikleri gün, onlara, «Ardınıza dönün da ışık arayın» denir» (57 - Hadîd: 13) buyurduğu da, dünyadan nûrun aslının getirilmesinin zarurî olduğuna işârettir. Bu nur, âhirette çoğaltılır. Nûrun aslını dünyadan getirmeyenlerin nûrunun yenilenmesi ve çoğalması diye bir şey yoktur.

Allah'tan ilmimizi artırmasını ve hakkı hak görüp bizi hakka irşâd etmesini dileriz.

Bu husus ile ilgili haber ve eserlere gelince; bunlar da sayılamıyacak kadar çoktur. Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilen meşhur duâ da şöyledir: **«Allah'ım, kazâna râzı olmağı, öldükten sonra sâbit ve iyi yaşayışı, Senin mâh cemâline bakmak zevkini ve sana mülâkat şavkını senden isterim»** (409).

E b û ' d - D e r d â (R.A.), K â ' b u ' l - A h b â r a:

— Tevrat'da bildiğin özel bir âyetten bana haber ver, dedi. K â ' b :

— Allahu Teâlâ: «Bana mülâkat için iyilerin iştiyakı uzadı. Hâlbuki onların bana ulaşmasına ben daha çok müştakım» buyurmuştur, dedi. K â ' b , devamla:

— Bunun kenarında: «Beni arayan bulur, başkasını arayan beni bulamaz» diye yazılır, dedi. E b û ' d - D e r d â :

— Şâhid ol, ben bunu aynen Resûl-i Ekrem'den duydum, dedi.

D â v u d aleyhisselâm'dan gelen haberlerde, Allahu Teâlâ D â v u d aleyhisselâm'a: «Yeryüzündeki bütün halka ilân et ve de ki: «Ben beni sevenin sevgilisi, benimle oturanın arkadaşıyım. Beni zikir ile ünsiyyet edenin enisi, bana arkadaşlık edenin yoldaşıyım. Beni tercih edeni tercih ederim, bana itâat edene itâat ederim, beni gerçek olarak seveni kendim için kabûl eder ve onu herkesten üstün tutarım. Gerçek olarak beni arayan bulur, fakat başkasını arayan beni bulamaz. Ey yeryüzünün halkı, içine düştüğünüz şaşkınlık ve aldanmadan vaz geçin. Benim keremime, arkadaşlığıma ve benimle ünsiyyete yönelin ki, ben de sizinle ünsiyyet edeyim ve sür'atle sizi seveyim. Zîra ben dostlarımın tıynetini, halîlim İbrâhim, sırdaşım Mûsâ ve hâlis dostum Muhammed'in tıynetinde yarattım. Bana iştiyak duyanların kalbini, benim nûrumdan yarattım ve celâlimi onlara merzuk ettim» buyurmuştur.

Seleften olan bir zâttan rivâyet edildiğine göre, Allahu Teâlâ sıddıklardan birisine: «Kullarım arasında öyleleri var ki, onlar beni, ben de onları severim. Onlar bana müştak, ben de onlara müştakım. Onlar beni, ben de onları zikrederim. Onlar bana ve ben de onlara bakarım. Şâyet sen de onların yoluna girersen, ben de seni severim. Onların yolundan ayrılırsan ben de sana buğzederim» buyurdu. Bu zât:

— Bunların belirtileri nedir? diye sorar. Allahu Teâlâ:

— İyi bir çobanın koyunlarını koruduğu gibi, onlar da gündüzleri gölgeli ve kapalı yerleri araştırır; akşam vakti kuş yuvasına çekildiği gibi,

(409) Ahmed ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hadis, duâ bahsinde geçmiştir.

1-SAĞLAM 2-MAHVEDEN 3-ŞEVK 4-TUTKUN 5-HUY 6-SAADETLİ, RAHATLAN 7-DÜŞMANLIK

onlar da yuvalarına çekilir. Gecenin çöktüğü ve karanlığın basıp da yatakların serildiği ve herkes sevgilisi ile başbaşa kaldığı vakit, onlar ayaklarını diker, yüzlerini yere serer, benim kelâmım ile bana münâcatta bulunur. Benim in'âmım karşısında bana eğilir, kimi ağlar, kimi gözyaşı döker, kimi âh çeker, kimi de hayret içinde kalır. Kıyâm, kuûd, rükû ve sücûd arasında devrederler. Bütün bunlara, beni sevdikleri ve benim için katlanırlar. Onlara ilk vereceğim üç şeydir. Birincisi, benim nûrumdan onların gönüllerine akıtırım da ben onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler. İkincisi, yer ve gökler bir tarafa, onlar bir tarafa olsa, onları tercih ederim. Üçüncüsü, onlara yönelirim. Yöneldiğim herkese her istediklerini veririm» buyurdu.

Ahbâr-ı Dâvud'da, Allahu Teâlâ kendisine şöyle vahyetmiştir: «Yâ Dâvud, ne zamana kadar Cennet'ten bahsedecek ve bana olan iştiyakını benden istemiyeceksin». Dâvud aleyhisselâm «Yâ Rab, sana müştak olanlar kimlerdir?» diye sorunca, Allahu Teâlâ: «Onlar her türlü keder ve bulanıklıklardan kendilerini temizlediğim ve çekinmelerini emrettiğim, gönüllerden, bana bakmaları için pencere açtığım sâfi kimselerdir. Ben kendi kudret elimle onların kalblerini alır göklerin üzerine yükseltirim. Sonra meleklerimi çağırırım, onlar gelir bana secde ederler. Ben meleklerime: «Sizi bana secde etmeniz için çağırmadım, size bana müştak olanların gönüllerini göstermek ve onlarla iftihar etmek için çağırdım» derim. Onların kalbleri, güneşin yeryüzüne verdiği ziya gibi, göklerdeki meleklere aydınlık verir. Yâ Dâvud, ben, bana müştak olanların kalblerini benim rızamdan yarattım. Benim cemâlimin nûru ile onları nurlandırdım. Onları benim için haberci kıldım. Onlar, nîmeti anar ve bana şükrederler. Bedenlerini ise, yeryüzünde bakacağım yer yaptım. Gönüllerinden bana gelen bir yol açtım. Her an oradan bana bakarlar ve bana olan şevk u iştiyakları artar» buyurdu. Dâvud aleyhisselâm: «Ya Rab, seni sevenleri bana göster» dedi. Allahu Teâlâ: «Lübnan dağına çık, orada genç, orta yaşlı ve ihtiyar olarak ondört kişi vardır. Yanlarına gittiğin vakit selâmımı söyle ve de ki: «Rabbınız size selâm eder ve buyurur ki, «Bir isteğiniz var mı? Zîra siz benim dostlarım, sevgililerim ve velîlerimsiniz. Sizin sevinmenizle ben ferahlanır ve sizin ferahlanmanıza yardım ederim» buyurdu. Dâvud aleyhisselâm Lübnan dağına çıkarak onları bir gözenin başında buldu. Orada Allahu Teâlâ'nın azameti üzerinde düşünüyorlardı. Dâvud aleyhisselâm'ı görünce uzaklaşmak istediler, fakat Dâvud aleyhisselâm :

— Durun, ben Allah'ın elçisiyim, size Rabbınızın haberini iletmeğe geldim, deyince, hemen Dâvud aleyhisselâm'a yöneldiler ve gözlerini yere dikerek kulaklarını ona verdiler. Dâvud aleyhisselâm :

— Ben, Allah'ın size bir elçisiyim, Allahu Teâlâ'nın size selâmı var. Allahu Teâlâ: «Niçin benden bir şey istemiyorsunuz? Niçin bana seslenmiyorsunuz ki, ben sesinizi ve sözünüzü duymuş olayım. Siz benim sevgililerim ve velîlerimsiniz. Sizin sevinmenizle ben de sevinirim ve sizin sevginize sür'atle gelirim. Her an şefkatli bir anne gibi, size bakarım» buyurdu, dedi. Dâvud aleyhisselâm devamla diyor ki :

1-İHSAN
2-OTURUŞ
3-SECDE
4-TEMİZ
5-IŞIK

— Onlar bunu dinleyince gözlerinden yaşlar döküldü ve en yaşlıları:

— Seni tesbih eder ve noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Allah'ım, biz senin kulların ve kullarının çocuklarıyız. Ömrümüzde bir an seni hâtırımızdan çıkarmışsak, bu husustaki kusurumuzu bağışla, dedi. Diğeri:

— Allah'ım, Seni tesbih[1] ve takdis ederiz. Biz senin kulların ve kullarının çocuklarıyız. Bize hüsn-i nazar etmekle ikramda bulun, dedi. Bir başkası da:

— Allah'ım, biz senin kulların ve kullarının çocuklarıyız. Hangi cür'etle sana duâ edelim? Hâlbuki bizim hiç bir şey'e ihtiyacımız olmadığını sen bilirsin. Sana gelen yola bizi devam ettir ve bu sûretle nîmetini bize tamamla, dedi. Diğeri de:

— Biz senin rızânı aramakta kusurluyuz, bu hususta kendi lütfunla bize yardımcı ol ya Rab, dedi. Bir başkası da:

— Ya Rab, bizi nutfeden yarattın, kendi lütfunla azametini düşünme imkânlarını bize bahşettin. Senin azametinle meşgul olup celâl ve kibriyâlığını[2] düşünen ve nûruna yaklaşmak isteyen kimse daha söz söylemeğe cür'et edebilir mi? dedi. Diğeri:

— Ya Rab, Senin şânının azametinden, evliyalarına yakınlığından ve sevgililerine fazla minnetinden, dilimiz tutuldu ve sana duâ edemedik, dedi. Bir diğeri de:

— Yâ Rab, seni zikretmeğe bizi hidâyet eden, Seninle meşgul olmakla bizi başkalarından alıkoyan sensin. Sana karşı şükrümüzdeki kusurumuzu bize bağışla, dedi. Diğeri de:

— Yâ Rab, bizim ihtiyacımızın, yalnız Senin cemâline bakmak olduğunu bilirsin, dedi. Ötekisi de:

— Ya Rab, sen kendi cömerdliğinden bize duâ ile emretmesen, bir kul efendisine karşı nasıl cür'et edebilirdi? Karanlıkta, hidâyete ulaşacağımız nûru bize ver, dedi. Onlardan birisi de:

— Yâ Rab, bizim senden istediğimiz, devamlı olarak bize yönelmendir, dedi. Bir diğeri de:

— Yâ Rab, fazl u kereminle bize bahşettiğin nimetinin tamamlanmasını isteriz, dedi. Diğeri de şöyle dedi:

— Yâ Rab, yaratıklarının hiç birine ihtiyacımız yok, yalnız cemâlini isteriz, bize lûtfet cemâlini göster. Diğeri de:

— Allah'ım, dünya ve dünyadakilere bakmaktan gözümü, âhiretten alıkoyacak şeylerden kalbimi kör etmeni dilerim, dedi. Diğeri de:

— Allah'ım, şânının âlî ve kadrinin yüce olduğunu bilirim. Sen dostlarını seversin. Lütfet de kalbimi senden başka her hangi bir şey ile meşgul olmaktan alıkoy, diye duâ etmişlerdir.

Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a şöyle vahyetti: «Onlara de ki: «Sözlerinizi dinledim. Sevdiklerine icâbet ettim. Duâlarını kabûl ettim. Şimdi birbirinden ayrılsınlar. Her biri ayrı bir vâdiye gitsin. Ben aradaki perdeyi kaldırır, onlara cemâlimin nûrunu gösteririm». Dâvud aleyhisselâm: «Yâ Rab, bunlar ne ile bu kerâmete erdiler?» diye sordu. Allahu

1-İYİ, GÜZEL 2-BÜYÜKLÜK

Teâlâ: «Hüsn-i zan ,dünyalıktan çekinmek, benim için halveti tercih edip yalnızlıktan bana münâcât etmeleri sâyesinde bu mertebeye ulaştılar. Zira bu mevkie ancak dünyayı terkedip, onun, hiç bir şey'i ile meşgul olmadan kalbini yalnız bana bağlayıp bütün varlıklar üzerine beni tercih edenler ulaşır. İşte bu durumda ben onlara atûfet gösterir, aradan perdeyi kaldırır ve cemâlini arzederim. Her saat çeşitli kerâmetle onu tekrim eder, cemâlimin nûruna onu yaklaştırırım. Hastalanırsa, şefkatli bir anne gibi ona bakarım. Susadığı vakit onu sular ve zikrimin zevkini ona tattırırım. Ona bu ikramda bulunduğum vakit dünya ve dünya ehline gözünü kör ederim de dünyalığı ona sevdirmem. Benden başka hiç bir şey ile meşgul olmaz. Bir an önce bana ulaşmak ister. Ben ise onu hemen öldürmeği istemem. Çünkü yaratıklar arasında bakacak olduğum odur. O, benden başkasını görmediği gibi, ben de ondan başkasını görmem. Ey Dâvud, sen, benim zikrimi duyduğu vakit onu görsen, onun vücudu erimiş, zayıflamış, uzuvları kırılmış ve kalbi her şeyden soyulmuştur. Onunla gök ehline ve meleklerime iftihar ederim. İzzet ve celâlim hakkı için onu Firdevs Cennet'inde oturtur, cemâlimi göstermekle gönlünü hoş ederim de kat kat benden râzı olur» buyurdu.

Yine Dâvud'un Ahbâr'ında, Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Benim sevgime yönelen kullarıma söyle. Başkalarından cemâlimi saklayıp size arzettiğim ve kalb gözü ile bana baktığınız vakit dünyalığı terketmekteki zararınız nedir ve ne ihtiyacınız kalır? Âhireti size verdiğim vakit, dünyalığı terketmekteki zararınız nedir? Benim rızamı ararken halkın gadabını kazanmakta zararınız nedir?» buyurur.

Yine Ahbâr-ı Dâvud'da, Allahu Teâlâ ona şöyle vahyetmiştir: «Beni sevdiğini sanıyorsun. Eğer beni seviyorsan, dünya sevgisini kalbinden çıkar. Zîra benim sevgim ile dünya sevgisi bir gönülde toplanmaz. Yâ Dâvud, dostlarımla samimî dostluk kur, dünya halkı ile de zarurî olarak ihtilât et. Dininde başkalarını değil, beni taklîd et. Ancak benim sevgime uygun bulduğuna sarıl. Şübheli gördüğün şeylerden uzaklaş. Seni korumak bana aittir. Böyle yaparsan, senin delilin ve öncün olurum. İstemeden sana verir, zorluklarda sana yardım ederim. Ben, kendi zâtıma yemîn ettim; ancak bana yönelenlere yardım ederim. Sen, dediğim gibi olursan, zilleti senden kaldırır, zenginliği kalbine yerleştiririm. Yine ben zâtıma kasem ettim ki, kendisine ve kendi işine bağlananları işleri ile başbaşa bırakırım. Sen her şey'i benden bil. Ameline bağlanma, boşuna zahmet çekersin ve senden kimse istifade edemez. Beni bilmenin bir haddi hududu olduğunu sanma, zîra onun nihâyeti yoktur. Benden ziyâdeyi ve fazlalığı istediğin vakit onu sana veririm. Ziyadenin de bir hududu olduğunu sanma. Sonra İsrâiloğullarına şunu da bildir ki, benimle hiç kimse arasında bir münâsebet yoktur. Bunun için tamamen bana bağlansınlar ki, ben de gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hâtır ve hayâle gelmeyen nimetleri onlara vereyim. Beni dâima iki gözünün önünde sakla ve basîret gözünle bana bak. Baş gözün ile akılları benden uzaklaşan-

1-ŞEFKAT
2-TANZİM
3-GAZAB
4-BENZETME
5-YEMİN
6-FAZLA

lara bakma. Ben izzet ve celâlime yemin ettim ki, denemek veya ilerde yapmak üzere bana kulluk etmekte olanlara sevab kapularını açmam. Öğretmenine tevâzu' göster, öğrencilerini yorma. Eğer beni sevenler bu müridlerin benim nezdimdeki mevkilerini bileydiler, onlara, üzerinde yürüyecek yer olur ve onları baş tâcı yaparlardı. Ya Dâvud, düştüğü sarhoşluktan, bir müridi kurtarırsan seni mücahidlerden yazarım. Benim indimde mücahidler defterine geçenler ise vahşet görmez ve kimseye muhtaç olmazlar. Ey Dâvud, sözümü dinle, kendinden kendin için al, kimseye verme, verirsen sevgimi senden men'ederim. Kullarımı, rahmetimden ümidsizliğe düşürme, o zaman ben de senin bana olan arzûnu benden keserim. Şehvetleri mübah ettiğim, halkın zayıflığındandır. Yoksa kuvvetlilere ne oluyor ki, şehvetlerinin peşine gidiyorlar. Hâlbuki şehvetlerine uymalarında benim onlara yapacağım ükûbetin en ehveni, beni bilmekten akıllarına perde çekmektir. Ben, dostlarımın dünyalığına razı değilim. Dostlarımı dünyalıktan tenzih ederim. Ey Dâvud, seni sevgimden sarhoş edecek bir âlimi, arada vasıta tutma. Zira bu gibi bilginler, beni murâd eden mürid kullarım için yol kesiciler gibidir. Oruca devamla şehvetleri terketmeye gayret et. Oruc tutmamakla tecrübeye kalkışma. Zira benim sevgim devamlı olan orucdadır. Ey Dâvud, nefsine isyan ile bana sevilmeğe çalış. Şehvetlerini kes ki ben sana bakayım ve sen de perdelerin ortadan kalkmış olduğunu görmüş olasın. Sen bana itâat ettiğin hâlde sana sevab vermiyebilirim. Sana sevab vermek, benim mükâfatımdır.»

Yine Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Yâ Dâvud, benden yüz çevirenleri benim nasıl beklediğimi, günahlarını terkedip bana yönelenlerini nasıl arzû ettiğimi bileydiler, hemen bana yönelirlerdi. Ey Dâvud, işte, benden yüz çevirenlere karşı muamelem budur. Bana yönelenlere karşı muâmelemin nasıl olacağını düşün. Ey Dâvud, kulumun bana en çok muhtaç olduğu, benden yüz çevirdiği vakittir. Kendisine en çok merhamet edip acıdığım bu zamandır. Kendisini en çok yükselttiğim zamanı da bana yöneldiği vakittir.

Bütün bunlar ve benzeri haberler, muhabbet, şavk ve ünsiyyeti isbât eden delillerdir. Bunların mânalarının hakikati ise yukardaki açıklamalardan anlaşılmıştır.

10 uncu BEYÂN: ALLAHU TEALÂ'NIN KULUNU SEVMESİ VE BUNUN ANLAMI

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın kulunu sevdiğine Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri şâhiddir. Bunun için önce bu şâhidleri açıklıyalım. Allahu Teâlâ:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ «Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler» [51 - Mâide: 54].

1-CİHAD EDEN 2-CEZALAR 3-AŞAĞI 4-ŞEVK

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا ﴾

«Doğrusu Allah, kendi uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi sıra hâlinde savaşanları sever» (61 - Saff: 4).

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴾

«Allah dâima tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever» (2 - Bakara: 22) buyurmuş ve bu sebeble Allahu Teâlâ'nın sevgilisi olduklarını sanan bâzı kimseleri reddederek :

قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ ﴾ **«De ki: «Öyle ise Allah, günahlarınızdan ötürü size niçin azâb ediyor»** (31 - Mâide: 18) buyurmuştur.

Enes (R.A.) in rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

«Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit, günah ona zarar vermez (yâni günah işlemez). **Ve günahtan tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir»** buyurdu ve sonra: **«Muhakkak Allah tevbe edenleri sever»** (2 - Bakara: 222) âyetini okudu (410). Bunun mânası, Allah kulunu sevdiği vakit, kul ölmeden günahlarını bağışlar, ona tevbe imkânlarını verir ve bu sûretle geçmiş olan küfründen zarar görmediği gibi, geçmiş günahları çok da olsa onlardan da zarar görmez.

Yine Allahu Teâlâ, muhabbet için günahların bağışlanmasını şart koşmak üzere :

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾

«Ey Muhammed, de ki: «Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın» (3 - Âl-i İmran: 31) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem de:

إِنَّ اللَّهَ يُعْطِي الدُّنْيَا مَنْ يُحِبُّ وَمَنْ لَا يُحِبُّ وَلَا يُعْطِي الْآخِرَةَ إِلَّا مَنْ يُحِبُّ ﴾

«Allahu Teâlâ dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. Âhireti ise

(410) Sâhib-i Firdevs bunu zikretti fakat oğlu müsnedine almadı. İbn Mâce yalnız ikinci kısmını İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Bu ifade yukarıda geçmiştir.

ancak sevdiğine verir» (411) buyurmuştur. Bir başka hadîsde de şöyle buyurmuştur :

مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ وَمَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللّٰهِ أَحَبَّهُ اللّٰهُ

«Allah için tevâzu' ve alçak gönüllülük göstereni, Allah yükseltir, kibir edeni de Allah alçaltır. Allah'ı çok zikredeni Allah sever» (412). Yine Resûl-i Ekrem bir Hadîs-i Kudside, Allahu Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: **«Kulum nafile ibâdetlerle bana öyle yaklaşır ki, ben onu severim. Onu sevdiğim vakit işiten kulağı, gören gözü olurum»** (413).

Zeyd b. Eslem diyor: «Allahu Teâlâ kullarından bâzılarını o kadar sever ki, «Kulum, ne yaparsan yap, ben seni mağfiret ederim» buyurur.»

Muhabbet ile ilgili haberler sayılamıyacak kadar çoktur. Kulun, Allahu Teâlâ'yı sevmesinin hakikat olup mecaz olmadığını yukarda anlatmıştık. Zira sözlük bakımından muhabbet ve sevgi, uygun olan bir şey'e gönlün meyletmesi; aşk ise gönlün aşırı derecede temayülüdür. Yine ihsân ile cemâlin nefse uygun olduğunu, cemâl ile ihsânın bâzan basar, yâni baş gözü ve bâzan basîret, yâni akıl ve kalb gözü ile bilindiğini, sevginin ise hem basar ve hem basiretle bilinene tâbi' olup, yalnız birine bağlı olmadığını bildirmiştik. Fakat Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesinin bu mânalarda anlaşılması mümkün değildir. Zira isimler, Allah'a ve başkasına itlâk edildikleri zaman her iki tarafta aynı mânada kullanılamazlar. Hattâ vücud dediğimiz varlık, müşterek bir sözdür. Çünkü her madde vücudda ortaktır. Allah'a da mevcud denir fakat bu vücud kelimesinin mahlûktaki anlamı ile Hâlıkdaki anlamı bir olamaz. Çünkü Allah'tan başka her şey'in vücudu ve varlığı Allah'tandır. Böyle başkasına tâbi olan vücud vâr olmakta muhtaç olduğu kimse gibi olamaz. Eşitlik yalnız isimdedir. Bunun benzeri, şeylerin «cisim» isminde müşterek olmasıdır. Hiç biri cisimde asıl olmamak şartıyle hepsine cisim denebilir. Çünkü cismin anlamında ortaktırlar. Hepsinde cisim benzerliği vardır. Fakat hiç biri cismi diğerinden almış değildir. Hâlbuki Allah'a ve yaratıklara vücud adını vermek böyle değildir. Çünkü Allah'ın varlığı kendisinden, diğerlerinin varlığı ise Allah'tandır. Bu uzaklık ve ayrılık diğer varlıklardaki isimlerde daha açıktır. İlim, irade, kudret ve benzerleri gibi. Bunların hiç birinde Hâlık mahlûka benzemez. Zâten lügat koyucu, bu isimleri yaratıklar için koymuştur. Çünkü ilk göze çarpan yaratıklardır. Bu isimleri yaratana vermek i s t i â r e , m e c a z ve nakil yolu iledir. Bunu böyle anladıktan sonra,

---

(411) Hâkim ve Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söylemiştir.

(412) İbn Mâce, Ebû Said'den (R.A.), son fıkrası hâric, hasen isnâd ile rivâyet etmiştir. Son fıkrası ile hadisi, Ebû Ya'lâ ve Ahmed rivâyet etmişlerdir.

(413) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçmiştir.

1-AFV 2-MEYLETME 3-SALIVERME, BIRAKMA 4-ÖDÜNÇ ALMA
5-NAKLEDEN, İLETEN

muhabbet demek, mülâyim ve muvâfık bulduğu şey'e nefsin meyli demek olduğuna göre, bu, ancak noksan olan nefislerde düşünülür. Kendine muvafık olan şey'i kaybetmiştir. Onu elde etmekle kemâle ulaşır, sevinir ve bundan zevk alır. Bu anlamda muhabbet, Allah hakkında muhaldir. Çünkü kemâl, celâl ve cemâlin her çeşidi Allahu Teâlâ'da mevcuddur. Ezelî ve ebedîdir. Yokluğu ve yeniliği düşünülemez. Bu başkasıdır diye başkasına bakmaz, O'nun bakışı yalnız zât ve ef'âlinedir. Çünkü zât ve ef'âlinden başka bir mevcud yoktur. Bunun için Şeyh Ebû Saîd el-Mîyhenî'ye:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ **«Allah onları sever, onlar da Allah sever»**

(5 - Mâide: 54) âyeti okunduğu vakti, hakkıyle onları sever. çünkü o, yalnız kendi zâtını sever, yâni O, bir küll'dür. Varlıkta O'ndan başkası yoktur. Yalnız zâtını ve zâtının tasniflerini sevenin sevgisi zâtını ve zâtı ile ilgisi olması bakımından zâtına tâbi olanları sevmesini öteye geçmez. Buna göre onları sevmekle kendini sevmiş olur, dedi. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın kullarını sevmesi hakkında vârid olan lâfızlar tamamen te'villidir. Bunun mânası, kalbinden perdeyi kaldırır, kalbi ile Allah'ı görür ve o kulunu kendisine yaklaştırır. Onun sevdiğini sevmesi, ezelî iradesine taallûk ettiği vakit ezelî, kulun kalbinden perdeyi kaldırmağa nisbetle de sebebinin hâdis olması ile hâdistir. Nitekim Hadîs-i Kudsî'de Allahu Teâlâ: **«Kulum, nâfilelerle bana yaklaşa yaklaşa ben de onu severim»** buyurmuştur. Kulun nâfilelerle Allah'a yaklaşması, kalbinin temizlenmesine, perdenin kalkmasına ve Rabbisine yaklaşmasının husûlüne sebeb olur. Bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın işi ve lûtf u keremidir. İşte Allahu Teâlâ'nın muhabbeti bu demektir.

Bu, şöyle bir misâl ile daha güzel açıklanır: Hükümdârın, kölelerinden birine meyletmesi, ona yardım etmesi, ondan hoşlanması, onunla istişâre etmesi veya yiyeceğini hâzırlaması için onu yanına alması sonucu bunu görenler, «Hükümdar köleyi sevdi» derler ki, bunun anlamı, onu gönlüne ve tab'ına uygun bulduğu için ona meyletti demek olur. Bununla beraber bâzan da yukardaki sebeblerin hiçbiri olmaksızın yalnız hükümdâra yaklaşacak fazîlet ve güzel huya sâhib olduğu için hükümdar onu kendisine yaklaştırır ki aslında onun bu iyi vasıflarına da hükümdârın bir ihtiyacı yoktur. Yine hükümdar, aradan perdeyi kaldırıp onu sohbetine aldığı vakit, «hükümdar onu sevdi» derler. Kendisi de olgunlaşıp bu iyi nitelikleri kendisinde topladığı vakit, kendini hükümdâra sevdirdi denir. İşte Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesi birinci mânada değil, ikinci mânadadır. Bununla beraber ikinci mâna anlaşılmasının da şartı vardır. Meselâ, bu adam kemal vasıflarını kendisinde topladığı vakit, kurbiyyet ve yakınlığın değişmesiyle Allahu Teâlâda bir değişiklik olduğu düşünülmemelidir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın zâtında ve ilminde değişiklik olmaz. Zira yaklaşan, Allah değil, kuldur. Sevgili olan Allah'a yaklaşmış oluyor. Al-

1-İMKANSIZ 7-BAĞLILIK
2-İŞLER 8-DEĞİŞEN
3-BÜTÜN 9-HASIL OLMA
4-SINIFLANDIRMA 10-MEŞVERET

lah'a yakınlık ise, hayvanî ve şeytanî vasıflardan uzaklaşmakta ve ilâhî olan güzel ahlâk ile ahlâklanmaktadır. Demek ki bu yakınlık mesafe bakımından değil, sıfat bakımındandır. Uzakta iken yakınlaşanda bir değişiklik olur. Şimdi bu yakınlık hâlinin yenilenmesi ile hem kulun ve hem de Allah'ın niteliklerinde değişiklik olduğu sanılır. Çünkü yakın değil iken yakın oldu ki, bu, bir değişikliktir. Hâlbuki Allah hakkında teğayyür ve değişiklik muhaldir. O, ezelde olduğu gibi, lâyezalde de aynı kemâl, celâl ve azamet içindedir. O'nda hiç bir sûretle değişiklik olmaz. Dediğimiz gibi, kulun yakınlığı mekân ve mesafe bakımından değil, şeytanî ve behimî hasletleri atıp ilâhî hasletlerle mevsûf olmasındadır.

Bu da iki kimse arasındaki yakınlık misâli ile açıklanır. Meselâ, karşılıklı olarak iki adam birbirine doğru gitmekle birbirlerine yaklaştıkları gibi, yalnız birisinin ötekisine doğru gitmesiyle de yaklaşmış olurlar. Birinci misâlde değişiklik her ikisinde, ikinci misâlde ise yalnız birisindedir. Niteliklerde de yakınlık aynıdır. Öğrenci, ilmin cemâl ve kemâlinde hocasının derecesine yükselmek ister. Hoca ise ilminin kemâlinde yerinde durur. Hocasına ulaşıncaya kadar cehâlet vâdilerinden ilim şâhikalarına yükselmek için uğraşır durur. İşte kulun Allah'a olan yakınlığını böyle anlamak gerekir. Ne nisbette olgun vasıflara yükselir, eşyanın hakikatini ihâta eden gerçek ilme sâhib olur, şeytanın ümidini kestirip onu kendisinden uzaklaştırmakta ne derecede başarıya ulaşır ve zilletten uzaklaşırsa, o nisbette kemâl niteliklerine yaklaşmış olur. Şübhesiz kemâlin son mertebesi, Allahu Teâlâ'dır. Herkesin Allah'a yaklaşması, edindiği kemâli nisbetindedir. Evet, bâzan talebe hocasına yaklaşabilir. Onun seviyesinden de yükseldiği ve hattâ onu geçtiği de olabilir. Ancak, Allahu Teâlâ hakkında böyle şeyler düşünmek muhaldir. Çünkü O'nun kemâlinin sonu yoktur. Hâlbuki kulun kemâl derecelerine girmesi hudutludur. O ancak belirli bir yere kadar yükselebilir. Bundan dolayı Allah ile müsâvat hiçbir vakit düşünülemez.

Sonra her hangi kemâl yoluna girerse girsin, o kemâlin sonu olmadığı için, yakınlık dereceleri de sonsuz denecek kadar farklıdır.

Demek ki Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesi, meşgale ve mâsiyetleri ondan uzaklaştırmak için onu dünya lekelerinden temizlemek, kalbinden perdeyi kaldırmak sûretiyle ve kalbi ile müşâhede imkânlarını ona bahşetmekledir. Kulun Allah'ı sevmesi ise, kaybettiği bu kemâl derecesini elde etmeğe meyletmesi demektir. Şübhesiz o, kaybettiğine müştâktır. Ondan bir şey anladığı vakit zevk almağa başlar. İşte bu anlamda şâvk ve muhabbet, Allah hakkında muhaldir.

Şâyet, Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesi, belli olmayan bir şeydir. Kul, Allahu Teâlâ'nın sevgilisi olduğunu ne ile ve nasıl bilebilir? dersen,

Derim ki; buna alâmetleri ile delil çekilir. Zira Resûl-i Ekrem:

«Allahu Teâlâ kulunu sevdiği vakit onu ibtilâ eder, dert verir. Fazla sevdiği vakit onu iktina eder, yâni mal ve evlâd diye kendisinde bir şey

1- BOZULMA 2- İMKANSIZ 3- SON BULMAZ 4- HAYVANCA 5- VASIFLAN 6- BİLGİSİZLİK 7- ZİRVE 8- EŞİTLİK 9- İSYAN 10- TUTKUN 11- ŞEVK 12- BELAYA UĞRAMA

bırakmaz» (414) buyurmuştur. Demek ki Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesinin alâmeti, onu başkalarından uzaklaştırmak ve başkalarından kalbinin ilgisini kesmektir. İsâ aleyhisselâm'a, sana bir merkeb alsak da binsen olmaz mı idi? dediklerinde, İsâ aleyhisselâm: «Allah'ı bırakıp da merkeb ile meşgul olmaktan, ben Allah katında daha azizim» demiştir. Yine haberde: **«Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit onu ibtilâ eder; eğer sabrederse onu tercih eder, râzı olursa onu ihtiyâr eder, kendine seçer»** (415) diye vârid olmuştur. Âlimin birisi de: «Sen Allah'ı sevdiğin ve Allahu Teâlâ da seni belâlarla imtihan ettiği vakit, bil ki o, seni temizlemeği kasdetmiştir» demiştir. Müridlerden birisi şeyhine:

— Gönlümde Allah sevgisi gibi bir şey uyandı, ne dersin? diye sorunca, şeyh:

— Başka bir sevgi ile seni denedi de sen o sevgiliyi Allah için terkettiğin oldu mu? diye sordu. Mürid:

— Böyle bir şey olmadı, dedi. Bunun üzerine şeyh:

— Sen, muhabbet makamını tama' edip durma. Zîra Allahu Teâlâ insânı böylece ibtilâ etmeden o makamı ona vermez, demiştir. Resûl-i Ekrem de:

إِذَا أَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا جَعَلَ لَهُ وَاعِظًا مِنْ نَفْسِهِ وَزَاجِرًا مِنْ قَلْبِهِ يَأْمُرُهُ وَيَنْهَاهُ

«Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit, ona kendisinden bir vâiz, kalbinden kendisini men'edecek bir men'edici yaratır da ona emreder ve onu men'eder» (416) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem bir hadîsde şöyle buyurmuştur: **«Allahu Teâlâ kuluna hayrı murâd ettiği vakit, kendi kusurlarını ona gösterir»** Allah'ın, kendisini sevdiğinin en hususî alâmeti, kendisinin Allah'ı sevmesidir. İşte bu, Allah sevgisinin açık bir delilidir.

Allah tarafından sevildiğine delâlet eden işe gelince; bizzat Allahu Teâlâ onu iltizam edip, zâhir ve bâtınını gizli ve âşikâre durumunu korumasıdır. Ona işâret eden, onu sevk u idâre eden, ahlâkını güzelleştiren, âzalarını çalıştıran, içini ve dışını doğrultan, bütün sıkıntılarını bir sıkıntıda toplayan, dünyadan kendisini nefret ettiren, tenhalarda münâcât zevkiyle onu ünsiyyet ettiren, mârifeti ile kendi arasındaki perdeyi kaldıran, bizzat Allahu Teâlâ'nın olmasıdır. İşte bu anlatıklarımız ve benzerleri, Allah sevgisinin alâmetleridir. Şimdi de kulun Allah'ı sevmesinin alâmet ve belirtilerini anlatalım. Zîra kulun Allah'ı sevmesi de Allah'ın kulunu sevmesinin alâmetidir.

---

(414) Taberânî, Ebû Utbetü'l-Havlânî'den rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçti.

(415) Firdevs sâhibi Ali b. Ebî Tâlib'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(416) Ebû Mansûr Deylemî, «Müsned-i Firdevs»inde Ümmü Seleme'den (R.A.) hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

11 inci BEYÂN : KULUN ALLAH'I SEVMESİNİN ALÂMETLERİ

Bilmiş ol ki; Allah sevgisini herkes iddia eder. En kolay bir iddia ve en önemli bir dâvadır. Fakat nefis, Allah sevgisini iddia ettiği vakit, gerekli alâmetlerle onu imtihan etmeyip, sağlam delillerle dâvayı isbat etmedikten sonra, onun aldatmalarına ve nefsin hîlelerine kapılmamak lâzımdır. Muhabbet, temiz bir ağaç, kökü sağlam, dalları göklere doğru yükselmiş, meyveleri ise gönüllerde dil ve âzalarda görülür. Bunlardan mârifet ve zikir meydâna gelir, âzalarda kendini gösterir. Bundan da amel doğar. Böylece kalb, dil ve âzalarda zâhir[1] olan mârifet, zikir ve amel, eserleri dumanın ateşe, meyvenin ağaca delâleti gibi, muhabbete delâlet ederler ki, bu alâmetler pek çoktur.

Bunlardan birisi, Cennet'te müşâhede ve[2] keşif yolu ile Allah'a ulaşmağı sevmektir. Gönlün, sevdiği kimseye mülâki olup onu görmeyi arzû etmemesi diye bir şey düşünülemez. Gönül sevdiğini görmek ve ona ulaşmak ister. Ne zaman ki ölmeden sevdiğine ulaşamıyacağına inanırsa, ölümü de sevip ondan kaçmaması gerekir. Zîra seven bir insan, sevgilisine ulaşıp onu görmek ve onunla sohbet etmek zevkine ermek için, vatanından yola çıkmak kendisine ağır gelmez. Ölüm ise mülâkatın anahtarı ve içeri girip müşâhede etmenin kapusudur. Resûl-i Ekrem : **«Allah'a mülâkatı seveni, Allah da sever»** buyurmuştur. Huzeyfe (R.A.) ölüm döşeğinde: Sevgili kapıya geldi. Pişman olan iflâh olmaz, dedi. Seleften birisi, Allah katında, Allah'a ulaşmak sevgisinden sonra en sevimli haslet fazla secde etmektir, dedi. Ve Allah sevgisini secde üzerine takdim etti. Allahu Teâlâ sevginin gerçekliğinde, Allah uğrunda katli şart koştu. Onlar, Allah sevgisini iddia edince, Allah yolunda ölüp öldürmeği ve şehâdet mertebesine ulaşmağı alâmet göstererek :

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا **«Doğrusu Allah, kendi uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi savaşanları sever»** (61 - Saff : 4) buyurmuştur. Diğer âyette de şöyle buyurmuştur :

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ

«Onlar, Allah yolunda savaşır, ölür ve öldürülürler» (9 - Tevbe: 111).

Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'e tavsıyesinde: «Hak, ağırdır. Ağır olduğu kadar da acıdır ve aynı zamanda faydalıdır. Bâtıl ise hafif ve aynı zamanda belâlı ve zararlıdır. Eğer tavsıyeme uyarsan, henüz erişemediğin, gaybde bulunan ve mutlak sûrette sana ulaşacak olan ölümden sevimli bir şey senin için olamaz.[3] Vasıyyetime uymazsan da gayblar içerisinde ölümden daha çok buğzettiğin bir şey olamaz. Hâlbuki onu önlemeğe de gücün

1- İŞARE 2- ULAŞMA, KAVUŞMA 3- DÜŞMANLIK, KÖTÜLEME

yetmez» dedi. Ebû Vakkas'ın oğlu İshak b. Sa'd diyor ki: «Babam, bana şöyle bir hikâye anlattı: Uhud savaşında Abdullah b. Cahş babama:

— Niçin Allah'a duâ etmiyoruz? dedi. Bir kenâra çekildiler ve Cahş'ın oğlu Abdullah: «Yâ Rab, senden, yârın savaşa girdiğimde beni kuvvetli bir düşmanla karşı karşıya getirmeni, onunla senin rızân uğrunda alabildiğine savaşmamı, nihâyet benim burnumu ve kulaklarımı kesmesini ve işkembelerimi orada dökmesini isterim. Yârın kıyâmet günü, burnun, kulağın ne oldu? diye benden sorduklarında, onları senin ve sevgili habîbinin uğrunda fedâ ettim, demiş olayım. Ve sen de, evet, doğru söylüyorsun, diye beni tasdik etmeni istiyorum» diye duâ ettim. Babam Sa'd devamla diyor ki: «Ertesi gün akşama doğru Abdullah b. Cahş'ın burnu ile kulaklarını bir ipde asılı olarak gördüm. İlk istediğini Allahu Teâlâ kendisine verdi. Sonunu da aynı şekilde getireceğini umarım» dedi.»

Sevrî ile Bişr-i Hafî: «Ölümü, ancak şübhede olan kimseler sevmez. Zîra ne bahasına olursa olsun, dost, dostuna ulaşmağı çirkin görmez» demişlerdir. Buveytî, zâhidlerden birisine: «Ölümü sever misin? diye sordu. Adam biraz duraklar gibi olunca, hemen: «Eğer gerçek zâhid ve sâdıklardan olsan, ölümü severdin» dedi ve Allahu Teâlâ'nın:

فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **«Doğru sözlü iseniz, ölümü dilesenize»** (2 - Bakara: 94) âyet-i celîle'sini okudu. Adam, Buhârî ile Müslim'in Enes (R.A.) yolu ile rivâyet ettikleri: **«Sizden hiç biriniz ölümü temenni etmesin»** meâlindeki hadîsi okuyunca, Buveytî, «Bu hadîsi Resûl-i Ekrem sıkıntı ve ıztıraplar karşısında kalanlar için buyurmuştur. Yâni, bu gibi üzücü olaylar sebebiyle ölümü temenni etmeyin demek istemiştir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın kazasına rıza, kazasından kaçmağa yönelmekten daha makbûldür» dedi.

Şâyet, ölümü sevmeyen kimsenin Allah'ı sevdiği düşünülebilir mi? dersen,

Derim ki; hoşlanmamak, bâzan dünya sevgisinden mal, evlâd, aile ve akrabasından ayrılma üzüntüsünden olur ki bu, tam mânada Allah'ı sevmeğe münâfidir. Zîra kâmil sevgi, gönlün her tarafını kaplayıp başkasının girmesine boşluk bırakmayan sevgidir. Bununla beraber bunlara olan sevgisi yanında zayıf olsa da, Allah sevgisi şâibesinden bir şey kendisinde bulunabilir. İnsanlar, Allah'ı sevmekte birbirinden farklıdır. Buna, Abd-i Şems'in torunlarından Huzeyfe'nin (R.A.) rivâyet ettiği şu hadîs delâlet etmektedir. Kureyş'in en asıllarından olan Ebû Huzeyfe (R.A.), kızkardeşini âzadlı kölesi Sâlim'e verdiği vakit, Kureyş âilesi kendisini hem kınadı ve hem de azarladı: «Hiç böyle asîl bir kız öyle bir köleye verilir mi?» dediler. Huzeyfe (R.A.), yemîn ederek: «Ben kızkardeşimi ona verirken, onun kız kardeşimden çok daha üstün olduğunu bilerek verdim» deyince, Kureyş, o işten ziyâde bu söze kızdı ve tamamen çılgına döndüler. «Nasıl

1- DUA, İSTEK
2- ZIT
3- FAZLA

olur?» dediler. Bunun üzerine Huzeyfe (R.A.): «Ben Resûl-i Ekrem'in:

مَنْ اَرَادَ اَنْ يَنْظُرَ اِلَى رَجُلٍ يُحِبُّ اللّٰهَ بِكُلِّ قَلْبِهِ فَلْيَنْظُرْ اِلَى سَالِمٍ

«Bütün kalbi ile Allah'ı seven kimseye bakmak isteyen, Sâlim'e baksın» (417) buyurduğunu işittim» diye onlara cevab vererek, onları ilzâm etti. Ve işte bu hadîs, insanlardan, bütün kalbi ile Allah'ı sevenlerin bulunduğuna, bununla beraber, Allah'ı sevdiği gibi, başkalarını da sevdiğine işâret vardır. Şübhesiz herkes mülâkat günü, sevgisi nisbetinde mükâfatlandırılacaktır. Dünyadan ayrılmasındaki azâbı da, dünyaya olan sevgisi nisbetindedir.

Ölümden hoşlanmamanın diğer bir sebebi de kişinin muhabbet makamına yeni yükselmiş olmasıdır. Bu adam, aslında ölümü kerih görmüş değil, yalnız Allah'a kavuşmaya gereği gibi hazırlanamadan ölüme üzülmüş olmasıdır ki bu, sevginin zayıflığına delâlet etmez. Bu, tıpkı şöyledir: Adama, sevdiği bir zâtın gelmekte olduğunu müjdelerler. Adam tabiî buna son derece sevinir, fakat dostuna uygun bir yer hazırlamak için biraz gecikmesini ister. Maksadı, telâşsız ve sıkıntısız huzûr içinde onu karşılayabilmektir. Bu sebeble ölümü kerih görmek, sevginin kemâline aykırı düşmez. Her şeyde olduğu gibi, burada da iş lâf ile bitmez. Bunun nişanı, amele devam ile ölüme hazırlanmaktır.

Meselâ, içde ve dışta, Allah'ın sevdiğini kendi sevdiklerine tercih etmek, ağır amellere girmek, nefsinin hevâsına uymamak, tenbelliği atarak ibâdete devâm etmek, nâfilelere devam ile sevgilisi tarafından daha çok sevilmesini arzû ettiği gibi, Allah'tan da üstün mevkiler dilemek gibi hususlara riâyet etmektir. Allahu Teâlâ, muhabbet edenleri îsar ile vasıflayarak:

يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا
وَيُؤْثِرُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

«Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imânı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenlerden içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar» (59 - Haşr: 9) buyurmuştur. Devamlı olarak nefsinin arzûları peşinde koşanların, sevdikleri, nefislerinin arzûları olduğu meydandadır. Allah'ı seven, O'nun sevgisi karşısında nefsin isteklerini terkedendir. Nitekim Şâir:

---

(417) Huzeyfe'den (R.A.) böyle bir rivâyete rastlanamamış, ancak «Hilye»-de Ebû Nuaym'ın merfû olarak bu mealde bir rivâyeti vardır.

1- SÜBUTLA SUSTURMA 2- BULUŞMA 3- İĞRENÇ 4- İŞARE 5- İSTE[K]
6- CÖMERTLİK

«Ben ona yaklaşmağı, o ise uzaklaşmamı istiyor. Benim arzûlarımı onun isteklerine fedâ ediyorum»

demiştir. Üstün sevgi, başka ne kadar arzûlar varsa hepsini atar da sevgiliden başka hiç bir şeyden zevk almaz. Hattâ rivâyete göre Züleyha îman edip Yûsuf aleyhisselâm ile evlendikten sonra, Yûsuf aleyhisselâm'dan vazgeçerek, Allah'a ibâdetle meşgul oldu. Bu ibâdette o kadar ileri gitti ki, Yûsuf aleyhisselâm onu, gündüz yatağına dâvet ettiği vakit, geceye kadar te'hîr ettirirdi. Gece gelince de gündüze bırakırdı ve Yûsuf aleyhisselâm'a: «Ben, bilmeden seni seviyordum. O'nu bulduktan sonra artık O'ndan başka kimseye sevgim kalmadı» dedi. Artık ben O'na (Allah'a) bedel arayacak değilim, dedi. Yûsuf aleyhisselâm: «Benim bu dâvetim de Allah'ın emridir. Çünkü Rabbım bana haber verdi. Senden, peygamber olacak iki oğlumuz doğacak» dedi. Bunun üzerine Züleyha: «Mâdemki Allah'ın emridir ve beni bunlara sebeb kılmıştır. Ben de O'nun emrine itâat ediyorum» dedi.

Demek ki Allah'ı seven O'na isyân etmez. Bunun için İbn Mübârek:

تَعْصِي الْإِلٰهَ وَاَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ، هٰذَا لَعَمْرِي فِي الْفِعَالِ بَدِيعُ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَاَطَعْتَهُ اِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعُ

«Allah'a isyân ederken, O'nu sevdigini açıklarsın, bu ise kıyasda acayiptir.

Eğer sevgin doğru olaydı, O'na itâat ederdin; çünkü seven, sevdiğine itâat eder»

demiştir. Yine bu anlamda diğer bir Şâir:

«Arzûların karşısında ben isteklerimi terkediyorum. Canım sıkılsa da senin razı olacağın şey'e ben razı olurum» demiştir.

Sehl de: «Sevginin alâmeti, sevgilini kendi nefsine tercih etmendir. Her itâat eden, habîb olamaz» demiş ve doğru söylemiştir. Zira onun Allah'ı sevmesi, Allahu Teâlâ'nın da kendisini sevmesine sebebdir. Nitekim:

«O, onları sever, onlar da onu severler» (5 - Mâide: 54) buyurmuştur. Allahu Teâlâ kulunu sevdiği vakit, onu iltizam eder ve düşmanlarına karşı ona üstünlüğü sağlar. Düşmanları ise nefsi ve şehvetidir. Allahu Teâlâ onu terkedip şehvetleri ile başbaşa bırakmaz. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصِيرًا

«Allah, düşmanlarınızı çok iyi bilir. Allah size dost olarak da yeter, yardımcı olarak da yeter» (4 - Nisâ: 45) buyurmuştur.

1- GEREKLİ BULMA

Şâyet, isyan, muhabbetin aslının zıddı olur mu? dersen,

Derim ki; isyan, muhabbetin aslının değil, kemâlinin zıddıdır. Nice kimseler var ki kendilerini sevdikleri hâlde vücudları hasta ve nice kimseler var ki, sıhhatli olmağı arzû ettikleri hâlde bilerek sıhhatlerine zararlı olan şey'i yemekten de geri kalmazlar. Bunların bu davranışları kendi kendilerini sevmediklerine delâlet etmez. Ancak mârifet zayıf ve şehvet gaalib olduğu için, bunlar sevgilinin hakkını yerine getiremiyorlar. Nuayman hakkındaki Resûl-i Ekrem'in şu mübârek sözü bunu açıkça göstermektedir. Nuayman içkiye mübtelâdır. Zaman zaman yakalanır ve cezalandırılır. Bir def'a sarhoş olarak Resûl-i Ekrem'in huzuruna çıkarılıp cezalandırılınca, Ashâb'dan biri, «Lânet olası, ne kadar da içki içiyor» demesi üzerine Resûl-i Ekrem: لاَ تَلْعَنْهُ فَإِنَّهُ يُحِبُّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ

«Onu tel'in etme, zîra o, Allah ve Resûlünü sever» (418) buyurmuş ve onun bu isyânı, kendisini muhabbetten ayırmadığını bildirmiştir. İsyân ile asıl muhabbetten çıkmış olmaz, ancak kâmil muhabbetten çıkmış olur. Nitekim âriflerden birisi: «İman, yalnız kalbin dış kısmına kadar girebilmiş ise, bunun sâhibinin Allah'a olan sevgisi, orta derecedir. İman, kalbinin özüne girdiği vakit, Allah'ı tam mânasıyle sever ve isyânı terkeder» demiştir.

Uzun sözün kısası ,muhabbet iddiasında bâzı tehlikeler vardır. Bunun için Fudayl, Allah'ı seviyor musun? diye senden sorduklarında, sükût et, zîra sevmiyorum demek küfür, seviyorum dersen, tutumun, sevenlerin tutumunda değildir. Allah'ın buğzuna uğramaktan sakın demiştir. Âlimlerden birisi de: «Cennet'te mârifet ve muhabbet erbabının nîmetlerinden üstün nîmet, Cehennem'de de, mârifet ve muhabbeti iddia ettiği hâlde bunlardan hiç birisi kendisinde bulunmayandan şiddetli azâb olan kimse yoktur» dedi.

Sevginin alâmetlerinden birisi de devamlı olarak kalb ve dili ile Allah'ı hâtırlayıp O'nun azametini düşünerek O'nu zikretmektir. Zîra bir şey'i çok seven, onu çok anar. Demek ki Allah'ı sevmenin alâmeti, O'nun zikrini sevmek, kelâmı olan Kur'ân'ı sevmek, peygamberini ve ona nisbet edilen her şey'i sevmektir. Bir adamı seven, onun köpeğini de sever. Zîra muhabbet kuvvetleşince, sevgilisinin etrafında bulunan her şey'e de sirâyet eder. Aslında bu, muhabbette ortaklık anlamında değildir. Çünkü sevgilisinin elçisini ve mektubunu seven bir insan, gerçekte sevgilisini sevmektedir. Bunun için Allah sevgisi kalbinde gaalib olanlar, Allah'ın bütün yaratıklarını severler. Çünkü onlar, O'nun yaratığıdırlar. Daha nasıl olur da kelâmı olan Kur'ânı sevmezler, peygamberleri ve sâlih kulları sevmezler? «KARDEŞLİK VE SOHBET KİTABI»nda bunları açıklamıştık. Bunun için Allahu Teâlâ :

---

(418) Hadisi, Buhârî rivâyet etmiştir.

1-İŞARE 2-TUTKUN 3-LANETLEME 4-KÖTÜLEME 5-SAHİPLER
6-YAYILMA

«De ki: «Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..» (3 - Âl-i İmran: 31) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) de: **«Allah'ın size verdiği sayısız nimetlerden dolayı, Allah'ı sevin. Beni de Allah için, Allah beni sevdiği için seviniz»** (419) buyurmuştur.

Süfyan diyor: «Allah'ı seveni seven, Allah'ı sevmiş; Allah'a ikrâm edene ikrâm eden, Allah'a ikrâm etmiş olur».

Müridlerin birisinden şöyle hikâye edilmiştir. Diyor ki: «Ben irâdeme sâhib olduğum yaşda Allah ile münâcâtın zevkine erdim. Bunun için gece ve gündüz Kur'an okumağa devâm ettim. Sonra bana bir tenbellik ârız oldu da Kur'ân-ı Kerîm'i okumağı bıraktım. Sonra bir gece rü'yamda bir ses: «Beni sevdiğini sanıyorsan neden Kitâbımı kapattın? Benim oradaki ince itab ve kınamalarımı düşünmedin mi?» dedi. Uyanır uyanmaz Kur'an sevgisi yeniden kalbime doğdu ve eski hâlime döndüm».

İbn Mes'ûd (R.A.): «İnsan kendisini Kur'an ile denemelidir ve eğer Kur'ânı seviyorsa Allah'ı da sevmiştir, Kur'ânı sevmiyorsa Allah'ı da sevmiyor demektir» demiştir.

Sehl: «Allah'ı sevmenin alâmeti, Kur'ân'ı sevmek, Kur'ân'ı sevmenin alâmeti, peygamberi sevmek, peygamberi sevmenin alâmeti ise onun sünnetine uymak, sünnete uymanın alâmeti de âhireti sevmek, âhireti sevmenin alâmeti, dünyaya buğzetmek, dünyaya buğzetmenin alâmeti ise, ondan ancak âhirete kendisini ulaştırmak için lâzım olan miktarını almaktır» dedi.

Sevginin alâmetlerinden birisi de yalnızlıkta Allah ile ünsiyyet edip O'na münâcât etmek, Kur'ân-ı Kerîm okumak, gecenin karanlığını ganîmet bilerek huzur içinde ibâdet etmektir. Sevginin en aşağı derecesi, sevgili ile tenhâ yerde başbaşa kalmaktan zevk almaktır. Allah ile münâcattan daha çok, uyku veya hadîs ile meşgul olmaktan zevk alan kimsenin muhabbet iddiası nasıl doğru olabilir? İbrâhim b. Edhem bir ara dağdan şehre indi. «Nerden geliyorsun?» diye kendisine soranlara, Allah ile münâcâtdan, diye cevab vermiştir. Ahbâr-ı Dâvud'da: «Kimse ile ünsiyyet etme. Zîra ben iki kişi ile münâsebeti keserim. Birisi mükâfatımın verilmesini geç görerek ibâdetten ayrılan, diğeri de beni unutarak kendi hâline razı olandır. Bunlardan yüz çevirdiğimin nişanı, bunları kendi hâllerine terkedip dünyada şaşkınlık içinde bırakmamdır.

Allah'tan başkası ile ünsiyyet ettiği vakit, ünsiyyeti nisbetinde Allah'dan uzaklaşmış ve sevgi derecesinden düşmüş olur. Berh kıssasında şöyle deniliyor: Berh, Mûsâ aleyhisselâm'ın su istediği siyah bir köledir. Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a :

— Berh, benim için çok sevimli bir kuldur. Ancak onun bir kusuru vardır, buyurdu. Mûsâ aleyhisselâm :

— Kusuru nedir, yâ Rabbi? diye sorunca, Allahu Teâlâ :

— Seher rüzgârı onun hoşuna gider ve ondan zevk alarak onunla

(419) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.

huzur bulur. Hâlbuki beni seven, başka hiç bir şey ile huzur ve sükûn bulamaz, buyurmuştur.

Rivâyete göre âbidin biri bir ormanda uzun yıllar Allahu Teâlâ'ya ibâdet etmişti. Sonra bir gün ağaç dalları arasında yuva yapan bir kuşun, yuvasına çekilip orada ötmeğe başladığını görünce, ben de bu ağaca yaklaşayım da burada ibâdet edeyim ve hem de bu kuşun nağmeleri ile kendimi oyalarım, der. Allahu Teâlâ zamanın peygamberine: «O âbide söyle, mahlûk ile ünsiyyet etmek istediği için onu öyle bir derekeye düşürdüm ki, hiç bir ameli ile bunu telâfiye muktedir olamaz» buyurdu.

Demek ki muhabbetin alâmeti, sevilenin münâcâtı, gizli görüşmesi ile kâmil ünsiyet etmek, onunla yalnız başbaşa kalmağı tam mânasiyle nîmet bilmek ve bunlara engel olacak her şeyden tam mânasiyle uzaklaşmaktır. Ünsiyyetin alâmeti, sevgilisine hitab edip onunla gizli konuşan gibi, akıl ve fehmini münâcâtın zevkine kaptırıp tamamen münâcâtın zevkine dalmaktır. Bu zevke hakikaten erenler olmuştur. Namazda iken evi yandığı hâlde farkına varmayanlar, namazda iken ârızalı ayağı kesildiği hâlde acısını duymayanlar vardır. Böylece sevgi ve ünsiyyet kendilerine galebe çalanlar için tenha yerler ve gizli görüşmeler gözbebeği olmuştur. Bu hâllerde bütün sıkıntılarını atar, hattâ ünsiyyet ve muhabbet kalbini öyle kaplar ki, tekrar tekrar sesler kulağı tırmaladıkça dünya işlerinden bir şey duymaz ve anlamaz olur. O, hayran olmuş bir âşıktır. Dili ile insanlarla konuşurken, kalbi Hz. Allah'a bağlı ve O'nu tefekkürle meşguldür.

Seven, ancak sevdiği ile itmi'nâne ulaşır. Katâde, Allahu Teâlâ'nın:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

«Onlar o inanmışlar, kalbleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalbler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur» (13 - Ra'd: 28) âyet-i celile'sinin tefsirinde, O'na yöneldim ve O'nunla ünsiyyet ettim» dedi. Sıddik-ı Ekber (R.A.) da: «İhlâs ile Allah sevgisini tadan kimseyi bu muhabbet, dünya meşgalesinden alıkor ve herkesden vahşet ettirir» demiştir. Mitraf da: «Seven, sevgilisinin sözünden ve onun bahsi yapılmaktan usanmaz» demiştir.

Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: «Beni sevdiğini iddia eden kimse, gece yatar uyursa yalan söylemiş olur. Herkes sevgilisini tenhada arayıp bulmak istemez mi? İşte ben gece vakti beni arayanlar için hazırım». Mûsâ aleyhisselâm: «Yâ Rab, neredesin, Seni nerede arayayım?» deyince, Allahu Teâlâ: «Beni aramağı kasdettiğin anda bulursun» buyurdu.

Y a h y a b. M u a z da: «Allah'ı seven, kendine buğzeder» demiştir.

Yine Yahya: «Üç haslet kendisinde bulunmayan gerçek muhib, âşık değildir. Bunlar, Allah'ın kelâmını, yaratıkların sözleri üzerine; Allah'a

1-KUVVETLİ 2-ANLAYIŞ 3-RAHATLIK 4-DÜŞMANLIK 5-SEVEN

mülâki olmağı, insanlara kavuşmak üzerine, Allah'a ibâdeti yaratıklara hizmet üzerine tercih etmektir» dedi.

Allah'ı sevmenin alâmetlerinden birisi de, Allah'tan başka kaybettiği hiç bir şey'e üzülmemek, Allah'ı zikretmeksizin ve ibâdetle meşgul olmaksızın geçirdiği her dakikaya üzülmektir. Yoksa geçen zamanı için üzülmek ve tevbekâr olmakla kendi kendini suçlamaktır. Âriflerden birisi: «Allahu Teâlâ'nın öyle kulları var ki, yalnız O'nu sevdi ve tamamen O'na bağlandı, O'nunla huzura kavuştular. Onlar ne dünyalık ile meşgul oldu ve ne de dünyalıktan kaybettikleri bir şey'e üzüldüler. Çünkü melikleri-nin mülkü tamdır. O'nun dilediğinin olacağını bilirler. Kendilerine ayrılan, ellerine geçer. Ellerine geçmeyen ise Allahu Teâlâ'nın tedbîr ve takdîri ile olduğunu bilirler.

Seven kimsenin vazifesi, bir an da olsa geçirdiği gafletinden[1] dönmek istediği vakit, hemen sevgilisine yönelmek ve kendini kınayarak Allah'ım: «Hangi kusurumdan sebeb beni senden ayırdın ve huzurundan uzaklaştırdın da nefsime ve şeytâna uymakla beni niçin terkettin?» demeli ve bunu samimiyetle ifade etmek sûretiyle geçmişini bağışlatmağa çalışmalı ve bu hatâsı, yeniden ihlâs ile ibâdete ve zikre sarılmasına vesile olmalıdır.

Seven, sevdiğinden başka bir şey görmez ve her şey'i ondan bilirse, kendisinde üzüntü ve şübhe diye bir şey kalmaz. Her şey'i gönül hoşluğu ve rızâ ile karşılar. Sevgilisinin kendi hakkında ancak hayırlı olanı takdîr ettiğini bilir de Allahu Teâlâ'nın ;

عَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ **«Umulur ki kerih[2] gördüğünüz şey, sizin için hayırlı olur»** (2 - Bakara: 216) âyet-i celîle'sini hâtırlar ve bununla teselli bulur.

Allah'ı sevmenin belirtilerinden birisi de, tâati bir nîmet bilip ondan ağırlanmamak ve onun külfetini kaldırmaktır. Nitekim birisi: «Yirmi yıl uğrunda zahmet çektim, yirmi yıl da zevklendim» demiştir. Cüneyd: «Sevmenin alâmeti, neş'enin devamı ve bedenini yoracak ve fakat kalbini yormayacak şekilde ciddiyetle ibâdete devamdır» dedi. Zâtın birisi de: «Sevgi üzerine yapılan amele tenbellik girmez» demiştir.

Bütün bunlar, görülegelen şeylerdir. Âşık, mâşukunun isteklerini yerine getirmekten bir vakit yorulup usanmaz. Hattâ zorluklarla karşılaşsa bile sevgilisinin hizmetinde bulunmak kendisi için bir zevk teşkil eder. Sevgilisinin isteklerini yerine getirmekten âciz düşerse, onun en çok sevip arzû ettiği, sevgilisine hizmet edecek imkânlara sâhib olmaktır. İşte Allah sevgisinin de böyle olması gerekir. Şübhesiz daha üstün sevgi, daha küçüğünü düşürür. Sevdiği, tenbellikten daha sevimli olursa, tenbelliği düşürür ve sevgilisine hizmete yöneltir. Şâyet, sevdiği maldan daha çok sevimli ise sevgisi uğrunda malı da terkeder. Mal ve hattâ bedenini Allah yolunda harcayıp bitkin hâle gelen bir Allah âşıkına, senin bu hâlin

1-HABERSİZLİK
2-ÇİRKİN, MEKRUH

nedir? diye soranlara, bir def'a bir âşık ile mâşukun konuşmalarına şâhid oldum. Seven sevgilisine, ben bütün kalbimle seni sevdiğim hâlde sen bütün varlığınla benden yüz çeviriyorsun, dedi. Sevilen, beni sevdiğini isbât için: «Bana ne veriyorsun? deyince, seven:

— Bütün mal ve mülkümü sana temlik ediyorum, hattâ canımı da sana teslim ediyorum, dedi. Bunu dinleyince kendi kendime: «Şu manzara, kulun kula, yaratığın yaratığa olan bir sevgi gösterisidir. Ya kulun Hâlikına karşı sevgisi nasıl olmalıdır?» dedim ve ben de bütün mevcudiyetimi Allah sevgisi uğrunda fedâ ettim» dedi. İşte bunlar birer sebebdir.

Allah'ı sevmenin belirtilerinden birisi de, Allah'a kulluk edenlere şefkatli ve merhametli olmak, düşmanlarına ve Allah rızasına uymayan hareketlerde bulunanlara karşı da şiddetli davranmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ: أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ «Kâfirlere karşı **şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler»** (48 - Feth: 29) buyurmuştur. Bütün bunlarda kimsenin yermesine aldırış etmemek ve Allah için öfkelenmesine engel tanımamaktır. Allahu Teâlâ velîlerini bu vasıfla tavsif[1] etmiş ve şöyle buyurmuştur: «Onlar ki, çocuk bir şey'e zorlandığı gibi, beni sevmek için kendilerini zorlar.[2] Herkes kuşun yuvasına yöneldiği gibi, benim zikrime yönelir. Kaplan hışımlandığı vakit kızdığı gibi, harâma kızar da karşısındakilerin az veya çok olmalarına aldırış etmezler. Sen şu misâldeki inceliğe bak. Çocuk bir şey ile yükümlü olunca ondan ayrılmaz. Elinden alınırsa, kendisine verilinceye kadar, ağlar, feryâd ü figan eyler. Uykuya yatarken onu beraberine alır. Uyandığı vakit hemen onu arar ve ona sarılır. Ondan ayrılınca ağlar, bulduğu vakit sevincinden güler. Onu, ondan almak isteyene kızar. Onu kendisine verene sevinir. Kaplan ise hiddetini kat'iyyen yenemez, hattâ bu yüzden helâk olmağa kadar gidebilir.

İşte bunlar, Allah'ı sevmenin alâmetleridir. Bu alâmetler kimde tamamlanmışsa sevgisi de kemâlini bulmuş ve hâlis olmuştur. Âhirette içeceği şerbet, hâlis ve tatlıdır. Huzur ve refahı da son haddini bulmuştur. Fakat Allah sevgisi ile başka sevgileri karıştıran,[3] o da sevgisi nisbetinde istifade eder. Çünkü onun şerbetine de mukarreblerin şerbetinden karışmıştır. Nitekim âyet-i celîle'de: إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ **«İyiler, şübhesiz nîmet içindedirler»** (82 - İnfitar: 13) buyurulduktan sonra:

يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ
وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ

1- VASIFLANDIRMA 2- ÖFKE 3- ALLAHA YAKIN OLAN

«Sonunda misk kokusu kalan, mühürlenmiş saf bir içecekten içerler. İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar. Onun katkısı, gözdelerin içtiği yüce kaynaktandır» (83 - Mutaffifîn: 25 - 28) buyurmuştur. İyilerin şerbetlerinin temiz olması, mukarrebîn için olan hâlis şerbetlerle karışmış olmasındandır. Buradaki şarap, şerbet, Cennet'in bütün nîmetlerinden ibârettir. Nitekim: إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ «Amma iyilerin defteri, yüksek katlardadır» (83 - Mutaffifîn: 18) âyet-i celîle'sindeki defterden murad da bütün amellerdir. Sonra Allahu Teâlâ:

يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ «Onu gözdeler görüyor» (83 - Mutaffifîn: 21) buyurmuş ve defterlerinin yüksek olmasının alâmeti olarak da mukarreblerin ona şehâdet etmesini göstermiştir. Ebrâr'ın Mukarreb'lere yaklaşmaları ile hâl ve mârifetlerinde ilerleme kaydettikleri gibi, âhirette de durumları böyledir. Nitekim âyet-i celîle'de:

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ

«Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve dirilmesi gibidir» (31 - Lukman: 28) ve:

كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ «Yaratmaya ilk başladığımız gibi, onu tekrar edeceğiz» (21 - Enbiyâ: 104) ve:

جَزَاءً وِفَاقًا «Uygun cezâ...» (78 - Nebe': 26) buyurmuştur. Yâni cezâ ve mükâfatları, amellerine uygundur. Şerbetin hâlisi, hâlis ile; karışığı da karışığı ile karşılaştırıldı. Her şerbetin karışımı, sevgi ve ameli nisbetindedir. Diğer âyette de:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ۝ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür» (99 - Zilzâl: 7,8) ve:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

«Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez» (13 - R'ad: 11), ve:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا

«Şübhesiz Allah zerre kadar haksızlık yapmaz. Zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır» (4 - Nisâ: 40).

وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ

«Hardal danesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesabcı olarak biz yeteriz» (21 - Enbiyâ: 47) buyurmuştur. Yalnız, Cennet'e girip onun nimetlerinden, köşk ve hûrilerinden yararlanmak için dünyada ibâdet eden ve bunu arzû edip sevenlerin zevki, âhirette bu kadarla sona erecektir. Yâni bu maksadla çalıştığının mükâfatını alacak ve daha ileri gidemiyecektir. Çünkü muhabbet bakımından insâna, canının arzû ettiği ve gözünün zevklendiği şeyler verilir. O, Cennet'i ve oradaki varlıkları isteyip onlar için çalıştığına göre, onları alır. Fakat kim ki, evi mülkü, Cennet'i ve Cennet'in nimetlerini değil de, onun sâhibini ve mâlikini ister ve sıdk u ihlâs ile yalnız onu sever ve O'na bağlanırsa, o da Allah indinde malûm olan sadâkat koltuğuna oturtulur. Ebrâr, iyiler, Cennet'in parklarında hûrilerle zevklenirken, mukarrebler, Hz. Allah'ın civârında olur, O'na yönelir ve gözlerini O'na dikerler. Onlar, Cennet'in bütün zevklerini ilâhî tecelliyâtın bir zerresiyle değişmezler. Bir kısmı maddî şehvetlerinin tatmîni peşinde ve zevkinde olurken, diğer bir kısmı da ilâhî meclisde bulunur. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Cennet ehlinin çoğu, sâf-dil insanlardır. A'lâ-i İlliyyîn, yüksek makamlar, basiret sâhibleri içindir»** (420) buyurmuştur. «İlliyyîn»in mânasını anlamaktan akıllar âciz kaldığı için Allahu Teâlâ:

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ **«İlliyyîn'in ne olduğunu sen bilir misin?»**

(83 - Mutaffifîn: 19) buyurmuş ve nitekim «Kaaria» hakkında aynı şey'i beyân ederek: وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ **«Kaari'a, nedir o kaari'a? Kaari'a'nın ne olduğunu sen bilir misin?»** (101 - Kaari'a: 1 - 3) buyurmuştur.

Yine Allah'ı sevmenin alâmetlerinden birisi de, sevgisinde korkak, heybet ve azamet-ı ilâhiyye karşısında hor ve hakîr olmaktır. Bâzıları korkunun, sevginin zıddı olduğunu sanırlar ki bu, böyle değildir. Ancak gü-

---

(420) Birinci şıkkını Bezzar Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İkinci şıkkı, Ahmed b. Ebû'l-Havârî'dendir.

1- DOĞRULUK 2- SADIKLAR 3- ALLAHA YAKIN OLAN 4- RAHATLAN...
5- CENNETİN EN YÜKSEK DERECESİ 6- KIYAMET 7- KÜÇÜK

zelliği anlamak sevgiyi gerektirdiği gibi, Allah'ın azametini anlamak da korkuyu gerektirir. Özel sevgiler için muhabbet makamında, başkaları için olmıyan korkular da vardır. Hattâ bir kısım korkuları diğer korkulardan daha şiddetlidir. İlk korkuları, Allahu Teâlâ'nın onlardan yüz çevirme korkusudur. Bundan önemlisi, araya perde girme, bundan daha önemlisi Allah'ın civârından uzaklaştırılma korkusudur. İşte bu mâna Hûd sûresinde vardır. Ve Resûl-i Ekrem'i :

أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ . أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ

«Bilin ki Semûd milleti Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi, Medyen halkı da uzaklaştı» (11 - Hûd: 95) âyetleri kocaltmıştır.

Uzaklık korkusunun verdiği heybetin gönüllerde büyümesi, daha çok yakınlık zevkine varıp onunla ülfet edenlerde görülür. Uzaklaştırılmış olan kimselerin uzaklaştırıldıklarına dâir söylenen sözü duymak bile yakın olan kimseleri kocaltır. Uzaklığa alışkın olanlar zaten yakınlığa yaklaşamaz ve yakınlık zevkine varmadığı için uzaklık korkusundan ağlamaz.

Sonra olduğu yerde kalıp da ilerleyememe korkusu gelir. Çünkü yakınlık derecelerinin sonu olmadığını yukarda anlatmıştık. Kula lâyık olan, her nefes biraz daha Allah'a yaklaşmağa gayret etmektir. Bunun için Resûl-i Ekrem (S.A.V.) : **«İki günü bir olan aldanmış; bugünü dününden kötü olan ise lânetlenmiştir»** (421) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur : **«Kalbime öyle şeyler gelir ki, gece gündüz yetmiş def'a Allah'a istiğfâr ederim»** (422). Resûl-i Ekrem'in istiğfârı, birinci kademeden idi. Çünkü her geride kalan kademe ikinciye nisbetle Allah'a biraz uzaklıktır. Allahu Teâlâ: «Dünya şehvetlerini tâatım üzerine tercih eden âlime yapacağım ukûbetin ehveni, bana olan münâcâtın zevkini ondan kaldırmaktır» buyurmuştur. Şehvetleri sebebiyle ziyâdeliği kaldırmak, avam için bir ukûbet ve cezadır. Havassa gelince; onların yalnız benlik iddiaları, kendilerini beğenmeleri, eltâf-ı ilâhiyyenin daha başlangıcındaki eğilmeleri, onları ziyadeden mahrum eder. Bu öyle gizli bir mekirdir ki, bundan ancak kuvvetli direnme ve dayanma imkânlarına sâhib olanlar korunabilirler.

Daha sonra da kaybettiği mevkiini bir daha elde edemiyeceği korkusu gelir. İ b r â h i m b. E d h e m, bir seyahatında dağın tepesinde bulunurken şu meâlde bir şiir duydu :

«Senin her şey'in bağışlanır, yalnız bizden yüz çevirmen bağışlanmaz».
«Kaybolanı biz sana bağışladık; bizden kaybolanı, bizim vermediğimizi de sen bağışla».

---

(421) Bu rivayeti, Abdülâziz b. Ebû Revad rü'yasında görmüş ve Beyhakî «Zühd»ünde rivâyet etmiştir.

(422) Buharî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir. Yukarda geçmiştir.

1- CEZA
2- AŞAĞI
3- FAZLA
4- LATİF
5- HİLE

İbrâhim, bunu duyunca titreyerek bayılıp düştü. Yirmi dört saat baygın kaldı. Ayılınca, yine dağdan: «Ey İbrâhim, kul ol» diye bir ses geldi. Ben de kulluk ve köleliği kabûl ederek rahata ulaştım» dedi.

Sonra aşk ve şavkdan hâli kalıp mevcud ile başbaşa kalma korkusu gelir. Zîra seven kimse maksadına, şavk ve acele ile ulaşmak ister. Bunun için fazlasını istemekten bir an geri kalmaz. Onun tesellisi, ancak her an kaydedilen yeni ilerlemelerle mümkündür. Şâyet mevcûd ile yetinir ve bununla teselli bulursa, bu, bir ric'at sayılır. Muhabbetin, bilmediği taraftan kendisine gelmesi gibi, kanâat ve mevcud ile yetinme tenbelliği de bilmediği taraftan kendisine gelebilir. Bu değişikliklerin anlaşılması, beşer kudretinde olmayan, gizli ve semavî sebebleri vardır. Allahu Teâlâ bir kuluna mekrettiği vakit, ona uğrayan tenbelliğin sebebini ondan gizler. Güya ümîd içinde olduğu hâlde yerinde sayar. Hüsn-i zan veya gafletin galebesine aldanır, unutur veya hevâsına uyar da yerinde kalır. İşte bütün bunlar, meleklerin ordusu olan ilim, akıl, zikir ve beyâna galebe çalan şeytan kuvvetleridir. Allahu Teâlâ'nın vasıflarından olan lûtuf, rahmet ve hikmet gibi niteliklerin zuhûru, sevgiyi tahrik ettiği gibi, onun cebêrût, izzet ve istiğnâ gibi vasıfları da tenbelliği işâret eder ki, bu da mekir, şekavet ve mahrumiyetin başlangıcıdır.

Bundan sonra da değişiklik korkusu gelir. Allah korusun, bakarsın Allah'ı severken başkasını sevmeğe başlarsın. İşte bu da Allahu Teâlâ'nın şiddetli gadâbıdır. Bundan tenbellik, bu makamın mukaddimesi, yüz çevirmek de tenbelliğin mukaddimesi, iyiliklere gönlün daralması, zikre devam etmekten bunalması, vazifesi olan evrâdı yerine getirmemesi, bu mânaların sebeb ve başlangıçlarıdır. Aynı zamanda bu sebeblerin görülmesi, sevgi makamından gadab makamına geçilmesinin delilidir. Bundan Allah'a sığınırız. Bunlardan korku üzerinde bulunmak ve devamlı olarak nefsini murâkâbe ile bunlardan son derece sakınmak, sevgideki sadâkatin delilidir. Çünkü bir şey'i seven, o sevgilisinin kaybolmasından elbette korkar. Sevgilisini kaybetme ihtimâli olan bir sevinci hiç bir vakit korkudan emîn olamaz. Nitekim âriflerden birisi, hiç korku olmadan yalnız sevgi ile Allah'a ibâdet eden helâk olur. Yalnız korku ile ibâdet eden de ondan uzaklaşır. Fakat hem sevgi ve hem de korku ile Allah'a ibâdet edeni Allahu Teâlâ da sever, kendisine yaklaştırır, onu öğretir ve imkânları ona bahşeder. Seven korkudan, korkan da sevgiden hâli olamaz. Fakat sevgisi, korkusu üzerine gaalib olan için, muhabbet makamındadır, denir ve muhabbet edenlerden sayılır. Korku şâibesi de sevgi sarhoşluğunu azaltır. Şâyet sevgi tamamen galebe çalar ve mârifet kendisini istilâ ederse, buna beşer gücü tahammül edemez. Korku bunu itidale sevk eder ve kalb üzerindeki etkisini azaltır. Bâzı haberlerde rivâyet edildiğine göre, ebdallardan birisi, sıddıklardan birisine:

— Allah'a duâ et de mârifetinden bir zerre bana nasîb etsin, der. Sıddık da duâ eder. Allahu Teâlâ da dileğini kabûl ederek, mârifetinden bir miktar ona nasib eder. Ebdâl, bu ilâhî mârifet karşısında şaşkınlık ve

1-ŞEVK 2-GERİ DÖNME 3-İYİ, GÜZEL 4-HABERSİZLİK 5-İSTEK
6-KIMILDATMA 7-BÜYÜKLÜK 8-ZENGİNLİK 9-BELAYA DÜŞME
10-GAZAB 11-BAŞLANGIÇ 12-DUALAR 13-BOŞ 14-HATA, LEKE

hayretler içinde kalarak dağlara çıkar, yedi gün böyle hayretler içinde kalır. Kendisinden hiç kimse bir şey istifade edemediği gibi, kendi kendine de bir fayda sağlayamaz. Bunu gören sıddık, Allahu Teâlâ'ya duâ eder: «Yâ Rab, bu adam bu mârifete dayanamadı, ne olur, bunun mârifet derecesini biraz azalt da normale dönsün» der. Allahu Teâlâ: «Ben bu adama mârifetimin bir zerresinin yüzbin cüz'ünden bir cüz'ünü verdim. Çünkü o benden mârifet talebinde bulunduğu vakit, kullarımdan daha yüzbin kişi de aynı anda aynı istekde idiler. Onlar da aynı şekilde muhabbet ve mârifet istiyorlardı. Ben onların isteklerini senin duâna kadar geciktirdim. Sen buna şefâatçı olduğun vakit, bunun hakkındaki şefâatini kabûl ettiğim gibi, onların da dileklerini kabûl ettim ve bir zerreyi yüz bin kişi arasında bölüştürdüm. Yâni mârifetimin bir zerresinin yüzbinde biridir, buna verdiğim» buyurdu. Sıddık: «Ey hâkimlerin hâkimi olan Rabbim, buna verdiğin mârifeti yine azalt» dedi. Allahu Teâlâ da bir zerrenin yüzbinde birini onbine bölerek onun da yalnız bir cüz'ünü adamda bıraktı ve adamın korku, sevgi ve ümidi normale dönerek diğer ârifler gibi oldu. Bâzı şâirler şiir hâlinde âriflerin durumunu anlatırken, onların insanlar arasında garîb ve fakat Allah katında mevkilerinin yüksek olduğunu, herkesin yılda muayyen bayramları varken onların mânevî yönden her gün bayram yaptıklarını, Cüneyd-i Bağdâdî de açıklanması sakıncalı olan bâzı sırlarını açıklıyarak onlarla beraber nasıl Allah'a doğru seyrettiklerini Mele-i A'lâdaki cevelânlarını, Allah katındaki mevkilerini ifade eden şiirler söylemişlerdir.

İşaret ettiğimiz bu mârifetler ve benzerlerinde ortaklaşa herkesde bulunması câiz olmadığı gibi, bu keşiflere ulaşan kimselerin bunları bilmeyenlere açıklamaları da doğru olmaz. Hattâ bu mârifetlerde insanlar müşterek olsa, herkes dünyadan yüz çevireceği için dünya harâb olurdu. Çarşı-pazar muattal olur, geçim zorluğu ortalığı kasıp kavururdu. Daha doğrusu, âlimlerin hepsi helâl lokma yeseydi artık onlar da yalnız kendileri ile meşgul olur, diller susar ve ilim yayması son bulurdu. Fakat hayır işlerinde Allahu Teâlâ'nın bir çok sır ve hikmetleri olduğu gibi, görünüşde şer olan bir çok işlerde de, yine O'nun esrar ve hikmetleri vardır. O'nun kudretinin sonu olmadığı gibi, hikmetinin de sonu yoktur.

Bunlardan birisi de sevgisini gizlemek, benlik dâvasından kaçınmak, sevgiliye saygı ve sırrını korumak için açıkça vecde gelmekten mümkün mertebe sakınmaktır. Zîra sevgi, sevenin sırlarından bir sırdır. Bunun için onu açıklamaz. Aynı zamanda açıklamakta haddi aşmak tehlikesi vardır ki, bu bir iftira olur ve âhirette büyük ikaabı, dünyada çeşitli ibtilâları gerektirir. Evet, muhabbetin de kendine has bir sarhoşluğu ve hayranlığı olur da insan, kendine hâkim olamadığı için durumu değişir ve sevgisi meydâna çıkar. Eğer burada kendisinin yapmacık bir hareketi yoksa, mâzurdur. Bâzan sevgisi o dereceye yükselir ki, sevgi ateşi şu'le vermeğe başlar, onu söndürüp önlemeğe muktedir olamaz. Bunu gizlemeğe muktedir olanlar şöyle derler:

1-EN YÜKSEK HEYET 6-ALEV
2-DOLAŞMA 7-KUVVETLİ
3-İŞSİZ
4-CEZA
5-BELAYA UĞRAMA

«Onlar, yakındır, derler, ben de hücremde olsa da güneşin şu'âının yakınında ben bir şey yapmam.»

«Ondan bana zikir ve hâtıradan başka bir şey yoktur. O ancak şavk ve sevgi ateşini gönlümde yakar durur». Âciz olanlar da:

«Ben onu gizlemeğe çalışırım, fakat vecd ve gözyaşlarım onu açığa çıkarır» der. Ve yine:

«Kalbi başkasına bağlı olanın hâli nice olur? Sırrı, gözünün kapaklarında olan, onu nasıl gizleyebilir?» der.

Âriflerden birisi de: «Allah'a en çok işâret edenler, Allah'tan en çok uzak olanlardır» dedi ve bu sözü ile yapmacık hareketlerle Allah'ı çok anan ve iman yolu ile O'ndan dem vuranlar, gerçek muhibler ve âlimler yanında değersiz kimseler olduklarını anlatmak istemiştir. Zu'n - Nûn-ı Mısrî, muhabbetten bahseden kardeşliklerinden birisinin yanına gider ve onu bir belâ ve felâketle mübtelâ olmuş görür. Bunun üzerine Zu'n'- Nûn: «Onun ibtilâsından acı duyan, onu sevmiş olmaz» der. Adam: «Ben derim ki: «Onun ibtilâsını nimet olarak kabûl etmeyen onu sevmiş sayılmaz» der. Zu'n - Nûn da: «Daha doğrusu, onu seviyorum diye kendini teşhir eden onu sevmiş olmaz» dedi. Bunun üzerine adam: «Ben de bu sözüme tevbe ediyorum» dedi.

Şâyet, muhabbet, makamların sonudur. Onu açıklamak, bir iyiliği açıklamaktır. Niçin bunu açıklamak doğru olmaz? dersen,

Bilmiş ol ki; muhabbet, makbûl bir makam olduğu gibi, onu açıklamak da makbûldür. Ancak makbûl olmayan, gösteriş için onu duyurmak maksadiyle yapılan açıklamadır. Çünkü buna benlik ve böbürlenmek dâvası karışır, yasak olan budur. Sevenin vazifesi, iş ve hâlini gizli olan sevgisine uydurmaktır, yoksa sözü ile açıklamak değildir. Sevgisi kendiliğinden açığa çıkabilir, fakat kendisi sevgisini açıklamağa veya bunu açıklayacak bir harekete başvurmaz. Yalnız sevgilisinin onu sevdiğini bilmesiyle yetinir. Başkalarının da bu sevgiyi bilmesini arzû etmesi ise sevgide şirk ve ortaklıktır. Nitekim İncil'de: «Sağ elinle verdiğini sol elin bilmesin. Gizlilikleri gören Allah'ın seni bilmesi açıklık bakımından sana yeter. Oruç tuttuğu vakit, onu Rabbinden başkasının bilmemesi için yüzünü yıka, saç ve sakalını temizle ve yağla» diye vârid olmuştur. Söz ve iş ile sevgiyi açıklamak mezmumdur. Ancak sevgi sarhoşluğu gaalib gelip vücudu titretip dili söylettiği vakit sâhibi mâzur sayılabilir. Adamın biri mecnunun birisinde ona yakıştıramıyacağı bir şey görmüş ve bunu Mârûf-ı Kerhî'ye anlatmıştı. Mârûf-ı Kerhî gülümseyerek: «Onun ukalâ ve mecnun adamları vardır. Sen, mecnûn olan ile karşılaştın» dedi.

Sevgiyi açıklamanın çirkinliklerinden birisi de, seven, meleklerin devamlı sevgi ve iştiyaklarını, gece gündüz Allah'ı tesbih edip bundan yorulmadıklarını, asla isyan etmeyip emrolunduklarını yerine getirdiklerini bilen âriflerden ise, artık kendi sevgisinin ortaya koymaktan utanır ve bunların yanında kendi sevgisinin solda sıfır kaldığını kesin olarak bilir. Muhabbet ve keşif erbabından birisi şöyle anlatıyor: «Otuz yıl kalb ve kalıbımla ve hattâ bütün imkânlarımla Allah'a ibâdet ettim. Allah katında

1- PARILTI 2- ŞEVK 3- MUHABBET 4- SEVEN 5- BELAYA UĞRAMA 6- GÖSTERME 7- ÖVÜNMEK 8- KÖTÜLENMİŞ 9- SAHİPLER 10- BEDEN

bir mevki sâhibi olduğumu sandım» dedi ve uzun boylu bâzı mükâşefe-lerden bahsettikten sonra devamla: «Meleklerden bir topluluğa uğradım. Onlara kimler olduklarını sordum. Onlar da, biz Allah'ı sevenlerdeniz. Üçyüz bin senedir burada Allah'a ibâdet ediyoruz. Bu müddet zarfında başkasını anmadığımız gibi, hâtırımıza Allah'tan başkası da gelmemiştir» dediler. Onların bu hâllerini görünce, ben, ister istemez kendi amelimden utandım ve onu o anda azâb gören mü'minlerin ruhlarına hibe ettim» dedi.

Demek ki, kendini bilen, Rabbisini bilip O'ndan gereği gibi hayâ eden kimse, artık benlik tezahüründen dili tutulur. Evet, tutum ve davranışla-rı O'nun sevgisine delâlet edebilir. Bunda sakınca yoktur. Nitekim Cü-neyd şöyle diyor: «Hocam Sırrı rahatsızlandı. Derdinin dermânını bulama-dık. Nihâyet hâzık bir tabib tavsiye ettiler. İdrârını bir çanağa alarak dok-tora gösterdik. Doktor bir müddet idrara baktıktan sonra, «Bu, âşık olan birisinin idrârına benziyor» dedi. Cüneyd diyor: «Adam, aşk kelimesini anınca bir âh çekerek bayıldım. Yere düştüm ve elimdeki çanak da dü-şerek kırıldı. Sonra hocam Sırrı'ya dönerek durumu anlattım. Beni dinle-yen hocam gülümseyerek, «Vay ölesi, bunu nasıl anladı» dedi. Bunun üzerine ben, «Muhabbet idrarda da belli eder mi?» dediğimde, «Evet, orada da belli eder» dedi. Yine bir def'asında Sırrı, «İstersen cildimi ke-miklerim üzerinde kurutan ve cismimi yaralayan, ancak O'nun sevgisidir diyebilirim» dedi ve bunu der demez de hemen düştü bayıldı. İşte bunlar, sevginin alâmet ve semereleridir.

Bu alâmetlerden diğer birisi de, ilerde anlatacağımız gibi, ünsiyyet ve rızâdır. Özet olarak din ve ahlâk güzelliklerinin hepsinin sevgi alâmeti olduğunu söyleyebiliriz. Bunların hâricinde kalanlar hevâ-i nefse uyulan şeylerdir ki, bunlar da kötü huylardır. Evet, bâzan ihsânından ve bâzan da ihsânı olmasa bile azamet, celâl ve cemâlinden sebeb Alah'ı sever. Zâ-ten sevenler, bu iki kısmın dışına çıkamazlar. Bunun için Cüneyd, «Allah sevgisinde insanlar, avam ve havas olmak üzere ikiye ayrılır. Avam, O'nun sayısız nimet ve ihsânından dolayı O'nu sever ki, bu sevgi, ihsânın azlı-ğı ve çokluğu ile değişir. Havassa gelince; onların Allah'ı sevgisi, O'nun kadrinin yüceliği, kudret, ilim ve hikmeti ile mülkün tek ve gerçek sâhibi olması bakımındandır. Onlar O'nun kâmil sıfatlarını ve güzel isimlerini bildikleri için, O'nun muhabbete lâyık olduğunu bildi ve hattâ bütün ni-metleri ellerinden alsa bile yine O'nu sevmeğe devam ettiler. Evet, in-sanlardan bâzıları hevâ-i nefislerini ve şeytânı sevdikleri hâlde yine bu arada Allah'ı sevdiklerini sanırlar ki, bunlar aldanmışlardır. Bu gibiler, bu saymış olduğumuz alâmetleri kaybeden veya nifak ,riya ve süm'a olarak bunlara bürünen ve böylece maddî menfaat peşinde olan kimselerdir. Bunlar, olduklarının aksine görünmeğe çalışırlar. Kötü âlimler ve fena kurralar gibi. İşte yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın buğzettiği kimseler bun-lardır. Sehl, bir adam ile konuştuğu vakit ona, «Ey dost» diye seslenirdi. Ona, «Böyle gelene gidene ey dost diye sesleniyorsun, amma belki dost değildir» diye soran adamın kulağına eğilerek, «Bu adam ya mü'mindir

1-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA İLMİ 2-BAĞIŞLAMA
3-İŞARE 8-İKİ YÜZLÜLÜK
4-MÜTEHASSIS 9-GÖSTERİŞ
5-DOKTOR 10-KÖTÜ
6-İSTEK 11-DİNDARLAR
7-... 12-KÖTÜLEDİĞİ

ya da münâfık. Mü'min ise Allah'ın, münâfık ise şeytânın dostudur» dedi.

Ebû Turâb en-Nahşâbî, sevginin alâmetlerine dâir beyit olarak şöyle söylemiştir:

«Hileye sapma, seven için deliller ve nezdinde sevgilinin bol hediye ve alâmetleri vardır.»

«Acı ibtilâlar ve onun da bütün bu belâlara sevinmesi bunlardandır.»

«Sevgilinin bir şey'i men'edip ona vermemesi, onun için makbûl bir atıyye, yoksulluk ise peşin ve iyi bir ikramdır.»

«Bu delillerden birisi de, yerici, her ne kadar yermesine devam ederse de onun, sevgilisine itâatte azmetmiş olmasıdır.»

«Delillerden birisi de, tebessüm eder göründüğü hâlde sevgi yolunda kalbinin yaralı olmasıdır.»

«Bu delillerden birisi de, ondan yararlanan dilencinin sözünü anlar görünmektir.»

«Diğer bir delil de, söylenen her sözden çekinerek fakir kalmaktır.»

Yahya b. Muâz da bunlara ilâve olarak:

«Alâmetlerden birisi de, sâhil kenârında iki hırkaya bürünmüş olarak sallana sallana yürüdüğünü görmendir.»

«Delillerden birisi de, bir yereni olmadığı hâlde gece karanlığında sesli ağlamasıdır.»

«Delillerden birisi de, cihad ve her faziletli iş için onu yola çıkmış görmendir.»

«Bu delillerden birisi de, yok olacak olan dünyânın, âdî varlıklarından yüz çevirdiğini görmendir.»

«Delillerden birisi de, sanki bir kusur işlemiş gibi, onu ağlar görmendir.»

«Delillerden birisi de, bütün işlerinde âdil bir hükümdar olan Allah'a teslim olduğunu görmendir.»

«Diğer bir delil de, kendisine her gelene râzı olduğunu görmendir.»

«Başka bir delil de toplumda güler görüldüğü halde annesini kaybeden çocuk gibi, kalbinin yaralı olmasıdır» dedi.

12 nci BEYÂN: ALLAH İLE ÜNSİYYETİN ANLAMI

Şavk, havf ve ünsiyyetin, muhabbetin eserleri olduklarını yukarda anlatmıştık. Şu kadar var ki bunlar, sevenin görüşüne ve sevgi hâlinde kendisine galebe çalan duruma göre değişen eserlerdir. Meselâ, gayb perdesinin ardından cemâlin son mertebesini görebilmek arzûsu, kendisine galebe çaldığı ve celâlinin künhüne ermekten kusurlu olduğunu anladığı vakit, gönlü onu aramağa meyleder ve bunun için rahatsızlanır, üzülür, durur. İşte buna, şavk hâli denir ki bu, kaybolan bir işe nisbetledir.

Edindiği keşif, müşâhede ve yakınlık ile sevindiği ve yalnız keşfettiği cemâli düşünmekle meşgul olup henüz ulaşamadığı mertebelere aldırış etmezse, yükseldiği bu mertebeye gönlü sevinir ve bu hâline, «İstibşâr [sevinme] hâli» denir.

1-İKİ YÜZLÜ 2-BELAYA UĞRAMA 3-İHSAN, LÜTUF 4-ŞEVK 5-KORK

Şâyet, Allahu Teâlâ'nın ululuk, istiğna vasıfları ile kendisine kıymet vermemek ile O'ndan uzaklaşmak ve zevâle ermek gibi hâllerini düşünüyorsa, bütün bunlardan kalbi üzülür ve bu elemine de «Havf [korku] denir.

İşte bu hâller, bu görüş ve düşüncelere bağlıdır. Düşünceler de bunları gerektiren ve sayılmaları mümkün olmayan bir takım sebeblere bağlıdır. Ü n s demek, Allah'ın cemâlini düşünmekle, kalbin ferahlanıp sevinmesi demektir. Hattâ bu hâl kendisine galebe çalıp, henüz keşfedemediği şeyleri düşünmez ve nimetin zevâlinden korkmazsa, o nîmet ve o nimetin zevki gözünde büyür. İşte bu cebheden bakan bâzı kimselere, «Sen müştâk mısın?» dendiği vakit, «Hayır ben müştâk değilim. Çünkü şevk ve iştiyak gaaibe olur. Gaaib hâzır olduğu vakit, şevk ve iştiyak ortadan kalkar» demiştir. Bu söz, eltâf-ı ilâhiyyenin meziyyetlerinden geride kalanlarına aldırış etmeyip mevcud ile yetinenlerin neş'e ve sevinçle dolu olan sözleridir.

Ü n s hâli kendisine galebe çalan kimsenin tek arzûsu, halvet ve yalnızlıktır. Nitekim dağdan indiği vakit İ b r â h i m b. E d h e m'e, «Nereden geliyorsun?» diye sorduklarında, «Allah ile ünsiyyetten geliyorum» diye cevab vermiştir. Çünkü Allah ile ünsiyyet, başkalarından uzaklaşmağı gerektirir. Hattâ yalnızlığına engel olacak her şey, onun için en ağır bir yüktür. Nitekim rivâyete göre Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm ile mükâleme ettiği vakit, Hz. Mûsâ tam bir yıl başkalarının sözünü duyduğu vakit hemen düşer bayılırdı. Çünkü sevgi, sevgilinin sözünün tatlılığı ve anılmasının zevkini gerektirir. Böyle olunca da sevgiliden başka her şey'i gönlünden atar. Bunun için Hakîm'in biri duâsında: «Ey beni zikri ile ünsiyyet ettirip başkalarından uzaklaştıran Allah'ım» demiştir. Allahu Teâlâ da Dâvud aleyhisselâm'a: «İştiyâkın bana olsun. Benimle ünsiyyet et ve başkalarından uzaklaş» buyurmuştur. Râbia-i Adeviye'ye, «Bu mevkie ne ile yükseldin?» diyenlere, «lüzumsuz şeyleri terkedip, zâil olmayan ile ünsiyyetim sâyesinde» diye cevab vermiştir.

Abdülvaâhid b. Zeyd diyor ki: «Bir def'a inzivaya çekilmiş bir Râhibe uğradım. Kendisine :

— Bu yalnızlığına şaşıyorum, dedim. Râhib :

— Eğer yalnızlığın zevkine varaydın, kendi kendinden bile vahşet duyardın. Yalnızlık ibâdetin başıdır; dedi. Bunun üzerine Râhib'e :

— Yalnızlıkta bulduğun en küçük zevk ve faydayı bana anlatır mısın? diye sordum. Râhib :

— İnsanlara müdârâ etmekten kurtulup şerlerinden emin olmaktır, dedi. Bunun üzerine ben :

— Kul, Allah ile ünsiyyetin zevkine ne zaman varabilir? diye sordum. Râhib :

— Meveddet sâfi ve muâmele hâlis olduğu vakit, dedi. Ben :

— Meveddet ne zaman sâfi olur? dedim. Râhib :

— Bütün telâşeleri arkaya atıp tek meşgalenin tâat ve ibâdet olduğu vakitte olur, dedi.»

1-ZENGİNLİK 2-SON, BİTME 3-TUTKUN 4-LATİF 5-İYİLİK
6-MÜZAKİRE 7-GEÇİCİ 8-BENZEME 9-DOSTLUK, SEVGİ
10-TEMİZ

Hakîm'in birisi de, «Allah'ım, Sana bedel arayana ve Senden başkası ile ünsiyyet eden gönüllere şaşarım» demiştir.

— Şâyet, ünsiyyetin alâmeti nedir? diye sorarsan, bilmiş ol ki; onun özel alâmeti, halk arasına karışıp onlarla deyip gülmekten canı sıkılmak ve zikrin zevkine varmaktır. Şâyet, toplum arasında bulunursa, yalnız ve yabancı imiş gibi, vücudu ile onların arasında bulunduğu hâlde kalbiyle Allah'ı hâtırlayıp O'nun zikri ile meşgul olmaktır. Nitekim Hz. Ali onları anlatırken şöyle demiştir: «Onlar, öyle kimselerdir ki, ilim onları hakikate yöneltmiş, yakîn ruhuna mübâşeret etmişler ve başkalarına sarp ve zor gelen şey'i onlar yumuşak ve kolay kabûl etmişler. Câhillerin uzaklaştıkları şeylerle ünsiyyet ettiler. Ruhları, Mele-i A'lâ'ya bağlı olan cisimleri ile dünyaya sâhib olmuşlardır ki bunlar, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın dînine dâvet eden halifelerdir.» İşte Allah ile ünsiyyetin anlamı, alâmeti ve müşâhedesi bunlardır (422/1). Kelâmcılardan bâzıları teşbihe delâlet eder korkusu ile, üns, şavk ve muhabbet gibi şeyleri inkâr ederler. Bu, onların, basîretle idrâk edilen güzellerin göz ile görülen güzellerden daha sevimli olduklarını ve onları bilme zevkine ermenin daha üstün olduğunu bilemediklerindendir. Bunlardan birisi, Nahiv âlimlerinden Ahmed b. Halil'den uzun yıllar ders aldığı için «Halil'in kölesi» diye meşhûr, Nahiv ve kelâm âlimlerinden olan Ahmed b. Gaalib'dir. Bu zat, Cüneyd Ebû'l-Hüseyin el-ğûrî ve benzerlerinin muhabbet, şavk ve aşk gibi sözlerini reddeder. Hattâ bâzıları rıza makamını da inkâr etti ve, sabırdan öte makam yoktur, dediler. Bunların hepsi noksan ve eksiz sözlerdir. Bunların sâhibi, dînin makamlarından, kabuğu ileri geçemeyen kimselerdir. Onlar, ancak kabuğun varlığını sandı ve öz'e inemediler. Zira his ve duyularla anlaşılıp hayâl yolu ile dinden bilinen her şey kabuktur. Asıl aranan öz, bu kabuk-

---

(422/1) Bu fasılda anlatılanlar, biraz karışık olduğu için bunları şöyle özetliyebiliriz :

Âriflerin Allah'ı mârifeti, Allah'a yakınlıklarının sebebidir ve bütün hâller bundan doğar. Zira hâller, Allah'a yakınlık ile müşâhede edilen sıfatın neticeleridir. Kurbiyyet, yakınlık, âriflerin asla ayrılamıyacağı bir esasdır. Eğer bu kurbiyyet ve yakınlık ile cemâl vasfını müşahede ederse ve bu yakınlığa cemâli müşâhede vasfı mukarin olursa, bundan muhabbet ve ünsiyyet doğar. Şâyet bu yakınlığa celâl sıfatını müşâhede mukarin olursa, bundan heybet ve korku doğar. Bu yakınlığa azamet ve yüceliğini müşâhede mukarin olursa bundan da kendisinin küçüklük ve noksanlığını bilmesi doğar. Şâyet Allahu Teâlâ'nın dilediği gibi, tasarrufundaki lâübâlilik buna mukarin olursa, bundan da korku doğar. Eğer bu yakınlığa ilim mukarin olursa, emniyeti doğurur. Şâyet bu yakınlığa gaybî müşâhede mukarin olursa, bundan da mâsivadan istiğna doğar. Şâyet bu yakınlığa Allah'ın lûtfunun müşâhedesi mukarin olursa, Allahu Teâlâ'nın fazl u keremini müşâhededen hâsıl olan sevinç neticesinde çıldıracağından korkulur.

Ebrâr'a gelince; onların hâlleri de mutlak sûrette Rab Teâlâ'nın varlığını bilmekten meydâna gelir. Bununla beraber Allahu Teâlâ'nın her şey'e gücü yettiğini, men'etmek, i'tâ etmek, saâdete erdirmek ve şaki etmek O'nun elinde bulunduğunu da bilir. İşte bu hâller, korku ve ümid içinde olmağa teşvik eder.

1-GİRİŞME 2-GÜÇ 3-BİLGİSİZ 4-MELEKLER ALEMİ 5-YAKINLIK
6-ULAŞMIŞ, YAKIN OLMUŞ 7-SAYGISIZLIK
8-ALLAHDAN GAYRI HERŞEY 9-SADIKLAR 10-İHSAN 11-ŞIKA

tan sonra gelir. Cevizin kabuğunu kırıp özüne inemeyen, cevizin hepsini kabuk zanneder. O kabuktan yağ çıkarması muhaldır. Onun için bunun sâhibi de mâzurdur, fakat özrü makbûl değildir. Nitekim bu hususta:

«Tenbeller, Allah ile ünsiyyeti ihâta edemez. Hilekârlar, hile ile buna ulaşamazlar.»

«Allah ile ünsiyyet edenlerin hepsi güzide ve hepsi hâlis olarak Allah için amel edenlerdir» denildi.

13 üncü BEYÂN: **ÜNSİYYETİN GALEBESİNDEN MEYDANA GELEN İNBİSAT VE İDLÂLİN MA'NASI**

Bilmiş ol ki; ünsiyyet devam edip galebe çalmak sûretiyle muhkemleştiği ve şavkın ıztırabı onu karıştırmadığı, değişiklik ve hicab korkusu düzenini bozmadığı vakit bu hâl; söz, iş ve Allah ile münâcatta bir genişlik, neş'e ve sevinç meydâna getirir ve bâzan heybetin azlığı ve cür'etkârlığından sebeb, tâzim ve saygıya yakışmıyan, bâzı söz ve hareketlerde de bulundurur. Bu hâl, ünsiyyet makamında olanlarda görüldüğü gibi, bu makama ulaşmayan ve kendisini onlar gibi göstermek isteyenlerde de görülebilir. Bu gibilerin bu gibi sözleri kendilerini küfre götürebilir. Üns makamında olanların bu gibi sözlerine misâl Berh-i Esved'dir. İsrâiloğullarına verdiği yedi yıllık kuraklıktan sonra Mûsâ aleyhisselâm, yetmiş bin kişi ile yağmur duâsına çıkar. Allahu Teâlâ, Mûsâ aleyhisselâm'a:

— Günahları kalblerini karartan ve mekrimden emîn olarak yakınsız bir şekilde bana duâ edenlerin duâlarını nasıl kabûl ederim? Sen, Kara Berh'i bul gönder de o duâ etsin ki duâsını kabûl edeyim, buyurur. Mûsâ aleyhisselâm, Berh'ı araştırır, tanıyan ve bilen olmadığı için bulamaz. Nihâyet yolda esmer bir adama rast gelir. Secde ettiği alnındaki topraktan belli. Mûsâ aleyhisselâm mârifet nûru ile bunu bilir ve adını sorar. O:

— Berh deyince, Mûsâ aleyhisselâm:

— Şu kadar zamandanberi seni arıyoruz. Bizim için yağmur duâsına çık, der. O da hemen Mûsâ aleyhisselâm'ın emrine uyarak dağa çıkar ve: «Allah'ım, bu, sana yakışmaz. Senin hilmin bunu gerektirmez. Sana ne oldu? Suların mı azaldı, yoksa esen yeller emrine itâat mi etmiyor, yoksa sermayen bitti mi, yoksa günahkârlara fazla mı kızdın? Sen gaffâr değil misin? Günahkârları yaratmadan önce rahmeti yaratmadın mı? Bizlere merhamet ve şefkatle sen emretmedin mi? Yoksa imtina' ettiğini mi bize gösteriyorsun? Yoksa kayboluruz korkusu ile bir an önce bizi cezalandırmak mı istiyorsun? Nedir bu? der demez yağan rahmet damlaları ile İsrâiloğulları ıslanmağa başladı ve hemen yarım günde ortalık yeşerdi. Ot ve yişillikler çarık bağı yükseldi. Berh, duâsından döndü. Mûsâ aleyhisselâm onu karşıladı ve:

— Nasıl Rabbimle olan mücadelemi ve Rabbimin bana karşı olan insafını gördün mü? deyince, Mûsâ aleyhisselâm bu sözlerine karşı onu cezalandırmak istedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Onu bırak, zira o, günde üç def'a bizi güldürür» diye vahyetti.

1-İMKANSIZ
2-GÖNÜL AÇIKLIĞI
3-AZDIRMA
4-HİLE

Hasan-ı Basrî'den rivâyet edildiğine göre bir gün Basra'da bir mahallenin bütün ahşap evleri yandı, ancak ortada bulunan bir ahşap ev yanmadı. Basra emîri Ebû Mûsâ evin sâhibini getirtti ve ihtiyar olan bu zâta:

— Senin evin nasıl kurtuldu? diye sordu. Bu zât:

— Ben, evimin yanmaması için Allah'a yemîn ettim, dedi. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî:

— Adam doğru söylüyor, zîra ben, Resûl-i Ekrem'in:

يَكُونُ فِي أُمَّتِي قَوْمٌ شَعِثَةٌ رُؤُسُهُمْ دَنِسَةٌ ثِيَابُهُمْ لَوْ أَقْسَمُوا عَلَى اللّٰهِ لَأَبَرَّهُمْ

«Ümmetimden öyleleri olacak ki, başları tozlu, elbiseleri kirlidir. Eğer Allah üzerine yemin etseler, Allahu Teâlâ onları yeminlerinde sâdık kılar» (423) buyurduğunu duydum, dedi. Yine anlatıldığına göre Basra'da bir yangın çıkmış, Ebû Ubeyde el-Havvas da yangın içinde dolaşmağa başlamıştı. Bunu gören Basra emîri:

— Dikkat et, yanarsın, deyince, Ebû Ubeyde:

— Ben, Rabbime, beni ateşte yakmaması için yemîn ettim, dedi. Emîr, o hâlde ateşi söndür, dedi. Ebû Ubeyde de ateşe dalarak söndürdü. Bir gün Ebû Hafs yolda giderken karşısına, şaşkınlık içinde olan bir köylü çıktı. Ebû Hafs:

— Hayır ola, bu hâlin nedir? diye sorunca, adam:

— Merkebimi kaybettim, ondan başka da bir şey'im yoktur, dedi. Bunun üzerine Ebû Hafs biraz duraksadıktan sonra, «Yâ Rab, bu adamın merkebini buldurmadan adımımı buradan bir santim ayırmam» dedi. Ve hemen o anda merkeb[1] karşıdan çıkageldi. Ebû Hafs da yoluna devam etti.

Üns[2] sâhibi olanlar bu kabîl münâcâtlarda bulunabilirlerse de başkalarının, kendilerini bunlara benzetmeğe hakları yoktur. Nitekim Cüneyd: «Üns[2] sâhiblerinin yalnızlıkta öyle münâcatları olur ki, bunlar avam arasında küfür sayılır»[3] demiştir. Bir def'a avam bunların bu sözlerini duysalar onları hemen tekfir ederlerdi. Hâlbuki onlar bu gibi sözleri ile hâllerinin yükseldiğini görürler. Onun için bu, ancak onlara lâyıktır. Buna işâret olmak üzere şâir:

«Bâzıları efendileri ile övünürler. Kölenin efendisi ile iftihârı, efendisinin mevkii nisbetindedir.»
«Onu görmekle başkalarına karşı ondan hayranlık duyarlar. Hayrân kaldıkları şey'in izzetinde güzel görüşleri vardır» dedi.

Makamlar ihtilâf edince, birisine kızdığına, diğerinden memnun olmasına şaşma. Zîra eğer anlayaydı Kur'ân-ı Kerîm'de bu mânalara tenbîh

(423) İbn Ebi'd-Dünya «Evliyâ Kitâbı» nda zikretmiştir.

1-EŞEK 2-ÜNSİYET 3-KAFİRLİĞİNE HÜKMETMEK

ve işâretler olduğunu görürdü. Kur'ân'ın bütün kıssaları akıl ve basiret sâhibleri için birer tenbihtir. Onlar, bu kıssalara ibret gözü ile bakarlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ilk kıssa, Âdem aleyhisselâm ile İblis'in kıssasıdır. Dikkat edersen, mâsiyet ve emre muhalefette ikisi ortak ve beraber oldukları hâlde ismet, ihtiyar ve tercihde birbirinden ayrılırlar.

İblis, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldığı hâlde, Âdem aleyhisselâm hakkında Allahu Teâlâ:

وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ

«Âdem Rabbine baş kaldırdı ve yolunu şaşırdı. Rabbi yine de onu seçip tevbesini kabûl etti, ona doğru yolu gösterdi» (20 - Tâ Hâ: 122) buyurdu. Her ikisi kul ve kullukta müsâvi oldukları ve fakat hâllerde muhtelif bulundukları için, birisinden yüz çevirip diğerine yönelmesi hususunda Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem'ini itâb ederek:

وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ

«Sen, Allah'tan korkup sana koşarak gelen kimseye aldırmıyorsun» (80 - Abese: 8 - 10), أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّىٰ «Amma sen kendisini öğütten müstağnî gören kimseyi karşına alıp ilgileniyorsun» (80 - Abese: 5) buyurmuş ve yine bir tâife ile oturmağı kendisine emretmek üzere:

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

«Ey Muhammed, âyetlerimize inananlar sana gelince, «Size selâm olsun» de.» (6 - En'âm: 54) buyurmuştur. Başkalarından yüz çevirmeği emrederek de:

إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ

«Âyetlerimizi çekişmeye dalanları görünce, başka bir bahse geçmelerine kadar onlardan yüz çevir» (6 - En'âm: 68). Tâ ki:

فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

«Hâtırladıktan sonra artık zulmedenlerle beraber oturma» (6 - En'âm: 68) buyurmuştur. Ve yine:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ

«Sabah-akşam rablerinin rızâsını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber, sen de sabret» (18 - Kehf: 28) buyurulmuştur.

İşte bunun gibi açılıp serpilme hâli, kulların bâzılarında muhtemel ve câiz iken, diğerlerinde câiz değildir. Ünsiyyetin inbisâtından bir misâl Mûsâ aleyhisselâm'ın :

إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ

«Bu, senin imtihanından başka bir şey değildir. Bununla dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin» (7 - A'râf: 155) demesidir. Ve yine:

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي

«Mûsâ: «Rabbim, doğrusu beni yalanlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim açılmıyor» (26 - Şu'arâ: 12, 13),

«Rabbimiz, onun bize kötülük etmesinden veya azgınlığının artmasından korkarız» (20 - Tâ Hâ: 45) buyurması gibidir. Mûsâ aleyhisselâm'dan başkası için böyle konuşmak, sû'-i edebdir. Zîra üns makamında bulunan, mülâtafe ve tahammül eder. Fakat Yûnus aleyhisselâm kabz ve heybet makamında olduğu için bundan daha azına da kendisine müsâade edilmemiş, üç karanlık içinde ve balık karnında hapsedilmekle ikab edilmiştir ve :

لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ

«Rabbinin katında ona bir nimet ulaşmasaydı kınanmış olarak sâhile atılacaktı» (68 - Kalem: 49) buyurmuştur. Hasen, «Arâ» kıyâmet demektir» dedi. Resûl-i Ekrem'i de Yûnus'a uymaktan nehyetmek üzere :

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى رَبَّهُ وَهُوَ مَكْظُومٌ

«Ey Muhammed, sen Rabbinin hükmüne kadar sabret; balık sâhibi Yûnus gibi olma, o, pek üzgün olarak Rabbisine seslenmişti» (68 - Kalem: 48) buyurmuştur.

Bu ihtilâfların bir kısmı, ahvâl ve makamların ihtilâfı, bir kısmı da ezeldeki kullar arasında ilâhî taksîmatın farkındandır. Nitekim Allahu Teâlâ : لَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ

1- BÜYÜBEK 2- YAYILMA 3- KÖTÜ 4- ÜNSİYET 5- GÜZEL MUA... 6- TUTMA, ELE ALMA 7- CEZA 8- YASAKLAMAK 9- BÖLME

«And olsun ki peygamberleri birbirinden üstün kılmışızdır» (17 - İsrâ: 55).

مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ

«Onlardan Allah'ın hitâb ettiği, derecelerle yükselttikleri vardır» (2 - Bakara: 253) buyurmuştur. İsâ aleyhisselâm üstün peygambelerden olduğu ve idlâlinden [nazlanmasından] sebeb, kendi kendine selâm vererek:

وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا

«Doğduğum günde, öleceğim günde, dirileceğim günde bana selâm olsun, dedi» (19 - Meryem: 33) buyurdu. İşte bu, İsâ aleyhisselâm'dan bir inbisattır. Bu da ûns makamında müşâhede ettiği Eltâf-ı İlâhiyyeden sebebdir. Yahyâ aleyhisselâm ise heybet ve hayâ makamında olduğu için kendisi böyle bir konuşmada bulunmadı. Allahu Teâlâ onu överek:

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ **«Ona selâm olsun»** (9 - Meryem: 33) buyurdu.

Yûsuf aleyhisselâm'ın kardeşlerinin yaptığını anlatmak üzere:

اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلَى اَبِينَا مِنَّا

«Babamız Yûsuf'u ve kardeşini bizden daha çok seviyor» (12 - Yûsuf: 8) âyetinden başlayarak yirmi âyete kadar, bâzısı bâzısından büyük olmak üzere kırk küsur kusurlarını saymıştır. Üç ve hattâ dört kusuru, bir kelimede toplanır. Nihâyet hepsini bağışladı. Uzeyr'in, kader hakkındaki bir sorusuna tahammül etmeyerek nübüvvet dîvânından reddedildiği söylenir.

Baura'nın oğlu Bel'am da ileri gelen bilginlerden olduğu hâlde, dîni ile dünyayı yemiş olduğu için Allah'ın gadabına uğramıştır. Süleyman aleyhisselâm'ın teyze zâdesi Âsef da müsriflerden idi. İsyânı kendi âzalarında idi, fakat Allahu Teâlâ onu afvetti. Rivâyete göre Allahu Teâlâ Süleyman alyehisselâm'a : «Bu senin teyzezâden ne zamana kadar isyân edecek? Gerçi ben ona mühlet veriyorum, fakat devâm ederse dillerde destan olacak şekilde kendisine ağır ceza veririm, darb-ı mesel olarak dillerde dolaşır durur» buyurdu. Süleyman aleyhisselâm, durumu Âsef'e bildirince, Âsef, kumların tepelerine çıkarak, ellerini ve yüzünü göklere çevirdi ve: «Yüce Allah'ım, Sen, Sensin. Ben de benim, âciz bir kulunum. Sen bana imkânları bahşetmez ve beni bağışlamazsan ben nasıl tevbe edebilirim. Sen beni korumazsan, ben nasıl korunabilirim ve sana nasıl yönelebilirim?» dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Âsef'e: «Doğru söylüyorsun;

sen, sen, ben de benim. Tevbeye dön, ben seni bağışladım. Zira ben bağışlayıcı ve merhamet sâhibi bir Allah'ım» buyurdu. İşte[2] Âsef'in bu sözü de bir nevi idlâl ve nazlanmaktır. Allah'tan yine Allah'a ilticadır. Allah'tan Allah'a bakmaktır.

Yine haberde: «Şekaavetinden[3] sonra Allah'a yönelen bir kuluna, senin işlediğin bu isyan sebebiyle nicelerini helâk ettim. Fakat senin bana yönelmen ile seni bağışladım» buyurdu.

İşte ezelî meşiyyetine uygun olarak, takdim, te'hir ve kulları arasında bir kısmını tercihdeki Sünnet-i İlâhiyye budur. Bütün bu kıssalar, Kur'ân-ı Kerîm'de geçer. Maksad, geçmiş milletlerde Allahu Teâlâ'nın uyguladığı âdet ve sünneti bilmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de her ne varsa nûr ve hidâyettir. Allah'tan kullarına bir bilgidir. Allah'ı kullarına tanıtır. Bâzan Kur'ân-ı Kerîm, O'nun her şeyden münezzeh ve mukaddes olduğunu bildirir:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ

«Ey Muhammed, de ki: «O Allah bir tekdir. Allah, doğurmamış, doğmamış olan hiç bir şekilde dengi bulunmayan, her şeyden müstağni[4] ve her şey O'na muhtaç olandır» (İhlâs sûresi)nde olduğu gibi. Bâzan Allahu Teâlâ Kur'anda kendisini Celâl sıfatı ile bildirir:

اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

«O, kendisinden başka tanrı olmayan, hükümran, çok kudsal, esenlik[5] veren, güvenlik veren, görüp gözeten, güçlü, buyruğunu her şey'e geçiren, ulu olan Allah'tır» (59 - Haşr: 23) de olduğu gibi. Bâzan da korkutucu ve ümid verici vasfı ile de kendisini bildirir ve düşmanları ile dostlarına yaptığı muâmeleleri hatırlatır:

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ

«Ey Muhammed, Rabbin, hiç bir memlekette benzeri ortaya konmayan sütunlara sâhip İrem şehrinde oturan Âd milletine ne ettiğini görmedin mi?» (89 - Fecr: 6) ve:

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ

«Ey Muhammed, Rabbinin Fil ashâbına ne ettiğini görmedin mi?» (105 - Fil: 1) âyetlerinde olduğu gibi.

Kur'ân-ı Kerîm şu üç kısmın dışına çıkmaz. Bunlar: Allahu Teâlâ'nın Zâtını, mârifet ve takdis,[6] sıfat ve isimlerini bildirmek, kulları ile olan sünnet-i muâmele ve ef'âlini bildirmektir. İhlâs sûresi bu üç kısımdan biri

1- AZDIRMA 2- SIĞINMA 3- BELAYA UĞRAMA 4- İHTİYAÇSIZ
5- SELAMET 6- İŞLER

olan Allah'ı mârifet ve takdîsi içine aldığı için, Peygamberimiz Efendimiz bu kısa sûreyi Kur'ân-ı Kerîm'in üçde birine müvâzi kılmış ve:

من قرأ سورة الإخلاص فقد قرأ ثلث القرآن

«İhlâs sûresini okuyan, Kur'ân'ın üçde birini okumuş demekdir» (424) buyurmuştur. Zîra takdîsin son haddi, üç yönden tekleşip bunların hiç biri ile, eşi, dengi ve benzeri olmamaktır. İşte, **«Doğurmadı»** buyurmakla bu yönden benzeri olmadığını, **«Doğmadı»** buyurmakla, bu yönden de dengi bulunmadığını, **«Kimse O'na denk olmadı»** buyurmakla da kimsenin kendisine benzemediğini bildirdi. **«O Allah birdir»** buyurmakla zaten bunların hepsini içine almış oldu. Bu sûre **«Lâ ilâhe illâllah»**ın tafsilidir.

Bu anlattığımız, Kur'ân-ı Kerîm'in sırlarından bir sırdır. O'nun esrârı sonsuzdur. Çünkü yaş ve kuru her ne varsa hepsi Kur'ân-ı Kerimde mevcuttur. Bunun için İbn Mes'ûd (R.A.): «Kur'ân'ı inceleyin ve araştırın; onun inceliklerini bulmağa çalışın. Zira geçmiş ve geleceklerin ilmi oradadır» demiştir. Bu, tam onun dediği gibidir. Bunu ancak, Kur'ân'ın kelimeleri üzerinde uzun uzun düşünüp samimiyet ve ciddiyetle mânaları üzerinde duranlar bilir. Bu şekilde Kur'ân-ı Kerim üzerinde düşünebilenlere, Kur'an, Kaahir-i Cebbâr'ın ve Melik-i Kaadir'in kelâmı ve beşer gücünün dışında olduğunu gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'in esrârının çoğu, kıssa ve haberlerin altında özetlidir, kapalıdır. Onları açığa çıkarmağa gayret et ki, bu sâyede diğer yaldızlı bilgilerin hiç olduğunu anlayabilesin.

İşte üns ve ünsün semeresi olan inbisat ve kulların buradaki ayrılık derecelerini anlatmış olduk. İyisini Allah bilir.

14 üncü BEYAN: ALLAHU TEALÂ'NIN KAZASINA RIZANIN VE BU RIZANIN HAKİKATİ İLE FAZİLETİ HAKKINDA VARİD OLAN RİVAYETLERİN AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki; kazâya rıza, muhabbet ve sevginin meyvesi ve mukarreblerin en üstün makamıdır. Çoğunluk için bunun hakikat ve mahiyyeti derin ve kapalıdır. Buradaki benzerlik ve şübhe, ancak Allahu Teâlâ'nın, te'vîli nasîb ettiği ve dinde fâkih kıldığı kimselere keşfedilmiştir. İnsânın arzû etmediği bir şey'e rıza göstermesini çokları inkâr etti ve bunun mümkün olamıyacağını söylediler. Aynı zamanda bu, Allahu Teâlâ'nın işidir. Arzûya uygun olsun olmasın, buna rızâ göstermek lâzımdır, denirse, küfür ve mâsiyete de rızâ göstermek lâzım gelecek ki, böyle şey olamaz, dedi. Ve çokları bu görüşe aldandı da fisk u isyâna rızâ göstermeği, Allah'ın kazasına rızâdan saydılar. Eğer yalnız Şeri'atın zâhirinden duydukları ile yetinmeyip bu esrar kendilerine kaşfolaydı, Resûl-i Ekrem'in İbn

---

(424) Ahmed, Ubeyy b. Kâ'b'den (R.A.) sahih sened ile, ayrıca Buhâri, Ebû Said'den (R.A.) ve Müslim, Ebû'd-Derdâ'dan (R.A.) benzerini rivâyet etmişlerdir.

Abbâs (R.A.) hakkında: **«Allah'ım, onu dinde fakih[1] kıl ve ona te'vîl öğret»** (425) buyurduğunun mânasını anlarlardı.

Şimdi biz rızânın faziletini, rızâ gösterenlerin hâl ve hareketlerini, sonra da rızânın hakikati ile arzûya uymayan ve hoşa gitmeyen şeylere nasıl rızâ gösterileceğini ve daha sonra da duâyı terketmek ve isyâna susmak gibi rızâdan olmadığı hâlde rızâdan olduğu sanılan şeyleri anlatalım.

15 inci BEYÂN : RIZÂNIN FAZİLETİ

Bu Husustaki Âyetler :

﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾ **«Allah onlardan râzıdır, onlar da Allah'tan râzıdır»** (98 - Beyyine: 8),

﴿هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ﴾ **«İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir?»** (55 - Rahmân: 60). İhsânın son haddi, Allahu Teâlâ'nın kulundan râzı olmasıdır ki, bu da kulun, Allah'tan rızâsının mükâfatıdır. Yine Allahu Teâlâ :

﴿وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾

«Adn Cennet'inde hoş meskenler; Allah'ın hoşnûd olması en büyük şeydir» (9 - Tevbe: 72) buyurmuştur. Bu âyette rızâ, Adn Cennet'inden daha yüksek olarak gösterilmiştir. Nitekim :

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾

«Muhakkak namaz, hayâsızlıktan ve fenâlıktan[2] alıkor, Allah'ı anmak ne büyük şeydir» (29 - Ankebût: 45) âyet-i celile'sinde de zikri, namazdan üstün göstermiştir. Zikredileni namazda müşâhede, namazdan büyük olduğu gibi, Cennet'in Rabbinin rızâsı da Cennet'ten daha iyidir. Belki Cennet sâkinlerinin son arzûları da budur. Nitekim :

﴿إِنَّ اللَّهَ يَتَجَلَّىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ فَيَقُولُ سَلُونِي فَيَقُولُونَ رِضَاكَ﴾

---

(425) Buhâri ile Müslim, birinci şıkkını, Ahmed ikinci şıkkı ile beraber rivâyet etmiştir. Hadis yukarıda geçmiştir.

1-FIKIH ALİMİ 2-KÖTÜLÜK

«Allahu Teâlâ mü'minlere tecelli eder ve, «Benden ne istiyorsunuz?» buyurur. Mü'minler, «Rızânı isteriz» derler» (426) buyurulmuştur. Allah'ın cemâline nazardan sonra rızâ istemeleri, rızânın üstün olduğunu gösterir.

Kulun rızâsına gelince; bunu yakında anlatacağız. Allah'ın rızâsına gelince: Bu, Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesinde anlattıklarımıza yakîn olarak başka bir mânadadır ki, bunun hakikatini açıklamak doğru olmaz. Çünkü avam, bunu anlamaktan âcizdir. Anlayış kabiliyetinde olanlar ise, onlar da bunu kendiliklerinden anlamağa çalışsınlar. Özetle şunu diyelim ki, Allahu Teâlâ'nın Cemâlini müşâhededen üstün bir rütbe düşünülemez. O'nun rızâsı ise devamlı olarak O'nun cemâline bakmanın sebebidir, bunun için rızâsını isterler. Gaayelerin sonu ve son istek olarak bunu bulmuşlar. Çünkü rızâ sayesinde bakış nimetine ulaşmışlar. İsteyin diye emrolundukları vakit bunun devâmını istemişler ve devamlı olarak perdenin aradan kalkmasına rızânın sebeb olduğunu bilmişlerdir.

Nitekim Allahu Teâlâ: وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ **«Katımızda fazlası vardır»** (50 - Kaaf: 35) buyurmuştur. Bu âyetin tefsirinde müfessirlerden bazıları şöyle diyorlar: «Mezid, fazlalık zamanında Cennet ehline Allah tarafından üç armağan gelir ki, birincisi Cennet'te misli bulunmayan bir hediyedir. Nitekim âyet-i celile'de:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

«Onlar için saklanan müjdeyi kimse bilmez» (32 - Secde: 17) buyurulmuştur. İkincisi, Rablerinin onlara selâm vermesidir. Bu da o armağandan daha üstündür. Nitekim âyet-i celîle'de:

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ **«Merhametli olan Rab katından onlara selâm vardır»** (36 - Yâsin: 58) buyurulmuştur. Üçüncüsü ise her ikisinin de üstünüdür ki, bu, Allahu Teâlâ'nın, «Ben sizden râzıyım» buyurmasıdır. Nitekim âyet-i celîle'de: وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ **«Allah'tan az bir rızâ, mâsivâdan[2] büyüktür»** (9 - Tevbe: 72) buyurulmuştur. Yânî Allah rızâsı, içinde bulundukları Cennet nimetlerinin de üstündedir. İşte Allahu Teâlâ'nın rızâsı, kulunun Allah'tan râzı olmasının neticesidir.

Bu husus ile ilgili haberlere gelince; rivâyete göre Resûl-i Ekrem, ashâbına:

---

(426) Bezzar ve Taberânî, Enes'den (R.A.) leyyin sened ile rivâyet etmiştir.

1- ÇOĞALMA 2-ALLAHDAN GAYRI HERŞEY

— **Siz nesiniz?** buyurdu. Ashâb :

— Elhamdülillâh, mü'miniz, dediler. Resûl-i Ekrem :

— **İmânınızın belirtisi nedir?** diye sordu. Ashâb :

— Belâya sabreder, bolluğa şükreder ve kazâya rızâ gösteririz, dediler. Resûl-i Ekrem :

— **Kâ'be'nin Rabbine yemin ederim ki, siz mü'minsiniz»**, buyurdu (427). Diğer bir haberde: «**Onlar hikmet sâhibi âlimlerdir. Dinde anlayış ve fıkıhlarından ötürü nerde ise peygamber olacaklardı»** (428) diye vârid olmuştur. Başka bir haberde de; «**İslâma hidâyet olunup yetesiye nafakası bulunan ve buna râzı olan kimseye müjdeler olsun»** (429) diye vârid olmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: «**Az rızıkla Allah'tan râzı olan kimseden, az amel ile Allah da râzı olur»** (430). Yine Resûl-i Ekrem: «**Allahu Teâlâ kulunu sevdiği vakit, onu ibtilâ eder; sabrettiği vakit sür'atle onu kendine çeker ve korur. Râzı olursa onu tercih ve ihtiyâr eder»** (431) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: «**Kıyâmet günü olduğu vakit, Allahu Teâlâ ümmetimden bâzılarında kanatlar yaratır ve mezarlarından kalkıp doğruca Cennet'e giderler. Orada enine boyuna uzanır, yer içer ve diledikleri gibi zevk u safâ ederler. Melekler :**

— **Hesab gördünüz mü? derler. Onlar :**

— **Hayır, hesab falan görmedik, derler. Melekler :**

— **Sırat köprüsünü geçtiniz mi? derler. Onlar :**

— **Hayır, Sırat falan görmedik ve geçmedik, derler. Melekler :**

— **Cehennem'i gördünüz mü? diye sorarlar. Onlar :**

— **Hayır, Cehennem diye bir şey görmedik, derler. Melekler :**

— **Siz hangi peygamberin ümmetisiniz? diye sorarlar. Onlar :**

— **Muhammed aleyhisselâm'ın ümmetindeniz, diye cevab verirler. Melekler :**

— **Allah aşkına, sizin ameliniz ne idi? Onu bize anlatır mısınız? derler. Onlar :**

— **Bizdeki iki haslet sayesinde bu mevkie yükseldik, derler. Melekler:**

— **O haslet ne idi? diye sorarlar. Onlar :**

— **Yalnızlıkta Allah'tan utandığımız için isyan etmezdik. Bir de Allahu Teâlâ'nın bize taksim ettiği az da olsa ona rızâ gösterirdik, derler. Bunun üzerine Melekler :**

— **O hâlde bu, sizin hakkınızdır, diye karşılık verirler»** (432) buyurmuştur.

---

(427) Yukarda geçmiştir.

(428) Bu da metin olarak yukarda geçmiştir.

(429) Tirmizî, Fudale'den rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

(430) Emâliyü'l-Hâmilî'de Ali'den (R.A.) rivâyet edilmiştir.

(431) Hadis yukarda geçmiştir.

(432) İbn Hibban «Zu'afa» da, Ebû Abdurrahman da Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Kalbinizle Allah'tan râzı olunuz ki, yoksulluğunuzun mükâfatını alasınız, aksi hâlde alamazsınız»** (433) buyurulmuştur.

Mûsâ aleyhisselâm'dan gelen bir rivâyette; İsrâiloğulları Mûsâ aleyhisselâm'a :

— Rabbine sor, bizden ne ile râzı olursa biz onu yapalım derler. Mûsâ aleyhisselâm ;

— Allah'ım, bunların istediklerini sen bilirsin, deyince, Allahu Teâlâ:

— Onlar benden râzı olsunlar ki, ben de onlardan râzı olayım, buyurdu. Resûl-i Ekrem'den gelen şu rivâyet buna açıkça delâlet etmektedir:

مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَعْلَمَ مَا لَهُ عِنْدَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلْيَنْظُرْ مَا لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَهُ فَإِنَّ اللّٰهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُنْزِلُ الْعَبْدَ مِنْهُ حَيْثُ أَنْزَلَهُ الْعَبْدُ مِنْ نَفْسِهِ

«Allah katındaki mevkiini bilmek isteyen, Allahu Teâlâ'nın kendi indindeki mevkiine baksın. Zira Allahu Teâlâ kulunu, kulunun, kendisini indirdiği mevkie indirir» (434) buyurmuştur. Kulun Allah'a karşı bağlılığı ne nisbette ise, Allah katındaki mevkii de o nisbettedir.

Dâvud aleyhisselâm'ın Ahbâr'ında ise, Allahu Teâlâ, «Benim dostlarıma ne oluyor ki onlar dünyalığı düşünüyorlar? Hâlbuki dünya düşüncesi, benim münâcâtımın zevkini giderti̇r. Ey Dâvud, dostlarımdan istediğim, tamamen ruhânî olup dünyalık için gadab etmemeleridir».

Rivâyete göre Mûsâ aleyhisselâm :

— Yâ Rab, râzı olacağın şey'i bana bildir ki, ben onu yapayım, deyince, Allahu Teâlâ :

— Benim rızâm, senin, benim kazâma rızandadır, buyurdu.

Yine Mûsâ aleyhisselâm münâcâtında :

— Allah'ım, en çok sevdiğin kulun kimdir? dedi. Allahu Teâlâ :

— Sevgilisini aldığım vakit bana teslim olandır, buyurdu. Hz. Mûsâ :

— En çok buğzettiğin kimdir? dedi. Allahu Teâlâ :

— Her hangi bir işde benden hayırlısını istediği hâlde, hakkındaki hükmümü kazâ edince, ona rızâ göstermeyendir, buyurdu».

Bu hususta bundan daha şiddetli olarak şöyle buyurulmuştur: «Şübhesiz ben, ibâdete lâyık olan bir Allah'ım, benden başka mâbud yoktur. Kim ki belâma sabretmez, kazâma rızâ göstermez ve verdiğim nîmete şükretmezse, benden başka Rab arasın» (435) buyurulmuştur.

Şiddette bunun benzeri olarak bir Kudsi Hadîsde şöyle buyurulmasıdır :

---

(433) Yukarda geçmiştir.

(434) Hâkim, Câbir'den (R.A.) rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

(435) Taberânî «Kebîr» inde, İbn Hibban «Zu'afa» da rivâyet etmişlerdir.

1-İŞARE
2-GAZAB

قال الله تعالى قدرت المقادير ودبرت التدبير وأحكمت الصنع فمن رضي فله الرضا مني حتى يلقاني ومن سخط فله السخط مني حتى يلقاني

«Bütün olacakları tedbir ve takdir ettim. Sun'ı bedî'imi tahkim ettim. Bunlara rızâ gösterene, bana ulaşıncaya kadar benden de rızâ vardır. Bunlara kızana, bana ulaşıncaya kadar benden de gadab vardır» (436).

Meşhûr bir haberde:

يقول الله تعالى خلقت الخير والشر فطوبى لمن خلقته للخير وأجريت الخير على يديه وويل لمن خلقته للشر وأجريت الشر على يديه وويل ثم ويل لمن قال لم وكيف

«Allahu Teâlâ: «Hayrı ve şerri yarattım. Hayır için yarattığım ve hayrı kendi ellerinde icra ettiğim kimseye müjdeler; şer için yarattığım ve kötülükleri kendisine yaptırdığım kimseye de yazıklar olsun. Tekrar tekrar veyl ve yazıklar da, «niçin ve nasıl» diyene olsun?» (437) buyurulmuştur.

Geçmiş haberlerde rivâyet edildiğine göre, peygamberlerden birisi yirmi yıl Allahu Teâlâ'ya, açlık, yoksulluk ve bitden şikâyet etti, fakat buna dair Allah'tan bir cevab alamadı. Yirmi yıl sonra Allahu Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

«Ne vakte kadar şikâyet edip duracaksın? Yerleri ve gökleri yaratmadan önce ezelde senin hakkında böyle takdîr ettim. Ezelî ilmimde böyle geçti. Hakkında böyle hüküm verdim. Senin için ezelî hüküm ve mukadderatımı değiştirmemi mi istiyorsun? Yoksa senin sevip arzû ettiğinin, benim sevdiğimden, senin istediğinin benim istediğimden daha üstün olmasını mı istiyorsun? İzzet ve celâlim hakkı için, eğer bir daha hâtırından böyle bir şey geçerse, seni peygamberler defterinden silerim» buyurdu.

Rivâyet edildiğine göre Âdem aleyhisselâm'ın küçük çocuklarından biri vücuduna biner, merdiven gibi kaburga kemiklerine basarak başına çıkar ve inerdi. O da hareketsiz olarak yerde yatar ve ses çıkarmazdı. Aklı başında olan diğer bâzı çocukları, «Bunun ne yaptığını görmüyor musun? Buna mâni olsana?» dedikleri vakit, Âdem aleyhisselâm: «Ben sizin

---

(436) Taberânî'nin, Ebû Umâme'den buna benzer bir rivâyeti vardır.
(437) İbn Şâhin, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

1-ESERLER 2-KUVVETLENDİRME 3-GAZAB 4-YAZIK 5-KADE

görmediğinizi görür ve bilmediğinizi bilirim. Bir def'a hafifce kımıldadım bu sebeble mevkiim alçaldı. Artık bir daha hareket etmekte, daha büyük felâketle karşılaşmaktan korkarım» dedi.

Enes b. Mâlik (R.A.) anlatıyor: «Yirmi yıl Resûl-i Ekrem'in hizmetinde bulundum. Bu müddet zarfında bir def'a olsun yaptığımı, «Niçin böyle yaptın?», yapmadığımı, «Niçin yapmadın?» «Keşke olmayaydı veya keşke olaydı» şeklinde bir konuşmasına rastlamadım. Ehl-i Beyt'inden birisi, bana her hangi bir hususta çıkışsa, Resûl-i Ekrem, «Bırakın, eğer mukadder olaydı olurdu» derdi. Rivâyete göre Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Yâ Dâvud, bir hususta sen bir şey'i murâd edersin, ben de o hususta irâde ederim. Neticede ancak benim dediğim olur» buyurdu.

Bu hususta diğer büyüklerin sözlerine gelince:

İbn Abbâs (R.A.): «Kıyâmet günü Cennet'e ilk dâvet edilecekler, her hâl ü kârda Allahu Teâlâ'ya hamdedenlerdir» dedi.

Ömer b. Abdülâziz: «Benim sevincim, yalnız mukadderattadır. «Neyi seversin?» diyenlere, Allahu Teâlâ'nın hükmünü, diye cevab verdi. Meymun b. Mihran: «Allah'ın kazâsına rızâ göstermeyenin ahmaklığının tedâvi çâresi yoktur» dedi.

Fudayl: «Allah'ın takdirine sabretmeyen, kendi mukadderatına da sabredemez» demiştir.

Abdülâziz b. Ebî Revad: «Hüner, sirke ile arpa ekmeği yiyip abâ giymekte değil, asıl hüner, kazâya rızâdadır» demiştir.

Abdullah b. Mes'ûd (R.A.): «Ateşin, bir yerimi yalayıp yakması, olan bir şey için, «Keşke olmayaydı», olmayan bir şey için de, «Keşke olaydı» demekten, benim için daha ehvendir» demiştir.

Adamın biri Muhammed b. Vâsi'in bacağında gördüğü bir yaradan sebeb, «Seni acıyorum» dedi. Muhammed b. Vâsi': «Ben de bu yaranın gözümde çıkmadığına şükrediyorum» dedi.

İsrâiliyâtta anlatıldığına göre uzun müddet Allahu Teâlâ'ya ibâdet eden bir âbid, bir gece rü'yâsında, «Senin Cennet'te arkadaşın çobanlık eden falan kadındır» diye görür. Buna merak eder. Kadını bulur ve üç gün misafir eder. Maksadı, kadının ibâdetini öğrenmektir. Ne görsün? Kendisi gece vakti ibâdette, kadın ise uykuda; kendisi gündüz oruçlu, kadın yiyip içmekte. Adam merak eder ve kadına:

— Senin amelin hep bundan mı ibârettir? Başka bir amel yapmaz mısın? diye sorar. Kadın:

— Hayır, işte benim amelim bu gördüğündür, der. Âbid ısrâr eder.

— Hele bir düşün, başka ne gibi iyiliğin var? der. Kadın:

— Benim amelim yoktur, ancak benim şöyle küçük bir özelliğim vardır. Darlıkta isem genişlikte olmağı, hasta isem sıhhati, güneşin altında isem gölgeyi arzû edip aramam, dedi. Bunun üzerine âbid elini başına koyarak:

— Buna mı küçük diyorsun? Vallâhi bu, benim, diyen kulların âciz kaldığı en büyük bir haslettir, dedi.

1-TAYİN OLUNMUŞ
2-AŞAĞI

Seleften birisi de: «Allahu Teâlâ göklerde bir şey'e hükmettiği vakit, yerdekilerin buna râzı olmalarını ister» dedi. Ebû'd-Derdâ (R.A.): «İmânın zerresi hükme sabır ve kadere rızâdır» demiştir.

Hz. Ömer de: «İster darlık ve ister bolluk olsun, her ne hâl üzere olursam olayım, buna asla aldırış etmem» demiştir. İmâm-ı Sevrî bir gün Râbi'a-i Adeviye'nin de bulunduğu bir yerde: «Allah'ım, bizden râzı ol» diye duâ etti. Râbi'a-i Adeviye: «Sen Allah'tan râzı olmadığın hâlde, Allahu Teâlâ'nın senden râzı olmasını istemekten utanmıyor musun?» dedi. Sevrî: «Estağfirullah» dedi. Orada bulunan Câfer b. Süleyman Ed-Dab'î: «Kul, ne zaman Rabbisinden râzı olur?» diye sorunca, Râbi'a: «Nîmet ve felâkette sevinci aynı olduğu vakitte» diye cevab vermiştir.

Fudayl da: «Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği ve vermediği hâlleri müsâvi[1] olduğu zaman, kişi Rabbisinden râzı sayılır» dedi. Ahmed b. Ebû'l-Havârî de Ebû Süleyman Dârânî'den rivâyet ederek der ki: «Allahu Teâlâ kendi lûtuf ve keremiyle hizmetçinin efendisinden ne ile râzı olursa, kulundan da o kadarı ile râzı olur. «Bu nasıl olur?» diye sorduğumda, hizmetçinin maksadı, efendisini memnun etmek değil midir? Allahu Teâlâ'nın da kulundan istediği kendinden memnun ve râzı olmalarıdır».

Sehl de: «Kulların, yakından nasibleri, rızâdan nasibleri nisbetinde, rızâdan nasibleri de Allah ile geçim ve ünsiyyetleri nisbetindedir» demiştir.

Resûl-i Ekrem de: **Azîz ve Celîl olan Allahu Teâlâ rahatlık ve ferahlığı rızâ ve yakinde gam, keder ve tasayı[2] da şübhe ve kızgınlıkta kılmıştır»** (438) buyurmuştur.

16 ncı BEYÂN: RIZANIN HAKİKATİ VE ARZULARA UYGUN OLMIYAN ŞEYLERDE DÜŞÜNÜLMESİ

Bilmiş ol ki; insânın isteğine uygun olmayan çeşitli belâ ve musîbetlerde sabırdan başka bir şey olamaz. Bu gibi hâllerde rızâ diye bir şey düşünülemez, diyenler, muhabbeti inkâr yönünden gelmiş olurlar. Allahu Teâlâ'yı sevmeği ve O'nun sevgisi ile meşgul olmayı kabûl eden, rızâyı inkâr edemez. Çünkü seven, sevdiğinin her yaptığına râzı olur. Bunun da iki yönü vardır:

Birincisi, sevgi sebebiyle acı duyularının ibtâl olmasıdır. Adam yarayı aldığı hâlde acısını duymaz. Meselâ, savaş esnasında hiddetinden veya korkusundan sebeb, insân oğlu aldığı yaranın acısını duymayabilir. Ancak kanı gördükten sonra yara aldığını anlar. Hattâ önemli bir düşünce ile meşgul olan kimsenin ayağına diken battığı hâlde farkında olmayabilir. Kör ustura ile traş olan, acısını duyduğu hâlde, kalbi önemli bir düşünceye daldığı vakit, kan aldırmanın acısını duymayabilir. Çünkü kalb, alabildiğine bir düşünceye daldığı vakit başka şeylerden haberi olmaz.

(438) Taberânî, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Metin yukarda geçmiştir.

[1] DENK [2] KAYGI

Bütün emeli, sevgilisi ve sevgilisini görmek olan âşık da böyledir. Canını üzecek ve acıtacak bir çok olaylarla karşılaştığı hâlde, aşırı derecedeki sevgisi, bunu duyurmaz olur. Bu anlattıklarımız başkalarından gelen eziyetler ve sıkıntılardadır. Ya, kalbinin alabildiğine aşk ile dolduğu sevgilisinden gelirse, o zaman bunları hiç duymayabilir. Alelâde sevgilerle, alelâde elemlerde hüküm böyle olduğu gibi, büyük aşk ve büyük elemlerde de hüküm aynıdır. Elem kuvvetli olduğu gibi, sevgi de kuvvetli olur. Göz ile görülen daha güzel sûretin sevgisi daha da kuvvetleştiği gibi, basîret gözü ile idrâk edilen bâtınî güzel sûretlerin sevgisi de o nisbette kuvvetleşir. Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Cemâli ise hiç bir güzellikle kıyâs kabûl etmez. O'nun Cemâlinden bir miktar kendisine keşfedilen medhûş ve hayran olarak O'na bayılır ve diğer olaylardan haberi bile olmaz. Rivâyete göre Feth-i Mûsilî'nin hanımı yolda giderken düştü ve tırnağı koptu. Hemen gülmeğe başladı. «Acımıyor mu?» diyenlere, buna karşı alacağım mükâfat, bana acısını unutturdu, dedi. S e h l ' in bir hastalığı vardı. Hastalığın dermanını bilip başkalarını bu hastalıktan tedâvi ettiği hâlde, kendi tedâvisine bakmazdı. Niçin böyle yaptığını kendisinden soranlara, ey dost, sevgilinin darbesi acıtmaz, derdi.

İkinci yönüne gelince; elemin acısını duyduğu hâlde buna râzı olması ve hattâ rağbet ve heves etmesidir. Şübhesiz bu rağbet tabiatiyle değil, aklı iledir. Meselâ, kan aldırmak isteyen, kan almanın acısını duyduğu hâlde buna razıdır ve hattâ bunu isteyerek yapar. Ayrıca kan alan adama da teşekkür eder. Acıyı duyduğu hâlde buna rızâ gösteriyor. Kâr peşinde olanlar da böyledir. Yapacağı kâr için yolun ve yolculuğun bütün sıkıntılarına râzı olur ve seve seve bunlara göğüs gerer. Bunun gibi, bir belâ ile karşılaştığı vakit, alacağı büyük mükâfatı düşünerek buna râzı olur, sevinir ve Allah'a şükreder. Bu, ilerde alacağı mükâfat için şimdiki eleme râzı olmaktır.

Ayrıca hiç ard düşünce ve başka bir gaaye olmadan yalnız aşırı derecedeki sevgisi, yalnız sevgilisinin arzûsunu yerine getirmek için olur da, sevgilinin dilediği her şey, onun için de sevimli olur. Bütün bunlar, insanlar arasındaki sevgilerde görülegelen şeylerdir. Bu hususta manzûm ve mensûr olarak bir çok yazılar yazılmış ve bunlar dile getirilmiştir. Bütün bunlar baş gözü ile sevgiliyi görmekten başka bir gaaye taşımaz. Hâlbuki göreceği, bakacağı güzellik, başlangıcı nutfe, sonu cife olan ve içi pislikle dolu bulunan et, deri ve kandan başkası değildir. Gözü de ele aldığımız vakit, onun da çok kere gördüğünde yanılan, küçüğü büyük, büyüğü küçük, uzağı yakın, çirkini güzel görebilen, âdi bir şey olduğu ortadadır. Bu âdî göz ile gördüğü o âdî şeylerin sevgisi kendisini kapladığı hâlde, şaşmayan, her şey'i olduğu gibi gören ve ölmeyen, basîret gözü ile idrâk edilen ezelî ve ebedî olup kemâlinin nihâyeti olmayan bir güzelliğin sevgisi nasıl muhâl olsun? Bu mertebedeki basîret sâhibi öldükten sonra da Allah katında diri ve daha büyük bir zevkdedir.

İbret ile düşünülünce, bunun açık ve meydanda olduğu anlaşılır. Bütün varlıklar ve sevenlerin hikâye ve sözleri de buna şehâdet eder. Nite-

1- SIRADAN
2- ACI
3- DEHŞETE UĞRAMIŞ
4- MAKSAD
5- MİZANLI
6- DAĞILMIŞ
7- LEŞ
8- İMKANSIZ

kim Şakîk-i Belhî: «Sıkıntının mükâfatını bilen, ondan kurtulmağa heves etmez» dedi.

Cüneyd diyor: «Seriyyü's-Sakatî'ye, seven kimse, belânın acısını duyar mı? diye sordum. Sakati, hayır, dedi. Ben, kılıç darbesi yese de mi? dedim. Sakati, evet yetmiş kılıç yarası alsa da acısını duymaz, dedi.

Zâtın birisi: «Sevdiğim her şey'i Allah sevdiği için sevdim. Hattâ ateşi seveydi, oraya da girmeği severdim» dedi.

Bişr b. el-Hâris diyor: «Bağdat'ta bir adam gördüm. Bin kırbaç dayak yediği hâlde hiç sesini çıkarmadı. Sonra kendisini cezaevine götürdüler. Peşini izledim ve niçin dövüldüğünü kendisinden sordum. Âşık olduğu için dövüldüğünü söyledi. Bu kadar dayak yediği hâlde neden ses çıkarmadığını sordum, sevgilim bana bakıyordu, dedi. Bunun üzerine kendisine, ya büyük mâşuk karşında olaydı hâlin nice olurdu? dediğimde, hemen haykırarak yere düştü ve öldü.

Yahya b. Muaz da: «Cennet ehli Allahu Teâlâ'ya baktığı vakit, O'nun Cemâlinin zevkinden sekizyüz yıl gözlerinin ışıkları kalblerinde kaybolur. Bir de Allah'ın Cemâl ve Celâli arasında kalan kalbleri düşün. Allah'ın Celâlini düşündüğü vakit kendisini ilâhî heybet kaplar, Cemâlini düşündüğü vakit de şaşırır kalır.

Bişr diyor: «Gençliğimde, Âbâdan'a gitmiştim. Cüzzamlı, deli ve kör bir adam ile karşılaştım. Sar'ası tutmuş, karıncalar vücuduna üşüşmüş etini yiyorlardı. Başını kaldırdım, kucağıma aldım, ayılmasını ve kendisi ile konuşmamı bekledim. Ayıldığı vakit, «Benimle Rabbim arasına giren bu boş adam kimdir? Rabbim beni parça parça yapsa, benim O'na ancak sevgim artar» dedi. Bişr devamla: «Artık ondan sonra kul ile Allah arasında gördüğüm hiç bir hikmeti inkâr etmedim, niçin böyle oluyor? demedim» dedi.

Ebû Amr Muhammed b. el-Eş'as diyor: «Mısır halkı dört ay yemeden içmeden Yûsuf aleyhisselâm'ın güzelliğine baka kaldılar. Acıktıkları zaman, onun yüzüne bakmakla açlıklarını unuturlardı. Kur'ân-ı Kerîm bunun daha önemlisini haber verir. Mısır'ın ileri gelen kadınları Yûsuf'un mâh cemâline hayran kalarak ellerini kestiler, acısını duymadılar.

Saîd b. Yahya diyor: «Basra'da Atâ b. Müslim'in hanında, elinde büyük bıçağı olan bir genç gördüm. İnsanlar etrafını çevirmiş, yüksek sesiyle:

«Ayrılık günü, kıyâmet gününden uzun, ölüm acısı, ayrılık acısından ehvendir.»

«Yola çık, dediler, ben, yolcu değilim, dedim, fakat ruhum göç etmektedir»

dedi ve kılıcını karnına saplayarak intihar etti. Bunun kim olduğunu sorduğumda, hükümdarlardan birinin kızına âşık olmuş. Bir gün onu görememiş ve bu sebeble intihar etmiştir, dediler.

Rivâyete göre Yûnus aleyhisselâm Cebrâil aleyhisselâm'a:

— Yeryüzünde en âbid kul kimdir ?diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:

1-(xastəlik növü) 2-aşağı

— Cüzzam hastalığından eli ayağı düşmüş, gözleri kör olmuş bir adamdır, dedi ve onu kendisine gösterdi. Adam: «Allah'ım, dilediğini bana Sen verdin, dilediğini benden aldın. Bende yalnız Sana bir ümid bıraktın» diyordu.

Rivâyete göre Abdullah b. Ömer (R.A.) in oğlu, hastalığından kendisine şikâyet etti. İbn Ömer (R.A.), o kadar üzüldü ki, komşuları: «Bu çocuğa bir emr-i Hak vâki olursa, bu ihtiyarın da başına bir şey geleceğinden korkuyorduk» dediler. Nihâyet çocuk öldü. Cenâzesine gittik. Aramızda en neş'eli İbn Ömer'i (R.A.) gördük. «Nasıl böyle oldu?» diye sorduğumuzda, çocuğumun ıztırabına dayanamıyarak üzülüyordum. Ölünce, Allah'ın emri yerine geldi. Elbette buna râzıyım, dedi.

Mesruk anlatıyor: «Çölde yaşıyan bir Bedevî'nin bir merkebi, bir köpeği ve bir de horozu vardı. Horoz, kendilerini namaz için uyandırır, köpek kendilerini korur, merkeb de su ve çadırlarını taşırdı. Tilki geldi horozu aldı, buna üzüldüler. Adam iyi bir insan olduğu için aile efradını, belki hakkımızda hayırlısı budur diye tesellide bulundu. Kurd geldi merkebin bağırsaklarını döktü. Yine çoluk çocuk üzüldü. Adam, belki hayırlısı budur, dedi. Bir müddet sonra köpek de öldü. Yine adam, belki hakkımızda hayırlısı budur, dedi. Bir gün sabahleyin baktılar ki etraftaki komşular esir edilmiş, alınmış ve götürülmüşler. Çünkü onların merkeblerinin anırmaları, horozlarının ötmesi ve köpeklerinin havlaması kendilerini duyurdu. Fakat bunların hayvanları olmadığı için bunları bulamadılar ve bunlar kaldılar. Demek ki bunların hakkında hayırlısı, adamın da dediği gibi, bu hayvanların alınması idi. Allahu Teâlâ'nın gizli lûtuflarını bilen, her hâl ü kârda O'nun işinden râzı olur.

Rivâyete göre İsâ aleyhisselâm, cüzzam hastalığından etleri dökülen, oturak, gözleri kör, her tarafı perîşan bir adam gördü. Adam: «Kullarından çoklarını mübtelâ ettiği dertten beni koruyan Allah'a hamdederim» diyordu. İsâ aleyhisselâm adama yaklaşarak:

— Daha hangi belâ kaldı? diye kendisine sorunca, adam:

— Ey Allah'ın peygamberi, benim kalbime yerleştirdiği mârifete sâhib olmayanlardan ben çok daha iyiyim, dedi. Bunun üzerine İsâ aleyhisselâm:

— Doğru söylüyorsun, elini ver, dedi. Elini aldı ve bütün hastalıklarını izâle etti. En güzel bir insan oldu ve İsâ aleyhisselâm'a arkadaş olarak uzun müddet ibâdetle meşgul oldu.

Zübeyr'in (R.A.) oğlu Urve ayağındaki bir yaradan sebeb dizinden aşağısını kestirdi. Sonra da: «Ayağımın yalnız birini benden alan Allah'a hamdederim. Zîra dileseydi ikisini de alırdı. İbtilâ ettiyse de âfiyet verdi» dedi ve o gece virdinden geri kalmadı.

İbn Mes'ûd (R.A.): «Yoksulluk ve zenginlik birer merkebdir. Hangisine binersem aldırış etmem. Fakirlik olursa onda sabır, zenginlik olursa onda da infak var» dedi.

1-EŞEK 2-MAHV 3-SIHHAT 4-DUALAR

Ebû Süleyman ed-Dârânî: «Her makamın hâline erdim, yalnız rızâya ulaşamadım. Ondan, bende ancak esen bir rüzgârın getirdiği koku vardır. Bununla beraber bütün insanlar Cennet'te ve ben Cehennem'de olsam, buna râzı olurum» dedi.

Ârifin birisine, rızâ makamının son haddine varabildin mi? diye sormuşlar, gaayesine varamadım fakat rızâ makamına ulaştım. Eğer beni Cehennem'in üzerinde insanların Cennet'e girmek için geçecekleri bir köprü yapsa, sonra onların yerine beni Cehennem'e koysa, ben buna râzı olur ve buna sevinirim» dedi. İşte bu, muhabbet kendisini kapladığı için ateşin elemini duymayanların hâlidir. Bizim gibi zayıf insanlar için bu çok uzak ise de, bu gibi kuvvetlilerin hâlini inkâra kalkışmak doğru olmaz.

Er-Ruzbârî diyor: «Ebû Abdullah ed-Dımışkî'ye:

— Falan adam, «vücudumun makaslarla kesilmesini arzû ederim» diyor. İnsanlar da bunun etrafında dolaşıyor. Bu sözünün mânası nedir? diye sordum. Ebû Abdullah:

— Bu söz, tâzim ve saygı yolu ile söylenmiş ise, ben onu anlamam. Şefkat ve öğüt yolu ile söylenmiş ise bunu anlar ve kabûl ederim, dedi. Ve hemen bayılıp düştü.»

İmran b. Husayn, midesinden rahatsızlanmış, ishale yakalanmış, otuz yıl sırtüstü yatmış; ne oturabilir ve ne de ayakta durabilirdi. Kendisine hurma dallarından bir somya yapmışlar, orada hâcetini yapacak bir de boşluk bırakmışlardı. Hâcetini orada görürdü. Mitraf ile kardeşi A'lâ, ziyâretine gittiler. Mitraf, onun bu hâlini görünce ağladı. İmran:

— Niçin ağlıyorsunuz? deyince, Mitraf:

— Senin hâline ağlıyorum, dedi. İmran:

— Ağlama, ben sana bir şey anlatayım, fakat ben ölünceye kadar onu kimseye söyleme. Melekler benim ziyâretime gelir, bana selâm verirler. Ben onların selâmını duyar ve onlarla ünsiyyet ederim. Onların ziyâretinden, bu derdin bir ukubet değil, belki büyük bir nîmete vesile olduğunu anlarım. Böyle bir ibtilâ hâlinde bunu müşâhede eden kimse, bu belâya râzı olmaz mı? dedi.

Yine bu zat anlatıyor: «Süveyd b. Müt'abe'nin iyâdetine gitmiştik. Orada bir bez parçası gördük. Biz kalkıncaya kadar altında bir şey'in varlığını hiç sanmıyorduk. Ailesi geldi bizi kaldırdı ve: «Canım sana kurban olsun, sana ne yedirip ne içirelim? dedi. Süveyd: «Sancılar uzadı, kemikler ezildi ve eğrildi. Bir çabut parçasına döndüm. Şu kadar zamandır, bir lokma yemek yemedim, bir yudum su içmedim, ben buna hiç aldırış eden değilim» dedi.

Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (R.A.) gözü görmez olmuş bir hâlde Mekke'ye geldiğinde Mekke halkı etrafına toplanarak biri, «Bana duâ et», dîğeri, «Bana duâ et» deyip duruyor ve o da hepsine duâ ediyordu. Çünkü Resûl-i Ekrem onun duâsının kabûl olmasını Allah'dan dilemişti. Bu bakımdan duâsı makbûl idi. Abdullah b. es-Sâib diyor: «Ben genç idim,

1-MAKSAD 2-İHTİYAÇ 3-CEZA 4-BELAYA UĞRAMA

bir ara ona yaklaştım ve kendimi tanıtmağa çalıştım. Beni tanıdı ve: «Sen Mekke'nin en iyi okurlarından birisin» dedi. Ben de, «Evet» dedikten sonra, bir ara: «Amca senin duân makbûl, herkese duâ edip duruyorsun. Kendin için duâ etsen de gözlerin açılsa olmaz mı?» dedim. Sa'd, gülümseyerek: «Oğlum, Allahu Teâlâ'nın benim hakkımdaki bu hükmü, gözümün görmesinden benim için daha güzeldir» dedi.

Sôfîlerden birisinin küçük çocuğu kayboldu. Çocuktan üç gün geçtiği hâlde bir haber alamadı. Kendisine, «Allah'a duâ etsen de çocuğunu sana iâde etse olmaz mı?» diyenlere, «Allah'ın işine karışmak, çocuğumun kaybolmasından benim için daha zordur» dedi.

Âbidlerden birisi, «İşlediğim büyük bir günahtan sebeb altmış yıl ağladım ve günâhımın afvı için özel ibâdet yaptım» dedi. Kendisine, «Bu büyük günâhın ne idi?» diyenlere: «Bir def'a bir şey için, «keşke olmayaydı» dedim» dedi. Yine seleften biri: «Vücudumun makaslarla dilim dilim kesilmesi benim için, Allahu Teâlâ'nın[1] kazâ ettiği bir iş hakkında, «Keşke böyle olmasa» demekten daha ehvendir» dedi.

Zeyd'in oğlu Abdülvâhid'e:

— Burada elli yıldır ibâdet ile meşgul olan bir adam vardır, dediler. Abdülvâhid, âbidin ziyâretine gitti ve:

— Bu amelinle kanâat, ünsiyyet ve rızâ makamlarına yükselebildin mi? diye sordu. Adam:

— Hayır, hiçbirine yükselemedim, diye cevab verdi. Abdülvâhid:

— Ya ne oldu? diye sorunca, âbid:

— Âzalarımla fazla namaz kıldım, oruç tuttum, dedi. Abdülvâhid:

— Kusura bakmazsan, ben sana söyleyeyim, sen, kalbin kapalı olarak amel ettin. Bunun için sen ancak Ashâb-ı Yemîn'den olabilirsin, dedi.

Hapsedildiği bir yerde, Şiblî'yi bir cemâat ziyarete gitmişti. Şiblî'nin önünde bir yığın taş bulunuyordu. Onlara:

— Siz kimsiniz? diye sordu. Onlar da:

— Senin dostların, seni sevenlerin, ziyâretine geldik, dediler. Bunun üzerine Şiblî onları taşa tuttu. Onlar da kaçan kaçana sığınacak yer aradılar. Şiblî:

— Hani beni seviyordunuz? Sevginiz doğru ise benim size yaptığım bu eziyyete katlanmanız lâzım değil mi? dedi. Yine Şiblî bir beytinde:

«Rahmân'ı sevmek, beni sarhoş etti. Zâten sarhoş olmayan bir âşık görmedim ki» dedi.

Şam âbidlerinden birisi: «Hepiniz sâdık olarak Allah'a ulaşırsınız fakat belki de yalancı olursunuz. Çünkü birinizin parmağı altundan olsa, onu hemen herkese göstermek ister, ama kusurlu olsa onu herkesten gizlemek ister. Yâni Allah katında değersiz olan altun ile övünürsünüz, fakat âhiretin süsü olan belâ ve mihnetten kaçınırsınız demek istedi.

Sırrî'nin de ticârethanesi bulunduğu çarşıda yangın çıkmış, civar dükkânlar yandığı hâlde Sırrî'nin[2] dükkânı kurtulmuş. Bunu kendisine haber verdikleri vakit, âni bir tehevvürle, «Elhamdülillâh» demiş, sonra

1- AŞAĞI
2- HAREKET

komşularının dükkânları yanıp da kendi dükkânının kurtulduğuna hamdetmenin uygunsuz bir davranış olduğunun farkına varmış, bu hâline tevbe etmiş ve tevbesinin devamı olarak bir daha o dükkâna girmeyerek ticareti terketmiştir.

Bütün bu hikâyeleri[1] dinledikten sonra, arzûya uygun düşmeyen şeylere rıza göstermenin muhal olmadığını, belki dindar kimselerin âli makamlarından olduğunu anlarsın. Sevmekte yaratıklar ve onların nasibleri hakkında bu mümkün olduğu gibi, Allah hakkında ve âhiret menfaati uğrunda da kesin olarak mümkündür. Bu imkânın da iki yolu vardır:

Birincisi, şu anda yapacağı istifade için bâzı acılara, meselâ ilâcın acılığına ve ameliyyâtın sancısına dayanmaktır. Çünkü bunlardan şifâ beklemektedir.

İkincisi ise, böyle bir şifâ beklemeksizin, sevgilinin rızâsını almak ve gönlünü hoş etmek maksadıyle onun istediği güçlüklere kendi rızâsı ile göğüs germektir. Çünkü bu adam için en zevkli şey, sevgilisinin gönlünü fethetmektir. Bunun için her tehlikeye seve seve katlanır. Nitekim şâir:

«Acısı, sizi memnun ettiği vakit, daha yaranın ne kıymeti vardır?» demiştir.

Bu anlattığımız, acıyı duyduğu hâlde yine mümkündür. Hâlbuki bâzan sevgi insânı, acıyı da duymayacak duruma düşürür. Kıyas, tecrübe ve müşâhedeler, bunun şâhididir. Kendisinde bu hâli bulmayanın inkâra kalkışması doğru değildir. Çünkü onun bu gibi hâllerde acıyı duymayacak duruma gelmiş olmaması, bunun sebebi olan aşırı sevgiye sâhib olamamasındandır. Sevginin zevkine varmayan, onun acayib etkilerini bilemez. Hâlbuki âşıkların, bizim anlattıklarımızdan da çok daha acayib hâlleri vardır.

Amr b. el-Hâris er-Râfiî diyor: «Dostumun biri ile Rikka kasabasında bir mecliste bulunuyorduk. Aramızda şarkıcı bir kıza âşık olan bir de genç vardı. Bu kız da o meclisde idi. Kız, çalgı çalarak şarkı söylemeğe başladı ve:

«Hevâsının[2] esiri olan âşıkların alâmeti, durup ağlamaktır.»
«Özellikle derdini anlatacak bir kimse bulamadığı vakit.»

şiirini söyledi. Bunu dinleyen delikanlı: «Sevgilim, çok güzel söyledin. İşte ben, böyle bir âşıkım. Ölümüme müsaade eder misin?» dedi. Kız, güle güle: «Öl!» deyince, delikanlı başını yastığa koydu, ağzını yumdu ve gözünü açtı. Nefes almaz olduğunu görünce, kendisini kımıldattık ve çoktan öteki dünyayı boylamış olduğunu gördük» dedi.

C ü n e y d anlatıyor: «Adamın biri bir çocuğun peşine takılmış, «Oğlum, ben seni çok seviyorum» deyip duruyor. Çocuk, «Senin bu riyakârlıkların ne zamana kadar devam edecek?» deyince, adam, «Hayır oğlum, vallahi doğru ve samimîyim. Hattâ sen bana, öl, desen ben ölürüm» deyip duruyor. Çocuk, «Sâdık isen öl bakalım» deyince, adam bir nefes alıp yatıyor ve hakikaten ölüyor.»

1-İMKANSIZ 2-İSTEK

S e m n û n - i M u h i b anlatıyor ve diyor ki: «Câriyesini son derece seven bir komşumuz vardı. Câriyesi bir gün rahatsızlanmıştı. Ona hîs [bir hurma yemeği] pişiriyordu. Adam, kaşıkla tencereyi karıştırdığı sırada hasta cariye bir âh çekti. Bunu duyan adamın elinden kaşık düştü ve eli ile tencerede pişmekte olan yemeği karıştırmağa başladı ve parmağı yanarak düştü. Cariye bunu görünce şaşırdı ve: «Bu ne hâl?» diye sordu. Adam: «İşte bu, senin bir âh çekmenden olmuştur» dedi.

Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî diyor: «Basra'da delikanlının birinin yüksek bir yere çıkarak etrafındakilere hitaben :

«Ölümsüz aşkın kıymeti yoktur, aşkından sebeb ölen, böyle ölsün» dedi ve kendisini tepeden aşağı atarak öldü. Bu, ve benzeri vak'alar yaratıklar hakkında olur da yaratan hakkında niçin olmasın? Zîra bâtınî basîret, zâhirî basardan daha sâdık ve Allah'ın Cemâli, bütün cemâllerden daha üstündür. Belki bütün güzellikler, Allah'ın Cemâlinin lûtfundan gelen birer parçadır.

Evet, kör olan, sûret güzelliğini, sağır olan ses güzelliğini inkâr ettiği gibi, kalbi görmeyenler de yalnız kalbin görebileceği manevî güzellikleri inkâr edebilir, fakat bu inkârlar değer taşımaz.

17 nci BEYÂN : DUANIN RIZAYA MÜNAFİ OLMADIĞI

Duâ, sâhibini rızâ makamından çıkarmadığı gibi, günâhı çirkin görmek, günahkâra ve günah sebeblerine kızmak Emr-i Mâruf ve Nehy-i Münker [iyiliği emredip, kötülükten men'etmekle] isyânı ortadan kaldırmağa çalışmak da rızâya münâfi değildir. Kendini beğenen bâzı mağrurlar, bu hususta aldanmış, isyân, fücûr ve küfrün, Allahu Teâlâ'nın kazâsı ile olduğuna göre, bunlara râzı olmanın vâcib olduğunu sanmışlardır ki, bu, şeriatın esrârından gaflet ve bir nevi cehâlettir.

Duâya gelince; duâ ile emrolunduk. Peygamberlerin ve Peygamberimizin pek çok duâ etmeleri, bunun delilidir. Hâlbuki Peygamber Efendimiz rızâ makamının en üstün mertebesinde idi. Duâ edenleri övmek üzere Allahu Teâlâ : ﴿يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾ «Korkarak ve umarak bize duâ ederler» (21 - Enbiyâ: 90) buyurmuştur.

İsyânı çirkin görüp ona râzı olmamağa, onu red ve inkâra gelince, bunu da Allahu Teâlâ bize emretti ve buna râzı olanları yermek üzere : ﴿وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا﴾ «Dünya hayatından hoşnûd olarak ona bağlandılar» (10 - Yûnus: 7) buyurmuştur. Diğer âyette de :

﴿رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾

«Geride kalan kadınlarla bulunmaya râzı oldular ve Allah kalblerini mühürledi» (9 - Tevbe: 93) buyurulmuştur. Meşhûr bir haberde de şöyle buyurulmuştur: **«Kötülüğe şâhid olup ona rızâ gösteren, o kötülüğü yapmış gibidir»** (439). Diğer hadîsde de: «الدَّالُّ عَلَى الشَّرِّ كَفَاعِلِهِ»

«Kötülüğe delâlet eden, onu yapan gibidir» (440)buyurulmuştur.

İbn Mes'ûd (R.A.) dan gelen bir rivâyette: «İnsan, bir günah işlenirken yanında bulunmadığı hâlde, duyduğu vakit ona râzı olursa, o günah gibi bir günah da bu sebeble kendisine yazılır» denmiştir. Haberde şöyle vârid olmuştur: **«Doğuda bir adam öldürülür de batıda olan buna râzı olursa, onu öldürmekte ortaktır»** (441). Allahu Teâlâ iyiliklerde yarışmayı ve kötülüklerden korunup uzaklaşmayı bize emretmek üzere: ﴿فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ **«İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar»** (83 - Mutaffifîn: 26) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de: **«Hased, ancak iki kişiye olur. Bunlardan birisi, kendisine verilen ilim ve hikmetin gereğini yerine getirip başkalarına da öğreten, diğeri de meşrû yoldan servet kazanıp meşrû yolda sarfedendir»**. Başka ifadelerle, **«Ve bir adam ki Allahu Teâlâ Kur'ân'ı ona nasib etmiş. O, akşam-sabah Kur'ân'ı okur ve hükmünü yerine getirmeğe çalışır. Diğeri de Allah buna verdiği gibi bana da verse ben de öyle yapardım, der»** (442) buyurmuştur.

Kâfir ve fâcirlere kızıp onlara düşmanlığa gelince; bu husustaki Kur'an delilleri sayılamıyacak kadar çoktur. Bunlardan bâzıları:

﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

«Mü'minler, mü'minleri bırakıp, kâfirleri dost edinmesinler» (3 - Âl-i İmran: 28),

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ﴾

(439) Emr-i Mârûf ve Nehy-i Münker bölümünde geçmiştir.

(440) Ebû Mansûr Deylemi «Müsned-i Firdevsoinde Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(441) Benzeri bir rivâyet yukarda geçmiştir.

(442) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.), Müslim, İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Hadis metin olarak ilim bahsinde geçmiştir.

«Ey mü'minler, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin» (5 - Mâide: 51),

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا

«Zâlimlerin bir kısmını, diğer bir kısmına böylece musallat ederiz» (6 - En'am: 129) âyetleridir.

Haberde: **«Allahu Teâlâ, her mü'minden, münâfık olana ve her günü münâfıkdan da mü'mine buğzetmeleri için söz almıştır»** diye vârid olmuştur. Ve yine: **«Kişi sevdiği iledir»** (443). Ve yine:

مَنْ أَحَبَّ قَوْمًا وَوَالَاهُمْ حُشِرَ مَعَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Bir kavmi sevip onlarla dostluk kuran, kıyâmet günü onlarla haşrolacaktır» (444) buyurulmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«İman halkasının en kuvvetlisi, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir»** buyurmuştur.

Bununla ilgili delilleri, «SOHBET ÂDÂBI KİTABI»nın «ALLAH İÇİN SEVMEK VE ALLAH İÇİN BUĞZETMEK» bölümü ile Emr-i Mâruf ve Nehy-i Münker kitâbında anlattığımız için tekrarına lüzum görmüyoruz.

Şâyet, Allahu Teâlâ'nın kazasına rızâya dair pek çok âyet ve haberler vârid olmuştur. Mâsiyetin, Allah'ın kazası ile olmadığını söylemek, tevhide aykırı düşer ve aynı zamanda muhaldir. Şâyet, Allahu Teâlâ'nın kaza ve kader ile olduğunu kabûl edersek, bunları kerih görmek, Allahu Teâlâ'nın kazasını kerih görmektir ki, bu da muhaldir. Birbirini nakzeden bu delilleri te'lif nasıl mümkün olur? dersen,

Bilmiş ol ki; bu hususta şübheye düşenler, ilmin esrârına vâkıf olmayan zayıf görüşlü kimselerdir. Hattâ bâzıları bu hususta o kadar şaşırmıştır ki, kötülüklere karşı sükûtu, rızânın makamlarından bir makam olarak kabûl etmiş ve buna güzel ahlâk adını vermişlerdir ki, bu, sırf cehâlet mahsûlüdür. Biz deriz ki, rızâ ve kerâhetin, birbirine zıd olması, bir şey'e bir yönden taallûk ettikleri vakittedir. Bir şey'i bir yönden kerih görmek ve bir yönden ona râzı olmakta zıddiyet yoktur. Meselâ, hem senin ve hem de düşmanının düşmanı olan bir adamın ölümü, düşmanın olması bakımından seni memnun ettiği gibi, düşmanının da düşmanı olması bakımından seni üzer, yâni bir yönü ile memnun olurken, bir yönü ile üzülebilirsin. Bunun gibi, isyânın da iki yönü vardır. Bir yönü, onu Allahu Teâlâ'nın yaratması irâde ve ihtiyârı ile olmasıdır. Bu yönü ile ona râzı olursun ki, bu, mülkü, mâlikine teslim ve O'nun yaratmasına rızâ göstermektir. Bir yönü de kula râcidir. Kul, onu kazanıyor, onunla vasıf-

(443) Yukarda geçmiştir.

(444) Taberânî, Ebû Kırsâfe'den, İbn Adiy., Câbir'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1- SATAŞAN 2- İKİ YÜZLÜ 3- DÜŞMANLIK, KÖTÜLEME 4- İSYAN 6- KÖTÜ 7- BOZAN 8- BİRİKTİRMEK 10- İĞRENME 11- BAĞLILIK 12- ÜMİTLİ

lanıyor. Böyle, rahmetten uzaklık ve gadabı çekecek sebeblerin ona musallat olması ile Allah katında sevimsiz olması bakımından da münker ve mezmumdur. Bu bakımdan isyâna buğzedersin. Daha iyi anlaşılması için bunu bir misâl ile açıklayalım :

İnsanlar tarafından sevilen birisini ele alalım. Bu adam, dostlarına, «Ben, beni gerçek sevenlerle sevmeyenleri, bana buğzetmeyenleri ayırmak isterim. Bunun için de şöyle bir karar aldım: İçlerinden birini hedef olarak ona eziyet edeceğim, onu aleyhime konuşacak sözlere sevkedeceğim. O, hakikaten bana buğzedip aleyhimde konuşmağa başlayınca benim düşmanım olacağı gibi, onu seven herkes de benim düşmanım; ona buğzeden herkes ise benim dostum ve sevgilim olacaktır» dedi ve böyle de yaptı. Hakikaten böyle birini seçti, ona eziyyet etti. O da kötü söyledi ve düşmanlığın sebebi olan buğz, meydâna çıktı. Bu adamı sevmekte sâdık olan ve sevginin şartlarını bilen herkese düşen vazife, dostunu düşmanını tanımak için senin almış olduğun bu tedbir, yerindedir. Biz, bunu seviyor, buna râzı oluyoruz. Senin tedbîrin, irâde ve işin olması bakımından bunu uygun buluyor ve kabûl ediyoruz. Senin eziyyetin karşısında, adamın, senin hakkında kötü söylemesini de reddediyoruz. Çünkü onun hakkı bu eziyyete sabretmek idi. Fakat senin irâden de onun sabretmeyeceği hakkında tecelli etmiştir. Senin irâdene uygun olarak bu hareketin ondan sâdır olmasına râzıyız. Çünkü eğer irâden tahakkuk etmese, senin hakkında bir eksiklik olurdu ve biz bunu çirkin görürdük. Lâkin bu şahsın bunu kazanması, bu kötülükle mevsûf olması, cemâlinin iktizası hilâfına sana karşı husûmet besleyip cebhe alması ve bunların kendisine nisbet edilmesi bakımından, bu yaptıklarını hoş görmüyoruz. Çünkü ona yakışan, senin ezyiyetine katlanıp sana dil ile hakaret etmemek idi. İşte bizim çirkin gördüğümüz senin tedbîr ve irâdenin îcâbı değil, onun sabretmeyip karşılık vermesidir. Binâenaleyh, onun, senin hakkında kötü söylemesi sebebiyle senin ona buğzetmene biz râzıyız ve bunu seviyoruz. Çünkü senin murâdın budur. Senin murâdına muvafakat etmekle onun bu davranışına kızarız. Çünkü muhabbetin şartı, sevdiğinin sevdiği ile dost, sevdiğinin düşmânı ile düşman olmaktır. Adamın sana olan düşmanlığına gelince; senin irâden ve husûmet sebeblerini ortaya koyman bakımından buna râzıyız, fakat onun bu davranışı, kendi vasfı ve kazancı olması bakımından ona da buğzederiz. Sana kızdığı ve düşman olduğu için, benim kızdığım ve düşmanımdır. Onun sana kızması, kendi fi'li ve kesbi olması bakımından benim için çirkin ve fakat senin irâden olması bakımından kabûlümdür.

Tenâkuz, senin murâdın olması bakımından râzıyım ve yine senin murâdın olması bakımından çirkin görürüm, demektedir. Fakat onun fi'li ve irâdesi bakımından mekruh olmayıp, belki makbûl olup, başkasının vasfı ve kesbi olması bakımından mekruh olmasında tenakuz yoktur. Bir yönden hoş görülüp, bir yönden hoş görülmeyen şeyler, bunun şâhididir. Zâten bunun benzerleri sayılamıyacak kadar çoktur.

1-GAZAB 2-SATAŞAN 3-YASAK 4-KÖTÜ 5-DÜŞMANLIK, KÖTÜLEME
6-GERÇEKLEŞME 7-VASIFLANAN 8-GEREKLİ
9-DÜŞMANLIK 10-BUNDAN DOLAYI 11-İŞ, AMEL 12-ÇALIŞMA

Demek ki Allahu Teâlâ'nın, isyan ve şehvetin gereklerini ona musallat edip, onu isyânı sevmeğe çekmeleri, o sevginin de onu isyâna sürüklemesi, yukarda bizim misâl olarak anlattığımız olaya benzer. Adamı dövmek, onu kızdırmağa, kızdırmak da kötü söylemeğe çeker. İsyan edene Allahu Teâlâ'nın kızmasına gelince; her ne kadar kendi tedbiri ile onun isyânı, sövülenin, sövene buğzetmesine benzer ve her ne kadar onun sövmesi, Allahu Teâlâ'nın tedbiri ve sebeblerini ihtiyâr etmesi ile ise ve Allahu Teâlâ'nın mâsiyet sebeblerini yaratması, ezelde o şekilde meşiyyet-i ilâhiyyenin sebkat ettiğine delâlet ederse de, Allah için seven her kula vâcib olan, Allahu Teâlâ'nın buğzettiğine buğzetmek, kızdığına kızmak, Allahu Teâlâ'nın huzurundan uzaklaştırdığı kimselere düşmanlık etmektir. Her ne kadar Allah'ın kahrı ile buna mecbur oldu ise ve her ne kadar Allah'ın uzaklaştırması ile uzaklaştırmışsa da, yine mel'undur, kovulmuştur. Kurbiyyetten uzaklaştırılan kimse, mahbubu sevenlerin nazarında sevimsizdir ve sevgililerine karşı ona olan sevimsizliklerini açıklamalıdırlar.

İşte bu açıklamamızla, Allah'ın kazası olması bakımından kazasına rızâ ile beraber, Allah için sevmek, Allah için buğzetmek, kâfirlere şiddet göstermek, onlara fazla husûmet etmek hususunda vârid olan haberlerin nasıl birleştiğini anlarsın. Bütün bunlar, açıklanmasına ruhsat olmayan, kaderin esrârındadır. Şöyle ki; hayır ve şer, Allahu Teâlâ'nın meşiyyet ve irâdesiyledir. Fakat hayra rızâsı vardır, amma şerre rızâsı yoktur. «Şerri, Allah yaratmaz» diyenler câhil; «Rızâ bakımından hayır ile şer arasında fark yok» diyenler de kısa görüşlüdür. Tam mânasiyle yüzünden perdeyi kaldırmağa da müsâade yoktur. En iyisi, şeriat âdâbiyle terbiyelenip susmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem :

اَلْقَدَرُ سِرُّ اللّٰهِ فَلَا تُفْشُوهُ «Kader, Allah'ın bir sırrıdır, onu ifşâ etmeyin» (445) buyurmuştur. Çünkü o, mükâşefe ilmi ile ilgilidir. Hâlbuki bizim maksadımız, Allah'ın kazasına rızâ ile, yine Allah'ın kazasından âsiye buğzetmenin mümkün olduğunu anlatmaktır. Kaderin sırrını çözmeden maksad hâsıl olmuştur.

Yine bu açıklama ile, mağfiret edilmek, günahlardan korunmak ve dîne yardımcı olan diğer sebeblere baş vurmanın, Allah'ın kazasına rızâya münâfi olmadığı anlaşılmış olur. Zira Allahu Teâlâ, kalbin huşûunu, tazarru' ve niyâzı, zikrin safvetini meydâna çıkarmak için duâyı emretmiştir. Aynı zamanda duâ, kalbin cilâsı ve keşfin anahtarıdır. Bardağı taşımak ve susuzluğu izâle için su içmek, Allah'ın tertib ettiği şeylere baş vurmak, O'nun kazasına rızâya münâfi olmadığı gibi, duâ da Allahu Teâlâ'nın tertib ve emrettiği bir sebebdir. Sebeblere baş vurmak tevekküle

---

(445) Ebû Nuaym «Hilye»de İbn Ömer'den, İbn Adiy de Âişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

münâfi olmadığı gibi, kazâya rızâya da aykırı değildir. Zîra rızâ makamı, tevekküle yakın bir makamdır.

Evet, şikâyet maksadı ile mübtelâ olduğu derdi açıklamak ve, için-den, «neden böyle oldu?» deyip onu redde kalkışmak, rızâyı nakzeder. Fakat Allah'ın kudretini açıklamak ve Allah'a hamdetmek maksadiyle der-dini açıklamak, rızâya münâfi değildir. Seleften birisi: «Allahu Teâlâ'nın kazasına rızânın güzelliklerinden birisi, şikâyet sadedinde, «Bugün de çok sıcak vardı« dahi dememektir, dedi. Şübhesiz bu, yaz günlerine mah-sustur. Amma kış mevsiminde, «Bugün hava iyi idi, güzel sıcak vardı» de-mek ise, bir şikâyet değil, belki bir şükürdür. Her hâl ü kârda şikâyet, rı-zâya münâfidir. Yemekleri beğenmemek, kusurlarını söylemek de, Al-lah'ın kazasına rızâya aykırıdır. Zîra bir san'ata ve bir esere gülmek, onun ustasına gülmektir. Hâlbuki her şey'in gerçek Sâni'i, Allahu Teâlâ'dır. Ada-mın, «Yoksulluk, belâ ve mihnettir. Kalabalık aile yorgunluktur, san'at zahmet ve meşakkattir» gibi sözlerinin hepsi rızâya ters düşer. Kendisine düşen asıl vazife, idâreyi idâre edene, memleketi mâlikine bırakarak Hz. Ömer'in: «Fakir veya zengin olarak sabaha çıkmam, beni ilgilendirmez. Çünkü hakkımda hangisinin daha hayırlı olduğunu bilmem» dediği gibi demektir.

18 inci BEYÂN: İSYAN EDİLEN MEMLEKETTEN UZAKLAŞMANIN RIZAYA MÜNAFİ OLMADIĞI

Bilmiş ol ki; zayıf görüşlü kimseler, Resûl-i Ekrem'in, tâun görülen yerden çıkmağı yasaklaması, isyân olan yerden çıkmanın da yasak olma-sına delâlet ettiğini sanırlar. Çünkü hepsi de Allahu Teâlâ'nın kazâsın-dan kaçmaktır. Bu ise muhaldir, derler. Hâlbuki hiç de öyle değildir. Tâ-un görülen memleketten kaçma müsaadesi verileydi, hastalar bakımsız ve kendi hâline terkedilmiş olarak kalır ve bu sûretle bir yudum su da bulamadan her çeşit ıztırap ve pislik içinde can verirlerdi. Bu, sırf has-taları sıyânettir. Bunun için Resûl-i Ekrem, onu, başka bir yerde savaş alanında arkadaşlarını düşmanla başbaşa bırakıp kaçmağa benzetmiş-tir. Eğer bu hastalık çıktığı yerden kaçmak, Allah'ın kazasından kaçmak olsa, yine Peygamber Efendimiz o memlekete yaklaşmış olanların geri dönmelerine izin vermezdi. Nitekim bunu tevekkül bâbında anlatmıştık.

Burasını böylece bildikten sonra, isyân ile âlûde olan bir memleket-ten kaçmanın, Allah'ın kazasından kaçmak olmayıp, belki buradan uzak-laşmanın Allah'ın kazâsı cümlesinden olduğu anlaşılır. Mâsiyete teşvik eden şübheli yerlerde de durum aynıdır. İsyandan uzaklaşmak için, is-yânın şuyû' bulduğu memleketten ve isyâna sürükleyecek şübheli yer-lerden uzaklaşmak, mezmum değildir. Geçmiş sâlihler buna dikkat eder-lerdi. Hattâ çokları Bağdat'ı yermiş ve oradan uzaklaşma çarelerini araş-tırmışlardır. Nitekim İ b n M ü b â r e k: «Şarkı, garbı gezdim, Bağdat ka-dar kötü bir yer görmedim» demiştir. Sebebini soranlara, «Burası öyle

1-ZIT 2-TUTKUN 3-BOZAR 4-İŞARE 5-İMKANSIZ 6-KORUMA
7-İSYAN 8-YAYILMIŞ 9-KÖTÜ

bir memlekettir ki, buranın insanları, Allah'ın nimetlerini hakîr[1] görür ve Allah'a karşı isyânı hiçe sayarlar» dedi. Hattâ Horasan'a gittiği vakit, «Bağdat'ı nasıl buldun?» diyenlere, «Orada gadablı beyler, dalgın tüccarlar ve şaşkın okurlardan başka bir şey görmedim» diye cevab vermiştir. Bunu, İbn Mübârek'in bir gıybeti olarak telâkki etmek doğru değil, çünkü o, belirli bir şahsı ele almamıştır. Maksadı, bu hususta insanları uyarmaktır.

Bağdat'ta ikaamet ettiği hâlde Mekke'ye nakletmeğe karar verdi ve fakat Mekke kervanının hazırlanması için on altı gün beklemek zorunda kaldı ve beklediği her gün karşılığında bir dînar olmak üzere onaltı altun sadaka verdi.

Irak'ı, Ömer b. Abdülâziz ve Kâ'bu'l-Ahbâr gibi pek çokları yermiştir. İbn Ömer bir âzâdlısına nerede ikaamet ettiğini sordu. Adam Irak'ta oturduğunu söyleyince, «Orada ne işin vardı? Öğrendiğimize göre orada kim yerleşirse Allahu Teâlâ onu bir belâ ile ibtilâ eder» dedi.

Bir gün Kâ'bü'l-Ahbar Irak'ı anlatırken, kötülüğün onda dokuzunun ve müzminleşmiş hastalıkların orada olduğunu söyledi. Denildi ki hayır on kısma bölündü. Onda dokuzu Şam'da biri Irak'ta. Şer de on kısma bölündü; biri Şam'da, dokuzu ise Irak'tadır.

Hadîs âlimlerinden birisi şöyle anlatıyor: «Bir gün Fudayl b. İyad-ın meclisinde bulunuyorduk. Abâsına bürünmüş bir sôfî geldi. Onu yanına oturttu. Ona doğru döndü ve:

— Nerede oturuyorsun? diye sordu. Adam:

— Bağdat'ta oturuyorum, deyince, ona daha iltifat etmedi ve: «Ruhban kıyâfetinde biri bize geldi, kendisine nerede oturduğunu sorduğumda, gölge yuvasında, diye cevab verdi, dedi.

Bişr b. el-Hâris: «Bağdat'ta ibâdet, diken üzerinde ibâdete benzer. Sakın benim burada bulunduğuma bakmayın. Çıkmak isteyen çıksın» dedi.

Ahmed b. Hanbel: «Eğer çocukların telâşesi olmayaydı, Bağdat'tan ayrılırdım» dedi. «Nereye giderdin?» diyenlere, Suğûr'a giderdim, dedi.

Yine birisine Bağdat'lılardan sordular, «İyisi çok iyi, kötüsü çok kötüdür» dedi.

Bütün bunlar, isyânı çoğalıp hayrı azalan bir memlektete durmağa bir sebeb olmayıp, lâyık olan, oradan göç etmek olduğunu gösterir. Nitekim Allahu Teâlâ: أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا «Allah'ın yeri geniş değil miydi, hicret etseydiniz?» (4 - Nisâ: 97) buyurmuştur. Şâyet ailevî durumu çıkmasına engel olursa, hâline râzı ve durumundan emin olmamalıdır. Bu hususa üzülmelidir. Devamlı olarak:

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا

1- KÜÇÜK

«Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan bir şehirden çıkar» (4 - Nisâ: 75) duâsına devâm etmelidir. Çünkü zulüm taammüm ettiği vakit, belâ iner. Aynı zamanda iyi kötü hepsini içine alır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً «Aranızdan yalnız zâlimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının» (8 - Enfâl: 25) buyurmuştur.

Demek ki dinde noksanlık olan şeylere mutlak sûrette rızâ, bir şey değildir. Ancak Allah'a izâfetle ona rızâ gösterilir, başka hiç bir sûretle ona rızâ gösterilmez.

Şu üç makamın hangisinin üstün olduğundan âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bunlar, bir an önce Allah'a ulaşmak için ölümü sevmek, daha fazla kulluk ve ibâdet için yaşamağı sevmek ve bir de Allahu Teâlâ'nın takdîrine rızâ gösterip susmaktır. Bu mes'ele ârifiere intikal ettirildi. Âriflerden birisi: «En iyisi mukadderata rıza gösterip susmasını bilendir. Çünkü boş lâflardan kaçınanı, yalnız bu görüşe sâhib olanıdır» demiştir.

Bir gün Vüheyb, Süfyân-ı Sevrî ve Yûsuf b. Esbat bir araya toplandılar. Sevrî:

— Bu âne kadar ânî ölümden hoşlanmazdım. Fakat şimdi bir an önce ânî ölümü arzû ediyorum, dedi. Yûsuf:

— Niçin? diye sordu. Sevrî:

— Fitneden korktuğum için, dedi. Yûsuf:

— Fakat ben böyle düşünmüyorum. Ben fazla yaşamaktan hoşlanıyorum, dedi. Sevrî:

— Niçin? diye sorunca, Yûsuf:

— Belki bir gün olur tevbe eder ve sâlih ameller işlerim de onun için, dedi. Onlar Vüheyb'e:

— Sen ne dersin? diye sorduklarında, Vüheyb:

— Ben bir şey demem. Allahu Teâlâ hakkımda neyi sevip takdîr etti ise, ben onu sever ve kabûl ederim, dedi. Sevrî:

— Kâ'be'nin Rabbine yemîn ederim. bu adam ruhânî'lerden ve mâneviyat adamlarındandır. Doğrusunu bu söyledi, diyerek onu alnından öptü.

19 uncu BEYÂN: ALLAH'I SEVENLERİN KEŞİF VE KERAMETLERİ SÖZLERİ VE HİKÂYELERİ

Âriflerden birisine, «Sen sevenlerdensin» dediklerinde, «Hayır, ben sevenlerden değil, sevilenlerdenim. Çünkü seven, sevgilisine ulaşıncaya kadar sıkıntı ve telâşeden kurtulamaz» demiştir.

Yine bu zâta, «Sen yedilerden yâni evtad'dan birisin» dediklerinde, «Ben yedilerin hepsiyim» diye cevab vermiştir. Yine bu zat, «Beni gördüğünüz vakit kırk Ebdâl'i görmüş olursunuz» deyince, «Sen tek bir adam-

1- UMUMİLEŞME 2- İSNAD 3- GEÇME 4- KADER 5- VELİ

sın, nasıl kırk kişi olursun?» dediler. Bu zat, «Çünkü ben kırk Ebdâl gördüm. Her birinin ahlâkından güzel bir huyunu aldım» dedi. Yine bu zâta, «Senin Hızır aleyhisselâm'ı gördüğün söylenir, doğru mudur?» diye sorduklarında, gülümseyerek: «Hızır'ı görmek şaşılacak bir şey değil, asıl önemli olan, Hızır'ın görmek istediği hâlde göremediği adamdır» dedi.

Hikâye edildiğine göre Hızır, «Ne zaman, artık benim tanımadığım bir velî kalmamıştır diye hâtırımdan geçti ise hemen tanımadığım bir veli ile karşılaştım» demiştir.

Bir gün Ebû Yezîd el-Bistâmî'ye, «Bize bâzı müşâhedelerini anlatır mısın?» dediklerinde, haykırarak: «Sizin onu bilmeniz uygun olmaz» dedi. «O hâlde nefsin ile olan en zor mücahedelerinden birini bize anlat», dediklerinde, «Bunu da açıklayamam» dedi. «O hâlde ilk hâllerindeki nefis riyazetinden bize anlat» dediklerinde, «Evet, anlatayım» diyerek söze başladı ve: «Nefsimi Allah'a dâvet ettim, fakat gemi azıya aldı, bana itâat etmek istemedi ve isyân etti. Ben de bir yıl su içmemeğe ve uyumamağa azmettim. Bundan sonra artık vefakârlık göstermeğe başladı» dedi.

Yahya b. Muaz Râzî'den hikâye edildiğine göre, Yahya bir gece yatsı namazından sonra sabaha kadar devam eden Ebû Yezîd Bistâmî'nin bâzı müşâhedelerini tâkip etmiştir. Şöyle ki; ayaklarının topuklarını kaldırıp parmak uçlarına basmış, çenesini göğsüne yapıştırmış, gözlerini hiç ayırmamak şartıyle bir noktaya dikmiş vaziyette durdu. Sonra seher vakti uzun bir secdeye kapandı, sonra oturdu ve: «Allah'ım, bâzıları Senden, su üzerinde yürümeği istedi, bâzıları havada yürümeği istedi. İstediklerini verdin, onlar râzı oldu. Ben ise bunlardan sana sığınırım. Bâzıları Senden tayy-i mekân[1] etmek istedi, verdin, onlar râzı oldular. Ben ise bunlardan da sana sığınırım» dedi ve böylece yirmi kadar kerâmet saydı. Sonra etrafına bir bakındı, beni görünce:

— Yahya, sen misin? Ne kadar zamandan beri buradasın? diye sordu. Ben de:

— Başlangıçtan beri buradayım, dedim ve bana bir açıklama yapması için kendisinden ricada bulundum. O da:

— Peki, mademki buradasın, senin anlayabileceğin kadarını sana açıklayayım, dedi ve devamla:

— Rabbim beni aşağı Felek'e indirdi, yerleri ve yerlerin altındakileri bana gösterdi. Sonra yüksek Felek'e yükseltti; gökleri, Cennet'i ve Arş'a kadar olan her şey'i gösterdi. Sonra beni huzuruna aldı ve: «Gördüğün şeylerden ne istersen iste, sana vereyim» buyurdu. Ben de: «Ey Rabbim, Senin güzel gördüğün şey'i Senden isterim» dedim. Allahu Teâlâ da: «Sen benim gerçek kulumsun. Sen, sadâkatle benim için ibâdet ediyorsun. Elbette ben de sana şöyle şöyle yaparım» diyerek bir çok şeyler saydı» dedi. Yahya devamla diyor ki: «Bu hâl beni hayrete düşürdü ve şaşkına döndüm, kendisine: «Efendim, mülkün mâliki, ne istersen iste dediği hâlde, sen niye rızasını istemedin» diye sordum. Hemen haykırarak bana:

— Sus, sen bana şâhid oldun, başkasının duymasını istemem, dedi.

1- BİR ZAMANDA MUHTELİF YERLERDE GÖRÜNME

Hikâye edildiğine göre Ebû Turab En-Nahşabî'nin müridlerinden birisi boşuna gider. Onu yanına alır, hizmetine bizzat kendisi bakar. Müridi ise devamlı olarak ibâdet ve vecdi bulduğu hazz-ı mânevî ile meşguldür. Bir gün Ebû Turab müridine:

— Ebû Yezîd'i bir ziyâret etsen, der. Mürid:

— Benim meşgalem var, onu görecek vaktim yok, der. Ebû Turab sözünde ısrar eder. Müridin vecdi heyecana gelip:

— Allah'ı görüp O'nunla meşgul olanın Ebû Yezîd ile ne işi var? der. Ebû Turab diyor ki: «Kendimi tutamıyarak müridime:

— Yazıklar olsun sana, sen Allah ile mağrur olursun, Allahu Teâlâ'nın seni kendisine yaklaştırmasına güveniyorsun. Hâlbuki bir kere Ebû Yezid'i görmen, yetmiş kere bu müşâhededen sana faydalıdır, dedi. Genç âbid bu söze şaşırdı ve bunu redderek:

— Bu nasıl olur? dedi. Ebû Turab:

— Yazıklar olsun sana, sen Allah'ı kendi yanında görürsün ve Allahu Teâlâ sana kendi kabiliyyetin nisbetinde tecelli eder. Ebû Yezîd'i ise Allah huzurunda görürsün ve ona da Allahu Teâlâ kendı derecesi nisbetinde tecelli eder, deyince, âbid:

— O hâlde beni ona götür, dedi ve bu arada olup biteni anlattı ve nihâyet Ebû Yezîd'i beklemek üzere yüksek bir tepeye çıktılar. Çünkü Ebû Yezîd'in, yırtıcı hayvanların bulunduğu bir meşeliğe gittiğini biliyorlardı. Devamlı olarak oraya gider gelirdi. Bir ara Ebû Yezîd, sırtında bir miktar ot veya tersinden sırtına aldığı bir hayvan derisi olduğu hâlde çıka geldi. Müride:

— İşte Ebû Yezîd geliyor, dedim. Mürid onu görünce hemen bayılıp yere düştü. Kendisini hareket ettirdikse de çoktan öldüğünü gördük. Ebû Yezîd ile beraber onu defnettik. Sonra ben Ebû Yezîd'e:

— Sana bir bakışı onu öldürdü; dediğimde, Ebû Yezîd:

— Hayır, öyle değil, bu zâtın, henüz kendisine açıklanmayan, kalbinde gizli bir vasfı vardı ve kendisi sâdık bir zât idi. Bizi görür görmez kalbinin bu gizli hâli kendisine açıklandı. Kendisi zayıf müridler makamında olduğu için buna dayanamıyarak öldü, dedi.

Sûdan zencileri Basra'ya girip orada bir çok cana kıydıkları sırada bâzı kimseler Sehl'in etrafında toplanarak:

— Ne olur, duâ etseniz de Allah bunları buradan def'etse, dediklerinde, Sehl bir müddet sükût ettikten sonra:

— Basra'da öyle zatlar var ki, zâlimlere bedduâ etseler, yeryüzünde bir zâlim kalmazdı. Hattâ daha önemli şeyler isteseler Allahu Teâlâ istediklerini yerine getirirdi, fakat onlar istemezler, çünkü Allah'ın sevmediğini onlar da sevmezler, dedi.

Bunlar aslında mümkün olan şeylerdir. Bu zevklere eremeyenlerin bunları inkâra kalkışması doğru olamaz. Zira Allahu Teâlâ'nın kudreti geniş, fazlı büyük, mülk ve melekûtun acâyibatı çok ve mukadderat-ı ilâhiyyenin sonu yoktur. İhtiyâr ettiği kullarına karşı fazl u keremi uçsuz

1- SEVGİ, AŞK 2- GURURLU 3- KADER

bucaksızdır. Bunun için Ebû Yezîd: «Eğer Allahu Teâlâ sana Mûsâ aleyhisselâm'ın münâcâtını, İsâ aleyhisselâm'ın ruhâniyyetini ve İbrahim'in hulletini dahi verse, sen yine fazlasını iste. Zira O'nun nezdinde kat kat fazlası vardır. Şâyet verdiği ile yetinirsen, diğerleri perde arkasında kalır ki, bu da bir ibtilâdır» dedi.

Âriflerden biri, üzerlerinde altun ve gümüşten yapılmış cevher işlemeli elbiselerle havada uçan kırk Hûrî gördüm. Bunlara baktığım için kırk gün muâteb oldum. Sonra bunlardan daha güzel ve daha süslü seksen Hûri gördüm. Bana, bunlara bak, denince, hemen gözümü yumdum ve secdeye kapanarak: «Allah'ım, Senden başkasından sana sığınırım. Benim senden başkasına ihtiyacım yoktur» diye niyazda bulundum ve onlar kayboluncaya kadar bu duâya devam ettim» dedi.

Bu gibi mükâşefelerden mahrûm olan kimsenin bunları inkâr etmesi doğru olmaz. Şâyet, herkes ancak katı kalbli ve kısa görüşlü, gözü ile görüp bildiklerine inanmakla yetinecek olsa, îmânın yolları kendisine daralmış olurdu. Bunlar, bir çok zorlukları geçip bâzı makamlara ulaştıktan sonra keşfedilen hâllerdir. O makamların en ehveni, zâhirî ve bâtınî amellerde yaratıkları gönlünden atmak, nefsin istek ve arzûlarını kırarak ihlâs ile amel etmektir. Sonra donukluk kal'asında mahsur kalmamak için hâlini insanlardan gizlemektir. Bu, seyr-i sülûkün ilk başlangıcı ve en düşük makamıdır ki, insanların müttakilerinde bile az bulunur. Kalbini, halka yönelme lekelerinden temizledikten sonra yakîn nûrunu oraya akıtır ve bundan sonra Hakkın kapıları kendisine açılmağa başlar. Tecrübeye ve sülûke girenden bunları inkâra kalkışmak, cilâlandığı vakit, demirin, adamın sûretini aksettireceğini inkâr etmek gibidir ki, bu, cehâlet ve sapıklıktır.

Velîlerin kerâmetini inkâr edenlerin hâli budur. Zîra onların dayandıkları kendi kusur ve cehâletleridir. Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametini inkâr için, bundan daha çürük dayanak olmaz. Azıcık bu yola girenler bile mükâşefenin kokularını almağa başlarlar. Nitekim Bişr'e:

— Bu mevkie ne ile yükseldin? diye sorduklarında, o:

— Hâlimin gizli kalıp açığa çıkmamasını Allah'tan istememle, diye cevab vermiştir. Hattâ rivâyete göre Bişr, Hızır aleyhisselâm'ı görmüş, selâm vermiş ve kendisine duâ etmesini istemiş. Hızır da: «Allah, tâat ve ibâdeti sana kolaylaştırsın» demiş. Biraz daha duâ etmesini dileyince, «Allah amelini kimseye duyurmasın» demiştir.

Zâtın biri diyor: «Hızır aleyhisselâm'a âşık oldum. Onu görmek istedim ve benim için önemli olan bir şey'i bana öğretmesi için onu görebilmemi Allah'tan niyaz ettim. Allah, duâmı kabûl buyurdu ve Hızır aleyhisselâm'ı gördüm. Kendisini görünce hiç şaşırmadan hemen kendisine:

— Bana öyle bir şey öğret ki, onu okuduğum vakit insanlardan saklanayım, benim onlar nazarında bir mevkiim kalmasın, dedim. Hızır da:

— Allah'ım, kalın perdeni üzerime ört. Pencerenin perdelerini üzerime indir. Beni gaybların içerisinde gizle ve yaratıklarının gönlünden be-

1-DOSTLUK 4-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA İLMİ
2-BELAYA UĞRAMA 6-KOR
3-AZARLANMIŞ 7-TAKİB EDİLECEK ÜSUL
5-AŞAĞI 8-TAKVALI 9-YOLU TAKİB ETMEK

ni sakla» meâlindeki duâyı okur okumaz hemen kayboldu. Bir daha kendisini göremedim ve ben her gün bu duâya devam ettim, dedi.

Hikâye edildiğine göre zimmîlere varıncaya kadar sokakta ve her yerde kendisiyle alay edilir. Eşyalarını sırtına yüklerler. Çocuklar onunla eğlenir ve o da bundan zevk alırdı. İşte Allah velîlerinin ve dostlarının hâli budur. Velîler bu gibilerde aranmalıdır. Aldanmış kimseler onları kavuk ve cübbeler altında ararlar. İnsanlar arasında ilim, vera'[1] ve riyâsetle[2] meşhûr olan kimselerde bulmak isterler. Allahu Teâlâ'nın velîlerine karşı kıskançlığı, onları insanlardan gizlemesindedir. Nitekim: «Velîlerim, kubbelerim[3] altında saklıdır, onları benden başka kimse bilmez» buyurmuştur. Bir hadîs-i şerîfte de Resûl-i Ekrem: **«Nice kirli tozlu iki elbise içine bürünmüş kimseler var ki, eğer Allah'a yemin etseler, Allah onları yeminlerinde sâdık çıkarırdı»** (446) buyurmuştur.

Hulâsa, bu mânaların kokusunu olsun almaktan en uzak olanlar, ilim ve ameli ile kendisini beğenen kibirlilerdir[4]. Bu makama en yakın olanlarda, efendisinin kendisine üstünlük taslaması ile zillete düşmeyen ve aslında düşük olduğunu bilen bir köle gibi, kendisinin hakîr[5] olduğunu bilip hakarete aldırış etmeyen, mütevâzi[6] gönüllerdir. İnsan ne zaman zilletin acısını duymaz ve hattâ farkında bile olmaz. Kendisini zelîl, hakîr[5] ve hattâ sandıklarından da daha düşük görür. Ve tevâzu kendisinde yerleşmiş bir nitelik hâline gelirse, işte o zaman bu kokuların başlangıcının zevkine varmak kendisi için umulur. Böyle kalbe sâhib olamaz ve bu kokudan mahrum olursak, hiç olmazsa sâhiblerine bu imkânları tanımaktan çekinmiyelim. Allah'ın velîsi olamayan, hiç olmazsa O'nun velîlerini sevsin ve onlara inansın. Çünkü onları sevmek sayesinde onlarla haşrolmak ihtimâli vardır.

İsâ aleyhisselâm'ın şu sözü, bu dâvanın açık bir delilidir. O, bir gün İsrâiloğullarına:

— Tohum nerede biter? diye sorar. Onlar da:

— Toprakta biter, derler. Bunun üzerine İsâ aleyhisselâm:

— Size gerçeği söylüyorum; hikmet de toprak gibi zelil ve ayak altında olan gönülde biter, demiştir.

Allahu Teâlâ'nın velîsi olabilmek için müridler, alçak gönüllülük ve zilletin son haddine varmışlardır. Hattâ rivâyete göre Cüneyd'in hocası İbn Küreyb'i bir adam, üç kere yemeğe dâvet etti ve Küreyb, üçünde de adamı geri çevirdi ve kapudan kovdu. Adam dördüncüde yine dâvet etmek üzere geldi. Bu sefer Küreyb, kendisini içeri aldı ve:

— Kovulduğun hâlde tekrar tekrar niçin geldin? diye kendisinden sordu. O da:

— Yirmi yıldır nefsimi zillete alıştırdım. Onu köpek hâline getirdim. Köpeği ne kadar çağırıp da kovsan yine gelir ve gider. Sonunda bir ke-

---

(446) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Metin yukarda geçmiştir.

1-TAKVA 2-REISLİK 3-YARIM KÜRE ŞEKLİNDE YAPILAN BİNA DAMI
4-BÜYÜKLENME 5-KÜÇÜK 6-TEVAZULU

mik parçası versen râzı olur. Sen de beni elli def'a çağırıp kovsan yine gelir ve giderim, dedi.

Yine bu zattan hikâye edildiğine göre, diyor ki; bir def'a bir mahallede oturdum ve orada iyi bir insan olarak bilindim. Bu, benim ağırıma ve zoruma gitti. Hamama girdim. Çıkarken iyi bir kat elbise çaldım ve giydim. Benim eski elbiselerimi de üzerine giydim ve dışarı çıktım. Ağır ağır yürümeğe başladım. Hemen yetiştiler, eski elbisemi çıkarıp onlara ait elbiseyi aldıktan sonra iyice bir dayak da attılar. Sonra da hamam hırsızı diye şöhret buldum ve rahat ettim, dedi.

Onlar böylece nefislerini horlaştırırlardı. Önce insanların gözünden düşerler, sonra kendi kendilerini hiçe sayarlardı. Zîra kendini beğenen, Allah'tan mahrûm kalır. Kişinin nefsiyle meşgul olması, kendisi ile Allah arasında perde olur. Nefsini böyle düşürdükten sonra artık Allah ile kendi arasında perde kalmaz. Aslında kalblerin Allah'tan uzaklaşması, kendi nefisleri ve başkaları ile meşgul olmalarındandır. En büyük perde de nefis meşgalesidir. Bestam'ın ileri gelenlerinden hâtırı sayılır bir zât, devamlı olarak Ebû Yezîd'in sohbetinde bulunur. Bir gün Ebû Yezîd'e :

— Otuz yıldır hiç iftar etmemek üzere oruca ve hiç yatmamak üzere de gece ibâdetine devam ederim. Fakat bu senin onlattıklarının hiç birinin zevkini kalbimde bulamadım. Hâlbuki ben bu mükâşefe ilmine inanır ve onu severim, der. Ebû Yezîd :

— Otuz değil, üçyüz yıl aynı şekilde ibâdet etsen yine bu dediklerimin zevkine eremezsin, der. Adam :

— Sebebi nedir? diye sorar. Ebû Yezîd :

— Zîra sen, nefsinle meşgul ve bu sebeble mahcûb ve memnû'sun, der. Adam :

— Bunun çaresi var mı? deyince, Ebû Yezîd :

— Sen onu kabul etmezsin, der. Adam :

— Edeceğim, sen söyle, diye israr edince, Ebû Yezîd :

— O hâlde hemen berbere koş; saç ve sakalını kestir, bu süslü elbiseni çıkar, kalın abâ giy, boynuna ceviz dolu bir torba tak, çocukları etrafına topla ve: «Kim bana bir tokat atarsa ona bir ceviz vereceğim» de, sonra sokaklarda seni bilen ve bilmeyenlerin yanında böylece dolaş, der. Adam :

— Sübhânallah, bu ne biçim şey ki bana teklif ediyorsun? der. Bunun üzerine Ebû Yezîd :

— Senin, «Sübhânallah» sözün, şirktir, der. Adam :

— Nasıl şirk olur? deyince, Ebû Yezîd :

— Zîra sen, Allah'ı değil, kendini büyütüyorsun, nefsini tesbih ediyorsun, der. Adam daha da şaşırır ve :

— Bu dediğini yapamam, bana göstereceğin başka bir yol var mı? deyince, Ebû Yezîd :

— Senin için yine buradan başlayacağım, deyince, adam :

— Ben bunu yapamam, dedi. Bunun üzerine Ebû Yezîd :

— Zâten daha başlangıçta senin kabûl etmeyeceğini ben sana söylemiştim, der.

Ebû Yezîd'in anlattığı bu tedâvi usûlü, nefsini beğenmek ve insanların kendisine bakmasını arzû etmek gibi hastalığa yakalananların tedâvi yoludur. Bu hastalıktan, başka kurtuluş çaresi yoktur. Bu tedâvi ve ameliyata dayanamayan, buna tahammül edip kendisini tedâvi ederek bu mertebeye yükselenenleri veya hiç bu hastalığa yakalanmadan bu derecelere ulaşanları inkâra kalkışmamalıdır. Sıhhat derecesinin en azı, bunun mümkün olduğuna inanmaktır. Bundan da mahrum olana yazıklar olsun.

Bu mükâşefe, şeri'atte açık ve meydanda iken, ne yazık ki kendisini şeri'at âlimi sayan bâzı kimselere göre çok uzak bir ihtimaldir. Hâlbuki Resûl-i Ekrem: **«Şey'in azı çoğundan ve bilmediği bildiğinden kendisi için daha sevimli olmayan kulun imânı kâmil olmaz»** (447) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ اسْتَكْمَلَ إِيمَانَهُ لَا يَخَافُ فِي اللّٰهِ لَوْمَةَ لَائِمٍ وَلَا يُرَائِي بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ وَإِذَا عُرِضَ عَلَيْهِ أَمْرَانِ أَحَدُهُمَا لِلدُّنْيَا وَالْآخَرُ لِلْآخِرَةِ آثَرَ أَمْرَ الْآخِرَةِ عَلَى الدُّنْيَا

«Üç şey kimde bulunursa imânı kemâle ermiş olur: Allah rızâsı uğrunda, yerenlerin yermesine aldırış etmeyen, ameli ile riyakârlık etmeyen ve biri dünya, diğeri de âhiret ile ilgili iki şey kendisine arzolunduğu vakit, âhiret ile ilgili olanı tercih edendir» (448). Yine Resûl-i Ekrem:

لَا يَكْمُلُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ، إِذَا غَضِبَ لَمْ يُخْرِجْهُ غَضَبُهُ عَنِ الْحَقِّ وَإِذَا رَضِيَ لَمْ يُدْخِلْهُ رِضَاهُ فِي بَاطِلٍ وَإِذَا قَدَرَ لَمْ يَتَنَاوَلْ مَا لَيْسَ لَهُ

«Üç haslet kendisinde bulunmadıkça kişinin imânı kemâl bulmaz. (Bunlar) kızdığı vakit hiddeti kendisini haktan ayırmamak, memnuniyyeti vaktinde bâtıla girmemek, gücü yettiği vakit hakkı olmayan şey'i almamaktır» (449) buyurmuştur. Başka bir hadîsde de: **«Üç şey vardır ki, bunlar kime verilmişse, Dâvud'un eline verilen gibi ona da verilmiştir.. (Bunlar)**

---

(447) Sâhib-i Firdevs, Ali b. Ebû Talha'dan (R.A.) zikretmiştir.

(448) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir. İbn Hibban Sika'dan olduğunu söyler.

(449) Taberânî rivâyet etmiştir.

1-GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA

hiddetli ve hiddetsiz zamanlarda adâlet, varlık ve yoklukta iktisad, gizli ve âşikârede Allah'tan korkmaktır» (450) buyurmuştur.

İşte bunlar, kâmil îman için Resûl-i Ekrem'in anlattığı şartlardır. Kendini din âlimi saydığı hâlde bu şartlardan zerresi kendisinde bulunmayan adama şaşarız. Kendisi daha bu durumda iken, bunca makamları geçtikten sonra erilebilen bu mertebeyi aramağa yeltenmesi de şâyân-ı hayrettir.

Haberlerde vârid olduğuna göre, Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: «Ben, dostluğum için beni zikirden yorulmayan, benden başka gayesi olmayan ve benim üzerime başka hiç bir şey'i tercih etmeyen, ateşte yansa bile ondan acı duymayan, neşterlerle parça parça edilse de acısını hissetmeyen kimseleri seçerim» diye vahyetmiştir.

Sevgide bu dereceye ulaşamayan kimse, sevgiden sonra gelen bu keşif ve kerâmetleri nereden bilebilir? Çünkü bunların hepsi sevgiden sonra, sevgi de kâmil îmandan sonra gelir. İmanın makamları, ziyade ve noksanlıktaki derece farkları sayılamıyacak kadar çoktur. Bunun için Resûl-i Ekrem Sıddîk-ı A'zam'a:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى قَدْ أَعْطَاكَ مِثْلَ إِيمَانِ كُلِّ مَنْ آمَنَ بِي مِنْ أُمَّتِي وَأَعْطَانِي مِثْلَ إِيمَانِ كُلِّ مَنْ آمَنَ بِهِ وَلَدِ آدَمَ

«Allahu Teâlâ sana ümmetimin tümünün îmânı gibi iman, bana da âdemoğullarının tümünün îmânı gibi îmân nasib etmiştir» (451) buyurmuştur. Diğer hadisde de:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى ثَلَاثَ مِائَةِ خُلُقٍ مَنْ لَقِيَهُ بِخُلُقٍ مِنْهَا مَعَ التَّوْحِيدِ دَخَلَ الْجَنَّةَ كُلُّهَا فِيكَ يَا أَبَا بَكْرٍ وَأَحَبُّهَا إِلَى اللّٰهِ السَّخَاءُ

«Allahu Teâlâ'nın üçyüz ahlâkı vardır. Tevhid ile birlikte bu huylardan birisi ile Allah'a kavuşan, Cennet'e girer. (Hz. Ebû Bekir, «Bende bu ahlâktan hiç var mı?» deyince, Resûl-i Ekrem) **Ey Ebû Bekir, bu ahlâkların hepsi sende mevcuttur. Allah katında bu huyların en sevgilisi de cömerdliktir»** (452) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Gökten sarkıtılmış bir mizan gördüm. Beni bir kefesine, ümmetimi de öbür kefesine koydular, ben ağır geldim. Sonra Ebû Bekir'i bir kefesine ve ümmetimi diğer kefesine koydular, Ebû Bekir**

(450) Benzeri yukarda geçmiştir.

(451) Ebû Mansûr Deylemî, «Müsned-i Firdevs»inde Hâris-i A'ver'den rivâyet etmiştir.

(452) Taberânî, «Evsat»ında Enes'den (R.A.) merfû olarak rivâyet etmiştir.

1-İTİDAL 2-LAYIK, UYGUN 3-FAZLA

ağır geldi» (453) buyurdu. Bütün bunlarla beraber Resûl-i Ekrem daima Rabbisi ile istiğrak hâlinde olduğu için başkasıyla hullet ve dostluk kuramamış ve: **«Eğer insanlardan dost edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim, fakat sizin arkadaşınız Allahu Teâlâ'nın dostudur»** (454) buyurmuştur.

20 nci BEYÂN : KİTÂBIN SONU OLUP, MUHABBET İLE İLGİLİ MÜTEFERRİK MEVZU'LAR HAKKINDADIR.

Süfyân-ı Sevrî: «Muhabbet, Resûl-i Ekrem'e uymaktır». Başka birisi, zikre devamdır. Daha başkası, sevgiliyi her şey üzerine tercihtir. Diğer bâzıları da, dünyada kalmaktan hoşlanmamaktır, demişlerdir. Bütün bunlar, muhabbetin kendisini değil, neticesini anlatmaktır. Muhabbetin kendisine hiç temas etmemişlerdir. Diğer bâzıları: «Muhabbet, sevgiliden gelen öyle bir mânadır ki, onu gönülleri anlayamadığı gibi dillerde anlatmaktan imtina' ederler» demişlerdir. Cüneyd de: «Allahu Teâlâ, herhangi bir şey ile ilgisi olanlara muhabbeti haram kılmıştır. İvaz karşılığı olan sevgi, ivazın zevâli ile zâil olur» demiştir. Zü'n-Nûn-ı Mısrî: «Allah sevgisini izhâr edene, başkasına zillet göstermesinden sakınmasını söyle.» demiştir. Şiblî'ye, ârifi ve seveni bize anlat, dediklerinde, Şiblî, ârif konuştuğu, âşık da sustuğu vakit helâk olur, dedi ve yine Şiblî :

«Ey kerem sâhibi büyüğüm, senin sevgin her hâl ü kârda devam etmektedir.»

«Ey gözümden uykuyu kaldıran Allah'ım, Sen, benim bütün geçmişimi bilirsin.»

«Rabbımı hâtırladım diye ne şaşarım, ben O'nu unuttum mu ki, unuttuğumu hatırlamış olayım.»

«Seni zikrettiğim vakit, ölür ve sonra dirilirim. Eğer sana hüsn-i zannım olmasa dirilmezdim.»

Ümid ile yaşar iştiyâk ile ölürüm, benim ölü kalmamdan sana bir şey yoktur.»

«Muhabbet şarâbını bardak bardak içtim, ne şarap tükendi ve ne de ben kandım.»

«Ne olaydı hayâli gözümün önüne geleydi, bakmakta kusur edersem gözüm kör olaydı» demiştir.

Bir gün Râbi'a-i Adeviye :

— Bize sevgilimizi gösterecek olan yok mu? deyince, hizmetçisi :

— Dostumuz yanımızdadır, fakat dünya bizi ondan ayırıyor, dedi. İbn Celâ diyor: «Allahu Teâlâ İsâ aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: «Ben kulumun sırrında, dünya ve âhiret sevgisinden bir şey bulmadığım vakit, onu benim sevgimle doldurur ve kendi himâyem altına alırım.» Denildi ki; bir gün Semnûn, muhabbet üzerinde konuştu. Tam o sırada bir kuş yanına

---

(453) Ahmed Ebû Ulâme'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(454) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Metin olarak yukarda geçmiştir.

1-DOSTLUK 2-BEDEL 3-SON 4-GEÇİCİ 5-AÇIKLAMA 6-İYİ, GÜZEL

indi ve gagasını yere vura vura kanatarak öldü. İbrahim b.[1] Edhem de bir gün: «İlâhi, Senin bana lütfettiğin muhabbetin ve beni me'nûs ettiğin zikrinin ve azametini tefekkürde bana bahşettiğin imkân karşısında, Cennet'in benim nazarımda sivrisineğin kanadı kadar değeri olmadığını bilirsin» dedi.

Seriyyü's-Sakati de: «Allah'ı seven yaşar, dünyaya meyleden şaşar. Ahmak olan akşam sabah leşe koşar, akıllı olan da kendi kusurlarını arar» demiştir.

Bir gün Râbi'a-i Adeviye'ye:

— Resûl-i Ekrem'e karşı sevgin nasıldır? diye sorduklarında, o:

— Vallahi, onu çok severim, fakat Hâlikın sevgisi, mahlûkun sevgisinden beni alıkoymuştur, dedi. İsâ aleyhisselâm, amellerin en makbûl olanından soranlara, Allah'tan râzı olup onu sevmektir, diye cevab vermiştir. Ebû Yezid de: «Seven, ne dünya ve ne de âhireti sevmez, ancak mevlâsını sever» dedi. Şiblî de: «Sevgi, zevkte şaşkınlık, saygıda ise hayranlıktır» demiştir. Diğer bâzıları: «Muhabbet, seni, senden yok edip, senden sana yönelecek bir şey'i bırakmamaktır» demişlerdir. Yine denildi ki; muhabbet, neş'e ve ferahlıkla kalbin sevgiliye yaklaşmasıdır. Havvas da muhabbet için şöyle diyor: «Muhabbet, irâdeyi yok etmek, bütün sıfat ve ihtiyaçları yakıp mahvetmektir.»

Sehl'e, muhabbetten sorduklarında, «Müşâhededen maksadın ne olduğunu anladıktan sonra, kendini müşâhede için Allahu Teâlâ'nın, kalbe ihsân ettiği bir lûtufdur» diyor. Denildi ki, sevenin muâmelesi, dört kademe üzerinedir. Bunlar, muhabbet, heybet, hayâ ve tâzimdir. Bunların da en makbûlü, tâzim ve muhabbettir. Zira bu iki kademe Cennet'te de devam edecektir, fakat diğerleri kalkacaktır. Herm b. Hayyan da: «Mü'min, Rabbisini bildiği vakit O'nu sever. Sevdiği vakit O'na yönelir.[2] Bu yönelmenin zevkine vardığı vakit artık bir daha istekle dünyaya, fetret ve tenbellik gözü ile âhirete bakmaz. O zevk, onu dünyadan alıp âhirete yöneltir.

Abdullah b. Muhammed anlatıyor: «Gözlerinden yaşları akarak ağlayan âbide bir kadının: «İlâhi, hayattan usandım. Eğer ölümü satsalar, sana ulaşmak için ölümü hemen satın alırdım» dediğini duydum. Bunun üzerine kadına:

— Ameline güvenerek mi böyle konuşuyorsun? dediğimde, kadın:

— Hayır, amelime değil, Allah'a olan sevgime ve hüsn-i zannıma güveniyorum. Ben O'nu sevdiğim hâlde acaba O, beni azâb eder mi? dersin, dedi.

Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a şöyle vahyetmiştir: «Eğer benden yüz çevirenler, benim onları nasıl beklediğimi, onlara nasıl acıdığımı ve onların günâhı terketmelerini nasıl istediğimi bilseler, onlar bana heveslerinden hemen ölür ve benim sevgimden birbirlerinden ayrılırlardı. Ey Dâvud! İşte benden yüz çevirenlere karşı irâdem budur. Bundan, bana yönelenlere karşı irâdemin ne olacağını sen düşün.[3] Ey Dâvud, kulumun bana en çok muhtaç olduğu zaman, benden müstağnî olduğu andır. Benim

1-ALIŞIK
2-ZAYIFLIK
3-İHTİYAÇSIZ

de kuluma en çok merhamet edeceğim zaman, kulumun bana arka çevirdiği andır. Benim katımda en yüksek mevkii de bana yöneldiği andır» buyurdu.

Ebû Hâlid es-Sığar anlatıyor: «Peygamberlerden birisi, âbidlerden birisi ile karşılaştı ve peygamber âbide:

— Sizin amelinizle bizim amelimiz arasında fark vardır, dedi. Çünkü siz, korku ve ümid üzerine amel edersiniz. Biz ise muhabbet ve şavk ile amel ederiz» dedi.

Şiblî diyor: «Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a: «Ey Dâvud, Benim zikrim, beni zikredenler için; Cennet'im, bana itâat edenler için; ziyâretim, bana müştak olanlar için; ben ise özel olarak seni sevenler içinim» buyurmuştur. Yine Âdem aleyhisselâm'a bir vahyinde Allahu Teâlâ: «Ey Âdem, seven kimse, sevgilisinin sözüne inanır. Sevgilisi ile ünsiyyet eden, O'nun işine râzı olur. O'na müştak olursa O'na ulaşmak için bütün imkânlarını kullanır» buyurdu.

Havvas, göğsünü döverek: «Âh iştiyakım o kimseye ki, o, beni görür ve fakat ben O'nu göremem» derdi.

Cüneyd anlatıyor: «Yûnus aleyhisselâm gözleri kör oluncaya kadar ağladı. Beli bükülünceye kadar kıyâm etti. Oturak hâle gelinceye kadar namaza devâm etti» dedi. Ve devamla: «Eğer seninle aramızda ateşten deniz olsa da onu aşar ve sana gelmeğe çalışırım» dedi.

Hz. Ali diyor: «Resûl-i Ekrem'e sünnetinden sordum. Resûl-i Ekrem: **«Mârifet sermayem, akıl dinimin aslı, sevgi benim esasım ve temelim, şavk ise merkebim, Allah'ı zikir ünsiyyetim, itimad hazinem, hüzün arkadaşım, ilim silâhım, sabır cübbem, rıza ganimetim, acziyyet fahrım, zühd san'atım, yakîn kuvvetim, doğruluk şefâatçim, tâat sevgilim, cihad ahlâkım ve iki gözümün karargâhı namazda kılındı»** (455) buyurdu. Zû'n-Nûn da: «Ruhları bölük bölük yaratan Allah'ı tesbih ederim. Âriflerin ruhları kuds ve Celâlîdir. Bunun için Allah'a müştaktırlar. Mü'minlerin ruhları ise Ruhânîdir, bunun için Cennet'e meylederler. Gafillerin ruhları da havâîdir, bunun için dünyaya yönelirler» dedi. Şeyhlerden birisi anlatıyor: «Lükam dağında esmer benizli, zayıf vücudlu bir adam gördüm. Bir hücreden diğer bir hücreye koşarken: «Şavk ile hevâ, beni gördüğün bu hâle sürükledi» diyordu.

Denildi ki şavk, velîlerinin gönüllerine Allahu Teâlâ'nın yaktığı bir ateştir. Bu ateş, gönüllerdeki hâtıra, irâde, ârıza ve hâcetleri yakar. Muhabbet, üns, şavk ve rızâ hususunda bu kadar açıklamayı kâfi bulduk.

Bununla yetinelim. Allah doğrudan ayırmasın. Doğruya hidâyet eden O'dur.

Muhabbet, şavk, rızâ ve üns kitâbı burada sona erdi: Bunu Niyyet, İhlâs ve Doğruluk Kitâbı tâkib edecektir.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab: 6'nın sonu)

---

(455) Hadisi, Kadı b. Ebû İyâd zikretmiştir.

1- ŞEVK 2-TUTKUN 3-BİNEK 4-KUYU 5-ACİZLİK 6-ÖĞÜNME 7-KUDSİLİK 8-HABERSİZ 9-(HAVAYA AİT) 10-İSTEK 11-İHTİ[illegible] 12-ÜNSİYET 13-YETERLİ

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

YEDİNCİ KİTAB

KİTÂBU'N-NİYYE VE'L-İHLÂS VE'S-SIDK

(NİYYET, İHLÂS VE DOĞRULUK KİTÂBI)

(MUKADDİME VE ONİKİ BEYANDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Şükredenlerin hamdi gibi Allah'a hamdeder, yakîne varanların îmânı gibi, O'na inanır ve sâdıkların ikrârı[1] gibi Onun birliğini ikrar[1] ve itirâf ederiz. Allahu Teâlâ'nın, âlemlerin Rabbi ve kendisinden başka ibâdete lâyık kimsenin olmadığına, yer ve gökleri yaratıp; melek, cin ve insâna, ihlâs ile ibâdeti teklîf ettiğine şehâdet ederiz. Nitekim âyet-i celîle'de :

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

«Onlar, dîni yalnız Allaha has kılarak O'na ibâdet etmekle emrolundular» *(98 - Beyyine: 4) buyurulmuştur. Allah için olan, ancak hâlis ve metîn dindir. Allahu Teâlâ ortakların ortaklığından münezzehtir.*

Salât ü selâm, Resûllerin seyyidi ve efendisi olan Hz. Muhammed'e, O'nun, her yönden temiz ve temizleyici olan âl ve ashâbı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; kalb-i selim[2] sâhiblerine îman basîreti ve Kur'an nûru ile keşfedilmiştir ki, saâdete, ancak ilim ve amel sâyesinde ulaşılabilir. İnsanlar hep helâktedir ,yalnız âlimler kurtulmuştur. Âlimler de helâktedir, ancak ilmiyle amel edenler kurtulmuştur. Amel edenler de helâktedir, ancak ihlâs ile amel edenler kurtulmuştur. İhlâs ile amel edenler de büyük korku ve tehlike üzerindedirler. Niyyetsiz amel yorgunluk, hâlis olmayan niyyet ise riyakârlıktır. Riyâ, nifâka[3] denk ve isyâna eşittir. Hakka dayanmayan ve hâlis olmayan ihlâs da havadır. Nitekim bu gibi karışık ameller hakkında Allahu Teâlâ :

وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا

«Yaptıkları her işi ele alır onu toz duman ederiz» (25 - Fürkan: 23) buyurmuştur.

1- SÖYLEME, İSPAT
2- KUSURSUZ
3- İKİ YÜZLÜLÜK

Ne olaydı bileydim, niyyetin hakikatini bilmeyen niyyeti nasıl düzeltebilir veya ihlâsın hakikatini bilmeyen de niyyetini tashih etse bile nasıl ihlâs edebilir? Ve doğruluğu bilmeyen ihlâs sâhibi, sadâkati nasıl arayabilir? Allahu Teâlâ'ya itâatı irâde eden her kulun ilk vazifesi, mârifetin husûlü için niyyeti öğrenmek, sonra kurtuluş ve halâs vesilesi olan sadâkat ve ihlâsı anladıktan sonra niyyeti amel ile tashih etmektir. Bunun için biz de burada sıdk ve ihlâsın mânalarını üç babda anlatacağız.

Birinci Bab: Niyyetin Hakikati ve Mânâsı Beyânındadır.
İkinci Bab: İhlâs ve Onun Hakikatleri Beyânındadır.
Üçüncü Bab: Sıdk ve Onun Hakikati Beyânındadır.

BİRİNCİ BAB

Burada Niyyetin Fazileti, Hakikati, Niyyetin Amelden Hayırlı Olduğu, Nefs İle İlgili Olan Amellerin Fazileti ve Niyyetin İhtiyar ve İrâde Dışında Olduğu Anlatılacaktır.

1 inci BEYÂN: NİYYETİN FAZİLETİ

Âyet-i celile:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

«Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları kovma.» «6 - En'am: 52). Buradaki «İrâde» den maksad, niyyettir. Resûl-i Ekrem de:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

«Ameller niyyet iledir ve herkese, neyi niyyet etmişse o vardır. Kim ki Allah ve Resûlü yolunda hicret etmişse, hicreti Allah ve Resûlünedir. Kim ki dünyalığı elde etmek veya bir kadınla evlenmek için göç etmişse, onun da hicreti niyyet ettiği şey'edir» (456) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

---

(456) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1-DÜZELTME 2-HASIL, PEYDAH 3-SELAMETE ERMEK

أكثر شهداء أمتي أصحاب الفرش ورب قتيل بين الصفين الله أعلم بنيته

«Ümmetimin şehidlerinin çoğu, başı yastıkta ölenlerdir. Savaş alanında nice öldürülenler vardır ki, onların niyyetini ancak Allah bilir» (457).

Yine Allahu Teâlâ : إن يريدا إصلاحا يوفق الله بينهما

«Bunlar düzeltmek isterlerse, Allah onların aralarını bulur» (4 - Nisâ: 35), buyurmuş ve niyyeti, muvaffak olmanın sebebi kılmıştır. Resûl-i Ekrem de: **«Allahu Teâlâ sizin sûret ve mallarınıza değil, niyyet ve amellerinize bakar»** (458) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem :

إن العبد ليعمل أعمالا حسنة فتصعد الملائكة في صحف مختمة فتلقى بين يدي الله تعالى فيقول: ألقوا هذه الصحيفة فإنه لم يرد بما فيها وجهي، ثم ينادي الملائكة اكتبوا له كذا وكذا، فيقولون: يا ربنا إنه لم يعمل شيئا من ذلك، فيقول الله تعالى إنه نواه

«Kul, bir çok iyi ameller işler. Bu ameller mühürlü bir zarfda melekler tarafından Allah'a yükseltilir ve bu zarf Allah'ın huzuruna konur. Allahu Teâlâ: «Bu zarfı atınız, zira bunun içindeki amel ile benim rızam kasdedilmemiştir» buyurur. Sonra Allahu Teâlâ melekleri çağırır ve: «Şu şu amelleri ona yazınız» buyurur. Melekler, «Yâ Rab, o, bunların hiç birini yapmadı» derler, Allahu Teâlâ, «Yapmadı amma, yapmağı niyyet etti» buyurur» (459) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem : **«İnsanlar dörde ayrılır. Birisi bir adamdır ki, Allahu Teâlâ ona hem ilim ve hem de mal nasib etmiş, o da ilmiyle malında tasarruf etmiştir. Yâni helâlından kazanmış ve meşrû yerde harcamıştır. Başka birisi de: «Benim de ilmim ve malım olsaydı, ben de bu adam gibi yapardım» dedi. Bunların ikisi mükâfatta beraberdir. Diğer birisine de Allahu Teâlâ mal verdi fakat ilim vermedi. Cehâleti ile beraber malını kullanmakta, körün düşmesi gibi düşüp kalkmakta, yâni helâl ve harâma aldırış etmemektedir. Diğer birisi de: «Eğer Allah bana servet vereydi ben de bu adam gibi har vurur harman savururdum» der. Bunların ikisi de günahta beraberdirler»** (460) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem

---

(457) Ahmed, İbn Mes'ud'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.
(458) Metin yukarda geçmiştir.
(459) Dârekutni, Enes'den (R.A.) hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.
(460) Metin olarak yukarda geçmiştir.

1- UYGUN
2- BILGISIZ

böyle buyurmakla, niyyet sebebiyle onları sevab ve günahta ortak kılmıştır.

Tebûk yolculuğunda Enes (R.A.) in Resûl-i Ekrem (S.A.V.) den rivâyet ettiği:

إِنَّ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا قَطَعْنَا وَادِيًا وَلَا وَطِئْنَا مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا أَنْفَقْنَا نَفَقَةً وَلَا أَصَابَتْنَا مَخْمَصَةٌ إِلَّا شَرِكُونَا فِي ذَلِكَ وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ

«Medine'de öyle kimseler var ki, bizim kat'ettiğimiz mesafe, çiğnediğimiz topraklar, kâfirleri kızdıracak şekilde attığımız her adım, infak ettiğimiz her şey ve çektiğimiz sıkıntı ve açlıktan alacağımız mükâfat gibi mükâfat da onlara vardır» buyurdu. «Bu nasıl olur?» diyenlere, Resûl-i Ekrem: **«Çünkü onları mâzeretleri geri bırakmıştır»** (461) diye cevab verdi. Hadîsde de hüküm böyledir. Hüsn-i niyyet sâyesinde amelde ortak oldular.

İbn Mes'ûd (R.A.) dan gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem:

«Herkes hangi şey için hicret ederse onun nasibi o şeydir» (462) buyurmuştur. Nitekim nişanlısının peşine Mekke'den Medîne'ye hicret edip, onunla evlenene, «Ümmü Kays'ın mühâciri» denmiştir. Yine haberde adamın biri savaş alanında öldürüldüğü hâlde, ona, «Katil-i himâr [merkeb peşinde ölen adam]» demişlerdir. Çünkü adamın, karşısındaki ile savaşmaktaki gaayesi, onun azık, elbise ve merkebini almaktı. Bunları alamayıp kendisi öldürülünce, niyyetinin adını aldı (463).

Ubâde (R.A.) nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: **«Kim ki gazâ ve savaşta yalnız ganimeti niyyet ederse, ona da niyyet ettiği şey vardır»** (464) buyurmuştur. Ubeyy (R.A.) anlatıyor: «Bir adamın savaşta bana yardımcı olmasını istedim. O da, «Bana bir ücret takdir edersen savaşırım» dedi. Ben de mecburî olarak kendisine va'dda bulundum ve va'dettiğimi ödedim. Daha sonra da durumu Resûl-i Ekrem'e haber verdim. Resûl-i Ekrem:

«Ona, dünya ve âhiretinden ancak senin takdir ettiğin ücret vardır» (465) buyurmuştur.

İsrâiliyyâttan gelen bir haberde, adamın biri iyice acıktığı bir sırada yolu, kumdan bir tepeye uğradı. Aç olan midesi ile kuma bir baktı ve: «Eğer bu kum yığını bir yiyecek olsa ben bunu bütün yoksullara dağıtır-

(461) Buhârî ve Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
(462) Taberânî ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.
(463) Ebû İshak mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(464) Yukarda geçti.
(465) Yukarda bir kaç def'a geçti.

dım» dedi. Allahu Teâlâ o zamanın peygamberine şöyle vahyetti: «O adama git söyle, Allah senin sadakanı kabûl ve iyi niyyetine teşekkür ediyor; o kadar sevab da senin defterine yazıyor.

Yine bir çok rivâyet yollarında vârid olduğu gibi, Resûl-i Ekrem:

مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ وَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً

«Kim ki bir iyiliği niyyet eder de sonra her hangi bir mâni sebebiyle onu yapamazsa, ona tam bir sevab yazılır» (466) buyurmuştur. Abdullah İbn Ömer (R.A.) in rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

«Kimin niyyeti dünyalık olursa, Allahu Teâlâ onun fakrini ve ihtiyaclarını gözünün önüne getirir ve en sevdiği şeyden onu uzaklaştırır. Her kimin de niyyeti âhiret olursa, Allahu Teâlâ zenginliği onun kalbine yerleştirir, kayıblarını bir araya toplar ve en çok kaçınacağı şeyden onu uzaklaştırır» (467) buyurmuştur.

Ümmü Seleme (R.A.) nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem, savaş alanını dolduracak olan ordudan söz edince, ben de «Para ile veya zorla getirilecek askerler de var mı içlerinde?» dedim, Resûl-i Ekrem: «Niyyetleri üzere haşrolurlar» (468) buyurdu.

Hz. Ömer'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

«Öldürülenler, niyyetlerine göre öldürülürler» (469) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

إِذَا الْتَقَى الصَّفَّانِ نَزَلَتِ الْمَلاَئِكَةُ تَكْتُبُ الْخَلْقَ عَلَى مَرَاتِبِهِمْ فُلاَنٌ يُقَاتِلُ لِلدُّنْيَا وَفُلاَنٌ يُقَاتِلُ حَمِيَّةً وَفُلاَنٌ يُقَاتِلُ عَصَبِيَّةً أَلاَ فَلاَ تَقُولُوا فُلاَنٌ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَمَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

«İki saf (İslâm ordusu ile kâfir ordusu) **karşılaştıkları vakit, melekler iner ve tesbit etmeğe başlarlar; falanca dünya için, falanca hamiyyetinden, cesaretinden, falanca asabiyyetinden, milliyetinden sebeb savaştı, diye yazarlar. Sakın, «Falanca Allah yolunda öldürüldü» demeyin. Ancak**

---

(466) Taberânî ve Ebû Dâvud, Ya'lâ b. Ümeyye'den rivâyet etmişlerdir.

(467) İbn Mâce, Zeyd b. Sâbit'ten (R.A.) isnâd-ı ceyyid ile biraz farklı olarak rivâyet etmiştir.

(468) Müslim ve Ebû Dâvud, rivâyet etmişlerdir. Metin olarak da yukarda geçmiştir.

(469) İbn Ebi'd-Dünya, Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

1-FAKİR 2-NAMUS 3-SİNİRLİLİK

Allah'ın adını yüceltmek için savaşanlar Allah yolundadır» (470) buyurmuştur. Yine Câbir (R.A.) in rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ **«Herkes nasıl ölür ise öyle dirilir»** (471). Ahnef'in Ebû Bekre'den gelen rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ لِأَنَّهُ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ

«İki müslüman kılıçları ile karşılaştıkları vakit, ölen de öldürülen de Cehennem'dedir» buyurdu. «Bu, öldürülen, ölenin suçu nedir?» diye sormaları üzerine, Resûl-i Ekrem: **«Zira o da onu öldürmek istemişti»** (472) buyurmuştur. Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

مَنْ تَزَوَّجَ امْرَأَةً عَلَى صَدَاقٍ وَهُوَ لَا يَنْوِي أَدَاءَهُ فَهُوَ زَانٍ وَمَنْ أَدَانَ دَيْنًا وَهُوَ لَا يَنْوِي قَضَاءَهُ فَهُوَ سَارِقٌ

«Nikâh parasını vermemeği niyyet ederek ölen adam, zinâ etmiştir. Borç alırken vermemeği niyyet eden ise hırsızdır» (473) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

مَنْ تَطَيَّبَ لِلّٰهِ تَعَالَى جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ وَمَنْ تَطَيَّبَ لِغَيْرِ اللّٰهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَرِيحُهُ أَنْتَنُ مِنَ الْجِيفَةِ.

«Allah için koku süren, kıyâmet günü misk gibi kokar olduğu hâlde mahşer yerine gelir. Başka maksadla koku sürünen de kıyâmet günü lâşeden daha pis kokulu olarak mahşer yerine gelir» (474) buyurmuştur.

---

(470) İbn Mübârek «Zühd»ünde İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Son fıkrayı Buhârî ve Müslim, Ebû Mûsâ'dan (R.A.) merfû olarak rivâyet etmişlerdir.

(471) Müslim rivâyet etmiştir.

(472) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

(473) Ahmed, Suheyb'den rivâyet etmiştir.

(474) Ebû'l-Velid İshak b. Ebû Talha'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1-LES

Niyyetin Faziletine Dâir Diğer Eserler :

Ömer b. el-Hattâb: «Amellerin efdâli, Allah'ın farzlarını edâ, haramlarından kaçınmak ve Allah katında sâdık niyyettir» dedi.

Sâlim b. Abdullah, Ömer b. Abdülâziz'e yazdığı mektubda: «Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın kuluna yardımı, niyyeti nisbetindedir. Kimin niyyeti tam olursa, Allah'ın ona olan yardımı da tam olur. Niyyeti ne nisbette eksilirse, Allah'ın yardımı da o nisbette azalmış olur».

Seleften birisi: «Nice küçük ameller vardır ki, niyyetler onları büyültür. Nice büyük görünen ameller vardır ki, niyyetler onları küçültür» demiştir. Dâvûd-ı Tâî: «İyi adamın himmeti takvâ olur. Eğer bütün âzaları onu dünyalığa çekseler de onun sâlih niyyeti bir gün onu doğru yola götürür. Câhil ise bunun aksinedir» demiştir.

Sevrî anlatıyor: «Eskiler nasıl amel edeceklerini öğrendikleri gibi, nasıl niyyet edeceklerini de öğrenirlerdi.

Nitekim âlimlerden birisi «Amelden önce, amel için, niyyeti öğren. Hayrı niyyet ettiğin müddetçe, sen, hayır üzeresin» demiştir.

Müridlerden birisi âlimleri dolaşır ve: «Devamlı olarak Allah için amele beni delâlet edecek olan yok mu? Zîra ben hiç bir ânı boş geçirmek istemem» derdi. Ona, «Sen aradığını burada buldun, elinden geldiği kadar iyilik ve ibâdet yap. Yorulduğun vakit, yapacağına niyyet et. Bu niyyet sâyesinde her saatın ibâdetle geçmiş olur, dendi. Bunun gibi seleften birisi de: «Allah'ın size olan in'âmı, sayılamıyacak kadar çoktur. Günahlarınız da yine sizin bilemediğiniz kadar çoktur. Akşam - sabah tevbe edin ki, Allahu Teâlâ bu aradaki kusurlarınızı bağışlasın» demiştir. İsâ aleyhisselâm da: «Müjde o göze ki, günahsız olarak uyudu ve yine günahsız olarak uyandı» demiştir. Ebû Hüreyre (R.A.) de: «İnsanlar, niyyetlerine göre haşrolurlar» demiştir.

Fudayl b. İyad :

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ

«Andolsun ki sizi, içinizden cihâda çıkanları ve sabredenleri meydâna çıkarana ve haberlerinizi açıklayana kadar deneyeceğiz» (47 - Muhammed: 31) âyet-i celîle'sini okuduğu vakit ağlayarak onu tekrarladı ve: «Şâyet, bizi ibtilâ edersen, bütün gizli hâllerimizi açığa çıkarır ve bizi rüsvây edersin» derdi. Hasan-ı Basrî de: «Cennet ehlinin ebedî Cennet'te ve Cehennem halkının da ebedî olarak Cehennem'de kalmaları ,niyyetleri sebebiyledir. Çünkü niyyetleri inançlarında ebedîdir» dedi.

Ebû Hüreyre (R.A.) diyor: «Tevrat'da, «Benim rızam murâd edilen şey'in azı çok, başkası murâd edilenin de çoğu azdır» diye yazılıdır» dedi. Bilâl b. Sa'd: «Kul, mü'minim, dediği vakit, Allahu Teâlâ ameline bakmadan onu bırakmaz. Amel ettiği vakit vera'ına bakar. Vera' sâhibi olunca da niyyetine bakar. Niyyeti de hâlis olursa, artık diğer kusurlarını Allahu Teâlâ düzeltir.

Demek ki amellerin direği niyyettir. Amel, hayır olması için hâlis niyyete muhtaçtır. Fakat amel mümkün olmasa da, niyyet bizâtihi hayırdır.

2 nci BEYAN : NİYYETİN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; niyyet, bir mâna üzerine devreden irâde ve kasdın ayrı deyimleridir. Bu da kalb için bir hâl ve bir vasıftır ki, onu iki emir koltuklar. Bu iki emir de ilim ve ameldir. İlim önce gelir, çünkü ilim, asıl ve şarttır. Amel ise ilme tâbidir. Zîra amel, ilmin dalı ve meyvesidir. Bunun îzâhı şöyledir: Her amel, yâni ihtiyârî olan her hareket ve sükûn üç şey ile meydâna gelir. Bunlar, ilim, irâde ve kudrettir. Çünkü insan, bilmediğini irâde edemez. Önce bir bilgi ister. Murâd etmeden de bir şey yapamaz, onun için de irâde ister. İrâde demek, şimdiki hâlde veya gelecekte maksadına uygun bulduğu şey'e kalbin meyletmesi demektir. İnsan öyle bir yaratılışa sâhibdir ki, bâzı şeyler hoşuna giderken, dîğer bâzıları da hoşuna gitmez. Bunun için hoşuna gidenleri elde etmek ve hoşuna gitmeyen zararlı şeyleri kendisinden uzaklaştırmak ister. Zararlısından korunmak ve faydalısını elde edebilmek için de bunların hangisinin faydalı ve hangisinin zararlı olduğunu bilip anlaması gerekir. Çünkü besin maddelerini görüp anlamayanın onları alıp yemesi, mümkün olmadığı gibi, ateşi göremeyenin de ondan kaçıp korunması mümkün değildir. İşte bunu sağlamak için Allahu Teâlâ hidâyet ve mârifeti yarattı ve bunlar için de sebebler hazırladı. Bu sebeblerin başında beş duyu gelmektedir. Dâva bu kadarla da bitmiyor, çünkü besin maddelerini yemek için yalnız onları görüp faydalı olduklarını anlamak yeterli değildir. Onları yemeğe, istek ve heves lâzımdır. Zîra hasta adam yemeği görür, faydalı olduğunu da bilir, fakat isteği olmadığı için onları yiyemez. İşte bu sebebden Allahu Teâlâ insanda istek denen şey'i ve kalbin onu almağa yöneltici olan irâdesini yarattı.

Aynı zamanda, onu yiyebilmek için bu kadarı da yeterli değildir. Yemeği görüp heves ve onu yemek istediği hâlde alıp yiyecek imkânları olmadığı için yiyemeyen nice insanlar vardır. Bunun için de Allahu Teâlâ o yemeği alıp yiyebilecek kudret, imkânlar ve hareket eden âlet ve âzalar yaratmıştır. Bu âzalar, kudret ve güç yetirmekle hareket eder. Bu kudret, irâde ve istek ister. İrâde ve istek de bu maddelerin faydalı olduğunu bilip anlamak ister, yâni bu madde benim için faydalı mı değil mi? Bunu bilmesi lâzımdır. Evet, faydalıdır diye karara vardıktan ve başka da bir engel bulunmadıktan sonra, irâde doğar da ona meyil tahakkuk eder. İrâde meydâna gelince, kudret, âzaları harekete geçirir. Demek ki kudret, irâdenin hizmetçisidir. İrâde de bilgi ve inanca bağlıdır. İşte niyyet, şimdiki hâlde veya gelecekde arzûya uygun olan şey'e meyil ve heves hükmü ile nefsin irâdesidir.

Buna göre insânı ilk hareket ettiren kuvvet, aranan gaayedir. İnsânı harekete geçiren de budur. İnsânı harekete geçiren garaz, niyyet edilen

1-KENDİLİĞİNDEN - 2-GERÇEKLEŞMESİ 3-SONUÇ
4-MAKSAD 5-TESLİM EDEN

maksaddır. Bunun için de içerden tahrik eden kuvvet, kasıd ve niyyettir. Azaları hareket ettirmekle irâdeye hizmet için kudretin harekete geçmesi ise ameldir. Şu kadar var ki kudretin ameli harekete geçirmesi, bâzan bir sebeble olduğu gibi, bâzan da bir işde bulunan iki sebeble olabilir. Kudretin ameli meydâna getirmesinin iki sebebi bulunduğu vakit, bâzan bu iki sebebin her biri münferid olarak bu amele ve işe sebeb olabilecekleri gibi, bâzan da her ikisi birleşmek sûretiyle bu işi meydâna getirmekte müessir olabilirler. Bâzan da diğeri olmasa, bir tanesi de buna kâfi gelirdi ama, ikincisi de ona yardımcı olur ki, bunlar dört kısma ayrılır. Her birini bir misâl ve isimle anlatmağa çalışalım.

Birincisi, irâdenin, işi meydâna getirmesi için tek sebebin yeterli olanıdır. Meselâ, bir insâna yırtıcı bir hayvanın hücum etmesi ve insânın onu her görüşünde hemen yerinden fırlayıp kalkması gibi. Onu rahatsız eden tek sebeb, yırtıcı hayvandan kaçmaktır. Adam, yırtıcı hayvanı gördü, onun zararlı olduğunu bildi, canı ondan kaçıp kurtulmak istedi ve bu isteğine uygun olarak kudreti harekete geçti. İşte bu adam için, «Niyyeti, Arslandan kaçmaktır» denir. Çünkü ayağa kalkmakta başka bir maksadı yoktur. Bu niyyet ise hâlistir. Bu hâlis niyyete uygun olarak yaptığı hareketine de ihlâs denir. Yâni bu hareketinin sebebi tektir, ortak bir yönü yoktur.

İkincisi, hareketinin iki sebebi olmaktır. Bunun misâli, tek kişinin taşıyabileceği yükü, iki kişinin beraber taşımasıdır. Bizim konumuzla ilgili misâline gelince; akrabasından fakir bir kimse, adamdan bir şey istemiş. Adam da hem fakir ve hem de akrabası olduğu için istediğini kendisine vermiştir. Hâlbuki sade akrabası olmak veya yalnız yoksulluğu sebebiyle de aynı ikramı kendisine yapacaktı. Akrabasından bir zengin veya akrabası olmayan bir fakire de aynı muâmeleyi yapmasıdır.

Yine doktor, kendisine, «Yarın yemek yemeyeceksin» diye tavsiyede bulunup, o günün de arefeye raslaması gibi. Doktorun tavsiyesi olmasa da adam o gün oruç tutacaktı, arefe olmasa da doktorun tavsiyesine uyarak o gün yemeyecekti. Yâni o günün arefe oluşu ve doktorun tavsiyesi, o gün yememek için her biri müstakil birer sebeb idi. Burada ikisi birleşmiş oldu.

İkinci sebeb, birincinin arkadaşı gibidir. Bunun için biz buna, sebebde arkadaşlık da diyebiliriz.

Üçüncüsü, bu iki sebebin, tek başlarına harekete geçiremeyip birleşmelerinden hâsıl olan kuvvet karşılığı, kudretin harekete geçmesidir. Bunun misâli, iki zayıf kimsenin, tek başlarına taşıyamadıkları bir şey'i ortaklaşa taşımalarıdır. Bizim konumuzla ilgili olan misâline gelince; zengin olan bir akrabasının kendisinden istediği veya fakir olan yabancı da istediği vakit vermemesi, fakat hem akraba ve hem de fakir olunca istediğini vermesi gibi. Adamı harekete geçiren sebeb, iki kuvvetin bir araya toplanmasıdır. Yine hem övülmek ve hem de sevab kazanmak maksadıyle sadaka vermek gibi. Şâyet yalnız kalsa övülmek ihtimâli olmadığı için, verdiği adam fâsık olduğu için, sevab olmayacağı için vermeyecekti, fakat her iki sebeb toplanınca kalbi harekete geçirir. Buna da ortaklık diyelim.

Dördüncüsü, mevcûd iki sebebden birisinin kalbi harekete geçirmek için müstakil olarak yeterli olmasına rağmen ikincisinin bizâtihî kalbi harekete getirecek kudrette olmamakla birinciye katılması ile onu daha da takviye etmesi ve işi kolaylaştırmasıdır. Bunun misâli, zayıf adamın, bir yükü taşımakta, kuvvetli adama yardımcı olmasıdır. Gerçi kuvvetli adam, bu yükü kendi başına da taşıyabilirdi fakat zayıfın yardımcı olması, onun işini kolaylaştırmıştır. Bizim mevzu' ile ilgili olan benzerine gelince; bir insânın namazda bir virdi ve sadakada bir âdeti olsa, yâni belirli zamanda fazla ibâdet ve yine muayyen zamanda sadaka vermek itiyadı olsa, tam bunları yapacağı sırada etrafında kalabalık insanlar olsa, insanların kendisini görmesiyle bu ibâdetlerin kendisine daha kolay gelmesidir. Hâlbuki yalnızlıkta olsa, yine aynı ibâdetleri yapacaktı. Etrafındakilerin bunu görmeleri daha da hoşuna gitmesi sebebiyle bu ibâdetleri daha kolaylıkla yapmasıdır. Yâni yalnız gösteriş için değil, yapayalnız olsa da bu ibâdetleri yapacaktı. Ancak gösteriş, bu ibâdetleri daha da kolaylaştırmış oldu ve niyyetine riyâ kokusu karışmış oldu. Buna da muâvenet diyelim.

Demek ki işi yapmağı tahrik eden ikinci sebeb, ya arkadaş, ya ortakcı, ya da yardımcıdır. İhlâs bölümünde bunların hükmünü anlatacağız. Buradaki maksadımız, niyyetin kısımlarını anlatmaktır. Çünkü iş, ona sebeb olan şey'e bağlıdır, hükmünü oradan alır. Bunun için, «Ameller niyyet iledir» denilmiştir. Zira ameller tâbidir, bizâtihî hüküm taşımazlar. Hüküm ise, metbu'dur.

3 üncü BEYÂN : RESÛL-İ EKREM'İN :

نية المؤمن خير من عمله «MÜ'MİNİN NİYYETİ AMELİNDEN HAYIRLIDIR» (475) BUYURDUĞUNUN İZAHI.

Bilmiş ol ki; bâzıları, niyyetin amelden hayırlı olduğunun sebebini anlatırken amelin âşikâre ve niyyetin gizli olmasını, gizli amelin ise âşikâre amelden üstün olacağını sebeb olarak göstermişlerdir. Bu görüş, doğru olmakla beraber, maksad, bu değildir. Zira buna göre, Allah'ı zikredeceğini veya kamu yararını düşüneceğini niyyet etse, buna göre yalnız bu niyyetin, o zikir ve düşünceden üstün olması lâzım gelirdi ki, doğru olamaz.

Bâzıları da niyyetin, amelin sonuna kadar devam etmesini ve amellerin devam üzere olmamasını tercih sebebi olarak göstermişlerse, bu da zayıftır. Zira bu, az amel, çok amelden hayırlıdır, neticesini doğurur ki, böyle değildir. Çünkü namaza niyyet, bâzan çok kısa bir müddet devâm ettiği hâlde namaz, daha uzun sürer. Buna göre, niyyetin namazdan hayırlı olması lâzım gelir ki, bu da doğru olmaz.

---

(475) Taberânî, Sehl b. Sa'd ve Nüvas b. Sem'an'dan rivâyet etmiştir.

1-KENDİLİĞİNDEN 2-KUVVETLENDİRME 3-DUA
4-YARDIMCILIK 5-TABİ OLUNAN 6-HEP, BÜTÜN

Bunun gibi tercih sebebinde, niyyetsiz amelden, amelsiz niyyetin hayırlı olduğunu göstermektedir. Bu, doğru olmakla beraber, maksadın bu olması da uzak bir ihtimaldir. Çünkü niyyetsiz ve gâflet içinde yapılan amellerde ne az ve ne de çok, hiç bir hayır yoktur. Fakat niyyet, müstakil olarak hayırlıdır. Hadîsinin zâhirî tercihi, asıl hayırdaki ortaklardır, yâni mutlaka iki tarafta da hayır olması lâzımdır.

Belki bu hadîsden maksad şudur: Her tâat, niyyet ve amelden meydâna gelir. Niyyet de amel de hayır cümlesindendir, fakat tâat cümlesinden olan niyyet amelden hayırlıdır. Yâni amelin de niyyetin de maksad üzerinde te'siri vardır, fakat niyyetin maksad üzerinde olan te'siri daha büyüktür. Yâni tâat cümlesinden olan mü'minin niyyeti, tâat cümlesinden olan amelinden hayırlıdır. Buradaki maksad şudur: Kulun, niyyet ve amelde bir ihtiyârı vardır. Niyyet ise bunların hayırlısıdır. İşte hadîsin mânası budur.

Amele tercih edilip, ondan hayırlı olmasının sebebine gelince; bunu ancak dînin maksad ve yolunu anlayan ve maksada ulaşmakta yolun izine ulaşan ve izleri birbiriyle kıyâs eden bilebilir. Bu sâyede maksada nisbetle daha üstün geleni anlamış olur. Meselâ, «Ekmek, meyveden daha iyidir» diyen, nafaka ve gıda bakımından daha iyi olduğunu kasdetmiştir. Bunu anlayabilmek için gıdanın bir maksadı olduğunu, bu maksaddan da sıhhat ve yaşayabilmek olduğunu, çeşitli gıdaların bu hususta muhtelif etkilerinin bulunduğunu, her birinin bu husustaki faydalarını bilip, birbirine nisbetle mukayeselerini yapmak lâzımdır. Tâatler de gönüllerin gıdasıdır. Maksad, gönülleri şifalandırıp onları yaşatmak, âhirette selâmet ve saâdet ulaştırarak, Allah'a mülâkat[1] ile onu zevklendirmektir. Bütün bunlardan maksad, Allah'a ulaşmaktan hâsil olacak saâdet zevkine ermektir. Allah'a mülâkat zevkine, ancak Allah'ı severek ve bilerek ölenler erişebilir. Zâten O'nu, ancak bilen sever. O'nunla, ancak O'nu çok seven ünsiyyet eder. Ünsiyyet, zikrin devamı ile, mârifet de fikrin devamı ile hâsıl olur. Muhabbet ise mârifete tâbidir. Gönül, dünya meşgalesinden ayrılmadıktan sonra, devamlı olarak zikir ve fikir ile uğraşamaz. Dünyadan arzû, istek ve şehvetlerini kesmedikten sonra da dünya meşgalesinden ayrılamaz. Ne zaman ki dünyalıktan uzaklaşır, kötülükten ve kötülüğe meyletmekten çekilir, onları çirkin görür, nefret eder, hayra[2] meyleder ve onu irâde ederse, ancak o zaman dünyalıktan ayrılabilir. Hayrât ve tâate meyletmesi de âhiretteki saâdetinin buna bağlı olduğunu bilmesiyle mümkündür. Bu, tıpkı selâmetinin ameliyyatta olduğunu bilen bir hastanın, ameliyata meyletmesi gibidir.

Mârifet sâyesinde hayra meylin aslı yerleşince, buna devam etmek gerekir. Kalbin meylettiği amele, arzû ve irâdesine devam, gıda yerine geçer. Ve kalbin, bu vasfının nafakası olur. Bu sâyede o sıfat, kuvvetleşir, gelişir ve etrafa yayılır. İlim veya riyâset[3] arzûsu tarafına meyletmek, ilk önce zayıftır. Bu arzûnun icablarını yerine getirmeğe başlar. İlim ve riyâset için gerekli çarelere sarılırsa meyli kuvvetleşir ve kendisinde yer-

1- KAVUŞMA 2- İYİLİKLER 3- REİSLİK
4- HABERSİZ

leşir. Meylinin arzûlarına uymazsa daha da zayıflar ve nihâyet kırılır gider. Hattâ güzel bir yüze bakan kimsenin tabiati buna meyleder. Şübhesiz bu meyli ilk önce zayıftır. Şâyet bunun peşini bırakmaz, gereğini yerine getirmeğe çalışır, devamlı olarak o güzel ile bir arada bulunur, onunla sohbet eder ve durmadan yüzüne bakarsa, meyli daha da çoğalır, hattâ irâdesi dışına da taşabilir ve kendisini geri alamaz hâle gelir. Eğer ilk önce nefsini çekip temayülünün peşinden gitmese, o zaman bu vasfın gıdasını kesmiş gibi olur da o sevgi tamamen kendisinden kaybolmağa sebeb olur.

Kendileri ile âhiret irâde edilen tâat, hayrât gibi bütün sıfatlar ve kendileriyle dünyalık murâd edilen kötülükler yapılan bütün sıfatlarda durum budur. Nefsi, zikir ve fikir ile başbaşa bırakan, nefsin dünyalıktan ayrılıp âhiret hayrına meyletmesiyledir. Bu da ancak âzalarla yapılan günahları terkedip yine âzalarla tâate devam sâyesinde mümkündür. Zîra âzalarla kalb arasında münâsebet vardır, her biri diğerinden müteessir olur. Meselâ, bir organdaki bir ârızadan kalb müteessir olur. Kalb, bir habere üzüldüğü vakit, âzalar rahatsızlanır, beniz sararır ve âzalar titremeğe başlar. Zîra kalb, kendisine uyulan bir asıldır. O, bir hükümdar ve bir koruyucu gibidir. Azalar ise onun hizmetçisi ve maiyyeti mesâbesindedir. Azalar kalbin hizmetçisidir. Aranan kalbdir. Azalar, kalbe ulaştıran âletlerdir. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Bedende bir parça et var; o salâh üzre olduğu vakit, bütün vücud selâmette olur»** buyurmuştur. Diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur : **«Allah'ım, çobanı ve koruyucularını sen ıslâh et»** (476) diye duâ etmiş ve çobandan, kalbi kasdetmiştir. Allahu Teâlâ da :

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ

«Onların ne etleri, ne kanları hiç bir zaman Allah'a (yükselip) **erişmez. Fakat O'na sizden yalnız takvâ ulaşır»** (22 - Hacc: 37) buyurmuştur ki, takvâ, kalbin sıfatıdır.

İşte bütün bu yönlerden, kalbin ameli âzaların hareketinden efdal olması, sonra kalbin amelleri arasında niyyetin efdal olması gerekir. Zîra niyyet, kalbin hayrı irâde edip ona meyletmesinden ibârettir. Zâten bizim âzalarımız ile amel etmekten maksadımız da kalbin hayır irâdesini kuvvetlendirmesi ve ona meylini takviyedir ki, bu sayede dünya şehvetlerinden kurtulup zikir ve fikre yönelmiş olsun. Artık garaza nisbetle kalb amelinin hayırlı olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü onda bizzat maksadın kendisi mevcuttur. Mide de böyledir. Rahatsızlandığı vakit göğüse ilâç konur, katran sürülür ve tedâvi yapılır. Ayrıca mideye gidecek ilâçlar verilir. Şübhesiz doğrudan mideye giden ilâçlar daha makbûldür. Zâten göğüse konan ilâçların da te'sirlerinin mideye sirâyeti ile beklenir. Elbette doğrudan

(476) Metin yukarda geçmiştir.

1-MEYLETME 2-TESİRLİ 3-YÜZ 4-RAHAT, İYİ
5-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA 6-FAZİLETLİ
7-KUVVETLENDİRME 8-MAKSAD 9-YAYILMA

mideye giden ilâç ile dolayısiyle mideye te'sir edecek olan ilâç arasında fark vardır ve birincisi daha makbûldür.

İşte tâatlerin de te'sirini böyle anlamak lâzımdır. Zîra tâat ve ibâdetten maksad âzaların değil, gönlün vasıflarını değiştirip düzeltmektir. Elini yere koymaktan maksad, alın ile toprağı yerleştirmek olduğunu mu sanıyorsun? Gaaye, gönülde tevâzu' vasfını kuvvetlendirmektir. Zîra gönlünde tevâzuu bulan kimse, âzaları ile de aynı yola girer ve âzalarını da tevâzu şekline sokarsa, tevâzuu kuvvetleşir. Öksüze acıma ve merhamet duygusuna sâhib olan kimse, onu kucağına alıp okşayıp sevdiği vakit, kalbindeki bu yumuşaklık daha da artar ve kuvvetleşir. Bunun için niyyetsiz amelde hiç bir fayda yoktur. Zîra kalbinden gaafil olduğu hâlde yetimi, âdeta bir bez parçası okşar gibi okşayan, kalbindeki rikkati çoğaltmak için bedeninden kalbine bir şey gitmez. Bunun gibi dünya işleri ile meşgul, gaafil bir kalb ile alnını secdeye koyan kimsenin bu hareketinden kalbine bir şey gitmez. Bu gibi amellerin varlığı, yokluğu gibi olur. Maksada ulaşmağa nisbetle, varlığı, yokluğu gibi kabûl edilen şey'e bâtın denir. Bunun için de: «Niyyetsiz amel, bâtıldır» denmiş ve bunun mânası da gafletle yapmış olduğu ibâdet olmuştur. Yoksa gösteriş için yapılan amellerin, varlığı, yokluğu gibi değil, belki, varlığı, yokluğundan çok fenâdır. Zîra böyle riya ile yapılan amel, takviyesi gereken sıfatı kuvvetlendirmez ki, atılması gereken sıfatı atmağa yardımcı olsun. Atılması gereken sıfat, dünyaya meyilden ibâret olan riyâ sıfatıdır. Bu amel, bunu takviye eder.

İşte niyyetin amelden hayırlı olmasının yönü budur. Yine bununla beraber Resûl-i Ekrem'in: **«Bir iyilik yapmağı azmedip yapamayan kimseye bir hasene yazılır»** buyurduğunun mânası da anlaşılmış olur. Zîra kalbin hemmi, iyiliğe meyledip hevâ ve dünya sevgisinden uzaklaşmasıdır. Zâten bütün iyiliklerin gaayesi ve onlardan beklenen de budur. Amellerle bunu tamamlamak onu daha da kuvvetlendirir. Yoksa kurban kanı akıtmaktan maksad, kan ve et değil, kalbin dünya sevgisinden ayrılması ve Allah için dünya malını fedâ etmesidir. Bu sıfat ise niyyet ve himmetin kesinleşmesiyle hâsıl olur. İşte bir mâni zuhur etse de zarar vermez. Zîra Allah'a ne eti ve ne de kanı gitmez. Ancak sizin takvânız gider. Burada takvâ, kalbdir. Bunun için yukarda anlattığımız gibi, Resûl-i Ekrem: **«Medine'de kalmış öyle kimseler var ki, bu cihaddan alacağımız mükâfatta onlar da bize ortaktırlar»** buyurmuştur. Çünkü gönülleri sâdık olan hayır irâdesinde idi. Onlar, mallarını canlarını fedâ etmeğe hâzır ve Allah kelimesini yüceltmek uğrunda şehâdet mertebesine âşık idiler. Onları bu savaştan ayıran, kalbleri değil, özel olarak bendenlerine ârız olan mânidir.

İşte bu mânalarla niyyetin fazileti hakkında irad ettiğimiz hadîsleri anlamış olursun. Onları bu mânalarla düşün ki, esrârı sana açıklansın.

1-MAKSAD
2-KENDİ KUSURUNU BİLİP KENDİNE HADDİNDEN FAZLA KIYMET VERMEME 9-HER ŞEY
3-HABERSİZ, DİKKATSİZ
4-KÖTÜ
5-İYİLİK
6-İSTEK
7-YÜKSELME ARZUSU

4 üncü BEYÂN : NİYYET İLE İLGİLİ AMELLERİN TAFSİLÂTI

Bilmiş ol ki; işler, her ne kadar iş, söz, hareket ,sükûn, celbetmek, def'etmek, fikir, zikir ve benzeri sayılamıyacak kadar bir çok bölümlere ayrılırsa da, bütün bunları üç ana bölümde toplamak mümkündür. Bunlar da tâat, mâsiyet ve mübahlardır. Birinci kısım olarak mâsiyeti ele alalım. Hiç bir vakit günah, sevab niyyeti ile günah olmaktan çıkamaz. Resûl-i Ekrem'in: **«Ameller niyyet iledir»** buyurduğundan böyle bir mâna çıkarmağa çalışılmamalıdır. Belki câhil, mâsiyetin de niyyetle ibâdete dönebileceğini sanabilir ki, bunun aslı yoktur. Başkasının kalbini anlamak için birini gıybet etmek, başkasının malından yoksula yedirmek, medrese, mescid ve kışla gibi hayırları haram para ile yapıp da bütün bunlarla hayrı irâde etmek gibi ki, bunların hepsi cehâlettir. Ne şekil niyyet ederse etsin, bunları zulüm, tecavüzlük ve günah olmaktan kurtaramaz. Belki şeri'ate aykırı olarak şer ile hayrı irâde etmek, şer üzerine ayrı bir şerdir. Şâyet bile bile yaparsa, şeri'ate cebhe almış; bilmeyerek yaparsa cehâleti sebebiyle âsi olmuş olur. Zîra ilim öğrenmek, her müslümana farzdır. Hayırların hayır olması şeri'atle bilinir. Daha şerrin hayır olması nasıl düşünülebilir? Böyle şey olamaz. Belki bunu insan gönlüne tervic ettiren ve güzel gösteren, gizli şehvet ve saklı bulunan nefis arzûsudur. Zîra gönül, insanları kendisine çekmeğe mevki talebine ve nefsin arzûlarına meylederse, şeytan hemen câhili aldatmağa yönelir ve aldatır. Bunun için Sehl: «Cehâletten daha büyük bir günahla Allah'a isyan edilmemiştir» dedi. Bir def'a kendisine, «Cehâletten daha kötü bir şey bilir misin?» dediklerinde, «Evet, cehâlete cehâlet - bilmediğini bilmemek -» diye cevab vermiştir. Zîra bir kimse kendi cehâletini bilmezse ilim kapuları tamamen ona kapanmıştır. Kendisini âlim sanan bir câhil, nasıl öğrensin? Bunun gibi, Allahu Teâlâ'ya yapılan itâatların efdâli de ilimdir. İlmin başı, ilme ilim olduğu gibi, cehlin başı da cehle cehâlettir. Zîra ilmin faydalısını zararlısından ayıramıyan kimse, o da diğer insanlar gibi dünyalığı sağlayacak muzahraf ilimler peşine koşar ki, bu, cehâletin aslı ve fesâdın kaynağıdır. Yâni cehâleti sebebiyle iyiliği kötülükte, tâati isyanda arayan da mâzur değildir. Ancak yeni müslümân olmuş, henüz öğrenecek zaman bulamamışsa, o, mâzurdur. Bundan başkası mâzur olamaz Nitekim Allahu Teâlâ :

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

«Bilmiyorsanız, kitablılara sorun» (21 - Enbiyâ: 7) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de: **«Câhil, cehâleti sebebiyle mâzur sayılmaz. Câhilin, cehâletine rıza gösterip susması helâl olmaz. Âlimin de ilmi üzerine susması helâl olmaz»** buyurmuştur. Haram mal ile mescid ve medreseler yapmak sûretiyle hükümdarlara yaklaşmak isteyenler vardır. Tıpkı, kötü âlimlerin sefih, şer, fisk u fücûr ile meşgul, gayeleri gerçek âlimlere dil uzatmak

1- İSYAN 2- BİLGİSİZ 3- BİLGİSİZLİK 4- HARB MEYDANI
5- MÜSAİT KARŞILAMA 6- FAZİLETLİ 7- PARLATICI
8- ALLAHA İSYAN İÇİNDE OLMA 9- MAKSAD

olan ,pâdişahların, yetimlerin ve yoksulların mallarını yemek, dünyalık toplamak için insanların gönüllerini kendilerine çevirmeğe çalışan kimselere ilim öğretmeleri gibidir. Bu gibiler, ilim sâhibi olunca, Allah'a giden yolu keser, her biri Deccal'ın birer nâibi olmağa kalkışır, köpek gibi dünyaya dalar, nefsinin arzûlarına uyar, takvâdan uzaklaşır, bunların azmaları, insanların da azmasına sebeb olur. Sonra edindiği bu ilmi, kendileri gibi olanlara öğretmekle nefse uyar ve kötülüğe âlet olurlar da bu, böylece uzar gider. Bunun bütün vebâli, kötü insan olduğunu bilerek ona ilmi öğretene yönelir. Onun fâsid niyyetini, maksadını, söz, iş, yemek, giymek ve meskendeki çeşitli günahlarını görüp bilerek ona ilim öğrettiği için günahkâr olur. Nihâyet kendisi ölür, fakat bıraktığı kötü iz, binlerce yıl âleme yayılır gider. Kendisi ile birlikte günahları ölen kimseye ne mutlu. Sonra da cehâletiyle, «Ameller niyyetledir» demeğe kalkışır da, «Benim maksadım, ilim neşretmektir, o, onu kötülükte kullandı ise bana ne? Ben ancak onun hayra yardımcı olmasını kasdettim» der. İlmin ulviyyetiyle iftihar ve riyâset sevgisi bunu kalbine güzel gösterir. Şeytan da riyâset sevgisi sâyesinde onu azıtır. Ne olaydı bileydim ki: bu zata, yol kesici bir eşkıyaya, silâh, binit verip diğer imkânları sağlayıp da, «Ben böylece sahavet yapıyorum, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanıyorum. Maksadım, bunlarla en büyük ibâdet olan Allah yolunda gazâ etmesidir. Adam bunları yol kesmekte kullanıyorsa, bunun sorumlusu kendisidir» derse acaba buna ne cevab verecektir? Bütün fakîhler, bunun harâm olduğunda ittifak etmişlerdir. Hâlbuki sahavet, Allahu Teâlâ'nın en çok sevdiği ahlâktır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ'nın üçyüz ahlâkı vardır. Bunlardan biri ile O'na yaklaşan Cennet'e girer. Bunların Allah katında en sevimlisi de cömerdliktir»** buyurmuştur. Durum bu iken, ne olaydı bileydim, bu sahavet neden harâm oldu ve yardım ettiği bu adamın durumuna bakmak kendisine niçin borc oldu? Silâhı ile kötülük yapacağını bildiği vakit, onun silâhını elinden alması niçin gerekli oldu? Acaba bunlara ne cevab verebilir? Bu gibilere ilim öğretmekle silâh vermek arasında ne fark vardır? Aslında ilim de şeytan ve Allah'ın düşmanları ile savaşılan bir silâhtır. Bâzan Allah'ın düşmânı olan hevâ-i nefse yardımcı da olur. Kim ki dünyasını dîni, hevâsını âhireti üzerine tercih eder ve fakat insanlar arasında bir mevkii olmadığı için bu arzûsunu gereği gibi gerçekleştiremezse şehevî arzûlarına ulaşacağı ilmi ona öğretmek nasıl doğru olur?

Hâlbuki eski âlimler, kendilerinden okumak isteyen öğrencileri dener; nâfile ibâdetlerde bile onlarda bir eksiklik görseler, onlara iltifat etmezler. Hele onlarda haram irtikâb ettiklerini gördükleri vakit, onları etraflarından uzaklaştırırlardı. Çünkü onlar, mes'eleyi öğrenip onun gereği ile amel etmeden onu başkasına intikâl ettirenlerde hayır olmadığını, bilgilerini şerde kullanacaklarını bilirlerdi. Hattâ eskiler, günahkâr câhilden Allah'a sığınmazlarken, sünnete âlim olan fâcirden Allah'a sığınırlardı.

Hikâye edildiğine göre Ahmed b. Hanbel'in sohbetine ve dersine yıllarca devâm eden adamlarından birisinden yüz çevirmiş ve onunla konuş-

1- VEKİL
2- BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA
3- BOZUK
4- YÜCELİKLER
5- REİSLİK
6- BİNEK
7- CÖMERTLİK
8- CİHAD
9- FIKIH ALİMİ
10- İSTEK
11- İŞ İŞLEME
12- GEÇME

mak istememiştir. Adam her ne kadar sebebini öğrenmek için zorladı ise de, uzun müddet öğrenememiş ve nihâyet Ahmed b. Hanbel, «Duyduğuma göre evinin sokağa bakan kısmını sıvarken âmme hakkı olan müslümanların yolundan az bir toprak sıvaya katmışsın. Bu gibilere ilim öğretmek doğru olmaz» dedi. İşte eskiler, öğrencilerini böyle murâkabe ederlerdi.

İşte bunlar, şeytâna uyan, anlamaz kimselerin ayırd edemiyecekleri hususlardır. Bunların sarıkları büyük, cübbeleri geniş, dilleri uzun ve büyük ün almış kimseler olsalar da durum aynıdır. Yâni kendilerini dünyalıktan uzaklaştırıp âhirete yaklaştırmayan ilmin sâhiblerini kasdediyorum. Bunların ilimleri halk ile ilgili, dünya menfaatini, insanları peşinden sürüklemeyi ve emsâllerine üstünlüğü sağlayan ilimlerdir.

Demek ki Resûl-i Ekrem'in: **«Ameller, niyyet iledir»** buyurduğu, şu üç kısımdan tâat ve mübah ile ilgili olup, isyân ile hiç bir alâkası yoktur. Zira tâat, niyyet ile isyâna, mübah da niyyet ile ya isyan veya da itâata dönebilir. Fakat isyan, hiç bir sûretle tâat olmağa dönemez. Bunda niyyet müessir değildir. İsyanda niyyetin müessir olması, ne kadar kötü maksadlarla, yâni isyan edilirken daha bir çok kötülükler niyyet edilirse, o nisbettedir. Yâni bu niyyetler isyânın günâhını daha da çoğaltırlar. Bunu «TEVBE KİTABI»nda anlatmıştık.

İKİNCİ KISIM tâattır. Tâatın sıhhatı ve hem de sevabının çokluğunda niyyete bağlıdır.

Asıl, sıhhatin de niyyte bağlı olmasına gelince; yaptığı tâat ile, başkasına değil, yalnız Allah'a ibâdeti niyyet etmektir. Şâyet tâat ile riyâ ve gösterişi niyyet ederse, o zaman tâati, isyâna dönüşür. Tâatın faziletinin çoğalmasında niyyetin müessir olmasına gelince bir tâatle, bir çok iyilikleri niyyet etmekledir. Bir tâatle bir çok iyilikler niyyet etmek mümkündür. Böylece her iyilik niyyeti için ayrı mükâfat alır. Çünkü niyyet ettikleri iyiliklerin her biri müstakil birer hasenedir. Haberde vârid olduğu gibi, her haseneye de on misli mükâfat vardır. Meselâ, camide oturmak itâattir. Burada daha bir çok iyilikleri niyyet etmek de mümkündür. Bu sâyede yaptığı amel, müttakîlerin amellerinden olur ve mukarrebler mertebesine yükselir.

Bunlardan **birincisi,** câmiin, Allah'a ibâdete tahsis edilen bir ev olduğunu ve câmie giren, âdeta Allahu Teâlâ'nın ziyâretçisi bulunduğunu ve Resûl-i Ekrem'in: **«Mescidde oturan, Allahu Teâlâ'yı ziyâret etmiştir. Ziyâret edilenin, ziyâreti edene ikram hakkıdır»** (477) diye va'd buyurduğu mükâfatı niyyet etmesidir.

İkincisi, gelecek namazı beklemeyi niyyet etmek. Allahu Teâlâ'nın: **«Cihâda hâzır bulunun»** (3 - Âl-i İmran sûresi, 200) buyurduğunun bir mânası budur.

Üçüncüsü, eli, ayağı, gözü ve kulağı hareketten kesilmekle bir nevi rehbâniyyet ve îtikâfı niyyet etmektir ki, bu, aynı zamanda bir oruç ve bir dünyayı terkedicilik sayılır. Bunun için Resûl-i Ekrem:

---

(477) Metin yukarda geçmiştir. İbn Hibban, bunu «Zu'afa»da zikretti.

1-KONTROL 2-BENZER 3-TESİRLİ 4-İYİLİK 5-YÜKSELMİŞ
6-RAHİBLİK 7-İBADET

رَهْبَانِيَّةُ أُمَّتِي الْقُعُودُ فِي الْمَسَاجِدِ

-6

Ümmetimin rehbâniyyeti, mescidlerde oturmaktır» buyurmuştur.

Dördüncüsü, mescide çekilmekle, dünya meşgolesini arkaya atıp âhireti düşünmek ve Allah'a bağlanmağı niyyet etmektir.

Beşincisi, yalnız Allah'ı zikir veya O'nun zikrini dinlemek ve O'nu hâtırlamağı niyyet etmektir. Nitekim haberde:

مَنْ غَدَا اِلَى الْمَسْجِدِ لِيَذْكُرَ اللّٰهَ تَعَالَى اَوْ يُذَكِّرَ بِهِ كَانَ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

1

«Allah'ı zikretmek veya O'nu tezekkür için erkenden mescide giden, Allah yolunda cihâd etmiş gibidir(478) diye vârid olmuştur.

Altıncısı, mescidde bulunduğu müddetçe, orada ibâdetinde kusur edenlerin kusurlarını düzeltmeyi niyyet etmektir. Çünkü mescide girip ibâdeti niyyet edenler arasında pek çok câhiller vardır. Onların kusurlarını düzeltmekle mükâfat kazanır.

Yedincisi, orada, Allah için kardeşlik edinmektir. Çünkü mescide bu gibi iyiler gider.

Sekizincisi, Allah'tan utanarak mescidde günahları terk etmeyi niyyet etmektir. Çünkü mescide saygısızlık olacak şeylerde Allah'tan utanmalıdır. Hz. Ali'nin oğlu Hasan diyor: «Mescide devâm edene, Allahu Teâlâ yedi hasletin birini verir; ya Allah için iyi bir kardeşlik edinir, ya özel bir rahmet kendisine nâzil olur, yahut bilmediği kapalı bir ilmi öğrenir veyahut da iyiliğe ulaştıracak ve kötülükten uzaklaştıracak bir ahlâk edinir, yahut da korku ve hayâ neticesi günahlardan vaz geçer.

İşte bir ibâdette niyyetleri çoğaltmanın yolu budur. Diğer tâat ve mübahları da buna kıyâs et. Zîra her tâatın bir çok niyyetlere ihtimali vardır. Mü'min, ne nisbette hayır peşinde ise o nisbette niyyetleri çoğalır. İşte bu iyi niyyetler sayesinde ameller tezkiye edilir ve mükâfatlar da çoğalmış olur.

ÜÇÜNCÜ KISIM, mübahlardır. Mübahların da aynı şekilde bir veya bir kaç niyyete ihtimali vardır ki, bu niyyetler sayesinde mübah iken Allah'a yaklaştırıcı en güzel ibâdetlerden olur ve insânın âli mevkilere yükselmesine vesile olur. Bu niyyetlerden gaflet edip yanılarak hayvânat gibi mübahları boşa geçirenlere ne büyük zarar vardır. Hatâları küçümsemek doğru değildir. Çünkü kıyâmet günü adımlarını nasıl attığından ve nefeslerini nereye sarfettiğinden sorumludur. Bu, niyyetle tâate dönen, kendi-

---

(478) Kâ'bü'l-Ahbâr'ın sözü olarak bilinir. Camide oturmanın fazileti hakkında sağlam kaynağa dayanan, rivâyetler vardır.

1- ZİKRETMEK
2- BİLGİSİZ
3- TEMİZLEME

sine kerâhet karışmayan mübahtır. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Helâlı hesab, harâmı ise ikâbdır»** (479) buyurmuştur. Muaz b. Cebel'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Kul, kıyâmet günü her şeyden sorumludur. Hattâ gözüne çektiği sürmeden, eli ile çamuru ufalayıp temizlemekten ve hattâ başkasının elbisesini tutmaktan da sorumludur»** buyurmuştur. Başka bir haberde de: **«Allah için koku sürünen kıyâmet günü misk gibi koktuğu hâlde mahşer yerine gelir. Başka maksadla koku sürünen ise, cîfe gibi koktuğu hâlde gelir»** diye vârid olmuştur.

Güzel koku kullanmak, mübahtır, fakat bunda da niyyet aranır.

Şâyet, güzel koku, insan tabiatinin hoşlandığı bir şeydir. Buna da Allah için niyyet nasıl olur? dersen,

Bilmiş ol ki; her hangi bir günde bir kimsenin — zevk için koku sürünmesi hâriç — övünmek veya kendisini zengin göstermek, gösteriş veya güzel kokuyor desinler veya yabancı kadınları kendisine çekmek için koku sürünmesi günahtır. İşte bu, cîfe gibi koktuğu **hâlde kıyâmete gelecektir.** Gerçi zevk için koku sürünmek günah değil, fakat bundan da sorumludur. Hesabı münakaşalı geçen azâb olur. Aynı zamanda dünyada işlediği mübahlardan azâb olmayanların istifade ettikleri bu mübahlar sebebiyle, âhirette mevki ve dereceleri düşer. Hiç yok olmayacağı, yok olacak peşin ile değişmenin yanlış olduğu meydandadır.

Koku sürünmekteki güzel niyyetlere gelince; cum'a günü koku sürünmekle Resûl-i Ekrem'e uymayı, mescide saygıyı, Allah'ın evine hürmeti niyyet ederek oraya güzel koku ile girmek, pis kokusu ile mescidde etrafında bulunanları rahatsız etmemeye ve onların kendi aleyhindeki dedikodularını kesmeyi niyyet etmek gibi hususlardır. Zira çekiştirmeyi önlemeğe muktedir iken onu önlemeyen, günahta müşterektir. Nitekim şâir:

Seni ayırmağa imkânları olduğu hâlde, bir toplumun arasından ayrıldığın vakit, gerçekde ayrılan sen değil, onlardır»

demiştir. Allahu Teâlâ da:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ

«Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler» (6 - En'am: 108) buyurmuş ve bununla beraber senin sebeblerini hazırlamanın şer olduğuna işâret etmiştir. Bunun gibi, güzel koku sürünmekle zekâ ve anlayışını takviye edip, dinî mes'eleleri anlayıp kavramağı niyyet etmektir. Nitekim İmâm-ı Şâfiî: «Kokusu güzel olanın hakkı çoğalır» demiştir.

Bu ve benzeri niyyetleri, âhiret arzûsu gaalib olan anlayışlı adam âciz değildir. Fakat yalnız dünyalık peşinde olan bunları düşünmediği gibi, kendisine hatırlatıldığı vakitte de bunlara aldırış etmez. Onda yal-

---

(479) Yukarda geçmiştir.

1-MEKRUH 2-CEZA 3-LEŞ 4-KUVVETLENDİRME

nız «Hadîs-i nefs» denen kalbin ilk hâtırası olur ki, bunda niyyet nâmına bir şey yoktur.

Mübahlar pek çoktur. Hepsini sayıp, hepsi hakkında yapılacak çeşitli niyyetleri anlatmak mümkün değildir. Bundan kıyas alınmalıdır. Bunun için selefin âriflerinden birisi: «Ben her şeyde niyyeti güzel görürüm. Hattâ yemek içmek, uyku ve tuvalete gitmekte dahi. Bunların hepsiyle Allah rızası kasdedilebilir. Zîra bedenin devâmına ve kalbin huzûra erişmesine sebeb olan her şey dine yardımcıdır. Yemekten maksadı, ibâdete kuvvet olan, münâsebetten de gaayesi, dîni korumak, kendisinin ve ailesinin gönlünü rahatlandırıp, kendisinden sonra Allah'a ibâdet edecek, Resûl-i Ekrem'e iyi bir ümmet olacak evlâd yetiştirmeyi niyyet eden kimse, yemek yemesi ve evlenmesiyle de Allah'a itâat etmiş olur. İnsânın en çok arzû ettiği, yemek ve münâsebet olduğu hâlde âhireti arayan kimseler için bunlarda da hayrı niyyet etmek mümteni' değildir. Bunun için daima hüsn-i niyyete sâhib olmalı ve bir malı kaybolduğu vakit, «O, Allah yolunda gitti», birisi kendisini çekiştirdiği vakit, »O, günahlarımı aldı ve sevablarını bana verdi» demeli ve bu niyyetle cevab vermekten susmalıdır. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur :

إن العبد ليحاسب فتبطل أعماله لدخول الآفة فيها حتى يستوجب النار ثم ينشر له من الأعمال الصالحة ما يستوجب به الجنة فيتعجب ويقول يا رب هذه أعمال ما عملتها قط فيقال هذه أعمال الذين اغتابوك وآذوك وظلموك

«Kul, kıyâmet günü hisaba çekilir. Ameline âfetler karıştığı için, bütün ameli bâtıl olur ve Cehennem'i hak eder. Sonra Cennet'e girmesini gerektiren bir takım ameller önüne serilir, adam şaşırır ve, «Yâ Rab, bunların hiç birini ben yapmadım» der. Kendisine, «Bunlar, seni gıybet edip, sana eziyyet ve zulmedenlerin amelidir» denir» (480).

Yine haberde: **«Kul, kıyâmet günü dağlar gibi sevablarla gelir. Eğer bu sevablar kendisine kalsa, doğrudan Cennet'e girerdi. Fakat zulmedip, dövüp sövdüğü insanlar gelir. Hepsine, hakları nisbetinde sevablar verilir. Melekler, «Bu adamın sevabları bitti, fakat daha borcu bitmedi» derler. Allahu Teâlâ: «Alacaklıların günahlarını ona yükleyin ve sonra da onu Cehennem'e atın» buyurur»** (481).

---

(480) Ebû Mansûr Deylemî, «Müsned-i Firdevs»inde **Ebû Nuaym** yolu ile muhtasar olarak rivâyet etmiştir.

(481) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.

Hulâsa, sakın tavr u hareketinden bir zerresini bile küçümseme, onların şer ve aldatmalarından emin olma, onların cevablarını sorgu günü olan kıyâmete bırakma. Allahu Teâlâ senin her yaptığını bilir, ağızdan çıkan her söz hemen zabta geçer.

Seleften birisi: «Bir yazı yazdım, yazıyı, komşumun duvarının toprağı ile kurutmak istedim, fakat biraz çekindim. Sonra, «Bu, topraktır, ne olacak?» diye yazıyı toprakla kuruttum. Bu sırada gaybden şöyle bir ses geldi: «Bugün toprağa önem vermeyen kimse, yarın göreceği çetin hesabta onun ne demek olduğunu anlar» dedi.»

Adamın biri İmâm-ı Sevrî ile sabah namazını kıldı. Karanlık gidip aydınlık gelince, Sevrî'nin elbiseyi ters giydiğini gördü. Onu Sevrî'ye söyledi ve düzeltmek istedi ise de Sevrî râzı olmadı. «Ben Allah için giydiğim elbiseyi başkası için düzeltmem» dedi. Hasan-ı Basrî diyor: «Adamın biri kıyâmet günü bir başkasının yakasından yapışır ve, hakkımı ver, der. Adam, yahu ben seni hiç tanımıyorum, deyince, hak sâhibi, ya, sen benim duvarımdan bir kerpiç aldın; öteki, sen benim elbisemden bir iplik aldın, der ve bu kadar inceden inceye hesab görülür.

İşte bu ve benzeri olaylar, korkakların gönüllerini sarstı. Sen de nefsine aldanmayan azîmet sâhibi insanlardan isen şimdiden ve bu incelemelerin yapılacağı gün gelmeden kendini incele ve hesabını yap, vaziyetini kontrol et, düşünmeden adımını atma. Niçin durup, niçin hareket ettiğini bil. Dünyadan neyi kazandığını ve âhiretten neyi kaybettiğini hesabla. Dünyayı âhiret üzerine tercih ettiğinin sebebini araştır. Hareket ve sükûnun dînî bir esasa dayanıyorsa, bunu devam ettir. Aksi hâlde bundan vaz geç. Gerek yapmak ve gerek yapmamakta sahih bir niyyetin olsun. Seni, gizli bir arzun bu işe sevketmiş olmasın. Görünüşlere aldanma. Yapacağın veya terkedeceğin her hangi bir işde seni bu yola sevkedenin ne olduğunu bütün gizli tarafları ile araştır. Hattâ sahavette de durumunu kontrol et. Nitekim son derece cömerd ve kendi el emeği ile kazandığından yiyen Zekeriyya aleyhisselâm'ın bir adamın inşaatında çalıştığı hikâye edilmektedir. Çalışırken kendisine yiyecek ekmeği getirdiler. Yerken yanına başkaları geldi, onları buyur etmedi. Onun sahavetini bildikleri için bu tutumuna şaştılar. Zekeriyye aleyhisselâm ekmeğini bitirdikten sonra: «Ben burada gündelikle çalışıyorum. Bana verilen işi gereği gibi yapabilmem için bana yemek de verdiler. Verdikleri bu ekmeği hep beraber yesek size de bana da yetmiyecek ve ben de gereği gibi çalışamıyacağımdan, iş sâhiblerinin hakkı bana geçecek. Bunun için sizi yemeğe dâvet etmedim» dedi. İşte basîret sâhibi, Allah'ın bahşettiği nur ile böyle gizli kalan tarafları düşünür. O yemeğe dâvet bir fazîlet ise adamların işinde de de gereği gibi çalışmak farzdır. İşçiliğinde zayıflık, farzda noksanlık, dâveti terk ise fazîlette noksanlıktır. Farzın yanında fazîletin hükmü kalmaz.

Yine zatlardan birisi diyor: «Süfyân-ı Sevrî'nin ziyâretine gittim, yemek yiyordu. Yemeğini yiyip kabını sıyırıncaya kadar benimle konuşmadı.

Yemek bittikten sonra, «Eğer bu yemeği borç ile almasam, seni de dâvet ederdim» dedi.

Süfyân-ı Sevrî diyor: «İstemiyerek, yâni gönülsüz ve yemeğini yedirmek istemediği bir adamı dâvet eden kimsenin dâvetine, adam icâbet ederse, böyle dâvet edenin iki, etmezse bir günâhı vardır. İki günahtan biri nifâkı, diğeri de adama yedirmek istemediğini târizdir. İşte insan, bütün amellerinde kendini böyle kontrol etmeli, adımlarını ileri ve geri atmasını niyyet ile yapmalıdır. Şâyet niyyet hazırlığı yoksa, işini durdurmalıdır. Çünkü niyyet, irâde dışıdır.

5 inci BEYÂN : NİYYET İHTİYARDA DAHİL DEĞİLDİR

Şimdi câhil bir adam, bizim bu söylediklerimizi, yâni niyyeti ve niyyeti çoğaltmağı samimiyetle dinler. Resûl-i Ekrem'in: «Ameller, niyyet iledir» buyurduğunu da hâtırlar ve buna göre okuyup okutacağı, ticaret edeceği veya yiyeceği vakit, «Ben bunları Allah rızası için yapmağa niyyet ettim» der ve bunu niyyet sayar. Heyhât, buna, «Hadîs-i nefs», Hadîs-i lisan veya bir hâtıradan dîğer hâtıraya geçmek denir. Niyyet ise bunlardan başka bir şeydir. Niyyet, şu anda veya gelecekte faydalı olduğunu anladığı şey'e gönlün meyli ve yönelmesidir. Zâten gönlün temayülü olmadan, kuru bir irâde ile bir şey meydâna getirmek mümkün değildir. Böyle bir irâde, tıpkı karnı tok olan bir insânın, «İsteklenip yemeğe meyletmeğe niyyet ettim» veya hiç sevmediği bir insânı, «sevmeğe niyyet ettim» demesine benzer ki, bunlar muhal olan şeylerdir. Gönlü bir şey'e meylettirip, yöneltip oraya bağlamak, ancak sebeblerini elde etmekle mümkündür. Bu sebebler bâzan te'min edilebilir ve bâzan edilemez. Nefsin bir şey'e heveslenmesi, nefse uygun maksada icâbet etmesidir. İnsan, maksadının husûlü bu işe bağlı olduğuna inanmadıktan sonra, o işe yönelmez. Böyle bir inanca da her dâim sahib olamaz. Böyle bir inanca sâhib olduğu vakitte de kalbin boş olması lâzımdır. Kalb, daha önemli bir şey ile meşgul ise onunla ilgilenmez. Bütün bunların yâni bir şey'i yaptırıp yaptırmamanın bir çok sebebleri vardır. Dâiyeler bu sayede çoğalır, ve onlar da şahıslar hâl ve ameller itibariyle değişirler. Meselâ, şehveti galeyâna gelen bir insan, evlenirken düşünebileceği tek şey kazâ-i şehvettir. Onun aklına ne dünya, ne din ve ne de evlâd gelir. Çünkü niyyet, iç muharrike icâbettir. Adamı evlenmeğe sevkeden ise şehvetidir. Daha nereden onun dedikleri hâtıra gelecektir? Resûl-i Ekrem'in sünnetine uyarak evlenmekte fazilet olduğunu bilmedikten sonra bunu nasıl niyyet edecek? Bunu gerçek şekilde niyyet edebilmesi için bu sünnet tarafı kalbine galebe çalarak, kalbinde şehvet tarafı galib iken, dili ile böyle niyyet etmesi, sırf sözden ibâret kalır ve niyyet sayılmaz.

Böyle bir niyyete sâhib olmanın yolu, önce şeri'ate îmânını takviye ve Resûl-i Ekrem'in ümmetini çoğaltmanın faziletine bağlılığını kuvvetlendirmek ve gönlünden evlâd yetiştirmekteki gaaileyi atmakla mümkündür. Böyle davrandığı vakit, çocuk yetiştirme sevgisinin ve sevabının hevesi,

1- İKİ YÜZLÜLÜK
2- KAPALI SÖYLEME
3- BİLGİSİZ
4- DEĞİŞEN
5- DİL
6- MEYLETME
7- İMKANSIZ
8- MEYDANA GELME
9- MANEVİ İSTEK
10- KAYNAMA
11- ŞEHVETİ GİDERME
12- KUVVETLENDİRME
13- SIKINTI

kendisinde uyanmış olabilir ve bu maksadla evlenmeğe mübâşeret[1] edebilir. İçinde doğan, bu istekle evlenirken sünneti de niyyet ederse, o zaman bu fazîleti de ihrâz[2] edebilir. Yoksa, bu hususta tereddüt hâlinde iken dilinde böyle bir niyyeti, vesvese ve hezeyandan[3] başka bir şey sayılmaz.

Bunun için, yâni içinden böyle bir niyyet doğmadığı için, selef[4], bir çok nâfile ibâdetlerden sarf-ı nazar[5] ederler ve: «İçimizden niyyet doğmadığı için vaz geçtik» derlerdi. Hattâ İbn-i Sirin, Hasan-ı Basrî'nin cenâze namazını kılmamış ve: «İçimde böyle bir niyyet doğmadı» demiştir. Bunlardan birisi ailesine:

— Bana tarağı getir, diye seslendi. Ailesi:

— Aynayı getireyim mi? deyince, bir müddet durduktan sonra, adam:

— Evet, aynayı getir, diye cevab vermişti. Bunun sebebi kendisinden sorulduğu vakit, daha önce aynayı getirtmek niyyetinde olmadığını, niyyetinin yeni doğduğunu söylemiştir.

Kûfe'nin tek sayılacak âlimlerinden biri olan Hammâd b. Süleyman, öldüğü vakit Sevrî'ye:

— Cenâzesine niçin gitmedin? diye sorduklarında, Sevrî:

— Niyyetim olsa elbette giderdim, dedi. Yine bunlardan birisine, bir iyiliği yapıp yapmayacağı sorulduğu vakit, Allah niyyeti nasîb ederse yaparım, diye cevab vermiştir.

Tâvus, konuşmasını da niyyet ile yapardı. Kendisine, konuş, dedikleri hâlde konuşmadığı gibi, hiç sormadan da söze başladığı olurdu. Sebebini soranlara, konuşmamı mı istiyorsunuz? Niyyet hâzır olunca konuşurum, derdi.

Hikâye edildiğine göre Dâvud b. Mücbir akıl hakkında bir eser yazmış, Ahmed b. Hanbel onu okumuş ve atmış; «Mevzû hadîslerle doludur» demiş. Dâvud: «Ben, bunu öyle sağlam senedlere dayalı olsun diye yazmadım. Bunu tecrübeye müstenid[6] olarak yazdım. Sen, amel yönünden değil, tecrübe yönünden buna bak» dedi. Ahmed «O hâlde ver de maksadına göre ona bakayım» dedi. Uzun süre kitab yanında kaldı. Dâvud'a lâzım olup da onu aldırmak istediğinde, Ahmed: «Allah seni mükâfatlandırsın, bundan yararlandım» dedi. Demek niyyete göre okuyup anlamak değişiyor.

Dâvud'a, «Bize duâ et» diyenlere, «niyyetini bulursam olur» diye cevab vermiştir, birisi de: «Bir aydır bir hastayı ziyâret etmek istiyorum, fakat niyyetini henüz elde etmedim» demiştir.

İsâ b. Kesîr diyor: «Meymûn b. Mihran ile uzun süre bir gezinti yaptık, etrafta dolaştık. Akşam üzeri evinin önüne geldiğimizde ben ayrıldım. Oğlu babasına: «Niçin bunu akşam yemeğine alıkoymuyorsun? deyince, «Böyle bir niyyetim yok» dedi. Zîra niyyet, düşünce ve görüşe bağlıdır. Görüş değişince niyyet de değişir. Onlar, niyyetleri olmadan amel etmezlerdi. Çünkü niyyetin, amelin ruhu olduğunu, sâdık olmayan niyyet ile amelin riyâ ve yorgunluk olduğunu, böyle amelin yakınlığa değil, uzaklığa vesile olduğunu bilirlerdi. Aynı zamanda niyyetin yalnız dilde, niyyet ettim demek olmadığını, Allah'ın acımasıyla kalbden doğup harekete geç-

1-BAŞLAMA 2-KAZANMA 3-SAÇMA SAPAN KONUŞMA 4-ESKİDEN OLAN 5-VAZ GEÇME, CAYMA 6-İSNAD

mek olduğunu, bunun da bâzı vakitlerde mümkün ve bâzı vakitlerde mümkün olmadığını bilirlerdi.

Evet, kalbde din cebhesi[1] gaalib olanlarda çoğunlukla hayra[2] niyyet hâzır olur. Çünkü bu gibilerin gönlü daima iyiliklerin aslına meyyaldır. Çoğunlukla bu iyiliklerin teferruatını araştırır. Gönlü dünyaya meyledip dünyalığı gaalib olan kimse kalbinde iyilik niyyetini kolaylıkla bulamaz. Hattâ farzlarda bile bu niyyeti zoraki elde edebilir. Bu da Cehennem'i hâtırlatıp nefsini Cehennem'le korkutmak, yâhut Cennet'i hâtırlatıp onun zevklerine heveslendirmek sayesinde mümkün olur ve zayıf bir muharrik bulur. Rağbet ve niyyeti nisbetinde de mükâfatını alır.

Sevab ve ikab[3] düşünmeden yalnız saygı için tâate gelince; dünyaya rağbet edenler için böyle bir niyyet zordur. Niyyetlerin en iyi ve en üstünü de budur. Yeryüzünde bunu yapan şöyle dursun, anlayan bile az bulunur.

İnsanların itâattaki niyyetleri bölümlere ayrılır. Çünkü onlardan bir kısmı Cehennem korkusundan, bir kısmı ise Cennet ümidinden sebeb ibâdet eder. Bunlar yalnız Allah'a saygı niyyetiyle yapılan tâatlere nisbetle düşük iseler de yine sahih niyyetlerdendir. Zîra bu niyyetler, her ne kadar dünyada alışılan şeylerle ilgili ise de, âhirette va'dedilen şeylere meyllidir. İnsânı en çok tahrik[4] eden mide ve edeb yeridir. Bunların isteklerinin tam mânasiyle yerine getirileceği yer de Cennet'tir. Demek ki Cennet için amel eden, mide ve şehveti için amel ediyor demektir ki, bu, kötü bir ameldir. Bunun derecesi b ü l h [sâflık] ve ahmaklık mertebesidir. Bu da ameli ile maksadına ulaşır. Zîra Resûl-i Ekrem'in buyurduğu gibi, Cennet halkının çoğunluğunu eblehler[5] teşkil edecektir.

Fakat basiret sâhibi insanların ibâdetleri, Allah'ın Celâl ve Cemâlini sevdikleri için, O'nu zikir ve O'nu fikirden başkası için[7] yapılmaz. Onların asıl ibâdetleri zikir ve fikirdir. Diğer ibâdetler bunu takviye için sonradan gelir. Bunların derecesi, yemek ve münâsebeti düşünenlerin derecelerinden çok üstündür. Zîra onların kasdı bu şehevî arzûlar değil, onlar akşam - sabah ibâdet ederken Allah rızâsını düşünürler. İşte, insanların mükâfatları, niyyetleri nisbetindedir. Onlar, yemek içmek ve hurîlerle eğlenirken ,bunlar da O'nun mâhfi[6] cemâline nazardan zevklenir ve gerçek canlılar ile zevklenenlerin vitrinlerdeki mankenlerden zevklenenlerle alay ettikleri gibi, bunlar da Allah'ın Cemâlini unutup hurîlerle zevklenenlerle alay ederler. Hattâ daha da ileri giderler. Çünkü Allah'ın Cemâli ile hiç bir şey mukaayese edilemez. Böyle şehevî arzûlarını Allah'ın Cemâli üzerine tercih edenler, gübre böceğinin o pisliklerle uğraşıp onlardan zevk almasına ve güzel yüzlere kıymet vermemesine benzer. Çünkü o, güzel yüzden anlamaz ki, ona yönelsin. Bunun gibi, çok gönüller Allah'ın Cemâlini düşünmekten kördürler. Hâlbuki gübre böceğinin aklı olsaydı, onlarla değil, güzellerle meşgul olurdu. Bu gibilerin de gerçek akılları olsaydı, yemek ve hurîlere değil, Allah'a yönelirlerdi. Ne yazık ki herkes elinde olana sevinir. Onlar da bunun için yaratılmıştır.

Hikâye edildiğine göre Horasan'ın ileri gelenlerinden Belh'li Hızreveyh'in oğlu Ahmed, Allahu Teâlâ'yı rü'yasında görmüş ve Allahu Teâlâ kendisine :

— Ey Ahmed, herkes Benden isterken, Ebû Yezid beni ister, buyurmuştur. Yine hikâye edildiğine göre Ebû Yezid Allahu Teâlâ'yı rü'yasında görmüş ve :

— Yâ Rab, Sana nasıl gelinir? diye sormuş. Allahu Teâlâ :

— Nefsini terk et ve gel, buyurmuş. Birisi, ölümünden sonra Şiblî'yi rü'yasında görmüş ve :

— Allahu Teâlâ sana ne yaptı? diye sormuş. Şiblî :

— Hiç bir iddiamda benden delil istemedi. Ancak ben bir def'a, Cennet'i bildiği hâlde onu kazanmamaktan daha büyük hüsran olur mu? demiştim. Allahu Teâlâ da bana: «Bana mülâkî[1] olmamaktan daha büyük hüsran olur mu? buyurdu.

Maksadımız burada niyyetlerin derecelerinin farklı olduğunu göstermektir. Çoğunlukla bu niyyetlerden birisi kalbde galib olunca diğerine geçmek kolay olmaz. Bu gerçekleri anlamak, öyle bir takım amel ve işleri gerektirir ki, zâhirî fakihler[2] bunları inkâr ve reddederler. Biz de deriz ki, bir kimse mübaha niyyete hazırlanmış olup fazilete niyyete hazırlanmamışsa bu işi mübah olarak yapması daha doğrudur. Çünkü onun hakkında fazîlet, mübâha intikâl[3] etmiştir. Gerçek fazîlet ise onun hakkında bir noksanlıktır. Zîra ameller niyyetledir. Bu, afvedip bağışlamak gibidir. Bu bağış, uğradığı zulümden intikam almaktan daha iyidir. Bâzan da intikam alma niyyeti kendisinde hâzır olur. O zaman intikam alması afvetmesinden daha makbûl olur.

Yine adam, hem şimdi, hem de gelecekte ibâdet yapmak için kendisinde bir niyyet bulamamış, şimdi yeyip, içip uyumak ve böylece istirahatını te'mîn ve kendini takviye[4] ettikten sonra ibâdet niyyetindedir. Bu adam için bu istirahatı te'mîn ibâdetten daha makbûldür. Hattâ ibâdete devamdan yorulsa, usanç getirse, hevesi azalsa ve bir müddet başka şeylerle eğlendikten sonra daha zevkli ibâdet edeceğini bilse, onun için o eğlence, zorlama ile ve usanç getirerek devâm edeceği nafile ibâdetten daha makbûl olur. Ebû'd-Derdâ : «Hak ve hakikate daha iyi hâzırlanmak için, bâzan kendimi oyun ile eğlendirir ve dinlendiririm» demiştir. Hz. Ali de : «Gönüllerinizi ara sıra dinlendiriniz. Zira gönül bir şeyden hoşlanmayınca ona karşı körleşir» demiştir. Bunlar öyle ince noktalardır ki, ilmin özüne inmiş âlimler bunları bilir. Kabuk ile uğraşanlar bunları anlamazlar. Bâzan mütehassıs bir doktor ateşli hastayı etli yemekle tedâvi ederken, yarım doktor da ona güler; hiç ateşli hastaya et verilir mi? der. Bilmez ki doktor, zayıf bulduğu hastayı ameliyat için önce beslemesi gelir ki ameliyata dayanabilsin. O, bunu anlamaz. Satranç oyununu iyice bilen bir kimse, bâzan karşılıksız olarak şah ve attan iner. Bunları fedâ eder-[5]

1-KAVUŞAN 2-FIKIH ALİMİ 3-GEÇME 4-KUVVETLENDİRME
5-ŞAHMAT

ken maksadı başka yoldan zafere ulaşmaktır. Anlamayanlar, buna şaşar ve güler. Yine bunun gibi savaşın hilelerinden anlayan, bâzan düşmanından kaçar ve onu peşine takar. Maksadı, onu münâsib yerde sıkıştırıp öldürmektir.

Allah'ın yoluna girmekte de durum aynıdır. Hepsi şeytanla savaş ve kalbi tedâvidir. Basîret sâhibi ve aklı başında olanlar zafere ulaşmak için öyle hîlelere baş vurur ki, zayıf görüşlüler bunu beğenmezler. Bunun için mürîdin şeyhinde, öğrencinin öğretmeninde gördüğü bâzı şeyleri inkâra kalkışıp onlara cebhe almosı doğru olmaz. Ona yakışan, kendi haddini bilmeli ve anlayamadıklarını şeyhine veya hocasına bırakmalı, tâ ki onların mevkiine yükselip sırlarını anlayıncaya kadar.

Allah'tan hüsn-i[2] tevfik dileriz. Zîra hüsn-i[2] tevfik O'ndandır.

İKİNCİ BAB

İhlâs, Fazileti, Hakikati ve Dereceleri Beyânındadır.

6 ncı BEYÂN : İHLÂSIN FAZİLETİ

Allahu Teâlâ :

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

«Onlar, dini yalnız Allah'a hâs kılarak, O'na kulluk etmekle emrolundular» (98 - Beyyine: 5) ve : أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

«Dikkat edin, hâlis din Allah dinidir» (39 - Zümer: 3) ve :

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ

«Ancak tevbe edenler, nefislerini ıslâh edenler, Allah'ın kitâbına sarılanlar ve dinlerine Allah için candan bağlananlar, müstesnâdır» (4 - Nisâ: 146) ve :

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

«Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın» (18 - Kehf: 110) buyurmuştur. Bu en son âyet, Allah için amel edip, başkaları tarafından da övülmeği sevenler hakkında nâzil olmuştur.

Resûl-i Ekrem de:

ثَلَاثٌ لَا يُغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ رَجُلٍ مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلّٰهِ

«Üç şey var ki, bunlara hased edilmez. (Birisi de) **Allah için ihlâs ile amele niyyet eden mü'minin kalbidir** (482) buyurmuştur. Mus'ab b. Sa'd (R.A.) diyor: «Babam, kendini ashâb'ın bâzılarından üstün görürdü. Bir gün Resûl-i Ekrem'in kendisine:

إِنَّمَا نَصَرَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ هٰذِهِ الْأُمَّةَ بِضُعَفَائِهَا وَدَعْوَتِهِمْ وَإِخْلَاصِهِمْ وَصَلَاتِهِمْ

«Allahu Teâlâ'nın bu ümmete yardımı, ancak zayıflarının, duâ, ihlâs ve ibâdetleri sâyesindedir» (483) buyurdu.» Hasan'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى الْإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ سِرِّي اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ أَحْبَبْتُ مِنْ عِبَادِي

«Allahu Teâlâ buyuruyor ki: «İhlâs, Benim sırlarımdan bir sırdır. Onu, sevdiğim kulumun kalbine yerleştiririm» (484) buyurmuştur.

Hz. Ali (R.A.): «Amelin azlığına aldırış etmeyin, kabûlünü düşünün. Zira Resûl-i Ekrem Muaz b. Cebel'e (R.A.):

أَخْلِصِ الْعَمَلَ يُجْزِكَ مِنْهُ الْقَلِيلُ **«Amelin hâlis olsun, azı da sana yeter»** (485) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Kim ki Allah rızâsı için hâlis niyyetle kırk gün amel ederse, hikmet kaynakları kalbinden diline dökülür»** (486) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem: **«Kıyâmet günü ilk sorguya çekilecek üç sınıf insandır. Birincisi, Allahu Teâlâ'nın ilim verdiği kimsedir. Allahu Teâlâ ona:**

— Sana verdiğim ilimle ne yaptın ve ne amel işledin? diye soracak, adam:

---

(482) Tirmizî, Nu'man b. Beşir'den (R.A.) rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

(483) Hadisi, Neseî rivâyet etti. Buhârî'nin de aynı meâlde ve başka bir ifâde ile rivâyeti vardır.

(484) Gazvinî'nin Müselselâtından rivâyet edilmiş, yâni «falandan sordu» şeklinde bir rivâyettir.

(485) Ebû Mansûr Deylemî «Müsned-i Firdevs»inde Muaz'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(486) İbn Adiy, Ebû Mûsâ'dan (R.A.) rivâyet etti. Metin olarak da yukarda geçmiştir.

— Ya Rab, akşam - sabah Sana kulluk ettim, Dinî telkinde bulundum. Bunları Senin rızân için yaptım, diyecek. Allahu Teâlâ :

— Yalan söylüyorsun, ancak, falan zat, ne âlimdir, desinler diye öyle davrandın ve şöhreti de aldın, buyuracak. Melekler de, «Evet, yâ Rab» diyecekler. İkincisi, kendisine servet verilen kimsedir. Allahu Teâlâ buna da :

— Sana verdiğim servetle ne yaptın? diye soracak. Adam :

— Akşam - sabah Senin rızan için tasadduk ettim, diyecek. Allahu Teâlâ :

— Yalan söylüyorsun, falanca ne cömerd insandır, desinler için infak ettin ve buna da nâil oldun, buyuracaktır. Üçüncüsü de savaş alanında ölen kimsedir. Allahu Teâlâ buna da :

— Sana verdiğim güç ve kuvvetle ne yaptın? diye soracak, adam :

— Yâ Rab, Senin rızan için savaştım ve öldürüldüm, diyecek, Allahu Teâlâ ve melekler :

— Yalan söylüyorsun, falanca ne kahraman adamdır, desinler diye savaştın ve bunu da senin için söylediler, buyurulur. Ebû Hüreyre devamla diyor ki: «Resûl-i Ekrem uyluğuma bir çizgi çizerek: **«Ey Ebâ Hüreyre, işte kıyâmet günü Cehennem ateşinin ilk yakacağı kimseler bunlardır»** buyurdu. Hadîsin râvisi, Muâviye'ye (R.A.) gidip bunu anlatınca, Muâviye (R.A.) öyle ağladı ki nerde ise bayılıp düşecekti. Sonra Allahu Teâlâ'nın : مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا ...

«Her kim dünya hayâtını ve dünyâ zinetini murâd ederse» âyetini sonuna kadar okudu (Hûd: 15) ve doğru» dedi (487).

İsrâilî rivâyetlerde; âbidin biri uzun yıllar Allah'a ibâdet etmiş. Günün birinde bir cemâat kendisine gelerek, «Burada ağaca tapan insanlar var» diye haber vermişler. Buna kızan âbid, baltayı omuzuna alarak ağacı kesmek üzere yola çıkmış. Yolda şeyh sûretinde şeytan ile karşılaşmış. Şeytan, nereye gittiğini sormuş, âbid ağacı keseceğini söylemiş. Şeytan:

— Sana ne? İbâdetini bıraktın da ağacı kesmekle meşgul oluyorsun, ibâdetine dön, demiş. Âbid :

— Bu da benim bir ibâdetimdir, demiş. Şeytan :

— Ben bu ağacı kesmek isteyene izin vermem, demiş ve dövüşmüşler. Âbid, şeytânı yenerek göğsü üzerine oturmuş. Şeytan :

— Beni bırak, sana söyleyeceklerim var, sen bundan sorumlu değilsin. Kendin ağaca tapmıyorsun, başkasından sana ne var? Allahu Teâlâ'nın yeryüzünde bu kadar peygamberleri mevcuttur, dilese buraya da bir peygamber gönderir ve ağacı ona yıktırır, demiş. Âbid :

— Hayır, olamaz, mutlak sûrette bu ağacı yıkacağım, demiş ve tek-

---

(487) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.

rar şeytân ile boğuşmağa başlamışlar. İkinci def'a onu yenmiş, göğsü üzerine oturmuş. Bunun üzerine şeytan:

— Beni yine bırak, ben sana öyle teklifde bulunacağım ki, bu, hem senin ve hem de benim hakkımda daha hayırlıdır, demiş. Âbid, şeytânı tekrar bırakmış ve:

— Teklifin nedir? diye sormuş. Şeytan:

— Sen hiç bir şey'e mâlik[1] olamayıp insanların başına yük olan bir kimsesin. Elbette sen[2] de emsallerinden üstün olmak, yoksullara yardımda bulunmak gibi meziyetleri istersin. Adam:

— Evet, isterim, deyince, şeytan:

— O hâlde sen bu işten vaz geç, evine dön. Her sabah senin başının ucuna iki altun korum. Bunları istediğin gibi kendine, ailene ve yoksullara dağıtırsın. Bu ise senin için bu ağacı kesmekten çok daha hayırlı olur. Çünkü onu kesmen ağaca tapanlara bir zararı olmadığı gibi, ağaca tapmayanlara da bir kârı yoktur, demiş. Âbid, bir süre düşündükten sonra, «Bu ihtiyar doğru söylüyor. Ben peygamber değilim ki bu ağacı kesmek mecburiyetinde kalayım. Allahu Teâlâ bunu kesmekle bana emretmedi ki, kesmemekle O'na âsi olayım. Bu ihtiyarın va'di hepsinden faydalı ve kârlıdır» diyerek onunla sözleşti ve geri döndü. Akşam yattı, sabahleyin başı ucunda iki altunu buldu. Ertesi sabah da aynı vaziyette iki altunu buldu ve ondan sonra altunlar kesildi. Altunların kesildiğini gören âbid, hiddetle yine baltayı omuzladı ve ağacı kesmek üzere yola çıktı. Yolda yine aynı ihtiyar ile karşılaştı. Yine ihtiyar nereye gittiğini sordu, ağacı kesmeğe gittiğini söyledi. Bunun üzerine ihtiyar:

— Geçmiş olsun, sen onu daha yıkamazsın, diyerek dövüşmeğe başladılar. Bu def'a ihtiyar âbidi ayaklarının altına alarak kuş gibi oynatmağa başladı ve âbide:

— Ya bu fikrinden vaz geçersin, ya da seni boğazlarım, dedi. Âbid, bir şey yapamıyacağını anlayınca, ihtiyara:

— Beni bırak ve bana ilk önce nasıl sana gaalib geldiğimi ve şimdi senin beni nasıl mağlûb ettiğini anlat, dedi. Şeytan:

— İlk hiddet ve çıkışın Allah için idi, niyyetin âhiret sermayesi idi. Onun için Allahu Teâlâ seni gaalib getirdi. Fakat bu seferki hiddetin ve çıkışın dünyalık içindir. Altunlar gelmiyor diye kızdın, onun için ben seni mağlûb ettim, dedi.

Bu hikâyeler, Allahu Teâlâ'nın: إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ

«Ancak senin kullarından ihlâs sâhibi olanlar müstesnâ... (38 - Sâd: 83) buyurduğunun anlamıdır. Çünkü insan, şeytandan ancak ihlâs ile korunur. Bunun[3] için Mârûf-ı Kerhî kendi kendine dövünür ve: «Ey nefis, hâlis ol ki, halâs bulasın» derdi. Yâkub-ı Mekfuf da: «Muhlis, günahları gibi, sevablarını gizleyen insandır» dedi. Süleyman da: «Bir adımını gerçekten Allah rızâsı için atan kimseye müjde olsun» demiştir.

1- BENZER 2- İYİLİK 3- KURTULUŞ

Ömer b. Hattâb (R.A.) da, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (R.A.) yazdığı mektubunda: «Niyyeti hâlis olan kimseye, kendisi ile insanlar arasındaki işlerinde Allahu Teâlâ yeter» demiştir. Velîlerden birisi de kardeşliğine yazdığı bir mektupta: «Amellerinde niyyetini hâlis yap ki amelin azı da senin için yeterli olsun» dedi. Eyyûb-ı Sahtiyânî de: «Âmillerin niyyetlerindeki ihlâs, bütün amellerinden daha zordur» dedi. Mıtraf da: «Sâfî olanın ameli sâfi, karışık olanın ameli de karışık olur» demiştir.

Zâtın birisi rü'yada görülmüş ve kendisine:

— Amelini nasıl buldun? diye sorulmuş. Adam da:

— Hâlis niyyetle Allah için yaptığım her amelin, çiğnenmesin diye yoldan aldığım nar tanesinin ve ölen kedimize varıncaya kadar her şey'i hasenât kefesinde buldum. Yalnız sarığımda ipekten bir iplik vardı, onu bile terâzinin günah tarafındaki gözünde gördüm. Buna karşılık yüz altun değerinde olan merkebimi göremedim, yâni onun bir mükâfatını bulamadım. Ölen bir kedinin mükâfatı mîzânıma konduğu hâlde yüz altun değerinde olan merkebimin mükâfatı ne oldu? diye sorduğumda, «Onu da nereye gönderdin ise oraya gitti. Zira sana merkebinin ölümünü haber verdiklerinde, «Allah'ın lânetine gitsin» dedin. Bu sûretle ecrin kayboldu. Eğer Allah rızâsı için olsun, deseydin onun da mükâfatını alırdın, dediler. Diğer rivâyette de, adam devamla: «Bir def'a bir sadaka verdim, herkes görüyordu. Onların görmesi hoşuma gitti. Bu def'a onu ne lehimde ve ne de aleyhimde buldum, yâni boşa gitti.» Süfyan bunu duyduğu vakit, «Ne güzel, onu ihsân ettiği için aleyhinde de olmamıştır» dedi.

Yahya b. Muaz da: «Sütün pislikten ayrılması gibi, ihlâs da ameli, ayıplardan temizler» demiştir. Denildi ki: «Adamın biri kadın kılığına girer ve kadınların bulunduğu meclislere katılırdı. Bir gün yine aynı kılıkta kadınlar arasına girdi. O sırada kadının birinin incisi kayboldu. Kadın hemen kapuları tuttu ve teker teker aramağa başladılar. Sıra bu adama ve onun yanındaki bir kadına gelmişti. İhlâs ile Allah'a duâ etti ve: «Yâ Rab, beni bu rezâletten kurtarırsan bir daha ben bu işi yapmam» diye samimiyetle tevbekâr oldu. İnci, onun yanındaki kadında bulundu ve, «Artık kapuları açalım» diye bağırdılar.

Sôfilerden birisi, arefe günü ikindiden sonra bahçesinde çalışan Ebû Ubeyd-i Tüsterî'nin yanında ayakta duruyordum. Ebdallerden bir kardeşliği Ebû Ubeyd'in yanına gelerek kulağına birşeyler söyledi. Ubeyd «Hayır» deyince, adam, bulut gibi yeri yalayarak uzaklaştı. Ebû Ubeyd'e «Sana ne dedi» diye sordum. Ubeyd «Hacca gelir misin?» dedi, ben de hayır deyince gitti. «Niçin hayır dedin?» diye sorduğumda, «Niyyetim yoktu da onun için. Çünkü ben, bu ziraat işini tamamlamağı niyyet etmiştim. Onunla Hacca gitmekle Allah'ın gadabına uğramaktan korkarım. Zîra onunla gidersem, Allah için olan amelime başka bir şey katmış olurum da, o vakit benim içinde bulunduğum bu çiftçilik yetmiş Hac'dan daha sevab olur, dedi. Yine birisi şöyle anlatıyor: «Deniz savaşına çıkmıştık. Birisi bir torbayı satılığa çıkardı. Kendi kendime, «Bunu alayım, savaşımda bundan

istifade ederim.» Şehre döndüğüm vakit kârı ile de satarım» dedim. O gece rü'yamda iki kişi gökten inmiş, birisi arkadaşına, «Gaazileri yaz» demiş, adam da yazmağa başlamış; kimisi seyahat için, kimisi gösteriş için, kimisi ticaret için ve bir kısmı da Allah rızâsı için çıkmış, diye yazdı. Sonra bana dönerek, «Bunu da tüccar olarak yaz» dedi. Ben, «Allah Allah, tüccar değilim, ticaret malım da yok, ancak gazâ için çıktım» dedim. Adam: «Ey ihtiyar, hani dün bir torba aldın da satacağını düşündün ya?» dedi. Ben, ağlayarak, «Aman beni tüccar yazmayın, ben ticaret için çıkmadım» dedim. O adam, arkadaşına bakarak: «Yaz, gazâ için çıkmış, sonra kâr etmek için yolda bir torba satın almıştır, Allahu Teâlâ hükmünü verir» dedi.

Seriyyâ's-Sakati: «Tenhada yalnız Allah rızâsı için iki rek'at namaz kılman, âşikâre yetmiş veya yediyüz hadîs yazmandan daha hayırlıdır» dedi. Başka birisi de: «Bir saat ihlâs içinde kalmak, ebedî kurtuluşa vesiledir. Ne yazık ki, bu gibiler, çok nâdir bulunurlar». Denildi ki; ilim; tohum, amel de onu ekmektir. Ekinin suyu ise ihlâstır. Yine birisi: «Allahu Teâlâ bir kuluna buğzettiği vakit ona üç şey'i verir ve ondan üç şey'i men'eder. Sâlihlerin sohbetini ona nasîb eder, fakat öğütlerini kabûl ettirmez. Sâlih amelleri ona nasîb eder fakat ihlâs vermez. Hikmeti kendisine nasîb eder fakat ondaki sadâkatini men'eder.»

Sûsî de: «Allahu Teâlâ'nın, kullarının amelinde aradığı, yalnız ihlâstır» demiştir. Cüneyd de: «Allahu Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, onların akılları var akıl erdirirler, akıl erdirince de amel ederler, amel ettikleri vakit ihlâs ederler. İhlâsları bütün iyiliklere onları dâvet eder» demiştir.

Muhammed b. Saîd el-Mervezî: «Bütün işler iki esasa dayanır. Birisi, Allah'ın, senin hakkındaki işi, diğeri de senin, Allah'a karşı olan işindir. Allah'ın yaptığına râzı olup kendi amelinde de hâlis ol. Bu sâyede her iki yönden de kurtuluşa ulaşmış olursun» dedi.

7 nci BEYÂN : İHLÂSIN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; kendisine başka bir şey'in karışması düşünülen bir şey'e o başka şey karışmamış ise, işte buna «hâlis» derler. Bu sâfi ve karışıksız işe de ihlâs derler. Nitekim Allahu Teâlâ :

مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

«Karınlarındaki medfûât ile kan arasından size hâlis ve içimi kolay süt içiririz» (16 - Nahl: 66) buyurmuştur. Şübhesiz sütün hâlis ve sâfi olması, kan, sidik ve pislik gibi inekten çıkan her hangi bir şey'in ona karışmış olmamasıdır. Şirk ise, ihlâsın zıddıdır. Hâlis olmayan müşriktir. Şu kadar var ki şirkin de dereceleri vardır. Ulûhiyette şirk, tevhiddeki ihlâsın zıddıdır. Şirkin gizli ve âşikâresi olduğu gibi, ihlâsın da gizli ve âşikâresi vardır. İhlâs ile zıddı kalbe uğrarlar. Bunların yeri kalbdir. Bu da kasid ve

1-İFRAZAT 2-ALLAHA İBADET ETME

niyyetlerde aranır. Niyyetin hakikatini anlattık. O da içden doğan sese uymaktır. İçden tahrik eden sebeb tek olursa, bundan meydâna gelen işe, niyyet edilen o tek şey'e nisbetle, ihlâs denir. Meselâ, sırf riyâ maksadiyle sadaka veren de muhlis, yâni hâlis riyâkârdır. Çünkü niyyetine başka bir şey karıştırmıyor. Bütün şâibelerden uzak ve yalnız Allah rızâsı için veriyorsa, buna da muhlis denir, yâni aslında niyyet iyiye de olsa kötüye de olsa, başka hiç bir şey karıştırmadan tek maksadla yapılan iş hâlisdir. Ya hâlis kötülük, ya da hâlis iyiliktir. Fakat âdet olarak yalnız Allah rızâsına niyyet edilerek yapılan işlere hâlis dendi ve bu hâlis ismi orada kaldı. İlhad da böyledir. Aslında ister iyi olsun, ister kötü her hangi bir tarafa meyletmeğe ilhad denir. Fakat âdet, bunu, haktan meyletmekte kullanmıştır. Kimin sevk-i tabiîsi yalnız riyâ ise ve riyâ niyyetiyle amel ediyorsa bu adam tehlikeye atılmıştır ki, biz burada ondan konuşacak değiliz. Zîra Rub'u'l-Mühlikât'ın riyâ bölümünde bundan yeteri kadar bahsettik. Riyâkâr hakkında vârid olan vaîdlerin en ehveni, kıyâmet günü ona, «Ey riyâkâr, ey hîlekâr, ey müşrik, ey kâfir» diye dört isimle çağrılmış olmasıdır. Burada yakınlık maksadıyle harekete geçtiği hâlde bu niyyetine karışan başka bir şeyden daha bahsedeceğiz. Bu karışan, ya riyâdır veya dünya menfaatinden başka bir şeydir. Bir adam oruç tutarken Allah'a yakınlığı niyyet ettiği gibi, bir de beden sıhhati için niyyet etmiş olması gibi... Veyahut köleyi âzâd ederken, hem Allah rızâsını ve hem de onun kötü huyundan ve yükünden kurtulmağı niyyet etmesi gibi veyahut da Allah rızâsı için Haccederken bir de hava değişimini düşünmesi veya memleketinde karşılaştığı bir kötülükten kurtulmayı, düşmanından kaçmayı, çoluk çocuğundan uzaklaşmayı veya her hangi bir meşgaleden kurtulmayı düşünmesi gibi. Veya da savaşın inceliklerini öğrenmek için gazâya gitmesi veya malını, aile efradını korumak için uyumamak maksadiyle gece namaz kılması veyahut maişetini te'min maksadıyle veya muhitinde mevki kazanmak gayesiyle veya ilmin bahşettiği şeref sâyesinde malını muhafaza maksadiyle okuması veya susmak sıkıntısından kurtulmak ve konuşmak zevkine varmak için, okutmak ve va'z ile meşgul olmak veya âlimler, sôfiler ve diğer halk katında itibarlı olmak için âlim ve sofilerin hizmetini üzerine almak veya bu sâyede arkadaş edinmek için bu işi yapmak, yâhut yazısını güzelleştirmek için mushaf yazmak, yâhut kira vermemek için yaya Haccetmek, yâhut temizlik için abdest almak, serinlemek ve kir kokusunu çıkarmak için yıkanmak, âli isnad sâhibi olduğu bilinmesi için hadîs rivâyet etmek, ev kirası vermemek için mescidde îtikâfa girmek, yemek pişirmek telâşesinden kurtulmak için oruç tutmak, dilencinin ısrarından kurtulmak için ona sadaka vermek, kendisi de hastalandığı vakit ziyâret edilsin diye hasta ziyâretine gitmek, cenâzesine gelsinler diye başkalarının cenâzelerine gitmek veya iyi adam olarak tanınması ve iyilikle anılması, tâzim ve saygı ile kendisine bakılması için bunların benzeri iyiliklerde bulunmak gibi. Ne zaman bunların her hangi birisini yalnız Allah için yapmağa başlar ve asıl muharriki Allah rızâsı olur ve fakat sonradan bu saydığımız ve benzeri sebeblerden birisi de buna ekle-

1-KIMILDATMA
2-KUSUR
3-İMANSIZLIK
4-HALİS
5-TABİİ SEVK
6-KORKUTMA
7-AŞAĞI
8-SAHİFE
9-İBADET
10-HÜRMET

nir ve bu sâyede yaptığı işler kendisine daha kolay gelirse ameli ihlâstan ve hâlis Allah rızâsı için olmaktan çıkmış ve bu ameline şirk, ortaklık karışmıştır. Hâlbuki Allahu Teâlâ: «Ben, ortakların ortaklığından en müstağnî olanım» buyurmuştur.

Hulâsa, az olsun çok olsun, gönlün meylettiği ve nefsin haz duyduğu dünyalıktan her hangi bir şey'i amele karıştırdığı vakit o amel, karışır, berraklığını kaybeder ve ihlâsı zâil olur da, haz duyduğu şeylere bağlanarak şehvetlerine dalar. Bu anlattığımız cinslerden olan haz ve garazlarından her hangi bir iş ve ibâdetinde korunması pek enderdir. Bunun için, ömrünün en kısa ânında bile ihlâs üzerine olabilen kurtuldu, denilmiştir. Hâlis olan, Allah'a yakınlıktan başka hiç bir gaaye gütmeyendir. Şâyet ibâdetler, yalnız yukarda saydığımız menfaatler karşılığı yapılırsa, sâhibinin daha zor duruma düştüğü gizli değildir. Biz, asıl maksadın Allah'a yakınlık olduğu hâlde bu gibi hususların sonra ilâve edilen ibâdetlerden bahsediyoruz. Yukarda niyyet bahsinde anlattığımız gibi, bu şâibeler, ya muvafakat, ya müşâreket veya muâvenet mevkiinde olur.

Uzun sözün kısası, nefsin isteği, ya bâis-i dinî gibi olur, ya ondan kuvvetli veya da ondan zayıf olur. Yakında anlatacağımız gibi, her birinin ayrı ayrı hükmü vardır. İhlâs, bu şâibelerin azından ve çoğundan ameli telhîs edip kurtarmaktır ki, ancak başka bir muharrik bulunmaz da Allah'a yaklaşmak maksadı tek olarak kalır. Bu, ancak yalnız Allah'ı sevip âhireti düşünen ve kalbinde dünya sevgisi için yer bulunmayan, hattâ yeme ve içmeyi bile sevmeyen, ancak yemek ve içmeği def'-i tabiî gibi zarurî bir ihtiyaç kabûl eden kimselerde olur. Yemeği, yalnız fıtrî ve tabii bir ihtiyaç kabûl eder. Yoksa yemek olduğu için yemeğe heves etmez de ibâdetinde kendisini takviye için onu yer. Hattâ hiç acıkmayıp yemek telâşesinde olmamasını temenni eder. Zarurî ihtiyacından fazla yemez. Ancak zaruri ihtiyacı arar, fazlasına bakmaz, bütün himmeti Allah'a olur. İşte bu görüşde olan insânın yiyip içmesi, — def'-i tabiîsi dahî dâhil olmak üzere — bütün harekât ve sekenâtında sahih niyyet ve hâlis amel sâhibi olur. İbâdete yardımcı olur maksadıyle uykuya yatması da ibâdettir. Bu sâyede muhlislerin derecesine yükselir. Bu görüşde olmayanların amellerinde ihlâs kapuları kapalıdır. Allah ve âhiret sevgisi galebe çalıp mûtad olan hareketlerde kendisinde nitelik hâlini alır ve ihlâsa dönüştüğü gibi, kalbinde dünya, riyâset ve Allah'tan başka her hangi bir sevgi galebe çalarsa, o da kendisinde nitelik hâlini alır ve namaz, oruç gibi ibâdetleri bile pek ender riyâdan selâmet bulur.

Demek ki ihlâsın ilâcı, nefsin arzûlarını kırmak, dünyadan tama'ı kesmek ve kalbe iyice galebe çalıp yerleşecek şekilde âhirete yönelmektir. İşte ancak bu sâyede ihlâsa ulaşabilir. İnsânın yorularak yaptığı nice ameller var ki, bunların ihlâs ile ve Allah rızâsı için yapıldığını zanneder ve buna aldanır. Çünkü o amele sirâyet eden âfetleri bilemez. Nitekim adamın birisi: «Otuz yıl cemâatle kıldığım namazımı iâde ettim. Çünkü

1-İHTİYAÇSIZ 2-GEÇİCİ 3-MAKSAD 4-ANLAŞMA 5-ORTAKLIK 6-YARDIMCILIK 7-İCABETTİREN 8-KISALTMA 9-TABİİ ORTADAN KALDIRMA 10-KUVVETLENDİRME 11-DUA 13-YÜKSELME ARZUSU 14-DAVRANIŞ 15-ADET 16-REİSLİK 17-AÇ GÖZLÜLÜK 18-YAYILMA 19-BELA

bütün namazlarımı birinci safda ve imamın arkasında kılardım. Bir def'a bir mâzeret sebebiyle biraz geciktim ve ancak ikinci safda yer bulabildim. Namazı kıldım ve fakat insanların beni ikinci safda görmesinden utandım. O zaman anladım ki, insanların beni birinci safda görmesine seviniyor ve böylece kalbim huzur buluyordu. Ben o zamana kadar bunun farkında değildim. Bunun için otuz yıllık namazımı iâde ettim», demiştir. İşte bu, o kadar gizli, ve ince bir noktadır ki, ancak Allah'ın tevfikiyle anlaşılıp bilinebilir. Gaafiller, bu gibi ibâdetleri hasenât sanır. Hâlbuki bunların hepsi, âhirette seyyiattır. Allahu Teâlâ'nın:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا

«Onlara Allah'tan, hiç hesab etmedikleri şeyler beliriverir. Onlara, işledikleri kötü şeyler belli olur» (39 - Zümer: 47 - 48).

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

«Ey Muhammed, «Size amelce en çok kayıpta bulunanları haber verelim mi?» de. Dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiştir. Hâlbuki onlar sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı» (18 - Kehf: 103, 104) buyurmasından murâdı budur. İnsanlar içerisinde en şiddetli olarak bu fitneye uğrayacak olan, âlimlerdir. Zîra onların çoğunu ilim peşine sevkeden, övülmek ve bundan neş'e ve gurur duymaktır. Şeytan bunu onlara süslemiş ve demiştir ki: «Maksadınız, peygamberin getirdiğini yaymak, halka ve hükümdarlara nasîhat ile Allahu Teâlâ'nın adını yüceltmektir». Onlar da insanların kendilerine teveccüh etmelerine sevinirken, bu sevinci, dîne yardım ediyormuş gibi sanır. Hâlbuki kendisinden daha kuvvetli bir hatib ortaya çıkıp cemâat, ona yönelse, buna alabildiğine üzülür. Eğer dîni anlatmak maksadıyle, va'z etseydi buna sevinecekti. Çünkü Allahu Teâlâ başkasını bu evsafda yaratmakla kendisine yardımcı kılmıştır. Bununla beraber şeytan yine bunun peşini bırakmaz. Adama, üzüntüsü için yaldızlı sebebler gösterir ve der ki: «Cânım senin üzüntün, bu adam senden üstün çıktığı ve bu sebeble insanların senden yüz çevirmiş olması için değildir, bu yüce görevden geri kaldığın içindir. Çünkü senin va'zından istifade etseler, sen me'cur, olacaktın» der ve kendisini oyalar. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın emrine inkıyad etmesinin kendi hakkında daha sevab olacağını bilemez.

Şöyle bir düşünelim; Ebû Bekir (R.A.) hilâfete geçmesinden Hz. Ömer üzülse acaba hoş karşılanır mı idi? Elbette aklı başında olan, bunu hoş karşılamaz. Zîra hakkı kabûl ederek emâneti ehline vermenin, doğrudan doğruya bu görevi kendi üzerine almaktan çok daha iyidir. Üstelik daha çok mükâfatı da vardır. Hz. Ömer ise üzülmek şöyle dursun, görevi daha liya-

1-YARDIM 7-PARLATICI
2-HABERSIZ 8-KAZANMIS
3-IYILIK 9-ITAAT
4-GÜNAH
5-NASIHAT
6-SIFATLAR

katli olan bir kimseye tevdî etmekten memnunluk duymuştur. Acaba hoca efendilere ne oluyor ki, cemâat kendilerini bırakıp daha iyi buldukları bir âlime yöneldikleri vakit üzülüyorlar. Bâzılarını şeytan aldatır ve henüz tecrübeye geçmeden, daha liyakatlisini bulsam görevi ona teslim etmekte tereddüd etmem der ki, bu sırf aldatma ve cehâlet sözüdür. Çünkü böyle bir iş ile karşılaşmadan önce söz vermek kolaydır, fakat iş başa gelince durum değişir, sözünde durmaz olur. Bütün bunları, nefsin hîlelerini şeytânın aldatmalarını bilen ve uzun denemelerden geçen anlar. İhlâsın hakikatini bilip onunla amel etmek çok zordur. Çünkü o, derin bir deryadır. Orada boğulmaktan çok az kimse kurtulabilir. Nitekim Kur'-an-ı Kerim'de: إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ «Onlardan sana içten bağlı olan kullarım müstesnâ» (38 - Sâd: 83) buyurmuştur. Kul, bu ince noktaları son derece araştırmalıdır. Aksi hâlde bilmeyerek şeytanlara uyanların arasına katılmış olur.

8 inci BEYÂN: İHLÂS HAKKINDA ŞEYHLERİN SÖZLERİ

Sûsî: «İhlâs, ihlâsını görememektir. Çünkü ihlâsında ihlâsını görenin, yâni bende ihlâs var diyen, ihlâsında, ihlâsa muhtaçtır» demiştir. Sûsî'nin bu sözü, ameli bilfiil ucubdan temizlemeğe işârettir. Çünkü ihlâsım var deyip ihlâsa yönelmek ve ona bakmak ucub [kendini beğenmek] tir. Bu da âfetlerdendir. Hâlis, her türlü kederlerden, karışıklıklardan emîn olan kimsedir. Bu ise ihlâsın yalnız bir âfetine işârettir.

S e h l de: «Kişinin hareket etmesinin yalnız Allah rızası için olmasıdır» dedi ki, bu vecîze maksadı tamamen içine almıştır. İ b r â h i m b. E d h e m ' in: «İhlâs, Allah ile beraber sâdık niyyette bulunmaktır» sözü bunun mânasıdır. S e h l ' e: «İnsânın nefsine en çok ağır gelen nedir?» diye sorduklarında, «İhlâstır. Zira ihlâsda nefsin nasibi yoktur» dedi. Bağdat'lı Ahmed'in oğlu R ü v e y m de: «Amelde ihlâs demek, o amel sâhibinin ameli ile ne dünya ve ne de âhirette bir karşılık beklememesidir» demiştir. Bu söz, nefsin, dünya ve âhiretle ilgili arzûlarının âfet olduğuna işârettir. Hattâ ibâdeti ile Cennet'teki zevkleri niyyet eden âbidin ibâdeti de malûldür. Gerçek olan, ameli ile yalnız Allah rızâsını niyyet etmesidir ki bu da sıddıkların ihlâsı ve mutlak olan bir ihlâstır. Cehennem korkusu ve Cennet ümîdiyle amel eden de muhlistir. Ama bu ihlâs mutlak değil, dünyevî arzûlarına nisbetle bir ihlâstır. Yoksa gerçekde bu da şehvetleri peşindedir. Aklı başında olanlar için aranması gereken, yalnız Allah rızasıdır. İnsan, mutlak sûrette bir fayda için hareket eder. Böyle hiç bir haz olmamak, ilâhî vasıftır. Bunu kendisinde iddia etmek ise küfürdür. Nitekim kadı Ebû Bekir'e el-Baakılânî, «Benim hiç bir hazzım yoktur» diyen kimsenin küfrüne kaail olmuş ve: «Bu, ilâhî bir vasıf-

1-BIRAKMA 2-BILGISIZLIK 3-TECRÜBEYE GIRMIŞ OLARAK 4-KENDINI BEYENME 5-BELA 6-KISA 7-SEBEBLI 8-HALIS 9-HAKIM 10-INANMIŞ

tır» demiştir ve bu sözü gerçektir. Fakat bu iddiada bulunanlar hiç hazzı yok derken, Cennet'teki şehevî arzûları kasdetmiştir. Yalnız mârifet zevkini ve O'nun Cemâlini müşâhede zevkini kasdetmemişler. İşte bu gibilerin hazzı ve zevki de budur. Ne yazık ki bâzıları bunu bir haz ve zevk saymazlar. Belki buna şaşarlar. Hâlbuki ilâhî mârifet, münâcat ve müşâhede zevkiyle meşgul olanlar, diğer bütün zevkleri hakir görürler. Aslında bunların da hareketleri bir haz ve bir zevk içindir. Fakat bunların hazzı başkası değil, ancak mâbudlarıdır.

Ebû Osman da, ihlâs: «Devamlı olarak Yaradanı düşünmek ve O'na bakmakla mahlûku unutmaktır» » dedi. Bu da ihlâsın yalnız riyâ âfetine işârettir. Bunun için birisi: «İhlâs demek, onu bozmak için şeytânın bile duyup farkında olamadığı, meleğin bile bilip yazamadığı amel demektir» dedi ki, bu da amelde gizliliğe işârettir. Dîğer bâzıları da: «İhlâs, mahlûkattan gizlenip maddî ilgilerden arınan amel demektir» dediler ki, bu, bütün maksadları daha ziyâde içine alır. Muhâsibî de: «İhlâs, Allah ile olan muâmeleden mahlûku çıkarmak demektir» demiştir ki, bu da riyânın nefyine işârettir. Havvâs'ın: «Riyâset şerbetinden içen, hâlis kulluktan çıkmıştır» sözü de bunun gibidir. Havârîler İsâ aleyhisselâm'a: «Amellerden hâlis olanı hangisidir?» diye sorduklarında, İsâ aleyhisselâm: «Hiç kimsenin övmesini sevip beklemeden, Allah için yapılan ameldir» dedi. Bu da riyânın terkine işârettir. İsâ aleyhisselâm'ın özel olarak bunu ele alması, ihlâsı en çok bozup karıştıran sebeblerin başında geldiği içindir. Cüneyd de ihlâsı târif ederken: «Ameli karışıklıklardan arındırmaktır» dedi. Fudayl da: «İnsanlar görüyor diye ameli terketmek riyâ, insanlar görsün diye amel etmek ise şirktir. İhlâs da Allahu Teâlânın seni, bunlardan korumasıdır» dedi. Dîğer birisi de: «İhlâs, devamlı olarak ameli murâkabe ile sevdiği bütün zevkleri unutmaktır» dedi.

İşte ihlâs bunlardır. İhlâs hakkında daha pek çok sözler varsa da gerçek ortaya çıktıktan sonra lâfı daha fazla uzatmağa lüzum yoktur. Esâsen bu hususta sadra şifâ verecek, geçmiş ve geleceklerin efendisi olan yüce Peygamber Hz. Muhammed (S.A.V.) in, ihlâsdan sorulduktа: أَنْ تَقُولَ رَبِّيَ اللهُ ثُمَّ تَسْتَقِيمَ كَمَا أُمِرْتَ

«Rabbim Allah'tır dedikten sonra emrolunduğun gibi istikaamet edip doğrulmandır» (488) diye vermiş olduğu cevabdır, yâni hevâ ve nefsine değil, ancak Rabbine ibâdet etmen ve ibâdetinde emrolunduğun gibi istikamet etmendir. İşte bu, mâsivâdan ilgiyi kesmektir ki, gerçek ihlâs da budur.

---

(488) Sahih olarak Tirmizi ve İbn Mâce Süfyan'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Müslim'in rivâyetinde: «Allah'a inandım de de sonra istikamet et» şeklindedir.

9 uncu BEYÂN: İHLÂSI KARIŞTIRAN SEBEBLERİN DERECELERİ

Bilmiş ol ki; ihlâsı karıştıran âfetlerin bâzısı gizli, bâzısı âşikâre, bâzısı âşikâre olmakla beraber zayıf, diğer bâzısı da gizli olmakla beraber kuvvetlidir. Gizli ve âşikâre derecelerin ayrılıkları ancak bir misâl ile anlaşılır. İhlâsı en çok karıştıran riyâdır. Bunu bir misâl ile açıklayalım. İhlâs ile namaz kılan kimseyi de şeytan aldatır. O, böyle huzûr içinde namaz kılarken bir cemâat ona bakar veya bir kişi içeri girer de onun kıldığı namazı görür ve «Ne güzel namaz!» der. O da bu söz karşısında namazına daha da itina göstermeye gayret ederse, işte bu, öyle açık bir riyâdır ki, mübtedî müridlerin çoğu bunun farkında olamaz.

İkinci derece, mürid, şeytânın bu aldatmasını anlar ve buna iltifat etmez; kendini korur, şeytâna uymaz. Başladığı gibi namazına devâm eder. Burada muvaffak olamayan şeytan, bu def'a hayır yolundan gelir ve: «Sen, bir önder ve örneksin. Herkes sana bakar ve seni örnek alır. İbâdetini güzel yaparsan, seni örnek alanların mükâfatı gibi, mükâfat kazanırsın. Kusurlu ibâdet edersen, sana bakıp kusur edenlerin günâhı gibi günâha girersin. Onun için halk önünde ameline dikkat et. Onu güzel yap. Belki bu güzellik ve huşu'da sana uyarlar. Şeytânın bu kabil aldatması, birinciye nisbetle daha gizlidir. Birincisine aldanmayanın buna aldanmasından korkulur. Bu da ihlâsı ibtâl eden riyânın tâ kendisidir. Çünkü toplumda başkaları için huşu' ile ibâdeti güzel buluyorsa, yalnızlıkta kendisi için neden güzel bulmasın. Bir adam için başkasının kendisinden daha kıymetli olmasına imkân yoktur. Bu, sırf bir karıştırmadır. Gerçek önder ve örnek, yalnızlıkta istikamet edip kalbi nurlatan ve bu nurdan etrafa yayıp neşreden kimsedir. İşte o zaman sevab kazanır. Fakat şeytânın dediği gibi yapmak ise, riyânın tâ kendisidir. İyiliğe önder olmakta şeytâna uyan, bu telbisatının cezasını çeker.

Üçüncü derece, birinci ve ikinci derecelerden de daha incedir. O da insan, kendini bu hususlarda dener, şeytânın bu aldatmasına kıymet vermez, gizli ayrı, âşikâre, başkalarına gösteriş icin ayrı ibâdetin riyâ olduğunu, ihlâsın gizli ve âşikâre ibâdeti aynı şekilde yapmak olduğunu anlar da insanlar görüyor diye ibâdetinde fazla huşu' göstermekte kendisinden ve Rabbisinden utanır. Sonra nefsine yönelir ve toplumda olduğu gibi, yalnızlıkta da ibâdetini düzgün yap der. İşte bu da kapalı bir riyakârlıktır. Çünkü bunun, yalnızlıkta ibâdetini düzeltmesi, toplumdaki ibâdetine uydurması içindir. Burada yine halka gösteriş vardır. İhlâs, ibâdet ederken, hayvanlarla insanların kendisini görmesinde fark gözetmemektir. Yâni insanların kendisini görmesine aldırış etmeyecek ki, kendinden utanarak riyâ ve gösteriş yapmış olsun da, bundan kurtulmak için toplumda kıldığı gibi, yalnızlıkta da kılmasına gayret etsin. Bundan kurtuluş, ancak bitkilere kıymet vermediği gibi, insanların görmesine de kıymet vermemekle mümkündür. İşte şeytânın üçüncü aldatması da bu şe-

kildedir. Yâni toplumda insanlar görüyor diye yaptığı iyi ibâdet gibi, yalnızlıkta da iyi ibâdet yapması yine riyâ ile ilgilidir.

Dördüncü derece: Şeytânın dördüncü derecedeki aldatması, bu üçüncü dereceden de daha gizlidir. Artık şeytan, seni bu şekilde kandıramıyacağını bildiği için, «İnsanların huzûrunda huşû ile namaz kıl» demez. Yalnız bu def'a şeytan, yine toplumdaki ibâdetinden, Allah'ın azametini, Celâl ve Kibriyâlığını, kimin huzurunda durduğunu düşün de, gaafil olan kalbine Allahu Teâlâ'nın bakmasından utan, der. Adam da böylece toplumda kalbiyle hazırlanır. Azaları ile huşu' eder ve bunu bir ihlâs sanır. Hâlbuki bu da aldatma ve aldanmanın tâ kendisidir. Çünkü eğer bu maksadla toplum arasında ibâdet ediyorsa, yalnızlıkta da aynı şekilde ibâdet etmesi ve aynı duyguyu taşıması lâzımdır. Bundan kurtuluş alâmeti, toplumda olduğu gibi, yalnızlıkta da aynı duygu, aynı huzur ve huşu' içinde ibâdet etmektir. Bu huzura başkaları sebeb olmamalıdır. İster şekilde ve ister kalb huzûrunda olsun, toplum arasında ve yalnızlıktaki ibâdetinde bir değişiklik olursa, bu, riyânın tâ kendisidir ve bunun sâhibi ihlâstan uzaktır. İşte insânın kalbindeki bu riyâ ve gizli şirk, gece karanlığında siyah taş üzerinde yürüyen karıncanın ayak şamatasından daha incedir. Nitekim bu husus ile ilgili hadîs, yukarda geçmiştir. Şeytânın şerrinden, ancak ince görüşe sâhib olup, Allah'ın tevfik ve hidâyetiyle saâdete ulaşan kimseler korunabilir. Yoksa, şeytan, Allah'a ibâdet edenler için paçaları sıvamış ve her an onları murâkabe altında bulundurmaktadır. Bütün hareketlerinde onları riyâya düşürmek için türlü çârelere baş vurur. Göz sürmesinden, bıyık kesmesinden, koku sürünmesinden ve elbise giymesinden her şey'ine kadar onu aldatmağa çalışır. Zîra bu saydıklarım da özel vakitlerde sünnet olmakla beraber bunlarda da nefsin riyâ arzûları vardır. Çünkü insanların bunlarla ilişkisi var ve gözleri bunlara gider. Şeytan, onu bu işlere dâvet eder; «Bunlar sünnettir, bunları terketme» der. Öteyandan gönül, bunları gizli bir şehvet için veya en azından ihlâsdan başka karışık niyyetlerle yapar. Bütün bu âfetlerden selâmet bulmayan ibâdetler, hâlis değillerdir. Hattâ gönlün çekildiği güzel îmar edilmiş bir mescidde îtikâfı bile şeytan teşvik eder ve bir çok faziletlerini hatırlatır. Hâlbuki bâzan kendisini îtikâfa teşvik eden, mescidin güzelliği ve istirahatın müemmen oluşu olur ki, bunda bir ecir yoktur. Bu da mescidlerin mâmur ve güzelini, bakımsız ve inşaatı çirkin olanı üzerine tercih etmekle bilinir. Bütün bunlar nefsin isteklere temayülüdür ki, ihlâsın hakikatini ibtâl ederler. Dikkat et, altuna da yabancı maddeler katılır ki, bunlar da birbirinden farklıdır. Az olur çok olur, ayrılması mümkün olur. Kolaylıkla veya güçlükle bilinir fakat bâzan o kadar belirsiz olur ki, sarraftan başkası onu anlayamaz. Kalbin karışıklığı, şeytânın hileleri ve nefsin hıyâneti de böyledir. Bunun için: «Âlimin iki rek'at namazı, câhilin bir yıllık ibâdetinden hayırlıdır» denilmiştir. Fakat bu âlimden murad gelişi güzel âlim değil, bu âlimden, amellerin âfetlerinin inceliklerine vâkıf olup onları bu âfetlerden koruyarak ihlâs ile amel eden âlimler kasdedilmiştir. Câhil ise, amelinin dış

1-HABERSİZ 7-MEYLETME

görünüşüne bakar ve ona mağrur olur. Bu, tıpkı siyâhîlerin altunun yuvarlaklık ve kızıllığına bakmalarına benzer. Altunun karışık olmasından bir şey anlamaz. Sarrâfın kabûl edeceği bir kırat ağırlığındaki hâlis altun, câhilin aldandığı bir dînar karışık altundan çok daha iyidir.

İşte, ibâdetlerin hükmü böylece birbirinden farklı ve belki sanıldığından daha şiddetlidir. Bunları saymak mümkün değil, anlattığımız bu misâl ile yetinilmelidir. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna azdır. Bunun için fazla tafsilâta lüzum yoktur.

10 uncu BEYÂN : ŞAİBELİ AMELİN HÜKMÜ VE SEVABA HAK KAZANDIĞI

Bilmiş ol ki; hâlis ve Allah rızâsı için olmayıp, riyâ ve nefsin arzûları ile karışık olan amellere mükâfat, ikâb veya hiç bir karşılık verilmemesi hususunda ulemânın ihtilâfı vardır. Yalnız riyâ ve gösteriş için yapılan amellerin aleyhde olup bunlardan ikâb edileceği ve yalnız Allah rızâsı için yapılan amelden de mükâfat alacağı kesindir. Şübhe ise, karışık, yâni hem Allah rızâsı ve hem de gösteriş için yapılan iyiliklerdedir. Zâhirî haberler, bu gibi ibâdetlere mükâfat verilmeyeceğini göstermektedir. Bununla beraber bu rivâyetler de muârezeden kurtulmuş değildir. Hakikati Allahu Teâlâ bilmekle beraber bizim anlayabildiğimiz şudur ki, bu ibâdete daha ziyâde teşvik eden tarafın kuvvet ve kudretine bakarız. Şâyet bu ibâdetin yapılmasında dinî ve nefsânî arzûlar eşit rol oynuyor ve terazide müsavi şekilde dengeyi sağlıyorlarsa, ikisi birbirini düşürüyor ve neticede yapılan amele ne sevab ve ne de ikâb terettüp ediyor, yâni ameli boşa gidiyor. Şâyet riyâ tarafı gaalib ise, bu amelde fayda olmadığı gibi, ikâb da vardır. Bununla beraber bu ikâb, sırf riya için yapılan amel seviyesinde bir ikâb değildir. Şâyet Allah rızası tarafı daha fazla ise o fazlalık nisbetinde mükâfat görür. Bu da Allahu Teâlâ'nın :

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür» (99 - Zilzâl: 7,8) âyetleri ile,

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا

«Şübhesiz Allah zerre kadar haksızlık yapmaz, zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır» (4 - Nisâ: 40) âyetinden anlaşılmaktadır. Artık bu adamın hayra olan niyyetini kaybetmek, Allah'ın şânına yaraşmaz. Anlaşılıyor ki gösteriş ve Allah rızâsından hangi tarafı daha fazla ise o nisbette mükâfat veya mücâzat görür.

1-GURURLU 2-CEZA 3-SÖZLÜ MÜCADELE 4-FAZLA 5-UYGUN 6-GEREKME

Bu söylediklerimizin yüzünden perdeyi kaldırmak ve bunları açıklamak üzere deriz ki; amellerin kalb üzerindeki te'sirleri, sıfatların kuvveti nisbetindedir. Riyâyı dâvet eden hâl, insânı helâke götüren tehlikeli bir durumdur. Bu tehlikenin gıdası, arzûsuna uygun olarak hareket etmektir.[1] Hayır ve iyiliği teşvik eden sebeb de insânı kurtuluşa eriştiren münciyattandır. Bu da kuvvetini, arzûsuna uygun amelden alır. Birbirinin zıddı olan bu iki kuvvet kalbde toplandığı vakit, riyâsına uygun olarak hareket ederse,[2] bu sıfatı, Allah rızâsına uygun olarak[3] hareket ederse de bu sıfatı takviye etmiş[2] olur. Bunların birisi, yâni riyâ mühlikâttan, diğeri yâni ihlâs da münciyâttandır. Şâyet iki tarafını da eşit şartlar altında besliyorsa, bunlar birbirinin karşısında durabiliyorlar demektir. Bu, tıpkı bir şey'i içip hararetlendikten sonra bunun zıddını içerek hararetini giderip normal hâline dönen adamın davranışı gibi olur ki, bu adam neticede bir şey içmemiş sayılır. Çünkü onun içtiği soğutucu madde daha önce içtiği hararet veren maddeyi telâfiden başka bir fayda sağlamamıştır. Şâyet bu riyâ ve ihlâs taraflarından biri daha ağır basarsa, mutlak sûrette ağırlığı nisbetinde te'sirini gösterir. Sünnet-i İlâhiyye olarak yemek içmek ve ilâçtan zerre miktarının dahi beden üzerindeki etkisi kaybolmayacağı gibi, kalbi karartmakta ve Allah'tan uzaklaştırmakta veya nurlandırıp Allah'a yaklaştırmakta, zerre miktarı da olsa, hayır ve şerrin tesiri kaybolmayacaktır. İnsanoğlu, yapmış olduğu bir kötülük sebebiyle Allah'tan bir karış uzaklaştığı ve buna karşılık yapmış olduğu iyilikle Allah'a bir karış yaklaştığı vakit, yerinde sayıyor demektir. Çünkü biri uzaklaştırdı ise diğeri aynı yere getirmiş oldu. Şâyet kötülüğü bir karış uzaklaştırdı ve yapmış olduğu iyilik iki karış yaklaştırdı ise, o zaman da bir karış yaklaşmış sayılır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Kötülüğün ardından, onu yok edecek bir iyilik yap»** buyurmuştur. Sırf riyâ için yapılan amel, sırf ihlâs için yapılan ameli yok ettiğine göre, bunlar[4] yâni riyâ ile ihlâs bir araya toplandıkları vakitte karşılaşmaları, şâyet müsâvi iseler birbirlerini; biri fazla ise, fazlalığı nisbetinde diğerine gaalib gelmesini gerektirir.

Bunun doğruluğuna, Haccı niyyet ederek yola çıktığı hâlde, nefsin arzûlarından olan ticareti buna katan ve yolda ticaret eden kimsenin, Haccının sahih olup mükâfat alacağına, ümmetin ittifakı şehâdet etmektedir. Bu adamın Hac ibâdetinden mükâfat alması, Mekke'ye gitmesiyle mümkündür. Hâlbuki ticâret ona bağlı değildir, her yerde olur. Bu hâlistir. Arada müşterek olan, mesafenin uzunluğudur. Bu uzun mesafede ticareti kasdetmişse, bunda Hac sevabı yoktur, demek mümkün ise de, en doğrusu, adamı gerçekde harekete geçiren asıl niyyeti Hac ise ve ticareti buna yardımcı olmak maksadı güdüyorsa, bu yolculuğu sevabdan hâlî değildir. Benim kanâatime göre Cihâda çıkan gaazîlerin, bu gazâda ganîmet var, bu gazâda ganîmet yok, diye bir ayırım yapmadıklarıdır. Böyle bir ayırım yapmaları, zâten Cihad amellerinin sevabını tamamen mahveder, demek de çok uzaktır. Burada itidal, her ne kadar ganîmete iltifat, bir eksiklik olması bakımından buna kıymet vermeyenin

1-NİCAT VERENLER
2-KUVVETLENME
3-HELAK EDENLER

derecesine ulaşamıyacaksa da, asıl maksadı, Allah adını yüceltmek olup ganîmete hevesi, bu asıl niyyete tâbi olan kimsenin sevâbının mahvolmamasındadır.

Şâyet âyet ve hadîsler, riyâ karışımı ile yapılan amellerin mahvolacağına delâlet etmekte olduğuna ve savaşta ganîmet, Hacda ticâret de aynı durumdadır. Tâvus ve Tâbiîn'den diğerlerinin rivâyetlerine göre, adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «İyilik yapan veya sadaka veren kimsenin bu ameli ile Allah'dan sevab beklerken bir de halk tarafından övülmeği severse, durumu ne olur?» diye sorduklarında:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا

«Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin» (18 - Kehf: 110) âyet-i celîle'si nâzil oluncaya kadar buna vereceği cevabı bilemediği (489), Muaz'ın (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde: **«Riyânın en küçüğünün de şirk olduğu** (490), Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde de Resûl-i Ekrem'in: **«Amelinde şirk edene, «Kim için amel ettinse mükâfatını ondan al» denir»** (491) buyurduğu, Ubâde'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: «Allahu Teâlâ buyuruyor ki: **«Ben, ortaklıktan müstâğni olanların en müstâğnisiyim. Kim ki benim için amel eder ve başkasını da bu amele katarsa, hissemi o ortağıma devrederim»** (492) buyurmuştur. Ayrıca Ebû Mûsâ'nın (R.A.) rivâyetinde, bedevînin biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:

— Ya Resûlâllah, birisi hamiyyetinden, diğeri şecâatinden ve bir başkası da Allah adını yüceltmek ve yaymak için savaşır. Bunların durumu nedir? diye sorunca, Resûl-i Ekrem: **«Allah adını yüceltmek için savaşan Allah yolundadır»** buyurur (493).

Hz. Ömer (R.A.) de: «Siz, falanca için, şehîd oldu, dersiniz, ne belli belki o, heybesinin iki gözünü para ve eşya doldurmuş, yâni para için savaşmıştır» demiştir. Yine İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: **«Kim ki dünyalıktan bir şey'i elde etmek ümidiyle hicret ederse, onun nasîbi odur»** (494) buyurmuştur, dersen, deriz ki; anlattığın bu hadîsler bizim dâvamızı bozmazlar. Bunlar, yalnız dünyalığı murâd edenler hakkındadır. Nitekim yukardaki son rivâyet bunu açıkça ortaya koymaktadır. Adamın ağır basan gayreti, dünyalıktır. Bunun isyan ve taşkınlık olduğunu yukarda anlattık. Bunun günâh olması, dünyalık peşinde olmanın harâm olması için değil, çünkü dünyalık aramak haram değildir.

---

(489) İbn Ebi'd-Dünya ve Hâkim, mürsel olarak Tavus'dan rivayet etmişlerdir. Metin yukarda geçmiştir.

(490) Taberânî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

(491) Mâlik'in «Muvatta'»ında buna benzer bir rivâyet vardır. Mahmud Lebid'den rivâyet edilen metin yukarda geçmiştir.

(492) Mâlik, «Muvatta»ında rivâyet etmiştir.

(493) Yukarda geçmiştir.

(494) Bundan önceki bölümde geçti.

1-İŞARE 2-İHTİYAÇSIZ 3-GAYRET 4-CESURLUK

Harâm olan, dinî ile dindarlık göstermek ve dinî amel ile dünyalık peşinde olmaktır. Çünkü burada hem gösteriş ve hem de ibâdetin bir gaayesini değiştirmek vardır. Şirket, ortaklık sözü nerede anılmışsa o, mutlak müsavat, yâni riyâ ve ihlâsın eşit olduğu yerdir. Bunların müsavi olduğu yerde yapılan işe ne sevab ve ne de ikab terettüb etmez. Çünkü bunlar birbirini yok eder ve hiç yapmamış gibi olur. Nitekim bunu yukarda anlatmıştık. Artık bunun için sevab beklemek doğru olmaz. Bununla beraber hangi tarafın daha üstün geldiğini kestiremediği için böyle ortaklık hâlinde insan dâima tehlikededir. Zîra çok kere yapmış olduğu ibâdet kendi aleyhinde olur. Bunun için Allahu Teâlâ :

«Rabbine kavuşmayı uman kimse, yararlı iş işlesin. Ve ibâdetinde Rabbine hiç kimseyi ortak koşmasın» (18 - Kehf: 110) buyurmuştur. Yâni ortaklıkla yapılan amellerde Allah'a mülâkât umulamaz.

Yine demek mümkündür ki, gazâda şehâdet mevkiine ancak ihlâs ile erilir. Şimdi ortada iki cebhe vardır. Cebhenin birinde ganîmet nâmına bir şey yok, fakat diğer cebhede üstelik ganîmet de vardır. Allah'ın adını yüceltmek için ganîmet bulunan cebheye meylettiği vakit, bunun bu gazâsında hiç mükâfat yoktur, denemez. Durumun böyle olmasından Allah'a sığınırız. Zîra bu, dinde harec [zorluk] ve müslümanlar için bir ümidsizlik kapusu olur. Çünkü bu gibi şâibelerden insan oğlunun kurtulması çok zordur. Ancak burada sevabın azlığı bahis konusu olur, yoksa amelin mahvolması gibi bir şey asla düşünülemez.

Bununla beraber insan oğlunun burada büyük tehlikede bulunduğunda şübhe yoktur. Çünkü asıl gaayesinin Allah rızâsı olduğunu sandığı hâlde ganîmet tarafını tercih etmesi üstün gelebilir. Bu, çok ince ve ayırd edilmesi zor olan bir durumdur. Mükâfat, ancak ihlâsadır. Ne kadar ihtiyatlı davransa da insan, ihlâsının kesinliğini tesbit edemez.

Bunun için son derece cehd u gayret gösterdikten sonra daima red ile kabûl arasında mütereddit ve ibâdetinde âfetin bulunup, vebâlinin sevabından çok olmasından korku üzerinde olmalıdır. Basiret sâhibleri böyle davranır. Yine bunun için Süfyân-ı Sevrî : «Ben yaptığım amele önem vermem» demiştir. Abdülâziz b. Ebû Reddad da: «Altmış yıl Kâ'be'de mücâvir kaldım ve altmış Hac yaptım. Hangi ameli yaptımsa muhâsebesini yaparken, şeytânın nasîbini Allah'ın nasîbinden fazla gördüm. Keşke müsâvi olsaydılar da hiç olmazsa azâb görmeyeydim» demiştir. Bununla beraber riyâ veya her hangi bir âfet korkusu hâlinde ameli terketmek doğru değildir. Zâten şeytânın esas olarak istediği de budur. Bizim maksadımız ise ihlâsı kaybetmemek ve ona sâhib olmaktadır. Ameli terkedince, ihlâsı da onunla beraber terketmiştir. Hikâye edildiğine göre fakirlerden birisi Ebû Saîd el-Harraz'a hizmet eder ve bâzı işlerinde ona yardımda bulunurdu. Ebû Saîd, bu fakîrin ihlâs ile amel etmesi için, ona bir gün ihlâstan bahsetmiş. Fakir kendini yoklamış, ihlâs aramağa çalışmış fakat Ebû Saîd'e yaptığı hizmette ihlâs

1-MAKSAD 7-HATA, KUSUR
2-EŞİTLİK 8-KARARSIZ
3-DENK 9-BELA
4-CEZA 10-KOMŞU

bulamayınca onu terketmiş ve Ebû Saîd de zor duruma düşmüştü. Bunun üzerine Ebû Saîd durumu kendisinden sorunca, bu hizmette ihlâs bulamadığı için vaz geçtiğini söylemişti. Ebû Saîd: «Öyle yapma, zîra ihlâs muâmeleyi kaldırmaz. Sen ameline devâm et ve ihlâsı elde etmeğe gayret eyle. Çünkü ben sana ameli terket demedim. İhlâs ara dedim» dedi. Fudayl da: «İnsanlardan sebeb ameli terketmek riya, insanlar için yapmak ise şirktir» demiştir.

ÜÇÜNCÜ BAB

Sadâkat ,Sadâkatin Fazîleti ve Hakîkati Beyânındadır.

11 inci BEYÂN : **SADAKATİN [DOĞRULUĞUN] FAZİLETİ**

Kur'ân-ı Kerîm'de Allahu Teâlâ :

رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ **«İnsanlardan, Allah'a verdiği ahdi yerine getirenler vardır»** (33 - Ahzâb: 23) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de: **«Doğruluk iyiliğe, iyilik ise Cennet'e hidâyet eder. İnsan, sadâkatiyle Allah katında sıddıklardan yazılır. Yalancılık kötülüğe götürür. Kötülük de Cehennem'e iletir. Kişi yalan söylemekle Allah katında yalancılardan sayılır»** buyurmuştur.

Sıddık kelimesinin sıdk'tan alınması, sıdkın fazîleti için yeterlidir. Zîra Allahu Teâlâ peygamberlerini medh ü senâ bâbında şöyle buyurmuştur:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

«Ey Muhammed, kitabda İbrâhîm'e dâir anlattıklarımızı da an; o, şübhesiz dosdoğru bir peygamberdi» (19 - Meryem: 41).

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

«Ey Muhammed, kitabda İsmâil'e dâir anlattıklarımızı da an; çünkü o, sözünde doğru bir kimse idi, tarafımızdan gönderilmiş bir peygamber idi.» (19 - Meryem: 54).

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

1-DOĞRULUK

«Kitabda İdris'e dair anlattıklarımızı da an; çünkü o, dosdoğru bir peygamberdi» (39 - Zümer: 60)

Abdullah İbn Abbâs (R.A.): «Dört vasfa sâhib olan kârdadır. Bunlar doğruluk, hayâ, güzel huy ve şükürdür» demiştir. Bişr b. el-Hâris de: «Allah'a karşı doğrulukla amel eden, insanlardan tevahhuş eder, uzaklaşır» demiştir. Ebû Abdullah er-Remeli anlatıyor: «Mansûr ed-Dînnûrî'yi rü'yamda gördüm ve:

— Allah sana ne muâmele yaptı? diye sordum. O da:

— Allah beni mağfiret etti, bana rahmet etti ve umduğumun fazlasını verdi, dedi. Bunun üzerine kendisine:

— Kulun Allah'a yönelttiği ibâdetlerin en güzeli nedir? diye sordum. O da:

— En güzeli sadâkat, en çirkini de yalancılıktır, dedi.

Ebû Süleyman da: «Doğruluğu binit, hakkı kılıç ve Allah'ı aramağı da gaaye edin» demiştir. Adamın biri Hakîm'in birisine:

— Dünyada doğru insan görmedim, deyince, Hakîm:

— Doğru olsan, doğruları bulurdun, demiştir. Muhammed b. Ali el-Kettânî: «Allah'ın dinini üç direk üzerinde bulduk. Bunlar, hak, sadâkat ve adâlettir. Hak âzalarda, adâlet kalbde, sadâkat da sözdedir» dedi.

Allahu Teâlâ'nın:

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ

«Allah'a karşı yalan uyduranların, kıyâmet günü, yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün» (39 - Zümer: 60) buyurduğu âyet-i celîle'sinin tefsîrinde, Sevrî: «Bunlar, Allah'ı sevdikleri iddialarında doğru olmayan kimselerdir» demiştir. Allahu Teâlâ'nın Dâvud aleyhisselâm'a bir vahyinde: «Yâ Dâvud, yalnızlığında beni tasdik edeni, toplum arasında ben tasdik ederim» buyurmuştur.

Şiblî'nin sohbetine iştirâk edenlerden biri, haykırarak kendini Dicle'ye attı. Bunun üzerine Şiblî: «Eğer bu adam bu hareketinde doğru ise, Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'ı kurtardığı gibi, onu da kurtarır. Şâyet yalancı ise Fir'avn'ı batırdığı gibi onu da batırır» dedi.

Zâtın biri diyor: «Fakih ve âlimler, bir insanda üç şey bulunduğu vakit onun kurtulmuş olduğunda ittifak etmişlerdir. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu üç şey, bid'at ve nefsani arzulardan hâlis olan İslâmiyet, amelde Allah için sadâkat, helâl ve temiz yemektir» dedi.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: «Tevrât hâşiyelerinde yirmi cümle buldum. İsrâiloğullarının sâlihleri toplanır bunları okur ve aralarında müzakere ederlerdi. Bunlar amelden daha yararlı bir hazine, hilimden daha kârlı mal, gadabdan daha düşük asâlet, amelden daha süslü arkadaş, cehâletten daha kötü yoldaş, takvâdan daha üstün şeref, hevâî arzûları terketmekten daha üstün kerem, fikir ve tefekkürden daha makbûl amel, sabırdan daha üstün iyilik, kibirden daha fenâ kötülük, rıfk ve

mülâyemetten daha yumuşak ilâç, akılsızlıktan daha büyük hastalık, hak-tan daha âdil elçi, sadâkatten daha doğru öğüt veren delil, tama'dan daha zelil yoksulluk, istiften daha kötü zenginlik, sıhhatten daha güzel yaşayış, iffetten daha kolay geçim, huşu'dan daha güzel ibâdet, kanâat-tan daha hayırlı zâhidlik, sükûtu muhafazadan daha iyi koruyucu ve ölümden daha yakın gayb yoktur, cümleleridir.

Muhammed b. Said el-Mervezi de: «Allah'ı sadâkatle aradığın va-kit Allahu Teâlâ senin eline öyle bir ayna verir ki, dünya ve âhiretin aca-yib hâllerini o aynada görürsün» demiştir.

Ebû Bekir el-Verrak da şöyle diyor: «Kendin ile Allah arasında doğ-ruluğu, halk arasında da rıfk ile mülâyemeti kur.» Zü'n-Nûn-ı Mısrî'ye: «Kişinin hâllerini düzeltmesinin yolu var mı?» diye sorduklarında:

«Günahlardan şaştık kaldık, doğruluğu arıyoruz, hâlbuki bu durum-da ona yol yoktur.»

«Şehevî arzûlarımız bize kolay geliyor da, bunun hilâfına hareket ağırımıza gidiyor» dedi.

Sehl'e: «İçinde bulunduğumuz bu hâlin aslı nedir?» diye sordukla-rında, Sehl: «Sadâkat, şecâat ve sehâvettir» dedi. «Bunu biraz daha çoğalt» demeleri üzerine, «Takvâ, hayâ ve temiz gıdâ»yı da sözlerine ekledi.

İbn Abbâs (R.A.) dan gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem'e kemâlden sorduklarında, Resûl-i Ekrem:

«Doğru konuşmak ve doğrulukla iş görmektir» dedi.

لِيَسْئَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ **«Allah, doğrulardan doğruluklarını sormak için»** (33 - Ahzâb: 8) âyetinin tefsirinde Cüneyd: «Sâdıklar kendi nefislerine, Rabbine karşı olan sadâkatlerini sorarlar» demiştir ki bu, tehlikelidir.

12 nci BEYÂN: SIDK'IN HAKİKATİ, MA'NASI VE DERECELERİ

Bilmiş ol ki; sıdk [doğruluk] kelimesi, altı anlamda kullanılır: Niyyet ve irâdede sadâkat, vefâ ve azimde sadâkat, amelde sadâkat ve dînin bütün makamlarında sadâkattir. Bunların hepsinde sadâkatle nitelenen kimse sıddıktır. Çünkü sadâkatinde mübalâğa göstermiştir. Bu sıddıklar da derecelere ayrılır. Bu altı esastan birisinde sadâkati olan ise, sadâ-kati olan şey'e nisbetle sâdıktır.

Sıdkın birincisi, lisânın sadâkati, yâni doğru sözlü olmaktır. Bu da haberlerde veya haberleri tazammun edip içine alan şeylerde olur. Ha-ber de ya geçmiş veya gelecekle ilgili olur. Verdiği sözde durup durma-mak hususu gelecek haberle ilgilidir. Sözünü korumak herkesin borcu-dur. Mutlaka doğru söylemelidir. Doğruluğun en meşhur ve en açığı bu-

dur. Eşya hakkında, olduğunun aksine haber vermekten dilini koruyan kimse sâdıktır. Fakat bu doğruluğun iki kemâli vardır.

a) **Birincisi,** târizlerden sakınmaktır. Çünkü târiz ve îmâlar yalandan sayılmıştır. Târiz, yalan makamındadır. Zîra yalanın sakıncalı tarafı, şey'i olduğunun hilâfına göstermektir. Târiz de kaçamaklı bir yalandır. Ancak bâzı hâllerde târize zarûret vardır. Çocuk, aile ve benzerlerini terbiye konularında olduğu gibi, zulümden kaçınmakta, düşmanla savaşda, devlet ve ordunun esrarına düşmanın muttali' olmasında da durum aynıdır. Bu gibi hususlarda târiz yolu ile konuşmak zorunda kalan kimsenin sadâkati, hakkın emrettiği ve dînin iktizâ eylediği hususda Allah için konuşmaktır. Bu anlayış içinde târiz yolu ile konuştuğu vakit her ne kadar sözü, başka şekilde ifade etmişse de yine sâdıktır. Zîra sadâkatte murâd olunan mâna aranır. Hattâ Hakka delâlet ve hakka dâvet aranır. Sözün şekline değil, mânasına bakılır.

Evet, bu gibi yerlerde sarahati bırakıp imkân nisbetinde târiz ve îma yollu konuşmaları daha uygun olur. Zira (Buhârî ve Müslim'in rivâyetinde) Resûl-i Ekrem Cihâd için bir sefere çıkacağı zaman, düşmanın haber almasını önlemek için başka istikamet gösterirdi. Bu ise yalan sayılmaz. Nitekim yine Buhârî ve Müslim'in Ümmü Gülsüm'den rivâyetlerinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا أَوْ أَنْمَى خَيْرًا

«İki kişi arasını bulmak için hayır söyleyip hayrı îmâ eden, yalancı değildir» buyurmuştur. Maslahata uygun olarak üç yerde yalana müsâade edilmiştir. Bunlar, iki kişi arasını bulmak, iki ailesi olanın bunlarla geçimini sağlaması ve bir de savaş alanlarıdır. Bunlarda doğruluk, sözde değil, niyyette aranır. Sahih bir maksada müstenid olarak hayrı murâd ediyorsa, sözü ne olursa olsun, sâdıktır.

Bununla beraber, yine buralarda da târiz yolu ile konuşmak daha uygundur. Adamın birini zâlimlerden birisi evinden arar. Adam evdedir, fakat zâlimin yanına çıkmak istemez. Hanımına, «Şurada bir dâire çiz, parmağını bu dairenin ortasına koy ve adama, «Burada değildir» de, diye direktif verir. Hanım, dâirenin içinde olmadığını söylerken, adam da onun evde olmadığını anlar ve çeker gider. Bu sûretle hem hanımı yalandan ve hem de kendini zâlimden kurtarmış olur.

Demek ki sözde birinci kemâl, açık yalandan ve imkân nisbetinde târiz yollu konuşmaktan kaçınmaktır.

b) **İkinci kemâl** ise, Rabbisine münâcatta bulunduğu sözlerindeki sadâkatine dikkat etmektir. Meselâ, «Ben yönümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim» dediği vakit aklı ve fikri dünyalık peşinde ise, bu sözünde yalancıdır. Yine bunun gibi, «Yalnız sana ibâdet ederim» ve: «Ben, Allah'ın kuluyum» dediği vakit, gerçek ubûdiyyet ile mevsuf değil, ve ara-

yıp istediği Allah'tan başka bir şey ise, bu sözünde de sâdık değil, belki yalancıdır. Kıyâmet gününde, «Ben Allah'ın kuluyum» sözünden sorumlu tutulsa, buna gerçek cevabı veremez. Çünkü şâyet gerçekte nefsinin veya dünyanın veya şehvetlerinin kulu ise, bu sözünde sâdık değildir.

İnsan ne ile kayıtlanmış ise onun kuludur. Nitekim İsâ aleyhisselâm kavmine seslenerek: «Ey dünyanın kulları» dediği gibi, Resûl-i Ekrem de: **«Altun, gümüş, zinet ve süslü elbiselerin kulu olanlar helâk olmuştur»** (495) buyurmuştur. Herkes gönlünde neye bağlanmışsa onun kulu olarak isimlendirilmiştir. Gerçek Allah kulu, kendini önce başka her şeyden âzâd edip mutlak hürriyete sâhib olandır. Önce mutlak böyle bir hürriyeti elde edenin kalbi boşalır ve böyle boş olan kalbe Allah kulluğu yerleşir ve Allah sevgisi ile onu doldurur. Zâhir ve bâtınını O'na itâate bağlar, onun Allah'tan başka bir murâdı olmaz. Sonra bu makamdan yâni kulluk makamından daha üstün olan hürriyet makamına yükselir. Yâni kendi arzû ve irâdelerinden Allah için ferâğat eder, bunlardan kendini âzâd eder ve doğrudan Allah'ın irâdesine uyar. Bu irâde yaklaştırmak veya uzaklaştırmaktan her ne olursa olsun ona aldırış etmez olur. Kendi irâdesini Allah'ın irâdesi karşısında yok eder. Bu adam önce Allah'tan başka her şeyden âzâd edilmiş, hür bir insan olmuş, sonra kulluğa dönmüş ve kendi irâdesinden de kurtulmakla tekrar hürriyete ulaşmış ve kendini, kendisi için yok, efendi ve mevlâsı için var kabûl etmiştir. Efendisi onu tahrik ederse harekete geçer, durdurursa durur, ibtilâ ederse rızâ gösterir, hiç bir sûretle iltimas aramaz ve îtiraza baş vurmaz. Allah'ın huzurunda, yıkayıcının önündeki ölü gibi bir hâl alır. İşte kulluktaki sadâkatin son haddi budur. Gerçek kul varlığı mevlâsı için olup kendisi için olmayandır. İşte bu sadâkat, sıddıklar derecesidir. Yalnız Allah'tan başkasından kendini kurtarıp hürriyete ulaşmak ise sâdıkların mertebesidir. Çünkü kulluk, ancak bundan sonra başlar. Bundan önce bir insâna sıddık denemediği gibi, sâdık da denemez. İşte sözde sadâkatin anlamı budur.

İkinci sıdk, niyyet ve irâdedeki sadâkattir ki, bu, ihlâs demektir. Yâni kendisini tahrik eden kuvyetin yalnız Allah rızâsı olmasıdır. Şâyet tutum ve davranışlarına nefsin arzûlarından bir şey karışırsa sadâkat niyyeti bâtıl olur ve bu gibi adama yalancı demek câiz olur. Nitekim «İHLÂS KİTABI»nda üç kişiye sorulan sorular ve alınan cevablarda bu durum açıklanmıştı. Meselâ, âlime, «ilminle ne amel ettin?» diye sorulunca, «Allah rızâsı için okuttum, neşr-i ulûm ettim» diye cevab verir, fakat kendisine, «Yalancısın, sen, desinler için okuttun» denir, okutmadın, denmez. Okuttun amma, irâdende yalancısın, denir.

Bunun için zâtın biri: «Sadâkat, kasıd ve irâde de tevhidin sıhhatıdır» demiştir. Yine Allahu Teâlâ :

---

(495) Buhâri, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etti, metin yukarda geçmiştir.

1-SERBET 2-KIMILDATMA 3-BELAYA UĞRATMA 4-RICA
5-DOĞRULUK 6-İLİMLER

وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

«Allah iki yüzlülerin yalancı olduklarını da bilir» (63 - Münâfikûn: 1). Onlar peygamberimize, «Sen Allah'ın Resûlüsün» dediler. Bu sözleri doğru, fakat kalblerinde buna inanmadıkları için, kalblerindeki inançlarında yalancıdırlar. Bunlar inandıklarını değil, inanmadıklarını haber verdikleri için de yalancıdırlar. Haber, gerçeğe uygundur, fakat itikadlarına uygun değildir. Niyyetleri doğru olmadığı için yalancıdırlar. Sadâkat için niyyette ihlâs şarttır.

Sıdkın üçüncüsü, azimde sadâkattir. Azim, bâzan amelden önce gelir. Meselâ, insan kendi kendine, «Allahu Teâlâ bana servet verirse, onun tümünü veya bir kısmını tasadduk ederim; düşmanla karşılaşırsam, onlarla bütün gücümle savaşırım ve ölmeğe aldırış etmem. Allahu Teâlâ bana bir mevki nasîb ederse, zulüm ve halka temayül ile isyân etmem, mutlak sûrette adâlete riâyet ederim» gibi azimlerde bulunur.

Bu azim, bâzan içinden doğar ki bu, kesin ve sâdık bir azimdir. Bunda şübhe ve tereddüd yoktur. Bâzan da bu azimde tereddüd kokusu ve za'fiyet olur ki, bu hâl sadâkata münâfidir. Buradaki sadâkat, tam bir kuvvetten ibâret olur. Bu, tıpkı sağlam bir adam için, bunun iştahı sâdıktır, fakat kuvvetli bir menşe'den gelmediği için hastanın şehvetine de yalancıdır, demek gibidir.

İşte bâzan sadâkat ve doğruluk söylenir de bu mâna kasdedilir. Sâdık ve sıddîk tereddüd ve za'fsız bütün iyiliklere tam bir kuvvet ve kesin bir azim ile karar vermeğe denir. Bu, aynen Hz. Ömer'in (R.A.): «Ebû Bekir (R.A.) varken benim hilâfete geçmemden boynumun vurulması benim için daha sevimli olur» demesine benzer. Çünkü o, bunu kesin bir azim ile söylemiş ve hattâ ölümü bile göze almıştır.

Azim ve kararda sıddıkların mertebeleri birbirinden farklıdır. Bâzan öyle azim sâhibi olur ki bu azmi, kendisini ölüme kadar götürür. Nitekim müslümanlarda öyle azim sâhibleri vardır ki, kendilerinin öldürülmeleri ile Hz. Ebû Bekir (R.A.) in öldürülmesi arasında muhayyer bırakılsalar, kendilerinin öldürülmelerini Hz. Ebû Bekir'in öldürülmesine tercih ederler.

Sadâkatin dördüncü mertebesi, azimde vefakârlıktır. Zira nefis, peşin söz vermekte serbest ve cömerttir. Fakat iş tahakkuk edip tatbik sâhasına konacağı zaman şehvetlerin hücumu ile bağları gevşer ve azminde vefâ gösteremez duruma düşer ki bu, sadâkate aykırı olur. Bunun için Allahu Teâlâ: رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ

«Allah'a verdikleri ahidde duran doğru adamlar vardır» (33 - Ahzâb 23) buyurmuştur.

Enes (R.A.) diyor ki: «Amcam Nadr'ın oğlu Enes (R.A.) Bedir savaşında Resûl-i Ekrem'in sağında bulunamadı, yâni savaşa katılamadı. Buna çok üzüldü ve kendi kendine: «Allah'ım eğer beni ikinci bir savaşa yetirirse yapacağımı ben bilirim» diye karar verdi. Ertesi yıl Uhud savaşına katıldı. Sa'd b. Muaz (R.A.) kendisini gördü ve: «Ne o, ne yapıyorsun, nereye gidiyorsun?» diye sorunca, o: «Uhud dağının ardında Cennet'in kokusun aldım, Cennet'e gidiyorum» dedi ve öyle bir mücahede etti ki öldüğü vakit vücudunda seksen küsur yara bulundu. Hemşiresi: «Kendisinde tanınacak bir hâl kalmadı. Ancak elbisesinden onu tanıyabildim» dedi ve bunun üzerine yukardaki âyet-i celîle nâzil oldu (496). Yine Resûl-i Ekrem'in sancaktarlarından olup Uhud savaşında şehid olarak yüzüstü düşen Mus'ab b. Umeyr'in (R.A.) Resûl-i Ekrem başı ucunda durarak: **«İnsanlardan Allah'a verdiği ahdi yerine getiren adamlar vardır. Kimi bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir»** (33 - Ahzâb: 23) âyet-i celîle'sini okumuştur (497). Fudale b. Ubeyd diyor: «Hz. Ömer'in Resûl-i Ekrem'den şu rivâyetini işittim. Resûl-i Ekrem buyurdular ki:

الشهداء أربعة رجل مؤمن جيد الإيمان لقي العدو فصدق الله حتى قتل فذلك الذي يرفع الناس إليه أعينهم يوم القيامة هكذا ورجل جيد الإيمان إذا لقي العدو فكأنما يضرب وجهه بشوك الطلح أتاه سهم غائر فقتله فهو في الدرجة الثانية ورجل مؤمن خلط عملا صالحا وآخر سيئا لقي العدو فصدق الله حتى قتل فذلك في الدرجة الثالثة ورجل أسرف على نفسه لقي العدو فصدق الله حتى قتل فذلك في الدرجة الرابعة

«Şehidler dörde ayrılır. (Biri) **îmânı sağlam** (hiç günah işlememiş) **bir mü'mindir ki, düşmanla karşılaşmış ve Allah'a karşı sadâkatini göstererek savaşmak sûretiyle şehid olmuştur. İşte müslümanların, kıyâmet gününde böylece** (Resûl-i Ekrem, baş örtüsü düşünceye kadar başını yukarı kaldırarak) **başlarını alabildiğine yukarı kaldırıp bakacakları bu şehiddir** (ve bu, şehidlerin birinci mertebesidir). **Diğeri de îmânı sağlam olan bir kimsedir ki, düşmanla karşılaştığı vakit, sanki bol dikenli bir ağaçla**

(496) Tirmizi, hasen ve sahih olduğunu söyledi. Buhâri de muhtasar olarak, bu âyetin bu zat hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.

(497) Ebû Nuaym, «Hilye»de Ubeyd b. Umeyr'den (R.A.) mürsel olarak rivâyet etmiştir.

1-DOĞRULUK

suratına vurulmuş gibidir. Kendisine isâbet eden bir oktan almış olduğu yara ile ölmüştür. Bu da ikinci derecededir. Diğer birisi de iyilikleri yanında kötülükleri de bulunan bir insandır. Düşmanla karşılaşınca, Allah'a olan sadâkatini gösterdi, savaşdı ve öldürüldü. Bu da üçüncü mertebededir. Diğer birisi de nefsine zulmeden günahkârdır. Bu da düşman ile karşılaşınca sadâkatini göstererek savaşdı ve öldürüldü ki, bu da dördüncü derecededir» (498). Mücâhid anlatıyor: «İki kişi toplum arasında, «Allahu Teâlâ bize mal verirse, biz infak ederiz» dedikleri ve sonra da zengin oldukları hâlde cimrilik edip infak etmedikleri için haklarında:

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

«Aralarında «Allah bize bol nimetten verecek olursa, andolsun ki sadaka vereceğiz ve iyilerden olacağız» diye O'na and verenler vardır. Allah onlara bol nimetinden verince, cimrilik ettiler, yüz çevirdiler. Zâten dönektirler. Allah'a verdikleri sözden caydıkları ve yalancı oldukları için O'nunla karşılaşacakları güne kadar Allah kalblerine nifâk soktu» (9 - Tevbe: 75, 76, 77) âyetleri nâzil olmuştur. Bâzıları, «Onlar bunu içlerinden niyyet etmişlerdir» demişlerdir. Onların azimlerini bir muâhede, muâhedede durmamalarını yalan, durmalarını ise sadâkat ve doğruluk kabûl etmiştir.

Buradaki doğruluk ve sadâkat, üçüncü mertebedeki doğruluktan daha zor ve daha önemlidir. Çünkü nefis azimde cömerdlik gösterebilir, fakat sonra şehevî isteklerine uyarak vefasızlığa da düşebilir. Bunun için Hazret-i Ömer bile Ebû Bekir'in (R.A.) bulunduğu bir yerde benim emârete geçmeden ölmem, benim için daha sevimlidir, dedikten sonra istisnâ ederek ancak şu anda bu sözümde tereddüdü mûcib bir hâl ortada yokken ilerde ölüm anında bir değişiklik olmasından da emin olamam, diyerek azmindeki şiddetli vefâsına işâret etmiştir.

Ebû Saîd el-Harrâz da şöyle anlatıyor: «Rü'yamda iki melek gökten inerek bana doğruluktan sordular. Ben de: «Ahde vefâ, verdiği sözde durmaktır» dedim. Onlar, «Doğru söylüyorsun» diyerek yine semâya çekildiler.

Sıdkın beşincisi, amelde sadâkattir. Amelinde cehd ü gayret göstermek, içini dışına, dışını içine uydurmaktır. Dış ameli, bâtında olmayan bir ameline delâlet etmemeli, yâni yaptığı her amel tamamen içinden

(498) Tirmizî rivâyet etti ve hasen olduğunu söyledi.

doğmalıdır. Yoksa içinden gelmiyor diye ameli terketmek değildir. Bâtınını da zâhirini tasdika çekmelidir. Bu anlattığımız riyâ ile bir değildir, ondan ayrıdır. Çünkü mürâî, riyakârlığını kasdetmiştir. Murâd, ayrı bir dâvadır, bizim söylediğimiz ayrı bir dâvadır. Çünkü nice huşu' ile namaz kılanlar vardır ki, bunlarda riya ve gösteriş diye bir maksad olmadığı hâlde kalbleri ibâdetlerinden gaafildir. Onu böyle huşu' ile ibâdet ederken gören, Allah huzurunda olduğunu sanır, hâlbuki kalbi başka işlerle meşguldür. Bu öyle bir ameldir ki, lisan-ı hâli ile kalb amelinden haber verirken kalbi gaafil olduğu için bu haberinde yalancıdır. Hâlbuki bu adamdan amelinde sadâkat istenmektedir. Kalbini de buna göre ayarlamalıdır. Bunun gibi, bâzı adamlar sükûnet ve vakar içinde yürürken kalblerinde vakardan eser yoktur. Hâlbuki görünüşleri kalblerini haber veriyor. Bu gibiler işlerinde ve amellerinde sâdık değillerdir. Halka yönelmese de riyakârlık yapmasa da yalancılıktan kurtulamaz. Kurtuluş çâreleri, iç ve dışlarını birleştirmekte ve hattâ bâtınlarını zâhirlerinden daha iyi yapmaktadır. İşte bu korkudan sebeb bâzıları zâhir kılık ve kıyâfetlerini bozmuş ve zübbe kılığına girmişlerdir. Maksadları, bu tehlikeye düşmemektir.

Demek ki zâhirin bâtına uymaması maksadlı olursa, buna riyâ denir ve bu, ihlâsı yok eder. Kasıtsız olursa, sadâkatı yok eder. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Allah'ım, gizli hâllerimi görünen hâllerimden daha iyi et, görülen hâllerimi de daha sâlih kıl»** (499) diye duâ etmiştir. Yezîd b. Hâris: «Kişinin, iç ve dışının bir olması adâlettir. İçinin, dışından iyi olması ise fazilettir. Dışının, içinden iyi olması da taşkınlıktır» demiştir. Bu hususta Şâirin biri:

«Mü'minde gizlilik ve âşikârelik hâli müsâvi olduğu vakit, iki cihanda övülmeği hak eder.»
«İçi dışına uymazsa sa'y u gayretinde kendisine yorgunluktan başka bir şey yoktur.»
«Hâlis altun hiç bir vakit değerini kaybetmez, fakat karışık olan, bir değer kazanmaz» demiştir.

Atıyye b. Abdülgaafir anlatıyor: «Mü'minin içi dışına uyduğu vakit, Allahu Teâlâ meleklerine onunla iftihar ederek: «İşte bu, gerçek kulumdur» buyurur». Kurre'nin oğlu Muâviye'de: «Beni gece ağlamağa, gündüz de gülmeğe alıştıracak olan yok mu?» diye sormuştur. Zeyd'in oğlu Abdülvâhid de: «Hasan-ı Basrî bir şey emrettiği vakit onu en iyi yapan ve bir şey yasakladığı vakit ondan en çok sakınan kimse olurdu. Onun kadar içi dışına uygun kimse görmedim» demiştir.

Zâhidlerden olan Ebû Abdurrahman da: «Allah'ım, insanlarla kendi aramdaki işlerde emniyetle muâmele ettiğim hâlde, Seninle aramızdaki

---

(499) Yukarda geçti.

1-İKİ YÜZLÜ, MÜNAFIK 2-UTANMA VE RİYAYI SEVMEME
3-HABERSİZ 4-HAL DİLİ DAVRANIŞLARIN İFADE ETTİĞİ ANLAM
5-DOĞRULUK 6-TEMKİNLİLİK 7-DENK

işlerde hıyânetle muâmele ettim» der ve ağlardı. Ebû Yâkub da: «Sıdk, doğruluk, gizli ve âşikârede Hakka uymaktır» dedi. Demek ki sadâkatin bölümlerinden birisi de gizli ve âşikârenin birbirine uymasıdır.

Sıdk'ın altıncı bölümü ki en aziz ve üstün derece budur. O da dînin makamlarında sâdâkattir. Havf (korku), recâ (ummak), ta'zim (saygı), zühd, rızâ, tevekkül, muhabbet ve diğer bütün işlerinde sadâkat ve doğruluktur. Zira bunların her birinin bir başlangıcı vardır ki, o sâyede bu ismi alırlar. Sonra gaaye ve hakikatleri vardır. Gerçek sâdık, bunların hakikatine erişendir. Bir şey galebe çalıp hakikati tamamlanınca, o zaman onun sâhibine sâdık denir. İşte bu, gerçek korkudur. Allahu Teâlâ da :

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا... أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

«İnananlar, ancak Allah'a ve peygamberine inanmış, sonra şübheye düşmemiş; Allah uğrunda malları ile canları ile cihâd etmiş olanlardır. İşte onlar, doğru sözlü olanlardır» (49 - Hucürât: 15) ve:

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ... أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا

«Lâkin iyi olan, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitâba, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve âhidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır» (2 - Bakara: 177) buyurmuştur. Ebû Zer'e (R.A.) îmandan sordukları vakit, bu âyet-i celileyi okudu. Ona, «Biz sana îmandan sorduk» dediklerinde, o: «Ben de Resûl-i Ekrem'e îmandan sorduğum vakit, o da bana bu âyet-i celile'yi okudu» dedi.

Biz burada korku için bir misâl verelim. Allah'a ve âhirete îmânı olan herkesin, havf adı verilecek şekilde bir korkusu vardır. Fakat bu korku hakikat derecesine varmadığı için sâdık değildir. Şöyle bir düşünelim; bir kimse hükümdardan veya yolculuğunda yol kesicilerden korkarsa benzi nasıl sararır, vücudu nasıl titrer, huzuru nasıl kaçar, yemek ve uykudan nasıl kesilir, düşünceleri nasıl dağılır, kendisine ve çoluk çocuğuna faydası olmaz bir hâl alır. Hattâ memleketi başına dar gelir, huzur ve refâhı sıkıntılara dönüşür ki, bütün bunlar sezdiği tehlikenin korkusudur. Burada durum böyle olduğu hâlde Cehennem korkusunu iddia ederken isyan ettiği vakit kendisinde böyle bir korku görülmez. Bunu niçin Resûl-i Ekrem :

«Cehennem gibi kaçıcısının ve Cennet gibi arayıcısının uykuda olduğu gibisini hiç görmedim» (500) buyurmuştur.

---

(500) Yukarda geçmiştir.

Bu işlerde hakikata ulaşmak çok zordur. Bu makamların sonu olmadığı için tamamına ulaşmak mümkün değildir. Fakat herkesin kendi durumuna göre bundan nasibi vardır. Bu nasib, yâ zayıf veya kuvvetlidir. Kuvvetli olursa sâdık adını alır.

Allah'ı bilmek, O'na saygı göstermek ve O'ndan korkmanın sonu yoktur. Bunun için Resûl-i Ekrem Cebrâil'e: **«Seni, aslî sûretin üzerinde görmek isterim»** deyince, Cebrâil aleyhisselâm: «Sen buna dayanamazsın» dedi. Resûl-i Ekrem: «Hayır, mutlaka kendini aslî sûretinde bana göstermelisin» buyurdu. Aydınlık bir gecede Baki' mezarlığında kendini göstereceğine söz verdi ve gösterdi. Bütün ufku kaplayan heybeti gören Resûl-i Ekrem bayılıp düştü. Ayıldığı vakit Cebrâil eski hâline dönmüştü. Resûl-i Ekrem: «Böyle müthiş bir yaratığın daha olacağını sanmam» deyince, Cebrâil aleyhisselâm: «Ya İsrâfil'i görsen; ayakları yerin dibinde, başı Arş-ı A'zam'ın altında. Öyle iken Allah korkusundan bir serçe kadar küçülür. Diğer melekler ise bu seviyede değillerdir. Çünkü onlar da mârifette birbirinden farklıdırlar. İşte tâzimde sâdâkat budur (501). Câbir'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

«İsrâ gecesinde Cebrâil'e uğradım. Mele-i A'lâ'da devenin sırtındaki örtü gibi zelil olarak oturuyordu» (502) buyurdu. Sahâbe-i Kirâm da daima korku içinde bulunurlardı, fakat onların korkuları Resûl-i Ekrem'in korkusu kadar değildi. Bunun için Abdullah İbn Ömer (R.A.): «Allah'ın dîninde insanların hepsini ahmak olarak görmedikçe, îmânın hakikatine ulaşamazsınız» demiştir. Mıtraf da: «Herkes kendisiyle Allah arasında ahmaktır» demiştir. Resûl-i Ekrem de:

«Kul, îmânın hakikatine varamaz, insanları Allah'ın karşısında hayvanlar gibi, sonra da kendisine dönerek kendisini de hepsinden aşağı görmedikçe» buyurmuştur.

Sözün kısası, bütün bu makamlarda sâdık bulmak çok zordur. Bu gibiler, ender bulunan insanlardır. Bununla beraber sadâkatin derecelerinin de sonu yoktur. Kul, bâzı hususlarda sâdık olursa bâzılarında da olamaz. Hepsinde sâdık olan, gerçek sıddîktır. Sa'd b. Muaz (R.A.) diyor: «Ben, üç şeyde kuvvetli olmakla beraber ne yazık ki diğerlerinde zayıfım. Kuvvetli olduklarımın birincisi namazdadır. Müslüman olalı beri başladığım namazdan bir an önce bitirsem diye hâtırıma bir şey gelmemiştir. İkincisi, cenaze teşyiine çıktığım zaman, cenâze defnedilinceye kadar, o hâl ile ilgili olandan başka hâtırıma hiç bir şey geçmemiştir. Üçüncüsü de Resûl-i Ekrem'in her buyurduğunu hak olarak kabûl ettim ve bunda tereddüt etmedim» demiştir. Bunu rivâyet eden İbn Müseyyeb:

---

(501) Recâ ve Havf bahsinde geçmiştir. Resûl-i Ekrem'in Cebrâil'i iki def'a gördüğü rivâyet edilmiştir.

(502) Muhammed b. Nasr «Tâzim u Kadri's-Salât» kitâbında, Beyhakî, «Delâilü'n-Nübüvve»de Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Hammâd b. Seleme'nin de İbn Atâ'dan mürsel bir rivâyeti vardır.

1-EN BÜYÜK 2-HÜRMET, SAYGI 3-DOĞRULUK
4-EN YÜKSEK HEYET

«Bu hasletlerin, peygamberlerden başkasında bulunacağını sanmazdım» dedi. İşte bu, bu hususlarda sıddıktır. Sahâbe-i Kirâm'ın ileri gelenlerinden nice zatlar, namaz kılmış, cenazeleri tâkib etmiş, fakat bu dereceye ulaşamamışlardır.

İşte sıdk u sadâkatin ve doğruluğun dereceleri bunlardır. Sıdkın hakikati hakkında Meşâyih'ten rivâyet edilen sözler, çoğunlukla bu mânaların teker teker bölümlerine temas ederler. Evet, Ebû Bekir el-Verrak sıdkı anlatırken: «Sıdk, üçtür. Tevhidde sadâkat, tâatte sadâkat ve mârifette sadâkattir. Tevhidde sadâkat, bütün mü'minler içindir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ

«Onlar ki Allah'a ve Resûlüne iman ettiler, sıddıkların tâ kendileridir onlar» (57 - Hadîd: 19) buyurmuştur. Tâatte sadâkat, ilim ve vera' erbâbı içindir. Mârifette sadâkat ise, yerlerin direkleri demek olan velâyet erbâbınındır. Bütün bunlar, yukarda anlattığımız sadâkatin altıncı derecesinde devrederler. Ancak bu, sadâkatin bulunduğu bâzı kısımları anlattık ki, o da bütünü değildir.

Câfer-i Sâdık da: «Sıdk demek, mücâhede demektir ve aynı zamanda başkasını kendi üzerine tercih etmeyeceğin gibi, Allah üzerinde de başkasını tercih etmemendir. Nitekim Allahu Teâlâ:

هُوَ اجْتَبَاكُمْ **«O sizi ictibâ etti, yâni seçti»** (22 - Hacc: 78) buyurmuştur. Rivâyete göre Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a şöyle vahy etmiştir: «Ben bir kulumu sevdiğim vakit ona, sadâkatini görmek için dağların bile dayanamıyacağı belâlar veririm. Şâyet sabrederse onu kendime velî ve dost edinirim. Şâyet acziyyet gösterir, feryâd ederse, onu perîşân ederim.»

Demek ki sadâkatin alâmetlerinden birisi de tâatleri gizlediği gibi, mâsiyet ve felâketleri de gizlemek ve onları, halkın duymasından hoşlanmamaktır.

*

Sıdk u İhlâs kitâbı burada tamamlandı. Bunu Murâkabe ve Muhâsebe kitâbı tâkib edecektir. Hamd, Allah'a mahsustur.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab: 7'nin sonu)

1-TAKVA 2-SAHİBLER 3-ACİZLİK 4-İSYAN
5-KONTROL 6-HESABLAŞMA

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

SEKİZİNCİ KİTAB

KİTÂBU'L-MURÂKABE VE'L-MUHÂSEBE

(MURÂKABE VE MUHÂSEBE KİTÂBI)

(MUKADDİME VE SEKİZ BEYANDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamd ederim). O, Allah ki, herkesin iyi ve kötü bütün kazandıklarını murâkabe eder, her âzanın ne yaptığını bilir ve onu muhâfaza eder. Hattâ gönüllere geçen hâtıralara muttali' olur da harekete geçen bu hâtıralardan dolayı insânı hesâba çeker. O Allah ki, ister hareket etsin, ister dursun, yerde ve göklerde her ne varsa — zerre kadar da olsa — her şey'i bilir ve ilminin dışında bir şey kalmaz. Az-çok, gizli ve âşikâre, iğneden ipliğe kadar her ne varsa hepsinden hesâba çeker. Az da olsa fazl u keremiyle ibâdetleri kabûl eder ve mükâfatlandırır. Çok da olsa, büyük de olsa, yine lütf u keremiyle dilediği günahdan vaz geçer. Kullarını hesâba çekmesi; onları kendilerine tanıtması, gelecekleri için hazırladıklarını kendilerine göstermesi ve onları yaptıklarından dolayı dünyada muhâsebeye alıştırması ve kendilerine çeki düzen vermeleri, dünyada kendi muhâsebelerini yapmazlarsa mahşer yerinde şekaavete uğrayacaklarını ve onların çok az olan sermayelerini Allahu Teâlâ kabûl etmezse helâk olacaklarını bilmeleri içindir. Dünya ve âhirette nîmet ve rahmetini bütün kullarına teşmil ve tâmim eden Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim.

O, Allah ki, O'nun fazl u keremi ile gönüller îman için genişledi ve açıldılar. O'nun yümn ü bereketiyle âzalar ibâdet etti ve İslâm âdâbıyle terbiyelendiler. Yine O'nun hidâyetiyle gönüllerden cehâlet bulutları sıyrıldı ve mârifet nûru ile aydınlık ve sükûna kavuşturlar. O, Allah ki, O'nun takviye ve yardımı ile gönüllerden şeytânın hîle ve vesveseleri uzaklaştırıldı. Sevabların günahlar üzerine ağır gelmesi de yine O'nun inâyetiyledir. Yapanlara tâat ve ibâdetin kolay gelmesi de O'nun kolaylaştırması sâyesindedir. Lutuf da O'ndan, ceza da O'ndandır. Uzaklaştırmak da O'ndan, yaklaştırmak da Ondandır. Mutluluk da O'ndan, mutsuzluk da O'ndandır.

Salât u selâm, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'e ve diğer bütün hayırlı insanların efendisi olan O'nun âli ve müttakîlere öncülük edip, yol gösteren ashâbı üzerine olsun.

*

1-KONTROL 2-VAKIF
3-HESAPLAMA
4-BELA VE ZİLLETE DÜŞME
5-KAPLAMA 6-UMUMİLEŞTİRME
7-BİLGİSİZLİK 8-KUVVETLENDİRME
9-YARDIM

Bundan sonra bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ:

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ
مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ

«Kıyâmet günü doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal dânesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesabcı olarak biz yeteriz» (21 - Enbiyâ: 47), yine:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا
مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا
مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا

«Amel defterleri ortaya konunca, suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. Vâh bize, eyvâh bize, bu defter nasıl olmuş da küçük-büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış, derler. İşlediklerini hâzır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez» (18 - Kehf: 49), yine:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

«Allah onların hepsini dirilttiği gün, kendilerine işlediklerini haber verir; Allah onları bir bir saymıştır, fakat kendileri unutmuşlardır. Allah her şey'e şâhiddir» (58 - Mücâdele: 6) ve yine

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ
خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«O gün insanlar işlerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük dönerler. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür» (99 - Zilzâl: 6 - 8), yine:

ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

«Sonra o gün, herkese kazancı verilir ve hiç kimseye haksızlık yapılmaz» (2 - Bakara: 281).

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ

«Her kişinin yaptığı iyiliği hâzır ve yaptığı kötülüğü de kendisi ile onun arasında uzun bir mesafe olmasını dileyerek bulacağı günü düşünün. Allah böylece dikkatinizi çekiyor» (3 - Âl-i İmran: 30), ve yine:

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ **«İçinizde olanı Allah'ın bildiğini bilin de O'ndan çekinin»** (2 - Bakara: 235) buyurmuştur.

Kullar arasında basîret sâhibi olanlar, bütün bu âyetlerden Allahu Teâlâ'nın onları murâkabe ettiğini ve hesablarının münâkaşalı geçeceğini anlar ve en kısa zamanlarının hesabını verip zerrelerden sorumlu olacaklarını bilirler. Aynı zamanda bu tehlikelerden kendilerini kurtaracak tek çârenin, kendilerini peşinen muhâsebe ve murâkabe etmek olduğunu, hareket ve sükûnunda nefsi kontrol ve her an muhâsebe demek olduğunu da bilirler. Hesâba çekilmeden önce burada kendi muhâsebesini yapan kimsenin orada hesâbının kolay olacağını, sorgu ânında cevablarının hâzır bulunacağını ve bu sâyede iyi neticeler elde edeceğini bilir. Dünyada kendini hesâba çekmeyenin âhirette hasretinin çoğalacağını, mahşer yerinde fazla bekleyeceğini ve neticede rüsvây ve perişan olacağını da şimdiden görür.

Bütün bu gerçekler bu şekilde kendilerine keşfolmasa bile o vartalardan kendilerini kurtaracak tek çârenin Allahu Teâlâ'ya itâat olduğunu bilirler. Hâlbuki Allahu Teâlâ onlara sabır ve nefislerini kontrol ile emrederek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا

«Ey inananlar, sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun, cihâda hâzır bulunun» (3 - Âl-i İmran: 200) buyurmuştur. Onlar da nefislerini müşârata, murâkabe, muhâsebe, muâkabe, mücâhede ve muâtebe yolu ile kontrol etmişlerdir. Onlar için yalnız murâbetenin altı makamı vardır. Bu makamları açıklamak sûretiyle hakikatlerini, faziletlerini ve bunlardaki ameli tafsilâtiyle anlatmak ve bu muhâsebenin aslını bildirmek gerekir. Onun için biz de bu makamları açıklayalım.

1- KONTROL
2- HESAPLAMA
3- UÇURUM
4- İŞARET OLUNAN
5- AZARLANILAN
6- BAĞLANTI

1 inci BEYÂN : MURÂBETE [BAĞLANTI] VE KONTROLÜN BİRİNCİ MAKAMI OLAN MÜŞARETE

Bilmiş ol ki; ticaret ortaklarının mallarında hesab tutmaları, kârın selâmeti içindir. Tüccar, ortağından yardım beklediği için ona sermayesini teslim edip ticaret ettikten sonra onu hesaba çektiği gibi, akıl da âhiret yolunda bir tüccardır. Maksadı, nefsi tezkiye edip kâr sağlamaktır. Zira kurtuluşu buradadır. Nitekim Allahu Teâlâ :

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

«Kendini ondan saâdete ermiştir. Onu fenâlıklara[3] gömen kimse de ziyâna uğramıştır» (91 - Şems: 9, 10) buyurmuştur. Nefsin kurtuluşu, sâlih amellerledir. Akıl, bu kazancı sağlamakta nefsin yardımına muhtaçtır. Tüccar, malındaki[2] ticarette işçi ve ortağından yardım beklediği gibi, akıl da nefsini tezkiye hususunda nefsinden[4] işler bekler.

Tüccar, ortağı ile kârda mücadele ve münâzaa eden bir hasım[5] gibi, olmamak için[6] aralarında önce bâzı şartlar konuşup kabûl ettikleri, sonra ortağını mürâkabe, sonra muhâsebe ve sonra da kınama veya azarlama gibi durumlara muhtaç olduğu gibi, akıl da önce nefis ile bâzı şartlar üzerinde andlaşmağa, ona bir takım görevler verip, bir takım şartlar öne sürmek sûretiyle onu kurtuluş yoluna götürmeğe ve bu yola girmek hususunda ona kesin emri vermeğe, sonra da onu bir an murâkabesiz bırakmamağa muhtaçtır. Zira nefsi kendi başına bırakırsa, serbest kalan hâin ve kaçak bir kölenin elindeki malı har vurup harman savuracağı gibi, ondan da göreceği hıyânet ve sermayeyi kaybetmekten başka bir şey değildir. Bütün bu işler bittikten sonra da onu daima yoklayıp şartlara riâyet etmesini istemek gerekir. Zira bu ticaretin kazancı, peygamberler ve şehidlerle birlikte Sidre-i Müntehâ'ya ulaşıp Firdevs Cenneti'ne girmektir. Bunun için bu hususda nefisle inceden inceye hesab görmek, dünya kazancındaki hesab görmekten çok daha önemlidir. Çünkü dünya ticareti geçicidir. Geçici olan kârın ise kıymeti yoktur. Belki geçici olan kötülük, geçici olan iyilikten daha iyidir. Çünkü kötülük gidince ferahlık gelir ve kötülük de yok olur. Fakat iyilik gidince geride devamlı bir üzüntüsü kalır. Hâlbuki iyilik de gitmiştir, geri gelmez. Bunun için Şâir :

«Benim için en büyük üzüntü, kesin olarak yok olacağını bildiğim sevinçtir» dedi.

Allah'a ve âhirete îmânı kesin olarak nefis muhâsebesinde[1] bulunan herkese, nefsini bir an ihmâl etmemesi ve bütün işlerinde onu sıkıştırıp göz altında bulundurması borçtur. Çünkü ömürden geçen her nefes, baha biçilmeyen bir cevherdir. Onun bir karşılığı yoktur ki, onunla bu nok-

1- HESAPLAMA 2- KUVVETLENDİRME 3- KÖTÜ 4- ÇEKİŞME
5- DÜŞMANLIK EDEN 6- KONTROL

sanı telâfi edesin. Bu nefeslerin boşa gitmesi veya kötülükte kullanılması ise, aklı başında hiç kimsenin buna müsâmaha gösteremiyeceği büyük bir hüsrandır.

İnsanoğlu sabah namazını kıldıktan sonra bir süre nefsi ile başbaşa kolarak onunla bâzı muâhedeler yapması ve bir takım şartlar üzerinde andlaşması gerekir. Nitekim tüccar da sermayeyi ortağına teslim ettikten sonra onunla böyle muâhedeler yapar. Bu arada nefsine, «Benim sermayem ömrümdür. Ömrüm gidince başparam da gider ve artık kâr ve kazançtan mahrum kalırım. Bugün yeni bir gündür. Allahu Teâlâ bugünde bana müsâade etti ve bana in'amda bulundu. Eğer beni öldürseydi, bir gün olsun beni geri çevirip burada devamlı ameller ve çeşitli hayırlarda bulunmağı temenni edecektim. Şimdi kabûl et ki öldürüldün ve geri çevirildin. Sakın bugünü boşa geçirme. Her nefes, baha biçilmeyen bir cevherdir. İyi bil ki bir gün gece ve gündüzü ile yirmi dört saattir. Nitekim haberde: «Kıyâmet günü insanoğlunun önüne her gün ve gece için yirmi dört kapalı kutu getirilir. Kutunun birini açar, o saatte yaptığı amellerin mükâfatı olarak içini nûr ile dolu olduğu hâlde görünce, bu sayede Allah'tan alacağı mükâfatı düşünerek öyle sevinir ki, eğer bu sevinci Cehennem halkı arasında bölünse, Cehennem'in acısını duymaz olurlardı. Diğer kutuyu açar. Karanlık ve pis kokulu olarak karşısına çıkar ki, bu da isyân ile geçirdiği saatidir. Buna da öyle üzülür ki, bu üzüntü Cennet halkına dağılsa kederlerinden Cennet'in zevkini kaybederlerdi. Üçüncü bir kutu açılır ki, bu, tamamen boş. Bu da uyku veya mübah olan şeylerle geçirdiği saattır. Bu da imkânı olduğu hâlde bir kazancı kaybeden tüccarın hasreti gibi ve belki çok daha fazla onu yakar ve o saati boşa geçirdiğinin acısını çeker. Bu kadar hasret ve aldanma sana kâfidir. İşte ömrü boyunca geçirdiği her saati kendisine böylece arzedilir. Onun için nefsine, «Seni göreyim, sandığını iyi doldur, sakın boş bırakma. Tenbelliğe düşme, sonra yüksek derecelerden düşersin. Cennet'e girsen bile bu hasret ebedî olarak içinde kalır. Her ne kadar Cehennem ateşinden ehven ise de, aldanma hasreti, dayanılacak gibi değildir.

Nitekim zâtın biri; **«Kabûl edelim ki günahkârlar afvedilmiştir, fakat iyilik edenler mükâfatını kaybetmiştir»** demiş ve böyle demekle aldanmasına ve hasretine işâret etmiştir. Allahu Teâlâ da :

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ **«Sizi toplanma gününde topladığı gün, işte o, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür»** (64 - Teğabün: 9) buyurmuştur.

İşte bütün vakitlerinde nefsine bu tavsıyelerde bulunmalı. Sonra yeniden göz, kulak, dil, mide, edeb yeri, el ve ayak gibi yedi âzaları hakkında da ona ayrı ayrı tavsıyelerde bulunmalı ve bunları kendisine emânet etmelidir. Çünkü bunlar nefsine hizmet eden nefsin maiyyetidirler.

Bu ticaret, bunlarla tamamlanır. Cehennem'in yedi kapusu vardır. Her kapudan girecekler olacaktır. Bu kapular, bu âzalarla isyan edenler içindir. Bu bakımdan da bu âzaları isyandan korumasını nefsine tavsıye etmelidir.

Göz hakkındaki tavsıyesi; yabancıya veya bir müslümanın mahrem yerine bakmaktan onu korumak ve müslümana hakaret gözü ile bakmamağı, hattâ her boş şeylere bakmamağı öğüt vermektir. Zîra Allahu Teâlâ boşuna söz söylemekten men'ettiği gibi, boşuna bakmaktan da men' etmiştir. Sonra yalnız men'etmekle yetinmeyip iyi ve yararlı yerlere bakmakla da emretmelidir. İbret nazarı ile Allah'ın yarattığı bu sun'-ı bedi'e ve örnek almak için yapılan iyi işlere, Allah'ın kitâbına ve peygamberin sünnetine bakmak, öğüt almak ve istifade etmek için hikmet kitablarına bakmak gibi tavsıyelerde bulunmalıdır. Böylece her âza hakkında geniş tavsıyelerde bulunmalı, özellikle dil ve midesi üzerinde önemle durmalıdır.

Diline gelince; zîra o, yaradılışında serbesttir. Hareketinde zorluk çekmez. Bununla beraber koğuculuk, yalan, söz gezdirme, kendisini övme, başkasını ve yemekleri yerme, tel'in, bedduâ, yaltaklanma ve benzeri «ÂFÂT-I LİSAN»da anlattığımız hususlarda günâhı büyüktür. O, tamamen bu gibi şeyler peşindedir. Hâlbuki yaradılışı zikir, tezekkür, tekrar tekrar okumak, okutmak, insanları doğru yola irşâd etmek, ara bulmak ve benzeri iyilikler için yaratılmıştır. Nefsine; dilini, zikirde kullanmağı şart koşmalıdır. Zîra mü'minin konuşması zikir, bakışı ibret ve sükûtu tefekkürdür. Ağızdan çıkan her sözü zabta alan bir murâkıb olduğunu bilmelidir.

Midesine gelince; ona fazla yememeği teklif etmeli, şübheli ve şehevi şeylerden onu sakındırıp helâldan az yemeği öğretmelidir. Zarûret miktarı ile yetinmelidir. Muhalefet ettiği takdirde bir çok şeylerden kendini mahrum edeceğini şart koşmalıdır.

Bütün âzalarında böyle şartlar koşmalıdır. Hepsini teferruatiyle anlatmak lâfı uzatır. Azaların isyan veya tâatleri gizli değildir. Sonra her gün ve gecede tekrarlanması gereken ibâdetlerde de gerekli tavsıyelerde bulunmalıdır. Sonra gücü yettiği nisbette nâfileleri de öğüt vermeli ve onları çoğaltmağa gayret ettirmelidir. Detaylarını, keyfiyetlerini ve onlara nasıl hazırlanacağını sebebleri ile beraber anlatmalıdır. İşte bunlar her gün yapmalarına muhtaç olduğu şartlardır. Fakat insan bir kaç gün bu şartları öne sürüp nefsi de kendisine itâat ettiği vakit artık bunu îtiyad hâline getirdiği için zamanla bu şartları öne sürmeğe lüzum kalmaz. Ancak nefis bâzılarında itâat eder ve bâzılarında etmezse, o zaman etmediklerinde yine yeniden şartlarını öne sürer. Bununla beraber hiç bir gün yeni bir hâdise ile karşılaşmadığı düşünülemediği için hiç bir gün de şart koşmalarından hâli kalamaz. Bu, Allahu Teâlâ'nın kendisinde bir hakkıdır. Başkanlık, ticaret ve öğretmenlik yapan kimseler için bu şart koşma işi daha da önem kazanır ve Allahu Teâlâ'nın hakkı daha da kuvvetleşir. Çünkü Allah'ın hakkını yerine getirmeğe muhtaç olduğu hâdise-

1-HAYRET VEREN ESERLER 2-LANET ETMEK
3-DİL BELASI 4-ZİKRETME 5-KONTROLCU 6-ADET
7-BOŞ, İTAATSIZ

siz günün geçmesi pek enderdir. Her gün karşılaştığı, her yeni hâdise de nefsine istikaameti ve bütün yollarında hakka inkıyâdı şart koşmalı; ihmalden onu sakındırmalıdır. Kaçakçılığında ısrar eden köleye yapılan nasihat gibi, ona nasihat etmelidir. Nefis yaratılışta tâate karşı direnme gösterir. Kulluğa isyân eder. Aynı zamanda va'z u nasihat ve güzel terbiye nefisde etkili olabilir. Nitekim, **«Sen hâtırlat, zira hâtırlatma mü'minlere fayda verir»** buyurulmuştur.

İşte bu ve bunun gibiler, nefis ile yapılan bağlantının ilk makamıdır. yâni amelden önce bir muhâsebedir. Muhâsebe, bâzan amelden sonra olduğu gibi, bâzan korkutmak için amelden önce de olabilir. Nitekim Allahu Teâlâ:

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ﴾ **«İçinizde olanı Allah'ın bildiğini bilin de O'ndan çekinin»** (2 - Bakara: 235) buyurmuştur. Bu korkutma, gelecek içindir. Artık ve eksiği bilmek için çokluk ve miktardaki her bakış, bir muhâsebedir. Ziyâde ve noksânını bilmek için gündüzleri önünde olan şeylere kulun bakması yine bir muhâsebedir. Nitekim Allahu Teâlâ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا﴾ **«Ey inananlar, Allah yolunda yürüdüğünüz vakit, her şey'i iyice anlayın»** (4 - Nisâ: 94), ve

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا﴾ **«Ey inananlar, eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse onun içyüzünü araştırın»** (94 - Hucûrât: 6),

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ﴾

«And olsun ki insânı biz yarattık; nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz» (50 - Kaaf: 16) buyurmuştur. Bunu anlatması, gelecekte kendisini korkutmak içindir. Ubâde b. Es-Sâmit'in (R.A.) rivâyetinde, öğüt isteyen bir kimseye Resûl-i Ekrem:

«Yapacağın işin sonunu düşün; salâh ve iyilik ise onu yap, azgınlık ise ondan vaz geç» buyurmuştur.

Hakîm'lerden birisi: «Aklının şehvetine gaalib gelmesini istersen, sonunu düşünmeden şehvetinin isteklerini yerine getirme. Zîra pişmanlığın gönülde kalması, şehveti hiçe saymaktan daha zordur» demiştir. Lukman: «Sonunu gören pişmanlıktan emîn olur» dedi. Şeddad b. Evs'in (R. A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

1- İTAAT
2- HESAPLAMA

«Akıllı, nefsini deneyip hesâba çekerek ölüm ötesi için çalışan, ahmak da nefsini hevâsına tâbi kılıp Allah'tan umandır» buyurmuştur. Din günü, hesab günü demektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

أَإِنَّا لَمَدِينُونَ (37 - Sâffât: 53) yâni muhâsebe olurlar.

Hz. Ömer de: «Hesâba çekilmeden önce kendinizi muhâsebe edin. Tartılmadan önce amelinizi tartın ve böylece büyük huzura arzedilmeğe hâzırlanın» dedi. Yine Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (R.A.) yazdığı bir mektubda: «Darlık ve şiddet hesabı başlamadan önce genişlikte iken kendinizi hesâba çekin» dedi. Kâ'b'a (R.A.): «Bunu, Allah'ın kitâbında nasıl buldun?» diye sorunca, Kâ'b: «Yer hükümdarlarına, yer gök hükümdârından veyl, o, onu kamçılar. Ancak nefsini hesaba çekenler kurtulur» demiştir.

Bütün bunlar, ilerdeki hesâba işârettir. Zîra kendisini ayarlayıp hesâba çeken, gelecek için amel eder, buyurulmuştur. İşte birinci bağlantı, bu şartları koşmaktır.

2 nci BEYÂN: İKİNCİ BAĞLANTI MÜRAKABE VE NEZARETTİR

Çünkü insan, nefsine gerekli tavsiyelerde bulunup yukarda anlattıklarımızı şart koştuktan sonra geride bir mürakabe kalır. Artık ne yaptığını kontrol etmekten başka bir şey kalmaz. Çünkü kontrolsuz kalırsa azgınlık ve yorgunluk gösterebilir. Onun için biz de mürakabenin fazilet ve derecelerini anlatalım.

MURAKABENİN FAZİLETİ:

Cebrâil aleyhisselâm Resûl-i Ekrem'e ihsandan sorduğu vakit, Resûl-i Ekrem:

«İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibâdet etmendir. Şâyet sen onu görmüyorsan O'nun seni gördüğünde şübhe yoktur» buyurmuştur. Allahu Teâlâ da:

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ **«Herkesin yaptığını gözeten Allah, bunu yapmayan putlarla bir olur mu?»** (13 - Ra'd: 33)

ve: أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ **«Allah'ın her şey'i görmekte olduğunu bilmez mi?»** (96 - Alâk: 14), ve: إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

1-İSTEK 2-HESAPLAMA 3-VAY HALİNE, YAZIK
4-KONTROL

«Allah şübhesiz hepinizi görüp gözetmektedir» (4 - Nisâ: 1), ve:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ

«Onlar emânetlerini ve sözlerini yerine getirirler. Onlar şâhidliklerini gereği gibi yaparlar» (70 - Meâric: 32, 33) buyurmuştur.

İbn Mübârek adamın birine:

— Allah'ı murâkabe et, dedi. Adam:

— Bu nasıl olur? diye sorunca, İbn Mübârek:

— Dâima Allah'ı görür gibi ol, demiştir.

Zeyd'in oğlu Abdülvâhid de: «Gözetleyicim, büyüğüm olduğu vakit artık ben başkasına kıymet vermem» dedi.

Ebû Osman el-Mağribî de: «Tarîkat yolunda insânın dikkat edeceği en makbûl şey, nefsini muhâsebe ve murâkabe ederek amelini ilmi ile idâre etmektir» dedi. İbn Atâ da: «Tâatlerin efdali, devamlı olarak Hakk'ı murâkabe ve araştırmaktır» dedi.

C e r î r î de: «Bizim durumumuz iki esas üzerine kurulmuştur: Bunlar, nefsini Allah için murâkabe ve ilmini, işinin üzerine hâkim kılmaktır» demiştir. Ebû Osman diyor, Ebû Hafs bana dedi ki: «İnsanlar etrafını aldıkları vakit, sen önce nefsine ve kalbine va'z et. Sakın insanların, başına toplanmasına aldanma. Zîra onlar ancak senin dışını murâkabe edebilir. Hâlbuki Allahu Teâlâ içinden geçenleri murâkabe eder» dedi.

Hikâye edildiğine göre sôfîlerden olan şeyhin birisinin genç bir öğrencisi vardı. Şeyh buna ikrâm eder ve onu öne geçirirdi. Bunu gören yaşlı başlı talebe ve müridleri, «Biz yaşlı başlı olduğumuz hâlde buna neden bizden fazla ikrâm ediyorsun?» diye serzenişde bulundular. Şeyh, bunların herbirine, kimsenin görmiyeceği bir yerde kesilip getirilmek üzere birer kuş verir. Tabiî genç öğrencisine de aynı şey'i teklif eder. Herkes birer tenha yer bulur, kuşlarını keser getirirler. Genç öğrenci ise hepsinden sonra ve kuş elinde canlı olduğu hâlde gelir. Şeyh:

— Ne yaptın? Niçin kuşu kesmedin? deyince, genç öğrenci:

— Nereye gittimse Allah beni görüyordu. Tenha bir yer bulamadığım için kuşu kesemedim, dedi. Bunun üzerine hepsi gencin üstünlüğünü ve ikrâma onlardan daha çok lâyık olduğunu kabûl ettiler.

Hikâye edildiğine göre Züleyha Yûsuf aleyhisselâm ile evlenip başbaşa kaldıkları vakit, Züleyha, odasındaki putun üzerini perde ile örter. Bunu gören Yûsuf aleyhisselâm, «Ne o, Melik-i Cebbâr olan Allah'tan utanmıyor da cansız bir puttan mı utanıyorsun?» derdi.

Câriyenin biri, kendisini kötü işe dâvet eden adama:

— Utanmıyor musun? deyince, adam:

— Kimden utanayım? Gökteki yıldızlardan başka kimse yok, onlardan mı utanayım? deyince, Câriye:

— Ya o yıldızları yaratan nerede? dedi.

Adamın biri Cüneyd'e, «Gözümü nâmahremden ne ile koruyabilirim? deyince, Cüneyd: «Allah'ın sana bakıp seni görmesi, senin yabancıya bakmandan önce olduğunu bilmenle» dedi. Yine Cüneyd, murâkabeyi ancak Allah'tan alacağı hazzının kaybolmasından korkan sağlayabilir, dedi.

Mâlik b. Dinâr, «Adn Cennet'leri, Firdevs Cennet'lerindendir. Orada Cennet güllerinden yaratılmış Hûriler vardır. Cennet'in bu bölümüne kimler girecek?» diye soranlara, «Günah işleyecekleri zaman Allah'ı hâtırlayıp, O, görüyor diye O'nu murâkıb kabûl edenler, azamet ve celâlinden korkup beli bükülenler» girer» demiştir. Allahu Teâlâ, isyanları sebebiyle insanlara azâb edeceği zaman, onların arasında Allah korkusundan aç ve susuz kalanlara bakar. Asileri onlara bağışlayarak azâbını onlardan kaldırır.

Muhâsibi'ye murâkabeden sorduklarında, «Murâkabenin başlangıcı, Allahu Teâlâ'nın insanlara olan yakınlığını kalbin bilmesidir» dedi.

Murte'aş da: «Murâkabe, her an ve sözde gaybı düşünmekle sırra riâyet etmektir» dedi.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ meleklerine: «Siz zâhiri murâkabe ile me'mursunuz. Ben ise bâtını murâkabe ederim» buyurmuştur.

Muhammed b. Ali et-Tirmizi: «Murâkabeni, bakışlarını senden ayırmayan için, şükrünü, nimetlerini senden eksik etmeyen için, tâatini, kendisinden bir an bile müstağni olamıyacağın için, saygı ve huşûunu da hükümranlığının elinden bir vakit çıkamıyacağın için yap» demiştir.

Sehl: «Kalbin en üstün, efdal ve eşref zineti, nerde olursa olsun, Allahu Teâlâ'nın kendisini müşahede ettiğini bilmesidir» dedi.

Birisine, Allahu Teâlâ'nın:

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

«Allah onlardan râzıdır. Onlar da Allah'dan râzıdır. Bu, Rabbinden korkan kimseyedir» (98, Beyyine. 8) ayet-i celile'sinin tefsirinden sorduklarında; «Rabbisini murâkabe edip nefsini muhâsebe eden ve âhiret için azıklanan kimselerdir» dedi.

Zü'n - Nûn-i Mısrî'ye, «Kul, ne ile Cennet'e girebilir?» diye sorduklarında o, «Beş şey ile girer» diye cevab vermiştir. Bunlar, eğriliği bulunmayan istikamet, hatâya düşmeyen ictihad, gizli ve âşikârede Allahu Teâlâ'nın kendini murâkabe ettiğini bilmek, hâzırlanmak sûretiyle ölümü beklemek ve hesâba çekilmeden önce kendi muhâsebesini yapmaktır. Nitekim Şâir:

«Yalnız kaldığın vakit, «Artık ben yalnızım, beni kimse görmüyor» deme. Allah'ın seni murâkabe ettiğini hâtırdan çıkarma».
Bir ân için de olsa, Allahu Teâlâ'nın senden gaafil kalacağını ve senin gizli tuttuklarını bilemiyeceğini sanma».

1- KONTROL 5- KONTROLCU
2- İHTİYAÇSIZ 6- UTANMA VE RİYAYI SEVMEME
3- HESAPLAMA 7- FAZİLETLİ
4- EN ŞEREFLİ 8- HABERSİZ

«Görmüyor musun? Günler sür'atle geçmekte ve bekleyenler için yarın, pek yakındadır» dedi.

Humeyd et-Tavîl, Süleyman b. Ali'ye :

— Bana öğüt ver, dedi. Süleyman :

— Tenhalarda Allah'a isyan ederken, Allahu Teâlâ'nın seni gördüğünü kabûl ediyorsan, başkalarının görmesinden çekindiğin hâlde, Allah'ın görmesine aldırış etmediğin için, Allah'a karşı son derece cür'etkâr olursun. Eğer Allah'ın da görmediğini sanırsan, küfre gidersin, demiştir.

Süfyân-ı Sevrî de: «Kendisine hiç bir şey gizli kalmayana karşı nefsini mürâkabe et. Bol bol verenden ümidini kesme ve dilediği cezayı verenden de daima korku üzerinde bulun» demiştir.

Firkad es-Senci: «Münâfık şöyle bir etrafına bakar ve kendisini kimse görmeyince kötülüğe dalar. O, murâkabesinde Allah'ı değil, insanları gözetir» dedi. Abdullah b. Dinâr diyor: «Hz. Ömer ile Mekke'ye giderken yolda bir çobana rastladık. Hz. Ömer :

— Bunlardan bir koyun bana sat, dedi. Çoban :

— Ben mal sâhibi değilim, köleyim, deyince, Hz. Ömer :

— Mal sâhibine, «Koyunu kurd yedi» dersin, dedi. Çoban :

— O hâlde Allah nerede? deyince, Hz. Ömer ağlayarak köleyi efendisinden satın alıp âzâd etti ve köleye :

— Bu sözün, seni dünyada kölelikten âzâd edip hürriyetine kavuşturdu. Umarım ki âhirette de seni âzâd eder, dedi.

3 üncü BEYAN : MURAKABENİN HAKİKATİ VE DERECELERİ

Bilmiş ol ki murâkabenin hakikati, murâkıbı düşünerek tamamen onunla meşgul olmaktır. Bir kimse başka bir sebeble bir şeyden çekinirse, onun hakkında, «Falancadan sakınıyor ve ondan uzaklaşmak istiyor» denir. Murâkabe, mârifetin kalbde uyandırdığı bir hâldir. Bu hâl, âza ve kalbde ameli doğurur.

Hâl dediğimiz, kalbin devamlı olarak murâkıbı düşünmesi, O'na yönelip O'nunla meşgul olması demektir.

Bu hâli doğuran mârifete gelince; bu da içinden geçenlere ve hattâ bütün gizliliklere Allahu Teâlâ'nın muttali' olduğunu, kulların amellerini murâkabe ettiğini, herkese kazancına göre muâmele edeceğini ve dış görünüş herkese açık olduğu gibi belki ondan da daha açık ve kalbin bütün gizliliklerinin kendisine açık bulunduğunu bilmektir. Bu mârifet genişlediği ve kalbi istilâ edip, hâkimiyyeti altına aldığı vakit, ancak kalb murâkıb tarafına yönelir ve himmetini ona sarfeder. Yoksa ölümün kesin olduğunu bilmek gibi, nice kesin bilgiler vardır ki, kalbi hâkimiyyeti altına alamaz.

İşte kesin olarak bu mârifete sâhib olanlar mukarreblerdir ve yine sıddıklar ve Ashâb-ı Yemîn'e yönelenler de bunlardır. Bunların murâkabesi de iki derece üzeredir.

a) Birincisi, sıddıklardan olan mukarreblerin murâkabesidir. Bu, saygı ve yüceltmek murâkabesidir ki, kalbin tamamen Allah'ın Celâlini düşünmeğe dalması ve ve artık başkasına iltifat etmeğe imkânı kalmayacak şekilde onun heybeti karşısında eğilmesidir. Bu murâkabenin ameli, yalnız kalb ile ilgili olduğu için bunun açıklanmasında sözü daha fazla uzatacak değiliz. Azaların murâkabesine gelince; onların, şübheli şeylerden kaçınmaları şöyle dursun, mübahlara da yaklaşmamaları lâzımdır. Tâat için harekete başlayınca, sanki ona ötedenberi alışkınmış gibi, onu yapmak için yeni hiç bir tedbire lüzum görmeden onu gereği gibi yapar. Belki çoban, onu her şeyden korur. Çoban ise kalbdir. Kalb, çobandır. Mâbud ile müstağrak olduğu vakit, âzalar hiç zorluk çekmeden doğru yol ve istikamette kullanılırlar. Bu anlattığımız, bütün düşüncesi tek bir Allah olandır. Böyle mâsivâyı arkaya atıp yalnız Allah ile olanların diğer bütün ihtiyaçlarına Allah kefil olur. İşte bu dereceye yükselenler halkı öyle unutur ki, gözü açık olduğu hâlde yanındakileri bile göremez. Sağır olmadığı hâlde sözlerini duymaz. Çocuğunun yanından geçerken bile onunla tanışmaz. O, vâlehü hayrân u mest olmuş durur. Hattâ bu mertebeye yükselen bâzı kimseler adamlarına, «Yanımıza geldiğiniz vakit, bizi kımıldatın» demişlerdir.

Bunu uzak bir şey sanma. Hükümdârın etrafındaki hizmetçiler dahî onun heybetinden çevrede olanlardan haberleri olmaz. Değil bir hükümdar huzûru, bâzan alelâde düşüncelere dalan bir insan, o düşünce ile meşgul iken, öyle dalar ki, gideceği yeri geçtiği hâlde farkında bile olamaz. Zeyd'in oğlu Abdülvâhid'e: «Sen, zamanında böyle bir adam biliyor musun?» diye sorduklarında, o, «Hemen şu dakikalarda buraya gelecek olan adamdan başkasını bilmiyorum» dedi ve tam o sırada Utbetü'l-Gulâm içeri girdi. Abdülvahid kendisine:

— Nereden geliyorsun? diye sordu. O da:

— Falan mahalleden ve şu caddeden geliyorum, dedi. Abdülvahid:

— Yolda kimseye rastladın mı? diye sordu. Utbetü'l-Gulâm:

— Hayır, kimseyi görmedim, dedi. Hâlbuki çok işler bir caddeden geliyordu. Fakat kendisi muhabbet deryasına dalmış olduğu için kimseyi görmedi.

Rivâyete göre Yahya aleyhisselâm yolda giderken rastladığı bir kadına çarparak yıktı. Kendisine, «Niçin öyle yaptın?» dediklerinde, «Ben, onun, bir insan olduğunun farkında olamadım» dedi.

Hikâye edildiğine göre, adamın biri diyor ki: «Bir def'a karşılıklı tartışan bir topluma yolum uğradı. Onlardan uzakta birisinin bulunduğunu görünce, ona yaklaşıp kendisiyle konuşmak istediğimde adam:

— Ben, Allah'ı zikirle meşgul olmağı tercih ediyorum, dedi. Ben:

— Tek başına mı? dediğimde, adam:

— Hayır, Rabbim ve melekler benimledir, dedi. Kendisine:

— Bu münakaşa edenlerin hangisi daha üstün gelecek? diye sordum. O da:

— Allahu Teâlâ'nın mağfiret ettiği, dedi. Ben:

1- KONTROL 2-GARK 3-BÜYÜKLÜK
4-ALLAHDAN GAYRI HER ŞEY 5-KAR 6-ADİ, SIRAVİ
7-AFV

— Yolculuğun ne tarafa? diye sordum. O:

— Göklere, dedi. Ve «Allah'ım, yaratıklarının çoğu Senden gaafildir» diyerek oradan uzaklaştı.

İşte bu sözler, muhabbet deryasına dalanların sözüdür. O, ancak Allah'tan konuşur, Allah için dinler. Bu gibilerin dil ve âzalarını murâkabeye ihtiyaç kalmamıştır. Hareketleri doğru ve dürüsttür.

Şiblî, îtikâfda bulunan Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin ziyâretine gider. Gaayet sâkin ve huzur içinde murâkabede olduğunu görür. Merak eder ve:

— Sen bu murâkabe usûlünü kimden öğrendin? der. Ebû'l-Hüseyin:

— Evimizdeki kediden, diye cevab verir ve devamla:

— O, avlanmağı istediği vakit, bir çalının ardında pusuya yatar ve âdeta cansızmış gibi hiç bir tarafı kıpırdamadan hareketsiz olarak durur, dedi.

Ebû Abdullah b. Hafif anlatıyor: «Babamı ziyâret için Mısır'dan Remle'ye gitmek üzere yola çıkmıştım. Zâhidliği ile tanınmış Mısır'lı Yûnus'un oğlu İsâ bana: «Şu mescidde direğin yanında bir genç ile orta yaşlı bir zat murâkabe hâlindedirler. Bunları bir ziyâret etsen, belki istifaden olurdu, dedi. Ben de aç ve susuz bir hâlde yanlarına girdim. Yalnız belimde bir peştemalım vardı. Sırtım da açıktı. Kıbleye karşı oturan bu iki adama selâm verdim. Selâmımı almadılar. Üç def'a tekrar ettim ve, «Selâmımı almadan sizi bırakmam» diye yemîn ettim. Bunun üzerine birisi başını kaldırarak: «Ey Hafif'in oğlu, dünya ve dünyadaki ömür azdır. Bu azdan da az kalmıştır. Bu azdan, çok azık al. Ey Hafif'in oğlu, ne kadar teláşen az ki bizimle mülâkata vakit ve fırsat buldun?» dedi ve ondan sonra belimden tutarak başını olduğu yerde eğdi ve murâkabeye daldı. Öğle ve ikindi namazlarını orada kıldım. Açlık, susuzluk ve yorgunluktan bende eser kalmadı. İkindi vakti kendisine:

— Bana öğüt ver, dedim. Başını bana çevirdi ve:

— Ey Hafif'in oğlu, biz musîbete ehiliz, bizde nasihat verecek dil yoktur, dedi. Tam üç gün yemeden, içmeden, uyumadan yanlarında kaldım. Onların yeyip içtiklerini de görmedim. Üçüncü gün kendi kendime, «Ben bunlara yemîn verdireyim, belki bu sayede bana bir nasihatte bulunurlar» dedim. Genç başını kaldırarak:

— Ey Hafif'in oğlu, Allah'ı sana hatırlatanın sohbetine devâm et. Heybeti kalbine yerleşip de dili ile değil, işi ile sana va'z edenlerin va'zını dinle. Sana selâm olsun, haydi güle güle, gidebilirsin, dedi.

b) **İkinci derece,** Ashâb-ı Yemîn'den vera' sâhiblerinin murâkabesidir. Bunlar öyle kimselerdir ki, Allah'a muttali' olmanın kesinliği zâhir ve bâtınlarına tamamen galebe çalmış, fakat Allah'ın Celâlini düşünmek onları medhûş ü hayrân etmemiştir. Onların kalbleri ancak îtidalde kalmıştır. Hâl ve amellere bürünmeğe müsaittir. Amellere devam, onlara alışkanlığı ile beraber, murâkabeden de hâli değillerdir. Evet, hayâ, bunlarda gaalibdir. Onlar durup ilerlemelerinde kendilerini ayarlar, kıyâmette rezîl olacakları her şeyden kaçınırlar. Onlar, dünyada Allahu Teâlâ'nın kendilerini gördüğünü bildikleri için artık kıyâmeti beklemeğe ihtiyaçları yoktur.

1- AZAMET 2- VAKIF 3- BOŞ
5- HABERSİZ 6- UZLETDE İBADET 7- GÖRÜŞME
8- NASİHAT 9- TAKVA

Bu iki derece arasındaki fark, müşâhede ile bilinir. Meselâ, sen yalnız iken bâzı uygunsuz hareketlerde bulunabilirsin. Bu arada küçük bir çocuk seni görse de ondan utanır ve kendine çeki düzen verirsin. Bu, çocuktan bir saygı değil, belki utanmaktır. Çünkü her ne kadar çocuğa aldırış etmesen bile utanma, seni bu hâle sevkeder. Bâzan da böyle uygunsuz işler ile meşgul iken hükümdar gelir. Hükümdar gelince, utancından değil, saygı için ona karşı bütün bu işleri terkeder. Ve daha ciddî davranırsın.

İşte Allah'ı murâkabede[1] kulların hâli böyle ihtilâf eder. Bu derecede olanın, bütün hâtıra, hareket ve sükûnunu murâkabeye ihtiyacı vardır. Bunun bakacağı iki şey vardır. Biri amelden önce, diğeri ise amelden sonradır.

Amelden evvel olan; bu ameli, Allah için mi yoksa nefsi için mi yaptığını düşünmektir. Bunu Hakk'ın nûru ile iyice tesbit etmeli, Allah için ise devâm etmeli, Allah için değilse, utanıp ondan vaz geçmeli ve bunun için nefsini yermelidir. Bunun kötü bir hareket olup, neticede kendi aleyhinde olacağı kendisine anlatılmalıdır. Bu tevakkuf[2] ve düşünce, durum iyice aydınlanıncaya kadar herkes için vâcibdir. Bundan kimse kurtulamaz. Çünkü (aslı bulunamayan) bir haberde vârid olduğuna göre, insanın küçük de olsa her hareketi için kendisine üç soru sorulur. Birincisi, bunu Allah rızâsı için mi yoksa nefsinin arzûsu için mi yaptın? Şâyet yaptığını Allah rızâsı için yapmışsa, o zaman bu ameli ne hâlde ve nasıl yaptın? diye sorulur. Çünkü her amelin şart, rükün ve âdâbı vardır. Bunlar da ilim ile bilinir. Bu işi ilim ile mi yaptın, yoksa cehâletle[3] mi? diye sorulur. Şâyet buna da olumlu cevab verebilirse, o zaman üçüncü soru sorulur. O da, bu ameli kim için yaptın? sorusudur. «Lâ ilâhe illâllah» sözüne bağlı kalarak Allah için yaptınsa, mükâfatını Allah'tan alırsın. İnsanlara gösteriş için yaptınsa, «Kim için amel yaptınsa git ondan mükâfatını al» denir. Dünyalık elde etmek için yaptınsa, dünyadan nasîbini aldın, denir. Gaflet içerisinde huzursuz ve körü körüne amel ettinse emeğin boşa gitmiş olur. Allah'tan başka kim için olursa olsun amel edersen; Allah'ın azâbına uğrarsın. Çünkü Allahu Teâlâ: «Benim kulum olur, benim verdiğim rızkı yer ve benim verdiğim nimetle zevklenirken başkası için amel etmenin cezası budur» buyurur. Sen benim:

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ﴾

«Allah'tan başka taptığınız putlar da sizin gibi yaratıklardır» (7 A'râf: 194).

﴿إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِندَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ﴾

1- KONTROL 2- DURAKLAMA 3- BİLGİSİZLİK

«Doğrusu, Allah'tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızkı Allah katında arayın. O'na kulluk edin» (29 - Ankebût: 17).

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ **«Dikkat edin, hâlis din Allah'ındır»** (39 - Zümer: 3) buyurduklarını duymadın mı? Yazıklar olsun sana, buyurur.

İnsan, bütün bu soru ve kınamalar karşısında bulunduğunu hissedince, sorguya çekilmeden önce kendi muhâsebesini yapar ve sorguya hazırlanır. Vereceği cevabın doğru olması için bütün duruş ve gidişini, bir parmağını oynatmasını, hattâ gözünü açıp kapamasını da ayarlamalı ve neticesini düşünerek yapmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Kişi, gözünün sürmesinden, çamurlanan parmağını yıkamasından ve başkasının elbisesine el sürmesinden dahi sorumludur»** buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: «Onlardan biri sadaka vereceği zaman kalbine bakardı. Eğer hâlis niyyeti varsa verir, yoksa vermezdi» demiştir. Yine Hasan: «Allah o kula rahmet etsin ki, bir şey'i kasdettiği vakit niyyetine bakar, niyyeti Allah için olursa onu yapar, olmazsa onu te'hir eder» demiştir.

Selman, Sa'd'e tavsıyesinde: «Bir şey'e azmettiğin vakit, azmin üzerinde Allah'tan kork» demiştir. Muhammed b. Ali de: «Mü'min, teenni ile hareket eden insandır. Azmi üzerinde durur, düşünür ve sonra harekete geçer. O, gece hırsızı gibi değildir» dedi.

İşte bu murâkabede ilk ele alınıp düşünülecek olan budur. Bundan ancak, metin ilim, amellerin sırlarına gerçek mârifet, nefsin azgınlığını ve şeytânın hilelerini bilmek insânı kurtarır. Nefsini, Rabbini ve düşmânı olan Şeytân'ı bilmediği, niyyet, himmet, düşünce, hareket ve sükûnunda nefsinin arzûlarına uyan ile Allah rızâsına uygun geleni ayırmadığı vakit, bu murâkabede selâmete ulaşamaz. Belki çokları cehâletleri sebebiyle iyilik yaptıklarını sanırken, Allahu Teâlâ'nın hoşlanmadığı şeyleri yaparlar.

«Ne yapalım, câhildir bilemiyor. Bunun için mâzurdur» diyemezsin. Öğrenmesi mümkün olan muhtaç olduğu bilgileri öğrenmesi farzdır. Bunun için âlimin iki rek'at namazı câhilin bin rek'at namazından hayırlı olduğu söylenmiştir. Çünkü âlim, nefsin âfetlerini, şeytânın hîlelerini ve aldanma yerlerini bilir de kendini onlardan korur. Câhil ise bunları bilmediği için kendini nasıl korusun? Câhil, devamlı olarak yorgunlukta şeytan ise ona sevinip onu aldatmaktadır. Her şekaavetin başı, ve her hüsrânın kaynağı olan cehâletten Allah'a sığınırız.

Allahu Teâlâ'nın herkese karşı hükmü, bir şey'i azmedip yapacağı zaman, orada durup düşünmek ve ilim nûru ile yapacağı işin Allah rızâsı için olduğu kendisine keşfedildikten sonra onu yapmaktır. Şâyet nef-

sinin isteği olduğunu anlarsa ondan kaçınmalı ve kalbini ondan uzaklaştırmalıdır. Zîra kalbe bâtıl bir şey geldiği vakit hemen atılmadığı takdirde yavaş yavaş ona temayüle başlar, buna hâtıra denir. Bu hâtıra hemme, hemm de cezim ve kasde yönelir. Kasid ise o işi yapmağa, o iş de Allah'ın gadabına sebeb olur. O hâlde kötülük maddesini daha ilk kaynağında yok etmek gerekir ki, o ilk başlangıç olan hâtıradır. Ondan sonra gelen hemm ve kasid ona bağlıdır. Kul, bunları birbirinden ayıramadığı vakit, bunlarda ilim nûru ile düşünmeli, hevâ yolu ile gelen şeytânın hîle ve vesvesesinden Allah'a sığınmalıdır. Şâyet bizâtihi bu başarıya ulaşamıyacaksa, gerçek din âlimlerinin nurlarından aydınlanmağa bakmalı, fakat bu arada dünyalığa yönelen sapıtıcı hocalardan, şeytandan kaçar gibi kaçmalıdır. Nitekim Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâm'a vahyinde: «Dünya sevgisi kendisini sarhoş eden âlim hakkında benden bir şey isteme. Zira seni sevgimden uzaklaştırırım. Çünkü onlar kullarım üzerine yol kesen harâmîlerdir.

Aşırı derecede dünya sevgisi ve ona hücum ile kararan kalbler, Allah'ın nûrundan mahrumdurlar. Zira kalblerin nurlarını parlatan Allahu Teâlâ'dır. Allah'tan yüz çevirip düşmânına yönelen kalb, Allah'ın nûrundan nasıl parlayabilir?

Müridin himmeti, önce ilim ahkâmını öğrenmek veyahut dünyalıktan tamamen veya nisbeten ayrılmış bir âlim bulmak olsun. Resûl-i Ekrem:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْبَصَرَ النَّاقِدَ عِنْدَ وُرُودِ الشُّبُهَاتِ وَالْعَقْلَ الْكَامِلَ عِنْدَ هُجُومِ الشَّهَوَاتِ

«Allahu Teâlâ, şübhelerin vürudunda, tenkid edici ve doğruyu yanlıştan ayıran görüşü, şehvetlerin hücumunda da akl-ı kâmili sever» (503) buyurmuş ve akıl ile ak'ı karadan ayıran basîreti bir araya toplamıştır. Bunlar, birbirine lâzımdır. Şehvetlerden kendini koruyacak aklı olmayanın şübheleri ayıklayacak görüşü de yoktur. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Bir günâh işleyenin ebediyyen geri dönmemek şartıyle aklının bir parçası gider»** (504) buyurmuştur. Zâten Âdemoğlunu saâdete erdirecek zayıf aklı nedir ki günah ile onu yok etmeğe çalışsın?

Amellerin âfetlerini bilip araştıran gerçek fıkıh ilmi, bu asırlarda yok olmuştur. İnsanlar bu amelleri ve bu ilmi terketti ve insanların, dâvalarda aralarını bulmak için bir ilim ortaya koydu ve buna f ı k ı h adını verdiler de din fıkhını ilimlerinin arasından çıkardılar ve aslında huzur içinde din fıkhı ile meşgul olabilmek için kurulan, dünya fıkhı ile meşgul oldular da din fıkhını attılar. Bu sûretle dünya fıkhı din fıkhının yerini alı-

---

(503) Ebû Nuaym, «Hilye»de, Hafs-ı Adenî'den rivâyet etmiştir.
(504) Metin olarak yukarda geçmiştir.

1-MEYLETME 2-KEDER, ZOR İŞ 3-KATİ KARAR
4-NİYET, İSTİKAMET 5-İSTEK 6-HAYDUT 7-GELİŞ
8-AÇIK, TEMİZ

verdi. Nitekim haberde: **«Siz bir zamandasınız ki, hayırlınız, ileri gidenlnizdir. Bir zaman gelecek ki hayırlınız, geri kalanınız olacaktır»** diye vârid oldu. Bunun için Sa'd b. Ebû Vakkas (R.A.), Abdullah İbn Ömer (R.A.), Üsâme (R.A.), Muhammed b. Mesleme (R.A.) ve benzerleri gibi Ashâb-ı Kiram Şam ve Irak'lılarla savaşta tereddüd etmişlerdir.

Şübheli şeylerde duraklamıyan, hevâ-i nefsine uyan, kendini beğenen, Resûl-i Ekrem'in: **«Cimriliğe itâat edildiği, hevâya uyulduğu ve her rey sâhibi kendi re'yini beğendiği vakit, o zaman kendi nefsine bak»** (505) buyurduğu kimselerden olur.

Hiç araştırmadan şübheli şeylere dalan, Allahu Teâlâ'nın :

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ **«Bilmediğin şey'in ardına düşme»** (17 - İsrâ: 36) ve Resûl-i Ekrem'in: **«Zandan sakının, zira zan, sözlerin en yalanıdır»** (506) buyurduklarından olur. Bu zandan murad, delilsiz olan zandır. Avamın yaptığı gibi, delil olmadan kendi zannına göre hüküm verir ki bu, yanlıştır. Bu makamın önemi ve güçlüğü sebebiyle Sıddîk-ı A'zam'ın duâsında: «Allah'ım, bana hakkı hak olarak göster ve ona uymağı bana nasib et. Bâtılı da bâtıl olarak göster ve ondan kaçınıp korunmağı nasib et. Onu benim için şübheli kılıp da hevasına uyanlardan etme» derdi. İsâ aleyhisselâm da «İşler üçe ayrılır. Birinin doğruluğu meydandadır; onu yap. Diğerinin yanlışlığı meydandadır; ondan da uzaklaş. Birisi de şübhelidir; onu da bilene havâle et ve ondan sor» (507) demiştir. Resûl-i Ekrem de duâsında : ««**Allah'ım, din hakkında bilgisiz konuşmaktan sana sığınırım»** derdi. Allahu Teâlâ'nın kullarına verdiği nimetlerin en büyüğü, ilim ve hakkı bulmaktır. Zâten îman, keşif ve ilimden ibârettir. Bunun için kullarına minnet olarak Allahu Teâlâ :

﴿وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾ **«Allah'ın sana olan fadlı büyüktür»** (4 - Nisâ: 113) buyurmuştur. Allah'ın fadlından murad, ilimdir. Yine Allahu Teâlâ :

﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ **«Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun»** (16 - Nahl: 43), ﴿إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ﴾

---

(505) Metin olarak yukarda geçmiştir.
(506) Metin olarak yukarda geçmiştir.
(507) Taberânî İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-HASIS 2-LÜTUF

«Bize düşen, sadece doğru yolu göstermektir» (92 - Leyl: 12)

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ **«Sonra onu açıklamak bize düşer»** (75 - Kıyâme: 19). وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ **«Yolun doğrusunu göstermek Allah'a aittir»** (16 - Nahl: 9) buyurmuştur.

Hz. Ali de: «Hevâ, körlüğün arkadaşı ve hayret ânında duraklama Allah'ın tevfikıdır. Yalanın sonu nedâmet, doğruluktadır selâmet. Nice uzak var ki, yakından daha yakındır. Dostu olmayan garibdir. Dost, gıyâbında seni tasdık edendir. Sû'-i zann edip dostundan olma. Evet, ahlâk kerem sâhibi olmaktır. Hayâ ise her güzelliğin sebebidir. Yapışılacak en sağlam kulp, halka, takvâdır. Allah ile kul arasındaki en kuvvetli bağlantı da yine budur. Dünyalıktan senin için olan, âhiretini ıslâha yarayandır. Rızk ikidir. Birini sen ararsın, dîğeri seni arar. Şâyet sen ona gitmezsen, o sana gelir. Kaybettiğine feryad edersen, eline geçmeyen için üzülme. Olmayana, olanla delil çek. Eşya birbirine benzer. Kişi, kaybolmayacak şey'in eline geçmesine sevindiği gibi, üzüntüsü de elde edemiyeceği şey'in kaybolmasıdır. Dünyalıktan eline geçen ile fazla sevinme, kaybolana da üzülme. Sevincin, takdim ettiğin, üzüntün, geride bıraktığın; meşgalen âhiret, himmetin de ölüm ötesi olsun, demektir. Bütün bu sözleri anlatmaktaki gaayemiz, hayret ve şaşkınlık ânındaki duraklamanın bir muvaffakıyet olduğunu anlatmaktır.

Demek ki kendini murâkabe edenin ilk düşüneceği, yaptığının, nefsi veya Allah rızâsı için olup olmadığını araştırmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Üç şey kimde bulunursa, imânını kemâle erdirmiştir.** (Bunlar) **yerenin yermesine aldırış etmemek, hiç bir sûretle amelinde riyâkâr olmamak, dünyalık ve âhirette kendisine arzedilenden, âhiret için olanı tercih etmektir»** (508) buyurmuştur. İnsan her hareketinde en çok mübahlarla karşılaşır. Gaayesi olmayan mübahları terketmesi, en doğrusudur. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Lüzumsuz şeyleri terketmek, kişinin İslâmiyetinin güzelliğindendir»** (509) buyurmuştur.

Murâkıbın ikinci düşüncesi, amele başladığı vakittedir. Bu da Allah hakkını ödemek için nasıl amel edeceğni düşünmektir. Niyyetini güzel yapmak, şeklini ve âdâbını tamamlamak ve mümkün olduğu kadar ibâdetini en mükemmel şekilde yapmağı düşünmektir. Bütün hâllerini böyle murâkabe etmelidir. Çünkü her hâl ü kârda hareket ve sükûndan hâli değildir. Bütün hâllerinde Allahu Teâlâ'nın kendisini murâkabe ettiğini

---

(508) Ebû Mansûr, «Müsned-i Firdevs»inde Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(509) Metin olarak yukarda geçmiştir.

1-İSTEK 2-YARDIM 3-PİŞMANLIK 4-KÖTÜ ZANN
5-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA 6-YÜKSELME ARZ
7-MAKSAD 8-KONTROL 9-KONTROLCU 10-BOŞ

düşündüğü vakit, elbette bunları niyyet ile ibâdet şekline sokar. Edebe riâyet ederek hareketine bir düzen verir. Meselâ otururken mümkün olduğu kadar kıbleye döner. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Oturmaların en hayırlısı, kıbleye doğru olanıdır»** (510) buyurmuştur. Bağdaş kurup oturmamalı. Zîra hükümdarlar huzurunda böyle oturamıyacağına göre hükümdarların hâkimi ve her hâline muttali' olan Allahu Teâlâ'nın huzurunda öyle nasıl oturabilirsin?

İbrâhim b. Edhem anlatıyor: «Bir def'a bağdaş kurmuş ve oturmuştum. Boşluktan bir ses, «Pâdişahlar huzurunda böyle oturur musun?» diye seslenince ondan sonra bir daha bağdaş kurup oturmadım». Uykuya yatacağı vakit, uyku âdâbında anlattıklarımıza riâyetle beraber kıbleye karşı sağ omuzu üzerine yatıp uyumalıdır. Bütün bunlar, kendisini murâkabede aranan şeylerdir. Hattâ kazâ-i hâcet âdâbına riâyet de murâkabedendir. Hulâsa, insânın bütün işleri sevab, günah ve mübahtan hâli değildir. İtâatindeki murâkabesi, ihlâs ve ikmâl, âdâbına riâyet ve onu âfetlerden korumaktır. İsyan etmişse onun murâkabesi de tevbe, nedâmet, günâhı terketmek, hayâ ve tefekkür ile meşgul olmaktır. Mübah işinde murâkabe, edebe riâyet, nimette nimeti vereni müşâhede ve O'na şükretmekle olur.

Kul her hâl ü kârda sabretmesi gerektiği sıkıntı ve belâlarla karşılaşacağı gibi, şükretmesi gerektiği nimetlerden de hâli kalmaz. Bütün bunlar, murâkabe işidir. Hattâ kul, her hâlinde yapması gerektiği bir farz veya sakıncalı olduğu için terki gerektiği bir haram, veya diğer kulları geçerek bir an önce Allahu Teâlâ'nın mağfiretine ulaşacak mendub veya vücudunu ve gönlünü huzura kavuşturacak ve tâatine yardımcı olacak bir mübah ile karşı karşıyadır. Bütün bunların bir hududu vardır. Devamlı murâkabe ile bu hudutlara riâyet etmek gerekir. Nitekim âyet-i celîle'de:

وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

«Allah'ın hududunu tecavüz eden kimse kendi nefsine zulmetmiştir» (65 - Talâk: 1) buyurulmuştur.

İnsâna yaraşan, bütün vakitlerinde bu üç bölüm üzerinde kendini murâkabe etmektir. Farzları edâ ettikten sonra müsait zaman bulduğu takdirde, meşgul olmak için faziletli amelleri seçmelidir. Çünkü daha fazla kâr sağlama imkânı varken yapamayan aldanmıştır. Kazancın çoğu, faziletlerin meziyetleri ile elde edilir. Kul, bunlarla âhiret azığını sağlar. Nitekim Allahu Teâlâ: وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

---

(510) Yukarda geçmiştir.

«Dünyadan da nasibini unutma» (28 - Kasas: 77) buyurmuştur.

Bütün bu anlattıklarım, bir saatlık sabırla te'min edilir. Zâten insânın üç saati vardır. Birisi, geçmiştir. Sıkıntı ile olsa da geçmiştir, refâh ile olsa da geçmiştir. Diğeri de gelecek saattır. Onun gelip gelmiyeceğini, geldiği takdirde nasıl geleceğini insan bilemez. Üçüncü saati de içinde bulunduğu saatidir. Kulun vazifesi, içinde bulunduğu saate nefsi ile mücâhede edip murâkabe etmek sûretiyle onu değerlendirmek ve gelecek saate yetişemezse, bu saatı kaybettiğine üzülmemektir. Şâyet ikinci saate yetişirse, içinde bulunduğu saat gibi, ondan da bol bol yararlanmaktır. Sakın, bir daha uzun süre yaşayacağım diye uzun kuruntulara kapılıp da sonra tâatımı çoğaltırım dememelidir. İçinde bulunduğu vakti, ömrünün sonu diye hesab ederek ona göre hazırlanmalıdır. Zâten belki de son vaktidir. Böyle yaparsa artık ölümü de kerih görmez. Her hâlinde Ebû Zer'in (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyet ettiği:

لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ ظَاعِنًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ تَزَوُّدٍ لِمَعَادٍ أَوْ مَرَمَّةٍ لِمَعَاشٍ أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ وَقَالَ: وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ تَكُونَ لَهُ أَرْبَعُ سَاعَاتٍ سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَسَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ وَسَاعَةٌ يَتَفَكَّرُ فِيهَا فِي صُنْعِ اللَّهِ وَسَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا لِلْمَطْعَمِ وَالْمَشْرَبِ

«Mü'minin hareketi üç şey için olmalıdır: Âhiret için azık, geçimini ıslah veya haram olmayan şeylerden zevk almak olmalıdır» (511) ve yine:

«Aklı başında olan, gününü dörde bölmelidir. Birinde Rabbisine münâcat etmeli, diğerinde nefsini hesaba çekmeli, öbüründe Allah'ın sun'-ı bedî' ve azametinde tefekkür etmeli, diğerinde de yemesi ve içmesi ile uğraşmalıdır» (512) buyurduğu gibi olmalıdır. Çünkü bu son saatte yâni yiyip içmesinde ve zevkinde diğer ibâdet ve tefekkürüne yardım vardır. Sonra yemek ve içmekle meşgul olduğu saatini de boşa harcamamalı, amelin efdâli olan zikir ve fikir ile geçirmelidir. Meselâ, yediği yemekteki şaşılacak şekilde besleyici ve zevk verici hâlleri düşünerek buradan Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametine delil çekmek ve onu düşünmek, âzalarla yapılan pek çok amellerden makbûldür.

Allahu Teâlâ'nın nimetlerini düşünmekte insanlar kısım kısımdır. Bir kısmı basîret ve ibret gözü ile onlara, onlardaki san'at inceliklerine ve canlıları nasıl yaşattığına, Allahu Teâlâ'nın bu sebebleri takdir keyfiyetine ve bu sebeblere baş vuracak şehveti yaratmasına, şehvete itâat edecek âza ve âletleri yaratmasına bakar da Allah'ın azametine, kudretine olan îmânı artar. Nitekim bunların bir kısmını «ŞÜKÜR KİTABI»nda anlatmış-

(511) Ahmed, İbn Hibban ve Hâkim, sahih olduğunu söyledi.

(512) Bu da, bundan sonraki hadisin tamamıdır.

1-RAHATLIK 2-KONTROL 3-KÖTÜ 4-HAYRET VEREN ESER
5-FAZİLETLİ

tık. Bu düşünce, basiret sâhiblerinin makamıdır.

Bir kısmı da, bunlara nefret ve kerahet gözü ile bakar. Bu yemek, içmeğe nasıl muztar olarak muhtaç olduklarını düşünür. «Keşke bunlara muhtaç olup da bunlarla vakit kaybetmeyeydik» der ve fakat kendilerinin buna mecbur ve şehvetlerine musahhar olduklarını görürler ki, bu da zâhidler makamıdır.

Bir kısmı da Sâni' Teâlâ'nın bu acayib san'atına bakar ve bundan O'nun sıfatlarına yükselir. O'nu düşünür de bu yiyecekleri görmeleri, fikir kapularının kendilerine açılmalarına bir sebeb teşkil eder. Bu ise makamların en üstünü olan ârifler makamıdır. Allah'ı sevenlerin alâmetidir. Çünkü seven bir adam, sevgilisinin kitab, tasnif ve benzeri her hangi bir eserini gördüğü vakit, san'atı bırakır da Sâni'i yâni o işi meydâna getiren sevgilisi ile meşgul olur. Kulun tereddüd edip baktığı her şey, Allahu Teâlâ'nın san'atıdır. Oradan Sâni'e geçmesine imkân vardır. Fakat bu da melekût kapularının açılmasına bağlıdır. Ne yazık ki bu makamda insan, pek ender bulunur.

Dördüncü bir kısım da var ki, onlar bu nîmetlere hırs ve heves gözü ile bakarlar. Elde edemediklerine üzülür, te'mîn ettikleri ile sevinirler. Zevklerine uygun gelmeyeni yerer, pişireni gülerler. Hepsinin, Allahu Teâlâ'nın ilmî kudret ve irâdesiyle olduğunu bilmezler. Allah'ın müsaadesi olmadan, yaratıklarından bir şey'i yermek, doğrudan Allahu Teâlâ'yı yermektir. Bunun için Resûl-i Ekrem :

لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ الدَّهْرُ «Dehre [zamana] kötü söylemeyin ,zira Allahu Teâlâ dehrin kendisidir» (513) buyurmuştur.

Murâbete'nin ikinci bölümü, aralıksız olarak ameli murâkabe ile mümkündür. Bu konuyu fazla açıklamak lâfı çok uzatır. Şu anlattıklarımızda esası sağlam tutan için, izlenecek yola tenbih vardır.

— 4 üncü BEYÂN : ÜÇÜNCÜ MURABETE

Amelden Sonra Nefis Muhâsebesi Beyânındadır. Bunun İçin Önce Muhâsebenin Faziletini, Sonra da Hakikatini Anlatalım.

NEFSİ HESABA ÇEKMENİN FAZİLETİ :

Allahu Teâlâ :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ

(513) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

«Ey mü'minler, Allah'tan korkun; herkes yârına ne hazırladığına baksın» (59 - Haşr: 17) buyurmuş ve bu âyetle geçmiş amellerin muhâsebe edilmesine işâret etmiştir. Bunun için Hz. Ömer (R.A.): «Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin ve tartılmadan önce amellerinizi tartın» demiştir. Haberde vârid olduğuna göre, adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelip, kendisine tavsıyede bulunulmasını istediğinde, Resûl-i Ekrem: **«Bir işe azmettiğin vakit sonunu düşün; eğer doğru ise devam et, kötü ise ondan vaz geç»** buyurmuştur. Yine haberde, günün dörde bölünmesi ve bunun bir cüz'ünde nefis muhâsebesi yapılması istenmiştir.

Allahu Teâlâ da:

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

«Ey mü'minler, toptan Allah'a tevbe edin ki, felâh bulasınız» (24 - Nûr: 31) buyurmuştur. Tevbe ise, yaptığı işe bakıp kötü olduğunu anladıktan sonra ondan nedâmet duymaktır.

Resûl-i Ekrem de: **«Ben günde yüz def'a Allah'a tevbe ederim»** (514) buyurmuştur. Allahu Teâlâ da şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

«Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler» (7 - A'raf: 201) buyurmuştur. Hz. Ömer akşam olunca, elindeki kamçısı ile ayaklarına vurur ve kendi kendine, «bugün ne yaptın?» diye sorardı.

Memûn b. Mihran şöyle diyor: «Kul, iki ortakların birbirini hesaba çekmesinden daha şiddetli bir şekilde kendini hesaba çekmedikten sonra müttakîlerden olamaz. Ortaklar ise iş sonunda hesablarını yaparlar.

Hz. Âişe anlatıyor: «Hz. Ebû Bekir ölüm döşeğine yattığı vakit kendisine: «Benim için Ömer'den daha sevimli kimse yoktur. En çok sevdiğim Ömer'dir» dedi. Sonra Hz. Âişe'ye, nasıl söyledim? diye sordu. Hz. Âişe söylediğini tekrar edince, Ebû Bekir (R.A.): «Benim için Ömer'den daha izzetli ve daha aziz kimse yoktur» diye sözünü düzeltti. Sözü söyledikten sonra dediğini düşündü ve «Muhabbet» kelimesini «Aziz» kelimesi ile değiştirdi. Ebû Talha (R.A.) da namaz kılarken bir kuş kendisini meşgul ettiği için bunu düşündü, af ve ivaz umarak kuşun konduğu duvarı sadaka etti. İbn Selâm da bir bağ odun kucaklayarak evine giderken, «Senin adamların var, bu işlerini görürler, neden böyle yapıyorsun?» diyenlere, «Nefsimi deniyorum» diye cevab vermiştir.

---

(514) Yukarda metin olarak geçmiştir.

1- HESAPLAMA 2-PARÇA 3-PIŞMANLIK 4-BEDEL

Hasan-ı Basri: «Mü'min, devamlı olarak nefsinin başında durur ve onu Allah için hesâba çeker. Dünyada kendilerini hesâba çekenlerin âhirette hesabı ehven geçer. Âhirette hesâbı ağır olanlar, dünyada kendi muhâsebelerini yapmayanlardır» dedi ve sonra muhâsebeyi şöyle açıkladı: «Mü'min, âni olarak bir şey'i görür ve, «Vallahi, sen benim hoşuma gidiyorsun, benim sana ihtiyacım var, fakat ne çâre ki aramızdaki mesafe çok uzak. Ben sana yanaşamam» der. İşte bu, amelden önceki muhâsebedir. Bakar, heves eder, fakat hemen işine gelmediğini anlar ve ondan vaz geçer. Sonra kendisinde bir aşırılık görür, hemen kendine döner, «bunu niçin yaptın?» der. Vallahi bunda mâzur görülemem ve vallahi bir daha böyle şey yapmam» der. Bu da amelden sonraki murâkabedir. Enes b. Mâlik (R.A.) diyor: «Bir gün Hz. Ömer'le çıkmıştık. Hz. Ömer bir duvardan içeri girdi, ben dışarıda kaldım. Onun, «Hattâb'ın oğlu Ömer halifedir, eh yeter deme, ey Ömer, ya Allah'tan korkar tâkvâ üzere olursun, ya da Allah seni azâb eder» dediğini duyuyordum.»

Allahu Teâlâ'nın: وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ «Nedâmet çeken nefse yemin ederim» (75 - Kıyâme: 2) âyet-i celile'sinin tefsirinde Hasan-ı Basri: «Mü'min, her hangi bir söz ve hareketinde, yeyip içmesinde kendisini kınar, levmeder, «Bunu niçin böyle yaptın? Bu sözü niçin söyledin? Bu yemeği niçin yedin? Bu suyu niçin içtin?» der ve kendini itâb eder, yâni bunlardaki maksadının ne olduğunu araştırır. Kötü insan ise, yaptığı her hangi hatâlı bir hareketine aldırış etmeden ona devâm eder, nefsini itâb etmez» demiştir. Mâlik b. Dinar da: «Allah o kimseye rahmet etsin ki, kusurlarından dolayı kendini yerer ve Allah'ın kitâbına dâvet eder» demiştir. İşte böyle yapmak nefsi levmedip kınamaktır ki, yerinde açıklanacaktır.

Meymun b. Mihran: «Müttaki insan, zâlim bir pâdişah ve cimri bir ortakdan daha inceden inceye kendini hesaba çekendir» demiştir.

İbrâhim et-Teymi diyor: «Önce kendimi Cennet'te ve Cennet'in her türlü zevk u safâsında imiş gibi kabûl ederim. Sonra da Cehennem'de ve Cehennem'in her türlü azabları içinde kıvranır sanırım. Sonra da nefsime, «Ne istiyorsun?» diye sorarım. Nefsim de, «Aman keşke bir geri dönüp sâlih ameller işleyip de şu Cennet'e gireydim» diye cevab verir. Ben de, «Korkma, henüz fırsat ve imkânları kaybetmiş değilsin. Çalış kendini Cehennem'den kurtar ve Cennet'in nimetlerine ulaş» derim.

Mâlik b. Dinar da: «Haccac'ın bir hutbesini dinledim, diyordu ki: «Allah o kimseye rahmet etsin ki, hesâbı başkasının eline geçmeden kendi muhâsebesini yapmıştır. Allah o kimseye rahmet etsin ki, amelinin dizginlerini eline alarak, ameli ile neyi murâd ettiğine bakmıştır. Ölçü ve tartısına bakana Allah rahmet etsin.» Böyle böyle bizi ağlatıncaya kadar saydı durdu.»

Ahnef b. Kays'ın arkadaşı anlatıyor ve diyor ki: «Ahnef'in, çoğunlukla gece ibâdeti duâ idi. Gece lâmbanın yanına gider, parmağını ışığa tutar, ateşin acısını duyunca, kendi kendine, «Falan gün falan kusuru niçin yaptın?» diye söylenir ve nefsini kınardı.

5 inci BEYÂN: AMELDEN SONRA MUHASEBENİN HAKİKATI

Bilmiş ol ki ;günün ilk vaktinde insan, kendine hakkı tavsiye edip ona göre hareket edeceği gibi, akşam da kendini hesaba çekmesi için bir zaman ayırmalıdır. Kaybolması haklarında hayırlı olduğu, ellerinde kalsa bile kısa bir süre kalıp yine yok olacağı hâlde, tüccarlar; yılda ayda ve hattâ günde bir def'a muhâsebelerini yaptıkları, kâr ve zararlarını araştırıp ona göre kendilerini ayarladıkları hâlde, ebedî saâdet ve şekaavetleri ile ilgili olan hususlarda akıl sâhibleri kendilerini nasıl hesâba çekmezler. Bu husustaki ihmâl, muvaffakıyetsizlik, zillet ve gafletten başka bir şey değildir. Bundan Allah'a sığınırız. Ortak ile hesablaşmak, kazanç ve zararı anlamak için sermaye ve kârı araştırmaktır. Şâyet kâr sağlamışsa, ona teşekkür edilir ve hakkı verilir. Şâyet zarar etmişse, ona tazmin ettirilir ve gelecekte kâr sağlaması istenir. Bunun gibi, kulun dinindeki sermaye ve baş parası, farzlardır. Kârı ise nâfile ve faziletlerdir. Zararı da isyandır. Bu ticaretin mevsimi de günlerdir. Muâmelesi de nefs-i emmâre iledir. Önce onu farzlardan hesâba çeker; bunları yerine getirmişse ona teşekkür eder ve devamına teşvik eder. Şâyet eksik bırakmışsa onu kazâ etmesini emreder. Noksan olarak îfa etmişse, sünnetlerle telâfisini emreder. Şâyet isyan etmişse, onu sıkıştırır ve kusurlarını düzeltmesi için gerekli emirleri kendine verir.

Dünyevî muhâsebede santim ve milimi araştırdığı gibi, âhiret işlerinde de hesabı kaçırmamak için bütün yaptıklarını inceden inceye araştırmalıdır. Nefsin kendisini aldatmasından korunmalıdır. Çünkü nefis, aldatıcı ve hilekârdır. Bunun için her şeyden önce yiyip içtiklerini, yaptıklarını, konuştuklarını, bakıp dinlediklerini dosdoğru söylemesini önce kendisinden istemeli ve niçin bunları yaptığını tesbit etmeli, bunları kalbine yazmalı ve şâyet uygun iseler devamını nefsinden istemelidir.

Nefis, borçludur. Bütün borçlarını kendisine ödetmek mümkündür. Bâzısını aynen ödeyeceği gibi, bâzısının bedelini verir ve bâzısının da cezasını çeker. Hesab görüp borcunu tesbit etmedikten sonra bunların hiç birini tatbik etmek mümkün değildir. Hesab görülüp zimmetler tahakkuk ettikten sonra ödemesi cihetine gidilir.

Aynı zamanda nefis muhâsebe edilirken, ömrünün her günü, her saati nazara alınarak zâhiri ve bâtınî bütün âzalarında genel olarak hesâba çekilmelidir. Nitekim İbn Samte, dâima kendini hesaba çekerdi. Bir gün de hesâba oturmuş ve tam altmış yaşına kadem bastığını ve bunun yirmibir bin beşyüz gün ettiğini görünce, «Vay başıma gelene, bir gün itibariyle yirmibir bin günah ile Allah'ın huzuruna çıkıyorum. Hâlbuki her

1- HESAPLAMA 2- SIKINTIDA KALMA 3- HABERSIZ, DİKKATSİ
4- KEFİL OLMA 5- HER ZAMAN KÖTÜLÜĞE EMREDEN NEFS
6- BORÇ 7- GERÇEKLEŞME

günde onbinlerce günah vardır» diyerek bayıldı düştü. Bir daha ayılmayarak hakkın rahmetine kavuştu. Bu sırada, «Sana Firdevs-i A'lâ ile müjde olsun» diye bir ses duyuldu.

İşte insan, nefeslerini, kalb ve bedeni ile yaptığı işleri böyle hesab etmeli ve kendine çeki düzen vermelidir. Eğer insan her günâhı için evine bir çakıl taşı atsa, evi taşla dolardı. Ne yazık ki kendisi günahlarını hesâb etmez. Hâlbuki melekler onları yazar. Allahu Teâlâ da onlardan kendini hesâba çeker.

6 ncı BEYÂN : DÖRDÜNCÜ MURABETE; KUSURLARINDAN DOLAYI NEFSİ KINAMAKTIR

İnsan, nefsini hesâba çektiği hâlde, Allah'a karşı günah irtikâbı hususunda önleyici tedbirler alamıyor diye nefsini tamamen başı boş bırakmamalıdır. Çunkü o zaman, daha çok isyâna dalar, nefsi isyân ile daha da ünsiyyet eder ve bu sûretle onu isyandan uzaklaştırmak tamamen zorlaşır da nihâyet helâk olmasına sebeb olur. Bunun için daima nefsini azarlamalı, şübheli bir lokmayı şehvetle yediği vakit, midesini açlıkla cezalandırmalı, nâmahreme baktığı vakit, gözünü bakmamakla cezalandırmalı, böylece bütün âzalarını şehvetlerden kesmek için lâyık oldukları cezayı onlara tatbik etmelidir. Âhiret yolcuları böyle yaparlardı. Mansûr b. İbrâhim'in anlattığına göre, âbidlerden birisi bir kadın ile konuşa konuşa elini kadının baldırı üzerine koydu. Sonra buna pişman olarak elini ateş üzerinde yaktı ve kuruttu.

Rivâyete göre Beni İsrâil âbidlerinden biri, uzun zaman kiliseye kapanır kalır ve ibâdet ederdi. Bir gün bir kadın görür ona meyleder ve onunla münâsebet kurmak için adımının birini dışarı atar. Tam bu sırada aklını başına alır ve pişman olarak geriye dönmek ister. Adımını içeri atacağı sırada, «Hayır, Allah'a isyan için adım atan ayak ile ben ibâdethâneye girmem» der ve ayağının birini dışarda bırakır. Orada bekler. Yağan yağmur, esen rüzgâr ve çalan güneş ayağını çürütür ve düşürür. Ondan sonra Allah'a hamdederek ibâdetine devâm eder. Bâzı kitablarda bu, böylece yazılmıştır.

Cüneyd'den hikâye edildiğine göre Küreybî demiş ki: «Bir gece ihtilâm oldum. Su almam iktiza etti. Hava çok soğuk olduğu için sabahleyin yıkanayım dedim. Ya sabahleyin erkenden su ısıtır yıkanırım veya hamama giderim dedim. Sonra kendi kendime, «Ben, Allah'tan bu kadar şeyleri peşin olarak istediğim hâlde, O, benden bir def'a yıkanmağı istedi, ben de onu ertelemek için çeşitli çâreler aramağa başladım. Böyle şey olmaz» dedim ve gecelik elbisem içinde yıkanmağı ve ıslak içerisinde kalıp elbisemin sırtımda kurumasına karar verdim ve öyle yaptım» dedi. Yine hikâye edildiğine göre Gazvan ile Ebû Mûsâ bir arada bulunurken karşılarına bir cariye çıktı. Gazvan onu görür görmez hemen eli ile gözlerini kapadı ve: «Siz böyle şeylere bakmağa çok heveslisiniz» de-

di. Yine zâtın birisi bir def'a bir kadına baktı diye nefsine ceza olmak üzere ömrü boyunca soğuk su içmedi. Hassan b. Ebû Sinan da bir def'a bir köşkün yanından geçerken, «Bu ne zaman yapıldı?» diye sorması üzerine kendi kendine, «Sen, neden üzerine lâzım olmayan şey'i soruyorsun» diye bir yıl oruç tutmağa karar vermiş ve tutmuştur. Mâlik b. Zaygam diyor: «Rebah el-Kaysi bir def'a ikindiden sonra evimize gelerek babamı aradı. Ben de uykuda olduğunu söyledim. O da:

— Bu saatte uyku olur mu? Bu, uyku zamanı mıdır? diyerek geri döndü. Hemen ardından adam göndererek:

— Gel, onu uykudan kaldıralım, dedim. Giden adam geri döndü ve dedi ki: «Onun telâşesi çok beni dinlemekle meşgul değil. O, mezarlığa girerek kendi kendine, «Sen ne yaptın? Adam istediği zaman uyur, o zamanın uyku vakti olmadığını nereden bildin?[2] Bilmediğin yere niye konuştun?» diye kendini yerdi,[1] hastalık veya cinnet hâriç, uyku için bir yıl başımı yere koymam, diye yemin etmiş; kendi kendine, «Utanmıyor musun? Bu hâlinden vaz geçmeyecek misin?» diyerek öyle ağlıyordu ki, benim orada olduğumun farkında bile olmadı. Ben de onu bu hâlde görünce, geri döndüm» dedi. Temîm-i Dârî de bir gece teheccüd namazına kalkamadı diye bir yıl yatağa girmedi.

Talha'nın (R.A.) rivâyetinde, adamın biri bir gün güneşin altında kızgın kumlar üzerinde çıplak olarak kendisini dağlayıp duruyordu. Bu sırada Resûl-i Ekrem'i bir ağacın gölgesinde gölgelenirken görünce, hemen yanına giderek:

— Nefsim azdı, onu terbiye için böyle yapıyorum, dedi. Resûl-i Ekrem:

— **Böyle bir mecburiyetin yoktu fakat senin için gök kapuları açıldı. Allahu Teâlâ seninle gökde meleklere iftihar ediyor,** buyurdu ve ashâbına dönerek:

— **Bundan azıklanın, yâni bunun duâsından yararlanın,** buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri:

— Bana duâ et, diğeri, «Bana duâ et» diye ileri atılınca, Resûl-i Ekrem:

— **Hepsine birden duâ et,** buyurdu. Adam: «Allah'ım, takvâyı bunlara azık et. Bunları işlerinde hidâyette kıl» diye duâ etti. Resûl-i Ekrem de:

— **Allah'ım, bunu doğrula,** diye duâ etti. Adam da devamla:

— Allah'ım, varacakları yeri Cennet et, diye duâ etti (515).

Huzeyfe b. Katâde anlatıyor: «Adamın birine:

— Şehvetleri karşısında nefsinle ne yapıyorsun? diye sorarlar. Adam:

— Yeryüzünde nefsimden daha çok kızdığım bir düşmânım yoktur. Ben onun dediğini hiç yapar mıyım? diye cevab verdi.»

---

(515) İbn Ebi'd-Dünya «Nefis Muhâsebesi»nde Leys b. Ebû Süleym'den rivâyet etmiştir.

1- KÖTÜLEDİ 2- DELİLİK

Dâvud-ı Tâi yeni ölmüş toprak üzerinde[1] yatarken yanına ibn Semmâk girer ve ölüye hitâben: «Ey Dâvud, tevkif edilmeden önce nefsini tevkif ettin; azâb edilmeden önce azâb ettin. Bugün de kim için amel ettinse ondan mükâfatını alırsın» dedi. Vehb b. Münebbih anlatıyor: «Adamın biri uzun zaman ibâdet etmiş, sonra bir ihtiyacından sebeb haftada yalnız on bir hurma yemek üzere yetmiş hafta Allah'tan dileğini istedi ise de dileği yerine gelmemiş. Bunun üzerine nefsine dönerek:

— Ey nefis, bütün bu işler, senin başının altından çıkmaktadır. Eğer sende hayır olsa dileğim kabûl olurdu» dedi. Bu sırada kendisine bir melek gelerek: «Ey Ademoğlu, senin şimdiye kadar yaptığın ibâdet bir taraf, şu andaki nefsine olan hakaretin bir taraf; bu, daha hayırlıdır. Bunun için Allahu Teâla senin dileğini yerine getirmiştir» dedi.

Abdullah b. Kays anlatıyor: «Bir savaşda idik. Şiddetli rüzgârın estiği bir gün, düşman taarruza[2] geçti diye bir haber yaydılar. Bunun üzerine biz hemen saf hâline geldik. Önümde bir muharip[3], «Ey nefis, falan savaşda çoluk çocuğun var diye bana hatırlattın. Sana itâat etmemiş miydim? Falan savaşda aynı vaziyette olmamış mıydı? Artık seni daha dinlemem. Vallahi, bugün seni Allah'a arzediyorm. İster alır, ister bırakır» dedi. Bunu duyunca, «Ben, bu adamı tâkib ederim» dedim. Adam, ön safda savaşa girdi. Düşman hücum edince adamın etrafında bulunanlar dağılıdı. Bir kaç def'a bu hâl böyle devâm ettiği hâlde adam, santim yerinden ayrılmadı. Nihâyet yıkıldı ve öldü. Kendisini ve binitini yokladım, altmışın üzerinde yara almıştı. Namazda kalbi bir kuş ile meşgul olduğu için Ebû Talha'nın, kuşun üzerinde bulunduğu duvarı sadaka ettiğini, her akşam Hz. Ömer'in kendi ayağını kamçıladığını yukarda anlatmıştık.

Mecme'de bir gün başını yukarı kaldırınca duvarın üstünde bir kadın gördüğü için hayatta olduğu müddetçe başını göğe kaldırmamağa karar vermiştir. Ahnef b. Kays, daima gece vakti lâmbayı yanında bulundurur, elini lâmbaya yaklaştırır, eli yanmağa başlayıp acıyınca, «Ya falan vakit o günâhı nasıl işledin?» diye kendini tevbih[4] ederdi. Muhammed b. Bişr bir def'asında Dâvud-ı Tâi'nin iftar vakti, tuzu dahi ekmeğe katık etmeden kuru ekmek yediğini görünce, «Hiç olmazsa tuzu katık etseniz» diye sorar. Dâvud-ı Tâi: «Senelerdir canım tuz ister fakat hayatta olduğum müddetçe tuzun zevkine varmayacağım» dedi. Verd'in oğlu Vüheyb, bir hareketini beğenmediği için göğsündeki kıllardan bir avuç çekip koparınca canı acıdı. Bunun üzerine, «Acınıyor musun? Ben senin iyiliğine çalışıyorum» demiştir.

İşte eskiler kendilerini böyle cezalandırır ve kontrol ederlerdi. Sen, ailen, çocukların, hizmetçilerin daha fazla azmasınlar[5] diye küçük kusurlarından sebeb bile onları azarlayıp muâhezeye kalkışırken nefsini ihmâl eder, onu, kusurlarından ötürü azarlamaz ve ıslâh etmezsin. Hâlbuki nefsinin sana karşı azgınlığı, aile efradının sana olan azgınlığından çok fenadır[6]. Çünkü onlar en çoğu, senin dünya huzurunu bozarlar. Nef-

1-TUTMA
2-SALDIRI
3-CENGAVER
4-AZARLAMA
5-TENBİH
6-KÖTÜ

sin ise âhiretini mahveder. Biraz düşünsen, sonu gelmeyen âhiretin ebedi nîmetlerini kaybetmenin, dünyalığı kaybetmekten çok daha zararlı ve bu bakımdan nefis terbiyesinin de çok daha önemli olduğunu anlarsın.

7 nci BEYÂN: BEŞİNCİ MURABETE MÜCAHEDEDİR

Bu da şöyle olur: İnsan kendini hesâba çekip isyankâr olduğunu anladığı vakit, yukarda anlattığımız şekilde nefsini terbiye etmelidir. Şâyet fazîlet ve evradlarda kusuru olduğu görülürse, noksanlarını ikmâl için nefsini zorlamalıdır. Amiller böyle yapardı. Nitekim Hz. Ömer bir ikindi namazı cemaate yetişemediği için yüzbin dirhem kıymetindeki arazisini tasadduk etmiştir.

Abdullah İbn Ömer (R.A.) bir vakit cemaatten geri kaldığı günün gecesini ibâdetle geçirmiştir. Bir def'asında iki yıldız görülünceye kadar akşam namazını geciktirdiği için iki kölesini âzâd etmiştir. İbn Ebi Râbia, sabahın iki rek'atını zamanında kılamadığı için bir kölesini âzâd etmiştir. Bâzıları bu gibi hâllerde bir yıl oruç tutar ve bâzılar da yaya olarak hacc ederlerdi. Hattâ bütün mallarını tasadduk edenleri de vardı. Bütün bunlar, nefsin kurtuluşu için nefsi murâbete ve muâhezedir.

Şâyet, nefsim istediğim evrâdı yerine getirme hususunda bana itâat etmiyor. Buna göre ben nasıl davranayım? dersen,

Derim ki; yapacak olduğun, bu hususta cehd u gayret gösterenlerin faziletlerine dâir rivâyet edilen haberleri ona duyurmaktır. Ayrıca bu hususda en müessir ilâç, ibâdette cehd u gayret gösteren sâlih bir kimseye arkadaş olmak, sözlerini dinleyip ona uymaktır. Nitekim birisi: «İbâdette bana ağırlık geldiği vakit, Muhammed b. Vâsi'in durumuna, cehd ü gayretine bakar ve bir hafta bu hevesle çalışırdım. Ancak bu çâre, bâzan zorlaşabilir. Çünkü bu zamanda eskiler gibi ibâdet eden az bulunur. Onun için böyle bir adam aramaktansa, eski âbidlerin ibâdetleri hakkında duydukları ile meşgul olmalıdır. Çünkü hakkında en hayırlısı, onları düşünmek, onların cehd u gayretlerini hâtırlayıp ona göre hareket etmektir. Onlar gitti, fakat ibâdetleri ebedî olarak defterlerine kaydedildi. Bu ibâdetleri sayesinde ebedî nimetlere ulaştılar. Onlara uyanlara ne mutlu? Onlara uymayıp üç günlük dünyayı nefislerinin arzûsu istikametinde geçirip ebedî hasretlere düşenlere de ne yazık? Bundan Allah'a sığınırız.»

Şimdi biz, onlara uymakta rağbeti artırmak için, onların bâzı faziletlerini anlatalım. Resûl-i Ekrem:

رَحِمَ اللهُ أَقْوَامًا يَحْسَبُهُمُ النَّاسُ مَرْضَى وَمَا هُمْ بِمَرْضَى

«Allâh o kimselere rahmet etsin ki, onlar hasta olmadıkları hâlde insanlar onları hasta sanırlar» (516) buyurmuştur. Hasan diyor ki: «On-

(516) Ahmed, «Zühd»ünde Ali'ye (R.A.) mevkuf olarak rivâyet etmiştir.

1-BAĞLANTI 2-DUA 3-BİTİRMEK 4-SADAKA VERME
5-AZARLAMA 6-TESİRLİ

lar, çok ibâdet etmekten hasta gibi görünürler. Allahu Teâlâ da:

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ «Onlar ki, kalbleri ürpererek vermeleri gerekeni verirler» (23 - Mü'minûn: 60) buyurmuştur. Yine Hasan, «İyi ameller işledikleri hâlde Allah'ın azâbından korkarlar» demiştir. Resûl-i Ekrem (S.A.V.) :

طُوبَى لِمَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ «Çok yaşayıp ameli güzel olan kimseye müjde olsun» (517) buyurmuştur. Rivâyete göre Allahu Teâlâ meleklerine :

— Şu kullarıma ne oluyor ki ibâdete bu kadar önem veriyor ve bu kadar yoruluyorlar? diye sorar. Melekler :

— Onları bir şeyden korkuttunuz ki ondan korkuyorlar; bir şeyden de heveslendirdiniz ki ona heves ediyorlar da ondan dolayı böyle gayret gösteriyorlar derler. Allahu Teâlâ :

— Eğer beni görseler ne yaparlardı? buyurunca, melekler :

— Daha çok gayret gösterirlerdi, dediler.

Hasan-ı Basrî anlatıyor: «Ashâb-ı Kirâm'dan öyle kimselere yetiştim ki onlar, dünyalıktan ellerine geçene sevinmez, kaybettiklerine de üzülmezlerdi. Onlar dünyalığı, üzerinde yürüdüğümüz topraktan daha âdi görürlerdi. Ömrü boyunca üzerine elbise dikinmez, kendileri için yemek pişirmez, toprak üzerinde yatar kalkar, altlarına bir şey sermezlerdi. Onlar, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünneti ile amel ederlerdi. Gece olduğu vakit ayağa kalkar, alınlarını yere kor, yaşlarını yanaklarına akıtır ve Allah'tan af ve mağfiret niyaz ederlerdi. Yapmış oldukları iyiliklere sevinir, başarıya ulaştıkları hususlarda Allah'a şükreder, kabûlünü ondan dilerler, kusurlarına üzülür ve Allah'tan bağışlanmalarını isterlerdi. Vallahi, bunlar böyle oldukları hâlde yine günahtan selâmet bulamamış, kurtuluştan ancak Allahu Teâlâ'nın bağışlamasına kalmıştı.

Ömer b. Abdülâziz, hastalığında kendisini ziyârete gelenler arasında, zayıf bir genci görür. Gence :

— Niçin zayıfsın? diye sorar. Genç :

— Mihnet, meşakkat ve çeşitli hastalıklar beni bu hâle düşürdü, der. Ömer :

— Allah aşkına şu dertlerini bana anlatır mısın? deyince, genç :

— Ey mü'minlerin Emiri, dünyanın zevklerine ermek istedim, onları acı buldum. Dünyanın her çeşit nîmetleri benim için değersiz oldu. Dünyanın altun ile taşı, benim nazarımda eşit oldu. Ben sanki Rabbimin Arş'ına bakar gibi, insanların Cehennem'e sevkolduklarını gördüm. Bunun

---

(517) Taberânî, Abdullah b. Bişr'den (R.A.), Tirmizî, Ebû Bekre'den (R.A.) rivâyet etmiş, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

için gündüzlerimi susuz, gecelerimi uykusuz geçirdim. Allah'ın sevab ve ikabına karşı benim yaptıklarımı az ve hakîr gördüm. Bunun için de bu hâle düştüm, dedi.

Ebû Nuaym diyor: «Dâvud-ı Tâî ekmek yerine ekmek kırıntılarını yerdi. Sebebini kendisinden soranlara: «Çünkü: ekmeği çiğnemekle ekmek kırıntılarını yemek arasında elli âyet okurum» dedi.

Bir gün adamın biri, Dâvud-ı Tâî'nin yanına girer ve:

— Senin evin damında bir kırık boynuz var, der. Dâvud:

— Yirmi yıldır bu evde otururum, bir def'a olsun damına bakmış değilim, der. Onlar lüzumsuz sözlerden kaçındıkları gibi, lüzumsuz bakışlardan da kaçınırlardı.

Muhammed b. Abdülâziz anlatıyor: «Kuşluk vaktinden ikindiye kadar Ahmed b. Zeri'nin sohbetinde bulunduk. Otururken tok gibi otururdu, kat'iyyen sağa sola iltifat etmezdi. Sebebi kendisinden sorulduk da, «Allahu Teâlâ bu gözleri, O'nun azametine bakmak için yaratmıştır. Sağa - sola lüzumsuz iltifat ise hatâdır» diye cevab vermiştir.»

Mesrûk'un hanımı diyor ki: «Mesrûk'un, uzun boylu namaz kılmasından daima ayakları şişerdi. Vallahi, ben fırsat bulup onun arkasında oturduğum vakit, hâline acıdığımdan ağlardım.»

Ebû'd-Derdâ (R.A.) da: «Üç şey olmasa bir gün bile yaşamağı istemezdim. Bunlar sıcak ve uzun günlerde Allah için oruç tutup susuz kalmak, gece ortasında Allah için secde etmek ve meyvelerin iyisi arandığı gibi, sözlerin de iyisini arayan kimselerle sohbet etmektir» dedi.

Yezîd'in oğlu Esved, o kadar çok ibâdet eder ve uzun günlerde o kadar çok oruç tutardı ki, benzi sararıp solardı. Alkame:

— Niçin kendini bu kadar zorluyorsun? deyince, o:

— Nefsimi keremli yapmak istiyorum, diye cevab vermiştir. Yine böyle sararıp soluncaya kadar oruç tuttuğu ve yere düşünceye kadar namaz kıldığı için Enes b. Mâlik ve Hasan-ı Basrî yanına girerek: «Allahu Teâlâ böyle güçlüğü emretmez, senin bu yaptığın nedir?» dediklerinde, o: «Ben bir köleyim, bütün imkânlarımla hizmet etmek mecburiyetindeyim» dedi. İbâdetinde cehd ü gayret edenlerden birisi, her gün ayakta bin rek'at namaz kılar, ayakları tutmaz hâle geldiği için otururken de bin rek'at kılar ve ikindi namazından sonra oturur da, «Allah'tan başkasını arayana, O'ndan başkası ile ünsiyyet edene ve O'ndan başkasını anmaktan hoşlanan kimseye şaşarım» derdi.

Sâbit el-Bennânî namazdan çok hoşlanır ve namazı çok severdi. Duâsında: «Allah'ım, mezarında da namaz kılmak kimseye nasib ettinse, bana da müsâade buyur kabrimde namaz kılayım» derdi. Cüneyd: «Sırrı'dan daha çok âbid kimseyi görmedim. Doksan sekiz yaşına bastığı hâlde yan üstü geldiği görülmemiştir. Ancak ölüm hastalığında yatmıştır» dedi.

Sa'd'ın oğlu Hâris anlatıyor: «Bir cemâat bir râhib'in neden bu kadar ibâdet ettiğini öğrenmek için ziyâretine gider ve durumunu kendi-

1- CEZA

sinden sorarlar. Râhib: «Çektiğim bu meşakkat, insanların gaflet ettiği kıyâmet gününün zorlukları içindir. Onlar ise nefislerinin arzûlarına kapıldılar da Rablerinden bekledikleri büyük nasiblerini unuttular» demesi üzerine onlar da ağladılar. Ebû Muhammed el-Megazilî anlatıyor: «Ebû Muhammed el-Cerirî Mekke'de bir yıl mücavir olarak kalmıştı. Bu müddet zarfında uyumadı, konuşmadı, bir yere yaslanarak yatmadı ve hattâ ayağını bile uzatmadı. Ebû Bekir el-Kettânî buna uğradı selâm verdi ve:

— Ya Ebâ Muhammed, buna nasıl dayanabildin? diye sordu. O da:

— İçimin sâdık ilmi dışıma yardımcı oldu, deyince Kettânî derin bir düşünce ile oradan ayrıldı.

Yine zâtın biri Feth-i Mûsulî'yi ziyârete gittiği vakit onu, elini yüzüne kaldırmış, göz yaşları parmaklarından akmış ağlar vaziyette gördüm. Kendisine biraz daha yaklaştığımda yaşların kanla karışık olduğunu gördüm. Bunun üzerine:

— Allah aşkına kan mı ağlıyorsun? diye kendisinden sordum. Feth-i Mûsulî:

— Eğer yemin verdirmesen bunu ben sana açıklamazdım. Evet gerçekte kan ağlıyorum. Yaş üzerine kan ağlamam, yaş ağlamamın yalancıktan olmaması içindir, dedi. Öldükten sonra bu zâtı rü'yamda gördüm ve durumunu sordum. O:

— Allah beni bağışladı, dedi. Kan ağlaması hakkında ne muâmele gördüğünü sordum. O da:

— Rabbim beni zâtına yaklaştırdı ve: «Bu ağlaman niçin?» diye sordu. Ben de: «Senin hakkın olan bir vâcibdeki kusurdan sebeb» dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: «Ya, kan ağlaman neden?» diye sordu. Ben de: «Göz yaşlarımı isbât için» dedim. Allahu Teâlâ da: «İzzet ve Celâlim hakkı için, bunları ben senden istemedim. Çünkü kırk yıl melekler senin amel sayfalarını bana yükseltti ve hiç birinde bir hatân yoktu» buyurdu, dedi.

Denildi ki; yola çıkan bir kafile yolunu şaşırmış ve bir Râhib'in Savmi'asına uğramışlar. Râhib'e seslenmişler, râhib yerinden başını çıkarınca ona, yolu şaşırdıklarını ve kendilerine yol göstermesini rica etmişler. Râhib de gökleri göstermiş ve başıyle yol böyle gider diye işâret etmiş. Râhibin ne demek istediğini anlayınca onlar:

— Ey râhib, biz sana bir şeyler soracağız, sorularımıza cevab verecek misin? demişler. Râhib:

— Sorun, fakat fazla uzatmayın, gün geçiyor, ömür geri dönmez, dedi. Onlar râhib'in bu hâline hayran kaldıktan sonra:

— Yârın insanlar Allah huzûrunda ne hâl üzeredirler? diye sordular. Râhib:

— İnsanlar O'nun huzurunda niyyetleri üzeredirler, dedi. Onlar:

— Bize vasıyyet et, dediler. Râhib:

— Yolculukta size yetecek kadar azık alın; zira azığın hayırlısı gaayeye ulaştırandır, dedi. Ve yolu gösterdikten sonra savmiasına girdi.

Abdülvâhid b. Zeyd anlatıyor: «Çin râhiblerinden birisinin sovmiasına uğradım. İki def'a: «Ey râhib» diye kendisine seslendim, fakat cevab vermedi. Üçüncüde başını çıkardı ve: «Ey adam, ben râhib değilim. Râhib Allah'tan korkan, O'na tâzim eden,[2] belâsına sabredip kazâsına râzı olan, nimetlerine şükredip O'nun için tevâzu' gösteren, İzzeti karşısında zilleti kabûl eden,[3] kudretine teslim olup heybet ve azameti karşısında eğilen, hesab ve ikabını düşünen, gündüzünü oruç, gecesini ibâdetle geçiren, Cehennem'i hâtırladıkça uykusu kaçan kimseye denir. Ben ise, saldırgan bir köpeğim. İnsanlara zararım dokunmasın diye kendimi burada tevkif ettim» dedi. Bunun üzerine ben :

— Ey râhib! Allah'ı bildikten sonra insanları Allah'tan uzaklaştıran nedir? diye sordum. Râhib :

— Kardeşim, insanları Allah'tan ancak dünya zîneti ve sevgisi uzaklaştırır. Çünkü o, isyan ve günah yeridir. Aklı başında olan, dünyayı kalbinden çıkarıp günahlarına tevbe ederek kendisini Allah'a yaklaştıracak şey'e yönelendir, dedi.

Dâvud-ı Tâi'ye: «Saçını sakalını düzeltsen» dediklerinde, Dâvud: «O vakit benim başka bir meşgalem olmaması gerekir» dedi.

Üveys-i Karnî bir gece için, «Bu gece rükû' gecesidir» der ve sabaha kadar rükû' ederdi. Diğer bir gece için, «Bu gece secde gecesidir» der ve bütün geceyi secde ile geçirirdi.

Utbetü'l-Gulâm tevbekâr olduğu vakit, artık yemek içmekten vaz geçti. Annesi :

— Oğlum, biraz da kendine acı, deyince, Utbe :

— Anne, ben de kendime acıyorum. Bırak biraz zahmet çekeyim ki, ilerde uzun süre rahat ederim, dedi.

Mesrûk, Hacca gittiği vakit başını, secdeden başka sûretle yere koymadı.

Abdullah b. Dâvud anlatıyor: «Onlar kırk yaşına vardıkları vakit artık yataklarını dürer, daha yatmazlardı. Hasan'ın oğlu Kehmûs, her gün bin rek'at namaz kılar ve yine de kendi kendine: «Ey bütün kötülüklerin kaynağı, kalk» derdi. İhtiyarlayınca namazı beşyüz rek'ate düşürdü ve ağlıyarak: «Amelin yarısı gitti» derdi.

Rebî'in annesi, oğlunun ağlayarak uykusuz kaldığını görünce, merak ederek:

— Oğlum, ne oldu, yoksa birini mi öldürdün? diye sordu. Rebî :

— Evet, deyince, kadın :

— Oğlum, kimi öldürdüğünü söyle, onlara gideyim yalvarayım, onlar da senin bu ağlamana dayanamazlar, umarım ki seni bağışlarlar, dedi. Rebî :

— Nefsimi öldürdüm, cevabını verdi.

Hâris'in oğlu Bişr'in kız kardeşinin oğlu Ömer anlatıyor: «Dayım Bişr anneme ;

— Hemşirem, karnım çok acıktı, dedi. Annem de :

1-HÜRMET 2-ALÇAK GÖNÜLLÜ 3-CEZA 4-TUTSAK
5-SATDALAR

— Dur, senin için biraz un alayım, pişireyim de ye, dedi. Bunun üzerine dayım:

— Korkarım, bu un nereden? diye sorar da ona verecek cevab bulamam der ve her ikisi birden ağlar. Onları görünce ben de ağladım» dedi. Ve devamla: «Annem Ömer'in şiddetli açlığını ve bunu zorlukla çektiğini görünce dayanamıyarak:

— Keşke annem seni doğurmasaydı, yüreğimi parçalıyorsun, dedi. O da:

— Evet, ben de öyle diyorum, «Keşke beni doğurmasa, doğurduğuna göre emzirmese» dedi. Ömer yine devam ederek: «Annem kardeşi için durmadan gece gündüz ağlardı. Rebî diyor: «Üveys-i Karnî'yi ziyârete gittim ve onu sabah namazında oturur buldum. Namazı bitirince oturdu, ben de oturdum. Kendi kendime: «Bu adamı tesbihinden meşgul etmiyeyim» dedim. Öğleyi kılıncaya kadar yerinde durdu. Öğleden sonra da ikindiye kadar yerinde oturdu. İkindiyi kıldı, akşama kadar oturdu. Akşamı kıldı, yatsıya kadar, yatsıyı kıldı, sabaha kadar yerinde kaldı. Sabahı kılıp yerinde oturunca uykusu geldi. Bunun üzerine, «Allah'ım, uyuyan gözden ve doymayan mideden sana sığınırım» dedi. Ben de ders ise bu kadar yeter diyerek yanından ayrıldım.

Adamın biri Üveys'e baktı ve:

— Seni hasta gibi görüyorum, dedi. Üveys:

— Hastayı yedirirler, ben yemem. Hasta uyur, ben uyumam, nasıl hasta olmayayım? dedi. Harb'in oğlu Ahmed de şöyle diyor: «Üstünde Cennet'in süslendiği, altında da Cehennem'in kaynadığını bilen kimse, bu ikisi arasında nasıl uyur?»

Adamın biri İbrâhim b. Edhem'i ziyârete gitmiş ve gece yanında kalmış. İbrahim yatsı namazını kıldıktan sonra ridâsına bürünerek kendisini yere attı ve hiç kımıldamadan böylece sabahladı. Sabah ezanı okununca abdest almadan namaza durdu. Merak ettim ve İbrâhim'e, «Sen hiç kımıldamadan sabaha kadar yattığın hâlde abdest almadan sabah namazını kıldın, bu nasıl oldu?»[1] diye sordum. O da, «Ben bütün gece Cennet ile Cehennem arasında cevelân edip duruyordum. Bu arada hiç uyku olur mu?» dedi.

Sâbit el-Bennânî: «Öyle adamlara yetiştim ki, devamlı namaz kılmadan başlarını yastığa koyacak zaman bulamazlardı» demiştir. Rivâyete göre Ebû Bekir b. Abbâs kırk yıl başını yastığa koymamıştır. Gözünün birine kara su inip kör olduğu hâlde yirmi yıl aile efradının bundan haberi olamamıştır. Yine denildiğine göre, Semnûn, her gün beş yüz rek'at namazı vird edinmişti. Ebû Bekir[2] el-Mutvaî: «Gençliğimde her gün üç yüz veya dörtyüz bin ihlâs okumağı vird edinmiştim» dedi. Mansûr b. Mu'temirî gördüğün vakit, «Bu, felâket geçirmiş ve bir tarafına inme[3] inmiş bir insandır» derdin. Sesi alçak, gözü yaşlı, azcık kendisini hareket ettirsen gözleri dört çeşme gibi akardı. Bir gün annesi kendisine:

— Oğlum, bu senin yaptığın nedir? Bütün geceyi ağlamakla geçiriyorsun, yoksa bir cinâyet mi işledin? diye sordu. Oğlu:

1- DOLAŞMA
2- DUA, CÜZ
3- FELÇ

— Anne, nefsime ne yaptığımı ben bilirim, derdi.

Amir b. Abdullah'a:

— Böyle gecelerin uykusuzluğuna, uzun ve sıcak günlerin susuzluğuna nasıl dayanıyorsun? diye sorduklarında, o:

— Ben, yer değiştirdim; gece uykusunu gündüze, gündüz yemeğini de geceye aldım. Bunda bir güçlük yoktur, dedi. Yine bu zat: «Bir şey'i arayanın onun peşinden koştuğu, bir şeyden korkanın ondan kaçtığı hâlde Cennet'i arayıp Cehennem'den kaçanların aldırış etmeden uyuyup kalmaları gibi hiç bir kimseyi görmedim» demiştir. Yine bu zat, gece olduğu vakit, Cehennem'in harareti uykumu giderttı, der ve sabaha kadar uyumazdı. Gündüz olduğu vakitte de aynı şey'i söyler ve yine uyumazdı.

Yine zâtın biri: «Dört ay Abdülkays'ın oğlu Amir ile bir arada bulundum. Bu müddet zarfında uyuduğunu görmedim» dedi.

Hz. Ali'nin (R.A.) adamlarından birinden rivâyet edildiğine göre, adam diyor ki: «Hz. Ali'nin ardında sabah namazını kıldım. O, sağa meylederek güneş doğuncaya kadar öylece durdu. Sonra Resûl-i Ekrem'in ashâbından öyle kimseler gördüm ki, bugün onlara benzeyen kalmamıştır. Onlar, toz toprak içinde benizleri sararmış, alınları secdede olduğu hâlde sabahlarlar, Allah'ın kitâbını okurlar; Allah'ı andıkları vakit, rüzgârın ağaç dallarını eğmesi gibi eğilirler, göz yaşları elbiselerini ıslatırdı.

Ebû Müslim el-Havlânî, evinin mescidine bir kamçı koymuş, onunla kendisini korkuturdu. Ve kendi kendine: «Namaza kalk, yoksa seni kamçılarım, böylece kabâhat bende değil, sende olur» derdi. Tenbelleştiği vakit kamçıyı alır ayaklarına vurur ve: «Sen, binit hayvanından daha çok kırbaça muhtaçsın» derdi. Yine bu zat: «Ashâb-ı Kirâm, kendilerine halef bıraktıklarını bilsinler» derdi. Safvân b. Süleym, uzun kıyâm etmekten yorulan ayaklarını bağlar ve ibâdetinde öyle cehd u gayret gösterirdi ki, yârın kıyâmetin kopacağı kendisine haber verilse buna aldırış bile etmezdi. Kış geldiği vakit soğuğun zevkine varmak için dam başına çıkar, yaz geldiği vakit sıcağın şiddetine alışmak üzere hava almak için dışarı çıkmaz, içerde kapanıp dururdu ve hiç uyku uyumazdı. Nihâyet başı secdede iken ölmüştür. O duâasında: «Allah'ım, ben Sana ulaşmağı severim,[1] sen de beni kabûl et» derdi. Muhammed'in oğlu Kasım diyor: «Mûtâdım üzere yine bir gün sabah namazını kıldıktan sonra Hz. Âişe'yi ziyârete gittim. O, kuşluk namazını kılıyor ve namazında:

فمنّ الله علينا ووقانا عذاب السموم «Allah lütfedip bizi kavurucu azabdan korudu» (52 - Tûr: 27) âyetini okuyor, ağlıyor ve durmadan tekrar ediyordu. Beklemekten usandım, o bitirmedi, ben de bırakarak çarşıya çıktım. Kendi kendime: «İşimi bitireyim, sonra ziyârete giderim» dedim. İşimi bitirip döndüğümde, yine aynı hâlde âyeti tekrâr ederek ağlamakta olduğunu gördüm» dedi.

1- ADET

Muhammed b. İshak diyor: «Esved'in oğlu Abdurrahman Hac seferine çıkmış. Yolda ayağının biri sakatlanmış olduğu hâlde bize uğradı. Sabaha kadar tek ayağı üzerinde namaz kıldı ve yatsı abdesti ile de sabah namazını kıldı.»

Yine zâtın birisi: «Ben ölüme aldırış ettiğim yok, ancak gece ibâdetime engel olacağı için ondan korkuyorum» demiştir.

Hz. Ali: «Gece uykusuzluğundan sâlihlerin renkleri solmuş, ağlamaktan gözleri incelmiş, oruçtan dudakları sararmış ve üzerlerinde huşû' içinde olanların tozu var» demiştir.

Hasan-ı Basrî'ye :

— Gece namaz kılanların yüzleri niçin güzel olur? diye sorduklarında, Hasan :

— Çünkü onlar Rahmân ile başbaşa kalmışlar ve Rahmân da onlara kendi nûrundan nûr vermiştir» dedi. Amir b. Abdülkays da: «Allah'ım, beni yarattın, öleceğim vakti bana bildirmedin. Benimle beraber düşmanımı da yarattın, kanın hulûlü gibi damarlarıma hulûl eder. O, beni görür, ben onu görmem. Sonra da bana: «Kendini ondan sakın» buyurursun. Sen beni korumazsan ben kendimi nasıl sakınırım? Allah'ım, dünyada hüzün ve sıkıntılar, âhirette ise ikâb ve hisablar, acaba rahatlık nerede?» derdi.

Câfer b. Muhammed anlatıyor: «Utbetü'l-Gulâm geceyi üç haykırışla birbirinden ayırırdı. Yatsı namazından sonra başını koltuklarının arasına alır tefekküre dalardı. Gecenin üçde biri geçince haykırır ve yine aynı vaziyette düşünceye dalardı. Üçte ikisi geçince aynı işlemi ve seher vakti olunca da aynı şey'i tekrarlardı. Câfer b. Muhammed diyor ki: «Ben bunu Basra'lılardan birisine anlattım. O da, «Onun haykırışına değil, haykırışları arasındaki hâline bak. Ne halde idi ki, haykırmağa mecbur kalmıştır» dedi.

Hakîm'lerden birisi de[1] şöyle diyor:[4] «Allahu Teâlâ'nın öyle kulları var ki, Allahu Teâlâ onlara in'âm etti ve in'âmı sayesinde O'nu bildiler. Gönüllerini genişletti ve O'na itâat ettiler. O'na tevekkül etti ve her şey'i O'na havâle ettiler. Gönülleri yakîn safâsının merkezi, hikmetin meskeni, azametin tecelligâhı ve kudretin hazinesi oldu.[5] Onlar halk arasında dolaşıp dururlarken gönülleri melekût âleminde cevelân eder. Kapalı olan gaybleri müşâhede ile zevklenir. Oralarda dolaştıktan sonra bir çok ilâhî lütuflarla geri dönerler. Bunlar öyle ilâhî lütuflardır ki, vasfa sığmazlar. Onların bâtınları dibac gibi kıymetli, zâhirleri ise çabut gibi değersizdir. Onlar[6] herkese karşı alçak gönüllüdürler. Bu, bir tarikat ve yoldur ki buna, tekellüf ve meşakkatle erişilen, Allahu Teâlâ'nın bir lütfudur. Onu dilediğine ihsân eder.

Sâlihlerden birisi şöyle anlatıyor: «Bir gün yolum Beyt-i Makdis dağlarına uğradı. Bir vâdiye indim. Orada dağları inleten bir ses duydum. Sesi tâkib ettim etrafı dallarla kaplı bir ağaçta bir adamın :

1- UTANMA VE RİYAYI SEVMEME
2- NÜFUZ 3- CEZA. 4- İHSAN
5- DOLAŞMA 6- KEFİL OLMA

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا ... وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ

«Her kişinin yaptığı iyiliği hâzır ve yaptığı kötülüğü de kendisiyle onun arasında uzun bir mesâfe olmasını dileyerek bulacağı günü düşünün. Allah dikkatinizi çeker» (3 - Âl-i İmran: 30) âyetini okuduğunu gördüm. Hemen arka tarafta oturdum ve adamı dinledim. Adam bu âyeti tekrar ede ede, sonunda haykırarak bayılıp düştü. Ben, «Yazık olsun, bu da benim şekaavetimdir» dedim. Adam bir süre sonra ayıldı. Bu def'a: «Allah'ım, yalancılar makamından, tenbellerin amelinden ve gaafillerin yüz çevirmesinden Sana sığınırım. Allah'ım, korkanların derin saygısı gibi, Sana saygı duyarım. Allah'ım, kusur sâhiblerinin feryâdı sanadır. Âriflerin gönülleri Senin azametinin karşısında zelildir» dedi. Sonra eli ile iterek, «Benim dünya ile ne işim var? Ey dünya, benim başımdan def'ol, kendi adamlarına git. Nîmetlerini, seni sevenlere ver ve onları aldat. Sonra hani geçmiş asırlar ve o asırlarda yaşayan insanlar? Zaman içinde yok oldu, toprak içinde çürüdü gittiler» dedi. Bunun üzerine ben kendisine seslenerek :

— Ey Allah'ın kulu, bütün gün ben senin boş zamanını bekliyorum, hiç bitirmiyecek misin? dedim. Adam :

— Zaman ile yarışa kalkışan ve günleri tükenip günahları ortada kalan adam nasıl boş kalabilir? dedi. Sonra yine Allah'a yönelerek: «Allah'ım, her zorlukta bana yardım edecek olan sensin» dedi ve:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ **«Allah katından onlara, hiç hesablamadıkları şeyler beliriverir»** (39 - Zümer: 47) âyetini okudu ve daha müdhiş bir haykırışla bayılıp düştü. Ben, öldüğünü sanarak yanına yaklaştım ve canlı olduğunu gördüm. Ayıldı ve:

— Ben kimim, hâtıralarım nedir? Beni fazlınla bağışla, settâr adın ile kusurlarımı ört. Kıyâmet günü huzuruna çağırıldığım vakit kereminle beni afvet» dedi. Bunun üzerine ben kendisine :

— Yalvarıp dayandığın Allah hakkı için benimle konuş, dedim. Adam :

— Git, istifade edeceğin kimselerle konuş, günahları kendisini esir ve helâk edenleri bırak. Ben burada uzun süredir İblis ile mücâhede hâlindeyim. Beni, Allah ile olan bu hâlimden ayırmakta, senden başka yardımcı bulamadı. Ey aldanmış, başımdan def'ol!, dilimi atâlete uğrattın, beni, kendini dinlemeğe meylettirdin. Şerrinden Allah'a sığınır, azâbından beni koruyarak rahmet etmesini O'ndan dilerim, dedi. Ben de kendi kendime, «Bu, Allah'ın velilerinden biridir. Bunu meşgul etmekle burada bir cezaya uğrarım» diyerek yanından ayrıldım.

1-BELAYA DÜŞME 2-HABERSIZ 3-TEMBELLIK

Sâlihlerden birisi de şöyle anlatıyor: «Bir yolculuğumda bir ağacın gölgesinde biraz istirahat etmek istedim. Tam bu sırada bir ihtiyar çıka geldi ve bana:

— Ey adam, kalk, ölüm ölmemiştir, dedi ve yoluna devâm etti. Ben de adamı tâkib ettim. Adam: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ «Her nefis ölümü tadıcıdır» (3 - Âl-i İmran: 18) âyet-i celîle'sini okudu ve:

— Allah'ım, ölümü bana mübarek kıl, dedi ve durdu. Ben de, «Ölümden sonrasını da mübarek kıl» cümlesini ilâve ettim. Bunun üzerine adam:

— Ölümden sonrasını bilen, sığınacak yer arar, yâni onun hazırlanır ve dünyada mesken edinmez, dedi. Sonra yine kendi murâkabesine dalarak: «Allah'ım, Senin Cemâlini görmekle yüzümü nurlandır, kalbimi sevginle doldur. Yârın huzurunda rezîl olmaktan beni koru. Senin afvın olmasa benim sana olan ümîdim çoğalmazdı. Allah'ım», dedi ve benden ayrıldı. Şâir de bu hususta meâlen şöyle diyor:

«Kalbinin günahlarını bedene yükler, o da dere tepe dolaşır durur.»
«Günahların ağırlığı huzurunu bozar, onu ağlatır ve uykusunu kaçırır.»
«Fazla sıkışınca, «Allah'ım, Sen her şey'i bilir ve kullarının pek çok kusurlarını bahşedersin beni de afvet» diye duâ eder demiştir. Yine bir Şâir:

«Adını unutturmak, tek başına yaşamak ve huzur içinde ibâdet etmek için, aile ve servetinden uzaklaşarak diyar-diyar dolaşmak ve günahlarından tevbe ederek Allah'a yönelmek, süslü kadınlarla eğlenmekten çok daha zevklidir. Bu sûretle Kur'an okumak, kalb ve dili ile zikretmek zevkine varır. Ölüm ânında müjdeci gelerek onu Cehennem'den kurtulmakla tebşir eder. Bu sâyede Cennet bahçelerinde, arzû ve ümîdlerine kavuşmuş olur» dedi.

Kürz b. Vebere her gün üç hatim indirir, ibâdetinde son derece cehd u gayret gösterirdi. Bir gün kendisine, «Çok ibâdet etmekle kendini fazla yoruyorsun?» diyenlere, «Dünyanın tüm ömrü ne kadardır? diye sorar. Onlar da, «Yedi bin yıl» derler. O, «Kıyâmetin müddeti ne kadardır?» diye sorar. Onlar, «Elli bin yıldır» derler. O, «O hâlde elli günlük istirahat için insan yedi gün çalışmaz mı? diye cevab verir. Yâni dünyanın ömrü kadar ömrün olsa ve hepsini ibâdetle geçirsen, verilen bu hesâba göre, yedi bin yıldır. Hâlbuki yalnız kıyâmetin müddeti elli bin yıldır. Sâde o mahşer yerinin elli bin yılı için insan yedi bin seneyi çalışsa yine kârlıdır, demek istedi. Hâlbuki ömür kısa, âhiretin ise sonu yoktur.

1-KONTROL
2-MÜJDELEME

İşte eskilerin, nefislerini zabt u rabt altına alıp murâkabe etmekteki tutum ve davranışları bu idi. Nefsin sana karşı inâd edip ibâdete devamdan kaçındığı vakit, bu gibi zâtların hâllerini düşün, yeniden böyle zatlar bulmak zordur. Şâyet, onlara uyan ve onlar gibi yaşayan bir zat bulabilirsen onun sohbetine devâm etmek daha faydalıdır. Çünkü haber, göz ile görmek gibi değildir. Fakat böyle bir zat bulamazsan, işte o zaman bu zatların hâllerini oku ve dinle. «Deve olmazsa, keçi olsun» darb-ı meseli meşhurdur. Bunların hâllerini düşündükten sonra nefsine sor, «Hangi tarafı tercih ediyorsun? Dinde basîret sâhibi olan bu zatlar arasında mı, yoksa câhiller arasında mı bulunmağı tercih ediyorsun?» Artık onun bu ahmaklar sınıfına düşüp, bu gibi basîret sâhiblerine muhalefet etmesine rızâ gösterme. Şâyet nefsin, «Efendim, bunlar kuvvetli ve az bulunur erkeklerdir, ben nasıl onlar gibi olayım?» derse, o zaman bu şekilde ibâdet eden kadınları ona hatırlat ve de ki: «Ey nefis, ayıptır, utan, din ve dünyanda bir kadından da aşağı düşmeğe râzı olma.»

Bunun için burada biz de ibâdette cehd u gayret gösteren bâzı kadınların hâllerinden bir miktar anlatalım. Rivâyete göre Basra'lı Habîbe-i Adeviyye, gece namazına kalktığı vakit, namaz kılacağı yere çıkar, baş örtüsünü örter, izârını giyer ve: «Allah'ım, yıldızlar battı, gözler uyudu, kapular kapandı ve herkes sevgilisi ile başbaşa kaldı. İşte ben de huzurundayım» der ve namaza dururdu. Sabah olunca, «İlâhî, işte bu gece de gitti ve gündüze geldi. Acaba benim bu geceki ibâdetimi kabûl mü, yoksa red mi ettin? Senin izzetin hakkı için, Sende olan sonsuz cömerdliği ve keremi bildiğim için senin kapundan dönmem» derdi. Yine Basra'lı Ucre hakkında rivâyet edildiğine göre, bu kadının gözleri perdeli idi. Geceleri, ibâdetle ihyâ ederdi. Seher vakti gelince hazin bir sesle: «Ya Rab, âbidler, gece karanlıklarını sana yaklaşmak için hayırırlar. Rahmet ve mağfiretin için yarışırlar. Beni ilk müsâbıklar zümresine katmanı, başkasından değil, ancak senden isterim. Rabbim, A'lâ-i İlliyyîn'de mukarrebler derecesine beni yükseltip sâlihler arasına katmanı senden isterim. Merhamet edicilerin en merhametlisi, uluların ulu'su ve keremlilerin en keremlisi sensin Allah'ım» der hemen secdeye kapanır ve kendisinde korku ürpermesi duyulur, böylece sabaha kadar ağlıyarak duâ ederdi.

Yahya b. Bestam da şöyle anlatıyor: «Şa'vane'nin yanında bulunur, onun ağlayışı ve yakarışını görürdüm. Bir gün bir arkadaşıma, «Berâberce gidelim de ibâdetini bitirdiği vakit biraz kendisine acımasını, bu kadar aşırı gitmemesini söyleyelim» dedim. Arkadaşım, «Sen bilirsin» dedi ve beraberce gittik. Ben:

— Biraz kendine acısan, bu ağlamanı azaltsan, senin için daha iyi olmaz mı? Böylece sıhhatten düşer, ibâdet de yapamazsın. Kendini korusan daha iyi ibâdet ederdin, dedim. Bunun üzerine Şa'vane yine ağlamağa başladı ve yemîn ederek;

— Ben öyle ağlamak istiyorum ki, yaşım bittikten sonra kanımın da

1- ATA SÖZÜ 2- BILGISIZ 3- (GIYSI NEVI) 4- DIRILTME
5- EN YÜKSEK HEYET 6- YAKINLAŞMIŞ

damarlarımdan tamamen süzülmesini arzû ederim. Ağlamak nerede? diye diye bayılıp düştü.»

Muhammed b. Muaz diyor ki: «Kadının biri bana şöyle bir rü'ya anlattı ve dedi ki: «Rü'yamda Cennet'e girdiğimi gördüm. Oradan, herkesin kapular üzerinde bekleşmekte olduklarını gördüm. Sebebini sorduğumda, birisi: «Cennet'in, kendisi için süslenen bir kadının gelmesine bakıyorlar» dedi. Ben, bu kadının kim olduğunu sordum. Adam: «Eyke'li siyah bir cariyedir. Adına Şa'vane derler» deyince ben hemen «Vallahi o, benim kızkardeşimdir» dedim. Tam bu sırada havada uçan süslü bir binit üzerinde hemşiremi görünce hemen ona seslendim: «Abla, abla bak, ben nerde sen nerde? Allah'a duâ etsende ben de sana yaklaşsam olmaz mı?» dedim. O, gülümseyerek bana baktı ve: «İki şey'e dikkat et» dedi. Dâima kalbin hüzün içinde olsun ve Allah sevgisini arzûlarının üzerinde tut. Böyle yaparsan artık ölümünde sana bir şey zarar vermez dedi.

Hasan'ın oğlu Abdullah anlatıyor: «Roma'lı bir cariyem vardı. Bâzı geceler yanımda yatardı. Bir def'a uyandım kendisini göremedim. Aradığımda kendisini secdede buldum. Secdesinde: «Allah'ım, beni sevdiğin hürmetine günahlarımı bağışla» diye duâ ediyordu. Kendisi Roma'lı olup Arapçayı iyi beceremediği için belki yanılıyor diye kendisine, «Öyle deme, benim seni sevdiğim için de», dedim. Kadın, «Hayır,. Allah'ın beni sevdiği için» diyorum dedi. Çünkü ben bir Roma'lı müşrik idim. Beni sevdi de şirkten tevhide ulaştırdı. Yine halk uykuda iken beni uyandırıp bana ibâdet ettirmesi de beni sevdiği içindir. İşte yine sevdiği için beni afvetmesini istiyorum» ded.

Ebû Hâşim el-Kureşî diyor: «Yemen'den Sirye adında bir kadın Mekke'ye geldi. Evlerimizden birinde müsafir kaldı. Gece onun inilti ve ağlayışını duyardım. Bir gün hizmetçilerimden birisine, bunu gözle, bak ne yapıyor? diye tenbih ettim. O da baktı ki kadın kıbleye dönmüş, elini yüzünü semâya kaldırmış ve: «İlâhî, Sirye'yi yarattın, çeşitli gıdalarınla besledin. Onu halden hâle çevirdin. Bütün bu iyilikler senin tarafından bir ihsân ve verdiğin belâlar ise onun için birer cemiledir. Bütün bu nîmetler karşısında o yine ara sıra isyân etmekte seni öfkelendirir. Ve sanır ki sen onun kötü hâllerini görmezsin. Hâlbuki sen Habîr ve her şey'e Kadirsin» deyip duruyordu.»

Zû'n-Nûn-ı Mısrî diyor: «Bir gece Ken'an ili vâdilerinden tepeye doğru çıkmıştım. Karşıma bir karaltı çıktı. Bana doğru geliyor ve gelirken:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ «Allah katından anlara, hiç hesablamadıkları şeyler belirliverir» (39 - Zümer: 47) âyetini okuyarak ağlıyordu. Karaltı yaklaşınca softan cübbesi ve elinde ibriği bulunan bir kadın gördüm. Kadın hiç çekinmeden bana:

— Sen kimsin? diye sordu. Ben:

— Garib bir adamım, dedim. Kadın:

— Allah varken O'nunla hiç gariblik olur mu? dedi. Kadının bu sözüne ben ağladım. Kadın:

— Niçin ağlıyorsun? diye sordu. Ben de:

— Tam yarama parmak bastın ve derdime derman buldun da ondan ağlıyorum, dedim. Kadın:

— Mâdem dâvanda sâdıksın, niye ağlıyorsun? dedi. Ben de:

— Meğer sâdık olan ağlamaz mı? dediğimde, kadın:

— Ağlamaz, çünkü ağlamak kalbi teskin eder ve kalb huzurunu sağlar, dedi. Ben de: Cevab bulamıyarak sustum, dedi.

Ahmed b. Ali de şöyle anlatıyor: «Ufeyre'yi ziyârete gittik, görünmek istemedi. Biz israr edince, «Allah'ım, seni zikretmekten beni alıkoyan müsafirden Sana sığınırım» diyerek kapuyu açmağa geldi. İçeri girdik ve kendisine bize duâ etmesini söyledik. O da:

— Evimde bulunduğunuzun mükâfatı olarak Allah sizi mağfiret etsin, dedi. Sonra sözüne devamla: «Atâ es-Süllemî kırk yıl başını kaldırıp göklere bakmadı. Bir def'a bakmakla bayılıp düştü ve karnında fıtık hâsıl oldu. Ne olaydı Ufeyre göklere baktığı vakit isyan etmiş olmasa - isyân etmiş olsa da bir daha isyâna dönmese - dedi.

Sâlihlerden bir zât anlatıyor: «Bir gün Habeşî bir câriyem ile çarşıya çıktım. Ona:

— Ben dönünceye kadar bir kenarda beklemesini ve oradan ayrılmamasını, tenbih ettim. Dönüşümde onu yerinde bulamayınca canım sıkıldı, eve geldim. O, benim kızdığımı farketti ve:

— Acele etme, beni dinle. Sen beni öyle bir yerde bıraktın ki, orada Allah'ı anan kimse yoktu. Onlara bir felâket geleceğinden korkarak oradan ayrıldım, dedi. Onun bu sözüne hayrân olarak:

— Seni âzâd ettim, dedim. Câriye:

— Hiç de iyi etmedin; çünkü ben bir yandan Allah'a kulluk ederken bir yandan da sana hizmet etmek sûretiyle iki mükâfat alıyordum. Şimdi ise mükâfatımın birinden mahrum kaldım, dedi.

Alâu's-Sa'dî diyor: «Amcamın, Büreyre adında âbide bir kızı vardı. Çok Kur'an okur ve Cehennem ile ilgili âyete geldiği vakit durmadan ağlardı. Bu şekilde ağlaya ağlaya gözleri kör oldu. Bir gün amcamın çocukları bana gelerek, «Gidelim, şuna bir şeyler söyleyelim de ağlamaktan vaz geçsin» dediler. Berâberce gittik ve:

— Ne hâldesin? diye sorduk. O da:

— Yabancı bir yerde çökertilmiş birer dâvetliyiz, gitmek için dâvet edileceğimiz ânı bekliyoruz, dedi. Kendisine:

— Bu ağlamak ne zamana kadar devam edecek? Baksana, gözlerin de görmez hâle geldi, dedik. O da:

— Şâyet benim gözlerimin Allah katında bir değeri varsa körlük onlara zarar vermez. Şâyet yoksa, daha çok ağlamak onların hakkıdır, dedi. Bunun üzerine, «Bunun yaşadığı âlem, başka bir âlemdir, kalkın gidelim» dedik.»

1-RAHATLANDIRMA 2-YIRTIK

Adeviyyeli Muâze de sabaha çıktığı vakit: «Bu, benim son günümdür» diyerek yemek yemez, oruç tutardı. Akşama çıktığı vakitte de: «Bu, benim son gecemdir» diyerek yatmaz ve sabaha kadar namaz kılardı.

Ebû Süleyman ed-Dârânî diyor: «Bir gece Râbia'-i Adeviyye'de müsâfir kaldım. Geceyi boydan boya ibâdetle geçirdik. Sabaha yakın ben, «Bize bu imkânı bahşedene karşı vazifemiz ne olacak?» diye sordum. Râbi'a da: «Yârın O'nun için oruç tutmak olacak» dedi.

Şa'vene de duâsında: «İlâhi, en üstün iştiyâkım Sana mülâkat; en büyük dileğim ise beni mükâfatlandırmandır. Sen, öyle bir kerem sâhibisin ki, kapuna gelenleri boş çevirmez, Sana iştiyâkı olanların şevkini boşa çıkarmazsın. İlâhi, şâyet ecelim yaklaştı ve amelim beni Sana yaklaştırmadı ise, bu, benim kusurumdur; bunu îtirâf eder ve Senden afvını dilerim. Eğer afvedersen, zâten Senden başka kim afvedebilir? Şâyet azâb edersen, Senden daha âdil kim olabilir? İlâhi, nefsime bakmakta, nefsime zulmettim. Artık ona Senin hüsn-i nazarın kalmıştır. Eğer hüsn-i nazarınla onu mes'ûd etmezsen ona yazıklar olsun. Allah'ım, sen, hayâtım boyunca bana iyilik yaptın durdun. Ölümümde de bu iyiliği kesmemeni isterim. Hayâtımda bana yardımcı olandan dileğim, ölümümde de beni mağfiret etmesidir. İlâhi, ölümümden sonra da bana hüsn-i nazarından ümîdimi kesmem. Hâlbuki sen, dünyada bana iyilikten başka bir şey yapmadın. İlâhi, günahlarımdan korkuyorsam da sana olan sevgimin beni kurtaracağına ümidliyim. Senin, yetkinde olan ihsânını bana yap. Cehâleti kendisini aldatan ben âcize fazlınla muâmele et. Allah'ım, eğer bana ihânet edecek olsan, beni hidâyet etmezdin. Eğer beni rüsvay etmeği dilesen, benim kusurlarımı gizlemezdin. Bana hidâyet ettiğin yoldan beni yararlandır. Günahlarımı daima gizle. İlâhi, ömrümü yolunda eskitmiş olduğum ihtiyacımdan d o l a y ı beni reddetmiyeceğine inanıyorum. İlâhi, eğer ben günah işlemesem, senin ikâbından korkmazdım. Senin keremini bilmesem, Senden mükâfat beklemezdim» derdi.

Havvâs diyor: «Rahle adında âbide bir kadının ziyâretine gittik. Kadın, zayıflayıp kararıncaya kadar oruç tutmuş, kör oluncaya kadar ağlamış, namaz kılmaktan dizleri tutmaz hâle gelerek otururken kılmağa başlamış bir âbidedir. Kendisine selâm verdik ve kendisini bu kadar yormaması için Allah'ın rahmet ve mağfiretinden bâzı şeyler anlattık. Kadın haykırarak, kendi kendimi bilmem, kalbimi yaraladı ve ciğerimi parçaladı. Hiç yaratılmamamı candan arzû ederdim, diyerek namaza başladı.

Şâyet, nefsini murâkabe eden murâbıtlardan ise, böylece cehd u gayret gösteren erkek ve kadınların hâllerini düşün ki, hevesin artsın ve hırsın çoğalsın. Sakın, zamanındakilerin tutumuna bakma. Sen, yeryüzündeki insanlara itâat edersen, onların çoğu seni Allah yolundan sapıtmaktan başka bir şey yapmazlar.

İbâdette böyle cehd u gayret gösterenlerin hikâyeleri sayılamıyacak kadar çoktur. Fakat aklı başında olan için bu anlattıklarımız yeterlidir.

1-KAVUŞMA 6-KONTROL
2-ADALETLİ 7-KALBİNİ ALLAHA BAĞLAYAN
3-GÜZEL
4-BILGISIZLIK
5-CEZA

Şâyet fazlasını istersen, hâfız Ebû Nuaym'in «Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Esfiyâ» adlı kitâbını oku. Bu eser, Sahâbe, Tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerin hâllerini anlatır. Onların yaşantılarını öğrendikten sonra, senin ve zamanında dindar geçinenlerin ne derece uzakta kaldıklarını öğrenirsin. Şâyet nefsin, «Canım onlara bakma, onların zamanındaki imkânlar başka idi. Sen zamanındaki insanlara bak. Sen şimdi onlar gibi yapmak istersen, sana deli derler, seninle alay etmeğe başlarlar. Sen, zamanındaki insanlar gibi olmağa çalış. Sana, onlara gelen gelir, başka bir şey gelmez. Musîbet umumîleştiği zaman kolaylaşır, derse, sakın onun tesvilâtına aldanma. Ona de ki, bir memleketi sel bastığı vakit, işin içyüzünü bilemedikleri için buna aldırış etmeyip herkes yerinde otursa, buna karşılık senin bir kayığa binerek oradan uzaklaşman mümkün olsa, durur musun? diye sor. Tabii bu zamanda gemisini kurtaran kaptan. Herkes başının çaresine bakar. Şübhesiz nefsinin de sana söyleyeceği, boğulmaktan kurtulmak için kimseye bakmadan başımın çâresine bakarım diyecektir. Hâlbuki boğulmanın acısı, nihâyet bir saat sürer. O hâlde her an karşılaşacağın ebedî azabdan nasıl kaçmazsın? Sonra belâ umumîleştiği vakit nesi kolaylaşır? Herkes kendi acısı ile meşgul iken başkasından ne haberi olur? Kâfirler zamanlarındaki adamlara uymakla helâk olmadılar mı? Nitekim onlar:

وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ

«Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz» (43 - Zuhruf: 23) derler.

Nefsini kınamak ve onu cehd u gayrete sevketmekle meşgul olduğu vakit, sana isyân ederse, sakın onu kendi başına bırakma. Devamlı ona telkinde bulun ki, yola gelmesi muhtemeldir.

8 inci BEYÂN: ALTINCI MURABETE NEFSİ UYARIP KINAMA HAKKINDADIR

Bilmiş ol ki; en büyük düşmanın, seni kuşatan, iki koltuğun arasındaki nefsindir. Dâima kötülüğü emreder şekilde yaratılmıştır. İşi, iyilikten uzaklaşıp fenalığa meyletmektir. Onu, tezkiye edip doğrultmak, Rabbine ve Hâlıkına ibâdet için kahir zincirine vurmak, arzûlarından alıkoyup zevklerinden uzaklaştırmakla me'mursun. Şâyet biraz ihmâl edersen, azar ve bir daha önüne geçilmez hâl alır. Durmadan onu uyarır, kınar ve levmedersen, o zaman «Nefs-i emmâre»likten çıkar da Allahu Teâlâ'nın kendisine yemin ettiği «Nefs-i Levvâme» hâline döner. Şâyet Allahu Teâlâ'dan râdıye ve mardıyye olarak kulları ile haşrolmasını istersen, bir an onu boş bırakma. Önce kendini ıslâh edip yola getirmeden başkasına va'z u nasihata bakma. Nitekim Allahu Teâlâ İsâ aleyhisselâm'a, «Önce nefsine, sonra da başkalarına va'z et; yoksa benden utan» buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de de:

1- UYARI 2- BAĞLANTI 3- KÖTÜ 4- TEMİZLEME
5- ÜSTÜN GELEN 6- AYIPLAMA 7- DAİMA KÖTÜ ŞEYE EMREDEN
8- PİŞMAN OLAN

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ

«Hatırlat, çünkü hatırlatmak mü'minlere fayda sağlar» (51 - Zâriyât: 55) buyurulmuştur.

Senin çıkar yolun, nefsine yönelip cehâlet ve gabâvetini ona anlatmak, zekâvet ve hidâyetiyle izzete ulaşacağını kendisine bildirmek; ahmaklığında ısrar edince, ona, «Hikmetten dem vururken ahmaklık içinde kalmanın mânası nedir? Önünde Cennet ve Cehennem'in bulunduğunu, yakında bunlardan birine gideceğini bilmiyor musun? Sen büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunurken bu eğlence ve zevk u safâ nedir? Belki yârın ve belki yârından da evvel buradan göçeceğini düşünmüyor ve Allahu Teâlâ'nın yakın gördüğü şey'i sen nasıl uzak görüyorsun? Her geleceğin, yakın olduğunu bilmiyor musun? Ölümün, bir elçi ve haberci göndermeden âni olarak geldiğini anlamıyor musun? Herkesin her nefesde âni olarak ölmesi veya âni olarak da hastalanması mümkündür. Hastalık ise insânı ölüme sürükleyebilir. Her yakından daha yakın olan ölüm için niye hazırlanmıyorsun? Allahu Teâlâ'nın:

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ . مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ

«İnsanların hesab görme zamanı yaklaştı, fakat onlar hâlâ habersiz haktan yüz çeviriyorlar. Rablerinden kendilerine gelen her yeni ihtarı mutlaka gönülleri gaflet içinde eğlenerek dinlerler» (21 - Enbiyâ: 1,2,3) buyurduğu üzerinde düşünmüyor musun? Yazıklar olsun sana ey nefis, eğer Allah görmüyor diye isyâna dalıyorsan, bu, en büyük bir küfürdür. Şâyet Allah'ın gördüğünü bilerek isyân ediyorsan, ne büyük edebsizlik ve hayâsızlıktır diye nefsine çatmalısın ve devamla; yazıklar olsun sana ey nefis, kölelerinden veya kardeşlerinden biri senin karşında hoşlanmadığın bir işi yapsalar, onlara nasıl kızarsın? Bunu bir hâtırla da hangi cesaretle Allah'a karşı isyan ettiğini düşün. Eğer onun gadab ve azâbına dayanabileceğini düşünüyorsan, vay hâline. O'nun ikab ve azâbı hepsinden ağırdır. Bunu da, bir saat güneşin altında veya hamamda kalmak veyahut parmağını ateşde tutmakla deneyebilirsin. Yoksa Allah'ın fazl u keremine mi aldanıyorsun? O'nun, senin tâat ve ibâdetine muhtaç olmadığını düşünerek buna mı mağrûr oluyorsun? Evvelâ, şâyet bu dâvanda sâdık isen, dünyalık hususunda neden O'na güvenmiyorsun? Düşmânın saldırısına karşı niçin çeşitli hîlelere baş vurmuyorsun? Allah'ın keremine niçin bağlanmıyorsun? Paraya muhtaç olduğun vakit, niçin cansiperâne çalışıyor ve her çareye baş vuruyorsun da Allahu Teâlâ'nın sünnet ve âdetinde değişiklik olmadığını, âhiretin ve dünyanın Rabbi, bir olup insân için sa'y u gayretinden başka bir şey bulunmadığını bilmiyorsun?

Yazıklar olsun sana ey nefis, şâyân-ı hayrettir ki ne nifâkın ve ne bâtıl iddiaların vardır? Dilinle îmânı iddia edip dururken âzalarından nifak akıyor. Allahu Teâlâ sana:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا **«Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsustur»** (11 - Hûd: 6) ve:

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى **«İnsan, ancak çalıştığına erişir»** (53 - Necm: 39) buyurmadı mı? Özellikle dünyalığını tekeffül etti, üzerine aldı ve onun için uğraşmana lüzum kalmadı. Hâlbuki sen, işinle onu yalanladın. Dehşetler içinde kalmış bir köpek gibi ona saldırdın. Öteyandan âhireti senin sa'y u gayretine bırakmışken, sen onu hâkir gören aldanmışlar gibi ondan sarf-ı nazar ettin. Bu ise îman alâmeti değildir. Eğer yalnız dil ile îman kâfi gelseydi, münâfıkların, Cehennem'in en alt tabakalarında işi ne idi?

Sana yazıklar olsun ey nefis, tutum ve davranışın, hesab gününe inanmayanların tutum ve davranışları gibidir. Yoksa öldüğün vakit, yok olup kurtulacağını mı sanıyorsun? Heyhât, başı boş kalacağını mı sanıyorsun? Rahme atılmış olan bir meniden hâsıl olan nutfe değil misin? Sonra donmuş kan parçası hâline gelip bâzı tavırlardan geçtikten sonra insan sûretini almadın mı? Seni bu hâle getiren, öldürdükten sonra diriltemez mi? Şâyet hâtırından böyle bir şeyler geçiyorsa ne büyük cehâlet ve küfür içindesin. Allahu Teâlâ'nın seni nerden yarattığını düşünmez misin? Seni nutfeden meydâna getirip sana yolu göstermedi mi? Sonra öldürüp mezâra koydurmadı mı? Bunları bildiğin hâlde, «Sonradan seni dilediği vakit diriltir» âyetini mi inkâr ediyorsun? Şâyet bunları yalanlamıyor ve tasdik ediyorsan niçin sakınmıyorsun? Gayr-i müslim bir doktor, en sevdiğin bir yemeğin, senin için zararlı olduğunu sana haber verirse, onu yememeğe nasıl gayret edersin? Mûcizelerle te'yid edilen peygamberlerle, Allahu Teâlâ'nın buyurdukları, senin nazarında bir gayr-i müslim doktor kadar da mı değeri yoktur? Hâlbuki doktor, tecrübe ve tahmîn ile haber veriyor ki, aklı da, ilmi de eksiktir. Bunları bırakalım da, bir çocuğu ele alalım. Çocuk elbisende akrep var dediği vakit bu sözü duyar duymaz hiç delil aramadan nasıl hemen elbiseni atarsın. Âlimlerin, Hakîmlerin, velîlerin ve peygamberlerin sözleri senin nazarında o çocuğun sözünden daha mı düşüktür? Yoksa Cehennem'in yakıcılığı, bukağı ve kelepçeleri, zakkûm ve demir çomakları, irin ve zehirleri, yılan ve akrepleri, kısa bir süre acısını duyacağın dünya akrebinden sana daha mı ehvên geliyor? Senin bu davranışın, akıl işi değildir. Eğer hayvanlar senin durumunu anlasalar sana gülerlerdi. Şâyet şu söylediklerimi anladın ve hepsine inandınsa, o hâlde niçin amelini ertelersin? Hâlbuki ölüm sana çok yakın ve beklemediğin anda seni yakalar. Ölümün tez gelmi-

1-MÜNASİB 2-İKİ YÜZLÜLÜK 3-KEFALET (KEFİL OLDU)
4-HOR 5-YETERLİ 6-KUVVETLENDİRME 7-AŞAĞI

yeceğini nereden bilirsin. Hesâb edelim ki sana yüz yıl mühlet verilmiştir. Bir def'a ibâdetin sana yeteceğini mi sanıyorsun? Dağın eteğinde bir def'a yedirdiğin atın ile koca dağı aşabileceğini mi sanıyorsun? Şâyet böyle düşünüyorsan, ne büyük ahmaksın? İlim tahsili için evinden ayrılıp yıllarca boşda gezdikten sonra memleketine döneceği son yılda okumakla hoca olunabilir mi? Bu görüşte olan adama gülmez misin? Allah'ın keremine dayanarak hoca olunacağını mı sanırsın? Sonra, ömrünün sonunda yapacağın ibâdetin sana yeteceğini kabûl edelim. Ömrünün sonunda bulunmadığını nerden biliyorsun? O hâlde niçin ibâdetle meşgul olmuyorsun? Şâyet farz-ı[1] muhâl olarak daha yaşayacağının sana bildirildiğini kabûl edersek, yine niçin ibâdetini sonraya bıraktığını senden sorabiliriz. Bunun sebebi, ancak ibâdetteki ağırlığa nefsinin müsaade etmemesi ve bu zahmete katlanmıyarak şehvetlerine uymasıdır. Ne sanıyorsun, acaba şehvetlerine muhalefet etmenin kolay olacağı bir gün mü gelecek? Böyle bir günü bekliyorsan, aldanırsın, çükü Allahu Teâlâ böyle bir gün yaratmamıştır. Ve yaratmaz. Daima Cennet, zorluklarla çevrili ve engellerle kuşatılmıştır. Bunlar hiç bir vakit kimse için hafiflemez. Bir düşünsen, kaç yıldan beridir, yârın, yârın, diye kendini aldattın durdun. Bugün gitti, yârın geldi, yine eski hesabda kaldın. Hâlbuki bugünün dünden ve yârının bugünden bir farkı yoktur. Dün âciz olduğun şeyden bugün, bugün âciz olduğun şeyden ise yârın âcizsin, belki daha çok âciz olacaksın. Çünkü şehvetler, köklü bir ağaç gibidirler. Şehvetleri söküp atmak için çalıştığı ve kuvvetten düştü diye onu sonraya bırakması, genç ve kuvvetli çağında ağacı kökünden söküp atmak için çalışıp buna muvaffak olamadığından onu ertesi seneye te'hîr eden gibidir. Hâlbuki bir sene sonra kendisi ihtiyarlayıp kuvvetten düşecek, ağacın kökleri ise daha da kuvvetleşecektir. Genç iken güç yetiremiyeceği hususlara, ihtiyarladığında hiç güç yetiremiyeceği ortadadır. İhtiyarlıkta riyâzet meşakkatten, kurdu ehlileştirmeğe çalışmak ise boş zahmetten ibârettir. Yaş ve genç ağacın kolaylıkla eğilip bükülebileceği, kart ve kuru ağacın eğilmeyi kabûl etmiyeceği herkesin bildiği bir gerçektir.

Bu kadar açık ve seçik bir şekilde anlatılan bu hususları hâlâ nazara almayıp yine ilerde yaparım iddiasına kalkışırsan, daha nasıl hikmetten dem vurursun? Bundan büyük ahmaklık olur mu? Belki de beni ibâdetten alıkoyan, şehvetlerimin zevkine olan düşkünlüğüm, zahmet ve meşakkate dayanamayışımdır, diyeceksin ki, bu da açıkça bir ahmaklık ve en çirkin bir mâzerettir. Şâyet bu iddianda doğru isen, sâf ve temiz olup ardı arası gelmeyen ebedî nimetlerin zevkini ara. O da bu dünyada değil, Cennet'te olur. Şâyet şehvetlerinin arzûsuna bakıyor ve onların te'mîni için çalışıyorsan, bu da o şehvetlere muhalefetle te'mîn edilir. Öyle lokma var ki, bir çok lokmalara engel olur. Bir hastaya bir[2] doktor, «Üç gün soğuk su içmeyeceksin, şâyet içersen hastalığın müzminleşir ve ömrün boyunca daha soğuk içemezsin. Şâyet tavsiyeme uyarak içmeyecek olursan iyileşir ve ömrün boyunca soğuk suyu içersin» dediği vakit, ne olursa olsun, ben şimdi içerim, diyen hasta hakkındaki görü-

1- OLMAYACAK BİR ŞEYİ OLMUŞ GİBİ DÜŞÜNMEK
2- KUVVETLEŞİR

şün nedir? Bu adama deli demez misin? İşte senin ömrünün tümü, ebedî olan âhirete nisbetle üç gün de değildir. Acaba üç günlük olan şu fânî dünyada şehevî arzûların acısına sabretmek mi daha büyük, yoksa müddeti uçsuz bucaksız, elem ve kederi sonsuz olan Cehennem ateşine dayanmak mı daha zordur. Dünyadaki üç günlük mücahede elemine sabredemeyen, acaba en ağır ebedî olan Allah'ın azâbına nasıl dayanacaktır? Bütün bu durumlar karşısında hâlâ nefsinle mücâhede etmeyip ona müsâmaha göstermen, ya gizli küfründen, ya da açık ahmaklığından ileri gelir. Gizli küfrün, sevab ve ikabın önemini bilmemen ve hesab gününe inanmanın za'fiyetidir. Açık ahmaklığın ise, Allahu Teâlâ'nın senin ibâdetinden müstağnî olduğunu düşünerek hiç bir kötülükten çekinmeden, O'nun keremi ve afvına güvenmendir. Hâlbuki öteyandan bir lokma ekmek veya bir kuruşta ona güvenin yok. Bütün imkânların ile onları te'mine çalışır ve bu hususta her çareye baş vurursun. İşte bu tutum ve davranışların ile Resûl-i Ekrem'den ahmaklık damgasını yersin. Nitekim (yukarda metni geçen) bir hadîsde Resûl-i Ekrem: **«Akıllı adam, nefsini hesâba çekip ölümden sonrası için çalışan, ahmak adam da nefsini hevâsına tâbi kılıp Allah'tan uman kimsedir»** buyurmuştur.

Yazıklar olsun sana ey nefis, şeytâna ve dünyâya aldanmak senin için doğru olmaz. Sen herkesden önce kendine bak, vakitlerini kaybetme, nefesler sayılıdır. Bir nefesin gidince, bir parçan gitmiş demektir. Hastalık gelmeden sıhhatini, meşgale gelmeden boşluğunu, yoksulluk gelmeden varlığını, ihtiyarlık gelmeden gençliğini ve ölüm gelmeden sağlığını ganîmet bil de, âhiretteki ebedî hayâtını düşünerek onun için çalış. İnsaf et, önümüzde kış gelecek diye onun günlerini hesab ederek yiyecek, giyecek, yakacak gibi bütün kış ihtiyaçlarını te'min etmiyor musun? Burada niçin Allah'ın fazl u keremine bağlanmıyorsun? Yakacak ve giyeceksiz de Allah beni üşütmez. O, buna kaadirdir, demeden her çareye baş vuruyorsun. Acaba Cehennem soğuğunun, kışın bu soğuğundan daha az, yoksa müddetinin daha kısa olduğunu mu sanıyorsun? Yoksa aralarında bir benzerlik bulunduğunu mu düşünüyorsun? Yoksa hiç çalışmadan bundan kurtuluş imkânlarının varlığına mı inanıyorsun? Asla, hiç biri öyle değildir. Kışın soğuğunu elbise, mesken ve ateşin gidereceği gibi, Cehennem'in sıcaklık ve soğukluğu da ancak tevhid kal'ası ve tâat hendeği ile önlenebilir. Allah'ın keremi, kal'aya girmeden insânı korumakta değil, soğuktan korunmak için ateşi yaratıp, ateşi ne şekilde elde edeceğini sana bildirmesi ve imkânlarını yaratıp bu sebeblerin te'mininde kendisi müstağnî olup bunları bizzat senin te'min etmen gerektiği gibi, Cehennem'den de kurtuluş yollarını sana bildirmek ve sebeblerini yaratmaktadır. Allahu Teâlâ maddî sebeblerden müstağnî olduğu gibi, senin tâat ve ibâdetinden de müstağnîdir. Bunlar, senin kurtuluş yollarındır. İyilik eden kendine, kötülük eden de kendine eder. Allahu Teâlâ âlemlerden müstağnîdir.

Yazıklar olsun sana ey nefis, cehâletini at, âhiretini dünyan ile mukayese et. Hepinizin yaratılması ve dirilmesi bir nefis gibidir. Bizi yoktan

1-ACI 2-HOŞ GÖRÜLÜK 3-CEZA 4-ZAYIFLIK 5-İHTİYAÇSIZ 6-İSTEK 7-BİLGİSİZLİK

nasıl vâr etti ise, yok ettikten sonra da tekrar vâr eder. Allah'ın sünnetinde değişiklik yoktur.

Ey nefis, sana yazıklar olsun, görüyorum ki tamamen dünya ile ünsiyyet ettin ve tamamen ona bağlandın. Ondan ayrılmak zoruna gidiyor. Durmadan ona yaklaşmak istiyorsun. Gittikçe sevgisi gönlünde kuvvetleşiyor. Âdetâ Allahu Teâlâ'nın sevab ve ikaabından, kıyâmetin hâl ve güçlüklerinden gaafil, dostlarından seni ayıracak olan ölüme inanmaz gibi, bir tavır takınıyorsun. Hükümdârın sarayına bir kapudan girip diğer kapudan çıkmakla emrolunan bir kimse içerde gördüğü güzel bir yüze takılıp âdeta orada kalacakmış gibi, çıkmakta olduğunu unutarak onunla meşgul olmasını ve sonradan zorunlu olarak onu terketmek sûretiyle çıkmasını bir akıllılık sayar mısın? Dünyanın da bunun gibi, hükümdarların hükümdârı olan Allah'ın malı olduğunu, buna sâlik olmanın mecaz olduğunu öldükten sonra kimsenin mülkiyetinde bir şey'in kalmadığını bilmiyor musun? Bunun için Resûl-i Ekrem: «Cebrâil benim kalbime şöyle üfledi: Kimi seversen sev, ondan ayrılacaksın. İstediğin şekilde amel et, ne amel işlersen onun karşılığını bulacaksın. Ne kadar yaşarsan yaşa, sonunda öleceksin» (518) buyurmadı mı?

Vay sana ey nefis, dünya zevklerine iltifat edip onlarla ünsiyyet edeni, sonunda ölüm yakalayıp onlardan ayırdığı vakit, hasretinin daha çok olacağını bilmiyor musun? Bilmiyerek öldürücü zehiri azık aldığını düşünmüyor musun? Geçmişlere bir göz gezdirip yüksek inşaatlar yaptıktan sonra onları nasıl terkederek gittiklerini, Allahu Teâlâ servetlerini onların düşmanlarına nasıl verdiğini görmüyor musun? Onların, yiyemiyeceklerini topladıklarını, oturmayacakları meskenleri yaptıklarını, ulaşamıyacakları şeyleri umduklarını bilmiyor musun? Her biri göklere doğru yükselmiş inşaatlar yaptığı hâlde varacağı, yer altındaki bir çukur değil mi? Bundan daha büyük ahmaklık olur mu? Yakında göç edeceği dünyasını imâr ederken, kesin olarak varacağı âhiretini tahrip edip yıkması akıl kârı mıdır? Bu gibi ahmakların, ahmaklığına müsâade etmekten utanmaz mısın?

Kabûl edelim ki sen bizâtihî bu işlere akıl erdiremiyor, ancak başkalarına uyabiliyorsun. O hâlde sana düşen vazife, dünyaya dalan bu gibilerle, Hakîmler, âlimler ve peygamberlerin akıllarını mukayese ederek daha akıllı olanlara uymak değil midir?

Ey nefis, şâyân-ı hayret hâlin, şiddetli cehâletin ve açık bir azgınlığın vardır, sana şaşarım. Açık ve meydanda olan bu durumları nasıl görmemezlikten gelirsin. Belki mevki sevgisi seni sarhoş etti de bunları anlayamaz hâle getirdi. Düşünmez misin, mevki demek, bâzı kimselerin gönüllerini kendine çekmek demektir. Sen, bâzı kimseleri bırak da, bütün dünya halkının senin karşında eğildiklerini kabûl et. Yâni böyle olsa bile elli yıl sonra ne sen ve ne de sana eğilenlerden kimse kalmayacak-

(518) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.

tır. Hattâ geçmiş hükümdarlarda olduğu gibi, zaman gelecek, tamamen unutulacak, adın, sanın bile anılmayacaktır. Nitekim âyet-i celîle'de:

هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا «**Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor veya hiç bir ses işitiyor musun?**» (19 - Meryem: 98) buyurulmuştur.

Daha ebedî kalacak olanı, yakında yok olacak şey ile nasıl değişirsin? Bir hükümdar olup, bir millet sana râm olduğu ve işlerin tamamen düzenli gittiği sırada durum böyle iken, ya gerileyip, komşularının ve hattâ aile efradının bile sana itâat etmiyeceği ve seni dinlemiyeçekleri zamanda durumun[1] ne olacak? Bunu da düşün. Şâyet basiret körlüğü ve âhirete olan cehâletin sebebiyle dünyayı terkedemiyorsan, hiç olmazsa dünyalık peşinde gezen arkadaşlarına bakarak ondan nefret etmelisin. İnsan, dünyalık için çalışan hasîs kimselere bu husustaki yorgunluğa ve sür'atle yok olacağına bakarak dünyalıktan nefret eder. Onun çoğu dahi seni terkedeceği hâlde sana ne oluyor ki, sen zerresinden bile ayrılamıyorsun. Memleketinde senin kat kat fevkinde ve senden çok daha üstün bir hayat seviyesi geçiren Yahudi ve Mecusiler varken sen nesine ferahlanıyorsun? Bu gibi sefihlerin bile seni geçtikleri dünya, kahrolsun. Ne cahil[2] ve ne âdi görüşe sâhibsin ki, ebedî olarak Allah'ın civarında kalacak mukarrebler[3], sıddıklar ve nebîlerle olmaktan yüz çevirirsin de, kısa bir süre de olsa ,bu gibi sefihlerin ardında ayak takımı olmağı kabûl edersin. Dünya ve âhiretin hüsranda kalmasından ne büyük hasret içinde kalacaksın.

Yazıklar olsun sana ey nefis, acele et, ölüm yaklaştı, helâke yöneldin, korkutulan zaman geliyor. Sen öldükten sonra kılmadığın namazları kim kılacak ve tutmadığın oruçları kim tutup Rabbini senden râzı edecek?

Vay sana ey nefis, günlerin azaldı. Sermayeni bugünlerde te'min edeceksin. Geri kalan günlerinde boşa geçirdiğin günler için ağlasan, kendin için yine bir eksikliktir. Ya geride kalan günlerini de eskisi gibi kaybeder ve âdetin üzerinde israf edersen hâlin nice olur? Ey nefis, ölümün seni beklediğini, varacağın yerin mezar, yatağının toprak, arkadaşlarının kurt ve böcekler olacağını ve büyük mahşer gününün önünde bulunduğunu bilmiyor musun? Ey nefis, ölüm askerlerinin kapuda beklemekte olup seni almadan gitmiyeceklerini düşünmüyor[4] musun? Ey nefis, ölülerin, bir saat olsun bile dünyaya geri dönmeyi temenni ettiklerini, eğer imkân olsa bir saat geri dönüp hiç olmazsa îman ederek geri dönmeleri için bütün[4] dünyayı vermeğe hâzır olduklarını bilmiyor musun? Hâlbuki onların temenni[5] edip bulamadıkları imkânlar bugün senin elindedir. Sen onları nasıl gafletle geçirirsin?

Ey nefis, sana vay olsun, dışardan insanlara karşı süslenirken, içer-

1- BILGISIZLIK 2- BILGISIZ 3- YAKINLAŞMIŞLAR 4- İSTEK
5- HABERSIZ, DIKKATSIZ

den Allah ile mübârezeye kalkışırsın. Acaba insanlardan utanırken Allah'tan utanmıyor musun? Yazık sana, rezâletlerle yoğrulup dururken insanlara fazîletleri nasıl emredersin? İnsanları Allah'a dâvet ederken, sen, Allah'tan kaçarsın. İnsanlara Allah'ı hatırlatırken, sen Allah'ı unutursun. Günahkârın, cîfeden daha pis koktuğunu ve pisliğin başkasını temizlemiyeceğini bilmiyor musun? Böyle iken sen, pis pis koktuğun hâlde başkasını temizlemeğe nasıl cesâret edersin?

Yazıklar olsun sana ey nefis, eğer sen kendini olduğun gibi bilseydin, insanların başına gelen felâketlere kendinin sebeb olduğundan korkardın.

Vay sana ey nefis, kendini İblis'e merkeb yaptın, biner ve istediği tarafa götürür. Seni dâima emrinde taşır. Bununla beraber ameline de mağrur olursun. O amel ki, ona karıştırdığın âfetler, yaptığın ameli karşılasa yine kârlı çıkarsın. Allahu Teâlâ ikiyüz bin yıllık amelinden sonra bir hatâsından sebeb İblis'i tel'in ettiği ve yine bir zellesi sebebiyle Âdem'i Cennet'ten çıkardığı hâlde, sen bu kadar çok kusurların ve günahların karşısında o karışık amellerine nasıl mağrur olursun?

Vay sana ey nefis, ne çok aldanmışsın, yazıklar olsun sana ne utanmaz yaratıksın? Yuh sana, ne câhil ve ne cür'etkârsın, yazık sana, nice bağlantılar yaptın ve bozdun, nice muâhedelerde bulundun ve gadrettin?

Ey nefis, sana çok yazıklar olsun, bütün bu hatâlarınla beraber sanki hiç ölmeyecekmiş gibi, hâlâ dünyalık peşinde dolaşır ve onu îmar ile meşgul olursun. Şu mezarlıkta yatanları görmez misin? Onlar da nice servetler topladı, nice sağlam inşaatlar yaptı, nice boş emeller peşinde koştu. Nihâyet topladıkları dağıldı, yaptıkları yıkıldı, emelleri boşa çıktı ve kendileri toprak altına geçtiler.

Yazıklar olsun sana ey nefis, hiç onlara bakmaz ve onlardan ders almaz mısın? Yoksa onlar gittilerse sen, dünyada ebedî kalacağını mı sanırsın ?Heyhât, çok boş bir kuruntu. Aslında sen annenin rahminden düştüğün andan beri ömrünü tüketmektesin. İstediğin köşkü kur, âkıbet varacağın, topraktır. Can boğaza gelip, asık suratlı, siyah renkli ve azâb ile müjdeleyici melek karşına çıkacağı günden korkmaz mısın? O zamanki pişmanlığın sana fayda verir mi? O zamanki ağlamana acıyan bulunur mu?

Ey nefis, asıl şaşılacak şey, bu perişan durumunla bir de akıllı ve basîret sâhibi olduğunu iddia etmendir. Her gün malının artmasına sevinmeyi bir akıllılık sanırsın da ömrünün eksilmekte olduğuna aldırış etmezsin. Ömür eksilirken malın artmasında ne kâr vardır?

Yazıklar olsun sana, âhiret sana yaklaşırken sen ondan uzaklaşmak istersin. Ondan yüz çevirirsin. Dünyaya yönelirsin, hâlbuki dünya senden vaz geçmektedir. Nice kimseler vardır ki, umdukları yarınlara kavuşamamış ve niceleri var ki, içinde bulundukları günlerini tamamlayamamışlardır. Sen bütün bunları konu komşularında görmektesin. Ölüm ânındaki

hasretlerini gözünle gördüğün hâlde hâlâ eski tutum ve davranışlarından vaz geçmezsin. Allahu Teâlâ'nın herkesi küçük-büyük, gizli ve âşikâre bütün yaptıklarından sorumlu tutacağı günden kork. Hangi bedenle Allah'ın huzurunda duracağını ve hangi dil ile cevab vereceğini düşün. Vereceğin cevabları hâtırla. Cevabların doğruluk derecesini hesaba koy. Hiç olmazsa geride kalan sayılı günlerini ebedî hayatın için harca. Amelden düşmeden önce amel et. Zorunlu olarak dünyadan çıkarılmadan önce, hürriyetin elinde iken dünyadan çekil. Dünya yeşilliklerine aldanma. Nice sevinenler aldanmış ve nice aldanmışlar vardır ki, bundan haberleri yoktur. Yazıklar olsun o kimseye ki veyli hak ettiği hâlde onu bilmeden güler, sevinir, oynar ve eğlenir de, yer içer. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüne göre Cehennem'in yakacağı olma durumundadır. Ey nefis, dünyaya ibretle bak. Dünyalık için zarurî olarak çalış, ihtiyarınla onu terk et. Âhirete yönel. Verilen nîmetin şükrünü edâ etmeden fazlasını isteyenlerden, kendisi çekinmeyip başkasını çekinmeye dâvet edenlerden olma. İyi bil ki, dînin ivâzı[1], imânın bedeli ve cismin hâlefi[2] yoktur. Kim ki gecesini gece, gündüzünü gündüz yapıp keyfine bakmak isterse, o gece ve gündüz ile geçip gider.

Ey nefis, bu va'zlardan[3] ders al. Bu öğütleri kabûl et. Zira va'z[3] ve nasihattan îrâz[4] eden, Cehennem'e razı olur demektir. Ne oluyor, seni bu öğütlere ve bu nasihatlere[5] kulak asmış görmüyorum. Şâyet kalbinin katılığı, bu mev'izeleri[6] dinlemene engel oluyorsa, gece namazına devâm et, kâfi gelmezse gündüzleri de oruç tut. Şâyet bunlarla da başarıya ulaşamazsan, insanlar arasına fazla karışıp çok konuşma, akrabalarınla ilgilen, onlara ve öksüzlere yardım et. Şâyet bütün bunların neticesinde hâlâ eski hâlinde ısrar edersen, iyi bil ki kalbin Allah tarafından mühürlenmiş, günah zulmetleri kalbinin iç ve dışını kaplamıştır. Artık Cehennem'e hazırlanmaktan başka çâren kalmamıştır. Allahu Teâlâ Cennet'i ve Cehennem'i yarattığı gibi onlara girecekleri de yaratmıştır. Herkes, niçin yaratılmışsa ancak ona muvaffak olur. Şâyet bu va'z u nasihat sana kâr etmiyorsa, artık kendinden ümidi kes. Hâlbuki ümidi kesmek, küfre varan en büyük günahlardandır. Bundan Allah'a sığınırız. Bunun için ümidsizliğe düşmene de imkân yok. Ümide de imkânın yok, çünkü bütün hayır kapuları üzerine kapanmıştır. Bu durum da aldanmaktan başka bir şey değildir. Şimdi düşün, karşılaştığın bu korkunç manzara önünde hiç vicdanın sızlamıyor mu? Kendi perişan durumuna[7] acıyarak gözün yaşarmıyor mu? Şâyet hakikaten bu acıklı durumundan elem duyuyor ve gözün yaşarıyorsa, unutma ki, bu yaşlar da rahmet deryasından gelir. Böylece yine bir ümit ışığı sana açılmıştır. Ağlamana devâm et ve Erhamü'r-Râhiminden yardım dile. Keremlilerin en keremlisi olan Allahu Teâlâ'ya kendinden şikâyette bulun, devamlı yardım taleb et. Bu istekten sakın usanma. Umulur ki Allahu Teâlâ senin bu peşiran durumuna acır sana merhamet ve yardım eder. Zira senin felâketin, büyük, karşılaştığın belâ korkunçtur. Bu hâle devâmın uzadı, hile yolların kesildi. Artık bahâne kapuları sana kapanmış oldu. Senin sığınıp yalvaracağın ve varıp daya-

1-BEDEL 2-NAMİZED 3-NASİHAT 4-YÜZ ÇEVİRME 5-ÖĞÜT
6-YETERLİ 7-IZDIRAB

nacağın tek kapu, Mevlâ'nın rahmet kapusudur. O kapuya dayan, feryâd ü figan et; cehâlet ve günahlarının büyüklüğü nisbetinde huşû' içinde O'na yalvar. Zîra O, zillet içinde yalvaranlara rahmet, ısrarla isteyenlere yardım eder ve darda kalmışların dâvetine icâbet eder.

Sen artık darda kaldın ve O'nun rahmetine muhtaç oldun. Bütün yollar senin için daraldı ve çıkılacak kapular kapandı. Çarelerin de kesildi. Artık öğütler sana fayda vermez, kınama ve tekdirler seni vaz geçirmez oldu. Fakat kendisinden istemekte bulunduğun zât, kerem sâhibidir, cömerddir, acır, rahmeti geniştir. Afvı, herkese ve her günâhkâra şâmildir. Bunun için, «Ey merhametlilerin en merhametlisi, ve ey Rahmân ve Rahîm, ey Halîm ve ey Azîm ve ey keremi yüce olan Allah'ım, ben kusurlarında ısrar eden bir günahkâr, yola gelmeyen bir cür'etkâr, isyandan utanmayan bir suçlu olarak Senin huzuruna geldim. Burası, miskinlerin, yoksul ve mahrumların zayıf ve hakirlerin, gark olup helâk olanların makamıdır. Bana tezden yardım ve inâyetini yetiştir. Bu sıkıntıdan beni kurtar. Rahmetinin te'sirini üzerimde göster. Afv u mağfiretinin ferahlığını bana tattır. Senin koruma kuvvetini bana nasîb et. Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ım» diye duâ et. Çünkü Âdem aleyhisselâm da böyle yalvarmıştı. Vehb b. Münebbih anlatıyor: «Âdem aleyhisselâm Cennet'ten yere indirildiği vakit, bir hafta gözünün yaşı dinmedi. Yedinci gün mahzun, mükedder, başı eğik bir hâlde iken Allahu Teâlâ ona tecellî ederek:

— Nedir bu sende gördüğüm çırpınma? diye sordu. Âdem de:

— Ey Rabbim, biliyorsun felâketim büyük, günâhım beni kuşattı da istirahattan sonra melekût âleminden çıkarıldım. Âfiyetten sonra mihnet ve meşakkat diyarına indirildim. Bu durumda günahlarıma nasıl ağlamayayım? dedi. Allahu Teâlâ:

— Ey Âdem, Ben seni kendim için tercih etmedim mi ve ben seni Cennet'ime yerleştirmedim mi? Kerâmetimle seni tahsis etmedim mi? Azâbımla seni korkutmadım mı? Kendi kudret elimle seni yaratmadım mı. Benim indimde malûm olan ruhdan sana üflemedim mi? Melekleri sana secde ettirmedim mi? Bütün bunların karşısında emrime isyân ettin. Bana verdiğin sözde durmadın da nihâyet gadabıma uğradın. İzzet ve Celâlim hakkı için yeryüzü insanla dolu olsa, bana devamlı ibâdet ettikleri hâlde sonunda isyân etseler hepsini Cehennem'in derekesine indiririm, buyurdu. Bunun üzerine Âdem Aleyhisselâm üç yüz yıl ağladı.

Abdullah el-Becelî çok ağlardı. Geceleri, «İlâhi, ben, ömrü uzadıkça günahı çoğalan bir insanım. Ben, her ne zaman bir günahı terketmek istersem hemen başka bir şehvet karşıma çıkar. Vay sana ki günahının biri kurumadan diğerini yaparsın. Varacağın yer Cehennem ise vay sana. Tokmaklar başına inecekse vay sana, dileklerin yerine gelmezse vay sana» der ve ağlardı.

Mansûr b. Ammâr, Kûfe'de bir gece bir âbidin şöyle duâ ettiğini duydum:

«Ey Rabbim, izzet ve celâlın hakkı için, isyan ederken Sana muhalefeti kasdetmedim. İsyan ettiğim vakit Sana karşı câhil ve ukûbetine hâzırlanmak için sana isyan etmedim. Senin nazarını istihfaf ederek günah işlemedim. Fakat nefsim beni aldattı, şekaavetim de buna yardımcı oldu. Senin, benim kusurlarımı gizlemen, beni aldattı da cehâletim sebebiyle Sana isyan ettim ve işimle muhalefette bulundum. Şimdi senin azâbından, beni Senden kim kurtaracak? Rahmetini benden kesersen bana kim yardım edecek? Yârın, günâhı olmayanlara, «Geçin!», günâhı olanlara da, «Durunuz!» dendiği vakit hangi yüz ile Senin huzuruna çıkacak ve acaba şu iki fırkadan hangisi ile beraber olacağım? Vaylar olsun bana ki, ömrüm uzadıkça günahlarım çoğalıyor, ne zaman tevbe edecek ve ne zaman Sana yöneleceğim? Ve ne zaman Rabbimden utanacağım?

İşte, eskilerin, Mevlâlarından münâcâtlarında tâkib ettikleri yol bu idi. Nefislerini de böyle itâb ederlerdi. Maksadları, Allahu Teâlâ'nın rızâsına ulaşmak idi. Kim ki kendini itâb etmez ve münâcâtını ihmâl ederse, nefsine riâyet etmiyor, demektir. Bu gibilerden, Allahu Teâlâ'nın râzı olmayacağından korkulur.

*

Muhâsebe ve Murâkabe kitâbı burada tamâm oldu. Allah'ın izniyle bunu tefekkür kitâbı tâkib edecektir.

Allah'a hamd eder, Resûl-i Ekrem'ine salât u selâm ederim.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab: 8'in sonu)

1-BILGISIZ
2-CEZALAR
3-KÜÇÜMSEME
4-BELAYA UĞRAMA
5-BILGISIZLIK
6-AZARLAMA
7-HESAPLAMA
8-KONTROL

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

DOKUZUNCU KİTAB

KİTÂBU'L-FİKR

(TEFEKKÜR KİTÂBI)

(MUKADDİME VE DÖRT BEYANDAN MÜTEŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamd ederim). O, Allah ki, izzetinin sonu ve gelecekteki galebesi için bir hudud tâyin etmemiştir. O'nun sonu yoktur.[1] O, Allah ki, vehimler O'nun azametini anlamağa yükselememiş; fehimler, anlayış ve idrâkler O'nun künhüne[2] varamamışlardır. O'nun Kibriyâlığını düşünenlerin gönüllerini hayretlere garkı etmiştir. Gönüller O'nu anlamak istedikleri vakit, O'nun Celâlinin nûru onları kahretmiş ve bu hakikate erememişlerdir. Ümidsizlik içinde geri dönen gönüllere de Arş'ın perdelerinden sabır, sabır diye nidâ edilmiş ve ümidini kesme, denilmiştir. Sonra da kulluk zilletinde tefekkürünü idâre et, zîra sen Rubûbiyyetin Celâli hakkında ne kadar düşünsen, O'nun bir zerresine bile erişemezsin. Şâyet kendi vasıflarındaki düşüncenin ardında başka bir şey aramak istersen devamlı olarak ve birbirini tâkib etmek üzere Allahu Teâlâ'nın sana verdiği nîmetlere bak, onları düşün ve bu nîmetlerden her biri için ayrı ayrı şükret. Allahu Teâlâ'nın mahlûkatı yaratmadan önce hakkında takdir ettiği mukadderât[3] deryâsı üzerinde düşün. Hayır, şer, kâr, zarar, zorluk, kolaylık, kurtuluş[4] ve hüsrân, doğrultup kırmak,[5] dürüp yaymak, îman ve küfür, ikrar ve inkâr gibi âlemlere ifâze ettiği hususları düşün. Yâni Allahu Teâlâ'nın[6] sıfat ve ef'âli üzerinde düşün ve O'nun azametini anla. Şâyet ef'âlinden zâtına geçmek ve[7] zâtını anlamak istersen, işte o zaman zor bir işe girişmiş olur ve vüs'atinin dışına çıkmış olmakla nefsine eziyyet etmiş olursun. Zîra O'nun zâtını anlamak şöyle dursun, daha nurlarının tecellîsinin başlangıcında bile akıllar hayrete düşmüş ve mecburî olarak izi üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır.

Salât u selâm, her ne kadar bu unvânı iftihar vesilesi yapmadı ise de, gerçekde Âdem evlâdının seyyidi ve efendisi olan Hz. Muhammed'e olsun. O salât ki, kıyâmette yine bizim için azık olacaktır. Yine salât u selâm, her biri din ufkunda yıldızlar gibi parlayan ve müslümanların öncüsü olan âl ve ashâbı üzerine olsun.

1- KAVRAMA
2- ÖZÜ, ASLI
3- KADER, ALIN YAZISI
4- KABUL
7- GENİŞLİK

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; bir saat tefekkürün, bir yıllık ibâdetten hayırlı olduğu sünnette beyan buyurulmuş, düşünce ve ibret nazarı hususunda Allahu Teâlâ'nın kitâbında teşvikler olmuştur. Nurlanmanın anahtarı ve basîret sâhibi olmanın başlangıcının, tefekkür olduğunda şübhe yoktur. İlim, mârifet ve anlayışlar, tefekkür sayesinde elde edilir. İnsanların çoğu, tefekkürün fazilet ve önemini bildikleri hâlde hakikat ve neticelerini, kaynak ve yolunu bulamadı. Nasıl, neyi, niçin tefekkür edeceğini ve tefekkürden maksadın ne olduğunu, onun bizâtihi tefekkür, yoksa tefekkürün neticeleri mi olduğunu bilemediler. Şâyet tefekkürden maksadın, onun meyveleri ise o meyveler nerede? İlim midir, âlim midir, yoksa bunların tümü müdür? Bunu anlayamadılar. Bütün bunları anlamak cidden önemlidir. Bunun için biz, önce tefekkürün faziletini, sonra hakikat ve meyvelerini, sonra da tefekkürün yol ve toplantı yerlerini Allah'ın izniyle anlatalım.

1 inci BEYÂN : TEFEKKÜRÜN FAZİLETİ

Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in müteaddit[2] âyetlerinde tefekkür ve düşünceyi emretmiş ve bir âyette onu överek şöyle buyurmuştur :

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا﴾

«Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üstünde yatarken, Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: «Rabbimiz, sen boşuna yaratmadın» derler» (3 - Âl-i İmran: 191). Abdullah İbn Abbâs (R.A.) anlatıyor: «Bir cemâat, Allahu Teâlâ'nın zâtı üzerinde tefekküre başlamış. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

«تَفَكَّرُوا فِي خَلْقِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي اللَّهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوا قَدْرَهُ»

«Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün, zâtı hakkında düşünmeyin. Zira siz O'nun kadrini takdir edemez, O'nu anlamağa güç yetiremezsiniz» (519) buyurdu

Resûl-i Ekrem (S.A.V.) bir gün ashâbının bir toplantısına gitti. Onları düşünür vaziyette gördü. Kendilerine niçin konuşmadıklarını sordu. Onlar da Allahu Teâlâ'nın yaratıkları üzerinde düşünüyoruz, dediler. Resûl-i Ekrem :

---

(519) Ebû Nuaym «Hilye»'de merfu' olarak; Isfahânî «Tergib ve Terhib»de başka yoldan daha kuvvetli sened ile; Taberânî «Evsat»ında ve Beyhakî «Şuabü'l-iman»ında İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

1- KENDİLİĞİNDEN 2- ÇEŞİTLİ

«İşte böyle, Allah'ın zâtında değil, yaratıkları üzerinde düşünün. Zira güneşin battığı yerde beyaz bir memleket vardır. Beyazlığı nûru ve nûru da aklığıdır. Orada Allahu Teâlâ'nın öyle yaratıkları vardır ki, onlar bir an Allah'a isyân etmezler. «Onların şeytanları yok mu?» sorusuna onlar, şeytanın yaratıldığını dahi bilmezler. «Onlar Âdem'in evlâtlarından mıdır?» sorusuna da onlar, Âdem'in yaratıldığını dahi bilmezler» buyurmuştur.

Atâ anlatıyor: «Bir gün ben ve Ubeyd b. Umeyr, Hz. Âişe'yi ziyârete gittik. O da perde arkasından bizimle konuşuyordu. Bir ara Ubeyd'e :

— Niçin bizi ziyârete gelmiyorsun? diye sordu. Ubeyd de, Resûl-i Ekrem'in : زُرْ غِبًّا تَزْدَدْ حُبًّا **«Ara sıra ziyâret et ki muhabbetin artsın»** (520) buyurduğunu okudu, ve devamla :

— Resûl-i Ekrem'den gördüğün şâyân-ı hayret bir şeyden haber ver, dedi. Hz. Âişe ağlayarak söze başladı ve :

— Zâten onun her hâli şâyân-ı hayret idi, dedikten sonra şöyle devâm etti :

— Sıra bende olduğu bir gece Resûl-i Ekrem yatağıma girdi. Vücudu vücuduma temas ettikten sonra :

— **Müsâade et de Rabbime ibâdet edeyim,** buyurdu. Ve suyun başına giderek abdestini aldı. Göz yaşları içinde namaza başladı. Yaşları sakallarını ve secde yerini ıslatmıştı. Sonra yan üstü yaslandı ve Bilâl, sabah ezânı için gelinceye kadar öyle kaldı. Hz. Bilâl gelince, onun bu ağlar hâlini görünce :

— Allahu Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış değil mi? Nedir bu durumun? diye sordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem : **«Yazıklar olsun sana ey Bilâl, nasıl ağlamayayım ki, Allahu Teâlâ: «Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sâhiblerine şübhesiz deliller vardır» (3 - Âl-i İmran: 190) âyet-i celîle'sini bana indirdi. Veyl o kimseye ki, bu âyeti okur da bunun üzerinde düşünmez»** (521) buyurdu, dedi.

Evzâi'ye :

— Bu âyetler üzerinde tefekkürün gaayesi nedir? diye sorduklarında, o :

— Okuyup anlamaktır, diye cevab vermiştir. Muhammed b. Vâsi' diyor: «Ebû Zer'in (R.A.) ölümünden sonra Basra'lı zâtın biri, Ebû Zer'in (R.A.) annesini ziyârete giderek, ona oğlunun ibâdetinden sordu. Kadın da: «Bütün gün evin bir köşesinde oturur ve tefekkür ederdi» dedi.

---

(520) Abdullah İbn Selâm'ın rivâyetinin bir bölümünde anlatılmıştır.

(521) Sabır ve Şükür kitâbında geçmiştir. İbn Hibban'ın «Sahîh»inde Abdülmelik b. Süleyman'dan, o da Atâ'dan rivâyet etmiştir.

1-MÜNASİB
2-VAY
3-MAKSAD

Hasan-ı Basrî de: **«Bir saat tefekkür, bir gece ibâdetinden hayırlıdır»** demiştir.

Fudayl da: «Tefekkür, senin aynandır; iyilik ve kötülüklerini sana gösterir» demiştir.

İbrâhim b. Edhem'e:

— Ne çok düşünüyorsun? diye sorduklarında, o:

— Aklın iyiliğidir, dedi.

Süfyan b. Uyeyne, «Çoğunlukla Şâirin:

«İnsân, düşünce sâhibi olursa, her şeyden bir ders alır»
sözünü söyler dururdu.

Tâvus'un anlattığına göre, Havârileri İsâ aleyhisselâm'a:

— Ey Allah'ın ruhu, şu anda yeryüzünde senin gibi, başka birisi var mıdır? diye sormuşlar, o da:

— Evet, sözü zikir, sükûtu fikir ve bakışı ibret olanlar benim gibidirler, dedi.

Hasan-ı Basrî de: «Sözü hikmet olmayan adamın konuştukları lâğıv,[1] tefekkür etmeyenin sükûtu sehiv, ibret nazarı ile bakmayanın bakışları sehivdir»[2] dedi.

Allahu Teâlâ'nın:

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

«Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizden yüz çevirteceğim» (7 - A'raf: 146) buyurduğu âyetinin tefsirinde; «bu gibilerin gönüllerini benim azametim hakkındaki tefekkürden alıkoyarım» demişlerdir.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Gözlerinize ibâdetten nasiblerini verin»** buyurdu. Onlar nedir diye sormaları üzerine Resûl-i Ekrem: **«Kur'ân-ı Kerim'e bakmak sûretiyle âyetleri üzerinde düşünmek ve onlardan ders almaktır»** buyurdu.

Lukman, tek başına oturur ve uzun uzun düşünürdü. Dostları kendisine uğrar ve:

— Yalnız niye oturuyorsun, toplum arasına karışıp onlarla kaynaşsan daha iyi olmaz mı? demeleri üzerine, Lukman:

— Yalnızlık, düşünce için daha uygundur. Düşünce ve tefekkür insânı Cennet yoluna ulaştırır, derdi.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: «Çok düşünen mutlak sûrette bilgili olur. Bilgili olan da mutlak sûrette amel eder.»

Ömer b. Abdülâziz de: «Allahu Teâlâ'nın nimetleri üzerinde düşünmek, en makbûl ibâdetlerdendir» dedi.

Abdullah b. El-Mübârek, bir gün tefekkür içinde gördüğü Sehl'e:

— Nereye vardın? diye sordu. Sehl:

— Sırat'a vardım, dedi.

1- FAYDASIZ 2- HATA, YANLIŞ

Bişr anlatıyor: «Eğer insanlar, Allahu Teâlâ'nın azameti hususunda düşünseler, O'na isyan etmezlerdi.

İbn Abbas (R.A.) da: «Tefekkür ile kılınan kısa iki rek'at namaz, huzursuz yapılan bir gece ibâdetinden hayırlıdır» dedi.

Ebû Şureyh yolda giderken baş örtüsünü yüzüne alarak ağlamağa başladı. Sebebini soranlara, ömrünün azaldığını, amelinin azlığını ve ecelinin yaklaştığını düşünerek ağladığını söyledi. Ebû Süleyman ed-Dârânî de: «Gözünüzle ağlamağı ve kalbinizle düşünmeği âdet hâline getirin» demiştir.

Yine Ebû Süleyman: «Dünyalığı düşünmek, âhirete perde ve velâyet sâhibleri için bir ukûbettir. Âhireti düşünmek ise hikmeti doğurur ve kalbi uyarır» demiştir.

Hâtem-i Esamm: «İbretle bakmaktan ilim, zikirden sevgi, tefekkürden korku artar» demiştir.

İbn Abbâs (R.A.: «Hayrı düşünmek, hayra dâvet eder. Kötülüğe nedâmet, onu terketmeğe dâvet eder» demiştir.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ indirdiği kitablardan birisinde: «Ben, her hikmet sâhibinin sözünü kabûl etmem; onun himmet ve arzûsuna bakarım. Şâyet hikmet ve arzûsu bana ise, onun sükûtunu tefekkür, sözünü hamd olarak kabûl ederim» buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: «Akıl sâhibleri zikir ile fikre, fikir ile de zikre döne döne kalblerini dile getirir ve hikmetle konuşmağa başlarlar» demiştir.

İshak b. Half anlatıyor: «Dâvud-ı Tâi: «Ay aydınlık bir gecede yüksek bir yerde oturarak göklerin esrarı hakkında düşünür ve göklere bakarak ağlıyordu. Ağlaya ağlaya komşularından birinin evine gitti. Ev sâhibi, hırsız geldi korkusu ile uykudan uyanarak kılıcına sarılır. Dâvud'u görünce kılıcını yerine kor ve: «Seni o yüksekten atan kimdir?» diye sorar. O da: «Bilmiyorum» der.

Cüneyd-i Bağdâdî de: «Meclislerin en şereflisi, tevhid sahasında düşünenlerin arasında bulunup, mârifet havasını teneffüs etmek, meveddet deryâsından muhabbet bardağını içmek ve hüsn-i zann ile Allahu Teâlâya bakmak gaâyesini güden meclislerdir. Bu gibi sohbetlerde bulunup bu gibi zevkli şerbetler içenlere müjdeler olsun» dedi.

İmâm-ı Şâfiî de: «Söze sükûttan ve hüküm çıkarmağa da tefekkürden yardım isteyin» demiştir. Yine: «Eşyayı görebilmek için, ona doğru bakış, aldanmaktan kurtuluştur. Re'y ve görüşde azim, tefrit ve pişmanlıktan selâmettir. Düşünce ve tefekkür, doğru görüş ve zekâyı açar, Hakîmlerle istişare, huzuru ve basîret kuvvetini sağlar. Azmetmeden düşün. Hücum etmeden neticeyi hesabla. İşe başlamadan istişare et» dedi. Yine İmam: «Faziletler dörttür. Birincisi, hikmet; bunu ayakta tutan tefekkürdür. kincisi iffettir; bunun kıvamı da şehvettir. Üçüncüsü kuvvettir; bunun kıvamı da gadabdır. Dördüncüsü de adâlettir. Bunu ayakta tutan da itidal ve nefis kuvvetidir» dedi.

İşte fikir hakkında âlimlerin sözleri bunlardır. Hiç biri fikrin hakikatini ve yollarını anlatmağa baş vurmadı.

1-CEZALAR
2-PIŞMANLIK
3-YÜKSELME İSTEĞİ
4-SEVGİ
5-GÜZEL, İYİ
6-MAKSAD
7-GAZAB

2 nci BEYÂN: FİKRİN HAKİKATİ VE MEYVELERİ

Bilmiş ol ki; fikrin mânası, neticede üçüncü mârifeti elde etmek için iki mârifeti bir arada hazırlayıp toplamaktır. Meselâ, âhiretin daha hayırlı ve daha çok tercihe şâyân olduğunu bildiği hâlde dünyaya meyledip onu âhirete tercih edenin iki yolu vardır. Birincisi, âhiretin dünyadan hayırlı olduğunu başkalarından duymak sûretiyle işin içine nüfuz etmeden onları tasdik, onlara meyletmek ve onların sözlerine güvenmekle âhireti tercihi gerektiren amellerde bulunmaktır ki, buna mârifet değil, taklid derler.

İkinci yol, bâki olanı fâni üzerine tercih etmenin daha hayırlı olduğunu ve âhiretin ise bâki olduğunu bilmektir. İşte bu iki mârifetten üçüncü bir mârifet doğar. O da âhireti tercihin daha hayırlı olmasını bilmektir. Demek ki son mârifet, ancak ilk iki mârifet sayesinde elde edilir. Son mârifete ulaşabilmek için ilk iki mârifeti kalbde hâzırlamağa da tefekkür, itibar, tezekkür, nazar, teemmül ve tedebbür adı verilir. Tedebbür, tefekkür ve teemmül, sözleri başka ve mânaları bir olan müteradif sözlerdir ki, iyice düşünüp taşınmak demektir. Fakat tezekkür, itibar ve nazar sözleri her ne kadar müsemmâ itibariyle bir iseler de mânaları ayrı ayrıdır. Nitekim sârım, mühenned ve seyf, her ne kadar bir şey hakkında söylenirse de itibarları muhteliftir. Hepsi kılıcın vasıflarıdır. Kılıca sârım denmesi, kesiciliği bakımındandır. Mühenned sözü de, yapıldığı Hindistan'a nisbetle ona delâlet eder. Seyf ise mutlak olarak yâni ne yeri ve ne de kesiciliği nazara alınmadan mutlak sûrette kılıca delâlet ediyor. İtibar, ibret ve ders alma da böyledir. Yâni üçüncü mârifeti elde edebilmek için evvelki iki bilgiyi hazırlamaktır. Şâyet ilk iki mârifetten üçüncüye geçemez ve neticeye ulaşamazsa, buna itibar ve ibret alma değil, tezekkür denir. Buna nazar ve tefekkür denmesi, üçüncü mârifeti araması bakımındandır. Üçüncü mârifeti aramayan kimseye nâzır ve düşünür denmez. Her mütefekkir, mütezekkirdir, fakat her mütezekkir, mütefekkir değildir. Tefekkür olan her yerde tezekkür de var fakat tezekkür olan her yerde tefekkür olmayabilir. Tezekkürün faydası kalbde yerleşip oradan silinmemeleri için mârifetleri hâtıralamaktır. Tefekkürün faydası da bilgiyi çoğaltıp mevcud olmayan üçüncü mârifeti elde etmektir. İşte tezekkür ile tefekkür arasındaki fark budur. Mârifetler gönülde toplanıp özel bir şekilde yerleştirildikten sonra, bunlardan üçüncü bir mârifet doğar. Demek ki mârifet, mârifetin neticesidir. Bunlar böyle uzar gider ve birbirini izlerler. Tefekkür devam eder, mârifetler de durmadan çoğalır. Mârifet, bir mâni veya ölümle sona erer. Bu da ilimleri istismara muktedir olup tefekkür yoluna girebilenlere mahsustur. Çoğunluğun, bilginin fazlasından mahrûmiyetleri, ana sermayeyi kaybetmiş olmalarındandır. O sermaye de ilimleri doğuran mârifetlerdir. Çünkü sermayesiz kazanç olmaz. Bâzan sermaye varken ticaret işini beceremediği için artıramıyanlar da olur. Bunun gibi bu hususda gerekli ilmin ana sermayesi

1-BENZETME 2-EBEDİ 3-ZİKRETMEK 4-ETRAFLICA DÜŞÜNMEK 5-TEDBİRLİ OLMAK 6-BİRBİRİNE BAĞLI 7-İSİMLENDİRİLEN 8-KESİCİ 9-KESKİN HİND KILICI 10-KILIÇ 11-DÜŞÜNEN 12-İŞLETMEK 13-BECERİKLİ

olan mârifetlere sâhib olup da bu mârifetleri eşlendirip bunlardan döl almayanlar da olur.

Bu mârifetleri kullanmanın yolu, bâzan Allahu Teâlâ'nın, fıtrî olarak gönüllerde yerleştirdiği bir nûr ile olur ki, çoğunluk böyledir. Aynı zamanda bâzan mütefekkirin mârifetleri bulunduğu gibi, bunların ürünlerini de alır, fakat mahsûlün nasıl meydâna geldiğini bilemez. İrâdede tâbir san'atına mümaresesi az olduğu için bunları ifâde edemez. Çoğunluk, âhireti tercihin daha hayırlı olduğunu kesin olarak bilir fakat bu mârifetinin sebebinden kendisine sorulsa açıklamasını yapamaz. Hâlbuki bu mârifet daha önceki iki mârifetten, yâni âhiretin bâki olduğunu, bâkiyi fânî üzerine tercih etmek gerektiğini bilmekten doğar.

Tefekkürün genel mahsûlü de ilim, hâl ve amellerdir. Amma özel mahsûlü ilimdir. Evet, kalbde ilim meydâna gelince, kalbin hâli değişir. Kalbin tutumu değişince, âzaların amelleri de değişir. Yâni amel hâle, hâl ilme, ilim de tefekküre bağlıdır. Demek oluyor ki bütün iyiliklerin başı ve başlangıcı tefekkürdür. İşte tefekkürün fazîletini burası sana açıkça hatırlatmaktadır. Tefekkür, zikir ve tezekkürden de hayırlıdır. Zira fikir, zikirdir. Aynı zamanda zikirden de fazladır. Kalbin zikri, âzaların amelinden hayırlıdır. Hattâ amelin şerefi, zikir ve tezekkür sayesindedir. Fikir, zikrin de üstünde olduğuna göre, bütün amellerden üstündür. Bunun için bir saat tefekkür, zikir ve tezekkürden de hayırlıdır. Sevilmeyen şeylerden sevilen şeylere, dünya hırs ve tama'ından zühd ve kanâate insânı iten kuvvetin de tefekkür olduğu söylenir. Müşâhede ve takvâyı da ihdâs eden kuvvetin zikir olduğu söylenir. Bunun için Allahu Teâlâ :

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا «Belki sakınırlar, yâhut onlara ibret verir» (20 - Tâ Hâ: 113) buyurmuştur.

Şâyet fikir ile hâlin değişmesini anlamak istersen, bunun misâli, yukarda anlattığımız âhiret işidir. Zira fikir, âhiretin tercihe şâyân olduğunu bize bildiriyor. Bu mârifet, gönlümüzde kesinlikle yerleştikten sonra, daha önce dünyaya meyleden gönüller, dünyadan yüz çevirip âhirete yönelmeğe başlar. İşte, hâli değiştirmekten maksadımız budur. Bu mârifetten önce gönül, âhiretten nefret ediyor ve dünyaya meylediyordu. Bu mârifetten sonra kalbin hâli değişir. İrâde ve rağbeti değişir. İrâdenin değişmesi âzalar üzerinde etkisini gösterir de dünyadan vaz geçerek âhiret için çalışır ki, burada beş derece vardır :

Birincisi, tezekkürdür. Yâni iki mârifeti kalbde hazırlamaktır.

İkincisi, tefekkürdür. Yâni bu iki mârifetten maksad olan üçüncü mârifeti aramaktır.

Üçüncüsü, aranan üçüncü mârifetin meydâna gelip kalbin onunla aydınlanmasıdır.

Dördüncüsü, bu üçüncü mârifet sayesinde kalbin tutumunun değişmesidir.

1-YAVRU, tum. 6-ORTAYA KOYMA
2-İFADE, SÖZ 7-UYGUN
3-ÜSTADLIK
4-AÇ GÖZLÜLÜK
5-BÜTÜN GÜNAHLARDAN

Beşincisi, kalbin yeni tutum ve davranışına göre âzaların ona hizmet etmesidir. Karanlıkta iken demiri taşa vurmakla meydâna gelen ışıktan ortalığın aydınlanması ve daha önce görmeyen gözlerin görmesiyle beraber âzaların harekete geçmesi gibi, mârifet nûrunun çakmağı da fikirdir. Taş ile demir bir araya getirildiği ve özel bir şekilde demir çakmak taşına vurulup ondan ateş çıkarıldığı gibi, iki mârifet de özel şekilde yerleştirildiği vakit çakmaktan çıkan ışık ile göz, durumunu değişip, görür hâle geldiği gibi, kalb de bu iki mârifetten hâsıl olan nur sebebiyle durumunu değiştirir. Sonra da çakmaktan çıkan ışığı gözün görmesiyle âzaların harekete geçmesi gibi, kalbin yeni hâline uygun olarak âzalar da harekete geçer ve ona göre amel ederler.

Demek ki, fikrin meyvesi, ilim ve hâldir. İlmin nihâyeti olmadığı gibi, kalbe yönelmesi düşünülen amelleri saymak da mümkün değildir. Bunun için bir mürid, tefekkürün çeşit ve mecralarını saymağa kalkışmak ve ne için tefekkür ettiğini söylemek isterse, buna gücü yetmez. Zira fikrin mecraları sayılamıyacak kadar çok ve semereleri sonsuzdur. Evet biz, dinî amellerin önemlilerine ve sâliklerin makamları olan hâllere izafetle bunların mecralarını zabtetmeğe gayret edeceğiz. Aynı zamanda bu icmalî bir zabıttır. Zira tafsilâtına girişmek, bütün amelleri açıklamağı gerektirir. Bu kitapların hepsi birbirini açıklamak ve şerh etmek gibidir. Çünkü bu, öyle amelleri içine alır ki, o amellerin hepsi özel fikirlerden meydâna gelir. Biz bunların ortalamalarına işâret edelim ki, fikrin mecralarına vukuf hâsıl olsun.

3 üncü BEYÂN : FİKRİN MECRALARI

Bilmiş ol ki; fikir, bâzan din ile ilgili hususlarda, bâzan da dinî olmayan hususlarda cereyan eder. Bizim maksadımız, din ile ilgili olan mecralarındadır. Dinden maksadımız da kul ile Rabbisi arasındaki muâmeledir. Kulun bütün düşünce ve fikirleri kendisi, sıfat ve hâlleri, yâhut mâbudu, mâbudunun sıfat ve hâlleri ile ilgilidir. Bu iki kısmın dışına çıkmasına imkân yoktur. Kulun kendisi ile ilgili olan fikirleri, ya Allah katında sevimli olan veya sevimli olmayan şeyler olur. Zâten bu iki kısmın dışında fikre ihtiyaç yoktur. Allahu Teâlâ ile ilgili olan fikrine gelince; bu da ya Allahu Teâlâ'nın Zât, Sıfât ve Esmâ-i Husnâ'sında düşünmek, ya da Ef'âlinde, mülk ve melekûtunda, yer ve göklerinde ve bunların arasındaki şeylerde düşünmekle ilgili olur.

Fikir ve düşüncenin bu kısımlara inhisarını şu misâl ile açıklayabiliriz. Şöyle ki; Allah'a doğru yol alan ve O'na ulaşmayı arzû edenlerin hâli, âşıkların hâline benzer. Şimdi, şaşkın şaşkın dolaşan âşıkı ele alalım.

Şübhesiz âşıkın bütün düşüncesi, mâşuku ve kendisidir. Mâşukunu düşünürken, onu düşünmek ve görmekten zevk almak için, ya onun zâtındaki güzellikleri düşünür, ya da sevgi ve zevkini artırmak için onun iyi huy ve vasıflarına delâlet eden güzel işlerini düşünür. Kendi kendini

1-KANAL 2-İSNAD 3-MUHTASAR OLAN 4-ASKER 5-VAKIF
6-İŞLER 7-İŞARE

düşünmesine gelince; bu da ya onlardan sıyrılmak için sevgilisinin gözünden kendisini düşüren vasıfları düşünür, ya da onlarla vasıflanmak için, kendisini sevgilisine yaklaştıracak vasıfları düşünür. Bunlardan başka şeyleri düşünürse, bu düşünce ile aşk hududunu aşmış olur ki bu, aşkda noksanlıktır. Zira tam mânasiyle aşk, âşıkın gönlünde başkasına yer bırakmayandır. İşte, Allah'ı seven kimsenin de böyle olması lâzımdır. Onun bütün düşünce ve görüşleri mahbubunu aşmamalıdır. Yukarda anlattığımız dört şey'i düşünmekle meşgul olan kimse, muhabbetin muktezâsı dışına çıkmamış olur.

BİRİNCİ KISIM

Şimdi birinci kısmı ele alalım; bu da kendi vasıf ve işlerini düşünmektir. İşte bu kitabdan maksud olan muâmele ilmi ile ilgili olanı da bu kısımdır. Diğer bölüm, mükâşefe ilmi ile ilgilidir. Sonra kişinin, Allah katında sevilen veya sevilmiyen işleri ikiye ayrılır. Bunların birisi, âzaların işi olan isyan ve itâat olmak üzere zâhir; diğeri de, mahall-i kalb olan münciyât ve mühlikât vasıfları olarak bâtına ayrılır. Bu bâtınî kısmı, Rub'u'l-Münciyât ve Mühlikât bölümlerinde anlatılmıştır. Tâat ve mâsiyetlerde ayrı ayrı yedi âzaya bölünen ile savaş alanından kaçmak, anaya babaya isyan ve harâm olan meskenlerde oturmak gibi bütün âzalarla yapılmak üzere ikiye bölünür. Bunların her birinde üç hususda düşünmek vâcibdir.

Birincisi, Allah katında mekrûh olup olmadığını araştırmaktır. Öyle mekruhlar vardır ki, bunlar önemli incelemelerden sonra anlaşılır.

İkincisi, mekruh olduğu anlaşıldıktan sonra bundan kaçınmanın çârelerini araştırmaktır.

Üçüncüsü, bu mekruh ile bu anda meşgul mudur ki, onu şimdi terk etmesini, yoksa ilerde onunla karşılaşmak ihtimali olduğundan, ona göre tedbir almasını mı düşünmektir.

Sevimli olan kısımların her biri de aynı şekilde bu bölümlere ayrılır. Bunların hepsini bir araya toplayınca yüzün üstünde düşünce yolları açılır. Kul, ya bunların hepsini veya bir kısmını düşünmeğe bırakılmıştır. Bunların her birini teker teker açıklamak, lâfı çok uzatır. Fakat aslında bunlar tâat, mâsiyet, mühlikât ve münciyât vasıfları olmak üzere dörde inhisâr eder. Bunların her nev'ine bir misâl verelim ki, mürid, diğerlerini de bunlara kıyâs ederek fikir kapusu kendisine açılmış ve yolu genişlemiş olsun.

1. **Birinci nevi**, isyandır. İsan oğluna yakışan ve yaraşan, her gün sabahleyin yedi âzası üzerinde geniş bir şekilde araştırma yapmak ve sonra tüm bedeni üzerinde düşünmektir. Şâyet şu anda beden ve âzalarından biri bir günah işlemekte ise, onu hemen terketmeli, dünden işlenmiş bir günâhı varsa, pişman olup ondan tevbe etmeli, şâyet gelecekte böyle bir günah işleme ihtimâli varsa ondan korunup uzaklaşmak için gerekli tedbirleri almalıdır.

1-GEREKLİ 3-GİZLİN ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA
2-MAKSAD 4-YER 5-KURTARICILAR 6-HELAK EDENLER
7-ISYAN 8-HASROLUNMA

Meselâ, önce dilini ele almalı; dilinin, yalan, iftira, gıybet, alay etme, kendini övme, düşmanlık, şakacılık, boş sözlere dalmak ve benzeri kusurları olabileceğini ve bunların Allah katında çirkin davranışlar olduğunu düşünmeli, bunlar hakkında Kur'an ve sünnetin vâidlerini[1] hâtırlamalı, sonra kendisinin farkında bile olmıyarak bu vartalara nasıl düşebileceğini, bunlardan korunma çârelerinin ancak insanlardan uzaklaşmak veya kötü sözleri önleyici sâlih ve müttaki kimselerle düşüp kalkmakla mümkün olabileceğini bilmeli ve böyle davranmalı; şâyet buna imkânı yoksa, ağzında taş saklamalı ve o taş, bu durumları kendisine hâtırlatmalıdır. İşte dilinde isyandan kurtuluş çâreleri böyledir.

Sonra[2] kulağını ele almalı; onunla gıybet, yalan, boş söz, eğlence, çalgı ve bid'at sözleri dinleyebileceğini düşünmeli ve bu gibi sesleri Ahmed, Mehmed, Alı, Veli[3] gibi adamlardan duyabileceğini düşünerek, ya uzaklaşmak veya nehy-i münker etmek sûretiyle onlardan sakınmalıdır.

Dil ve kulağı hakkında böyle davrandıktan sonra midesini ele almalıdır. Midede isyan, yeyip içmekle olur. Ya helâlından çok yer; bu ise Allah katında mekruhtur. Çünkü Allah'ın düşmânı olan şeytânın silâhı sayılan şehveti kuvvetlendirir. Yahut isyan, haram veyahut da şübheli lokma yemekle olur. Yemesinin, giymesinin, meskeninin ve kazancının nereden geldiğine bakmalı, helâl, haram veya şübheli olup olmadığını araştırmalıdır. Sonra da haramdan kaçınmanın çârelerini araştırmalı ve haram lokma ile yapılan ibâdetlerin kabûl olmayacağını, ibâdetlerin esasının helâl lokma olduğunu ve içinde haram olarak bir kuruş bulunan para ile alınan elbise ile kılınan namazın kabûl olmayacağını kesinlikle bilmelidir. Nitekim haberde böyle vârid olmuştur.

İşte, bütün âzalarında böyle düşünmelidir. Tefekkür ile bu hâllere gerçek mârifet hâsıl olunca, o zaman bütün gün âzalarını bunlardan korumakla meşgul olabilir.

2. **İkinci nevi**, tâattır. Önce üzerine borç olan farzlara bakmalı, onları vaktinde ve noksansız olarak yerine getirip getirmediğini, nâfilelerle onların noksanlarını tamamlayıp tamamlamadığını araştırmalıdır. Sonra teker teker âzalarını ele almalı ve meselâ, gözü ele alarak; gözün, yer ve göklere ibret nazarı ile bakmak, tâatte kullanmak, Kur'an ve sünnete bakmak için yaratıldığını bilmeli ve, «Bunlara gücüm yettiği hâlde gözümü niçin bunlarda kullanmıyorum?» demeli ve aynı zamanda, falan âbide saygı ile bakıp[4] onun gönlüne neş'eyi; falan fâsıka da hakaret gözü ile bakıp onu mâsiyetten men'etmeği yapabilirken niçin böyle yapmıyorum? demelidir.

Bunun gibi, kulağını da ele alarak; hayrette kalan ve yardım isteyenlerin sözlerini, hikmet ve ilim sözlerini, Kur'an ve zikir seslerini dinlemeğe muktedir[5] iken niçin böyle yapmıyorum? Allahu Teâlâ bana kulak nîmetini verirken böylece bu nîmetin şükrünü yerine getirmemi benden istedi. Bu nîmeti yerinde kullanmamakla niçin küfrân-ı[6] nimet ediyorum? demelidir.

1-VAD, BILDIRME 2-DINDE YENI ÇIKAN BATIL 3-YASAK 4-İSYAN 5-KUVVETLI 6-HÜRMETSIZLIK

Dilinde de böyle düşünmeli; okumak, okutmak, va'z u nasihat, iyilerin kalbinde sevilmek, yoksulların hâlinden sormak, iyilerin gönlünü olmak ve onları sevindirmek gibi sözlerde bulunmak imkânım varken niçin böyle yapmayayım? Hâlbuki güzel söz, insan için sadakadır, demelidir.

Bunun gibi, serveti üzerinde de düşünmelidir; «Şu mala ihtiyacım yok, onu tasadduk edebilirim. Muhtaç olursam da Allah bana benzerini verir. Şu anda muhtaç isem de daha çok muhtaç olanı tercih etmemde alacağım sevaba daha çok ihtiyacım vardır» demeli ve infak etmelidir. Bütün âzası, bedeni ve malı üzerinde böyle düşünmelidir. Hepsiyle Allah'a ibâdet imkânları vardır. Düşünce ve tefekkür ile mümkün olan tâat yollarını bunlardan araştırmalıdır.

3. Üçüncü nevi, kalbden gelen tehlikeli sıfatlardır. Rub'u'l-Mühlikât bölümünden bunları da öğrenmeli ki, bunlar, şehvet, gadab, cimrilik, kibir, ucub, riya, hased, kötü sânı, gaflet, gurur ve benzerleridir. Kalbini araştırmalı; bu hastalıklardan uzak olduğunu sanırsa onu denemek için düşünmelidir. Zira nefis, daima iyiliği va'deder, amma sözünde de durmaz. Meselâ, kibirli olmayıp tevâzu' sâhibi olduğunu iddia ederse, sırtına odun yükünü vurup evine getirmekle kendisini denesin. Nitekim eskiler böyle yaparlardı. Halîm olduğunu iddia ederse, başkasının kendisini kızdırdığı vakit, yumuşak davranıp davranamıyacağını denesin. Diğer vasıflarda da kendisini böyle denemeye tâbi tutsun.

Bu, kötü vasıflarla mevsuf olup olmadığını denemektir. Bunların alâmetlerini Rub'u'l-Mühlikât bölümünde anlattık. Alâmetler bunların varlığına delâlet ederse, o zaman bu vasıfları takbih edecek çareleri araştırmalı ve bunların kaynağının cehâlet, gaflet ve tabiat alçaklığı olduğunu bilmelidir. Meselâ, kendi amelini beğendiği vakit, düşünmeli ve demelidir ki; «Bana bu âza ve imkânları veren ve beni bu irâdeye sâhib kılan O'dur. Kendi kendini ayakta bile tutamayan bir insan olarak nasıl amelimi beğenebilirim?» demelidir.

Kibir hastalığını kendisinde bulduğu vakit, bunu ahmaklığına vererek, «Sen ne diye böbürleniyorsun? Hâlbuki büyük, Allah katında büyük olandır. Bu da öldükten sonra belli eder. Şu anda kâfir gördüğümüz nice kimseler vardır ki mü'min olarak ölebilir; nice mü'minler de vardır ki kâfir olarak ölürler. Böylece kibrin ahmaklıktan gelen tehlikeli bir hastalık olduğunu bildiği vakit, tevâzu' edenler gibi olmağa çalışmakla kibrini izâleye gayret etmelidir.

Fazla yemek iştiyâkını kendisinde bulduğu vakitte, bunun hayvan işi olduğunu düşünmeli, çok yemek ve çok münâsebetin bir kemâl sayılması gerekirse, bunların da ilim ve kudret gibi, Allah ve meleklerde bulunması gerektiğini bilmeli ve aynı zamanda bunlar hayvanların vasıfları oldukları için bunlara düşkün olanlarda da hayvanlık tarafının gaalib olduğunu anlamalıdır. Gadab sıfatında da böyle düşünmeli ve sonra tedâvi çârelerini araştırmalıdır ki, bütün bunları bu kitablarda anlattık. Tefekkür yolunun genişletilmesini arzu eden, bu kitabları okumalıdır.

1-ALLAH RIZASI İÇİN SADAKA VERME
2-HELAK EDENLER 3-GAZAB 12-HABERSİZ
4-HASIS 5-KENDİNİ BÜYÜK GÖRME 13-GİDERME
6-BENZER 7-ALÇAK GÖNÜLLÜ 14-ARZU
8-VASIFLANAN 9-İŞARE
10-KÖTÜ GÖRME 11-BİLGİSİZLİK

4. **Dördüncü nevi**, münciyâttır. O da tevbe, günahlara nedâmet, belâya sabır, nimete şükür, korku ve ümid, zâhidlik, tâatte ihlâs ve sadâkat, Allah'a sevgi ve saygı, kazâsına rızâ, ona iştiyak ve O'na karşı huşû' ve tevâzu'dur. Bunların hepsini bu dördüncü bölümde anlattık. Hattâ yalnız anlatmakla kalmadık, sebeb ve belirtilerini de gösterdik. İnsan her gün kalbini yoklamalı ve kendisini Allah'a yaklaştıracak olan bu vasıflardan hangisinin kalbinde olduğunu araştırmalıdır. Bunlardan birisine ihtiyacı olduğu vakit, bunları ilimlerin, ilimleri de tefekkürlerin meydâna getireceğini bilmelidir.

Meselâ, tevbe ve nedâmet hâllerini elde etmeği dilediği vakit, önce günahlarını araştırsın, bunlar üzerinde düşünsün, onları bir raya toplasın ve bunları içinden büyültsün. Bunlar için va'dedilen şiddetli azabları düşünsün, Allah'ın gadabına uğrayacağını hâtırlasın ki, bu düşünceler sâyesinde yaptıklarına pişman olur.

Kalbinde şükür hâlini te'min etmeği murâd ettiği vakit, Allahu Teâlâ'nın kendisine olan lûtuf ve ihsanlarını ve buna karşı kusurlarını nasıl gizlediğini düşünsün.

Muhabbet ve şevki murâd ettiği vakitte, Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Cemâlini, Azamet ve Kibriyâlığını düşünsün. Bu da, onun akıllara durgunluk verecek hikmetli işleri ve Sun'-ı bedii üzerinde düşünmekle mümkündür. Nitekim fikir bölümünün bir bendinde buna işâret edeceğiz.

Hâvf ve korku hâlinde olmasını murâd ettiği vakit, sırası ile önce zâhirî ve bâtınî günahlarına, sonra ölüm hâline, teker teker hepsinden sorulacağına, kabir azâbına, kabrin kurt, yılan ve akreblerine, sûr'a üfürüldüğü ânın dehşetine, bütün mahlûkat arasında mahşerin şiddetine, hesabdaki zorluğa, iğneden ipliğe her şeyden sorulacağına, sırat'ın incelik ve keskinliğine, soldan gidip Cehennem'li veya sağdan gidip Cennet'li olacağına baksın ve bunları düşünerek korku hâli kendisinde uyansın. Sonra Cehennem'i ve onun tabakalarını gözünün önünde canlandırsın. Oradaki çeşitli azablarla çirkin suratlı zebânîleri ve Cehennem'lilerin, yanıp eridikçe yeniden vücud bulacaklarını, çıkmak istedikçe çıkamıyacaklarını, daha uzaktan hırçın ve korkunç gürültüsünü duyacaklarını ve bu gibi hâlleri tefekkür ederek korksunlar.

Ümid hâlini celbetmek istediği vakit, Cennet'e, Cennet'in her çeşit nîmetlerine, ağaç ve sularına, hurî ve gılmanlarına, ardı arası gelmeyen ve sonu olmayan nîmetlerine bakarak ümid tarafını takviye etsin.

Sevilen hâlleri elde etmek ilmi, kendisiyle istenen veya mezmum olan vasıflardan uzaklaşmak için fikir ve düşünce yolu, böyle gider. Bunların herbirerleri için müstakil bir kitab ayırdık. Onları okumak fikrin tafsilâtına yardımcı olur. Bunların hepsini bir arada bulmak istersek, mânası üzerinde düşünerek okunan Kur'ân-ı Kerim'den daha iyisini bulamayız. O kitab, bütün bu hâl ve makamları içinde toplar. Âlemlere şifa, oradadır. Hâvf, recâ, sabır, şükür, muhabbet, şevk ve diğer hâller orada açıklanmıştır. Kötü sıfatlardan men'etmek de oradadır. Kula yakışan onu

1-KURTARICILAR 2-PİŞMANLIK 3-DOĞRULUK 4-HASRET
5-UTANMA, KORKMA VE ÜRPERME 6-KUDRET 7-GÜZEL ESERLER
8-KORKU 9-DELİKANLI 10-KUVVETLENDİRME 11-KÖTÜ 12-ÜMİD

okumak ve tefekkürü gerektiren âyetleri[1] geldiği vakit, hattâ yüz kere de olsa onu tekrar etmektir. Tefekkür ve tedebbür ile okunan bir âyet, tefekkürsüz yapılan bir hatimden daha makbûldür. Bir gece de olsa bile bir âyet üzerinde düşünmelidir. Çünkü Kur'ân'ın her harfinin[2] altında binlerce esrar saklıdır. Bunlara ancak, doğru amelden sonra sâfi kalb ile yapılan ince düşünce ile erilebilir. Resûl-i Ekrem'in haberlerini mütâlea da böyledir. Zîra[3] ona Cevâmiu'l-kelim denmiş ve bu imkân verilmiştir. Onun sözleri vecîzdir. Kısa olmakla beraber, mânaları geniştir. Onun her sözü hikmet deryâlarından bir deryâdır. Eğer gerçek bir âlim, gerçek şekilde onun sözleri üzerinde düşünebilme imkânına sâhib olsa ömrü boyunca onun bir sözünden baş kaldıramazdı. Teker teker[4] âyet ve hadisleri açıklamak, işi çok uzatır. Sen, Resûl-i Ekrem'in: **«Rûhu'l-Kudüs kalbime üfledi ki, amel et, onunla cezalanacaksın** (mükâfat ve mücâzâ[5]tın ameline bağlıdır)» buyurduğuna bir bak. Bu cümleler, geçmiş ve gelecek hükümleri içine almaktadır.[6] Düşünmek isteyenler için bu cümleler, ömür boyun düşünmek için kâfidir. Zîra[7] bunların mânalarını anlasalar ve kalblerine yerleştirseler, o gönülleri istilâ eder ve dünyayı düşünmekten alıkordu. İşte muâmele ilminde, sevilen ve sevilmeyen kulun sıfatlarında düşünme yolları bunlardır. İlk âhiret yolcusunun tamamen vakitlerini bu düşünceler içinde değerlendirip kalbi güzel vasıf, sevilen ahlâk ve şerefli makamlarla tâmir etmek, bâtın ve zâhirini kötü[8] hâllerden temizlemek[9] ve aynı zamanda bunlar diğer ibâdetlerden efdal olmakla beraber, gaayenin yalnız bu kadar olmadığını, sade bunlarla meşgul olanların sıddıkların istekleri olan, Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Cemâlinden mahrum kalacaklarını bilmektir. Ve aynı zamanda yine onların istekleri olan, kalblerini yalnız Allah ile meşgul olup, Allah'ın Zât, Sıfât ve Cemâli karşısında kendilerini, hâl, makam ve vasıflarını unutup yalnız sevdikleri Allah ile meşgul olmak isteklerinden de mahrum kalır. Onlar, sevdiklerine ulaşan âşıklar gibidir. Sevgilisine kavuşan âşık, kendini unutup yalnız sevgilisi ile meşgul olduğu gibi, sıddıklar da Allah'a karşı böyledir. Bu visâl[10], âşıkların en üstün ve en son zevkidir.

Bizim anlattıklarımıza gelince; bunlar, bu mertebelere ulaşabilmek için bâtını îmar[11] kâbîlindendirler[12]. Ömrü boyunca nefsini ıslâh ile meşgul olursa, daha Allah'a yaklaşmakla ne zaman zevklenecek? Bunun için Havvâs bir def'a çöllerde dolaşırken Hüseyin Mansûr ile karşılaşır. Hüseyin, nereye gittiğini kendisinden sorar. O da: «Tevekkül hâlimi düzeltmek için çöllerde dolaşıyorum» deyince, Hüseyin, «Yazıklar olsun, bâtınını düzeltmek için ömrünü tükettin. Daha tevhidde yok olmak nerede kaldı?» dedi.

Vâhid-i Hakiki'de yok olmak, tâliblerin son maksadı ve sıddıkların nîmetlerinin[13] nihâyetidir. Tehlikeli olan[14] sıfatlardan uzaklaşmak için, nikâhta iddetten kurtulmağa benzer. Münciyât, diğer tâat ve ibâdetlerle meşgul olmak da kadının cehiz hazırlığına benzer. Kadının boyanıp süslenmesi de, kocasının huzuruna çıkmak için bir hazırlıktır. Ömrü boyunca yalnız bu işlerle meşgul olursa, sevgilisine ulaşamaz.

1-TEDBİRLİ OLMA 3-KELİMESİ KISA MANASI GENİŞ
2-TEMİZ 4-CEBRAİL 5-CEZALAR 6-YETERLİ
7-HÜKMÜ ALTINA ALMA 8-FAZİLETLİ 9-MAKSAD
10-KAVUŞMA 11-TAMİR 12-GİBİ, MÜMKÜN 13-BEKLEME MÜDDETİ
14-KURTARICILAR

Meclis ve muhabbet adamlarından isen dînin yollarını da bu şekilde anlaman lâzımdır.

Şâyet, kötü bir köle gibi, yalnız dayak korkusu veya para karşılığı çalışan bir kimse isen, o zaman amellerin ile, ancak zâhirî bedenini yormuş olursun. Çünkü seninle kalbin arasında kesîf bir perde vardır. Amellerin hakkını vermekle Cennet ehlinden olursan da sohbet ehlinden olamazsın.

Kul ile Rabbisi arasında cereyan eden muâmele ilmindeki tefekkürün mecâlini bildinse, bunu her gün sabah - akşam âdet hâline getirmen ve seni Allah'tan uzaklaştıracak nefsinden ve Allah'a yaklaştıracak hâllerden bir an bile gaflet etmemen gerekir. Hattâ her âhiret yolcusunun bir defterinin bulunması, münciyât ve mühlikât vasıflarını, tâat ve mâsiyetlerini oraya yazması, her gün defteri açıp oraya bakması ve buna göre kendini ayarlaması gerekir. Mühlikâttan yalnız on şey'e bakması da kâfidir. Şâyet bunlardan selâmet bulmuşsa diğerlerinden de selâmet bulmuş sayılır. Bu on şey de cimrilik, böbürlenmek, kendini beğenmek, gösteriş, çekememezlik, fazla hiddet, oburluk, etek düşkünlüğü, mal ve mevki sevgileridir. Münciyâttan da yalnız on şey'e bakması yeterli sayılır. Bunlar: Günahlara nedâmet, belâya sabır, kazâya rızâ, nimete şükür, havf ve recada itidal, dünyadan i'râz, amelde ihlâs, halk ile iyi geçim, Allah sevgisi ve Allah'a karşı derin saygıdır. İşte bunlar, onu mezmum ve onu da makbûl olmak üzere yirmi haslettir. Bu kötü vasıfların birinden kurtulduğu vakit, onu defterinden silmeli ve bundan kurtulması Allah'ın fazlı ile olduğu için Allah'a şükretmelidir. Bundan sonra diğer dokuzunu ele alarak teker teker onları da yok edip defterinden silmeğe çalışmalıdır. Münciyâtı da aynı şekilde ele alarak aynı işlemi yapmalıdır. Meselâ, münciyâttan tevbe ve nedâmete muktedir olup gereğini yaptığı vakit, onu defterinden silmeli, diğer dokuzunu ele almalı. Böyle böyle hepsinde teker teker başarıya ulaşmağa gayret etmelidir. Âhiret yolcusu bu şekilde çalışmağa muhtaçtır.

Sâlihlerden sayılan insanların çoğunluğuna gelince: onlara lâyık olan da şübheli yemek, çekiştirme, koğuculuk, mücadele, övme, düşmanlarına ve dostlarına karşı aşırı konuşmalar, emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terkde yaltakcılık gibi zâhiri günahlar için defter tutmaktır. Çünkü kendisini sâlihlerden sayanların çoğu, bu günahlardan kurtulamamıştır. Azalarını bu gibi günahlardan koruyamıyanlar, kalblerini temizlemekle meşgul olamazlar. Her fırkanın daha çok meylettiği bir günah vardır. Artık herkes kendini bilir. Kendisinin daha çok temayül ettiği günah hangisi ise kendini daha ziyâde o günahtan korumağa çalışmalıdır. Tab'an hoşlanmadığı bir günah ile meşgul olmasına lüzum yoktur. Meselâ, vera' sâhibi bir âlimi ele alalım. Bu âlim için içki, kumar ve benzeri günahlar bahis konusu olmamakla beraber, onun için daha ziyâde korkulan, ders okutmak ve va'z etmekle ün almak ve şöhret kazanmak sevdasıdır. Bunu yapan ve bu düşüncede olan âlim, daha büyük bir fitneye düşmüş olur. Bundan ancak sıddıklar korunabilir. Şâyet sözü doğru ve gönülle-

1- SERT 2- KUVVET 3- HABERSİZ 4- HELAK EDENLER 5- İSYAN 6- YETERLİ 7- HASİS 8- QARINQULU 9- PİŞMANLIK 10- KORKU 11- ÜMİD 12- YÜZ ÇEVİRMEK 13- KÖTÜ 14- BECERİKLİ 15- MEYL 16- FAZLA 17- YARATILIŞTAN 18- KORKU, TAKVA 19- NASİHAT

ve te'sir ediyorsa, artık kendini beğenmekten ve bu yolda süslenmekten kurtaramaz. İşte bu, mühlikâttandır. Şâyet sözü kabûl ve revac bulmuyorsa, kabûl edip beğenmeyenlere karşı içinden kin ve nefret duyar. Öyle ki, başka birisinin sözünü reddedenden ziyade buna kızar. Şeytan kendisini aldatmağa çalışır ve der ki; «Senin bu adama kızman, şahsın için değil, hakkı kabûl etmediği içindir. Şâyet başka bir âlimin gerçek sözünü reddedenle kendisinin gerçek sözünü reddeden arasında bir fark görür ve kendi sözünü reddedene fazla kızarsa, işte o zaman aldanmış ve şeytânın eğlencesi olmuş olur. Aynı zamanda söylediklerinin hüsn-i kabûl görmesine meyleder ve övülmesine sevinir. Reddedilmesine dayanamazsa, o zaman daha da övülmesi için yapmacık hareketlerden, yaldızlı ve parlak cümleler bulmaktan da kendini alamaz. Hâlbuki Allahu Teâlâ böyle tekellüfde bulunanları sevmez. Şeytan burada da kendisini şu şekilde aldatmağa çalışır ve der ki: «Senin böyle süslü cümleler aramağa, ağzını eğip bükmeğe çalışman ve çeşitli jestlerde bulunman, Allah'ın dînini yaymak, hakkı savunmak maksadiyle gönüllere te'sir etmek içindir. Bunda sakıncalı bir taraf yoktur.» Şâyet bulduğu güzel ifadelerle kendi emsâllerinden birisinin övülmesinden ziyade kendi övülmesine seviniyorsa, işte bu da aldanmıştır. Bu gibiler, dîni neşrediyoruz derken, mevki peşinde dolaşırlar. İçinde bu gibi düşünceler yer alan kimsenin zâhirinde de bunları açığa vurur ve kendisini göstermeğe başlar. Meselâ, faziletine inanarak kendisine daha çok saygı gösteren kimselerle karşılaştığı vakit sevinir. Dost edinmeğe, kendisinden daha liyakatlısı varken kendini tercih edenlere daha da memnun kalır. Hattâ kadınlar gibi birbirini çekememeğe kadar ileri gider. Birisinin talebesi diğer hocayı daha iyi bularak ona gitmesine kızarlar.

Bütün bunlar, kalbde saklı tehlikeli sıfatların belirtileridir. Öteyandan âlim, kurtuluşun bunlarda olduğunu sanır ve helâke sürüklenir. İşte kalbdeki hastalıklar, bu tutum ve davranışlarla açığa çıkar. Görülüyor ki, âlimin fitnesi büyüktür; ya kurtulur, ya da helâk olur. Çoğunlukla helâke gider. Avâmın kurtuluşuna aldanmamalıdır. Çünkü avâmın bâzı hususlarda özür dileme hakkı vardır. Bu kötü vasıfların kendisinde bulunduğunu anlayan kimseye vâcib olan; uzlete çekilmektir. Yalnızlığı tercih edip fetvâ vermekten dahi kaçınmaktır. Sahâbe devrinde Mescid-i Resûl ashâb ile dolu olduğu hâlde her hangi bir fetvâdan herkes kaçınır ve birbirlerine havâle ederlerdi. Nihâyet fetvâya mecbur kalıp fetvâ veren de, «Keşke ben değil, başkası bu fetvâyı verseydi» derdi. Bu sırada insan şeytanlarından korunmalıdır. Çünkü onlar insânı yakalar ve: «Böyle yapma, şâyet herkes böyle yaparsa, ilim ortadan kalkar» şeklinde konuşmalar yaparlar. Onlara de ki: «İslâm dîni benden müstağnidir. Çünkü benden önce de ayakta idi ve benden sonra da ayaktadır. Ben ölsem, yine bir şey kaybetmez. Fakat ben kalbimi düzeltmekten müstağnî değilim». «Benim okutmamam, ilmin ortadan kalkmasına sebeb olur» sözü ise cehâletin tâ kendisidir. Çünkü insanlar ilim öğreniyor diye cezaevinde hapsedilse, kelepçe ve zincire vurulsa ve ateş ile korkutulsalar da

1-HELAK EDENLER 8-İHTİYAÇSIZ
2-GEÇERLİK 9-BİLGİSİZLİK
3-GÜZEL, İYİ
4-SÜSLÜ
5-GÖSTERİŞE KAPILMA
6-BENZER

riyâset ve üstünlük sevgisi onlara zincirleri kırdırıp, duvarları yıktırır ve oradan çıkartarak ilim ile meşgul eder. Şeytan, riyâset sevgisini insanlara aşıladığı müddetçe ilim ortadan kalkmaz. Şeytan da bu vazifesinden kıyâmete kadar vaz geçmez. Hattâ ilim neşri için, âhiretten nasîbi olmayan insanlar hazırlar. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ bu dini öyle bir kavim ile te'yid eder ki, onların âhiretten nasibi yoktur».** Ve: **«Allahu Teâlâ bu dîni fâcir kimselerle de te'yid eder»** buyurmuştur. Âlimin, bu gibi sözlere aldanıp kendini düzeltmeden halk ile meşgul olması uygun olmaz. Çünkü, böyle yapmakla mevki sevgisini kalbinde alevlendirmiş olur. Bu ise nifak tohumunu ekmek demektir. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Suyun bakliyâtı yetiştirmesi gibi, mal ve mevki sevgisi de nifakı yetiştirir»** buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem: **«İki aç kurdun saldırdıkları koyun sürüsüne verdikleri zarar, mal ve mevki sevgisinin müslümanın dinine verdiği zarardan daha çok değildir»** buyurmuştur.

Mevki sevgisi gönülden ancak uzlet sayesinde sıyrılır. İşte âlim, kalbindeki bu gizli hastalıkları araştırmalı ve kurtuluş çarelerini düşünmelidir. Takvâ sâhibi âlimin başda gelen vazifesi budur.

Bizim gibilere gelince; kıyâmet gününe olan îmânımızı kuvvetlendirme çarelerini düşünüp araştırmaktır. Zîra selef-i sâlihîn bizleri görseler, «Bunlar, âhirete inanmamışlardır» derlerdi. Çünkü bizim amellerimiz Cennet ve Cehennem'e inananın amelleri gibi değildir. Şurası muhakkak ki korkan, korktuğundan kaçar; uman, umduğunu arar. Cehennem'den kaçmak, harâmı, şübheli olan şeyleri ve günahları terketmekle mümkündür. Hâlbuki biz tamamen bunlara eğilmiş ve bunların peşinden sürüklenmekteyiz. Cennet'i aramak da farzlardan sonra nâfileleri çoğaltmakla mümkün iken, biz, nâfileler şöyle dursun farzları bile terkediyoruz. İlmin neticesi olarak bizim elde edebildiğimiz sonuç, dünyaya harîs olmakta insanların bize uymasından başka bir şey değildir. Çünkü avam, eğer dünyalık kötü bir şey olsa, âlimler bunun peşine düşmezlerdi, der ve bizi örnek alırlar. Keşke biz de avam gibi olsak da böyle örnek olmadan, öldüğümüz vakit günahlarımız da bizimle beraber ölmüş olsaydı. Biraz düşünsek, ne büyük fitne içinde olduğumuzu anlamakta gecikmezdik. Bizi ve bizimle de başkalarını ıslâh etmesini ve ölmeden önce tevbeye muvaffak kılmasını Allah'tan dileriz. Zîra O, bize in'am eden lütuf ve kerem sâhibidir.

Muâmele ilminde âlim ve sâlihlerin düşünme yolları bunlardır. Bunları te'mîn ettikleri anda nefisleri ile ve nefislerine karşı olan vazifelerini bitirmiş ve bundan sonra Allahu Teâlâ'nın Celâl ve Azametine ve kalb gözü ile O'nu müşâhede zevkine ermek hususlarındaki tefekküre yükselmiş olurlar. Şübhesiz bu, bütün mahlûkattan, kurtarıp münciyât ile muttasıf olduktan sonra tamamlanır. Şâyet bundan önce bunlardan bir eksiklik görülürse, durumu muallel olur ve mânevî zevk gelse de devam etmeden şimşek gibi gelir geçer. Bu tıpkı sevgilisi ile buluştuğu hâlde elbisesindeki yılan ve akreplerin kendisini rahatsız etmesiyle bu mülâkâtın

1-REISLİK 2-KUVVETLENDIRME 3-GÜNAHA DALAN 4-IKI YÜZLÜLÜK
5-PAKLALI BITKİ 6-(BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA)
7-IHSAN 8-KURTARICILAR 9-VASIFLANMIŞ 10-NOKSAN 11-KAVUŞMA

zevkine varamayan adamın durumuna benzer. Sevgilisi ile mülâkatının zevkine varabilmek için de yılan ve akrepler mesâbesinde olan bu mezmum sıfatlardan temizlenmek lâzım gelir. Bunların verdikleri acılar daha çok duyulur ve maddî olan yılan ve akreplerden daha çok zehirli olurlar. İşte, kulun Rabbisi indinde mekruh ve mahbûb olan vasıfları hakkında düşünme yolları için bu kadarı kâfidir.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım, Allahu Teâlâ'nın Celâl, Azamet ve kibriyalığı hakkında tefekkürdür ki, bunun da iki makamı vardır:

A) En üstün makam, Allahu Teâlâ'nın zâtında, sıfatında ve isimlerinin mânaları üzerinde tefekkürdür. Allahu Teâlâ'nın yaratıkları üzerinde tefekkür edin, zâtı hakkında tefekkür etmeyin, zira siz O'nu hakkıyle takdir edemezsiniz, buyurmakla bundan men'edilmiştir. Zîra akıllar burada şaşırır. Buna ancak sıddıklar dayanabilir. Onlar bile devamlı olarak buna dayanamaz. Esâsen yaratıkların, Allahu Teâlâ'nın zâtına nazarla gözleri, güneşin önünde yarasa'nın gözleri gibidir. Yarasa güneşe bakamadığı için gündüzleri saklanır da geceleri çıkar. Sıddıkların Allah'a nazar etmekteki hâlleri de, insanların güneşe bakması gibidir. İnsan, devamlı olarak güneşe bakamadığı ve şâyet bakarsa gözlerinin bozulacağı gibi, Allahu Teâlâ'nın Zâtına bakmak ve Zâtı üzerinde düşünmek de hayret, dehşet ve akıl durgunluğunu gerektirir. Zîra akılların çoğu, buna dayanamaz. Ancak âlimlerin tasrih ettiği az miktarı düşünmekle yetinmelidir. Meselâ, Allahu Teâlâ mekândan münezzehtir. Âlemin içinde olmadığı gibi, dışında da değildir gibi. Bu hususta çokları şaşırdı ve O'nu inkâra kalkıştılar. Hattâ bâzıları bundan daha azına da dayanamadılar. Meselâ, Allahu Teâlâ'nın âzaları yok, cisim ve miktardan münezzehtir, dendiği vakitte bile inkârına kalkıştılar. Hattâ bâzı ahmaklar, «Bu sözlerinizle Allah'ı değil, Hind karpuzunu anlatmış olursunuz» diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Çünkü bunlara göre ululuk ve azamet âzalardadır. Çünkü insan ancak kendini bilir. Kendini ve kendi gibi olanı yüceltir. Kendi vasıflarına mâlik olmayanlarda yücelik düşünmez. Onun en son anlayabileceği, güzel bir sûreti güzel bir köşk üzerinde oturur ve hizmetçileri etrafında dönüp durur, diye bilmekten ibârettir. İşte Allahu Teâlâ hakkında da bunu düşünebilir ve bundan bir azamet çıkarabilir. Hattâ bir sivrisineği ele alalım. Onun aklı olup da kendisine, «Seni yaratanın eli, ayağı olmadığı gibi, kanatları da yok» desek, «Benden daha eksik bir kimse Hâlık olabilir mi? diye bunu inkâra kalkışır.

İşte çoklarının akılları böyledir. İnsan zalûm, cehûl ve münkirdir. Bunun için Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: «Kullarıma benim vasıflarımdan haber verme; beni inkâra kalkışırlar. Ancak onların anlayabilecekleri şeyleri onlara anlat» diye vahyetmiştir.

1-DERECE
2-KÖTÜ
3-YETERLİ
4-BELİRTME
5-LAP BİLGİSİZ

Allahu Teâlâ'nın Zât ve sıfatına bakmak, bu yönden sakıncalı olduğu için, şeri'at O'nun Zâtından bahsetmemeği emretti. Bunun için biz de ikinci makama geçelim.

B) İkinci makam, O'nun ef'âlinden, kudretinin mecrâsından, acayib sıfatlarından, yaratıkları üzerindeki emr-i bedi'inden ibârettir. Zîra bunlar, O'nun azamet ve kibriyalığına, her türlü noksanlıktan münezzeh olduğuna, ilim ve hikmetinin kemâline, kudret ve irâdesinin sonsuzluğuna delâlet ederler. Böylece sıfatının eserlerinden sıfatını görmüş olurlar. Çünkü biz, doğrudan doğruya O'nun sıfatına bakamayız; ancak eserlerine bakabiliriz. Tıpkı, güneşin gözüne bakamayıp da yeryüzüne çalan güneşe bakmakla güneşin azametini anladığımız gibidir. Esere bakmak, her ne kadar müessirin kendisine bakmak gibi değilse de, yine bir yönden müessire delâlet eder. Kâinattaki her zerre, Allah'ın kudretinin eseri ve Zâtının nûrundan bir parçadır. Yokluktan büyük zulmet ve varlıktan daha açık bir nur yoktur. Bütün mevcûdat, O'nun Zâtının nûrundan bir nurdur. Zîra eşyanın varlığının kıvamı, O'nun Kayyûm olan Zâtı iledir. Bu, tıpkı diğer eşyanın nuru, güneşin parlaması ve ziyâsı ile olduğu gibidir. Güneş doğduğu vakit, ona bir su içinde bakmak mümkündür. Şu, güneşi bakabilecek hâle koymak için bir vâsıta sayılır. İşler de böyledir. Onlar da fâillerini göstermek için birer vâsıtadır. Bunun için Resûl-i Ekrem: **«Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün, Zâtı hakkında düşünmeyin»** buyurmuştur.

4 üncü BEYÂN: ALLAH'IN YARATIKLARI ÜZERİNDE DÜŞÜNMENİN KEYFİYYETİ

Bilmiş ol ki: Allahu Teâlâ'nın Zât ve sıfâtından başka her ne varsa hepsi O'nun fi'li ve yaratığıdır. Araz, cevher, sıfat ve mevsûftan her zerrede O'nun hikmet ve kudretine delâlet eden ve onları açığa çıkaran hayret ve dehşet verici hâller vardır. Bunları saymak mümkün değildir. Deryalar mürekkeb olsa da bunların onda biri tükenmeden deryalar tükenirdi. Fakat diğerlerine bir misâl gibi olmak için biz, mücmel olarak bir kısmına işâret edelim. Buna göre deriz ki:

Yaratıkların bir kısmının aslını bilemediğimiz için, onlar üzerinde tefekkür, bizim için mümkün değildir. Nice mevcûdat vardır ki onları biz bilemeyiz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de: وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

«Allah sizin bilmediğini yaratır» (16 - Nahl: 18), diğer âyette de:

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

1- İŞLER 2- KANAL 3- ACİB EMİRLER 4- KUDRET 5- İŞARE 6- TESİR EDEN 7- IŞIK 8- İŞ GÖREN 9- SIFAT 10- VASIFLANAN 11- MUHTASAR

«Yerin yetiştirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmediklerinden çift çift yaratan Allah münezzehtir» (36 - Yâsîn: 36) buyurulmuştur.

Yaratıkların diğer kısmının aslını ve icmâl durumunu biliriz, fakat tafsilâtlarını bilemeyiz. İşte bunların tafsilâtında düşünmek bizim için mümkündür. Bunlar da, gözümüzle görüp anlayabileceğimiz ve göremiyeceğimiz olmak üzere ikiye ayrılır.

Gözümüzle göremediklerimiz melek, cin, şeytan, Arş, Kürs ve benzerleridir. Bunlar üzerinde de düşünme çok zordur. Onun için biz bunları da bırakalım ve en iyi anlayabileceğimiz gözümüzle gördüğümüz varlıklar üzerinde düşünelim. Bunlar da yedi kat gökler, yer ve bunların arasındaki varlıklardır. Gökler, yıldızları ile, güneş, ay ve hareketleriyle müşâhede edilir. Yer; dağları, madenleri, ırmakları, denizleri, canlı varlıkları ve bitkileri ile bilinir. Yer ile gök arasındaki boşlukta bulut, yağmur, kar, şimşek, gök gürültüsü, yıldırım ve rüzgârları ile bilinir. İşte, yer, gök ve bunların arasında müşâhede edilenler bunlardır. Bunların herbiri nevilere, neviler de bölümlere ayrılır. Her bölümden de bir çok sınıflar meydâna gelir. Bunların şubelerinin, bölümlerinin, nitelik ve hey'etlerindeki ayrılıkların, zâhir ve bâtın anlamlarının sonu yoktur. Bütün bunlar, düşünce konularıdır. Yer ve göklerde canlı ve cansız ne varsa hepsini hareket ettiren Allahu Teâlâ'dır. Hepsinin hareketinde bir veya bir çok hikmetler vardır. Hepsi Allah'ın vahdâniyyetine, Celâl ve Kimriyâlığına delâlet eden açık âyet ve alâmetlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu alâmetler üzerinde düşünmeyi teşvik eden pek çok âyetler vardır.

Bunlardan Bâzıları:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

«Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sâhiblerine şübhesiz deliller vardır» (3 - Âl-i İmran: 190).

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ

«Göğün ve yerin, buyruğu ile ayakta durması O'nun varlığının alâmetlerindendir» (30 - Rûm: 25)

Şimdi biz bâzı âyetlerde düşünme keyfiyyetini anlatalım.

O'nun kudret ve azametine delâlet eden âyetlerden birisi, nutfeden yaratılmış olan insandır. İnsâna da en yakın olan kendisidir. Allah'ın azametine delâlet eden öyle şâyân-ı hayret hâller kendisinde mevcuttur ki, ömrü boyunca yalnız kendi üzerinde düşünsen, bunların onda birini anlayamazsın. Hâlbuki sen tamamen bundan gaflet içindesin. Ey kendinden

1- DAL
2- AZAMET
3- LAYIK
4- HABERSIZ, DİKKATSİZ

gaafil ve kendine câhil olan insan, bu hâlinle daha sen başkasını anlamağa nasıl heves edersin? Hâlbuki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, kendi üzerinde tefekkürü sana emrederek: وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

«Kendi içinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır, görmez misiniz?» (51 - Zâriyât: 21) buyurmuştur. Nutfeden yaratıldığını da zikretmek üzere:

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ

«Canı çıksın insanın o ne nankördür. Allah onu nereden yaratmış? Onu meniden yaratıp merhalelerden geçirerek ona şekil vermiş; sonra tutacağı yolu kolaylaştırmıştır. Sonra onu öldürür ve kabre koyar» (80 - Abese: 17 - 22). Diğer âyette de:

«Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının belgelerindendir. Sonra hemen birer birer insan olup yeryüzüne yayılırsınız» (30 - Rûm: 20) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى

«O, akıtılan bir meni damlası değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti» (75 - Kıyâme: 37, 38). Yine Allahu Teâlâ:

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ

«Sizi bayağı bir sudan yaratıp, onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirmedik mi?» (77 - Mürselât: 20 - 22). Yine Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ

«İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık bir hasım kesilir» (36 - Yâsîn: 77). Diğer bir âyette de:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ **«Biz insânı katışık bir nutfeden yaratmışızdır»** (Ed-Dehr: 2). Bir başka âyette de:

1- BİLGİSİZ 2- DUŞMAN

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً

«And olsun ki insânı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu nutfe hâlinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi donmuş kana çevirdik» (23 - Mü'minûn: 12 - 14) buyurulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de nutfe kelimesinden tekrar tekrar bahsetmek, onun lâfzını[1] duyurmak için değil, mânasında düşünmek içindir. Şimdi nutfeye bir göz atalım; o, pis bir damla sudur. Eğer kısa bir süre açıkta kalsa kokar, bozulur ve hava olur giderdi. Allahu Teâlâ onu nasıl bel kemiği ile göğüs arasından çıkardı? Nasıl erkek ile dişinin gönüllerine muhabbet vererek onları bir araya topladı? Sonra şehvet ve muhabbet zinciri ile onları çiftleştirdi? Sonra münâsebet hareketiyle erkekten nutfeyi nasıl çıkardı. Sonra damarların derinliklerinden gelen hayız kanını nâsıl rahimde topladı? Sonra nutfeden nasıl bir çocuk yarattı? Hayız kanı ile onu içirip nasıl gıdalandırdı? Büyüyüp kemâle erdi. Sonra beyaz ve parlak olan nutfeyi nasıl kızıl kan parçası, sonra da donmuş et parçası yaptı? Sonra bu nutfeyi nasıl kas, damar, et ve kemiklere böldü? Sonra bunlardan nasıl bir şekil meydâna getirdi? Başı yuvarlak yaptı. Göz, kulak, burun, ağız ve diğer menfez[2] yollarını nasıl açtı? Sonra el ve ayakları nasıl uzattı ve uçlarını nasıl parmaklara böldü? Sonra kalb, mide, dalak, ciğer, rahim, mesâne[3] ve bağırsaklar gibi iç uzuvlarını nasıl meydâna getirdi? Herbirini özel şekil, büyüklük ve vazifede kullandı? Sonra bu âzaların her birini nasıl başka başka maddelerden meydâna getirdi? Meselâ, gözü; herbirinin kendine mahsus özel bir vasfı ve şekli bulunan yedi tabakadan meydâna getirdi? Şâyet bu tabakalardan birisi olmasa veya bir vasfı kaybolsa göz, görmez hâle gelirdi. Eğer bu âzaların yalnız herbirindeki acayip vasıfları ele alıp, anlayıp anlatmağa başlasak ömrümüz buna vefâ vermezdi. Bir kemiği ele alalım: İnce ve yumuşak olan nutfeden böyle sert, katı ve kuvvetli bir madde nasıl meydâna geldi? Sonra bedenin ayakta durabilmesi için bedende direk vazifesini ona verdi. Sonra kemikleri muhtelif miktar, şekil ve büyüklükte, küçük, büyük, kısa, uzun, kalın, ince, enli, dar ve içi boş gibi şekillerde yarattı.

İnsan, ya bâzı âzaları veya bütün bedeni ile harekete muhtaç olduğundan vücudu, istediği gibi hareket ettirebilmesi için büyük bir kemik yaratmadı da insanın yaşayışına uygun bulunan pek çok kemikler yarattı. Bu sâyede istediği gibi hareket imkânı buldu. Her kemiğe, istenen harekete uygun şekil verdi. Sonra bunları birbirine yaklaştırdı ve kemiklerden meydâna getirdiği kirişlerle onları birbirine bağladı. Sonra kemiğin birisinde çıkıntı ve diğerinde girinti ve boşluklar yarattı.[4] Birbirine uygun olan bu girinti ve çıkıntılarla kemikler yek diğerine müteharrik bir

1-KELİME
2-DELİK
3-SİDİK TORBASI
4-KIMILDANAN

vaziyette bağlandı. Bu sâyede insan, istediği parçasını kolaylıkla hareket ettirebildi. Şâyet bu eklemler olmasa, bu iş sağlanamazdı.

Sonra bir de baş kemiğine bak; muhtelif şekil ve sûretlerde ellibeş parça kemiği bir araya getirmekle ona yuvarlak şekil verdi. Bunların altı tanesi dimağ üstündeki baş kemiği, ondördü üst çene kemiği, ikisi alt çene kemiği, diğerleri de dişlerdir. Dişlerin bir kısmı enlidir, öğütmeye yarar. Bir kısmı da incedir; kesmeğe yarar. Bunlar, azı, ön ve ısırıcı dişleridir. Sonra boynu yarattı ve başı bunun üzerine yerleştirdi. Başın biniti oldu. Bu da içi boş, yuvarlak yedi omur ilikten yaratıldı. Birbirine uymaları için değişik şekillerde yapılmışlardır. Buradaki hılkat hikmetini anlatmak lâfı uzatır. Sonra boynu da insanın sırtına bindirdi. İnsânın sırtını da boyun kökünden bel kemiğine kadar yirmiyedi omur ilikten meydâna getirdi. Bel kemiğini de üç muhtelif parçadan yarattı. Bunun altında da kuyruk sokumunu yarattı ki, bu da üç kemikten meydâna gelmiştir. Sonra arka kemiklerini göğüs, koltuk, el, kasık, oyluk, baldır, ayak ve parmakların kemiklerine bağladı. Bunları teker teker saymağa lüzum yoktur. Top yekûn insanda ikiyüz kırksekiz kemik vardır ki, eklemlerde kullanılan küçük kemikler bu sayının dışındadır. Bütün bunları bir parça sudan nasıl yarattığını düşün. Biz burada kemikleri sayarken maksadımız onların miktarını bildirmek değildir. Çünkü onlar, insan bedeni ile uğraşan tabiblerin işidir. Maksadımız, bunları nasıl yarattı ve tedbîr etti diye onu düşünmektir. Bunları öyle ölçülü ve yerli yerinde yaratmıştır ki, bir tane fazla olsa veya bir tanesi biraz büyük olsa, sâhibine bir yük olmaktan başka bir şey'e yaramaz ve onun atılması gerekirdi. Öte yandan bir tanesi eksik veya noksan olsa tamamlanması gerekirdi. Tabib, tedâvi bakımından onları ele alır. Basîret sâhibleri de yaratıcısı ve sûret vericisinin azametine delil çekme bakımından onlara bakar. Bu iki bakış arasında büyük fark vardır.

Sonra bu kemikleri hareket ettirme vasıta ve âleti olan kasları nasıl yarattığına bak? Allahu Teâlâ insan bedeninde beşyüz yirmî dokuz kas yaratmıştır. Kaslar, et, sinir, kemik başlarındaki sinir ve perdelerden meydâna gelir. Yerine ve ihtiyacına göre şekil ve miktarları değişir. Yirmi dört tanesi göz kapaklarını hareket ettirmek içindir. Bunlardan bir tanesi eksik olsa, göz kapaklarının düzeni bozulur. Bunun gibi her âza için ihtiyacı nisbetinde kaslar vardır.

Sinir ve damarın hâlleri, sayıları, bitiş ve dağılış yerleri, bunların hepsinden de daha şaşılacak vaziyettedir. Açıklaması lâfı uzatır. Teker teker bu cüzler, sonra bu âzalar ve sonra da bedenin tümü üzerinde düşünme imkânları vardır.

Bütün bunlar, bedenin acayip hâllerine bakıştır. Hâlbuki görülmeyen acayip mânaları ise çok daha büyüktür. Sen şimdi insânın dış ve iç görünüşüne, bedenine ve sıfatlarına bir bakarsan, akıllara durgunluk verecek şeyler görürsün. Bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın bir parça pis sudaki san'atıdır. Bütün bu bakışlarında ancak bunu görüyorsun. Ya gök-

1- BEYİN 2- MİNİK 3- (OMURGAYI OLUŞTURAN KÜÇÜK KEMİKLER) 4- (KARIN İLE BUD ARASI) 5- DOKTOR

ler ve yıldızlardaki san'atına, onların yapılış, şekil, miktar, sayı, bâzılarının toplu ve bâzılarının dağınık, sûretlerinin ayrı ayrı ve yerlerinin ayarlı bulunmasına bir baksan; O'nun bu san'atına tamamen şaşırırsın. Göklerin esrarından bir zerrenin, Hakîm'in hikmetinden hâriç olduğunu sanma. O, en muhkem bir yaratık, en sağlam bir san'at ve insan bedeninden daha acâyip bir eserdir. Bunun için Allahu Teâlâ :

ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا وَأَغْطَشَ
لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا

«Ey inkârcılar, sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı ki, onu Allah binâ edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecesini karanlık yapmış, gündüzünü aydınlatmıştır» (79 - Nâziât: 27 - 29) buyurmuştur.

Şimdi nutfeye dön; nutfenin ilk hâlini ve sonunda aldığı şekli düşün ve şöyle bir hesâb et: Bütün insanlar bir araya toplansa nutfeye göz, kulak, akıl, kudret, ilim veya ruh verebilirler mi? Onda kemik, sinir, kas, damar, deri ve kıl yaratabilirler mi? Bütün bunları bırakalım da nutfeyi Allahu Teâlâ yarattıktan sonra nutfenin hakikati nedir ve nasıl yaratılmıştır, bunu anlayabilirler mi? Asla!..

Sana şaşarım ki, bir ressam, bir kâğıt parçasına bir insan resmini çizdiği vakit, ona baktığın zaman, resminin san'atına şaşarak hayranlıkla ona bakar ve sanki canlı insan, bu ne san'at, diye adamın san'at ve zekâsının hayrânı olarak adamı gönlünde büyütürsün. Hâlbuki sûretin boya, kalem, el, kâğıt, kudret, ilim ve irâde ile meydâna geldiğini, bunların hiç biri ressamın kendi yaratması ile olmadığını, başkasının yaratması ile olduğunu bilirsin. Olsa olsa, onun yaptığı, boya ve kâğıdı bir araya getirmekten ibâret iken ona bu kadar saygı duyarsın. Nutfenin yok olduğunu, Allahu Teâlâ'nın onu bel ve kaburga kemikleri arasında yarattığını, sonra oradan çıkarıp güzel biçimde şekillendirdiğini, âzalarına güzel şekil verdiğini, sûretlendirdiğini, onun birbirine benzeyen parçalarını muhtelif bölümlere ayırdığını, aralarında kemikler meydâna getirdiğini, âzalarına güzel şekil verdiğini, iç ve dışı süslediğini, damar ve adaleleri yerli yerine yerleştirdiğini, gıdanın giriş ve çıkış yollarını yarattığını, kendisini, görür, işitir, bilir, konuşur, olarak yarattığını, ayakta durmak için arka ve bel kemiği iskeletini yarattığını, gıdayı ihtiva eden mideyi ve duyuları kendisinde toplayan başı yarattığını biliyorsun.

Gözleri açtı, tabakalarını sıraladı. Şeklini, rengini ve hey'etini güzelleştirdi. Göz kapakları ile onları korudu. Sonra uzak mesafelerde olan gökleri dahi görmek için göz adesesini verdi.

Sonra kulakları yardı, duyduğunu muhafaza ve hâriçten hücum eden şeylerden korunması için orada acı su yerleştirdi. Sesleri toplayıp içeri

vermek için kulak kepçesini yarattı. Titreşimlerin çoğalması için onu eğri, büğrü, girintili ve çıkıntılı yaptı. Aynı zamanda uyurken kulağına bir haşere girecek olursa, bu girinti ve çıkıntılardan yürürken uyanmasını kolaylaştırır.

Sonra yüzün ortasında bir çıkıntı olarak burnu yarattı ve güzel bir şekil verdi. Burun deliklerini açtı, koku almak duyusunu ona yerleştirdi. Böylece yeyip içeceği şeylerin ve havanın kokusunu alır ve bu sûretle iç rahatlığını bulur.

Sonra ağzı açtı; içinde, kalbde olanları ifade eden dili yarattı. Kesmek, koparmak ve eritmek için yarattığı dişler ile de ağızı süsledi. Köklerini sağlam, uçlarını sivri ve keskin yaptı. Renklerini beyaz yarattı ve muntazam şekilde dizdi. Âdetâ bir inci dizisi manzarasını arzederler.

Dudakları yarattı ve renklerini güzelleştirdi. Bu sayede ağız kapandı ve konuşma imkânları tamamlandı. Hançereyi yarattı, ses çıkması için onu ayarladı. Dilde hareket kudretini yarattı. Muhtelif mahreçlerden kesik kesik sesleri çıkartarak onları konuştu. Sonra hançereleri de muhtelif şekillerde yarattı; kimi dar, kimi geniş, kimi kalın, kimi ince olarak vâr etti. Bu sebeblerle çeşitli sesler meydâna çıkmış oldu. Hiç birinin sesi diğerine benzemez. Bunun için karanlıkta bile herkes, tanıdığı adamı, sesinden tanır.

Sonra başı saç, yüzü de sakal ve kaşlarla, kaşları da ok gibi olmakla ve gözleri kirpiklerle süsledi.

Sonra iç âzalarını yarattı ve her birini belirli bir işe tahsis etti. Meselâ, mide gıdayı hazm için, ciğer, gıdayı kana çevirmek için, dalak, öd kabı ve böbrekler ciğerlere hizmet için yaratılmıştır. Meselâ, dalak ciğerden sevdayı, öd kabı safrayı almakla, böbrekler de su kısmını ayırmakla ona hizmet ederler. Mesâne[1] de böbreklerden sızan suyu almak ve yolundan çıkarmakla, damarlar da kanı bedenin her tarafına ulaştırmakla ciğere hizmet ederler.

Sonra Allahu Teâlâ maksada uygun bir uzunlukta kolları, bunların ucunda geniş bir şekilde el ve el ayalarını, bunların ucunda beş parmağı yarattı ve her birinde beş boğum yaptı. Dört parmağı bir sırada ve bunların hepsine uğrayabilmesi için başparmağı da bunların karşısında yarattı. Eğer bütün insanlar bir araya gelseler de bu parmakların diziliş, küçüklük, büyüklük, eklem[2] ve büklüm şekillerinden başka daha uygun bir şekil arasalar kat'iyyen bulamazlardı. Çünkü ancak bu tertiple el tutmağa, alıp vermeğe elverişli olabiliyor. Avcunu açarsa bir tabak hâlinde istediğini koyabiliyor. Kaparsa döğme âleti olarak kullanır. Yarıya yumarsa bir bardak şekline alır, şâyet eli açar ve yalnız parmakları toplarsa kürek vazifesi görür. Sonra bir de süs, dayanak ve ince şeyleri alabilmek ve icâbında kaşınabilmek için parmakların ucunda tırnakları yarattı. Bedendeki âzaların en âdisi sayılan tırnaklar bir insanda bulunmasa, sonra da kaşınmak istese, insanların en âcizi hâline gelirdi. Zâten başka bir şey onun yerini alamaz. Sonra el, karanlık ve hattâ uyku âle-

1-SİDİK TORBASI 2-OYNAQ, BUĞUM

minde de olsa kaşınan yere hemen gider, fakat başkasına kaşınan yeri buldurmakta güçlük çekilir.

Sonra bütün bunları üç perde altında rahmin içinde bulunan nutfeden yarattı. Eğer perde ve örtü ortadan kalkıp da göz oraya uzansaydı, rahimdeki nutfenin zaman zaman nasıl şekil değişikliğine uğradığını görür ve fakat bu şekli değiştiren mimar ile onun âletini yine göremezdi. Âletsiz ve el değmeden dilediğini yapan, yalnız Allahu Teâlâ'dır.

Sonra çocuk tekâmül edip büyüdüğü ve artık rahim kendisine dar gelip orada sıkışıp barınamaz hâle geldiği vakit, nasıl Allahu Teâlâ ona çıkacağı yolu gösterdi de sallanıp hareket etmek sûretiyle o dar yoldan hiç bilmediği hâlde çıkacak bir yer aradı. Sonra da oradan çıkıp acıktıktan sonra nasıl memeye sarıldı? Sonra bünyesi kuvvetli ve ağır yemekleri hazme muktedir olmadığı için, Allahu Teâlâ gıda olarak ona sütü nasıl tahsis etti? Kan ile pislik arasından hâlis ve temiz olarak onu nasıl çıkardı?

Memeleri nasıl yarattı? Onlarda sütü nasıl topladı? Onların ucunda çocuğun ağzı sığacak kadar nasıl meme uçları yarattı? Onları nasıl dar bir şekilde deldi. Çocuk, fazla akan sütü yutamıyacağı için sormak sûretiyle azar azar çıkarır şekilde onları nasıl yarattı? Sonra çocuğu sormağa nasıl alıştırdı? Bu sayede acıktığı vakit, sormak sûretiyle emebildiğini, sonra sütün dişe ihtiyacı olmadığı için iki yıl çocuğa diş vermediğini, iki yıl sonra da artık süt ile barınamıyacağı ve kuvvetli gıdalara ihtiyacı olduğu için nasıl kendisine diş verdiğine bir bak. O yumuşak etler arasından o sert kemikleri bitiren Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzih ederim.

Sonra çocuk doğup, hiç bir şey'e muktedir olmadığı ve âciz bir durumda bulunduğu sırada anne ve babaya nasıl merhamet ve şefkat duygularını verdi de zamanında onun her çeşit hizmetine koyuldular. Eğer onlar çocuğa bakmasa, durumu perişan idi.

Sonra yavaş yavaş çocuğa kuvvet, kudret ve akıl ihsân ederek onu tekâmül ettirdi, delikanlı, yaşlı başlı ve sonra da ihtiyar oldu. Bu arada bütün bu nîmetlere ya şükretti veya nankörlükte bulundu; ya itâat etti veya isyân etti; ya mü'min oldu ya kâfir. Nitekim âyet-i celile'de:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا ۝ إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ۝ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ۝

«İnsan oğlu bahse değer bir şey olana kadar, şübhesiz, uzun bir zaman geçmiştir. Biz insânı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır. Şübhesiz ona yol gösterdik. Buna kimi şükreder, kimi de nankörlük» (76 - Dehr:

1-OLGUNLAŞMA

1 - 3) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın lütuf ve keremine bak, sonra da akıllara durgunluk veren kudret ve hikmetine bak.

Şâyân-ı hayrettir ki, güzel nakış ve güzel bir yazıyı bir yerde görüp de onu yazana hayrân olan ve onu kalbinde büyülten bir insan, nefsinde ve diğerlerinde bütün akıllara durgunluk veren bu önemli şeyleri görüp bildiği hâlde bunların yapıcısı üzerinde düşünmez. O'nun azamet ve celâli onu hayret ve dehşet içinde bırakmaz. Hâlbuki bizim anlattığımız, tam mânasıyle açıklanmasına imkân olmayan ve yalnız açıkta olup anlaşılması kolay ve yaratıcısının azametine delâlet eden cüz'î bir miktardır. Sen ise bundan da gâfil, mide ve şehvetin ile meşgulsün. Kendi kendinden ancak acıkıp susadığını, yiyip içtiğin vakit doyup kandığını, uyku ve münâsebette bulunmanı ve kızdığın vakit vurmanı ve öldürmeni bilir; bunlardan başka bir şey bilmezsin. Hâlbuki bütün hayvanlar da bunları bilir ve onlarda da aynı duygu ve duyular vardır. İnsanların özelliği, yeryüzüne ve göklerin melekûtuna, âfak ve enfüsün şâyân-ı hayret hâllerine bakarak bundan Allah'ı mârifete geçmektir. Zîra bu mârifet sâyesinde insan mukarreb melekler arasına girer ve Allahu Teâlâ'ya yaklaşarak sıddıklar ve peygamberler zümresinde haşrolur. Bu mevki, hayvanlarda olamaz. Hayvan gibi yalnız şehvetlerinin peşinde olanlar da bu mevkie yükselemezler. Bu gibiler hayvanlar derekesinden çok daha düşük olan kimselerdir. Zîra hayvanların bu düşünce imkânları yoktur. Ama insân ise, Allahu Teâlâ kendisinde bu kudreti yarattığı hâlde, o, bunu atâlete uğratmış ve küfrân-ı nîmet etmiştir. Âyet-i celile'de beyan buyurulduğu gibi, bunlar hayvan gibi ve belki de hayvandan çok daha sapıktırlar.

Kendi üzerinde tefekkür yolunu öğrendikten sonra, üzerinde yürüyüp yaşadığın yer üzerinde düşün; ırmakları, denizleri, dağları ve madenleri üzerinde inceleme yap. Sonra da göklerin esrarına yönel.

Yer üzerindeki tefekküre gelince: Allahu Teâlâ yeri bize döşek ve salıncak olarak yarattı. Çeşitli yolları açtı, üzerinde yürüyüp barınmamıza elverişli kıldı. Onu sâbit yarattı, dağları ona kazık yaptı, yayılıp sallanmaktan onu korudu. Onun her tarafını dolaşamıyacak şekilde geniş yarattı. Nitekim âyet-i celile'de:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ

«Göğü, gücümüzle biz kurduk; şübhesiz biz, geniş kudret sâhibiyiz. Yeryüzünü biz yaydık; ne güzel yaymışızdır» (51 - Zâriyât: 47 - 48).

diğer âyetde: هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا

1- İŞARE 2- HABERSİZ
3- ÜFÜQLƏR 4- CANLILAR 5- LAYIK, MÜNASİP 6- YAKINLAŞMIŞ
7- TEMBELLİK 8- İLAHİ NİMETLERE HÜRMETSİZLİK 9- ÇAY

«Yeryüzüne, sizin için boyun eğdiren O'dur; öyle ise yerin sırtlarında dolaşın» (67 - Mülk: 15), diğer âyette de:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا **«O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı»** (2 - Bakara: 22), buyurulmuştur.

Yeryüzünün acayip hâlleri üzerinde düşünmek için Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetlerinde yerden bahsetmiştir. Yeryüzü, canlıların barınağı, içi ise ölülerin konağıdır. Nitekim âyet-i celîle'de:

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا **«Biz, yeryüzünü, dirilerin ve ölülerin toplantı yeri yapmadık mı?»** (77 - Mürselât: 25) buyurulmuştur.

Yeryüzüne bir bak; o, kış mevsiminde ölü gibi kupkurudur. İlkbahar yağmurları üzerine döküldüğü vakit harekete geçer, yeşillenir ve üzerinde çeşitli bitkiler biter, çeşitli canlılar meydâna gelir.

Sonra yeri sağlam sarp ve kuvvetli dağlarla nasıl tahkim ettiğine de bak. Yerin içine suları nasıl yerleştirdiğine, sonra gözeler hâlinde yüze nasıl çıktıklarına ve ırmaklar hâlinde yeryüzünde aktıklarına, sert kaya ve kuru topraktan tatlı ve temiz suları nasıl çıkardığına ve sulardan her şey'e hayat vermesine bak. Bu sular sayesinde yerden çeşitli bitki ve sayılamıyacak kadar çok renk, koku, şekil ve tatları ayrı ayrı meyveler ve meyve ağaçları çıkardığına bak. Bu kadar çeşitli koku, tat, renk ve zevkte oldukları hâlde hepsi aynı sudan sulanır ve aynı topraktan biterler.

Şâyet, bunların böyle ayrı ayrı olmaları, tohum ve ağaçlarının ayrı ayrı olmasındandır, dersen, bir hurma çekirdeğinde bir sürü hurma salkımları ile yüklü koca bir hurma ağacı nasıl bulunur? Bir tanede yedi başak ve her başakta yüz tane nereden bulunur? Bunları düşün.

Sonra kırlara uzan ve onların hâline bak; hepsi birbirine benzeyen topraklar, yağmurun yağmasiyle nasıl onlardan birbir çeşit koku ve renkleri ayrı, çeşitli ot ve çiçekler meydâna çıkarır. Bunların çokluğuna, sıfatlarının ayrılığına, şekillerinin çokluğuna bak. Bitkilerin tabiatlerinin ayrılıklarını, çeşitli faydalarını, acayip bir şekilde bir çok hastalıklara dermân olduklarını düşün. Bitkilerin bir kısmı gıda, bir kısmı deva, bir kısmı öldürücü zehir, bir kısmı üşütücü, bir kısmı ısıtıcı, bir kısmı safrayı artırır, bir kısmı safrayı yok eder, bir kısmı balgam ve sevda için zararlı iken bir kısmı balgam ve sevdayı yok eder. Bir kısmı kan olur, bir kısmı kanı tasfiye eder, bir kısmı neş'elendirir ve bir kısmı uyuşturur. Bir kısmı kuvvetlendirirken diğer bir kısmı da zayıflatır. Yeryüzünde biten her bitki-

1-DİK 2-KUVVETLENDİRME
3-HÜCRE 4-TEMİZLEME

nin sayılamıyacak kadar çok faydaları vardır. Biten her bitkinin, ziraatçının hizmetine ihtiyacı vardır. Hurmanın dişisi, erkeğinden aşılanır, üzüm budanır. Ekin yabancı maddelerden temizlenir. Bunlardan bir kısmı tohumunun ekilmesi ile, dîğer bir kısmı da dalının yere sokulması ile yetişir, bir dîğer kısmı da aşı sûretiyle yetiştirilir. Eğer biz bitkilerin çeşit, vasıf ve faydalarını anlatmağa kalkışsak, günlerimiz bununla sona erer-di. Ancak seni düşünceye sevketmek için herbirinden böyle birer nebze anlatmak kâfidir. İşte bunlar, bitkilerdeki şâyân-ı hayret hâllerdir.

Yerin acayip hâllerinden birisi de içerisinde bulunan cevherler ve kıymetli mâdenlerdir. Yeryüzünde birbirine komşu muhtelif kıt'alar vardır. Dağlara bir bak; onların içinden altun, gümüş, pîrûze, la'l ve benzeri kıymetli taşların nasıl çıktığını düşün. Bunlardan altun, gümüş, bakır, kalay ve demir gibi bâzıları demircilerin çekiçleri altında istenen şekle sokulduğu hâlde, pîrûze ve la'l gibi bâzıları da bunu kabûl etmezler. Sonra Allahu Teâlâ'nın insanlara, bunları yerden çıkarıp sâfileştirmek ve yabancı maddelerden temizlemek, onları kab kacak ve süs eşyası olarak kullanma imkânları verdiğine bir bak.

Sonra yerin madenlerine bak; petrol, kibrit, zift ve benzeri madenler gibi. Bunların en ehveni tuzdur. Yemeklere tad vermek için kullanılır. Buna rağmen bir memlekette tuz kesadlığı olsa, tuz için birbirini öldürmeğe kadar giderler. Allahu Teâlâ'nın rahmetine bak ki, nasıl toprağın bir kısmını yaratılışta sert ve çorak yaptı ki, suyu içerisine almaz, üzerinde tutar. Tuz hâline gelir ve ondan bir yudum dahi içilmez. Ancak yemeğe zevk verir.

Cansız olsun, bitki ve canlı olsun, her yaratıkta bir veya bir çok hikmetler vardır. Allahu Teâlâ boş yere hiç bir şey yaratmamıştır. Hepsini lâyık olduğu gerçek bir şekilde yaratmıştır. Bunun için âyet-i celîle'de:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ

«Biz, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık» (44 - Dühan: 38,39), buyurmuştur.

O'nun âyetlerinden birisi de hayvanların çeşitleri; kimisinin uçucu ve kimisinin de yürüyücü olmasıdır. Yürüyenlerin bir kısmının iki, bir kısmının dört, bir kısmının on ve hattâ bâzılarının da yüz ayaklı olmasıdır. Sonra bunların sûret ve şekillerinde, ahlâk ve tabiatlarındaki faydalarının bölümlerine bak. Havada uçan kuşlara, karadaki vahşî ve ehlî hayvanlara bak. Onlarda göreceğin acayip hâller, seni yaratıcının azametini takdire götüreceğinde şübhe yoktur. Küçük hayvanlardan olan, karınca, sinek, arı ve örümcek gibi hayvancıkları ele alsak; bunların evlerini yapmakta, yiyeceklerini toplamakta, toplu hayat yaşamalarında, yiyeceklerini yığmakta, evlerini hendesî bir ölçü içinde inşa etmekte, ihti-

1-EKİNCİ 2-KESİLEREK KISALTILIR 3-CÜZİ 4-YETERLİ 5-LAYIK, UYGUN 6-KIRMIZI 7-MİS 8-TEMİZLEŞTİRME 9-QƏTRAN, QIR 10-ADİ 11-TUZLU

12 ALLAHIN KAINATDAKİ HER ŞEYE BİRER BİRER İHSANI VE İDARE, TERBİYE VE HAKİMİYYETİ

yaçlarını bulabilmekteki imkânlarını düşünürsen, buna akıl erdiremez ve hayretler içinde kalırsın. Meselâ, örümcek, evini yapmak için ipini iki tarafa yetiştirecek şekilde bir su kenarında, bir zira' veya daha az mesafedeki yeri seçer. Sonra ipi olan tükürüğünü bir tarafa yapıştırır. Sonra kendisi öte tarafa geçer, orayı da pekiştirir. Böylece gide gele aralarında hendesî bir uygunluk te'sis edip, bağı kuvvetlendirdikten sonra bu bağ üzerini lehimler, onları birbirine ekler. Bunu av için bir ağ hâline getirir. Bir kenara çekilir de sinek ve sivrisineğin bu ağa düşmesini bekler. Ağına avı düşünce hemen onu yemeğe koşar. Şâyet bu şekilde avını avlıyamazsa, yine çekilir bir köşede başka bir ipe asılarak bekler. Oradan bir sinek geçerken âni olarak ona atılır ve kendisinin asılı olduğu ipi hemen sineğin ayaklarına dolar ve iyice onu zabtettikten sonra yer.

Küçük olsun, büyük olsun, her hayvanda sayılamıyacak kadar acayip hâller vardır. Bütün bu hünerleri bu hayvanların kendiliklerinden bulduklarını mı sanıyorsun? Yoksa başkaları mı öğretti? Aklı başında olan insan, bu hayvanların, miskin, zayıf, âciz birer yaratık olduklarını anlamaz mı? Hattâ en büyük ve en kuvvetlileri olan fil bile kendi kendini korumaktan âcizdir. Nerde kaldı o zayıf ve küçük hayvancıklar? O küçük hayvancık bile şekil, sûret, hareket ve kendisine yarayanı bulabilmesi ile hikmet sâhibi san'atkârın ve Kaadir-i Alîm olan yaratıcının varlığına delâlet eder. Basîret sâhibi olan, yalnız bu küçük hayvanda bile Sâni'-i Hakîm'in, akıllara durgunluk veren hikmet, kudret ve azametini müşâhede eder, nerde kaldı büyükleri?

Bu bâb'ın da sonu yoktur. Zira bu yaratıkların şekil, huy ve tabiatleri çok çeşitlidir. Onlarla fazla ünsiyyet edildiği için, şâyân-ı hayret hâlleri gözlerden kaçmaktadır. Evet, görmediği yeni bir hayvan, bir böcek olsa dahi onu görünce, yeniden hayret eder ve: «Allah Allah, şaşılacak şey» der. İnsânın kendisi ise hayvanatın en acayibidir. Buna rağmen kendi kendine şaşmaz. Hattâ kendisi alışkın olduğu hayvanlara, onların şekil ve sûretlerine, sonra deri, yün, kıl gibi, insanlara mesken, giyecek, içecekleri için su, yiyecekleri için yemek kabı olacak elverişli maddelerine bakmaz; ayrıca süt ve etlerini yeyip içip gıdalanmalarından; bâzılarının binit ve bâzılarının yük taşımalarından te'mîn ettikleri faydaları düşünmez. Eğer bütün bunları düşünseler, yaratanının bu hikmetlerinden hayretler içinde kalırlardı. Çünkü bunları gelişi güzel değil, geniş ve muhît olan ilmi ile yarattıklarını anlarlardı. Tefekkürsüz ilim ve teemmülsüz tedebbür ve yardımcısız olarak dilediğini yapan, Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. O, Alîm, Habîr, Hakîm ve Kadîr'dir. Bu yaratıkları ile en azından ârifleri gönülden, O'nu tevhîd ve tasdîk ettiler. Halk için O'nun kahr u kudretine inkıyaddan, rubûbiyyetini itiraf ile O'nun azamet ve Celâlini anlamakta kendi acziyyetini ikrardan başka çâre yoktur. O'nu hakkıyle kimse senâ edemez. O, kendini senâ ettiği gibidir. Bizim mârifetimizin son haddi, O'nu mârifetten acziyyetimizi itiraftır. Lütuf ve kereminden hidâyetini dileriz.

1- KOL UZUNLUĞU 7- MİNİK 13- ACİZLİK
2- KURMA 8- KUŞATICI 14- İTİRAF, KABUL

O'nun âyetlerinden birisi de karaları kuşatan derin deryalardır. Karalar, deryalara nisbetle çok azdır. Nitekim (aslı bulunamıyan) bir rivâyette Resûl-i Ekrem: **«Denizlerin yanında kara parçaları yer üzerinde bir ağıl gibidir»** buyurmuştur. Bir davar ağılını bütün yeryüzüne nisbet et de büyüklüğünü anla. Şimdi deryânın acayip hâllerine, onun içinde olan çeşitli hayvanlara, cevherlere bak. Denizler, karalardan ne nisbette büyük ise, içerisindeki varlıklar da o nisbette çoktur.

Deryalar, derin ve geniş olduğu için, içinde de o nisbette büyük hayvanlar vardır. Hattâ bir adacık diye sanarak üzerine çıktığın bir parça, nihâyet harekete geçmesiyle canlı olduğunu anlarsın. Karada kanatlı ve bacaklı her ne çeşit hayvan varsa, denizde de onun benzeri ve kat kat fazlası vardır. Hattâ karada benzeri olmayan bir çok yaratıklar denizlerde vardır. Onların vasıfları cildlerle kitaplarda yazılmış ve denizcilik ile uğraşanlar bunları bir araya getirmişlerdir.

Sonra Allahu Teâlâ'nın, su altında sedef içinde inciyi nasıl yarattığını düşün. Yine su altında yalçın kaya üzerinde mercanı nasıl yetiştirdiğine bak.

Sonra denizden çıkan anber ve diğer kokulu şeyleri hâtırla.

Sonra gemilerin batmadan su yüzünde durmalarını, tüccarların bunlarla seyr u sefer etmelerini, rüzgârdan yararlanarak, denizde yol almalarını, denizcilerin bunları nasıl çalıştırdıklarını, rüzgârın nasıl estiğini bildiklerini düşün.

Allahu Teâlâ'nın denizlerde yarattığı acayip hâller de cildler dolusu kitablarda anlatılamaz. Bütün bunlardan daha çok hayret verici olanı, herkesin açıkça görebildiği yağmur damlalarıdır. Yağmur; parlak, ince, şeffaf, akıcı ve birbirine karışan bir cisim gibidir. Terkibi, ince, bölünmeği kolaylıkla kabûl eder ve sanki ayrı ayrı parçalardan meydâna gelmiş gibidir. Kullanmağa elverişli, toplanıp bölünmeğe kaabiliyetlidir. Yeryüzündeki bütün bitki ve canlıların hayatı, suya bağlıdır. İcabında bir yudum su için bütün dünya fedâ edilir. İnsanoğlu, altun, gümüş ve diğer kıymetli taşlara önem verip bunları istif ettiği hâlde, bütün dünyayı bir yudumu için fedâ edebileceği, Allahu Teâlâ'nın yarattığı su nîmetinden gâflet etmesi doğrusu hayret vericidir.

Gözelerin, suların, kuyuların, ırmak ve denizlerin şâyân-ı hayret hâlleri üzerinde düşün. Zîra burada, üzerinde uzun uzun tefekküre değer hâller vardır. Bunların hepsi açık şâhid ve yardımcı alâmetlerdir ki; lisân-ı hâlleri ile yaratıcılarının hikmet ve kibriyalığından haber verir. Basîret sâhiblerine kendi nağmeleri ile hitab ederek, «Beni, benim sûret ve san'atımı, ne şekilde meydâna geldiğimi, faydalarımı, hâlerimin değişikliklerini görmüyor musun? Yoksa ben, kendi kendimi yarattığımı mı sanıyorsun? Yoksa benim gibiler mi beni yarattı diyorsun? Üç harfden mürekkeb bir kelime ve benzeri bir san'at eserini görüp beğendiğin vakit, bu eser, âlim, kaadir, mürid, mütekellim bir zâtın eseridir, diye kalbinde o adamı büyültüp dururken kudret kaleminin benim üzerimde çizdiği hay-

1- KURU YER 2- PAYI, KÜZ 3- KIÇIK BAŞ HEYVAN 4- DİK
4- HABERSİZ, DİKKATSİZ 5- ÇAY 6- LAYIK, UYGUN
7- DAVRANIŞLARIN İFADE ETTİĞİ ANLAM 8- AZAMET 9- SÖYLEYEN

ret verici yazılara baktığın hâlde yaratıcının azamet ve Celâlini hâtırından çıkardığına utanmıyor musun?» der.

Nutfe de lisân-ı[1] hâli ile duyabilen basiret sâhibi kimselere seslenerek, «Anne babamın ve hattâ başka hiç kimsenin haberi olmadan ve görmeden, hayız kanı arasında karanlık içinde gördüğün, yüz, göz, kaş ve her yönü ile bu güzel sürete ifrâğ edeni unutur da bir iki bakışla mahiyyetini anlayabileceğin ressamın resmine mi[1] hayran olursun? Hiç el değdirmeden ve görmeden nutfeyi bu hâle ifrâğ edebilir misin? Eğer buna hayran kalmazsan ve bu süreti meydâna getirenin san'atına şaşmazsan, senin şaşmadığına şaş. Çünkü senin bu gerçeği göremeyişin cidden şaşılacak şeydir. Bütün açıklığı ile gözünü kör edip bu hakikati görmekten seni alıkoyan şey'e taaccüb etmen gerekir. Dilediğini hidâyete ulaştırıp dilediğini sapıklıkta bırakan, dilediğini azdırıp dilediğini irşâd eden, düşmanlarının basiretini körleştirip İzzet ve Celâli ile onlardan saklanan Allahu Teâlâ'yı tesbih ve tenzih ederim. Yaratmak, hükmetmek, minnet, fadl[2], lütuf ve kahr, O'nundur. Hükmünü değiştirecek, kazâsını tâkib edecek kimse yoktur.

O'nun âyetlerinden birisi de havâdır. Yer ile gök arasında tutulan atmosferdir. Rüzgâr onu bir tarafa sevkettiği vakit el ile tutulmaz, göz ile görülmez; hepsi bir deniz gibidir. Gökte kuşlar onun üzerinde durur, deniz hayvanları denizde yaşayıp tesbih ettikleri gibi, kanatları ile üzerinde tesbih ederler. Allahu Teâlâ havayı, esen bir rüzgâr yaptığı vakit, isterse onu rahmetinin müjdecisi de yapar. Nitekim âyet-i celîle'de:

﴿ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ ﴾ «Rüzgârları, aşılayıcı[4] olarak gönderdik»

(15 - Hıcr: 22) buyurmuştur. Onun hareketiyle havanın ruhu hayvanat ve bitkilere ulaşır ve onlar ne[5]malanırlar. İsterse bu rüzgârı, yaratıklarından kendisine isyan edenler için azâb vasıtası yapar. Nitekim âyet-i celîlede:

﴿ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴾

«Nitekim o uğursuz günde, üzerlerine, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparарak yere seren, dondurucu bir rüzgârı devamlı olarak gönderdik» (54 - Kamer: 19 - 20), buyurmuştur. Sonra suya daldığı vakit havanın yumuşaklığına, sertlik ve kuvvetine bak. Hava ile şişirilmiş tulum üzerine insan bindiği hâlde onu suya batırmaz. Hâlbuki bir demir parçasını su yüzüne atsan hemen dibine iner. Hava, inceliği ile beraber bütün kuvvetiyle suya karşı nasıl mukavemet eder de batmaz? İşte bu hikmete mebnidir[6] ki, gemiler su yüzünde batmadan seyredip giderler. İçerisi hava ile dolu olan her şey de böyledir. Havada batmaz. Zira ha-

1-ŞEKİL VERME
2-ÜSTÜNLÜK
3-ERME, AZAMET
4-HAYAT VERİCİ

va, suya batmamak için sıkışır, geminin iç kısmından ayrılmaz ve bu sûretle geminin batmasını önler. Gemi, bütün ağırlığı ile havâ-i nesiminin üzerinde kalır. Bu, tıpkı kuyuya düşen bir adamın, hariçte bulunan bir başka adamın ayağına asılıp batmamasına benzer. Gemi de böylece ağırlık ve derinliği ile beraber havanın eteklerine sarılır ve batmaktan korunur. Bu ağır vasıtayı, görünmeyen bir bağ ile hava-i nesîmiye bağlayıp batırmayan Allah'ı tesbih ederim.

Sonra boşluğun acayip hâllerine bak. Orada meydâna gelen bulutlar, gök gürlemeleri, şimşekler, yıldırımlar, yağmurlar, karlar, yıldız düşmeleri ve şehâblar gibi; bütün bunlar yer ile gök arasının acâyip hâlleridir. Kur'ân-ı Kerîm, bunlara mücmel olarak işâret ederek: **«Biz yeri ve göğü ve ikisinin arasında olan şeyleri oyun olsun diye yaratmadık»** (44 - Dûhan: 38) buyurmuş ve burada yer ile gök arasında olanlara kısaca temas etmiştir. Diğer âyetlerde ise daha fazla tafsilât vermiş ve bir âyette:

وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ **«Yer ile gök arasında musahhar olan bulut»** (2 - Bakara: 164) buyurmuştur. Bulut, gök gürültüsü, şimşek ve yağmurdan bahsederken, yalnız bunların bir kısmını gözünle görmekle ve bir kısmını da kulağınla duymakla yetinir ve bunlar üzerinde tefekküre varamazsan, o vakit diğer hayvanlardan farkın kalmaz. Onlar da bunları duyar ve görürler. Artık bu behîmiyyet alçaklığını bırak da Mele-i A'lâ'ya yükselmeğe gayret et. İşte o zaman gözlerin açılır da, işin dışını görürsün. Gözünü kapadığın vakitte de basîret gözünle içini ve oradaki şâyân-ı hayret esrarı müşâhede edersin.

Bu da üzerinde uzun düşünceleri gerektiren ve sonu olmayan bir kapıdır. Bir def'a şu kesîf ve karanlık bulutları düşün. Hiç lekesi bulunmayan sâfî ve temiz hava içerisinde nasıl toplandıklarına bak. Allahu Teâlâ istediği zamanda istediği şekilde onları nasıl yaratır. Bulutlar, yumuşak ve gevşeklikleri ile beraber ağır olan yağmuru taşırlar. Hava boşluğunda Allahu Teâlâ'nın izniyle dilediği kadar onu havada tutar. Dilediği şekilde ve dilediği kadar damlaları akıtır. Bulut, suyunu damlalar hâlinde yere indirir. Hiç bir damla diğeri ile birleşmez. Her biri muayyen şekilde belirli yere iner ve yerin her tarafını sularlar. Kimse bir damla su yaratamıyacağı gibi, gökten inen yağmur damlalarının hesâbını da kimse yapamaz. Her damla, her bitki ve her canlıya hizmet eder. Muayyen bir bitki ve canlı için iner. Her damlada, kudret kalemiyle, «Falan dağda falan bitkinin veya falan canlının gıdasıdır» diye yazılıdır. Hele yağmurun bir de beyaz pamuk ve billûr parçaları gibi kar hâlinde yağması da ayrı bir manzara arzeder.

Bütün bunlar, Cebbâr-ı Kadir'in fazlı veya Hallâk-ı Kaahir'in kahrıdır. Hiç kimsenin burada bir dâhli ve ortaklığı yoktur. Mü'minler, bütün bunları gördükçe, O'nun kudret ve azameti karşısında derin bir saygı ile eğilir; kör münkirler ise bunların çeşitli sebeblerini araştırırlar. Aldanmış

1- TEMİZ HAVA 2- PARLAK YILDIZ, KIVILCIM 3- KISA 4- TABİ OLAN 5- HAYVANLIK 6- EN YÜKSEK HEYET 7- LAYIK, UYGUN 8- TÜND, SEFF OLMAYAN 9- PAK 10- KARIŞMA, DAXLI 11- İNKAR EDEN

câhil, yağmurun inmesinin hikmetinde tab'an yağmurun ağırlığını sebeb gösterir ve bu keşfini bir mârifet sayar da bununla sevinir. Hâlbuki kendisine, «Tabiat nedir? Tabiati kim yarattı? Suya ağırlık vasfını kim verdi? Ağacın dibine yağan yağmuru — ağır olduğu hâlde — ağacın tepesindeki dallara kadar kim çıkarttı? O kılcal damarlardan onu yukarıya doğru yürüten ve her cüz'ünü gıdalandıran kimdir? Bunda deliği küçük dalları yetiştiren kimdir? ve sırasıyla büyük damarlardan küçük damarlara ve en son yapraklara kadar suyu yürütüp onları yeşil bırakan ve büyüten kimdir? Sonra bu suyu meyvelere kadar geçiren ve meyveleri yaratan kimdir? Su, tabiatinde aşağı doğru akıcı iken onu yukarı çeviren kimdir. Şâyet bir câzibe bunu çekiyorsa, bu câzibeyi yaratan kimdir? Şâyet, sonunda Allah'tır dersen, daha ilk başlangıçta ilâhî kudrettir diye niçin kabûl etmezsin? Câhilin son durumu, akıllının ilk durumudur (522).

Göklerin melekût ve esrârı, yıldızları da O'nun âyetlerindendir. Bunlar bir küldür. Bu küll'ü görüp de göklerin acaibatından birini kaybedip anlayamazsa, hepsini anlamamış olur. Yer, denizler, hava ve göklerden başka bütün cisimler, göklere nisbetle bir damla gibi ve belki daha da küçüktür. Allahu Teâlâ göklere verdiği önemi Kur'ân-ı Kerîm'de ona kasem etmekle belirterek şöyle buyurmuştur:

«İçinde burcları bulunan göğe and olsun» (85 - Bürûc: 1).
«Göğe ve gece ortaya çıkana and olsun» (86 - Târık: 1).
«İçinde yörüngeler bulunan göğe and olsun» (51 - Zâriyât: 7).
«Göğe ve onu meydâna koyana and olsun» (91 - Şems: 5).
«Güneşe ve onun ışığına, ardından gelmekte olan ay'a and olsun» (91 - Şems: 1 - 3).

«Gündüz sinip geceleri hareketleri gözüken gezegenlere and olsun» (81 - Tekvîr: 15).

---

(522) Yaratıklar ikiye ayrılır; birisi ruh ve mâna diğeri de madde ve cisimdir. Allahu Teâlâ'nın bunları yaratması da iki şekildedir:

Birisi, bir şey'in olmasını irâde ettiği anda o şey'in maddesiz, sebebsiz, zaman ve mekânsız hemen oluvermesidir. Nitekim: «O, bir şey'i dilediği zaman buyruğu sadece o şey'e «Ol» demektir; hemen olur» (36 - Yâsin: 82) buyurulmuştur.

Diğeri de zaman ve sebeble yaratılmıştır. Yer, gökler ve madde âlemi bu kabildendir. Meselâ, insânın vücuduna sebeb toprak, nutfe vesâiredir. Fakat insânın yaratılmasının asıl sebebi, Allah'ı tanımak ve O'na kulluk etmektir. Yâni Allah'ın kudreti her hangi bir şey'i sebebsiz var edeceği gibi sebeb ile de var eder. Sebebler de maddi ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Binâenaleyh; yaradanın Allah olduğunu kabûl ettikten sonra, maddi sebebleri araştırmakta bir sakınca yoktur. Meselâ, suyun yerden tebahhur edip soğuk ve sıcak hava tabakaları ile temasından sonra bulutlanıp yağmur hâlinde damlamasını incelemek, dinî yönden sakıncalı değildir. Gazâlî merhûmun bu beyânatı, tabiatçıleri red içindir (Mütercim).

1-BİLGİSİZ 7-BUHARLAŞMA
2-TABİAT
3-BÜTÜN ÜMUMİ
4-HAREKETLER

«Batmakta olan yıldıza and olsun» (53 - Necm: 1).

«Hayır, yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki, bunun ne büyük yemin olduğunu bir bilseniz» (56 - Vâkı'a: 75 - 76), buyurmuştur. Nutfenin esrârını ve önemini anlatmak için bu da kâfîdir. İnsanların rızkını göklere havâle ederek:

«Rızkınız da, size verilen azab da göklerden gelir» (51 - Zâriyât: 22) buyurmuş ve bunlar üzerinde tefekkür edenleri övmek üzere de:

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler» (3 - Âl-i İmran: 191) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem de: **«Bu âyeti okuyup sonra sakalını meshederek bitiren ve bunun üzerinde düşünemeyenlere veyl olsun»** buyurmuştur. Allahu Teâlâ da bundan yüz çevirenleri yermek üzere:

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ

«Göğü, karışıklıktan korunmuş bir tavan kıldık, hâlbuki onlar bundaki delillerden yüz çeviriyorlar» (21 - Enbiyâ: 32) buyurmuştur.

Bütün yer ve denizler, hiç bir sûretle göklere nisbet edilemez. Çünkü onlar her an değişikliğe uğrarken gökler kıyâmete kadar bir değişikliğe uğramazlar. Bunun için Allahu Teâlâ: **«Göğü, karışıklıktan korunmuş bir tavan kıldık»** (21 - Enbiyâ: 32) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا **«Üstünüze yedi kat sağlam gök binâ ettik»** (78 - Nebe': 12).

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا

«Ey inkârcılar, sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki, onu Allah bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir» (79 - Nâzi'ât: 27 - 28) buyurmuştur.

İzzet ve Ceberût'un şâyân-ı[3] hayret acâyibâtını[4] görmek için melekût âlemine bak. Fakat bu bakış, hayvanların bakışı gibi, yıldız ve yağmura bakmak şeklinde olmasın. Çünkü hayvanlar da bakarlar. Şâyet melekût âlemine bakmaktan yalnız bu bakış murâd olsaydı, Allahu Teâlâ:

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

1-YETERLİ 2-YAZIKLAR 3-LAYIK, UYGUN 4-ACAİB ŞEYLER

«Yakînen bilenlerden olması için İbrâhim'e göklerin ve yerin hükümranlığını şöylece gösteriyorduk» (6 - En'âm: 75) buyurmakla İbrahim aleyhisselâm'ı övmezdi. Böyle değildir. Göz ile görülen her şey'i Kur'ân-ı Kerim şehâdet âlemi [görülen âlem] diye anlatır. Göz ile görülmeyene de gayb ve melekût âlemi der. Yâni, «İbrahim'e göklerin melekûtunu gösterdik» buyururken, gözle görülmeyen âlemi kasdetmiştir. Hüner, onu düşünmektedir, yoksa görülenleri değildir. Gayb ve şehâdeti bilen, mülk ve melekût âleminin Cebbârı olup onları kahr u galebesinde bulunduran, Allahu Teâlâ'dır. O'nun ilmini kimse ihâta edemez. Ancak O, dilediğini bildirir. Gaybı bilen yalnız O'dur. O, bunu ancak Resûllerinden râzı olduğuna bildirir.

O hâlde aklın başında ise melekût âleminde düşün ki, belki bu sayede sana gök kapularının esrarı açılır da kalbin ile onun içerisinde cevelân ederek Arş-ı A'zam'a kadar yükselirsin. O sırada da Ömer b. el-Hattâb'ın (R.A.): «Kalbim Rabbimi gördü» dediği mertebeye yükselmen umulur. Zira uzak mesafelere ulaşmak, yakın mesafeleri aşmakla mümkündür. İnsâna en yakın olan nefsidir. Sonra üzerinde bulunduğun yer, sonra seni kuşatan hava, sonra yeryüzündeki bitkiler, canlı ve cansız varlıklar, sonra yer ile gök arasındaki boşluk, sonra bütün yıldızları ile yedi kat gökler, sonra kürsü, sonra Arş, sonra arşı taşıyan melekler ve göklerin hazinedarları, bütün bunları geride bıraktıktan sonra ancak sıra bütün bunların ve Arş'ın Rabbine gelir. Hâlbuki seninle bu arada bir çok mesafe ve bir çok aşılması güç ve sarp yollar vardır. Bununla beraber sen daha yakın mesafe olan nefsinin dış görünüşünü bile aşamamış durumdasın. Böyle iken tutar da Rabbi, mârifetten dem vurur ve: «Ben Rabbimi bildim, yaratıklarını bildim, daha ne bileceğim» diye lâf eder durursun.

Şimdi başını göklere kaldır; göklere, yıldızlara, bunların hareketlerine, doğup batışlarına, ay ve güneşe, doğuş ve batış yerlerinin her gün değişmesine, her hangi bir değişiklik olmadan sıralanmış konak yerlerinden devamlı hareketlerine, kıyâmete kadar bu hareketlerinde her hangi bir eksikliğin olmayıp muntazam bir hesab ve muvazene üzerindeki cereyanlarına, yıldızların çokluğuna ve renklerinin ayrılığına bak. Sonra bunların şekillerine bak; kimisi akreb, kimisi kuzu, kimisi öküz, kimisi arslan ve bâzısı da insan sûretinde olduklarını ve yeryüzünde ne kadar sûret varsa göklerde de benzerlerinin bulunduğunu, sonra güneşin kendi yörüngesinde bir yıl içindeki seyrine bak. Eğer doğup batması olmasaydı, gece gündüz ayırımı olmaz ve vakitler ayarlanamazdı. Ortalık devamlı olarak ya karanlık veya ışık içinde kalırdı. Çalışma ve istirahat zamanları bilinemezdi. Allahu Teâlâ'nın nasıl geceyi perde, uykuyu da istirahat olarak yarattığına, gündüzü de geçimi sağlamak için vâr ettiğine bir bak. Geceyi gündüze, gündüzü geceye katarak bunları nasıl büyültüp küçülttüğüne bak. Mevsimlerin ayırımı için güneşin yüksek ve alçaktan seyrine bak. Göklerin acayip hâllerinin onda birini dahî anlamak imkânsızdır. Bizim söylediklerimiz düşünce yollarını açıklamak içindir.

Şunu da iyi bil ki, her yıldızın yaratılmasında, şeklinde, renginde, bulunduğu yere konmasında Allahu Teâlâ'nın bin bir hikmeti vardır. Bedenindeki âzalarını da buna kıyasla. Onun her parçasında ve her uzvun o yere konmasında bin bir hikmetler olduğu gibidir. Gökler ise bundan çok daha önemlidir. Ne büyüklüğünde ne de mânalarının çokluğunda yer, gökler ile hiç bir sûretle mukayese edilemez. Aralarındaki büyüklük ile birbirinden farklı oldukları anlaşılır. Yalnız güneşin yüz altmış küsur def'a yerden büyük olduğunda ittifak edilmiştir. Güneşin büyüklüğünü bildiren rivâyetler de vardır. Yine küçük olarak görülen yıldızların, en küçüğü, yerden sekiz def'a büyüktür. Yüz yirmi def'a büyük olanları da vardır. Bundan da ne kadar uzakta oldukları anlaşılır. Allahu Teâlâ bunların uzaklığına işâret ederek : رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا ٥ **«Allah onu binâ edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir»** (79 - Nâzi'at: 28) buyurmuştur. Her gök arasında beşyüz yıllık mesafe olduğu da söylenir.

Bir yıldızın, yerden kat kat büyük olduğunu, yıldızların çokluğunu ve yıldızların yerleştirildiği gibi göklerin genişliğini, sonra senin farkında olmadığın onların sür'atli hareketlerini, yâni feleğin bir anda yeryüzünün yüz misli sür'atte mesafe aldığını düşün.

Yine Resûl-i Ekrem Cebrâil aleyhisselâm'a :

— Güneş battı mı? diye sorduğunda, Cebrâil aleyhisselâm :

— Hayır, evet, demesi üzerine, Resûl-i Ekrem :

— Bu nasıl cevaptır? demesi üzerine, Cebrâil aleyhisselâm :

— Ben yok, deyinceye kadar güneşin beşyüz yıllık mesâfe aldığını, bu bakımdan «yok» der demez, «evet» demek mecburiyetinde kaldım, diye cevab verdi. Feleğin büyüklüğüne, sonra hafif hareketine, sonra bu kadar büyüklüğü ile beraber göz bebeğine nasıl sıkıştırıldığına, oturup gözünü açtığın vakit her tarafını görebildiğine bak.

Aslında bütün azamet ve ihtişamiyle göğe değil, göğün yaradıcısına ve onu nasıl yarattığına ve sonra da görünürde direksiz olarak onları nasıl tutturduğuna bak. Bütün yeryüzü bir mesken, gök yüzü onun örtüsü gibidir.

Sana şaşarım ki, süslü, yaldızlı ve işlemeli bir köşke girdiğin vakit ona hayran kalır ve ömrün boyunca ondan bahseder durursun da Hâlikın bu muazzam evine, bu evin yerine, örtüsüne, havasına, içindeki şâyân-ı hayret süs eşyalarına, acayip canlılarına ve çeşitli işlemelerine bakıp durduğun hâlde onlara iltifat etmez ve onlardan bahsetmezsin. Acaba gördüğün o ev, bundan daha mı süslüdür? Hâlbuki aslında bu ev, bu kubbenin en âdî tarafı olan yeryüzünün bir parçasıdır. Buna rağmen bu âleme bakmayışının tek sebebi, Rabbinin inşaatı olması bakımındandır. Ne yazık ki sen kendini, Rabbini ve Rabbinin evini unutarak mide ve şehvetin ile meşgul oldun. Bütün emelin, şehvet ve haşmetin oldu. Şeh-

vetinin gaayesi de mideni doldurmaktır. Ne kadar çok yesen, bir hayvanın onda biri kadar yiyemezsin. Yâni bu hususta hayvan yine senin on derece fevkındedir. Haşmetinin sonu da nihâyet seni tanıyan elli - yüz kişinin sana karşı dilleri ile yaltaklık edip gönüllerinden sana kin ve nefret duymalarıdır. Şâyet dostluklarında samimî olsalar da yine sana iyilik ve kötülükten hiç bir şey yapamazlar. Buna rağmen yine senin bulunduğun yerde gerek servet gerek mevki bakımından senin üstünde nice gayr-i müslimler bulunur. Sen yine bu aldanışla uğraşır da hâlâ yer ve göklerin melekûtuna bakmazsın. Bu mülkün sâhibinin seni merzuk ettiğini düşünmezsin. Sen tıpkı, bir hükümdârın, yüksek ve müzeyyen sarayının altında yuva yapan ve bu yuvadan çıkan bir karınca gibisin. Karınca ev sâhibi ile karşılaşıp konuşmağa muktedir olsa da ancak kendi yuvasından yeyip içeceğinden bahsedebilir. O mutantan ve müzeyyen saraydan haberi bile olmaz. Karınca bu saraydan, saraydaki ihtişamdan, içindeki hizmetçiler ve zînet eşyasından haberi olmadığı gibi, sen de Allah'ın bu mülkünden, göklerde deveran eden meleklerinden bir şey bilmezsin. Tıpkı karınca gibisin. Bununla beraber karıncadan da düşüksün. Çünkü karıncada, seni ve senin sarayını düşünecek kudret yoktur. Hâlbuki sen bu yeteneğe sâhibsin. Sen, göklerin melekûtunda cevelân edebilirsin. Sözü fazla uzatmayalım. Çünkü ne kadar uzatsak da, Allah'ı bilmek için Allahu Teâlâ'nın bize bahşettiği delil ve imkânların hepsini saymamız mümkün değildir. Zâten Allah'ı mârifet hususunda âlimler ve velîlerin bildiğine nisbetle bizim bildiklerimiz az. Bütün peygamberlerin bildikleri de mukarreb meleklerin bildiklerine nisbetle az, bu melekler de dahil, bu yaratıkların bildikleri, Allahu Teâlâ'nın ilmine nisbetle ilim denmeyecek kadar azdır. Bunlara ilimden ziyâde dehşet, hayret, kusur ve acziyyet denir. Kullarına bildirdiğini bildirdikten sonra :

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا «Size az ilim verilmiştir»

(17 - İsrâ: 85) buyuran Allahu Teâlâ'yı tesbih ve takdîs ederim.

İşte bu düşünürlerin, Allah'ın yaratıkları hakkındaki düşünce ve tefekkürleri budur. Burada Allahu Teâlâ'nın Zâtını düşünmek diye bir şey yoktur. Ancak yaratıkları düşünmekle yaratanın azamet ve kudretine delil çekilir. O'nun sun'-i bedî'i ve yaratıkları üzerinde ne kadar çok düşünürsen, o nisbette O'nun azamet ve kudretini anlarsın. Bu, tıpkı bir âlimin ilmini beğenmesine benzer. Ne kadar daha çok ilmine, yazılarına, şiir ve edebiyatına muttali' olursan, o nisbette ona bağlılığın, sevgi ve saygın artar.

Allahu Teâlâ'nın yaratıkları üzerinde onlardaki nizam ve intizamda da böyle düşün. Zira bunlar üzerinde düşünmenin sonu yoktur. «ŞÜKÜR KİTABI»nda tafsilâtını verdiğimiz şu hususu da buraya ilâve edelim. Şükür kitâbında, bu varlıklara, Allah'ın bize in'am ve ihsânı olmaları bakı-

1- MAKSAD 7- ACİZLİK
2- RIZIKLANMIŞ 8- ACAİB ESERLER
3- SÜSLÜ 9- VAKIF
4- BECERİKLİ, KUVVETLİ 10- NİMET
5- DEBDEBELİ

mından nazar ettik. Bu kitapta ise, yalnız Allah'ın yaratıkları olmaları bakımından bunları ele almış bulunuyoruz.

Gerek Allah'ın fi'li ve gerek bize in'am ve ihsânı olmaları bakımından bizim baktığımız, bunların hepsine, tabiatçıların başka gözle bakması, sapıklık ve azgınlıklarının neticesidir. Allah'ın muvaffak kıldığı kimselerin bunlara bakıp bunlar üzerinde düşünmesi ise hidâyete sebeb olur. Yer ve göklerdeki her zerre ile Allahu Teâlâ dilediğini hidâyet ve dilediğini sapıtır. Çünkü bunlara, Allah'ın fi'li ve san'atıdır diye bakanlar, bunlardan Allah'ın azametine delil çeker ve bu istifadeyi yaparlar. Kim, sebebleri, yaratanı düşünmeden, yalnız bunların birbirine sebeb olup müessir olduklarına göz atar ve sade bu yönden bunları düşünürse azar ve mürted olur. Sapıklıktan Allah'a sığınır, fazl u keremi, cûd ve rahmeti ile bu gibi sürçmelerden bizi korumasını dileriz.

•

Rub'u'l-Münciyât'ın dokuzuncu kitâbı olan Tefekkür kitâbı burada tamâm oldu.

Yalnız Allah'a hamdeder, yüce peygamberine, onun âl ve ashâbına salât u selâm ederim.

Bunu, ölüm ve ölüm ötesi kitâbı tâkib edecek ve Allahu Teâlâ'nın lûtf u keremi sâyesinde bu kitâb ile İhyâu Ulûmi'd-Din sona erecektir.

(İhyâ - Cilt: 4 - Kitab: 9'un sonu)

1-İŞ 2-TESİRLİ 3-TERKİ-İ İSLAM 4-CÖMERTLİK

İhyâu 'Ulumi'd-Dîn (Cilt: 4)

Rub'u'l-Münciyat

ONUNCU KİTAB

KİTÂBU ZİKRİ'L-MEVT VE MA BA'DEHU

(ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASINI ANMA KİTABI)

(MUKADDİME VE KIRKSEKİZ BEYANDAN MÜTŞEKKİLDİR)

بسم الله الرحمن الرحيم

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, ölüm ile beraber cebbârların boynunu, Kisrâların belini kırdı, Kayserlerin emellerini boşa çıkardı da onları zelîl ve perişan etti. Onlar ki, ölümden nefret ederlerdi. Fakat Hak Teâlâ'nın va'd-i sübhânisi geldiği vakit onları yere serdi ve saraylardan mezarlara, evlerin aydınlığından lâhdin karanlığına, câriyelerle eğlenmekten kurt ve böceklerin kucağına, yer üstündeki zevklerden yer altında kıvranmağa, dost ve ahbâb ile ünsiyyetten mezarda yalnızlığa, yumuşak atlas dibâlar üzerinde yaslanmaktan sert toprağa intikal ettirdi. Onların satvet ve haşmetleri kendilerini ölümden kurtaramadı. Nasıl, onların sesi daha çıkıyor mu? Bekaa ve kahr u istilâ ile tekleşen ve bütün canlıları takdir ettiği ölümle zelîl eden, sonra da ölümü, müttakiler için bir kurtuluş ve vuslât kapusu yapan, mezarı da kıyâmete kadar âsiler için tutuklu yeri kılan Allahu Teâlâ'yı tesbih ve takdis ederim. Zâhirî nîmetleriyle in'am, gaalib ve kaahir şekilde intikam, Ona mahsustur. Yer ve göklerde evvel, âhir, hamd, ona mahsustur.

Salât u selâm, açık mûcize ve alâmetler sâhibi olan Muhammed ve âl'ine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; kendisini ölüm yakalayacak olana, varacağı yerin toprak, arkadaşlarının böcekler, konuşacaklarının Münker ve Nekir melekleri, karyolasının mezar, devamlı duracağı yerin toprak, uğrak yerinin kıyâmet, son yerinin Cennet veya Cehennem olduğunu bilen kimseye yaraşan, fikir ve zikrinin ölüm olması, ölüm için hazırlanması, ona göre tedbir alması, ölümü beklemesi ve bütün imkânları ile ölüm için hazırlanmasıdır. Hattâ insan dâima kendisini mezardaki ölülerden saymalıdır. Çünkü uzak olan gelmeyecek olandır. Yoksa her gelecek, yakındır. Akıl, ölüm için hazırlanmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Akıllı adam,**

1-MEZAR 2-GEÇME 3-ERİCİ KUVVET 4-EBEDİ
4-MAHVETMEKLE HÜKMÜ ALTINA ALMA 5-TAKVALI
6-KAVUŞMA 7-İHSAN ETME 8-ÜSTÜN GELEN
9-EHLİ BEYT

kendisini hesâba çekip ölüm için hazırlanandır» buyurmuştur. Bir şey için hazırlanmak, onu sık sık hatırlamakla, hatırlamak da hatırlatıcı şeylere bakmakla mümkündür.

Bunun için biz de burada ölüm ânını, ölümden önce ve sonraki hâlleri, âhiret ve kıyâmetin hâllerini, Cennet ve Cehennem'i ve bunlardan tekrar tekrar insânın hâtırlaması gerektiği hususları anlatacağız. Maksadımız, ölüm için hâzırlanmağa teşviktir. Çünkü ömürden az bir şey kaldı. Ölüm yolculuğu yaklaştı. Ne yazık ki insanlar bundan gaafildirler. Nitekim âyet-i celîle'de:

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ

«İnsanların hesab görme zamanı yaklaştı, fakat onlar hâlâ habersiz, haktan yüz çeviriyorlar» (21 - Enbiyâ: 1) buyurulmuştur.

Şimdi biz ölüm ile ilgili olan hususları iki bölümde anlatalım:

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖLÜMÜN MUKADDİMELERİ İLE SÛR'A ÜFÜRÜLÜNCEYE KADAR ÖLÜMDEN SONRAKİ HALLER

Burada sekiz bab vardır:

Birinci Bab: Ölümü Hâtırlamak Ve Buna Teşvik.
İkinci Bab: Uzun Ve Kısa Emeller.
Üçüncü Bab: Can Çekişme, Bunun Şiddeti Ve Ölüm Anında Sevilen Hâller.
Dördüncü Bab: Resûl-i Ekrem İle Hulefâ-i Râşidîn'in Ölümleri.
Beşinci Bab: Hulefâ, Ümerâ Ve Sâlihlerin Ölüm Anındaki Sözleri.
Altıncı Bab: Âriflerin Cenâze, Kabir Ve Kabir Ziyâreti Hakkındaki Sözleri.
Yedinci Bab: Ölümün Hakîkati Ve Mezardan Sûr'a Üfürülünceye Kadar Ölümün Durmu.
Sekizinci Bab: Keşif Ve Rü'ya Yolu İle Ölülerin Hâllerinden Bilinen Hususları Hâvidir.

BİRİNCİ BAB

1 inci BEYÂN: ÖLÜMÜ HÂTIRLAMAK VE ÇOK ANMAK HUSUSUNDA TEŞVİK

Bilmiş ol ki; dünyanın zevklerini seven, ona aldanıp meyleden kimse, ölümden gaflet eder ve ölümden bahsedilince, ondan nefret eder. İşte bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

1-HABERSIZ 2-İÇİNE ALAN 3-HABERSIZLIK

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

«De ki: «Doğrusu kendisinden kaçtığınız ölüme mutlak yakalanacaksınız; sonra; görüleni de görülmeyeni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz». O size işlediklerinizi haber verecektir» (62 - Cum'a: 8) buyurmuştur. Sonra insanlar üç kısma ayrılır. Bir kısmı, dünyaya dalmış gidiyor. Diğer kısmı henüz tevbe etmiş ve Hakk'a yönelmiştir. Üçüncü kısmı da kemâle ermiş âriflerdir.

Dünyaya meyleden, ölümü anmaz; anarsa da dünyadan nasıl ayrılacağına üzülerek anar. Bunun için ölümü yerer. Bu gibilerin bu maksadla ölümü anmaları, Allah'a uzaklaşmaktan başka bir yarar sağlamaz.

Henüz tevbe etmiş olana gelince; onun ölümü fazla anması, korku ve haşyetinin artması ve tevbeye devamı için lâzımdır. Bâzan ölümden korkması, tevbesini tamamlamadan ve gerekli azığını almadan korkusu sebebiyle olabilir ki, burada mâzur sayılır. Bu maksadla ölümü sevmeyen, Resûl-i Ekrem'in:

مَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ تَعَالَى لِقَاءَهُ

«Allah'a mülâkatı (ölümü) **kerih göreni** (ondan hoşlanmayanı) **Allah da kerih görür»** (523) buyurduğu kimselerden sayılmaz. Çünkü bu adam ne ölümü ne de Allah'a mülâkatı kerih görmüyor, kusur ve noksanlarını telâfi peşindedir. Bu, sevgilisine ulaşmak için sevgilisinin arzû ettiği şekilde hazırlanmakla meşgul olduğundan vakit kazanmak isteyenlerin durumuna benzer. Bu, mülâkatı kerih görmüş sayılmaz. Bunun belirtisi, devamlı olarak hazırlıkla meşgul olmaktır. Böyle yapmazsa dünyaya meyletmiş sayılır.

Ârife gelince; o, devamlı olarak ölümü hâtırlar, çünkü ölüm, sevgilisi ile buluşma zamanıdır. Seven, sevgilisi ile buluşacağı günü hiç hâtırından çıkarmaz. Hattâ ölümün geç gelmesine canı sıkılır. Bir an önce bu isyan dünyasından kurtulup Allah'a ulaşmağa can atar. Nitekim Huzeyfe (R.A.) ölüm döşeğine yattığı vakit: «Dost, âni bir baskınla geldi. Pişmanlık fayda vermez. Allah'ım, fakirlik ve hastalıktan hakkımda hayırlı olanı bana ver. Ölüm de hakkımda yaşamaktan hayırlı ise, Sana ulaşıncaya kadar ölüm yolunu bana kolaylaştır» diye duâ etmiştir. Demek ki kusurlarını telâfi ve sermaye edinmek maksadıyla henüz tevbe etmiş olanın ölümden hoşlanmamasında, hazırlıklı bulunanın da ölümü sevmesinde mâzur sayılırlar. Fakat bu ikisinden de daha üstün rütbe, kendisi

(523) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

için ölüm veya kalım taraflarını tercih etmeden, işi Allah'a havale edip, O'nun için en sevimli olanı, kendisi için de en sevimli olmaktır. İşte aşırı derecede sevgi sayesinde teslim ve rızâ makamına yükselen budur. Bu ise, son rütbedir.

Her hâl ü kârda ölümü hâtırlamakta sevab ve fazîlet vardır. Zira dünyaya meyleden insan, ölümü ana ana, yavaş yavaş dünyadan uzaklaşmağa başlar. Çünkü artık nîmetleri ona ağır gelmekte, zevklerinden hoşlanmamağa başlar. Böylece dünyanın lezzet ve şehvetlerinden insânı soğutan her şey, kurtuluş sebeblerindendir.

2 nci BEYÂN: **HER HAL Ü KÂRDA ÖLÜMÜ ANMANIN FAZÎLETİ**

Resûl-i Ekrem: **«Zevkleri yok eden ölümü, çok anın»** (524) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem: **«Eğer siz Âdemoğullarının ölüm hakkında bildiklerinizi hayvanlar bilseydi, onların vücudlarında et bulup yiyemezdiniz»** (525) buyurmuştur.

Hz. Âişe (R.A.) Resûl-i Ekrem'e, «Şehidlerle beraber haşrolacak kimse var mı?» diye sorunca, Resûl-i Ekrem: **«Evet, günde yirmi def'a ölümü hâtırlayan, şehidlerle haşrolur»** (526) diye cevab vermiştir. Çünkü yirmi def'a ölümü hâtırlamak, insânı dünyaya aldanmaktan alıkor ve âhiret için hâzırlanmağa; ölümü unutmak ise insânı dünya zevkine sürüklemeğe sebeb olur.

Yine Resûl-i Ekrem: الموت تحفة المؤمن **«Mü'minin hediyesi ölümdür»** (527) buyurmuştur. Çünkü dünya, mü'minin tutuklu bulunduğu bir yerdir. Zira burada devamlı olarak nefsi ile mücadele; şehvetlerine karşı riyâzet ve şeytânın saldırısına karşı savunma hâlindedir. Ölüm ise bütün bu sıkıntılardan âzâd olmak demektir. Âzâdlık ise kendi hakkında bir hediyedir.

Yine Resûl-i Ekrem:

«Ölüm, her mü'min için bir keffârettir» (528) buyurmuştur. Bununla da gerçek müslümânı kasdetmiştir. O müslüman ki, müslümanlar onun elinden ve dilinden emin olmuş, mü'minin iyi vasıfları kendisinde yerleşmiş, günahlarla kirlenmemiş, ancak farzları yerine getirmek ve büyük günahlardan kaçınmakla bâzı ufak tefek hatâları olmuştur ki, ölüm bun-

(524) Metin olarak yukarda geçmiştir.
(525) Metin olarak yukarda geçmiştir.
(526) Metin olarak yukarda geçmiştir.
(527) İbn Ebi'd-Dünyâ, Taberânî, Hâkim Abdullah İbn Ömer'den (R.A.) mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.
(528) Ebû Nuaym «Hilye»de rivâyet etmiştir.

ları yok eder. Atâ-i Horasânî'nin anlattığına göre, bir gün Resûl-i Ekrem kahkahalar atan bir meclise uğradı ve:

﴿ شُوبُوا مَجْلِسَكُمْ بِذِكْرِ مُكَدِّرِ اللَّذَّاتِ الْمَوْتِ ﴾

«Meclisinizi, muhabbetinizi, zevkleri alt üst eden şeylerle karıştırınız» buyurdu. Onlar: «O nedir?» diye sormaları üzerine, Resûl-i Ekrem: **«Ölümdür»** (529) buyurdu. Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

﴿ أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ فَإِنَّهُ يُمَحِّصُ الذُّنُوبَ وَيُزَهِّدُ فِي الدُّنْيَا ﴾

«Ölümü çok hâtırlayın, zira o, günahlardan korur ve dünyadan yüz çevirttirir» (530) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

﴿ كَفَى بِالْمَوْتِ مُفَرِّقاً ﴾ **«Ayırıcılık bakımından ölüm yeter»** (531). Diğer bir hadisde de: ﴿ كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظاً ﴾

«Vâiz olmak bakımından ölüm yeter» (532) buyurmuştur. Bir gün Resûl-i Ekrem Mescid'e gitmiş, orada bâzı kimselerin konuşup gülüştüklerini görünce: **«Ölümü anın, iyi biliniz ki, nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, benim bildiğimi siz bilseydiniz, az güler çok ağlardınız»** (533) buyurmuştur. Bir def'a Resûl-i Ekrem'in huzurunda bir adamı övdüklerinde, Resûl-i Ekrem:

— **Bu adamın ölümü anması nasıldır?** diye sordu. Onlar da:

— Ölümü andığını hiç hâtırlamıyoruz, deyince, Resûl-i Ekrem:

— **O hâlde adamın bir değeri yoktur** (534), buyurdu. İbn Ömer (R.A.) anlatıyor: «Bir gün, onuncu şahıs olarak Resûl-i Ekrem'in huzurunda bulunuyordum. Ensar'dan birisi, «İnsanların en akıllısı ve en keremlisi kimdir?» diye sordu. Resûl-i Ekrem:

«Ölümü daha çok anan ve onun için daha çok hâzırlanandır. İşte dünyanın şerefini ve âhiretin keremini ihrâz eden akıllılar bunlardır» buyurdu.

---

(529) İbn Ebi'd-Dünya mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(530) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

(531) Haris, Ebu Üsame'den (R.A.) rivayet etmiştir. İbn Ebi'd-Dünyâ başka yoldan mürsel olarak rivayet etmiştir.

(532) Taberani ve Beyhaki Ammâr b. Yâser'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(533) İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(534) İbn Ebi'd-Dünyâ, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- NASİHATÇI 2- KAZANMA

Bu Hususta İslâm Büyüklerinin Sözleri :

Hasan-ı Basrî : «Ölüm, dünyanın bütün kötülüklerini açığa çıkardı da akıl sâhibi için dünyalık hususunda sevinç namına bir şey bırakmadı» dedi.

Rebî' b. Haysem: «Kişinin bekledikleri̇nde ölümden daha hayırlısı yoktur» demiştir. Yine bu zât: «Beni kimseye bildirmeyin, beni, Rabbime havâle edin» dedi. Hakîm'lerden birisi, kardeşliklerinden birisine yazdığı mektubda: «Kardeşim, ölümü arayıp bulamıyacağın gün gelmeden önce, bu dünyada ölüm için hâzırlan» dedi.

İbn Sîrîn'in yanında ölümden bahsedildiği vakit odun kesilir ve bütün âzaları ölmüş gibi donardı.

Ömer b. Abdülâziz her akşam adamlarını başına toplar, ölümden ve kıyâmetden bahsederler ve âdeta bir ölen varmış gibi ağlarlardı.

İbrâhim et-Teymî: «İki şey beni dünya zevkinden ayırmıştır. Biri ölümü hâtırlamak, diğeri de Allah huzurunda hesab vermeyi düşünmektir» dedi.

Kâ'b da (R.A.): «Ölümü bilene dünyanın elem[1] ve sıkıntıları kolay gelir» dedi.

Mıtraf diyor: «Rü'yamda Basra mescidinin ortasında adamın biri «Ölümü hâtırlamak, korkanların kalbini deldi, vallahi, onları şaşkın görüyorum» dediğini duydum» dedi.

Eş'as anlatıyor: «Hasan-ı Basrî'nin sohbetine devâm ederdik. Onun sohbeti, Cehennem, âhiret ve ölüm işini hâtırlatmaktan ibâret idi».

Safiyye (R.A.) diyor: «Kadının biri Hz. Âişe'ye (R.A.) kalbinin kasvetinden[2] şikâyet etti. Hz. Âişe (R.A.): «Ölümü çok an ki, kalbin yumuşasın» buyurdu. Kadın da böyle yaptı ve kalbi yumuşadı. Bunun üzerine kadın Hz. Âişe'ye (R.A.) gelerek teşekkür etti».

İsâ aleyhisselâm'ın yanında ölümden bahsedildiği vakit, vücudundan ter yerine kan sızardı. Dâvud aleyhisselâm da ölüm ve kıyâmet anıldığı vakit âzaları birbirinden ayrılıncaya kadar ağlar; Allah'ın rahmeti anıldığı vakit kendine gelirdi.

Hasan-ı Basrî diyor: «Aklı başında olan herkes ölümden korkar ve onun için üzüntü duyar.»

Ömer b. Abdülâziz âlimlerden birisine :

— Bana va'z[3] et, dedi. Âlim :

— Halifelerin ilk öleni sen değilsin, yâni sen de her halife gibi öleceksin, dedi. Ömer :

— Daha söyle, deyince âlim :

— Âdem'e varıncaya kadar bütün ataların ölümü tatmış ve sıra sana gelmiştir, deyince, Ömer ağladı.

Rebî b. Haysem de ölümü hâtırından çıkarmamak için evinin içinde günde bir kaç def'a yatıp kalktığı bir mezar kazdırmış ve bir an ölüm hâtırımdan çıksa kalbim bozulur, derdi.

1-ACI 2-KATILIK 3-NASİHAT

Şihhır'ın oğlu Abdullah'ın oğlu Mitraf da: «Şu ölüm yok mu? Servet sâhibine servetlerini zehir etmiştir. O hâlde ölüm olmayan yer için servet hâzırlayın» demiştir.

Ömer b. Abdülâziz de Anbese'ye: «Ölümü çok hâtırla, şâyet bolluk içinde isen onu sana daraltır; darlıkta isen hayâtını genişletir» dedi.

Ebû Süleyman ed-Dârânî de Ümm-i Hirven'e: «Ölümü sever misin?» diye sordu. Kadın, hayır dedi. Sebebini sorunca: «Bir adama karşı bir kusur işlesem, onun yüzünü görmek istemem. Allah'a bu kadar isyan ettiğim hâlde O'na ulaşmağı nasıl seveyim?» demiştir.

3 üncü BEYÂN: ÖLÜMÜ HATIRLAMAĞI KALBDE YERLEŞTİRMENİN YOLU

1 [Bilmiş ol ki, ölüm tehlikeli ve korkunç bir şeydir. İnsanların bundan gafleti, onu az düşünüp az konuşmalarındandır. Hattâ ölümü hâtırlayanlar da onu boş bir kalb ile düşünmez; dünya şehvetleri ile meşgul olan kalbler ile düşünürler. Bu bakımdan ölümü hâtırlamak, gönüllerde fazla te'sir etmez. Bunun çâresi; her şeyden sıyrılmış boş bir kalb ile, daima gözünün önünde bulunan ölümü, çöl veya deniz yolculuğuna çıkacak olan insânın, bu tehlikeli yolculuktan başka bir şey düşünmediği gibi, düşünmektir. Böyle hâlis bir düşünce ile ölümü düşündüğü vakit, bu düşüncenin kalbinde te'sir ederek dünya neş'esini azaltıp kalbini üzeceği ihtimâli kuvvetleşir.

Bu hususta en müessir yol, kendi emsallerinde, kendisinden önce ölüp toprak altına girenleri, onların mevki ve mansıblarını, toprağın onların sûretlerini nasıl mahvettiğini, mezarlarında nasıl çürüdüklerini, ailelerinin dul, çocuklarının nasıl yetim kaldığını, mallarının mahvolduğunu, câmideki yerlerinin boş kaldığını ve dostlarından ayrıldığını, hayatta iken nasıl neş'eli sohbet ettikleri hâlde nihâyet nasıl unutulup kayboldukların düşünmektir.] Ne zaman ki insan, ölen bir adamı bütün teferruatiyle böyle düşünür, sûretini, neş'esini, geçim için çırpınışını, ölümü unutup yaşamak istediğini, gençlik ve kuvvetine mağrur olduğunu, eğlenceye meylettiğini, önündeki ölümü unutarak zevkine daldığını ve nihâyet ölümün kendisini nasıl âni olarak yakaladığını, dünyada yürüyen ayaklarının nasıl donup kaldığını ve hattâ mafsallarının çürüyerek birbirinden ayrıldığını, hayatta konuşan dilini şimdi kurtların yediğini, toprağa verilirken inci gibi parlayan dişlerinin şimdi nasıl çürüdüğünü, kendisi ile ölümü arasında bir gün bile mesafe yok iken nasıl on yıl sonra lâzım olacak nafaka peşinde koştuğunu, ummadığı zamanda ölümün pençelerini kendisine nasıl taktığını, ölüm meleğinin nasıl kendisine göründüğünü, ya Cennet veya Cehennem diye nasıl kendisine seslendiğini düşünür kendisini de bu anda onun yerine koyarak gafletinin aynı onun gafleti gibi olduğunu ve aynı âkıbete uğrayacağını hâtırlarsa, işte o zaman kalbi yumuşar. Nitekim Ebû'd-Derdâ (R.A.): «Ölüleri hâtırladığın vakit,

1-HABERSİZLİK 2-TESİRLİ 3-BENZER

kendini de onlardan biri diye kabûl et» demiştir. İbn Mes'ûd da (R.A.): «Saîd, başkasından ders alandır» demiştir.

Ömer b. Abdülâziz de: «Görmüyor musunuz? Her gün sabah veya akşam nasıl birini Allah'a yolcu ediyoruz. Onu yerin içine koyup üzerine toprağı atıyoruz, dostları geride kalıyor ve ilişkileri tamamen kesiliyor?» demiştir.

İşte bunları ve benzerlerini devamlı olarak düşünmek, mezarları ziyâret etmek, hastaları görmek gibi tutum ve davranışlar, gönülde ölümü hâtırlamağı tâzeler ve bu hâl kalbinde galebe çalarak bütün işlerinde ölümü göz önünde bulundurmağa ve buna göre hazırlanmağa vesile olur da bu sâyede dünyaya aldanmaktan korunmuş olur. Yoksa kalbin dışı ile ve fasîh dil ile ölümü düşünüp anmakta fayda azdır. Dünyalıktan bir şey hoşuna gittiği vakit, insan, hemen ondan ayrılacağını hâtırlamalıdır. Bir gün İbn Mutî evine baktı ve evi hoşuna gitti. Sonra: «Vallahi, ölüm olmasa seninle sevinir ve eğer dar olan mezara girmeyecek olsam, dünyalıktan hoşlanırdım. Fakat şimdi bunların hepsi boş şeylerdir» diyerek yüksek sesle ağlamağa başladı.

İKİNCİ BAB

Tûl-i Emelin Yerilmesi, Kısa Emelin Fazileti, Tûl-i Emelin Sebebi ve Tedâvî Çâreleri Beyânındadır.

4 üncü BEYÂN: KISA EMELİN FAZİLETİ

Resûl-i Ekrem, Abdullah İbn Ömer'e (R.A.) hitâben:

إِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالْمَسَاءِ وَإِذَا أَمْسَيْتَ فَلَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالصَّبَاحِ وَخُذْ مِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ وَمِنْ صِحَّتِكَ لِسَقَمِكَ فَإِنَّكَ يَا عَبْدَ اللّٰهِ لَا تَدْرِي مَا اسْمُكَ غَدًا

«Sabaha çıktığın vakit akşama çıkacağını düşünme, akşama çıktığın vakitte de sabahlayacağını hâtırına getirme. Hayâtından ölümün ve sıhhatinden hastalığın için ayır. Ey Abdullah, yarın adının ne olacağını bilemezsin» (535) buyurmuştur.

Hz. Ali'den (R.A.) gelen rivâyette Resûl-i Ekrem: **«Sizin için en çok korktuğum iki kötü huydur. (Bunlar) nefsinizin hevâsına uymak ve uzun kuruntudur. Hevâye uymak, insanı Hak'tan alıkor. Tûl-i emel ise dünya sevgisinden gelir. Allahu Teâlâ dünyayı, sevdiğine de buğzettiği-**

(535) Buhârî ve İbn Hibban rivâyet etmişlerdir.

1-SAADETLİ 2-(AÇIK VE GÜZEL KONUŞAN) 3 BİTMEYEN İSTEK
4-KÖTÜLENME 5-İSTEK 6-DÜŞMANLIK ETTİĞİNE

ne de verir. Fakat bir kulunu sevdiği vakit, mutlak sûrette ona imânı nasib eder. İyi biliniz ki, dünya, arkasını çevirdi gitmek üzeredir. Âhiret ise bize yönelmiş yaklaşmaktadır. İyi biliniz ki, amel gününde hesâbınız olmayacağı gibi, hesab gününde de amelinizin olmıyacağından korkulur» (536) buyurmuştur.

Ümmü Münzir'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem, bir akşam vakti bâzı kimselere hitâben : **«Ey insanlar, Allah'tan utanmıyor musunuz?»** buyurdu. Dinleyenler: «Niçin ya Resûlâllah?» dediklerinde, Resûl-i Ekrem : **«Zira yiyeceğinizi toplar, ulaşamıyacağınız uzun emeller peşinde koşar ve oturmayacağınız inşaatları yaparsınız»** (537) buyurdu.

Ebû Said el-Hudrî (R.A.) Üsâme b. Zeyd'den (R.A.) bir ay vâde ile yüz dinar bir cariye satın alır. Bunu duyan Resûl-i Ekrem : **«Bir ay va'de ile satın alan Üsâme'ye şaşmıyor musunuz? Üsâme tûl-i emel sâhibidir. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, gözüm açıldığı zaman kapaklarını kapamadan öleceğimi, lokmayı yuttuğum vakit onu hazmetmeden öleceğimi düşünürüm. Ey âdemoğulları, aklınız varsa kendinizi ölülerden sayın. Allah'a kasem ederim ki, size va'dedilen ölüm gelecek, ona engel olamıyacaksınız»** (538) buyurmuştur.

İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem su dökündüğü vakit hemen akabinde teyemmüm ederdi. Bir gün kendisine, «Yakında su var» dediğimde :

«Belki suya ulaşamam» (539) buyurmuştur. Rivâyete göre bir gün Resûl-i Ekrem üç tane odun aldı. Birini önüne birini de yan tarafına dikti, diğerini de uzaklara attı. Sonra : **«Burada neyi temsil ettiğimi biliyor musunuz?»** buyurdu. Ashâb: «Bildir, ya Resûlâllah» deyince, Resûl-i Ekrem: **«Bu, insan, bu da eceli, uzaklarda olan da emelidir. O, emellerinin peşinde koşar fakat eceli onu yakalar, emeline ulaşamaz»** (540) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

مَثَلُ ابْنِ آدَمَ وَإِلَى جَنْبِهِ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ مَنِيَّةً إِنْ أَخْطَأَتْهُ الْمَنَايَا وَقَعَ فِي الْهَرَمِ

«Âdemoğlu, doksan dokuz ümid peşindedir. Umduklarını kaçırırsa ihtiyarlığa düşer» (541) buyurmuştur. İbn Mes'ûd (R.A.) diyor: «Bu, insan,

---

(536) İbn Ebi'd-Dünyâ Câbir'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(537) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.
(538) İbn Ebi'd-Dünyâ, Hayranî, Beyhaki ve Ebû Nuaym rivâyet etmişlerdir.
(539) İbn Mübârek, İbn Ebi'd-Dünyâ ve Bezzâr rivâyet etmişlerdir.
(540) Ahmed ve İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.
(541) Tirmizi, Abdullah b. eş-Sıhhır'den rivâyet ile rivâyet etmiştir.

1- YEMİN
2- ARKASINCA

bunlar da etrafını kuşatan tehlikeli ümidlerdir. Açık olarak karşısındadırlar. Bu ümidlerden sonra ihtiyarlık, ihtiyarlıktan sonra da emeller gelir. O, açık ümidleri için çeşitli emeller besler. Şâyet umduğuna ulaşamazsa, ihtiyarlık onu öldürür.»

Abdullah İbn Mes'ud (R.A.) diyor: «Resûl-i Ekrem bize dört köşeli bir çizgi çizdi. Sonra ortasına düz bir çizgi daha çekti ve bu çizginin sağında solunda bir çok çizgiler çizdi. Bunun üzerine ortadaki düz çizgi için: **«İşte bu, insandır»**, etrafını kuşatan çizgi için de: **«Bu, eceldir. Bu taşradaki çizgiler de emeldir. Onların peşinde dolaşır. Birini kaybederse diğeri ile karşılaşır»** (542) buyurdu.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: **«Âdemoğlu ihtiyarladığı hâlde iki haslet kendisi ile kalır. Onlar da hırs ve tûl-i[1] emeldir»**. Diğer rivâyette: **«Âdemoğlu ihtiyarladığı hâlde kendisinde iki haslet gençelir. Onlar da mala ve ömre haris olmaktır»** (543) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

[2] **«Bu ümmetin evveli, yakin ve zühd sâyesinde kurtuldu. Sonu da cimrilik ve tûl-i[1] emel sebebiyle helâk olacaktır»** (544) buyurmuştur.

Denildi ki: İsâ aleyhisselâm ihtiyar bir demircinin karşısında oturdu ve: «Allah'ım, bunun tûl-i[1] emel arzûsunu kes» diye duâ etti. Bir de baktı ki adam çekici atmış bir kenarda oturo kalmış, tabiî yapılacak iş de ortada kalmış. Bunu gören İsâ aleyhisselâm: «Yâ Rab, bunun emelini artır» diye duâ etmiş. Adam da tekrar çekici eline alarak işe başlamıştı. Bunun üzerine İsâ aleyhisselâm ihtiyâra yaklaşarak, niçin işini bırakıp sonra başladığını sordu. İhtiyar: «Bir ara, «ihtiyarladın daha ne kadar çalışacaksın. Artık işi bırak» diye hâtırımdan geçti ve işi bıraktım. Sonra, «Canım yaşadığın müddetçe yemeğe ihtiyâcın var, böyle durmakla olmaz» diye düşündüm ve yeniden işe başladım» dedi.

Hasan diyor ki: Resûl-i Ekrem: **«Hepiniz Cennet'e girmeği sever misiniz?» buyurdu.** (Onlar: «Evet» demeleri üzerine, Resûl-i Ekrem): **«Emellerinizi kısaltın, ölümünüzü gözünüzün önüne getirin ve Allah'tan hakkıyle hayâ edin»** (545) buyurdu. Resûl-i Ekrem duâsında: **«Allah'ım, âhirete engel olan dünyadan, ölümün hayrına mâni olan hayattan ve amelin hayrını men'eden emelden sana sığınırım»** (546) derdi.

---

(542) Buhârî rivâyet etmiştir.

(543) İkinci rivâyet şekli, Müslim'den, birincisi İbn Ebi'd-Dünyâ'dan sahih sened ile.

(544) İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Lubay'a'dan, o da babasından, o da babasından rivâyet etti.

(545) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(546) İbn Ebi'd-Dünyâ Haşib'den rivâyet etmiştir.

1-BİTMEYEN İSTEK 2-HASİSLİK

Bu Hususta Diğer Rivâyetler :

Mitraf: «Ecelimin zamanını bilseydim, aklımın başımdan gideceğinden korkardım. Fakat Allahu Teâlâ lütfetti, bunu gizledi ve bize gafletini[1] verdi. Eğer gaflet olmasaydı hiç kimse bir işine bakamazdı» dedi.

Hasan: «Gaflet ve emel, Âdemoğulları için iki büyük nimettir. Eğer bunlar olmasaydı müslümanlar sokaklarda yürüyemez hâle gelirlerdi» demiştir.

Sevrî: «Öğrendiğime göre insan, ahmak olarak yaratılmıştır. Eğer ahmak olmayıp her şey'i inceden inceye düşünebilseydi hiç kimse geçimi için çalışamazdı» dedi.

Ebû Said b. Abdurrahman: «Dünya, mâmûriyetini[2], adamlarının ahmaklığına medyundur[3]» dedi.

Selmân-ı Farsî: «Üç şey beni hayrete düşürdü ve hattâ güldürdü. Bunlar, ölüm kendisini yakalamak üzere olduğu hâlde dünyalık peşinde olan, unutulmadığı hâlde kendisi gaflette bulunan, Rabbisi kendisinden râzı olup olmadığını bilmediği hâlde ağız dolusu gülenlerdir. Üç şey de beni üzdü ve hattâ ağlattı. Bunlar da Hz. Muhammed ve onun mensubu gibi dostlarım ayrılığı, kıyâmetin dehşeti, Cennet veya Cehennem'e gitme düşüncesidir» dedi. Zâtın birisi de: «Zürâre'yi ölümünden sonra rü'yamda gördüm ve kendisine: «Hangi amel, sizin için daha faydalı olmuştur?» diye sordum. O da: «Tevekkül ve kısa emeldir» dedi.

Sevrî: «Zâhidlik, kaba kumaş ve saf giymek değildir. Zâhidlik, uzun emelleri atmaktır» dedi.

Mufaddal b. Fudale, emelden kurtulması için Allahu Teâlâ'ya duâ etti. Allahu Teâlâ da ondan yemek, içmek zevkini kaldırdı. Sonra duâ etti ve: «Yâ Rab, bana emeli bahşet» dedi. Allahu Teâlâ bu dileğini de kabûl etti ve yeyip içmesine döndü.

Hasan-ı Basrî'ye: «Gömleğini yıkasan iyi olur» diyenlere, «Benim daha önemli işim var» demiştir.

Yine Hasan-ı Basrî: «Ölüm, boynunuza asılı, dünya ise ardınızda dürülmektedir» dedi. Yine zâtın birisi: «Ben, kılıç karşısında boynunu uzatıp ne zaman kılıcı yiyeceğim diye bekleyen bir insan gibiyim» dedi.

Dâvud-ı Tâî: «Eğer bir ay müddetle yaşamağı umsam, büyük bir iş yapmış sayılırım. Nasıl bunu umayım ki, her gün insanların başına gelen felâketleri görmekteyim» dedi.

Hikâye edildiğine göre Şakik-i Belhî hocası Ebû Hâşim er-Rummânî'yi ziyârete gitti. Hocası cebini kabarık görünce:

— Cebinde ne var? diye sordu. O da:

— Dostlarımdan birisi bana bir miktar yardımda bulundu ve: «Orucunu bunlarla açmanı arzû ederim» dedi. Bunun üzerine hocası:

— Demek sen akşama kadar yaşayacağını hâtırından geçirebiliyorsun? O hâlde ben seninle artık konuşmam, dedi ve kapıyı üzerime kapıyarak içeri girdi, dedi.

1- HABERSİZLİK
2- TAMİR EDİLMİŞİNİ
3- BORÇLU

Ömer b. Abdülâziz, bir def'a îrâd ettiği bir hutbesinde: «Her yolculuğun kendi özelliğine göre bir azlığı vardır. Âhiret yolculuğu[1] için de takvâyı azık alın. Allahu Teâlâ'nın hâzırladığı mükâfat ve mücâzâtı görmüş gibi heves edin ve korkun. Tûl-i[2] emele kapılmayın, zîra tûl-i[2] emel kalbinizi katılaştırır da düşmânınız olan şeytânın emrine girmiş olursunuz. Vallahi, akşama çıktığı vakit sabaha, sabaha çıktığı vakit akşama çıkacağını bilmeyen kimsenin emelleri önüne serilmez. Bu arada bâzı acele ümidleri ile karşılaşabilir. Gerek ben ve gerek siz dünyaya aldanmış nice insanlar gördük. Huzûr, ancak Allah'ın azâbından emin olanlar için, neş'e ve sevinç de kıyâmetin zorluğunu atlatanlar içindir. Fakat kim ki, bir çıbanı iyice tedâvi etmezse, o, başka taraftan patlak verir. böyleleri nasıl sevinsin? Kendimi men'etmediğim şey ile size[3] emretmekten Allah'a sığınırım. Çünkü o zaman kıyâmet günü benim satvetim kaybolur, kusurum açığa çıkar, rezil ve perişan olurum. O günde zengin ve fakir meydâna çıkar, teráziler kurulur. Öyle bir müşkilâtla karşılaşacaksınız ki, eğer yıldızlar bunlarla karşılaşsa kararıp dökülürlerdi. Dağlar dayanamaz erirlerdi. Yer, bu zorlukla karşılaşsa param parça olurdu. Cennet ile Cehennem'den başka bir yer bulunmadığını ve bunlardan mutlaka birisine gideceğinizi biliyorsunuz» dedi.

Adamın biri kardeşliklerinden birine yazdığı mektupta: «Dünya uyku, âhiret ise uyanıklık âlemidir. Bunların arasında orta derecede, ölüm ve berzah hâlidir. Biz ise, uykuda gördüğümüz rü'ya hayâtı yaşıyoruz, vesselâm.»

Başka birisi de bir kardeşliğine: «Dünya için üzüntü uzun, hâlbuki ölüm insâna yakındır. Her gün yokluğa doğru gitmektesin, o hâlde kalk da yolculuk var diye seslenilmeden önce kendine gel» demiştir.

Hasan-ı Basrî diyor: «Âdem aleyhisselâm hatâya düşmeden önce, emeli ardında, eceli ise gözünün önünde idi. İşlediği hatâdan sonra durumu değişti. Emelini önüne ve ecelini arkaya attı.»

Abdullah b. Es-Sümeyt diyor ki: «Babam, «Ey sıhhatine aldanan, sapa sağlam bir insânın düşüp öldüğünü hiç görmedin mi? Ey ömrünün uzunluğuna aldanan, vakti gelmeden kimsenin öldüğünü hiç gördün mü? Eğer sen ömür boyu bunu düşünsen, geçmiş zevklerini unuturdun. Sıhhatına veya uzun boylu yaşamana mı aldanıyorsun? Ölümden emin mi oldun, yoksa ölüm meleğine mi aldırış etmiyorsun? İyi bil ki ölüm meleği geldiği vakit onu servet ve adamlarından[4] hiç kimse önleyemez. Ölüm ânının gam, gussa, keder, hasret ve nedâmet olduğunu bilmiyor musun? Sonra ölüm ötesi için çalışan kula Allah rahmet etsin. Allah o kula rahmet etsin ki, ölüm gelip çatmadan önce kendine bakmış ve hâzırlanmıştır» dedi.»

Ebû Zekeriyya et-Teymî anlatıyor: «Süleyman b. Abdülmelik ile Mescid-i Haram'da bulunuyorduk. Birisi, içerisi oyulmuş ve yazılmış bir taş getirdi ve yazıyı okuyacak adam aradı. Vehb b. Münebbih geldi ve yazıyı şöyle okudu: «Ey âdemoğlu, ömründen ne kadar kaldığını bilseydin dünyadan yüz çevirir ve biraz daha fazla amel etmeğe gayret ederdin.

1-CEZASINI 2-BİTMEYEN İSTEK 3-EZİCİ KUVVET 4-PİŞMANLIK 5-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA

Hırsını azaltırdın. Hâlbuki ölüm yârın sana gelecek, sürçmelerine seni pişmân edecek. Varlığından ve adamlarından seni sıyıracak, artık ne dünya adamı olacak ne de âhiretin için bir şey yapabileceksin. O hâlde hasret ve nedâmet gelmeden âhiretin için çalış». Bu yazıyı dinleyen Süleyman hüngür hüngür ağladı.

Yine birisi: «Yûsuf'un oğlu Muhammed'in, Yûsuf'un oğlu Abdurrahman'a yazdığı bir mektubunda şöyle söylediğini anlatıyor: «Sana selâm, ben senin için Allah'a hamdederim. Bundan sonra, ben seni bu mühlet diyarından cezâ yeri olan âhiret ile korkuturum. Şimdi üzerinde yürüdüğün toprağın yakında içine gireceksin. Münker ve nekir melekleri seni oturup sana sorular soracak. Allahu Teâlâ yardımcın olursa beis yoktur. Vahşet ve ihtiyaç da yoktur. Şâyet durum bunun aksine olursa, o dehşet,[1] vahşet ve darlıktan Allah seni ve beni korusun. Sonra seni haşir sayhasına ve nefh-i[2] sûre ulaştırır. Hakkında hüküm verilmek için Allah huzuruna çıkarılırsın. Yer, adamlarından boşalır. Göklerde kimse kalmaz. Gizli işler açığa çıkar. Cehennem kaynar. Mîzan kurulur, Peygamberler ve şehidler getirilip aralarında hak ile hükmedilir ve Allah'a hamd ederiz, derler. Nice rüsvây ve kepâze olanlar bulunduğu gibi, nicelerinin de kusurları gizlenir ve bahş edilir. Niceleri helâk olacak ve niceleri kurtulacaktır. Niceleri azâb olacak ve niceleri rahmete ulaşacaktır. O günde acaba benim ve senin hâlimiz ne olacak? İşte bunları düşünmekte zevkleri yok etmek,[3] şehvetlerden uzaklaşmak, emeli kısaltmak, uykudakileri uyarmak ve gaafilleri korkutmak vardır. Allahu Teâlâ bizi ve sizi bu büyük tehlikelerden, dünya ve âhiretin sıkıntılarından korusun.»

Ömr b. Abdülâziz bir hutbesinde Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ ettikten sonra: «Ey insanlar, siz boş yere yaratılmadığınız gibi, başı boş da bırakılmış değilsiniz. Fasl u kazâ için toplanacağınız bir gün vardır. Her şey'i kuşatan rahmetinden, yer ve gökler[4] kadar geniş olan Cennet'inden Allahu Teâlâ'nın uzaklaştırdığı[5] kimse, hâib ve hâsir olmuştur. Yârının emini,[6] bugünün korkanı ve takvâya sâhib olanıdır. Dünyâyı verip âhireti alan, şekaaveti verip saâdeti alandır. Helâke yönelenler arasında olduğunuzu biliyor musunuz? Siz, gidecek, yerinize başkaları gelecektir. Her gün akşam sabah techiz[7] edip âhirete yolcu ettiğiniz nice insanlar vardır. Onları döşeksiz, ışıksız mezara gömersiniz. Sebebler onlardan kalktı, dostlar ayrıldı, hesab başladı. Ben size bu tavsıyelerde bulunurken yemîn ederim ki, hiçbirinizi kendimden daha fazla günahkâr görmüyorum. Ancak bu da Allahu Teâlâ'nın bir sünnetidir. Emr-i[8] mâruf, nehy-i[9] münker de vazifemdir. Allahu Teâlâ'dan mağfiret[10] dilerim» diyerek kolunu yüzüne aldı, sakalı ıslanıncaya kadar ağladı ve ölünceye kadar bir daha meclise dönmedi.

Kamka' b. Hakim de: «Otuz yıldır ölüm için hâzırlanmaktayım. Eğer ölüm şimdi kapuma gelse, şu veya bu işim var diye te'hîrini istemem» demiştir.

Sevrî diyor: «Küfe mescidinde bir ihtiyar ile karşılaştım. İhtiyar, «Otuz yıldır burada ölümümü beklemekteyim. Şâyet şu anda ölüm kapu-

1-BAĞIRIŞ, ÇIĞLIK
2-SURE ÜFLEME
3-HABERSİZ
4-ÜMİDSİZ
6-BELAYA DÜŞME
7-CENAZEYE GEREKEN ŞEYLERİ YAPMA
8-IYILIĞI EMRETME
9-KÖTÜLÜKDEN SAKINDIRMA
10-AFV

ma gelse ona bir şey emretmem ve bir şeyden de onu men'etmem. Benim kimsede bir şey'im olmadığı gibi kimsenin de bende bir şey'i yoktur» dedi.»

Abdullah b. Sa'lebe: «Belki de sarılacağın kefen dokunmuştur. Sen ise, hâlâ gülüp duruyorsun» demiştir.

Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhid: «Kûfe'de Dâvud-ı Tâî'nin de bulunduğu bir cenâze merasimine katıldım. Dâvud-ı Tâî'ye yakın bir yerde oturdum. Dâvud-ı Tâî: «Vaidden korkana, uzak yakın gelir. Uzun emeller peşinde koşanın ameli zayıf olur ve her gelecek yakındır» dedi» demiştir.

Kardeşim, şurasını iyi bil ki, Rabbinden seni meşgul eden her şey şûmdur. Şurasını da unutma ki, dünyada olanların hepsi mezar adamlarıdır. Nihâyet geride bıraktıklarına nedâmet edecek ve ancak takdim ettiklerine sevineceklerdir. Mezardakilerin nedâmet ettikleri şeyler için dünyadakiler birbirini kırmaktadırlar. Onlar için birbirini çekemez ve durmadan mahkemelere baş vururlar.

Rivâyet edildiğine göre Mâruf-ı Kerhî kaamet etti ve Muhammed b. Ebî Sevbe'ye:

— Geç namazı kıldır, dedi. Muhammed:

— Ben size bu namazı kıldırırsam, ikinci namaz vaktine erişemem, ölürüm, dedi. Bunun üzerine Mâruf-ı Kerhî:

— Demek sen o vakte yetişeceğini düşünebiliyorsun! Bu gibi uzun emellerden Allah'a sığınırım. Zira tûl-i emel insânı iyi amelden alıkor, dedi.

Ömer b. Abdülâziz bir hutbesinde: «Üzerinde yaşadığınız bu dünya, devamlı kalacağınız bir yer değildir. Allahu Teâlâ onun yok olmasına hükmetmiş ve üzerinde yaşayanların burdan göç etmelerini takdir etmiştir. Nice sağlam mâmureler vardır ki, yakında harâbeye döneceklerdir. Nice aldanmış ikaamet sâhibleri var ki yakında göç edeceklerdir. İyilik yapınız ki en güzel şekilde buradan Allah'a göç edesiniz. Azığınızı alın; azığın hayırlısı takvâdır. Dünya, bir bulut gölgesi gibidir, tez geçer. Âdem oğulları birbirini çekememekle uğraşıp dururken, o, çeker gider. Allahu Teâlâ da kaderi ile insânı dâvet eder, onun eserlerini mahveder. Mevcûd olanlar gider, yenileri gelir ve yeniden işe başlarlar. Dünyanın kârı, zararına muadil değildir. Onun neş'esi az, üzüntüsü çoktur» dedi.

Ebû Bekir es-Sıddîk (R.A.) hutbesinde: «Nerde o parlak yüzler? Nerde o gençliğine mağrûr olanlar? Nerde o kal'alar inşâ eden hükümdarlar? Savaş alanlarında zaferden zafere koşan kumandanlar? Zaman onları yok etti. Nihâyet mezarın karanlığına karıştılar. Acele kurtuluşa koşun» dedi.

5 inci BEYÂN: TÛL-İ EMELİN SEBEBİ VE İLÂCI

Bilmiş ol ki; tûl-i emelin iki sebebi vardır. Biri cehâlet, diğeri de dünya sevgisidir.

Dünya sevgisi şöyledir: İnsanoğlu dünya ile dünyanın şehvet ve zevk-

1-KORKUTUCU 2-PIŞMANLIK 3-BİTMEYEN İSTEK 4-DENK, MÜSA
5-BİLGİSİZLİK

leri ile ünsiyyet edip onunla ilgilendiği vakit, artık dünyadan ayrılmak ağırına gider. Dünyalıktan ayrılığın sebebi olan ölümü düşünmek bile istemez. İnsan, hoşuna gitmeyen bir şey'i kendinden uzaklaştırmak ister. Aynı zamanda insanoğlu bir çok boş kuruntular ile de doludur. Arzûsuna uygun bir çok şeyler ister. Arzûsuna uygun olan da dünyada uzun müddet yaşamaktır. Kendi kendine devamlı olarak yaşama kuruntuları yapar. Uzun müddet yaşamak için muhtaç olduğu ev, mal, evlâd, dost, binit ve diğer dünya sebeblerini hâzırlamağa çalışır. Kalbi bunlara bağlanır durur. Ölümü unutur ve yaklaştığını düşünmez. Şâyet bâzı vakit ölüm tehlikesi ile karşılaşırsa, «Dur bakalım daha vakit var» diye tevbeyi te'hir ettirmeğe çalışır. Büyüdüğü vakit, «Dur bakalım, daha ihtiyarlık var, o zaman yaparsın» der. İhtiyarladığı vakit, «Bu inşaatın var, şu âletin var, bu yolculuğun var, şu çocuğun var, düğün masrafı var, ev idâresi var, şu adamın husûmeti ve dâvaları var» derken günleri meşgale ile geçer. Biri biter diğeri eklenir ve âhiret için çalışmasını erteler. Nihâyet beklemediği anda ölüm kendisini yakalar. O vakit hasreti çoğalır fakat iş işden geçer.

Cehennem'liklerin çoğunun feryâdı, bugün yapması gereken işi, yârına ertelemektendir. Vay bize bu te'hirden derler. Zavallı adam, bugünü yârına te'hir ettiği şey o bir gün de, onunla beraberdir. O sanır ki bu meşgaleden kurtulacak. Hâlbuki bilmez ki, dünya meşgalesinden ancak onu atanlar kurtulabilirler. Nitekim Şâir:

«Kimse dünyada ihtiyacını bitirememiş; bir ihtiyacı tükenirken hemen diğeri yerini alır» demiştir.

Bütün beslediği bu ümidlerin aslı, dünya sevgisinden, dünya ile ünsiyyetten ve Resûl-i Ekrem'in: **«Kimi ve neyi seversen, sonunda ondan ayrılacaksın»** buyurduğunu bilmemekten gelir.

Tûl-i[3] emelin ikinci sebebi olan cehâlete[5] gelince; insan bâzan gençliğine güvenir de ölümünü uzak görür. Hâlbuki bu zavallı adam, memleketindeki ihtiyarların, gençlerin onda birinden az olduklarını, bunun sebebinin, ölümün genç yaşda daha çok olmasından ileri geldiğini düşünemez. Bir ihtiyar ölünceye kadar bir tane çocuk ve genç ölür. Bâzan da sıhhatli olduğu için ölümü uzakta görür. Hâlbuki nice sağlam kimselerin âni olarak öldüğünün farkında değildir. Şâyet âni ölüm uzak bir ihtimal ise de âni hastalık (hele zamanımızdaki trafik kazâları gibi) hiç uzak değildir. Her hastalık âni gelir. Hastalık geldikten sonra da ölüm yaklaşmış olur.[4]

Eğer bu gaafil biraz düşünüp ,ölümün, çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık gibi yaş haddi, ilkbahar, yaz, sonbahar, kış gibi bir mevsimi,[3] gece ve gündüz gibi muayyen bir vakti olmadığını bilse, aklını daha ziyâde başına toplar ve ölüm için daha çok hâzırlanırdı. Fakat bütün bunları bilmemesi ve dünya sevgisi, kendisini tûl-i[3] emele ve yakında gelecek olan ölümden gaflete[5] sürükler. O, daima ölümün daha ilerde ve uzaklarda olduğunu bilir. Hemen ölümün pençesine düşeceğini düşünmez. Dâima

1-MİNİK 2-DÜŞMANLIK 3-FAZLA 4-HABERSİZ 5-HABERSİZLİK

kendisinin cenâze defnedeceğini sanır. Çünkü bir kaç def'a bununla karşılaşmış ve buna alışmıştır. O, daima başkasının öldüğünü görür, kendi öleceğini hiç düşünmez ki onunla ünsiyyet etsin. Çünkü kendisi ölmedi. Ölse de bir def'a ölecektir. Bunun çaresi, kendisini ölenlerin yerine koymak ve bir gün kendi cenâzesinin de teşyi' edileceğini, mezara konacağını ve belki de hâzırlanmış bir mezâra gireceğini düşünerek, «İlerde yaparım» sözünün sırf cehâlet olduğunu anlamaktır.

Bu, «ilerde yaparım» sözünün sırf cehâlet ve dünya sevgisi olduğunu bildikten sonra, bunun tedâvi çâresi, sebebini atmaktadır. Cehâletin tedâvisi de cân û gönülden samimî düşünce ve temiz gönüllerden gelen hikmetli sözleridir.

Dünya sevgisine gelince onu gönülden çıkarmak cidden zordur. O, şöyle müzminleşmiş bir hastalıktır ki, gelmiş ve geçmişler onun tedâvisinden âcizdirler. Bunun tek tedâvi çâresi var. O da, âhiret gününe ve oradaki büyük mücâzat ve mükâfata imandır. Bu îmânı yakîn derecesine varıp kesin olarak buna inandığı vakit artık yavaş yavaş dünya sevgisi kalbinden göç etmeğe başlar. Çünkü önemli şey'i sevmek, önemsizi gönülden çıkarır. Dünyanın hakîr ve âhiretin nefîs olduğunu anladıktan sonra ancak dünyaya iltifattan çekinir. Hattâ bütün dünyanın hükümranlığı kendisine verilse de ona iltifat etmez olur. Nasıl iltifat etsin ki, onun zâten oradan az bir nasîbi vardır. Ebedî olan âhirete îmânı karşısında daha dünyalık için nasıl sevinsin? Sâlihlerin gördüğü gibi, bizlere de dünyayı göstermesini Allah'tan dileriz. Ölümü hâtırlamak için, emsâl ve akrânın ölümlerini düşünmekten daha iyi bir çâre yoktur. Nasıl unmadıkları zamanda onların öldüklerini düşünmelidir. Fakat ölüme hâzırlıklı olan ise o, büyük kurtuluşa ulaşmıştır. Bunun aksine dünyaya aldanan da büyük hüsran ve zarar içindedir.

İnsan her an kendi âzalarında düşünmeli, nasıl böcek ve kurtların onları yiyeceklerini kemiklerinin çürüyüp kül hâline geleceğini, kurtların, nasıl önce sağ veya sol yanağından başlıyacaklarını, bedenindeki her zerrenin bir böceğin yiyeceği olduğunu, kendisi için ancak ilim ve sâlih amelinin kalacağını düşünmelidir. Bunun gibi, ilerde uğrayacağı kabir azâbı, Münker ve Nekir sorusu, haşir, neşir ve kıyâmetin dehşeti, hesâba gelin diye çağrısı ve benzerleri, kalbinde ölümü hâtırlatıp ona hâzırlayacak olan şeyleri düşünmelidir.

6 ncı BEYÂN : UZUN VE KISA KURUNTULARDA İNSANLARIN DERECELERİ

Bilmiş ol ki; insanlar bu hususlarda birbirinden farklıdırlar. Bir kısmı devamlı olarak dünyada kalmağı ister ve arzû eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde : يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ «Herbiri ömrünün bin yıl olmasını ister» (2 - Bakara: 96) buyurulmuştur.

1- UĞURLAMA 2-BILGISIZLIK 3-CEZA 4-BENZER 5-TAY

Bir kısmı, ihtiyarlayıncaya ve en çok yaşayan insanlar kadar yaşamağı ister. Bu da dünyayı çok seven bir insandır. Nitekim Resûl-i Ekrem:

الشيخ شاب في حب طلب الدنيا وإن التفت ترقوتاه من الكبر

إلا الذين اتقوا وقليل ما هم

«Yaşlı adam, yaşlılığı sebebiyle boyun kemikleri birbirinden ayrılsa da dünyayı arama sevgisinde gençtir. Müttakiler müstesnâ, bunlar ise azdır» (647).

Bir kısmı da bir yıl daha yaşamak ister ve bu bakımdan daha ilerisi için meşgul olmaz. Çünkü gelecekde sağ kalacağını düşünmez ve adam, kış için yazın, yaz için de kışın hâzırlanır. Bir yıllık nafakayı sağladı mı artık ilerisini düşünmeden ibâdeti ile meşgul olur. Bir kısmı da bir kış veya bir yaz yaşayacağını düşünür. Bunun için kışda ise yazlık, yazda ise kışlık nafaka telâşesinde olmaz.

Bir kısmının ümidi yirmi dört saata iner. O, yârınını düşünmez, ancak gününü gün etmeğe bakar. Nitekim İsâ aleyhisselâm: «Yârını düşünmeyin, eğer ömrünüz var da yârına ulaşacaksanız, rızkınız da beraberinizdedir. Eğer ulaşmayacaksanız, âlemin rızkı için uğraşıp durmayın» demiştir.

Bir kısmı, bulunduğu saattan ileri geçeceğini düşünmez. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Ey Abdullah! Sabahladığın vakit, akşama çıkacağını, akşamladığın vakit de sabaha çıkacağını düşünme»** buyurmuştur.

Bir kısmı, bir saat dahi yaşayabileceğini düşünmez. Nitekim Resûl-i Ekrem, «yakın mesâfede su varken ona belki ulaşamam diyerek teyemmüm etmiştir.

Bir kısmı da öldüm, ölüyorum diye ölümü, iki kaşı arasında bulundurandır. O, her an ölümü beklemektedir. İşte aile efradına vedâ eden gibi namaz kılan, bu adamdır. Muaz b. Cebel'den (R.A.) gelen şu rivâyet bu gibiler hakkındadır. Resûl-i Ekrem kendisine: «İmânın hakikati nedir?» diye sorduğunda, Muaz: «Attığım bir adımdan sonra ikinci adımı atacağımı ümid etmememdir» dedi. Yine siyah derili Esved'den nakledilen de böyledir. O, gece namaz kılarken sağa sola iltifat ederdi. Sebebini soranlara, «Azrail'in hangi taraftan geldiğine bakıyorum» derdi.

İşte insanların mertebeleri bu hususta bunlardır ve herbirinin mertebesine göre Allah katında derecesi vardır. Bir ay, bir gün yaşamak ümidinde olan ile yalnız bir ay yaşayabilirim diyen bir değildir, dereceleri farklıdır. Allahu Teâlâ kimseye zerre kadar zulmetmez. Zerre kadar iyilik yapan, mükâfatını görür. Sonra emelin azlığı amele koymakla ken-

(647) Buhârî ile Müslim'de: **«Yaşlı adam, yaşama arzusu ve dünya sevgisinde gençtir»** şeklinde bir hadîs vardır.

dini gösterir. Herkes, «Ben uzun emeller peşinde değilim» der fakat yalancıdırlar. Bunun doğruluğu amelinde belli eder. O, yıl içinde muhtaç olmadığı emeller peşindedir. Onun bu tutum ve davranışı, tûl-i emelinin delilidir. Muvaffak olmanın alâmeti de daima ölümü gözünün önünde bulundurup fırsatlarını ona göre değerlendirmek, akşama kadar yaşamışsa, Allah'a şükre devâm etmek ve gündüzünü boşa kaybetmediğinin sevincini duymaktır. Akşamlayınca yeniden yine böylece hâzırlanıp sabaha kadar çalışarak geleceği için azık edinmektir. Bu da ancak yârın ne olacağını düşünmeyenlere nasib olur. İşte böyle davrananlar, öldüğü vakit, saadet ve ganimet içinde ölürler. Yaşarsa, daha fazla sermaye edineceğim diye sevinirler. Bu gibiler için ölüm saadet, hayat ise amel ve mükâfat da ziyâdeliktir.

Ey zavallı adam, ölümü hâtırından çıkarma, zîra zamanın akışı seni daima buna teşvik eder. Fakat ne yazık ki, sen hâlâ kendinden gaafilsin. Belki son noktaya gelmişsin de hâlâ bundan haberin yoktur. Fırsatı ganimet bilmen de ancak sür'atle amele yönelmen sâyesindedir.

7 nci BEYÂN: SÜR'ATLE AMELE KOŞMAK VE AMELİ TE'HİR ÂFETİNİN AÇIKLANMASI

Şurasını iyi bil ki; bir adamın hâriçte iki kardeşi olsa, birisinin yârın, diğerinin ise en az bir ay sonra geleceğini bilse, elbette ki bir ay sonra gelecek için değil, yârın gelecek olan kardeşi için hâzırlanır. Bunun gibi, ölümün daha bir yıl sonra geleceğini tahmin eden, bir yıl daha müddet var diyerek ölüm için hâzırlanmaz da ameli te'hir eder. Bu, doğru değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem:

مَا يَنْتَظِرُ أَحَدُكُمْ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا غِنًى مُطْغِيًا أَوْ فَقْرًا مُنْسِيًا أَوْ مَرَضًا مُفْسِدًا أَوْ هَرَمًا مُقَيِّدًا أَوْ مَوْتًا مُجْهِزًا أَوِ الدَّجَّالَ فَالدَّجَّالُ شَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ أَوِ السَّاعَةَ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

«Sizden herbirinizin dünyadan beklediği, ya azdırıcı zenginlik veya unutturucu yoksulluk yahut ifsâd edici hastalık veyahut da bağlayıcı ihtiyarlık veya sür'atli ölüm veya deccal — deccal ise beklenen bir kötülüktür — veya kıyâmet — kıyâmet ise tez gelir —» (548) buyurmuştur. İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde, bir adama nasihat ederken, Resûl-i Ekrem: **«Beş şeyden önce beş şey'i fırsat ve ganimet bil. İhtiyarlık gelmeden gençliğini, hastalık gelmeden sıhhatini, yoksulluk gelmeden zengin-**

---

(548) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir.

1-BİTMEYEN İSTEK 2-FAZLALIK 3-HABERSİZ 4-BELA
5-BOZMA

liğini, meşguliyet gelmeden rahatlığını ve ölüm gelmeden hayatını ganîmet bil» (549).

Yine Resûl-i Ekrem :

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ ، اَلصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ

«İki nimet var ki, insanların çoğu bunlarda aldanmıştır. (Onlar da) sıhhat ve huzurdur» (550). Yâni bunlar elden gitmeden kıymetleri takdir edilmez. Yine Resûl-i Ekrem :

مَنْ خَافَ أَدْلَجَ وَمَنْ أَدْلَجَ بَلَغَ الْمَنْزِلَ أَلَا إِنَّ سِلْعَةَ اللّٰهِ غَالِيَةٌ أَلَا إِنَّ سِلْعَةَ اللّٰهِ الْجَنَّةُ

«Korkan, geceden yol alır. Erken yol alan da, menziline varır. İyi bil ki Allah'ın meta'ı, hadden aşkındır. İyi bil ki, Allah'ın meta'ı Cennettir» (551) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

جَاءَتِ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ وَجَاءَ الْمَوْتُ بِمَا فِيهِ

«Birinci def'a sûr'a üflemek zamanı geldi. Onu, ikinci def'a üflemek tâkib edecektir. Ölüm de bütün ağırlığı ile gelmiştir» (552) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem ashâbının gaflete daldıklarını anladığı vakit onların arasında yüksek sesle :

«Gerçek sûrette ölüm size gelecek; ya saâdetle veya şekavetle sizi yakalıyacaktır» (553) buyururdu. Yine Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

«Ben bir korkutucuyum. Ölüm sizi yakalıyacak, varacağınız yer de kıyâmettir» (554) buyurdu. İbn Ömer (R.A.) anlatıyor: **«Bir gün güneşin** hurma dallarına yükseldiği ve batmağa yöneldiği sırada çıka gelen Resûl-i Ekrem :

«Bugünkü güne nisbetle akşama ne kadar vakit kaldı ise, dünya gününe nisbetle kıyâmete de o kadar vakit kalmıştır» (555) buyurdu.

---

(549) İbn Ebî'd-Dünyâ hasen isnad ile rivâyet etmiştir.
(550) Buhârî İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet tmiştir.
(551) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir.
(552) Tirmizî, Ubeyy b. Kâ'b'dan (R.A.) rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir.
(553) İbn Ebî'd-Dünyâ Zeyd-i Sülemî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(554) İbn Ebî'd-Dünyâ isnad-ı leyyin ile rivâyet etmiştir.
(555) İbn Ebî'd-Dünyâ isnâd-ı hasen ile rivâyet etmiştir.

1-KIYMETLİ EŞYA
2-HABERSİZLİK
3-BELAYA UĞRAMA

Yine Resûl-i Ekrem;

«Dünya, yukarıdan aşağı yırtılıp sonundaki bir dikiş ile birbirine tutan bir elbise gibidir. O dikiş de nerde ise kopmak üzeredir.» (556) buyurdu. Câbir (R.A.) diyor ki, Resûl-i Ekrem hutbesinde kıyâmetten bahsettiği vakit âdeta bir orduyu korkuturcasına yanakları kızarır ve sesini yükseltirdi. Yine bir def'a aynı edâ içinde:

«Aranızda sabahladım ve akşamladım. Benimle kıyâmet arasında (orta parmakla şehâdet parmağını göstererek) **bunların arasındaki mesafe farkı gibi mesafe kaldı»** (557) buyurdu.

İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ

«Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslâmiyete açar» (6 - En'am: 125) âyetini okuduktan sonra: **«İman nuru göğse girdiği vakit, göğsü genişler.** (Bunun bir belirtisi var mı? diye soranlara) **evet, aldatıcı dünyadan uzaklaşmak, ebedî olan âhirete yönelmek ve gelmeden önce ölüm için hâzırlanmaktır»** (558) buyurdu.

Süddî:

اَلَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا

«Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan O'dur» (67 - Mülk: 2) âyet-i celîle'sinin tefsirinde, **«Hanginiz daha çok ölümü anar, hanginiz daha çok onun için hâzırlanır ve hanginiz daha çok ondan korkar?» demektir, demiştir.**

Huzeyfe (R.A.) diyor ki: «Her akşam ve sabah bir münâdî, «Yolculuk var, yolculuk» diye seslenir». Nitekim âyet-i celîle'de:

وَاِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ

«İçinizden öne geçmek veya geri kalmak isteyen kimseye, insan oğlunu uyarıcı olarak anlatılan Cehennem büyük olaylardan biridir» (74 - Müddessir: 35 - 37) buyurulmuştur. Benî Temîm'in âzâdlılarından Süheym diyor: «Amir b. Abdullah'ın yanına gitmiştim. Namaz kılıyordu. Oturdum. Acele ile namazını bitirdi ve:

---

(556) İbn Ebi'd-Dünya Enes'den (R.A.) rivâyet etti, fakat sahih değildir.
(557) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.
(558) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hadis yukarda da geçti.

— Çabuk, ihtiyacını söyle, çünkü benim acele işim var, dedi. Ben de:

— Hayır ola, acelen nedir? dedim. O:

— Azrâil aleyhisselâm'ı bekliyorum, dedi. Ve benim işimi bitirince yine hemen namaza başladı.

Dâvud-ı Tâi'ye birisi bir hadîsten sordu. Dâvud: «Beni bırak, ben, canımın bir an önce çıkması ile meşgulüm» dedi. Hazret-i Ömer (R.A.): Her şeyde teenni makbûl, yalnız âhiret amelinde acele makbuldür» demiştir. Münzir: «Mâlik b. Dinar kendi kendine altmış def'a, «Yazıklar olsun, kendine gel» deyip dururken saklı bir yerde kendisini dinliyordum» dedi.

Hasan va'z u nasihatinde: «Acele edin, zira nefeslerinîz bir def'a kesildi mi bir daha sizi Allah'a yaklaştıracak amelleri işleyemezsiniz. Allah o kimseye rahmet etsin ki, günahlarını hâtırlayıp saydıktan sonra kendisi için ağlamıştır» dedi ve: إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا

«Biz onların günlerini saydıkça sayıyoruz» (19 - Meryem: 84) âyetini okudu. Son sayı, nefesin çıkması; son sayı, çoluk çocuktan ayrılması, son sayı, mezara girmesidir, dedi.

Ebû Mûsâ el-Eş'ari (R.A.) bu hususta o derece cehd ü gayret gösterirdi ki, dost ve ahbabları: «Kendine biraz acısan» diye tavsiyede bulunurlardı. O da: «Atlar koştuğu vakit son noktaya gelince, nasıl bütün imkânlarını kullanırsa, ben de son noktaya geldiğimden bütün imkânlarını kullanmak mecburiyetindeyim» dedi ve bu hâl üzerinde öldü. Bu zat hanımına: «Azığını hâzırla, Cehennem'in üzerinden geçilecek bir vâsıta yoktur» derdi.

Halifelerden birisi [Hz. Ali (R.A.)] minberde: «Allah'ın kulları, gücünüz yettiği kadar korunun, Allah'ın himâyesine girin ve Allah'tan korkun. Sayha ile uyarılan insanlar gibi olun ve biliniz ki, dünya bir mesken değil, onu değiştirin, ölüm için hâzırlanın, o, sizi gölgelemiş bulunmaktadır. Ne yazık ki dünya sizi kendine çekti, yolunuzu kesti. Noksanlığının sonu, bir an ve yıkılması bir sâat mes'elesi olan bu dünya, kendisinde az durulmağa ve fazla meyil verilmemeğe lâyıktır. Bir gâaib ki, gece ve gündüz onu çekmektedir. Sür'atle geri çekilmeğe lâyıktır. Bir gelen ki, ya fevz u felâh veya şekaavetle gelecektir. En üstün hazırlığa hak kazanmıştır, Allah katında müttakî, kendi kendine öğüt verip tevbesini takdim eden ve şehvetine gaalib olandır. Zira ölüm ânı kendisinden saklanmıştır. Kuruntuları kendisini aldatmakta, şeytan yanından ayrılmamakta, «İleride tevbe edersin» diye kendisini kandırmakta ve irtikâb etmesi için isyânı kendisine süslemektedir. Böylece kuruntuları kendisini bas-

1-İHTIYATLI VE AKILLI DAVRANMAK 2-GAYB
3-KURTULUŞ 4-BELAYA UĞRAMA 5-TAKVALI
6-İŞLEME

tırır ve bulunduğu hâlinden habersiz kalır. Şurası da bir gerçek ki, sizinle Cennet veya Cehennem arasında₁ ölümden başka bir şey yoktur. Ömrü, kendi aleyhinde delil olacak gaflet sâhiblerine yazıklar olsun. Allah bizi ve sizi, nimet kendisini azdırmayan, isyânı₂ kendisini Allah'a itâatten alıkoymayan, öldükten sonra hasret ve nedâmet duymayan kullarından eylesin. O, duâları işitir ve onlara icâbet eder. Hayırlar O'nun elindedir ve O, dilediği gibi tasarruf eder.

Allahu Teâlâ'nın buyurduğu:

فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

«Kendinizi aldattınız, bize pusu kurdunuz, Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şübheye düştünüz. Sizi kuruntular aldattı; sizi şeytanlar Allah'a karşı da ayarttı» (57 - Hadîd: 14) âyet-i celîle'sinin tefsîrinde; «Nefsinizi şehvet ve zevklerle aldattınız. İlerde tevbe ederim diye beklettiniz. Şübhe ettiniz ölüm gelinceye kadar ve böylece şeytan sizi aldattı» denilmiştir.

Hasan-ı Basrî: «Sabredin, dişinizi sıkın, bunlar az günlerdir. Siz, bekletilen bir kaafilesiniz. Umulur ki sizden biriniz dâvete icâbet eder gider ve hiç de geriye dönüp bakmaz. Yanınızda bulunan sermayenin iyisi ile gidiniz» dedi.

İbn Mes'ûd (R.A.) da: «Sizden sabaha çıkan herkes misafirdir. Elinde bulunan da emânettir. Yolcu yoluna devâm edecek, âriyet olarak aldığı şeyleri de sâhibine teslim edecektir» demiştir. Ebû Ubeydetü'l-Bâcî diyor ki: «Ölüm döşeğine yatan Hasan-ı Basrî'nin ziyâretine gitmiştik. Bizi hoş-beş ettikten, Allah'ın selâmı, Cennet ve Cemâlî ile duâ ettikten sonra, «Sabreder, tasdik eder ve takvâ sâhibi olursanız, o zaman bu dünya, açık ve güzel bir şâhadır. Allah size rahmet etsin. Bu söylediğim, bir kulağınızdan girip öbüründen çıkmasın. Zîra Resûl-i Ekrem'i görenler bilirler ki o, akşam-sabah yolculuk için hâzırlanıyordu. Bunun için taş üstüne taş ve kamış üstüne kamış koymamıştır. Fakat onun için bir âlem yükseltildi ve o da ona doğru yükselmeğe çalıştı. Acele edin acele edin, kurtuluş yoluna₃ gelin, kurtuluş yoluna gelin. Nerede duracaksınız? Kâ'benin Rabbine kasem olsun ki, sizin gelişinizle gidişiniz bir gibidir. Allah o kula rahmet etsin₄ ki, geçimini en idâreli şekilde te'min etmiş, günahlarına ağlamış, ikabdan uzaklaşmış, Allah'ın rahmetine yönelmiş ve ölünceye kadar bu hâlini devâm ettirmiştir.

Âsım el-Ahvel de: «Fudayl-ı Rakkâşî'den sormuştum. O da bana: «Ey adam, insanların çokluğu sana kendini unutturmasın, Çünkü sen kendinden sorumlusun. Gelecek olan sanadır, onlara değil. Şuraya buraya giderim diyerek günlerini heder etme. Çünkü her şey₅ aleyhinde muhafaza ediliyor. Geçmiş günahlarını yok edecek, yeni bir hasene yapmaktan daha güzel bir şey'in vâr olduğunu sanma» demiştir.»

1-HABERSİZLİK 2-PİŞMANLIK 3-YEMİN 4-CEZA 5-İYİLİK

ÜÇÜNCÜ BAB

8 inci BEYÂN : CAN ÇEKİŞME, CAN ÇEKİŞMENİN ŞİDDETİ VE ÖLÜM ÂNINDA MÜSTEHAB OLAN HALLER

Şurasını iyi bil ki, şu zavallı kulun, önünde karşılaşacağı zorluklar, güçlükler ve azabdan hiçbiri olmayıp yalnız ölüm acısı olsa bile gecesini gündüzüne katıp düşünmeğe ve onun için hâzırlanmağa yeterdi. Aynı zamanda her an onunla karşı karşıyadır. Nitekim Hakîm'in biri: «Şu anda başkasını yakalıyan sıkıntıların sana ne zaman geleceğini bilemezsin» demiştir. Lokman oğluna: «Oğlum, bu bir hükümdür ki sana gelecek, fakat ne zaman geleceğini bilemiyorsun. O, seni yakalamadan sen ona hâzırlan» demiştir.

Şâyân-ı hayrettir ki, bir insan en mükemmel bir zevk u safâda iken, bir zâbitin yakında oraya gelerek kendisine beş cop vuracağını bildiği için, o zevk u safâ ona zehir olup ondan zevk alamaz hâle gelirken, her an ölüm meleğinin kendisine ölüm pençesini saplayacağını bildiği hâlde buna üzülmez ve bundan gaflet eder. Şübhesiz bunun sebebi, cehâlet ve aldanmadır.

Şunu da iyi bil ki, ölüm acısının şiddetini, onu tadandan başka kimse bilemez. Ölüm acısı tatmayan, onu diğer acılara kıyâs ederek ve başkasının ölüm ânında çektiklerini görerek anlamağa çalışır. Ölümün acısına şehâdet eden kıyasa gelince; şübhesiz ruhsuz olan bir âza acı duymaz. Acı ve sancıyı duyan ruhtur. Bir âzaya yara veya yangın gibi bir ârıza isâbet ettiği vakit, hemen ruha haber verir ve ona sirâyet eder. Ruha sirâyeti nisbetinde ruh bundan üzüntü duyar ve acınır. Hâlbuki acı, ete, kana ve diğer parçalara dağılır da ruha az bir şey sirâyet eder. Fakat acılar, böyle cisme değil de doğrudan doğruya ruha sirâyet eder ve bizzat ruhu ilgilendirirse bunun şiddeti nasıl olur? İşte can çıkması, doğrudan doğruya ruhu ilgilendiren bir acıdır. O, ruhun bütün parçalarına sirâyet eder. Bedenin her köşesine yayılmış olan ruha hulûl eder, var sancısını kıyâs et. Ayağına bir diken batacak olsa acısı yalnız oradaki ruha sirâyet eder ve o nisbette acır. Fakat yangın öyle değildir. Yangın bedenin her tarafına sirâyet eder ve oralara dağılmış olan bütün ruh, bu acıyı duyar. Bunun için diğer yaralarda sancıyan yalnız yarayı olan yer, yangında ise bütün bedendir. Can çıkmanın acısı ise bütün rûha sirâyet eder. Çünkü bütün damar, adale, mafsal ve her kılın ucundan çıkarılan, o ruhtur. Artık bunun acısının miktarından sorulmaz. Bunun için ölüm acısı, kılıç yarasından, testere ile biçilmekten, makasla doğranmaktan da ağırdır, demişlerdir. Çünkü bütün bunların acısı, bedenden ruha sirâyet etmek yolu iledir. Ve doğrudan doğruya, ruhu ilgilendiren acı nasıl olur? Dayak yiyen ve acınan kimsenin feryâd edip imdad dileyebilmesi, kalbinde ve dilinde kuvvetin kalması sebebiyledir. Ölünün böyle feryâd ü figan

1- BİLGİSİZLİK
2- BAYILMA
3- NÜFUZ
4- OYNAQ YERLERİ

edemeyişi; acı ve sancının her tarafını kaplamış olup kendisinde imdad dileyecek derman bırakmamasındandır. Akıl da karışır, dil de tutulur, âzalar dermandan düşer. İnlemek ve yardım dilemeği çok ister amma bunlar imkânsızdır. Şâyet biraz dermânı varsa, canı çıkarken göğsünde ve boğazında bâzı hırıltı ve hışırtılar duyulur. Rengi, asıl yaratıldığı toprak hâline döner, göz kapakları tavana dikilir, dudakları sarkar, dil içeri çekilir. Acı, içine ve dışına yayılır, parmakları morarır. Çekilen bir damar olsa bedenin acıması nasıl olur? Ya bütün damarlardan ruh çekilince hâl nice olur? Yavaş yavaş bütün âzalar ölmeğe başlar. Önce ayaklar; sonra diz ve sonra baldırlar soğur. Her parça için acı üzerine acı ve elem üzerine elem vardır, tâ can boğaza gelinceye kadar. İşte o zaman artık çoluk çocuğundan ve bütün dünyalıktan gözünü çeker, kimseye bakmaz olur. Üstelik tevbe kapusu da kendisine kapanır. Hasret ve nedâmet kendisini kaplar. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Gargara etmedikçe, kulun tevbesi kabûl olur»** (559) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ

«Kötülükleri işleyip dururken ölüm kendisine geldiği zaman: «Şimdi tevbe ettim» diyenin tevbesi makbûl değildir» (4 - Nisâ: 18) buyurduğu âyet-i celîle'sinin tefsirinde Mücahid, «Ölüm meleği açığa çıktığı vakit» dedi. O vakit ölüm meleğini gördü mü artık onun ölüm acısını tatmaktan çektiği sıkıntıdan sorma. Bunun için Resûl-i Ekrem:

«Allah'ım, Muhammed'e ölüm acısını ehvenleştir» (560) diye duâ etmiştir.

İnsanların ölüm acısını büyük görmeyip ondan Allah'a sığınmamaları, cehâletlerindendir. Zira vukuundan evvel bir şey'i bilmek, nübüvvet ve velâyet nuru ile mümkündür. Bunun için peygamber ve velilerin ölümden korkuları büyük olmuştur. Hattâ İsâ aleyhisselâm: «Ey Havârîler, Allah'a duâ edin de ölüm acısını bana ehvenleştirsin. Ben ölümden öyle korktum ki, korkum beni ölümden ölüme sürüklemiştir» dedi.

Rivâyete göre İsrailoğullarından bir kaç kişi bir mezarlıktan geçerken içlerinden biri, «Allah'a duâ etsek de bunlardan biri dirilip de kendisinden bir şeyler sorsak» dedi. Duâ ettiler ve birisi gözlerinin önünde secdeden kalkar gibi kalkarak mezardan çıktı. Sonra: «Arkadaşlar, benden ne istiyorsunuz? Öleli tam elli yıl oldu, daha ölüm acısından kurtulamadım» dedi.

---

(559) Tirmizi ve İbn Mâce, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, hasen olduğunu söylemiştir.

(560) Hadis yukarda geçmiştir.

1-İZDIRAB 2-PIŞMANLIK 3-AŞAĞILASAN 4-OLUŞ 5-PEYGAMBERLİK
6-VELİLİK

Hz. Ali (R.A.), Resûl-i Ekrem'in can çekişmesini gördükten sonra, «Artık başka kimsenin canının kolay çıkacağını ummam» dedi.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem :

«Allah'ım, Sen, ruhu sinir, damar ve parmak uçlarından alırsın. Allah'ım, ölümümde bana yardımcı ol ve ölümümü kolaylaştır» (561) diye duâ ederdi. Hasan'dan gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem, ölümün, elem ve acısını anlatırken: **«O, üçyüz kılıç yarası kadardır»** (562) buyururdu. Yine Resûl-i Ekrem'e ölümün şiddetinden sorduklarında: **«Ölümün en ehveni, yün arasındaki pıtrak gibidir. Hiç pıtrak yünsüz çıkarılır mı? O, çıkarıldığı vakit onunla bir sürü yünler de çıkar»** (563) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem bir hastanın ziyâretine gittiğinde : **«Onun çektiğini ben bilirim. Onun her damarı ayrı ayrı ölüm acısını çekmektedir»** (564) buyurdu.

Hz. Ali (R.A.) savaşa teşvik eder ve: «Şâyet savaşda öldürülmezseniz başınız yastıkda öleceksiniz. Vallahi, bin kılıç yarası, benim için yatakta ölmekten daha ehvendir» derdi.

Evzâî de: «Duyduğuma göre, ölü dirilinceye kadar ölüm acısını çeker» demiştir.

Şeddad b. Evs de: «Mü'min için dünya ve âhirette en şiddetli acı ölümdür. O, çengel ile çekip içini çıkarmaktan, makasla biçilmekten ve tencerede kaynamaktan da daha zordur. Eğer bir ölü dirilip ölüm acısını haber verse, artık hayattakiler hiç bir şeyden zevk alamaz duruma gelirlerdi» dedi. Zeyd b. Eslem'in babasından rivâyetine göre, mü'minin ulaşamadığı bir derecesi kalırsa, ölürken can çekişmede çektiği eziyetle bu dereceyi alır ve bu sâyede Cennet'teki mevkiine ulaşır. Kâfir de yaptığı bir iyiliğin mükâfatını henüz görmemişse ölüm anında onu görmek ve sonunda Cehennem'deki yerini almak üzere canı kolaylıkla çıkar» demiştir. Adamın biri ölüm döşeğinde yatanlara, «Acınız nasıldır?» diye sorar dururdu. Kendisi ölüm döşeğine yatınca, «Sen bu acıyı nasıl buluyorsun?» diye sorduklarında, «Göklerin yere yapıştığını ve kendisinin iğne deliğinden geçirilmekte olduğunu» söyledi.

Bir hadis-i şerifinde Resûl-i Ekrem :

مَوْتُ الْفَجَاءَةِ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِ وَأَسَفٌ عَلَى الْكَافِرِ

«Âni ölüm, mü'min için rahmettir. (Çünkü o, hazırdır) Fâcir için üzüntüdür (çünkü onun hazırlığı yoktur)» (565) buyurmuştur.

Mekhûl'ün rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

---

(561) İbn Ebi'd-Dünyâ, Sahâbî ve Tâbiîn'den rivâyet etmiştir.
(562) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricali sika'dandır.
(563) İbn Ebi'd-Dünya mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(564) İbn Ebi'd-Dünya Selman'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.
(565) Ahmed, sahih sened ile Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-IZDIRAB 2-(BİTKİ NÖVÜ)

لَوْ أَنَّ شَعْرَةً مِنْ شَعْرِ الْمَيِّتِ وُضِعَ عَلَى أَهْلِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَمَاتُوا بِإِذْنِ اللّٰهِ

«Eğer ölünün saçından bir tüy yer ve gök halkı üzerine konsa, acısından hepsi ölürdü» (566).

Rivâyete göre ölüm acısından bir damla dağlara dökülse, dağlar erirdi.

Yine rivâyete göre İbrâhim aleyhisselâm öldüğü vakit Allahu Teâlâ ona:

— Ölümün acısını nasıl buldun? diye sordu. İbrahim aleyhisselâm:

— Yaş yüz üzerine sokulup çıkarılan kızgın şiş gibi, dedi. Allahu Teâlâ:

— Hâlbuki Biz, senin canını ehven şekilde aldık, buyurdu.

Allahu Teâlâ Hz. Mûsâ'nın da ruhunu kabzettiği vakit ona:

— Ölümün acısını nasıl buldun? diye sorduğunda Mûsâ aleyhisselâm:

— Tavada kaynatılan kuş gibi; uçamaz ki kurtulsun, ölemez ki rahat etsin, dedi. Yine Hz. Mûsâ hakkında bir rivâyette: «Canlı canlı kasabın elinde derisi yüzülen koyun gibi» dedi.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem'in irtihâli esnâsında, yanında bir bardak suyu vardı. Elini suya kor, yüzüne sürer ve:

«Allah'ım, ölüm acısını bana kolaylaştır» (567) diye duâ ederdi. Hz. Fâtıma Resûl-i Ekrem'in çektiği ızdırabı görünce: «Vay benim başıma gelenler, ey benim babacığım, nedir bu sıkıntılar?» dedi. Resûl-i Ekrem:

لَا كَرْبَ عَلَى أَبِيكِ بَعْدَ الْيَوْمِ **«Bundan sonra babanın daha bir sıkıntısı kalmaz»** (568) buyurdu. Hz. Ömer (R.A.) Kâ'bü'l-Ahbâr'a: «Ey Kâ'b! Ölümden bana anlat» dedi. Kâ'b: «Çok dikenli, dallı budaklı bir ağacı bir adamın boğazından karnına soktuktan sonra, bütün budak ve dikenlerinin damarlara takılarak şiddetle onu çekip çıkarırken nasıl kopardıklarını koparır, bıraktıklarını bırakırsa, işte ölüm böyledir» dedi.

Resûl-i Ekrem: **«İnsan, ölüm acı ve sancıları arasında kıvranıp dururken, bütün âzaları birbirine veda' eder ve «Sana selâm, bir daha kıyâmete kadar buluşamayacağız» derler»** (569) buyurmuştur.

İşte bu anlattıklarımız, Allah'ın sevgililerinin can çekişmeleridir, ya isyâna dalan bizlerin hâli nice olacak?

---

(566) İbn Ebi'd-Dünya Meysere'den merfû' olarak rivâyet etmiştir.
(567) Âişe'den (R.A.), Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(568) Buhârî, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(569) Erbain'de Ebû Hüdebe'den rivâyet edilmiştir.

1-AŞAĞI, ASAN 1- ÖLÜMÜ

İkinci zorluk, Azrâil aleyhisselâm'ı görüp onun korkusunu çekmektir. Günahkâr insânın canını alırken Azrâil aleyhisselâm'ın girdiği sûrete, en kuvvetli insan bile tahammül edemez.

Rivâyete göre İbrâhim aleyhisselâm, Azrâil aleyhisselâm'a :

— Günahkârların canını alırken girdiğin sûret ile bana gözükebilir misin? dedi. Azrâil aleyhisselâm :

— Sen ona dayanamazsın, dedi ise de, Hz. İbrâhim :

— Dayanırım, diye ısrâr edince, Azrâil aleyhisselâm :

— Yönünü dön, buyurdu. Hz. İbrâhim döndü ve sonra Azrâil aleyhisselâm'ı görünce, onu kapkara, saçı sakalı karışmış, pis pis kokar, siyah elbiseli, ağız ve burun deliklerinden ateş ve dumanlar fışkırır vaziyette gördü. Buna dayanamıyarak bayıldı düştü. Ayılınca Azrâil aleyhisselâm'ı eski sûretinde gördü ve ona :

— Bir günahkâra, senin suratını görmek yeter; başka bir azâb ile karşılaşmasa da senin o suratın azab bakımından onun için yeterlidir, dedi.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem : **«Dâvud aleyhisselâm kıskanç bir insandı. Odun çektiği vakit kapıyı hanımının üzerine kilitlerdi. Bir gün yine aynı şey'i yaptı ve gitti. Dâvud'un hanımı içerde bir adam gördü ve, «Bu da kimdir? Bunu eve kim koydu? Dâvud gelir bunu evde görürse vay bunun hâline» dedi. Tam bu sırada Dâvud gelip adamı görünce :**

— Kimsin? diye kendisinden sordu. Adam :

— Hükümdarlardan korkmayan, bir yerde kendisine mâni olunamıyan bir kimseyim, dedi. Bunun üzerine Dâvud aleyhisselâm :

— O hâlde sen vallahi, Azrâilsin, dedi ve korkusundan olduğu yerde çöküp kaldı» (570) buyurmuştur.

Rivâyete göre Îsâ aleyhisselâm yolda yürürken bir kafa tasına rast geldi. Onu ayağı ile ittikten sonra, «Allah'ın izniyle konuş» dedi. Kafatası: «Ben, şu zamanın bir hükümdârı idim. Başımda tâcım, etrafımda askerlerim, büyük bir ihtişâm içinde tahtım üzerinde otururken ölüm meleği birden karşıma çıktı ve canımı aldı. Keşke o topluluk etrafımda olmasa, keşke düşüp kalkmalar ve ünsiyetler olmayıp günlerim vahşet içinde geçmeseydi» dedi.

İşte âsilerin karşılaşacağı ve itâat edenlerin kurtuldukları zorluklar bunlardır. Bâzan peygamberler ölüm acısından bahsederken ölüm meleğinin bu sûretinden bahsetmezler. Hâlbuki ölüm meleğinin o çirkin sûretini bir def'a rü'yasında görse, dünya başına dar gelir ve ömrü boyunca onu unutamazdı. Ya açık gözle onu o çirkin ve korkunç sûrette görenin hâli nice olur? Fakat Allah'a itâat edenler ise onu en güzel sûrette görürler. İkrime'nin İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyetinde, İbrâhim aleyhisselâm'ın kıskanç bir insan olup ibâdet ettiği bir evinin bulunduğu ve

(570) Ahmed, ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

evinden çıktığı vakit kapularını kilitlediği söylenir. Yine bir gün kapularını kilitleyip gitti ve dönüşünde kapuları açıp içeri girince evin ortasında bir adamın oturduğunu gördü ve :

— Seni buraya kim koydu? diye sordu. Adam :

— Evin sâhibi koydu, dedi. İbrâhim aleyhisselâm :

— Evin sâhibi benim, deyince, adam :

— Senden de benden de daha çok bu eve sâhib olan beni buraya koymuştur, dedi. İbrâhim aleyhisselâm :

— O hâlde sen kimsin? diye sordu. Adam :

— Ölüm meleğiyim, dedi. İbrâhim aleyhisselâm :

— Mü'minlerin canlarını aldığın vakit, onlara göründüğün sûretini bana gösterir misin? dedi. Melek :

— Olur, öteye dön dedi. Hz. İbrâhim döndü, sonra tekrar dönüp bakınca, gaayet süslü ve yakışıklı bir genç olarak Azrâil aleyhisselâm'ı karşısında gördü. Bunun üzerine ölüm meleğine :

— Mü'mine ölümü anında başka bir mükâfat verilmese bile, yalnız seninle karşılaşması, sıkıntılarını teskin için ona yeter, dedi.

Ayrıca Kirâmen Kâtibîn olan iki koruyucu meleği de görmek vardır. Bunu, Vüheyb böyle rivâyet etmiştir. Adam itâatkâr idiyse melekler; «Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Bizi iyi adamlarla buluşturdun, sâlih ameller yapılan yerlere götürdün, iyi sözler dinlettin» derler. Şâyet kötü insân ise: «Allah senin cezânı versin. Bizi kötü meclislere götürdün, kötü işler arasında bulundurdun ve kötü sözler duyurdun» derler. İşte bu, son zamanda ölünün gözlerini diktiği vakitte olur ki, bir daha gözleri geri dönmez.

Üçüncü felâket, âsilerin, Cehennem'deki yerlerini görmeleri ve müşâhededen önceki korkularıdır. Zira onlar, can çekişme esnasında kuvvetten düşmüş ve canlarını vermek için teslim olmuş durumdadırlar. Bununla beraber ölüm meleğinin iki müjdeden biri ile seslenişini duymadan ölmez. Ya, «Ey Allah'ın düşmanı, sana Cehennem ile müjde olsun» veya, «Ey Allah'ın dostu, sana Cennet ile müjde olsun» seslenişidir. Bu müjdelerden birini duyacaktır. İşte, basiret sâhibleri bundan korkarlar. Nitekim Resûl-i Ekrem :

«لَنْ يَخْرُجَ أَحَدُكُمْ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَعْلَمَ أَيْنَ مَصِيرُهُ وَحَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ
مِنَ الْجَنَّةِ أَوِ النَّارِ»

«Sizden biriniz nereye gideceğini bilmeden ve hattâ Cennet veya Cehennem'deki yerini görmeden dünyadan çıkmaz» (571) buyurmuştur. Diğer hadîsde de: **«Allah'a mülâkatı (ölümü) seveni Allah da sever. Allah'a mülâkatı (ölümü) sevmeyeni Allah da sevmez»** buyurunca, ashâb :

(571) İbn Ebi'd-Dünya rivâyet etmiştir.

«Hepimiz ölümü kerih görürüz» demeleri üzerine Resûl-i Ekrem: «O, o demek değil; belki mü'mine Cennet'teki yeri gösterildiği vakit ölümü sever, Allah da onu sever» (572) buyurmuştur.

Rivâyete göre Huzeyfe (R.A.) hasta yatarken İbn Mes'ûd'a (R.A.):

— Bak bakalım vakit nerelerde? dedi. İbn Mes'ûd (R.A.):

— Sabah yıldızının doğması yakındır, deyince, Huzeyfe (R.A.):

— Cehennem'e gidecek sabahtan sana sığınırım, Allah'ım, demiştir.

Ebû Hüreyre'yi (R.A.) hastalığında ziyâret etmek üzere Mervan yanına girdi. Mervan: «Allah'ım, bu adamın hastalığını hafiflet» diye duâ etti. Ebû Hüreyre (R.A.): «Allah'ım, artır» dedi ve ağladı. Sonra devamla: «Ağladığım, dünyaya hevesimden veya size olan hasretimden değildir. Ancak şu iki haberden yâni «Sana Cennet ile müjde olsun» veya «Cehennem ile müjde olsun» sözlerinden hangisi ile müjdeleneceğimden korktuğum içindir» demiştir. Rivâyet edilen bir hadiste Resûl-i Ekrem: «Allahu Teâlâ kulundan râzı olduğu vakit, ölüm meleğine; «Git, falanın ruhunu bana getir, onu rahatlandırayım; yaptığı ameli yeter. Onu Ben çeşitli denemelerden geçirdim. Her dâim kendisini istediğim ve sevdiğim tarafta buldum» buyurur. Ölüm meleği de herbirerlerinde za'feran ve çeşitli kokulu otlar olduğu hâlde beşyüz melekle gelir. Herbiri ayrı ayrı müjdelerle adamı tebrik eder ve müjdelerler. O ruhun bedenden açılması için, ellerinde güzel koku bulunan melekler iki saf hâlinde ve ayakta beklerler. İblis onların bu hâlini görünce hemen elini başına koyarak; «Vay bana» diye feryâdı basar. Bunu duyan askerleri, «Efendimiz size ne oldu?» diye sorduklarında, İblis, «Şu adamın şu büyük mevkie sâhib olmasını görmüyor musunuz? Nerde idiniz de bu adamı azdırmadınız? der. Bunun üzerine maiyyeti, «Çok çalıştık, fakat mâsum idi, te'sir edemedik» (573) buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: «Mü'minin rahatlığı, ancak Allahu Teâlâ'ya mülâki olacağı zamandır» demiştir. Demek ki mü'minin şerefli, izzetli, emin olduğu, neş'eli ve en çok sevinçli günü, öldüğü günüdür.

Zeyd'in oğlu Câbir ölüm döşeğine yattığında kendisine: «Ne istersiniz?» diye soranlara, «Hasan-ı Basrî'yi görmek isterim» demiş. Hasan-ı Basrî geldiğinde, «Ey kardeşler, işte şu saatte ben sizden ayrılıyorum! Ya Cennet'e veya Cehennem'e» dedi.

Muhammed b. Vâsi' de ölüm anında: «Ey kardeşler, size selâm olsun, Allahu Teâlâ'nın afvına mazhar olmazsam, varacağım yer Cehennem'dir» dedi. Hattâ bâzıları «Keşke hesab için hiç dirilmesek» diye temenni[1] etmiştir.

Son nefes tehlike ve korkusu, âriflerin ciğerini parçalamıştır. O, büyük felâkettir. Sû'-i[2] hâtimenin ne demek olduğunu ve âriflerin bundan

(572) Ubâde b. es-Sâmit'den (R.A.) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(573) İbn Ebi'd-Dünyâ Temim-i Dârî'den rivâyet etmiştir. Benzeri Nesâî'de sahîh sened ile Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet edilmiştir.

1 — DİLEK 2 - KÖTÜ SON

nasıl korktuklarını HAVF ve RECA KİTABI'nda anlattık. Burada da onu yeniden anlatmağa değer, fakat sözü uzatmamak için ondan vaz geçtik.

8 uncu BEYÂN: ÖLÜM ÂNINDA HASTANIN HALLERİNDEN MÜSTEHAB OLANLARININ AÇIKLANMASI

Bilmiş ol ki; ölüm döşeğinde yatan hasta için sevimli olan, suratında bir ağırlık ve çirkinlik olmamak, sâkin ve huzûr içinde bulunmak, dilinde bolca şehâdet getirmek ve kalbinden Allahu Teâlâ'ya hüsn-i zann etmektir.

Sûret güzelliğine gelince; rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem: **«Ölüyü üç şeyde murâkabe edin: Alnı terlediği, gözleri yaşardığı ve dudakları kuruduğu vakit. Bu, kendisine inen, Allahu Teâlâ'nın bir rahmetidir. Boğazı sıkılmış gibi horlar, yüzü kızarır, dudakları kurur ve yağlanırsa, bu da Allahu Teâlâ'dan kendisine inen bir azabdır»** (574) buyurmuştur.

Dilinde Kelime-i şehâdet getirmek hayır alâmetidir. Çünkü Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: **«Ölülerinize şehâdet kelimesini telkin edin»** (575) buyurmuştur. Huzeyfe'nin R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: **«Zira o şehâdet, geçmiş hatâları yok eder»** (576) buyurmuştur. Hz. Osman'ın (R.A.) rivâyetinde ise Resûl-i Ekrem:

«Allah'tan başka kimsenin ibâdete lâyık bulunmadığını bilerek ölen, Cennet'e girer» (577) buyurmuştur. Ubeydullah: «O, şehâdet ederken» kaydını ilâve etmiştir. Hz. Osman ölüm döşeğinde yatan adama şehâdet kelimesi telkin edin. Zira son sözü şehâdet olan için bu sözü Cennet azığıdır» dedi. Hz. Ömer: «Ölecek hastalarınızın başında bulunun. Onlara Allah'ı hâtırlatın. Sizin görmediklerinizi onlar görür. Aynı zamanda şehâdet kelimesini de telkin edin» demiştir. Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

حَضَرَ مَلَكُ الْمَوْتِ رَجُلاً يَمُوتُ فَنَظَرَ فِي قَلْبِهِ فَلَمْ يَجِدْ فِيهِ شَيْئاً فَفَكَّ لَحْيَيْهِ فَوَجَدَ طَرَفَ لِسَانِهِ لاَصِقاً بِحَنَكِهِ يَقُولُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَغُفِرَ لَهُ بِكَلِمَةِ الإِخْلاَصِ

«Ölüm meleği bir adamın canını almağa gitti. Kalbini yokladı, kalbinde bir şey bulamadı. Çenesini ayırdı baktı ki, dili, bir kenarda kelime-i

(574) Tirmizî ve Hâkim «Nevâdiru'l-Usûl» ünde rivâyet etti.
(575) Yukarda geçmiştir.
(576) Yukarda geçmiştir.
(577) Yukarda geçmiştir.

1-DÖRDÜNCÜ CİLDİN 3-CÜ KİTABI 2-GÜZEL 3-KONTROL
4-EZBERLETME

tevhidi getiriyor. Bu kelime-i ihlâs sâyesinde günahları mağfiret edildi» (578) buyurdu.

Telkin edenin vazifesi, telkinde ısrar etmemektir. Çünkü hastanın dili dönmediği için şehâdeti getiremez de bundan ağırlanır ve nihâyet sû'-i hâtimesine sebeb olmaktan korkulur. Bu kelimenin mânası, kalbinde Allah'tan başkası olmıyarak ölmektir. Vâhid-i Hakikî'den başka bir matlub kalbinde kalmazsa, ölüm ile sevgilisine ulaşmak onun için en büyük bir nîmet olmuş olur. Şâyet kalbi dünyaya bağlı ve dünyalık ile meşgul olursa ona iltifat eder ve onun zevklerinden ayrıldığına üzülür ve bu üzüntü hâlinde dilinin ucu ile şehâdet kelimesini söylerse, Allahu Teâlâ'nın kabûl buyurduğu ve kendi fazlından muâmele ettiği müstesnâ, bunun faydası azdır.

Hüsn-i zannına gelince; bu da o zaman için müstehabdır. Recâ Kitâbı'nda bunu anlattık. Allahu Teâlâ'ya hüsn-i zannın faziletine dair pek çok haberler vârid olmuştur. Eska'ın oğlu Vâile ölüm döşeğinde yatan bir hastanın ziyâretine gider. Hastaya :

— Allahu Teâlâ'ya karşı zannın nasıldır? diye sorar. Hasta :

— Günahlarım beni batırmış, helâk olmak üzereyim. Benim tutar tarafım yok, ancak Rabbimin rahmetinden ümidimi kesmem, der. Bunun üzerine Vâile tekbir alır, oradakiler de onunla beraber tekbir alırlar ve Vâile :

— Ben Resûl-i Ekrem'in : **«Allahu Teâlâ buyurur ki: «Ben kulumun zannı üzereyim; beni dilediği gibi düşünsün»** (579) buyurduğunu işittim, dedi. Yine Resûl-i Ekrem ölüm hâlinde olan bir gencin yanına girer ve gence :

— Kendini nasıl buluyorsun? diye sorar. Genç :

— Günahlarımdan korkuyor fakat Allah'ımdan ümidimi kesmiyorum der. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

«Bu korku ile ümid, şu ölüm ânında kimde toplanırsa, Allahu Teâlâ umduğunu ona verir ve korktuğundan onu emîn kılar» (580) buyurur.

Sâbit el-Bennânî anlatıyor: «Bir kadının hiddet-mizac ve asabî bir oğlu vardı. Kadın oğluna öğüt verir ve: «Oğlum, bir gün gelecek bunlardan sorumlu olacaksın, o günü hâtırla» derdi. Hakikaten genç, ölüm döşeğine yattı. Kadın: «İşte oğlum, ben seni bugün için korkutuyordum», deyince, genç: «Benim de kerem sâhibi bir Rabbim var. Umarım ki o benim bâzı kusurlarımı bağışlar», dedi. Sâbit diyor ki: «Onun hüsn-i zannı sebebiyle Allahu Teâlâ ona merhamet etti.»

Câbir b. Veda' da şöyle anlatıyor: «Azgın bir genç ölüm döşeğine yatmış. Annesi :

— Oğlum, bir vasıyyetin var mı? diye sormuş. Çocuk :

---

(578) İbn Ebi'd-Dünya, Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. İsnadı ceyyiddir.

(579) İbn Hibban, Ahmed ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. Hadis yukarda geçmiştir.

(580) Hadis metin olarak yukarda geçmiştir.

1- AFV 2- KÖTÜ SON 3- İSTEK 4- HUY, TABİAT

— Evet, parmağındaki yüzüğü çıkarmayın. Orada Allah lâfza-i celâli yazılıdır. Umarım ki bu sâyede Allahu Teâlâ bana merhamet eder, dedi. Öldükden sonra kendisini rü'yada görenlere:

— Anneme haber verin, onun bana, vasıyyet et, demesi ve benim de o sözüm, mağfiretime sebeb olmuştur, dedi.

Bedevî'nin biri hastalanmış, kendisine:

— Ölüyorsun, dediklerinde, bedevî:

— Beni nereye götüreceksiniz, dedi. Onlar da:

— Allah'a götüreceğiz, deyince, bedevî:

— İyilikler, yalnız kendisinden gelen Allah'a gideceğime göre daha üzülecek ne var? dedi.

— Süleyman'ın oğlu Ebû'l-Mu'temer diyor ki: «Babam ölürken:

— Oğlum, bana bir ruhsat ve müsâadeden haber ver ki, ben hüsn-i zannı ile Allah'a mülâki olayım, dedi.» Hattâ eskiler ölüm döşeğine yatan adamın, Allah'a karşı hüsn-i zannı çoğalsın diye iyiliklerini sayıp dökerlerdi.

10 uncu BEYÂN: LİSAN-I HÂLİN İFADE ETTİĞİ HİKÂYELERLE AZRAİL İLE KARŞILAŞMANIN HASRETİ

Biri yüzünde, diğeri kafasında iki gözü bulunan ve adı Azrâil olan ölüm meleğine İbrâhim aleyhisselâm: «Öleceklerin biri doğuda, diğeri batıda olduğu, ayrıca bir yerde veba hastalığının bulunduğu ve başka bir yerde de iki ordu birbirini kırıp geçirdiği böyle sıkışık anlarda ne yaparsın? diye sorar. Melek: «Allah'ın izniyle ruhları dâvet ederim. Onlar da parmaklarımın arasına girerler. Yeryüzü benim için bir tabak gibidir. Ondan dilediğimi alırım» der ve İbrâhim aleyhisselâm'a Allah'ın dostu olduğunu müjdelerdi.

Süleyman aleyhisselâm Azrâil aleyhisselâm'a:

— Niçin âdilâne bir şekilde canları almıyorsun? Şunun canını alırken bunu bırakıyorsun? dedi. Azrâil aleyhisselâm:

— Ben bu hususta senden fazla bir şey bilemem. İsimler sayfa hâlinde önüme gelir ve ben de onların ruhlarını kabzederim, dedi.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: «Hükümdarlardan birisi bir yere gitmek için beğeninceye kadar elbise ve binmek için de beğeninceye kadar at seçti. Etrafındakilerle birlikte muhteşem bir vaziyette ve böbürlenerek yola çıktı. Yolda kirli paslı adamın biri atının yularına yapıştı: «Nasıl bu işe cesâret edersin, çekil!» diye bağırınca, adam: «Benim sana söyliyeceğim var» dedi. Hükümdar yine hiddetli hiddetli: «Söyle bakalım» deyince, adam: «Gizlidir, eğil de kulağına söyleyeyim» dedi. Hükümdar eğilince, adam: «Ben Azrâil'im, canını almağa geldim» dedi. Hükümdar müsâade istedi ise de Azrâil: «Hayır, sana müsâade yok, ailene de ulaşamıyacaksın» dedi ve canını aldı. Sonra yoluna devam eden Azrâil aleyhisselâm mü'min bir kul ile karşılaştı. Ona selâm verdikten sonra:

1- CELAL İSMİ 2- GÜZEL 3- KAVUŞAN
4- DAVRANIŞLARIN İFADE ETTİĞİ ANLAM, HAL DİLİ
5- ADALETLİ

— Seninle bir işim var, bunu sana gizli söyleyeceğim, dedi ve kulağına eğilerek Azrâil olduğunu anlatınca, mü'min kul buna sevinir ve:

— Hoş geldin, kaç zamandır seni bekliyordum. Yeryüzündeki ayrılıklarımdan benim için senden sevgilisi yoktur, dedi. Azrâil:

— Öyle ise işini bitir, dedi. Adam:

— Benim en önemli işim, Allahu Teâlâ'ya ulaşmaktır, dedi. Bunun üzerine ölüm meleği:

— Hangi hâl üzerine istersen, o hâl üzerinde canını alayım, dedi. Adam:

— Buna imkân var mı? diye sordu. Melek:

— Evet, bununla emrolundum, dedi. Adam:

— O hâlde abdest alayım, namaza başlayayım ve başım secdede iken canımı al, dedi ve hakikaten böyle oldu.

Ebû Bekir b. Abdullah el-Müzenî anlatıyor: «İsrâiloğullarından birisi bol servet edindi. Nihayet ölümü yaklaşınca, oğullarına:

— Getirin, şu kazandığım serveti bir göreyim, dedi. Onlar da at, deve, koyun, köle ve benzeri çeşitli servetlerini gözünün önüne getirdiler. Adam, bunlara hasretinden ağladı. Tam bu sırada Azrâil de karşısına çıktı ve:

— Niçin ağlayıp duruyorsun? Sana bu nimetleri veren Allah hakkı için, seninle bunların arasını ayırmadan, yâni canını almadan evinden çıkacak değilim, dedi. Adam:

— Müsâade et de bir kısmını ayırayım; şöyle edeyim, böyle edeyim, dedi. Fakat ölüm meleği:

— Şimdiye kadar nerde idin, dedi ve canını aldı.»

Hikâye edildiğine göre adamın biri bir çok servet yığdı. Her çeşitten topladı ve iki kapulu bir köşk yaptırdı. Korunmak için kölelerini oraya doldurdu. Sonra bütün adamlarını toplayarak evinde bir ziyafet çekti. Ayaklarını birbir üstüne atarak oturdu ve onları seyre başladı. Onlar yemeklerini yedikten sonra kendi kendine: «Uzun yıllar yetecek şeyleri sana aldım, istediğin gibi yaşarsın» der demez, ölüm meleği iki eski elbiseye bürünmüş, boynunda azık torbası olduğu hâlde miskin kılığında bütün şiddetiyle kapuyu çaldı Adam, minderi üzerinde oturuyordu. Köleler kapuya giderek adama:

— Ne istiyorsun? diye sordular. Adam:

— Efendinizi istiyorum, dedi. Onlar:

— Bizim efendimiz senin gibi adam için kapuya çıkar mı? dediler. Adam:

— Elbette çıkar, dedi. Onlar durumu efendilerine bildirdi. Efendileri, «Onu savın gitsin »deyince, bu sefer ilk seferden daha şiddetli olarak kapuyu çaldı ve:

— Söyleyin, ben ölüm meleğiyim, dedi. Onlar bunu duyunca korktular, efendileri perişan oldu ve:

— Ona güzel ve münâsib bir lisân ile «Efendinin yerine başkasını

almaz mısın?» diye sorun, dedi. Tabiî bu sözler bir fayda sağlamadı ve Azrâil adamın yanına girerek:

— Malını ne yapacaksan yap. Canını almadan çıkmayacağım, dedi. Adam bütün servetini tekrar önüne getirtti ve:

— Allah sana lânet etsin, beni ibâdetten alıkoydun, meşgul ettin, sebeb oldun da Allah'a kulluk edemedim, dedi. Allah'ın izniyle serveti dile gelerek:

— Bana ne kızıyorsun. Sen, benimle hükümdarların huzuruna girer, takvâ sâhiblerini oradan uzaklaştırırdın. Benim sâyemde kadınlarla evlenir, pâdişahlarla oturup kalkardın. Beni kötülük yolunda harcardın, ben sana itiraz etmezdim. Eğer beni iyilikte harcarsan sana faydam olurdu. Ben ve Âdemoğlu topraktan yaratıldık. Kimisi iyilikleri ile gider, kimisi kötülükleri ile gider, dedi ve Azrâil de adamın canını aldı.

Yine Vehb b. Münebbih anlatıyor: Azrâil aleyhisselâm, zamanında zulümde benzeri olmayan bir hükümdârın canını aldı ve göklere çıktı. Melekler:

— Canını alırken en çok acıdığın bir kimse var mı? diye sordular. Azrâil:

— Evet, ıssız bir yerde yeni çocuk doğuran bir kadının canını almakla emrolundum. Hem kadına, hem de yeni doğan çocuğa acıdım ve «Bu çocuğun hâli ne olacak?» dedim. Melekler:

— İşte şimdi canını alıp geldiğin zâlim ve cebbâr adam oradaki çocuktur, dediler.

Atâ b. Yesar diyor: «Şa'ban ayının onbeşinde öleceklerin listesi Azrâil aleyhisselâm'a verilir. Bu arada ev yapan, su akıtıp ağaç diken ve yeni evlenen nice kimseler var ki isimleri bu listededir, fakat onlar onu bilmezler.

Hasan-ı Basrî diyor: «Azrâil aleyhisselâm her gün bir evi üç def'a yoklar. Bunlardan rızkını tüketip ömrünü tamamlayanın canını alır. Evdekiler¹ feryâd ü figan ederler. Azrâil aleyhisselâm kapuya kollarını gererek: «Ne ağlıyorsunuz? Ben bu adamın ne rızkını yedim, ne de ömrünü kestim. Rızkı tükendi, ömrü sona erdi canını aldım. Boşuna ağlamayın, ben devamlı olarak buraya gelip gidecek ve hiçbirinizi bırakmıyacağım» der. Hasan-ı Basrî devamla: «Eğer ev halkı Azrâil aleyhisselâmı görse ve dediklerini duysalar ölüyü unutur kendilerine ağlarlardı» dedi.

Yezid-i Rakkâşî anlatıyor: İsrâiloğullarından zâlim ve cebbar bir adam evinde bâzı aile efradı ile otururken kapudan yabancı bir adamın içeri girdiğini gördü. Hem korku, hem de hiddet içinde:

— Kimsin, seni buraya kim koydu? diye seslendi. Azrâil aleyhisselâm:

— Beni buraya bu evin sâhibi koydu. Bana gelince, içeri girmek için kimseden izin almayan, kimsenin sulta ve saldırısından korkmayan, zâlim cebbarlar ve muânnid² sultanlardan çekinmeyen bir kimseyim, dedi. Bunu deyince adam:

— O hâlde sen, Azrâilim desene, dedi. Azrâil aleyhisselâm:

1-FERTLER 2-İNADCI

— Evet, ben o'yum, dedi. Adam :

— Bir vasıyetname yazmam için bana müsâade eder misin? deyince, Azrâil :

— Hayır, müddet tamam, nefeslerin bitti, saatların doldu, bir saniye te'hîrine imkân yoktur, dedi. Bunun üzerine adam :

— Beni nereye götüreceksin? diye sordu. Azrâil aleyhisselâm :

— Takdîm ettiğin ameline ve döşediğin evine götüreceğim, dedi. Adam :

— Benim ne takdîm edilmiş bir amelim, ne de güzel döşenmiş bir evim vardır, deyince, Azrâil aleyhisselâm :

— O hâlde L e z a Cehennem'ine gidersin, diyerek canını aldı ve etrafındakiler de ağlamağa başladı.

A'meş'den rivâyet edildiğine göre Azrâil aleyhisselâm insan sûretine girerek Süleyman aleyhisselâm'a uğradı ve orada bulunan bir adama dikkatle baktı. Adam da bunu farketti. Azrâil aleyhisselâm gidince, adam Süleyman aleyhisselâm'a kim olduğunu sordu. Azrâil olduğunu anlayınca: «Bu beni alacak gibi bakışla bana bakıverdi, ben, bundan korkuyorum» dedi. Süleyman aleyhisselâm: «Ne yapmamı istiyorsun?» deyince, adam: «Beni rüzgâr ile Hindistan'ın öteki kenarına götür» dedi. Süleyman aleyhisselâm da dediğini yaptı. Bir müddet sonra yine Azrâil ile karşılaşınca, önceki bakışının sebebini kendisinden sordu. Azrâil aleyhisselâm: «Hindistan'ın doğusunda pek kısa bir müddet sonra adamın ruhunu kabza me'mûr iken adamı burada gördüğüme şaşarak ona baktım» dedi.

DÖRDÜNCÜ BAB

Resûl-i Ekrem'in ve Ondan Sonraki Hulefâ-i Râşidîn'in Ölümleri Beyânındadır.

11 inci BEYÂN : RESÛL-İ EKREM'İN İRTİHÂLİ

Şurasını iyi bil ki; işi olsun, sözü olsun, hayâtı olsun, memâtı olsun, Resûl-i Ekrem uyulmağa şâyân güzel bir örnektir. Onun her hâli düşünenler için bir ibret levhası ve basîret sâhibleri için bir mev'izadır. Zira Allah katında ondan daha keremlisi yoktur. O, Allahu Teâlâ'nın halili, habîbi, neciyyi safiyyi Resûlü ve nebîsidir. Bütün bunlar böyle olmasına rağmen ölüm ânı geldiği vakit nasıl ona da bir nefes müsâade etmediğine bak. Belki vakti saati gelince iyilerin ruhunu almağa me'mur olan meleklerini ona da gönderdi. Onun temiz ve nezih olan ruhunu nakletmek için cehd ü gayret gösterdi. Temiz olan cesedinden onu alıp rahmet-i Rahmân'a, Allah'ın rızâsına, güzel hayırlara, belki Allah'ın civarında güzel mevkilere oturtmak için gayret gösterdiler. Bütün bunlara rağmen yine onun can çekişmesi zor oldu. İniltisi duyuldu. İç sıkıntısı birbirini tâkib etti, inlemesi yükseldi. Rengi değişti. Alnı terledi. Nefes alıp

1- VEFAT 2-ÖLÜM 3-LAYIK MÜNASİB 4-ÖĞÜT 5-DOST
6-SIRDAŞ 7-SEÇİLMİŞ TERTEMİZ 8-PAK

vermekte sıkıştı. Hattâ huzurundakiler onun ıztırabına dayanamıyarak ağladılar. Nübüvvet rütbesi mukadderatını önleyememiş, Azrâil aleyhisselâm çoluk çocuğuna aldırış etmemiş, halkı müjdeleyici, korkutucu ve hakka yardımcı olması bakımından da Azrâil'den müsâmaha görmemiş, belki emrolunduğunu yapmış ve Levh-i Mahfuz'da bulduğuna uymuştur. İşte onun da durumu budur. Hâlbuki o, Allah katında Makam-ı Mahmûd ve herkesin uğrayacağı havuz sâhibidir. Topraktan ilk kalkacak olan odur. Kıyâmet günü şefâat sâhibidir. Bütün bunlar böyle iken ondan ders almamak ve karşılaşacağımız o tehlikelere hâlâ sağlam şekilde inanmaz gibi davranmak bizim için şaşılacak bir şeydir. Biz, şehvetlerimizin esiri, kötülüklerimizin arkadaşı olduk. Bize ne oldu ki, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed aleyhisselâm'dan bile örnek ve ders almadık. Hâlbuki o, müttakilerin imamı ve âlemlerin Rabbisi olan Allahu Teâlâ'nın sevgilisidir. Yoksa biz ebedî olarak yaşayacağımızı mı, yoksa bütün kötü tutum ve davranışlarımıza rağmen Allah katında daha keremli olduğumuzu mu sanıyoruz? Heyhât, belki kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa, hepimizin Cehennem'e uğramamız ve sonra da oradan ancak müttakilerin kurtulmasıdır. Biz, gireceğimizi kesin olarak bilirken, çıkacağımızı kesin olarak bilemiyoruz. Çünkü biz müttakilerden değiliz. Nitekim Allahu Teâlâ :

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ

اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

«Sizden Cehennem'e uğramıyacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmağı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zâlimleri de orada dizüstü çökmüş olarak bırakırız» (19 - Meryem: 71 - 72), buyurmuştur.

Her kul kendisine bakarak, müttakilere mi, yoksa zâlimlere mi, hangisine daha yakın olduğunu araştırsın. Sonra selef-i sâlihîn'in bu kadar muvaffak oldukları hâlde nasıl korku üzerinde olduklarını düşünerek kendine baksın. Sonra âkıbetinden emîn olan, peygamberlerin efendisine baksın. Zîra o, peygamberlerin efendisi ve müttakîlerin öncüsü olduğu hâlde dünyadan ayrılırken çektiği zahmete baksın. Cennet-i me'vâya giderken karşılaştığı zorluklara baksın.

İbn Mes'ûd (R.A.) anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in ayrılığı yaklaştığı sırada yatmakta olduğu, vâlidemiz Hz. Âişe'nin (R.A.) evinde ziyâretine gittik. Resûl-i Ekrem bize bakarak gözleri yaşardıktan sonra :

1-PEYGAMBERLIK 2-ALIDIRIS ETMEME, (FIKIR VERMəMəK) 3-TAKUALI
4-(CəNNəTIN BIR TəBəQəSI)

مَرْحَبًا بِكُمْ حَيَّاكُمُ اللّٰهُ آوَاكُمُ اللّٰهُ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ وَأُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللّٰهِ وَأُوصِي بِكُمُ اللّٰهَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ أَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ فِي بِلَادِهِ وَعِبَادِهِ وَقَدْ دَنَا الْأَجَلُ وَالْمُنْقَلَبُ إِلَى اللّٰهِ وَإِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَإِلَى جَنَّةِ الْمَأْوَى وَإِلَى الْكَأْسِ الْأَوْفَى فَاقْرَؤُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَعَلَى مَنْ دَخَلَ فِي دِينِكُمْ بَعْدِي مِنِّي السَّلَامَ وَرَحْمَةَ اللّٰهِ

«Hoş geldiniz, Allah sizi mübârek etsin, korusun ve size nusret versin. Takvâ ve Allah'tan korkmakla size tavsiye ederim ve sizi Allah'a emânet ederim. Ben sizi O'ndan açıkça korkuturum. Onun memleketinde ve kulları arasında O'na karşı gelmeyin. Ölüm yaklaştı. Cennet-i Me'vâ-ya, Sidre-i Müntehâya ve Cenâb-ı Allah'a yönelme vakti geldi. Size ve benden sonra dinimize girenlere Allah'ın selâm ve rahmetini benden okuyun» (581) buyurdu.

Rivâyete göre irtihâli sırasında Cebrâil aleyhisselâm'a:

— **Benden sonra ümmetim için kim var?** diye sordu. Allahu Teâlâ Cebrâil'e vahyetti ki: «Habîbimi müjdele; ümmeti hakkında ben onu perişân etmem. Yine onu müjdele ki, kıyâmet günü mezarından ilk kalkacak olan o, mahşer halkının efendisi yine odur. O ve onun ümmeti Cennet'e girmeden başkaları giremez» buyurdu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

— **İşte şimdi gönlüm râhat etti** (582) buyurdu.

Hz. Âişe(R.A.) diyor ki; «Resûl-i Ekrem, yedi kuyudan alacağımız bir kırba su ile kendisini yıkamamızı emretti. Dediği gibi yaptık ve biraz rahatladı. Kalktı mescide gitti, cemaatle namaz kıldı. Uhud şehidleri için duâ ve istiğfar etti. Ensar'a şu yolda tavsiyede bulundu: **«Bundan sonra ey muhacirler, siz çoğalırsınız fakat ensar bugünkü durumlarından fazla çoğalmazlar. Ensar benim has vekillerim ve sırdaşlarımdırlar. Ben onlara iltica ettim. Onların ihsan sâhibi olanlarına ikrâm edin. Kusurlarını da bağışlayın.** (Sonra) **bir kul, dünya ve Allah katında olanlar arasında serbest bırakıldı. O da Allah katında olanı tercih etti. Resûl-i Ekrem'in bu sözü ile kendisini kasdettiğini anlayan Hz. Ebû Bekir ağlamağa başladı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Hz. Ebû Bekir'e: «Dur, şu mescide açılan bütün kapuları kapayın. Yalnız Ebû Bekir'in kapusu açık kalsın. Zira ben, bana göre Ebû Bekir'den daha üstün sohbete değer bir kimse**

---

(581) Bezzâr rivâyet etti.

(582) Taberânî, Câbir (R.A.) ve İbn Abbâs (R.A.) dan rivâyet etmiştir.

1-YARDIM 5-YEDDİNCİ GÖY 2-VEFAT 3-SIĞINMA
4-BÜTÜN GUNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA

bilmiyorum» (583). Hz. Âişe (R.A.) diyor ki: Resûl-i Ekrem'in ruhu, benim nöbetimde, benim evimde, benim göğsüm ile boğazım arasında, kucağımda iken çıktı. Benim tükrüğüm ile onun tükrüğünü Allahu Teâlâ bir araya topladı. Resûl-i Ekrem bu hâlde iken kardeşim Abdurrahman elinde misvak olduğu hâlde içeri girdi. Resûl-i Ekrem gözünü misvaka dikti. Hoşuna gittiğini anladım. «Misvakı alayım mı?» diye kendisinden sordum. O, işâretle almamı söyledi. Misvakı aldım ağzıma koydum, fakat sert geldi. «Yumuşatayım mı?» dediğimde, başını müsbet yönde salladı. Yumuşattım ve ondan sonra ağzına koydu. Resûl-i Ekrem'in önünde bir ibrikde su vardı. Elini suya batırır ve:

لا إله إلا الله إن للموت سكرات «Lâ ilâhe illâllah, şübhesiz ki ölümün sancıları vardır» buyurdu. Sonra elini kaldırarak:

الرفيق الأعلى الرفيق الأعلى «Refik-i A'lâ'ya, Refik-i A'lâ'ya» [584] buyurdu ve o zaman: «Vallahi, bu bizden geçti ve Allah'a yöneldi, dedim.»

Abdullah'ın oğlu Said'in, babasından rivâyetinde, Resûl-i Ekrem'in ağırlaştığını gören Ensâr, mescidin etrafına döküldü ve üzüntülerini belirtmeğe çalıştılar. Hz. Abbâs (R.A.) Resûl-i Ekrem'in huzuruna girerek, Ensâr'ın tutum ve davranışlarını anlattı. Sonra Fazl ve sonra da Hz. Ali aynı durumu Resûl-i Ekrem'e naklettiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, «Elimden tutun» diye elini uzattı ve: «Ne demek istiyorsunuz?» dedi. Onlar da: «Senin ölümünden korkuyoruz. Bunların erkekleri bu çevrede toplandı, diye kadınları da ağlamağa başladı» dediler. Resûl-i Ekrem ayağa kalktı. Önünde Abbâs (R.A.) olduğu hâlde Hz. Ali ile Fazl'ın omuzlarına dayanarak başı da bağlı olduğu hâlde mescide girdi. Minberin ilk basamağında oturdu. Herkes ona yöneldi. Allah'a hamdettikten sonra:

1- CENAB-I HAK (C.C.)

(583) Dârimî müsnedinde rivâyet etmiştir.
(584) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

أيها الناس إنه بلغني أنكم تخافون على الموت كأنه استنكار منكم
للموت وما تنكرون من موت نبيكم ، ألم أنع إليكم وتنعى إليكم
أنفسكم هل خلد نبي قبلي فيمن بعث فأخلد فيكم ، ألا إني لاحق
بربي وإنكم لاحقون به وإني أوصيكم بالمهاجرين الأولين خيرا وأوصي
المهاجرين فيما بينهم فإن الله عز وجل قال : والعصر إن الإنسان لفي خسر
إلا الذين آمنوا ... وإن الأمور تجري بإذن الله فلا يحملنكم استبطاء
أمر على استعجاله فإن الله عز وجل لا يعجل بعجلة أحد ومن غالب الله غلبه
ومن خادع الله خدعه فهل عسيتم إن توليتم أن تفسدوا في الأرض
وتقطعوا أرحامكم . وأوصيكم بالأنصار خيرا فإنهم الذين تبوؤا الدار
والإيمان من قبلكم أن تحسنوا إليهم ألم يشاطروكم الثمار ألم يوسعوا
عليكم في الديار ألم يؤثروكم على أنفسهم وبهم الخصاصة ألا فمن
ولي أن يحكم بين رجلين فليقبل من محسنهم وليتجاوز عن

مسيئهم ألا ولا تستأثروا عليهم ألا وإني فرط لكم وأنتم لاحقون
بي ألا وإن موعدكم الحوض حوضي أعرض مما بين بصرى الشام و
صنعاء اليمن يصب فيه ميزاب الكوثر ماء أشد بياضا من اللبن
وألين من الزبد وأحلى من العسل من شرب منه لم يظمأ أبدا حصباؤه
اللؤلؤ وبطحاؤه المسك من حرمه في الموقف غدا حرم الخير كله
ألا فمن أحب أن يرده علي غدا فليكفف لسانه ويده إلا
مما ينبغي . إنما أوصي بهذا الأمر قريشا والناس تبع لقريش برهم

لِبَرِّهِمْ وَفَاجِرُهُمْ لِفَاجِرِهِمْ. اسْتَوْصُوا بِالْقُرَيْشِ بِالنَّاسِ خَيْرًا
أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الذُّنُوبَ تُغَيِّرُ النِّعَمَ وَتُبَدِّلُ الْقِسَمَ فَإِذَا بَرَّ النَّاسُ
بَرَّهُمْ أَئِمَّتُهُمْ وَإِذَا فَجَرَ النَّاسُ عَقُّوهُمْ. قَالَ اللهُ تَعَالَى وَكَذٰلِكَ
نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ »

«Ey insanlar, âdeta benim hakkımda ölümü inkâr edercesine, benim ölümümden korkmakta olduğunuzu duydum. Size öleceğinizi bildirmedim mi? Benden evvel hiç bir peygamber ebedi kaldı mı ki ben de ebedî kalayım? İyi biliniz ki ben Rabbime gidiyorum. Siz de Rabbinize ulaşacaksınız. Ben size, ilk Muhâcirlere iyilik etmekle tavsiye ederim. Zira Allahu Teâlâ; «Asr'a yemin olsun ki, insanlar hüsrandadır. Ancak iman edenlerle sâlih amel işleyenler, hakkı ve sabrı vasıyyetleşenler müstesnâdır» buyurdu. Her şey Allah'ın izniyle cereyan eder. Bir şey'in gecikmesi sizi aceleye sevketmesin. Çünkü Allahu Teâlâ bir adamın keyfine olarak acele etmez. Allah ile üstünlüğe kalkışana, Allahu Teâlâ galebe çalar. Allah'ı aldatmağa kalkışana, Allahu Teâlâ hilesinin cezasını verir. Tekrar eski hâlinize dönüp yeryüzünde bozgunculuk çıkarmağı ve akrabâ ile münâsebeti kesmeği mi istiyorsunuz? Aynı zamanda Ensar'a iyilik etmekle size tavsiye ederim. Zira onlar sizden önce burada yerleşmiş ve imâna sâhib olmuşlardır. Onlara iyilikte bulununuz. Onlar meyvelerini sizinle bölüşmediler mi? Onlar size bütün servetleri ile kapılarını açmadılar mı? Kendileri muhtac iken sizi tercih etmediler mi? Kim ki iki kişi arasında başkan seçilir ve hükmetmekle vazifelenirse, bunların iyilerinin iyiliklerini kabûl etsin, kusurlularının kusurlarından vaz geçsin. Sakın onlara karşı üstünlük taslamasın. Ben şimdi önden gidiyorum. Siz de ardımdan geleceksiniz. Uğrak yeriniz havuzdur. Havuzum ise Şam'ın Bisra'sı ile Yemen'in San'ası arasından geniştir. Kevser oluğundan oraya su dökülür. Onun suyu sütten beyaz, kaymaktan[1] yumuşak ve baldan tatlıdır. Buradan içen bir daha susamaz. Bu ırmağın çakılları inci, yatağı ise miskdendir. Yârın mevkıfde ondan içmeyenler, bütün hayırlardan mahrumdurlar demektir. Yârın bana gelmeği arzû eden bugün elini ve dilini lüzumsuz şeylerden çeksin» buyurdu. Bunun üzerine Abbâs (R.A.) «Kureyş'e de bir vasıyyetde bulun» deyince, Resûl-i Ekrem: «Aynı şey'i Kureyş'e de tavsiye ederim. İnsanlar Kureyş'e bağlıdır. İyileri iyilerine, kötüleri de kötülerine karşılıktır. Kureyşilerin insanlara[3] iyilik yapmasını tavsiye edin. Ey insanlar, günah, nimetleri bozar ve takdîmâtı değiştirir. İnsanlar iyi olursa imam ve hükümdarları da onlara iyilik yapar. Kötülük yaparlarsa onlar da kötülük ederler. Nitekim âyet-i celile'de: «Zâlimlerin bir kısmını, kazandıklarından ötürü, diğer bir kısmına

1-ÇAY 2-DURAK 3-BÖLME

böylece musallat ederiz» (6 - En'âm: 129) **buyururdu»** buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem, Ebû Bekir'e (R.A.):

— Ya Ebû Bekir sor, deyince, Ebû Bekir (R.A.):

— Ya Resûlâllah, ölüm yaklaştı mı? dedi. Resûl-i Ekrem:

— Evet, ecel yaklaştı ve çok yaklaştı, buyurdu. Ebû Bekir (R.A.):

— Allah'ın katında olan mevkiin sana her şey'i kolaylaştırır. Keşke biz de yerimizi bilsek, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Allah'a, Sidre-i Müntehâ'ya, Me'vâ, Firdevs-i A'lâ, bol ve dolu bardaklara, Refik-i A'lâ'ya, büyük bolluk ve genişliğe, buyurdu. Ebû Bekir (R.A.):

— Seni kimler yıkayacak? dedi. Resûl-i Ekrem:

— Ehl-i Beytimden en çok bana yakın olanlar, buyurdu. Ebû Bekir:

— Seni hangi kefene saracağız? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— Sırtımdaki bu elbise ile Yemen'den gelen hulle ve musarrı'ın beyazına sararsınız, buyurdu. Ebû Bekir (R.A.):

— Namazını nasıl kılacağız? diye sordu ve hepimiz ağladık. Sonra

— Resûl-i Ekrem:

— Durun, Allah sizi mağfiret etsin, peygamberinizden sizi iyi mükâfatlarla mükâfatlandırsın. Beni yıkayıp kefenlediğiniz vakit, evimdeki bu yatağımda mezarımın kenarında beni bırakın. Bir saat kadar yanımdan uzaklaşın. İlk namazımı kılacak Allahu Teâlâ'dır. Nitekim âyet-i celîle'de:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ **«Şüphesiz Allah ve meleklerî peygamberi överler»** (33 - Ahzâb: 56) buyurulmuştur. Sonra meleklere izin verilecek ve yaratıklardan ilk namazımı kılacak sırasıyla Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve sonra da ölüm meleğidir. Askerleri ile gelirler. Sonra da bütün melekler gelir. Daha sonra da siz, posta posta namazımı kılar, salât u selâm edersiniz. Tezkiye etmek, bağırıp çağırmak ve ses çıkarmakla bana eziyet etmeyin. Önce sizden imam ve en yakın Ehl-i Beytim gelsin. Erkeklerden sonra da kadınlar ve sonra da çocuklar gelsin, buyurdu. Ebû Bekir (R.A.):

— Sizi mezâra kim koyacak, ya Resûlâllah, diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— Ehl-i Beytimden en yakın olan bir kaç kişi. Ayrıca sizin görmediğiniz bir çok melekler de bu işe katılır. Şimdi kalkın benden sonrakilere duyurun, buyurdu (585).

Abdullah b. Zem'a diyor: «Rebiu'l-evvel'in ilk gününde Bilâl geldi. Sabah ezânını okudu. Resûl-i Ekrem:

---

(585) İbn Sa'd «Tabakat» ında Muhammed b. Ömer, Vakidî'den rivâyet etmiştir.

1- SATASAN 2- YEDDİNCİ GÖY 3- MESKEN
4- CENNETİN ALTINC KATI 5- CENAB-I HAK 6- (ELBİSE NEVİ)
7- AFV 8- TEMİZLEME

مُرُوا أَبَا بَكْرٍ يُصَلِّ بِالنَّاسِ **«Ebû Bekir'e söyleyin namazı kıldırsın»** buyurdu. Dışarı çıktım cemâat arasında yalnız Ömer'i (R.A.) gördüm. Ebû Bekir'i (R.A.) bulamadım. Ömer'e:

— Geç namazı kıldır, dedim. Ömer (R.A.) geçti, tekbir aldı. Gür sesli olduğu için Resûl-i Ekrem tekbirini duydu ve:

«Ebû Bekir neredEdir? Allah ve müslümanlar buna iba eder. Tekrar Ebû Bekir'e söyleyin, namazı o kıldırsın» buyurdu. Hz. Âişe:

— Babam yumuşak kalblidir. O, sizin yerinize geçince tahammül edemez, ağlar deyince, Resûl-i Ekrem:

— Siz, Yûsuf'un arkadaşları olan kadınlarsınız, yâni içinizde olanı dışınızda söylemezsiniz. Söyleyin de namazı Ebû Bekir kıldırsın, buyurdu. Hz. Ömer namazı kıldırdıktan sonra, Ebû Bekir (R.A.) tekrar geçti kıldırdı. Hz. Ömer Abdullah b. Zem'a'ya:

— Bana bu yaptığın ne idi? Eğer ben Resûl-i Ekrem'in emri olmadığını bilseydim hiç öne geçer miydim? dedi. Abdullah da:

— Ben senden daha liyakatlisini görmemiştim, dedi. Hz. Âişe de: «Benim Resûl-i Ekrem'e öyle söylemem, babamın dünyadan irâz ettiğini ve idareyi ele almakta büyük tehlikelerin bulunduğunu bildiğim ve Resûl-i Ekrem'in sağlığında onun mihrabında namaz kıldırandan insanların hoşlanmayıp ona hased edeceklerinden ve onu uğursuz kabûl edeceklerinden korktuğum için idi. Fakat hüküm, Allah'ın; kaza ve kader O'nundur. Allah onu dünya ve âhiret hususunda bütün korktuklarımdan emin etsin», dedi» (586).

Hz. Âişe (R.A.) diyor ki: «Resûl-i Ekrem'in irtihal edeceği gün sabah vakti kendisinde bir hafiflik görüldü. Yanındakiler sevinerek, iyidir diye ayrılıp işlerine gittiler. Yanında yalnız kadınlar kaldı. Böyle ümidle ferahlık arasında iken Resûl-i Ekrem:

«Kadınlar çıksın, bu melek yanıma girmek istiyor» dedi. Herkes çıktı, yalnız ben kaldım. Resûl-i Ekrem'in başı benim kucağımda idi. Meleği karşılamak üzere oturdu. Ben de evin bir köşesine çekildim. Bir müddet melekle konuştuktan sonra tekrar beni çağırdı ve başını kucağıma aldım. Kadınlara da içeri girmelerini söyledi. Hz. Âişe diyor: «Resûl-i Ekrem'e: «Bu melek, Cebrâil aleyhisselâm'a benzemiyordu» dedim. Resûl-i Ekrem: «Evet, yâ Âişe, bu ölüm meleği idi. Bana geldi ve dedi ki: «Allahu Teâlâ beni sana gönderdi ve iznin olmadan yanına girmememi emretti. İzin vermezsen geri dönerim, izin verirsen girerim ve yine sen müsâade etmeden ruhunu kabzetmememi bana emretti, emrin nedir?» diye sordu. Ben de kendisine Cebrâil gelinceye kadar benden uzaklaş, dedim. İşte şimdi Cebrâil'in gelme saatidir» buyurdu.

(586) Ebû Dâvud senedi ceyyid ile muhtasar olarak Hz. Âişe (R.A.) ile, geçen son kısmı Buhârî ile Müslim'den rivâyet etmiştir.

1- ÇEKİNME, TİKSİNME 2- VEFAT

Hz. Âişe devamla diyor ki: Ne bir fikir yürütecek ve ne de bir cevaba muktedir olacak durum ile karşı karşıya geldik. Büyük bir felâketle karşılaşmış olarak dehşet içinde kaldık. İşin önemine binaen kimsenin ağzından ses çıkmıyor, Ehl-i Beyt, dehşet içinde bekliyordu. Tam bu sırada Cebrâil aleyhisselâmın kapuya geldiğini anladım. Selâm verdi, kadınlar çıktı. Cebrâil aleyhisselâm girdi ve Resûl-i Ekrem'e:

— Allahu Teâlâ'nın sana selâmı vardır, kendini nasıl bulduğunu sana soruyor. Şübhesiz O, senin nasıl olduğunu daha iyi bilir. Ancak senin kerem ve şerefini artırmağı ve ümmetin arasında örnek olmağı kasdetmiştir. Resûl-i Ekrem:

— Kendimi sancılar içinde buluyorum, dedi. Cebrâil aleyhisselâm:

— Sana müjde olsun, Allahu Teâlâ seni, sana va'd ettiği mevkilere yükseltmek için bu acı ve sancıları sana vermiştir, dedi. Resûl-i Ekrem:

— Ey Cebrâil, ölüm meleği yanıma girmek için izin istedi, buyurdu ve olayı anlattı. Cebrâil aleyhisselâm:

— Ya Resûlâllah, Rabbin sana müştakdır, senden başka hiç kimseden böyle bir müsâade istememiş ve istemiyecektir. Allahu Teâlâ böylece senin şerefini tamamlamak istiyor, dedi. Resûl-i Ekrem:

— O hâlde Azrâil gelinceye kadar ayrılma, dedi. Kadınların içeri girmesine izin verildi. Resûl-i Ekrem Hz. Fâtıma'ya:

— Yaklaş, buyurdu. Hz. Fâtıma Resûl-i Ekrem'e doğru eğildi. Resûl-i Ekrem ona saklıca bir şey söyledi ve gözleri yaşlı olarak başını kaldırdı. Resûl-i Ekrem tekrar Hz. Fâtıma'ya:

— Yaklaş, buyurdu. Bu def'a da kulağına bir şeyler fısıldadı ve Hz. Fâtıma gülümseyerek başını kaldırdı. Tabii bu bizim hayretimizi mûcib oldu. Sonra bir fırsatında Hz. Fâtıma'ya durumu sordum. O da: «Birinci seferinde Resûl-i Ekrem bana: «Ben bugün ölüyorum» buyurdu ve ona ağladım. İkinci seferinde: «Ben Allah'a duâ ettim; Ehl-i Beyt'imden ilk olarak seni bana ulaştırmasını ve seni benimle bir arada bulundurmasını istedim» buyurdu, buna da güldüm» dedi ve oğullarını kendisine çekerek başlarını kokladı. Tam bu sırada ölüm meleği geldi, selâm verdi ve içeri girmek için izin istedi. İzin verildi, içeri girdi ve:

— Ya Muhammed, ne emrediyorsun? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

— Şu anda beni Rabbime ulaştır, buyurdu. Azrail aleyhisselâm da:

— Olur, seni bugün Rabbine ulaştırırım, çünkü Rabbin sana müştaktır. Senin gibi de kimse hakkında böyle bir tereddüde meydan vermedi. Senden başka kimseden izin almamı emretmedi. Fakat senin saatın yakındır, dedi ve ayrıldı. Bu sırada Cebrâil aleyhisselâm gelerek selâm verdi ve:

— Vahiy dürüldüğü gibi dünya da benim için dürülmüş oldu. Artık ne dünyanın bende ve ne de benim dünyada bir ihtiyacım kalmadı. Bu, benim yeryüzüne son inişimdir, dedi. Kimsenin ses çıkaracak durumu yoktu. Kalktım, başını göğsüm arasına aldım ve göğsünü tuttum. Bu sırada kısa bir baygınlık geçirdi. Sonra alnından inci tanesi gibi terler ak-

1- TUTKUN 2- GEREKEN

mağa başladı. Terini silerdim. Öyle güzel koku hiç almış değilim. Sonra ayılınca :

— Anam babam sana fedâ olsun, bu terler ne idi ?dedim. Resûl-i Ekrem :

— Mü'minin ruhu ter ile; kâfirin ruhu ise merkebin[1] canı gibi ağız ve burun deliklerinden çıkar, buyurdu. İşte ancak o zaman aklımız başımıza geldi, korktuk ve erkekleri çağırmağa başladık. İlk gelen erkek, babamın bana gönderdiği kardeşim Abdurrahman'dır. Ne yazık ki o bile Resûl-i Ekrem'in hayatına yetişemedi. Allahu Teâlâ Cebrâil ve Mikâil'i görevlendirdiği için vazifeyi onlar üzerlerine almışlardı da hiç bir erkek ölümü önünde yanında bulunamamıştı. Resûl-i Ekrem kendinden geçip baygınlık[2] geçirdiği sırada da, sanki «Hangisini tercih ediyorsun?» diye bir muhayyerlik içinde, «Hayır, Refîk-ı[3] A'lâ'yı istiyorum» buyurmuştu. Dili açıldığı ve baygınlığı geçtiği vakit, «Namaz, namaz; zira siz namaza devam ettiğiniz müddetçe dine bağlısınız. Onun için hepiniz namaza devam ediniz» buyurdu ve, namaz namaz, diye diye ruhunu teslim etti.

Yine Hz. Âişe anlatıyor: «Resûl-i Ekrem pazartesi günü kuşluk ile öğle arasında irtihâl[4] etmiştir. Hz. Fâtıma da: «Pazartesi, bu ümmetin felâketlerle karşılaştığı bir gündür» dedi. Ümmü Gülsüm, Hz. Ali'nin de aynı pazartesi günü Kûfe'de şehid edildiğini söylerken, «Dedem Resûl-i Ekrem, babam Ali ve Ömer hepsi bugünde öldü ve şehid oldular» dedi (567).

Yine Hz. Âişe anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in irtihalinde insanlar hücûm etti, ağladı feryad ü figan ettiler. Melekler Resûl-i Ekrem'i elbisesi ile örttüler. İnsanlar ihtilâfa düştüler. Bazıları öldüğüne inanmadılar. Bazılarının dili tutuldu, konuşamaz hâle geldiler. Bir kısmı ise gelişi güzel konuşmağa başladı. Bir kısmı oturdu ve bir kısmının da aklı başında idi. Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in ölümünü inkâr edenlerdendir. Hz. Ali ise oturanlardan, Hz. Osman ise dili tutulanlardandı. Hz. Ömer ortaya çıktı ve: «Resûl-i Ekrem ölmedi. Allah onu geri çevirecek. Resûl-i Ekrem'in ölümünü arzû eden nice münâfıkların el ve ayaklarını kesecektir» dedi. Diğer bir rivâyette: «Ey insanlar, dilinizi çekin; Resûl-i Ekrem ölmemiştir. Kim ki Resûl-i Ekrem öldü derse, vallahi, kılıcımla boynunu vururum» dedi. Hz. Ali ise evinde otura kaldı. Osmân (R.A.) kimse ile konuşmaz oldu. Onu, elinden tutup gezdiriyorlardı. Ebû Bekir ve Abbâs (Allah onlardan râzı olsun) gibi hiç biri değildi. Hattâ Abbâs (R.A.) geldiği vakit: «Gerçek mâbud olan Allah'a yemin ederim ki, Resûl-i Ekrem ölüm acısını tadmıştır» dedi ve: «Hepinizin huzurunda :

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ

---

(567) İbn Abdülberr rivâyet etmiştir.

1-EŞEK 2-SEÇİMLİK 3-CENAB-I HAK (C.C.) 4-VEFAT

«Muhakkak ki sen de öleceksin. Onlar da elbet ölecekler. Sonra (ey insanlar), şübhesiz siz de Rabbinizin huzurunda muhâkemeye duruşacaksınız» (39 - Zümer: 30, 31) âyetini okumamış mıydı?» dedi (588).

Hz. Ebû Bekir ise Ensar'dan ve hısımları olan Hazrec'in oğullarından Beni Hâris'in Medine'ye yakın olan bağlıklarında bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in ölüm haberini burada aldı, hemen geldi. Resûl-i Ekrem'in huzuruna girdi. Yüzüne baktı, üzerine eğildi yüzünü öptü, sonra: «Anam babam sana fedâ olsun. Allahu Teâlâ sana iki def'a ölüm acısını tattıracak değildir. Vallahi Resûl-i Ekrem ölmüştür» dedi. Sonra halk arasına çıkarak: «Ey insanlar, Muhammed'e tapan, bilsin ki Muhammed ölmüştür. Muhammed'in Rabbisine ibâdet edenler ise, onlar da bilsinler ki, O, ölmeyen bir diridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allahu Teâlâ :

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ
أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ

«Muhammed bir peygamberden başka (bir şey) değildir. Ondan evvel daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür, yâhud öldürülürse ökçelerinizin üstünde (gerisin geri) **mi döneceksiniz?»** (3 - Âl-i İmra: 144) buyurmadı mı?» dedi. Oradakiler bu âyet-i celîleyi sanki yeni duymuş gibi oldu ve Resûl-i Ekrem'in öldüğünü anladılar. Diğer bir rivâyette Ebû Bekir (R.A.) Resûl-i Ekrem'in irtihâlini haber alıp yanına girdiği vakit, bir yandan Resûl-i Ekrem'e salâvat getirirken, öte yandan bardaktan boşanırcasına göz yaşları akıyor, şah damarları inip kalkıyordu. Buna rağmen aklı başında ve söylediğini bilir durumda idi. Resûl-i Ekrem'in üzerine eğildi, yüzünü açtı, alnını ve yanaklarını öptü. Mübârek gül yanaklarını eli ile okşadıktan sonra ağlarken, «Anam babam, ben ve bütün çoluk çocuğum sana fedâ olsun, yâ Resûlâllah, yaşayışın gibi ölümün de temizdir. Hiç bir peygamberin ölümü ile sona ermeyip ardı gelmeyen nübüvvet, senin ölümünle sona ermiştir. Sen, tavsif edilmekten yüce, ağlanmaktan da çok üstünsün. Öyle hususileştin ki seninle herkes teselli buldu. Öyle umumileştin ki, artık şimdi senden ayrı düştük. Eğer ölümü, kendi ihtiyarınla tercih etmesen, senin hüznünden kendimizi öldürürdük. Eğer sen bizi ağlamaktan men'etmesen, senin için alabildiğine göz yaşları akıtırdık. Fakat gücümüzün yetmediği medd ü cezir gibi denizin lâzımı olan bir durumdan da kendimizi alamayız. Allah'ım, bizim selâmımızı ona ilet. Yâ Resûlâllah, Rabbinin huzurunda bi-

---

(588) Bu sözü ile, bâzılarının sandıkları gibi, tekrar dirilip bir kısım insanların ellerini keseceğini reddetmiştir ki, bunun en sağlam anlamı budur. Bununla beraber sorgu suâl için, meleklerin sorusuna cevab verecek şekilde tekrar dirileceğini ve kendisinin irtihâli ile şeriatının ölmeyeceğini ve bu ölüm acısından başka bir acı çekmeyeceğini de kasdetmiş olduğu söylenir.

1-AKRABA
2-PEYGAMBERLIK

zi an. Eğer sekinet ve vekarı bize bırakmasan, senin ayrılığına kimse dayanamazdı. Allah'ım, selâmımızı habibine ilet ve bizim hakkımızda onu koru» dedi.

İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde, Ebû Bekir (R.A.) eve girip, Resûl-i Ekrem'e salât u selâm getirince ev halkının feryâdı daha da yükseldi. Mescidde namaz kılanlar da onların ağlamalarını duydular. Resûl-i Ekrem hakkında her söz söylendikçe feryâd daha da çoğalıyordu. Tam bu sırada kapuya birisi gelerek yüksek sesle Ehl-i Beyt'e selâm verdikten

sonra: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ «Her nefis ölümü tadacaktır» (29 - Ankebût: 57) âyet-i celîle'sini okudu ve: «Allahu Teâlâ herkesin yerine bir halef ve her rağbet edilene ulaşma imkânı vermiş, her sıkıntıdan bir kurtuluş kapusu açmıştır. Allah'a bağlanın, O'na güvenin, ümidinizi O'ndan kesmeyin» dedi. Onu dinlediler ve fakat kim olduğunu bilemediler. Ağlamağı kestiler. Adamın da sesi kesildi. Araştırdılarsa da kimseyi bulamadılar. Tekrar ağlamağa başladıkları vakit, yine bilemedikleri başka bir ses: «Ey Ehl-i Beyt-i Nübüvvet, Allah'ı çok anın ve her hâl ü kârda O'na hamdedin ki, hâlis kullardan olasınız. Allah için her musîbetten bir kurtuluş ve her kıymetli şey'e bir ivâz vardır. Allah'a itâat edin ve emri ile amel edin» dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (R.A.): «Bunlar, Resûl-i Ekrem'in cenâzesine hâzır olan Hızır ile İlyas'dır» dedi (589).

Temîmî'lerden olan Amr'ın oğlu Ka'ka' da, Ebû Bekir'in (R.A.) bu esnâda halka olan hitabesini genişçe anlatarak der ki: «Ebû Bekir, dışarda toplanan halkın yanına gitti ve ağırlığının Resûl-i Ekrem üzerine getirilen salâvât-ı şerîfeler olup halkın göz yaşlarını akıtan hutbesinde: «Her hâl ü kârda Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâlar olsun. İbâdete lâyık olanın, yalnız Allah olduğuna şehâdet ederim. O, va'dinde sâdık oldu. Kuluna nusret verdi. Tek başına bütün hiziblere galebe çaldı. Hamd, yalnız O'na mahsustur. Yine Resûl-i Ekrem'in, O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim. O, peygamberlerin sonudur. Kitâbın indiği gibi, dînin, onun meşrû kıldığı, hadîsinde onun buyurduğu gibi olduğuna, söz, onun sözü olduğuna ve Allahu Teâlâ'nın Hakk-ı mübîn olduğuna şehâdet ederim. Allah'ım, kulun, Resûlün, peygamberin, sevgilin ve eminin olan ve ihtiyâr edip tercih ettiğin Muhammed'e yaratıklarının en üstününden daha çok merhamet eyle. Allah'ım, merhametini, afvını, rahmet ve bereketini, Resûllerin seyyidi, Nebîlerin hâtimi, müttakîlerin imâmı, hayırların öncüsü ve iyiliklerin bekçisi ve rahmet peygamberi olan Muhammed'e kıl.

(589) Ebû Bekir (R.A.) hakkındaki birinci rivâyet Buhârî'dedir. İkinci rivâyet İbn Ebî'd-Dünya'nın rivâyetidir. Bu son rivâyet de Hâkim, İbn Ebî'd-Dünya ve Taberânî gibi bâzı zâtlar tarafından rivâyet edilmiş, hattâ bâzılarının rivâyetinde Hızır'dan bahis yoktur.

1-SÜKUN VE EMINLIK 2-TEMKINLILIK 3-BEDEL 4-İLAHİ YAR[D]
5-FIRKA 6-AŞIKAR 7-SONA ERDIREN 8-TAKVALI

Allah'ım, yakınlığını artır, delilini kuvvetlendir, makamını keremlendir ve onu herkesin gıbta ettiği Makam-ı Mahmûd'a yükselt ve kıyâmet günü bu makamından bizi de yararlandır. Onu, Vesîle Cenneti ve yüksek derecelere ulaştır. Allah'ım, İbrâhim ve âl'ine rahmet edip onları mübârek ettiğin gibi, Muhammed ve âl'ine de rahmet edip onları da mübarek kıl. Hamde ve ululuğa lâyık olan sensin.

Ey insanlar, Muhammed'e tapanlar bilsinler ki, Muhammed ölmüştür. Allah'a ibâdet edenler ise, O'nun ölmeyen bir hayat sâhibi olduğunu bilsinler. Allahu Teâlâ hükmünü icra etti. Ağlamakla onu terketmeyin. O, sevgili habibini kendisine almağı tercih etti. Onu mükâfatlandırmak için kendisine aldı. Fakat kendi kitabı ile sevgili habibinin sünnetini bize bıraktı. Kim ki bunları alır bir araya toplar ve gerekleri ile amel ederse, mârifet sâhibi olur. Bunları ayıran ise inkâr etmiş olur. Âyet-i celîle'de:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ

«Ey imân edenler, adâleti titizlikle ayakta tutanlar olun» (4 - Nisâ : 135) buyurulmuştur. Peygamberimizin ölümü ile şeytan sizi meşgul etmesin. Dîninizde karışıklığa sebeb olmasın. Şeytânı âciz bırakmak için onun mel'anetini hayır ve hasenât ile tedâviye çalışın. Sizi aldatıp saptıracak fırsat ve imkânları ona vermeyin» dedi.

İbn Abbâs (R.A.) diyor ki: «Ebû Bekir hutbesini bitirdikten sonra Ömer'e dönerek:

— Duyduğuma göre sen, Resûl-i Ekrem'in ölmediğini söylemektesin. Resûl-i Ekrem'in falan tarihlerde Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ **«Şübhesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler»** (39 - Zümer: 30) âyet-i celîle'sini bize okuduğunu hâtırlamıyor musun? dedi. Ömer:

— Vallahi, sanki bu âyeti hiç duymamış gibi idim. Ebû Bekir okuduktan sonra hâtırladım. Kur'ân-ı Kerîm, tam onun dediği gibi idi. Allah'tan başka her şey fânîdir. Ölmeyen tek diri, yalnız Allahu Teâlâ'dır. Biz Allah'tan geldik, Allah'a gideceğiz. Salât u selâm, O'nun sevgili peygamberine olsun. Resûl-i Ekrem'i artık O'nun huzurunda biliyoruz, dedi ve Ebû Bekir'in yanı başında oturdu.

Hz. Âişe de (R.A.) şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde başı ucunda toplanarak, «Acaba bunu diğerleri gibi elbisesinden soyup da mı, yoksa elbisesi ile mi yıkayacağız?» diye düşünüp duruyorlardı. Hepsi bu düşünceye daldı ve uyuya kaldılar. Sonra tanıyamadıkları bir kişi onlara, «Resûl-i Ekrem'i gömleği içinde yıkayınız» dedi. Onlar da Resûl-i Ekrem'i gömleği içinde yıkadılar. Üzerinden suyu döktüler ve gömleği ile ovdular. Yıkama işi bitince kefene sardılar.

1-EHLİ BEYT 2-LANETE SEBEB OLAN İŞ
3-İBİLİKLER 4-VEFAT

Hz. Ali de diyor ki: «Resûl-i Ekrem'i, ölüleri yıkadığımız gibi yıkadık. Hattâ hangi âzâyı yıkamak istedikse, o kolaylıkla bize yöneldi. Resûl-i Ekrem'i yıkarken yumuşak rüzgâr hışıltısı gibi bir ses bize, «Resûl-i Ekrem'i rıfk ile yıkayın, onu incitmeyin. Siz de aynı şeyle karşılaşacaksınız» diyordu.»

İşte Resûl-i Ekrem'in irtihâli böyle olmuştur. Sağlam rivâyette, içinde yıkandığı gömleği çıkarılmıştır. Kıl ve yünden ne gibi elbisesi varsa onlara sarılıp defnedilmiştir. Ebû Câfer diyor ki: «Mezarı, döşeği ve kadife ile döşendi. Sonra gündüzleri giydiği elbiseleri üzerine kondu ve sonra da kefeni içinde defnedildi. Ölümünde mal ve mesken diye bir miras bırakmadı. Taş üzerine taş koymadı. Ölümünde büyük bir ibret ve müslümanlar için güzel bir örnek vardır (590).

12 nci BEYÂN: **EBÛ BEKİR ES-SIDDİK'IN (R.A.) ÖLÜMÜ**

Hz. Ebû Bekir (R.A.) ölüm döşeğine yattığı vakit, kızı Âişe (R.A.) yanına gelerek:

«Ölüm gelip çattığı ve göğüs sıkıştığı vakit, artık servet bir fayda vermez» meâlindeki beytini okuyunca, Ebû Bekir (R.A.) gözünü açarak: «Öyle deme, belki,

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ

«(Bir gün bakarsın ki) **ölüm baygınlığı gerçek olarak gelmiş. İşte bu, senin kaçıp durduğun şeydir»** (50 - Kaaf: 19) de» buyurdu. Ve sonra da: «Şu iki elbisemi yıkayın ve beni onların içinde defnedin. Zîra hayattakilerin yenilere ihtiyacı daha çoktur» dedi. Yine Hz. Âişe:

«Yüzü suyu hürmetine yağmur yağan, yetimlerin baharı ve dulların koruyucusu» meâlindeki beytini söyleyince, Hz. Ebû Bekir: «O, dediğin, Resûl-i Ekrem'dir» buyurdu.

Ebû Bekir'in (R.A.) hastalığı ağırlaşınca yanındakiler:

— Bir doktor çağıralım da seni baksın, dediler. Hz. Ebû Bekir:

— Benim tabibim bana baktı ve ben dilediğimi yaparım diye söyledi» dedi.

Selmân-ı Farsî ziyâretine gelerek:

— Bize öğüt ver, dedi. Hz. Ebû Bekir:

— Allahu Teâlâ size dünyayı fethettirecek, kapularını açacaktır. Siz, ihtiyacınızdan fazlasını almayınız. Bilmiş ol ki, sabah namazını kılan kimse, Allah'ın himâyesindedir. Allah'ın hakkını küçümseme, zîra yüzüstü seni Cehennem'e atar, dedi.

---

(590) Bu eşyaların kabre konulması hakkında ihtilâf vardır. Konuldu ise de kadifenin, mezar kapanırken çıkarıldığı söylenir. Bunun için mezarı bu şekilde tezyin etmek mekruhtur.

Hastalığı ağırlaşıp artık iyileşmek ümidi kesildiği vakit, halk:

— Yerine birisini tâyin et, diye mürâcaat etti. O da:

— Ömer'i size halife veriyorum, deyince, halk:

— Çok katı yürekli sert bir adamı, başımıza musallat ediyorsun, Allah'a ne cevab vereceksin? dediler. Ebû Bekir (R.A.):

— Ben de Allahu Teâlâ'ya, «Kullarının en hayırlısını, onların başına tâyin ettim» derim, dedi. Sonra Hz. Ömer'i çağırtarak ona şöyle öğüt verdi: «Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın, insanlar üzerinde gündüzde hakkı var, onu gece kabûl etmez; gece hakkı var, onu da gündüz kabûl etmez. Farzlar ödenmedikçe nâfileleri kabûl etmez. Kıyâmet günü mîzânın ağır gelmesi, dünyada hakka uymak ve hakkı ağır getirmekle mümkündür. Ağır gelmesi için mîzânın hakkı, ona ancak hakkı koymaktır. Kıyâmet gününde terâzisi hafif gelenler, bâtıl olan şey'e uyanlardır. Hafif gelmemek için mîzânın hakkı, ona bâtılı koymamaktır. Allahu Teâlâ Cennet ehlini güzel amellerle, Cehennem halkını da çirkin işleri ile anmıştır. Onların iyi amellerini onlara iade etti de onlar birbiri arasında, «Ben falancadan iyiyim» dedi. Allahu Teâlâ'nın rahmet ve azab âyetlerini bir arada anmasındaki hikmet, kulun korku ile ümid arasında yaşaması ve kendisini tehlikeye atmayıp boşu boşuna Allah'a ümid beslememeleri içindir. Şâyet bu vasıyyetime riâyet edersen, ölümden daha sevimli olarak ulaşacağın bir yitiğin olmaz ki, ölüm muhakkak seni de bulacaktır. Şâyet dediklerime riâyet etmezsen, ölümden daha arzulamadığın bir kaybın olmayacak. Hâlbuki o yine seni yakalayacaktır. Ondan kendini kurtaramazsın» dedi.

Said İbnü'l-Müseyyeb de şöyle anlatıyor: «Ebû Bekir (R.A.) ağırlaşınca, bâzı kimseler yanına girerek: «Bize bir şeyler ver, tavsıyelerde bulun. Zira biz senden endişe ediyoruz» dediler. Ebû Bekir (R.A.) de: «Ölmeden önce şu anlatacaklarımı okuyanların ruhu ufûk-ı mübîne yükselir» dedi. Onların :«Ufûk-ı mübîn nedir?» diye sormaları üzerine, Hz. Ebû Bekir (R.A.): «O, Arş'ın önünde geniş bir ovadır. Akar suları, bahçeleri ve bol meyveleri vardır. Buraya her gün yüz rahmet iner. Şu duâya devam edenin, ölünce ruhu bu makama yükselir. Dua şudur: «Allah'ım, hiç bir ihtiyacın olmadan ve karşılıksız olarak mahlûkatı yarattın. Sonra da birini Cehennem'lik, diğerini de Cennet'lik olarak ikiye ayırdın. Sen beni Cehennem'liklerden değil, Cennet'liklerden kıl. Allah'ım, insanları yaratmadan önce fırkalara ayırdın. Kimini şakî, kimini saîd, bir kısmını azgın ve sapık, bir kısmını da doğru yolda kıldın. Sana isyân ile beni azdırma. Allah'ım, herkesin ne yapacağını, onları yaratmadan önce de bilirdin. Senin bilginde değişiklik olmaz. Ve ilminin dışına çıkılmaz. Sen beni, ibâdetinde dâim kullarından eyle. Allah'ım, sen dilemedikten sonra kimse dileyemez. O hâlde benim sana yaklaşmamı dilememi dile. Allah'ım, kullarının bütün hareketlerini sen takdîr ettin. Senin iznin olmadan bir şey kımıldayıp hareket edemez. Bütün hareketimi senin rızâna uygun kıl. Allah'ım, hayrı - şerri ve her birini işleyecekleri sen yarattın. Beni, bu iki kısmın iyilerinden, hayır işleyenlerinden kıl. Allah'ım, Cennet ve Cehen-

1-RAHATSIZ EDEN 2-AŞİKAR 3-GENİŞ ARAZİ
4-ŞİKAYETÇİ 5-SAADETLİ

nem'i sen yarattın. Herbirinin adamlarını da yarattın. Beni Cehennem halkından değil, Cennet ehlinden eyle. Allah'ım, bâzı kimseler hakkında sapıklığı irâde ettin ve onların göğüslerini daralttın. Sen benim göğsümü îman nûru ile genişlendir ve kalbimi îmân nûru ile süsle. Allah'ım, bütün işleri sen sevk u idâre edersin ve sana yönelirler. Öldükten sonra beni temiz bir hayâta ulaştır ve beni sana yaklaşanlardan kıl. Allah'ım, başkalarına güvenerek sabahlayıp akşamlayanlar varsa da, benim îtimadım her an sanadır, ümidim sendedir. Kuvvet ve kudret senindir. Sana güveniyorum, Allah'ım» de, dedi ve bütün bunların Allahu Teâlâ'nın kitâbında olduğunu bildirdi.

13 üncü BEYÂN : ÖMER B. EL-HATTAB'IN (R.A.) ÖLÜMÜ

Amr b. Meymun anlatıyor: Hz. Ömer sû'-i kasde uğradığı vakit, onunla aramızda Abdullah b. Abbâs (R.A.) vardı. Hz. Ömer namazı kıldıracağı zaman saflar arasına durur, safları düzeltir ve bu iş tamam olduktan sonra tekbir alarak namaza dururdu. Cemâatın yetişmesi için çoğunlukla sabah namazının ilk rek'atında Yûsuf, En-Nahl ve benzeri uzun sûreleri okurdu. Bu sabah da tam safları düzeltip tekbir aldığı sırada Muğire b. Şûbe'nin mecûsi olan kölesi Ebû Lü'lü' onu bıçağı ile yaraladı. Hz. Ömer: «Şu it beni öldürdü» dedi. Adam bunun üzerine bıçağı ile sağa sola saldırarak kaçmağa teşebbüs etti. Bu arada on üç kişiyi yaraladı. Bunlardan dokuzu veya yedisi öldü. Irak'lı hacılardan birisi bu durumu görünce, boyun bağını adamın boynuna doladı. Adam kurtulamıyacağını anlayınca hemen bıçağı kendisine saplayarak intihar etti. Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ı imamlığa geçirdi. Benim gibi, Ömer'e yakın olanlar durumu müşâhede edebiliyordu. Fakat arka saflarda olanlar durumu göremiyor ancak Hz. Ömer'in sesini duymadıkları için, «Sübhânellah, sübhânellah» deyip duruyorlardı. Abdurrahman kısa bir namaz kıldırdıktan sonra, Ömer (R.A.) Abdurrahman'a: «Bak bakalım, beni kim bıçakladı?» diye sordu. Abdurrahman da Muğîre'nin kölesinin bıçakladığını öğrendi ve Hz. Ömer'e haber verdi. Hz. Ömer de: «Allah kahretsin, ona ben iyilik yapmıştım» dedi ve devamla: «Allah'a hamdolsun ki beni bir müslüman değil de, müslüman olmayan öldürmüştür» dedi ve devamla: «Sen ve baban bu gayr-ı müslimleri Medine'de çoğaltmamızı isterdiniz. Onlara en çok acıyanı da Abbâs idi» dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs (R.A.):

— Emredersen hepsini öldürelim, dedi. Hz. Ömer:

— Dilinizi konuşup, dîninizi kabûl edip, kıblenize döndükten ve Haccınızı yaptıktan sonra böyle şey olur mu? dedi. Hz. Ömer'i evine götürdüler. Biz de beraber gittik. İnsanlar sanki böyle bir felâketle daha karşılaşmamış gibi şaşkına döndüler. Bir kısmı yarası önemli değil, bir kısmı ise tehlikelidir, deyip duruyordu. Sonra doktor bir hurma suyu getirtti, içirdiler, fakat su karnından çıktı. Süt içirdiler o da aynı şekilde

çıktı. Bunun üzerine herkes öleceğini anladı. Artık hepimiz ziyâretine girdik. Gelen kendisini medh u senâ ediyordu. Bu arada genç bir delikanlı :

— Ey mü'minlerin emîri, sana müjde olsun ki, sen, Resûl-i Ekrem'in sohbetinde bulunmuş, ilk müslümanlardan olup İslâmiyet uğrunda çalışmış bahtiyar bir insansın. Sonra idâreyi eline alarak adâleti zirvesine ulaştırdın ve en sonunda şehâdet mevkiini ihrâz ettin, dedi. Delikanlı bunları söyleyip oradan ayrılmak üzere geri dönünce, eteklerinin yerlere süründüğü görüldü. Hz. Ömer: «Delikanlıyı bana çağırın» dedi. Delikanlı geldi. Hz. Ömer: «Yeğenim, eteklerini yerlere sürdürme. (Böyle uzun etek, eski Arap ileri gelenlerinin âdetlerinden idi) onları topla. Hem elbisen daha çok dayanır, hem de kibirden uzaklaşmakla Rabbine karşı daha saygılı olursun» dedi. Sonra oğlu Abdullah'a döndü ve :

— Bak bakalım, ne kadar borcum var? dedi. Hesâb ettiler, seksen altı bin dirhem civarında borcu çıktı ve Hz. Ömer: «Çocuklarımın serveti buna kâfi gelirse borcumu ödesinler. Şâyet yetişmezse Adiy kabilesine mürâcaat edin. Şâyet bu da yetişmezse Kureyş'den bu borcu te'mîn edin ve başkalarına baş vurmayın» dedi. Sonra devamla : «Hz. Âişe'ye git ve Ömer'in sana selâmı var, de; sakın, mü'minlerin emîrinin selâmı var, deme. Çünkü şu andan itibaren ben mü'minlerin emîri değilim. De ki: «Ömer, arkadaşlarının, yâni Resûl-i Ekrem ile Ebû Bekir'in yanına defnolmak ister. (Burası Hz. Âişe'nin yeri idi). Abdullah gitti, Hz. Âişe'yi ağlar buldu. Ömer'in selâmını tebliğ etti. Hz. Aişe: «Burayı kendime ayırmıştım amma, Ömer istedikten sonra onu kendime tercih ederim» dedi. Abdullah geri dönünce, Hz. Ömer :

— Ne haber? diye sordu. O da :

— İstediğin gibi oldu, Hz. Âişe teklifini kabûl etti, dedi. Ömer :

— Elhamdülillâh, benim için bundan önemli bir şey yoktur. Ben öldüğüm vakit, beni oraya götür. Âişe'ye selâm ver, şâyet yine kabûl eder ise oraya defnedin, kabûl etmezse müslümanların umumî mezarlığına defnedin, dedi.

Bu sırada Hz. Ömer'in kızı mü'minlerin annesi Hafsa (R.A.) perişan bir vaziyette babasının yanına geliyor, kadınlar da onun üst ve başını örtüyorlardı. Onu görünce biz oradan ayrıldık. Hafsa (R.A.) babasının üzerine yıkıldı ve bir süre ağladıktan sonra, erkekler müsâade istedi, ben de onlarla içeri girdim. Hafsa'nın (R.A.) ağlamasını duyuyorduk. Bunun üzerine Hz. Ömer'e :

— Ey mü'minlerin emîri, bize vasıyyet et ve yerine bir halef bırak, dedik. Hz. Ömer :

— Ben bu işe, Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde kendilerinden râzı olduğu Ali, Osman, Zübeyir, Talha, Sa'd ve Abdurrahman'dan başkalarını reva görmem. Bunlardan birini seçersiniz. Oğlum Abdullah size şâhid olsun, zâten emirlikte onun hakkı yoktur. Emîrlik Sa'd'e isâbet ederse ne güzel, şâyet diğerlerinden olursa Sa'd ile istişâre etsin. Zira benim onu Kûfe vâliliğinden azletmem, âcizliğinden dolayı değildi, dedi. Ve devam-

1-KAZANMA 2-KENDİNİ BÜYÜK GÖRMEK 3-YETERLİ
4-VEFAT

la: «Benden sonra halife olacak zâta tavsıyelerimden birisi, ilk muhacirlere hürmet edip saygı göstermesidir. Ayrıca ilk îmânı kabûl edip servetlerini muhâcirlerle bölüşen Ensar'a karşı iyi davranmasını iyiliklerini takdirle karşılayıp, kusurlarını bağışlamasını tavsıye ederim. Bütün şehir halkına karşı iyi davranmasını tavsıye ederim. Zira onlar İslâmiyetin yardımcıları ve orduyu ayakta tutan servet kaynakları ve aynı düşmanın kızdıkları kimselerdir. Onlardan ancak kendi rızaları ile mallarının fazlasını almalıdırlar. Ayrıca Bedevîlere de iyi muâmelede bulunmasını tavsıye ederim. Çünkü onlar Arabın aslı ve İslâm'ın madde-i asliyyeleridir. Onların mallarından aldıkları zekât ve sadakaları, onların yoksullarına dağıtmalıdır. Ayrıca zimmîlere karşı da iyi davranmasını, onlara karşı verdiği sözde durmasını, güçlerinin yetmiyeceği ağırlığı onlara yüklememesini tavsıye ederim» dedi.

Her fânî gibi o da ruhunu teslim edince, gerekli işlem yapıldıktan sonra cenâzeyi alarak Hz. Âişe (R.A.) validemizin kapusuna geldik. Oğlu Abdullah izin istedi. Hz. Âişe müsaade etti ve biri Resûl-i Ekrem, diğeri de Sıddîk-ı A'zam olan iki arkadaşının yanına defnedildi.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem :

«Cebrâil aleyhisselâm bana, «İslâmiyet Ömer'in ölümüne ağlasın» dedi» (591) buyurmuştur. Abdullah İbn Abbâs'ın (R.A.) anlattığına göre Hz. Ömer bir taht üzerine kondu. Oradan kaldırılmadan cemâat namazını kıldı ve kendisine duâ ettiler. Ben de o arada bulunuyordum. Benimle kimse ilgilenmiyordu. Birisi arkadan eteğimi çekti, bir de baktım ki Hz. Ali'dir. Hz. Ömer'e acıdı ve: «Senin amelin gibi amel ile Allah'a mülâkî olacak kimseyi geride bırakmadın. Senin, o iki arkadaşınla beraber olacağına kat'î kanaatım vardır. Çünkü ben çok def'a Resûl-i Ekrem'in :

«Ben, Ebû Bekir ve Ömer gittik. Ben, Ebû Bekir ve Ömer çıktık. Ben, Ebû Bekir ve Ömer girdik» (592) dediğini, yâni her ikisini daima bir arada andığını duyardım. Ümid ederim ki Allahu Teâlâ seni de onların arasına alacaktır» dedi.

14 üncü BEYÂN : OSMAN'IN (R.A.) ÖLÜMÜ

Osman'ın (R.A.) şehâdet olayı meşhurdur. Abdullah b. Selâm anlatıyor: Muhâsarada bulunan Osman'ı (R.A.) ziyâret etmek üzere yanına girdim, selâm verdim. Hz. Osman, beni hoş-beş ettikten sonra :

— Kardeşim, bu gece rü'yamda şu pencereden Resûl-i Ekrem'i gördüm bana :

— Osman, seni sardılar, öyle mi? diye sordu. Ben de :

— Evet, öyle ya Resûlâllah, dedim. Resûl-i Ekrem :

— Seni susuz bıraktılar, öyle mi? diye sordu. Ben de :

---

(591) Ebû Bekir Âcûrî Şerîat kitabında Ubeyy b. Kâ'b'dan rivâyet etmiştir.
(592) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

1- ANNE 2- EN BÜYÜK

— Evet, öyle, dedim. Bunun üzerine bana bir bardak su verdi ve içtim. Hattâ soğukluğunu göğsümde duyarcasına kandım. Sonra bana :

— İstersen seni onlara gaalib getirelim, istersen iftarı bizim yanımızda yap, dedi. Ben de Resûl-i Ekrem'in nezdinde iftarı tercih ettim, dedi ve o günde de şehid oldu. Abdullah b. Selâm, Osman'ın (R.A.) şehâdeti esnasında yanında bulunanlara: «Osman son olarak o esnada ne dedi?», diye sordu. Dediler ki, Osman: «Allah'ım, ümmet-i Muhammed'in tefrikasını kaldır ve kendilerini birleştir» diye üç kere duâ etti. Abdullah diyor ki: «Eğer Osman böyle dua etmese, kıyâmete kadar müslümanlar bir araya toplanamazlardı.»

Semame b. Hazenü'l-Kuşeyrî diyor ki: «Osman (R.A.), evini saran adamların karşısına çıktığı vakit, orada idim. Osman (R.A.):

— Sizi benim üzerime teşvik ve tahrik eden o iki kişiyi getirin göreyim, dedi. Kızıl deve veya eşek gibi iki adam Osman'ın (R.A.) karşısına çıktı. Hz. Osman :

— Size Allah ve Resûlüne yemîn verdirerek soruyorum; Resûl-i Ekrem Medine'ye geldiği vakit, Rûme kuyusundan başka içilecek tatlı su bulunmadığı için :

مَنْ يَشْتَرِي رُومَةَ يَجْعَلُ دَلْوَهُ مَعَ دِلَاءِ الْمُسْلِمِينَ بِخَيْرٍ مِنْهَا فِي الْجَنَّةِ

«Kimdir Rûme kuyusunu satın alıp müslümanları suvaran ve her kovasına ondan daha hayırlı ve Cennet'te bir kova alan?» (593) buyurduğu vakit, bol para verip onu satın alan ve millete vakfeden ben değil miyim? Şimdi siz ondan, hattâ bir bardak acı sudan olsun beni men'ediyorsunuz, dedi. Onlar :

— Evet, doğrudur, dediler. Sonra yine Hz. Osman :

— Allah ve İslâmiyet hakkı için size soruyorum; darda olan İslâm ordusunu tamamiyle kendi servetimden techiz etmedim mi? diye sordu. Onlar :

— Evet, doğrudur, dediler. Hz. Osman :

— Allah ve İslâmiyet adına size yemîn verdiriyorum; mescid müslümanlara dar geldiği vakit, Resûl-i Ekrem :

مَنْ يَشْتَرِي بُقْعَةَ آلِ فُلَانٍ فَيَزِيدُهَا فِي الْمَسْجِدِ بِخَيْرٍ مِنْهَا فِي الْجَنَّةِ

«Cennet'te daha hayırlısını almak üzere falancanın arsasını kim alıp mescide ilâve eder?» (594) buyurduğu vakit onu satın alıp mescide katan ben değil miyim? Böyle iken, şimdi siz benim mescidde namaz kılmama mâni oluyorsunuz, dedi. Onlar :

— Evet, doğrudur, dediler. Hz. Osman :

(593) Tirmizî ve Nesei rivâyet etmiştir.

(594 - 595) Sumame'nin bu rivâyetlerini Tirmizî ve Nesei almış, ayrıca Tirmizi sahih olduğunu söylemiştir.

1-AYRILIK
2-KIMILDATMA
3-TAMAMLAMA

— Allah'a ve İslâmiyet adına yemin verdirerek soruyorum; Resûl-i Ekrem, Ebû Bekir, Ömer ve benimle Şebir dağında otururken, dağ sallanıp taşı yuvarlandığı ve Resûl-i Ekrem taşı ayağı ile itip:

اُسْكُنْ ثَبِيرُ فَمَا عَلَيْكَ اِلَّا نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ

«Ey Şebir dağı dur. Zira senin üzerinde bir peygamber, bir sıddik ve iki şehidden başka kimse yoktur» (595) buyurmadı mı? dedi. Onlar:

— Vallahi doğru söylüyorsun, dediler. Bunun üzerine Hz. Osman: «Allahü Ekber» diye tekbir aldıktan sonra:

— Kâ'be'nin Rabbi hakkı için şâhid olun ki, ben şehîdim, dedi.

Dâbbe kabilesinin yaşlılarından bir zâttan rivâyet edildiğine göre, Hz. Osman vurulup, kanlar sakalı üzerine akarken: «Allah'ım, seni noksanlardan tenzih ederim. İbâdete lâyık olan ancak sensin, ben ise nefsime zulmedenlerdenim. Onları sana havâle eder, her hususta senden yardım diler ve mübtelâ olduğum bu hâl karşısında senden sabırlar dilerim» dedi.

15 inci BEYÂN: ALİ'NİN (R.A.) İRTİHALİ

Esbağu'l-Hanzali diyor: Hz. Ali'nin sû'-i kasda uğrayacağı sabaha yakın, müezzinlerinden İbn Tiyâh, sabah namazı için kendisini gelip uyandırdı. Hâlbuki o, üzerine ağırlık çökmüş vaziyette yaslanıyordu. İkinci def'a gelip seslendi. Aynı vaziyette idi. Üçüncü def'a seslenince kalktı mescide doğru yol aldı ve giderken:

اُشْدُدْ حَيَازِيمَكَ لِلْمَوْتِ، فَاِنَّ الْمَوْتَ لَاقِيكَ

وَلَا تَجْزَعْ مِنَ الْمَوْتِ اِذَا حَلَّ بِوَادِيكَ

«Ölüm için hâzır ol ve sıkı dur, zira mutlak sûrette ölüm seni yakalayacaktır.»

«Ölüm kapuyu çaldıktan sonra, feryâd ü figan etme, çünkü fayda vermez.»

diyerek gidiyordu. Küçük kapuya vardığı vakit İbn Mülcem tarafından bıçaklandı. Bunu duyan Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan doğma kızı ve Hz. Ömer'in zevcesi olan Ümmü Gülsüm, ağlayarak, «Bu sabah namazının benimle işi ne? Daha önce kocam Ömer sabah namazında sû'-i kasda uğradı. Şimdi de babam aynı vakitte aynı durum ile karşılaştı» dedi. Kureyş'in yaşlılarından birisi: «Hz. Ali'yi İbn Mülcem vurduğu vakit, «Kâ'be'nin Rabbi hakkı için umduğuma nâil oldum» dedi. Oğullarına gerekli vasıyyetini yaptıktan sonra ancak bir Kelime-i Tevhid getirerek irtihâl etti» demiştir.

1-VEFAT

Hz. Ali'nin oğul Hz. Hasan, ölüm döşeğine yattığı vakit kardeşi Hüseyin yanına gelerek: «Ağabey, ne ağırlanıyorsun? Yolculuğun, baban ve deden olan Resûl-i Ekrem ve Ali'ye, annen ve büyük annen olan Fâtıma ile Hatice'ye, amcaların olan Hamza ile Câfer'edir, onlara gidiyorsun. Bunda üzülecek ne var?» deyince, o: «Evet, büyük bir sefere çıkıyorum» dedi.

Hz. Hüseyin veya Hz. Hasan'ın oğlu Muhammed anlatıyor: «Kerbelâ'da Ubeydullah b. Ziyad'ın ordusu Hz. Hüseyin'in etrafını aldığı ve kendisini öldüreceklerini anladığı vakit, kendi adamlarına bir hutbe îrâd etti. Hutbesinde Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ ettikten sonra: «İşte dünyanın değişip bozulduğunu, her şey'in bilinmezlikten geldiğini, bardağın dibinde kalan su damlası gibi her şey'in bittiğini görüyorsunuz. Mer'alardaki yaş otun yaşayışı gibi hayat, bana kâfi, fakat görmez misiniz, hak ile amel edilmez, bâtıldan kaçınılmaz oldu. Bu hâlde mü'mine düşen vazife, bir an önce Allah'a ulaşmağı temennidir. İşte ben de bu durumda ölümü saâdet ve zâlimlerle yaşamayı cürüm görüyorum» dedi.

BEŞİNCİ BAB

16 ncı BEYÂN : HALİFE, ÜMERÂ VE SALİHLERİN ÖLÜM DÖŞEĞİNDEKİ SÖZLERİ

Muâviye b. Ebû Süfyan ölüm döşeğine yattığı vakit: «Beni oturtun» dedi. Kendisini oturttular. Allah'ı tesbîh ederek andı ve ağlayarak: «Ey Muâviye, ihtiyarlayıp çöktükten sonra Rabbini hâtırlayıp zikrediyorsun. Hâlbuki bu hâlin, gençlik dallarının bol su aldığı ve yapraklarının henüz yemyeşil olduğu zamanda olmalı idi» diyerek yüksek sesle ağlamağa başladı ve: «Ey Rabbim, kalbi, katı ve günahkâr olan şu ihtiyara merhamet et. Allah'ım, kusurlarını al, sürçmelerini bağışla. Senden başkasında ümidi olmıyana lûtfunla muâmele et» dedi. Kureyş'in yaşlılarından birisinin anlattığına göre, ölüm hastalığında bâzı kimseler Muâviye'nin ziyâretine gitmiş ve vücudunda bâzı kırıklar görmüşler. Muâviye Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ ettikten sonra: «Topyekûn dünya, görüp tecrübe ettiğimizden başka bir şey değildir. Vallahi, iyi biliniz ki, onun yeşilliklerini neş'e içinde karşıladık, yaşayışımızdan zevk aldık. Dünya ise durmadan yavaş yavaş bu zevk ve neş'elerimizi bozdu. Nihâyet bir gün dünya bizi kocalttı ve terketti. Bizi elem ve kederlendirdi. Vay bu dünyaya, vay bu dünyaya» dedi.

Başka birisinin anlattığına göre de Hz. Muâviye hastalığında îrâd ettiği bir hutbesinde: «Ey insanlar, ben, harman olmuş bir ekinim. Ben, benden önce size hükümdarlık edenden daha fena olduğum gibi, benden sonra da size benden iyisi değil, benden kötüsü gelecektir. (Oğluna hitâben) ey Yezîd, ben öldüğüm vakit beni aklı başında bir adam yıkasın. Zîra akıllıların Allah katında bir değeri vardır. Beni güzel yıkasın ve âşikâre tekbir alsın» dedi. Sonra dolaptaki bir bohçayı getirtti. İçinde

1-OTLAQ 6-KIRDALANMA
2-YETERLI 7-KÖTÜ
3-RICA ETMEK
4-KABAHAT

Resûl-i Ekrem'e ait bir elbise, bir miktar saç ve tırnak kırıntıları vardı. «Bunları, ağız, burun, kulak ve gözümün üzerine koyun. Resûl-i Ekrem'in giydiği bu elbiseyi de kefenimin altından bana giydirin. Allahu Teâlâ'nın ana-baba hakkındaki emirlerine riâyet et. Beni böylece mezarıma koyduğunuz vakit, Allah'ın rahmeti ile beni başbaşa bırakın» dedi.

Muhammed b. Akabe'nin anlattığına göre, Hz. Muâviye ölüm döşeğine yattığı vakit: «Keşke ben zî Tuva'daki Kureyş'den bir ferd olsaydım da bu işlere hiç girmeseydim» dedi.

Abdülmelik b. Mervan da ölüm döşeğine yattığı vakit, elbise yıkayıcısının nasıl çamaşırı yıkayıp eli ile sıktığını görünce: «Keşke ben de çamaşır yıkayıcısı olsam da her günkü el emeğimle günlük nafakamı temin etsem ve dünya işlerine karışmasam» demiştir. Ebû Hazm bunu duyunca: «Allah'a hamd olsun ki onlar ölümleri ânında bizim yaşayışımızı arzûlarlar, fakat biz ölürken onların yaşayışını hiç aramayız» demiştir.

Ölüm döşeğinde yatan Abdülmelik b. Mervan'a: «Ey mü'minlerin emîri, kendini nasıl buluyorsun?» diye sorduklarında, Abdülmelik, Allahu Teâlâ'nın :

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ

«Andolsun ki sizi ilk def'a yarattığımız gibi, âhirette de yapayalnız, teker teker huzurumuza gelmişsinizdir. Size ihsân ettiğimiz şeyleri, de sırtlarınızın arkasında bırakmışsınızdır» (6 - En'am: 94) buyurduğu gibi buluyorum, dedi ve öldü.

Ömer b. Abdülâziz'in hanımı olan Abdülmelik b. Mervan'ın kızı Fâtıma: «Ben Ömer'i, ölümü esnasında, «Allah'ım, kısa bir süre de olsa ölümümü adamlarımdan gizle» diye duâ ettiğini duydum. Bir ara kapuyu açarak kendi odama girdim. Ömer'in :

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا

«İşte âhiret yurdu. Biz onu, yerde ne tegallüb, ne fesad arzûsuna düşmeyeceklere veririz. Sonuç, sakınanlarındır» (28 - Kasas: 83) âyetini okudu, sonra sesi kesildi. Ne bir hareket, ne de bir ses duymayınca, hemen hizmetçilerinden birini gönderdim. Adam: «Çoktan öldü» diye bağırdı.

Rivâyete göre Ömer b. Abdülâziz ağırlaşınca doktor çağırdılar. Doktor :

1- ZORBALIK

— Bu zehir içmiştir. Bunun için ben bunun hayatı hakkında te'minat veremem, dedi. Ömer b. Abdülâziz gözünü açarak:

— Bana değil, zehir içmeyenlere de yaşayacaklarına dair te'minat verme, dedi. Doktor:

— Zehir içtiğinin farkında mısın? diye sordu. Ömer de:

— Evet, mideme inince anladım, dedi. Doktor:

— O hâlde hemen tedâviye başlayalım, dedi ise de, Ömer bunu reddederek:

— Tedâvisi kulağımın ardında olsa da elimi kaldırıp onu almam. Rabbime ulaşmak benim için daha iyidir, dedi. Ve bir kaç gün sonra öldü.

Yine rivâyete göre Ömer b. Abdülâziz; ölüm döşeğine yatınca ağlamağa başladı. Etrafındakiler:

— Senin için ağlanacak ne var, Allahu Teâlâ seninle beraber nice sünnetleri ihyâ etmiştir. Adâletin ise son haddine yükselmiştir, dediler. O tekrar ağlayarak:

— Değil mi ki Allah'ın huzurunda bütün bu milletin hesabını vermek için durdurulacağım. Hepsi hakkında âdil davranabilmekten emîn değilim, yaptığım kusurlar da ayrı. Elbette bunlara korkar ve ağlarım, diyerek yine ağladı ve ve az sonra öldü.

Ömer b. Abdülâziz'in ölümü yaklaştığı vakit:

— Beni oturtun, dedi. Oturttular. O:

— Ben o kimseyim ki bana emirlik verdin, ben kusur ettim. Beni nehyettin, ben ise isyân ettim, diye üç kere söyledi. Sonra da: «Fakat yine de «Lâ ilâhe illâllah» ibâdete lâyık ancak Allah'tır, dedi. Başını göklere çevirdi ve dikkatle baktı. Kendisine:

— Ne bakıyorsun? diye sorduklarında, o:

— Ben öyle kimseleri görüyorum ki, onlar ne insan ne de cindir, dedi ve böylece ruhu bedeninden ayrıldı. Allah rahmet etsin ve kabri nûr ile dolsun.

Hikâye edildiğine göre Hârunu'r-Reşîr ölümü esnâsında bizzat kendi eliyle kefenini hâzırladı ve:

مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ **«Malım bana fayda vermedi. Bütün saltanatım benden ayrılıp mahvoldu»** (69 - Hâkka: 28, 29) âyet-i celile'lerini okudu.

Me'mun da ölümü esnâsında yaslanarak: «Ey mülkü, dâim olan Allah'ım, mülk ve memleketini ve hattâ her şey'ini kaybeden kuluna merhamet et» dedi.

Mu'tasım da 44 yaşında ölürken: «Eğer ömrümün bu kadar kısa olduğunu bileydim hiç bir şey yapmazdım» demiştir.

Muntasır da ölümü esnasında sıkıntı içerisinde kıvranıyordu. Kendi-

1-DİRİLTME -
2-ADALETLİ

sine: «Bu o kadar önemli değil» dediklerinde, o: «Sıkıntım, dünya hayatının sona erip âhiret hayatının başlaması içindir» dedi.

Amr b. el-Âs da (R.A.) içi dolu sandıklarına bakarak: Bunları böyle dolu olarak kim alacak. Keşke deve kığısı olaydılar» demiştir.

Haccac da ölümü esnasında: «Allah'ım, insanlar diyorlar ki, «Sen beni mağfiret etmezsin». Sen beni mağfiret eyle» dedi. Bu söz, Ömer b. Abdülâziz'in hoşuna gitti ve ona gıbta ederdi. Bu sözü Hasan-ı Basrî'ye nakiettikleri vakit: «Gerçekten Haccac böyle söyledi mi?» dedi. «Evet, söyledi» dediklerinde, o: «Öyle ise umulur ki Allahu Teâlâ'nın afv ve merhametini kazanmıştır» dedi.

17 nci BEYÂN: SAHABE, TÂBİİN VE ONLARDAN SONRA GELEN TASAVVUF ERBABININ SALİHLERİNDEN BÂZILARININ BU HUSUSTAKİ SÖZLERİ

Muaz R.A.) ölümü esnasında: «Allah'ım, şimdiye kadar Senden korkuyordum, fakat şimdi Sana ümid besliyorum. Allah'ım, ben sular akıtıp ağaçlar sulamak ve bahçeler yetiştirmek için yaşamak istemediğimi, susuzluktan ciğerleri yananları sulamak, darda kalanlara genişlik göstermek, ulemâ sohbetine devam edip onların zikir halkalarına sıkıştırmak için yaşamak istiyorum» dedi. Ölüm sancıları şiddetleşip baygınlıklar geçirip ayıldıkça: «Allah'ım, beni ne kadar sıkıştırırsan sıkıştır. Bilirsin ki kalbim Sana bağlıdır, Seni sever» dedi.

Selmân-ı Farsî de ölüm döşeğine yattığı vakit ağladı. Sebebini soranlara, «Dünyadan ayrıldığım için ağlamıyorum. Ancak Resûl-i Ekrem: «Dünyadan ayrılırken sermayeniz bir yolcunun yol azığından fazla olmasın» demiştir. İşte buna ağlıyorum» dedi. Hâlbuki öldüğü vakit hesab ettiler, bütün serveti on dirhem civarında idi.

Bilâl ölürken karısı: «Vay başıma gelenler» diye ağlamağa başlayınca, Bilâl: «Hayır, ne mutlu bize ki, yârın dostlarımız Hz. Muhammed ve arkadaşlarına kavuşacağım» dedi. Denildiğine göre Abdullah b. el-Mübârek ölümü esnasında gözünü açtı ve gülümseyerek:

لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ «Artık çalışanlar da bunun gibi çalışmalıdır» (37 - Sâffât: 61) âyetini okudu.

İbnü'l-Münkedir de ölürken ağladı. Sebebini soranlara, «Bilerek işdan Cennet veya Cehennem ile bir haberci beklediğim için ona ağlıyorum» dedi.

İbnü'l-Münkedir de ölürken ağladı. Sebebini soranlara, «Bilerek işlediğim bir büyük günah için ağlamıyorum. Ağlamamın asıl sebebi, önemsemiyerek yaptığım bir hatânın Allah katında büyük bir günah olmasından korkarak ağlıyorum» dedi.

Amir b. Abdülkays de ölüm ânında ağladı ve: «Ağlamamın sebebi, boşa geçirdiğim günler ve gecelerdir» dedi.

Fudayl de ölümü esnasında bayıldı. Sonra gözünü açınca: «Âh uzun yolculuk ve âh az azık» dedi.

İbnü'l-Mübârek de ölümü esnasında âzadlı kölesi olan Nasr'a «Başımı toprağa koy» dedi. Nasr ağladı. «Niçin ağlıyorsun?» deyince, «Senin iki varlığını, servetini ve şimdi de yoksul olarak ölümünü hâtırlayarak ağlıyorum» dedi. İbnü'l-Mübârek: «Ağlama, zîra ben Allahu Teâlâ'dan zenginler gibi yaşamamı ve yoksullar gibi ölmemi istedim. Sonra sen, bana şehâdeti telkin et ve ben başka bir söz konuşmadıkça da onu tekrar etme» dedi.

Atâ b. Yesar diyor: «Adamın birine ölümü esnasında İblis gözükerek: «Artık kurtuldun» dedi. Adam: «Ben sana kat'iyyen inanmam» diye cevab verdi.

Yine birisi ölümü esnasında ağlayıp, sebebini kendisinden sorduklarında, «Beni ağlatan Kur'ân-ı Kerîm'deki : إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

«Allah ancak müttakilerin ibâdetini kabûl eder» (5 - Mâide: 27) âyet-i celîle'sidir» dedi.

Cerirî diyor ki: «Son nefesinde Cüneyd'in yanında bulunuyordum. Nevruz ve aynı zamanda cum'a günü idi. Kur'ân-ı Azim'i okuyordu ve hatmetmişti. Ben de kendisine: «Bu durumda da mı okuyorsunuz?» dedim. O da: «Bu işe benden daha lâyık olan kimdir. İşte defterim dürülmektedir, hiç olmazsa hatmile dürülsün» dedi.

Rüveym diyor: «Ebû Saîd el-Harraz'ın ölümü ânında yanında bulunuyordum. O ise: «Âriflerin gönüllerinin Allah'ı zikre olan iştiyâkı ve gizli münâcât hâlindeki hâtırlamaları, ölüm ve ümid dolu şerbet bardaklarını onların üzerlerine serpti de şükredip az ile kanâat eden veya doyan gibi dünyadan yüz çevirdiler. Onların maksad ve üzüntüleri bir askerî karargâha, orduya katılmaktır ki, orada parlak yıldızlar gibi Allah'ın dostları vardır. Cisimleri yeryüzünde O'nun sevgisi ile ölüp giderken ruhları perdeler arasında yükseklere doğru seyreder. Onlar ancak habiblerinin civarında istirahata çekildiler. Zorluk ve zahmette aksaklık göstermezler» dedi.

Cüneyd'e, Ebû Saîd el-Harraz'ın ölüm ânında vecde çok geldiğini söylediklerine, onun ruhunun hevesle uçması şaşılacak bir şey değildir» dedi. Zu'n-Nûn-ı Mısrî'ye ölümü esnasında: «Canın ne arzû eder?» diye sorduklarında: «Benim ne istediğimi hemen ölümümün önünde bilir ve bulurum» dedi.

Ölümü ânında zâtın birisine: «Allah de» dediklerinde, «Siz ne vakte kadar Allah diyeceksiniz? Hâlbuki ben Allah aşkı ile yanıyorum» dedi.

Yine zâtın birisi diyor ki: «Memşadi'd-Dînûrî'nin yanında bulunuyordum. Fakirin biri geldi selâm verdi ve: «Burada insanın ölebileceği temiz

bir yer bulunur mu?» diye sordu. Orardakiler kendisine yer gösterdiler. Ayrıca orada göze suyu da vardı. Fakir abdestini tazeledi. Bir miktar namaz kıldı, sonra da gösterilen yere giderek yattı, ayaklarını uzattı ve öldü.

Ebû'l-Abbâs ed-Dînûrî bir meclisde konuşuyordu. Kadının biri sözlerinden vecde gelerek haykırdı. Bunun üzerine Ebû'l-Abbâs kendisine: «öl» dedi. Kadın kalktı kapuya doğru yürüdü ve çıkarken Ebû'l-Abbâs'a döndü: «Sözünü tutuyor ve ölüyorum» diyerek yattı ve öldü.

Ebû Ali'nin kızkardeşi Fâtıma'dan rivâyet edildiğine göre; diyor ki, Ebû Ali'nin ölümü yaklaştığı vakit eteğimin üzerinde yatmış ve bir baygınlık geçirmişti. Gözünü açtığı vakit: «İşte gök kapuları açılmış, Cennet'ler süslenmiştir. Adamın biri de: «Ey Ebâ Ali görüyorsun, sen reddetmez ve kabûl edersen seni yüksek rütbelere ulaştırdık» dedi ve sonra da şu beyti söyledi:

«Seni görmeden sevgi gözü ile başkasına bakmam. Bu senin hakkındır.»

«Bir an seni unutmamdan beni azâb edeceğini düşünerek utancımdan sana bakamıyorum.»

Son deminde Cüneyd'e «Lâ ilâhe illâllah» demesi telkin edildiği vakit, «Ben O'nu unutmadım ki hâtırlayayım» demiştir.

Şiblî'nin hizmetçisi Câfer b. Nusayr'a, «Şiblî son deminde ne gördü?» dediklerinde, dedi ki: «Şiblî son deminde, «Birisinin bende bir dirhem hakkı vardı, onun için binlerce dirhem verdim. Hâlâ korkum odur» dedi ve sonra bana, kendisine abdest aldırmamı söyledi. Ben de abdestini aldırdım. Yalnız sakallarını hilâllemeyi, aralarına su vermeyi unuttum. Dili tutulmuştu. Elimi tuttu ve sakallarının arasına soktu. Sakallarını hilâlledim ve böyle öldü. Yâni son nefesinde bile şeriatın edeblerinden hiç birini terketmediğini söyledi.

Ölüm döşeğinde yatan Bişr b. el-Hâris'e: «Ölüm ağır geldiği için hayatı mı seviyorsun?» diye soranlara, «Allah'a gitmek kolay değildir» dedi.

Sâlih b. Mismar'a: «Oğlunu ve aileni birine vasıyyet etmiyor musun?» dediklerinde, «Onları Allah'tan başkasına emânet etmekte Allah'tan hayâ ederim» demiştir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî de ölüm döşeğine yattığı vakit ziyâretine gelenler ona: «Sana müjdeler olsun ki, mağfireti çok, merhameti bol olan Allah'a gidiyorsun» dediler. O da: «Öyle diyecek yerde, iğneden ipliğe her şey'in hesâbını görüp kusurlarından dolayı seni azâb edecek olan bir Allah'ın huzuruna gidiyorsun desenize?» demiştir.

Ebû Bekir el-Vâsıtî de hastalandığı vakit, «Bize vasıyyette bulun» diyenlere, «Allahu Teâlâ'nın sizden istediği hakkına, riâyet edin» dedi. Yine birisi ölüm döşeğine yattığında ailesi ağlamağa başladı. Onun ağladığını gören kocası sebebini sorunca, kadın, «Senin için ağlıyorum» dedi. Adam, «Sen kendin için ağla, zîra ben kırk yıl bugün için ağladım» demiştir.

1-EZBERLENME 2-AFV

Cüneyd diyor: «Ölüm hastalığında Seriyyü's-Sakatî'yi ziyârete gittim ve: «Nasılsın?» diye kendisinden sordum. O da: «Bendeki hastalıktan tabibe nasıl şikâyet edeyim? Zira bana gelen, ondan geldi» dedi. Bunun üzerine yelpaze ile kendisini biraz serinlendirmek istedim. O da: «Ciğerleri yanan bir adam yelpazeden ne anlar» diyerek yine şu meâldeki şiirleri söyledi:

«Kalb yanıyor, gözün yaşları akıyor, sıkıntılar toplandı sabırlar ayrıldı.»

«Gönül varlığı heves ve arzûları, kendini huzursuz eden adamın istikrârı olabilir mi?»

«Ey Rabbim, benim için kurtuluş yolu olan bir şey varsa da, bir nefesim dahi kalmışsa, onu bana ihsân eyle.»

Şiblî'nin ölümü ânında adamlarından bâzıları yanına girerek ona şehâdet kelimesini telkin ettiklerinde, şu meâlde konuştu:

«Bir beyt ki içinde sen varsın, artık oranın ışığa ihtiyacı yoktur.»

«İnsanlar hüccet ve delilleri ile geldikleri vakit, bizim hüccetimiz sensin.»

«Senden yardım istediğim vakit, Allah bana yardım etsin.»

Yine hikâye edildiğine göre Ebü'l-Abbâs b. Atâ, Cüneyd'in yanına girdi. Cüneyd can çekişiyordu. Cüneyd'e selâm verdi. Cünyed selâmını geç aldı ve: «Beni mâzur gör, virdim ile meşgul idim» dedi. Sonra kıbleye dönerek tekbir aldı ve öldü.

Ölüm döşeğinde yatan Kettânî'ye: «Ne gibi amelin var?» diye sorduklarında, «Ölümüm yakın olmasa size amelimden bahsetmezdim. Ama mâdemki ölmek üzereyim, söyleyeyim. Tam kırk yıl kalbimin kapusunu bekledim. Ne zaman Allah'tan başka bir şey kalbime girmek istedi ise onu hemen kovdum» demiştir.

Mu'temir'den hikâye edildiğine göre, diyor ki: «Hıkem b. Abdülmelik'in ölümü esnasında yanında bulunanlardan biri idim. «Allah'ım, bu şöyle böyle, iyi bir insan idi. Sen bunun ölüm acısını kolaylaştır» diye duâ ettim. Bir müddet sonra ayıldı ve: «O duâyı yapan kim?» diye sordu. Ben de: «O duâyı ben yaptım» dedim. Bunun üzerine dedi ki: «Azrâil bana, «Ben her cömerde karşı rıfk ile davranırım» dedi ve sonra da öldü.

Yûsuf b. el-Esbât ölüm döşeğine yattığı vakit, Huzeyfe ziyâretine gitti ve onu fazla ıztırap içinde gördü. «Şimdi feryâd ü figan zamanı mıdır?» deyince, Yûsuf, «Ne yapayım, vallahi yapmış olduğum amelleri sıdk u ihlâs ile yapıp yapmadığımı bilemiyorum, ona ağlarım» dedi. Huzeyfe: «Şu sâlih adama bakın, amelindeki ihlâsından korkuyor» dedi.

Ahmed Megazilî diyor: «Şu suffa adamlarından ihtiyar bir malûlün ziyâretine gittim, ölüm döşeğinde idi. Allahu Teâlâ'ya hitâben: «Bana dilediğin gibi muamele etmeye muktedirsin, bana rıfk ile muâmele et yâ Rab» diyordu.

Ölümü esnâsında Şeyh'in biri Memşâdü'd-Dînûrî'nin yanına gitti ve: «Allah sana iyi muâmelede bulunsun» diye duâ etti. Bunun üzerine Memşad gülümseyerek: «Otuz yıl önce Cennet bütün varlığı ile bana arzedil-

1-DOKTOR 6-NEZAKET
2-YELPAZE 7-SAKAT
3-TEKRARLANMA 8-KUVVETLİ, BECERİKLİ
4-ŞAHİT

di ve fakat ben ona iltifat etmedim» dedi. Yine Rüveyme ölümü esnasında kendisine şehâdeti telkin ettikleri vakit, «Zâten ben ondan başkasını söyleyemem» dedi.

Yine Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'ye şehâdeti telkîn ettikleri vakit, «O'na gitmiyor muyum?» dedi.

İmâm-ı Şâfiî'nin ölüm hastalığında Ebû'l-Yahya el-Müzenî ziyâretine gitti ve: «Ne hâldesin?» diye sordu. İmam Şâfiî: «Dünyadan yolcu, dostlardan ayrılır, kötü amelime ulaşır, ölüm şerbetini içer ve Allah'a yönelir olduğu hâlde sabahladım. Bununla beraber ruhumun Cennet'e gideceğini bilmem ki onu ona göre hâzırlayayım. Cehennem'e gideceğini de bilmem ki, onu terkedeyim» dedi. Ve sonra da şu beyitleri söyledi:

«Kalbim daralıp yollarım sıkıştığı vakit, ümidimi Senin huzuruna teslim ettim.»
«Günahlarımı büyük görüyorum, fakat senin afvın ile karşılaştığım vakit, afvını onlardan da büyük buluyorum.»
«Sen daima kendi fazl u kereminden afvedici cömerd ve kerem sâhibisin.»
«Eğer sen olmasan, İblis'e hiç bir âbid aldanmazdı; âbid şöyle dursun, sâfiyyin olan adamı bile azıttı.»

Ahmed b. Hıdreveyh ölüm döşeğine yattığı vakit kendisinden bir mes'ele sordular. Gözleri yaşardı ve: «Oğlum, o öyle bir kapudur ki, doksanbeş yıl o kapuyu[1] çaldım durdum. Şimdi o, bu saatte bana açılıyor. Saâdet veya şekaavetin hangisi ile açılacağını bilemiyorum. Bu durumda benden ne cevab bekliyorsun?» dedi.

İşte eskilerin ölüm ânındaki sözleri böyledir. Hâllerindeki ihtilâfa göre sözleri de ayrı ayrıdır. Bâzısının korku, bâzısının ümid, diğer bir kısmının ise şevk ve muhabbet tarafı gaalib geldi ve herkes hâline göre konuştu ki, hâllerine nisbetle her birinin sözü doğrudur.

ALTINCI BAB

18 inci BEYÂN: CENAZE, MEZARLAR VE MEZARLARI ZİYÂRET HUSUSUNDAKİ ÂRİFLERİN SÖZLERİ

Bilmiş ol ki; cenâzeler, basîret sâhibleri için bir ibret levhasıdır. Cenâzelerde[2] hâtırlatmak ve gaflette olanları uyarmak vardır. Ne yazık ki gaflettekiler, daima başkalarının cenâzelerini göreceklerini ve kendilerinin ölmiyecekmiş gibi kalacaklarını sanarak gâfletleri artar. Kendilerinin de tabuta girip taşınacaklarını hesâba katmaz. Bunu düşünseler de, çok daha sonra olacağını sanırlar. Tabutlarda taşınan, tanış ve ahbablarının da aynı görüş ve düşüncede olduklarını[3] hesâba katmazlar. Hâlbuki onların bu zanları boşa çıktı ve zamanları münkariz oldu. Bir sal ve bir tabutun geçtiğini gören kimseye yaraşan, tabut içerisinde kendisini farzetmesidir. Çünkü mutlak sûrette kendisi de oradan geçecektir. Belki

1-BELAYA UĞRAMA 2-HABERSIZLIK 3-BITMIŞ

yârın, belki yârından da yakın. Hattâ Ebû Hüreyre (R.A.) bir cenâzenin geçtiğini gördüğü vakit, «Git, biz de ardından geliyoruz» derdi.

Dımışk'lı Mekhûl, sabahleyin bir cenaze gördüğü vakit, «Git, ben de akşam üzeri oradayım» derdi.

Ölüm, beliğ bir öğüt ve sür'atli bir gaflettir. Evvelkileri götürür, sonraya kalanlar ise bunu unuturlar.

Üseyd b. Hadır da: «Ben hâzır bulunduğum her cenâzede, «Bu adam nere gitti ve ne muâmele görecek» düşüncesinden başka hiç bir şey ile meşgul olmazdım» dedi.

Mâlik b. Dînâr'ın kardeşi öldüğü vakit, ağlayarak cenâzesine gitti ve: «Vallahi, nereye gideceğimi bilmeden ben huzura kavuşamam. Hâlbuki hayatta olduğum müddetçe de bunu bilemem» dedi. A'meş diyor: «Gittiğimiz cenâzelerde herkes hüngür hüngür ağladığı için şaşırır ve cenâzenin asıl sâhibinin kim olduğunu bulup tâziye edemezdik.»

Sâbit el-Bennânî de: «Gittiğimiz cenâzelerde herkesi yüzü kapalı ağlar hâlde görürdük» dedi.

İşte eskilerin ölümden korkuları böyle idi. Ne yazık ki, şimdi herkes cenâzelerin başında gülüp eğlenmektedirler. Konuştukları, vereselerine bıraktıkları mallar hakkındadır. Hiç kimse kendisinin de aynı şekilde öleceğini ve ne olacağını düşünmez. Bütün bu gafletin sebebi isyandan doğan kalb katılığıdır. Bu sûretle Allah'ı, âhireti ve önümüzdeki müşkil durumları unutarak, gaflet içinde boş şeylerle vakit geçiriyoruz. Bu gibi gafletten uyanmağı Allah'tan dileriz. Zamanımızda cenâzede hâzır olanların en iyileri, cenâze için ağlayanlardır. Akılları olsa ölüye değil, kendilerine ağlarlardı. Nitekim İbrahim ez-Ziyâd ölünün birine acıyıp da ona ağlayanlara bakarak: «Eğer kendiniz için ağlasaydınız çok daha iyi ederdiniz. Çünkü bu adam, ölüm meleğini görmek, ölüm acısını tatmak ve son nefesde îman korkusu gibi, üç zorluktan kurtulmuştur. Hâlbuki bunlar sizin önünüzdedir» dedi.

Ebû Amr b. el-A'lâ diyor ki: «Cerîr, kâtibine bâzı şiirler yazdırıyordu. Bu sırada ben de yanında bulunuyordum. Tam bu esnâda bir cenâze gözüktü. Cerîr yazıyı durdurdu ve: «Vallahi, bu cenâzeler beni kocalttı» dedikten sonra şu meâldeki beyitleri okudu:

«Cenâzeler bize yöneldiği vakit, bizi korkuturlar, fakat bizden yön çevirdikleri vakit yine oyun ve eğlenceye devâm ederiz.»

«Tıpkı bir sürüye hücûm eden kurttan, sürünün ürkmesi gibi, o, bir koyun alıp gitti mi diğerleri, yine yayılmalarına devâm eder.»

Cenâzeye hâzır olmanın âdâbından bâzılarını düşünmek, uyanmak, hâzırlanmak ve fıkıh bölümünde anlattığımız gibi cenâze ile giderken saygı içinde bulunmaktır. Yine cenâzenin âdâbından diğer bir kısmı da, ölü, kötü bir insan olsa bile ona hüsn-i zann etmektir. Çünkü işin içyüzünü ve son nefesi bilmiyoruz. Rivâyete göre Ömer b. Zer'in komşularından birisi ölmüş, kötü bir insân olduğu için cenâzesine kimse gelmek istememişti.. O, cenâzeyi hâzırladı, namazını kıldı ve mezara gömdük-

1-BELÂGATLI 2-TESELLİ 3-GÜZEL

ten sonra: «Ey zât, Allah sana rahmet etsin. Çünkü müslümân olarak yaşadın ve namazını kıldın. Her ne kadar onlar senin için günahkârdır diyorlarsa da acaba günahsiz olan kimdir?» dedi. Yine hikâye edildiğine göre Basra mahallelerinin birisinde adamın biri ölmüş. Karısı cenâzeyi yıkayıp defnedecek kimse bulamamış. Çünkü onun kötülüğünden ötürü kimse sâhib çıkmamış. Bu durum karşısında kadın iki hammal tutmuş ve cenâzeyi musallaya götürmüştü. Yine de namazını kılmağa kimse gelmedi. Nihâyet cenâzeyi defnetmek için mezarlığa götürdü. O civarda bulunan zâhidlerden bir zât âdetâ cenâzeyi bekler gibi hâzır duruyordu. Zâhid, cenâzenin namazını kılmağa hâzırlanınca, bunu duyan civardakiler de cenâze namazına katıldılar. Fakat yine de böyle bir zâhidin, bu tür fâsıkın cenâze namazını kılmasına şaşmaktan kendilerini alamadılar. Bunun üzerine zâhid: «Bana rü'yamda, «Kabristana in, orada başında yalnız bir kadın bulunan sâhibsiz bir cenâze var. Afvedilmiştir. Onun namazını kıl» dediler. Ben de onun için geldim» dedi. Tabii bunu duyanların şaşkınlıkları daha da arttı. Bunun üzerine zâhid adamın hanımına kocasının durumundan sordu. Hanım da: «Herkesin bildiği gibi sarhoş idi» dedi. Zâhid: «İyi düşün, bunun hiç iyi bir tarafı yok mu idi?» dedi. Kadın: «Evet, üç hâli vardı. Her gün sabah olup ayılınca elbisesini değişir, yıkanır, abdest alır ve cemâatle sabah namazını kılar, sonra içki masasına dönerdi. Sonra mutlak sûrette bir veyâ iki öksüz çocuk evde barındırırdı. Hattâ bunlara kendi çocuklarından daha çok bakardı. Üçüncüsü, gece sarhoşluğundan ayıldığı vakit: «Ey Rabbim, benimle Cehennem'in hangi boşluğunu dolduracaksın?» diye ağlardı. Zâhid bunları dinleyince şübhesi zâil olarak yerine döndü.

Üşeym'in oğlu Sıla'nın kardeşi defnedildiği vakit mezarın üzerinde: «Şâyet kabir azâbından kurtuldunsa büyük tehlikeden kurtuldun» dedi.

19 uncu BEYÂN : MEZARIN HÂLİ VE BÜYÜKLERİN MEZAR BAŞINDAKİ SÖZLERİ

Dahhak (R.A.) Resûl-i Ekrem'e, «İnsanların en zâhidi kimdir?» diye sorduğunda, Resûl-i Ekrem: **«Kabri ve kabirde çürümeyi unutmayan, dünyanın fuzûli zinetlerini terkeden, bâkiyi fâni üzerine tercih eden, yarınını düşünmeyen ve kendisini ölülerden sayandır»** (596) buyurmuştur. Hz. Ali'ye: «Ne oluyor, mezarlara komşu oldun?» dediklerinde, o: «Onlar sizden çok iyi komşulardır. Çünkü onlar dilleri ile dünyalıktan bahsetmezler. Kendi dilleri ile âhireti anlatır dururlar» dedi. Yine Resûl-i Ekrem: **«Mezarlıktan daha feci bir manzara görmedim»** (597) buyurdu. Hz. Ömer de: Resûl-i Ekrem ile bir mezarlığa uğradık. Bir mezarın başında durdu. Kendisine en yakın ben bulunuyordum. Ağladı, hepimiz de ağladık. Bize:

— **Niye ağlıyorsunuz?** diye sordu. Biz :

(596) Yukarda metin olarak geçmiştir.

(597) Sohbet âdâbında metin olarak geçmiştir.

1-NAMAZ KILINAN YER 2-GEÇİCİ 3-BOŞU BOŞUNA OLAN. 4-DEVAMLILIK 5-ACIKLI

— Sen ağladın, biz de ağladık, dedik. Resûl-i Ekrem:

— **Bu, benim annem Âmine'nin mezarıdır. Ziyâreti için Rabbimden izin istedim, izin verdi. Mağfiret edilmesi için duâ etmeğe izin istedim, verilmedi. Bu yüzden bir ana aşkı ile ağladım»** (598) buyurdu. Hz. Osman, uğradığı mezar başında ağlar ve sakalı ıslanırdı. Kendisine Cennet ve Cehennem anıldığı vakit ağlamazsın da, mezar başında niye ağlarsın? dediklerinde, Resûl-i Ekrem'in: **«Kabir, âhiret yolunun ilk konak yeridir. İnsan orada kurtarırsa ondan sonrası kolaydır, kurtaramazsa ondan sonrası daha zordur»** (599) buyurduğu için ağlarım, dedi.

Amr b. Âs (R.A.) bir def'a bir mezarlıktan geçerken kabristana baktı, atından indi ve orada iki rek'at namaz kıldı. Kendisine: «Böyle bir âdetin yoktu, neden böyle yaptın?» diyenlere, «Kabristandakiler ile mezar arasındaki mâcerayı hâtırladım da hiç olmazsa iki rek'at namaz ile Allah'a yaklaşayım dedim» dedi. Mücâhid diyor ki: «Ölen insan ile ilk konuşan mezardır. Mezarı kendisine: «Ben, kurt, böcek yeriyim. Ben yalnızlık yeriyim. Ben, garib ve karanlık bir yerim. İşte benim sana söyliyeceklerim bunlardır. Sana bunları hâzırladım. Sen bana ve benim için ne hâzırladın?» der.

Ebû Zer (R.A.) de: «En yoksul günümü size bildireyim mi? En fakir günüm, mezara konduğum gündür» dedi. Ebû'd-Derdâ (R.A.) vaktinin çoğunu mezarlıkta geçirirdi. Sebebini soranlara, «Öyle kimselerle düşüp kalkıyorum ki, onlar hep bana âhireti hâtırlatır. Yanlarından ayrıldığım vakitte de beni çekiştirmezler» dedi.

Câfer b. Muhammed de gece vakti mezarlığa uğrar, onlara selâm verir ve: «Size ne oluyor ki sözlerime cevab vermiyorsunuz?» der. Sonra da kendi kendine: «Vallahi, onlarla cevab vermeleri arasında büyük engel vardır. Ben de yakında onlar gibi olacağım» der ve sabaha kadar orada namaz kılardı.

Ömer b. Abdülâziz de arkadaşlarından birisine: «Geçtiğimiz gece ölüleri düşündüm. Üç günlük bir ölüyü mezarında görsen, ne kadar samimî dostun olsa da ondan nefret edersin. Orada dolaşan kurt ve böcekleri, akan irinleri, pis kokusu arasında kurtların kendisini nasıl parçaladığını, kefeninin bozulup vücudunun pis hâle geldiğini görüp kendisinden nefret ederdin» dedi. Ve hemen bayılıp düştü.

Yezîd er-Rakkâşî de: «Ey mezarlarında yalnız kalıp ameliyle yerin içinde ünsiyyet edenler, ne olaydı hangi amelenizle müjdelendiğinizi ve hangi kardeşlerinize gıbta ettiğinizi bilseydim» dedi. Sonra öyle ağladı ki, ağlamasından sarığının ucu ıslandı. Sonra da: «Vallahi, iyi amellerle müjdelendi. Allah'a ibâdette birbirine yardımcı olanlara gıpta etti» dedi. Daima mezarlığa baktığı vakit öküzün böğürmesi gibi böğürürdü.

---

(598) Sohbet âdâbında geçmiştir.

(599) Tirmizi, rivâyet etti; hasendir, dedi. İbn Mâce de rivâyet etmiştir. Hâkim de sahih olduğunu söyledi. Metin olarak yukarda geçmiştir.

Hâtem el-Esamm da bir mezarlığa uğrayıp oradakilere duâ etmeyen ve kendini düşünmeyen, hem kendine, hem de oradakilere ihânet etmiş sayılır, dedi.

Âbidlerden Ebû Bekir de: «Âh anneciğim,[1] keşke beni doğurmasaydın. Çünkü oğlun uzun müddet mezarda tevkif edildikten sonra, uzun yola çıkacaktır» dedi.

Yahya b. Muaz Râzî de: «Âdemoğlu, Rabbin seni Cennet'e dâvet ediyor. Hangi yönden O'na icâbet edeceğine bak. Eğer dünyadan O'na icâbet eder ve yolculukla meşgul olursan Cennet'e girersin. Eğer mezarında bu dâvete icâbet etmek istersen, Cennet'e giremezsin. Hasan b. Sâlih mezarlığa uğradığı vakit: «Dışın güzel amma bütün zorluklar içindedir» derdi.

Atâ-i Süllemî gece olduğu vakit: «Ey kabir ahâlisi, öldünüz, vay ölüm vay, amelinizi gördünüz, vay ameliniz vay, yârın da Atâ sizinledir» sözünü tekrâr ederek sabahleyin oradan ayrılırdı. Süfyan diyor: «Mezarı çok anan, onu Cennet bahçelerinden bir bahçe bulur. Onu unutan ise, sonunda orayı Cehennem çukurlarından bir çukur bulur.»

Rebî' b. Haysem, evinde bir mezar kazdı. Kalbi katılaştığı vakit oraya girer, bir müddet yatar, sonra:

رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ

«Rabbim beni geri gönder, tâ ki ben zâyi ettiğim (ömrüm) mukabilinde iyi amelde bulunayım» (23 - Mü'minûn: 99 - 100) âyetini tekrar tekrar okuduktan sonra, «Ey Rebî', işte geri çevrildin, hadi amel et bakalım» derdi.

Ahmed b. Harb de şöyle diyor: «Yer, karyola ve döşeğini süsleyip uykuya yatan adama şaşar ve, «Ey adam, aramızda hiç bir perde olmadan uzun müddet benim içimde yatacağını düşünmez misin?» der.

Meymûn b. Mihran anlatıyor: «Ömer b. Abdülâziz ile mezarlığa doğru gittik. Mezarları görünce ağladı. Sonra bana dönerek: «Ey Meymûn, bunlar atalarımın mezarlarıdır. Sanki dünyaya hiç karışmamışlar gibidir. Baksana nasıl toprak altında kaldı ve mezarları eskidi, bedenlerini kurt ve böcekler yedi bitirdi» dedi. Sonra tekrar ağladı ve: «Vallahi, şu mezara girip de azabdan emîn olan kimseden daha büyük in'âm[2] edilmiş bir kimse düşünemem» dedi.»

Sâbit el-Bennânî de şöyle anlatıyor: «Bir def'a bir mezarlığa girmiştim. Çıkmak istediğim zaman ardımdan bir ses; «Ey Sâbit, onların susması seni aldatmasın, onların arasında nice üzüntülü kimseler vardır» dedi. Rivâyete göre Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma, kocası Hasan'ın oğlu Hasan'ın cenâzesine bakarak yüzünü yaldu ve: «Ümid içinde yaşarken felâket ve musîbet içinde akşamladılar. O musîbetler hem büyüdü, hem de çoğaldı» dedi. Denildi ki kocasının mezarı üzerinde çadır kurdu ve bir yıl orada kaldı. Bir yıl sonra çadırı söktü ve kendisini şehre götürdü-

1- TUTMA 2- İHSAN

ler. Bu sırada mezarlıktan: «Aradığınızı buldunuz mu?» diye bir ses geldi. Öte taraftan da: «Hayır, ümidlerini kesdi ve geri döndü» denildi.

Ebû Mûsâ et-Teymî de: «Firezdek'in ailesi öldü. Basra'nın ileri gelenleri cenâze merâsimine katıldı. Aralarında Hasan-ı Basri de vardı. Hasan-ı Basrî Firezdek'e;

— Bugün için ne gibi hâzırlıkta bulundun? diye sordu. O da:

— Altmış senedir kelime-i şehâdete devam ediyorum, dedi. Kadın defnedildikten sonra Firezdek mezarı başında:

«Sen beni korumazsan, ben ölümün ötesindeki darlık ve yanmaktan daha çok korkarım.»

«Kıyâmet günü sert yedici gelir, şiddetle beni Cehennem'e çekerse hâlim nice olur?»

«Âdemoğullarından kelepçeli ve yüzü kara olarak Cehennem'e sevk edilenler hüsrandadır» dedi.

Yine ölüler hakkında:

«Mezarlıkta dur ve onlara sor; sizden zulmetlere dalmış kimdir?»

«Bulunduğu mezarda ikrâm edilip de kurttan emniyet huzurunu tadan kimdir?»

«Göz sâhibleri için duruş aynıdır, dereceler arasında göze bir fark çarpmamaktadır.»

«Ancak senin bu soruna cevab verirlerse, ayrılıklarını bildiren durumlarını dilleri ile haber verirler.»

«İtâat edenler bahçelere girer, orada ağaçların gölgelerinde istirahat ederler.»

«Fakat mücrim ve günahkârlar da kendi çukurlarında zehirli yılanlarla uğraşıp dururlar.»

«Mânevi akrepler onları zehirler ve azablarının ıztırabını çekerler.»

Dâvud-ı Tâi de, mezar başında ağlıyarak şu beyitleri söyleyen bir kadına uğradı. Kadın:

«Seni mezarına koyup kapattılar. Sen hayatını kaybettin. Sen, bağlı ve kapalı olduğun hâlde ben hayatın zevkine nasıl varırım?» dedi. Sonra da: «Âh evlâdım, ne olaydı, kurt ve böceklerin hangi gül yanağından yemeğe başladığını bilseydim?» deyince, Dâvud-ı Tâi bir nâra atarak bayılıp düştü.

Mâlik b. Dînar da: «Bir mezarlığa uğradım ve şöyle bir şiir söyledim» diyor:

«Mezarlığa uğradım ve onlara, «Nerde büyükleriniz ve hakirleriniz?»
«Nerde o saltanatıyla böbürlenip serveti ile öğünenler?»

Bu sırada aralarından, kendisini görmediğim ve fakat duyduğum bir ses bana:

«Hepsi yok oldu, haber veren de yok, hepsi öldü, muhbir de yok»
«Yerden çıkan pınarlar arasında sabahlar ve akşamlarsın. Hâlbuki o güzel sûretler mahvolur.»

1- SUÇLU

«Ey geçmiş insanlardan soran, gördüklerin içerisinde senin için ibret alacak bir şey yok mudur?»

dedi ve ben de ağlayarak geri döndüm.»

BA'ZI MEZAR TAŞLARINDA YAZILI BEYİTLER :

Bir mezar taşında :

«Mezarlar sana sesleniyor; hâlbuki onlar dilsiz ve sâkinleri yer altında sessizdir. Ey ulaşamadığı dünyayı toplayan, acaba bunu kimin için topluyorsun? Hâlbuki sen de öleceksin.»

Başka bir mezar taşında :

«Ey geniş servet sâhibi, mezarı mükemmel ve muhkem yapılmış insan, içinde cismî harâb olan bir mezarın sağlamlığından sâhibine bir fayda yoktur.»

İbn Semmâk diyor: «Kabristana uğradım, bir mezar taşında :

«Yakınlarım beni hiç bilmez gibi mezarımın etrafında dönüp dururlar»

«Mirasçılarım malımı böler, fakat borcumu ödemez ve ona önem vermezler.»

«Herkes hakkını alır âfiyetle[1] yer, bana bakmazlar. Aman Allah'ım, ne çabuk da beni unuturlar.»

Başka bir mezarda da şöyle yazılıdır :

«Dost, dostlarından kaçmıştır. Ölüme, ne kapıcı, ne de koruyucu engel olamaz.»

Söz ve[2] nefesleri sayılı olan insan, dünya ile nasıl ferahlanırsın?»

«Ey gaafil insan, noksanlıklar içinde sabahlarsın. Ömrün boyunca zevklerine dalar durursun.»

«Ölüm, apaçık meydanda olduğu için, onu hâtırlamayanlara merhamet etmez, ilim kendisinden alınan da merhamet etmez.»

«Ölümün, nice dili olan insanları dilsiz hâle getirdiğini görüyorsun.»

«Oturduğun evin mâmur, süslü fakat mezarın, mezarlıkta kaybolmuştur.»

Başka bir mezarda da :

«Yarışa hazırlanan atların saf tutmaları gibi, mezarları sıralanmış olan ahbablarımın mezarları önünde dururum.»

«Ağlayıp göz yaşlarımı akıttığım vakit, gözlerim beni de onların arasında gördü» diye yazılmıştır.

Bir doktorun mezar taşında[3] şöyle yazılıdır :

«Lokman'ın da mezarına intikal ettiğini bana söyledikleri vakit dedim ki :

«Hani onun tıpdaki mevkii ve bu husustaki hazâkati?»

«Kendini ölümden kurtaramayan, başkasını nasıl kurtarabilir?»

Başka bir mezarda da :

«Ey insanlar, benim çok kuruntularım vardı, fakat ömrüm yetmedi.»

«Sağlığında amel imkânlarını bulan, Allah'tan korksun da amel etsin»

1- SELAMET 2- HABERSİZ 3- GEÇME

«Gördüğünüz gibi buraya yalnız ben gelmiş değilim, hepiniz de buraya geleceksiniz» diye yazılı idi.

Bütün bunlar, ölüm gelmeden amelinde kusur edip günlerini gaflet[1]le geçirenlerin mezarlarında yazılan beyitlerdir. Aklı başında olan, başkasının mezarına baktığı vakit, kendi yerini görür, ona göre hâzırlanır ve kendisi gitmeden onların yerlerinden kımıldamıyacaklarını bilir. Oradakilere bir günlük hayat vermek, onlar için bütün dünyadan hayırlıdır. Çünkü onlar, amelin değerini bildi ve işin içyüzünü anladılar. Onların hasreti bir nebze olsun günahlarına tevbe edip azabdan kurtulmak ve yapacakları sevab ile derecelerini yükseltmektir. Onlar, ömürlerinin kıymetini öldükten sonra bildiler. Bütün hasretleri bir saatlık hayatadır. Hâlbuki o saat senin elindedir. Sen onun, yapmak isteyip yapamadığı her ameli yapabilecek durumda iken fırsatını değerlendirmiyorsun. İş işden geçtikten sonraki çekeceğin hasreti düşün.

Sâlihlerden birisi, kardeşliklerinden ölen birisini rü'yasında görmüş ve: «Elhamdülillâh, rahatsın» demiş. Adam: «O senin dediğin, «Elhamdülillâhi rabbil âlemîn» sözünü burada söyliyebilsek, bizim için bütün dünyadan hayırlı idi. Beni nasıl toprak arasına sıkıştırdıklarını görüyorsun. Hayatta olan falan adam gibi ben de dirilip iki rek'at namaz kılabilsem daha ne isterdim» dedi.

20 nci BEYÂN: ÇOCUKLARI ÖLDÜĞÜ VAKİT SÖYLEDİKLERİ SÖZLER

Yakınlarından veya çocuklarından birisi öldüğü vakit hayatta olana düşen vazife, «Zâten yolculuk hâlindeyiz. O bizden daha evvel davrandı ve gideceğimiz yere gitti. Biz de yakında gideceğiz» diyerek üzülmemektir. Çünkü o da mutlak oraya gidecektir. Aradaki fark, öne geçmek ve sona kalmaktan başka bir şey değildir. Buna inanan kimsenin elbette feryâd ü figânı azalır. Özellikle kendisinden önce ölen çocuğu için alacağı mükâfatı düşünen, buna hiç üzülmez. Nitekim Resûl-i Ekrem:

لأن أقدم سقطا أحب إلي من أن أخلف مائة فارس كلهم يقاتل في سبيل الله

«Düşük bir[2] çocuğumu öne geçirmem, benim için Allah uğrunda savaşan, bin atlı askeri geride bırakmaktan daha sevimlidir» (600) buyurmuştur.

Burada «Düşük» demesi, aşağıdan yukarıya tenbih içindir, yâni düşük böyle olursa, eksiksiz doğmuş bir çocuğun ölmesi, şübhesiz daha değerlidir.

Zeyd b. Erkam (R.A.) rivâyet ediyor: «Dâvud aleyhisselâm'ın bir ço-

(600) İbn Mâce, «Bir süvari asker» şeklinde rivâyet etmiştir.

1- HABERSİZLİK
2- CÜZİ

oğlu ölmüş. Dâvud aleyhisselâm buna son derece üzülmüş. Bunun üzerine kendisine:

— Bu çocuk senin nazarında ne kadar kıymetli idi? diye sorulmuş. O da:

— Yer dolusunca altun, dedi. Kendisine:

— İşte sana bunun kadar mükâfat âhirette verilecektir, dendi.»

Yine Resûl-i Ekrem: «Kimin üç çocuğu ölür ve alacağı mükâfatı hesâb ederek sabrederse, onlar ona Cehennem'den perde olurlar» buyurdu. Kadının biri: «Ey Allah'ın Resûlü, iki çocuğu ölürse yine aynı mıdır?» diye sorunca, Resûl-i Ekrem: «İki çocuğu ölürse de» (601) buyurdu.

Çocuğu ölen anne ve babaya düşen vazife, onlara duâ etmektir. Çünkü anne ve babanın çocukları hakkındaki duâları daha çok kabüle şâyandır.

Muhammed b. Süleyman, oğlunun mezarı başında durdu ve: «Allah'ım, ben oğlum için senin azâbından korkar ve ona Senin rahmetini umarım. Beni, korktuğumdan emin kıl ve umduğuma ulaştır» dedi. Ebû Sinan da oğlunun mezarı başında durarak: «Allah'ım, oğlumun bana karşı işlediği bütün kusurlarını bağışladım. Sen de Sana karşı olan vazifedeki kusurlarını bağışla. Zira sen, herkesten keremli ve cömertsin» dedi.

Bedevî'nin biri de oğlunun mezarı başında durarak: «Allah'ım! Oğlumun bana karşı işlediği bütün kusurlarını bağışladım. Sen de Sana karşı olan bütün kusurlarını bağışla» dedi.

Zerr'in oğlu Ömer'in oğlu Zerr, öldüğü vakit, babası Ömer onu lâhde yerleştirdikten sonra: «Ey Zerr, senin için olan acımız, senin üzerine olan yâni seni kaybettiğimiz için olan acımızı bize unutturdu. Acaba şu anda sana ne soruldu? Ve sen ne cevab verdin?» dedi ve devamla: «Allah'ım, bu, Sana gelen oğlum Zerr'dir. Onu yaşattığın kadar yaşattın. Ömrünü ve rızkını takdir ettin. Ona asla zulmetmedin. Ben de elimden geldiği kadar sana ve bana itâat etmesini te'mine çalıştım. Allah'ım, onun ölümünden duyduğum acıdan, bana va'd ettiğin mükâfatı, ben ona hibe ettim. Sen de onun azâbını bana bağışla. Oğlumu azâb etme» dedi ve oradakileri ağlattı. İşi bitip mezardan ayrılırken, mezardaki oğluna hitâben: «Ey Zerr, artık senden sonra bizim bir ihtiyacımız kalmadı. Allah ile beraber başka hiç bir insâna ihtiyacımız yoktur. Şimdi seni burada bırakıp gidiyoruz. Yanında kalsak da sana bir fayda sağlayamayız» dedi.

Adamın biri Basra'da çok güzel yüzlü bir kadın gördü. Kadına:

— Ben bu kadar güzellik görmedim. Bu güzellik, mutlaka senin üzüntüsüzlüğündendir, dedi. Kadın:

— Dünyada kimsede olmayan keder bende vardır, dedi. Adam:

— O nedir? deyince, kadın:

(601) Nikâh bölümünde geçmiştir.

1- MEZAR 2- BAĞIŞLAMA

— Kocam ve sevimli iki güzel çocuğum vardı. Huzur içinde idik. Kocam kurban kesti. Bunu gören büyük oğlum, babasının nasıl kurban kestiğini küçük kardeşine de göstermek için onu yatırıp kesti. Öldüğünü görünce, korkusundan dağa kaçtı. Kocam onu aramağa gitti. Çocuğumu kurt yedi, kocam da dağda susuzluktan öldü. İşte bu dertler içinde Allahu Teâlâ bu güzelliği bana verdi, dedi.

İşte, çocuk öldüğü vakit bu gibi daha önemlilerini düşünerek insan, kendisini teselli etmelidir. Çünkü her felâketin daha büyüğü vardır. Onu düşünerek insan kendini teselli edebilir.

21 inci BEYÂN : **MEZARLARI ZİYARET, ÖLÜYE DUA VE BUNUNLA İLGİLİ HUSUSLAR**

Ölümü hâtırlamak ve ibret almak için umumî mezarlıkları ziyâret müstehabdır. İbret almakla beraber yümn ü bereket ummak için de sâlihlerin mezarlarını ziyâret yine müstehabdır. Resûl-i Ekrem önceleri mezarları ziyâretten men'etmiş ve fakat sonra müsâade etmiştir. Nitekim Ali'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Sizi kabir ziyâretinden men'etmiştim, fakat şimdi ziyâret edin. Zira mezarları ziyâret etmek size âhireti hâtırlatır; kötü söylememek şartıyle»** (602) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem annesinin kabrini ziyâret etti ve o günden daha çok ağladığı görülmedi. **«O gün, annemin kabrini ziyâret için bana müsâade edildi, fakat ona istiğfâr için müsâade edilmedi»** dedi. İbn Ebi Melike diyor: «Hz. Âişe'yi (R.A.) mezarlıktan dönerken gördüm, «Nereden geliyorsun?» diye sorduğumda, Hz. Âişe (R.A.): «Kardeşim Abdurrahman'ın kabrini ziyâretten geliyorum» dedi. «Resûl-i Ekrem mezar ziyâretinden men'etmedi mi?» diye sorduğumda, Hz. Âişe: «Evet etti, fakat sonradan bu yasağı kaldırdı» dedi.

Hz. Âişe'nin (R.A.) bu sözüne itimad ederek kadınların mezarlığa gitmelerine müsâade etmek doğru olmaz. Çünkü onlar mezarlıkta fazla hezeyan eder; iyiliklerl, kötülüklerini karşılamaz. Yolda da şuna buna görünmekten de kendilerini sakınmazlar. Bu ise büyük günahlardandır. Sünnet olan mezar ziyâreti için, bu irtikâb edilmez. Evet göze batmayacak şekilde eski elbise ile çıkıp akrabanın mezarına gidebilir. Ancak, duâ etmek ve lâf etmemek şartıyle olmalıdır. Ebû Zer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

(602) Hadis sağlamdır. Müslim, Büreyde'den rivâyet etmiştir ve metin olarak da yukarda geçmiştir.

زُرِ الْقُبُورَ تَذْكُرْ بِهَا الْآخِرَةَ وَاغْسِلِ الْمَوْتَى فَإِنَّ مُعَالَجَةَ جَسَدٍ خَاوٍ وَمَوْعِظَةٌ بَلِيغَةٌ وَصَلِّ عَلَى الْجَنَائِزِ لَعَلَّ ذَلِكَ أَنْ يُحْزِنَكَ فَإِنَّ الْحَزِينَ فِي ظِلِّ اللَّهِ تَعَالَى

«Mezarları ziyâret et ki bu sayede âhireti hatırlarsın. Ölüleri yıka, çünkü dökmüş olan bedenlerle uğraşmak insâna öğüttür. Cenâze namazını kıl, belki o senin kalbine hüzün getirir. Mahzun insanlar ise Allah'ın himâyesindedir» (603) buyurmuştur. İbn Ebi Melike'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

زُورُوا مَوْتَاكُمْ وَسَلِّمُوا عَلَيْهِمْ فَإِنَّ لَكُمْ فِيهِمْ عِبْرَةً

«Ölülerinizi ziyâret edin ve onlara selâm verin. Zira sizin için onlardan ders almak vardır» (604) buyurmuştur.

Nâfi'in rivâyetine göre, İbn Ömer (R.A.) uğradığı her mezarda durur, selâm verir ve öyle geçerdi.

Muhammed'in oğlu Câfer'in babasından rivâyetinde, Hz. Fâtıma (R.A.) bâzı günlerde büyük amcası Hamza'nın (R.A.) mezarını ziyâret eder, orada ağlar ve iki rek'at namaz kılardı.

Resûl-i Ekrem:

مَنْ زَارَ قَبْرَ أَبَوَيْهِ أَوْ أَحَدِهِمَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ غُفِرَ لَهُ وَكُتِبَ بَرًّا

«Ana ve babasının veya bunlardan birisinin mezarını her cum'a günü ziyâret eden kimse mağfiret olunur ve iyilerden yazılır» (605) buyurmuştur.

İbn Sirin'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَمُوتُ وَالِدَاهُ وَهُوَ عَاقٌّ لَهُمَا فَيَدْعُو اللَّهَ لَهُمَا مِنْ بَعْدِهِمَا فَيَكْتُبُهُ اللَّهُ مِنَ الْبَارِّينَ

«Anasına babasına âsi olduğu hâlde anne ve babası ölen kimse, onlar öldükten sonra onlar için hayır duâda bulunursa, Allahu Teâlâ onu

(603) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Hâkim ceyyid sened ile rivâyet etmişlerdir.
(604) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel ve hasen olarak rivâyet etmiştir.
(605) Taberânî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

iyilerden, ana ve babasına itâat edenlerden yazar» (606) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«Kabrimi ziyâret edene şefâatim vâcib olur»** (607). Diğer bir hadisde de: **«Kim, alacağı mükâfatı düşünerek Medine'de beni ziyâret ederse, kıyâmet günü hem şâhidi, hem de şefâatçisi olurum»** (608) buyurmuştur.

Kâ'bü'l-Ahbâr diyor: «Her gün ve gecede ayrı ayrı yetmiş bin melek Resûl-i Ekrem'in kabrinde toplanır. Kanatları ile kabrine dokunur, ona salât ü selâm götürerek ayrılırlar. Zamanı gelip de yer yarılıp Resûl-i Ekrem mezarından kalktığı vakit, yetmiş bin melek etrafını almış olduğu hâlde kalkar.»

Mezar başında müstehab olan, ziyâretçinin yönü ölüye ve arkası kıbleye dönük olmak ve ona selâm vermektir. Mezarı ellemek ve öpmek gibi davranışlardan sakınmaktır. Zira bunlar Hıristiyanların âdetidir. Nafi': Abdullah İbn Ömer'in (R.A.) yüz kere belki de daha çok Resûl-i Ekrem'in kabrini ziyâret ettiğini; Resûl-i Ekrem'e, Ebû Bekir'e ve babası Ömer'e selâm verdiğini gördüm» demiştir.

Ebû Umâme anlatıyor: «Enes b. Mâlik (R.A.) Resûl-i Ekrem'in kabrini ziyârete gider ve âdetâ tekbir alacakmış gibi ellerini kaldırır, Resûl-i Ekrem'e selâm verir ve sonra da dönerdi.

Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

مَا مِنْ رَجُلٍ يَزُورُ قَبْرَ أَخِيهِ وَيَجْلِسُ عِنْدَهُ إِلَّا اسْتَأْنَسَ بِهِ وَرَدَّ عَلَيْهِ حَتَّى يَقُومَ

«Kim, bir kardeşinin mezarını ziyâret eder ve onun başında oturursa, ölü onunla ünsiyyet eder. Kalkıncaya kadar onu dinler, kalkınca onu uğurlar» (609) buyurmuştur.

Süleyman b. Süheym diyor ki: «Resûl-i Ekrem'i rü'yamda gördüm ve kendisine: «Yâ Resûlâllah, bu kadar müslüman seni ziyâret ediyor ve sana selâm veriyorlar. Bunların selâmını duyuyor ve anlıyor musun?» diye sordum. Resûl-i Ekrem: «Hem anlıyor, hem de iade ediyorum» buyurdu.

Ebû Hüreyre (R.A.) diyor ki: «Bir adam, bildiği bir adamın mezarına uğradığı vakit, ölü onu bilir ve verdiği selâmı iade eder. Bilmediği bir mezara uğrayıp selâm verdiği vakit, ölü de onu bilmez fakat selâmını iade eder.»

---

(606) İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak sahih isnâd ile rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(607) Hac bölümünde geçmiştir.

(608) Bu rivâyet de yukarda geçmiştir.

(609) Diğer rivâyet yolları şübheli, fakat İbn Abdülberr İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etti.

Âsım el-Cahderî'nin akrabalarından birisi diyor: «Ölümünden iki yıl sonra Âsım'ı rü'yamda gördüm. Kendisine:

— Sen ölmüş değil misin? diye sordum. Âsım:

— Evet ölmüşüm, deyince, ben:

— O hâlde şimdi nerdesin? diye sordum. O da:

— Vallahi, Cennet bahçelerinden bir bahçedeyim, bir çok arkadaşlarım da var. Cum'adan cum'aya Ebû Bekir el-Müzenî'nin etrafında toplanır ve sizin haberlerinizi orada öğreniriz, dedi. Ben de:

— Cisimlerinizle beraber mi bulunursunuz? diye sordum. O da:

— Heyhât, cisimlerimiz çoktan çürüdü ve toprak oldu. Rûhlarımızla buluşuruz, dedi. Ben kendisine:

— Bizim sizi ziyâret ettiğimizi bilir misiniz? diye sordum. O:

— Evet, cum'a gecesi, cum'a günü ve cumartesi güneş doğuncaya kadar biliriz, dedi. Kendisine:

— Nasıl olur da o günlerde bilirsiniz? dedim. O:

— Cum'a günü şerefinedir, dedi.

Muhammed b. Vasi', daima cum'a günleri mezarları ziyâret ederdi. Sebebini soranlara, «Mezardakilerin, cum'a, cum'adan bir gün önce ve bir gün sonra gelenleri bildiklerini duydum da ondan» dedi. Dahhak da «Cumartesi güneş doğmadan mezârını ziyâret edeni mezardakiler bilir. Bu da cum'a günü hürmetinedir» dedi.

Bişr b. Mansûr diyor: «Tâun yılında adamın biri devamlı olarak musallaya gider, cenaze namazlarına katılırdı. Akşam olunca, mezarlığın kapısında durur: «Allah sizi vahşette bırakmasın, günahlarınızı bağışlasın ve iyiliklerinizi kabûl etsin» der ve giderdi. Adam diyor ki: «Bir akşam mezarlığa uğrayamadım fakat evimde yine ölüler için duâ ettim. Uyudum. Rü'yamda bir çok kimseler etrafımı aldılar. «Kimsiniz, ne istiyorsunuz» diye sordum. Onlar da; «Biz o mezarlığın insanlarıyız. Ben: «Niçin geldiniz?» diye sordum. Onlar: «Sen evine geldiğin vakit bize hediye gönderdin» dediler. Ben: «Ne hediyesi?» diye sordum. Onlar: «Yaptığım duâlar; işte biz de bunun için seni ziyârete geldik» dediler. Ben de: «Zahmet etmeyin, her akşam sizi ziyâret eder ve hediyenizi veririm» dedim.

Beşşar b. Gaalib en-Necrânî diyor: «Rabi'a-i Adviye'yi rü'yamda gördüm. Ben, kendisine çok duâ ederdim. Rabi'a:

— Hediyelerin, nurdan tabaklar içinde bize geliyor, dedi. Kendisine:

— Bu nasıl olur? diye sordum. O da:

— Hayatta olan mü'minler, ölüler için duâ ettikleri vakit ipek mendiller içinde nurdan tabaklara konur, ölüye götürülür ve: «İşte bu, filânın sana hediyesidir» denir. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Ölü, suda boğulmak üzere olup kurtulmak için yardım bekleyen bir insan gibidir. Babasının, kardeşinin veya her hangi bir dostunun duâsını bekler. Bu, onun nazarında bütün dünyadan kıymetli olur. Dirilerin ölülere hediyesi, duâ ve istiğfardır»** (610) buyurdu.

---

(610) Ebû Mansûr, İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

Yine zâtın birisi anlatıyor ve diyor ki: «Kardeşim öldü. Onu rü'yamda gördüm. Kendisine:

— Mezara konduğun vakit ne durumda idin? diye sordum. O:

— Birisi, elinde bir ateş meş'alesi olduğu hâlde yanıma geldi. Tam bu sırada birisi bana duâ etti. Eğer onun duâsı yetişmese, o gelen, o ateş ile bana vuracaktı, dedi.

Bunun için defnedildikten sonra ölüye telkin ve ona duâ müstehabdır. Sa'd b. Abdullah el-Ezdî diyor: Can çekişmekte olan Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin ziyâretine gittim. Bana: «Ben öldüğüm vakit, Resûl-i Ekrem'in emrettiği gibi beni defnedin. Zira Resûl-i Ekrem:

إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَسَوَّيْتُمْ عَلَيْهِ تُرَابَ فَلْيَقُمْ أَحَدُكُمْ عَلَى رَأْسِ قَبْرِهِ
ثُمَّ يَقُولُ يَا فُلَانُ ابْنَ فُلَانَةَ فَإِنَّهُ يَسْمَعُ وَلَا يُجِيبُ ثُمَّ لْيَقُلْ يَا فُلَانُ
ابْنَ فُلَانَةَ الثَّانِيَةَ فَإِنَّهُ يَسْتَوِي قَاعِدًا ثُمَّ لْيَقُلْ يَا فُلَانُ ابْنَ فُلَانَةَ
الثَّالِثَةَ فَإِنَّهُ يَقُولُ أَرْشِدْنَا يَرْحَمُكَ اللّٰهُ وَلٰكِنْ لَا تَسْمَعُونَ
فَيَقُولُ لَهُ اذْكُرْ مَا خَرَجْتَ عَلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا شَهَادَةَ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ
وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ وَأَنَّكَ رَضِيتَ بِاللّٰهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا
وَبِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ نَبِيًّا وَبِالْقُرْآنِ إِمَامًا فَإِنَّ مُنْكَرًا
وَنَكِيرًا يَتَأَخَّرُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فَيَقُولُ انْطَلِقْ بِنَا مَا يُقْعِدُنَا عِنْدَ
هٰذَا وَقَدْ لُقِّنَ حُجَّتَهُ وَيَكُونُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ حَجِيجَهُ دُونَهُمَا

«Sizden birisi ölüp kendisini mezara koyduğunuz ve mezarını tesviye[1] ettiğiniz vakit, biriniz kalksın mezar başında dursun ve adama: «Ey filân kadının oğlu filân!» diye üç kerre seslensin. Birincide o duyar fakat cevab veremez. İkincide doğrulur. Üçüncüde «Beni irşâd et, Allah sana rahmet etsin» der, fakat siz onun bu söylediklerini duyamazsınız. (Üç def'a böyle seslendikten sonra) adam, dünyadan çıkarken, Allah'ın birliğine, Muhammed aleyhisselâm'ın O'nun Resûlü olduğuna inandığını hâtırla. Zira sen, Allah'ı Rab,[2] İslâmiyeti din, Muhammed aleyhisselâm'ı peygamber ve Kur'ân-ı Azimüşşânı da imam ve kitâb olarak kabûl ettin» desin. Çünkü nekir ve münker meleklerinden her biri bu soruları te'hir eder ve bekler. Nihâyet «Artık[3] gidelim,[4] zira burada durmamızı gerektirecek bir iş kalmadı. Zira ona hücceti telkin edildi. Allahu Teâlâ da onun

1- DÜZLEME 2- ŞANI YÜCE OLAN 3- DELİL 4- BİLDİRİLME

şâhidi olur» (611) buyurdu. Adamın biri: «Yâ Resûlâllah, annesinin adını bilmezsek ne yapalım?» dedi. Resûl-i Ekrem: «Ey Havvâ'nın oğlu, dersiniz» buyurdu.

Mezarlıkta Kur'an okumakta beis yoktur. Ali b. Mûsâ el-Haddâd diyor: «Bir cenazede Ahmed b. Hanbel'in yanında bulunuyordum. Muhammed b. Kudâmetü'l-Cevherî de bizimle idi. Ölü defnedildiği vakit, gözü kör bir adam gelerek Kur'an okumağa başladı. Ahmed b. Hanbel: «Mezar başında Kur'an okumak, bid'attir» dedi. Bunun üzerine adam Kur'an okumayı kesti. Oradan ayrıldık. Muhammed b. Kudam, Ahmed b Hanbel'e:

— Mübeşşir b. İsmâîl Halebi'yi tanıyor musun? diye sordu. Ahmed b. Hanbel:

— Evet, itimade şâyân bir zâtdır, dedikten sonra, bana:

— Yoksa ondan bir şey yazıp öğrendin mi? dedi. Muhammed:

— Evet, Mübeşşir Abdurrahman b. Alâ el-Leclâc'dan, o da babasından rivâyet ettiğine göre, babası oğluna: «Öldüğüm vakit başım ucunda Bakara sûresinin baş tarafı ile sonunu okuyun» diye vasiyyet ettiğini bana söyledi, dedi. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel:

— O hâlde o a'mâyı çağırın da Kur'ân'ını okusun, dedi.

Muhammed b. Ahmed el-Murûzî de, Ahmed b. Hanbel'den: «Mezarlığa uğradığınız vakit, Fâtiha, İhlâs ve Muavvizeteyn'i okuyun ve sevabını oradaki ölülerin ruhuna bağışlayın. Zira onun sevabı onların ruhuna gider» dediğini duydum, dedi. Ebû Kalabe anlatıyor: «Şam'dan Basra'ya döndüm. Hendek mevkiinde konakladım. Yıkandım, abdest aldım, iki rek'at gece namazı kıldım. Sonra başımı bir mezara yaslayarak uyudum. Uyandım ki mezar sâhibi benden şikâyetçi «Boydan boya bir gece bana eziyyet ettin» dedi ve devamla: «Siz amel eder fakat bilmezsiniz, biz biliriz fakat amel edemeyiz» dedi. Sonra, «Kıldığın iki rek'at, bütün dünyadan hayırlıdır» dedi. Ve devamla: «Allahu Teâlâ dünya halkını hayır ile mükâfatlandırsın. Onlara bizden çok selâm söyle. Zira onların duâları nurdan dağlar gibi bize ulaşır» dedi.

Mezarları ziyâret etmekte, biri ziyâret edene, diğeri de ziyâret edilenlere ait olmak üzere iki fayda vardır. Ziyâret edene faydası, ölümü hâtırlamak ve kendisine ona göre çeki düzen vermektir. Ziyâret edilene faydası da ona duâ etmek, ve duâsından faydalanmaktır. Artık ne ölülerden ibret almak ne de onlara duâ etmeden geçmek doğru olmaz. Ziyâret edenin ibret alması şu şekildedir: Orada yatan adamın kendisi gibi ve belki de her bakımdan daha üstün olarak yaşadığını, nihâyet ölüp o kara toprakların kendisini sînesine çektiğini, orada bedeninin nasıl çürüyüp dağıldığını, kabrin ya Cennet bahçesi veya Cehennem çukuru olduğunu, kendisinin de yakında oraya gideceğini ve aynı hâller ile karşılaşacağını düşünerek hazırlanmaktır. Nitekim Mitraf b. Ebû Bekir el-Hü-

(611) Hadîsi, Taberânî rivâyet etmiştir.

1-BATIL 2-LAYIK 3-KÖR

zeli diyor: «Abdi Kays oğullarında yaşlı ve âbid bir kadın vardı. Gece olunca kemerini sıkar ve ibâdetine devam ederdi. Gündüz olunca da mezarlıklarda dolaşırdı. Kendisine, «Mezarlığa ne çok gidiyorsun?» diye çıkışanlara, «Katı kalb tamamen kuruduğu vakit, onu ancak çürümeği düşünmek yumuşatır. Ben ise mezarlığa gittiğimde onların mezarlarından çıktıklarını, onların toz toprak içinde olan yüzlerini, değişen cisimlerini ve çapaklı gözlerini görür gibi oluyorum. Bu nasıl bir görüştür? Eğer bunu insanlar içseler onun acılığına dayanamazlardı. Bedenleri helâk ederdi» dedi. Hattâ ziyâreti esnasında, Ömer b. Abdülâziz'in anlattığını hâtırlamak gerekir. Fakîhin biri Ömer b. Abdülâziz'i ziyâretinde, onun, ibâdette gösterdiği cehd ü gayretinden, yüzünde ve rengindeki değişikliğe şaşarak: «Bu ne hâldir?» deyince, Ömer: «Ya beni öldükten bir kaç gün sonra mezarımda ziyâret etsen; işte o zaman, gözlerimin çıkıp yanaklarımın üzerine aktığını, dudaklarımın dişlerimi kapamadığını, ağzımın açık kalıp oradan irin ve cerahatin akmakta olduğunu, karnımın şişip göğsümün üzerine geldiğini, bağırsaklarımın döküldüğünü, burun deliklerinden irin ve kurtların çıktığını görmekle şimdi gördüğünden çok daha fecî bir manzara ile karşılaşırdın» dedi.

Ölüyü övmek ve onu hayır ile anmak müstehabdır. Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

«Adamınız öldüğü vakit onu bırakın ve aleyhinde dedi kodu yapmayın» (612) buyurmuştur. Diğer hadîsde de şöyle buyurulmuştur :

لا تسبوا الأموات فإنهم قد أفضوا إلى ما قدموا

«Ölülerinizi hakkında kötü söylemeyin. Zira onlar takdim ettiklerine ulaştılar» (613). Bir başka hadîsde de :

لا تذكروا موتاكم إلا بخير فإنهم إن يكونوا من أهل الجنة تأثموا
وإن يكونوا من أهل النار فحسبهم ما هم فيه

«Ölülerinizi ancak iyilikle yâd ediniz. Şâyet onlar Cennet'lik ise, onlar hakkında kötü söylemekle günahkâr olursunuz. Cehennem'lik iseler, zâten bulundukları hâl kendilerine yeter» (614) buyurmuştur.

Enes b. Mâlik anlatıyor: «Bir gün geçmekte olan bir cenazenin kötü kimse olduğunu orada bulunanlar söylediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: **«O, cezayı hak etti, kötülerdendir»** buyurdu. Yine başka bir cenaze geçerken onu da övüyorlardı. Resûl-i Ekrem: **«Ona da iyilik vâcib**

---

(612) Ebû Dâvud, Âişe'den (R.A.) isnadı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

(613) Buhârî, Âişe'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(614) İbn Ebi'd-Dünyâ Âişe'den (R.A.); Nesâî ve Taberânî'nin bu meâlde başka ifade ile rivâyetleri vardır.

1-YARA 2-ACIKLI

oldu, onu hak etti» buyurdu. Hz. Ömer bunun açıklamasını isteyince, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ هٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَهٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ شَرًّا فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللهِ فِي الْأَرْضِ

«Bu adamı övdünüz, Cennet'e girmeyi hak etti. Ötekini de yerdiniz, o da Cehennem'i hak etti. Zira siz yeryüzünde Allah'ın şâhidlerisiniz» (615) buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَمُوتُ فَيُثْنِي عَلَيْهِ الْقَوْمُ الثَّنَاءَ يَعْلَمُ اللهُ مِنْهُ غَيْرَهُ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى لِمَلَائِكَتِهِ أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَبِلْتُ شَهَادَةَ عَبِيدِي عَلَى عَبْدِي وَتَجَاوَزْتُ عَنْ عِلْمِي فِي عَبْدِي

«Bir adam ölür, Allahu Teâlâ onun kötü bir kimse olduğunu bildiği hâlde cemâat hep onun iyiliğine şehâdet ederse, Allahu Teâlâ buyurur ki: «Ey meleklerim, şâhid olun: Ben kullarımın bu kulum hakkındaki şehâdetlerini kabûl ettim ve onun hakkında kendi bildiklerimden vaz geçtim» buyurur» (616).

YEDİNCİ BAB

Ölümün Hakikati ve Mezardan Dirilinceye Kadar Ölünün karşılaşacağı hâller

22 nci BEYÂN: ÖLÜMÜN HAKİKATİ

Bilmiş ol ki; insanların ölüm hakkında hatâya düştükleri yanlış görüşleri vardır. Bâzıları ölümün yokluk olup artık haşir ve neşir gibi bir şey'in olmayacağını, hayır ve şerrin bir neticesi olmadığını, insânın ölümünün, hayvânatın ölümü ve bitkilerin kuruması şeklinde olduğunu sandılar ki, bunlar, Allah'a ve âhirete îmânı olmayan münkir ve mülhidlerdir.

Diğer bâzıları, ölümün, haşir ânına kadar bir yokluk olup bu arada mükâfat veya mücâzât gibi bir şey görmeyeceğini sandılar.

Diğer bir kısmı da, ruhun bâkî olup ölümle yok olmayacağını, sevab ve ikaabın cesede değil, ruha olacağını, cesedin ise hiç bir sûretle dirilip haşir olmayacağını sandılar.

---

(615) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(616) Ahmed, Basra'lı ihtiyârın Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet ettiğini nakletmiştir.

1- İNKAR EDEN 2- KAFIR 3- CEZA 4- EBEDİ

Bunların hepsi fâsid ve gerçekten ayrılan bâtıl görüşlerdir. Âyet ve hadislerin haber verdiği, sağlam kaynakların şehâdet ettiği gerçek, ölümün, yalnız bir değişiklikten ibâret olup cesedden ayrılan ruhun ya azâb veya nimette olmak üzere bâkî kalmasıdır. Cesedin ayrılması, bedenden çıkması ile bedeni kullanamaz hâle gelmesi demektir. Âzalar, ruhun âletleri idi. Göz ile görür, kulak ile duyar, kalb ile anlar ve diğer âzaları istediği işlerde kullanırdı. Artık bedenden ayrılmakla onları kullanamaz hâle gelmiştir. Aslında, burada kalb, ruhdan ibârettir. Ruh, âletsiz her şey'i bilir. Bunun için çeşitli üzüntü ve zevk ile karşılaşır. Müstakil olarak ruhun vasfı olan her şey, ruh bedenden ayrıldıktan sonra devâm eder. Fakat beden vasıtasıyle ilgili olan hususlar, bedenden ayrılması ile atâlete uğrar ve bu, ruh cesede dönünceye kadar devâm eder. Ruhun mezarda cesede girmesi muhal olmadığı gibi, kıyâmete kadar beklemesi de muhal değildir. Kullarının herbiri hakkında ne gibi hüküm verdiğini ancak Allah bilir. Ölümle beraber cesedin atâlete uğraması, her hangi bir ârıza sebebiyle bâzı âzaların atâlete uğramasına benzer. Meselâ, bedende ruh varken, bacak, uğradığı ârıza sebebiyle bundan haberi olmaz ve ruh ona nüfuz edip onu hareket ettiremez. Âlim, âkıl ve müdrik olan ruh, mevcud olduğu hâlde bâzı âzaları kullanır ve fakat âzaların bir kısmı da kendisine isyân eder. İşte ölüm de bütün âzaların ruha isyânından ibârettir. Ruhtan, bilgi, sıkıntı, üzüntü ve neş'e gibi şeyleri idrâk eden kuvveti kasdediyoruz. Âzalar üzerindeki tasarrufu bâtıl olduğu vakit, bu bilgi, anlayış, ferah ve üzüntü gibi hâlleriyle zevk ve kederi kabûl etme hâlleri kendisinden zâil olmaz. Gerçekte insan, ilim, elem ve zevklerini anlayan mânadır. Bu ise ölmeyip yok olmaz. Ölümün mânası, ruhun bedenden ayrılıp onu tasarrufa muktedir olmaması demektir. Kötürümlükte olduğu gibi, bedenin ruha itâat etmemesi demektir. Ölüm ise bütün âzalarda mutlak bir kötürümlüktür. İnsanın hakikati ise ruhudur. Bunun değişikliği de iki yöndendir.

Birincisi, gözü, kulağı, dili, el ayak gibi diğer âzalarının, aile, çoluk çocuk, dost ve ahbablarının mal, emlâk ve diğer eşyalarının da kendisinden ayrılması demektir. Zâten kendisinin bunlardan ayrılması ile bunların kendisinden ayrılması arasında bir fark yoktur. Çünkü her iki şekilde de hasret aynıdır. Şu hâlde ölüm demek, insânın başka bir âleme intikali ile buradaki varlıklarından ayrılması demektir. Dünyada heves edip ünsiyyet ederek zevklendiği şeyleri vâr idiyse ölümü ile onlardan ayrıldığı için onların hasret ve elemini çeker. Malına, mevkiine ve giydiği elbiseye varıncaya kadar... Şâyet yalnız Allah ile ünsiyyet eder, onu zikirden zevk alırsa, ölümü ile nimeti çoğalır, saâdeti kemâle erer. Çünkü ortadan bütün engeller kalkmış ve sevgilisi ile başbaşa kalmıştır. Zira dünyanın bütün sebebleri onu zikirden alıkorlardı. İşte ölüm ile hayat arasındaki ayrılığın yeri budur.

İkincisi, uykuda görmediklerini uyanık hâlde iken gördükleri gibi, hayatta iken görmediklerini ölümünde kendisine gösterirler. Aslında insanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar, denilmiştir. İlk olarak keşfe-

1- BOZUK 6- GEÇME
2- İHKANSIZ
3- İSSİZLİK

dilen iyilik ve kötülüklerinden kendisine kâr ve zarar veren şeylerdir. Çünkü bunlar kalbinin gizliliğinde dürülmüş olan kitâbında yazılı idiler. Ancak dünya meşgaleleri onları bilmesine engel oluyordu. Dünya meşgalesi kesilince bütün amelleri kendisine açıklanır. Günahına baktığı vakit, onun hasreti, kendisine öyle te'sir eder ki, o hasretten kurtarmak için Cehennem'e atılmağı bile göze alır. O vakit kendisine:

كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا «Bugün sana karşı, **iyi hesab görücü olarak kendi nefsin yeter»** (17 - İsrâ: 14) denir. Bütün bunlar can bedenden ayrılır ayrılmaz daha mezara girmeden keşfedilirler ve hasret âteşi ile yanar. Yâni dünyaya bağlandığı hususlar için hasret çeker. Tabiî âhiret azığı için hâzırladığına üzülmez. Çünkü âhiret için azık alan, maksadına ulaştığı vakit buna[1] sevinir. Bu, dünyalıktan ancak zarurî ihtiyacını alıp ondan da müstağnî olmak için zarûretten kurtulmak isteyenler içindir ki, istediği de olmuştur.

İşte adamın bu durumu, elem ve azâbın büyük bir nevidir ki, mezara konmadan daha ölümü ile başlar. Mezara konduğu vakit, bâzan başka bir azâbı tatmak için bir nevi o azâbı tadacak şekilde ruh bedenine döner. Afvedilenleri de olur.[2] Dünyaya bağlanıp, dünya varlıkları ile zevklenenler, hükümdârın müsâmahakâr davranacağını veya farkında olmıyacağını sanarak onun bulunmadığı sırada evinde ve bütün varlıklarında dilediği gibi tasarrufa[3] kalkıştığı hâlde, âni olarak onu hükümdârın yakalaması ve bütün habasetlerinin yazılı olduğu bir defter ile karşısına çıkması gibidir. Hükümdar ise hem hiddetli hem de kıskanç hâli ile yaptıklarının cezasını kendisine çektirmeğe hâzır ve hiçbir iltimascı kabûl etmez durumdadır. Henüz hükümdar buna bir ceza tatbikına başlamadan önceki[4] bu adamın durumunu[5] bir düşün. Korku, utanç, hasret,[6] rezâlet ve nedâmet gibi bütün elemler kendisini kaplamış olup mukadder âkıbetini beklemektedir. İşte daha mezarında azâb olmağa başlamadan, ölür ölmez, dünyaya aldanıp bağlanan fâcirin durumu budur. Bugünün dehşetinden Allah'a sığınırız. Zira gizli kötülüklerin açığa çıkmasiyle rezîl ve kepaze olmak, her hangi bir dayak yemekten, hattâ bir yerinin kesilmesinden de daha kötüdür.

İşte bu anlattıklarımız, ölümü ânındaki ölünün durumuna işârettir. Bunları, baş gözünden daha kuvvetli olan kalb gözü ile basîret sâhibleri müşâhede ettikleri gibi, Kur'an ve Sünnet de kesîn olarak bunlara şehâdet etmektedir. Evet, ölümün yüzünden tamamen perdeyi kaldırıp iç yüzünü açıklamak mümkün değildir. Zira hayâtı bilmeyen, ölümü bilemez. Hayâtı bilmek, ruhun hakikatini bilmek ve Zâtının mâhiyetini anlamakla mümkündür. Hâlbuki ruh hakkında konuşmak için Resûl-i Ekrem'e müsâade edilmemiştir. Ancak,[7] **«Ruh, Rabbimin emrindendir»** buyurmakla yetinmesi istenmiştir. Muttali' olsa da İslâm âlimlerinden hiç birinin ruh hakkında konuşma yeteneği ve müsâadesi yoktur. Ancak öldükten

1-İHTİYAÇSIZ 2-ALDIRIŞ ETMEMEK 3-KÖTÜLÜK 4-PİŞMANLIK
5-ACI 6-TAYİN OLUNMUŞ 7-VAKİF

sonraki, ruhun hâlini anlatabilir. Ölümün, ruhun ve ruhun idrâkinin yokluğundan ibâret olmadığına bir çok âyet ve haberler delâlet etmektedir.

Bu Husustaki Âyetler:

Şehidler hakkında:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ

«Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Hepsi de şâd olarak rızıklanırlar» (3 - Âl-i İmran: 169).

Kureyş'in ileri gelenleri Bedir savaşında öldürüldükleri vakit, Resûl-i Ekrem onlara isimleri ile çağırarak:

يَا فُلَانُ يَا فُلَانُ يَا فُلَانُ قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا

«Ey falan, ey falan, ey falan, ben gerçek olarak Rabbimin bana olan va'dini hakkıyle buldum. Sizde Rabbinizin size olan va'dini (vaîd azâbını) **gerçek buldunuz mu?»** buyurdu. Ölülere mi sesleniyorsun? Onlar bunu nereden duyacaklar?» diyenlere, Resûl-i Ekrem:

إِنَّهُمْ لَأَسْمَعُ لِهَذَا الْكَلَامِ مِنْكُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ لَا يَقْدِرُونَ عَلَى الْجَوَابِ

«Onlar bu sözleri sizden daha iyi duyarlar, ancak cevab vermeğe muktedir değillerdir» (617) buyurmuştur.

Âyet-i celile, iyilerin ruhlarının yaşadığına; bu hadîs de kötülerin ruhlarının yaşadığına kesin birer delildirler. Zâten insanlar ya saîd veya şakîdirler. Her iki hâlde de ruhları yaşar.

Yine Resûl-i Ekrem:

الْقَبْرُ إِمَّا حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيرَانِ أَوْ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ

«Mezar, ya Cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukurdur» (618) buyurmuştur ki, bu da ölümün yalnız bir

---

(617) Müslim, Ömer b. el-Hattâb'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.
(618) Tirmizî, Ebû Saîd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- SAADETLİ
2- ŞİKAYETÇİ

değişiklikten ibâret olduğuna ve ölünün saâdet veya şekaavet hâlinin hemen ölüm anında kendisini gösterdiğine, sonraya kalır diyenin aslı olmayıp mükâfat ve mücâzâtın bâzı şekillerinin olduğuna delâlet eder.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: **«Ölüm, kıyâmet demektir. Ölmüş olanın kıyâmeti kopmuş sayılır»** (619) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ غُدْوَةً وَعَشِيَّةً إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنَ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنَ النَّارِ وَيُقَالُ هٰذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى تُبْعَثَ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Sizden biriniz öldüğü vakit, varacağı yeri akşam sabah kendisine gösterilir. Cennet'lik ise Cennet'teki yeri, Cehennem'lik ise Cehennem'deki yeri gösterilir ve «işte kıyâmet günü dirilip gideceğin yer burasıdır» denir» (620) buyurmuştur. İlerde varacağı iyi veya kötü yeri şimdi görmekte, kişinin alacağı durum gizli değildir.

Ebû Kays anlatıyor: «Alkame ile bir cenazede bulunmuştuk. Alkame:
— İşte bu adamın kıyâmeti koptu, dedi.»

Hz. Ali de: «Cennet'lik veya Cehennem'lik olduğunu bilmeden hiç bir nefis dünyadan ayrılamaz» demiştir.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

مَنْ مَاتَ غَرِيبًا مَاتَ شَهِيدًا وَوُقِيَ فَتَّانَ الْقَبْرِ وَغُدِيَ وَرِيحَ عَلَيْهِ بِرِزْقِهِ مِنَ الْجَنَّةِ

«Garib olarak ölen, şehid olur, kabir ibtilâsından emin olur. Gıdalanır ve Cennet'ten rızkının rüzgârı kendisine estirilir ve kokusunu alır» (621) buyurmuştur.

Mesrûk diyor: «Mezarında rahat edip dünya sıkıntısından ve Allah'ın azâbından emin olan kimse gibi hiç bir kimseye gıbta etmem.»

Yahya b. Velîd diyor: «Bir gün Ebûd-Derdâ ile geziniyorduk. Kendisine:
— Dostların hakkında neyi seversin? diye sordum. O da:
— Ölmesini severim, dedi. Ben:
— Şâyet ölmezse, o vakit neyi seversin, dedim. O:
— Mal ve evlâdının azlığını severim. Zira mal ve evlât fitnedir. Aynı

(619) İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir. Metin olarak yukarda geçti.
(620) Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(621) İbn Mâce rivâyet etmiştir.

1-BELAYA DÜŞME 2-CEZA 3-İŞARE 4-MÜSİBET

zamanda dünya ile ünsiyyete sebebdir. Hâlbuki mutlak sûrette ölüm anında bundan ayrılmak lâzımdır, dedi. Bunun için Abdullah b. Amr da: «Ruhu bedeninden ayrılan mü'min, cezâ evinden tahliye edilen insan gibidir. İşte bu anlattığımız dünyaya kıymet vermeyip Allah'ı zikir ile ünsiyyet edenlerin hâlidir. Dünya şehvetleri yâni zarurî ihtiyaçları onu alıkoyuyor ve şehvetleri kendisine eziyet ediyordu. Ölüm ise bütün bu sıkıntılardan kendisini kurtardı ve hiç bir engelsiz onu sevgilisi ile başbaşa bırakmış oldu. Bundan daha üstün zevk ve nimet düşünülebilir mi?

Zevklerin en üstünü, Allah uğrunda ölen şehidler içindir. Zira onların savaşa çıkmaları, dünyadan tamamen ilgilerini kesip Allah'a ulaşmaları ve Allah uğrunda öldürülmeğe rızâ göstermeleri içindir. Onlar âhireti alabilmek için dünyayı sattılar. Satan kimsenin gözü, sattığında değil, aldığındadır. Âhirete baktığı vakit, onu aşk ve heves ile satın aldığını görür. Bunun ayrıldığı şey'e hevesi az fakat satın aldığı şey'e hevesi çoktur. Kalbin yalnız Allah sevgisi ile kalması her ne kadar bâzı hâllerde mümkün ise de o anda ölmeyebilir ve hemen durumu değişebilir. Fakat[1] savaş, ölümün sebebi olduğu için, tam kalbi Allah'a yönekdiği ve mâsivayı terkedip herşeyden ilgiyi kestiği hâlde olur ki, işte bu hâlde ölüm, en büyük nimet olur. Çünkü nimet demek, insanoğlunun arzû ettiği şey'e ulaşması demektir ki, bu hâl de mevcuttur. Bunun için Allahu

Teâlâ : وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ «İstedikleri her şey onlar içindir»

(16 - Nahl: 57) buyurmuştur. Bu, Cennet zevklerini bir araya toplayan, en şümullü bir ibâredir.

Azabların en büyüğü de, insânı arzûladığı şeyden uzaklaştırmaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de : وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ «Kendileri ile arzû edegeldikleri şeylerin arasına bir sed çekilmiştir» (34 - Sebe': 54) buyurulmuştur. Bu da Cehennem ehlinin azâbının en şümullü bir ifadesidir.

İşte o nimeti, nefsini başkalarından o anda kesmiş olduğu için, ancak şehidler elde edebilirler. Bu,[2] bir gerçektir. Basiret sâhiblerine yakîn nûru ile keşfedilmiştir. Şâyet semi' ve rivâyet yolu[4] ile delil ararsan, şehidler hakkında vârid olan bütün hadisler buna delâlet etmektedir.

Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde; babası Bedir savaşında şehid düşen Câbir'e (R.A.) hitâben, Resûl-i Ekrem: «Câbir, sana müjde olsun ki, Allahu Teâlâ babanı diriltti ve onu mânevi huzuruna aldı ve: «Benden ne istersen dile, sana vereyim» dedi. Baban da: «Yâ Rab, sana hakkıyla kulluk edemedim. Senden bütün dileğim, beni bir daha dünyaya gönderip Senin rızân için sevgili habibinin önünde tekrar şehid olmaktır» dedi.

1-ALLAHDAN GAYRI HERŞEY 2-CÜMLE 3-İSİTME 4-İŞARE

Allahu Teâlâ: «Benim ilmimde senin bir daha geri dönmen imkânsızdır» buyurdu» (622) buyurmuştur.

Kâ'bü'l-Ahbar diyor: «Cennet'te ağlar bir adam bulundu. «Cennet'te dururken daha ağlamanın sebebi nedir?» diye soranlara, «Ben Allah uğrunda bir def'a şehid oldum. Hâlbuki dünyaya dönüp bir kaç def'a şehid olmayı istiyorum ve bunun için ağlıyorum» dedi.»

Şunu da bilmiş ol ki; mü'min ölür ölmez, dünyada mahbus gibi olduğu, Allahu Teâlâ'nın fazlı ile kendisine bildirilir. Karanlık bir evde hapsedilip geniş bir bahçeye kapusu açılan bir insan gibi olur. Böyle, ağaç, meyve, yeşillik ve kuşlarla süslenmiş olan o geniş bahçeyi gören insan daha o karanlık eve girmek ister mi? Resûl-i Ekrem bu hususta bir darb-ı mesel getirerek ölen bir kişi hakkında: **«Bu adam dünyadan göç etti ve dünyayı ehline terketti. Şâyet bu ayrılışından memnun ise, sizden her hangi birinizin anne rahmine dönmek istemediği gibi, o da dünyaya dönmek istemez»** (623) buyurmuştur. Yâni dünyaya nisbetle âhiret, rahm-ı mâdere nisbetle dünya gibi olduğunu anlatmak istemiştir.

Bir adamın öldüğünü haber verdiklerinde, Resûl-i Ekrem: **«Ya istirâhattadır veya dünyadakiler ondan istirâhata kavuştular»** (624) buyurdu. İyi insan ise istirâhat etti, kötü insan ise millet şerrinden kurtuldu.

Ebû Ömer anlatıyor: «Biz çocuktuk. İbn Ömer (R.A.) yanımızdan geçerken bir mezara baktı mezarda çöl boncuğu gördü, alınmasını emretti ve: «Bedenlere bu toprak zarar vermez. Kıyâmete kadar mükâfat veya mücâzât görecek olan ruhtur» dedi.

Amr b. Dînâr diyor: «Ölmüş olan herkes hayattakilerin ne yaptıklarını, hattâ kendisini yıkayıp kefenlediklerini de bilir ve onlara bakar.»

Mâlik b. Enes (R.A.) de: «Mü'minlerin ruhları, istedikleri taraflarda dolaşmak için serbesttirler» dedi.

Lokman b. Beşîr de, minberde iken Resûl-i Ekrem'in: **«İyi bilin ki, dünyadan** (dünyaya nisbetle) **sineğin dünya boşluğunda dolaştığı boşluk kadar zaman kalmıştır. Ölülerden olan kardeşleriniz hakkında sizi Allah'a havâle ederim. Zira sizin her yaptığınız onlara arzolunur»** (625) buyurduğunu duydum, demiştir.

Yine Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Kötü işlerinizle ölülerinizi rezil etmeyin. Zira sizin amelleriniz onlara arzolunur»** (626) buyurmuştur.

---

(622) İbn Ebi'd-Dünyâ, Tirmizî hasen sened ile, ayrıca İbn Mâce de Câbir'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(623) İbn Ebi'd-Dünyâ Amr b. Dînâr'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricâli sikadandır.

(624) Buhârî ile Müslim, Ebû Katâde'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(625) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Ebû Bekir b. Lâl, Mâlik'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(626) İbn Ebi'd-Dünyâ ve Mahâmilî rivâyet etmişlerdir.

1-MİSAL SÖZ 2-ANA RAHMİ 3-CEZA

Bunun için Ebû'd-Derdâ (R.A.) ölmüş olan dayısı için: «Allah'ım, Abdullah b. Revâha'nın karşısında rezil olacağım kusuru işlemekten sana sığınırım» demiştir.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'a (R.A.), «Ölen mü'minlerin ruhları neredir?» diye sorduklarında, «Arş'ın gölgesinde, beyaz kuşların kursağında, kâfirlerin ruhları da yedi kat yerin dibindedir» dedi. Ebû Saîd el-Hudrî (R.A.) de Resûl-i Ekrem'in :

إِنَّ الْمَيِّتَ يَعْرِفُ مَنْ يُغَسِّلُهُ وَمَنْ يَحْمِلُهُ وَمَنْ يُدْلِيهِ فِي قَبْرِهِ

«**Ölü, kendisini yıkayanı, taşıyanı ve mezara indireni bilir**» (627) dediğini rivâyet etmiştir.

Sâlih-i Merî diyor ki: «Ölüm ânında ruhların buluştuğunu duydum. Eski ruhlar yeni gelen ruha: «Sen neredesin? İyi yerde misin, kötü yerde misin?» diye sorarlar.»

Ubeyd b. Ümeyr diyor: «Mezardakiler haberleri araştırırlar. Yeni bir ölü geldiği vakit ondan çeşitli haberler sorarlar. Meselâ, «falanca ne hâldedir?» derler. O da: «O, öldü, meğer size gelmedi mi?» der. Onlar da: «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn» başka tarafa gitmiştir» derler.»

Saîd'in oğlu Câfer de: «Çocuğu ölmüş olan bir adam öldüğü vakit, âdetâ hâriçten gelen bir baba gibi çocuğu kendisini karşılar» demiştir.

Mücâhid diyor: «Kişi, evlâdının iyiliği ile mezarda müjdelenir.»

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

إِنَّ نَفْسَ الْمُؤْمِنِ إِذَا قُبِضَتْ تَلَقَّاهَا أَهْلُ الرَّحْمَةِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ كَمَا يُتَلَقَّى الْبَشِيرُ فِي الدُّنْيَا يَقُولُونَ أَنْظِرُوا أَخَاكُمْ حَتَّى يَسْتَرِيحَ فَإِنَّهُ كَانَ فِي كَرْبٍ شَدِيدٍ فَيَسْأَلُونَهُ مَاذَا فَعَلَ فُلَانٌ وَمَاذَا فَعَلَتْ فُلَانَةُ وَهَلْ تَزَوَّجَتْ فُلَانَةُ فَإِذَا سَأَلُوهُ عَنْ رَجُلٍ مَاتَ قَبْلَهُ قَالَ مَاتَ قَبْلِي . قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ، ذُهِبَ بِهِ إِلَى أُمِّهِ الْهَاوِيَةِ

«**Bir mü'minin ruhu bedeninden ayrılınca, Allah'ın rahmetine mazhar olan mü'min kulların ruhları âdetâ önde gelen bir müjdeci gibi onu karşılarlar. Bu arada bir kısmı: «Bırakın, kardeşiniz biraz nefes alsın, çünkü büyük zorluktan yeni kurtulmuştur» derler. Falan ne yapıyor, falan nasıl, falanca kız evlendi mi? diye sorarlar. Daha önce ölen bir adamdan sorduklarında, «O, benden önce öldü» der. Bunun üzerine onlar: «İnnâ**

---

(627) Ahmed, Muâviye veya Muâviye adında birisinden rivâyet etmiştir.

illâh ve innâ ileyhi râciûn» o, hüviyeyi boylamıştır» derler» (628) buyurmuştur.

23 üncü BEYAN: MEZARIN ÖLÜYE SÖYLEDİKLERİ

Ölünün ifadesi ya doğrudan dili veya dirilere doğrudan doğruya dilin anlatmasından, ölülere anlatmakta daha fasih olan lisân-ı hâli ile olur. Hadîsde:

«Ölü mezara konduğu vakit, mezar, «Yazıklar olsun sana ey âdemoğlu, benim hakkımda seni kim aldattı? Benim fitne, karanlık, yalnızlık ve kurtlar, böcekler yeri olduğumu bilmiyor muydun? Üzerimde bir ileri bir geri gezinip dururken beni düşünmedin mi?» der. Şâyet iyi insân ise onun nâmına bir yetkili mezara cevab verir ve der ki, «Bu adam, emr-i mârûf ve nehy-i münker etti ise ne dersin?» Mezar: «O zaman ben onun için yeşil bir bahçe olurum. Cesedi de nûr olur ve ruhu Allah'a yükselir» (629) buyurdu.

Ubeyd b. Umeyr diyor: «Her ölüye mezarı şöyle seslenir: «Ben karanlık ve yalnızlık yeriyim. Şâyet hayatında Allah'a itâat ettinse, bugün ben sana rahmet yeri olurum. Eğer âsi isen ben sana azab yeri olurum. Ben öyle bir yerim ki, itâat ettiği hâlde bana gelmiş olan sevinmiş olarak benden çıkar. İsyankâr olarak bana giren de helâk olarak çıkar» der.»

Muhammed b. Sabih de şöyle diyor: «Bir adam mezara konup azâb olduğu veya hoşa gitmeyen bir şeyle karşılaştığı vakit, civarındaki komşular, «Bizden ibret almadın mı? Biz senden önce gelmiştik, bizi görmedin mi? Bugünü düşünmedin mi? Bizim amellerimizin kesildiğini görmedin mi? Hâlbuki senin defterin açık idi, eksiklerimi tamamlayayım demedin mi?» Mezarı kendisine seslenerek: «Ey dünyanın dış görünüşüne aldanan, tanıdıklarından, senden önce toprak altına girenlerden ders almadın mı? Onlar da dünyaya aldanıp dururken ecelleri kendilerini mezar altına aldı, sen hiç aldırmadın, şimdi çekersin» der.»

Yezîd-i Rakkâşî diyor: «Duydum ki, insan kabre konduğu vakit, amelleri kendisini ihâta eder. Sonra Allahu Teâlâ amelini konuşturur ve: «Ey çukurunda yalnız kalan kul, dost ve ahbablarının hepsi senden ayrıldı, bugün yalnız bizimle kaldın» der.»

Kâ'bü'l-Ahbâr da diyor ki: «Duyduğuma göre sâlih insan kabre konduğu vakit namaz, oruç, hac ve zekât gibi amelleri kendisini sarar. Azab melekleri ayakları ucundan geldikleri vakit namaz karşılarına çıkar ve: «Bu adam, bu ayakları ile Allah'ın huzurunda kıyâm etti, namaz kıldı. Buna azâb edemezsin», baş tarafından geldikleri vakit, oruç karşılarına çıkar ve: «Bu kafa dünyada Allah için oruç tuttu, aç ve susuz kaldı, kendisine buradan azâb edemezsiniz», vücudunun diğer bölümlerinden azâb

(628) İbn Ebî'd-Dünya ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. İbn Mübârek «Zühd»ünde mürsel olarak ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

(629) İbn Ebî'd-Dünyâ, Taberânî ve Hâkim, İbn Haccac'dan rivâyet etmiştir.

1- CEHENNEMİN 7-Cİ TABAKASI 2- AÇIK VE GÜZEL KONUŞAN
3- HAL DİLİ DAVRANIŞLARIN İFADE ETTİĞİ MANA 4- İYİLİĞİ EMRETME
4- YASAKDAN SAKINDIRMA

etmek istedikleri vakit hac ve cihad gibi ibâdetler karşılarına çıkarak azâb etmelerine engel olurlar. Ellerinden geldikleri vakit, sadakalar karşılarına çıkar ve: «Allah rızâsı uğrunda bu ellerden nice sadakalar çıkmıştır, siz bunlara azâb edemezsiniz» derler.»

Bu sırada azab melekleri de: «Dünyada temiz yaşadın, temiz öldün. O hâlde burada da rahat yat» derler. Bu sırada rahmet melekleri gelir. Cennet'ten döşek ve kaftan getirirler, göz gördüğü kadar mezarını genişlendirirler. Cennet'ten ışık getirirler, kıyâmete kadar kabri nurlanır durur. (Allah bizleri de bu zümreden eylesin. Âmin, bi hurmeti men erseltehu rahmeten lil'âlemin.

Ömer'in oğlu Ubeyd'in oğlu Abdullah diyor: «Bir cenazede Resûl-i Ekrem :

إِنَّ الْمَيِّتَ يَقْعُدُ وَهُوَ يَسْمَعُ خَطْوَ مُشَيِّعِيهِ فَلَا يُكَلِّمُهُ شَيْءٌ إِلَّا قَبْرُهُ
يَقُولُ وَيْحَكَ ابْنَ آدَمَ أَلَيْسَ قَدْ حَذَّرْتَنِي وَحَذَّرْتَ ضِيقِي وَنَتْنِي
وَهَوْلِي وَدُودِي؟ فَمَاذَا أَعْدَدْتَ لِي؟

«Ölü mezarında oturur. Kendisini defnedip dağılanların ayak şamatalarını bile duyar. Kendisiyle yalnız mezarı konuşur ve der ki: «Ey âdem oğlu, yazıklar olsun, sana, benimle seni hiç korkutan olmadı mı? Benim darlığımı, benim koktuğumu, kurt, böcek ve şiddet yeri olduğumu sana anlatan olmadı mı? Benim için ne hâzırladın?» (630) buyurmuştur.»

24 üncü BEYÂN : KABİR AZÂBI VE NEKİR VE MÜNKER MELEKLERİNİN SORGUSU

Berâ b. Âzib anlatıyor: «Resûl-i Ekrem ile birlikte Ensar'dan birisinin cenâzesine gitmiştik. Resûl-i Ekrem başı eğik olarak mezar başında oturdu. Üç kerre: «Allah'ım, kabir azâbından sana sığınırım» dedi ve üç kerre kabir azâbından Allah'a sığındıktan sonra :

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي قُبُلٍ مِنَ الْآخِرَةِ بَعَثَ اللهُ مَلَائِكَةً كَأَنَّ
وُجُوهَهُمُ الشَّمْسُ مَعَهُمْ حَنُوطُهُ وَكَفَنُهُ فَيَجْلِسُونَ مَدَّ بَصَرِهِ فَإِذَا
خَرَجَتْ رُوحُهُ صَلَّى عَلَيْهِ كُلُّ مَلَكٍ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَكُلُّ مَلَكٍ
فِي السَّمَاءِ وَفُتِحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ فَلَيْسَ مِنْهَا بَابٌ إِلَّا يُحِبُّ أَنْ يُدْخَلَ

(630) İbn Ebi'd-Dünya mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricali sika'dandır. İbn Mübârek de «Zühd»nde rivâyet etmiştir.

بروحه منه فإذا صعد بروحه قيل أي رب عبدك فلان ، يقول
ارجعوه فأروه ما أعددت له من الكرامة فإني وعدته (منها
خلقناكم وفيها نعيدكم) وإنه ليسمع خفق نعالهم إذا ولوا مدبرين
حتى يقال يا هذا من ربك وما دينك ومن نبيك ؟ فيقول ربي الله
وديني الإسلام ونبيي محمد صلى الله عليه وسلم ، قال
فينتهرانه انتهارا شديدا وهي آخر فتنة تعرض على الميت فإذا قال
ذلك نادى مناد أن قد صدقت وهو معنى قوله تعالى (يثبت

الله الذين آمنوا بالقول الثابت) ثم يأتيه آت حسن الوجه
طيب الريح حسن الثياب فيقول أبشر برحمة ربك وجنات فيها
نعيم مقيم ، فيقول وأنت فبشرك الله بخير من أنت ؟ فيقول
أنا عملك الصالح والله ما علمت أن كنت لسريعا إلى طاعة الله
بطيئا عن معصية الله فجزاك الله خيرا ، قال ثم ينادي مناد
أن افرشوا له من فرش الجنة وافتحوا له بابا إلى الجنة فيفرش له من
فرش الجنة ويفتح له باب إلى الجنة فيقول : اللهم عجل قيام
الساعة حتى أرجع إلى أهلي ومالي ، قال وأما الكافر فإنه إذا
كان في قبل من الآخرة وانقطاع من الدنيا نزلت إليه ملائكة
غلاظ شداد معهم ثياب من نار وسرابيل من قطران فيحتوشونه
فإذا خرجت نفسه لعنه كل ملك بين السماء والأرض

وَكُلُّ مَلَكٍ فِي السَّمَاءِ وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ فَلَيْسَ مِنْهَا بَابٌ إِلَّا يَكْرَهُ
أَنْ يَدْخُلَ بِرُوحِهِ مِنْهُ فَإِذَا صُعِدَ بِرُوحِهِ نُبِذَ وَقِيلَ أَيْ رَبِّ عَبْدُكَ
فُلَانٌ لَمْ تَقْبَلْهُ سَمَاءٌ وَلَا أَرْضٌ فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ارْجِعُوهُ فَأَرُوهُ
مَا أَعْدَدْتُ لَهُ مِنَ الشَّرِّ إِنِّي وَعَدْتُهُ (مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ) وَ
إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفْقَ نِعَالِهِمْ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ حَتَّى يُقَالَ لَهُ يَا هٰذَا مَنْ
رَبُّكَ وَمَنْ نَبِيُّكَ وَمَا دِينُكَ؟ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي فَيُقَالُ لَا دَرَيْتَ ثُمَّ
يَأْتِيهِ آتٍ قَبِيحُ الْوَجْهِ مُنْتِنُ الرِّيحِ قَبِيحُ الثِّيَابِ فَيَقُولُ أَبْشِرْ بِسَخَطٍ
مِنَ اللّٰهِ وَبِعَذَابٍ أَلِيمٍ مُقِيمٍ فَيَقُولُ بَشَّرَكَ اللّٰهُ بِشَرٍّ مَنْ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ أَنَا
عَمَلُكَ الْخَبِيثُ وَاللّٰهِ إِنْ كُنْتَ لَسَرِيعًا فِي مَعْصِيَةِ اللّٰهِ بَطِيئًا عَنْ طَاعَةِ
اللّٰهِ فَجَزَاكَ اللّٰهُ شَرًّا ثُمَّ يُقَيَّضُ لَهُ أَصَمُّ أَعْمَى أَبْكَمُ مَعَهُ مِرْزَبَّةٌ مِنْ
حَدِيدٍ لَوِ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ الثَّقَلَانِ عَلَى أَنْ يُقِلُّوهَا لَمْ يَسْتَطِيعُوا لَوْ ضُرِبَ

بِهَا جَبَلٌ يَصِيرُ تُرَابًا فَيَضْرِبُهُ بِهَا ضَرْبَةً فَيَصِيرُ تُرَابًا ثُمَّ تَعُودُ
فِيهِ الرُّوحُ فَيَضْرِبُهُ بِهَا بَيْنَ عَيْنَيْهِ ضَرْبَةً يَسْمَعُهَا مَنْ عَلَى
الْأَرَضِينَ لَيْسَ الثَّقَلَيْنِ. قَالَ ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ أَنِ افْرِشُوا لَهُ لَوْحَيْنِ
مِنْ نَارٍ وَافْتَحُوا لَهُ بَابًا إِلَى النَّارِ فَيُفْرَشُ لَهُ لَوْحَانِ مِنْ نَارٍ وَيُفْتَحُ
لَهُ بَابًا إِلَى النَّارِ

«Mü'min ölüme yöneldiği vakit, beraberlerinde kefen ve güzel koku bulunan, yüzleri güneş gibi parlak melekleri Allahu Teâlâ gönderir.

Adamın göreceği yerde beklerler. Ruhu çıktığı vakit yer ile gök arasında ve gökte ne kadar melek varsa onun için istiğfâr ederler. Gök kapularının tümü kendisi için açılır ve her kapu kendisinden geçmesini ister. Ruhu Allah'a yükseltildiği vakit, melekler: «Yâ Rab, bu, falan kulunun ruhudur» derler. Allahu Teâlâ, «Onu geri çevirin ve onun için hâzırladığım mükâfat ve iyilikleri ona gösterin. Zira ben ona va'dettim: «Sizi topraktan yarattım ve toprağa iade edeceğim, tekrar topraktan çıkaracağım» (20 - Tâ Hâ: 55). Ruh mezarına döner ve hattâ kendisini defnedip dağılanların ayak takırtılarını dahi duyar. Son bir eziyyet olarak melekler onu alabildiğine sıkıştırır ve:

— Rabbin kim, peygamberin kim ve dinin nedir? diye sorarlar. Adam:

— Rabbim Allah, dinim İslâm ve peygamberim Hz. Muhammed (S.A.V.) dir, der. Bu cevabı verdiği vakit, birisi:

— Doğru söyledin, diye seslenir. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın: «Allah, iman edenlere dünya hayatında da, âhirette de, o sâbit sözlerinde, dâima sebât ihsân eder» (14 - İbrâhim: 27) buyurduğunun mânasıdır. Sonra güzel yüzlü, güzel elbiseli ve güzel kokulu birisi karşısına gelir ve nimetleri devamlı olan Allah'ın Cennet ve rahmetiyle sana müjde olsun, der. Adam:

— Allah seni hayırla mükâfatlandırsın, sen kimsin? diye sorar. O da:

— Ben, senin dünyadaki iyi amellerinim, diye cevab verir. Sen dâima Allah'a ibâdete sür'atle koşar ve isyâna ise tenbellik eder yaklaşmazdın. Bunun için Allah seni hayırla mükâfatlandırdı. Sonra birisi: «Buna Cennet'ten döşek getirin ve Cennet'ten mezarına bir kapu açın» diye seslenir. Döşek getirilir ve Cennet'e doğru bir kapu açılır. O da:

— Allah'ım, kıyâmeti tez getir de bir an evvel âile efradıma kavuşayım, der. Kâfire gelince; o da dünyadan ilişkisini kesip âhirete yöneldiği vakit, çirkin suratlı, şiddetli azab melekleri ateşten ebîse ve katrandan gömleklerle karşısına dikilirler. Canı çıktığı vakit yer ve gökteki bütün melekler kendisini lânetlerler. Gök kapuları kapanır. Hiç bir kapu onun habis ruhunun kendisinden geçmesini istemez. Böylece ruhu geri çevrilir. Melekler:

— Ya Rab, bu, falan kulunun ruhudur, yer ve gökler bunu kabûl etmiyorlar, derler. Allahu Teâlâ:

— Onu geri çevirin ve ona hazırladığım azâbı gösterin. Zira ona da: «Sizi topraktan yarattım, toprağa iade edeceğim ve tekrar topraktan çıkaracağım» diye va'd ettim. Ruhu mezarına çevrilir. Hattâ mezarı başından dağılmakta olanların ayak takırtılarını da duyar. Ona da:

— Rabbin kim, peygamberin kim ve dinin nedir? diye sorarlar. O da:

— Bilmem, der. Onlar da:

— Evet, bilmezsin, derler. Sonra çirkin elbiseli pis kokulu ve vahşi suratlı birisi gelip karşısına dikilir ve: «Allah'ın gadabı ve devamlı azâbı ile sana müjde olsun» der. Adam:

1-KARARLILIK 2-FERTLER 3-(MADDE NÖVÜ)

— Senin de Allah cezanı versin, sen kimsin? diye sorar. Adam :

— Ben senin dünyadaki çirkin amelinim, der. Sen kötülüğe koşa koşa gider, fakat itâat ve ibâdette tenbel davranırdın. İşte bugün Allahu Teâlâ kötülüğünün cezasını sana çektirir. Adam :

— Senin de Allah cezanı versin, der. Sonra kör, dilsiz ve sağır birini ona müvekkel eder. Demirden bir tokmak onun için hazırlanır. İns ve cin bir araya gelse onu yerinden kıpırdatamaz. Hattâ dağlara vurulsa dağları kül ve toprak hâline getirir. Bununla kendisine bir vuruşda kül hâline gelir, tekrar dirilir. Alnına öyle şiddetle vurulur ki, cin ve insanlardan başka herkes bu sesi duyar. Sonra; «Buna ateşten iki demir parçası getirin, Cehennem'den de kendisine bir kapu açın» denir. Ateşten levhalar üzerinde yatırılır ve Cehennem'den de kendisine bir kapu açılır» (631) buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

إن المؤمن إذا احتضر أتته الملائكة بحريرة فيها مسك وضبائر الريحان فتسل روحه كما تسل الشعرة من العجين ويقال أيتها النفس المطمئنة ارجعي راضية مرضية إلى روح الله وكرامته فإذا أخرجت روحه وضعت على ذلك المسك والريحان وطويت عليها الحريرة وبعث بها إلى عليين وإن الكافر إذا احتضر أتته الملائكة بمسح فيه جمرة فتنزع روحه انتزاعا شديدا ويقال أيتها النفس الخبيثة اخرجي ساخطة ومسخوطا عليك إلى هوان الله وعذابه فإذا أخرجت روحه وضعت على تلك الجمرة وإن لها نشيشا ويطوى عليها المسح ويذهب بها إلى سجين

«Mü'min, ölüm döşeğine yattığı vakit, melekler çeşitli misk kokulu ipek mendil ile gelir ve kılı yağdan çeker gibi, ruhunu bedeninden alır-

(631) Ebû Dâvud ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. Nesef ve İbn Mâce de daha muhtasar olarak rivâyet etmişlerdir.

1-KAR 2-VEKİL 3-İNSANLAR

larken: «Ey mutmain[1] olan nefs, sen râzı ve Rabbin senden râzı olduğu hâlde, Allah'ın rahmet ve keremine çık» derler. Rûh çıktığı vakit,[2] o kokular arasına konur, ipek mendil üzerine bağlanır ve A'lâ-i İlliyyîn'e en yüksek makama götürürler.[3] Kâfir de öleceği sırada içi ateş dolu bir çaput getirirler,[4] şiddetle canını alırlar ve: «Ey pis ruh sen kızgın ve Allah da senden gadabılı olduğu hâlde bedeninden çık, ayrıl» derler. Rûh çıkınca kendisini o ateşlere korlar. Kaynamakta olan madde gibi hışıltı çıkardığı hâlde onu çaputa sarar ve Siccîn'e Cehennem'e götürürler» (632)

Muhammed b. Kâ'bu'l-Kuradî, Allahu Teâlâ'nın :

حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ

«Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatınca (tekrar tekrar şöyle) diyeceklerdir: «Rabbim, beni geri gönder. Tâ ki zâyi ettiğim ömrüm mukabilinde iyi amelde bulunayım» (23 - Mü'minûn: 99,100) âyetinde, Allahu Teâlâ bu adama: «Ne istiyor ve neye heves ediyorsun? Servet edinmek, sular akıtıp bağ bahçeler yetiştirmek arzûsunda mısın? diye sorar. Adam ise: «Hayır, sâlih ameller yapmak isterim» der. Allahu Teâlâ: «Hayır, ondan iş geçti, bu, ölüm ânında herkesin söyleyeceği sözdür» buyurur.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

الْمُؤْمِنُ فِي قَبْرِهِ فِي رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ وَيُرَحَّبُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا وَيُضِيءُ حَتَّى يَكُونَ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ هَلْ تَدْرُونَ فِيمَا ذَا أُنْزِلَتْ (فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا) عَذَابُ الْكَافِرِ فِي قَبْرِهِ يُسَلَّطُ عَلَيْهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ حَيَّةً لِكُلِّ حَيَّةٍ سَبْعَةُ رُؤُوسٍ يَخْدِشُونَهُ وَيَلْحَسُونَهُ وَيَنْفُخُونَ فِي جِسْمِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

«Mü'min, kabrinde yeşil bir bahçe içindedir. Mezarı, yetmiş zira'[5] genişletilir, nurlandırılır ve ayın ondördü gibi parlar. «Muhakkak onun için dar bir geçim vardır» (20 - Tâ Hâ: 124) âyet-i celile'sinin niçin nâzil olduğunu biliyor musunuz? O, kabrinde,[6] kâfirlerin azâbı hakkındadır. Mezarında doksandokuz yılan kendisine musallat olur. Her yılanın yedi başı vardır; ısırır, sokar ve dirilinceye kadar cismini zehirlerler» (633).

(632) İbn Ebi'd-Dünyâ ve İbn Hibban, bâzı ifâde ayrılıkları ile, Bezzâr ise aynı ifâde ile rivâyet etmişlerdir.

(633) İbn Hibban rivâyet etmiştir.

1- RAHAT 2- CENNETDE EN YÜKSEK DERECE 3- ASKİ
4- GAZAB 5- (BİR KOL UZUNLUĞU) 6- RAHATSIZ ETME

Böyle doksandokuz sayısına şaşmamalı. Zîra bu yılan ve akreplerin sayıları kibir, riya, hased, gıll[1] ü gış, kin ve diğer kötü sıfatların sayıları kadardır. Bunların herbirinin asılları olduğu gibi, bunlardan bir çok kollar[2] ve bu kollardan bir çok bölümler meydâna gelir. Bu kötü nitelikler, bizâtihî tehlikelerdir. Bunlar kendi maddeleri bakımından akrep ve yılan olmağa dönüşür. Kuvvetlisi, yedi başlı yılan gibi zehirler. Zayıfı ise akrep gibi, orta derecelisi de diğer yılanlar gibi zehirler. Basîret sâhibleri bu tehlikeleri ve bu[3] tehlikelerin kollarını basîret nûru ile müşâhede eder. Sayıları ancak nübüvvet nûru ile bilinir. Bu gibi haberlerin açık doğrulukları ve gizli sırları vardır. Bu gizlilikler de basîret sâhiblerine açıktır. Bunların hakikatine erememiş olan kimsenin bunların zâhirini inkâra kalkışması doğru olamaz. İmânın en az derecesi, tasdik ve teslîmiyettir.

Şâyet, bir kâfiri öldürdükten sonra, uzun süre görebilme imkânına sâhib olduğumuz vakit böyle bir durum ile karşılaşmadığını görüyoruz. Görüşümüzün aksine olan şey'e nasıl inanıp teslim olalım? dersen,

Bilmiş ol ki; bu gibi şeyleri tasdik etmekte senin için üç makam vardır :

A. **Birinci makam:** En açığı, en doğrusu ve en teslim olmağa şâyan olanı budur. Bu da hakikaten bu yılan ve akreplerin mevcut olup o adamı ısırdıkları hâlde senin bunları görememendir. Zîra bu cismî gözler, melekût âleminin inceliklerini göremezler. Ashâb-ı Kirâm, kendileri görmedikleri hâlde Cebrâil'in gelişine nasıl inanırlardı? Peygamberimizin onu gördüğüne nasıl kanâat getirirlerdi? Şâyet sen buna da inanmıyorsan, o hâlde önce meleklere ve vahye olan asıl imânını düzeltmek senin için daha önemlidir. Şâyet buna inanıyor ve diğerlerinin göremediklerini, peygamberin görebildiğini kabûl ediyorsan, ölü hakkında bu hususta niçin tereddüd ediyorsun. Melek, insan ve hayvanlara benzemediği gibi, azâb için ölüyü ısırıp zehirleyen yılan ve akrepler de bu yılan ve akreplere benzemezler. Bunlar başka duyularla görülebilirler.

B. **İkinci makam:** Rü'yâ âlemidir. Senin yanında uyuyan bir adamı, rü'yada yılanlar ve akrepler sokar. Bunların acısını duyar, feryad ü figan eder, sıçrar, kaçar fakat sen ona bakıp durduğun hâlde bundan bir şey anlamazsın. Mâdem ki aynı acıyı aynı ıztırap ve sıkıntıyı çekiyor. Bunun hayalî veya hakikî olması arasındaki fark nedir?

C. **Üçüncü makam :** Bizâtihî yılanın acı vermeyeceğini, acıyı verenin zehir olduğunu, hattâ asıl acının zehirden meydâna gelen eserde ve onun te'sîrinde olduğunu biliyorsun. Aynı acı yılansız[4] ve zehirsiz meydâna gelirse bunun ne farkı var? Belki daha müessirdir. Azâbın bulunduğunu anlatmak, ancak âdeten ona ulaştıran bir sebebe izâfe etmekle mümkün olur. (Yâni gerçekte yılanın zehirlemesi gibi bir şey olmadığı hâlde aynı yılan sokmasının zehirleme acısını duyar, demektir). Meselâ, hiç münâsebette bulunmayan bir kimse cima[5]' zevkini alsa, bunu târif edebilmesi için münâsebeti ele alması lâzım ve münâsebet neticesinde alınan zevki, «Ben münâsebet yapmadan alıyorum» diye anlatması ge-

1- HİLE VE HIYANET
2- KENDİLİĞİNDEN
3- PEYGAMBERLİK
4- TESİRLİ
5- ...

rekir, yoksa başka sûretle bu zevki târif edemez. Sebeb yokken sebebin neticesi kendisinde vâr oluyor. Bunun gibi, ortada yılan yokken yılanın zehirlemesi gibi acılar duyuyor. Zâten sebeb, zâtî için değil, neticesi için aranır. Netice sebeb ile olduğu gibi, sebebsiz de olabilir.

İşte anlattığımız o tehlikeli sıfatlar, ölümden sonra insâna eziyyet ve elem[1] veren şeyler olmağa dönüşürler. Ortada yılan ve akrep yokken bunların verdiği acılar, yılan ve akreplerin zehirlemelerinden meydâna gelen acılar gibi oluyorlar. Bu kötü huyların eziyyet vermeğe dönüşmeleri, sevgilisinin ölümünde sevgilisine olan aşkının eziyyete dönüşü gibidir. Aşk, zevkli bir şey iken mâşukun ölümü ile hemen eziyyete dönüşür. Kalbe çeşitli sıkıntı ve ıztıraplar sokar. Onun istediği vuslat[2] ve zevkten mahrum kalmıştır. İşte bizâtihi bu aşk da ölü için bir azabdır. O, dünyada mal, mevki ve evlâdına âşık idi. Bütün bunları geri almasına imkân olmayan birisi tarafından dünyada elinden alınsalar, bu adamın hâli nice olurdu? Bu adamın sıkıntısı haddinden aşkın olmaz mı idi?» Kâşki bunların hiç biri bende olmasaydı da şimdi bu duruma düşmeseydim» demez mi idi? İşte ölüm, bir anda bütün sevdiklerinden ayrılmaktır. Nitekim şâir:

«Bir şey'i olduğu hâlde onu da kaybedenin hâli nice olur?» demiştir.

Yalnız dünyalığı düşünüp onunla sevinen bir kimsenin dünyalığı elinden alınıp düşmânına verildiği, sonra da kaybettiği âhiret nîmetinin hasreti ve Allah'tan uzak kalmanın elemi[1] buna eklendiği vakit, adamın durumu nasıl olur? Çünkü Allah'tan başkasını sevmek, onu Allah'tan uzaklaştırır. Bütün sevgililerinden ayrılma elem ve firâkı[3] birbiri ardından yığılır. İşte bu, kendisinin muazzeb[4] olduğu en büyük bir azabdır. Zîra ayrılık ateşine ancak Cehennem ateşi tâbi olur. Nitekim âyet-i celîle'de:

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ

«Hayır, şübhesiz ki onlar o gün Rablerinden kat'iyyen mahrûmdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli Cehennem'e gireceklerdir» [83 - Mutaffifîn: 15 - 16] buyurulmuştur.

Fakat dünya ile ünsiyyet etmeyip yalnız Allah'ı seven ve Allah'a ulaşmağa âşık olan kimse, dünya hapishânesinden ve şehvetlerinden kurtulup, bütün engeller ortadan kalkıp sevgilisine yönelmiş olur. Emniyet ve ebediyet gibi bütün nîmetler kat kat kendisinde toplanır. İşte gerçek ümitler, böyle amel ederler. (Allah bizleri de bunlardan etsin).

Burada maksad şudur: Meselâ atını çok seven adamın birini ele alalım. Öyle ki, bu adam atının elinden alınmaması için akrebin kendisini sokmasına râzı olursa, bu adama atından ayrılmak, akrebin sokmasından daha acı gelir. Yâni kendisinde asl olan ata olan sevgisidir. O hâlde akrebin zehirlemesine hâzır olsun. Zîra ölüm, atını da merkebini de, evini de, malını da, aile, çocuk, dost ve ahbablarını da hattâ dünyadaki mevkiini de alır. Kulağını, gözünü ve diğer bütün âzalarını alır, bir

1-ACI 2-KAVUŞMA 3-AYRILIK 4-EZİYET ÇEKEN 5-EŞEK

daha bunların geri gelmesinden ümîdini keser ve bunlardan başka bir sevgilisi yoksa, bütün sevdikleri elinden alınmış olduğundan, bu acı; yılan ve akreplerin sokmasından daha şiddetli olur. Hayatta iken varlığı elinden gidenin durumu bu olduğu gibi, ölümü ile bu sevdiklerinden ayrılanın da durumu aynıdır. Çünkü zevk ve elemi idrâk eden ruhudur. Ruh ise ölmemiştir. Bedenden ayrıldıktan sonraki azâbı daha şiddetlidir. Zira hayatta kalsa, her ne kadar bütün varlıkları elinden gitse bile, yine bâzı ümid ve teselli çâreleri bulabilirdi ve lâkin ölüm ile bütün kapılar kapanmıştır. Hayatta iken bir mendil veya gömleğinin alınmasına üzülecek olsa; ölümünden sonra da aynı üzüntü hâli devâm eder. Şâyet dünyaya bağlanışı ve serveti az idiyse, selâmet bulur. Fazla idiyse azâbı da o nisbette çoğalmış olur.

Meselâ, bir altunu çalınan kimsenin acısı, on altunu çalınan kimseden daha az olduğu gibi, dünyada bir kuruşu olanın ölümü ile ondan ayrılmasındaki acısı, iki kuruşu olandan daha azdır. Resûl-i Ekrem'in: **«Bir dirhemi olanın hesabı, iki dirhemi olanın hesabından daha hafiftir»** sözü, bunun ifadesidir. Dünyalıktan neyi geride bırakırsan, ölünce onun hasretini çekersin. İstersen servetini çoğalt, istersen servetini azalt. Servetini çoğaltırsan, hasretini çoğaltmış olursun; azaltırsan, hasretini azaltmış olursun. Mezarda yılan ve akrepleri çoğalanlar, dünya hayatını âhiret hayatına tercih edip onunla sevinen ve ona bağlananlardır.

İşte, mezardaki yılan, akrep ve diğer çeşitli azâb yollarına inanmanın makamları bunlardır.

Ebû Saîd el-Hudrî (R.A.) ölmüş olan bir oğlunu rü'yasında gördü ve

— Oğlum, bana nasîhatta bulun, dedi. Oğlu da:

— Allahu Teâlâ'nın senden istediği emirlerinde ona muhalefet etme, dedi. Babası:

— Biraz daha nasihat et, deyince, oğlu:

— Baba, fazlasına dayanamazsın, dedi ise de, babası:

— Söyle, diye ısrar edince, oğlu:

— Baba, Allah ile aranda gömlek de giyme, dedi. Bunun üzerine babası otuz yıl gömlek giymedi.

Şâyet, bu üç makamın hangisi daha doğrudur? dersen, bilmiş ol ki; insanların bir kısmı yalnız birinci makamı kabûl edip diğerlerini inkâr ettiler. Bâzıları birinciyi inkâr ve ikinciyi kabûl etti. Diğer bir kısmı da yalnız üçüncüyü kabûl etmiştir. Basîret gözü ile bize keşfedilen gerçek ise, bu üç azab şeklinden her üçünün de mümkün olmasıdır. Zira azab şekillerinden bâzılarını inkâr edip bâzılarını kabûl etmek, havsala darlığından ve Allahu Teâlâ'nın geniş ve acayib kudretini anlayış kusurundan ileri gelmektedir. Böylece ünsiyyet edip alışmadığı Allah'ın bâzı işlerini inkâra kalkışır ki bu, kusur ve cehâlettir. Aslında azab etmekte bu üç yol da mümkün ve bunlara inanmak da vâcibdir. Bunların yalnız bir çeşidi ile azab olanlar vâr iken, niceleri var ki, bu azabların hepsi de kendisinde toplanır. Azâbın çoğundan olduğu gibi azından da Allah'a sığınır ve ondan af dileriz.

İşte gerçek budur. Hiç olmazsa taklid[1] yolu ile de olsa buna inan. Zîra gerçek olarak bu durumlar kendilerine keşfedilenler pek az kimselerdir. Benim öğütlerimden birisi de bunların teferruatı üzerinde fazla durmamandır. Zîra bunlarla meşgul olmak, seni amelden alıkor. Asıl meşgul olacağın, kabir azâbından korunma çarelerini araştırmaktır. Şâyet amel ve ibâdeti bir kenâra itip de kabir azâbının şekil ve keyfiyetiyle meşgul olursan, bu, tıpkı hükümdar tarafından yakalanıp nezârete alınan ve ertesi gün kulağının kesilmesiyle hükmedilen bir adamın, bütün gece, «Acaba kulağımı testere ile mi bıçak veya ustura ile mi keseceğini» düşünmesine benzer. Bundan kurtuluş çâresini düşüneceği yerde, böyle düşünmesi, en büyük bir ahmaklıktır. Öldükten sonra kula azâb olunacağı veya ebedî nîmetlere ulaşacağı kesin olarak bilinmektedir. Buna göre yapılacak azab veya verilecek mükâfat üzerinde durmak, fuzûlî[2] zaman kaybetmektir. Asıl yapılacak iş, her ne şekilde olacaksa olsun ikabdan kurtulmak ve mükâfata nâil olmaktır.

25 inci BEYÂN : MÜNKER VE NEKİR MELEKLERİNİN SÛRETLERİ, SORULARI, KABRİN SIKIŞTIRMASI VE KABİR AZÂBI İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR

Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ أَتَاهُ مَلَكَانِ أَسْوَدَانِ أَزْرَقَانِ يُقَالُ لِأَحَدِهِمَا مُنْكَرٌ وَلِلْآخَرِ نَكِيرٌ فَيَقُولَانِ لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي النَّبِيِّ؟ فَإِنْ كَانَ مُؤْمِنًا قَالَ هُوَ عَبْدُ اللّٰهِ وَرَسُولُهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَيَقُولَانِ إِنْ كُنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذٰلِكَ ثُمَّ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا فِي سَبْعِينَ ذِرَاعًا وَيُنَوَّرُ لَهُ فِي قَبْرِهِ ثُمَّ يُقَالُ لَهُ نَمْ. فَيَقُولُ دَعُونِي أَرْجِعُ إِلَى أَهْلِي فَأُخْبِرُهُمْ، فَيُقَالُ لَهُ نَمْ فَيَنَامُ كَنَوْمَةِ الْعَرُوسِ الَّذِي لَا يُوقِظُهُ إِلَّا أَحَبُّ أَهْلِهِ إِلَيْهِ حَتّٰى يَبْعَثَهُ اللّٰهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذٰلِكَ. وَإِنْ كَانَ مُنَافِقًا قَالَ لَا أَدْرِي. كُنْتُ أَسْمَعُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا وَكُنْتُ أَقُولُهُ. فَيَقُولَانِ إِنْ كُنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذٰلِكَ ثُمَّ يُقَالُ لِلْأَرْضِ الْتَئِمِي عَلَيْهِ فَتَلْتَئِمُ عَلَيْهِ حَتّٰى تَخْتَلِفَ فِيهَا أَضْلَاعُهُ فَلَا يَزَالُ مُعَذَّبًا حَتّٰى يَبْعَثَهُ اللّٰهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذٰلِكَ

1- BENZETME 2- BOŞU BOŞUNA OLAN SÖZ

«Kul öldüğü vakit, siyah renkli, yeşil gözlü iki melek kendisine gelir. (Suratlarına bakılamıyacak kadar korkunç olduklarından) birine NEKİR, diğerine MÜNKER denir. Ölüye :

— Bu peygamber hakkında ne dersin? diye sorarlar. Şâyet mü'min idiyse :

— O, Allah'ın kulu ve Resûlüdür; «Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne muhammeden abdühû ve resûlüh» der. Onlar :

— Senin böyle diyeceğini biliyorduk, derler. Sonra mezarı enine boyuna yetmiş arşın genişletilir ve nurlandırılır. Sonra kendisine :

— Uyu, denir. O :

— Bırakın da gideyim durumu aile efradıma anlatayım, der. Fakat kendisine müsâade edilmez. En yakın adamının ancak kendisini uyandırabileceği bir güveyinin uykuya yatması gibi yat, uyu denir ve kıyâmete kadar yatar. Şâyet münâfık ise, meleklerin sorularına :

— İnsanlar bir şeyler derlerdi ve ben de söylerdim, fakat şimdi bilmiyorum, der. Melekler :

— Zâten biz senin böyle diyeceğini biliyorduk, derler. Sonra mezarına, «Bunu sıkıştır» denir. Mezar da onu, kemikleri birbirine geçinceye kadar sıkıştırır ve dirilinceye kadar kabrinde azâb olur (634).

Atâ b. Yesar'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem, Hz. Ömer'e hitâben:

يَا عُمَرُ كَيْفَ بِكَ إِذَا أَنْتَ مُتَّ فَانْطَلَقَ بِكَ قَوْمُكَ فَقَاسُوا لَكَ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ فِي ذِرَاعٍ وَشِبْرٍ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْكَ فَغَسَّلُوكَ وَكَفَّنُوكَ وَحَنَّطُوكَ ثُمَّ احْتَمَلُوكَ حَتَّى يَضَعُوكَ فِيهِ ثُمَّ يُهِيلُوا عَلَيْكَ التُّرَابَ وَيَدْفِنُوكَ فَإِذَا انْصَرَفُوا عَنْكَ أَتَاكَ فَتَّانَا الْقَبْرِ مُنْكَرٌ وَنَكِيرٌ أَصْوَاتُهُمَا كَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَأَبْصَارُهُمَا كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ يَجُرَّانِ أَشْعَارَهُمَا وَيَبْحَثَانِ الْقَبْرَ بِأَنْيَابِهِمَا فَتَلْتَلَاكَ وَتَرْتَرَاكَ كَيْفَ بِكَ عِنْدَ ذٰلِكَ يَا عُمَرُ

«Ey Ömer, öldüğün vakit, adamların gidip, senin boyuna uygun bir mezar hazırlayıp döndükten, seni yıkayıp kefenledikten ve koku sürdükten sonra, seni götürüp mezara koydukları ve toprağı üzerine örterek

(634) Tirmizî, rivâyet etti ve hasen olduğunu söyledi. İbn Hibban da biraz farklı ifade ile rivâyet etmiştir.

1-FERTLER
2-İKİ GÖZLÜ

geri döndükleri vakit, hâlin nice olur? Münker ve Nekir adındaki kabrin iki büyük ibtilâsı sana gelir. Sesleri, yıldırım indiren gök gürültüsü, gözleri parlak şimşekler gibi, uzun saçlarını sürüklerler. Sivri dişleri ile mezarın topraklarını alt üst ederler. Sana çeşitli zorluklar çıkarırlar. Seni korkuturlar. O vakit senin hâlin nice olur ey Ömer?» (635) buyurdu. Hz. Ömer :

— Bu zamanki aklım, o zaman da başımda olacak mı? diye sordu. Resûl-i Ekrem :

— Evet, buyurunca, Hz. Ömer :

— Mes'ele yok, ben onların hakkından gelir gerekli cevablarını veririm, dedi.

Ölüm ile akıl değişmeyeceğine, değişip bozulacak olanın beden olduğuna bu rivâyet açıkça delâlet etmektedir. Ölü, aklı başında, dünyada olduğu gibi elem ve zevki idrâk edecek durumdadır. Çünkü anlayan akıl, bu âzalar değil, o, eni boyu olmayan ve hattâ bölünmeyi kabûl etmiyen bâtınî bir varlıktır. İnsanın bütün parçaları kopup da son bir cüz'ü kalsa yine âkıldır. İşte öldükten sonra da böyledir. O, son cüz'e ölüm ve yokluk gelmez.

Muhammed b. Münkedir diyor: «Duyduğuma göre kâfire mezarında kör, sağır bir hayvan musallat olur. Elinde demirden bir kamçı ve kamçının ucunda devenin hörgücü gibi bir düğüm vardır. Kıyâmete kadar ona vurur durur. Onu görmez ki, biraz korusun, sesini duymaz ki acısın.»

Ebû Hüreyre (R.A.) anlatıyor: «Ölü; mezarına konduğu vakit, iyi amelleri gelir onu kuşatır ve savunurlar. Azab, başı ucundan gelecek olursa, okuduğu Kur'an karşı çıkar; ayakları ucundan gelecek olursa namazdaki kıyâmı karşı çıkar; elleri tarafından gelecek olursa verdiği sadaka karşı çıkar; diğer âzaları tarafından gelecek olursa, orucu karşı çıkar. «Bu ibâdetleri bu âzalarla yaptı, buna buralardan azâb etmeğe imkânınız yoktur» derler.»

Süfyan diyor ki: «İnsan, malını ve çoluk çocuğunu koruduğu gibi, amelleri de kişiyi korur. O vakit ona: «Allah seni yatağında mübarek etsin, ne güzel dostların ve ne güzel arkadaşların vardır? diye söylenir.»

Huzeyfe (R.A.) anlatıyor: «Resûl-i Ekrem ile bir cenazeye gitmiştik. Resûl-i Ekrem mezar başına oturup bir müddet mezara baktı ve : «Mü'min bu mezarda kemikleri birbirine geçecek şekilde sıkıştırılır» (636) buyurdu.»

Hz. Âişe'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

إن للقبر ضغطة ولو سلم أو نجا منها أحد لنجا سعد بن معاذ

(635) İbn Ebi'd-Dünya mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricali, sika'dandır.
(636) Ahmed rivâyet etmiştir.

1-MÜSİBETE DÜŞME 2-İTİ 3-İŞARE 4-ACI 5-KAR 6-SATAŞAN

«Mezarın insânı bir sıkıştırması vardır. Eğer bundan bir kimse kurtulacak olsa Sa'd b. Muaz kurtulurdu» (637) buyurdu.

Enes (R.A.) anlatıyor: «Çok hastalıklı olan Resûl-i Ekrem'in kızı öldüğü vakit, Resûl-i Ekrem onu takib etti. Resûl-i Ekrem'in durumu pek hoşumuza gitmiyordu. Mezar başına geldiğimiz vakit, kendisi bizzat mezara girdi, benzi değişti ve kızardı.» Resûl-i Ekrem'e: «Bu hâlin nedir?» diye sorduğumuzda, Resûl-i Ekrem:

ذَكَرْتُ ضَغْطَةَ ابْنَتِي وَشِدَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ فَأَتَيْتُ فَأُخْبِرْتُ أَنَّ اللهَ قَدْ خَفَّفَ عَنْهَا وَلَقَدْ ضُغِطَتْ ضَغْطَةً سَمِعَ صَوْتَهَا مَا بَيْنَ الْخَافِقَيْنِ ﷺ

«Mezarın kızımı sıkıştırmasını ve kabir azâbının şiddetini düşünerek geldim ve bana Allahu Teâlâ'nın ondan bu mezar sıkmasını hafiflettiği bildirildi. Buna rağmen öyle sıkıştı ki, kızımın feryâdını doğu ile batı arasında olan her şey duydu» (638) buyurdu.

SEKİZİNCİ BAB

26 ncı BEYÂN : RÜ'YADA KEŞİF YOLU İLE ÖLÜLERİN HÂLLERİNDEN BİLİNENLER

Bilmiş ol ki; [1]kitab, sünnet ve ibret alma yollarından [2]istifade edilen basiret nurları, mücmel olarak ölülerin hâlini, sâid ve şakî olarak bölünmelerini bize bildirir. Ancak muayyen olarak Ahmed ve Muhammed'in hâli asla keşfedilemez. Çünkü biz, Ahmed veya Muhammed'in imânına inanırsak da son nefeste nasıl öldüklerini bilemeyiz. [4]Şâyet dış görünüşüne aldanırsak bu da değer taşımaz. Çünkü takvânın yeri kalbdir. Kalb ise o[3] kadar kapalıdır ki değil başkasına, sâhibine bile keşfedilmez. Bâtınî takvâ olmadan dış salâha göre hüküm verilmez. Zira Allahu Teâlâ:

[5] إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ **«Allah, ancak müttakilerden kabûl eder»** (5 - Mâide: 27) buyurmuştur. Ahmed ve Muhammed'in hükmü, ancak onu ve onun üzerinde cereyan edenleri müşâhede ile bilinir. İnsan öldüğü vakit, mülk ve şehâdet âleminden gayb ve melekût

(637) Ahmed, isnadı cayyid ile rivayet etmiştir.

(638) İbn Ebi'd-Dünyâ Süleyman İbn A'meş'den, o da Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir, fakat hadisi Enes'den duymamıştır.

1- MUHTASAR 4-BÜTÜN GÜNAHLARDAN KENDİNİ KORUMA
3- SAADETLİ
3- ŞİKAYETÇİ
5- TAKVALI

âlemine intikal eder. Artık baş gözü ile değil, basîret gözü ile görebilir. O göz, her insânın kalbinde vardır. Fakat insan, şehvetleri ve dünya meşgaleleri ile onun üzerine kalın perde çekilir ve göremez hâle gelir. O perdeyi kalbinin gözünden kaldırmadıktan sonra o göz ile bir şey göremez.. Bu perde peygamberlerin basîret gözlerinde bulunmadığı için onlar melekût âlemine bakar ve acâibâtını müşâhede ederler. Ölü, melekût âleminde olduğu için peygamberler onu müşâhede eder ve durumundan haber verirler. Bunun için, kızı Zeyneb ile Muaz'ı kabrin sıkıştırdığını, Resûl-i Ekrem görmüştür. Yine Câbir'in babasının şehâdeti esnasındaki durum da aynıdır. Yine Resûl-i Ekrem durumu müşâhede etmiş ve oğluna haber vermiştir.

Bu gibi müşâhedeler, ancak peygamberlere ve mücâhede ile kendilerini onlara yaklaştıran velîlere mahsustur. Bizim gibiler için bu müşâhedelere benzeyen ve fakat zayıf olan bâzı müşâhedeler de mümkündür. Bâzı rü'yalar gibi. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«İyi ve sâlih rü'ya, nübüvvetin kırkaltı cüz'ünden bir cüz'dür»** (639) buyurmuştur. Bu da yine bir keşiftir, ancak kalbden perdeyi kaldırmakla mümkündür. Bunun için ancak sâlih ve sâdık kimselerin rü'yalarına itimâd edilir. Çok yalan konuşanın, fesad ve isyânı çok olanın rü'yasına güvenilmez. Çünkü onun kalbi kararmıştır. Gördüğü rü'ya demet demet hayâletten ibârettir. Bunun için Resûl-i Ekrem, uykunun temiz olması için abdest ile uykuya yatmayı tavsiye etmiştir. Bu da iç temizliğine işârettir. Zâten aslolan da iç temizliğidir. Dış temizliği, iç temizliğinin kemâlindendir. İç, cilâlanıp parladığı vakit, ilerde olacak şeyler kalb gözünde görülür. Nitekim Resûl-i Ekrem Mekke'yi fethedip oraya gireceği, rü'yasında kendisine gösterilmiş ve bunun hakkında :

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ

«And olsun ki Allah, Resûlünün gördüğü rü'yanın hak olduğunu tasdik etmiştir» (48 - Feth: 27) âyet-i celîle'si nâzil olmuştur. Kişinin, bâzı şeylere delâlet edip sonra onları doğru bulduğu rü'yalar da az değildir.

Rü'ya ve gaybı uykuda bilmek, Allahu Teâlâ'nın şâyân-ı hayret san'atı ve âdem oğlunun garib fıtratı îcâbıdır. Rü'ya, melekût âleminin en açık delillerindendir. Ne yazık ki insanlar, kalbin ve âlemin diğer acâyib hâllerinden gâafil oldukları gibi, rü'yânın garib hâllerinden de gâafildirler. Rü'yânın hakikati hakkında konuşmak, mükâşefe ilminin inceliklerindendir. Muâmele ilmine ilâve olarak ondan bahsetmek mümkün değildir. Fakat burada mümkün olan, maksadı sana ifâde edecek olan bir misâldir. Şöyle ki :

Kalb, eşyanın asıllarını gösteren bir ayna gibidir. Allahu Teâlâ'nın yarattığı ve yaratacağı her şey, yine kendi yaratığı olan Levh-i Mahfuz-

(639) Metin olarak yukarda geçmiştir.

1- GEÇME 2- ACAİB ŞEYLER 3- PEYGAMBERLİK 4- İŞARE
5- MÜNASİB, LAYIK 6- HABERSİZ 7- GİZLİ ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA

dadır. Buna bâzan «İmâm-ı Mübîn, Kitâb-ı Mübîn» de denir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimlerle anılmıştır. Olmuş ve olacakların hepsi orada mevcuttur, orada yazılmıştır, fakat bu gözler onu göremez. Bu Levh-i Mahfûz'un bir kemik, bir tahta veya bir kâğıt parçası olduğunu, yazıların, bizim yazılar cinsinden bulunduğunu sanma. Kesin olarak bilinmesi gereken husus, Allah'ın Levhinin bizim levhimize ve kitâbının bizim kitâbımıza benzemediğidir. Zât ve sıfâtı bize benzemediği gibi, levh ve kitâbı da bize benzemez. Bu hususu anlayabileceğin bir misâl arıyorsan, bilmiş ol ki; mukadderatın Levh-i Mahfûz'daki yazısı, Kur'ân-ı Kerîm'in hâfızların kafasına yazılmasına benzer. Kur'ân-ı Kerîm, kafada yazılıdır. Hattâ hâfız okurken ona bakarak okur. Hâlbuki beynini parça parça etsen bir harf dahi bulamazsın.

İşte levhin yazılarını bu şekilde anlamak lâzımdır. Levhin kendisi de bir ayna gibidir. Bütün sûretler oraya nakşedilmiştir. Şâyet bir aynanın karşısına başka ayna korsan, o aynadaki sûretler oraya akseder. Ancak orada perde olursa o zaman görüntü alamaz. Kalb, karşıki aynada olanları kabûl eden bir ayna, levh de bütün varlıkların kendisinde bulunduğu bir aynadır. Kalbin şehvetler ve şehvet duyuları ile uğraşması, melekût âleminden olan Levh-i Mahfûz'daki şeyleri görmesine engel olur. Şâyet bir rüzgâr eser de o perdeyi kaldırırsa, melekût âleminin esrarından bâzı şeyler kalbde parlar. Bu, bâzan devam ederse de bâzan şimşek gibi gelir geçer. Yine uyanık bulunduğu müddetçe mülk ve şehâdet âleminden gelen şeylerle meşguldür ki bunlar melekût âlemi için bir perdedir. Uykuda iken bâzan böyle rü'yalar görebilir. Uyku demek, duyuların durması ve kalbe uğramamaları demektir. Uyku ve hayâlden temizlenip kendi zâtında saf olarak kaldığı levh ile kendi arasındaki perde kalkar. İki ayna arasındaki perde kalktığı vakit, öteki aynada olan şeylerin bâzısı beriki aynaya aksettiği gibi, levhde olan şeylerden bâzıları da kalbe akseder. Ancak uyku, diğer duyulara mâni olursa da hayâlin harekete geçmesine engel olamaz. Levh-i Mahfûz'dan kalbe aksedenleri hayâl kuvveti hemen alır ve onu bir misâl ile hikâye eder. Tahayyülât onu daha iyi korur ve hayâlde mahfûz olarak kalır. Uyandığı vakit ancak hayâlindeki şeyleri hâtırlar. Rü'yâyı tâbir edenin, gördüğü şeylerle bu hayâlleri arasında bir münâsebet kurması gerekir.

Rü'yâ tâbir ilmine bakan için bunun örneği meydandadır. Bu hususta bir örnek kâfi gelir. Adamın biri İbn Sîrîn'e :

— Rü'yamda; elimde bir mühür, bununla erkeklerin ağızlarını ve kadınların edeb yerlerini mühürlediğimi gördüm, bu nedir? diye sorar. İbn Sîrîn :

— Sen Ramazan'da sabah ezânı okuyor musun? diye sorar. Adam da :

— Evet, deyince, durum kendiliğinden meydâna çıkar. Zâten herhangi bir kapı veya yazıyı mühürlemenin ruhu, men'etmektir, artık daha yok, bitti, içeri girilmez demektir. Mühür, bunun için kullanılır. Adam da ezanı okumakla oruç tutanların yeme içme ve münâsebetlerini men'et-

1-KADER, ALIN YAZISI 7-YORMA
2-EZBERE OKUYANLARININ 8-YETERLİ
3-EZBERE OKUYAN
4-YAZILI ŞEY
5-HAYALDA CANLANDIRMA

miş oldu. Levh-i Mahfûz'dan kalbe keşfedilen, müezzinin hâlidir. O da insanları yiyip içmekten men'etmesidir. Fakat hayâl, bu mânanın asıl ruhu olan hatm [mühürlemek] ile zabtetmiştir. Zâten uyku diğer beş duyuyu durdurur. Fakat hayâli durduramaz. Bunun için, hâtırda ancak hayâlin düşündüğü sûret kalır.

İşte bu anlattığımız, rü'yânın acayip hâllerinden bir nebzedir. Onun acâyib hâlleri bitmez. Nasıl bitsin ki ölümün kardeşidir. Ölüm ise daha acâyibdir. Uyku, gayb âleminin perdesini kaldırmakta, zayıf bir yönden ölüme benzediği için, bu sâyede ilerde olacakları insan bilebilmektedir. Ya tamamen perdeyi yırtan ölüme ne dersin? İnsan, ölür ölmez, ya çeşitli azablarla kuşatılmış olduğunu görür — Allah korusun —, yahut da sonu gelmeyen nimetlere müstağrak olduğunu görür — Allah hepimize nasib etsin —. İşte bu anda şakîlere:

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

«And olsun ki sen (dünyada) **bundan gaflette idin. İşte senden perdeni kaldırıp açtık. Bugün gözün** (ne kadar) **keskindir» (50 - Kaaf: 22),**

أَفَسِحْرٌ هٰذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا
سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

«(Peki) **bunda mı sihir? Yoksa siz** (yine büyüklendiniz de) **göremiyor musunuz? Girin oraya, ister dayanın ister dayanmayın; size birdir. Siz ancak yapageldiklerinizin cezasına çarptırılıyorsunuz»** (52 - Tûr: 15 - 16) buyurulur ve yine bunlara işâret olarak:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

«**Hâlbuki** (o gün) **onlar için Allah'tan hiç de zannetmiyecekleri** (nice) **şeyler zuhûra gelmiştir»** (39 - Zümer: 47) buyurulmuştur.

Bilginlerin en bilgini ve hakimlerin en hikmet sâhibi olanına ölümün akabinde öyle şeyler keşfedilmiştir ki, o âna kadar hâtır ve hayâline bile gelmemiştir. Aklı başında olan kimsenin yalnız bu ânın muhâtarasından başka bir düşüncesi olmasa bile bütün ömrünü o hâllerin açığa çıkacağı gün için düşünerek geçirmesi yeterdi.

Bütün bu büyük tehlikeler önümüzde bizi beklerken, hâlâ gaflet içinde yaşamamız cidden şaşılacak durumdur. Bundan daha şâyân-ı hayreti, hepsinden ayrılacağımızı bildiğimiz hâlde mal, âile, evlâd ve hattâ âzalarımız ile sevinmemizdir.

1- CÜZ, PARÇA 2- DALMIŞ, GARK OLMUŞ 3- ŞİKAYETÇİ
4- HABERSİZLİK 5- ARKASINCA 6- TEHLİKE, KORKU 7- MÜNASİP, LAYI

Cebrâil aleyhisselâm'ın, peygamberimizin kalbine üflediği gibi, «Kimi seversen sev ondan ayrılacaksın. Ne kadar yaşarsan yaşa âkıbet öleceksin. Nasıl istersen amel et, sonunda onun karşılığını bulacaksın.Nerde kalbine söylenecek böyle adam? Şübhesiz bu gerçek keşf-i yakîn ile kime keşfedilirse, o, dünyada bir yolcu gibi yaşar ve taş üstünde taş koymaz. Altun gümüş gibi her şey'i bırakmadığı gibi, bir sevgili ve bir dostu da[1] olmaz. Evet, Resûl-i Ekrem: «Eğer ben dost[2] edinseydim, Ebû Bekir'i halil edinirdim[3], fakat sâhibiniz Rahmân'ın halilidir» buyurmakla, Rahman'ın halili olması, onun kalbinin derinliğine yerleştiğini artık O'ndan başka sevgiliye yer kalmadığını bildirdi. Ümmetine hitâben de:

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ

«De ki: «Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin» (3 - Âl-i İmran: 31) buyurmuştur. Onun ümmeti, ona uyandır. Ona uyan da dünyadan yüz çevirip âhirete yönelendir. Çünkü Resûl-i Ekrem ancak Allah'a ve âhiret gününe dâvet etmiş ve dünya zevklerinden men'etmiştir. İnsan dünyadan yüz çevirip âhirete yöneldiği nisbette ona uymuş ve ona uyduğu nisbette de ona ümmet olmuş olur. Dünyaya yöneldiği nisbette de onun yolundan çıkmış ve ona uymaktan i'râz etmiş olur da Allahu Teâlâ'nın:

فَاَمَّا مَنْ طَغٰى وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا فَاِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَاْوٰى

«Artık kim haddi aşarak küfretmiş, dünya hayatını tercih eylemişse, işte muhakkak ki o alevli ateş onun varacağı yerin tâ kendisidir» (79 - Nâzi'ât: 37 - 39) buyurduklarından olur.

Eğer aldanmaktan kurtulur ve insâf ile düşünürsen sabah - akşam dünyalık peşinde olduğunu kolaylıkla anlarsın. Durum böyle iken hâlâ onun[4] ümmetinden olmak ümidindesin. Çok uzak bir ihtimal, çok soğuk bir tama'dır. Nitekim âyet-i celile'de:

اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

«Öyle ya, biz müslümanları o günahkârlar gibi yapar mıyız hiç? Size ne oluyor, nasıl böyle hükmediyorsunuz?» (68 - Kalem: 35 - 36) buyurulmuştur.

Saded[5] dışına çıktığımız gibi, sözü de fazla uzattık. Şimdi maksada dönerek, uyku âlemindeki rü'yalarla keşfedilen ölülerin hâllerinden ve kendisiyle büyük faydalar te'min edilen hususlardan bahsedelim. Çünkü nübüvvet[6] sona erdi ve elde müdeci olarak yalnız rü'yalar kaldı.

1- ŞÜBHESİZ BİLGİ İLE KEŞF ETME
2- DOST 3- YÜZ ÇEVİRME
4- AÇ GÖZLÜLÜK 5- ASIL MEVZU, MAKSAD
6- PEYGAMBERLİK

27 nci BEYÂN: ÖLÜNÜN HALLERİNİ VE ÂHİRETE YARAYIŞLI AMELLERİ KEŞFETTİREN UYKULARIN AÇIKLANMASI

Bunlardan birisi ve başta geleni, Resûl-i Ekrem'i rü'yada görmektir. Zira Resûl-i Ekrem:

مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي حَقًّا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي

«Rü'yasında beni gören, gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan, benim sûretime giremez» (640) buyurmuştur. Ömer b. el-Hattâb (R.A.) diyor: «Resûl-i Ekrem'e baktım ki bana bakmıyor. «Ne oldu?» diye kendisinden sorduğumda, bana yöneldi ve: **«Sen oruçlu iken hanımını öpmedin mi?»** buyurdu. Ben de ondan sonra oruçlu iken kat'iyyen ailemi öpmedim» dedi.»

Abbâs (R.A.) anlatıyor: «Ömer'e âşık idim. Öldükten sonra onu rü'yamda görmek istedim. Ancak bir yıl sonra görebildim. Baktım ki alnından terlerini siliyor ve: «İşte ancak şimdi kurtardım» diyordu.»

Hz. Ali'nin (R.A.) oğlu Hasan (R.A.) anlatıyor: «Babam dedi ki: «Rü'yamda Resûl-i Ekrem'i gördüm ve:

— Bu senin ümmetinin elinden çektiğim nedir? diye sordum. Resûl-i Ekrem de:

— Onlara beddua et, buyurdu. Ben de: «Allah'ım, beni, bunlardan daha hayırlılarına ulaştır ve bunlara da benden daha fenâsını[1] musallat et» dedim» dedi. Ertesi sabah İbn Mülcem tarafından öldürüldü.

Yaşlılardan birisi de şöyle anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'i rü'yamda gördüm ve benim için istiğfar etmesini kendisinden diledim. Resûl-i Ekrem bana iltifat etmedi. Ben de:

— Ey Allah'ın Resûlü, Câbir'den gelen bir rivâyette, senin hiç kimseye, hayır olamaz dediğin duyulmamıştır. Hâlbuki bana yok diyorsun, dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bana dönerek:

— Allah seni mağfiret etsin, buyurdu.»

Abdülmuttalib'in oğlu Abbâs (R.A.) diyor: «Câhiliyyet devrinde Ebû Leheb'i sever, onunla düşer kalkardım. Nihâyet ölümünde, hakkında nâzil olan âyet de nâzil olduktan sonra durumunu merak ettim ve kendisini rü'yamda görmemi Allah'tan diledim. İki yıl sonra kendisini, ateşler içinde kıvranırken gördüm ve durumunu sordum. Ebû Leheb: «İşte gördüğün gibi yanıp gidiyorum. Azâbım hiç durmuş değildir. Yalnız Resûl-i Ekrem'in doğumunu bana müdeleyen Cüveyriye'nin haberine sevindim de bir köle âzâd ettim. İşte bu sebeble her pazartesi azâbım biraz hafifler» dedi.»

---

(640) Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

1-KÖTÜ 2-SATAŞAN

Abdülvahid b. Zeyd anlatıyor: «Hacca gitmiştim. Yanımda bir genç durmadan Resûl-i Ekrem'e salât ü selâm getirip duruyordu. Bâzı yerlerde okunması daha uygun bâzı duâlar olduğu hâlde genç her yerde duâ yerine salât ü selâm getiriyordu. Bu, dikkatimi çekti. Durumu kendisinden sordum. Genç anlattı: «Babam ile beraber Hacca gelmiştik. Yolda uyudum. «Kalk, baban öldü» dediler. Kalktım baktım ki babam ölmüş. Aynı zamanda yüzü de kararmış. Ölümü ve ayrıca yüzünün kararması beni fazlası ile üzdü. Bu üzüntü arasında tekrar uyuya kaldım. Bu sırada rü'yamda dört siyahînin ellerinde demir kamçılar olduğu hâlde babama doğru yaklaştıklarını ve tam vuracakları sırada yüzü nurlu bir zâtın göründüğünü ve onlara dönerek: «Vurmayın» dediğini ve eli ile babamın yüzünü meshederek nurlandırdığını ve «Artık uyan, baban nurlanmıştır» dediğini gördüm. «Sen kimsin?» diye sorduğumda, «Ben peygamberim, bana salât ü selâm getirdiği için ona şefâat ettim» dedi. Uyandım, durumu düzelmiş gördüm. Bunun için ben de salâvat-ı şerîfeye devâm ediyorum» dedi.»

Ömer b. Abdülâziz diyor: «Gece Resûl-i Ekrem'i rü'yamda gördüm. Ebû Bekir ve Ömer (R. Anhümâ) da yanında oturuyorlardı. Ben de selâm verdim ve oturdum. Biz otururken Ali ve Muâviye (R. Anhümâ) da geldiler, sonra kapı kapandı. Onlara bakıyordum; ilk çıkan Hz. Ali oldu ve çıkarken: «Kâ'be'nin Rabbi hakkı için, benim işim bitti» dedi. Sonra Muâviye çıkarak: «Kâ'benin Rabbi hakkı için, Rabbim beni mağfiret etti» dedi.

Abdullah İbn Abbâs bir defa uykusundan uyanınca, «İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn, vallahi Hüseyin öldürüldü» dedi. Bu, Hüseyin'in öldürülmesinden evvel idi. Etrafındakiler bunu kabûl etmediler. O da: «Ben Resûl-i Ekrem'i rü'yamda gördüm, elinde bir bardak kan vardı. Bana: «Benden sonra ümmetimin ne yaptığını biliyor musun. Onlar oğlum Hüseyin'i öldürdüler ve işte bu bardaktaki kan, onun ve arkadaşlarının kanıdır. Bunu Allah'a arz ediyorum» dedi, diye söyledi. Aradan yirmi dört gün geçtikten sonra, rü'yâyı gördüğü gün, Hz. Hüseyin'in şehîd edildiği haberi geldi.

Ebû Bekir es-Sıddîk (R.A.) rü'yada görüldü. «Ne oldun?» diye soranlara, «Lâ ilâhe illâllah» dedim, Allah da beni Cennet'e koydu» dedi.

28 inci BEYÂN : ŞEYHLERİN UYKULARININ AÇIKLANMASI

Yine şeyhin biri anlatıyor ve diyor ki: «Mütemmim ed-Devraki'yi rü'yamda gördüm ve :

— Allah sana ne muâmele yaptı? diye sordum. O :

— Beni Cennet'te dolaştırdılar ve Allahu Teâlâ: «Nasıl hoşuna gitti mi, burada hoşuna giden bir şey var mı?» diye sordu. Ben de: «Yâ Rab, hayır, hiç biri hoşuma gitmedi» dedim. Allahu Teâlâ: «Eğer hoşuna giden bir şey olsa, seni onunla başbaşa bırakır ve kendime almazdım» buyurdu, dedi.»

Hüseyin'in oğlu Yûsuf'u rü'yada gören birisi: «Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?» diye sordu. Yûsuf da: «Şaka ile ciddîyi karıştırmadığım için Allahu Teâlâ beni afvetti» dedi.

İsmâil'in oğlu Mansûr diyor: «Abdullah el Bezzâz'ı rü'yamda gördüm. Allahu Teâlâ hakkında ne muâmele yaptı?» diye kendisinden sordum. O da: «Allahu Teâlâ beni mânevî huzuruna aldı ve ikrar ettiğim bütün kusurlarımı afvetti, yalnız utanarak itiraf edemediğim bir kusurumu afvetmedi. Beni kan ter içinde bıraktı, hattâ yüzümün eti döküldü» dedi. «Bu günah ne idi?» diye kendisinden sorduğumda, «Bir def'a genç bir çocuğun yüzüne baktım, hoşuma gitti. İşte bunu Allah'ın huzurunda ikrar etmekten utandım» dedi.»

Ebû Câfer es-Sıdelânî diyor: «Etrafında fakirlerden bir topluluk olduğu halde, Resûl-i Ekrem'i rü'yamda gördüm. Tam bu sırada gök kubbesi açıldı, iki melek indi. Birinin elinde bir leğen diğerinin elinde bir ibrik vardı. Resûl-i Ekrem'in elini ve oradakilerin de ellerini yıkadılar. Sıra bana gelince, leğeni benim önüme koydukları vakit, meleklerden biri diğerine, «Onun elini yıkama, çünkü o onlardan değildir» dedi. Bunun üzerine ben Resûl-i Ekrem'e: «Sen, «Kişi sevdiği ile beraberdir» buyurmadın mı?» dedim. Resûl-i Ekrem de: «Evet» deyince, ben: «Ey Allah'ın Resûlü, işte ben sizi ve bu fakirleri severim» dedim. Resûl-i Ekrem elime dökmesi için meleğe emir verdi.»[1]

Cüneyd diyor: «Rü'yamda insanlara va'z[2] ediyordum. İnsan sûretinde bir melek karşıma dikildi ve:

— Allah'a insanı en çok yaklaştıracak amel nedir? diye benden sordu. Ben:

— Ölçülü ve şeriate uygun şekilde yapılan gizli ameldir, diye cevab verdim. Melek geri dönerken:

— Vallahi, başarılı bir cevab, dedi.» Mecme' rü'yada görüldü ve: «Durumu nasıl buldun?» diye kendisinden soruldu. Cevabında: «Vallahi, zâhidler dünya ve âhiretin hayrını bir araya topladılar» dedi.

Şam'lı zâtın biri Alâ b. Ziyad'a:

— Rü'yamda seni Cennet'lik gibi gördüm, dedi. Alâ yerinden kalktı, adama doğru yaklaştı ve:

— Belki şeytan beni azdırmak istedi, muvaffak olamadı. Bu sefer beni mağrur edip helâk etmek için seni[3] gösterdi, dedi. Muhammed b. Vâsi': «Rü'ya insânı sevindirmeli fakat mağrûr etmemeli» dedi.

Sâlih b. Beşir diyor: «Atâ es-Sülemî'yi rü'yamda gördüm. Kendisine:

— Allah sana rahmet etsin, hayatını hep hüzün ve üzüntü içinde geçirdin, şimdi durumun nasıldır? diye sordum. O da:

— İşte o uzun hüzün beni uzun huzur ve istirahata ulaştırdı, dedi. Ben:

— Derecen nerelerdedir? diye sordum. O da:

— Sıddîklar, şehidler ve peygamberlerle beraberdir, dedi.

1- KABUL 2- NASİHAT 3- KENDİNİ BEĞENMİŞLİK

Zurâre b. Ebi Evfâ'ya: «Rü'yada, size göre hangi amel daha makbûldür?» diye sordular. O da: «Mukadderâta rızâ ile kısa emellerdir» dedi.

Yezîd b. Mez'ûr da: «Evzâî'yi rü'yamda gördüm. Kendisine:

— Beni Allah'a yaklaştıracak bir ameli bana öğret, dedim. O da:

— Ben burada âlimlerin, sonra da dünyada hüzün içinde bulunanların derecelerinden üstün derece görmedim, deyince, yaşlı olan Yezîd, bundan sonra ağlaya ağlaya gözleri görmez hâle geldi.

İbn Uyeyne ölmüş olan kardeşini rü'yasında görüp durumunu sorunca, kardeşi: «Tevbe ettiğim bütün günahlarımı Allahu Teâlâ bağışladı, yalnız tevbe etmediklerimi bağışlamadı» dedi.

Ali et-Talhî diyor: «Rü'yamda dünya kadınlarına benzemeyen bir kadın gördüm ve:

— Sen kimsin? diye sordum. O:

— Ben Hûri'lerden biriyim, dedi. Ben:

— Benimle evlenir misin? diye kendisinden sordum. O:

— Beni efendimden iste ve nikâh paramı ver, dedi. Ben:

— Senin nikâh paran nedir? diye sordum. O:

— Dünya âfetlerinden kendini korumaktır, dedi.

İshak el-Harbî'nin oğlu İbrahim: «Zübeyde hanımı rü'yamda gördüm ve:

— Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı? diye sordum. O:

— Allahu Teâlâ beni mağfiret etti, dedi. Ben:

— Mekke yolundaki inşaatlarından ve akıttığın sulardan ötürü mü? diye sordum. O:

— Yaptığım o hayırlar, mal sâhiblerine gitti. Çünkü onlar meşrû şekilde edinilmiş servetler değillerdi. Ancak Rabbim beni o niyyetimle, yâni insanlara hayır maksadını güttüğüm için afvetmiştir, dedi.»

Süfyân-ı Sevrî öldüğü vakit, rü'yada kendisini görenin birisi:

— Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı? diye sordu. Süfyan:

— Ayağımın birini sırat köprüsüne, ikincisini ise Cennet'e attım, dedi.

Ahmed b. Ebû'l-Havârî diyor: «Yüzü parlayan çok güzel bir kızcağız gördüm. Öyle güzellik hiç görmemiştim. Kendisine:

— Bu güzelliği nereden aldın? diye sorduğumda, o:

— Sen bir gece ağladın ya, işte o zaman senin göz yaşlarından aldım yüzüme sürdüm ve yüzüme bu parlaklık ondan geldi, dedi.»

Kettânî diyor: «Cüneyd'i rü'yamda gördüm ve:

— Allah sana ne muâmele yaptı? diye sordum. Cüneyd:

— O işâret ve o ibârelerin hepsi boşa gitti. Yalnız gece vakti iki rek'at bir namaz benim bağışlanmama sebeb oldu, dedi.»

Zübeyde rü'yada görüldü ve Allahu Teâlâ'nın kendisine ne muâmele ettiği soruldu. Zübeyde de: «Şu dört kelime ile Allahu Teâlâ beni bağışladı» dedi. Bunlar, «Lâ ilâhe illâllah» dır. Bunlarla ömrüm bitti. İbâdete lâyık Allah'tan başka kimse yok. Onunla mezarıma girdim. İbâdete lâyık Allah'tan başka kimse yok, onunla başbaşa kaldım. İbâdete lâ-

1-KADER, TALEH 2-MÜSİBET 3-AFV 4-CÜMLE

yık Allah'tan başka kimse yok, onunla Allah'a mülâki oldum, sözleridir» dedi.

Bişr rü'yada görülmüş ve: «Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?» diye sorulmuş. Bişr de: «Allah bana rahmet ve merhamet etti ve: «Ey Bişr, benden o kadar korkmaktan utanmadın mı?» buyurdu.

Ebû Süleyman Dârânî rü'yada görülüp durumu kendisinden soruldukta: «Rabbim bana merhamet etti, ancak bana en çok zararı dokunan, insanların parmak ucu ile beni birbirlerine göstermeleri oldu» dedi.

Ebû Bekir el-Kettânî diyor: «Rü'yamda çok parlak bir genç gördüm. Kendisine:

— Sen kimsin? diye sordum. O:

— Ben takvâyım, dedi. Ben:

— Nerde oturursun? diye sordum. O:

— Bütün mahzun gönüllerde, dedi. Sonra siyah bir kadın gördüm ve:

— Sen kimsin? diye sorduğumda, o:

— Ben hastalığım, dedi. Ben:

— Nerde iskân edersin? diye sorduğumda, o:

— Neşeli gönüllerde, diye cevab verdi. Uykumdan uyandıktan sonra artık gülmemeğe karar verdim.»

Ebû Saîd diyor: «Rü'yamda İblis'in bana saldırdığını gördüm. Sopayı alıp ona vurmak istediğimde, bir ses: «İblis bu sopadan korkmaz. O, ancak kalbde parlayan îman nûrundan korkar» dedi.»

Mesûhî diyor: «Rü'yamda İblis'i çıplak olarak gördüm. Kendisine: «İnsanlardan utanmıyor musun?» dediğimde, o: «Aman sen de şu insanlardan mı bahsediyorsun. Bunlar gerçek insan olsaydı çocukların top oyuncağı gibi akşam-sabah benim elimde oyuncak olmazlardı, dedi ve devamla: Asıl insanlar bunlar değil, onlar başkalarıdır. Beni hasta eden de onlardır» dedi ve eli ile gerçek sofuları gösterdi.»

Ebû Saîd el-Harrâz diyor: «Şam'da bulunuyordum. Rü'yamda Resûl-i Ekrem'in, Ebû Bekir ve Ömer'e (R. Anhümâ) dayanarak bana doğru geldiğini gördüm. Ben de şiir gibi bir şeyler söylüyordum. Resûl-i Ekrem göğsüme vurarak: «Bunlar, şerri, hayrından çok olan şeylerdir» buyurdu.

Ebû Uyeyne diyor: «Rü'yamda Süfyân-ı Sevrî'yi Cennet ağaçlarında, ağaçtan ağaca uçar gibi gördüm. O da: «İşte amel edenler böyle mükâfat görürler»[2] dedi. Ben kendisine: «Bana vasıyyet et» dedim. O da: «İnsanlarla muârefeni azalt» dedi.»

Ebû Hâtem er-Râzî'nin Kabîse'den rivâyetinde, Kabîse diyor ki: «Süfyân-ı Sevrî'yi rü'yamda gördüm ve: «Allahu Teâlâ senin hakkında ne gibi muâmelede bulundu?» diye sordum. Süfyân-ı Sevrî şiir olarak meâlen:

«Açıkça Rabbime baktım, Rabbim bana «Hoş geldin, senden râzıyım. Çünkü gece karanlığı bastığı vakit sen, beni arzûlayan ve iştiyâk içinde olan bir kalb ile uyanık ve ayakta idin. İşte her şey önünde, iste-

1- YERLEŞME 2- KARŞILIKLI GÖRÜŞME

diğin köşkü beğen, daima beni ziyâret et. Zira ben senden uzakta değilim» buyurdu» dedi.»

Şiblî ölümünden üç gün sonra rü'yada görüldü ve ne muâmele gördüğü sorulunca, hesabda Allahu Teâlâ'nın kendisiyle bir münakaşaya giriştiğini ve tam ümidini yitireceği sırada Allahu Teâlâ kendisini rahmetine garkettiğini söyledi.

Benî Âmir'in mahdumu öldükten sonra rü'yada görüldü ve Allahu Teâlâ'nın kendisine ne gibi muâmele bulunduğunu sorduklarında, Allahu Teâlâ'nın kendisini mağfiret edip muhabbet edenlere hüccet olarak gösterdiğini söyledi.

Sevrî rü'yada görülmüş ve Allahu Teâlâ tarafından kendisine ne gibi muâmele yapıldığı sorulmuş, Allahu Teâlâ'nın kendisini mağfiret ettiğini söylemiştir.

Abdullah b. el-Mübârek'e: «Durumun nasıl?» diye sorduklarında, O: «Her gün iki def'a Allah ile mülâkî olurum» demiştir.

Yine birisi rü'yada görülüp durumu sorulduktda, «İnceden inceye hesâba çekildik, sonra lütuf ve keremiyle âzâd edildik» demiştir.

Mâlik b. Enes (R.A.) rü'yada görüldü ve: «Allahu Teâlâ sana ne muâmelede bulundu?» diye sorulunca, Hz. Osman'ın cenazeyi gördüğü vakit söylediği «Lâ ilâhe illâllahül hayyüllezî lâ yemüt» sözü ile Allah beni afvetti, dedi.

Hasan-ı Basrî öldüğü gece rü'yada görüldü ve sanki gök kapuları açılmış, bir dellâl, «Allahu Teâlâ kendisinden râzı olduğu Hasan-ı Basrî geldi!» diye seslendi.

Câhiz rü'yada görüldü ve: «Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?» diye soruldu. O da şiir hâlinde:

«Kıyâmet günü, defterinde bulduğun vakit, seni sevindirecek yazıdan başka bir şey yazmama» dedi.

Cüneyd İblis'i rü'yâsında çıplak vaziyette görünce:

— İnsanlardan utanmıyor musun? dedi. İblis:

— Bu insanlardan mı? Bunlar utanılacak kimseler değiller. Asıl utanılacak insanlar, Bağdad'ın Şevniziyye mescidindeki insanlardır. Beni eriten ve ciğerlerimi yakan onlardır, dedi. Cüney diyor ki: «Uyanır uyanmaz doğruca o mescide gittim. Orada başlarını önlerine eğmiş düşünen bir takım insanlar gördüm. Onlar beni görünce, «Sakın o mel'ûnun sözüne aldanma» dediler, dedi.

Nasr-ı Âbâzî Mekke'de öldükten sonra rü'yada görüldü ve Allahu Teâlâ'nın kendisi hakkındaki muâmelesi soruldu. O: «Eşrafın itâbı gibi itâb edildim, yâni hafifce kınandım. «Buluşmaktan sonra ayrılık olur mu?» diye nidâ olundum. Ben de: «Olmaz ey Rabbim» dedim. Böylece başımı lâhde koymadan Rabbime ulaştım» dedi.

Utbetü'l-Gulâm rü'yasında güzel bir Hûrî gördü. Hûrî kendisine:

— Ben sana âşıkım, dikkatli davran da buluşmamıza engel olacak şeylere baş vurma, dedi. Utbe de:

1- EVLAD
2- AFV
3- DELİL
4- LANETLENMİŞ
5- ŞEREFLİLER

— Dünyayı üç talâk ile boşadım, sana ulaşıncaya kadar devam edecek ve onun tarafına bakmıyacağım, dedi.

Denildi ki: «Eyyûb-i Sahtıyânî âsilerden birisinin cenâzesini görür. Namazını kılmamak için kapunun ardında saklanır. Sonra ölüyü birisi rü'yasında görür ve: «Allahu Teâlâ sana ne muâmelede bulundu?» diye sorar. Adam: «Allah beni afvetti, fakat sen Eyyûb'a git şu âyeti oku» dedi:

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ الْإِنْفَاقِ

«De ki: «Rabbimin rahmet hazinelerine siz mülik olsaydınız, o zaman harcama(ktan tükenir) **korkusuyla muhakkak cimrilik ederdiniz»** (17 - İsrâ: 100).

Diğer birisi de şöyle anlatıyor: «Dâvud-ı Tâi öldüğü gece bir nur gördüm. Ayrıca bâzı meleklerin inip çıkmakta olduklarını da gördüm. Bunun üzerine onlara niçin telâşlandıklarını ve bu gecenin hangi gece olduğunu sordum. Onlar da: «Bu gece Dâvud-ı Tâi'nin öldüğü gecedir. Cennet onun için hâzırlanmıştır» dediler.»

Ebû Said es-Sahhâm diyor: «Sehl-i Sa'lûkîyi rü'yamda gördüm. Kendisine: «Ey Şeyh,» diye hitab ettiğimde, o: «Şeyhliği bırak» dedi. Ben: «Biz seni şeyh olarak tanıyorduk» dedim. Dedi ki: «O doğru ama onun bana bir faydası olmadı» dedi. Allahu Teâlâ'nın kendisine ne muâmele ettiğini sordum. «Avâmın bana sordukları bâzı dinî mes'eleleri cevablandırmak sâyesinde Allahu Teâlâ beni mağfiret etti» dedi.»

Ebû Bekir er-Reşid, Muallim Muhammed et-Tûsî'yi rü'yamda gördüm. Bana dedi ki: «Terbiyeci Ebû Said es-Saffâr'a söyle ki:

Uyandım durumu kendisine anlattım. O: «Her cum'a ziyâretine gi̇derdim, bu cum'a gidemedim» dedi.

İbn Râşid diyor: «İbn-i Mübârek'i öldükten sonra rü'yamda gördüm, ve kendisine: «Sen ölmüş değil misin?» diye sordum. O: «Evet» dedi. Bunun üzerine ben: «Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?» diye sordum. O: «Allahu Teâlâ bütün kusurlarımı bağışladı» dedi. «Süfyân-ı Sevrî ne hâldedir?» diye sordum. O: «Sus, o, nebiler, sıddıklar ve şehidlerle beraberdir» dedi.»

Rebi' b. Süleyman da: «Ölümünden sonra İmâm-ı Şâfiî hazretlerini rü'yamda gördüm ve: «Allahu Teâlâ sana ne gibi muâmelede bulundu?» diye sordum. O: «Allahu Teâlâ beni altundan bir kürsüde oturttu. Üzerime inci ve güzel kokular saçtı» dedi.

Hasan-ı Basrî'nin öldüğü gece, adamlarından birisi rü'yasında bir dellâlın:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

1-HASİS 2-AFV

«Gerçek, Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim hânedanını, İmran ailesini âlemlerin üzerine mümtaz kıldı» (3 - Âl-i İmran: 33) âyetini okuduktan sonra devamla: «Zamanının adamlarından da Hasan-ı Basrî'yi tercih etti» dedi.

Ebû Yâkub el-Fârî ed-Dakîkî de rü'yamda, herkesin, peşinden koştuğu uzun boylu bir adam gördüm ve: «Bu adam kimdir?» diye sordum. Onlar da: «Üveys el-Karanî'dir» dediler. Hemen yanına gittim ve: «Bana vasıyyet et, Allah sana rahmet etsin» dedim. Suratını bana ekşitti. Ben: «İrşâd olmak istiyorum, bana ne kızıyorsun? Beni irşâd et» dedim. Bunun üzerine bana yöneldi ve: «Rabbinin rahmetini, Rabbinin sevgisinde ara ve gadabından da isyan etmemek ile çekin. Bu arada O'ndan ümidini kesme» dedi. Ve beni bırakarak ayrıldı.

Ebû Bekir b. Meryem: «Verka b. Bişr el-Hazremî'yi rü'yamda gördüm ve: «Ne oldu?» diye kendisinden sordum. O: «Bir çok zahmetten sonra kurtuldum» dedi. Ben: «Hangi ameli daha faydalı buldunuz?» dedim. O da: «Allah korkusundan akıtılan göz yaşlarını» diye cevab verdi.»

Yezîd İbn Nuâme diyor: «Basra'da çıkan büyük tâun hastalığında ölen bir kızcağızı babası rü'yasında gördü ve: «Kızım, âhiretten bana bir haber ver» dedi. Kızı: «Büyük bir olay karşısındayız. Biliyoruz ama amel edemiyoruz. Siz ise biliyorsunuz fakat amel etmiyorsunuz. Vallahi, iki rek'at namaz veya bir tesbîh Allah katında bütün dünyalıktan sevimlidir» dedi.»

Utbetü'l-Gulam'ın adamlarından birisi diyor: «Utbe'yi rü'yamda gördüm ve:

— Allah sana ne muâmele yaptı? diye sordum. Utbe:

— Senin evde yazılı olan o duâ sâyesinde Cennet'e girdim, dedi. Sabahleyin evi aradım, bir de Utbe'nin kendi el yazısı ile yazılmış duvardaki şu meâlde olan yazıyı buldum: «Ey sapıkları hidâyet eden, ey günahkârlara merhamet eden, ey sürçenlerin sürçmesini yok eden, büyük tehlikede olan bu kuluna ve bütün müslümanlara merhamet et ve bizi öldükten sonra da yaşayıp merzûk olan peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlihlerle haşret. Âmin, ya Muîn» duâsını yazılı buldum» dedi.» (Bizleri de Allah bu zümreye ilhak buyursun, âmin).

Mûsâ b. Hammad: «Süfyân-ı Sevr'iyi Cennet'te ağaçtan ağaca uçarken gördüm. Buna ne sayede ulaştığını kendisinden sordum. O da: «Vera' sâyesinde bu mertebeye ulaştım» dedi. Bu arada Âsım'ın oğlu Ali'nin durumunu sordum. O da: «Ona bakma, o, yıldızlar gibi yükseklerde görülür» dedi.»

Tâbiîn'den olan zâtın biri Resûl-i Ekrem'i rü'yasında görmüş ve: «Bana va'z et» demiş. Resûl-i Ekrem: «Evet, noksanını araştırmayan noksandır. Noksanda olan için de ölüm daha hayırlıdır» buyurmuştur.

İmâm-ı Şâfiî (Allah rahmet etsin) diyor: «Bugünlerde bir şey'e canım sıkılmış ve çok üzgündüm. Sıkıntımı Allah'tan başka kimse bilmiyordu. Akşam rü'yamda birisi bana gelerek: «Ey İdris'in oğlu Muhammed, sen şu duâya devâm et: «Allah'ım, ben kendime ne kâr, ne de za-

1- SEÇKİN 5-NASİHAT
2-GAZAB
3-YANLIŞ
4-SAADETLİ

rar sağlayabildim. Ne hayatımı devâm ettirebilir, ne ölür, ne de dirilebilirim. Senin verdiğinden başka bir şey'i alamadığım gibi, senin beni korumanı dışında da hiç bir şeyden korunamam. Allah'ım, söz, iş, sıhhat ve âfiyette senin sevip râzı olduğun şey'e beni muvaffak kıl.» Sabahleyin uyanınca bu duâyı hatırladım ve hemen buna devâm ettim. Akşam olmadan Allahu Teâlâ sıkıntımı kaldırdı ve istediğimi bana gönderdi. Siz de bu duâya devâm edin ve bunu unutmayın.»

İşte bunlar, ölünün hâllerini açıklayan mükâşefe yollarının bir bölümü ve Allah'a yaklaştıran yollardan bir kısmıdır. Şimdi sûr'a üfürülmekten başlayarak ya Cennet (Allah hepimize nasîb etsin) veyâ Cehennem (Allah korusun) olmak üzere sonuna kadar olan bütün hâlleri açıklıyalım.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM KİTABININ İKİNCİ BÖLÜMÜ SÛR'A ÜFÜRÜLMESİNDEN BAŞLIYARAK YA CENNET VEYA CEHENNEM OLMAK ÜZERE ÖLÜNÜN HALLERİ VE BU ARADAKİ ZORLUK VE TEHLİKELER BEYANINDADIR

Burada; Sûr'a Üfürmek, Mahşer Yeri, Halkı, Sıfatları, Terlemeleri, Kıyâmetin Süresi, Kıyâmet Gününün Dehşeti, Sıkıntısı ve İsimleri, Günahların Sûri Keyfiyyeti, Mîzânın Vasfı, Şefâatin Şekli, Havuzun Durumu, Cehennem'in Vasfı Ve Zorluğu, Bukağıları, Yılan ve Akrepleri, Cennet'in Vasıfları, Çeşitli Nîmetleri, Cennet'in Kat ve Sayıları, Kapuları, Köşkleri, Duvarları, Irmakları, Meyveleri, Cennetliklerin Elbiseleri, Yatak ve Döşemeleri, Yemeklerinin Vasıfları, Hûri ve Gılmanları, Allahu Teâlâ'nın Cemâline Nazar ve Allahu Teâlâ'nın Geniş Rahmeti Anlatılacak ve İnşâallah İhyâu Ulûmi'd-Din Kitâbı da Bununla Sona Erecektir.

29 uncu BEYÂN : SÛR'A ÜFÜRMENİN KEYFİYYETİ

Yukarda yaptığımız açıklamalarla, ölünün can çekişirken çektiği ıztırabları, son nefesdeki tehlikesini, mezarın karanlığını, yatağının kurtlar yatağı olduğunu, sonra Münker ve Nekir meleklerinin sorularını, kabir azâbını ve Allah'ın gadabına uğramışsa mezarın tehlikesini öğrenmiş bulunuyorsun. Bunların hepsinden büyüğü, ilerde Sûr'a üfürüleceği, dirileceği, mahşer yerine sevkedilip yaptıklarının, azından ve çoğundan Allah'ın huzurunda hesab vereceği, sevab ve günâhını bilmesi için terazi kurulacağı, sonra ince ve keskin olan sırattan geçeceği, sonra saâdet veya şekaavetle çağırılacağı ve mahşer yerinde bekleyeceği hususlardır. Bunlar öyle zor hâllerdir ki bunları bilmek ve bunlara inanıp bunları tasdik etmek lâzımdır. Aynı zamanda bunların üzerinde de çok düşünmek gerekir ki, bu düşünce sayesinde onlara hazırlanmış olsun.

1-SELAMET 2-GIZLI ŞEYLERİ AÇIĞA ÇIKARMA İLMİ
3-BELAYA UĞRAMA

Ne yazık ki, çoğunluğun içinde, bugüne samimî bir îman yoktur. Gönüllerinin derin noktasında bu hususlar gereği gibi yerleşmemiştir. Dünyanın şiddetli sıcak ve soğukları için bütün imkânları ile hazırlandıkları hâlde Cehennem'in hararet ve zemherisi için hazırlanmamaları, bunun açık delilidir. Kendilerine âhiretten sorulduğu vakit, «Evet, doğru diyorsun» diye dilleri ile ondan bahsederken kalbleri gaflet içindedir. Bir adama, yemeğinde zehir olduğu söylendiği vakit, «Evet doğru diyorsun» diye dilleri ile adamı tasdik ettiği hâlde, yine o yemekten yerse, dili ile inanmış, işi ile yalanlamış olur ki, iş ile yalanlamak, dil ile yalanlamaktan daha önemlidir.

Nitekim Resûl-i Ekrem bir Hadîs-i Kudsî'de:

قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى شَتَمَنِى ابْنُ آدَمَ وَمَا يَنْبَغِى لَهُ اَنْ يَشْتِمَنِى وَكَذَّبَنِى عَبْدِى وَمَا يَنْبَغِى لَهُ اَنْ يُكَذِّبَنِى اَمَّا شَتْمُهُ اِيَّاىَ فَيَقُولُ اِنَّ لِى وَلَدًا وَاَمَّا تَكْذِيبُهُ فَقَوْلُهُ لَنْ يُعِيدَنِى كَمَا بَدَأَنِى

«Allahu Teâlâ buyuruyor ki: «Âdemoğlu benim hakkımda kötü söyledi. Hâlbuki hakkımda kötü söylemesi doğru olmaz. Âdemoğlu beni yalanladı, hâlbuki beni yalanlaması doğru olmaz. Beni şetmetmesi, bana evlâd isnâd etmesindedir. Beni yalanlaması da; beni yarattığı gibi, bir daha diriltmez ve iade edemez, demesindedir» (641) buyurdu.

Dirilip haşrolmağı yakinen tasdikteki kusuru, bu görülen âlemde bu gibi şeyleri anlamaktaki noksanlığından ileri gelmektedir. İnsan, canlıların doğum yapmalarını görmese de, kendisine, Allahu Teâlâ şu nutfeden âkıl, âlim, kâmil, tasarruf sâhibi böyle mükemmel bir insan yaratıyor, dense, onu tasdik etmek istemez. Bunun için Allahu Teâlâ:

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ

«İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi o, açıktan açığa aşırı bir muhâsim (kesilmekte)dir» (36 - Yâsin: 77) buyurmuştur. Diğer âyette de:

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِىٍّ يُمْنٰى ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى

(641) Buhârî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-KASKIN SOYUQ
2-HABERSIZLIK
3-KÜFRETMESİ
4-DÜŞMAN

«İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor. O, dökülen meniden bir damla su değil miydi? Sonra o meni bir kan pıhtısı olmuş, derken, Allah onu insan biçimine koyup yaratmış, (uzuvlarını) **düzenlemiştir. Hulâsa, ondan erkek - dişi iki sınıf çıkarmıştır»** (75 - Kıyâme: 36 - 39) buyurmuştur.

İnsânın yaradılışındaki acâyib hâller, âzalarının terkibindeki ihtilâflar, onun tekrar dirilmesinden çok daha önemlidir. Allahu Teâlâ'nın san'at ve kudretindeki bir acâibatı müşâhede edip görebilen, daha öldükten sonra dirilmeği nasıl inkâr edebilir? Şâyet îmânında zayıflık varsa, onu ilk yaradılıştaki inceliklere bakarak kuvvetlendir. Zîra ikinci yaratış, bundan kolaydır. Şâyet buna îmânın kuvvetli ise, ona göre hareket edebilmen için ölüm ânını ve ölüm sonrası tehlikeleri düşünerek ona göre ayarlanmağa çalış, nefsine hâkim olmağa gayret et. Bu hususta fazla düşün, diğerlerinden örnek al ve Melik-i Cebbâr'a arzedilmek üzere kendini hazırla. Mezarda yatanların kulaklarına ilk değecek sûr sesini düşün. O öyle bir sesdir ki, o sesle hemen herkesin başı ucundan mezarı yarılıp hepsi mezarından çıkacaktır. O andaki hâlini düşün. Baştan aşağı toprağa bürünmüş, rengin değişmiş, vücudun buruşmuş, sûr'un şiddetinden gözün, gelen ses tarafına dikilmiş, herkes büyük üzüntü, sıkıntı ve telâş içinde haşrolur. Nitekim âyet-i celîle'de:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

«(Birinci) Sûr'a üfürülmüş (üfürülecek), **artık Allah'ın diledikleri müstesnâ olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür** (ölecektir). **Sonra ona bir daha üfürülmüştür** (üfürülecektir). **O anda görürsün ki** (ölüler dirilip) **ayakta bakınıp duruyorlar»** (39 - Zümer: 68).

Diğer âyette:

فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ

«Sûr'a nefh olunduğu vakit, o gün zor bir gündür. Hele kâfirler için hiç de kolay değil, çetin bir gündür» (74 - Müddessir: 8,10). Yine:

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

1-ÜFLEME

«Siz doğru söyleyenlerdenseniz bu tehdid(in vukuu) **ne zaman,** (söyleyin) **derler. Onlar birbiriyle itişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözetmezler.** (İşte o zaman) **bunlar bir vasıyyette bile bulunamazlar.** (Hattâ o vakit) **âilelerine dönecek hâlde değildirler. Sûr'a üfürülmüştür. Artık bakarsın ki onlar kabirlerinden** (kalkıp) **Rablerine doğru koşup gidiyorlar.** (O zaman şöyle) **demişlerdir : «Eyvâh bize, uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, çok esirgeyici Allah'ın va'dettiği şey, gönderilen peygamberler meğer doğru söylemiş»** (36 - Yâsin: 48 - 52) buyurmuştur.

Ölünün önünde bu sûr'dan başka bir şey olmasa da sade onun korkusu yine yeterdi. Zîra o, öyle bir haykırıştır ki, yalnız birincisiyle Allahu Teâlâ'nın dilediği bâzı melekler müstesnâ, yer ve göklerde ne varsa hepsi ölür. Nitekim Resûl-i Ekrem :

كَيْفَ أَنْعَمُ وَصَاحِبُ الصُّورِ قَدِ الْتَقَمَ الْقَرْنَ وَحَنَى الْجَبْهَةَ وَأَصْغَى بِالْأُذُنِ يَنْتَظِرُ مَتَى يُؤْمَرُ فَيَنْفُخُ

«Nasıl zevkleneyim ki, sûr'un sâhibi sûr'u ağzına almış, yönünü çevirmiş, kulaklarını eğmiş ,sûr'a üflemek için emir bekliyor» (642) buyurmuştur.

Mukaatil anlatıyor: «Sûr, bir boynuzdur. İsrâfil aleyhisselâm bir boru gibi sûr'u ağzına almıştır. Bu boynuzun dâire genişliği, yer ve gökler gibidir. İsrâfil ne vakit Sûr'a üfüreceği için gözünü Arş'a dikmiş, oradan emir beklemektedir. Birinci sûr'a üfürmekle Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil'in de canını alır. Sonunda Azrâil de ölür. Böylece herkes öldükten sonra kırk yıl beklenir. Kâinatta canlı yoktur. Sonra Allahu Teâlâ İsrâfil aleyhisselâm'ı diriltir ve ikinci def'a sûr'a üfürmekle emreder. Nitekim âyet-i celîle'de : **«Sûr'a ikinci def'a üfürülmüştür** (üfürülecktir). **O anda görürsün ki** (ölüler dirilip) **ayakta bakınıp duruyorlar»** (39 - Zümer: 68) buyurulmuştur. Herkes ayağa kalkar ve yeniden dirilirler.

Resûl-i Ekrem: **«Ben, peygamber olarak gönderildiğimde, sûr'un sâhibine de sûr verildi. Onu ağzına aldı, bir ayağı ilerde, bir ayağı geride, sûr'a üfüreceği zamanı beklemektedir. Aman, sûr'a üfürülmekten, onun dehşetinden Allah'a sığının»** (643) buyurmuştur.

İşte, insanların dirilecekleri andaki zillet ve inkisarlarını bu sayhadan meydâna gelecek korkularını, saâdet veyâ şekaavet gibi haklarında verilecek kesin hükmü beklemelerini ve bütün bunlardan meydâna gelen hayret ve dehşetlerini düşün. Kendinin de onlarla beraber olacağını,

---

(642) Tirmizî, Ebû Said'den (R.A.) rivâyet etmiştir. **Başka rivâyet yolları da vardır.**

(643) Buhârî'nin rivâyetinde: **«İsrâfil yaratılalı beri elinde Sûr beklemektedir»** şeklinde bir rivâyet vardır.

1-KIRILMA
2-ÇIĞLIK, NARA
3- BELAYA UĞRAMA

herkesin ayak altında kalacağını hatırla. Hattâ o anda dirilen vahşî hayvanlar içinde bulunacağını, belki de dünyada şöyle bir mevki sâhibi, huzûr ve refah içinde idiysen orada daha çok zillet ve perişanlık içinde bulunacağını, herkesin ayağı altında kalacağını hatırla. Hattâ o anda dirilen vahşî hayvanlar dahî boyunları bükük olarak, bu sûr'un şiddetli sesinden mahşer yerinde toplanacaklarını düşün. Nitekim âyet-i celile'de : وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ **«Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman»** (81 - Tekvîr: 5) buyurulmuştur. Sonra şeytanlar da boyunları bükülmüş olduğu hâlde mahşer yerine gelirler. Nitekim âyet-i celile'de :

«Binâenaleyh, Rabbine and olsun ki, biz onları da, şeytanları da elbette ve elbette mahşerde toplayacağız. Sonra onları behemehal Cehennem'in etrafında diz üstü hazır tutacağız» (19 - Meryem: 69) buyurmuştur. İşte buna göre oradaki hâlini düşün ve kendine gel.

30 uncu BEYÂN : MAHŞER YERİ VE MAHŞER HALKININ DURUMU

Dirildikten sonra, insanların çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak mahşer yerine nasıl sevkedileceklerini düşün. Mahşer yeri beyaz, dümdüz, hiç eğri büğrülüğü, girinti ve çıkıntısı olmayan, insanoğlunun saklanacağı bir perdesi bulunmayan düz bir ovadır. Her tarafı aynıdır. İnsanlar posta posta mahşer yerine sevkedilir. Bütün sınıf ayrılıklarına rağmen her tarafta gelmiş geçmiş insanları bir araya toplayan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. O, birinci üfürmekle onları sevketti ve ikinci üfürmekle de bir araya topladı. O günde, gönüllerin ondan korkmaları ve gözlerin de O'nun önünde korku ile dikilip bir noktaya bakmaları haklarıdır.

Resûl-i Ekrem bir mübârek hadisinde şöyle buyurmuştur :

يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصِ النَّقِيِّ
لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لِأَحَدٍ

«İnsanlar kıyâmet günü beyaz ve fakat fazla beyaz olmayan, tozdan temizlenmiş kül rengi toprak gibi, orada kimse için sığınacak bir yer de bulunmayan yerde haşr olurlar» (644) buyurmuştur. Sen o yeri bugünkü

---

(644) Sehl b. Sa'd'dan, Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

1-BUNDAN DOLAYI 2-MUTLAKA

dünya gibi sanma. Benzerlik yalnız isimdedir. Nitekim Kur'ân-ı **Kerîmde:**

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ

« O günkü yer başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil olunacaktır» (14 - İbrâhim: 48) buyurulmuştur. İbn Abbâs (R.A.) diyor: **«Yeryü**zü değişir, ağaçları, dağları, vâdileri ve ovaları kaybolur. Ukaz ovası gibi uzayıp gider. Gümüş gibi parlak, üzerine kan dökülmemiş, üzerinde günah işlenmemiş, göklerinin güneş, ay ve yıldızları gitmiş bir yerdir.»

Ey âciz insan, o günün şiddet ve dehşetini bir düşün. Geçmiş ve gelecek bütün yaratıklar bir arada toplanacak, yıldızlar, ay ve güneş kararıp dökülecek, yer kapkaranlık olacak, bu arada gökler yarılıp dürülecek, melekler bile dikilip kalacak. O sûr'un çıkardığı korkunç ses, o göklerin parçalanıp dökülmesi ne dehşet verici bir manzaradır. Gökler, erimiş bakır gibi akacak, dağlar hallaç pamuğu gibi atılacak, insanlar yalın ayak ve yaya olarak yollara dökülecek. Nitekim Resûl-i Ekrem :

يُبْعَثُ النَّاسُ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا قَدْ أَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ وَبَلَغَ شُحُومَ الْآذَانِ

«İnsanlar yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolurlar. Terler onları kulak yumuşağına kadar kaplar» (645) buyurmuştur. **İşte insan,** bütün bunları düşünmelidir. Hadisi rivâyet eden, Resûl-i Ekrem'in zevcesi Sevde (R.A.): «Ya Resûlâllah, kadın erkek karışık, herkes birbirine bakmaz mı? Bu nasıl olur?» deyince, Resûl-i Ekrem: «O gün, senin **bildiğin** gibi değil, kimse kimseye bakamaz. Herkesin telâşı kendine **yeter»** buyurmuştur. Nitekim âyet-i celile'de :

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ **«O gün bunlardan herkesin kendine yeter bir işi vardır»** (80 - Abese: 37) buyurulmuştur. O öyle büyük **ve** dehşetli bir gündür ki, edeb yeri açık olduğu hâlde kimse kimseye bakamaz ve hiç kimse mahrem yerim görülecek diye **telâşa** kapılmaz. **Nasıl** olsun ki, insanların kimisi sürünerek, kimisi yüzüstü yürüyerek gider. Başkasına bakmağa kimin vakti ve imkânı olur.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

---

(645) Buhâri ile Müslim, Aişe'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1-DEĞİŞME
2-QATDALANACAQ
3-DİDİLMİŞ PAMBIQ
4-PİADA

يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَ أَصْنَافٍ رُكْبَانًا وَمُشَاةً وَعَلَى وُجُوهِهِمْ الَّذِى أَمْشَاهُمْ عَلَى أَقْدَامِهِمْ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُمْ عَلَى وُجُوهِهِمْ

«Kıyâmet günü insanlar üç sınıf olarak haşrolur. Bir kısmı binitli[1], bir kısmı yaya ve diğer bir kısmı yüzüstü sürünerek gider. («Yüzüstü nasıl gidilir?» diye soranlara) **ayakları üstüne yürütmeğe kaadir olan, yüzüstü de yürütür»** (646) buyurmuştur.

Ne yazık ki, ünsiyyet etmediği her şey'i inkâr, insanoğlunun tabiatindendir. Eğer yılanı yüzüstü şimşek gibi yürür görmese, ayaklarından başkası üzerinde yürümeyi kabûl etmezdi. Hattâ ayak üzerinde yürümeyi bile görmeyenlere göre, hiç bu vücud iki ayak üzerinde gider mi? diye inkâra kalkışırdı. Sakın dünyadaki şeylerle mukaayese edip kıyâmetin şâyân[2]-ı hayret durumlarını inkâra kalkışma. Zîra sen, dünyayı görmeden, dünyadaki acayib hâlleri sana anlatsalar, onları çoktan inkâra kalkışırdın. Bir an için kendini mahşer yerinde çırıl çıplak olarak bulunduğunu ve hakkında ya Cennet'lik veya Cehennem'lik olarak hüküm verileceğini beklemekte olduğunu düşün. Bunun ne kadar dehşet verici olduğunu hatırla ve kendine gel.

31 inci BEYÂN : TERLEMENİN KEYFİYYETİ

Sonra da bütün yer ve gök ehlinin mahşer yerindeki izdihamını[3] düşün. Melek, cin, insan, şeytan, vahşî ve ehlî hayvanlar, kuşlar hep bir arada toplanmış. Sonra güneş, bütün sıcaklığı ile tepelerine yaklaşmış, bir de Arş'ın gölgesinden başka gölge yok. Orada da mukarrebler[4] gölgelenir. Arş'ın gölgesinde gölgelenen ile güneşin harareti altında kalanlar bir olur mu?

Sonra, insanların birbirine girmelerini, gizli işlerinin açığa çıkması ile meydâna gelen utanç ve rezilliklerini, Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıkmaktaki perişanlıklarını düşün. Bir aradaki sıkışık durumları güneş ve nefes sıcaklıkları, utanç ve korku ile gönül ateşlerini düşün. Bu durumda her kılın dibinden çıkan terleri, bunların mahşer yerine akışları ve bu terlerin, bedenlerine doğru yükseldiğini, herkesin isyanına göre terlere garkolduğunu; kimisinin dizine, kimisinin göğsüne, kimisinin boğazına kadar terlere battığını ve hattâ bir kısmının ter suları içinde kaybolacak duruma geldiğini düşün.

İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

---

(646) Tirmizi rivâyet etmiş ve, hasendir, demiştir. Buhârî ile Müslim'de de kâfirin yüzüstü sürüneceğine dâir rivâyet vardır.

1-MİNİK 2-MÜNASİB, LAYIK 3-KALABALIK 4-ALLAHA YAKIN OLAN

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ حَتَّى يَغِيبَ أَحَدُهُمْ فِي رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ

«İnsanlar mahşer yerinde toplanıp Allah'ın huzuruna sevkedildikleri vakit, bâzıları kulaklarının yarısına kadar terlere batacaktır» (647) buyurmuştur. Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

يَعْرَقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى ذَهَبَ عَرَقُهُمْ فِي الْأَرْضِ سَبْعِينَ بَاعًا وَيُلْجِمُهُمْ وَيَبْلُغُ آذَانَهُمْ

«Kıyâmet günü insanlar öyle terlerler ki, terleri yetmiş kulaç derinlikte yere iner, sonra yukarı çıkar, kulaklarına kadar yükselir» (648) buyurmuştur.

Başka bir hadisde Resûl-i Ekrem:

قِيَامًا شَاخِصَةً أَبْصَارُهُمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً إِلَى السَّمَاءِ فَيُلْجِمُهُمُ الْعَرَقُ مِنْ شِدَّةِ الْكَرْبِ

«Öyle bir kıyâm ile ayakta dururlar ki, kırk yıl gözlerini semâya dikerler, dehşetli sıkıntıdan terlere batarlar» (649) buyurmuştur.

Ukbe b. Âmir'in rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«Kıyâmet günü güneş yere yaklaşır. Bunun te'sîriyle insanlar terler. Onlardan bir kısmı topuklarına, bir kısmı dizlerinin yarısına, bir kısmı dizine, bir kısmı oyluklarına, bir kısmı koltuklarına, bir kısmı ise ağzına kadar terlere batar ve onlardan bir kısmını da ter tamamen kaplar»** (650). Resûl-i Ekrem, ağzına kadar, deyince ellerini ağzına getirmek ve,[2] terlere gark olur, buyurunca da elini başına götürmek sûretiyle durumu fiilen göstermiştir.

Mahşer halkının o dehşetli sıkıntıdan nasıl terlediklerini düşün. Bunlardan bâzılarının canlarından bıktıkları için, «Rabbim, Cehennem'e göndermekle de olsa beni bu sıkıntıdan kurtar» diyeceğini düşün. Bütün bunlar henüz hesab - kitab işleri başlamadandır. Sen de bunların arasında olacağını ve terlerinin ne dereceye kadar yükseleceğini düşün.

---

(647) Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.
(648) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(649) İbn Adiy İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.
(650) Hadisi Ahmed rivâyet etmiştir.

1- AÇILMIŞ İKİ ƏLİN ARASINDAKI MƏSAFƏ
2- HAREKETLE

Şurasını da iyi bil ki; Allah rızası için yapılan Hac, Cihad, Oruç, Namaz, âmme hizmetinde bulunmak ve emr-i[1] mâruf, nehy-i[2] münker ağırlığına katlanarak dökülmeyen ve bedenden çıkarılmayan terler, orada kıyâmet topluluğunda mahşer yerinin rüsvaylık ve[3] korkusundan dökülecek ve sıkıntılar orada artacaktır. Eğer âdemoğlu, cehâlet ve aldanma hastalığından kurtulsaydı, dünyada tâat ve[4] ibâdet uğrunda dökülen terlerin, o günün terlerinden çok ve çok daha ehven olduğunu bilirdi. O gün uzun ve azâbı şiddetli olan bir gündür.

32 nci BEYÂN : KIYAMET GÜNÜNÜN UZUNLUĞU

Gözleri göklere dikilmiş, kalbleri parçalanmış olduğu hâlde kimse ile konuşmadan ve kimsenin işine bakılmadan mahlûkat, yemeden içmeden ve hava almadan üçyüz yıl bekleyecektir.

﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ **«Büyük bir günde, âlemlerin Rabbi olan** (Allah'ın hükmü) **için insanların** (kabirlerinden) **kalkacağı günde»** (83 - Mutaffifin: 5 - 6) âyet-i celîle'sinin tefsîrinde, Katâde, üç yüz yıl bekleyecektir, dedi. Abdullah b. Ömer (R.A.) de diyor ki: Resûl-i Ekrem bu âyeti okuduğu vakit: **«Okları zarflarına[5] istifli olarak dizdikleri gibi, Allahu Teâlâ da sizleri mahşer yerinde toplayıp elli bin yıl bekleterek yüzünüze bakmadığı vakit hâliniz nice olur»** (651) buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî de: «Elli bin yıl yemeden içmeden ayak üzerinde bekledikleri kıyâmet gününü ne sanıyorsunuz? Tâ ki susuzluktan boyunları kopar, açlıktan mideleri yanar. İşte o zaman Cehennem'e sevkedilirler de oranın zakkumundan içirilirler.»

Ne zaman ki elden dermandan kesilir, artık sıkıntıları son haddine varırsa, kendileri için şefaatçi aramak üzere birbirleriyle konuşmağa başlarlar. Hangi peygambere baş vursalar, «Beni bırakın, ben[6] nefsimle meşgulüm, kimseye bir şey yapamam. Rabbimiz bugün öyle gadablıdır ki, bugüne kadar hiç bir vakit böyle gadab göstermemiştir» der. En nihâyet Resûl-i Ekrem, Allahu Teâlâ'nın izin verdiği kimselere şefâat eder.

Bugünün büyüklüğünü ve intizarın şiddetini düşün de şu kısa ömründe isyâna sabretmek sana kolay gelsin. O günün uzunluğundan kendisine sorulan Resûl-i Ekrem:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَلَى الْمُؤْمِنِ حَتَّى يَكُونَ أَهْوَنَ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ صَلَّاهَا فِي الدُّنْيَا

---

(651) Taberâni «Kebir»inde rivâyet etmiştir.

1- İYİLİĞİ EMRETME 2- KÖTÜLÜKDEN SAKINDIRMA
3- BİLGİSİZLİK 4- AŞAĞI 5- MUHAFAZASINA NİZAMLI 6- GAZAB

«Varlığım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, o gün mü'mine hafiflendirilir. Hattâ kıldığı bir farz namazdan daha ehven olur» (652) buyurmuştur.

Sen de bu mü'minlerden olmağa gayret eyle. Ömründen bir nefes kalmışsa da o, senin lehinedir. Hazırlık senin elindedir. Bu kısa günde o uzun gün için çalış ki, büyük kazanç sağlamış olursun. Bu kazancın için edindiğin sevincin sonu yoktur. Dünyaya ve dünyadaki yaşayışına önem verme. Bâzılarınca dünyanın ömrü diye farzedilen yedi bin yıl yaşasan ve bunu da boydan boya tâat ve ibâdet meşakkatiyle geçirsen yine kârlısın. Mukayese ettiğin vakit yorgunluğun az, kârın ise büyüktür.

33 üncü BEYÂN : **KIYAMET GÜNÜ, KIYAMETİN DÂHİYE [ZORLUK] VE İSİMLERİ**

Ey âciz insan, bu kadar önemli, süresi uzun, Sultânı kahredici, geleceği yakın olan bugün için hazırlan. O gün göklerin yarıldığını, yıldızların parçalandığını, dağların yıkıldığını, parlak yıldızların karardığını, güneşin dürülüp karardığını, dağların sürüldüğünü, hâmile develerin terk edildiğini, vahşî hayvanların bir araya toplandığını, denizlerin kızıp ateş aldığını, canların bedenlerden ayrıldığını, Cehennem'in hazırlandığını, Cennet'in süslendiğini, dağların yıkıldığını ve yerin alabildiğine uzadığını göreceksin. Göreceğin bugün için hazırlan.

O gün ki, o gün yerin şiddetle sarsıldığı, içindeki varlığını meydâna çıkardığı ve herkese amelinin gösterilmesi için güruh güruh çıkarılacakları bir gündür.

O gün ki, yer ve gökler birbirine dürülür. O gün kıyâmet kopar, gök yarılır. Melek bir yanda durur ve Rabbinin Arş'ını o gün sekiz melek taşır. O gün sizden hiç bir şey saklanmamak üzere hepiniz Allah'a arzolunursunuz.

O gün, dağlar, rüzgârlar önündeki bulutlar gibi sağa sola sevkedilir. Yer, çıplak olarak meydâna çıkar. O gün, yer yerinden sarsılır, dağlar yerinden oynar, hava olur. İnsanlar yerlere serilmiş döşekler gibi, dağlar, atılmış pamuk gibi olur. O gün, her emzikli kadın çocuğunu unutur ve her gebe, yavrusunu düşürür. O gün insanları sarhoş görürsün, hâlbuki onlar gerçekde sarhoş değil, fakat Allahu Teâlâ'nın azâbı şiddetlidir.

O gün yer ve gökler değişir, hepsi Vâhid-i Kahhâr'ın huzuruna çıkar. O gün günahkârlar konuşturulmaz, boyun ve ayaklarından yakalanırlar.

O gün öyle bir gündür ki, herkes yaptığı iyiliği hâzır bulur. Kötülüklerini de bulur. Aralarında uzak mesafeler olmasını temenni eder, amma fayda vermez.

---

(652) Ebû Ya'lâ ve Beyhaki, Ebû Said el-Hudri'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ceyyid sened ile başka rivâyet yolları da vardır.

1- QATDALANIB
2- TAKIM
3- ÜMİD

O gün öyle bir gündür ki, herkes hazırladığını bilir, takdim ve te'hîr ettiğini hatırlar. O gün diller tutulur, fakat âzalar konuşur.

Resûl-i Ekrem'in anlattığı gibi, o gün, gençlerin kocaldığı bir gündür. Bir gün Hz. Ebû Bekir Resûl-i Ekrem'e: «Seni kocalmış gibi görüyorum» deyince, Resûl-i Ekrem: **«Hûd ve benzeri sûreler beni kocalttı»** buyurdu. Onlar da El-Vâkı'a, El-Mürselât, En-Nebe' ve Et-Tekvîr sûreleridir.

Ey âciz kurrâ, Kur'an okumaktaki nasîbin, dilini oynatarak ağzından âyetleri anmaktır. Eğer okuduğunu düşünsen, Resûllerin efendisi olan Muhammed aleyhisselâm'ın saçından ziyade senin saçının ağarması gerekirdi. Yalnız dilini oynatmakla yetindiğin vakit, Kur'an'ın te'sirâtından mahrum kalırsın. Kıyâmet, Kur'an'da anılan isimlerin birisidir. Allahu Teâlâ kıyâmetin bâzı şiddetini anlattı ve çeşitli isimlerini bildirdi. Hikmet, isimlerin çokluğundan, mânaların çokluğuna delâlettir, yoksa kuru kuru isimleri sıralamak değildir. Kıyâmetin isimlerinden her ismin bir sırrının olduğunu akıl sâhiblerine bildirmektir.

Şimdi biz sana kıyâmetin isimlerini sayalım:

Kıyâmet, hasret, nedâmet, muhâsebe, müsâele (sorgu - suâl), müsâbaka (hesabdan bir an evvel kurtulup Cennet'e girmekte öncülük), münâkaşa, münâfese (yüksek makamlara gıbta), zelzele, demdeme (azab ve helâk), sa'ıka (gürültü ve helâk), vâkı'a (olay), kaari'a (şiddet), râcife (zelzele), râdife (sûr'a ikinci def'a üfürüş), gaaşiye (şaşkınlık), dâhiye (belâ ve büyük olay), âzife (yakınlık), hâkka (işlerin tahkik edildiği), tâmme (üstün gürültü), sâhha (şiddetli bağırma), telâk (buluşma), firak (ayrılık), mesak (sevkiyat), kısas, tenâd (darlıktan birbirini seslenme), hesab, meâb (Allah'a yönelme), azab, firar, karar, likaa (kavuşma), berka, kazâ (hüküm), cezâ, belâ, bükâ (ağlama), haşir, veîd, arz, vezin (tartı), Hak, hüküm, fasıl (ayırma), cem' (toplama), ba's (dirilme), fetih (her şey'in olduğu gibi açığa çıkması), hızy (rüsvaylık), azîm, âkîm, âsîr, din (cezâ), yakîn (her şey'in kesinlikle bilindiği), nüşûr (mezardan kalkma), masîr (varılacak), nefha (sûr'a üfürme), sayha, recfe (deprenme ve ıztırap), recce (sarsılma, gelip gitme), zecre (âsilere zecrî muamele), sekre (sarhoşluk), feza' (feryâd ü figan), ceza' (hüzün), müntehâ, me'vâ (Cennet veya Cehennem'e varılma), mîkat (muayyen), miâd (belli), mirsad (kesin yol), galak (işlerin neticeye bağlanıp kiminin sevindiği ve kiminin de üzüldüğü), arak (terleme), iftikar (ihtiyaç), inkidar (keder), intişar (yıldızların dağılıp dökülmesi), inşikak (göklerin yarılıp meleklerin inmesi), vukûf (bekleme), hurûc (mezardan çıkma), hulûd (Cennet veya Cehennem'de ebedi kalma), tegaabün (dünyayı satın alıp âhireti verenlerin aldandıkları), abûs (suratların ekşidiği), malûm, mev'ûd (herkesin şâhid olduğu ve meleklerin şehâdet edeceği), lâraybe fîh (şübhesi olmayan), tüble's-serâir (gizli işlerin açığa çıkması), kimsenin kimseden fayda görmiyeceği, bir dostun bir dosttan hiç bir şey'i muğni kılamıyacağı, kimsenin kimse için bir şey'e mâlik olamıyacağı, Cehennem ateşine dâvet edildikleri, yüzüstü Cehennem'e atılacakları, yüzlerin Cehennem'e çev-

1-FAZLA 3-PİŞMANLIK 5-KAÇIŞ 7-NETİCESİZ 9-ÇIĞLIK, NARA
2-İŞARET 4-HESABLAMA 6-DEVAMLILIK 8-MÜŞKİL 10-ZENGİN

rileceği, babanın evlâdına faydasının olamıyacağı, kişinin anne ve babasından kaçacağı, konuşamıyacakları, özür dilemek için müsâade edilecekleri, Allah'tan onları kimsenin saklıyamıyacağı, onların açığa çıkacakları, Cehennem'e sevkedilecekleri, mal ve evlâdın fayda vermiyeceği, zâlimlere mâzeretlerinin fayda vermiyeceği ve Allah'ın lâneti onlar için olup kötü yerin onlar için hazırlandığı gün, mâzeretlerin reddedilip gizli işlerin açığa çıkacağı, olanların dahî açıklanacağı, sırların perdelerinin yırtılacağı, gözlerin huşû' içinde olacağı ve seslerin susacağı, iltifatların azalacağı, gizliliklerin açığa çıkacağı, kusurların ortaya çıkacağı, şâhidleri ile beraber sevkedilecekleri, küçükleri kocaltan ve büyükleri sarhoş eden mîzanın kurulacağı ve defterlerin dağılacağı, Cehennem'in hazırlanıp kaynatılacağı ve ateşin dışarıya doğru hücûm edeceği, kâfirlerin me'yus olacağı, renklerin değişeceği, dillerin tutulup âzaların konuşacağı gündür. Bütün bunlar, kıyâmet günün adlarıdır.

Ey insan, daha seni Kerîm olan Rabbine karşı aldatan nedir? Kapularını kapadın, perdelerini astın. İnsanlardan kendini korudun ve kimse görmüyor diye fenalıkları irtikâb ettin. Hâlbuki bütün âzaların yaptıklarına şehâdet edecektir. Yazıklar, çok yazıklar olsun bizim gibi gaafillere, Allahu Teâlâ bize Resûllerin efendisini ve onunla Kitâb-ı Mübîn'i gönderdi. Kıyâmet gününün bu vasıflarını o kitabda bize bildirdi. Sonra gafletimizi bize haber verdi ve :

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ
ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ

«İnsanların hesab (gün)**leri yaklaştı. Böyle iken onlar** (hâlâ) **gaflet içindedirler.** (Bunu tefekkürden) **yüz çeviricidirler. Rablerinden kendilerine yeni bir ihtâr gelmeye dursun, onlar bununla istihzâ ederek ve kalbleri oyuna dalarak dinlemişlerdir»** (21 - Enbiyâ: 1 - 3) buyurmuştur. Sonra kıyâmetin yaklaştığını haber vermek üzere :

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ **«Kıyâmet yaklaştı, ay bölündü»** (54 - Kamer: 1),

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَنَرَاهُ قَرِيبًا **«Filhakika onlar bunu uzak görürler. Biz ise onu yakın görüyoruz»** (70 - Meâric: 6 - 7),

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا **«Ne bilirsin belki**

1-KORKU 2-KÖTÜLÜK 3-İŞLEME 4-HABERSİZ 5-HABERSİZLİK
6-HATIRLATMA 7-MASKARA

de o sâat yakın olacaktır» (33 - Ahzâb: 63) buyurdu. Sonra da en iyi hâlimiz Kur'ân'ı okumağı amel kabûl etmek ve fakat mânaları üzerinde durup bugünün bu kadar çok vasıflarını düşünmemek, bunun için çalışıp bu tehlikelerden korunmağa bakmamaktır. Bu gibi gafletten Allah'a sığınırız. Eğer Allah'ın fazl u rahmeti yetişmezse hâlimiz kötüdür.

34 üncü BEYÂN: SORGU - SUAL KEYFİYYETİ

Bundan sonra sual - cevab işi gelir. Ey zavallı insan, bütün bu hâllerden sonra vâsıta ve tercümansız olarak Allah tarafından sana yönelecek soruları düşün. İğneden ipliğe varıncaya kadar her şeyden sorulacaksın. Kıyâmetin dehşet ve azameti, terleri içinde kıvranıp dururken, gök tarafından büyük yapılı, korkunç suratlı, haşin ve şiddet saçan melekler gelir. Günahkârları boyunlarından yakalayıp hesab vermek üzere cebbâr olan Allahu Teâlâ'nın huzuruna götürürler. Nitekim Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ'nın öyle acâib melekleri var ki, göz kapaklarının arası yüz yıllık mesâfedir»** buyurmuştur. Bu melekler sana gönderildiği vakit hâlin nice olur? Kendini bu durumda hiç düşündün mü? Bu kadar azametleri karşısında Allahu Teâlâ'nın gadâbını bildikleri için o melekler bile o günün dehşetinden başları eğilir. Bunları gören nebîler, sıddîklar ve sâlihler bile ilk önce biz yaklaşacağız korkusundan yerlere kapanırlar. Mukarreblerin hâli bu olunca ya mücrimler hakkındaki görüşün nedir?

Bu esnada aşırı şaşkınlıklarından bâzı kimseler meleklere, «Rabbimiz sizde midir?» diye sorarlar. Melekler Rablerinin azamet ve kibriyâlığını düşünerek hemen heyecanlanıp bağırır ve «Rabbimiz, sizin sandığınızdan münezzehtir. O'nu tenzih ederiz. O, bizim aramızda değildir. Fakat O, sizi mânevî huzuruna alacaktır» derler. Bu sırada melekler saf tutar ve insanları kuşatır, aralarına alırlar. Hepsi de zillet, korku ve derin saygı içerisinde bulunurlar. İşte o zaman Allahu Teâlâ'nın:

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ
بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ

«Kendilerine (peygamber) **gönderilenlere de mutlak soracağız, onlara gönderilen** (peygamberlere) **de her halde soracağız.** (Soracağız da) **kendilerine karşı** (olup biteni mutlak) **bir ilim ile her hâlde anlatacağız. Çünkü biz onlardan hiç bir zaman gaaib değildik»** (7 - A'raf: 6,7).

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«Rabbine and olsun ki onlara, topuna yapmakta oldukları şeyleri elbette soracağız» (15 - Hıcr: 92) buyurduğunun sırrı zuhûr edecektir.

1-KIRICI 2-GAZAB 3-ALLAHA YAKIN OLAN 4-SUÇLU
5-KUDRET

Allahu Teâlâ ilk önce peygamberlerden başlayacaktır. Nitekim âyet-i celîle'de :

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

«O günde ki Allah bütün peygamberleri toplayıp da: «Size verilen o cevab nedir?» diyecek. Onlar da: «Bizim hiç bir bilgimiz yok, şübhesiz gayıbları hakkıyle bilen Sensin Sen» diyeceklerdir» (5 - Mâide: 109) buyurmuştur. Peygamberlerin bile akılları başlarından gidip ilimlerinin mahv olacağı o günün şiddetinden ve ilâhî heybetten, «Vay bizim hâlimize», zîra Allahu Teâlâ onlara: «Siz insanlara peygamber olarak gönderildiğiniz hâlde niçin dâvetinize icâbet etmediler?» diye soracak. Onlar, icâbet etmediklerinin sebeblerini bildikleri hâlde şaşıracak ve cevab veremiyecek, Allah'ın heybetinin şiddetinden «Bilemiyoruz, bütün gizlilikleri bilen Sensin» diyeceklerdir. Onlar, o anda sâdıktırlar. Çünkü akılları başlarından gitmiş ve ilimleri uçmuştur. Bu hâl, Allahu Teâlâ'nın onları takviyesine kadar devâm edecektir.

Nûh aleyhisselâm'ı çağıracak :

— Risâletini tebliğ ettin mi? diye soracak. O da :

— Evet ya Rab, tebliğ ettim, diyecek. Bu def'a onun ümmetine sorulacak:

— Nûh peygamber size tebliğatta bulundu mu? Onlar :

— Hayır, bize bir korkutucu gelmedi, diyecekler. İsâ aleyhisselâm'a:

— Sen mi ümmetine, «Beni ve annemi Allah'tan başka birer ilâh tanıyın?» dedin, diye soracak. İsâ aleyhisselâm ise bu soru yüzünden yıllarca dehşet ve heybet içinde kalacak. Peygamberlere bile bu kabîl sorular sorulmakla siyâset-i ilâhiyyenin tecellî edeceği o muazzam günde vay hâlimize vay. Sonra melekler halka dönecek, teker teker bütün insanları çağırarak, «Ey falan oğlu falan, hesâba gel» diyecekler. İşte bu anda kalbler çarpmağa ve vücudlar titremeğe başlayacak. Akıllar yerinden oynayacak, hattâ bâzıları hesaba çekilmeden ise Cehennem'e gitmeyi tercih edecekler. Keşke bu çirkin amellerimizle Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıkmadan ve rezil olmadansa doğrudan Cehennem'e gitsek, diyeceklerdir.

Suâle başlamadan önce Arş'ın nûru gözükecek ve yeryüzü bu nûr ile parlayacaktır. O zaman herkes Allahu Teâlâ'nın hesab görmeğe başlayacağını anlayacak ve yine herkes Allahu Teâlâ'nın, yalnız kendisini gördüğünü ve yalnız kendisini hesaba çektiğini sanacaktır. Ceberût ve azamet sâhibi olan Allahu Teâlâ o anda Cebrâil'e, Cehennem'i getir, buyuracak, o da Cehennem'i getirecektir. Ve Cehennem'e, Hâlikına bak ne buyuracak? diyecek. O sırada Cebrâil de Cehennem'i bütün şidde-

tiyle görecek. Gerekli emri alan Cehennem, kısas alacak, feveran edecek, kükreyecek ve insanlar üzerine kıvılcımlar saçmağa başlayacaktır. Herkes onun uğultusunu ve hışıltısını duyacaktır. Cehennem'in hâzinleri insanlardan Allah'a isyân edip gadabına uğrayanlara hücûm edecektir.

İşte o andaki mahşer halkının korkularından nasıl dizlerinin bağı çözülüp ayakta duramıyacaklarını ve çökeceklerini, geri çekileceklerini düşün. O günde herkesi donmuş kalmış ve hattâ yüzü koyun yere serilmiş görürsün. Bu arada âsiler ve zâlimler, vay hâlimize, derler. Feryâd ederler. Sıddıklar ise, nefsî nefsî deyip yerlere kapanırlar. Bunlar bu hâlde iken Cehennem ikinci def'a hücûm eder ve mahşer halkı hemen Cehennem'e atılacaklarını sanarak daha çok korkarlar. Cehennem durmaz, üçüncü def'a saldırıya geçer. Bu sırada herkes yerlere serilir, korku içinde bakınıp dururlar. Zâlimlerin durumu ise bu sırada çok daha perişandır. Ciğerler gırtlaklara gelir. Saîd olsun, şakî olsun, herkesin aklı başından gider. İşte bundan sonra peygamberlere sorular başlar. Peygamberlere karşı yapılan bu muâmeleyi mahşer halkı gördüğü vakit, âsî ve mücrimlerin korkusu daha da artar. Bu sûretle evlâd, anne, baba, kardeş, karı ve kocalar, birbirinden kaçmağa başlarlar.

Sonra teker teker hepsi hesâba çekilir. Yaptıklarının azından çoğundan, gizlisinden, âşikâresinden ve bütün âzalarından sorulurlar. Ebû Hüreyre (R.A.) diyor ki: «Resûl-i Ekrem'e: «Kıyâmet günü Rabbimizi görecek miyiz?» diye sorduk. Resûl-i Ekrem:

هَلْ تُضَارُّونَ فِى رُؤْيَةِ الشَّمْسِ فِى الظَّهِيرَةِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ فَهَلْ تُضَارُّونَ فِى رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟ فَوَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَا تُضَارُّونَ فِى رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ فَيَلْقَى الْعَبْدَ فَيَقُولُ لَهُ أَلَمْ أُكْرِمْكَ وَأُسَوِّدْكَ وَأُزَوِّجْكَ وَأُسَخِّرْ لَكَ الْخَيْلَ وَالْإِبِلَ وَأَذَرْكَ تَرْأَسُ وَتَرْبَعُ فَيَقُولُ الْعَبْدُ بَلَى أَظَنَنْتَ أَنَّكَ مُلَاقِىَّ؟ فَيَقُولُ لَا فَيَقُولُ: فَأَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِى

«Bulutsuz havada öğle vakti güneşi görmeğe bir engeliniz var mı? Ayın ortasında bulutsuz havada ay'ı görmenize bir mâni var mı? (Onlar, yoktur, deyince, Resûl-i Ekrem **nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Rabbinizi görmekte de size bir mâni olmaz. Kulu alır ve ona: «Ben sana ikrâm etmedim mi? Ben seni kavminin efendisi yapmadım mı? Seni evermedim mi? Atları, develeri emrine vermedim mi? Seni**

1-QAYNAMA 2-GAZAB 3-SAADETLİ 4-ŞİKAYETÇİ 5-İSYANKA[R]
6-SUÇLU

milletine başkan yapmadım mı? Ganimet malının dörtte birini aldırtmadım mı?» diye sorar. Kul: «Evet, hep böyle oldu» der. Allahu Teâlâ: «Bana mülâki olacağın bu günü düşünmedin mi?» buyurur. Adam, hayır düşünmedim, der. Allahu Teâlâ: «Sen nasıl beni unuttunsa, Ben de şimdi seni terkederim» (653) buyurdu.

Ey âciz insan, bir an için kendini Allah'ın huzurunda düşün. Melekler yakandan yapışmış, seni Allah'ın huzuruna getirmişler, «Allahu Teâlâ; şu gençliği sana vermedi mi? Onu nerede kocalttın? Ben yaşama mühletini vermedim mi? Ömrünü nerede sarfettin? Ben sana bilgi öğretmedim mi? Bilgi ile ne amel ettin? Verdiğim malı nereden kazandın? diye soracağı vakitki hacâlet ve kepazeliğini düşün. Çünkü O, sana verdiği nîmetleri sayarken öte yandan bu nîmetlere karşı senin yaptığın günahları yüzüne vuracağını hatırla ve o günün hacâlet ve rüsvâlığını düşün. Şâyet inkâra kalkışırsan, bütün âzaların yaptıklarına şehâdet edecektir.

Enes (R.A.) diyor: «Resûl-i Ekrem ile bulunuyorduk. Bir ara gülümsedi, sonra :

أتدرون مم أضحك من مخاطبة العبد ربه يقول يا رب ألم تجرني من الظلم قال يقول بلى . قال ويقول فإني لا أجيز على نفسي إلا شاهدا مني . فيقول كفى بنفسك اليوم عليك حسيبا وبالكرام الكاتبين شهودا قال فيختم على فيه ويقال لأركانه انطقي قال فتنطق بأعماله ثم يخلى بينه وبين الكلام فيقول لأعضائه بعدا لكن وسحقا فعنكن كنت أناضل »

«Niçin gülümsediğimi biliyor musunuz? diye sordu. (Onlar hayır, deyince, Resûl-i Ekrem:) Kulun, Rabbisine karşı kendisini savunmasından ve Allah ile aralarında geçen konuşmadan ötürü gülümsüyorum. Kul der ki: «Sen, dünyada beni zulümden korumadın mı» Allahu Teâlâ: «Evet» buyurur, Kul der ki: «O hâlde ben de yabancı şâhidi kabûl etmiyorum. Bana, benden şâhid istiyorum.» Allahu Teâlâ: «Peki, senin hesabını senin âzaların görsün ve Kirâmen Kâtibîn de şâhid olsun» buyurur ve dili susturularak, âzalarına, konuşun denir. Âzalar da teker teker yaptıklarını haber verirler. Sonra dili açılır. Adam âzalarına: «Başımdan def'olun,

---

(653) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Yalnız bir kısmı sâde Müslim'dedir.

ben sizi korumak için uğraşıyorum, siz ise yaptıklarınızı söylüyorsunuz» (654) buyurmuştur.

Bütün âzalarımızın şehâdetiyle mahşer yerinde âlem içinde rüsvay ve kepaze olmaktan Allah'a sığınırız. Ümidimiz, Allahu Teâlâ'nın kusurlarımızı başkalarından gizlemesindedir. İbn Ömer'e (R.A.) necvâ hakkında yâni gizli hesab görme hakkında, Resûl-i Ekrem'den ne duydun? diye sorduklarında İbn Ömer (R.A.), Resûl-i Ekrem:

يَدْنُوا اَحَدُكُمْ مِنْ رَبِّهِ حَتَّى يَضَعَ كَنَفَهُ عَلَيْهِ فَيَقُولُ عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيَقُولُ عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا فَيَقُولُ نَعَمْ ثُمَّ يَقُولُ إِنِّي سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَإِنِّي اَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ

«Sizden biriniz Rabbinin mânevi huzuruna yaklaşır. Hattâ Allahu Teâlâ onu rahmet koltuğunun altına alır. Sonra, «Falan ve falan günahları yaptın mı?» diye sorar. Kul, yaptım, der. Allahu Teâlâ tekrar: «Falan ve falan günahları yaptın mı?» diye sorar. Kul yaptım, der. Nihâyet Allahu Teâlâ: «Onları dünyada senin için örtüp gizlediğim gibi, bugün de onları sana bağışlarım» buyurur» (655) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem başka bir hadîsinde: **«Dünyada bir mü'minin kusurunu gizleyen kimsenin, kıyâmet günü Allahu Teâlâ kusurunu gizler»** (656) buyurmuştur. Bu, dünyada insanların kusurlarını gizleyip kendi hakkında eziyetlerine ve kusurlarına katlanarak onların kötülüklerini sayıp dökmeyenler ve duydukları vakit hoşlanmayacaklarını çekiştirmelerini yapmayanlar içindir. Bu gibiler, böyle muâmeleye lâyıktırlar.

Hesab et ki, senin kusurlarını başkalasından gizledi, fakat hesab vermek için O'nun huzuruna dâvet edildiğini düşün. Günahlarının karşısında yalnız O'nun huzuruna çıkma cezası sana yeter. Çünkü yakandan yapışıp seni Allah huzuruna getirirlerken kalbinin çarpıp aklının başından uçacağına şübhen mi var? Tüylerin dikilecek, vücudun titriyecek, rengin değişecek, bütün bu sıkıntılardan herbiri senin için karanlık ve zindan olacak. Bu vaziyette insanları yara yara huzura götürüleceksin. İşte bu durumda kendini ilgili meleklerin elinde düşün. Serkeş bir at gibi seni çekip huzura getirirler. Herkesin gözü sende. Tam seni Allah'ın huzuruna getirir ve orada salıverirler. Bizzat Allahu Teâlâ sana hitab ederek: «Ey Ademoğlu, bana yaklaş.» Bütün korku, heyecan, huşû ve zillet içinde mahzûn ve korkak kalb ile yaklaşırsın. Küçük büyük her ne varsa hepsi yazılı olan kitabın, amel defterin eline verilir. Nice unut-

---

(654) Müslim rivâyet etmiştir.
(655) Müslim rivâyet etmiştir.
(656) Metin olarak yukarda geçmiştir.

tuğun kötülükler var ki orada yazılı, nice yaptığın ameller, farkında olmadığın nice kusurlar orada mevcuddur. Oradaki korku ve rezâleti düşün. Orada dilin tutulup acziyyete düşeceğini hatırla. Âh bileydim, bütün bu yaptıkların karşısında hangi ayaklarla O'nun huzurunda duracak, hangi kalb ile hatırlayacak ve hangi dil ile ona cevab vereceksin?

Sonra, Allahu Teâlâ'nın: «Ey kulum, kullarımdan utanarak onlardan gizlediğin ve onlara karşı kendini iyi göstermeğe çalıştığın hâlde, Benden hiç aldırış etmeden, Benim gözüm önünde her türlü rezâleti irtikâbtan utanmadın mı? Yoksa Beni onlardan düşük mü gördün? Benim görüşüme aldırış etmedin?» dediği vakitki perişanlığını düşün. Allahu Teâlâ sana hitaben: «Bütün nimetleri sana veren ben değil mi idim? Daha bana karşı nasıl aldandın? Yoksa seni görmiyeceğimi veya benim karşıma çıkarılmıyacağını mı sandın?» buyurur. Nitekim Resûl-i Ekrem:

مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَيَسْأَلُهُ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ حِجَابٌ وَلَا تَرْجُمَانٌ

«Sizden hiçbiriniz yoktur ki, Allah'ın sorusundan kendini kurtarsın. Perde ve tercüman olmadan bizzat Allahu Teâlâ ona soracak ve hesabını görecektir» (657) buyurmuştur. Diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur:

لَيَقِفَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ حِجَابٌ فَيَقُولُ لَهُ أَلَمْ أُنْعِمْ عَلَيْكَ أَلَمْ أُوتِكَ مَالاً؟ فَيَقُولُ بَلَى، فَيَقُولُ أَلَمْ أُرْسِلْ إِلَيْكَ رَسُولاً؟ فَيَقُولُ بَلَى ثُمَّ يَنْظُرُ عَنْ يَمِينِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ ثُمَّ يَنْظُرُ عَنْ شِمَالِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ فَلْيَتَّقِ أَحَدُكُمُ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

«Sizden biriniz elbette Allah huzurunda duracak, arada da perde olmayacaktır. Allahu Teâlâ ona: «Ben sana in'âm edip servet vermedim mi?» diye soracak. Adam, evet, diyecek. «Sana peygamber göndermedim mi?» diye soracak, adam, evet, diyecek. Sonra adam sağına bakacak, Cehennem'den başka bir şey görmiyecek, soluna bakacak, yine Cehennme'den başka bir şey görmiyecektir. O hâlde bir yarım hurma

(657) Buhârî ile Müslim, İbn Adiy'den rivâyet etmiştir.

1-ACİZLİK
2-İSLEME
3-İHSAN

ile de olsa Cehennem'den korununuz. Buna da gücünüz yetmiyorsa tatlı dil ve güzel söz ile korunmaya çalışın» (658).

İbn Mes'ûd (R.A.) diyor ki: «Ayın onbeşinde gece vakti herkes ay ile başbaşa kaldığı gibi, sizden herbiriniz Rabbisi ile başbaşa kalacak ve Allahu Teâlâ: «Ey Âdemoğlu, seni aldatan ne oldu? İlminle ne amel ettin? Peygamberlerin dâvetine niçin uymadın? Ey Âdemoğlu, senin gözünü murâkabe ettiğimi bilmiyor mu idin? Niçin helâl olmayan yerlere baktın? Kulaklarını murâkabe ettiğimi bilmiyor muydun, niçin kötü şeyler dinledin?» Böylece bütün âzaları ile ilgili hususları sayıp dökecektir.»

Mücâhid diyor: «Kıyâmet günü insanoğlu dört hasletten sorulmadıkça Allah'ın huzurundan ayrılamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne amel ettiğinden, cesedini nerede eskittiğinden ve malını nereden alıp nereye verdiğinden.»

Ey zavallı insan, o gün ne büyük tehlike ve ne büyük hacâlet içindesin. Çünkü senin iki hâlin vardır ya, dünyada bunları gizlediğim gibi burada da seni mağfiret ettim, buyuracak ve bu anda neş'e ve sevincin artacak ve herkes sana gıbtâ edecektir, yahut zebânilere, alın şu kötü insanı götürün Cehennem'e atın, buyuracak. İşte o vakit yer ve gökler sana ağlasa hakkıdır. Çünkü senin hasret ve nedâmetin ölçü kabûl etmeyecek kadar büyüktür.

35 inci BEYÂN : MİZANIN SIFATI

Bu arada bir de sevab ve günahların tartılması vardır. Teraziyi, mîzânı, herkesin defterinin dağılmasını, kiminin sağından ve kiminin de solundan verilmesini unutma. Allah huzurunda sual ve cevabdan sonra insanlar üç fırkaya bölünecektir. Bunlardan bir kısmının hiç sevabı yoktur. Cehennem'den U n u k [siyah bir boyun] çıkar, kuşun daneleri toplaması gibi bunları teker teker toplar ve Cehennem'e atar. Cehennem onları yutar ve bunlar için artık saâdet görmeyecekleri bir şekavet içindedirler, diye çağırılır. Diğer bir kısmı da var ki, bunların hiç günâhı yoktur. Bir münâdi, «Her hâl ü kârda Allah'a hamdedenler kalksın» diye seslenir. Bunlar hemen kalkar, sür'atle Cennet'e giderler. Gece ibâdetine devâm edenler, ticaretleri zikir ve ibâdetlerine engel olmayanlar da aynı muâmeleye tâbî tutulur ve bunlar hakkında da, «Öyle bir saâdete ulaştılar ki, artık bunlar için şekaavet yok» diye çağırılır. Kalır üçüncü bölüm, çoğunluğu teşkil edenler de bunlardır. Bunlar, ibâdet ile kabahati karıştıran kimselerdir. Bunlar sevablarının mı, yoksa günahlarının mı daha fazla geleceğini bilmezler. Fakat Allahu Teâlâ bilir. Ancak ikabındaki adâleti ve afvındaki fazlını göstermek için bunu önceden bildirmez. Sevab ve günahları ile dolu olan defterleri kar yağışı gibi havada dağılır ve herkese, «Kitabını al» denir. Kitabları açılır, yaptıkları sevab ve işledikleri günahları burada yazılı olarak bulunur. Mîzan kurulur. Defterlerin

---

(658) Buhârî, Adiy b. Hatem'den rivâyet etmiştir.

1-KONTROL 2-AFU 3-PİŞMANLIK 4-BELAYA UĞRAMA 5-CEZA

sevab veya günah tarafına mı konacaklarına gözler dikilir. İşte insanları dehşetler içinde bırakan önemli bir manzara.

Hasan'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem, başı Hz. Âişe'nin (R.A.) kucağında olduğu hâlde uykuya daldığı sırada, Hz. Âişe âhireti hatırlayarak ağlamağa başladı. Yaşları, Resûl-i Ekrem'in mübârek yanaklarına döküldü. Resûl-i Ekrem uyandı ve Hz. Âişe'ye :

— Niçin ağlıyorsun? diye sordu. Hz. Âişe :

— Âhireti hatırladım da ondan ağlıyorum. Acaba o gün Ehl-i Beyt'inizi hatırlıyacak mısınız? diye sordu. Resûl-i Ekrem :

وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ فِى ثَلَاثِ مَوَاطِنَ فَإِنَّ أَحَدًا لَا يَذْكُرُ إِلَّا نَفْسَهُ إِذَا وُضِعَتِ الْمَوَازِينُ وَوُزِنَتِ الْأَعْمَالُ حَتَّى يَنْظُرَ ابْنُ آدَمَ أَيَخِفُّ مِيزَانُهُ أَمْ يَثْقُلُ وَعِنْدَ الصُّحُفِ حَتَّى يَنْظُرَ أَبِيَمِينِهِ أَمْ بِشِمَالِهِ وَعِنْدَ الصِّرَاطِ

«Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, üç yerde kimse kendisinden başkasını hatırlıyamaz: Terâzi başında ameller tartılırken sevabı mı, günahı mı ağır geldiğini anlayıncaya kadar, amel defterleri dağılırken defterini sağından mı solundan mı aldığını anlayıncaya kadar ve bir de sırat köprüsünü geçinceye kadar» (659) buyurmuştur.

Enes (R.A.) diyor ki: «Kıyâmet günü Âdemoğlunu getirirler ve terazinin iki gözü önünde durdururlar. Bir melek de terâzinin başına gelir. Sevabı ağır gelirse herkesin duyacağı yüksek bir sesle, «Ey millet, falanca bir saâdet ulaştı ki, artık bundan sonra onun için bir daha şekâvet yoktur» diye çağırır. Günahı ağır gelirse, ebedî şekaavete düştüğünü haber verir.

Sevab kefesi hafif geldiği vakit, ellerinde demir tokmaklar, sırtlarında ateşten elbiseler bulunan zebâniler bunu yakalar ve Cehennem'e atarlar. Kıyâmet hakkında Resûl-i Ekrem: **«O bir gündür ki, o gün Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâm'ı çağırır ve: «Ey Âdem, kalk, Cehennem'likleri Cehennem'e gönder» der. Âdem aleyhisselâm: «Cehennem'likler ne kadardır?» diye sorar. Allahu Teâlâ: «Her bin kişide dokuzyüz doksan dokuzdur» buyurur»** buyurmuştur. Ashâb-ı Kirâm bunu duyunca, artık daha gülemez bir hâl aldılar. Resûl-i Ekrem ashâb'ının bu durumunu görünce: **«Amel edin ve size müjdeler olsun, nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizinle beraber iki yaratık daha vardır. Onlar, bulun-**

(659) Ebû Dâvud — bazı kelimeleri hariç — Hasen'den rivâyet etti. İsnadı ceyyiddir.

dukları toplumun çoğunluğunu teşkil ederler. Bunlar da Ye'cüc ve Me'cüc'lerdir. Siz işinize bakın, Muhammed'in nefsini kudret elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, kıyâmet günü siz diğerlerine nisbetle devenin tüylerindeki beyaz bir kıl veya hayvanın ayağındaki beyaz bir nokta gibi kalırsınız» (660) buyurdu.

36 ncı BEYAN: HASIMLAR VE HAKLARIN İADESİ

Kıyâmet günü bir de dünyada yapılan zulüm ve haksızlıkların hak sâhiblerine iâdesi vardır. Mîzânı, mîzânın tehlikesini ve herkesin gözünü mîzânın diline nasıl diktiğini yukarda öğrendin. Âyet-i celîle'de:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ نَارٌ حَامِيَةٌ

«O gün kimin tartıları ağır gelirse, artık o hoşnud olacağı bir yaşayışdadır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, artık onun anası Hâviye (uçurum) **dur. Onun mâhiyetini sana bildiren nedir? O, harareti çetin bir ateştir»** (101 - Kaari'a: 6-11) buyurulmuştur. Şunu da bilmiş ol ki mîzan tehlikesinden, ancak dünyada kendisini hesaba çekip ölçülü hareket eden ve işlerini şeriat ölçüsüne vuran kurtulur. Nitekim Hz. Ömer: «Hesaba çekilmeden kendinizi muhâsebe edin ve amelleriniz tartılmadan onları tartın. Nefsini muhâsebe, ölmeden evvel her günahtan nasûh tevbesi ile tevbe etmek, noksanlarını tamamlamak, farzları kazâ etmek ve kul haklarını ödeyip eli, dili ve sû'-i zan ile kime ne gibi kötülükte bulundu ise ondan helâllık alıp gönlünü hoş etmekle mümkündür. İşte böyle davranan yârın hesab görmeden Cennet'e girer.

Şâyet kul haklarını ödemeden ölürse hasımları etrafını alır kimi elinden, kimi yakasından ve kimisi de boynundan yapışır. Biri, bana haksızlık ettin, diğeri, bana sövdün, diğeri, benimle alay ettin, başka birisi, beni çekiştirdin, ötekisi, benimle iyi komşuluk yapmadın, bir diğeri, alış-verişde beni aldattın, hîle yaptın, pahalı sattın, malının kusurunu benden gizledin, malının değerinde yalan söyledin, aç olduğumu bildiğin hâlde sende vâr iken beni yedirmedin, zulme uğradığımı gördüğün hâlde beni koruma imkânın vâr iken yardım etmedin, diyerek hepsi sana sıkı sıkıya sarılır ve sen de şaşırır kalırsın. Öyle olur ki ömrün boyunca müşterek çalıştığın veya çalıştırdığın herkesin sende hakkı olur. Ya gıybet, ya hıyânet veya hakaretten sende bir hakkı olur. Artık onlardan kendini kurtarmana imkân yok. Ancak, acaba Rabbimden bir yardım gelir mi? diye düşünürsün. Tam bu sırada:

---

(660) Buhârî ile Müslim, Ebû Said el-Hudrî'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1-HESABLAMA 2-HALIS 3-KÖTÜ 4-DÜŞMANLIK EDEN

﴿ الْيَوْمَ تُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ ﴾

«Bugün herkes ne kazandıysa onunla karşılanacak. Bugün haksızlık yok» (40 - Mü'min: 17) âyet-i celîle'sini duyarsın. İşte o anda ilâhî heybetten ötürü kalbin yerinden oynar. Helâk olduğunu anlar ve Allahu Teâlâ'nın :

﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ وَأَنْذِرِ النَّاسَ .. ﴾

«O zâlimlerin yapacaklarından Allah'ı gaafil zannetme sakın. O bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o gün gözler şaşkınlıkla belerip kalacaktır. Hepsi de başlarını dikerek koşacaklar. Gözleri kendilerine bile dönüp bakamıyacak. Kalblerinin içi ise bomboştur. İnsanları korkut» (14 - İbrâhim: 42 - 44) buyurduğunu hatırlar.

Bugün insanlar hakkında dedi-kodu edip onların haklarını yemek seni ne kadar sevindirir ?Fakat yarın ilâhî adâlet karşısında oturduğun vakit hasretin çok[1] daha büyük olur. Müflis, fakir, âciz, korkak ve hakkı reddetmekte muktedir olmadığın halde hiç bir mâzeret göstermeden Allah huzurunda bu duruma düşen ne kadar acıklıdır. İşte o vakit onların hakları karşılığı olarak ömür boyunca zahmet çekerek yapmış olduğun ibâdetlerin mükâfatları senden alınır ve hak sâhiblerine hakları nisbetinde verilir. Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

— Bilir misiniz, müflis kimdir? diye sordu. Ashâb-ı Kirâm :

— Para, yiyecek, içecek ve giyecekten bir şey'i bulunmıyan müflistir, dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem :

— Benim ümmetimden müflis o kimsedir ki; kıyâmet günü namaz, oruç, hac, zekât ve benzeri bir çok ibâdetlerle Allah'ın huzuruna geldiği hâlde, kimine sövmüş, kimini dövmüş, kiminin malını yemiş, kimine başka kötülüklerde bulunmuş olduğu insanlar da gelir. Herkes hakkı nisbetinde amelinden alır. Haklar ödenmeden önce sevabları biterse bu def'a nisbet itibariyle hak sâhiblerinin günahları sırtına yüklenir ve bunlarla Cehennem'i boylar, (661) buyurmuştur. İşte gerçek mânada müflis.

Bu dehşetli günde uğrayacağın musibet ve felâketlere[2] bir bak. Evvelâ, tam Allah rızâsına uygun, şeytanın vesvesesinden sâlim ve riyasız

(661) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.

1-KUVVETLİ 2-SAĞLAM

bir amelin yok. Şâyet hayatın boyunca işlenmiş bâzı hâlis amellerin varsa, onları da dünyada haksızlık ettiğin hak sâhibleri alacak. Eğer sen, namaz kılıp oruc tutarken, nefsini hesaba çekecek olsan, yaptığın ibâdetlerin yalnız millet aleyhindeki dedi-kodularını karşılamıyacağını bilir ve anlardın. Nerde kaldı haram ve şübheli şeyleri yemen ki diğer günahların? Tâat ve ibâdetteki noksanların? Daha sen nasıl o günde kurtuluş umarsın. O gün öyle bir gün ki, boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır. Ebû Zer'in (R.A.) rivâyetinde iki koyunun döğüştüğünü gören Resûl-i Ekrem :

يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي فِيمَ يَنْتَطِحَانِ؟ وَلَكِنَّ اللهَ يَدْرِي وَسَيَقْضِي بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

— **Ey Ebâ Zer, bunların niçin vuruştuklarını biliyor musun?** diye sordu. Ebû Zer (R.A.) : Bilmem, deyince, Resûl-i Ekrem: **Allahu Teâlâ bilir ve kıyâmet gününde aralarında hükmünü verir** (662), buyurdu. Allahu Teâlâ'nın :

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ

«Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetdir» (6 - En'am: 38) âyet-i celile'sinin tefsirinde; kıyâmet günü hayvanların her çeşidi ile kuşlar ve bütün canlılar dirilir. Aralarında adâlet-i ilâhiyye tecelli eder. Boynuzsuz koyun hakkını boynuzludan alır. Sonra onlara: «Toprak olun» diye emreder ve onlar da toprak olurlar. İşte bu, bunu gören kâfirlerin, «Keşke biz de toprak olaydık» diyecekleri zamandır, buyurdu.

Ey çâresiz insan, bir de sevablarının başkalarının sayfalarına intikali vardır. Uzun zahmetlerle yaptığın amellerini hasenât defterinde bulmadığın vakit, bunlar ne oldu? diye sorduğunda, bunlar hasımlarının sayfalarına intikal etmiş, diye sana söyledikleri ve yapmamak için sabır ve metânet gösterdiğin günahları bu def'a seyyiât defterinde gördüğün vakit, bunlar nedir? Ben bu günahları yapmadım, diye sorduğun ve işte bunlar da gıybet edip dedi-kodu yapmak sûretiyle kötülüklerini arzu ettiğin, alış-verişde zulmettiğin, komşuluk hakkına riâyet etmediğin kimselerin günahlarıdır. Senin defterine intikal ettiler, sana dendiği vakit hâlin nice olur?

---

(662) Ahmed rivâyet etmiştir. Fakat rivâyet ettiği zatlar bunu Ebû Zer'in (R.A.) kendisinden duymamışlardır.

1-GEÇME 2-İYİLİKLER 3-DÜŞMANLIK EDEN 4-GÜNAHLAR

İbn-i Mes'ûd'un rivâyetinde, Resûl-i Ekrem :

إن الشيطان قد يئس أن تعبد الأصنام بأرض العرب ولكن سيرضى منكم بما هو دون ذلك بالمحقرات وهي الموبقات فاتقوا الظلم ما استطعتم فإن العبد ليجيء يوم القيامة بأمثال العباد من الطاعات فيرى أنهن سينجينه فما زال عبد يجيء فيقول رب إن فلانا ظلمني بمظلمة فيقول امح من حسناته فما زال كذلك حتى لا يبقى له من حسناته شيء وإن مثل ذلك مثل سفر نزلوا بفلاة من الأرض ليس معهم حطب فتفرق القوم فحطبوا فلم يلبثوا أن أعظموا نارهم وصنعوا ما أرادوا وكذلك الذنوب

«Artık Arap topraklarında puta tapınmaktan şeytan ümidini kesmiştir. Ancak daha hakîr ve daha küçüklerine sizin için râzıdır. Onlar da insânı helâke götüren şeylerdir. Bunun için gücünüz yettiği kadar zulümden sakının. Zîra insan, kıyâmet gününde dağlar gibi ibâdetlerle mahşer yerine gelir ve bu amellerinin artık kendini kurtaracağını sanır. Bu sefer birisi çıkar, «Yâ Rab, falanca bana zulmetti» der. Allahu Teâlâ onun defterinden sevablarını mahvedin, buna verin buyurur. Böyle böyle bütün hak sâhibleri gelir, haklarını alırlar ve adamın elinde sevab diye bir şey kalmaz. Bu tıpkı yola çıkıp da bir çöle inen yolcuların beraberlerinde yakacakları olmadığı için herbiri sağa sola dağılıp yakacak topladıktan sonra ateşi yakıp ondan istifâde etmeden oradan ayrılıp gitmelerine benzer. İşte günahlar da böyledir» (663). O sevablardan istifade edemezler.

إنك ميت وإنهم ميتون ثم إنكم يوم القيامة عند ربكم تختصمون

«Muhakkak sen de öleceksin, onlar da elbet ölecekler. Sonra şübhesiz, siz de Rabbinizin huzurunda muhâkemeye duruşacaksınız» (39 -

(663) Ahmed ve Beyhakî daha kısa bir ifade ile ve ceyyid isnad ile rivâyet etmişlerdir. Hadisin evvelini muhtasar olarak Müslim, Câbir'den (R.A.) rivâyet etti.

Zümer: 30) âyet-i celile'si nâzil olduğu vakit, Zübeyr (R.A.) Resûl-i Ekrem'e: «Dünyadaki bizim özel günahlarımız orada tekrar ortaya çıkacak mı?» diye sordu. Resûl-i Ekrem:

نَعَمْ لَيُكَرَّرَنَّ عَلَيْكُمْ حَتَّى تُؤَدُّوا إِلَى كُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ

«Evet, her şey ortaya konacak ve hattâ her hak sâhibine hakkı ödenecektir» (664) buyurdu. Zübeyr (R.A.) de: «Bu, çok çetin bir şey» dedi.

O günün en büyük zorluklarından birisi de, sonsuz müsamahanın bulunmaması; tek kelime, tek adımın bile hesabının sorulmasıdır. Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

يُحْشَرُ اللّٰهُ الْعِبَادَ عُرَاةً غُبْرًا بُهْمًا لَيْسَ مَعَهُمْ شَيْءٌ ثُمَّ يُنَادِيهِمْ رَبُّهُمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُهُ مَنْ بَعُدَ كَمَا يَسْمَعُهُ مَنْ قَرُبَ أَنَا الْمَلِكُ أَنَا الدَّيَّانُ لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ وَلِأَهْلِ أَحَدٍ مِنَ النَّارِ عَلَيْهِ مَظْلَمَةٌ حَتَّى أَقْتَصَّهُ مِنْهُ وَلَا لِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ أَنْ يَدْخُلَ النَّارَ وَلِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ حَتَّى أَقْتَصَّهُ مِنْهُ حَتَّى اللَّطْمَةِ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ عِبَادَ اللّٰهِ

«Allahu Teâlâ kullarını çıplak, tozlu ve siyah olarak haşreder. Kendilerinde hiçbir şey bulunmaz. Sonra Rab Teâlâ onlara öyle bir ses ile çağırır ki, yakında olanlar gibi, uzakta olanlar da aynı şekilde sesi duyarlar. Buyurur ki: «Deyyân olan gerçek melik ve mülkün sâhibi benim. Cehennem'likden birisinin kendisinde hakkı olduğu hâlde bir Cennet'liğin, bu hak alınıp ödeninceye kadar Cennet'e girmesine imkân yoktur. Cennet ehlinden de birisinin kendisinde alacağı hakkı olduğu hâlde, bu hak ödeninceye kadar bir Cehennem'lik de Cehennem'e giremez. Hattâ bir tokat da olsa kısas alınmadan, ne Cennet'lik Cennet'e, ne de Cehennem'lik Cehennem'e giremez» buyurdu. «Ellerinde olmadığına göre bu nasıl olur?» diye Resûl-i Ekrem'e sorduğumuzda: «Sevab ve günah alış -

---

(664) Ahmed ve Tirmizî, Zübeyr'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, sahih ve hasen olduğunu söylemiştir.

1- FİKİR VERMəMək

verişi ile olur. Onun için ey Allah'ın kulları Allah'tan korkun» (665) buyurmuştur.

Kullara zulüm; mallarını almak, onlara dil uzatmak, namuslarına dokunmak, kalblerini kırmak, sohbet ve muâşerette onlara kötülük yapmak gibi şeylerdir. Kul ile Allah arasındaki kusurlara gelince; en çok bağışlanması umulan, bu kusurlardır. Kim bu gibi haksızlıklar yapmış, sonra da tevbe etmiş ve hak sâhibleri ile helâllaşması mümkün olmamışsa, kısas günü için sevablarını çoğaltmalı, tam bir ihlâs ile gizli olarak Allah'a ibâdette bulunmalıdır ki, belki bu sayede Allah'a yaklaşır da kul hakları için hazırladığı ibâdetlerde Allahu Teâlâ'nın lûtfuna uğrar. Enes (R.A.) diyor: «Resûl-i Ekrem ile bir arada bulunuyorduk. Bir ara azı dişleri görülecek şekilde gülümsedi. Sebebini sorduğumuzda: «Ümmetimden iki kişi Allah'ın huzuruna gelirler. Birisi :

— Ya Rab, benim bunda hakkım var; hakkımı bundan al, bana ver, der. Allahu Teâlâ da ötekine :

— Hakkını ver, buyurur. Adam :

— Ya Rab, bende sevab namına bir şey kalmadı, der. Allahu Teâlâ:

— Baksana, bu adamın sevabı kalmadı, ne dersin? buyurur. Adamcağız :

— O hâlde benim günahlarımdan alsın, der. Resûl-i Ekrem bunu anlatırken gözleri yaşardı ve: «O gün büyük bir gündür. İnsan, günâhının alınmasını ister, dedi. (Bunun üzerine Allahu Teâlâ hak sâhibine) :

— Başını kaldır ve Cennet'e bak, buyurur. Adamcağız :

— Ya Rab, inci ile işlenmiş, gümüşten apartımanlar ve altından köşkler görüyorum. Bunlar hangi peygamber, hangi sıddik veya hangi şehidler içindir? der. Allahu Teâlâ :

— Bunlar, bana ücretini verenler içindir, buyurur. Adamcağız:

— Bunların hakkını kim ödeyebilir? der. Allahu Teâlâ :

— Sen istersen bunlara sâhib olabilirsin, buyurur. Adam :

— Nasıl olur, ya Rab? deyince, Allahu Teâlâ :

— Hakkını bu adama bağışlamakla, buyurur. Adam :

— O hâlde ben bunu afvettim, der. Ve Allahu Teâlâ da :

— Arkadaşını al, beraberce Cennet'e girin, buyurur. Sonra Resûl-i Ekrem: «Allah'tan korkun, Allah'tan korkun ve siz de kendi aranızı düzeltin. Bakınız bizzat Allahu Teâlâ mü'minlerin arasını buluyor» (666) buyurmuştur.

Bu, bu mertebeye yükselebilmenin, Allah ahlâkı ile ahlâklanmak sâyesinde mümkün olduğunu bize göstermektedir ki, o da arabuluculuktur.

Şimdi sayfalarında kul hakkı bulunmaz veyahut Allah'ın lûtfuna uğrar da seni afvettirir, ebedi saâdete ulaştığın anda nasıl sevineceğini düşün. Rıza elbisesine büründün, artık daha şekaaveti olmayan bir saâ-

---

(665) Ahmed, isnadı hasen ile rivâyet etmiştir.

(666) Hadis, metin olarak yukarda geçmiştir.

I-BELAYA DÜŞME

dete ulaştın, yok olmayacak nimetlere sâhib oldun. İşte o anda sevgi ve heyecanın yükselir, yüzün ağarır ve nurlanır, ayın ondördü gibi parlar. Artık bütün sıkıntılardan arınmış, nimet kokularını almış olduğun hâlde alnından da nurlar parlarken mahşer halkı arasında nasıl sallana sallana yürüdüğünü düşün. Herkesin sana bakıp gıbta ettiklerini, meleklerin etrafında dönüp durduklarını ve herkese: «İşte bu, falancadır. Kendisi de Allah'tan râzı, Allah da kendisinden râzıdır» diye bağırdıklarını düşün. Dünyada türlü gösteriş, yağcılık, yaltakcılık, süslenmek ve yapmacık hareketle elde ettiğin mevkiler mi üstün, yoksa bu mevki mi? Eğer âhiret saâdetinin, dünya varlıklarından, hattâ kıyas kabûl etmiyecek şekilde daha iyi olduğuna inanmışsan, Allah ile olan muâmelede sâfî ihlâs ve sâdık niyyetle bu mevkie ulaşmağa çalış. Çünkü başka çâresi yoktur.

Allah korusun, şâyet senin benimsemediğin ve fakat Allah katında büyük sayılan günahlar defterinde çıkar ve bu sebeble Allahu Teâlâ'nın gadabına uğrıyarak, «Ey kötü kulum, lânetim sana olsun, Ben senin hiç bir ibâdetini kabûl etmiyorum» derse hâlin nice olur? Bu nidaya muhatab olan adamın hâlini düşün. Nasıl olduğu yerde kalarıp kalır. Allahu Teâlâ'nın gadabından ötürü melekler de ona gadab eder ve Bizim de hattâ bütün yaratıkların da lâneti senin üzerine olsun» derler. Bu anda zebâniler de üzerine atılır, Allah'ın gadabından dolayı onlar da sana gadablıdırlar. Onlar çirkin surat ve bütün şiddetleri ile üzerine atılır, yakandan yapışır, insanlar arasında ve herkesin gözü önünde seni sürüklemeğe başlarlar. Mahlûkat, senin yüzünün karanlığına bakar, perişanlığını görür. Sen ise: «Vay, vay» diye bağırırsın. Onlar da sana: «Bugünde bir değil, kendin için bin ağla. Ne kadar ağlasan da azdır» derler. Bu arada melekler: «İşte bu falancadır. Allahu Teâlâ bunun kepazeliklerini açığa vurdu, rezil etti, lânet etti. Bir daha saâdet görmeyecek şekilde şekaavette olandır» diye seslenirler. Buna, insanlardan korktuğun, utandığın ve onlardan bir mevki taleb ettiğin için onların huzurunda yapmayıp gizli olarak yaptığın her hangi günah ve hattâ küçük bir günah sebeb olabilir. Ne büyük cehâlettir, münkariz olacak şu fânî dünyada fâni olan insanlardan kaçınır, onların huzurunda isyan etmezsin de, o büyük toplum arasında ve Allah huzurunda rezil olmağı düşünmeden gizlice isyana devam edersin. Oradaki rezaleti, Allah huzurundaki perişanlığı, Allah'ın gadabını, lânetini, zebânilerin elinde Cehennem'e sevkedilmeği düşünmezsin. İşte hâlin budur. Halbuki bunun önünde daha büyük bir tehlike daha vardır: O da sırat köprüsüdür.

37 nci BEYÂN : SIRAT'IN VASFI

Bütün bunlardan sonra bir de Cehennem üzerinde S ı r a t diye anılan bir köprü vardır. Bu zorluklardan sonra Allahu Teâlâ'nın:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا

1- DURU, TEMİZ 2- GAZAB 3- (İKİNCİ ŞAHIS, SÖYLEYENİ DİNLEYEN) 4- BİABIR 5- BİLGİSİZLİK 6- YOK

«Müttakileri O çok esirgeyici Allah'ın huzuruna toplayacağımız, günahkârları ise susuz olarak Cehennem'e süreceğimiz gün» (19 - Meryem: 86, 87), ve:

فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ

«Onları Cehennem yoluna götürün. Onları hapsedin, çünkü onlar mes'ûldürler» (37 - Sâffât: 23,24) âyet-i celile'leri üzerinde düşün. Bütün bu zorluklardan sonra insanlar sırat köprüsüne sevkedilirler. Bu, Cehennem üzerinde uzatılmış kıldan ince ve kılıçtan keskin bir köprüdür. Bu âlemde doğru yolda olup istikamet edenler doğrudan ve doğruluktan ayrılmayanlar, âhiret sıratını kolaylıkla geçer ve kurtulurlar. Fakat burada istikametten ayrılanlar orada günahları sebebiyle yükleri ağırlaşır. Daha ilk adımda sürçerek Cehennem'e düşer. Şimdi Cehennem'in üzerinde o köprüden geçeceğin ânı ve orada geçireceğin dehşetli korkuyu düşün. Bir yandan köprünün ince ve keskinliği, öte yandan altında Cehennem'in zifirî karanlığı ve uğultusu, bu zayıf bünyenle üzerinden geçmeğe mecbur tutulman, bir yandan kalbin çarpar, ayakların titrer, öte yandan yürümene engel olan sırtladığın günahlar, o günahlar ki onlarla karada yürüyemezdin, nerde kaldı böyle bir köprü üzerinde. Daha ayağının birini üzerine koyup keskinliğini farkettiğin vakit hâlin nice olur? Halbuki önündeki insanların bir kısmı titrer, bir kısmı da sürçerek Cehennem'e düşer. Bunları da gözün ile görürsün. Zebânîlerin onları baş üstü Cehennem'e doğru düşürmekte olduklarını görürsün. Bundan daha büyük ceza, bundan daha korkunç manzara düşünülebilir mi? Allah o günde hepimizin yardımcısı olsun.

Bu arada bir de kendini düşün. O ağır günah yükü altında ayağının birini keskin köprüye atmış, diğerini nasıl atacağını düşünürken, bir de önündeki insanların çoğunun pat pat Cehennem'e döküldüklerini, Resûl-i Ekrem'in ise: «Allah'ım, ümmetimi koru, ümmetimi koru» diye duâ ettiğini görürsün. Cehennem'in içinden. «Yandım, mahvoldum» sesleri feryâd ü figanları kulağının içinde çınlar. Senin de ayağın kayarsa hâlin nice olur? Artık pişmanlık fayda vermez. Sen de, vay başıma gelenlere, diye bağırıp durursun. İşte korktuğum başıma geldi. Ne olaydı dünyaya gelmeseydim. Geldim, kötü yolda değil, iyilerin yolunda olsaydım. Keşke toprak olup yok olsaydım ve unutulup gitseydim, dersin. Allah korusun, o anda Cehennem, seni de içine çekebilir ve bir münâdi: «Sesinizi kesin, bağırıp durmayın» der. Zâten âh u enîne de imkânın kalmaz ve kimseden bir yardım gelmez. Bu tehlikeler önünde iken kendi tutum ve davranışların bakımından aklını beğeniyor musun? Şâyet o güne inanmıyorsan, inanmayanlarla ebedî olarak Cehennem'de kaldın. Şâyet inanıyor ve inandığın hâlde o günden gaflet ederek ona hazırlanmak hususunda ihânet ediyorsan, ne büyük sapıklık ve ne büyük hüsran içindesin? Günahı terketmeyip Allah'ın rızasını aramadığın vakit, bu îmanının sana ne fay-

1-TAKVALI
2-MESULİYETLİ
3-HABERSİZLİK

dası olur? O gün sırat köprüsünden başka bir zorluk ve bir güçlük olmasa, onu geçsen bile, üzerinde geçireceğin bu sıkıntılar sana yeter ve artar bile.

Resûl-i Ekrem :

يُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَانَيْ جَهَنَّمَ فَأَكُونُ أَوَّلَ يُجِيزُ بِأُمَّتِهِ مِنَ
الرُّسُلِ وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا الرُّسُلُ وَدَعْوَى الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ
سَلِّمْ اللَّهُمَّ سَلِّمْ وَفِي جَهَنَّمَ كَلَالِيبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ هَلْ رَأَيْتُمْ
شَوْكَ السَّعْدَانِ؟ فَإِنَّهَا مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ قَدْرَ
عِظَمِهَا إِلَّا اللّٰهُ تَعَالَى تَخْتَطِفُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ فَمِنْهُمْ مَنْ يُوبَقُ
بِعَمَلِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يُخَرْدَلُ ثُمَّ يَنْجُو

«Cehennem üzerinde sırat köprüsü kurulur. Bu köprüden, ümmetiyle ilk geçecek olan peygamber, benim. O gün peygamberlerden başkası konuşamaz. Peygamberler de: «Allah'ım, ümmetime selâmet ver, Sen onları koru» diye duâ ederler. «Cehennem'de demir çengeller vardır. Sedan ağacının dikenine benzerler. Sedan ağacı hiç gördünüz mü?» diye Resûl-i Ekrem sordu. Onlar da «Gördük» deyince, **«İşte o çengeller onun dikenine benzer. Yalnız bunlar çok büyüktürler. Büyüklük derecelerini ancak Allah bilir. Herkesi isyanına göre Cehennem'e çekerler. Onlardan bir kısmı ameline göre helâk olur, yok olur, ateşte erir. Bir kısmı hardal danesi kadar kalır ve sonra kurtulur»** (667) buyurmuştur.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

يَمُرُّ النَّاسُ عَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ وَعَلَيْهِ حَسَكٌ وَكَلَالِيبُ وَخَطَاطِيفُ
تَخْتَطِفُ النَّاسَ يَمِينًا وَشِمَالًا وَعَلَى جَنْبَتَيْهِ مَلَائِكَةٌ يَقُولُونَ اللَّهُمَّ
سَلِّمْ سَلِّمْ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَمُرُّ مِثْلَ الْبَرْقِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُرُّ كَالرِّيحِ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُرُّ كَالْفَرَسِ الْمُجْرَى وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْعَى سَعْيًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي

---

(667) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'nin (R.A.) uzun hadisinden rivâyet **etmişlerdir.**

مَشْيًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَحْبُو حَبْوًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَزْحَفُ زَحْفًا فَأَمَّا أَهْلُ النَّارِ
الَّذِينَ هُمْ أَهْلُهَا فَلَا يَمُوتُونَ وَلَا يَحْيَوْنَ وَأَمَّا نَاسٌ فَيُؤْخَذُونَ بِذُنُوبٍ
وَخَطَايَا فَيَحْتَرِقُونَ فَيَكُونُونَ فَحْمًا ثُمَّ يُؤْذَنُ فِي الشَّفَاعَةِ

«İnsanlar Cehennem üzerindeki köprüden geçerler. Köprüde dikenli demirler, çengeller ve kancalar vardır. İnsanları sağdan soldan yakalarlar. Ayrıca köprü üzerinde melekler vardır. «Allah'ım selâmet ver» diye duâ ederler. İnsanlardan bir kısmı köprüyü şimşek gibi, bir kısmı esen yel gibi geçer. Bir kısmı koşar at gibi, bir kısmı koşarak, bir kısmı yürüyerek bir kısmı emekliyerek ve bir kısmı da sürünerek geçer. Asıl Cehennem'liklere gelince; bunlar ne ölür, ne de yeni bir hayata kavuşur. Diğer insanların günahkârlarından bir kısmı alınır Cehennem'e atılır. Günahları nisbetinde yanıp kömür olurlar. Sonra da bunlara şefâat edilmeğe izin verilir» (668) buyurdu ve hadîsi sonuna kadar anlattı.

İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: «Muayyen günde toplanmak için Allahu Teâlâ geçmiş ve gelecek bütün yaratıkları bir araya toplar. Mahkemenin kurulması için kırk yıl gözlerini semâya doğru diker ve beklerler». Hadîsi uzun boylu ifade buyurduktan ve mü'minlerin de secdeye kapandığını anlattıktan sonra: «Allahu Teâlâ mü'minlere: «Başınızı kaldırın» buyurur. Onlar da başlarını kaldırır ve amelleri nisbetinde Allahu Teâlâ onları nurlandırır. Kimisine önünü aydınlatmak için dağlar büyüklüğünde, kimisine de daha küçük, bir kısmına da hurma büyüklüğünde, diğer bâzılarına da daha az nûr verir. Hattâ en son ve en az nur verdiği ayağının parmak ucuna bir ışık verir. Bu ışık, bâzan yanar ve bâzan söner. Parladığı vakit adımını atar, söndüğü vakit yerinde kalır» buyurdu ve sonra nurları nisbetinde sıratı geçtiklerini anlattı. Göz açıp yumuncaya kadar şimşek gibi, esen yel gibi, yel önünde bulutlar gibi, yıldız düşmesi gibi, sür'atli yürüyen at gibi, ayakları bağlı gibi geçtiklerini anlattı. Yalnız parmak ucuna ışığı verilen de sırat köprüsünü yüzüstü sürünerek ayağının biri kayarken diğerini yerleştirmek, elinin biri ayrılırken diğeri ile tutmak sûretiyle karşıya geçer. Devamla: «Böylece o da kurtulur. Bu adam kurtulup karşıya geçtiği vakit Allah'a hamdederek, «Allahu Teâlâ bana olan lütfunu kimseye yapmamıştır. Zira bana onu gösterdikten sonra kurtardı ve selâmete erdirdi» der. Sonra onu Cennet'e götürür ve Cennet'in kapısındaki havuzda yıkarlar» (669) buyurdu.

---

(668) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir, fakat bâzı ifade değişiklikleri vardır.

(669) İbn Adly ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Bir kısmı metin olarak yukarda geçmiştir.

Enes b. Mâlik'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

الصِّرَاطُ كَحَدِّ السَّيْفِ أَوْ كَحَدِّ الشَّعْرَةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُنْجُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَإِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَآخِذٌ بِحُجْزَتِي وَإِنِّي لَأَقُولُ يَا رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ فَالزَّالُّونَ وَالزَّالَّاتُ يَوْمَئِذٍ كَثِيرَةٌ

«Sırat, keskin kılıç veya keskin kıl gibidir. Melekler, kadın erkek mü'minleri kurtarmağa çalışırlar. Cebrâil aleyhisselâm benim belimden yapışır ve ben: «Allah'ım, ümmetime selâmet ver, ümmetime selâmet ver» diye duâ ederim. O gün ayağı sürçecek kadın ve erkekler pek çoktur» (670) buyurmuştur.

İşte sırat da böyle bir şeydir. Kıyâmet gününün zorluklarından en çok selâmet bulan, dünyada o günü en fazla düşünen, o korkuyu saklayıp ona göre hazırlanandır. Çünkü Allahu Teâlâ bir kulunun gönlünde iki korkuyu toplamaz. Bu zorluklardan dünyada korkan, âhirette emin olur. Ben, bu güçlükten korkan derken, yumuşak yürekli kadınlar gibi anıldığı vakit hemen gözü yaşarıp da sonra unutarak eski zevkine dönen insanları kasdetmiyorum. Çünkü bu gibi korkuda bir fayda yoktur. Ancak bir şeyden korkan, ondan kaçar. Bir şey'i uman da onu arar. Seni ürkütecek olan korku da, isyandan uzaklaştırıp ibâdete teşvik eden korkudur.

Kadınların gönül yumuşaklığından daha uzak, ahmakların korkusudur. Kıyâmetin şiddet ve güçlüğünü duydukları vakit, «Aman ya Rabbi, Sana sığındım, Sen koru» derken, öte yandan kendisini helâke sürükliyecek olan eski bildiği isyanına devam eder durur. Bu gibilerin Allah'a sığınmasına şeytan bile güler. Bu, tıpkı şuna benzer. Adam ıssız bir tepede sağlam bir kal'a duvarına yaslanmış oturuyor. Bu sırada arslanın biri de uzaktan dişlerini göstererek ona doğru hücûm etmiş geliyor. Adam uzaktan arslanı ve onun saldırısını görünce, «Adam sen de ben bu kal'aya sığınır ve bu arslanın saldırısından korunurum» diye söylenir. Arslan iyice yaklaşmışken o hâlâ bir tedbir alıp kal'aya girmemiş, durduğu yerde oturuyor. Dilindeki bu söz, kendisini arslanın saldırısından kurtarabilir mi? İşte yukardaki adam da bunun gibidir. Her ikisinin hâli hem korkunç, hem de gülünçtür. Âhiretin kal'ası, sıdk u sadâkatle söylenen «Lâ ilâhe illallah» kelimesidir. Bunun sadâkati, Allah'tan başka maksudu ve O'ndan başka mâbudu olmamaktır. Kim arzularını ilâh edinirse, tevhiddeki sadâkatten uzak ve tehlikeli duruma düşmüştür.

---

(670) Beyhakî «Şu'abü'l-iman»ında rivâyet etmiştir. Ayrıca Enes'den (R. A.) merfû olarak, sıratın kıldan ince kılıçtan keskin olduğu rivâyet edilmiştir. Rivâyet sahihdir.

1— MAKSAD 2— DOĞRULUK

38 inci BEYÂN : ŞEFAAT

Şunu da unutma ki mü'minlerden bir kısmı Cehennem'e girmeği hak ettikleri vakit, bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ fazl u keremiyle peygamberlerin, sıddikların, ulemâ ve sâlihlerin ve kendi katında mânevî değeri olan her zâtın şefâatini kabul eder. Bu gibiler de kendi âilelerine, yakınlarına, dostlarına, âşina oldukları kimselere şefaat ederler. Allahu Teâlâ kerâmetini kulları arasında gizlemiştir. Belki de senin hakir gördüğün kimse Allah katında üstün mevkie sâhibdir. Hiç olmazsa onların şefaatine nâil olmağa harîs ol ve ona göre çalış. Bunun için kimseyi hakir görme. Senin küçük gördüğün, Allah katında büyük olabilir. Allahu Teâlâ velilerini gizlediği gibi, gadabını da günahlar arasında gizlemiştir. Onun için hiç bir günahı küçük görme. Belki Allah'ın gadabı, senin küçük gördüğün günahtadır. İbâdetleri de küçümseme, belki Allah'ın rızâsı senin benimsemediğin ibâdettedir. Zîra O'nun rızası da tâatler içinde gizlidir. Bir güzel söz, bir lokma, hattâ bir niyyet-i hasene ve bunlara benzer şeyleri de küçümseme.

Kur'an ve hadîsten şefaatin pek çok delilleri vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ **«Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın»** (93 - Duhâ: 5) buyurulmuştur.

Amr b. el-Âs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem, İbrahim aleyhisselâm'ın:

﴿رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

«Rabbim, çünkü onlar insanlardan bir çoğunu baştan çıkardılar. Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o, bendendir, kim de bana karşı gelirse, hakikat Sen çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicisin» (14 - İbrahim: 36) dediğini Allahu Teâlâ'nın hikâye ettiği âyet-i celîle ile, İsâ aleyhisselâm'ın:

﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ﴾ **«Eğer onlara azâb edersen, muhakkak onlar senin kullarındır»** (5 - Mâide: 118) dediği âyetlerini okuduktan sonra, ellerini kaldırarak: «Ümmetim, ümmetim» diğe ağladı. Allahu Teâlâ Cebrâil aleyhisselâm'ı Resûl-i Ekrem'e göndererek:

1-GAZAB
2-İYİLİK

«Git ona de ki: «Biz sana ihânet edecek değiliz. Ümmetin hakkında sana razı oluncaya kadar vereceğiz» buyurdu (671).

Yine Resûl-i Ekrem: **«Bana beş şey verildi ki, bunlar benden önce hiç kimseye verilmemiştir. Daha bir aylık mesafede düşmanlarımın korkusu ile bana nusret[1] verildi. Ganimet malı benden önce kimseye helâl değil iken bana helâl oldu. Bütün yer yüzü benim için mescid ve her tarafı temiz oldu. Herkes bulunduğu yerde namazını kılabilir. Bana şefâat verildi. Her peygamber yalnız kendi kavmine, ben ise bütün insanlara peygamber olarak gönderildim»** (672) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem:

إذا كان يوم القيامة كنت إمام النبيين وخطيبهم وصاحب شفاعتهم من غير فخر

«Kıyâmet günü, ben peygamberlerin imamı ve şefâat sâhibiyim. Bunu iftihar için değil, tahdis-i[2] nimet için söylüyorum» buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem:

أنا سيد ولد آدم ولا فخر وأنا أول من تنشق الأرض عنه وأنا أول شافع وأول مشفع بيدي لواء الحمد تحته آدم فمن دونه

«Ben, Âdem evlâtlarının efendisiyim, buna fahirlenmem[3]. Yer, kendisi için ilk yarılacak (ve yerden ilk çıkacak) **benim. İlk şefaat edecek ve şefaati makbûl olacak da benim. Livâü'l-hamd sancağı benim elimdedir. Âdem ve ondan sonraki herkes bu sancağın altındadır»** (673) buyurmuştur.

Diğer hadisde de şöyle buyurulmuştur:

لكل نبي دعوة مستجابة واختبأت دعوتي شفاعة لأمتي يوم القيامة

---

(671) Müslim'e göre, Amr'ın oğlu Abdullah'tan rivâyet edilmiştir. Metin olarak da kısmen yukarda geçmiştir.

(672) Tirmizi, İbn Mâce, Ubeyy b. Kâ'b'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen ve sahîh olduğunu söylemiştir.

(673) Tirmizî, rivâyet etti ve hasendir dedi.

1- ZAFER 2- SEVİNCİNİ VE ŞÜKRÜNÜ BİLDİRMEK 3-İFTIHAR ETME

«Her peygamberin makbûl bir duâsı vardır. Ben duâmı âhirette ümmetime şefaat için bıraktım» (674) buyurmuştur.

Yine İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Kıyâmet günü peygamberler için altından kürsüler kurulur ve benden başka herkes kürsüsüne oturur, benim kürsüm boş kalır. Ben, dimdik olarak ayakta ve Rabbimin huzurunda dururum. Benim korktuğum husus, kendimin Cennet'e gidip, ümmetimin geride kalmasıdır. Bu arada: «Ya Rab, ümmetim» derim. Allahu Teâlâ: «Ümmetine ne yapmamı istiyorsun?» diye sorar. Ben de: «Ey Rabbim, bir an önce hesablarını görmeni istiyorum» derim. Böylece durmadan onlara şefaat ederim. Tâ ki Cehennem'e gönderilen bâzı kimseler hakkında Rabbimden bana huccet verilinceye kadar. O dereceye kadar ki, Cehennem'in mâliki olan hâzin: «Ya Muhammed, rabbinin gadabından Cehennem kendisinde senin ümmetinden kimseyi bırakmamış, kimse orada kalmamıştır» der.»** (675) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Ben, kıyâmet gününde yerdeki ağaç ve kum sayılarından daha çok, şefaat ederim»** (676) buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'den (R.A.) gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem'e bir mikdar et takdîm edildi. Kol kısmını ona verdiler. Bu kısım, Resûl-i Ekrem'in hoşuna giderdi. Bundan bir def'a ısırdıktan sonra:

«Ben, kıyâmet günü resûllerin seyyidi ve efendisiyim. Bunun sebebini biliyor musunuz? Allahu Teâlâ gelmiş geçmiş bütün insanları ve canlıları bir araya toplar. Çağıran, onlara sesini duyurur ve bakan, onları görür. Güneş, beyinlerine yaklaşır. İnsanlar tahammül edemiyecekleri gam, gussa ve ıztıraba girerler. (Böylece uzun süre bekledikten sonra) birbirlerine:

Görüyorsunuz çektiğimizi, Rabbinize karşı bize bir şefaatçi arasanıza derler. Birbirlerine: «O hâlde (ilk peygamber ve babamız olan) Âdem aleyhisselâm'a gidelim» derler ve Âdem aleyhisselâm'a giderek:

— Sen insanların babası, Allahu Teâlâ seni kudret eli ile yarattı, kendi indinde mâlûm olan ruhtan sana nefhetti ve melekleri de sana secde ettirdi. (Aynı zamanda peygamber ve Allah'ın sevgili kulusun). Çektiğimiz ıztırabı görüyorsunuz, şefaatçi ol, derler. Âdem aleyhisselâm ise:

— Rabbim bugün öyle gadablıdır ki, bundan önce böyle gadablanmadığı gibi, bundan sonra da böyle gadablanmaz. Ben ise, nehyettiği ağaçtan yediğim için ona karşı suçluyum. Ancak nefsim ile meşgulüm. Bu şefâate gücüm yetmez, başkalarına gidin, denir. Nûh aleyhisselâm'a giderler ve:

— Sen, insanların ilk Resûlüsün, Allahu Teâlâ sana «şükreden kul»

---

(674) Buhârî ile Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(675) Taberânî «Evsat»ında rivâyet etmiştir.
(676) Ahmed ve Taberânî, Bureyde'den hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

1-DELİL
2-GAZAB
3-YASAK, MEN

diye hitab etmiştir. Çektiğimizi görüyorsun. Rabbinin katında bizim için şefaatçi ol, derler. Nûh aleyhisselâm:

— Rabbimiz bugün çok gadablıdır[2], bundan evvel böyle celâllanmadığı gibi, bundan sonra da böyle celâlli olmaz. Benim, kavmim aleyhinde (Bu kâfirlerden bir tane yeryüzünde bırakma, diye) bir bedduam vardır. Bu ise benim için bir kusurdur. (Bu bakımdan bu şefaate ben yetkili değilim). Nefsim ile meşgulüm, başka birisine, İbrahim aleyhisselâm'a gidin, der. Ona giderler, durumlarını anlatır ve kendisinin Allah'ın hem peygamberi, hem halili[1] olduğunu hatırlatarak[2] kendileri hakkında şefaat etmesini isterler. O da Allahu Teâlâ'nın gadabı[2] hakkında ve diğer peygamberlerin sözlerini tekrar ettikten sonra:

— Ben üç yerde yalan konuştum. (Bu şefaate yetkili değilim). Ancak nefsimle meşgulüm. Siz, benden başka, Mûsâ aleyhisselâm'a gidin, der. Onlar da Mûsâ aleyhisselâm'a giderek kendi durumlarını anlattıktan ve Mûsâ aleyhisselâm'ın, Allah tarafından, risâlet ve mükâlemesiyle[2] üstün tutulduğunu anlatır ve kendisinden şefaat dilerler. Mûsâ aleyhisselâm da Allah'ın gadabı[2] hakkında diğer peygamberlerin sözlerini söyledikten sonra:

— Ben, emrolunmadığım halde adam öldürdüm. Bu bakımdan nefsimle meşgulüm, (bu şefaate yetkili değilim). Siz, başkasına, İsâ aleyhisselâm'a gidin, der. Onlar da İsâ aleyhisselâm'a gelip durumu anlatarak kendisine: Allahu Teâlâ'nın resûlü, kelimesi ve ruhusun, daha yeni doğduğunda ve büyüdüğünde konuştun, diyerek kendisinden şefaat etmesini dilerler. O da diğer peygamberlerin, Allah'ın gadabı[2] hakkındaki sözlerini aynen tekrarladıktan ve kendileri için bir kusur söylemeden (ben şefaate me'zun[3] değilim, diyerek) siz, başkasına, Hz. Muhammed aleyhisselâm'a gidin, der. Bunlar da buna gelir ve:

— Ey Allah'ın resûlü, sen peygamberlerin sonu, geçmiş ve gelecek günahları bağışlanan bir kimsesin. Durumumuzu görüyorsun. Bizim hakkımızda şefaatçi ol, derler. (buyurdu ve devamla:) Ben de Arş-ı A'zamın altına gider ve Rabbime secde etmek üzere yerlere kapanırım. Bu sırada Rabbim, kimseye yapmadığı medh u senâ ile söze başlıyarak beni övdükten sonra:

— Ya Muhammed, başını kaldır, işte, istediğin kadar al, şefaatin makbûldür, buyurur. Bunun üzerine ben:

— Ümmetimi, ümmetimi isterim, ya Rab, derim. Allahu Teâlâ:

— Ya Muhammed, ümmetinden hesabı olmıyanları, Cennet'in sağ kapusundan içeri koy, diğer kapulardan da ötekiler gibi girmek haklarıdır, buyurur. Sonra devamla:

— Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Cennet kapularının kanatlarının genişliği, Mekke ile Himyer veya Mekke ile Busra arası gibidir» (677) buyurdu.

---

(677) Müslim, rivayet etmiştir.

1-DOST 2-MÜZAKERE 3-İZİNLİ, SALAHİYETLİ

Başka bir rivâyette bu hadis aynen rivâyet edilmiş, aynı zamanda orada İbrahim aleyhisselâm'ın da kendi kusurları aynen bahsedilerek: «Yıldızlara, «Bunlar Rabbim midir?» dediği, putları kıranların, belki büyükleridir dediği ve hasta değilken hastayım dediği kusurları yazılıdır.»

İşte bunlar da Resûl-i Ekrem'in şefaatleridir. Ümmetinden âlim olanlarla sâlih olanların da şefaatleri vardır. Nitekim bir hadîsde:

يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِشَفَاعَةِ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَكْثَرُ مِنْ رَبِيعَةَ وَمُضَرَ

«Ümmetimden yalnız bir kişinin şefaatiyle, Rebi'a ve Mudar kabilelerinden daha çok kimseler Cennet'e girer» (678) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

يُقَالُ لِلرَّجُلِ قُمْ يَا فُلَانُ فَاشْفَعْ فَيَقُومُ الرَّجُلُ فَيَشْفَعُ لِلْقَبِيلَةِ
وَلِأَهْلِ الْبَيْتِ وَلِلرَّجُلِ وَالرَّجُلَيْنِ عَلَى قَدْرِ عَمَلِهِ

«Kıyâmet günü adama: «Ey falan, kalk şefaat et» denir. O da kalkar kabilesine, ehl-i beytine ve amelindeki kuvveti nisbetinde bir veya iki kişiye şefâat eder» (679).

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ يُشْرِفُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَهْلِ النَّارِ
فَيُنَادِيهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَيَقُولُ يَا فُلَانُ هَلْ تَعْرِفُنِي
فَيَقُولُ لَا وَاللهِ مَا أَعْرِفُكَ مَنْ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ أَنَا الَّذِي مَرَرْتَ
فِي الدُّنْيَا فَاسْتَسْقَيْتَنِي شَرْبَةَ مَاءٍ فَسَقَيْتُكَ قَالَ قَدْ عَرَفْتُ. قَالَ
فَاشْفَعْ لِي بِهَا عِنْدَ رَبِّكَ فَيَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَيَقُولُ إِنِّي
أَشْرَفْتُ عَلَى أَهْلِ النَّارِ فَنَادَانِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِهَا فَقَالَ هَلْ تَعْرِفُنِي
فَقُلْتُ لَا. مَنْ أَنْتَ؟ فَقَالَ أَنَا الَّذِي. اسْتَسْقَيْتَنِي فِي الدُّنْيَا فَسَقَيْتُكَ

---

(678) Hasen sened ile rivayet edilmiştir.
(679) Tirmizi, Ebû Said'den (R.A.) rivayet etmiştir, benzeri başka rivâyetler de vardır.

فَاشْفَعْ لِي عِنْدَ رَبِّكَ فَتَشَفَّعْنِي فِيهِ فَيُشَفِّعُهُ اللّٰهُ فِيهِ فَيُؤْمَرُ بِهِ فَيُخْرَجُ مِنَ النَّارِ

«Bir Cennet'lik Cehennem'e doğru bakar ve orada birisine gözü ilişir. O adam bunu çağırarak:

— Beni tanıdın mı? diye sorar. Adam:

— Hayır, tanımadım, sen kimsin? der. O:

— Falan vakitte sen benden su istemiştin, ben de sana vermiştim. İşte ben, o adamım. Bunun üzerine Cennet'lik:

— Evet, hatırladım, der. Cehennem'lik:

— Ne olur, sen de benim hakkımda şefaat et, der. Cennet'lik durumu aynen Cenâb-ı Allah'a arzeder ve: «Beni bu adama şefaatçi kıl» der. Allahu Teâlâ da onun şefaatini kabul eder ve adamın Cehennem'den çıkmasını emreder. Adam da Cehennem'den çıkar» (680) buyurmuştur.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

«İnsanlar dirilecekleri zaman yerden ilk çıkacak olanı benim. Bir araya toplandıkları vakit ilk hatibleri benim. Ümitlerini kestikleri vakit ilk müjdecileri benim. O gün livâü'l-hamd benim elimdedir ve ben Rabbimin katında âdemoğlu'nun en keremlisiyim. Bunu böbürlenmek için söylemiyorum» (681) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Ben, Rabbimin huzurunda dururum. Bana Cennet hullelerinden bir elbise giydirilir. Sonra Arş'ın sağında benden başka hiç kimsenin oturmıyacağı bir yerde otururum»** buyurmuştur.

İbn Abbâs (R.A.) anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in ashâbından bir toplum oturmuş, Resûl-i Ekrem'i bekliyorlardı. Tam bu sırada Resûl-i Ekrem çıkageldi ve onların bir şeyler konuştuklarını duydu. Dikkat etti, bir kısmı: «Hayret, Allahu Teâlâ yaratıklarından bir kısmını ve meselâ, İbrahim aleyhisselâm'ı halil edindi», diğeri de: «Bundan daha acâibi, Hz. Mûsâ'yı teklim ittihâz edip onunla konuşmasıdır», başka birisi de: «İsâ aleyhisselâm kelimetullah ve Allah'ın ruhudur», bir diğeri de: «Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâm'ı kulları arasından seçti» dedi. Tam bu sırada Resûl-i Ekrem de aralarına girmiş bulunuyordu:

---

(680) Ebû Mansur Deylemî rivâyet etmiştir.
(681) Tirmizi, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-(SANCAQ ADI) 2-DOST 3-KABUL 4-ALLAHIN KELAMI

قَدْ سَمِعْتُ كَلَامَكُمْ وَتَعَجُّبَكُمْ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلُ اللّٰهِ وَهُوَ كَذٰلِكَ وَمُوسٰى
نَجِيُّ اللّٰهِ وَهُوَ كَذٰلِكَ وَعِيسٰى رُوحُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ وَهُوَ كَذٰلِكَ وَآدَمُ
اصْطَفَاهُ اللّٰهُ وَهُوَ كَذٰلِكَ أَلَا وَأَنَا حَبِيبُ اللّٰهِ وَلَا فَخْرَ وَأَنَا حَامِلُ
لِوَاءِ الْحَمْدِ وَلَا فَخْرَ وَأَنَا أَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفَّعٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَلَا فَخْرَ وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ يُحَرِّكُ حَلَقَ الْجَنَّةِ فَيَفْتَحُ اللّٰهُ لِي فَأَدْخُلُهَا
وَمَعِيَ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ وَلَا فَخْرَ وَأَنَا أَكْرَمُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ وَلَا فَخْرَ

«Peygamberler hakkında konuştuklarınızı ve İbrahim aleyhisselâm'ın, Allah'ın hâlili olduğuna taaccüb ettiğinizi duydum ki, gerçek böyledir. Mûsâ'nın neciyyullah olduğuna hayret ettiğinizi duydum ki, gerçek böyledir. İsâ'nın ruhûllah olduğunu söyleyip buna şaştığınızı duydum. Bu da böyledir. Âdem'in safiyyûllah olduğuna taaccüb ettiğinizi duydum, bu da böyledir. Bana gelince; ben de Allah'ın habibiyim, fakat fahirlenmek yok; livâü'l-hamd benim elimdedir, fakat iftihar yok. İlk şefaat edecek olan ve ilk şefaati makbûl olacak olan da benim, bunda da fahirlenmek yok. Cennet'in zilini ilk çalıp kapusu kendisine açılacak ve ilk Cennet'e girecek olan da benim. Fakirler de benimle beraber Cennet'e girecek. Bunda da fahirlenmek yok. Gelmiş ve geçmişlerin en keremlisi yine benim ve yine bunda da fahirlenmem yoktur» (682).

39 uncu BEYÂN: KEVSER HAVUZU

Bilmiş ol ki, havuz Allahu Teâlâ'nın büyük bir lütfudur. Allahu Teâlâ bunu peygamber efendimize tahsis etmiştir. Onun vasfı hakkında haberler vârid olmuştur. Dünyada onun vasfını öğrenmeği, âhirette de ondan içerek zevklae varmağı Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz. Onun özelliklerinden birisi ve en belli başlısı, ondan bir kere içenin bir daha susamamasıdır.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem bir def'a başını eğdi, sonra gülümsiyerek başını kaldırdı ve:

---

(682) Tirmizî rivâyet etti.

1-(TEVECCÜH EDİR MÜZAKERE EDEN)
2- ALLAHIN RUHU
3- SEÇİLMİŞ
4- AYIRMA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۝ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ۝ فَصَلِّ لِرَبِّكَ
وَانْحَرْ ۝ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ۝

sûre-i celilesi bana nâzil oldu, buyurdu ve devamla:

هَلْ تَدْرُونَ مَا الْكَوْثَرُ؟
إِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدَنِيهِ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فِي الْجَنَّةِ عَلَيْهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ
عَلَيْهِ حَوْضٌ تَرِدُ عَلَيْهِ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ آنِيَتُهُ عَدَدُ نُجُومِ السَّمَاءِ

«Kevser₍**nedir, bilir misiniz?»** (Allah ve Resûlü bilir, dediler.) **O, Cennet'te bir nehirdir. Rabbim azze ve celle onu bana va'detti. Onda büyük hayırlar vardır. Ayrıca onun toplandığı bir havuz vardır. Kıyâmet günü ümmetim ona uğrar ve ondan içerler. Onun bardakları gök yıldızlarının sayısı kadardır»** (683) buyurdu.

Yine Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

بَيْنَمَا أَنَا أَسِيرُ فِي الْجَنَّةِ إِذَا بِنَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ الْمُجَوَّفِ
قُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَ رَبُّكَ
فَضَرَبَ الْمَلَكُ بِيَدِهِ فَإِذَا طِينُهُ مِسْكٌ أَذْفَرُ

«Cebrâil ile Cennet'te gezerken bir nehir ile karşılaştık. «Bu nedir?» diye Cebrâil'den sordum. Cebrâil: «Bu, Rabbinin sana verdiği kevserdir» dedi ve eli ile suya vurdu. Bir de baktık ki nehrin yatağı, yâni toprağı, iyi kokulu misktendir» (684).

Yine Resûl-i Ekrem:

«Havuzumun iki duvarı arası, Medine ile San'a ve Medine ile Amman arası kadar geniştir» (685)

---

(683) Müslim, rivâyet etmiştir.
(684) Tirmizi, sahih ve hasendir, dedi.
(685) Müslim, rivâyet etmiştir.

İbn Ömer'in (R.A.) rivâyetinde; Kevser sûresi nâzil olduğu vakit, Resûl-i Ekrem:

هُوَ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ حَافَتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ شَرَابُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَأَطْيَبُ رِيحًا مِنَ الْمِسْكِ يَجْرِي عَلَى جَنَادِلِ اللُّؤْلُؤِ وَالْمَرْجَانِ

«Kevser, Cennet'te bir ırmaktır. Etrafı altundandır. Suyu, sütten beyaz, baldan tatlı, miskden daha güzel kokuludur. İçindeki çakıl taşları inci ve mercandır» (686)

Resûl-i Ekrem'in âzâdlılarından Sevban'ın (R.A.) anlattığına göre Resûl-i Ekrem:

إِنَّ حَوْضِي مَا بَيْنَ عَدَنٍ إِلَى عَمَّانَ الْبَلْقَاءِ مَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَأَكْوَابُهُ عَدَدُ نُجُومِ السَّمَاءِ مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شَرْبَةً لَا يَظْمَأُ بَعْدَهَا أَبَدًا أَوَّلُ النَّاسِ وُرُودًا عَلَيْهِ فُقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ هُمُ الشُّعْثُ رُؤُوسًا الدُّنْسُ ثِيَابًا الَّذِينَ لَا يَنْكِحُونَ الْمُتَنَعِّمَاتِ وَلَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السُّدَدِ

«Havuzum, Aden ile Amman Belka arası kadardır. Suyu, sütten beyaz, baldan tatlıdır. Bardakları yıldızlar kadar çoktur. Ondan bir kere bir yudum içen bir daha susamaz. Bundan ilk içecekler, muhacirlerin fakirleridir» buyurdu. Hz. Ömer:

— Bunlar kimlerdir? diye sorunca, Resûl-i Ekrem:

— **Başları tozlu, elbiseleri eski, zengin kadınlarla evlenemiyen ve büyüklerin kapuları kendilerine açılmayan kimselerdir»** (687) buyurdu. Ömer b. Abdülâziz bu hadisi duyunca: «Vallahi, ben büyüklerin kızı ile evlendim. Bana büyük kapular açıldı. Bu bakımdan, bunlar arasında ümidim yok. Bununla beraber Allah'ın rahmetinden de ümidi kesmem. Bun-Bundan sonra benim yapabileceğim, başımı süslememek ve elbiseme aldırış etmemektir» dedi.

---

(686) Tirmizi, bir ifade ayrılığı ile rivâyet etti sahih ve hasendir, dedi.
(687) Tirmizi rivâyet etti.

Ebû Zer (R.A.) diyor: «Resûl-i Ekrem'e havuzun bardaklarından sorduğumuzda, Resûl-i Ekrem: **«Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, onun bardakları, bulutsuz karanlık gecede gökteki yıldızların sayısından daha çoktur. Ondan içen bir daha susamaz. En son ona akan, iki oluktur. Bunlar Cennet'ten gelirler. Havuzun eni boyu birdir ki Amman ile Eyle arası kadar bir yeri kaplar. Suyu, sütten beyaz ve baldan tatlıdır»** (688) buyurmuştur.

Semüre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Her peygamberin bir havuzu var ve her peygamber havuzuna fazla insanların gelmesiyle öğünür. Benim havuzuma geleceklerin daha çok olacağını umarım»** (689).

Bu, Resûl-i Ekrem'in ümididir. Herkes de Resûl-i Ekrem'in havuzuna uğrayacaklar arasında olmasını ummalıdır. Ama, aldanmış kuru bir ümidçilerden[1] olmaktan sakınmalıdır. Zîra harmanı uman, tohumu eken, toprağı nadas eden ve ekini sulayıp gübreleyendir. Bunları yaptıktan sonra harman bekliyebilir. Toprağı temizlemeden, üstelik tohum ekmeden, artık ordan mahsûl ve ürün beklemek, ahmaklıktan başka bir şey değildir. Bunun için Allahü Teâlâ:

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ

«Dünya hayatı sizi aldatmasın. Çok aldatıcı da sakın sizi Allah ile aldatmasın» (35 - Fâtır: 5) buyurmuştur.

40 ıncı BEYAN: CEHENNEM'İN VASFI, ŞİDDETİ VE ZORLUĞU

Ey yokluğa doğru giden, dünya ve ondaki boş şeylerle meşgul olup kendini unutan gaafil[2], sen, ayrılmakta olduğun dünyalık hususundaki düşüncelerinden vaz geç. Bütün düşüncen, varacağın yer olsun. Herkesin uğrıyacağı yerin Cehennem olduğunu biliyorsun. Nitekim âyet-i celîle'de:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

«Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere illâ oraya (Cehennem'e) uğrıyacaktır. Bu, Rabbinin üzerine kat'i olarak aldığı, kazâ ettiği bir şeydir. Sonra takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri ise orada diz üstü düşmüş bir hâlde bırakacağız» (19 - Meryem: 69 - 70) buyurmuştur. Ce-

---

(688) Müslim, rivâyet etmiştir.

(689) Tirmizî rivâyet etti, mürsel olarak başka rivâyet yolları da vardır.

1- DIRLENDIRME 2- HABERSIZ

hennem'e uğrayacağında şübhe yokken, kurtulacağın şübhelidir. Şimdiden o vakitki Cehennem'e uğramanın dehşetli ve korkunç manzarasını düşün. Belki bu düşünce sayesinde, ondan kurtulmak için çalışırsın. Bir de oradakilerin hâlini düşün. O mahşer yerinde, hesabda, terâzide, hak ve hukukun ödenmesinde çektiğinizi çektikten sonra kesin neticeyi ve şefaatçilerin şefaatini beklerken, birdenbire Cehennem ile karşılaşmak ne acıklı bir manzaradır. Mücrimleri alevli ve karanlık ateşler kaplar. Ateşin uğultusunu duyarlar. İşte o zaman mücrimler, helâk olduklarını anlarlar. Herkesin dizinin bağı çözülür ve diz üstü çöker. Bu, öyle korkunç bir manzaradır ki, günahı olmıyanlar bile ne olacağından korkar. Zebânilerden bir dellâl da: «O dünyada kötü işler için çalışıp iyilikleri ilerde yaparım diye uzun kuruntu peşinde koşan falan oğlu falan nerde?» diye seslenir. Hemen onu demir çengellerle ve demir tokmaklarla döve döve, o şiddetli Cehennem ateşine götürüp atarlar ve kendisine: ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ «Tad (o azâbı) çünkü sen, (evet iddianca) sen çok ulu, çok şerefli idin» (44 - Dühan: 49) derler. Etrafı dar, karanlık, tehlikeli ve ebedi kalacağınız bu Cehennem'de iskân edin, denir. Orada Cehennem ateşi yanar. İçecekleri samîm, duracakları Cehennem, zebâniler onları sevkeder ve Hâviye Cehennem'i onları toplar. Umdukları, helâk üzerine helâk, kurtuluş imkânsız, ayakları boyunlarına bağlı, günahtan yüzleri kararmış, orada âh u feryâd ederek bağrışır ve: «Ey Mâlik, cezamızı bulduk. Bu ateşten demir bukağılar bize ağır geldi ve derilerimiz eriyip aktı, ne olur, bizi burdan çıkar. Biz, bir daha isyan etmeyiz» derler. Zebâniler: «Heyhât, kurtuluş ümidleri geçti, siz buradan daha çıkamazsınız. Sesinizi kesin ve konuşmayın. Çünkü siz, buradan çıkarılsanız da yine eski hâlinize, küfür ve isyanınıza döneceksiniz» derler. İşte bu anda ümidleri tamamen kaybolur. Hayattaki fırsatlarını tamamen kaybettiklerinin üzüntüsünü çekerler ve o zamanki pişmanlıkları onlara bir fayda vermez. Yüzükoyun Cehennem'e yuvarlanırlar. Her yanlarını Cehennem ateşi sarar. Yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri ve yatacakları ateştir. Onlar, ateş dalgaları arasında katran gömleği içinde, demir tokmaklar altında, zincirlerin tazyikinde kıvranıp dururlar. Tencerenin kaynaması gibi, beyinleri kaynayıp durur. «Vay bize vay» deyip feryâd ettiklerinde başlarından aşağı kaynar su dökülür. Derileri yüzülür, bağırsakları dökülür. Kafalarına demirden tokmaklarla vuruldukça ağızlarından kan irin akar. Ciğerleri susuzluktan yanar, yanakları dökülür. Vücudları eriyip döküldükçe Allahu Teâlâ kendilerine yeni vücud verir. Etler yanar, kemikler çıplak kalır. Ruh ise kemikleri birbirine bağlayan sinirlerde yaşar. Bu durum karşısında tabiî ölümü çok arzû ederler, ama imkânsız.

Kaynar suyun te'siriyle yüzleri kararmış, gözleri kör olmuş, dilleri tutulmuş, belleri kopmuş, kemikleri kırılmış, kulakları haşlanmış, derileri

1-SUÇLU
2-YERLEŞME
3-ASIL, ÖZ

dağılmış, elleri boyunlarına bağlanmış, ayakları boyunlarına geçirilmiş, yüz üstü Cehennem içinde dolaşırlar. Yüzleri ile kızgın demir ve dikenler üzerine basarlar. Ateş dalgaları iç organlarına işler. Cehennem'in yılan ve akrebleri ise dış vücudlarına sarılır durumda onları gördüğün vakit ne hâl alırsın?

Bu anlattıklarımız, Cehennem'liklerin bâzı hâlleridir. Şimdi mufassal hâllerini düşün de ders al. Meselâ, bir def'a Cehennem'in vâdilerini ve kollarını düşün. Zira Resûl-i Ekrem:

Cehennem'de yetmiş bin vâdi, her vâdide yetmiş bin kol ,her kolda yetmiş bin yılan ve yetmiş bin akrep vardır. Gerek kâfir, gerek münâfık, bunların hepsine uğramadan Cehennem'in dibini bulamaz» (690) buyurmuştur.

Hz. Ali'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Hüzün kuyusundan veya vâdisinden Allah'a sığınınız. O, Cehennem'de bir deredir. Cehennem bile günde yetmiş def'a onun hararetinden Allah'a sığınır. Allahu Teâlâ onu riyakâr okuyucular için hazırlamıştır»** (691) buyurmuştur.

İşte bu, Cehennem ve Cehennem'in şube ve vâdileridir. O da dünya vâdileri ve dünya şehvetleri nisbetindedir. Cehennem'in kapuları da kulun ,birbirinden daha büyük günahlar işlediği yedi âzaları sayısıncadır. En üst kapu, Cehennem, sonra lezâ, sonra hutame, sonra sâir, sonra cehîm, en alt kapu da hâviyedir. Var da hâviyenin derinliğini düşün. Dünya şehvetlerinin sonu olmadığı gibi, hâviyenin de derinliğinin sonu yoktur. Cehennem'in bir hâviyesinin derinliği, ancak onun altındaki hâviye kadar iner. Ebû Hüreyre (R.A.) diyor: «Bir gün Resûl-i Ekrem ile bir arada bulunuyorduk. Ağır bir şey'in yüksekten düşüp çıkardığı gümbürtü gibi bir şey duyduk. Bunun ne olduğunu Resûl-i Ekrem'den sorduk. Resûl-i Ekrem:

هَذَا حَجَرٌ أُرْسِلَ فِي جَهَنَّمَ مِنْ سَبْعِينَ عَامًا الْآنَ انْتَهَى إِلَى قَعْرِهَا

«Bu, yetmiş yıl önce Cehennem'e atılan bir taş idi, ancak şimdi dibine indi» (692) buyurdu.

Sonra dereke farklarına bak. Ahiret, derece ve fazilet bakımından tafdîl ve tercih edilmiş, üstün kabûl edilmiştir. İnsanların dünyalığa dalmaktaki dereceleri birbirinden farklı olduğu gibi orada da öyledir. Bir kısmı var, tamamen kendini dünyaya vermiş ve dünya çirkâbına batmıştır. Bir kısmı ise bir hadde kadar dünyaya dalmıştır. İşte kıyâmette ateşin onları kaplamaları da aynı nisbette olacaktır. Zîra Allah, zerre kadar da olsa zulmetmez. Kıyâmet günü, hiçbirinin azâbı diğerinin aynı değildir. Herkesin azâbı, isyânı ve günâhı nisbetindedir. Cehennem'de en ehven

(690) Ön tarafı, gelecek hadisdedir.
(691) İbn Adiy ve Ebû Nuaym rivâyet etmişlerdir.
(692) Müslim rivâyet etmiştir.

1-TAFSILATLI 2-İKİ YÜZLÜ 3-ATEŞ, 6-CI KAPI 4-İNATÇI MUNAFIK YERİ, 5-Cİ KAPI 5-ALEV, 2-Cİ KAPI 6-YEDİNCİ TABA
7-AŞAĞI MERTEBE 8-SEÇİLMİŞ 9-ZAYIF, AŞAĞI

azâb olan kimse, ondan kurtulmak için bütün dünyayı seve seve fedâ ederdi. Bir hadîs-i Şerifte Resûl-i Ekrem :

إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَنْتَعِلُ بِنَعْلَيْنِ مِنْ نَارٍ يَغْلِي دِمَاغُهُ مِنْ حَرَارَةِ نَعْلَيْهِ

«Kıyâmet günü, Cehennem'liklerin azâb yönünden en ehveni, kendisine ateşten iki na'lin giydirilir ve o na'linlerin harâretinden beyni kaynar» (693) buyurmuştur.

Şimdi en ehven azâb olanının çektiği şiddetli azâbı düşün de diğerleri hakkında bundan ders al. Cehennem azâbının şiddetinden şübhe edersen, parmağını ateşe yaklaştır da mukayeseni yap, sonra da kıyâsında hatâ ettiğini düşün. Çünkü dünya ateşi ile Cehennem ateşi kıyâs kabûl etmiyecek kadar farklıdır. Fakat dünyada bu ateşten daha şiddetli azâb olmadığı için onunla kıyaslanıyor. Hâlbuki Cehennem halkı, bu dünya ateşi gibi bir ateş bulsalar, rahatlanmak için oraya hücûm ederlerdi. Bunun için denildi ki: «Dünyanın ateşi, rahmet suyu ile yetmiş def'a yıkandı da ancak insanlar ona dayanabildiler. Hattâ Resûl-i Ekrem Cehennem ateşinin sıfatını tasrih ederek: **«Allahu Teâlâ Cehennem'e bin yıl yanmasını emretti. Yandı ve kızardı. Bin yıl daha yandı ve ağardı. Bin yıl daha yandı karardı ve hâlâ kararmış vaziyettedir»** (694) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem :

اِشْتَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ يَا رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا فَأَذِنَ لَهَا فِي نَفَسَيْنِ نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ فَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَهُ فِي الصَّيْفِ مِنْ حَرِّهَا وَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَهُ فِي الشِّتَاءِ مِنْ زَمْهَرِيرِهَا

«Cehennem Rabbine şikâyet ederek: «Yâ Rab, (birbirine girdim) **ateşim kendi kendimi yeyip duruyor» dedi. Allahu Teâlâ kendisine iki nefes müsaadesi verdi. Yazın nefes verir, kışın nefes alır. Yazın şiddetli sıcağı, Cehennem'in nefes vermesinden, kışın şiddetli soğuğu da Cehennem'in nefes almasındandır»** (695) buyurmuştur.

(693) Buhari ile Müslim, Numan b. Beşir'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.
(694) Yukarda geçmiştir.
(695) Buhâri ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

1-BELİRTME

Enes bin Mâlik (R.A.) diyor: «Dünyada en çok zevk u safâ içinde olan kâfiri getirin ve bunu Cehennem'e daldırın, denir. Cehennem'e getirdikten sonra :

— Hiç nimet ve zevk u safâ gördün mü? diye kendisinden sorarlar. O :

— Hayır, der. Dünyada en çok sıkıntı ve ıztırap içinde kıvranarak ömrü geçen bir mü'mini getirirler. Bunu Cennet'e koyun derler. Sonra da: «Ömründe hiç sıkıntı çektin mi? diye sorarlar, «Hayır» diye cevap verir.

Ebû Hüreyre (R.A.) diyor: «Bir mescidde yüzbin kişi veya fazla insan olsa da bu sırada Cehennem'liklerden birisi bunların üzerine nefes verse, hepsi onun şiddetinden helâk olurlardı.

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ «Cehennem'in ateşi yüzlerine vurup yakacak...» (23 - Mü'minûn: 104) âyet-i celile'sinin tefsirinde âlimlerden birisi: «Bu, yalnız bir def'a yüzlerine ateşin değmesidir ki, birinci ateş ile yüzleri ayaklarına dökülür» demiştir. Bunu düşün.

Sonra da bedenlerinin akıp içine bastıkları pis kokulu irinlerini düşün. İşte buna Arapçada «Gassak» denir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Eğer Cehennem irinlerinden bir kovası dünyaya dökülseydi, kokusundan bütün dünya pis pis kokardı»** (696) buyurmuştur. Ciğerleri susuzluktan yanıp feryâd eden Cehennem'likler su istedikleri vakit, kendilerine su yerine bu irin verilir. Nitekim âyet-i celîlede:

مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ
مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ

«Ona orada irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zoraki içmiye çalışacak, bir türlü boğazından geçiremiyecek, her yandan kendisine ölüm gelecek, hâlbuki ölemiyecektir» (14 - İbrâhim: 16 - 17).

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ
وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

«Eğer onlar susuzluktan feryâd ve istimdâd ederlerse (kaynamış ve) **kalın bir mayia benzeyen, yüzleri kavuran bir su ile imdâd olunacaklar-**

(696) Tirmizi, Rişd b. Sa'd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- YARDIM DİLEME 2- AKICI

dır. O ne fena[1] bir içecektir. O ateş ne fena[1] bir dayanaktır» (18 - Kehf : 29) buyurulmuştur.

İçecekleri böyle bir de yemeklerine bak, yemekleri de zakkûmdur. Nitekim Allahu Teâlâ :

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمَالِئُونَ
عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ

«Sonra hakikaten siz ey sapkınlar ve tekzibciler, muhakkak ki zakkûm ağacından yiyecek kimselersiniz. Öyle ki karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Susamış develerin içişi gibi içeceksiniz» (56 - Vâkı'a: 51 - 55). Diğer âyette :

إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ
فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ
فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ

«Şübhesiz ki o, çılgın ateşin dibinde (bitip) çıkacak bir ağaçtır. Ki, tomurcukları şeytanların başları gibidir. Muhakkak ki, onlar bundan yiyecekler, bu suretle karınlarını bundan dolduracaklar. Sonra üzerine de onlar için çok sıcak bir su ile karıştırılmış (şarap) vardır. Sonra dönüp gidecekleri yer, şübhesiz yine Cehennem'dir» (37 - Sâffât: 64 - 68).

تَصْلَىٰ نَارًا حَامِيَةً تُسْقَىٰ مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ

«Kızgın bir ateşe girecek, son derece sıcak bir kaynaktan içirilecektir» (88 - Gâşiye: 4 - 5),

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا

«Çünkü bizim yanımızda ağır bukağılar[2] var, yakıcı bir ateş var. Boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek var, elem verici bir azâb var» (73 - Müzzemmil: 12 - 13) buyurulmuştur.

İbn Abbâs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

1- KÖTÜ 2- IZDIRAB

لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّومِ قُطِرَتْ فِي بِحَارِ الدُّنْيَا أَفْسَدَتْ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا مَعَايِشَهُمْ فَكَيْفَ مَنْ يَكُونُ طَعَامُهُ كَذَلِكَ

«Eğer zakkûmdan bir katre denizlere dökülse, hayatı bozardı. Ya yemekleri zakkûm olanların hâli nasıldır?» (697) buyurmuştur. Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Allah'ın tergîb ettiğine heves edin. Azâbı, İkâbı ve Cehennem'i gibi korkuttuğu şeylerden de kaçının. Zira Cennet nimetlerinden bir katre dünyalığınızda bulunsa size onu güzelleştirir. Eğer Cehennem'den bir damla dünyanızda bulunsa dünyayı sizin için zından ederdi»** buyurmuştur.

Ebû'd-Derdâ'nın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Zaman gelir Cehennem'likler öyle acıkır ki, bunun te'siri, bütün o şiddetli Cehennem azâbına muâdil olur. Yemek diye feryâd ederler. Onlara, açlığa faydası olmıyacak ve kendilerini beslemiyecek olan zehirli dikenden yemek verilir. Yine yemek isterler, onlara yine dikenli yemekler verilir, fakat bunları da sindiremezler. Hemen dünyadaki bu gibi yemekleri şarapla hazmettikleri akıllarına gelir ve şarap isterler. Bunlara dikenli bardaklarda şarap yerine irin verilir. Onlar irini ağızlarına yaklaştırınca, dikenler yüzlerini yırtar. İçtikleri midelerine indiği vakit midelerini parça parça eder. Cehennem'in Hâzinlerini çağırır ve: «Ne olur, Allah'a duâ et de bir gün olsun azâbımızı hafifletsin» derler. Cehennem zebânileri: «Size açık delillerle peygamberler gelmedi mi?» diye sorarlar. Onlar da: «Evet, geldi** (fakat biz inanmadık) **derler. Bunun üzerine zebâniler: «O hâlde şimdi yalvarın yalvarabildiğiniz kadar, kâfirlerin duâsı boşadır» derler. Onlar: «Bu def'a Mâlik'i çağırın» derler. Mâlik'i çağırırlar, gelir ve ona: «Rabbimiz, hakkımızda iyi bir hüküm versin» derler. Mâlik: «Siz burda kalacaksınız.»** Hadisin râvilerinden A'meş diyor: **«Bunların bu yalvarışları ile Mâlik'in menfi cevab vermesi arasında bin yıl geçer, diye duydum» ve devamla: «Bu sefer kendi kendilerine, «Biz Allah'a yalvaralım, Bize Allah'tan hayırlısı yoktur» derler ve: «Ey Rabbimiz, şekaavetimiz galebe çaldı, sapıklıkta kaldık. Bizi Cehennem'den çıkar, bir daha isyana dönersek o zaman zâlimlerden oluruz» derler. Allahu Teâlâ onlara, «Sesinizi kesin, daha konuşmayın» buyurur. İşte o zaman her iyilikten ümidleri kesilir. O vakit hasret ve nedâmet içinde kalırlar»** (698).

Ebû Ümâme'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem Allahu Teâlâ'nın: **«Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zoraki içmiye çalışacak, bir türlü boğazından geçiremiyecek»** (14 - İbrâhim: 16,17) buyurduğu âyet-i ce-

---

(697) Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmiştir. Tirmizî, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

(698) Tirmizî, Semüre'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

1- DAMLA 2- İSTEKLENDİRME 3- CEZA 4- GÜÇLEŞTİREN
5- BELAYA DÜŞME 6- PİŞMANLIK

(ile'sinin tefsîrinde: «Bu içecek ona yaklaştırılır, suratını buruşturur, yüzünün derisi dökülür. İçtiği vakit, bağırsakları parça parça olur ve aşağıdan çıkar.» Nitekim âyet-i celîle'de:

وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ

«Bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibidir» (47 - Muhammed: 15). Yine:

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ

«Eğer onlar feryad ve istimdad ederlerse (kaynamış ve) kalın bir mayi'a benzeyen yüzleri kavuran bir su ile imdad olunacaklardır» (18 - Kehf: 29) buyurmuştur (699).

İşte acıkıp susadıkları vakit, içtikleri ve yedikleri su ve yemekleri bunlardır. Şimdi Cehennem'deki yaşayışı, oradaki yılan ve akrepleri, onların şiddetli zehirlerini, büyük cüsse ve korkunç manzaralarını, Cehennem halkına nasıl musallat olduklarını, bir an bile onları zehirlemekten geri kalmadıklarını düşün. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

مَنْ آتَاهُ اللهُ مَالاً فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثِّلَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا
أَقْرَعَ لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ ثُمَّ يَأْخُذُ بِلَازِمِهِ فَيَقُولُ أَنَا مَالُكَ
أَنَا كَنْزُكَ، ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ
بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ

«Kime Allahu Teâlâ mal verir de zekâtını vermezse, kıyâmet günü o malı iki boynuzlu zehirli bir yılan sûretinde, iki tane de (boynuzu olur). İki gözleri üzerinde iki siyah noktası olduğu hâlde, kıyâmete kadar boynuna dolanır ve dudaklarını ısırarak: «İşte ben senin malın ve senin istif ettiğin paranım» der» buyurdu ve sonra: «Allah'ın fazl u (kereminden) kendilerine verdiğini (sarf u infakta) cimrilik edenler, zinhâr bunun ken-

---

(699) Tirmizî rivâyet etmiştir.

1- YARDIM DİLEME 2- AKICI 3- SATAŞAN
4- YIĞMA 5- HASİS 6- SAKIN, ASLA, KATİYYEN

dileri için bir hayır olduğunu sanmasınlar» (3 - Âl-i İmran: 180) âyetini okudu» (700).

Yine Resûl-i Ekrem: **«Cehennem'de deve boynu gibi yılanlar vardır. Öyle zehir akıtırlar ki harareti, kırk yıllık yoldan alınır. Yine orada öyle akrpeler var ki herbiri birer katır gibidir. Onların da akıttığı zehirlerin harareti kırk yıllık mesafeden alınır»** (701) buyurmuştur.

Bu yılan ve akrepler dünyada cimrilik hastalığına yakalananlara musallat olur. Bu hastalıklardan kendini koruyan, kıyâmette bu yılan ve akreplerden korunur. İşte bunları düşün.

Bütün bunlardan sonra Cehennem'liklerin vücudlarının büyüyeceğini düşün. Zira Allahu Teâlâ azablarını artırmak için cüsselerini enine boyuna büyültür. Bu sûretle Cehennem azâbını daha çok duyarlar. Her parçasında yılan ve akreplerin zehirlerinin acısını bir anda ve devamlı olarak duyarlar.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

ضِرْسُ الْكَافِرِ فِي النَّارِ مِثْلُ أُحُدٍ وَغِلَظُ جِلْدِهِ مَسِيرَةُ ثَلَاثٍ

«Cehennem'de kâfirin dili Uhud dağı gibi büyük, derisinin kalınlığı ise üç günlük yoldur» (702) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

شَفَتُهُ السُّفْلَى سَاقِطَةٌ عَلَى صَدْرِهِ وَالْعُلْيَا قَالِصَةٌ قَدْ غَطَّتْ وَجْهَهُ

«Alt dudağı göğsüne sarkmış, üst dudağı bütün yüzünü kaplıyacak şekilde kalındır» (703). Yine Resûl-i Ekrem: **«Kıyâmet günü kâfir, dilini siccine doğru çekerken insanlar onu ayaklarının altında çiğnerler»** (704) buyurmuştur. Çünkü dili o kadar uzar ki, yerlerde sürüklenir. Cüsseleri bu kadar büyük olmakla beraber Cehennem onları tekrar tekrar yakar, yâni bir def'a yanıp eridikten sonra yeni vücuda sâhib olur, tekrar yanar ve erirler. Böylece sonsuz olarak devam eder. Nitekim Allahu Teâlâ'nın:

كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا

---

(700) Buhârî ile Ebû Hüreyre'den (R.A.) Müslim Câbir'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(701) Ahmed rivâyet etmiştir.

(702) Müslim rivâyet etmiştir.

(703) Tirmizi, Ebû Said'den (R.A.) hasen ve sahih sened ile rivâyet etmiştir.

(704) Tirmizi, Ebû'l-Maharif'den rivâyet etmiştir.

1-(KÖTÜLERİN AMEL DEFTERLERİNİN OLDUĞU YER)

«Derileri piştikçe azâbı tadıp durmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz» (4 - Nisâ: 56) buyurduğu âyetinin tefsîrinde Hasan: «Her gün yetmiş bin def'a Cehennem vücudlarını yakar eritir ve her def'asında «Eski hâlinize dönün» denir. Onlar da eski hâllerine dönerler.

Şimdi de Cehennem halkının feryâd ü figanlarını, ağlayıp bağırmalarını ve mahvolduk diye vâveylâ koparmalarını düşün. Bu, Cehennem'e ilk atıldıkları zamandır. Nitekim Resûl-i Ekrem :

يُؤْتَى بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ زِمَامٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ

«Kıyâmet günü Cehennem'i yetmiş bin yular ve her yulara yetmiş bin melek yapışmış olduğu halde mahşer yerine getirirler» (705) buyurmuştur. Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

يُرْسَلُ عَلَى أَهْلِ النَّارِ الْبُكَاءُ فَيَبْكُونَ حَتَّى تَنْقَطِعَ الدُّمُوعُ ثُمَّ يَبْكُونَ الدَّمَ حَتَّى يُرَى فِي وُجُوهِهِمْ كَهَيْئَةِ الْأُخْدُودِ لَوْ أُرْسِلَتْ فِيهَا السُّفُنُ لَجَرَتْ

«Cehennem ehline ağlama ârız olur; ağlarlar ağlarlar, yaşları tükenince bu def'a kan ağlarlar. Yüzlerinde yarıklar meydâna gelir. Öyle ırmaklar hâlinde yaşları akar ki üzerlerinde gemiler bile yürütülür» (706) buyurmuştur.

Böyle ağlayıp, sızlayıp feryâd ü figan ettikleri ve «Vay hâlimize» deyip yardım diledikleri sürece kendileri için bir ferahlık vardır, fakat bundan da men'edilirler. Muhammed b. Kâ'b diyor: «Cehennem'liklerin beş duâsı var. Allahu Teâlâ dördünde onlara icâbet eder, beşincisinde artık daha konuşmazlar. Birincide :

رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ

«Ey Rabbimiz, bizi iki def'a öldürdün. İki def'a da dirilttin. İşte günahlarımızı itiraf ettik. Fakat şöyle bir çıkmaya yol var mı?» (40 - Mü'min: 11). Allahu Teâlâ cevab vermek üzere :

---

(705) Müslim, Abdullah İbn Mes'ûd'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.
(706) İbn Mes'ûd (R.A.) Rakkâşi'den rivâyet etmiştir.

﴿ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ﴾

«Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a duâ edildiği vakit siz küfrettiniz. Eğer O'na eş katılırsa tasdik ediyordunuz. Artık hüküm, O çok yüce, O çok büyük Allah'ındır» (40 - Mü'min: 12) buyurur.

İkinci def'a :

﴿رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ﴾

«Ey Rabbimiz, gördük, işittik. Şimdi bizi (dünyaya) **geri çevir de güzel amelde bulunalım»** (32 - Secde: 12) derler. Allahu Teâlâ cevab vererek :

﴿أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ﴾

«Hâlbuki daha evvel siz (dünyada) **kendinize «Hiç bir zeval yoktur» diye yemin etmediniz miydi?»** (14 - İbrâhim: 44) buyurur. Üçüncü **def'a** :

﴿رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ﴾

«Ey Rabbimiz, bizi çıkar, yaptığımızdan bambaşka bir amel yapacağız» (35 - Fâtır: 37) derler. Allahu Teâlâ :

﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ﴾

«Size iyice düşünecek kimsenin düşünebileceği, öğüt kabûl edebileceği kadar ömür vermedik mi? Size (azâb ile) **korkutan da gelmişti. Şimdi tadın** (o azâbı). **Artık zâlimler için hiç bir yardımcı yoktur»** (35 - Fâtır; 37) buyurur. Dördüncü olarak :

﴿رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ﴾

1- SON, BİTME

«Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galebe etmişti. Doğru yoldan sapanlar gürûhu idik biz. Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer yine (küfre dönersek) artık hiç şübhesiz ki biz zâlimlerdeniz» (23 - Mü'minûn: 106 - 107) derler. Allahu Teâlâ verdiği cevapta:

قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ

«Yıkılıp gidin içerisine. Bana söylemeyin» (23 - Mü'minûn: 108) buyurur. Artık bundan sonra daha konuşamıyacaklar ki bu, en şiddetli bir azabdır.

Mâlik b. Eslem anlatıyor: «Zeyd b. Eslem:

سَوَاءٌ عَلَيْنَا اَجَزِعْنَا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ

«Şimdi bizler sızlansak da katlansak da birdir. Bizim için sığınacak hiç bir yer yoktur» (14 - İbrâhim: 21) âyet-i celîle'sinin tefsirinde: «Böylece yüz yıl sabrederler. Sonra yine yüz yıl feryad ü figan ederler. Sonra neticenin değişmediğini görünce, değişmiyeceğine kanâat getirerek: «Feryâd etsek de, etmesek de değişen bir şey yok» derler.

Resûl-i Ekrem bir hadisinde: **«Kıyâmet günü ölüm, besili bir koç sûretinde ortaya getirilir ve herkesin gözü önünde Cennet ile Cehennem arasında boğazlanır ve «Ey Cennet halkı, işte daha ölüm yok, ebedî olarak buradasınız. Ey Cehennem halkı, sizin için de daha ölüm yok, ebedî olarak oradasınız» denir»** (707) buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: «Bın yıl Cehennem'de yandıktan sonra çıkacak olan mü'min vardır. Keşke o, ben olaydım» dedi. Yine Hasan-ı Basrî'nin bir köşede oturup ağladığını görenler, bunun sebebini sorduklarında, «Rabbimin beni Cehennem'e atmasından korkarak ağlıyorum» demiştir.

İşte kısaca Cehennem ehlinin azâbı budur. Bütün teferruatiyle onun ıztırap ve mihnetlerini anlatmak imkânsızdır. Zîra onun sonu yoktur. En büyük ıztırapları da ebedî olarak Cennet'in nîmetlerinden ve Allah'a mülâkat ile O'nun Cemâlinden mahrumiyet hasretidir. Bütün bunlara kendilerinin sebeb olduğunu, bu ebedî zevkleri dünyadaki âdi ve geçici zevklerine fedâ ettikleri kendilerini yakar durur. Biz, bile bile Rabbimize isyan ile bu hâle nasıl düştük? diye yanar ve yakılırlar. O az günlerde niçin nefsimize hâkim olmadık? Eğer sabretseydik o günler geçecek ve şimdi biz de Rabbimizin rızasına ulaşmış olarak onun civarında bulunacaktık, derler. Cehennem ateşi vücudlarını dağlayıp dururken, bu hasret ve nedâmet ateşi içlerini kasıp kavuracak, fakat iş işten geçmiş olacaktır.

---

(707) Buhârî İbn Ömer (R.A.) ve Müslim, Ebû Saîd'den (Rivayet etmişlerdir. Metin olarak da yukarda geçmiştir.

1-PİŞMANLIK

Sonra hiç olmazsa Cennet'in nimet ve zevklerini görmeyip bilmeseler ve hayatın yalnız Cehennem olduğunu sansalar, bütün bu acılar yalnız bu kadarla kalır ve böylece kıvranırlardı. Fakat azâbın daha da artması için böyle kalmıyacak, onlara Cennet ve Cennet ehlinin zevk u safâsı da gösterilecektir. Nitekim hadîsde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

«Kıyâmet günü Cehennem'den bâzı kimseler Cennet'e götürülür. Cennet'e yaklaşıp onun saraylarını görüp, güzel kokularını duymağa başladıkları ve mü'minlere hazırlanan o nimetleri müşâhede ettikleri anda, «Onları çevirin, zîra onların bu zevkten nasîbleri yoktur» denir. Bunlar da benzerine rastlanmayan büyük hasret içerisinde geri dönerlerken, «Ey Rabbimiz, hiç olmazsa dostlarınız için hazırladığın ve bize göstermiş olduğun şu mükâfatları göstermeden, bunlardan haberimiz olmadan bizi Cehennem'de bıraksaydın, bizim için Cehennem azâbı daha ehven olurdu» derler. Allahu Teâlâ: «İşte ben de size bu ıztırabı çektirmeyi murâd ettim. Çünkü siz, yalnız kaldığınız vakit benimle mübâreze eder ve bana rağmen her türlü büyük kötülükleri irtikâb ederdiniz. İnsanlar arasına girdiğiniz vakit onlara karşı riyâkârlık eder, derin saygı içinde görünür, içinizde bana karşı olan duyularınızın tamamen aksine olarak onlara görünürdünüz. İnsanlardan heybet duyar, benden korkmazdınız. Onlara saygı besler, bana karşı saygısız davranırdınız. İnsanlara gösteriş olarak bâzı şeyleri terkederdiniz, fakat bana karşı terketmezdiniz. İşte bütün bu sebeblerden ötürü ben de bugün sizi mahrum ettiğim (ve size gösterdiğim) bu nimetler karşısında size en acı bir şekilde azâb ederim» (708).

Harb'ın oğlu Ahmed diyor: «Şâyân-ı hayrettir ki, güneşe karşı gölgeyi tercih ederken, Cehennem'e karşı Cennet'i tercih etmeyiz.» İsâ aleyhisselâm da diyor ki: «Nice sağlam bünyeler, nice güzel yüzler ve nice fasîh diller, yarın Cehennem tabakaları arasında yanarken kıvranıp duracaklardır.»

Dâvud aleyhisselâm: «İlâhî, Senin güneşinin hararetine dayanamazken, yarın Cehennem ateşinin hararetine nasıl dayanacağım? Allah'ım, Senin rahmet çağrına dayanamazken, ya azab sesine nasıl tahammül edeceğim?» demiştir.

Ey zavallı, o gündeki şu zor durumlara bak, onları düşün ve bilmiş ol ki; bütün şiddetiyle Allahu Teâlâ Cehennem'i yarattı. Onun adamlarını da yarattı, onlar artmaz ve eksilmezler. Bu, değişmeyen ezelî bir mukadderattır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

---

(708) Erbain'de Ebû Hüdebe yolu ile Enes'den (R.A.) rivâyet edilmiştir.

1-ZAYIF 2-İŞLEME 3-LAYIK 4-KURULUŞ, YAPILIŞ
4-AÇIK VE DÜZGÜN KONUŞAN 5-KADER, TALEH

«Sen onları bulacağı vakit ile, emr(-i ilâhînin) **yerini bulacağı hasret günü ile korkut. Onlar gaflet içindedirler. Onlar hâlâ iman etmiyorlar»** (19 - Meryem: 40). buyurmuştur. Bu âyet-i celîle ile kıyâmet gününe işâret edilmiştir.

Durum bu iken, nasıl güler oynar ve eğlenirsin? Hakkında ezelde sebkat eden mukadderatı bilmediğin hâlde nasıl olur da dünyanın âdî zevkleri ile oyalanırsın?

Şâyet, nerden gelip nere gideceğini ve hakkındaki ezelî mukadderatın ne olduğunu bilmek istersen, bunun, kendisiyle ünsiyet edeceğin belirtileri ve ümidlenip bağlanacağın alâmetleri vardır. Bunlar da kendi durumunu gözden geçirmendir. Ne gibi işlerde bulunduğuna bakmak, senin durumunu aydınlığa kavuşturur. Zîra herkes ne için yaratılmışsa ona göre hareket eder. Şâyet iyilikler seni sevindiriyor ve hayır yollarını tercih ediyorsan, sana şimdiden Cehennemden uzak kaldığını müjdeleyebiliriz. Şâyet hayır yapmak istediğin vakit, seni durduran engeller karşına çıkıyor ve bunu durduruyorsa, kötülük yapacağın zaman, hemen sebebleri kolaylıkla hazırlanıp bunları yapmağa muvaffak olursan, ezelde mukadder hükm-i Rabbânî'nin aleyhinde olduğunu bilebilirsin. Bunların neticeye delâleti, yağmurun bitkiye ve dumanın ateşe olan delâleti gibidir. Kur'ân-ı Kerîm'de:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

«İyiler hiç şühbesiz Naîm (Cennet'in) **de, kötüler ise muhakkak alevli ateşdedir»** (82 - İnfitâr: 15,16). buyurulmuştur. İşte kendini bu iki âyet-i celîleye arzeyle. Bu sûretle varacağın yeri kolaylıkla tâyin edersin. En doğrusunu Allah bilir.

41 inci BEYÂN: CENNET VE CENNET NİMETLERİNİN VASIFLARI

Buraya kadar bir nebze olsun, Cehennem'in şiddetinden, oradaki ıztırap ve dehşetten bahsettik.

Şimdi bilmiş ol ki Cehennem denen bu korkunç yerin karşısında da Cennet vardır. Bu def'a da onun nimetlerinden ve zevk u safâsından bahsedelim. Çünkü kıyâmette biri Cennet, diğeri de Cehennem olmak üzere iki yer vardır. Birinden uzaklaşan diğerine girecektir. Onun için her ikisini de bilmek lâzımdır. İnsan, Cehennem'i ve oradaki şiddetli azâbı düşünmekle içinde bir korku doğar. Cennet'i ve oradaki zevk u safâyı hatırlamakla da bir ümit duygusu belirir. Bir yandan korku onu iterken, öte yandan ümid de çeker ve doğruya, Allah'a giden yola götürür. İnsan ancak bu korku ve ümid sayesinde acı verici azâbtan kurtulur ve bu ebedî refaha ulaşır.

1- HABERSIZLIK
2- GEÇME
3- TAYIN OLUNMUŞ
4- İŞARE

O hâlde Cennet'likleri ve onların yüzlerinde parlayan Cennet nîmetlerinin zevk u safâlarını düşünelim. Onlar içerisinde en üstün ve yeşil kumaştan mâmul minderleri bulunan, incilerle işlenmiş beyaz çadırlar altında, etraflarından bal ve şarap ırmakları akan, kızıl yâkuttan işlemeli kürsü ve koltuklarında oturmuş ve yaslanmış oldukları hâlde ağzı mühürlü şerbetlerden içerler. Çadırın etrafını Hûrî ve Gılmanlar sarmıştır. Bunlar o kadar seçkin güzellerdir ki, vücudlarının, yüzlerinin beyazlık ve kırmızılıkları parlaklıkta sanki yakut ve mercandır. Onlara şimdiye kadar hiç bir el değmemiştir. Oturdukları koltuklar üzerinde akıllara durgunluk verecek şekilde güzel bezler vardır. Hûrîlerin başlarında inci ve mercan ile işlenmiş şekil şekil taçları vardır, gül kokusu gibi kokuları vardır. Onlar kocamaz, benizleri buruşup solmaz. Daima güler yüzlü, Cennet bahçelerinin ortalarında inşa edilmiş köşklerde oturur, efendilerinden başka kimseye bakmazlar. Hizmetçiler kıymetli bardaklarda nefis şerbetlerle efendilerinin etrafında dolaşıp dururlar. İşte bu nîmet, onların dünyadaki çalışmalarının karşılığı ve mükâfatıdır. Onlar her türlü keder ve sıkıntıdan emindirler. Cennet'in bahçe ve gözelerinde zevk u safâdadırlar. Onlar Allahu Teâlâ'nın civarında ve O'nun Cemâline nazarla zevkıyâb olurlar. Bu zevk u safânın akisleri yüzlerinde parlar. Onlara, sıkıntı ve zillet gibi şeyler ârız olmaz .Bilâkis her an Rablerinden gönderilen hediyelerle ikrâm edilirler. Onlar canlarının arzu ettikleri bu yerde ebedî olarak kalacaklardır. Onlar için korku ve hüzün yoktur. Her türlü tehlikeden emîndirler. Onlar, canlarının arzu ettiği her çeşit ve en nefîs yemekleri yerler. İçtikleri süt, bal ve diğer şerbetlerin aktığı nehirleri gümüş, çakıl taşları ise beyaz incidir. Toprağı misk gibi kokuludur. Bitkisi, za'ferandır. Bulutlarından akan yağmur damlaları gülden damlayan koku damlası gibidir. İnci, yâkut ve mercan ile işlemeli bardaklarda şerbetler kendilerine takdîm edilir. Herbirinin içi selsebil suyundan dolmuş ve ağzı mühürlüdür. Bardakların berraklığı, içindeki şerbeti, dışından gösterir. Güneş gibi parlak ve güneşten çok daha güzeldir.

Bu vasıfta bir makamın olduğuna, buraya girenlerin artık bir daha çıkmayacağına, yok olmıyacağına ve hiç bir değişikliğe uğramıyacağına inandığı hâlde, harâb olacak bu dünyaya nasıl bağlanır da buna aldanır? İşte ben de buna şaşarım. Vallahi, eğer orada yalnız beden selâmeti, ölümden, açlık ve susuzluktan ve diğer olaylardan emniyette olup bu saydığım diğer vasıfları olmasa dahi, insânın, onun sebebiyle dünyayı terketmesi îcab ederdi. Hâlbuki Cennet ehli emniyette, çeşitli zevk u safâda, onlar için arzû ettikleri her şey emirlerinde, her gün Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmakta ve bu sâyede her zevkın üstünde bir zevka erişmekte, onlar devamlı olarak bu zevk u safâ içinde çalkanıp dururlar. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

1-DELİKANLI 2-TERS 3-ÇAY 4-Cənnət ÇAYI

يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ إِنَّ لَكُمْ أَنْ تَصِحُّوا فَلَا تَسْقَمُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَحْيَوْا فَلَا تَمُوتُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَشِبُّوا فَلَا تَهْرَمُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَنْعَمُوا فَلَا تَبْأَسُوا أَبَدًا فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

«Bir münâdî, ey Cennet ehli, artık sizin için asla hastalığı olmayan devamlı bir sıhhat, ölümü olmayan ebedî bir hayat, ihtiyarlığı gelmeyen ebedî bir gençlik ve sonu gelmeyen ebedî nîmetler vardır, diye nidâ eder ki bu, Allahu Teâlâ'nın:

«İşte yapmakta devam ettiğiniz iyi işler sayesinde mirasçı edildiğiniz Cennet budur» (7 - A'raf: 43) buyurduğudur» (709) buyurmuştur.

Cennet'in vasfını anlamak istediğin vakit, Kur'ân-ı Kerîm'i oku, çünkü Cennet'i Allah'tan daha iyi kimse târif edemez. Allahu Teâlâ'nın:

﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ **«Rabbinin makamından korkan için iki Cennet vardır»** (55 - Rahmân 46) buyurduğundan itibaren sûrenin sonuna kadar oku. Ayrıca Vâkı'a sûresi ile benzeri sûreleri de oku. Şâyet haberlerden tafsilât almak istersen, şimdi onu da dinle: Önce Cennet'in sayılarını bildirelim: **«Rabbinin makamından korkan için iki Cennet vardır»** (55 - Rahman: 46) âyet-i celîle'sinin tefsîrinde Resûl-i Ekrem:

جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِيَاءِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

«İki Cennet, bardakları ve her şey'i gümüşten; iki Cennet, bardakları ve içlerinde olan her şey de altındandır. Allahu Teâlâ'nın Cemâline nazar için Cennetlikler ile Allah arasında Adn Cenneti'ndeki kibriyâlık perdesinden başka bir mâni yoktur» (710) buyurmuştur.

---

(709) Müslim, Ebû Hüreyre (R.A.) ve Ebû Saîd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(710) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

Cehennem'in kapuları, kendileri ile isyân edilen âzalar nisbetinde yedi olduğu gibi, Cennet'in kapuları da kendileriyle itâat edilen âzalar nisbetinde çoktur. Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ مِنْ مَالِهِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ دُعِيَ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ كُلِّهَا
وَلِلْجَنَّةِ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ
وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصِّيَامِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ
الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ
مِنْ بَابِ الْجِهَادِ

«Allah uğrunda malından çift olarak veren kimse, Cennet'in bütün kapularından dâvet edilir. Cennet'in sekiz kapusu vardır. Namaz ehlinden olan namaz kapusundan, oruc ehlinden olan oruc kapusundan, sadaka ehlinden olan sadaka kapusundan, mücahede edenler de cihad kapusundan dâvet edilirler». Hz. Ebû Bekir (R.A.): «Bütün bu kapuların hepsinden dâvet edilen de olur mu?» diye sordu. Resûl-i Ekrem: **«Evet, senin de onlardan olmanı umarım»** (711) buyurdu.

Âsım b. Zamure diyor: «Hz. Ali Cehennem'i şiddetle tavsîf[1] etti, fakat söyledikleri hatırımda kalmadı. Sonra:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا

«Rablerinden korkanlar ise fevc fevc[2] Cennet'e sevkedildi» (39 - Zümer: 73) âyetini okudu ve dedi ki: «Cennet kapusuna gittikleri vakit, kapu önünde bir ağaç görürler. Ağacın altından iki su çıkar. Emrolundukları üzere önce bu sudan içerler ve içlerinde olan bütün hastalıklar ve gıll û gış zâil olur. Sonra ikinci sudan yıkanırlar, vücudları parlar. Artık saçları bozulmaz, başları kirlenmez, daima yıkanmış ve taranmış gibi kalırlar. Sonra Cennet'e girerler. Cennet'in Hâzin'i onları karşılar ve: «Size selâm, temiz oldunuz, ebedî kalmak üzere buraya giriniz» der. Sonra hizmetçiler onları karşılar ve hâriçten gelen bir efendi gibi etrafını sararlar. Sonra Cennet'e girer ve: «Sana müjdeler olsun ki Allahu Teâlâ sana şu nimetleri verdi» der. Sonra bu hizmetçilerden birisi, bu adama ayrılan Hûrilerden birinin yanına gider ve: «Falan oğlu falan geldi» diye müjdeler. Hûri: «Sen kendisini gördün mü?» diye sorar. O da: «Evet, gördüm

(711) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

1- VASIFLANDIRMA 2- TAKIM, BÖLÜK 3- KARARSIZLIK
4- GEÇİCİ

ve peşimden geliyor» der. Sevincinden yerinde duramayan Hûri, kapunun eşiğine gider. Adam kendi evine gittiği vakit şöyle bir göz gezdirir. Bir de bakar ki kapusunun kemeri inci taşlarındandır. Üzerinde kırmızı, beyaz, yeşil ve her türlü renklerden işlemelidir. Evinin damına, örtüsüne baktığı vakit, onu şimşek gibi parlak olarak görür. Eğer Allahu Teâlâ ona bakış kuvvet ve kudretini yaratmasa, onun parlaklığından gözleri göremez hâle gelirdi. Sonra başını sağa sola çevirir. Bir de Hûrilerden eşleri, işlemeli kaplar, sıra sıra oturaklar, döşeli minderler görür ve sonda yaslanarak: «Bana bunları veren Allah'a hamdederim» der.

Sonra bir dellâl: «Artık bundan sonra yaşamak var, ölmek yok, ikamet var göçmek yok, sıhhat var hastalık yok» diye seslenir.

Nitekim Resûl-i Ekrem'e :

آتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَابَ الْجَنَّةِ فَأَسْتَفْتِحُ فَيَقُولُ الْخَازِنُ مَنْ أَنْتَ؟
فَأَقُولُ مُحَمَّدٌ فَيَقُولُ بِكَ أُمِرْتُ أَنْ لَا أَفْتَحَ لِأَحَدٍ قَبْلَكَ

«Kıyâmet günü Cennet'in kapusuna gider ve kapunun açılmasını isterim. Cennet'in Hâzini: «Sen kimsin?» diye sorar. Ben de «Muhammed'im» derim. Hâzin : «Zâten kapuyu senden evvel kimseye açmamakla emrolundum» der» (712) buyurmuştur.

Bir de Cennet'in çardak ve köşklerini, derecelerinin farklarını düşün. Zira âhirette fazilet ve derece daha çok ve daha üstündür. Dünyada görünen tâatlerle bâtında olan ahlâk-ı hamîde bakımından insanlar arasında fark olduğu gibi, alacakları âhiret derecelerinde de farklıdırlar. Eğer üstün dereceyi almak istersen, tâat ve ibâdette seni kimsenin geçmemesine gayret et. Zira Allahu Teâlâ' da bu hususta müsâbaka ve münâfese ile emrederek : وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ

«O hâlde nefâset isteyenler bunu arzu etmelidirler» (Et-Tatfif: 26) buyurmuştur. Diğer âyette de :

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ **«Rabbinizden mağfirete ulaşmak için yarışın»** (57 - Hadîd: 21) buyurmuştur.

Emsâllerinden birisi, para veya daha güzel eve sâhip olmak bakımından seni geçecek olsa, onu çekemediğin için huzurun kaçıp rahatlığın kaybolduğu ve en güzel hâlin Cennet'e yerleşmek ve orada iskân olduğu ve burada, dünya ile kıyas kabûl etmeyecek şekilde seni geçecek-

(712) Müslim, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- BEĞENİLEN GÜZEL AHLAK
2- BEĞENİLİR OLMA, DEĞERLİLİK
3- AFV
4- BENZER
5- MERLEFNE

lere karşı hiç aldırış etmeyip kendine çeki düzen vermemen, cidden şaşılacak bir cinettir. Ebû Said el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem: «Cennet'liler, bâzı köşk sâhiblerini, sabah vakti ufkun doğu veya batı tarafında tek tek kalan ve çok parlak görülen yıldızlar gibi görürler. Çünkü aralarında derece farkı vardır» buyurdu. Resûl-i Ekrem böyle buyurunca, ashâb-ı kirâm: «Peygamberlerin mevkiine de kimse yükselemez ya», dediler. Resûl-i Ekrem: «Evet, nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki öyledir, fakat öyle erkekler vardır ki, onlar Allah'a inandı ve Resûllerini tasdik ettiler. Bunlar da (peygamberlerin civarındadır).» (713) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem :

إن أهل الدرجات العلى ليراهم من تحتهم كما ترون النجم الطالع في أفق من آفاق السماء وإن أبا بكر وعمر منهما وأنعما

«Aşağı derecede bulunan Cennet'liler, yüksek derecede bulunan Cennet'lileri ufukta parlayan tek tük yıldızlar gibi göreceklerdir. Ebû Bekir ve Ömer de bunlardandır ve bunlara in'âm edilmiştir (daha üstün mevki'e yükseltilmişlerdir).» (714) buyurmuştur.

Câbir'den (R.A.) gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

ألا أحدثكم بغرف الجنة؟ إن في الجنة غرفا من أصناف الجوهر كله يرى ظاهرها من باطنها وباطنها من ظاهرها وفيها من النعيم واللذات والسرور ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر، هذا لمن أفشى السلام وأطعم الطعام وأدام الصيام وصلى بالليل والناس نيام. أمتي تطيق ذلك وسأخبركم عن ذلك من لقي أخاه فسلم عليه أو رد عليه فقد أفشى السلام

(713) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir. Metin yukarda geçmiştir.
(714) Tirmizî ve İbn Mâce Ebû Said'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

وَمَنْ اَطْعَمَ اَهْلَهُ وَعِيَالَهُ مِنَ الطَّعَامِ حَتَّى يُشْبِعَهُمْ فَقَدْ اَطْعَمَ
الطَّعَامَ وَمَنْ صَامَ شَهْرَ رَمَضَانَ وَمِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ
فَقَدْ اَدَامَ الصِّيَامَ وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ الْاٰخِرَةَ وَصَلَّى الْغَدَاةَ فِي
جَمَاعَةٍ فَقَدْ صَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ »

«Size Cennet köşklerinden haber vereyim mi? Cennet'te öyle köşkler ve saraylar vardır ki, hepsi çeşitli cevherlerden imal edilmiş, bunların içi dışından, dışı ise içinden görülecek kadar parlaktır. Burada gözler görmedik, kulaklar duymadık, hâtır ve hayâle gelmeyen nimetler, zevk u safâlar vardır. Bunlar, selâmı açıklayan, yemek yediren, oruca devâm eden ve insanlar uykuda iken namaz kılanlar içindir. Buna benim ümmetimin gücü yeter. Şimdi ben size bunu anlatayım: Müslümanlar karşılaştıkları vakit selâmlaşınca, selâmı ifşa etmiş olurlar. Aile efradını yedirip doyuran, yemek yedirmiş sayılır. Ramazan ayı ile diğer her aydan üç gün oruc tutan da oruca devam ettirmiş olur. Yatsı ile sabah namazını cemaatle kılan da, insanlar (gayri müslimler) **uykuda iken kendisi geceyi namazla geçirmiş olur»** (715).

Resûl-i Ekrem'e:

وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ

âyet-i celile'sindeki «Mesâkin-i tayyibe»den sorulduğu vakit:

قُصُورٌ مِنْ لُؤْلُؤٍ فِي كُلِّ قَصْرٍ سَبْعُونَ دَارًا مِنْ يَاقُوتٍ اَحْمَرَ فِي كُلِّ دَارٍ
سَبْعُونَ بَيْتًا مِنْ زُمُرُّدٍ اَخْضَرَ فِي كُلِّ بَيْتٍ سَرِيرٌ عَلَى كُلِّ سَرِيرٍ سَبْعُونَ
فِرَاشًا مِنْ كُلِّ لَوْنٍ عَلَى كُلِّ فِرَاشٍ زَوْجَةٌ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ فِي كُلِّ بَيْتٍ
سَبْعُونَ مَائِدَةً عَلَى كُلِّ مَائِدَةٍ سَبْعُونَ لَوْنًا مِنَ الطَّعَامِ فِي كُلِّ بَيْتٍ
سَبْعُونَ وَصِيفَةً وَيُعْطَى الْمُؤْمِنُ فِي كُلِّ غَدَاةٍ مَا يَأْتِي عَلَى ذٰلِكَ اَجْمَعَ

(715) Ebû Nuaym Hasan'ın Câbir'den (R.A.) **gelen bir rivâyetidir.**

1-YAPILMA

«İncilerden yapılmış köşkler, her köşkte kızıl yakuttan yetmiş dâire, her dâirede yeşil zümrütten yetmiş oda, her odada yetmiş karyola, her karyolada çeşitli renklerde yetmiş döşek, her döşek üzerinde bir Hûri, her evde yetmiş yemek masası, her masada yetmiş çeşit yemek ve her evde yetmiş hizmetkâr vardır. Her gün, bunlara yetecek bol miktarda yiyeceği gelir» (716) buyurmuştur.

42 nci BEYÂN: **CENNET'İN DUVAR, TOPRAK, AĞAÇ VE IRMAKLARI**

Şimdi bir de Cennet'in şeklini, sûretini ve orada yerleşenlere karşı yapılan gıbtayı ve dünya ile yetinip ondan mahrum kalanların hasretini düşün.

Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ حَائِطَ الْجَنَّةِ لَبِنَةٌ مِنْ ذَهَبٍ وَلَبِنَةٌ مِنْ فِضَّةٍ تُرَابُهَا زَعْفَرَانٌ وَطِينُهَا مِسْكٌ

«Cennet'in duvarları; bir kerpiç altundan ve bir kerpiç de gümüştendir. Toprağı za'feran ve çamuru ise miskdir» buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem'e, «Cennet'in toprağı nasıldır?» diye sorduklarında:

دَرْمَكَةٌ بَيْضَاءُ مِسْكٌ خَالِصٌ **«Birinci nevi un gibi bembeyaz ve hâlis miskdir»** (717) diye cevab vermiştir.

Yine Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْقِيَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ الْخَمْرَ فِي الْآخِرَةِ فَلْيَتْرُكْهَا فِي الدُّنْيَا
وَمَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكْسُوَهُ اللّٰهُ الْحَرِيرَ فِي الْآخِرَةِ فَلْيَتْرُكْهُ فِي الدُّنْيَا

«Allahu Teâlâ'nın kendisine âhiret şaraplarını içirmesinden sevinenler, dünyada şarap içmeği terketsinler. Allahu Teâlâ tarafından âhirette

---

(716) İbn Hibban ve Ahvezi, Hasan İbn Halife'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizi, biraz ayrı ifade ile rivâyet etmiştir. Ayrıca Bezzar rivâyet etmiştir.

(717) Müslim, Ebû Saîd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

ipek elbise giydirilmekten hoşlananlar da dünyada ipek giymeği terketsinler» (718) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«Cennet'in ırmakları, misk tepelerinin veya misk dağlarının eteklerinden çıkar»** (719). Yine Resûl-i Ekrem :

لو كان أدنى أهل الجنة حلية عدلت بحلية أهل الدنيا جميعها لكان ما يحليه الله عز وجل في الآخرة أفضل من حلية الدنيا جميعها

«Eğer en düşük bir Cennet'linin, bezek, süs ve zinetleri, bütün dünyanın süs ve zinetleri ile karşılaştırılsa, aziz ve celil olan Allahu Teâlâ'nın âhiretteki bu süsü, bütün dünya süs ve zinetlerinden üstün gelirdi» (720) buyurdu.

Yine Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

إن في الجنة شجرة يسير الراكب في ظلها مائة عام لا يقطعها اقرأوا إن شئتم وظل ممدود

«Cennet'te öyle ağaçlar vardır ki, bir atlı yüz yıl onun gölgesinde yürüse, sonuna varamaz. İsterseniz, «Yayılmış gölge(ler).» (56 - Vâkı'a: 30) âyetini okuyun» (721) buyurmuştur.

Ebû Umâme anlatıyor: «Resûl-i Ekrem'in eshâbı şöyle derlerdi: «Allahu Teâlâ, Bedevîlerin Resûl-i Ekrem'e bâzı sorular sormalarından bizi de faydalandırmıştır. Yâni bizim sormak istediğimiz ve fakat sormasından çekindiğimiz soruları Bedevîler sormuş ve biz de faydalanmışızdır. Bu cümleden olarak yine Bedevînin birisi: «Allahu Teâlâ Kur'an'da, Cennet'te eziyet veren ağacın bulunduğundan haber veriyor. Bu nasıl olur?» dedi. Resûl-i Ekrem: «O, hangisidir?» diye sordu. Adam da S i d i r ağacıdır, onun dikenleri var, insanlara eziyet verir. İşte şu âyet-i celile'de

bu açıktır: في سدر مخضود **«Dikensiz kiraz»** (56 - Vâkı'a: 28) dedi.

Resûl-i Ekrem: **«Allahu Teâlâ onun dikenini koparır. Her dikenin yerine**

---

(718) Taberânî, hasen sened ile rivâyet etmiştir. Aynı meâlde başka ifade ile Nesaî de sahih sened ile rivâyet etmiştir.

(719) Ukaylî, «Zu'afâ»da Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(720) Taberânî, «Evsat»ında Ebû Hüreyre'den (R.A.) isnadı hasen ile rivâyet etmiştir.

(721) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

1- GİLAS AĞACI

bir meyve yetiştirir. Sonra o meyve ikiye ayrılır ve herbirinden zevki, rengi birbirine uymayan yetmiş çeşit yemek çıkar» (722) buyurdu.

Cerîr b. Abdullah anlatıyor: «Safah denen bir mevkide konakladık. Baktık ki adamın biri ağacın gölgesinde yatmış uyumuş. Fakat nerde ise gölge gidip güneş üzerine çökecek vaziyettedir. Kölenin birine: «Al şu sahtiyanı da bu adama gölge et» dedim. O da öyle yaptı. Adam uyanınca bir de baktım ki, Selmân-ı Fârisî imiş. Gittim kendisine selâm verdim. Bunun üzerine bana: «Ey Cerîr, Allah için tevâzu' et. Çünkü dünyada Allah için tevâzu' eden kimseyi Allahu Teâlâ kıyâmet günü yükseltir» dedi ve devamla: «Kıyâmetin karanlıklarının neler olduğunu bilir misin? diye sordu. Ben de, «Bilemem» deyince, «Dünyada insanların birbirine zulmetmeleridir» dedi. Sonra yerden küçük bir çöp aldı ve: «Ey Cerîr, Cennet'te arasan da böyle bir çöp bulamazsın» dedi. Ben de: «Hani Cennet'in ağaçları?» diye kendisinden sorduğumda, «Onların kök ve dalları inci ve altun, tepeleri ise meyvedir» dedi.

43 üncü BEYÂN : CENNET EHLİNİN ELBİSE, DÖŞEK, SERGİ, KOLTUK VE ÇADIRLARI

Kur'ân-ı Kerîm'de:

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ

«Orada bunlar altundan bileziklerle incilerle bezenecekler. Orada giyecekleri de ipektir» (22 - Hacc: 23) buyurulmuştur. Bu hususta daha pek çok âyetler olduğu gibi, tafsilâtı yine haberlerdedir. Ebû Hüreyre'nin (R.A.) Resûl-i Ekrem'den rivâyetinde:

مَنْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ يَنْعَمْ لَا يَبْأَسُ لَا تَبْلَى ثِيَابُهُ وَلَا يَفْنَى شَبَابُهُ فِي الْجَنَّةِ
مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا اُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

«Cennet'e giren, nimetlere erişir, darlık çekmez, elbisesi eskimez, gençliği yıpranmaz. Cennet'te gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hâtıra gelmeyen nîmetler vardır» (723) buyurmuştur.

Yine adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «Bana Cennet elbiselerinden haber ver; bunlar doğrudan elbise olarak mı yaratılır, yoksa kumaş fabrikalarında mı dokunur?» diye sordu. Resûl-i Ekrem sustu. Bu arada orada bulunanlar güldüler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem:

---

(722) İbn Mübârek «Zühd»ünde mürsel olarak rivâyet etmiştir.
(723) Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

مِمَّ تَضْحَكُونَ مِنْ جَاهِلٍ يَسْأَلُ عَالِمًا؛ بَلْ يَنْشَقُّ عَنْهَا ثَمَرُ الْجَنَّةِ مَرَّتَيْنِ

«Bilmeyenin bilenden sormasına mı gülüyorsunuz? Cennet ağaçları günde iki def'a yarılır ve içinden elbiseler çıkar, istediğini alırsın» (724) buyurdu.

Yine Ebû Hüreyre'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ أَوَّلَ زُمْرَةٍ تَلِجُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا يَبْصُقُونَ فِيهَا وَلَا يَمْتَخِطُونَ وَلَا يَتَغَوَّطُونَ آنِيَتُهُمْ وَأَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ يُرَى مُخُّ سَاقِهِمَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ مِنَ الْحُسْنِ لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبٍ وَاحِدٍ يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيَّةً

Cennet'e ilk gireceklerin yüzleri, ayın ondördü gibi parlaktır. Orada tükürmez, sümkürmez ve kazâ-i[1] hâcet etmezler. Kapları ve tabakları altun ve gümüştendir. Terleri, miskdir. Herbirinin iki zevcesi vardır. O derece parlak ve güzeldirler ki,[2] derilerinden kemiklerindeki ilikleri görürsün. Aralarında ihtilâf ve husûmet yoktur. Gönülleri birdir. Sabah - akşam, Allah'ı tesbih ederler». Diğer bir rivâyette: «Herbirinin üzerinde yetmiş kat elbise vardır» (725) buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ'nın:

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ «Orada bunlar altundan bileziklerle incilerle bezenecekler» (22 - Hacc:23), âyet-i celîle'sinin tefsirinde, Resûl-i Ekrem:

إِنَّ عَلَيْهِمُ التِّيجَانَ إِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ فِيهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

«Onların başlarında tacları vardır. Taclardaki en âdi inci, doğu ile batı arasını aydınlatacak kadar parlaktır» (726) buyurmuştur.

(724) Nesaî, Abdullah b. Amr'den (R.A.) rivâyet etmiştir.
(725) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(726) Tirmizî, Ebû Saîd'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- BÜYÜK ABDEST ALMA, GUSUL
2- DÜŞMANLIK

Diğer bir hadîsde Resûl-i Ekrem:

اَلْخَيْمَةُ دُرَّةٌ مُجَوَّفَةٌ طُولُهَا فِى السَّمَاءِ سِتُّونَ مِيلاً فِى كُلِّ

زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِ اَهْلٌ لَا يَرَاهُمُ الْآخَرُونَ

«Cennet ehlinin çadırı, içi boş bir incidir. Yüksekliği altmış mildir. Her köşesinde kendisinin bir eşi vardır ki, onları başkaları göremez» (727) buyurmuştur. İbn Abbâs da (R.A.): «Çadır, içi boş bir incidir. Altundan mâmûl dört bin kapu kanadı vardır» dedi.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ «Yükseltilmiş döşekler» (El-Vâkı'a: 34)

âyet-i celîlesi'nin tefsîrinde: **«Döşeklerin arası, yer ile gök arası kadardır»** (728) buyurmuştur.

44 üncü BEYÂN: CENNET'TEKİLERİN YEMEĞİ

Kur'ân-ı Kerîm'de Cennet ehlinin yemeği meyve, semiz kuş, kudret helvası, yelve kuşu, bal, süt ve başka bir çok çeşitleri ile anlatılmıştır. Nitekim âyet-i celîle'de:

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا

«Kendilerine ne zaman onlardan bir meyva rızık olarak yedirilse, her def'asında, «ha, bu, evvelce de (dünyada) **rızıklandığımız** (yediğimiz) **şeydi» diyecekler ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere kendilerine sunulacak»** (2 - Bakara: 25) buyurulmuştur.

Yine Allahu Teâlâ birçok âyetlerde Cennet halkının şerbetlerini de anlatmıştır. Resûl-i Ekrem'in âzadlılarından Sevbân anlatıyor ve diyor ki: «Resûl-i Ekrem'in karşısında ayakta duruyordum. Yahudi bilginlerinden birisi geldi ve bir çok sorular sordu. Sonunda:

— Sırat köprüsünden ilk geçecekler kimlerdir? dedi. Resûl-i Ekrem de:

---

(727) Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.

(728) Tirmizî, «Yükseklikleri» şeklinde rivâyet etmiştir.

— Muhâcirlerin fakirleridir, buyurdu. Yahudi:
— Onlara ilk ikram edilecek yemek nedir? dedi. Resûl-i Ekrem:
— Havyar'dır, buyurdu. Yahudi:
— Bunun ardından ne verilecek? diye sordu. Resûl-i Ekrem:
— Cennet'in etrafında yayılıp beslenen danalar onlar için kesilir, buyurdu.

Yahudi bilgini:
— İçecekleri nedir? diye sordu. Resûl-i Ekrem:
— Selsebîl adını taşıyan gözeden içecekler, buyurdu. Yahudi de:
— Doğru söylüyorsun, dedi (729).

Erkam'ın oğlu Zeyd de şöyle anlatıyor: «Yahudinin biri Resûl-i Ekrem'e gelerek:
— Ey Ebe'l-Kaasım, Cennet'lilerin yeyip içtiklerini mi sanıyorsun? dedi. Resûl-i Ekrem:
— Eğer bunu kabul ederse, ben buna gaalib gelirim buyurdu ve devamla: «Evet, nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Cennet'linin herbirine yemek, içmek ve münâsebette yüz kişilik kuvvet verilir; yer içer ve münâsebette bulunurlar, buyurdu. Yahudi:
— Yeyip içenin kazâ-i hâceti olmaz mı? deyince, Resûl-i Ekrem:
— Onların hâceti, tenlerinden çıkan misk gibi bir kokudur. Bu sûretle mide temizlenir, buyurdu (730).

İbn Mes'ûd'un (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّكَ لَتَنْظُرُ إِلَى الطَّيْرِ فِي الْجَنَّةِ فَتَشْتَهِيهِ فَيَخِرُّ بَيْنَ يَدَيْكَ مَشْوِيًّا ﴾

«Sen Cennet'te kuşlara bakarsın. Birini canın arzu edince, hemen pişmiş ve kızarmış olarak önüne gelir» (731) buyurdu.

Huzeyfe'nin (R.A) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ طَيْرًا أَمْثَالَ الْبَخَاتِيِّ أَنْعَمُ مِنْهَا مَنْ يَأْكُلُهَا وَأَنْتَ
مِمَّنْ يَأْكُلُهَا يَا أَبَا بَكْرٍ ﴾

«Cennet'te develer büyüklüğünde kuşlar vardır» buyurdu. Ebû Bekir (R.A.): «Etleri yumuşak mıdır?» deyince, Resûl-i Ekrem: **«Onlar yumuşak, fakat yiyenleri daha yumuşaktır. Ey Ebû Bekir, sen de onları yiyenlerden birisin»** (732) buyurdu.

---

(729) Evvelinde ve sonunda bâzı ziyadelerle, Müslim rivâyet etmiştir.
(730) Nesei, «Kübrâ»da sahih sened ile rivâyet etmiştir.
(731) Bezzar rivâyet etmiştir.
(732) Huzeyfe'den (R.A.) gelen rivâyette garibtir. Benzerini Ahmed Enes'den rivâyet etmiştir.

1-(CENNETTE BİR ÇAY ADI)
2- İHTİYACINI GİDERME
3- İHTİYAC

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ «Onlar altun tepsiler ve testilerle tavâf edilecek» (43-Zuhruf: 71) âyet-i celilesinin tefsirinde, Abdullah İbn Mes'ûd (R.A.): «Altundan yapılmış yetmiş çanak ile etraflarında döner dururlar. Her çanağın ayrı ayrı rengi vardır» dedi.

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ «(O şarabın) katkısı tesnimdendir» (83 – Mutaffifin: 27) âyet-i celile'sinin tefsirinde de: «Ashâb-ı yemîn için mezcedilip karıştırılır. Fakat mukarrebler onu sâfî olarak içerler» demiştir.

Ebû'd-Derdâ (R.A.) da: خِتَامُهُ مِسْكٌ «Onun sonu bir miskdir» (83 - Mutaffifin: 26) âyet-i celile'sinin tefsirinde: «Gümüş kadar parlak bir şerbettir. İçkilerinin sonunda bunu içerler. Eğer dünyadaki insanlardan birisi bu şerbete elini sokup çıkarsa, bütün dünyadakiler onun elinin kokusunu alırlardı» denmiştir.

45 inci BEYÂN: CENNET'İN HURİ VE VİLDANLARI

Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar tekrar bunların vasıflarından bahsedildi ve haberlerde daha geniş açıklamalar yapıldı. Nitekim Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

غَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَقَابُ قَوْسِ أَحَدِكُمْ أَوْ مَوْضِعُ قَدَمِهِ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى الْأَرْضِ لَأَضَاءَتْ وَلَمَلَأَتْ مَا بَيْنَهُمَا رَائِحَةً وَلَنَصِيفُهَا عَلَى رَأْسِهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

«Bir sabah veya bir akşam Allah yolunda olmak, bütün dünyadan hayırlıdır. Sizden birinizin bir ok boyunda veya bir ayak duracak kadar Cennet'teki yeri, içinde olanlarla beraber dünyadan hayırlıdır. Eğer Cennet kadınlarından biri dünyaya çıksa, şark ile garp arası parlar ve koku ile dolardı. Cennet kadınlarının bir baş örtüsü dahi, bütün varlığı ile dünyadan hayırlıdır» (733) buyurmuştur.

---

(733) Buhârî, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1-TEŞTLER 2-QƏDƏHLƏR 3-DOLANDIRILMA 4-KATILIP
5-ALLAHA YAKIN OLAN 6-DURU 7-ÇOCUKLAR

Ebû Said el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde :

﴿ كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴾

«Sanki onlar birer yâkuttur, mercandır» (Er-Rahmân: 58) âyet-i celîle'sinin tefsirinde, Resûl-i Ekrem :

﴿ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهَا فِي خِدْرِهَا أَصْفَى مِنَ الْمِرْآةِ وَإِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ عَلَيْهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَإِنَّهُ يَكُونُ عَلَيْهَا سَبْعُونَ ثَوْبًا يَنْفُذُهَا بَصَرُهُ حَتَّى يُرَى مُخُّ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ ذَلِكَ ﴾

«Efendisi, hanımı peçesine bürünmüş olduğu halde, aynadan daha berrak olarak yüzüne bakar. Üzerindeki incilerin en âdisi, dünyayı baştan başa aydınlatacak berraklıktadır. Hanımın yetmiş kat elbisesi varken elbiselerin ardından baldırındaki iliğe kadar onu görür» (734) buyurmuştur.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem :

«İsrâ gecesi, Cennet'te Beydah ırmağı havzasında bir yere girdim. Orada içi yeşil zeberced, kızıl yâkuttan yapılmış çadırlar gördüm. «Selâm sana, ey Allah'ın Resûlü» diye bâzı kadın sesleri duydum. Cebrâil'e: «Bunlar kimlerdir?» diye sordum. Cebrâil de: «Çadırlarına bağlı, yâni bir tarafa çıkmayan Hûrilerdir. Sana selâm vermek için Allah'tan izin istediler. Rabları de onlara müsâade etti. Onlar hemen söze başladı ve: «Biz asla kızmayan, râzılardanız. Biz burada ebediyiz, asla bir tarafa göçmeyiz» dediler» (735) buyurdu ve: «Çadırlar içinde ehl-i perde hûriler vardır» (55 - Rahmân: 72) âyetini okudu.

﴿ وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ ﴾ «(Herşeyden) temizlenmiş zevceler»

(3 - Âl-i İmran: 15) âyet-i celîle'sinin tefsirinde Mücâhid: «Hayızdan, pislikten, tükürüp sümkürmekten, meni ve evlâttan temizlenmişlerdir» dedi.

﴿ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴾ «Onlar eğlence ile meşguldür»

(734) Ebû Ya'lâ, Ebû Luheym'den hasen sened ile rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

(735) Bu ifade ile tamamı bulunamamıştır. Tirmizî'nin Ali'den (R.A.) buna benzer bir rivâyeti vardır. Başka rivâyet şekilleri de vardır.

1-ÇAY 2-SAHİL 3-KRİSTAL

ler» (36 - Yâsin: 55) âyet-i celile'sinin tefsirinde Evzâî, «Bâkirelerle meşguldürler» demiştir.

Adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «Cennet'likler Cennet'te münâsebette bulunurlar mı?» diye sordu. Resûl-i Ekrem:

«Cennet ehline, sizin yetmiş kişinin kuvvet ve iktidarından fazla iktidar, bir günde verilir» (736) buyurmuştur.

Abdullah İbn Ömer (R.A.) diyor: «En düşük Cennet'linin bin hizmetçisi vardır. Herbiri ayrı ayrı hizmetle meşguldür. Resûl-i Ekrem: **«Cennet'li bir erkek, beş yüz Hûri, dört bin bâkire ve sekiz bin dul ile evlenir. Herbiriyle ayrı ayrı eğlenmesi, yâni bir def'a eğlenmesi, dünyadaki ömrü kadardır»** (737) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Cennet'te çarşılar vardır. Fakat orada alış - veriş yoktur. Ancak bâzı güzel sûretler vardır. Bir erkek bir sûreti beğendiği vakit içeri girer. Orası Hûrilerin toplandığı yerdir. Hemen en güzel bir sesle: «Biz, ebedî olarak buradayız, biz ebedî nimetlerdeyiz. Biz, hiç ıztırap görmeyiz. Biz, razı olanlardanız, asla küsmeyiz. Bizim için olana veya biz kim için isek, ona müjdeler olsun» derler»** (738), buyurmuştur.

Enes'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

إِنَّ الْحُورَ فِي الْجَنَّةِ يَتَغَنَّيْنَ نَحْنُ الْحُورُ الْحِسَانُ خُبِئْنَا لِأَزْوَاجٍ كِرَامٍ

«Hûriler Cennet'te şarkı söyleyerek ırlar ve, «Biz iyi kocalar için hazırlanmış güzel Hûrileriz» derler» (739) buyurmuştur.

Yahya b. Kesir de Allahu Teâlâ'nın:

فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ **«Onlar bir bahçede mesrûr[1] olurlar»**

(30 - Rûm: 15) âyet-i celile'sinin tefsirinde; «Cennet'te sema'[2] ile eğlenirler» demiştir.

Ebû Ümâme el-Bahilî'nin rivâyetine göre Resûl-i Ekrem:

---

(736) Tirmizî rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi. Başka rivâyet yolları da vardır.

(737) Ebû'ş-Şeyh «Tabakatü'l-Muhaddisîn» ve başka yerde, Ebû Evfâ'dan rivâyet etti. Ancak burada beşyüz Hûri yerine yüz Hûri kaydı vardır.

(738) Taberânî «Evsat»ında rivâyet etmiştir.

(739) Taberânî, isnadı hasen ile rivâyet etmiştir.

1- SEVİNÇLİ 2- MUSİKİ

﴿ مَا مِنْ عَبْدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا وَيَجْلِسُ عِنْدَ رَأْسِهِ وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ ثِنْتَانِ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ تُغَنِّيَانِهِ بِأَحْسَنِ صَوْتٍ يَسْمَعُهُ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ وَلَيْسَ بِمِزْمَارِ الشَّيْطَانِ وَلَكِنْ بِتَحْمِيدِ اللّٰهِ وَتَقْدِيسِهِ ﴾

«Cennet'e giren bir erkeğin başı ve ayağı ucunda iki huri durur, teğanni ve ırlamak sûretiyle onu eğlendirirler. En güzel seste söyledikleri bu türküleri ins ve cinden herkes duyar. Fakat bunların sözleri mizmârî değil, Allahu Teâlâ'ya hamd ve O'nu noksan sıfatlardan tenzihtir» (740) buyurmuştur.

46 ncı BEYÂN : CENNET EHLİNİN VASIFLARI HAKKINDA PARÇALAR HALİNDE VARİD OLAN HABERLER

Zeyd'in oğlu Üsâme'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem eshabına :

﴿ أَلَا هَلْ مُشَمِّرٌ لِلْجَنَّةِ إِنَّ الْجَنَّةَ لَا خَطَرَ لَهَا هِيَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ نُورٌ يَتَلَأْلَأُ وَرَيْحَانَةٌ تَهْتَزُّ وَقَصْرٌ مَشِيدٌ وَنَهْرٌ مُطَّرِدٌ وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ نَضِيجَةٌ وَزَوْجَةٌ حَسْنَاءُ جَمِيلَةٌ فِي حَبْرَةٍ وَنِعْمَةٍ فِي مَقَامٍ أَبَدًا وَنَضْرَةٍ فِي دَارٍ عَالِيَةٍ بَهِيَّةٍ سَلِيمَةٍ قُولُوا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالَى ﴾

«Dikkat edin, Cennet için hazırlanan yok mudur? Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki Cennet'te tehlike diye bir şey yoktur. Cennet, parlayan bir nur, etrafa yayılan bir kokudur. Binaları kuvvetlidir, ırmakları devamlı akar, bol ve kemâle ermiş meyve yeridir. Orada parlak ve güzel kadınlar vardır. Onlar daima neş'elidirler. Nimetleri devamlıdır. Yüksek ve değerli makamlarda güzelliktir» buyurdu. Ashâb: «Biz ona hazırlanmışız» dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem; **«inşâallah deyiniz»** buyurdu ve **sonra cihadı anlatarak onu teşvik etti.»** (741).

Adamın biri Resûl-i Ekrem'e: «Atlar benim hoşuma gider. Cennet'te at var mı?» diye sordu. Resûl-i Ekrem: **«Onu da arzu edersen sana kızıl**

---

(740) İbn Mâce ve İbn Hibban rivâyet etmiştir.

(741) Tirmizi, Büreyde'den, Bezzar ayrı ifade ile, İbn Mübârek «Zühd»ünde Abdurrahman'dan mürsel olarak aynı ifade ile rivâyet etmiştir.

yâkuttan bir at verilir. Cennet'in, istediğin her tarafında seni uçurur» (742) buyurdu.

Başka birisi de: «Deve benim hoşuma gider, acaba Cennet'te deve var mı? diye sordu. Resûl-i Ekrem: **«Ey Allah'ın kulu, şâyet Cennet'e girersen orada senin arzu ettiğin ve hoşuna giden her şey vardır»** buyurdu.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: **«Cennet'te bir insan çocuk isterse, istediği şekilde çocuğu olur. Hâmile olmak, çocuğun doğması ve büyümesi, hepsi bir saat içinde olur»** buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:[1] **«Cennet halkı, Cennet'te yerleştikten sonra, artık dünyadaki dost ve ihvanlar, birbirini görüp görüşmek arzu ederler. Bu sırada her ikisinin de üzerlerinde oturdukları tahtlar harekete geçer. Biri gider ve diğeri gelirken yolda buluşur, sohbet ederler. «Falân gün falan yerde yaptıklarımızı hatırlar[2] mısın?» şeklinde konuşur. Orada duâ ettik de Allahu Teâlâ bizleri mağfiret etti, derler» (743).**

Yine Resûl-i Ekrem :

إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ جُرْدٌ مُرْدٌ بِيضٌ جِعَادٌ مُكَحَّلُونَ أَبْنَاءُ ثَلَاثٍ وَثَلَاثِينَ عَلَى خَلْقِ آدَمَ طُولُهُمْ سِتُّونَ ذِرَاعًا فِي عَرْضِ سَبْعَةِ أَذْرُعٍ

«Cennet ehli, tüysüz, sakalsız, genç,[3] fazla iktidar sâhibi, beyaz tenli, kerem ve fazilet sâhibi, yaratılışta sürmeli, otuz üç yaşında, altmış zira'[4] boyunda ve yedi zira' genişliğinde olmak üzere Âdem aleyhisselâm boyundadırlar» (744) buyurmuştur.

Başka bir hadisde Resûl-i Ekrem :

أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ الَّذِي لَهُ ثَمَانُونَ أَلْفَ خَادِمٍ وَثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ زَوْجَةً وَيُنْصَبُ لَهُ قُبَّةٌ مِنْ لُؤْلُؤٍ وَزَبَرْجَدٍ وَيَاقُوتٍ كَمَا بَيْنَ الْجَابِيَةِ إِلَى صَنْعَاءَ وَإِنَّ عَلَيْهِمُ التِّيجَانَ وَإِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ مِنْهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

«Cennet'te en düşük mevkii olanın seksen bin hizmetçisi, yetmiş iki

---

(742) İbn Mâce ve Tirmizî rivâyet etmiştir.

(743) Bezzâr, Rebî' b. Sâbit'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Isfahânî de mürsel olarak rivâyet etmiştir.

(744) Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (R.A.) muhtasar olarak rivâyet etmiştir.

1-ARKADAŞ 2-AFV 3-KASMETİKALI 4-(BİR KOL UZUNLUĞU ÖLÇÜ)

kenarı vardır. Kendileri için, inci, zeberced ve yâkuttan yapılmış öyle bir kubbe kurulur ki, Câbiye ile San'a arası kadar genişlikte olur. Onların başlarında bulunan taclar arasındaki en âdi inci, dünyayı tamamen aydınlatır» (745) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem: «Cennet'e baktım. Bir de gördüm ki, Cennet narlarının herbiri, deve derisinin şişirilmiş tulumu gibi, kuşları, büyük develer gibi. Bir ara gözüme bir genç ilişti, «Sen kimsin?» diye sordum. O da Zeyd b. Hârise olduğunu söyledi. Sonra baktım ki Cennet'te, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hâtır ve hayâle gelmeyen şeyler vardır» (746) buyurmuştur.

Kâ'b diyor: Allahu Teâlâ üç şey'i bizzat kendi yed-i kudreti ile yaratmıştır. Bunların birincisi, Âdem Aleyhisselâm'dır. Âdem'i yed-i kudreti ile yarattı. Tevrât'ı yed-i kudreti ile yazdı ve Adn Cennet'ini yed-i kudreti ile süsledi. Sonra Cennet'e, konuş diye emretti. Cennet:

﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ «Mü'minler felâh buldu» (23 - Mü'minûn: 1), dedi.»

İşte kısa ve geniş olarak Cennet'in vasıfları bunlardır. Hasan-ı Basrî diyor ki: «Cennet'in narları, kovalar gibi büyüktür. Irmakları ise asla bozulmaz ve kokmaz. Bir kısmı süttendir, tadı değişmez. Bir kısmı, sâfi baldandır; onun tadını kimse anlatamaz. Bir kısmı da içenlere zevk veren, başı döndürmeyen şarap ve şerbettendir. Cennet'te göz görmedik, kulak duymadık, hattâ hâtır ve hayâle gelmeyen zevkli şeyler vardır. Oradakiler, herbiri birer hükümdar olarak 33 yaşında zevk u safadadırlar. Altmış zira' boyundadırlar, tüysüz ve sakalsızdırlar. Azabdan emîn, yerlerinde huzurludurlar. Cennet'in ırmakları yâkut ve zeberced çakılları üzerinde akar. Ağaçlarının kökleri, hurmaları ve bağları incidendir. Meyvelerinin tadını ancak Allah bilir. Cennet'in güzel kokusu beşyüz yıllık yoldan alınır. Cennet'lilerin Cennet'te, şimşekten at ve develeri vardır. Yularları, eğerleri, heybeleri, kızıl yakuttandır. Bunlara binerek birbirlerini ziyâret ederler. Aileleri hurilerdir. Huriler ise dizilmiş inciler gibidir. Bir kadın parmakları arasında yetmiş kat elbiseyi alır. Onları giyer de yine bu elbiselerden kemiklerinin içindeki ilikleri görülür.

Allahu Teâlâ huylarını her türlü kötülükten temizlediği gibi, vücudlarını da ölümden korumuş sümkürmek, kazâ-i hâcet ve benzeri pisliklerden de bedenlerini arındırmıştır. Bu gibi hâllerde kendilerinden misk gibi kokular çıkar. Akşam - sabah yiyecekleri verilir. En son Cennet'e giren ve derecesi en düşük olan Cennet'linin yüz yıllık genişlikteki yeri, altun ve gümüşten köşkü, inciden çadırı vardır. Memleketinin bir ucun-

(745) Tirmizi, Ebû Said'den (R.A.) baş tarafını rivâyet etmiştir.

(746) Sa'lebî Tefsîrinde Ebû Hârun'dan rivâyet etmiştir. Son kısmı Buhârî ile Müslim'dedir.

1-ÇAY 2-DURU, TEMİZ 3-GÜSL

dan diğer ucunu görebilir. Yanındakini nasıl görmüşse sondakini de aynı şekilde görür. Sabah kahvaltıları yetmiş bin altun çanaklarda, akşam yemekleri de aynı şekilde verilir. Her tabağın ve tabaktaki yemeğin rengi ve levni ayrı ayrıdır. İlkinin zevkini aldığı gibi, sonuncunun da zevkini alır. Cennet'te yâkuttan yetmiş bin evi; her evde yetmiş bin odası vardır. Delik ve yarık diye bir şey yoktur» dedi.

Mücâhid ise: «En aşağı derecedeki Cennet'linin, bin yılda dolaşılabilecek yeri olduğunu, en uzağını da en yakını gibi gördüğünü ve Cennet'lilerin en üstün mevkide olanlarının sabah ve akşam olmak üzere günde iki def'a Rablerini müşâhede ettiğini» söylemiştir.

Said İbnü'l-Müseyyeb: «Cennet'lilerin herbirinin elinde üç bilezik vardır. Bunlardan biri altundan; diğeri inciden ve öbürü de gümüştendir» demiştir.

Ebû Hüreyre de (R.A.): Cennet'de Aynâ adında Hûrîler vardır. Bunlardan biri geziye çıktığı vakit yetmiş bin hizmetçi etrafında dolaşır. O da Emr-i[1] Mâruf ve Nehy-i[2] Münker edenler nerede?» diye sorar ve ararlar» demiştir.

Yahya b. Muaz da: «Dünyayı terketmek zor, fakat Cennet'i kaybetmek çok daha zordur. Dünyayı terketmek ise âhiretin mihri, nikâh parasıdır» dedi. Yine: «Dünyayı aramakta kişiler için zillet, âhireti aramakta ise izzet vardır. Yok olacak şey'in peşinde koşarak zillete düşüp ebedî olanı ve kendisini izzete ulaştıracak şey'i terkedene şaşarım» demiştir.

47 nci BEYÂN : ALLAHU TEALÂ'NIN CEMALİNE BAKMANIN KEYFİYYETİ

Kur'ân-ı Kerim'de : لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ

«İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik bir de ziyâde[3] vardır» (10 - Yûnus: 26) buyurulmuş ve bu «Ziyâde» nin Allahu Teâlâ'nın Cemâline nazar olduğu bildirilmiştir. Allah'ın Cemâlini müşâhede ise, saymakla tüketemediğimiz Cennet'in nîmetlerini unutturan en büyük bir zevktir. Muhabbet Kitabında bunun hakikatini anlatmıştık. Bid'atçilerin[4] inançlarının hilâfına olarak bu gerçeğe kitap ve sünnet şehâdet etmiştir.

Cerîr b. Abdullah el-Beceli diyor: «Resûl-i Ekrem'in huzurunda bulunuyorduk. Ay, tam ondördünde idi. Resûl-i Ekrem, ay'a bakarak :

إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا الْقَمَرَ لَا تُضَامُّونَ فِي رُؤْيَتِهِ

فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَىٰ صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا

فَافْعَلُوا ، وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا

1-İYİLİĞİ EMRETME 2-KÖTÜLÜKDEN SAKINDIRMA 3-FAZLA
4-DİNDE BATIL ŞEYLERİ YARATAN

«Siz Rabbinizi, şu ay'ı görür gibi, görüşünde bir leke olmadan görürsünüz. Gücünüz yetiyorsa, sabah ve ikindi namazlarına devam edin» buyurdu ve: **«Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel Rabbini hamd ile tesbih et» âyetini okudu»** (747).

Müslim'in rivayetinde Suheyb diyor ki: «Resûl-i Ekrem: **«İyi iş, güzel amel edenlere daha güzel iyilik bir de ziyade vardır»** (Yûnus: 26) âyetini okuduktan sonra:

إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ نَادَى مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ مَوْعِدًا يُرِيدُ أَنْ يُنْجِزَكُمُوهُ قَالُوا مَا هٰذَا الْمَوْعِدُ؟ أَلَمْ يُثَقِّلْ مَوَازِينَنَا وَيُبَيِّضْ وُجُوهَنَا وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ وَيُجِرْنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ فَيُرْفَعُ الْحِجَابُ وَيَنْظُرُونَ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ فَمَا أُعْطُوا شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِ

«Cennet'liler Cennet'e, Cehennem'liler Cehennem'e girip herkes yerini aldıktan sonra bir münâdi (Cennet'lilere hitâben): **«Ey Cennet halkı, Allahu Teâlâ'nın size bir va'di var, onu yerine getirmek ister» der. Cennet'liler, «O va'd nedir?» Sevabımızı ağır getirmedi mi? Yüzümüzü nurlandırmadı mı? Bizi Cehennem'den kurtarıp Cennete koymadı mı? Bütün bu nimetleri vermedi mi? Daha ne kaldı? derler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ perdeyi kaldırır ve Cennet ehli O'nun Cemâline nazar ederler. Onun mâh cemâline bakmaktan daha zevkli bir şey onlara verilmemiştir»** (748) buyurmuştur.

Allahu Teâlâ'yı görme hadîsini Sahâbe'den bir cemaat haber vermiştir. İşte hüsnânın sonu ve nimetin kemâli bu rü'yettir. Bütün anlattığımız nimetler bu zevkin yanında hiç mesâbesindedir. Allah'a mülâkat ânındaki zevkin sonu yoktur. Cennet'in hiçbir zevki, Allah'ı görme zevkiyle mukayese edilmez. Bu hususta Muhabbet Kitabı'nda gerekli açıklamayı yaptığımız için bunu, burada kısa kestik. İnsan oğluna yaraşan, Cennet'ten, diğer zevk u safâ değil, yalnız Allah'ın cemâlini müşâhede düşüncesi olmalıdır. Çünkü Cennet'in diğer nimetlerinden zevk almakta, bütün hayvanlar da eşittir.

---

(747) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
(748) Müslim, rivâyet etmiştir.

1-MÜŞAHİDE
2-GÜZELLİK
3-KAVUŞMA

48 inci BEYÂN : SON BÖLÜM YÜMN Ü BEREKET VE FÂL-İ HAYR OLMAK ÜZERE ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİNE DAİRDİR.

Resûl-i Ekrem,[1]fâli severdi. Mağfireti[2] umacağımız bir amelimiz yoktur, hiç olmazsa fâl-i hayırda Resûl-i Ekrem'e uyalım ve Allah'ın rahmetini anmakla kitâbımızı sona erdirdiğimiz gibi, dünya ve âhirette âkıbetimizin hayır olmasını dileyelim. Allahu Teâlâ :

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾

«Şübhesiz ki Allah kendisine eş tanınmasını yarlığamaz. Ondan başkasını dileyeceği kimseler için yarlığar» (4 - Nisâ: 48) buyurmuştur. Diğer âyette de :

﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾

«De ki: «Ey kendilerinin aleyhinde (günahta) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi[3] kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları yarlığar. Şübhesiz ki O, çok yarlığayıcıdır, çok esirgeyicidir» (39 - Zümer: 53) buyurmuştur. Başka bir âyette de :

﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

[2] «Kim ki kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret isterse, o, Allah'ı çok yarlığayıcı, çok esirgeyici bulur» (4 - Nisâ: 110) buyurmuştur.

Biz ise ayağımızı sürçtürecek günahımızdan, bu kitaptaki kalem (ve tercemedeki)[2]hatâdan ve diğer yazdıklarımızdaki hatâlardan tevbe eder, Allah'tan mağfiret dileriz. Amelimize uygun olmayan sözümüzden, yapar gibi kendimizi gösterdiğimiz halde yapmasında eksiklik ettiğimiz kusurlarımızdan tevbe ederiz. Kendi rızâsını kasdederek edindiğimiz ilim ve amele karıştırdığımız riyâdan, verdiğimiz sözde durmadığımız[4]kusurlarımızdan, nîmetlerini isyanda kullanmamızdan istiğfar ederiz. Tasrihli ve îmâlı[5] kusurlarımızdan, bu kitabda varsa yapmacık yazılarımızdan,[2]yanlış sorularımızdan,[2]ve her türlü hatâlarımızdan dolayı kendisinden mağfiret dileriz. Bu mağfiret dileklerimizden sonra,[2]bize kitabımızı mütâlea eden (terceme eden) okuyan ve dinleyene mağfiret, rahmet, zâhirî ve bâtınî bütün günahlarından vaz geçmesini O'ndan dileriz. Çünkü O'nun cûd u keremi derin ve rahmeti geniştir. Biz ise O'nun yaratıklarından olup O'na

1-TALEB 2-AFV 3-AFFEDİCİDİR 4-AŞİKAR 5-İŞARELİ

ancak, O'nun fazlı ile yönelebiliriz. Resûl-i Ekrem bir mübârek hadîsinde:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مِائَةَ رَحْمَةٍ أَنْزَلَ مِنْهَا رَحْمَةً وَاحِدَةً بَيْنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ وَالْبَهَائِمِ وَالْهَوَامِّ فَبِهَا يَتَعَاطَفُونَ وَبِهَا يَتَرَاحَمُونَ وَأَخَّرَ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً يَرْحَمُ بِهَا عِبَادَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Allahu Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Bunlardan yalnız birini dünyaya indirdi. İns[1], cin, kuş, ehli ve vahşi bütün hayvanlar, bu bir rahmetin te'siriyle birbirini acır ve yek diğerine merhamet ederler. Diğer doksan dokuz rahmeti âhirete bıraktı, onlar ile de kullarına orada merhamet edecektir» (749) buyurmuştur.

Rivâyete göre kıyâmet günü Allahu Teâlâ[2] Arş'ın[3] altından bir kitap çıkarır ve bu kitapta: **«Benim rahmetim gadabımı sebkat etmiş ve Ben, rahmet edicilerin en merhametlisiyim»** yazılıdır. Allahu Teâlâ o günde asıl Cennet'liler kadar da Cehennem azâbını kazanmış mü'minleri Cehennem'den çıkarır» (750).

Nitekim Resûl-i Ekrem:

يَتَجَلَّى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ لَنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ضَاحِكًا فَيَقُولُ أَبْشِرُوا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا وَقَدْ جَعَلْتُ مَكَانَهُ فِي النَّارِ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا

«Kıyâmet günü, aziz ve celîl olan Rabbimiz, gülerek (yâni gülmenin lâzımı olan rahmetiyle) bize tecellî eder ve: «Ey müslümanlar topluluğu, size müjdeler olsun. Sizin herbirinizin Cehennem'deki yerine ya bir Yahudî, ya da bir Hıristiyan yerleştirdim» buyurur» (751) buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: **«Allahu Teâlâ kıyâmet günü Âdem aleyhisselâm'ı bir milyar insana şefâatçı kılar»** (752).

Yine Resûl-i Ekrem: **«Aziz ve Celîl olan Allahu Teâlâ kıyâmet günü mü'minlere:**

— Bana ulaşmayı sever miydiniz? diye sorar. Onlar da:

— Severiz, yâ Rabbi, derler. Allahu Teâlâ:

---

(749) Müslim, Ebû Hüreyre ve Selman'dan (R.A.) rivâyet etmiştir.

(750) Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(751) Taberânî, Ebû Mûsâ'dan (R.A.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da var.

(752) Taberânî, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

1- İNSAN
2- GAZAB
3- GEÇME

— Niçin seversiniz? diye sorar. Onlar da:

— Afv u mağfiretini ummak için, derler. Cenâb-ı Rabbül'izze:

— Ben de sizi mağfireti, kendime borç edindim, buyurur. (753)

Yine Resûl-i Ekrem: «Kıyâmet günü, Allahu Teâlâ: «Dünyada beni bir def'a zikreden veya bir def'a benden korkup günahtan vaz geçeni Cehennem'den çıkarın» buyurur» (754) buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

إذا اجتمع أهل النار في النار ومن شاء الله معهم من أهل
القبلة قال الكفار للمسلمين ألم تكونوا مسلمين قالوا بلى فيقولون
ما أغنى عنكم إسلامكم إذ أنتم معنا في النار فيقولون كانت لنا
ذنوب فأخذنا بها فيسمع عز وجل ما قالوا فأمر بإخراج من
كان في النار من أهل القبلة فيخرجون فإذا رأى ذلك الكفار
قالوا يا ليتنا كنا مسلمين فنخرج كما أخرجوا ثم قرأ
ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين

«Kâfirlerin tümü ile ehl-i kıbleden Allahu Teâlâ'nın dilediklerí Cehennem'e girip orada toplandıkları vakit, kâfirler müslümanlara:

— Siz müslüman değil miydiniz? diye sorarlar. Müslümanlar:

— Evet, müslüman idik, derler. Kâfirler:

— Baksanıza, sizin müslümanlığınız size bir kâr sağlamadı, siz de bizimle beraber Cehennem'desiniz, derler. Müslümanlar:

— Biz, işlediğimiz günahlar sebebiyle Cehennem'deyiz, derler. Bu konuşmaları dinleyen Allahu Teâlâ: «Ehl-i kıbleden olup Cehennem'de bulunanların hepsini çıkarın» diye emir verir ve müslümanlar Cehennem'den çıkarlar. Bunu gören kâfirler:

— Âh, keşke biz de müslüman olsaydık, şimdi müslümanlar çıkarıldığı gibi, biz de çıkardık, diye hasret çekerler, buyurdu ve sonra: «O küfredenler zaman zaman (nedâmetle) temenni edecek(ler): «(Âh vaktiyle) müslüman olsaymışlar» (15 - Hıcr: 2) âyet-i celîlesini okudu (755).

Yine Resûl-i Ekrem:

(753) Ahmed ve Taberânî Muaz'dan (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(754) Tirmizî, Enes'den (R.A.) rivâyet etmiştir.

(755) Nesei «Kübrâ»da Câbir'den (R.A.) sahih isnad ile rivâyet etmiştir.

1-AFV 2-PİŞMANLIK 3-ÜMİD

«Allahu Teâlâ'nın mü'min kuluna olan merhameti, şefkatli annenin yavrusuna olan merhametinden daha üstündür» (756) buyurmuştur.

Abdullah'ın oğlu Câbir diyor: «Kıyâmet günü hesabsız Cennet'e girecekler, iyiliği, kötülüklerinden çok olanlardır. Sevab ve günahı beraber olanlar ise kolay hesab verecek ve sonra Cennet'e gireceklerdir. Resûl-i Ekrem'in şefâati ise günahı ağır gelenleredir» dedi.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm'a: «Kaarun senden yardım istedi de sen yardım etmedin. İzzet ve celâlim hakkı için eğer benden yardım isteseydi, ben ona yardım ederdim» buyurdu.

Bilâl'in oğlu Sa'd anlatıyor: «Allahu Teâlâ, kıyâmet günü, günahlarından dolayı Cehennem'de yanmakta olan iki kişinin Cehennem'den çıkarılıp huzuruna getirilmelerini emreder ve bunlara: «Ben kimseye zulmetmem, siz, yaptıklarınızın cezasını çekiyorsunuz» buyurduktan sonra tekrar Cehennem'e iade edilmelerini emreder. Bunlardan birisi hemen kapunun halkalarına asılır ve içeri girmekte acele eder. Diğeri ise ağırdan alır, duraklar, gitmek istemez. Allahu Teâlâ geri dönmelerini emreder ve bu davranışlarının sebebini sorar. Acele ile Cehennem'e girmek isteyen: «Burada da senin emrine isyan edip seni gadablandırmak istemedim. Bunun için acele ile emrini yerine getirmek istedim» der. Diğeri de: «Sana karşı hüsn-i zannım vardı. Artık bir def'a beni Cehennem'den çıkardıktan sonra ikinci def'a Cehennem'e çevirmiyeceğini umarak ağır aldım» der. Allahu Teâlâ: «İkinizi de yarlığadım, doğru Cennet'e» buyurur.

Yine Resûl-i Ekrem: **«Kıyâmet günü Arş'ın altından bir münâdî, «Ey Muhammed'in ümmeti, sizde olan hakkımı size bağışladım. Kaldı sizin birbirinize olan haklarınız. Onları da karşılıklı olarak bağışlayın ve rahmetimle Cennet'e girin» der»** (757).

Rivâyet edildiğine göre İbn-i Abbâs (R.A.) :

وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا

«Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı» (3 - Âl-i İmrân: 103) âyet-i celîle'sini okuyordu. Bunu duyan Bedevî, «Vallahi, o, sizi ondan kurtaramadı sizi oraya düşürmek istedi» dedi. İbn Abbas (R.A.): «Fakih olmadığı halde Bedevî'nin ağzından çıkan hikmetli bir söz, bunu belleyin» buyurdu.

Sonabicî de: «Ölüm döşeğinde yatan Ubâde b. Sâmit (R.A.) in ziyâretine gittim ve onu görünce ağladım. O da :

---

(756) Buhârî ile Müslim, Ömer'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir.

(757) Ebû'l-Esed el-Kuşayrî'nin Subalyâtındadır. Enes'den (R.A.) rivâyet edilmiştir.

1- GAZAP
2- GÜZEL, İYİ
3- AFF ETTİM

— Dur bakalım, niçin ağlıyorsun? Yemin ederim ki, Resûl-i Ekrem'den bütün duyduklarımı size haber verdim. Yalnız bir rivâyetim var, onu da bugün size haber vereyim. Bende çok zaman kaldı, belki de bende tamamen kalma tehlikesi vardır. Resûl-i Ekrem :

«مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ النَّارَ»

«Kim ki şehâdet kelimelerini getirirse, Allahu Teâlâ onu Cehennem ateşine haram kılar» (758) buyurmuştur.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

«إِنَّ اللهَ يَسْتَخْلِصُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي عَلَى رُؤُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَنْشُرُ عَلَيْهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ سِجِلًّا كُلُّ سِجِلٍّ مِنْهَا مَدَّ الْبَصَرِ ثُمَّ يَقُولُ أَتُنْكِرُ مِنْ هَذَا شَيْئًا؟ أَظَلَمَتْكَ كَتَبَتِي الْحَافِظُونَ؟ فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ فَيَقُولُ أَفَلَكَ عُذْرٌ؟ فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ فَيَقُولُ بَلَى إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ لَا ظُلْمَ عَلَيْكَ الْيَوْمَ فَتُخْرَجُ بِطَاقَةٌ فِيهَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ مَا هَذِهِ الْبِطَاقَةُ مَعَ هَذِهِ السِّجِلَّاتِ؟ فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا تُظْلَمُ قَالَ فَتُوضَعُ السِّجِلَّاتُ فِي كَفَّةٍ وَالْبِطَاقَةُ فِي كَفَّةٍ قَالَ فَطَاشَتِ السِّجِلَّاتُ وَثَقُلَتِ الْبِطَاقَةُ فَلَا يَثْقُلُ مَعَ اسْمِ اللهِ شَيْءٌ»

«Allahu Teâlâ kıyâmet günü bir adamı bütün insanlar arasında hesaba çeker ve aleyhindeki doksan dokuz defterini ortaya kor (ki, hepsi gözün gördüğü kadar büyük ve hepsi de büyük günahlarla dolu) Allahu Teâlâ :

---

(758) Bu ifade ile Müslim, ayrıca başka yoldan Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

— Bu günahlardan kabul etmediğin ve meleklerin sana fazla yazdığı hususunda bir diyeceğin var mı? diye sorar Adam :

— Hayır yâ Rab, bir diyeceğim yok; hepsi benim yaptığım günahlardır, der. Allahu Teâlâ :

— Bunlara karşı öne süreceğin mâzeretin var mı? diye sorar, Adam:
— Hayır, yok, ya Rab, bir mâzeret, bir itiraz ve bir diyeceğim yok, der. Allahu Teâlâ :

— Hayır, dediğin gibi değil, Bizim nezdimizde senin bir sevabın vardır, bugün zulüm yok, buyurur ve iki parmak eninde ve boyunda bir kâğıt çıkarır. Burada «Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne muhammeden abdühû ve resûlüh» dediği yazılıdır. Kâğıdı gören adam:

— Yâ Rab, şu doksan dokuz defter karşısında bu kâğıdın ne kıymeti olur? der. Allahu Teâlâ :

— Hayır, sen bugün gadre uğramazsın, buyurur ve doksan dokuz defter terazinin bir gözüne, kelime-i şehâdeti ihtivâ eden iki satırlık kâğıdı da terâzinin öbür gözüne konur ve şehâdet-i celileyi hâvî bu kâğıtcık doksan dokuz defterden ağır gelir. Allah lâfza-i celâlinden daha ağır ne olabilir?» (759)

Yine kıyâmet ve sıratı anlatan uzun bir hadisin sonunda Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur :

إِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ مَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دِينَارٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ مِنَ النَّارِ فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا ثُمَّ يَقُولُونَ يَا رَبَّنَا لَمْ نَذَرْ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا بِهِ ثُمَّ يَقُولُ ارْجِعُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ نِصْفِ دِينَارٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا ثُمَّ يَقُولُونَ يَا رَبَّنَا لَمْ نَذَرْ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا بِهِ ثُمَّ يَقُولُ ارْجِعُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا ثُمَّ يَقُولُونَ يَا رَبَّنَا لَمْ نَذَرْ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا بِهِ

(759) İbn Mâce ve Tirmizi rivâyet etti; Tirmizi, hasen ve garib olduğunu söyledi.

1-MERHAMETSİZLİK
2-KAPLAYAN
3-CELAL KELAMI VƏ YA ALLAH KELAMI

فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى شَفَعَتِ الْمَلَائِكَةُ وَشَفَعَ النَّبِيُّونَ وَشَفَعَ الْمُؤْمِنُونَ
وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَيَقْبِضُ قَبْضَةً فَيُخْرِجُ مِنْهَا قَوْمًا لَمْ
يَعْمَلُوا خَيْرًا قَطُّ قَدْ عَادُوا حُمَمًا فَيُلْقِيهِمْ فِي نَهْرٍ فِي أَفْوَاهِ الْجَنَّةِ
يُقَالُ لَهُ نَهْرُ الْحَيَاةِ فَيَخْرُجُونَ مِنْهَا كَمَا تَخْرُجُ الْحَبَّةُ فِي
حَمِيلِ السَّيْلِ أَلَا تَرَوْنَهَا تَكُونُ مِمَّا يَلِي الْحَجَرَ وَالشَّجَرَ مَا يَكُونُ
إِلَى الشَّمْسِ أَصْفَرُ وَأَخْضَرُ وَمَا يَكُونُ مِنْهَا إِلَى الظِّلِّ أَبْيَضُ فَيَخْرُجُونَ
كَاللُّؤْلُؤِ فِي رِقَابِهِمُ الْخَوَاتِمُ يَعْرِفُهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ يَقُولُونَ هَؤُلَاءِ
عُتَقَاءُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ أَدْخَلَهُمُ اللهُ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ عَمِلُوهُ وَلَا
خَيْرٍ قَدَّمُوهُ ثُمَّ يَقُولُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ فَمَا رَأَيْتُمْ فَهُوَ لَكُمْ فَيَقُولُونَ
رَبَّنَا أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى إِنَّ
لَكُمْ عِنْدِي مَا هُوَ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا فَيَقُولُونَ يَا رَبَّنَا أَيُّ شَيْءٍ
أَفْضَلُ مِنْ هَذَا ؟ فَيَقُولُ رِضَايَ عَنْكُمْ فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ أَبَدًا

«Kıyâmet günü Allahu Teâlâ meleklere :

Kalbinde bir dinar ağırlığında îmânı olanı Cehennem'den çıkarın, diye emreder. Onlar da bir çok kimseleri Cehennem'den çıkarır ve Allahu Teâlâ'ya :

— Emrettiklerinden Cehennem'de kimseyi bırakmadık, derler. Bu sefer Allahu Teâlâ :

— Gidin bakın, kalbinde yarım dinar ağırlığında îmânı olanı Cehennem'den çıkarın, buyurur. Onlar da gider, bir çok kimseleri çıkarır ve Allahu Teâlâ'ya :

— Emrettiklerinden kimseyi Cehennem'de bırakmadık, derler. Yine Allahu Teâlâ :

— Gidin, zerre kadar îmânı olanı dahi Cehennem'den çıkarın, diye emreder. Melekler de :

— **Bu def'a emrettiğin kişilerden kimseyi Cehennem'de bırakmadık, hepsini çıkardık derler.** Ebû Saîd (R.A.) devamla: «Eğer bu rivâyette beni tasdik etmiyorsanız :

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

«Şübhesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Zerre kadar) bir iyilik olursa onu kat kat artırır. Kendi cânibinden pek büyük bir mükâfat verir» (4 - Nisâ: 40) âyetini okuyun» dedi ve devamla: Bunun üzerine Allahu Teâlâ :

— Melekler, peygamberler ve sâlih mü'minler şefâatlerini yaptılar. Artık benim büyük rahmetimden başka bir şey kalmadı, buyurur ve hemen avuçlayarak dünyada hiçbir ameli olmayan ve orada kömür hâline gelenleri Cehennem'den çıkarır ve onları Cennet kapularındaki bir ırmağa atar. Bu ırmağın adı, «Hayat ırmağı»dır. Bunlar, selin götürüp karada ve kenarda bıraktığı yabani ot tohumları gibi ırmağın kenarına çıkarlar. Bu yabani ot tohumlarından taş, ağaç, kenarlarında ve güneş karşısında olan tarafları sarı ve yeşil, gölgede olan tarafları ise beyaz kaldığı gibi bunlar da inci gibi parlak oldukları hâlde çıkarlar. Ancak alınlarında damga vardır. Cennet'liler onları bu mühür ve damgadan tanır da bunların Allahu Teâlâ tarafından âzâd edilmiş kimseler olduklarını bilirler. (Bu damga sonradan silinir). Ve hiç bir amelleri olmadan, hiç bir hayır takdîm etmeden Allahu Teâlâ tarafından afvedildiklerini Cennetliler bilirler. Sonra bunlara: «Cennet'e girin, gözünüzün gördüğü kadar yer ve gördüğünüz her şey sizindir» denir. Bunlar da: «Yâ Rab, hiç kimseye yapmadığını, âlemlerden kimseye vermediğini bize verdin» derler. Allahu Teâlâ: «Benim nezdimde sizin için bu gördüklerinizden daha da kıymetlisi var» buyurur. Onlar da: «Bu verdiklerinden daha efdâli ne olabilir?» diye sorarlar. Allahu Teâlâ: «O da Benim sizden razı olmamdır. Artık bundan sonra daha size kızmam» buyurur» (760).

Yine Buhârî'nin İbn Abbâs'dan (R.A.) rivâyetinde, İbn Abbâs (R.A.) diyor ki: «Bir gün, Resûl-i Ekrem bulunduğumuz yere geldi ve :

عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَمُ يَمُرُّ النَّبِيُّ وَمَعَهُ الرَّجُلُ وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّجُلَانِ وَالنَّبِيُّ لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّهْطُ فَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا فَرَجَوْتُ أَنْ تَكُونَ أُمَّتِي فَقِيلَ لِي هَذَا مُوسَى وَقَوْمُهُ ، ثُمَّ قِيلَ

(760) Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

1-YAN 2-CAB 3-FAZİLETLİ

لي انظر فرأيت سوادا كثيرا قد سد الأفق فقيل لي انظر هكذا وهكذا فرأيت سوادا كثيرا فقيل لي هؤلاء أمتك ومع هؤلاء سبعون ألفا يدخلون الجنة بغير حساب هم الذين لا يكتوون ولا يسترقون ولا يتطيرون وعلى ربهم يتوكلون أنت منهم سبقك بها عكاشة

«Ümmetler bana gösterildi. Öyle peygamber gelir ki yanında bir ümmeti var. Başka bir peygamber gelir iki ümmeti var, hiç ümmeti olmayan peygamber de gelir. Ardında bir cemaatle gelen peygamberler de vardır. Bir ara kalabalık bir topluluk gördüm ve, «Keşke bu toplum benim ümmetim olsaydı» dedim. Bana, «Bunlar Mûsâ aleyhisselâm'ın ümmetidir» denildi. Sonra bana «Bak» dediler. Baktıkça daha kalabalık gördüm ve bana: «İşte bunlar senin ümmetindir» denildi. Aynı zamanda bunlarla beraber yetmiş bin kişi hesabsız olarak Cennet'e girecektir» denildi. İbn Abbâs (R.A.) diyor: «Oradan dağıldık. Sonra ashâb, «Bu yetmiş bin kişi kimlerdir? diye düşündü. Kendileri, «Gerçi biz Allah'a ve Resûlüne iman ettik, fakat daha önce şirk hâlinde idik. Bunlar olsa olsa bizim evlâtlarımız olurlar» dediler. Resûl-i Ekrem bunu duyunca: **«Onlar dağ yaptırmayan, rukye etmeyen, yâni tedâvi ve üfürükçülük peşinde olmayan ve şûm tutmayan, Rablerine tevekkül eden kimselerdir»** buyurdu. Bunun üzerine Ukâşe: «Yâ Resûlâllah, duâ et de ben onlardan olayım» dedi. Resûl-i Ekrem: **«Sen onlardansın»** buyurdu. Bu arada bir başkası da aynı dilekte bulundu, fakat Resûl-i Ekrem: **«Ukâşe seni geçti»** buyurdu (761).

Amr b. el-Hazm diyor: «Resûl-i Ekrem üç gün bize yaklaşmadı. Yalnız farz namazları kıldırır ve hemen çekilip giderdi. Dördüncü gün olunca Resûl-i Ekrem'i yakaladık ve:

— Yâ Resûlâllah, niçin bizden ayrıldın? Bir şey mi oldu diye şübhelendik, dedik. Resûl-i Ekrem: **«Hayırdan başka bir şey olmadı. Zira Rabbim bana ümmetimden yetmiş bin kişinin hesapsız Cennet'e gireceğini va'detti.** (Bu sayı bana az geldi ve) **bu üç gün içinde bu sayının artırılmasını Rabbimden istedim. Rabbimi kerem ve sahâvet sâhibi buldum. Yetmiş bin kişinin her biri için yetmiş bin kişi daha bana verdi. Ben de: «Yâ Rab, benim ümmetim bu kadar çok olur mu?» diye sordum. Allahu Teâlâ: «Bedevilerle bu sayıyı tamamlarım» buyurdu»** (762).

---

(761) Buhârî rivâyet etmiştir.

(762) Ahmed ve Taberânî «Evsat»ında Abdurrahman b. Ebû Bekir'den rivâyet etmişlerdir.

1-UĞURSUZLUK 2- CÖMERTLİK

Ebû Zer'in (R.A.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem:

عَرَضَ لِي جِبْرِيلُ فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ فَقَالَ بَشِّرْ أُمَّتَكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ فَقُلْتُ يَا جِبْرِيلُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى؟ قَالَ نَعَمْ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى. قُلْتُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى؟ قَالَ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى. قُلْتُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى. قَالَ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ

«Harre tarafında Cebrâil ile karşılaştım. Bana dedi ki: «Ümmetini müjdele, kim Allah'a şirk koşmadan ölürse Cennet'e girer» dedi. Ben: Zina eder, hırsızlık ederse de Cennet'e girer mi?» dedim ve bu soruyu üç def'a tekrarladım. Cebrâil her def'asında: «Evet, zina etse, hırsızlık etse de Cennet'e girecek» dedi. Sonunda da: «İçki de içse yine girecek» dedi.» (763).

Ebû'd-Derdâ (R.A. diyor: Resûl-i Ekrem:

«Rabbinin makamından korkan için iki Cennet vardır» (Er-Rahmân: 53) âyet-i celîle'sini okudu. Ben de: «Hırsızlık eder, zinâ ederse de yine Cennet'e girer mi?» diye üç def'a sordum. Her def'asında Resûl-i Ekrem, aynı âyeti okudu ve sonunda **«Ebû'd-Derdâ'nın burnu sürtülse de durum budur»** (764) buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem:

«Kıyâmet günü olduğu vakit, her mü'mine, diğer milletlerden biri def'edilir, yâni o mü'minin yerine öteki Cehennem'e girer ve; «İşte bu, Cehennem'den sana fedâdır» denir» (765) buyurdu.

Müslim'in Ebû Bürde'den rivâyetinde, Ömer b. Abdülâziz'in babası Ebû Mûsâ'dan rivâyetinde, Resûl-i Ekrem:

«Müslüman bir adam öldüğü vakit, Allahu Teâlâ onun yerine Yahudi ve Hıristiyanlardan birini Cehennem'e koı» (766) buyurdu, dedi ve doğru söylediğine üç kerre yemin etti (767).

---

(763) Bezzâr, ayrı ifade ile ve aynı mealde Buharî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

(764) Ahmed, sahih sened ile rivayet etmiştir.

(765) Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivayet etmiştir.

(766) Müslim rivâyet etmiştir.

(767) Aslında gerek mü'minin ve gerek kâfirin, hem Cennet, hem de Cehennem'de yeri vardır. Çünkü böyle olmasa kâfirler, «Zaten bize burasını ayırmıştın, ne yapsak, bizim Cennet'le, mü'minlerin de Cehennem'de yerleri yok» diyebilirlerdi. Fakat her iki tarafta her iki sınıfın da yeri olduğuna göre böyle bir iddia öne sürülemez. Mü'minler, kâfirlerin Cennet'teki yerlerine, kâfirler de mü'minlerin Cehennem'deki yerlerine vâris olurlar ve her iki fırkaya da yerleri gösterilir. «Amel etseydiniz, siz de bu Cennet'e girecektiniz» denir.

(Mütercim)

Rivâyete göre, yazın şiddetli sıcak bir gününde dükkânın önünde: «Bu çocuğu alan var mı?» diye çağırırlar. Kalabalık arasından kadının biri çocuğu görür, sür'atle koşarak gider, etrafındakiler de arkasından giderler. Hemen çocuğu alır, bağrına basar, sonra sırtını güneşe verip yavrusunu bağrına basarak onu güneşten korumağa çalışır; «âh yavrum, âh yavrum» diyerek çocuğa sarılır. Etrafındakiler de bunun bu hâline ağlarlar. Resûl-i Ekrem geldi. Ona durumu bildirdikleri vakit: **«Bu kadının evlâdına olan merhamet ve şefkatine şaşıyor musunuz? Allahu Teâlâ hepinize, onun yavrusuna olan merhametinden daha merhametlidir»** buyurdu ve oradakiler sevinç içinde dağıldılar.

İşte bu hadisler ve Recâ Kitabı'nda anlattıklarımız, Allahu Teâlâ'nın geniş rahmetini bize müjdelerler.

Yüce Allah'tan dileğimiz, bize, biziliğimizle değil, kendi fazl u keremiyle muâmele etmesidir.

* * *

Allahu Teâlâ'nın lütf u keremiyle tercüme işi de burada sona erdi. Gerek resmî görevim ve gerek sermaye azlığı sebebleri ile tercümenin hatâsız olduğunu hiç bir vakit iddia edemem. Bunun için muhterem okuyucularımın beni mâzur[1] kabûl[2] etmelerini ve gördükleri hatâları adresime yazmalarını hâssaten istirhâm ederim.

Gaayem[3], ancak[4] rızâ-i Bârî olduğu için O'ndan da hepimiz afv diler ve O'nun tevfîkıyle bu başarıya ulaştığımdan O'na sonsuz hamd ü senâ eder, sevgili peygamberi Hazret-i Muhammed'e ve O'nun âl ve ashâbına salât ve selâm ederim, 4.2.1974

11 Muharrem 1394 Pazartesi **Ahmet Hulûsi Serdaroğlu**

1- HASSASİYETLE 2- RİCA 3- MAKSADIM 4- YARDIM